بســـــــــم الله الرحمن الرحيم

İngiliz Derin Devleti ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'dan Sonra)

Ömer Faruk Altay[*]

Takdim

Muhafazakârlar lokomotifindeki İngiliz derin devletinin Mustafa Kemal'le münasebatını incelemeye çalıştığımız bu mütevazı ve nakisalı eser, mezkûr ilişkiselliği etkileyen başat faktörleri nazar-ı dikkate almaktadır.

Tarafların Halife-Padişah'la, Bâb-ı Âlî'yle, Fransa'yla, Sovyet Rusya'yla, İtalya'yla kurdukları münasebetler, ikili ilişkiyi şekillendirdikleri vechile, tetkike mecburen dahil edildiler.

Britanya/İngiliz Muhafazakârları ile Liberalleri arasındaki dünya görüşü farkı ve Harekât-ı Milliye arasındaki İttihadçı - Kemalist - İslâmcı çatışması, diğer bir deyişle iç iktidar mücadelesinin dış politikaya tezahürleri de incelemeye müdahildir.

Birbiriyle tearuz haldeki bir yığın vakanın, cereyanın, propagandanın, vesikanın deveran ettiği devrin toz-duman atmosferini nisbeten solutabilecek bir akış içerisinde, İngiliz Muhafazakârları ile Mustafa Kemal'in mahrem ikili münasebetinde güven tesis edilebildiği ve tabiî bir ittifaka gidildiği saptanmaktadır.

İngiliz derin devleti indinde hılâfetin evvelemirde Türk'ün elinden alınması, Osmanlı Devletinin tasfiyesi ve yerine Anadolu'da mahdut cumhuriyet şeklinde ulus-devletin kurulması, Arabca konuşulan mıntıkalardaki Türk hâkimiyetinin sonlandırılması, Boğazların serbestisi, Turancılığın ve İttihadçıların tasfiyesi, Sovyet Rusya'ya karşı Batı yanlısı siyasî sed çekilmesi vazgeçilmez stratejik esas hedefler idi. İngilizler bu hedeflerinin tamamına ulaşmışlardır.

İşbu izahlı kronolojik eser, *İngiliz İstihbaratı ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'a Kadar)* isimli telifin ikinci cildini teşkil ediyor. Allah izin verirse, bu epey uzun soluklu telifin 1899-1938 zaman zarfını kapsayıcı ve fakat genel okuyucu kitlesine hitaben muhtasar bir cildi neşredilecektir. Şu açıdan muhtasardır: Britanya ile Mustafa Kemal örtülü irtibatının teessüsü ve inkişafına dair olumsal delillere münhasırlık.

Satır satır tekrar okuyup nihaî tashihten sonra neşretmeye azimkârız (ki bu kesinlikle müreccah olandır) fakat ecel baskısına nazaran her ne kadar geliştirilmesi lazım gelen taslak metin de olsa işbu izahlı kronolojik eseri erken erişime açmak zannımız artık galebe çalmaktadır. Kusursuz bir metin değil. Füruatta, ayrıntılarda muhakkak hataları bulunacaktır. İlmî anlamda daha hayrlı ve nitelikli çalışmalara vesile olmasını Allah azze ve celle'den niyaz ederim.

Atıf Gösterimi. Ömer Faruk Altay. (2026, Haziran 13). İngiliz Derin Devleti ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'dan Sonra) [Geliştirilmiş Baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

[*] Türkiye siyasî tarihi (~1918-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldı. El'ân, (*1*) 1918-1922 Türkiye siyasî tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini tetkik ediyor. (*2*) İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Partisi dikta rejimlerinde Türkiye Sabataycılarının siyasî teşkilâtını talim ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

Usûl ve Asıl Hakkında

Siyasî tarihî araştırmamızın temel problemi, Britanya Muhafazakârları ile Mustafa Kemal temaslarının Türkiye Cumhuriyetinin teesüsü üzerindeki etkisinin hatta belirleyiciliğinin hudud tayinidir. Tetkikatımız, *gömülü teori* (İngilizce tabirle *grounded theory*) üzerine bina edilmiştir. Mezkûr ünsiyeti olumlayan diğer bir deyişle anlamlılığını delillendiren tarihî somut verilere istinad etmektedir.

Sosyal bilimlerdeki gömülü teori, siyasî tarih yazıcıları için fevkalade müsmir ve güvenilir bir nazariyedir zira araştırmanın ana problemi, veriler, araştırma evrenini en iyi temsil edici örneklemin tanzimi ve bulgular birbirlerine sıkıca bağlılardır ve belki de daha mühimi daima birbirlerinin sağlamasıdırlar. Fakat değişkenleri etkileyen mümkün mertebe tüm faktörleri incelemek gerekmektedir. Bu, çok dirayetli sağlam bir literatür bilgisini lüzumlu kılıyor. Somut bir örnek vermek gerekirse, sosyal darvinci ve pragmatist Mustafa Kemal, Harekat-ı Milliye devresindeyken hilafet-saltanatçı, İttihadçı, Sovyet Rusyacı, Müttefikperver performanslar sergilemiştir. Her bir müktesebat kendi içerisinde tutarlılık arz eder fakat bu, tabiri caizse yalancı bir tutarlılıktır. Mustafa Kemal'in hangi hatt-ı harekette samimî olduğunun tesbiti, onun Bâb-ı Âlî, İTC, Sovyet Rusya, Müttefik ricalleriyle münasebatının hem müstakil hem müştereken incelenmesine merbuttur. Böylesi hakikatli ve meşakkatli iş, elbette yoğun ve mümeyyiz mesai istiyor.

Mustafa Kemal, Britanya ricali ile tatminkâr bir sulh akdedebilmek için birtakım haricî ve dahilî kıskandırıcı faillerle münasebette bulunmak zorunda kalmıştır. Sovyet Rusya, Fransa, İtalya, İttihad-ı İslam, İTC ricalleri bu cümledendir. Britanya ricali-Mustafa Kemal münasebeti *birincil bağımsız değişken*; Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu *bağımlı değişken*; Britanya ricalinin ve Mustafa Kemal'in sair haricî ve dahilî faillerle münasebatı ise *ikincil bağımsız değişken*lerdir. Birincil ve ikincil bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni şekillendirme vetiresi anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bizim için artık yaşanmış ve bitmiş, maziye aid, durağanlaşmış, donmuş vaziyet arz eden bu tarihî *şey/fenomen*; vuku bulduğu zaman zarfında içtimaî *şey/fenomen* idi. Yani, şimdiki haline nazaran kararsız yapıdaydı. Hem etkilenen hem etkileyen mevkiindeydi. Bu bağlamda, Britanya ricali arasında İttihad-ı İslamcı ve Turancı olduğu zehabına kapılarak Mustafa Kemal'e kategorik düşmanlık eden aktörler bulunmuştur ve dahi Britanya'nın Şark Meselesi siyasetine ve icraatına inikas edebilmişlerdir. Bununla beraber, Britanyalı devlet adamları arasında Mustafa Kemal aleyhtarlarının politik-varoluşları, Mustafa Kemal lehtarlarının politik-varoluşlarını iptal etmemektedir. İki âmil birbirini nakzetmiyor bilakis bunların diyalektik olarak izah edilmeleri lazım geliyor.

Tesbit edilmiştir ki Britanya Muhafazakârları ile Mustafa Kemal ikili münasebetinin doğuş ve gelişim serencamı kapsamında isbatlayıcı müsbet verilerin frekansı fevkalade yüksektir. Daha açık bir deyişle, süreklilik arz eden söz konusu ilişkisellik bir vakıadır, gerçekliktir, realitedir; bunun inkârı katiyen kabil değildir.

İthaf ve Şükür

Sevgili Âlemlerin Rabbı ﷻ, Rasûl-i Ekrem ﷺ ve ailem, Tevfikat-ı Rabbaniyeyle yürüttüğümüz ilmî mesaimizin hâmileri. İktisab ettiğim fezailden tüm vasıfları işte mezkûr velinimet rüfekama borçluyum. Onlarsız muvaffak olamam. Şartlar bizi, siyasî tarih ilminde Mü'minlere müşkilat çıkaran bir meseleyi çözmeye sevk ediyor. Bunu vazife-yi Rabbaniye kabul ediyoruz. Mü'minlerin bir hacetini gidermeye çalışırken Kitab ve Hikmet tahsiline vakit pek tahsis edemiyoruz fakat Mü'min'in niyeti âmâlinden hayrlıdır tebşiratına sığınıyoruz. Hayatım, ölümüm ve mesaim sadece Allah için. Ve minallâhi't-tevfîk.

21 Şubat 2025
İstanbul

Şahide İktibaslar

Lord Curzon: “Gerçek tarih yazıldığı zaman bu hâdisenin [Yunan-Türk siyasetimizin] hikâyesi herkesi şaşırtacaktır.”[1]

“İngilizlerin tutumu her daim aşırı muğlak olmuştur. Bu, ikili üçlü oyunların oynandığı, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı bir hikâyedir.”[2]

“[..] ulusal hareketin doğuş hikâyesi, genelde birbiriyle çelişen çok sayıda açıklamaya rağmen, hâla tam olarak aydınlanabilmiş değildir.”[3]

“İngilizlerle Mustafa Kemal muvazaası.. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya hususî bir vaziyet ve mahiyette gönderen Padişah'ın, hiçbir zaman bu kıyamı tam vicdanı ile bastırmak mesleğini istilzam etmiyerek, İngilizleri savsamakla vakit geçirdiği ve Mustafa Kemal'le onlara oyun oynamaya çalıştığı esnada İngilizler de aynı adamla Padişah'a Hilâfet Makamı'na oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır."[4]

Halife-Padişah Vahideddin: “Paşa’yı Anadolu’ya gönderdik fakat bizi sırtımızdan vurdu.”[5]

"Bugün gerçekten ayırt edilmesi kolay olmayan efsanelerle çevrelenmiş olması bu meseleye [Mustafa Kemal’in fevkalâde müfettiş tayinine] ait araştırmaları güçleştirmektedir."[6]

“İngiliz Genelkurmayı [..] İtalyanların Antalya’ya çıkmasının, Yunanlıların İzmir’e çıkmasına, bunun ise Türklerin askeri harekâta girişmelerine ve dolayısıyla İngiliz askeri müdahalesine yol açacağını [..] bildiriyordu.”[7]

"Yunanlıların İzmir'e çıkmalarından on beş gün önce İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan Antalya artık Türkiye'ye yapılan silah sevkiyatının başlıca giriş limanı haline gelmişti."[8]

“İtilaf Güçlerinin o sırada Anadolu’da bulunan askeri temsilcilerinin, eşzamanlı olarak İngiliz paydaşlarıyla aynı fikirde olduklarını söylemeye gerek yok. Dahası, İstanbul’daki İtalyan Yüksek Komiser Kont Carlo Sforza, *Yaptıklarında Kemal, İtalya’nın desteğine güvenebilirdi* diye açıkça belirtmekteydi. Aslına bakılırsa görüntü aldatıcıdır: Anadolu’daki İtalyan politikası hiçbir şekilde İngiliz politikasına aykırı değildi. Zira

---

1 Dimitri Kitsikis. (1964). *Yunan Propagandası* içinde (s. 67, dipnot 1). İstanbul: Meydan Neşriyat.

2 Riccardo Mandelli. (2016). *Son Sultan: Osmanlı İmparatorluğu’nun Sanremo’da Ölümü* (F. Özemre, çev.) içinde (s. 55). İstanbul: Timaş Yayınları.

3 A. L. Macfie. (2003). *Osmanlının Son Yılları 1908-1923* (D. Acar & F. Soysal, çev.) içinde (s. 193). İstanbul: Kitap Yayınevi.

4 Mustafa Sabri Efendi. (1992). *Hilafet ve Kemalizm: Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye* (S. Albayrak, haz.) içinde (s. 98). İstanbul: Araştırma Yayınları.

5 Rumeysa Aredba. (2012). *Sultan Vahideddin’in Son Günleri* (E. Açba, haz.) içinde (s. 82). İstanbul: Timaş Yayınları.

6 Gotthard Jaeschke. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (C. Köprülü, çev.) içinde (s. 96). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

7 Foreign Office, 371/4146,707, 5037; 371/3420, 213082; Aktaran: Sina Akşin. (2002). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* içinde (c. 1, s. 102). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

8 Arnold J. Toynbee. (2000). *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu* (K. Yargıcı, çev.) içinde (c. 2, s. 35). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Winston Chuchill'in daha sonra ifşa ettiği gibi, Büyük Britanya ile İtalya arasındaki *gizli bir anlaşma şartları*na uygun olarak, İtalya hiçbir zaman Büyük Britanya'nın aleyhine faaliyetlerde bulunmayacaktı. Ezcümle, Büyük Savaşın galiplerinin Türk milliyetçilerini gizlice destekledikleri açıktı. Dahası, Çanakkale Muharebesine katılan Fransız Seferi Kolordusunun komutanı General Henri-Joseph-Eugéne Gouraud kısa bir süre sonra Türk milli hareketinin taraftarlarını övecekti."[9]

"ABD Başkanı Wilson ve Lloyd George, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkarılmasını destekledi. Aynı zamanda İngilizler, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılarak Samsun'a gitmesine de izin verdi."[10]

"Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi için gönderildiği sıralarda Müttefikler, Türk birliklerinin silahsızlandırılmasını hızlandırmak için Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiler. Bu çok büyük bir gaftı, çünkü bu, Kemal'e vekayiin tüm yönünü değiştirecek olan Türk Millî hareketini örgütleme fırsatını verdi."[11]

Arnold Joseph Toynbee: "İzmir'e Yunan çıkarması Türk milliyetçi hareketini yaratırken, İngilizlerin Konstantinopolis'teki padişaha desteği ise kısmetini açtı."[12]

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Charles Sherrill: "Kader kendini facia olarak göstermekten haz duyar. . . Yunan istilâ ordusunu İzmir şehrine attı; aynı zamanda Samsun'da da aynı oyunu oynadı. . . Şu şartla ki burada zehir panzehrini -Mustafa Kemal'i- bulacaktı. Kader ikili maksada hizmet için iki kukla (alet) kullandı [..]"[13]

"İngiltere'ye gelince... Venizelos politikasının bu sâdık dostunu, her konuda yunan taleplerini destekler sanmak da hatâlıdır. Lloyd George'un koalisyon hükûmetinde bile, iki ayrı eğilim bulunuyordu."[14]

---

9 Dimitri Michalopoulos. (2020). Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış. *Yüzyıllık Düğüm: Musul Meselesi Belgeseli Söyleşi ve Görüşler* (A. T. Çelenk, der.) içinde (s. 107). İstanbul: Aktif Yayınları.

10 Reeva S. Simon & Eleanor H. Tejirian. (2004). *The Creation of Iraq, 1914–1921* (p. 153). United States, New York: Columbia University.

11 Edward Hale Bierstadt. (1924). *The Great Betrayal: A Survey of the Near East Problem* (p. 115-116). United States, New York: Robert M. McBride & Company. İngiliz-İskoç Grace Mary Ellison: "Britanya'nın bu davranışı hesaplı mıydı yoksa inanılmaz bir dar görüşlülük sonucu muydu bilmiyoruz." Grace Mary Ellison. (1973). *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası* (İ. S. Turek, çev.) içinde (s. 19). İstanbul: Milliyet Yayınları.

12 David S. Katz. (2021). *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)* (N. Elhüseyni, çev.) içinde (s. 217, dipnot 29). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. İngiliz derin devletinin fiiliyata dönüşmeyip vaad düzeyinde kalan sözde "padişaha desteği" Kemalist harekete propaganda sağlamaya matuf statejik bir manevra idi. Bilakis İngiliz derin devleti, Anadolu'da milliyetçiliğin revaç bulması için gereken tezgâhları kurmuştur. İlerleyen sayfalarda bu tesbitin çok sayıda delili inşallah okunacaktır. "Fransız ve İngilizler'in ortak bir kararla siyasi tarafsızlıklarını terk etmeleri ve padişahı, Milliyetçi örgüte karşı çıkmaya daha kuvvetle teşvik etmeleri [..] sadece sözde kalan ve sınırları Curzon'un açık talimatlarıyla belirlenen bir destek politikasıydı. *İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılımı ya da bireysel destekçilerini engellemek amacıyla güç kullanımı, hiçbir şekilde bu desteğin kapsamında* olmayacaktı. Başka bir deyişle, somut anlamda yürürlükte olan, *eller uzakta* politikasıydı." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177.

13 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 96. Sherrill, enteresan kuklacı timsaline yanlış kuklaları seçmiştir: Britanya'da Lloyd George, Türkiye'de Padişah. Halbuki İzmir'e çıkartılan Yunan ile Anadolu'ya çıkartılan Mustafa Kemal, daha isabetli kuklalardır.

14 Dimitri Kitsikis. (1964). *Yunan Propagandası* içinde (s. 62). İstanbul: Meydan Neşriyat. "Hatıralarında Churchill, hükümette ağırlıkta olan yönelimlere karşı *İngiliz askeri unsurlarında Türk yanlısı eğilimin*

Birbirine düşman iki farklı milliyetçi çıkarmanın peşi sıra gerçekleştirildiğine dikkat çeken Edward Hale Bierstadt, birincisini şuurlu stratejik harekat fakat ikincisini ise *gaf*let telakki etmiştir. Hakikaten siyasî bir hata var mıydı yoksa Şark Meselesinde kalıcı bir *sentez*e ulaşmak için *tez* ile *anti-tez* eşgüdümlü olarak teşvik mi edilmişti Anadolu'da? Artık, siyasî tarih ilmi açısından katiyyen tesbit edilmiş bir gerçeklik bulunuyor[15]: İngiliz askeriyesi ve istihbaratı, Harb-i Umumî'nin kaybedileceğini anlayınca bu sefer Anadolu'da Harekat-ı Milliyeyi organize eden[16] İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez komitesinin perde arkası riyasetini tesbit etmiştir. İngilizler; Turancı, *Panislâmcı* ve *Bolşevik ittifak*ını hâvi bu İTC fırkasını *müfrit*; Harekat-ı Milliye'ye sonradan dahil edilen Mustafa Kemal'in riyasetindeki minimalist milliyetçi Kemalist fırkayı ise *ılımlı* telakki etmiştir. İngiliz derin devleti, Sovyet Rusya'ya sedd olacak "müstakil" bir Türk devletinin Anadolu'da *ılımlı*lar idaresinde kurulmasına çalışmıştır.

Britanya İmparatorluğunun Devlet-i Osmaniyeye ilişkin hariciye siyaseti tayin edilirken idarî çatışmalar zuhur etmekteydi. *Simla* (Hindistan Sömürge Yönetimi), *Kahire* (Mısır Sömürge Yönetimi), Londra ve dahi *Foreign Office* (Hariciye Nezâreti), *War Office* (Harbiye Nezâreti ve Bahriye Nezâreti) mütecanis pek çalışamıyorlar, *genellikle birbirlerinin yaptıklarından habersiz olan memurlar sık sık çatışma içinde oluyorlardı*. [..] *Hükümetin çeşitli daireleri kendi bağımsız ve çoğunlukla çatışan politikalarını yapıp yürütmeye devam ettiler*.[17] Her ne kadar resmî daireler arasındaki çatışma hali istikrarı zedelese de, İngiliz Muhafazakârlarının (ki en önemli Muhafazakâr teşkilât İngiliz askeriyesiydi) Mustafa Kemal'le mahremane irtibat tesis ve teşrik-i mesai etmesini gizlemek, teknik tabirle örtülü operasyon icra etmek için bir imkâna da dönüşmüştür.

Bu bağlamda, İngiliz Bahr-i Siyah (Karadeniz) Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne'ye bağlı askerî istihbaratçı John Godolphin Bennett, İngiliz Harbiyesi ile Hariciyesi arasındaki çatışmaya değinmiş ve Bolşevik tehdidine karşı "kuvvetli Türkiye"nin teessüsü stratejik hedefini şöylece izah etmiştir:

> Bizim Harbiye Nezareti'yle Foreign Office iyi geçinemiyordu. Foreign Office kendi adamlarını ordudan çekmek istedi. Ordu, Türkçe bilenlerden mahrum kalsın diye. Ordular birbirini severler. İngiliz ordusuyla Türk ordusu arasında bir vakit bir dostluk vardı.[*] Harp zamanında bile böyleydi zira birbirimizi takdir ederdik.

bulunduğunu belirtmektedir." Fabio L. Grassi. (2014). *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler* (S. Güneş, çev.) içinde (s. 108, dipnot 11). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

15 A. L. Macfie. (2001). British Intelligence and the Turkish National Movement, 1919-22. *Middle Eastern Studies*, 37(1), p. 14.

16 "Yakın tarihli araştırmalar İttihat ve Terakki liderlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmayı hesaplayarak, Anadolu'da direniş planları yapmış olduğunu ortaya çıkarmıştır. [..] Düşman işgaline karşı direniş ne kadar önemli olursa olsun, İttihat ve Terakki yöneticilerince başlatıldığı çok önemli gösterilmemeliydi. Üstelik Müslüman halk savaşta kırılmıştı. Sağ kalanlar aç ve yoksuldu." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu: Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, yeni Türkiye, Arap milliyetçiliği, Siyonizm ve günümüzü hazırlayan tarihsel süreç* (F. Doruker, çev.) içinde (s. 187, 192). İstanbul: Remzi Kitabevi. "Mustafa Kemal direniş hareketinin komutasını üstlense bile işi esas başlatanlar İttihatçılardı. Enver Paşa, bir halk direnişi için silah depolanıp kadrolar teşkil edilmesini daha I. Dünya Savaşı bitmeden emretmişti." Michael A. Reynolds. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918* (Y. Aşıkoğlu, çev.) içinde (s. 267). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İttihadçı lider Sabataycı Doktor Nazım şöyle demiştir: "Trabzon İttihat ve Terakki şubesinin evrakı neşrolunsun. Kuvay-i Milliye'yi kim yapmıştır, öğrenirsiniz." Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 368). İstanbul: Bateş Yayınları. İttihadçıların Teşkilât-ı Milliye'yi kurması meselesini tetkik eden temel monografik çalışma: Erik Jan Zürcher. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık* (N. Salihoğlu, çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

17 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 140-141.

[*] Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George: "Onlar [İngiliz askeri liderler] askeri bakımdan Yunanlılara karşıdırlar elbette. Hep de öyle olmuşlardır. Onlar Türkleri tutarlar. Askerlerin hepsi Muhafazakârdır. Türkleri desteklemek Muhafazakâr politikasıdır." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 357. "İngiliz generalleri, tıpkı Parlamento ve hükümetteki Muhafazakârlar gibi umutsuz birer Türk dostuydular.

Çanakkale'de, Irak'ta. Fakat Foreign Office Türk hükümetine düşmandı. Çünki biz Musul'u zaptetmek isterdik. Bunun için çok uğraştık. Petroller dahil olsun diye Kürdistan'a Musul'u da dahil etmek istedik.

…Asıl Yunanistan, Dedeağaç'tan sonra başlıyordu. Dedeağaç'ın ve Bulgaristan'ın bir kısmının Türkler'de kalması lâzımdı. 1919'da bir İngiliz generali Türkiye'ye gelmişti. Ben onun yanında tercümanlık ediyordum. O tarafları görüp dolaşmak istedi, beraber gittik. İngiliz ordusuna göre, Balkanlar'ı Ruslar'a karşı korumak için Türkler'i orada bırakmak istedik. Fakat Lloyd George, Venizelos'un nüfuzu altındaydı, onu dinlerdi ve Boğazlar'a yanaşmak isterdi.

…Foreign Office ile ordunun arası harbin içinde açılmıştı. Foreign Office daha ziyade Fransa ile münasebeti muhafaza etmek isterdi. Ama bizim orduyla Fransız ordusunun Selânik cephesindeki münasebeti hiçbir zaman iyi olmadı. General Milne ile General Franchet d'Esperey o zaman Selânik'te kumandandı. d'Esperey gûya başkumandandı ama, İngiliz ordusu onu hiç dinlemezdi. İşte, Foreign Office bunu düzeltmek istedi… Ama biz ordu olarak, kuvvetli bir Türkiye'nin lüzumuna inanıyorduk. Çünki, Ruslar'a karşı müdafaa stratejisi bakımından, Türkiye'nin kuvvetli olması lâzımdı. Fakat Balkan politikası yüzünden Türkiye'yi zayıflatmak istediler. Biz ise, ordu olarak, tehlikeyi Ruslar'dan görüyorduk. Sadece bu tarafta değil, Hindistan'da da aynı tehlikeyi hissediyorduk. Bunun için İran'la bir ittifak yapmak istedik ve Şah'la anlaştık. Şah sonra bunu kabul etmedi.

Ruslar ve Balkanlar meselesi İngiltere için Kırım muharebesinden önce de vardı. Hindistan taraflarında Panislamizm hüküm sürüyordu… Ağa Han İngiliz dostuydu ve bu dostluğunu her zaman söylerdi. "*İngilizler'i tutarım, ama bir şartla: Hilâfet'e dokunmayacaklar*" derdi…[**]

…Bize göre Boğazlar'ı Ermeniler ve Kürtler değil, sadece Türkler muhafaza edebilirdi.

…Bir Kürdistan mes'elesi vardı tabii. Kürtler dört hükümet altında idi. Kısmen Irak, kısmen Türkiye, kısmen de Rusya'dan ayırmak lâzımdı fakat biz hiçbir vakit buna tarafdar değildik. Neden bilmiyorum ama Kürtler'e itimat etmiyorduk. Ne Ermenistan'a, ne de Kürdistan'a güveniyorduk. Ermeniler pek İngiliz tarafdarı değildi, çünki inkılâpçı idiler. Taşnaksutyun isminde bir inkılâp cemiyetleri vardı. Ben bunlarla temasta idim. Reislerinden biri benim adamımdı… Biz bunların sükûnetini temin etmek istedik. Ermeniler ise bir Ermenistan teşkil etmek için bizden muavenet

Fotoğraf. *George Francis Milne* (National Portrait Gallery, London).

Gerek asker olarak Türkler takdir ettikleri için ve gerekse Hindistan'daki Müslüman topluluğunun düşüncesine uygun olarak böyle düşünürlerdi." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 106.

[**] İngiliz Hindistan Sömürge Nâzırı Yahudi Edwin Montagu tarafından Paris Sulh Konferansına 17 Mayıs 1919'da takdim edilen Mutezilî Ağa Han "Türk ırkının memleketi olan Anadolu, İstanbul ve Trakya dahil Türklerin elinde kalmalıdır." demişti: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 174, dipnot 132. Diğer taraftan bu beyanat; Filistin, Arabistan ve Irak İngiltere'ye terk edilsin demekti. Mezkûr heyette Hinduların olduğunu da öğreniyoruz: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 63.
Halil Halid'e göre İngilizler, onmilyonlarca nüfuslu Hindistan Müslümanlarının birlik sağlayarak istiklâliyetini kazanmalarını engellemek için tedbirler almıştır. İngiltere'de yaşayan ve "kendilerini Hindistan Müslümanlarının temsilcileri gibi lanse eden" Ağa Han ve Emir Ali gibi azınlık Şiî İsmailiye mezhebi önderleri, mezkûr İngiliz programının acentasıydı. Halil Halid, "Ağa Han'ın liderliğini yaptığı ve yetmiş, yetmiş beş milyonluk Müslüman nüfus içinde çok küçük bir cemaat olan İsmailiye taifesini yapı olarak Türkiye'deki Selanik Dönmeleri'ne benzetir." Kurtuluş Öztürk. (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey:*

> istemişlerdi fakat bu bizim kuvvetimizin fevkindeydi. Çünki oraya bir ordu, hiç olmazsa birkaç bin asker göndermek lâzım gelecekti. Bizim ise yalnız petrolu, yani Batum-Tiflis petrol hattını muhafaza etmek için o tarafta 3 bin kişilik bir alayımız vardı ve bu alayı pipeline'dan ayırmak istemiyorduk. İstemiyorduk, zira petrol bizim için mühimdi. O zaman başka yerden, meselâ Musul'dan petrol gelmiyordu.
>
> Kürtler ise birleşemediler. Gruplara bölünmüşlerdi ve birleşmeleri kabil olmuyordu. İçlerinde hiçbir vakit bir lider bulamadık ve bir liderin çıkamayacağını da anladık.[18]

Musul petrolleri kömürden akaryakıta geçmiş vaziyetteki İngiliz ordusu için fevkalâde mühim bir ihtiyacı karşılıyordu. 1913 senesinde Bahriye Nâzırı Winston Churchill'in tavzif ettiği bir heyet, teftişleri neticesinde, Irak ve İran petrollerinin İngiliz donanması için bir yakıt kaynağı olduğunu bildirmişti.[19]

İngiliz ikili siyaseti Rusya iç savaşında görülmüştür. İngiliz *askeri yetkililer taşradaki anti-Bolşevik güçleri desteklerken*, elçilik ise *Petrograd'da Bolşeviklerle arayı bulmaya çalışma*ktaydı.[20] İngiliz ikili siyaseti Arabistan'da da icra edişmiştir. *İngilizler bir yandan Hüseyin'e yanaşırken öte yandan İbni Suud'u bir müttefik olarak görüp geliştirmeyi sürdürüyorlardı*.[21] *Müttefikleri olan Hicaz Kralı Hüseyin ile Necid Emiri İbn Suud birbirine düşmandılar. Hüseyin, ayda 5000 sterlin alan İbn Suud'un saldırılarına karşı koymak için İngilizlerin verdiği yardımdan ayda 12.000 sterlin harcamak zorunda kaldığından şikâyet ediyordu. Hüseyin'in şikâyetini ileten İngiliz temsilcisi, İngiltere'nin birbiriyle çatışan iki adama da yardım etmesini saçma bulduğunu belirtmekteydi*.[22] Jaeschke'nin "tezat içinde zafer politikası" tanımladığı klasik İngiliz ikili siyaseti elbette Padişah-Mustafa Kemal tarafeyninde de tatbik edilecektir.

19 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *millî birlik kabinesi* teşkil etti ve *bir beyanname neşrederek "Padişah'ın yüreğinin (ıztıraptan) sarsıldığını" halka ilân etti. Kendisine gelince; âdi bir nefer gibi vazifesini yapmağa hazırdı*.[23]

> Damat Ferit'in [..] taşraya gönderdiği telgraf-genelgede İzmir'e "tecavüz" eden Yunanlıların, uygar ulusların kaçınamayacakları bir kuralı çiğnedikleri söylendikten sonra, kendisinin İtilaf temsilcilerine "bizzat" verdiği

---

1869-1931) [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 55-56). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

18 Murat Bardakçı. (2006). *Şahbaba* içinde (s. 526-528). İstanbul: İnkılâb Yayıevi. John Godolphin Bennett'in öğrenip konuştuğu Türkçe, Sabataycı Enis Avni Akagündüz'ün belirttiğine göre, *Tevrat Türkçesi* idi: Hafta Mecmuası, 1934, Sayı 29, *Aka Gündüz Anlatıyor*; Aktaran: Ergun Hiçyılmaz, *Türk Kelebeği: Guyan Adası'na Sürülmüş Cemil Bey'in Hatıratı*, 2014, s. 137. Daha açık bir deyişle Akagündüz, Bennett Türkçeyi öğrenirken Sabataycılardan epeyce talim etmiştir demeye getiriyor.

19 Ömer Kürkçüoğlu. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* içinde (s. 31). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

20 Bülent Gökay. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* (S. Yalçın, çev.) içinde (s. 16). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

21 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 251.

22 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 353. "İngilizler, bir taraftan Şerif Hüseyin'i halifeliğe hazırlayıp Hicaz'da kendisini emir olarak tanımayı düşünürlerken (PRO. FO: 686/71), diğer taraftan Vehhabîlerle de işbirliği içerisindeydiler." Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 18. Hem Şerif Hüseyin hem İbn Suud, hilafetin Türk hükümranisinden alınması hususunda mutabık idiler: "İngiliz belgelerinde Şerif Hüseyin'in 1916 yılında henüz Osmanlı'ya isyan hareketini başlatmadan önce, 1915 yılının Şubat ayında İngiliz yetkililerin Arapların ileri gelenleriyle Türklerin hilâfeti kaldırması konusunu konuştuklarını görmekteyiz. İbn Suud'un "Türkiye tarafından hilâfetin kaldırılması durumunda hilâfetin Emir Hüseyin tarafından temsil edilen peygamberin ailesine geri dönmesi gerektiğini söylediği", İngiltere'nin Irak'taki Arap Bürosu tarafından dikkatle not alınıp İngiltere'ye gönderilmişti (PRO, FO 686/71)." (Gümüşoğlu, 2021, s. 19).

23 Takvîm-i Vekâyi', Numero 3553; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82.

> bir notayla, kutsal hakların savunmasına girişildiğini anlatıyordu. Gün ve saat arkasında gizlenen olayların kesin, fakat "daima meşru" bir biçimde ve sükûnetle karşılanmasını istiyordu. Yapılan girişim olumlu bir sonuç vermezse, "bütün milletin" oylarıyla Türklerin soylu tıynetlerine uygun bir karar alınacağı doğaldı. Kurtuluş ve mutluluk özgürlükle, özgürlük ise yüreklilikle elde edilebilirdi. Kendisi "padişahımız ve halifemizin teveccühatı" ve "millet-i muazzama-i Osmaniye'nin itimatı" ile hükümetin başına geçmiş bulunuyordu. "Fakat" diyordu, "icap ederse yarın vatanımın bir neferi olarak ifa-yı vazifeye hazırım."[24]

İngiliz *Morning Post* gazetesi bir haber neşretti: *Kemal, Karadeniz şehri olan Samsun'a çıkıyor*.[25] Eldeki bazı verilere göre denilebilir ki Mustafa Kemal, Karadeniz'de ve Şark Vilâyetlerinde şûrâ (Bolşevik) nitelikli İttihadçı teşkilatları dağıtmak için Müttefiklerin de dahil olduğu bir konsensüs tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. Neticeye bakılırsa, Anadolu'daki Bolşevik yapılanmayı kökünden tasfiye etmek için bu teşkilata sızmak, derinlerine nüfuz etmek gerektiği cihetinde İngilizler Mustafa Kemal'le gizli mutabakata varmıştı.[26] Mustafa Kemal, tam olarak bunu yapacaktır. İngiliz askeriyesi ve istihbaratının Kahire şubesi, Mustafa Kemal'in askerî, siyasî, şahsî hususiyetlerini gayet tafsilatlı bilmekteydi. Bu bağlamda, bir İngiliz Yüzbaşısının Topçu Mülazım-ı Evvel Mustafa Hulûsi'ye "tebşiratı" kehaneti değil, planlamayı işaret etmektedir.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri* Vekili Tuğamiral Richard Webb, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Müslümanların duyguları burada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı hızla tebellür etmektedir. . . Halkın duygularını barışla ifade etmesini zorla engellemek için* [hükümet tarafından] *bir teşebbüste bulunulmuş değildir*.[27]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Mustafa Kemal Paşa bugün Bandırma vapurundan Samsun'a çıkmıştır. 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmişler. 21'de ben haber aldım. Yanında Refet Paşa, Miralay Kâzım Bey (Erkân-ı Harbiye Reisi), Kaymakam Arif Bey (1. Şube müdürü), Binbaşı Hüsrev Bey (2. Şube Müdürü), Miralay İbrahim Tali Bey (Sıhhiye Reisi), Doktor Refik Bey (Hususi Tabip).
>
> Rauf Bey nezdinde Recep Zühtü (Gazeteci), Yüzbaşı Tufan Bey, İzmit sabık mutasarrıfı Süreyya Bey olduğu halde Amasya'ya iltihak etmişlerdir.

---

[24] Takvim-i Vekayi, 20 Mayıs 1335-1919, Numero 3553; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 213.

[25] H. V. F. Winstone. (1999). *Ortadoğu Serüveni: 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü* (F. Davudoğlu, çev.) içinde (s. 463). İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd. Şti. "Türkler Dörtlü Konsey'in haklarında alacağı kararı beklerken, Kemal de burada çalışan gayri nizami kuvvetleri dağıtmak üzere, İstanbul'dan aldığı emirle Karadeniz kıyısına ayak basıyordu. [..] Kemal gayri nizami güçleri dağıtmak yerine onları orduya ilave etmeye karar vermişti." (Winstone, 1999, s. 463).

[26] Hatırlanacak olursa Kâzım Karabekir, İstanbul Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Oteli'nde bir İngiliz generali ile Mustafa Kemal arasında cereyan eden mülakatta, İngiliz generalin şu çarpıcı tavsiyede bulunduğunu belirtmişti: "Tokatlayan da, İngiliz erkan-ı harbiyesi, M. Kemal'i davetle, Çanakkale harekatı hakkında malumat alıyorlar. Paşa diyor ki: -Ne fayda ki bugün mahvolduk. Bir İngiliz generali kendisine diyor: Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası.." Kâzım Karabekir. (1995). *Bir Düello ve Bir Suikast* (F. Özerengin, haz.) içinde (s. 50). İstanbul: Emre Yayınları.

* Britanya, sömürgelerindeki büyükelçilerini, "Fevkalâde Komiser" tesmiye ediyordu: Bilâl N. Şimşir. (2016). *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923* (3. basım) içinde (s. 19). Ankara: Bilgi Yayınevi. Şimşir, kitabının önsözünde ikaz etmektedir: "Yalnız belgeleri kırpmakta, özetlemekte pek sakınca görülmedi." (Şimşir, 2016, s. 18).

[27] Gotthard Jaeschke. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (C. Köprülü, çev.) içinde (s. 81-82). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

> Bugün Fatih Cami-i Şerifi meydanında ilk miting yapılmış. En az 30 bin kişi toplanmış. Türk topraklarını çiğnetmeyecekleri hakkında Fatih'in türbesi önünde yeminler edilmiş.
>
> Halide Edip Hanım güzel nutuk söylemiş.[28]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği muavinlerinden ve ataşemiliterlerinden Harold C. Armstrong: *Samsun, İngiliz birliklerinin elindeydi. Bir İngiliz istihbarat subayı, Mustafa Kemal'in tüm yaptıklarını inceden inceye soruşturuyordu. Yerel Rum ve Ermeniler, onun her hareketini, temaslarını hatta telefon görüşmelerini bile rapor ediyorlardı. Türkler onunla konuşmaktan neredeyse korkuyorlardı*.[29]

İngiliz Bahr-i Siyah Orduları Başkumandanı General George Milne, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine nota verdi. Fakat ilginçtir, bu vesikanın bir sureti İngiliz Hariciye Nezâreti evrakı arasında bulunmuyor:

> Şu hususu Ekselansınıza bildirmekle kesbi şeref eylerim: 9. Ordu teşkilâtından vazgeçildikten sonra 9. Ordu Genel Müfettişinin ve onun Genel Kurmay Başkanı'nın geniş kurmay heyetiyle Sivas'a nakillerinin sebebi anlaşılamamaktadır.
>
> Bu subayların nasıl bir görev alacaklarının, ihdası düşünülen teşkilâtın mahiyetinin lütfen açıklanmasını rica ederim.
>
> Karadeniz Ordusu Başkumandanı adına: Tuğgeneral Duncan[30]

***

Harbiye Nazırı Celili Paşa Hazretlerine Bahrisiyah ordusu Başkumandanı General Milne tarafından varit olan 19 Mayıs 1919 tarih ve 8097/33 numaralı merbut İngilizce tahriratın tercümesi

> Harbiye Nezareti
> Merkez Dairesi
> Tahriratı Ecnebiye
> ve Tercüme Şubesi
> 1114
>
> Devletlu Efendim Hazretleri
>
> Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lağvedildiği anlaşılmış iken Dokuzuncu ordu kıtaatına bir müfettişi umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkânıharbiye Reisi ile büyük bir Erkânıharbiye Heyetinin neden dolayı Sivas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını zâtialinize işar eylemekle mübahiyim.
>
> Bu zabitanın ne gibi vazife ifa edeceklerinin ve mutasavvar tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyrulmasını istirham eylerim.
>
> Bahrisiyah Ordusu Başkumandanı General Milne[31]

Halbuki, hatırlanacak olursa, 16 Mayıs'tan evvel bir tarihte General Milne nezdine gelen Yunan Miralay Yeoryios Katethakis, Mustafa Kemal'in direniş hareketi teşkil etmek üzere Anadolu'ya gönderileceğini bildirmiş; Milne ise lakayd bir karşılık vermişti. Örneğin *Erzurum'un askerî durumu*na dair 25 Nisan tarihli vesikayı 14 Mayıs'ta okuyan Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W.

---

[28] Kâzım Karaberkir. (2009). *Günlükler* (Y. Demirel, haz. & B. Kayabek, çev.) içinde (c. 2, s. 596). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[29] H. C. Armstrong. (1996). *Bozkurt* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 89). İstanbul: Arba Yayınları.

[30] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15, Vesika No: 493; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 120. Mustafa Kemal'in Sivas'a izam edildiğinin İngiliz tarafından belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), 24 Mayıs'ta göndereceği muhtırasında, Mustafa Kemal'in vazife yeri için "ne Sivas ve ne âhar ve daimî bir mevki gösterilemediğini" yazacaktır.

[31] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 228-229.

S. Edmonds bile şu derkenarı düşmüştü: *Bu Ermenistan'a dair Paris kararına karşı koymak için Genç Türkler tarafından kasden teşkil edilen bir organizasyon gibi görünmektedir*.[32]

Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci ve Ankara'daki 20'nci Kolordu kumandanlıklarına ve emrindeki vilâyetlere telgraf göndererek *birkaç gün* Samsun'da *kalacağını bildirmekle iktifa ederek* "*asayişi memleket*" *hakkında malûmat rica etti*.[33]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'i ziyaret etti. Korunaksız Bekirağa Bölüğü'nde mevkuf İttihadçı zanlıların Malta'da tevkif edilmelerini istedi. Webb'in muhtırasına göre Sadrazam: *Kısmen Müttefiklerin isteklerine binaen, kısmen de bizzat Türk hükümetinin zatî teşebbüsü ile muhtelif sebeplerden dolayı tevkif edilen şahısların muhakemelerinin gelişmesi hususunda hayal kırıklığına uğradığını, töhmet vesilesi bulmanın çok müşkül olduğunu, kanaat husulünün ise halen ondan da müşkül olduğunu anlamış. . . onun için bunların şimdi Malta'ya gönderilip gönderilemeyeceğini"* ifade etti. Webb, Yunan'ın İzmir'deki vukuatını hesaba katarak İngiliz Hariciye Nezâretini ikaz etti: *Yukardaki mülâhazalar tamamiyle bir tarafa, son olaylar (İzmir!) bu şahıslardan hepsinin veya bazısının serbest bırakılmaları için. . . teşebbüse geçilmesini muhtemel göstermektedir. . . Böyle teşebbüslerin önü alınmasının lüzumu aşikâr olduğu, kendisine danıştığım General Milne'inde onları Malta'ya göndermek üzere vasıta buluncaya kadar teslim almak için tamamiyle hazırlıklı bulunduğu.*.[34]

İngiliz Başvekil Lloyd George'de 17 Mayıs'tan itibaren dikkat çekici bir manevra müşahede edilmektedir. Lloyd George Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası 19 Mayıs tarihli içtimaında, *İtalyanları Anadolu'ya sokmanın sadece karışıklık yaratacağını öne sürdü; tüm Anadolu üzerinde Fransız manda yönetimi kurulmasını önerdi. Aynı gün yapılan* Britanya *Bakanlar Kurulu toplantısı da Balfour, Montagu, Milner, Curzon ve Churchill arasındaki görüş ayrılıklarını ortaya koydu ve Lloyd George'un yeni ortaya attığı hoş karşılanmayan paylaştırma önerisini güçlendirdi*.[35]

Harbiye Nâzırı Winston Churchill, İstanbul dahil olmak üzere Anadolu'da *dost bir Türk devleti* kurulmasını hem kuzeydeki Sovyet Rusya tehlikesine karşı hem Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarına emniyet telakki etmekte; tatminkâr bir sulhla Türklerin Bolşeviklerle yakınlaşmasının izale, Hindistan Müslümanlarının da teskin edileceğine kani idi. *İngiliz koalisyon hükümetini destekleyen Muhafazakâr Parti, geleneksel olarak Türk dostu bir tutum içerisinde bulunuyor, kabinenin çoğunluğu da Türk taraftarı parlamenterlerden oluşuyordu. Dünyadaki en büyük Müslüman nüfusa sahip olan İngiltere'nin Türk karşıtı ve Yunan dostu bir politika takip etmesi sakınca*lı neticeler meydana getirebilir. Örneğin Hindistan Müstemleke Nâzırı Yahudi asıllı Edwin Montagu, Hindistan Müslümanlarının tazyikatıyla istifa etmek zorunda kalabileceğini belirtiyordu.[36]

---

[32] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 106.

[33] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 119-120.

[34] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 179.

[35] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 123, dipnot *. David Lloyd George, faydacı bir siyasetçidir, şartlara göre vaziyet alabilen bir liberaldir: "Lloyd George için hiçbir politika sürekli hiçbir vaat kesin değildi... Sirkteki at cambazları gibi bir atın sırtından ötekine atlardı." Yunan hayranı olduğu ve Yunan'ı her halükârda gözü kapalı mutaassıbane desteklediği hususu, yaygın bilinen bir yanlıştır. Belki de Harb Kabinesinin "en zeki politikacısı"ydı. Öyle ki "Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Kabine'de kalabilen tek üye"dir: David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 105. Avam Kamarası Liberal Fırka mensubu Miralay Wedgwood: "Fakat kim Lloyd George'nin sözlerine inanır?" İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922)*, 2017, s. 109, dipnot 506.

[36] Tolga Başak. (2018). *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)* içinde (s. 75, dipnot 230). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *İngiltere'nin Hindistan Bakanı, İslam dünyasında muhtemel tepkileri nedeniyle, Türkiye'nin bölüşülmesine karşı çıkmıştı*r. *Mısır, Hindistan ve Afganistan'da gösterilen tepkiler Londra'da duyulmuştu*r *ve birkaç milyon Müslüman tebaası olan İngiliz Hükümeti, onları kızdırmak istemiyor*. *Artık İngilizler, savaş öncesinde yıkılması konusunda Rusya ile anlaşmış oldukları bitik imparatorluğun devam ettirilmesinden yana olur*. *Montagu, Türkiye'nin bölüşülmesi konusunun İngiliz dış politikasına vereceği zararlardan endişe ediyor*. *Türkiye'nin bölüşülmesinin gerçekten çok fazla orijinal karakteristiği bulunuyor*.[37]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Montagu, Hindistan Müslümanlarının beklentilerini aktardığı konuşmasında, Hindistan Müslümanlarının, Almanya'nın müttefiki olarak İngiltere'ye karşı savaşmış olmasına rağmen Sultan'ın şahsında İslam'ın küçük düşürülmeyeceğini ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nin söz verdiğini belirttiklerini aktarmıştır*. *Bu çerçevede, Hint Müslümanları, Arap bölgeleri hariç olmak üzere Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını bekliyorlardı. Ayrıca Sultan da İstanbul'da yaşamaya devam edecekti*r.[38]

Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyi Yunan işgalinin sınırlandırılmasını kararlaştırdı fakat ilginç biçimlerde hem İngiliz hem Yunan tarafında emrin tebliği fevkalâde gecikmiştir. Rastlantı olmasa gerektir:

> Aslında Yunan işgali 19 Mayıs'ta -İzmir işgal edildikten sonra- Selçuk'un güneyine inmemek şartıyla, İzmir sancağı ve Ayvalık kazası diye sınırlandırılmış bulunuyordu. Ne var ki, şöyle bir kaçamak yolu bırakılmıştı: Aydın kenti dahil, bu kentin kuzeyinde olmak üzere, Aydın vilayetinin herhangi bir yerinde karışıklık çıktığında, bu yerlere Yunan birlikleri gönderilebilecekti. Tek şart, İzmir'de müttefik filoları kıdemli deniz subayının onayını almaktı. İngiliz Bahriye Nezareti'nin bu şartları içeren talimatı 20 Mayıs günlü olmakla birlikte, bu Balfour tarafında nedense ancak 31 Mayıs'ta Calthorpe'a bildirilebildi. Daha önce, bu sınır konusunda Türkiye'deki İngiliz makamlarına sözü edilen talimatın gidip gitmediğini bilmiyoruz. Venizelos 19 Mayıs gecesi, işgalin sınırını İzmir'deki Yunan makamlarına telledi; fakat garip bir rastlantıyla İzmir telgrafları altı gün işlemediği için, haber ancak ayın Mayıs'ın 27 ya da 28'inde İzmir'e ulaşabildi. Bu arada, Konferans'ın işgal sınırı konusundaki kararından Calthorpe habersiz olmalıydı ki, Yunanlıların, İtalyanlarla çatışmamak şartıyla onların işgal etmemiş bulundukları yerlere uzanmasını doğru bulmuştu. Telgraf haberleşmesi yeniden sağlanıncaya değin, Yunan kuvvetleri Konferans sınırları dışında Manisa'yı (25 Mayıs), Aydın'ı (27 Mayıs) işgal ettiler. Fakat Konferans sınılarının İzmir'deki Yunan makamları tarafından bilinmesi bir şey değiştirmedi. Kasaba (Turgutlu, 29 Mayıs), Nazilli (3 Haziran), Ahmetli (4 Haziran), Akhisar (5 Haziran). Aydın (3 Temmuz) hep Konferans'ın koyduğu sınırların dışındaydı ve buraları İzmir'deki müttefik kıdemli subayı Komodor Fitzmaurice'den izinsiz işgal edildi. Bu zatın Yunan Yüksek Komiseri'nden işgal edilen yerler hakkında bir rapor istemesi üzerine, o da 1 Haziran'da durumu bildirdi. 3 Haziran'da gelen cevapta, izinsiz işgallere işaret edilmekle yetiniliyor, buraların boşaltılması istenmiyordu. Böylece, İngiliz makamları "dostlar alışverişte görsün" kabilinden biçimsel ve gevşek bir itirazla yetinmiş oluyorlardı. Şunu da hemen belirtmeli ki, İngilizlerin bu umursamazlıklarının salt İtalyan işgalinin önünü kesmek için olmadığı, Konferans'ın koyduğu sınırlar dışında, alelacele işgal edilen yerler arasında olup, İtalyanların işgal edebilecekleri bir yerde bulunmayan Manisa, Turgutlu, Ahmetli ve Akhisar'a da el konmasından bellidir. Nitekim Fitzmaurice, temmuzda hazırladığı raporda, Manisa ve Turgutlu'nun işgallerini stratejik noktalar diye hoş görmek gerektiğini ileri sürmüştür. Öte yandan, İtalyanlar, işgallerini sürdüren Yunanlılar karşısında hayli çekingen davranmışlar, kendileri daha önce işgal ettikleri halde, Selçuk'u Yunan kuvvetlerine bırakmışlardı.[39]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Paris'deki Yunan murahhas heyetine telgraf gönderdi: *Hint müslümanlarının, Padişahın İstanbul'dan kovulmasına ve bu şehrin çevresiyle birlikte milletlerarası bir devlet durumuna sokulmasına karşı duruşları ingiliz umumî efkârınca ilgiyle takip ediliyor*.[40] *Eski*

---

37 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 110.

38 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 111.

39 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 471-472.

40 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 344.

Hindistan Genel valisi Lord Curzon'un Paris'e gidişi bu mesele [Hindistan Müslümanlarının Türkiye lehine faaliyeti] *ile ilgili görünüyor*.[41]

Yarı resmî *The Times* gazetesi: *İzmir'in İtilaf Devletlerince işgali Fransız Basınına Türk İmparatorluğu'nun taksimi ile ilgili çeşitli bildiri yayımlama imkânı sağladı. Dörtler Konseyi iki gündür bunu tartışıyor ancak şimdiye kadar karar alınmadı. Tartışmanın öngörüleri şöyle gözüküyor: Yunanistan'ın İzmir ve Yunanların çoğunlukta yaşadığı Ege kıyısını alması öneriliyor. Adana, Mersin ve Trabzon'un bir kısmını içeren bir Ermeni Devleti'nin mandası Milletler Cemiyeti tarafından Amerika'ya verilecek. Kilikya ve Yunan bölgesi arasında kalan, başkenti Konya olan, Antalya'ya limanı olan başka bir devletin mandası ise İtalya'ya verilecek. Fransa hamiliğinde bir Türk Devleti Kuzey Anadolu'da oluşturulacak. Türk Devleti'nin Avrupa'dan kovulmasını öngören ve Sultan'ın egemenliğini Bursa, Ankara, Kastamonu vilayetleri ve Trabzon'la sınırlayan teklifler Hindistan Hükümeti tarafından hoş görülmemişti. Hindistan'daki İngiliz kâtibi Bay Montagu, Ağa Han, Bikaner Mihracesi ve Hint Konseyi üyeleri Sultan'ın İstanbul'dan alınmasının Hindistan'da çok kötü etkilere sebep olacağını düşünüyorlardı*.[42]

Liberal *The Manchester Guardian* gazetesi: *Lloyd George ve Birleşmiş Kuvvetler Konseyi, Türkiye'nin geleceğine ilişkin Hint delegelerinin görüşlerini dinledi*. *Hint delege grubunun; Hindistan dışişleri bakanı, Bikaner Mihracesi, Lord Sinha, Ağa Han eşliğinde Sahibzade Aftab Ahmet Han, Hint Konseyi üyesi Bay Yusuf Ali, C.I.E ve Eski Hint Sivil Servisinden oluştuğu* bildiriliyor.[43]

İngiliz "bağımsız ve muhafazakâr" eğilimli *The Daily Express* gazetesi: *Hint Müslümanları, Abdülhamid olduğu takdirde her şeyin daha farklı olacağını, onun batılı güçler arasında denge politikası izleyerek Türk İmparatorluğu'nu bir arada tuttuğunu, şimdi ise Genç Türklerin imparatorluğu tahrip ettiğini* belirttiler.[44]

20 Mayıs 1919. İzmir'deki Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı, Londra'ya Bahriye Nezâretine muhtıra gönderdi. Bildirdiğine göre *Yunan istilası, Bağlaşıkların Türk yurdunu bölmek yönündeki planlarının başlangıcı* telakki ediliyor ve *Türkler arasında kin ve nefretle karşılanmış; ulusal direnişe yol açmıştı*r.[45]

Oramiral Calthorpe, Bahriye Nezâretine Z. 273/5505 künyeli telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *istilâ konusunda İzmir valisine haber vermeye giden İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcilerinden James Morgan ve Yarbay Smith'in çevresini alan büyük bir halk yığını arasında subay, tüccar, muhtar ve diğer birçok kişiler göze çarpıyordu*. *Bu arada, öne atılan genç bir Türk subayı, İngilizce olarak Türklerin duygularını söyle dile getir*miştir: *"Büyük bir ulus olduğumuzu ve henüz ölmediğimizi bilmenizi isterim; belki uyur görünüyoruz; ama savaşacağız. İngiltere büyük bir İslâm devletidir; büyük bir devlet olarak İzmir'in Yunanlılara verilmesine engel olabilirdi. ... Yurdumuzun bu şekilde elden çıkarılmasına tahammül edemeyiz. Bizler ölü değiliz. Karışıklık çıkacak. Biz ölebiliriz, ama başkaları da ölecektir*."[46]

---

41 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 65.

42 The Times, 19 May 1919, *Division Of Turkish Empire*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 27.

43 The Guardian, 19 May 1919, *Moslem Views Heard*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 27-28.

44 The Daily Express, 19 May 1919, *India's Plea For Turkey*, p. 5; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, "Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)" [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 28.

45 IDA, FO 371/4218, No. 84061; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 193-194.

46 FO/4218/84061; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 59-60.

Sadrazam Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'i ziyaret ediyor. *Görev almama kararına rağmen, öbür yüksek komiserlerin, ülkenin, daha uzun süre hükümetsiz kalması halinde dağılabileceği uyarısı karşısında hükümeti kurduğunu* söylüyor. *Dahildeki durumdan pek endişeli*dir. *Buna benzer başka olaylar patlamalara yol açabilir*. *İstanbul, böyle bir durumda, yerle bir edilebilir; ama, taşrada böyle bir patlamanın katliamla sonuçlanması nasıl önlenecektir ve kendisi, buna ortak olduğu suçlamasından nasıl kurtulacakt*ır? Richard Webb, Sadrazam'ın muhtemel katliamdan mesul olmayacağını ve maruzatı Londra'ya bildireceğini teklim etti. Sadrazam Paşa teşekkür etti lâkin *işgalden beri halk üzerindeki etki ve denetimin çoğunu yitirdiğini söyledikten sonra, Devlet'in akıbetinin bir an önce bildirilmesi dileğini tekrarladı*.[47] Sadrazam, patlaması muhtemel İttihadçı ayaklanmaya binaen *Padişah'ın kişisel güvenliğine bir zarar gelmesi konusunda ciddi korkuları olduğu* söyledi. Webb ise Padişah'ın emniyeti hususunu *askeri makamlara danışacağını* vadetti.[48]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, Sadârete ve Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtırada; (*i*) İngilizlerin mütarekenâmeye aykırı olarak 9 Mart'ta 200 ve 17 Mayıs'ta 100 kadar askerini Samsun'a ihraç ettiğini ve bunların bir kısmının iki irtibat zâbiti emrinde Sivas'a sevk edileceğini, (*ii*) mevcut Canik Mutasarrıfının vazifesini ifa etmediğini bildirdi.[49]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yâver-i Hazret-i Pâdişâhî Mirliva Mustafa Kemal'den Makâm-ı Sadâret-i Uzmâ'ya, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya telgraf:

> İzmir'in Yunan askeri tarafından işgâli olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemiyecek ve tarif edilemiyecek derecede içten yaralamıştır. Yüce Makamlarının 19 Mayıs 1919 tarihli telgraflarında, bütün milletin ve ordunun acılı duygu ve düşüncelerini kısaca anlatan yüce hisleri millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ne de ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmiyecek ve kabul etmiyecektir. Gâye ve düşüncelerini, sadece millet ve devletin kurtuluş selâmetine hasreden Pâdişâh Hazretlerinin kutsal kişiliğine olan tam bağlılık ve yeniden başkanlığını üzerinize aldığınız hükûmetin en kesin teşebbüs ve hareketlerde bulunarak, milletin hukukunu koruyacağına olan tam bir güven ve gönül rahatlığı ile sükûnetin muhafaza edilmekte olduğunu arz ederim.[50]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Bandırma'daki 17'nci Kolordu Kumandanlığına vekâleten tayin edilen Miralay Çerkes Bekir Sami'yi (Günsav) makamına kabul etti. Muhaveredeki dikkat çekici husus, hükümetin aciz kalabileceğine dair tenbihattır:

> -Ülkenin ve ordunun durumunu, İzmir'in işgal faciasını biliyorsunuz. Size hiçbir emir vermiyoruz. Anadolu'da ne yapmayı düşünüyorsunuz?
>
> -Vatanım neyi emrediyorsa onu yapacağım. Gönlünüz rahat olsun Paşam, dediğimde duygulandı.
>
> Paşa, sessizce çekmecesini açtı, içinden 1.000 lira kâğıt para çıkarıp bana verdi. Gözleri yaşarmış, ağlıyordu. Eliyle kolumu tutup şöyle dedi:
>
> -Allah, başarılı kılsın oğlum. Vatanın çıkarı neyi gerektiriyorsa onu yap. Hükümetin belki seni koruyamaz. Belki güç durumlara da düşebilirsin. Yılma, üzülme, vatan, kendisine hizmet edenleri ölseler de unutmaz ve

---

47 FO, 371/4227, 76661; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 310. Britanya Hariciye Nezâreti yetkililerinden Sör R. Graham ise, kaydettiği derkenarda, *Damat Ferit'in böyle bir patlama halinde sorumlu olmayacağını söylemenin yanlış olduğu*nu mütalaa ediyor.

48 FO, 371/4227, 76661; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 427.

49 Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Haziran 1953, Sayı 4, Vesika No. 68; Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Şubat 1968, Sayı 5, s. 9-10.

50 DOA, A.VRK.DH.1.2.2-1337.9.2, Devlet-i Osmâniyye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti, 1102 numaralı telgrafnâme; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 26.

> onları aziz tanır. Askerleri ve subayları toplayınız. Fakat zorunlu olmadıkça Yunanlılarla çarpışmaya girmeyiniz.[51]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına acele telgraf keşide eyledi. *Telgrafta, Müttefiklerin Türkiye'nin kaderine ilişkin karar veya planlarındaki belirsizlik durumunun, Türk tarafında ilerde daha fazla kan akmasına sebep olacak kuşkulara sebebiyet vermekte olduğu ifade edilmiş, bu nedenle de İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserler tarafından Müttefiklerin amaçlarına ilişkin bir açıklamanın resmi olarak mümkün olan en kısa sürede yapılmasının arzu edilir göründüğü belirtilmiştir. Metinde, 19 Mayıs'ta Amerikan radyo servisinin Türkiye'nin tamamen haritadan silineceğini ileri sürdüğü, İngiliz radyo servisinin de derhal, cebri hizmet sistemi getirilirken Arap vilayetleri dışında Türkiye'nin bütünlüğüne saygı duyulacağını ve Sultan'ın yine İstanbul'da ikamet edeceğini duyurduğu ifadeleri yer almıştır. İzmir'in işgaline yönelik olarak, şehrin Yunanlılar tarafından işgalinin Türkiye Müslümanlarını derinden tahrik ettiği ve umutsuz bir ruh hali içinde oldukları belirtilmiş, geleceğe daha karamsar bakmaya meyilli oldukları ve bu sebeple de ırk ve inançlarının sonsuza dek karanlığa mahkûm olduğunu düşündükleri ifade edilmiştir*.[52]

21 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası içtima ediyor. Uzun soluklu bir müzakere gerçekleştiriliyor. Britanya Başvekili Lloyd George, Anadolu'nun taksimi hususundaki 19 Mayıs'taki *görüşünden vazgeçti ve görüşlerindeki bu değişikliği Hint Müslümanlarının görüşlerinin önemine, bir de İngiliz kabinesinin kararına bağladı. Anadolu üzerinde kurulmasını önerdiği manda yönetiminin Fransızlara değil de, Amerikalılara bırakılmasını istedi. (Bu yeni görüş değişikliği, Türkiye dışında sayılan Yunan kesimini ve Ermenistan'a verilecek toprakları etkilemiyor.)*[53]

> [..] toplantıda Lloyd George, Anadoluya dair tasarısını Clemenceau ile Wilson'a bildirmiş ve yazılı olarak da vermişti. Bunda, (Ermenistan, İzmir bölgesi ve kurulacak İstanbul devleti dışında kalan) bütün Anadolunun ve türk milletinin, amerikan mandası altına konulması teklif ediliyordu. Clemenceau, Lloyd George'a cevap vermek üzere söz aldı:
>
> "Size Musul'u bırakırken, demiryolu geçirmeniz için Suriye'den bir kısım toprak almanıza ve Klikya'nın (Adana ve Mersin bölgesi) Ermenistana bağlanmasına razı olurken, bunlara karşılık bizim de bir mükâfata layık görüleceğimizi sanmıştım. Kuzey Anadoluda bir fransız mandası kurulması fikri size, bu sırada geldi. Daha sonra bize, bütün Anadolu teklif edildi... Bugün ise Fransa'nın bir kenara itilmek istendiğini görüyorum.
>
> Bütün bunların, Lord Curzon'la yaptığınız görüşmelerin mahsulü olduğunu sanırım. Lord Curzon... Fransa'ya düşmandır... Birara bütününü teklif ettikten sonra şimdi siz, demirydu geçirmek bahanesiyle Musul'u, Klikya'yı ve Suriye'nin bir kısmını elinden alarak, Fransa'yı Anadoludan hemen de kovuyorsunuz. Bu bana biraz fazla geliyor... Kaldı ki Fransa, bütün Avrupa'da, Türkiye ile iktisadî ve malî bağları en fazla olan memlekettir... Niyetim, italyanlarla size karşı birleşmek değil; ama milletimin düşüncelerini, İtalyan halkının duygularıyla birleşerek size karşı çıkmaktan alıkoymak da elimden gelmiyebilir…"
>
> Lloyd George cevap veriyor: "M. Clemenceau Fransa'nın iktisadî bakımdan Türkiye'ye en bağlı memleket olduğunu söylemiş bulunuyor. Dış ticaret ilişkileri bakımından başta gelen İngiltere'dir; harpten önce

---

[51] Muhittin Ünal. (1994). (Haz.). *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 23). İstanbul: Cem Yayınevi. Benzer tavır, Yunan'ın İzmir'i işgalinden birkaç gün sonra kendisini ziyaret eden Balıkesir Redd-i İlhak Heyetine Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in şu mahremane ifadelerinde de görülmektedir: "Biz size, sizi ayaklandırmaktan men'edecek emirler veririz, çünkü baskı altındayız. Siz bize dahi isyan ediniz. Millî müdafaa bir milletin en kudsî h[a]kkıdır." Selâhattin Tansel. (1977). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (2. basılış) içinde (c. 1, s. 277, dipnot 180). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

[52] *NARA*, Amerikan Komiseri Ravndal tarafından İstanbul'dan çekilen ve Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne iletilen telgraf, 20.05.1919, 867.00/876, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 28. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[53] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 123, dipnot *.

Almanya ikinci, Fransa üçüncü durumdaydı ve ilk ikisiyle bu bakımdan arasındaki mesafe büyüktü. Lövan ve Bağdat demiryollarında fransız parası bulunduğu doğrudur; ama bu hatlar bundan böyle, çeşitli milletlerin idaresi altındaki topraklardan geçmek zorundadır...

Anadoluda bir amerikan mandası kurulması düşüncesine ben, müşterek menfaatlerimiz bakımından varmış bulunuyorum. M. Clemenceau ise bu teklifin, sırf Fransayı Anadoludan uzaklaştırmak için yapıldığını sanmaktadır…"

Wilson söze karışıyor: "…Amerika'nın sözünü ettiğiniz görevi kolay kolay kabul edemiyeceğini, gecikmeden belirtmeliyim. Amerika'nın Anadoluyla doğrudan doğruya bir ilgisi, bu bölgede bir çıkarı yoktur; buraya herhangi bir sermaye de yatırmamıştır. Bize yüklemek istediğiniz görevi, amerikan halkının şiddetle muhalefetine rağmen kabul etmemiz bahis konusu ve mümkün olamaz. Biz Anadoluda hiçbir şey istemiyor, hiçbir emel beslemiyoruz... Amerika, Ermenistan üzerinde bir mandayı da sırf insanî düşüncelerle kabul etmektedir... Amerikan umumî efkârı Ermenistan'la ilgilidir... Dün, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti mandasına alınmasının da karşısında bulunduğumu söylemiştim; ama bu, yanıbaşında bulunacak bir büyük devletin Türkiye'ye malî konularda fikir vermesine, iktisadî tavsiyelerde bulunmasına ve polis kuvvetlerini teşkilde yardımcı olmasına engel değildir. Borçlar bakımından Fransa zaten bu rolü oynamaktadır; bence aynı rol ona, diğer sahalarda da verilerek bu mesele hâlledilmelidir."[54]

Elbette mutabakata yine varılamadı ve Osmanlılarla sulh meselesi tehir edildi:

Clemenceau ve Wilson'la 21 Mayıs'ta biraraya gelen Lloyd George, Yakındoğu sorununun çözümü için yeni ve kapsamlı bir plan sundu. Bu plana göre İstanbul, Boğazlar, Ermenistan ve Kilikya için "tamamen", bütün Anadolu içinse "kısmen" bir Birleşik Devletler mandası öngörülüyordu. Birleşik Devletler kısmi mandayı kabul etmeyecek olursa, o zaman hiç manda olmayacaktı. Eğer Amerikalılar Anadolu mandasını kabul ederse padişah İstanbul'da kalacak, aksi takdirde Lloyd George'un fikrine göre gitmesi gerekecekti. Her durumda, Türk devletinin Karadeniz'e, Akdeniz'e ve Marmara Denizi'ne bağlantısı garanti altına alınmalıydı. Yunanistan'ın, Yunan Komitesi'nce belirtilen toprakları ilhakına izin verilmeli, ama hiçbir bölgede Yunan mandası olmamalıydı. Soruşturma Heyeti'nin raporu ortaya çıkana dek Fransa Suriye'de, İngiltere Mezopotamya ve Filistin'de koşullu manda sahibi olabilirdi. Arabistan bağımsız olur, Müslümanlar Kutsal Mekânlar'ın denetimini elinde tutar ve halifenin nerede bulunacağı kendi kararlarına bırakılırdı.

Lloyd George bu yeni planı Clemenceau ve Wilson'a sunarken; Ermenistan, İstanbul ve İzmir'in alınmasından sonra Anadolu'nun geri kalanının yüzde doksan beş Türk olacağını vurguluyordu. İngiliz İmparatorluğu içindeki yetmiş milyon Müslüman'ın da bir milyonunun savaş sırasında, çoğunlukla Türk cephesinde savaştığını akıldan çıkarmamak gerekiyordu. "Konu üzerinde kafa yordukça, Küçük Asya'nın parçalanması konusunda daha da isteksiz bir hale geliyordu." Lloyd George, geride kalan iki gün içinde bu sorunu İngiliz kabinesiyle görüştüğünü ve parçalanma aleyhinde "resmi bir karara" varıldığını belirtiyordu.

Anadolu'nun bütünü için bir manda düşünüldüğünde ise Lloyd George Amerika'nın bunu kabul edeceğini umuyordu. Birleşik Devletler, Müslümanlar'la geçmişte hiçbir alışverişi olmadığı için Türkler'in saygı duyduğu bir ulustu. Türkler İngilizler'den de, Fransızlar'dan da nefret ederdi. Lloyd George bütün Anadolu için bir Fransız mandasına özellikle karşı çıkıyordu, çünkü Türkler "Müslümanlar'ın tamamen Hıristiyanlar'a köle olmasıyla sonuçlanan Cezayir deneyiminin Türkiye'de de uygulanmasından açıkça çekiniyordu." Ayrıca, eğer Fransızlar'a manda verilecek olursa, Londra Antlaşması koşulları uyarınca İtalya'nın da telafi istemek hakkı doğacaktı. Anadolu'da bir İtalyan mandasına izin verilemezdi, ama böyle bir hakkın Fransa'ya tanınması "İtalya'nın konumunu imkânsız kılacaktı." Çünkü, İtalya'nın taleplerinin çıkış noktası "Fransa'nın kendisini Akdeniz'deki tek güç olarak görmesi" endişesiydi. Yine burada da, Lloyd George önerilerini, "meslektaşlarıyla gerçekleştirdiği konsültasyonlar sonucunda hazırlamıştı."

Kısacası Lloyd George, eğer Birleşik Devletler Anadolu mandasını almazsa Türkler yalnız bırakılmalı, diyordu. Teba olmaktansa kendilerini yönetebilirler, bu arada İstanbul ve Ermenistan'dan Amerikan baskısı ve Suriye'den Fransız nüfuzuyla dolaylı denetim altında tutulabilirlerdi. Düyun-u Umumiye'nin kontrolü ve

[54] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 54-56.

kamu yatırımlarının imtiyazları elde tutularak, büyük güçler tarafından bölgede etkin bir mali denetim de sağlanabilirdi. Ekonomik nüfuz bakımından kayıplara gelince, nasıl olsa Birleşik Devletler dışında hiçbir ülkenin Anadolu'da ağır yatırımlar yapacak kadar hazır sermayesi bulunmuyordu.

Tam bu aşamada Wilson, kendi komisyon delegelerini bir sonraki pazartesi günü Suriye'ye göndermek niyetinde olduğunu konseye açıkladı. Clemenceau kendi delegelerini göndermeyi reddederek, "contre moi" (kendisine rağmen) sağlanacak hiçbir çözümü asla kabul etmeyeceği uyarısında bulundu. Fransa, diyordu Clemenceau; Musul, Kilikya ve İngilizler'in Musul'dan Akdeniz'e kadar demiryolu hakları dahil bir dizi ödün vermiş ama karşılığında tutulmayan sözlerden başka bir şey bulamamıştır. Suriye'yle ilgili sözlerin tutulamamasını İngilizler'in başarısızlığı olarak görmesinin yanı sıra, Fransız başkanı ayrıca kızdıran husus, İngilizler'in Fransa'yı Anadolu'da bir mandadan mahrum etme girişimleriydi. Halbuki daha geçen hafta içinde, şu ya da bu şekilde bir manda Lloyd George tarafından önerilmiş ve üzerinde anlaşılmıştı. Asırlara yayılan geleneksel bir çerçevede, diyordu Clemenceau heyecanla, Fransa'nın Türkiye'de herhangi bir başka güçten daha fazla çıkarı vardır. Yakındoğu'daki Fransız talepleriyle ilgili kararlar beklentilerinin aksine çıkarsa Barış Konferansı'nı terk etmeyi düşünmüyordu ama, belki de hükümetten ayrılmak zorunda kalacaktı. Clemenceau, "Bize ne yaptığınızı iyi düşünün," diyordu, "... hatta tekrar tekrar düşünün."

Bu tavrın anlaşılır bir yanı olmasına rağmen, 17 Mayıs'ta Fransa'ya Anadolu' da tek manda teklif edildiğinde Clemenceau'nun kesin surette reddettiğini de akıldan çıkarmamak gerekiyor. Wilson'ın, bu mandanın Milletler Cemiyeti denetiminin dışında tutulması önerisiyle birlikte tavrı değişmişti. Clemenceau'nun projeyi kayda değer bulmasına bu önerinin yol açtığı daha sonra anlaşılacaktı.

Wilson kendi hesabına, Birleşik Devletler'in bir Anadolu mandasını kabul edemeyeceğini, çünkü bölgede Amerika'nın çıkarı ve yatırımının olmadığını belirtmişti. Belki, diye düşünüyordu, Birleşik Devletler Ermenistan'da ve hatta Boğazlar'da manda kabul edebilirdi ama Kongre'yi bütün Anadolu için ikna etmek mümkün olmazdı. Şayet olur da ikna edilirse, padişahın mutlaka istanbul'da bırakılması gerektiğine inanıyordu Wilson. Bunun üzerine, tekrar, Fransa'ya bütün Anadolu'da gayrı resmi manda verilmesi yolundaki eski önerisine döndü. Fransa zaten Osmanlı Düyunu'yla ilgili konularda Türkiye'nin başdanışmanı olduğuna göre, ticaret ve asayiş gibi hususlarda da sorumluluğu devralabilirdi.

Sonuç olarak, büyük güçler tam bir çıkmaza girmiş durumdaydılar. İlişkilerin giderek daha da gergin bir hal alması üzerine, Türkiye hakkındaki bütün görüşmeler sessiz bir anlaşmayla ileri atıldı.[55]

Paris Sulh Konferansı Üçler Şûrası içtima ediyor. *Lloyd George özel olarak fransız "Temps" gazetesi hakkında şunları söylüyor: "M. Clemenceau, Fransa'nın ekonomik bakımdan Anadolu'da önde gelen devlet olduğunu söyledi... Ben, fransız umumî efkârının Anadolu'yu istediğine veya Anadolu Fransa'nın kontrolü altına konulmazsa, bunu yadırgıyacağına inanmıyorum. Bu konuda okuduğum tek yazı Temps gazetesinde çıktı; bu da, sonunda İtalya'ya haklar tanınmasını savunduğuna göre, anlaşılan italyan propagandasının bir gösterisinden ibaretti." Diğer bir fransız gazetesi "Matin" konusunda da ingiliz başbakanı 6 mayıs günü "İtalyanların neler istediğini öğrenmek için okuduğum Matin gazetesi..." diyordu*.[56]

Bazı Kürd ayrılıkçı rüesanın İngilizlerle entrikalar çevirdiğinden kuşkulanan ve kaygılanan Sadrazam Damad Ferid Paşa, 27 Nisan 1919'da Baştercüman Andrew Ryan'la mülakat etmişti. İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, bugün, Sadrazam-Ryan mülakatının tafsilatını Hariciye

[55] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları,* 1996, s. 90-92. "Barış Konferansı, 1919 yılı Temmuz ve Kasım ayları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'yla bir barış antlaşması imzalanması meselesini rafa kaldırdı. Bunun nedeni, Avrupalı güçlerin, Amerika'nın Ermenistan ve İstanbul mandalarına dair yaklaşımı bilinmeden yapıcı bir sürece girileceğine inanmamalarıydı. Söz konusu beş aylık dönem içinde, Barış Konferansı'nın Yakındoğu meseleleriyle ilgili çabaları ağırlıklı olarak üç sorun üzerinde yoğunlaştı. Bunlar; Ermenistan ve Suriye'deki işgal kuvvetlerinin yeniden tahsisi, Küçük Asya'daki İtalya ve Yunanistan'a ait *koşullu* işgal alanlarının sınırlarının sabitleştirilmesi ve Trakya'da Bulgar hududunun belirlenmesiydi." (Helmreich, 1996, s. 98).

[56] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 178.

Nâzırı Vekili Lord Curzon'a bildirdi. Şu mütalaada bulundu: *En önemli Kürt önderlerinden bazılarının Türklerle olan bağlarını kesinlikle koparmalarını sağlamak kolay olacaktır; yeter ki çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildiği korkusundan kurtarılsınlar. Öte yandan, eğer İngiliz hükûmetinden sempati görmezlerse, her yerde olay çıkarabilirler ya da Türk imparatorluğunu kurtarma savaşına katılabilirler*.[57]

Paris'deki Yunan Dışişleri Bakanı Politis, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a telgraf gönderdi: *Mr. Trapmann adlı bir ingiliz subayından son günlerde öğrendiğime göre, Hindistan'daki İngiliz ordu çevrelerinde esen hava, hiç de bizden yana değilmiş. Orada bulunan ingiliz subaylarının ve yüksek memurlarının çoğu, Yunanistan'ın harbe katılma derecesi, yunan hükûmetinin genel tutumu ve Doğu'da ingiliz ve yunan çıkarlarının eş olduğu konularında, öyle anlaşılıyor ki bilgi sahibi değiller*.[58]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *9'uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsuna muvasalat etmişdir*.[59]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Mustafa Kemal'e cevabî telgraf gönderdi:

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Yaveri Fahrî Hazreti Padişahî Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Asker ihracında gerçi mütarekenamenin yedinci bendine istinad ediliyorsa da bu babda iktiza eden teşebbüsatın ifası tabiidir. Hamdi bey muvafakati istihsal edildiğinde derhal memuriyeti icra ve o tarafa üsra kılınacaktır. Kemali sıhhat ve afiyetle Samsuna muvasalat buyurduklarından mütehassıl mesruriyetle kâffei umurda muvaffakiyatı aliyeleri temennisindeyim. Yarın iktiza ettiği takdirde ayrıca bir telgrafla vaziyetden zatı alilerini haberdar etmeye müsaraat ederim efendim.[60]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e "zata mahsus" telgraf gönderdi:

Erzurumda Onbeşinci Kolordu Kumandanı Paşa Hazretlerine

Ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteelim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından mesaii müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatile bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatiâlinizle mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti asayişsizliği yüzünden fena bir akibete duçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeble burada bir kaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim.

9 unucu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver Hazreti Şehriyarî
Mirliva Mustafa Kemal[61]

Mirliva Kâzım Karabekir Mustafa Kemal'e cevâbî şifreli telgraf gönderdi:

---

57 FO/4191/82999, 811/M/1743 künyeli telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 29.

58 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 265.

59 Alemdar, 21 Mayıs 1335-1919, Numero 149-1459, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 2.

60 Sadrazam Damat Ferit'ten Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Yaveri Fahrî Hazreti Padişahî Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Telgraf No. 1086, Babıâli; Aktaran: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, Vesikalar (s. 1178). Aynı vesikanın farklı bir mehazı: Dâire-i Sadâret Umûr-ı İdâriye Kalemi, BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54/2, Belge no. 343076; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 27.

61 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 32). İstanbul: Türkiye Yayınevi; Kemal Atatürk. (1969). *Nutuk: Vesikalar* (10. basılış) içinde (c. 3, s. 905, Vesika 10). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi. Mustafa Kemal'in mezkûr telgrafı *Nutuk*ta neşrederken *9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver Hazreti Şehriyarî Mirliva* unvanlarını vesikadan çıkartmış olması dikkat çekicidir.

Samsunda Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon tarikinde asayiş ve benzin vardır. Sivas tarikinde benzin yoktur. Yollar da otomobile pek müsait değildir. Teşrifi samileri mucibi meserret olacaktır.

Şayanı arz bir husus yoktur. Arzı tazimat eylerim.

15. K. Kumandanı Mirliva
Kâzım Karabekir[62]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mustafa Kemal'den ilk şifre: Neden Samsun'a çıkmış. Neden Samsun'da vakit geçiriyor. Memuriyeti kabul ettim diyor. Neden daha evvel etmedi. Bu memuriyet nedir? Padişah ve Ferit Paşa'nın birer nefer gibi hizmet edeceğiz diye gazetelerde beyannameleri vardı. Kemal Paşa'yı mukavemet için mi gönderdiler. "Fahri Yaver-i Padişahi" dediğine nazaran Padişah tarafından bir vazifedar mı idi*.[63]

Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine telgraf göndererek *"memuriyeti âcizanemin ifasını" güçleştireceğinden ve halkı huzursuz edeceğinden dolayı Ingilizlerin 17 Mayıs'ta yaptıkları gibi haber vermeden asker ihraçlarının ve kıtalarının memleket içine gönderilmelerinin önlenmesini rica* etti.[64]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinin Londra'daki Hariciye Nezâretine muhtırası: *Önderlere yüz vermezsek her yerde olay çıkarabilirler, ya da Türk İmparatorluğu'nu kurtarma savaşına katılabilirler.*[65]

Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Hurst'tan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor: *Son bir kaç gün zarfında umumî durum daha sakindir. . . Kâmil Paşa 19 Mayıs'ta buraya geldi. Teftiş seyahati ifa etmek ve sükûnu muhafaza eylemek maksadiyle dahile gidecektir. Sancak içindeki umumî durumu kendisiyle görüştüm*.[66]

Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, "harp suçlusu" mevkuf 41 şahsı tahliye etti. Bu haberi İstanbul matbuatından öğrenen İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'in *tamamen huzuru kaçtı derhal General Duncan* ile görüştü. Duncan, *Fransız ve Britanya askerlerinden mürekkep bir muhafız kıtasına (hapishanenin kapısını tutmak üzere) emir verdi*.[67] Tahliye edilen İttihadçılar arasında Yunus Nadi, Köprülüzade Fuad bulunuyor. Kütahya'da sürgün Yakubî Sabataycı Ahmed Emin'e (Yalman) İstanbul'a avdet izni veriliyor.[68]

Kolçak durdurulurken, Güney'den Denikin'in 150 bin kişilik iyi donatılmış ve iyi eğitilmiş ordusu, Mayıs'ta Moskova'ya doğru yürür. İngiltere, Denikin'e her türlü yardımı yapmıştır. 21 Mayıs 1919

---

[62] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 33. "Fakat bana bir an evvel mülâki olmak için Trabzona gelmek ve bir iki günde otomobil ile emin olarak Erzuruma varmak mümkün iken Samsuna çıkmak ve Samsun havalisinin asayişi için bir kaç gün kalmak belki daha bir ay mülâkata mâni olacaktı." Mülga 9'uncu Ordu'nun karargâhı Erzurum'da idi. Binaenaleyh Mustafa Kemal'in resmî vazife mevkii Erzurum'a muvasalat etmesi gerekiyordu. Fakat o, İngilizlerle gizli mutabakatı mucibince Erzurum'a değil Sivas'a konuşlanacaktır. Karabekir'in anlam veremediği hususun arka planı budur.

[63] Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (Y. Demirel, haz. & B. Kayabek, çev.) içinde (c. 2, s. 597). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[64] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 121. "*Asayişsizlik* hakkında 21, 22 ve 24 Mayıs tarihli beş mufassal rapor göndermiştir."

[65] Zeki Sarıhan. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* içinde (c. 1, s. 265). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[66] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 120-121.

[67] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 179-180.

[68] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 319.

tarihli Manchester Guardian'a göre, İngiltere, 250 bin kişilik bir orduyu donatacak silâh ve topu Denikin'e sağlamıştır. İki bin İngiliz subayı Denikin'in yanında bulunmaktadır.[69]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "İzmir'in İşgaliyle Birlikte Yurtta Oluşan Heyecan" başlıklı rapor gönderdi:

> Elçi Servert, Sadrazam'la görüşmesinde edindiği izlenimlerine göre, Hükümet'in; şimdi İzmir'in işgaline sebebiyet veren nümayiş ve şiddet dışavurumunu dikkatlice engellemek ve yeni işgallere gerekçe oluşturmamaya eğildiğini yazmaktadır. Hükümet, halkı her fırsatta sükûnete davet etmekte; yerel yöneticilere "halka işgalin geçici olduğu umudunu vermeleri" için emir vermektedir. Elçi; işgalin yarattığı heyecanı yatıştırmanın ya da çeşitli sosyal grupların yaptığı toplantıların barışçıl sınırlar içinde kalmasını sağlamanın oldukça zor olacağı; Hükümet'in amaçladığı hedefe ulaşamayacağı görüşündedir. Örneğin, İstanbul'da yüksek sosyeteden bayanların oluşturduğu bir komite, İtilaf Yüksek Komiserleri'ni ziyaret ederek İzmir'in işgalini protesto etmiştir. Basındaysa; ülkenin genelinde birçok olay yaşandığı, camilerde sık sık toplantılar yapıldığı, hatta işgalin diğer Müslüman ülkelerde de yankı uyandırdığı ve buralarda İmparatorluğu parçalama çabalarının protesto edildiğine yönelik haberler yayınlanmaktadır. İspanyol elçi, İstanbul'da hissedilen gerginlik göz önüne alındığında, bu tür haberlerin hiç de abartılı olmadığını düşünmektedir.
>
> Elçi Servert, Türk kamuoyunun bu olaydan önce uyku halinde olduğu; fakat şimdi aniden ve açık bir hayat belirtisiyle uyandığı yorumunda bulunmaktadır. İtilaf Devletleri'nin, İzmir'i, Yunan kuvvetlerine işgal ettirmelerinde; hem Türk halkının hâlet-i ruhiyesini tartma, hem de Yunanistan'a büyük bir kazanç vererek daha fazlasını isteyememesini sağlama amacı yatmaktadır. Elçi, gerçekte Yunan kuvvetlerinin, İzmir'in işgali gibi bir işin altından kalkabilecek güçte olmadığını; onları bu iş içinde tükenmeye terk etmenin, tehlikeli hırslarına son vermek anlamına geleceğini yazmaktadır. Yunanların bu tehlikeli hırsları varken, Doğu'da huzur ve barış umudu beslemek mümkün değildir; hatta bazı ateşli Yunanlılar "İmparatorluk içinde Türkleri işgalci-istenmeyen misafir olarak" görmektedirler. Şu haliyle elçi; İtilaf Devletleri'nin, Yunanistan'a İzmir'i işgal fırsatı vererek, ileride kendi başlarına böyle bir işe kalkışmalarını engellediğini düşünmektedir. İtilaf Devletleri böylelikle, Yunanistan'ın bir yandan yeterli güçte olmadığı için başarısızlığa uğramasını, diğer yandan da Doğu'daki statükoyu devamlı tehdit etmesini önlemeyi amaçlamıştır.[70]

22 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Müttefik fevkalâde komiserlerine nota verdi. *Yunan birliklerinin ivedi olarak İzmir'den çekilmelerini talep* ediyor. *İzmir'de Yunanlılar yerine büyük devlet askerlerinin hüsn-ü kabul göreceği*ni bildiriyor.[71]

İslâm Hukuku mütehassısı Stergiyadis, İzmir'e muvasalat etti ve Yunan Fevkalâde Komiseri vazifesini ifaya başladı. *Söylendiğine göre*, iki ay kadar sonra ABD mümessili Horton'a şöyle diyecektir: *Küçük Asya Yunanistan'ın mezar taşı* olacak.[72]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Paris'deki Yunan murahhas heyetine telgraf gönderdi: *…Manchester Guardian gazetesinin ileri sürdüğüne göre, İngiltere'deki müslüman şefler, Milletler Cemiyeti adına Arnerika'nın kontrolü altına konulması kararının İstanbul'un daha sonra yunanlılara devredilmesi gayesini güden bir kamuflaj hareketi olduğunu öğrenmişlerdir. Gazete şunu da ilâve ediyor: Böyle bir kararın politik etkileri, müslümanlara göre, büyük bir reaksiyon hâlinde ortaya çıkacak ve bütün Doğu âleminde tehlikeli bir durum yaratacaktır*.[73]

---

69 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770.

70 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 275-276. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

71 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 256.

72 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 430, sonnot 296.

73 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 65.

Sadrazam Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa'nın beyanatını İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi neşrediyor:

Tezahürat-ı milliyeye devam

[*15 satır Müttefik Sansürü tarafından tayyedilmiştir (Ö.F.A. notu)*] Sadrazam Paşa Hazretleri sulh konferansında mevkimizin müsaid bir şekil almağa başladığını dermeyan buyurmuşlardır. Bu münasebetle selamet-i memleket namına birkaç söz söylemeğe lüzum gördük. Memleketin mukadderatı mevzubahis olduğu böyle buhranlı ve halkın hal-i heyecanda bulunduğu zamanlarda ve bu halkın hissiyatını okşayacak şekilde ve herhangi maksadla olur ise olsun gayr-ı vaki' hususatın işaası menafi-yi vataniye ile gayr-ı kabil-i telifdir.

Halkın heyecanını izhar, koparılmak istenilen cüz-i vatan için feryad eylediği günlerde millî hissiyatını uyuşduracak işaatdan sarf-ı nazar edilmesini böyle havadis-i tesni' edenlere ve hükümetin tebligat-ı resmiyesinden, salahiyetdar zevat-ı mesulenin beyanatından maadasına itimad etmeyerek arzu-yu millîyi kemâkân idame ve izhara devam edilmesini de halkımıza tavsiye ederiz.

Sadrazam Ferid Paşa kendisine müracaat eden (Antant) refikimiz muharrirlerinden birine beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

- Vaziyet son derece vahimdir. Bunu artık saklamağa lüzum yok. İstanbul ve vilayat hal-i galeyandadır. Memleketin her noktasından günlerden beridir telgraflar yağıyor. Bu telgrafların ehemmiyeti ve ihtiva etdiği vahdet-i efkâr gayr-ı kabil-i inkârdır. İzmirin Yunan asakiri tarafından işgali -ki nâgehzuhur olan işgali hiçbir hadise istidlal etdiremez idi- ve Müslüman ahaliye karşı reva görülen şu muamele hiddet ve tehevvür-i umumiyi son dereceye çıkarmışdır.

Yeni felaketler tehdidini idrak ve hükümetin kariben kat'î suretde taksimi farz ve tahmin eden Osmanlı kavminin elîm ve kederi bu suretle bir kat daha tezayid ediyor. Binaenaleyh tesirat-ı umumiyenin bugün şahidi bulunduğumuz dereceye vasıl olacağı tabiî idi ve böyle bir yeis ve nevmidînin fena bir tashihatına inkılab etmeyeceğini kim temin edebilir.

Şu sırada, Garb lisanı ile mütekellim memleketlerden bahs ediyorum. Bu Paris Konferansının salahiyetinden haric ve daha vasi' mesailin, Mahal-i Mukaddese-yi İslâmiyeye müteallik mesailin bir kısmını teşkil eder.

Ermenistan için bazı muhtariyet kabul edebileceğimiz eski vilayetlerimizden birkaçını da mevzubahis ediyorum. Anadoludan, yani Arabca lisan ile mütekellim memleketler hududundan Karadenize kadar imtidad eden havaliden bahsetmek istiyorum. Avrupada ise Edirneden, Trakya, şimalde tabiî hududu teşkil eden Balkan Cibaliyle mahdud aksamı mevzubahis ediyorum. Bu memleketlerin kaffesinde İslâmların ekseriyeti gayr-ı kabil-i red ve cerhdir ve bunlar doğrudan doğruya Zîr-i Hakimiyet-i Hazret-i Padişahîde kalmalıdır. Bugün Osmanlı kavminin ruhunu tesliye ve galeyan-ı efkârdan mütevellid tehlikeyi bertaraf etmek için Paris Konferansının mülahazat-ı tamme-yi adaletkârane ile mülhem olarak Yunan asakirinin İzmiri tahliye edeceğini ve Edirnenin şimal ve garbına kadar Balkan arazisinin ve Berlin Muahedesi ile musaddık olduğu vechile Şimal ve Şimal-i Garbî vilayetlerimiz dahil olduğu halde bütün Anadolunun Türkiyenin ecza-yı mütimmesini teşkil eylediğini beyan etmesi lazım gelir.[74]

Sadrazam Ferid Paşa'nın 22 Mayıs 1919'da beyan ettiği Osmanlı Devleti hududu ile TBMM Hükümetinin Temmuz 1923'de hilafet-şeriat ilgasına karşılık Lozan'da kabul ettireceği sınırlar, büyük oranda örtüşüyorlar.

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, işgale karşı İttihad-ı İslâmcı bir saikle tedbirler almaktadır:

[74] İkdam, 22 Mayıs 1919, Numero 8004, *Sadrazam Paşanın Beyanatı*, s. 1.

> İzmir'in işgalinin yarattığı galeyan, Osmanlı İmparatorluğunun kesin olarak dağıtılacağına dair haber ve yayınların çoğalması üzerine büsbütün arttı: türk hükûmeti büyük devletleri etkilemek ve kararlarına tesir etmek ümidiyle mitingler, tehditler, matem işareti olarak kilise ve mağazaların kapanması gibi gösteriler düzenliyor. Gazeteler tehdit yazılarıyla dolu. Hükûmet, çeşitli basın organlarının yardımıyla körüklediği coşkunluğa, Antant devletlerinin İslâm'a karşı olduğu sloganından hareketle, bir islâm-birliği karateri vermiye uğraşıyor.[75]

(i) *Sadrazam Paşa öğleden evvel Mabeyn-i Hümayuna azimetle Huzur-ı Padişahîye kabul buyurulmuş ve avdetde İngiltere Sefarethanesine uğramışdır. Müşarileyh ba'de Hariciye Nezâretine gelmiş, bir müddet mesail-i siyasiye ile iştigalden sonra tekrar İngiltere Sefarethanesine azimet ve Mümessil-i Siyasî* [Thomas Hohler] *ile bir çok saat kadar mülakat eylemişdir.* (ii) *İngiliz ve Fransız baş tercümanları Bâb-ı Âlîde Sadrazam Paşayı ziyaret için gelmişler ise de bulamayarak kartlarını bırakmışlardır*.[76]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın beyannamesini neşretti. Sadrazam Paşa, beyannamesinde, *durumun vahim, halkın galeyanda ve her yerden teller yağmakta olduğunu söylüyor ve İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgalinin, önceki hiçbir olaydan tahmin edilemeyeceğini ileri sürüyor. Böyle bir üzüntü ve umutsuzluk doğurması doğal olan olayın, bundan sonra da fena bir düşünceye dönüşmeyeceğini kimsenin temin edemeyeceğini söyleyerek, belki de gizli bir tehdit savuruyor. Bundan sonra gelecek barışta, ülke arazisi sorununun nasıl çözülmesi gerektiğini açıklıyor. Arap illeri konusunda, bunların Paris Konferansı'nın yetkisi dışında kaldığını ve İslam kutsal yerlerine ait sorunların bir parçasını oluşturduğunu söyleyerek, buralardaki Osmanlı haklarını kurnazca saklı tuttuktan ve Ermenistan için "bazı" özerkliğin kabul edilebileceği "eski vilayetlerimizden birkaçının" sözünü ettikten sonra, Arapça konuşulan yerler dışında, Balkan dağlarından başlayarak Osmanlı ülkesinin doğrudan doğruya padişahın egemenliği altında kalması gerektiğini söylüyor. Paşa, Paris Konferansı'nın, Osmanlı kavminin ruhunu avutmak ve düşüncelerin galeyanından doğan tehlikeyi kaldırmak için ve adalet düşüncelerinden hareket ederek, Yunanlıların İzmir'i boşaltacaklarını ve söz konusu ülkenin Türkiye'ye ait olduğunun açıklanmasını istiyor*.[77]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, Sadarete zâta mahsus ve şifreli telgraf gönderdi. Mustafa Kemal *Türklüğün yabancı idâresine tahammülü olmadığı*nı*, İngiliz gibi en medenî ırklardan müşâvir teşkilâtçı olarak uzman ve tanınmış kişilerin hoşnutlukla karşılanacağı*nı, *Millî Hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef edinerek işbaşındaki hükûmete bütün ruh ve vücuduyla bağlı ve itâatkâr bulunduğunu* İngilizlere bildirdi:

> Bugün Kurmay subaylarımdan birkaç kişiyi özel olarak Samsun İngiliz Siyâsî temsilcisi Yüzbaşı Hörst, Askerî Kontrol Memuru Yüzbaşı Zelther ve Sivas Kontrol Subayı Yüzbaşı Rado ve Yüzbaşı Mill ile buluşturarak görüştürdüm. Bu görüşme sonucunda, önemli görülen hususlar aşağıda arz edilmiştir.
>
> 1. Samsun ilindeki eşkiyâlığın sebebleri ve fâilleri tamamen 21 Mayıs 1919 tarih ve 53 numaralı şifre raporumla arz ettiğim kanaat dahilinde olmak üzere bizzat İngilizler tarafından doğrudan doğruya itiraf edilmiştir. Sözü, İzmir'in işgâli ile ilgili olarak ortaya çıkan üzücü olaylara getirerek "Osmanlı Hükûmetinin Türkiye'yi kendi kendine idâre edemiyeceği, birkaç yıl olsun yabancı müdâhale ve himâyesine muhtaç bulunduğu" yolunda bir fikir ileri sürmüşlerdir.
>
> 2. Kendilerine verilen cevaplarda, Samsun ili dâhilindeki eşkiyâlığın savaş sırasında Rumlardan başlatıldığı ve Rusların da bu eşkiyâlığı destekleyip, idare ettikleri, bu yüzden önemli birliklerin o zaman bu bölgede tâkiple görevlendirilmesine lüzum görüldüğü, hattâ ordunun müracatı üzerine Hükûmetin o zaman Bafra tehciri (sürgün)'ni de yapmaya mecbur kaldığı, bugün için Rumlar, İslâmları galeyâna getiren ve gücendiren siyasî

---

75 Dimitri Kitsikis. (1963). *Yunan Propagandası* içinde (s. 210). İstanbul: Meydan Neşriyat.

76 İkdam, 23 Mayıs 1335-1919, Numero 8005, *Sadrazam Paşanın Ziyaretleri*, s. 1.

77 İkdam, 22 Mayıs 1335-1919, Numero 8004; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 313-314.

emellerden vazgeçerlerse eşkiyâlığın derhal önüne geçilmesinin mümkün olacağı bu takdirde İslâm çetelerinin ortadan kaldırılmasının mümkün olacağı ve gerekirse alınacak askerî tedbirlerle yok edilmeleri yoluna gidileceği bildirilmiş ve Osmanlı Hükûmetinin idâre şekli hakkındaki fikirlerine, tamamen özel mahiyette ve kişisel kanaatları olmak üzere, Türklüğün yabancı idâresine tahammülü olmadığı, İngiliz gibi medenî ırklardan müşâvir teşkilâtçı olarak uzman ve tanınmış kişilerin hoşnutlukla karşılanacağı, Yunanlıların Osmanlı topraklarının hiçbir parçasını idâreye hakları olmıyacağının anlaşıldığını bildirilmiştir.

İzmir hakkındaki sorularına da, olayın devlet için tamamen millî ve hayatî bir mesele olduğu, en basit bir köylünün dahi böyle düşündüğü, İzmir'in Türk nazarında İstanbul kadar önemli bulunduğu, hiçbir yabancı ve özellikle Yunanistan gibi hayalci bir hükûmetin işgâline râzı olamıyacağı, kuvvetle yapılan işgâlin geçici olacağını, milletin bugün tekvücut olup, Millî Hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef edinerek işbaşındaki hükûmete bütün ruh ve vücuduyla bağlı ve itâatkâr bulunduğu sırasiyle açıklanmış ve fikir alışverişi şeklindeki bu görüşme hususiyetini muhafaza etmiştir.[78]

"Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi Pâdişâhın Fahrî Yâveri Tuğgeneral Mustafa Kemal", Canik Sancağındaki eşkıyalık ve Rum çeteciliği hakkında Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya muhtıra gönderdi:

Canik sancağındaki eşkiyâlıkla asâyişsizliğin sebeb ve fâilleri ve bunun meydana getirdiği bugünkü durumu burada yapmakta olduğum incelemelere dayanarak kısaca aşağıda arz ediyorum.

Seferberliğin başlangıcında livâ dahilinde özellikle asker kaçaklarından ve İslâm, Rum, Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı oluşan bir takım çeteler, âdî hırsızlıkla, ara sıra da öldürmelerle meşgul olmuşlar, Rum ve Ermeni sürgünü esnasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler ise siyâsî bir hüviyet kazanmıştır. Rusların istilâsı başlayınca, memleket içinde karışıklık meydana getirmek için bunlar, Ruslar tarafından da teşvik ve denizden de desteklenmişlerdir. Bu kısım çetelerin eşkiyâlıkları siyâsî olmakla beraber, bölgedeki tâkibât karşısında memleketi tehlikeye atacak bir duruma düşürememiştir.

Rusların yenilgisinden ateşkese varıncaya kadar olaylar ve eşkiyâlık devam etmiştir. İslâm çetelerinin teşekkülünde ise hiçbir zaman siyâsî bir amaç belirmemiştir. Ateşkesten sonra, Devletçe iki defa ilân edilmiş olan aftan birçok İslâm asker kaçağı ve bir kısım İslâm eşkiyası yararlandığı gibi Rum eşkiyâsından da isimleri bilinen yirmi kadar şahıs teslim olmuştur. Bugün livâ dahilinde Ünye çevresindeki bir iki Ermeni çetesinden başka Ermeni çeteleri yok denecek kadar az ve faaliyetleri hissedilmeyecek derecede etkisizdir. Ateşkesten sonra bütün Rumlar, Yunanlılık millî emelleri ile her tarafta şımardıkları gibi, bu bölgede de Pont (Pontus) hükûmetinin kurulması gibi bir safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında tamamen siyasî maksatla Samsun'daki Rum Komitesi ve özellikle Rum Metropoliti Yermanos tarafından idâre edilmekte olduğu kesindir. Bu husus, bizzat görüştüğüm Fransız Jandarma Subayı Mösyö Favro tarafından da farkında olmadan ifade edilmiştir. Mösyö Favro, Metropolit tarafından İstanbul'da Fransız temsilcilerine gönderilen ve İslâmların Hristiyanlara tecâvüzünü gösteren yüz kadar mübâlağalı olayı sayan bir raporu gizli olarak bendenize gönderdi. Bu rapor, Osmanlı Jandarma Müfettişi Miralay Felon tarafından anlatılanların belgelendirilmesi için Favro'ya gönderilmiştir. Şu son zamanlarda Samsun ve çevresindeki Rumluk nüfusunu artırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa göçe zorlanırken, bir kısım çeteler de gizlice deniz vasıtalarıyla bazı sahil bölgelerine çıkarılmış ve içeridekiler kuvvetlendirilmiştir. İç güvenliğin sağlanması için gerekli olan kuvvetin miktarı düşünülmeden, asker terhis edildiğinden takip kuvvetleri azalmış olduğu gibi, Jandarma kuvveti esasen yok denecek kadar az olduğundan Rum eşkiyâlarının meydan bulmasına sebeb olmuştur. Bugün Samsun kazasında otuzüç, Çarşamba kazasında iki, Bafra kazasında üç olmak üzere toplam olarak başkanlarının isimleri ve faaliyet bölgeleri tesbit edilmiş kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların siyasî maksatlarla giriştikleri çılgınca tecâvüz ve saldırılara hedef olan İslâm halkı, mahallî idare tarafından korunamadığından dolayı, olağanüstü telaş ve heyecana kapılarak Livâ dahilinde kalan bazı İslâm çetelerinden can ve mallarının korunması için yardım istemeye hattâ fidye karşılığında bazı Lâz çetelerini Trabzon tarafından getirterek, mal ve ırzlarını koruma zorunda kalmışlardır. Sonunda da bugünkü

[78] Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi, BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54/2, Belge no. 343090; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 28-29. "Hüsrev Gerede'nin" 15 Mayıs 1959 "tarihli mektubuna göre belki Refet (Bele) ve Kâzım (Dirik) bu işle görevlendirilmişlerdir": Gotthard Jaeschke. (1968). Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler. *Belleten*, 32(128), s. 503.

durum meydana gelmiştir. Rum çeteleri, İslâm halkını tehdit altına almış ve ortadan kaldırmaya girişmiştir. Buna karşılık, İslâm çeteleriyle, âdetâ bazı köyler, İslâm bölgelerinde savunma durumu almışlardır. Bundan başka, Hükûmetçe tâkip edilmekte olan sürgün işlerindeki ilgilerinden dolayı korkan bazı şahıslar ile bir jandarma subayı da kaçarak kendisine avene teşkil etmiştir. Ayrıca, Rum eşkiyâsının İslâm halkına azgın bir şekilde saldırılarından etkilenerek, üzüntüye kapılan bir Nizâmiye subayı da kendisine göre, asker kaçaklarından ve halktan avene bularak çete teşkil etmiş bulunuyor ki toplam olarak altısı Samsun kazasında olmak üzere onüç İslâm çetesi de faaliyet halindedir. Fakat bunlar, düzenli bir programa tâbi olmıyarak, gerek İslâm, gerekse Hıristiyanlar aleyhinde bazan hırsızlık, bazan da eşkiyâlık ve saldırganlıkla uğraşmaktadırlar. Büyük kısmı ise İslâm köylerini Rum çetelerinin saldırılarından korumak ve müdafaa etmek gibi bir amaca hizmet etmektedir. İşte incelemelerim ve âciz kanaatime göre, durumun gerçek şekli budur. Kasabanın merkezinde nüfusun çoğunluğuna sâhip olan Rumluk, tamamiyle Hükûmete karşı soğuk ve ilgisizdir. Livâ dâhilinde ezici bir çoğunluğu teşkil eden İslâmlık da ürkek bir vaziyette, mal ve geleceklerinin hukukundan, kötü olaylar karşısında kalmaktan endişe duyuyorlar. Buraya geldiğimi haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde başvurarak durumlarını arzetmekte ve bunlardan bazıları kendilerine saldıran Rum eşkiyâ reislerinin isimlerini söylemekten kaçınmaktadırlar. Bu durumun gerektirdiği mümkün olan bütün tedbirlere başvurulmuştur. Sonuçları zaman zaman bildireceğim. Arz olunur.

Sadâret Yüksek Makamına ve Genelkurmay Başkanlığına sunulmuştur.[79]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, asayişle alâkalı muhtıraları için 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür telgrafı gönderdi: *Livâ asâyiş ve güvenliği ile ilgili değerli incelemelerini anlatan telgrafları, Bakanlar Kurulu'nda okunarak pek çok istifade edildiğinden, teşekkür edilir ve yapılan işler hakkında zaman zaman bilgi verilmesi temennî olunur*.[80]

Mustafa Kemal'in Bâb-ı Âlî'ye göndermiş olduğu telgrafta *Samsun'un asayiş durumundaki vahamet ileriye sürülerek* Kapancızâde Hamid'in Samsun Mutasarrıflığına tayini *ısrarla* talep ediliyor.[81]

Samsun'daki İngiliz İrtibat Yüzbaşısı L. H. Hurst, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine Mustafa Kemal hakkında rapor gönderdi: *Mustafa Kemal günü gelince varlıkları için herkesi mücadeleye çağırdı. (...) İttihatçılar Mustafa Kemal'in propagandasını aktif biçimde destekliediler. Daha ılımlı unsurların etkisi yok. Mustafa Kemal, çatışma başlarsa komiteci çetelerin başları olabilecek tipte Türklerle görüştü*.[82]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'den Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon'a gönderilen 838/1971 numaralı telgrafın zeylinde *Teğmen Bennett'in Fatih mitingiyle ilgili raporu* yer alıyor.[83]

Muhafazakâr Fırka mebusu mütekaid Miralay Aubrey Herbert[84], Hariciye Nâzırına sualen Yunan'ın İzmir'e ihracını tenkid ediyor: *İtilâf devletleri İzmir'e self-determinasyon adına mı, yoksa kendi*

---

[79] Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezâreti, BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54/2, Belge no. 343090; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 30-32.

[80] BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54/2, Belge no. 343090; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 32.

[81] Halit Eken. (2008). *Kapancızâde Hamit Bey: Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları* içinde (s. 519). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

[82] Ayşe Hür. (2019). *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi* (2. basım) içinde (s. 83). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

[83] FO/4218/85622; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 60, dipnot 142.

[84] "*The Times* gazetesinde mektupları ile karşımıza çıkan bir başka kişi de İngiliz yerleşik nizamının tipik bir temsilcisi olan Aubrey Herbert (1880-1923)'tir. Soylu bir aileden gelen Herbert Eton'dan sonra Oxford'da eğitimini tamamlamış ve İngiliz Dışişleri Bakanlığında göreve başlamıştır. Bu çerçevede 1904 yılında İstanbul'da görev yapmıştır. Daha sonra Muhafazakar Parti'den milletvekili olmuştur. Sıradışı kişiliği ile tanınan Herbert, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Arnavutluk'un bağımsızlığı için çaba sarf etmiş ve hatta

çıkarları için mi çıkarma yaptı? Hariciye Nâzırı Lord Balfour namına Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth, Herbert'e cevaben, *çıkarmanın Türkiye ile imzalanan Bırakışmanın 7. Maddesine göre Yüksek Konseyin buyruğuyla yapıldığını bildiriyor*.[85]

İngiliz "bağımsız muhafazakâr" *The Daily Express* gazetesi, "Değişmeyen Türkiye" başlıklı haber neşretti: *İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadarkinden daha güçlü olduğu ve barış anlaşması koşullarının Türkler tarafından hoş karşılanmadığı* bildiriliyor.[86]

23 Mayıs 1919. Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya iltifatları için övünç duyduğunu Samsun'dan bildirdi, muvaffakiyet diledi:

> C. 21 Mayıs 1919 ve 1086 numaralı telgraftaki değerli iltifatlarınız ve iyi dilekleriniz, bendeniz için her zaman ve pek çok övünme vesilesi olacaktır.
>
> Cenâb-ı Hak, bu zor anlarda her türlü vatanseverlik gayreti ile dopdolu olarak milletin başında bulunan lütufkâr zatlarınızı, devlet ve milletin mutlu bir sona kavuşması ve kurtuluşa ermesi ile zafere ulaştırsın. Saygılar sunarım.[87]

Aydın'da konuşlu 57'nci Fırka Kumandanı Miralay Şefik (Aker), Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Durumu ıslâh için Kuva-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmenin en iyi bir tedbir olabileceği.*[88] Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı) Paşa mezkûr muhtıraya el yazısıyla *son fıkra gayet mühimdir, istical lâzımdır* derkenarını düşmüş ve 57'nci Tümen'e şu emri vermiştir:

> Ahali tarafından Yunanlıların hüsnü kabul görmesi, Aydın vilâyetinin âkıbeti için telâfisi mümkün olmayan zararlar doğurur. Bunu ahaliye pek seri bir surette anlatmanızı rica ederim. Mahalli ahvale göre yapılması lâzım gelen işleri siz daha iyi takdir buyuruyorsunuz. Askerin dağılması, vehâmeti pek büyük ve fena âkibetlere yol açar. Bütün subaylar heyeti ise işe çok ehemmiyetle sarılmalıdırlar.[89]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'den 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e talimat: *mahrem ve zata mahsus şifre ile mitingler akdi suretiyle İzmir işgalini*n *protesto edilmesi*.[90]

Harekat-ı Milliyeci İttihadçıların tertibatı cümlesinden İstanbul Sultanahmed Meydanında miting yapılıyor.[91] İngiliz Bahriye İstihbaratı Ege Dairesi Şefi Yarbay Heathcote-Smith, Harekat-ı Milliyeci

---

Herbert'e iki defa gayri-resmi yollardan bu ülkenin krallığı dahi teklif edilmiştir. Savaş sırasında Kahire'deki İngiliz İstihbarat Bürosunda T. E. Lawrence'ın arkadaşı ve meslektaşı olarak görev yapan Herbert, savaştan sonra Muhafazakar Parti'de milletvekili olarak görevine devam etse de partisinden bağımsız hareket etmesi ile tanınan bir isim olmuştur." Auberon Waugh,"Herbert, Aubrey Nigel Henry Molyneux (1880–1923)", *Oxford Dictionary of National Biography*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s.311-312. Aubrey Herbert aynı zamanda bir mason idi: G. R. Berridge. (2016). *İngiliz Gizli Belgelerinde Yahudi Dönmesi İttihatçılar: Gerald H. Fitzmaurice Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı'nın Anıları* (U. U. Bulsun, çev.) içinde (s. 145). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

85 FO/4218/80498; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 54). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

86 The Daily Express, 22 May 1919, *Unchanging Turkey*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 31.

87 Devlet-i Osmâniye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti, BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54/2, Belge no. 343090; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 33.

88 ATASE Arşivi, No. 6/3420. Kis. 401. Dos. 3. H. 76-1; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi* (2. Cilt, 1. Kısım) (2. baskı) içinde (s. 62). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

89 ATAŞE Arşivi, No. 6/3420. Kis. 401. Dos. 4. H. 8; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1994, s. 62.

90 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 122.

91 "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, birkaç hâkim ve müderris ile birlikte Dr. Esat Paşa (Işık) ve -İTC merkez-i umumîsinden- Mithat Şükrü (Bleda) tarafından yönetiliyordu. Mütarekeden sonra, Cemiyet, Millî

Halide Edib'e (Adıvar) mülakî oldu ve Türk Ocağı Reisi Harekat-ı Milliyeci Ahmed Ferid'in (Tek) küratörlüğünde (ki Ahmed Ferid, ilginçtir Ali Kemal'in tavassutuyla Damad Ferid Paşa Kabinesine Nafia Nâzırı olacaktır) Fatih, Kadıköy, Üsküdar ve Sultanahmet'te tertiplenen milliyetçi *mitingleri teşvik eder biçimde konuş*tu. Heathcote-Smith, Halide Edib'e, *meclisli bir Osmanlı hükümetini tercih edeceklerini söyle*di. Halide Edib, bu sözlerden *İngilizlerin güçlü bir kabine ve milli şûradan yana olduklarını* anlıyor. Diğer taraftan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Baştercüman Andrew Ryan'ı Sadrazam nezdine göndermiş ve *İstanbul'da ihtilal çıkacağından çekindiklerini bildirmiş* idi. İngiliz mercilerin ikiyüzlü politikası dikkat çekicidir. Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi, 25 Mayıs'da tertiplenmesi planlanan Beyazıt ve Beşiktaş mitinglerini men edecek.[92] İngilizler bir taraftan Harekat-ı Milliyecileri terviç ediyor, diğer taraftan Bâb-ı Âlî'yi Harekat-ı Milliyecilere tedabir ittihaz etmesi için baskılıyor.

> Bazı kaynaklara göre bu halk mitingleri İttihat ve Terakki'nin istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa tarafından örgütleniyordu. Teşkilat-ı Mahsusa savaş öncesi, Osmanlı devletinin gizli siyasi polis teşkilatı olarak kurulmuştu. Örgütün istihbarat ağının büyük bölümü Mondros Mütarekesi'nden sonra da sağlam kaldı ve ulusal hareketle birlikte çalıştı.[93]

Ünlü Türkçü ve İttihatçı Hamdullah Suphi, İzmir'in işgali üzerine Sultanahmed'te yapılan mitingdeki konuşmasında bugün için hayretle karşılanabilecek şu sözleri söylemektedir:

> Ey şehit anaları, mazlum kardeşler; bizim için en büyük düşman Rusya değildir. Bizim için en büyük düşman Yunanistan'dır. ... Yunanlıları istemiyoruz. Eğer mutlaka bir vatan parçasının alınması icab ediyorsa İngilizler, Amerikalılar alsınlar![94]

Sivas'da miting yapıldı. Ermeni Patrikhanesinin İngiliz mümessillerine ihbarına göre *İzmir'in işgali vesilesiyle miting, "Cihat" ilânı tehdidi. Sadrıâzamın Dörtler Meclisine gönderdiği tehdit telgrafı Türkleri son derece heyecanlandırdı ve onları daha da idare edilmez bir hale getirdi. . .*[95]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, İtalya ile İngiltere, Fransa ve ABD arasında soruna neden oldu. İtalyaların İzmir ve Batı Anadolu'ya sahip olma hedefleri çıkar çatışmalarını derinleştirdi. İtalyan Hükümeti'ne konu ile ilgili bir nota gönderildi. Ancak nota İtalyan Hükümeti'nin tepkisine yol açtı*.[96]

24 Mayıs 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Ermeni Patrihkanesinin Sivas'taki mitingine dair ihbarı mucibince, *Ermeni mültecilerini korumak maksadiyle "memurini mülkiye-i aidesi"ne talimat verilmesi ricasiyle* Bâb-ı Âlî'ye nota tevdi etti.[97]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, *ısrarlı* talebi üzere Kapancızâde Hamid'in Canik Mutasarrıfı tayin edildiğini 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'e bildirdi.[98]

Kongre'nin toplanmasına öncülük etti ve 1919 Mayısı'nda, İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da büyük mitinglerin örgütlenmesinde rol oynadı. Bu mitingler, dört bin üniversite ve mesleki okul öğrencisinin dersleri boykot etmesi ve bir protesto mitingi düzenlemesiyle başladı. 19 Mayıs'ta Fatih'te ve 23 Mayıs'ta Sultanahmet Meydanı'nda yapılan kitle mitingiyle sona erdi." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 142.

92 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 316-317, 342, dipnot 85, 345, dipnot 90.

93 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 59, dipnot 68.

94 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 124.

95 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 123-124.

96 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 117.

97 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 124.

98 "21 Mayıs 1919 tarihli telgrafa ek. Hamid Bey Samsun Mutasarrıflığı hakkındaki teklifi kabul etmiş olduğundan, derhal tâyini yapılarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Sadâret Yüksek Makamı tarafından,

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *İzmir'deki İngiliz denetim subayı iç bölgelerdeki durumun kaygılandırıcı olduğunu; ancak, Manisa'da vali ile eşrafın düzeni korumak için elden geleni yaptıklarını; Grek-Yunan ikilisinin İzmir dolaylarındaki silâh depoları ile Türk köylerini yağmaladıklarını ve Müslümanları avladıklarını* bildirmiştir.[99] Calthorpe: *Hiçbir Yunan askerinin Anadolu içine girmesine müsaade edilmemelidir*.[100]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'den Mustafa Kemal'e rapor: *Hiçbir yerde ne Şûra şubeleri teşekkül etmiş ve ne de hilâfı emir ve nizam asker celp ve cemedilmiştir*.[101]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti, İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'ye nota gönderdi: *Şûralar hakkında şayia tamamen yanlıştır. Asayişin temini için Mustafa Kemal tayin olundu*.[102]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti, General Milne'nin 19 Mayıs tahrir tarihli notasına cevâbî muhtıra gönderdi:

> Harbin devamı esnasındaki Ordu Kumanda teşkilâtı memleketin her tarafında lâğvedilmiştir. Fakat vâsi bir mıntakaya dağılmış bulunan kıtaatın Nezaret-i âcizi namına olarak her türlü hallerini teftiş ve verilen evamirin derece-i tatbiklerini görmek için tıpkı Konya'daki Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği gibi olmak üzere Üç ve Onbeşinci Kolordular için de Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği ihdas olunmuştur. Bu Müfettişlik fazla olarak o havalideki esliha sürgü kollarile kamaların sürat-i sevkine ve hiç bir asayişsizliğin meydana gelmemesine gayret edecektir. İşbu vezaifi ifa için seyahatler yapacak olan bu Müfettişliğe tezkirelerinde zikir buyurulduğu gibi ne Sivas ne de ahar ve daimî bir mevki gösterilmediğini arz ile kesb-i şeref eylerim.[103]

Mustafa Kemal; *Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyetin evrakı da. . . bizzat tetkikat ve tedabir ittihazı için" ertesi gün Havza'ya gideceğini* Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine bildirdi. *Havza Kaymakamı Fahri bunu daha evvel 23 ünde bildirmişti. M. Kemal Havza'da banyo kürü alacağı bahanesiyle ayın 24 ünde Samsun'da veda ziyaretlerini yaptı. O gün Hüseyin Rauf Bey de İstanbul'dan ayrılıyordu*.[104]

Mütareke Komisyonu Reisliğinden 19 Mayıs'ta istifa etmiş bulunan[105] Galib Kemalî (Söylemezoğlu), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Ataşemiliteri Wyndham Deedes'i ziyaret etti ve *İngilizlerle hakikî bir dostluk kurmak mümkün değil mi?* sualini sordu. Deedes, cevaben *Azizim, biz size hiçbir teminat veremeyiz* dedi.[106]

Yunanistan Başvekili Venizelos, ABD Başkanı Woodrow *Wilson'dan bir mektup aldığını ve başkanın Aydın vilayetinde bir Yunan mandasını, ayrıca İzmir sancağında ve Ayvalık kazasında Yunan egemenliğini onayladığını belirttiğini* Harold Nicolson'a söylüyor. *Bu doğru değildir*. *Üçler Konseyi bu taleplerin bir kısmına rıza göstermesine rağmen, Wilson mektubunda sadece Venizelos'un, Küçük Asya'ya yönelik İtalyan taleplerinin geçersizliğine dair görüşlerine "tamamen" katıldığını ifade etmiştir*.[107]

---

imzalı temizi Dahiliye şifresine verilmiştir." Dâire-i Sadâret Umûr-ı İdâriye Kalemi, BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54, Belge no. 343091; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 33-34.

99 IDA, FO 371/4218, No. 86551; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 194.

100 Gotthard Jaeschke. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 37). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

101 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 121.

102 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 37.

103 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 16.

104 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 122.

105 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 274.

106 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 24.

107 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 78, sonnot 28.

"Bağımsız muhafazakâr" *The Daily Express* gazetesi, "Türkiye İstanbul'u Kaybetmiyor" başlıklı makale neşredildi. *Verilen haberde dört büyüklerin aldığı yeni karara göre Türkiye Anadolu ve Anadolu'nun Rum olmayan kıyılarını elinde tutacak. İngiltere Mezopotamya ve Filistin'in mandasını üstlenirken, Suriye'nin tüm kontrolü Fransa'ya ait olacak. Yunanistan İzmir'in tamamını istiyor ancak İtalya'nın iddiaları tam olarak çözülemedi. Başkan Wilson Ermenistan mandasının kabul edilmesi için kongreye tavsiyede bulunacak şeklinde açıklamalar yer almıştır*.[108]

İspanya'nın İzmir Konsolosu, İstanbul Elçisi Servert'e rapor gönderdi:

> İzmir'in işgalini oldukça detaylı olarak aktarmaktadır. Buna göre, işgalden birkaç gün önce biri Amerikan, diğeri İngiliz iki amiralin ve ardından Amerikan *Arizona* savaş gemisinin İzmir'e gelmiştir. Bundan birkaç gün sonra 13 Mayıs'ta bir İngiliz ve bir Fransız savaş gemisi İzmir'e demirlemiş ve bu gemilerle gelen iki yüksek rütbeli denizci, İzmir Valisi ve İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleriyle görüşmüştür. 14 Mayıs günü akşamüstü, karma kuvvetlerin körfezdeki hisarlara karaya çıktıkları ve birçok birliğin İtilaf Devletleri yetkililerinin bulunduğu binalara bekçilik yaptıkları gözlenmiştir. Tam bu sırada, şehrin ileri gelen Rumları toplanmış, burada Yunan Hükümeti Delegesi, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un bir mektubunu okumuştur. Mektupta; Paris Konferansı'nda alınan kararlar sonucunda, Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etme mandası kazandığı; yarın bu kuvvetlerin şehre geleceği ve Rum halkının özleminin bir kısmının gerçekleşeceği belirtilmektedir. Venizelos mektubunda, Yunanistan'ın son Balkan Savaşı'na kadar boyunduruk altında ezilmiş olmasından dolayı, kendilerince aynı boyunduruğun kimseye dayatılmayacağını bildirmektedir. Venizelos İzmir'deki Rumlara, şehirdeki diğer ırk ve dinlerden unsurlarla ilişkilerinde ketum ve ihtiyatlı davranmalarını tavsiye etmektedir. Öte yandan, Yunanistan'ın isteklerinin gerçekleşmesi için İtalyan Hükümeti'nin birçok katkısı olduğunu belirtmekte; bu nedenle Rumlardan İtalyanlar lehinde tavır göstermelerini istemektedir.
>
> Konsolos raporunun devamında, 15 Mayıs günü saat 8.30-9.00 arasında Yunan askerlerinin, çılgın bir Rum kalabalığının karşılaması eşliğinde karaya çıktığını ve Konak istikametinde yürüyüşe geçtiklerini yazmaktadır. Öğleden hemen sonra geçit normal bir şekilde ilerlerken Konak Meydanı'nı geçip büyük kışlanın Türk mahalleleri ve semtlerine açılan yol ayrımında, bir yaylım ateşi başlamıştır. Yunan askerlerinin silah ve makineli tüfeklerle karşılık vermeleriyle, gerçek bir savaş rıhtıma kadar yayılmış ve uzun bir süre devam etmiştir. Yunan askerleri, teslime zorlayarak silahsızlandırdığı "düşmanlarını", koydaki Yunan gemilerine doğru götürmüşlerdir. Konsolos, çatışmalar sırasında kaldığı otel odasına da bir kurşunun isabet ettiğini; "Yunan askerlerinin izledikleri baskın ve misillemenin vahşiliğini tarife çalışmanın faydasız olduğunu, o anda başta bir fesin ölüm fermanı demek olduğunu" yazmaktadır. Silahsız ve savunmasız olmasına rağmen birçok "gariban" süngüyle öldürülmüş ya da denize atılarak boğulmuştur. Konsolos, ayaklanmanın ilk alevi söndükten sonra, "dişlerine kadar silahlı sivil Rum gruplarının", kimsenin kendilerine böyle bir görev vermediği halde, polisliğe soyunduğunu belirtmektedir. Bu gruplar, Yunan askerleriyle işbirliği içinde, şüpheli buldukları ve yalnızca Türk değil, aynı zamanda Yahudilere ait sayısız ev ve dükkâna baskın yapmış; direnişle karşılaşıp karşılaşmamalarına bakmaksızın "öldürüp yağmalamışlardır." Hatta yağma ve hırsızlık, Vilayet Hükümet Konağı binasına kadar ulaşmış; buradaki arşiv ve kitaplar parçalanmıştır. Bu aşırılıklar karşısında İtilaf Devletleri yetkilileri, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Zafiriou'dan sert tedbirler almasını istemişlerdir. Bunun üzerine şehirde sıkıyönetim ve saat 20.00'den sonra sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Aynı şekilde Yunan kuvvetleri de sıkıyönetim mahkemeleri kurmuştur. Konsolos; bu mahkeme başında bulunan kişinin de, daha önce Yunanistan Konsolosluk Mahkemesi tarafından mahkeme başkanına hakaretten 2 ay hapse çarptırıldığını belirtmektedir. Yunan sıkıyönetim mahkemesinde; bir gün önce cinayet işleyen 2 askere, idam cezası verilmiş, birçok sivil de çeşitli ağır cezalara çarptırılmıştır. Raporda, idam cezası verilen 2 askerin Türk ordusuna ya da Yunan kuvvetlerine bağlı olduklarına dair net bir bilgi verilmemekle birlikte; mahkemenin yargıladığı kişilerin "asla Rum değil Türk oldukları" belirtildiğinden, bu kişilerin Türk askerleri olduğu anlaşılmaktadır. Raporda, İzmir Valisi İzzet Bey'in 15-17 Mayıs günleri arasında bir Yunan gemisinin güvertesinde tutulduğu aktarılmaktadır. Buna göre Vali, 3. gün karaya çıktığında İngiltere İşgal

[108] The Daily Express, 24 May 1919, *Turkey to Retain Constantinople*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 33.

> Kuvvetleri Komutanı ve yetkilileriyle birçok toplantı yapmış; görevini, sadece idari düzenle sınırlı olmak üzere geri almıştır. Konsolos Yunan işgal kuvvetlerinin, asker sayısının yetersiz olmasından dolayı henüz içeriye ilerlemeyi düşünmediğini yazmaktadır. Buna karşın İspanyol konsolos, Yunanlıların ilerlemeye başladığında kanlı sorunların doğacağını öngörmektedir. Zira söylentilere göre, silahlı birçok Türk, Yunan işgaline direniş için dağlara çekilmiştir. Köy ve kasabalarda birçok ölüm yaşanacak, hem Türkler hem de Rumlar, bu olaylarda karşılıklı kurban gideceklerdir. Konsolos, bu şehrin tanık olduğu olayların, dünyanın herhangi birinde de yaşanabileceğini yazmaktadır. Fakat ona göre, İtilaf Devletleri Yunan işgaline izin vermek yerine, kendi kuvvetlerini kullanmış olsaydı ya da İzmir, halk silahsızlandırıldıktan sonra Yunanistan'a teslim edilmiş olsaydı, bu olayların önlenebileceğini savunmaktadır. Konsolosa göre, İzmir'in işgali ve Yunanistan'a devredilme ihtimali, tüm unsurları şaşırtmış; hatta bir süre sonra küçük esnaf ve tüccar gibi bazı Rum sınıflarında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Zira şimdiye kadar, yabancı statüsünde vergi ve çeşitli yükümlülüklerden muaf olan bu kişiler, şimdi egemenlik karşılığında bu tür uygulamalara tabi olacaklardır. Öte yandan, Ortodoks toplumunun daha yüksek mevkilerinde yer alan idareciler, din adamları, büyük ölçekli mal sahipleri ve avukatlar; gelecekte, ülkenin siyaset ve ticaret hayatına doğrudan dâhil olabilme şansından dolayı memnuniyet duymaktadırlar.[109]

25 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol'u ziyaret etti. Yunan işgal ve mezalimini durdurmak ve kontrol altına aldırmak maksadıyla, *Müttefik subaylarının Yunan cephesine gönderilmesini istiyor*.[110]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti Müttefik fevkalâde komiserlerine nota verdi. *İzmir'den sonra Menemen ve Selçuk'un işgali üzerine Aydın valisinin bir isteğini* bildiriyor. *Asayişi sağlamak üzere bölgeye, İtilaf Devletleri kuvvetleri gönderilmeli*, Yunan değil.[111]

Veliahd Abdülmecid; İngiliz Kralı Beşinci George'ye, Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'ye, ABD Başkanı Woodrow Wilson'a ve İtalyan Kral Üçüncü Vittore Emanuele'ye mektub gönderdi.[112] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İngiliz Başvekile göre Müttefikleri birbirine düşürmeye matuf bir klasik Türk manevrasıdır bu mektub. Britanya bu mektuba cevab veremeyen tek taraf olacaktır. Vahideddin Hân'a göre ise Veliahd'ın teşebbüsü, başarısız hatta küçük düşürücü bir teşebbüstür:

> Birinci mektup şöyle idi:
>
> HAŞMETLÛ İNGİLTERE KIRALI VE HİNDİSTAN İMPARATORU
>
> LONDRA
>
> Türkiye'nin varlığını, bu devleti yok etmeyi emel edinen küçük milletlerin ikbalperestane teşebbüslerine karşı müdafaa etmeleri ricasiyle Büyük İngiliz milletinin metbuu mufahhamı Majestelerine müracaat ediyorum. Ümit ederim ki, müracaatim Majestelerinin asîl vicdanlarında bir yankı bulacak, bu derece eleme uğrayan bu memleket, yüksek müdahalenizle sulh ve sükûn, feyz ve ikbal devresine girmiş olacak ve Majesteleriyle İngiliz halkına Osmanlı milletinin ebedî minnet ve şükranını sağlıyacaktır.
>
> *Osmanlı Veliahdı Abdülmecid*
>
> Foreign Office bu mektubu cevapsız bırakmayı teklif ededursun, Poincaré Hariciye Nazırı Pichon vasıtasiyle: "Fransa Hükümeti'nin ananelerine sadık kalarak Devleti Âliyenin menafii hayatiyesini muhafazada ihmal etmiyeceğini" telgrafla bildirdi. Bunun üzerine Sultan: "Efendi bununla tefahur etmek istiyor ve bize ta'riz ediyor; fakat Reisicumhur kendisine cevap bile vermeyip Hariciye Nazırı cevap veriyor. Bu muhilli haysiyet değil midir?" diye ifadede bulundu. Fakat Lloyd George da bu cevaptan dolayı pek öfkelenmişti. Dörtler Meclisi'nde 7 Haziranda şunları söyledi: "Kendisiyle harp halinde bulunduğumuz bir milletin Kıral

[109] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 278-280. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[110] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 37.

[111] FO, 371/4218, 88125; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 392.

[112] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 381.

> hanedanının bir mensubuna bir telgraf gönderme yakışıksız bir hareket değil midir? Eğer Kıral George Alman Kıral ailesine bir telgraf gönderseydi Fransa Hükümeti buna ne derdi? Ayrıca bu, bir devleti diğerine düşürmek için eski Türk oyununu oynayanlara cesaret vermek değil miydi? Bir müttefikin oyuna başvurmadan cevap vermek karşısındakinin oyununa yardım etmekten başka bir şey olmazdı. . .” Clemencau da bu hareketin yakışıksız olduğunu itiraf etti.[113]

Yunan işgali Menemen ve Selçuk kazâlarına genişlemesi üzerine Çürüksulu Mahmud Paşa, Rıza Tevfik [Bölükbaşı] ve [Ahmed] Ferid'den [Tek] müteşekkil heyet, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine müracaat etti:

> Ryan ve Deedes tarafından kabul olunan heyet, başvuruların Hariciye tarafından yapılması gerektiği itirazına karşılık, durumun vahameti dolayısıyla bu yola gidildiğini, Yunan askerlerinin iki kol halinde Manisa ve Aydın üzerine yürümekte olduklarını ve önlerinden ilerleyen yerli Rum çeteleriyle birlikte, her türlü zulmü yaptıklarını bildirip, Yüksek Komiser'in dikkatinin çekilmesini ve durumu saptayıp önleyici tedbir almak üzere, İngiliz subaylarının gönderilmesini istirham etti. İki İngiliz, buna karşılık, Müslüman çetelerinin var olduğunu ve Türk subaylarının bunlara katılmakta olduklarını söylediler. Heyet, buna bir şey dememekle birlikte, İngiliz subayları konusunda ısrar edince, Deedes, zulüm yapıldığından ve bölgede İngiliz subaylarının varlığından habersiz olduğunu söyledi. Heyet, işgalin ne zaman ve nerede son bulacağı konusunda bilgi edinmek istediyse de, bu konuda bir şey bilinmediği, kararın Paris'e ait olduğu bildirildi.[114]

İngiliz askerî ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes, İngiliz siyasî memur Philip Perceval Graves'i[115] ve Kapancızâde Hamid'i davet ederek Beyoğlu'ndaki Pera Palas Otel'de yemekli bir toplantı gerçekleştirdi. Deedes, *Filistin Cephesi'nde Allenby'nin maiyetinde istihbaratı idare* etmişti. Kapancızâde Hamid, *Samsun hakkında bizden daha çok bilgiye sahip* olan Deedes'den ve Graves'den Samsun'un ahvâli hakkında bilgi aldı ve *siyasetle meşgul değiller ise de asayiş itibariyle fevkalade bir hâl zuhur etmedikçe* İzmir'inkine benzer *bir işgal vukuunu zan ve tahmin etmedikleri* noktasında eski mesai arkadaşlarından şifahî teminat da aldı. Toplantı sonunda ise *iki gün sonra Samsun'a kalkacak olan İngiliz gambotuyla* vazife yerine intikal edebileceği Kapancızâde Hamid'e bildirildi. Hamid, *azgın*

---

113 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 13-14.

114 FO, 371/4218, 88752; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 392-393. "Yine aynı gün üç nazırdan oluşan diğer bir heyet, ABD Yüksek Komiserliği'ne giderek, buna benzer bir başvuruyla, Yunan davranışlarını izlemek ve Rum çetelerinin 'geri gönderilmesi' için, Yunan kuvvetlerine müttefik subaylarının katılması konusuyla Başkan Wilson'ın şahsen meşgul olmasını istedi. Fransızlara ve İtalyanlara da benzer bir başvurunun yapıldığı tahmin edilebilir."

115 "*The Times* gazetesi, İngiliz Hükümeti ve İngiliz yerleşik nizamı, Kemalistleri İttihad ve Terakki'nin doğrudan devamı olarak algılamışlardır. Resmi çevreler, Mustafa Kemal'in milliyetçi güçlerini eski İttihad ve Terakki'nin yeni bir isim altında ortaya çıkması olarak görmüşlerdir. Yukarıda adları geçen iki kişi kadar [*The Times* genel yayın yönetmenleri selef George Geoffrey Dawson ve halef Henry Wickham Steed] önemli olan ve 1919-1922 yılları arasında *The Times*'ın İstanbul muhabirliğini yapan Philip Perceval Graves (1876-1953) de bu görüşü paylaşan kişilerdendir. Oxford Üniversitesi'ni bitiren Graves, Birinci Dünya Savaşı öncesi Temmuz 1908-Temmuz 1915 tarihleri arasında İstanbul'da gazetenin muhabirliğinde bulunmuş ve savaş çıkınca İngiliz istihbarat servisinde görev alarak özellikle Kahire'de İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki psikolojik operasyonlarını şekillendiren *Arab Bureau*'da görev yapmıştır. Ordudan terhis olduktan sonra Graves, Haziran 1919'da, İstanbul'daki işinin başına dönmüş ve Yunanistan, Suriye ve Filistin'de üstlendiği bazı özel görevler dışında 1922'nin sonlarına kadar gazetenin İstanbul muhabiri olarak görevini sürdürmüştür." Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 303. Graves ailesi, İngiliz istihbaratının mühim failleri görünüyor. Amca Robert Graves, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinin Ermeni ve Rum Dairesi Reisi; Robert Graves'in oğlu da İstanbul Sansür Dairesinde kendisine işgal kuvvetleri kontenjanından yer bulmuştu. Bu üçlü şebeke, istihbarat temin ediyordu (Boyar, 2009, s. 306). Philip Perceval'in akrabası, hariciyeci Richard Windham Graves; "İstanbul'daki İngiliz yüksek komiserliğinin 1919'dan 1921'e kadar mali müşaviri ve Osmanlı başkentinde Sforza'nın halefi Maissa'nın dostu"ydu: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 239.

Rumların İngilizlerin bana düşman olmadığını bilmeleri de ileride bir başarı vesilesi olurdu düşüncesiyle teklifi kabul etti.[116] İttihadçı Hamid, *Karakol Cemiyeti* üyesiydi.[117]

> İngiliz belgelerinde de Hamit Bey'in "ayrıcalıklı bir hükümet yetkilisine ihtiyaç olduğu için" Samsun'a gönderildiği yazılıdır. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Hamit Bey hakkında son derece övücü sözler etmiştir. Hamit Bey, İngilizlerle ittifak yanlısı kanadın en önde gelen isimlerindendir.[118]

İzmir'den subay, memur ve er olarak 1.060 Türk, bir Yunan ulaştırma gemisiyle Mudanya'ya getirildi.[119] *Bu subay ve erler, Kuvva-i Milliye'nin çekirdeği* olacaklardır.[120] Mezkûr Osmanlı erkân-ı harbiyesi, 15 Mayıs günü Yunan işgal kuvvetleri tarafından tevkif ve tahkir edilmişti.[121] Başka bir deyişle, katliamı ve tecavüzatı tetiklemiş "ilk kurşun" komplosunun[122] mütemmim bir cüzü olarak, maruz kaldıkları çirkin muameleler neticesinde Yunan'a karşı millî hissiyatı fevkalâde seviyeye yükselmiş bulunan genç erkân-ı harblerin Anadolu'daki Teşkilat-ı Milliye'ye dahil olmaları, Mudanya'ya nakil suretiyle sağlanmaktadır.

İngiliz "bağımsız liberal" *The Observer* gazetesi: *Paylaşım sürecinin uzaması*, *Türklerin kendi gelecekleri hakkında bilinç kazanmasına neden olaca*ktır.[123]

The Observer gazetesi, Philippe Millet'in makalesini neşretti: Paris Sulh Konferansı Dörtler Konseyinin *Anadolu'nun Türk olan kısmının bölünmesi anlayışı yanlış ve aptalca. Savaşın Sultan veya Türk halkı ile değil Türkiye'nin Alman efendileri ile yapılacağı konusunda dini söz verilen sadece Hint Müslümanları değil. Savaş boyunca Fransız ordusuna 262.000 savaşçı ve 80.000 işçi kurban verdiği Fransa'nın Kuzey Afrika Müslümanları ile ilgili çok benzer bir vaat Kasım 1914'te Fransız Devleti'ne verildi. Bu 1915'te Gelibolu'ya çıkarma yapılırken yenilendi. Ne İngiltere ne de Fransa böyle bir vaadi kıramaz. Türklerin elinde tuttukları Mezopotamya, Suriye veya Ermenistan Türklerin çekirdek bir bölgede oldukları Anadolu'nun bölünmesi, İslam dünyasında fırtına yaratacak. Bu çerçevede öyle görünüyor ki Dörtler Türkiye'nin bütünlüğünün korunması, Sultan'ın İstanbul'da kalması gerektiği konusunda hemfikir. Ancak bu bazı zorlukları sonlandırmaz*.[124]

---

[116] Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 520-522.

[117] Fethî Tevetoğlu. (1988). *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar* içinde (s. 14). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[118] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 354.

[119] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 276.

[120] Nurdoğan Taçalan. (1998). *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin* (4. baskı) içinde (s. 193). İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

[121] "Patris vapuruna tıkılmış olan subaylardan bir kısmı daha sonra Mudanya'da karaya çıkarıldı. [..] Bu kafile arasında bulunan [17'nci Kolordu Kumandanı] Ali Nâdir Paşa ve bazı yüksek rütbeli subaylar, daha sonra bu kafileden alınarak kışlaya götürülmüş; yapılanlardan dolayı özür dilemiş; katliâmın kasden yapılmadığına dair kendilerinden belge alınmış ve sonra da serbest bırakılmışlardır." Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, 1942, s. 15; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 1977, c. 1, s. 193-194, dipnot 171-172.

[122] "İlk kurşun" komplosunun faillerinden Teşkilat-ı Mahsusa elemanı Karakaşî Sabataycı Osman Nevres, Buxton kardeşler kanalıyla intisab ettiğinden itibaren İngiliz istihbaratına da çalışıyordu: Nurdoğan Taçalan, *Hasan Tahsin*, 1998, s. 96. Komplonun hakikati o gün bu gündür hâlâ tenvir edilememektedir. Bu mesele hakkında onlarca muhtelif rivayetin istimal edilmiş olması, komplonun banilerini tesbit etmeyi güçleştirmiş, güçleştirmektedir. Bu veçhile söz konusu yalan ve çarpıtma kumkumasının neye ve kimlere hizmet ettiği, bizce, sarihtir.

[123] The Observer, 25 Mayıs 1919, *Future of Turkey*, p. 11; Aktaran: Aylin Hanihanifioğlui *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yansımaları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 24.

[124] The Observer, 25 Mayıs 1919, *The Fate Of Turkey*, p. 15; Aktaran: Aylin Hanihanifioğlui *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yansımaları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 24.

26 Mayıs 1919. Yıldız Sarayı'nda Şûrâ-yı Saltanat içtima ediyor. İstişareye 24 farklı müesseseden 100'e yakın sayıda mümessil katıldı. Vahideddin Hân tarafından küşad edilen celse, Sadrazam Ferid Paşa riyasetinde devam ve hitam edildi. Şûrâ-yı Saltanat'ın işleyiş tarzı, davetlilerin hâlihazırdaki siyasî vaziyete dair mütalaalarını ifade etmesi suretindeydi. Bizce en dikkat çekici husus şudur: *İstiklâl* gazetesi naşiri Rauf Ahmed (Hotinli), *Amerikan himayesini tesis etmek* lüzumundan bahsettiği vakit Sadrazam Damad Ferid Paşa sandalyesinden yekinerek kat'î bir edayla *Rica ederim, himaye bahis mevzu olamaz* dedi.[125]

> [..] biri, Müttefikler tarafından verilen notalarda sadece İzmir'in işgalinden bahsedilmesine rağmen Yunanlıların Manisa'yı bile ele geçirdiklerini, İtalyanların da bazı yerleri işgal ettiklerini söyledi ve bu durum karşısında hükûmetin, giriştiği teşebbüslerden bir sonuç alıp almadığını sordu, Türk topraklarına giren düşmanların bu toprakları sadece işgal mi veya ilhak mı ettiklerini öğrenmek istedi; bunlar bilindikten sonradır ki kanaat beyan etmenin mümkün olabileceğini ileri sürdü. Fakat bu üyenin soruları cevaplanmadı. Ancak konuşmalar gittikçe ateşlendi; Wilson prensiplerinin onikinci maddesi üzerinde duruldu; Amerika mandasının lehinde ve aleyhinde sözler söylendi. İngiliz himâyesini isteyenler oldu. Buna karşılık, halkının çoğunu müslümanların teşkil ettiği Türkiye'nin parçalanamayacağı, herhangi bir milletin idaresi altına girilemiyeceği haykırıldı. Doğu vilâyetlerinde Ermenilere bir hak tanımanın mümkün olmadığı, Salisbury'nin "Zırhlılarımızın İskenderun körfezinden atılacak olan gülleri hiç bir zaman Ararat dağlarına düşmez" tarzındaki sözleri hatırlatılarak, savunuldu; bu hususta daha da ileri gidilerek, İtilâf Devletleri Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına yardım ettikleri takdirde, bu bölgedeki müslümanların Bolşevikliğe öncülük yapabilecekleri tehdidinde bulunuldu. Barış konferansının kararları, insafsızca bize uygulanmak isteniyorsa, bu memleketin ayaklanacağı bilinmelidir; denildi. Bunun tersi de iddia edilerek, hakların sükûnetle elde edilebileceği savunuldu. Bu arada "Devlet idaresi hususunda, hükûmet teşkili ve milletin memleket idaresine katılması" fikri ortaya atıldı; bazı üyeler tarafından şûrâ-yi saltanat kararlarının bir şey ifade edemiyeceği, çünkü bu kuruluşun "Milletin kaderi hakkında bir rey ve mütalaa beyan etmek hakkına sahip olmadığı" belirtildi; milletin haklarını savunabilecek bir "Şûra-yı millî"nin kurulması istendi; "Hükûmet, milletin irâdesinden doğmuş bir hükûmet olsun, seçilsin" denildi. [..] Sadrazam Ferit Paşa, "Burada gerek lehimize ve gerek aleyhimizde olsun lütfen beyanda bulunan kişilerin sözlerini tamamen millet ve memleketimizin yararına sayar; bunun için hepinize teşekkür ederim, meclis sona erdi" demek suretiyle toplantıyı kapa[dı].[126]

İngiliz istihbarat subayı D. E. Mackray'ın gizli raporu: *Sulh ve Selâmet Partisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde bir alet olacaktır. Her iki partinin amacı, Anadolu'da direnme örgütleyip hazırlamaktır. Esasen bunu gerçekleştirmek için gerekli önlemler alınmış bulunuyor. Faal ve yedek subaylar illere dağılmışlardır*; *İttihat ve Terakki Cemiyeti ise, üyelerinin çoğunu Anadolu'ya göndermiştir*. *İzmir'in eski valisi Rahmi Bey, İzmir'e yakın Ödemiş'te hazırlık yapılması için 80.000 TL göndermiştir*. *İttihatçı ajanlar, halkı kışkırtmak amacıyla Manisa ve Aydın'da çalışmalarını sürdürüyorlar. Bursa'da örgütlemeyi Sulh ve Selâmet Partisi üstlenmişti. Bu partinin en faal ajanları, Nuri Bey ve emekliye ayrılmış Yüzbaşı Mümtaz Bey'dir*. *Ajanlar hergün Bursa'ya hareket ediyorlar*.[127]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Mustafa Kemal; 21, 22 ve 24 Mayıs tarihlerinde *asayişsizlik hakkında beş mufassal rapor göndermiş* ve *jandarmanın takviyesini rica etmiş*ti. Harbiye Nâzırı, jandarma takviyesinin yapılacağını vadediyor.[128]

20 Mayıs-27 Mayıs 1919 arası bir tarih. Kahire'de, bir İngiliz Yüzbaşı, Topçu Mülâzım-ı Evvel Kavalalı Mustafa Hulûsi Efendi'nin dahil olduğu Osmanlı esir askerlere şöyle demiştir: *Efendiler müsterih*

---

[125] M. Tayyin Gökbilgin. (2011). *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına* (E. Yalçın, ed.) içinde (s. 107). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[126] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 254-255.

[127] Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 15). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[128] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 121.

olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır. Mustafa Hulusi'nin belirttiği üzere, İngilizler millî hareketi tasdik ve dahi millîciliğe and içmiş esir askerleri İstanbul limanına ulaştırarak onların Anadolu'ya intikal etmelerini sağlamışlardır:

> Aslında şu İngiliz siyasetine bir türlü akıl erdiremiyorum. Çok kurnazca siyaset takip eden bu millet, Mısır'daki iki senelik esaretimiz esnasında bize çok güzel baktılar. İyi geçindik. İyi içtik eğlendik. Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareketi temsilen verdiğimiz oyunlarda onlar da bulunur, takdirle seyrederlerdi. Hiçbir hareketimize mani olmak akıllarından bile geçmezdi. Bir akşam yoklamasında idi, İngiliz Yüzbaşısı yoklamayı yaptıktan sonra tercümana dönerek bir şeyler söyledi. Tercüman da bize dönerek; "Efendiler dağılmayın Yüzbaşının size tebşîrâtı [müjdesi] vardır" deyince birbirimizin yüzüne baktık. "Düşmanın tebşiratı ne olabilir" dedik. Tercüman onun sözlerini tercüme etti. *"Efendiler müsterih olunuz. Memleketinizi Mustafa Kemal Paşa kurtaracaktır"* diyor.
>
> Bu söz, 1335 (1919) senesi Mayıs ayı içinde söylenmişti. Bu kadar kat'i bir cümle ile ifade edilen bu İngiliz sözü tam iki sene sonra tahakkuk etti.
>
> O gün için buna bir mana verememiştik. Bir gün sonra Kahire gazetelerinden "El Ehram" Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığını ve Hareket-i Milliye'nin başlamak üzere olduğunu sitayişkâr bir lisanla yazıyordu. O zaman anladık ki, Yüzbaşı bu tarihi hadiseye dayanarak memleketimizde millî bir hareket ve kıyamın doğacağına kani olarak istikbali keşfetmiş ve bu haberi bize bir müjde olarak vermişti. Evet, iki buçuk sene devam eden Kuvâ-yı Milliye harekatından sonra kat'i zafer meydana gelmişti. İsabetli bir görüş ve anlayışla kanaatini yürütmüş olan bu İngiliz Yüzbaşısının şahsi düşüncesini ve görüşünü hatırladıkça hâlâ hayret ediyorum.
>
> Artık kafile kafile terhisler yapılıyordu. İstanbul'a gelen zabitanın bir kısmı Anadolu'ya geçiyordu. İngiliz, Fransız, İtalya'n kontrollerine rağmen bu geçişe mani olamıyorlardı. Osmanlı Ordusu zabitanından yüzde sekseni İngilizlerin elinde esirdi. Bu esirler kendi aralarında yemin etmişlerdi. O da sonuna kadar mücadele edip istiklal ve hâkimiyetimiz almak yahut da ölmek parolamız idi.[129]

Yüksek rütbeli İngiliz askerleri, Yunan taraftarı İngiliz ricalinden farklı olarak *İngiltere'nin çıkarlarını* Mustafa Kemal'le *anlaşmakta buluyorlardı*.[130]

27 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Hariciye Nezâretinin fevkalâde bir memurunu İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'ye elçi gönderdi. *Yunanlıların Aydın'a girmeleri dolayısıyla şaşkınlık ve umutsuzluğunu bildirdi ve genel olarak Türkiye'nin tedrici parçalanmasına (İtalyan işgali) ve özellikle Yunan ilerlemesine bir sınır konması için, Amiral'in aracılığıyla Paris'e acil olarak yeniden başvurduğunu söyledi. Halk, uzayan bu ıstırap karşısında umutsuzluk içinde*dir. Calthorpe'ye *göre, Yunan ilerlemesi devam ederse Müslümanların ne yapacağı belli olmaz*.[131]

2'şer adet Yunan muhribi ve nakliye gemisi, Ayvalık Limanına demirledi:

> [..] bunlara komuta eden kişi, Ayvalık'taki İngiliz temsilcisi vasıtası ile, Yunanlıların Ayvalık'ı işgal edeceğini, bu sebeple de Türk askerlerinin kasabayı terketmeleri gerektiğini, ancak "Mülkiye memurlarının" yerlerinde kalabileceğini Ayvalık Kaymakamına tebliğ etti. Bunun üzerine Kaymakam, "Bâbıâlî'den emir almadıkça isteklerine uyamayacağını" onlara bildirmiş ve durumu da acele gerekli makamlara duyurmuştu. Bu hal karşısında, "Meclis-i Vükelâ"yı (Bakanlar Kurulu) toplayarak bir karara varmanın gecikmeye sebep olacağını düşünen Sadrazam Damat Ferit Paşa, 27 Mayıs'da İçişleri Bakanlığı vasıtası ile Balıkesir Mutasarrıflığına,

[129] Ahmet Atalay. (2016). (Haz.). *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları* içinde (s. 67-68). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

[130] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 32.

[131] FO, 371/4218, 80259; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 393.

> Ayvalık Kaymakamı ile öteki ilgili Kaymakamlara Yunan askerinin karaya çıkmasına müsaade olunmamasını, gerektiği takdirde "Her türlü kuvvetlerle mukavemet olunmasını" emretti.[132]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Dahiliye Nezâreti kanalıyla Balıkesir Mutasarrıflığına mukavemet talimatı:

> Merkezden sarih bir emir ve İngilizlerden konferansın mukarreratına dair bir tebliğ almadıkça, asla Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsaade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet olunması.[133]

> Ancak bu emirden, ne "Harbiye Nezâreti'nin, ne de bu bölgeden sorumlu olan 14. K[o]lordu Komutanlığının haberi olmamıştı. Fakat 14. Kolorduya bağlı bulunan 61. Tümen Komuntanı Albay Kâzım (Özalp), bu emri Balıkesir Mütesarrıfından öğrenir öğrenmez Kolordu'ya bildirmişti. Bundan dolayı Kolordu telâşlandı; "Harbiye Nezâreti"nden bu konuda yapılacak işlemin ne olacağını sordu; fakat bu yazının cevabını beklemeden 61. Tümene "Ayvalık'a çıkacak Yunan kuvvetine karşı bölgede nizâmiyye kıt'alarının ateşle mukabele etmesinin" Osmanlı Hükûmeti'nin ve vatan'ın yüksek menfaatlarına aykırı düştüğünü bildirdi ve 172. Alay'a gerekli emirlerin verilmesini istedi. Gerçi böyle bir emir verildi. Ancak 172. Alay Komutanı ["Kel" Ali Çetinkaya] bu emri çok geç aldığı; esasen Ayvalığı savunmağa kararlı bulunduğu ve Balıkesir Mütesarrıflığından yapılan tebligatı göz önünde tuttuğu için 28/29 Mayıs sabahı karaya çıkmak istiyen Yunan birliklerini ateşle karşıladı. Şimdi sadece askerî bakımdan değil, politik bakımdan da çok dikkate değer bir ortam meydana gelmiş bulunuyordu. Çünkü hükûmetin emri ile Türk silâhlı kuvvetleri harekete geçmiş ve bu suretle de mütârekeyi bozmuşlardı. Onun için Balıkesir mütesarrıfı ile 172. Alay Komutanı'nın, çarpışmaların başladığını bildiren telgrafları gelince, mesele hemen "Meclis-i Vükelâ'da" görüşüldü; yapılan iş uygun görüldü; savunma herkesi memnun etti; hatta, Anadolu'da meydana gelen millî harekete en çok karşı çıkan ve o sırada İçişleri Bakanı bulunan, gazeteci Ali Kemal Bey bile, "Aşkolsun yiğitlere" demekten kendisini alamadı. Meclis-i Vükelâ" (Bakanlar Kurulu) yalnız bu direnmeyi tasvip etmekle de kalmadı, "Harbiye Nezâreti" aracılığı ile "Karesi, Aydın havalîsindeki kumandanlara", Yunanlılar ilerlediği takdirde karşı konulması emrini verdi. Ancak gösterilen bütün çabalara rağmen Yunanlılar 29 Mayıs'da Ayvalık'ı işgal ettiler; fakat bir kilometreden fazla ilerleyemediler ve Ayvalık'ın hemen gerisindeki zeytinliklerde mevzi'lenmiş olan Türk kuvvetlerinin karşısında durmak zorunda kaldılar.[134]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın askerî âmirliğe değil de mülkî âmirliğe mukavemet talimatı göndermesi zaruret icabıdır. Zira kabinede Şeyhü'l-İslâm bulunan Mustafa Sabri Efendi, *Paris'de mün'akid Müttefik Devletler başvekillerinden müteşekkil konferans emriyle* İzmir'e ihracı kararlaştırılan Yunan işgali *İstanbul'daki hükümete, 14 Mayıs akşamı tebliğ edilmiş ve Yunan ordusuna mukâvemetin, bütün müttefik devletlere mukâvemet telakkî edilerek, Mütâreke'nin nakzına müeddî olacağı, fevkalâde tahzîrlerle bildirilmişti*.[135] Diğer bir deyişle mukavemet, gayr-ı nizamî birliklerle değil de nizamî ordu vasıtasıyla ifa edilecek olursa, harb kaldığı yerden devam edecekti.

Ayvalık müdafaasından müsbet haber alan Sadaret ve 14'üncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet, 172'nci Alay Kumandanı Ali'yi (Çetinkaya) takdir ettiler. Kemalist Miralay Mehmed Arif bile, idam

---

[132] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 265-266.

[133] ATASE Arşivi, No. 5/2548, Kls. 320, Dos. 3, Fih. 1-2; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi*, 1994, c. 2, kısım 1, s. 80. Sadrazam Ferid Paşa'nın mezkûr emri, "*Mukavemet-i milliyeye bir işaret* kabul olunarak, Balıkesir ve Aydın bölgesinde Yunanlılara karşı bir hareketin başlamasına yol açtı." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 279.

[134] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 267-268. "Yunanlılar 10 kilometre kadar ilerlemek emrini almışlardı." (Tansel, 1977, c. 1, s. 268, dipnot 149).

[135] İbrahim Sabri, *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları*, 2005, c. 1, s. 377.

edilmeden 2 sene evvel 1924'te neşrettiği hatıratında, izah edemediği Bâb-ı Âlî'nin mezkûr takdirine hayretini gizleyememiştir.[136]

Padişah Vahideddin Hân ve Sadrazam Ferid Paşa, Müttefiklere ılımlı davranmak suretiyle teslimiyetçi görüntü verseler de[137], perde arkasından mukavemet hareketlerine mümkün mertebe müzaheret ediyorlardı. Fakat mevcut şerait fevkalâde nazik olduğu vechile atılan ve atılacak adımların çok iyi hesablanması gerekmekteydi. 15'nci Kolordu hariç diğer birliklerin muharebe kuvveti iptal edilmişti. Sulh müzakerelerine güçlü müktesebatla gitmeye çalışırken acele ve fevrî hamleler yapmak, eldeki Anadolu topraklarının da işgal edilmesine sebebiyet verebilirdi:

> İzmir olayından dolayı İstanbul'a yüzlerce telgraf gönderilmişti. Amiral Calthorpe'a gelen telgrafların sayısı 657 idi. Mal ve bedence her fedâkarlığa katlanılacağını bildiren bu telgrafların bazılarına hükûmet cevap verdi; hatta silâhsız yapı[l]acak mitinglere müsaade bile etti. Ancak Reddi ilhak Cemiyetlerinin halkı silâha sarılmağa da'vet eden ve İzmir'e doğru harekete geçmeğe teşvik ve tahrik eden telgrafları hükûmeti korkuttu. Gerçi tecâvüze uğrayan yerlerde halkın silâha sarılmasını, açıktan açığa olmasa bile, olumlu karşılamış; harekete geçenleri cezalandırma yoluna gitmemiş; hatta takdir bile etmişti. Fakat yine bu hükûmet, ta Van'dan ve Trabzon'dan silâhını kaparak İzmir'e doğru yola çıkacak insan gruplarının büyük karışıklıklara sebebiyyet vereceğini böyle bir halin ise memleketin bütününün işgaline ve bu arada İstanbul'un kaybına sebep olabileceğini düşünüyordu. Bundan dolayıdır ki 16 Haziran 1919'da bütün postahanelere bir genelge gönderdi ve Redd-i İlhak Cem'iyyeti tarafından verilecek telgrafların çekilmemesini emretti, bu suretle de millî hareketi engelleme yolunda ilk adımlarından biri atmış oldu.[138]

Selâhattin Tansel, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından keşide edilen ve kamu düzenini alt üst edici telgrafın alenî telgraf hattından gönderilmiş olduğuna dikkat etmemiştir. Başka bir deyişle, Müttefiklerle diplomatik temas kurmaya ve sulh müzakerelerini başlatmaya çalışan bir kabinenin, Müttefikleri Mondros Mütarekenamesinin 7'nci maddesine tekrar müracaat ettirecek bir icraatı alenen tasdik etmesi beklenemezdi. Ayrıca, mahallî bir teşkilat olan Redd-i İlhak Cemiyeti'ni bütün bir milletin sesine, cereyanına teşmil etmek doğru değildir. Merkezî hükümet ile mahallî teşkilatlar elân

---

[136] "6 Haziran 1919'da karargahını Balıkesir'de kurmuş olan 14 nci Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa (Merhum) da Ayvalık harekatını takdir etmişti. Gariptir ki birkaç gün evvel birliklerin geri çekilmesini tebliğ eden Bab-ı Ali de şimdi bu fikir ve kanaata iştirak ediyordu." Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı*, 1987, s. 18.

[137] *Siyasî müdafaa politikası*yla Müttefikleri birbirine düşürmeye çalışıyordu: "Saray ve Hükümet mütarekenin uygulamaya geçmesiyle beraber nihaî barışın imzalanması sürecinde öncelikle İtilâf Devletleri bloğunu çatlatmaya yönelik beyanlarda bulunmak ve politikalar üretmek yoluna gidiyorlardı." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 56. Nitekim bu kızıştırma siyaseti İngiliz yıllık raporuna da derc edilmiştir: "Tüm önemli meselelerde Yüksek Komiserler tam bir uyum içerisinde çalışmış ve Babıâli bu dayanışmayı bozabilecek ancak birkaç fırsat yakalayabilmiştir." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 69. Örneğin İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz otoritelerine gelerek İngiliz yanlısı beyanatta ve taahhüdatta bulunanlara itimad edilmemesi gerektiğini İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a 27 Nisan 1921'de raporlayacaktır (Satan, 2010, s. 146). "Türk hükümetiyse bu tür husumet işaretlerini bekliyordu. O zamana kadar imparatorluğu muhafaza etmek yanlısı olan büyük güçlerin artık Osmanlı İmparatorluğu'nu gözden çıkardıkları ortada olduğuna göre, Türkiye'nin tek umudu muzaffer güçler arasındaki ayrılıkları sömürebileceği günün gelmesiydi. Böylece İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan temsilcilerine yanaşan Türkler, herbirine tek tercihlerinin onlardan yana olduğunu söylediler. Bu çabalar İngiliz ve Amerikalılar tarafından hemen püskürtüldüğüyse de, Fransız ve İtalyanlar'ın tepkisi biraz daha ılımlıydı. [..] İTC'ye karşı alınacak cezai önlemler konusunda Müttefikler'le işbirliği yapmaya çok istekli olan İstanbul hükümeti, diğer taraftan da muzaffer koalisyon içindeki her tür potansiyel zıtlaşmayı körüklemekte bir an bile tereddüt etmedi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 80.

[138] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 244-245. İşin ilginç tarafı, İzmir Redd-i İlhak Cemiyetinin "bulabildiği son çâre, işgalin Yunanistan tarafından değil de Amerika, Fransa, İngiltere ya da İtalya gibi devletler tarafından yapılmasını İtilâf Devletlerinden rica etmekten ibarettir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, s. 19.

esasta müşterek fakat usûlde müteferrik durumdadırlar. Dahası, masonik ve Müttefik bağlantıları bulunan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin mezkûr telgrafı nasıl oldu da İzmir'deki İngiliz sansürüne takılmadan İşgal İstanbulu'na ve taşralara tamim edilebilmiştir?

Şûra-yı Saltanat'a katılan ve Mustafa Kemal'in musır talebiyle Canik Mutasarrıfı tayin edilen Kapancızâde Hamid, İstanbul'dan vazife yeri Samsun'a doğru İngiliz torpidosuyla yola çıktı.[139]

İ'tilâf Devletleri tarafından tesis edilmiş bulunan *Türkiye Havas Reuter* (THR) ajansı, dünkü Şûrâ-yı Saltanat hakkında çarpıtma haber yayınladı. THR, *"Heyet-i umumiyenin fikri, Türkiye'nin Büyük Devletlerden birinin müzâheretini sağlamak merkezindedir" diyordu. Ancak bu haber gerçeğe aykırı idi*. Bilakis *çoğunluk, milletin geleceğinin bir "Şûra-yı Millî"ye tevdi'ini" ifade etmişti*.[140] Bu tezvirat, Sadrazam Damad Ferid Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki münasebeti menfî etkileyecektir.

Yunan Hariciye Nâzırı Politis, İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos'un göndermiş olduğu muhtırayı Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a iletti: *İzmir'in işgalinden sonra hükûmetle jöntürkler arasındaki gerginlik gevşedi... Ferid Paşa'nın yeni kabinesi jöntürklerce uygun karşılandı*.[141]

28 Mayıs 1919. Meclis-i Vükela, *İzmir işgalinin ardından, Rum çocuklarının Müslüman çocuklarını taşa tutup küfür ve hakaret etmesine ve yine Rumların büyük paralar harcayarak Ayasofya civarında ev satın almaları sorununa el koy*du.[142]

İstanbul'daki Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General *Milne'in emri üzerine mevkuf bulunan 67 Türkten 55'i Malta'ya ve 12'si Mondros'a* gönderildi.[143] General Milne, bu tebdir için ne Londra'ya ne Paris'e danıştı. Bâb-ı Âlî'ye de haber vermedi. Fransızlar protesto edecek, Calthorpe müşkil vaziyete düçar olacaktır.[144] Mondros Mütarekenamesini imza eden kabinenin Dahiliye Nâzırı Fethi (Okyar), istikbalde Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin Dahiliye Vekili olacağı ve İngiliz istihbaratçı-gazeteci Grace Mary Ellison'a refakat edeceği sırada şöyle diyecektir: *Türkiye ona* [Lloyd George'ye] *ödeyemeyeceği bir minnet borcu duymalıdır. Çünkü İzmir'in işgali, Malta sürgünlüğü olmasaydı, milliyetçiler de doğmazdı*.[145]

---

139 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 522, dipnot 681.

140 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 255-256.

141 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 210.

142 Meclis-i Vükela Mazbataları, 28 Mayıs 1335-1919, 215/257; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 392.

143 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 38.

144 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 323.

145 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 24. Grace Mary: "Görevim, her iki ülke için, çok gerekli olan barışın sağlanmasında bir şeyler yapabilmektir. Onun için buradayım." (Ellison, 1973, s. 8). Ellison ile Okyar arasında derin bir ilişki vardı denilebilir: "Fethi bey, çok nazikâne bir çağrıyla bana, milliyetçi harekâtın beşiği Ankara'ya gelmemi ve milliyetçilerin kahramanını bizzat görmemi teklif etti." (Ellison, 1973, s. 20). Grace Mary, Türkiye'ye geldiği vakit kendisine İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) refakat ediyordu (Ellison, 1973, s. 25). Grace Mary ile Londra'da hâlâ takdir edilen Nihad Reşad "eski bir arkadaş" idiler (Ellison, 1973, s. 282). Malta sürgünlerinden Veli Necdet (Sünkitay) de Grace Mary'e Ankara'da rehberlik etmiştir (Ellison, 1973, s. 27). "İzmir işgal faciası kamuoyunda derin bir tesir uyandırmıştı. İzmir'den firar veya göç etmek suretiyle gelenler, Yunan vahşet ve rezaletlerini üzüntüyle nakil ve hikaye ettikçe Türk ve Müslüman olan her ferdin ruhu isyan etmiş, memleket savunması ve namusun muhafazası için ayaklanmaya ve yeni bir cihada karar vermiş idi. Her tarafta toplantılar yapılıyor, milli heyetler kuruluyor, silahlı kuvvetler toplanıyordu. Bu suretle ileride görüleceği üzere, Yunanlılarla fiilen mücadeleye ve İzmir etrafında milli cepheler kurulmasına başlandı." Miralay Mehmet Arif Bey. (1987). *Anadolu İnkılâbı: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)* (B. Demirbaş, haz.) içinde (s. 15). İstanbul: Arba

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgalinin ardından gerçekleştirdikleri eylemler bir yandan maddi ve manevi manada ciddi kayıplara yol açarken diğer yandan Türkiye çapında başlayan direnişlerin ivme kazanmasına vesile olmakta*dır. Yunan ilerleyişini haklı çıkarmak düşüncesiyle Venizelos yanlış bilgiler sundu ve Yüksek Konsey'i aldattı.[146]

Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Mevkuf İttihadçı rüesa Malta'ya naklolonuyor: *Dileğim üzerine Milne. . . Müttefikler tarafından sonunda kararlaştırıldığı gibi muhakeme edilip cezaları verilinceye kadar tehlikesizce bir hapishaneye yerleştirilmek üzere. . . 67 kişiyi. . . teslim aldı*.[147]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yâver-i Hazret-i Pâdişâhî Mustafa Kemal, Diyarbekir ve Bitlis vilâyetlerindeki muhataplarına şifreli telgraf gönderdi:

1. Diyarbekir vilâyetinde Hazro nahiyesinde eşrâf-ı hânedandan Hatip ve Mehmet Beylere
2. Diyarbekir vilâyetinde Garzan kaymakamı vâsıtasıyla Cemil Çeto Bey'e
3. Diyarbekir vilâyetinde Silvan'da eşrâf-ı hânedandan Sadık Bey ve Ali Ağa'ya
4. Bitlis vilâyeti vâsıtasıyla Mutki kazasında Musa Bey'e

Padişahımız Halife-i zî-şan Efendimiz âcizlerini vilâyât-ı şarkiyyede (doğu illerinde) asayiş-i memleketi te'min maksadıyla mülkî ve askerî kuvvetlerin müfettişi olarak Dokuzuncu Ordu Kıtaât Müfettişi unvânıyla vâzîfe-dâr buyurdular. Şimdilik Sivas vilâyetindeyim. İnşallah karîben (en kısa zamanda) o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar eylediği zevatla tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bu gün milletimizin kurtulması, milletimizin istiklâl ve bekasının temini ancak âsâyiş-i dâhilinin tamamen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve istiklâlimizin muhâfazası için yek vücûd olarak devlete mütâvaat-ı tam ile (itaatle) beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu husûsta nüfûz ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim. Sıhhat haberinizi beklerim.[148]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yâver-i Hazret-i Pâdişâhî Mustafa Kemal, Diyarbekir mebusu Kâmil Bey'e gönderdiği şifreli telgraf gönderdi:

Diyarbekir'de On Üçüncü Kolordu Vâsıtasıyla Mebus Kâmil Beyefendi'ye

Vilâyât-ı şarkıyyenin (doğu illerinin) Ermenilere verilmesine veya herhangi bir ecnebi idâresine girmesine mâni olmak, ancak bu vilâyetlerde âsâyiş-i tammenin ve be-tahsis (özellikle) bütün milletçe i'tilaf-ı efkârın (düşünce birliğinin) mevcûdiyetini isbat etmek yek-vücûd olan milletin, müdâfaa-i hukuk ve istiklâli için en son fedakârlığı göze aldırdığını efkâr-ı cihâna göstermekle mümkün bulunacağı zât-ı âlîlerince müsellemdir (bilinmektedir). İşte zât-ı akdes-i hazret-i padişâhî vedîat-ullah olan sevgili milletine bu nokta-i nazar hilâfetpenâhilerinin tebliğini ve vilâyât-ı şarkıyyede asayiş-i memleketin istikrar ve devâmının te'mîni vazîfesiyle acizlerini Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişi nâmı tahtında (altında) vilâyât-ı şarkiyye mülkî ve askerî müfettiş-i umumî olarak vazîde-dâr buyurdular. El-yevm Sivas vilâyeti dâhilinde bulunuyorum. İnşallah ilk fırsatta Diyarbekir'e gelerek eski dostları ziyaret emelindeyim. Mesmûâta nazaran (haberlere göre) hârici düşmanlarımıza karşı ihvân-ı dinin (din birliğinin) elele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu mühlik (öldürücü) anda Diyarbekir'de Kürt Klübü ile Türkler arasında bazı gûnâ (çeşitli) muhâlefet varmış. Bunun her iki kardeş için ne elim netâice (sonuçlara) sebep vereceğini zât-ı âlîleri pek güzel takdiîr buyurursunuz. Usul-i idâre ırkların muhâfaza-i hukuku gibi arada hallolunacak aile mes'elelerinin hârici düşmanın hukuk-ı milliyye ve istiklâlimizi ayaklar altına almaya başladığı bu günlerde ortaya atılmış en büyük

Yayınları. Winston Churchill: "Anadolu'yu işgal etmekle kendi kişisel dertlerine düşmüş Türkleri birbirine kenetledik." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 78, dipnot 238.

146 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 52.

147 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 180.

148 Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, 1996, s. 11.

bir hıyanet olacağına vatanın tahlîsi (kurtarılması) için millî birliğin hedef ittihaz kılınması (alınması) nokta-i nazarından Kürt Klübü'ne vesâyâ-yı lâzımede (gerekli vasiyetlerde) bulunulması selâmet-i memleket nâmına ricâ eder netîcenin iş'ârını (yazıyla bildirilmesini) intizâr ederim (beklerim).[149]

Mustafa Kemal, Halîfe-Padişah namına Havza'da alenî siyasî-askerî faaliyetlere teşebbüs ediyor. Tertibat sureti gariptir. Bilhassa İngilizlerin dikkat nazarını derhal celbedici biçim ve içeriktedir:

Üzerinde taşıdığı hatt-ı hümayunu ve Babıali'nin vermiş olduğu geniş selahiyetleri Havza'nın âyan ve eşrafına göstererek bunlardan aldığı kuvvetle 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza'nın bütün dükkânlarını kapattırıp civar köyler halkını da davet ettirerek mektep binası önünde büyük bir miting yaparak verdiği nutukta; "Millî bir teşkilatın Zat-ı Şahanece irade edildiğini ve kendisinin Zat-ı Şahane ve Babıali tarafından bu hususun teminine memur edilmiş bulunduğunu" söylemişti.

Mitingden sonra Havza belediye reisi İbrahim Bey'in hanesinde de ayrıca bir toplantı tertib ettirip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Havza'da tesis ettirmiş ve mülhekatına (bağlı yerler) bildirmişti.

Zübeyrzade Fuat Bey vasıtasıyla da, her Türk'ün her ne pahasına olursa olsun vatan ve milletini, özellikle yabancı tahakkümü ve esareti altında kalmış olan Padişah ve İslam halifesini kurtarması millî ve dinî vecibesi olduğunu ve hemen silahlanarak emir beklemesini ilan ettirmişti.

İrad edilen çeşitli nutuklarda galip devletler hakkında gayet ağır ve hakaretli sözler sarf olunmuştu.

Fazla olarak silah depoları açılıp mevcut silahlar ahaliye ve köylüye dağıtılmıştı. Hatta 5 Haziran 1919 tarihinde Diyarbekir'den İngilizlerin nezareti altında getirilmekte olan binlerce mekanizmalara da el koydurulmuştu.

İstanbul'da bulunup bütün ahvali kontrol etmekte bulunan galip devletler temsilcileri, Havza'da cereyan eden bu hadiseden fazlasıyla haberdar olunca, böyle taşkınlıkların devamı hâlinde o havalinin de askerî işgal altına alınacağını Babıali'ye bildirmişlerdi.

Babıali bir taraftan galip devletler temsilcilerini sakinleştirmeye ve idare etmeye, diğer taraftan Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya "Müdafaa emriyle ilgili hazırlıkların henüz başlangıcında iken galip devletleri endişeye düşürecek taşkınlıklardan kaçınılmasını ve devletin resmî bir ordu müfettişi tarafından böyle aleni tahrikatı Babıali'yi zor durumda bırakacağını" bildirmiş, basiret ve ihtiyat dairesinde hareket edilmesini tavsiye eylemiş ise de Mustafa Kemal Paşa'dan cevap alamamış ve taşkınlık devam ederek ifrata vardırılmıştı.

Galip devletler mümessilleri ise Babıali'ye baskıda devam ve o havaliye askerî işgal altına almaya mecbur kalacaklarını söylemeleri üzerine Sadrazam Ferid Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a dönmesini emretmiş ise de bu emre de cevap alamamış olduğundan çaresiz kalmıştı.[150]

Mustafa Kemal *vali ve mutasarrıflıklara, Erzurum, Ankara, Diyarbakır kolordu komutanlıklarıyla Konya'daki ordu müfettişliğine* tamim keşide etti. *İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali üzerine,*

[149] Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, 1996, s. 14.

[150] Mevlanzade Rıfat. (2017). *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* (K. Kahraman, haz.) içinde (s. 259-260). İstanbul: Kaknüs Yayınları. Vahideddin Hân, vefat etmeden evvel, mezkûr hatt-ı hümayunun bir suretini neşredilmesi üzere San Remo'dan Haleb'te ikâmet etmekte olan sabık Kadıköy Belediye Dairesi Müdürü Radi Azmi'ye göndermiştir. Mevlanzade Rıfat da vesika suretini "muhterem arkadaş"ı Radi Azmi'den temin etmiştir (Mevlanzade Rıfat, 2017, s. 257). Mütareke devrinin esbak Polis Müdüriyeti İstanbul Şube Müdürü, Kadıköy Belediye Reisi Radi Azmi Yeğen, San Remo'dayken Vahideddin Hân'dan şunu işittiğini emekli albay Sabahattin Selek'e nakletmiştir: "Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaverlerimden erkânıharb mirlivası Mustafa Kemal Paşayı da adaylar arasında göz önüne alınız, diye uyardım." Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 1, s. 214. Mustafa Kemal, mahrem hatt-ı hümayunun varlığından Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'e (Bele) bile bahsetmemiştir ki Refet, 16 Mayıs 1919 saat 16:00 zarfında İstanbul'dan Samsun'a doğru hareket eden Bandırma Vapurunda bulunuyordu. Refet Bele, hatt-ı hümayundan bîhaber olduğunu Sabahattin Selek'e ifade etmiş.

ulusal gösterilerin "daha canlı olarak" sürdürülmesi gereğine işaret ediyor. Bu durumun "derhal" giderilmesinin bütün uygar uluslarla büyük devletlerin adaletinden sabırsızlıkla beklendiği esasa göre, 2-4 Haziran günleri arasında "büyük ve heyecanlı" mitingler yapılıp bütün mülhakata yayılmasını ve büyük devlet temsilcileri ve Babıâli'ye "müessir" teller çekilmesini istiyor. Sonunda, adap ve sükûnetin "fevkalade mahfuziyeti" konusunda bir uyarı geliyor.[151]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti, İngiliz Baştercümanı Andrew Ryan tarafından reddedildi:

> 28 Mayıs günü Cemiyet'ten iki kişi, eski Sadaret Müsteşarı Adil Bey ile Ziraat Bankası Müdürü Kâmil Paşazade Şevket Bey, Ryan'ı ziyaret ettiler ve İngiltere'nin yardımını elde etmek için ne yapmaları gerektiğini sordular. Ryan, hiçbir umut vermemek amacıyla, olumsuz tepki gösterince, onlar, büyük devletler arasında rekabeti körüklemek istemediklerini, ABD ile Fransa'nın iyi niyetini kabul etmekle birlikte İngiltere'nin Osmanlı yönetimine katılmasını gerçekten arzu ettiklerini, amaçlarının devletin bölünmesini önlemek olduğunu ve mümkünse ülkenin bağımsız kalmasını, olmazsa İngiliz himayesini istediklerini söylediler.[152]

Erivan Parlamentosu beyanname neşrederek Van'ın, Bitlis'in, Harput'un, Diyarbekir'in, Sivas'ın, Erzurum'un ve Trabzon'un Ermeni Cumhuriyeti tarafından ilhak edileceğini bildirdi.[153]

29 Mayıs 1919. Avam Kamarası içtima ediyor. Britanya Maliye Nâzırı Austen *Chamberlain İngiliz Hükûmeti'nin, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne olan borcundan kalan net bakiyenin 4.050.000.000 dolar olduğunu açıkla*dı.[154]

İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Sadrazam Damad Ferid yeni bir nota vermiş ve *Yunanlıların Ayvalık istikametindeki ilerleyişinin ülke içerisinde karışıklıklara sebep olacağ*ını bildirmiştir. *Başta İtalyan Yüksek Komiseri olmak üzere İtilaf Yüksek Komiserleri de Yunanlıların ilerleyişinden rahatsızdı*r. *Yüksek Komiserler; Yunan Yüksek Komiseri'ne, ilerleyişin durması yönünde* nota vermişlerdir.[155] *İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Yunanlıların İzmir'de manda kurmadıklarını anlamaları gerektiğini ve onlara sadece bölgenin askeri işgali vazifesinin verildiğini bildirmiştir*. *İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri de bu statükoyu benimsediler. Neticede Yunanlıların İzmir'de İtilâfçı Sansür Bürosu'nda ve İtilafçı Pasaport Bürosu'nda temsil edilmelerine izin verildi. Yüksek Komiserler, Yunanlıların İzmir'de askerî meselelerden mesul olmalarını, bunların dışında kalan sahalarda Yunanlıların da katılacakları İtilafçı kontrolün devam etmesini savunuyorlar*.[156]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'in 24 Mayıs tarihli talebini kabul ederek vilâyetlere örtülü ödenekten tahsisat yapılmasını Dahiliye Nezâretine bildirdi.[157]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) ile Canik Mutasarrıfı Kapancızâde Hamid, İngiliz karargâhının karşısındaki evde, Kadıköy Mahallesinden yankılanan Rum eşkıyasının yaylım ateşi sesleri arasında akşam yemeği yedi.[158]

---

151 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 317.

152 BNA, FO, 371/4156/92709; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 327.

153 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 228.

154 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 190.

155 FO, 371/4155, 88771; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 256-257.

156 FO, 371/4155, 88771; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 255.

157 "Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya mevrut şifredir. C. 24/Mayıs/35 Mevzuubahis hususat için muktazi mebaliğin tahsisat-ı mestureden bittensip âcilen mahallerine irsali Meclis-i Vükelâ kararıyle Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir." Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953, Sayı 5, Vesika No. 88.

158 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 522.

"Üçüncü Ordu Müfettişi" imzasıyla Mustafa Kemal, Havza'dan Erzurum'daki Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, Karadeniz sahillerindeki Rumların isyan ederek "Cumhuriyet ilân" edebileceklerini belirtti.[159]

Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut'a telgraf göndererek *İngilizler tarafından "Müstakil Kürdistan" olarak plânlanan bölge hakkında malumat rica etti*.[160]

Konya'daki Yıldırım (2'nci Ordu) Kıtaatı Müfettişi Cemal (Mersinli) Paşa, Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesinin "sandalyesiz" nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) 9'uncu Ordu Müfettişliğinin niçin geniş yetkilerle teçhiz edildiğini sual eden bir telgraf gönderdi:

> Harekât bölgesinin mesul kumandanı sıfatiyle güç ve imkânların nisbetinde istilâcıyı durdurmak ve nerede nihayet bulacağı bilinmeyen istila hareketine karşı koymak için bütün milletçe tedbir almakla meşgul bulunuyorum. Taşımış olduğumuz yetki, bu kadar büyük olayların gerektirdiği büyük sorumlulukların ve tedbirlere başvurmak için kâfi gelmez iken Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine olağanüstü yetkiler verilmesindeki ma'nâ ve lüzumu bir türlü anlayamadım. Aziz vatanımızın içinde bulunduğu görülmedik acıklı olağanüstü haller ile bu ayrı ve üstün tutma arasında bir nispet kuramadım. Kendi kendime esaslı bir hareket tâyin ve karara verabilmek için bu ikiliği gerektiren sebeplerin tarafıma sür'atle bildirilmesini önemle rica ederim.

Ahmed İzzet'in (Furgaç) 2'nci Ordu Kıtaatı Müfettişi Cemal'e (Mersinli) cevâbî telgrafı:

> Paşam, Efendiyi siz bizden daha iyi bilirsiniz. Filistin bozgunu sırasında beliren bütün tarihi sorumlulukları kendi isteği ve meydana getirdiği durum dolayısıyle bizzat yüklenen adı geçenin iddialarıyle gerçek ve sonuç arasında bir yakınlık görülmemişti. Bu defa Zat-ı Şahâne ile olan hususî dostluk ve münasebetlerinin "ve ahvalin aldığı vahametin" zorlaması ile ve sadece bir umut ve deneme niteliğinde olarak Zât-ı Hazret-i Padişâhinin kendi nüfuzu ve kesin isteği ile, sizi haklı olarak üzüntüye sevkeden bu durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hepimizin ortak malı bulunan aziz vatanımızın esenlik ve geleceği adına bir süre için keyfiyyeti hoşgörü ile karşılamalarını ve sonuca intizaren eskisi gibi gayret ve çalışmalarını esirgememelerini gerçekliği herkesçe kabul edilmiş olan yüksek vatanseverlik ve değerli varlığınızdan rica eder gözlerinizden öperim.[161]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti Müsteşarı Rum tebaadan Timo Leon, evvelki memuriyetine, Ticaret ve Ziraat Nezâreti Müsteşarlığına tenzil edildi.[162]

İngiliz *Aydın Demiryolu Şirketi bir yazı ile Venizelos'tan Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazın tanınmasını ve İzmir'in Anadolu'nun en büyük ihracat ve ithalat limanı olma durumunu engelleyecek tutumlardan kaçınılmasını* istiyor.[163]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1153 ve 1156 numaralı mahrem telgraflar gönderdi. Bildirdiğine göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Türkiye bir güdüm altına verilecekse, Fransa'nın çürümüş ve Amerika'nın uyruk yönetiminde deneysiz olması*

---

159 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 36.

160 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 123.

161 Büyük Cihad Dergisi, 3 Ağustos 1951, Sayı 21; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 231, dipnot 35. Bu mektublaşma, Filistin Cephesi'nde mağlub olmuş bir kumandan olarak Mustafa Kemal'in niçin Harbiye Nâzırlığına layık görülmediğini de tenvir edebilir. Haricen, Müşir Ahmed İzzet Furgaç, "Ziyâ-yı Şark Locası"na kayıtlı bir mason idi: İlhami Soysal. (1988). *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar* içinde (s. 58, 274). İstanbul: Der Yayınları.

162 Takvim-i Vekayi, 1 Haziran 1335-1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 319.

163 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.

nedeniyle, "Padişahtan köylülere dek tüm Türkiye'nin en içten dileği", böyle bir güdümün İngiltere'ye verilmesi mülahazasındadır.[164]

30 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor. Lloyd George, Bâb-ı Âlî'nin maruzatını yüksek konsey nezdinde dillendirmesine muvafık: *Türklere, Alman ve Avusturyalılara yapılanın tersine, kendi sorunlarını konferans önüne getirmeye izin verilmişti. Türkler, Sadrazam'ın, Türkiye'deki durum ve Türkiye'nin Avrupa devletleri yanında savaşa katılması konusunda "konferansı aydınlatmak" için yaptığı baş vurma üzerine kendilerini dinlemek için çağırılmışlardı. Clemenceau, konuyu, 30 mayıs'ta Konsey'e anlattı. Lloyd George da Türklere Almanlara davranıldığı gibi davranmaya bir gerek olmadığını söyleyerek Clemenceau'yu destekledi. Wilson, yapılacak ilk işin, Yunanlıların İzmir'e yaptıkları çıkarmanın yeniden protesto edilmesi gerektiğini ileri sürdü, fakat, Clemenceau ile Lloyd George işgalin sürmesinde bir sakınca görmediler ve Türkler tarafından gösterilecek tepkiyi beklemeyi kararlaştırdılar. İstanbul'daki Yüksek Komiserler'e, Konferans kararlarının Türk Hükümetine tebliğ talimatı verildi. Bu işlerde Fransızların, kendileriyle ilgili konuları ele alışı, İngilizleri son derece kızdırdı*.[165]

Britanya Hindistanı (Simla) Genel Valilerinden ve Genelkurmay Başkanlarından[166] Sör Lord Henry Rawlinson'un kardeşi ve Lord George Curzon'un yeğeninin kocası[167] İngiliz Kaimmakam/Yarbay Alfred Rawlinson[168], Kâzım Karabekir'i ziyaret etti ve dedi ki: *Paristeki dört efendi buradaki ahvali bilmiyor. Ters bir karar verebilirler. Ermeniler buralara hâkim olamaz*.[169]

İstanbul Sultanahmed'de Harekat-ı Milliyeciler miting tertip ettiler. Bu miting, İstanbul'da içtima eden son miting olacaktır.[170]

Paris Sulh Konferansı yüksek konseyi, Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin davet edilmesini ve mülahazalarını dermeyan etmesini kararlaştırdı.[171]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'den Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Riyâsetine şifreli telgraf: *Memurîn-i âcizanemin icabettirdiği siyasî ve idarî mekasıdı ihlâl etmemek için matbuatın tenkit ve münakaşası gibi hususat Dahiliye Nezaret-i Celilesince müsaade olunması mukarrer idi. Yeni Dahiliye Nazırının da aynı fikir ve kanaati muhafaza edeceğini zannediyorum ve böyle bilhassa ecanibe karşı elzemdir. Tecâribe göre, matbuat meyanında dûrendiş olmıyan meşrebler*

---

164 FO/4181/81369 & 81370; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100.

165 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 189-190. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

166 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 199.

167 Rahmi Doğanay. (2002). İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü. *Atatürk Yolu Dergisi*, 8(29), s. 58, dipnot 3.

168 "Kafkaslar'daki İngiliz İstihbaratı'nın amiri General Beach'in emri altında bir *Özel Servis Görevlisi*" idi: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 89.

169 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 35. Karabekir, Rawlinson'un ehemmiyetine dair, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine gönderdiği 11 Şubat 1920 tarihli muhtırasında "Takdir buyurulmuş olacak ki, Ravlinson, İngiliz hükûmetinin çok önemli bir adamıdır. Bağlı olduğu hükûmete pek önemli ve faydalı raporlar vermektedir. Yeni girdiğimiz safhanın önemine dayanarak, kendisinin bilmediği yeni bilgileri aldıkça, haber vermemi rica etti." diyecektir: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 87. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçi George Clerk, 1927 tarihli yıllık raporunda, şu notu tahrir etmiştir: "Rawlinson Kazım Karabekir için şöyle diyor: *Kazım Karabekir Paşa benim tanıdığım en iyi birinci sınıf Türk askeridir. Kimse bir orduyu onun idaresinden daha iyi yönetemez*." Ufuk Erdem. (2014). İngiliz Elçisi George Clerk'in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri). *Atatürk Dergisi*, 3(2), s. 56.

170 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 317.

171 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 318.

de vardır; binaenaleyh Zatısâmilerince bu keyfiyetin de nazarı murakabede bulundurulması ve indelhâcce âcizlerinin haberdar edilmesini hassaten istirham ederim.[172]

Mustafa Kemal, *"İtilâf Devletlerinin Türk izzeti nefsi millîsine, hakkı meşru ve mevrusuna karşı zalimane olan tecavüzlerinden dolayı" duyulan umumî heyecan hakkında* Harbiye Nâzırı Şevket Turgut'a telgraf gönderdi.[173]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Meclis-i Vükela kararına istinad ettiğini belirterek askerî amirliklere telgraf keşide etti*: Yunan kuvvetlerinin çokluğundan ötürü mukavemet mümkün olamayacağı*[174] vechile *müfrezenin güvenli bir yere çekilerek keşif kollarıyla teması korumasını* istiyor. Fakat *Meclis-i Vükela'nın mazbatalarına geçmiş böyle bir karar yoktur*.[175]

Havza'da bulunan Şark Vilâyetleri Umum Askerî Valisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi:

> 1-[Erzurum] Vali[si] Münir Beyden 29 Mayıs tarihli aldığım şifrede derecei sıhhati henüz teeyyüd etmemiş kaydile ermenilerin Kars ve Sarıkamışda on bin asker tahşit ettikleri ve Antiranikin de otuz bin kadar kuvvetle Van cihetine inmekte olduğu bildiriliyor. Malûmatlar bulunduğunuz bedihi olan bu havadisin menbaı ve derecei vüsuku hakkındaki istitlâlât ve mütalâatı aliyelerinni iş'arını rica ederim.
>
> 2-Evvelce de arz ettiğim veçhile siyasî vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum. İtilâf hükûmetleri hakkı mevrus meşruumuz olan toprakları çiğnemeği hıristiyanlık namına bir hizmet addediyorlar. Bu cümleden olarak ermenilere vilâyetlerimi peşkeş çekmeleri de [ağlebî] ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz kıtaatının İzmirde Yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi bu cephede de Ermenilere pişdarlık edeceği pek memuldur. Ve böyle bir hareketle zorla yerleşmiş olan ahalii mahalliye ve muhacirini bir kere daha yerlerinden oynatmak ve bu suretle ekalliyetin ekseriyete hâkim naziresini tatbik etmek kendilerince kabil olabilir. Bergama buna bir misaldir. Kanaatimce böyle bir hali bir muhasemata iptidar ad ve telâkkiye mülkü meşruumuzu ve istiklâli millimizi kurtarmak için mecburuz. Bu hususi kanaat ve kararımı Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşaya berayi malûmat bildirdim. Adeta mahsur bir kaleye benzeyen Babıalide itilâf mümessillerinin esiri gibi bir şekilde mukadderat milleti idareye uğraşan hükûmeti merkeziyemizin bu gibi hususatta hiç bir şey diyemiyeceğini, yapamıyacağını bugünkü misallerile takdir edebiliriz. İngilizlerin evvela küçük bir müfrezei askeriye ile şarkdan gelmeleri memleketin havalei sairesindeki tecrübeye göre varittir. Bu babdaki mütalâatınıza muntazırım.
>
> 3-Vilâyete istihbarat hizmetinin zatıâlilerile müştereken tevhit ve tanzimini tavziye eylerim. Esasen vaki olan talep üzerine istitlâat için makamı sadaret vilâyetlere tahsisatı mestureden para tahsisini bu kerre meclisi vükelâ kararile dahiliye nezaretine emreyledi. İstihbaratı hususi: 34.[176]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, ABD'li King-Crain Heyetinin bölgeye muvasalat edeceği haberi üzerine telaşlanmış durumda. Britanya Hariciye Nezâretine gönderilen muhtırada, *bu ziyaretin*

---

[172] "9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi M. Kemal Paşanın Anadoludaki icraatının İstanbul Basını tarafından münakaşa ve tenkit edilmemesi için daha İstanbul'da iken alınmış olan karara yeni Dahiliye Nazırının da devam etmesini temin maksadiyle Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinin delâletlerini istiyen bir şifresidir. Bu şifrenin Erkânıharbiyei Umumiyede açılmış şeklini göstermektedir." Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953 Sayı 5, Vesika No. 91.

[173] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 123.

[174] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 123. "..fakat bu kararda Mustafa Kemal'e karşı hiçbir şey yoktu!"

[175] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 395, dipnot 212.

[176] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 37. Erzurum Valisi Münir, Temmuz ayında vazifesinden azledilecek ve Mustafa Kemal'e itaat etmeyecektir: "Bidayette sözümden çıkmıyordu. Fakat kongre işi başlayınca, daha doğrusu M. Kemâl Paşa azledilince, yine komitacılık yapamam, diye çekildi gitti." (Karabekir, 1960, s. 82).

Avrupa devletlerinin Ortadoğu'daki durumunu zayıflatacağı, komisyonun yetkilerinin daraltılması gerektiği belirtiliyor.[177]

*İzmir'deki İngiliz ve Fransız ticaret odaları, ortak bir yazıyla idari, mali, iktisadi ve adli düzenin birliğini sağlamak ve dahilde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman çiftçilerin göçünü önlemek üzere, manda altında Osmanlı egemenliğinin muhafazasını savun*uyorlar. İzmir İngiliz Ticaret Odası reisi H. W. Whittall, Fransız Ticaret Odası reisi Lucien Pagy'dir. Umumî kâtipler: F. S. McVittie ve L. Tourtet.[178]

Venizelos, İngiliz Aydın Demiryolu Şirketinin 29 Mayıs tarihli telgrafına cevabî telgraf gönderdi. Talebleri kabul ve taahhüd ediyor.[179]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Paris Sulh Konferansı murahhas heyetinde bulunan Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi: *Padişahın durumu konusunda Londra gazetelerinde ufak tefek yazılar çıkmakta devam ediyor. Hintlilere yakın birinin bana söylediğine göre, bu kampanyadan bir sonuç alacaklarına kendileri de inanmıyormuş. Biz elimizden geleni yapacağız, diyorlarmış, ama Türkiye'yi kurtarmak için ingiliz imparatorluğunu sarsmaya da niyetleri yokmuş*.[180]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Harbiye Nâzırı Winston Churchill'e mektub gönderdi. *"İstanbul ve çevresinin işgalinin mütareke koşullarına uygun olmadığının" farkında olduğunu belirterek, fakat yargılama yapabilmek için İstanbul'da örfî idare ilân edilmesi gerektiğini ifade* ediyor. *Bununla beraber Curzon, İstanbul'da işgal askeri bulunmasının yeterli olduğunu, bu nedenle sıkıyönetim ilân etmeye gerek kalmadığını açıklayarak askerî yetkililere bu minval üzere talimat verilmesini iste*mektedir.[181]

31 Mayıs 1919. Fransız Hariciye Nâzırı Pichon, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi. Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyi, Bâb-ı Âlî murahhas heyetini konferansa davet etmektedir.[182] Defrance, bu gelişmeyi matbuata sahi servis edecek fakat İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine bildirmeyecektir.[183] *Pech'e göre Fransa'nın ısrarıyla Konferans, Osmanlı murahhaslarını dinlemeyi kabul etmiştir ve şimdi amaç, gidecek murahhasların uygun kişiler olmasına dikkat ederek, bunların bütün Türkiye için Fransız mandasını istemelerini sağlamaktır*.[184] Sadrazam Paşa'nın İngiliz-Fransız rekabetini terviç eden dış politikası semere vermiş görünüyor:

> Müttefikler, Osmanlı barış şartlarını saptamadan önce, görüşlerini bildirmek üzere Osmanlı heyetinin Paris'e çağırılması, Almanya ve Avusturya gibi Mihver Devletleri'ne tanınmamış bir imkândı. Curzon, onun için bu kararı "mantıksız ve bence, savunulması imkânsız" diye nitelemişti. *Temps* gazetesi de bunun, yalnız Türklere tanınmış bir ayrıcalık olduğunu açıklamıştı.[185]

---

[177] FO, 371/4180, 86913; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 537, dipnot 218.

[178] FO, 371/4210, 96961; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302, dipnot 687.

[179] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.

[180] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 344.

[181] WO, 32/5778, FO, 371/4216, 74296; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 610. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[182] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 380.

[183] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 417.

[184] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 381.

[185] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.

Amiral Calthorpe, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *30 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen mitingden sonra Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'ne bu tarihten sonra benzer gösterileri durdurmasını tavsiye* etmiştir.[186]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Amiral Calthorpe'nin Sivas'daki Ermenilerin şikâyetinine dair 24 Mayıs tarihli notası mucibince, *"Vazifedarâna hemen telgrafla evamiri katiye itasiyle. . . tahkikatı mahsusa bilicra neticesinin sürati mümküne ile. . . iblâğı" için* Harbiye Nâzırı Şevket Turgut'a ricada bulundu.[187]

Mustafa Kemal'in genelgesinin bir sureti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine ulaştırıldı. Amiral Calthorpe, Sadrazam'a nota verdi. *İstanbul ve çevresinde başka miting müsaadesi verilmemesini* istiyor.[188]

Mustafa Kemal; İstanbul'a teslim edilmek üzere Samsun limanına sevk edilen "Harput, Malatya ve Diyarbekir'den toplatılmış olan 40 katırlık tüfenk mekanizmalarını" Havza'da alıkoydu.[189]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti, *Samsun yoliyle İstanbul'a gönderilen silâh ve teferruatın nerelerde bulunduğunu* 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'den sordu:

> Onüçüncü Kolordu tarafından şimdiye kadar Samsun tarikıyle Dersaadet'e gönderilmek üzere 31,333 adet muhtelif sürgü koliyle 198 muhtelif makinelitüfek ve 26 top kaması sevkedildiği anlaşılıyor. Bunların elyövm Müfettişlik mıntakası dahilinde bulunmaları memul olduğuna nazaran, işbu sevkıyata ıttıla husuliyle beraber, bulundukları mahallerin iş'ar buyrulmasını rica ederim.[190]

İzmir Müdâfaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kurucularından, mason, Moralızâde Halit; İngiliz istihbaratı tarafından Yunan'a karşı korunmuş ve İstanbul'a kaçması temin edilmiştir.[191]

Batı gazetelerinde özellikle İngiliz gazetelerinde hemen her gün, Türk topraklarının işgaline ve Yunanlıların yaptıkları zulümlere dâir haberler yayımlanmağa başladı. Mesela İngiliz gazetesi *Daily Express*in 31 Mayıs 1919 tarihli nüshasında birinci sayfadan neşrettiği haber şöyleydi: *İzmir'de Yunanlılar'ın cinâyetleri, silâhsız Türkler soyuldu ve öldürüldü*.[192]

31 Mayıs ilâ 29 Haziran 1919 arasında bir akşam vakti. Vahideddin Hân'ın sermüsahibinden İstanbul'daki ulemaya: *Padişahımız efendimiz hazretlerinin hepinizden bir ricası var. Yunanlılar İzmir'e çıktı. Sizden ricam, vaazlarınızda, derslerinizde millete anlatın. Düşmanlarımıza gâlib gelmemiz için dua etsin ve maddî yardım yapsınlar diye rica ediyor*.[193] Autheman'ın da belirttiği üzere *İstanbul'da bozgunla birlikte kaçan İttihat ve Terakki yöneticilerinin yerini alan Sultan VI. Mehmed Vahideddin ve*

---

[186] FO, 371/4227, 82458; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 257.

[187] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 124.

[188] FO, 371/4227, 82458; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 317.

[189] Baki Sarısakal, *Belge ve Tanıklarla Samsun'dan Ankara'ya*, 2008, c. 1, s. 343-344.

[190] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953 Sayı 5, Vesika No. 93. Mustafa Kemal, 3 Haziran'da cevâbî muhtıra gönderdi: "Onüçüncü Kolordu tarafından Samsun tarikıyle sevkolunan süngü kollariyle top kamalarının ilk kademesine Havza'da tesadüf eyledim. Bu kademede on bin kadar sürgü kolu ile 12 top kaması vardır. Mesafenin baidiyeti hesabiyle, efradı yorgun ve hayvanatı yorulmuş ve perişan bir halde buldum. Bir müddet istirahatten sonra, ilk kademe Samsun'a tahrik olunacaktır; daha gerilerde kalmış olan diğer kademelerin de aynı perişaniyete düçar olmuş bulunduklarını zannederim. İkincisi a y l muvasalat ettiği haber alınmıştır. Sair kademeler hakkında malûmat alındıkça arzeylerim." Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953 Sayı 5, Vesika No. 95.

[191] Nurdoğan Taçalan, *Hasan Tahsin*, 1998, s. 191.

[192] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, s. 215; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 172.

[193] Ekrem Buğra Ekinci. (2022). *Hayat ve Hâtıralarıyla Abdülhakîm Arvâsî* (4. baskı) içinde (s. 99). İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

hükümet, galip devletlerle en azından dış görünüşte işbirliğine açık gözükseler de, ordu ve halk içinde bir direniş örgütlenmeye başlamıştı.[194]

> Yunanlıların Anadolu'da ilerlemesinden büyük bir huzursuzluk duyan Padişah, yurtlarını savunmak için harekete geçen müslümanları haklı görmekle beraber 27 Mayıs 1919'da "tarafeynin şimdiki halde bulundukları yerlerde" kalmalarını kabul ediyor ve bu hale, müslüman kanının dökülmemesi için razı oluyordu.[195]

Haziran 1919. Paris Konferansı'ndaki İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'un göndermiş olduğu Devlet-i Âliyye topraklarının taksimine dair muhtıraya Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon derkenar derc etti: *İzmir'in Yunanistan'a terkine şiddetle muhalefet ederim. Fakat sanırım ki bu, onlara başında vaat edilmekle işlenen büyük hatanın kaçınılmaz sonucudur*.[196]

Ahmed Avni Paşa'nın belirttiğine göre Meclis-i Vükelâ, mukavemet kararı vermiştir:

> Mustafa Kemal Paşa Samsun'a varışı ve silah arkadaşları Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ve diğerleri ile uzaktan yakından bir resmi ve özel bir görevle üstlendiği yetkiler doğrultusunda harekete geçmesi ve Havza'da Müslüman ahaliyi memnun edecek surette konuşmalar yaptığını zaten kulakları kirişte olan İngilizler duymuşlar, bizzat, bi'l-vasıta, sözlü ve yazılı notalar ile oradaki görevini ve amaçlarını sormuşlardır.
>
> O sırada Hariciye Nazırı namına vekalet eden Hariciye Müsteşarı Safa Bey İngilizlerle temasa memur edilerek, Meclis-i Vükelâ'dan meydana gelen olaylardan ve soruşturma talep edilen bölgeden haberdar ediyor idi.
>
> Meclis-i Vükelâ başlangıçta işi idare etmek tarafını tercih etmiş ise de İngilizlerin istekleri artmaya başladığından Mustafa Kemal Paşa'nın, yaptıkları talep doğrultusunda İstanbul'a geri çağrılmasına karar verildi ve bu karar Harbiye Nezareti'ne tebliğ kılındı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, bu doğrultuda bir telgraf ve göstermelik bir ifade ile "Bazı konuların görüşülmesi için" Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet eyledi.
>
> Üçüncü Ordu Müfettişi Paşa, bu telgraf emriyle Amasya'dan verdiği cevapta davetin nedenini açık şekilde belirtilmesini istemekle beraber otomobilinin benzini olmadığını ve bu sebeple hareket edemeyeceğini bildiriyordu. Meclis-i Vükelâ'dan Abdurrahman Şeref Bey'in tabiriyle, Paşa bir taraftan ipe un sermekte, diğer taraftan Sivas'a doğru hareketine devam eylemekte idi.
>
> Bu sırada o havalide bulunan askeri güçlerin katılması uygun görülmüştür. Bundan sonra da her yerde mütecavizlere karşı silah ile karşılık verilmesi, mecliste çok çetin şekilde tartışıldıktan ve görüşüldükten sonra karar altına alınmıştır.
>
> Meclis-i Vükelâ'nın mazbatası, haliyle Harbiye Nazırı dışında oybirliğiyle imza edilmiş ve bi'l-umum nezaretlere ve icap eden mahallere tebliğ olunmuştur.
>
> [Hâmiş (Ek bilgi) 1335 senesi (1919): Meclis-i Vükelâ'nın işbu kahramanca kararını, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey vilayetlere ve diğer devlet makamlarına usulü vechile duyurmuş olduğu halde, Harbiye Nezareti Meclis-i Vükelâ'dan mesul nazır Şevket Turgut Paşa'nın imzası ve muvafakati dışında ordulara ilan edilmesinde tereddüt edildiği ve çekinildiği anlaşılmıştır.][197]

---

[194] André Autheman. (2002). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 251). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

[195] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* 1949, s. 235; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 208, dipnot 224. Yunan, 15 Mayıs'ta fevkalade kan dökerek İzmir'i; 16 Mayıs'ta Urla'yı; 17 Mayıs'ta Çeşme'yi, 20 Mayıs'ta Torbalı'yı, 22 Mayıs'ta Menemen'i; 25 Mayıs'ta Manisa'yı, Bayındır'ı, Selçuk'u; 27 Mayıs'ta Aydın'ı işgal etmişti (Tansel, 1977, c. 1, s. 204).

[196] Taner Baytok. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a* içinde (s. 39). İstanbul: Doğan Kitap.

[197] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 299-300.

1 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, *gazetelere bir tebliğ göndererek Türk halkının Yunanlılar'a karşı takındığı tavrı tabiî karşıladığını ve halkın duygularına hükûmetin de katıldığını bildir*di ve *"İ'tilâf Devletleri katında gerekli teşebbüsleri yapmakta olduğunu", ayrıca Paris Barış Konferansı katında da, "İşgal keyfiyetini reddettirmek için" çalışılacağını açıkla*dı. *Şu sözlerden de anlaşıldığına göre Hükûmet, Anadolu'da başlamış olan mücâdeleyi tamamiyle tasvib ediyordu*.[198] Bununla birlikte Sadrazam, *halkı tarih ve mazi sahibi bir kavme yaraşır bir tarzda ağırbaşlılığı korumaya* davet ediyor.[199]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris Sulh Konferansına davetiyeyi Sadrazam Paşa'ya tebliğ etti.[200]

(i) Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi*, Mustafa Kemal'le yanındakilerin ödeneklerine, eşkiya takibinde bulundukları ve gezici oldukları için, maaşlarının yarısı kadar bir zam yapmayı kabul etti.* (ii) Konya'daki Yıldırım (2'nci Ordu) Kıtaatı Müfettişi Cemal (Mersinli) Paşa, *Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, işgallere karşı direneceğini bildirdi*.[201]

Mustafa Kemal, Sadarete telgraf gönderdi:

> 27.5.35 (27 Mayıs 1919) tarihli "Türkiye-Havas-Royter" ajansı, Saltanat Şûrası'nda ortak fikrin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak şartıyla büyük devletlerden birinin yardımını sağlamak merkezinde olduğunu kaydediyor ve haber veriyordu. Saltanat Şûrası görüşmelerini aynen yayımlayan 27 Mayıs 35 (27 Mayıs 1919) tarihli İstanbul gazetelerinin açıklamalarına göre, yalnız [Hürriyet ve İtilaf Fırkası reislerinden] Sadık Bey'in yazılı bildirisinde İngiltere himayesinin teklif edildiği ve bunda ortak fikrin bulunmadığı anlaşılıyor. Ajans ile gazetelerin yayını arasındaki karşıtlık bazı taraflarca dikkat çekici ve ajansın hakikati tahrif etme yetkisine cüret etmesi sorulmaya değer görülmüştür.
>
> İçinde bulunduğumuz bu hassas devirde artık her hakikati çok iyi kavrayan ve bütün uğursuz sonuçlara karşı en son fedakârlığı göze aldırarak milli bağımsızlığın korunmasına kararlı olan milletin sükûnete ulaşmasının ve teselli bulmasının, hilafet ve saltanat merkezinden gelecek açık ve samimi açıklamalara bağlı olduğu kanaatindeyim. Milli vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici yankılar doğurabileceği göz önüne alınarak, bu konuda aydınlatılmamı ve yol gösterilmesini hasseten istirham ederim.[202]

Mustafa Kemal, Şûra-yı Saltanatta Wilson Prensiblerini ve ABD mandaterliğini terviç eden *İstiklâl* gazetesi başmuharriri Rauf Ahmed'i (Hotinli), *Vahdet-i Milliye Heyeti*nden Hamid'i (Hasancan), *Millî Ahrar Fırkası*ndan Refik'i tenkid etmemiştir.

Bu safhada belirtmemiz gerekiyor ki, Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında mutlak reisicumhur sıfatıyla *Nutuk*unu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde irad edecek ve Havas Reuter meselesini çarpıtacaktır. Mustafa Kemal, 8 sene evvel Sadarete göndermiş olduğu telgrafın tam metnini iktibas etmeyip şahsını istiklâlci, Bâb-ı Âlî'yi mandacı telakki ettirecek cümleleri cımbızlayacaktır. Hılafet-saltanata bağlılığını ifade eden kelimeleri de sükût geçecektir:

> Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyetine iştirakle İngiltere muzaheretinin talep edilmesi, bu cemiyet namına, Said Molla imzasile umum belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini akim bırakmak için milleti lüzumu gibi tenvir etmekle beraber hükûmet nezdindeki teşebbüsatım malûmunuz olmuştur. Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde *Türkiye-Havas-Royter* ismindeki ajansın,

198 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 286.

199 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 318.

200 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 643; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 318.

201 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 293.

202 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Eylül 1978, Sayı 77, Belge No: 1683; Aktaran: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 345.

> in'ikat eden *Şûrayı Saltanat* hakkındaki tafsilâtta "heyeti umumiyetinin fikri, Türkiyenin düveli muazzamadan birinin muzaheretini temin merkezindedir" havadisini neşrü tamim etmesi üzerine sadrazama "Milletin istiklâli milliyi muhafazaya âzim olduğunu ve bütün avakıbi meş'umeye karşı en son fedakârlığı göze aldığımı ve vicdanı milliyi temsil etmiyen ihbaratın şayanı endişe akisler tevlit ettiğini" yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.[203]

İngiliz istihbaratı hesabına çalışan Hürriyet ve İtilâfçı Miralay Sadık'ın Mısır'dan İstanbul'a avdeti[204] sonrası siyasî faaliyetleri fevkalâde kritiktir. Görünen o ki İngiliz istihbaratı, Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin Bâb-ı Âlî sadaretinde güç merkezi hâline gelmekte olan İslâmî siyasî faaliyetini baltalamıştır. Mustafa Kemal'in İslâm aleyhtarı olduğunu müdrik yegane fail Mustafa Sabri Efendi, tezyif edilmiştir:

> [..] Mustafa Sabri [..] Mustafa Kemal ve Ankara'daki yol arkadaşlarının en sert muhaliflerinden biri olarak öne çıktı. Kendini milliyetçi olarak adlandıran hareketin aslında kılık değiştirmiş bir İttihatçı örgütü olduğuna kanaat getirmişti. Hatta ne kadar esef verici olursa olsun, Anadolu'nun kimi bölgelerinde yaşanacak toprak kaybını, adı Müslüman ama özü itibariyle din karşıtı olacak daha büyük bir devlete tercih ediyordu.
>
> [..] Bir zamanlar kendisini destekleyen gayriresmi muhafazakâr cephenin dağılması, Mustafa Sabri açısından bir başka tersliğe rastlıyordu: kendi partisi içinden gelen meydan okumalar. 1919'un sonlarına gelindiğinde de, İTC'ye karşı yürüttükleri muhalefette kendisiyle uzun bir yol yürümüş ve kendisi gibi, milliyetçi harekete düşman olanlar bile tüm bunlara rağmen ona sırt döndüler. Mustafa Sabri'nin partisiyle sorunları Mayıs 1919'da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın savaş öncesi dönemdeki lideri Sadık Bey altı yıllık sürgünden geri dönünce başlamıştı. Sadık Bey birkaç hafta içinde partinin başkanlığını yeniden üstlenmişti ama ayrıca sadrazamlık koltuğunda da gözü vardı, bu olmazsa bile en azından kabine içinde etkili bir konum elde etmek istiyordu. Mustafa Sabri işbirliği yapmaya pek istekli değildi. Bunun sonucunda, ikisi arasındaki ilişkiler hızla kötüleşti. En sonunda, Haziran sonlarında Mustafa Sabri'ye bir ultimatom verildi: Ya parti liderinin otoritesini kabul edecek ya da partiden ihraç edilecekti. O sırada, Şeyhülislam aynı zamanda Sadrazamlık makamına da vekâlet ediyordu, çünkü Damad Ferid Paşa devlet işleriyle alakalı olarak Avrupa'daydı. Mustafa Sabri ultimatoma uymayı reddetti. Bunun yerine, basında Sadık Bey'in siyasi basireti ve kişiliğini hedef alan çok ağır bir eleştiri yayımladı. Sert bir cevap bekleniyordu ama cevabın özel içeriği Mustafa Sabri'nin hiç beklemediği bir şeydi. İttihatçıların izinden giden Sadık Bey, Şeyhülislam'ı, aşırı hırsı ve ahmaklığı kendisini *klerikaller'*in egemen olduğu bir rejim için mücadele etmeye sevk eden çağdaş bir Kardinal Richeliéu olmakla suçladı. Bunu izleyen karşılıklı yergiler Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın iki düşman hizbe bölünmesine yol açan, tamiri mümkün olmayan bir parçalanmaya yol açtı. İki hizbin mensupları, Anadolu, İstanbul ve Doğu Trakya'da Müslüman-Türk egemenliğini temin etmek noktasında başarılı olabilecek stratejiler geliştirmeyi bir yana bırakın, en az milliyetçileri sabote etmekle uğraştıkları kadar birbirleriyle kavga etmekle meşguldüler.[205]

---

[203] Gazi Mustafa Kemal. (1934). *Nutuk* içinde (c. 1, s. 19). İstanbul: Devlet Matbaası. Halbuki Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli meclis alenî celsesinde bile Şûrâ-yı Saltanatın İngiliz himayesine karar verdiği söylentisinin uydurma olduğunu beyan edecektir: "Ajans ihbaratının tamamen bir sania olduğu ve Şûrayı Saltanatın hiçbir şey karar vermediği ve ekseriyetin hükümete ademiitimadı ve mukadderat meselesinin bir şûrayi millîye tevdiini mutazammın ifadatta bulunduğu ve binaenaleyh herkesin istiklâli millî taraftarı olduğu anlaşıldı." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, Cilt 1, s. 9. Gerçi Mustafa Kemal bu sözleriyle de TBMM'yi "şûrayi millî" olarak sunmuş ve meşruiyetini temine çalışmıştır.

[204] Mısır'da İngilizlerin kontrolünde yaşayan Miralay Sadık, İngiliz Tuğgeneral Wyndham Deedes'in 29 Ocak 1919 tarihli muhtırası mucibince İstanbul'a getirilmişti: Celil Bozkurt. (2022). Türk Siyasetinde Miralay Sadık Bey (1860-1941). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131(258), s. 207, dipnot 33. Miralay Sadık, "savaş sırasında Mısır'dayken İngilizlerden 40 İngiliz lirası maaş alırmış", İngilizlerle "çalışmış"tı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386, dipnot 187, 390.

[205] Amit Bein. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları* (B. Üçpunar, çev.) içinde (s. 143-144). İstanbul: Kitap Yayınevi.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtırasında *İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silâh kaçakçılığı hakkında bilgi veril*mektedir:

> [Silâh kaçıran] Milli Mensucat Şirketi, Sovyet örgütçüsü Kasım'ın yönettiği Milli Mahsurat Şirketi, Trabzon Cemiyeti. Aşağıda adları verilen kişiler en tehlikeli kışkırtmacılardır: Beyoğlu'ndaki Müslüman Kadınlar Enstitüsü'yle ilişiği olan İsmail Hakkı, Tulca'lı Süleyman Efendi, eskiden Levazım Şubesi'ne mensup Binbaşı Rıza Bey, Kurmay Yarbay Çolak Kemal Bey, Enver'in kayın biraderi Kâzım Bey, eskiden İtfaiye Tugayı'na mensup olan Yarbay Şerif Bey, Kurmay Binbaşı Vasıf Bey, eski topçu subayı Binbaşı Davut Bey, Dr. Rıza, Demokrat Parti'nin sekreteri Dr. Hasan Rıza, Bergama eski kaymakamı Sabih, Selânik'li Dr. Emin Bey, Dr. Akil Muhtar, Dr. Esat Paşa, Celâl Muhtar, Celâlettin Arif ve şimdi Anadolu'ya geçtiği bildirilen eski Deniz Bakanı Rauf Bey.
>
> Kesin suçlama yokluğunda, bu adları sunmak, onların tutuklanmaları gerektiği anlamına gelmez; ama, Türk ve öteki "Dostlar", tüm olayları bu kişilerin başlattığına ve onların tutuklanmasıyla bu denli olayların daha da önlenmiş olacağına inanıyorlar.[206]

İstanbul'daki Harbiye Nezâreti Miralayı Mustafa İsmet (İnönü), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e hususî mektub gönderdi: *İstanbul'da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye faalâne cereyanlar var. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İngiliz Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti, imza toplayorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Halbuki Fransızlar, İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. ... Hükûmet de İngilizi Fransızı müştereken istiyormuş. Ekseriyet diye ifade olunabilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerikan mandasını, parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar. ...*[207]

1/2 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'la mülakat ediyor. Sadrazam, *İstanbul'dan yedek subaylar ve benzerleri gibi sakıncalı kimselerin Anadolu'ya gitmelerine engel olmanın çok önemli olduğunu, bunların karışıklıkların çıkmasına yol açabileceklerini söylüyor*. *Ayvalık civarında olduğu söylenen Rauf Bey, buna bir örnekti*r. Ryan, cevaben, *bunun için Anadolu'ya gidenler hakkında uygulana gelmekte olan tedbirlerin çok daha fazla sıkılaştırılması gerekiyor* dedi. Sadrazam, *General Fuller'in bunu lüzum görmemesine rağmen, müttefik makamlarının İstanbul'da karışıklık çıkmaması için sert bir bildiri yayımlamasını ısrarla öner*iyor. *Kendisi yokken bazı "saçmalıklarda" bulunulmasından çekiniyor*. *Ryan, bunun için bütün nüfuzlarını hükümetten yana kullanacaklarını temin* ediyor.[208]

2 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansına iştirak edecek Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin teşkili siyasî mücadeleye sahne oluyor: *2 Haziran günü Paris'e gidecek olan heyet belli olmuştu. Murahhas olarak Damat Ferit ile Tevfik Paşa ve yanlarında nazırlardan Ali Kemal, Rıza Tevfik ve Maliye Nazırı Tevfik beyler gideceklerdi.* Veliahd Abdülmecid ve Harekat-ı Milliyeciler *bu adlara ve özellikle Rıza Tevfik, Ali Kemal ile Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşa'ya karşı büyük tepki* gösterdiler. *Devlet'in alın yazısını belirleyecek olan Konferans'a, daha yeterli diye bilinen kimselerin gitmesi*ni istiyorlardı. *Abdülmecit bu üç kişinin gitmemesi için Padişah'a ricade bulundu.* Ahmed Tevfik (Okday) da *aynı kişilere itirazla, onlar giderlerse, kendisinin gitmeyeceğini söyleyince* Damad Ferid Paşa Ali Kemal'den ve İzzet Fuad'dan *vazgeçmek zorunda kaldı*.[209]

---

[206] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 16.
[207] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 101.
[208] FO, 371/4227, 92733, Andrew Ryan'ın 4 Haziran tarihli muhtırası; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 397.
[209] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.

Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'nin Bâb-ı Âlî murahhas heyetini Paris Sulh Konferansına davet meselesindeki tavrını tenkid ediyor. *Calthorpe, Defrance'ın arkasından çağrı haberini yetiştirmesini ve basına böylece duyurmasını, Türklere karşı sağlam bir birleşik cephe tutumunun sonu ve eskiden olduğu üzere, Türklere yaranmak için rekabet usulünün ihyası olarak yorumluyor*.[210]

İngiliz Yüzbaşı Hurst, Havza'daki 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal ile mülâkat etti: *Umumî vaziyeti ve asayişi temin için alınacak tedbirleri görüştük*.[211]

> Mustafa Kemal'in eylemlerini yakından izleyen Samsun'daki İngiliz subaylarından Yüzbaşı L. H. Hurst, bunları sürekle İstanbul'daki İngiliz yetkililerine duyuruyor; onun Anadolu'da bir akım örgütlemekte uğraştığını vurguluyordu.[212]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Amiral Calthorpe'nin Sivas'daki Ermenilerin şikâyetine dair 24 Mayıs tarihli notasının bir suretini, *"Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu mıntıkasında şekaveti âdiyeden başka bir şey olmadığı malûm olmakla beraber" kaydiyle M. Kemal'e* gönderdi.[213]

Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Rum tebaadan Anastas, vazifesinden azledildi.[214]

3 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa ile İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe mülakat ediyor. Sadrazam, Paris Sulh Konferansına davet edildikleri için *sevinç ve şükranını dile getirdi*. *Sonra, yokluğu sırasında Padişah'ın kişisel güvenliği bakımından kaygılı olduğunu söyledi*. Calthorpe ise cevaben *onun isteğine uygun olarak, Yıldız'a yakın kışlalara İngiliz askerleri yerleştirilmiş bulunduğunu ve onun bu ricasını göz önünde bulunduracağını* ifade etti.[215]

Paris Sulh Konferansına izam edilecek heyetin kimlerden müteşekkil olacağı meselesi siyasî mücadeleye sahne olmaya devam ediyor. İttihadçı Harekat-ı Milliyeciler baskı yapıyorlar:

> Trabzon Cemiyeti adına "Hüseyin,", Milli Kongre, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar Fırkaları ve Matbuat Cemiyeti adına "Talha" imzalı telgrafta, milli iradenin göz önünde tutulmayıp adı duyulan kimselerin gönderilmesinde ısrar edilmesi halinde ülke için ağır sonuçlar doğuracağı bildiriliyordu. Bu tehdit havalı başvuru, Vahdettin'i çok kızdırdıysa da, Damat Ferit, Padişah'ı teskin yollu, "Limanda, yetmiş tane ecnebi gemisi varken kıyam vukuundan da endişe etmemeli!" dedi. (Birkaç gün sonra Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Paşa ile *Tevhid-i Efkâr*'ın sorumlu müdürü Talha Bey tutuklandılar ve Sinop'a sürülmeleri kararlaştırıldı. Talha Bey'in Vahdettin'e başvurusu üzerine, o bundan kurtuldu.) Daha önce gördüğümüz üzere, Mustafa Kemal'in girişimi üzerine Konferans'la ilgili olarak ulusal kuruluşlar tarafından Babıâli ve Saray'a telgraflar çekildi. Bu sırada Fransızcı diye bilinen Ali Kemal'e İngilizler de itiraz ettiler.
>
> Calthorpe, Damat Ferit'e, Ali Kemal'in karışık bir geçmişi olduğunu ve belki heyetin nüfuzuna bir katkısı olmayacağını söyledi. Bu onu heyet dışı bırakmakta etkili olmuştur. Amiral, İzzet Fuat'ın "bir hiç" olduğunu bildiriyordu.[216]

---

[210] FO, 371/4229, 88131; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 417.

[211] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 40.

[212] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 18.

[213] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 124.

[214] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 319.

[215] FO, 371/4229, 83495; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 384. İngilizler yalnız değildi. Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey de "Yıldız civarındaki Fransız karakolundaki askerlerin Padişah'ın *emniyet-i şahsiyetleri* için harekete hazır oldukları"nı haber vermişti (Akşin, 2004, c. 1, s. 618, dipnot 6).

[216] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 383, dipnot 180.

Havza'daki 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Mirliva Mustafa Kemal'den Makâm-ı Celîl-i Sadâretpenâhî'ye (Sadrazam Damad Ferid'e) şifreli acil telgraf:

> İzmir Manisa Aydın işgâlinden müteheyyic ve endîşe-nâk olan ahâlînin her tarafta istiklâl-i millîyi tahlîs gâyesiyle yaptıkları müessir tezâhürât mürâcaat-ı vâkı'adan ve bazı mahallerden âcizlerine gelen telgrafnâmelerden anlaşılıyor. Bilhassa vaktiyle yanmış ve pek çok zulüm ve istîlâ gören Vilâyât-ı Şarkıyye ahâlîsi Ermenilerin mahsûs ve fiilen vâkî' bazı harekâtından ve ecânibin Garbî Anadolu'daki işgâl ve istîlâlarından muhıkk olarak şüphelere düşmüş ve artık kendi topraklarının da aynı âkıbete uğrayacağından endîşe-nâk olarak bir nokta-i itmi'nân ve tesellî bulmak için vaziyet-i sahîha ve hakîkıyye hakkında ale'd-devâm ma'lûmât isteyorlar. Devletin ve milletin hukûk-ı istiklâli için merkez-i saltanatta ve her tarafta olan teşebbüsât-ı milliye Bâbıâlî'nin teşebbüsât-ı fi'iliyyesinden icmâl edildiği cihetle hükûmet-i seniyyenin vaziyet-i siyâsiyye-i umûmiyyesine mütedâir tenvîr ve irşâd buyurulmaklığım hakkındaki lütf u mevâ'id-i fahîmânelerinin âsârına ehemmiyetle intizâr edilmekte olduğunu arzeylerim.[217]

Mustafa Kemal'den Harbiye Nâzırı Şevket Turgut'a cevabî telgraf: *İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça. . . anâsırı gayri Müslimenin duçarı haşyet olmasının hiçbir sebebi yoktur. . . fakat İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın zuhuratı mümasilesine karşı. . . tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim. . .*[218]

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevad (Çobanlı), 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'i tenbihleyerek, Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı ile olan muhâberatını İngilizlere mümkün mertebe duyurmaması gerektiğini şifreli telgrafla bildirdi:

> [..] İngiliz Mısır Ordusu Kumandanı General Allenby dört aydan beri On Üçüncü Kolordu'nun lağvı için uğraşıyordu. Pek çok muhâberât ve müteâddit mürâcaâtlar bu arzunun önüne geçemedi. Bu gün bu kolorduyu kâmilen lağvederek jandarmaya kalb mecbûriyetinde kalıyoruz. Kendisinin zayıf kaldığını hisseden General Allenby bu zâfiyeti gidermek için karşısında Osmanlı kuvveti ve bir faal kumandan kalmamasını istedi. Ve bunda muvaffak oldu. Binâen-aleyh zât-ı âlîlerinin mıntıkalarında pek mühim ve büyük olan vezâiflerinde müsterîh ve muvaffak çalışabilmekliğiniz ve hiç bir müdâhaleye ma'ruz kalmamaklığınız için el-yevm lağvolunmak üzere bulunan ve On Üçüncü Kolordu mıntıkasına âit muhâberât da pek ziyâde i'tinâlı davranmanızı ve isminizin oralarda mebzûlen intişârına meydân verilmemesinin çok muvâfık olacağını mütâlaâtan arz eylerim.[219]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî Mustafa Kemal, Havza'dan, şifreli acele zata mahsus telgraf keşide eyledi. Muhtelif mevkilerden Padişah'a ve Sadrazam'a millî talebleri haiz telgrafların gönderilmesini, bu suretle Paris Sulh Konferansına gidecek Sadrazam Paşa'nın güçlü bir müktesebatla müzakereye başlamasının teminini istiyor:

> Samsunda Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendiye.
> Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.
> Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye.
> Erzurum Valisi Münir Beyefendiye.
> Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine.
> Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendiye.
> Ankarada K. O. 20 [20'nci Kolordu] Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine.
> Konyada Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine.
> Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendiye.

---

[217] DOA, A.VRK 835/79; Aktaran: Sinan Çuluk. (2022, Nisan 2022). *Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Telgrafı*. sinanculuk.blogspot.com. Mezkûr vesika daha evvel şurada neşredilmiştir: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Eylül 1978, Sayı 77, Belge No: 1684.

[218] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 124.

[219] Genelkurmay Başkanlığı. (1996). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* içinde (s. 21). Ankara: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Van Valisi Haydar Beyefendiye.

Fransa mümessili siyasisi Müsyü *Döfrrans* ın nezdi sadaretpenahiye gelerek hukuku osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edebileceklerini tebliğ eylediği Dahiliye Nezaretinin tebligatı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vak'ası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti milliye ve bu suretle muhafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir Vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğu Düveli İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuku osmaniyeyi müdafaa için bezli himmet buyuracakları tabiîdir. Ancak milletçe kat'iyyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kespi nezaket eder. Birincisi alelıtlak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayi asliyei vatanda ekseriyetin içtihadile vicdanı millinin talebi kat'isi arasında mutabakati tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabili telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlit eden sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan vilâyatı şarkıye ahalisi bittabi müteessir ve istizahı keyfiyete mecbur oldu. İn'ikat etmiş olan Şûrayı Saltanatta da hemen heyeti umumiye istiklâli millinin muhafazasını ve mukadderatı milletin bir şûrayı millye tevdiini talep eylediği halde yalnız hükûmetin istinat eylediği İtilâf ve Hürriyet Fırkası namına Reisi Sadık Beyin tahrirî ifadesinde İngilterenin himayesi teklif olundu.[*] Bir Ermenistan muhtariyeti vasiasını ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mesailinde arzuyu millî ve hükûmeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretlerile beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaai hukuku millette takip edeceği esasat ve program milletçe malûm olmadıkça marülarz noktalarda endişenak olmaktan men'i nefs edilemez. Bu suretle vilâyat ve mülhakatındaki Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin heyeti mümessilleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemiyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zatı şahaneye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tamı millinin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti milliyetinin mahfuziyeti milletçe şartı esasî olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esasatını millete resmen ve alenen iblâğı talep olunmalıdır. Milletin bu tarzı hareketile, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu Düveli İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyecektir. Mütaleatı mesrudenin icap edenlere şürati iysal ve iblâğını vatanımızın mukadderatı namına zatı âlii vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zamanı vusulünün iş'ar buyurulmasını da rica ederim. Mustafa Kemal[220]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe'den Lord Curzon'a gönderilen 920/M/1913E künyeli telgrafın zeylinde *Yarbay E. C. Maxwell'in Üsküdar mitingiyle ilgili* 22 Mayıs tarihli raporu yer alıyor.[221]

4 Haziran 1919. Tiflis'teki İngiliz istihbaratı şefi General Beach ve Erzurum'daki İngiliz kaymakamı Yarbay Rawlinson Kars'ı tetkik ettikten sonra Erzurum'a birlikte vasıl olarak Kâzım Karabekir'i ziyaret ettiler. *Fiili silahsızlanma* hakkında görüşüldü.[222]

İngiltere Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr mebus Miralay Aubrey Herbert: *Yunanlılar'ın Bağlaşıkların savaş gemilerinin gözü önünde mahkûmları katlettiği haberi doğru mu?* Hariciye

[*] Mustafa Kemal, Şûra-yı Saltanata katılan bazı Millî Şûra taraftarlarının Wilson Prensiblerini ve ABD mandaterliğini savunmalarını nedense endişe verici telakki etmiyor.

[220] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 20-21.

[221] FO/4218/85622; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 60, dipnot 142.

[222] Alfred Rawlinson. (2016). *Ortadoğu Hatıraları* (C. İ. Çay, çev.) içinde (s. 224). İstanbul: T&K Yayınları.

Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Üzülerek ifade edeyim ki haber doğru*. Herbert, bu vaziyetin Mısır'da ve Hindistan'da İngiltere'nin başına *iş a*çabileceğini belirtti.[223]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî'nin Paris Sulh Konferansına davet edilmesi olayında Fransızların müstakil tavrından şikâyetçi:

> İngiliz Yüksek Komiseri, kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 4 haziran tarihli telgrafında, Fransız Yüksek Komiseri'nin söz konusu talimatı 1 haziran'da aldığını ve derhal Sadrazam'ı özel olarak ziyaretle ona, Konferans'ın Türkleri dinlemek istemesinin Fransız baskısı sonucu olduğu kanısını vermeye çalıştığını söylüyor. Oysaki, bu talimat kendisine ancak haziran'da gelmiştir. Bu amaçla bir yayım kampanyası da başlatılarak bütün ajanlar harekete geçirilmiş ve öyle bir propagandaya girişilmiştir ki, bunu uzun zaman etkisiz bırakmak zor olacaktır. Amerikan Yüksek Komiseri bu olayları Paris'e aktardı ve Fransızlarla İngilizlerin, Konferans'a gönderilecek delegelerin seçimi için korkunç çabalar sarfettiklerini ve Fransızların, bu çağırının yalnızca Fransızların Türkiye'ye karşı olan iyi niyetlerinin sonucu olduğunu göstermeye çalıştıklarını yazdı. İngilizler, Fransız Yüksek Komiseri, sonunda Amerikan Yüksek Komiseri'ne baş vurarak kendilerinin yaptığı bir şey olmadığını, bu nedenle, İngilizlerle aralarındaki bu kırgınlık duygularını hafifletmeye yardımını istemiştir. Delegeler seçilince, Amerikan Yüksek Komiseri, İngiliz ve Fransız çıkarlarının aynı derecede korunduğunu, delegelerin hükümet içinde fiilen İngiliz ve Fransız taraflıları arasından seçilmiş bulunduklarını söylemiştir.[224]

5 Haziran 1919. Amiral Calthorpe, Sadrazam Damad Ferid'le 3 Haziran tarihli mülakatını Londra'ya raporluyor. *Sadrazam Osmanlı Devleti'nin, uluslararası bir kuruluş yerine bir tek büyük devletin gözetimine verilmesini, bu devletin de, başka ülkelerde Müslümanları yönetmekte gösterdiği kabiliyet yüzünden İngiltere olmasını istiyor; zaten birçok Müslüman ülkeleri yönetmesi de, padişah ve halifenin dahi onun himayesi altında olmasını uygun kılıyor. Bu olmazsa, ABD mandasını istiyor, fakat Fransız denetimine kesinlikle karşı. Öte yandan, İstanbul ve Trakya'da onu savunabilecek kadar arazi ile bütün Anadolu İmparatorluk sınırları içinde bulunmalı*dır. *Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'nın yitirilmesini kabul ediyor.* Calthorpe, Sadrazam'ı medhediyor: *Dürüst, içten, iyi niyetli ve şaşılacak derecede enerjik, özel hayatı ve ahlakı kusursuz, kendisi tam bir centilmen*. Ondan *daha uygun bir murahhas* kabil değildir binaenaleyh ona *"özel" bir saygıyla muamele edilme*lidir. Calthorpe, *ayrıca yazışmakta olduğu Aubrey Herbert ile E. Collier* nam *dostlarını İngiltere'de ziyaret* etmek için Londra'dan müsaade istiyor. *Dışişleri böyle bir müsaade vermek için bir neden bulunmadığına karar verdi*.[225]

İstanbul'daki Bahr-i Siyah Ordusu Karargâhı, Londra'daki Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Türkler, İzmir işgali İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından düzenlenirken, Konferans'a çağrının Fransız Fevkalâde Komiserliği'nden gelmesini anlamıyorlar. Bir de söylenti* deveran ediyor ki *çağrının yalnız Fransızlardan gelmiş olmasından ve Ali Kemal'i çok Fransız yanlısı saydığından Tevfik Paşa murahhaslıktan istifa etmiş ve ancak Padişah'ın ısrarı üzerine bundan vazgeçmiştir*.[226]

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, *osmanlı hükûmetinin, işgal kuvvetlerine karşı ayaklanan türk halka gizlice yardım ettiğini ve hükûmetin, gene elaltından jöntürklerle anlaşma eğiliminde olduğunu* Yunan Hariciye Nezâretine bildirdi.[227]

Eşme'de bulunan 17. Kolordu komutan vekili Bekir Sami (Günsav)*, Genelkurmay Başkanlığı'na, Yunan zulümlerine karşı yalnız Eşme'de birkaç bin gönüllü toplayabileceğini bildirdi. Afyon'daki veya diğer*

---

[223] Murat Şahin. (2011). *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 29). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.

[224] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 190.

[225] FO, 371/4180, 85232; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 384-385.

[226] FO, 371/4229, 87679; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 385.

[227] Dimitri Kitsikis. (1963). *Yunan Propagandası* içinde (s. 210). İstanbul: Meydan Neşriyat.

garnizonlardaki bazı birliklerin kaçmış gibi gösterilerek buralara getirilmesi halinde kadro eksikliğinin giderilebileceğini belirtti. Hükümet'in sorumlu duruma düşmemesi için, Kuvayı Milliye'nin Hükümet'i görünüşte tanımaması gibi çarelere başvurulmasını önerdi.[228]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi. Yunan-Türk mücadelesi, Britanya Avam Kamarasında Thomas Power O'Connor-Aubrey Herbert münakaşasında temessül ediyor âdetâ:

> İngiliz parlamentosunda, tamamen yunan politikasının emrinde, nüfuzlu bir de milletvekili vardı: Mr. T. P. O'Connor. Yunan hükûmetiyle ve Kaklamanos'la sıkı işbirliği yapan bu adam da Zaharof'un eski bir dostuydu. 1919'da Thomas Power O'Connor 71 yaşındaydı. Bu irlandalı 1885'te girdiği Avam Kamarasında 1929'a, yani ölümüne kadar kalacaktı. Aynı zamanda gazeteci olarak da şöhreti vardı. Nitekim Londra'daki Star'ı o kurmuştu. Günlük The Sun ve T.P.'s Weekly gazetelerinin kurucusu da oydu ve basın çevrelerinde isminin ilk iki harfiyle "T. P." diye tanınırdı. Bir de Weekly Sun'ı çıkarıyordu.
>
> Avam Kamarasında ve O'Connor'un karşısında, o ne kadar yunan-dostuysa, aynı ölçüde türk dostu olan bir başka milletvekili, albay Aubrey Herbert vardı. 1919'da kırk civarında olduğuna göre de, rakibinden çok gençti. Carnavon kontunun ikinci oğlu olan, Eton ve Oxford'da okuyan ve İstanbul'u, Mısır'ı tanıyan Herbert muhafazakâr partidendi.
>
> İzmir'in işgali üzerine, basında olduğu gibi parlamentoda da, yunanlıların cinayetleri tenkit ediliyordu. Ve bu mesele etrafındaki sual düellosunda Herbert ile O'Connor çarpışıyorlardı. 5 haziran 1919 tarihli bir telgrafında Kaklamanos bu mücadeleyi Atina'ya ve Paris'tekilere haber veriyor: "General Surtees dün Avam Kamarasında Dışişleri bakanına, 31 mayıs tarihli gazetelerde çıkan haberlerin -Daily Express'in İzmir kaynaklı haberi- hükûmetin dikkatini çekip çekmediğini ve eğer İzmir'de silâhsız ve yaşlı sivil türkler yunanlılar tarafından işkenceye maruz kalmış ve öldürülmüşse, suçluların cezalandırılıp cezalandırılmadığını sordu. Dışişleri bakan yardımcılarından ve meclis sözcüsü Mr. Cecil Harmsworth*, aynen şu cevabı verdi: *Üzülerek söylüyorum ki, yunan birliklerinin İzmir'e çıkışı sırasında karışıklıklar ve çarpışmalar olmuş ve bu arada bir çok kurban verilmiştir. Son aldığım bilgiye göre, karışıklıklara sebep olanların cezalandırılması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bir çok kimse yağma esnasında suçüstü yakalanmış, bunlar arasında bulunan iki yunan askeri idam cezasına çarptırılmış ve ceza yerine getirilmiştir. Kısmen sorumlu görülen bir subay ise ağır şekilde cezalandırılmıştır*.
>
> "Arnavut dostu milletvekili Aubrey Herbert, katliâmın Hindistan ve Mısır'da akisler uyandırmasından korkulup korkulmadığını sordu, bu suale bir cevap verilmedi…" Gazetelere göre Herbert'in suali aynen şuydu: "Acaba saygıdeğer dostum, bu katliâmın etkilerinin Hindistan ve Mısır'da bize zarar vereceğini biliyor ve müttefiklerin şerefini kurtarmak için olsun, yunanlıların bu cinayetlerini doğru bulmadığını resmen açıklamayı düşünüyor mu? (Alkışlar)".[229]

Millî Kongre liderlerinden Göz Tabibi Esad (Işık) ve İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* sahibi Ebüzziyazade Talha tevkif edildiler. Esad, Kütahya'ya nefyedildi.[230]

Antalya Müftüsü, bazı dinî otoriteler, belediye reisi, belediye mütevellî heyeti, eşraf, muhtarlar ve tüccarlar tarafından tanzim edilen bir arîza, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine keşide edildi. Britanya devleti ve milleti övüldükten sonra İtalya'nın entrikalarla Antalya'ya asker çıkardığı fakat bu işgalin Müslüman ekseriyetli Antalya ahalisince kabul görmediği ve görmeyeceği, esir olunmaktansa

---

[228] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 304.

* "Lord Northcliffe'in kardeşlerinden biri. T.P. O'Connor'un yakın dostuydu."

[229] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 303-304.

[230] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 322-323.

şerefli ölümün tercih edileceği bildiriliyor, İtalyanların tahliyesi için Britanya'nın yardımı taleb ediliyor.[231]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Konferans sürecinde yaşanan gecikmelerin en önemli nedenlerinden biri Dünya Müslümanlarının tutumundan kaynaklanmakta*dır. *Nitekim Anadolu'dakiler dâhil Asya'da 145 milyon Müslüman bulunuyor ve bu Müslümanların Montagu başkanlığındaki delegeleri, Barış Konferansı'ndan Türkiye'nin paylaşılmamasını ve Sultan'ın İstanbul'dan kovulmamasını istemişlerdi*r. *Enver Paşa'nın Ermenilerin katilleri olan sadık Kürtleri ile birlikte Kafkasya'da bulunduğu ve burada Bolşevik komiserler ve Türkistan diktatörleri ile konferanslar düzenleyerek Maksimalist Müslüman İttifakı oluşturmaya çalıştığı da ifade edilmiştir*. *Anadolu'da ise Jöntürkler halkı örgütleyerek İzmir'i ve bütün Aydın vilayetini koruyan İtalyanlara saldırmaya başlamışlardı*r.[232]

6 Haziran 1919. Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne, Harbiye Nezaretine nota keşide eyledi:

> Harbiye Nezareti
> Merkez Dairesi
> Tahriratı Ecnebiye
> ve tercüme Şubesi
> 1175
>
> Devletlu Efendim Hazretleri
>
> Kemal Paşa ile maiyeti Erkânının Vilayetlerde isbatı vücut etmelerinin arzu olunmadığını zâtisamilerine arz ile kesbi mübahat eylerim.
>
> Hali hazır itibariyle kesbi temeyyüz etmiş bir Paşanın maiyeti erkâniyle beraber memleket dahilinde dolaşması Efkârı Umumiyeyi taciz edeceği gibi askerlik noktai nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir.
>
> Kemal Paşa ile maiyeti erkânın derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim.
>
> Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne[233]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin İzmir temsilcisi Fitzmaurice; Denizli'nin Yunan tarafından işgal edilmesini men ile Nazilli'nin boşaltılmasını taleb etti.[234]

Mustafa Kemal'in eylemlerini yakından izleyen ve İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığını mütemadiyen bilgilendiren Samsun'daki İngiliz Yüzbaşı Hurst, Mustafa Kemal'in *Anadolu'da bir akım örgütlemekle uğraştığını* vurguladı.[235]

Yunan askerî istihbaratının ikazına rağmen Mustafa Kemal'i İstanbul'da tutuklatmamış olan İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Mustafa Kemal'in İstanbul'a *derhal* geri çağrılması için Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine nota verdi.[236] Bu fevkalâde mühim hadiseyi Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi yıllar sonra şöyle doğru tahlil edecektir:

---

[231] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 135-140. Uzunca bir muhtıra fakat enteresan detaylar var. Tamamen iktibas et (*ÖFA notu*, 22 Şubat 2025).

[232] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 113.

[233] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 230.

[234] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 41.

[235] BNA, FO, 371/4229/92736; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 18.

[236] Harp Vesikaları Dergisi, Mart 1957, Sayı 19, Vesika No: 494. "General Kemal Paşa ile kurmayların vilâyetlerde bulunuşlarının arzu edilir bir şey olmadığını Ekselansınıza bildirmekle şeref bulurum. Mümtaz bir generalle

> Halîfe ile arasını açmak maksadıyla, Anadolu'dan geri getirmesi hakkında, İngilizler'in halîfe hükûmeti nezdindeki hîlekârâne tazyîk ve tehdîdlerini, Hâfız Ramazan Paşa tabî'î bilemez. İstanbul'daki hükûmete tevcîh ettikleri tazyîkâtı, hükûmetin meyline göre, meselâ: Halîfeleye meyyâl hükûmete karşı teşdîd ediyorlar; milleti birbirine düşman iki kısma ayırmış olan İttihad ve Terakkî Fırkası'na mensup (...)'e [*Mustafa Kemal'e*] meyl eden hükûmete karşı hafif geçiveriyorlardı...[237]

> "Yeni Sabah"ta Rızâ Tevfik'in hâtıralarında dikkate şâyan parçalar var. Dün Dâmad Ferid'in şu sözleri yazılmıştı: "Mustafa Kemâl Paşa'yı müfettiş olarak tâyin etmemizi isteyen İngilizlerdi. Şimdi de geri almamızda ısrâr ediyorlar." Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücâdele'ye girdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.[238]

Albay Wedgwood, İngiltere Avam Kamarasına beyan etti: *Türk İmparatorluğu'nun saf Türkler'den oluşan bölümlerini bünyeden ayırmak adaletsizliktir*.[239]

ABD'li istihbaratçı Robert Steed Dunn, *Mustafa Kemal'i İngiltere'nin Anadolu'ya gönderdiğini yazıyor*. *Ancak, Anadolu'ya gönderilmesinden hemen sonra, Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını isteyen de yine İngiltere'dir. Harbiye Nezaretine bu yönde baskıda bulunur*.[240] Çünkü İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve yerine millî devletin teessüsü noktasında karşı-komplo kurmuştur. Fevkalâde salâhiyeti haiz kumandan, cumhuriyet şekl-i idaresinin reisi olmaya sevk edilmektedir.

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılması hususunda İngiliz tazyikine karşı sergileyeceği tavır dikkate şâyândır:

> O günlerde İngilizler, Bele'nin direnme telgrafı kadar, Samsun'daki Yüzbaşı Hurst'ün Lâz çeteleri tarafından soyulmasına öfkelidirler. Soygunu Mustafa Kemal ve Refet'in düzenlediğini düşünmektedirler. Bir İngiliz subayının soyulmasına cesaret edilebilmesi, İngilizlerin dokunulmazlığını bozar diye, olay Istanbul ve Londra'da müthiş önemsenir. Sadrâzam'dan bu nedenle Mustafa Kemal'i ille Istanbul'a getirmesi istenir. Sadrâzam, "Görevden aldım, gelmiyor" der ve Mustafa Kemal'i kanun dışı ilân etme yoluna gidilir.[241]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra gönderdi: *Yüksek Komiserliğin aldıkları şifahî ve yazılı talimata uyarak hemahenk hareket hattımız her ne suretle olursa olsun hiçbir Türke bir suretle teveccüh ve iltifatta bulunmamak ve onlara hiçbir ümit yüzü göstermemek ve bilâkis Osmanlı Imparatorluğu'na büyük bir ciddiyetle harbin neticesine yakışır muameleyi tatbik etmek olmuştu*.[242]

Şûrâ-yı Devlet reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Meclis-i Vükelâ içtimaında Sadrazam Ferid Paşa ile münakaşasını şöyle nakletmektedir:

---

kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmaları umumî efkârı tedirgin etmektedir. Ben askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumsuz görmekteyim. General Kemal Paşa ile heyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi dilerim. G. F. Milne Karadeniz Ordusu Başkumandanı" (Jaeschke, 1971, s. 124-125).

237 İbrahim Sabri, *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları*, 2005, c. 1, s. 378.

238 Samet Ağaoğlu. (1992). *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu* (C. Koçak, haz.) içinde (s. 219). İstanbul: İletişim Yayınları.

239 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 30.

240 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 60, dipnot 1.

241 Bilâl N. Simşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 38-60; Aktaran: Doğan Avcıoğlu. (1978). *Millî Kurtuluş Tarihi* içinde (c. 3, s. 1211). İstanbul: Tekin Yayınevi. "İstanbul rejiminin Mustafa Kemal'e karşı önlem almak konusunda isteksiz davranmasının nedeni, İzmir'in Yunan işgaline Kemalistler'in karşı çıkışına duyduğu yakınlıktır." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 182. Daha sonraki bir tarih babında zikretmek daha anlamlı olabilir. Burası pek münasib değil gibi (*ÖFA notu*, 7 Mayıs 2024).

242 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 24.

> Paşa hazretleri, Mustafa Kemal Paşa'yı buradan uzaklaştırmışsınız ve kendisini müfettişlik hizmetiyle bütün Anadolu'yı dolaşmaya memur etmişsiniz. Hattâ İzmir'i bigayri-hakkında istilâ eden Yunan ordusunun tenkili vazifesini de kendisine vermişsiniz. Bu işlerin uhdesinden gelecek bir zat olduğuna benim de kanaatim vardır. Fakat size şimdiden arz ediyorum ki gider gitmez sizin o emrinizi istihfaf ile tenkid ve reddeyleyecek ve kendi başına istediği gibi ve anladığı gibi hareket eyleyecektir.
>
> Ben bu mizaçta azim sahibi adamları pek iyi bilirim. Yunanlıları Anadolu'dan tard edeceğine de inanırım. Fakat zannetmeyin ki bu muvaffakiyeti nâm-ı âlînize kaydedecektir. O bu işleri yaptıktan sonra sizin vücudunuza bu makamda ne lüzum kalır? Bakınız kendisi ne yapacaktır? Bunu da duvara yazıyorum, dostlarımız şahit olsun. En evvel ufak bir vesile ile muğber olacak, istifasını verecek, sivil ve müstakil bir vatandaş olarak kendi hesabına çalışacaktır ve sırası gelince de ilân-ı isyan edecektir dedim. Ferid Paşa buna karşı sapsarı kesildi ve şu cevabı verdi:
>
> -Beyefendi, siz bu adamı fırkada kabiliyetli, müstakîm ve azim sahibi iyi bir askerî kumandan olarak tasvir buyurmuştunuz. Hattâ kendisine Harbiye Nezâreti makamını lâyık görmüş ve tavsiye etmiştiniz. Şimdi müfettişliğe lâyık görmeyişiniz gariptir.
>
> -Evet, öyle görünür, fakat hakikat-i halde benim istediğim şey Mustafa Kemal Paşa'nın en evvel İstanbul'u İttihadçılardan temizlemesi idi ve eminim ki, bunu birkaç haftada yapardı, dedim ve oturdum.[243]

Sadrazam Damad Ferid Paşa başmurahhas sıfatıyla, Maliye Nâzırı Tevfik (Biren) müşavir sıfatıyla ve Şûrâ-yı Devlet reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı) riyasetindeki kalemiye heyeti refakatinde, Paris Sulh Konferansına iştirak etmek üzere *Demokrasi* nam Fransız zırhlısına binerek İstanbul'dan Toulon'a doğru akşam vakti yola çıktılar.[244]

Bahriye Nâzırlarından Ahmed Avni Paşa, Damad Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansına gidiş maksadını Meclis-i Vükelâ celselerini tasvirle şöyle izah etmektedir:

> Babıâli'nin İtilaf Devletleri'ne karşı vuku bulan protestolarını ve gösterilerini, bu devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri belki de hiçbir yorumda bulunmaksızın hükûmetlerine gönderiyorlardı. Ancak hiçbirine olumlu veya olumsuz bir cevap verilmediği için onlar da alıp tebliğ edemiyorlardı.
>
> Komiserler pek sıkıştırılınca, "Biz adeta posta kutusu vaziyetindeyiz." deyip işin içinden çıkıyorlardı. Bu sebepten dolayı sorunları ve meramını anlatamadığından son derece ve ciddi şekilde sıkıntıda olan Damad Ferid Paşa bir kere Paris'e Üçler Meclisi'ne kadar gitmesi beklentileri ortaya koymak için Fransızların özel temsilcilik makamlarına müracaat etti. Nihayet bir insaf eseri olmak üzere Başbakan Clémenceau'dan gelen cevaba nazaran Damad Ferid Paşa, pek az sayıda delegenin refakatiyle konferansa davet olundu. Bu daveti bile siyasi bir başarı telakki eden Damad Ferid Paşa Fransa'dan vuku bulan bu davet meselesini hazırlamak amacıyla bu hizmeti üstlenmek üzere Ali Kemal Bey'le Rıza Tevfik, Maliye Nazırı Tevfik Beyler ve ikinci derecede bir iki zâtı götürmek istiyordu.
>
> Bu davetin sulhun imzalanması için düzenlendiğini zanneden vükela ve diğer meclis mensupları içinde karşı fikirde olanlar arasında ileri gelenlerden Çürüksulu Mahmut Paşa, hem Ali Kemal Bey'e hücum hem de Ferid Paşa'ya, genel güvenliğe sahip şahsiyetleri ve mesela Hariciye Müsteşarlığı'ndan henüz çıkardığı Fransızcası güçlü olan Reşat Hikmet Bey'i götürmesini teklif eyledi.
>
> Ferid Paşa kendisinin de Fransızcayı çok iyi bildiğini ve bu seyahatin sulh için değil, belki sesini işittirme veya olup bitenlere kulak vermek için olduğundan yazdığı muhtırayı Meclis-i Vükelâ'nın onayına arz edeceğini ve oraya giderek bizzat okuyacağını söyledi.

---

[243] Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, 2019, s. 60-61.

[244] İkdam, 7 Haziran 1335-1919, Numero 8020, *Murahhaslarımız Dün Tulona gitdiler*, s. 1; Alemdar, 7 Haziran 1335-1919, Aded 1475-165, *Hey'et-i Murahhasanın Azimeti*, s. 2; Hâdisât, 7 Haziran 1335-1919, Numero 158, *"Demokrasi" Dün Akşam Murahhaslarımızı Hâmilen Hareket Etdi,* s. 1.

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın istifası üzerine Ali Kemal Bey'in heyetten ayrılmasıyla sonuçlanan, Ferid Paşa ile Mahmut Paşa'nın giriştikleri sözlü tartışmayı zikretmeye değer!

Mahmud Paşa, Ali Kemal Bey'e milletin itimadı bulunduğu ve Ferid Paşa'nın da Fransızcasının yeterli olmadığını hissettiği zaman, Ferid Paşa Mahmut Paşa'ya hitaben: "Kabahat sizde değil, Talat Efendimizin emri altında çalışmış ve ona dalkavukluk etmiş bir adamla birlikte çalışmaya gösterdiğim rıza ve muvafakattedir." dedi.

Bu sataşmaya Ferid Paşa'nın verdiği cevap ortada soğuk bir hava estirdi.

Çürüksulu Mahmud Paşa harb kabinesinden istifa etmiş, çekilmiş olmakla harbin memleketin aleyhinde olduğunu beyan etmişti. Nihayet ertesi celsede Ferid Paşa müteakip satırlarda yer alan tasarladığı muhtırayı okudu:

Muhtıranın (metnin) özünden ve ifade tarzından anlaşılacağı üzere Damad Ferid Paşa başlıca üç noktada yüce meclisin dikkatlerini toplamak istiyordu:

1- Umumi Harbe, milletin ve padişahın arzusu dışında, işgalci bir zümre ve zorba takımı (İttihad ve Terakki) tarafından girişilmiş olduğundan dolayı, harbin sonuçlarından dolayı tüm milletin sorumlu tutulmaması ve mağdur edilmemesini.

2- Mütarekeden sonra vuku bulan işgalin kaldırılmasıyla (İstanbul-İzmir-Adana-Kilikya)'nın boşaltılması, Arabistan, Suriye, Mısır gibi sair topraklar üzerinde devletin yüksek menfaatlerinin tedkik ve müzakere edilmesini.

3- Hilafet meselesi, dinimizin ve İslâm aleminin ortak bir sorunu olduğundan tartışılmasının Meclis-i Âlî'nin salahiyetinden hariç kalması gerektiğini talep ediyor idi.

Ferid Paşa bu layihayı Meclis'te okuduğu zaman, bir meselenin açıklanması içi meclise davet edilmiş olan Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa: "Bize Arabistan, marabistan ne lazım, Hilâfetten bahsetmek nemize gerek? Biz postumuzu kurtaralım!" diye çıkıştığı gibi Ferid Paşa'yı kısır döngüden öteye geçmeyen görüşlerinden dolayı tenkid etmiştir.

Bunun üzerine Ferid Paşa: "Ben eksik yazdım zannediyordum, fazla yazmışsam zarar yok, zaten maksat durumu özetle sunmaktır. Bu toplantı bir sulhu imzalamak için değildir. Bana Viyana'yı bile üste verseler, yine meclisteki arkadaşlara arz etmeden almayacağım." dedi.

Ardından Meclis-i Vükelâ üyelerinin çoğunlukla onayına arz edilen layihasını okumak üzere, iki üç arkadaşıyla Paris'e hareket etti.

Konferans tarafından kabul edilen heyetimiz layihasını dahi okudu. Bir aydan fazla bir müddetle orada kaldıktan sonra konferanstan aldığı içeriği müteakip satırlarda mevcut bir cevap ile İtilaf Devletleri'nin arasında anlaşmazlık olduğunu anlayan heyet İstanbul'a döndü.

Basına ve İstanbul'a akseden bu dönüş hayali haberden hayli yorumlara neden oldu; "Ferid Paşa'yı kovmuşlar, Mısır'dan Kıbrıs'tan bahsedilir miydmiş?" "Müstehak olsun." diyenler, hatta özetle "Beceremedi, sulhu imzalayamadı." diye söyleyenler çoğaldı.

İnsaf ile düşünülecek olursa, Ferid Paşa Paris'e sulh imzalamak için gitmemişti. Belki görüşmek ve fikir alışverişi yapmak için gitmişti. O zamanın siyasi ortamına göre, sulh daha çok uzak idi. Binaenaleyh Ferid Paşa'nın yerine herhangi seçkin bir zât ve heyet gitmiş olsa idi, sulhu yapıp gelemezdi.

Ferid Paşa ise hiç olmazsa, Paris Konferansı'nın ağzından baklayı çıkarmayı başarmış ve ilk defa olarak, bir cevap alabilmişti. O zaman için bu da bir başarı sayılabilirdi.[245]

[245] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 295-297. Şûra-yı Devlet reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), mezkûr Heyet-i Vükelâ içtimaında "Hilâfetten bahsetmek nemize gerek" diyen Cevad (Çobanlı) için şu mühim hususları zikretmektedir: "Cevad Paşa [..] Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetle taraftarı ve yardımcısı idi ve

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Fransız basınının son günlerde Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda acayip bir dil kullandığı belirtilmiştir. Clemenceau, tehlikeli bir şekilde, Damat Ferit Paşa'dan sadece Fransa'nın ajanı olmamasını aynı zamanda da Fransa'nın müttefiklerinin baskısı altında faaliyetlerini sürdürmesini istemiştir. Bu nedenle, tartışmasız bir şekilde, Fransa'nın Türkiye'deki çıkarları, ... (sansüre uğramış boşluk) dışında, tamamen kurban edilmemiştir. Fransa'nın Suriye'deki askerleri, Fransız askerlerinin Beyrut'a çıkışı sırasında çıkan karışıklıklar nedeniyle, İngiliz sefer kumandanının talep ettiği gibi yer değiştirmemiştir. Şam'da hüküm süren Emir Faysal ... (sansür uygulanmış, ancak kendisi İngilizlerin hizmetindeydi ve Fransa'ya karşı faaliyet gösterdiği aşikârdı. Bu nedenle uygulanan sansürün de bununla ilgili olduğu açıktır.) asker toplamıştır. İngiltere'nin takındığı tavra karşın, hukuksal olarak Suriye, Fransız nüfuz alanına girmişti ve işgalinin masraflarını da Fransa ödemişti. Ancak İngiliz ajanları tarafından desteklenen Faysal, hâkimiyeti ele geçirmek için Fransa'ya karşı faaliyet göstermeye başlamıştır. Fransız basınının, ajanların farklı bahanelerle Fransızlardan faaliyetlerini denetleme ve sürdürme taleplerine her halükarda karşı oldukları belirtil*mektedir.[246]

7 Haziran 1919. Liberal eğilimli *Manchester Guardian* gazetesi, *İzmir hâdiselerine dair ilk doğru haberin 31 mayıs'ta Daily Express'te yayınlandığını belirten bir makale neşretti*: *Böylesine bir haberin bu derece ve nasıl gizli tutulduğunu anlamak güç ve dehşet verici bir durumdur. Yunanlılar ektikleri tohumun mahsulünü şimdi Aydın vilâyetinde topluyorlar. Bütün memleketi kendilerine karşı ayaklandırmış oldular.* ***Türkler bir ordu kurmayı başardılar*** *ve yunanlılar denize dökülme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. İzmir hikâyesi türk İmparatorluğuna bağlı bulunmuş olan bütün memleketlere yayılıyor ve akislerinin çok daha ötelere ulaşacağı da anlaşılıyor*.[247]

Manchester Guardian, Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in Lloyd George Kabinesine vermiş olduğu Yunan'ın İzmir katliamına dair takriri "Esirlerin rumlar tarafından öldürülüşü. İzmir'de yüzkızartıcı hâdise" nam makaleyle haberleştirdi:

> Albay Aubrey Herbert Avam Kamarasında, yunanlıların İzmir'de ve müttefik harp gemilerinin gözü önünde, esir türkleri öldürdüklerinden hükûmet haberdar mıdır, diye sordu. Hükûmet sözcüsü üzülerek hâdisenin doğru olduğunu, türk subay ve erlerinin sözü geçen şartlar altında öldürüldüğünü bildirdi. Paris'teki ingiliz delegasyonu bu iş üzerinde önemle durmaktaydı. Yunan hükûmetinin de üzüldüğünü ve hâdisenin tekrarlanmaması için tedbirler aldığını kabul etmeyi gerektiren bütün sebepler de mevcuttu.
>
> Böylesine bir haberin bu derece ve nasıl gizli tutulduğunu anlamak güç ve dehşet verici bir durumdur. Yunanlılar ektikleri tohumun mahsulünü şimdi Aydın vilâyetinde topluyorlar. Bütün memleketi kendilerine karşı ayaklandırmış oldular. Türkler bir ordu kurmayı başardılar ve yunanlılar denize dökülme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. İzmir hikâyesi türk İmparatorluğuna bağlı bulunmuş olan bütün memleketlere yayılıyor ve akislerinin çok daha ötelere ulaşacağı da anlaşılıyor.[248]

7-12 Haziran 1919. Mustafa Kemal, Havza'da Sovyet Rusya heyetiyle görüştü. Bolşevik başmümessil, *Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamaya hazır bulunduğunu size arz etmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, hilâfeti lâğvediniz, komünistliği ilân eyleyiniz* dedi. Belirtildiğine göre Mustafa Kemal'in cevabı şöyle olmuştur:

> Aziz miralayım, buyurduğunuz işler, şimdi tasavvur eylediğiniz kadar değildir. Padişahlık müessesesi esasen zayıflamıştır, yıkılmak üzeredir. Hilafet için biraz daha sabırlı, hatta biraz daha dikkatli olmak lazımdır.

Meclis-i Vükelâ'da cereyan eden bahisleri kendisine hulâsaten bildirdiği kaviyyen rivayet olunuyordu." Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, 2019, s. 61.

[246] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 113-114.

[247] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 216-217. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. "Türkler bir ordu kurmayı başardılar" cümlesi açıkça bir mübalağadır. Daha doğru bir deyişle, Harekat-ı Milliye propagandası yapılmaktadır.

[248] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 216-217, dipnot 1.

> Arkamızda bir de İslam alemi vardır. Bunu da hesaba katacağız. Onların müzahereti bugün için elzemdir. İngilizleri ancak bu sayede yerlerinde tutacağız. Komünistliği ilan etmek de bugün için imkansızdır. Evvela davayı memlekete anlatmak lazımdır. Şimdi bizim tek bir hedefimiz vardır. O da harbi, mücadeleyi kazanmak, istilayı orta dan kaldırmaktır. Zaferi kazandığımız zaman, şartlarınızı daha sakin ve rahat bir ruh haleti içinde düşüneceğiz![249]

Mustafa Kemal'in istihbarî ve siyasî işlerle meşgul Binbaşısı Hüsrev (Gerede), 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e *Bolşeviklerle işbirliği*ni teklif eden bir mektub gönderdi:

> (..) hem hudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır. Çünkü biz yalnız Bolşevik esasatını kabul eyledik. Makamı hilâfet sırf bir makamı mukaddes ve muallâ olarak oturacak, hükümet avam eline geçti demekle İngiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız.[250]

Mustafa Kemal, çeteci Topal Osman ile görüştü ve talimat verdi: *Osman Ağa, İstanbul hükümetinden aksine emir gelmiş olsa bile, sen gene Pontusçularla sonuna kadar mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver!..*[251]

8 Haziran 1919. Sabah vakti Yıldız Sarayı'nda yangın çıktı. Vahideddin Hân yangın esnasında şöyle demiştir: *Benim milletimin ocağı yanıyor; ben onu düşünüyorum; kendi evim yanmış, ne ehemmiyeti var?* Bilahare Hünkârın bütün levazım ve eşyası kül; para ile mücevherat birikimi bir hayli zâyi oldu.[252] *İngiliz donanmasının itfaiye takımı gelip yangının yayılmasını önledi*.[253]

Yıldız Sarayı'nı kim(ler) kundakladı? Zaten vakadan evvel Vahideddin Hân, emniyeti için tabanca taşımaktaymış. Fransız istihbarat raporuna göre Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Padişah'a zata mahsus mektub göndermiş ve Yıldız Sarayı yangını vakasında suikastı işaret eden deliller bulduğunu bildirmiştir. Fransız istihbaratçı Berthe Georges-Gaulis'in ifade ettiğine göre *ulusçular* [İttihadçı Harekat-ı Milliyeciler] *her yere sızmış bulunuyorlardı. Hatta bunlardan biri her gün Padişah'la uzun görüşmeler yapabilecek bir yerdeymiş*. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı

---

[249] Samih Nafiz Tansu. (2011). (Haz.). *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk* (S. N. Tansu, haz.) içinde (s. 377-378). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık. "O, Sovyet Rusya'ya avdet ettikten ve Mustafa Kemal Paşa da askerlikten istifa ederek, milli kongrelerde riyasete seçildikten ve İstanbul hükümeti ile Padişah'a fiilen meydan okuduktan sonra, Rusya'dan istediği her şeyi, top, tüfek, cephane ve altın rubleyi alabilmiş, bilhassa Sovyetlerin yardımı, büyük taarruzdan evvel, en verimli bir safhaya ulaşmıştı. Mustafa Kemal filhakika, padişahlığı, hilafeti kaldırmış, fakat komünistliği kabul etmemişti." (Tansu, 2011, s. 378). Mustafa Kemal yıllar sonra bir Sovyet Rus elçisine de şöyle diyecektir: "1919'da Havza'da görüştüğümüz Sovyet delegasyonuna da açıkça belirttiğimiz gibi, zaferden sonra Türkiye'de bir takım sosyal devrimler yapılacaktır. Hilafet kaldırılacak, saltanata son verilecek ve cumhuriyet kurulacaktır." İsmet Konak. (2017). *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri* [Doktora Tezi] içinde (s. 246). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul. Emekli Büyükelçi Cevat Üstün, 1959 senesi Ağustosunda, kendisiyle mülakat gerçekleştiren tarihçi Robert Robinson'a şunları söylemiştir: "1919 yazında Kemal Anadolu'da yardım önermeye gelen bir Rus generali ile konuşmuş ve silâh yardımı önerisini kabul etmiş, ama Rus askerlerini istememiştir." Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, 1963, s. 73, 330, dipnot 18; Aktaran: Mete Tunçay. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar* içinde (c. 1, s. 260, dipnot 6). İstanbul: İletişim Yayınları. Sovyet Rusya evrakına göre Haziran 1919 zarfında Havza civarında Sovyet Rusya mümessili bulunuyordu. Mülakat vakidir fakat Sovyet yetkilinin kim olduğu hâlâ meçhuldür: Mehmet Perinçek. (2011). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle* (4. basım) içinde (s. 27-49). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[250] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 62; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 41; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşının Kronolojisi*, 1993, c. 1, s. 309.

[251] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 375-376.

[252] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 226-227.

[253] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 428.

Thomas Hohler'in raporundan Yıldız Sarayı'nda *yangın çıktığında kapıların kilitli olduğu, Vahdettin'in gecelikle pencereden kaçmak zorunda kalmış olduğu öğreniyoruz*.[254]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, Calthorpe'nin bulunmadığı bir vakit Fevkalade Komiserlik binasına gelmiş fakat Calthorpe'yle mülakat edemeyince Baştercüman Andrew Ryan'la görüşmüş; *ona, "kötü kişilerin olayları kışkırtmalarının önlenmesinin önemine" değinmiş; İstanbul'daki kimi yedek subayların Anadolu içerilerine gitmelerinin engellenmesini dilemişti. Sözlerini sürdüren Damat Ferid, Hüseyin Rauf'un da İstanbul'dan ayrılarak Ayvalık bölgesine gitmiş olduğunu eklemişti. Bunun üzerine Andrew Ryan, İngiliz askeri yetkililerine bu konuda gerekli bilginin verileceğini söylemişti.* Calthorpe, *Ryan'in kaleme almış olduğu raporun bir suretini de eklemiş ve şu yorumu yapmıştı: "Kimi (Türk) subaylarının Yunanlılara karşı direniş örgütlemek amacıyla İstanbul'dan ayrılmış olduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Bu akım o kadar doğal ve yaygındır ki, kendi görüşümce, onu durdurmaya çalışmak ümidi yoktur. Ayrıca, şu da unutulmamalıdır: Bu sırada İstanbul'un iç çevresindeki askeri güçler, başkentte olaylar çıkarsa, düzeni korumaya yeterli olmakla birlikte, dış bölgelerde geniş ölçüde patlak vermiş olan düzensizlikleri gidermek için yeterli değildir."*[255] Calthorpe: *Ermeniler Erzurum'a hücuma hazırlanıyorlar. Yunanlılar İzmir'i bir mezbaha hâline getirdiler*.[256] *Yunanlıların ilerlemesi Türkleri hiddetlendiriyor*.[257] *Bazı ordu subaylarının Yunanlılara karşı mukavemet teşkilâtlandırmak üzere İstanbul'dan ayrıldığını kesin olarak öğrendim. Bu akım o kadar tabiî ve umumî görünüyor ki bunu durdurmağa çalışmak faydasızdır*.[258]

General Milne'den sonra İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe de Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada Mustafa Kemal'in azledilmesini Bâb-ı Âlî'den taleb ediyor. Halbuki Calthorpe, Harekat-ı Milliyecileri durdurmaya çalışmanın faydasız olduğunu belirtiyor. Çünkü durdurmak imkânsız fakat millîcileri Osmanlı Devletinin tasfiyesine yönlendirmek mümkün ve hatta gereklidir:

> Ekselanslarına, Samsun Sancağı'ndan rahatsız edici bir haberin bana ulaştığını bildirmekten onur duyarım. Görünen o ki bazı kötü niyetli kişiler ortalığı karıştırmaya ve rahatsızlık yaratmaya çalışıyor.
>
> 2. Mustafa Kemal Paşa'nın bu harekette başrol oynadığı belirtiliyor.
>
> 3. Bu sebeble, Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı tarafından, Mustafa Kemal'in vazifeden azledilmesi için Türk Harbiye Nezareti'ne talimat verilmiştir.
>
> 4. Ekselanslarının dikkatini ekmek istiyorum ki dahilde bilhassa ırklar arası ve dinî karaktere sahip herhangi bir bozukluk/kargaşa çok hayatî netayici zuhur ettirir.
>
> 5. Binanaleyh mesul oldukları mıntakalarda herhangi bir arıza çıkması hâlinde şahsen sorumlu tutulacakları hususunda ilgili tüm memurlara derhal talimat verilmesini talep ediyorum.

---

[254] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 98, dipnot 175.

[255] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 57-58.

[256] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 202.

[257] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 41. "Calthorpe başlarda, denetimin Milliyetçiler'e geçmesini Müttefik planları için bir facia olarak görmüyordu. Kendisine kalırsa, *tartışmalı hususların tam anlamıyla çözüme kavuşturulmasında en baştan iyi niyetli ve dostane görünenlerden ziyade, daha tatminkâr bir sonuç İttihatçılar'dan* elde edilecekti. Müttefikler'in, İstanbul'da alıkonulmak kaydıyla Milliyetçi bir hükümeti kolayca denetim altında tutulabileceğinden emindi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177.

[258] Selâhi R. Sonyel, Türk Kültürü, Sayı 85, s. 36; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 225, dipnot 7.

6. Ayrıca, Samsun Vilâyetinde husule gelen şerait hakkında yakından bilgilendirilmemi arzu ediyorum.[259]

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinden General Milne'ye cevabî nota keşide edildi:

Harbiye mektebinde İngiliz Kıtaatı Başkumandanı Ceneral Milne Cenaplarına

6/Haziran/1919 tarih ve 2097/33 numaralı tezkireleri cevabıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayinine en müessir esbabtan biri İngiltere Devlet-i Fahimesi mümessilinin Babıâli'ye verdiği bir nota olmuştur. (Nota'nın sureti merbuttur.)

İşbu nota üzerine Sadrâzam Paşa müessil-i siyasi ile görüşmüş ve bir Müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir gûna itiraza da maruz kalmamıştır. Hususile o sıralarda Karargâh-ı Devletlerinin dahi eslihanın toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında bir çok şikâyetleri vardı.

Binaenaleyh hem bilcümle şikâyatın önünü almak ve hem de Hükümetin mütarekename mucibince mesul bulunduğu asayiş'i ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyet-i Vükelâca bittezekkür memleket üç asayiş mıntakasına taksim edilmiş ve her mıntakaya bir de müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu Müfettişlerden biridir. Yani .... tarih ve ... numaralı tezkirenizle de talep tasvip buyurduğunuz veçhile Yakup Şevki Paşa'nın yerin tayin edilmiştir. Ancak hazeri teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil Ordu Müfettişi unvanını haizdir.

Böyle bir Müfettişin Vilâyatı dolaşmasının efkâr-ı umumiyeyi rahatsızmı veyahut bilakis teskinmi edip etmiyeceğinin takdirini memleketin tecrübekâr bir askeri ve evlâdı ve hususile bu işte mesul bir Nazır olduğum için âcizlerine terk buyurulmasını kemal-i ihtiramla Zât-ı asilânelerinden rica eder ve sekiz aydan beri devam eden bir Mütarekeden sonra artık biraz da Türkler ve Müslimanları lûtfen itimadınıza lâyık görmenizi pek rica ederim.

Kâzım Cevat[260]

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Ateşesi Tuğgeneral Wyndham Deedes, Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'yi ziyaret etti. Mustafa Sabri Efendi, *İttihat ve Terakki rengi taşıyan bazı kimselerin asayişi bozmak istediklerini, Paris'e giden murahhas heyetine karşı çıkıp, buna girmek ve Padişah'ı etkilemek arzusunda olduklarını, hükümetin bunlardan kurtulmak için müttefik makamlarına güvenmek istediğini söyledi*. Deedes: *Mustafa Sabri'ye göre, Damat Ferit, zayıf bir kişiydi ve o yokken, kendisi birtakım işlerin üstesinden gelebileceğine inanıyor*.[261] *Harbiye Nezareti'nin ve bir ölçüde nazırın dahildeki hükümet aleyhtarı akımın kışkırtıcısı olduğunu söyledi.*[262] *Sadrazam Vekili daha sonra bana Mustafa Kemal Paşa'nın Sadârete hitaben yazdığı bir telgrafı okudu, asıl mesele, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan Sadık Bey'in Mustafa Kemal ve rüfekası tarafından tenkid edilmesi idi çünkü o, yani Sadık, Şura-yı Saltanat'ta İngiliz himayesini istemişti; ve Mustafa Kemal'e göre bu, memleketin menafiine hizmet etmenin en iyi yolu değildir*.[263] *Mustafa Sabri, Mustafa Kemal'i mevkiinden aldırmak için yaptıkları müdahaleden ötürü teşekkür ediyordu. Vükela Meclisi, çok muhalefete rağmen onu geri çağırmaya karar vermiş. Bazıları onun* [Mustafa Kemal'in] *Konya'ya*

[259] İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Osmanlı Hariciye Nezâretine, FO 371/4158/94625; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 11.

[260] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 18 a,b,c. Adı geçen İngiliz siyasî mümessil baştercüman Andrew Ryan'dır: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 125. Mezkur notanın bir sureti Himmetoğlu'nda da bulunuyor: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 230-232.

[261] FO, 371/4158/94640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 354.

[262] FO, 371/4227/92733; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 397.

[263] Tuğgeneral Deedes'ten Amiral Calthorpe'ye muhtıra; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 12.

gönderilmesini istemişler ama kendisi [Mustafa Sabri Efendi]*, bunun İngilizleri tatmin etmeyeceğini söylemiş*.[264]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal de İngiliz Ataşemiliter Wyndham Deedes'le mülakat etti. Ali Kemal, İngiliz Bahriye Yarbayı Heathcote Smith'in *bir heyetle gitmesini ve bulunduğu yerlerde asayişten ve sükûnetten yana öğütlerde bulunmasını* istiyor. Deedes, cevaben, *heyet halinde gidilmeyeceğini bunun bir teftiş gezisi olduğunu, fakat Türk görevliler halka bu yönde öğütler verirlerken hazır bulunaca*klardır dedi.* Ali Kemal, *Enver Paşa'nın Balıkesir Sancağı'nda bıraktığı ve şimdi güya Yunan ilerlemesine, fakat gerçekte hükümete karşı harekete geçirilen ve Samsun'da Mustafa Kemal'in kurduğu örgüte benzeyen İttihat ve Terakki örgütüyle mücadele etmek üzere, İzmit'te dikkati çeken bir başarı gösteren Mutasarrıf Ahmet Anzavur'u atamak istediğ*ini belirtti.[265] Ali Kemal, *son günlerde, taşra yöneticilerini karışıklıklardan sorumlu tutan telgraflarla, bunların Kuva-yı Milliye ile işbirliği yapmalarının önlendiğini söylemiştir*.[266]

Mehmed Said Molla, Wyndham Deedes'le görüşüyor ve şikâyet ediyor. Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi İngiliz Muhibleri Cemiyetinin taşradaki faaliyetlerini sınırlandırmak üzere *sıkı talimat* vermiştir. Said Molla, *bir "Fransız" dahiliye nazırından başka bir şey beklenemeyeceğini söy*lüyor.[267] Said Molla, Yıldız Sarayı hariki hakkında *yangının "dışarıdan" çıkarıldığını söyledi. Deedes, başka yerden de aynı şeyi duyduğunu belirt*ti.[268]

Yunan Dışişleri Bakanı Politis, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a telgraf gönderdi: *İstanbul'dan gelen bir teli, kaynağı açıklamadan ingiliz gazetelerinde yayınlatmanız ricasıyla, size gönderiyorum: birkaç günden beri, Fransa'nın türklere doğru dümen kırdığı farkediliyor. Konferansa türk delegelerinin gönderilişini yorumlayan ve fransız yüksek komiseriyle yakın ilgisi herkesçe bilinen* [Mehmed Said Mollanın] *İstanbul gazetesi, büyük devletlerin bu kararını övüyor... Gazete, Türk Milleti tarihinin talihsiz bir anında ve çok güç şartlar altında bulunduğu şu sırada kendisine uzanan kurtarıcı elin, asil duyguları bilinen Fransa'ya ait bulunduğunu görmekten aynca gurur duymaktadır, diye ilâve ediyor*...[269]

"3'üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal", Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtırada, İngilizler Samsun'a 1.000 asker çıkartırsa mukavemet edileceğini şifreli telgrafla bildirdi:

> 5/7/35 günü İngilizlerin Batum'un kısmen tahliyesini bahane ederek Samsun'daki kuvvetlerine zamimeten kasabaya yüz elli Hind askeri ihraceyledikleri ve Batum'dan daha bin kişi getireceklerini bildirdikleri cihetle esas memleketin katiyen mütehammil olmadığı bu hali protesto edilmiş ve çıkanlardan başka tek bir neferin

---

[264] FO, 371/4158, 94640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 354-355.

* İngiliz subaylarının refakatini hem Yunan hem Osmanlı tarafı kendi formülleri mucibince taleb etmekteydiler. Örneğin "Türklerin Yunanlılara saldırmayı tasarladıklarından yakınan Londra'daki Yunan elçisi, Türkleri engellemek üzere, İngiliz subaylarının gönderilmesini önermişti." (FO, 371/4218, 93819; akt., Akşin, 2004, c. 1, s. 398, dipnot 219). Fakat "İngilizler, Yunan birliklerine gözlemci subaylar katmak bir yana, Yunan işgali altına giren yerlerden denetim subaylarını bile çektiler." (Akşin, 2004, c. 1, s. 393, dipnot 205). Osmanlı tarafına da benzer muamelede bulundular. Diğer bir deyişle İngilizler, Yunan ile Osmanlı'yı kafa kafaya getirmektedirler.

[265] FO, 371/4218, 93819; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 398.

[266] FO, 371/4158, 94640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 354, dipnot 109.

[267] FO, 371/4158, 14640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 383, dipnot 180.

[268] FO, 371/4158, 94640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 428-429.

[269] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 59, dipnot 1.

> dahi karaya ayak basmasına müsaade olunamayacağı ve sahilden dahile hiçbir kuvvetin hareketine müsaade olunamayacağı suretikat'iyyede kendilerine bildirilmiştir.
>
> Bu bapta icabeden tedabir ve tertibatı askeriye alınmıştır. Teşebbüsleri halinde hâsıl olacak vahîm neticeden doğrudan doğruya kendilerinin mesul olacağının tebliği lâzımdır. Bu hususda son derece azm-ü şiddet gösterilmesini ve başka surette harekete imkân bulunmadığını arzeylerim.[270]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Meclis-i Vükelâ kararı mucibince Mustafa Kemal'e avdet talimatı gönderdi: *Maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan birile buraya tearifiniz rica olunur*.[271]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, 26 Mayıs tarihli notaya cevaben Amiral Calthorpe'ye nota tevdi etti. *Anadolu'yu, her biri bir general komutasında on bölgeye ayırma tasarısından söz ediyor ve bu sayede asayiş bakımından iyi sonuçlar elde edildiğini anlatıyor*.[272]

9 Haziran 1919. Sadrazam Vekili Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Buna göre *Ermenilerin Kafkasya'da hudutlarımıza civar bâzı nükatta kuvvet cem' ve tahşit etmekte oldukları istihbar kılındığından ve bunların Vilâyatı Şarkıyemize taarruzla henüz yerleşmiş muhacirîni yerlerinden oynatmağa tasaddileri memûl bulunduğundan bahisle böyle bir vaziyet karşısında Orduca takip olunacak hattı hareket hakkında* Harbiye Nezâretince bilgilendirilmiş olan Meclis-i Vükelâ, *İzmir işgali gibi bir emrivakî karşısında* kalmamak için *asayişi mahallîyi ve ahalii Müslime ve mâsumeyi taarruzdan vikayeten* ordunun mukavemet etmesine ve icabında güçlendirilmesine karar vermiştir.[273]

İngiliz Yüksek Komiserliği Askeri Ataşesi Tuğgeneral Wyndham Deedes, Mustafa *Sabri Efendi ile o sıradaki durumu görüşmek üzere 9 Haziran'da Babıâli'ye gönderilmiştir*. *Sabri Efendi, Damat Ferid'in "zayıf ve güçsüz" bir kişi olduğunu ve onun yokluğunda kendi vekâleti altında iyi işler yapılabileceğini Deedes'e söylemiş; Mustafa Kemal'in o sıralarda göndermiş olduğu raporu ona okumuştur. Bu raporda Kemal, İtilaf Partisi başkan yardımcısı Sadık Bey'i, Şûra-yı Saltanat'ta İngiliz koruyuculuğunu desteklemiş olduğu için epey eleştirmiştir. Kemal'in görüşünce, onun (Sadık'ın) bu hareketi ülkenin çıkarlarına hizmet etmekten çok uzaktır. Tuğgeneral Deedes, bu görüşmeyle ilgili raporunda şu yorumu yapmıştır: "Sadrazam vekili Mustafa Kemal konusunda (onun görevden alınmasına) yardımcı olduğumuz için bize teşekkür etmiş; tüm muhalefete karşın, Bakanlar Kurulu'nun, onun (Kemal'in) geri çağrılması kararını almış olduğunu; buna karşı çıkanların, Kemal'in Konya'ya gönderilmesini dilediklerini; ancak Sabri Efendi'nin, İngilizlerin bundan memnun olmayacaklarını söylemiş olduğunu kaydetmişti."*[274]

Britanya Kraliyet Gelir Vergisi Komisyonu üyesi Sör Sydney Armitage-Smith'in 15 Mayıs vak'ası hakkındaki derkenarı:

> Burada anlatılanlardan çıkarılan neticeler şöyle görülmektedir: Yunanlıların, Türkleri idare etmek üzere hükümet kurmalarına müsaade edilmesi için herhangi bir bölgenin kabulüne imkân yoktur. Bunların bir an önce mümkün olabildiği nispette Anadolu'dan -ya bütün vilâyetten ve ya hiç olmazsa İzmir şehrinden maada

---

[270] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953, Sayı 5, Vesika No. 98.

[271] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 19. Telgrafta ayrıca şu derkenar yer almaktadır: "General (Milne)den gelen tezkıreye 8/6/35 tarih ve 3431 numara ile Nezaretçe cevab verilmiş idi. Meclis-i vükelâda tekrar mübahasaya konulan bu mesele üzerine Nazır Paşa bizzat bu telgrafı yazarak keşide ettirmiştir. 8/6/35 Basri"

[272] FO, 371/4158, 102530; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 355. Halbuki Osmanlı Devleti, Trakya'da 1; Anadolu'da 2 olmak üzere üç müfettişlik askerî-idarî bölgesine ayrılmıştı.

[273] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1953, Sayı 4, Vesika No. 81.

[274] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 61.

bütün yerlerden- çekilmeleri zaruridir.[275] Yunanlılar Türklere hâkim olamazlar. Buna dair hiçbir muahedeyi tasdik etmiyeceğiz.[276] Arazi meselesinde Yunanlıların Türklere hükmetmelerine müsaade edecek bir tesviye suretinin kabul edilmesi imkânsızdır.[277]

Havza ve Merzifon'da gösteriler yapıldı. Havza Camii'nde yapılan toplantıdan sonra meydanda bir miting yapıldı. Doğrudan doğruya işe karışmış görünmek istemeyen Mustafa Kemal, mitingi karargâhı olan Mesudiye Oteli'nin penceresinden seyretti. Konuşmacılar, bütün milletin silaha sarılması gerektiğini söylediler.[278]

10 Haziran 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Rus devrim hükümeti, savaş öncesi gizli anlaşmaları yayınlamaya devam ediyor*. *En son Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin Rusya-Fransa, Fransa-İngiltere ve İngiltere-Rusya arasında olmak üzere yapılan üç temel anlaşmayı yayınlamışlardır*.[279]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa, Amiral Calthorpe'ye 31 Mayıs tarihli notaya cevaben nota tevdi etti. İstanbul ve havalisindeki mitinglerin men edilmesi talebi yerine getirilmiş olmakla beraber *miting yasağının mutlak ve süresiz olması hükümet için nazik bir durum yaratacağından, gereken tedbirler alınarak bunlara yine izin verilmesi dileği* bildiriliyor.[280]

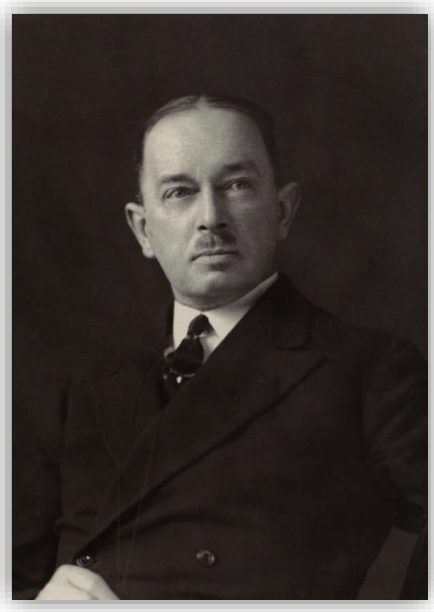

Fotoğraf. *Sydney Armitage-Smith* (National Portrait Gallery, London).

Merzifon'dan Samsun'a dönmekte olan İngiliz Yüzbaşı Hurst ve beraberindeki 4 subay ve 7 Burka askeri, Kavak cihetinde 6 kişiden müteşekkil Laz eşkıya tarafından soyuldu ve bu hadise Türk devletini müşkül duruma düşürdü. Dönemin Canik Mutasarrıfı Kapancızâde Hamid Bey vak'ayı şöyle nakletmektedir:

> Bu sırada İngilizleri hiddetlendirecek bir vak'a oldu: Bir akşam Siyasî Mümessil Mr. Hurst'un Merzifon'dan dönerken arkadaşları dört subay ve silahlı yedi Hintli neferiyle eşkıya tarafından Kavak'ın 8-10 km. kuzeyinde soyulduğunu, merkeze gelir gelmez kendilerini nakleden arabacıları İngiliz karargâhına hapseylediklerini haber aldım.
>
> Memleketin asayişi itibariyle pek müessif olan bu vak'adan müteessir olarak Hurst'un evine gittim. Kendisini çocuk gibi ağlamakta buldum. Hadiseyi yana yakıla anlattı. Miktarını tahmin edemediği çeteden orman içinden birden bir ateş açılmış, arabaları durdurulduktan sonra birkaç kişi önlerine çıkarak bunları birer birer soymuş. Askerlerin silahlarını cephanelerini, subayların tabancalarını, paralarını almışlar.
>
> [..] Bu arada biçare Hurst, eşkıyaya karşı kahramanlık göstermediğinden ötürü sorumlu görülerek değiştirildi.[281]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal, Harbiye Nezâretine istihbarat muhtırası gönderdi:

---

[275] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 88.
[276] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.42.
[277] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 50.
[278] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 312.
[279] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 112.
[280] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 317-318, dipnot 23.
[281] Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 526-527.

> Bugün Merzifon'daki İngiliz müfrezesinden yirmi kadar silâhlı efradın kasabanın cenubundan, on iki neferinin de şimalinden olmak üzere islâm mahallesini ablûka tarzında ihata ve kışla civarında da bir VSM silâhlı İngiliz efradının müterassıdâne dolaşmakta oldukları görülmesi üzerine Kaymakam Vekilinin devriyeler hakkında vâkı olan istizahına asâyiş ve emniyetin daha ziyade temini maksadına matuf olduğunu beyaneden İngiliz yüzbaşısı; asâyişin idame ve istikrarı hükûmete ait bulunmakla beraber, bu âne kadar çıkarılmıyan devriyelerin bu suretle mahalleler arasında dolaşması ahali nazarında suizan teşkil edeceğini beyan tarzında vâkı olan işbu ikinci istifsara cevaben; ahalinin miting yapacağı haber alındığından bunu bütün kuvvetiyle menetmek maksadında olduğunu itiraf eylemiş ise de, Kaymakamlık Vekâletince verilen cevab-ı muvafakat üzerine; işbu mümanaattan dahi sarfınazar ettiğini bildirmiş ve derhal devriyeleri kaldırmış olduğu anlaşılmakta berayi malûmat arzolunur.

İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'den Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra: *Binbaşı Noel Kürt şefleriyle görüş birliğine varırsa bundan büyük faydalar sağlayacağını söylüyor. Bunlar İstanbul'da Abdülkadir ve Bedir Han ile daha az meşhur bazı kimselerdir. Bunlar şüphe uyandırmamak için Noel'den ayrı olarak Kürt bölgelerine gidecekler. Türkler sulh konferansına Kürtlerin de getirileceğinden korkuyorlar. Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı ama Noel bunu temin edeceğinden emin*.[282]

Amiral Calthorpe, Binbaşı Bettelhemim'in 10 Haziran tarihli raporunu Londra'ya keşide eyledi. Yıldız Sarayının İttihadçılar tarafından kundaklandığı söylentisi İstanbul'da deveran etmektedir.[283]

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî Mustafa Kemal askerî ve mülkî âmirliklere tamim keşide etti: *Milletin hukuku ve istiklâlini müdafaa gayesiyle vicdanı millîden doğan tezahürattan bahisle âcizlerinin de ifayı teşebbüsatta bulunmaklığım için bazı vilâyat ve elviye ile kazaların birçok Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin aleddevam telgraflarını almaktayım. Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletçe her taraftaki emel ve tezahürat ile teminine azmedilen istiklâl-i millîmiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin ederim. Bu emel-i mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağım ve mukaddesatım namına söz veririm*.[284]

ABD'nin İstanbul Komiseri G. B. Ravndal, ABD Hariciye Nâzırına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

10 Haziran 1919, İstanbul

Raporlar *Merzifon-Sivas* dolaylarında durumun ciddi olduğunu belirtiyor. Bu bölgede *Türk* ve *Kürt* birlikleri toplanmışlar ve Türk subayları tarafından açıkça talim ettirilmişlerdir. Bu gerilla birliklerinin çoğu Havza çevresinde birikmişlerdir ve İzmir'in Yunanlılarca işgalini ve Türkiye'nin daha da parçalanması olasılığını protesto etmişlerdir. Samsun'daki İngiliz istihbarat subayları karışıklığın bulunduğu bölgeye 1000 kadar Müttefik askeri gönderilmesini ve bölge üzerinde uçaklar uçurulmasını önermişlerdir. Ayrıca Samsun'a telsizi olan bir savaş gemisi gönderip İstanbul'a devamlı haber ulaşımının sağlanmasını salık vermişlerdir. *Trabzon* ile *Erzurum* arasında da durumun aynı biçimde karışık olduğu bildirilmiştir. Konsolos *Chesborough*'un Karadeniz kıyısında gelecek hafta bir geziye çıkacağı sanılmaktadır.

Ravndal
Amerikan Komiseri[285]

---

[282] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* 1967, s. 202.
[283] FO, 371/4142, 87757, 96949; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 428.
[284] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 133.
[285] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 13.

11 Haziran 1919. Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. Dahiliye Nâzırı *Ali Kemal'in Bergama kaymakamından aldığı habere göre, Yunanlıların burayı işgal etmek niyetinde oldukları, askeri makamların ise direnmek için talimat aldıkları bildiriliyor*. *Ali Kemal, buna karşılık, direnmenin hiçbir başarı ihtimali olmadığını ve Konferans önünde Türk davasını zor duruma düşüreceğini, bu bakımdan karşı konmamasını, fakat sert bir protestoda bulunulmasını istemiştir*. Calthorpe: *Ali Kemal'in kabineye danışacak vakti yok ve bir miktar direnme olacağını sanıyor. Zaten hükümet ve bağdaşık ne de Damat Ferit gideli, güçlü. Birçok üye İttihat ve Terakki ülkeri besliyorlar ve bütün çabalarına rağmen, er ya da geç, yalnız Yunanlılara karşı değil, hükümete karşı da bir patlamanın önlenemeyeceği korkusu içinde*ler. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'un bu vesikaya 13 Haziran tarihli mütalaası: Paris Sulh Konferansı'nın *koyduğu açık şartlara rağmen Yunanlıların ilerlemeye devam* ediyorlar *ve anarşinin Aydın vilayetinde de yoksa Konferans'ta mı fazla olduğu* suali mucib.[286]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'i Ermenilerin hududu geçmelerini önlemek için Rawlinson'la istişare ettikten sonra tedabir almak üzere gayet mahremâne bir sûretde yetkilendirdi: *Meclisi Vükelâ'da bittezekkür asayiş-i mahallî ve ahali-i Müslime ve mâsumeyi taarruzdan viyaketen orduca harekât-ı tedafüiye icrası*.[287]

> [..] 8 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'a "teşrif' etmesini istedi. Bu daveti Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı şeklinde yorumlayanlar olsa da 11 Haziran 1919 tarihinde Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya Doğu Anadolu'da Ermeni saldırılarına karşı önlem almaya yönelik bir talimat vermiş olması, Mustafa Kemal Paşa'nın meşru olarak hala görevinin başında bulunduğunu ve bu davetin göstermelik olduğunu göstermektedir.[288]

Sivas'a vali tayin edilen Reşid, vilâyete muvasalat etti ve Amasya'nın asayişi hakkında Dahiliye Nezâretine muhtıra gönderdi. *Vilayet eşkiya karargahına çevrilmiş* vaziyettedir[289]:

> Vilâyet dahilinde bugünün en mühim meselesi olan âsayiş ve inzibat hakkında nazarı dikkati asafanelerini celbetmeği vazifei memuriyet ve lâzimei hamiyet tanıyorum: Âsayişi en ziyade bozuk olan mahal Amasya sancağıdır. Bu livanın müstakil Canik sancağile hemhudut olmasından dolayı müteaddit siyasi Rum çeteleri mevcut olduğu gibi bunlara mukabil müsellâh asker kaçaklarından müteşekkil İslâm çeteleri de vardır. Katli nüfus, gasbü garet, dağa adam kaldırmak, ya kasden veya kayitsizlik yüzünden hapishanelerden firarlar Amasya sancağı için her gün görülen vakalardır. Âsayiş ve inzibatın teminile mümasil hâdiselerin izalesi hakkında ciheti askeriye ve mülkiyece şimdiye kadar tedbir alınmakta ihmal ve tekâsül vukuu inkâr olunamamakla beraber bu halin devam edip gitmesine en ziyade saik olan şey vesaiti inzibatiye ve takibiyenin keyfiyet ve kemiyetçe noksan olduğuna kanaati kâmile hâsıl ettim.
>
> Beş on gündenberi yüz gösteren şekavet vakaları faillerinin kovalanıp tutulması için yapılan tebligata karşı jandarma kadrosunun noksanı, mevcut efradın bu gibi işlerdeki kabiliyetsizlikleri ve iki üç aydanberi aylık alamamaktan iler gelme şevksizlikleri ileri sürülerek cevap verilmesi bunun en bâhir delilidir.

---

[286] FO, 371/4218, 87758; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 398-399. Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in mudara yaptığı söylenebilir. Zira Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın 27 Mayıs tarihli mukavemet emri, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal tarafından Karesi Mutasarrıfına keşide edilmişti. Dahası Yunan'ın İzmir'i işgalinden birkaç gün sonra kendisini ziyaret eden Balıkesir Redd-i İlhak Heyetine Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, mahremane: "Biz size, sizi ayaklandırmaktan men'edecek emirler veririz, çünkü baskı altındayız. Siz bize dahi isyan ediniz. Millî müdafaa bir milletin en kudsî h[a]kkıdır." demiştir: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 277, dipnot 180.

[287] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 128. Jaeschke, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nin 82'nci sayısını mehaz gösteriyor lâkin belge, mehazda nâmevcud. Hata olsa gerek. Kaynak bulunmalı (*ÖFA notu*, 10 Ekim 2022).

[288] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 265.

[289] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 316.

> Vilâyet jandarma alayı kadrosu esas itibarile 1452 piyade ve 480 süvariden ibaret olup bugünkü mevcudu ise 936 piyade ve 350 süvariden ve bunların çoğu da hiçbir işe yaramıyan bakaya ve firarî efrat ile kısmen gönüllülerden ibarettir. Hapishane ve posta muhafızlığı, emirberlik, yazı işleri gibi muhtelif hizmetlere ayrılan miktar tenzil olunduğu takdirde mevcut 523 piyadeye ve 205 süvariye maksur kalıyor ki arzettiğim kabiliyette bulunan bu efrat ile bir milyona yakın nüfusu bulunan, üç livaya, yirmi iki kazaya, altmış nahiyeye bölünmüş bir vilâyet âsâyişinin ne dereceye kadar temin olunabileceği teemmüle şayandır. Fakat bir taraftan açlığın, bir taraftan türlü türlü emellerle, maksatlarla kargaşalıktan istifade etmek istiyen muhtelif âmillerin tesirile şirazeden çıkarak fevkalâdelik kesbetmiş olan mahallerde bu kadro ile iş görülmek kabil değildir. [..][290]

Aydın'da eşkiyalık yapmakta olan Demirci Mehmet Efe, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik'in [Aker] *çağrısını olumlu karşılayarak 200 kişilik kuvvetiyle Aydın-Umurlu'daki Kuvayı Milliye'ye katıldı.*[291]

Havza'daki 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal, kömür ve benzin yokluğu sebebiyle İstanbul'a dönemediğini tekrar belirterek davet sebebini "gayet müstacel" bir telgrafla sual etti:

> Harbiye Nezaretine
>
> C. 8/6/35 şifreye. Hareketimin kömür ve benzin fıkdanından dolayı teehhür ettiğini bugünkü telgrafnamemle arz ve esbabının izalesini istirham eylemiştim. Ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere sebeb-i davetin lûtfen izah buyurulmasını rica eylerim.[292]

Harbiye Nazırı Şevket Turgut, Mustafa Kemal cevabî müstacel telgraf keşide eyledi:

> Samsun vasitasiyle Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> 11 Haziran 335 tarihli telgrafnamelerine cevaptır.
>
> Faaliyeti kendilerince müsellem bulunan zâtialilerinin o mıntıkadaki memuriyetleri hüsnü telakki etmeyen İngilizler Dersaadete celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet nezaketi bu İngiliz talebini icraya mecbur eylediğini arz ederim.
>
> Basri Şevket Turgut[293]

Mustafa Kemal, 15'nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in sıyanetini (korumasını) taleb etti:

> 15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
>
> 11 Haziran 1335 tarih ve 15 numaralıdır.
>
> 1- Harbiye Nezaretinden şu şifreyi aldım. Maiyeti âlinizdeki istimbotlardan birile hemen buraya teşrifiniz rica olunur.
>
> 2- Sebebi davetimi Cevat Paşadan mahrem sordum. Cevap şudur: "Zatıalileri gibi" kıymetli bir generalin halen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının efkârı umumiyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbula celp buyurulmanızı İngilizler istedi.

---

[290] Cevdet R. Yularkıran. (1939). (Haz.). *Reşit Paşanın Hatıraları* içinde (s. 17-18). İstanbul: Tan Matbaası.

[291] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 316. "Demirci Mehmet Efe, 1. Dünya Savaşı'nda dağa çıkan bir eşkiya reisi idi." Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 108.

[292] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 20. Mustafa Kemal, hakikaten yakıt sıkıntısı çekmekteydi. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad'a (Cebesoy) gönderdiği 10 Haziran tarihli telgrafta zikretmişti: "Ancak benzin fıkdanı beni buraya bağlamıştır." Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 68.

[293] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 233.

3- Ali Fuat Paşa daha Samsuna muvaseletimde İngilizlerin hükûmete sebebi izamımı sorduklarını ve israrları halinde bunun Hükûmeti merkeziyenin arzusu hilâfında bulunduğunu söylemek mecburiyetinde kalacağını mevsukan istihbar eylediğini bildirdi.

4- Vermiş olduğum kararın milletin hukuk ve istiklâlini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zati biraderilerine evvel, ve ahir arzetmiştim. Bu gaye milletin sinesine iltica ederek vazifei namus ve vicdanı ifaya fedakârane devam etmeği âmirdir. Emsalimiz veçhile İngilizlere esir olmak üzere İstanbula gitmekte mazurum. Vazifei Vataniyeme devam edebilmekliğim bittabi zatiâliniz gibi aynı fikir ve kanaatta bulunan kardeşlerimin de daima ve herhalde desti vifak ve muavenetlerine menuttur. Bugün benim vermeğe mecbur olduğum bu fiil kararı yarın bütün erbab-ı namus ve hamiyetten olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu tahakkuk edeceğine şüphe yoktur. Binaenaleyh bugün meydanı aleniyete vaz'a mecbur olduğum bu kararımız arkadaşlarımın kanaatine müstenittir. Bu hususa dair kıymettar mutaleai biraderiyelerine intizar eylerim.

Hükümeti merkeziye biliğfal İstanbula celbedilmek plânını takib eylediğinden ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı dahili memlekete sokmak için aynı usulde mukabele ve muhabere etmekteyim.[294]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, muhabiri Frank Simonds'un yazısını neşretti. Simonds'un belirttiğine göre Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyi, *Ermanistan mandası*nı *ABD'ye; Anadolu mandası*nı *ABD ya da Fransa'ya; ABD Anadolu mandasını alırsa, İstanbul mandası*nı *da ona ver*ecektir.[295]

11 Haziran 1919 tarihli **The Times**'ta Frank H. Simonds'un kaleme aldığı bir yazıda İngiliz Devleti'nin kaygıları açıkça dile getirilmiştir. Osmanlı Sultanı'nın Asya'daki Türk bölgesinden ayrılarak İstanbul mandasının Birleşik Devletler'e verilme ihtimalinin elendiği, bunun beş yüz yıllık beceriksizlik ve kötülükten sonra ***"hasta adamı"*** Avrupa'nın dışına atmak anlamına geldiği belirtilmiştir. Ancak Sultanın sadece Türkiye İmparatorluğu'nun başı değil, Müslüman dünyasının bazı bölümlerinden ve İngiliz Hindistanı'ndan da protestolara neden olan, İslamiyetin ruhani lideri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Avrupalı ulusların Birleşik Devletler'in Havana'daki uygulamasının İstanbul'da tekrar edilme görevini üstlenmesini istedikleri; ancak Avrupa'nın İstanbul'un tek bir güce transfer edilmesine karşı olduğu belirtilirken, Birleşik Devletler temsilcilerinin hevesli olmadığı dile getirilmiştir. Küçük Asya probleminin çözümünün hesaplanamayan iddialar ve gizli anlaşmalarla karıştığı, İtalyanlara İzmir'deki istekleri için cesaret verildiğinden bahsedilmiştir. Ancak İtilaf Devletlerinin İzmir'i çoktan Yunanlara verdiği ve İtalya'nın, nüfusunun bütününün Yunan olması sebebiyle On İki Ada'dan vazgeçmesini istedikleri dile getirilmiştir. Durumun İtalya'nın Antalya Körfezi hinterlandı üzerinde daha fazla ayrıcalıklar talep etmesi ile sonuçlandığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla İstanbul ve Boğazlar dışında yeni bir devlet kurulmak istendiğinde bunun, yedi veya sekiz milyon Türk'ün Anadolu'da denize bütün çıkışlardan yoksun bırakılmış Asya'ya hapsedileceği yorumunda bulunulmuştur.[296]

12 Haziran 1919. Veliahd Abdülmecid, Padişah'a, Sadrazam Damad Ferid Paşa aleyhinde mektub gönderdi. Sulh konferansına Ahmed Tevfik'in (Okday) vazifelendirilmesini taleb ediyor.[297] Veliahd,

---

[294] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 1991, s. 31.

[295] The Times, 16 June 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 420, dipnot 260.

[296] The Times, 11 June 1919, *The Future of Turkey*, p. 10; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 33-34.

[297] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 14-15. "Hak ve hakikat merkezi olan büyük hükümdarımın gittiği yoldan kemali hürmet ve itaatle yürümeyi ancak hulûs ve sadakat icabı sayarım. Osmanlı İmparatorluğu teşekkülü tarihinden beri hiç uğramadığı büyük bir buhran ve felâket ânında bulunmaktadır. . . Kanaatim şudur ki, İmparatorluk Hükümeti'nin geleceğe ait mukadderatını umumun güvenine mazhar olmayan tecrübesi kıt kişilerin şahsî idarelerine teslim etmekten daha tehlikeli bir şey olamaz . . . Halkın sesi olan matbuatı olağanüstü sıkı tahditlere tâbi tutan bir iç idareye hükümetlerin idare şekillerinin en tehlikelisi nazariyle bakarım . . . Osmanlı halkı bu ölüm kalım ânında tirtir titreşirken. . . tecrübesiz bir başvekil [Sadrazam] bu halkı ümitsizliğin son noktasına ulaştırmaktadır, İmparatorluğun ve

devletin bunalımlı bir zamanında izlenmekte olan yanlış siyaseti eleştirip düzeltilmesini istirham ediyor. *Önce, basın ve kişi özgürlüğünü çiğneyen baskılara son verilmesi* lazımdır, *basın halkın sesi*dir. *Ayrıca, tecrübesiz bir sadrazamın hem zayıf, hem fırka tutkuları içinde, hem de ulusun desteğinden yoksun bir kabineyle hükümet etmesi* itirazı mucibdir. *Son olarak, Devlet, Konferans'ta çok bilgili ve görgülü bir insan tarafından temsil edilmeli*dir; *bu da ancak Tevfik Paşa'nın başmurahhas olması, yanında da devlet adamları ve ulemadan oluşan aynı nitelikte bir heyet bulunmasıyla sağlanabilir*. *Bazı çevrelerde, Paris'e, halkı temsil edecek bağımsız bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu yolda gereken tedbirler alınmıştı*r.[298]

Samsun'daki İngiliz Mümessil Hurst, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'ye mahrem muhtıra gönderdi:

> 1 Haziran Pazar sabahı tercümanım eşliğinde araba ile Samsun'dan ayrıldım. Samsun'da İrtibat Zabitim Yüzbaşı Salter ve benimle birlikte Merzifon'a gelmek isteyen Yüzbaşı Elliott, başka bir deyişle Samsun'daki Hind askerleri, iş yoğunluğundan sebeb Samsun'da kaldılar.
>
> Evvelki akşam Samsun Rum Metropoliti Mgr. Germanos beni görmeye gelmiş ve Havza'daki piskoposundan endişe verici bir rapor aldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın orada teşkilatlanmasını fiilen tamamladığını ve birçok Rum'un hapse atıldığını bildirmişti. Bu, Konstantiniye'deki Askeri Ataşe'den [Deedes'ten] gelen bir telgrafta bana iletilen Kemal'in vazifesiyle ilgili şüphelerle birleştiğinde, ahval hakkında kabaca bir fikir edinmeye çalışmak için geceyi Havza'da geçirmeme karar verdirdi.
>
> Yolda hususen alâka celbedecek herhangi bir şey görmeksizin (Kavak sessizdi) öğleden sonra (1 Haziran) saat beşten kısa bir süre önce Havza'ya vardım ve bir Yunan hanında kaldım. Yunan Piskopos ben geldikten çok kısa bir süre sonra beni görmek için çağırdı. Bana evvelki Cuma (30 Mayıs) Havza'daki camide özel bir ayin yapıldığını ve daha sonra Belediye önünde bir halk toplantısının tertip edildiğini bildirdi. Orada bulunanlar arasında Mustafa Kemal (ki kendisi konuşmamıştı), Belediye Başkanı ve Kaymakam da vardı. Havza'da yerel bir eşraf ve Reji (Reji Memuru) çalışanı Fuad Efendi tarafından (Piskopos'a göre, Kemal'in kışkırtmasıyla) çok sert bir konuşma yaptı. Hâlihazırdaki İzmir'i kurtarmak için gerekirse canlarını ve mallarını feda etmeye hazır olmaları istendi. Bir telgraf göndereceklerdi ve cevap geldiğinde, ne yapmaları gerektiği konusunda bilgilendirildikleri zaman hazır olmaları gerekiyordu. Piskopos, 30 Mayıs'ta Dereköy'de üç Rum'un Türkler tarafından öldürüldüğünü söyledi, ancak bazı Rumların misilleme yaparak iki Türk'ü öldürdüğünü itiraf etti. Bazı Yunan çete eski liderlerinin ve Taşoluk köyünün tüm Yunan erkeklerinin düzmece suçlamalarla hapse atıldığını söyledi. Piskoposun ayrılmasından sonra dört Ermeni kadın geldi ve Melkon Majaryan adlı birinin, Veronik Hayrabedyan'ın önerisiyle önceki Cuma (30 Mayıs) camide bulunduğunu ve Mustafa Kemal'in İzmir hakkında anlamlı bir konuşma yaptığını duyduğunu müspet surette belirtti. Majaryan haber vermek için Merzifon'a gitmişti. (Daha sonra orada bulunan kişi, aslında caminin içinde olmadığını, sadece avluda bulunduğunu, bu nedenle ifadesinin ilk elden delil olarak değerini yitirdiğini söyledi). Fuad Efendi'nin müteakip mitingde yaptığı konuşmanın, Piskopos tarafından bildirildiği gibi, muhtevasını teyit etmişler ve Mustafa Kemal'in tensibiyle yapıldığını da belirtmişlerdir. Kadınlardan biri olan Pirapyon, sürgünler sırasında kendisini kurtaran Çerkes İbrahim'e, yaygın olan söylentilerin doğru olup olmadığını ve onu tekrar kurtarıp kurtaramayacağını sorduğunu söyledi. Böyle yapacağını belirtti. Fuad'ı konuşmasının ardından gördüğünü de sözlerine ekledi ve sözlerinin tam manasının ne olduğunu sordu. Fuad, telgraflarına cevab alındıktan sonra ne Rumların ne de Ermenilerin (Müslümanlaştırılanların bile) sağ bırakılmayacağını kaçamak yapmadan belirtti.

Osmanlı Saltanatının selâmet ve emniyeti konferansın çok geniş bilgi, ihata ve tecrübe sahibi bir devlet adamı tarafından temsil edilmesini gerektirmektedir. Tevfik Paşa. . . ve onunla birlikte meslekten yetişme ehliyetli dört devlet adamı ile rehberlik vasfını taşıyan ulema . . . hilâfet ve saltanatın haklarını savunacak ehliyete sahiptirler. . . (aksi halde) İmparatorluk ve millet ve onlardan da fazla bilhassa hanedanı saltanat, Allah esirgesin, en vahim akibetlere maruz kalacaktır. Bütün bu ve diğer hususlarda lûtuf ve atıfeti şahanelerinin inayet buyurulması büyük hükümdarımız efendimize ait bulunmaktadır."

[298] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.

> Akşam kısa bir müddet dışarı çıktım. Sokakta pek çok edebsiz asker vardı.
>
> Ertesi sabah beni doğru bir surette kabul eden General Mustafa Kemal'i ziyaret ettim. Vazifesiyle alâkalı herhangi bir şüphem olduğuna dair hiçbir emare vermedim; umumî ahvalin ve asayişin sağlanması için alınması lâzım gelen tedbirleri görüştük. Muhtemelen bir müddet sularını içerek istifade ettiği Havza'da kalacağını ama birkaç günlüğüne Amasya'ya gitmek istediğini söyledi. Merzifon'a gidip gitmeyeceğinden müteredditdiddi. Daha sonra dahilî kesimlerde daha da ileri gitmek ümidindeydi ve müteakiben Trabzon ve Erzurum mıntıkalarını da ziyaret edebilirdi.
>
> Ahiren Pera'daki eski müdde-i umumî, Kaymakam Fahri Bey'e iade-i ziyaret ettim ve cezaevine de uğradım. Burada hepsi önceki birkaç gün içinde hapsedilmiş dokuz Rum vardı. Birkaçı Taşoluk'tandı. Onlara isnad edilen suçlamalar ekseriya cinayetti, hepsi olmasa da çoğu, af kapsamında salınan eski eşkıyalardı.
>
> Havza'da mevcut Rum raporlarına göre, Müslüman evlerinde hizmetçi olan Dereköyü'den on dört Rum kaçırılmış ve on, on iki gün daha hiçbir haber alınamamıştı. Bu raporların mutemet olup olmadığını bilmiyorum, ama öldürüldüğü sanılanların isimleri ve onların hizmetinde oldukları Müslümanların isimleri bana verildi. [..][299]

Yunan işgal kuvvetleri Soma'dan ve Aydın'dan geri çekildi:

> Haziran ortalarına doğru Yunanlılar'ın mevzii olarak bazı yerlerden geri çekildikleri görüldü. Osmanlı delege heyetinin Paris'e gitmesi, İzmir ve dolaylarında cereyan eden facialarn Avrupa'da aksetmesi ve özellikle millî kuvvetlerin gittikçe daha azımkâr ve kararlı harekete geçmeleri, onları ihtiyata sevketmiş olacaktı. 12 Haziran'da Soma, Aydın boşaltılmış, Aydın'daki işgal kuvvetlerine ait eşya ve erzak da İzmir'e naklolunmuştur. Ertesi günü Akhisar ve daha sonra Manisa da tahliye edildi.
>
> [..] Aynı zamanda İzmir'deki Yunan sansörü de Yunan hükümetinden aldığı emir üzerine fevkalâde komisserlikçe lağvedilmişti.[300]

İstiklâl gazetesinin haberi: *Mustafa Kemal azledilmemiştir. Bazı konuların müzakeresi için İstanbul'a davet edilmiştir. Yarın İstanbul'a bekleniyor.*[301]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin edilmiş olan Mustafa Kemal Paşanın istifa etdiğini dünki gazetelerden bazıları yazmışsa da bunun katiyen asılsız olduğunu beyan ederiz*.[302]

İzmir Valisi İzzet Bey, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinin İzmir mümessili Fitzmaurice'ye mektub gönderdi: *Yunan işgal mıntakasının genişletilmesi asayişi tehdit ediyor*.[303]

Fahrî Yaver-i Şehriyarî 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi:

> [..] Filhakika bu menâtık hakkında icra ettiği tahkikat-ı resmiye-i hususiyeye nazaran da, Vilâyat-ı Şarkiyye'den bir karış toprağın bile Ermenistan'a terkinin mümkün olamayacağı, bir tek Ermeni askerinin hududumuzun bu cihetine geçmesinin ateşle mukabele göreceği ve ancak hükümetler beyninde kararlaştırılacak ve başka hiçbir yerde ekseriyet teşkil etmemek üzere Ermeni muhacirlerinden arzu

[299] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 15-23. Çeviri yarım kaldı. Tamamlanması gerek (*ÖFA notu*, 6 Kasım 2022).

[300] M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 142.

[301] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 42; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 319.

[302] Alemdar, 12 Haziran 1335-1919, Numero 170-1480, *Dahilî Haberler: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2.

[303] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 42; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 319.

> edenlerin memleket dâhiline hükümetin tekeffül ve zıman-ı adlisi altında kabul olunabileceği acizlerince de taayyün eylemiş olduğundan ana nazaran icab-ı icrası arz olunur.[304]

13 Haziran 1919. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi reisi Kidston, Paris Sulh Konferansının *koyduğu açık şartlara rağmen Yunanlıların ilerlemeye devam ettiklerini ve anarşinin Aydın vilayetinde mi yoksa Konferans'ta mı fazla olduğunun sorulabileceği mütalaasında* bulundu.[305]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın beyanatını neşrediyor: Paris Sulh Konferansına katılan *heyetin büyük üyeleri Türkiye'nin büyüklüğünden (şanından) sorumlu ve Fransa'nın dostu olan partiye bağlı*dır.[306]

İngiliz liberal "The Manchester Guardian" gazetesi, Paris muhabirine beyanatta bulunan Sadrazam ve Başmurahhas Damad Ferid'in görüşlerini neşretti. *"Türk Delegeleri" başlığı ile Savaş Basın Derneği'nin özel haber yaptığı röportajda Damad Ferid, Türk Delegasyonunun en iyi niyetlerle ve müttefikleri Türkiye'nin durumu ile ilgili aydınlatmak için geldiklerini söylemişti. Delege üyelerinin Türkiye'nin azametinden sorumlu ve Fransa ile dost olan partiye ait olduklarını belirtmişti. Damad Ferid, İttihat ve Terakki'nin yaptığı işkenceye başını kaybetmemek için sessiz kaldığından bahsetmiş ve partisinin güç elde edince kendisine İtilaf Devletleri ile anlaşmaları başlatmak için Selanik'e gitmesi emri verildiğinde, gidişine engel olmak isteyen Genç Türkler'den kılık değiştirerek kaçtığını söylemişti*.[307]

Mustafa Kemal, Havza'dan Amasya'ya, kuzeyden güneye doğru Anadolu dahiline intikal etti. *Bilhassa Havza'dan çıkış, adeta firar gibi olmuş. Orta Anadolu halkı henüz bir istilâ tehlikesine maruz bulunmadıklarından İstanbul Hükümetine ve bilhassa Padişaha karşı asırların yekûn ettiği sadakat ve hürmeti sarsabilecek teşebbüsatı hoş görmemişler. Teşkilâtta müşkilâta maruz kaldığını M. Kemal Paşa daha evvel de bildirmişti. Erzurumda bir kongre ile kuvvetlenmeden oralarda bir şey yapılamayacağını herkes anlamış bulunuyor. Mustafa Kemal Paşanın padişah yaveri kordonu taşıması ve imzalarını Fahrî Yaverî Hazreti Şehriyarî atması, şurada, burada bir dedikoduya zemin açtığı işitiliyordu.*[308] Mustafa Kemal, Amasya ahalisini Müttefiklerle yeni bir harb anlamına gelen gayr-ı nizamî harbe tahrik ediyor:

> Amasyalılar daha ne bekliyorsunuz? Düşman Samsun'a ayak basacak olursa, ayağımıza çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son kaya parçasına kadar savunmamız gerekecek. Eğer, Tanrının iradesi

---

[304] Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi, ISH-1, Kutu No: 16, Gömlek No: 18, Belge No: 18(2); Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 187-188, dipnot 613.

[305] FO, 371/4218/87758; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 399.

[306] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386, dipnot 186.

[307] The Guardian, 13 June 1919, *The Turkish Delegates*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 38.

[308] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 67. Mustafa Kemal, bu yer değişikliğini 8 sene sonra ketum bir surette zikreder: "Fakat, bazı mücbir esbaptan dolayı, derhal Havzayı terkedip Amasyaya gitmeğe mecbur olmuştum." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 23. Bir başka kaynak ise ilginç bir mecazî anlama dikkat çekmektedir: "Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak bastı. Gelişini haber alan Kâzım Karabekir, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin toplantı yapacağı Erzurum'daki kendi karargâhına davet etti. Mustafa Kemal ise, daracık bir nehir vadisine kurulmuş, bir Türk alayının konuşlandığı Amasya'ya gitmeyi yeğledi. Osmanlı Imparatorluğu'nun yükseliş döneminde veliaht prensler devlet yönetme sanatını öğrenmeleri için Amasya'ya vali olarak gönderiliyorlardı. Mustafa Kemal, milliyetçi liderlerin toplantısına ev sahipliği yapmak için burayı seçmişti." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 196-197. Mustafa Kemal'in askerî cunta teşkil edeceği mekân Amasya sancağının İngiliz işgali altında olduğunu hatırlamakta da fayda vardır.

> bizim yenilmemizi uygun görmüşse, yapacağımız şey evimizi, barkımızı ateşe vererek, yurdu harabeye çevirdikten sonra ıssız bir çöle çekilmektir. Amasyalılar, hepimiz bunu yapacağımıza yemin etmeliyiz.[309]

Mustafa Kemal, halbuki hem Hüseyin Rauf'u (Orbay) hem Ali Fuad'ı (Cebesoy) Havza'ya davet etmişti. İkili, Havza'ya muvasalat ettikleri vakit Mustafa Kemal'in Amasya'ya intikal etmiş bulunduğunu öğrendiler ve 19 Haziran'da oraya vasıl oldular.[310] Mustafa Kemal'in Havza'dan Amasya'ya niçin alelacele gittiği meşkuktur.[311]

> Karadeniz sahillerine ayak basan Mustafa Kemal, işe koyulmakta hiç vakit kaybetmemiştir. Anadolu'nun içlerine doğru yol alan Kemal Paşa, her gittiği yerde Müttefiklere karşı bir direnişin örgütlenmesi gerektiğini belirterek en son Erzurum'a ulaşmıştır. Kemal Paşa İstanbul'dan ayrıldığında, Ateşkes Antlaşması'nı imzalayanlardan biri olan Rauf Bey de, işgal altındaki İzmir yakınlarından Balıkesir'e doğru yola koyulmuş ve orada fünyeyi ateşledikten sonra da Paşa'ya katılmak üzere Doğu Anadolu'ya geçmiştir. Kemal Paşa ve arkadaşlarının önlerindeki görev, Türk topraklarında bir Ermeni idaresinin kurulmasını engellemek amacıyla kuzeydoğuda faaliyet gösteren direnişle, İzmir'in iç kısımlarında faal olmasına rağmen tam bir bütünlük içinde olamayan hareketin ve ülkenin hemen her yerinde çeteler halinde mücadele içinde olan tüm mahalli teşkilatların -örneğin İzmit'teki ılımlı Bolşevik çizgideki kırsal direniş unsurlarının- koordinasyonunu sağlamaktı.[312]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e telgraf gönderdi: Akşam gazetesi *Globe paraya zaafı olan nâdir ingiliz gazetelerinden biridir ve Türkiye adına çalışanlar tarafından satın alınmışa benzemektedir; ama bu önemsiz* bir *gazetedir*.[313]

14 Haziran 1919. Padişah Başkâtipliğine gönderdiği şifreli telgrafta "Üçüncü Ordu Kumandanı" Mustafa Kemal, halife-sultana hâlâ sadık olduğunu ve vazifesini ifa ettiğini iddia etti:

> Mabeyni Hümayun Cenabı Melûkâne Başkitabeti Celilesi vasıtasiyle Atebei Hümayunu Cenabı Padişahiye
>
> Büyük milletin ve mukaddes hilâfetin imadı sahih ve yegânesi bulunan saltanatı hümayunlarını Cenabıhak masunu âfat buyursun! Şevketpenahım! Memleketin bugün uğradığı âfatı tazyik ve tehlikei inkisam karşısında ancak Zatı Hümayunları başta olmak üzere, millî ve mukaddes bir kudretin sayhai mevcudiyeti vatanı ve istiklâli Devlet ve milleti ve Hanedanı Celilüşşanınızın altı buçuk asırlık mübeccel tarihini kurtarabilir. Her tarafça bu içtihad ve kanaat yektadır. En son Huzuru Şahanelerinde şeref müsüle mazhar buyurulduğumda İzmir vakai müellimesinden pek mahzun olan kalbi hümayunlarının bu noktai necata ait ilhamatı bu anda dahi hafıza ârayı intibahımdır.
>
> Bu ilhamatı izah etmek isterim. İstanbul'dan en son müfarakat edeceğim gün şeref müsüle nail olmuştum. Bu esnada Zatı Hazreti Padişahi Boğaziçi'nde bulunan İngiliz zırhlılarının, saraya müteveccih olan toplarını göstererek, görüyorsun dedi, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzımgeleceğini tasavvurda tereddüde düçar oluyorum ve ellerini kaldırarak, inşallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur, bu vaziyeti elîmeden gerek beni ve gerekse kendisini tahlis eder buyurmuşlardı, binaenaleyh; mâruzatımda arz etmek istediğim bu ifadei hümayunlarıdır.

---

[309] Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 209; Aktaran: Selâhattin Tansel. (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (c. 2, s. 8, dipnot 26). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

[310] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 10, dipnot 34.

[311] Gökbilgin'e bakılırsa "Merzifon'da ehemmiyetli bir İngiliz kuvvetinin bulunması, Mustafa Kemal Paşa'yı arkadaşlarının gelmesini beklemeden karargâhını 13 haziranda Amasya'ya nakletmeye sevketti" idi: M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 154. Fakat bu görüşün ciddiye alınamayacağı kanaatindeyiz zira velev İngiliz kuvvetinin varlığı bir tehdit teşkil etse idi, Mustafa Kemal Havza'ya niçin davet etsindi?

[312] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920,* 2010, s. 35-36.

[313] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 160.

> Dilhahı miktarilerinden mülhem azim ve iman ile vazifei âcizanemde müdavim bulunuyorum. İradei mülûkâneleri veçhile Sadrazam Paşa kulunu daima mehamı umurda tenvir ve icabatını arz ve tatbik etmekteyim. Şu bir ay zarfında hemen tekmil Anadolui Şahanelerinin vilâyat, elviye ve kazalarına ve hudut boylarına kadar olan efkâr ve âmali millete ve tekmil kumandanların ve tabakatı memurinin hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hâsıl ettim. Binnetice bâriz bir surette tahakkuk ediyor ki; millet baştan aşağı uyanık olup istiklâli devlet ve milleti ve hukuku âliyei saltanat ve hilâfeti teyit için kavi bir azim ve iman ile mücehhez bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felâketlerden bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim.
>
> Şevketpenahım! Bu evsaf ve vaziyette ve Zatı Akdesi Hümayunlarına revabıtı lâyezal olan milleti necibelerine tamamiyle istinat ve bilmukabele bütün mânasiyle bu millî ve vicdani kuvvete müzaheret olunur. Son hattı hümayunları umum milletin azim ve celâdetini artırmıştır.
>
> Yalnız şayanı dikkat ve teessürdür ki; bu nezih Anadolu halkı bugünkü hassas devirde bile İstanbul'da cari tehalüf ve münafereti efkârdan ve ihtirasatı fitnekâriden pek müttezi bulunuyorlar. Filhakika İstanbul muhitinin tefessühe müsait ahlâkı ve bundan istifadeyi bilen ecnebiler Devlet ve milletin imhası ve Devlet ve millete ve Padişaha sadakat ve fedakâriyle hizmet kabiliyetinde olanların ortadan kaldırılması için pek ileri gitmek cüretini gösteriyorlar.
>
> Şevketmeabım! Hatırı nişanı miktarileri olacaktır ki; vezaifi mevduamın ifası sırasında ecnebilerin ve bâzı erbabı mefsedetin mutlaka tezvirat ve mümaneatı ihtimalini daha Dersaadette cezm ile bunu mâruzatım meyanında ihsasa çalışmış ve bilhassa Sadrazam Paşa ile bâzı ricali mühimmei devlete pek açık olarak teşrih ve böyle vaziyetler karşısında Ali İhsan ve Yakup Şevki paşaların âkıbetine giremeyeceğimi ilâve eylemiştim. İşte vicadnı millideki intihabatı ciddiye ve tecelliyatı cedideyi menfaati istilâcuyanelerine münafi gören İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere mümaşatı meslek edinen zayıf seciyeliler bu kere âcizlerini biliğfal İstanbul'a celbe teşebbüs ediyorlar. Hakanı Celilüşşanına, milletine, vatanına sadik ve bu uğurda ölümleri istihkâr ile melûf kulları gibi bir kumandandan elbette hukuku saltanatı hümayunlarının ve milletin beka ve mevcudiyetinin düşmanı olanlara mümaşatkârlık beklenemezdi. Binaenaleyh abdi memlûkleri bittabi Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak hali atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldın ve bittabi buna muvafakatte mazurum ve eğer icbar edilirsem memuriyeti âcizanemden istifa ederek kemakân Anadolu'da ve sînei millette kalacağım ve vazaifi vataniyeme bu kere daha sarih hatvelerle devam edeceğim. Ta ki millet mazharı istiklâl ve saltanat ve hilâfeti muazzamai hümayunları masunu indiras olsun, lâyezal sadakati âbidanemin daima mütezayidolduğuna itimadı şahanelerini arz ve istirhama mücaseret eylerim.[314]

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân'a gönderdiği telgrafta 16 kez tekrar ettiği "millet" kavramıyla, "millet" dendiği vakit ahalinin anladığı yegâne gerçeklik olarak, Osmanlı tebaası İslâm milletini kastetmekteydi. Mezkûr çatı kavramı "millet"e, İslâm/Müslüman olan Türkler, Kürdler, Çerkesler, Arnavudlar, Lazlar vesair kavimleri dahildi. Ancak hatırlanırsa Mustafa Kemal, İngilizlerle 22 Mayıs tarihli hususî görüşmesinde; *İngiliz gibi medenî ırkları*n rehberliğinde Türklük merkezli bir millî hakimiyet idaresinin kurulmasına şahsen taraftar olduğunu belirtmişti. Mustafa Kemal'in şahsî efkârı, o devrin umum efkârına nazaran azınlıkta, marjinal kalmaktaydı. Binaenaleyh Mustafa Kemal, şahsî iktidarını perçinleyinceye kadar "millet" kavramını Türk ismiyle beraber kullanmaktan ictinab edecektir.[315]

---

[314] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 10-11; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, Cilt 2, s. 375.

[315] "Anadolu direniş hareketi yerden göğe kadar bir bağımsızlık savaşıydı. Fakat Kemalist tarih anlatısının aksine, bu savaş Türk milletinin bağımsızlık savaşı değildi: Daha ziyade sultan-halifenin ve Osmanlı milletinin yabancı bir emperyal kontrolden (İngiliz, Fransız ve İtalyan) kurtulma ve Yunanlar ile Ermenilerin Anadolu'yla ilgili aşikâr planlarını bertaraf etme hareketiydi. (..) Mustafa Kemal ve Anadolu direnişi liderleri (..) mücadelenin sonucu kesinleşene kadar gelecekteki Türk milletinin değil, Osmanlı Müslüman milletinin kapsayıcı anlamını yansıtan bir millet yorumuyla yetinmişlerdir." Gavin D. Brockett. (2022). *Ne Mutlu Türk'üm Diyene: Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi* (Ö. Balkılıç, çev.) (2. baskı) içinde (s. 80-81). İstanbul:

Bâb-ı Âlî Paris Sulh Konferansı heyetinin murahhaslarından Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), Sadrazam Ferid Paşa'dan ayrı olarak, *Sirius* nam İngiliz muhribine binerek İstanbul'dan mufarakat etti.[316]

> Damat Ferit ile heyetinin, Fransızların "Democratie" savaş gemisiyle gitmesi dolayısıyla, İngilizlerde herhangi bir kırgınlık olmaması için başvurulan kurnazca çare ilginçtir. 5 Haziran'da Tevfik Paşa, siyatikten rahatsız olduğunu, ertesi günü gidemeyeceğini söyleyice, Fransızlar ona ayrı bir savaş gemisi tahsis etmek istediler ve 7 Haziran'da geminin hazır olduğunu bildirdiler. Tevfik Paşa, bunun üzerine, doktorun deniz rutubetine zararlı olduğunu söylediğini belirtince, emrine özel bir tren vermek istediler. Fakat bu arada Tevfik Paşa, Calthorpe'a başvurdu ve onun büyük bir istekle bulduğu "Ceres" savaş gemisiyle gitti.[317]

***

İstidrat: Mahmut Celâl Bayar, 1967'de neşredeceği hatıratında, Sabık Müftü Abdurrahman Kâmil Efendi'nin 14 Haziran 1919 günü Amasya'daki Büyük Cami'de Mustafa Kemal'in telkiniyle şunları söylediğini iddia edecektir: *Ey ahâli! Milletin İstiklali tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak için gerekirse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lâzımdır. Artık padişahın ünvanı ne olursa olsun bir kıymeti kalmamıştır. Yegâne kurtuluş çaresi halkın, hâkimiyetini doğrudan doğruya ele almasıdır*.[318] Ahalisi Halife-Hünkâra gayet merbut Amasya mıntıkasında mezkûr sözleri söylemek, devrin şeraitine nazaran katiyen kabil değildir. Başka bir deyişle, böylesi cümleleri sarf eden kim olursa olsun, ahali tarafından itibar görmez hatta tekdir edilirdi. Celâl Bayar, işbu rivayeti, bizce sonradan istimal etmiş, uydurmuştur. Nitekim Mustafa Kemal, 1920 baharında iç savaş çıkıncaya değin ahalinin teveccühünü kazanmak saikiyle Halife-Hünkârcı bir siyasî kulvarda hareket edecektir.

***

15 Haziran 1919. İzmir'deki İngiliz mümessil Fitzmaurice, Nazilli'nin Yunanlılarca tahliye edilmesini taleb etti.[319]

Trakya'daki ve İzmir ötesindeki Yunan işgaline; Diyarbekir'deki İngiliz teşvikatında ayrılıkçı Kürd hareketine ve Şark hududundaki Ermeni teşebbüslerine dair Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı) ve İkinci Reis Kâzım (İnanç) imzalı muhtıra, Sadarete gönderildi. İzmir'i mütecaviz Garbî Anadolu'da genişeyen Yunan işgali hakkında şunlar tavsiye edilmektedir: *Mademki devlet yalnız İzmir istihkâmatının işgali hakkında nota almıştır ohalde İzmir haricinde vukubulan Yunan işgallerini millî kuvvetlerimizle karşılamaklığımız icabeder ki ahlâfımıza karşı mes'ul kalmıyalım. Şayet İtilâf hükûmatı bizim şu hakk-ı müdafaamızı da tanımak istemezlerse şu halde de kendilerinden Yunanlıları verdikleri nota mündericatına irca' etmelerini rica edelim*.[320]

Fol Kitap. "Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, mücadelesini, *Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklâline tecavüz* edenlere karşı, Goltz'un kavramsallaştırmasını kullanarak, *bütün milletce müsellâhan* mukabele etmek olarak tanımlayacaktır. Zikrettiğimiz gibi, mâiyetindeki subaylara da Samsun'da İngiliz heyeti ile buluştuklarında, milletin, *Türk duygusunu hedef ittihaz* ettiğini söylettirmiştir. Ancak, Erzurum'da karşısına çıkan *millet,* farklı bir söylem geliştirmekte, değişik bir amaca ulaşmayı düşlemektedir. Erzurum Kongresi tarafından yayımlanan beyannâmede dile getirilen, *bi'l-cümle 'anâsır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedakârîyle meşhûn ve vaz'iyet-i 'ırkiye ve ictimâ'iyelerine ri'âyetkâr öz kardaşdırlar* yaklaşımı ortak paydası *din* olan, etnik farklılığa kör bir tasavvura vurgu yapacaktır. Bu tasavvurun söylemi, *milliyetçilik*i değil *Müslümanların birliği* temelli bir anti-emperyalizmi ortaya koymuştur." Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 295.

[316] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar,* 1940-1953, s. 2044; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 260, dipnot 118.

[317] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 385.

[318] Celâl Bayar. (1997). *Ben De Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş* içinde (c. 8, s. 110). İstanbul: Sabah Kitapları.

[319] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.42.

[320] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1953, Sayı 4, Vesika No: 84.

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı), Mustafa Kemal'in 11 Haziran tarihli sualine cevaben "müstacel" telgraf gönderdi:

> Samsun vasıtasile Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> 11/Haziran/ 335 tarihli telgrafnamelerine cevaptır: Faaliyeti kendilerine müsellem bulunan Zât-ı âlilerinin o mıntıkadaki memuriyetlerini hüsn-ü telakki etmeyen İngilizler Dersaadete celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet Nezareti bu İngiliz talebini icraya mecbur eylediğini arzederim.[321]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *11/Haziran 35 tarihli telgrafnamelerine cevabtır. İstanbula davetiniz Hükümet-i Seniyyenin kararı neticesindedir.*[322]

> 9 ncu Ordu Müfettişliği: (15 haziran 1919'da 3 ncü adını alacak. Karargâhı için yer belirtilmemiş. İngilizler sorunca Savaş İşleri Bakanı General Şevket Turgut Sivas olarak belirleyecek.)[323]

"Bağımsız liberal" *The Observer* gazetesi, Gulam Hüseyin Han'ın Majestelerinin Hükümetine göndermiş olduğu mektubu neşretti: *Efendim, bizler Hint Müslümanları, bu büyük savaşta babalarımızı, kardeşlerimizi ve oğullarımızı vererek Fransa ve Belçika'ya İmparatorluğun bütünlüğü için destek vererek Büyük Britanya'ya bağlılığımızı kanıtladık ve güveniyoruz ki Türkiye'ye karşı Barış Konferansı hareketi bu bağlılığı incitmeyecek. Bildiğimiz kadarıyla Türk halkı bu büyük savaşta yer almak istemedi, Alman sözleri ve entrikalarıyla kandırıldı. Bütün dünyanın haberdar olduğu gibi Türkiye dost ülke olduğunu İngiliz tutsaklara olan kibar ve insanca muamelesi ile kanıtladı. Bizler, Hint Müslümanları büyük Hicaz Şerif'inin Halife ya da Müslümanların başı olmasına tamamen karşıyız. Eğer kendisi Halife unvanını alırsa Müslüman Dünyası onu tanımayacak ve bizim dini bağlılığımıza sahip olmaya hakkı olmayacak. Bu hak yalnızca bizim tanıdığımız Türkiye'nin Sultanı'na verilmiştir*.[324] Hilafetin Türk'den alınıp Şerif Hüseyin'e verilmesi Hindistan'ı kuvvetle muhtemel karıştıracağı vechile, Hilafetin toptan kaldırılması, kökten çözüm olacaktır.

16 Haziran 1919. İngiliz istihbaratçı Binbaşı Vivian, Teşkilât-ı Mahsûsa üyelerinin kayıtlı olduğu Türkçe el yazılı bir vesikayı İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdi.[325]

Amasya'daki Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi:

> 10/6/35 tarih ve 66 istihbarat numaralı maruzata zeyildir:

---

[321] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No: 21. Fevkalade ilginçtir ki 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'i izahat vermesi üzere İstanbul'a davet eden kuvvetin İngilizler olduğunu Mustafa Kemal'e mahremane bildiren Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), Amerikan mandasını savunuyordu: Nilüfer Hatemi. (2021). (Haz.). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* (3. baskı) (Cilt 2) içinde (s. 650-651). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, 1972, s. 20. Cevad, Mayıs 1919'daki Meclis-i Vükela'da ise şu çarpıcı sözleri dermeyan etmişti: "Bize Arabistan, marabistan ne lazım, Hilâfetten bahsetmek nemize gerek? Biz postumuzu kurtaralım." Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 296.

[322] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 22.

[323] Celâl Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, 1971, s. 20, dipnot 1. Hatırlanacak olursa İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristole'e bağlı Bahriye İstihbaratı Dairesinin şefi Yüzbaşı Robert Steed Dunn, İngilizlerin Mustafa Kemal'i Sivas'a gönderdiğini ve Kemalist hareketi meydana getirmiş olduğunu belirtmişti.

[324] The Observer, 15 June 1919, *The Muslims of India*, p. 17; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 29-30. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[325] BNA, FO, 371/4234/118407; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 35.

> Merzifon ahalisinin İzmir için akdedecekleri mitinge devriyeler çıkarmak suretiyle mümanaat etmek teşebbüsünde bulunan hükûmetin muhafaza-i haysiyeti ve nazikâne protestosu karşısında tertibat-ı müttehazesinden bilmecburiye sarfınazar eden İngiliz mümessil Horst; milletin yaptığı mitingin icrasından sonra makam-ı Kaymakamîye gelerek ahalinin gösterdiği sükûn ve intizamdan, hassaten hükûmetin muhafaza-i inzıbat hakkındaki varlığından dolayı açık ve samimî bir surette teşekkür ve müstakır olan asayişten şüphesi kalmadığını ilâveten beyan eylediği iş'aratı mahalliyeye atfen maruzdur.[326]

Harbiye Nazırı Şevket Turgut, Mustafa Kemal'e telgraf keşide eyledi: *Mustafa Kemal Paşaya. 11 Haziran 335 tarihli telgrafnamelerine cevaptır. İstanbul'a davetiniz Hükümeti seniyenin kararı neticesidir. 15/6/335*.[327]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *M. Kemal Paşa'yı İstanbul'a istemişler. 11 Haziran'da bana vilayet şifresiyle yazmış. 16'da aldım ve derhal cevap yazdım (Lüzum görüldüğü zaman mıntıkama gelmesi).* [Konya'da bulunan Mersinli] *Cemal Paşa'nın harekete geçelim teklifi hakkındaki Paşa'nın şifresi geldi*.[328]

Bâb-ı Âlî Posta ve Telgraf Nezâreti Müdürü Refik Halid (Karay), *Redd-i İlhak hey'etlerinin telgraflarının çekilmemesine dair* muhtıra keşide eyledi. *Çünkü Redd-i İlhak Hey'etinin halkı silâha sarılmağa davet eden ve İzmir'i kurtarmaya çağıran telgrafları hükûmeti çok korkutmuştu.* Sulh müzakereleri başlamazdan evvel Yunan'a karşı Kuvâ-yı Milliye'ye müzaheret eden Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, sulh müzakerelerinin başladığı devrede, Kuvâ-yı Milliye'nin tetik disiplini vaziyetinde kalmasını istemektedir. Fakat Bâb-ı Âlî, Redd-i İlhak Heyetinin çağrısıyla *tâ Van'dan ve Trabzon'dan silâhını kaparak İzmir'e doğru yola çıkacak insan gruplarının büyük karışıklıklara sebep olacağını, böyle bir halin ise memleketin bütününün işgaline ve bu arada İstanbul'un kaybına yolaçacağını* düşünmektedir[329]:

> Vakta ki Yunan; İzmir hududu haricinde, Ayvalık'a tecavüz etti bu tecavüze Ali Bey maiyetindeki asker ve ahali kahramanca mukavemet gösterdi. Bu hareketi, en evvel Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey beğendi. Unutamayacağım bir vakadır:
>
> O gün yanımda, sonradan harekâtı milliyeye iltihak eden bir arkadaşım oturuyordu: Yahya Kemal (Beyatlı). Zaten çok yerde benden evvel gezip söylemişti. Ayvalık civarından "Ali" imzalı hükümete bir telgraf geldi; bunda "Mütecaviz Yunan ordu ve donanmasına karşı müsellahen harekete ibtidar olunup biinayetullahı taala, düşmanın püskürtüldüğü" tebşir olunuyordu. Derhal telefonla Nazırı buldum ve haberi aynen okudum. Ne diyeceğine, ne fikirde bulunacağına merakla muntazırdım; hatta ben kızacak zannediyordum. Hayır, telefonda şu takdir sesi top gibi gürledi:
>
> "Aşk olsun yiğitlere!"
>
> İmzadaki Ali, sonradan Çetinkaya oldu. Gurbette bile korkuturdu çoğumuzu.
>
> Hükümet, tecavüze uğrayan yerlerde ahalinin kıyamına karşı gelmeye kalkmak niyetinde değildi. Resmen men eder gibi görünmekle beraber, öyle azillere, tedbirlere kalkmıyor, adeta yarı göz yumuyordu. Bu bir müddet davam etti. Fakat nihayet Aydın "Reddi İlhak" Cemiyetinin bütün Anadolu içerisine birbiri arkasına gönderdiği telgraflar kabineyi, umumi bir silahlı hareketten korkuttu. Bu telgraflar Van'dan Trabzon'a kadar ahaliyi derhal silahlanarak İzmir'e doğru akın akın gelmeye teşvik ediyordu; müthiş bir hercümerce sebebiyet vermesi pek mümkündü. Bu hal, mütarekename mucibince, umumi işgalin ve İstanbul'un ziyaı suretiyle neticelenebilirdi. Dahiliye Nazırı telaş etti ve gece bana telefonla verdiği bir emirde "Reddi İlhak" Cemiyeti, tarafından verilecek telgrafların "Katiyen kabul edilmemesi" ve "tazyik altında edilse bir keşide

[326] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1953, Sayı 5, Vesika No. 107.
[327] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 233.
[328] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 604.
[329] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 14-15.

olunmaması" lüzumunu bildirdi. Acemi bir âmir olmakla beraber öyle her denileni yapmak kârım değildi; nizamları tetkik ettim. Filvaki "Asayişi dahiliyi ihlal mahiyetinde bulunan posta ve telgraf müraselatının tevkifi" hükümetin hakkıydı; hatta bu hakkı İttihat posta mukavelenamei umumisi de tasdik eyliyordu. O zaman derhal şu tamimi başmüdüriyetlere gönderdim:

"Reddi İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak katiyen kabul edilmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır. 16 Haziran 1335."

Anadolu harekâtı milliyesi işte bu tamimden sonra alevlendi.[330]

Liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, Edward S. Browne'nin makalesini neşretti:

Savaşa girişinin herhangi kavgacı bir ulustan daha ahlaksız olduğunu belirttiğiniz Türklere bile adil davranmak istediğinize eminim. Türk Devrimi (II. Meşrutiyet)'den sonra ulusçu liderlerin çoğunluğu Anadolu'da ve özellikle Ermenistan'da jandarma organize etmesi için İngiltere'nin daveti dahil yardım ve dostluğu için çok istekliydi. Onların önerileri soğuk karşılandı ve sonunda reddedildi. İtalya'nın Trablusgarp'a yaptığı sebepsiz hareketi karşısında İtilaf Devletlerinin davranışı ve Balkan Savaşı Türkleri bu bölgeden yardım ve sempati beklememeleri konusunda ikna etti. İngiliz yanlısı parti zayıfladı ve gözden düştü. Ve güç askeri desteğinin Almanya'nın dostluğunu kazandıracağı konusunda kandırıcı, dalkavuk sözler veren aşırı milliyetçi ve askeri kanadın lideri Enver Paşa'ya geçti. Sonuç olarak Türkiye, Türk Hükümetinin bilgisi dışında tamamen Almanların organize ettiği ve Odessa'ya düzenlediği hareket ile savaşa sürüklendi. Türkiye hiç şüphe yok ki oynadığı rolden dolayı derin acı çekecek fakat bütün adalet limitini aşan yok edilme tehditi ancak intikamcı olarak tanımlanabilir. Bütün bunların dışında Türkler iyi tanınmış insanlar, birbirlerine sadece aynı inançla değil, aynı dil, yaşam tarzı ve sosyal düzenle de bağlılar. Tarihte Orta Asya ve Yakın Doğu'daki binlerce yıl (ilk Türk yazıtları 8. Yüzyıla kadar gidiyor) oynadıkları rol dikkate alınırsa kendi memleketlerinde İtalyanlardan ve Yunanlardan yönetim konusunda yardım alması gerekiyormuş gibi görmek absürt. 40 yıl önce onlar hakkında yazılan ve söylenenler abartılı ve ölçüsüzdü. Şimdi tam tersi durumdayız. Türklerin herkesin bildiği cesaret, sabır, uysallık, temizlik, inanca saygı gibi iyi özelliklerini konuşuyoruz. Ulusların Self-Determinasyonu barışçı ve mutlu bir dünyanın temeli olduğuna inanıyorum. Yunanların bağımsızlıklarını elde etmelerinden, güzel şehirleri Atina'yı geri almalarından ve İtalya'nın Avusturya boyunduruğunu silkelemesinden memnunum ancak bu ulusların kendilerini fethedenleri taklit ettiklerini görmek beni çok üzüyor. İstanbul Türk şehrinden daha fazlası, İslamın entellektüel yaşamının merkezi. Şam ve Bağdat'ın kaybedilmesi Türkler için dayanılması zor ancak İstanbul'un, Bursa'nın ve Konya'nın kaybedilmesi katlanılamaz.[331]

17 Haziran 1919. Başmurahhas Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansında, Onlar Konseyi'ne mülahazalarını ve şartlarını serd etti: (i) Osmanlı milleti harb suçlusu değildir. (ii) İttihadçılar, Hükümdara bile haber vermeden memleketi harbe sokmuşlardır. (iii) *Askerî zaruretler sonucu sırf bir müdafaa tedbiri olarak yapılmış olan Ermeni tehcîrinin mes'uliyyeti* İttihadçılara aiddir: *a) Savaştan önceki Osmanlı toprak statüsünün muhafazası. b) Ege adalarının Yunanistan ve Onikiada'nın İtalya tarafından Osmanlı Devletine bırakılması. c) Balkan Harbleri neticesinde Bulgar ve Yunanlılara geçmiş olan Batı Trakya'nın Osmanlı Devletine geri verilmesi. d) Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kurulması müzakerelerine başlanabileceği. e) Osmanlılara bağlı kalmak şartı ile Arablara muhtariyyet verilebileceği.*[332] Sadrazam Paşa'nın Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyine takdim ettiği bu *Misak-ı Halife* muhtırası, esasen, 30 Mart 1919'da İngiliz Fevkalâde Komiserliğine

[330] Refik Halid Karay. (2009). *Minelbab İlelmihrab* içinde (s. 213-214). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

[331] The Guardian, 16 June 1919, *The Turkish Delegates*, p. 12; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 38-39. "Dönemin siyasi eğiliminin aksine objektif yorumlar yapan yazar Avrupa'nın ilhakının veya işgalinin *Mandacı Güçler* deyimiyle olsa bile yakında veya daha sonra zarar göreceğini söyleyerek yazısını bitirmektedir."

[332] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 260.

teklif edilen münferid sulh taslağının benzeridir. Yine *asgariyi elde edebilmek için azamiyi* taleb eden bir tavır icra edilmektedir.[333]

> Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na resmî cevabı Meclis-i Vükela/Osmanlı Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş *Müdafaaname* başlığı taşıyan muhtıra idi.
>
> 11 maddeden oluşan bu belgede Osmanlı, batıda Gümülcine dâhil olmak üzere Balkan Savaşı öncesi Türk-Bulgar sınırından başlıyordu. Doğu sınırı bir taraftan Batum'un kuzeyinde Poti'ye uzanırken Ermeni Kafkas Cumhuriyeti ile çizilecek sınır belirsiz bırakılarak İran hududu zikredilir. Güneyde ise sınır Kerkük livasından başlayarak Musuli, Re'sulayn ve Halep'ten geçip Lazkiye'nin kuzeyindeki İbn-i Hani Burnu'nu içine alır ve Boğazlar, İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşürmeden, savaşta ve barışta deniz trafiğine açık olmak şartıyla Osmanlı elinde olacak, Anadolu sahillerine açık olmak şartıyla Osmanlı elinde olacak, Anadolu sahillerine yakın adalar da Yunanistan ile yapılacak nüfuz mübadelesi sonrasında Türk vatanına iade edilecekti. Wilson ilkesi gereği Yemen, Hicaz ve el-Cezire'ye geniş özerklik tanınacağı ilan edilmiş; ama tamamen ayrılmaları istenmemişti. Buna gerekçeleri de hilafet hukuku idi.
>
> Osmanlı Hükümeti, iktisadi bağımsızlık için kapitülasyonların kaldırılmasını, yeni sınırlar içinde payına düşen borçları da ödemeyi taahhüt etmiştir. Ermeni meselesiyle ilgili olarak da Ermenistan'a bitişik araziden nüfus oranları dikkate alınarak bir miktar toprak verilebileceği; Ermenistan'la nüfuz mübadelesi öngörülüyordu. Fakat Ermenilerin Çukurova bölgesinde herhangi toprak talebi tamamıyla reddedildi. Rumlar için de Anadolu Rumları ile Yunanistan'daki ahali-i İslam'ın nüfus mübadelesi yapılabileceği de önerildi. Osmanlı Devleti muhtırasında Adana, İçel, Antalya, Konya, Menteşe, İzmir ve Balıkesir'in İtilaf Devletleri'nce işgali protesto ediliyor ve işgalin en yakın zamanda sonlandırılması isteniyordu.[334]

Laurence Evans:

> Türk delegasyonu, tam vaktinde Paris'e geldi ve onları dinlemek için 17 haziran'da toplanması kararlaştırılan On'lar Konseyi önüne çıktı. Türkiye adına [De]legasyon Başkanı Damat Ferit Paşa konuştu. Türkiye'nin savaştan dolayı bir sorumluluğu olduğunu reddederek, bütün sorumluluğu Almanlara, özellikle Göben ve Breslav zırhlıları amiralinin kendi kendine Odesa'yı bombardıman etmiş olmasına, İttihat ve Terakki Fırkası liderlerine yükledi. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu parçalanmamalı, fakat, Wilson ilkelerine uygun olarak varlığını korumalıydı.
>
> Bu görüş, Konsey üyeleri üzerinde etki yapmadı. Türklerin sorumluluğunu bu kadar açık bir biçimde üstlerinden atmak istemeleriyle alay ediyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma önerilerini büyük bir küstahlık sayıyorlardı. Konsey, birkaç gün sonra resmî cevabını gönderdi. Türklerin sorumluluğu üzerlerine almama tezini reddediyor ve bir ulusun, kendi hükümetinin davranışlarından doğan sorumlulukları yüklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[335]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Vahideddin Hân'ın *sinirleri pek bozuk*tur ve Padişah'a göre *bütün İttihat ve Terakki kalıntılarını toplayan ulusçu parti*, *tahtını ya da hayatını tehdit* etmektedir. *Abdülmecit'in girişimlerinin, tahta geçmesine hazırlık olmak üzere, ulusçular tarafından kendisine yaptırıldığına* kânidir.[336] Veliahd Abdülmecid'in Padişah'a arz ettiği 12 Haziran tarihli layihasının tam metni, muhtıranın zeylinde yer alıyor. İttihad ve Terakki kalıntıları dahil Milliyetçiler, Veliahdı *kandırıp kendilerine baş temsilci yapmışlardı*r. 12 Haziran tarihli layiha, Padişah'a *ultimatom* niteliğindedir[337]:

---

[333] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 420.

[334] Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 118-119.

[335] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 190-191.

[336] FO, 371/4227, 90163; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 429.

[337] FO, 371/4227, 90164, 90724; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 382.

> Türkiye'de durum gittikçe daha karmaşık ve ciddi oluyordu. Yıldız'daki yangından sinirleri bozulan Padişah, tahtını ve hayatını tehdit etmekte olan Ulusçu Parti'nin entrikalarından çok ürküyordu. Bütün İttihat ve Terakki kalıntılarını içeren ve Fransızların yakından ilgilendikleri bu parti, başına Abdülmecit'i geçirmiş, o da Damat Ferit'in yerinden alınması için Saray'a neredeyse ültimatom niteliğinde bir yazı göndermişti. Ulusçu Parti, Harbiye ve büyük ölçüde Hariciye Nezareti'ni ele geçirmişti. İzmir işgali, partinin gücünü ölçüsüz oranda artırmıştı, ve hükümet düşecek olursa, İzmir işi için öç alma isteği hayli körüklenmiş olacaktı. Calthorpe, çare olarak Veliaht'ın derhal ve ciddi olarak tehdit edilmesini, hükümetin iktidarda kalıp bir patlamayı geciktirebilmesi için birçok tutuklamalara girişmesini öneriyordu. Zaten polis bombalı bir entrikayı kovuşturmaktaydı ve Trakya'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasında olayların patlak vermesi beklenebilirdi.[338]

Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. Veliahd Abdülmecid'in *Le Petit Parisien* gazetesindeki 24 Şubat tarihli beyanatına atfen *Fransızların Abdülmecit'in temsil ettiği akımla ilgilendiklerini* bildiriyor. Abdülmecid, İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid'le iyi ilişkiler kurmuş durumda.[339]

Calthorpe, Bâb-ı Âlî'ye nota verdi: *Tuğgeneral Mustafa Kemal'in Sivas bölgesine yaptığı vazife şimdiden içler acısı neticelere yol açtı. Taleb etmekten şeref duyarım ki bu sebeble, Osmanlı Hükûmeti, Tuğgeneral M. Kemal'in refakat ettiği tüm maiyetiyle beraber İstanbul'a derhal geri çağrılması için kat'î talimat vermelidir.*[340] Calthorpe, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota vererek *Mustafa Kemal olayının da gösterdiği üzere, Anadolu'yu on askeri bölgeye ayırma tasarısı Hıristiyan halkın durumunu daha çok tehlikeye soktuğu için, bunu kabul etmediğini* belirtiyor[341]; *Sivas ve Konya bölgelerinde ciddî tahripler ve Müttefiklerin menfaatlarına aykırı hareketler yapan Mustafa Kemal ve Cemal* (Mersinli) *Paşa'ların hemen geri çağrılmalarını* istiyor.[342] Bu babda, İngiliz askeriyesinin, Mustafa Kemal ve Cemal (Mersinli) ile mutabakata varmış bulunan Kâzım Karabekir hakkında böylesi bir talebi yoktur, fevkalâde dikkat çekicidir. Bize göre, Sovyet Rusya'ya karşı *Kafkas Seddi* ihdas etmeye çalışan İngilizler, bu projelerini gerçekleştirmek mucibince, Kâzım Karabekir'e dokunmamışlardır.

Kâzım Karabekir'in günlük kaydına göre Mustafa Kemal, Konya'daki 2'nci Ordu/Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Ferik Cemal'in (Mersinli) İtalyanlara karşı bilfiil mukavemet teklifini reddetmiş, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansı'ndan elde edeceği neticeleri beklemek gerektiğini bildirmiştir:

> Konya'da Cemal Paşa fiilen mukavemete geçmeyi teklif etmiş. 16 tarihiyle Kemal Paşa bana yazdı. Kendi mütalaasını emrivakie intizara taraftar olmadığını, fakat hazırlığımızı iyi yapabilmek için biraz zaman kazanmayı muvafık bulduğumuzu ve yeni hadise tacil etmezse sadrazamın sulh konferansında göreceği tarzı kabule intizarı yazmış.
>
> Vaktinden evvel yapılacak bir hareket Birinci Ordu müfettişliği kıtaat ve devâirini ve İstanbul müessesatını ve kıymetli şahsiyetleri mahvedebilir. Halen ihzaratla beraber kıymetli vücutların İstanbul'dan çıkarılması ve mütareke ahkâmı diye elimizden kama ve sürgü kolları vesairenin çıkarılmaması ve bir takım kıtaatın lağvı cihetine gidilmemesi lâzımdır. Yakında Bolşeviklerle temas hasıl olunca İtilaf'a memleketimizi tahliyeye dayatırız tarzında cevap verdim.[343]

Mehmed Ali (Gerede) yerine Dahiliye Nâzırı tayin edilen Ali Kemal, Meclis-i Vükelâ'nın kararını vilâyetlere ve sancaklara keşide eyledi:

---

338 FO, 371/4218, 87758; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 399.
339 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 175.
340 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 271.
341 FO, 371/4158, 102530; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 355.
342 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 13, dipnot 40.
343 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 604. Mersinli Cemal'in İtalyanlara karşı mukavemet etme kararına ilişkin vesikalar: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 123-129.

> . . İşgallerden ne derece müteessir ve münfail olursa olsun Osmanlı hükûmeti bu sıralarda harb ve darba tutuşamaz çünkü bugün varlığını ancak siyaseten müdafaa edebilir bir vaziyettedir. . . Murahhaslarımızın böylece vatanın asıl parçalarını kurtaracaklarına ümidimiz günden güne artmaktadır. Bu vaziyeti güçleştirecek ve hattâ imkânsız kılacak bir felâket için bilhassa dikkat nazarınızı ve hamiyetinizi celbederim. O felâkette millî ordu teşkil etmek, millî müdafaayı hazırlamak gibi endişelerle şu sıralarda son derece muhtacı oldu[ğum]uz memleket asayişini bozmak ve unsurlar arasına düşmanlığı fiilen uyandırarak memleketimizdeki İtilâf mümessillerinin hoşnutsuzluğunu celbetmek, kanunsuzluk, şakavet, yağma devirlerini büsbütün kapamak zaruretinde iken yeniden açmak . . .dır. Bu devletin selâmetine son bir darbe mesabesinde olan bu musibetin önünü almak için ne lâzımsa yapmaktan asla çekinmeyiniz. Bu gaflete safdillikle ve vatanperverlik düşüncesiyle dalanları nasihatlerle ikaz ediniz olmazsa cebren yola yatırınız.[344]

18 Haziran 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Belirttiğine göre *pek yakın bir zamana dek* Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı *Ali Kemal'in Fransız adamı sayılabileceğini, fakat tutumunu değiştirdiğini, siyasal ve kişisel güvenliğini sağlamak istediğini ve yüksek komiserlikle işbirliği yapmaya "tamamen hazır" olduğunu ve memleketin kurtuluşunun, hangi türden olursa olsun, İngiliz himayesinde bulunduğu görüşünü kabul ettiğini bildiriyor*.[345]

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos'un Paris'de bulunan Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e gönderdiği tarihi belirtilmemiş telgrafında, İstanbul matbuatının İngiliz-Fransız tarafeynine ayrıldığı bildiriliyor:

> ...Türk halkında ve basınında, biri İngiltere'den, diğeri Fransa'dan yana olmak üzere iki eğilim hissediliyor. İngiliz himayesi adına kuvvetli bir propaganda yapılmaktadır. Bu fikri savunan Alemdar gazetesi, 24 saatte 40.000 imza topladığından söz ediyor. Öte yandan, Türk hükûmetinin sözcüsü ve Antant taraftarı olan gazeteler açıkça Fransa'dan yana görünüyorlar. Bugün, Osmanlı imzası altında yayınlanan bir makalede, türklerin trajik durumu anlatıldıktan sonra, pişmanlık duyguları ve sızlanmalarla oyalanmanın gecikmekten başka bir işe yaramıyacağı, şimdi türklere düşenin gerçekleri olduğu gibi kabul etmekten ibaret bulunduğu ve memleketi bu çıkmazdan kurtarmak için yapılacak tek şeyin, Türkiye ile sıkı işbirliği yapmayı kabul edecek bir devlet aramak olduğu belirtiliyor. Makale, türkler Anadolu'nun bütünlüğünü ancak, büyüklerden birinin yardımını sağlayarak koruyabilirler, diye devam ediyor: Amerika çok uzaktadır ve Türkiyenin meseleleri karşısında daima bir seyirci gibi davranmaktadır. İngiltere, Asya ve Afrikadaki imparatorluk topraklarını idare işinin altından güç kalkmaktadır. Zaten Türkiye ile İngiltere arasında sıkı bir dayanışma geleneği de yoktur. (Buna karşılık...), yüz yıllık menfaat ve münasebetler Türkiye'yi Fransa'ya bağlamaktadır. Gazete böylece Fransa'yı tutuyor, fransızların yüksek medeniyetini, hürriyet sevgisini, tokgözlülüğünü ve türk dostluğunu övüyor.[346]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi muhabiri Londra'ya bildiriyor: (i) *İzmir'in işgalinden beri*dir *İttihat ve Terakki* Cemiyeti *yeniden canlandı*; (ii) *Hindistan, Mısır ve Afganistan'daki olaylar İslâmcılığı güçlendirdi*; (iii) *İttihat ve Terakki'nin denizden ya da Odesa'dan, mültecilerle gelen Bolşevik ajanlarıyla temasta olduğu muhakkak*tır.[347]

Hüseyin Rauf (Orbay) ve Ali Fuad (Cebesoy) *Sungurlu-Çorum-Merzifon* tarikiyle Havza'nın *birkaç kilometre cenubundaki değirmenlere muvasalat* ettiler. *Havza kasabası Fransızların işgalinde bulunduğu cihetle kasabaya girmeyerek Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla irtibat tesisi ve mülâkat mahallini tesbit etmek üzere* Ali Fuad'ın yaveri İdris Çora, Havza'ya gönderildi. İdris Çora, Havza'daki

---

[344] M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 155.

[345] FO, 371/4227, 96973; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 383, dipnot 180.

[346] Londradaki Yunan Büyükelçiliği arşivi; Aktaran: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 58-59, dipnot 1.

[347] The Times, 1 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 374.

telgraf müdürünün yardımıyla Mustafa Kemal'in Amasya'daki karargâhıyla irtibat kurdu ve Mustafa Kemal'in ikiliyi orada beklediği bildirildi. Hüseyin Rauf ve Ali Fuad, değirmen mevkiinde konakladılar.[348]

Aydın Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı *Demirci Mehmet Efe, Bozdoğan kasabasını basarak jandarmaları öldürdü.*[349]

19 Haziran 1919. Başmurahhas Sadrazam Damad Ferid Paşa, Fransız Başvekil Clemanceau'ya tevdi edilmesi üzere Paris Sulh Konferansı Katib-i Umumisi Dudasta'ya nota verdi: ….*kabulü zarurî tek hal çaresi; hiç şüphe yok ki, İzmir'in işgali meselesinde Yunanlılar tarafından işgal edilen toprakların kâmilen ve nihâî olarak süratle boşaltılmasına intizâren Yunanistan'ı, Paris Konferansının işaret ettiği hudutlar içine geri çevirmektir*.[350]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı) imzalı *gayet müctacel ve mahrem* muhtıra; Garb Cephesinde konuşlu Soma'daki 14'üncü Kolordu, (Nazilli'deki?) 57'nci Fırka, Edirne'deki 1'nci Kolordu kumandanlıklarına ve Konya'daki 2'nci Ordu (Yıldırım Kıtaatı) Müfettişliğine tellendi. Kuvâ-yı Milliye, Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi tarafından mahremane müzaheret edilmekle birlikte mukateleye katılmayan Osmanlı tebaası Rum ekalliyete katiyen ilişilmemesi gerektiği emredildi:

1 – Menemen ve Dikili civarlarında Kuvvayi Milliye ile Yunanlılar arasında müsademat olması ve Aydın civarında Yunanlılar üzerine Kuvvayi Milliye tarafından baskınlar yapılması efkârı umumiye üzerinde Aydın vilâyeti halkının Yunan İşgalini kabul etmiyerek silâhla mukabele ettikleri ve Aydın vilâyetinin Yunanlılar tarafından işgali ile matlup olan asayiş ve sükûnetin elde edilemiyeceğini ispat ettiği cihetle lehimizdedir.

2 – Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri esnada yaptıkları fecayi', kendi aleyhlerine efkârı umumiyei cihanda bir cereyan hâsıl etmiştir. Kuvvayi Milliyenin Aydın vilâyetindeki teşebbüsat ve fedakârlıklarının fayda yerine, memleketimizin aleyhinde bir cereyan husule getirmemesi için, Kuvvayi Milliye nezdinde berveçhiâti esasın hiçbir vakit nazarı dikkatten dûr tutulmamasını tamim etmek ve bunu tatbik ettirmek pek mühimdir:

1 – Kuvvayi Milliyenin harekâtı sırf Yunan~~lılar~~ askerine ve Yunanlılarla bilfiil silâhla müştereken hareket eden âsi Rum unsuruna münhasır kalmalı ve fakat, zinhar ve zinhar, köylerinde oturan sâkin ve fi'len ve bedenen Yunanlılarla iştiraki olmuyan ~~Rum~~ unsur~~un~~a karşı bir hareket-i hasmanede bulunulmamalıdır. ~~lâzımdır~~. Bu hususta ufak bir yanlışlık, menfaat-i memleket namına akıtılan kanların hederolarak aleyhimize bir cereyan ~~vereceğinden~~ tevlidedeceğinde şüphe yoktur. Bu ~~hususu~~ esasın ~~icabı mutlak ile~~ Kuvvayi Milliye nezdinde hergün tekrar tekrar vâ'z-ü nasihat ile en âcil ve buhranlı devirlerde bile unutmıyacakları surette dimağlarına yerleştirilmesi ~~tahattur ettirilerek~~ ve hareketlerinin ciddiyetle takip ~~olunmasını~~ ve kontrol edilmesini kemali ehemmiyetle rica ederim.

3 – Yunanlıların vakaları tahrifile aleyhimizdeki propagandalarına mukabele edebilmek için vakayi hakkında esaslı vesaikin fotoğraflarla elde bulundurulması de fevkalâde mühimdir.

Erkânıharbiyei Umumiye I nci Şube 3708

Apdullah Basri Kâzım Cevat Şevket Turgut[351]

Harbiye Nezâreti, Soma'daki 14'üncü Kolordu Kumandanlığına gayet müstacel ve şifreli telgraf gönderdi: *1- Ayvalık mıntakası kumandanlığına Dikili ve Bergama'ya serian taarruz edilmesi hakkında vermiş olduğunuz emir gayrikabili tatbiktir. Ve Ayvalık mıntakasını da tehlikeye düşürebilir. 150 milis*

[348] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıralarım*, 1953, s. 70.
[349] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 329.
[350] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 86; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 261.
[351] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 118.

kuvveti (2000) muntazam askere karşı Bergama ve Dikili'ye taarruz edemez. Etse de muvaffak olamaz. Binaenaleyh bu emri serian tashih buyurmanız mercudur.[352]

Amasya'daki Mustafa Kemal, Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Anlaşıldığına göre Hüseyin Rauf (Orbay), Garbî Anadolu'daki askerî erkânı Şarkî Teşkilât-ı Milliye'ye bağlamaya çalışmıştır:

> İstanbul'daki zevât-ı âliye ile enine ve boyuna yapılan konuşmalar sonunda bize kavuşmak üzre hareket eden eski Bahriye Nâzırı Rauf Beyefendi, İzmir vilâyeti içinden geçerek ve oradaki komutan arkadaşlarımızın da görüşlerini alarak Ankara üzerinden 20. Kolordu Komutan'ı Ali Fuat Paşa ile birlikte bu gün Amasya'yı teşrif eylediler. Genel durum hakkında görüşüyoruz, neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selâm ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz.[353]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Bahriye nâzır-ı esbakı Rauf Bey'le 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelmişler. M. Kemal yazıyor*:

> Rauf Bey Ali Fuat Paşa birlikte bugün Amasya'ya teşrif ettiler. Vaziyet-i umumiye hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selam ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz.[354]

Said Molla'nın imtiyaz sahibi ve baş muharriri olduğu *Türkce İstanbul* gazetesinin haberi: *İngiliz Muhibleri Cemiyetinden: İngiliz Muhibleri Cemiyeti merkez-i umûmîsi, Mâliye Nâzır-ı esbak Câvid Beğin Cağaloğlundaki Zabtiye Sokağında vâki' hânesine nakl olunmuşdur*.[355]

Fotoğraf. *Adliye Müsteşar-ı esbakı Said Monla* (Tevhîd-i Efkâr, 1 Teşrîn-i sânî 1921, s. 3).

Fotoğraf. *Said Monla Beğ* (Vakit, 19 Haziran 1921, s. 1).

İtalya'da hükümet değişikliği vuku buluyor. *Güvenoyu alamayan İtalyan Orlando kabinesi istifa etti. Yeni hükümeti kurmak için Nitti görevlendiriliyor.*[356]

> Yakındoğu'daki işgal kuvvetlerinin yeniden tanzimi planlarında, bir süre, İtalya'nın bu bölgeyi güney Anadolu işgalinin muhtemel bir alternatifi olarak devralması düşünülmüştü. İtalyanlar da İngilizler'le yaptıkları özel görüşmelerde, İngiliz askerlerinin yerini almaya ve sonunda bir Kafkas mandasını kabul etmeye istekli olduklarını ifade etmişlerdi. Bu mandanın sınırları içinde Gürcistan ve Azerbaycan da olacaktı. Oysa bugün biliyoruz ki, İtalyanlar gizliden gizliye bir Ermeni mandası olasılığını da gözönünde bulunduruyorlardı. Bununla beraber, ttalya'nın iç sorunlarının bir kabine krizine dönüşmesi ve 1919 Haziranı'nda Orlando-Sonnino hükümetinin düşmesinin ardından iş başına gelen Nitti-Tittoni hükümeti, hemen, İtalya'nın Kafkaslar'a yönelik bir hareketi olmayacağının altını çizdi.[357]

[352] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 120.
[353] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 11, dipnot 35.
[354] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 605.
[355] Türkçe İstanbul, 19 Haziran 1335-1919, Numero 201, s. 2, sütun 2.
[356] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 331.
[357] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 99.

20 Haziran 1919. Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, *İstanbul muhabirinden aldığı bir haberi Times'ın o gün yayınladığını* Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e bildiriyor: *Herkesçe kabul edildiğine göre, türk yedek subayları, yunan işgaline karşıkoyma hareketini düzenlemek üzere istanbul'dan ayrılmaktadırlar*.[358]

Politis, Kaklamanos'a cevabî telgraf gönderdi: *Bahis konusu olan dağınık ayaklanma hareketleri değil, gerçek bir harp plânıdır. Plân türk makamlarınca yapılmış, uygulanmasına geçilmektedir. Başbakan (Venizelos) Müttefikler yüksek konseyine ikinci defa başvurmuş bulunuyor*.[359]

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'dan Paris Sulh Konferansına İngiliz başmurahhası olarak katılan Hariciye Nâzırı Arthur Balfour'a muhtıra: *İtalyan ve Yunan kıtalarının karaya çıkması Yüksek Şuranın kararlarına tamamen aykırıdır.*[360] *Yunan ve İtalyanların Anadolu'da sürekli izinsiz olarak ilerlemelerinden kaygı duyuyorum. Bu, ilerde birçok anlaşmazlıklara sebep olacak. Bu işgallere bir sınır konmalı ve geçici olup olmadıkları açıklanmalı.*[361]

Amasya'daki Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay) ve Ali Fuad (Cebesoy) askerî cuntacı grub, telgraf muhaberatı neticesinde Konya'daki 2'nci Ordu Kıtaatı Müfettişi Ferik Cemal (Mersinli) ve Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir taraflarınca *tasvib* edildiler.[362]

Amasya'da bulunan 3'üncü Ordu Mazul Müfettişi Mustafa Kemal, acele telgraflar göndermek suretiyle tüm mülkî ve askerî âmirleri[363] Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesine karşı kışkırttı[364]:

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden: Harbiye Nezareti Celilesine mevrut şifredir

Posta ve Telgraf Müdiriyeti Umumiyesinin telgrafhanelere Müdafaai Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafların keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın vilâyetinin tahliyesine saikı yegâne olan sadayi milleti boğmaktan ve vatanın hayat ve istiklâline karşı birleşen vicdan-ı umumii millîyi itfadan başka hiçbir şeye matuf olamıyacak olan böyle bir caniyane teşebbüsün âtiyen mucibolacağı mesuliyeti azîmenin teemmül ve idrâk edilememesi bâdii teessürdür. Bu emrin heman geri alınarak milletin emniyet ve itimadına zerretiima halel getirilmemesi lüzumunu arzetmeği bir vazifei vicdaniye telâkki eylediğim maruzdur. Makam-ı Celil-i Sadaretiuzmaya ve Posta ve Telgraf Müdiriyeti Umumiyesine arzolunmuştur. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal[365]

Trabzon Vilâyetine

---

[358] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 210-211.
[359] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 211.
[360] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.44.
[361] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 333.
[362] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 10-11.
[363] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 332.
[364] Mustafa Kemal "20 Haziran'da Sadâret Makamına bir telgraf göndererek *Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye ve Redd-i İlhak Cemiyyetleri tarafından verilecek telgrafların* çekilmemesi hakkında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğmaktan başka hiçbir suretle yorumlanamayan bu cânîce hareketin, gelecekte meydana getireceği büyük sorumluluğun düşünülememesi üzüntüye sebep olmuştur, diyor ve bu emrin hemen geri alınmasını istiyordu. Fakat emrin geri alınmasını beklemeden aynı tarihde Kolordu'lara da bir yazı göndererek, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün yazısının *Vatanın mahvına sebep* olacak nitelikte bulunduğunu, bu emre uyulmaması lâzım geldiğini, aksine hareket edenlerin *Divan-ı Harb'e* verilmesini bildirmişti. Bu sadece bir tehdid değildi. Çünkü az sonra Erzurum Telgraf Baş Müdürü, Genel Müdürlüğün emrine uymak istediği zaman Mustafa Kemal Paşa onu tutuklatmış ve hapsettirmişti." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 15.
[365] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No. 111.

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nden telgrafhânelere Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye heyetleri tarafından verilecek telgrafların çekilmemesi hakkında emir verildiğini haber aldım. Bu genelge ancak milletin sesini boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine engel olmak gayesine dayanan cânice ve hâyince girişimlerden başka bir şey değildir. Bu durumu, Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetleri aracılığı ile halk muazzam mitingler yaparak hükûmet nezdinde şiddetle protesto etmelidir. Telgraflarla hemen şikâyet ederek bu emrin geri alındığına dair cevap alıncaya kadar İstanbul'la resmî haberleşmeleri tamamen kesmek lâzımdır. Bu hususta Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Başkanlığı'na acele bilgi verilerek millî girişimlerde vatana yardımcı olunması gereğini vatansever yüksek şahsiyetlerinizden önemle ve bir an evvel arz ederim. Zerre kadar vicdanı olan bir telgraf memurunun bunu yapmıyacağı âşikârdır. Şâyet yapmağa teşebbüs eden olursa, bunun Divân-ı Harb'e verilmesini bütün Kolordu Kumandanlıklarına emir ve tebliğ ettim. Bu şifrenin varış tarihinin bildirilmesi. Üçüncü Ordu Müfettişi Tuğgeneral Mustafa Kemal[366]

İkinci Sûret
Trabzon Vilâyetine

Müdâfaa-i Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmemesi hakkında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nden bütün telgraf memurlarına bir emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğarak kanûnî haklarını milletten koparıp almaya, vatanın yok olmasını hedef tutan bu emri hiç bir namuslu telgraf memurunun yerine getireceğini ümit etmem. Fakat böyle bir namussuzluğa yeltenecek olanlar olursa derhal Dîvân-ı Harb'e vermelerini emrederim. Mustafa Kemal[367]

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Sadr-ı esbak İzzet Paşa'nın arzusu üzerine hanesine gidip görüştüm. Yusuf İzzet ve Mustafa Kemal'in hükümeti dinlemedikleri,* [Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi] *Cevat Paşa'ya itimad edemediğini bilbeyan bir rey istedi. Hükümet'in memuruna ve hadisata tahakküm etmeyerek kanunen iş görmesi ve kavi bulunması lüzumunu bildirdim. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile beni görüştüreceğini söyledi. Bergama'ya Yunanlılar girdi*.[368]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansına sunduğu muhtıra hakkında yazı neşretti. *Müttefik Güçler'e karşı savaş açılmasında Osmanlı halkının sorumlu olmadığını* belirten Sadrazam, *Türkiye'nin bütünlüğüne dair bir momerandum vermiştir.* Fakat *The Orient News* gazetesine göre *Türkler sıklıkla savaşta yenildiklerini, askeri durumunun ağır bir darbe aldığını unutmakta ve 1914'teki toprak ve haklarında ısrarcı olmaktadırlar*. Fransız gazetesi *Le Matin*den de bu cümleyi iktibas etmektedir: *Türk istekleri savaştan önceki durumlarının aynısı*dır *ve bu dik kafalılık*tır.[369]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Hariciye Nâzırı Politis'e muhtıra göndererek İngiliz devleti yarı resmî gazetesi *The Times*in bugünkü haberini bildirdi: *Herkesçe kabul edildiğine göre, türk yedek subayları, yunan işgaline karşıkoyma hareketini düzenlemek üzere İstanbul'dan ayrılmaktadırlar*. Politis, Kaklamanos'a cevabî muhtıra gönderdi: *Bahis konusu olan dağınık ayaklanma hareketleri*

[366] BEO, Karton no. 34, Dosya no. 54, Belge no. 343451; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 38. Bu telgraf tüm vilâyetlere keşide edilmiştir: Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 216.

[367] Belge no. 343451; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 38; Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 216-217. Mustafa Kemal, ne Dahiliye Nâzırı Ali Kemal ne Posta ve Telgraf Nezâreti Umum Müdürü Refik Halid ile muhabere etmeksizin 20 Haziran 1919 tarihli vilâyetlere tamimiyle mülkî memurları ya Bâb-ı Âlî ya Teşkilât-ı Millî tarafında yer almaya mecbur etmiştir (Karay, 2009, s. 217).

[368] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 655.

[369] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 46. *The Orient News*, İngiliz askerlerinin okumalarına müsaade edilen yegâne gazeteydi: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 76.

değil, gerçek bir harp plânıdır. Plân türk makamlarınca yapılmış, uygulanmasına geçilmektedir. Başbakan (Venizelos) Müttefikler yüksek konseyine ikinci defa başvurmuş bulunuyor.[370]

21 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, ehemmiyetli bir karar aldı. *Şimdiye kadar yapılanlar hariç, bundan sonra, İ'tilâf Devletleri tarafından tebliğat yapılmadan, Yunanlılar tarafından herhangi bir Türk şehir ve kasabası işgal edilmeğe teşebbüs olunursa, Türk askerî birlikleri buna engel olmağa çalışacaklard*ır.[371]

> [Meclis-i Vükela kararları] önce Trakya'ya bir Yunan taburunun gelmesi üzerine, Rum taşkınlıkları yüzünden bazısı silahlı olan olayları ele alıyordu. Bunun için hükümet, taburun geri alınmasını ya da hiç değilse başka herhangi bir İtilaf Devleti'nin askeriyle değiştirilmesini, ordu mevcudunun İngilizlerin kabul etmiş olduğu sayının iki katına çıkarılmasını, İtilaf makamlarının yardımıyla silahların toplatılmasını, silah kaçakçılığının önlenmesi için Hariciye tarafından girişimde bulunulmasını kararlaştırdı. İkinci olarak, Menemen işgalinde (17 Haziran) İslam mal ve mülklerinin yağma ve tahribi, "eşraf ve muteberanın," kaymakamın öldürülmesi olayı ele alınıp bu "taarruzat-ı şeniye ve cinayetkâranenin" son bulması için İtilaf temsilcilerine başvurulmasına karar verildi. Üçüncü karara göre, herhangi bir yere "İtilaf Devletleri tarafından daha önce bildirilmeden" yeniden bir saldırı olursa, askeri kuvvetler "bittabi" savunmada bulunacak, bu başarılmadığı takdirde, temas korunarak "münasip mevziye" çekileceklerdi. Fakat karşı saldırı ile, o sırada işgal altında olan yerler için "bir şey yapılmaması ve her kim tarafından her ne nam ve suretle olursa olsun hususi birtakım teşkilat vukuuna ve ahaliden ve uğurda mali ve bedeni metalipte… (?) cihet-i askeriye ve mülkiyece katiyen medyan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibat-ı şedide icrası" uygun görüldü. Savunma kararı İtilaf temsilcilerine resmen bildirilecekti. Böylece Vükela Meclisi Kuva-yı Milliye'ye karşı resmen cephe almış oluyordu. Ne var ki, kararın alınmasında birçok tartışmanın olduğu metinden bellidir. İtilaf Devletleri'nin bildirmediği durumlarda savunma yapılacağı şartı sonradan eklenmiştir. Demek ki ilk metinde, önceden İtilaf Devletleri tarafından bildirilmiş olsa da, saldırı olursa savunma yapılacağı kabul edilmişti. Sonraki metne göre, önceden İtilaf Devletleri tarafından bildirilmişse, işgal, saldırı biçimi de alsa, karşı konmayacaktı. Ayrıca, ilk metinde Kuva-yı Milliye konusunda şöyle bir ayrım vardır: Savunma sırasında halk orduya "arz-ı hizmet" ederse, bundan yararlanılacaktı; fakat bunun dışında, yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, herhangi bir halk örgütlenmesi olmayacaktı. Kararın son biçiminde, savunma sırasında halkın örgütlenmeden, kendiliğinden yardım edebilmesi ihtimalini öngörmek dahi doğru bulunmamıştı. Dördüncü kararda, 13. Kolordu'nun dağıtılmasının asayişin bozulmasına yol açacağının mümessillere bildirilmesi, ısrar ederlerse, Kolordu'nun tedricen dağıtılması düşünüldü. Beşinci bir karar, Ermenilerin eski yurtlarına dönmeleri sırasında yerleştirilme ve beslenmelerinde ortaya çıkan olağanüstü zorluktan dolayı Hariciye'nin bir çare bulmasını öngörüyordu.[372]

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslam Mustafa Sabri Efendi, Harbiye Nezaretine talimatname keşide eyledi. Garbî Anadolu'da ordunun esamisi okunuyor. Bu vechile Yunan işgaline karşı yegane çözüm hamlesi, siyasî-diplomatik teşebbüslerdir. Topyekun silah istimali, ahalinin kanının mebzul miktar dökülmesine sebeb ve yeni harb başlatmanın mazarratı, faydasından çok olacakdır. Tedafüî silahlı mukavemet ise şu şarta bağlanmışdır: *Düvel-i İtilafiye tarafından evvelce tebliğ vaki olmaksızın bilâd ve kasabatımızdan her hangi birine yeniden bir taarruz ve tecavüz vukuu*:

> Babiâli
> Sadaret uzma
> Mektubi kalemi
> 428 Hususi

---

[370] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 210-211.

[371] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 1, Vesika No: 23; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 288.

[372] Meclisi Vükela Mazbataları, 216/310; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 401-403.

Harbiye Nezareti aliyesine

Saadetlu Efendim Hazretleri,

Trakya, İzmir, Diyarbakır, Beyazıt'da ahvalin iktisap ettiği ehemmiyete karşı ittihazı lâzım gelen tedabire dair Nezareti aliyelerinden evvel ve ahar varit olan tezkereler birleştirilerek meclisi vükelada ledelkırae:

1 - Trakya'ya Yunan taburunun vürudundan evvel oraca her şey hali sükunette iken mezkûr taburun vürudunu müteakip Rum ahalinin şımardıkları ve bundan başka ahalii merkumenin hemen kâmilen müsellah bulundukları işaratı vakıadan müsteban olmasına nazaran taşkınlıklara ve bu yüzden hadisatı müellime zuhuruna meydan verilmemek üzere nezareti aliyelerinin teklif ve işarı veçhile mezkur taburun Trakya'dan kaldırılması esbabı temin edilmekle beraber ahali yedindeki eslihanın kuvayı itilafiyenin inzimamı muavenetleri ile toplattırılması ve atiyen dahili memlekete esliha ithal edilmemek üzere gerek huduttan ve gerekse Marmara sahilinden Yunan silah kaçakçılığının katiyen meni ve temini emnüasayiş için Rumeli'deki fırkalarımız mevcudunun işarı valaları veçhile kadro mucibince ve İngilizlerin kabul eylediği miktarın bir misline iblagi muvafik görüldüğünden vaziyeti hazıranın vahameti derpiş edilmek suretiyle mümessiller nezdinde bu bapta teşebbüsatı lazimede bulunarak hususatı meb husü anhânın mevkii tatbika vaz'ı esbabının temini ve salifüzzikir Yunan taburunun büsbütün ref'i kabil olmadığı takdirde hiç olmazsa mezkur taburun itilaf kuvvei askeriyesinden her hangi biriyle tebdili vesailinin istikmâli zimnında Hariciye Nezareti vekâleti aliyesine tebligat ifa ve tarafı alileriyle Dahiliye Nezareti aliyesine malumat itasi.

2 - Yunanlılar tarafından mütarekenin ahkamı sarihası hilafına olarak bilâd ve kasabatı Osmaniyeye mütamadiyen vuku bulan tahattiyat ve bunun mahalleri emnü asayişi üzerinde hasıl ettiği sui tesirat hususiyle ahiren Menemen'in işgaliyle esnayi işgalde emvâl ve emlâki islamiyenin yağma ve tahrip ve eşraf ve muteberanı beldenin ve Kaymakamı kazanın katil ve itlâf edilmesi gibi vukua getirilen fezayih ve cinayet cidden elim ve tahammülşiken ahvali fâciadan olmakla Yunanlıların temadi edegelen şu taarruzatı şenîa ve cinayetkaranelerine artık kat'i bir nihayet verilmesi için Hariciye Nezareti Vekâleti Aliyesince mümessiller nezdinde sureti ekide ve müessirede teşebbüsatta bulunulması,

3 - Düveli İtilafiye tarafından evvelce [*tebliğ*] vaki olmaksızın bilad ve kasabatımızdan her hangi birine yeniden bir taarruz ve tecavüz vukuunda kuvayi askeriyemiz tarafından bittabi müdafaada bulunarak meni taarruza çalışılması ve Kuvayı faika karşısında men'i tahattiyata muvaffak olunamadığı takdirde temas muhafaza edilmek suretiyle askerimizin münasip mevzie çekilmesi şu kadar ki emri müdafaanını yeni bir taarruz mukabili icra edilip halen tahtı işgalde bulunan mahaller için bir şey yapılmaması ve her kim tarafından her ne nam ve suretle olursa olsun hususi bir takım teşkilât vukuuna ve ahaliden bu uğurda mâli ve bedeni metalipte bulunulmasına ciheti askeriye ve mülkiyece kat'â meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibatı şedide icrası ve müdafaa hakkındaki kararı vakıadan mümessillerin de haberdar edilmesi.

4- Onüçüncü Kolordunun lağvi asayiş ve inzibatı mahalli üzerinde sui tesirati mucip olacağı ahiren tebeyyün etmesine nazaran bu cihet kemayelik tavzih edilmek suretiyle tekrar mümessillerin nazarı dikkat ve itinalarına vaz olunarak ilga keyfiyetinden sarfinazar ettirilmesi ve bu suret kabul ettirilemediği takdirde Ordunun tedricen ilgası hususunun temini.

5 - Tab'ayi Osmaniyeden olan Ermeni muhacirlerinin avdeti halinde bunların bazı yerlerde gerek iskân, gerek iaşeleri hususatınca tezahür eden müşkilâtı fevkaladenin serdile bu bapta bir çarei hal bulunması hususunun kezalik Vekâleti müşarünileyha marifetiyle Düveli Mütelife mümessillerine teklifi tezekkür ve icabı icra olunmakla nezareti aliyelerince de iktizasının sür'ati ifasına himmet buyrulması siyakında tezkerei hulûsveri terk'im kılındı Efendim.

22 Ramazan 337 21 Haziran 335

Sadrazam Vekili Şeyhülislâm Mustafa Sabri[373]

[373] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 234-236. "Bu karar eli kolu bağlı duran Hükümetin ilk cesaretli adımı ve kararıdır. Bu karar Mustafa Kemal Paşanın, Samsun'a gönderilmesine sinirlenen ve bu sebeple 5 Temmuz 335 (919) da İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmalarını önleyen bir karar

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe ile öğleden sonra mülakat ediyor. Ali Kemal'e göre *Ayvalık ve Balıkesir arasında ve Edremit, Burhaniye gibi merkezlerde, Yunanlılara karşı koymak için güçlü ve örgütlü bir hareket vardı ve bu, ilhamını Harbiye Nezareti'nden ve özellikle Cevat Paşa'dan alıyordu. Bu yüzden, askeri örgütü, hareketi bastırmak için kullanmak imkânsızdı. Ulusal direniş hareketi Türklere tedhiş yöntemleri uygulamaktaydı; bundan ötürü, Edremit'ten merkeze şikâyetlerde bulunulmuştu.* Söz konusu *hareketin Yunanlılara karşı olduğu denli, hükümete karşı da yönelik olduğunda ve bunun İttihatçılığın dirilişi anlamını taşıdığında ısrar* etti. *Bundan başka, 8 Haziran'daki isteğine uygun olarak, sükûneti sağlayıp durumu bildirmek için Bandırma'dan içerilere gitmiş olan İngiliz subaylarının Edremit'e gitmelerini rica etti. Bu subaylarla bulunan Dahiliye müfettişine, oraya gitmesi için buyruk verilmiş bulunuyor. Son olarak, Ali Kemal, Amiral'e, 18 Haziran genelgesini gösterdi.*[374]

Ali Kemal, İngiliz Askerî Ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes ve Baştercüman Andrew Ryan ile de akşamleyin görüşüyor:

> Özellikle Karesi'deki Ulusal Savunma hareketinden, Harbiye Nezareti'nden ve Cevat Paşa'dan yakındıktan sonra bazı olaylara değindi. Birincisi, Edremit Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bir genelgesiydi. Bunda, Yunanlılara karşı büyük bir zafer kazanıldığı duyuruluyordu. Böyle tellerin gönderilmemesi için talimat verilmişti (16 Haziran). İkincisi, bu talimat üzerine Mustafa Kemal'in gönderdiği 20 Haziran günlü şiddetli genelgeyi anlattı. Üçüncüsü, bazı öğrenciler, yurttaşlarını aydınlatmak üzere dahile girmek için izin istemişlerdi. Garip bir rastlantıyla, Harbiye Nezareti Ezerdjia (Erzincan?) komutanının bir telini bildirmişti. Bunda, İtilaf'ın soruşturma kurullarının Anadolu'ya beklenen gezileri sırasında, halkın isteklerini dile getirmenin cahil köylülere bırakılmayıp akıllı bazı gençlere verilmesi gerektiği telkin edilmekteydi. Bütün bunlar Ali Kemal'i zor durumda bırakıyordu. Ya meydan bütünüyle şovenlere kalacak, kendileri de hükümetten çekileceklerdi, ya da şovenleri tasfiye etmek gerekecekti. Fakat ikinci yola gidilip de Yunan saldırısı durmazsa, kendi durumları ne olacaktı? Yunanlıların Kuzeybatı Anadolu'da ilerlemeleri dışında, bir de İstanbul'da birçok Türkü zorla başkonsolosluklarına götürüp kötü muamelede bulunmaları gibi olaylar vardı.
>
> Deedes ve Ryan, bu açıklamalara karşılık, şovenlere boyun eğmemek gerektiğini, onların Türkiye'nin nihai yıkımına yol açabilecek bir durum yarattıklarını, Yunan işgalinin sınırlarının artık belirlenmiş olduğunu ve işgalin buralarda kalması için tedbirler alındığını, İstanbul'daki olayların müttefik makamlarına ait olduğunu ve gereği yapılacağı gibi, zaten haysiyet kırıcı da olsalar, bunların, Konferans'ın niyetleri konusunda bir işaret olamayacağını söylediler. Ryan, askeri parti ile Damat Ferit siyasetini izlemek isteyenler arasında belirli bir çatışma olduğunu ve ılımlılar desteklenmezse, kendilerine birçok zorluk çıkarabilecek olan çok ulusçu bir hükümetin işbaşına gelebileceğini belirtiyordu.[375]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), 3'üncü Ordu Müfettişliğine vekâleten tayin edildiğini, Kâzım Karabekir'e şifreli ve zâtî telgrafla bildirdiler:

> Erzurumda Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.
>
> Zatialilerinin Mustafa Kemal Paşaya vekâleten tâyininiz musammemdir. Onbeşinci Kolordu kumandanlığı için yerinize kimin tevkilini tavsiye ederseniz ve bundan başka oraca yaptığınız ileri mutalâa ve efkârınıza

olmuştur." (Himmetoğlu, 1975, c. 2, s. 233-234). Himmetoğlu'nun zühulen unutmuş olduğu 3'üncü maddedeki "tebliğ" kelimesini, şu kaynakdan ikmal etdik: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 23.

[374] BNA, FO, 371/4219/96984; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 399-400.

[375] FO, 371/4158/96986; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 400-401.

> vakıf olarak takip etmek üzere Kolordu Erkânı Harbiye Reisliğine kimi teklif ediyorsunuz. Acilen ittibasını rica ederim.[376]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Şevket Turgut Paşa'nın 21 tarihli şifresi geldi. M. Kemal Paşa'ya vekâleten tayinim musammem imiş*.[377]

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı:

> Ayan'da İzzet Paşa ile birleşip Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye gittim. Siyasetle iştigal etmediğimi ve edemiyeceğimi, her meşru hükümete zahir olacağı silsile-i merâtib ve evâmir-i kanûniye ve vicdanımdan başka saik tanımadığımı, ordunun İttihatçılık'la alakası olmadığı halde, İtilafçılarca böyle zan ve --- olunmasından zabitanın münfail ve erbâb-ı namûsun münazil olduğunu, eşhasa cürüm değil, cürme fail aranılmasını bildirdim. Bir takım İslam çete ve ordularının Rauf Bey'in faaliyette bulunduğu ve İtalya tayyarelerinin İstanbul afakından attıkları kâğıtlarda Rumlar kıtal tertip ediyorlar yazılı imiş. İsmet Bey'le görüştük. İngilizlerin Vehip ve Halil Paşaların tahliyesini istediğini bildirdi.[378]

Yunan İşgal Kuvvetleri Erkân-ı Harbiye Reisi General Konstantinos Nider, Paris Sulh Konferansında bulunan Yunan Başvekil Venizelos'a muhtıra gönderdi: *Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir jön Türk teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza ma'ruz kalarak her gün bir miktar arazi terk etmeğe mecbur oluyoruz. Şâyet derhal kâfi mikdarda kuvvet, hiç olmazsa bir fırka gönderilmeyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır*.[379]

Mustafa Kemal, *Amasya Tamimi*ni mülkî ve askerî memurlara şifreli telgrafla keşide eyledi.[380]

> Bu [Deedes-Ryan-Ali Kemal arasında cereyan etmiş] mülâkatlar Ali Kemal'in düşmesinin gizli sebeplerini göstermektedir: "Meclisi Vükelâ'nın üye çoğunluğu Mustafa Kemal'in geri döneceğini ümit etmektedir. Bu sebepten evvelce kararlaştırılmış olan azlinden dönülmüştür". Sultan'ın emrine itaat etmemek suretiyle fiilen başlamış olan ihtilâlin reddi hususunda bütün kabine üyeleri (Fevzi ve Cevat Paşa'lar dışında) birleşmişlerdi. Ancak "Kuvayı Milliye" vasıtasiyle yapılan mukavemet hakkındaki hükümler de birbirlerinden ayrılıyordu. Şevket Turgut 19 Haziran'da "müzakeratı sulhiye"yi dikkate alarak "teşkilât-ı milliye"nin, Yunanlılara mukabil taarruzda bulunmaktan uzak tutulmasını ondördüncü kolordu'dan isterken, Sabri, 21 Haziran'da durumun ciddiliği hakkında onun dikkatini çekiyor, bu hususta "Meclisi Vükelâ"ca pek esaslı görüşmelerin yapılması gerektiğini söylüyordu. Damat Ferit ile ona (Paris'te bulunduğu sırada) vekâlet eden Sabri Efendi, hiçbir şans tanımadıkları Kuvayı Milliyenin mücadelesini kabul etmemelerine rağmen, mücadelede mânen haklı olduğunu reddedemiyorlardı. Bu cümleden olarak Damat Ferid'in 23 Haziran'da Paris' te vermiş olduğu bir notada şöyle denilmektedir: "Hiçbir hükümet halkın iradesine karşı gelemez, vilâyetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatansever komitelerin nümayişlerinden ve İstanbul'da akdedilen mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: *Birlik ve İstiklâl!*
>
> Bunlar Mustafa Kemal'in fikirlerinin tıpkısı idi [..][381]

22 Haziran 1919. 3'üncü Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, sabık Bahriye Nâzırı mustafî Bahriye Miralayı Hüseyin Rauf (Orbay), 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) ve 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) tarafından Amasya Mukarreratı tanzim edildi. Konya'daki 2'nci Ordu Müfettişi Ferik Cemal'e (Mersinli) ve Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderildi, tasdikleri alındı. Kûnûn-ı Esâsîye mugayyiren paralel bir hükümetin teessüsüne teşebbüs ediliyor: *Merkezi hükümetimiz İtilaf devletlerinin tesir ve denetimi*

---

376 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 55.
377 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 605.
378 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 655.
379 Nizamettin Karacebe, *Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası*, 1940, s. 115, 223; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 1977, c. 1, s. 284.
380 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 11.
381 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 132.

altında kuşatılmış bulunduğundan, *her türlü tesir ve denetimden uzak bir milli heyetin varlığı elzemdir*. *Sivas'ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.*[382] Osmanlı Ordularındaki birkaç ferik ve mirliva, onlarca miralay ve yüzlerce zabitandan müteşekkil Harekat-ı Milliye, *Amasya kararları ile adeta bir cunta örgütlenişiyle belir*iyor.[383] Mustafa Kemal, Şark Vilayetlerini temsil eden Erzurum Kongresi delegelerinin Sivas'da inikad etmesi planlanan umumî kongreye iltihak edebileceğini

[382] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 3, s. 107. "1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Merkezi hükümetimiz İtilaf devletlerinin tesir ve murakabesi/denetimi altında kuşatılmış bulunduğundan üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yapamamaktadır. Bu hal milletimizi yok olmuş tanıttırıyor. Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini göz önünde tutmak ve haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve denetimden uzak bir milli heyetin varlığı elzemdir. Bunun için haberleşerek her taraftan gelen teklif ve milli arzu üzerine Anadolu'nun her bakımdan en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için tekmil Osmanlı vilayetlerinin her sancağından ve parti ihtilafları nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar kişinin mümkün olan süratle yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir milli sır halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin kendini tanıtmadan yapılması lazımdır. 2. Doğu Vilayetleri'miz adına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongre için söz konusu vilayetlerin Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinden seçilen üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar diğer vilayetlerimizin delegeleri de Sivas'a varabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin üyeleri de uygun görecekleri zamanda genel toplantıya dahil olmak üzere Sivas'a hareket edeceklerdir." Şu isimler Amasya misakının şebekesidir: 15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, 13. Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet, Canik Mutasarrıfı Hamid, 2'nci Ordu Müfettişi Ferik Cemal (Mersinli), 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin, Bursa'da 17'nci Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Bekir Sami (Günsav), Edirne'de 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), sabık Sadrazam Ahmed İzzet (Furgaç), Nafia Nazırı Ahmed Ferid (Tek), Meclis-i Âyandan Ahmed Rıza: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 3, s. 105-106.

[383] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 498. "Amasya kararlarının İstanbul'daki hükümete karşı bir başkaldırı niteliğini taşıdığını görmüştük. Fakat bunlar yüksek düzeyde birkaç komutan ve yöneticinin arasında olup biten bir şeydi. Kamuoyunda tescil edilmiş bir tavır değildi." (Akşin, 2004, c. 1, s. 584). Akşin, kitabının ikinci cildinde ise Mustafa Kemal askerî cuntasını demokratikleşmiş askerî örgüt şeklinde tevil ediyor. Daha açık bir deyişle, vakıayı çarpıtıyor, bir nevi Kemalist hareketin sicilini temizliyor: "Amasya'da bir askeri örgütün kurulduğu açıktır. Bu bir askeri örgüttür ya da ordu örgütüdür, ama cunta değildir. Gerçi Amasya örgütü de bir ölçüde, cunta gibi gizliydi ve hükümete karşı olmak itibarıyla devrimciydi. Ne var ki, Erzurum, Sivas kongreleri, Mebusan seçimleri yoluyla kendine demokratik destek, taban arayan, dikta peşinde olmayan bir örgüttü. Bu bakımdan Amasya askeri örgütüne cunta denemez." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2004, c. 2, s. 77, dipnot 124. Amasya kararları mülkî ve askerî tüm âmirliklere keşide edilmiş değildir, cunta yönetimi nezdinde mahrem kalmış talimatnamedir. Ordu içerisinde teşkil edilen gizli örgüt, bariz şekilde askerî bir cuntadır. "Cunta: Siyasal iktidarı, askerî güç kullanarak ve zorla ele geçirmeyi amaçlayan küçük grup. Bir hükümet darbesiyle yönetime el koyan, otoriter, genellikle askerî hükümet. Halen dünyada askerî cuntalar tarafından yönetilen birçok sayıda ülke vardır. Siyasi hayatımız içinde de cuntaların yönetime egemen olmak istediği ve yönetimi ele geçirdiği dönemler olmuştur." Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü*, 2013, s. 60. Akşin; kongrelere, Müdafaa-yı Hukuk cemiyetlerine, Meclis-i Mebusan'ın açtırılmasına sureta bakarak askerî cuntanın demokratik veçheler kazandığını öne sürüyor. Halbuki mezkûr yapıların teşekkül usûlleri nazar-ı dikkate alınırsa, gayr-ı demokratik manzara karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, "1919 yılının ikinci yarısına ait bir takım kayıtlar da MHC'lerinin güdümlülüğünü belgelemektedir. Hey'et-i Temsiliyenin 17 Kasım 1919 günü Kolordu Komutanları vb. ile yaptığı toplantıda Karabekir Paşa şunları söylüyor: *Hey'et-i Temsiliye bütün meb'usları toplayamaz. Cemiyet ise böyle olmadı. Hariçteki teşkilât kuvvet-i bâzu ile oldu. Kaç insanı tehdit ettik. Mecliste hürriyet-i kelâm olduğu için birçok muhalifler çıkacaktır.*" Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 25, dipnot 11. 22 Haziran 1919 tarihli "Amasya Tamimi" cunta beyannamesidir, cunta mensublarına mahsus keşide edilmiştir. Kemalist tarih yazıcıları, "tamim" ifadesini yanlış anlayarak mahrem cunta kararlarının dünyaya ilân edildiğini belirtmek talihsizliğini maalesef irtikab edegelmektelerdir. Kaldı ki kamuoyuna duyurulmuş olsaydı, "Amasya Mukarreratı"nın birer suretini dönemin matbuatında çarşaf çarşaf görmemiz lazım gelirdi.

belirtiyor. Bu vechile Erzurum Kongresine katılmayı şuan için Mustafa Kemal'in düşünmediği söylenebilir.

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi Tuğgeneral Wyndham Deedes ve Baştercüman Andrew Ryan, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe namına Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'yi ziyaret ettiler. Deedes, Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri çağrılmasını şifahî surette istiyor. *Barış Konferansı'nın vereceği karara karşı aktif olarak silahlı direnişi kışkırtmak*ta olunduğunu gerekçe gösteriyor. *Mustafa Sabri Efendi ise kışkırtmanın herhangi bir ihtilal karakterine sahip olmadığını öne sü*rüyor *bunun pek önemli olmadığını*, haricen, *hükümetin Mustafa Kemal'e karşı sert önlemler alma gücüne de sahip olmadığını bildi*riyor.[384] Mustafa Sabri Efendi, *daha çok Yunan istilası ve Rum küstahlığı üzerinde duruyor*. *Hükümet Bandırma'ya* [Ahmed] *Fevzi ile* [Ahmed] *Abuk paşaların bulunduğu bir heyeti göndermeyi tasarlıyor.* Deedes ve Ryan, *Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal gibi çıkmasından çekindiklerini söylediler*. Mustafa Sabri Efendi, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in *yeteneksizliğinden ve dinsiz olmasından ötürü kötü gözle görüldüğünden şikâyet ederek, onu değiştirmek eğiliminde olduğunu söyledi*. Buna binaen Ryan ise *daha iyinin, iyinin düşmanı olduğunu hatırlattı*.[385]

Andrew Ryan, muhtıra kaleme aldı. Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Ryan ve Deedes'le mülakat etmiştir. *Ali Kemal Bey, Batı Anadolu'daki Millî Müdafaa Hareketi'nin Cevad Paşa'nın onayıyla gerçekleştiğine dair bilgi ve belgeleri onlarla paylaşıyor, Yunan saldırılarının sürmesi halinde sürecin kendi aleyhlerine gelişeceğini izah etmeye çalışıyordu*.[386]

Osmanlı Ordu-yı Hümâyunu Başkumandanlığı Vekâleti namına Harbiye Nâzırı Şevket Turgut ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), Balıkesir'deki 14'ncü Kolordu Kumandanlığına *gayet müstacel ve zate mahsus* telgraf gönderdiler. Buna göre sulh müzakereleri başlamazdan evvel Yunan işgalini durduran Kuvâ-yı Milliye, sulh müzarekerelerinin yürütüldüğü esnada memlekete fayda sağlamayacaktır binaenaleyh usûlünce tasfiye edilmelidir:

> Müzakeratı sulhiyeye başlandığı ve vaziyeti umumiye lehimize bir cereyan almağa yüztuttuğu şu zamanda ~~başlamış olan~~ harekât ve teşkilâtı milliyenin devamı memleket ve milletimiz için hüsnü âkıbet vermiyeceği Zatıâlilerince de malûm bulunduğundan esasen Ordu ile hiçbir alâkası olmıyan bugibi teşkilâtın vesayayi sâibe ile önüne geçilmesini rica ve hükûmetin bu arzusunun mevkıifi'le konmuş bulunduğuna dair hemen vürudedecek ~~seri~~ cevap ve mütalâatınıza intizar eylerim, Efendim.[387]

İngiliz Yüzbaşı Perring, Mustafa Kemal ile görüştü: *M. Kemal İstanbul, İzmir ve Antalya'nın işgalinin mütareke hükümlerinin ihlâli mahiyetinde olmasından şikâyet etmiştir. O Almanlardan nefret etmekte,* İttihad ve Terakki *Komite*si *ile birleşmemekte, ama Müttefiklerin muamelelerinden dolayı acı hayal sukutuna uğramış bulunmaktadır*.[388]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Sadarete muhtıra gönderdi: *Erzurum valisi Münir Bey'in Van valisi gibi görevinde bırakılması gerekli bulunduğuna ve o bölgeye ait görüş ve bilgileri ile Müdâfaa-i Millîye ve Redd-i İlhâk Hey'etleri tarafından çekilen telgrafların tutulması hakkındaki Posta ve Telgraf Genel*

---

[384] IDA, FO 371/4219/102545, Calthorpe'den Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 27.6.1919; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 109.

[385] FO, 371/4219, 102545; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 261.

[386] FO 406/41, No. 62, Ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 54.

[387] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 123.

[388] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Amiral Calthorpe'nin Hariciye Nezâretine 8 Temmuz 1919 tarihli muhtırası; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 133. "Komite" ifadesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kastetmektedir.

Müdürlüğü'nce verilen emrin kaldırılması lâzım geleceğine dair, bazı teklif ve görüşleri ihtiva eden Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan alınan telgraf ekli olarak yüksek makamınıza sunulmuştur. Bu hususta emir ve buyruk, emir sahibinindir.[389]

Sadâretten Dahiliye Nezâretine cevâbî muhtıra gönderildi: *Halkın haberleşme hakkı ve mürâcaatı açık olup, ancak cemiyetler adına ücretsiz telgraflar çekilmekte olduğu anlaşılmıştır. Buna izin verilmeyeceğine göre, hiçbir cemiyet tarafından ücretsiz hiçbir tarafa telgraf çekilmesine izin verilmemesi ve hükûmetçe tasdik edilmemiş cemiyetler adına ise ücretle dahî telgraf kabul edilip çekilmemesinin Telgraf ve Posta Genel Müdürlüğü ile vilâyetlere ve bağımsız livâlara bildirilmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır. Gereğinin yapılmasına gayret edilmesi.*[390]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, mevcut vazifesinden ayrılamayacağını Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal'in sağlığının bozuk olduğu anlaşılıyor:

> Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Hz.
> Aceledir.
>
> Ötedenberi âcizleri hakkında teveccühü samilerinin şükrünü edadan âcizim. Şu aralık bendenizin Erzurumdan ayrılmaklığım nakabili telâfi vehameti mucip olacaktır. Kolorduya vekâlet edecek münasip kimse dahi yoktur. Büyük kumandanların sırasile ve birer bahane ile ortadan kaldırılması suretile daha kolay mahv ve münkariz edileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan eğer ahvali sıhhiyesinin ifayi vazifeye mâni olmasından başka bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşanın müfettişlikten infilâki tehlikeli olacaktır. Kolordu Erkânı Harbiye Reis Vekili Mustafa Bey vazifesini hüsnü ifa ettiğinden asaleten tâyinini ve fakat başka erkâbıharbim olmadığından daha kıdemsiz Binbaşı veya Yüzbaşı rütbesinde hiç olmazsa dört Erkânıharbin sür'ati izamını son derece istirham eylerim.[391]

1923 senesinde İstanbul'da mülâkat edecekleri sırada Şevket Turgut, Kâzım Karabekir'e şu *izahatı* verecektir: *Senin Erzurum Kongresinin Millî Birlik ve Millî Mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşanın seni istirkabla işi bozacağına ve şahsını esas tutarak benden sonra tufan! düsturile çalışacağına yalnız ben değil* [Kavaklı Mustafa] *Fevzi* [Çakmak] *Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşayı da İngilizler istediğinden seni Müfettişliğe getirmeyi düşündüktü.*[392]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> 3. Ordu müfettişliği vekâletine tayinim hakkında nezâretten gelen emre cevap yazdım. Erzurum'dan infikâkim telafisi gayr-i kabil zararlar verir. Mustafa Kemal Paşa'nın alınması da tehlikelidir. Çünkü herkesteki kanaat sırasıyla büyükler toplanıyor ki daha kolay imha olunalım. Kemal Paşa'ya da hatt-ı hareketini tayin etmek için ilk günden buraya teşriflerini istemiştim diye 17 Haziran şifreme zeyl yazdım. Amasya'da fena bir mukarrerâtı önlemeye çalıştım. (Kemal Paşa Refik Halit'i azil için mitingler emrettiğinden harekâtımızı tazyik tahtında cihana göstermeliyiz diye bu zeyli yazdım.)[393]

İstanbul'daki İngiliz Baştercümanı Andrew Ryan, *M. Kemal'in Başkumandan gibi hareket etmeğe, üstelik mülki idareye de karışmağa başladığı*nı İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.[394] Ryan'ın raporuna göre Osmanlı Devleti ordusu Sadrazam Damad Ferid Kabinesine isyan etmeye teşnedir. Mustafa

---

[389] BEO, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti, Kalem-i Mahsus, 5923/1102, Belge No. 343451; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 40.

[390] BEO, Karton No. 34, Dosya No. 54, Belge No. 343451, Sadâret-i Uzmâ, Mektubî Kalemi, Evrak No. 316, Kalem No. 556; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 40.

[391] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 55-56. Bir başka kaynak: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1953, Sayı 3, Vesika No: 41.

[392] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 56, dipnot 1.

[393] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 605.

[394] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XXV.

Kemal, *Amasya Tamimi*yle Başkumandanlık yetkilerini haiz bir mevkiye konumlanmaktadır. İngiltere müdahale etmediği takdirde ordu, Damad Ferid Paşa Kabinesini devirip aşırı-milliyetçi bir kabineyi iktidara getirecektir:

> Foreign Office'in dosyalarında ayrıca şu mülâkatlar da yer almıştır: 1 — Tuğgeneral Deedes ile beraber Ali Kemal'i ziyarete ait tarihsiz (20 Haziran'da mı?) Mr. Ryan'ın memorandum'u; bunda: "Geçen gün (17.6.) memleketi Yunan istilâsına karşı müdafaa etmediğinden dolayı Hükümet'in siyasetini Meclis Vükelâ'da açıktan açığa tenkit eden Cevat Paşa'nın. . . bir hayli genişlikte olarak millî müdafaa hareketi olmak üzere Karasi istikametinde tertip ettiği yeni karışıklıklardan" bahsedilmektedir. . . Ali Kemal M. Kemal'in Amasya'dan Fevzi Paşa'ya ve bütün kolordu kumandanlarına gönderdiği bir telgrafı anlatmakta, şerefli telgraf memurlarından hiçbirisinin bu emirlere itaat etmeyeceklerini ümit ettiğini, edenler olursa divanı harbe verileceğini bildirmektedir. M. Kemal bu telgrafı ile Başkumandanlık yetkisini deruhte ettiği gibi sivil makamlarla kesin olarak işbirliği etmektedir. . . Ali Kemal, Yunan tecavüzü fasılasız devam ettiği takdirde. . . kendisinin ve dostlarının çok güç durumda kalacaklarını söyledi. . . Müteassıp vatanseverlere karşı yumuşamaması için General Deedes ile beraber kendisini ikna ettim; tek bir kıvılcım yangını tutuşturabilirdi ve bu Türkiye için bir felâket olurdu. . . Yunanlıların ilerleyiş sınırları tahdit edilmiş, bu hususta gereken teşebbüsler yapılmıştı. Ali Kemal Sultan'ın barış için tek başına sorumluluk kabul etmekten çekindiğini, seçimleri de bu sebeple terviç ettiğini söyledi. . . Ben dedim ki. . .: Barış, tercih kabul etmeyen, dikte edilen bir barış olacaktır ve bu keyfiyet Sultan'ın milletine karşı ve tarih huzurunda müdafaasını teşkil edecektir. . . O, Sultan'ın içinde bulunduğu güçlükleri bir nevi "Saltanat Şûrası" toplayarak bertaraf etmesini. . . düşündü. . . Şüphe caiz değildir ki, bu bugün askerlerle Ferit Paşa siyasetinin devamını isteyenler arasında kesin bir ihtilâftır. Eğer biz. . . işlerin seyrini kendi haline bırakacak olursak. . . birkaç gün içinde müteassıp millî bir hükümeti iktidarda görmüş oluruz. . ."[395]

Mustafa Kemal, Jön Türk Ahmed Rıza'ya mektub gönderdi ve *Hilâfet ve Saltanat etrafındaki gaye-i müşterekemize dâvet ve tamami-yi mutabakat suretiyle, lehülhamd* Kürdler *lehimize dönmüş ve kongreye dâvet olunmuştur* dedi:

> Ahmed Rıza Beyefendi Hazretlerine
>
> Efendim Hazretleri:
>
> Vatanın tehlike-i inkısamını ayanen gösteren safhanın hûnin icraatı vicdan-ı millîyi bir emel-i halâs etrafında ve Müdafaa-yı Hukuk-u Millîye ve Redd-i İlhak teşkilâtı namı altında, seri bir surette toplamağa başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat; büyük gayeleri hiç bir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinad ederse rehakâr olur. Fakat, şüphe götürmeyen bir hakikattir, ki, bu acı safhayı bu kadar mühlik şekilde ihzar eden en müessir âmil maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolunun saf ve mukaddes âmal-i millîyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri millî propagandalardır. Kuvvayi Miliiyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını, vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh, İstanbul'un işbu müfehalif cereyanları, artık Anadoluya ve âmal ve hissiyat-ı milliyeye hâkim değil, tâbi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir. Ve payitaht düvel-i itilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatındayım ki; bu hal bittabii zat-ı sâmilerince de takdir buyurulur. Melfuf ârizamda tasvir olunan vaziyet, bugün seri ve umumî bir millî kongrenin inikadını icabettirmektedir. Bu dâvet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzuubahs olduğu bir sırada, İngiliz propagandasiyle baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahi, bilmuhabere tarafdaranını celb ve Hilâfet ve Saltanat etrafındaki gaye-i müşterekemize dâvet ve tamami-yi mutabakat suretiyle, lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye dâvet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için zat-ı sâmileri gibi vatanperver ve sahib-i kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık, bilhassa pek büyüktür. Bu gaye-i salâh ve millî istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadoludan ve sine-i milletten ayrılmıyacağım ve bu noktada nihayetine kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiç bir kuvvet bu azm-i millîye mâni olamıyacaktır. Bu karar-ı âcizanem, umum Anadoluda re'si kârda bulunan mesul ve kıymettar umum arkadaşlarımın içtihad ve kanaat-ı müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramat-ı

[395] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 131.

mahsusa-î kalbiyemi teyid eylerim efendim hazretleri. 22/6/335 Üçüncü Ordu Müfettişi Yaver-i fahri hazret-i padişahî Mirliva M. Kemal[396]

23 Haziran 1919. Sadrâzam Damad Ferid Paşa, Paris Konferansı Yüksek Konseyine *(i) Türkiye'nin Avrupa toprakları, (ii) Asya'nın Türk kısımları ve (iii) Arabistan* üç esas başlıklı nota verdi. Buna göre Batı Trakya, Elviye-i Selâse (Kars-Ardahan-Batum), Musul, Diyarbekir ve Haleb'in kuzeyi, sahile yakın adalar Türk hâkimiyetinde olmalı; Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Irak ve Umumî Harb evvelinde Devlet-i Âliyye'ye bağlı bulunan sair Arab memleketler, muhtariyet verilmek kaydıyla Türk idaresinde kalmalıdır; Mekke, Medine ve Kudüs mukaddes beldelerine Türk temsilciler tayin edilmeli, muhafız birlikleri bulunmalı ve Hac seferleri devam etmelidir:

[..] Türkiyede herkes durumun ciddiyetini takdir etmektedir. Ancak Osmanlı halkı fikirlerinde kararlıdır. İmparatorluğun parçalanmasını veya çeşitli mandalara ayrılışını kabul etmeyecektir. Hiçbir hükümet halkın arzusuna karşı gelemez. Bu halka Toroslar ötesindeki, hatta çöldeki nomatlar da dahildir. Bunlar kendilerini asırlardan beri kurulmuş ve kutsallaşmış Osmanlı birliğinin parçası saymaktadırlar. Çeşitli eyaletlerde kurulan vatanperver komitelerin bildirilerinden, İstanbul'da tertiplenen ve yüz binlerce kişinin katıldığı açık hava toplantısından ve her sınıf halktan hükümete gönderilen telgrafların dilinden çıkan tek sonuç; birlik ve bağımsızlıktır.[397]

Hariciyeci Sadrazam Damad Ferid'in Paris Sulh Konferansına takdim ettiği mezkûr muhtırası; *Kemalist hâkim sınıfın aklına gelmeyen bir bilinçlilik örneği*ydi:

Musul'daki petrol yataklarıyla ilgili sorunların başlangıcı, Melhame Paşa'nın nazırlık yaptığı günlere dayanıyor. Hatırlayacağımız gibi Mondros Mütarekesi'yle yeni bir döneme girilmiş ve İngilizler derhal bölgeyi işgal ederek şartları zorlamaya başlamıştı. Paris Konferansı çalışmaları esnasında İngiltere, Fransızlarla tartışmak bahasına kendi çıkarlarını korumuştu. Hâlbuki 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması gereği, petrol yataklarının işletilmesi antlaşma kapsamında olmasa bile, söz konusu *vilayet* Fransa'nın hâkimiyet alanına girmekteydi. Sultan'ın hükümeti direnmiş ve 1919 Haziran'ında, doğal rezervlerinin yeni bir devlet için azami önemi taşıyor olmasının bilincinde olmakla birlikte, söz konusu alanın gelecekteki Osmanlı Türkiye'sinin toprakları dahilinde bırakılmasına ilişkin bir memorandum yollamıştı. Kemalist hâkim sınıfın aklına gelmeyen bir bilinçlilik örneği...[398]

Damat Ferit Paşa'nın önerileri çok aşırıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesinin yanı sıra Balkan Savaşları'nda yitirilen Batı Trakya bölgesini ve Türkiye sınırlarına yakın olan Yunan adalarını da istiyordu. Arabistan'daki Müslüman tapmaklarının sahipliğini sürdürecek olan padişahın atayacağı prenslerin gözetimi altında Araplar özerkliğe sahip olabilirlerdi.[399]

Damat Ferit Paşa alttan almaktan ziyade dikbaşlılıkla okuduğu önceden hazırlanmış metninde, Türkiye'nin savaşa girmesinde ve Ermeniler'le Yunanlılar'ın gördüğü kötü muamelede Türk halkının bir sorumluluğu bulunmadığını, ülkesinin daima İngiliz ve Fransız yanlısı olduğunu, yapılan zulmü de yürekten kınadığını ifade etti. Olanlarda padişahın da bir kabahati yoktu. Hiç tartışmasız bütün kabahat, Almanya'yla ittifaka girip ordunun denetimini elinde tutan ve böylece bütün bir ülkeyi teslimiyete götüren İTC'nin birkaç liderinde aranmalıydı. Zulme uğrayanlar sadece Hıristiyanlar değildi. İTC'nin yaşattığı şiddetten üç milyon Müslüman

[396] Ahmed Bedevî Kuran. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (A. Berktay, haz.) içinde (s. 744-745). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Mektubun klişesi de mevcuttur.

[397] Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 33-35. "Damat Ferid'in 23 Haziran'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle denilmektedir: *Hiçbir hükümet halkın iradesine karşı gelemez, vilâyetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatansever komitelerin nümayişlerinden ve İstanbul'da akdedilen mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklâl!* Bunlar Mustafa Kemal'in fikirlerinin tıpkısı idi." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 132.

[398] Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 145-146.

[399] T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 199-200.

da nasibini almıştı. İsteklerini çoğunluğun ortak dinine dayandıran Damat Ferit Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasını talep ediyordu. "Çünkü…" diyordu, "Bu yekpare bloğun parçalanması Doğu'nun barış ve huzur ortamı için çok zararlı olacaktır."

Muhtıra, Damat Ferit'in Onlar Konseyi karşısında tutturduğu ses tonundan daha da sert çıktı. Dolambaçlı ifadelere hiç girilmeden, Osmanlı hükümetinin, "İmparatorluğun parçalanmasını ya da muhtelif mandalar altında taksim edilmesi"ni kabul etmeyeceği belirtiliyordu. Bunu hemen hükümetin kabul etmeye hazır olduğu maddeler izliyordu. Trakya'da, Edirne'yi korumak amacıyla 1878 Berlin Kongresi'nde belirlenen sınırlara dönülmesi zorunluydu. Kıyı adalar ile Rus ve İran sınırına kadar Musul dahil bütün topraklar Türkiye'ye ait olmalıydı. Eğer Müttefikler şu anki Rus Ermeni devletini kabul ederse, Türkler ortak sınır konusunda onlarla görüşmeye taraftardı. Muhtelif Arap eyaletleri, İstanbul'da bulunan halifenin denetiminde kalmalıydı. Bütün valiler, kendilerine kayda değer bir yerel özerklik hakkı tanınacak olmasına rağmen padişah tarafından atanmalıydı. Kendi idari örgütlenmesini sağlayacak olan Hicaz buna istisnaydı. Son olarak, Türkiye, Mısır ve Kıbrıs meselelerini İngiltere'yle görüşmeye hazırdı.[400]

Sadrazam Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa, diplomatik masaya Misak-ı Halife azamî şartlarıyla oturuyor, mandaterliği reddediyor:

Sınırlara gelince, Trakya için 1914 sınırlarının ötesinde, 1878'de İngiltere ve Rusya murahhaslarının kabul ettiği, "Zoitun Burnu - Demir Halny - Mustafa Paşa - Kara Balkan - Keucheva - Karasu" sınırı etnik, iktisadi, stratejik nedenlerle öneriliyordu. Anadolu'da Rus ve İran sınırlarının savaştan önceki gibi olması gerekirdi. Güneyde Musul ve Diyarbakır vilayetlerinin ve Halep vilayetinin bir bölümünün Türk toprağı olduğu, Ege kıyılarına yakın adaların, tarihsel, iktisadi nedenlerle ve güvenlik açısından Osmanlı olması gerektiği belirtiliyordu. Ermenistan konusunda, İtilaf Devletleri Erivan Cumhuriyeti'ni tanıyacak olurlarsa, Osmanlı heyeti, hükümetçe onanması şartıyla, bu devletle olan sınırı görüşmeye hazırdı. Bu ülkeye yerleşmek isteyen Ermenilere, Osmanlı hükümeti her türlü yardımı yapmaya hazırdı. Kalmak isteyenler, başka azınlıklar gibi serbest kültürel, manevi ve iktisadi gelişmeden yararlanabilirlerdi.

Savaş öncesi Osmanlı Arap bölgelerine gelince, bunlar Padişah'ın egemenliği altında geniş ölçüde yönetim özgürlüğünden yararlanacaklar, her özerk vilayetin (emaretin) valisi Padişah tarafından atanacak, buralarda Osmanlı bayrağı asılacak ve parada Osmanlı tuğrası olacak, adalet Padişah adına yürütülecek, vakıflar eskisi gibi yönetilecekti. Valisi Padişah tarafından atanmayacak olan Hicaz için, en ilgili devletle anlaşarak, özel bir örgütlenme kararlaştırılabilecek, Mekke, Medine ve Kudüs'te Padişah'ın bir temsilcisi ve belirli sayıda bir şeref kıtası bulunacaktı. Mısır ve Kıbrıs konusunda, Osmanlı hükümeti, uygun bir zamanda İngiltere ile buraların siyasal durumunu "daha açık olarak tanımlamak üzere" görüşmelere girişmeye hazırdı. Toprak sorununu çözmeye çalışan devletin bu "yeni örgütlenme" tasarısı dışında, Babıâli, mali, iktisadi ve hukuki sorunlardaki görüşünü, daha sonra Konferans'a sunma hakkını saklı tutuyordu. Muhtıra, bu yeni örgütlenme kesinleşir kesinleşmez, müttefik işgal kuvvetlerinin Osmanlı ülkesinden çekileceklerini kabul ediyordu; şu şartla ki, gerektiği takdirde, Arabistan'ın "bazı yerlerinde" bunlar "geçici olarak" kalabileceklerdi. Son olarak, devletin parçalanmasına ya da değişik mandalara bölünmesine yeniden karşı çıkılıyor ve halkın, taşrada ve İstanbul'da her yoldan dile getirdiği arzunun, "birlik ve bağımsızlık" yönünde olduğu, Barış Konferansı'nın adalet duygularına güvenildiği belirtiliyordu.[401]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi 18 Ağustos 1919 tarihli nüshasında, hariciyeci Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın fevkalâde muhtırasını şöyle nitelendirecektir: *asgariyi elde etmek için azamiyi iste*mek.[402]

---

[400] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 80-81.

[401] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 413-414. Örneğin, Kemalist tarih yazıcılarından Salâhi Ramazan Sonyel, *Misak-ı Millî*den daha kapsamlı *Misak-ı Halife*yi tezyif ediyor, sanki Düvel-i Müttefikanın zabıt kâtibi üslûbuyla şöyle yazıyor: "Paris'e giden Sadrazam, eski Osmanlı imparatorluğunun canlandırılmasını Barış Konferansı huzurunda küstah bir eda ile istemiş"tir: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 87, dipnot 27.

[402] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418, dipnot 257.

"Mustafa Kemal'i isyana sürüklemeden geri çekmeye çalışıyoruz" diyen Sadrazam Vekili Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, *Mustafa Kemal'in (Ali İhsan gibi) tevkif edilmeyeceğini vaadedip edemeyeceği* hususunu İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye sordu.[403]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Dün Sabri Efendi (General Deedes ile bana) "Mustafa Kemal'i isyana sürüklemeden geri çekmeye çalışıyoruz" dedi.. "Biz, Calthorpe'un pek yakın bir zamanda Bâbıâlî'ye işgâl hudutlarını resmen bildireceğini ümit etmekte olduğunu söyledik. Sabri... hükümetin M. Kemal ile esaslı surette uğraşacak kudrette olmadığını kabul etti.. Nihayet Ali Kemal'in durumu başaracak kudrette olmadığını ve dinsiz olduğu için de kötü görüşlü olduğunu söyleyerek onu tenkit etti. Onun yerine geçmek ister gibi bir hali vardı. Daha iyinin, iyinin düşmanı olduğunu ona hatırlattım*.[404]

Meclîs-i Vükelâ, Mustafa Kemal'i 3'üncü Ordu Kıtaatı Müfettişliğinden azletti:

> Üçüncü Ordu Müfettişi Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı hükûmetçe dinlenilmesine lüzum görülerek, kendisine İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezâretinden bildirildiği halde yapılan daveti kabul etmediği ve halkı hükûmete karşı kışkırttığının anlaşılması üzerine adı geçenin hemen görevinden alınarak, yerine daha önce Bahriye Nâzırı olan Hurşid Paşa'nın tayini için gerekli işlemin yapılması Harbiye Nezâreti ve Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınarak hiçbir resmî sıfatı kalmamış olduğundan, bildiri ve emirlerinin resmî geçerliliği bulunmadığının icab eden vilâyetlere yazılmasına, Dahiliye Nezâretinin görevlendirilmesi kararlaştırıldı.
>
> Mustafa Sabri Ahmet İzzet Ahmet Avni Şevket Turgut
> Mehmet Hamdi İzzet Ferit Edhem Vasfi[405]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey, vilâyetlere ve müstakil livâlara şifreli tamim gönderdi:

> Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkaladesinin talep ve ısrarile azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahalii islâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasisini idareten de artırdı. Müşarileyhin İstanbula celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri kat'isi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisile hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek, umuru hükûmete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mes'uliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?[406]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in şifreli tamimi, Ankara Valisi Muhiddin Paşa'nın vilâyet mektupçusu Halet tarafından Ankara'daki Ali Fuad'ın (Cebesoy) emrindeki 24'üncü Fırka Kumandanı Kaimmakam Mahmud'a sızdırıldı.[407]

---

403 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 132, 134, dipnot 151.

404 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 132.

405 Meclîs-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname, No. 216, Sıra No. 317; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 41.

406 Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin 23/6/1919 tarihli ve 84 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir; Aktaran: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 25-26; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 11.

407 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıralarım*, 1953, s. 77.

Dahiliye Nezâreti, 3'üncü Ordu Müfettişinin mülkî salahiyetini iptal ettiyse de Harbiye Nezâreti'nin Meclis-i Vükelâ kararını 3'üncü Ordu Müfettişliğine bildirmemiş olması, kararı sürüncemede bırakmıştır. Başka bir deyişle resmiyette mülkî âmirlere emir vermek yetkisi Mustafa Kemal'den geri alındıysa da askerî âmirlere emir verme yetkisi hâlâ yürürlüktedir. Görünen o ki Harbiye Nâzırı Şevket Turgut'un Mustafa Kemal'i azil kararını tenfiz etmemesi meselesinde Kâzım Karabekir'in rolü esaslıdır:

> 23 Haziran 1335 tarihi, hatırada kalacak ehemmiyettedir. Zira o gün Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey beni yanına davetle şunu tebliğ eylemişti:
>
> "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın dün akşam Meclisi Vükela'da, posta umuruna müdahalesinden dolayı azline karar verildi. Artık mazuldür; merakize bildiriniz, Bizi haberdar etsinler ve muamelatın müteessir olmamasına itina göstersinler!"
>
> Aldığım bu emri harfiyen aynı tarihte Başmüdüriyetlere tamim ettim. Nazır, idarenin nüfuzunu bu hareketiyle temin etmiş oluyordu; galiba aynı mealde vilayata da tebligatta bulundu.
>
> Bu harekete, Sivas Başmüdürü Lüfti imzasıyla bir telgrafname sebep olmuştu. Adamın ışarına göre, Mustafa Kemal Paşa vilayetlere gönderdiği bir tamimde demiş ki: "Büyük mitingler aktediniz, protesto ediniz ve telgrafhaneleri işgal eyleyiniz!"
>
> Ben artık tıpkı nazır gibi, bütün nazırlar gibi, işi olmuş bitmiş addediyordum. Öyle ya, mademki azledildi, Müfettiş Paşa "Febiha!" [pekâlâ] diyecek, dinleyip İstanbul'a gelecek! Fakat aradan bir gün, beş gün, on gün geçti, halk azil iradesini gazetelerde okuyamadı; zira azil keyfiyeti tahakkuk etmemiş, Harbiye Nazırı (Şevket Turgut Paşa) bu kararı Babıâli'ye göndermemişti.
>
> Mesul nazırı imzasını atmadıkça resen, Sadrazamın, hassaten kaymakamının [Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin] kendiliğinden böyle bir karar ittihaz ve tatbik etmesine bittabi imkân yoktu. Mecliste neler oluyordu? Bu ne haldi? Bilir miyim ben?...
>
> Ali Kemal Bey ateş püsküre püsküre her gün Meclis-i Vükela salonuna giriyor, kıpkırmızı çıkıp, söylene söylene evine dönüyordu.
>
> Damat Ferit Paşa'nın ise Paris'te istiskal görmesi ihtimali de artmıştı; davet fırsatını kaybedip meyusen döneceğine ben kaildim. Bu esnada Nafia Nazırı [Ahmed] Ferit [Tek] Bey'in, galiba "Vakit" gazetesinde, mensup olduğu kabinenin siyaseti aleyhine beyanatı intişar etmişti. Sabri Efendi'nin eli kolu bağlıydı. Damat Paşa giderken katiyen istifaya meydan vermemesini tavsiye ve rica etmişti. Bir defa, kaymakamın istifası kabinenin de istifasını icap ettirir miydi? Bu halledilmemiş bir mesele idi. Sonra, Sadrazam sulh konferansında çabalarken İstanbulda bir tebeddülü vükela haberi fena tesir yapmaz mıydı?
>
> Diyelim ki Harbiye Nazırı bu azil iradesini bir türlü imzalamıyor, ona hangi kuvvetle imzalatacaktı? İstifa etmeyen bir nazır, istifa edemeyen bir sadaret kaymakamı yanında kuvvetli idi. Saniyen kabine de her kabineye benzemiyordu ki… Birbirine zıt şahsiyetlerle dolu, Babil kulesi gibi, içinde kimse kimsenin dediğini anlamadan, kaynayıp duruyordu. Padişah ise henüz kararsızdı; sağı, solu gözetliyor, dedikoduları dinleyip halin aydınlanmasını bekliyordu. Hülasa kargaşalık gayesini bulmuştu.
>
> Mustafa Kemal Paşa hakikaten mevkiini terk edemez, Anadolu'yu bu aciz kabinenin elinde bırakamazdı. Değil o, ben bile yerinde olsa idim, ağzımı açar, gözümü yumar, söylemedik lakırdı bırakmaz ve merkezden gelecek emirlere kulak asmazdım. Paşa, fiiliyatta daha ileri vardı: Erzurum posta ve telgraf başmüdürünü, İstanbul'dan gelen "tamim"lere itaat ettiğinden dolayı tevkif ve hapis etti.
>
> Mesele müşkül, müziç, müzebzep bir devreye girmişti.[408]

[408] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 232-234.

Mustafa Kemal, "3. Ordu Müfettişi" sıfatını hâlâ kullanmak suretiyle, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e, *Bolşevizmin Türkiye için zararlı olamıyacağı* hakkında şifreli telgraf gönderdi[409]:

> [..] 3 – Bolşevizmin sureti telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Ornburg, Kırım vesaire gibi ahaliyi islâmiye bunu kabul ederek diyanet an'ane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olmamayacağı düşünüldü. Yalnız 17/Haziran/1335 ve bilâ numaralı şifre ile mütalâai aliyeleri etrafında düşünülerek hakikaten bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmile itilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın bolşevik payi istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabatı fiiliyesine kalkışmak muvafık olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru mütenekkiren gönderilecek bir kaç kıymettar zatın vasıtasile hemen müzakereye girişmek anlaşmak pek muvafık olur. Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleke[ti]miz dahilinde kesretle ve kuvetle girmesine lüzum olmaz. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi hazır olduğu beyanile yalnız şimdilik mütenekkiren meselâ bazı murahhaslarının kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz, eslâha, mühimmat ve vesaiti fenniye ve para ve leddelhace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve itilâf kuvvetlerinin memleketi terk etmeleri için bir islâh makamında kullanmak tasavvuru a[lî]leri vechile pek musip olur. En son istitla' ve vaziyetin ve Bolşeviklerin kendilerine karşı İngilizlerle beraber muhasım vaziyeti alan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna müteallik olan hedefler uğrunda nakdî fedakârlığa ihtiyaç olacağına göre bu maksadı kullanılacak paranız ve vilâyete ahiren mürettep tahsisatı mestureden istifade kabil olup olmadığının ittiba buyurulmasını rica ederim. İşbu telgrafnamenin tarihi vusulünün iş'arı da mercudur efendim.[410]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Amasya'dan* [Mustafa Kemal, Rauf ve Ali Fuat grubundan] *23'te yazılan üç maddelik şifreyi aldım. Üçüncü maddesi garip: Bolşevik olmaya karar veriyorlar. Bereket benim 17 Haziran'daki ikazım bir emniyet süpabı olmuş*.[411]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin İngiliz Hariciye Nezâretine muhtırası: *Mustafa Kemal Paşa takriben bir ay önce Samsun'da askerî umumî müfettiş olarak Sadrazam tarafından şüphesiz tam iyi bir niyetle ta'yin olunmuştu. Ancak Samsun'a vardıktan sonra kendisini, millî duyguların ve yabancı düşmanlığının mihrâkı hâline getirmiş olduğu görüldü*.[412]

Yunan Hariciye Nâzırı Politis, İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos'a telgraf gönderdi: *...Anadolu'daki yunan işgal kuvvetleri karargahına ve genel kurmayına İngiliz subayları gönderilmesini, asılsız söylen.tilerden onların tarafsız şahitliğiyle kurtulmak ve gerçekleri resmen kabul ettirmek için, biz de istiyoruz. Amiral Calthorpe'a başvurarak, M. Venizelos, adına ricada bulununuz ve bu isteğimizi bildiriniz*...[413]

Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib, Sivas'a muvasalat etti.[414]

---

409 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 45.

410 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 58.

411 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 605.

412 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 113.

413 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 223.

414 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, 558. "Görgü tanıklarının belirttiğine göre, *kara yağız, dolgun vücutlu, kara kaş ve kara bıyıklı, keskin bakışlı* bir kişi olan Ali Galip Bey, 1871 (1287) tarihinde Kayseri'de doğmuştur. (Mahmut Goloğlu'nun belirttiğine göre, Feyzioğulları ailesindendir). Babasının adı Emin Efendidir. 1 mart 1895 tarihinde Harbiye'yi bitirmiş, kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra 12 ocak 1897 tarihinde kurmay yüzbaşı olmuştur. 2 mart 1900 tarihinde kolağalığma, 24 eylül 1901 tarihinde binbaşılığa, 5 temmuz 1908 tarihinde yarbaylığa yükseltilmiştir. Yarbay rütbesinde iken ve alay kumandanlığı yaparken 14 nisan 1911 tarihinde ordudan ayrılmıştır. (Gerek Büyük Nutuk'da, gerekse pek çok ciddî eserlerde, Ali Galip'in emekli kurmay albay olduğu yazılıdır ki, bu yanlıştır). Ali Galip Bey, 5 nisan 1912

24 Haziran 1919. *Yunanistan'ın bir diğer dostu olan Westminster Gazette, 24 haziran günkü "Kuvvet doktrini" başlıklı başyazısında, şöyle diyordu: "...Rusya'ya karşı belli bir politika takip edecek güçten yoksun olduğumuz ve bu yüzden desteksiz kalan Polonya'yı tehlikeyle karşı karşıya bıraktığımız açıktır. Türkleri silâhsızlandırma işini tamamlamadan İzmir'i işgale yöneltmek suretiyle, yunanlıları da aynı durumda bırakmış bulunuyoruz... Almanya'da uzayan işgal durumu ve kendi sınırlarında daima uyanık bulunma zorunluğu yüzünden müttefikler, herhangi bir uzak sefere asker, silâh ve para ayıracak durrumda değillerdir.. Bütün dünyayı zor kullanarak yönetmeyi denemekle, neticesiz bir gayret sarfediyoruz ve bu yolda başarısızlığa uğrayacağımız da muhakkaktır."*[415]

"Üçüncü Ordu Müfettişi Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî M. Kemal", Padişah'a telgraf gönderdi:

> Mabeyni Humayun Cenabı Mülûkâne Başkitabeti Celilesi Vasıtasıyla Atebei Ulyayı Cenabı Padişahiye
>
> Dahiliye Nazırı Beyin 18 Haziran 1335 tarihli vilâyata neşrettiği şifreli bir tamimde Müdafaai Hukuku Milliye istihzaratını şiddetle menediyor. Pek hazin ve müessifdir ki aynı tarihte Posta ve Telgraf Müdüri Umumisi de sadayi milleti boğmaya mâtuf gafilâne ve derhal akamet ve nedamete mahkûm bir telgraf neşreylemişti.
>
> Şevketpenahım! Bilfiil vâkı bugünkü tehlikei inkisam karşısında başında makamı akdesi saltanatı hümayunları olmak üzere mukaddesatını tahlis ve muhafazaya azmetmiş olan milleti necibelerinin böyle hasis ve haternâk bir zihniyetle inkâr kudretine tevessül etmek tarihin ve vicdanı millînin hiçbir zaman af edemeyeceği hâdisattandır.
>
> Gerçi böyle bir zihniyetin hiçbir yerde cayi kabul ve tatbik bulmadığını maaşşükran arz eylerim. Fakat milleti necibelerine ve vatan ve devletin tarihine karşı reva görülen bu muameleler mukadderat ile pek zâlimane bir istihza oluyor. Bu hâdisat müteheyyiç olan enzar ve efkârı millette şayi oldukça Hükümeti merkeziyeye itimadsızlık göstermek gibi pek fena avakibi ihzar edeceğinde şüphe yoktur, arzı keyfiyete mücaseret eylerken tazimatı ubutiyetkâranemi de teyit eylediğim muhatı ilmiâli buyuruldukta ferman.[416]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini telgrafhaneye Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit ilan etmiş! Sebebi posta telgraf umûruna müdahale etmesindenmiş*.[417]

Yunan *dostu* İngiliz gazetesi *Westminster Gazette*, "Kuvvet doktrini" nam makale neşretti: *Rusya'ya karşı belli bir politika takip edecek güçten yoksun olduğumuz ve bu yüzden desteksiz kalan Polonya'yı tehlikeyle karşı karşıya bıraktığımız açıktır. Türkleri silâhsızlandırma işini tamamlamadan İzmir'i işgale yöneltmek suretiyle, yunanlıları da aynı durumda bırakmış bulunuyoruz*.[418]

Mondros esir kampı kumandanı İngiliz Binbaşı *Beoyan*[*], tutuklu İttihadçı Ahmed Agayev'e (muhtemelen Haziran ayı nihayetinde bir gün) şöyle dedi: *Benim kanaatime göre Türkler tarihe henüz son sözlerini söylememişlerdir. Bu millet bir daha cihangir olmayan namzettir*. Agayev, *bu sözleri alay* telakki etmiştir zira *henüz ne Ankara ne de milli hareket* vardır.[419]

---

tarihinde Kayseri'den milletvekili seçilmiş, fakat bu meclis çok kısa ömürlü olduğundan, mebusluğu 23 temmuz 1912 tarihine kadar sürmüştür." Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, 1975, s. 120.

[415] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 218.

[416] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 11.

[417] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 606.

[418] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 217-218.

[*] Bu kim? Hakkında mufassal bir terceme-yi hal yazılmalı. Mühim biri gibi görünüyor fakat hızlı bir taramayla herhangi bir netice elde edilmedi. "Beoyan" ismin yazılışı değil, okunuşu olmalı (*ÖFA notu*, 16 Ocak 2024).

[419] "..Majör Beoyan, İngiliz ordusunda ün kazanmış ve bütün orduca saygı gösterilen bir zattı. Davranışları çok ciddi ve vakatlı idi. Cetlerinden biri özel bir mezhep kurmuştu ve 700 yıldan beri bu aile daima saygı görmüştü." Ahmet Ağaoğlu. (2010). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları* (E. Eğribel & U. Özcan, haz.) içinde (s. 144). İstanbul: Doğu Kitabevi. Agayev, 24 Haziran 1919 tarihli günlük kaydına "Mondros" yazmıştır (Ağaoğlu, 2010, s. 121).

İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi G. Kidston'un derkenarı: *M. Kemal'i hiç tanımam; Rauf Bey ise elbette Malta'da, diğer İttihat ve Terakki liderleriyle beraber faaliyetten mahrum bulunmalıdır, fakat o hürriyetini, muhtemeldir ki, mütarekeyi imza etmiş olmasına borçludur; ama bu yiğit zarif subayın Türk denizciliğindeki durumu Enver'in ordudaki durumuna benzer*.[420]

25 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrasında mühim müzakereler cereyan etti. Osmanlı Devletinin Ermenistan, Suriye, Irak ve Arabistan mıntıkaları kopartılmakta ve siyasî hududu milliyet esasına müstenid bir Türkiye'nin kurulması hususunda mutabakata varılmaktadır:

> Lloyd George 25 Haziran'da "Dörtler Şûrası"nda şunları söylüyordu: "Başkan Wilson pek yakında buradan ayrılacaktır. Önümüzdeki ilk iki ay zarfında Türkiye ile harp halinin devam ettirilmesi mantıksız bir hareket olur. Türkiye'nin hudutlarını çizmek ve fakat Amerika'nın mandaterlik görevini kabul edip etmeyeceği bilininceye kadar Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan gibi, Türkiye'nin elinden alınacak toprakların nihaî tertibinden vazgeçerek bu memleketi, içinde bulunduğu sefaletten kurtaracak bazı barış şartlarına muvafakat etmek mümkün değil midir?" Wilson:. . . "Türkiye'nin kaybedeceği kısımların. . . Irak, Suriye ve Ermenistan'ın. . . kesip atılmasını teklif ediyorum. Müttefik ve Ortak Devletler arasında nihaî hal sureti bulununcaya kadar asayişi muhafaza için müttefik kıtalar orada kalabilirler. . ." Lloyd George: "Ermenistan'da. . . müttefik kıta yok". . . Wilson: "Türkiye üzerinde bir manda hata olur. . . ama üzerinde herhangi bir devletin kuvvetli elleri bulunabilir, İstanbul ile Boğazlar ise şimdilik tarafsız bir arazi şeridi halinde kalabilir". Lloyd George: "Türk Delegeleri halen Paris'te bulunduğu sırada Türkiye ile kısa ve ağır bir barış yapılabilmesi büyük bir avantajdır. Clemenceau bir neticeye varılacağından ümitli değildi" ve bunda da haklı idi.[421]

Fakat Yüksek Konsey; Boğazlar, Anadolu ve Ermenistan üzerinde Müttefiklerden hangi devletin mandater idareyi veya denetimi üstleneceği meselesinde mutabakat sağlanamadı. ABD'nin bu hususdaki son kararı takarrür edinceye değin Osmanlı Devleti'yle sulh meselesi tehir ediliyor.[422]

Fransız Başvekil Georges Clamenceau, İngiliz Hariciye Nâzırı Arthur Balfour tarafından kaleme alınmış olan muhtırayı Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya teslim etti[423]:

> [..] Türk nereye galip sıfatiyle girmişse orayı ancak harabîye götürmüş, Türk harp esnasında kazandığını sulh zamanında feyizlendirmek kabiliyetini aslâ ve kıt'a gösterememiştir.[424] [..] Türk ırkına mensup insanlar arasında (iktisadî ve dimağî) inkılâp ve tekâmüle öncü olursanız her türlü muaveneti elde edeceksiniz.[425] Bizler, siz Türklerin yoğunlukla yaşadıkları memleketlerde medeni kanunlar dairesinde hükûmet ettiklerini görecek olursak, memnuniyetle yardım elimizi uzatacağımıza emin olabilirsiniz.[426]

İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'nin muhtırası: *Gurkhas (Hintli askerler) Batum'dan Samsun'a naklolunuyor*.[427]

---

[420] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 129.

[421] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 198-199.

[422] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 420.

[423] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 261-262.

[424] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 80. Harbiye Nâzırı Ali Ferid, Fransız Başvekil Clemanceau tarafından Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya teslim edilmiş muhtıranın tam metnini 20 Temmuz 1919 tarihli *gayet mahrem* telgrafla Kâzım Karabekir'e iletmiştir. Fakat burada biz, muhtıranın özünü mündemiç cümleyi iktibasla iktifa ettik.

[425] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 46.

[426] Osman Öndeş. (2012). *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor* içinde (s. 297). İstanbul: Timaş Yayınları.

[427] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 46. General Milne, Mavera-yı Kafkas halklarına itimad etmiyordu. Bir defasında Britanya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Wilson'a şöyle yazmıştı: "Eğer bütün [Kafkasya] sakinleri birbirini boğazlasa, dünyanın bir şey kaybedeceğini düşünmüyorum. Kesinlikle Britanya askerlerinin hayatlarına değmezler. Gürcüler gizli Bolşevik, Ermeniler

26 Haziran 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, Paris Sulh Konferansına sunduğu muhtırasında, *Yunanistan'a İzmir Sancağı manda olarak veya tam hakimiyet haklarile verilmeli; Anadoluda yeni bir Türk devleti kurulmalı* dedi.[428] Balfour, Curzon'a da şöyle yazdı: *İzmir'in Yunanlılara verilmesine şiddetle muhalifim; fakat bu, böyle çıkarmalarına müsaade etmekle yapılan büyük hatanın neticesi olmuştur*.[429]

Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu ve İngiliz istihbaratçı Miralay Aubrey Herbert, söz alıyor: *Ş[u]rası bir gerçek değil midir ki, Müttefiklerin Yunanlıları İzmir'e yollaması, Türkiye'de bize yakın unsurlara bir darbe vurmuş ve düşmanımız olan İttihat ve Terakki'ye ise cesaret vermiştir*.[430] *Yunanlılar, Bağlaşıkların savaş gemilerinin gözü önünde mahkûmları doğradılar*.[431] *Yunan kırım hareketleri konusunda bilgi vermesi için hükûmeti sıkıştır*an Aubrey Herbert'i destekleyici surette Albay Burns, *İngiliz donanmasının bir kısmının İzmir'de bulunduğu sırada bu çeşit canavarlıkların yapılabilmesinden ötürü duyduğu hayreti belirtiyor*: "*Donanma bu olayları önleyemez miydi?"* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmstworth ise *olayın soruştutulmakta olduğu yolunda karşılık veriyor* sadece.[432]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'e resmî cevab: *Bu barış Türklerin kabul edecekleri ve ya reddedebilecekleri bir barış değil, belki alternatifi olmayan dikte edilecek bir barış olacaktır*.[433]

Amiral Calthorpe, Londra'ya mektub gönderdi. Veliahd Abdülmecid, *kamuoyunda nüfuzunu artırmak için camilere gidip halk arasına karışıyor*.[434]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in Fransız gazetesi *L'Entente*ye vermiş olduğu mülâkat *Sabah* gazetesinde neşredildi. Dahiliye Nâzırı'na göre İzmir'in işgali İttihadçıları terviç etmiştir:

> İcraât ve teşebbüsâtımıza mümâna'at ve müşkilât îkâ' edenler maalesef yalnız Rumlar olmayub düşmanlarımızın da hepsi hâricde değildir. Bunlar hem daha mühlik ve hem de içimizde bulunan İttihadcılardır.
>
> Bunlar bulanık suda balık avlamak içün her fırsatdan istifâde etmekdedir. Yunanlıların işgâl-i askerîsi dolayısıyla tehaddüs etmiş olan vaz'ıyet ve kargaşalıkdan âzamî istifâde te'min ve ihtiraslarıyla gâyelerini hakîkate îsâl etmek üzere İttihadcılar halkı teheyyüc ediyorlar. Menâfi-i vatan ve memleket bunları hiç de endişenâk edemez. İhtirâsât ve menâfi-i şahsiyeleri kendilerinin yegâne rehberidir. Nerede bulunurlarsa oradan kuvvet ve istinâd edecek noktalar aramakda ve tercihan halkın aşağı tabakalarını arkalarında sürüklemek içün uğraşmakdadırlar. Çünkü bu sınıf-ı ahâli her şeyi yapmağa âmâdedir. Şimdiye kadar ta'kib edegeldikleri kendilerine pek de aziz ve kıymetdar olan bir usûl-i mevkii tatbîke koyuyorlar. O da soyan, yıkan, katl eden çeteler teşkili.
>
> Azimetlerinden evvel Tal'at İzmit civârında Arnavudlardan ve Enver de Bandırma ve Karesi ve Balıkesir civârında başka kimselerden çeteler teşkil ve ikâme etdiler. Bu havâli hakikî İttihadcılarla doludur. Çeteleri bizâtihî uğraşarak kısmen izale etdik. İzmit ve civârı kâmilen tathîr edildi. Karesidekileri de ortadan kaldırmak

her zamanki Ermeniler: alçak bir ırk. En iyisi Azeriler, hepsi gerçek vahşi." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 444.

428 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 46.

429 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 84.

430 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 141.

431 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 30.

432 FO/4219/95367; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 54.

433 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 24.

434 FO, 371/4227, 90163; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 381.

için istihzâratda bulunmak üzere iken İzmir vak'a-i müessifesi araya girdi. Dolayısıyla tehdit etmiş bulunan keşmekeş İttihadcılara sakim menâvirelerine devam etmek için muvâfık bir zemin ve fırsat ihzâr etdi.

Bundan mâ'adâ bunların, halkın kısm-ı âzamı tarafından nefret edildikleri halde dâhilde pek kuvvetli vesâit-i icrâiyeye mâlik bulunduklarını da nazar-ı dikkate almak icâb eder. Her şeyden evvel İttihadcıların parası var. Unutulmamalıdır ki bunlar memleketi terk edib giderken bütün hükûmet kasasını kâmilen boşaltdılar. Fakat kendi kasaları lebâleb dolu idi. Ortada bugünkü propagandayı vücûda getiren 700.000 liralık bir meblağ ve bu meblağdan mâ'adâ da bunların harbde hile ve dolablarla iddihâr etdikleri azîm servetleri vardır. Bunlar bütün hükûmet teşkilâtını darmadağınık ve müzebzeb bir hâle ifrağ ederken kendi teşkilatlarını muhâfaza etdiler. Hükûmet buna karşı gelebilmek için icâb eden vesâitin bir kısmına mâlik değildir.

Ma'mâfih bunların bütün teşebbüs ve icrâatları ca'lî ve sun'îdir. Çünkü kendileri Türk efkâr-ı umûmiyesini temsil etmemekdedir. Memleket ma'ruz kaldığı bütün felâketlerin ve hâlihazır vukuatının en büyük mes'ûliyetini pek haklı olarak İttihadcılara atf ve bunların siyâsetinden nefret etmekdedir.

Dediğim gibi âhiren vuku'a gelen vak'a-i müessife bunların hareketlerine ve başkaldırmalarına bir vesile teşkil etmiş ise de hükûmetin kat'î ve fa'al tedâbiri bu hareketleri hatarnâk olmasına meydan vermeyecekdir. Şimdilik bütün mesâimiz sükûn ve intizâmı iâde etmek cihetine masruf olacakdır. Âsâyiş ve sükûnu ihlâl edeceğinde şübhe bulunan herhangi bir hareketden ictinâb edeceğiz.

İşte bu sebeb dolayısıyla emr-i âhire değin intihâbâtın te'hiri icâb etdiği kanâ'atindeyim.

Her fırsatdan istifâdeye ve halkın efkâr-ı umûmiyesini teşviş ve tağlite müterakkıb bulunan dâhilî düşmanlarımıza hâlihazırda intihâbât mücâdeleleri gibi bir vesile ihzârı icâb etmez.

Vukû' bulacak intihâbât, herkesin dilhâhı vechile intihâbât-ı hakîkiye mahiyetinde olub İttihadcıların yapdıkları Şûrâ-yı Millî karikatürü olmakdan âzâde bulunursa intihâbâta başlanmasını herkesden evvel ben taleb ederim.

Hâlihazırda intihâbât yapılamaz ve mümkün de değildir. Çünkü memleketin bir kısmı henüz taht-ı işgâldedir. Hıristiyan anâsır intihâbâta iştirâk etmemek istiyor. Vilâyetlerimizden bir kısmının mukadderât ve müstakbelin ne olacağını bilmiyoruz. Hulâsâ arzu-yı millîyi hakikî bir sûretde temsil edecek bir Meclîs-i Meb'ûsânın kemâl-i bîtaraf ve istiklâl ile intihâbına imkân yokdur. Tekrâr ediyorum şimdi yegâne ve en mühim vazîfemiz memleketde sükûn ve âsâyişi muhâfaza ve te'min edebilmekdir.[435]

Maliye eski nâzırı, İttihadçı, Karakaşî Sabataycı Mehmed Cavid'in (Gerçel) günlük kaydı: *Mustafa Kemal'in vilâyât-ı şarkiyedeki tahrikât ve teşebbüsâtı İngilizleri endişenâk eylemekte imiş. Azlini talep etmişler. Hâlbuki o orada kuvvetli teşkîlat vücûda getirmiş. Ve hükûmet-i merkeziye ile rabıta ve alakasını kat' etmiş diyorlar*.[436]

Ankara'da İngiliz kontrol zabitleri bulunuyor.[437]

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, umum vilâyetlere beyanname gönderdi. Mezkûr tamimin suretine sadece Ali Fuad Cebesoy'un hatıratında tevafuk ettik fakat bu da tam metin değildir, kırpılmıştır. Ali Fuad şöyle naklediyor:

26 Haziran 1919 tarihini taşıyan bu beyannamede şu satırlar vardı:

[435] Sabah, 26 Haziran 1335-1919, Numero 10638, *Bir Mülâkât*, s. 2, sütun 5. İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, 25 Haziran 1919 tarihli muhtırasında, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in beyanatını Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e bildirmiştir. Mezkûr beyanata ne Müttefikler ne Yunanistan itimat etmiyorlardı zira İttihadçılarla ve eşkıyalarla mücadele eden Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi, diğer taraftan kendi kontrolünde bir mukavemet teşkilatı kurmaktaydı: Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 211-212.

[436] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 733.

[437] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıralarım*, 1953, s. 77.

"Konya vilâyetinde, Karesi ve Kütahya havalilerinde, bâzı yerlerde ordu müfettişlerinin emriye 311-316 tevellütlülerin silâh altında çağrıldığı ve diğer tevellütlerden gönüllü celp ve cem ve masarifi seferberiye için ianeler dercolunduğu bâzı iş'arattan anlaşıldı. Merkezce böyle bir emir sâdır olmadığı için kanun ve usul de değildir. Ahvali hazıramız ve şeraiti müterekeye münafi, izan ve irfana da muvafık olmıyan bu hareketlerin elbette gizli sebepleri olacağı için mütecasirleri şiddetle mes'ul tutulacak ve kanunen takip olunacaklardır." Nazır Bey bundan sonra Yunanlıların ve İtalyanların işgali vâk[a]larına karşı hükûmetçe tedbir[l]er alındığı, Pariste bulunan Damat Ferit Paşa riyasetindeki murahhas heyetimizin mühim teşebbüslere giriştiğini, bu gibi hareketlerin murahhaslarımızın teşebbüslerine engel olacağını ifade ettikten sonra şöyle devam ediyordu:

"Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamaya kalkışırlarken düşünmüyorlar ki, teslihat ve teçhizat son derece mahdut ve mütareke ahkâmı ile elimiz ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan ve İtalyan ve herhangi bir devletle olursa olsun harbe giremeyiz. Girersek hem halkımızı ezdirir, hem de donanmamızı siyaseten kaybederiz.

Bu hakikatler vâzıh iken ordu müfettişleri ve ümerayı askeriyenin salifüzzikr ahvale tasaddisini vatanperverane hareketten ziyade beş senelik sui idare ile memleketi bu hale getirenlerin vicdanlarından olsun hayâ etmiyerek hâlâ onlara yardım eyliyenlerin semerei tahriki olmak gerektir. Bu hususa dair bilhassa nazarı dikkatinizi celbederim. Bu fesatların önünü almak için ne yapmak lâzımsa yapınız. Ahalii masumeyi ikaz ediniz. Böyle elîm ve vahim demlerde memurlarımıza ve halkımıza terettüp eden en büyük vazife her ne endişe ile olursa olsun asayişi memleketi asla ihlâl etmemek ve unsurlar arasında temini vifaka mümkün mertebe çalışarak yakın bir mazinin o meş'um hatalarını unutturmak ve az çok bu talimatı sarihaya muvafık olmıyarak ciheti askeriyeden verilecek emirleri icra etmemektir. Edenlerin o emirleri verenler gibi mes'ul tutulacaklarını anlayınız. Vaziyet müşkül olsa da hak ve hakikat yolu pek zâhir olduğu için o müşkülün altından kalkarsınız. Ancak hulûsu kalp ve saffeti fikirle hareket etmiyenlerdir ki, bu vazifeyi ifada kusur ederler. Böylelerinin ise şiddetle tedibi hükûmetçe mukarrer olduğunu tekrar beyan eylerim."[438]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in Harbiye Nezâreti salahiyet sahasına müdahale ettiği gerekçesiyle Meclis-i Vükelâ içtimaında tartıştı ve ardından meclisi terk ederek vazifesinden istifa etti. Dahiliye Nâzırı Ali Kemal de makamsız nâzırlar Âyân Reşif Âkif, Ahmed İzzet (Furgaç) ve Âyân Ali Rıza taraflarınca istifa ettirildi.[439]

Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf (Orbay), Amasya'dan Tokat'a muvasalat ettiler.[440]

27 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı Dörtler Şûrası mutabakata vardı: (i) *Türkiye ile barış sözleşmesinin kararlaştırılması; Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, sabık Türk İmparatorluk topraklarından bir kısmının mandasını üzerine alıp almıyacağını bildirinceye kadar geriye atılacaktır*. (ii) *Türk delegeler heyeti. . . Türkiye'ye dönebilirler*.[441]

[438] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıralarım*, 1953, s. 79.

[439] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 130; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 346; Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 279-280. Kabinedeki tezelzüle sebebiyet veren bir husus daha bulunuyor. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin 3 Temmuz 1919 tarihli makalesine göre "Ali Kemal'in dahiliye nazırlığı sırasında Amerikalı misyoner Dr. Usher'in Doğu Anadolu için ortaya attığı bir tasarı mevzubahisti. Ali Kemal'in anlattığına göre, bu tasarı ile Bitlis, Van, Erzurum'a geniş kalkınma yardımları yapılacak, bu iller Türk sayılacak, fakat jandarma ABD subaylarının komutası altında bulunacaktı. Usher, bu tasarıyı Ali Kemal'e sunduğunda Damat Ferit İstanbul'dan ayrılmış bulunduğundan, Nazır, Usher'in Paris'te Sadrazam'la görüşebilmesi için kendisine bir tavsiyename vermişti. Ali Kemal'in, daha ileri giderek tasarıyı imzaladığı [Ahmet] Ferit [Tek] Bey tarafından duyulduğundan, Vükela arasında, bu, tepkilere yol açmıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 541.

[440] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 2, s. 20.

[441] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 199.

Manisa'yı teftiş etmiş bulunan *İngiliz Donanma istihbaratı mensubu Teğmen Brown Rees* rapor kaleme aldı. Yunan'ın Müslüman ahaliye mezalim tatbik ettiğine ilişkin şikâyetleri doğruluyor.[442]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası reislerinden İngiliz ajanı Miralay Sadık beyanname neşretti. *Son günlerde bazı mütalaalar ve özellikle "kabine reisinin ifadat-ı vakıası" üzerine, hükümetin fırka ile hiçbir ilişkisi kalmadığını duyuru*yor. Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesi ile *fırkanın "akaid ve esasatı idariyesi" bağdaşmıyor*.[443]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi: *Dokuzuncu Ordu Müfettişliğinden azl edilen Kemal Paşadan taraf-ı zîşeref Hazret-i Padişahîye arz ve keşide olunan bir telgrafnamede Zât-ı Hümayunlarına karşı arz-ı sadakat eylemişdir*.[444]

Yunan müdafii İngiliz rektör Ronald Burrows, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a mektub gönderdi:

> Azizim, bugün tekrar Dışişleri bakanlığına çağrıldım ve Lord Curzon'un hâdisenin bütün teferruatını bilmemi istediğini öğrendim (İzmir katliâmının tafsilâtı) son derece üzücüydü. Hâdisenin etkisi o kadar kötü olmuş ki, o tarihten beri yunan subayları ingiliz gemilerine çağrılmadıkları gibi, [İzmir'deki İngiliz] klüb[ün]e de kabul edilmemişler… Ona (Venizelos'a) bir hafta önce yazmıştım, gece yazacağım.. Bu konuda bir açıklama yapması gerekiyor. Ondan önce ben hiçbir şey yapamam. Saygılarımla. Ronald Burrows. Not: Bu bilgiyi verenler arasında amerikalı subaylar da bulunduğu anlaşılıyor.[445]

Mustafa Kemal Tokat'tan Sivas'a muvasalat etti.[446] Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'le mülakat etti.[447]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Sabataycı cuntacı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), cuntanın Meclis-i Vükela'daki sivil kanadı [örneğin Nafia Nazırı Ahmed Ferid (Tek)] marifetiyle ıskat edilmiş sabık Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'i, 1408 numaralı tamim keşide eyleyerek, vatana ihanetle itham ediyor. Ali Kemal, güya, *düşmanla işbirliği yaparak Türk ulusunun direnme gücünü kırmaya yelten*miştir.[448]

Avam Kamarası içtima ediyor. Yunan'ın İzmir'e ihracı meselesine dair *diğer bir milletvekili söze karışıyordu: liberal partiden ve Kraliyet Deniz Kuvvetlerinin eski subaylarından Joseph Montague Kenworthy. 33 yaşındaki genç milletvekilinin mecliste ilk yılıydı. Srabolgi baronunun oğluydu ve o da ingiliz aristokrasisine mensuptu. 28 haziran'da Kaklamanos Paris'e şu telgrafı çekiyordu: "Milletvekili Kenworthy pazartesi günü hükûmete, müslüman Orta Doğudaki karışıklıkları soracak. Milletvekilinin düşüncesine göre, İzmir'i yunanlılara verme kararı, müslüman dünyasında zararlı akisler yaratacaktır". Nitekim gazetelere göre Kenworthy o gün hükûmeti sıkıştırmıştı*.[449]

---

[442] Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 194.

[443] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 386-387. Miralay Sadık, "harbiye nazırı olmak istemiş, Damat Ferit bunu kabul etmeyince, âyanlığa göz dikmiş. Mustafa Sabri sadrazam kaymakamı olarak Padişah'a bunu telkin etmek istemiş, fakat o yanaşmayınca, Meclis-i Vükela'ya memurluğu için irade çıkartmış. Bu sefer Sadık Bey, âyan olamadığı için bu atamaya itirazla 'kabaca' istifa etmiş."

[444] İkdâm, 27 Haziran 1335-1919, Numero 8040, *Dahilî Şu'ûn: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2.

[445] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 219.

[446] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 11.

[447] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 559.

[448] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 89. 22 Haziran 1919'da, 3'üncü Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal riyasetinde Amasya cuntası teşkil edilmişti. Ankara'daki 20'nci Kolordu, Sivas'daki 3'üncü Kolordu, Erzurum'daki 15'inci Kolordu, Konya'daki 2'nci Ordu Müfettişliği cuntaya dahildir. İronik bir biçimde Ali Fuad ve babası İsmail Fazıl, necatı, Osmanlı Devleti idaresinin ABD mandaterliğine teslim edilmesinde görüyorlardı.

[449] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 304.

28 Haziran 1919. Mütarekeden (11 Kasım 1918) yaklaşık 7 ay sonra, İtilâf Devletleri ile Almanya *Versailles Andlaşması*nı imzaladı. Buna göre Almanya, (i) Asya'daki, Afrika'daki ve Okyanusya'daki sömürgelerini kaybetti; (ii) 75.000 km^2 araziyi İtilâf Devletlerine terk etti; (iii) nehirlerinin beynelmilel hâle getirilmesini kabul etti; (iv) ordu mevcudunun 100.000 neferle sınırlandırılmasını kabul etti; (v) harb tazminatını ödeyinceye değin Ren mıntıkasını rehin bıraktı; (vi) Cemiyet-i Akvam'ın tasdiki olmaksızın Avusturya ile birleşmeyeceğini taahhüt etti.[450]

Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekil Clemenceau, Yüksek Konsey namına, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya cevabî muhtıra tevdi etti. Muhtırada, *Osmanlı muhtıralarının Türkiye dışında bazı çıkarları ve hemen çözümü imkânsız olan uluslararası sorunları ortaya çıkardığı, bundan ötürü bir gecikme olacağından, Türk hükümetinin dileği üzerine gönderilen Türk heyetinin Paris'te daha uzun kalmasından "hiçbir yarar" elde edilemeyeceği* bununla birlikte *yeni fikir alışverişinin yararlı olacağı zamanda, Konsey üyesi devletlerin bunun en uygun nasıl yapılacağını kararlaştırmak için Türk hükümetiyle temas edecekleri* bildiriliyor.[451]

> **28 haziranda, artık Versay Antlaşması imzalanarak Konferans'ın büyük işi tamamlanmış olduğundan Türk delegasyonuna, soğuk (birkaç kelime ile) Paris'te bekleyerek boşuna zaman kaybettikleri, Konferans'ın bir süre daha Türkiye ile anlaşma konusunu ele alamayacağı ve konseyin uğraşacağı Türkiye'den başka konuların da bulunduğunu söylemiş, delegasyonun ülkesine dönmesi öğütlenmiştir.** Türkiye ile savaş durumunun sürdürülmesi de doğru ve mantıkî değildir. Başkan da Amerika'ya dönme hazırlığındadır. Bu bakımdan, Konsey, anlaşmanın alacağı son biçimi, Amerika'nın nerede Mandaterlik kabul edeceğini bildireceği zamana bırakılmak üzere, Türkiye'ye verilecek sınırlar konusunu da kapsayacak biçimde barış şartları belirtilsin, dedi. Wilson bu öneriyi kabul etti ve şunu ileri sürdü: Türkiye, kaybettiği topraklardan Barış Antlaşması'yle çıkarılmış İtilâf Devletleri'nce Barış Antlaşması'nda belirtilecek şartları önceden kabul etmiş olsun. Wilson, o andaki görüşüyle, "bir Manda kabul etmek uygun değildir, hatalıdır; fakat devletlerdem birinin orada *sağlam bir eli* bulunması doğrudur," diyordu. İstanbul ve Boğazlar tarafsız bir yönetime bırakılmalıydı; şimdi bunlar İtilâf Devletleri'nin işgalindeydi ve Sultan, İstanbul'dan çıkarılacaktı.[452]

Mustafî Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Paris Sulh Konferansına giden murahhas heyetinin *işlerini kolaylaştırmak üzere hemen Dersaadete teşrifini "arkadaşı ve dostu sıfatiyle" Mustafa Kemal'den rica* ediyor.[453]

Mustafî Harbiye Nâzırı Şevket Turgut ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı); 3'ncü Ordu Müfettişliğine, 3'üncü ve 15'inci kolordulara *müstacel şifreli* telgraf gönderdiler. Mustafa Kemal'in salahiyeti tahdid edildi: *İş'ar-ı ahîre değin Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular her hususta fimâbâd Üçüncü Ordu Müfettişliği ile muhabere etmiyerek, doğrudan doğruya Nezaret ile muhabere edecektir. İşbu emir Üçüncü ve Onbeşinci Kolordularla Üçüncü Ordu Müfettişliğine verilmiştir*.[454]

Sivas'taki *3'üncü Ordu Kıtaatı Müfettişi Fahrî Yaver Hazret-i Şehriyarî Mirliva* Mustafa Kemal, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, ne Padişah ne Sadaret tarafından azledildiğine dair herhangi bir telgraf almadığını belirterek, Vahideddin Hân - Damad Ferid Paşa - Mustafa Kemal mutabakatına işaret etti. Mustafa Kemal'e göre Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, Meclis-i Vükelâ ve Dahiliye Nâzırı Ali Kemal mütecanis bir yapı arz etmiyordu. Meclis-i Vükelâ çağrıya itaatsizlik mucibince azil kararı vermişti; Ali Kemal, Mustafa Kemal'in kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle azil

---

[450] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 1, s. 350.

[451] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 645-647; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 415-416.

[452] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 191-192.

[453] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 130-131.

[454] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1952, Sayı 2, Vesika No: 26.

kararını mülkî âmirlere bildirmişti; fakat kabinenin askerî devairi ise Kâzım Karabekir'in mütaalasına intizaren azli sürüncemede bırakıyordu. Bâb-ı Âlî, bölünmüş vaziyetteydi:

> Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerine müzaheretimden ve İngilizler tarafından talep edildiğimden bahisle azlolunduğumu daha bâzı nabeca sözler ilâvesiyle Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin makamat-ı mülkiyeye mahremane tamim eylediğine muttali oldum. Âcizlerini bu memuriyete nasp ve tâyin buyuran Zat-ı Hazret-i Padişahinin bu bapta birgûna irade-i seniyyelerine şeref telâkki eylemediğim gibi ne Makam-ı Celil-i Sadaretten ve ne de Harbiye Nezaret-i Celilesinden azlime dair bu âna kadar hiçbir emir almadım. Binaenaleyh Ali Kemal Beyin bu gizli neşir ve tamiminin ne gibi mülâhazatı sakîme tahtında cereyan ettiğini ve rüesayi devlet arasında tefrika ve memlekette kanunsuzluk ve inzıbatsızlık ve binnetice millet arasında anarşi tevlidine saik olan bu zihniyetin nekadar hatarnâk olduğunu vareste-i arz görüyorum. Ali Kemal Beyin infisalini bildiren telgraf haberleri mumaileyhin hattı hareketinin Hükûmet-i Seniyyece Mazhar-ı tasvip olmadığını tamamen göstermiş ve memlekette mucip olduğu suitesir ve tefehhüm her nekadar kısmen bu suretle zail olmuş ise de Meclis-i Vükelânın bilkülliye karar ve kanaati haricinde yapıldığına kat'iyyen kani bulunduğum bu muhataralı ve mesuliyeti cidden ağır düşüncelerin millet ve memleketin selâmeti âtiyesi için ne büyük zararlar tevlidedebileceğini tekraren arza müsaraata mecburum. Mumaileyh hakkında yapılacak muameleyi takdir-i fahîmanelerine arzederim.[455]

Erzurum Mutasarrıfı Eşref, vazifesinden azledilmiş olduğu hâlde Mustafa Kemal'in hâlâ müfettişlik salâhiyetini kullandığını Sadârete bildirdi:

> Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı bildirilerek, hükûmet işlerine ait hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi ve kendisiyle haberleşme yapılmaması Dahiliye Nezâretinin ... tarihli ve 84 numaralı şifre telgrafı ile emredilmişti. Adı geçen 28/6/1919 tarihli telgrafıyla bu göreve Pâdişâh buyruğu ile tâyin edildiği ve şimdiye kadar görevden alınması ile ilgili olarak Harbiye Nezâreti'nden kendisine herhangi bir tebligatda bulunulmadığından bahsederek, Müfettişliğinin ve Bakanlar Kurulu'nca düzenlenen talimat ile kendisine verilen görevlerin henüz üzerinde bulunduğu, bundan dolayı mülkî memurların talimat gereği yapacağı tebliğleri yerine getirmeye mecbur bulunduklarını bildirmiştir. Durum arz ve yapılacak işlem hakkında emirleriniz beklenir. Buyruk...[456]

Yunan Hariciye Nâzırı Politis, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a muhtıra göndererek *Mustafa Kemal'in ihtilâl ordusunun Ankara ve Karahisar'da düzenlenmekte olduğunu* bildirdi.[457]

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in Bâb-ı Âlî'ye karşı isyan vaziyeti alması, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'i Mustafa Kemal'e karşı tedbir almaya sevk etmiş fakat bu tavır Bâb-ı Âlî'deki Mustafa Kemal taraftarlarınca akamete uğratılmaktadır:

> …güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, Ali Kemal… Mustafa Kemal paşanın yönetimindeki âsilere karşı alınacak tedbirler konusunda görüş ayrılıkları yüzünden istifa edecektir… Ali Kemal Mustafa Kemal'in isyan haberlerini alınca, harekete katılan mutasarrıf ve kaymakamların işlerine son verme kararı almış ve askerî makamların harekete geçmesi için emir vermişti… İsyanı şiddetle bastırmak isteyen Ali Kemal'le uyuşma taraftarı arkadaşları arasındaki fikir ayrılığı da işte bu noktadan çıktı.[458]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Ronald William Graham'a muhtıra gönderdi:

---

[455] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1952, Sayı 2, Vesika No: 27 a, b, c.

[456] BEO, Siyâsî Kısım, Karton No. 34, Dosya No. 60, Belge No. 343446, Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret, Şifre Kalemi, Çekiliş Tarihi 29.6.1919, Kaleme Gelişi 5.7.1919; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 45.

[457] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 211.

[458] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 211-212, dipnot 2.

> Durum şimdi çok ciddileşmiş ve bu, Yunan birliklerinin İzmir'i işgal etmeleriyle başlamıştı... İzmir'e asker çıkarılmasına değin bu ışi çok iyi başarıyorduk. Türkler epey zorluk çıkarıyorlardı ama biz, kötü valileri, mutasarrıfları yerlerinden yavaş yavaş atıyorduk ve kanımca barış yapılıncaya kadar büyük bir zorlukla karşılaşmadan başarı gösterebilecektik... Ama, şimdi durum oldukça değişmiştir. Türkler ve Yunanlılar, Aydın vilayetinde birbirlerini toptan öldürüyorlar. Mustafa Kemal, Samsun yöresinde uğraşmaktadır ve bugüne kadar boyun eğmeyi kabul etmemiştir. Rauf Beyle birkaç kişi daha, Bandırma yöresinde çok çalışıyorlar. İstanbul'daki Savunma Bakanlığı'nın görüşüne göre, kargaşalıkların düzenlendiği merkezin burası olduğu sanılmaktadır.[459]

29 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı içtima ediyor:

> [..] yeniden tartışmalar oldu. Bu tartışmaların başında İtalyanların Anadolu'da giriştikleri hareketin etkileri olmak üzere İtilâf Devletleri'nin karşılaştıkları zorluklar, Türklerin İstanbul'dan da yoksun bırakılmalarına Konferans'ın karar vermesinin gerekip gerekmediğiydi. Bir sonuca varılamadı. Wilson, Amerika'ya geri dönmemeye karar verdi. Senatoya, İtalya elini kolunu bağlamazsa kendilerine barışın yeniden kurulduğunu müjdeleyen anlaşma olacağını bildirecekti. Konsey'de tartışmalar sürdü, fakat İstanbul sorunuyle Anadolu'daki Yunan ve İtalyan eylemlerine, Amerika'nın Türkiye'de Ermenistan ya da İstanbul için bir Mandaterlik kabul etmedikçe çözüm yolu bulunamayacağı kanısına varıldı. Her şeyden önce, şehrin statüsü, kuşkusuz onu denetleyecek devlete bağlı olacaktı. Bunun anlamı, Orta Doğu'da devletler arasındaki bütün dengenin altüst olacağıydı. Bu denetimi Amerika kendi üzerine alırsa ya da düşündüğü gibi, Avrupalılar arası politikaya yönelinirse, şehir, tarafsızlaştırılacak, bir sorun da kalmayacaktır. Fakat, bu denetim, devletlerden birine verilecekse o zaman denetimin yetki ve sınırları çok büyük bir dikkatle yeniden çizilmesi, aynı zamanda Orta Doğu'nun öteki denetim alanlarında da yeniden bir dağıtıma gidilmesi gerekecektir. İkincisi, Manda sorunu çözülünceye kadar Anadolu'daki işgal kuwetleri, olduğu gibi kalmalı, anlaşma imza edilince de bu birlikler çekilmelidir. Bu nedenle Amerika'nın bir Mandaterlik kabul edip etmeyeceğini bildirmesine kadar Türkiye antlaşmasının geciktirilmesi resmen onaylandı.[460]

Amiral Calthorpe Londra'ya rapor gönderdi. Belirttiğine göre İngiliz ajanı Miralay Sadık ile *Hürriyet ve İtilaf ileri gelenleri, Sadrazam (ya da vekilini) ve Ali Kemal'i Fransız hizmetinde* addediyorlar *ve "İngiliz siyaseti" izlemek üzere iktidara gelmek için kararlı bir* teşebbüste bulunuyorlar. *Anlaşılan, Ali Kemal'e karşı saldırılar, İstanbul basınında Ali Kemal'in "Eclair" gazetesine verdiği, Türkiye'nin, Fransa'nın ağır basacağı yabancı himayesi istediği yolundaki demeci üzerine yoğunlaşmıştı*r. *Daha kötü bir hükümet gelmemesi için hükümet ve Damat Ferit heyeti destekle*nmeli ve *yalnız Harbiye'ye genç generallerin şoven faaliyetlerine karşı koyacak bir nazır* tayin ettirilmelidir. Miralay Sadık'ın *iktidara gelmesi fena olmaz fakat hükümete karşı çıkışı dolayısıyla, partisi bölünmüş olduğu için duruma hâkim olabileceği şüpheli*dir.[461]

İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: [..] *İlan-ı Meşrutiyetten evvel Rumeli ne hâlde ise şimdi de Anadolu'nun bir kısmı o hâlde gibi görünüyor. Burada ise fırka, mevki' kavgaları, intikam ihtirasları sönmüyor.* [..] *Polis Müdürü Halil Bey'in tanıdıklarından birine söylediğine nazaran Sadık Bey kabînesini hazırlamış imiş. Halil Bey Harbiye'ye geçiyormuş. Reşad Hikmet, Raûf Ahmed,* [Gümülcineli] *İsmail ve daha bazı kimseler kabîneye dâhil olacaklarmış. Fakat Hünkâr kendi mevki'inden korktuğu için Sadık Bey'in sadâretini kabûl etmemiş*.[462]

Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Ahmed Cevdet Bey'in Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafa göre Mustafa Kemal, istikbaldeki Sivas Kongresini emniyet altına almak için Maraş Sancağı'ndaki Elbistan'da millî teşkilat kurulmasını emretmişti. Lâkin Maraş, İngilizlerin işgâli altındadır ve Elbistan'da millî teşkilat gizlice kurulamaz hatta böylesi bir teşebbüs İngilizleri

---

459 *DBFP*, Vol. IV, no. 433; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 160.
460 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 192.
461 FO, 371/4227, 95998; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 390.
462 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 736.

kuşkulandırırdı. Üstelik General Allenby'in taleplerini tatbik etmek için İngiliz ordusu ilerleyecek olsa onlara ateş edilmemesi emredilmiş idi.[463]

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, 13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmed Cevdet Bey'e 3 Temmuz'da cevâbî şifreli telgraf gönderecektir:

> Allenby metalibi yüzünden kendisi lağv ve mıntakası işgale mâruz bulunan kolordunuzun gerek Elbistan'a gerekse sair mıntakalarda bugünkü teşkilâtı haricinde, her ne nam ile olursa olusun yapacağı teşkilât kolordu mevcudiyetine nihayet verilmesini ve mıntakanın işgalini tesriden başka bir netice vermiyecekdir efendim.[464]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Bayram. İngiliz kaymakamı yalnız, sonra Rus miralayı ile Amerikalı mülâzım (İstanbul'daki Amerika amirali müşavirlerinden) ziyaretime geldiler.
>
> Enver'in Suşa'da Ermenileri katliam ettiğini ve Gerus'a geldiğini Amerikalı söyledi.
>
> İade-i ziyaretimde Amerikalı, Rawlinson'la çekişti. Rawlinson dedi ki: "Amerikalıların işi ceplerini dolarla doldurmaktır." Amerikalının cebine de vurdu. Amerikalı da dedi ki: "İngilizlerin de işi dünyayı yutmaktır. Burada ne arıyorsunuz?".
>
> Rawlinson İngilizce bir şeyler söyledi. Kızdığına nazaran münasebetsizlik ettik dedi galiba. O da İngilizce cevap verdi.[465]

Şevket Turgut'tan münhal Harbiye Nezâretine, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye müessislerinden ve Kâtib-i Umumîsi Topçu Liva emeklisi Ali Ferid; Ali Kemal'den münhal Dahiliye Nezâretine Ticaret ve Ziraat Nâzırı Edhem; Maliye Nezâretine Ahmed Ferid [Tek][466] ve Şûrâ-yı Devlet Riyasetine Vasfi Hoca vekâleten tayin edildiler.[467] Kabinedeki değişiklik sahaya da inikas etti. Külliyatta Padişah Başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi'nin, Yaver-i Ekremlerden Ahmed Avni Paşa'nın ve Sadrazam yaverlerinden Tarık Mümtaz Göztepe'nin hatıratları vekayii mevzubahis etmektedirler. Mezkûr zevatın varsa evrak-ı metrukeleri neşredilmelidir:

---

[463] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1962, Sayı 39, Vesika No. 943.

[464] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1962, Sayı 39, Vesika No. 945.

[465] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 606.

[466] Ahmed Ferid Tek (1878-1971), Kuleli Askerî İdâdîsinden mezun piyade asteğmen iken siyasî faaliyetleri sebebiyle Trablusgarb'a sürgün edilmiş, rütbeleri sökülmüş fakat bir sene sonra affedilmiş ve rütbeleri iade edilmiştir. Ahmed Ferid, askerî kariyerini inkıta ederek Tunus tarikiyle Fransa'ya iltica etmiş ve siyaset tahsilinde ihtisaslaşmaya hız vermiştir. İttihadçı Ahmed Ferid, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarb'da müesses 7'nci şubesine mensub idi. Fransızca ve İngilizce bilmekteydi: Yenal Ünal. (2006). *Ahmet Ferit Tek'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Fikirleri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 10, 36). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

[467] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 352-353.

FERİT PAŞA Paris'te iken başkitabete bir telgrafnâme yazarak Bab-ı âliye vukubulan iş'ârâtına cevab alamamakta olmasından şikâyet etmesiyle Zat-ı şâhâne beni Bab-ı âliye gönderip Sadr-ı âzamın iş'ârâtının cevabsız bırakılması esbabının tahkikini emretti. Daire-i sadarete vürûdumda Meclis-i vükelâ hal-i in'ikadda bulunduğu halde Sadr-ı âzam vekili MUSTAFA SABRİ EFENDİ'nin Sadaret odasına çekilerek yalnız başına oturmakta olduğunu gördüm. Vükelâdan yanına girip çıkanların ifadâtından beyn el-vükelâ azîm münakaşât zuhur ettiğine muttalî oldum.

Fotoğraf. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası Katib-i Umumisi Ferid Paşa (Vakit, 8 Teşrin-i evvel 1919).

Sadr-ı âzamın şikâyetini tebliğ ettiğimde MUSTAFA SABRİ EFENDİ istîzah-ı madde için Hariciye nâzırı vekilini celb eyledi. SAFA BEY Sadr-ı âzamın iş'arâtına vakt u zaman ile cevab verildiğini ve Hariciye dairesine kadar ihtiyar-ı zahmet edersem dosyalarını aynen irâe edeceğini beyan eyledi. Hariciye nezâretine gitmek üzere birlikte Sadaret odasından çıktığımızda sofada REŞİD ÂKİF PAŞA'ya rast geldim. Beni bir tarafa çekerek Harbiye nâzırı Şevket Turgut Paşa ile Dahiliye nâzırı ALİ KEMAL BEY arasında mecliste şiddetli bir münakaşa zuhur ile her ikisinin istifa eylediklerini ve Dahiliye nezâretine muvakkaten bir vekil bulunması müzakere olunduğu sırada Seyh ul-islâm Efendi Adliye nâzırı VASFİ HOCA'nın vekâlete tayinini teklif etmesiyle her taraftan gürültü koptuğunu (Çünkü o sırada hariçten de bir takım zevât Meclis-i vükelâya memur edilmelerinden dolayı hey'et pek kalabalıktı), bunun üzerine MUSTAFA SABRİ EFENDİ'nin meclisi terke mecbur olduğunu ve iş artık rezalete vardığını beyan ile hiç olmazsa Ticaret nâzırı EDHEM BEY'in muvakkaten hizmet-i vekâlete tayinini irade buyurmalarını musırrane ifade ve kendisi de Mâbeyn- hümâyuna gelerek hâkipây-ı şâhâneye yüz süreceğini ifade eyledi.

Hariciye dairesinde ikmal-i tahkikat ile Saraya avdetimde kayfiyeti Zât-ı şâhâneye arzettim. Müteakiben REŞİD ÂKİF PAŞA gelip huzûra kabul olundu. O huzûrda iken Şeyh ul-islâm Efendi de geldi. Her ikisi birlikte uzun müddet huzûrda kalarak ŞEVKET TURGUT PAŞA ile ALİ KEMAL BEY'in istifalarının kabulüne karar verildi.

Şeyh ul-islâm Efendi ile Âyan reisi MUSTAFA ÂSIM EFENDİ, REŞİD ÂKİF PAŞA ve ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ* ertesi akşam İZZET PAŞA'nın konağına iftara med'uv bulunmuş olduklarından orada beyinlerinde cereyan eden müzakerede Dahiliye nezâretini REŞİD ÂKİF PAŞA'ya teklif eylemişler ise de müşarünileyh Harbiye nezâretinde İZZET PAŞA bulunmadıkça kendisi Dahiliyeyi kabul edemiyeceğini musırran beyan edip İZZET PAŞA da Harbiye nezâretini adem-i kabulde ısrar eyleyip nihayet bir müddet-i muvakkate için kabule kendisini imale ve MUSTAFA SABRİ EFENDİ de bir aşr-ı şerif kıraatiyle hatm-i müzakere eylemişlerdir.

REŞİD ÂKİF PAŞA ertesi gün dahi Mâbeyne gelip huzûra çıkmıştı. Telgraf başında vilâyât ile muhabere etmesi ve akşama da Sarayda iftara kalması irade edilmesiyle, akşam üzeri Başmâbeyncinin odasında oturduğum sırada oraya geldi. O günlerde tifo hastalığına tutulan kerimemi sabahleyin ağır halde bırakmış olduğumdan ben sarayda iftara kalamayıp, eve giderken müşarünileyhe netice-i kararı sordum. O gün İngiltere baştercümanı [Ryan], MUSTAFA SABRİ EFENDİ'yi görerek REŞAD ÂKİF PAŞA'nın Dahiliye nezâretine tayininie bir şey demez isek de İZZET PAŞA'nın Harbiye nezâretine tayini bizce muvafık görülmez demiş olduğunu ve kendisi de Dahiliye nezâretini kabulden istinkâf eylediğini beyan etti.

Onun üzerine EDHEM BEY vekâleten nezâret-i müşarünileyhaya ve Topçu livası FERİD PAŞA da Harbiye nezâretine tayin kılındı.

Birkaç gün sonra Hünkârın "*Şimdi de arka kapıdan dahil olmak istiyorlardı; önünü aldık"* demesinden RAYAN'a atfedilen ifadâtın musannâ olduğunu istidlâl ettim.

* Abdurrahman Şeref'in İttihadçı olduğu belirtiliyor: Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 307.

Meclis-i vükelâ'da zuhûr eden münakaşanın ALİ KEMAL BEY tarafından Paris'te FERİD PAŞA'ya bildirilmesi üzerine müşarünileyhden başkitabete gelen telgrafnâmede "*Bu hayasız adamlar (Cyniques)*" diye şikâyette bulunuluyordu. Fakat bu tabirden kimleri kasd eylediği pek anlaşılmıyordu.[468]

*

Ali Kemal Bey'in Meclis-i Vükelâ'da gerek Mustafa Kemal Paşa'nın azil ve gerek direnme kararının yayımlanması hususundaki duyurusu Harbiye Nezareti'nin ortaya koyduğu kararsızlık tavrı ve uygulamaları, devleti sonuçsuz ve faydasız tartışmalarla Meclis-i Vükelâ'yı işgal eylediğinden, evvelâ bu olay Ali Kemal Bey Dahiliye Nezareti'nden istifaya sevk etmiş ve istifasını şahsen kaçınılmaz kılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri sermayedarlarından Eşir namında birinin Doğu vilayetlerimizde okullar açmak üzere çalışmalar sürdürdüğü ve o havalinin kalkınmasına ve medeniyetine hizmet etmek üzere, Dahiliye Nezareti'ne müracaat ile yetki talep eylediğini, bu müracaatın incelemeye değer bir öneri olduğunu meclise arz ve ifade eden Ali Kemal Bey'e, Nafia Nazırı [Ahmed] Ferid [Tek] Bey'le bazı meclis üyelerinin şiddetle hücumları ve karşı çıkmaları da, istifasının nedenlerinden olsa gerektir.

Harbiye ve Dahiliye nezaretlerinde cereyan eden ve giderek mülki ve askeri erkân arasında birbirine karşı muamelelere neden olmuştu. Bu hale bir nihayet için kabinenin iki azası ortak bir yol tesis edilebilmek amacıyla Sadrazam Kaymakamı Mustafa Sabri Efendi'ye "Bir sizden bir bizden" diyerek Ali Kemal Bey'in istifasına karşılık Şevket Turgut Paşa'nın da çekilmesi lüzumunu kabinenin üyelerine teklif etti.

Şevket Turgut Paşa, esasen pek nezih ve hamiyetli bir şahsiyet olduğundan kabinenin oluru ve onayı doğrultusunda, İzzet ve Rıza Paşa'lar marifetiyle kendisine imâ edilen, istifa teklifini olumlu karşılayarak hemen veda eyledi.

Şevket Turgut Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne Sulh ve Selamet fırkası başkanı ve Tevfik Paşa kabinesinin arkadaşlarından bulunan topçu livalarından emekli Ferid Paşa, Sadaret Kaymakamı Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi tarafından -Her bahçeden bir çiçek bulundurmak maksadıyla olacak- seçildi ve padişahtan irade alınıp onaylanarak kabinemize katılmıştır.

Umumi Harb esnasında Diyarbakır'da sürgünde bulunduğuna ve cefa çekmiş bir millet evladı olduğuna şüphe bulunmayan bu şahsın öteden beri askerlikle bağı ve ordu ile ilişkisi ve alakası olmadığından, yapılan bu tayin pek de hoş karşılanmadı. Hatta kabinenin asker üyeleri arasında "Ferid Paşa'nın geleceğini veyahut getirileceğini bilseydik Şevket Turgut Paşa'ya hiç de kıymazdık" gibi İzzet Paşa ve arkadaşları arasında pişmanlıklar baş gösterdi.

Şevket Turgut Paşa gibi pek namuslu bir silah arkadaşına istifa etmesini teklif etmek vazifesini üstlendiklerinden dolayı kendilerine kızdılar ve pişmanlık duyarak üzüldüler.

Ferid Paşa ise Şevket Turgut Paşa'nın bıraktığı noktadan başladı. Mustafa Kemal Paşa ile Selânik'te ve Diyarbakır'da çanak arkadaşı olduğundan dolayı olacak ki resmi yazışmalarına bir de özel arkadaşlık havası karıştırmaya ve güya hükûmet merkezi ile barıştırmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının bir kısmını mecliste okumaya ve ellerinden öpülmekte olduğunu da gizlemeye ve belli etmemeye başladı. Aralarında görülen yakınlık ve hususiyete biraz resmiyet verilmek maksadıyla Nafia Nazırı Ferid Bey'le ortaklaşa makine başında Mustafa Kemal Paşa ile yazışmaya Meclis-i Vükelâca görevlendirildiler.

Çifte Feridlerin veyahut deyimi eksik değilse, "Çifteli Feridlerin" Babıâli'de iki saat kadar devam eden görüşmeleri, devletin menfaatine ve istenen görevlere hizmet etmekten ziyade kişisel görüşmelerini temin ve birbirlerine fikir iletmelerine yaradığı tavırlarından ve hareket tarzlarından anlaşılıyordu. Ancak Ferid Bey yine yazışmaların tamamına ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevabına birden "safsata, safsata!" diyordu.

[468] Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 229-231.

Hamiş (Ek Bilgi): Ferid Bey'in sonradan Anadolu'da Dahiliye Vekili iken mecliste uğraduğu bir hücum vesilesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle veya vazife ile Damad Ferid Paşa kabinesine girdiğini söylemesi kaydetmeye değer! Dikkat çeken husus bu defa Ankara kabinesine gir emriyle girmiş olduğunu söylememiş ve onu başka bir zaman ve fırsata terk etmesi de ihtiyatlı davranmaya muhtaç görülmüştür.

Ali Kemal Bey'den boşalan Dahiliye Nezareti'ne Akif Paşa'nın tayini mümkün olmayınca Adliye Nazırı Vasfi Efendi, sadaret kaymakamlığınca uygun kabul edilmişti. Vasfi Efendi ufak tefek boyu ile yeniden göze çarpar ise de fırkadan, fırkacılıktan ve hatta biraz da komitacılıktan anlar olduğundan, Dahiliye Nezareti'ne gitmesi ile vilayetlere ve ez-cümle Sivas'tan sürekli emir telakki ve talep etmekte olan Reşad Paşa'ya önemli duyuruda bulunmaya ve ilişki nedenini ve bağlantısını araştırmaya başlamıştı.

Bir gün Meclis-i Vükelâ'nın bazı mensupları arasında ve konuşmalar sırasında: "Canım efendim, bu nasıl şey? Dahiliye Vekaleti'nde Vasfi Efendi yine bir şeyler karıştır buyurmuş! Dahiliye nazırlığına daha bir yakışanı yok mu? Hem sadaretin bir hocaya verilmesi, dahiliyenin de bir mollaya verilmesi ne demektir?" gibi şikayetler ve söylenmeler başladı. Onun üzerine, Abdurrahman Şeref Efendi, Reşid Akif Paşa ve Ahmed Ferid Bey grubunun Saray'a müracaatları ve şikayetlerine bağlı olarak Vasfi Efendi'nin kısa müddet süren vekaletine nihayet verilerek, Dahiliye Vekaleti'nin ticaret ve ziraat nazırı ve eski İzmir ve Beyrut Valisi Ethem Bey'e devredildi.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi İzmir işgalini takip eden İkinci Damad Ferid Paşa kabinesinin tamamen akılcı bir görüşle dahil olmuş, Meclis-i Vükelâ'ya bazı önemli şahsiyetlerin de alınması arzu ve ihtiyacını ileri sürmüştü.

Birinci kabinede aykırı uçlarda fakat ikinci kabinede ılımlı ve insaflı görünen Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan kısmen uzaklaşmış ve İttihadcıların memlekette, harbde temiz kalabilmiş organlarıyla birleşmeye temayül etmişti. Sadaret kaymakamlığında ilcâ-yı maslahat ve devlet menfaati ile bu konuda daha ziyade ileri giderek Şevket Turgut Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne İzzet Paşa'yı getirmek için çalıştığı işitilmişti.

Sonradan incelememe nazaran, Zât-ı şahaneleri Ali Kemal Bey'den boşalan Dahiliye Nezareti'ne Reşid Akif Paşa'nın tayinini arzu ettiği halde kabinede İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Bey ve Ferid Bey'le grup halinde çalıştığı hissolunan Reşid Akif Paşa yapılan öneriyi kabulde çekince göstermiş ve itiraz etmekle beraber, İzzet Paşa Harbiye Nezareti'ni kabul ederse, kendisinin Dahiliye Nezareti'ni deruhte edeceğini belirtmiştir. Buna karşın İzzet Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Zât-ı şahaneye karşı hasıl olan kırgınlığın gerek kendisinin Dahiliye Nezareti'ni kabul etmesine ve gerek Zât-ı şahaneleri tarafından olumlu karar verilmesine engel olacağını sadaret kaymakamı bulunan şeyhülislâm efendiye hissettirmiş ve bir aralık şeyhülislâm efendi de bu dolaşık meselenin her tarafını çözümlemeye ve sorunları ortadan kaldırmaya yaklaşmış ise de bilâhare Reşid Akif Paşa ve Ahmed Ferid Bey grubunun vaziyetlerinden şüpheye düşerek bu meseleden vazgeçmiştir.

Şu vesile ile Zât-ı şahaneye karşı Meşrutiyet-perverâne olmaktan ziyade asabi bir mizaca sahip olan İzzet Paşa'nın istifasına ve alınmasına bizzat Şevket-meâb Efendimiz'den işittiğim sözleri aynen nakledeyim;

Zât-ı şahaneleri: "İzzet Paşa'nın mütarekenin ilk kabinesinde ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a girecekleri musibetli günlerde Sabri Efendi ile Cavid Bey mevcudiyetlerine nazaran yabancılar tarafından dahi hoş görülmemesi ihtimaline bağlı olarak yalnız ikisinin daha uyumlu simalarla değiştirilmelerini doğru bularak, Ahmed Rıza Bey ve Abdurrahman Şeref Efendi vasıtasıyla İzzet Paşa'yı uyardım ve haber gönderdim.

Bu hayırlı önerimi mutlakiyet arzusu ve müdahale mânâsı şeklinde anlayan İzzet Paşa'nın sinirlenmesinden ve görevini terk etmesinden maslahat namına müteessir oldum. Çünkü bu mütareke kabinesiyle sulhu tesis etmek arzusunda idim, olmadı. Bununla birlikte vatan meselelerinde asla kırgınlığı bilmem. İşte yine İzzet Paşa ile çalışıyoruz." buyurdular.[469]

*

[469] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 302-305.

Sadrazam vekili ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, istifa eden Şevket Turgut Paşa'nın yerine eski Harbiye nâzırı ve Sulh ü Selâmet Fırkası umumî kâtibi Topçu Ferid Paşa'nın Harbiye nâzırlığına ve Adliye nâzırı Vasfi Hoca'nın da Dâhiliye nazır vekâletine tayinlerini Padişaha arz etmiş ve iradelerini de derhâl alarak işe başlamalarını kendilerine tebliğ etmişti.

Vasfi Hoca Dâhiliye Nezareti makamına oturur oturmaz ilk iş olarak Sivas valisi Reşid Paşa'dan gelen ve Amasya'dan Sivas'a hareket etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hükümetçe ne gibi bir muamele yapılacağını soran şifreli telgrafı getirtip derhâl cevabını yazarak şifre ile Sivas valisine çekilmesini emretmişti. Bu cevap aynen şu şekildeydi:

> Hükümetçe azledilen ve âsi tanınan Mustafa Kemal Paşa'nın derhâl tevkifiyle bilâ ifâte-i-zaman3 ve mahfuzan İstanbul'a izâmı himmetinizden muntazırdır.

Vasfi Hoca'nın bu müstacel telgrafını şifrelemek üzere ellerine alan Dâhiliye şifre memurları, bir taraftan işi mümkün olduğu kadar geciktirmeğe çalışırken bir taraftan da kabinedeki bîtaraf ve mukavemet taraftarı azalardan Reşid Âkif, Ahmed İzzet ve Ali Rıza Paşalarla meşhur tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi'yi meseleden haberdar etmişlerdi.

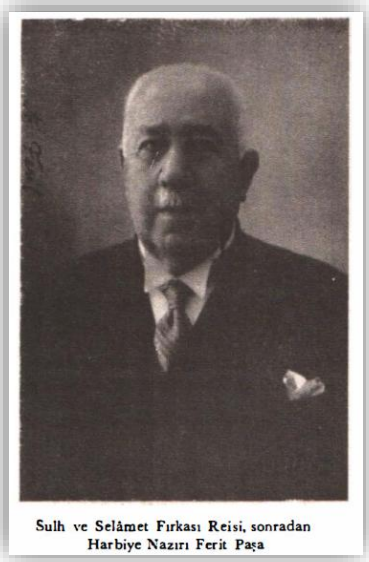
Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi, sonradan Harbiye Nazırı Ferit Paşa

Fotoğraf. Mütekaid Topçu Liva Ali Ferid (M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 2011, s. 173).

Bu zâtlar ateşi olduğu yerde söndürmek ve bu tehlikeli telgrafın çekilmesine mâni olmak üzere devletin bir geleneğini ileri sürerek Padişaha başvurdular ve "Dâhiliye nâzırlığına ulemadan (hoca sınıfından) zâtların tayini usûl ve âdetten olmadığı hâlde bu derece nazik ve muhataralı bir zamanda bu makama bir hocaefendinin tayinine müsaade buyrulmamasını ve idare sınıfından yetişmiş değerli bir zât olan Ticaret vekili Ethem Bey'in bu makama tayin buyrulmasını iltimas" ettiler.

Padişah bu ricayı derhâl kabul ederek Ethem Bey'in Dâhiliye nâzırlığı vekilliğine tayinini irade etti.

Bir günün içinde olup biten bu hadise esnasında Ethem Bey hemen Dâhiliye Nezareti'ne giderek Hoca Vasfi Efendi Adliye nâzırlığına dönmüş ve Ethem Bey makamına oturur oturmaz, henüz çekilmemiş olan o meşhur telgrafı geri alarak Sivas valisine şu telgrafı çekmişti:

> Mustafa Kemal Paşa hazretleri hakkında, mâzül bir generale karşı yapılması icap eden muameleyi yapınız.

Büyük bir tereddüt içinde İstanbul hükümetinin cevabını bekleyen Sivas valisi Reşid Paşa, bu mânâlı telgrafı alınca şu kanaate vardı ki; "İstanbul hükümeti hakikatte Mustafa Kemal Paşa ile hemfikirdir. Fakat ecnebî tazyiki karşısında muhalif bir vaziyet almak mecburiyetinde kalmıştır."

Vali bu kanaate varınca derhâl faaliyete geçerek Mustafa Kemal Paşa'yı parlak ve resmî merasimle ve şehir haricine kadar çıkarak karşılamış ve müstakbel halâskârın sadık ve emektar adamları arasına girmek talihine ermiştir.

Sadrazam Paşa'nın Paris'te Sulh Konferansı karşısında faaliyetine muvaffakıyetle devam edebilmesi için Kabinesinin büyük bir tesânüt ve birlik göstermesi lâzım gelirken hem kabinenin ve hem de bu kabinenin yegâne siyasî desteği olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın içine müthiş bir anarşi düşmüştü.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi olup bir müddet evvel İkinci Damat kabinesinde Vükelâ Meclisine memur edilmiş bulunan Miralay Sadık Bey bu memuriyetten istifa ederek kabineden çekildiği gibi icraatını beğenmediği Damat kabinesindeki fırkaya mensup şeyhülislam ve nâzırların dahi derhâl bu kabineden çekilmelerini ve aksi takdirde fırkadan istifa etmiş sayılacaklarını ilân etmişti.

> Sadık Bey'in istifasıyla ve tehditleriyle başlayan bu mücadele derhâl alevlenerek Şeyhülislâm ve Sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendi de kaleme sarılmış ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisleri birbirlerine düşmüşlerdi.
>
> Kıvrak bir kalem ve mantık ustası olan Şeyhülislâm, Sadık Bey'in bu hareketini Âyan azalığına tayin edilmemesine gücenerek yapılmış bir ihtiras eseri olarak gösteriyor ve Türkiye heyet-i murahhasasının Paris'te Sulh Konferansı karşısında en buhranlı günler geçirdiği bir zamanda kabineyi kuvvetten düşürebilecek böyle bir hareketin vatana ihanet olduğunu iddia ediyordu.
>
> Bir bardak suda koparılan ve bir hiç için girişilen bu mücadele Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı derhâl ikiye ayırmış ve İttihat ve Terakki'ye karşı mukaddes cihat ilân eden bu parti mensuplarını kendi aralarında kanlı bıçaklı etmişti.
>
> Mustafa Sabri Efendi, 'bir günün beyliği beyliktir', der gibi hareket ediyor ve üç beş gün için eline geçen "Sadrazam vekilliği" salâhiyetinden keyfine göre istifadeye çalışıyordu. Bu cümleden olmak üzere istifa eden Harbiye nâzırı Şevket Turgut Paşa'nın yerine getirdiği Sulh ü Selâmet Fırkası umumî kâtibi Topçu Ferid Paşa'yı dişine göre bir Harbiye nâzırı sanmak gafletine düşerek fikrinde hür ve müstakil bir devlet adamı olan bu zâtı çok garip ve çirkin birtakım keyfi icraata alet etmeğe kalkışmış fakat büyük bir hayal inkisarına düşmüştü.
>
> Ferid Paşa'yı Harbiye Nezaretine asalet suretiyle tayin ettiren Sadrazam vekili Mustafa Sabri Hoca, Yıldız Sarayı'na bizzat götürmüş ve Padişah'ın huzurunda yemin eden yeni nâzıra başmabeyinci dairesine döndükleri zaman şu teklifte bulunmuştu: "Paşa hazretleri! Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi Miralay Sadık Bey'i derhâl tevkif ettiriniz."
>
> Kıymetli bir edip ve hatip olan Harbiye nâzırı, dudaklarını örten beyaz posbıyıklarının altından istihzalı ve manalı bir tebessümle gülerek ve lisanına çok tatlı bir ahenk veren peltek hâliyle; "Efendi hazretleri! Beni zaptiye nâzırı mı zannediyorsunuz siz yahu?" dedi ve sinirli bir tavırla ilave etti: "İttihat ve Terakki'ye karşı yıllarca mücadele etmiş ve menfâsından daha dün kurtulup vatana dönmüş bir zâtı, hem de eski bir silâh ve mefkûre arkadaşımı tevkif etmeğe kalkmak benim havsalamın alacağı bir iş değildir."[470]

Bu vekayide dikkat çekici vecheler bulunuyor. Hürriyet ve İtilâf Fırkası reislerinden Miralay Mehmed Sadık, Harb-ı Umumî'nin başlamasını müteakiben İngiliz istihbaratına çalışıyordu.[471] 26 Mayıs 1919 tarihli Şûrâ-yı Saltanat'ta İngiliz himayesini teklif eden kişi de o idi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın yokluğunda fırkalaşan kabinede çatlak meydana gelmiş ve neticede iki kritik nezâret çatışmış nâzırları istifa et(tiril)miştir. Hem Prens Sabahattin - Satvet Lütfi (Tozan) İngiliz acentasısının tesirindeki Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti[472] kurucularından hem Miralay Sadık'ın *dostu* olan Topçu Liva Ali Ferid yeni Harbiye Nâzırı tayin edilmiştir.[473] Kabinenin Ticaret ve Ziraat Nâzırı Edhem, Dahiliye

---

[470] Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Yılları*, 2017, s. 280-283.

[471] "Savaş başladıktan sonra Mısır'da bulunan Türklerden 20-30 kadarı teklif üzerine İngilizler hesabına istihbarat işlerinde çalışmayı kabul etmişlerdi. Bunların içinde Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail ve H.İ. [Hürriyet ve İtilâf] Fırkası'nın diğer bazı mensupları da vardı. Mütebâkisi ise adî suçlulardı. Miralay Sadık Bey savaş müddetince İngilizlerden ayda kırk İngiliz lirası maaş alarak hayatının idâme ettirmiş, fakat buna rağmen Mütareke'den sonra Sadrâzam Dâmât Ferit Paşa'ya yazdığı mektuplarında, çektiği sıkıntılardan ve uğradığı haksızlıklardan yakınmıştı." Ali Birinci. (2020). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar* (3. baskı) içinde (s. 232). İstanbul: Dergâh Yayınları.

[472] "Cemiyetin kuruluşuna öncülük eden ve Ankara'da gizli bir örgütken başkanı olan Satvet Lütfi Bey, Prens Sabahattin'in özel kâtibi ve yakın arkadaşıydı. Bazı gazetelerde *cemiyetin reisi ve müessisi*nin *Sultanzâde Sabahattin Bey Efendi* olduğu yazılmaktaydı. Ancak bu bilgi cemiyetin herhangi bir resmî evrakında geçmemekteydi." Ramazan Erhan Güllü. (2022). Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası. *Türkiyat Mecmuası*, 32(1), s. 384-385. "Bu Ferit Paşanın, Jandarma tensikine memur Fransız Klut'e 2/Martta Ben Türk değilim, Mısırlıyım, orduya lüzum yoktur gibi âdiliklerini İstanbulada kulağımla işitmiş ve arkadaşları da ikaz etmiştim. Daha o akşam tesbit ettiğim bu muhavereyi bir daha alâkadarlara okudum, padişahın ne namussuz bir muhit içinde bulunduğuna herkes hayret ediyordu." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 70.

[473] *Sulh ve Selâmet*çi Liva Ali Ferid, Mustafa Kemal'i "seven ve tutanlardan olduğunu" söylüyordu: M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 163.

Nezâretine de vekil kılınmıştır. Kabinedeki dengelerin değişmesinde rol oynayan Miralay Sadık, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin muhalifidir. Ezcümle söz konusu esaslı değişiklikler mucibince İngiliz nüfuzunun arttığı kabine, Mustafa Kemal grubuna müşfik davranmaktadır.

30 Haziran 1919. Sadrazam Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyine muhtıra tevdi etti. Sadrazam, *Konsey'e, barışın kurulması konusunda verdiği teminat için teşekkür ediyor ve Osmanlı hükümetinin kararsızlığa son verecek barışı -akılcı bir örgütlenme ile içte düzen ve huzuru sağlamak ve dış ilişkilerine çekidüzen vermek üzere- şiddetle arzu ettiğini* bildiriyor.[474] Sadrazam Paşa, kaleme aldığı ikinci mektubunda ise *Talât, Enver ve Cemal paşaların geri verilmesini* istiyor *ve bunun "insaniyet icabı" olduğunu* vurguluyor.[475]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Harbiye Nâzırı mütekaid Topçu Liva Ali Ferid'e nota gönderdi:

> Ekselâns! Size bildirmekle şerefyabım ki: 1- Sivas ve Konya havalisinde silâhlı çeteler teşkili sureti ile Müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareketler icrası hususunda ciddî faaliyetlerde bulunulduğu aldığım raporlardan anlaşılmaktadır. 2- Bu faaliyetlerin İttihat ve Terakki Komitesi ajanları tarafından idare edildiği, Osmanlı Hükümeti'nden ayrı müstakil hedefleri olduğu görülmektedir. Bu hareket, görülebildiği kadar, propagandaya inhisar etmiş bulunmaktadır. 3- Bu hareketin başlıca teşvikçileri Sivas'ta *Mustafa Kemal Paşa* Konya'da ise General *Cemal Paşa*'dır. Bu her iki General Ordu Gurupları Müfettişliklerine tayin edilmişlerdi. 4- General Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinden alınmasını Osmanlı Harbiye Nazırından rica etmiştim. Bu talimat 8 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nazırı tarafından süratle yerine getirildiyse de bu subay emri yerine getirmekten uzak kalmıştır. Bu hareketin daha fazla gelişmesinin önü alınmasının önemi sebebiyle yukarda adı geçen Generallerin derhal İstanbul'a çağrılmaları için Osmanlı Hükümeti'yle temasa geçmenizi rica eder, Ekselânslarını saygıyla selâmlarım.[476]

General Milne, Amiral Calthorpe'ye zata mahsus mektub tevdi etti. *Sivas ve Konya bölgelerinde müttefiklerin çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunmak üzere silahlı çeteler kurmak için "ciddi bir akım" olduğunu, başında İttihat ve Terakkililerin bulunduğunu ve hükümetten bağımsız eylemleri amaçladığını, henüz propaganda ile yetinildiğini ve akımın baş teşvikçilerinin Mustafa Kemal ile Cemal paşalar olduğunu bildiriyor*. *Mustafa Kemal, dönmesi için verilen buyruğa uymamış olduğundan, akımın daha çok yayılmasının önüne geçilebilmesi için Babıâli'ye başvurma*nızı rica ederim.[477]

Paris'te bulunan Sadrazam Damad Ferid Paşa, İstanbul'a telgraf gönderdi: *İngilizler Mustafa Kemal Paşa'dan şikâyet ettiler.*[478]

Ahmed İzzet (Furgaç):

> Sadrazamın yokluğunda Anadolu'nun durumu büsbütün vahimleşti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı camilere topladığı ve Hıristiyan halkla İtilâf Devletlerinin kontrol memurları aleyhine kışkırtıp teşvik etmekte olduğu iddiasıyla, hemen değiştirilmesini istediler. Meclis tarafından bu isteğin kabul edilmesi ve paşanın geri çağrılması zorunlu olarak karar altına alındıysa da, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut

---

[474] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 653-654; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.

[475] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 47; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.

[476] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 133-134.

[477] FO, 371/4158, 105780; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 355-356. "Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakkili olarak tanımlanmaması, fakat teşvikçisi olduğu akımın başında İttihat ve Terakkililerin varlığından söz edilmesi, İngilizlerin yorum açısı bakımından ilginç gözüküyor."

[478] Akşam, 4 Temmuz 1919; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 354-355.

> Paşa açık emir vermeyip istişare için acele olarak İstanbul'a gelmesini bildirerek işi geciktirmekte, İngilizler ise isteklerinde ısrar ve şiddet göstermekteydiler.[479]

Harbiye Nâzırı Topçu Liva Ali Ferid, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

> Muhabbet-i kalbiyelerinin kuvve-i cazibesi daimî senakârınızı yine Harbiye nezaretine getirdi. Hükûmeti epeyce müşkül bir mevkide buldum. . . . İddia edebilirim ki, benim kadar sizi ruhunuzun en derin köşelerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur. Şimdilik tamamiyle bilemiyorum ki, nasıl bir saik hükûmetle zat-ı âlileri arasında bir anlaşmazlık ihdas eylemiştir. . . İngilizler tarafından bazı kumandanlarımız hakkında mesbuk muamelenin zat-ı âlilerine tatbiki hiç de beklenmemekle beraber her ihtimale göre bu işin hüsn-ü suretle halli çaresini düşündüm. . . Hakk-ı âlilerinde pek ziyade teveccühkâr bulunan zat-ı hazret-i Padişahî bendenizi bilhassa kabul ile bu işin en iyi bir şekle ifrağını tenezzülen müzakere buyurdular. Vücud mazeretinden bahisle gerek İstanbul ve gerekse arzu buyurulacak herhangi bir yerde tebdil-i havaya zat-ı âliniz tarafından müsaade talep olunmak ve mucibince icabı ifa kılınmak millet ve hükûmet nezdinde haiz oldukları mevkiin mahzuziyeti temin edilmiş olmakla beraber düşmanlarımızın vaki isteklerine de bu suretle nihayat verilmiş olacağı. . . . . samimî takdirkârınız olup elimden gelecek her arzularının husulüne çalışacağım nezd-i âlilerine müsellemdir. . .[480]

İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerine İngiliz subaylarının refakati teklifini *"İngilizlerin uygun bulduklarını, ama karar almadan önce hükumetlerine danışmak istediklerini" haber veriyor*.[481]

Yörük Ali liderliğindeki Aydın Kuvâ-yı Milliyesi gerilla birlikleri ve millîci askerler, Aydın vilâyet merkezini Yunan'dan istirdad etti fakat şehri üç gün sürecek surette yağmalamaya başladılar. Yağmanın ardından Aydın Kuvâ-yı Milliyesi köylere dağılacaktır. İntizamdan dûn Aydın Kuvâ-yı Milliyesinin "ganimet"e raptolup disiplinsizlik göstermesi, şehrin 4 gün sonra tekrar Yunan eline kolayca geçmesine sebeb olacaktır.[482]

30 Haziran/1 Temmuz 1919. ABD Fevkalâde Komiserliği memuru Louis *Edgar Browne, bir Türk subayı ile Ankara'ya geldi. İngiliz denetim subayları niye geldiğini öğrenip davranışlarını kısıtlamak istediler. Browne, Ali Fuat'ın misafiri oldu ve Kütahya cephaneliğinin akıbeti dahil, birçok şey sordu. Ayrılırken de, Ali Fuat'a, Bristol'un eşine bir hediye göndermek, fikrini telkin etti*.[483]

1 Temmuz 1919. Tiflis merkezli Kafkaslar Askerî İstihbarat Teşkilâtı sabık şefi Tuğgeneral Lionel C. Dunsterville'nin yardımcısı Binbaşı G. M. Goldsmith, İngiliz Harbiye Nezâreti Askerî İstihbarat Müdürü Tümgeneral MacDonough'a muhtıra gönderdi. Temmuz 1918'de *Bakû Bolşevikleri Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı'yla, Kuzey Kafkasya'daki Alman ve Türk ilerleyişinin kontrol altına alınmasında büyük bir işbirliği sergilemişlerdi*. *Albay Pike Vladikafkas Bolşevikleriyle birlikte detaylı bir eylem planı* hazırlamıştı. *Buna göre, Vladikafkas'taki tren istasyonuyla birlikte Gürcü Askeri Demiryolu, "Alman ve*

---

479 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 71.

480 M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 163-164. Mezkûr telgrafın tam metnini okumak için müracaat ediniz: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1952, Sayı 2, Vesika No: 28.

481 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 223.

482 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 354. "Nazilli'nin Pirlibey köyünden bir demircinin oğlu olan Mehmet Efe, asker kaçağı idi. Aydın ve Denizli havalisinde, yaptığı haydutluktan dolayı, ün salmıştı." Yörük Ali Efe da, tıpkı Demirci Mehmed Efe gibi, Umumî Harb sırasında asker kaçağı idi: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 294, dipnot 250; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 186, dipnot 170.

483 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 89-91; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 546, dipnot 247.

Türk ajanlarına karşı…" İngiliz-Bolşevik karışımı bir tim tarafından korunuyordu.[484] Halihazırda Erzurum'da bulunan Kaimmakam Alfred Rawlinson, Goldsmith'in belirttiğine göre, *1918 başlarından itibaren gizli bir görevle ve Amerikalı bir mühendis, Mr Robinson, kimliğiyle Kafkaslar'da bulunuyor*. Fakat Rawlinson, hatıratında bu mahrem vazifesinden söz etmez.[485] Rawlinson, 7 Temmuz 1918'den beri Tiflis merkezli Kafkaslar Askerî İstihbarat Teşkilâtı şefi Tuğgeneral Lionel Dunsterville'nin emrindedir. Dunsterville, *yerel Bolşeviklerle* iyi ilişkiler kurmuş durumdadır. Örneğin 1918'de *Enzeli'de yapılan görüşmelerin sonucunda Dunsterville yerel Bolşevik komitesiyle Bakû Sovyeti'ne petrol karşılığı Ford otomobil satma konusunda anlaş*mış ve *Temmuz sonunda, elli bin poundluk benzinle on Ford otomobil değiş tokuş edil*mişti.[486]

Liberal Fırka mebusu, Bahriyeli, "10'uncu Baron Strabolgi" Joseph Kenworthy'den Lloyd George Kabinesine Avam Kamarasında sual: *15 Mayıs tarihinde Yunanlıların karaya çıkarılması lâzım mı idi?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth bu suale cevab vermedi.[487]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe*,* Paris Sulh Konferansında başmurahhas sıfatıyla bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Balfour'dan *Yunan işgal bölgesinin sınırlanmasını önemle rica etti. İzmir'deki İngiliz* mümessil *Morgan da Yunanlıların İzmir sancağına çekilmesini rica etti.*[488]

İngiliz yarı resmî gazetesi *The Times*in haberi: *İzmir'in işgalinden beri İttihat ve Terakki canlandı. İttihatçılar Bolşevik ajanlarıyla temasta.*[489] Acaba, Müttefikler, İzmir'i Yunan'a işgal ettirmek suretiyle, İttihad ve Terakki bakiyesinin Anadolu'daki teşkilatlanma kuvvesini tesbit etmeyi ve sonrasında da kuvveden fiile çıkan bu yapılanmayı kökten tasfiye etmeyi hesablamışlar mıdır?

Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e gönderdiği şifreli, zata mahsus ve acele telgrafında, Mustafa Kemal'in

---

[484] Goldsmith'den Askerî İstihbarat müdürüne rapor, 1 Temmuz 1919; Londra, PRO, WO 95/4960; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 35. Bu yakınlaşma İngiliz Harb Kabinesi tarafından makbul değildi.

[485] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 36, dipnot 121.

[486] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 36. "Türk orduları Tiflis bölgesine yaklaşınca Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı Vlodikafkas'a aktarıldı. Albay Pike orada, 15 Ağustos'ta, Bolşeviklerle Terek Kazakları orasındaki sokak çarpışmalarını izlerken beklenmedik bir biçimde vuruldu. Pike'ın ölümünün ardından Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın geçici kumanda subayı olan Goldsmith ve ekibin diğer üyeleri ekimde Vladikafkas'ta Bolşeviklerce Lockhart komplosuyla bağlantılı olarak tutuklandılar. Lockhart o zaman karşı-devrimci bir komplonun mimarı olduğu gerekçesiyle Moskova'da tutukluydu ve sonuçta idama mahkûm edildi. ("Rusya'daki 'İtilaf komplosu' suçlaması hakkında gizli memorandum", 5 Kasım 1918, Londra, PRO; FO 371/3348.) Kafkaslar Askeri istihbarat Teşkilatı üyeleri Ocak 1919'da Moskova'ya gönderildiler ve Temmuz 1919'a kadar Butirski'de hapis kaldılar. (Goldsmith'in Askeri istihbarat müdürüne raporu, 1 Temmuz 1919; Londra PRO; WO 95/4960.)" (Gökay, 1998, s. 41, dipnot 153).

[487] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.48.

[488] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 355.

[489] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 356. "The Times, İngiltere'nin, Beyaz Rusları desteklediği ve Avrupa'da, Almanya başta olmak üzere bazı ülkelerde sosyalist devrimlerden korkulduğu bir ortamda, bu tehlikenin -Bolşeviklerle Kemalistlerin ilişki ve iletişimi- önüne geçilmesi gerektiğini savunarak, konuyu devamlı surette güncel tuttu. İngiliz siyasetinin, Mustafa Kemal Paşa Hareketini, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir devamı olarak algılayıp, bu iki oluşum arasında ciddi bağların bulunduğuna ilişkin inancı da The Times'ın Mustafa Kemal Paşa Hareketi'ne ilişkin algı zeminini etkilemiş, gazete, Kemalistleri, İttihat ve Terakki'nin bir devamı/uzantısı görmüştü. İngiliz resmî çevreleri ve The Times gazetesine göre Mustafa Kemal'in Milliyetçi Güçleri, İttihat ve Terakki'nin yeni bir isim altında ortaya çıkmış halinden başka bir şey değildi." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 177-178. İngiliz ricali ve *The Times*, Kemalist hareketin *Bolşeviklerle temas durumu, İttihat ve Terakki ile ilişkisi ve Panislamist açılımları* hususlarına nazar-ı dikkat kesiliyordu (Başak, 2018, s. 179).

sadece müfettişlik vazifesinden değil, daha da ötesi, askerlik vazifesinden de istifa etmesi gerektiğini bildirdi. Zira ancak bu surette İstanbul'a dönmesini gerektiren sebeb ortadan kaldırılmış olacaktır.[490]

2'nci Ordu Müfettişi Cemal (Mersinli) Konya'dan İstanbul'a doğru mezunen yola çıktı.[491] *Cemal Paşa* İtalyanlara karşı *harekete geçmeyi teklif ederken İstanbula ansızın mezun gitmesi fena tesir yaptı*.[492]

İngiliz Bahri Siyah Ordusu'nun naşir-i efkârı The Orient News gazetesi "Tarih ve Tekerrür" serlevhalı başmakale neşretti:

> Siyasi muharririmiz tarafından yazılmıştır: Bundan on iki ay evvel Altıncı Sultan Mehmet tahta çıktığında saray-ı hükümdari ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında acı bir hâkimiyet mücadelesinin başlayacağı herkesçe malûm bir keyfiyet idi. Bu meselede yeni hükümdarın vaziyeti gayet ümitsiz idi. Çünkü Almanların da yardımıyla İttilat ve Terakki ordu ve donanmayı tamamıyla eline almıştı. Vaziyet Sultan İkinci Mahmud ile yeniçeriler arasındaki münasebete pek benzer idi. Merhum tac-ı saltanatının fevkinde bir kuvvet var iken tahta çıkmıştı. Bununla beraber Sultan İkinci Mahmud yeniçerilerin imhasına karar verdi. Ve takriben bunlardan on bininin yok edilmesiyle neticelenen tehlikeli bir teşebbüsten sonra aşikâr bir surette vaziyete hâkim olarak davayı kazandı. Takriben seksen sene evvel vuku bulan bu mücadele başka bir şekilde tekrar etmekte ise de henüz netice ortaya çıkmamıştır.
>
> Yeni hükümdarın mütalaa-i umumiyesinin sıhhati bir vakit sonra tezahür edecektir. Müşarünileyhin ilk icraatı kendisine o zamana kadar ordu ve donanma başkumandanı unvan-ı mehteşemi veren Enver Paşa'dan bu unvanı almak olmuştur. Bu didişmenin tafsilatı efkâr-ı umumiyeye erişmedi. Lakin derhâl ahaliye gerek bizzat, gerek yakınları tarafından yayılan malûmatla zat-ı şahanenin ahaliyi koruduğu anlaşıldı. Fakat bu; akıntıya kürek çekmek gibi müşkül bir mücadele idi. Nihayet Sultan; Bulgaristan'ın mağlubiyetiyle harbe devam imkânı kalmayınca beş seneden beri fiilen memleketin hükümranı olan bu adamlardan kurtuldu.
>
> Türkiye'nin hükümdar-ı hazırı gibi pek az hükümdar bu derece müşkül bir vaziyet karşısında kalmışlardır. Şu tamamen aşikârdır ki; bundan beş sene evvel zat-ı şahaneleri tahta çıksalardı, Türkiye aleyhimizde olan harbe iştirak etmeyecekti. Tahta çıktıkları zamanda ise, vakit, vaziyetin ıslahı için pek gecikmiş bulunuyordu. Vaziyet-i hazıra cidden ne kadar müşküldür ki bunun vahametini Türklerden pek azı idrak edebiliyor.
>
> İstanbul'un hal-i hazırı Türklerin vaktiyle surlarının kapısına dayandıkları esnasındaki Bizans devrini tamamen andırıyor. O zaman, İmparator Konstantin Paleolog şehrin müdafaasını işkâl eden cemaat ihtilaflarını izaleye ve bunları barıştırmaya var gücüyle çalışıyor ama netice alamıyordu. Bugün de Türklerin müstakil olarak mevcudiyetiyle hukuk-ı hükümrani terazidedir. Herhangi birisinin sukutu diğerinin de zevalini intaç edecektir. Türk politikacılar ise, gafil ve muhteris fırka münazaalarıyla vakit geçiriyorlar.[493]

2 Temmuz 1919. Fransız Başvekil Clemenceau, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya zata mahsus mahrem mektub gönderdi. Clemenceau, *müttefiklerin kendi aralarındaki ihtilâflardan şikâyet* ediyor.[494] Diğer bir deyişle, Clemenceau, 28 Haziran'da Sadrazam Paşa'ya tevdi edilen Yüksek Konsey muhtırasının

---

490 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 56.

491 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 355-356.

492 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 69.

493 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 136-137, dipnot 1.

494 Sadrazam Paşa, Clemenceau'dan evvel itimad kesbetmeyen güya Türk dostu Pierre Loti'den de bir mektub almıştı fakat onu "Şair ruhu çocuk gibidir. Kaş yapayım derken göz çıkarır. Onları siyasete karıştırmağa gelmez." diyerek cevabsız bırakmıştı. Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal'in iktidara gelmesiyle yurtdışına çıkacaktır ve bu iki mektubu "kendini müdafaa maksadıyla dahi olsa son nefesine kadar ifşa" etmeyecektir. "Bu her iki mektup Damat Ferid'in Cenubî Fransa'nın Manton şehrinde vefatı esnasında muhafazasını o zaman henüz hayatta bulunan Vahîdeddin'e vasiyet ettiği birçok vesikaları ve siyasî evrakı arasındadır. Damat Ferid, bu evrak ile birlikte Vahîdeddin'e bastırılması ricasıyla kendi tarafından yazılmış *Türk Tarihi* isimli dört ciltlik eserinin müsveddelerini de emanet etmişti. Halen bütün bu vesikalar Damat'ın üvey oğlu ve Mediha Sultan'ın mahdumu Prens Sami Bey'de mahfuz bulunmaktadır." Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 285.

esasen ihtilaflı olduğunu mahremane bildiriyor. Mezkûr muhtıra, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour tarafından kaleme alınmıştı.[495]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota verdi: Harekat-ı Milliyenin Sivas ve Konya şubeleri *İttihat ve Terakki'nin ajanları tarafından yönetil*mektedir.[496]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyine nota verdi. *Osmanlı hükümetinin bırakışma sonunda asker sayısını 70 bin olarak saptadığı, oysa o sırada ancak 40 bin asker bulunduğu, olayların bu sayının az olduğunu belli ettiği ve çare olarak 30 bin kişinin jandarma yazılması* gerektiği bildiriliyor. *Böylece askere almanın zorlukları da önlenmiş olacaktı*r. *Ayrıca, Maliye'yi düzeltmek gerektiği ve bunun için hükümete yardımcı olmaları için yüksek komiserlere talimat verilmesi isten*iyor. Fakat *bu girişimden bir sonuç çıkmayacaktı*r.[497]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, General Milne'nin 30 Haziran tarihli notasına ilaveler yaparak Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Vekili Safa'ya teslim etti:

> 5- Ekselânsınız'a 17 Haziran tarihli aynı mealde bir mektupla müracaat etmiştim, fakat bu mektubuma bir cevap verilmediği gibi muhteviyatı da tatbik mevkiine konmadı. 6- Dahilden haber alınan serkeşçe olayların vukuundan mütevellit tehlikeler hususunda öğrenilen malûmatın vahimliği ve General Mustafa Kemal ile Cemal Paşa'ların kayıtsız şartsız ve müddetsiz olarak geri çağrılmalarının âcil zarureti üzerine bir kere daha dikkatinizi çekmek vazifem icabındandır. 7- Mektubum alındıktan sonra ne muamele yapıldığının derhal tarafıma bildirilmesini rica ederim.. A. Calthorpe.[498]

Vahideddin Hân'ın Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi), Erzincan'daki Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

> Evvel ve âhir keşîde buyrulan telgraf - nâme-i vâlâları manzûr-ı âlî olarak Şevketmeâb Efendimiz Hazretleri hakkınızda perverde eyledikleri âsâr-ı teveccüh ve hayırhâhi icâbınca suret-i hususiyede vesâyâ-yi âtiyenin tebliğine âcizlerini me'mûr buyurmuşlardır. Nezd-i âlîde ma'lûm hissiyât-ı vatan - perverâneleri sâikasıyle o havâlice bazı tertibât ve teşebbüsâta ibtidâr eylemeleri, İngilizlerin nazar-ı dikkatlerini celb ile hükûmeti tazyika kıyam etmişlerdir. Devletimizin vaz'iyyet-i hâzırası taşraca zan ve tahmin edildiği derecede mûcib-i endişe ve telâş değildir. Bimennihilkerim devletin mevcudiyyet ve istiklâlin te'mînine muvaffakiyyet hâsıl olunca merkez-i saltanattan taşranın kurtarılması esas olur. Şu sırada Zât-ı âlîlerinin Dersaâdet'e avdetleri belki ecânibin hükûmeti tazyîk ile hakkınızda haysiyet-şikenâne bir muâmele vukua getirilmek mülâhazasiyle tavsiye buyurulmamakta olduğu gibi Dâire-i Harbiyye'ce azilleri cihetine gidilmesi de nezd-i âlîde tecviz edilmediğinden Harbiye Nezâretinden iki ay müddetle tebdil-i hava istenilerek ahvaal tevazzuh ve sulh tekarrür edinceye kadar ihtiyar buyrulacak bir şehir veya kasaba'da istirahat eylemeleri en muvâfık suret olarak tahattur buyurulmaktadır.[499]

Başka bir deyişle Vahideddin Hân, Mustafa Kemal'e *belki devlet ileri gelenlerinden bir çoğunun düşüncelerine aykırı olarak, hâlâ düşmanca bir tavır takınma*makta bilakis Mustafa Kemal'in *haysiyet ve vakarını dahi düşünmekte*dir.[500]

---

[495] FO, 371/4215, 107041; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418.

[496] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 688, No. M2002; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 68.

[497] FO, 371/4158, 101447; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.

[498] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 134. "Oysa Cemal Paşa İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. 1 Temmuz'da Konya'dan *mezunen* ayrıl"mıştı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 356, dipnot 115.

[499] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 28, dipnot 85.

[500] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 28.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin İzmir mümessili Miralay Fitzmaurice, Yunan General Nider ve Fevkalâde Komiseri Sterghiades'le mülakat ettikten sonra, Fevkalâde Komiser Calthorpe'ye muhtıra gönderdi: *Aydın Vilâyetinde barış için tek ümidin Yunan askerlerinin İzmir sancağına çekilmeleri olduğu mülâhazasındayım*.[501]

Erzurum'daki Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Refet Paşa'nın Kemal Paşa'ya şifresi: İstifa et ve Erzurum'da kal! Kemal Paşa'nın* [Sivas'tan Erzurum'a] *şimdiye kadar gelmeyip de şimdi gelmesi galiba halkın vaziyetinden! Gelince anlaşılacak*.[502]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Samsun ve Trabzon'da eşkıyalığı kaldırmak için giden* [Mustafa Kemal] *Paşa, İstanbul'a dönmüyor ve Padişah'a saygısızca bir tel çektiği gibi, yerel bir parlamento toplamak amacını güdüyor*. *Basın ve aydınların birçok şikâyetleri olacaksa da, işaretler, Türk halkının umutsuzluktan çok tevekkül göstereceği yönünde. Gerçi Rauf Bey, Kuva-yı Milliye için özellikle Çerkesler ve Rumeli muhacirlerinden adam topluyor ama halk çoğu yerlerde savaştan bıktığı için bundan geri duruyor*.[503]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere* Heure gazetesi "Türkiye'de Devrimci Hareket" nam haber neşretti. *İstanbul Hükümeti'nin onu geri çağırmasına rağmen buna itaat etmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın hükümete başkaldıran silahlı bir grubun başına geçtiğini, devrimcilerin Amasya'da başkaldırıyı organize ettiğini belirtiyor*.[504]

3 Temmuz 1919. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, Sadrazam Damad Ferid'e telgraf keşide eyledi. Buna göre İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Başmüşaviri Thomas Hohler ile görüşmüştür. *Hohler, emniyet ve asayişe hâlel getirdikleri, halk arasında ayrılıklara neden olabilecek eylemlerde bulundukları, inzibata hâlel getirebilecek fiilleri ikâ etttikleri ve mülkî memurlara bu yolda tahakküm etmekte olduklarından müfettişliklerin lağvını talep etti. Bu meyanda Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın İstanbul'a celbedilmesini de istedi. Hohler, İstanbul'a gelmesi halinde Mustafa Kemal Paşa'ya asla ilişilmeyeceğini taahhüd ederek aksi halde dâhile asker sevkedecekleri tehdidinde bulundu*.[505]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının neşrettiği *The Orient News* gazetesi: *Türk heyetinin deklarasyonundan dolayı yakın zamanda Türk konusu hakkında bir çözüme gidilemeyecektir. Bu konunun ertelenme sebebi ise Amerika'nın Türkiye mandası konusunda emin olama*masıdır.[506]

Rum Metropoliti ile Gregoryen Ermeni Patriği, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine dilekçe verdiler:

> Asayişsizlik. . . Türkiye'de. . . bu son zamanlarda hususî surette endişe ve telâşı mucip olmuştur. Millî savunma bahanesi altında Hıristiyanlara saldırmaları için çetelerle milisler teşkilâtlandırılmıştır. . . Bâbıâlî. . . bu hareketi doğrudan desteklemektedir. Osmanlı hükümet adamları yeniden kitle halinde adam öldürmelerin önüne geçmek için, vatanseverlik duyguları hırpalanmış olan Türk milletinin heyecan halinin dikkate alınması lüzumunu, Müttefiklerin göz önünde tutmalarını teminen, ileri sürüyorlar. Asayişsizlikten,

[501] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 88-89. Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 293, dipnot 246. "Yunanlıların İzmir Sancağına geri çekilmesinden başka çare yoktur." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.48.

[502] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 607. Refet o tarihte miralaydır ve "bey" hitab edilmesi lazım gelir. Karabekir, Refet'e "Paşa" hitab ediyor. Bu ayrıntı, Karabekir'in günlüklerine daha sonraki tarihlerde tashih etmiş olabileceğini düşündürüyor.

[503] The Times, 7 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 374.

[504] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 104.

[505] BOA, HR.SYS, 260817, lef 4; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 270.

[506] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 48.

esas itibariyle, Türk Hükümeti mesuldür. Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu ve mazlum milletlerin kurtarıcısı olan Müttefiklerin münasip görecekleri tedbirleri almaları için temennilerimizi ortaya koymamız hususuna müsaadelerini rica ediyoruz.[507]

Posta ve Telgraf ve Telefon (PTT) Nezâreti müdürü Refik Halid (Karay), Mustafa Kemal'in vaziyetini Dahiliye Nezâretine bildirdi: *Gerçekten bu telgraflardan İstanbul merkezi vasıtasıyla çekilenler tutulmuş ise de, sözü edilen Paşa'nın takındığı bu inatçı ve cüretkâr tavrın memleketi büsbütün yabancılara çiğnetmeye kadar varacağı açıkça anlaşıldığından yarını beklemeden bu hususta derhal kesin teşebbüslerde bulunulması gerekeceği düşünülerek durum arzedildi*.[508]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Vekili Saffet, Sadarete mahrem muhtıra gönderdi:

Ma'lûm-ı âlîleri olduğu üzere kolordu müfettişlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın havza-i idâresinde ahâli-i İslâmiye'yi anâsır-ı sâire ve ecnebiye aleyhine tahrîk yolundaki ef'âlinden dolayı Dersaâdet'e celbini İngiltere fevkalâde komiseri sûret-i musırrânede taleb etmişdi. Ahîren kendisiyle mülâkât etdiğim Fevkalâde Komiserlik Birinci Mu'âvini Mösyö Holler, Mustafa Kemal Paşa Dersaâdet'e getirildiği takdîrde kendisine taraflarından aslâ ilişilmeyeceğini sûret-i kat'iyede va'd ü ta'ahhüd etdiklerini şu kadar ki kıtâle sebeb olacak olursa bu bâbdaki ta'ahhüdün keen lem-yekün addolunacağını ve kıtâl vâki' olacak mahallere asker sevkine mecbûr olacaklarını ve diğer cihetden Müfettiş Cemal Paşa dahi Mustafa Kemal Paşa'ya bi'l-imtisâl Konya havâlîsinde tahrîkât-ı mümâsile yapmakda olup bunun netâ'ici vahîm olabileceğinden onun dahi İstanbul'a celbedilmesi musîb olacağını ve esâsen yakında vâsi' salâhiyetlerle te'sîs olunan müfettişlikler hadd-i zâtında bî-lüzûm oldukdan mâ'adâ mü'esses bulundukları dâirelerde emniyet ve âsâyişi ve anâsır-ı muhtelife-i ahâli beyninde vifâk ve hüsn-i âmîzisi te'mîne sâlih tedâbîr ittihâzına bedel inzibâtın hâlel-pezîr olmasına mü'eddî ef'âl îkâ' etmekde bulunduklarından ve me'mûrîn-i mülkiyeye bu yolda tahakküm bile etmekde olduklarından mütâla'a-i şahsiyesine göre bu müfettişliklerin lağvı muvâfık-ı hâl olduğunu Amiral Arthur Calthorpe ile vâki' olan mükâlemesine atfen çâkerlerine ifâde etmişdir.

Mesâ'il-i ma'rûzanın Meclis-i Vükelâ'da müzâkeresiyle karâra rabtına ve netîceden taraf-ı âcizâneme ma'lûmât i'tâsına müsâ'ade-i celîle-i Sadâret-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında.[509]

---

[507] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 51. Amiral Calthorpe'nin 7 Temmuz tarihli muhtırasında belirtildiğine göre Rum ve Ermeni patrikhanelerinin "Murahhaslar Heyeti dilekçelerini Tuğamiral Webb'e sunarlarken mevcut (asayişsizlik) halinin sırf İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgalinden sonra sivri şeklini aldığını itiraf etmek zorunda kaldılar." (Jaeschke, 1971, s. 51-52).

[508] BEO, Siyâsî Kısım, Karton No. 34, Dosya No. 54, Belge No. 343451, Devlet-i Osmaniye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 43.

[509] BOA, HR. SYS, 2608/6_4; Aktaran: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2003). *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)* içinde (s. 54-55). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Daha önce neşredilmiş bir derlemede ise vesika lisanı teknik olarak tahrif edilerek şöyle neşredilmiştir: "Bilindiği üzere Kolordu Müfettişlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın görev alanı içindeki bölgede bulunan Müslüman halkı azınlıklar ve yabancılara karşı kışkırtma yolundaki hareketlerinden dolayı İstanbul'a çağrılmasını İngiltere Fevkalâde Komiseri ısrarla istemişti.
Sonradan kendisiyle görüştüğüm Fevkalâde Komiserlik Birinci Yardımcısı Mösyö Huller, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a getirildiği takdirde kendisine taraflarından asla ilişilmeyeceğine dair kesin söz verdiklerini; ancak katliama sebep olacak olursa bu yolda verilen sözün verilmemiş sayılacağını ve olay çıkan yerlere asker göndermeye mecbur olacaklarını; diğer taraftan Müfettiş Cemal Paşa da Mustafa Kemal Paşa gibi Konya bölgesinde benzer hareketlerde bulunmakta olup, bunun sonucunun da tehlikeli olacağından onun da İstanbul'a çağrılmasının uygun olacağını, esasen yakında geniş yetkilerle kurulmuş olan müfettişliklerin gereksiz olduklarından başka, huzur ve güveni sağlamakla görevli bulundukları yerlerde çeşitli azınlık grupları arasında barış ve güvenliği sağlayacak tedbirleri almak yerine, âsâyişin bozulmasına sebep olacak hareketlerde bulunduklarından ve mülkiye memurlarına bu yolda baskı bir yapmakta olduklarından, şahsî düşüncelerine göre bu müfettişliklerin kaldırılmasının uygun olduğunu, Amiral Artur Kaltror ile yaptığı görüşmeye dayanarak ifade etmiştir.
Yukarıda açıklanan hususların Bakanlar Kurulunda görüşülerek karara bağlanması ve sonuçtan tarafıma bilgi verilmesi hususunda emir ve buyruk emir sahibinindir." Bâb-ı Âli Hariciye Nezâreti, BEO, Siyâsî Kısım, Karton

Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım, Erkân-ı Harp Hüsrev, Bahriye Nâzır-ı esbakı Rauf Beyler Erzurum'a geldi.
>
> Dahiliye Nâzırlığından istifa eden Ali Kemal'in valilere namussuzcasına bir tamimi varmış: "Müfettişler, Kolordu kumandanları İttihat ve Terakki'nin bakiyesidir. Seferberlik emri verirlerse ahali bunu icra etmesin." Valilere şedîd birer tamim yazdım: "Şarkın müdafaasından ben mesulüm. Lüzumunda seferberlik emrine icabet etmeyenleri derhal divan-ı harbe vereceğim." 8 Temmuz'da haber alarak tamim etti.
>
> Bilhassa Havza'dan Kemal Paşa adeta firar etmiş! Tali Bey kendisini ikazına rağmen pek fena bir tesir yapmış. Tabii Sivas'ta da durmadığından her yere aynı tesiri yapmış.[510]

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf'la (Orbay) birlikte Erzurum'a ulaştı.[511] *Kemal Paşa, padişah yaveri kordonu ve altın imtiyaz madalyasını hamil, neş'esiz. Bilhassa Refet Paşanın şifresini okuduktan sonra ye'sini gizleyemiyordu*. 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir askerlikten müstafî Mustafa Kemal'e tekmil verdi.[512] Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam Alfred Rawlinson, meseleye dair hatırat kaydında, Mustafa Kemal'i *Türk Doğu orduları Genel Müfettişi* tavsif etmektedir:

> Şimdi Erzurum'a, çarpıcı kişiliğinin doğası mutlak surette kendisi ile temas kuran herkesi etkileyen büyük bir Türk, o günden beri Mustafa Kemal Paşa olarak ün kazanmış Türk Doğu orduları Genel Müfettişi gelmişti. Tip olarak sarı saçları ve mavi gözleri ile Asyalıdan ziyade Avrupalı'ya benzeyen Kemal, Türk'ten ziyade Alman'a benzemektedir. Çok okumuş ve çok yerler dolaşmıştır ve gerek bugünkü ve gerekse geçmiş tarihteki genel ilgiyi çeken bütün konular hakkında mütalaa ve fikir yürütebilir. Oldukça kuvvetli bir karaktere sahiptir ve dünya milletler camiası içinde ırkının hakkı olan mevkie dair gayet kesin ve pratik görüşleri vardır. Şahsi bir şöhret kazanmak ve mevkiini yükseltmek peşinde koşmamaktadır, ancak derin bir vazife duygusu beslediği için memleketinin menfaatlerini bütün diğer menfaatlerin üzerinde tutmakta ve kendi kanaatince memleketi için en faydalı olan neticeler uğrunda hiç durmadan çalışmaktadır.[513]

İngiliz Yüzbaşı W. F. Blaker'in fevkalâde mahrem istihbarat raporuna göre Şûrâ-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Blaker'e demiştir ki *Damat Ferit İstanbul'dan ayrılmadan önce, barışçı ve direnmeye karşı bir siyaset güdülmesi hükümette açıkça konuşulup kararlaştırılmıştı. Ali Kemal bu kararı uygulamaktan başka bir şey yapmazken, İttihat ve Terakki'ye eğilimli olan diğer nazırlar, ters yöne gitmişlerdi*r.[514] Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansına başmurahhas olarak iştirak ettiği devrede İttihad ve Terakki unsurları, İstanbul'da maaş alamayan ve Anadolu'daki mukavemete taraftar çok sayıda subayın desteğini temin ederek güçlenmiş ve barışçı siyaset takip

---

No. 34, Dosya No. 60, Belge No. 343585; Aktaran: *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 tarileri arasına ait 106 belge)*, 1982, s. 44.

510 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 608.

511 Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 93.

512 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 67. Ordudan istifa eden Mustafa Kemal'e, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in tekmil vermesi hakikati, "Nutuk"da zikredilmez: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 97, dipnot *.

513 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 229. "1919 yılının başlarında sözde Mondros Mütarekesi'nin uygulanışını denetlemek göreviyle Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya gönderilmişti. Bölgeye yönelik İngiliz politikalarının alt yapısını oluşturma misyonu gizli tutulmuştu." Rahmi Doğanay. (2002). İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (29-30), s. 58.

514 FO, 371/4156, 103475; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 401, dipnot 227.

edilmesi üzere Sadrazam Damad Ferid Paşa ile anlaşmış Ali Kemal'i Dahiliye Nâzırlığından ıskat ettirmişlerdir.[515]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *İzzet Paşa ile ve Abdurrahman Efendi ile Nuri Bey'de görüştük. İngilizler, Mustafa Kemâl'in azlini talep etmişler. Fakat Hünkâr* [Vahideddin Han] *muvâfakat etmemiş*.[516]

Mustafa Kemal'den Bekir Sami'ye (Kunduh) telgraf: *Amerikan mandeterliği hakkındaki izahatı ahirenize muttali olduk. Bu şeraite göre esas itibarile korkulacak bir şey olmamak lâzım*.[517]

Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırı Ali Ferid'e şifreli telgraf göndererek *imhay-ı vatanı müstelzim teklifat karşısında. . . millet arasına fert olarak karışması mucibi imtisal bir vatanperverlik olduğunu* bildirdi.[518]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi: Sadrazam Damad Ferid Paşa ve Ahmed Tevfik (Okday) Paşa Paris'te başarılı olamadılar ancak onları suçlamak anlamsızdır. *Eski bir söz her milletin hak ettiği gibi yönetildiğini söylüyor. Halkın büyük çoğunluğu Enver, Talat, Cemal üçlüsünü desteklemeseydi onlar başarılı olamazlardı. Bir asırda üç kez Osmanlı'yı yıkılmaktan kurtaran İngiltere'ye savaş ilan edemezlerdi, ancak körler İngiltere'nin çöküşünün Osmanlı'nın yararına olduğunu savunur*.[519]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'dan Hariciye Nâzırı Politis'e mektub:

> İngiliz gazetelerinde Türkiye'nin kaderi konulu tartışmalar, ilişikte gönderdiğim kupürlerden de anlaşılacağı üzere, devam ediyor. Türk dostları bu maksatla mektuplar yayınlatıyor ve bunlarda hemen de sadece, Osmanlı imparatorluğunun dağıtılmasının, hele Padişahın İstanbul'dan uzaklaştırılmasınm müslüman dünyasını çok üzeceği ve bu durumun, İngiltere'nin hissî, siyasî ve ticarî çıkarlarına ağır bir darbe indireceği tezine dayanıyorlar...[520] Bugün iki milletvekili daha soru önergelerini tartıştılar. Basın ilgilenmedi. Önergelerden birinin konusu İzmir'in geleceği, diğerininki İzmir hadiselerinin gûya Hindistan ve Mısır'da yaratmış olduğu heyecandı. Hükûmetin cevabına dair tutanakları gönderiyorum. Mr. O'Connor'u gördüm ve duruma dair eldeki bütün bilgiyi kendisine verdim. Uygun görürseniz, Dışişleri bakan yardımcısına şöyle bir sual sorabilir: Kamaradaki soru önergeleri üzerine yunan hükûmetinin Majestelerinin hükûmetine İzmir çıkarmasının ilk günü yunan askerlerinin işlediği öne sürülen cinayetleri yerinde incelemek üzere, bir ingiliz-yunan karma komisyonu kurulmasını teklif ettiği doğru mudur?... Ve İzmir'deki yunan harp divanının, hâdiseler açığa çıkar çıkmaz, içlerinde yunanlı bir asker, bir sivil ve üç ermeni bulunan beş kişi hakkında ölüm kararı aldığı da doğru mudur?[521]

---

[515] FO, 371/4156, 103475; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 425. Harekat-ı Milliyeci Nafia Nazırı Ahmed Ferid Tek, Ali Kemal'i Dahiliye Nâzırlığından *bertaraf ettiğini* Mustafa Kemal'e tebşir etmiştir: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 444, dipnot 301.

[516] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 6. "3 Temmuz'da Cavit Bey; İzzet Paşa ve Abdurrahman Şeref'le görüştü ve İngilizlerin Mustafa Kemal'in azlini istediklerini fakat Vahdettin'in buna razı olmadığını öğrendi." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 368, dipnot 145.

[517] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 67. Bekir Sami Kunduh, İttihadçı idi: M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken,* 2011, s. 382.

[518] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 135.

[519] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 28.

[520] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 345. "Manchester Guardian konusunda Kaklamanos, Manchester'li yunanlılardan Nomikos'a yazdığı 3 temmuz tarihli mektupta "*Aziz dostum, diyor; Manchester Guardian bugünlerde, Yunanistan'a karşı nahoş bir makale yayınladı... Size Aydın'da geçen son hâdiselere dair bir tutanak gönderiyorum. Bunu, gerekiyorsa yunan elçiliğinden gönderildiğini de belirterek yayınlamaları için Mr. Scott'a veya bir başkasına vermenizi rica ederim*". Bu tutanak sonunda gazetede yayınlanmıştır." (Kitsikis, 1964, s. 218).

[521] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 305.

4 Temmuz 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris'den mufarakat etti.[522] Fransa, Sadrazam Paşa'ya geliş yolunda gösterdiği ihtimamı avdet tarikinde göstermiyor.[523]

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Derby'e (Edward Stanley) muhtıra gönderdi:

> İş başında bulunan Türkler, en yükseğinden en geride bulunanlara kadar Britanya'nın kendilerini bağışlamasını, İngiliz himayesini ısrarla istida ve istirham ettiklerini, istikballerini tamamiyle ellerimize tevdi hususundaki şiddetli arzularını ortaya koyan birçok müracaatlerde bulundular. Bütün bunlara kulaklarımızı tıkadık, Türkiye meselesinin Paris'de halledileceği cevabını verdik.[524] Türklere hükmünü bekleyen bir suçlu gibi muamele edilmesinde İngiltere ile Fransa şimdiye kadar aynı fikirde idiler en yüksek makamlardan avama kadar bütün Türkler İngilterenin himayesini istediler, biz ise kulak asmadık; şimdi Fransızlar onlara dalkavukluk ediyorlar, İtalyanlar İttihatçılar ile oyun oynuyorlar.[525]

Mustafa Kemal, Erzurum Valisi Münir'e (Akkaya) telgraf göndererek 3'ncü Ordu Müfettişliğinden azledilmediğini bilakis azle ilişkin tamimi mülkî âmirlere telleyen Ali Kemal'in Dahiliye Nâzırlığından istifa ettirildiğini, Padişah'la ve Sadaretle muhaberatını engelleyen Erzurum Telgraf Baş Müdürünü ve Merkez Müdürünü tevkif ederek Divan-ı Harb Mahkemesine verdiğini bildirdi:

> Erzurum Vilâyet-i Celilesine
>
> Utufetlû Efendim Hazretleri
>
> Azl ve nasbım hukuk-ı Şâhâne cümlesinden olduğu ve azlim katiyen vâki' olmadığı halde infisal etmiş olan Nâzır-ı sâbık Ali Kemal Bey'le Telgraf Müdîr-i Umûmisi Refik Halid Bey'in gûyâ azl edildiğim cihetle telgraflarımın kabul edilmemesi zemininde kizbü dürûğa ve bazı hatar - nâk hissiyyata müstenid harekâtı vâkıalarının hukuk-ı Şahâne ve uhdemde olan vekar ve haysiyet-i devlete tecâvüz olmakla beraber rûh-ı maslahatı da ihlâl eylediğinden ta'kîbât-ı kanûniyyede bulunulmasını makam-ı âliyesine arzettim. Bugün Cülüs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Pâdişâhiyi berâ-yi tebrik gerek Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine ve gerekse Harbiye Nezâret-i Celîlesine, Vilâyâta ve Kolordulara olan telgrafnâmelerim Erzurum merkezinde ihfâ ve ibtal edilmek gibi gayr-i meşru' harekâtın şerik ve vâsıta-i icrâîsi olan Erzurum Baş Müdürü ile merkez müdürü verdikleri izâhât ve vesâik üzerine uhdemdeki vekar ve haysiyet-i devleti te'yîd ve muhafaza için hapis ve tevkif ve Divân-ı Harb'a tevdi' ettirilmiştir. Her tarafla ve bilhassa son günlerde makamât-ı âliye ile de resmî muhâberatım kendilerince ma'lûm olduğu halde bundan tegafül ve tecâhül etmeleri mes'ûliyyetlerini teşdid eylemiştir. Berâ-yi ma'lûmat ta'mîm olunur. Olbabta. Üçüncü Ordu Müfettişi Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehr-yârî Mirlivâ Mustafa Kemal[526]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Pan-İslamizm silah olarak kullanılıyor. Türkiye zamanla oynamaktadır. Barış görüşmeleri ne kadar uzun sürerse Pan-İslamcı ipleri çekmek için o kadar zaman kazanılacaktır. İzmir'in işgali İttihat Terakki'yi güçlendirdi. Hindistan, Afganistan ve Mısır'daki son olayları Pan-İslamcı bir görüşle yorumlayarak İttihatçılar güç kazandı. Odessa'dan Küçük Asya'ya giren Bolşeviklerle de temas halinde*ler.[527] İttihadçı Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid'in *ortadan kaybolması*, *İttihat Terakki'nin İsviçre'ye büyük bir para transfer ettiğ*ini göstermektedir. *İttihat*

[522] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 362.

[523] *Documents on British Foreign Policy,* c. IV, p. 698-703; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 418.

[524] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 24-25.

[525] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 48.

[526] Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 24/3529; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 31, dipnot 97.

[527] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 58.

Terakki'nin liderleri ayrılmış olmasına rağmen, İzmir'in Yunanlılarca işgali partiyi güçlendirdi.[528] Anadolu'daki *İtilafçı kulüpleri ve yerel şubeleri Milliyetçiler tarafından yağmalanmış ve yakılmıştır*.[529]

5 Temmuz 1919. Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Yunan Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi:

> Times'in İstanbul muhabiri [Philip Graves] İzmir çevresinde durumun hiç de iyi olmadığını bildiriyor: Türkler Bergama'yı aldıktan sonra şehirde taşkınlıklar yaptılar. Bergama'da iyi hareket eden yunan birlikleri ise, Menemen'e çekilince türk kaymakamı ve yüz kadar sivil türkü öldürdüler ve çapulculuk ettiler... **Yunan birliklerinin başına ingiliz ve fransız subayları koymamak suretiyle büyük devletler, ciddî bir ırk çatışmasına yolaçmış oldular.** Yunanistan'ı tenkit etmekten elem duyduğunu belirten muhabir, türkler hakkında da şunları yazıyor: İzmir, Bergama ve Menemen hâdiseleriyle millî duygular alevlenmiştir. **Türk hükûmeti bundan böyle, pek çok subayın ve Anadolu'da bulunan bazı birliklerin düzensiz kuvvetlere katılarak, gerilla hareketine girişmelerini önliyemiyecektir**".[530]

Samsun'daki İngiliz İrtibat Yüzbaşısı Perring, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor gönderdi. Mustafa Kemal'in siyasî faaliyetlerine *çok fazla ilgi gösterilmediğini, en büyük sakıncanın eşkıya çetelerinin örgütlenmesi olduğu*nu bildiriyor.[531]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Harbiye Nâzırı Ferid Paşa'nın Erzurum'da Müfettiş Mustafa Kemal Paşa ile makine başında muhaveresi. 6.00-11.00 sonraya kadar.
>
> Ermeniler 5 Temmuz'da Erivan cenûbunda Büyükvedi köyüne hücum etmiş. 6 Temmuz'da muharebe devam etmiş. Mağluben çekilmişler 800 maktul, 1.200 mecruh varmış. İki top, 6 makineli tüfek, daha bir hayli ganaim elde edilmiş. Bir de harekâta memur generalin verdiği mahrem emri bulmuşlar. İslamları kâmilen imha ve Aras'a dökeceğini yazıyor. Erivan'dan İngiliz kıyafetiyle gelen Ermeniler Müslümanları iğfal ve Ermenilerle barıştıracağız diyerek ve İngilizlerin diye iki topu almışlar. Badehu Ermeniler civardaki kuvvetlerini toplayıp tekrar kasabayı sarmışlar. Şusa'ya gelen Sultanof kuvvetleri (8 bin kadarmış) Nahcivan sahiline, Çöl mevkiine gelmiş. Vedi'de elde edilen emrin imzası: Müfrezeler kumandanı General Markor Şolkonikof.[532]

Erzurum'daki Mustafa Kemal, müfettişlik yetkilerini ihlâl ederek, telgraf memurlarının kontrol altına alınmasını ve icabında tevkif edilmelerini ilgili kolordulara şifreli telgrafla emretti:

> Sivasta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> Hükûmeti Merkeziyenin tazyik neticesi olarak menafii millet ve memlekete mugayir yapması muhtemel tebligata kontrol veya tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedabir ve tertibat alınmalıdır. Bu noktayı ne hükûmete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. İşbu telgrafın vusulü bildirilecektir. Üçüncü Kolordu Yirminci Kolorduya ve bu da On İkinci ve On Dördüncü Kolorduya ve o da Bekir Sami Beye, On Beşinci Kolordu, On Üçüncü Kolorduya isâl edecektir. İşbu telgrafın vusulü aynı suret ve tarik ile bildirilicektir. İmza: Üçüncü Ordu Müfettişi Fahrî Hazreti Şehriyarî Mirliva Mustafa Kemal.[533]

---

[528] Ergün Aybars. (1988). Millî Mücadele'de İngiliz Basını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(12), s. 608. Bu haber İstanbul'dan Londra'ya 29 Haziran günü tellenmiştir.

[529] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 174.

[530] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 222, dipnot 1. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir. Bizce, Müttefikler, Rum-Türk savaşını kesten tetiklemişlerdir.

[531] *Documents on British Foreign Policy*, c. I, p. 690; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 356.

[532] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 608.

[533] Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 920.

Posta ve Telgraf Nezâreti Müdürü Refik Halid (Karay), Mustafa Kemal'in *anarşiye yol açan* icraatı dolayısıyla lâzım gelen tebdirlerin tatbik edilmesi hakkında Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi'ye ve Harbiye Nâzırı Ali Ferid Paşa'ya mahrem birer tezkere gönderdi:

> Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Posta ve Telgraf müdüriyetlerine tamimen vuku bulan tebligatını havi telgrafnamenin bir sureti leffen takdim kılındı. Mütalaasından müstefat olacağı veçhile Mustafa Kemal Paşa hiçbir salahiyeti resmiyeyi haiz olmadığı halde müdüriyeti aciziyi ve dolayısıyle Dahiliye Nezareti Celilesine merbut memurini -hapis ve tevkife cüret eylemektedir. Amirinden almış olduğu emri infaz etmek suretiyle vazifesini ifa etmiş olan bir memurun -azli Meclisi Vükelaca karargir olmuş bir askerî müfettiş tarafından- hapis ve tevkif olunması bütün memurlarımız üzerinde Müdüriyeti Umumiyeye ve hatta Hükümete karşı pek fena tesirler bırakacaktır. Bu şerait dairesinde telgraf muamelatının selametinin temini imkânı yoktur. Çünkü memurlarımıza karşı amirlik sıfatımız kalmamış demektir. Muhaberatı mühimmei devletin mihveri cereyanı olan Telgraf ve Posta merkezlerinde matlub olan selameti idare ve inzibatı temin etmek için her şeyden evvel bu inzibatı, kanun-şikerane bir istibdat ile mahvedenler hakkında tedabiri müessire ittihazını zaruri görüyorum. Binaenaleyh memlekette nevima anarşiye yol açan bu gibi icraatı keyfiye mütecasirlerine karşı lazım gelen muamelenin tatbikinde teahhür edilmemesinin teminini selameti vatan namına istirham ederim.[534]

> O zaman şu kaydı koyarken, hâlâ hatırlarım, hakikaten, anarşi vesilesiyle, frenklerin dahile de ayrıca tecavüzlerinden korkuyordum; çok samimi idim. Nitekim korktuğum da olmadı değil, oldu... Fakat netice başka türlü çıktı.[535]

Harbiye Nâzırı Ali Ferid, Mustafa Kemal'e telgraf göndererek *İstanbul'a dönmesi için ricade bulundu, şeref ve haysiyyetinin korunacağını, "Hayat ve istikbâlinin müemmen" olacağını söyledi. İ'tilâf Devletleri temsilcileri ile Pâdişah'ın da, İstanbul'a dönmesini beklediklerini ve esasen Paris Konferansı'nın vereceği kararlara boyun eğmekten başka yapılacak bir iş olmadığını da sözlerine ekledi*.[536] Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırına cevabî telgraf gönderdi:

> Vatan ve milletin selâmetine hizmet etmekten başka bir gayem ve maksadım yoktur. İ'tilâf Devletleri temsilcilerinin "Mütevehhim bulunmalarının bir takım ağrâz ve tezvirattan" meydana gelmesi düşünülebilir. O takdirde beni çok iyi tanıyan, Pâdişah'ın ve hükûmet'in istek ve emirleri dışına çıkmadan çalışacağıma güveni olan "Zat-ı devletlerinin", İ'tilâf Devletleri temsilcilerine yapacakları açıklamalarla, onlarda doğan şüphelerin giderileceğine inanıyorum. Hiç bir sebep yok iken İzmir ve Antalya işgal edildi, silâhsız halk Rum eşkiyasına doğratıldı, binlerce insanın ırz ve nâmusuna tecâvüz edilmiş oldu ve Aydın vilâyetinde fâcialar hâlâ devam etmekte. Bunlar, biraz önce oradan "Nureddin Paşa'nın alınması ve vahîm bir kumanda değişmesinin şükrânı sonucu mudur? Eğer bulunduğum bölge için de böyle "Kanlı bir sonuç hazırlanmış ve buna mâni' görülen kumandan hey'etlerinin" değiştirilmesi lüzûmu duyulmuş ise o halde, İ'tilâf Devletleri temsilcilerinin vatanı mahvetmeği hedef tutan bu teklifleri karşısında hükûmet adamlarımızın "İkinci bir

---

[534] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 244-245. *Leffen*: İlişikte. *Müstefat olmak*: Anlaşılmak. *Merbut*: Bağlı. *Matlub*: İstenen. *Kanun şikerane*: Kanun çiğneyen. *Nevima*: Şimdiden sonra. *Mütecasir*: Cesaret eden, kalkışan. *Teahhür etme:* Gecikme, erteleme.

[535] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 246. Refik Hâlid Bey, 5 Şubat 1920 tarihli *Alemdar* gazetesindeki yazısında şu cümleleri kaydetmiştir: "O sırada Mustafa Kemal Amasyada idi. Hükûmet Anadolunun en uzak beldelerine kadar *Silâhlanub geliniz!* me'alinde telgraflar çeken (İzmir Redd-i İlhak) cem'iyeti telgrafnâmelerinin te'hir-i irsâli için emir vermeğe mecbûr olmuşdu. Zîrâ umûmî ve ânî bir hareketden bihakkın korkuyor, tâ Sivaslardan, Erzurumlardan, Diyarbekirlerden ayaklanub İzmire doğru akan bir başıbozuk ordusunun fâideden ziyâde zarârı mûcib olacağını bir müdahaleye sebebiyet vereceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal bu emri vesîle ittihâz etdi, *sadâ-yı millîyi boğmak* ta'birile ilk hurûc ve ısyân bayrağını açdı, hükûmetin emrine itâ'at eden telgraf me'murlarını tehdid ve İstanbul ile kat'-ı muhâbere için vâlileri teşvîk etdi. Lâkin henüz teşkilât tam değildi. Hiçbir tarafda mutâva'at görmedi. Şaşaladı, yeni bir takım fa'âliyetler ibrâz etmek lüzûmunu anladı." Alemdar, 5 Şubat 1336-1920, Aded 415-2715, *Meclisdeki Cereyanların Menba'ı*, s. 1.

[536] Selâhattin Tansel, *Mondos'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 32.

hıyânete vâsıta olmaktansa millet ferdleri arasına ferd olarak karışması, uyulmayı gerektirecek bir vatanseverlik olur.[537]

Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırı Ali Ferid'e bir telgraf daha gönderdi:

1) Paris Konferansı kararlarına boyun eğmekten başka bir şey yapılamayacağını söylüyorsunuz. Bu kararler nelerdir? En son ajans haberleri "Millî istiklâlimizi ve mukadderâtımızı pek ümitsiz bir halde gösteriyor, meselâ Paris Konferansı" Pontus, İzmir, Kilikya meselelerinde aleyhimize kararlar vermiş ve doğu illerimizde bir "Ermenistan hâkimiyyeti kabul ve te'yid eylemiş ise", bunlara boyun eğen ve kabullerine karar veren kimlerdir? "Vatan ve milletin kutsal haklarını imhâ eden" bu kötü durumları ortadan kaldırmak için Sadrazam, "Ne gibi olumlu ve maddî te'mînatla ve ümitle" geri dönmüştür?

2) Hakkımda çok yanlış düşünceler ve telkînler meydana gelmiş bulunuyor. Eğer bu gün yurdumuzda millî bir kudret varsa o, "Felâketlerden mütenebbih olan milletin kalb ve dimâğından doğmuştur". Ben sadece buna tâbi' bulunuyorum. İşin en hayret ettiğim tarafı, benim için İngilizlerden alınan te'mînattır. Çünkü onlar, "Devlet ve milletleri" adına ve şerefine resmen imza koydukları mütâreke hükümelerine bile saygı göstermiyerek sınırsız tecâvüzlerde bulunmuş ve bir çok haysiyyet kırıcı örnekler vermişlerdir. Bu itibarla onlara inanmak pek safca bir hareket olur. Yalnız şuna inanılmasını isterim ki "Eğer memleketin kurtuluş ve selâmeti" benim çekilmeme bağlı olsaydı, bunu kayıtsız, şartsız kabul ederdim. Halbuki bu durum böyle değildir, tersine olarak benim iş başından çekilmem yanlış ve tehlikeli bir hareket olur. Çünkü, mütâreke'nin imzasından beri hükûmetin âciz ve zayıf görünmesi ve "Kuvve-i milliyeden zerre kadar kuvvet almaması", İ'tilâf Devletlerinin "İstîlâ emellerini" kolaylaştırmıştır. Gerçekten şimdiye kadar kurulan hükûmetlerin za'fı, Batı Anadolu'nun bazı kısımları ile İstanbul'da Hükümdâr'a mahsus Saray'ların işgaline kadar yol açmış ve "Kuvve-i milliyyeyi tefrik ve imhaya" sebep olmuştur. Böyle bir tutum bu gün de Doğu Anadolu'nun kaybı sebeplerini hazırlamaktadır. Şimdiki kabine'den "Buna âlet ve vâsıta olmaması vatanperverliği temennî olunur". Sizden öncekilerin yüksek komuta makamlarında yaptıkları değişiklikler ve değiştirilen komutanların yerine kudretsiz ve zayıf olanları göndermeleri de işgallerin bir sebebi oldu. "Nureddin Paşa ve onun yerine getirilen Ali Nâdir Paşa hâdisesini millî tarih teşhîr edecektir". Eğer bu gün işgal ettiğiniz makam "Vatan ve milletin selâmetini te'mîne" yetecek kadar bir kudrete sahip değilse o halde, vatan'ın bir kısmında sizden öncekilerin açtığı yaraları bu defa aynı vatan'ın doğu kısmında açmağa, sizin gibi vatansever ve hamiyyetli bir kişinin razı olması için bir mecburiyet yoktur, "İstiklâlini zâyi' eden makamınızın terki suretiyle tarihin ayân olan bir sahîfe-i bî-âmânından" sıyrılmanızı "Bütün erbâb-ı nâmus ve hamiyyet beklemektedir."[538]

Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring'in İstanbul'daki Fevkalâde Komiserliğe muhtırası: *Mustafa Kemal pek az muvaffak olmaktadır, fakat çetelerin zulümleri teessüfe değer.*[539]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Ermeni Patriği Zaven imzalı ve Paris'teki Ermeni heyetine gönderilen yazışmaya göre, "eski Bahriye Nazırı Rauf Beyle birlikte Anadolu'nun hâlihazırdaki sahibi eski Doğu Orduları Müfettişi Mustafa Kemal, kuvvetlerini Erzurum'da toplamış ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne saldırmaya hazırlanıyor. Geniş askeri kaynakları olan bu asker ve milisler, Kafkasya'dan Ermenileri atmayı ve böylece Ermenistan devleti oluşturulmasını imkânsız hale getirmeyi amaçlıyor. Tehdit çok ciddi ve müdahale bekleniyor."*[540]

6 Temmuz 1919. Paris'de bulunan Yunan Başvekil Venizelos, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Paraskevopulos'a mahrem telgraf gönderdi. *Derhal İzmir'e hareket etmesini emrediyor; bu ziyaretinin siyasî ve askerî nedenlerden ötürü gerektiğini belirtiyor*: *"Hiç abartmadan*

[537] Herbert Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, 1942, s. 32-33; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 33.

[538] Herbert Melzig, *Atatürk Dedi Ki,* 1942, s. 33-37; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 33-34.

[539] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.48.

[540] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 294.

diyebilirim ki, ordumuzun taşkınlıkları, bunca emek sonucunda kurulmuş bulunan yapıyı tamamen yıkabilir." Venizelos, Yunan ordusunun İzmir'deki taşkınlıklarının Avam Kamarasında iki kez görüşüldüğüne değiniyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından ona bu olaylarla ilgili resmî bir rapor gönderildiğini; sorunun ancak ciddî bir soruşturma ile temize çıkarılabileceğini; suçlu subayların, özellikle Albay Zafiriu'nun derhal askerî mahkemeye verilmesini; öte yandan, İzmir Rumlarına her türlü taşkınlıktan kaçınmalarının, bunu yapmıyanların Yunan ordusu tarafından sert bir şekilde cezalandırılacağının bildirilmesini" emrediyor.[541]

Gurka-İngiliz takviye işgâlci bölüğü, Mustafa Kemal'in temin edemediği asayişi sağlamak gerekçesiyle Samsun'a çıkartıldı.[542]

Mustafa Kemal, *mübarek* Osmanoğlu hanedanının Ermeni ve Yunan esaretine, köleliğe düşmesine engel olmak için çalıştığını, Padişah'a özellikle arz edilmek üzere Harbiye Nâzırı Ali Ferid'e bildirdi:

> Harbiye Nazırı Ferit Paşa Hazretlerine
>
> 1. Almanya hadisatını takip ediyorum. Almanya'nın mukadderatıyle uğraşan bizatihi Alman Milletidir. Bizde vatanın ve mukadderatın sahip ve mesulu olan milletin iradesine müracaat olunmamıştır.
>
> Devlet ve milletimizin parçalanması, Ermeni ve Yunan esaretine giriftar olunması mevzubahistir. Altı yüz elli sene efendilik eden bir milletin ve onun başında bir hanedan-ı mübarekin köle mevkiine düşmesi kolay bir hadise değildir.
>
> Ve maruzatımın zat-ı akdes-i hazret-i padişahının ittılâgah-ı seniyelerine taâlluk-u sarihi hasebiyle arz edilmesini ve maruzatım hakkında kanaât-ı mütekabile-i vicdaniye husulüne kadar delâlet ve vesatat-ı celilelerini rica ederim.
>
> 2. Filhakika maruzatımdaki mevaddın ayrı ayrı ehemmiyet-i mahsusayı haiz olması itibariyle makina başında defaten tahlil olunmayacağını takdir ediyorum. Bunun için bilhassa mevadd-ı müteallikasının daha derin mülahaza ve teemmül buyurulmasını herhalde isticâl-i menafi-i vatan ve millete muzır olabilir; zat-ı samilerinin bu noktayı tamamiyle takdir buyurulacaklarından eminim.
>
> Üçüncü Ordu Müfettişi
> Fahriyaver Hazret-i Şahriyari
> Mustafa Kemal[543]

Mustafa Kemal, Ermeni tehdidi mucibince Şark Vilâyetlerini ve vazifesini terk edemeyeceğini bildiren telgrafını Harbiye Nâzırı Ali Ferid'e gönderdi:

> Harbiye Nâzırı Ferid Paşa Hazretlerine
>
> Ermenistan'a mevudolduğunu bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Vilâyatı Şarkiye ahalisi arasından çıkıp gelmek hususundaki teklifi devletlerini ifada iradei şahsiyemi istimalden manen ve maddeten memnu bulunuyorum. Vaziyetin takdirini müsellem olan fetanet ve nüfuzu nazarı sâmilerine arz eylerim efendim.
>
> Üçüncü Ordu Müfettişi
> Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
> Mustafa Kemal[544]

Amerikan himayesi müdafii Rauf Ahmed'in (Hotinli) *İstiklâl* gazetesi muharriri "Mustafa Kemal dönecek mi?" sualini sordu, Dahiliye Nâzırı Vekili Edhem ise şu cevabı verdi: "İsyan etmedi ki

[541] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 54.
[542] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s.48.
[543] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ekim 1982, Sayı 82, s. 23, Belge No: 1783.
[544] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 15.

Hükümet'in davetine uyması garip görünsün. Evvelce kendisine azil durumu bildirilmemişti. Dönüşündeki gecikme bundan doğmuş olsa gerektir."[545]

Kâzım Karabekir'in Harbiye Nâzırı Ali Ferid - Mustafa Kemal muhaveresi hakkındaki günlük kaydı:

> Muhavere bu gece de devam etti. Ferit Paşa kendine has zillet ve meskenetle memleketin mahvolduğunu ve teslime elleriyle vesatet lüzumunu söylüyor. Efrâd-ı millet arasına karış ihtarına bile tezellülkârâne cevapla behemehal Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a gel diyor. İtilaf mümessilleri yarına kadar cevap bekliyormuş. Kemal Paşa ve Rauf Bey kolordulara tamim olmak üzere hazırladığım atideki maddeleri teklif ettim. Kabul ettiler. 7/7/35'te kolordulara tamim olundu:
>
> 1- Askeri ve milli teşkilât imha edilemez.
>
> 2- Eşhas, muadili gelmedikçe tebdil edilemez. Muadili dahi gelse münasip mahalde kalır.
>
> 3- Esliha vesaire teslim edilemez.
>
> 4- Herhangi bir mıntıkaya taarruz umumi müdafaaya mecbur eder.
>
> Tembih: Her maddenin temini, mümkün mertebe zaman kazanmak üzere nâzikâne olur.[546]

Belçika matbuatından sosyalist dünya görüşlü *Le Peuple* gazetesi: *Jön-Türklerden oluşan askeri parti yabancı müdahalesiyle savaşmak için ulusal bir milis kurmaya çabalıyor*.[547]

7 Temmuz 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Vekili İbrahim, Sivas Valisi Reşid'e telgraf gönderdi. *Sivas'ta bir "meclis-i milli" toplama girişiminde bulunulduğu ve son Mebusan Meclisi üyelerine özel davetnameler gönderildiğinin "suret-i hususiyede" haber alındığı*nı bildiriyor, *bu konuda acele bilgi* istiyor.[548]

Amasya cuntası mensubu sabık 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele), Amasya'da İngiliz İrtibat Subayı Yarbay Ian Smith'le mülakat ediyor. Refet, Mustafa Kemal'in faaliyetini savundu fakat Mustafa Kemal'in *aceleci ve İstanbul'a karşı diktatörce davranışlı* olduğunu da söyledi.[549]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: (i) *Süleymaniye yakınında Kürt aşiretleri ile İngiliz birlikleri çatışma*ktadırlar. (ii) *Versay'da Almanya ile imzalanan anlaşma, Paris'te bulunan Türk delegelerini düş kırıklığına uğrat*tı, *büyük bir kedere boğdu ve konferanstan çekileceklerine dair bir nota verdi*ler. *"Türkler bu barıştan ne bekliyorlardı ki nota veriyorlar." Damat Ferit Paşa, muhaliflerince, Türk çıkarlarını koruyamamakla suçlandı*. *Barış konferansı'nda görüşmelerin uzaması ise* Türk *isteklerinin daha ciddiye alınmasına* icbar edecektir.[550]

The Times gazetesi: *Samsun ve Trabzon'da eşkıyalığı kaldırmak için giden* Mustafa Kemal, *İstanbul'a dönmüyor ve Padişah'a saygısızca bir tel çektiği gibi, yerel bir parlamento toplamak amacını güdüyor.*[551] Gazete, *Anadolu'da başlayan "önemsiz" olaylar*dan da haber veriyor. Bahriye eski nâzırı

---

[545] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 363. "..Dahiliye Nazırı Vekili Ethem Bey, *Entente*'a verdiği demeçte, Mustafa Kemal'in isyan etmediğini, İstanbul'a gelmek üzere yolda bulunduğunu söylüyordu. *Alemdar*, 7/7/1335, 194-1054." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 368-369, dipnot 146.

[546] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 608-609.

[547] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 104.

[548] Reşit Paşa, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 67; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 373.

[549] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi,* 1978, c. 3, s. 1211, dipnot *.

[550] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 608. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Sadrazam Damad Ferid'in Paris Sulh Konferansından çekileceğini notayla bildirmiş olmaklığı önemli bir detaydır.

[551] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 374.

Rauf *Batı Anadolu'da faaliyette bulun*maktadır ve *muhtemelen, oluşan kuvvetler Yunanlılara karşı kullanılaca*ktır. *M. Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını reddetmesi yeni problemler doğuraca*ktır. *General M. Kemal'in aldığı önlemler Müslüman ve Hıristiyan halk arasında paniğe sebep* olmakta; *yöresel bir kongre toplaması ve sultana hoş olmayan mektup göndermesi olumsuz tesirler* meydana getirmektedir. *Türk basını* Mustafa Kemal'i *suçla*maktadır. Mustafa Kemal'in *bu davranışını çok ciddiye almamak gerekiyor. Çünkü düzensiz, silâhsız ve malzemesiz Türk ordusunun yardım almaksızın ciddî problemler yaratacağı şüphelidir*. *Gelecekte büyük devletlerin barış görüşmelerindeki başarısızlığı, Türklerin isteklerine kuvvet katacak*tır. *İtilâf Bloku'nun paylaşmadaki anlaşmazlıkları Türkler lehine sakıncalar doğuraca*ktır.[552] Gazetenin 1 Temmuz ve 7 Ağustos nüshalarına göre Yunan işgali, *Batı Anadolu'daki direniş hareketi üzerinde bir katalizör etkisi yaptı ve İttihatçılar'ın saygınlığının, onların yurtseverliğinin vurgulanarak iadesine büyük katkıda bulundu*.[553]

> 7 Temmuz'da The Times Gazetesi'nin "Türklerin Versay'a Reddi" başlıklı Reuter'den alınan haberinde Versay Anlaşması'nın birçok Türk politikacısı üzerinde hayal kırıklığı yarattığından bahsedilirken, Deniz Bakanı Rauf Bey'in istifa eden yetkililerle Batı Anadolu'da Ulusal Milis Kuvvetleri kurduğu ve bunun Yunanlara karşı olduğu bilgisi verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bir gelişmeden bahseden haberin ayrıntılarında Samsun ve Trabzon'daki çeteleri bastırmak için yakın zamanda Türk Genelkurmayı tarafından gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmeyi reddettiği, kendisinin yaklaşımının Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında benzer etki yaptığı vurgulanmıştır. Türklerle ilgili değerlendirmeleri Sultana yerel parlamento kurulması ile ilgili nezaketsiz telgraflar gönderme suçuna da sebep olduğu iddia edilirken, Türk Ordusu'nun silah bırakmasının devam ettiği ve durumun kötü olduğu, Rauf Bey tarafından kurulan Ulusal Milislerin ise daha kötü olduğu belirtilmiştir.[554]

Erzurum'daki Mustafa Kemal, Samsun'daki İngiliz çıkarmasına karşı ateş açılacağını binaenaleyh yeni bir Osmanlı-Britanya harbi başlatacağını Harbiye Nezâretine bildirdi:

> 5/7/1919 günü İngilizler, Batum'un kısmen boşaltılmasını bahane ederek, Samsun'daki kuvvetlerine ek olarak, kasabaya 150 Hind askeri çıkarmışlar ve Batum'dan daha 1000 kişi getireceklerini bildirmişlerdir. Bu duruma, yurt güvenliği kesinlikle tahammül edemeyeceğinden durum protesto edilmiş ve çıkanlardan başka, tek bir askerin dahi kasabaya ayak basmasına müsaade olunmayacağı ve sahilden içeriye hiçbir kuvvetin hareketine izin verilemeyeceği, kesin bir şekilde kendilerine bildirilmiştir.
>
> Bu konuda gereken tedbirler alınmış ve askerî hazırlıklar yapılmıştır. Teşebbüsleri halinde meydana gelecek üzücü sonuçtan, doğrudan doğruya kendilerinin sorumlu olacağının bildirilmesi lâzımdır. Bu hususta son derece kararlı ve ısrarlı hareket edilmesi ve başka şekilde harekete imkân bulunmadığını arz ederim.
>
> Üçüncü Ordu
> Müfettişi Mustafa
> Kemal[555]

Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet Zeki, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> Samsun'a gelen bir İngiliz vapurunun birçok hayvan ve eşya ile ~~goroatsayh~~ olunan şapkalı Hindlilerden yüzelli dört asker eşyalariyle birlikte Samsun'a çıkarılmıştır. Samsun'daki Mümessili Askerî Yüzbaşı Külter'e sebep soruldukta; Batum'un kısmen tahliye edilmesinden ileri geldiği, cevaben bildirilmiş ve ilâveten şimdilik Samsun'a bir kadar askerin çıkarılacağı ve askerin pavyonlar civarında çadırlara ve bir kısım eşyanın bu

[552] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını,* 1988, s. 609.

[553] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* 1987, s. 168. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[554] The Times, 7 July 1919, *Turks' Rebuff At Versailles*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 43.

[555] Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No: 251, Sayfa 214; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 45-46.

pavyonlara yerleştirileceği ve yalnız Merzifon'daki askeri tebdil için yüzelli kadarının dahile sevkedileceği bildirilmiştir.

2 – Hükûmeti merkeziyenin malûmat ve muvafakatine ıktiran etmedikçe asker ihracına devam ettikleri halde Samsun'un asayişinden Kolorduca mesuliyet kabul eylemiyeceği ve asayiş vaz'iyeti sebebiyle dahile asker sevketmelerine de kat'iyen muvafakat edilemiyeceği Onbeşinci Fırka Kumandanı vasıtasiyle Samsun'daki Mümessil Külter'e tebliğ edilmiştir. Canik mutasarrıflığına dahi bu bapta talimat verilmiştir. Hükûmeti merkeziyenin muvafakati olmaksızın dahile asker sevketmek istedikleri halde mukavemet edilmesi ve bu halde Samsun'u hükûmeti mülkiyeye terkederek hükûmeti askeriyece tahliye ve cephanenin dahile nakli Onbeşinci Fırkaya emredildi.

3 – 6/7/35 sabahı otomobil ile Samsun'dan hareket eden Kolordu Kumandanı Refet Bey Tokat'da alabildiği ihraçtafsilâtı üzerine mezkûr evamiri bizzat ita ederek öğleden sonra dörtte Tokat'dan Amasya'ya hareket eylemişlerdir. Evvelemirde Merzifon ~~da~~ Samsun'dan gelen İngiliz Kaymakamiyle görüşmeğe çalışacaktır.[556]

Mustafa Kemal'in ve Refet'in cüretkâr hamlelerinde Sovyet Rusya faktörü mevzubahistir: *Kâzım Karabekir'e göre, Refet Bey'in bu yürekli çıkışı, kendisinin* [Karabekir'in] *Bolşevikler hakkında vermiş olduğu "sevindirici malumat" üzerineydi. Sonra, Bolşeviklerden "bir haber" çıkmaması üzerine Mustafa Kemal'e "serzenişli bir şey" yazmış*.[557]

Ferid namıyla Bâb-ı Âlî'den Samsun merkeze iki saat mesafedeki Kıdamut'ta bulunan 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'e (Bele) muhtıra gönderildi. Muhtırada belirtildiğine göre Mustafa Kemal, *ta'kîb ettiği politika ile memleketi ikiye bölme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi*[558]:

Şimdi haber aldık, İngiliz kıtaatının Samsun'a ihracı üzerine müdafaa tertibatı almışsınız. Bu emri ihtimal Mustafa Kemal Paşa'dan telakki ettiniz. Evvela İngiliz mümessilliği oraya asker sevkinin asla işgal arzusundan tevellüt etmediğini, belki Mustafa Kemal Paşa'nın asayişi ihlal suretinde vuku bulan harekâtından tevellüt ettiğini kati olarak beyan ve temin ediyor. Buna münasebat-ı coğrafiye ve Mustafa Kemal Paşa meselesi dolayısıyla itimat etmek lazımdır. Saniyen İngilizlere karşı mukavemetten ne çıkar? Oralarda muhilli asayiş bir vaka tahaddüs ederse hemen işgal edeceklerini söylüyorlar. Bizim mukavemetimizi derakab bu yolda tefsir etmeleri muhakkaktır. Bunu da diğer haris devletlerin işgali takip edecektir. Binaenaleyh Meclis-i Vükelanın kararıyla size tebliğ ediyorum: İngiliz ihracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız. Fayda yok, zarar muhakkaktır. Mustafa Kemal Paşa meselesine gelince, bu mesele de, had, müzmin ve muzır bir şekil aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın camilerde halka alenen telkinatta bulunmasından dolayı İngilizler geriye çağrılmasını istediler. Camilerde bizzat telkinatta bulunması haddizatında takdir edersiniz ki, gayri musip bir harekettir. Binaenaleyh kendisini geri çağırdık. Gelmedi, gelmiyor. Pek fena ediyor. Çünkü İngilizler her şeyi bıraktılar, bu hususta ısrar ediyorlar. Memlekete hizmet etmek ise kendisinden başka orduda kumandanımız yok değil. Mademki avdeti lüzumu bir mesele-i ecnebiye şeklini aldı. Vekâleti diğerine bırakıp dönmeli idi. Bahusus ki İngilizler avdetinde kendisine bir şey yapmayacaklarını resmen vaat ettiler. Binaenaleyh hattı hareketinde devamı merkez ile havalii şarkiyenin birbirinden ayrılması manasını tazammun edecek. Bu da arzu etmediğimiz inkisam tehlikesini meydana getirecektir. Kendisi neden korkuyor? İnkisamdan değil mi? Halbuki şu hareketi ile inkisamı, maazallah kendisi yapmış olacak. Gelmeyecek... İngilizler asker gönderip getirmeye kalkacaklar ve girilen yerden çıkılmayacak. Halbuki henüz inkisam muhakkak değil, şark meselesinin halli teehhür etti. Biz teehhürden zarar değil, fayda ümit ediyoruz. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa eğer vatanını seviyorsa onun faydası için hemen dönmelidir. Siz de

[556] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1953, Sayı 6, Vesika No: 133.

[557] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 112; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 371, dipnot 148.

[558] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 36. "Refet Bey'in, Samsun'a iki saat mesafede Kıdamut'ta bulunduğu ve Samsun'a gelmek konusunda istekli olmadığı göze çarpıyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 372, dipnot 149.

yukarıda dediğim veçhile İngilizlere karşı asla bir harekette bulunmayarak oralarda işgale sebebiyet vermeyiniz. Dirayet ve fetanetinize güveniyoruz.[559]

Mukavemet için yeterli güce sahip olmadığı hâlde yeni bir harb başlatmak, Doğu Vilâyetlerinin de elden çıkmasına sebeb olabilirdi:

Meclisi Vükelanın ikinci işi Üçüncü Ordu müfettişinin çekilmesi üzerine Üçüncü Ordu kumandanıyla, yani Samsun'da bulunan Miralay Refet Bey'le (67) bir muharebe kapısı açmak olmuştu. Mesele çok ehemmiyetli idi: İngilizler Samsun'a asker çıkarmaya başlamışlardı. Refet Bey de, güya, müdafaa tertibatı almıştı... Bir hadisenin arifesinde bulunduğumuzdan kimse şüphe etmiyordu; Yunanlılar Akdeniz'den içerilere doğru kanlı adımlarla yürürlerken, Karadeniz'den de aynı harekete İngilizlerin iştiraki bir işgal-i umumi başlangıcı addolunabilirdi. Felaket karşımızda, dimdik şaha kalkmış, duruyordu.[560]

Bu keşmekeş arasında, İngilizler bu kez de Albay Refet Bey'in geri aldırılmasını istediler. Harbiye Nezareti bu zâtı azletti ve yerine Albay Selahaddin Bey'i tayin ederek Samsun'a gönderdiyse de, Refet Bey en yakın

[559] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 252-253. *Tevellüt etmek*: Doğmak. *Muhilli asayiş*: Asayişi bozan. *Tahaddüs etmek*: Ortaya çıkmak. *Gayri musip*: İsabetsiz, yersiz. *Havali-i şarkiye:* Doğu bölgeleri. *Tazammun etmek*: İçine almak, içinde bulundurmak. *İnkisam*: Bölünme. *Fetanet:* Zihin açıklığı, kavrayış. Mezkûr *Ferid*, Damad Ferid Paşa olamaz zira henüz İstanbul'a gelmemiş idi. Harbiye Nâzırı emekli Topçu Liva Ali Ferid ya da Nafia Nâzırı Ahmed Ferid (Tek) olmalıdır. Refik Halid'in şu şehadeti ve tahlili oldukça ilginçtir: "Harbiye Nazırı Mühendis Ferit Paşa, cidden müşkül bir vazife deruhte etmişti. Saraydan mümessillere, mümessillerden Babıâli'ye koşuyor, makine başında saatlerce kalmaya mecbur oluyor, yemekten, uykudan, huzurdan mahrum pek yorucu günler geçiriyordu.
Zavallıyı bir defa telgraf âleti önünde, tık, tık'ların ninnisini dinleyerek, koltuğa gömülü, uyumuş buldum. Enfiye kutusu dizinin üstünde, mendili yerde idi; horluyordu. O sırada odaya Nafia Nazırı Ferit Bey girdi (Bu vukuat esnasında her tarafa sokulup yeni ne öğrense kâr addettiği cihetle sık sık buluşuyorduk). Bana kendinden geçmiş olan Harbiye Nazırını gösterdi:
Hele şuna bak, dedi. *Bunlarla, bu enfiyecilerle, tiryakilerle iş görülür mü?*
Gözlerinden geçeni okudum: Eğer şimdi Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri benim uhdemde olsaydı, görürdünüz, şu makinenin önüne bir oturur, bir muhabereye başlar, bir iş çeviririrdim ki, parmağınız ağzınızda kalırdı… diyordu.
Keşke öyle olsaydı, ilk işi beni postaneden azletmek olacağından, yakamı sıyırmış, ben de rahata kavuşmuş bulunurdum!
Olabilirdi ki padişah, bütün tesirata rağmen Damat Ferit Paşa'ya ve arkadaşlarına bağlı kalırdı. Mevkii Sadrazam nezdinde çok kuvvetli idi; hatta konferansa giden Maliye Nazırı Tevfik Bey'e bile Ferit Bey vekâlet ediyordu.
Fakat bilumum nezaretleri uhdesine alabilecek derecede iştihası açık göründüğünden sade Hürriyet ve İtilaf nazırlarını değil, nezaretsizleri, kodamanları da kendisinden ürkütmüştü. Artık Ferit Paşa dönerse, kendisini atacağı belli olduğundan şimdi bütün zekâsını Sadrazamın iskatına sarf ediyor, bütün işlere tercihan karşısına alarak, onlara direktif veriyordu. Ben yanlış muhakeme ediyordum. Nitekim hamiyetini sonradan Ankara'da göstermişti, pek mühim işler görmüştü." (Karay, 2009, s. 248-249). Bahriye Nâzırı Ahmed Avni Paşa'nın ifadeleri meseleyi tavzih etmektedir: "[Harbiye Nâzırı Ali Ferid Paşa] Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının bir kısmını mecliste okumaya ve ellerinden öpülmekte olduğunu da gizlemeye ve belli etmemeye başladı. Aralarında görülen yakınlık ve hususiyete biraz resmiyet verilmek maksadıyla Nafia Nazırı Ferid Bey'le ortaklaşa makine başında Mustafa Kemal Paşa ile yazışmaya Meclis-i Vükelâca görevlendirildiler.
Çifte Feridlerin veyahut deyimi eksik değilse; *Çifteli Feridlerin* Babıâli'de iki saat kadar devam eden görüşmeleri, devletin menfaatine ve istenen görevlere hizmet etmekten ziyade kişisel görüşmelerini temin ve birbirlerine fikir iletmelerine yaradığı tavırlarından ve hareket tarzlarından anlaşılıyordu. Ancak Ferid Bey yine yazışmaların tamamına ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevabına birden *safsata, safsata!* diyordu." Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 303. Hakikaten de bu telgraf İttihadçı Ahmed Ferid (Tek) tarafından keşide edilmiştir: İlhami Soysal. (1985). *150'likler* içinde (s. 58). İstanbul: Gür Yayınları.

[560] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 251.

> âmirinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu bildirerek kumandayı bırakmamış ve Samsun'un arkasındaki sırtlarda savunma tertibatı almıştır.[561]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Vekili İbrahim, Sivas Valisi Reşid'e telgraf gönderdi. *Sivas'ta bir "meclis-i milli" toplama girişiminde bulunulduğu ve son Mebusan Meclisi üyelerine özel davetnameler gönderildiğinin "suret-i hususiyede" haber alındığı*nı bildiriyor, *bu konuda acele bilgi* istiyor.[562] Reşid ise böyle bir tasavvurun dahi bulunmadığını cevab veriyor.[563] Fakat diğer taraftan İstanbul'daki Amerikan komisyonu, Sivas'ta bir kongre toplanacağını ve dahi bu kongrede Amerikan mandasının teklif edileceğini ABD Hariciye Nezâretine bildirmiştir durumdadır.[564]

7 Temmuz 1919 gecesi. Erzurum Kongresi murahhası Mazhar Müfit (Kansu), Mustafa Kemal'in inkılâplara müteallik gizli ajandası hakkında şu hatırasını nakleder:

> Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını birkaç nefes üstüste çektikten sonra: "-Amma bu defterin bu yaprağını kimseye göstermiyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu…" Dedi. Süreyya da, ben de: -Buna emin olabilirsiniz, Paşam.. Dedik. Paşa, bundan sonra: -Öyle ise önce tarih koy!. Dedi. Koydum: 7-8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce: -Pekâlâ.. yaz!. Diyerek devam etti: -Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda gayri ihtiyarî kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu gözlerin bir takılışta birbirine çok şey anlatan konuşuşuydu. Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim. -Neden durakladın? Deyince: -Darılma amma Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var. Dedim, gülerek: -Bunu zaman tâyin eder. Sen yaz.. Dedi. Yazmaya devam ettim: -Beş: Lâtin hurufu kabul edilecek.[565]

Miralay Refet'in (Bele) şehadeti yukarıdaki hatırayı teyid etmektedir:

> Meselâ ilk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa hazretleri memleketten düşmanın çıkartılıp defedilmesiyle beraber aynı zamanda bugünkü inkılâbı ortaya koymayı düşünmüş, takib etmiş ve bunun için muhtelif yollar aramıştı. Bunun karşısında ben bütün kuvveti düşmanın atılıp uzaklaştırılmasına yoğunlaştırmamızı, düşmanı kovduktan sonra vaziyete tamamen hakim olarak hainlerin ve fena idare edenlerin hakkından gelebileceğimizi, istediğimiz inkılâbı yapabileceğimizi düşündüm. Kimin haklı olduğunu bugün tartışmakta bile fayda yoktur.[566]

Padişah Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesini tertipleyen devlet ricali arasındaydı. Refet'in (Bele) yukarıdaki beyanatını iktibas ederek hatıratına şu cümleleri derc edecektir:

> Refet Paşa'nın düşüncelerimizi teyid eden, ortada ne kuvay-ı inzibatiye ve nede fetvalar var iken makam-ı saltanat ve hilâfetin ilgası çokdan ve hiç yokdan takarrur etmiş olduğunu tasdik eyleyen işbu ifâdâtına birşey ilâve etmeye lüzum yokdur. Yalnız karanlık oda kararına muttali olmadığımız halde "Kuvay-ı milliyeden değil

---

561 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 71. "İngilizlerin ve Babıâli'nin Refet Bey'in dönmesi için yaptıkları baskılar" hakkında Çolak Selahaddin'in (Köseoğlu) beyanatı, İngiliz Hariciye evrakında kayıtlıdır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 372, dipnot 151.

562 Reşit Paşa, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 67; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 373.

563 Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, 1939, s. 67-68.

564 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 175.

565 Mazhar Müfit Kansu. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber* (4. baskı) içinde (c. 1, s. 130-131). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

566 Tevhid-i Efkâr, 2 Mayıs 1924; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 148.

> bilâhare tebdil-i şekl ve hedef ve mahiyet edeceğinden korkuyoruz" demekde dahi bizlerin haklı olduğumuzun kabulünü erbab-ı insaf ve mürüvvete terkederiz.[567]
>
> Kuvâ-yı Milliye güzel bir oluşumdur. Ben Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilatından korkmuyorum. Fakat daha sonra şekil, hedef ve mahiyet değiştirmesinden ürküyorum. İzmir ile Edirne ile kalsa cana minnet.[568]

Mustafa Kemal'in "manevi kızı" Afet İnan[569], Ocak 1920 tarihine[570] ilişkin mühim bir vak'adan bahseder ki hılâfet ile saltanat aleyhindeki Mustafa Kemal'e birçok defa nasihat heyeti gönderilmiştir:

> Bir gün kendisine İstanbul'dan telgrafla şöyle bir haber gelmişti: Bir Heyet-i Âliyye -buna Heyet-i Nasiha dahi denebilir- kendisiyle görüşmek için İstanbul'dan Ankara'ya gönderilmiştir. Mustafa Kemal bu heyetin iyi karşılanması için gereken bütün tertibatı aldırdı; bu arada Geyve Boğazı'ndaki kumandana, heyetin sıkıntı çekmeden Ankara'ya ulaştırılmasını emretti. Heyeti teşkil edenler arasında çok kıymetli tanınmış mebusların bulunduğu ayrıca bildirilmişti. (..) İlk gelenler arasında İstanbul'da tanınmış bir hukukçu da vardı. Mustafa Kemal bunlarla daha ilk konuşma neticesinde anladı ki bu heyet kendisine karşı ve kendisini güya yola getirmek için gönderilmiş bir "Heyet-i Nasiha" idi. İstanbul'dan bu heyeti gönderenlerin fikrine göre Mustafa Kemal Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde, Osmanlı padişahı aleyhinde, Hilafet-i Celile-i İslamiye aleyhinde uygunsuz birtakım hareketlerde bulunmaktadır. Bu hareketlerin düzeltilmesi devlet, millet ve memleket için lazım ve hayırlıdır. İşte Heyet-i Nasiha bu görev ile ve kutsal bir görev yapmış oldukları kanaatiyle Ankara'ya gelmiştir. Heyet üyeleri kendilerine verilen memuriyeti layıkıyla yerine getirecekleri kuruntusunu taşıyorlardı.[571]

Sovyet Rus Cumhuriyeti'nin Ankara'daki Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Mustafa Kemal'in 1922 senesi Nisanında kendisine şöyle demiş olduğunu nakleder:

> Ordu sadece bir isim olarak vardı. Her şeyi, korkunç bir karışıklık içinde yaratmak gerekiyordu. Generaller ve subaylar şaşkın bir haldeydiler. Onlara bir çıkış yolu göstermek, morallerini yükseltmek gerekiyordu. Ne onlar ne de halkın öteki gruplan, milleti padişahsız ve halifesiz kurtarmanın mümkün olduğuna inanıyorlardı Halife ve padişah düşüncesini itibardan düşürmek gerekiyordu. Biz bunu yavaş yavaş yapıyorduk. Bu yüzden bize küfürler yağdırıyor, dinsiz, vatansız, hain diyorlardı. Bundan başka, birçoğu İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan korkuyorlardı." [572]

8 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra gönderdi: *Britanya'lı Subay Yüzbaşı Perring(?)'in 22 Haziran'da görüştüğü M. Kemal İstanbul, İzmir ve Antalya'nın işgalinin mütareke hükümlerinin ihlâli mahiyetinde olmasından şikâyet etmiştir. O Almanlardan nefret etmekte, Komite ile birleşmemekte, ama Müttefiklerin muamelelerinden dolayı acı hayal sukutuna uğramış bulunmaktadır*.[573]

Amiral Calthorpe, Curzon'a bir başka telgraf gönderdi: Padişah, bendenize özel bir haber gönderdi. *Ermenilerin Erzurum'a saldırmaya hazırlandıklarını, Aydın vilayetinin "mezbahaya" döndüğünü, Yunanlıların taşkınlıklarını önlemek için tedbir alınmazsa, Anadolu halkını tutmanın tamamen imkânsız olacağını, ordu terhis edildiğinden düzeni korumak için gönderecek askeri olmadığını,*

---

[567] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 633, sonnot 10.

[568] Osman Öndeş. (2012). (Haz.). *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor* içinde (s. 324). İstanbul: Timaş Yayınları.

[569] Afet İnan, "yönetici elitin sözünü geçirdiği saray tarihçisi" tavsif edilmektedir: Ali Erken. (2018). *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu* (E. Kılıç, çev.) içinde (s. 223, dipnot 113). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

[570] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* t.y., s. 126.

[571] Afet İnan. (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (Arı İnan, haz.) (8. baskı) içinde (s. 112-113). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[572] Semyon İvanoviç Aralov. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Anıları (1922-1923)* (H. Â. Ediz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 150). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[573] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 133.

müttefiklerin de orada askerleri bulunmadığını, gidişin korkunç ve tehlikeli olduğunu ve bu kaçınılmaz felaketleri önlemek için İngiliz hükümeti dışında umut göremediğini bildirmiştir.[574]

Vahideddin Hân, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi'yi ve Hariciye Nâzırı Vekili Safa'yı Amiral Calthorpe nezdine gönderdi ve *Ege'deki durumdan şikâyet ve Yunan işgalinin sınırlandırılması, Yunan birliklerine İngiliz subaylarının katılması*nı *"rica"* ediyor.[575]

Vahideddin Hân'ın mabeyn başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi) tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta; (i) anarşiye sebebiyet vererek işgâle davetiye çıkarılmaması, (ii) hılâfet merkezini tehlikeye düşürecek teşebbüslere girişilmemesi nasihat edilerek İstanbul'a gelmesi sakıncalı görüldü ve (iii) hükûmetin azil kararının hava değişimine döndürülmeye çalışılacağı bildirildi. Muhabere yaklaşık 1 saat sürdü:

> Tarafınızdan çekilen değerli telgrafınızın tamamı Pâdişâhın yüksek görüşlerine sunuldu. Pâdişâh Efendimiz Hazretleri, size karşı duydukları yakınlık ve hakkınızda besledikleri iyi niyetin gereği olarak, özel surette aşağıdaki tavsiyelerin tarafınıza bildirilmesine bendenizi görevlendirmişlerdir.
>
> Pâdişâh'ın yüksek katında bilinen vatanseverliğiniz sebebiyle o bölgede bazı hazırlıklara girişmeniz, İngilizlerin dikkatini çekmiş olup, Hükûmeti zorlamaya başlamıştır. Delegelerimizin, Konferansta Devletin hukukunu müdâfaa ile uğraştıkları bir sırada bu gibi teşebbüsler Devletin yararından ziyade zararına hizmet edebilir. Özellikle Irak'taki aşiret reisleriyle haberleşme yapılması Devleti büsbütün kuşkulandırır. Halbuki Devletimizin bugünkü durumu, taşraca sanıldığı ve tahmin edildiği derecede telaş ve endişe verici değildir. Şimdiki durumda o yolda teşebbüslere de gerek yoktur. Almanya barış andlaşması yapmağa mecbur kaldığından Konferans halen Şark Meselesi ile meşgul olmaktadır. Dolayısiyle bu sırada Osmanlı ülkesi dâhilinde güvenliği bozucu bir durumun meydana gelmesi, giderilmesi mümkün olmayan zararlar doğurabilir. İnşâallah, Devletimizin varlığının ve istikbâlinin tekrar kazanılmasında başarı sağlanınca, saltanat merkezinden (İstanbul) taşranın kurtarılması kolay olursa da, merkez, tehlikeyle karşı karşıya kalınca taşradan merkezin kurtarılmasına imkân olamıyacağından, bizim için yapılacak en akıllıca hareket, ülkede sükûnetin ve güvenliğin korunmasına fiilen çalışmaktan ibârettir. Bundan dolayı millî duygulardan doğan heyecanla teşebbüs edilmiş olacağı pek kesin olan bu gibi hareketlerden vaz geçilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Kaldı ki, şu sırada yüksek zâtınızın istifâ ederek İstanbul'a dönmeniz, belki yabancıların Hükûmeti zorlayarak hakkınızda onur kırıcı bir işlem yapılmasına sebeb olabilir düşüncesiyle tavsiye edilmediği gibi, Harbiye Nezâreti'nden bir, iki ay müddetle hava değişimi istenilerek, durum açıklık kazanıp ve barış yapılıncaya kadar, tercih edeceğiniz bir şehir veya kasabada istirahat etmeniz en uygun şekil olarak düşünülmekte olup, cevabınız beklenmektedir efendim.[576]

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'ye nota gönderdi. *Yunanlıların Ege'de akıttıkları kana engel olunmasını* taleb ediyor.[577]

Cevad (Çobanlı), Sadarete muhtıra gönderdi. Cevad'a göre Heyet-i Vükelâ'nın Osmanlı ordusunu işgal kuvvetlerine karşı harb vaziyetine geçiren 21 Haziran 1335/1919 tarihli emri *muzır ve gayrikabili tatbik*tir binaenaleyh *siyaseten* faaliyet icra edilmelidir:

Makam-ı Sadarete

> Üçüncü Kolordu Kumandanlığından mevrut şifre ile buna yazılan cevabı ve bu cevap üzerine tekrar vârid olan iki şifreyi nazargâh-ı fahîmaneye arzediyorum.

---

574 FO, 371/4158, 100500; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 428-429.

575 Documents on British Foreign Policy, c. IV, p. 667-668; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 430, dipnot 275.

576 *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri,* 1982, s. 46-47.

577 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 370.

> Kolordu Kumandanının [Refet Bele'nin] mukavemete karar vermesine saik 21-6-35 tarih ve 428 numara ile makam-ı âciziye tebliğ buyurulan Heyet-i Vükelâ kararının üçüncü maddesi neticesidir. Gerçi gayrikabili tatbik ~~bâzı nekatı memleket için muzır görülen bu karar~~ görülen bu maddenin bir kere daha Meclis-i Vükelâca tezekkür olunmaksızın kıtaata tebliğ olunmamasına Nezaret-i âcizice karar verilmiş ve bugüne kadar henüz tebliğ olunmamış ise de Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere ve müstakil mutasarrıflıklara ~~yapılan~~ bu mukarrerat ~~kumandanlıklarca da görülmüş~~ tebliğ edilmiş bulunduğundan tabiî olarak kumandanlar buna ağâh olmuşlardır. Nezaret-i âcizi ordunun, bugünkü mevcut ve hâlile ~~bilhassa~~ mütarek bulunduğumuz Düvel-i İtilâfiye-i Muazzamaya karşı hiçbir şey yapamamak ~~iktidar~~ aczinde bulunduğu kanaatindedir. Herhangi bir mahalli işgal eyliyecek İtilâfiyûna karşı askerle mukabele fesh-i mütareke ve ilân-ı muhasama demek olacaktır. Ordu hâli muhasamada büyük devletlere karşı hiçbir şey yapmak iktidarında bulunmadığından fesh-i mütarekeye sebebiyet vermemeyi bir vecibe telâkki ediyor. Binaenaleyh hükûmet-i merkeziyenin haberi olmaksızın itilâfiyûnca bir mahallin işgali karşısında mukavemet için verilen kararı Nezaret-i âcizi muzır ve gayri kabil-i tatbik buluyor ve bu kararın bir kere daha nazar-ı tetkikten geçirilmesini istirham ediyor. Gerçi memleketin muhtelif aksamında bilâsebep ecnebi askerleri görmek gayrikabil-i tahammül bir hâl ise de bunun önüne siyaseten geçmek lâzımdır. Müterekenamede böyle sellemehüsselâm memleketin her istenilen tarafının hiç bir kimseye haber verilmeksizin işgal olunacağına dair bir kayıt yoktur. Bu işgallerin vuku bulduğu mahallerde bol para ve vâsi propaganda ile cahil olan efkâr-ı umumiyemiz o derecede zehirlenmektedir ki bunun âkıbeti ~~daimî bir zulmet olacaktır~~ herhalde iyi neticelenmiyecektir. Bugün Antalya'dan Konya'ya kadar tevessü eyliyen İtalyan işgali altındaki mıntıkada meskûn Müslüman ve Türk halktaki üzerindeki tahavvül-ü azîmi görmek kadar elîm ne tasavvur olunabilir. Yarın Samsun ve dahile doğru vukubukacak bir işgal de aynı mahiyette netice verecektir. Elyövm Devlet her tarafına kurtlar hücum etmiş bir ağaç halinde bulunuyor. Bunların dahildeki seri tahribatı bu ağacı birdenbire kurutuverecektir. Bu tahribatın önüne kuvvetle geçecek bir halde değiliz. Bunun siyaset ilâciyle tedavisini arz ve istirham eylerim.
> Basri Kâzım Cevat[578]

Erzurum'daki Mustafa Kemal, *Üçüncü Ordu Müfettişi* sıfatıyla Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. Samsun'a 150 kadar Hind-İngiliz birliğinin ihrac edildiğini, ayrıca Batum'dan 1000 kadar mevcudlu İngiliz birliğinin de Samsun'a ihrac edileceğini bildirerek İngiliz merciinin protesto edildiğini; şayet 150 kişilik birlikten maada bir İngiliz neferi dahi Samsun'a ayak basmaya çalışırsa engelleneceğini, *sahilden dahile hiçbir kuvvetin hareketine müsaade edilmeyeceğini* ve *bu bapta icabeden tedabir ve tertibatı askeriye*nin alındığını belirtti.[579] Öyle görünüyor ki Mustafa Kemal'in bu akıl almaz hamlesi, bardağı taşıran son damla olmuştur.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, Mustafa Kemal meselesinde Bâb-ı Âlî'yi tazyik ediyor:

> [..] yine Milne'in 8 Temmuz'da Refet'in Samsun'da Britanya kıtaları yerine bir *Gurkha taburu*nun konulduğundan dolayı protesto ettiğini bildirmesi üzerine Calthorpe General Deedes vasıtasiyle Sadrıâzam'dan Refet'in hemen geri çağrılarak İstanbul'a dönmesini istediği gibi bu vesile ile de "M. Kemal'in geriye alınması talebini" tekrarladı. Sabri, " Mustafa Kemal'in ordudan istifa ettiği için hükümetin bundan böyle onunla resmî teması mevcut olmadığını" bildirdi; fakat Calthorpe "Mustafa Kemal'in kanun dışı telâkki edildiğinin Doğu vilâyetlerinin bütün askerî ve sivil memurlarına tebliğ edilmesini" istedi: "Bu talimat tarafımdan görülecektir. . . Dahildeki hareketin şümulünü veya yüksek Türk kumandasının suç ortaklığının derecesini şimdiden takdir ve tahmin etmeğe muktedir değilim. General Milne ile bütün meseleler üzerinde sıkı temasta duracağım.[580]

Meclis-i Vükelâ, Mustafa Kemal'i 3'üncü Ordu Müfettişliğinden azletti:

> Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl Paşa'nın, memuriyet bölgesi içinde bulunan İslâm halkını diğer unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtma yolundaki hareketlerinden dolayı İstanbul'a getirilmesinin İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nce ısrarla istenmesi ve adı geçenin kışkırtmaları neticesi olarak, güvenliğin bozulacağı

[578] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1952, Sayı 2, Vesika No: 24, a, b, c.
[579] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953, Sayı 6, Vesika No: 98.
[580] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 136-137.

yerlere asker gönderilmesine zorunluluk hasıl olacağı önemle bildirilmesi üzerine, adı geçene durumun ehemmiyet ve nezâketi Harbiye Nezâretince defalarca telgrafla bildirilip, açıklanmış ve görevinden istifa ile İstanbul'a dönmesi tavsiye olunup tebliğ edilmiş olduğu halde, yapılan tebliğleri dinlemeyerek kışkırtmalara devam etmekte olduğu, hergün mahallerinden gelmekte olan resmî yazılardan ve bizzat kendi tarafından gelen telgraflardan açıkça anlaşıldığı; halen Ordu Müfettişi sıfatıyla etrafa tehlikeli emirler vermekte olduğu, 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan ve bir işgal mahiyetinde olmadığı yabancı temsilciler tarafından garanti edilen İngiliz askerî birliğine karşı, âdetâ savunmaya geçilmesi hususunda ast durumundaki kumandanlara emirler verdiği; bu Mustafa Kemal meselesinin İngiltere Devletiyle mühim anlaşmazlıklar çıkmasına sebebiyet verecek derecede tehlikeli neticelere doğru yol aldığı görülmesinden dolayı, sözü edilen müfettişlikten alınması hakkında, adı geçen nezâret tarafından düzenlenerek bu tutanağa ekli olarak yüce makâma takdim edilmiş olan Pâdişâh Buyruğu tasarısının bir an evvel onaya çıkarılması Pâdişâh Hazretlerinin yüce müsâadelerine bağlı bulunduğu yüksek malûmları buyuruldukta ve her türlü durumda emir ve buyruk efendimizindir. 8 Temmuz 1919

Şeyhü-l-İslâm ve Sadrâzam Vekili Mustafa Sabri	*Meclis-i Vükelâya memur a'yândan Tevfik Paşa Paris'te görevli*	*Meclis-i Vükelâya memur a'yândan Ahmed İzzed*
Meclis-i Vükelâya memur İbrahim Haydarî	*Meclis-i Vükelâya memur a'yândan Reşid Akif*	*Harbiye Nâzırı Ferid Paşa Bulunmadı*
Meclis-i Vükelâya memur a'yândan [isim yazılmamış]	*Meclis-i Vükelâya memur a'yândan Ali Rıza*	*Adliye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reis Vekili Vasfi Efendi Bulunmadı*
Nâfıa Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili Ferid	*Ticaret ve Ziraat Nâzırı ve Dahiliye Nâzırı Vekili Edhem Bey İmza Sırasında Bulunmadı*	*Maarif Nâzırı Said Bey İmza Sırasında Bulunmadı*
Meclis-i Vükelâya memur İsmail Hakkı	*Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Mahmed Hamdi*[581]	

Meclis-i Vükelâ kararı Padişah tarafından irade edildi: *Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın me'mûriyetine hitam verilmiştir. İşbu irâde-i Seniyye'nin icrâsına Harbiye Nâzırı memurdur. Sadrazam Vekili Şeyh-ül-İslâm Mustafa Sabri, Harbiye Nâzırı Ferid*.[582]

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi), saniyen, Mustafa Kemal'e bir telgraf daha gönderdi:

Harbiye Nâzırı Paşa ile yapılan haberleşmeleri ihtiva eden telgrafları, Pâdişâhın yüksek görüşlerine sunarak, almakla şeref duyduğum yüksek emirleri aşağıda olduğu gibi bildiriyorum.

Orada girişiğiniz değerli teşebbüsler, her nasılsa İngilizlerce vatan müdâfaası şeklinde değil, başka bir şekilde anlaşılmasından dolayı, Hükûmet üzerinde şiddetli baskılar yapılmaktadır. Bununla beraber, vatan menfaati düşüncesiyle yaptığınız girişimler, devletin esas menfaatlerini bozacak ve ülkeyi büyük tehlikeler içine atacaktır. Onur kırıcı bir muamele ile karşı karşıya kalmamanız için İstanbul'a dönmenizin tavsiye edilmediği evvelki telgraf ile bildirilmiş ise de daha sonra yapılan teşebbüsler üzerine İngilizler, yüksek şahsınıza karşı onur kırıcı hiçbir muamelede bulunmayacaklarına kesin olarak söz verdiklerinden, bugün İstanbul'a dönmeniz için tereddüd edecek bir sebep kalmamıştır. Buraya geldiğinizde, ya diğer münâsip bir yere tâyininiz, yahut durumun göstereceği şekle göre yine Erzurum'a dönmeniz etraflıca düşünülecektir. Bu telgrafı aldığınızda izinli olarak hemen İstanbul'a dönmeniz beklenmektedir. Hakkınızda, Pâdişâh Hazretlerinin açıkça belli olan güven ve sevgilerinin derecesini takdir ederek, gerek onun yüksek şahsiyetlerini ve gerek hükûmetlerini zor bir duruma düşürmemek, daha sonra hakkınızda arzu edilmeyen bir muameleye başvurmaya mecbur kalmamak için çıkan buyruğa hemen uyacağınıza dair Pâdişâhın itimatları devam etmektedir. Efendim. 8 Temmuz 1919 Saray Başkâtibi Ali Fuad[583]

---

581 T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1982). *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)* içinde (s. 48-49). Ankara: Başbakanlık.

582 Takvîm-i Vekâyi', Numero 3596; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 38, dipnot 117.

583 *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 50.

Mabeyn Başkâtibi, cevab verilmemesi üzerine ikaz etti:

> 8 Temmuz 1919 da Mustafa Kemal Paşa'ya gece onbuçukta verilen servistir: Paşa Hazretleri bugünkü şifre telgrafımı aldınız mı? Makine başında cevabınızı bekliyorum.
>
> Cevaben alınan servistir: Şifre telgraf geldi. Çözülmektedir. Cevab olarak arzımı sunacağım efendim.
>
> Bu cevaben verilen servistir:[584] Paşa Hazretlerine, "Memuriyeti âliyelerine hasbelicap hitam verilmiş olduğundan hemen bila taahhür Dersaadete avdetleri iradei katiyei Hazreti Padişahı iktizasındandır efendim. Serkâtib Hazreti Şehriyâri Ali Fuat[585]

Müfettişlik vazifesinden Padişah iradesiyle azledilen Mustafa Kemal askerlik mesleğinden istifa ettiğini Harbiye Nezâretine arz etti ve akabinde, Vahideddin Hân'a sadakat bildiren "Kulları Mustafa Kemal" imzalı bir telgraf gönderdi:

> Şimdiye kadar gerek zatı akdesi humayunlarına ve gerek Harbiye Nezareti'ne yaptığım başvurularda vatan ve milletin ve yüce hilafet makamının uğradığı ve düştüğü acıklı neticelere ve buna karşı meydana gelen acıları ve milli vaziyetleri tekmil safahat ve hakikatiyle arz ettim. Bunu yapmakla mukaddesatımın acizane nefsime yüklediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. İşlerimin ve übeydâne teşebbüslerimin İngilizlerce vatan müdafaası şeklinde değil; başka şekilde anlaşılmasından dolayı hükümeti seniyelerinin zor bir baskı vaziyeti altında kaldığı irade buyrulup bildiriliyor. Hükümeti seniyelerinin ve payitahtı saltanatı humayunlarının zaten ne gibi baskı ve acı kısıtlama şartları altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün soylu milletinizce tamamen ve açıkça bilinmekte olduğu için bu baskı ve kısıtlamanın daha fazla yayılmasına ve özellikle pek büyük tertemiz ve kölece bağlarla bağlı bulunduğum şefkatli kalbinizin ve emellerinizin yorgunluğa uğramasına hiçbir şekilde razı olamayacağım cihetle yalnız acizane memuriyetime değil, bütün övüncümü vatan ve milletimin ve kutsal makamınızın bereket ve kurtuluş ışığından alan pek çok sevdiğim mübarek askerlik hayatıma da veda suretiyle arzu fedakâri eylerim. Yüce saltanat ve hilafet makamının ve soylu milletinizin hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı tam bir bağlılıkla arz ve temin eylerim. Yüce askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne arz ettim. Sıhhat ve afiyeti cenabı mülûkaneye dua ve her türlü afetten korumasını cenabı kibriyadan niyaz eylediğim muhatı ilmi âli buyuruldukta ferman.
> 8 Temmuz 335 Saat: Gece 11:45 Kulları Mustafa Kemal[586]

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf'a (Orbay) şöyle demiştir: *Raufcuğum, her şey bitti, hele böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir?* Rauf Bey ise yeis içindeki Mustafa Kemal'i teskin ve takviye edici bir cevab vermiştir: *Bilakis Paşam, asıl şimdi mevki' ve i'tibârınızın bir kat daha arttığı kanaatındayım. Vatanın kurtarılması da'vâsına bir millet ferdi gibi nefsinizi vakfedişiniz üzerine gerek ordu gerekse halk gözünde eskisinden fazla sevgi ve i'timâda mazhar olacağınızdan eminim.* Böylesi fevkalâde hassas bir devrede 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir Paşa, 20'nci Kolordu Kumandanı Miralay Ali Fuat, 3'ncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), 3'ncü Kolordu eski kumandanı Miralay Refet beyler; Mustafa Kemal'e tekmil vermiş ve bu kırılma ânı, teşkilât-ı milliye hareketinin tabiri caizse dönüm noktası olmuştur.[587]

---

584 *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 50-51.

585 Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 247.

586 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, Cilt 3, s. 159. Fanatik Kemalist spekülatif tarih yazıcılarından Sina Akşin, bu telgrafı şöyle tevil etmiştir: "Sık sık kullanılan vatan ve millet kavramları olmasa tam bir bende üslubu ile kaleme alındığı söylenebilecek olan bu telin amacının taktik olduğu söylenebilir." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 484.

587 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 38-42. "Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir sonuçla karşılaşacağı tabiî idi. Bu sebeple de arkadaşları, özellikle Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Bey, onun isti'fasını lüzumlu görmüş ve daha önce bunu kendisine tavsiye etmişlerdi. Buna

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Akşam Mustafa Kemal Paşa nezdine. Mabeynle muhabere ettiler. Vazifesine hitam verdiler. Başkâtip Fuat Bey bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da askerlikten de istifa ettiğini yazdı. Mustafa Kemal Paşa daha evvel de istifaya yanaşmadı. Halbuki tard olunmuş Mustafa Kemal daha büyük mevki tutamazdı. Nitekim de öyle oldu. Bereket benim samimiyetime ve muhitime sözümün geçmesine.[588] Ben istifayı münasip görüyordum. Bütün muhitimiz de bu fikirde idi. Azledilmesinin Ordu ve Halka suitesirinden korkuyordum. Netekim de öyle oldu. Artık askerlikten istifa ile münasebetsiz bir vaziyete düşmemesi lâzımdı. Bunu kabul ile askerlikten de istifa ettiğini yazdı. Kemal Paşa pek meyustu. Ben kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi pek samimî ve ciddî bildirdim. Hazırol vaziyetinde selâmla bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa ifayı bir şeref bilirim, dedim.[589]

Harbiye Nâzırı Ali Ferid, İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne'in *isteği üzerine* askerî âmirliklere tamim keşide etti: *Her ne nam ile olursa olsun hususî bir takım teşkilât vukuuna. . . meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibatı şedide icrası Meclisi Vükelâ kararıyle tamim olunur*.[590]

Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Kemal'in azli meselesine dair şu mühim mütalaasını yıllar sonra derc etmiştir:

> Pâytahtı işgal eden müttefik gâlib devletler, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] Anadolu'ya gönderilmesindeki maksada muttali' olunca, işgal altındaki İstanbul hükûmetini, hükûmet-i sâbıka zamanında akdedilmiş olan mütâreke ahkâmına istinâden şiddetle protesto edip, süratle İstanbul'a iadesini istediler. Bundan başka, Anadolu'daki vâlilerle, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] emrine tâbi' kumandanlar arasında -müfettiş-i umûmî olarak tâyini hükûmete arz olunduğu zaman, hâiz olduğu salâhiyetler neticesi, vâlilere tahakküme kalkacağını, meclis-i vüzerâda Mâliye Nâzırı Tevfik Bey'in istintâcı vechile- ihtilâf çıktığı görüldü. Harbiye Nâzırı lisâniyle, kendisini İstanbul'a avdete dâvet eden halîfe hükûmetine (…) [*Mustafa Kemal*], icâbette bulunmadı. Bu adem-i icâbet üzerine, Müttefik Devletler işgal kumandanının protestoları tekrar ederken, Dâhiliye Nezâreti'ne de vâlilerden şikâyetler yağmaya başladı. (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] emrindeki kumandanlarla aralarındaki ihtilâf, Dâhiliye Nâzırı Şehid Ali Kemal Bey'le, hükûmetteki Mâliye Nâzırı Şevket Turgut Paşa arasına sirâyet etti. Bu esnâda biz, (…)'e [*Mustafa Kemal'e*] yaptığımız dâvetlere devam ettiğimiz gibi, (…) [*Mustafa Kemal*] de bu dâvetlere aldırış etmemekte devam etti. Nihâyet, müttefik gâlib devletlerin protestolarını, (…) [*Türkiye*] ile hâl-i harbin iâdesine tahvîle karar vermek tehdidleri üzerine, içinde siyâsî fırkalardan ve müstakillerden iştirâk etmiş, yirmiden ziyade, nezâretsiz nâzır da bulunan hükûmet, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] vazifesinden azline karar verdi. Hükûmete iştirâk eden sâlifü'z-zikr vüzerâ arasında, sâbık sadrazamlar da vardı. Hükûmet reisi sadrazamın gaybûbeti halinde, kendisine niyâbette bulunması iktizâ eden şeyhûlislâm sıfatıyla, Paris'te mün'akid Sulh Konferansı'na gitmiş olan Sadrazam Ferid Paşa'ya vekâleten, Meclis-i Vüzerâ'ya ben riyâset ediyordum.
>
> Hükûmetin (…)'i [*Mustafa Kemal'i*] azil kararını, Halife Sultan Vahidüddin'e arz ettim; râzı olmadı. Pâytaht'a avdet etmesi husûsundaki dâvetlerimize devamla iktifâ tavsiyesinde bulundu; öyle yaptık. (…) [*Mustafa Kemal*], icâbet etmemesine râci' ta'allülâtını uzattı. Halîfe padişah, hâlâ dâvet emrine icâbette bulunmayan bu adamın azil irâdesini imzalamamakta ısrâr ediyordu. Müttefik gâlib devletler de, (…) [*Mustafa Kemal*] meselesine bir nihayet verilmediğinden dolayı, protestolarında devam ediyorlardı. Nihayet hükûmet 8 Temmuzda son kararını verdi; saraya gittim. Akşamın ilk saatlerinden, gece yarısından sonra saat bire kadar

rağmen Mustafa Kemal Paşa bu tavsiyelere uymadı" idi (Tansel, 1978, c. 2, s. 38-39). Mustafa Kemal, sulhu müteakiben mezkûr arkadaşlarını tedricen tasfiye edecektir. "Şunu da belirtmek gerekir ki, azilden sonra askerlikten istifa bir bakıma kaçınılmazdı. Müfettişliğin olağanüstü sayılabilecek yetkileri olmayınca, yalnızca azledilmiş bir general olmanın, ulusal mücadelenin önderliğini yapmaya adaylığını koymuş bir kişiye herhangi bir yarar sağlamayacağı gibi, ayak bağı olması da muhakkaktı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 485.

588 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 609.

589 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 73.

590 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 136.

> huzûr-ı pâdişâhîde kaldım. Padişah, yanımızdaki odada, baş kâtibin mütemâdi telgraflarla iblâğ ettiği dâvetlere, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] muvâfakat edeceğini bekliyor, beni de bu ümitle oyalıyordu… Ta ki (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] muvâfakatinden ümidi kesilerek, pâdişah, hükûmetin verdiği azil kararını kabûle zarûret hissetti. Kendisine tebliğ edilen azil kararına, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] verdiği cevap, isyân ibareleri taş[ıy]an, askerlikten istifâsı kararına, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] nutkunda da, birkaç saat farkla, böylece mezkûr ve müdevvendir.
>
> Bu rivâyetimden zâhir olmaktadır ki, Sultan Vahidüddin, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] azline, kararın hükûmetten sudûrundan tam iki ay ve birkaç gün sonra, istemeyerek muvâfakat etmiştir. [..]
>
> O kadar ki, ricâl-i devletten bazılarının, me'mûriyyetinden azlini, padişah irâde ve tebliğ ettiği zaman askerlikten istifâ suretiyle gösterdiği isyan ve temerrüd hareketleri üzerine, kendisine: "Bu adamın, sizin elinizden tahtınızı alması müsteb'id değildir!.." demişler, padişah, ona olan itimâdında devamla: "Vatana hizmet etsin de, tahtımı da alırsa alsın!.." diye cevap vermiştir. Ben, henüz memlekette iken, mehâfil-i siyâsiyyede İngilizler'e atfolunan şu nükte şâyi' olmuştu: "Sultan Vahidüddin, (…) [*Mustafa Kemal*] ile, İngilizlere o[y]un oynamak istedi; İngilizler de, onunla ona o[y]un oynadılar!"*
>
> Hulâsa: (…) [*Mustafa Kemal*], Sultan Vahidüddin'e, hiç bir mukâvemet göstermeksizin gâlib gelmiştir. Bu galebede onun silahı, padişahın vatanperverliğiyle, -kendine emniyet edene, ve en yüksek mansıba tâyinle eline envâ'-ı silah teslim edene karşı- şahsında hıyânet isti'dâdı görmüş olan İngilizler'in kurdukları tuzaklardır. İngilizler, (…)'in [*Mustafa Kemal'in*] şahsında, Hilâfet-i İslâmiyye ile beraber, (…)'in [*Türkiye'nin*] mevcûdiyyet-i rûhiyyesini teşkîl eden dîn, ahlâk ve âdâbını, devletin deruhde ettiği hilâfetinden ve bu hilâfete tâbi' bilâddan ferâgatini, Türk milletinin ümem-i İslâmiyye arasındaki mümtaz mevki'inden, satvet-i dîniyyesiyle düvel-i Mesîhiyye'ye göz açtırmayan saltanatıyla birlikte, bilcümle kıyem ve mezâyâsından tecerrüd ettikten sonra, muhâfaza edeceği istiklâl gibi, hasîs bir semen mukâbilinde pazarlığa koymak isti'dâdı göstermişlerdi.[591]

Harbiye Nezâreti Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selâhaddin (Köseoğlu): *Temmuz'un 8'inci Salı günü akşamı Harbiye Nazırı'nın dairesinin önünde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik Cevat* [Çobanlı] *Paşa'yı gördüm. Beni odasına çağırdı. İngilizlerin, Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey'in azlini ve derhal geri aldırılmasını istediklerini, yerine kimin gönderilmesi hakkında nazırın istimzacına [fikrini sormasına] karşı beni teklif ettiklerini, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının fazla açık ve dürüst hareket ettiklerini, İstanbul'da galiplere karşı duracak makam ve kuvvet olmadığından bunların daha mutedil iş görmeleri lazım olduğunu söyledi ve bu hususta onlara durumu anlatabileceğimden bu işi kabul etmemi istedi. Bütün harbin devamınca istirahat etmemiş, yorgun olduğumu ve kolumun tedaviye muhtaç bulunduğunu; bununla beraber İstanul'da manen ıstırap içinde yaşamaktansa daha serbest bir muhite çıkabileceğimi söyledim*.[592]

9 Temmuz 1919. Amiral Calthorpe, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota verdi. *İngiliz askerlerinin dâhile sevkine itirazda bulunan ve bu itirazatına bir takım tehditler ilave eden Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesini "tekrar ve ısrarla" talep* ediyor. *Ayrıca Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilecek*

---

* "İngilizler yine yanlış bir anlamayla Mustafa Kemal'in gizlice Padişah için çalıştığını sanıyorlardı." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 357. Sanmaktan öte Padişah ile Mustafa Kemal gizli misakını tersyüz edip Mustafa Kemal'i Padişah'a karşı silaha dönüştürmeye çalışmışlardır.

591 İbrahim Sabri, *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları*, 2005, c. 1, s. 379-381. Muktebes alıntıdaki "(…)" ifadesi sansürlenmiş kelimenin yerine istimal edilmiştir. Köşeli parantez "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.

592 Ahmet Demirel. (2017). (Haz.). *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları* içinde (s. 135). İstanbul: İletişim Yayınları.

*emirleri iletmek ve onu İstanbul'a getirmek üzere bir İngiliz harp gemisini Samsun'a göndereceğini bildir*mektedir.[593]

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, *üst komutan Mustafa Kemal'in buyruğu ile hareket ettiğine göre,* sabık 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet *Bele'ye dönüşünde cezalandırılmayacağı hususunda garanti verilmesini önerir. Calthorpe, reddeder. Sonunda karar verilir ki, yeni Kolordu Komutanı, 10 Temmuzda İngiliz Shark destroyeriyle Samsun'a gidecek ve Bele'den bu destroyerle hemen İstanbul'a dönmesini isteyecek, gelmezse Mustafa Kemal gibi kanun dışı ilân edileceğini bildirecektir*.[594]

Harbiye Nazırı Topçu Liva Ali Ferid, 15'inci ve 3'üncü Kolordu kumandanlıklarına telgraf keşide eyledi: *Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın hizmetine bâiradei seniyei cenâbı Padişahî nihayet verildiğinden yerine diğer bir münasibi tayin ve izam kılınıncaya değin kolordular doğrudan doğruya nezaretle temasta bulunacaklardır*.[595]

Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson ile Osmanlı Ordusundan istifa etmiş olan Mustafa Kemal, görüştüler.[596] Rawlinson'un mühim bir gizli vazifesi bulunuyor: *Lord Curzon, Türk milliyetçilerinin asgarî hangi şartları kabul edebileceklerini öğrenmek istediği için Rawlinson, Anadolu'ya gönderilmişti. O, Mustafa Kemal'le görüşecek ve bu hususu aydınlatmağa çalışacaktı*:

> İngiliz hariciyyesi yetkililerinden A. R. Tilley 16 Ekim'de kaleme aldığı Yarbay Rawlinson'la ilgili raporunda şöyle diyordu: …… Rawlinson'un vazifesi kolay olmayacak. Mustafa Kemal'in Arablar'la entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz. Bu gibi hareketlerde ne kadar az bulunursa kendisi için ilerisi o kadar daha iyi olur. Rawlinson, görüşmelerinde gayet dostâne davranırsa İtalyan, Yunan ve belki Fransızlar endîşeye düşebilirler. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak kalması gerektiği kanısındayım. H. rumuzunu kullanan diğer bir hâriciyyeci, şu yorumda bulunuyordu: Kabul, fakat daha sonra Asya Türkiye'sinde yeğâne canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal'le) anlaşmağa varmamız icâbedecek. Rawlinson, General Milne'nin intelligence ajanı olarak Erzurum'a gidiyor." Gerçekten Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği hakkında, Lord Curzon'a gerekli bilgileri vermiş ve "Müstakbel büyük bir İslâm Cumhuriyeti" kurulması ihtimâlinden de bahsetmişti.[597]

Mustafa Kemal oldukça kritik bir durumdadır. 3'üncü Ordu Müfettişliğine Kâzım Karabekir vekâlet etmektedir. 3'üncü Ordu Müfettişliği *Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey, Mustafa Kemal'e, askerlikten istifa ettiğine göre görevini sürdürmesine imkan olmadığını bildirerek evrakı kime teslim etmesi gerektiğini sordu. Mustafa Kemal bir an umutsuzluk geçirdi. Kızdı: "Şu Allah'ın belası Amerikan mandası mıdır, nedir, bir an önce kabul etseler de kurtulsak!" dedi. Karabekir ise, Mustafa Kemal'e, emrinde olduğunu bildirdi*.[598]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Paris'e giden murahhaslarımız kovulmuş*.[599]

---

[593] BOA, HR.SYS, 260816 lef 6-8; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 270.

[594] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1211, dipnot *.

[595] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 238.

[596] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 94-95.

[597] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 45-46, dipnot 146. Rawlinson, Britanya Hariciye Nâzırı Vekili "Lord Curzon tarafından gizli bir görevle Mustafa Kemal'in kabul edebileceği barış şartlarını öğrenmesi için" Şarkî Anadolu'ya gönderilmişti: Robert Gerwarth, *Mağluplar*, 2018, s. 252. Şu üç şeraitte mutabakata vardıkları görülecektir: (i) hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılması ve ilgaları; (ii) İstanbul'un başşehirlikten çıkartılması; (iii) Anadolu'da cumhuriyet idaresinin teessüsü.

[598] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 373-374.

[599] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 609.

Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf (Orbay), tamim keşide ettiler. Kemal, Osmanlı Devleti'ni parçalamak emelli Yunan ve Ermeni amellerine başeğmemek için millî cihada iştirak ettiğini bildirdi. Dikkat edilirse İngilizin veya Müttefiklerin esamisi okunmamaktadır:

Suret

Mübaret vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni âmaline serfüru etmemek için açılan Mücahede-i Milliye uğrunda milletle beraber, serbest surette çalışmağa sıfat-ı resmiye ve askeriyem artık mâni olmağa başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetke âşıkı olduğum silk-i celil-i askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd sıfatiyle bulunmakta olduğumu arz ve ilân ederim. Mustafa Kemal*

Suret

Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkısam-ı katîsini tamamiyle hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ve bütün eli bağlı kalan Dersaadetteki Hükûmet-i merkeziyemizin nâçarı yüzünden vâki mümaşatı karşısında hakkını ve toprağını ve istiklâlini müdafaa ve fedaya azmeyliyen cereyan ve irade-i milliye uğrunda bir ferd-i âciz olarak çalışmak için Dersaadetten çıktım. Aydın tarikiyle gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle bütün rüfekasının cihad-ı millisine iştirak ettim. İstanbul'un solgun, mahsur siması altında kaynayan dindar ve namuskâr ve hareketli bir kan vardır.

Payitahtın bütün namuskâr ricali alesseviye ve bılfiil temasında bulunduğum Hüdavendigâr [Bursa] ve Karesi [Balıkesir] ve Ankara ve Sıvas vilâyetlerinin tabakat-ı milliyesi tamamiyle bu gaye ile mütehalli olup mübarek milletin kudret-i milliyesine rapt-ı ümit ve âmal eylemiştir.

Vatan ve milletin halâsı ve istiklâli Makam-ı Saltanat ve Hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesatımız namına ahd-ü misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim.
Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf[600]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'in (Bele) usûlsüz bir biçimde Dahiliye Nezâreti talimatnamesinden emir istihrac edib İngilizlere karşı harb vaziyeti alması, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhını ve Fevkalâde Komiserliğini tekrar harekete geçirdi:

Saray'ın, çektiği tele cevap beklemeden Mustafa Kemal'i görevinden azletmesinin başlıca nedeni, Samsun'daki bir olay olsa gerektir. 6 Temmuz'da Samsun'daki bir İngiliz piyade bölüğü bir taburla (Gurkha) değiştirildi. Bunun üzerine, merkezi Sivas olan 3. Kolordu'nun komutanı Miralay Refet Bey, İngiliz denetim subayına bir yazı göndererek, İngiliz askerleri merkezi hükümetin haberi ve onayı olmadan gönderildiğine göre artık o bölgenin kamu düzeninden sorumlu olmadığını, ayrıca asayiş durumu dolayısıyla bu askerlerin dahile gönderilmelerini kabul etmediğini ve merkezi hükümetin izni olmadan gönderilecek olurlarsa, buna karşı konacağını ve Samsun'u mülki makamlara bırakarak askerini dahile çekeceğini bildirdi. 8 Temmuz'da Milne'den durumu öğrenen Calthorpe, ertesi gün Deedes eliyle sadrazam vekiline bir nota göndererek, Refet Bey'in hemen geri alınmasını ve bulunduğu bölge dolayısıyla bu işte Mustafa Kemal'in parmağı olduğunu tahmin ederek, onun da derhal İstanbul'a dönmesini (dördüncü kez) ya da hakkında acilen gereken tedbirlerin alınmasını istedi.[601]

---

* Mustafa Kemal, 3'üncü Ordu Müfettişliğinden azledilmiş olduğunu sükût geçiyor. Fanatik Kemalist spekülatif tarih yazıcılarından Sina Akşin şöyle tevil etmiştir: "Askerlikten istifasının değerini bir ölçüde gölgelendireceği için, bu telde görevinden azledildiğine değinilmemesi doğal karşılanmalıdır." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 485.

600 "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerlikten istifasına dair esbak Bahriye Nazırı Rauf Beyin Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiyesinden tebliğ edilen vedaname ve beyannamelerinin birer sureti balâya çıkarılmıştır. Bunların mıntakanız dahilinde vatanın en hicra köşelerinde bilcümle evlâd-ı vatana aynen tebliğ ve ifhamı hassaten mütemennadır." Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1952, Sayı 2, Vesika No: 37.

601 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, no. 448; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 371.

Harbiye Nezâreti Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selâhaddin (Köseoğlu):

> Ertesi gün [9 Temmuz Çarşamba günü] Harbiye Nazırı (Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi bulunan) Ferit Paşa'nın yanına gittik. Ferit Paşa, General Milne tarafından vaki talep üzerine, İngiliz siyasi mümessilinin Refet Bey'in derhal geri aldırılmasını istediğini, yerine beeni göndereceğini, İngilizlerin Perşembe günü Torpido Çeyker'le beni Samsun'a götüreceklerini, sefarethanede mümessili görerek hareket, şekil ve vaktini tanzim etmemi ve Refet Bey hakkında iyi muamele ibrazı hakkında vaki ricasını tekit eylediğini [üstelediğini] söylememi bildirdi. Sıhhî vaziyetim hakkında da "şimdi gidiniz, istediğiniz zaman sizi aldırırız," dedi.
>
> O gün öğleden sonra İngiltere sefarethanesine gittim. Mümessilin üst katta sağ taraf koridor nihayetindeki odasında kendisi ile karşılaştım. Mümessil, Sultan Hamid zamanında Vilâyât-ı Şahiye Islahat Heyeti'nde bulunmuş, iyi Türkçe bilir, orta boylu, ufak yapılı bir zat.
>
> Vazife ve şahsımı ve Nazır'ın ricasını söyledim. Başka bir talimat alıp almadığımı sordu. "Hayır," dedim. "Refet Bey'in sizin gittiğiniz torpido ile geriye gönderileceğini ve bu hususun tarafınızdan ifa olunacağını biliyor musunuz?" dedi. Malumatsızlık beyan ettim. Onun üzerine telefonu açıp Nazır Paşa'yı nezarette, Babıali'de aradı, bulamadı.
>
> Bana dedi ki: "Biz siyasi mümessiliz, orduya hüküm geçiremeyiz. Onların isteklerini ret ve tadil edemeyiz. Nazır Paşa'ya mümkün olursa yardım yapmayı vaat etmiştim. Olamayacağını maalesef anladım. General Milne'in istekleri icra olunacaktır. Selamımla bunu kendilerine bildiriniz. Torpido Çeyker Tophane önünde açıkta size muntazırdır. Yarın, perşembe öğleden sonra saat 3'te hareket edeceğinizden bu saatten evvel gemide bulununuz."
>
> Bu konuşma olurken mümessil, telefonla Hürriyet ve İtilaf Kulübü ile ve Konya Mebusu Zeynelabidin ve muhtemelen Hoca Vasfi ile bazı muhaverelerde bulundu. Memleketimin, içine düştüğü feci hâle teessürle burada da şahit oldum. Aynı vatan evlatlarının menfaat hırsı ve rekabetle ecnebi peşine takılarak birbirini boğmaya çalıştığını, bunları bir araya getirerek necat yolunu gösterecek bitaraf bir baş, bir tek makam kalmamış olduğunu esef ve ıstırapla gördüm.
>
> Bir arabaya atlayarak Babıali'ya gittim. Nazır Paşa'yı bulamadım. Bu vazifeyi kabul etmemek istiyordum. Memleketin feci hâlini evimde peder ve validemle konuştum. İhtiyaten de çantamı hazırlattım.[602]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, *Türk "iftiralarına" meydan verilmemesi için, Yunan Ordusu'nun karargâhına İngiliz subaylarının verilmesini* taleb eden İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos'a cevabî telgraf gönderdi. Balfour, bu talebin yerine getirilemeyeceğini bildiriyor zira Yunan karargâhına İngiliz subayları tavzif edilirse *Yunan işgalinin müttefik kararının değil de, İngiliz kararının sonucu olduğu hakkındaki yaygın fakat "yanlış" inancı güçlendirmiş olur*.[603]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Mustafa Kemal'in Gürcülerle olan daha önceki temasları ve İttihat ve Terakki'nin birçok asker destekçilerince tutulması kuşku verici* olmakla beraber, Mustafa Kemal'in *düşman ve dostları* onun *davranışlarının önemini abartmış olabilece*klerdir. *Doğu vilayetlerinde toplantıya çağırdığı eşraf topluluklarını "Vilayet Meclisleri" ya da "Parlamento" diye nitelemenin mevsimsiz olduğu* söylenebilir. *Doğu vilayetlerinde gerçekten ulusal bir ordu örgütlenmekte ise de, aynı zamanda mütareke hükümlerine uyulmakta ve savaş gereçleri teslim edilmekte*dir.[604]

---

602 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 135-137.

603 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, no. 449; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 407.

604 The Times, 16 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 375.

Cenevre'den İstanbul'a hareket etmiş, "İngiliz koruması altında Trablusgarp'ın Mısır'a bağlanması taraftarı olan" İngiliz ajanı Ferdi [Ferid?] Bey adında biri hakkında bilgi sahibiyiz.[605]

10 Temmuz 1919. Hariciye Nâzırı Vekili Safa, Amiral Calthorpe'nin 2 Temmuz tarihli notasına cevabî muhtıra gönderdi:

> Kemal Paşa "İrade-i Seniye" ile vazifelerinden alınmıştır. Binaenaleyh artık kendisinin resmî hiçbir sıfatı yoktur. Olay Üçüncü Askerî Bölge'nin bütün sivil ve askerî makamlarının ıttılaına arzedilmiştir... Cemal Paşa... halen bir haftadan fazla bir zamandan beri İstanbul'da bulunmaktadır. . . . İzmir'in işgalinden önce tahrikât mevcut olmadığı için bu tahrikâtın sadece İttihat ve Terakki taraftarlarına izafe edilmesi doğru değildir. Ve herşeyden önce Helen kıtalarının katiyen itizar kabul etmez istilâsından, mahallinde teşekkül eden Rum çeteleriyle anlaşma halinde yapılan işitilmemiş dehşet ve mazalimden ileri gelmiş bulunmaktadır. . . . Müslümanların heyecanı; Ermeni Cumhuriyeti topraklarının Sivas'a kadar genişlemesi rivayeti ve Trabzon Vilâyeti içerisinde Pontos Cumhuriyeti adiyle yeni bir Yunan devletinin teşekkülü hakkındaki söylentilerle daha da çoğalmıştır. . . . Nazır Vekili. .[606]

Kâzım Karabekir'in himayesindeki Erzurum Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti, Mustafa Kemal'e *Mücâhid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine* hitabıyla telgraf göndererek *vezâif-i muhtelife-i vataniyye ile mükellef bulunan Hey'et-i Fa'âle* riyasetinin kendisine tevdi edildiğini bildirdi.[607] Akabinde, Mustafa Kemal, Erzurum Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti şubesine muvasalat etti. Mustafa Kemal, askerlikten istifa etmiş olmasına rağmen *en yeni üniformasını giymiş, yaver kordonlarını takmış ve bütün nişan ve madalyaları göğsünde olarak, kolordu kumandanının bineğine mahsus bir çift koyu doru ve çok güzel atın çektiği faytonla ve yanında o zamanki lakabıyla Hamidiye kahramanı Rauf, İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey'lerle birlikte Müdaafai Hukuk'a geldiler*.[608] Fakat Mustafa Kemal'in Erzurum Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti tarafından kabul görmesi, kolay olmamıştır:

> 10 Temmuzda Erzurum Kongresinin toplanması mukarrerdi. Fakat âzâ kâmilen toplanamadığından tehir olundu. Erzurum murahhasları taayyün etmişti. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin de Erzurum murahhası olarak kongreye alınması hususu, mühim münakaşalara sebep olmuş. M. Kemal Paşa aleyhine müthiş propagandalar oluyordu. M. Kemal Paşa azlolunmasına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen ne üniformasını ve ne de padişah kordonunu çıkarıp atamıyordu. Erzurumlular nihayet şu kararı bana Müdafaai Hukuk Reisi Hoca Raif ve âzâdan Necati Bey vasıtasile M. Kemal Paşanın ikametgâhında hattâ beraber oturduğumuz odanın bir köşesinde tebliğ ettiler. (Biz M. Kemal Paşanın kongreye gelmesi bizim için iyi mi fena mı olacağına karar veremedik. Aleyhde bir çok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz girsin derseniz intihab olunacaktır muvafakatiniz yoksa kabul olunmayacaktır.) Bu resmî tebliği kaç gündür hususi olarak işidiyorum. Bir ordu kumandanı, bu felâketli zamanda milletin sinesine sığınıyor, efradı milletten oluyor, sonra halk onu kendini ona vekil yapmakta tereddüt ediyor. Bu ne acı bir vaziyettir. Yarın bana karşı da vaziyetin bu olacağına acı bir misâl değil mi? diye kaç gündür tanıdıklarımla hasbihal ederken aldığım cevapların hülâsası: M. Kemâl Paşanın Erzurum kongresile ne münasebeti var. Şark halkından mürekkep bir Erzurum Kongresinin tesiri başkadır. M. Kemâl Paşa bilâhare keyfî işler yaparak Millî kuvveti istediği yere sürükleyebilirmiş. Askerlikten istifa ettiği halde hâlâ üniforma ve yaver kordonu taşıması, ihtirasına delilmiş. Kumandanlık üniformasını tahakküm için taşıyormuş… daha birtakım şahsî sözler. Bütün bunlara mukabil, (şahsına olan itimad dolayısile mesuliyetini kabul ediyorsa onun sözünden çıkmayız!)la iş yekûn ediliyordu. Bu cereyan tabiatile M. Kemâl Paşanın kulağına da gidiyordu. Ve tabiatile endişe ve iztirap içinde

---

[605] Archivio Nitti (AN), 148-868-P, De Martino'dan Maissa'ya, 9 Temmuz 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 200-201, dipnot 29.

[606] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 134-135. "Mustafa Kemal Paşa İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ikisi rica ikisi nota şeklinde dört müracaatı sonunda görevden alınmıştı." Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 270-271.

[607] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 42-43. "O zamanki kanunlara göre asker ve devlet memurları siyasi cemiyetlere aza olamazlardı. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası ayrı bir anlam ifade etmektedir." Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 113.

[608] Cevat Dursunoğlu. (2000). *Milli Mücadelede Erzurum* (2. basım) içinde (s. 90). İstanbul: Kaynak Yayınları.

> kıvranıyordu. Erzurum kongresine alınmadığı takdirde bir hiç olacağını kendisi de söylemişti. Halbuki benim kendisini İstanbulda iken Şarka davetim bunun için değildi. Halkın murahhaslarına o tebliğ ve tebellûğ köşesinde şunu söyledim: (M. Kemâl Paşa kongreye yalınız murahhas değil, reis dahi yapılmalıdır. Bir Ordu Kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimî çalışacağına millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimad etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?). Mes'ele hal olundu.[609]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> [Erzurum] Kongre[si] toplanacak. Halbuki yarın Trabzon'dan gelebiliyorlar. Teehhür edecek. Kemal Paşa'nın kongreye alınması münakaşası ve reyim ile alınması. Reis Raif ve Necati Efendiler murahhas olarak gelmişlerdi. [..] Bayburt'taki 3. Fırka Kumandanı Kaymakam Halit Bey geldi. İki gün oturdu. (12) avdet etti. Mustafa Kemal Paşa görüşmek istediğinden çağırmıştım. Rawlinson duymuş sordu. Kulağından rahatsızdı, tedavi için geldi gitti dedim.[610]

İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Calthorpe, Hariciye Nâzırı vekili Curzon'a muhtıra gönderdi. Buna göre Seyyid Abdülkadir ve Emin Ali Bedirhan, *Mustafa Kemal hareketinin başarısından kaygı duymaktadırlar. Ona karşı bir harekete girişilirse İngiliz Yüksek Komiserliği'nin buna göz yumup yummayacağını sormakta, yani buna sessizce onay* verilmesini istemektedirler. Lâkin İngiliz Fevkalâde Komiserliği *meşru hükümet makamlarıyla birlikte olmadıkça, Mustafa Kemal'e karşı bir şey yapmamalarını* salık verdi.[611]

> Mezopotamya'nın kuzeyindeki Kürtlere yardım etmemiz, Kürtlerle iyi ilişkiler kurmamız, İngiltere'nin yararınadır. Buralara Kürt ajanlar gönderilmesini İstanbul'daki Bedirhaniler ve diğer Kürtçülerle görüştük. Kürt liderleri, Mustafa Kemal hareketinden kaygı duyuyor ve İngiliz himayesi istiyorlar. Nowil ve Bedirhanlara Mustafa Kemal'e karşı hiç bir harekette bulunulmamasını ihtar ettim.[612]

Yunan Başvekil Venizelos, Fransız Başvekil Clemenceau'ya mektub gönderdi. Venizelos'un belirttiğine göre *Türkiye'deki askeri hazırlıklar, harbin bütün Doğu'da yeniden alevlenmesi tehlikesini yaratarak, doğu meselesini çözülmez duruma sokacak şekilde geliş*mektedir. İlaveten, *türklerin silâh altına aldığı asker sayısı çoktan 300.000'i bulmuştu*r dedi. Bu vekayi, Venizelos nazarında *italyan-türk gizli anlaşması karşısında bulunulduğu*nu göstermektedir.[613]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Selâhaddin (Köseoğlu):

> Ertesi sabah [10 Temmuz Perşembe günü] Cevat Paşa'yı görüp işittiklerimi anlattım ve ecnebi aleti olmayı katiyen kabul edemeyeceğimi söyledim. Cevat Paşa "Refet hakkında ne istiyorsa bizzat yazmasını nazıra teklif et." dedi. Vaziyeti Nazır'a anlattım. Refet Bey'e üç satırlık hususî bir mektup yazdı. Bunu vermekle iktifa edeceğimi söyledim ve ayrıldım.
>
> Harbiye Dairesi yaveri beraber gitmek arzu ettiğinden onunla ve emir neferimle saat 2.30'da Tophane önünden torpidoya geçtik (10 Temmuz - Rumi 23 Temmuz). İnkılap Bayramı günü saat tam üçte hareket ettik. Bir saat sonra Boğaz'ın dışına çıktık. Karadeniz'in dalgalarını yararak şarka giderken halin buhranını, memleketin talihini, meçhul mukadderini uzun uzun düşünerek dolaştım. Sabah saat 10'da Samsun limanına demirledik.
>
> Vapura ilk giren, İngiliz İstihbarat Zabiti Binbaşı Smith oldu. Kendisinin İzmir'de mukim İngiliz ailelerinden birine mensup olduğunu, uzun müddet İzmir'de İngiliz Genel Konsolosluğu yaptığını duyduğum bu zat gayet

---

609 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 75-76. Erzurum mebusu Hoca Raif (Dinç), İttihadçı idi: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 164.

610 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 609-610.

611 Bilâl N. Şimşir. (2007). *Kürtçülük* (2. basım) içinde (c. 1, s. 320-324). Ankara: Bilgi Yayınevi.

612 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 374.

613 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 212.

güzel Türkçe konuşuyordu. Vazifemi ve ne yapacağımı sordu. Refet Bey'i istihlaf edeceğimi *[yerine geçeceğimi]* söyledim. Mumaileyhin aynı torpido ile gönderilip gönderilmeyeceğini, bu hususta bir vazifem olup olmadığını sordu. Kendisine bunu teklif ve bu bapta nezaretin emrini tevdi edeceğimi, kabul ve adem-i kabul mesuliyetine muhavvel olduğunu *[sorumluluğunun kendisine havale edildini]* söyledim. Bu hususta cebir istimal olunup olunmayacağını *[zor kullanıp kullanılmayacağını]* sordu. Böyle yüksek makamın şerefiyle mütenasip muamele mevzu olduğunu, bunun dışına çıkılmayacağını, kendisi eski bir arkadaşım olmakla avdete ikna edeceğimi umduğumu söyledim. Bir saatten ziyade bu mevzu üzerine dönüp dolaştı.

Saat 11'de Samsun'a çıktım. Hükümet Konağı'na gittim. Mutasarrıf [Kapancızade] Hamit Bey, 15'inci Fırka Kumandanı Kaymakam İsmail Hakkı Bey'le beraber erkenden Çarşamba'ya gitmiş olduklarından her ikisini de bulumadım. Refet Bey'i telgrafhane vasıtasıyla aratarak Amasya'da buldum.

Akşam Mutasarrıf ve Kumandan Beylerle görüşerek saat 8'de bulunabilen bir otomobille Kavak'a hareket ettim, otelde kaldım.[614]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesinin haberi: *Erzurum ve Sivas vâlilerinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen haftalık raporlarda bir iki eşkiyâ tenkilinden ve ufak, tefek vuku'atdan başka hâiz-i ehemmiyet vekâyi' vukû' bulmadığı bildirilmişdir.*[615]

Hindistan Şûrası üyesi, Paris'deki Londra Üniversitesi Enstitüsü rektörü Sör Theodore Morison, *National Liberal Club*da konferans verdi. Morison, *Padişahın İstanbul'dan uzaklaştırılması tezini savunan Sir Valentine Chirol'ün aksine müslümanların görüşünü benimsiyor*.[616]

11 Temmuz 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı ve Paris Sulh Konferansı'nda İngiliz başmurahhas Arthur Balfour, *Yunanlıların İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazasına çekilmesini teklif* etti. Yunan Başvekil Venizelos'un cevabı ise şöyle oldu: *Çok kötü bir stratejik vaziyet*.[617]

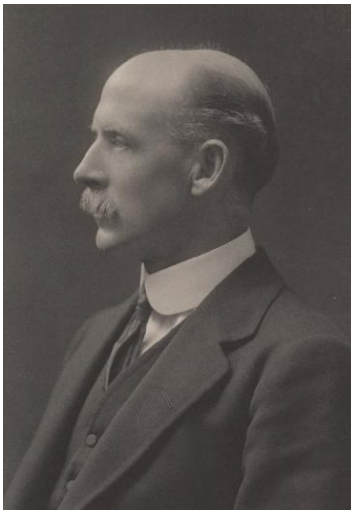

Fotoğraf. Sör Theodore Morison (National Portrait Gallery, London).

Sivas'daki 3'üncü Kolordunun yeni kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), *Shark* nam İngiliz destroyeriyle Samsun'a muvasalat etti. Sabık kolordu kumandanı Refet'i arattı, iletişim kurdu ve Kavak'da görüşmek üzere sözleşti. *Fakat aynı gün Gurka birliği, hiçbir direnişle karşılaşmadan Samsun'dan Merzifon'a ulaş*tı.[618]

Salahaddin (Köseoğlu):

Sabah saat 10'da Samsun limanına demirledik. Vapura ilk giren, İngiliz İstihbarat Zabiti Binbaşı Smith oldu Kendisinin İzmir'de mukim İngiliz ailelerinden birine mensup olduğunu, uzun müddet İzmir'de İngiliz Genel Konsolosluğu yaptığını duyduğum bu zat gayet güzel Türkçe konuşuyordu. Vazifemi ve ne yapacağımı sordu. Refet Bey'i istihlaf edeceğimi [yerine geçeceğimi] söyledim. Mumaileyhin aynı torpido ile gönderilip gönderilmeyeceğini, bu hususta bir vazifem olup olmadığını sordu. Kendisine bunu teklif ve bu bapta nezaretin emrini tevdi edeceğimi, kabul ve adem-i kabul mesuliyetine muhavvel olduğunu [sorumluluğun kendisine havale edildiğini] söyledim. Bu hususta cebir istimal olunup

[614] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 137-138. Ian Smith'in rütbesi diğer pek çok kaynakta "yarbay" olarak zikredilmiştir. Burada ise "binbaşı" olduğu belirtiliyor. Ahmet Demirel'i bu tercihe sevkeden hususun "kaimmakam" kelimesi olduğu kanaatindeyiz.

[615] İkdam, 10 Temmuz 1335-1919, Numero 8051, *Dâhilî Şu'ûn: Erzurum ve Sivasda Âsâyiş*, s. 1, sütun 6.

[616] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 345.

[617] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 50.

[618] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1211, dipnot *. Hatırlanacak olursa, sabık 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet, Samsun'dan Merzifon'a asker sevkedildiği takdirde ateş açılacağını İngiliz merciine bildirmişti.

> olunmayacağını [zor kullanıp kullanılmayacağını] sordu. Böyle yüksek makamın şerefiyle mütenasip muamele mevzu olduğunu, bunun dışına çıkılamayacağını, kendisi eski bir arkadaşım olmakla avdete ikna edeceğimi umduğumu söyledim. Bir saatten ziyade bu mevzu üzerinde dönüp dolaştı.
>
> Saat 11'de Samsun'a çıktım. Hükümet Konağı'na gittim. Mutasarrıf Hamit Bey, 15'inci Fırka Kumandanı Kaymakam İsmail Hakkı Bey'le beraber erkenden Çarşamba'ya gitmiş olduklarından her ikisini de bulamadım. Refet Bey'i telgrafhane vasıtasıyla aratarak Amasya'da buldum.
>
> Akşam Mutasarrıf ve Kumandan Beylerle görüşerek saat 8'de bulunabilen bir otomobille Kavak'a hareket ettim, otelde kaldım.[619]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Mustafa Kemal ile Rauf'tan korkmaya gerek yoktur*.[620] *Damat Ferit Paşa kabinesinin durumu ciddî surette tehlikededir. . . Sadık Bey. . . şimdi kabineyi reddeden bir Beyanname neşr etmiştir. . . , gerçi bazı vilâyetlerde durum memnuniyeti mucip değilse de bunu bir facia gibi ele almak da pek makul olmasa gerek. . . Türk Ordusu. . . ciddî hiçbir şey yapacak durumda değildir. . . , pek az topçu kuvveti ve teçhizatı mevcuttur. Rauf Bey'in(?) millî askerî teşkilâtı (Batı Anadolu'da) daha da noksandır. . . Gerçi basın ve aydın sınıf feryad ve figanlarını bütün parlaklığiyle yükseltiyorlarsa da Türk halkının hareketlerinde ümitsizlikten ziyade tevekkül alâmetleri mevcuttur*.[621]

The Times muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Mustafa Kemal askerlikten istifa etti ve hükümet de onu "yasadışı" kıldı*.[622]

> [Müttefik] Askeri yetkililer, İstanbul hükümeti her ne kadar aksini iddia etse de, Kemalist hareketle ilgili olarak, İTC'nin kılık değiştirerek yeniden dirilmesi tanımını yapıyorlardı. Türk hükümetini pek istemediği halde Mustafa Kemal'i geri çağırmaya (Mustafa Kemal bunu reddederek ordudan istifa etti) ve Milliyetçi liderleri yasadışı ilan edip tutuklamaya zorladılar.[623]

12 Temmuz 1919. Londra'daki Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Paris'deki Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a telgraf gönderdi. Güneybatı Anadolu'daki *İtalyan işgali resmen tanınmamakla birlikte, ilk işgallerinin teşvik gördüğüne, Londra Antlaşması'na uygun bulunduğuna ve hiçbir zaman şu ya da bu yerin işgalini protesto etmediklerine, böylece İtalyan davranışlarının zımnen onaylanmış olduğuna işaret ediyor*. *Bu durumda İtalyan işgallerine karşı çıkmak zordu*r. *Fakat Yunan işgallerine gelince, bunlar, bırakışma şartlarına aykırı olarak ve Venizelos'un itiraf ettiği üzere, müttefiklerin isteğine rağmen yürütülmüştü*r. *Bunun sonucu olan kanlı karışıklık ve savaş durumuna son verilmesi için Yunan saldırganlığına bir sınır konulmalı*dır.[624]

İstanbul matbuatundan *Vakit* gazetesinin haberi: *Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa etmiştir. Kalan ömrünü Anadolu'nun uzak bir köşesinde geçirecek.*[625]

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa'nın istifa ettiğini ve Anadolu'da oturacağını gazeteler yazıyor*.[626]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin (Köseoğlu), Refet'le buluştuğunu belirtmiş fakat yaklaşık 8 saat süren mülakatın içeriği hakkında ketum davranmıştır:

---

619 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 137-138.
620 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 50.
621 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 137.
622 The Times, 19 July 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 375.
623 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 176.
624 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 683-684; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 475-476.
625 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 378.
626 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 658.

> Ertesi gün [12 Temmuz Cuma günü] Refet Bey badelzeval *[öğleden sonra]* saat 2'de Kavak'a geldi. Baş başa konuştuk. İstanbul'dan hareketimi ve tayinimi mucip hususatı, sefaretteki mesmuatımı *[duyduklarımı]* söyledim ve nazırın mektubunu verdim.
>
> Mir-i mumaileyh Yakup Şevki [Subaşı] ve İhsan [Sabis] Paşalara İngilizlerin yaptığı muameleyi misal tutarak böyle bir akıbete bile bile kendisini teslim eymeyeceğini pek doğru olarak söyledi. Gece saat yirmi ikiye kadar görüştük. Ayrılmak üzere iken Samsun'dan Mutasarrıf Hamit Bey'le Binbaşı Smith'in yarın geleceklerini ve kendilerini beklememiz bildirildi.[627]

Spectator mecmuası Sör Theodore Morison'u tenkid ediyor:

> Türk, askerî bir kuvvet olmaktan çıkmış, şimdi daha çok diplomasideki doğuştan kurnazlığına ve felâketten kurtulmak için hayasız bir propaganda çalışmasına bel bağlamaktadır. Dini âzami ölçüde istismar etmekte ve kahrolası kellesinin bir kılına dokunulduğu takdirde, bütün islâm dünyasının yaralanacağını öne sürerek, Batı'yı kandırmaya çalışmaktadır. Bir iki hintli müslümanın öncülük ettiği türk-dostu harekete, bazı vatandaşlarımız da katılmıştır. Meselâ Sir Theodore Morison bir makelesinde, Türkiye'yi parçalama teklifinin müslüman dünyasını bir baştan öbürüne öfkeye boğduğunu, pek vahim bir dille öne sürmekte ve bize, son beş yılın hâdiseleri üzerine bir unutkanlık perdesi örtmemizi ve türklere bir kere daha kucağımızı açmamızı salık vermektedir... İngiltere'nin bu derece hafif davranabileceğini sananlar aldanıyorlar. Türkiye'nin sebepsiz yere harp ilân etmiş olması, eski bir nakarata da son vermiştir. Müteveffa Lord Salisbury, Kırım harbinde Türkiye'yi tutarak yanlış ata oynadığımızı kabul edeli çok zaman geçmiş bulunuyor. Muhammed'in [*aleyhi's-salât u vesselâm*] dünyası ne derse desin, bu hatâyı bir daha asla tekrarlamıyacağız. Ürkeklere musevilerin çok eski, ama güzel bir deyimini hatırlatırız: "Diyorlar. Ne diyorlar? Ne derlerse desinler"... Bizim için, Yunanistan'a verilemediğine göre, istanbul'un milletlerarası kontrol altına konulması gereği açıktır... Safsatalar ve tehditler bize, 1453'te işgal edilen, eski rum ve hıristiyan beldesi İstanbul'un Mekke'nin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini kabul ettirmiye yetmiyecektir. Boğaziçinde Türk, bir sonradan görmeden başka bir şey değildir…[628]

13 Temmuz 1919. İtalyan General *Battistoni, süregelen Yunan itaatsizliklerinden bezmiş olan Milne'nin, şiddetle karşılık verilmesi konusunda İtalyan ordusuna yetki verildiğini bildirdi*.[629]

Çeşitli siyasal konularda Amasya cuntası mensubu Miralay Refet'le (Bele) mülakat eden[630] İngiliz istihbarat subayı Yarbay Ian Smith, İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'ye gönderdiği telgrafta, 1-21 Temmuz tarihleri arasındaki Samsun, Merzifon, Amasya ve Havza teftişlerini arz ederek *bölgede güvenliğin iyileşmekte olduğunu, Hükümet'in halkı koruyamadığını, Mustafa Kemal'in vatanın tehlikede olduğu, zamanı gelince çarpışmak üzere hazırlanmak yolunda propaganda yaptığını bildirdi*.[631] Pontusçu harekete gelince: "*İstanbul'daki Rum Patrikhanesinin bu akımda parmağı vardır; ama bölgedeki Rum çetelerinden çoğunu kontrolü altında bulunduran ve bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasıyla ilgili başlıca propagandayı yürüten yerli önder, Samsun'daki Rum Metropoliti Yermanos*tur.[632]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *İlk fırsatta Ermenistan'ın rehine olarak elde bulundurulması ve Ermenilerin silahtan tecridi projemi M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'le münakaşa ettik. Kemal Paşa sordu. Muvaffakiyetten kati emin misin ve bu harekâtı ne kadar zamanda başarabilirsin. Dedim: Kati eminim. Harekâtı bir buçuk ayda ikmal edeceğimi söz verdim. Bunu hissi*

---

627 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 138.
628 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 346.
629 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 128.
630 FO, 371/4158, 113176; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 372, dipnot 150.
631 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 380.
632 FO/4158/113176; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 39.

değil hesabi söylüyorum. Aynı kıtaatla, aynı arazide, aynı düşmana geçen sene muvaffakiyet kazandığımdan herşeyi iyi biliyorum.[633]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin (Köseoğlu): *13 Temmuz Pazar sabahı mutasarrıfla* [Kapancızade Hamid'le] *binbaşının* [Ian Smith'in] *otomobili yolda kırıldığından ancak akşam saat 7'de Kavak'a gelebildiler. Bütün gece sabaha kadar Smith bizi uyutmadı. Refet Bey'i ikna için belki on defa her teşebbüs yolunu aradı. Israr etti. İmkân olmadı*.[634]

İspanya'nın Atina Elçiliği, Madrid'e rapor gönderdi:

> Selanik merkezli ve Fransızca yayınlanan *Le Progrès* adlı gazetenin 13 Temmuz 1919 tarihli sayısından üç haber kupürü ek olarak verilmekte; haberlere dair hiçbir açıklama ya da yorum yapılmamaktadır. Bu haberlerden, Yunan yetkililerinin bildirilerine dayandırıldığı belirtilen, "Anadolu'daki Durum" başlıklı olanında; Türkiye'nin Yunan kuvvetlerinin işgaline karşı silahlı direniş yaparak, ateşkes koşullarını ihlal ettiği yazmaktadır. Haberde; düzensiz Türk direniş gruplarının, Yunan bölgesinde, halkın huzurunu kaçırdığı; Yunan Orduları Başkumandanı Paraskevopoulos'un İzmir'e doğru yola çıktığı belirtilmektedir, "Anadolu'da Türk Direnişi" başlığı altında yer alan haberinde; "güvenilir kaynaklara göre", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalar sonucunda, Türk direniş grupları oluşturulduğunun kanıtlandığı yazmaktadır. "Milli Direniş" ordularının üç ordudan oluştuğu; Trabzon-Kastamonu-Sivas ordularının Mustafa Kemal Paşa komutasında olup, Binbaşı Küçük Cemal'in bu ordunun Kurmay Başkanı olduğu belirtilmektedir. İkinci ordu, İzmir'le birlikte Konya ve Ankara vilayetlerinde bulunmakta ve General Nureddin Paşa tarafından idare edilmektedir. Aydın'ın güneyinde bulunan üçüncü orduysa General Akit (Akif?) Paşa tarafından komuta edilmektedir. Gazetenin "Bir Türk Cumhuriyeti" başlıklı haberinin; 12 Temmuz tarihli İstanbul menşeli bir haber kaynağına ya da ajansına dayandırıldığı görülmektedir. Bu haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın genel karargâhını kurduğu Samsun'da, cumhuriyet ilan ettiği ve bu duyurunun geçen hafta Erzurum'da topladığı Türk Ulusal Meclisi'nde alınan bir karar sonucu olabileceği yazmaktadır.[635]

14 Temmuz 1919. Yunan zulmünü *keşfeden* İzmir'deki Müttefik mümessiller, İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserliklere müşterek telgraf gönderdiler. *Yunanlıların 19 Mayıs'ta konmuş olan sınırlara dönmelerini ve onlarla Türkler arasına müttefik birlikler yerleştirilmesini öner*iyorlar.[636]

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad'ın (Çobanlı) 8 Temmuz tarihli muhtırasına cevaben, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Sadrazam Vekilinin tashihatına göre, mukavemet emri Yunan'a tahsis edilmiştir ve Dahiliye Nezâretinin mülkî memurlarına göndermiş olduğu talimattan Harbiye Nezâretine bağlı askerî memurların emir "istihraç" etmesi usule aykırıdır. Daha açık bir deyişle, Samsun'daki 3'ncü Kolordu Kumandanı Refet'in (Bele) İngiliz kuvvetlerine karşı harb vaziyeti alması bu bağlamda usulsüzdür:

> Harbiyye Nezareti Aliyyesine
>
> Saadetlû Efendim Hazretleri
>
> 8/Temmuz/335 tarihli ve 3997 numaralı tezkere-i aliyyelerinde "Üçüncü Kolordu Kumandanının mukavemete karar vermesine saik 21/Haziran/335 tarihli ve 428 numaralı makam-ı âciziye tebliğ buyurulan Heyet-i Vükelâ kararının üçüncü maddesi neticesidir. Gerçi gayrikabil-i tatbik görülen bu maddenin birkere daha Meclis-i Vükelâca tezekkür olunmaksızın kıtaata tebliğ olunmasına Nezaret-i âcizice karar verilmiş ve bugüne kadar tebliğ olunmamış ise de Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere bu mukarrerat tebliğ edilmiş bulunduğundan tabiî olarak kumandanlar buna agâh olmuşlardır" buyrulması ve "herhangi bir mahalli işgal

[633] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 610.

[634] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 138.

[635] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 294. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. *Le Progres* haberinin teferruatında birçok hatalar vardır fakat cumhuriyet ilanına ilişkin istihbarat fevkalade calib-i dikkatdir.

[636] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 474-475.

edecek itilâfiyuna karşı mukabele fesh-i mütareke ve ilân-ı muhasama demek olacağı cihetle işgal karşısında mukavemet için verilen kararın Nezaretce muzır ve gayrikabil-i tatbik görüldüğünden bahsile bugibi ahvalin önüne münhasıran siyasetle geçmek lüzumu hakkında nesayıh dermeyan edilmesine ve vaziyet-i hâzıra-i memleket icabiyle Devletlere kuvvetle mukabele tarikının mahzurları hakkında Meclis-i Vükelânın seyyima Harbiye Nezareti tarafından nazarı dikkati celbe ihtiyacı olmadığı gibi askerî kumandanların bilcümle harekât ve icraatını kendi mercii bulunan Harbiye Nezaretinin evamirine bina etmek lâzımgelirken Üçüncü Kolordu Kumandanının mukavemet lüzumunu Dahiliye Nezaretinin Memurîn-i mülkiyeye hitaben vâki olan tebligatından istihraca kalkışması ve Nezaret-i Aliyyelerince de bu istihracın muhik görülmesi ve tebligat-ı mezkûrenin muhatabı olan memurîn-i mülkiyece bu tebligattan mukavemet mânası istihraç edilmediği halde buna muhatap olmayan memurîn-i askeriyenin mukavemet mânası istihracetmek istemesi şayan-ı nazar bulunmakla beraber Kuvvayı Mu'telife tarafından mevaki-i muhtelifeye asker ihracı takdirinde Kuvvayı Askeriye-i Osmaniyenin müdafaası keyfiyeti ise Yunan tecavüzüne karşı ittihaz olunmuş bir karar olup müdafaanın şekli de Yunan asâkiri Konferans tarafından karara iktiran etmiyen havaliye tecavüzettiği takdirde kuvve-i askeriyemiz hemen terk-i mevki etmiyerek alâ-kaderülimkân müdafaada bulunması ve mukabil kuvvet adeden faik ise teması kaybetmemek ve esliha ve cepanesini müstashiben ricat etmekten ibaretti. Yoksa bugünkü kuvve-i askeriye-i kalîlemizin Kuvvayı Azîme-i İtilâfiyeye karşı mevki-i müdafaada bulunamıyacağı müsellemattandır. Babıâlice Mümessiller nezdinde vesait-i siyasiye ile bu kabîl tecavüzatın önü alınmak üzere hertürlü teşebbüsata da tevessül edilmekte olduğu âzade-i beyan bulunmuştur ancak Nezaret-i Aliyyelerinden tebliğ edilmiş bir emir olmadığı halde kıtaat kumandanları Dahiliye Nezaretinin memurîn-i mülkiyeye gönderdiği telgrafa ıttıla ve istinadile vazife-i askeriyelerini ona göre tâyin etmeleri ve mafevkten emir almadıkça sırf idare-i mülkiyeden tereşşüheden havadisin kumandanlarda düsturül'amel tutulması muvafık-ı kanun olmadığından itaat-i askeriyenin halelden kat'iyyen vikayesi esbabının istikmali menut-ı himemi aliyye-i Nezaretpenahîleridir. Olbapda irade Efendimindir. 15/Şevval/337 : 14 Temmuz/335

Sadrazam Vekili Şeyhülislâm Mustafa Sabri[637]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *Sabahın saat 3'ünde Refet Amasya'ya, bizler de saat 7'de Samsun'a döndük. Refet'e muhtelif kıtaatı ve mevkii görerek Sıvasa geleceğimi, kolorduyu orada devir alacağımı söyledim*.[638]

Mustafa Kemal, Miralay Salahaddin'e Refet vasıtasıyla şifreli telgraf keşide eyledi:

Salâhattin Beyefendiye,

İstanbul'un mahsur muhitinden, mübarek sine-i millete gelmeniz ve rüfeka-i hamiyetinizin saha-i azim ve vatanperverisini teşrifiniz büyük ir meserretle karşılandı. Gaye-i mukaddesenin tahsili emrinde sebk edecek gayret-i müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zafer-yab eyleyecektir. Gözlerinizden öperim. Mustafa Kemal.

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım[639]

15 Temmuz 1919. Samsun'da bulunan Bahriye İstihbarat Teşkilatı Ege şefi Yarbay Heathcote Smith, İstanbul'daki Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığına rapor gönderdi: *Karadeniz sahilinde Pontus olarak bilinen bölgedeki Rumlar, bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurmak için ayaklanma hazırlamakla uğraşıyorlar. Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop ve Karahisar bölgelerinde, dinî önderlerin*

[637] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1953, Sayı 3, Vesika No: 40.

[638] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 138. "Torpido Çeyker iki-üç gün intizardan sonra *[ümitle bekledikten]* sonra boş döndü. Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'nda bir şahıs tebeddülü *[değişikliği]* yapılmış oldu. Bilahare Sivas'a avdetten sonra Refet Bey'in tevkifi ve İstanbul'a izamı *[gönderilmesi]* için hükûmet-i mahaliyeye muavenet edilmesi hakkında nezaretten gelen emre, mumaileyhin evvelce makam istifasını arz, bilahare hesabını kat ile Sivas'tan karar tariki ile hareket ettiği cevabı verildi. Hadise kapandı."

[639] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 139.

buyruğu altında faaliyetlerini artırıyor, bu bölgedeki Rum ve diğer Hıristiyan halkın nüfusunu çoğaltmak amacıyla, Rusya'dan Rum ve Ermeni göçmenleri getirtiyorlar.[640]

Vahideddin Hân, Yıldız Sarayı'na kabul ettiği İngiliz *The Morning Post* gazetesi muhabirine beyanat verdi: *. . . etrafla irtibatımız hâlâ kesik. . . Sanki ayda yaşıyoruz. . . Milletimiz harbe girmekle büyük hata etti. . Fakat memleketi harbe sürüklemeye hiç katılmamış olan binlerce halkı cezalandırmak da elbette hatalıdır. Sevgili babam Sultan Abdülmecid İngiltere'nin büyük dostu ve bu memleket ile Fransa'nın müttefiki idi. Ben daima İngiltere'ye hayranlık besledim ve daima İngiltere'ye dost bir siyasetin destekleyicisi oldum: biz İngiliz milleti ile hükümetinin insaf ve insanlık duyguları ile adaleti temin için bize yardım edeceklerini ümit etmekteyiz. . .*[641] *Binlerce sessiz halk. . . Yunan askerleriyle Rum çeteleri tarafından insan kırımına, yağma ve çapula, vurgunlara maruz tutuluyor. Milletimin uğradığı zulüm ve hakaretler karşısında teskin edilmeleri müşkül olmaktadır. Adamlarımız şereflerini, hayat ve meskenlerini korumak için boğuşmaktadırlar. . . Ben milletimin babasıyım ve. . . onları kurtarmak teşebbüsünde bulunmak zorundayım*.[642]

***

Tahlil: Vahideddin Hân, Kuvâ-yı Milliye teşkilatının Yunan'a karşı mukavemet eden hücrelerini meşru usullere bağlı kalınması şartıyla desteklemekteydi. Ancak Sivas/Ankara'daki cuntanın* zamanla Kuvâ-yı Milliye teşkilatını deruhte etmesiyle birlikte Bolşevikliğin nüfuz ve teessüs etmesi; Anadolu ahalisine karşı kıtal, gasb ve yağma hareketlerinin irtikab edilmesi; Padişah'ın Kuvâ-yı Milliye'ye tavrını kökten değiştirecektir. Üstelik, İttihadçı-Bolşevik örgütlenmeleri tasfiyeye memur edilmiş Mustafa Kemal'in bilakis İttihadçı-Bolşevik unsur ile teşrik-i mesaiye girişmesi, tabiatıyla, Vahideddin Hân ve Sadrazam Ferid Paşa nazarında dahilî-siyasî tehdit telakki edilecektir. Diğer bir deyişle Padişah'ın ve Sadrazam'ın ihtilâlci Mustafa Kemal cuntasını bastırmaya çalışması külliyen mukavemet aleyhtarı oldukları anlamına katiyen gelmemektedir. Nitekim Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi, Garbî Anadolu'da Yunan'la çarpışan Kuvâ-yı Milliye hücrelerini bir müddet desteklemiş ancak bâlâda belirtildiği üzere Mustafa Kemal cuntasının gerilla idaresini deruhte edip İttihadçılığın ve Bolşevikliğin Kuvâ-yı Milliye'ye sirayeti, dengeleri değiştirmiştir. Yıldız ve Bâb-ı Âlî taraflarınca İttihadçı ve Bolşevik tavsif edilen Mustafa Kemal, elbette, kendisine izafe edilen İttihadçılık ve Bolşeviklik tesbitlerini katiyen reddetmiştir zira her iki hususiyet, Müttefiklerin Kemalist hareketi ortadan kaldırmasına yeter sebebler idi. Saray-ı Hümayun ve Sadaret-i Uzma, Mustafa Kemal'in İttihadçı-Bolşevik olduğu istihbaratını temin etmiş ancak Müttefiklerin Mustafa Kemal'le gizli temaslarına muttalî olamamışlardır. Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi Mustafa Kemal'in tedibi için tazyik eden Müttefikler, birçok mümessil göndererek de Mustafa Kemal'in İttihadçı-Bolşevik unsuruyla mecburî ittifakının taktiksel/geçici olduğunu öğrenmişlerdir. Sadrazam Ferid Paşa'ya göre, Mustafa Kemal cuntasının ihtilâlci hareketleri, İttihadçı ve Bolşevik olması; Şarkî Anadolu'nun Müttefikler tarafından işgal edilmesine yol açacaktır. Mustafa Kemal ise Sadrazam'ın bu tesbitlerle ecnebî işgalini çağırdığını iddia ediyordu. Her ne kadar Kuvâ-yı Milliye üst yönetimi (Mustafa Kemal grubu) Garbcı/Müttefikperver olsa, kontrollü/muvazaa "komünist" birimler kursa da, teşkilatın tabanı çok ciddî oranda Bolşevikleşmiş, Kemalist cunta iktidarını dahi tehdit eder hâle gelmişti. Kuvâ-yı Milliye Ocak 1921'de tamamen lağv edilecek ve yerine nizamî ordu kurulacaktır.

---

640 FO/4158/113183; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 38.

641 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 5-6.

642 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 87.

* Örneğin Kâzım Karabekir, mezkûr cuntanın "bir cunta girişimi görünümü taşıması" yerine "milletten yetki alarak hareket" eden bir örgüt görünümü taşımasına dikkat etmiştir: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücedele*, 2004, c. 1, s. 448.

***

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, matbuata beyanat verdi. Miralay Sadık'ın *sadarete göz diktiğini, fakat onun iktidar mevkiine gelmesinin "gayri kabil" olduğunu,* Sadrazam Damad Ferid Paşa *istifa ederse, yeni kabinenin yine onun* sadaretinde *kurulacağını, Sadrazam'ın dönmesiyle kendi işleri hafifleyeceği için fırka* [Hürriyet ve İtilaf Fırkası] *işleriyle uğraşarak,* Miralay Sadık ve rüfekasının *girişimlerini önleyeceğini* belirtiyor.[643]

Paris Sulh Konferansından ayrılan Sadrazam Damad Ferid Paşa İstanbul'a muvasalat etti. İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Ryan, İzmir'in işgalinden 15 Temmuz'a kadarki Ferid Paşa serencamına dair şu mütalaaları derc etmiştir:

> İzmir işgal edilince Ferit istifa etti, fakat hemen ardından yeniden göreve başladı. Politikasına desteği genişletmek amacıyla, 26 Mayıs'ta Ulusal Meclis toplandı. Ayın sonunda Hükümet, Paris'teki Barış Konferansına heyet göndermeye davet edilince, Barış anlaşması umutları yeniden doğdu. Heyete, Sadrazamın bizzat kendisinin başkanlık etmesi ve selefi Tevfik Paşa'nın da dâhil edilmesi kararlaştırıldı. Damat Ferit anavatanından 6 Haziran günü bir Fransız gemisiyle ayrıldı. Tevfik Bey, yolculuğa çıkışını geciktirmek için siyatik bahanesini kullandı, fakat yine de, kendisine bir İngiliz gemisinde yer verildiğinden, 14'ünde yola çıktı. Paris'te pek iyi karşılanmadılar ve hayal kırıklığına uğramış bir şekilde, hiçbir şey başaramadan, 15 Temmuz'da geri döndüler. Barış umudu suya düştü ve bütün yaz boyunca İstanbul'a belirsizlik hâkim oldu. Türkler, Konferansın sonuçlarını beklemekten sıkılmıştı; o kadar sıkılmışlardı ki, her koşulda, hatta bir manda dayatıldığı takdirde bile, uzlaşmaya razı olabilirlerdi. Eylül başı kadar ileri bir tarihte, Fransızca *mandat* kelimesiyle Türkçe manda kelimesi arasındaki benzerlikle oynayan bir Türk'ün hikâyesini kaydetmiştim. "İster manda olsun," demişti, "ister öküz, isterse de her hangi bir hayvan olsun; yeter ki çabuk gelsin."[644]

İngiliz yıllık raporunda, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın İstanbul'daki yokluğu ile Anadolu'da kriz çıkması arasında münasebete dair şu ifadeler kayıtlıdır:

> [..] Yüksek Konsey tarafından Paris'e davet edilen ilk Türk barış heyetine, Ferit Paşa şahsen başkanlık etmiştir. 7 Haziran ile 16 Temmuz tarihleri arasında İstanbul'dan uzak kalan Paşa'nın yokluğunun iç siyasette yararttığı olumsuzluk, barış sürecinin önünü tıkayan bir gelişme olmuştur. Paris'teki müzakereler karşılıklı fikir alışverişini takiben Türk heyetinin onur kırıcı bir şekilde Paris'ten gönderilmesi ile son bulmuştu. Türk tarafının iddialarını dile getiren Ferit Paşa'nın sözleri ve bu sözlerin Yüksek Konsey'den aldığı sert cevabı okuyanlar, meydana çıkan fiyaskoyu Müttefiklerin barış konusundaki isteksizliğine değil de, Paşa'nın süreci idaredeki başarısızlığına bağladıklarından Ferit Paşa'nın ülke içerisinde önemli miktarda itibar kaybetmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ferit Paşa tüm bunlara rağmen Padişah'ın güvenini kaybetmemiş, İstanbul'a dönüşünden bir hafta sonra üçüncü kabinesini kurmuştur.
>
> O dönemde, Paris'teki başarısız müzakerelerden daha önemli olan tek konu, Anadolu'da giderek yükselen Milli Mücadele hareketiydi. Bu hareketin meydana çıkmasına sebep olan gelişmenin, İzmir'in işgali olduğunu söylemek her ne kadar doğru olmasa da, bu işgalin söz konusu harekete ivme kazandırdığı ve bu hareketin liderlerinin faaliyetlerini birleştirip tek kanala yönlendirmek suretiyle güçlü bir aygıta dönüştürdüğü gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Gerçi direniş hareketleri Ateşkes'ten bu yana, kendini bir şekilde hissettirmekteydi. Fırka'nın [İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin] dağılmasının ardından teşkilatlı mahalli gruplar halinde mevcudiyetini sürdüren İttihatçıların yanı sıra, İzmir ve Doğu illerinin müdafaası için kurulan yeni cemiyetler de hareketin bir parçasıydı. Askeri yetkililer hemen her yerde yoğun bir şekilde çalışmaktaydılar. Direniş hareketi, Müttefiklerin hemen yanı başında, İstanbul'da dahi gizlice teşkilatlanmıştı. Başkentteki bu teşkilatlanma içinde yer alanlardan biri de, ileride daha büyük roller üstlenecek olan Mustafa Kemal Paşa idi. Ülkenin her yanından çok miktarda silah ve cephane Müttefik kuvvetlerinin denetiminden kaçırılarak,

[643] Akşam, 17 Temmuz 1335-1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 391.

[644] Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 115.

> propaganda ve örgütlenmenin eyleme geçirilebileceği güne kadar hazır bulundurulmaktaydı. Daha sonra düzenli birliklere dahil edilecek olan silahlı çeteler, geniş bir alana yayılmışlardı. Ülke, kelimenin tam anlamıyla patlamaya hazır bir bomba gibiydi ve ihtiyaç duyulan tek şey fitili ateşleyecek bir kıvılcımdı. Kıvılcımı ortaya çıkaran ise, Yüksek Konsey'in İzmir'in işgali ile ilgili aldığı karar oldu. Alınan kararın kışkırtıcılığı yetmiyormuş gibi bir de Yunanlıların işgalin ilk zamanlarındaki uygunsuz davranışları çıkan yangını körükleyen en önemli faktördü.
>
> Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından teşkilatlandırılmış Milli Mücadele hareketi ile ters düştüğü görülen kişi ve kurumların, milletin yeniden dirilişi formüllerine tümüyle muhalif oldukları düşünülmemelidir. Muhtemeldir ki, Damat Ferit Paşa'nın kendisi dahi, halkta varolan vatanseverlik duygusunun teşkilatlandırılmasına sıcak bakmaktaydı. Paşa ile çalışan yahut onunla çalışıyormuş izlenimi verenlerin de milli bir hareketin taraftarı oldukları kesin görünmektedir. Tüm bunlar bir yana, belli başlı sonuçlara gebe olacağı açık olan bir girişime rıza gösteren de Paşa'nın kendisi olmuş ve bu durum hiçbir zaman tam anlamıyla açıklanmayan koşullar altında meydana gelmiştir. Bahsettiğim olay, 1919 Mayıs'ının sonlarında Mustafa Kemal Paşa'nın kuzey Anadolu'da bulunan Samsun'a kıyı boyundan iç kısımlara kadar uzanan oldukça geniş bir alanın teftişi ve idaresi için tam yetkili başmüfettiş sıfatıyla gönderilmesidir. Daha büyük bir planın parçası olan bu girişimin esas amacı, her biri ayrı bir askeri başmüfettişliğin idaresinde olmak üzere, tüm ülkeyi benzer teftiş bölgerine ayırmaktır. Pek doğaldır ki, bu plan askeri yetkililerce tasarlanmıştır. Mustafa Kemal'in bölgeye yollanma girişiminin ilk adımı, Ferit Paşa'nın Paris'e doğru yola çıkmasından hemen önce atılmış olmakla birlikte, daha büyük bir projeyi uygulamaya koymak için Paşa'nın şehirden ayrılması beklenmiştir.[645]

Daha sarih bir ifadeyle, Anadolu derin bir konsensüs tarafından teslih edildiği halde bile bile Yunan'ın İzmir'e çıkartılması gibi, konferansa davet edilen Ferid Paşa'ya diplomatik nezakete mugayir muamele edilmesi de milliyetçilerin propagandasına verimli bir malzeme olmuştur.

Ahmed Avni Paşa, Damad Ferid Paşa'nın Paris'ten İstanbul'a avdet ettiği sırada karşılaştığı siyasî istikrarsızlığı şöyle hulasa etmektedir:

> Damad Ferid Paşa Paris'tan tevfik-i Hüdâ değil de, Maliye Nazırı Tevfik, Rıza Tevfik Bey'in gibi kekeme ve korkak iki çalışma arkadaşıyla dönmeye mecbur olduğu zaman, kabineyi, durumu büsbütün değişmiş bir halde buldu. Çünkü Şakir Paşa vefat etmiş, Ali Kemal Bey, Şevket Turgut Paşa kabineden çekilmiş, Mustafa Kemal Paşa dağa çıkmış, İkinci Ferid Paşa dahi mecliste karşısına çıkmış idi. Heyet-i Vükela arasındaki apaçık uyumsuzluk tabii görülmekle beraber devam eden faydasız, sonucu olmayan çekişmelere, haset, kin ve gizli düşmanlıklara da son vermek lüzümunu his ve idrak eylemiş, siyasi teşebbüslerinden kabine arkadaşlarına hesap vermek üzere layihaları ve cevapları tekrar okumaya ve İstanbul basınının yayınladığı ve kendilerine göre değerlendirdikleri tarzda bir başarısızlık olmadığını anlatmaya ve iknaya çalışmıştır.
>
> Fakat üyelerde hiç dinleyecek hal yok idi, yalnız kabinenin istifası bekleniyordu. Bu sırada Harbiye Nazırı Ferid Paşa ile Rıza Tevfik Bey arasında cereyan eden tartışma rayından çıkmış ve kasten basına da yanlış geçmiş idi. Bu suretle kayda geçmeyen Meclis-i Vükelâ konuşmaları, ayan tartışması şeklini almıştı.[646]

Mevlanzade Rıfat: *Damat Ferid Paşa'nın bu yirmi dört kişilik büyük kabinesine alınan sandalyesiz nazırlar, tanınmış devletlular olup, kabinede başlı başına birer fesat ve nifak amili olmuşlardı. Damat Ferit Paşa, bir taraftan Babıali'nin Versay'a davetiyle sulh için görüşünü dinletmeye çalışmakta, diğer cihetten de bu büyük kabinede başlayan çekememezlik ve fesatların yatıştırılmasına uğraşmakta idi*.[647]

---

[645] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 33-35. Türkçeye "Milli Mücadele" olarak çevrilen ifadenin İngilizce aslı "Nationalist"tir. Binaenaleyh "Milli Mücadele" ifadesi doğru bir tercüme değildir. "Millîci", "milliyetçi", "ulusalcı" kelimeleri tercihe şayandır.

[646] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 308-309.

[647] Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, 2017, s. 257.

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, *İzmir işgali sıralarında Yunanlıların irtikâb ettikleri fecâyii tahkik etmek üzere bir soruşturma komisyonu gönderilmesi* hakkında Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyine muhtıra gönderdi.[648]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi *Ermeni Cumhuriyeti Genelkurmayı'na ait bir bildiri*yi iktibas etti. Beyannamede *özellikle Bardız civarındaki Ermeni köylerinin, Kürt çeteleri tarafından basılmakta olduğu, Oltu civarında ise Ermeni karşıtı hareketlenmelerin arttığı ve olaylarla Mustafa Kemal'in Samsun civarındaki faaliyetleri arasında ilişki kurmanın zor olmadığı kaydediliyor*.[649]

16 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Venizelos'un *Türk ve Yunan ileri karakolları arasına küçük Müttefik birliklerinin yerleştirilmesi* talebini reddetti:

> 16 Temmuzda Konseyin önüne çağrılan Venizelos, ya Yunan işgal bölgesinin kesin sınırlarının saptanmasını ya da Yunan birliklerinin hareketlerinde özgür bırakılmalarını istedi. İtalyanlarla Yunanlılar arasında gerçek bir işbirliği olsa ve Türkler bunun böyle olduğunu görseler o zaman zorluk çıkarmayacaklarında direndi. Venizelos, Türk ve Yunan ileri karakolları arasına küçük Müttefik birliklerinin yerleştirilmelerini de önerdi. "Bunun moral etkisi büyük olacak ve belki de anlaşmazlık çıkmasını önleyecekti." İzmir'e Yunan askeri çıkarılmasının bir barışı koruma işlemi olduğu yolunda Yüksek Konsey'in ileri sürmüş olduğu bahanenin örtülü olarak kabulü demekti bu; çünkü Venizelos artık bir bölük Müttefik askerinin birkaç Yunan tümeninin yapacağı işi yapabileceğini kabul ediyordu. Konsey, asker sağlanması konusundaki öneriyi geri çevirdi. Ama, Venizelos'la İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni'nin güneydeki İtalyan ve Yunan kesimlerinin sınırları konusunda anlaşmalarına karar verdi.[650]

Veliahd Abdülmecid, Vahideddin Hân'a 2 sayfalık bir layiha arz etti. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansındaki mesaisini tenkid etti. Mezkûr layiha, matbuat tarafından neşredilecektir.[651] *Bu muhtırayı, İstanbul nasyonalistleri de duyarak Sivas Kongresi beyannamesiyle birlikte "Memleket" gazetesinin özel bir nüshasında bastır*acaklardır.[652]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinin İzmir mümessili Miralay Fitzmaurice, Yunan'ın Akhisar'ı, Ayasuluk-Aydın demiryolunu, Aydın'ı İtilâf Konseyi kararlarına aykırı olarak işgâl ettiğini bildiren muhtıra kaleme aldı: *Siyasi hareketlerle hazırlanan ve daha fazla kan dökümüne sebep olacak ve bugünkü huzursuzluğu memleketin daha da doğusuna götürecek olan M. Venizelos'un teklif ettiği yeni hudutlara tamamen muhalifim. Teklif ettiği hudutlar idaresi güç ve elde tutulması imkansız yerlerdir.* İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe, Hariciye Nâzırı Balfour'a gönderdiği tezkeresinde İzmir'deki mümessilinin "statüye riayet" görüşüne muvafakat etti:

---

[648] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 183.

[649] The Times, 15 July 1919; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 187.

[650] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 162. Çünkü Müttefiklerin maksadı, Anadolu'da aşırı milliyetçiliği terviç etmek idi.

[651] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 291-292. "Bu muhtırayı, İstanbul nasyonalistleri de duyarak Sivas Kongresi beyannamesiyle birlikte *Memleket* gazetesinin özel bir nüshasında bastırmışlardı. Mazhar Bey'in 17 Eylülde Sivas'a getirdiği bu muhtıra metni 21 Eylülde *İrade-i Milliye* de de çıkmıştır." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 15. İttihadçı Mazhar Müfid'in (Kansu) Sadrazam Damad Ferid Paşa aleyhindeki Veliahd layihasını temin ve neşr ettirmesi şahsî hesabı mündemiç olmalıdır zira Mazhar Müfid, "1919'da Bitlis valisi iken Damat Ferit Paşa hükümeti onu görevinden aldı ve savaş döneminde Ermeniler'in tahliyesi ile ilişkili olarak tutuklanmasını emretti" idi: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 128-129, dipnot 6. Veliahd, bu hamlesiyle, hem İngiliz hem Fransız fevkalâde komiserlikleri tarafından "şiddetle ihtar" edildi. Bunun üzerine Abdülmecid, Mustafa Kemal ve Rauf aleyhine beyanat verdi (Jaeschke, 1971, s. 15).

[652] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 15. *Memleket* gazetesinin naşiri İsmail Hami (Danişmend), Sivas Kongresi âzâsı olacaktır.

> Commodore'un [Fitzmaurice'nin] işaret ettiği noktaları tamamen tasvip ediyor ve bu tekliflerinin kabul edilmesinde ısrar ediyorum. Yunanlılar karşısında bulunan Türk askerleri hakkında M. Venizelos'un tahminlerinin pek mübalağalı olmadığını zannediyorum. Muntazam Türk askerlerinin 2000'den fazla olacağını tahmin etmiyorum. Geri kalan kısım gayrı muntazam kuvvetlerden teşekkül etmektedir ki miktarı tabiatıyla belli olmaz.[653]

Karesi'deki (Balıkesir'deki) 61'inci Fırka Kumandanı Kâzım (Özalp), Harbiye Nezâretine Ayvalık cephesi hakkında muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre İngiliz irtibat zabitanı, Balıkesir Kuvâ-yı Milliyesini takdir etmiştir:

> [..] Balıkesir mıntıkasında İngiliz kontrol zabitleri tesadüfen dün muharebe esnasında cephede bulunuyorlardı. Yunanlıların tecavüzlerine ve Yunan torpitosunu Karaağaç civarına kadar yetiştirdiği top ateşi ve kuvayı milliyenin mukabil taarruzunu re'yelayn görmüş ve kabiliyeti milliyeyi nazarı hayretle temaşa etmişlerdir. Nizamiye askerlerimizin gösterdiği sükûnet ve vakarı takdir edip ifadat ve harekâtımızın sıhhat ve samimiyetini anlamışlardır. İngiliz zabitleri, İngiliz Erkânıharbiyesi'ne verecekleri raporda nizamiye askerleriyle kuvayı milliye miktarlarını derç etmek istediklerini beyan etmesi üzerine, mıntıka kumandanı, alayından 500 nefer nizamiye kuvveti bulunduğunu ve kuvayı milliye teşkilâtı ile müşterek olmadığı cihetle bunların miktarı hakkında katî bir malûmatı yok ise de şimdiki halde cephedekileri bir alay (1500 raddesinde) tahmin ettiğini ifade etmiştir. [..][654]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, "Mustafa Kâmil Paşa" nam haber neşretti: *. . . düşmanları; Paşa'nın bazı faaliyetlerini, ehemmiyetleri bakımından belki de dostları kadar mübalâğa etmektedirler. . . Eğer Paşa Doğu vilâyetlerinde millî bir ordu teşkil ediyorsa da, mütareke hükümlerini hulûs ile kabul ederek harp malzemesini teslim etmektedir. . .*[655]

Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, saat 20:45'de Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekili Clemenceau'ya telgraf gönderdi. *Yunan zulmünden uzun uzun yakınarak, bu durumun İtilaf Devletleri'nin niyetlerine de adalet duygularına da uymadığını ve buna son vermek için her türlü tedbiri alacaklarına dair olan inancını dile getirdi. Sadrazam Vekili, en doğru ve Wilson ilkelerine en uygun tedbirin ise Yunan askerlerinin kısa zamanda, hiçbir hakları bulunmayan Anadolu'yu boşaltmaları olacağını belirt*iyor.[656]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye Müttefik Mahkemesine Karşı: İstanbul'da Barış ve Anadolu'da Savaş" başlıklı haber neşretti. *30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkes gereğince Osmanlı ordularının hemen ve tamamen terhis edilmesi gerektiği ancak Osmanlı ordularının henüz terhis edilmediği* belirtiliyor*. Habere göre, "Le Matin" gazetesinin muhabirlerinden biri, 30 Haziran'da Bergama ve Ayvalık'a gitmek istemiş ancak Yusuf İzzet Paşa kumandasındaki 14. ve 17. orduların birliklerinin Ayvalık önlerindeki savaşta çatışmaya girdiklerini görünce bu seyahati iptal etmiştir. Haberin devamında, Yunanlıların Anadolu'ya asker gönderdikleri, büyük çatışmalar sonucunda Aydın'ı ele geçirdikleri ancak bu sıralarda büyük Türk generallerinin Anadolu'nun iç bölgelerinde, Çanakkale'de zafer kazanmış ve Erzurum'da direnmiş eski ordularını yeniden kurdukları bildirilmiştir. Türk hayranı Pierre Loti'nin daha sonradan Paris'teki Osmanlı heyeti tarafından da kullanılacak olan Türkiye'nin yöneticileri tarafından yapılanların sorumlusu olmadığı tezinin gerçeği yansıtmadığı Selanik'te yaşanan olayların ardından ortaya çıkmıştır. Jöntürkler de Eski Türkler de yoktur. Her biri diğeri kadar suçlu*dur*. Abdülhamid'in yönetiminde de onu devirenlerinkinde de korkunç Ermeni, Yunan ve Suriyeli*

---

653 Belge No: 457; Aktaran: Celâl Bayar. (1997). *Ben De Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş* içinde (c. 8, s. 215-216). İstanbul: Sabah Kitapları.

654 Kâzım Özalp. (1988). *Milli Mücadele (1919-1922)* (3. baskı) içinde (c. 1, s. 51-52). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

655 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 137.

656 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 478-479.

kıyımı yapılmıştır. Osmanlı heyetinden iki kişi İttihat Terakki Cemiyeti'ndendir ve Alman hayranıdır. Bir atasözü der ki "Bükemediğin eli öpeceksin". İstanbul'da Osmanlı nazırları müttefiklerin elini öpüyorlar. Anadolu'da daha saf Türkler, Hıristiyan ülkelerini çatala geçirecekler.[657]

Samsun'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *16 Temmuz'da İngiliz Askerî Mümessili Solter ile görüştüm ve ziyaretini iade ettim*.[658]

17 Temmuz 1919. Yunan Başvekil Venizelos, Müttefik Yüksek Konseyi'ne muhtıra vererek birtakım taleblerde bulundu: (i) *İzmir'e giden bütün demiryollarının kontrolünün*; (ii) 30 Ekim 1918 tarihli *silâhları bırakma anlaşmasının 20. maddesi uyarınca, türk harp malzemesinin müttefiklere tesliminin gerçekleştirilmesi*.[659]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının hazırladığı muhtırada, *bir zamanlar Fransız'lar hesabına çalışan, ama o sırada İngiliz'lere yardımcı olan Carmen adlı "oldukça iyi haber alan ve yetenekli" olarak nitelendirilen ajandan şu* istihbaratın alındığı bildirildi:

> [Paris Sulh Konferansından avdet etmekte olan] Osmanlı kurulu 12 Temmuz'da Paris'ten Lozan'a ulaştı. Onyedi kişiden oluşan kurulun önemli üyeleri şunlardır: Sadrazam Damat Ferit, Tevfik Paşa, Rıza Tevfik ve Tevfik Bey. Rıza Tevfik'le görüştüm. Bana, Paris'e yapılan ziyaretten kurulun hiç de memnun kalmadığını söyledi; kurulun büyük ölçüde İngiliz desteğine güvendiğini açıkladı; Türk sorununun askıda bırakılmasını, Başkan Wilson'un, güdümler konusu Senato'ya getirilmeden Türk sorununda herhangi bir karar alamamasına atfetti. Yine Rıza Tevfik'e göre, Türkiye, varlığının en kötü döneminden birini yaşıyor.
>
> İsviçre'deki Osmanlı kolonisinin tüm öğeleri kurulu ziyaret etti. Damat Ferit iyi bir izlenim bırakmadı. Avni Bey'in Rıza Tevfik'ten gizlice öğrenerek bana anlattığına göre, Paris Konferansı'na sunulan andırı, gemide giderken Reşat ve kendisi (Rıza Tevfik) tarafından hazırlanmıştı. Ali Kemal'in Bakan olarak görevine son verilmesi kurul üyelerinin çoğunluğunu ve özellikle Sadrazam'ı ve görevini Ali Kemal'e borçlu olan Reşat Halis'i oldukça etkiledi. Ferit o denli düş kırıklığına uğramıştır ki, İstanbul'a dönünce Sadrazamlıktan çekilecektir.[660]

18 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekil Clemenceau, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi'nin 15 Temmuz tarihli telgrafını *tamamen benimseyerek* Yüksek Şûraya takdim etti. *Clemenceau hemen bir soruşturma kurulu gönderilmesini önerdi ve üstelik öbür müttefikler katılmasalar bile, Fransa'nın tek başına bir soruşturma kurulu göndermeye kararlı olduğunu söyledi*. *İtalyan murahhası da bu görüşe katılınca, Balfour'a uymaktan başka çare kalmadı*.[661] Böylece Yüksek Şûra: (i) *Yunanlılarla Türkler arasında münasip bir sınırın tesbiti için General Milne'den ricada bulunulması*na; (ii) *İzmir'e milletler arası bir tahkîk heyeti gönderilmesi*ne karar verdi.[662]

Paris Sulh Konferansı içtimaında Fransa ile Britanya karşı karşıya geliyorlar: *Yunanlılar'ın İzmir'e çıkarma yapmalarından doğan karışık ve belirsiz durumu düzeltmek için bütün İtilâf Devletleri birliklerinin tek bir komuta altında toplanması tartışılırken 18 temmuz'da Clemenceau'nun Allenby'ye yaptığı çok sert çıkış yüzünden verilen kısa ara dışında, King-Grane Komisyonu, Dört'ler ve onun yerine geçen delegasyon başkanlarından kurulu On'lar Komisyonu'nda Suriye görüşmelerini bitirmişlerdi.*

---

657 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 253.

658 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 139.

659 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 218, dipnot 1.

660 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 25-26. Rıza Tevfik Bölükbaşı ise mezkûr muhtırayı Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın heyete danışmaksızın gemideki refakatçi Fransız yüzbaşısına gizlice dikte ettiğini iddia etmektedir: Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, 2019, s. 68, 71. Birisi yalan söylüyor.

661 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 479.

662 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 183.

Clemenceau, General Allenby'nin ya da emrindekilerin Suriye'de Fransa'ya karşı kasıtlı bir kampanya yürüttüklerini ileriye sürüyordu; bu Balfour tarafından, sert bir biçimde reddedildi.[663]

19 Temmuz 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Arthur Balfour'un *arzusuna göre* Yunan Başvekil Venizelos, *Yunan ilerlemesini durdur*du.[664]

Yunanistan'ın İzmir Fevkalâde Komiseri Stergiyadis'den ABD'nin İzmir Konsolosu George Horton'a: *Küçük Asya'nın bu bölümünün işgali, Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa dönüşürse,* [..] *Küçük Asya Yunanistan'ın mezarı olacaktır*.[665]

Batum'da Pontus Rumları kongre içtima ettiler.[666]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in haberi: *Mustafa Kemal askerlikten istifa etti, hükümet de onu yasadışı ilan etti*.[667] *Türk Hükümet mahfilleri ve Ermeni halkı. . . az çok sinirlidir. . .*[668]

> (Kendi Muhabirimizden) İstanbul, 11 Temmuz (Gecikmeli) – Bir ordu grubuna komuta ederken İstanbul'a geri dönmesine yönelik emirlere aldırış etmeyip, görevinden istifa ile kendisini Erzurum'a atan Mustafa Kemal Paşa, hükümet tarafından yasa dışı ilan edildi. Görevinde bulunduğu esnada mütareke maddelerine yönelik olarak içtenlikle uyguladığı silah ve cephanelerin teslimi hususuna karşı gelip gelmeyeceği ve Erzurum'da bölgesel bir kongre toplayıp toplamayacağı yakında anlaşılacak… Mustafa Kemal, İngilizlerin Kafkas ötesi politikasını ve Amerika'nın Ermenilere yardımlarını yöneten Albay Haskell'e engel olacak mı? Türk Hükümet çevrelerinin ve Ermenilerin huzursuz olduklarından bahsediliyor.[669]

Muhafazakâr eğilimli popüler gazete *The Daily Mirror*da neşredilen *"Türklerin Gizli Hareketi" başlığı altındaki haberin ayrıntılarında, İzmir'deki güvenilir otoritelerin verdikleri bilgilere göre Tayyare kışlasının kurulmuş olduğu ve ayrıca uçaksavar bataryalarının bulunduğu Mihalıççık ilçesinde Türklerin kuvvetlendiği bildirilmiştir. Küçük Asya'daki Türk Ordusunun 14. Kolordu'nun bölümlerinden oluştuğu, Ateşkeste belirtilen tedbir yasağına rağmen bir tanesinin Bandırma'ya transfer edildiği bilgisi ile, bu transfer hakkında Küçük Asya'daki hareketin kendiliğinden değil, Türk Devleti tarafından yönetildiğinin kanıtladığı yorumu yapılmıştır*.[670]

20 Temmuz 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, vilâyetlere tamim keşide etti: *Paris Konferansında bulunduğum altı haftalık gaybubetim esnasında Anadolu'nun iktisap ettiği karışıklık ve igtişaş çok teessüfe değer. Hepimizin itaatiyle mükellef olduğumuz Kanunu Esasî hükmüne göre İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan teşriî heyetin Padişahımız marifetiyle açılması zaruridir. . . Bu sebepten bir "Millî Kongre"nin hazırlıkları Kanunu Esasiye mugayir olup mutlaka faaliyetten menedilmelidir.*[671]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, *akd-i meclis ile kabine âzası beyninde tecanüs olmamasına ve mütecanis bir kabine teşkili lüzumuna binâen istifaya karar verdi*. İstifanamesini Padişah'a arz etti. Vahideddin

---

663 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 213.
664 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 52.
665 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 18-19.
666 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 141.
667 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1993, c. 1, s. 387.
668 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 137.
669 The Times, 19 July 1919, *Turk General Outlawed*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 188.
670 The Daily Mirror, 19 July 1919, *Turks' Secret Move*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 43-44.
671 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 137. Şu kaynakta referans bilgileri sarihtir: *Documents on British Foreign Policy*, Vol. IV, p. 715; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 200, dipnot 632.

Hân, Mabeyn Başkâtibine emir verdi: *Sadr-ı âzam Paşa istifa ettiler; kabineyi yeniden teşkil edeceklerdir; yeni kabinede bulunacak zevâtın isimlerini yazınız ve hat müsveddelerini hazır ediniz*.[672]

Harbiye Nâzırı Emekli Topçu Liva Ali Ferid, Mabeyn Başkâtibine müracaat ederek Padişah'ın huzuruna çıkmak istedi. Ali Ferid, hazırlamış olduğu layihanın huzura kabul edilmeden evvel Vahideddin Hân'a tevdi edilmesini taleb etti. Halife-Hünkâra arz edilen layihada *ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyyeyinin ehemmiyetini teşrih ile beraber Anadolu'daki harekât-ı millîye rüesâsı ile anlaşmağa lüzûm gösteriliyordu*.[673]

Harbiye Nâzırı Ali Ferid, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasının cevabî muhtırasını Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan habersiz olarak Harekat-ı Milliyeci ordu müfettişliklerine ve kolordulara *gayet mahrem*ane tamim etti[674]: *Yüksek Şûra mümtaz hasletlerini takdir ettiği Türk milletine karşı hayırhahane fikirlerle mütehassis bulunuyor. . . . Mütefekkir bir dimağa malik bulunan bütün Müslümanlar için Dersaadet'teki tahta malik olan Hükümet'in tarihî bir şeref ve sürür menbaı olmaz. . . Türk, daha müsait ahval dahilinde iş başına getirilsin,. . . kendi faaliyetinin inkişafına meydan versin. Belki, o zaman Türk. . . kendi memleketinin ve dolayısiyle dininin şan ve şaşaasını arttırmaya muvaffak olacaktır*.[675]

3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin (Köseoğlu), İngiliz irtibat subaylarıyla mülakat ediyor. *Selâhattin, İngiliz raporlarına göre, kendini konuşmanın heyecanına kaptırarak, "Her gerçek Türkün Mustafa Kemal Paşa'yı harekete geçiren yurtseverliğin temizliğini tanımak zorunda bulunduğunu" söyler. İngiliz subayları, bu sözleri şu yorumla rapor ederler: "Buyruk dinlemeyen Albay Refet'i yola getirmek için on gün önce Bâbıâli tarafından özellikle seçilen adam da böyle konuşuyor!"*[676]

21 Temmuz 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, üçüncü kez ve beyannamede belirtildiğine göre *hiç bir fırkaya mensub olmayan bîtaraf ve mütecanis zevâttan* müteşekkil yeni bir kabine teşkil etti.[677] Sadarete Damad Ferid Paşa, Harbiye Nezâretine Ferik Nâzım Paşa, Bahriye Nezâretine Ferik Salih Paşa, Dahiliye Nezâretine Defter-i Hâkânî Müdür-i Umumîsi Âdil Bey, Adliye Nezâretine Şûrâ-yı Devlet âzâsı Mustafa Efendi, Nâfia ve Ticaret nezâretlerine vekâleten Abuk Ahmed Paşa tayin edildi. Sair nezâretlerdeki nâzırlar yeni kabinede de *yerlerinde ipka olunmuşlardı*r. Ferik Ali Rıza, Kırımlı Tevfik (Okday) ve Ahmed İzzet (Furgaç) paşalar Meclis-i Vükelâ'ya memur edilmişlerdir. Ahmed İzzet, gönülsüz olarak vazifeyi kabul etmiş; Kırımlı Tevfik (Okday) ise birkaç gün sonra istifasını vermiştir.[678]

Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi, İngiliz ajanı Miralay Sadık; Sadrazam Damad Ferid Paşa aleyhine sair muhalif fırkalarla (Sulh ve Selamet, Millî Ahrar, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Millî Kongre, Kürt Milletler, Kürt Kulübü) beraber beyanname neşretti: *1 - Dün kurulan üçüncü Damat Ferit Kabinesi Anayasa'ya aykırı bir kabinedir. 2 - (Damat Ferit) dış siyaseti veya İmparatorluğun dahilî işlerini idare hususunda evsaf ve kabiliyetten mahrumdur. 3 – Damat Ferit Paşa milletin mukaddes haklarını savunmak iktidarında olmadığı gibi katiyen güvene de lâyık değildir*.[679] Zira Miralay Sadık,

672 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 232.
673 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 232.
674 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 452.
675 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 137-138.
676 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1211, dipnot *.
677 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 232; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1993, c. 1, s. 390.
678 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 233. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, içtima ederek Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi aleyhine beyanname neşretti. Buna göre Ferid Paşa'nın üçüncü kabinesi *meşrutî* değildir; dahilî ve haricî siyasette liyakatsizdir; Ferid Paşa başarısızdır, acizdir, güvenilmezdir. Bu gerekçelere binaen sadaretten alınmalıdır: Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 1979, s. 520-521.
679 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138.

*Damat Ferit'in Fransızcı siyasetine saldırarak ve Paşa'nın kurduğu hükümetlere karşı cephe alarak, Saray'a karşı bağımsız ve eleştirici bir niteliğe bürünmüştü*r.[680] Başka bir deyişle Sadrazam Damad Ferid Paşa; bir taraftan Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf'un tevkif edilmeleri hususunda tazyikatta bulunan İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri Calthorpe ve Defrance ile, diğer taraftan kabinedeki Mustafa Kemal taraftarı nazırlar ile, öbür taraftan İngiliz ajanı Miralay Sadık ve rüfekası ile çetin bir mücadele hâlindedir.[681]

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'den Londra'daki Hariciye Nezâreti müsteşarı Telley'e muhtıra:

> Noel buraya Bağdat'tan geldi; sevimli bir insan, fakat müfrit mi müfrit: Kürt havarisi. . . korkarım ki, altından bir Kürt Albayı Lawrence çıkacak. . . Türklere karşı entrikalara girmeyi düşünmüyoruz.[682] [..] Şu sırada sınır boylarını yatıştırmaya çok ihtiyaç vardır... Kürt ileri gelenlerinin nabzını dikkatle yokladık... Gayri resmi olarak onları kabul edip kendileriyle uzun uzun konuştum... Kürdistan'ın geleceği konusunda onlara bir vaidde bulunmadım... Nüfuzlarını kullanmak için bölgeye gitmeye istekli oldular. Amaç Barış Konferansı'nın kararına kadar huzur ve asayişi korumaktır. Dikkati çekmemeleri için Noel ile birlikte değil, ondan ayrı olarak bölgeye gitmelerini kararlaştırdık. Kürt şefleri, düzeni korumaktan başka bir şey yapmamayı kabul ettiler. [..] Unutmamak lazım ki, Kürtler de Türkler de Müslümandırlar... Majesteleri Hükümetinin niyeti Türkleri sonuna kadar zayflatmaktır, Kürtleri Türklerden ayırmak da kötü bir plan değildir, dikkatle ve sabırla hareket edilirse bunun büyük ölçüde başarılabileceğini düşünüyorum...[683]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. *Yunanlıların İzmir'deki faaliyetleri, Ermenilerin* Şark Vilâyetlerine *iadesi meselesini daha da zora soktu*; *Anadolu'da önemli ölçüde huzursuzluk ve dirence yol açtı*. *Ermenilerin bölgeye iadeleri, güçlü bir kuvvetin koruması altında ve Türk Hükümeti ile işbirliği halinde gerçekleştirilebilir*.[684] *Erzurum, Van ve Bitlis bölgeleri için herhangi bir* askerî *kuvvet ayırma*k söz konusu olamaz.[685]

Dahiliye Nazırı Âdil, Harbiye Nezaretine telgraf keşide eyledi:

> Babıâli Dahiliye Nezareti
> İdarei Umumiyei Dahiliye Müdüriyeti
> Umumi: 18963
> Hususi: 792
>
> Gayet müstaceldir.
>
> Harbiye Nezareti Celilesine
>
> Devletlu Efendim Hazretleri,
>
> Üçüncü Ordu müfettişi sabıkı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı esbakı Rauf Beyin Diyarbakır'da üçüncü Ordu Kumandan vekili Miralay Cevdet Bey tarafından 13 Temmuz 335 tarihinde Bitlis vilayetine tebliğ olunan [*9 Temmuz 335 tarihli (ÖFA notu)*] telgrafnamelerinin suretleri leffen irsâl kılındı. Mezkür telgrafnamelerde bahsolunan harekâtın selameti vatanı tehlikeye ilka edecek netayici vahime tevlit eyleyeceğinden icap edenlerin ikazı ve hal ve mahalle göre lâzım gelen tedabiri serianın ittihazı ile teşebbüsatı vakıanın men'i ve peyderpey malumat itası zımnında Bitlis, Hüdavendigâr, Ankara, Sivas

[680] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 459.
[681] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138.
[682] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 144.
[683] Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV, s. 693-695, No. 464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük*, 2007, c. 1, s. 326-327.
[684] PRO, FO 608/79/17922; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 187, dipnot 612.
[685] PRO, FO 608/79/17922; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 192, dipnot 622.

vilayetleriyle Karesi Mutasarraflığına telgrafla tebligat ifa edilmiştir. Ciheti askeriyece de icap edenlere vesayayı müessire ifa buyrulması mü- temennadır. Olbapta emrüferman Hazreti menlehülemrindir.

21 Şevval 337 ve 21 Temmuz 335 (919)

Dahiliye Nazırı Adil[686]

Akşam saatlerinde İstanbul'da *siyasî bir miting yapıldı, Sultan'ın tahttan indirilmesi için sözler sarfedildi*.[687]

22 Temmuz 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'yi ziyaret etti. *Yunan işgal bölgesinin sınırlandırılmasını istedi*.[688] *İzmir'in işgalinden sonra başlayan direnişleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini değerlendirmek üzere İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ile görüşen Damat Ferid Paşa İzmir'de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde yaşanması muhtemel sıkıntıların önlenebileceğini ifade etti*.[689] Sadrazam: *Seçim şimdi olamaz. Erzurum'da İstanbul'dan ayrı bir Anadolu hükûmeti kurulacak*.[690]

Kastamonu'daki İngiliz Bahriyesi Kaimmakamı Patrick Slade, Britanya Akdeniz Donanma Kumandanlığına rapor gönderdi. Belirttiğine göre *mebuslar İstanbul'daki eski siyaset adamları ve yabancı propaganda etkisiyle bozukları gerekçesiyle, meclisi Anadolu'da toplamak eğilimi*ndelerdir.[691]

İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri şu müşterek kararlarda mutabakata vardılar: *1) İlkönce bırakışma bütünüyle yetine getirilecek*. *2) Siyasette yan tutulmayacak*. *3) Asayişi sağlamak üzere meşru iktidar desteklenecek*. *4) Onun için Padişah desteklenecek, herhangi bir ihtilale karşı çıkılacak*. *5) Günün koşullarında seçim yapılamaz, hatta yapılması tehlikeli olur*.[692]

Hindlilerden müteşekkil bir İngiliz taburu Samsun'a çıkartıldığı hengâmda, Mustafa Kemal maiyetini teşci ve teskin ederken İngilizlerden teminat aldığını düşündüren dikkat çekici cümleler sarf etti:

Samsun'a asker çıkarılmış. Güzel. Bunlar, Hintli Müslüman taburunu değiştirmekten daha başka maksatlara da sahip olabilirler. Ancak, ne şarktan, ne garptan, ne cenup ve ne de şimalden Sıvas'a da, Erzurum'a da bir İngiliz neferi bile gelemez ve gelecek değildir. [..] Erzurum kongresini takiben umumî ve millî kongreyi Sıvas'ta açacağız. Göreceksiniz ki, Sıvas'a bu maksatla tek İngiliz askeri dahi gelmiyecek, gelemiyecektir. [..] yarın Erzurum kongresi bilâ hâdise açılacak ve devamı müddetince de İngilizlerin herhangi bir müdahalesi vâki olmıyacaktır.[693]

Denizli'deki 11'inci Fırka Ahz-ı Asker Reisi Miralay Tevfik, Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek muntazam ordunun dağıldığını, eşkıya ve firarîlerden müteşekkil Kuvây-ı Milliye'nin Demirci Mehmed Efe liderliğinde bölgeye nüfuz ettiğini, İngiliz ve Fransız binbaşıların Kuvây-ı Milliye'yi desteklediğini bildirdi:

C. 19 Temmuz 35 ve 123 şifre (Aydın elyevm Yunanlıların elindedir. Kuvay-ı Milliye Umurlu'da bulunuyor. Çine cihetindeki köprüde İtalyanlar vardır. Elliyedinci Fırka Çine'dedir. Umurlu'da Elliyedinci Topçu Alayı Kumandanı Hakkı Beyin emrinde bir müfreze mevcut ise de kuvveti hiç mesabesindedir. Ve vaziyet üzerinde

686 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 239-240.
687 Amiral Calthorpe'nin 23 Temmuz 1919 tarihli muhtırası; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 241.
688 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 72, dipnot 44.
689 FO, 371/4227, 107802, Calthorpe'den Foreign Office'ye telgraf, 23 Temmuz 1919; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 259.
690 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 52.
691 FO, 371/4158, 118411; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 495, dipnot 136.
692 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 499.
693 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1997, c. 1, s. 65-66.

tesiri yoktur. Kuvay-ı ile muahharen onlara iltihak eden eşkiya rüesasından Demirci Mehmed'in nüfuz ve tesiri altındadır. Elliyedinci Fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Fırkanın boşluğunu imlâ için derdest ve sevkedilen binlerce firariler ile gönüllülerin bir kısmı da Kuvay-ı Milliyeye iltihak ediyor. Ve bunları toplayıp tanzim edecek ümera ve zâbitan askeri Çine'de bulunması kıtaatın yeniden teşkiline imkân bırakmıyor. Dün Fırka Kumandanlığı ile birinci defa olarak irtibatın tesisi üzerine telgrafa bu tarafa geçerek nevakısın ikmâli ve kıtaatının tanzimi teklif edilmiştir. Aydın'da bulunan kuvvet dört top ve mitralyöz ile onbeş otomatik top bin kadar efrattan mürekkeptir. Civardaki kuvvetlerin miktarı malûm değilse de Kuvay-ı Milliye önünde ilerleyemediklerine nazaran cüziyeti anlaşılıyor. Tayyarelerle keşif yapılıyor. 18 Temmuz 35'de Nazilli ve Köşke endaht ve makinelitüfek ateşi icra etmiştir. Nazilli'de bombadan bir kadın ve iki erkek şehit olmuştur.

Denizli'ye gelip avdet eden İngiliz Binbaşının ismi Havlenson'dur. İzmir'deki İngiliz Amiralinin maiyetinde olduğunu söyledi. Kendisi ihtiyat binbaşısı olup Rumeli'de çok bulunduğu anlaşılıyor. Güzel Türkçe biliyor. Yunanlıların buralara büyük kuvvet getiremiyeceğini ve Kuvay-ı Milliyenin seri ve muntazam bir hareketi kendilerini Aydın'dan atmaya kâfi olduğu gibi İzmir'de dahi barınamayacaklarını zaten İzmir pekziyade karışık müsteidi iştial bir vaziyette olduğundan yakında orada da Yunanlılara karşı bir hareket vuku bulacağı ve Aydın civarındaki Kuvay-ı Milliye ileri hareket edebilirse Yunanlıların İzmir'i terke mecbur olacaklarını ve Düveli Mütelifenin bunlara yardım etmeyeceğini söylüyor. Ve 17 Mayıs 35 tarihinde Aydın fecayiini berayı tahkik buraya gelip ertesi günü Nazilli'ye oradan da Çine'ye hareket eden ve Aydın tarikiyle İzmir'e gideceğini söyleyen Karahisar Kuvay-ı Mütelife Kumandanı ve Ceneral Frans de Spiye de Mümessili Fransız Bahriye Binbaşısı Müsyü Labon dahi Yunanlıların harekâtını bütün mevcudiyetiyle takbih ve şayet İzmir fecayiinin yüzde birinin vaki olacağını Fransa bilseydi Yunan işgaline katiyen razı olamazdı sözleriyle hissiyatını izhardan sonra Kuvay-ı Milliyenin harekâtını tamamen tasvip ve bukadar rezaleti irtikâp edenlerin başı köpek başı gibi ezilir ve tâbiriyle kanaati vicdaniyesini izhar eylemiş ve bu mülâkatımı mübin mufassal bir rapor İkinci Ordu Müfettişliğine yazılmıştır. Aynı veçhile gerek İngiliz gerek Fransız binbaşılariyle vuku bulan mülâkat raporları Denizli Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine mufassalan yazılmıştır.[694]

23 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 1525 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Calthorpe'nin bildirdiğine göre mülakat ettiği Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Anadolu'nun İstanbul'la ilişkilerini keserek bağımsızlığını ilân etmesi ihtimalinden çok korkuyor.*[695] Sadrazam Paşa, 22 Temmuz'da Calthorpe'yi ziyaret etmiştir. Calthorpe: *…Sadrazam, Mustafa Kemal'in Sivas ve Erzurum'da kongreler topladığını ve 23 Temmuz'da başlayan tartışma konularından birinin, "Bağımsız İstanbul Anadolusu'nun" (Anatolia Independent of Constantinople) deklarasyonu olduğunu ifade etti. Damat Ferit, bu gibi toplantıların Anayasa'ya ve Sultan'ın isteğine aykırı olan illegal faaliyetler olduğu yönünde vilayetlere genelgeler gönderdi. Bu hareketin sonucu ilgi ile bekleniyor…*[696] Sadrazam, *İzmir'de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde sorunların aşılabileceğini bildir*miştir.[697]

Amiral Calthorpe, Curzon'a bir başka telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *21 Temmuz'da yapılan siyasal bir toplantıda Damat Ferit'in istiftası istenmiş, ayrıca Padişah'ın tahttan indirilmesi de söz konusu olmuştur*.[698]

[694] Harb Tarihi Vesikalar Dergisi, Aralık 1961, Sayı 38, Vesika No. 918.

[695] FO/4227/107802; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1987, c. 1, s. 106.

[696] IBA, I, Belge No: 18, s. 49; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 200, dipnot 632.

[697] FO, 371/4227, 107802; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 271.

[698] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 697; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 454, dipnot 8.

Calthorpe'den İngiliz Hariciye Nezâretine: *Milliyetçiler bu kabine üyelerinin çoğunun şahsında ya gayretsiz muhaliflere veya mutedil sempatizanlara maliktir*.[699] *Bir İngiliz mandası makbuldür.*[700]

Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine mektub gönderdi. *Anadolu'daki gelişmelerin bağımsızlık ilanına dönüşeceğini, Anadolu'da Padişah egemenliğini ve İstanbul Hükûmeti'nin otoritesini reddeden, "Avrupa karşıtı ve son derece 'fanatik' bir idare" kurulmasının ihtimal dahilinde olacağını düşünüyor*.[701]

Mustafa Kemal, Sivas'daki münazil 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'e (Bele) telgraf gönderdi. *Mebusan'ın toplanması gerektiğini, fakat bunun İstanbul'da değil, Anadolu'da olması gerektiğini, konunun kongrede ele alınacağını* bildiriyor.[702]

Erzurum Kongresine ancak bir delegenin istifası üzerine iştirak edebilen Mustafa Kemal; "selâm-ı şâhâne"nin yazılı olduğu hatt-ı hümâyun, üniforma, fahrî yâverlik kordonu ve Kâzım Karabekir sayesinde kongre reisi seçildi. Fakat Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki, askerlikten azledilmiş ve rütbe ve nişanları geri alınmış olduğu hâlde Mustafa Kemal'in resmî libasla kongreye katılmasını tenkid etti:

> Kongre'ye, M.Kemâl Paşa Re'îs intihâb olunuyor. Riyâset Kürsîsi'ne, Mîrlivâ Üniforması ve Pâdişah (Yâveri) Kordonu'yla çıkması, münâsebetsiz bir mu'âmeleye, kendilerini ma'rûz bırakıyor: Gümüşhâne Murahhası (Galatasaray Mezunu), (Kadirbeğoğlu), Zekî Beğ, Riyâset Kürsîsi'ndeki Kemâl Paşa'ya (ricâ yollu) hitâbla: - Paşa (Hazretleri) evvelâ arkanızdaki Elbisenizi ve göğsünüzdeki Kordonunuzu çıkarın da, sonra Riyâset'e başlayın. Tahakkümden, korkuyoruz, diyor. Kemâl Paşa, tabi'î pek müşkil bir vaz'iyyette kalıyor; o akşam Üniforma'yı atmaya mecbûr oldu.[703]

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Reisi Mehmed Raif'in (Dinç) *en yaşlı mümessil* sıfatıyla kongreyi açış konuşmasından sonra nutuk irad eden Mustafa Kemal, Vahideddin Hân ve Sadâret ile kendi arasında *esrar ve muhâberât* olduğunu ve söz konusu gizliliğin *vatan ve milletin* necata kavuştuktan sonra açıklanabileceğini belirtiyor:

> [Anadolu'daki (Ordu Müfettişliği) Me'mûriyyetime, bilhassa İngilizler tarafından hazm ü tahammül olunamayacağı, ve dâhilden de, birçok ifsâdât ve tezvîratın karışacağı, daha o zaman kestirilerek; alenen gerek Sadria'zam (Dâmâd-Ferid) Paşa'ya ve gerekse Ricâli Ma'rûfai Devlete söylemiş; ve bilhâssa, Zâti Akdesi

---

699 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138.

700 Aynı gün, İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol de mandaterlik hakkında ABD Hariciye Nezâretine muhtıra göndermiştir: "Bütün Türkiye için bir manda tavsiyeye şayandır." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 53.

701 FO, 371/4227; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 271-272. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

702 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 60-61.

703 Fahrettin Kırzıoğlu. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi* içinde (c. 2, s. 27-28). Ankara: Ziraat Bankası. Kâzım Karabekir sayesinde delege seçilen Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi müessis delegelerini kontrolü altına alamayacağını iyi bildiğinden olsa gerek Erzurum Kongresi'nin toplanmasına "sıcak bakmıyor"du. Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'in teşkil ettiği değil iştirak ettiği bir teşekkül idi. Mustafa Kemal Erzurum Kongresinden âdetâ sıçrama tahtası olarak istifade edecek ve Sivas Kongresi hamlesiyle Erzurum'daki tabandan tavana cihetli siyasî-toplumsal yapılaşmanın tam tersi istikametinde tanzim edilmiş askerî-bürokratik grubun idaresini kuracaktır: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 292, 298-299, 302. "Bazı delegeler *kordonlu paşa istemiyoruz* diye itirazda bulunmuşlardır. Bunlardan biri Gümüşhane mebusu Zeki'dir. Bu kongrede Raufun, Kazım Karabekir'in ve Hoca Raif'in etkinlikleri sonucu Mustafa Kemal'in başkan olması sağlanmıştır." Rıza Nur, *Millî Kıyam*, 1994, s. 40. Erzurum Kongresi "esas itibarıyla bir Erzurum-Trabzon Kongresi niteliğindeydi. Erzurum ilinden 24, Trabzon'dan 17 delege katıldı. Oysa Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 delege katıldı ve Bitlis delegelerinden en az ikisi, Van delegelerinden en az biri Erzurumlu idiler. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen az sayıda delegenin Erzurum'a gelmesine Elazığ Valisi Ali Galip engel olmuştu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 486.

> Hazreti Pâdişâhî'ye (Sultan VI. Mehmed Vahîdeddin'e) de, bilmunâsebe,ma'rûzatta bulunmuş idim.] Bu bâbdaki esrâr ve muhâberâtın; ve Zâti Akdesi Pâdişâhî ile geçen ma'rûzât ve müdâvelâtın, şimdilik neşri muvâfık olmayup, İnşâallâhü Ta'âlâ, mübârek Vatan ve Millet'in, bilfi 'il Mazhari Necat olduğunu idrâk edince, Kitâb hâlinde intişârı; ve o zaman bugünkü Kongre Hey'eti Muhteremesi'ni teşkil buyuran Zevâti Kıymetdâr'a da, bir hâtırai millî olarak takdimi mutasavverdir.[704]

Ahmed İzzet (Furgaç): [..] *padişah, Anadolu kamuoyunu coşturmak ve usta bir şekilde saray tarafına yöneltmek için güvendiği bir paşaya böyle bir görev verilmesini de can u gönülden istemiş, hatta bu yolda özel ve mahrem talimatlar da verdirmiştir*.[705]

Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi:

> [*Sultan Vahideddin*] harbin nihayetinde de, pâytahtın, müttefik galib devletler eline düşmesini müteâkib, zikrettiğimiz veçhile, büyük ve resmî evsâf ve sâir askerî ve mâlî imtiyâzâtı hâiz olarak, gizli menşurları ve orduları hamilen Anadolu'ya göndermişti. Hükûmetin, (...)'i [*Mustafa Kemal'i*] Anadolu'ya göndermekten maksadı, mağlûb Türk ordularının bakiyyetü's-süyûfundan kuvvet cem' ile, sâbık hükûmetin akdettiği Mütâreke ahkâmı altında mahcûz; eli, kolu bağlı bir vaziyette bulunan mevki'-i iktidardaki hükümetin, yapmaktan âciz kaldığını yapmak üzre, hîn-i hacette istihdâm etmesi gayesine ma'tûf idi. Şeyhülislâm sıfatıyla azâsından biri olarak bulunduğum hükümet-i mezkûre, (...)'i [*Mustafa Kemal'i*], bu hizmetin îfâsı için Anadolu'ya göndermişti...[706]

Mustafa Kemal, kongredeki konuşmasını şu dua ile sonlandırdı: *En son olarak niyâzım şudur ki, Cenâbi Vâhibülâmâl Hazretleri'nin Habîbi Ekremi hurmetine, bu Mübârek Vatan'ın sâhib ve müdâfi 'i,ve Diyâneti Celîlei Ahmedî'nin, ilâ Yevmilkıyâm hârisi asdakı olan Milleti Necîbemiz'i ve Makaami Saltanat ve Hilâfeti Kübrâ'yı masûn; ve Mukaddesâtımızı düşünmekle mükellef olan Hey'etimiz'i, muvaffak buyursun!… Âmîn*.[707]

Mustafa Kemal'in yukarıdaki duayı teklim etmesine fevkalâde şaşıran Mazhar Müfit (Kansu), o akşam aralarında cereyan eden fevkalâde dikkat çekici muhavereyi şöyle nakleder: *-Paşa nutkunuzun sonunu müftü efendinin duası gibi bitirdiniz.. Dedim. Bu tarz konuşmamı hoş gördüğü için sadece*

---

[704] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 13, 21. Mustafa Kemal bu vaadinde de durmayacaktır. Hatta Mustafa Kemal grubuna mensub Bursa mebusu Operatör Emin (Erkul) Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 28 Haziran 1922 tarihli takririni vermiş "*Harekât-ı Milliye'mizin nasıl başladığını ve ne suretle geliştiğini çoğumuz bilmiyoruz* demiş ve Millî Hareket'in tarihini yazmak üzere uzmanlardan bir heyet kurulmasını, bu hey'et'e gerekli bilgi ve belgelerin verilmesini istemişti. Fakat aradan elli yıl geçmiş olduğu halde ne böyle bir yola gidildi ne de İstiklâl Savaşı'mıza ait belgelerin tamamı yayımlandı. Belki de bundan dolayı, İstiklâl Savaşı'na dâir yazılmış olan eserlerin bir çoğunda olaylar, tarih metodlarının gösterdiği yolda değil, daha çok sempati veya antipati duyguları altında, ele alındı, yorumlar buna göre yapıldı." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. V. "1966'da yayımlanan bir kitabımda, *İstiklâl Savaşı tarihimizin kolay yazılamayacağını ve yazmak için de henüz zamanın erken* olduğunu söylemiştim. [..] Ancak bu kez kesin olarak anladım ki, İstiklâl Savaşı'nın tarihini yazmak gerçekten güçtür. Çünkü mevcut belgelere göre bile, bugün varılmış olan kanıların bir çoğu hiç olmazsa noksandır." (Tansel, 1977, c. 1, s. VI).

[705] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 62.

[706] İbrahim Sabri. (2005). *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları* (O. Erdem & İ. Cumalıoğlu, haz.) içinde (c. 1, s. 377). İstanbul: Gül Neşriyat.

[707] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 21. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresini açış konuşması vesikasını tahrif etmek suretiyle "Nutuk"da neşredecektir: "Mustafa Kemal, *Nutuk*'un *Belgeler* bölümüne bu konuşmayı almış ancak Bolşeviklerle ilgili bölümün bazı paragraflarına hiç yer vermemiş, bir bölümünü ise değiştirmiştir. Aynı şekilde ABD aleyhine bir ifadeyi de çıkarmıştır." Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 99, dipnot *.

güldü ve: -Maksadını anlıyorum, anlıyorum amma, şimdi vazifemiz halkı, vatanı ve esir Padişahı kurtarmaya, inandırmaktan ibarettir.[708]

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli meclis konuşmasında Erzurum Kongresinin esas şartlarını şöylece belirtecektir: [..] *haricî müzaharete ve muavenete tamamen muvafakat edeceğiz. Ancak arz eylediğim gibi müstakil kalmak sıfat ve salâhiyetini daima muhafaza etmek... Erzurum Kongresinin şeraiti esasiyesi bundan ibaretti.*[709]

Kongrenin ilk celsesi nihayetinde Vahideddin Hân'a sadakat beyannamesi ilân edildi:

Atebei Ulyaya

Vatanın inkisamını, İstikbali millînin zevalini intaca mâtuf âmal ve teşebbüsat karşısında milletin mukaddes tahtı hilâfet ve saltanatı hümayunları etrafında gayri kabili tezelzül bir hale teşkil ettiğinden yar ve ağyar nazarında teyid edilmesi vücubünü takdir eden Şarkî Anadolu vilâyetlerince müştereken akdi takarrür edip bütün kaza, liva, vilâyet mümessillerini ihtiva eden ve milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı yevmi mübeccele müsadif bugün ekseriyeti azimenin huzuru ile eltafı süphaniye ve ruhaniyeti seydülmürseline istinaden resmi küşadı icrâ kılınan ve bilcümle fırkı siyâsiye ve âmali hususiye ve şahsiyenin fevkinde bulunan Erzurum Kongresi, milletin ruh ve vicdanına tercüman olmak üzere iradei milliyenin şeref ve istikbali uğrunda her türlü fedakârlığa âzim bulunduğunu ve buralarda layezal olan hukuku hilâfet ve saltanatın muhafaza ve kemakân bekasını bir gaye addettiğini ve camiai Osmaniye ve islâmiyeden ayrılmamayı en mukaddes bir mefkûre sayarak kuzzeliyanı millet olan hanedanı celilüşşanlarının ve makamı akdesi hilâfetpenahilerinin etrafında bir kütlei fedakarî olduğunu takrir ve tesbit eylediğini pür azîm ve imân bir lisanı sadakatle seddei sinei hilâfetpenahilerine arz eylemeyi birinci vazife sayar ve bu mazhariyetle kesbi şeref ve bahtiyarî eyler sevgili padişahımız.

23/Temmuz/1335
Kongre hey'eti[710]

Dönemin İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill[711], *tarih sırasına göre bazı olayları kaydetmeliyiz* dedikten sonra, Damad Ferid Paşa'nın Müttefik baskısını yumuşatıcı ve Anadolu'daki Teşkilat-ı Milliye'yi takviye edici tavrını zikretmektedir:

Sultanla yakın bağları olan ve itaatkâr bir politika güden Ferit Paşa, 4 Mart 1919'da görevi başına geçti. İstanbul'da, etrafını müttefiklerin harp gemileri ve süngüleri çevirmişti. Lidersiz İttihat ve Terakki Fırkasından arta kalan kimseler sıkıntılı duygular içinde yarı yarıya isyankâr bir tavır takınmış olarak Anadolu'ya geçmişlerdi. Bu iki grup arasında Ferit Paşa dengesini bulmaya çalışıyordu. Bir yandan müttefiklerin önünde eğiliyor, diğer yandan Milliyetçilerle dostâne ilişkilerini devam ettiriyordu. İzmir'in işgalini protesto amacıyla görevinden çekildi; aynı gün tekrar işbaşına döndü. 7 Haziran tarihinde, Türkiye'ye daha yumuşak davranılmasını istemek üzere bir sulh delegasyonunu Paris'e götürdü. Konferanstan acı bir cevap aldı. 1 Temmuzda Mustafa Kemal'i Kuzey Anadolu'ya müfettiş general olarak atadı. Mustafa Kemal, Ağustos ve Eylül aylarında Erzurum ve Sivas'ta Doğu delegelerini konferanslara çağırdı. 11 Eylül'de Sivas Kongresi, sonradan Millî Birliğin esaslarını teşkil etmiş olan Türk haklarına dair bir tebliğ yayınladı. Eylül sonlarında, İstanbul'un otoritesi, artık Boğaz ve Marmara sahillerinden öteye gidemiyordu. Marmara sahilinden trenle bir saat içerde olan Bursa dahi Ekim ayında Ankara Hükümetini tanıdı. Müttefiklerin avucu içindeki Sultan ile Mustafa Kemal ve Ankara'daki Millî Birliğin arasını bulabilecek yeni bir hükümetin kurulabilmesi için Ferit tekrar istifa etti.[712]

---

[708] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1997, c. 1, s. 85.

[709] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 17.

[710] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 83.

[711] Muhafazakâr Fırka mensubudur: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 186.

[712] Winston Churchill. (1969). *İstiklâl Savaşında* (e-kitap) içinde (*Ferit* başlığı, s. 38-39). İstanbul: Yeni İstanbul Kültür Yayınları. İngilizce aslî metnin künyesi şudur: Winston S. Churchill. (1945). *The Great War* (vol. 4, p. 1546). Tavistock Street: The Home Library Book Company.

Yazılı bir tahlil denemesi: Winston Churchill, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın *1 Temmuzda Mustafa Kemal'i Kuzey Anadolu'ya müfettiş general olarak atadı*ğını belirtiyor. Bu, oldukça ilginç bir ifade. Eldeki mevcut belgelere göre zikredilen resmî tayin, en azından bilebildiğimiz kadarıyla mevsuk değil. Bununla beraber, Sivas'ta gerekli kuvveti temin edemeyen Mustafa Kemal'e, İttihadçıları mahallinde kontrol altına alması için gizli bir emir verilmiş olabilir mi? Şöyle ki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri çağrılması için 30 Haziran'da Bâb-ı Âlî'ye nota vermiş ancak Vahideddin Hân bu sert kararı önce hafifleterek İstanbul'a gelmeye gerek kalmaksızın hava değişimine dönüştürmüş sonrasındaysa Mustafa Kemal'i azletmiştir (7/8 Temmuz). Telgraflaşmadaki lisan ve üslup, tarafların dostluğuna ve samimiyetine delalet etmektedir. Mustafa Kemal 1 Temmuz'da Erzincan'a ve 2 Temmuz'da da Erzurum'a muvasalat etmiştir. Mustafa Kemal, resmî vazifesinden ve nişanlarından yoksun olduğu bir hâlde iken, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, ona tekmil vermiştir. 23 Temmuz'daki Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında, Mustafa Kemal, Saray ve Bâb-ı Âlî ile kendisi arasında gizli antlaşmanın olduğunu beyan etmiştir. Binaenaleyh, Churchill'in ifadesi pek de yanlış olmasa gerek*.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 23 Temmuz 1919 tarihli muhtırasına göre, İngiliz istihbaratı tarafından Roma'daki faaliyetleri takib edilen İttihadçı Celâl Nuri (İleri) İtalyanlar hesabına çalışıyordu:

> [..] Roma kaynaklı bir istihbarat haberine göre, Mart'tan beri Avrupa'da, özellikle Roma'da bulunan ve Basın Derneği'nin başvurusu üzerine İstanbul'a dönmesine yönetimce 10 Temmuz'da izin verilen *İleri* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Celâl Nuri, yardımcısı Sırrı Bey'le birlikte 24 Temmuz'da başkente dönüyordu. İstihbarat Servisi, Roma'da iken onun eylemlerini şöyle anlatıyordu:
>
> > "O (Celâl Nuri), İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerinin sekreterleriyle ilişki kurdu; İngiliz ticaret müşaviri Sir Capel Cure'ye arada sırada telefon etti ve Rus büyükelçisinden kartlar aldı. Flora oteline gitmeden önce İttihatçı üç gazeteciyle birlikte Continental otelinde kalıyordu. Mehmet Arif, Nedim ve Ziya adlı bu İttihatçı gazeteciler onu kuşkuyla karşılamışlardı, çünkü kendilerine ait mektupları açtığından ve aleyhlerine casusluk yaptığından yakınıyorlardı. Onları, bırakışmadan kısa bir süre sonra, İstanbul'dan Roma'ya İtalyan yönetimi götürmüştü. Onları kendi gemisine çağırması için ilgili İtalyan amiraline hükümetçe talimat verilmiş; oradan da, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız askeri katlarının kuşkusunu çekmemek için, İtalya'ya gitmekte olan bir gemiye aktarılmışlardı.
> >
> > Celâl Nuri ve yardımcısına, sanki Rodos sakinleri imişler gibi İtalyan pasaportları verilmişti. Yukarıda adı geçen üç gazeteci ile Celâl Nuri, Türkiye üzerindeki güdümün güya İtalya'ya verilmesini sağlamak için çalışacaklardı. İtalya Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı ilişki kurmuşlardı. Bakanlığın eski müsteşarı Signor Borsarelli, onların, Barış Konferansı'na katılmak amacıyla Paris'e gitmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Doğal olarak pek önemli kişiler pozuna bürünen bu gazeteciler, Türk'lerin, özellikle Trakya ve Anadolu'da İtalyan denetimi (güdümü)'nden yana olduklarına dair İtalyan basınına bol bol bilgiler verdiler . . . Bu Türk'ler, Yunanistan'a karşı düzen çevirdikleri için, Venizelos, bizzat Celâl Nuri'nin de imzasını taşıyan ve Trakya'ya Bulgaristan yerine Yunanistan'ın müdahalede bulunmasını dileyen bir dilekçenin suretini Atina'da çıkan bir gazetede yayınlatarak onu teşhir etti."[713]

---

* 30 Ağustos 2024'de tekrar okundu, bu defa zayıf bir tahlil gibi göründü. Churchill, 16 Mayıs yerine 1 Temmuz yazmış gibi. Fakat niçin sehven dahi olsa 1 Temmuz'u yazdı? (*ÖFA notu*).

[713] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 26-27. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi âmirlerinden George Kidston ise 27 Temmuz'da şu derkenarı kaydedecektir: ". . . İtalyan'larla Türk'ler arasında şimdi var olan ilişkiler nedeniyle, İtalya'daki Türk'leri göz hapsinde bulundurmak önemlidir." Kidston'a göre takip altında tutulması gereken kişiler: Celâl Nuri ve Sırrı, Galip Kemalî Söylemezoğlu, Osmanlı Tütün Rejisi Müdürü İzzet Melih ve mezkûr İttihadçı üç gazeteci. Grace Mary Ellison: "Celâl Nuri Bey, İngiltere ve Amerika'da bulunmuş mükemmel İngilizce ve Fransızca biliyor. Londra'dan ortak tanıdığımız kişiler var." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 231-232.

Kesin tarihini tayin edebilmek mevcut verilere nazaran pek mümkün değil fakat vakanın faillerinden Teşkilat-ı Mahsusacı kongre delegesi Süleyman Necati'nin (Güneri) hatıratına bakılırsa, kongrenin ilk içtimasından sonraki günlerde, Heyet-i Merkeziye reisi Mustafa Kemal, Erzurum Kongresine müşkilat çıkartan Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'in öldürtülmesini emir vermiştir. Heyet-i Merkeziye idarecileri Kâzım Karabekir'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) bu tertibattan haberleri bulunmuyor. Süleyman Necati'ye bakılırsa kendisi, İttihad ve Terakki'nin siyasî cinayet işlerine *istihdam* ettiği Ebulhindili Cafer'i* ve avenesini Mustafa Kemal'e suikast için önermiştir. Mustafa Kemal, kabul etmiştir. Yine Süleyman Necati'ye göre, bu karar onun evinde takarrür etmiştir fakat mahrem toplantıda bulunan Nâzım Nazmi nam mütekaid jandarma zabiti, bu gizli tertibatı Erzurum Mevki Kumandanı Topçu Miralay Erzurumlu Rüştü'ye (Soydan) ihbar etmiş, Miralay Rüştü de kumandanı Kâzım Karabekir'i haberdar kılmıştır. Karabekir ve Rauf, büyük telaşa kapılmışlar, kendilerinin malumatı olmaksızın böylesi bir siyasî cinayet tertiplenmesini, kendi mevcudiyetlerine yönelik potansiyel bir tehdit görmüşlerdir. Rauf, Karabekir'i de temsil etmek suretiyle Süleyman Necati'yle görüşmüş, *Hem bizi Hey'et-i Temsiliyeye intihab ediyorsunuz, hem de bizden gizli iş döndürüyorsunuz* demiş, Heyet-i Temsiliyenin cinayet işlenmesini istemediğini katiyetle bildirmiş ve Sivas'a doğru yola çıkmış bulunan İttihadçı suikast timine görev iptal emri acilen bildirilmiş ve *köyden köye teşkilâtlara ma'ruf zatlar vasıtasıyla mektub gönderilmiş. Ali Galib devren mülhakatta bulunduğundan müfreze beklemeğe mecbur olmuş ve o zamana kadar da emir yetişmiş*, suikast durdurulmuştur.[714]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, Washington'a 3364 numaralı telgraf gönderdi. İngilizlerin *Kafkas Seddi* stratejisine farklı cihetten dikkat çekiyor. *Birleşik Amerika'nın, İtilâf devletlerinin elinde bir araç olması tehlikesine değiniyor; yalnız Ermenistan üzerinde bir güdüm kabul ederse, Türkiye'nin İtilâf devletleri arasında paylaşılmasına göz yummuş olacağını belirtiyor*. Bristol'a göre *İngilizler, Kafkaslarda Ermenistan üzerinde bir manda kabulüne Amerikayı teşvik etmekte onu tampon bölgede Ruslara karşı Türkiye'nin yerini alacak bir güç durumuna getirmeye çalışıyorlar. Türk sorunu ancak şu şekilde çözümlenebilir: Tüm Osmanlı imparatorluğu tek bir güdüm altına verilmeli, bir süre vesayet altında kaldıktan sonra bağımsızlık isteyen ülkelere kendi kaderini çizme hakkı tanınmalı. Bu ülkeler, bir seçim yapamayacak kadar gelişmemiş ve geri*dirler.[715]

24 Temmuz 1919. İngiltere Avam Kamarasında konuşan akademik, sabık Washington Büyükelçisi (1907-1913), liberal James Bryce; *Almanya barışındaki maddelerden pek memnun değil*. *Tasarı*

---

* Doğan Avcıoğlu: "..Ermeni sürgününden zenginleşen Erzurum'un İttihatçı kabadayılarından Ebülhindili Cafer.." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 559, dipnot 281.

714 Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, 1999, s. 73-75. Ebulhindili Cafer (Erçıkan), Teşkilât-ı Mahsusa'nın "fedai"lerinden idi: İbrahim Ethem Atnur, *Ebulhindili Cafer Bey'in Kaleminden Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkiye'nin Doğusunda Yapılanması ve I. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri*, 2015, s. 691. "Cafer'i Halit Bey vasıtasıyla Elâziz Valisi Ali Galip'i vurdurmaya gönderen Kemal Paşa idi. Bu katillerin kurtarılarak, elde tutulmasını Halit vasıtasıyla yaparak bu vaziyeti kendisi yapmıştır." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 624, 657. "Mustafa Kemal, Erzurum'a gider gitmez Ali Galip'i öldürtmeye kalkışm"ıştır. "Temmuzun son haftasında Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in Ali Galip'i öldürtmek için Halit Bey'in (sonra paşa) salık verdiği Ebülhindili Cafer'i (Erzurumlu Cafer Arslan) birkaç arkadaşıyla yola çıkardığını öğreniyor ve bu işe engel oluyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 559, dipnot 279. Mustafa Kemal'in adı suikastle mazide de anılmıştır. 6 Nisan 1909'da gündüz vakti İttihadçılar tarafından Galata Köprüsünde vurularak katledilen *Serbestî* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi suikastınının tertipçileri arasında; Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in belirttiğine göre; Mustafa Kemal de yer alıyordu. Bu tür tertibata dahil oluşu, onun hızlıca rütbe atlamasına vesile olmuş imiş: Faruk Gezgin. (2010). *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi* (s. 126, dipnot 23). İstanbul: İsis Yayıncılık.

715 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 102.

dolayısıyla söz aldı ve sözü Türkler'e getirdi. *Ona göre, Türk İmparatorluğu'nun başkenti Bursa ya da Konya olabilir*, *Padişah yine Müslüman dünyasının halifeliği görevini yürütebilir*.[716]

Konya Valisi Cemal Bey, Kuvâ-yı Milliye hareketinin askerî paralel devlet teşkil ettiğini ve hılâfet ve saltanat aleyhine dönüşmüş olduğunu Dahiliye Nezâretine müsta'cel (acil) şifreli telgrafla bildirdi:

> 15 Temmuz [13]35 târîhli ve 454 şifreli telgrafnâme-i âcizî (..) tedkîk edilirse askerlerin Anadolu'da da bir hükûmet-i askeriye vücûda getirmek için vâsi' mikyâsda icrâ-yı teşkîlât etdikleri ve vaktiyle ma'rûzâtımın nazar-ı dikkate alınmaması yüzünden bu teşkîlâtın ma'a't-teessüf bu raddeye gelmiş olduğu görülecekdir. (..) Bu teşkîlâta Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa tarafından başlanılmış ve İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa tarafından dâire-i me'mûriyeti dâhilinde bulunan Aydın ve Ankara ve Konya vilâyetleriyle elviye-i gayr-i mülhakaya teşmîl edilmek istenilmişdir. (..)dünkü gün Efe Mehmed ve Şükrü nâm-ı müste'ârıyla yazılıp bir sûreti takdîm edilen telgraflarım mütâla'ası hâkimiyet-i Osmaniye'yi, sonra cenâb-ı Pâdişâhî'yi ortadan kaldıracak bir şekil almış bulunuyor idi ki işte ancak bu anarşiye mukâvemet Konya Vilâyetince kâbil olabildiği muhâberâtın bi'l-etrâf tedkîkiyle hükmedilecekdi, şübhe etmem.[717]

3 ilâ 24 Temmuz tarihleri arasında Karadeniz'i teftiş eden İngiliz Bahriye İstihbaratı Yarbayı Heathcote Smith'in İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye gönderdiği muhtıraya göre İngilizler Mustafa Kemal'i geri çağırmak konusunda ısrarcı davranarak İstanbul Hükümeti üyelerinin de millî hareketi desteklemelerine sebeb olmuştur.[718] Heathcote Smith, *Müdafaa-i Milliye Teşkilât*ının teşekkülü hakkında şunları raporladı: *Millî cereyanın anahtarı İzmir'in işgalidir. O tarihten itibaren yayılmağa başladı ve bu gün Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı Türkiye demektir. Bu cereyan bir dereceye kadar Osmanlı Hükûmetinin eseridir*[719]:

> ...ge[r]çekte Müdafaa-i Hukuk hareketi kısmen Osmanlı hükümetince düzenlenmiş ve yürütülmüştür. Gerçi kabinenin bir-iki üyesi -belki Ali Kemal Bey gibi- buna karşı olabilir. Fakat sözü geçenler bunun örgütlenmesini istemişlerdir. Resmen bundan haberli olmak istemiyorlar, bir yandan da el altından teşvik ediyorlar. Blöfleri görüldüğünde, olguyu görmezlikten gelmek için hâlâ tipik bir Türk girişimi yapılmaktadır... Bugün Türk hükümeti ile Müdafaa-i Hukuk Örgütü, esas itibarıyla aynı şeylerdir.[720]

Heathcote Smith'in istihbaratına göre *Erzurum Kongresi'nin üyeleri, Milli Hareket'in politik danışmanları*dır. *Türkiye'yi kurtarmak için Hristiyan işgallerine karşı alınacak önlemlerin nasıl ve ne zaman belirleneceğini tespit amacıyla bir araya gelmişler*dir. *Mustafa Kemal etkisindeki "Milli Hareket", Türkiye'nin bütünlüğünü korumak için "kutsal bir savaş" başlatmıştır*.[721]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi. Venizelos'un mektubunu Avam Kamarası mebusu Thomas Power O'Connor'a elden teslim ettiğini bildiriyor: *Mektubu Mr. O'Connor'a elimle verdim. Mektubu okudu, şu anda bir soru önergesi vermeyi zorunlu bulmadığını, ama Dışişleri bakan yardımcısıyla en kısa zamanda görüşerek, İzmir hâdiselerinin ne kadar büyütüldüğüne dikkatini çekeceğini ve Anadolu'ya dair soru önergeleri veren Mr. Kenworthy ile*

---

716 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 32.

717 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 72, vesika no. 25.

718 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XXXVII.

719 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 270-271, dipnot 158.

720 BNA, FO, 371/4158/118411; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2004, c. 1, s. 431. "..esas itibarıyla Türk hükümeti ile Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi aynı şeydir ve hükümet, bunun örgütlenmesini istemiştir."

721 IBA, I, Belge No: 22, Ek; *Report by Commander Heathcote-Smith*, *Constantinople, 24th July 1919*, p. 58-63; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 191, dipnot 621.

de görüşeceğini bendenize bildirdi. Albay [Aubrey] *Herbert'e gelince; Mr. O'Connor onun namuslu bir insan, ama türk-dostu olduğunu ve bu bakımdan elde edilmesinin imkânsız bulunduğunu söylüyor*...[722]

24-25 Temmuz 1919. Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Kaymakam Alfred Rawlinson'un hatırat kaydı: *Bu arada, Türkler arasında, Doğu vilayetlerindeki Genç Türk Partisi üyelerinin iştirakiyle Erzurum'da yapılmakta olan ve söylendiğine göre eski Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde bir Türk Cumhuriyeti kurmak nihai amacı ile bir devrim hazırlayan Konferans'ın inkişafı hakkında her tarafta söylentiler dolaşıyordu*.[723]

25 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Türk Hükümeti'nin Mustafa Kemal'e yasa dışı bir insan muamelesi yapması için ısrar edeceğim*.[724] Calthorpe, Mustafa Kemal'in âsî ilân edilmesi kararını, onun Erzurum'a muvasalat ettiğini öğrenmesi üzerine almıştır.[725]

Erzurum Kongresinde *badema silâhların transit olarak Ermenistan'dan geçirilmesinin men'i*ne karar verildi. Zira *"elviye-i selâse"deki Kürtlerle harp eden Ermeniler tarafından sınırların muhtemel ihlâline karşı koymak için Harbiye Nezareti* Mustafa Kemal'e *gizlice salâhiyet vermişti*.[726]

Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, Yunan'ın İzmir'de irtikab ettiği mezalimi Avam Kamarasında protesto etti.[727]

26 Temmuz 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Âdil tamim keşide eyledi. *Asayişi bozuk gösterilebilecek durumların tehlikesine dikkati çekip, "tahrikâta" karşı uyarılarda bulunulmasını ve gerekli tedbirlerin mülki ve askeri makamlarca "müttehiden ittihazını" istiyor, bunun Harbiye Nezareti tarafından da ilgililere bildirildiğini haber veriyor*.[728]

15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in talimatıyla eşkıya kılığına giren asakir, Kars tarikiyle Erzurum'dan Batum'a İngiliz kontrol zabiti nezâretinde sevk edilmekte olan silâh, mühimmat ve top levazımatına el koydu:

> Kars üzerinden trenle Batum'a sevkedilmek üzere Erzurum'dan gönderilen Osmanlı kama ve süngükollarının Ermeniler içerisinden sevkedileceğini haber alan Horasan ve Livin ve civarı ahalii İslâmiyesi galeyana gelerek bugün 26/Temmuz/35 mezkûr kama ve sürgükollarını havi trenin bulunduğu hudut civarında Taşkesen istasyonuna hücum ederek kama ve sürgükolu sandıklarını sevk ve muhafazalarına memur zâbitan ve efradın mümanaatine rağmen cebren almışlar ve sandıklarla beraber muhafız zâbit ve efradı da götürmüşlerdir. Bunlar ahalinin ellerinden kurtarılması ve toplanması için mahall-i vak'aya yakîn kıtai askeriye tarafından derhal müfrezeler çıkarılmıştır. Sürgükolu ve kamaların heman toplatılması ve ikinci bir hâdisenin vukuuna mahal kalmamak için mezkûr sürgükolu ve kamaların Erzurum'a gönderilmesi ve halkın teskini için emredildiği maruzdur.[729]

Nitekim General Milne'nin istihbaratçı kaimmakamı Alfred Rawlinson, Kâzım Karabekir'in mezkûr askerî malzemelere el koymasını zaten *ümit* etmişti:

---

[722] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 306.
[723] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 268.
[724] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 5.
[725] Tevfik Bıyıklıoğlu. (2000). *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)* (N. Uğurlu, haz.) içinde (s. 35). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
[726] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 139.
[727] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 53.
[728] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1 , s. 491-492.
[729] 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'den Harbiye Nezâretine 27 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgraf; Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1954, Sayı 10, Vesika No: 243.

> [..] Erzurum'da bulunan Kazım Paşa'ya bir mektup yazarak kendisine durumu anlattım ve hududun öteside Müslamanlara yapılan zulümlere dair bana yapmış olduğu birçok şikâyetleri incelemek üzere hudut istikametinde yoluma devam ederken kendisinin de halen silah yüklenmiş olan trenleri sevk etmesini, bu silahları bir trenden öbürüne taşıyacak askerleri tedarik eylemesini, aynı zamanda silahlar geldikçe veya geldiği zaman yükletilmek üzere Zivin'de hazır trenler bulundurmasını bildirdim.
>
> Hazırlanması çok zor olan fakat o nispette de çok istenilen bir durumu bu suretle gerçekleştirmeye muvaffak olacağıma yani Türkleri ya silahları teslim etmek ya da resmen bunu reddetmek zorunda bırakacağıma dair büyük ümitler besliyordum. Sonunda Türklerin bu şıklardan ikincisini tercih edeceklerine fakat bu kadar şümullü bir kararı mümkün olduğu kadar geciktirmek istediklerine artık kanaat getirmiştim.[730]
>
> [..] Zivin'deki kampımıza gittik. Gece oraya vardığımız zaman kötü bir haberle karşılaştık, anlaşılan biz buradan ayrılır ayrılmaz demiryolu subayımızın ve iki erin beklediği silahla dolu tren "*haydut*" kılıklı kimseler tarafından sarılmış, subayla erler bir muhafızın gözetimi altında vagona kapatılarak, bu haydutlar katırlar tarafından çekilen genel hizmet vagonlarından bir kervan teşkil etmişler ve bütün silahları dağlara taşımışlardı. Bundan sonra gerek subayı, gerekse erleri serbest bırakarak hemen huduttan geçmelerini, memleketten çıkmalarını tavsiye etmişler. Bu da zaten adamlarımın hazır olduğu şey imiş ve bana haber vermek için derhal buraya gelmişler.
>
> Kazım'dan da bir mektup aldım. Olayın kendisine de bildirildiğini, kanaatince halkın meseleyi ele alarak silahların huduttan çıkarılmasına fırsat vermeden, silahlara el koyup kaçırdıklarını belirtti. Bu, şüphesiz ki oldukça makuldü ve aksini ispat etmek zordu. Bununla birlikte orduya bağlı olanlardan başka genel hizmet vagonunun bulunmayacağını ve ordu taşıt kollarından başka hiçbir yerde katıra rastlanmayacağını bilecek kadar bu memlekette yeterince uzun bir süre bulunmaktaydım. İspat edemeyeceğim isnatlar yapmakta bir fayda görmediğim için bu nedenle Paşa'nın teessüflerini bildiren sözlerini kabul ettim.[731]

Rawlinson, Zivin'i teftiş etmiş ve Tiflis'teki İngiliz mümessiline telgrafı gönderdi: *Ermenilere Müslüman halka bağımsız kumanda etmek hakkı verilmemesini insanlık namına rica ettim. Bu Ermenilerin disiplinsiz oldukları ve etkili bir kontrol altında tutulmadıkları için devamlı surette mezalim uyguladıklarını, sonunda haklı olarak bundan bizim sorumlu tutulacağımızı bildirdim*.[732] İngiliz askeriyesinin Ermenilere niçin itimad etmeyişi, General Milne'nin istihbarat yüzbaşısı John Godolphin Bennett'in *Ermeniler pek İngiliz tarafdarı değildi, çünki inkılâpçı idiler. Taşnaksutyun isminde bir inkılâp cemiyetleri vardı. Ben bunlarla temasta idim. Reislerinden biri benim adamımdı...* beyanatıyla vuzuh kazanmaktadır.[733] Başka bir deyişle İngiliz askeriyesi, Şark Vilâyetlerinde Türklere karşı Ermenilere müzaheret etmenin stratejik bir hata olduğu kanaatindeydi ve hiç şüphesiz daha istikrarlı hâldeki Karabekir'i tercih ediyordu.

26-27 Temmuz 1919. Meclis-i Vükela, Anadolu'nun beş vilâyetine tahkik heyetleri izam etme kararı aldı. Esas gaye, mülkiye ile askeriye arasındaki çatışmalı halin ortadan kaldırılmasıdır. Zira Osmanlı Ordusundaki Harekat-ı Milliyeci cunta, askeriye üzerinde nüfuzunu artırmaktadır. Mevcut seyre göre mülkiyeye de tahakküm edecektir:

> Hükümetin bir başka girişimi de, Anadolu'ya Dahiliye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subaydan kurulu tahkik heyetleri göndermekti. Bunlar beş bölgeye gönderileceklerdi: 1) Hüdavendigâr, Karesi; 2) Konya, Karahisar-ı Sahip, Antalya; 3) Ankara, Kastamonu; 4) Samsun, Sivas; 5) Trabzon, Erzurum. Amaç, taşrada sükûn ve asayişi bozabilecek bazı "ahval ve hadisat muamelatın" meydana gelmekte olması dolayısıyla, soruşturmalarda bulunup rapor vermek ve acele işleri telgrafla bildirmekti. Beşinci bölgeye eski Lazistan Mutasarrıfı Ziya Bey ile eski Konya Valisi Yusuf Rıza Paşa, 3. Bölgeye eski Şûra-yı Devlet üyesi Rahmi Bey ile emekli Erkân-ı Harp Mirlivası Galip Paşa gideceklerdi. *Alemdar*, heyetlerin amaçlarını daha somut biçimde

[730] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 232-233.
[731] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 272.
[732] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 269.
[733] Murat Bardakçı, *Şahbaba,* 2006, s. 527.

açıklıyordu: "Her türlü tetkikat ve tahkikat" dışında, "cihet-i askeriye ve mülkiye" arasında anlaşmazlık varsa, bunu çözmek ve "bu iki kuvvet" arasında tam bir uyum meydana getirmekti. Bu, şu demekti ki, merkeze genellikle itaatkâr olan mülkiye örgütüne koşut askeri örgütte merkeze başkaldırma durumu varsa, bu gibi askeri kişiler "hizaya" getirilecekti. [..]

Tahkik heyetlerine verilen ve Harbiye Nazırı Nazım ve Dahiliye Nazırı Adil beyler imzasını taşıyan talimatın sureti ilginç bir belgedir. Uzun girişimde, Ege'de Demirci Mehmet Efe ve Şükrü "nam-ı müstearlı" kimselerin, her yana haber salarak, çetelere çağrılıp da gelmeyenlerin idam olunup, evlerinin yakılacağını duyurdukları, öte yandan Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in askerlikten istifa ile kongre toplamak, halkı tahrik edecek bir beyanname yayımlamak (bu, istifayı bildiren genelge olabilir) ve Doğu Anadolu'da çete örgütlenmesine "germi" vermek gibi davranışları anlatılıyordu. Talimata göre, gerek çete kurmak gerekse kongre adı altında toplantılar yapmak, "ahkâm-ı kavanine mugayir emnu asayişi muhill" idi. [..] Daha sonra, Ege'de asayişsizlik olmadığı halde, Yunanlılar kanlı işgallerde bulunduklarına göre, asayişi bozuk gösterecek "böyle" davranışların yurdu işgal ve "maazallah" ulusal varlığı tehlikeye düşürecek ne fırsatlar verebileceğinin ortada olduğu anlatılıyordu. Bundan sonra mülki ve askeri görevlilerden yakınılıyor ve heyetlere şu ana görevler yükleniyordu: 1) Her iki kesimdeki görevlilere verilen buyruklar incelenecek, buyruklar ya da görevliler arasında uyuşmazlık olup olmadığı ve buyruklara uyulup uyulmadığı denetlenecekti. 2) Çete ve kongre hareketinden sorumlu olanlar ve görevlilerin yardım ya da hoşgörülerinin bulunup bulunmadığı saptanacaktı. 3) Mustafa Kemal, Rauf Bey, Demirci Efe, Hacı Şükrü'nün yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için buyruk verildiğinden, bunun sonucu incelenecekti. 4) Halka öğütler verilecekti. 5) İyi niyetle çetecilik yapanlara, yanlış yolda oldukları anlatılıp, silahlarını teslim etmeleri sağlanacaktı. 6) Denetlemeler sonucu merkeze düzenli olarak raporlar gönderilecek, yerleri değişmesi ya da azledilmesi gereken memurlar bildirilecekti.[734]

27 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a gönderdiği mahrem muhtırada, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ndeki sözlerini *kelimesi kelimesi*ne tekrar ederek şayet Meclis-i Mebusan içtimadan bir ihtimal men olunursa o hâlde meclisin Anadolu'da toplanmasına engel olunamayacağını belirtti:

1. Türkiye'deki durumun pek vahim bir hale geldiği, İzmir'in işgalinden sonra Türklerin Batılılardan ümit kesip kendi kendilerine güvenme fikri etrafında toplandıkları ve yerli hristiyanlara yeniden saldırabilecekleri.

2. Şovenist ve İttihatçı kimselerin işine yarayabileceği için Türkiye'de seçim yapılmasının İngiliz Yüksek Komiserliğince arzu edilmediği, fakat açıktan buna karşı da gelinmediği.

3. Meclisin İstanbul'da toplanması önlense bile Anadolu'da açılmasının önüne geçilemiyeceği, M. Kemal'in esasen Erzurum'da bir kongre toplamakta olduğu.

4. Anadolu'da ayrı bir Hükümet kurulması ihtimalinin gözden uzak tutulmaması telkini.[735]

[Calthorpe] seçimin "şoven ve İttihatçı" eğilimde adamları seçtirmek bakımından sakıncalı olacağını belirtmekle birlikte, seçime karşı açık bir eylemin, Türk siyasetine büyük ölçüde karışmak, Wilson ilkelerini ve Türk anayasasını çiğnemek anlamına geleceğini ve arzuya değer de olsa, savunması zor bir davranış olacağını bildiriyor. Üstelik, İstanbul'da parlamento toplantısı önlense bile, dahilde bir yerde toplanmasını önleyecek bir şey yok. Nitekim Mustafa Kemal, Erzurum'da bir kongre topluyor. Böylece, Anadolu'da, İstanbul'un ve Padişah'ın yetkisini reddeden, bağımsız ve muhtemelen pek bağnaz, Avrupa'ya düşman bir hükümetin kurulması yönünde bir gelişme olabilir.[736]

---

[734] Meclis-i Vükela Mazbataları, 26 Temmuz 1335-1919, 216/349 & 27 Temmuz 1335-1919, 216/352; Alemdar, 30 Temmuz 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 462-464.

[735] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XXXVI.

[736] *Documents on British Foreign Policy,* c. IV, p. 703-704; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 461.

> Seçimler şovenist ve komitacı ruhlu olanlara yarayacak ama açıkça engellemek Wilson ilkelerine aykırı olur.[737] Bunlar filvaki İttihat ve Terakkiyi tamamen ve canlı bir şekilde diriltmişlerdir.[738] İngiliz hükümeti, Anadolu'da İstanbul'un yetkisini ve Padişahın egemenliğini reddeden bağımsız ve muhtemelen oldukça aşırı ve Avrupa aleyhtarı bir yönetimin kurulmasına yol açacak şekilde olayların gelişmesi ihtimalini göz önünde bulundurmalıdır.[739]

Amiral Calthorpe: Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasının Batı Anadolu'daki işgali tahdid kararı milliyetçi cereyanı durdurmak için çok geç çıkmış bir karardır.[740]

> 25 Temmuz'da Calthorpe merkeze, Mustafa Kemal'e asi muamelesi yapılması için ısrar edeceğini bildirdi. Fakat İngiliz Yüksek Komiseri'nin dedikleri birbirini hiç tutmuyordu. 27 Temmuz'da aynı kişi, seçimlerin önlenmesi halinde Anadolu'da İstanbul'un yetkisini reddeden bir hükümetin kurulması ihtimalini öngörüyordu.[741]

Calthorpe muhtırası zeylinde, Fevkalâde Komiserliğin Ermeni ve Grek dairesi memuru Yüzbaşı Perry Hadkinson'un 21 Temmuz tarihli raporu yer alıyor. Hadkinson; *Bursa, Bandırma ve Balıkesir bölgelerini gezmiş*tir. *Bir zamanlar "normal haydutluk ve yol kesicilik" olarak nitelenen bir durum, İzmir'in işgali üzerine, "özellikle Yunan işgal güçlerine, ayrıca başkentteki yasal yönetime karşı ulusal akım biçimini almış*tır. *Bandırma, Manisa ve Kırmasti ilçelerinde birçok örgütlü çetelerin, Müdafaa-i Hukuk Komitesi adlı ulusalcı Türk örgütünün "kışkırtmasıyla" eyleme geçtikleri ve ulusalcı akıma katıldıkları* tesbit edilmiştir. *Bu çetelerin çevreye yaymış oldukları tedhiş öyle bir kerteye gelmiştir ki, Soma ile Manisa arasındaki bölgede Müslümanlarla Hıristiyanlar evlerini bırakarak kentlere ve büyük köylere sığınmışlardı*r.[742]

28 Temmuz 1919. Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti, Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'ı intihab kararını İngiliz Fevkalâde Komiserliğine nota verdi.[743]

İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson: *Mustafa Kemal'le, o sırada devam eden Konferans hakkında çok uzun ve çok ilginç bir mülakat yaptım ve Konferans'ta varılacak son ve resmi kararlar hakkında beni bilgilendireceğini ifade etti*.[744]

İngiliz Fevkalâde Komiseri vekili Amiral Webb, Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

> İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Türklerle Yunanlılar arasındaki geçimsizlik artmıştır. İşgal sırasında akan kan Türkiye'nin her tarafından kötü etkiler yaratmıştır. Türkler olaylar karşısında son derece yılmış durumdadırlar. Bu onları tehlikeli olmıya sevketmiştir. Gerginliğin gerçek sebebi, durumun ortada

---

737 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 5.

738 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 169, dipnot 16.

739 Salâhi R. Sonyel. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* içinde (c. 1, s. 99). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

740 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 704; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 480.

741 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 500. "Mustafa Kemal'in Anadolu'da fiilî (de facto) bir yönetim kurma emeli, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe tarafından önceden sezilmişti." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 99. "Tezat içinde zafer politikası" şeklinde kavramsallaştırılmış çelişki siyaseti, Osmanlı meşrutiyet idaresini tezyif, Mustafa Kemal askerî cumhuriyet yönetimini mahirane terviç ediyordu. Meşrutiyet unsurunu itibardan düşürmeye matuf tazyiklerde bulunuyordu.

742 IDA, FO 371/4220/115544; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 198.

743 FO, 371/4227, 115577; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 458, dipnot 19. Sina Akşin, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserlikleri arşivinden istifade etmemiştir. Sadece İngiliz arşivini kullanarak küllî yargılarda bulunması, Akşin'in en zayıf noktası.

744 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 269.

bulunuşudur. İki taraf da bir "fait acompli" yaratarak kararın kendi leyhlerinde olmasını sağlamağa çalışıyor. Yunanlılar içlere doğru ilerlemeğe, Türkler ise iyi bir savunma ile milli hislerin kudretini göstermeğe çaba harcıyor. İzmir çıkarmasına kadar Türk halkını sakin tutmakta başarılı oluyorduk. Kötü valileri, mutasarrıfları değiştirip, Türk Hükümetine istediğimizi yaptırmak suretiyle barış anlaşmasının imzalanmasına kadar Türkleri olay çıkarmadan idare edebilecektir. Fakat İzmir'in işgali her şeyi altüst etti. Yunanlılarla Türkler birbirlerini öldürüyor. Mustafa Kemal Samsun civarında faaliyette ve dize gelmeği reddetmektedir. Rauf Bey ve diğerleri de Bandırma'da boş durmuyorlar. İzmir'in işgali ile taraflar arasına ayrılık tohumları atılmıştır. Bu ihtilâf korkunç kanlı safhalar arzetmiştir. Taraflar şimdi Müttefiklerden, bilhassa İngiltere'den duruma elkoyarak, bir hal çaresini bulmasını beklemektedir.

Herşey bir yana, bu son çatışma ile bir devleti ekonomik ve mali bakımdan uçurumun kenarına getirmekle, refah ve güvenliklerini üzerimize aldığımız ve bu hususta protestolar yağdırdığımız binlerce hıristiyanın kaderi ümitsiz maceralara terkedilmiş olmaktadır. Bütün bunlardan çıkan sonuç, sadece Türkiye'ye çok erken bir barış getirmenin lüzumu olabilir. Ne kadar zorlayıcı olursa olsun, mümkün olduğu kadar çabuk barış şartlarını tesbit edelim.[745]

29 Temmuz 1919. Paris Sulh Konferansının *büyük işi olan Versay Antlaşmasından sonraki ay oldukça durgun ve sessiz geçti. Fakat bu durgunluk ağustos başlarında dağılıverdi. 29 temmuz'da White, Dışişlerine bir telgraf çekerek Clemenceau'nun kendisine, Yunanlılar ile İtalyanların Batı Anadolu'yu işgal konusunda anlaştıklarından şüphelendiğini söylediğini bildirdi. White, bu anlaşma hakkında Titoni'den bilgi istedi. Titoni, böyle bir anlaşma olmadığını, ancak Venizelos ile görüştüklerini ve bir anlaşmaya varmayı umduklarını söyledi. Clemenceau da White'a, Türk antlaşmasının, Amerika Mandası sorununun karara bağlanmasına kadar geciktirilmiş olmasından memnun olduğunu bildirdi. Kendisi, "İngilizlerin Suriye üzerinde güttükleri amaç üstünde büyük ölçüde şüpheciydi," diyor White. Ona göre, Lloyd George, birçok defa Suriye hakkında sözünden caymıştı ve kendisiyle Balfour, Türkiye antlaşması yapılmazdan önce, bu sorunun bütününü bir karara bağlamak istemektedirler. White, bu konuşmayla ilgili olarak Washington'a gönderdiği raporda ayrıca, Balfour'un kendisine, Suriye'nin Fransa'ya verilmesinden korktuğunu fakat, var olan şartlar altında başka bir çözüm yolu da bulunmadığını söylediğini, bildirdi. "Bliss ve ben, Anadolu sorunlarına son biçimi vermenin geciktirilmesinin, Asya durumunda büyük sakıncalara yol açacağı düşüncesindeyiz.." diyen White,* [ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Başmurahhas Frank] *Polk'un da aynı teşhisi koyduğunu ekliyordu*.[746]

Heyet-i Vükelâ, Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) tutuklanmalarına karar verdi.[747] Dahiliye Nâzırı Âdil, tevkif kararını vilâyetlere tamim etti: *M. Kemal Paşa ve Rauf Bey haklarında önceleri hükümetçe pek büyük bir hiss-i itimat perverde edilmekte olduğu halde, son zamanlardaki hareketleri hükümeti bu tarzda evamir itasına mecbur etmiştir. . .*[748] İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin gazetesi[749] *The Orient News*, bu tevkif kararıyla şöyle *alay* edecektir: *Bu, tıpkı Lenin ve Trotzki'nin tevkiflerini emretmeye benzer*.[750] *29 Temmuz'da İngilizlerin teşvikiyle* [tazyikiyle]*, Meclis-i Vükela'dan Mustafa Kemal'i tutuklama kararının çıkması, ulusal hareketle İstanbul arasındaki ilişkileri*

[745] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 28-29.
[746] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 195.
[747] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 11.
[748] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138-139.
[749] Zeynep Demir. (2016). *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. VII, 10, 12). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul. *The Orient News*in idarehanesi İstanbul Pera'daki Kroecker Otel'de idi. Bu otel, aynı zamanda, İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu İstihbarat Şefi Yüzbaşı John Godolphin Bennett'in ofisine de ev sahipliği yapmaktaydı. Nitekim gazetenin bünyesinde *İngiliz istihbaratından pek çok yazar* bulunuyordu (Demir, 2016, s. 22, 25).
[750] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 139.

geri dönülmez bir noktaya getirmiş bulunuyor, iki yan arasında amansız bir mücadelenin kapısını açıyor.[751] İngilizler Osmanlı içişlerine karışmadıklarını iddia ediyor fakat çok kurnaz biçimde dahiliyeye müdahale ediyor, Mustafa Kemal cuntasını İstanbul'a karşı bıçak bileyor.

Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'e rapor gönderdi. *Kavak, Havza, Amasya ve Tokat temsilcileri yerlerinden kıpırdamadıkları gibi, Erzurum'a gitmek niyetinde de değiller*.[752] Perring, *Amasya konutanlığına yeni atandığını* belirttiği *Arif Bey*le mülakat etmiştir. *Erzurum Kongresine çok az sayıda delegenin katıldığını, bunlar arasında özellikle Kars'dan gelen birçok Bolşevik temsilcisi bulunduğunu* bildiriyor. Arif, *ulusal akımın başarısızlığa uğradığını, bununla birlikte, malî durumun sağlam olduğunu ve son günlerde Suşa'da bulunan Enver Paşanın, M. Kemal'le sıkı temas halinde olduğuna inandığını* Perring'e söylemiştir.[753]

Temmuz ayının son günlerindeyken Trabzon Valisi Mehmet Galib'in belirttiğine göre *hükümet, Mustafa Kemal'in Mebusan Meclisi'ne adamlarını doldurduktan sonra hükümeti düşürüp Vahdettin'i tahttan indireceğinden* şüpheliydi.[754] *Kâzım Karabekir'e açıkladığı gibi, Mustafa Kemal'in bir Mahmut Şevket olup, onun gibi, verdiği söze rağmen, Padişah'ı tahttan indireceğinden korkuluyordu*.[755]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'den Hariciye Nâzırı vekili Curzon'a muhtıra:

> Türk subaylarınca kışkırtıldıkları kuvvetle muhtemel olan,[756] Beyazıt ve Kara Kilisede on bin Kürt Ermenilere karşı ayaklandı. Biz şimdi çok garip durumdayız. Bu uzak bölgelere ve bu kuvvetlere karşı bir şey yapamayız. Sulh şartları müslümanların çok aleyhine ve hristiyanların çok lehine olması üstelik Büyük Ermenistan hakkındaki söylentiler, Kürtleri Türklerin yanına itiyor.[757] Savaş Nahcivan yakınında ve Olti'nin güneyinde vukubuluyor;. . . Büyük Ermenistan sözü millî hareket ateşini alevlendiriyor;. . . Kürtleri tekrar sırtsırta Türklerle bir hizaya getiriyor. . .[758]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İttihatçıların faaliyetleri* endişe vericidir. *Bekir Ağa Bölüğü'nden kaçanlar Doğu Anadolu'daki olaylarla* iltisaklıdır.[759]

İngilizlerin Şarkî Anadolu'daki siyaseti, rüşeym haldeki milliyetçi harekete hem motivasyon sağlamış hem gelişim mahalli bahşetmiştir. 12 Nisan 1919'da Kars'daki kongre hükümetini bilfiil müdahale ederek dağıtan İngiliz askeriyesi, yeni bir kongre hükümeti suretinde teşekkül etmekte olan Mustafa Kemal askerî cuntasına silâhla bilfiil müdahale etmiyordu. Bilakis İslâmlar ile Ermenileri harbe sevkediyor, emniyet ve asayiş buhranını terviç ediyor, askerlerini kademe kademe terhis ediyor ve yerine de Osmanlı Devleti dahilinden Batıcı vekiller bırakıyordu[760]. Bu babda kısa bir ufuk turu faydalı olacaktır:

> 1878'de Rusya'ya terkedilen "Elviye-i Selâse" yani Kars, Ardahan ve Batum için "Brest-Litovsk" barış sözleşmesine dayanılarak 14 Temmuz 1918 tarihinde plebisit yapılmış; oylama üç livanın da Türkiye'ye

---

751 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 500.

752 FO/4158/118399; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 94.

753 FO/4158/118399; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 106-107.

754 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 100; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 461, dipnot 26.

755 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 587, dipnot 351.

756 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 11.

757 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 203.

758 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 44-45.

759 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 611.

760 Örneğin Kars'daki İslâm Şûrası Hükümetinin askerî dayanağı 9'uncu Ordu Kumandanı Yakub Şevki (Subaşı) içki içmeyen, beş vakit namazını kılan mazbut bir Müslümandı. Mustafa Kemal öyle değildi: George W. Gawrych, *Genç Atatürk*, 2014, s. 239.

katılması sonucunu vermişti. Bu üç sancak halkının gönderdiği bir heyet Sultan tarafından bundan dolayı da tebrik edilmişti. Sonradan Amiral Calthorpe: "Kuvayı Osmaniye'nin derhal kablelharp hudut dahiline celbini" talep ettiği zaman Rauf "bu üç sancak tahliye edilecek olursa sahipsiz kalacağını" sakınca olarak ileri sürmüştü. Calthorpe bu mahzura karşı kulaklarını tıkamamazlık edemeyerek "Maveray-ı Kafkas'ın geri kalan kısmı Müttefikler tarafından mahallî durum tetkik edilerek talep olunursa tahliye" edilmesi formülüne bağlıyarak Maveray-ı Kafkas'ın tamamiyle tahliyesinde hemfikir olduğunu beyan etti. Londra'daki Ermeni göçmenlerinin ısrarları üzerine boşaltmanın bir ay içinde yapılması 11 Kasım'da Milne'nin emri üzerine Chilton tarafından, 14 Kasım'da da Enzeli'de bulunan General Thompson tarafından istendi. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın da tahliyenin mahzurlarına dikkati çekmesi üzerine Murphy 24 Kasım'da "Müttefik Devletler Harp Şûrası"nın tahliyenin vukuu için ısrar ettiğini söylemek suretiyle mukabelede bulundu. Yakup Şevki Paşa'nın da bu takdirde bir anarşinin vukuundan korkulacağını söylemesi üzerine ise Calthorpe "Ermenistan'daki durumun incelenmesi için seçkin subaylar gönderilmesinin uygun görülmesini" 28 Kasım'da War Office'den rica etti. 24 Aralık'ta War Office'in Calthorpe'a gönderdiği Ermeni kaynaklarından çıktığı aşikâr bir haberde "Ermeni bölgesinde yağmaya uğrayan pek çok Ermeni emlâkinin Şevket'in kuvvetleri tarafından alelâcele kaldırılıp götürüldüğü" bildiriliyordu. Bundan sonra General Forestier-Walker 7 Ocak 1919 tarihinde idarenin, 200 kişilik İngiliz askerî müfrezesi refakatinde 12 Ocak'ta Kars'a gelecek olan bir Ermeni heyetine devredilmesini istedi. Mamafih 13 Ocak'ta Kars'a gelmiş olan General Beach o aralık orada geçen olaylar karşısında anlayış gösterdi.

Mütarekenamenin 11. maddesine göre "Elviye-i Selâse"nin boşaltılmasının hesaba katılması gerektiğinden, 5 Kasım 1918'de Kars'taki Türk çoğunluğunun haklarını savunmak üzere bir "İslâm Şûrası" teşkil edilmişti. Mutasarrıf Hilmi (Uran) ile Yakup Şevki (Subaşı) Paşa son kıtalar çekilinceye kadar bu Şûra'ya kıymetli yardımda bulundular. 7 Ocak 1919'da Yakup Şevki General Forestier-Walker ile görüşmek üzere bir kere daha Kars'a geldi. 13 Ocak'ta bir İngiliz taburu ile Kars'a giren General Beach "İslâm Şûrası"nı tanımaya hazırdı; yalnız Şûra üyeleri listesinin bildirilmesini rica etti. Bu aralık son bulan seçimlerden sonra 17 Ocak'ta bir kongre toplandı. Kongre bir Anayasa kabul etti ve "Cenubigarbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi"ni seçti. Bunun üzerine İngiliz Garnizon'u Ermeni göçmenlerin buraya yerleşmelerine muvafakat edilmesini istedi. Hükümet bunu reddedince General Milne 6 Şubat'ta İngiliz Harbiye Nezareti'ne şu raporu yolladı: "Şimdilik sırf Müslümanları temsil eden idarî meclis hayli memnunluğu gerektirir bir şekilde askerî hükümetle birlikte yürümektedir. . . (fakat) binlerce Ermeni mültecinin. . . geri dönmelerine müsaade etmemektedir. Milliyetçi Müslümanların hareket tarzları ya değişmeli veya bu işin bir çaresine bakmalıdır. Herhalde. . . Ermenilerin dönmelerini temin için. . . hazırlıklı olmamız lâzım. . . onların korunmalarını sağlamak, bir *kuvvet gösterisi* olmadan tabiatiyle mümkün (olmıyacak)." Thompson 26 Mart'ta durumu inceleyerek pek acayip ve şüpheli buldu, keyfiyeti 1 Nisan'da Batum'da Milne'e bildirmesi üzerine Milne zora başvurulması emrini verdi. Thomson'un; Kars'da Bakû'dakinden -ki burada Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ni 28 Aralık 1918 de "yegâne meşru mahallî hükümet" olarak tanımış bulunuyordu- bambaşka bir yolda hareket etmesi hiç de kolay olmasa gerekti. 12 Nisan'da Cihangiroğlu İbrahim Hükümetini tevkif ederek Malta'ya sürdü. Ertesi günü Ermeni Osebyan ile Garganof idareyi ele aldılar, müteakip haftalarda diğer yerlerdeki "Millî Şûralar"da -bütün Ermeni hücumlarını başariyle püskürten Oltu ile Kağızman hariç olmak üzere- kaldırıldı; fakat diğer bütün yerlerde de, bilhassa İngiliz kıtaları çekildikten sonra mücadele devam etti. Böylece Calthorpe 29 Temmuz 1919'da Foreign Office'e Milne'nin bir raporunu gönderdi: "Savaş Nahcivan yakınında ve Olti'nin güneyinde vukubuluyor;. . . Büyük Ermenistan sözü millî hareket ateşini alevlendiriyor;. . . Kürtleri tekrar sırtsırta Türklerle bir hizaya getiriyor. . ." Kesin sonuç; mağlûp Ermenilerin 2 Aralık 1920'de kabul etmek zorunda kaldıkları Gümrü Barışına vardı. Alfred Rawlinson İngiliz politikasını şu isabetli hükme bağlamaktadır: "Memleketimizin yüksek idarecileri, hikmet sahibi oldukları halde, Kars ili[nin] Yeni Ermenistan Hıristiyan Cumhuriyeti'ne devir ve teslim edilmesini ve bazı Britanya kıtalarının, bu harekâtın icrasına nezaret etmek üzere, oraya gönderilmesini Avrupa Yüksek Şûra'sında müdafaa ettiler ki, bu husus aynı Yüksek Şûra'nın işlediği birçok siyasî hataların birincisi olmuştur; Şûra'nın bu memleketler hakkında verdiği kararların tatbik mevkiine konulabilmesi, bu yerlerin ancak büyük Avrupa askerî kıtalarının devamlı idaresi altında mümkün olacak sürekli işgaline bağlı olmak düşüncesine dayanıyor; halbuki bu kıtaların yakın bir gelecekte çekilip gideceklerine dair bir karar alınmıştır. Bu kararın nefsi Kars ilinde Ermeni'lerin gelecekleri ile ilgili şu neticeyi doğurdu; Tatar halkının o havalide tamamiyle ufaklı büyüklü askerî müfrezeler teşkil etmesi. . . O zamanlar Ermeniler'in hayatı, Britanya kıtalarının himayesinden uzak

> olduğu için, emniyet altında değildi. Tatar halkı da. . . Kars ilinde, memleketi kontrol etmek üzere, Başkan Wilson'un self-determination parlak fikri altında. . . mahallî bir parlamento veya Şûra kurmayı tasarladı. Öyle sanıyorum ki, memleketlerinin, Türk ve Tatar Müslüman unsurunu Avrupa askerî kıtalarının desteği olmadan hiçbir zaman ve hiçbir suretle hüküm ve idare kudretinden maddeten de mahrum bulunan Hıristiyan Ermenilere pişkeş çekilmesi kararı karşısında bu Müslümanların tavır ve hareketlerine karşı anlayış hattâ sempati göstermemeye imkân yoktur..."[761]

30 Temmuz 1919. ABD mandater yönetimini kabul ettirmeye çalışan Müdafaa-yı Milliyeci Bekir Sami (Kunduh), Erzurum Kongresi Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Dünyânın en büyük İslâm Devleti bulunan İngiltere Hükûmeti, hiçbir zamân: Kuvvetli, Müstakil ve Hilâfeti İslâmiyye'yi hâiz bir Hükûmeti İslâmiyye'yi, arzu etmiyeceği, bir emri bârizdir*.[762]

Meclis-i Vükela, Meclis-i Mebusan intihabı için *kararname-yi mahsusa* tamim etti: *1) Dahiliye hemen hazırlıklara girişilmesini temin edecek; 2) Vali, mutasarrıf ve kaymakamların "bitaraf ve şayan-ı itimat zevat-ı muktedireden" olmaları sağlanacak, bu niteliklere uymayanlar "acilen" değiştirilecek; 3) 25 Eylül 1328 günlü geçici kanun gereğince askerlikle ilişkili herhangi bir kimse oy kullanamayacağına göre, bu gibilerce seçime katılınmaması ve karışılmaması için, Harbiye ve Bahriye nezaretleri tamimde bulunacaklar; 4) İşgal altındaki yerlerde seçimlerin yürümesinde kolaylık gösterilmesi için, Hariciye girişimlerde bulunacakt*ır.[763]

Heathcote Smith, Karadeniz teftiş raporunda *Mustafa Kemal'in iç bölgelerden Trabzon kıyılarına tahılın gelmesini önlemesi ve bilinen öbür faaliyetleri yüzünden, Trabzon'un işgalini ve jandarmanın müttefikler arası denetim altına sokulmasını* istiyor. Trabzon'un işgalini Yarbay Alfred Rawlinson da istemiştir durumdadır.[764]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a Türkiye'nin ahvali hakkında muhtıra gönderdi:

> Umumî asayiş gittikçe daha fenaya gidiyor. . . millî hareketin yayılması haydutluğa taze şiddet vermiştir, bir Haçlılar Seferi için toplanan kuvvetler tahsisan Türk bağımsızlığının savunulması içindir. . . M. Kemal Paşa ve onunla birleşenler. . . nüfuzlarını mahallî memurlara zorla kabul ettirmektedirler. . . hareket kendiliğinden olma değil. . . ama İttihat ve Terakki Komitesinin liderlerinin teşvikiyle, hâlâ mevcut teşkilâtın da yardımı ile bir lâzime gibi meydana gelmiş görümektedir.[765]

Calthorpe'nin muhtırasına göre *kamu güvenliği gittikçe* kötüleşmekte, *Millî Hareket* hızla yayılmaktadır. Mustafa Kemal ve kadrosu merkezî hükûmetle bağlarını koparmış; henüz müstakil bir hükümet kurulmamışsa da merkezî hükümetin hâkimiyeti silinmektedir. *Millî Hareket* şu sebeblere binaen hızla sirayet etmektedir: (*i*) Anadolu'daki Yunan ve İtalyan işgalleri; (*ii*) Pontus Cumhuriyetinin ve Ermenistan Cumhuriyetinin kurulacağı söylentileri; (*iii*) İttihadçıların desteği; (*iv*) merkezî hükümetin güçsüzlüğü. Binaenaleyh *tevkifler ve sürgünler Millî hareketi pek* de önleyemeyecektir.[766]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiserliğini ziyaret ederek Siyasî Müsteşar Thomas Hohler'le görüşüyor: *Komiteler* [İttihad ve Terakki] *gene 9 başlı yılan kafalarını kaldırıyorlar ve*

---

761 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 42-45.

762 *Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A.III-3, D.14, F. 8; Aktaran: Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 266.

763 Meclis-i Vükela Mazbataları, 216/356; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 458.

764 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 503.

765 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 168-169.

766 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XXXVI.

kabinesi üyeleri ondan (M. Kemalden) çekilmek için emir alıyorlar.[767] Sadrazam, *M. Kemal'le Hüseyin Rauf'un tutuklanmasıyla ilgili emrin gönderilebilmesi için bütün bir gün çalıştığını, bu konuda askerî şahsiyetlerin, özellikle Savunma Bakanının kendisine karşı çıktığını, İstanbul'daki akımın başında İzzet Paşa, Ahmet Rıza ve Çürüksulu Mahmut'un bulunduklarını ve Veliahtı tamamen ağlarına düşürdüklerini* söylüyor. Sadrazam, *Anadolu'da toplanan ulusal kongrelerden zaman zaman önemsiz olarak söz ediyor* fakat *içerideki durumun çok ciddî olduğunu itiraf ediyor*. *İllerin başkentle ilişkilerini kesmeleri ihtimaline değinerek, Padişahla kendisi görevlerinden çekildikleri takdirde güvenliklerinin İngiltere tarafından güvence altına alınıp alınmıyacağını soruyor; Tom Hohler, buna, durumun Londra'ya bildirilmesi gerektiğini karşılığını veriyor*.[768]

Hohler'in Amiral Calthorpe'ye aktardığına göre Sadrazam, *iç durumun büyük tehlike arz ettiğini, bir çıkmaza doğru gidildiğini, kabine üyelerinin milliyetçilerden durmadan istifa etmelerini isteyen mektuplar aldıklarını, işlerin işlemez halde olduğunu söylemiştir*. *Sadece Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklanmasıyla ilgili emri çıkarabilmek için 15 gün uğraştığını, emre muhalefetin daha çok askerlerden geldiğini, Harbiye nazırının* [Ferik Mustafa Nazım'ın] *vatan haini olduğunu, hareketin başında* [Ahmed] *İzzet* [Furgaç] *Paşa, Ahmet Rıza ve Mahmut Çürüksulu'nun bulunduğunu, bunların veliahtı avuçlarının içine aldıklarını anlatmıştır*.[769] Sadrazam Paşa, mezkûr eşhasın *İstanbul'da iktidara karşı çevrilen dolabın içinde* bulunduklarını belirtiyor ve *bu hareket*i *Saray ve İngilizler açısından özellikle anlamlı -ve tehlikeli- kılan* hususiyeti *başta İzzet Paşa olmak üzere bu kişilerin yeniden canlanmış bulunan ABD mandası akımının içinde olmaları*dır diyor.[770] Sadrazam Ferid Paşa, mezkûr müşkilat sebebiyle *istifa etmek istediğini, sadrazamlığı Tevfik Paşa'nın kabul etmemiş olması ve Padişah'ın da İzzet Paşa veya başka birine güvenmemesi nedeniyle görevinde kalmak zorunda bırakıldığını belirtmiştir*. Sadrazam *bu izahattan sonra sadede gelerek, lüzumu halinde Padişah'ın ve kendisinin İngilizler tarafından korunup korunmayacağını sordu. Hohler, bu hususta Londra'nın talimatına ihtiyaç duyulacağı, ancak talimat gelene kadar gerekirse meselenin, lehlerine mütalaa edileceği cevabını verdi.* Damad Ferid Paşa*,* her zamanki gibi diplomatik manevrasını icra ederek *"Padişah Hazretleri, İngiliz ve Fransız temsilcilerini ziyaret etmemi söyledi. Ancak olumlu bir sonuç beklemediğim için, Fransız'ı görmeyeceğim. Görevim boyunca, devlet yönetiminde daima İngilizlerin yardım ve fikirlerine değer verdim. Fakat maalesef, bugüne kadar İngilizlerin telkinlerinden faydalanılmadı. Sonuç da böyle oldu. Şimdi her zamankinden daha fazla Allah ve İngiltere'den başka ümidim olmadığıma inanıyorum"* demiş ve İngiliz Fevkalâde Komiserliği binasından ayrılmıştır.[771] Hohler, Sadrazam Paşa mülakatından sonra yazdığı raporda, *İzzet Paşa'nın uyarılmasını* istiyor ve *bir İttihat ve Terakki hükümeti ihtimalini önlemek üzere, Paşa'yı ve belki bazı arkadaşlarını tutuklayıp sürmek gerekebileceğini işaret* ediyor.[772]

---

[767] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 169.

[768] FO/4227/115591; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 110.

[769] Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 56.

[770] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 501. Taner Baytok, Sadrazam Paşa ile Hohler mülakatındaki kritik ABD mandası mevzuundan nedense bahsetmemiştir.

[771] Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 56. İttihadçı Karakol Cemiyeti Reisi Kara Vasıf, Ağustos 1919'da "Erzurum Kongresi Reisi" Mustafa Kemal'e Amerikan mandasının kabulünü isteyen uzunca bir mektub göndermiş ve bu mektubda Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesindeki millîci acentadan bahsetmiştir: "Kabine, karîben düşecek. Harbiyye Nâzırı Nâzım Paşa, (Meclis-i Vükelâ'ya Me'mur Ahmed Hamdi) Abuk Paşa (1859-1923), (Hâriciyye Nâzırı, Kırımlı ve "Son Osmânlı Sadria'zamı Milliyetçi Ahmed) Tevfik (OKDAY) Paşa (1845-1936), Adliyye Nâzırı Mustafâ Efendi, Harekâti Milliyye'yi lekedâr etmiyorlar, bunu, millî görüyorlar; ve şiddetle mücâdele ediyorlar.." Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 282.

[772] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 501.

Anlaşılıyor ki Millîciler Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye nüfuz etmişler ve idareyi kilitlemişlerdir. Heyet-i Vükelânın askerî kanadı Milliyetçi acentasıdır. Veliahd Abdülmecid, Padişah Vahideddin Hân'a karşı bir koz suretinde kullanılmakta ve böylece Hanedan-ı Osmanîye tefrika sokulmaktadır. Telgraf hatları ise merkezî hükûmet ile taşra arasındaki muhaberatı kesmesinin de ötesinde Milliyetçilerin propaganda vasıtası haline gelmiştir.

Harbiye Nâzırı Nazım, Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) tevkif edilmesine dair Meclis-i Vükela kararını askerî makamlara tamim etti.[773] Harbiye Nâzırı Nazım ve Dahiliye Nâzırı Âdil imzalı talimatname, tahkik heyetlerine verildi:

> Uzun girişimde, Ege'de Demirci Mehmet Efe ve Şükrü "nam-ı müstearlı" kimselerin, her yana haber salarak, çetelere çağrılıp da gelmeyenlerin idam olunup, evlerinin yakılacağını duyurdukları, öte yandan Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in askerlikten istifa ile kongre toplamak, halkı tahrik edecek bir beyanname yayımlamak (bu, istifayı bildiren genelge olabilir) ve Doğu Anadolu'da çete örgütlenmesine "germi" vermek gibi davranışları anlatılıyordu. Talimata göre, gerek çete kurmak gerekse kongre adı altında toplantılar yapmak, "ahkâm-ı kavanine mugayir emnu asayişi muhill" idi. [..] Daha sonra, Ege'de asayişsizlik olmadığı halde, Yunanlılar kanlı işgallerde bulunduklarına göre, asayişi bozuk gösterecek "böyle" davranışların yurdu işgal ve "maazallah" ulusal varlığı tehlikeye düşürecek ne fırsatlar verebileceğinin ortada olduğu anlatılıyordu. Bundan sonra mülki ve askeri görevlilerden yakınılıyor ve heyetlere şu ana görevler yükleniyordu: 1) Her iki kesimdeki görevlilere verilen buyruklar incelenecek, buyruklar ya da görevliler arasında uyuşmazlık olup olmadığı ve buyruklara uyulup uyulmadığı denetlenecekti. 2) Çete ve kongre hareketinden sorumlu olanlar ve görevlilerin yardım ya da hoşgörülerinin bulunup bulunmadığı saptanacaktı. 3) Mustafa Kemal, Rauf Bey, Demirci Efe, Hacı Şükrü'nün yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için buyruk verildiğinden, bunun sonucu incelenecekti. 4) Halka öğütler verilecekti. 5) İyi niyetle çetecilik yapanlara, yanlış yolda oldukları anlatılıp, silahlarını teslim etmeleri sağlanacaktı. 6) Denetlemeler sonucu merkeze düzenli olarak raporlar gönderilecek, yerleri değişmesi ya da azledilmesi gereken memurlar bildirilecekti.[774]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Mustafa Kemal ile Hüseyin Rauf'un İstanbul'dan fevkalâde salahiyetle Anadolu'ya gönderilmiş olmalarına hayret etmektedir:

> İngiliz eğitimi ne ve diline rağmen ki barış görüşmelerine katılmasının da sebebi budur, Rauf Bey'in aşırıcı olduğu ve savaşta nasıl bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu sebeple İstanbul Hükümeti'nin durumu öngörmesi gerekmekteydi. Aynı şey Kafkasya'da olan Enver Bey'in yerine geçirilen Mustafa Kemal için de geçerli. Özel yetki ile gönderilmesinin mantıklı bir açıklaması var mıdır? Nasıl karar verilmiştir bu duruma? Enver ile işbirliği yapmış böyle bir kişiye nasıl güvenilmiştir?[775]

Akademik, liberal, sabık Washington Büyükelçisi James Bryce, İngiltere Avam Kamarasına beyan etti: *Yurtlarından edilenler* [Ermeniler] *yurtlarına dönüp ekim dikim yapabilirler ama Genç Türkler Anadolu'daki halkı bu insanlara karşı kışkırtıyorlar*.[776]

---

[773] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 138. "Erzurum'da K. 15 Kumandanlığı'na. Bizzat açılacaktır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf [Orbay] Bey'in mukarrerat-ı hükümete muhalif ef'al ve harekatlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersaadet'e izamları Babıalice bittensip mahall-i memuriyetine evamir-i lazıme verildiğinden Kolorduca da ciddi muavenette bulunulması ve neticesinden malumat itası rica olunur. Harbiye Nazırı Nazım" Kâzım Karabekir'in *Milliyet* gazetesine gönderdiği 11 Mayıs 1933 tarihli mektubundan; Aktaran: Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 165. Harbiye Nazırının hususî telgrafının bir sureti de şu kaynakda mündericdir: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 240-241.

[774] Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 32-35; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 462-464.

[775] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 73.

[776] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 32.

31 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Telgraf zeylinde 30 Temmuz tarihli Sadrazam-Hohler mülakat tutanağı bulunuyor. Calthorpe, Sadrazam Damad Ferid'in, *kabinesinin yetkisinin sarsıldığını kabul etmek istemediğini; bu hükümetin iyi niyet göstermesine, Damat Ferit'in Osmanlı imparatorluğunun tek umudunun İtilâf devletlerinde olduğuna inanmasına, gerçekten onlardan yana görünmesine rağmen, hükûmetin durumunun sarsıntıda olduğunu, emirlerinin illerde yerine getirilmesini sağlayamadığını, ancak İtilâf devletlerinin kesin çabalarıyla iktidarda tutulabileceğini bildiriyor. Padişahla Damat Ferit'in kişisel güvenliği konusuna da değinerek, her ikisinin de Bırakışma koşullarına uyarak bunları uygulamak yönünde ellerinden geleni yaptıklarını, dolayısıyla kendilerine her türlü saygının gösterilmesi, onlara dokunulmaması ve güvenliklerinin korunması için tedbir alınması gerektiğini belirtiyor*.[777]

Calthorpe, Bâb-ı Âlî askerî dairelerin İttihad ve Terakki Cemiyeti bakiyesi Milliyetçiler tarafından deruhte edilmiş olduğunu ve bu durumun da Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesinin elini kolunu bağladığını belirtiyor:

> … Sultan ve Sadrazam korunmalı. Muhtıradan da görüldüğü üzere, hükümet iyi niyetli, İtilaf Devletleri'ne taraftar ve Türk İmparatorluğu'nun kurtuluşunu bunda bulan bir hükümettir. Ancak, içerisinde, kendine sadık olmayan unsurlar vardır. Emirlerini Anadolu'da kabul ve tatbik ettirecek takatta değildir. Ancak İtilaf güçlerinin kararlı ve ısrarlı gayretleriyle iktidarda kalabilir. Fakat prensibimiz mümkün olduğu kadar Türklerin iç işlerine karışmamaktır. Yunanlıların İzmir'i işgali, bütün halkın gözünü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çeviren esef verici bir olay olmuştur.[778]

Calthorpe, *Padişah ve Sadrazam'ın kişisel güvenlikleri için her türlü tedbirleri almanın yerinde olacağını, çünkü bunların bırakışmanın uygulanması için ellerinden geleni yaptıklarını* bildiriyor. Fakat Calthorpe, *İzzet Paşa ve İttihat ve Terakki hükümeti* mesailini siyasî müsteşarı Thomas Hohler'den farklı mütalaa ediyor. *Balfour'un kendisine yazdığı 9 Kasım 1918 günlü mektubundaki görüşü benimseyerek, sert barış şartlarını bir İttihat ve Terakki hükümetine uygulatmanın daha kolay olacağını, bir İzzet Paşa hükümetinin taşrada sözünü dinletebileceğini ve İstanbul'daki parlamento ile birlikte İtilaf Devletleri kuvvetlerinin "güçlü etkisi" altında olacağını belirtiyor*.[779]

Kanuna aykırı surette kongre tertipledikleri gerekçesiyle Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) derdest edilmeleri ve İstanbul'a getirilmeleri hakkında Dahiliye Nezâretinin vilâyet memurlarına tamim ettiği emir, gazetelerde yayınlandı.[780]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mühim olarak harekât-ı milliye başladığı zaman M. Kemal ve Rauf'u kimse tanımıyordu. Bunlar sonradan iltihak ettiler*.[781]

> Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücâdele'ye girdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.[782]

---

[777] FO/4227/115591; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 110.

[778] Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 57.

[779] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 707-710; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 502.

[780] Alemdar, 31 Temmuz 1335-1919, Aded 127-1527, *Hilâf-ı Kânun İctimâ'lar ve Teşebbüsler,* s. 1; Tasvîr-i Efkâr, 31 Temmuz 1335-1919, Numero 2798, *Ta'kîbât Emri,* s. 1. *İstiklâl* gazetesinde dikkat çekici bir detay: "İstifa edip Doğu illerinde çiftçilikle uğraşmak isteyen Mustafa Kemal.." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 16.

[781] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 613.

[782] Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, 1992, s. 219.

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal, Rauf ve Hacı Şükrü'nün asi olduklarını ve derdestlerini hükümet ilan ediyor.*[783] Sabık Binbaşı Hacı Şükrü'nün Miralay Şefik'e (Aker) şöyle dediği nakledilmektedir: *Demirci Mehmet Efeyle Nazilli'de Cumhuriyet ilan edeceğiz, Nazilli Cumhuriyeti'ni kuracağız*.[784] Mahmut Celâl(eddin) (Bayar), hatıratını ilk kez 1965 senesinde neşr ve meseleyle alakalı olarak şu cümleleri derc edecektir: *Hacı Şükrü Bey'in "cumhuriyet ilanı" sözü Kuva-yi Milliye'ye mal edilerek muhaliflerimizin diline düşmüştü. Kuva-yi Milliye'ye gönlü ile yardımcı olan bazı müftüleri endişeye sevk etmişti*.[785]

Daha açık bir deyişle, o devirde cumhuriyet idare şeklini tesis etmeye çalışmak, bölücülük faaliyeti anlamına gelmekteydi. Binaenaleyh 1919-1920 iç savaşının belki de birinci müsebbibi, cumhuriyetçi kumandanlar idi. Örneğin Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa, Nazilli'yi teftiş ettikten bir hafta kadar sonra muvasalat ettiği Denizli'de, kendisine refakat eden Çal Müftüsüne ve eşrafına beyanla, Sivas'taki askerî-siyasî cuntanın emsallerinden farklı olarak Padişah'ı devirmeye matuf bir hareket olduğunu ifade etmiş, tenbihatta bulunmuştur:

Fotoğraf. Aydın Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Aydındağ (*TBMM Albümü*, 2010, c. 1, s. 23).

> Bu sırada Çal Kaymakamı olan Fazlı Güleç (sonraları, mebus ve vali) bana yazıp gönderdiği uzun hatıralarında Jandarma Umum Kumandanı olayına da temas etmiştir. Fazlı Güleç (aynen) şunları söylemektedir:
>
> "Çal Müftüsü İzzet Efendi ile Çal'ın Ortaköyü'nden (adı yukarıda çeşitli sebeplerle geçen) Emin Efendi de o sırada Nazilli'ye gitmişlerdi. Yolda Kemal Paşa, kendisi ile beraber gelen bu efendilere demiş ki: Nazilli'yi gördükten sonra bu işlerin başında saf bir Efe bulunduğuna inandım. Ben Nazilli hareketini, bir halk hareketi olarak gördüm. İttihat ve Terakki'nin tesiri bu işte büyük rol oynamaktan çok, bunda millî gayretin müessir olduğuna kaniim. İttihatçılar bu işin başında Demirci'yi ve Yörük Ali'yi kendi gayeleri hesabına elde etmeğe çalışmaktadırlar! fakat bu saf efelerin padişaha isyan edeceklerini tahmin edemem.
>
> İşin en fenası Sıvas'da başlayan harekettir. O hareket daha çok padişahın şahsına müteveccihtir (yöneltilmiştir). Ona uymayınız. Fakat Yunanlıların daha fazla ilerlememesi için karşı duran efelere yardım etmeniz, ona nazaran daha ehvendir. (Herhalde bu 'daha ehvendir' sözü okurlarımın dikkatini çekmiştir).
>
> Denizli'de de bir İttihat ve Terakki taassubu gördüm. Orasının da Sıvas'a uyduğu ve kongre murahhaslarını (delegelerini) yola çıkarmak üzere olduğunu veya çıkaracağını duydum. Bunlardan hazer ediniz ve halkı tenvir ediniz."
>
> Fazlı Güleç bu bilgiyi verdikten sonra sözlerine şunları eklemektedir:
>
> "Bu konuşmadan sonra Çal müftüsünün zihnini bir cumhuriyet tesisi korkusu kaplamıştı. Ondan daima endişe ediyordu. Müftü Efendi bu işin Müslümanlar arasında fesat yaratmasından korkuyordu. Ben de o

[783] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 660. Mezkûr Binbaşı Hacı Şükrü, Hacı Şükrü Aydındağ'dan başkası değildir.

[784] Volkan Payaslı. (2018). Birinci Dönem TBMM'de Diyarbekir Milletvekili Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923). *Diyarbakır Tarih Toplum Ekonomi Kongresi 26-27-28 Ekim 2018* içinde (s. 654). Diyarbakır: Kayapınar Belediyesi Cegerxwin Gençlik ve Kültür Merkezi.

[785] Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, 1997, c. 7, s. 127.

zamanlar Cumhuriyet idaresinin bizim halk tarafından kavranmasında zorluk olacağını ve böyle bir idarenin bizi ikiye bölerek dahili kavgalara yol açacağını düşünüyordum."[786]

Yunan işgalini müteakiben Anadolu'daki muhtelif vilayetlerde militer cuntalar tarafından "cumhuriyet" idarelerinin kurulması plan ve teşebbüsleri, Osmanlı Devleti'nin bir çeşit beylikler devrine benzer şekilde bölünmesi manasına geliyordu denilebilir. Üstelik iç savaşı da tetikleyecektir. Osmanlı İç Savaşının belki de birinci siyasî müsebbibi, o devirde bölücülük anlamına gelen cumhuriyet idare şeklinin tesisini savunan kumandanlar idi denilebilir. Zaten, bizce, Yunan'ın Anadolu'ya ihracı, Osmanlı Devleti'nin taksimi planının mühim bir safhasını teşkil etmekteydi ve zaman akışına dikkat edilirse Yunan tecavüzüyle Anadolu'daki İslâm-Rum teb'a arasına müdhiş niza ve mukatele girmiş binaenaleyh millîcilik ve kan dökücülük terviç edilmişti.

Yarbay Alfred Rawlinson, İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'a raporunu telledi. Rawlison, Erzurum Kongresi'nin maksadı *self-determinasyona dayalı hükümet teşkili ve sivil ve askerî bağımsızlık teşkilatlarının oluşturulması*dır. *Mustafa Kemal, İzmir olayından sonra mütarekenin bir hükmünün kalmadığı* kanaatindedir. *Bölgedeki silahsızlandırma faaliyetleri işlemez hale geldi*. *Kafkasya'daki gelişmelerle Erzurum'daki olaylar arasında paralellik* bulunuyor. Anadolu dahilinde *yeterli İtilaf gücü olmaksızın Türkiye'ye yönelik sert barış şartları uygulanamayaca*ktır. *Hareketin daha tehlikeli boyutlara ulaşması gibi büyük bir riskin de her zaman göz önünde bulundurulması gerek*mektedir.[787]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının neşrettiği *The Orient News* gazetesi: [..] *Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa milliyetçi*dir. [..] *Mustafa Kemal'in Anadolu'dan geri çağrılması konusunda anlaşmazlık yaşayan hükümetten Ahmet İzzet Paşa istifa etmiştir*. [..] *Tevfik Paşa da istifa hazırlığındadır*. [..] *Sultan halihazırdaki durumdan oldukça rahatsızdır çünkü kurulan kabinelerde devamlılık sağlanamamaktadır. Sultan koalisyon hükümetini destekle*mektedir.[788]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. *İngilizlerin baskısı üzerine* Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesinin umum valilere tamim keşide ettiği *ulusal akımın önderlerinin tutuklanması emri*, *etkisiz kalıyor; çünkü Milliyetçiler, bu emrin yerine getirilmesinden sorumlu tüm mahallî mülkî memurlarca destekleniyor*.[789]

Temmuz 1919'da İngiliz Askeri Servisi'nin İstanbul Bürosu, Enver'in Anadolu'daki Milli Hareketi yönlendirmek için Azerbaycan'da olduğunu ve Mustafa Kemal ile yakın ilişkide bulunduğunu tahmin ediyordu. Mustafa Kemal'in de Enver, Faysal ve Bolşevikler ile bağlantılı olduğu tahmin edilmekteydi.[790]

Ağustos 1919. *İngiliz ve Amerikalı yetkililer, eğer Yunanistan'a Küçük Asya'da sürekli kalma izni verilirse iç eyaletlerin İstanbul'a karşı ayaklanacağına ve barışçıl bir çözümün olanaksız hale geleceğine inanıyorlar*.[791]

---

[786] Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, 1997, c. 7, s. 127. Hacim Muhiddin Çarıklı'nın defterine nazaran Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Çal Müftüsü ve eşrafıyla görüştüğü tarih 2 Eylül 1919'dur: Afet İnan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 52.

[787] PRO, FO 371/3659/114390; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196.

[788] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 35.

[789] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 109.

[790] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

[791] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 123.

Ağustos 1919'da Erzurum'a muvasalat eden İttihadçı Kara Vasıf (Karakol), uzunca bir mektubunu Mustafa Kemal'e teslim etti: *Sâlisen İngilizler. Söylendiğine göre, Mareşal Allenby, Türkiya'ya bir kuvvetle gelecekti. Hâlbuki, kuvvet isyân etmiş; me'mûriyyet de, suyadüşmüştür. Zâten Hindistân ve Afganistân, Mısır ve Sûdân, pek fenâ gidiyor. İngiliz Ricâli'nden biri, "Âlemi İslâm'da dört şahıs, uyumuyor; dikkat etmeli" diyor: "Mustafa Kemâl, (Hüseyin) Raûf, Sa'îd Zağlûl -Mısrî-, Mûsâ veyâ başka bir isimdi -Tunuslu-*.[792]

1 Ağustos 1919. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı ABD Başmurahhası Frank Polk, Washington'a telgraf gönderdi. Müttefikler Trakya ve Anadolu mıntıkalarında toprak takası yapmaktalar. Britanya, İtalya-Yunanistan gizli anlaşmasında hakemlik yapmıştır. ABD Başkanı Wilson bu takas-taksim-mutabakat muamelatını reddediyor. Wilson, Yunan'ı İzmir'e çıkartmak hususundaki izin verişinden pişmanlık duyar bir vaziyette:

> Polk şunları söylüyor: "Doğu Trakya hakkındaki Yunan isteklerinin doğurduğu uyuşmazlık üzerinde İngiliz hakemleri, İtalyanlar ile Yunanlılar arasında bir anlaşma sağlamışlardır. Titoni bunu, Yunanlılar tarafından kendi yararlarına Anadoluda kabul edilen ayrıcalık karşılığında kabul etmiş ve Yunanlıların Doğu Trakya üzerindeki isteklerinde kendilerini desteklemeyi uygun bulmuştur. Barış Konferansı'nın bütün üyeleri, Bulgar anlaşmasında adalet yerine getirilmezse Barış Konferansı'ndan çekilme gibi önemli bir durumun ortaya çıkabileceğini kabul ediyorlar. Hatta ben bile, A.B.D.'nin Türk ve Bulgar anlaşmasından çekilebileceğini devletlere bildirmek yerinde olacaktır, diye düşünmeye başladım... Pazarlık konuşmaları bir "takas kafası"nı ortaya çıkarmış ve sonunda "bir toprak kapma planı içinde bitmiştir". Böyle bir antlaşmanın Amerikan milletine onaylatılması çok güç olacaktır. Clemenceau ve Balfour ile görüşülerek kendilerine, tutulan yoldan duyulan kaygıyı anlatmak ve ilerideki pazarlık görüşmelerinde de aynı yol izlendiğinde Amerika'nın bütün görüşmelerden çekileceğini söylemek konusunda Dışişlerinin düşüncesini sormuştur. Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar böyle bir tutumu sevinçle karşılayacaklardır. Çünkü, istediklerinin hepsi, hem de savaşsız elde edilmiş bulunuyor. Belki İngilizler Amerikan katkısını isteyebilirler. Fakat böyle bir korkunun varlığı kabul edildiğine ve yapılacak anlaşmalar Milletler Cemiyeti'nce garanti edileceğine göre, bakanlık, Amerikan delegasyonunun görüşmelere katılmaya devam etmesini isteyebilir."
>
> Bu telgraf alınır alınmaz Wilson, [ABD Dışişleri Bakanı] Lansing'e şöyle yazıyor: "Bu gelişmeden üzgünüm. Ne yazık ki Titoni ve Venizelos, önceden verilmiş bir kararla Anadolu üzerinde özel bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Düşüncem açıkça şudur: Bulgar Trakya'sı Yunanistan'a verilmemelidir. Amerikan delegasyonu, bu noktada kesin bir tutum takınmalıdır. Öte yandan, burasını Bulgarlara geri verdirmek ağır bir durum yaratabilecektir." diyor ve tarafsız bir kurul, bu konuda karar verinceye kadar Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde geçici bir uyuşma öğütlüyor. A. B. D. kendi ilkeleri dışında böyle toprak üzerinde takas gibi anlaşmaları onaylayamayacağını açıklamak zorundadır. Amerika, İtalyanlara ve Yunanlılara, sorunları onların istedikleri şartlara göre sonuca bağlamaya izin verirse kendi ilkelerini kendisi çiğnemiş olacaktır. **Venizelos'un, İzmir'i almasına izin vermiş olmamızdan dolayı, bizi kendilerinden soğutmakta ve yaptığımızdan pişman etmekte bir çıkarı olamayacağını bilecek bir kafaya sahip olduğu inancındayım**." Bu mektubun özü, aynı gün Polk'a tellendi.[793]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1328 numaralı mahrem telgraf gönderdi: Oramiralin bildirdiğine göre *Türkiye öyle bir noktaya gelmişti*[r] *ki, siyasî hayata katılan her Türk, ulusal duygularla davranıyor, hiç olmazsa Türkiye'nin işgal edilmemiş bölgelerini savunmak isteğiyle yanıyor. Türkiye ile genel bir barış antlaşmasının*

---

[792] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 279. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "(Erzurum'da, rahmetli M. Râif DİNÇ'ten kalma belgelerle birlikte, yeğeni rahmetli Tâcir Salâhaddîn İPÇİ Beğ'e intikal etmiştir.) Hâlide Edîb Hanım'ınkiyle ayni günde, Erzurum'da Mustafâ Kemâl Paşa'ya yazılan ve Ağustos 1919 içinde şehre gelen, *Cengiz* takmaadlı Emekli Erkâniharb Mîralayı Kara-Vâsıf Beğ'in (1872-1931) bu mufassal Mektûbu'nun, nasıl olup da, M. Râif Hoca'ya intikal ettiği, öğrenilemedi."

[793] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 196-197. İki sayfalık uzunca bir alıntıdır. Belki tamamen iktibas edilmeye sezadır (*ÖFA notu*).

imzalanmasında geç kalınması, bütün faal siyasî elemanların ulusçuluk ve direniş yönünde birleşmelerine yol açmıştır: "*Milliyetçiler, ya ilerde yaptıkları gibi, İstanbul'da kesin üstünlük kazanacaklar, ya da herhangi bir ilin başkentinde* [vilayetin merkezinde] *açıktan açığa Damat Ferit'e karşı bir hükûmet kuracaklar*." Calthorpe'ye göre *İstanbul yönetimi yetersiz merkezî hükümet* hüviyetindedir. Erzurum Kongresi ise *atılgan, genç erlerin egemenliği altında*dır. *Bu gençler bir kumarcı gibi* davranıyor, *daha serbest bir hareket alanı kazanmak ve doğu illerini İzmir'in akibetinden kurtarmak gibi ikili bir gaye* güdüyorlar.[794] *…Bir kumarbaz edasıyla her şeyini tehlikeye atmaya karar veren ve daha özgür bir bölge oluşturup, Doğu Anadolu'yu İzmir'in düştüğü durumdan koruma amacıyla faaliyet merkezlerini Doğu ile Kuzey'e yönlendiren ve enerjik (genç) askerlerce yönetildiğinden başka hakkında pek bir şey bilmediğimiz Erzurum Kongresi, Merkezi Hükümet'in yetersizliği sonucunda karşımızda duruyor*.[795]

Calthorpe muhtırası zeylinde İzmir'deki İngiliz Siyasî Mümessil James Morgan'ın 17 Temmuz tarihli raporu yer alıyor. Bildirildiğine göre 6 Temmuz'da Yunan *bir mitralyöz bölüğü ile bir kısmı dağ topçularından oluşan bir Yunan piyade taburu, Yeni Çiftlik'e gitmek üzere Manisa'dan hareket etmişti. Grek ajanlar, Yeni Çiftlik sahibi Kara Osmanzade Halit Paşa, oğlu ve silâhlı 8 adamı hakkında Yunan komutana bilgi vermişlerdi. Yunan taburu çiftliği sarmış ve iki yan arasında çarpışma başlamıştı. Türkler 5 kişilik iki gruba ayrılmışlardı. Halit Paşa'nın grubu yakalanarak mensuplarının hepsi de öldürülmüş; cesetleri canavarca parçalanmıştı. Öteki grup bir yamaçtan kaçarak kurtulmuştu. Çarpışma sırasında 8 Yunan askeri yaşamını yitirmiş ve 11 er yaralanmıştı. Yunanlılar çiftlikte buldukları 300 sığıra el koymuşlardı. Yunan taburu 7 Temmuz sabahı Manisa'ya dönmüştü. Aynı gün Halit Paşa'nın cesedi çiftlikten alınarak Akhisar'a götürülmüş ve orada oğlu ve yeğeni tarafından gömülmüştü. Cesedin durumu şöyleydi: Kafa vücuttan koparılmış; vücutta 37 süngü yarası; burun, kulaklar ve dudaklar kesilmiş; gözler oyulmuştu. Halit Paşa'nın ailesi cesedi İngiliz yüzbaşı Johnston'a göstererek bu gerçekleri onun da doğrulamasını sağlamıştı. Manisa'daki İngiliz denetim subayı Teğmen Rees, 13. Yunan tümen komutanı albayı çağırtmış; Yunan ordusunun kendi sınırları dışına çıktığını öne sürerek protestoda bulunmuştu*.[796]

Cuntacı 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Harbiye Nâzırı Nazım'a şifreli telgraf göndererek *M. Kemal Paşa ve Rauf Beyin ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavanini mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını gördüğünü* beyan etti. Cuntacı rüfekasını mahremane siyanet ediyor.[797]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Karargâh-ı Umumisi, Yarbay Alfred Rawlinson'un *Erzurum'daki Durum* nam raporunu, İngiliz Harbiye Nezâretine telledi. *Bazı çevreler Erzurum'daki durumu İstanbul Hükümeti'ne karşı bir "ihtilâl deklarasyonu" şeklinde algıla*maktadır. *Erzurum Kongresi delegeleri, Ermeni tehlikesi tartışmalarının yoğun olduğu Altı Vilâyet'ten gel*miştir. Kongre, *Ermeni saldırılarına karşı planlı savunma yöntemlerini tartışacak*, *Rum işgallerine karşı da direnme teşkilatı oluşturacaktı*r. Kâzım Karabekir, kongre reisi Mustafa Kemal *hakkında resmî bir işlem*

[794] FO/4227/115568; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 111.

[795] *Documents on British Foreign Policy*, Vol. IV, No: 472, p. 712-714; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 192, dipnot 623.

[796] IDA, FO 371/4220/115566; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 194.

[797] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 139. Karabekir'in zata mahsus şifreli cevabî telgrafının bir sureti şu kaynakda mündericdir: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 241-244. Himmetoğlu, "Rauf" kelimesini "Rafet" okumuşdur.

*yapmayıp, mütareke maddelerinin uygulanmasına yönelik bir ikilem yaşa*maktadır. Tüm bu hadisat gösteriyor ki *İstanbul Hükümeti'nin Doğu Anadolu'da otoritesi sarsıl*mıştır.[798]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye'nin Geleceği Hint Müslümanlarının Protestosu" başlıklı haber neşretti. *Ağa Han, Emir Ali, Sir Krishna, Gupta, Lord Headley, Sir Abbas Ali ve Mr. Aftab Ahmet imzalarıyla yayınlanan bildiri*de, *iki asırdan beri Hıristiyan komşularının entrikaları yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük zarar gördüğü, reform yapmak için nefen alamadığı* belirtilmektedir: *Dünyada hiç kimse Türk-Müslüman'dan daha toleranslı değildir*. *Bütün Hint Müslümanları Türklere Akdeniz'e çıkışı olmayan bir yer bırakılmasını protesto* ve Anadolu'yu *ele geçirenlerin gizli anlaşmaları açıklayıp, bu isteklerden vazgeçmelerini* taleb etmektedir.[799]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi:

> 1 ağustos'ta Türk kabinesi uzun bir toplantı yaptı. Bu toplantıda alınan bir kararla, millî hareketin örgütlendiği bütün illerin valilerine talimat verilerek Mustafa Kemal'in ve Rauf'un tutuklanması emrediliyordu. Kurul, Washington'a, bu kararın İngiliz baskısı altında verildiğini ve söylentilere göre kabinede, millî hareket büyüdüğü bütün Anadolu'ya yayılan bir ayaklanma halini aldığından İtilâf Devletleri'nin yardımını istemeye karar verilmiş olduğunu bildiriyordu. "Bununla beraber, genel kanı odur ki," diyordu kurul, "bu iki ulusal önderin tutuklanma emri, ölü doğmuş bir emir olarak kalacaktır. çünkü, kendileri bu emri yerine getirmekle görevli bütün resmi memurların tam desteğini kazanmışlardır," ve telgraf ekliyordu: "Mustafa, Sultan'a yakınlık duyuyor ve onu eleştirilerinin dışında tutuyor, bütün sorumluluk ve kabahatları yalnız, yurdu yabancılara teslim eden kabineye yüklüyordu."[800]

2 Ağustos 1919. Paris Sulh Konferansına İngiliz başmurahhası olarak iştirak eden Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Nathaniel Curzon'a Devlet-i Âliyye-yi Osmaniye'nin taksimine dair mektup gönderdi:

> 1. Osmanlı İmparatorluğunun Arapça konuşan kısımları ayrılmalı ve Manda haline getirilmelidir. Bu manda yönetimlerinin yetkileri daha sonra tespit edilecektir.
>
> 2. Fransa, Suriyenin; İngiltere, Mezopotamyanın; Amerika veya İngiltere Filistinin; Amerika Ermenistan ve Boğazların (İstanbul); İtalya belki Kafkasların mandasını almalıdır.
>
> 3. İlk üç bölgenin hudutlarının tesbitinde uyuşmazlık olduğunu biliyorum. Hudutların tesbitinde stratejikten çok ekonomik unsurlara önem verilmesine taraftarım. Meselâ askerler, Mısırın savunması düşüncesiyle Filistin'in kuzey hudutlarından bahsetmektedirler. Halbuki Filistin'in hudutlarını tesbit ederken hatırda tutulacak husus, esas hedef olarak Filistin'in ekonomik halkınmasını alıp, sionist bir politikayı mümkün kılmaktır. Böylece kuzey hududu, coğrafi bakımdan Suriye'den çok Filistin'e ait olan su kuvvetinden Filistin faydalandırılacaktır. Doğu hududu Ürdün'ün tarımsal kalkınmasını sağlıyacak şekilde çizilmelidir. Bunun için Hicaz demir yolu tamamen Araplara bırakılmalıdır.
>
> 4. Tarihi bakımdan İskenderun'un Suriye'ye ait olduğunu iddia etmek mümkün değilse de yine de Fransız Mandasına katılmalıdır. Buna karşılık, Fransız mandasının Anadolu kıyılarının batısına doğru genişletilmesine bunu Fransa'ya çok gördüğümden değil, fakat Fransa'nın doğu Akdeniz'deki her kazancının İtalya'nın yeni iddialarına yol açacağını bildiğimden taraftar değilim.
>
> 5. Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmı güneyde Akdeniz kıyılarını da içine alan büyük bir anadolu parçası yeni Türk devletinin toprakları olmalıdır. Batıda hudutlarını, halkın çoğunluğu Rum olan İzmir sancağını da, içine alacak şekilde Yunan mandasına veya egemenliğine bırakılan topraklar ve Ege Denizi teşkil etmelidir. Avrupa'nın hiçbir parçası Türk devletine bırakılmamalıdır. İstanbul ve Boğazların mandasını elinde tutacak

[798] PRO, FO 371/3659/117547; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 195, dipnot 626.
[799] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 611.
[800] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 176-177.

yönetmeni rahatsız etmemesi için, İstanbul ve Çanakkale boğazları su yoluna yakın topraklar da Türkiye'ye verilmemelidir. Bu manda idaresine Marmara Denizinin Anadolu kıyılarında bir toprak şeridi verilip verilmemesi görüşme konusu yapılabilir.

6. Kanaatimce, Türkiye için bir mandater tayin edilmemelidir. Türkiye'nin mali gözlemcilere ve belkide diğer şekillerde Müttefik devletlerin yardımına ihtiyacı olacağı şüphesizdir. Bu suretle, Türk devletinin itibarı korunmuş ve Bulgaristan, Macaristan gibi bir Avrupalı düşman devletle aynı işleme tabi tutulmuş olacaktır.

7. Türkiye barışı konusunda da diğer meselelerde olduğu gibi İtalyanların durumu zorluk arzetmektedir. Halkı İtalyan olmıyan Rodos dahil 12 adayı almışlardır. İtalyanlar Londra Andlaşmasına dayanarak Doğu Akdeniz'de diğer Müttefik Devletlerle eşit muamele iddia etmektedirler. Bu deniz kıyısında hiçbir toprak parçası yoktur ki bu ana hatlarını verdiğim geniş bölünme şemasında onlara manda olarak ayrılabilsin. Bu bakımdan sorulacak soru daha azı onları tatmin edecek mi?

8. Umarım ki edecektir. Barış Anlaşmamızda, Güney Anadolu'da tanınacak ayrıcalıklar konusunda kendilerine öncelik verileceği vaadedilebilirse belki tatmin olacaklarını sanırım. Halkının Türk, yönetiminin İtalyan olduğu bir toplulukta mandater olmanın sorumlulukları fazla, kazancı az olabilir. Diğer taraftan, ayrıcalıkların değerlendirilmesinde İtalyanlar aşırı tahminlere sahiptirler. Hernekadar kendilerine demiryolu ve maden ayrıcalığı dışında bir hak vermiyor isem de, kendilerine tanınan bu hakkı yüksek ölçüde değerlendireceklerini umarım.

Hariciye Nâzırı Vekili Curzon ise Balfour'un bâlâdaki mektubuna şu derkenarı kaydetmiştir: *Görüşler genellikle, bana uygun görülmüştür. İzmir'in Yunanistan'a terkine şiddetle muhalefet ederim. Fakat sanırım ki bu, onlara başında vaad edilmekle, işlenen büyük hatanın kaçınılmaz bir sonucudur.*[801]

İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, mütareke şeraitine göre kota harici silâhların teslim edilmesi hususunda Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Nazım'a nota verdi:

Devletlû Efendim Hazretleri

Aldığım malûmata nazaran Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Mütareke ahkâmına imtisal etmekten istinkâf etmiş gibi görünmekte olduğuna Zat-ı Devletlerini agâh eylemekle kesbimübahat eylerim.

Birinci esliha teslimatı Batum'a gitmek üzere hudut üzerinde bulunmakta iken eslihanın nakline müsaade eylemeği sureti kat'iyede reddetmiş ve Kaymakam Rawlinson ile mülâki olan Müşarünileyh, bunun Harbiye Nezaret-i Celilesince tasvibedilen bir karar-ı resmî olduğunu beyan eylemiştir.

Bu ise ikaı müşkilât silsilelerinin ve hiylelerin haddülgayesidir.

Kâzım Paşanın tuttukları mesleği izah ve tenvir maksadiyle, Müşarünileyhin Zat-i Devletleri tarafından emredilen miktar yerine 11 nci Fırka nezdinde ve bu fırkanın ambarlarında 7500 (yedibin beşyüzü) mütecaviz yeni model harb tüfeği hıfzeylemiş olduğunu Zat-i Devletlerine bildirmeği bir vazife addeylerim. Bundan başka Müşarünileyh Van'daki Rus toplarından bilâmezuniyet indî topçu teşkilâtiyle iştigal etmektedir.

Kâzım Paşa, Hükûmet-i Osmaniye tarafından düçar-ı mücazat olan ve tevkıfi için fi'len hiç tedbirde bulunulmıyan Mustafa Kemal Paşa ile dahi yakından teşrik-i mesai etmektedir.

Müsaade edilen miktarın haricinde kalan eslihanın Dersaadet'e irsalini temin edecek tedabir-i âcilenin ittihaz buyrulmasını talebeylemeği cümle-i vezaifden addeylerim. Aksi takdirde, Mütareke ahkâmının icrasını teminedecek diğer usullere müracaat etmek mecburiyetinde kalacağım.

Lûtfen serian bir cevap itası.[802]

---

[801] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 18-19.

[802] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1953, Sayı 3, Vesika No: 49. Mezkûr nota, 5 Ağustos günü tercüme edilerek Harbiye Nezâretine ve de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine teslim edilmiştir. "Anlaşılıyordu ki

İngilizler, azlettirdikleri Mustafa Kemal'i himaye etmekte olan Kâzım Karabekir'in 3'ncü Ordu Müfettişi Vekilliği ve 15'inci Kolordu Kumandanlığı vazifelerinden azlini niçin istememişlerdir? Karabekir'in tebdirleri belki de Mustafa Kemal'in faaliyetinden daha müessir idi zira silâh, mühimmat ve top levazımatının Şarkî Anadolu'dan Batum'a sevkini bilfiil engellemiştir. Karabekir, Meclis-i Mebusan'a paralel yapı arzeden Erzurum Kongresi'ni de himaye etmektedir. İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Rawlinson'un resmî raporlarının tamamı incelenmelidir.

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi, Mustafa Kemal'in tutuklanması kararına ilişkin olarak İngiliz *The Orient News* gazetesinden dikkat çekici bir haber iktibas etti: *Bu tutuklama emri tıpkı Lenin ve Troçki'nin tevkifini emretmeye benziyor*. Nitekim Konya Valisi Cemal Bey de "Bu emir kâğıt üzerinde kalır" demiştir.[803]

Celâl Nuri (İleri), *İngiltere ve Biz* nam başmakale neşretti:

> [..] Unutmayalım ki Büyük-Britanya bir Devlet-i İslâmiyedir. [..] Kuvve-i Hılâfetin İngiltere, Fransa, İtalya devletlerine zahîr olarak idâmesi kâbildir. Aksi takdirde bu kuvvet beyhûde yere israf edilmiş olur. [..] Unutmayalım ki eski kuvvetler ancak münâkaşâta iştirâk etmemekle muhâfaza-i heybet ederler. Bunlara karşı gelindikde kıyâmet kopmaz. (Garibaldi) Romayı feth ile Papalığı (Vatikan) ve (Lateran) saraylarına hasr etdiği zaman Romalılar ne yapdılar bilir misiniz? Ârâ-yı umûmiye ile İtalya Krallığını tanıdılar... [..] Şu hakîkatin anlaşılmasını pek arzu ederiz ve menâfi'-i milliye ve hattâ dîniyemizle menâfi'-i âliyesi her noktada müşterek olan Büyük-Britanyanın şu vaz'ıyet-i ferîdesi karşısında eğiliriz.[804]

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserleri Garbî Anadolu'daki Yunan işgal mıntıkasının sınırlandırması hususundaki Paris Sulh Konferansı kararını Bâb-ı Âlî'ye bildirilmek üzere talimat aldılar.[805] Hatırlanacak olursa 15 Temmuz'da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi Clemenceau'ya Yunan'ın tahliye talebini içeren telgraf göndermiş, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası 18 Temmuz'da işgalin sınırlandırılmasını kararlaştırmıştı. Sadrazam Damad Ferid Paşa 22 Temmuz'da talebi tekrarlamıştı.

Yarı resmî *The Times* gazetesi, Ağa Han ve Emir Ali tarafından kaleme alınmış mektubu, "Türkiye'nin Kaderi" başlığıyla neşretti. *Mektupta Ağa Han ve Emir Ali Türkiye'nin Barış Konferansının yeni dizaynı ile yağmalandığını, limanlarının başka uluslara verilerek denize ve dünya pazarlarına kapatıldığını dile getirmişlerdir. 6-7 milyon Müslümanın Anadolu platosuna sıkıştırılmasının çözüm olmadığını, bunun bir trajedi ve en ağır hatalardan biri olduğunu belirtmişlerdir. İngiliz halkının bunun gerçekte ne anlama geldiğini anlayacağını umduklarını dile getirirken, bunun Türk Ulusunun dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanlar ve diğer uluslarla ilişkisinin kesilmesinin, birçok ilerleme ve gelişmeden mahrum bırakılması anlamlarına geldiğini belirterek bunun bütün Asya'da isyana sebep olabileceğini ifade etmişlerdir*.[806]

Yarbay Rawlinson, gördüklerini ve duyduklarını bütün ayrıntıları ile General Milne'e bildirmişti." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 85. İlginçtir, bu notanın bir sureti, İngiliz Hariciye Nezâreti evrakı arasında bulunmuyor: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 139.

[803] Gotthard Jaeschke, *Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler*, 1968, s. 508. *The Orient News* gazetesi, "İngiliz Karadeniz ordusu için çıkarılmakta" idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 9.

[804] İleri, 2 Ağustos 1335-1919, Numero 563-181, *Britanya ve Biz*, s. 1-2.

[805] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 55; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 20.

[806] The Times, 2 August 1919, *The Fate of Turkey*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 30.

3 Ağustos 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri *yunan ve italyan işgal bölgelerini belirten* notayı Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya ilettiler.[807] Sadrazam Paşa, bu karara muttalî olunca *hükümet nüfuzunun yüzde elli arttığını* söylemiştir.[808]

Curzon, Webb'e telgraf gönderdi: *İzmir'den gelen bir raporda, Uşak yakınlarında çetelerin Hıristiyanları öldürmekte oldukları bildiril*miştir. (2 hafta sonra asılsız olduğu kabul edilecek.) *Bu tür olaylar ancak Türkiye'ye karşı tavrı sertleştirir*. *Öldürmeleri önlemek için elden gelen*in yapılması mercudur.[809]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek gerilla savaşının işgali durdurmayacağını bilakis Anadolu'yu da tehlikeye atacağını belirtti ve Demirci Mehmet Efe'nin, Hacı Şükrü'nün, Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un tutuklanmaları talimatını verdi:

> Paris konferansından avdetimi müteakip makamı senaveriden vilâyata tamim yolunda vuku bulan vesayaya cevaben 3. Ordu Müfettişliğinden mevrut telgrafname mütalâa güzarı senaveri olduğu her tarafta asâyiş berkemâl olup yalnız Aydın vilâyetinde Yunan işgalinden tevellüdü teşevvüşat berdevam bulunduğu ve vilâyatı sairede dahi mahiyetleri yankesicilikten ibaret islâm çetelerile bazı mıntıkalarda ibrazı faaliyet eden Rum çetelerinden başka intizamı ihlâl eden hiç bir vak'ayı fevkalâde mevcut olmadığı kumandanı müşarünileyh tarafından iş'ar ediliyor. Teşkilâtı millîye namile çeteler tertip ve Aydın vilâyetinde Demirci Efe ve Kuvvayı Millîye Kumandanı Hacı Şükrü namı müstearile her tarafta ahaliyi silâh altına davet ve icabet etmeyen gençleri ve evlâtlarını göndermeyen ihtiyarları idam ve haneleri ihrak edileceğini ilân eden her tarafta müsellâh maiyeti ile halkın nukudunu gasp eyleyen eşhas ef'alinin 3. Ordu Müfettişliği tarafından yalnız şehirlerde vukua gelebilen yankesicilik mahiyetinde gösterilmesi idrâki müşkil bir tevildir. Diğer taraftan silki askerîden ihrac edilmiş bulunan Mustafa Kemâl ve birkaç gün Bahriye Nezaretini işgal eden Rauf Beylerin Anadoluda vâsi muhaberat ve mütemadi seyahatı hafiye neticesinde ve cevamii şerifede tahdişi ezhanı mucip tefevvühattan sonra âkibeti livabedesti isyan olarak ahalii Osmaniyeyi kongre namile cabeca ictimaa teşvik ve meali varestei tekrar olan beyannameler neşreylemesini ve "Şarkî Anadolu vilâyetlerinin mevakii umumiyesinde bütün kaza ve liva vilâyet mümessillerinden mürekkep" ictima akdini meşru bir hal farz etmek için Devlet lâfzının da delâlet ettiği mefhumdan tegafül etmek lâzım gelir. Çete tertibi suretile Trablusgarp muharebesinin idamesi Balkan muharebesini tevlid ve dünkü tab'amız olan akvamı sagirenin İstanbul kapılarına kadar vürudunu intac etti. Ve bu suretle Harbiumumi esbabı tahassül ederek nihayet bütün âlemi beşeriyeti ve Devleti Osmaniyeyi bugünkü hali felâket iştimâle dûçar eyledi. Devleti Osmaniyeyi on senedenberi maruz kaldıkları felâketlerden hâlâ kâmbin olmayanlar şimdi Anadolu kıt'asına musallat olmaya başladılar. Aynı esbab, aynı netayic tevlit edeceğinden taşrada bulunan bilcümle memurin geçirdiğimiz şu zamanı nâzik ve müşkilde hükûmeti seniyenin icraatını tas'ib ve bu sebeple menafii azîmei vataniye ve hukuku mühimmei milliyeyi ihlâl edebilen ahvalden ittifa eylemeleri lüzumu nezdi fıkdanii atufetlerinde varestei izah olmakla muktezayı hale tevfik hareket ve her tarafta hükmü kanuna riayet edilmesinin iktiza edenlere tebliğ siyakında terkimi tezkerei senaveriye ibtidar kılındı.[810]

Daha açık bir deyişle Sadrazam Damad Ferid Paşa, eşkıyanın katılımıyla nitelik değişikliğine uğrayıp Bâb-ı Âlî'nin kontrolünden yavaş yavaş çıkan ve artık dahilî asayişi de bozan Aydın Kuvâ-yı Milliyesi rüesasının muzır olduğu kanaatindedir. Ferid Paşa'ya göre Şarkî Anadolu'da teşkil edilen Kemalist harekette *İttihatcıların parmağı vardır ve hükûmetle beraber olan Türk halkının çetecilikten ileri gitmiyen bu hareketle hiç bir ilgisi yoktu*r. Gayr-i nizamî harbcılık veyahud *çetecilik, daha önceki tarihlerde denenmiş ve memleket için hayırlı olmadığı görülmüştü. Buna rağmen, o zamanlar çeteler teşkîl ederek memleketi felâkete sürükleyenler, bu gün de "Anadolu kıt'asına müsallat" olmuşlardı, aynı sebeple aynı sonuçları meydana getirecekti*r. Bununla birlikte Garbî ve Şarkî Kuvâ-yı Milliye

---

807 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 2, s. 72, dipnot 44.

808 *Documents on British Foreign Policy*, c. I, p. 343; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 480.

809 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 518.

810 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 192.

arasında bariz fark bulunmaktadır. Nitekim İstanbul'daki efkâr-ı umumiyeye göre *"İzmir meşru' mukavemet hâlinde ve hükûmete isyan etmemiş bir vaziyyette" uğraşıyor, Sivas Kongresi ise merkeze karşı ihtilâl hareketi hazırlıyor*.[811]

Hüseyin Rauf'un (Orbay) yeni kabineye girmesi için Padişah Başmabeynine muhtıra gönderen (14 Ekim 1918) Mustafa Kemal ile Mondros Mütarekenamesini Bahriye Nâzırı olarak akdeden (30 Ekim) Rauf; Haziran 1919 itibarıyla Mondros Mütarekenamesi'nin asayişsizlik hâlinde stratejik mıntıkaların işgalini âmir 7'nci maddesini ihlâl edici askerî-siyasî faaliyetlere girişmişlerdir. Bu bağlamda, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın telgrafı mucibince tahkikat icra eden Dahiliye Nâzırı Âdil ve Harbiye Nâzırı Nazım, kararlaştırdıkları talimatı, mülkî ve askerî mercilere keşide eylediler:

> Aydın Vilâyeti ile Karesi livası dahilinde ve mahalli mütecavirde teşkilâtı milliye namile çeteler teşkiline başlanılarak bu teşebbüsat gittikçe her tarafa sirayet ve tevessü etmiş ve bunların idaresi bazı zabitan ve ihtiyat zabitleri tarafından ele alınarak her tarafta efradı askeriyenin celb ve emrine kalkışılmış ve (Demirci Mehmet Efe) ve kuvvayi milliye kumandanı (Hacı Şükrü) namı müstearlarile her tarafa haberler göndererek silâh altına dâvet olunduğu halde icabet etmeyeceklerin ve evlâdını göndermeyeceklerin idam ve hanelerinin ihrak edileceği ilân olunmuştur. Diğer taraftan 3. Ordu Müfettişliğinde bulunan Mustafa Kemâl Paşa ile Bahriye Nazırı esbakı Miralay Rauf bey silki askeriyeden istifa ederek Erzurum'da kongre namile bir takım kimseleri toplamaya tasaddi ve ahaliyi tahrik edecek birer beyanname neşretmişler ve çete teşkilâtına vilâyatı şarkiyede dahi germi vermekte bulunmuşlardır. Gerek çete teşkilâtı ve gerek kongre namı altında ictimalar akdi ahkâmı kavanine mugayir ve emnü asayişi muhil olduğu gibi, hususa vatanın aksamı mühimmesi ve kesiresi düveli mazzamai galibenin işgali askerisi altında ictimalar akdi ve bir mahalde muhilli asayiş harekât vukuunda orasının düveli mezkûre taraflarından işgal olunacağı mütarekenamede münderic olup Aydın vilâyetinde muhilli asayiş bir hal yok iken vilâyeti mezkûreye Yunan askeri tarafından ahkâmı mütarekenin tatbiki vesilesiyle işgal ve ahali hakkında envaı mezalim ve facayi ikâ olunduğu cihetle böyle asayişi muhtel gösterecek ve binaen alâzalik işgale serrişte ittihaz edilecek ictimaat ve harekâtın devamı aksamı bakiyei vatanın da işgali ile maazallah mevcudiyeti milliyemizi tehlikei azimeye düşürecek mukarrerat ve icraata sebep olacağı derkâr bulunmasına binaen derecei müfriti izahatan müstagni olan bu harekât ve tahrikâtın men'i (..) Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf bey ile Demirci Mehmet Efe ve kuvvayi milliye kumandanı Hacı Şükrü namı müstearını istimâl edenlerin ve bu teşebbüsat ve tahrikâtı tertip ve idare eden

[811] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 104-105.

diğer eşhasın nerelerde bulunduklarını tahkik ve bir an evvel ahzü girift edilerek firarlarına meydan verilmeksizin muhafazai kaviyye altında Dersaadete i'zamları (..)[812]

Dahiliye Nâzırı Âdil'in Mustafa Kemal hakkındaki mülâkatı neşredildi:

Dün, Dâhiliye Nâzırı Âdil Beğ, kendisini ziyâret eden muharririmize Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beğ hakkında âtîdeki ma'lûmâtı vermişdir:

- Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beğ, hâricde âsâyişi muhil tahrikâtda bulunuyor, çeteler teşkîl ediyor ve hükûmet içinde hükûmet yapmak istiyor, hükûmetin şifresini kullanarak halkı içtimâ'a da'vet ediyorlar. Memleketde bir hükûmet vardır ve o hükûmet var olduğunu isbât edecek, kimseyi memleketin mukadderâtiyle oynamağa müsâ'ade etmeyecekdir. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beğ şiddetle tecziye olunacaklardır. Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dâir bir haber gelmediyse de, herhâlde tevkiflerine muvaffak olunacakdır. Bunun için hükûmet her vâsıtaya mürâca'ata karar vermişdir.

İzmirde çete teşkil edenlere gelince, bunlar halkı iğfâl ediyorlar. Hükûmet bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutub tecziye etmek içün elinden geleni yapacak, icâb ederse askerî kuvvete dahi mürâca'at edecekdir. Ma'mâfih buna ihtiyac kalmayacağını zannederim. Çünkü ahâli hakîkati anlayınca onlardan yüz çevirecek ve çeteler kendiliklerinden dağılacakdır. Bâhusus artık işgâl de nihâyet bulmuşdur. Gerek Yunan gerek İtalyan kuvvetleri bulundukları yerlerden ileri gitmeyeceklerdir. (İstihbârat kalemi)[814]

Fotoğraf n. Kuvâ-yı Milliye hizmetkârlarından Dâhiliye Nâzırı *Âdil Beğefendi*.[813]

İttihadçı Celâl Nuri (İleri), *İleri* nam gazetesinde başmakale neşretti: *Fransa, İtalya, Amerika, İngiltere milletleri, el-hak, akvâm-ı fâzıla-i mütekâmiledendir. Bunların nûr-ı irfânından ve zerrât-ı sâmânından hiç bir vakit müstağnî değiliz. Ben-i Âdem 'azâ-yı yekdiğerinden. Hattâ bizi başı boş bıraksalar biz yine bu devlet ve bu milletlerin müzâheret-i siyâsîsisini istirhâm etmeliyiz.*[815]

4 Ağustos 1919. Avam Kamarasındaki içtimada, gündem Yunanistan'ın Garbî Anadolu'daki faaliyetleri. *İzmir, Aydın ve Bergama'da Yunanlılar'ın yaptığı katliamları araştırmak için komisyon kurulacaktı*r. Bu kapsamda, *Aydın bölgesindeki olayların artması üzerine bölge Milne'in direkt komutasına alındı*.[816]

---

[812] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 153-154.

[813] "İstanbulda Kuvâ-yı Milliyenin hâdimînindendir. Harekât-ı ahrârânenin ilk tezâhürü üzerine bizi tenvîr eden, saltanât-ı milliye hâkimiyet-i kânûniye düsturlarına istinâd ile Anadolu vahdeti hakkında izâhât veren, Dâhiliye Nâzır-ı zâili Âdil Beğin câsus şebekesi arasında kemâl-i metânetle harekât-ı ahrârâne mürevvici bulunan zât resmini derc etdiğimiz Âdil Beğdir. Mîr-i mûmâileyh Şûrâ-yı Devlet 'âzâ-yı sâbıkasından Câvid Paşa merhûmun dâmâdı ve Tarikat-ı Sa'idiyye müntesibidir." İleri, 11 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 629, *Âdil Beğefendi*, s. 4. *İleri* gazetesi âdetâ bir casusluk şebekesidir. Örneğin Teşkilât-ı Milliye istihbaratçılarından İhsan Aksoley, kendisinde bile bulunmayan askerî elbiseli bir fotoğrafını neşretmesine hâlâ hayret ettiğini vurgulayarak, *İleri* gazetesi yazarı Ferid Cavid'in "her halde iki taraflı" çalıştığını belirtmiştir: Hayat Tarih Mecmuası, Eylül 1969, Sayı 8, c. 2, s. 75, 78.

[814] Tasvîr-i Efkâr, 3 Ağustos 1335-1919, Numero 2801, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 1, sütun 3. Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un tevkiflerine ve İzmir civarındaki çetelerin dağıtılmasına dair Âdil'in tahlilleri, doğrusu gerçeklikten uzaktır. Şöyle ki hâlihazırdaki ordu, Teşkilât-ı Milliyeye ekseriya mütemayil hatta taraftardır. Çetecilik ise bilhassa asayişsizliğe bağlı olarak kökleşmiş müzmin bir toplumsal problemdir, ahalinin yüz çevirmesi söz konusu bile değildir.

[815] İleri, 3 Ağustos 1335-1919, Numero 564-182, *Tevliyet-i Siyâsiye - Müzâheret-i Siyâsiye*, s. 1.

[816] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 33.

> [T]emmuz ayında Kenworthy ve binbaşı Glyn gibi milletvekillerinin İzmir'in işgali sırasındaki hâdiselerle ilgili soru önergeleri verdiklerini görüyoruz. Ama hükûmeti sual yağmuruna tutan, yorulmak bilmez Herbert'tir. Nitekim 4 ağustos günü, İzmir, Aydın ve Bergama bölgelerinde yunanlıların işledikleri cinayetlere dair suali de o soruyor. Savunma bakanlığı sözcüsü ona cevap vererek, bir soruşturma kurulu teşkilinden başka, karışıklıkların tekrarını önlemek için Batı Anadolu'da bulunan bütün birliklerin ingiliz generali Milne'in komutası altına verilmesi kararının alındığını bildiriyor.[817]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler, Amiral Calthorpe'ye muhtırasını takdim etti: *Padişah'la görüştüm. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hareketlerinden çok telaşlı. Gecikmeden birşey yapmak gerekir. Zaman nazik.*[818] *Padişah, bu generalin ayın 9 unda ordudan "atılması"na, unvan (ezcümle fahrî yaveri hazreti şehriyarî), rütbe ve nişanlarından yoksun kılınmasına dair bir İrade imzaladı*.[819]

Amiral Calthorpe, Curzon'a telgraf gönderdi. Trabzon'un işgal edilmesi hususunda *General Milne'den ve başka kaynaklardan* [Bahriye İstihbaratı Yarbayı Heathcote Smith'in ve Beriye İstihbaratı Kaimmakamı Rawlinson'un raporları] *aldığı bilgilere göre, Erzurum'da Mustafa Kemal'in bir çeşit ordu örgütlemekte olduğunu, müttefiklerin bunu önleyecek durumda olmadıklarını, buna karşı Milne'in ancak Trabzon limanının işgalini önerebildiğini* bildiriyor.[820]

Yunan Hariciye Nâzırı Politis, İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlik heyetinde muvazzaf Miralay G. Kaçetakis'in tanzim ettiği istihbarat raporunu Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a iletti. Raporda belirtildiğine göre *türk hükûmetinin başkanı* Sadrazam Damad Ferid Paşa *ile diğer bakanları, mevcut rejimi devirmiye hazırlanan Anadolu'daki harekete katılmak için İstanbul'dan ayrılmak üzere*dirler.[821]

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, *Yunanlıların İzmir, Aydın ve Bergama havâlisinde işledikleri cinâyetlere dâir* Avam Kamarasına istida verdi. Lloyd George Kabinesi sözcüsü, cevaben, *olayları soruşturmak üzere bir hey'et teşkîl edildiğini ve bu karışıklıkları önlemek üzere "Batı Anadolu'da bulunan bütün askerî birliklerin İngiliz generali Milne'in kumandası altına girmesi kararının alındığını" söyledi*.[822] Bizce, Yunan'ın İzmir'e çıkartılması; katliâma sebeb olacak "ilk kurşun" komplosunun tatbik edilmesi; Harb-ı Umumî neticesinde İngiliz efkâr-ı umumîyesinin tabiatıyla Türk düşmanı tavrını değiştirmeye matuf Yunan katliâmlarının İngiliz matbuatında yoğunca neşri ve belki de daha mühimi, Anadolu'daki Yunan işgalini kontrol altına almak bahanesiyle İngiliz ordusunun fevkalâde salahiyeti deruhte etmesi tesadüf eseri değildir.

> Öte taraftan İngiliz devlet adamları arasında, İngiliz hükûmetinin [Lloyd George Kabinesinin] Türklere karşı izlediği politikayı benimsemiyenler vardı. Nitekim İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill, bu politikayı tasvib etmiyenlerden birisi idi. Çünkü ona göre bu tutum, en çok müslüman tebaası olan İngiltere İmparatorluğu içinde karışıklıklara sebep olabilirdi. Yine ona göre İngiliz generallerinin, çok korkunç birer savaşçı olan Türklere karşı büyük saygıları vardı. İngiliz generalleri tıbkı parlamento ve hükûmetteki muhâfazakârlar gibi umutsuz birer Türk dostu idiler. Gerek asker olarak Türkleri takdir ettikleri için ve gerekse Hindistan'daki müslüman İmparatorluğu'nun düşüncesine uygun olarak böyle düşünüyorlardı.

---

[817] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 307. "Albay [Aubrey Herbert] soru önergeleriyle yetinmiyor ve Anadolu'daki yunanlıları gazetrlere gönderdiği mektuplarla da hücum ediyordu."

[818] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 25.

[819] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140.

[820] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 719; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 503.

[821] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 212.

[822] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 173. "İngiltere'de Türkleri savunanların başında Aubrey Herbert, General Townshend, General J. B. B. Dixson, Kennworthy gibi kişiler vardı." (Tansel, 1978, c. 2, s. 173, dipnot 118).

> Türklere karşı sempati duymamakla beraber Churchill, İzmir'in işgali üzerine, "Hak şimdi yan değiştirmiş bulunmaktadır. Galiplerden kaçan adâlet şimdi karşı tarafa geçmiştir" diyor ve İngiliz hükûmetince izlenmekte olan politikanın, Türkiye'de millî direnmeye yol açacağını, ayrıca Türklerin Bolşevik'lere yaklaşacağını söylüyordu. İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson da İzmir işgaline karşı idi. 26 Haziran 1919'da [İngiliz Hariciye Nâzırı] Balfour bile, [Hariciye Nâzırı Vekili] Lord Curzon'a yazdığı bir yazıda "İzmir'in Yunanlılara verilmesine muhalifim" diyordu. [İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili] Amiral Webb'in 28 temmuz 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda İzmir'in işgalinden sonra Türklerle Rumlar arasındaki geçimsizliğin arttığı, bu işgalin Türkleri savunmağa sevkettiği belirtildikten sonra, şimdiye kadar Türk hükûmetine her şeyin yaptırılabildiği, fakat "İzmir'in işgaliyle her şeyin alt üst olduğu" anlatılıyordu. [İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri] Amiral Calthorpe ise, 31 Temmuz 1919 tarihli raporunda "Yunanlıların İzmir'i işgali, bütün halkın gözünü İttihad ve Terakkî Cemiyetine çeviren esef verici bir olay olmuştur" demekte idi. İngilizlerin İstanbul'daki askerî ataşe'sinin 30 eylül 1919 tarihli raporunda ise bu hususa dâir çok dikkate değer mütâlealar vardı. İngiliz askerî ataşesinin raporunda, Türklere karşı izlenen politikanın hatalı olduğu belirtildikten sonra aşağıdaki tavsiyelerde bulunuluyordu: "Gerçek millî hislere karşı Damat Ferid'e arka olmakla kendi çıkarlarımıza zarar veriyoruz. Damat Ferid'i, milliyyetçilerle anlaşmağa teşvik etmeliyiz, hatta gerekirse onları temsîl eden bir hükûmete i'tiraz etmiyeceğimizi anlatmalıyız. Milliyetçi hükûmet demek mutlaka İngiliz aleyhdarı hükûmet demek değildir. İngiltere'nin, Türkiye'nin kaderinde söz sahibi en büyük devlet olduğuna inandıklarından Türkler'in, bizimle beraber olmaları icâbeder. Bu memlekette İngiltere aleyhdarı bir hava yaratılmamasına dikkat etmeliyiz." Lord Curzon bile, 22 ekim 1919'da, İzmir işgali olayını "En büyük hata" [di]ye vasıflandırmıştı. Öte taraftan, Türkiye'ye karşı izlenen politikayı, İngiliz çıkarlarına uygun görmiyen bazı politikacılar, müslüman âlemi arasında özellikle Hindistan'da, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı gittikçe artan hoşnutsuzluğu dikkate almanın lüzumlu olduğuna inanıyor ve bu hususu kuvvetle savunuyorlardı. [..][823]

5 Ağustos 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 1368 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *M. Kemal'in önderliği altındaki ulusal akım, Erzurum'da bir ordu kurmakla uğraşıyor. İtilâf devletleri bu akımı durduracak güce sahip değiller*.[824]

İngilizler ve Fransızlar *İttihat ve Terakki hükümetinin hiç arzu edilmeyecek bir şey olduğu, dolayısıyla korkuları artarak devam eden Damat Ferit hükümetinin desteklenmesini kararlaştır*mış vaziyetteler. Bu vechile Amiral Calthorpe, *İttihat ve Terakki'ye karşı daha sert davranmak gerektiği tavsiyesinde* bulundu. Sadrazam Paşa bunu duyduğuna *"pek memnun" oldu fakat hükümeti zayıf olduğundan, tutuklamalara gidildiğinde bunların Malta gibi güvenli bir yere götürülmesini istedi. Bazı kimselerin de yalnızca yurtdışına sürülmelerini öngörüyor*. Sadrazam Paşa, 50 kişilik bir listeyi Müttefiklere takdim ediyor lâkin meseleyi yanlış anlamış olduğu cevabını alıyor. Bu cevab üzerine *tasarı, bazı kimselerin İtalya'ya "gönderilmesi" biçimini* alıyor.[825]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Batı Anadolu'daki Yunan-Türk müsademesine dair tahkikat raporu kaleme aldı:

> Türk kuvvetlerinin çoğunluğu, Yunanlıların tarafından köylerinden atılan ve Yunanlıların daha fazla ilerlemelerini engellemeye kararlı silahlı köylülerle takviye edilmiş düzenli çetelerden oluşmaktadır. Askeri birliklerden gizlice takviye alan bu silahlı kuvvetlerin önemli bir gücü vardır.
>
> Yunanlıları Anadolu'dan sürüp atmaya and içmiş bu kuvvetler üzerinde Türk Hükümeti'nin hiç bir kontrolü yoktur ve bu nedenle de Türk Hükümeti bu kuvvetlerin kararlaştırılmış bir çizgiye çekilmelerinde direnememektedir.

---

[823] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 174-176.

[824] FO/4227/118387; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 112, dipnot 97.

[825] Fevkalâde Komiser Vekili Kontramiral Richard Webb'in 9 Ağustos 1919 tarihli raporu, *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 722; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 502.

> Sadece Türklerin bulunduğu ve koşulları çok zor topraklara doğru ilerlemiş Yunan kuvvetleri, taktik yönden çok kötü durumdadırlar ve daha iyi mevziler elde etmek için daha fazla ilerleme halinde, büyük bir şiddetle karşı konulmaya yol açacak ve ancak sert bir mücadeleden sonra başarı sağlanabilecektir. [..]
>
> Yunan askeri Sancak'ta kaldığı sürece gerilla savaşı sürdürülecek ve herhangi bir ilerleme daha büyük tehlikeler yaratabilecektir.[826]

General Milne, Erzurum'daki Kaimmakam Alfred Rawlinson'a şifreli talimat telledi. Rawlinson, mıntıkadaki teftişlerini General Milne'ye raporlamıştı. Bu raporlara muvafakaten General Milne, Rawlinson'a, *bütün adamları*nı *hemen memleketten çıkarma*sını *kesin olarak emr*etti ve *Kars bölgesindeki durumu dikkatle takip etme*sini istedi.[827]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, General Milne'nin blöf notasına cevaben Sadarete ve Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> Erzurum Kongresi hakkındaki son maruzatımla ahval ve vaziyeti âcizane tenvire müsareat ve bununla büyük bir vazife ifa etmiş olduğumu zannediyorum. Bu münasebetle de tekrar arzediyorum ki: Vilâyat-ı Şarkıye Erzurum Kongresini şarkî eyalâtın milleti toplamıştır. Elyövm yetmiş kadar âzasiyle Erzurum'da hali içtimada bulunan Kongre, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey henüz İstanbul'da iken ve hattâ buraca isimleri bile işitilmemiş iken büyük ve hunîn tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden şarkî eyalâtın halkının karar ve teşebbüsleriyle vukua gelmiştir. Bu toplanışta siyasî veya şahsî hiçbir tesirin mevcut olmadığı kat'iyetle anlaşılmıştır. İntibahını sureti kat'iyede felâketten alan milletin ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti ecanip bir iki şahsa atfetmek suretiyle milletin ruh-u mevcudiyetini setr-ü inkâr tarikını iltizam ile kendi milletini iğfal ve bu suretle menafiini tevsi ve temine çalışıyor. Vatan ve Milletimiz için telâfisi gayrimümkün zararları bâdi olan bu tarz-ı telkının bizzat hükûmetimiz tarafından dahi bilinmiyerek kabul ve ısrarile âmal-i ecanibin teshil edildiğini görmek umumu meyus ve dağdar etmektedir.
>
> Şark vilâyatında endişe-i hayattan doğmuş olan bu cereyan-ı millînin inkişafına ve hâlihâzırına Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin zerre kadar tesirleri olmadığı ve ahîren Kongreye herkes tarafından büyük bir hürmet ve tâzimle kabul edilen bu iki zatin mevki-i siyasîmizi daha ziyade müdrik olmalarından bilâkis hükûmetimizin mevkiini düşünerek mevcut Kuvvayi Milliyeyi daha sakin ve müdebbirane bir şekle irca'la hüsnüidare ettikleri alenen görülmektedir. Binaenaleyh gerek Kongrenin heyeti umumiyesi ve gerekse Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere yazılan tamimler efkârı umumiyede hüsnütesir yapmamıştır.
>
> Endişe-i namus ve hayattan mütevellit cereyan-ı millî hâl-i galeyanda olup teskini ve efkârın tatmini için yegâne çare ancak Meclis-i Millînin hemen ve bilfiil toplanmasının temini olduğunu ve batî davranıldığı takdirde vakayi-i millîyenin kendikendine bu gayeye varacağını nazar-ı fahîmanelerine arzeylemeği lâzıme-i vazife addederim. Çünkü burada meşhut ve mahsûs olan efkâr-ı umumiye Milletvekillerinin kanaat ve tasdikine iktiran etmiyecek herhangi bir siyaset ve mukarreratın şayan-ı kabul ve payidar olamıyacağı ve bu azîm ve tarihî mesuliyetin mahdut birkaç zatin dûş-ü hamiyyetine tahmilindense efkâr ve arzuyi millete istinadettirilmesi merkezindedir. Ve hattâ şeraitihâzıra içinde Meclis-i Millînin Dersaadet'te kuvvayı ecnebiye karşısında toplanması mahzurlu görülmek yüzünden bu lâzime-i meşruta şimdiye kadar tehir buyrulmuş ise Anadolunun Babıâlice tasvip ve Nezdi Ulyayi Cenab-ı Şehriyarîde irade buyrulacak bir mahallinde toplanması sözlerinin bile söylenmekte olduğunu sırf saika-i vatanperverî ve vazife-i mevkıiyem dolayısiyle arzeyliyorum.[828]

İngilizler, Mustafa Kemal'in müfettişlikten azledilmesi, kanun kaçağı ilân edilmesi ve tutuklanması için İstanbul'daki kabinelere baskı yapmış olduğu hâlde Mustafa Kemal'i himaye eden 3'üncü Ordu

---

826 DBFP, Vol. 1, p. 879; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 164-165.
827 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 272.
828 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1953, Sayı 3, Vesika No: 50.

Müfettiş vekili ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir hakkında böylesi bir tazyikata tevessül etmemesi düşündürücüdür.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin Londra'daki Hariciye Nâzırı vekili Curzon'a gönderdiği şifreli telgrafa göre Mustafa Kemal'in liderliği altında *ulusal akım, Erzurum'da bir ordu kurmakla uğraşıyordu. İtilâf devletleri bu akımı durduracak güce sahip değillerdi*r. Bununla birlikte İtilâf Devletleri, Mustafa Kemal ve şürekâsını haklı olarak "İttihadçı" tavsif eden Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı sözde destekleyerek kurnaz bir siyaset takip ediyordu.[829]

İttihadçı Mustafa Naili (Küçüka) Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'ye İstanbul'dan gönderdiği hususî mektupta, *Denizli Millî Kurulu adına İstanbul'da yerli ve yabancı gazetecilerle görüştüklerini, millî hareketi çapulculuk ve İttihatçılık olarak gören bakanları ikna ettiklerini, Hükümet'in korkudan duruma aykırı emirler vermek zorunda kaldığını bildirdi*.[830]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in İstanbul muhabiri: *Türk ulusal direnişi yükselişini Bolşeviklere borçlu*dur.[831] Gazetede "Ermenistan'a Yönelik Yeni Tehdit: Türk İsyanı" nam makale neşredildi. Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir misakı, "Hürriyet ve İtilaf Kulübü" Erzurum şubesini dağıtmıştır. Bu, hiç şüphesiz İttihadçı davranışıdır:

> "(Kendi Muhabirimizden) İstanbul, 30 Temmuz (Gecikmeli)
>
> Doğu Anadolu'daki durum daha da kötüleşti. Erzurum'da Türk kuvvetleri tarafından mütareke şartları gereğince İngiliz yetkililerine teslim edilen savaş malzemeleri ile yüklü bir tren, Erzurum ile Sarıkamış arasında durduruldu ve sahra topu arka kaideleri ve benzeri malzemelerle ne yapmayı amaçladıkları şüpheli olmasına rağmen trendeki askerî malzemeler sözde haydutlar tarafından kaçırıldı.
>
> Özellikle Türkiye'ye sunulacak barış şartlarının ağır olması durumunda kendisini savaş başlatacak özgürlükte biri olarak tanımladığı iddiası doğruysa, Erzurum'daki Türk komutanı Kâzım Bey'in mütarekeye yönelik bu ihlâlin bir parçası olduğu şüphesine karşı koymak son derece güç. Kısmen farklı bir çizgide olmakla beraber Mustafa Kemal de muhtemelen Kâzım Bey'le birlikte hareket ediyor…
>
> Bu arada, Ermeni Cumhuriyeti'nin güney-doğusundaki "Tatar (Azeri) bölgesinin" eski bir Türk subayı yönetiminde bir isyan başlatarak, "Sadarak"a kadar Nahçivan'ın kuzey-batı demiryolu hattının (İran sınırındaki Erivan-Culfa) işgal edildiği ve Türk ajanlarının Kars bölgesinde aktif oldukları ifade ediliyor. Öyle görünüyor ki; yerimizi dolduracak bir güç bırakmadan Transkafkasya'yı yakın bir gelecekte tahliye etmemiz durumunda, Ermeni Cumhuriyeti saldırıya uğrayacak ve muhtemelen Türk-Azeri-Kürt işbirliğiyle yok edilecektir. Bu koalisyon, daha sonra Transkafkasya Bolşevikleri ve Denikin'e karşı olan Gürcistan Cumhuriyeti ile de bağlantı kurabilir.
>
> 29 Temmuz- "Milli Kongre" hareketinin Doğu Anadolu'yu kapladığı ve Ankara'ya delegeler gönderildiği bildiriliyor. 18 ve 19 Temmuz'da Erzurum'da Mustafa Kemal önderliğinde yapılan toplantılar sonucunda "Hürriyet ve İtilaf Kulübü" dağıtıldı."[832]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Sırb asıllı Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal Paşa ve "İttihatçı" Rauf Bey'in Barış Konferansı'nın*

---

[829] BNA, FO, 41127/1/18387; DBFP I/IV, s. 718; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 112). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Calthorpe bu gün memleketine dönmek üzere yola çıkmıştır: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 71.

[830] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 27.

[831] The Times, 5 August 1919, *Lenin-Enver intrigues*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302.

[832] The Times, 5 August 1919, *New Menace to Armenia, Turkish Revolt*, p. 10; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 192-193. Örneğin, İttihadçı/Teşkilat-ı Mahsusacı Süleyman Necati Güneri, Erzurum'da teşekkül etmekte olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubesini kapattırdıklarını anlatır: Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, 1999, s. 32-33.

beklenen kararlarına karşı Anadolu'nun önemli şehirlerinde bir direniş hareketi organize ettiklerini, Türk ulusal haklarını savunamayan bir hükümete karşı isyanı öğütlediklerini, Türk eyaletlerinin çoğunluğunun Bâb-ı Ali'nin mevcut otoritesini tanımadığını, Bâb-ı Ali'nin çevresini aşamadığını belirtiyor: *"Bâb-ı Ali'nin iki elebaşının tutuklanmasını emretmesinin akabinde, diğer Türk eyaletlerinin delegelerinin de katılımıyla Erzurum'da toplanan Kongre, İstanbul'dan bağımsız bir otorite ilan etti."*[833]

6 Ağustos 1919. Sadâret-i Uzmâ Mektubî Kalemi tarafından Harbiye Nezâretine muhtıra gönderilerek *Üçüncü Ordu müfettiş-i sabıkı Mustafa Kemal Bey'in silk-i askeriyeden istifasının kabulü için, selef-i alilerince gönderilip Heyet-i Vükela'nın tebdili sebebi ile iade edilen irade-i seniyye layihası gönderilmediğinden, görevine devam ettiğinin bildirildiği ve silk-i askeriyeden ihracının resmen ilanı ile fahri yaverlik rütbesinin refi* bildirildi.[834] Resmî rütbe ve unvanları geri alınmasına rağmen Mustafa Kemal'in vazifesine devam ettiğinin bildirilmesi fevkalâde dikkat çekicidir.

Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson:

> Nihayet ayın altıncı günü [..] Saat 15:30'da Türk Ordu Komutanı Kazım Paşa ile bir mülakat yaptım. Görüşmemiz nezaket ve sükûnet içinde geçti. Dostça ayrıldık. Kendisinden, [Erzurum] Konferans'ın[ın] öğleden sonra saat 17:00'de toplanacağını ve o akşam sona ereceğini öğrenmiştim.
>
> Ondan ayrıldıktan sonra, Konferans'ın gelişmesi hakkında Mustafa Kemal ile bir mülakat ayarladım. Son derece ilginç olan konuşmamız üç buçuk saat sürdü. Mülakat eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in hususi evinde oldu. O zaman Mustafa Kemal'le aynı evde oturan Rauf Bey, görüşmemizde bir ara hazır bulundu, geleceğin bütün ihtimalleri ve yeni Milliyetçi Parti'nin emelleri üzerine konuştuk. Mustafa Kemal bana o gün kabul edilmiş olan Milli "Pakt" tan bahsetti. Bu "Pakt", o zaman ilk defa olarak ileri sürülmüş ve şimdiye kadar da Milliyetçilerin başlıca ülküsü, bütün gayretlerinin ve politikalarının amacı olmuştur; hala da olmaktadır. Mustafa Kemal, nihai metni ertesi gün bana telgrafla hududa yollayacağına söz verdi ve sözünü de harfi harfine yerine getirdi. Büyük bir nezaket ile ayrıldık. Geleceğin sakladığı muhakkak inkişafların ciddiyetini her ikimiz de idrak ediyorduk.[835]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir:

> 6 Ağustosta vicahi dostum Ravlinson geldi: "Artık Erzurumda İngiliz kalmıyacak. Emir aldım,Sarıkamış veya Karsta kalıp Karadenizden İran'a kadar hududu tarassut edeceğiz." dedi. Güldüm ve: "Geçende cephe Hindistan'dan Karadeniz'e kadar şimale idi; şimdi neden tersine döndünüz? Yeryüzünü çevirdiğiniz halde Bolşeviklerden endişedeydiniz; şimdi sırtınızı çevirerek nasıl müsterih oturacaksınız?" dedim. Ravlinson da kendini gülmeye bırakarak: "Ah! Katr Mösyö!" diye kafasını sağa sola salladı. Ravlinson'la Fransızca görüştük. Tercüman kullanmadığımız için herşeyi doğru olarak tarafeynin eksik ve artıksız anlaştığından memnundu. Ah! dört efendiler! diye Paristeki (Dörtler Meclisi) ni kastediyordu. Ve Şarkı tanımadan kararlar vererek kendisini de fena vaziyete soktuklarına kızıyordu. Fakat Fransızca telâffuzu İngiliz şivesi gibi olduğundan "katr" dedikçe bizim inatcı katır gibi telâffuz ediyor ben de gülüyorum. Ravlinson da bugün keyifliydi. Haylice güldük. Fakat bu gülmeleri kolordu hesabına (1200) kaydetmekle ödedik. Şöyle ki: Ravlinson parasız kalmış ve Kolordudan (1200) liradan fazla borç istemişti. Ben silâh mes'elesini her atlatışta ihtiyacını vezneden tesviye ettirirdim. Bu paranın karşılığını da Harbiye Nezareti göstermişti. Batumda Karsın tahliyesi esnasında on ikinci fırka kumandanımız olan miralay Ali Rıfat beyi İngilizler 2000 İngiliz lirasına (7500 Osmanlı lirası günün rayici ile) mahkûm etmişler. Sebebi ordumuz çekilirken Kars'taki büyük telsiz telgraf istasyonunu tahrib etmişler. Halbuki bu mütareke ahkâmına mugayirmiş! (Sanki mütareke ahkâmına kendileri hürmetkârdırlar). İngilizlerin en ufak hesaplarını nasıl gördüklerine misâldir. Açıktan kâr 7500 lira

[833] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 236/1565, İstanbul 5 Ağustos 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 106.

[834] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BEO), 4585-343858, Harbiye, SYS/34-60.

[835] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 274.

> fakat bu kâfi mi? Beyhude Erzurumdaki İngilizlere para göndereceklerine evvelâ borç diye al sonra bir senetle ciro! İşte Ravlinson vedâ ziyaretine gelmiş. Tabii eski dostluğumuzu anarak lâtifeler edecektik. Her şahsî kavga bitmişti. Mes'ele bizden çıkmıştı. Hoş beşten sonra Kolordunun 1200 lirasına mukabil bir sened vereceğini söyledi gitti.[836]

Hem Kâzım Karabekir hem Mustafa Kemal, Alfred Rawlinson'u müsbet manada etkilemişlerdir:

> İstanbul'a dönmesi için Sultan'ın vermiş olduğu emirleri dinlemeyen ve bu nedenle rütbesi elinden alınan Mustafa Kemal, Erzurum'a giderek Milliyetçi Kongre'yi düzenlemeye başladı. Doğudaki IX. Ordu'nun komutanı Kazım Karabekir gibi Mustafa Kemal de Rawlinson'u etkilemişti. Milli Misak'ın kabul edildiği, haberinin verildiği Erzurum Kongresi kapandığında Mustafa Kemal'le bir görüşme yaptıktan sonra, Rawlinson İstanbul'a ve oradan da raporunu vermek üzere Londra'ya döndü.[837]

Karabekir şahsen Bolşeviklerin kollarına atılmaktansa Britanya İmparatorluğu ile dostluk münasebetleri kurmayı tercih etmekteydi.[838]

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *General Milne İzmir'e giderek temîn-i âsâyişe memur edilmiştir. Elyevm İzmir'dedir*.[839]

6(?) Ağustos 1919. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı Başmurahhası Frank Polk, Washington'a telgraf gönderdi. Polk, Tittoni-Venizelos gizli mukavelesi hakkında malumat toplamıştır:

> Titoni, Yunanlıların Menderes nehrinde durmayı kabul ettiklerini, İtalyanların da bu nehirden Antalya'ya kadar olan bölgeyi işgal edeceklerini söyledi. Yine Titoni'ye göre, Fransızlar, bu anlaşmayı olumlu karşılıyorlardı fakat, Suriye'de Fransız ve İtalyan sınırları konusunda açık bir tutum takınmıyorlardı. Polk, bu bilgileri kendisine söylediği zaman Balfour şaşırmıştı. Kendisinin İtalyanlara Anadolu'da herhangi bir toprak verilmesine taraftar olmadığı, fakat Batı Trakya'nın Yunanlılara verilmesini istediğini söyledi. Polk bu arada, Bulgaristan'daki durum hakkında bilgileri olan İngiliz askeri önderleriyle General Foch'a göre, bölgede askerî yönden kudretli tek ülke Bulgaristan'dı. Yunanistan bütünüyle Anadolu'ya bağlanmıştı. İtilâf Devletleri'nin ise oradaki birlikleri yok denecek kadar azdı. Polk, Trakya sorununun, Türkiye antlaşmasının yapılmasına ve Amerika'nın, İstanbul Mandasını kabul edip etmeyeceği anlaşılıncaya kadar geri bırakılmasını konferansta önerdi; o zaman, Batı Trakya sorunu çözülürdü.[840]

7 Ağustos 1919. General Milne, Anadolu'daki Yunan işgalini sınırlayacak olan *Milne Hattı*nı tanzim etmek üzere İzmir'e geldi.[841]

> John Godolphin Bennett; Sir George Milne; Fransız, İtalyan Başkumandanları ve Üç Yüksek Komiserlik temsilcileri ile bir arada siyah mermer masada oturdukları zaman (60 kadar Türk Kurmay Subayına izinsiz İngilizce dersi vermek) teşebbüsü yüzünden Milne tarafından azarlanınca Büyüklerdeki bu idrâk kıtlığı karşısında hayal kırıklığına uğramıştı... Bir saat sonra... (Milne ile görüşmek için emir almıştı) ona Türk Ordusu'nun Britanya Ordusu ile yeniden dost olmak istediği hakkındaki kanaatinden söz açmıştı...; Milne sükûnetle dinledi ve kendine mahsus meşhur sert tonu ile ansızın sözünü keserek: "Müttefiklerden vazife aldım, İzmir'e gidiyorum, Yunanlılar ile Türkler arasındaki huzursuzluğun mahiyetini anlamaya çalışacağız. Şahsî tercüman subayım olarak benimle gelmek ister misin?" diye sormuştu, Bennett de bunu hiç ses çıkarmadan kabul etmişti.[842]

---

836 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 105-106.
837 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 158-159.
838 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 220.
839 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 661.
840 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 197-198.
841 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 32.
842 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 253.

John Godolphin Bennett, 72 yaşında beyanat verirken tarihi yanlış hatırlamakla birlikte Milne'nin Vahideddin Hân'a itimat etmediğini bu vechile Padişah daha sıkı tedbirlerle gözaltında tutulmalıdır dediğini belirtmiştir:

> Vahideddin'i Istanbul'un işgalinden sonra, yani 1920 Mart'ından sonra tanıdım. Başkumandan Milne onu görmek istedi. Milne'yle beraber Yıldız'a, tercümanlık için gittim.
>
> Vahideddin'in şahsiyeti vardı, yani sıfır değildi. Ama biraderi [Abdülhamid-i Sânî] kadar büyük adam değildi… Görüşmeden sonra Milne bana "*Boş, Boş! Onunla hiçbirşey yapılamaz*" dedi.
>
> Milne, müteredditd görünüyordu. Vahideddin'den bir karar vermesini istemişti… Görüşmede, "*İşgali devam ettirmek istemiyoruz, fakat sizinle mutabık kalmalıyız. Milliyetçiler konusundaki mevkiiniz, yaklaşımınız nedir?*" diye sordu ama Vahideddin cevap vermek istemedi. Zannederim ki Milne hiçbir cevap alamadığı için kızmıştı. Padişah belki de haklıydı ve fikrini söylemek istememişti. Milne, "*Biz karışıklık değil, sulh istiyoruz… Buradaki Meclis'le Erzurum'dakini birleştirebilecek bir zat var mı?*" diye açıkça sordu ve sultan cevap veremedi. Bunun için kızdı Milne.[843]
>
> [..] Orada dört kişiydik: Ordu kumandanı General Milne, tercüman olarak ben, Sultan Vahideddin ve bir görevli daha… Padişah ile General, İngiliz işgali ve şehrin asayişi ile ilgili uzun bir görüşme yaptılar. Şimdi ayrıntıları pek hatırlamıyorum. Toplantı bittiğinde General Milne'in biraz sinirli olduğunu fark etmiştim. Özellikle tercümeye dikkat harcadığım için konulara fazla dalamıyordum. Ancak General Millne'in bu konuşmadan hoşnut olmadığı ortadaydı. Dışarı çıktık, Milne arabasına binerken kulağıma eğildi:
>
> - Bu adama fazla güvenilmez… Sıfır bir adam, dedi.
>
> General Milne'in görüşüne katılmıştım. O görüşmeden sonra Sultan Vahideddin'i daha sıkı kontrol altına almam gerektiğini anladım ve Sarayın etrafına tel örgü çevirttim. Tek bir çıkış kapısı bıraktım, nöbetçileri arttırdım. Sonraki günlerde kesin kanıya sahip oldum, Sultan Vahideddin, Anadolu'ya kaçacaktı. Bir fırsatını bulduğunda Küçük Asya'ya geçecek ve Milliyetçi direnişi örgütlemeye çalışacaktı. Buna Milliyetçilerin nasıl bir yanıt vereceklerini araştırmaya koyuldum. Gelen haberler İngiliz politikası yönünden pek de iç açıcı değildi.[844]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, İstanbul matbuatından *İfham* gazetesinden iktibas etti: Milliyetçi *Organizasyonu dünyanın gözünde adil ve doğal göstermek yerine altındaki gizli İttihatçı yapı gösterilmelidir. Hükümetin görevi bunun ulusa zararlı olmamasını sağlamaktır*.[845]

23 Temmuz'dan beridir içtima eden Erzurum Kongresi nihayete erdi ve riyasetinde Mustafa Kemal olmak üzere 9 kişiden mürekkeb bir *Heyet-i Temsiliye* teşkil edildi.[846] Fakat halkı temsil etme yeterliğine sahip değildir. Evvela; 9 üyenin 6'sı, *Erzurum Kongresi'ne delege olarak bile katılmamışlardı*r.[847] Tamim edilen kongre beyannamesinin 7'nci maddesi bilhassa dikkati çekmektedir:

> Milletimiz insani, asri gayeleri tebcil ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın temamisi mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede müserrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti adile

[843] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 528.

[844] Nezih Uzel. (2008). *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor: Atatürk'e Nasıl Vize Verdim* içinde (s. 32). İstanbul: Selis Kitaplar.

[845] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 74.

[846] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 30.

[847] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 105. Sarıhan, Bekir Sami Kunduh'u Heyet-i Temsiliye âzâsı olarak kaydeder; Hür, kaydetmez.

> ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun de acilen takarrürü selâmeti beşer ve sükunu âlem namına ahs-ı amâli milliyemizdir.[848]

Kaimmakam Alfred Rawlinson, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e mektub teslim etti: Erzurum Kongresi mukarreratını takdim ettiğiniz için müteşekkirim. Hadisatı Harbiye Nezâretine bildirmek için Londra'ya azimet edeceğim. Temin ettiğiniz kolaylıklar ve müzaheretiniz için size ve Türk erkân-ı harbiyenize medyun-ı şükranım. Mustafa Kemal Paşa'ya arz-ı ihtiramat eylerim.[849]

> Erzurum Kongresinin son günü M. Kemal'le görüşen İngiliz kontrol subayı Yarbay Rawlinson, daha sonra Londra'da İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon'u görerek ona, Türk milliyetçilerinin ileride Anadolu'da "Büyük bir İslâm Cumhuriyeti" kurmaları ihtimalinden söz etmiş[tir.] [..] Yarbay Rawlinson'un "Erzurum Konferansı Günlerinde Doğu Anadolu'daki Durum" başlıklı raporu, 11.8.1919. Rawlinson, 28 Ağustosta Londra'ya giderek Türk ulusal akımının gelişmesi, M. Kemal'in kişiliği, etkisi, emelleri ve ulusal akımın gayeleri konusunda Lord Curzon'a etraflıca bilgi verdi. Curzon, Rawlinson'u Anadolu'ya Misak-ı Millî'den az ne gibi şartları kabule hazır olduğunu öğrenmekle görevlendirdi.[850]

8 Ağustos 1919. Dahiliye Nâzırı Âdil, İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'nin tehdit notası üzerine tüm mülkî âmirliklere tamim keşide eyledi: *Hükümetin aralıksız siyasal girişimleri sonucunda, Konferans, Yunanlıların "geçici" işgallerinin sınırlarını saptamak ve Yunan zulmünü soruşturmak üzere İzmir'e karma bir komisyon göndermiş bulunuyor. Komisyon başkanı olan General Milne, "şediden ve musirran" bazı talepler ileri sürmüştü*r; *şöyle ki, soruşturma için gezmek durumunda olan subaylara gereken kolaylıklar gösterilecek, Yunan işgal bölgesi dışında çeteler "acilen" dağıtılacak, halkın bu çetelere yardım etmesi yasaklanacaktı*r. *Milne'nin bu talebi, hükümetin öteden beri "Teşkilat-ı Milliye'nin" dağıtılması konusunda isteğinin ne denli yerinde olduğunu gösteriyor. Ancak hükümetin kendisi, ülkenin iç ve dış durumunun tümünü kavrayacak durumda olduğu için, bu durumun gereği olan siyaseti yürütebilir. Bunun içindir ki, kabine dışındaki askeri ve mülki kimseler, ne denli kabiliyetli ve zeki, ne denli önemli görevde olurlarsa olsunlar, bu işleri hükümet denli iyi düşünemezler. Zaten ancak hükümet, ülkenin kaderinden, halkın hayat ve haklarından sorumlu ve "kariben" toplanacak olan milli meclis önünde hesap vermek durumunda*dır. *Harbiye Nezareti de askeri makamlara bu yolda talimat verdiğinden, mülki görevliler bunlarla işbirliği yapacak ve verilecek öğütlere rağmen, bu buyruğa uymayıp kışkırtmalarını sürdürenler tutuklanıp, "mahfuzen ve serian" İstanbul'a gönderilecekler*dir.[851]

İtalyan *Albay Umberto Vitale, 8 Ağustos'ta İstanbul'dan Başkomutanlığa gönderdiği telgrafta, "Erzurum'dan, Trabzon'daki İngiliz askerî temsilcisine bir adamını gönderen Mustafa Kemal'in, Doğu*

---

[848] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Mayıs 1981, Sayı 79, s. 44, Belge No: 1738. Hatırlamak gerekirse, Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli meclis konuşmasında Erzurum Kongresinin esas şartlarını şöylece belirtecektir: "haricî müzaharete ve muavenete tamamen muvafakat edeceğiz. Ancak arz eylediğim gibi müstakil kalmak sıfat ve salâhiyetini daima muhafaza etmek... Erzurum Kongresinin şeraiti esasiyesi bundan ibaretti." Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927 devresinde iken ise parti genel başkanı sıfatıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresine "Nutuk"unu irad edecek, Erzurum Kongresi mevaddında "manda ve himaye kabul edilemez" ibaresinin yer aldığını iddia edecektir. Fakat hakikat tam aksidir: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tari*hi, 2019, s. 100-102.

[849] ATASE-İSH-7, Kutu No: 348, Gömlek No: 55, Belge No: 55 (1:2); Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 197, dipnot 629.

[850] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 98, dipnot 55.

[851] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, s. 240-241; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 505.

Anadolu vilayetlerinin yaptığı toplantının, İstanbul Hükümeti'nden bağımsız olduğunu söylediğini" yazmıştır.[852]

Ağustos 1919 itibarıyla *ulusal akım yerel örgütler dışında ulusal çapta bir örgütlenmeyi henüz başaramamış* durumdadır.[853] *Doğu'da ordu* [cunta] *öncülüğü, Batı'da eşraf öncülüğü ağır bas*ıyor.[854]

İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserlikleri İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'ı izam ederek Veliahd Abdülmecid'le mülakat gerçekleştirildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti bakiyesiyle teşrik-i mesai etmenin sakıncalı olduğunu bildiren Ryan, Veliahd'dan şu cevabı almıştır:

> Sultan ailesine mensup olanların sonunun ne olduğunu biliyorum. Abdülhamid devrinde hapsedildiler. 1908 Anayasası'yla hürriyetlerine kavuştular, fakat politikadan uzak tutuldular. Memleketin siyasi hayatında rol almadılar. Kanaatimce memleketin çıkarına en uygun politika Reşit ve Ali Paşaların politikasıdır: İngiltere'nin yanında olmak. Bu yoldaki fikirlerini savaştan önce de, o zamanki İngiliz Sefiri Sir G. Lowther dahil, herkese söyledim. Aynı fikrini Abdülhamid, Reşat ve Vahideddin'e de defalarca belirttim. Sultan'la 45 senelik bir arkadaşlık ve fikir birliğimiz var. Aramızdaki tek anlaşmazlık, Ferid Paşa yüzündendir. Sultan'ın Ferid Paşa üzerinde ısrar etmesi büyük hatadır. Ferid İzmir'in işgalindeki hata ve suçunu kabul etmiştir. Paris delegasyonu bir fiyaskodur. Buna rağmen iktidarda tutulmuştur.
>
> Halk onu istemiyor. Lüzumlu olan halkın güvenini kazanmış bir iktidar kurulmasıdır. Sultan, kabineyi Tevfik Paşa'ya kurdurmalı. Tevfik Paşa bir deha değildir, ama hiç olmazsa tecrübelidir. İngiliz devlet adamlarının yakın dostudur. Veya İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa veya Ahmet Rıza Bey gibi halka hitap edebilen birini göreve getirsin. Halk, halkı Türk olan topraklarda Türk yönetimi görmek istemektedir. Buna karşılık Anadolu'nun bölünmesi lafları, İzmir faciası var ortada. Kısa zamanda Rumlar 20 000 Türk'ü kasaplar gibi doğradılar. Halk Mustafa Kemal, Rauf Bey ve arkadaşlarına itimat ediyorsa, bunun sebebi hükümetçe kendilerine kıymet verilmemesi ve itimat olunmamasıdır. Hiçbir milliyetçi hareket veya teşkilatla ilişiğim olmadığına namus sözü veririm.[855]

Afganistan Emiri Emanullah Han yönetimi ile Britanya Hindistan Sömürge Yönetimi, 3 Mayıs'da bilfiil başlamış Üçüncü Afgan-Britanya Harbi'ni sonlandıran Ravalpindi Muahedenamesini akdettiler. Andlaşmaya göre Britanya, *Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyor ve Afganistan dış politikası üzerindeki kontrolünü terk ediyor*.[856]

9 Ağustos 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Richard Webb, İngiliz Hariciye Nezâretine muaccel telgraf gönderdi. Rawlinson'un Genelkurmaya 31 Temmuz tarihli raporu zeyldedir. Webb: *İngiliz birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi ve Türkiye'ye sunulacak sert barış şartları, Mustafa Kemal Hareketi'nin daha tehlikeli boyutlara ulaşma riskini artırabilir*.[857]

İngiliz Hariciye Nezâreti vesikasında belirtildiğine göre 8 ve 9 Ağustos'ta İngiliz Baştercüman Andrew Ryan ve Fransız Fevkalâde Komiserliği yetkilisi Ledoulx, Veliahd Abdülmecid'i ziyaret etmişler, siyasî faaliyeti hususunda *şiddetli ihtar* etmişlerdir. Mülakat yaklaşık 2 saat sürmüştür:

> "Şüphesiz bir dâhi olmamakla beraber Britanya devlet adamlarının samimî dostu ve tecrübe görmüş" olan bir Tevfik Paşa'nın sakınacağı "Paris fiyaskosu" dolayısiyle Damat Ferid'e son derece acı ve hakaret dolu bir dil ile çıkışan Abdülmecid, komiserleri yatıştırmak için sui tefehhüme yer vermeyecek surette millî harekete

---

[852] Ufficio Storico Stato Maggiore dell'Esercito (USSME), E3-10/1; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 166. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[853] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 506.

[854] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 511.

[855] Document on British Foreign Policiy, Cilt IV, Belge no: 478, s. 721; Aktaran: Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 57-58.

[856] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 351.

[857] PRO, FO 371/3659/114390; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196.

sırt çevirdi: "Dahildeki hareket. . . haince, ahmakça ve gaddarca olmakla beraber halk bir Damat Ferit hükümetinin yaptıklarından daha iyi işlere ihtiyaç duymaktadır. Halkın Mustafa Kemal ve Rauf gibi adamların kışkırtmalarına kapılmaları bu halkın arzularına hürmet edilmemekten ileri gelmiştir. Kendisinin bu hareketle veya bu hareketi yapanlarla hiçbir rabıtası olmadığına şerefi üzerine söz vermiştir". İngilizleri şimdilik baştan savmayı ancak bu sözleri söylemekle ümit edebiliyordu.[858]

Ryan'ın raporuna göre Abdülmecit, öteden beri İtilaf Devletleri'yle dost olmaya inandığını, siyasetten uzak durduğunu, durum üzerine görüşmeleri olduğundan, bunları Padişah'a anlattığını, Anadolu'da olup bitenlerden haberli kılınmadığını söyledi. Taşradaki hareketler "haince, budalaca ve canavarca" idi; fakat halk, Damat Ferit hükümetini istemiyordu ve onun için Mustafa Kemal ve Rauf Bey gibilerinin kışkırtmalarına kapılıyordu. Hareketle ya da önderleriyle bir ilgisi olmadığına şerefi üzerine söz verdi. Padişah'la aralarında uzun bir dostluk olmuştu ve anlaşamadıkları tek konu Damat Ferit idi. Ryan, Abdülmecit'in sık sık Wilson ilkelerinden söz edip manda konusunda bir şey söylemediği, hilafet üzerinde pek durmadığına dikkat etmişti.[859]

Osmanlı Ordusundaki Harekat-ı Milliyeci cunta, emir komuta zincirini klonlamış durumda. Bâb-ı Âlî'nin 2'nci Ordu Müffetişliğine gayr-i nizamî silahlı unsurun tevkifini emir verdiği mevzubahisti fakat mezkûr karargâh da cuntacıdır. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi Said Molla'nın gazetesinden iktibas ediyor:

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beğ Hakkında

Dünki Monitör gazetesi Demirci Mehmed ve Hacı Şükrü ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beğin harekâtını suret-i katiyede tevkif etmek içün ittihaz edilecek tedabirin Harbiye Nezâretinden İkinci Ordu Müfettişliğine iş'ar edileceğini yazıyordu. Bizim bu babda merci-yi aidinden icra eylediğimiz tahkikatdan böyle bir iş'ar olmadığı anlaşılmış ve esasen Mustafa Kemal Paşanın yerine Abdullah Paşa tayin edilmiş olduğundan artık Mustafa Kemal Paşa meselesinin ehemmiyetini gaib etdiği beyan edilmiştir.

(Türkce - İstanbul)[860]

İrâde-i Seniyye ile Mustafa Kemal'in unvan ve nişanları geri alındı:

Mehmed Vahidüddin

Üçüncü Ordu müfettişliğinden ma'zûl ve askerlikden müsta'fi Mustafa Kemal Bey silk-i askeriden ihraç ve hâiz olduğu nişanları nez' ve uhdesindeki fahrî yaverlik rütbesi ref' edilmiştir. İş bu irâde-i seniyyenin icrasına Harbiye nazırı me'murdur.[861]

Rawlinson, 9 Ağustos 1919'da Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta "Erzurum Kongresi 'nin beyânnâmesini gönderdiğinizden dolayı teşekkür ederim. Onu dün akşam aldım " diyerek, tercüme ettirerek İstanbul'a gönderdiğini belirttikten sonra, nüshanın tahrif olması ihtimaline karşı yeni bir nüsha daha istemektedir.[862]

---

858 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 15.

859 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, s. 718, 721-727; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 503.

860 Alemdar, 9 Ağustos 1335-1919, Numero 137-1537, *Dahilî Haberler*, s. 2.

861 *DOA*, Yıldız kısmı, Harbiye, Karton 7, Kalem-i mahsus, 1130; Aktaran: Münir Aktepe. (1968). Atatürk'e Dair Bazı Belgeler. *Belleten,* 32(128), s. 451. Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, söz konusu rütbe ve nişan sökülmesi hususunu Heyet-i Vükelâ'nın gündemine getiren kişiydi. Bununla birlikte, ilginçtir, Nazım Paşa "kabine içinde Mustafa Kemal Paşa hayranı olarak suçlanıyordu." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 36, 42.

862 *ATASE*, (ATA), Kutu No: 17, Gömlek No: 23, Belge No: 23-1, (09/08/1335); Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 50, dipnot 158.

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nezaretine "Hükümetin Türk Gruplarının ve Sempatizanlarının Faaliyetlerini Durdurması İçin Genelgesi" başlıklı rapor gönderdi. Sabık 3'üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in ve karargâhının İstanbul'a geri dönmelerine ilişkin, General Milne tazyikli karar, esasen Bâb-ı Âlî'nin torpillenmesi anlamına geliyor:

> Raporda, Osmanlı Hükümeti'nin vilayet yöneticilerine gönderdiği genelgelerde, ulusal çıkarlar için; halkın "her türlü ulusal yapılanmalara" verdiği desteğe son verilmesi yönünde talimat verdiği aktarılmaktadır. Bu genelgelerin birinde, "vatanperver duygularla hareket etmelerine ve çarpık niyetleri olmamasına rağmen bu kişilerin, ulusal çıkar ve salahiyeti tehlikeye atacak faaliyette bulundukları ve pişmanlığın geç ve etkisiz olacağı" belirtilmektedir. Elçi Servert, devamlı aynı noktaya vurgu yapan genelgelerin; Hükümet'in asıl kaygısını ortaya çıkardığını ve genel tanımlamalar barındırmalarına karşın "Mustafa Kemal Paşa ve birkaç elebaşına" yönelik gönderildiğini yazmaktadır. Elçi; Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'nin savunucusu olarak ön plana çıktığını; o ve çevresindeki kişilerin, ülkeyi, başta Yunan olmak üzere, yabancı işgalinden kurtarmak amacıyla, gerilla savaşı denilebilecek bir savaş hazırlığında olduğunu aktarmaktadır.
>
> İspanyol diplomat, Osmanlı Hükümeti'nin bu genelgeleri; İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne'nin talimatıyla gönderdiğinden şüphelenmektedir. Osmanlı Hükümeti, tam da bu nedenle elindeki son gücü kaybetmiş bulunmaktadır. Zira genelgenin yayınlanmasında İtilaf Devletleri'nin bir dayatmasının söz konusu olması; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının halka sundukları bilgi ve gerekçeleri haklı çıkarmaktadır. Osmanlı halkı nezdinde Hükümet, "toprak bütünlüğü için çok savaş veren bir hükümet gibi görünmemekte ve görünemeyecektir." Elçi, bu nedenle Hükümet'in talimatlarına uyulmasına ya da direniş gruplarının ortadan kaybolacağına ihtimal vermemektedir. Elçi, raporunu yazdığı sırada; yayınlanan bir İrade-i Seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesinin düşürüldüğü ve nişanlarının alındığı haberini almıştır. Paşa'nın ülke içinde birçok taraftarı bulunduğu göz önüne alındığında, bu önlemin Osmanlı Hükümeti için ters bir etkisi olacağını ileri sürmektedir.[863]

10 Ağustos 1919. İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Yunan başkumandan *Paraskevopoulos'a hudud tahdidi için Hanbury başkanlığındaki heyetin tayinini bildirerek Yunan kıtalarının ilerlememesi* hakkında nota verdi.[864]

Dahiliye Nâzırı Âdil tamim keşide etti: *Teşkilâtı milliye namı altında toplanan kuvvetlerin. . . dağıtılmasında. . . teahhur vukuundan memleketçe ne kadar azîm mazarrat tahaddüs edeceği General Milne'in ifadesi ile teeyyüt etmekte"dir, buna muhalif harekette bulunanların "her kim olursa olsun, derhal yakalanarak. . . mahfuzen ve serian Dersaadete izamları lâbüttür"*.[865]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: Paris *Barış Konferansı, işgal sırasında yaşanan olayları soruşturmak üzere İzmir'e bir heyet gönderecekti*r. *Bir diğer heyet de işgalin sınırlarını tespit etmekle görevlendirilecektir*.[866]

11 Ağustos 1919. Londra'daki ABD Büyükelçisi Davis, Britanya Hariciye Nezâretine mühim bir nota verdi: *1919 yılı Ağustos ayında Kafkasya'daki İngiliz kuvvetlerinin toplam gücü yaklaşık 22.000 kişi civarındaydı ve bunların da tahliyesi için hazırlıklara başlandı. Dahası bunların yerlerine ikame edilecek yeni Müttefik kuvveti de bulunamıyordu. Bu bağlamda İngiliz Hükûmeti ABD'nden taze kuvvet beklemekteydi. Fakat 11 Ağustos 1919 tarihinde Amerika'nın Londra'daki Büyükelçisi Davis, İngiliz kuvvetlerinin masraflarını karşılamaya yönelik bir fon ayıramayacaklarını, bölgeye kendi*

---

[863] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 295-296.

[864] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 57.

[865] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140.

[866] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

kuvvetlerini göndermeyeceklerini ve bu konuda herhangi bir sorumluluk alamayacaklarını açıkça iletti.[867]

Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam Alfred Rawlinson, hazırladığı raporu Britanya Harbiye Nezâretine telgraf suretiyle gönderdi:

> Erzurum Kongresi'nin amacı, ABD Başkanı Wilson'un prensipleri doğrultusunda "self-determinasyon" ilkesine dayalı bir hükümet şekli oluşturmaktı[r.] Doğu'da terhis edilen Türk ordusu, genel olarak Ermeni saldırı ve tecavüzüne karşı koymak üzere şekillenmiş olan "milli irade" (national desire) sebebiyle bölgeyi terk etmemiş, sonuçta bölgede daha çok eğitimli askerlerden oluşan bir nüfus meydana gelmişti[r.] Bu durum, toplumun kolay bir şekilde teşkilatlanmasına yardımcı olarak bölgedeki "ihtilâl" (revolution) hareketi için alt yapı ve güç unsuru oluşturmuştu[r.] Erzurum'dan ayrılmadan önce, konferansın son gününde Mustafa Kemal'le iki saatten fazla görüşme imkânım oldu. O, açık bir şekilde konferansın İstanbul Hükümeti'ni dikkate almadığını ve hareketin ihtilâlci bir karakter taşıdığını kabul etti. Mustafa Kemal, diğer vilâyetlerin önemli çoğunluğunun desteğini bekleyerek olağan ve düzenli bir tarzda hareket etmeyi arzu etmesine rağmen, Paris Konferansı'nın Ermeni Hükümeti'ne eski Türk-Rus sınırı ötesinde bir toprak tahsisi kararına ihtilâlci ordu tarafından karşı koyulacağını ve düzenli Türk birliklerinin de bu harekete katılacaklarını ima etti.[868]

Rawlinson, *Türk ulusal ihtilâlinin başarı kazanması ihtimalinin büyük olduğuna* dikkati çekiyor, *Türk topraklarından bazıları Ermenilere verilirse, uzun sürecek çetin bir sorun yaratılmış olacağını ve İtilâf devletleri tarafından çok sayıda askerî kuvvet kullanılması gerekeceğini* yazıyor: *"Ermeniler, yutamayacakları bir lokma ısırdılar. Yönetimde yetenek göstermedikleri gibi, daha çok toprağa sahip olmak isteğinde de değildirler."* Rawlinson, Mustafa Kemal'in mülakat esnasında *Bolşevik eğilimi ve propagandasını reddettiğ*ini kaydediyor. Rawlinson'a göre *aradaki fark ancak bir ad fark*ıdır; *gerçekte tüm ulusal akım, Lenin tarafından başlatılarak cömertçe finanse edilmişti, ama Milliyetçi önderler, bir Bolşevik ordusunun komutanı rolüne bürünen Enver Paşayla işbirliğini reddetmişlerdi*r.[869] Mustafa Kemal'in Enver'e ve Bolşeviklere karşı mesafeli tavrını tesbit eden Rawlinson "Erzurum Konferansı günlerinde Doğu Anadolu'daki durum" başlıklı raporunda, *Batum'dan çekilen Osmanlı ordusunun halka 35.000 tüfek dağıttığını ve Erzurum vilayetinde depolanmış tüfek sayısında, önceye göre 75.000'lik bir azalma olduğunu* da *bildiriyor*.[870]

12 Ağustos 1919. Fransa devleti yarı resmî gazetesi *Le Temps*: Mustafa Kemal Paşa cumhuriyet ilân edecektir.[871]

Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon, Paris Sulh Konferansında bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a telgraf gönderdi: *Bolşevik orduları askeri ruh ve yetenek anlamında kazanıyor gibi görünüyorlar*.[872]

13 Ağustos 1919. *General Milne, Soma'ya İngiliz Generali Henry'nin başkanlığında üç İngiliz ve bir Yunan subayı ile Mülkiye müfettişi Ali Bey'den oluşan bir komisyon göndererek 61. Tümen Komutanı ve Kolordu Komutan Vekili Kâzım (Özalp) Bey'i lisanı münasiple uyardı. İlgili komisyon Yüksek Konsey tarafından görevlendirilen İşgal Kuvvetleri Kumandanı Milne'nin, 8 Ağustos 1919 tarihinden beri Yunan kuvvetlerinin bulundukları noktalardan ileriye gitmemeleri amacıyla ikazlarda bulunduğunu*

---

[867] Curzon'dan Lindsay'a 29 Ağustos 1919, FO, 406/41, No. 91; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 158.

[868] FO, 371/4158/12601; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196-197, dipnot 628.

[869] FO/4158/126001; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 106.

[870] FO, 371/4158, 120601; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 467.

[871] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 88, dipnot 96.

[872] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 87, dipnot 40.

ileri sürdükten sonra Milli Kuvvetlerin de karşı taarruzdan kaçınmasını istedi. Kâzım Bey ise bölge ileri gelenleri ile bir araya getirdiği bu komisyona Yunan mezalimine dair delilleri içeren raporlar iletilmesini sağladı.[873]

Harbiye Nâzırı Nâzım istifa etti. *Nazım Paşa'nın Mustafa Kemal hayranı olduğu, bir darbe yapmak için subaylarla gizli toplantılar tertip ettiği, hatta Padişah'ı devirerek yerine Abdülmecid Efendi'yi getirmek gibi faaliyetler içerisinde olduğuna dair söylentiler yayıldı* idi.[874]

14 Ağustos 1919. Erzurum'daki vazifesini tamamlaması üzerine Londra'ya avdet etmekte olan Yarbay Alfred Rawlinson İstanbul'a ulaştı ve *Beyoğlu'ndaki genel karargaha gidip Doğu illerindeki durumu etraflıca anlatarak, Milli Misak'ın bir kopyesini İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'na* [General Milne'ye] *verdi. Daha sonra memleketin başka taraflarında toplanacak kongrelerde de bu Misak'ın savunulacağı ve muhakkak surette kabul edileceği kanaatini arz* etti.[875]

Alfred Rawlinson'un Mustafa Kemal'e dair raporları, İngilizlerin Mustafa Kemal'e tavrını müsbete tahvil ediyor:

> Fakat bu aralık İngiliz Karargâhında fikirlerin birden değiştiği görüldü; buna belki de, Rawlinson'un, 6 Ağustos'ta M. Kemal ile Karabekir'e vedaı sırasında millî hareketin üzerinde yaptığı fevkalâde intibadan sonra 11 Ağustos'da İngiltere Harbiye Nezareti'ne ve 14 Ağustos' ta şahsan İstanbul'da Milne'e verdiği malûmat sebep olmuştu. 11 tarihindeki duruma ait olan rapor ise şöyledir: " . . . edindiğim nihaî hüküm böyle bir ihtilâlin büyük ümit ve başarılara sahip olduğu merkezindedir. . . ve Ermeniler zaten başlarından büyük bir işe girmiş oldukları gibi hükümet edebilecek bir kabiliyet de gösterememişlerdir. . .". "Erzurum Konferansı'nın neşrettiği Beyannamenin bir hulâsasını" da raporuna eklemiştir.[876]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkililerinden N. D. Peterson, İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'in Sadrazam'la 30 Temmuz tarihli mülakat tutanağına derkenar kaydetti: *...şu anda İttihatçı bir hükûmetin iktidara gelmesi, gelecekte bizi birçok belâlardan kurtaracaktır*.[877]

İstanbul'daki 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *General Milne İzmir'de Kuvâ-yı Milliye ile temasa gelmiştir.*[878]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, Washington'a 152 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Anadolu'nun İtilâf devletleri tarafından işgal edilmemiş tüm bölgeleri, yetkisi başkentin surlarını aşmayan İstanbul yönetimine karşı açıkça başkaldırmış durumda. İtilâf devletleri Yüksek Komiserlerinin ya halk tarafından aşağı görülen bir hükûmeti savunmak, ya da Mustafa Kemal'le anlaşmaya varmak gibi çok güç bir durumda kalmaları ihtimali var*.[879] Bristol; *Mustafa Kemal'in İstanbul'daki yakınlarına gönderdiği özel mektuplarda Amerikan mandasını yeğ tuttuğunu belirttiğini* bildiriyor.[880] *Mustafa Kemal partisinin Erzurum'da bir hazırlık kongresi yaptığını ve bu kongrede Türkiye'nin parçalanmamasını istediğini yazıyor. Bu, Mandaya karşı çıkmak anlamına gelmiyor, fakat herhangi bir Manda yanlısı olmamakla birlikte, bu konuda bir zorunluk olursa, daha çok bütün Türkiye'yi içine alan tek bir Manda düzeni yeğ tutuluyor. Bu arada, Mustafa Kemal zamanla*

---

873 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 59.

874 FO, 371/4227, 127757; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 273.

875 Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 64.

876 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140.

877 FO/4227/115591; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 110-111, dipnot 94.

878 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, s. 662.

879 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 113.

880 Doğan Avcıoğlu. (1974). *Millî Kurtuluş Tarihi* (Cilt 1) içinde (s. 262). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Türkiye'nin denetimini ele geçirmeyi ve güçlü bir hükümet kurmayı umuyor. Yüksek Komisyon, Türkiye anlaşmasının geciktirilmesinin, Mustafa Kemal'in lehine çalıştığı kanısında.[881]

15 Ağustos 1919. Britanya, Ekim ayında tamamlanması üzere Kafkasyadaki askerî kuvvetlerini tahliye etmeye başladı.[882]

İngiltere Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Washington'daki İngiliz Sefîri Lindsay'a telgraf gönderdi: *Sabık Türk İmparatorluğu'nun bir kısmı için Müttehid Devletler Hükûmeti tarafınca bir manda kabul edilmesi ihtimalleri nelerdir?* Lindsay, bir gün sonra cevabî telgrafını iletecektir:

> Türk Mandası meselesi çok muğlak ve zikre değer salâhiyetli bir mülahazam yok lâkin umumî intibalara nazaran kabul edilmesi pek de kabil değildir. Reisicumhur şimdiye kadar herhangi bir beyanat vermedi ve muhtemelen maddeyi Kongreye bırakacaktır. Hariciye Nâzırı katiyetle muhâlif. Matbuat hariçten epeyi miktarda mâlumat aldı fakat muharrirlerce hatt-ı hareket henüz benimsenmedi. Aslında bu hususta efkâr-ı umumiye teşekkül etmedi fakat şimdiden temin ederim ki hasmâne olacaktır. Yalnız, bugüne kadarki taraftar unsurlar, bazı ehemmiyetsiz ticarî menfaatperestler ve misyonerlerdir. İkincisi kuvvetlidir, iyi teşkilatlanmıştır ve Senatörler üzerinde nüfuz oluşturmuşlardır hatta bizzat Reisicumhur üzerinde oluşturmuşlukları da söylendi. Dengeleri değiştirecek kadar güçlü olduklarını düşünmüyorum.[883]

İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı E. C. Hole, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine 5032/87 künyeli muhtıra gönderdi. *Ulusal Akımın başlangıcından beri, Fransızların, Türk Ulusçuları'yla bir anlaşmaya varmayı diledikleri gözden kaçmıyor. Rakipleri olan İngiliz'lere karşı tek dayanak olarak Türk Ulusal Akımı'nı görüyor; bu Akım'ın önderleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışıyorlar*.[884]

İzmir'deki İngiliz konsolosu James Morgan, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye rapor gönderdi. *Manisa'nın kuzey-doğusunda, Saraçanlı yakınlarında, Türk milis güçleriyle Yunanlılar arasında çarpışma çıktığını* bildiriyor. Morgan raporuna Britanya Hariciye Nezâreti yetkililerinden N. D. Peterson şu derkenarı yazacaktır: *Manisa, İzmir sancağının dışında olduğuna göre, Yunanlıların orada işleri yoktur*.[885]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının gazetesi *The Orient News*in haberine göre Amerikan Manda Komisyonunun 12 Ağustos günlü davetine iştirak eden İstanbul şehremini Doktor Cemil (Topuzlu), mandaterlik hususunda şunları ifade etmiştir: *İstanbul'un nüfusu 950 bindir ve bunların 650 bini Müslümandır. Bu insanlar İngiltere veya Amerika'nın manevi desteğini kabul ederken mandaya karşı çıkmaktadırlar. Bu devletlerden gelecek ekonomik yardım ise kabul edilmektedir*.[886]

---

[881] Laurence Evans. (1972). *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)* (T. Alanay, çev.) içinde (s. 184). İstanbul: Milliyet Yayınları. Türkçe çevirisinde yer verilmeyen telgraf künye bilgisi: İstanbul'dan 14 Ağustos 1919 tarihli ve 150 numaralı telgraf, Sulh Konferansı Evrakı 876.00/363; Aktaran: Laurence Evans. (1965). *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* içinde (p. 186). United States of America, Baltimore: The Johns Hopkins Press.

[882] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 100.

[883] Earl Curzon'dan Washington'daki Bay Lindsay'a 1585 numaralı telgraf ve Washington'daki Bay Lindsay'dan Earl Curzon'a 1275 numaralı telgraf, 117065/117065/44: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Volume IV, p. 729-730.

[884] FO/4158/124441; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 195; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 31-57. Bu babda, hatırlanacak olursa, Paris Sulh Konferansı reisi Fransız Başvekil Clemenceau, "Misak-ı Halife" muhtırasına cevaben diplomatik teamüllere fevkalâde aykırı lisanla kaleme aldığı bir muhtıra vermişti. Bu tahkir edici muhtıra ise Mustafa Kemal için verimli propaganda malzemesi olmuştu.

[885] IDA, FO 371/4220/117139; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 198.

[886] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 51.

Yeni Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik, *kolordulara gönderdiği telgrafla, Kolorduların kendi aralarında şifreyle doğrudan doğruya haberleşmesini yasakla*dı. *Haberleşme İstanbul kanalıyla yapılacaktır*.[887]

16 Ağustos 1919. Ordu müfettişlikleri lağvedildi.[888]

İngiliz İstihbarat Şefi Tümgeneral Sör W. Thwaites, dün vuku bulmuş bir görüşmeye mevzu olan muhtırayı İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdi. Buna göre *15 Ağustos'ta Berlin'de İngiliz Tümgenerali Neill Malcolm'la görüşen eski Sadrazam Talât Paşa, İngiltere'nin, Türkiye'nin denetimini üstlenmesini öneriyor ve buna ilişik olarak hizmete hazır olduğunu bildiriyordu; ama İttihatçı'lara güvenmeyen İngiliz'ler, bu denli önerilere karşı çıkıyorlardı*.[889]

Washington'daki İngiliz Büyükelçi Lindsay, Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtıra göndererek, *eski Türk İmparatorluğu'nun bazı kısımları üzerinde bir manda kabul etmenin* ABD Senatosunda *ihtimalden çok uzak bulunduğunu* bildirdi. Lindsay: *Başkan* Woodrow Wilson *öyle herhangi bir beyanda bulunmamıştır ve muhtemeldir ki, meseleyi tamamiyle Kongre'ye bırakmak istemektedir*.[890]

Britanya Hariciye Nezâretinde *R* rumuzlu yetkili, Thomas Hohler'in Sadrazam'la 30 Temmuz tarihli mülakat tutanağına derkenar kaydetti: *İttihatçı bir hükûmetin iktidara gelmesi, birçok bakımlardan yararlı olacaktır; çünkü bu hükûmet, barış koşullarını kabullenmek zorunda kalacaktır. Ama, öte yandan, Padişahın tahtından indirilmesine yol açabilecektir*.[891]

Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya şifreli telgraf gönderdi. "Kalplerimizin müşterek bir rabıta ile çırpındığı gayei mukaddese" ifadesi dikkat çekicidir. Mustafa Kemal'e göre İstanbul'daki kabineler millî iradeye dayanmamakta, mütemadiyen değişikliğe uğrayarak istikrarsız bir yapı arz etmektedir. Binaenaleyh merkezî hükûmet, devletin ve milletin vahdetini ve istiklâlini temin etmek maksadıyla hılâfete ve saltanata sadakatle teşekkül etmiş bulunan millî cereyanı, rehber kabul etmelidir. Mebusan Meclisi açılmalı ve millîciler iktidara gelmelidir. Zira *İngilizler dahi* şu hakikati, Kaymakam Rawlinson kanalıyla Mustafa Kemal'e bildirmişlerdir ki kuvvet Anadolu'daki millî cereyandadır; İstanbul'daki istikrarsız kabinelerle *neticeli bir işe girişmek* mümkün değildir:

Sadrıazam Damadı Şeyriyarı Ferit Paşa Hazretlerine

> Bir zaman için tahassül eden ihtilâfı nazarı sevaiki cedidenin izale etmekte bulunduğuna kani olarak zatı asıfaneleri için mahfuz ihtiramatımdan bilistifade kalplerimizin müşterek bir rabıta ile çırpındığı gayei mukaddesenin son safhasına bir kere daha enzarı fehametpenahilerini celb eylerim.
>
> Meur Clemenceau'nun zatı fehametpenahilerine olan mufassal cevapnameleri ahiren mütalâi güzarı çakeranem olduktan sonra Dersaadete nasıl bir hamulei yeis ve alâm ile muavedet buyurduklarını takdir ediyorum.

---

[887] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1213. Bu talimat, Amasya cuntasının emir komuta zincirini bozarak kolordular arası gerçekleştirdiği şifreli muhaberata yönelik bir tedbirdir.

[888] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 273.

[889] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 31-32.

[890] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 199. Paris Sulh Konferansındaki ABD murahhas heyeti reisi Frank Polk'un mütalaası: "Başkanla [Woodrow Wilson'la] Bakanları; böyle belâlı bir işi (eşek arısı yuvası) üzerlerine almaktan korktukları gibi bu mesele hakkında herhangi suretle propaganda yapmak fikrini yürütmekten de kaçınmaktadırlar."

[891] FO/4227/115591; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 111, dipnot 94.

Altı buçuk asırlık saltanat süren ve aktarı cihanda tarihi müstakilli maruf olan devlet ve milletimize karşı pek açık bir lisan ile çizilmiş taksim ve imha kanaatini bu kadar bariz ve haysiyetşiken gösteren bir ifade karşısında titremiyecek ferdi hassas tasavvur edemem. Cenabı hakka binlerce hamdusena ederim ki milletimiz ruhundaki azim ve celâdetle tarihi hayatı mevcudiyetini ne tevekküle ne de cellâdane hükümlere hiçbir zaman kurban etmiyecektir. Vakayi ve hadisatı umûmiyei vatan ve milletimiz hakkında ecanibin ihtilâf ve tesadümü menafiini bütün millet idrak ve takib ediyor. Şimdi pek eminim ki dürbin olan zatı fehametpenahileri bugünkü vaziyet-i umûmiyeyi ve menafii sahihei devlet ve milleti üç ay evvelki nazarlarla görmüyorlar.

Dokuz aydanberi iş başına gelen kabinelerin daima birbirinden fazla zaafa uğraması ve nihayet maalesef artık adeta mefluç bir menzileye inmesi haysiyeti aliyei milliye karşısında cidden pek hazin oluyor. Muhakkaktır ki vatan ve milletin mukadderatı için dahilen ve haricen mesmu ve sahibi kelâm olmak mutlaka iradei milliyeye istinat ile meşruttur. Bilhassa mandaterlik mebahisatı başlıyalı beri bütün düvel ve milel, mukadderat emrinde ancak milletimizin sedasını işitmek istiyor.

Ruhu halâsın etrafında toplanan bütün milletin umdesi vatanın tamamisi, milletin istiklâli, makamı saltanat ve hilâfetin masuniyetidir. Bu esasat değil yalnız Şarkı Anadolu'da aynı teşkilâta malik olan umum vatanda bütün kuvvetile kaimdir.

Hakkı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahat ve ciddiyete mukabil hükûmeti merkeziye rüesa-i memurini mülkiye ve askeriye'ye icra eylemiş olduğu gizli tebliğlerle vahdeti milliyeyi kırmak, selâmeti mülk ve millete matufen teşebbüsatı milliyeyi akim bırakmak, hülâsa millete karşı hasım vaziyet almak cihetini iltizm ediyor. Bu tarzı hareket bittabi mucibi esefi azimdir. Bu hal milleti hükûmeti merkeziyeye karşı arzu edilmiyen hareketlere saik olabilecek mahiyettedir. Gayet samimi olarak arzederim ki millet her türlü iradesini ikaa muktedirdir. Teşebbüsatının önüne geçebilecek hiç bir kuvvet mevcut değildir. Hukûmeti merkeziyenin men'i teşebbüsatı hiç bir tarafta ve hiç bir kimse tarafından cayı tatbik bulmamağa mahkûmdur. Millet çizdiği proğram dairesinde gayet kat'i ve sarih hatvelerle maksadına yürümektedir. Hükûmeti merkeziyenin şimdiye kadar olan mümanaatkâr teşebbüslerinin hiç bir tarafta hiç bir tesir yapamamakta olmasıyla hakikat ve vaziyetin takdir buyrulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin irae eyledikleri tarikte çarei halâs aramak dahi abestir. Ve binnetice mucibi hüsrandır. Mahaza İngilizler dahi en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek hiçbir istinadı olmayan ve millet namına hiç taahhütte bulunamıyan ve bulunsa bile milletçe muta olamıyacak olan bir heyeti hükûmetle neticeli bir işe girişmek mümkün olamıyacağına kani olmuşlardır.

Bu havalide İngiliz mümessili olan Kaymakam (Rawlinson) da bu hakikatı bizzat acizlerine ifade eylemiştir. Bundan başka ahvali alemin malûmu asıfaneleri olduğu veçhile bugün almış olduğu ve daha da alacağı cereyan sebebiyle ve milletimizin vahdet ve azmi karşısında ecanibin tehditlerini maddeten ikaa kudretleri kalmamaktadır. Bütün temenniler şu merkezdedir ki hükûmeti seniyemiz meşru olan cereyanı milliye karşı mümanaatkârlıktan velev muvakkaten olsun bigünah olan memurları düçarı gadr etmekten ferağatle bilakis Kuvayı Milliyeye istinat ve her türlü teşebbüsatında amalı milliyeyi rehber ittihaz eylemelidir. Bunun için de mevcudiyet ve iradei milliyei temsil edecek olan Meclisi Mebusanın amal ve iradatı mukaddesei şahaneyi takviye eylemek üzere en kısa bir zamanda inikadını temin etmelidir. Zatı fehametpenahilerine müteveccih olan bu hareketi necibane ile devlet ve milletin ve makamı Saltanat ve Hilâfetin tarihi yeni bir safhaya ithal ve bu gün muhtel olduğuna şüphe olmayan revatıbı aliye-i hükûmet bir samimiyeti mütekabile ile manzumei salâha irca buyrulacak ve bu suretle dahile ve harice karşı da bir haysiyet tecelli ettirilmiş olacaktır. Yedi iktidarı celilinizde bu son kuvvei telif mevcuttur. Bunun tecellisini pek merbut olduğum vatan ve milletin selâmeti ve pek sadakatkâr bulunduğum zatı akdesi hümayunun mazharı fevzi nüsret olmaları namına niyaz ve tazimatı mahsusamın kabulüne müsaade buyrulmasını istirham eylerim.

Mustafa Kemal[892]

Sadrazam Damad Ferid Paşa ve rüfekası, *Saltanat ve Hilâfet makamına bağlı gibi görünen Mustafa Kemal Paşa'nın, bu iki müessese hakkındaki düşüncesini sezmiş, kendilerine göre buna karşı gerekli*

[892] İrade-i Milliye, 2 Eylül 1919; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 59.

tertipleri almağa çalışmış ve bu sebeple de Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan hiç bir teklif ve tavsiyeye uymamışlardır.[893]

Alaşehir Kongresinin bugünkü içtiması sonrası *Karesi ve Saruhan ve civarı Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Heyeti Merkeziye Reisi* İttihadçı Hacim Muhiddin (Çarıklı), *akşam Diyacandopulosun bağında Fransız hat muhafız kumandanı yüzbaşı Villa ve İngiliz yüzbaşısı Mister Johnson ile rakı içti ve hayli mubahesede bulundu*.[894]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'daki yetkililere, İzmir'de gerçekleşen olayları araştıran Müttefik Komisyonu başkanı General Milne'nin talimatlarını yerine getirmeleri emredilmiştir*. *Emirnamede ayrıca, Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgenin dışında faaliyet gösteren silahlı gruplar ve gerillaların hemen çözülmesi ve bu isyankârların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri de yer almakta*dır. *Emirname, Türkiye'nin bir geleceğinin var olması için bu silahlı grupların ortadan kaldırılmasının gerekliliğinin vurgulanması ile sona ermekte*dir.[895]

17 Ağustos 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: Sadrazam Damad Ferid Paşa, Webb'in 3 Ağustos tarihli ihtarı mucibince Afyon'daki 1.500 kişilik 23'üncü Fırkayı Uşak'a göndermeyi teklif etmiş fakat bu teklif General Milne tarafından reddedilmiştir, *çünkü bu askerin Kuva-yı Milliye'ye katılması ihtimali vardı ki, Webb de bu görüşteydi. Ama hükümet de başka bir çare bulamazdı. Bütün sorun, Yunan işgalinden ileri geliyordu ve durumun düzelmesi için, gerek Yunanlıların, gerekse İtalyanların Anadolu'yu boşaltmaları gerekiyor. Bu olursa, hükümetin ve İtilaf Devletleri'nin nüfuz ve itibarı geri gelecek, asayiş sağlanacak, Kuva-yı Milliye'nin varlık nedeni kalmayacaktır*.[896]

Richard Webb, Venizelos'un memleketine mazarratı hakkında şunları yazdı: *Gerçek şudur ki, Venizelos memleketine en büyük kötülüğü Yüksek Konseyi, "Bölgeyi yatıştırmak için" Yunan askerlerinin İzmir'i işgaline kandırmakla yapmıştır. Bütün bölgeyi mezbahaneye çevirmiş olması bir yana (ki Müttefiklerin kontrolünde kalsa bu durum ortaya çıkmayacaktı), Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığın büyük ölçüde artmasına neden olmuştur.*[897]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesinin haberi: *Mühim bir karar: İstanbul'da seçim usulü değişiyor.*[898]

18 Ağustos 1919. Britanya Hariciye Nezâreti, Oramiral Calthorpe'ye, 31 Temmuz tarihli talimat isteyen telgrafına cevab verdi. *Padişah ve Damat Ferit'in kişisel güvenlikleri konusunda tebdir alınmasını onaylıyor*.[899]

Aneurin Williams, Avam Kamarasında mühim bir konuşma gerçekleştirdi. İngiliz donanması İTC şubesi, kumandanlar, esliha ve mühimmat deposu Anadolu dahiline hâkim olamadığı vechile vaziyet tehlikelidir. İttihadçılar teşkilatlanmaktadır:

> Ben Sayın Başbakan'ın Türkiye için önerdiğini Kafkaslar için öneriyorum. Biliyorum ki Kafkaslar bölgesi Türkiye dominyonlarından değil. Başbakan'ın sözlerini de Kafkaslar hakkında verilmiş sözler olarak

[893] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 88.
[894] Şerafettin Turan. (1967). (Haz.). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)* içinde (s. 38). Ankara: Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
[895] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254.
[896] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 518. Ayrıca, Sadrazam'ın General Milne'ye teklifinin esbab-ı mucibesi, Kuva-yı Milliyecilerin Uşak'ta Hırıstiyanları katliam ettiği ihbarı, asılsız çıkmıştır.
[897] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 29.
[898] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 53.
[899] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 110.

> anlayamam öyle anlamak da istemem. Fakat şunu söylüyorum: Anadolu ile Kafkasların geleceğinin iç içe olduğunu söylüyorum. Küçük Asya'nın içleri İngiliz Filosu'nun etkisinden uzak olmasından dolayı şu an için tam bir cephanelik. Generaller var. Her tür Türk subayları var. Genç Türk Parti'nin şubeleri var. Çok büyük sayıda yayılıyorlar. Büyük Güçler'e karşı isyanlar organize ediyorlar. Barışı tehdit edecek şekilde Muhammedi fanatizmi abartıyorlar. Ve orada yaşayan Hıristiyanlar büyük tehlike altındalar.
>
> Yüksek mevkilerden bir yetkilinin Küçük Asya'da binlerce mil seyahat yaparak gördüğü manzaraya göre oralara Üçlü Bağlaşıklar henüz hükmedebilmiş durumda değiller. Oradaki Hıristiyan ve Ermeniler daha da gaddar Muahmmedci grupların öldürme ve yok etme tehdidi altındalar. Şu gayet iyi biliniyor ki Enver Paşa oralarda bir yerde. Ya Kafkaslarda ya da Kuzey İran'da. Daha dün ya da bugün kardeşinin İstanbul'dan kaçtığını öğrendik. Bu tür insanlar dünyanın bu parçasında yayılıyorlar, ayaklanmaya ve katliama hazırlanıyorlar. Son bir çılgınlık yapmak istiyorlar. Düşmanlarından intikam almak için son bir çaba. Diyorlar ki, yenileceğiz biliyoruz ama Küçük Asya ile kaderimiz ayrılmaz bir biçimde birleşmiştir. Eğer bizim Kafkasya'dan çekildiğimiz bilinirse, düşmanlarımız arasındaki tüm fanatikler cesaretlenecek ve heyecanlanacaklar. Ve tüm ülke, hem Küçük Asya hem de Kafkaslar kargaşa ve mezbaha ortamına çekileceğinden ben ve orayı bilenler eminiz.[900]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Karargâhından Harbiye Nezâretine gönderilen mahrem muhtırada, *Yunanlıların İzmir'e çıkışlarından beri Doğu Anadolu'da önemli bir siyasî kaynaşma bulunduğu ve 7 Ağustos'ta Erzurum'da bir millî kongre toplandığı; M. Kemal Paşa'nın Kongre Başkanı ve Millî hareketin merkezi olduğu, Erzurum Kongresi kararlarının özü, M. Kemal gibi bir şahsın yönetiminde bu hareketin ciddî bir hal alabileceği* bildirildi.[901] Mezkûr rapor, Rawlinson'un istihbarat raporuydu ve şu tafsilatı mündericdir: *Erzurum Kongresi sonucunda alınan kararlar, İzmir'in işgaline müsaade ederek İtilaf devletlerinin elinde oyuncak durumuna düşen Osmanlı Hükümeti'nin zayıflığını ortaya koymakta*dır. *Kongre, Sultan ve Halife'ye bağlı kalınacağını, fakat Osmanlı Hükümeti'nin* mukarreratına *boyun eğilmeyeceğini kararlaştırıp, Ermeni ve Rum müdahalesine yönelik herhangi bir girişime kuvvetle karşı koyulacağını belirlemiştir*. *Bölgede tedirginlik yaratan şey, Ermenilerin Erzurum, Yunanlıların da Trabzon'u işgal etme ihtimali ve bu işgallere İtilaf devletlerinin destek verme durumuydu ki, bu ihtimal üzerine ivme kazanan hareket, Türk bütünlüğünün muhafazası ekseninde organize oluyor*. *Bölgedeki askerî birlik ve silahlanmış halkın, sayıları 30.000'i bulan Kürt çetelerinin de katılımıyla Mustafa Kemal gibi ateşli birinin yönetiminde harekete geçmesi, mevcut duruma ciddi bir boyut kazandırabilir*. *Ermenilere yönelik bir saldırı ve Kars'ın ele geçirilmesi şu an için mümkün görünmese de bu ihtimal her zaman göz önünde bulundurulmalı*dır.[902]

Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'e talimat: *Sultan'ın selâmetini emniyete alması, fakat İttihat ve Terakki Komitesinin iktidara gelmesini ve komiteyi destekleyen fertlerin de faaliyetlerini önleyecek cebir kullanmaması*. Webb ise *Anadolu'nun tamamen tahliyesinin; Millî Müdafaa Partisi'nin asıl sebebi mevcudiyetini ortadan kaldırarak zayıflatacağını* Curzon'a bildirdi.[903] Bu babda, Yunan'ın Anadolu'dan zamansız tahliyesi, Anadolu'daki aşırı-milliyetçi yangının körükçüsünü/rüzgârını ortadan kaldıracağı için, İngilizler şu silki takib etmiştir denilebilir: *Yine de mutlak olan bir şey varsa o da, İzmir çevresindeki toprakların etkili İtilaf desteğinden yoksun olduğu ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi tazyik etmek hususundaki isteksizlikleri karşısında maddi bir imkânsızlığın varlığıdır*.[904] Daha sarih bir deyişle, taraflar kızıştırılmakta ve başbaşa bırakılmaktadırlar.

---

900 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 34.

901 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XLIV.

902 PRO, FO 371/4158/120011; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 198, dipnot 630.

903 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140.

904 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 35.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *1916 yılında İngiliz General Townshend'i esir almış bulunan Halil* [Kut] *Paşa Bekir Ağa Bölüğü'nden kaçtı ve Küçük Talât* [Muşkara] *da ona katıldı*. *Halil Paşa acaba Mustafa Kemal ile birleşecek mi*? *Partisiz kurulan yeni hükümet İttihat Terakki sempatizanlarıyla dolu. İsyancı Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in serbestçe dolaşmaları dolayısıyla hükümet* mesuldür.[905]

19 Ağustos 1919. Gadiyalı Şeyh Müşir Hüseyin Kidvayi, Lloyd George'ye muhtıra gönderdi. *Osmanlı imparatorluğunun Türk ülkeleri üzerindeki egemenliğinin yıkılmayacağına dair vermiş olduğu sözü* hatırlatıyor. Britanya Başvekili Lloyd George ise *savaşın karanlık günlerinde İngiliz imparatorluğundaki Müslümanların bağlılık ve işbirliğini sağlamak amacıyla bu sözü vermişti; şimdi bunu yerine getirmek istemiyor. Oysa, İngilizlerin yanında çarpışan Müslüman askerleri, İngiltere'ye Irak ve Filistin savaşlarını kazandırmışlardı. Şimdi Osmanlı imparatorluğunun Türk ülkelerinin bile parçalanmak üzere olduğunu işitince, kin duyuyorlar*. Britanya Başvekilinin *Müslümanları Türklere karşı savaşmaları için kandırmış olduğuna inanmaya başlıyorlar. Bu yüzden, Müslümanların duymakta olduğu endişenin çok geçmeden umutsuzluğa varacağı; bunun dünya barışına ve İngiliz imparatorluğunun Doğudaki uyruklarının mutluluğuna yardımcı olmıyacağı* bildiriliyor.[906]

Lloyd George'nin beyanatı İngiliz matbuatında neşredildi. Buna göre *İngiltere'nin, Kafkasya'da bulunan askeri gücünün senelik giderinin 30 milyon İngiliz lirası tuttuğunu belirterek bunun İngiltere'ye son derece ağır bir mali yük getirdiğine işaret ediyor*.[907]

İttihadçı sabık Maliye Nâzırı Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *Ahmed Paşa ziyarete geldi. Veliaht tercümanların mürâcaâtlarından dolayı şikâyet etmek üzere Hikmet Bey'i sadrâzam nezdine göndermiş. Sadrâzam veliahdın da işinden olmayan şeylere karıştığını, Câvid gibi değersiz bir herif için Divân-ı Harp reisine haber göndermiş olduğunu söylemiş*.[908]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, sabık sadrazam Ahmed Tevfik'in (Okday) beyanatını neşretti. Ahmed Tevfik, *Anadolu Hareketi'nin sadece siyasal olarak düşünülemeyeceğ*ini *ve padişaha karşı bir ayaklanma olmadığı için de isyan olmadığın*ı, *"ülkelerini savunanlara" karşı ordu göndermek demek ev üyelerinden birini öldürmek demek* olacağını ifade etmektedir. *Millet ve hükümetin ayrılamayacağını vurgulayan* Ahmed Tevfik, *yabancı bir mandaya da Türkiye'ye yardımcı olduğu ve bağımsızlığa zarar vermediği sürece sıcak bakmaktadır*.[909]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere, Türkiye ile yapılacak olan barış antlaşmasının gecikmesinden dolayı ABD'yi suçladı. ABD'nin Türk hâkimiyeti altındaki insanların korumasını üstlenip üstlenmeyeceği ve Türkiye mandası ile ilgili konuda kararsız davrandığını açıkladı*.[910]

20 Ağustos 1919. Britanya Harbiye Nezâreti, General Milne'ye talimatname gönderdi. *İstanbul'un yüksek kumandasının vaki olduğu üzere Wilson'da kalmasını, Wilson'un güvenlik, kanun ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaya devam etmesini ve sadece Trakya'da yapılacak*

[905] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 612.
[906] FO/4154/121236; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 184.
[907] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 290, dipnot 111. *Vakit* gazetesi, mezkur haberi, 29 Ağustos 1919 tarihli nüshasında okuyucularına duyuracaktır.
[908] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 14. İngiliz ve Fransız baştercümanları bir hafta kadar evvel Veliahd Abdülmecid nezdine gelerek "Anadolu harekâtını kendisinin idâre etmekte olduğunu ima ile şikâyet etmişler ve Rumeli cihetine geçmesi münâsip olacağını söylemişler"di.
[909] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 74.
[910] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 120.

operasyonlarda d'Espérey'e bağlı hareket etmesini bildirdi. Talimatta Milne'e, İstanbul' da bağımsız hareket etmesi gerektiği de iletilmiştir.[911]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1685 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *İstanbul'daki gözlemciler, Damat Ferit kabinesinin iktidardan düşeceğ*ini derpiş ediyorlar.[912]

Erzurum'daki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'den Sivas Valisi Mustafa Reşid'e şifreli telgraf: *Sivas Kongresinde mevzuubahs olacak hususat, Erzurum Kongresi Beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran Kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar kat'iyyen mevcut değildir.*[913] Mustafa Kemal *"özgürlük ve bağımsızlık" mücadelelerine önderlik eden Fransız kamuoyunun, Türk ulusal akımına karşı düşmanca davranmasının ihtimal dışı olduğuna dair Sivas valisini temin ediyor; Erzurum Bildirisinin yayınlanmasından sonra, İngiltere de dahil, İtilâf devletlerinin, ulusal akımı "doğal" olarak nitelemeye başladıklarını; öte yandan, Amerikalıların Türk kamuoyunun görüşünü öğrenmek için Sivas Kongresinin alacağı kararları beklediklerini, hattâ bu amaçla Türk ulusunun temsilcileriyle doğrudan doğruya temas edecek iki siyasî memuru Sivas'a göndermek kararını aldıklarını bildiriyor.*[914]

Ankara'daki Amerikan mandaterliği taraftarı 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Erzurum'daki "Nuh Bey" kod adlı Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. İngilizlerin Mustafa Kemal'i ölü ya da diri ele geçirmeye çalıştığını iddia etti:

15'inci Kolordu Kumandanlığına

Nuh Bey'e verilecekdir.

1- Tekmîl kolordu mıntıkasındaki telgrafhâneler işgâl-i askerî altına alınarak şifre muhâberâtına başlanmışdır.

2- Garbdan gelecek murahhasların kısm-ı a'zamı Ankara'dan Sivas'a hareket etdiler. Vaz'iyyet-i hâriciye ve dâhiliyemiz serî'an Millî Kongre'nin küşâdını îcâb ettirmekde ve zât-ı âlîleriyle arkadaşlarınızın serî'an Sivas'a hareketleri lâzımdır.

3- İstanbul'daki Amerika Hey'eti nâmına Bahriyeli Mister Browne buraya geldi. Üç gün sonra Sivas'a otomobil ile göndereceğim. Türk muhibbî olub usûl-i umûmiye hakkında ma'lûmât vermekdedir. Sizlerle görüşecekdir. Her tarafda misâfirimiz olarak hüsn-i kabûl edilmesi Dersaâdet'den ricâ olunur.

4- İngilizler sizi meyyiten veyâ hayyen derdest ve Rauf Bey'i de siyâseten elde etmek için Dersaâdet'den (kodlama) üzerinden oralara (kodlama) adamlar gönderdiği Dersaâdet'den bildiriliyor. Bu husûstaki tafsilât ayrıca bildirilecekdir.[915]

21 Ağustos 1919. ABD Başkanı Woodrow Wilson, Bâb-ı Âlî'ye teslim edilmesi üzere İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğine nota gönderdi. *İstanbul yönetiminin güçsüzlüğüne rağmen, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, Kafkasya ve diğer ülkelerdeki Ermenilerin katledilmelerini önleyici etkin tedbir en kısa zamanda alınmazsa, Wilson prensiplerinde belirtilen ve Osmanlı imparatorluğunun Türk toprakları üzerinde Türk egemenliğinin sürmesini sağlamayı öngören 12. prensibin kaldırılarak, barış*

[911] *War Office* (WO), 33/1000, 5103; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 70.

[912] FO/4227/119121; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 117. Sonyel, bu projeksiyonu "kehanet" olarak nitelendiriyor. İngiliz mümessilleri elbette kahin değiller.

[913] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 57.

[914] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 119.

[915] Yavuz Selim Kıran. (2019). (Ed.). *100. Yılında 1919: Arşivimizden Belgeler* (s. 55). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı. "Nuh Bey", Mustafa Kemal'in kod adı idi.

koşullarının tamamen değiştirilmesi ve Osmanlı imparatorluğunun kesinlikle ortadan silinmesi ihtimali olduğu yolunda uyarıda bulunuyor.[916] *Osmanlı hükümetinin bu gibi olayları önleyemediği biçiminde bir özrünün de kabul edilmeyeceği* ihtar ediliyor.[917]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Woodrow Wilson'un notasına derhal cevabî nota tevdi etti. *Hükûmetin çok küçük askerî güce sahip olduğunu, daha çok kuvvet bulundurmasına İtilâf devletlerince izin verilmediğine göre, düzeni yeniden kurmanın güç olduğunu bildiriyor, daha çok sayıda asker bulundurmak ve İzmir'deki Yunan işgalini sona erdirmek için gereken yardımı yapmasını Başkan Wilson'dan rica ediyor*.[918]

Wilson'un blöfü üzerine Sadrazam *çok telaşlandı.* İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'i ziyaret etti. *Hükümetin İzmir'in işgali yüzünden ortaya çıkan olaylar karşısında elinden geleni yaptığını, fakat bu bildirinin sanki tam Hıristiyanları karışıklık çıkartarak Müslüman çoğunluğa egemen olmaya kışkırtacak biçimde kaleme alındığından yakın*ıyor. *Sadrazam, dahilde bir yatıştırma gezisine çıkmayı düşündüğünü söylediyse de, Webb bunu pek uygun bulmadı. Paşa ve Webb, Mustafa Kemal hareketiyle bir uzlaşma yapılabileceği konusunda biraz iyimser*ler. Sadrazam, *askeri bir yerden bir yere göndermesine bile izin verilmedikten sonra, çıkacak olaylardan nasıl sorumlu tutulabileceğini anlayamadığını* söylüyor. *Herhalde bazı tutuklamalar yapıp Hıristiyanlarıa güven vermek üzere bir seferi heyet göndermek gerektiği konusunda ısrar ettiyse de, mali sıkıntıdan da şikâyet etti*.[919] Sadrazam *Hükûmetinin kırım hareketlerini ve huzursuzluğu önlemek için elinden geleni yaptığını, gerginlik olan bölgelere asker göndermesine izin verilmediğine göre, sorumlu tutulamıyacağını, bununla birlikte, ülkeyi yatıştırmak göreviyle Anadolu'ya gitmeye hazır olduğunu bildirmişse de, Amiral Webb, olayları başkentten denetlemesinin daha iyi olacağı görüşünü savunuyor. Damat Ferit, hâlâ, Mustafa Kemal'in hükûmete barışçı yollarla boyun eğmeye ikna edileceğine inanıyor; Amiral Webb ise, M. Kemal'in yaratmış olduğu durumun Ağustos sonlarında "daha az tehlikeli" olduğu görüşünü Dışişleri Bakanlığına duyuruyor*.[920]

> ***Şerh***: 21 Ağustos 1919 günü vuku bulan Sadrazam Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa ile İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb mülakatını İngiliz vesikasından kısmî iktibaslarla rivayet eden iki Kemalist tarih yazıcısının rivayet varyantları birbiriyle mukayese edildiği vakit, mühim farklar göze çarpmaktadır. Sina Akşin, Sadrazam'ın Mustafa Kemal'i sulhen yola getirmeye taraftar olduğunu bildiren ifadeyi, alıntılamamış. Dahası, Sadrazam ile Webb'in benzer kanaatte olduklarını ifade etmiş. Halbuki Salâhi R. Sonyel varyantına bakıldığı vakit, esasen, Sadrazam'ın Webb tarafından engellendiği anlaşılıyor. Sadrazam'ın ne asker göndermesine ne de bizzat bir Nasihat Heyetine riyaset ederek Anadolu'ya gitmesine izin vermiştir.

Erzurum'daki Heyet-i Temsiliye'den Sivas Valisi Mustafa Reşid'e şifreli telgraf gönderildi. Buna göre İngilizler, Erzurum Kongresi'nden memnuniyet duymuştur:

> [..] milletin azmü iradesi bilûtfihi tealâ Kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannamenin neşri üzerine Düveli İtilâfiye, milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak meşru emeliyle toplandığını, hiçbir fikri tecavüz

---

916 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 114.

917 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 519.

918 Bristol'dan ABD Hariciye Nezâretine mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 114.

919 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 519. Wilson: "Türkler, Kürtler veya diğer müslümanlar tarafından Kafkasya'da veya başka yerlerde Ermenilerin öldürülmesine mani' olunmadığı takdirde Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısımları için va'd edilmiş olan istiklâlin geri alınacaktır." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 231.

920 FO/4158/120189, Webb'den Curzon'a 22 Ağustos 1919 tarihli 1704 numaralı mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 114.

> beslemediğini görerek İngilizler bile izharı memnuniyet eylediler. Hatta bu bapta tafsilât ve malûmat vermek üzere Erzurum Mümessili Kaymakam Rawlinson Londraya hareket eyledi ve yazdığı mektubunda aynen şu suretle ıdarei kelâm eylemektedir. "Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür. Bu halde daha mes'ut şerait tahtında görüşmek mahzuziyetine nail olacağım."[921]

Mustafa Kemal, Sivas Kadısı Hasbi Efendi'ye teslim edilmesi üzere Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Riyasetine şifreli telgraf göndererek, İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlerin bilhassa İngilizlerin ve Amerikalıların Erzurum Kongresinden memnun olduklarını bildirdi:

> [..] İstanbuldaki ecnebilerin milletin bu gibi tezahüratını pek tabii ve meşru bulduğu istihbar kılındığı gibi, Erzurum Kongresinin İngiliz ve Amerikalılara pek iyi tesir yaptığı ve hattâ Amerika heyetinden iki murahhası mes'ulün Sıvasa gönderilmek üzere bulunduğu da ayrıca şayanı kayıttır. Sıvas halkının beyhude yere endişeye düşürülmesine sebebiyet vermek şayanı esef bir hata olur. Milleti dalâlette bırakmamak lâzımdır. Bu sebeple zatı fazılanelerince Sıvaslıları irşat ve tenvir ile Sıvas Kongresinin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica eyler ve arzı hürmet ederiz.[922]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin Paris Sulh Konferansındaki Amerikan murahhas heyetine gönderdiği muhtırasında *İngilizlerin Kemal'e karşı görünüşlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu destekledikleri söylentisi* yer verilmiştir:

> İngilizlerin, Kemal'i destekleyecekleri bildiriliyordu. Çünkü İstanbul Hükümeti yetersiz olduğu gibi savaş bırakışmasından beri Mustafa Kemal'in tutumu, Türkiye politik bir güç olma yolunda ilk işareti de vermiştir. İngilizler, İstanbul Hükümeti'nden bıkmış durumdadır; Kemal ile ilişki kurma peşindedir. Kemal'in yirmi bin kişilik bir ordusu ve geniş bir sivil gücü vardır.[923]

İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Devlet-i Osmaniye Dahiliye Nezâretine nota gönderdi. Daha fazla kan dökülmesini engellemek maksadıyla Yunan kıtaatının işgali genişletmekten men edildiğini ve fakat Osmanlı kıtaatı ve Kuvâ-yı Milliyesi, Yunan kıtaatına taarruza devam ederlerse, Yunan'ın kısıtlanamayacağını bildirdi:

> 21 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı kıtaatı veya çetelerinin Akhisar kurbünde Yunan kıtaatına taarruz eylediklerini ve 13 Ağustos 35 tarihinde dahi Marmara kurbünde buna mümasil taarruzlar vukuuna ahzi malûmat eylediğimizi zâtı devletlerine işar eylemeyi bir vazife addederim. Müttefikîn kıtaatına vâki olan işbu taarruzlara derhal nihayet verilmeli ve bu havalinin âsâyişinden mesûl bulunan kumandan bu hususta malûmatdar edilmelidir. Asyayı Suğrada Müttefikîn kıtaatı baş kumandanı bulunmaklığım hasebiyle, daha fazla sefki dema'ya mâni olmak için Yunan kıtaatının şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri bâbında itayı emreyledim. Fakat şâyed Osmanlı kıtaatı ve çeteleri işbu tahrikât ve iğzâb edici ahvalde devam edecek olurlarsa Yunan kıtaatının Osmanlı kıtaatına icrayı faaliyette bulunmasını ve Yunan kuvasının âsâyişi temin zımnında fenni harbe muvafık daha fazla ileri mevkiler almaları hususunda emirler itâ eylemeye mecbur

---

[921] Kemal Atatürk. (1969). *Nutuk* (10. basılış) içinde (c. 3, s. 934-935). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi. Aynı gün, Fransız Jandarma Binbaşısı Brunot, *İ'tilâf Devletleri aleyhinde bulunmazsa kongre'nin Sivas'da toplanmasında bir sakınca olmayacağını, hatta* Mustafa Kemal hakkındaki *tutuklama kararını kaldırtabileceğini* Sivas Valisi Reşid Paşa'ya bildirmiştir: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 55-56; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 89.

[922] Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 935-936. Mustafa Kemal'den 3'üncü Kolordu Kumandanlığına 21 Ağustos tarihli şifreli telgraf: "..Sırf Vilâyatı Şarkıyyeye münhasır olan Erzurum Kongresi mukarreratının İngilizler üzerinde bile hüsnü tesir eylediği.." (Atatürk, 1969, c. 3, s. 936).

[923] Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 184-185. İstanbul'dan Sulh Hey'etine 21 Ağustos 1919 tarihli ve 1357 numaralı telgraf; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 186.

> kalacağım. Bâlâdaki icraata girişmekliğin önünü almak için derhal tedabiri âcilede bulunacağınızı ümid ederim.[924]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Yasa Dışı Türkler Mandaterlik ve Bölünmeye Karşı Organize Oluyorlar" nam haber neşretti:

> (Kendi muhabirimizden)
>
> İstanbul, 18 Ağustos, Yasa Dışı Türk Generali Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum'da toplanan "Milli Kongre'deki hareket tarzı oldukça çelişkili fakat Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon vilayetlerini temsil eden veya ettiği iddia edilen bu teşekkül, Türkiye'nin bütünlüğünün muhafaza edilmesi, hükümetin müdahalesi olmaksızın seçimlerin yapılması ve parlamentoyu feshederek her halükârda fiilen yabancı güçlerin işgali altında bulunan başkentte ikame edilen bir merkezî hükümetin, yeni Mebusan Meclisi seçimlerine kadar milli istekleri temsil etmeyeceği yönündeki kararları onayladı.
>
> (Erzurum'da) ayrıca, "Rum ve Ermeni müdahalesine" karşı kongrenin direnme azmini onaylayan ve manda ilkesinin örtülü bir şekilde kabulü şeklinde [millî] hükümetin yabancı bir gücün teknik, bilimsel ve idari yardımını kabule hazır olduğunu bildiren kararlar alındı.[925]

22 Ağustos 1919. İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin ABD Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında *"İstanbul'daki İngiliz yetkilileri, görünüşe göre, Kemalistlere karşı kesin bir durum alacaklardır" deniliyordu. Bu da çok önemli ve ağır sonuçlara yol açacaktır. İngilizlerin Kemal'e yaklaşması söylentileri yeniden söz konusu edildi; buna, İngilizlerin Kemal'e karşı görünüşlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu desteklediklerini söylentisi de eklendi*.[926]

> Komiser Ravndal'ın 22 Ağustos 1919 tarihli telgrafında aktardığına göre İstanbul'daki İngiliz yetkililer, ilerde çok ciddi sonuçlara yol açabilecek Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele'ye mutlak bir karşı tutum sergiliyordu. Tıpkı geçmişte olduğu gibi, Türklerin milli ülkülerini temsil ettiğini öne süren ve bir zamanlar Türk ordusunun büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenen İttihat ve Terakki Fırkası'na hala düşman gibi görünüyorlardı. Mustafa Kemal hareketinin tamamıyla, mutlak liderlerini kaybetse de varlık itibariyle zayıflamamış olan Jön Türk Fırkası ile aynı olduğuna inanmaları sebebiyle, bir çeşit çatışmanın meydana gelmesi kaçınılmazdı. İzmir bölgesi komutanı İngiliz Generali Woodbury, o kısımda milliyetçi çetelerin dağıtılması emrini vermişti. Bazı insanlar, İngilizlerin karşıtmış gibi görünürken gizliden gizliye Mustafa Kemal'e destek verdiğine inandıklarını iddia etmişlerdi. Amerikan Komiseri Ravndal, bunu henüz doğrulayamadığını belirtmiştir. Ardından İngilizlerin Sivas'ta toplanacak olan kongreye temsilci göndermek için müsaade istediklerinin söylendiğini aktarmıştır.[927]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Britanya Hariciye Nezâretine telgraf gönderildi. Buna göre; *Sadrazam Damat Ferid Paşa, Yunanlıların İzmir ve çevresinde yaptıkları zulümlerden sonra*

---

[924] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 41-42.

[925] The Times, 21 August 1919, *Outlawed Turks. Organizing Against Mandates and Partition*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, s. 198-199.

[926] Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 184-185. İstanbul'dan 22 Ağustos 1919 tarihli ve 165 numaralı telgraf, 763.72119/913; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 186-187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[927] *NARA*, İstanbul'daki Amerikan Komiseri Ravndal'dan Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne telgraf, 22 Ağustos 1919, 867.00/913, s. 2; Aktaran: Kıymet Yasavul. (2021). Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925) [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 41). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den bir şeyler yapılmasını talep etmiştir.[928] Sadrazam, Robeck nezdine gelerek istikraz (borç para) da taleb etmiştir. Fakat kabul görmüyor:

> 22 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ile görüşmesi sırasında Sadrazam, yeni kaynaklar bulunamaması halinde yapmak istedikleri düzenlemeleri gerçekleştiremeyeceklerini ve maliyeye yönelik tehlikeleri önleyemeyeceklerini ileri sürdü. Bu görüşmede hazır bulunan Maliye Nazırı da özel tarifelere göre alınan gümrük vergilerinin ve temettü vergisinin arttırılmasını teklif etmişti. Bunun dışında hükûmet, Düyûn-ı Umûmiye ve Osmanlı Bankası'ndan borç almak istiyordu. Robeck bu konularda Sadrazam ve Maliye Nazırı'nı Yüksek Komiserlik mali danışmanları ile görüşmeye yönlendirdi. Ancak mali danışmanlar bu konularda yetkili olmadıklarını vurgulayarak meseleyi hükûmetlerine ileteceklerini söylemekle yetindiler. Robeck, mali danışmanların bu konularda yetkili olmadıklarını elbette biliyordu. Onun amacı Osmanlı Hükûmeti'nin, mali danışmanları muhatap almasını sağlamaktı. Tüm protokol kaidelerini bir kenara bırakarak, Yüksek Komiserlerin mali danışmanları ile muhatap olan Sadrazam ve Maliye Nazırı beklediklerini alamadılar.[929]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontamiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre 21 Ağustos günü Amerikan Fevkalâde Komiseri Bristol Sadrazam Ferid Paşa'ya; *Ermenilerin koruması için, Türk Hükümetince derhal fiilî tedbirler alınmadığı takdirde Amerika'nın Wilson prensiplerinin 12. maddesinden vazgeçeceği ve bunun, Türkiye'nin parçalanmasıyla sonuçlanabileceğini* bildiren bir nota vermiştir. Bu tehdit karşısında Sadrazam Ferid Paşa *pek telaşlan*mış ve *gerginliği yatıştırmak için Anadolu'ya gitmeyi düşündüğü*nü *ve Mustafa Kemal'i yatıştırmayı umduğu*nu ifade etmiştir.[930] Webb'in bildirdiğine göre Sadrazam Ferid Paşa, Erzurum Valisi'nden *halkın sesinin hükümetin sesinden farklı çıktığını* ifade eden *sert üsluplu bir mektup* almıştır. Ferid Paşa mezkûr mektubdan Webb'i haberdar etmiştir. Sadrazamın diplomatik teşebbüsü Webb indinde şöyle mütalaa edilmektedir: *Sultan hâlâ Mustafa Kemal'i sulhen hükümete boyun eğmeye ikna etme umudu taşıdığı için uzlaşma durumu ima edildi*. Ferid Paşa, *hristiyanların güvenini sağlayıp, bazı tutuklamalar yapmak için bölgeye askerî birlik gönderilmesi konusunda ısrarlı bir tavır sergilemişti*.[931] Fakat bu teklif İngiliz askeriyesi nazarında makbul değildir.

Paris Sulh Konferansının Ermeni Cumhuriyeti murahhas heyeti reisi Avetis Aharonian, İngiliz murahhas heyetine müracaat etti. Aharonian'a göre milliyetçi hareket *Ermeni siyasi programı için ciddi bir tehlike* oluşturuyor. Bu vechile Aharonian İngilizlerden yardım taleb etmektedir. Zira *Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal'in direktifiyle "6 vilâyetten" oluşan yeni bir "devlet/şura" kurul*muş vaziyettedir. *Bu harekete karşı direnebilmek için Ermeni Cumhuriyeti'ne silah ve cephane yardımı yapılması* lâzım gelmektedir.[932]

Alaşehir Kongresinin altıncı günü. Kongre reisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), *genel kurula bir teklifte bulunmuş ve şöyle demişti*:

> Biz Mütârekede imzaladığımız ve kabul ettiğimiz siyasî durum gereğince İtilaf Devletlerinin askerî zorunlukla işgal etmek istedikleri bölgeleri kendilerine teslim ve işgallerine karşı susmak zorunda kaldık. Fakat işin içine Yunanlılık girince buna umumî vicdan susmadı. Millî coşkunluk başgösterdi. Eğer bu işgal bir askerî lüzuma dayansa idi veya öyle anlaşılsa idi ve bu işgal İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı kimse ses çıkarmayacaktı. Ve şimdi mademki işgalin sınırlandırılması ve kötülüklerin incelenip

[928] FO, 371/4220, 130190; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 258.

[929] FO, 608/227/7; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 750.

[930] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XLIII.

[931] *Documents on British Foreign Policy*, Vol. IV, No: 493, p. 736-738; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 198-199, dipnot 631.

[932] PRO, FO 608/84/18925; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 201.

> soruşturulması Barış Konferansı'nda karara bağlanmıştır, kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa, Yunanlılar çekilsinler, kendileri bir askerî kurul göndersinler.[933]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Kararların tebliğinin ardından İzmir'de yaşanan olayları araştırmak üzere görevlendirilen müttefik askeri komisyonu, ilerleme prosedürleriyle ilişkili programı düzenlemek amacıyla toplantılar yapmaya başlamıştır. İzmir'de komisyon karşıtı pek çok kişi görevlerinden azledilmiş ve komisyon işlerini tamamlamasının ardından İzmir'e hareket edecektir*.[934]

23 Ağustos 1919. Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Kontramiral Richard Webb'e rapor gönderdi. *Türklerin en büyük umudunun İngiliz güdümü olduğunu, bu olmazsa Amerikan güdümünü gönüllü olarak kabul edeceklerini bildiriyor*.[935]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Sırb asıllı Svetosar George Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a telgraf gönderdi. *Türkiye'de İstanbul'un otoritesinin çok zayıfladığını, özellikle Edirne ve Beyrut'ta Siyonist Federasyon'un dal budak saldığını ve İngiltere'nin himayesinde Filistin'de Yahudi yurdunun kurulmasını istediklerini, Türk barışı konusunda İtilâf Devletleri'nin yavaş hareket etmesinden Türklerin yararlanacağını ve milliyetçi akımın gün geçtikçe güçlendiğini* bildiriyor.[936]

24 Ağustos 1919. Samsun'daki Kontrol Subayı Yüzbaşı J. S. Perring, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'e rapor gönderdi. Yüzbaşı Perring, Mustafa Kemal cuntasının Haziran 1919'da tanzim ettiği mahrem Amasya Tamimi imzacılarından (diğer bir deyişle Amasya askerî cuntasının mülkiyeli mensubu) Canik Mutasarrıfı Kapancızâde Hamid'le mülakat etmiştir. Raporda bildirildiğine göre: *Hamit Bey, yüzbaşı Perring'e, Türkiye'nin geleceğinden söz etmiş; Amerika'nın Türkiye'nin yönetimini üstüne almak isteğinde olmadığını; dolayısıyla Türklerin ancak İngiltere'nin yönetimini kabule hazır olduklarını bildirmiş; Mustafa Kemal'le temas halinde olduğunu* ifade ederek *onunla Perring arasında bir görüşme düzenlemeye hazır olduğunu söylemiş* ve nihaî olarak da *İngiltere Türkiye'yi denetimi altına aldığı gün, tüm ulusal akımın sona ereceğine dair İngiliz yüzbaşısına güvence vermiştir*.[937] Daha açık bir deyişle, Kapancızâde Hamid, *ABD'nin manda almaya niyeti olmadığı belli olduğundan Türklerin, İngilizlerin derhal ülkenin denetimini ele almalarını istediklerini* söylemiştir. *Ayrıca, Samsunlular* da *heyet halinde gelip (içlerinde Ermeni mallarını geri vermek zorunda bırakılanlar da var) İngiliz mandası istediklerini* Perring'e ifade etmişlerdir.[938]

Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Muhtıra zeylinde Bâb-ı Âlî'nin 13 Temmuz tarihli notasının bir sureti yer alıyor. Buna göre, *Yunanlılar Aydın ilinde yayılırken, köylerinde kalmış olan tüm Türk sakinlerin silahlarını toplamış; Osmanlı yetkililerle jandarmaların silâhlarını ele geçirerek bunları Greklere dağıtmış ve onlar da, Yunan askerleriyle birlikte kentleri yağmalamaya başlamışlardır*.[939] Manisa'yı teftiş etmiş İngiliz subaylar, şikâyetleri doğruluyorlar:

> Daha önce Manisa'da İngiliz denetim subayı görevinde bulunmuş olan Teğmen Higham'la birlikte bu kenti ziyaret eden Teğmen Rees, orada "geniş ölçüde huzursuzluk olduğunu" bildirmişti. Onun görüşünce, bu

[933] Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, 1969, s. 49. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Hacim Muhiddin, TBMM Hükümetinin Bursa Valisi olacaktır.

[934] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

[935] FO/4158/13074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 131.

[936] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 267/175, İstanbul 23 Ağustos 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 72-73.

[937] FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 127.

[938] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 540, dipnot 230.

[939] IDA, FO 371/4221/124447; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 195.

> huzursuzluğun nedenleri şunlardı: Evzonlardan oluşan bir bölüğe komuta edecek olan Yunanlı bir yüzbaşı son günlerde oraya gelmiş ve mutasarrıfı derhal dairesine çağırtmıştı. Bu emri kendi makamına karşı aşağılama sayan mutasarrıf buna karşı çıkmış, ama sonuçta onun huzuruna çıkınca, Yunan yüzbaşı kendisini birçok kişinin varlığında ayakta bekleterek hakaret ve tehditlere tabi tutmuş; mutasarrıftan, tüm silâh, mermi v.s.nin derhal teslimini talep etmiş; kendi adamlarının daha sonra evlerde arama yapacağını ve tüm dükkânların kapatılması gerektiğini bildirmişti. Yüzbaşının mutasarrıfa bu denli aşağılayıcı işlem yapmış olmasına ve Yunan askerlerinin Türk evlerini şiddet kullanarak aramalarına Türk halk epeyi içerlemişti.
>
> Türk jandarma komutanının Teğmen Higham'la Rees'e anlattığına göre, kendi evinde de arama yapılmış ve Yunan askerleri, subayların varlığında, evinden 300 TL. aşırmışlardı. Aynı zamanda jandarmaların silâhları ellerinden alınmıştı. Bunun üzerine mutasarrıf durumu protesto etmek amacıyla İzmit'e gitmişti. Oraya gitmeden önce, Yunanlı subay cezalandırılmazsa geri dönmeyeceğini Teğmen Rees'e bildirmişti. Teğmen Higham'ın Rees'e anlattığına göre, mutasarrıf, Manisa ile çevresindeki köylerde güvenliği korumuş ve Türkleri yatıştırmak için elinden geleni yapmıştı. Yerli Grek toplum mensupları da mutasarrıftan memnundular ve Yunanlı subayın ona karşı davranışından üzüntü duymuşlardı. Grek Ortodoks başpiskoposun Manisa'daki temsilcisi, Yunanlı subayın tutumundan dolayı mutasarrıftan özür dilemişti.[940]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine nota verdi. *Devletin içinde bulunduğu zor durumu anlat*ıyor. *Bir yandan İzmir sorunu ve bunun doğurduğu birçok acı sonuçlar ve tepkiler, öte yandan bu konularla uğraşmaktan ülkenin ve devletin düzeltilmesi, geliştirilmesi için hiçbir şeyin yapılamaması, uzayıp giden bırakışmanın savaş-barış arası kararsızlıkları ve bunun birçok sakıncaları arasında hükümetin bu yüzden "normal" bütçe kaynaklarından yoksun oluşu gibi birçok engeller vard*ır. *Bu yüzden asayiş de gerektiği gibi sağlanamıyor. İşte bu durumu Konferans'a anlatmak için, en kısa zamanda yeni bir Osmanlı heyetinin Paris'e gitmesine izin verilmesi* lazımdır.[941]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin haberine göre *Mustafa Kemal, Hükümet Anadolu'ya asker sevkederse cumhuriyet ilan edeceği tehdidinde bulunmuş. Bunun üzerine hükümet asker göndermekten vazgeçmiş*ti.[942]

İspanyol *El Dia* gazetesi Müttefik çıkar çatışması hakkında mütalaasını yazıyor:

> Konuyla ilgili 24 Ağustos tarihli haberde, Asya'nın paylaşılması konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki siyasi ve diplomatik savaşla ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre, müttefikler Türkiye ve Almanya'nın mirasından farklı bölgeler için mücadele ediyorlardı. Fransız basını, İngiltere'ye amansızca saldırıyordu. İngiliz-İran antlaşmasından sonra o günlerde de Suriye anlaşmazlığı ortaya çıkmıştı. Anglosakson emperyalizmini kınamak için pek çok neden sayılabilirdi. Ancak Londra'nın hükümet gazetelerinin de Fransız emperyalizmini kınamak için yeterince nedeni vardı. Galyalı kapitalistlerin emperyalizmi Doğu Akdeniz ticaretinin önemli bir parçası olmak ve Suriye Müslümanlarını Fransız egemenliğine almak istiyordu. Bu sıralarda sayısız İngiliz temsilci Lübnan'ın sahil ve iç bölgelerinde çalışmalarını sürdürüyordu.
>
> Emir Faysal ve bedevileri, bu bölgede sadece Büyük Britanya'nın bir vassalı olacak olan bir Arap krallığının kurulması konusunda propaganda yapmaktaydı. Ancak Fransız misyonerler ve tüccar, sahil bölgesine yerleşmişlerdi ve Fransızların paralı bir propagandacı bulutu tam tersi bir amaçla hareket etmekteydi. İngilizler ve Fransızlar karşılıklı olarak hainlikle suçlanıyorlardı. İki ülkenin gazeteleri, bir diğerinin ülkesinin hükümetini aşağılıyor ve suçluyordu. Bu gerilim nereye varacaktı? Kimse tek öncelik verilmesi gereken Suriye halkının arzularıyla ilgilenmiyordu. Bu Suriye örneği, Küçük Asya'nın ve hatta Orta Asya'nın her yerinde tekrarlanmaktaydı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, İtalyanların Konya'ya yerleşmesi, İngilizlerin İran'da egemenlik ilanı, Fransız Katolik misyonerlerin Mısır'dan İskenderun'a kadarki bölgeyi çalkalaması

[940] IDA, FO 371/4221/12447; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 196-197.

[941] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 738-740; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 520.

[942] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 68.

> İslam'ı kızdırmak için eşit ölçüde katkıda bulunuyordu. Eğer bir gün Türk milliyetçiliği ve Arap fanatizmi şiddetli bir şekilde ayağa kalkarsa suç kimin olacaktı? Asya'nın paylaşılması konusunda gerçek bir savaş mevcuttu. Daha kötü sonuçlar doğurabilecek diplomatik ve siyasi bir savaş. Eğer Ermeniler yeni bir katliam yaşarlarsa, bunun tek sorumlusu büyük güçler olacaktı. Kapitalistlerin sağlıksız hırsları, katillerin kollarını silahlandıracaktı.[943]

25 Ağustos 1919. Amerika Birleşik Devletleri, Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya (Beş Büyükler) ekabiri Paris'de içtima ediyorlar. *Amiral Bristol'un Damat Ferit'e tevdi ettiği tehdit edici notaya değinen Fransız devlet başkanı Clemenceau, Amerika Yüksek Komiserinin bu konuyla ilgili olarak İstanbul'daki İtilâf devletleri Yüksek Komiserlerine danışmadığına işaret ediyor; Başkan Wilson'un böyle bir davranışı herhalde onaylamıyacağını ve bir Yüksek Komiserin, ülkesinin savaşmadığı Türkiye'ye, İtilâf devletlerine danışmadan şart koşamıyacağını belirtiyor. Bunun üzerine, Beş Büyükler, hiçbir İtilâf devletinin, Padişahın üzerinde tek başına baskı kullanmamasına oybirliğiyle karar veriyorlar*.[944]

Clemenceau: *Ermeniler'i kurtarmak hususunda ne yapılabileceğini bilmiyor. Amerikan birlikleri ortada yok. İngiliz askerleri başka yerlerde görevlendiriliyor. Fransızlar'ın Küçük Asya'da herhangi bir rol oynamasına İngilizler izin vermiyor. İtalyanlar, İngilizler'e rağmen Küçük Asya'ya gitmiş ama Kafkaslar'da İngilizler'in yerini alma önerisini geri çevirmiştir. Türkler'e gelince, onlar zaten kendi askerini kontrol edemeyecek kadar zayıf düşmüş durumda. Ermeniler'in nereden yardım bekleyeceği belli değil*.[945]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden W. S. Edmonds, Webb'in 22 Ağustos tarihli 1704 numaralı mahrem muhtırasına derkenar kaydetti: *[Mustafa Kemal] bizim askerî kuvvetlerimiz hakkında herhalde iyi bilgiye sahiptir; dolayısıyla savrulan tehditleri ciddiye almıyor*.[946]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden N. D. Peterson, Webb'in 22 Ağustos tarihli 1704 numaralı mahrem muhtırasına derkenar yazdı. *Damat Ferit'e gönderdikleri notadan ötürü Amerikalıları kınıyor; M. Kemal'in de içindekileri öğrenebilmesi için notanın yayımlanmasının daha iyi olacağı görüşünü öne sürüyor; barış koşulları kargaşalık çıkarmadan kabul edilirse, İstanbul'la Anadolu'nun bir kısmının Türk egemenliğinde bırakılacağına dair Barış Konferansı tarafından bir açıklama yapılmasının daha etkili olacağını belirtiyor*.[947]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Efendim,
>
> Sadrâzam son zamanlarda birkaç keredir acı acı konuştu ve idarî her nezâretin müsavî derecede zincire vurulduğuna ve hareket edemez hâle getirildiğine işaret ederek mütarekenin uzayan süresinin ülkeyi getirdiği imkânsız ahvalden itiraf etmeliyim ki hakikate muvafakatle bahsetti.

[943] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[944] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. I, p. 509; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 115.

[945] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 100.

[946] FO/4158/120189; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 114.

[947] FO/4158/120189; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 115.

> 2. O, tüm bahriye ve beriyye faaliyetlerinin hak ettiği münasib surette deruhte edildiklerini kabul etmeye oldukça istekliydi lâkin bilhassa Dahiliye ve Maliye Nezâretlerinin ve de Jandarma teşkilâtının hâlihazırda mefluç bulunduklarından şikâyet etti. (..)[948]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu'nun İstihbarat Heyeti muhtıra kaleme aldı:

> Küçük Cemal [Mersinli] 12 Haziran'da 23. Fırka'nın teftişi için Afyonkarahisar'a geldi... Köyleri dolaştı... Halkın, çağrıldıkları zaman harbetmelerini istedi. Onun ziyaretlerinden sonra her yerde bir hayli huzursuzluk yükseldi. Takriben Temmuz ortalarında yakalanan bir telgraf, Cemal Paşa'nın istiklâl hareketine katılmış olduğun[u] ve Ankara'da bir kongreyi çağırmak istediğini ortaya çıkardı.. Konya Valisi Britanya kontrol subayının muzaheretine başvurdu... Bu olay da Cemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasını gerektirmiştir.[949]

Alaşehir Kongresi son içtimaını gerçekleştirdi. Kongre idaresi, beyanname neşrederek (*i*) kongrenin millî bir kongre olduğunu; (*ii*) Kuvâ-yı Milliye'nin Yunan zulmüne binaen teşkil edildiğini; (*iii*) Hılâfet-saltanat makamına merbut olduğunu; (*iv*) siyasetle ve fırkalarla alakadar olmadığını; (*v*) maksadın sadece Yunan mezalimini cihan efkâr-ı umumiyesine duyurmak ve Yunan'ı Anadolu'dan çıkarmak olduğunu ilân etti. Heyet, Yunan'ı tard etmek için nizamî birliklerin teşkil edilmesi lüzumuna karar verdi ve Karakol Cemiyeti reisi İttihadçı Miralay Kara Vâsıf'ı kumandan tayin etti.[950]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Batum'da İngilizler tarafından tutuklanarak enterne edilmiş olan Nuri* [Killigil] *Paşa* firar etmiştir. Enver, hem *kaçak akrabalarıyla* [Halil Kut ve Nuri Killigil ile] *ve Mustafa Kemal'le iletişim halinde*dir ve *muhtemelen Transkafkasya'da pusuda bekliyor*. *Bu noktada Ermeni Cumhuriyeti'nin ve Türkiye'deki Ermeni toplumunun durumu son derece nazik bir hale gelmiştir*. *Turanist politikaların hissedildiği bu ortamda, İngiltere'nin Transkafkasya'dan çekilme kararı, Ermeniler açısından sonra derece olumsuz sonuçlar doğurabilir*.[951]

26 Ağustos 1919. İngilizler Kafkasya'daki askerî varlığını tahliye etmeye başladı.[952]

İstanbul'daki İtalyan Ataşemiliter Albay Umberto Vitale, İtalyan Başkomutanlığa rapor gönderdi. *İki aydan beri Albay Gebzeli Arif Bey ve pek çok Türk subayının gizli bir ihtilal komitesi kurduklarını*; *komitenin, İttihat ve Terakki lehinde propaganda yapmak için 200 bin liralık bir bütçe oluşturduğunun sanıldığını*; *komitenin Mustafa Kemal Paşa'nın partisiyle de ilişkisi olduğunu*; *komite üyelerinin Yunan ve Fransızlara düşman, ancak İngilizlere sempatileri olduğunu* bildiriyor.[953]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin muhtırası:

> Çok kuvvetli söylentilere göre İngiltere, Türkiye işlerine daha etkili biçimde karışma niyetindedir. Bir İngiliz Mandası istemeye zorlamak amacıyle Milliyetçiler'i Malta'ya sürecek, bir süre sonra serbest bırakıp Türkiye'ye dönmelerine izin verecek, Kemalistlere baskı yaparak Türkiye'yle İngiltere arasında, İran'ınkine benzer bir anlaşmaya varmak isteyecektir.[954]

---

[948] İstanbul'daki Amiral Webb'den Earl Curzon'a 1525 numaralı telgraf, 124460/521/44, No. 495; Aktaran: Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Volume IV, p. 738.

[949] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 135.

[950] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 60-61.

[951] The Times, 25 August 1919, *Nury Pasha's Escape, Two British Soldiers Murdered, Fear of Armenian Massacre*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, s. 201.

[952] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 113, dipnot 3.

[953] *USSME*, E-3-10/1; Aktaran: Mevlüt Çelebi. (2023). İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler. *Tarih Dergisi*, (81), s. 19.

[954] Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 185. İstanbul'dan 26 Ağustos 1919 tarihli ve 160 numaralı telgraf, 867.00/915; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 187. İngiltere ile İran arasındaki mezkûr andlaşma 9 Ağustos tarihinde Tahran'da imzalanmıştır. "Buna göre İngiltere İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü

Teşkilat-ı Mahsusa ve Müdafaa-yı Milliye Grubu mensubu istihbaratçı Hüsamettin Ertürk, İngilizler ile Mustafa Kemal grubunun anlaşmaya başladığı bir devrede Malta sürgünlerinin tahliye edilip TBMM'de üst düzey mevkilere tayin edildiklerini ve inkılaplara yürünüldüğünü belirtmiştir:

> İttihatçıların, mağlûbiyete rağmen memlekette kalanları İstanbul'un işgali sırasında Malta'ya sürüldüler. Esasen o devrin bütün Türk münevverleri için Malta zindanlarını görmek mukadderdi. Fakat Anadolu harekâtı inkişaf ettikçe ve İngilizler millî hükümetle bir anlaşmaya vardıkça bu münevverlerin tahliyesi başlamıştı. Mustafa Kemal, bir zamanlar bu memlekette hürriyet uğruna mücadele etmiş bu gayretli insanları Büyük Millet Meclisi'ne âza yaptı. Hepsine mevki verdi. Maksadı artık tek bir bayrak altında ve inandıkları bir ülkü arkasında bütün münevverleri birleştirmek, yeni inkılaplara doğru yürümekti.[955]

Alman *Kreuzzeitung* gazetesi *Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir Türk Cumhuriyeti ilan etme tehdidini haber yaptı*.[956]

İngiltere'ye dönmüş bulunan Calthorpe yerine, İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlik makamına John de Robeck tayin edildi. 11 Eylül günü İstanbul'a muvasalat edecektir.[957]

İspanyol *El Dia* gazetesi "Neden Suriye Fransa'dan Tiksiniyor?" sernameli makale neşretti. *Suriye'de İngilizlerin anti-Fransız ve Fransızların da anti-İngiliz propagandalarının iki ülke basınında da düşmanlıkla işlendiği belirtilmektedir. Habere göre, Suriye halkı bu iki devlete karşı düşmanlık beslemeye başlamıştır*.[958]

27 Ağustos 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1535 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Aydın Vilâyetindeki Yunan askerî işgalinin sınırlandırılmasına binaen *"görünürde* [Bâb-ı Âlî] *hükûmetin*[in] *durumunun sağlamlaşmağa başladığını ve bir ara, "içeride ayrı bir yönetim kurmak yönündeki deneyin başlangıcı" olarak nitelendirilen "Erzurum ve diğer bölgelerdeki çeşitli kongrelerin başarısızlığa uğradığını"; İstanbul bir hükûmet darbesi, içerideki ulusal ânî bir gelişme ya da malî iflâs sonucunda iktidardan düşürülmezse, Damat Ferit'in, karşılaştığı güçlükleri atlatarak iktidarda kalması*nın *ihtimal* olduğunu bildiriyor.[959]

Webb'in belirttiğine göre *bir ara dahilde ayrı bir hükümet kurmanın hazırlığı gibi görünen Erzurum ve başka yerlerdeki kongreler sonuçsuz kalmış, halkı hiç etkilememiştir*. *Öte yandan Damat Ferit, harika bir direnme gücü göstermekte ve ülkeyi o sırada mümkün olan tek yoldan, yani ılımlı bir Abdülhamit istidadına yönelen bir siyasetle yönetmekte*dir.[960] *Hükümete karşı başkentte bir darbe girişimi, ekonomik kriz -zira Hazine sürekli zordaydı- veya iç bölgelerde faaliyet gösteren direnişte ani bir gelişme olmadıkça, Ferit Paşa, içinde bulunduğu zorlukların üstesinden gelebilir*.[961] Webb'in bildirdiğine göre *"Müdafaa-i Milliye" hareketine karşı takınılacak tutum konusunda kabine içindeki*

---

korumayı yükümlendi. İngiltere İran'a subaylar ve cephane gönderecek, borç verecek, buna karşılık İran'ın gümrük gelirlerini alacak. İngiliz taraftarlarınca İran-İngiltere Anlaşması Türkiye için örnek gösterilecektir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 36-37. "Ankara, Malta'dan doğmayacak mıydı?" Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 21.

955 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 90.

956 Stefan Ihrig. (2015). *Naziler ve Atatürk* (A. F. Yıldırım, çev.) (2. basım) içinde (s. 38). İstanbul: Alfa Kitap.

957 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 71.

958 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 115.

959 FO/4227/127757; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 117. Yunan işgalinin tahdid edilmesi, işgal altında hükümet işlerini yürütmek mecburiyetindeki Sadrazam Ferid Paşa'nın elini güçlendirmekten ziyade Mustafa Kemal grubunun teşkilatlanması için muhtaç olunan düşmanı, emniyet mahallini ve zamanı sağlamıştır denilebilir.

960 FO, 371/4227, 127757; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 527.

961 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 36.

çekişmeler Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) tevkif edilmeleri kararıyla neticelenmiştir ve fakat hükümet, bu kararı tatbik etmeye muktedir değildir. Batı Anadolu'daki Yunan işgâlinin sınırlandırılması kararı da, *Anadolu'daki "şovenist" hareketi* yavaşlatmamıştır.[962]

Webb, *Türk kamuoyunun güdüm konusuyla yakından ilgilendiğini, konunun basına yansıdığını, güdüm ardında koşanların çoğunluğunun İngiliz güdümünü yeğ tuttuklarını, ancak, İngiliz hükûmeti ve temsilcilerinin "sfenks* [put] *gibi tutumundan" cesaret alamadıklarını bildiriyor; bir Amerikan güdümü olasılığı üzerinde önemle durulmasına rağmen, bunun İttihatçılarca desteklendiğini ve Amerikalıların yabancı uyrukları yönetme ve Müslüman Doğu hakkında bilgi sahibi olmadıklarına inanıldığından bu durumun kaygıyla karşılandığını anlatıyor*.[963]

Webb'in Curzon'a yazdığına göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Webb'in bilgisi dahilinde, Batı Trakya'da İngiliz himayesi altında bir cumhuriyet kurulması için girişimde* bulunmuştur.[964]

Selânikli Mustafa Kemal behemahal açılmasını taleb ettiği Meclis-i Mebusan'a girebilmek için Erzurum'dan namzed gösterilecektir fakat kütüğü Erzurum'da değildir. Buna istinaden nüfus kaydı Erzurum'a alındı.[965]

Belçika matbuatından muhafazakâr siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinin "Jön Türkler Ermenistan'a Karşı" nam haberine göre *Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Erzurum'da* ***ayrılıkçı*** *bir kongre toplanmış ve başkaldıran Türk liderleri imparatorluğun parçalanmasını ve Ermenistan kurulmasını kabul etmeyeceklerini bildirmişler, kongre kararlarını kabul etmeyecek hükümetin otoritesini reddedeceklerini ilan etmişlerdi*r.[966]

28 Ağustos 1919. 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Tahkik Heyeti âzâsı sabık Lazistan Mutasarrıfı Ziya ile yalnız mülakat ediyor. Karabekir'in belirttiğine göre Ziya, İngiliz Muhibleri Cemiyeti mensubuydu. *Kanaatı: "Memleketin şu felâketli vaziyetini kurtarmak ancak İngiliz mandasile olacaktır." İngiliz mandası bütün memleketin vahdetini temin edecekmiş. Amerika mandası yalnız İstanbul içinmiş. Bundan başka Amerikan mandasında din tehlikeli olurmuş. Halbuki İngiliz mandasında ittihadı islâm bile mümkünmüş. İstanbul'da ekseriyet İngiliz taraftarı imiş…* Karabekir, Harekat-ı Milliye propagandası yaparak Ziya'yı derhal ikna ettiğini ve kendi saflarına kattığını iddia ediyor. Karabekir'e göre İngiliz mandaterliği, memleketi inkisama uğratacaktır. *İttihadı İslâm sözü budalalık*tır (örneğin Mustafa Kemal de Türkiye'nin diktatörü olacak ve Falih Rıfkı Atay'a *Âlem-i İslâm tasavvuru*nun *gaflet ürünü* olduğunu söyleyecektir). İngiliz mandaterliği ve entrikaları, Hindistan'da boyunduruk ve Arabistan'da taksimat düzenini tesis etmiştir. *Buna karşı bir de müstakil bir devlet halinde yaşamak imkânını düşününüz* demiş Karabekir: *Bu imkân bugün vardır. Harbi umumiden galipler de zayıf çıkmıştır. Aralarında rekabet de tabiidir. Şarka gönderecek fazla kuvvetleri yoktur. Hususile, milletin sadasına karşı Avrupa milletleri kendi hükûmetlerini bu sadaya hürmete mecbur*

---

962 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XLIV.

963 FO/4227/127757; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 129. İlginç bir ayrıntı olarak, Webb'in mahrem telgrafında ABD güdümünü evvela Selânik Dönmelerinin desteklediği yazmaktadır fakat nedense Sonyel sadece İttihadçı kısmını tercüme-iktibas etmiştir.

964 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 741-742; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 534. Webb imzalı 27 Ağustos tarihli "telgraftaki *Cumhuriyet* sözcüğü soru işaretlidir."

965 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 92-93, dipnot 111. Mustafa Kemal, 24 Ağustos'ta Cevad (Dursunoğlu), Kâzım (Yurdalan) ve Necati'ye (Güneri) "kendisinin Erzurum'dan Mebus seçilmek istediğini; ve ilk ihtilâl adımını attığı bu târihî şehri temsil etmek şerefini, her yere tercih edebileceğini anlattı" idi: Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum,* s. 139-140; Aktaran: Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1993, c. 2, s. 283.

966 La Nation Belge, 27 Ağustos 1919, *Les Jeunes Turcs Contre L'Armenie*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 107.

edecekleri pek kuvvetli alaimile görülmektedir. Fakat Karabekir, mesele ABD mandaterliğini savunan meslektaşlarına gelince, farklı bir tavır sergilemektedir. Ahmed İzzet (Furgaç) ve emsali paşalar İngiliz mandaterliğini dengelemek saikiyle "namuslu"ca ABD mandaterliğine taraftar imişler:

> 28/Ağustosta Hey'eti Tahkikiyeden Ziya bey yalnız geldi. Bu da samimi olarak her malûmatı ve kendi kanaatini söyledi. Ziya bey, İngiliz Muhipler Cemiyetindenmiş. Kanaati: "Memleketin şu felâketli vaziyetini kurtarmak ancak İngiliz mandasile olacaktır." İngiliz mandası bütün memleketin vahdetini temin edecekmiş. Amerika mandası yalnız İstanbul içinmiş. Bundan başka Amerikan mandasında din tehlikeli olurmuş. Halbuki İngiliz mandasında ittihadı islâm bile mümkünmüş. İstanbul'da ekseriyet İngiliz taraftarı imiş...
>
> Cevaben şunları söyledim: "Ziya bey, İngiliz mandasını kabul edince İngilizlerin müttefikleri olan Fransızlar, İtalyanlar, Amerikalılar, Yunanlılar da ivaz istemeyecekler mi? Adana, Konya, İzmir'in işgali, Ermenistan'a Şark vilâyetlerini de vererek Amerika mandasına tevdii meselesi hep Boğazlarla ona mücavir vilâyetlerin de İngiliz himayesine girmesi için hazırlık değil mi? Bugün padişah ve hükümet İngilizleri esasen kabul etmiş bulunuyorlar. Görüyorsunuz ki diğer devletler de girdikleri yerlere daha kuvvetli yerleşiyorlar. Şu halde İstanbul bir kaç vilâyetle Mısır hidiviyeti gibi oluyor. Nerede millî vahdet? İttihadı İslâm, sözünün ne budalalık olduğunu hâlâ münevverlerimiz olsun anlamıyacak mı? İngilizler girdikleri yerlerde islâmlara ilim ve irfan mı veriyorlar? Bilhassa bizde yerleşince taassubu körükliyerek bütün münevverleri mahvettirerek bizi Hindistan'a benzeteceklerine şüphe var mı? Türk'ler yalnız amele, ve yalnız kıtaatın neferi olacak ve herhangi bir İngiliz harbine diğer esir milletler gibi boğazlanmaya götürülecektir. Sen İttihadı İslâm diyorsun Halbuki bugün Anadolu bile parça parça istilâ altındadır. İngilizler uzun seneler yaptığı propagandalarla Arapları da şöyle aldattı: "Araplar, Asya ve Afrika'nın büyük kısmında ve fasılasızca bir sahada milyonlara baliğdir. Bir kerre Türk boyunduruğundan kurtulsalar ve hattâ İngiliz himayesine girseler bir müddet sonra zaten dağılmaya mâruz olan İngiliz hükümetini de inkıraza daha çabuk mahkûm ederek muazzam bir Arap İmparatorluğu tesis ederler." Bu Araplar için bir mefkûre oldu. Ordumuzdaki Arap Erkânıharpler bile bu illetle mâlûl oldular. Akıbet mefkûrelerine erdiler; fakat daha senesi dolmadan, parça parça büyük devletler arasında taksimi görerek ve bir hayvandan aşağı muamelelere mâruz kalarak, memleketimize can atmaya başladılar. İstanbul'da bazı gazeteler aynı propagandayı, taraftar mütalâatla sütunlarına yazıyorlar. Sizin gibi münevver insanlar da bu zehirli aşıyı taşıyorsunuz. Herhangi bir devletin himayesine girmek parçalanarak ölmektir. Bunu bizzat istemek de bu tarzda bir intihardır. Buna karşı bir de müstakil bir devlet halinde yaşamak imkânını düşününüz. Bu imkân bugün vardır. Harbi umumiden galipler de zayıf çıkmıştır. Aralarında rekabet de tabiidir. Şarka gönderecek fazla kuvvetleri yoktur. Hususile, milletin sadasına karşı Avrupa milletleri kendi hükûmetlerini bu sadaya hürmete mecbur edecekleri pek kuvvetli alaimile görülmektedir. Bunlardan sarfınazar dahi etsek Millet garptan Rumların şarktan Ermenilerin katliamiarile mahvolacaklarım bugun İzmir'de ve Kars mıntakasındaki milletimizin feryatları gostermektedir. Millî hayat, millî namus tehlikededir. Vatan her Türk'ü ikmâli namus için fedakârlığa çağırıyor!."
>
> Ziya bey sözlerimi hazmetmiş görünüyordu: "Ben şimdiye kadar bu kabil bir muhakeme işitmedim. Fikriniz pek doğrudur. İstanbul'da gaflet içinde yaşıyormuşuz. Namus üzerine söz veriyorum, artık ben de bu fikri herkese telkin edeceğim. İşte İstanbul'un bana verdiği hafi talimat ve benim yazdığım iki şifre. İngiliz Muhipler Cemiyeti beyanname ve programını da takdim ederim. Artık ben de sizinle birlikte milletimizin istiklâli için çalışacağım. (1)" dedi. Mahrem talimatı okudum. İstanbul'un gafletine hayret etmemek mümkün değildir. Maahaza hükümeti mahalliyelerin verdikleri jurnalların da evlât ve ahfadımıza ibreti tarihiye olmak üzere buldurup neşredilmesi pek lâzımdır. Hey'ete bu talimattan maada şifahen verilen "İngiliz Muhipler Cemiyetini şarkta tesis, padişaha muhabbet, bana karşı husumet uyandırmak ve bu suretle talimatta muharrer maddelerin sühuletle temini." Daha bir iki mülâkattan sonra hey'et âzâsı birbirine de darıldılar. Münferiden İstanbul'a avdet ettiler. [..]
>
> Hey'eti Temsiliyeden Kemâl Paşa, Rauf bey, Raif hoca ve diğer müfettişlik karargâhile gelenlerin ekseriyeti Vali Mazhar, Mutasarrıf Süreyya beyler otomobil ile 29/Ağustos'ta Sivas'a hareket edeceklerdi. 28 akşamı bizim evde hey'eti temsiliye ile bir daha vaziyeti konuştuk. Hey'eti tahkikiyenin aldığı talimatı ve görüştüklerimizi anlattım. Artık mes'ele tamamile şu şekilde tesbit olunabilmişti: Padişah ve hükümeti ve bunların yardakçıları Türkiye'nin taksimine ve İstanbul ile bir kısım memleketin İngiliz mandasına girmesine razı olmuşlardır. Buna mukabil, İzzet paşa vesair namuslu insanlar bu vahim vaziyetten kurtulmaya çare

> Amerika mandasını bulmuşlardır. Bizim ise kararımız sonuna kadar istiklâlimiz için uğraşmak ve milleti esarete düşürmemektir. Nihayet nâçar kalınırsa istiklâliyetimiz mahfuz kalmak ve memleket parçalanmamak üzere Amerika müzaharetine taraftar olmaktır. Fakat bu son vaziyet pek mahrem kalacak. Sivas kongresi de istiklâli milletimizin kurtarılması için millî mukavemete karar verecek. Milli mukavemetin hududu Türk ve Kürt camiası idi. Bu da mütarekede elimizde kalan mmtakalardan ibaretti. Bu millî hudut dahilindeki her ferdi İstiklâl harbine kaldırabilecekti. [..][967]

Karabekir ya çarpıtıyor ya da belahetini izhar ediyor. Mezkûr İngiliz mandası taraftarları Mondros Osmanlısının tamamiyetini ve dinin muhafazasını istiyorlardı. ABD mandası taraftarı paşalar da tamamiyeti arzu ediyorlardı fakat ABD'li uzmanların hazırladığı manda tasarısı Osmanlı'yı (şayet himaye edilecekse) İstanbul, Ermenistan ve Anadolu namıyla üçe taksim etmek suretiyle himayeyi mündemiçti. Karabekir'in tenkid ettiği mülkiyeliler ile Karabekir'in müdafaa ettiği harbiyeliler esasen birbirlerine benziyorlar.

29 Ağustos 1919. Bir gün evvel Londra'ya muvasalat etmiş olan Yarbay Alfred Rawlinson, İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Feldmareşal Henry Hughes Wilson'a rapor verdi ve aralarında fevkalâde bir mülâkat cereyan etti:

> Türk Milliyetçi Hareketi'nin ve bunun 7 Ağustos'ta sona eren Erzurum Konferansı'na kadar olan gelişimini etraflıca anlattıktan sonra o zaman kabul edilen ve tafsilatı bizzat Mustafa Kemal tarafından bana verilen Milli "Pakt"ın bir özetini kendisine sundum. Doğu Türklerinin silahsızlanma ve orduları terhis hususundaki Mütareke hükümlerini kesin surette reddetmelerini ani bir karar sanmanın doğru olmayacağını; bunun, Erzurum Konferansı'nda delegeler tarafından benimsenen ve bütün Türk dominyonlarında Milliyetçi Parti'nin gelecekteki politikasının önemli ve başlıca kısmını teşkil eden bir hareket tarzı olduğuna işaret ettim.[968]

Erzurum Kongresi murahhası (delegesi) solcu Süleyman Necati'nin (Güneri) hatıra kaydı:

> İlk Cumhuriyet Sadası. Sivas'a gitmezden evvel Kemal Paşa Erzurum'un Köşk denilen mesiresinde hava almağa çıkmıştı. Benim Albayrak Mektebi talebesi de o civarda gezintiye çıkmışlardı. Müştak Sıtkı, Hüseyin, Ömer Naci Beyler de talebe ile beraberdiler. Çocuklar Paşa'yı görünce koşarak etrafını aldılar. Biz de ulaştık. Paşa çocuklarla hasbihâl ediyordu. Aldıkları fikirlerden istihraç ettikleri riyaset-i cumhur mefhumunun burada tecelli ettiğini gösteriyordu. Birden bire hiçbir telkine tâbi olmadan bir sada yükseldi: -Yaşasın Cumhuriyet… Talebenin bu avazı Mustafa Kemal Paşa'yı gaşyetmişti. Kendileri de musahabelerinde ilk Cumhuriyet fikrini Erzurum'da buldum diyerek bu tesadüften bahsetmişlerdir.[969]

Trabzon Heyet-i Tahkikiyesinden Ziya Bey'in Dahiliye Nezâretine Erzurum'dan gönderdiği 29 Ağustos tarihli ve şifreli telgrafına göre Mustafa Kemal, hılâfete ve saltanata sadık olduğunu ve faaliyetlerinin yanlış anlaşıldığını iddia etmiştir:

> Mustafa Kemal Paşa ile dün gündüz ve gece uzun uzadıya görüşdüm. Mûmâ-ileyhin ihtisâsâtı da halkın efkâr ve tahassüsâtıyla müterâfık bir derecededir. Halîfe-i mu'azzamamız efendimize karşı sadâkatden ve devlet

---

[967] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 151-152, 157. İktibasta "(1)" numarasıyla gösterilmiş bir dipnot yer alıyor: "Ziya bey bundan sonra Er[z]urum meb'usu olmaya uğraştı ve muvaffak oldu. Fakat 16/Mart/1336 da Ankara'ya iltihak etmedi. Bilâkis Erzurum müftüsüne yazdığı bir mektup nasılsa ele geçti. Diyor ki: İstanbul'da vaziyette tebeddülât yoktur. Ankara'ya kaçan meb'uslar İttihad ve Terakki bakiyesidir. İtimat etmeyin. Bundan dolayı bilâhare Ankara'ya gelmesine rağmen, meclise kabul olunmadı." (Karabekir, 1960, s. 152, dipnot 1).

[968] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 293-294.

[969] Süleyman Necati Güneri. (1999). *Hâtıra Defteri: Erzurum'da Kongre Günleri* (A. Birinci, haz.) içinde (s. 85). İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

> ve memleket için de hizmetden başka bir fikr ü âmâli olmadığını ve samîm-i vicdânından kopan te'mînât ile beyân ve ifâde etmiş ve ancak fikr ü emelinin yanlış tefsîrâta uğratılmasından müte'essir bulunmuşdur.[970]

Ankara'daki 20'inci Kolordu Kumandanı Mirliva *Ali Fuad Cebesoy ise, 29 Ağustosta Kolordu Komutanlığından uzaklaştırılır. Yerine Hulûsi Paşa getirilir.. Fakat Ali Fuad, Kolordusunu bırakmaz. Tümen Komutanı* [Çerkes] *Mahmut* [Hendek] *ve Kolordu Kurmay Başkanı Hâlis Bıyıktay'ın uyarıları üzerine, Hulûsi Paşa, komutanlığı kabule cesaret edemez*.[971]

30 Ağustos 1919. İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Yarbay Alfred Rawlinson'la tekrar görüştü.[972]

Anadolu'daki vazifesinden Londra'ya dönmüş ve İngiliz askeriyesine rapor vermiş olan Rawlinson, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon tarafından çağrıldı:

> Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Curzon'a rapor vermek talimatını aldım. Ertesi gün Lord'u şahsen görmek şerefi ne nail oldum. Hatırasını gayet canlı olarak muhafaza ettiğim bu mülakatta, tabiatıyla durumun siyasi veçhesi ve bilhassa Mustafa Kemal'in şahsiyeti, nüfuz ve emelleri, Sultan'ın Hükümeti'ne ve İstanbul Partisi'ne karşı muvaffakiyetli bir ihtilal hareketini teşkilatlandırıp, teşkilatlandıramayacağı, bu ihtilal başarı ile sona erdiği takdirde nihai hedef ve gayelerinin ne olacağı başlıca konuları teşkil etmişti.[973]

Meclis-i Âyan'dan Ahmed Rıza, davet edildiği İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğini ziyaret etti. Ahmed Rıza, Fevkalâde Komiser Vekili *Ravndal'a, yakında İsviçre veya İtalya'ya giderek orada Türkiye için açıkça Amerikan Mandası doğrultusunda çalışacağını söyledi. İngiltere'nin, Türkiye üzerinde bir İngiliz Mandası kurulmasını destekletmek için çok sıkı çalıştığını ve Sultan'ın da kendileriyle birlik olduğunu anlattı; bu amaçla, İngilizler ile Sultan arasında gizli bir anlaşma bulunduğuna inanıyordu. Şimdiki nüfuz yani etki yarışını Alman sömürgeciliğinin yeni bir biçimi sayıyor ve milliyetçilerin programının ise yalnızca Türkiye'yi, bir yıl önceki ve savaş sırasındaki duruma tekrar düşmekten korumaktır, diyor.* ***Komisyon, bu görüşme üzerine, Dışişlerine bir telgraf çekerek Türkiye üzerindeki İngiliz hırs ve doymazlığı ve bunu önlemek için Fransızların gösterdiği güçsüzlük karşısında, Amerika, duruma seyirci kalamazdı diye ekliyordu****. Dışişleri, İngiliz konusunda ve bunun Amerika için yarattığı durumdan o kadar rahatsızlık duymuyordu. Bu nedenle, bu işe karışmamaları ve taraf tutmaktan ya da bir Türk partisiyle fazla dost görünmekten kaçınmaları için talimat gönderildi. Komisyona, daha önce Türkiye Mandası konusunda* ***"Türklere öğüt vermek ya da herhangi bir görüş bildirmekten"*** *kaçınmaları hakkında verilmiş olan talimat da hatırlatılıyordu*.[974]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi yazıyor. *Lloyd George*, *yaptığı açıklamada "dünyanın en zengin memleketlerinden biri olan bu geniş araziyi Türklerin elinden kurtardıklarını" belirterek, Ermenistan'ı bırakıp gitmelerinin giderlerini kısmak zorunda kaldıklarına bağlıyor ve "şüphesiz bütün dünyanın zabıta vazifesini göremeyeceklerini" ifade ediyor*.[975]

31 Ağustos 1919. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzâr Bay Russell, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *Yunanlının şahsiyeti çekici değildir; oysa ki, Lord Cenaplarının da pek iyi bildikleri gibi, Türk karakteri İngilizlerin çoğunun duygularını kuvvetle okşamaktadır*.[976]

---

970 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 92.
971 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1212.
972 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 141.
973 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 294.
974 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 185.
975 Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 291-292, dipnot 111.
976 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 141, 254.

Ağustos 1919. Berlin'de firarî bulunan İttihadçı lider, sabık sadrazam, Sabataycı Mehmed Talat'tan İngiliz askerî heyeti mensubuna teklif: *İngiltere Kral Hükümeti* bizimle *işbirliğine rıza gösterdiği takdirde Türkçe konuşulan topraklar üzerinde birlik halinde bir Türkiye kurulabilece*ktir.[977]

1919 yazında İngiliz ordusunun yüzde 80'i terhis edilmiş vaziyettedir.[978] Hatırlamak gerekirse, Müttefikler *kendi ordularını zamanından önce terhis ettikten sonra tamamlayamadıkları* vazifeye Yunan Ordusu'nu tavzif etmişlerdi.[979]

Ağustos 1919 nihayeti. 2 Ekim'de Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı tayin edilecek Mersinli Cemal'in 6 Ekim'de tanzim edeceği mufassal raporda belirttiğine göre Ağustos ayı biterken *İngilizler Anadolu'ya şimendiferle kitaât-ı cesîme nakline başlamışlar ve şimdiye kadar alettakrîb on iki bin nefer Haydarpaşa'dan hareket etmiş ise de Konya'ya bin ikiyüz, Eskişehir'e, Alayund'a 900, Afyonkarahisar'a 1370 nefer gittiği öğrenilmiş ve mütebâkî kıtaâtın 28. kilometrede ordugâh teşkîl ettikleri haber alınmıştır*.[980]

Eylül 1919. İstanbul Merkez Kumandanı Çerkez Ahmed Fevzi Paşa, Nazilli'ye muvasalat ederek, Aydın Kuvâ-yı Milliye Kumandanı payesini kullanan eşkıya Demirci Mehmed Efe'yle görüştü. Paşa, selâm-ı şâhâneyi bildirdikten sonra şöyle tenbih etmiştir:

> Padişahımızın selamları vardır. Yunanlılara karşı tecavüz etmeyiniz. Onlar size hücum ederse yalnız mukabele ediniz. Zât-ı şâhâne milletin kırıldığını istemiyor. Sizin gibi bu işlerle uğraşır görünen Anadolu'da bir de Mustafa Kemal Paşa vardır, Enver Paşa'nın eşidir. İkisini bir teraziye koyunuz bir tarafa ağmaz, denktir. Ancak Mustafa Kemal, Enver'i sevmez, kıskanır. Mustafa Kemal iyi adam degildir! Maksadı da başkadır ve kötüdür.[981]

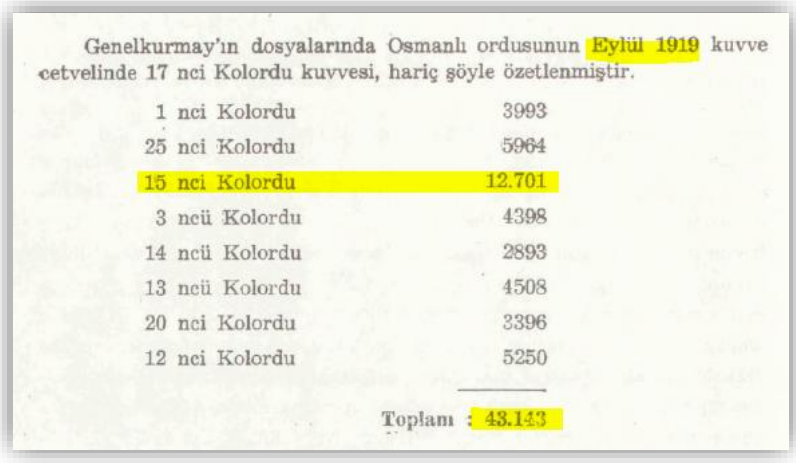

Genelkurmay'ın dosyalarında Osmanlı ordusunun Eylül 1919 kuvve cetvelinde 17 nci Kolordu kuvvesi, hariç şöyle özetlenmiştir.

1 nci Kolordu	3993
25 nci Kolordu	5964
15 nci Kolordu	12.701
3 ncü Kolordu	4398
14 ncü Kolordu	2893
13 ncü Kolordu	4508
20 nci Kolordu	3396
12 nci Kolordu	5250
Toplamı :	43.143

Fotoğraf n. Eylül 1919 itibarıyla muntazam Türk ordusunun mevcudu.[982]

---

977 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 173.

978 A. J. P. Taylar, *English History*, *1914-1945*, 1970, p. 165, 187; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 99, dipnot 33.

979 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 22.

980 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 46, Vesika No: 1077; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 147, dipnot 1.

981 Tavaslı Halil Ağa'dan naklen: Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, 1997, c. 7, s. 144.

982 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 270-271. Bir başka kaynakta: "Eylül 1919'da Türk ordusunun mevcudu şöyleydi: 1. Kolordu (Edirne) 3.993, 25. Kolordu (İstanbul) 5.964, 15. Kolordu (Erzurum) 12.701, 3. Kolordu (Sivas) 4.398, 14. Kolordu (Bandırma) 2.893, 13. Kolordu (Diyarbakır) 4.508, 20. Kolordu (Ankara) 3.396, 12. Kolordu (Konya) 5.290. Şükrü Erkal, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, s. 89." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 428, sonnot 265.

1 Eylül 1919. *Sovyet ajanı kılığında iki İngiliz ajanı, İstanbul'dan Mustafa Kemal'e gönderdikleri mektupta, emperyalizme karşı savaşında başarılar dilediler, sürekli temas kurmak istediklerini bildirdiler ve Mustafa Kemal emekçilerin dünya ihtilali emelini kabul ederse, silah ve para yardımı yapabileceklerini belirttiler.*[983] Hatırlanacak olursa, mütareke devrindeyken bir İngiliz Generali tarafından Tokatlıyan Otel'de misafir edilen Mustafa Kemal'e, harb karargâhıyla beraber Anadolu'ya geçmesi ve Bolşeviklik ilân etmesi tavsiye olunmuştu.

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına muhtıra gönderdi. *Yunanlılar Konferans kararına aykırı olarak Manisa ve Aydın istikametlerine yayıl*mışlardır. Manisa işgaline *son verilmesi tavsiye edilir zira Yunan kuvvetlerinin buradaki taktik durumu sağlıksızdı*r. Aydın'a, *Yunanlıların katılacağı, fakat İtalyanların katılmayacağı müttefik kuvvetleri yerleştirile*bilecektir.[984]

Selânik'deki General Bridges, Britanya Harbiye Nezâretine rapor keşide eyledi. Buna göre *d'Espérey, Milne'nin Türk ordusunda yapmak istediği değişikliklerden ve İtilaf kuvvetlerinin hareketleri hakkında kendisine bilgi verilmemesinden rahatsız olmaktaydı. İngiliz Umumî Karargâhı'na sürekli mektup yazarak şikâyette bulunan d'Espérey'in yazdığı mektupların çoğuna İngilizler cevap dahi vermiyorlar*.[985]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Garbî Anadolu'yu müşahede eden muhabirinin (Graves?) istihbaratını neşretti: Bazı mıntıkalarda *yaşayan Türk köylüsü Yunan nüfuzuna karşı koymak için oluşturulan çetelerden hoşlanma*maktadır.[986] *Çünkü onlar* [çeteler, Kuvâ-yı Milliye] *para ve malzeme* toplamaktadır.[987]

2 Eylül 1919. 29 Ağustos'ta Erzurum'dan yola revan olmuş bulunan Mustafa Kemal ve ekibi, Sivas'a muvasalat ettiler.[988]

Nazilli'yi teftiş eden Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa, refakatindeki Çal Müftüsüne ve eşrafına şöyle demiştir:

> İşin en fenası Sıvas'da başlayan harekettir. O hareket daha çok padişahın şahsına müteveccihtir (yöneltilmiştir). Ona uymayınız. Fakat Yunanlıların daha fazla ilerlememesi için karşı duran efelere yardım etmeniz, ona nazaran daha ehvendir. Denizli'de de bir İttihat ve Terakki taassubu gördüm. Orasının da Sıvas'a uyduğu ve kongre murahhaslarını (delegelerini) yola çıkarmak üzere

Fotoğraf. Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa (Vakit, 8 Teşrin-i evvel 1919).

[983] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XC; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 81.
[984] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 299.
[985] WO, 33/1000, 5181 & 5182; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 70-71.
[986] The Times, 1 September 1919, *Continious Muddling in Turkey, Vague Fears of the Peasantry*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 203, dipnot 639.
[987] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 613.
[988] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 82.

olduğunu veya çıkaracağını duydum. Bunlardan hazer ediniz ve halkı tenvir ediniz.[989]

3 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'den Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1601 numaralı telgraf: [..] *2.* [Kapancızâde] *Hamid Bey'in Türk Valileri arasında epeyi dikkat çekici bir şahsiyet olduğunu belirtmek isterim. Harbdan evvel, Türk Dahiliye Nezâreti'nin mülkî müfettişliğinin teşkilatlanmasında Albay Graves ve Tuğgeneral Deedes ile beraberdi ve mezkûr iki subay da onun kabiliyetinden, enerjisinden ve niyetinin dürüstlüğünden sitayişle bahsediyorlar. 1914 sonbaharında Diyarbekir Valisi tayin edildiydi ve harbin patlak vermesi üzerine, İstanbul'dan gelen aksi talimatlara rağmen, Majestelerinin Diyarbekir'deki konsolos yardımcısının ve memurîninin kıyıya seyahatini kolaylaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptıydı.* [..][990]

Akhisar'daki İngiliz irtibat zabiti; *Yunan işgal bölgesinde faaliyet gösteren gayrı nizami Türk kuvvetleri*ne dair teftişleri neticesinde hazırladığı muhtırada Garbî Anadolu Hareket-i Milliyesi'nin milis gücü, örgütlenmesi, hedefi, malî kaynakları hakkında kapsamlı bilgi verdi. Gayrı nizamî kuvvetlerin *Yunan zulümleri üzerine toplandığı* ve gerilla savaşı yapmak suretiyle *yalnız Yunanlılarla savaşmak amacı güttüğü* belirtilirken, Mustafa Kemal'inki gibi siyasî bir cereyan olmadığı[991], *hükümeti devirmek için çalışmadığı* vurgulanıyor.[992] Mezkûr irtibat zabiti: *Yunan işgali gerçekleşince bile örgütlü bir direnme yoktu. Direnme, Yunanlılar zulümlerinde ısrar edip köyleri yakmaya, Türkleri öldürmeye ve çocukları boğazlamaya devam eyledikten sonra ortaya çıktı*.[993]

İngiliz Asya-yı Suğra Müttefikîn Orduları Başkumandanı General Milne, *özel bir trenle ve 20 kadar muhafızıyla Afyonkarahisar'a geldi* ve *burada İngiliz askerlerine nişan dağıttıktan sonra aynı gün Konya'ya gitti.*[994]

Yüzbaşı Noel'in raporuna göre Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib, Dahiliye Nezâretinden talimat almıştır. Bu talimatnamede, Sivas Heyet-i Temsiliyesi İttihad ve Terakki örgütü tavsif edilmektedir. Mezkûr örgüt dağıtıldıktan sonra bölgedeki Kürd ayrılıkçıların derdest edilmeleri ve *Türk milisi* kurulması isteniyor. Ali Galib, *Malatya'nın Kürtlerin eline geçmesiyle Kürtçülüğün duruma egemen olmasından çekiniyor.* Tedabir cümlesinden *Kâhta kaymakamına, Noel ve arkadaşlarının bölgesindeki Kürt reisleriyle temasını önlemesi için talimat* veriyor.[995]

---

[989] Çal Kaymakamı Fazlı Güleç'ten naklen: Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, 1997, c. 7, s. 143. Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) defterine nazaran Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Çal Müftüsü ve eşrafıyla görüştüğü tarih 2 Eylül 1919'dur.

[990] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 93. Mustafa Kemal'in Canik Mutasarrıflığına niçin özellikle Kapancızâde Hamid'i ısrarla istediği anlaşılıyor. İngilizlerin mutemedi bir mülkiyeli. Böylesi kritik bir failin, Kapancızâde Hamid'in evrak-ı metrukesi, polis âmirlerinden Kemalist Yahudi Samuel Israel İzisel tarafından el konulup kaçırılmıştır (Eken, 2008, s. 332, dipnot 661). Evrak imhası, tasfiyesi, gizlemesi maalesef biz araştırmacılar nezdinde artık şaşırtıcı bir vaka değildir.

[991] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1973, c. 1, s. XLVII; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 35-36. İngiliz hariciyeci W. S. Edmonds ise *Aydın vilâyetinde Yunanlılara karşı koyan kuvvetlerin M. Kemal hareketinden ayrı olduğu görüşünü kabul etmenin güç olduğu*nu 23 Eylül'de kaydedecektir.

[992] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 510, dipnot 165. "Dışişleri'nde W.S. Edmonds'un tereddütlerine rağmen, G. Kidston bu sonucu kabul ediyor ve Ege Kuva-yı Milliyesi'nin Mustafa Kemal'den bağımsızlığını, demiryollarının İngiliz denetimi altında olmasına bağlıyor. Fakat İtalyan ve Fransız kuvvetlerinin belirsiz tutumları yüzünden bunun pek sürmeyeceğini tahmin ediyor."

[993] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1254.

[994] Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE), A10, 860-303-16-1, 23'üncü Fırka Kumandan Vekili Kaymakam Mehmed Tahir Bey'in 20'nci Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 5 Eylül 1333-1919 tarihli telgraf.

[995] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 564-565, 567-568.

İstitrad: Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği memuresi Gertrude Bell'in, *bazı kaynaklarda, Kemalist hareketi silahlı güç marifetiyle bastırmak için 1919 yılında Kâhta'da bir araya gelen Kürt liderlerini, Kürtlerin taleplerinin Barış Konferansı'nda dile getirileceğine söz vererek durdurduğu* belirtilmektedir. *Başka kaynaklarda bu olayın kahramanı olarak İngiliz gizli servis şefi Binbaşı Bill, işaret edilmektedir ki muhtemelen doğru olan da bu sırada Halep'ten Malatya'ya gelen Bill'dir*.[996] İngiliz istihbaratının Mustafa Kemal'i Kürdlere karşı koruduğu şüphesizdir.

Avustralyalı gazeteci W. A. Lloyd'un İzmir'den gönderdiği mektub, liberal eğilimli *Manchester Guardian* gazetesinde "Türkiye ve İtalya" başlığıyla neşredildi:

> Türkiye ile İtalya heryerde işbirliği ediyorlar. Bunun anlamı nedir?... Anadolu'daki ingilizler, daha doğrusu levantenler diyelim, zira böylesine melezleşmiş insanlara İngiliz demek kolay değil; evet bunların hemen hepsi türk-dostudur ve böyle olmalarını gerektiren haklı ve sağlam sebepler de mevcuttur. Bunlardan pek çoğu, harp sırasında türk makamlarıyla elbirliği ederek servetler kazanmışlar ve burada yerleşmiş yabancılardan hiçbirine tanınmayan imtiyazlardan faydalanmışlardır. İşte bu görünür sebeplerle, yunan düşmanıdırlar... Bir yunan veya ingiliz idaresi onların, ancak türk idaresi altında sahip bulundukları imtiyazlarının sonu demek olacaktır ve bugünkü davranışlarına başka bir sebep aramak da boşunadır...[997]

4 Eylül 1919. Sivas Kongresi Sivas Mekteb-i Sultanîsinde küşad edildi. *Her livadan üç kişi hesabıyla 120 kişi katılması beklenirken, Heyet-i Temsiliye dahil katılanların sayısı çeşitli kaynaklara göre 31 ile 41 arasında değişiyor*.[998] Diğer bir deyişle davet edilenlerin 3'de 2'si iştirak etmemiştir. *İzmir ve gerisindeki yerlerden çok az kişi gelmişti*r. *Trakya ile çevresinden, İtalyan ve Fransız işgal bölgelerinden, Karadeniz dağlık bölgesinden* ise *kimse gelmemişti*r.[999]

> Amasya Tamimi'ne göre her livadan "üç kadar" kişinin murahhas seçilmesi gerekiyordu. Hatırlanacağı üzere, seçim usulü biraz gevşek bırakılmıştı -bunlar ulusçu örgütler, belediyeler tarafından seçilebileceği gibi, "sair suretlerle" de seçilebileceklerdi. Mondros sınırları içinde, 15'i müstakil olmak üzere 61 liva vardı. 21 livanın Şarki Anadolu Heyet-i Temsiliyesi'nce temsil edildiği düşünülürse, 40 liva kalır ki, 3'er murahhastan 120 kişilik bir topluluk demektir. Oysa, Erzurum'da murahhas sayısı 56 iken Sivas'taki murahhas sayısı -7'si Şarki Anadolu Heyet-i Temsiliyesi'nden olmak üzere ve örneğin 3 Kayseri delegesi kongrenin sonuna doğru yetişmek üzere- 38 idi. Tamimdeki sürat isteğine rağmen gecikmelere ve bu pek az sayıdaki delege sayısına bakınca, Sivas'a delege toplama işinin başarısız kaldığı söylenebilir.[1000]

Karakol Teşkilatı reisi, Sivas Kongresi âzâsı, İttihadçı Miralay Kara Vasıf (Karakol) imza edilmek üzere teşkilat nizamnamesini kongre sabahı takdim etmiş ve Mustafa Kemal ile arasında şöyle bir muhavere cereyan etmiştir:

> [Mustafa Kemal:] -Sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakki'yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli Başkumandanınızın adını da söyleyeyim. Bu Enver Paşa'dır. [Kara Vasıf:] -Hayır Paşam, yanılıyorsunuz, bizim Başkumandanımız sizsiniz. Talât Paşa Berlin'den bize gönderdiği talimatta, "bundan sonra Başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz!" diye yazmıştır.[1001]

---

996 Nihat Karademir, *İngiltere'nin Kürt Politikası (1918-1932)*, 2019, s. 561, dipnot 2802.

997 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 252.

998 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 105.

999 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 95, dipnot 3.

1000 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 532.

1001 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 380. Kara Vasıf'ın Mustafa Kemal'e şu beyanı da oldukça ehemmiyetlidir: "Zatı devletleri, Karakol teşkilatı nizamnamesindeki mevaddan şüphe buyurmakta iseniz de Karakol teşkilatının temin etmekte olduğu faydalardan biri bu teşkilatın güya sizinle bir olmadığı zehabını düşmanlara vererek zahiren ayrı, hakikatte aynı yolda çalışmasına imkan bulmasıdır. Böylece galip devletlerin nazarlarından bir ve beraber olduğumuzu gizlemiş olacağız." (Ertürk, 2011, s. 381).

Sivas Kongresinin arefesinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası Sivas şubesi reisi Halid, İttihadçılar hakkında şunları dermeyan ediyordu: *Sorgusuz sualsiz ipe çekilmelidir. Mustafa Kemal boşune yoruluyor. Enverler, Tal'atlar kaçarken onu yerlerine vekîl bıraktılar, Anadolu'ya geçip ittihadcılığı diriltmesini istediler*.[1002]

Mustafa Kemal'in hariciye müsteşarı Alfred Bilinski nâm-ı diğer Ahmed Rüstem şöyle demişti: *Paşa, unutmayınız ki burada Cemiyetler Kanununa göre teşekkül etmiş bir hey'et değiliz. Bizim bir ihtilâl hey'etinden başka hüviyetimiz yoktur*.[1003] Alfred Bilinski, Leh-İngiliz-İskoç-Ermeni-Yahudi asıllı idi ve daha da önemlisi İngiltere'nin Selânik'teki eski başsefîri John Elijah Blunt, O'nun eniştesi olmaktaydı.[1004]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti, mandaterlik aleyhinde olduğunu ilân etti:

> Cemiyetimiz her şeyden evvel vatanını sever ve bu muhabbetin lâzıme-i mühimmesi kanâ'atiyle de İngiliz muhibidir. Fakat İngiltere veyâ herhangi bir devletin mandasına değil, istiklâlimize dokunacak mahiyetde bir müdahalesine bile tarafdar olmamışdır ve olamaz.[1005]

Batı Anadolu mıntıkalarını teftiş için vazifelendirilmiş bulunan ve fakat Nazilli'deki Kuvâ-yı Milliyece alıkonulan Dahiliye Nezâretine merbut Jandarma Umum Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa, kendisini serbest bıraktıran Hareket-i Milliye reisi İttihadçı Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey'e vermiş olduğu vaad üzere, *Kuvayı Milliye'nin fena bir şey olmadığını, Milli Teşkilat'ın Yunanlılara karşı ahalinin birleşmesinden ibaret olduğunu, yabancıların da Milli Teşkilat'ı pek doğal bulduklannı söyledi. Bu hareketin siyasi olmadığını, sosyalistlikle ve Mustafa Kemal Paşa ile bir ilgisinin bulunmadığını* İstanbul matbuatına beyan etti.[1006]

Sivas Kongresi Reisi Mustafa Kemal, İslâmcı ve hılafetçi-saltanatçı bir nutuk irad etti:

> 35 oyla başkan seçilen Mustafa Kemal açış konuşmasında Mondros sonrası süreci özetledikten sonra ilk iş olarak Padişah'a bir "arize" (sunuş) telgrafı çekilmesini önermişti. Bu metinde Muhammed ümmetine kan ağlatan hükümetin milli iradeye dayanmadığı, seçimlere gidilerek Meclis-i Mebusan'ın açılması gerektiği , Heyet-i Temsiliye'nin hilafeti, vatanı ve milleti kurtarmaya kararlı olduğu, Padişah'a sadakat ve ubudiyeti teyit etmeyi dini ve milli bir vazife kabul ettiği belirtiliyordu.[1007]

5 Eylül 1919. Londra'daki Britanya Kraliyet Hava Kuvvetleri Şefi Sör Hugh Trenchard, Hava Kuvvetleri Ortadoğu Kumandanına telgrafname gönderdi: *Telgraflarından burada hüküm süren havayı anlamadığın belli oluyor. Burada, ne pahasına olursa olsun tasarruf havası var…*[1008]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Fransız *Le Temps* gazetesi muharriri *Fransuva Pisalti* ile gerçekleştirdiği mülakat İstanbul matbuatında neşredildi. Sadrazam, Mustafa Kemal'in İttihadçılarla

---

1002 Herbert Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, 1942, s. 58; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 91.

1003 Andrew Mango, *Atatürk*, 2000, s. 240. Alfred Bilinski, İttihad ve Terakki Cemiyetinin *asdikasından* (sadık dostlarından) idi: Hüsameddin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, 2023, s. 22.

1004 Ebru Emine Oğuz. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bilinmeyen Önemli Bir Kişilik Ahmed Rüstem Bey (1862-1935). *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 4(2), s. 128-168. "Rüstem Bey, ya da diğer adıyla Alfred Bilinski, *kokuşmuş, maddi çıkarlarına düşkün* ve *Fransa'nın çıkarları için yararlı bir biçimde kullanılabilecek* bir kişi olarak tanıtılıyor." Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 8.

1005 İleri, 4 Eylül 1335-1919, Numero 596, *İngiliz Muhibleri Cem'iyeti (Manda) İstemiyor*, s. 1.

1006 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 45-46, 50; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 86.

1007 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 105-106.

1008 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 411, dipnot *.

işbirliği içerisinde olduğunu belirtti ve ayrıca "manda ve himaye"yi reddederek Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü vurguladı:

Mustafa Kemal Paşa: Tan gazetesinin (?) Mösyö Fransuva Psalti Sadrazam Paşa ile gazetesi namına bir mülakat icra etmişdir. Fransızca İstanbul gazetesi mülakatı aynen neşrediyor. Muharrir diyor ki:

Sadrazam Paşa Hazretlerine evvela şu suali sordum:

-Mustafa Kemal Paşa hareketinin mahiyeti nedir?

- Bu hareketin hiçbir esâs-ı askerîsi olmayub, milletin müzâheretine de istinâd etmemekdedir. Bunlar harb esnâsında zabitlik derecesine irtikâ etmiş gençlerden ibâret olub birer san'at ifâ etmek üzere dağıldıkları Anadolu'da bir hareket meydana getirmek için uğraşıyorlar. Bu çabuk parlayub geçen ehemmiyetsiz bir yangındır. Ma'mâfih hakîkat budur ki bu hareketi tevsi' etmek kasdı ile Anadolu'da azîm mebâliğ sarf olunmakdadır. Bunda da harb esnâsında büyük servetler idhâr ettiği ma'lûmunuz olan İttihad ve Terakki Komitesinin meş'ûm parmağı mevcuddur.

İttihadcı Kıyamı: Hareket, demek ki tamamıyla bir İttihadçı kıyamıdır. Bununla berâber her tarafdan aldığımız telgrafnâmeler mevzu-ı bahs olan ahâlinin sadakatden ayrılmadıklarını hükûmet-i merkeziyeyi tanımakda devam ve emirlerine itâ'at ettiklerini ve hânedâna ve devlete tamamıyla sâdık olduklarını mübîndir. Şurası da aşikârdır ki bu vaziyet Konyanın öte tarafından mevcuddur. İzmir havalisinde yerleşmiş kuvvetlere muhalefet eden çeteler mecvud ise de Yunan işgalini tahdid ile mükellef komisyonun vürudundan beri vaziyet süratle kesb-i salah etmekdedir. Yakında her şey taht-ı intizama girecekdir.

Manda: - Fehâmetme'âb, mu'ayyen veyâhud Avrupalı bir devletin İstanbul veyâ Türkiye üzerinde bir mandası hakkında ne düşünüyorsunuz?

Hiç bir Türk kabînesi, Türk Hükûmeti manda kelimesini işidmek bile istemez. Biz tamamıyla hür bir memleket olub yine böyle kalmak istiyoruz. El-hâletü hâzihî, mütâreke şerâitini harfiyyen ifâ ile iktifâ ediyoruz. Fakat Avrupaya i'timâdımız vardır. Şeref ve haysiyetimizi sıyânet edecek bir sulh akd etmek üzere yakında yine Parise çağırılacağımızı ümîd ediyoruz.

Himaye: Üzerimizde himâye vaz'ına gelince, onu kat'iyyen kabûl edemiyeceğiz. Türk olmayan milletlerin inkişâfı için istenilen te'minâtı vereceğiz. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyetine ri'âyet olunmalıdır.

Temayül: - Fehâmetme'âb, sulhdan sonra hangi devletlere temayül edeceksiniz?

- Ferid Paşa Hazretleri bir tebessüm ile buna cevab verdiler. Bununla ihtimal ki sualimin pek ihtiyatsız olduğunu anlatmak istiyorlardı. Israr etmedim.

İntihabat: Ya intihabat-ı teşri'iye, fehâmetme'âb, icra olunacak mı?

- Fakat intihabat yapılıyor ve yakında bitecekdir.

Anâsır-ı gayr-ı müslimenin rey vermekden istinkâfa karar vermeleri şayan-ı teessüfdür. Bununla beraber kararlarında adem-i sebatlarının haklarında müfid olacağı hakkında kendilerini iknaa muvaffak olacağımızı ümid ediyoruz. Bu suretle intihabat bütün anasırı ihtiva edecek ve milletin heyet-i umumiyesini bir araya toplayacakdır.

Ermenistan Meselesi: - Teşekkülü esas kabul edilmiş olan Ermenistan Hükümetine lüzumu takdirinde hangi araziyi terk edeceksiniz?

Türkiya ve Avrupa: - Bu hususdaki fikrimi Paris Konferansına bildirmişdik. Bunu memleketin matbuatı da neşr etmişdir. Fikrimizde tamamiyle sabitiz.

Türkiyanın Avrupaya karşı olan vaziyeti elyevm ne merkezdedir.

- Vaziyetimiz mütarekenin bidayetindeki halden daha iyidir. Bazı Avrupa matbuatlarında Türk mesaili hakkında hakikat meydana çıkmağa başlıyor. Nihayet kendimizi dinletmeğe bilhassa anlatmağa muvaffak olacağımızı ümid ediyoruz. Avrupa efkâr-ı umumiyesine, bilhassa sada-yı matbuata çok ehemmiyet veriyoruz. Matbuatı gayet dikkatle okuduğumuzu ve kendilerinden hayrhahâne olmasa bile bîtaraflık beklediğimizi Tan gazetesi ile ilan edersek, çok memnun olurum. Bize iftira edenlere harabımızı isteyenlere hakkı göstermeğe muvaffak olacağımızda kaviyyen ümidvarız.[1009]

Çoğunluğu oluşturan İttihadcılar, Sivas Kongresinin bugünkü ikinci içtimaında, İttihadcılık yapmayacaklarına dair yemin ettiler:

Kongrede bulundukça devlete, millete, memlekete ve İslâmiyete hidmetten başka hiçbir gâye ta'kib etmeyeceğime ve İttihâdve Terakkî âmâliyle zerre kadar alâka-dâr olmayacağıma ve cem'iyyet-i mezkûrenin ihyâsı maksadını kat'iyyen ta'kib etmeyeceğime nâmûsum ve bi'l-cümle mukaddesâtım nâmına vallâhi, billâhi![1010]

Sivas Kongresi, Vahideddin Hân'a sadakat beyannamesi neşretti: *. . .ümmeti Muhammedi dilhun eden Heyet-i Vükelâ'nın irade-i milliye'ye istinad etmediğini. . . nazarı itibara alan bu zavallı millet Meclisi Umumî'nin Kanuni Esasimizdeki sarahati mutlakaya rağmen hâlâ içtima ettirilmediğini görerek vatanın izmihlâline mani olacak son tedabiri ittihaz için Umumî Kongre'sini akdetti. . . Teyidi sadakat ve ubudiyeti bir vazife-i diniye ve milliye addederek Îdi Saidi Adha'nın* [Kurban Bayramı'nın]*. . . mesut olmasını. . . tazarru ve niyaz eder. . .*[1011] Kânûn-ı Esâsîye aykırı bir kongrenin Bâb-ı Âlî'yi anayasaya mugayir davranmakla itham etmesi fevkalâde ironik bir hadisedir.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Wilson'un Türkiye'ye Uyarısı: Asiler Katliam Yapmakla Suçlanıyor" başlıklı haber neşretti. ABD Başkanı Woodrow Wilson, *Transkafkasya'da mücavir Türk topraklarında* yapılan *katliamlar nedeniyle* [İstanbul'daki] *Türk Hükümeti'ni uyardı*. *Katliamların devam etmesi halinde Türkiye'nin, Wilson İlkeleri'nin self-determinasyonla ilgili 12. Maddesi'nden istifade etme durumu tehlikeye girebilece*ktir. *Mustafa Kemal ve yandaşları, iddia ettikleri gibi vatansever insanlarsa, olayların sonunun nereye varacağını önceden kestirmeli ve tavırlarını Başkan Wilson'un tehdidine göre ayarlamalı*lar.[1012]

6 Eylül 1919. Bandırma, Balıkesir, Soma, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Uşak, Çivril, Dinar, Denizli ve Nazilli mıntıkalarını teftiş eden Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa, *Millî Teşkilât hadd-i zâtında fenâ bir şey değildir. Millî Teşkilât denilen şey köylülerin, kasabalıların, vatanlarını, evlerini, barakalarını, nâmus ve iffetlerini Yunanlılara karşı muhâfaza içün ahâlinin birleşmesidir* dedi.

1009 Zaman, 5 Eylül 1335-1919, Numero 478, *Sadrazam Damad Ferid Paşanın Muhtelif Meseleler Hakkındaki Beyanatı*, s. 1. Ayrıca: İkdam, 5 Eylül 1335-1919, Numero 8108, s. 1; Peyam, 5 Eylül 1338-1919, Aded 277-35, s. 1.

1010 Recep Toparlı. (2015). (Haz.). *Sivas Kongresi Tutanakları* içinde (s. 14, 22). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi. Ayrıca, Padişah'a sadakatlerini bildirmiş ve Kurban Bayramı'nı tebrik etmişlerdir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 88. "Sivas Kongresi'nin bu kararından taktik bir hareketin ötesinde bir anlam çıkarmak muhtemelen yanlış olur. Çünkü, İttihatçı niteliği olduğu kesin olan bazı örgütler de içinde olmak üzere, birçok siyasal örgüt, bu dönemde, İTC ile hiçbir ilişkileri olmadığını vurgulamak zorunda kalmıştır." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 129.

1011 İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335-1919; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 141. "Yüce hilâfet makamına [..] hilâfet makamınıza karşı beslemekte olduğu sadakat ve ubudiyet duygularının teyidini dinî ve millî bir görev sayan kurulumuz, Kurban bayramının ulu hakanımız ve şanlı hanedanı haklarında kutlu ve mutlu olmasını tüm manevi birliği ile yüce Tanrı'dan yakararak diler. Bütün hallerde emir ve ferman halifemiz efendimiz hazretlerinindir." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 102-103.

1012 The Times, 5 September 1919, *Mr. Wilson's Warnings to Turkey. Outlaws Blamed for Massacres*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 204.

Gezdiğim yerlerde yalnız Millî Teşkilât vardır. Öyle jandarma ile takîb edilecek eşkıyâ, ya'ni âsâyişsizlik yoktur.[1013] Ayrıca Millî Teşkilât, "yabancılar" tarafından da "pek tabii" addediliyordu.[1014]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği Türkiye'deki *genel siyasal durum*a dair muhtırada; *İzmir'e Yunan çıkartmasından sonra Anadolu'da Türk millî hareketinin genişlediğ*ini*, hareketin önderleriyle İstanbul Hükümeti arasında ayrılıkların başgösterdiğ*ini*, Doğu illerinin ise M. Kemal'in çalışmalarıyla Hükümeti tanımamaya başladıkları*nı bildirdi.[1015]

İngiliz Hariciye Nezâreti raporu: *Yunanlılarla İtalyanların çekip gitmemeleri halinde gerçek bir hal çaresinin mevcut olamıyacağı*. Paris Sulh Konferansı Kâtib-i Evveli İngiliz Robert Vansittart'ın bu rapora derkenarı: *Batı Anadolu'da son üç ay zarfındaki hâdiseler yüzünden Mr. Venizelos'un en büyük hayranları bile biraz olsun sarsılmışlard*ır.[1016]

7 Eylül 1919. *7 Eylül 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota daha veren Ferid Paşa, mali sıkıntılardan bahsederek Osmanlı Bankası'nda bulunan altınlardan 252,000 altının Osmanlı Hükûmeti hizmetine sunulmasını talep etti. Yüksek Komiserler bu teklife sıcak baktıklarından teklifi hükumetlerinin onayına sundular. Ancak İtilâf Devletleri ilk etapta bunu kabul etmeye yanaşmadılar*.[1017]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Curzon'a 1624/M/2024 künyeli telgraf gönderdi. *Anadolu'daki durumun dışarıdan sakin göründüğünü, bununla birlikte Türkiye'ye kabul ettirilecek barış şartları, Anadolu'nun herhangi bir kesiminde Yunan egemenliğinin kurulmasını öngörür, ya da Anadolu çeşitli devletlerin yönetiminde nüfuz bölgelerine ayrılırsa, ciddî olaylar çıkabileceğini belirtiyor, böyle bir durumda illerin İstanbul'la ilişkilerini keserek, ülkeyi yönetmek amacıyla ulusal askerî kongreler kuracaklarını* bildiriyor. *Bu gibi barış koşullarının Türkiye'ye ancak silâh gücüyle kabul ettirebileceğini, bunun için büyük bir askerî güce ihtiyaç olacağını, öte yandan, barış şartları Türklerin makul dilekleriyle bağdaşır ve Türkler, Yunanlılar gibi yabancı ve düşman bir ırkın yönetimine bırakılmazlarsa, Türkiye'de normal barış şartlarının sağlanabileceğini* ifade ediyor; *Barış Konferansının Türklere bırakacağı bölgelerin ilgili Avrupa devletleri arasında paylaşılacak yerde, bir İngiliz güdümü altına alınmasını salık veriyor*."[1018]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1830 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Yüzbaşı Noel'in Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib ve bazı Kürd ayrılıkçı aşiret reisleriyle beraber Malatya'da bulunması, Noel'in *İngiliz himayesi altında özerk bir Kürdistan kurulması çabasıyla ilişiği olduğuna* milliyetçileri *inandır*maya yetmiştir.[1019]

1013 Alemdar, 6 Eylül 1335-1919, Aded 165-1565, *Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1, sütun 6.

1014 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 513.

1015 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XLVI.

1016 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 89.

1017 FO, 371/5281, E 11614, "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 19 Eylül 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 753.

1018 FO/4158/13074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 130-131. Bir başka kaynakta: "Anadolu'nun hiçbir bölümünün Yunan denetiminde kalmayacak şekilde, Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak" gerekmektedir. "Anadolu'da bir Yunan bölgesinin bulunması ya da Anadolu'nun yabancılar yönetimindeki bölgelere ayrılması koşullarına bağlı bir barış, İstanbul Hükümeti'nin yetkisi altında bulunan vilayetler tarafından da kabul edilmeyecekti"r. "Böyle bir durum karşısında, barış koşullarından herhangi birinin uygulanması Müttefikler tarafından *büyük çapta askeri önlemlere girişilmesi* sonucunu doğuracaktı"r: *DBFP*, Vol. IV, No. 506; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 161.

1019 FO/4159/131054; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 120.

İngiliz Yüzbaşı Edward Noel'in günlük kaydına göre, Fransız Jandarma Müfettişi Yüzbaşı Brunot Defadre'yle Malatya'da görüşen Sivas Valisi (30 Ağustos'ta tayin edilmişti) Feyzioğlu Ali Galib, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine 7 Eylül'de rapor göndermiş ve *Fransızların Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni gizlice desteklemekte olduklarını* bildirmiştir. Zira Ali Galib, Mustafa Kemal'in Sivas Vilâyeti hududuna girdiği vakit tevfik edileceğini söyleyince Brunot, *Mustafa Kemal'in teşebbüsat-ı vatanperveranede bulunduğunu* cevab vermiştir.[1020] Aynı gün, Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu karargâhından Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanına şifreli telgraf göndererek Feyzioğlu Ali Galib'in, Bedirhanî Halil Rami'nin, İngiliz Yüzbaşı Edward Noel ve arkadaşlarının, şayet 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet muvafakat etmese dahi, *behemehal* tutuklanmalarını emretti. *İlginçtir ki, Mustafa Kemal Noel'i tutuklama buyruğuna dahil ederken, Kongre, oybirliğiyle aldığı kararda onu dikkatle hariçte* tutacaktır.[1021]

Eskişehir Mıntıka Kumandanı Kaimmakam Arif, İngilizler tarafından tevfik edildi.[1022]

Sivas Kongresi reisi Mustafa Kemal, Anadolu'daki Rum ve Ermeni işgaline ilaveten Müttefiklerin işgaline karşı da mukavemet edilmesini sarahaten ilân edilmesine sıcak bakmadı, Mondros Mütarekenamesinin 7'nci maddesini ihlâl edici kararlardan ve hareketlerden uzak durulmasını belirtti:

> Bendeniz Mazhar Bey'in mütâlaasında bir mahzûr görüyorum; esâsen bu mâddede Encümen'in nokta-ı nazarı umûmîdir. Herhangi bir müdâhale ve işgâlin Ermenilik ve Rûmluk teşkîli gâyesine ma'tûf addolunacağından bahsediliyor; hâlbuki eğer Mazhar Bey'in söyledikleri vech-ile olursa mütâreke-nâmenin hakk-ı işgâl fıkrasına karşı muhâlif bir vaz'iyet almış oluruz ki, bu da bizim için tehlikedir. Memleketi müşkil bir vaz'iyete sokmuş oluruz.[1023]

8 Eylül 1919. Müttefikleri kendi aralarında kızıştırmayı hedefleyen Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'i ziyaret etti. *Paşa, bırakışmanın uzamasının sakıncalarından söz ederek, bu süreyi kısaltmanın tek çaresinin, İngiltere ile gizli bir anlaşma yapmak olduğunu* söylüyor*. Osmanlı Devleti'yle savaşan ve onu yenen, bu ülkede en büyük çıkarları bulunan İngiltere*dir*. İktidara geldiğinden beri, Babıâli'nin geleneksel Büyük Devletleri birbirine düşürmek siyasetinden kaçındığını -Webb, onun bu sözünü onaylıyor- ve nitekim, yapmış olduğu 30 Mart anlaşma önerisinin hiçbir yana sızdırılmamış bulunduğunu hatırlat*ıyor*. Amaç, İngiltere ile başlıca sorunları çözerek Barış Konferansı'nda Osmanlı Delegelerinin karşısındaki durumun belirsizliğine bir ölçüde son vermekti*r*. *Paşa, 9 Ağustos 1919'da İngiltere'nin İran'la yapmış olduğu antlaşmayı da*

1020 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 298.

1021 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 299.

1022 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 145.

1023 Recep Toparlı, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2015, s. 100. İttihadçı Mazhar Müfit (Kansu), mezkûr 2'nci madde hakkında şu beyanda bulunmuştu: "İkinci mâddenin başında da *Her türlü işgâl ve müdâhaleyi Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyesine ma'tûf olarak telakkî edeceğimizden…* deniliyor. Hâlbuki bugün meselâ Antalya ve Konya İtalyan işgâli altında bulunduğundan Rûmluk ve Ermenilik teşkîliyle alâka-dâr olamaz; olsa olsa İtalyanlık teşkîli demek olur! Binâen-aleyh acabâ biz yalnız Rûmlara ve Ermenilere karşı mı vatanımızı müdâfaa edeceğiz? Her hâlde bu mâddeyi de umûmî bir şekle sokmak lâzım gelir i'tikâdındayım." Mazhar Müfit'in bu beyanı üzerine Mustafa Kemal dikkat çekici bir illiyet kurmuştur: "Müsâade buyrulursa ba'zı îzâhât vereyim. Erzurum Kongresi'nde bu mâdde yazılırken aynı nokta-i nazar mevcûd idi fakat eğer o zamân Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla da mücâdele edeceğiz deseydik milletin tevahhuş etmesi muhtemeldi! Bu noktayı nazar-ı i'tibâra alarak Düvel-i İ'tilâfiyyeden bahsetmemiştik: Yalnız onların müdâhalâtını da bi'n-netîce Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyelerine ma'tûf addetmiştik. Fakat şimdi artık dediğiniz gibi yazabiliriz. Her hâlde unutulmamalı ki, eğer Antalya bugün işgâl altındaysa bunun sebebi münhasıran Yunanlıların İzmir'i işgâl etmiş olmalarıdır! Binâen-aleyh Antalya işgâli de Rûmluk gâyesiyle alâka-dâr demektir. Milletimiz Ermeni ve Rûm'a karşı mukâvemeti zarûrî görür." (Toparlı, 2015, s. 98).

*örnek gösteriyordu. Webb'in bildirdiğine göre, kendisi, İran'ın savaşta dostça bir tarafsızlık gütmüş olduğunu hatırlatmış ve sakıncaları yararlarından çok olduğu için Paşa'nın önerisinden vazgeçmesini salık vermiş*tir.[1024] Webb: *...kendisi [sadrazam] süreci kısaltabilecek tek yol olarak, İngiltere'yle gizli bir karşılıklı anlayış oluşturulmasını görmektedir. Ben hemen, böyle bir yaklaşımın söz konusu bile olamayacağını belirttim. Ayrıca, Müttefiklerimizle işbirliği içinde olmaksızın herhangi bir adım atmayı düşünmüyoruz. Üstelik, Majesteleri'nin Hükümeti'nin Türk Hükümeti'yle herhangi bir görüşmeye oturduğunu duyarlarsa bize ne derler*.[1025]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Türk hapishanelerinden *gardiyanların yardımı ile 43 kişi kaçtı. İngiliz endişelerinin ne kadar haklı olduğu* meydandadır.[1026]

Sivas Valisi Ali Galib'in Dahiliye Nezâretine bildirdiğine göre İttihadçı Sivas Heyet-i Temsiliyesi, bombalı İttihadçı komitacılar (Teşkilat-ı Mahsusacılar) tarafından korunmakta ve dahi bu cunta, ecnebî devletlerden destek almaktadır[1027]:

> Vilâyet Jandarma Müfettişi Mösyö Todiruti ve İngiliz Binbaşısı Mister Noel Malatya'dadır. Her ikisiyle de samîmi temâsdayım. Fransız, Mustafa Kemal'in tesebbüsât-ı vatan-perverânede bulunuyor [olmasını] tahsîn ediyor. İngiliz ise bilakis ihânet sayarak takbîh eyliyor. Her ikisi de sâbit fikir ile bu bahse ehemmiyet veriyorlar. Mes'elenin mâhiyet-i hakîkiyesi hakkındaki îzâhâtımız te'sîr-i nâfi' icrâsından hâlî kalmamışdır. Bugün Fransız, dört gün sonra da İngiliz Elaziz'e gidecekdir. Malatya'da olduğu gibi Elaziz'de de ayrı ayrı iki konak ihzâr edildi. Türk [ihtiramkâr]lığı da memnûniyeti mûcib olmakda bulunduğu ma'rûzdur.[1028]

Sivas Kongresinde İngiliz ve Amerikan mandaterliği taraftarları bulunuyor. Amerikan mandatercileri ekseriyette:

> Sivas Kongresi'nde, bir süredir aydınlar ve siyasi partiler arasında tartışılmakta olan İngiliz ve Amerikan mandasının kabul edilmesi fikri gündeme geldi. Kongre delegeleri arasında her iki ülke taraftarı da mevcuttu. Ancak İngiltere'nin Türkiye karşıtı politikaları dolayısıyla Amerikan mandacılar daha fazlaydı. Bir süreliğine Amerikan mandaterliğini isteyenler arasında Bekir Sami [Kunduh] Bey, Ahmet İzzet [Furgaç] Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa, Cevat [Çobanlı] Paşa, Esad [Işık] Paşa, Ahmet Rıza, Reşat Hikmet, Cami [Baykurt], Reşid Sadi, Kara Vasıf [Karakol] Bey ve İsmet Bey'in (İnönü) de bulundukları belirtilir. Amerikan mandaterliğini isteyenler 1919 şartlarında Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin tamamen parçalanması görüşülürken; Osmanlı ülkesinin bir bütün halinde Amerika himayesinde bir süre kalıp hem Avrupa emperyalizminden emin olmak hem de yeni savaşlara girmeden toparlanmayı düşündükleri "ehven-i şer" bir yol olarak görüklerini kaydedelim.[1029]

9 Eylül 1919. Erzurum Valisi Reşid, Dahiliye Nezâretine gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal'in Padişah'ın namını kullanarak siyasî faaliyetlerine meşruiyet sağlamaya ve güçlenmeye çalıştığını bildirdi:

> İkinci kongre Mustafa Kemal'in hafî telkînâtı eseri olduğu ahâli bundan gâfil bulunduğu ve maksadı İngilizlerin kendi ve refikini istemelerinden havfen kendisini mevki' sâhibi göstermek olduğu ve kendisinin zât-ı hazret-i Pâdişâhî ile muhâberede bulunduğu, dosyaları şuna buna irâ'e ederek ve sûret-i hakdan

---

1024 *Documents on British Foreign Policy,* c. IV, p. 753-755; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 589.

1025 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 138. "İngilizler bu tavırda ısrarlı davrandılar ve politikanın resmi onayı Curzon'dan 23 Eylül'de geldi. Yani gizli bir anlaşma, Türkler tarafından önerilmiş bile olsa İngilizler tarafından asla ciddiye alınmayacaktı."

1026 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 612.

1027 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 566.

1028 Ali Galib'den Dahiliye Nezâretine, 8 Eylül 1919; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),* 2003, s. 96.

1029 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 122.

görünmekde olduğundan zann-ı âcizânemce intihâb sırasında maksadı bütün üryânlığıyla umûm tarafından anlaşılarak pey-revleri de yüz çevireceği me'mûl bulunduğu Hey'et-i Tahkîkiye a'zâsından Mirlivâ Ali Fevzi Paşa'nın vereceği ma'lûmât[ın] daha şümûllü olacağını arzederim.[1030]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Enver'in ağabeyisi Nuri (Killigil), *Bakü'ye giderek orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapan bir örgüt kur*muş, *Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli makamlara Türkiye'li İttihatçıları gizlice yerleştirmeye baş*lamıştır, *böylece iktidarı ele geçirmeye çalışıyor. Bu örgütün giderlerini iş başındaki Müsavat hükümeti karşılıyor. Türk milliyetçileri bu örgütün üyeleri aracılığıyla Azerbaycan'la resmî olmayan ilişkiler kurmuşlard*ır.[1031]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Hindistan'dan Türk bağımsızlığı için Lloyd George'ye bir dilekçe gönderildi*. *Türklere karşı yapılan haksızlığa şiddetle karşı koyacaklarını ifade edi*yorlar.[1032]

Sivas Kongresi merkez heyeti, münazil 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad'ı (Cebesoy) Mustafa Kemal'in önerisiyle Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı tayin etti. Fakat *Kâzım Karabekir, Kuva-yı Milliye'ye dönüşme kararını, kanunsuzluğa açılan bir kapı saydığı için, olumsuz karşılıyor*.[1033]

Mustafa Kemal, Feyzioğlu Ali Galib'in Malatya'da öldürülmesi üzere, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına bağlı emir subayı Manastırlı Receb Zühtü (Soyak) riyasetindeki suikast timine *hususi talimat* verdi.[1034]

9 Eylül'ü 10'una bağlayan gece gerçekleştirilen altıncı içtimada, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın hükümetten düşürülmesi için Padişah'a gönderilecek telgraf müzakere edildi ve kararlaştırıldı.[1035]

10 Eylül 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Sırb asıllı Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a telgraf gönderdi. Mustafa Kemal'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) *İstanbul Hükümeti'nin güçsüzlüğünden bahsedip içerdeki karışıklıkları artırıp vatanın kurtarıcısı göründüklerini ve silahlı bir ordunun başına geçtiklerini* bildiriyor.[1036]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Richard Webb'in Hariciye Nâzırı vekili Curzon'a gönderdiği muhtıra zeylindeki teftiş raporuna göre, Venizelos tarafından Paris Sulh Konferansı'na sunulmuş bulunan nüfus istatistikleri bariz hatalı idi ve bunu telafi etmek için Yunanistan'dan ve Adalardan işgâl bölgelerine yaklaşık 6.000 Rum iskân edilmiştir.[1037]

Mütarekeden (3 Kasım 1918) yaklaşık 10 ay sonra, İtilâf Devletleri ile Avusturya *Saint Germain Andlaşması*nı imzaladı. Buna göre Avusturya, (i) İtalya'ya, Yugoslavya'ya, Macaristan'a, Romanya'ya, Çekoslovakya'ya toprak verdi; (ii) donanmasını ve ticarî filolarını İtilâf Devletlerine tamamen teslim etti; (iii) ordu mevcudunun 30.000 neferle sınırlandırılmasını kabul etti; (iv) Almanya ile birleşmeyeceğini taahhüt etti.[1038]

1030 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 97

1031 FO/5171/E 12472; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 180-181.

1032 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 613.

1033 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 575.

1034 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 566.

1035 Recep Toparlı, *Sivas Kongresi Tutanakları,* 2015, s. 216-232.

1036 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 392/192, İstanbul 10 Eylül 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 109.

1037 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 101.

1038 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 95.

Yunan işgâli Milne Hattı mucibince sınırlandırıldı:

> Türk Hükümeti'nin şikâyeti ve İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'in uyarısı üzerine, Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Nider, birliklerine verdiği emirde, kendi tasvibi olmadan bulundukları hatlardan ileri geçmemelerini ihtar etti, karşı saldırıların ise Türklerin ilk karakollarına kadar yapılabileceğini bildirdi.[1039]

Milne Hattı, Mustafa Kemal'in devletleşmesine "katkı" sağlayacaktır:

> [..] hattın oluşumu, Ege bölgesinde önce kongreler, sonra çeteler halinde Kuva-yı Seyyare'nin, bunun lağvedilmesinden sonra da Kuva-yı Milliye'nin Yunanlılara direnmesine ve nihayet yenmesine katkıda bulundu.
>
> Yunan ordusunda görevli Christos D. Karassos'un Milne Hattı'na dair değerlendirmesi de bunu doğruluyor:
>
> > İngiliz Generali Milne'nin çektiği hattın öte tarafında, Türkler istedikleri gibi ordularını ve devletlerini yeniden yapılandırmaktaydılar. Yunan ordusu, Kemal'in güçlerine karşı ilerleme özgürlüğüne sahip değildi. Ordumuz, cephe hattı boyunca Türk saldırılarına karşı pasif direniş gösteriyor ve bu hattı muhafaza etmeye çalışıyordu. 27 Ağustos'ta Yunan Genel Kurmayı'nın İngiliz Genel Kurmayı nezdinde yaptığı itirazlar üzerine, General Milne, cephe hattımızın bir ila bir buçuk km genişlemesine izin verdi. 16 Ekim 1919'da ise, hem bulunduğumuz bölgelerde operasyon yapılması için hem de saldırı olduğu taktirde geri püskürtebilmek için 3 km ilerlememize müsade edildi. 26 Ekim'de General Milne, Barış Konferansı Komitesi'nin belirlediği hattı bize iletti...[1040]

Dahiliye Nâzırı Âdil'in Sivas Valisi Reşid'e telgraf gönderdi. Malatya'da bulunan Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'e yönelik suikastı önlemek için muhafız sayısı 100-150 kişiye çıkartılmıştır.[1041]

11 Eylül 1919. Koramiral John de Robeck, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserlik vazifesini ifa etmeye başladı.[1042] John de Robeck, Londra'ya muhtıra gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın İngilizler ile Mustafa Kemal kıskacında kaldığına belirten muhtıraya muhtelif tarihlerde birçok derkenar kaydedilecektir. Vesaike göre İngilizler, Mustafa Kemal'in lehine "tarafsızlık" siyaseti takib etmekte, Sadrazam Ferid'i engellemektedir:

> Sadrıâzam. . . halihazırda kendisine karşı bir isyan mevcut olduğunu, pek az miktar hükümet kuvvetinin ona karşı hareketine müsaade etmeyeceğini ve onu durdurmak için tarafımızdan bir harekete geçilmeyeceğini söylemektedir. . . — M. Kemal'in nüfuzu yayılmakta devam ediyor. . . D. Ferit dedi ki, Eskişehir'e defaten iki bin kişi gönderilmesi icap edecektir, (not: Milne'nin cevabı: Vilâyetlerdeki Türk ordusunun hemen hemen tamamı nasyonalist'tir. . . 2000 kişi. . . ya nasyonalist'lere katılacak, ya da sivil harp yapacak). Kendisine mütareke süresince hiçbir tarafı tutmayacağımızı anlattım. . . öyle sanıyorum ki, mesele açık: Sadrıâzam istifa edecektir. . ." (Curzon'un notu: Damat Ferid'e şans tanımıyoruz. ama mümkünse onu cesaretlendirmeliyiz.) — Hohler: Damat Ferit bize karşı azamî dürüst ve dost davrandı; bu günlerde kendi memleketi için mümkün olan her şeyi yaptı. . . Halk harpten tamamen yorgundur, ama M. Kemal, çetesiyle. . . Kongreler yapmakta. . . birbiri ardısıra şehirlerin idaresini eline almaktadır. Ferit son dakikaya kadar. . . bir kuvvet göndermek için çok istekli idi, onun bu isteğini önledik. Neticede gerçekten M. Kemal'e yardım etmiş olduk. . . — Ian Smith: Her iki taraftan hücuma uğradık. . . Nasyonalistler biz İngilizlerin kendilerini silâh kuvvetiyle yere sermek için ortaya çıkmayacağımızı çok iyi biliyorlar. . . İzmir, halkın İngiltere'ye olan güvenini sarstı; çünkü buna, açık hareketleriyle bizzat İngilizler sebep olmuşlardı. Damat Ferit kendi memleketi için Mustafa Kemal kadar çalışmıştı; ama memleket tümüyle hiç böyle düşünmemektedir, onun, Müttefiklerin bütün isteklerini kabule hazır, zayıf bir şahsiyet olduğu mütalâasında bulunuyor, bilhassa

---

1039 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 96.

1040 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 430. Julyen takvime göre "27 Ağustos" Gregoryen takvimde 9 Eylül'e tevafuk etmektedir.

1041 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 966-967.

1042 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142.

> İngiltere tarafından tutulan, İngiltere ne söylerse onu yapan biri olarak görüyor. . . Ferit Millî Hareketin gerçek ağırlığından habersizdir. Kendi hesabına, Sultan'a yanlış fikir vermiştir. . .
>
> [John de Robeck:] — Ferit Paşa İngiltere'ye ve Fransa'ya gitmeyi arzu etmektedir (Curzon: Türkiye ile hesaplaşılıncaya kadar ne Paris'e ne de Londra'ya gitmemeli. . . tarafsız bir memlekete ve hattâ Riviera'ya gitmesine hiçbir itirazımız yok) — Hükümet değişikliği. . . bu memleketin politik durumunda tam bir değişiklik ifade eder. . . Ferit Paşa'nın durumu, kendisinin farzettiğinden çok daha ümitsizdir. Benim kendisine, Fransız meslekdaşım ve General Milne ile istişareden sonra, M. Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçmesinin daha doğru olacağı hakkında yaptığım imayı şevk ile kavradı. Birdenbire memleket içinde şahsan dolaşmak tasavvurunda bulundu. Plânı bizim tasavvurumuzdan çok daha azametli idi. Fakat olaylar o kadar hızla seyretti ki, bazı kuvvet gösterisinde bulunmak fikrine geri döndü; Eskişehir'e gönderilecek 2000 kişilik kuvvet Nasyonalistleri frenleyecek ve sonunda İstanbul'un tehlikeye düşmesini önliyecekti. (!) Ferit Paşa'nın ümitleri, ne yazık ki, çok yükseklerde dolaşıyordu. Onun asker kuvveti göndermek teklifini teşvik edemezdik. . (29 Eylül'de kendisine haber verildi). . . Ferit Paşa hükümetine son ölüm darbesi vurulmuştu. . . Milliyetçiler hareketlerini Konya'ya kadar uzatmışlardı. Onların en büyük düşmanı vali (Cemal Bey) 24 Eylül'de oradan kaçmak zorunda kaldı.[1043]

Sivas Kongresi sonlandırıldı. *Umulduğu kadar katılım* temin edilemedi.[1044] Mümessillerin ekserîsi İttihadçı olduğu halde İttihadçılık yapılmayacağına dair yemin edildi.[1045] *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti* (ARMHC) ihdas edildi.[1046] Sivas Kongresi beyannamesi birtakım tadilattan sonra Erzurum Kongresi beyannamesi namıyla neşredildi.[1047] 7'nci maddede belirtildiği üzere "milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen" yabancı devletlerin müzahereti makbuldür. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresinden nemalansa da mühim yapısal farklılıklar arz etmektedir:

> Erzurum Kongresi tarafından seçilen Hey'et-i Temsiliye yeni katılımlarla subay ve bürokratların ağır bastığı bir organ haline gelir. Bunun yanı sıra, yeni kadroda İttihad ve Terakki eski üyeleri önemli bir ağırlık kazanır. Memleketlerine yahut askerî vazifelerine dönen ve vefat eden üyeler nedeniyle, kurul, Mustafa Kemal'in başkanlığında, Bekir Sami, Hakkı Behiç, Hüsrev Sami, Mazhar Müfid, Ömer Mümtaz ve Rauf Bey'den oluşan bir konsey şeklinde faaliyet gösterir. Erzurum Kongresi sonrasında üyeliğe getirilen Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Paşalar ile mülkî erkân da değişik toplantılara katılarak görüş beyan ederler.
>
> Bu kompozisyon, aşağıdan yukarıya örgütlenen "Müdafa'a-i Hukuk" hareketinin kısa sürede bürokrasi kontrolüne alındığını ortaya koymaktadır. İlâveten, tabandaki kitlesel katılıma karşılık, yürütme düzeyinde eski İttihadçıların egemen olduğu bir örgütsel yapılanma şekillenmiştir. Bunun doğal neticesi olarak, "Müslüman milliyetçiliği"nin motor gücü olduğu hareket, çeşitli etnik gruplara mensup üyelerin mevcudiyetine karşılık, çoğunluğu İkinci Meşrutiyet Türkçülüğünü benimsemiş bir kurul marifetiyle

---

1043 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142-143.

1044 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 85, 97.

1045 "Saâdet ve selâmet-i vatandan başka, hiç bir maksad-ı şahsî ta'kib etmiyeceğime, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin ihyâsına çalışmayacağıma, mevcud firak-ı siyâsiyyeden hiç birinin emel-i siyâsîsine hâdim olmayacağıma v'Allâhi, billâhi." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 98, dipnot 10. "1919'un sonlarına doğru gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa gönüllü milliyetçi güçlerin lideri olarak ortaya çıktı. [..] Milliyetçilerin birçoğu, çoğunlukla orta-düzey rütbelerden olmak üzere, eski İttihatçılardı. Bu arada, İttihatçı karşıtı eylemciler İstanbul'da Osmanlı hükümeti üzerinde hakimiyet kurmaya çalışıyorlardı. Birçoğu Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarını kılık değiştirmiş İttihatçılar olarak görüyordu. İTC'nin maceraperestliğinin Arap vilayetlerinin I. Dünya Savaşı'nda kaybedilmesine yol açtığını ve şimdi de direniş hareketinin İstanbul ve Anadolu'nun kaybına neden olabileceğini ileri sürüyorlardı." Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, 2013, s. 137.

1046 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 103. ARMHC, "Nizamnamesine göre, Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüttür… Besmeleyle başlayan tüzüğünde, İslam halifeliğini ve Osmanlı sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereği belirtiliyor." Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1989, s. 28-29.

1047 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1062-1065.

yönetilmeye başlanmıştır. Hey'et-i Temsiliye âzâları İttihad ve Terakki'nin belirli bir hizip veya ideolojik kanadına mensup kişiler değillerdir. Buna karşılık ön plana çıkmamış, siyaset yapımında belirleyici roller oynamamış olmalarına rağmen örgütte çalışmışlardır. [..]

Mustafa Kemal, bu tür "İttihadçılık" ile perde arkasında bilek güreşi yapmayı sürdürecektir.[1048]

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi açış konuşmasında İtilaf Devletlerini tenkid etmiş iken (23 Temmuz), Sivas Kongresinde aleyhtar tek kelime etmemiştir:

Erzurum ile Sivas Kongreleri Arasında Bazı Nitelik Farkları: Mustafa Kemal'in bu iki kongredeki açılış konuşmaları karşılaştırıldığında, ilginç bazı farklar ortaya çıkmaktadır. Her iki konuşma, mütarekeden beri oluşan durumu tasvir ettiği halde, Erzurum konuşmasında, uzun uzadıya dünyanın dört bir yanında İtilaf Devletleri'ne karşı meydana gelen tepkiler ve bu alanda kazanılan başarılar üzerinde durulduğu halde, Sivas'ta buna hiç değinilmemiş, daha çok Yunanlılar ve Ermeniler üzerinde durulmuştu. [..] İkinci önemli fark, Erzurum'da yalnız hükümetin zaaf ve çaresizliği söz konusu olurken, Sivas'ta hükümete karşı çok daha sert bir tavır takınılmasıdır. Denebilir ki, Erzurum'dan Sivas'a baş düşman İtilaf Devletleri yerine Damat Ferit hükümeti olmuştur. Üçüncü bir fark olarak, Erzurum'da söz konusu edilmediği halde, Sivas'taki söylevde, "millet ve kudret-i milliyenin tamamen müzahiri olan namuskâr ordumuzun" hükümeti uyararak zararları önlemiş olmasına temas edilmiş olması anılabilir.[1049]

Sivas Kongresi heyeti, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da değil de Anadolu'da içtima etmesini kararlaştırmıştır fakat bu kararını kamuoyuna duyurmamaktadır.[1050]

Fotoğraf 4. Sivas Kongresi murahhasları, kongre nihayetinde fotoğraf çekinmiştir (11 Eylül 1919). Mustafa Kemal ve Ahmed Rüstem Bey'in benzer poz verdikleri görülüyor.[1051]

[1048] Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 302-303. Daha açık bir deyişle Mustafa Kemal, İttihad-ı İslâmcılar ve İttihadçılar ile ayrışmaya başlamıştır. Cuntasının bazı hususiyetleri şöyledir: "Kendi yaşında veya daha genç ve çoğu kendisi gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kanadıyla ilişkili olan subayların güvenini kazandı; yanında generallerden daha çok albay ve binbaşılar vardı. Ayrıca, resmen dağıtılmış olan İTC ile hiçbir bağının olmadığını ilan ettiyse de, Jön Türkler tarafından örgütlenmiş sivil ve askeri örgütlerin de liderliğini almış görünüyordu. Mustafa Kemal'in güçlü bir laiklik yanlısı olmasına karşın en güçlü taraftarları Müslüman din adamlarıydı." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 339.

[1049] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 533.

[1050] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 61.

[1051] T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (2015). *Fotoğraflarla Atatürk* içinde (c. 1, s. 43). Ankara: ATASE Yayınları.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'nde yapmış olduğu konuşma*yı *ve delegelerin İttihatçı olmadıkları yolunda and içtikleri haberi*ni istihbar edecek ve İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine 16 Ekim'de mahrem surette bildirilecektir.[1052]

İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan:

> Görüleceği gibi, Sivas'ta vurgulananların milli olduğu halde İslâmî bir boyutu da vardı. Delegelerin, Müttefiklere ve Hıristiyan azınlıklara karşı Türk haklarını belirtirken son derece kararlı oldukları konusunda hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Muhtemelen iç politika sorunları hakkındaki görüşlerinde bu kadar birlik halinde değillerdi. Bu açıdan bakıldığında, toplantıların en önemli iki özelliği, İttihat ve Terakki Cemiyetinin reddedilmesi ve tahta aşırı derecede saygı gösterilmesiydi. Cemiyetin eski üyeleri etkin bir şekilde hareketin danışmanlığını yapıyordu ve bazıları, örneğin Enver, dışarıdan çalışıyordu. Hareketin lideri olan Mustafa Kemal, Cemiyete düşmanlığıyla tanınıyordu. Bu dönemde, beş yıl sonra kökünden yok edeceği Saltanata ve Halifeliğe karşı gerçek tavrının ne olduğu o kadar belli değildi. Başından beri nihai amacı olabilir, ancak 1919 yılında, geleneksel bağlılıkları gereğinden önce çiğnemenin bariz tehlikesinin yanı sıra, beraberinde, evrensel olmasa da, Türkiye sınırlarının ötesinde, Müslüman ülkelerin çoğunda çok yaygın bir şekilde kabul edilen halifeliği de taşıdığı için Saltanata yine de değer veriyor olması da aynı derece mümkündü. Kişisel olarak hiç hatırlamadığım fakat göz ardı edemeyeceğim kadar ilginç olan bir hikâyeyi anlatmadan geçemeyeceğim. 1 Eylül günü Kongrenin, kararlarını, yukarıda belirtilenden oldukça farklı bir biçimde, Sultan'ın kendisine telgrafla göndererek, ülkenin güvenliğini kazanacak bir hükümetin kurulmasını ve parlamento seçimlerinin gecikmeden yapılmasını istediği söyleniyordu. Hikâyeye göre bütün delegeler, belirli bir süre içinde, gözleri alıcıya sabitlenmiş bir şekilde yanıtını beklemişti; ancak boşuna beklemişlerdi.[1053]

Mustafa Kemal'in akrabası ve yaveri Selânikli Salih (Bozok)[1054], İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü'nden tahliye edildi.[1055]

Sivas Postahanesinde bulunan Mustafa Kemal, Sivas Valisi Ali Galib'in muhafız sayısının arttırıldığını öğrenince ithamlarla ve *baştan başa hakaretle dolu bir telgraf kaleme aldı ve bunu Dâhiliyye Nâzırına çekilmesini emretti*[1056]:

> Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister *Novil* gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.[1057]

Sivas *Umumi Kongre Heyeti*, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya tehdit telgrafı gönderdi:

> Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zatı hazreti padişahinin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zatı humayuna arzetmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah

---

1052 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 34.

1053 Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 122.

1054 Sabataycı Nuri Conker'in kayınbiraderidir: Ömer Faruk. (2024, Mayıs 2). Sabataycı Nuri Conker'in Akrabalık Bağları [Genişletilmiş baskı]. *Türkiye Sıhriyeti*. turkiyesihriyeti.wordpress.com adresinden edinilmiştir.

1055 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 99. Bekiağa Bölüğü disiplinli bir nezarethane değildi. Örneğin İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, 28 Haziran 1919 tarihli muhtırasında, *Bekirağa Bölüğü'nde göz hapsine alınmış olan bâkî 112 kişinin iyi muhafaza edilmemelerinden şikâyet*çiydi: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 181.

1056 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 110-111.

1057 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 94.

> arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını kat'edecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sora milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zabitanı marifetile İtilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.[1058]

Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye namına tamim keşide ederek Bâb-ı Âlî ile irtibatın kesilmesini emretmesi, Heyet-i Temsiliye'de huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. *Bu karara Kazım Karabekir ve Trabzonlu delegeler karşı çıktılar. Kazım Karabekir'le Mustafa Kemal'in arasının ilk kez Sivas Kongresi sırasında açıldığını belirtelim. Karabekir'e göre, Mustafa Kemal, kendisini hiçbir konuda bilgilendirmemiş, kararları kendi başına almıştı. Bu çatlak ileriki yıllarda giderek büyüyecektir*.[1059]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesinin meşrû olmadığını iddia eden ve mevcut millî hareketin Müttefik Devletler menfaatlarına riayet ettiğini ve bu suretle Müttefiklerin manevî yardımlarına mazhar olacağını bildiren telgrafını Müttefik fevkalâde komiserliklerine iletti:

> Sekiz ay evel feshedilmiş olan Meclisi Millimizin Kanunu Esasî mucibince nihayet dört ay zarfında yeniden içtimaı lâzımgeldiği halde mütarekenin aktindenberi teakup eden hükûmetler, intihabatın icrasında taallül etmiş ve bu suretle Meclisi Millî hâlâ içtima edememiştir. *Bu sebeple bilhassa hükûmeti hazıranın takip etmekte olduğu siyaseti dahiliye şekli idaremizi mutlakiyetten tefrik edilmez bir hale getirmiştir*.* Bu vaziyet üzerine harekâtile icraatında hiç bir fikri meşrutiyet kalmayan Ferit Paşa Kabinesi, nefreti umumiye karşısında zulüm ve şiddetle payidar olabilmek siyasetine sülûk ederek kendi aleyhinde bulunan millî vahdeti ihlâl için anasırı islâmiyeyi yekdiğerile kıtale sevk etmek istemişse de, bu teşebbüse ait vesaik milletin eline geçerek memlek[e]tin emniyeti umumiyesi haleldar olmaktan kurtarılmıştır. Bunun üzerine millet vaziyeti zatı hazreti padişahiye arz ile itimadı umumîye müstenit bir kabine teşkilini istirham etmek istemişse de, hükûmeti hazıra milletle padişahın temasına da mâni olmuş ve bu suretle millet için bir hükûmeti meşrua teşekkül edinceye kadar heyeti hazırai vükelâ ile kat'i münasebetten başka çare kalmamıştır: çünkü böyle bir tedbire tevessül edilmediği takdirde Ferit Paşa Kabinesinin teşvikatile Anadolu asayişinin haleldar olacağı muhakkak idi. İstanbulda itimadı milliye müstenit bir kabine teşekkül edinceye kadar devam edecek olan bu vaziyetin meşruiyetini ve bilhassa hükûmeti metbuaları noktai nazarınca da lüzumunu varestei izah addederiz; çünkü hükûmeti hazıranın Versailles Konferansına gönderdiği heyeti murahhasa sırf amali milliyeyi temsil eden bir hükûmet tarafından gönderilmiş olmadığından dolayı bir ehli hibre telâkki edilmişti. Binaenaleyh sulhün takarrürü de ancak millete müstenit bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir.
>
> Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı atiyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhilli asayiş hiçbir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyei ihlâl edecek bir hâdise zuhûr etmiyeceğini ve bütün mânasile muslihane bir hattı hareket takip edileceğini Sıvasta münakit umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumî Kongre sureti kat'iyyede tekeffül ve temin ederek kesbi fahr ile cihana adalet vadeyleyen düveli muazzamanın müzahareti mâneviyelerinden emin olduğunu da ayrıca arzeder. Sıvasta münakit Umumî Kongre Hey'eti
>
> İngiliz mümessili siyasisine, Amerika mümessili siyasisine, Fransa mümessili siyasisine, İtalya mümessili siyasisine, Sırbistan mümessili siyasisine, Felemenk Sefaretine, İsveç Sefaretine, Danimarka Sefaretine, İspanya Sefaretine.[1060]

Sivas Umumî Kongre Heyeti; Kastamonu'daki ulemaya, huffaza, meşayıha ve ahali-yi kirama telgraf gönderdi: *Ferit Paşa kabinesinin Halife-i muazzam ve Padişah efendimiz hazretleriyle millet arasına*

1058 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 100-101.

1059 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 107.

* Kâzım Karabekir arşivindeki vesika suretiyle mukayese edildiği vakit anlaşılıyor ki Mustafa Kemal bu cümleyi vesikadan çıkartarak Nutuk'ta neşretmiştir.

1060 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1004-1005. Ayrıca: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 214-215.

girmek cür'etkâranesini gösterdiği için 11 Eylül 1335 (1919) tarihinden itibaren millet efkârı ile hareket etmeyen, Allah ve Resulü'nün emirlerine isyan eden mevcut hükümet ile bağlantıyı kestik.[1061]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Türk gazetelerine* göre *Türkiye'de belsoğukluğu ve frengi arttı. Bu durum Kastamonu ve Konya gibi illerde bile İstanbul'daki kadar yaygın*dır. *Birçok kadın ve kızın hastanelere gittiği, köy ve kazaları ile 1.100.000 nüfusu olan İstanbul'da 40.000 kişi bu hastalığa yakalandığı bildiriliyor*. *Verem, tifo ve koleranın yaygınlığına dikkat çekiliyor. Son zamanlarda İstanbul'da fahişeliğin arttığı, ekonomik sefaletin her çeşit ahlak çöküşüne yol açtığı, hükümetin bunlara, kumar ve alkolizme engel olamadığı* malumdur. Bu halde *Ağa Han gibi seçkin kişiler, İngiliz Başbakan'ına dilekçe vererek, İstanbul'un seçkin bir İslâm merkezi olduğunu nasıl savun*maktadır? *İstanbul'un Türk egemenliğinde kalması için birçok sebep vardır. Fakat İstanbul'un İslâmın merkezi olduğunu ileri sürmek gülünçtür. Hindistan Muhipler Cemiyeti Türkiye'ye böyle politik yardımlar yapacağına tıbbî yardım yapsa daha iyi olur*.[1062]

İttihadçı Celâl Nuri (İleri), *İleri* gazetesinde başmakale neşretti:

> Asıl siyâset, bizde olan alâka-yı iktisâdiyeleri nisbetinde Fransayı, İngiltereyi, İtalyayı işlerimize daha fazla teşrik etdirebilmekdir. Bunun hâricinde bir çâre-i halâs göremiyorum, çünkü [..] şu fesih topraklara bu kadar milyon lira döken Büyük-Britanya ve Fransa o nükûdun heba ve heder olmaması içün buraya biraz daha akl ve nakid ikrâz etmelidirler [..][1063]

12 Eylül 1919. Sivas'taki *Umumi Kongre Heyeti*, Padişah'a göndermiş oldukları telgrafların adrese teslim edilmemelerini[1064] gerekçe göstererek, Bâb-ı Âlî'yle olan tüm muhaberatı *meşru bir hükümet başa geçinceye kadar* kesti.[1065]

İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi, Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesini hükûmetten düşürmek maksadıyla sahte bir belge yayınlayıp propaganda etmeye başladı:

> Osmanlı Padişahı adına Damat Ferit'le İngiltere adına M.S. Francer (Fraser), H. Morlan (Nolan) ve G. Churchill adlı İngiliz ajanları arasında gizli bir anlaşma imzalandığı daha sonra söylenti olarak çevrede dolaşıyor; bu anlaşma gereğince, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yardımcı olacağı iddia ediliyordu. Oysaki böyle bir anlaşma yoktu. 29 Ocak 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, bu anlaşma, Damat Ferit'i erkten düşürmek için sahtelenen bir belgeydi.[1066]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğinin 29 Ocak 1920 tarihli raporunda, raporu kaleme alan ABD'li görevli, *her gün gördüğü İngiliz meslektaşının Damat Ferit'le* 12 Eylül 1919 *günlü anlaşmayı*

1061 ATASE, Klasör: 1386, Dosya: 4A, Fihrist 14/1-2; Aktaran: Hicret K. Toprak. (2019). *Mihrap, Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı* içinde (s. 48, dipnot 4). İstanbul: Küre Yayınları.

1062 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 613-614.

1063 İleri, 11 Eylül 1335-1919, Numero 600-218, s. 2, sütun 2.

1064 Sultan Vahideddin'in 8 gün sonra 20 Eylül'de tamim ettireceği beyannamesi "Temsil Kurulu'nun kendisine dayanak yaptığı Padişah'ın Anadolu'dan gönderilen telgrafları almadığı tezi çürümüş" olacak, bu defa da "Temsil Kurulu, bu bildirinin sahte olduğunu ileri sürerek Anadolu'ya sokulmasını" engelleyecektir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 119.

1065 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 112; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 100. "1 - Hükûmet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millet te meşru bir heyeti hükûmet resikâra geçinciye kadar hükûmeti merkeziye ile münesabatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurini mülkiye, askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sıvasta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir. 2 - İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayi memurini mülkiyeye verilmiştir." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 102.

1066 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 34.

imzalayan İngilizlerin kimlikleri konusunda -iki kez sorulmasına rağmen- bir şey söylemekten ısrarla kaçındığını yazacaktır.[1067] İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine gönderdiği 5 Şubat 1920 tarihli muhtırasında *anlaşmayı "açıkça sahte"* tavsif edecektir. Zaten İngiliz resmî dış politikasına tezat teşkil etmektedir ki *Fransız Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand* da 5 Şubat 1920 tarihli telgrafında, düzmece andlaşma *metnini Londra ve İstanbul temsilciliklerine bildirirken bunun, özellikle aralıkta Londra'da yapılan kapsamlı görüşmelerde de beliren İngilizlerin açık tutumuyla çok çeliştiğini* ifade edecektir.[1068] Bu babda esas dikkat kesilmek lazım gelen cihet, bu uydurma andlaşma haberinin *Kemalist hareketin yararlandığı bir karşı propaganda*ya dönüşmesidir.[1069]

İngilizler, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın ihtilâlci hüviyetli Sivas Kongresi'ni engellemeye yönelik tedbirleri Robert Frew kanalıyla Mustafa Kemal'e bildirilmekle iktifa etmemiş, Ferid Paşa'yı sadaretten ıskata matuf hamleyi de icra etmiştir. Hem İngiliz askeriyesinin ve istihbaratının hem Mustafa Kemal'in Damad Ferid Paşa'yı sadaretten düşürmeye çalışmaları fevkalâde dikkat çekicidir.

Daha da mühimi, Nisan-Ağustos 1920 tarihindeki Sevr hamlesi itibarıyla da *İngiliz Hükümeti, Halife'nin İngiliz himayesini aradığı söylentilerini Anadolu'da yaymaktaydı*.[1070] Başka bir ifadeyle, Türkiye'de cumhuriyet idaresinin kurulmasına 4 Mayıs 1919'da karar veren İngilizler, Anadolu'a gönderilen Mustafa Kemal'le gizli mutabakata varmış sonra da Padişah'ı gözden düşürmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Payitaht ile taşra arasındaki tüm iletişimi kesmiş ve taşrayı Kemalist propaganda inhisarı altında "bilinç"lendirmeye çalışmıştır.

Mustafa Kemal, 1922 senesinin Mart ayı sonu Nisan ayı başlangıcına tesadüf eden bir tarihte görüşüp seyahat ettiği Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'a, bu meseleyle alakalı şu sözleri sarfetmiştir:

> Yoldaş, siz herhalde biliyorsunuzdur ki, hain Sadrazam Damat Ferit Paşa İngilizlerle bir anlaşmaya varmıştır ve bu anlaşma gereğince Türkiye'den ayrı bir Kürdistan devletinin kurulmasını kabul etmiştir. Bu anlaşma Fransız gazetelerinde yayımlandı: Bu anlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişahla Damat Ferit'in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz İngilizleri böyle bir antlaşmayı imzalamaktan alıkoydu. Sonra Fransa da bu antlaşmayı protesto ederdi.[1071]

Elaine D. Smith, "Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-23" başlıklı tezinde sahte andlaşma şayiasının ne işe yaradığı hususuna dair calib-i dikkat bir değerlendirme yapar:

> Mustafa Kemal, 16 Eylül, 1919'da (?) Padişahla İngiltere'nin murahhasları arasında imzalanan ve Türkiye için bir İngiliz güdümünü kabul eden antlaşma yüzünden daha kuvvetli bir hale geldi. Kemal, İstanbul'la Anadolu arasındaki yazışmaların tüm olarak kesilmesi buyruğunu taşıyan bir genelge ile buna tepki gösterdi… Damad

---

1067 State Department, 867.00/1166; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 114, dipnot 223.

1068 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 187, p. 193-194; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 115, dipnot 223.

1069 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192.

1070 Halil İnalcık. (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye* (5. baskı) içinde (s. 39). İstanbul: Kırmızı Yayınları. "[Mustafa Kemal'in] Bir takım propagandalarla içte ve dıştaki müslümanların sevgisinden düşürdüğü Sultan Vahidüddin'in şahsını burada bahse konu edecek değilim. Esas kuvvet ve selâhiyetini onun şahsına borçlu olduğu halde çevirdiği manevralarla onun şahsı aleyhindeki hareketine uygun bir şekilde ve zahirî bir makuliyet gösterebilir, diyelim." Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi. (1992). *Hilâfet-i Muazzâma-i İslâmiye: Hilafet ve Kemalizm* (S. Albayrak, haz.) içinde (s. 18). İstanbul: Araştırma Yayınları.

1071 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 112. İngiliz istihbaratının düzdüğü sahte andlaşmaya ilişkin haberin Fransız matbuatı tarafından kamuoyuna duyurulması, düşündürücüdür.

> Ferid Paşa Kabinesi bunun etkisinden ve gizli antlaşma koşullarının yarattığı kinden kurtulamayarak 2 Ekim 1919'da iktidardan düştü.[1072]

Padişah'la doğrudan mühabere etmenin engellendiği bahanesiyle Bâb-ı Âlî ile taşra arasındaki tüm iletişimi kestiren Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, bundan yaklaşık 3 ay sonra 12 Aralık 1919'da, Erzurum'daki 15'inci Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e Sivas'tan gönderdiği şifreli telgrafıyla mevzubahis andlaşma söylentisinin teyid edilmeye çalışıldığını zikredecektir:

> Zat-ı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslariyle sabık Sadrazam Damad Ferit arasında takarrür ve imza olunan 12.9.1919 tarihli muahede-i hafi ye sureti bu kere Dersaadette elde edilmiştir. Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır.[1073]

Haleb'deki General Allenby'in *komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti'nin baş siyasal subay vekili* Miralay Bell[1074], akşama doğru Malatya'ya muvasalat etti. Mustafa Kemal'e bağlı 15'inci Alay Kumandanı İlyas'la gayr-ı resmî görüşen Miralay Bell, Yüzbaşı Noel'in İngiliz hükümeti tarafından vazifelendirilmemiş olduğunu bilakis *böyle bir propagandacı zabitin buralarda gezmesini kabul edemiyeceğini,* aşiretler arasından *derhal buraya celbi için kendisine emir vereceğini söyledi*. Hatta Bell, Noel'in *eğer maksadı hainane ile buralarda gezdiğine kanaat hâsıl ederse* onu *mevkufen Halebe sevkedeceğini ilave etti*. İlyas'ın belirttiğine göre Miralay Bell, *mutemedi âlii siyasî namile yad edilirmiş. Hükûmeti merkeziye kendisini tanırmış. Kendisi muhterem bir misafir olduğu ve hakkında ihtiramatı mahsusa yapılacağı söylenmiştir*. İlyas, Mustafa Kemal'den talimat istedi. Mustafa Kemal, İlyas'a talimatında, Miralay Bell'in *kemali nezaketle fakat askerce kat'î bir surette keyfiyeti iblâğ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncaya kadar da eşraf ve memurin ile hiçbir siyasî temasa gelmemesi için yanına muktedir muktedir, müdrik bir zabit tefrik ediniz* dedi.[1075]

Feyzioğlu Ali Galib'in tasfiyesi vazifesini hamil Receb Zühtü (Soyak) suikast timi, Malatya'ya muvasalat etti.[1076]

İngilizler, milliyetçi-ayrılıkçı *Sin Fein* fırkasının iktidar olduğu İrlanda parlamentosunu dağıttı. Bu müdahale, İrlanda'da iç savaşı tetikleyecektir.[1077]

13(?) Eylül 1919. Thomas Edward Lawrence, Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a hususî mektub gönderdi:

> Mustafa Kemal, oradaki Fransız davranışından kaygılanıyor; bu sırada İngiliz yanlısıdır, çünkü (Montagu, Amery ve Aubrey Herbert'ten oluşan) Türk yandaşlarımıza güveniyor; ama buna ilişkin olarak, Türkistan'daki Bolşevik ilerlemesinin dikkate alınmasını ümit ederim. Bolşevizmin İslâm'da Vahabilik biçiminde belirmesi olanaklıdır ve bize Mezopotamya (Irak)'da olduğu kadar İran'da da zararlı olacaktır…[1078]

1072 Salâhi R. Sonyel. (1970). İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması. *Belleten*, 34(135), s. 439-440.

1073 Salâhi R. Sonyel, *İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması*, 1970, s. 439.

1074 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 570.

1075 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 97-98. Miralay Bell, *Nutuk*ta "Peel" şeklinde mündericdir.

1076 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 566, dipnot 302.

1077 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 101-102. "Bolşeviklik, Avrupa'nın da yalnız proleter çevrelerinde değil, bir kısım milliyetçi burjuva çevrelerinde bile umutla karşılanacaktır. İrlanda Kurtuluş Hareketi Sinn Fein, Sovyetlerle anlaşmaya yönelecek ve *İrlanda Kızıl Ordusu*dan ve İrlanda *İşçi Cumhuriyeti*nden söz edecektir. Almanya'da bir *Millî Bolşevizm* akımı gelişecektir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 439.

1078 Salâhi R. Sonyel, *Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı*, 1987, s. 245.

> Mustafa Kemal, Kilikya (Çukurova) veya Suriye'de harekete geçmek konusunda bir türlü karar veremiyor ve en ümitsiz veya en uygun koşullar dışında davranmayacaktır… Enver'e zarar vermek için Talât'ı kullanmayı hiç düşünüp düşünmediğimizi öğrenmek isterim. Onun anıları bize yararlı olacaktır. Mustafa Kemal, kendi akımında Enver'i bir bayrak gibi dalgalandırıyor. Doğal olarak, Mustafa Kemal, Enver'den daha yeteneklidir, ama Enver'in kişisel çekiciliğine sahip değildir.[1079]

13 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 1812 numaralı mahrem telgraf gönderdi:

> Bu sabah, Sadrazam Damat Ferit'le uzun boylu görüştüm, durumu anlattı. Sadrazam, Mustafa Kemal hareketine gittikçe artan bir önem vermektedir. Bu hareketin, Ankara, Sivas ve Erzurum vilâyetlerinde beş yüz kadar subay tarafından tertiplendiğini ve bunların Osmanlı hükümetiyle, Müttefiklere aynı derecede düşman olduklarını söyledi. Bunlar, önce, padişaha sadık iken şimdi davranışlarını değiştirmişlerdir. Buna karşı tavsiye ettiği tedbir ise, ya onları ezecek bir Osmanlı kuvvetinin gönderilmesine Müttefiklerin izin vermesi, yahut önemli bazı noktaları işgal için küçük Müttefik kuvvetin gönderilmesi idi. Ben, kendisine, "Mustafa Kemal'e karşı bir Türk kuvveti gönderilmesinin bir iç harp açacağını" ve "müttefiklerin mutlak olarak harp yorgunu" olduklarını ve kan dökülmesini istemediklerini anlattım. Damat Ferit'e göre "Türk hükümeti ve halk, müttefiklerin kuvvetini bilmektedirler" ve "Barış konferansının kararlarını kabule hazırdırlar. Mustafa Kemal ve taraftarlarının, harbi devam ettirmek istemeleri delice ve yurt severliğe aykırı bir harekettir. Damat Ferit'e, "Mustafa Kemal ile müzakere imkânını telkin etmek" istedim. Sadrazam, "bunun için vaktin geçmiş olduğunu söyledi."[1080]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal grubunu ortadan kaldırmak teklifi İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck tarafından reddedildi. Başka bir deyişle, İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Sadrazam'a *"memleketini felakete sürükleyecek bu gibi düşünce ve tedbirlerden vazgeçmesini" tavsiye*[1081] etmek suretiyle Mustafa Kemal'i zımnen korumaktadır.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi: *"Black Jumbo* E. T. 2'nin bildirdiğine göre, Erzurum'da birisi, muhtemelen genel komutan veya Mustafa Kemal, Trabzon'daki yerel komutana,* Bâb-ı Âlî Teftiş Heyeti Reisi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'yi (Çakmak) *nezaketle karşılamasını buyuruyor, ama Ulusal Akım'a karışmaya başlarsa, komutanın ne yapacağını bildiğini ekliyordu*.[1082]

> Kurtuluş Savaşı yıllarında, İngilizlerin Türkiye'de bir casus teşkilatı vardı. Çokçası "Kara Cumbo" (Black Jumbo) takma adıyla anılıyordu. O yılların gizli raporlarında ve Haringtonun şifre telgraflarında sık sık "Kara Cumbo" adı geçiyordu. İçinde kimler vardı, belli değil. Ama "Kara Cumbo" çok faaldi, şaşılacak derecede gizli

---

1079 FO, 371/4236/E 129405; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı*, 1987, s. 246. Lawrence'den Liddell Hart'a 28 Kasım 1934 tarihli mektup: "…Mustafa Kemal büyük bir vatanseverdi; 1931'den sonra ise yabancı aleyhtarı oldu. Onun ulusalcılığı, Enver'in Alman yanlısı meyline karşı mücadele etmek için kurulmuştu." (Sonyel, 1987, s. 252).

1080 *Documents on British Foreign Policy (1919)*, C. I-II, Vesika No: 510, s. 760; Aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, 1999, s. 101, dipnot 77. İlgi çekici bir detay olarak, Sonyel'in aktarımında mühim bir fark var. Sonyel'in aktardığın göre Sadrazam, "ulusal akımın Ankara, Sivas ve Erzurum illerinde sayıları belki de 500'ü geçmeyen bir avuç subay tarafından başlatıldığını; İstanbul yönetimine karşı olduğu kadar, Bağlaşıklara karşı da düşmanca davrandıklarını" söylemiştir. Halbuki Bıyıklıoğlu aktarımında Sadrazam, cuntacıların evvela Padişah'a sadık göründüklerini fakat elan Padişah'a karşıt olduklarını ifade etmiştir: FO/4158/129080; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 141-142

1081 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 58.

* *Black Jumbo*, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Askerî İstihbarat Dairesi Şefi Yüzbaşı John Godolphin Bennett tarafından idare ediliyordu: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 406-407.

1082 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 36.

> haberleri alabiliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarında konuşulanları çabucak İstanbul'daki İngiliz makamlarına iletiyordu. Sakarya Savaşı günlerinde Türk Batı Cephesi Karargâhının bazı gizli planlarını General Haringtон'a iletmişti. Türk karargâhının gizli emirlerini, günü gününe, hatta saat hesabıyla, İngiliz işgal orduları kumandanlığına ulaştırabilmişti. Kısacası "Kara Cumbo" iyi çalışıyor ve aldığı İngiliz altınlarının hakkını veriyor gibi görünüyordu.[1083]

Mustafa Kemal, 13 Eylül'ü 14 Eylül'e bağlayan gece, askerî ve mülkî âmirliklere telgraf tamim etti. Buna göre Bâb-ı Âlî'de millîci bir kabine kuruluncaya kadar Sivas Heyet-i Temsiliyesi cuntası, hükümete vekalet edecek, siyasî otorite boşluğunu dolduracaktır. Başka bir deyişle, paralel bir hükümet kurulmaktadır:

> Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret berveçhiati maruzdur: Bu baptaki noktai nazar ve mütaleai âlileri alındıktan sonra heyeti umumiyece tezekkür olunarak mevkii tatbika konacaktır. 15/9/1919 zevaline kadar iş'arına muntazırız.
>
> Amali milliyeyi bir sureti hainanede tevil ve tefsir ile teşebbüsat ve harekâtı milliyemizi gayrimeşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakati ebediyesini bütün vesaiti meşrua ve kanuniye ile teyide müsaraat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir seddi hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyliyen hükûmeti merkeziye ile kat'ı münasebat ıztırarında kalan Umumî Kongre Heyeti, berveçhizir mukarreratı zatı âlilerine tebliği vazife addeyler:
>
> 1 – Namı namii hazreti padişahiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır. Bilâtefrikı cinsü mezhep ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulacaktır.
>
> 2 – Memurini hükûmetin vazifei mevdualarını milletin amali meşruasına tevfikan icra eylemeleri tebiîdir. Maahaza ifayı vazifeden istinkâf eyliyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.
>
> 3 – Esnayı vazifede amal ve cereyanı millî hilâfında hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmeti din ve millet namına bir sureti şedidede teczıyeleri kat'îdir.
>
> 4 – Memurini müstafiye ve ahaliden herkim olursa olsun mukarreratı milliyeye muhalif harekât ve telkinatı mefsedetkarânede bulunanlar dahi şediden duçarı mücazat olacaklardır.
>
> 5 – Mülkü milletin selâmet ve saadeti, adlü hakkaniyet, dahili memlekette emnü asayişin teminile kabildir. Bu bapta icap eden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlarile vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazardır.
>
> 6 – Milletin maruzatı zatı şahaneye arz ve iblâğa muvaffak olunup ta emnü itimadı milliyi haiz bir hükûmeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sıvasta Umumî Kongre Heyeti Temsiliyesi olacaktır.
>
> 7 – İşbu mukarrerat bilcümle teşkilâtı milliye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.[1084]

1083 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 349-350.

1084 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 104. "Hey'eti – Temsîliyye kararlarına boyun eğmek istemiyenlerin başlıcaları şunlardı: *12. Kolordu Komutanı Said Paşa, Konya valisi Cemal Bey, Eskişehir'de Beşinci Kolordu Komutanı Hamdi (Kiraz Hamdi) Paşa, Eskişehir Mütasarrıfı Hilmi Bey, Ankara Valisi Muhiddin Paşa, Çorum Mütasarrıfı Sâmih Fethi Bey, Kastamonu'da Elli Sekizinci Alay Komutanı Albay Mustafa Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Bursa Valisi Mustafa Reşid Paşa, Edirne Valisi Sâlim Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Diyarbakır Valisi Faik Âli Bey, Bolu Mütasarrıfı Hilmi Bey, Niğde Mütasarrıfı Câvid Bey ile daha bir kısım idâre âmirleri.* Bunlar sonunda ya isti'fa ettiler veya zor kullanılarak görevlerinden uzaklaştırıldılar." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 114-115, dipnot 68. Fevkalâde ilginçtir ki *Yüzellilikler* listesine dahil edilip hudud haricine çıkarılan, Vahideddin Hân'ın *yâver-i hassa*sı Kiraz Hamdi Paşa, sürgünde iken TBMM Hükümeti hesabına 686 kod adıyla casusluk faaliyeti icra edecektir: Sebahaddin Mıhçı, *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi*, 2020, s. 55.

14 Eylül 1919. ABD'li General Harbord Heyeti personel şefi Tuğgeneral MacCoy ile İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Başmüşaviri Thomas B. Hohler İstanbul'da mülakat ediyorlar. Mustafa Kemal'in *samimiyetinden ve kendilerine karşı tutumundan etkilendiğini vurgulayan MacCoy, Hıristiyanların çok sıkıntı çektiklerini fakat Müslümanların da onlar kadar hatta daha fazla sıkıntı çektiklerini ifade ediyor. MacCoy Anadolu'da Hıristiyanların himaye edildiğini ve onlara bir zarar verilmediğinin de altını çizdi*. Mustafa Kemal'in *Malatya'da tutuklanan Binbaşı Noel, Albay Bell gibi İngiliz subaylarının mütarekeye aykırı bir şekilde Musul ve Urfa arasındaki bölgede bir Kürdistan yaratmayı amaçladıklarını iddia ettiğini ifade eden MacCoy, Hohler'i köşeye sıkıştırdı. Bu iddialara bir yanıt veremeyen ve arkadaşının açıklamalarından etkilenen Hohler İngiliz menfaatlerinin korunması, mütarekeye riayet edilmesi ve Hıristiyanların korunması şartıyla Mustafa Kemal veya iktidara gelecek diğer şahıslarla görüşmeye hazır olduklarını bildirdi*.[1085]

Sivas Kongresi âzâsı İsmail Hâmi'nin (Danişmend) *İrâde-yi Milliye* gazetesindeki makalesinden: *Nasıl ki pâdişâhımız son açıklamalarında millî hareketi doğru bulduğunu ifade ediyorsa, veliaht da, lâyihâsında millî hareketi onaylamaktadır*.[1086]

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân'a gönderdiği ve zevali olmayan ebedî sadakatini arz ettiği telgrafta Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı ihânetle itham etti.

Hakipayi Hilâfetpenahiye

Zatı akdesi cenabı hilâfetpenahilerile saltanatı seniyelerine bir ubudiyeti müebbede ile merbut olan millet namına ve lâyezal olan sadakati ebediyemize istinaden maruzatı atiyemizin ref'ine cür'etyap oluyoruz: saltanatı seniyelerinin bugün maruz olduğu müthiş mehalik her şeyden evvel tarihimizin kaydetmiş olduğu en büyük mağlubiyetin en tabiî netayicinden olmakla beraber, mevcudiyetimize nihayet verecek bir mahiyet alan mehaliki maruzanın münhasıran mağlûbiyetimizden mütevellit olmadığı da her halde muhatı ilmi hilâfetpenahileridir. Almanya ve Bulgaristan gibi Harbi Umumide bizimle beraber ayni mukadderatı takip edip, ayni encama maruz olan sabık müttefiklerimizin bugünkü vaziyetleri, saltanatı seniyelerinin mahkûm olduğu şeraitle mukayese edilecek olursa, sade bir mağlûbiyetin bu kadar büyük bir felâketi milliye tevlidine kâfi gelemeyeceği pek kolay tezahür eder. Mütarekenin zamanı aktindeki vaziyeti umumiyemizle bugünkü halimizin mukayesesi de bu facianın ne büyük bir hakikat olduğunu lüzumundan fazla ispat eder itikadındayız. Bugün milletin nazarında felâketimizin bu derece ittisaına tesir eden en büyük amil, mazinin bırakmış olduğu esbabı hariciye ve harbiyeden ziyade halin teraküm ettirmekte bulunduğu müessiratı dahiliyede, yani mütarekedenberi teakup eden hükûmetlerin ve bilhassa Sadrazam Ferit Paşa kullarının riyaseti altında teselsül edip giden kabinelerin irtikâp etmiş oldukları teseyyüplerde mündemiçtir. Filhakika mütarekenamenin her türlü ahkâmı hilâfına olarak zuhûr eden bir Aydın faciası karşısında sadrı lâhik bile artık birinci hâdisei saderetine nihayet vermek suretile istifa ederek sebebp olduğu cinayeti siyasiyeden doğrudan doğruya mes'ul olduğunu zımnen itiraf etmiş ve bu hareket üzerine milletimiz bu mes'uliyetin her halde bir divanı âli huzurunda tâyin edileceğini ümit etmeğe başlamıştır. Fakat Ferit Paşa kulları bu hale rağmen ikinci bir kabine daha teşkilinden içtinap etmedi! Müşarileyhin Paris Kongresinden haysiyeti milliyetimizi rahnedar edecek surette Dersaadete iadesi bu ikinci vak'ai sadaret esnasında vukua gelerek milletin emniyetine istinat etmiyen bu hükûmetin her türlü ehliyetten de mahrumiyeti bütün cihan nazarında sabit oldu. Fakat Ferit Paşa kulları mevcudiyeti milliyemize iras ettiği bu ikinci zarardan da mütenebbih olmayıp Paristen mucibi iadesi olan muhaberatı siyasiyeyi mahza muhafazai mevki endişesile tahrifen tercüme ederek süddei seniyelerine ve efkârı umumiyemize arzetti. Bu suretle hem zatı humayunu mülûkânelerini, hem mukadderatile oynadığı milleti mazlûmeyi iğfal etmiş oluyordu: Çünkü muhaberatı maruzanın metni aslileri müşarileyhin İstanbuldaki neşriyatı kâzibesinden evvel Avrupa matbuatında intişar etmiş ve Ferit Paşanın harekâtı milliyetimiz ittihatçılık şeklinde göstererek Anadoluya müdahaleyi cenebiye davet ettiği kâinata malûm olmuştu! Halbuki İzmir havalisinde namusile mukaddesatını müdafaadan başka

[1085] FO, 371/4239, 146649; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 37.

[1086] Cemil Koçak. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır* (2. baskı) içinde (s. 329). İstanbul: Timaş Yayınları.

bir şey yapamayan bunu yaparken de iradei merhametâdei mülûkânelerine istinad eden evlâdı vatan, takip ettikleri maksadı mukaddesi mükerreren hâkipayi seniyelerine arzetmiş oldukları gibi, umum Anadolu galeyanı millisindeki meşrutiyet te saltanatı seniyelerinin cihatı erbaadan maurz olduğu mehalikle sabit olmuştu. İradei milliyesini payitahtı seniyelerinde izhara imkân bulamıyan milletin alâmına tercüman olmak üzere Anadoluda in'ikat eden Şarkî Anadolu vilâyetleri Erzurum Kongresile bu defa Sıvasta münakit Umumî Kongremizi de gayrimeşru ilân eden sadrı lâhik kulları hilâfeti seniyelerinde akti içtima eden Ermeni ve Rum kongreleri mukarreratının İstanbul matbuatile ilânından hiçbir mahzur tasavvur edemiyorlar! aynı zamanda bir taraftan meşruiyet ve kanuniyet esasatına istinad etmek isterken, diğer cihetten Meclisi Millinin feshindenberi yedi, sekiz ay geçtiği halde Kanunu Esasî ahkâmını tatbik edip intihabata mübaşeret mecburiyetini de hâlâ hissetmiyorlar ve bu tarzı hareketle beraber kudreti milliyemizi de ecanip nazarında keenlemyekün göstererek makasıdı ecnebiyeyi teshil ediyorlar. Maksadı ihanetkâranelerinde muvaffak olmak için milletin ruhundan doğan teşkilâtı milliyeyi dağıtmak, devletin hakkı kazasını ecnebi ihtirasatına baziçe etmek, ordunun kuvvetini tenkis için muktedir erkânı askeriyemizi azil ve düşmana teslim etmek, şifreli muhaberatı askeriyenin çaldırılmasına Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesini salâhiyettar kılmak, birtakım düşman zabitlerinin memleket dahilinde dolaşarak vahdeti mülkiyemizi ihlâl edecek tahrikatı siyasiyede bulunmalarına muzaheret etmek, memleketi ihtilâl içinde gösterip müdahalei ecnebiyeyi davet eylemek ve ordunun şifre muhaberatını men ile esrarı askeriyeyi ifşa cüretinde bulunmak gibi herbiri bellibaşlı bir cinayeti milliye teşkil eden ahvali gayrikanuniyeye tasaddi etmekten de bir türlü sarfı nazar edemiyorlar. Vatanı bu hale getiren ve mağlûbiyetten mütevellit felâketimizi bu kadar tevsi eden, en büyük saikin hükûmeti hazıraca irtikâp edilip duran bu ihanetler olduğu her halde artık nezdi şevket vefti humayunlarınca da teeyyüt etmiştir. Bu vaziyeti nazarı itibara alan heyeti memlûkanemiz vatanı kurtaracak son bir çare olmak üzere hiçbir fırkai siyasiyeye mensup olmayacak ve iradei milliyeyi tamamile izhar ederek millete istinat edecek bir heyeti vükelânın resikâra getirilmesini tazarru ve niyaz ile böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsat ve icraatı zaruriyesini tevkife imkân olamıyacağını arzeder. Katıbei ahvalde emrü ferman savgili padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Sıvasta münakit Umumî Kongre Heyeti
Mustafa Kemal[1087]

Bâb-ı Âlî ile tüm iletişimin kesilmesi ve Sivas Heyet-i Temsiliyesinin paralel hükümet şeklinde hareket edeceğini bildirmesiyle birlikte Teşkilât-ı Milliye içerisinde huzursuzluklar meydana geldi. Mustafa Kemal'in şahsî husûmetlerini "millî işe karıştırdı"ğı, bazı vak'aları "icad" ettiği, padişahı tahtından indirip kendisi diktatör olacağı belirtilmektedir:

Fakat bu [13 Eylül'ü 14 Eylül'e bağlayan gece tamim edilen] kararların hatta daha önceki kararların bazı yerlerde tereddüd yarattığı, bazı yerlerde de benimsenmediği anlaşıldı. Nitekim Ankara vâlisi Sivas Kongresini meşru' saymıyor, Eskişehir ve Afyon ise Kongre'nin telgraflarını kabul etmiyordu. Erzincan, kararların uygulanmasından önce "Hükûmet-i merkeziyye'ye" 48 saatlik bir zaman tanınmasını istiyor, Diyarbakır'daki kolordu komutanı, hükûmetle münasebetler kesildiği takdirde bu hareketin, bazıları tarafından, "Hilâfete karşı isyan" gibi gösterileceğini söyledikten sonra memur ve askerlerin maaşları ile askerlerin yedirilmeleri için bir tedbir düşünülüp düşünülmediğini; İngilizler geniş bir işgal plânı uygulamağa girişirlerse onlarla savaşılıp savaşılmayacağını; savaşılırsa sonuçtan ne derece emin olunduğunu ve bir savaşa hareketinin vatan menfaatlarına ne denli uygun olduğunu soruyordu. Erzurum, bazı tavsiyelerde bulunuyor, Malatya, verilmiş olan kararların geri bırakılmasını ileri sürüyor, Sivas bile kararları tasvib eder görünmüyordu. Bu reaksiyon bazılarına göre, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı uyanmakta olan güvensizlikten ileri geliyordu. Çünkü, yapılan propaganda sonunda Mustafa Kemal Paşa, bazı kişilerce, şahsî fikir ve duygularına mağlûp ve diktatörlüğe hevesli bir insan olarak görülmeğe başlanmıştı. Yine onlara göre bunun en açık delili, Mustafa Kemal Paşa'nın her yazıya kendi imzasını koyması idi. Bu hal çok tenkîd ediliyor; onun, "Hey'et-i Temsîliyye ve Kongre mukarrerâtını daima imzasız, sadece Hey'et-i Temsîliyye" diye tebliğ etmesi

[1087] Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, s. 998-1000. Hâlbuki Mustafa Kemal, 20 Mayıs 1919 tarihli telgrafında Sadrâzam Ferid Paşa'yı, istifanın hemen ardından sadarete tekrar getirilerek yeni bir kabine teşkil etmesini "tam bir güven ve gönül rahatlığı ile" tebrik etmişti. Mustafa Kemal'in devrin şartlarına göre söylem geliştirdiği bu örnekte de açıkça görülmektedir.

isteniyordu, "Mustafa Kemal Paşa, Pâdişah'ı indirip yerine geçmek için fesad çeviriyor" dedikodusu her tarafa yayılmıştı, Dâhiliyye Nâzırına geçtiği telgraf ise, aleyhinde yapılmakta olan olumsuz propagandaların şiddetlenmesi için bir fırsat telâkki olunmuştu, "Bu gün Dâhiliyye Nâzırı'na öyle telgraf çekerse, şunu bunu imhâya kalkarsa, yarın kuvvet eline geçerse ne yapmaz" diye söylentiler ortaya çıkmıştı, "Bu adam İstanbul hükûmetinden ve Pâdişah'dan intikam almak için milleti sürükleyor" diyenler de çoktu.[1088]

Mustafa Kemal Paşa hazretleri kararlardan ziyade emirler tebliğine gidiyordu. Ne yapmak istediklerini her tarafa bir türlü tefsir ederek bütün şarkta ve bilhassa Erzurum ve Trabzonda mühim akisler yaptı ve Mustafa Kemal paşaya karşı müthiş aleyhtarlık başladı. Erzurum Kongresi âzaları tarafından şifâhen ve tahriren bana bu hususta birçok müracaatlara yol verdi. Erzurum hey'et-i temsiliye âzasından olup Trabzon'da bulunan Izzet ve Servet Beyler de Sıvas mukarreratını dinlemiyeceklerini bildirdiler. Oradaki vilâyat-ı şarkiye hey'etine de bunu yazmışlar ve Mustafa Kemal Paşanın telgraflarına cevap da vermemeğe başlamışlar. Propagandaların ve bana kadar söylenen ve yazılan şeylerin mahiyeti şu idi: (Mustafa Kemal Paşa padişahı indirip kendi geçmek için işler yapıyor, şimdiden diktatörlüğe başladı.)[1089]

Trabzonda İzzet ve Servet beylerin (Hey'eti Temsiliye âzasından) mütalâaları ve cevabım bu hususta halkın ve benim düşüncelerimi gösterir. Meselenin en mühim ciheti halkta ve zabitanda Mustafa Kemâl Paşaya karşı, izalesi mümkün olmayan bir emniyetsizliğin pek ileri gitmesi idi. Vak'aların icad edildiğini ve Mustafa Kemâl Paşanın bu suretle emrivâkilerle diktatörlüğe yürüdüğünü, vaktile Erzurumda iken Elâziz valisini öldürmek istediğini, onun da şimdi buna karşı hareketi aralarındaki şahsî husumeti millî işe karıştırdıklarını, Kemâl Paşanın Dahiliye Nazırına yazdığı telgrafın şahsî intikamına milleti âlet edeceğini, daha bazı şahsiyata taalluk eden sözlerle büyüyen dalgalar bana doğru köpüklerini gösteriyordu.[1090]

15 Eylül 1919. *Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkında İngiliz-Fransız mukavelesi* imzalandı. Bu mukaveleye göre *Maraş, Antep ve Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunacaktı*r.[1091] Buna karşılık İngilizlere ise Irak ve Musul vilâyetleri bırakılacaktır.[1092] *Bu değişikliğin Barış Konferansı'nın ilgili bölgeler hakkındaki nihai kararını etkilemeyeceği tasrih edildi*.[1093]

Yaver-i Ekrem-i Hazret-i Şehriyari ve Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik (Söylemezoğlu)[1094], Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine mahrem muhtıra göndererek İngilizlerin Garbî Kuvâ-yı Milliye önderleriyle resmî görüşmeler gerçekleştireceğini bildirdi:

Konya'da Onikinci Kolordu Kumandanlığına
Eskişehir'de Yirminci Kolordu Kumandanı Hamdi Bey
Balıkesir'de Ondördüncü Kolordu Kumandanlığına
Çille'de Elliyedinci Fırka Kumandanlığına
Karahisar-ı Sahip'de Yirmiüçüncü Fırka Kumandanlığına

1088 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 114-115. Mustafa Kemal, 1919 nihayetinde zuhur eden endişeyi haklı çıkaracaktır: Ömer Faruk. (2022, Ağustos 9). Kemal Atatürk Askerî Bir Diktatör Müydü? *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

1089 Kâzım Karabekir. (1951). *İstiklâl Harbimizin Esasları* içinde (s. 147-148). İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.

1090 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 236.

1091 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 208. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinin 18 Haziran 1920 tarihli haberine göre "Fransız savaş bütçe raportörü milletvekili Binazet'ye göre İngiltere bu bölgeleri Fransızlara terk etmekle, Fransa'yı sonuç alamayacağı bir tehlikeye atıyordu." Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 323.

1092 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 113, dipnot 3.

1093 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 384-385; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 281.

1094 Süleyman Şefik, İttihadçıydı; örneğin, Harb-i Umumî bidayetinde Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak Afganistan'a izam edilmişti: Cemil Koçak, *Ayın Karanlık Yüzü*, 2019, s. 55.

> Kuvayı Milliye rüesası ile yakından temas ederek arzu ve amal-i milliyemiz hakkında tetkikatta bulunmak üzere İngiltere Devlet-i fahimesi zâbitanından Binbaşı Nay Alaşehir'e, Yüzbaşı Conson Akhisar'a, Yüzbaşı Arkovinal Balıkesir'e tâyin olunmuşlardır. Bu zâbitan Osmanlı nizamiye kıtaatı ve kuvayı milliye arasında iş görecek Yunan mıntakasına katiyen geçmeyecek ve raporlarını Dersaadet'de Ceneral Milne'a ita edeceklerdir. Seyahat ve tetkikat-ı vakıalarının pek ziyade lehimize bir hüsnü niyet ve muhalâsata matuf olacağı anlaşıldığından haklarında teslihât-ı lâzımanın iraesi ve kendilerine lâzım geldiği kadar ita-yı malûmat ile hüsn-ü ihtisasat husulüne itina-yi mahsus gösterilmesi hassaten rica olunur.[1095]

16 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Osmanlı maliyesi o denli zor durumda idi ki; hükûmet 1920 Eylül ayında yetim fonlarında bulunan 600,000 liraya el koyarak tehlikeyi bir süreliğine geçiştirebildi*.[1096]

17 Eylül 1919. İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1831 numaralı mahrem telgraf gönderdi. General Milne ve Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla ayrı ayrı mülakat etmiştir. Mülakatlardaki efkar-ı umumiye şöyledir: *Mustafa Kemal'in önderliğindeki ulusal akım, Erzurum'dan başlayarak Ankara ve Sivas illerine yayıldı; şimdi de Kastamonu ve Harput'u tehdit etmeye başladı*. Robeck, Türkiye dahiliyesine dair de şu mütalaada bulunuyor: *Anadolu demiryolunun İngilizlerin elinde bulunması, bu akımın Aydın ve diğer ilçelerdeki hareketlerle birleşmesini büyük ölçüde engelliyor. Anadolu'da bağımsız bir yönetim kurma eğilimi* olan *milliyetçiler İstanbul'da, özellikle Savunma Bakanlığından büyük ölçüde yardım* görüyor. *Belki de Veliahtla temas halinde*ler. *Halkı, iktidardaki yönetimden çok, ulusal partinin temsil etmesi olağan*dır. *Esasen İstanbul'daki yönetimin yetkisi gittikçe azaldığı ve bu yönetimin imzalayacağı bir barışın etkisiz olacağı; çünkü milleyetçilerin bunu kabul etmiyecekleri, böyle bir barışın, milliyetçilere ancak silâh zoruyla kabul ettirebileceği*" açıktır[1097]:

> İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâli üzerine Mustafa Kemal'in başkanlığında Milliyetçi Partinin Erzurum'da başlıyan, Ankara'ya, Sivas'a yayılan, Kastamonu ve Harputu içine alan bir harekete giriştiler. Bize gelen haberlere göre Anadoluda hür bir cumhuriyet kurma yolundalar. İstanbul'da bir çok kimse ve bilhassa Harp Bakanlığı onlarla beraber. Bu hükûmetin kabul edeceği sulhü milliyetçiler kabul etmiyeceklerdir. Bu hareket de 1908'deki Genç Türk hareketine benzer bir şey.[1098] Alınan bütün haberlere göre millî hareket, Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru gelişmektedir. Bu hareket, İstanbul'dan bilhassa, Harbiye Nezareti'nden desteklenmektedir. Bu yeni milliyetçi parti bugünkü Damat Ferit hükümetinden ziyade halk efkârını temsil etmektedir… Hükümetin kabul edeceği bir antlaşma, barış ve huzur getirmeyecektir. Çünkü, milliyetçiler, onu kabul etmeyeceklerdir. Onlara, silâh kuvvetiyle kabul ettirmek gerekecektir. Hükümetin emirleri artık yapılmamaktadır. Ferit Paşa, eğer padişahı terketmek manasına alınmamış olsa kendisinin çekilmeye hazır olduğunu söyledi. Padişah da, kendisine ve hanedanına, pek çok eza ve hakarette bulunan bir sadrazam ve kabineyi iş başına getirmektense tahttan vaz geçmeye kararlı imiş.[1099] Başvezir milliyetçilere karşı asker göndermeyi teklif etti. Fakat bu akıllıca bir hareket olmaz, en azından iç harp başlatır. Ve daha fenası bu gruplar Mustafa Kemal'le birleşebilir. Bu mevzuda saray ve müttefikler zayıf durumdadır. Biz Mustafa

---

1095 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika No: 1073.

1096 FO, 371/5281, E 11598; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 754.

1097 FO/4159/131407; *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 763; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 142. Türkce kitabiyatta Robeck'in bu telgrafı da muhtelif eserlerce kısmen iktibas edilmiştir. Dağınık haldeki iktibasları cem etmeye çalıştık.

1098 Vesika No. 513; Aktaran: Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* 1967, s. 208.

1099 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, C. I-II; Aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, 1999, s. 101, dipnot 77.

> Kemal'e aracı göndermeyi istiyoruz.[1100] Anadolu'daki gelişmeler "III. Meşrutiyet'e" giden yol[dur.] Sultan'ın mutlak otorite ve hâkimiyeti sallanmaya başladı.[1101]

Zira Mustafa Kemal'in talimatıyla 16 Eylül'de Kastamonu Vali Vekili Osman Nuri Bey tutuklanmıştı. 19 Eylül'de Ankara Valisi Muhiddin Paşa, 24 Eylül'de Trabzon valisi Mehmet Galip Bey tutuklanacak, 26 Eylül'de ise derdest edileceğini anlayan Konya Valisi Cemal (Artin) Bey İstanbul'a intikal edecektir. Böylece Mustafa Kemal, Ferid Paşa'ya karşı "valiler savaşı"nı kazanmış olacaktır.[1102]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Orduları Kumandanı General Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın tarafı mı yoksa Mustafa Kemal'in tarafı mı tutulacaktır:

> Her ne kadar millî hareket açıktan açığa Müttefiklere karşı yapılmamakta ise de, gizliden gizliye Müttefikler aleyhine çalışıldığına eminim… Haşmetli Kral Hükümeti'nin, Anadolu Demiryolu'nun güzergâhındaki vilâyatta ilân edilen harekâta katılmamı isteyip istemediğinizi bilmek isterim: *Türk sivil idaresini destekleyeyim mi, yoksa desteklemeyeyim mi?* Eskişehir ve Karahisar'da iki Hind taburu mevcut. . . *İcabında kuvvet kullanmak suretiyle* hat boyundaki sivil idareyi destekleyip desteklemeyeceğim hakkında bir karar verilmesini istiyorum. . . Durum süratle inkişaf edebileceği için bu hususta acele cevap verilmesini rica ederim.[1103]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, General Milne'nin Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtıraya zeylen şunları kaleme aldı ve İngiliz Hariciye Nezâretine telledi: *Şu üç hedefi telif etmek fevkalâde güçtür: 1 – (Sultanın) meşru hükümetini desteklemek, 2 – Mütareke şartlarının sıkı sıkıya infazına devam etmek, 3 – Nasyonalistlerin gittikçe artmakta olan kin ve gayzları karşısında tarafsız kalarak pasif davranmak. .* . İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon, bu telgrafa 39 gün sonra, Hariciye Nâzırı tayin edilişinin 3'üncü günü 26 Ekim'de şu derkenarı düşecektir: *War Office; Hat boyundaki sivil idarenin desteklenmesi için kuvvet kullanılmamasının ve bütün müfrezelerin -şayet bunların muhafazası Nasyonalistlere açıktan açığa muhasamaya girişme tehlikesini ortaya koyuyorsa- geri çekilmesinin, General Milne'e bildirilmesini istemektedir*.[1104]

11-17 Eylül tarihleri arasındaki haftalık istihbaratı içeren muhtırada 20'nci Ordu kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın askerî bölük hareketi hakkında bilgi verildi:

> 100-150 süvari, 70 piyade, 75 milimetrelik iki top ve dört mitralyözden oluşan küçük bir askeri birlikle 9 Eylül'de Polatlı'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. 12 Eylül sabahı saat 10'da Sivrihisar'a hareket etti; oradan da Eskişehir'e gitmekte olduğu bildirildi. Eskişehir'deki komutandan sağlanan bilgiden anlaşıldığına göre, Ali Fuat'ı 7 Eylül'de hala Sivrihisar'da bulunuyor; Halil Paşa ile Küçük Talat ona katılıyordu.[1105]

Garbî Anadolu'daki Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti reisi ve Balıkesir Kongresi reisi İttihadçı Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) günlük kaydı:

> [..] Nezaretten gelen bir telgrafnamede kıtaatı askeriye ve Kuvayı Milliye rüesasıyla temas etmek üzere Alaşehire İngiliz binbaşısı Nabb?, Akhisara yüzbaşı Jhonson ve Balıkesire de yüzbaşı Turniya'nın memur edildiğini bildiriyordu. Ben bunu biraz istiğrab ettim. Hükümet veya İngilizler, kuvvetleriyle dağıtamadıkları

1100 Vesika No. 512; Aktaran: Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* 1967, s. 208.

1101 IBA, I, 131407/521/44, Belge No: 39, p. 103-107; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 206.

1102 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 104; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük*, 2007, c. 1, s. 332. Ankara Valisi Muhiddin'in oğlu *Alemdar* gazetesi başmuharriri Refi Cevad idi: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 297-298, dipnot 248.

1103 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 145.

1104 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 145.

1105 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 36.

> Kuvayı Milliyeyi İngiliz liralarıyla ve aramıza nifak koymak suretiyle dağıtmaya teşebbüs edecekler zannında bulunuyorum. Bakalım nasıl olur?[1106]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, merkezî hükûmetle telgraf iletişimini kesmeyen Eskişehir Mutasarrıfı Mustafa Hilmi'yi tehdit etti.[1107] Bizce dikkat çekici husus, Hilmi'nin İngilizler ile Sivas Heyet-i Temsiliyesi kuvvetlerini çarpıştırmak istemesiydi.[1108] Yaklaşık iki hafta sonra 4 Ekim günü fâil-i meçhul katledilecektir.[1109]

İngiliz devletinin yarı resmî gazetesi *The Times*, "Türk Haydutları İzmir Yakınında Toplanıyor" serlevhalı haber neşretti. *Haydut organizasyonu çevre halkından daha fazla asker toplayabilmek için* bekliyor *fakat köylülerin katılması şüpheli*dir. *Katılanlar ise Çerkez, Yörük, işsiz ve maceracı kimseler*dir. *Hatta bazı Yahudilerin bile zorla görütüldüğü için Bursa Hahambaşı, İstanbul'daki Büyük Haham'a şikâyette bulunmuş*tur.[1110] Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Batı Anadolu teftişine ilişkin beyanatını da "hiçbir olumsuz renk katmadan" bilakis destansı tarzda haberleştirdi:

> Kuva-yı Milliyenin disiplini, örgütü pek mükemmeldi, sayıları 15 bini buluyordu ve Padişah'a mutlak sadakatleri vardı. Mustafa Kemal'le hiçbir ilgileri yoktu ve Yunanlılara karşı ancak savunma savaşı yapacaklardı. Başlarında eski subaylar, yerel önderler vardı. Özellikle bir Yörük Ali vardı ki, 110 kişiyle tek başına dövüşebilirdi.[1111]

İttihadçı Mazhar Müfid (Kansu), şahsî düşmanlık beslediği Sadrazam Damad Ferid Paşa aleyhindeki 16 Temmuz tarihli ve Veliahd Abdülmecid imzalı muhtırayı Sivas Kongre Heyetine takdim etti. Bu muhtıra, 21 Eylül'de *İrâde-yi Milliye* gazetesinde neşredilecektir.[1112]

17-18(?) Eylül 1919. Mustafa Kemal tarafından 15'inci Alay marifetiyle Malatya'dan savuşturulan Sivas Valisi Feyzioğlu Ali Galib, Dahiliye Nezâretine iki adet telgraf göndermiş. Bu telgrafı Yüzbaşı Noel, Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği tarikiyle Dahiliye

---

1106 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920,* 1967, s. 59.

1107 "[..] Unutmayınız ki şarktan garbe ve cenuptan şimale doğru Cenabı hakka tevekkülü tam ile ve yalnız makamı Hilâfet ve Saltanat ve istiklâli millet ve devleti ilânihaye muhafaza etmekten başka bir şeyi düşünmiyen ve sel gibi akan milleti kırılmak arzusuna siz mi mukavemet edeceksiniz. Ya bu telgrafı alır almaz sizin de bir millet ferdi olmak üzere hemen arzuyu milliye tebaet etmenizi ve milli kongre tebliğatına imtisalen Hükûmeti hazıra ile irtibatınızı katederek bilcümle umurunuzda Heyeti Temsiliyeye müracaat etmenizi ihtar ederiz, aksi takdirde arzuyu milliye cüz'i bir zaman bile mukavemet edemeyeceksiniz, zâtıâlilerinden arzuyu milliye muvafakat etmenizi rica ederiz . 17/Eylül/335 Milli Kongre Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal." TİTE Arşivi, 22/7; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 74-75.

1108 Zafer Soylu. (2010). Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), s. 437.

1109 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 112, 140. Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nin Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı tayin ettiği Ali Fuad'dan (Cebesoy) Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı Vekâletine 5 Ekim 1919 tarihli telgraf: Sabık Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi, bir milliyetperver tarafından öldürüldü: TİTE Arşivi, Kutu No: 311, Belge No: 35; Aktaran: Zafer Soylu, *Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi*, 2010, s. 443. Fevzi Çakmak'ın 20 Ekim 1919 tarihli günlük kaydına göre Mustafa Kemal, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi'yi *bir milliyetperver*in katlettiğini belirtmiştir: Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 670-671.

1110 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 613.

1111 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 513-514. Ayrıca şu kaynak: The Times, 17 September 1919, *Turk Bands Gathering Near Smyrna, A New Fighting Giant*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 205.

1112 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 15. Veliahd Abdülmecid ile milliyetçiler arasındaki ilişki, müstakilen tetkik edilmelidir: "Veliahd, Mehmed IV. in zıddına olarak milliyetçilere ötedenberi açık bir temayül göstermekte idi" (Jaeschke, 1971, s. 11).

Nezâretine gönderebilmiş. Baştercüman Andrew Ryan, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya telgrafların birer suretini takdim etmek yerine mealen ve şifahen bilgi vermiş. Doğruysa, Ali Galib, Urfa'dan gönderdiği ilk telgrafında, *Sivas'taki ayaklanmanın her yönde gelişmekte bulunduğunu, bu "haydutların" amacının Bolşeviklik olduğunu, Kürtlerin ruh haleti ve geleneklerinden habersiz bazı aydınların dışında bütün Kürtlerin bağımsız bir Kürdistan'a karşı olduklarını, bu bölgelerin yabancılar tarafından işgali halinde, Bolşeviklik olacağını ve çok kan dökületeceğini, onun için Padişah'ın, karışıklığı bastırmak üzere "Müslüman" aşiretleri örgütleyecek yetenekli komutanlar atamasını öneriyor*.[1113] Ali Galib, Haleb'den gönderdiği ikinci telgrafında, *Malatya'ya geldikten sonraki olayları özetliyor. Ali Galip, aşiretlerin Malatya'yı yağma etmesini ve Noel'i korumak için, üç gün Beydağı'nda kaldığını, Noel ayrılmak istemediği için onu Akdağ'daki aşiretlere emanet ettiğini anlatıyor.* Sivas'daki *ihtilalcilerin, fakir sınıfları yabancılara karşı korumak için seferber ettiklerini, fakat ilk kurbanların zengin eşraf olacağını, onun için hiç vakit geçirmeden aşiretlerden bir kuvvet oluşturmak üzere, Padişah'ın bir komutan atamasını istiyor*.[1114]

18 Eylül 1919. Vahideddin Hân, Fransız muharrir Robert Raynaud'a beyanat verdi:

> Tahta çıktığım andan itibaren İmparatorluğun sadık bendesi sadrıâzamım Damat Ferit Paşa, emrim üzerine, ya denizde İngiliz amirali, ya da karada Fransız kumandanı ile ta üç yıl önce karşılıklı kan akıtmalara son verilmek üzere barış görüşmeleri için irtibat tesisine teşebbüs etti. Benim bu teşebbüsüme her nevi güçlükler o vakit engel oldu ve bu teşebbüs ancak daha sonra nazik General Townshend'in İstanbul'da bulunması sayesinde yeniden ele alınabildi; mamafih tarihin benim bu ilk teşebbüsümü, hem de harbe son vermek için harbedenlerden birinin en samimî jesti olarak kaydetmesi gerekir.[1115] Yunanlıların İzmir'de yerleşmeleri... tebaamızın şiddetli kin ve gayzını tahrik etti. İhtilâlcilerin; kullandıkları vasıtalarla, dâvamızın kutsiyetini lekelememeleri iktiza eder. Tebaamızı hali itaatte tutmak, hem onların hem de bizim istiklâlimizi. . . korumak istiyoruz.[1116] Allah huzurunda mukadderatlarından mesul bulunduğum milletim için de hürriyet

---

1113 FO, 371/4192, 140436; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 570-571.

1114 FO, 371/4192, 140436; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 571.

1115 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 2.

1116 Journal de Débats, 22 Eylül 1919; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 141. Örneğin Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanı Demirci Mehmed Efe ve çetesi, 18 Haziran 1919'da "Bozdoğan kasabasını basarak jandarmaları öldürdü": Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 329. Örneğin Yunan'ın geri çekilerek boşalttığı Nazilli'ye 20 Haziran'da giren Kuvvacı Yörük Ali ve çetesi, şehri gece boyunca yağma etmiştir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 332. Örneğin Kuvvacı Çerkes Ethem, çetesinden iki kişiyi mukatele eden Poyrazlıları "cezalandırmak" için bütün bir Salihli şehrini dört adet mitralyöz ile yaylım ateşine tutmuştur: "Âkif beyle görüştüm. Bana Salihlide Edhem beyle Poyrazlılar arasındaki vakanın sebebi zuhurunu anlattı. Poyrazlıların sureti katiyede Edhem beyle uyuşmak için 15-20 atlı Salihliye gelip Kemerli hanına inmişler ve orda yemek yemişler. Bunlardan Kebeşoğlu Osman ile Uzun Abdullahın oğlu Çerkez Mustafa ellerini yıkarken karşıdaki dükkânda bekleyen Edhem beyin Çerkezleri ateş edip bu iki kişiyi şehit etmişler, bunun üzerine Poyrazlılar da bilmukabele iki Çerkez katletmişler ve ateş sabaha kadar devam etmiş. Ertesi gün Edhem bey, dört mitralyozla bütün şehre ateş etmiş." Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 56. Örneğin, Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarında çıkan ayaklanmaların bastırılması için vazifelendirilen Çerkes Edhem, Demirci Mehmed Efe, Topal Osman "gibi çetecilerin, ayaklanma yörelerinde reva gördükleri mezalim ve şiddetlerle millet ve ülke gerçekten belalara uğramıştı" Ahmet İzzet Furgaç, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 83. Örneğin Siirt mebusu Mahmut (Soydan) Aralık 1920 Ankarası'nı tarif ederken bahseder ki "Bolşevik Sefarethanesi ziyaretçilerle dolup boşalıyor. Ankara civarında grup halinde gezen çeteler; Bolşeviklik namına köylüleri soymakta, sıkmakta devam ediyorlar. [..] Ankarada komünist elebaşıları [..] Bunların çoğu meb'usturlar." Milliyet, 24 Nisan 1933, s. 8. Nitekim bir gün Mustafa Kemal, Falih Rıfkı'ya (Atay) şöyle demiştir: "Kuvayı Milliye'ye inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler": Falih Rıfkı Atay. (1999). *M. Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs* içinde (s. 110). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. Dolayısıyla denilebilir ki Harekât-ı Milliyenin mahiyeti ve usûlü millî birliğin önünde engel teşkil etmeye başlamıştı: "Damat Ferit ile ona (Paris'te bulunduğu sırada) vekâlet eden Sabri Efendi, hiçbir şans tanımadıkları Kuvayı Milliyenin mücadelesini

> istiyorum. . . İzmir adı uzak vilâyetlerimize kadar aksetmekte, gerek milletim ve gerekse şahsım tarafından kabul edilemiyecek hakaret ve tehditler olarak kalplerimizin en derin köşelerine kadar nüfuz etmiş bulunmaktadır.[1117]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Kiraz Hamdi Ankara'ya gidemedi. 20 K[af]* [20'inci Kolorduya] *Eskişehir merkez ittihaz olundu. Ankara şimendifer hattı üzerindeki bir demir köprü bozulmuştur. İngilizler Kütahya'ya ve Eskişehir'e asker gönderiyorlar*.[1118]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi, Sivas Kongresini şöyle tavsif ediyor: *İstanbul Hükümeti'ne düşman milliyetçi bir kongre*.[1119]

19 Eylül 1919. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Robeck'in Curzon'a göndermiş olduğu 7 Eylül tarihli 1820 numaralı mahrem telgrafa derkenar yazdı. *M. Kemal'den "Türkiye'nin Lenin'i" olarak söz edildiğini, ancak onun, bu Rus önderinden daha pratik yeteneği olduğunu, askerlere ilham vermede Enver Paşaya benzemekle birlikte ondan daha üstün bir kafaya sahip olduğunu* belirtiyor.[1120]

İngiliz *The Observer* gazetesi, Paris mahreçli haber neşretti. *Amerikan Senatosu'nun tutumunun belirlenmesine kadar Türkiye hakkında konferansta bir işlem yapılmayacağı, Amerikalıların da kasımda Fransa'da yapılacak seçimleri bekledikleri* bildiriliyor.[1121]

Garbî Anadolu'daki *Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak* heyeti reisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), Şark'taki Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'in Sivas "Umumî Kongre"si davetini şöyle yorumladı: *Ben, bundan Sivas Kongresinin muvaffakiyetle içtima edemediğini yani mazharı rağbet olmadığını anlıyorum. Ve zaten oraların teşkilât ve kuvvetinin de bizden fazla ve mükemmel olamadığını zannediyorum. Bütün dünya ve âlemi medeniyet elân daha şantaj ve blöfe aldanıyor*.[1122]

Sivas'taki Mustafa Kemal, Erzurum'daki Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Buna göre İngilizler Mustafa Kemal'in lehindedir:

> Amerika'lılar, Fransız'lar ve hattâ İngiliz'lerle pek ciddî temas hâsıl olmuş ve bunların Sıvasa kadar gelen sahibi salâhiyet memurini lehimizde bizimle hüsnü münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvvayi Milliyenin bir iki kişinin eseri tahrikâtı olmayıp tamamen millî ve umumî bir şekil ve mahiyette olduğu ıttılaımız dahilinde (..) murahhaslarına bildirmişlerdir.[1123]

Mustafa Kemal, Urfa Mutasarrıfına telgraf keşide eyledi: *Heyet-i Temsiliye ve Sıvas'ta yapılan Genel Kongre'nin kararları ve eylemleri hiçbir bakımdan İtilâf Devletlerine saldırı biçiminde olmadığı*

---

kabul etmemelerine rağmen, mücadelede mânen haklı olduğunu reddedemiyorlardı. Bu cümleden olarak Damad Ferid'in 23 Haziran'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle denilmekteydi: *Hiçbir hükümet halkın iradesi ne karşı gelemez, vilâyetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatansever komitelerin nümayişlerinden ve İstanbul'da akdedilen mitinglerden yalnız ve tek değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklâl!*" Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 132. Vahideddin Hân'ın "ihtilâlciler" ifadesiyle "Kongre'nin 12 Eylül'de ittihaz etmiş olduğu *Kat'ı muhaberat* kararını -çünkü Telgraf Başmüdürü Refik Halit *sevgili Padişahımıza* gönderilen telgrafları alıkoymuştu- ima etmiş olduğu aşikârdı. Telgrafhanelerin işgalleri şüphesiz bir ihtilâl hareketi idi." (Jaeschke, 1971, s. 142).

1117 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 87.

1118 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, s. 666.

1119 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 109.

1120 FO/4159/131054; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 120.

1121 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 614.

1122 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 59.

1123 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 273-274.

Kongre'nin dünyaya duyurulan bildirisinde görüldükten başka, yapılan işlerle de kanıtlanmıştır. Bu gerçek, giderek bütün açıklığı ile anlaşılacaktır. Bu nedenle İngiliz Hükümetinin taşıdığını sandığınız görüşte, çok büyük bir yanılgı vardır. Size bu yolda telkinlerde bulunanlar, oradaki İngiliz işgal kuvvetleri ilgilileri ise, onların da sanılarındaki haksızlığı gidermek millî ve vicdanî bir ödevdir. Burada ve her yerde bulunan İngiliz ve öteki İtilâf Devletleri temsilcileri gerçek durumu tamamen görmüşler- ve milletin meşru girişimlerindeki haklılığı ve doğruluğu kabul etmişlerdir.[1124]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Trabzon'dan Anadolu'ya sızan Bolşeviklerle ilgili ne gibi tedbirler alındığını* Trabzon valisinden sordu.[1125] Diğer bir şifreli ve "gayet müstacel" telgrafında, Ferid Paşa Anadolu'daki cereyana dair şu mülahazasını beyan etti:

> Anadolu'da serzedei zuhur teşekkülât İzmir'in istilâsile anı takiben Yunanlılar tarafından ika' edilen mezalimi vahşiyane vilâyatı şarkiye hakkında bedhahanenin au kast işaa eylediği havadisin inzimamından husule gelip fakat bazı menfaat cûyan bu felâketi milliyeden istifade kaydına düşmüş olduğundan Devleti Osmaniyenin bir cüz'ü gayri münfekki olan İzmirin istilâsı ve fecayii malûme hükûmeti seniyeyi ne derece dilhun etti ise Anadolu ahvali de o derece düçârı teessüf etmektedir. Devleti Osmaniye mukaddema aktedilmiş olan bir mütarekename hükmünce terki silâh etmiş ve orduları terhis edilmiş olduğundan bugün elinde siyasetten başka bir silâhı müdafaa bulunmamaktadır. Dört aydan beri İzmir hâdisesi hakkındaki teşebbüsatı mütevaliye biinayetullahı taalâ makrunu muvafakiyet olarak düveli İtilâfiye tarafından oraya yirmi gün mukaddem bir hey'eti tahkikiye gönderilmiş olduğu ve lehimizde zuhuru muhakkak olan netice delâletile eyaleti Osmaniyeyi Yunanlı'ların tahliyesi kaviyyen ümit edilmekte bulunduğu halde Anadolu hâdisesi bu netayici harbiyeyi imha edebilir.[1126]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan bir Fransız radyo servisine beyanat: *Anadolu Bolşeviklerden etkilenen grupların eline düşmekte*dir.[1127]

> Kemal'in sık sık ifade ettiği sadakat söylemleri Vahdeddin'i ve özellikle de, milliyetçilerin gizli Bolşevikler olduğuna inanan (Mustafa Kemal' in antikomünist bir görevle yollandığı varsayımı lehine bir nokta) Damad Ferid'i ikna etmemişti. Anadolu'daki sivil idareler, İstanbul'un talimatlarını kademe kademe yanıtsız

---

1124 Atatürk, *Nutuk II*, s. 1020; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 246-247.

1125 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 117; "Trabzon Valisi Galib Beye Hariciye Nezaretine tevarüd eden haberlere nazaran birtakım bolşeviğin sevahili Osmaniyeye geçerek Samsun ve Trabzon tarikile Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. Harekette bulunduk, ictimaı min duhul ve dahili mülkte Bolşevizm ehreminin intişar ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedbir ittihaz edilmiş olduğunun izah ve iş'arı. Damat Ferit" Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 277. Mustafa Suphi'ye bağlı bir ekip, Mayıs 1919'da, Karadeniz'deki bir sahile muvasalat etmiştir. Havza'da iken Mustafa Kemal'le görüşen Bolşevik mümessilleri olabilirler: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2000, s. 103-104.

1126 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 1960, s. 275-277. Bazı mühim farkları haiz olduğu halde bir başka transkript metin: "Anadolu'da serzede-i zuhûr-ı müşkülât İzmir'in istilâsıyla bunu takiben Yunanlılar tarafından ika edilen fecâyi-i vahşiyanenin vilâyat-ı şarkîye hakkında bazı bed-hâhların işâa eylediği havadisin inzimamından husûle gelip, fakat, bazı menfaatcuyân bu felâket-i milliyeden istifade kaydına düşmüş olduğundan Devlet-i Osmaniye'nin bir cüz-i gayrı münfekki olan İzmir'in istilâsı ve malûm facialar hükûmet-i seniyeyi ne derece dilhûn etti ise Anadolu havalisini dahi o derecede esef nazarları ile göstermektedir. Devlet-i Osmaniye mukaddema akdedilmiş olan bir mütarekenâme hükmünce terk-i silâh etmiş ve ordularını terhis eylemiş olduğundan elinde siyasetten başka bir müdafaa silâhı bulunmamaktadır. Dört aydan beri İzmir hâdisesi hakkındaki mütevâli teşebbüslerin muvaffakiyete yakın olarak İtilâf devletleri oraya yirmi gün önce bir tahkik hey'eti göndermiş olduğu ve lehimize zuhuru muhakkak olan netice delâletiyle Osmanlı eyâletlerini Yunanlıların tahliyesi kuvvetle ümit edilmekte bulunduğu halde Anadolu hâdisesi bu hayırlı neticeleri imha edebilir." Başbakanlık Arşivi, siyasî karton 34/54, sadaret, Numara 344366; Aktaran: M. Tayyip Gökbilgin. (2011). *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına* içinde (s. 266-267). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1127 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84, dipnot 27.

bırakmaya başlayınca da Sadrazam, isyancılara karşı destek talepleriyle müttefiklere başvurur oldu. Ama İngilizler kendisine destek çıkmadılar ve Eylül ayının sonlarında Ferid istifa etmek zorunda kaldı.

İngilizlerin tutumu her daim aşırı muğlak olmuştur. Bu, ikili üçlü oyunların oynandığı, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı bir hikâyedir.[1128]

Diğer bir deyişle Sadrazam, Anadolu'daki İTC-Alman-Bolşevik koalisyonunu tedib için izam ettiği mirlivanın da İttihadçı olduğunu, kandırıldığını görmüştür. Fakat Mustafa Kemal, mezkûr koalisyonun tasfiyesi için İngilizlerle de anlaşmıştı. Damad Ferid-Mustafa Kemal mücadelesinde ise İngilizler elbette silâh kuvvetini deruhte eden Mustafa Kemal'i koruyub kollamaktadır. Örneğin, İngiliz Yüzbaşı Harold Armstrong da; İngiliz'in Padişah otoritesini sınırlandırdığını, zedelediğini ve Mustafa Kemal'in tedibine vukuatın en başından itibaren izin vermediğini, *elini kolunu bağla*dığını itiraf etmiştir.[1129]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Trabzon'dan Anadolu'ya sızan Bolşeviklerle ilgili ne gibi tedbirler alındığını* Trabzon valisine sordu. Ferid Paşa'ya göre Anadolu'daki millîciler, Yunan'ın İzmir'den tahliyesi girişimlerini tehlikeye düşürmektedir.[1130]

Trabzon Valisi Galib Beye

Hariciye Nezaretine tevarüd eden haberlere nazaran birtakım bolşeviğin sevahili Osmaniyeye geçerek Samsun ve Trabzon tarikile Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. Harekette bulunduk, ictimaı min duhul ve dahili mülkte Bolşevizm ehreminin intişar ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedbir ittihaz edilmiş olduğunun izah ve iş'arı.[1131]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan bir Fransız radyo servisine beyanat: *Anadolu Bolşeviklerden etkilenen grupların eline düşmekte*dir.[1132]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sadrazam'ın 19 Eylül tarihli telgrafına ilişkin birtakım kolordulara, muhtelif heyet-i merkeziyelere ve Samsun'daki İngiliz Yüzbaşı Salter'e elyazma fakat tarihsiz bir muhtıra keşide eyleyecektir. Mustafa Kemal, kendisinin Sovyet Rusya'yla işbirliğini inceleyen merkezî hükümeti hainane davranmakla suçlayacaktır:

1- 19 Eylül târihiyle Dâmâd Ferîd Paşa tarafından Trabzon Vâlîsi Galib Bey'e keşîde olunan bir telgrafnâmede takım takım Bolşeviklerin sevâhil-i Osmâniyye'ye geçerek Samsun, Trabzon tarîkiyle Anadolu'ya dâhil oldukları ve binâen aleyh; dâhil-i memleketde Bolşevizm usûlünün intişâr ve tevessüünün men'i hakkında ne gibi tedâbîr ittihâz edilmiş olduğu istîzâh edilmekdedir. Bu iş'ârın da kizb-i muhakkak olduğunu milletimize isbât için hiçbir söze hâcet olmadığı kanâatindeyiz. Yalnız âmâl-i milleti başka bir sûretde göstermek için Ferîd Paşa'nın irtikâb-ı cinâyâtda ne derece ileri gitdiğine nazar-ı dikkat-i umûmiyyeyi celb ile iktifâ' ederiz. Hükûmet-i Merkeziyyenin pek hâin-âne olan tezvîrâtı ile milleti Avrupa'ya karşı ithâma kalkdığı kemâl-i hayret ve teessüfle görülüyor. Kalb ve vicdânını menâfi'-i ecnebiyyeye satan birtakım kesânın aslı ve fi'li milletimizce mechûl bir nâm ve bahâne tasnî' ederek mefkûre-i istiklâl-i milleti boğmağa ve milletin lehü'l-hamd kendi kuvvetiyle şimdiye kadar hâsıl etdiği te'sîrât-ı haseneyi ihlâle çalışdığı ayânen anlaşılıyor.

1128 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 55. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

1129 "1919 yılının ilk aylarında ve 1920 yılında Sultan, eğer maddi ve manevi desteğe ve bir çıkış yoluna sahip olsaydı Mustafa Kemal'in daha ilk teşebbüslerinde gerekli dayatmaları yapabilir ve haklı çıkardı. Halkı kendisine hâlâ sadıktı ve onu kurtarmak için savaşmaya razıydı. Sadrazam'ını, tehlike konusunda uyarması ve eyleme geçebilmek için izin istemesi amacıyla derhal elçiliklere yolladı. İstenilen izin verilmedi. Eli kolu bağlanmıştı." Harold Armstrong, "Turkey in Travail", 1925, s. 110-115; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 58.

1130 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 117.

1131 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 277). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

1132 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84, dipnot 27.

Devletimizin menâfi'-i esâsiyye ve hayâtiyyesini, düşmanların nef'ine şimdiye kadar müteaddid def'alar ihmâl ve ihlâl ve dâhil-i memleketde şûriş ve teferruka ihdâsına bi'z-zât nâzırlarıyla ve düşman ordusuyla ibtidâr eden bir hey'et-i hükûmete tekmîl millet alenen adem-i i'timâd izhâr eylemiş iken hâlen muhâfaza-i makam hırsı ve menâfi'-i ecnebiyyeyi müdâfaa hevesi ile milleti hakk kelâmından mahrûm ve Pâd-şâh-ı muhteremine arz-ı tazallümden memnû' bırakılıyor. Dâhil-i memleketde âsâyiş ve inzibât lehü'l-hamd yolunda ve herkes iş ve gücünde iken gûyâ âsâyişsizliğin bahâne edilerek millet arasında nifâk ve (mukatele) ihdâsına çalışılıyor ve her tarafdan vâki' olan istirhâmât ve mürâcaata rağmen hâlâ Zât-ı Şevket-Simât-ı Hazret-i Pâd-şâhî milletin âmâl ve metâlibinden mechûliyyet içinde bırakılıyor. Bu derece hâin-âne makaside âlet olan ve gayr-i meşrû' sûretde millete cebr ve tahakküm gösteren hey'etin hiçbir mevki'-i meşrûiyyeti olmadığını ve milletin kendilerini hiçbir sûretde tanımadığını ve umûm efrâd-ı milletin hukuk-ı âliye-i hilâfet ve saltanatı ve istiklâl-i millet ile hukuk-ı mukaddese-i meşrûtiyyeti müdâfaaya âmâde ve şâyân-ı emn ve i'timâd recülden mürekkeb bir hey'et-i hükûmet mutâlebesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Temsîliyyesi bu vesîle ile bir kere daha beyân eyler ve bütün bu ma'rûzât-ı muhikkaya rağmen Hükûmet-i Merkeziyyenin ecnebî kuvvetiyle memleketde nifâk ve mukatele ihzârına fi'len tevessülü görüldüğü hâlde tevellüd edecek avâkıb-ı vahîme ve netâyic-i fecîanın tekmîl mes'ûliyyeti böyle bir mukateleyi ihzâr eden gayri meşrû' hükûmet erkânına âid kalacağını ve milletin kendi âmâl ve kanâat-i sâdıkasına bütün kuvvetiyle musirr ve merbût kalacağını tekmîl âlem-i medeniyyete i'lân eyler.

2- Bu beyân-nâmenin en küçük makamâta, nevâhî ve kurâya kadar teblîgi ve sûret-i teblîg netâyicinin iş'ârı Hey'et-i Temsîliyye karârıyla arz olunur. (İ'tilâf mümessillerine yazılmayacakdır.)

Hey'et-i Temsîliyye nâmına
Mustafâ Kemâl

1- 15. Kolordu Kumandanlığına
2- 13. Kolordu Kumandanlığına
3- 20. Kolordu Kumandanlığına
4- 3. Kolordu Kumandanlığına
5- Niğde'de 11. Fırka Kumandanlığına

1- Erzurum Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
2- Trabzon Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
3- Sivas Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
4- Diyarbekir Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
5- Elaziz Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
6- Bitlis Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
7- Van Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
8- Kastamonu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
9- Ankara Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
10- Bolu Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
11- Samsun Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
12- Konya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
13- Kayseri Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
14- Erzincan Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
15- Bursa Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
16- Edirne Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
17- Niğde Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
18- Antalya Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
19- Adana Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
20- Karesi Vilâyetine ve Hey'et-i Merkeziyyesine
21- Dersaadet Şehr-emânetine

İ'tilâf Mümessillerine

1- Samsun'da Mutasarrıf Hamîd Bey vâsıtasıyla Mösyö Solter'e
2- Fransız Bruno Defadre (Sivas'da)

3- Amerika Cenerali Harbord'a [(15. K.) vâsıtasıyla]
4- Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığı vâsıtasıyla Amerika Mîr-alâyı Mister Jakson'a[1133]

Yüzbaşı Noel, Urfa'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine telgraf gönderdi. Belirttiğine göre *Kürtçülük alerjisi,* Sivas Valisi Feyzioğlu Ali Galib'in *kabahati*ydi. Kürdler mıntıkadaki nüfusun %50'sini teşkil etmektelerdir. *Gördüğüm aşiretler bir Kürt'ün vali olması halinde onun buyruklarını dinleyecekleri konusunda ısrarlıydılar. Majesteleri hükümetine dost olduklarını bir İngiliz işgalini iyi karşılayacaklarını söylemişlerdir*.[1134] Noel'in bu telgrafına bakılırsa, Feyzioğlu Ali Galib, İngiliz-Kürd ayrılıkçılar misakının aleyhine faaliyet icra etmiş görünüyor. Örneğin 20 Eylül 1919'da, Badirhanî Halil Rahmi yerine Elaziz mebusu Asım, Dahiliye Nezâreti tarafından Malatya Mutasarrıfı tayin edilmiştir.

19-21 Eylül 1919. Sivas Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'in Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza'ya gönderdiği telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Mustafa Kemal, Sivas Valisi Feyzioğlu Ali Galib'in tutuklama girişimlerine karşı kendisini ikaz ettiği için (aynı zamanda bir Karakol Teşkilatı üyesi olan) Urfa Mutasarrıfına teşekkür etmiş ve Sivas Kongresi ile Heyet-i Temsiliye kararları hakkında O'nu bilgilendirmiş durumdadır.[1135]

عادل بك طرفندن قوای ملیه یی
تشکیله مأمور ایدیلن رفقط اشبو
مأموریتنده احراز موفقیت
ایله مکدن اوزاق قالمش اولان
معمورة العزیز والی سابق
علی غالب بك

Fotoğraf. *Âdil Beğ tarafından Kuvâ-yı Milliyeyi tenkile memur edilen ve fakat işbu memuriyetinde ihraz-ı muvaffakiyet eylemekden uzak*

1133 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Temmuz 2019, Yıl 68, Sayı 145, s. 227-228, Belge No. 60-2, 60-3.
1134 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 571-572.
1135 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 33.

Feyzioğlu Ali Galib Vak'ası, Mustafa Kemal tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmış ve bu hamle Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın ıskât edilmesinde esaslı bir âmil olmuştur.[1137] Mustafa Kemal, Ekim 1927'deki *Nutuk*unda, Padişah'ı da bu şebekeye sonradan dahil etmek fırsatını elbette kaçırmayacaktır.[1138] İşin ilginç taraflarından birisi, Kuvâ-yı Milliye hizmetkârlarından Dahiliye Nâzırı Âdil'in telgrafları *Dâhiliyye Nezâreti'nin o esnâda bütün vilâyetler için isti'mal ettiği ma'ruf ve ma'lûm 2 numaralı şifresi ile* Feyzioğlu Ali Galib'e göndermesi ve bu suretle gerekli tedbirler alınsın için millîcilerin nazar-ı dikkatine sunmasıdır.[1139] İşin ilginç taraflarından ikincisi ise; Feyzioğlu Ali Galib, Mustafa Kemal'in talimatıyla Eylül 1923'te Divan-ı Harb'de yargılanacak ve fakat 8 ayrı idamlık suç isnadından da beraat edecektir.[1140] İngiliz yıllık raporu göstermektedir ki Binbaşı Noel'in Ali Galib Vak'asına dahli yoktur.[1141] Baştercüman Andrew Ryan'ın belirttiğine göre Binbaşı Noel, Mustafa Kemal'i derdest etmek için değil, bölgedeki Kürdlerin muhtar veya müstakil bir devlet kurup kuramayacaklarını tetkik için mıntıkaya gitmişti:

kalmış olan Ma'muretü'l-Azîz Vali-yi Sabıkı Ali Galib Beğ.[1136]

> Eylül başında, Majestelerinin Hükümetinin belirli bir hareketi, ateşi daha da körükledi. Tamamen iyi niyetle, Mezopotamya'daki Kürtler konusunda deneyimi olan Yüzbaşı Edward Noel'i, Kürtlerin yaşadığı bölgedeki durumu incelemek ve özellikle o bölgedeki özerklik veya bağımsızlık taleplerini değerlendirmek amacıyla göndermeyi planlamışlardı. Yanında, eskiden egemen olan ailelerden birinin, Bedirhanların iki üyesi vardı. Bölgeye ulaşmaları, Yüksek Komiserliğin isteği üzerine, İstanbul Hükümeti tarafından Noel'in görevini kolaylaştırmak amacıyla yerel yönetimlere gönderilen talimatlar sonrasında, Sivas kararlarının kabul edilmesiyle hemen hemen aynı zamana denk geldi. Harput Valisi merkezi hükümete sadık kaldı, fakat ekip Malatya'ya ulaşınca, Noel, yerel yönetim tarafından kötü karşılandı ve yanındakiler tutuklandı. Noel masum bir şekilde, Yüksek Komiserliğe basit bir dille şikâyetini dile getirdiği bir telgraf çekti ve telgrafı aldığım zaman, tutanağa yazdığım gibi, kıyametler koptu. Milliyetçiler olayı ve Dâhiliye Nazırlığı ile Vali arasındaki yazışmaları -ki, bunları yayınladılar- Damat Ferit Paşa ile İngilizler arasında hain bir komplo olduğuna ilişkin kanıt olarak değerlendirdiler.

1136 Tasvîr-i Efkâr, 7 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 2863, s. 1.

1137 "Milliyetçilerin kongresi sürerken Hindistan ordusundan İngiliz Yüzbaşı Edward Noel [..] Türk milliyetçi direnişini baltalamak yerine, Mustafa Kemal'e bir propaganda silahı sağlamış oldu. [..] Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa hükümetini gözden düşürmek için bu olayı en geniş biçimde kullandı." T. G. Fraser, A. Mango & R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* 2011, s. 198.

1138 "Efendiler, Ali Galip teşebbüsünün, padişahın ve Ferit Paşa hükûmetinin ve ecanibin müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arzettiğim vesaika muttali olduktan sora, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannındayım."Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 99.

1139 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 108.

1140 Sadi Borak. (1980). *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları* içinde (s. 330-331). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

1141 "Majestelerinin Hükümeti 1919 yazında Mezopotamya servisinden Kürt Meselesi konusunda uzman Binbaşı Noel'i tetkik amaçlı olarak güneybatı Kürt bölgesine göndermiştir. Binbaşı Noel'e, Bedirhan ailesinin iki mensubunun da içlerinde bulunduğu bazı önemli Kürt şahsiyetleri refakat etmiştir. Bu ziyaret ne yazık ki, Damat Ferit Paşa'nın Kürt bölgesinde ayrılıkçı Türk milliyetçilerine karşı başlattığı ve başarısızlıkla sonuçlanan saldırı girişimi ile aynı zamana denk gelmiştir. Binbaşı Noel, bu askeri operasyonların idaresinden sorumlu Harput Valisi ile aynı anda Malatya'ya varmıştır. Her ikisi de sonuç vermeyen bu girişimlerin ardından hiç vakit kaybetmeden Suriye'nin kuzeyindeki İngiliz hattının gerisine çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk milliyetçilerine göre bu askeri girişimler, İngiltere ve Ferit Paşa arasında Türkiye'nin bölünmesi amacıyla bir tür işbirliğine gidilmiş olduğunun açık bir göstergesidir." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 143-144. "İngiliz Baş Tercümanı Ryan, *Noel yalnız istihbarat için Malatya'ya gitti. Ali Galip ile karşılaşması teessüf edilecek bir aksi tesâdüftür* demişti. Çünkü daha 10 Temmuz 1919'da ona, *Türklere karşı entrikadan ve Mustafa Kemal'e karşı bulunmaktan kaçınması* bildirilmişti. Biraz sonra, 21 Temmuz 1919'da, Amiral Calthorpe da ona *Kürt propagandasından sakınmasını* ihtar etmişti." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 109, dipnot 49.

> İç kısımlardaki olaylar, İstanbul'daki durum üzerinde o kadar büyük bir etki yarattı ki Ferit, Ekim başında istifa etti. Yerine, kendi türündeki birçok insan gibi, tahta bağlı olan fakat genel olarak saygı duyulan eski asker Ali Rıza Paşa getirildi. Ali Rıza Paşa yeni hükümeti kurdu ve bu hükümet, iç kısımdan gelen talepler doğrultusunda, hemen seçim yapılmasını emretti.[1142]

Calib-i dikkat bir tarihî tekerrür: *Yüzyıl kadar önce Kuzey Amerika'nın Britanya'ya ait bölgesinde Kral George'un generallerinin "Kızılderilileri" kendi akraba ve soydaşlarına karşı kışkırtması kolonicilerin devrim ateşini benzer şekilde körüklemişti*.[1143]

20 Eylül 1919. Vahideddin Hân beyanname-yi hümâyun neşretti. *Muhafaza-yı hukuk* tamlamasını kullanmış olması dikkat çekicidir:

> Bugünlerde Anadoluda serzede-i zuhûr olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürudeden telgrafnamelerden vâsıl-ı sem'i ıttılaımız olmuştur. Bu hal esef-i iştimâl İzmir işgali ile anı takip eden vakayii fecianın Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesi mukadderatı hakkında işaa edilen rivayâtın efkâr-ı ahalide hâsıl ettiği teessürat neticesi olup vukuat ve şayiat-ı mezkûreden bilcümle efrad-ı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen teessürat pek amîk ve hukuk-u dövlet ve milletin sıyaneti emrinde sarr-ı mahasal gayret etmek cümlemiz için pek tabiî ise de şu ân-ı mühimde hükûmet ve millete terettübeden vazife, teşebbüsat-ı ma'kulei siyasîyeye ve ittahazâray-i umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmaktan ibarettir. Hükûmetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve milel-i mütemeddinesinin nazarıdikkat ve müveddetini celbile mahalline bir hey'eti mahsusa i'zâm ve bîtarafane tahkikata iptidar olunarak enzar-ı medeniyette hakkımız tezâhür etmekte bulunduğu ve Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesine dair olan rivayât ve şayiata karşu da hükûmetçe hertürlü teşebbüsattan hâli kalınmayıp zaten vahdet-i milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve tedbir olmadığı halde dahil-i memalikte âsayiş ve inzıbatı sektedar ve nüfuz-u hükûmeti haleldar eyliyecek hergûna harekât ve efrad-ı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafii esasiye ve hayatiyyesiyle kabil-i te'lif değildir. Bâzı kimseler tarafından memleketin vaz'iyyet-i hakıkıyyesini tebdil ve gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet vücûdü ilân edilerek hakkımızda Avrupa efkâr-ı umumiyesinin taglît kılınması menafii âliyei memleketi külliyen rahnedar edebileceği gibi bilvücuh şayanıteessüf olan bu hâl şerait-i kanuniye dairesinde biranevvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçar-ı teahhurât ederek sulhün takarrübetmekte bulunduğu bir sırada vücudü lâbüdd olan Hey'eti Meb'ûsânın içtimaını ta'vîk ve bu yüzden hükûmetin müşkilâtını tezyideyliyecektir.
>
> Bugün umum efrad-ı milletimden intizarım hâl ve mevkıin nezaketini bittakdir muhafazai sükûn ve itidal ve ahkâm-ı kavanine ve evamir-i hükûmete temamii ittiba' ile memleketin intizam ve asayişini muhil harekâttan içtinabeylemek ve bu suretle karîben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı Murahhasları konferansı muvacehesinde milletle hemahenk olarak isbat-ı mevcudiyet edebilmektir.
>
> Altıbuçuk asırdanberû Avrupa muvazenesinde bir âmil-i mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini Devlet-i Osmaniyyenin mevki' ve haysiyyetini te'min edecek bir sulha karîben nailiyyetimizi eltâf-ı süphaniyyeden ümidetmekteyim. Düvel-i Muazzamanın hissiyat-ı nesfetkârâneleri ve hakikate gittikçe nüfuzetmekte olan Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği bu ümmidini tevsik eylemektedir.
>
> Hükûmetin hertürlü müşkilât-ı dahiliyeden masûn kalarak takviyesi ve memleketimizin hertarafında ahkâm-ı kavanine harfiyyen riayetle sunûf-ı tebaamızın mahfuziyet-i hukuku ehass-ı âmalimiz olup hey'eti hükûmetimizin de bu babdaki amâl-i hümayunumuzu tamamiyle rehber-i hareket ittihaz edeceğine eminim.
>
> Şu efkâr ve amâl-i halisanemizin memalikimizin her cihetine neşr-ü tamîmile sadakat ve hamiyyetlerinden mutmain olduğum bilcümle efrad-ı milletimin sem'i ıttılaına îsalini irade ederim.[1144]

1142 Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 126.

1143 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 198.

1144 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1954, Sayı 10, Vesika No: 221.

Mustafa Kemal, 20 Eylül 1919 tarihli Padişah beyannamesinin Anadolu halkına okunmasını engellemektedir.[1145]

Mustafa Kemal, Amerikan Manda Tetkik Heyeti reisi Tümgeneral James G. Harbord'a, siyasî rejimi değiştirmek ve hılâfet-saltanat makamını birbirinden ayırmak istediğini belirtti: *Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan'ın ise, sadece manevi unvanı olmalı*.[1146]

Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi tarafından 9 Eylül'de Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı tayin edilen Ali Fuad (Cebesoy), Eskişehir'e beyanname neşretti. Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî ile iletişimi kopardı; İngilizlere ılımlı mesajlar verdi:

> Bütün Anadolu vilâyetleri Müslüman halkını bihakkın temsil eden millî kongre kararlarına tevfikan teşkilâtı asliyesini muhafaza etmek şartile Eskişehrin hükûmeti merkeziye ile irtibat ve alâkasını kesmesini ve millî kongre heyeti temsiliyesine merbutiyeti temin maksadile Eskişehirdeki muslihane teşebbüslerimize muhalefette bulunulmamasını İtilâf devletleri namına Eskişehirde bulunan İngiliz askerî kuvvetleri kumandanlarından son derece rica ederiz. İngiltere gibi kadîm ve hürriyetperver bir milletin Türk milletinin bu meşru hareketine karşı hiçbir muhalefet tasavvur edemeyiz.[1147]

İngilizler işgâl etmiş oldukları Merzifon'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi[1148]:

> Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifondaki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir.[1149]

> Jeneral Salli Kledin Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabitinden mürekkep idi- İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı milliyemize kat'iyyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbula naklettiler.[1150]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi. Telgraf zeylinde Erzurum Kongresinin 7 Ağustos tarihli beyannamesi ve 8 Ağustos tarihli bir risalesi bulunuyor.[1151]

21 Eylül 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle mülakat ediyor. *Eskişehir, ya da Afyon'a, Konya'ya kalabalık bir heyetle gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini* beyan ediyor.[1152] Bu taleb kabul görmeyecek.

1145 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 137.

1146 Chicago Daily News, 16 Ekim 1919; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 89.

1147 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 209-210. Ali Fuad, 28 Ağustos 1919 tarihinde 20'nci Kolordu Kumandanlığından azledilmişti: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 127. Çünkü Ali Fuad, "evamir-i devlete karşı bir tavr-ı muhalefetkârane ittihaz ederek hükümet-i merkeziye ile kat-ı muhabere ve alâka eyle"mişti: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika No: 1076. Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Ali Fuad'ı, 9 Eylül'de Garbî Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı tayin etmişti (Tansel, 1978, c. 2, s. 128).

1148 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.

1149 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 265.

1150 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 122.

1151 PRO, FO 371/4159/13602 & 371/4160/147576; Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, 1993, p. 333, footnote 41; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 199, dipnot 631.

1152 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden W. S. Edmonds, Yüzbaşı Perring'in 24 Ağustos tarihli raporuna derkenar kaydetti. Edmonds, İngiliz mandası taleb eden Mustafa Kemal cuntası mensubu Kapancızâde Hamid'in İttihadçı olmadığını, Damad Ferid Paşa'nın *güvenebileceği bir kimse olduğu*nu tahmin ettiğini belirttikten sonra Kapancızâde Hamid'in "*Mustafa Kemal'le temas halinde bulunması*na dair şu mütalaada bulundu: *Buna şaşmamak gerekir; çünkü Ferit Paşanın politikası ancak Türkiye'nin parçalanmasına yol açabilir, oysa Mustafa Kemal'in çabaları Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yöneliktir*.[1153]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Yüzbaşı Perring'in 24 Ağustos tarihli raporuna W. S. Edmonds'dan sonra kendi derkenarını yazdı. Kapancızâde Hamid mülakatını *Mustafa Kemal'le İngilizler arasında bağıntı kurma yönündeki çabaların ilk belirtisi sayıyor* ve şunları tahrir ediyor: "*Garibi şudur ki, bugün bana yapılan öneriye göre en iyi çözüm, belki de bizim milliyetçi önderle doğrudan doğruya temas etmemiz, hattâ onu şartları görüşmek üzere Londra'ya davet etmemizdir. Sonunda böyle bir yola başvurmıyacağımızdan emin değilim; hem de demiryolunu [Anadolu'dan İstanbul'a giden] ona bırakırsak, İstanbul onun insafına kalacak ve şimdiki yönetimi açlık tehdidiyle iktidardan düşürebilecektir*.[1154]

Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, Kidston'un derkenarına şerh düştü: *Anadolu üzerinde bir güdüm kabulüne taraftar değilsek, Mustafa Kemal'i buraya davet etmek gereksizdir*.[1155]

Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon ise tüm derkenarlara şamilen, *İngiltere'nin Anadolu üzerinde bir güdüm kabul etmemesi dileğinde bulunuyor*.[1156]

İngilizler Kütahya'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi.[1157] *350 atlıdan kurulu Kuvayı Milliye, Kütahya'ya girerek burayı* Sivas'taki *Temsil Kurulu'na bağladı.*[1158]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Batı Anadolu'daki İngiliz şirketlerini listelemiştir:

Demiryolu: İzmir-Aydın Osmanlı Kumpanyası
Gaz: Osmanlı Gaz Şirketi, İzmir ve Sayfiyeleri
Madenler: Çakmaktaşı Şirketi, Abbot's Emery Mines Ltd.
Madenler: Edward Hadkinson (Karataş ve Göztepe)
Altın: P.G. Barff ve Şirketi
Krom: Peterson ve Şirketi
Gümüş: Edward Hadkinson (Ören Aydın Sancağı) (Mescitli Köy Ödemiş)
Muhtelif: Ms. Wilson.
Kömür, demir: Torbalı civarında üç kömür madeni (Ayazma'da demir madeni)
Cıva: J.W. Whittall
Kireç taşı: Edward Hatkinsin
Mermer: Alfred Charnaud
Mermer: C.H. Wilkin (Kulluk)
Kalamin: C. Whittall ve şürekası (ortakları)
Krom: Peterson ve şürekası
Meşe Palamudu Ekstresi Fabrikası: C. Whittall ve şürekası
Demir işleri: D. Essingnis

1153 FO/4158/124441; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 127.
1154 FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 127-128.
1155 FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1987, c. 1, s. 128
1156 FO/4158/130700; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1987, c. 1, s. 128
1157 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.
1158 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 122.

Dökümhane: Rankin ve Demas
Dökümhane: Risse Kardeşler
Dökümhane: Alfred Sansin
Yağ presi: Alben Smith (Bergama)
Yağ presi: R. Hatkinson (Aydın)
Un değirmeni: Whiteman (Menemen)
Halı: Şark Halı İmalithanesi
Boya işleri: Peterson ve şürekası[1159]

Eskişehir'deki Kuvâ-yı İşgaliye Kumandanı Mirliva (Brigadier-General) Richard Elles Solly-Flood'un zabitanından müteşekkil İngiliz askerî heyeti, Eskişehir civarındaki Yenihan'a muvasalat ederek Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) ile gizli görüştü. Ali Fuad, *millî hareketin* Bâb-ı Âlî'ye karşı silâhlandığını ve *ecnebî kuvvetlere tecavüz mahiyetini* taşımadığını; İngiliz heyeti ise *Kuvayı İtilâfiyenin memleketin dahilî işlerine ve harekâtı milliyeye müdahale etmiyerek kat'iyyen bitaraf kalacaklarını* bildirdi.[1160] Buna mukabil Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi *İngiliz askerinin bulunduğu İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi yerlere girmeyecek, fakat Eskişehir'in İstanbul'dan kopması için İngilizler aracılık yapacaklardı*r.[1161]

Fotoğraf. *Richard Elles Solly-Flood* (National Portrait Gallery, London).

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin'in (Köseoğlu) hatırat kaydı: *Eskişehir mutasarrıfının hükûmet-i merkeziyeye hizmeti ve İngilizlerin kuvvetlerini arttırması halkı teessüre düşürdüğünden Fuat Paşa Kuva-yı Milliye ile Eskişehir'e dört saat mesafede Cimşir köyünde İngiliz zabitleriyle görüşerek İngilizlerin bitaraf kalacaklarını ve demiryolundan ayrılmayacaklarını temin eylemişlerdir*.[1162]

Müstakbel Meclis-i Mebusan ve TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, İngiliz ile Kemalist kuvvetlerin Eskişehir'de kayıkçı kavgası yaptıklarını yazacaktı: *İstanbul Ali Fuad'ı azledip yerine Kiraz Hamdi'yi (Hamdi Paşa) tayin ediyor. Hamdi Eskişehir'e geliyor. Eskişehirde İngiliz askeri var.* [Selanik Dönmesi] *Tevfik Rüştü* [Aras] *de İstanbul Hükûmetinin adamı olarak Kiraz'la beraber oraya gelenlerdendir. Ali Fuad* [Cebesoy] *Eskişehiri kuşatıyor. Kuvvetin çoğu Hintli asker. Ufak bir çarpışma oluyor. Hintliler bizimkilere kurşun atarken mahsus havaya sıkıyorlar. Hint askeri çekiliyor. Tevfik Rüştü de Kiraz'ın evrakını çalıp Ali Fuad'a kaçıyor*.[1163]

1159 "Batı Anadolu özelinde Levantenler içerisinde en etkili grubu İngilizler oluşturuyorlardı." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 293, dipnot 240.

1160 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 211-212. Mirliva/Tuğgeneral Solly-Flood, Eskişehir'e kısa bir süre evvel, General Milne tarafından gönderilmişti (Şimşir, 1973, c. 1, s. 158). Fevkalâde mühimdir, İstanbul'daki İtalyan Yarbay Luigi Villari'nin Aralık 1919 raporuna göre İngiliz General Milne, "ülkesinin Türklere İtalyan karşıtı propaganda yaptığını ve Mustafa Kemal ile temasa geçmeye çalıştığını reddetti." Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 209.

1161 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 603, dipnot 385.

1162 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 165. "İngiliz ve Fransız mümessilleri harekât-ı milliyeye karşı bitaraf kalacaklarını yazı ile bildirmiştir." (Demirel, 2017, s. 166).

1163 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 585-586. Köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal, Bolşeviklerin Samsun'dan ve Trabzon'dan Anadolu dahiline geçtiğini tekzib etti. Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı ecnebî devletlerin menfaatini korumakla, vatana ihanetle itham ediyor.[1164]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Beykoz. Güneş. Müşkilât-ı dahiliyenin izâlesi maksadıyla gazetelerle bir beyanname-i hümâyûn neşr olundu.* [İttihadçı Galatalı] *Şevket Bey'in paşalığını Padişah tasdik etmedi. Firari Halil Paşa'ya Divan-ı Harbce mehil verildi*.[1165]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye'nin Zor Finansal Durumu" başlıklı röportaj neşretti. *Maliye Nazırı Tevfik* [Biren] *Bey Türkiye'nin cari açığının 30 milyon Lira olduğunu ve bunun mali yılın ikinci yarısında büyük bir endişe yarattığını, bu nedenle de çabuk bir barış ve yabancı yardımlara güvenildiğini belirtti*.[1166]

22 Eylül 1919. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Yüzbaşı Perring'in 24 Ağustos tarihli raporuna derkenar kaydetti. Kapancızade Hamid'in ve bazı Samsunluların Perring nezdine gelerek İngiliz mandası taleb etmelerini, Kidston, Mustafa Kemal'in teşebbüsü telakki ediyor. Şark Hareket-i Milliyesi lideri cuntacı Mustafa Kemal'in siyasî muvaffakiyetine dair bazı tahminlerde bulunuyor: 1) Demiryollarının Mustafa Kemal'in yönetimine terki, 2) Mustafa Kemal'in İstanbul'a iktisadî ambargo uygulaması ve Sadrazam Ferid Paşa Kabinesini ıskât etmesi. Kidston'a göre, Britanya önünde sonunda Mustafa Kemal'i muhatab kabul edecektir.[1167]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, "Bir Anadolu Cumhuriyeti" başlıklı haber neşretti: *Asilerin başı Mustafa Kemal. Başlıca amaçları Sultan'ın değiştirilmesi*.[1168] Habere göre Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye, Bâb-ı Âlî'den *Ulusçuların lehine olacak şekilde istifa etmesini talep etmiştir aksi takdirde Mustafa Kemal'in başkanı olduğu bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin ilan edileceği* söz konusudur[1169]:

> Anadolu Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Tehdidi
>
> Kendi Muhabirimizden, İstanbul, 18 Eylül (Gecikmeli)
>
> 13 Eylül'de Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa himayesinde toplanan bir "Milli Kongre" İzmir bölgesindeki Yunan işgalinin sorumluğunu Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne yükleyerek, bu kabinenin bundan böyle yetkisiz/işlevsiz (incompetent) olduğunu açıkladı.
>
> Türkler, Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir savaş deklerasyonu olmadığı için İzmir bölgesindeki işgali mütareke şartlarına aykırı bir eylem olarak değerlendiriyorlar.

1164 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 78-79.

1165 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 667.

1166 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

1167 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 540, dipnot 230. "Kidston, bunu, kendileriyle Mustafa Kemal arasında temas kurmak için ilk girişim olarak yorumladı ve onunla doğrudan temas edilmesi, hatta Londra'ya çağrılması düşüncesinin ortaya atıldığı; demiryolunu ona bırakmak zorunda kalınıp da onun hükümeti, İstanbul'u aç bırakarak çekilmeye zorlaması halinde, sonunda bu yola gitmek durumunda kalınacağı mütalaasında bulundu. [Hariciye Nezâreti Müsteşarı] Hardinge, Anadolu mandasını kabul etmeyeceklerse, Mustafa Kemal'in Londra'ya gelmesinin anlamı olmayacağını ekledi. [Hariciye Nâzırı Vekili] **Curzon ise, böyle bir mandayı kabul etmemeleri dileğinde bulundu**." [Vurgu tarafımıza aiddir.]

1168 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 122. "Bir Anadolu Cumhuriyeti... asilerin başı: M. Kemal...; Sultanın değiştirilmesinin başlıca gayelerden biri olduğu bazı mahfillerde ileri sürülmektedir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142.

1169 Aylin Hacihanifioğlu. (2019). *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 45). İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

> Sivas Kongresi, İstanbul'daki kabinenin bir an evvel Milliyetçiler lehine istifa etmesini istedi. Güvenilir Türk kaynaklarından temin edilen raporlara göre kongre daha da ileri giderek, adı geçen talebinin reddedilmesi halinde Mustafa Kemal'in başkan olduğu bağımsız bir "Anadolu Cumhuriyeti'nin ilan edileceği tehdidinde bulundu."[1170]

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân'a 20 Eylül tarihli beyanname-i hümâyuna binaen "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi" imzasıyla ve "kulları" sıfatıyla telgraf gönderdi. Mustafa Kemal'in iddialarına göre Padişah, Ferid Paşa'nın "ihanetlerinden" habersiz bırakılmaktadır; *muhtacı muavenet olduğunu resmen beyan ederek müdahalei ecnebiyeyi davet eyliyen* Ferid Paşa kabinesinin *hemen ıskatile itimadı umumiye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkili* gerekmektedir.[1171]

İstanbul'dan Başkomutanlığa 22 Eylül 1919'da gönderilen imzasız bir yazıda "Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas kongresinden sonra padişaha gönderdiği telgrafta Damat Ferid Paşa hükümetinin, milletin menfaatlerini korumaktan âciz olduğunu yazdığı" bildirilmiştir. Devamında bir İngiliz generalinin, "Anadolu'nun ve özellikle de Ankara, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın Mustafa Kemal hareketinin gelişmesine müsait olduğunu" söylediğini eklemiştir.[1172]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, mandater idare tetkik heyeti reisi ABD'li General Harbord'a muhtırasını sundu:

> Asîl ve temiz gâyelerimiz, İtilâf Devletleri aleyhinde mütecaviz niyetlerden uzaktır.[1173] . . .biz faaliyet ve hedeflerimizi. . . vatan ve milletin mevcudiyeti, refah ve saadeti için evvelce tarif ettiğimiz hudutlar dahilinde tahdit etmeyi lüzumlu mülâhaza ediyoruz. *Turanizm'in zararlı bir görüş olduğuna gerçekten kani bulunuyoruz*. Hudutlarımızdan uzaklarda bulunan bu gibi vehim ve hayallere itibar etmiyoruz. Biz yalnız vatanımızın kalbi ve varlığımızın bağı olan payitahtı ve hilâfeti için savunmak istiyoruz.[1174]

Mustafa Kemal'in bu ve benzeri taahhüdatına binaen olacak ki *Müttefikler'de* de *Mustafa Kemal'e karşı harekete geçme isteği* bulunmayacak[1175] hatta *Mustafa Kemal hareketinin kuvvetle bastırılmasına izin verme*yeceklerdir.[1176] Zira *Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği üzere, "İtilâf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmekten" kaçınılmıştır*.[1177] Yunanistan'a *Türkler'in mukavemetini kırma yolunda hiç kimseden* [Müttefiklerden] *istek ve işbirliği gelmemiştir*.[1178]

Sivas'taki Mustafa Kemal, Samsun'daki İngiliz siyasî mümessil Salter'le görüşüp mıntıkayı teftiş eden Canik Mutasarrıfı Kapancızade Hamid'e zata mahsus şifreli telgraf göndererek, mülakat hakkındaki ihtisasatın bildirilmesini istedi. Bahusus, Merzifon'daki İngiliz kontrol kıtaatının hangi sebebe binaen geri çekildiğini sordu.[1179]

1170 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 206-207.

1171 Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1007-1008. Mustafa Kemal'in hem Erzurum hem de Sivas kongrelerinde millî istiklâle riayetkâr yabancı devletlerin (ki bu ifade o günlerde bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'ni zımnen ifade etmekteydi) fennî, sınaî ve iktisadî muavenetlerini "memnuniyetle" kabul ettiğini hatırlatmakta fayda vardır.

1172 Archivio Centrale dello Stato-Presidenza del Consiglio dei Ministri (ACS-PCM), Guerra Europea 1919, 19-29-17; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 194.

1173 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 108.

1174 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.

1175 Jean Deny, *Yeni Türkiye*, 1960, s. 76; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 124.

1176 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

1177 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 248.

1178 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 52.

1179 T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı. (2023). *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)* içinde (s. 431). Ankara: Matsa Basımevi.

Sivas'daki Mustafa Kemal ile Kastamonu'daki Mevki Kumandanı Miralay Osman ve Vali Vekili Ferid makine başında muhabere ediyorlar. Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla iktidar mücadelesinde, İngilizlerin Sivas'taki ARMHC Heyet-i Temsiliyesine yardım edeceğini bildirdi:

> [..] Fuat Paşa Hazretleri kâfi Kuvayi Milliye ile Eskişehire dört saat mesafede kâin Cemşit mevkiine vâsıl ve her taraftan şehri ihata eylemiş olduğundan bugün Eskişehirde bulunan İngiliz kuvvetleri kumandanı bir İngiliz Heyetile Paşanın nezdine gelerek İngilizlerine harekâtı milliyeye karşı tamamen bitaraf bulunduklarını ve umuru dahiliyemize kat'iyyen müdahale etmiyeceklerini temin eylemiş ve Fuat Paşadan kendilerine ilişilmemesini rica eylemişlerdir. Paşa da İngilizlere karşı hiçbir fikri taarruzumuz olmadığını yalnız hıyaneti tebeyyün eden Ferit Paşa Kabinesinin ıskatı için mecbur olursak her türlü harekete geçeceğimizi ve İngilizler tarafından alınan Kaymakam Atıf Beyi talep ettiğini bildirmiştir. İngilizler cevaben tamamen haklı olduğumuzu ve kendilerinin dahi bu muhik mutalebatın is'afına çalışacaklarını beyan ile avdet eylemişlerdir. İngilizler Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı sormuşlar, pek memnun olacağımızı bildirdiğimizden derhal oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile beraber Samsuna çekmişlerdir. [..] işbu münasebatın gayet mahrem tutulmasını selâmeti harekâtımız namına rica ederim. Hükûmeti merkeziye hakkında İstanbuldaki İtilâf Devletlerinin Avrupaya verdikleri gizli bir ajansta Ferit Paşa Kabinesinin kariben sukut edeceği bildirilmiştir. [..] [İstanbul hükûmetinin] İngilizler dahil olduğu halde bütün Düveli İtilâfiyenin kendilerinden yüz çevirdiklerini görünce temerrüde takatleri kalmıyacağını zannederim. [..][1180]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Beykoz. Güneş. Emine Müzehher, 42 hararetle şedid bir fenalık geçirdi. İsmet* [İnönü] *Bey'in daveti üzerine İstanbul'a gidip 22/23 Eylül, Dahiliye Nazırı Adil Bey'le görüştüm. İngiliz İttifakı'ndan ve Kâzım Karabekir'e telegraf çekerek sükûn ve itidale davetten bahs etti. Kabine'nin tebdili lüzumunu söyledim*.[1181]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Londra'da Türkiye'nin müttefik devletlerin tebaasının zararlarını tazmin edebilmek için milli hazinelerini satışa çıkaracağına ve bu hazineler arasında ünlü tavus kuşu tahtının bazı çevrelerce altı milyon Sterlin değerinde olduğuna dair söylentiler dolaştığı bildirilmiştir*.[1182]

23 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Malî Başmüşaviri *Adam Block'un tespitlerine göre 23 Eylül 1920 tarihinde Maliye Nezâreti'nin elinde nakit 408,112 lira bulunmakta*dır. *Yılın geri kalanında 448,712 lira daha gelir beklenmekte*dir. *Ay sonunda Osmanlı maliyesinin tasarrufunda toplam 856,824 lira olacakt*ır. *Hükûmetin ödemek zorunda olduğu 281,816 lira ve Eylül ayı maaşlarına denk gelen 1,796,983 lira ile birlikte toplam 2,078,799 lira gider olacak yıl sonunda 1 ,221,975 açık oluşacakt*ır.[1183]İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a bir şifreli telgraf göndererek (i) *İngiliz askerlerinin doğrudan doğruya milliyetçilere saldırmayacakları*nı; (ii) *Millî hareketin özellikle terhis edilmiş subaylar arasından taraftarlar kazandığı*nı; (iii) *İstanbul Hükümetinin pek güç bir durumda bulunduğu* ve bu *durumun hesaplı kitaplı olmasından kaygı duyulduğu*nu; (iv) Fransız ve İngiliz fevkalâde komiserlerinin, müştereken, *mütarekenin biran önce sona erdirilmesi ve Yunan ve İtalyan askerlerinin Anadolu'yu boşaltmaları gerektiği kanısında oldukları*nı bildirdi.[1184]

Robeck'in Curzon'a göndermiş olduğu 23 Eylül 1919 tarihli 1858 numaralı vesika ve vesikanın derkenarları bağlamında, *İngiliz Dışişleri Bakanlığı da, Damat Ferit'in durumunun güç olduğunu kabul*

1180 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1015-1017, Vesika no: 106.

1181 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 667.

1182 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

1183 FO, 371/5281, E 13133, "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 754.

1184 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LI.

ediyor. Hariciyecilerden W. S. Edmonds, onu desteklemek için İtilâf devletlerinin "güç ve geniş" bir askerî harekâta girişmesi gerektiğine değiniyor; George Kidston, bu hareketin o sıralarda imkânsız olduğunu öne sürüyor.[1185]

Britanya'nın Kahire Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Britanya Hariciye Nezâretine 455 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Irak Kuzey Bölgesi İngiliz siyasî temsilcisi, Noel'in Türkler aleyhinde ve Kürtler lehinde tehlikeli bir propagandaya giriştiğini; bölgedeki gergin durumun Noel'in hey'etine mensup kişiler tarafından yaratıldığını, bu yüzden Noel'le hey'etine Halep'e dönmeleri için emir verildiğini* bildirmiştir.[1186]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Garbî Anadolu Kuvây-ı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan Eskişehir vaziyet ve ahvâli ve Mü'telifîn kuvâsı kumandanı İngiliz Generali Sally Clade ile vukubulan muhaberâtına dair mevrûd malûmat üzerine Bağdat Hattının tahribi cihetine gidilmemesi, İngilizler tarafından bir taarruz vâki' olmadıkça fi'lî bir tecavüzde bulunulmaması, harekât-ı milliye hedefinin ecânib olmadığının esas ittihaz kılınması ve Eskişehir'in haricen muhasara edilmesi hususâtına dair ta'limât-ı lâzime ve mutaleât-ı muktaziye inbâ ve i'tâsına karar verildi*.[1187]

Karesi, Saruhan ve havalisi Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak heyeti merkeziyesi reisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), Kütahya'dan telgraf teslim aldı. Buna göre İngilizler, cephaneleri Kuvâ-yı Milliye'ye terk etmiştir: *21 Eylül 35 tarihinde alessabah Kütahyaya girdik. Hiçbir vukuat olmadı. Biz girer girmez İngilizler şimendifere binerek çekilmişlerdir. 22 inci gecesi Alayunt şimendifer köprüsü tahrip edilmiştir. Cebhaneyi teslim aldık. Bugün dahile nakliyata başlandı. Şimdi burasının teşkilâtiyle uğraşıyoruz. Fuat Paşa ile irtibatı temin ediyoruz*.[1188]

Canik Mutasarrıfı Kapancızade Hamid, Sivas'taki Mustafa Kemal'e *gayet acele* telgraf gönderdi. Salter'in teftiş neticesinde memnun göründüğünü, İngilizlerin mıntıka emniyetine ve asayişine ve de Hıristiyan ekalliyetin muhafazasına ehemmiyet verdiğini, mevcut inzibat devam ettiği müddetçe Anadolu dahiliyesine askerî bir müdahale yapılmayacağının söylendiğini, sadece Merzifon'dakilerin değil Samsun'daki İngiliz kıtaatının da tahliye edileceğini ve tahliye sebebi olarak da birliklerin mezkûr muhitlerin iklimlerinden etkilenerek hastalanmışlıklarının gösterildiğini bildirdi.[1189]

> Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey'le İngiliz Mümessili Solter'in Samsun'dan Merzifon'a geldikleri ve Merzifon'daki İngiliz bölüğünü çekecekleri cihetle Ermenileri teskin ve temin için Solter'in vesayada *[öğütlerde]* bulunduğu ve 23 Eylül'de bölük Samsun'a çekildiği gibi Samsun'daki taburun da vapura intikalen müheyya-yı avdet *[geri dönmeye hazır]* olduğu Hamit Bey'in işarından anlaşılmış ve keyfiyet 20'inci Kolordu'ya bildirilmiştir.[1190]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Halis, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> 23/9/1335

1185 FO/4159/133251; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 145, dipnot 82.

1186 FO/4192/135610; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 121.

1187 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 7.

1188 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 72.

1189 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 431-432. Mutasarrıf Hamid'in 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) göndermiş olduğu telgrafın sureti şu eserde de bulunuyor: Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 370-371.

1190 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 162.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Dersaadet'te Zat-ı Şahane ile beraber kırkı mütecaviz makamata, tekmil elviye-i müstakile ve vilâyat Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle, belediye reisi ve müftülerine ve Kolordulara keşide edilmek üzere, Ankara vilâyeti memurini, ulema ve eşraf ve ahalisi bir tekid arizalye-i telgrafiyesi çekti. Her yerde bu tekide mukabele ve iştirak edilmektedir.

2. Kolorduların da müşterek ve müessir ikinci bir telgrafname çekilmesini münasip buluruz. Merkezi bulunan Sivas, Diyarbakır, Erzurum Kolordularıyla da temasla çekilecek telgraf mealinin bildirilmesini istirham eylerim. Konya şehri bir, iki, telgraf yazdırmaklığımız üzerine Niğde telini tamamen kat etmiştir. Mamafih valinin nüfuzunun sarsıldığı ve korkmaya başladığı mevsuktur.

3. Fuat Paşa bir İngiliz erkânıharp binbaşısı ile görüştü. Kuvayı İtilâfiye, harekât-ı milliyeye karşı katiyen bitaraf kalacaklarını ve Dersaadet-Bağdat hattına tecavüz edilmemesini ve İngiliz askeri bulunan şehirlere Kuva-yı Milliyenin girmemesini ve İngiliz askerinin katiyen şimendiferden ayrılmayacaklarını vaat ve rica eylemişlerdir.

20 Kolordu Kumandanlığı Vekili namina Erkân-ı Harbiye Reisi Ömer Halis[1191]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin gazetesi *The Orient News*, Vahideddin Hân'ın 20 Eylül tarihli beyannamesine temas ediyor. Beyanname-yi hümâyunda ifade edildiğine göre Paris Sulh Konferansı Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin*, ulusun istekleri ile aynı doğrultuda hareket edeceği umulmakta ve 600 yıldır Avrupa dengesinin büyük bir parçası olan imparatorluğun topraklarının bölünmeden barışın kazanılacağı dilenmektedir*.[1192]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Süleymaniye. Mütebeddil, yağmur. Beykoz'a avdet ettim. Eskişehir'e Fuat Paşa ve Karahisar'dan Ömer Lütfü takarrüb ediyor. Burada Milli Kuvvetler'in İstanbul'a geleceğinden korkuluyor. Çerkes Sait Paşa da Kuvâ-yı Milliye'ye arz-ı mutavaat etmekle yerine Kara Sait Paşa gönderildi ve Kiraz Hamdi Eskişehir'de Beşinci Kolordu'yu teşkil ediyor. Erkân-ı Divan-ı Harbi Fuat Paşa'ya mehil ita etti*.[1193]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Pan Türklerin İsyanı" başlıklı haber neşretti: *Mustafa Kemal Paşa'nın Liderliği'nde Pan-Türkist Ulusçu Kongre Sivas'ta toplandı ve 13 Eylül'de Ulusçuların, Yunanistan'a savaş ilan edilmediği için ateşkesin ihlali olarak gördükleri İzmir'in Rumlar tarafından işgaline izin verdiği için Merkezi Hükümeti tanımama kararı aldı. Geçici hükümet yönetimi elinde tutuyor ve Anadolu'nun paylaşılmasını içeren her barış koşuluna karşı etkili direnç uyarısında bulunuyor*.[1194]

24 Eylül 1919. İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Mustafa Kemal, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin hüviyet kartlarından 5.000 adet temin etmiş ve *kendi ajanlarına* dağıtmıştır. Kırmızı ve beyaz suretteki hüviyet kartlarının birincisinde *İngiltere'nin dostları - bu adam (adamın adı) İngiliz yandaşıdır ve siyasete karışmaz* yazmakta; ikincisinde ise bir çeşit terceme-i hâl yer almakta idi:

24 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, (A) olarak anılan "güvenilir bir ajan", "mevsuk olduğuna inanılan" şu bilgiyi topluyordu:

> ". . . Ulu Kışla'daki otelde, Kayseri'nin 40 mil batısında bulunan Nevşehir'li iki Türk'le tanıştım; iş için Adana'ya gidiyorlardı. Bunlardan İsmail Hakkı adındaki kişinin alelâde bir tüccar olmadığından

---

1191 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 380-381. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1192 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 49.

1193 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlüleri*, 2021, c. 2, s. 667.

1194 The Daily Express, 23 September 1919, *Pan-Turks Revolt*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 47.

kuşkulanarak, onunla konuşmaya başladım. Bir Türk gibi görünerek, bu ülkenin kâfirlerin topuğu altında ezilmesinden ötürü üzüntümü belirttim. Kurmuş olduğum tuzağa hemen düştü ve bana "Ulusal Savunma" Derneği'nin [Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti'nin] amaç ve eylemleri hakkında aydınlatıcı bilgi verdi. Bu sırada karargâhı Sivas'ta bulunan ve Küçük Cemal [Mersinli] Paşa, Hakkı Paşa, Rauf Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa'dan yardım gören Mustafa Kemal'in Türkiye'de bir akım örgütlediğini; Türk silâhlı gücünün 180.000 erinin bu ekıma bağlılık andı içtiğini; ayrıca, çoğunluğu Kürt olan 400.000 milis gücünün savaştığını ve bir işaretiyle, Türkiye proletaryasının onun bayrağı altında toplanmaya hazır olduğunu söyledi.

Bu akımın başarısızlığa uğrayabileceği ve Mustafa Kemal'in bencil amaçlar için çalıştığını öne sürdüm. Bunun üzerine, İsmail Hakkı, bu akım ulusal ve dinsel olduğundan kişisel faktörün söz konusu olmadığı yolunda bana güvence verdi. Savaştan önce ülkede bulunan Hintli'lerin Hindistan'daki Müslüman'ları kâfirlere karşı ayaklandırmak için oraya gönderildiklerini söyledi. Ayrıca şunları ekledi: "İran, Arabistan ve Kafkasya'ya da ajanlar gönderdik. Azerbaycan dolaylarında Ermeni'lere karşı savaşmakta olan Enver'in, bu savaş bitince, Tatar'ları, Ulusal Savunma Güçleri'ne katılmaya inandıracağını ümit ederiz".

Bundan sonra, İsmail Hakkı, ajana, İstanbul'da İngiliz yandaşı Türk'lerce yeni kurulan "İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nden söz etmeye başladı:

"Bu dernek, çeşitli kentlerdeki gizli ajanları aracılığıyla her üyesine, biri kırmızı ve biri beyaz olmak üzere iki kart sağlamıştır. Kırmızı kartların üzerinde basılı olarak "İngiltere'nin dostları – bu adam (adamın adı) İngiliz yandaşıdır ve siyasete karışmaz" sözcükleri vardır. Beyaz kartta ise adamın kişiliği hakkında bilgi verilmektedir. Böylece, derneğin bir üyesi, İngiliz yandaşı olduğunu kanıtlamak amacıyla herhangi bir anda bu kartları İngiliz yetkililerine gösterebilir.

Mustafa Kemal kurnazca davranarak bu kartlardan 5.000 adet sağlamış ve kendi ajanlarına dağıtmıştır; onlar da bu kartlara doğru dürüst kişisel bilgi, ama sahte adlar koymuşlardır. Bu da İngiliz'leri aldatmak için kullanılan yararlı bir araçtır."

Bu arada İsmail Hakkı kendi kartlarını da ajana gösteriyor; kartlardaki kişisel bilgi doğru olmakla birlikte ad kısmında "Mustafa Hilmi" adı görünüyordu.[1195]

Mustafa Kemal, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına" Erzurum Vilâyetine telgraf keşide etti. İngilizler, Mustafa Kemal'e müdahale etmeyeceklerdir:

Eskişehir Mütasarrıfının hain Ferit paşa kabinesinin hizmetkârı olmakta devam eylemesi, İngilizlerin Eskişehirdeki kuvvetlerini hissolunur derecede tezyide kıyam eylemeleri o civar halkını pek muhik olarak teessüre düşürmüş olduğundan ahiren birçok milli kuvvetler Eskişehir hükümeti alyehinde hareket eylemiştir. Bu harekâtı milliyenin matlup olan intizam dairesinde sevki idaresi için Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa maruz Kuvay-ı Milliyenin kumandasını deruhte buyurmuşlardır. Müşarünileyhin Eskişehire dört saat mesafede (Çimşin) köyünde İngiliz zabıtaniyle vaki olan mülâkatında İngilizler hükümetin umuru dahiliyesine ve harekâtı milliyemize müdahale etmeyerek katiyen bitaraf kalacaklarını ve mevcut İngiliz askerinin demiryolundan ayrılmıyacaklarını temin eylemişlerdir. Kendilerine cevaben İstiklâl ve mevcudiyeti için çalışan milletimizin bu günkü maksadı hiyaneti vataniyesi sabit olan Ferit paşa kabinesinin iskatı ve bunun hizmetkârı olan memurinin iş başından çekilmesi olduğu, İtilâf hükûmatına karşı asla bir fikri tecavüz beslenilmediğini bildirmiştir. Tamim edilmesi rica olunur.[1196]

Canik Mutasarrıfı Kapancızade Hamid, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

1195 FO 371/4159/146374; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 40.

1196 *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 24/3016; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 94-95. Bu telgraf, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) de keşide edilmiştir: Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 385.

24/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Buradaki mümessiller vaziyet-i hazıraya pek mümaşaatkâr davranıyorlar. Mümessil-i siyasî Pring asayişin muhafazasına ve bilhassa anasır-ı gayr-i müslimenin himayesine dair Paşa tarafından kendilerine bir tebliğ vuku bulacak olursa üç güne kadar İstanbul'a gideceğinden orada lehimize icra-ı tesire muvaffak olacağını beyan ediyor. Ben de bunda bir mahzur görmüyorum.

Mutasarrıf Hamit[1197]

Miralay Salahaddin, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) zata mahsus telgraf keşide eyledi:

Zata mahsustur

Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlığına

Merzifon'daki İngiliz bölüğünün bilâ-hadise Samsun'a çekilmesi ahali-i İslâmiye üzerine pek ziyade hüsn-i tesir hâsıl etmiştir; ancak Merzifon'da ricati ihtiyar eden İngilizlerin Eskişehir'de muhalefetkar bir vaziyet almaları varid-i hatır ise de Zat-ı Devletleri tarafından bizzat takip edilmekte olan Eskişehir meselesinin de bilâ-hadise ve lehimize halledilmesine intizar ve ora vaziyetinden sık sık malûmat ita buyurulmasını rica eylerim efendim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[1198]

Miralay Salahaddin, Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuad'ın şifreli telgrafının birer suretini aladakar kumandanlıklara keşide eyledi:

Yirminci Kolordunun 21-22/9/1335 tarihli şifresi ber-vech-i atidir:

Gayet aceledir.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
15'inci Kolordu Kumandanlığına
20'inci kolordu Kumandanlığına
13'üncü Kolordu Kumandanlığına
Malatya'da 5'inci Fırka Kumandanlığına
Niğde'de 11'inci Fırka Kumandanlığına

1. Kuvayı Milliye ile Eskişehir'den dört saat mesafede ve Eskişehir'in cenub-i şarkisinde Cimşir ve civarına geldim.

2. Eskişehir'de Kuvayı İtilâfiye namına hareket eden İngiliz generali Salli Kled [*Solly-Flood (ÖFA notu)*] tarafından gönderilen bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol askeri zabitanından mürekkep bir heyet ile mülakat ettim. Mezkûr mülakatta Kuvayı İtilâfiyenin hükümetin umuru dâhiliyesine ve harekâtı milliyeye müdahale etmeyerek kattiyen bitaraf kalacaklarını, fakat İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar gibi İngiliz kuvveti bulunan mevakie Kuvayı Milliyenin dâhil olmamasını ve Dersaadet-Bağdat hattına tecavüz edilmemesini rica ettiler. İngiliz askerinin şimendifer hattından ayrılmayacaklarını bildirdiler. Karahisar'da bir tabur, Kütahya'da bir bölük, Eskişehir'de iki tabur ve İzmit'te kuvveti meçhul İngiliz kıtaatı olduğu ve bunlardan başka şimendifer imalât-ı sinaiyesinde muhafız bulunduğunu dermeyan ettiler. Buna karşı salahiyet ve iktidarım dâhilinde bulunan mıntıkada şimendifer hattına tecavüz vuku bulmayacağını vaat ve beyannamelerde zikrolunduğu veçhile harekât-ı milliyenin maksadı Kuvayı İtilâfiye ile muhasama tevlit etmek olmayıp arzu-yu milliye tevfikan ifa-yi vazife etmeyen kabinenin iskatı ve yerine bihakkın milletin itimadını haiz bir kabinenin merci-i hükümete geçirilmesine istihdaf ettiğini ve Eskişehir'de arzu-yu milliye

1197 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 371.
1198 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 371.

serfüru etmeyen mutasarrıfın şayan-ı itimat bir zata makamını terk ederek milli kongreye kesb-i irtibatı hususunun temini lazım olduğu bildirildi. Mumaileyhin bu hususun salahiyetleri dâhilinde olmadığını, mamafih tavassut edeceklerini bildirdiler. Şimdilik Eskişehir'in dâhilden kazanılmasına gayret olunmaktadır.

3. Eskişehir şimalinde bulunan telgraf hututu ile şimendifer ve imalât-ı sinaiyenin yarından itibaren tahribi ve Eskişehir'in Dersaadet'le muvasalasının kat'i hususuna teşebbüs ettim. Teşebbüsat neticesi bilahare bildirilecektir.

4. Afyonkarahisar lehimizde kazanılmıştır. Kütahya'nın kazanılmasında kuvve-i karibeye gelmiştir. On ikinci kolordu kumandanı kolordusuyla milli kongreye iltihak etmiş ve Konya valisi ne yapacağını şaşırmıştır. Kon[y]anın da kazanılması kaviyen memul bulunulmaktadır.

5. İngilizleri esna-yı mülakatımda müteessir ve kuvvetsiz gördüm. Atıf Bey meselesinde bana hak verdiler. Bununla beraber hükümet-i hazırayı müdafaa ettiler. Seri ve birbirini tevali edecek olan icraatımız bunları büsbütün serfüru ettirecektir.

6. Sivas'ta Üçüncü Kolordu ve Ankara'da 20'inci Kolordu Kumandanlıklarıına tebliğ edilmiştir.

Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanı Ali Fuat

1. Birer suretinin kongreye ve 15'inci ve 13'üncü Kolordu Komutanlıklarına itası.
2. Bir ve ikinci maddelerde tenakus vardır. Esbabı sorulur.
Amasya'da 5'inci, Samsun'da 15'inci fırkalar ve Kavak mıntıka kumandanlıklarına yazılmıştır.
15'inci ve 13'üncü Kolordu Kumandanlıklarına tarafımdan yazılmıştır.24/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[1199]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Harekât-i milliyenin milel-i gayr-ı müslime aleyhinde olmadığına dair Düvel-i İ'tilâfiye komiserleri ile bîtaraf sefârâta bir beyanname i'tâsı Canik mutasarrıfı Hamîd Bey'in İngiliz mümessili Perning'a atfen vâki' olan teklif üzerine takarrür eyledi*.[1200]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi, *Millî hareketin Müslüman olmayan milletler aleyhine olmadığına ilişkin İtilaf Devletleri komiserleri ile tarafsız devlet elçilerine bir bildiri yazılması*nı kararlaştırıldı. Canik Mutasarrıfı Kapancızâde Hamid'in belirttiğine göre *bunu İngiliz temsilcisi Parring istemiş*tir.[1201]

25 Eylül 1919. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds: *Arzu edilse bile Talât'la bir anlaşma yapmak olanaklı görünmüyor. Esasen, İngiliz yanlısı bir Türkiye kurulmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu öneriyi reddetmiştik ve bu konuda Fransızlarla İtalyanlara bilgi vermiştik.* Bir başka hariciyeci George Kidston'un notu, İngiliz hariciye siyasetinin Türkiye'deki "böl ve yönet" tatbikatını iyice özetlemesi açısından fevkalâde mühimdir: *Talât'ı Enver'e karşı kullanmamız önerisi benim için oldukça orijinaldir*.[1202]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Londra'ya Bahriye Nezâretine şifreli telgrafname gönderdi. Telgrafnamenin zeylinde, Fevkalâde Komiserlik Siyasî Müşaviri Bahriyeli Kıdemli Yüzbaşı Harry C. Luke'nin 23 Eylül tarihli teftiş raporu bulunuyor. Luke, 14 Eylül'den itibaren Manisa ve havalisini teftiş etmiştir. *Yunan işgaline son verilmesini ve Bağlaşık askerî güçlerinin Yunan askerlerinin yerini almasını salık ver*iyor:

Luke'a göre, İzmir'deki Grek (Rum) Ortodoks metropolit Hrisos-tomos'un önderliği altındaki "şövenist grubun", 15 Mayıs'ta vukubulan Yunan çıkartmasında büyük rolü olmuştu. Hrisostomos'u "fesatçı ve ajan

1199 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 383-384.
1200 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 8.
1201 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 128.
1202 Salâhi R. Sonyel. (2012). *Kaygılı Yıllar: Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918-1923)* içinde (s. 89). İstanbul: Remzi Kitabevi.

provokatör" olarak nitelendiren Yüzbaşı Luke'a göre, metropolitin uygulamakta olduğu yöntem, Osmanlı[nın], Grekler ile Türkler arasında toleransa dayalı ilişkiler kurulması çabalarını olanaksız yapmak amacını güdüyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için de metropolit, iç bölgelerdeki öteki Ortodoks piskoposlarla işbirliği yapıyordu. Türk bölgelerinde bulunan ve hiçbir tehlike içinde olmayan Grekleri, yaşamlarının tehlike içinde olduğu özürüyle, evlerini bırakarak Yunan bölgesine sığınmaya zorluyor; köylerinde kalmayı yeğ tutanları aforoz ediyordu.

Harry Luke, raporunda şu olaya da değinmişti: Akhisar'deki Grek halkın birçoğunu, Manisa'daki Ortodoks piskoposun, orada sükûn olmasına karşın, kenti terketmeye inandırması üzerine, Grek köylüler, 14 Eylül'de Manisa'ya üşüşmüşlerdi. Luke'a göre, olaylar şunu göstermişti: "Türk, güvenilir bir Batılı devletin ve özellikle İngiltere'nin vesayeti altında olursa, Grek, onun yönetiminde yaşayabilir, ama Türk, Grek'in yönetimi altında yaşayamaz. Yunanistan, işgalindeki bölgeyi ilhaka kalkışırsa, tüm ülke sürekli olarak kan dökülmesine ve düzensizliğe sahne oluşturacaktır."[1203]

ABD Başkanı Woodrow Wilson, seçim gezisi sırasında Colorado Pueblo'da iken *birden bire yere yığıldı*. Wilson'un sağlık problemi, mandater yönetim meselesinin rafa kaldırılacağına delâlet ediyor. Örneğin Washington'daki çiçeği burnunda İngiliz Büyükelçi Lord Edward Grey: *Senato'nun Amerika için bir manda kabul etmesi ümidi. . . asla yerinde değildi. . . Başkanın hastalığı dolayısiyle her zamandan daha da uzaktır*. *Bu husus şimdi artık tümiyle söz konusu dışındadır*.[1204]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Eskişehir'deki İngiliz Generali Sally Clade'in Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir erkân-ı harb binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zâbitânından mürekkep bir heyet marifetiyle İngilizlerin ahvâl-i dâhiliyemize ve harekât-ı milliyemize kat'iyyen müdahale eylemeyeceklerine dair verdikleri sözün bir beyanname ile ilânına karar verildi*.[1205]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname keşide eyledi: *Eskişehir'deki İngiliz Cenerali Sally Clade Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri nezdinde izam eylediği bir erkânıharbiye binbaşısiyle Eskişehir İngiliz kontrol askeri zabitinden mürekkep bir heyet marifetiyle İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve herakâtı milliyemize kat'iyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz vermiştir*.[1206]

Mustafa Kemal, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına", İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e iletilmesi üzere, Eskişehir'deki İngiliz Mirliva Richard Elles Solly-Flood'a bir muhtıra gönderdi:[1207]

Kuvâ-yı İ'tilâfiye Mümessillerile Bîtaraf Hükûmetlerin İstanbul Sefirlerine Verilen Muhtıra Sûretidir:
Mahreci Sivas, 25 Eylül 35

1- Millet bugünkü vahdet ve teşkilâtının ma'tûf olduğu meşru' maksadı ve anâsır-ı gayr-i müslime hakkında beslemekde olduğu vatandaş hissi Şarkî Anadolu nâmına Erzurumda ve umum vatan-ı Osmânî nâmına Sivasda akd eylediği kongrelerin 7 Ağustos 35 ve 11 Eylül 35 târihli beyannâmelerile cihâna ilân eylemişdir.

2- Vatan-ı Osmânîde sükûn-ı tam ve bilâ tefrik-i cins ve mezheb hürriyet-i şahsıyesinin masûniyeti hükümfermâ olduğu hâlde bed-hâhânın vicdân-ı millîden doğan cereyânı anâsır-ı gayr-i müslime aleyhinde göstermek istedikleri istihbâr kılındığından tekmil vilâyât ve elviye-i müstakileye bilumum teb'a-ı şâhânenin aynı hakka mâlik memleketimizdeki ecânibin vatan ve milletimiz aleyhinde bulunmamak şartile Osmanlı

1203 IDA, FO 371/4222/146082; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 198-199.

1204 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 199.

1205 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 9.

1206 *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 24/3044; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 96.

1207 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 160-161.

misâfirperverliğine mazhâriyetde berdevâm oldukları 16 Eylül 35 târihile ta'mim kılınmışdı. Milletin bugünkü talebi Ferid Paşa Kabînesi yerine âmâl-i milliyeye mutâ' (عتكار?) meşrû' ve şâyân-ı i'timâd bir kabînenin mevkı'-i iktidâra geçmesidir. Binâenaleyh memleketimiz dâhilinde mevcûd olan âsâyişin idâmesini ve gayr-i müslim vatandaşlarımızın her dürlü tasarrufdan masûniyetinin taht-ı emniyetde bulunduğunu te'yiden beyân ile kesb-i fahr eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi[1208]

Mustafa Kemal, 7 gün sonra 2 Kasım 1919'da ise, Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli) Paşa'ya şifreli bir telgraf göndererek, İngilizlerin Teşkilât-ı Milliyeyi "hatır ve hayale gelmeyen" vesilelerle imha etmeye çalıştığını iddia edecektir.[1209] Mustafa Kemal'in sahte bayrak gösterdiği söylenebilir.

Konya'daki İngiliz İrtibat Subayı rapor kaleme aldı: *Vâli Cemal Bey, bu sabah beni görmeye geldi. Çok heyecanlı bir hâldeydi. Kendisini öldüreceklerini, evini bombalayacaklarını söyledi. Tutunamayacak duruma geldiğini belirtti ve istifa konusunda benden öğüt istedi. Bütün unsurları değerlendirdikten sonra, ona gayri resmî olarak, son hızla uzaklaşmasını öğütledim. Bu öğüt, şu düşüncelere dayanır: 1 - Bir haftadan fazla bir süredir Merkezî Hükûmet ile bağlantı tamamen kesilmiştir. 2 - Konya şehri bugün milliyetçiler tarafından çevrilmiştir. Çember, her gün daralmaktadır. Vâli'nin görevde kalışı, şehrin milliyetçilerin eline düşmesini engellemiyecektir*.[1210]

İngilizler Samsun'u tahliye etmeye başladı.[1211]

Kütahya Hamidiye'deki Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

Hamidiye, 25/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Millî süvari kuvvetleri 21/9/1335'te Kütahya'ya girerek Kütahya'nın hükümet-i merkeziye ile olan alâkasını kat' ve kongre Heyet-i Temsiliyesine rabt etmişlerdir. Kütahya'da bulunan 150 kadar mevcut kuvvet aynı gün akşam üzeri tren-i mahsus ile Eskişehir'e çekilmiştir.

2. İngilizler Kütahya cephaneliğinde mevcut cephaneden iki bin sandık cephaneyi kuva-yı milliye gelmeden evvel nakletmişlerse de kısm-ı azamını nakledememişlerdir. Bu cephaneler kuva-yı milliye tarafından dahile nakledilmektedir. İngilizlerin avdeti ihtimaline binaen Porsuk Çayı üzerindeki on metrelik asma köprü tahrip edilmiştir. Kongre Heyet-i Temsiliyesine bildirilmek üzere Üçüncü Kolorduya bera-yı malûmat yirminci kolorduya verilmiştir.

Üçüncü Erkân-ı Harbiye Reisi namina 20'inci Kolordu Kumandanı Ali Fuat[1212]

1208 İleri, 3 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 622-245, *Harekât-ı Ahrârâne ve Esbâbı*, s. 8, sütun 1. Jaeschke bir kısmını iktibas etmiştir: "7 Ağustos ve 11 Eylül 1335'te toplanan Erzurum. . . ve Sıvas Kongrelerinin ilânlarında millet kitle halinde meşru maksatlarını cihana bildirmeyi arzu etmektedir;. . . bazı kötü niyet sahipleri millî vicdandan fışkıran hareketi gayrı müslim elemanlara karşı tevcih edilmiş göstermeğe çalışmaktadırlar. 18 Eylül 1335'te Tamim mahiyetinde resmî tebliğlerde tebaa-i şahanenin kâffesinin aynı haklara sahip bulundukları bütün vilâyetlerle müstakil livalara bildirilmişti. . . Binaenaleyh memleketimizde sükûnun devam etmekte olduğunun bir emri müsbet olduğunu beyan ve teyit ederim. Baki. . . Heyeti Temsiliye adına. . . Mustafa Kemal." Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, 1971, s. 145-146.

1209 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65, Belge No: 1788.

1210 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 149; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1221-1222, dipnot *.

1211 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 130.

1212 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 386-387.

26 Eylül 1919. İtalyan Ataşemiliter ve Askerî İstihbarat Teşkilatı İstanbul Şubesi Şefi *Albay Vitale, 26 Eylülde gönderdiği başka bir telgrafta, görüştüğü İngiliz generali George Milne'in, kendisinin, Mustafa Kemal'in partisinin arkasında Türk halkının güçlü bir desteği olduğu fikrini teyit ettiğini yazdı*.[1213]

Karesi (Balıkesir) Mutasarrıfı Ali Rıza, *Hareket-i Milliye ve Reddi İlhak* heyeti reisi Hacim Muhiddin'le görüştü. *Dahiliye Nazırının ve kendisinin Hareketi Milliye taraftarı olduğunu* söyledi. Ali Rıza'nın naklettiğine göre Dahiliye Nâzırı Âdil, *Kuvayı Milliyenin daha muntazam olması fikrinde*dir.[1214]

Dahiliye Nâzırı Âdil, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın istifası arefesinde, *kuvayı milliyeye yardım edeceğini bildirerek* Karesi ve Saruhan Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak merkez heyetinden İstanbul'a mümessiller göndermesini istedi.[1215]

*Babıâli kısa bir süre sonra siyasetini değiştirerek, Ege Kuva-yı Milliyesi'nin Mustafa Kemal hareketiyle birleşmesini önlemek üzere, ona sahip çıkma yolunu tut*muş ve *yer yer Kuva-yı Milliye'de çalışan İttihatçıları tasfiye* edebilmiştir.[1216]

İngilizlerin demiryolu hattını kontrol etmeleri, Garbî Anadolu'daki (eşrafcı) ile Şarkî Anadolu'daki (cuntacı) harekat-ı milliye hücrelerini birbirinden ayrı tutuyordu. Bu noktada, güçlü bir Türkiye'ye taraftar muhafazâr eğilimli İngiliz Ordusunun Kütahya'yı, Merzifon'u ve Samsun'u boşaltıp buraları cuntacı Mustafa Kemal'in yönetimine bırakması, Şarkî Hareket-i Milliyenin Garbî Hareket-i Milliyeyi deruhte etmesine yol açacaktır denilebilir.

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bir grup İngiliz finansörle 8 Milyon Türk Lirası tutarında bir borç için görüşmeler yaptığı ve borca güvence olarak değerli bazı mücevherleri gösterdiği bildirilmiştir*.[1217]

27 Eylül 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Buna göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, Baştercüman Andrew Ryan'a, *Mustafa Kemal hareketini bastırmak için Kürtleri ayaklandırmanın tehlikeli bir siyaset olduğunu, Kürtleri Sivas'a yürü[t]mek için verilmiş bir padişah iradesinin bulunmadığını söylemiş*tir.[1218] Muhtırada, *muhtemelen* de hakikaten *böyle bir irade bulunmadığı, hem millicilerin hem de Merkezi Hükümetin Padişah'ı kendileriyle beraber gösterdikleri, Padişah'ın eğiliminin ne yönde olduğunun da bilindiği, geniş Kürt kitlelerinin Padişaha bağlı oldukları* bildirildi.[1219]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın talebi üzerine Mirliva Selânikli Abdülkerim İstanbul'da 25 Eylül günü telgraf başına geçerek 20'nci Kolordu Kumandanlığıyla temas kurmuş fakat Ali Fuad'ı (Cebesoy) Ankara'da bulamamıştı. 20'nci Kolordu Kumandanlığı Kumandan Vekili Kaimmakam Mahmut, meseleyi Sivas'a bildirmişti. 27 Eylül'de günü Sivas'ta mukim Mustafa Kemal'le muhabereye başlandı. 8 saat kadar süren bu uzunca muhaberede Mustafa Kemal Mirliva Selânikli Abdülkerim'e çok çarpıcı ifadeler tellemiştir. Buna göre Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesi Sivas Heyet-i Temsiliyesinin Bolşeviklerle ve İttihadçılarla teşrik-i mesaisini tesbit etmiştir. İngilizler ise Mustafa Kemal grubuna karşı tarafsız kalacaklarını, hatta gerekirse yardım edeceklerini ve daha mühimi aciz gördükleri

---

1213 *USSME*, E-8-87/16; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 24.

1214 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 75.

1215 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, 1988, c. 1, s. 59-60; Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 71-72.

1216 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 506.

1217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120.

1218 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 571.

1219 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LII.

İstanbul'daki kabine ile Sivas'taki askerî teşkilat arasında cereyan etmekte olan mübarezeyi serbest bıraktıklarını bildirmiştir:

> [..] Beyanname-i hümayunda memleketin ve milletimizin geleceği hakkındaki yabancıların görüşlerinin lehimizde değişeceğine dair olan sözler tamamen doğrudur. Ancak bu muazzam değişim, hiçbir vakit Ferid Paşa hükûmetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu hayırlı sonuç milletimizin mevcudiyetini gösterme adına bizatihi aldığı azimkârane teşebbüsün semeresidir.
>
> İşte Padişah hazretlerini bu noktada aldatıyorlar. Milletimizin gelişen ve büyüme gösteren her türlü teşebbüsü devletimizin asıl ve hayati menfaatleriyle tamamen uyum içindedir ve kurtuluş çaresi ve yaşamın güvencesi ancak ve ancak Kuvâ-yı Milliye'nin amil ve millet idaresinin hakim olmasındadır.
>
> Bu yasalara uygun metnin esasından bir zerre ayrılmak Allah korusun devlet, millet ve vatanımız için ıztırap yüklü bir kayba neden olur ve hilâfet makamı ve saltanatın korunması imkansızlaşır.
>
> Milli harekatımızı yanlış anlayarak beyân etmekten geri durmayan düşmanın çok olduğu muhakkaktır. Fakat çok yazıktır ki, bu milletin kötülüğünü isteyenlerin başında devlet-i ebed-müddetimizin göğsünde oturan Ferid Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.
>
> Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve milli harekatın Bolşevik harekatı olduğunu resmen ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.
>
> Necip ve nezih milli harekatımızın İttihadcıların katliam gibi hareketleri olduğunu ve İttihadcıların parası ile yürütüldüğünü resmen ve alenen dünyaya, yabancı gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.
>
> [..] Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve en nihayet İngilizler dahi milletimizin ne dereceye kadar haklı ve maksadında meşru olduğunu ve olanca kuvvetini ve azimkârâne niyetini ve buna mukabil merkezî hükûmetin ne kadar asılsız ve millet ile alakasız aciz bir heyet olduğunu takdir etti.
>
> Milletimize karşı bu gafil ve aciz hükûmet heyetine aldanarak reva gördükleri haksız muamelelere bir özür dileme makamında olmak üzere Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u dahi boşaltacaklarını bildirdiler.
>
> İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin içişlerine ve meşru maksatlarla takip ettiği tahakkuk eden milli harekatımıza katiyyen müdahale etmeyeceklerine dair Eskişehir'den gönderdikleri hususi bir heyet ile söz verdiler. Milleti kaderini tayin etmede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar. İşte milli çabalarımızın bağımsızlık temini hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.
>
> [..] Şimdi gözlerimizin önünde duran en son telgraflarda Kütahya'dan milli süvari kuvvetleri tarafından işgali ve Kütahya'daki İngiliz kuvvetlerinin özel tren ile kuzeye hareketleri ve Çiftehan'a gelen bir İngiliz heyetinin oradaki Kuvâ-yı Milliye kumandanına, İngilizlerin Türklerle elli senelik samimiyet ve dostluğa malik bulunduğunu ve Milli harekata karşı tamamen tarafsız kalacaklarını temin eylediği ve hatta arzu edersek yardıma hazır bulunduklarını bildirdiği ve İzmit, Bolu, Zonguldak, Şile'deki Kuvâ-yı Milliye'nin hareket için emre hazır bekledikleri bildirilmektedir.
>
> İstanbul'da hükûmetin tamamen vakıf bulunduğumuz bütün tazyiklerine rağmen hazır bekleyen Kuvâ-yı Milliye, İngilizlerin teminatıyla derhal harekete geçebilirler.
>
> [..] Aziz kardeşim, artık bütün bu harekatı engellemek yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır ki o da cidden Zât-ı Hazret-i Padişahi'ye sadık ve milli emellere bütün manâsıyla itaatkâr bir zâta kabine başkanlığının tevcih buyurulmasına ve ancak bu şahsın milli emelleri anlayarak ona göre tedbirler almaya aracı olduğunu arz ederim. Bütün bu söylediklerimize nazaran biraderimizin bir görüşü varsa lütfen bildirmenizi rica ederim.[1220]

Mustafa Kemal, Mamuretülaziz Valisi Haydar'a (Vaner) telgraf göndererek (i) Ali *Fuat Paşa'nın İngiliz heyeti ile mülakat* ettiğini, *bu heyetin İngilizlerin ahvali dahiliye ve hareket-i milliyemize katiyen*

[1220] Cumhuriyet, 27 Kânûn-ı evvel 1340; Aktaran: Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 316-319. Ayrıca: Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1032.

*müdahale etmeyeceklerine dair söz verdikleri*ni; (ii) İngilizlerin *Merzifon'u terk etti*kleri ve *Samsun'dan da çekilecekleri*ni bildirdi.[1221]

27/Eylül/335

Haydar Beyefendiye

İstanbul'un yakınlığı hiçbir günâ mucib-i havf olmamalıdır. Artık her türlü menfi ihtimalât bertaraf edilmiştir. Hükûmet-i merkeziye iltica vaziyetindedir. Hareket-i milliyeye karşı hiçbir tedbir almaya muktedir değildir. Bugün sekiz saat telgraf başında anlaşmak için uğraştılar. Kendilerine çekilmelerinden başka milleti tatmin edecek bir çare kalmamış olduğu cevab-ı kat'isi verilmiştir. İngilizler ahval-i dâhiliye ve milliyemize kat'iyen müdahale etmeyeceklerine dair teminat vermişlerdir. Merzifon'u tahliye ettiler. Samsun'u tahliyeye başladılar. Kütahya'yı bu gün tahliye ettiler. Harici vaziyet-i siyasiyemiz millet için pek samimî ve müsait şekildedir. Bir an evvel acz ve ihaneti sabit Ferit Paşa kabinesin iskat etmekten başka milletin hayır ve selâmetini temin edecek bir şey kalmamıştır. Teşkilât-ı milliyeyi sükûnet ve intizam ile İstanbul'a doğru teşmil etmek lazımdır. İzmit ve Adapazan ile ve Kandere ile ciddî bir surette temas ve irtibat tesisi ile iktisadî vaziyetin ifasına tevessül buyurmanızı rica ederim.

Mustafa Kemal[1222]

Hicrî Muharrem ayına girildiği cihetle Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın konağında tebrik resmi yapıldığı sırada Dahiliye Nâzırı Âdil, Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'yi telmih ederek *artık el-aman bu softa hükûmetinden* demek suretiyle vazifesinden istifa ettiğini belirtti.[1223]

Narkomindel (Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiserliği) radyo mesajı yayınladı. *"İngiliz-Fransız emperyalizmi"ni Doğulu ulusların tek düşmanı olarak eleştirdi ve Doğu'daki "ezilen ulusların kurtuluşu ve bağımsızlığı" için Sovyetlerin koşulsuz desteğini açıkladı*.[1224]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

27 Eylül 1919, İstanbul

Anadolu'daki dört kolordunun komutanları, yeni *30'uncu* [20'inci (ÖFA notu)] *kolordu komutanı Ali Fuat*, *15. kor. komutanı Kâzım Karabekir*, *13. kor. komutanı Cevdet* ve *3'üncü kor. komutanı Selahattin*, Padişah'a bir muhtıra göndererek Kabineyi, Türkleri bölmek, böylece ulusun gücünü azaltmakla görevli yabancı parayla satın alınmış ajanlardan kurulmuş olmakla suçlamışlardır. Bu politikacıların bu yolla iktidarda kalmayı başardıkları belirtilmiştir. *Harput valisi Galip Beye* atıfta bulunularak, onun Kürtleri milliyetçi örgüte karşı kışkırttığı ve Türk birliğine karşı Kürt bağımsızlık hareketini bir silah gibi kullandığı öne sürülmüştür. Görünüşe göre milliyetçi akım gelişmeye devam etmektedir. *İngiliz Yüksek Komiseri*, düzeni sağlamak için ne yolu tutmak gerektiği konusunda kararsız olduğunu dün bana söyledi.

1221 ATASE, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2; Aktaran: Mustafa Sarı. (2004). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 194-195). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.

1222 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1223 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 242.

1224 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94, dipnot 72. "1919 sonlarına doğru Denikin'in Beyaz orduları çekilirken, Bolşevikler ve yerel Müslümanlar Kuzey Kafkaslar'da Sovyet iktidarını yeniden kurmak üzere etkinliklerini artırdılar. Bu çaba Kemalist militanlarca da destekleniyordu. *Türk subayları Dağıstan'da Bolşeviklere yardım ediyor. Anti-emperyalist mücadeleleri açısından gerekli gördüklerinden, bölgedeki İngiliz nüfuzunu azaltmak istiyorlar...* diye belirtilen Eylül 1919 tarihli bir Dağıstan Komünist Partisi raporu bu olguyu doğrulamaktadır." (Gökay, 1998, s. 94-95).

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği[1225]

28 Eylül 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi *Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmir havalisi Kuva-yı Milliyesi'nin İstanbul'a harekete hazır olduğu*nu duyurdu. *Böylece bir çeşit Hareket Ordusu havası yaratılmak isteniyor*.[1226]

Nisan 1909'da Halife-Hünkâr İkinci Abdülhamid Hân'ı tahttan indiren darbeci Hareket Ordusu hakkında bazı bilgileri iktibas etmekte fayda görüyoruz. Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in belirttiğine göre Hareket Ordusu *ekseriyetle Arnavud, Bulgar, hattâ Ermeni, Mûsevî ve sâireden mürekkeb, herhâlde ekalliyeti Türk* idi.[1227] Hareket Ordusuna çeteci *Bulgarlar ve Rumlar da dahil* idi.[1228] Hareket Ordusunda, tamamen Yahudilerden müteşekkil, *Yahudi Taburu* nam bir birlik bulunuyordu.[1229] Serez Redif Fırkası Erkân-ı Harbi Köprülülü Kâzım'ın (Özalp) belirttiğine göre Hareket Ordusuna Bulgar ve Rum milislerin/çetecilerin dahil edilmişti.[1230] Hareket Ordusu Edirne 3'üncü Fırkası Erkân-ı Harbi Kâzım Karabekir: *10 Nisan akşamı, karargâhımız Silahtarağa'da iken Enver Bey nezdimize geldi. Beraberinde getirdiği Sandanski çetesini takdim etti*.[1231] 3'üncü Ordu Erkân-ı Harbi Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921'de şunları söyleyecektir: *Ben de 31 Mart vakasında İstanbul'a giren hareket ordusunun yanında ve belki başında bulunanlardan biriyim*. [..] *Nihayet içeriye girdik. Birçok kanlar akıttık, birçok insanlar astık: (İllâ dedik, bu kitabı tatbik edeceksiniz.) Derhal: (Pekâlâ tatbik edelim) cevabını aldık*.[1232]

> Selanik başta olmak üzere Makedonya'daki çeşitli şehirlerdeki farklı kesimlerden gönüllüler de orduya katılır. Gönüllüler arasında Makedonya'da Osmanlı yönetimine karşı terör faaliyetleri yürüten fakat Jön Türk İhtilâli'nin ardından affedilen Bulgar Sandanski ve Panitza gibi komitacılar da yer alır. Ayrıca Rum, Sırp ve Arnavut komitacıları da bu orduya dahil olur. Selanik ve Edirne'den 1.000'e yakın gönüllü Yahudi genci de bunların içindedir. Teşkil edilen Hareket Ordusu'nun sayısı 20.000 civarına ulaşır. 15 Nisan öğleden sonra Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na mensup ilk birlikler, 16 Nisan gecesi Küçükçekmece'ye ulaşır.[1233]

> Mahmut Şevket Paşa ile Üçüncü Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Hüsnü ve İkinci Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Şevket Turgut Paşalar karargahları ile Hadımköyü'ne gelmiş, Drama gönüllü taburları ve buna bağlı Rum ve Bulgar çeteleri de gelmek suretiyle toplanmayı tamamlamış olan ordu birlikleri aldıkları emir dairesinde çeşitli kollar halinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti.[1234]

1225 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 37-38. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1226 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 604, dipnot 389.

1227 Peyâm-ı Sabah, 4 Ağustos 1921, Numero 11389, *Bir Kere De Millete Sorulsa!.*, s. 1.

1228 Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, 2011, s. 312.

1229 "Tarihe 31 Mart vakası olarak geçen ve 13 Nisan (Rumi 31 Mart) 1909 tarihinde meydana gelen isyan üzerine Selanik'ten hareket edip İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun içinde 700 Selanikli Yahudinin yer aldığı bir tabur mevcut idi. Bu taburun resmi adı Musevi Taburu idi." Musevi Taburu askerlerinden Şemtov Revah: "İTC'nin emirleri üzerine özellikle Yahudiler ve Dönmeler başta olmak üzere demiryolu ve deniz yoluyla [Haliç'teki askerî okuldan] Selanik'e geri döndük." Rıfat N. Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, 2005, s. 62.

1230 "Ben Serez'den hazırladığımız asker ve sivil kuvvetlerle beraber hareket ettim. Aramızda daha önceden tanıdığım Bulgar çeteci Sandanski de vardı. Emrimde bizlere yardım etmek üzere başka Bulgar ve Rum silahlıları da bulunuyordu. Mustafa Kemal bizden önce Redif Fırkası Kumandanı Hüsnü Paşa ile hareket etmişti." Kâzım Özalp & Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, 1994, s. 3-4.

1231 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 2011, s. 278-279.

1232 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 434. Mustafa Kemal, "bu kitabı" derken 1876 Kanun-ı Esasisini kastediyor.

1233 Necmettin Alkan, *Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr*, 2023, s. 227.

1234 *Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, 1982, s. 98; Aktaran: Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, 2006, s. 927.

> Hareket Ordusu'nu oluşturan askerler, olacaklardan habersiz İstanbul'da sultanı muhafaza etme gayesiyle toplanmıştı. Kendileri ile beraber merkeze sevk edilen Balkanlar'daki pek çok ayrılıkçı gayrimüslim çete lideri ve eşkıyalar ile aynı amaca hizmet ettiklerinden habersizlerdi.[1235]
>
> "31 Mart" trajedisinden birkaç gün sonra, İstanbul surları dışında Arnavud, Bulgar, Yahudi, Selanikli, Manastırlı bir sürü gönüllüler, birkaç tabur da asker ordugah kurmuş, güya tehlikede bulunan hürriyeti, meşrutiyeti kurtaracaklardı. Yüzyılımızda İsrailoğullarının gönüllü savaşa, ölüme gitmesi, yalnız Osmanlılıkta görülmüş tarihi nadirattandır.[1236]
>
> Mahmud Şevket Paşa'nın riyasetinde toplandığından bahsettiğimiz ictimâ'da verilen karar üzerine derme-çatma bir Hareket-ordusu teşkiline başlanmıştır; Rumeli'nin muhtelif yerlerinden parça parça yola çıkarılan bu i'tibâri "Ordu" kozmopolit bir kütleden başka bir şey değildir. İçinde her Balkan milletinden yığınlarla mahlûkaat vardır; hattâ Selanik Yahudilerinden bile katılanlar olmuştur! Türk düşmanı Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur! Bir takım keçe-külâhlı Arnavut serserilerinden de bahsedilir! Bütün bu güruhlar için en cazip şey yağmacılık imkânıdır ve nitekim meşhur Yıldız yağması hakkında bir çok yazılar yazılmıştır.[1237]

Sivas Heyet-i Temsiliyesinin gazetesi *İrade-yi Milliye*, Vahideddin Hân'ın 20 Eylül tarihli beyannamesini Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesini *takbih ve* Kemalist hareketi tasdik gibi sunuyor.[1238]

Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> Sivas, 28/9/1335
>
> Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> Konya Valisi Cemal Bey'in ef'al ve harekât-ı ihanetkârânesi tahakkuk eyledikten sonra hempalarıyla birlikte firar ettiği ve içtima eden halkın ittifak-ı ârâsıyla ulema-ı kiramdan Vehbi Efendi hazretlerini vali vekâletine tayin eyledikleri tamimen tebliğ edilmişti. Heyet-i Temsiliyemiz azasından sabık Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi otomobil ile Ereğli'ye ve oradan tren-i mahsusla Konya'ya dün gece vasıl olmuştur. Müşarünileyhin verdiği malûmatta Konya ahali-i muhteremesinin büyük bayram suretinde tezahürat-ı milliyede bulunarak hıyaneti tahakkuk eden Ferit Paşa kabinesinin bir an evvel terk-i mevki eylemelerini talep eyledikleri ve asayişin fevkalâde mükemmel olduğu ve orada bulunan İngiliz ve Fransız mümessillerinin Refet Beyefendiyi ziyaretle harekât-ı milliyeye karşı tamamen bitaraf kalacaklarını bir daha teyit eyledikleri bildirilmiştir.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[1239]

Mustafa Kemal, Miralay Salahaddin'e bir telgraf daha gönderdi. Buna göre Sivas askerî cuntası, Sadrazam Damad Ferid Kabinesine hükümet darbesi yapmakla Padişah'ı tehdit etmiştir; işgalciler ise seyirci kalmaktalar:

> Sivas, 28/9/1335
>
> Sivas'ta Üçüncü Kolordu kumandanlığına

1235 Ferdi Ertekin, *İngiliz Askeri Ataşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması*, 2024, s. 13, dipnot 60.

1236 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, 1990, s. 50.

1237 İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın dosyasındaki resmî ve hususî vesikalara göre: 31 Mart Vak'as*ı, 1961, s. 95.

1238 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13, dipnot 2.

1239 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 385. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit ve havalisindeki Kuva-yı Milliye hükûmet-i merkeziyenin mecnunane ve ihanetkârâne cüretinden naşi derhâl lüzum-ı iskatını zat-ı hazret-i padişahiye arz ve iblağ eylemiş ve Ferit Paşa kabinesinin temerrüdü halinde İstanbul'a harekete müheyya bulunduklarını ve bu suretle hareketlerine karşı İtilâf devletlerinin bitaraf kalacakları hakkındaki teminata tamamen kani bulunduklarını bildirmişlerdir.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[1240]

Paris matbuatından *Le Matin* gazetesi "Türkiye'ye barışı götürmekte gecikmiyelim" başlıklı makale neşretti:

> Türkiye toprakları sayısız ve çoğu işlenmemiş zenginliklere sahiptir... Bu, toprak üstü ve toprak altı servet, Osmanlı borçlarının alacaklısı olanlar için tek garantidir ve yalnız Fransa'nın alacağı iki buçuk milyara yükselmektedir... İngiliz emperyalizmi Doğu'da bize daima haksızlık etmekte ve zarar vermektedir. Bölgedeki itibarımızı azaltmak için elinden geleni ardına komamış ve propagandasıyla da bize büyük kötülük etmiştir... Bu şartlar altında Türkiye'yi İngiliz mandasına vermek Anadolu'dan kendi kendimizi kovmak, Doğu'daki nüfuzumuzdan vaz geçmek, İngiliz yayılma siyasetinin zaferini sağlamak anlamına gelecek, yakın veya uzak bir gelecekte Doğu'nun başkaldırmasına yol açacaktır.[1241]

29 Eylül 1919. İngiltere'nin Atina Ortaelçisi Granville: *Yunan ordusunun %40 kadar kısmı Venizelos'un aleyhindedir*.[1242]

Sabık 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Beykoz. Güneş. Kuvâ-yı Milliye'nin Eskişehir ile Bilecik arasında şimendifer hattını kat ettikleri mervidir*.[1243]

Dahiliye Nâzırı Âdil, Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi ve Evkâf Nâzırı Abuk Ahmed Paşa hariç sair vükelâyı Sadrazamın nezdinde içtimaya davet etti ve *Hey'et-i vükelânın istifası lüzûmunu dermeyan ederek vükelây-ı saireyi de bu fikre imâle eyledi* ve *tebeddül-i sadaret zarurî*dir dedi. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad'a müracaat eden Âdil'e göre *yirminci asırda softa kabinesi olmaz, tebeddül zarurîdir*. Huzura kabul edilen Âdil, *harekât-ı milliyyeye nakl-i kelâm ederek îtilâf tarikine gidilmekten başka çare olmadığını söyledi*. Vahideddin Hân, Âdil'in nazariyesini tasvib ederek *Es-sulhu seyyidü'l-ahkâm* [sulh, hükümlerin efendisidir] buyurdu. Akşamleyin, Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi Padişah huzuruna çıkarak maruzatta bulundu. Vahideddin Hân'ın Mabeyn Başkâtibine bildirdiğine göre Şeyhü'l-İslâm ile Dahiliye Nâzırı birbirine *külliyen* tezad sözler serdettiler. Fakat anlaşılmaktadır ki kabinedeki beş kişi, *efkâr-ı umumiyye*ce istenmemektedir. Bu mukalemeyi müteakiben âyândan Müşir "Deli" Fuad Paşa huzura kabul edildi. *Kuvây-ı milliyye nâmına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve "Sen ihtiyar bir askersin; metalibimizi pâdişaha arza vesatet et" diye cemiyet mührü ile gönderilen varakayı bizzat takdim eylediğini hikâye etti*.[1244] *İleri* gazetesi tarafından Kuvâ-yı Milliye ajanı olduğu belirtilen Âdil'in Dahiliye Nezâretinden istifa ederek kabine buhranı çıkarması ile Mustafa Kemal grubunun yeni bir kabine teşkiline dair Padişah'a ariza arz etmesi, birkaç gün içinde peşi sıra cereyan eden bu iki gelişme, basit bir tesadüf olmasa gerektir.

> Mareşal Deli Fuat Paşa: [..] Padişahın değer verdiği birisidir. M. Kemal Paşa ile beraber olan Rauf Bey ve Bekir Sami Kunduk Bey kanalıyla irtibat kurmuştur. Fuat Paşa, Anadolu ihtilal ekibinin adeta İstanbul temsilcisidir. M. Kemal Paşa'nın bir Amerikalı subayla gönderdiği mektubu Padişaha vererek, Milli Mücadele

---

1240 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 391.
1241 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 56, dipnot 1.
1242 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 67.
1243 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 668.
1244 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 243-244.

> yanlısı yeni bir kabinenin teşkil edilmesinde aracı olmuştur. Heyeti Temsiliye bu hizmeti için teşekkür kararını almıştır.[1245]

Vahideddin Hân, Müşir Fuad'ın teslim ettiği Sivas Heyet-i Temsiliyesine aid mektubu okuduktan sonra şunları beyan etmiştir: *Benim menfaatım milletin menâfiine merbuttur. Milletsiz Pâdişah olmaz, milletimin saadet ve refâhını isterim. Anayasaya ve meşrutiyyete riâyet edeceğime yemin ettim. Etmemiş olsaydım bile, meşrutiyyete muhâlefet etmemek için verdiğim söz kâfidir. Meclis-i millî seçimini çok arzu ediyorum, Millî ordunun hulûs-ı tammı olduğuna kaniim*.[1246]

Eskişehir'deki 5'inci Kolordu Kumandanı Ahmed Hamdi, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Eskişehir'de muhkem durumda bulunan İngilizler, Bâb-ı Âlî muhalifi Mustafa Kemal grubunun propaganda faaliyetine müsaade etmektedir:

> Eskişehir kasabası muhiti İngilizler tarafından tahkim edilmekle beraber mevaki-i mühimmeye top tâbiye edilmiş ve ileri karakol postalariyle ve devriyelerle taht-ı tarassut ve muhafazaya alınmıştır. Keşif kollarına tefrik edilmek üzere talep olunan onsekiz jandarma da verilmiştir. Ancak, burada mevcutları elli kadar tahmin olunan hükümet muhaliflerinin propagandaları ahali arasında heyecana sebebiyet verdiğinden Mutasarrıf yarın kanunun yirmisekizinci maddesine istinaden idare-i örfiye ilân edeceği mâruzdur.[1247]

30 Eylül 1919. İzmir'deki İngiliz siyasî mümessil James Morgan, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor gönderdi. *Yunan işgali altındaki bölgede Müslüman halkın pek sık olarak cinayetlere, hırsızlıklara ve adaletsizliğe uğradığını* bildiriyor: *"Manisa ilçesindeki Müslümanlara karşı Rum (Grek) ve Yunanlılarca işlenmekte olan her tür cürüm konusunda Manisa müftüsünden birçok şikâyetler almış bulunuyorum."*[1248]

> Eylül biterken, Milliyetçi kuvvetler Anadolu'nun Müttefik işgali altında olmayan tüm bölgelerinde denetimi ele geçirmiş bulunuyorlardı. İstanbul'la tüm telgraf bağlantıları durduğu gibi, demiryolları da devamlı olarak tahrip ediliyordu. Sadrazam çaresizlik içinde Türk birliklerini iç bölgelere göndermek için izin istiyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek askeri yetkililer, Anadolu'daki Müttefik kuvvetlerin komutanı General Milne'in görüşüne başvurdular ve uzun değerlendirmelerin ardından generalin tavsiyesi oy birliğiyle kabul edildi.
>
> > Sadrazam'a şu hususları bildirmeye karar verdik: 1) 2000 kişilik bir kuvvet, düzenin yeniden sağlanması için yeterli olmayacaktır... 2) daha büyük bir kuvvet sevketmek, ülkeyi iç savaşa sürükler; 3) böyle bir olasılık karşısında, Müttefik Askeri Yetkililer, Anadolu hattındaki birliklerini en azından İzmit Körfezi'ne kadar çekmek zorunda kalacaklarını düşünmektedirler; 4) bunun sonucu, demiryolunun isyancılara bırakılması ve böylece başkentin iç bölgelerle bağlantısının kesilerek halkın açlığa terk edilmesi olacaktır; 5) dolayısıyla, Mütareke'nin V. Maddesi uyarınca, Yüksek Askeri Yetkililer, asker gönderilmesine izin verememektedir.[1249]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 1889 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *1. M. Kemal'in nüfuzunun gittikçe yayıldığı, Anadolu demiryollarının güvenliğinin tehlikeye girebileceği, Eskişehir'e 2000 kişilik kuvvet göndermek için Sadrazamın İngiliz Yüksek Komiserine başvurduğu, fakat Yüksek Komiserlerce bu teklifin reddedildiği* bildiriliyor*. 2. Sadrazamın İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret* ettiği*, "Âsilere" karşı kuvvet yollamaktan*

1245 Muhittin Ünal. (1994). (Haz.). *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 480, sonnot 182). İstanbul: Cem Yayınları.

1246 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanlıların Son Pâdişahı Vahidüddin Mütâreke Gayyâsında*, 1969, s. 218; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 142, dipnot 166.

1247 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika No: 1075.

1248 IDA, FO 371/4222/144311; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 199.

1249 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177-178.

alıkonulduğu için sitemde bulunduğu *ve Padişah ile kendisinin hayat ve hürriyetlerinin güvenlik altına alınıp alınmayacağını* sorduğu; *Ferid Paşa'nın istifa etmesi ihtimali bulunduğu* kaydediliyor.[1250]

Sadrazam, Robeck'e iki nota vermiştir. *Osmanlı Savunma Bakanının, dirlik ve düzenliği sağlamak üzere Eskişehir'e derhal 2.000 er gönderilmesi gereğine işaret* ediyordu. *Ama İtilâf devletleri buna yaklaşmıyorlar; çünkü Eskişehir'e gönderilecek askerî kuvvetlerin Mustafa Kemal'in kuvvetleriyle birleşmesinden, ya da ülkenin her yanında bir iç savaşın patlak vermesinden korkuyorlar*. Üstelik *İtilâf devletleri, Anadolu demiryolu boyunca üslendirilmiş bulunan askerlerini geri çekmek kararını* almışlardır. *Bunun üzerine Damat Ferit, İtilâf devletlerinin hükûmetin asker sevketmesine engel olduklarını, oysa asilerin tam bir serbestlik içinde hareket edebildiklerini* söyleyerek Robeck'e şikâyetçi oluyor. Sadrazam *İngiliz hükûmetinden, Padişahla kendisinin ve taraftarlarının hayat ve özgürlüklerini güvenlik altına almasını rica ediyor. Bu rica üzerine amiral Robeck, Sadrazamın iktidardan çekilmek üzere olduğu tahminini yürütüyor*. Mahrem telgrafın derkenar kısmında ise şu yazışmalar vuku bulacaktır:

> Hariciyecilerden George Kidston, "dost sayılan" Damat Ferit çekilirse, İttihatçı bir yönetim üzerinde serbestçe baskı kullanılabileceğini kabul etmekle birlikte, bunun Mustafa Kemal üzerinde pek etkisi olmıyacağını bir derkenarda ileri sürüyor, şöyle diyordu: "Durum bu kadar tehlikeli olmasa gülünç sayılabilirdi. ... durum tamamen elden çıktı. Arzularımıza saygı gösterilmesini ya da Bırakışma koşullarına uyulmasını sağlayacak kadar kuvvetimiz yoktur." Müsteşar Yardımcısı Sir J. A. Tilley, amiral Robeck'in sadareti bırakmaması konusunda Damat Ferit'i teşvik etmesi gereğine işaret ediyor; Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge ise şunu ekliyordu: "... Damat Ferit'e hiç bir fırsat vermiyoruz; mümkünse ona cesaret vermeliyiz."[1251]

Daha açık bir deyişle, İngilizlerin Damad Ferid Paşa-Mustafa Kemal mücadelesindeki tavrı, Mustafa Kemal'in lehindedir.

İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu Askerî Ataşesi Yarbay Ian Smith, millîcilerin desteklenmesini hükümetinden talep etti: *Gerçek milli hislere karşı Damat Ferid'e arka olmakla kendi çıkarlarımıza zarar veriyoruz. Damat Ferid'i milliyetçilerle anlaşmaya teşvik etmeliyiz. Hatta gerekirse, onları temsil eden bir hükümete itiraz etmeyeceğimizi anlatmalıyız. Milliyetçi hükümet demek mutlaka İngiliz aleyhtarı hükümet demek değildir. İngitere'nin Türkiye'nin kaderinde söz sahibi en büyük devlet olduğuna inandıklarından Türklerin bizimle beraber olmaları icap eder. İngiltere aleyhtarı bir hava yaratılmasına dikkat etmeliyiz*.[1252]

Zira Yarbay Ian Smith'in muhtırasına göre Damad Ferid Paşa'nın başyaveri Kemal Bey demiştir ki *milliyetçiler İttihadçı değillerdir, hatta M. Kemal Paşa Anadolu'ya geldiği takdirde Enver Paşa'yı tevkif edeceğini bildirmiştir.* [..] *Milliyetçi liderler makul kimselerdir ve İngiltere ile yakınlaşma istemektedirler; müzakereye gidilebilir*.[1253]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın yaveri Kemal Bey'e aid fevkalâde mühim beyanat: *Bütün manda projeleri imkânsızdır. Enver geri gelirse tevkif edilecek. İzmir faciası efkârı umumiyetle İngilizlerin üzerine atılıyor; İngiltereye mevcut olan itimadı yıktı. D*[amad] *Ferid* [Paşa] [Sultan] *VI. M*[ehmed Vahideddin]*'e millî hareketin hatalarını izah etti. Onu* [Ferid Paşa'yı?] *desteklemekle İngilizler halkın*

1250 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LV. "Eylül ortalarına gelindiğinde, İngiliz ve Fransız yüksek askeri yetkililer, Müttefikler'in *şu anki hükümete herhangi bir etkin destek verecek güçlerinin bulunmadığına* karar vermişlerdi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177.

1251 FO/4159/135892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1987, c. 1, s. 147, dipnot 86. "..İngilizlerin kuvvet göndermeyi reddedip Damat Ferit'i istifa zorunda bırakmaları.." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1221, dipnot *.

1252 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 60.

1253 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI-LVII.

son sempatisini de kaybedecekler.[1254] Diğer bir deyişle İngilizlerin, Damad Ferid Paşa'yı iktidardan düşürmeye yardım ederek Mustafa Kemal grubunun *sempatisi*ni kazanmaya çalıştığı söylenebilir.

Dahiliye Nâzırı Âdil, Balıkesir'den taleb ettiği heyetle görüştü. Âdil; Vasıf, Hulûsi ve Keçeci Hafız Emin'den müteşekkil Balıkesir Heyetine, *İzmir civarındaki millî kuvvetlerin ve Reddi İlhak teşkilâtının vatanî bir maksatla Yunanlılara karşı muharebe ettiklerini ve fakat Sivas'ta kongre toplayanların siyasî hilelere şahsî menfaatlerini temine çalıştıklarını* belirtti. Sivas Heyet-i Temsiliyesiyle *münasebette bulunmadığı*nı ilân ettiği takdirde *silâh ve cephane göndereceklerini ve her türlü yardımda bulunacaklarını ifade* etti.[1255]

30 Eylül/1 Ekim 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa istifa etti. *Hükümeti bir açmaz karşısında* bırakılıp *istifa etmek zorunda* bırakıldı. *İtilaf Devletleri Mustafa Kemal hareketinin kuvvetle bastırılmasına izin vermemişlerdi*r.[1256] Sivas'daki Heyet-i Temsiliye nam askerî cuntanın Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı hükümetten düşürmesi olayı, 30 Kasım 1919 tarihli Amerikan istihbarat raporunda *darbe* olarak nitelendirilecektir.[1257]

İngiliz yıllık raporuna göre Ferid Paşa'yı istifaya mecbur eden hadise, Mustafa Kemal'in üzerine askerî kuvvet gönderilmesi teklifini İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin reddetmiş olmasıdır.[1258] Bu istifayı İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Hohler ise şöyle yorumlayacaktır: *Ferit Paşa tam zamanında istifa etti, yoksa İzmit Körfezine dayanmış olan Milliyetçilerle çatışma kaçınılmaz hale gelmiş* idi.[1259] Hohler ayrıca:

> Damat Ferit bize karşı azamî dürüst ve dost davrandı; bu günlerde kendi memleketi için mümkün olan her şeyi yaptı... Halk harpten tamamen yorgundur, ama M. Kemal, çetesiyle... Kongreler yapmakta... birbiri ardısıra şehirlerin idaresini eline almaktadır. Ferit son dakikaya kadar... bir kuvvet göndermek için çok istekli idi, onun bu isteğini önledik. Neticede gerçekten M. Kemal'e yardım etmiş olduk.[1260]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in Siyasî Müsteşarı Bahriye Kaimmakamı Harry Luke: *Padişahla Damat Ferid'in durumlarının cidden acınacak bir halde. Bunlar vatanseverlikte Mustafa Kemal ile arkadaşlarından daha geri değildiler, fakat bunlar Türkiye'nin menfaatlerini, en iyi olarak mütarekeye tam bağlılık ve müttefiklerle tam bir işbirliğinde görüyorlardı. Durumlarının açıklığı müttefik hükümetlerin bağlılığa bağlılıkla mukabele etmemiş olmalarında görülmektedir*.[1261]

İstanbul'daki İngiliz Askerî Ataşesi Yarbay Ian Smith'in ifadeleri, İngilizlerin Damad Ferid Paşa'ya kumpas kurduğuna delâlet etmektedir:

1254 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 67. Köşeli parantezler "[]" içindeki ifadeler tarafımıza aiddir.

1255 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, 1988, c. 1, s. 60; Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 71-72.

1256 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

1257 *State Department*, 867.00/1072; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 119, dipnot 232.

1258 "Sadrazam Ferid Paşa İstanbul'dan Eskişehir'e destek kuvvet gönderilmesi hazırlıklarına başladı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın iznini gerektiren bu girişim -kısa süreliğine Paşa'yı umutlandırmış olsa da- reddedildi ve bu da Paşa'yı iktidardan etti." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 38.

1259 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI.

1260 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142-143.

1261 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 26. Örneğin "Damat Ferit hükümeti sonuna dek Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi'yle iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Eylül sonlarında Adil Bey, Necati ve Fatin beyleri bölgeye göndermiş, Balıkesir ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi adına gelen Vasıf ve Hulusi beyleri de güzelce ağırlamıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 514.

> Her iki taraftan hücuma uğradık. . . Nasyonalistler biz İngilizlerin kendilerini silâh kuvvetiyle yere sermek için ortaya çıkmayacağımızı çok iyi biliyorlar. . . İzmir, halkın İngiltere'ye olan güvenini sarstı; çünkü buna, açık hareketleriyle bizzat İngilizler sebep olmuşlardı. Damat Ferit kendi memleketi için Mustafa Kemal kadar çalışmıştı; ama memleket tümüyle hiç böyle düşünmemektedir, onun, Müttefiklerin bütün isteklerini kabule hazır, zayıf bir şahsiyet olduğu mütalâasında bulunuyor, bilhassa İngiltere tarafından tutulan, İngiltere ne söylerse onu yapan biri olarak görüyor. . . Ferit Millî Hareketin gerçek ağırlığından habersizdir. Kendi hesabına, Sultan'a yanlış fikir vermiştir. . .
>
> - Ferit Paşa İngiltere'ye ve Fransa'ya gitmeyi arzu etmektedir (Curzon: Türkiye ile hesaplaşıncaya kadar ne Paris'e ne de Londra'ya gitmemeli. . . tarafsız bir memlekete ve hattâ Riviera'ya gitmesine hiçbir itirazımız yok) - Hükümet değişikliği. . . bu memleketin politik durumunda tam bir değişiklik ifade eder. . . Ferit Paşa'nın durumu, kendisinin farzettiğinden çok daha ümitsizdir. Benim kendisine, Fransız meslekdaşım ve General Milne ile istişareden sonra, M. Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçmesinin daha doğru olacağı hakkında yaptığım imayı şevk ile kavradı [Hatırlanacak olursa Selânikli Abdülkerim Paşa vasıtasıyla telgraf başında muhabere edildi. (*Ömer Faruk notu*)] Birdenbire memleket içinde şahsan dolaşmak tasavvurunda bulundu. Plânı bizim tasavvurumuzdan çok daha azametli idi. Fakat olaylar o kadar hızla seyretti ki, bazı kuvvet gösterisinde bulunmak fikrine geri döndü; Eskişehir'e gönderilecek 2000 kişilik kuvvet Nasyonalistleri frenleyecek ve sonunda İstanbul'un tehlikeye düşmesini önleyecekti. Ferit Paşa'nın ümitleri, ne yazık ki, çok yükseklerde dolaşıyordu. Onun asker kuvveti göndermek teklifini teşvik edemezdik. . (29 Eylül'de kendisine haber verildi). . . Milliyetçiler hareketlerini Konya'ya kadar uzatmışlardı. Onların en büyük düşmanı vali (Cemal Bey) 24 Eylül'de oradan kaçmak zorunda kaldı.[1262]

İngilizler, teşkil ve teşvik ettikleri Sadrazam Damad Ferid Paşa ile Mustafa Kemal rekabetiyle mühim bir netice elde etmişlerdir denilebilir. Zira Damad Ferid Paşa Kabinesi*, Harbiye Nezâreti'ndeki tertibat ve teşkîlâttan bîhaber değildi. Gözlerini yumuyordu. Çünkü Hükûmet, bu askerî harekâtı çerçevesi teşekkül eder etmez müttefiklere karşı bir tazyik vasıtası olarak kullanmayı düşünüyordu. Fakat bu hareket Türk arazisini işgal eden müttefiklere tevcih edildiği gibi aynı zamanda Damad Ferid Paşa Hükümeti'ne de tevcih edildi ve bu hükümet bizzat kendi kapanına düştü*.[1263] Başka bir deyişle 16 Mayıs 1919 tarihli Padişah-Sadrazam-Fahrî Yaver misakı alt üst edilmiştir denilebilir.

> Sivas'tan yapılan diğer açıklamalar, Ferit Paşa Hükümeti'nin millet iradesini temsil etmediği, bir meşruiyete sahip olmadığı, Padişah ile halk arasında bir engel teşkil ettiği ve artık tanınmayan bu hükümetin tasfiyesinin mutlaka şart olduğu şeklindeydi. Kongre'ye katılanlar, hiçbir şahsi amaç ve çıkar peşinde koşmayacakları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden teşkili yönünde hiçbir gayret içinde olmayacakları konusunda hep birlikte yemin ettiler. Hareketin öncü kadrosu da Cemiyet'le ilgilerinin olmadığını göstermek konusunda büyük bir hassasiyet sergiledi. Eylül sonlarına doğru eylemlerini artıran ve konumlarını sağlamlaştıran Milli Mücadele [Nationalist] güçleri Adapazarı, Eskişehir, Kütahya ve Bandırma sınırları dışındaki alanda etkin bir nüfuza sahip olmayan Merkezi Hükümet'e karşı savaş açma tehditlerinin boş olmadığını bir anlamda kanıtlamış oldu. Ferit Paşa'nın durumu, kendisi fark etmese ya da kabul etmek istemese de hiç iç açıcı değildi. Müttefiklerin desteğiyle, Anadolu'da kontrolü yeniden sağlama hayalleri kuran Ferit Paşa'nın projesi, üzerinde dolaşan kara bulutların artması ile son bulmak zorunda kaldı. Sivas'a, güneydoğudan gerçekleştirilen askeri saldırının sonuçsuz kalmasıyla, Sadrazam Ferit Paşa İstanbul'dan Eskişehir'e destek kuvvet gönderilmesi hazırlıklarına başladı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın iznini gerektiren bu girişim - kısa süreliğine Paşa'yı umutlandırmış olsa da- reddedildi ve bu da Paşa'yı iktidardan etti. Ekim'in 1. günü Paşa'nın istifasıyla eş zamanlı olarak, Bursa'da bulunan ve merkeze bağlı olan askeri birlikler de baş kaldırmak suretiyle Milli Mücadele'ye [Nationalist] katıldı.[1264]

1262 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 143.

1263 Edgar Pech, *Les Allies et la Turguie*; Aktaran: Kadir Mısıroğlu, *Bir Mazlum Padişah Sultan Vahideddin*, 2011, s. 204.

1264 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 38-39.

Damad Ferid'in sukûtu, Mustafa Kemal'e prestij kazandırdı: *Böylece Ferit gider, de Robeck, Atatürk'ün zaferini "küçük ihtilâl" diye yorumlar. Gerçekten Heyet-i Temsiliye'yi bütün Anadolu'da bir hükümet durumuna getiren bu ihtilâlci girişime İngilizlerin seyirci kalması ve Padişah'ın boyun eğmesi üzerine, bütün gözler Sivas'a çevrilir. O günden sonra Mustafa Kemal Paşa, Selek'in sözleriyle, "Türkiye'nin Padişah'tan sonra gelen ikinci adamı" kabul edilir*.[1265]

Eylül-Ekim 1919. *Böyle karışık dönemlerde ittifaklar da o denli karışıktır. Azerbaycan'da hükümeti elinde tutan Müsavat Partisi "sol" ve milliyetçi olarak tanınır, onun için de o bölgede tampon bir devlet isteyen İngilizlerin elindedir. Sağcı İttihat Partisi ise panislâmist olduğundan Anadolu hareketine daha yakındır ve şiddetli bir antibolşevik olmasına rağmen, Dağıstan hareketine yardım eder. Böylece Türk subaylarının Dağıstan'a gelmesi İttihat Partisi'nin aracılığı ile olur. Dağıstan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Eylül ya da Ekim 1919 tarihli bir raporunda şöyle denilmektedir: "Azerbaycan'ın panislâmist İttihat Partisi.. adamlarını ve maddi yardımını göndermektedir ve 'Karakol' adındaki Türk devrimci komitesi.. Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir. 'İttihat' bolşevizme karşı açık bir düşmanlık gösterir, oysaki 'Karakol' cemiyetinin Türk subayları, Doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle elele verip anlaşarak çalışmaktadırlar.*"[1266]

Ekim 1919. Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam Alfred Rawlinson, İtalyanların Kemalist harekete yardım edip etmediğini araştırıyor.[1267]

1 Ekim 1919. *Örneğin hâlâ İsviçre'de yaşayan Türk aydınlarına, özellikle de Prens Sabahaddin'e ümit bağlanıyordu. 1 Ekim'de De Martino şöyle yazıyordu: "Türkiye'deki etkili parti başkanları üzerinde ağırlığı olan Prens Sabahaddin'den yararlanarak Mustafa Kemal nezdindeki Fransız-İngiliz girişimini hâlâ dengeleyebiliriz. Bu konuda Maissa'yı dinleyiniz.*"[1268]

1 Ekim 1919'u müteakib bir günde, Ankara'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Whittall'dan Mustafa Kemal'e: İngiltere, Harekat-ı Milliye'ye karşı değildir.[1269]

2 Ekim 1919. Vahideddin Hân, Ali Rıza sadaretinde yeni kabine kurulduğunu tasdik edici hatt-ı hümayun irade eyledi. *Halkta "bir müddetten beri" görülen bölünme ve anlaşmazlığın "sui tefehhüm" yüzünden artmakta olduğu, bunun giderilmesinin ve birliğin sağlanmasının, hükümet ve düzenin yerleştirilmesinin, bir de seçimlerin bir an önce yapılıp Mebusan'ın toplantıya çağrılmasının "matlubı kat'imiz" olduğunu belirtiyor*.[1270]

1265 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1223. Avcıoğlu, İngiliz'i "seyirci" tavsif ediyor fakat mahremane temasları ve müdahaleleri, pasif görüntünün perde arkasında gayet de -günümüz moda tabiriyle- proaktif olunduğunu sarahaten gösteriyor.

1266 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108.

1267 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 374, dipnot 1). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

1268 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 77.

1269 "Damat Ferit hükümetinin devrilmesinin hemen ardından Ankara'daki İngiliz "kontrol zabitinin" kendilerinin ulusal akıma karşı olmadıkları ifadesiyle, İngilizlerin Samsun'u boşaltması, Heyet-i Temsiliyenin birer genelgesine konu olmuşlardı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 280, dipnot 641.

1270 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* s. 2111; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 17. "[..] Balkan Savaşı'nda Osmanlı Batı ordusunun başarısız generali, 60 yaşındaki Ali Rıza Paşa [..]" T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 200.

Ali Rıza Paşa sadaretinde yeni kabine kuruldu.[1271] Ali Rıza'nın mühim hususiyeti, *Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını* istemekle beraber *Türkiye'nin, mütâreke'de yabancı işgali altında olmayan topraklara sahip olmasını kabul* etmesi idi.[1272] Başka bir deyişle Wilson Prensiblerine muvafıktı, İngilizlerin çıkarlarıyla ters düşmemek ve Osmanlı Devletinin Mezopotamya ve Suriye üzerindeki haklarından vazgeçmek demekti. Millî Harekât liderlerinden Cemal (Mersinli) ise Harbiye Nâzırı tayin edildi.[1273]

Sadrazam Ali Rıza Kabinesi döneminde Vahideddin Hân'ın *tahttan indirilmesine dair rivayetler dolaşıyordu*.[1274]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına telgrafname gönderdi. *Yunan ordusuna verilmiş olan buyruklara itaat etmeyerek Manisa ve Aydın'a kadar ilerlediğini; bu nedenle olaylar çıktığını ve Yunan askerleri bu bölgede kaldıkları sürece olayların süreceğini* bildiriyor.[1275]

Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretinin tasdikiyle, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'ye talimat gönderdi. *Anadolu demiryolunda mülki yönetimi desteklemek için kuvvet kullanılmayacak ve vuruşmalara girmek tehlikesi olmadan yerlerinde tutulamayacaklarsa, birlikler geri çekilecekti*r. *Vuruşmalar, kapsamı belirsiz harekâta yol açabilir, İran, Filistin ve başka yerlerde ciddi sonuçlar doğurabilir*.[1276]

Karesi ve Saruhan ve civarı Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak reisi İttihadçı Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) günlük kaydı: *Ferit Paşanın sukutu Şark ve Garp Harekâtı Milliyesinin muvaffakiyeti olduğuna karar verdik*.[1277]

36 numaralı İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Aydın Valisi, Alaşehir Kongre Başkanından bir mektub almıştır. Mezkûr mektubda, *İtilaf Devletleri'ne karşı harekât yapılmayacağı teminatı veriliyor*.[1278]

1271 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 142. İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Sadrazam Ali Rıza hakkındaki 11 Ekim tarihli müşahedesi: "Yeni Sadrazam bir diplomat değil, bir diplomat gibi görünmeğe de çalışmıyor. Daha çok dürüst bir asker hali var Ali Rıza Paşa'da. Memleketin ikiye ayrılmış olduğunu milleti yeniden Padişah ve şahsı etrafında toplıyarak karara biran önce varılmasını dilediğini, Barış Konferansı önünde birleşmiş bir milleti temsil etmek üzere görev kabul ettiğini söyledi. Bu amaçla kabinesini, hiçbir partiden olmayan tarafsız ve Türkiye'nin savaşa girmesine karşı olan kimselerden kurduğunu belirtti. Hükümetinin başlıca amacının seçime gitmek ve müslüman ve müslüman olmayanlar arasında eşitlik esasına dayanan bir düzen sağlamak olduğunu bildirdi. Sadrazam bende iyi niyetli ve dürüst bir insan intibaı bıraktı. Politik meselelere fazla vakıf değil. Çok az Fransızca biliyor. Türkçe'yi son derece doğru ve hissi bir şekilde konuşuyor." Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 44.

1272 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 143.

1273 "Zatı devletlerinin harekâtı milliyei meşruanın bidayetindenberi büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakıyeti devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Milliye müzahir olacaktır." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 142.

1274 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 241-242.

1275 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 879-880; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 194.

1276 FO, 371/4159, 134310; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 603, dipnot 385.

1277 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 78.

1278 FO, 371/4159, 145863; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 171, dipnot 362.

Korgeneral George Francis Milne, *Türk-Yunan sınırının çizilmesiyle ilgili* Londra'ya rapor gönderdi:

> Raporda İtalyan bölgesinden hiç söz edilmiyordu. Bunun yerine, Yunanlılar'ın tamamen Türkler'e ait olan toprakları işgal etmiş olduğuna ve kısmi bir geri çekilmenin Türkler için tatminkâr olmayacağına dikkat çekiyordu. "Gerilla savaşı..." diyordu, "Yunan askeri Sancak'ta kaldığı sürece devam edecek ve bundan sonra gerçekleşecek her türlü ilerleme yeni sorunlar yaratacaktır." Bu durumda Milne'e göre ehven-i şer, Yunanlılar'ın bulunduğu yerde kalmaları ve olabilecek en iyi taktik hattı benimsemeleriydi.
>
> Bu tavsiyenin tek istisnası Aydın bölgesi ve Menderes Nehri vadisi boyunca uzanan hatla ilgiliydi. Milne, bölgedeki Yunan karşıtı eğilimin çok kuvvetli olduğunu; eğer şu anki sınır muhafaza edilirse, bunun Yunanlılar'ın, Aydın'ı, Türkler'e karşı üç yönden savunmak zorunda kalacakları anlamına geldiğini belirtiyordu. O halde ya Yunanlılar'a savunmaya elverişli bir hatta kadar ilerleme izni verilmeli ya da onlar bütün bölgeyi boşaltarak işgal alanını İzmir sancağıyla sınırlı tutmalıydı. Boşaltılan bölgeye, Müttefiklerarası bir kuvvet yerleştirilebilirdi. Milne, ikinci çözümden yanaydı. Bunun nedeni, ilk olarak, herhangi bir ilerleme Türk toprağına yeni bir Yunan müdahalesi olacak ve sert tepki görecekti. İkinci olarak, Yunanlılar, Yüksek Konsey karşı görüş belirtmesine rağmen Aydın' da bulunuyordu.

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki işgalini sınırlayan *Milne Hattı* çizildi: *Bütün basiret sahibi İngiliz devlet adamları ile politikacılarının, daha Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmalarını müteakip Anadolu'nun (İtalyanlardan da) tamamiyle boşaltılmasını kabul edilebilir tek hal çaresi olarak görmelerine rağmen; Yüksek Şûra'nın 1919 yılındaki mukavemetine karşı ancak ileri yürüyüşün sınırlandırılmasını (2 Ekim tarihli Milne hattı olarak) sağlamaktan ileri gidilemedi*.[1279]

Yunanlılara sadece, Türk saldırılarına karşı kendilerini savunmak için karşı saldırıda bulunmak ve sonradan eski mevzilerine dönmek koşuluyla Milne Hattı'nın üç kilometre ilerisine kadar düşmanı kovalama hakkı verilmişti. Verilen bu izin, Türk çeteleri sorununu çözümlemeyecekti.[1280] Bilakis Yunan aleyhine neticeler doğuracaktır. Haziran 1920'deki taarruz iznine değin, Yunan ordusu, *sınırlandırılmış İzmir kesiminde* kalacak, *Milne hattını birkaç kilometre geçerek Türk çetelerini izlemekten ve yeniden üslerine dönmekten başka bir şey yapam*ayacak binaenaleyh *sinirleri* bozulacak *ve moral yönünden de kötü* bir duruma düşecektir.[1281]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Kahire Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen'in 27 Eylül tarihli 455 numaralı mahrem telgrafına derkenar kaydetti. *Noel'in "aşırı bir Kürt partizanı" olduğunu, bununla birlikte onun uzmanlık bilgisinden yararlanılabileceğini belirtiyor*.[1282]

3 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi. Belirttiğine göre Vahideddin Hân, *Ali Rıza hükümetini bir "geçiş" kabinesi kabul* ediyor.[1283] Fakat geçiş hükümetine *İttihat ve Terakki damgasını* vuruyor. *Hükümet saygıdeğer fakat esas itibarıyla ulusçu ve bazı durumlarda İttihat ve Terakki duygudaşı kimselerden oluşuyor. Hükümete yeni katılanlardan Cemal* [Mersinli] *Paşa, Konya'da iken "gırtlağına kadar" Mustafa Kemal hareketinin içindeydi. Abdurrahman Şeref İttihat ve Terakki ile özdeşti. Kabinede muhafaza edilen Abuk Paşa, geçen kabinenin en ulusçusu sayılıyor*.[1284]

1279 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 88.

1280 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 165.

1281 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 180.

1282 FO/4192/135610; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 121.

1283 FO, 371/4159, 137186; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 16, dipnot 8.

1284 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 78, no. 532; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43.

Harekât-ı Milliyeci İttihadçı emekli miralay Kara Vasıf'tan (Karakol) Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki'ye:

> İstanbul Hükümeti bugün işgal altında bulunuyor. Düveli Mutelifenin verdiği emir direktiflerle yürümeğe mecburdur. Anadolu ise hiçbir vakit Düveli Mutelifenin değil emirlerine, onların mukaddes topraklar üzerinde serbesti harekâtına bile müsaade etmeyerek silahla mukabeleye hazırdır. Yeter ki, zât-ı şahane vatanın gayesine matuf olan harekâtı zahirde, bize muarız, hakikatte bizimle muvafık ve mutabık olarak bizleri manevî himayelerine alsınlar. Ecnebi ordu ve sefaretlerinin Anadolu'daki serbesti icraatları için merkezi Hükümeti tazyik ettikleri zamanlarda kabahati bütün varlığı ile bize hamletsinler ve hükümetin Anadolu'ya karşı bir icraat yapmaya muktedir olmadığını bildirsin, bize bu kâfidir.[1285]

Ahmed İzzet (Furgaç) da aynı stratejiyi ifade etmektedir: *..bizim İstanbul hükümeti kendi haline kalırsa hiçbir şey elde edemeyeceği açık olduğu için, amacım görünüşteki ayrılık baki kalmak üzere, Anadolu ricaliyle dostluk oluşturmak, ondan sonra da onları İtilâf Devletleriyle temas ve ilişkiye götürmekti*.[1286]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi mukarreratından: *Dersaadetteki İngiliz karargâh-ı umumîsinden avdet eden Ankara'daki İngiliz kontrol zabitinin İngilizlerin harekât-ı milliyeye muarız olmadıklarına dair vâki' olan ifadesi Onbeş ve Onüçüncü Kolordu kumandanlıklarına iş'âr olundu*.[1287]

Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi, Sivas merkezli Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yu Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin vazifelendirdiği suikastçılar tarafından katledildi ve böylece Eskişehir, resmen ARMHC Heyet-i Temsiliyesine bağlandı.[1288]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri Londra'ya bildiriyor. *Yeni hükümetin genellikle ulusçu hareket yönünde hafif bir adım sayıldığını, fakat ulusçuların hükümette başka bazı değişiklikler isteyip istemeyeceklerinin henüz belli olmadığını yazıyor*. *Zira bazı çevrelere göre, bu hükümet, başat kimliği ulusçu olacak bir Tevfik Paşa ve özellikle İzzet Paşa hükümetine doğru bir geçiş hükümeti*dir. *Damat Ferit "şüphesiz" ancak geçici olarak mücadeleden çekilmiş bulunuyor*.[1289]

İspanyol *El Dia* gazetesi, "Bombay Müslümanları Türkiye'nin Parçalanmasını Protesto Ediyor" başlıklı haber neşretti: *Bombay Müslümanları bir manifesto yayınlayarak, Türkiye'nin parçalanmasını, İstanbul'un uluslararasılaşmasını, Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini ve farklı Asya vilayetlerinin Avrupalı güçlerinin mandasına verilmesini protesto etti*.[1290] Diğer bir deyişle hilafet, Türkiye'nin bütünlüğünü koruyucu kuvveti haizdir.

Akşamleyin, *İstanbul'da İngiliz Orduevi'nde yapılan bir törenle, bir İngiliz generali tarafından, savaş sırasında ve sonrasında yaptığı hayırlı işlerden ötürü* Doktor Robert "Rahib" Frew'e *armağanlar verildi. Frew, savaşta hapse atılmış ve dört yıl "mücadele" etmiş. Savaştan sonra Orduevi onun çabalarıyla kurulmuş*.[1291] Diğer bir deyişle Robert Frew, İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden ziyade İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhına merbuttu. Bu vechile, Mustafa Kemal'in mütareke İstanbulu'ndayken en az iki farklı kanaldan İngiliz İşgal Kuvvetleri askerî istihbaratıyla temas kurduğu söylenebilir.

1285 Necmettin Hıra. (2006). *Hatıralarının Işığı Altında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları (1919-1927)* içinde (s. 78) [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

1286 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 98.

1287 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 12.

1288 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 134.

1289 The Times, 9 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43.

1290 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254.

1291 The Orient News, 5 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 134, dipnot 104.

4 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'a zata mahsus mektub gönderdi. Hohler'e göre sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa *-ki çok eski kişisel dostuydu- ülkesi için mümkün olan her şeyi yaparken İngilizlere karşı en dürüst ve dostça biçimde davranmıştı. Yeni hükümet şimdilik Padişah'la Kemalciler arasında bir uzlaşım gibi görünüyor, fakat ileride ne olacağı belli değil. İngiliz çıkarlarına dokunmamak, karışıklık çıkarmamak ve Hıristiyanlara kötü muamele yapmamak şartıyla hangi hükümetin işbaşında olduğuna aldırmamak gerekiyor. Kemalciler İttihatçılığı reddediyorlar, fakat İttihat ve Terakki'nin bazı eski mensupları kaçınılmaz olarak onlara katılmış olmalı*dır. *Türkler çılgınca bir fikre akıllarını takmışlar: Güya İngiliz hükümeti İzmir'in işgalinin ne denli büyük bir hata olduğunu anlamış, ve bundan sorumlu olan Amiral Calthorpe'u işinden almış.*[1292] Hohler, Kemalistlerin, *aslında İngiltere'nin dostluğunu istedikleri*ni *fakat İngiltere'ye güvenlerinin sarsıldığı*nı, *özellikle İzmir'in işgalinden İngiltere'nin sorumlu tutulduğu*nu, *Türklerin bu yanlış kanaatini gidermek için Lord Curzon'un bir açıklama yapmasının uygun olacağı*nı bildiriyor.[1293] Şunu da yazdı: *Bildiğin gibi, Ferit son dakikaya değin bizzat bir kuvvetle gitmeye ya da bir kuvvet göndermek konusunda pek istekliydi; fakat biz ona engel olduk*.[1294] Hohler:

> Ferit, bize karşı en dostça ve dürüst biçimde davrandı. Kendisi benim çok eski bir dostum...
>
> Görünüşe göre, Mustafa Kemal'in halk kitlesi arasında büyük taraf[tar]ları yok, fakat terhis edilmiş subayları ve maaş alamayan memurları ve hoşnutsuzları kendine çekmiş. Halk bütünüyle savaştan, kuşkusuz, iyice yorgundur ve rahat bırakılmak istemektedir. Ama Mustafa ve az çok eğitilmiş takımı kongreler topluyor ve vâlilikleri biribiri ardına ele geçiriyor. Ferit, bildiğiniz üzere, son dakikaya kadar bir kuvvetin başında bizzat kendisi gitmeye ya da hiç değilse kuvvet göndermeye çok istekliydi, onu biz engelledik. Sonuç, gerçekte hareket serbestîsini kısıtlayamıyacağımız Mustafa'ya yardım etmek oldu. Oysa Ferit'in, yâni meşru hükümetin, hareket serbestîsini kısıtlayacak güçteydik ve bunu yaptık. Yine de doğru davrandığımızdan kuşkum yok. Eğer Mustafa Kemal'e karşı kuvvet gönderseydik, iki şeyden biri olacaktı: Büyük bir olasılıkla ya bu kuvvet Mustafa Kemal'in yanında yer alacaktı, ya da ülkede hıristiyanlara çok zarar verecek bir iç savaş başlayacaktı.[1295]

İngilizler, Hohler'in deyişiyle "Mustafa Kemal'in önünden çekiliyormuş gibi" Samsun'u tamamen tahliye etti.[1296] Böylece Sadrazam Damad Ferid Kabinesinin 1 Ekim'deki sukûtu ve İngilizlerin Merzifon'u ve Kütahya'yı sonra Samsun'u da tahliyesi, Mustafa Kemal'in elini güçlendiren ve O'na itibar kazandıran bir dizi gelişme olmuşlardır.[1297] İngilizlerin Osmanlı dahiliyesinde tarafsızlık politikası

1292 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 788-791; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43-44.

1293 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LV-LVI.

1294 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 780-781; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 604, dipnot 387. Hohler: "Ferit ... son ana kadar bir kuvvet eşliğinde kendisi gitmek ya da en azından bir kuvvet göndermek konusunda ısrarlıydı, ama biz kendisine mani olduk. Sonuçta yaptığımız, eylemlerini kontrol edebildiğimiz Ferit, yani *seçilmiş Hükümet* yerine, eylemlerini kontrol edemediğimiz Mustafa Kemal'e yardım etmek oldu. Ama genel olarak bakıldığında şüphesiz haklıydık; çünkü eğer Mustafa Kemal üzerine bir kuvvet gönderilseydi, iki şeyden biri olurdu. Büyük bir olasılıkla, gönderilen kuvvet Mustafa Kemal'in tarafına geçerdi ya da ülke bir iç savaşa sürüklenir ve bunun çilesini ağırlıklı olarak Hıristiyanlar çekerdi. Müttefikler'in, barış sağlanıp koşullar dayatılmadan, askeri güçlerini bu denli azaltacaklarını aklıma bile getirmedim. Japonlar, savaş bittiği zaman miğferini gevşetme, derler. Biz bu prensibin tam aksini uyguladık." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 178.

1295 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 125; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1222-1223.

1296 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 211; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 146.

1297 "Efendiler, tahattur buyurursunuz, İngilizler, Merzifon ve müteakıben Samsunu, tahliye etmişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine, Sıvas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu.

adı altında Kemalist cuntaya hayırhah tavrı, netice itibarıyla, Sadrazam Damad Ferid Kabinesinin *kurmaya çalıştığı dengeyi boz*muş, *Anadolu'da süren direniş faaliyetlerindeki gelişme*ye siyasî katkı sağlamıştır.[1298]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine *çok mahrem* rapor gönderdi. *İngilizlerden hayli şikâyet* ediyor. *22 Temmuz'da, İngiliz Yüksek Komiseri'yle bazı şartlarla Türk iç siyasetinde yan tutmamaya karar vermelerine ve meslektaşının bu kararı birçok kez doğrulamış olmasına rağmen, İngiliz eyleminin bu ilkelere uygunluğu konusunda şüpheli olduğunu bildiriyor. Yanılmaz bir kaynaktan, "İngiliz siyasetinin sadık ve maddi menfaat güden hizmetkârı" Dahiliye Nazırı Adil Bey'in yalnız İngiliz propagandası yapmak için değil, fakat ulusçu hareketi başarısızlığa uğratmak için "çok önemli" miktarda paralar aldığını öğrenmiş bulunuyor. İngiliz desteği yalnız mali değil*. Defrance, Yüzbaşı Noel ile Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib münasebetini mevzubahis ediyor.[1299]

Sadrazam Ali Rıza Kabinesi, Sivas'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin ecanib devletlerle gizli temaslar kurduğu biliyor. Bu hususda muhtıra göndererek ARMHC'yi ikaz ediyor: *Yabancılarla siyasal ilişkilere girilmemesi* lazımdır.[1300]

Yakubî Sabataycı Ahmet Emin (Yalman), *Vakit* gazetesinde neşrettiği başyazısında *Yeni Kabine Mustafa Kemal'in rütbesini iade edecek* dedi.[1301]

5 Ekim 1919. ARMHC Heyet-i Temsiliyesi'nin aldığı kararlar arasında iki mühim madde: (i) *Suriye ve Irak Müslümanlarının bağımsızlık için doğruca Avrupa ve Amerika'ya başvurmaları gereğinin 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirilmesi*; (ii) *Samsun'un İngilizler tarafından boşaltılması olayının İtilaf Devletleri tarafından milletin meşru isteklerine saygının ilk işareti olduğunun genelge ile duyurulması*.[1302]

ARMHC Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Sadaret-i Uzmaya telgraf gönderdi: [..] *Aksamı memaliki Osmaniyenin işgali tehlikesine gelince teşkilâtı milliye izharı mevcudiyet eylediği gündenberi hiçbir işgal vaki olmadığı gibi bilâkis Ferit Paşa Kabinesinin müsamaha ve seyyiatı neticesi olmak üzere ahkâmı mütarekeye mugayir olarak işgal edilen Merzifon ve Samsun gibi yerlerimiz tahliye edilmiştir*. [..][1303] İngilizler, Mustafa Kemal'le gizlice anlaşıp Merzifon'u, Kütahya'yı ve Samsun'u Mustafa Kemal'i memnun edeceği için tahliye etmişti; Mustafa Kemal, bu tahliyeleri şimdi Bâb-ı Âlî'ye karşı zafer

---

Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk ta *kahrolsun işgal* diye bağırdılar. (..) Millî teşkilât genişliyor ve kuvvetleniyor: Efendiler, Ferit Paşa hükûmetinin sukutu, memlekette bazı müteredditdir görünen mahallerin de hissiyat ve maneviyatı üzerinde hüsnü tesir yaptı. Her tarafta, rüesayı memurini mülkiye ve askeriye başta olmak üzere, teşkilâta germi verildi." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 169, 171.

1298 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 36. "İngiliz kuvvetlerinin Samsun'dan çekilişi, Milli Mücadele [Nationalist] hareketinin bir zafer nişanesi olarak, Erzurum'da fener alayı geçidiyle kutlandı." (Satan, 2010, s. 39).

1299 *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 187, p. 150-152; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 46. Fransız Hariciye evrakı arasında, "13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'in Halep'teki İngiliz Komutanı'na Noel'i şikâyet eden mektubu" arşivlenmiş bulunuyor.

1300 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2004, c. 2, s. 24. "*Ahvali gayri tabiiye ve gayri kanuniyenin* devamının İstanbul'la Anadolu'yu ayırabileceği, İstanbul'u tehlikeye atabileceği gerekçesiyle *talep* olunanlar şunlardır: 1) İşgal edilen resmi dairelerin boşaltılması; 2) hükümet muamelatına verilen sektenin kaldırılması, hükümet nüfuzuna saygı gösterilmesi; 3) yabancılarla siyasal ilişkilere girilmemesi; 4) seçimlerde ahalinin özgürlüğüne kesinlikle *tecavüz* olunmaması hususlarının *taahhüt* edilmesi."

1301 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 147.

1302 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 148.

1303 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1067, Vesika no: 132.

propaganda ediyor. Mustafa Kemal, aynı telgrafında, ihanetle itham ettiği Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın cürümlerini sıralarken onun Paris Sulh Konferansında Şark Vilâyetlerine şamil özerk Ermenistan'dan bahsettiğini iddia ediyor. Mustafa Kemal'in mezkûr iddiası bütünüyle gerçek-dışıdır. Kemalist fanatik tarih yazıcısı Sina Akşin dahi (elbette Mustafa Kemal'e toz kondurmamaya dikkat ederek) hakkı teslim etmek mecburiyetinde kalmıştır: *Damat Ferit Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan özerkliğinden söz etmemiş, Erivan hükümeti İtilaf Devletleri tarafından tanınırsa onunla sınır üzerine görüşmeler yapılabileceğini, isteyen Ermenilere oraya göçebilmeleri için yardıma hazır olunacağını belirtmişti*.[1304]

İngiliz Mirliva Richard Elles Solly-Flood, Eskişehir'e muvasalat ederek Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) ile görüştü. Solly-Flood, *millî harekete karşı tarafsız kalacaklarını, Türkiyenin dahilî işlerine karışmıyacaklarını söyledikten sonra o güne kadar bazı millî hareket ve galeyanı nezaketsizce reddetmekle mafevk kumandanları tarafından muaheze olunduğunu itiraf etmiş, kendisi ve maiyetinin yalnız şimendifer hatlarının muhafazasına memur olduğunu bildir*miştir. Ali Fuad ise cevaben *her iki taraf mümessillerinin dostça vuku bulan bu mülâkatları artık suitefehhümlere meydan verilmeyeceğine en iyi bir delildir* demiştir.[1305]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Nigehban Cemiyeti, Harekât-ı Milliye'yi yeni bir Hareket Ordusu diye tavsif ediyor*.[1306]

6 Ekim 1919. Britanya Hariciye Nezâreti muhtıra kaleme aldı. *Yunan çıkartmasının İzmir'in içinde "katliamlar ve vahşi davranışlarla birlikte" meydana geldiğini, Yunan ilerlemesinin şiddet ve karşı-şiddete yol açtığını belirtiyor*.[1307] *Barış Konferansı'nın İstanbul'un yazgısı konusunda hiçbir kararı bulunmadığından şikâyet ediliyor, yalnız Bulgar barış antlaşması görüşülürken, İstanbul bölgesinde kurulacak bir uluslararası devlet sözünün arada geçtiği belirtiliyor*.[1308]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a muhtırasına göre *Yunanlılar da İngilizleri tenkid* etmektedir.[1309]

Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon; Paris, Washington ve Roma sefirliklerine muhtıra gönderdi: *Krallık Hükümeti'nin, teslimi istenmek üzere olan bu adam* [İttihadçı lider sabık sadrazam Mehmed Talat] *ile herhangi bir şekilde görüşmelerde bulunmasının son derece yakışıksız bir iş olacağı mülâhazasında olduğunu ve böyle bir teklifin badema reddedilmesi lâzım geldiğini* bildiririm.[1310]

Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli), muhtıra kaleme aldı. Buna göre Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın 20 Mayıs 1919 tarihli beyannamesi, millî mukavemet hareketini ima etmekteydi:

> İzmir vak'a-i ma'lûmesi üzerine zât-i Hazret-i Pâdişâhî'nin yeni kabineyi teşkîl için isdâr buyurdukları Hatt-ı Hümâyûn ile bunun akabinde Sadr-ı sâbık Hazretlerinin beyânâtı (20/5/35), hükûmet-i merkeziyyenin tehdid altında bulunması i'tibâriyle sarîh emirler verilemeyeceğini ve milletin müdâfaa-i hukuk için tevessül edeceği tedâbir, fedâ-yi cânı istilzam etse dahi buna iktifâ olunamayacağını imâ etmekte idi. [..][1311]

1304 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 25, dipnot 24.
1305 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 236-237.
1306 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 668.
1307 FO, 371/4215, 2404; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.
1308 FO, 371/4215, p. 402; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 314.
1309 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVI.
1310 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 174.
1311 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 46, Vesika No: 1077; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 143, dipnot 1.

İtilâf Devletlerinin "birine mensup yüksek bir zat", Fâid Sabit nam şahısla temasa geçerek demiştir ki *şayet Osmanlı hükûmeti askerî kuvvetlerle İzmir'i geri almaya teşebbüs edip de muvaffak olursa şu emri vâkıa karşı İtilâf devletlerinin hiç de itiraz eylemeyecekler*. Zira *bugünkü siyasî şartlara göre Yunanlıların İzmir'de yerleşmelerinin artık devletlerce isabetsiz görülmeğe başlanmış*tır lâkin harb sırasında akdedilmiş gizli ve alenî andlaşmalar İtilâf Devletlerinin Yunan'ı tahliye etmesine manidir.[1312]

Dallolio, İtalya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Milliyetçi Türk yöneticileriyle ilişki kurmak ve bazı somut siyasi sonuçlar elde etmek için*, *Fransızlar ve İngilizler uğraş içindedir*.[1313]

Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> 6/10/1335
>
> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> Milletin hakk-ı hayatı ve istiklâlini muhafaza uğrunda bütün cihana ibraz eylediği birlik ve azim ve irade ve vatanımızda yaşayan bilcümle anasır arasındaki hiss-i vifak ile memleketin her tarafında lehü'l-hamd hükmüferma bulunmakta olan asayiş ve sükûnu karşısında İngilizlerin evvelâ Merzifon ve badehu Samsun'dan askerlerini tamamen çektiklerini bugün kemal-i meserretle idrak eden millet, bu tahliye hareketini itilâf devletlerinin milletimizin hukuk-ı meşruasına riayetkâr olacaklarının ilk müjdecisi olarak telakki eder.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[1314]

Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf gönderdi. İngiliz, milliyetçi hareketi takdir ve hatta destekleyeceğini ima etmiştir:

> Eskişehir, 6/10/1335
>
> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> 1. Hükümet-i sabıkanın efkârını terviç edip bunun amaline hizmet eden memurinin gayr-i meşru kuvvetlerden istifade ederek icra etmiş olduğu tazyikat ve akla gelmeyen bin türlü işkencelerine rağmen Eskişehir ahalisi diğer milletdaşları misillü amal-i millî uğrunda son derece çalışarak nihayet amâl-i milliyeye muhalefet edenlerden bir kısmını tevkif etmiş ve diğerleri İngiliz kuvvetlerinin muavenetine müzahir olarak trenle kaçmış ve nihayet 4/10/1335'te Bolu muhasebecisini mutasarrıf vekâletine tayin ederek tamamıyla amal-i milliyeye iştirak etmiş olduklarını tebşir eylerim.
>
> 2. Muhalefetinde son derece temerrüt eden Mutasarrıf Hilmi Bey müfrit bir milliyetperver tarafından katledilmiştir.
>
> 3. İngiliz muavenetiyle Dersaadet'e dün gece trenle kaçmış olan Hamdi Paşa ile maiyetinin derdest ve tevkifleri için Harbiye Nazır-ı cedidine telgraf verilmiştir.
>
> 4. Bilahare ricası üzerine maiyetimde yüzlerce gönüllü süvari olduğu halde Eskişehir'in şarkında İngiliz generali Sallaker [*Solly-Flood? (ÖFA notu)*] ile mülakat edilmiş ve esna-yı mülakatta harekât-ı milliyeye karşı hiçbir muhalefette bulunmayacağını ve bilakis işbu harekâtı takdir ettiklerini ve şimdiye kadar amâl-i milliyeye muhalif hareket ettiğinden dolayı mafevkleri tarafından duçar-ı muhatap olduğunu, fakat böyle bir şeye sebebiyet vermediğini ve kendisi ile maiyetinin şimendifer hattı muhafazasına devam edeceğini bildirdi. Ben de cevaben bana yazmış olduğu mektupların millete ait olduğu cihetle vuku bulan şikâyetler üzerine muahezeye maruz kalmış olması muhtemel olduğunu bildirdim. Söylediği sözlerin hülasası: Dün

[1312] Başvekâlet arşivi, Siyasî karton 34/53, Hariciye nezareti, numara 18512/353; Aktaran: M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 84-85.

[1313] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 76.

[1314] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 371.

> hükûmet-i sabıkanın müdafii iken bugün amâl-i milliyenin muvaffak olması üzerine milletin müdafii olmak istediklerini ima etti.
>
> Anadolu Garbi Umum Kuvayı Milliye Baş Kumandanı Mirliva Ali Fuat[1315]

İngiliz yarı resmî *The Times* muhabiri "Jön Türkler Yeniden İktidarda: Yeni Kabinenin Gerçek Yöneticileri" serlevhasıyla Londra'ya bildiriyor. *Mustafa Kemal'le sürekli telgraf haberleşmesini, onun yeni Meclis-i Vükela'yı tasvip ettiğini, basının büyük bölümünün ve özellikle İttihat ve Terakki eğilimli gazetelerinin Mustafa Kemal için gösterdikleri heyecanı anlattıktan sonra, bu ve başka bazı işaretlerden yola çıkarak, yeni hükümetin İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara dönmesi sayılabileceği ileri sürülüyor. Zira Anadolu'ya egemen olan Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile müttefikti*.[1316]

İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi haberine göre *İngiliz Elçiliği'nin karşısında merkezini açmış olan İslam Ticaret Kulübü*, Veliahd Abdülmecid'in himayesindedir. *Veliaht'ın diğer bir "iktisadi" faaliyeti bu sırada* İttihadçı müessese *Beyazıt Türk Ocağı binasında Türk Sanayi Sergisini açmak olmuştu*r.[1317]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi "millî kahraman" olarak vasıflandırdığı Mustafa Kemal'in askerî hayatını özetleyen hamâsî bir yazı neşretti.[1318]

Dahiliye eski nâzırı Dârü'l-Fünûn siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyam* gazetesindeki makalesi: *Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla Damat Ferit'in Paris'teki Sulh Konferansı'na teklifi arasında fark yok*.[1319]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Kriz ve Anadolu'da Ayaklanmalar" başlıklı rapor gönderdi. Sivas Kongre Heyetinin İspanya Elçiliğine ulaştırılan 11 maddelik mukarrerat sureti oldukça ilginç. Heyet-i Temsiliye Padişah'ı cumhuriyet idaresi kurmakla tehdit ediyor:

> Elçi Servert 6 Ekim 1919 tarihli raporunda, Sivas Kongresi'nden gönderilip, İstanbul Temsilciliği'ne birkaç gün önce ulaşan, Türkçe yazılmış bir bildiriyi değerlendirmektedir. Bildiri; istifa eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı "ulusal birliği bozmak amacıyla Anayasa'nın emrettiği seçimlerin yapılmasını engellemek; Padişah ve halk arasındaki bağı koparmakla" suçlamaktadır. Bildiri ayrıca; "Anadolu ve Rumeli Delegeleri Genel Kongresi'nin", halkın huzurunu bozacak herhangi bir olaya sebebiyet vermeyeceğini garanti etmektedir. Kongre; barışçıl bir yol izlemek amacında olduğunu; 'tüm dünyaya adalet sözü veren' Büyük Devletler'in, bu hususta kendilerine vereceği destekten emin olduğunu açıklamaktadır. Elçi Servert, bildiriyle ilgili olarak; "mevcut koşulların, Türk kamuoyunu, Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik planları hakkında uyandırdığı" yorumunda bulunmaktadır. Çekingenliklerinden sıyrılan Türkler; artık İmparatorluğun bütünlüğünden ve İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesinden daha azıyla memnun olmayacaktır. Bugün Türkler, nazırların kısa vadeli politikalarının, durumda hiçbir değişiklik yaratmadığını görerek, taleplerini kendileri ifade etmektedirler. İspanyol elçi raporunun devamında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne ulaşan bilgilere göre, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları aktarmaktadır.
>
> > 1- İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ("Ermenistan' ya da onu oluşturan herhangi bir devlete veyahut İtilaf Devletleri'ne bir parselini dahi teslim etmemek"),

---

1315 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 395-396. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1316 The Times, 13 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43.

1317 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 39, dipnot 51.

1318 İleri, 6 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 625-243, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 1.

1319 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 152.

2-İtilaflarca işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak,

3-İstanbul(Damat Ferit Paşa) Hükümeti'ni tanımamak ve hükümetin düşmesini sağlamak

4-İstanbul Hükümeti'ne vergi ödemeyi reddetmek,

5-Her yerde Türk bankaları kurulmasını sağlamak ve halkı, yabancı bankalardaki hesapları çekmeye zorlamak, Erzurum'da Türk lirası modelinde para basmak,

6-25 yaşına kadar olan Türk erkekleri askere çağırarak düzenli orduyu etkin kılmak,

7-Kürk birlikler kurmak üzere Adcayi (?) Paşa'nın ve Kürt aşiretlerinin silahlanmasını sağlamak,

8-Hükümeti tanımadıklarını göstermek amacıyla İstanbul'la tüm telgraf iletişimini kesmek

9- Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu hükümetin, halkın ve Müslümanların hükümeti olduğunu duyurmak,

10- Azerbaycan Hükümeti'yle Kafkasya'daki hareketleri koordine etmek,

11- Ülkenin gerçek vaziyetini açıklayarak Padişah'a en samimi bağlılıklarını sunmak ve İstanbul Hükümetini değiştirmesi için yalvarmak."

Raporda, Sivas Kongresi'nin, aldığı kararları Padişah'a gönderdiği belirtilmektedir. Buna göre Heyet-i Temsiliye; Padişah'ı, Halife olarak tanımaktadır. Heyet, Padişah'tan bir an önce Meclis-i Mebusan'ı toplamasını; vatanperver kişilerden oluşan bir kabine kurmasını istemektedir. Bu kararları imzalayanlar, vatanın bölünmesine yönelik her girişime karşı hayatları pahasına savaşmaya yemin ettiklerini; İtilaf Devletleri'nce işgal edilen toprakların yeniden kazanılması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını belirtmektedirler. Elçi ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin, bu kararları kabul etmemesi halinde Padişah'tan ayrılacaklarını ve bağımsız bir devlet kuracağını belirttiğini yazmaktadır. Elçi, şimdiden bir cumhuriyetten bahsedilmesinin dikkat çekici olduğu görüşündedir. [..] Elçi Servert raporunun devamında Sivas Kongresi'yle yaşanan bu gelişmelerin, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, seçimleri başlatacağını bildirmesine sebep olduğunu yazmaktadır. Daha önceki hükümette olup, yeni kabinede de yer alan nazırların birçoğu, bugün, Damat Ferit Paşa'yı diktatör olarak adlandırmakta; Paşa'nın birçok işi kendi çıkarına yaptığını söylemektedirler. Öte yandan Ali Rıza Paşa Hükümeti de, "şüphesiz" Anadolu'daki ayaklanmaların bitmesini, en azından tehdit boyutuna ulaşmamasını istemektedir. İtilaf Devletleri ise; ulusal hareketin, tümüyle milli emeller değil, fakat kişisel çıkarlarla oluştuğunu ve ileride bu kişiler arasında ayrılık oluşabileceğini düşünmektedir. Elçi böyle bir durumda ülkenin bölüştürülmesini kolaylaştıracağından, İtilaf Devletleri yetkililerinin bu ayaklanmalara tümden karşı olmadıkları görüşündedir.[1320]

7 Ekim 1919. Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Milne Hattını kabul etti.[1321]

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Britanya Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. *İngiliz subaylarının Mustafa Kemal'i Sivas'ta ziyaret etme konusunda herhangi bir güçlükle karşılaşmıyacaklarına inandığını; İngiliz ajanları, halkı, milliyetçilere karşı kışkırtmadığı takdirde, Mustafa Kemal'in İngilizlere karşı düşmanca davranmayacağını*

[1320] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 298-300. "[..]" ibaresini ikame etmek suretiyle iktibasdan çıkardığımız Türkkan-Tunalı mütalaası şudur: "Raporda verilen kongre kararları ve bildiri içeriklerinin, gerçeği yansıtmadıkları görülmektedir. Öncelikle raporda yer alan kararlar, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar değildir. İkinci olarak, gerçekte Sivas Kongresi Umum Heyeti'nin, Padişah'a gönderdiği bildirinin Saray'a ulaşması, Hükümet tarafından engellenmiştir. Dahası, genel olarak Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamalar içerdiği bilinmekte birlikte, bu bildirinin metni yayınlanmamıştır. Sivas Kongresi'nin beyannamesinde, saltanat ve halifeliğe bağlılığın ifade edildiği göz önüne alındığında, Umum Heyeti'nin kongre kararlarının tanınmaması durumda, yeni bir devlet kurmakla tehdidinin pek olası olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri yetkililerinin İspanya Temsilciliği ile paylaştığı bu bilgilerin, daha çok Heyet-i Temsiliye'nin muhtemel eylem planlarıyla ilgili kendilerine gelen istihbaratlar olduğu düşünülebilir."

[1321] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.

bildiriyor; onunla yararlı görüşmeler yapılabileceğini üstü kapalı bir biçimde anlatmaya çalışıyor. Miralay Meinertzhagen bu hususda ferd, yalnız kalmamakta, kurumsal bir mülahazayı izhar etmektedir: *İngiliz askerî kuvvetlerinin Yunanlılarla İtalyanların yararına ve İngiliz çıkarları aleyhine Türk milliyetçilerine karşı seferber edilmesini onaylamayan İngiliz Genel Kurmayı da Albay Meinertzhagen'in bu görüşlerine katılıyor*.[1322]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Samsun'a intikal ederek Hindli İngiliz bölüğünün tahliyesinden ahalinin memnun olup olmadığını mutasarrıfa sual etti. Sivas'taki Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu 3'üncü Kolordu Kumandanı Selâhaddin'nin (Köseoğlu) Harbiye Nezâretine 13 Eylül tarihli ve şifreli muhtırası:

> İngiltere Devletinin Dersaadet Mümessili Amiral "Derobek" berayıziyaret Ayrendok zırhlısiyle 7/10/35'de Samsun limanına vürut ederek Mutasarrıf-ı mahallîye vekâlette bulunan Onbeşinci Fırka Kumandanı tarafından usulen ziyaret edilmiş ve Müşarünileyh bilmukabele Hükûmet Konağına gelerek iade-i ziyaret eylemiştir. Esnay-i mükâlemede: Halihazırda asayişin derecesiyle İngilizlerin Samsun'dan gitmelerinden dolayı ahalinin müteessir olup olmadıkları ve bu muhabereye neden dolayı iştirak edildiği kendileri tarafından sorulmuş. Halihazırdaki asayişin derecesi evvelkinden daha iyi mertebede olduğu ve her tarafda sükûnet-i tamme mevcut bulunduğu ve İngilizlerin Samsun'dan gitmelerinden dolayı ahali hiçbir suretle müteessir olmayıp yalnız hoş geçindikleri için haklarında beyan-ı memnuniyet etmekte oldukları, muharebeye girmek meselesine gelince: [..] ötedenberi dost tanıdığı İngiltere Hükûmeti vakayii sâlifede kendisine zahîr olmuş bulunsa idi Hükûmet-i Osmaniyenin hiçbir suretle Almanlarla müştereken harbe girmiyecekti cevabı verilmiş. Hakkında gösterilen ihtiramat-ı mahsusadan dolayı beyan-ı memnuniyet ederek zırhlıya avdet eylemiştir.[1323]

İngiliz askerî istihbaratının muhtırası: *Mustafa Kemal'in elinde şimdi beş ile altı milyon (lira) tutarında bir meblağ vardır. Bu da ona Müslüman ulusal akımı yararına İttihat Komitesi'nce verilmişti*.[1324]

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân'a şükranlarını arz etti. Bu telgraf, iki gün sonra, İstanbul matbuatından *İleri* gazetesinde kamuoyuna propaganda edilecektir:

> Sadâ-yı milleti boğmak sûretile memleketin her tarafından yükselen feryâd-ı umûmiyenin Hâkipây-ı Şâhânelerine vüsûlünü men' ederek hem milleti, hem pâdişâhını iğfâl etmekden çekinmemiş olan sâbık kabînenin mürâca'at ve şikâyet-i milliye üzerine iskâtile yerine metâlib-i millîye dâiresinde temşiyet-i umûr edecek bir Hey'et-i Vükelâ ikâme buyurulması milletin Südde-i Seniyelerine karşı olan 'ubûdiyyet ve sadâkat mevrûsâsını te'yîd etmiş olmağla şükrân-ı umûmîyi bütün millet ve teb'aları nâmına 'Atabe-i Felek Mertebe-i Şehriyârîlerine ref'a cür'etyâb oluruz. Kâtıbe-i ahvalde emr-i fermân şevketlû kudretlû mehâbetlû Hılâfetpenah Efendimiz Hazretlerinindir.
>
> 7 Teşrîn-i evvel 335
>
> Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti
> Hey'et-i Temsiliyesi nâmına
> Mustafa Kemal[1325]

Ali Rıza sadaretinden Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye cevabî telgraf gönderildi: *7 Ekim 1919 tarihli telgrafınız padişah tarafından da görüldü. Padişaha karşı millet tarafından bağlılığı belirten hisler kendisini de memnun etti. Devletin ve milletin yakın zamanda selâmete ve saadete ulaşması yolunda dua olduğunu bildiririz*.[1326]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Poziyonu son derece zayıflamış olup, Bursa ve İzmit bölgeleri dışında Anadolu'nun herhangi bir kısmına yönelik kontrol kabiliyeti kalmayan Damat Ferit Paşa*

1322 FO/4159/139090; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 163.
1323 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1955, Sayı 11, Vesika No. 283.
1324 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 29.
1325 İleri, 9 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 628, *Huzûr-ı Mülükâneye*, s. 1.
1326 Lüfti Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 1979, s. 530.

*Hükümeti Sultan'a istifa dilekçesini verdi, neticede Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni bir Türk kabinesi kuruldu. Sultan'ın yayımladığı "İrade" uyarınca bu yeni kabinenin en önemli görevi, seçimlerin bir an önce yapılmasını sağlayıp, meclisi toplamak*tır. Kabine üyeleri İttihat ve Terakki Partisi karşıtıdır.[1327]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Beykoz. Güneş. Kabine bitaraf olduğuna dair bir beyanname neşretti. Dali Fuat Paşa'nın sükuttan evvel Zat-ı Şahane'ye Hareket-i Milliye'nin bir arizasını takdim ettiği anlaşıldı*.[1328]

8 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb: *Millî Parti karar verdiği takdirde Sultan'ın tahttan indirilmesine mani olunması mümkün görülmemektedir.*[1329] İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler: *İzmir'in işgali, halkın İngiltere'ye olan güvenini sarstı. Halk Damat Ferit'i, İngilizlerin her dediğini yapan zayıf bir şahsiyat olarak görüyor. O, millî hareketin gerçek ağırlığından habersizdir*.[1330]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal'in Heyet-i Milliye namına hükûmet-i cedîdeden metalibini gazeteler ilan ediyor: Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kabûl-i mukarrerâtı ile, Meclis-i Millî teşekkül etmeden bir karar ittihaz olunmaması ve konferansa nâehiller gönderilmemesi*.[1331]

Paris Sulh Konferansı'na Türk heyeti danışmanı olarak tavzif edilen İstanbul Hahambaşısı Haim Naum'un muhtırasına göre *Yunanlılar ve İtalyanlar Anadolu'yu boşaltmadıkça barış sağlanamayacaktır*.[1332]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti reis-i sanisi Said Molla, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine şikâyet mektubu gönderdi. *İngiltere lehindeki tezahürata* rağmen Komiserlik, Cemiyete *tamamen ilgisiz kaldı*.[1333]

*8 Ekim'de, "Kürt Teali Cemiyeti" İstanbul'da bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, ulusal akımın yaratmış olduğu yeni durum görüşülmüş ve bu akımla ilgili olarak ne gibi bir tutum izleneceği karara bağlanmıştır. İngiliz sansür yetkilisinin yayınlanmasını yasaklamış olduğu Kürt bildirisi şöyle*dir: *"İstanbul'da 15.000 üyesi bulunan Kürt Teali Cemiyeti, barış konferansının Kürtlerle ilgili kararını güvenle ve sakince bekliyor. Kürtlerin Anadolu'daki akımla ilgili ortak savları yoktur. Cemiyetimiz, Anadolu'daki güçlerin önderince (Mustafa Kemal'ce), Al Bayrak gazetesi vasıtasıyla Kürtlere karşı yapılmış olan iddiaları nefretle reddeder ve tüm Kürtler adına, Malatya olayının Kürt ulusal duyguları ve saygınlığı için bir hakaret olduğunu beyan eder. Binbaşı Noel adlı İngiliz, Kürdistan'da coğrafi ve*

1327 The Times, 7 October 1919, *New Turkish Cabinet; Elections to be Held and Parliament Convoked*, p. 7; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 207.

1328 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 669.

1329 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146-147, 242.

1330 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 156. Eski Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın askeriye ve kısmen halk nazarında işbirlikçi zannedilmesi, Mustafa Kemal'in "telgraf telleriyle" gerçekleştirdiği yoğun propagandasının bir mahsulüdür. "Cevat Paşa'nın 15 Mayıs'ta M. Kemal'e teslim ettiği şifre anahtarının onca büyük bir değeri vardı. Millî Mücadele bittikten sonra İzmir'de huzuruna kabul ettiği gazetecilerin: *Paşa hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız?* sorusuna: *Telgraf telleriyle* cevabını verdiği söylenmektedir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 118. Telgraf trafiğiyle hükümet üzerinde baskı kurmak bir İttihadçı taktiğiydi: "Mustafa Kemal, meşrutiyet devriminin Türkiye'ye getirdiği, telgraf yağdırarak iktidarı etkileme tekniğinden azami ölçüde yararlanmaya devam ediyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 19.

1331 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 669.

1332 İsmail Köse. (2012). Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı. *Tarih Dergisi*, 56(2), s. 61, dipnot 13.

1333 FO, 371//4227, 2547; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 116.

bilimsel araştırma yapmak amacıyla kendi yönetimi tarafından gönderilmişti. Bu İngiliz subayına, ilmi araştırmalarında kolaylık göstermek ve Kürtleri, barış konferansı karar verinceye kadar sükûnu sürdürmeye özendirmek amacıyla eşlik eden iki genç Kürt prensinin yol masraflarını komitemiz karşılamıştı. Bu prensler oraya olaylar çıkarmak için gitmemişlerdi." Toplantı sonunda oy birliğiyle şu karar alınmıştır: *"İngiltere bizim dostumuzdur; Kürtler, İngiltere'den başka bir koruyucu kabul etmemek kararını almışlardır."*[1334]

Sivas'taki Mustafa Kemal, İstanbul'daki *İleri* gazetesi sahibi Celâl Nuri'ye (İleri) telgraf gönderdi:

> Hoşgeldiniz. Hasretle gözlerinizden öperiz. Efkar-ı ammeyi maksad-ı aliye-i milleti nokta-yı nazarında tenvir ve irşad buyurmayla ifa eylediğiniz vezaif-i vataniyyenin derece-i kıymet ve ulviyyeti zaman ile layık olduğu derecede takdir olunacaktır. Bizler şimdiden bu hususstaki mesai biraderilerine arz-ı teşekkür ederiz. Ecnebi arzu ve tazyikiyle ve sabık kabinelerin setr-i uyub ve seyyiatına pek mutabık düştüğü için bugünkü sakim vaziyete düşürülmüş olan sansür hakkında yeni kabineye maruzat-ı lazımede bulunulmuştur. Netice-i matlubenin husulü muntazırdır. Herhalde kaffe-i nikat-ı nazardan amal-ı milliyeye iştiraki maal-memnuniye görülen hükümet-i haziranın istiklal-i milli ve meşrutiyetin umdesini teşkil eden hürriyet-i matbuatı lüzumu veçhiyle temin etmesine hep birlikte intizaren şu müşkül avan-ı tarihiyede kendisine muavin ve müzahir olalım. Buradaki arkadaşlarımızın cümlesi takdim-i ihtiramat ederler.[1335]

Liberal *The Manchester Guardian* gazetesinde *"Türk Politik Gelişmeleri" başlığıyla yer alan haberde ikinci başlık olarak "Ulusçuların nazır arkadaşları" dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal Paşa ve Ulusçulardan bahseden haberde, yeni Bakanlar Kurulunu Ali Rıza Paşa'nın kuracak olmasının huzursuzluk yarattığı belirtilmiştir. Harbiye Nezareti için Cemal Paşa'nın isminin geçmesine dikkat edildiği ve bunların Ulusçuların Lideri Mustafa Kemal'in arkadaşı ve Türkiye'yi bağımsız bir ulus yapmaya çalışan Ulusçuların uzantıları oldukları dile getirilmiştir. Ali Rıza Paşa'nın Tevfik Paşa'nın arkadaşı olduğu, kurmuş olduğu yeni kabinede Şeyhülislam'ın Haydarizade İbrahim Efendi olduğu, Abdurrahman Şeref'in ise Danıştay başkanı olduğu belirtilmiştir*.[1336]

8 Ekim 1919'u müteakib bir tarih. İngiliz Fevkalâde Komiserliği, İngiliz Muhibleri Cemiyetinin 8 Ekim tarihli mektubuna *Cemiyet görüşlerinin "Majesteleri Hükümeti"nce ciddiyetle ala alınacağı*nı cevaben bildirmişti. Buna mukabelen, Said Molla teşekkür mektubu yazdı:

> İngiltere aleyhindeki propagandanın arkasında İngiltere'nin rakibi bazı devletler vardır ki, bunlar İttihatçıları desteklemeye başlamışlardır. İhtilalci ve ittihatçı fikirler taşıyanların sayısı 500'ü geçmez, bunlar da Selanik, Makedonya, Edirne'den gelerek yanlarına bir miktar yerli almışlardır. İnsanları aldatmak için para dağıtmışlardır. Enver Paşa'nın yalnız Türkiye'de 9 milyon lira dağıttığı resmen kanıtlanmıştır. Mütarekeden beri bu 500 kişinin cezasız kalmış olmaları, Almanya'nın yerini alan başka bir devletin desteğiyle, ve İttihatçılıklarını gizleyerek, Anadolu'nun İngilizlerden yana olan duygularını yok etmeye kalkışmalarına imkân vermiştir. Bunlar hep ihtilalci kalacaklar ve Mısır, Hindistan ve Afganistan'da entrikalarına devam etmek için iktidarı ele geçirmeye çalışacaklardır. Yapılacak şey, 1) bu 500 kişiyi "cezalandırıp yok etmek"

1334 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 93.

1335 *ATASE*, Atatürk Arşivi, Klasör 14, Fihrist 19, Dosya 1335/32. Celâl Nuri de aynı gün şu cevabî telgrafı göndermiştir: "Arz-ı ta'zimat ederim. Gazanız mübarek olsun. Gazetemizle ictihadata şiddetle devam ediyoruz. Efkar-ı ammeyi geceli gündüzlü tenvir etmekteyiz. Yalnız Dahiliye Nazırı ve Matbuat Müdürü matbuatı sıkıştırıyorlar. Mesela, Meclis-i Müessesat gibi kelimeleri kaldıran sansürü ibka ediyorlar. Halbuki, mutedil bir suretde hukuk-ı esasiye dersine halk pek muhtaçtır. Ahmed Rüstem Bey'e ihtiramatımı tebliğ ediniz. Rauf Beye ta'zimat, İsmail Hamiye selam." Atatürk Arşivi, Klasör 14, Fihrist 19/1; Aktaran: Yücel Özkaya. (2001). *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın* (c. 2, s. 55-56). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş. İngiliz yıllık raporuna göre *İleri*; "Kemalist hareket ile açık bir işbirliği halinde olmakla birlikte kısmen de İttihat ve Terakki ile bağı olan" bir gazete idi: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 124.

1336 The Guardian, 8 July 1919, *Turkish Political Developments*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 44.

("punished and exterminated"); 2) 15 Temmuz'da *Morning Post* muhabirine İngilizlerle olan yakınlığını açıklamış olan Halife'yle ve yine İngiltere'den yana olan uyruklarıyla resmi ve himayeci ilişkiler kurmaktır. İşin "pek acil" olarak ele alınması ve yapılması gerekenlerle gayeye ulaştıracak vasıtaları şahsen açıklamaya hazır[ım.] Arada küçük de olsa, tehdit diye yorumlanabilecek bir husus var: Rusya sükûnete kavuştuğunda, Türkiye'de İngiltere'ye beslenen dostluğun tehlikeye girmesini iki taraf da istemez.[1337]

2 Mart-24 Temmuz 1922 tarihleri arasında *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde İskender Fahreddin Sertelli'nin tercüme-tefrika ettiği anonim bir İngiliz müsteşriğin beyanatına göre; *Anadolu mukavemetine iştirak edenlerin büyük bir kısmı Selânikli idi*.[1338] Buradaki *Selânikli* ifadesi, *Sabataycı* anlamında kullanılmıştır.

9 Ekim 1919. İngiltere Bakanlar Kurulu içtima ediyor. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, "Harp Kabinesine" sunduğu mahrem muhtırasında, *Türk ulusal akımını* şöyle vasıflandırdı: *Ana gayesi, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına karşı koymak olan yurtsever bir örgüt*.[1339] Churchill, *Anadolu'daki Askerî Politikalar* nam bu muhtırasında belirtiyor ki mezkûr milliyetçi hareket, Rum ve Ermeni bölücülere karşı memleketlerini müdafaa etmektedir; günbegün kuvvetlenecektir. Binaenaleyh İngiltere, *yabancı ve çapulcu ırkların menfaatine bölgede bir maceraya* atılmak yerine Türkiye üzerine gerçekçi bir siyaset takib etmelidir.[1340] Churchill muhtırasına binaen Britanya Harbiye ve Hariciye nezâretleri arasında mülahaza farkı zuhur ediyor: *İngiliz Savunma Bakanlığı, İngilizlerin Türkiye'deki yurtseverlerin düşmanlığını kazanmaya başladıklarına inanıyor; Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileriyle bir anlaşmaya varılmasını destekliyor; ama İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu görüşe yaklaşmıyor; bunun, İtilâf devletlerinin haberi olmadan iş yapmak ve Türkiye ile imzalanacak barış antlaşmasını hiçe saymak anlamına geleceğini ileri sürüyor*.[1341]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk ulusal akımına karşı bu üstü kapalı resmî düşmanlığına rağmen, bazı İngiliz subaylarının aracılığıyla gayri resmî ve dolaylı bir biçimde Mustafa Kemal'le ilişki kurmaya çalışıyordu. Bu subaylardan yarbay Rawlinson, Erzurum Kongresi günlerinde Mustafa Kemal'le görüşmüş, daha sonra Londra'ya giderek bu görüşme hakkında Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon'a bilgi vermiş ve onun buyruğuyla ulusal akımın önderleriyle sıkı teması sürdürmek amacıyla Anadolu'ya geri gönderilmişti. Anadolu'ya bu gelişinde Mustafa Kemal'le dolaylı olarak temas kurmaya çalışıyordu; çünkü onunla doğrudan temasa geçmesi, öteki İtilâf devletlerini kuşkulandırabilirdi. Lord Curzon kendisine, bundan kaçınmasını önermişti. Yarbay Rawlinson, bu kez, ilkin soruşturma komisyonu başkanı Albay Rüştü'yle görüşmüş; ona, İngilizlerin Türkler lehinde olduğunu ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek acil bir barış imzalamak istediklerini bildirerek; Türkiye lehinde hararetle çalıştığını söyledi. Londra'da iken Lord Curzon'la görüştüğünü belirtmeyi de unutmadı. Barış imzalandıktan sonra İngiltere'nin Osmanlı yönetimine yapmaya söz verdiği malî yardımı yem olarak kullandı. Daha bazı konularda açıklamalar yapacaktı; ama Mustafa Kemal'le şahsen görüşmek istediğini öne sürerek bundan kaçındı. Daha sonra Karabekir'le görüşerek Lord Curzon'un Türkiye'de o güne dek güçlü bir hükûmet görülmediğinden barışın imkânsız olduğunu söylediğini; ulusun güvenini kazanan Mustafa Kemal'in de barış konferansında bulunmasını ya da barış kararlarını kabul etmesini gerekli gördüğünü belirtti. Bundan başka, İngiltere'deki güçlü partilerin Türkiye'nin bölüşme isteklerinin gerçekleşmiyeceğini; İngiltere'nin Türkiye'nin varlık ve bağımsızlığını güvence altına alarak ekonomik bakımdan gelişmesine çalışacağını, ama bütün bu fedakârlıklardan sonra Türkiye'nin yeniden İngiltere'nin düşmanları safında yer almasından kaygılandıklarını söyledi. Buna karşılık veren Karabekir, İngilizlerin Türkiye'yi kazanırlarsa, birkaç Türk subay ve ulemadan oluşan bir kurulun İngilizlerin 100.000

1337 FO, 371/4227, 2547; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 116-117.

1338 Rıfat N. Bali. (2008). *A Scapegoat for All Seasons: The Dönmes or Crypto-Jews of Turkey* (P. Bessemer, tran.) (p. 125). İstanbul: The Isis Press.

1339 FO, 4159/139550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 63.

1340 PRO, CAB, 24/89, G.T. 8292, War Cabinet, "Military Policy in Asia Minor" Memorandum by the Secretary of State for War, 9th October 1919; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 87-88.

1341 FO/4159/139550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 163.

> kişisinin söz dinletemediği yerlerde dirlik ve düzenliği koruyabileceğini ve Türk ulusunun her ferdinin İngiliz dostluğundan yana olduğunu söyledi. Rawlinson'un kendi anılarında anlattığına göre, Sovyet Rusya konusunda da görüştüler. Karabekir, milliyetçilerin İtilâf devletleriyle, özellikle İngiliz imparatorluğuyla dostça ilişkiler kurmak dileğinde olduklarını, Türkiye ile Rusya arasında sürekli bir anlaşmanın olanaksızlığını Rawlinson'dan gizlemedi.[1342]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı 37 numaralı rapor kaleme aldı. Belirtildiğine göre *İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, sadrazamın, ulusal akımı bastırması için Eskişehir'e asker göndermesine izin vermemesi ve İngiliz askerlerine iç politika bakımından tam bir tarafsızlık gütmeleri emri verilmesi yüzünden iktidardan düştüğüne* kanidir.[1343]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 38 numaralı muhtıra kaleme aldı. *Ankara'daki İngiliz kontrol subayının bildirdiğine göre, son günlerde, oradaki bir Fransız istihbarat subayı geniş ölçüde eylemlerde bulunuyor; 29 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, Fransa'nın Türk Ulusal Akımı'nın amaçlarının gerçekleşmesi yolunda bu akıma yardımda bulunacağını söylediği bildiriliyor*.[1344]

Sadrazam Damad Ferid Paşa İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserliklerine müracaat ediyor. Amiral Webb'le görüştü. *Sadaret'teki yorgunluğundan ötürü sağlığına kavuşmak için İngiltere ve Fransa'ya gitmek istediğini bildirdi. Dışişleri'nde bu konuda yazılan bir mütalaada, Paşa'nın İngiltere'ye gelmesi durumunda İngilizlerden para aldığı suçlamasının akla yakın hale gelebileceği, Aubrey Herbert aracılığıyla daha önce yapılan girişimin reddedildiği belirtiliyor. Bunun üzerine Lord Curzon, Barış Konferansı Türkiye hakkında karar verinceye değin, Londra ya da Paris'e gelmemesine, fakat tarafsız bir ülkeye ya da Riviera'ya gidebileceğine karar verdi*.[1345] Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *dinlenmek ve güvenliğini sağlamak üzere dört-beş gün içinde Fransa'ya gitmek istediğini, bunda sakınca görülmeyeceğine emin olduğunu bildir*miştir.[1346]

İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırını ziyaret ettiler. *Eski hükümetin mensuplarına karşı herhangi bir zor önlemini tasvip etmeyeceklerini ve bunun Türk davasına olumsuz etkisi olacağını bildirdiler*.[1347]

İngiliz gizli istihbarat raporuna göre İstanbul'daki Asya-yı Suğra Müttefikîn Orduları Başkumandanı General George Milne, Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesini ıskat etmiş ve milliyetçi kabinenin kurulmasına fevkalâde katkı sağlamıştır:

> Yavaşça ülkenin denetini yitiren ve büsbütün felce uğrayan Damat Ferit Paşa yönetimi, sonuçta düşmüş bulunuyor. Ulusal Akım'ı bastırmak için Eskişehir'e Türk askeri gönderilmesine izin vermeye karşı çıkmam ve İngiliz askerlerinin iç siyaset konusunda yansız bir tutum izlemelerini buyurmuş olmam Kabine'nin yıkılmasını daha da çabuklaştırmıştır. Eski rejim, Ulusçulara karşı İngiliz desteği sağlayamayacağını öğrenir

---

1342 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 164-165. Sonyel, Rawlinson'un (i) cumhuriyet idaresi kurulması, (ii) başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması, (iii) hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılmasını Mustafa Kemal'e telkin ve teşvik ettiğini nedense mevzubahis etmemiştir.

1343 FO/4160/150655, No. 37; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 147, dipnot 87.

1344 FO 371/4160/150644, No: 38; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 40.

1345 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 798; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 40, dipnot 54.

1346 *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 24, p. 144. "11 Ekim'de Fransız Dışişleri Bakanlığı bu izni verdiyse de, daha sonra, İngiliz hükümetinin isteği üzerine, bunun Riviera'ya münhasır olacağı tasrih edildi (20 Ekim)."

1347 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 799-800, no. 541; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 41, dipnot 56.

> öğrenmez, onun erkten düşmesi kaçınılmaz olmuştur… Padişah, Ali Rıza'yı Sadrazam yapan İrade'sinde, onu, ülkedeki ikiliğe son vererek halk arasında düzeni yeniden kurmakla görevlendirmiştir. Cemal ve öteki kimi kişilerin yeni Kabine'de Bakan olarak bulunmaları o Kabine'ye Ulusçu ve güçlü bir renk vermiştir. İstanbul'da inanıldığına göre bu, geçici bir yönetimdir; bu yüzden Tevfik Paşa'nın Sadrazam olmayı kabullenmediği söylenmektedir. Yerel görüşlere göre, çok geçmeden tümüyle Ulusçu bir yönetim erke geçecektir. Yeni yönetimle Mustafa Kemal birbirleriyle temas halindedirler. Kemal'le Rauf'un affedilerek eski görevlerinin onlara iade edilmesini öngören bir özel bildiri yayımlanacağı yolunda çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Şu anda Kemal, akımının Hıristiyanlara ve Bağlaşıklara karşıcıl olmadığını kanıtlamak amacıyla yoğun bir propaganda yapıyor. Yeni yönetimle kurmakta olduğu ilişkiler öğrenilince, amaçlarının gerçekten ülkesinin çıkarlarına yönelik olup olmadığı; kişisel iktidar ve çıkar umuduyla davranıp davranmadığı konusunda karara varmak olanaklı olacaktır.[1348]

Mustafa Kemal'in Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli) Paşa'ya iletilmesi üzere ilgili kolordulara ve kumandanlara keşide eylediği 3 Ekim tarihli şifreli telgrafına muvafık olarak, Cevad (Çobanlı) Paşa üçüncü defa Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye reisi; Miralay İsmet (İnönü) Bey ise Harbiye Nezâreti müsteşarı tayin edildi.[1349]

Mustafa Kemal'in beyannamesi, Haleb'de neşrediliyor. Mustafa Kemal, siyasal İslâmcı söylemlerle ajitasyon yapmaktadır:

> Düşmanların şeytanca niyetlerinin ve despotizmin eline düşen bu üzgün milletin sesini dinleyin. Bir dindaşınız olarak bizi ayıranları, aramızda çatışma çıkaranları dinlememeniz için dua ediyorum. Aramızdaki tüm yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmalıyız. Ülkemizi bölmek isteyen hain gruplara karşı amacımız silahlanmaktır. Eğer dinlemezseniz pişman olacaksınız. Güvenilmez düşmanlarının sözlerine güvenmeyin... Onlar kendi aralarında anlaşmışlardı. Anlamanız için Gladstone'un idaresi yeterlidir... (Dünyadan) Habersiz olmayın. Bizim ülkemizi hazmedecekleri bir lokma olarak düşünen düşmanlarımızın ellerinden İslam'ı ve ülkeyi kurtarmayı düşünüyoruz. Vefakâr dindaşlarınız düşmanlara karşı savaşmaya karar verdiler... Konya ve Bursa'yı temizledik. Konya'yı ele geçirerek düşmanlarımızın iletişim hatlarını kestik. Hakkına inanan mücahitler bir an önce Arap kardeşlerini ziyaret edecekler ve düşmanlarını dağıtacaklardır. Birer din kardeşi olarak yaşayalım ve düşmanlarımızı yok edelim.[1350]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararı: *İngiliz ihtiyat yüzbaşısı Zolter'in hukuk ve haysiyet-i hükümete suret-i tecavüzünün ve bilâhare Sinop'taki beyanatının Dahiliye Nezâret-i celilesine iş'ârının Sinop mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e ve Harbiye Nezâret-i celilesine bildirilmesinin Yirminci Kolordu kumandanlığına tavsiyesi takarrür etti*.[1351]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından intişar edilen *The Orient News* gazetesi, *gerçekse, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmiş olması durumunu olumlu karşıla*maktadır, *zira böylece savaş içinde İttihat ve Terakki'nin halka rağmen hükümet olduğu görüşü yalanlanmış olacak. Ayrıca, son 10 yılda Türkiye'nin başına gelen felaketlerden sorumlu olan partinin temsilcilerinin bu devleti*

1348 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 29.

1349 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk,* 1934, c. 1, s. 142-143; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 157. "İngilizler Milne Hattı'nın uygulanması konusunda sorumluluk alamayacağına dair notalarından beri zaten Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevad Paşa'nın Millî Hareketi doğrudan desteklediklerine dair istihbarata ulaşıyorlardı. Açıkçası bu istihbarat doğruydu." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 74.

1350 FO, 371/4233, 156717, "Mustafa Kemal Paşa Tarafından Suriye Halkına Hitaben Kaleme Alınan 9 Ekim 1919 Tarihli Bildiri"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 277-278.

1351 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 15.

*"imparatorluksuz" bırakacak olan barış antlaşmasını imzalamak durumunda kalmalarının bir memnuniyet kaynağı olacağı*nı yazıyor[1352]:

> Ateşkesten bu yana memnun olunmayan her durumun sorumluluğu Damat Ferit Paşa'ya yüklendi ve savaşa girişte dahi o suçlandı. Paşa'nın İTC karşıtlığı herkesçe bilinmektedir. Onun suçlamalarla gücünün azalması da Mustafa Kemal'in zaferidir. Mustafa Kemal İTC'nin devamıdır ve Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamaları yıpratma politikasıdır. Bu durumdan müttefiklerle olan ilişki nasıl etkilenir? Eğer İTC yeniden yönetime gelirse ülkeyi nasıl yönetir ve son 10 yıldaki olaylardan vicdan azabı duyacak mı?[1353]

İttihadçı Celâl Nuri (İleri), *İleri* gazetesinde başyazı neşretti: *Biraz daha i'timâd, inkıyâd ile i'tidâl gösterseydik Ferid Paşa Hükûmeti bizi istiklâlden mahrûm bırakacak koca bir hılâfeti, koca bir saltanâtı (Memleket-i Mahmiye) menziline indirecekdi.*[1354]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Sadrazam Devrildi; Milliyetçilerin Yeni Kabinedeki Etkisi" nam haber neşretti. *Yeni kabinenin oluşumu, genel olarak Milliyetçi Hareket istikametine doğru atılan küçük bir adım*dır. *Milli Hareket'in asıl düşmanı Damat Ferit'in mücadeleden geri çekilmesi "geçici bir durum"*dur. *İstanbul'un 40 mil yakınındaki İzmit bölgesinde konumlanmış "Mustafa Kemal'in Milliyetçileri"nin, kabinedeki bakanlıklarla ilgili değişiklikler hususunda başkaca talepleri olup olmadığı yakında anlaşılacak*tır. *Bazı çevreler, İstanbu''daki yeni hükümeti, tümüyle Milliyetçi bakanlıklardan oluşan ve başkanlığını da Tevfik* [Okday] *veya İzzet* [Furgaç] *Paşalardan birinin yapacağı Milliyetçi bir hükümete kapı aralamak için atana, bir çeşit "geçiş kabinesi" olarak görüyorlar*. *"Anadolu Milliyetçileri"nin çoğunun bu yeni hükümetin başında görmek istediği isim, İzzet Paşa*dır.[1355]

10 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a gönderdiği mahrem muhtırasında *Mütarekeyi imzalayan ve Türkiye'nin yerine bugün bambaşka bir Türkiye'nin doğduğu ve yeni Türkiye'ye barış şartlarını empoze etmenin kolay olmayacağı*, *barışın imzalanması geciktikçe de yeni Türkiye'nin kuvvet kazandığı* belirtildi. Dahası, Mustafa Kemal, *İngiliz askerlerinin Samsun'dan çekilmesini sağlamakla öğün*mektedir.[1356]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Lord Curzon'a 1836/M.1031 künyeli muhtıra gönderdi. Korgeneral Ali Rıza sadaretindeki *yeni hükûmetin ancak iç ve dış ilişkilerinde ulusal iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye dayandığı sürece iş başında kalabileceğini* bildiriyor, *yeni hükûmetin eskisine oranla İtilâf devletlerine kolayca boyun eğmemesi* ihtimaline dikkati çekiyor.[1357] Diğer bir deyişle İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Ali Rıza Kabinesinin, *Anadolu hareketinin etkisi altında olduğu için, İttihat ve Terakki renginde sayılması gerektiğine karar vermişlerdi*r.[1358]

Tuğamiral Richard Webb: *Askerî kuvvetlerin daimî surette azaltılması ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine durumun kötüye gitmesiyle müterafik olarak barış şartlarının ilânının bu kadar uzun bir müddet geciktirilmesi karşısında başka bir çare mevcut olamazdı*.[1359]

1352 The Orient News, 9 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 44.

1353 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 37.

1354 İleri, 9 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 628, *Saltanat ve Hükûmet Mebâhisi*, s. 1.

1355 The Times, 9 October 1919, *Grand Vizier Ousted; Nationalist Influence in New Cabinet*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 207-208.

1356 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LVIII.

1357 FO/4159/144283; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 151, dipnot 99.

1358 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 44.

1359 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 199. "10 Ekim tarihinde Webb tarafından Robeck'in onayına sunulan muhtırada şöyle deniliyordu: *Müttefikler'in uygun bulduğu herhangi bir barış anlaşmasını herhangi bir Türk hükümetinin kabul etmek zorunda olduğunu ummak için vakit*

İşgal altındaki Payitaht İstanbul'un Sultanahmed Camii'nde *İzmir şehitleri* için tezahürat yapıldı. Herhangi bir engele maruz kalınmadı.[1360]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, *Sivas'da Mustafa Kemal ile görüşen bir Amerikalı gazetecinin* [bahriyeli istihbaratçı Louis Edgar Browne'nin] *yazısına* istinaden *milliyetçilerde kuvvetli bir İngiliz düşmanlığı olduğunu belirtip, Mustafa Kemal'in "Mandayı bir avuç azınlığın istediğini, ordu ve halkın böyle bir isteği olmadığını" söylediğini yazıyor*.[1361]

Liberal eğilimli, İngiliz *The Manchester Guardian* gazetesi, Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinden iktibasla Sadrazam Ali Rıza kabinesinden umutlu olduğunu belirtiyor.[1362]

11 Ekim 1919. Sadrazam Ali Rıza ve Hariciye Nâzırı, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Richard Webb'i ziyaret ettiler. Sadrazam *ülkenin ikiye ayrıldığını, amaçlarının herkesi Padişah'ın etrafında birleştirmek olduğunu deklare etti. Sadrazam öncelikli hedeflerinin seçimlere hazırlık yapmak ve ülke içi ahengi sağlamak olduğunu izah ederek Müslümanlarla gayrimüslimlere eşit muamele yapacaklarını belirtti. Bunlardan sonra Sadrazam sözü Yunanlıların İzmir ve çevresindeki hareketlerine getirerek Yunanlıların kendilerine tahsis edilen işgal bölgesini aşmalarından dolayı şikâyette bulundu. Buna karşılık Webb, bu bölgenin Milne'nin sorumluluğunda olduğunu ve iddialar hakkında ona bilgi vereceğini açıklayarak şikâyetlere duyarsız kaldı. Hariciye Nazırı yangınlardan dolayı konut sıkıntısı yaşandığından bahsederek İtilâf taleplerinin makul boyuta çekilmesini istedi. Webb savaş halinin devam ettiğini dolayısıyla bu tür askerî ihtiyaçlarının olduğunu bildirerek taleplerine devam edeceklerini gösterdi*.[1363] Sadrazam, *kabine üyelerinin Türkiye'nin harbe girmesi olayını tasvip etmediklerini ve bu hareketi Büyük Britanya ile arada mevcut ananevî dostluğun tabiî olmayan bir ihlâli olarak telâkki ettiklerini* vurguyla *bir İngiliz yardımı* taleb etti.[1364] Fakat John de Robeck'den red cevabı aldı: *[i]stikbale matuf siyasî destek ve rehberliğin tamamiyle makûsu olan bir Britanya yardımından bahsetmek görevimin dışındadır*.[1365]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Başmemuru Thomas Hohler muhtıra kaleme aldı. Belirttiğine göre, kendisini ziyaret eden ABD'li General Harbord'un kurmay başkanı Mc Coy, Eylül ayında Sivas'a varıp siyasî gizli temaslarda bulunan General Harbord manda tetkik heyetine *iyi muamele eden Mustafa Kemal'in lehine derin bir intiba hasıl* ettiklerini hatta *öyle ki Mustafa Kemal ile müzakereye girişmeye tamamiyle hazırlanmış bulunduklarını anlatmıştır*.[1366]

---

geçmiştir. Türkiye'yi harap edenlerin Türkiye'nin idam fermanına da imza atmalarını sağlayarak ilahi adaletin tecelli ettirilmesi adına dizginlerin İTC'ye bırakılması için de geç kalınmıştır. Mütareke'nin üzerinden geçen her gün, Türkler'in General Allenby'nin sağladığı ilerleme ve. ardından gelen ezici mütareke koşullarıyla yaşadıkları felaket duygusundan silkinmelerine yaramaktadır... Müttefikler'in önerilerinin Türkler tarafından reddedilmesi olasılığı (ki kaybedilen her hafta, bu olasılık daha da artmaktadır) ciddiyetle dikkate alınmalıdır. Bu arada, Müttefikler'in, barış koşullarının sağlanmasının emniyetine yönelik önlemleri de gözden geçirmeleri bir zorunluluktur." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 178-179.

1360 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146.

1361 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 615.

1362 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 614.

1363 FO, 371/4159, 144375, İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden İngiliz Hariciye Nezâretine telgraf, 12 Ekim 1919; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 275. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1364 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 9.

1365 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 25.

1366 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146.

İngiliz ajan *T.20*nin raporladığına göre Vahideddin Hân *hiçbir şekilde* Ahmed İzzet'in (Furgaç) *sadaretini kabul etmeyeceğini belirtmiş*tir.[1367] *Fransızların "çok güvenilir" bir ajanının 27 Ekim'de bildirdiğine göre* Ahmed İzzet (Furgaç) *arka düzlemde, işlere hâkim durumdaydı ve seçimlerden sonra Sadaret'e gelmesi muhtemel*dir. *İngilizler Damat Ferit "kartlarını" oynamaya devam ettiklerine göre, Fransızların da İzzet Paşa'nın sadaretini destekleyip onu benimsemeleri uygun olur*.[1368]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'la Sivas'ın anlaştıklarını* bildiriyor, *böylece hükümetin Kuva-yı Milliye'nin sorumluluğunu yüklendiğini, oysa Kuva-yı Milliye'nin varlığının mütarekeye aykırı olduğunu yazıyor. Üstelik İngilizler, ellerindeki 100 bin Türk esirini iadeye başlıyorlar*.[1369] Diğer bir deyişle, 1919 güzünde tezahür ediyor ki İngilizler, Mustafa Kemal'e siyasî stratejik destek verdikten sonra, insan kaynağı da sağlıyor.

Diğer taraftan 11 Ekim 1919 tarihli Fransız dışişleri vesikası da oldukça dikkat çekici Fransız planını yazmaktadır: (1) *Ulusçu hareket* ile Cihan Harbinden *sorumlu olmayan İttihat ve Terakkililer tek bir program üzerine anlaşabilece*klerdir. (2) *Türkiye bağımsız olacak, herkesi duygudaşlığına sahip ve Doğu'da hatırı sayılır özel menfaatları olan Fransa'ya dayanacak (Çeşitli mandalar, ya da bir kısım komisyon kabul edilmiyor)*. (3) Söz konusu bağımsız Türkiye, *Arap ülkelerinden ve Kafkas ötesinde kurulacak bir Ermenistan'a verilecek Erzurum, Van ve Bitlis'in bazı sancaklarından feragat edecekti*r. (4) *İstanbul, "az çok" bütünüyle Trakya, Kilikya, Antalya, İzmir Türkiye'nin olacak, donanma ve ordudan vazgeçecek*. (5) *İstenildiği denli geniş yetkileri olacak bir Fransız mali denetimine Türkiye hazır, fakat geçmişte yararsızlığı sabit olmuş olan çeşitli uyruklarla uzmanlar istenmiyor*. (6) *Bu yeni örgütlenme ve programın başı D.* [Djavid, İttihadçı sabık Maliye Nâzırı Selânik Dönmesi Mehmed Cavid] *olması gerekir*. (7) *Fransa'ya dost olduğu bilinen Türklere vize verilmesi* lazımdır.[1370] Tasarlanan Türkiye hududu, 1923 Lozan Andlaşması hududuyla büyük mikyasta örtüşmektedir.

Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal'in Sadrazam Ali Rıza'ya göndermiş olduğu 5 Ekim 1919 tarihli telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi:

> Ulusçular, Kabine'yi şu koşullara göre tanıyacaklardır: a) Kabine geçici olmalı ve Ulusçuların yönergelerine göre çalışmalıdır; Ulusçular, onun eylemlerini denetlemek üzere bir kurul göndereceklerdir; b) yönetim, Ulusal Akım'ın yasal olduğunu açıklamalıdır; c) halkı Ulusçulara karşı etkileyen tüm yetkililerin görevlerine son verilmelidir; c) Ali Kemal, Adil ve Süleyman Şefik, Yüce Divan'ca yargılanmalıdır; d) sansür kaldırılmalıdır.[1371]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: (i) *Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası, etkisi İstanbul yakınlarına kadar ulaşan Milliyetçi Hareket'e karşı alınması gereken önlemler ile ilgili anlaşmazlıkla*rın yanısıra *Damat Ferit'in şahsına yönelik tehditler* de etkili olmuştur. *Yeni Sadrazam Ali Rıza Paşa İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı herhangi bir eğilimi olmayan* bir şahsiyettir ve *Enver'in askerî politikasına da karşı*dır.[1372] (ii) *Mustafa Kemal'in esas amacı Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak*tır.[1373]

1367 FO, 371/4160, 147126; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 15, dipnot 6.

1368 *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 91, p. 45; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 15, dipnot 6.

1369 *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 90, p. 249-250; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

1370 *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 90, p. 253-258; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 46.

1371 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 42.

1372 The Times, 11 October 1919, *The New Grand Vizier*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 208.

1373 The Times, 11 October 1919; Aktaran: Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 614.

İttihadçı Yunus Nadi'nin[1374] *Yeni Gün* gazetesi[1375] Sivas muhabiri, Mustafa Kemal'le mülâkat gerçekleştirdi. Mustafa Kemal'e göre *mütarekeden sonra* cereyan eden iki *felâket* Teşkilât-ı Milliyeyi *vücûda getirmiştir*: (i) *Vatan ve milletin düçâr olduğu hakşiken muâmeleler*; (ii) *hükûmeti sâbıkanın bu ta'arruzât esnâsında âdetâ Yunanlılarla teşrîk-i mesâî eder gibi hareket etmesidir*. İttihadçı ve Bolşevik olmadığını belirtti. Muhabirin *Zât-ı âlîniz meb'usluğa namzedliğinizi koyacakmısınız?* sualini Mustafa Kemal şöyle cevablandırdı: *Eğer millet beni meb'us intihâb etmek arzusunu ızhâr ederse ma'al-memnûniye kabul ederim.*[1376]

İstanbul matbuatından *Renin* gazetesi: *M. Kemal Paşa Anadolu'da bir hareketi milliye vücude getirmeye çalışıyor. Bu ne çocukça bir hayaldir! Bütün cihanın kuvvetine karşı. . . harpten ezilmiş olan zavallı Anadolu'nun kuvveti ile. . . kafa tutmasının ne hükmü olabilir? Anadolu'da ne kalmıştır, ne var ki mukavemet teşkili kabil olsun?*[1377]

12 Ekim 1919. Yeni kurulan kabinenin Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'ya Mustafa Kemal'in *yeni hükümetin temel direklerinden biri* olduğunu belirten İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a Kemalcilerin İttihadcı olmadıklarını bildirdi:

> Milliyetçi Hareket'in idarecileri, İttihat ve Terakkicilerden çeşitli yönlerde ayrılmaktadırlar. Bir kere şahıs olarak ayrıdırlar. Milliyetçilerin, eskiden beri Enver ve Talat Paşalarla fikir ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Metotları tamamen ayrıdır. Milliyetçiler, Türkler için bir Türkiye istemektedirler. Ne dış müdahaleye ne de himayeye tahammülleri vardır.[1378]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi Mustafa Kemal'le telgraf vasıtasında mülâkat gerçekleştirdi. Mustafa Kemal'in dikkat çekici cümlesi: *Teşkilâtımız tamâmen hudûd-ı Osmânî dâhiline münhasırdır. Düvel-i Muazzamaya karşı kat'iyyen bir*

Fotoğraf n. *Muhâbir-i mahsûsumuza beyânatda bulunan Teşkilât-ı Milliyenin Hey'et-i Temsiliyesi erkânından Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa hazretleri*.

1374 Yunus Nadi hakkında Birinci Cihan Harbi devresine aid İngiliz istihbarat raporu: "Bir gazeteci ve siyasi bir dalavereci. Önce şantaj yaparak hayatını sürdürmekteydi sonra İttihat ve Terakki Partisi'ne katıldı ve özellikle Panislamist olarak gelişim gösterdi. Almanya yararına çalışmakta." Bülent Özdemir, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, 2008, s. 91. Yunus Nadi, ABD Başkanı Woodrow Wilson'a gönderdiği hususî mektubunda, Wilson'a "Evreni yöneten ilksiz ve sonsuz güç, her peygamberin kendi çağının gereksinmelerini görmesi ve ona göre milletini seçmesi kuralını koymuştur. Ve siz çağımızın peygamberisiniz" demiştir: Orhan Duru. (2011). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (6. Baskı) içinde (s. 83). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İngiliz istihbaratının 21 Nisan 1922 tarihli mahrem muhtırası: "Yunus Nadi sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi "Yeni Gün" Ankara yönetiminden her ay 1000 TL ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 277.

1375 Örneğin, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin gazetesi *The Orient News*, 31 Ekim 1919 tarihli nüshasında, Teceddüd Fırkasını İttihad ve Terakki Cemiyetinin *direkt reenkarnasyonu* tavsif edecek ve "Yeni Gün Gazetesi tarafından temsil" edildiğini belirtecektir: Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 42-43.

1376 Yeni Gün, 11 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 204, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1, sutün 6.

1377 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 142.

1378 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 62-63.

fikr-i adâvetimiz yokdur.[1379] 5 gün sonraki bir mülakatında ise Osmanlı hududunu şöyle izah edecektir: *Devletin hudûd-ı müstakilesi bizce, 30 Teşrîn-i evvel 334 târihinde ya'ni mütâreke akd edildiği gün fi'îlen sâhib bulunduğumuz hududdur*.[1380]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'da başlayan* milliyetçi *hareketin nedeni Sadrazam'ın onurlu bir barış görüşmelerine başlamaması olduğu belirtilmekte*dir. *İsyancı birlikler, Konya, Adapazarı ve Bilecik'in önemli bölgelerini ele geçirmelerine rağmen İngilizler sadece Eskişehir'e kadar Anadolu demiryolunu kontrollerinde tutabiliyorlar*. *Sultan ile isyancılar arasında bir çeşit sözleşme olduğu iddia* ediliyor, *Edirne'den Toroslara ve İran sınırına kadar bir Türkiye'nin devamının Boğazların güvenliğini sağlayabileceği belirtil*iyor *ve İstanbul'un Türk başkenti olarak korunması ve Sultan'ın hükümranlık ve Müslümanların halifeliği haklarını muhafaza etmesinin gerekliliği vurgulan*ıyor.[1381]

El Dia yazıyor: *Asya ve Avrupa Türkiye'sinde yaşanan olaylar, müttefik devletler diplomasisinde huzursuzluğa neden olmuştu*r *ve müttefik temsilcileri bir kez daha beceriksizliklerinin cezasını çekiyorlar*. *Artık Anadolu'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde müthiş bir milliyetçi hareket zincirlerinden kurtulduğu görül*üyor. *Babıali'nin büyük bir birliğe kumanda eden Mustafa Kemal'e karşı gönderdiği birlikleri mağlup* olmaya *devam* ediyor. *Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas'ta iki kongre toplayarak, Sultan'la ilişkilerini koparmış ve imparatorluğun tamamının bütünlüğünün savunulacağını ilan etmiştir*. *Tehditleri, hem Ermenistan'a hem de İtilaf devletlerine yöneliktir*. *Müttefiklerin büyük hataları sonucunda, başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Enver Paşa gücünü topladı ve Batılı büyük güçlere karşı saldırıya geçti. Türklerin, Ermenilerin ve Suriyelilerin haklarını gözetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen müttefikler, Türk milliyetçiliğini ortaya çıkardı. Açıkça Arap emellerine hizmet etmek için bir rüyadan öteye geçemeyecek bir işe girişildi. Müttefik devletlerin liderleri bütün muhtemel hataları yaptı*lar.[1382]

El Dia yazıyor: *Bir müddet önce bütün büyük güçler, Türkiye'nin tamamen parçalanmasını savunuyorlardı. Ancak artık Fransız resmi politikası, İngiltere'ninkinin aksine değişerek Türk İmparatorluğu'nun devamını savunuyor ve Fransız hükümetinin resmi yayın organları da bu politikada hemfikirlerdi*r. *"Le Temps"* gazetesinde *Türkiye'nin geleceğiyle ilgili bir yıldır büyük güçlerin çözüm aradıkları ancak henüz bir sonuca ulaşamadıkları vurgulandıktan sonra, İngiliz ve Amerikalılar tarafından Fransa'nın çıkarlarına artık önem verilmediği ifade edilmiştir*.[1383]

13 Ekim 1919. Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyi'nin İzmir ve havalisine gönderdiği Tahkik Heyeti[1384], raporunu tanzim etti:

> İlk toplantısını İstanbul'da yapmış olan Tahkîk Hey'eti, daha sonra "İzmir, Aydın, Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık'da Türk ve Rumları" dinlemişti, vardığı sonuç, tamamiyle Türklerin lehine idi. Buna uyulduğu takdirde Batı Anadolu'nun hemen boşaltılması gerekiyordu. Gerçekten bu rapora göre, mütârekenin yedinci maddesi ileri sürülerek, Batı Anadolu işgal edilemezdi. Çünkü orada devletlerin güvenini tehdid eden bir durum yoktu, herkes rahat ve huzur içinde idi. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgali, u

---

1379 Vakit, 13 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 699, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1. "Düvel-i Muazzama" tabiri; İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ifade etmektedir.

1380 Tasvîr-i Efkâr, 18 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 2874, *Mustafa Kemal Paşa ile Talgrafla Bir Mülâkât*, s. 1.

1381 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 259. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1382 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 263-264.

1383 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 279-280.

1384 Heyet reisi İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, âzâlar ise İngiliz General Hare, Fransız General Bunoust, İtalyan General Dall'Olio, Miralay Kadir Bey ve Yunan Miralay Mazarakis idi: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 183-184.

bölgede olayların çıkmasına ve çoğalmasına sebep oldu. Çünkü bu işgal "Milliyet bakımından çoğunluğa saygıyı gerektiren prensibe" aykırı düşüyordu. Yine bu rapora göre, işgalin başladığı gün İzmir Metropolit'inin yaptığı "Takdîs" işlemi, üzücü olayların çıkmasında büyük rol oynamıştı. Yerli Rumların davranışları da müslümanları tahrik eder durumda idi. Kafileler halinde Patris vapuruna götürülenler, "Yaşasın Venizelos" diye bağırmağa mecbur tutulmuşlardı. Bu kafileler arasında 14 yaşından küçük çocuklar bile vardı. Müslümanların evlerine girilmiş; kadınlarına tecâvüz edilmiş; bazıları da öldürülmüştü. Yerli Rumların bu hareketine Yunan makamları göz yummuşlardı. İzmir'in işgalini duyan civar köylerin Rum halkı da harekete geçerek bulundukları yerlerde Türklere karşı aynı şeyleri yapmışlardı. İşgal, Anadolu içerisine doğru genişletilince, cinâyetler ve zulümler de oralara doğru genişlemiş, Nazilli'de, Aydın'da kadın erkek gözetilmeksizin bir çok Türk öldürülmüş, her şey yağmalanmış ve nihâyet Menemen'de suçsuz ve müdafaasız binden fazla Türk öldürülmüştü.[1385]

Tahkik Heyeti'nin *Vardığımız Neticeler* serlevhalı muhtırasında belirttiğine göre Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi, Kuvâ-yı Milliye'nin varlık sebebini ortadan kaldıracak ve Bâb-ı Âlî'nin kaybolan siyasî otoritesini yeniden tesis edecektir:

1 – İzmir'de ve Aydın vilâyetinde Yunan işgali dolayısıyle meydana gelen durum doğru değildir. Çünkü, a - Âsâyiş ve emniyeti muhâfaza etmekten başka bir gayesi olmayan işgal, hakikatte bir ilhâkın bütün şekillerini arzetmektedir. Yalnız Yunan Yüksek Komiseri idâreye hakimdir. Vazife başında kalmış Türk makamları hiçbir yetkiye sahip değildir. Bunlar artık İstanbul'dan hiçbir emir alamamakta ve polisle jandarma da ortadan kaybolduğundan, kararlarını tatbik ettirmek imkânlarına sahip bulunmamaktadırlar. b - Yerine getirilecek görev, geçici ve gayesi emniyeti muhâfaza etmek ise, işgal, Yunanistan'a bu görevle kıyas kabul edemiyeceği büyük ölçüde askerî fedâkârlıklar yüklemektedir. c - İşgal, bu günkü şekli ile açlık tehdidi altında bulunan halkın ihtiyaç duyduğu âsâyiş ve sükûnun iâdesi ile bağdaşamamaktadır.

2 – Komisyon şu noktaları belirtir: a - Türkiye'nin işgalinin gayesi, emniyet ve âsâyişin muhâfaza edilmesi ise, bu işgal görevi Yunan kıt'aları yerine, Anadolu'daki yüksek müttefik komutanlığı emrindeki Müttefik kuvvetlere verilmelidir. b - Barış Konferansı, bu memleketin Yunanistan'a tamamen ve nihaî olarak ilhâkına karar vermek niyyetinde ise, o zaman Yunan kuvvetleri yalnız başına işgali devam ettirebilirler. Bu vaziyyette de, Türk kuvvetlerine karşı hareket serbestisi Yunan kumandanlığına bırakılmalıdır. c - Yukarda bahis konusu olan düpedüz ilhâk, milliyet bakımından çoğunluğa saygıyı gerektiren prensibe aykırı olacaktır. Çünkü, bu işgal bölgesinde, İzmir ve Ayvalık şehirleri hâriç olmak üzere Türk nüfusunun Yunan nüfusuna olan üstünlüğü, itiraz götürmiyecek şekilde âşikârdır. Şimdiye kadar mukavemet isteğini esâsen belirtmiş olan Türk millî efkârının bu ilhakı kabul etmiyeceğini bildirmek komisyonun görevidir. Türk efkârı, ancak kuvvet karşısında, yani Yunanistanın yalnızbaşına başarıya erdirme ihtimali olmayan askeri bir sefer neticesinde, boyun eğecektir.

3 – Bu şartlar altında komisyon şu takdirleri teşkil etmektedir. a - Yunan kıt'alarının tamamının veya bir kısmının işgale katılmaları kararlaştırıldığı takdirde, bunların Türk Millî Kuvvetleri ile her türlü temasta bulunmalarını önlemek için işgal altındaki bölge içine dağıtılmaları. c - Müttefiklerin işgali Türk jandarmasının müttefiklerarası subayların idâre ve komutası altında en kısa zamanda yeniden teşkîlâtlandırılmasının Türk Hükûmetinden istenmesi bu jandarma kuvvetleri en kısa zamanda bütün bölgedeki âsâyişi sağlayacak ve müttefik müfrezelerin yerini alacak hâle getirilecektir. d - Jandarmayı yeniden teşkîlâtlandırırken Türk Hükûmeti aynı zamanda sivil idâreyi de yeniden düzene koymalıdır.

4 – Millî hareketin liderleri, mukavemetlerinin yalnız Yunanlılara karşı olduğunu müteaddit defalar tekrar etmiş olduklarından yaptığımız teklifler, kendilerine silâhlı mukavemet için bir sebep bırakmayacak ve İstanbul merkezî hükûmetine, sahip olmadığı otoriteyi yeniden kazandıracaktır. Bu takdirde milis kuvvetlerin terhisine hiçbir mani' kalmayacaktır.[1386]

1385 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 186-187.

1386 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 186-189, dipnot 171.

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, "Jön Türkler Tekrar İktidarda, Yeni Kabinenin Gerçek Yöneticileri" serlevhalı haber yayımladı:

(Kendi Muhabirimizden)

İstanbul, 6 Ekim (Gecikmeli), Yeni hükümet, varlığını onayladığı anlaşılan Mustafa Kemal Paşa ile sürekli bir şekilde telgraf iletişimini sürdürmektedir.

Türk basınının önemli bir kısmı, özellikle Komite taraftarları, Damat Ferit Paşa'nın düşüşünü, "kahramanları" Mustafa Kemal Paşa ve Milliyetçi Teşkilat'ın bir zaferi şeklinde algılıyor. Gelişmeleri İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara dönüşü şeklinde yorumlayan başka belirtiler de var. Bu durum hükümetin şu ana kadar tamamen uyum gösterdiği İtilaf yetkililerinin taleplerine yönelik tavırlarında bir değişikliğe yol açabilir.

*** Mustafa Kemal Paşa, zon zamanlarda Anadolu'nun birçok bölgesinde iktidarı ele geçirmek suretiyle zorla otorite kuran milliyetçi bir liderdir. Mustafa Kemal Paşa, bu harekette, ülkelerini perişan ettikten sonra İstanbul'da iktidardan uzaklaştırılan Jön Türklerle veya İttihat ve Terakki Partisi ile işbirliği yapmaktadır.

Mustafa Kemal, temmuz ayında çetecilik hareketlerini bastırmak için Samsun ve Trabzon bölgesine gönderildi ve hükümetin emirlerine uymayı reddettiği için yasal haklardan yoksun bırakıldı/yasadışı ilan edildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Doğu vilayetlerinde iktidarı/gücü ele geçirdi ve son zamanlarda onun İstanbul'un 40 mil uzağındaki İzmit'te kontrolü ele geçirmesine kadar Milliyetçiler birbiri ardına vilayetlerin gerçek yöneticileri haline geldiler.[1387]

14 Ekim 1919. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol riyasetindeki tahkikat encümeni, 15 Mayıs vukuatına dair kaleme aldığı muhtırasını, Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekil Clemenceau'ya gönderdi.[1388]

Bu rapor Yunanlılara çok karşıydı. İzmir çıkarması sırasında çıkan olaylardan, Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi sırasında iç bölgelerdeki düzensizlikten ve kan dökülmesinden Yunanlıları sorumlu tutuyordu. Kurul üyeleri Yunan işgalinin içyüzünü araştırmış, Yunanlıların yaptıklarının "toprak ilhakı" olduğunu kabul etmişlerdi. Vardıkları sonuçlar şunlardı:

"(a) Ülkenin askeri işgalinden tek amaç güvenliği ve halkın esenliğini sağlamaksa, bu işgal görevi Yunan askerlerine değil, batı Anadolu'da Müttefik Yüksek Komutanlığı'nın emrindeki Miittefik askerlerine verilmelidir.

(b) Barış Konferansı, ülkenin tam anlamıyla ve kesinlikle Yunanistan'a katılmasına karar verdiğini ilan etmedikçe, sadece Yunan işgalinin sürdürülmemesi gerekir.

(c) Yukarıda işaret olunduğu gibi, sadece toprak ilhakı, uluslara saygı gösterilmesi hakkındaki ilan edilen ilkeye aykırıdır, çünkü, İzmir ve Ayvalık dışında, işgal edilmiş bölgelerde Rumdan çok Türk çoğunluğunun bulunduğu yadsınamayacak kadar açıktır.

Daha şimdiden direnişini ortaya koymuş bulunan Ulusal Türk duygusunun, bu ilhakı hiçbir zaman kabul etmeyeceği gerçeğine işaret etmek Kurul'un görevidir. Bu duygu yalnız güç karşısında, yani tek başına Yunanistan'ın başarıyla yürütme olasılığı bulunmayan bir askeri sefer karşısında boyun eğer."

1387 The Times, 13 October 1919, *Young Turks Again in Power, Real Directors of New Cabinet*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 208-209. Kısaca bahseden bir başka kaynak: "Jön Türkler Tekrar İktidarda. Yeni yönetim Mustafa Kemal ile sık sık iletişim" kurmaktadır: Şeyma Dinç. (2023). *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 70). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Sosyal Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.

1388 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 70. Fakat "fırtına koparan" mezkûr tahkikat raporu Yüksek Şûra indinde gizli tutulacaktır: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 170.

> Bu nedenle Kurul, Yunan askerlerinin tümünün ya da bir bölümünün yerine, çok daha az sayıda Müttefik askerinin mümkün olan hızla getirilmesini önermişti. Bu yapıldıktan sonra da, Müttefik askerleri çekildiğinde, bütün bölgede düzeni sağlayacak Türk jandarmasının önceden Müttefik subayları tarafından yeniden eğitilmesi gerekiyordu.
>
> İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komisyonu'nun yaptığı gibi, bu Kurul'un yaptığı, Yunan işgaline son verilmesinden ve Yunanlıların Anadolu topraklarındaki isteklerinin geri çevrilmesinden başka bir şey değildi.[1389]

*Bu rapor Yunanlıları o derece kötülüyor ki, yayımlanmasına izin verilmedi. Böyle bir raporun yayımlanması, İtilâf devletlerinin onuruna da büyük bir darbe indirecekti. Bununla birlikte, raporun içindekiler Fransız basınına, oradan da Türk gazetelerine sız*acaktır*. Istanbul'daki sansür yüzünden Türk basını, bunu yorum olarak değil, ancak haber olarak yayımlayabil*ecek*. Bu konuda Fransızların ağızlarını pek tutamamaları, Türklerin eline büyük bir manevî silâh* verecektir.[1390]

Paris Sulh Konferansındaki *Yunan delegeleri, Yunan işgal bölgesinde Türklerden kalan ağır top ve cephanenin İngilizler tarafından İstanbul'a taşınmasını protesto ettiler.*[1391] Yunan protesto ediyor çünkü kendisine ganimet olarak bırakılmayıp İstanbul'a sevkedilen top mermilerinin Mustafa Kemal tarafına kaçak yollardan sevkedileceğini adı gibi biliyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas B. Hohler, Amerikan General McCoy ile mülâkatını hâvî muhtırayı Hariciye Nezâretine gönderdi. Hohler McCoy'a şöyle söylemiştir: *Biz vatanseverliğe itiraz edeceklerin -o Mustafa Kemal'in bu vasfını ziyadesiyle övmekteydi- en sonuncusuyuz; fakat korkarım ki, o da İttihat ve Terakki'nin ruhunu miras almış olmasın!*[1392] Anlaşılmaktadır ki "vatansever" olarak nitelendirilen Mustafa Kemal, İngiliz ve Amerikan askeriyesinin mühim bir kısmı tarafından tebcil edilmekteydi. Hayatî mesele, Mustafa Kemal'in İttihadçı olup olmamasıdır. Hohler'in McCoy'a bir başka mühim beyanatı mevzubahistir. Yüzbaşı Noel'le hareket eden *Kürtçü önderlere, Türk hükümeti ya da Mustafa Kemal'e karşı herhangi bir faaliyette bulunmayacaklarına dair söz verdiril*mişti.[1393]

> Harbord misyonu İstanbul'a dönünce, üyelerinden, Harbord'un Kurmay Başkanı Tuğgeneral McCoy, Meksika ve Washington'da tanınmış olduğu İngiliz Yüksek Komiserliğine mensup Tom Hohler'le 14 Ekim'de, Türk ulusal akımı hakkında görüşmüştü. Bu görüşme sırasında General McCoy, Amerikan misyonunu iyi karşılamış olan Mustafa Kemal'in kendi üzerinde iyi izlenim yaratmış olduğunu söylemişti. McCoy, İzmir Yunanlılarca işgal edilmemiş olsaydı ulusal akımın ortaya çıkmamış olacağına inanıyordu; ancak o sırada halkın "tek bir vücut halinde Mustafa Kemal'i desteklediğini" söylemişti. Mustafa Kemal bu heyet mensuplarıyla görüşürken Amerikalıları epey övmüş, ama İngilizlere karşı olan muhalefetini açığa vurarak, onların Türkiye'ye müdahalelerini epey eleştirmişti. Tom Hohler, İngiliz müdahalesinin ne olduğunu sorunca, General McCoy, Mustafa Kemal'in özellikle Urfa bölgesindeki olaylara değinmiş olduğunu; İngiliz Binbaşısı Noel'le Yarbay Bell'in, bağımsız bir "Kürdistan" kurulması için girişmiş oldukları kışkırtmalar üzerinde durmuştu. Bu İngiliz subaylarının Malatya'da tutuklanmalarına ramak kaldığını da eklemişti.
>
> Hohler, İngilizlerin yurtseverlik aleyhinde olmadıklarını; ancak deneylerin ışığı altında, Türk yurtseverliğinin değişik olduğunu ve "Hıristiyanları ortadan kaldırmak amacını güttüğünü;" İngilizlerin amacının, "Ermenilerin geriye kalanlarını korumak olduğunu; ancak İttihat ve Terakki'nin yandaşlarına, örgütüne ve

---

1389 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 166-167.

1390 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 55. "Raporun yayınlanmayışına İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve işgal kuvvetleri başkomutanı General Milne'nin canları sıkılmıştı" (Sonyel, 1987, c. 1, s. 55, dipnot 129).

1391 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 170.

1392 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.

1393 *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 822; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 607, dipnot 400. Akşin, Hohler'in "siyasal yalan" söylediğini iddia ediyor.

ruhuna vâris olan Mustafa Kemal'in," yönetime karşı çıkarak, dokunulamayacağını bildiği iç bölgelerde örgüt kurduğunu ve "oradaki yönetimin önderi pozuna bürünerek merkezi yönetime karşı meydan okuduğunu" eklemişti. Damat Ferid yönetimine de değinen Hohler, bu yönetime yardımda bulunulması için birçok nedenler olduğunu; bu yönetimin, barış konferansının kararlarını şiddet kullanarak değil, barışçı yollardan hafifletmeye çalıştığını; oysa "efsanevi" Mustafa Kemal'in değişik görüşleri olduğunu vurgulamıştı. Sözlerini sürdüren Hohler, Urfa ve öteki kentlerin İngilizlerce işgalinin, kesinlikle bırakışma koşullarına dayandığını; Türklerle ilişkiler konusundaki birçok deneyden sonra kendisinin, Hıristiyanların onlara (Kemalistlere) emanet edilmesine güveni olmadığını söylemiş; şunları eklemişti:

"Anadolu'da hâlâ hayatta olan Hıristiyanların, Mustafa Kemal'in insaf ve iyi niyetine dayandıklarını ve barış konferansının kararını etkilemek amacıyla rehine olarak tutulmakta olduklarını" iddia etmişti. Noel olayına da değinen Hohler, İngiltere'nin bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla herhangi bir planı olup olmadığını bilmediğini; Binbaşı Noel'le onun dostları olan Kürtler arasında propaganda yapılıyorsa, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin görüşünce onların bu denli harekette bulunmaları için onlara hiçbir yetki verilmemiş olduğunu; herhalde Binbaşı Noel'in, "Kürtlerin bir tapınağı haline gelmiş olması nedeniyle bu gibi aşırılıklarda bulunduğunu; ancak onun geri çağrılmış olduğunu ve pek yakında İstanbul'a ulaşacağını" söylemişti. Bu görüşme sona ermeden, Tom Hohler, şunları eklemişti: "İngilizler, Mustafa Kemal'le veya iktidara çağrılacak herhangi bir kişiyle görüşmeye hazırdırlar. İngiltere, Türkiye'nin iç işleriyle ilgilenmemektedir. İngiliz çıkarları ve bırakışma koşullarının korunması; düzenin sürmesi ve Hıristiyan halkının güvenliğinin sağlanması koşuluyla, yönetimdeki herhangi bir kişiyle iyi ilişkiler kurmaya hazırdır."[1394]

Mutezilî Ağa Han'ın kaleme aldığı "Türkiye'nin Geleceği" nam mahrem muhtıra Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu tarafından Britanya Bakanlar Kuruluna takdim edildi:

"İngiliz devlet adamları arasında Türk tezine ve Hindistan'daki halifelik akımına bir dereceye kadar sempati besleyen Hindistan Bakanı ve Musevi asıllı Edwin S. Montagu, Türk sorunu yüzünden Hindistan'ın genel bir huzursuzluk içinde olduğunu biliyor; bunu yatıştırmak için, Yunan taraftarı Lloyd George üzerinde her türlü etkiyi kullanmaya çalışıyor; bu çabalarında Hintli Müslüman önderlerinden Ağa Han'dan yardım görüyordu. Ağa Han, İngiliz hükûmetine Türk illeri üzerinde bir güdüm kurulmasını teşvik etmemesini öneriyor; Türklerin o güne kadar tarihleri boyunca dünyanın hiç bir yerinde yabancı boyunduruğuna boyun eğmeyen savaşçı bir ulus olduğunu; Türkiye'den Kafkasya'ya kadar uzanan Türk ülkesinin bölünmesinin, açıktan açığa ahlâk dışı bir davranış olacağını ve bu davranışın Hindistan'da 'sonu gelmez olaylara' yol açacağını; orada İngilizlere karşı ikinci bir 'Alsace-Lorraine', tehlikeli bir ülser yaratacağını hatırlatıyor. Ağa Han'a göre Türk sorunu, Hintliler için 'bir ölüm kalım davası' haline gelmişti[r]. Trakya ve Edirne, İzmir, İstanbul ve Kürtçe konuşan nüfusun yaşadığı bölgeler bağımsız ve özgür bir ülke olarak Padişahın yönetiminde bırakılmalı ve Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a üye olmaya davet edilmeli"dir.[1395]

İttihadçı Celâl Nuri (İleri) dikkat çekici bir başyazı neşretti:

Devletimiz, bundan evvel, fevkalmilel bir devletdi; sâbık Avusturya-Macaristan gibi muhtelif kişverler ve mütenevvi' milletler ihtivâ ediyordu. Şimdi ise ıstılâh-ı ma'rûfu ile bir (imparatorluk) olmakdan çıkdık; Türklerin hâiz-i ekseriyet oldukları bir kemmiyet-i düveliye oluyoruz. Bu mahiyetin değişmesi ile şekil ve zihniyetimizin tebdîli iktizâ eder. Kürre-yi arzın her tarafında (imparatorluklar) ilga ediliyor: Rusya, Almanya,

1394 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 96-97. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1395 FO/4215/140890; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 185. Mezkûr mahrem muhtıraya birçok derkenar kaydedilecektir. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds'a göre "Ağa Han'ın önerilerinin Türk milliyetçilerinin önerilerine benze"mektedir. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge'ye göre Ağa Han "bir devlet adamı niteliklerine sahip" değildir; "Türkler İstanbul'dan çıkarılma"lıdır ve "Padişah Bursa ya da Konya'da yaşamaya zorlanırsa, Hindistan Müslümanları arasında bir ihtilâl" çıkmayacaktır. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Hardinge'nin mütalaasına iştirak etmektedir (Sonyel, 1987, c. 1, s. 185, dipnot 77).

> Avusturya-Macaristan imparatorlukları münkariz oldu. Yerlerine düvel-i milliye kâim oluyor. Bu cereyandan ayrılmak adimü'l-imkândır. Dünyânın her yerinde demokrasi, saltanât-ı milliye [..][1396]

15 Ekim 1919. Gürcistan Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Oliver Wardrop, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e telgraf gönderdi. *Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkilerde "Alman ajanlarının" oynadığı rol konusunda Denikin'in sağlam kanıtlar sunduğundan* bahsediyor.[1397]

Adana'da Fransız ordusuna merbut Ermeni Lejyonu'nun *sebep olduğu asayişsizlik İngiliz komutası altındaki Hint askerleri tarafından önlendi*. Öyle ki Sivas'da münteşir *İrade-yi Milliye* gazetesinin 19 Ekim tarihli nüshasına inikas edeceği vechile *İngilizlerle Fransızlar arasında "bazı" müsademeler çıkmış*tır.[1398]

İngiliz yarı resmî *The Times*, "Türk Hükümeti'ne Baskı; Mustafa Kemal'in Şartları" başlıklı haber neşretti:

> İstanbul, 8 Ekim (Gecikmeli)
>
> İstanbul'daki yeni hükümet ile "Milli Organizasyon" arasında ön müzakereler yapılıyor. Mustafa Kemal, yeni hükümete destek verme şartlarını içeren bir telgrafı dün Babıali'ye gönderdi. Bunlar şöyle;
>
> 1- Hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin amaçları ile meşru arzularına saygı duyacak.
>
> 2- Hükümet, Mebusan Meclisi açılıp, kendi üzerinde etkin bir kontrol mekanizması kuruluncaya kadar, devletin geleceğini ilgilendiren meselelerle ilgili herhangi bir taahhüt altına girmeyecek.
>
> 3- Barış Konferansı için belirlenecek Türk delegeleri, daha önceden olduğu gibi yetkisiz ve yetersiz kişiler arasından değil, milli inanç ve itibar sahibi insanlar arasından seçilecek.
>
> Mustafa Kemal, Merkezî Hükümet'in adı geçen şartları kabul etmesi halinde diğer sorunların pekâlâ halledilebileceğini düşünüyor. Bazı çevrelerde dillendirilen söylentilere göre Mustafa Kemal'in ima ettiği diğer sorunlar arasında, politik suçlulara yönelik genel af meselesi ve Damat Ferit Paşa ile eski savaş ve içişleri bakanlarının tutuklanmaları konusu da var. Genel af durumunun, katliam ve sürgün suçluları ile savaş esirlerine kötü muamelede bulunanları kapsaması halinde bu düzenlemenin İtilaf devletlerinin karşıtlığına yol açacağı şüphe götürmüyor.
>
> ** Mustafa Kemal Paşa, şu anda Anadolu'da hâkimiyeti elinde bulunduran "Milli Teşkilat"ın lideridir. Adı geçen hareket, görünüşte İzmir'deki Yunan işgaline karşı yönlendirilmiş olmasına rağmen, düşmanlığını devam ettirmesi halinde İstanbul'un yiyecek kaynaklarının kesileceği tehdidinde bulunmak suretiyle asıl gücünü Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni düşürmek için kullandı…[1399]

1396 İleri, 14 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 633, *Celâl Nûri Beğin Cezrî Programı*, s. 1.

1397 Churchill College Arşiv Merkezi; De Robeck Papers, DRBK 6/11; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 39.

1398 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 281-282, dipnot 645.

1399 The Times, 15 October 1919, *Pressure on Turkish Government; Mustapha Kemal's Conditions*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 210-211. Mustafa Kemal müteakib aylarda İstanbul'a ambargo uygulayacaktır. Örneğin hemşiresi Makbule, 15 Ağustos 1920 tarihinde ağabeyi Mustafa Kemal'e mektub yazacaktır: Eğer Anadolu'daki bagiler tenkil edilmez ve oralardan def edilmezse burada halimiz haraptır. Çünkü hiç bir şey ne geliyor, ne de gidiyor. Mamafi, pek yakında hükümetin kuvvet ve satvetini görerek teslim olacaklarından hiç şüphe edilmesin. İnşallah o tarafa bir daha gelmemişler ve zararı size dokunmamıştır değil mi? Sulh muahedeniz de hamdolsun imza edildi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 176.

ABD donanma radyosu Mustafa Kemal'in beyanatını iktibas etti: *Türkiye'deki Ulusalcı Fırka: Mustafa Kemal dedi ki:* [..] *Amerika bize yardım etmeye ehil yegâne memlekettir, buna eminiz*.[1400] Mustafa Kemal, Enver'e ve Bolşeviklere değil Müttefiklere müteveccih olduğunu beyan ediyor fakat İngiltere'nin katı politikasını tenkid ediyor, rekabetçi ABD müzaheretini davetkâr tutumuyla İngiliz hariciyesini yumuşatmaya çalışıyor gibidir:

> Amerikalılar, İstanbul'da müttefikleri ile gizli bir rekabet içerisindeydiler. İstanbul'da yayın yapan Amerikan donanma radyosu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nden sonra verdiği uzun bir beyanatını yayınladı. Mustafa Kemal Paşa beyanatında; Enver Paşa ile hareket etmediklerinin altını çizerek Enver Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte hareket ettiğini ve kendilerinin Bolşeviklerle işbirliği halinde olmadıklarını izah etmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle ilişkiler konusunu bu şekilde kapattıktan sonra yabancı yardımının gerekli olduğunu kısmen kabul ettiklerini, amaçlarının Türkiye'yi müreffeh bir ülke haline getirmek olduğunu, bu kadar tecrübeden sonra "Amerika'nın Türkiye'ye yardım edebilecek tek ülke" olduğuna emin olduklarını beyan etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiliz politikalarını tenkit eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin paralarını Türkiye'yi yok etmek" için harcadıklarını, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni de bu amaçla kullandıklarını etraflı bir şekilde açıklamıştı. Rauf Bey'in "Amerika bizim tek umudumuz" şeklindeki sözleri de yayının sonunda yer almıştı.[1401]

Hindistan'daki Britanya Sömürge Genel Valisi, Londra'daki Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya mahrem telgraf gönderdi. *18 Eylülde Bombay'da yerli Hilâfet Komitesinin düzenlediği bir mitinge 10.000 Müslüman katılmış; Hintli önderlerden Gandi söz alarak, halifeliğin geleceğine değinmiş; Kutsal Yerlerin kendileri için bir "ölüm kalım davası" olduğunu belirtmişti*r. *Daha sonra siyah bayraklar taşıyarak sokaklarda yürüyüş yapılmıştı*r. *Tüm Bombay Müslümanları, mağazalarını kapayarak 'hartal' (grev) ilân etmişlerdi*r. *Hindistan'ın başka illerinde de buna benzer gösteriler yapılıyor. Delhi, Burma ve Assam'da, Müslüman halkın duyguları sürekli olarak tahrik ediliyor*.[1402]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi "Türkiye'de Bölünme" başlıklı Reuter mahreçli haber neşretti. *Türk Hükümeti ile Ulusçu liderler arasındaki müzakerelerin sonuçlandığı, Ulusçuların kendi bakış açılarını kabul ettiği için mevcut kabineyi destekleyecekleri, yani politik krizin Ulusçuların zaferiyle sonuçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca Sivas Valisi Haneddin Paşa'nın bildirisine yer verilmiştir: "İstanbul Hükümeti anlamsız politikalarıyla ülkeyi parçalanmaya götürüyor. Bizim Ulusal ve ekonomik bağımsızlığımızın dayanağı olan Bağdat Demiryolu İngiliz düşmanlarımıza verilmiştir. Feragat eden hükümet sadece Halifeliğin başı olan Sultanın düşmesini önlüyor."*[1403]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: Fransız *Le Journal* gazetesi muharriri, *İngiliz hayranı Saint-Brice'a göre milliyetçi hareket, İngilizlerin sempatisini ve korumasını sağlayarak Paris Konferansı'nı lehlerine çevirmeye çalışıyor*.[1404]

16 Ekim 1919. İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi, Vahideddin Hân'ın İtalyan *Coriere Della Serra* gazetesine vermiş olduğu beyanatı iktibas etti. Padişah, *mütareke yapıldığı sırada çok ümitsiz*

1400 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'ten Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 549 sayılı muhtıra, ek 3: Aktaran: E. L. Woodward & Rohan Butler. (1952). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)* (First Series, Volume IV, page 826). Great Britain, London: Her Majesty's Stationary Office.

1401 Abdurrahman Bozkurt. (2014). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi* içinde (s. 38). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

1402 FO/4231/146856; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 185.

1403 The Guardian, 15 October 1919, *The Split In Turkey*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 57. Sivas Valisinin adı, Reşid'dir.

1404 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 280. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

olduğunu belirttikten sonra demiştir ki: *Halbuki hal ve vaziyet, şimdi Türkiye'nin pek lehine döndü. Zira müttefikler, hakikati anladılar. Avrupa'nın menfaati, Türkiye'nin adem-i inhilalini icabettirir*.[1405]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı 38 numaralı muhtıra kaleme aldı. Sivas Kongresi heyetinin İttihadçılık yapmayacaklarına dair 4 Eylül tarihli yeminleri mevsuken elde edilmiş, İngilizceye çevrilmiştir: *Saadet ve selâmet-i vatan ve milletten başka hiçbir şahsî maksat takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut siyasî partilerden hiç birisinin siyasî emellerine hizmet etmeyeceğime vallahi, billâhi*.[1406]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı John Anthony Cecil Tilley: *Albay Rawlinson'un işi kolay olmayacak, Mustafa Kemal'in Araplarla bir entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz… Rawlinson görüşmelerinde dostane davranırsa İtalya Yunanistan ve belki de Fransa endişeye düşebilir. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak durması düşüncesindeyim.* Aynı muhtıraya bir başka memurun derkenarı: *kabul, fakat daha sonra Asya Türkiyesi'nde yegane canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal) anlaşmaya varmamız icab edecek*.[1407]

İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, General Milne'ye aid, Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birliklerinin yerleştirilmesi tasarısına karşı çıktı. D'Esperey'e göre *İngilizler Anadolu'da komutanlığı elde ettikten ve burada tehlikeli bir durumun ortaya çıkmasına meydan verdikten sonra (arada buradkai Fransız nüfuzunu da yok ederek) şimdi düzeni korumak için yardım istiyorlar*. *Oyna onlar Romanya, Macaristan, Bulgaristan'da Fransızlara yardımcı olmayı reddetmişlerdi. Zaten Suriye ve Çukurova'ye gönderilecek kuvvetlerden sonra elinde asker kalmayacakt*ır. *Büyük Menderes Ovası'na kuvvet gönderilecekse, İngilizlerin Bulgar Trakyası'nda yaptıkları gibi 40 kişilik bir müfreze yollanmalı*dır.[1408]

İttihadçıların İttihadçılık yapmayacaklarına dair yemin etmiş oldukları bilgisi ve Mustafa Kemal'in beyanatı, İngiliz istihbaratı tarafından Hariciye Nezâretine iletildi.[1409]

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), Bekir Sami (Kunduh) ve muhafız timi, Bahriye Nâzırı Salih'le (Kezrak) Amasya'da mülakat etmek üzere Sivas'dan mufarakat ettiler.[1410]

Sivas Kongresi'ni bizzat takib eden tek ecnebî gazeteci olan Amerikalı gazeteci-istihbaratçı Edgar Louis Browne'nin *Chicago Daily News* gazetesine verdiği beyanata göre Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Amerikan Manda Heyeti Reisi Tümgeneral James G. Harbord'a demiştir ki:

> Birleşik Devletlerden Türkiye'ye yardım etmesini istiyoruz. Birleşik Devletlerden Türk İmparatorluğu'nda eğitimin, dini öğretimden ayrıldığı okullarda Amerikan eğitim sistemini kurmasını istiyoruz, imparatorluktaki 6 ile 16 yaşlar arasındaki her kız ve erkek için zorunlu eğitim istiyoruz. Amerikan okulları ve üniversitelerinde eğitim görmek üzere, beş bin tane seçilmiş kız ve erkek öğrenci göndermek istiyoruz. Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan'ın ise, sadece manevi unvanı olmalı. Bu reformları etkin kılmak için yabancı yardımına ihtiyacımız var, fakat Birleşik Devletler'in dışında, hiç bir

---

1405 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 312.

1406 FO/4160/146651; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 69.

1407 Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 64. "Erzurum'da İngiliz Mümessili Ravlinson da İtalyanların yardım etmediğini araştırıyordu." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 374, dipnot 1.

1408 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 90; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

1409 FO, 371/4160/146651; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 34.

1410 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 51-52.

> milletin yardımını kabul etmeyeceğiz. Yatırımcılar için ziyadesiyle doyurucu olacak, karayolları ve sanayimizi kuracak ABD sermayesini istiyoruz. Neticede, Amerika'nın Türkiye'ye yardımı, Birleşik Devletlere tek bir dolara mal olmayacak, aksine Amerika imtiyazlarla ve sanayinin gelişmesiyle milyarlarca gelir elde edecek.[1411]

İspanyol *El Dia* gazetesi, Fransız Hükümeti resmî yayın organı *Le Journal des Debats* gazetesinden iktibas ediyor: *Gelişen olayların ve görülen zorlukların suçlusu aynı müttefiklerdir. Sorumluluğun büyük çoğunluğu Fransa'nın ortalarda gözükmediği sıralarda ülkenin her yerinde bulunan İngiliz sivil ve askeri ajanlarınındır. Uluslararası bir denetim sağlamak yerine imtiyazlı durumunu korumak ve müttefiklerinin gelecekteki faaliyetlerini engellemek için pozisyonlarını zorlamışlardır. Türklerin kafalarını kaldırabilmeleri için gerekli olan tek şey düşmanlarının bölünmesiydi. Müttefikler tarafından düzenlenen 1919 prensipleri artık uygulanamaz hale geldi. Şimdi daha az tatmin edici bir sonuç alabilmek için on katı daha büyük bir kuvvete ihtiyaç duyulacak*.[1412]

ABD'de münteşir *Chicago Daily News* gazetesi, Louis Edgar Browne'nin Mustafa Kemal mülakatını "Birleşik Devletler İsteniyor, Başka Birisi Değil" başlığıyla neşretti:

> Farzedin ki, Birleşik Devletler yardımı kabul etmedi- Ne olacak? diye sordum. Cevaben şöyle dedi: -Türkiye, bütün mandalara karşıdır. Eğer, İngiltere Türk mandasını alırsa bayrağını dikecek ve asla indirmeyecek. Türkiye köle bir memleket olacak. Fransa'ya da güvenmiyoruz; o da materyalist ve oldukça bencil, İtalya kapasitesiz. Bahsettiğim bu üç millet Türkiye'nin iyi olmasını arzu etmez. Bunlar, Osmanlı imparatorluğunu kolonileştirerek savaş borçlarını çıkaracakları bereketli ve sömürülecek topraklar olarak görüyorlar, oysa her Türk, Birleşik Devletler ve Küba'dan haberdardır. Biz Filipinler 'deki davranışlarınızı ve oradaki Müslümanlar için neler yaptığınızı biliyoruz. Ümidimiz odur ki, oralardaki çabalarınız uzun yıllar devam eder. Şimdilerde Türkiye'de köylerde dahi tekrarlanan bir hikâye var: Savaşın başlarında Türk Hükümeti, Birleşik Devletlerden bir nota aldı. Bu notada Müslümanların ruhanî yaşamlarını yönlendirmek için, Sultan tarafından Filipinler'e, İslâm alimleri gönderilmesi isteniyordu, işte bu İslâm alimleri, Filipinler'den Amerikan yönetimini öven mektuplar gönderdiler. Birçok İrlandalı, birçok Kübalı var, fakat İngiltere tarihinde bana bir Küba gösterebilir misiniz, oysa birçok İrlanda var, diye Kemal Paşa devam etti.
>
> -Sivas Kongresi, kayıtsız şartsız bir yardım isteyen kararı geçirecek mi? diye sordum. Kemal şöyle cevapladı: -Teklif edildiğinde, Birleşik Devletlerin yardımı kabul edeceğine dair bize güvence verebilirsen, Evet. Crane Komisyonu'na yardım istediğimizi söyledik, sana söylüyoruz ve Genaral Harbord'a aynı şeyi söyleyeceğim.
>
> Birleşik Devletlerin belki de bir yardımı kabul etmeyeceğini söylediğimde, Kemal Paşa; Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı olduğunun resmen itiraf edilmesi ile İngiltere'nin ve Fransa'nın kucağına düşme riskini, Kongre'nin göze alamayacağını belirtti.[1413]

17 Ekim 1919. Havas Ajansı, İttihadçıların Şehzade Mehmed Selim'i tahta çıkarma planına ilişkin *olup bitenlerden haberdar çevrelerin, başından beri "Jön Türklere" düşman olan Vahdettin ile onun yerine Mehmet Selim'i getirmek isteyen "Jön Türkler" arasında şiddetli bir kavga öngördüklerini bildiriyor*.[1414]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Hindistan Bombay muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Bütün Hindistan'da Müslümanlar Halife'nin dünyevi iktidarının devamı için dua etmiş bulunuyorlar. Gandhi*

1411 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 89, dipnot 309.

1412 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 121-122.

1413 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 68-69.

1414 *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 91, p. 5; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112, dipnot 219.

*de o gün Hinduların dahi oruç tutup dua etmelerini, böylece Hindu-Müslüman bağına kutsal bir damga vurulmasını istemiş*dir.[1415]

İstanbul matbuatından *Tasvîr-i Efkâr*ın "Sivasdaki İ'tilâf mümessillerine karşı karşı vaz'ıyetiniz nasıldır?" sualine Mustafa Kemal şu cevabı vermiştir: *Şehrimizdeki İ'tilâf mümessilleri yokdur. Ancak muvakkaten buradan gelib geçen bilumum Avrupa devletlerine ve Amerika hükûmetine mensub me'murîn-i siyâsiye ve askeriye ile vukû' bulan husûsî mülâkatlarda teşkilât ve harekât-ı milliyemizin mahiyet-i meşru'asını tamâmiyle tasdîk ve takdîr eylediklerini memnûniyetle görüyorum*.[1416]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) *Rum ve Ermenilerin propagandası hakkında Darülfununda konferans verdi*.[1417]

18 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Karargâhı, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. Harekat-ı Milliyeciler Veliahd Abdülmecid'i *kuvvetle destekle*mektedir. *Valiaht, 13 Ekim'de bir kabine toplantısına başkanlık etmiştir*.[1418]

Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretine muhtıra vererek, General Milne'nin 1 Eylül tarihli telgrafında Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına önerdiği Aydın'ın *Büyük Menderes Ovası'na yerleştirilecek İtilaf kuvvetleri* tasarısına *itiraz etti*. Britanya Harbiye Nezâreti *işe "bulaşmak" istemiyor ve önce Milne'in Anadolu'daki komutanlığının tanınmasını istiyor*.[1419]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 1939 numaralı telgraf gönderdi. *Amerikan İstihbaratına mensup teğmen R. Dunn", "İstanbul'da bir İngiliz subayıyla yaptığı konuşma*da *Türk milliyetçilerinin Türk kamuoyunu temsil ettiklerine ve aralarında ülkenin en zeki kimselerinin bulunduğuna* inandığını belirtmiştir.[1420] Robeck: *İngiltere, bu ülkede sürüp giden her çeşit entrikalardan uzak duran ve Türklerin dostluk gösterilerini reddeden tek ülkedir*.[1421] Robeck, Curzon'a şu hususu da bildiriyor: *Samsun kuvvetlerinin geri çekilmesi elbette Mustafa Kemal tarafından en iyi şekilde değerlendirilmiştir*.[1422]

İstanbul Beykoz'da mukim sabık 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Enver ve Halil Paşalar'ın Kuvâ-yı Milliye'ye müracaat ettiklerini Mustafa Kemal resmen tekzip ediyor*.[1423]

1415 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 335.

1416 Tasvîr-i Efkâr, 18 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 2874, *Mustafa Kemal Paşa ile Talgrafla Bir Mülâkât*, s. 1.

1417 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 71; Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 365; Tasvîr-i Efkâr, 18 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 2874, *Nihad Reşad Beğin Konferansı*, s. 1. Türk Hekimleri Biyografisi yazarı, mason, Veli Behçet Kurtoğlu; Nihat Reşat Belger hakkında şu çarpıcı yorumu kaydetmektedir: "Prof.Dr.Nihat Reşat Belger Haris, namussuz bir adamdır. I. Dünya harbinde düşmanların Çanakkale siperlerine attıkları Bozguncu beyannameleri Türkçeye tercüme etmiş ve öylece de basılmıştır. Vatan hainidir." Şeref Etker. (2001). *Türk Hekimleri Biyografisi* Veli Behçet Kurtoğlu Notları. *Kebikeç,* (12), s. 289.

1418 FO, 371/4159, 143920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 39, dipnot 51.

1419 *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 827; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 299, dipnot 682.

1420 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 825; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 65.

1421 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 104.

1422 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 158.

1423 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 670.

Sivas Heyet-i Temsiliyesi cunta âzâları Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh), Amasya'ya muvasalat ettiler.[1424]

Sivas eşrâfından birtakım zevat Vahideddin Hân'a telgraf gönderdi:

> Memleketimiz bulunan Sivasda Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti namile teşkil eden kongre hey'eti reisi Mustafa Kemal Paşa i'timadnâme-i hümâyunlarını hâmil bulunduğunu işâ'e ile ve memleketimizde setr-i seyyiât etmek isteyen bir hizb-i kalîlin iştirâkile irâde-i milliyeyi temsil iddiasında bulunuyor. Hâlbuki Halîfe-i Zîşânımız ve Sevgili Pâdişâhımıze her sûretle itâ'at ve merbûtiyet-i tâmmemiz muktezâ-yı dîn-i mübînimizdir. Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa ile Seryâver Hazret-i Şehriyârî Nâci Beğefendinin Amasyaya i'zamlarını istihbâr etdik. Ahâli arasında husûle gelen heyecânı teskîn içün ulemâ, eşraf ve tüccardan iki yüzü mütecâviz imzâyı hâvî da'vetiye-i telgrafımıza cevab alamadık. Efkâr-ı umûmiyenin ne merkezde olduğunu bizzat müşâhede buyurmak üzere müşârileyhin Sivasa kadar gönderilmesini rû-mâl-i ubûdiyet olarak kemâl-i tehâlükle tazarru' ve istirhâm eyleriz.[1425]

Sivas eşrafından birtakım zevat Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi'ye (Kezrak) telgraf gönderdi, Sivas'a davet ettiler:

Bahriye Nazırı Devletlû Salih Paşa Hazretlerine
Yaveri Hazreti Şehriyarî Saadetlû Naci Beyefendi Hazretlerine

> Aylardanberi memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyeti meseleye vukuf peyda etmek üzere merkezi vilâyete kadar ihtiyarı zahmet buyurmanızı menafii mülkü millet namına cümleten istida ve mülkü millet namına makine başına teşriflerini kemali ubudiyetle istirham eyleriz.

[İmza] An Evlâdı Şemsiddini Sivasî Recep Kamil, Zarelizade Celâl

Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan mürekkep yüz altmış mühürü havidir
[İmza] İlyaszade Ahmet Kemal[1426]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, derkenar kaleme aldı. *Mustafa Kemal'in Noel'i ülkenin dışına kovmakla, İngilizlerin Kürt aşiretleriyle olan bağlarını kopardığını; öte yandan, M. Kemal'in bu aşiretlerle ilişkilerinin ne olduğunun bilinmediğini* belirtiyor.[1427]

19 Ekim 1919. Karesi, Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi İttihadçı Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) Balıkesir'de kaleme aldığı günlük kaydı: *Bugün Kuvayı Milliye ile temasa memur ingiliz Artur* [Whittall] *geldi. Ziyaret etti. Genç ve sevimli bir delikanlı, Modadaki Vetil* [Whittall] *ailesinden ve İzmirdeki Erik Vetil'in amca-zâdesi imiş, epeyce görüştük.*[1428]

Mustafa Kemal, Sivas'tan bir telgraf aldı:

Amasyada Mustafa Kemal Paşaya

Ahalimiz, padişah ve hükûmet efkârını bizzat Salih Paşadan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe, aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazarile bakamıyacaktır. Binaenaleyh iki şıktan birini ihtiyara mecburiyetinizi arzederiz.

1424 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 178.

1425 Peyâm, 25 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Aded 324-82, *Sivas Telgrafı*, s. 1. "Setr-i seyyiât etmek": kötülüklerin üstünü örtmek. "Hizb-i kalîl": azınlık bir grup. "İ'timadnâme-i hümâyun" ifadesi oldukça mühimdir. Mustafa Kemal'e Padişah tarafından verilmiş bulunan "hatt-ı hümâyun"a işaret ettiği söylenebilir. "Kongre reisi Mustafa Kemal, Padişah itimatnamesi taşıdığını yazıyor ve yaptıkları kötülükleri gizlemek isteyen küçük bir hiziple birlikte ulusal iradeyi temsil ettiğini iddia ediyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 122.

1426 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 179.

1427 FO/4193/141322; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 121.

1428 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 86.

İlyaszade Ahmet Kemal	Zarelizade Celâl	An Evlâdı Şemsiddini Sivasî Recep Kâmil[1429]

Mustafa Kemal, Şeyh Receb ve rüfekasının telgraflarından fevkalâde rahatsız oldu, Sivas'taki Heyet-i Temsiliye âzâsını azarladı ve Sivas Telgrafhanesinin silâhlı unsurca deruhte edilmesini emretti. Şeyh Receb, İlyaszade Ahmed Kemal ve Zarelizade Celâl tevkif edildi. Mustafa Kemal, kendisine yönelik bu muhalefeti, vakadan 8 sene sonra, bermutad olduğu vechile, İngiliz işbirlikçiliğle itham edecektir ve buna müsteniden delil olarak da Said Molla'nın Rahib Frew'e gönderdiği 24 Ekim 1919 tarihli mektubda geçen şu ifadeyi gösterecektir: *Sıvas vak'asını nasıl buldunuz? biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek*. Mektubun metni okunduğu vakit *Sıvas vaka'sı*ndan kasıt Şeyh Receb vakası olduğu sarih değildir, meşkuktur.[1430] Halbuki Şeyh Receb ve rüfekası, millî teşkilatı lüzumlu görüyor ve fakat *haricî düşmana karşı gösterilen bu tertibattan* istifade ederek şahsî ihtiraslarını gerçekleştirmeye çalışan Mustafa Kemal, Ali Fuad ve emsali kumandanların liderliğine muhalefet ediyordu.[1431]

Doktor Fuat Sabit, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Buna göre *Bolşevikler ve Türk ulusçuları arasında, Britanya İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe kurmak üzere anlaşmaya varılmıştı*r.[1432]

1429 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 179. Doktor Rıza Nur'a göre Şeyh Receb'in aleyhtarlık sebebi şudur: "Mustafa Kemâl Amasya'da iken Şeyh Receb başta olarak Sivas ahalisi ayaklanıyor. Mustafa Kemâl'i istemiyorlar. Receb devrin asır kadar evvel yaşamış büyük bir hürmet ve nüfuz kazanmış Sivaslı Akşemseddin adındaki Şeyhin sülâlesindendir. Mustafa Kemâl bunu millî harekete isyan diye gösteriyor. Halbuki sırf şahsı aleyhinedir. Halkın vaki isyanlarının bir kısmı sırf bu adamın yolsuzluk, ayyaşlık ve fuhuşlarından dolayı olmuştur." Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 598.

1430 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 180-183, 212-213.

1431 Sivas'taki Tahkik Heyeti Reisi Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), 26 Kasım 1919'da Sivas'da bulunan ARMHC Heyet-i Temsiliye azası Kâzım Karabekir'e şunları söylemiştir: "Yegâne istinadgâhları sen olan Mustafa Kemâl Paşa muhteris ve menfaat düşkünüdür. Maksadı, şekli hükûmeti değiştirmek, diktatör olmaktır. Ahlâkca herkesce fena tanılan bu zatın milletin başına belâlar getireceğini seni seven bütün arkadaşlarınız ve ben yakinen biliyoruz. Ali Fuat Paşa da muhterisin biridir." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 391. Kavaklı Fevzi Paşa'dan Sadaret'e 30 Kasım 1919 tarihli muhtıra: "[..] Teşkilât-ı Milliye denilen keyfiyet düşmanların muhtemel tecavüzlerine karşı müslümanlar arasında birliği temin ile vatanın hukukunu korumak ve zat-ı akdes-i hilâfetpenahi ile onun hükûmetine müzaheret gayesine matuf olduğu ve Şeyh Recep Efendi ile arkadaşları gibi muhalifler dahi böyle bir teşkilâtın vücudu lâzım olduğuna inanıp aradaki anlaşmazlığın sadece bu teşkilâtı idare edenlerin şahıslarına karşı gösterilen güvensizlikten neşet eylediği ve halka halen silâh dağıtılması vaki olmayıp yalnız köy bekçilerine silâh verildiği ve diğerlerinin silâhlandırılması işinin mutlak lüzum haline talik edildiği muhtelif unsurlar arasında dostluk mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bizim kanaatimize göre, emr-i vaki haline giren bu millî teşkilât iyi idare edildiği takdirde istifade edilmesi umulan ve hükûmet icraatında istenen intizam ve tam ahengin mahfuziyetinin temini mutavaatkârane bağların tertip ve tevsiki sureti yüksek yüksek takdirlerine menuttur. Filhakika, bu teşkilâtı idare eden kimselerden bazısının şimdi ve sonradan bir takım ihtiraslara tâbi olarak halk nazarında sadece haricî düşmana karşı gösterilen tertibattan başka bir suretle istifade etmeğe teşebbüs ihtimali varid ise de böyle bir hale karşı şimdiden tedbir alındığı ve vali Reşit Paşa'nın gös[ter]dikleri siyasî ve idarî rüşd bir takım ifratkâr temayüllerin itidal kesbetmesini intac etmiş olduğu ve müfritlere karşı halkta bir nefret hissi mevcut olup mutedil surette ve sadece hükûmete müzaheret şeklindeki iş ve emellerde sebatkâr oldukları ve şimdiki halde hükûmet muamelâtına müdahale vukua gelmemekte olduğu ve yüksek mülkiye memurları ile kumandanların bu teşkilât-ı milliyeye karşı hal ve zaman icabı olarak muhalefet tavrı alamadıkları tahakkuk etmiştir. [..]" M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 383-384. Mustafa Kemal'in *Nutuk*una itimad ettiği için olsa gerek, Gökbilgin, Kavaklı Fevzi ile Ahmed Fevzi'yi karıştırmıştır.

1432 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 92.

20 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, Londra Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. İstanbul'u tazyik altında tutmak, Anadolu'ya ise *bekle ve gör* siyasetini icra etmek, en müsmir neticeyi verecektir:

> Nasyonalist hareketi Türkiye umumî efkârını kuvvetlendirdi ve bu hareketi destekleyenler, Türkiye'de iktidarı ellerine geçirmiş bulundular; bugün daha da fazlasını yapacaklardır. . . ; liderleri silâhlı mukavemet fikrine iltifat etmektedirler. . .; bunlar ateşle oynuyorlar. Bundan dolayı asker kuvvetine lüzum hasıl olabilecek bir duruma karşı seyirci kalmak münasiptir.[1433] [..] Şu anda emrimdeki kuvvetler, memleketi kontrol edebilecek bir mevkîde olsun ya da olmasın, İstanbul'daki Hükûmete baskı uygulamak için yeterlidir.[1434] Barış Konferansı'nın kararları sert olursa, uzlaşma ruhu taşıyan yaşlı adam, vahşi ruhunu kontrol edemeyecektir.[1435]

Paris Sulh Konferansı Britanya Murahhas Heyeti Siyasî Başmüşaviri Sör Eyre Crowe, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birliklerin yerleştirilmesi tasarısı bizzat General Milne'ye aiddir dedi.[1436]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Londra'ya telgraf gönderdi. *Anadolu'dan Yunan ve İtalyanların kısa zamanda çekilmelerinin arzuya şayan olduğunu, bunların varlıklarının asayişi düzeltecek yerde tersine etki yaptığını bildiriyor*.[1437]

Yunan Başvekil Venizelos, Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'la mülakat ediyor. *Venizelos'a göre, Anadolu'daki ulusal akım, İttihat ve Terakkinin yeni bir biçimde dirilişinden başka bir şey değildir ve Avrupa, Türkiye'yi yeniden İttihatçılara* [Pan-Türkçülere] *ve Pan-İslâmcılara teslim edemez. Bir şey yapılacaksa çabuk yapılmalı. Mustafa Kemal'in örgütlenmiş bir ordusu yoktu*[r]; *ama ezilmediği takdirde çok geçmeden bir orduya sahip olacaktır*. *Venizelos, İtilâf devletlerine Yunan ordusunun hizmetini önermiş, buna karşılık, Yunanistan'a Anadolu'dan toprak verilmesini* istemektedir.[1438] Venizelos, *Türkler İstanbuldan çıkarılırsa Hindistan'da patlak verecek olaylar konusunda bazı çevrelerde abartmalı söylentiler yayıldığını iddia ederek İstanbul'daki halifeliğin Vatikanlaştırılmasını öneriyor; fakat önerisi kabul edilmiyor*.[1439]

Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak) ve Padişah Seryaveri Naci (Eldeniz), Amasya'da Sivas Heyet-i Temsiliyesi âzâları Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh) ile müzakere etmeye başladılar.[1440] Müzakere zabıt metninde ifade edildiğine göre Sivas Heyet-i Temsiliyesi hılâfeti ve saltanatı korumak gayesindedir:

> Osmanlı kavminin hükümdarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri rabüa-i kudsiye, memleketin ma'ruz kaldığı son felâketler muvacehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslam için bugün dahi kavi ve mukaddes bir istinatgâh-ı yegâne-penah teşkil eylemekte olan makam-ı Hilâfet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniyyenin temin ve bekâ ve mahfuziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedef-i aslisi olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra umumi kongrenin 11 Eylül 335 tarihli beyannamesi mevaddının tezekkürüne başlandı…[1441]

1433 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 147.
1434 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 257.
1435 FO, 371/4160, 157877; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 274.
1436 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 299.
1437 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.
1438 FO/4238/144871; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 170.
1439 FO/4238/144871; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 185-186.
1440 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 146, 150, dipnot 11.
1441 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 104.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İran Tahran muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Mustafa Kemal'in Erzurum'daki örgütü Orta Asya'da İslamcı ve Turancı bir propaganda yürütmekte*dir. *Kâzım Bey (başkan), Sadık ile Hati (Hacı?) Ahmet'ten oluşan bir heyet bu amaçla Buhara'ya gelmiş*dir. *Halk son ikisini öldürmüş, Kâzım Bey kaçmış*dır. *İran'ın Erdebil bölgesinde de bu tür adamlar faal*dir. *Bakû hükümeti de gitgide daha çok İran düşmanlığı ve İslamcılık yapıyor*.[1442]

Hariciye Nâzırı Curzon ile ikinci defa görüştükten sonra Rawlinson, *General Milne'in gizli ajanı olarak* Erzurum'a doğru yola çıktı.[1443]

> Lord Curzon'la bir mülakat daha yapmak şerefine nail oldum. Bu sefer de Mustafa Kemal'in hedefleri, niyetleri ve bunları gerçekleştirebilecek bir mevkie geçebilmesi ihtimallerinin neler olduğu hakkında bildiklerimi tekrarladım. Lord Curzon'dan, mümkünse Mustafa Kemal'i tekrar görerek partisinin barış için ne gibi şartlar sağlamayı umduğu ve ne gibi şartları kabule hazır olduğunu (imkansız nazarıyla bakılan "Pakt" hükümleri hariç), imkan nispetinde, açık olarak tespit etmek talimatını aldım." [..] Ordu Komutanı General Kazım Karabekir Paşa beni çok iyi karşıladı. [..] Mustafa Kemal ile görüşmeyi çok istediğimi de hususi olarak söyledim. Bana, Mustafa Kemal'in Konferans'tan hemen sonra 275 mil daha batıda bulunan Sivas'ta başka bir Konferans'a başkanlık ettiğini, oradan da aşağı yukarı gene 275 mil ötedeki Ankara'ya gittiğini, burada Milliyetçi Devrim Hükümeti'nin karargahını kurmakta olduğunu bildirdi.[1444]

Fevkalade calib-i dikkatdir ki Lord Curzon-Alfred Rawlinson görüşmesiyle *ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında herhangi bir tutanak bulunamamıştır*.[1445]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, komiserliğin İzmir'deki temsilcisi James Morgan'ın Yunan ve İtalyan kıtalarının mümkün olduğu kadar süratle Anadolu'dan çıkarılması teklifi hakkında İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi.[1446]

Paris Sulh Konferansında İngiliz Heyeti Siyasî Başmüşaviri Eyre Crowe, Yunanlar ile Türkler arasına *Britanya Tampon Kıtasının acele gönderilmesini* İngiliz Harbiye Nezâretinden taleb etti: *Yüksek Şûra'nın Yunanlıları işgale davet etmesinin sebebi, İtalyanların işbu Şûra'nın kararlarına tamamiyle muhalif olarak bu bölgede ilerlemeleri olmuştur*.[1447]

Fotoğraf. İngiliz Hariciyeci *Eyre Crowe* (Vikipedi).

Kahire'deki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumisi, Londra'daki Askerî İstihbarat Teşkilât Şefine I/4405 künyeli mahrem telgraf gönderdi. *Başlıca Musul önderleri ve özellikle Bağdat partisi, İslâm akımını destekliyor, Mustafa Kemal'e ve Türkiye'ye yaklaşmayı yeğ tutuyorlar*.[1448]

Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Eskişehir Mutasarrıfı Sabri Bey'in bir milliyetperver tarafından katledildiğini Mustafa Kemal yazıyor*.[1449]

1442 The Times, 27 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 335.
1443 Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 64.
1444 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 295.
1445 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 100.
1446 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 72.
1447 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 89.
1448 FO/4184/144109; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 192.
1449 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 670-671.

Yunan Başvekil Venizelos *İngilizlere, Türkler lehine Hindistan'da yapılan gösterilerden kaygıya kapılmamalarını, Halifeliğin Vatikanlaştırılmasını öğütledi*.[1450]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Türkiye'de *seçimler İttihatçılar tarafından yapılmaktadır*.[1451]

Kafkaslar Bölge Komitesi ve Rus Komünist Partisi mensubu Viktor Naneyşvili, On Birinci Kızıl Ordu Siyasî Komiseri Sergey Mironoviç Kirov'a telgraf gönderdi. *Bolşevikler ve Türk ulusçuları arasında, Britanya İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe kurmak üzere anlaşmaya varılmıştı*r.[1452]

21 Ekim 1919. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Atina'daki Britanya Ortaelçisi Lord Granville'ye 258 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Curzon, Venizelos'la mülakat ederken *Paris'te ve başka yerlerde Hindistan Bakanı ve Hindistan sözcüleri tarafından Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına karşı görüşler ileri sürüldüğünü; Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa bunun İslâma karşı onur kırıcı bir davranış sayılarak, Doğu dünyasının her yanında kargaşalık ve ayaklanmalara yol açacağını, hattâ İngiltere'nin Hindistan'daki durumunu güçleştireceğini* beyan etmiştir. "Lord Curzon'a göre bu görüşler bütün bütün bir yana bırakılamaz" yabana atılamaz.[1453]

Granville, Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunanistan'da İngiliz aleyhtarı akım* bulunuyor ve bu akımın *önlenmesi için adaların Yunanistan'a ilhakını* öneriyor.[1454]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandan Korgeneral George Milne, Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Cemal'e (Mersinli) nota verdi: *General Ali Fuad'ın, Ankara - Bilecik dolaylarında Milliyetçi Çeteler için yeni efrad topladığı, Refet Bey'in de Konya ve Beyşehir havalisinde aynı maksatla efradın kayt ve tescili ile bunları silâhlandırdığı hakkında bilgi edinmiş bulunuyoruz. Gerek nizamî ordu ve gerek silâhlı çeteler için efrat toplatılmasının, mütareke ahkâmına muhalif olduğu ve vilâyetlerde huzursuzluğa sebep olabileceği hesap edildiği için bu işe bir son vermek üzere işbu erkâna emir verilmesini rica etmek zorundayım*. Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı), General Milne'ye cevabî nota gönderdi: *Sükûn ve asayişin yalnız Yunan işgalinin ref'i ile yeniden teessüs edebileceği*.[1455]

1450 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 182. "Papalığa benzeyen ve İngiltere'nin koruması altında bulunacak *ruhani Hilafet* kuramını ilk ortaya atan (1881'de) Wilfrid S. Blunt adında bir İngiliz olmuştur." Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973, s. 318-319, 419-420; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 124, dipnot 84

1451 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 183.

1452 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 92.

1453 FO, 4156/144506; DBFP I/IV, p. 836-837; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 186.

1454 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 308. Şerh: Venizelos'un tasarısı, İstanbul'un Türklerden alınmasını ve beynelmilel bir idareye devredilmesini mündemiçti fakat bilhassa Hindistan Müslümanlarının lobi faaliyeti ve Padişah'ın Anadolu'ya geçip Harekât-ı Milliyenin riyasetini bilfiil deruhte etmesi tehlikesine binaen, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon tarafından reddedilmiştir (Curzon iki gün sonra Hariciye Nâzırlığına terfi edilecek). Diğer bir deyişle, reddedilen, Hılâfet'in Vatikanlaştırılması (hılâfet-saltanatın birbirinden ayırılması) maddesi değildir.

1455 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 147. İngiliz muhafazakâr derin devleti (tesbit edebildiğimiz kadarıyla Hariciye Nâzırı Vekili Curzon kliği ve Genelkurmay Başkanı Henry Hughes Wilson kliği), Harekât-ı Milliyenin İttihad-ı İslâmcı ve Turancı damarı kuvvetli İstanbul merkezini çökertmeye ve mezkûr harekâtın *ılımlı* milliyetçi Mustafa Kemal'in liderliğinde toplanmasına çalışıyordu. Mustafa Kemal, müteaddit gizli görüşmelerde, ne İttihad-ı İslâmcı ne Turancı ne Bolşevik olduğunu Müttefik mümessillerine her fırsatta beyan ediyordu. Örneğin Harekât-ı Milliyeye müzaheret eden Cemal Mersinli (ki 22 Haziran 1919 Amasya cuntası mensubuydu fakat İngilizler nazarında "İslâmcı"ydı) ve Cevad Çobanlı vazifelerinden azlettirilecek (20-21 Ocak 1920), 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatıyla da *ılımlı*

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a 480 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler de birleşerek Pan-İslâmist ve Türklerden yana bir siyasa izlemeye başlıyorlar*.[1456]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Suriye Meselesi" nam haber yayımladı. *Tekrar canlanan Jön Türk Partisi'nin temsilci ve ajanları ile İttihat ve Terakki liderleri Mustafa Kemal'in çevresinde toplanmaya başladı*.[1457]

Said Molla, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra verdi. Belirttiğine göre Mustafa Kemal *Selânik dönmesi*dir. Said Molla, Damad Ferid Paşa ve *adamlarına karşı çık*ıyor, Ferid Paşa'dan başka birisini sadarette görmek istiyor. *İttihatçılara, "Mustafa Kemal gibi" Selanik, Makedonya dönmelerine, İzzet, Cevat paşalara, Cavit Bey ve Halide Edip'e çatan bu muhtıra, Hürriyet ve İtilaf hükümetinin, iktidarda olduğu yedi ay boyunca yeterince İngilizci bir siyaset güdememiş olmasından da şikâyetçidir*.[1458]

22 Ekim 1919. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'dan Londra'daki İtalyan Büyükelçi Kennard'a: Paris Sulh Konferansında *Yunan askerini İzmir'e davet hataların en büyüğü oldu*[1459] ve *karışıklıkların çoğunun başlangıç noktasını* teşkil etti.[1460]

Bahriye Nâzırı Salih (Kezrak) ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyesi (ARMHC) Heyet-i Temsiliyesi âzâları Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh), mutabakata vardılar. Amasya müzakeratının zabıtnamesine göre:

(*i*) ARMHC Heyet-i Temsiliyesi, İslâm Hılâfeti'nin ve Osmanlı Saltanatı'nın *bekâs*ını ve muhafazasını temin etmeyi *aslî hedefi* kabul eder. (*ii*) Türklerle ve Kürdlerle meskûn arazi Osmanlı Devletinin ayrılmaz hudududur fakat Kürdlere siyasî muhtariyet verilmelidir; Kilikya (Çukurova) ve Edirne-Meriç dahil Şarkî Trakya Devlet-i Osmaniye hududuna dahildir. (*iii*) Hıristiyan tebaanın imtiyazları sınırlandırılmalıdır fakat Meclis-i Mebusan kararlaştırmalıdır. (*iv*) Devletin istiklâli haleldar olmamak kaydıyla *fennî, sınâ'î ve iktisâdî* ihtiyaçların temini için sermayedar bir devletin murakabesi makbuldür fakat Meclis-i Mebusan tetkik etmelidir. (*v*) Yukarıda tadil edilen birinci, dördüncü ve yedinci maddelerden maada Sivas Kongresi kararları muvafıktır. (*vi*) Meclis-i Mebusan, İstanbul'da emniyet içinde ve serbestçe içtima etmelidir fakat Müttefiklerin işgaline nazaran mühit müsaid değildir; sulh akdedilinceye kadar millî meclislerini Fransızların Lyon'da, Almanların Weimar'da muvakkaten topladıkları gibi Meclis-i Mebusan'ın da Anadolu'da muvakkaten içtima etmesi, muvafık görüldü. Meclis mezkûr şartları haiz surette açıldığı vakit ARMHC Heyet-i Temsiliyesi mülgadır. (*vii*) İntihabat tam bir serbestiyetle icra edilmelidir. (*viii*) İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu ya da devr-i İTC'de sabıkalı eşhas mebus seçilmemelidir çünkü Müttefikler indinde menfî neticeler doğurur.[1461]

ARMHC Heyet-i Temsiliyesinin bilhassa Meclis-i Mebusan'ı İstanbul haricinde toplamak istemesi dikkat çekicidir. Yasama organı meclisin İstanbul'da değil de Anadolu'da içtima etmesi, İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'un 2 Ocak 1919 tarihli muhtırasına muvafakat etmektedir: *Doğu milliyetçiliğini*

milliyetçi Mustafa Kemal'in liderliği terviç edilecektir. Mustafa Kemal çevresindeki *müfrit*leri de tedricen temizleyecektir.

1456 FO/4184/144109; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 192.

1457 The Times, 21 October 1919, *The Syrian Problem*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 211.

1458 FO, 371/4227, 2547; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 147-148.

1459 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 72.

1460 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 84.

1461 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 118-121.

karşılarına almadan kalıcı bir çözümün ancak Türkiye'ye Ankara ve çevresinde tam bağımsız bir devlet kurma hakkının verilmesi ile mümkün olabileceği ve *bu yolla da Türk milliyetçiliğinin patlamasının önlenebileceği*.[1462]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a telgraf gönderdi. ABD'li istihbaratçı Edgar Louis Browne, *Mustafa Kemal'den Padişah'a getirdiği önemli mektupları* Meclis-i Âyandan Müşir Çerkes "Deli" Fuad ile Veliahd Abdülmecid'e *teslim* etmiştir. *ABD makamları onun Türkiye'yi terk etmesini istemişlerdir*.[1463]

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen'den Londra'daki Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a 483 numaralı telgraf: *Mustafa Kemal Paşa ile Konya'daki İtalyanlar arasında akdedildiği iddia edilen andlaşmaya ilişkin Şam'dan bilgi aktarılıyor: Yunanlara karşı manevî (moral) destek karşılığında İtalyanların da belirli mıntıkaları işgal etmesini, Kemal Paşa'nın tanıyacağı bildirildi*.[1464]

> Nihayet Türk ulusal hareketinin liderleriyle ilk doğrudan temaslar, 1919 Ekim-Kasım aylarında sağlandı. Konya'da Albay De Bisogno ve müfettiş olarak ziyarette bulunan Albay Bergera, farklı zamanlarda ve büyük bir içtenlikle iki albayla, De Bisogno Albay Fahreddin [Altay?], Bergera Albay Rıfat Servet ile görüşmüşlerdir. Albay Meinertzhagen'in Kahire'den Curzon'a gönderdiği bir bilgilendirici yazıya göre Konya'da bir anlaşma yapılmış, bu anlaşmaya göre, "Yunanlılara karşı manevî destek" karşılığında Mustafa Kemal, yapılmış olan bazı İtalyan işgallerini tanımıştır. *Foreign Office*'nin yorumu, ülkenin iç durumunun İtalya'nın Anadolu'daki faaliyetlerini kısa sürede felce uğratacağına güvenen Genç Türkler'in İtalya'yı kullandıkları yönde olmuştur.[1465]

İngiliz istihbarat raporuna göre İngiliz iki subay, *M. Kemal'le temas aramak* için Sovyet Rus kılığına bürünmüş hâlde Balıkesir'e muvasalat etmiş ve 61'inci Fırka kumandanı Miralay Köprülülü Kâzım'la (Özalp) görüşme gerçekleştirmişlerdir. Köprülülü Kâzım, Bolşevikliği Türkiye'ye uygun bulmadığını ve Mustafa Kemal'le muhabere etmekte olduğunu belirtmiştir.[1466] Mezkûr İngiliz ajanı, Türkistanlı Yusuf Yusupov olabilir.[1467]

23 Ekim 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon, Hariciye Nâzırı tayin edildi.[1468]

> İngiliz Kabinesi'nde Türk sorunu konusundaki görüşlerinin netliğiyle öne çıkan bir politikacı vardı. Zamanın dışişleri bakan vekili -Balfour'un 1919 Ekim'indeki istifasının ardından dışişleri bakanı olacak olan- Lord

---

1462 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 82.3

1463 FO, 371/4238, 147579; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 606.

1464 E. L. Woodward & R. Butler, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (First Series)*, 1952, vol. IV, p. lxiv, 839-840.

1465 *Archivio Nitti* (AN), 147-3203-R & 3214-R, Elia'dan Paris Sulh Konferansı İtalya Delegasyonuna, 4 Kasım 1919; *Affari Politici* (AP), 7732-3802-R, Elia'dan Tittoni'ye, 4 Kasım 1919; *Documents on British Foreign Policy*, c. 4, s. 839-840; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204-205. İktibasdaki "[Altay?]" ilavesi tarafımıza aiddir. Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'in yıllar sonra kaleme alıb neşrettiği *10 Yıl Savaş ve Sonrası* nam hatıratına baktık. De Bisogno'yla mülakatını mevzubahis etmediğini gördük: Emekli Orgeneral Fahrettin Altay. (1970). *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası: Görüp Geçirdiklerim*. İstanbul: İnsel Yayınları.

1466 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXIX. Köprülülü Kâzım, Selânik Yahudisi Emmanuel Carasso'nun liderliğindeki *Macedonia-Risorta Locası*na mensub bir mason idi: Celil Layiktez. (1999). *Türkiye'de Masonluk Tarihi: Başlangıç 1721-1956* içinde (c. 1, s. 99). İstanbul: Yenilik Basımevi.

1467 "Türkistan Türkleri ile Millî Mücadele sırasında ilk resmî temas 1919 yılı ortalarında Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'yi organize eden Albay Kazım Özalp ile oldu. Sovyet Rusya Komünist Partisi Örgütleme Bürosu tarafından Sovyet temsilcisi olarak Türkiye'ye gönderilen Türkistanlı Yusuf Yusupov, Balıkesir'de Kazım Bey'i ziyaret etti ve kapitalistlerle mücadele etmek şartıyla, Türkistanlı askerî birliklerle, silâh, cephane ve para yardımlarında bulunacaklarını söyledi." Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 234-235.

1468 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1994, c. 2, s. 190.

> Curzon sadece Türk topraklarını değil, bütün bölgeyi kapsayan bir yaklaşıma sahipti. Curzon "Avrupa sınırlarından Hindistan İmparatorluğu sınırlarına kadar uzanan bir dost ülkeler zinciri"ni savunuyordu. Bu projeye göre, Türk devletinin geleceği de bu hayali zincirin merkez halkası olmaktı. Curzon, projesi hakkında ayrıntılı bir program sundu. "Curzon Planı"na göre, Arap toprakları Türk devletinden ayrılacak ve "kendi kaderini tayin" ilkesine tabi olacaktı. Curzon, Türk başkenti konusundaysa Balfour ve Lloyd George'u destekliyor, İstanbul'un stratejik konumundan dolayı Türklerin oradan atılması gerektiğini düşünüyordu. Kent, Güney Rusya, Katkaslar ve Transhazar'daki gelişmeleri kontrol etmek üzere bir atlama tahtası olarak görülüyordu. Lord Curzon, Anadolu'nun geriye kalan toprakları konusunda Lloyd George ve Balfour'la uyuşmazlık içindeydi ve onları, toprak bütünlüğünün korunması yönünde ikna etmeye çalışıyordu.[1469]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi, âzâlarından münazil 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'i (Bele), *Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye* Kumandanı tayin etti.[1470]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi "Türk Tehlikesi" başlıklı haber neşretti. *Haberin ayrıntılarında Türkiye'deki olayların daha endişe verici hale geldiği, iki ay önce Türkiye'nin İtilaf Devletleri kontrolüne tabi olduğu farz edilen ve kendi halkı için kabul edilebilir olan bir kabine tarafından yönetildiği ancak şu anda İttihat ve Terakki'nin desteklediği mutlak güce sahip Ulusçu lider Mustafa Kemal'in aracı olmaya gönüllü olan bir kabine olduğu belirtilmiştir. Ulusçuların ülkede baskın olmasının meclisin Ulusçuların istediği şekilde karar almasını gerektireceği ve bu durumda İtilaf Devletleri ile Ulusçuların isteklerinin uyuşmayacağı, Yakın Doğu barışının erteleneceği belirtilmiştir*.[1471]

24 Ekim 1919. Sabık 1'inci Ordu Müffetişi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal'in Sivas'da katledildiğine dair bir ecarif çıktı. Sivas'tan Zat-ı Şahane'ye Mustafa Kemal aleyhinde bir telgraf keşide edilmiştir. Mumaileyh Amasya'da Salih Paşa ile müzakerede idi*.[1472]

Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Toronto yoluyla Cote d'Azur'e gideceğini bildirmekte*dir.[1473]

Defrance, Paris'e bir başka fakat mahrem telgraf gönderdi. *İzmir'de bir kısım Yunan subayı özel bir birlik kurarak ve halkı silahlandırarak, bir tahliye kararı verildiği takdirde, Fiume'de yapıldığı üzere, buna meydan okumak için tedbirler alıyormuş. Bu bilgi ciddi kaynaklardan* temin edilmiştir.[1474] Defrenca, Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birlikler, *Yunanlıların İzmir'den çekilmelelerine yol açacak ve bu hedef duyurulacak olursa* bu tasarıya *taraftar olduğunu bildiriyor*. *Aksi takdirde, bütün sıkıntılarını çektikten sonra şimdi meyvelerini toplamaya başladıkları çekimser tavrı sürdürmek yararlı olur* diye yazıyor.[1475]

1469 Nicolson, *George Curzon; The Last Phase 1919-1925*, p. 76-78; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 53.

1470 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 96.

1471 The Guardian, 23 October 1919, *The Turkish Danger*, p. 6; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 57. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1472 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 671.

1473 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 24, p. 187; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 118, dipnot 229.

1474 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 103; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 306.

1475 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 105; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *Azımzade Yusuf* (*Faysal'ın Savunma Bakanı Yusuf el-Azma olmalı*) *ve eski Havran valisi Cemal Nâsır görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a geleceklerdi*r.[1476]

Mustafa Kemal, İstanbul matbuatından *Tasvir-i Efkâr* muharriri Ruşen Eşref'e (Ünaydın) Amasya'da İTC aleyhtarı beyanat verdi: *... İttihat ve Terakki, siyaseti itibarıyle de iflâs etmişti. ... O fırkaya mensup olan zevat, mevki-i iktidarda iken, milletimizin ihtiyacına, mizacına teallûk etmiyen istilâcuyane bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bu milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeğe çalışan bir siyaset, tabiî bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflâsa mahkûm idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin emeli ise o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâya, parçalamağa çalışan yabancı mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!...*[1477]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Sivas'tan yalanlama gönderen eşraftan 200 kişinin Mustafa Kemal tarafından aldatılmış doluğu haberi doğrulanmadı*, *fakat ulusçuların zorluklarla karşı karşıya oldukları muhakkak*.[1478]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi, "Asla Ölmeyen Bir Millet" sernameli haber yayınladı: *Dünya'nın her yerinden Müslümanların dini hislerinin yardım ettiği Türk milliyetçiliği yeniden yükselişe geçti ve özellikle Asya ve Afrika Müslümanları üzerinde ruhani nüfuzundan ötürü "Ölü Adam" imparatorluğunu (asla benzemediği halde) parçalamanın çok da kolay bir iş olmadığı* anlaşılıyor*. Her seferinde güce saygı duyulduğu daha açık bir şekilde göz önüne serildi*. *Eğer Türk ordusu siyasetçilerine uyum sağlasaydı, Türkiye şu anda parçalanmış ve paylaşılmış ve İstanbul kaybedilmiş olacaktı*. *Ancak onlar, beceriksiz siyasetçilerine rağmen Yunan işgalini reddetmiş ve bir ordu teşkil ederek işgale yeltenecekleri yok edeceklerini ilan etmişlerdi*r. *Bu ordu, halkın düşüncelerine tercüman olarak, hain hükümetlerinin karşısında yer almıştı*r. Milliyetçi *hareketin uygunluğu savunulmaksızın, Panislamizm ruhu ve dini duyguların dirilişi, İspanya'da da tam olarak ihtiyaç duyulan şey*dir.[1479]

25 Ekim 1919. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *25 Ekim 1919'da Yunanistan'ın İzmir serüveniyle yıkılabileceği konusundaki kaygılarını dile getirmişti*r. *Fransa'nın Cezayirli askerlerle Suriye'yi işgal etmesinin İngiltere ile ittifakını zedeleyebileceğini de belirtmişti*r. *Churchill İtalyanların "Türk dünyasını karıştırması" ve "Filistin'e sokmak istediğimiz ve yerel halkın kendi işlerine geldiği gibi temizleneceğine inanan" Yahudiler konusunda da kaygılı*dır. *Ortadoğu'daki İngiliz politikasının tümüyle değiştirilmesi gerektiğini ileri süren Churchill, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi sınırlarına kavuşmasını ve Avrupa devletlerinin Suriye, Filistin ve diğer bölgeler üzerindeki iddialarından vazgeçmesini istiyor: "Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrı sömürü bölgelerine ayırmak yerine savaş öncesi bütünlüğünü korumalı, ancak çok sıkı bir uluslararası denetime tabi kılmalıyız..."*[1480]

Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Bugün* [Bahriye Nâzırı] *Salih Paşa ile Kuvâ-yı Milliye'den murahhas Kara Vasıf, Dersaadet'e geldiler*.[1481] Bu günlerde hem İngilizler hem Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da değil; Anadolu'da toplanmasını istiyor:

1476 FO, 371/4160, 151996; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 346, dipnot 35.

1477 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçler*, c. III, s. 8; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 67-68.

1478 The Times, 29 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 123, dipnot 239.

1479 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 254-255.

1480 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 408.

1481 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 672.

> Salih Paşa Amasya'dan döndükten sonra "Meclis-i Meb'ûsan'ın" nerede toplanacağı hakkında Hey'et-i Temsiliyye ile İstanbul arasında tartışmalar başladı. Kuvâ-yi Milliyyecilerden çoğu, Meclis'in İstanbul dışında açılmasını istemekte idiler. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, kendisinin idâresi altında bir hükûmetin kurulmasını ve Meclis'in de Eskişehir veya Ankara'da açılmasını istiyordu. Fakat bu düşünceye, İstanbul'da millî hareketi destek[li]yenlerden bile taraftar olmayanlar vardı. Bunlardan birisi olan Müşir İzzet Paşa, Meclis İstanbul'da toplanmalı ve Kuvâ-yi Milliyyeciler yalnız, istilâ ve taksim tehlikesine karşı hazır olduklarını "ihsas ile" yetinmeli ve hükûmetin işlerine karışmamalıdır diyordu. Harbiyye Nâzırı Cemal Paşa ise Meclisin İstanbul'da toplanmaması işini, hükûmet merkezinin başka bir yere nakli gibi kabul ediyor, bu halden bazı iç olayların çıkabileceğini ve neticede yurdun tehlikeye düşebileceğini söylüyordu. "Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi" (Genelkurmay Başkanı) Cevad Paşa da, Meclis'in İstanbul dışında açılmasını sakıncalı görenlerdendi. İşin en enteresan tarafı, millî hareketin içinde bulunan komutanların, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa hariç, hemen hepsi Meclis'in İstanbul'da açılması lâzım geldiği inancı içinde idiler. [..]
>
> İstanbul'daki ingiliz yüksek komiserliği memurlarından Mr Hohler tarafından hazırlanan bir muhtırada Türk parlamentosunun İstanbul dışında toplanması uygun mutalaa ediliyordu. Çünkü böylece Türk imparatorluğu Anadolu'ya çekilmiş ve üçüncü derecede bir devlet haline düşmüş olacaktı.[1482]

Meclis-i Vükela, öğleden sonra içtima ediyor. Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Amasya mülakatı hakkında brifing verdi. Meclis-i Mebusan'ın İstanbul haricinde toplanması talebi reddedildi.[1483]

İngiliz askerî istihbarat raporunun belirttiğine göre Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), İstanbul'a avdet edince Veliahd Abdülmecid'i ziyaret etmiştir.[1484]

İstanbul matbuatından *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi Sivas muharriri Kemalist Ruşen Eşref'in (Ünaydın) haberini neşretti. Sabık Sivas Vilayet Encümeni âzâsı Şeyh Receb'in *yarı meczub* olduğunu iddia ediyor. Ruşen Eşref, *itimad-ı hümayunu hamil* olup olmadığını sormuş, Mustafa Kemal şu cevabı vermiştir: *Bittabi böyle bir şey olamaz. Rütbem ve nişanlarım İrade-yi Seniye ile benden nez' edildiği cümlenin resmen malumu olduğu halde böyle bir söz söyleyib söylemiyeceğimi mantıkın halline bırakıyorum. Benim böyle bir sahtekârlığa tenezzül edecek mahiyetde bir adam olmadığımı dünya anlamışdır*. *Sanırım, farz-ı muhal olarak bu meczubun söylediğini yapmak lazım gelse idi onu bugün değil, teşebbüsatımızın bidayetinde yapmak varid-i hatır olurdu*. [..][1485]

İspanyol *El Dia* gazetesinde *Türkiye'nin mali durumuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin yıllık giderleri toplamı 72 Milyon Türk Lirası*dır *ve bunun üçte ikisi sivil ve askeri unsurların maaşlarına, hükümetin bütçesine, emeklilerle işsiz sınıftan dul ve yetimlerin aylıkları ve şehit ve gazilere yapılan yardımlara gidiyor*. *Devletin gelirlerinin toplamı 42 milyon lira ve cari açık 30 milyon lira*dır. *Haberde, bu cari açığa, yönetim giderleri, öngörülemeyen giderler, misyonlar, komisyonlar yeniden inşa, yurtdışı öğrenci destekleri gibi giderler de eklendiğinde Türkiye'nin iflasın eşiğinde olduğu belirtil*iyor.[1486]

1482 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 165-166, dipnot 79.

1483 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken,* s. 111-114; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 63

1484 FO, 371/4160, 154497; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 63, dipnot 96.

1485 Tasvîr-i Efkâr, 25 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 2881, *Sivas Şikâyetinin İç Yüzü*, s. 1. Mustafa Kemal'in rütbelerim ve nişanlarım alınsa da bu tedbir aslında gizli görevim icabıdır, mahrem hatt-ı hümayun vardır meyanında manevra yapmak suretiyle Zat-ı Şahaneyi suistimal ettiği, bu tekzible sübut bulmuştur. Demek ki 16 Mayıs – 8 Temmuz 1919 devresinde mahrem hatt-ı hümayunu kullanarak Zat-ı Şahane kuvvetinden şahsî hesabına güç devşirmiştir.

1486 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 120-121.

26 Ekim 1919. Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Yıldız Sarayı'na kabul edildi ve *Kuvâ-yı Milliye rüesasıyla icra eylediği müzakerat vesair tedkikat ve tetebbuatı hakkında* Vahideddin Hân'a *arz-ı malumat* ediyor.[1487]

İngiltere Hükümeti'nden İstanbul'daki Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'ye talimat: *Anadolu demiryolu boyunca sivil Türk yönetimini desteklemek için kuvvet kullanılmamalıdır. Bu kuvvetlerin orda kalmaları milliyetçilerle açıktan düşmanlığı davet ediyorsa tümü geri alınmalıdır.*[1488]

Paris Sulh Konferansındaki İngiliz Heyeti Siyasî Başmüşaviri Eyre Crowe ve İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, demiryollarını terk etmek kararına muhalefet edecekler. Zira *[h]at boyundan çekilmek (Milliyetçiler tarafından) zafer olarak değerlendirilebileceği gibi. . . barış şartlarının onlarca kabulüne karşı muhalefetlerini de artıracaktır. . . Mustafa Kemal hareketinin bastırılması, şüphesiz, son derece arzuya şayandır. Fakat bunun için çok büyük kuvvete ihtiyaç vardır*.[1489] Bununla birlikte Crowe, Aydın vilâyetine gönderilmesi tasarlanan fakat ihtilafa düşülen Müttefik işgal kuvveti meselesi müzakere edilirken Yunan'ın doğu istikametine yani Anadolu dahiline sürüklenmesini istememişti.[1490]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Londra gazetesi *Morning Post*tan iktibas etti: *Amerikan halkı mandayı istem*iyor. *Amerika mandayı almayaca*ktır.[1491]

Karesi Mutasarrıfı Rıza, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine muhtıra gönderdi. Kuvâ-yı Milliye ve İttihadçılar, Karesi'deki (Balıkesir'deki) seçimlere müdahale etmekte ve sonucu lehlerine etkilemektedirler:

> Dün Mustafa Kemal Paşa Karesi mebûslarının esâmîsini telgraf ile taleb eylediğinden isimleriyle hüviyetleri bildirildi. Nâmzedler bilhâssa buraya gelen sâbık mutasarrıflar ve mebûslar ile bilumûm Kuvâ-yı Milliye rü'esâsından mensûbîn-i İttihâd'dan mürekkebdir. Adedleri de yirmi altıya bâliğdir. Bir-iki nâhiyeden mâ'adâ merkez-i livâ müntehab-ı sânîlerinin intihâbı hitâm bulduğundan beş altı güne kadar mebûs intihâbına mübâşeret edilecekdir. Anadolu Müdâfa'a-i Hukûk Cemiyeti'yle müttehidü'l-hareke bulunan rü'esâ ve mensûbîn-i İttihâd'ın te'sîr-i nüfûzundan mütehâsî olan ahâli iki seneden beri dûçâr oldukları mesâ'ib ve felâketin ilcâsıyla meşrûtiyetde zâten ısınamamış oldukları intihâb emr-i mühimminde lâ-kayd bulunuyorlar. Gerçi selâmet-i memleket nokta-i nazarından her türlü telkînât ve elfâzâtdan geri durulmuyor ise de intihâbatın bunların galebesiyle netîceleneceği akvâ-yı ihtimâldir. Fermân.
>
> Fî 26 minh. [Tesrîn-i Evvel 1335] Mutasarrıf Rıza[1492]

Bağımsız liberal *The Observer* gazetesi, "Türkiye'nin Paylaşımı: Hindistan'da Çok Sayıda Müslüman Protestosu" başlıklı haber neşretti. *Reuter'in Bombay'dan verdiği haberde Hindistan'da Türkiye'nin parçalanmasına yönelik protesto olduğu, Gandhi'nin Hinduları protestoya katılmaya çağırdığı, birçok iş yerinin, giyim, gıda vb. yerlerin kapalı olduğu, Müslümanların Cuma namazı sonrası büyük gerginlik olduğu belirtilmiştir*.[1493]

27 Ekim 1919. İngiliz Askerî İstihbaratı mahrem raporu: *Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk ordusunun önemli ölçüde silahsızlandırılmasına rağmen, Doğu'da durum biraz daha farklı*dır. *Özellikle Erzurum'da bir miktar makineli tüfek ve cephane* mevcuddur. *Mustafa Kemal, Erzurum'da Osmanlı*

1487 Alemdar, 27 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 315-2616, *Dahilî Haberler: Huzura Kabul*, s. 2.

1488 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1994, c. 2, s. 194.

1489 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 147-148. "Ama yeni bir harp isteği İngiltere'de asla mevcut bulunmamakta idi!"

1490 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 131-132.

1491 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 52.

1492 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 147.

1493 The Observer, 26 October 1919, *Partitioning of Turkey*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 58-59.

*Hükümeti'ni dikkate almayarak "Müslüman direncini" organize ediyor ve asıl amaç herhangi bir yabancı güç tarafından ortaya koyulacak müdahalelerin yanında, bir Ermeni devleti yapılanmasına karşı mücadele etmekti*r.[1494]

Yunan Başvekil Venizelos, Britanya Başvekili Lloyd George'ye mahrem muhtıra gönderdi. Fransız malî çevrelerinin İttihadçıları desteklediklerini bildiriyor, şikâyet ediyor:

> Fransa'da bazı malî guruplar tarafından, tarihten alınan dersleri tamamen unutturmak ve Türkiye'yi -Daha doğrusu, teşkilâtları sayesinde Türkiyedeki tek gerçek kuvveti teşkil etmekte olan jöntürkleri- hristiyan halkı yoketme konusunda tamamen serbest bırakmak için sarfedilen gayretleri görmek, son derece üzücü olmaktadır. Fransız hükûmetinin başında M. Clemenceau'nun bulunuşu, bu gurupların baskısına karşı pek kıymetli bir engel teşkil etmektedir. Fakat M. Clemenceau, seçimlerden sonra çekileceğini şimdiden açıklamış bulunuyor; eğer Türk meselesinin çözümü, bu istifadan sonraya kalırsa, bu konunun hukuk esaslarına bağlanmasında Paris'in karşımıza çıkaracağı güçlükleri bugünden tahmin etmek mümkün değildir.[1495]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Tahran'daki Ortadoğu muhabirinin istihbaratını neşretti. *Bolşevikler İran ve Afganistan'da entrika çevir*iyorlar. Mustafa Kemal'in *Erzurum'daki Türk teşkilatı, Orta Asya'daki Panturanist ve Panislamist politikalar takip* ediyor. Mezkûr *teşkilat tarafından Buhara'ya üç temsilci gönderilmiş, bunlardan ikisi (Sadık ve Ahmet Beyler) bölge sakinleri tarafından öldürülürken, misyon lideri Kâzım Bey kaçıp kurtulmuştu*r. *Erzurum'daki bu teşkilata ait temsilciler, İran'ın Erdebil bölgesinde de aktif görevler sürdürmekte*ler.[1496]

The Times gazetesi: *Sivas'dan 200 seçkin kişi sultana, Mustafa Kemal tarafından kandırıldıklarına dair bir mesaj gönderdiler. Halk birçok yerde millî hareketi tepki ile karşıladı fakat diğer yönden birçok kaçan general Mustafa Kemal ile birleşti*. *Bâb-ı Âli millî harekete karşı olduğunu açıklamasına rağmen, müttefikler verdikleri bir nota ile, düzeni bozan herşeyden İstanbul Hükümetini sorumlu tutacaklarını bildirdiler*.[1497]

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, İngiliz Başvekil Lloyd George'ye uzunca bir şikâyet mektubu gönderdi. Müttefiklerin takib ettiği siyaset, Yunanistan'ı Anadolu'da tedricen yıkıma götürüyor:

> Venizelos, "Türkiye'yle ateşkes imzalanmasından bu yana tam bir yıl geçti" diyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin üzerinde manda yönetimi kurulmasını kabul edip etmeme konusundaki kararsızlığı yüzünden hâlâ çabuk bir Barış Antlaşması yapılması umudu olmadığını ileri sürmüştü. Bu gecikme ciddi tehlikeler yaratıyordu. Önlenmezse Milliyetçi Türkiye dört beş ay içinde kayda değer bir orduya sahip olabilirdi. Müttefikler'in daha fazla beklememeleri ve Türkiye'yle barış yapmaları gerekiyordu. Yapılacak antlaşmanın niteliğine gelince, artık Venizelos'un, İtalyanların ya da Fransızların güney Anadolu'da geçici bir yönetim kurmalarına itirazı yoktu ve tersine, Hıristiyan halkın korunması için bir araç olarak öneriyordu bunu. Ayrıca, Venizelos, daha önce ileri sürdüğü gibi, Türklerin İstanbul'dan ve Boğazlar'dan atılmalarını, Müttefik Devletler'den birinin geçici yönetimi altında Pontus'u içeren bağımsız bir Ermenistan kurulmasını, geriye kalacak küçük Türkiye'yle Anadolu'daki yeni Yunanistan ve Ermenistan topraklarındaki halk arasında değiş tokuş yapılmasını öneriyordu.
>
> Venizelos, önerdiğinden daha yumuşak bir antlaşma yapılması halinde, konferansın Türkiye'deki milyonlarca Hıristiyanın yok edilmesinden doğacak moral sorumluluk altında kalacağını, Jön Türkler'in yıkıcı girişi[m]lerine yeniden başlayacaklarını, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki savaşın kaçınılmaz şekilde

---

1494 PRO, WO, 106/349/N.134, *Summary of Intelligence*, 22nd Series, No: 37; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 212, dipnot 653.

1495 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 60-61.

1496 The Times, 27 October 1919, *Tormented Middle East; Bolshevist Intrigues*, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 212.

1497 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 615.

> sürdürüleceğini ve böylece yaratılacak durumun Mezopotamya gibi kurtarılmış Arap topraklarını devamlı tehlike içine sakacağını öne sürerek Lloyd George'u uyardı.
>
> Son olarak da, Venizelos, Türkiye'yle yapılacak antlaşmanın çabuklaştırılması için iki neden ileri sürmüştü. Bunlardan birincisi, Türkiye için elverişli bir barış yapılmasını düzenleyen Fransa iş çevrelerinin sistemli bir şekilde harcamakta oldukları çabalara tek başına karşı durabilecek olan Clemenceau'nun Fransız hükümetinin başında olmasıydı. İkincisi de, Barış Konferansı kararlarını Türkiye'ye zorla kabul ettirmek için kullanılabilecek savaş durumundaki on iki tümenlik Yunan ordusunun varlığıydı. Türkiye'yle antlaşma yapı[l]ması daha fazla uzatılırsa, Venizelos, ordunun Yunanistan'a yüklediği parasal yükü hafifletmek için, Bulgaristan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu ordunun yarısını salıvermek zorunda kalacaktı. Böylece, doğuda kurulmuş olan yeni askeri denge, konferans tarafından ilerde verilecek kararlara Türklerin etkin bir şekilde karşı durmaları olasılığını sağlayacaktı.
>
> Bu mektupta kullanılan telaşlı dil, kamuoyu önünde inançlı görünmek zorundaki Venizelos'un, Türk Milliyetçilerinin Yunanlıların Anadolu'daki durumlarına karşı bir tehdit olduğunu kabullendiğini gösteriyordu. Büyük heyecanlara kapılan, bazen en karanlık bunalımların içine düşen, çoğunluk abartılmış bir hoşgörüyle su yüzüne çıkan Venizelos, o sıralar umutsuzluğa kapılmış görünmekteydi.[1498]

Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *General Harbord manda aleyhtarı imiş. Sivaslılar Hürriyet ve İtilaf'dan olan Şeyh Recei'in mabeyne olan telgrafını tekziben bir telgraf çekiyorlar*.[1499]

Şeyh Receb'in yarı meczub olduğunu iddia eden Tasvîr-i Efkâr muharriri Ruşen Eşref'i (Ünaydın) tekzib eden bir varaka, *Alemdar* gazetesinde neşredildi:

> Sivas eşrafından Makam-ı Mualla-yı Hılafetpenahiye takdim olunan telgrafnameya vaz-ı imza eyleyen zevatdan Şeyh Receb Efendinin Şeyh olmadığından ve yarı meczub bulunmasından bahis Tasvir-i Efkarın 25 Teşrinievvel 335 tarihli nüshasını kemal-i esefle okuduk.
>
> Şeyh Receb Efendi, Şemsi Sivasî Hazretleri evladından Şeyh Abdullah Efendi merhumun oğludur. Tahsil-i âlî görmüş ve iki sene evvel beledî azalığına intihab edilib bu kere de -Mustafa Kemal Paşa tarafından ifa-yı memuriyeti temin edilmiş olan- Sivas Valisi Reşid Paşa tarafından bir kaç mah-ı mukaddem Muvakkat Encümen Vilayet azalığına tayin edilmiş eşraf-ı mahalliyeden vatanperver bir zatdır. Efkar-ı umumiyeyi tenvir içün Âyan-ı fehameden Reşid Akif ve Aristidi paşalar hazretlerinin irşadat-ı ciddiyelerine müracaat ediyorum. Çünki vebal-i azim vardır.
>
> Ferid Paşa Kabinesinin teseyyüb ve ihmalinden hasıl olan su-i neticenin vahim dolayısıyla halen daha vasi bir mikyasda ilerlediklerini görmekle müteessiriz. Biz Anadolulular Dinimizden, Halife-yi Muazzamamız olan Padişahımızdan başka bir hakim bilmeyiz ve tanımayız. Perde arkasından ref edilmekde olan sadanın mahiyeti millete temas ile anlaşılır. Ümid ederiz ki üç beş cüretkâr için Amasya seyahatını kabul eden hükümet; milletin feryad-ı meşruunu görmek ve dinlemek tenezzülünü ihtiyar eylerse nasıl bir komedya karşısında kaldığına kanaat hasıl eder efendim. 26 Teşrin-i evvel sene 335
>
> Sivaslı Hamza Beğzade Abdullah Behcet Sivaslı Gazaz Osmanpaşazade Halid Cevdet[1500]

27/28 Ekim 1919. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli), Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Amasya mutabakatının *Hey'et-i Vükelâca mûcib-i memnûniyet oldu*ğunu ve fakat *mebûsânın pay-i taht-ı Hilâfet ve Saltanat'dan gayrı bir mahalde muvakkaten ictimâ'ı fevkalâde hâiz-i ehemmiyet ve hatar-nâk* (tehlikeli, korkulu) bir talebdir. (*i*) İstanbul'daki Millî Meclis'in sulh müzakerelerinin haleldar edecek bir ortam yoktur. (*ii*) Heyet-i Vükelâ ile Meclis-i Mebusan farklı muhitlere tefrik edilemez.

1498 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 170-172.

1499 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 672.

1500 Alemdar, 27 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 315-2616, *Sivas Telgrafı*, s. 2. Şeyh Receb Efendi, 5 Haziran 1919'da Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisi azası olacaktır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 123, dipnot 243.

İkisinin taşraya nakli ise İstanbul'un hükümet merkezi olmaktan çıkarılması demektir. (*iii*) İstanbul hükümet merkezi olmaktan çıkarılırsa Osmanlı Devleti Avrupa'dan atılmış ve Asya devleti derekesine düşürülmüş olacaktır. (*iv*) Meclisin Anadolu'da içtimaı, Harekât-ı Milliyenin güdümünde bir intihab yapılacağına dair umumî efkârı takviye eder. İki ayrı hükümet meydana gelir ve *sahih* ve *muteber* kararlar alınamaz. Sulh müzakerelerine menfî tesir eder.[1501]

28 Ekim 1919. Manyas'ta bulunan Anzavuroğlu Ahmed, Vahideddin Hân'a muhtıra gönderdi. Buna göre birbiriyle iltisaklı Balıkesir'deki Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi ile Sivas'taki Mustafa Kemal'in *maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir*[1502]:

> Yunanlıların pâyı levsinden Aydın vilâyetini tahlis ve Ermenistanın teşkiline mani olacaklarını ve bu bâbda itimadnamei humayunlarını hâmil bulunduklarını işae ve hilâfı hakikat propagandalar icrasiyle bazı safdilanı iğfal ederek vilâyati şahanelerinin muhtelif mahallerinde ve ezcümle livamızda teşekkül eden Reddi İlhak Heyeti Milliyesi namı tahtındaki cemiyetin, son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile muhabereye ve bu devletin izmihlalinden başka olmayan esas maksatlarını izhara başladıkları ve nâmı nâmii hazreti şehriyarîlerine izafetle ifayı vazife eden livanın reisi hükümetini tehdit ve ihâfeye cür'et göstermeleri ve hatta Dersaadete iade etmeleri, menafii hasîseleri uğurunda makamı Hilâfetin ve hanedanı saltanatın hukuku hakimiyetini ve yedi yüz seneden beri pek şanlı anlar yaşayan bu devlet ve milleti mahv ve makamı muallâyı hilâfetpenahiye dinen, millen ve siyaseten merbut olan âlemi islâma bir darbe indirmek emeli nifakcuyânesinde bulundukları pek rânâ bir surette tezahür etmekte olub, ahvali maruza Karesi livası dahilinde meskûn bizleri son derecede müteellim ve dilhûn etmektedir. Binaenaleyh âlemi islâmın teâlî ve refahı hal ve saadeti, makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın bekası uğrunda müdafaa ve selâbeti diniye ile yuğrulmuş olan kanlarımızın son damlasını bile akıtmaya hazır ve âmâde bulunduğumuzu ve bu vechile ahd ve misak ettiğimizi arz eyleriz. Ve kâffei ahvalde emrü ferman şevketlû, kudretli padişahımız efendimiz hazretlerinindir.[1503]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırada şunlar bildirildi:

> Mütarekeden İzmir'in Yunanlılarca işgaline kadarki dönemde Türklerin barış şartlarını kolayca kabul edebilecek durumda oldukları, ondan sonra ise direniş hareketlerine başladıkları. Direniş hareketlerine M. Kemal Paşa'nın öncülük ettiği. Paşa'nın önce Amasya'yı, Havsa'yı, sonra Erzurum'u daha sonra da Sivas'ı faaliyetlerinin merkezi haline getirdiği. Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra milliyetçilerin Anadolu'nun yarısından fazlasını ellerine geçirdikleri. Padişah'a sadık görünmekle beraber Damat Ferit Paşa Hükümetine kafa tuttukları. Anadolu'ya ve hatta Trakya'ya yayılan milliyetçi hareket karşısında Merkez Hükümetinin adeta İstanbul Belediye Meclisi derecesine düştüğü. İzmir'in işgali, mütarekenin uzaması, İtilâf devletlerinin müdahale etmemeleri sonucu gittikçe kuvvetlenen Türk milliyetçi hareketi yüzünden Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirmenin günden güne güçleştiği.[1504] İtilaf devletleri ve İstanbul Hükümeti güç kullanmadığı müddetçe, Milliyetçilerin savaşmaya niyetleri olmadığı.[1505]
>
> Kemal, Kürtlerle yakın ilişki kurmuştur. Ermeni ve öteki ilgili kaynaklardan sağlanmış olan bilgiye göre, Mustafa Kemal'le Emir Faysal arasında da biraz yakınlaşma olmuştur... Ulusal akımın bir hizibin eseri olduğu ve barışla güvenlik için dua eden uysal halkın çoğunluğunu pek etkilemediği saptanmıştır. Samsun'daki İngiliz denetim subayının bildirdiğine göre, yerel halk, Müttefiklerin ulusalcılara karşı müdahalede bulunmalarını ümit ediyor... İstanbul'da doğmuş ve Erzurum'da yetişmiş olan ulusal akım, ülkenin her

[1501] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 126-127.

[1502] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156.

[1503] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 97-98.

[1504] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXVII.

[1505] Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 214.

> yanma yayılmıştır ve şimdi, Yunan bölgeleri dışında, Trakya'da da eylemde bulunmaktadır. Bu akımın önderleri, kimi Kürt, Arap ve Tatarların da sempatisini sağlamıştır... Ancak, ulusalcılar savaşmak zorunda kalırlarsa Hıristiyanlar muhtemelen kırıma tabi tutulacaklardır.[1506]

Britanya Hariciye Nezâreti müsteşarı Lord Robert Cecil, İngiliz istihbarat miralayı Lawrence'den nakil yaparak Mezopotamya (Irak) meselesi hakkında yönetimin mümkün olduğunca az işlevsel bir Arap hükümetine verilmesi gerektiğini, Kral Hüseyin'in oğullarından birinin vali olmasını, Abdullah'ın bu işi iyi yapacağını belirtti.[1507]

İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un Venizelos'la mülakatına dair günlük kaydı:

> İzmir'e gitmekle ülkesini ve kendisini perişan ettiğini yüzüne karşı söyledim; zavallı adam bunu kabullendi, Paris [Sulh Konferansı] Türk'ü ortalıktan silmediği ve Türkle barıştığı için böyle oldu, dedi… Venizelos, Türk'e karşı çok acımasızdı ve Türk'ü silip süpürmek istersek on iki tümeni de kullanma ihtimalimiz var, dedi. Umutsuz bir vaziyette olduğunu anlamıştı ve şimdi de on iki tümenini satışa çıkarmaya çalışıyordu. Hem kendisinin, hem de Yunanistan'ın yıkıldığını Lloyd George'ye söylemem için bana yalvardı. Söylerim, dedim ben de. İhtiyar adam bitikti.[1508]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Emir Ali'nin mektubunu neşretti. *Şeriat'a göre Halife (Yüksek İmam) ile halk arasında manevi bir bağ olması gerektiğini, Halife bağımsız bir hükümdar olmazsa bağın kurulamayacağını, dolayısıyla ibadetin de geçersiz olacağını* yazıyor. Aynı nüshadaki *bir başka yazıda İtilaf Devletleri'nin Sünusilerle bir anlaşmaya varması isteniyor, yoksa eski şeyhleri Ahmet'in İttihatçılarla entrikalar çevireceği belirtiliyor*.[1509]

İstitrad: Britanya'nın Senûsilerle münasebeti calib-i dikkattir. Bir kaynakta okuyoruz ki General Edmund Allenby, İtalya'ya karşı Muhammet İdris es-Senûsî'yi el altından desteklemişti:

> İngiltere'nin Suriye'de Fransa'ya ve Libya'da İtalya'ya karşı güttüğü politikalarda ilginç bir paralellik vardı. İngiltere, bir anlaşma için İtalya ile, Mısır ve Libya'yı ilgilendiren görüşmeler yaptığı sırada Mısır olağanüstü Komiseri Allenby, İtalyan yönetimine yerli halkın karşı koyma davranışının başı ve Sunusilerin lideri Muhammet İdris ile (o zamanki Libya Kralı) bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Muhammet idris, Kral Hüseyin'in Halife'lik isteğini desteklemeyi ve Müslümanlar arasında İngilizlerden yana propaganda, İngilizler de Sunusi'nin Libya'da İtalyanlarla giriştiği savaşta kendisine silah ve cephane yardımı yapmayı karşılıklı kabul etmişlerdi. Yeğeni Ahmet Sunusi ise, 17 haziran 1924 anlaşması sırasında sekreterinin Amiral Bristol'a söylediğine göre, savaş boyunca Türk taraflısı kalmış ve Mısır'a karşı olan Libya savaşını yönetmiştir. Kendisi Sunusilerin lideri olmak istemekte ve yeğeninin yaptığı anlaşmayı tanımamaktadır.[1510]

29 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Francis Milne, Harbiye Nezareti mahrem telgraf keşide eyledi. *Mustafa Kemal'in Bolşevizm'le ilgili görüşlerinin henüz saptanmamış olduğunu bildirmiş; ancak İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı bu konuda,* Balıkesir'deki 61'nci Fırka Kumandanı Köprülülü Kazım'ın (Özalp) *bir Bolşevik delegesine açıklamış*

1506 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 102-103.

1507 BNA, FO, 371/133/84, Cecil, not, 28 Ekim 1918; Aktaran: James Barr. (2016). *Kırmızı Çizgi: Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi* (E. C. Göksoy, çev.) içinde (s. 77). İstanbul: Pegasus Yayınları.

1508 C. E. Callwell, *Feld-Marshal Sir Henry Wilson*, 1927, vol. 2, p. 213; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 172. Henry Hughes Wilson, Ekim 1919 zarfında şu cümleleri derc etmiştir: "Ermeniler ve Yunanlılar, insanlık açısından Türklerden daha gelişmiş ve daha medeni değildir. Yunanlılar, Bulgarlar, Türkler, Ermeniler ve Kürtler, hatta Almanlar arasında vahşilikte ve yabanilikle fark yoktur." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 444.

1509 The Times, 28 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 336.

1510 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 115, dipnot 7.

*olduğu görüşleri öğrenmeyi başarmış*tır. Kazım*, Bolşevik programına sempatisi olduğunu, ancak Bolşeviklerin ideallerinin propagandasının Türkler için olanaksız olduğunu, çünkü bunların, her yandan sarılmış olan Türkiye'nin düşmanlarına yardımcı olabileceğini; ayrıca, Türk halkının daha çok ulusal ve dini duygulara sahip olduğunu söylemiştir*. *Buna ek olarak* Kazım*, Bolşevik propagandasını kabullenmiyor, çünkü kendi yetkisini zedeleyebilir ve halk, onu hain olarak göstermeye başlayabilir*. Kazım *daha çok Bolşevik silahları ve mali kaynaklarına ilgi gösteriyor*.[1511]

İngiliz İstihbarat Dairesi, Amerikalı eski subay ve istihbaratçı-gazeteci Edgar Louis Browne'nin Amerikan mandası hakkında yoklama yapmak için Sivas Kongresi'ni bizzat takip etmesi ve Mustafa Kemal'le görüşmesi hakkında Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi.[1512]

Fransızlar, Aydın'ın Büyük Menderes Ovası mıntıkasına fıkdan (azlık) sebebiyle tek bir Fransız askeri dahi gönderemeyeceğini İngilizlere bildirdiler. Sör Eyre Crowe, Fransız reddiyesini General Milne'nin Anadolu kumandanlığını *tanımamak yolunda bir manevra* telakki ediyor *ve fırsattan yararlanarak ikinci bir İngiliz taburunun gönderilmesini, ya da Yunan askerinin artırılmasını* öneriyor.[1513]

Britanya Şark Komitesi, *Lawrence'a bölgenin durumuna dair Arap liderlerinin yaklaşımını sordu. Lawrence, Faysal'ın İngiliz taraftarı olduğunu ancak takipçilerinin Britanya'nın Filistin ve Mezopotamya üzerinde fetih ile doğan haklarını kabul etme isteğinin Britanya'nın Fransa'nın taleplerine karşı gelip gelmemesine bağlı olduğunu söyleyerek cevapladı*.[1514]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Sivas'tan 200 seçkin kişi Sultan'a, Mustafa Kemal tarafından kandırıldıklarına dair bir mesaj gönderdiler.* Mamafih bu bilgi henüz teyid edilmemiştir. *Kürt kesimleri başta olmak üzere, "Milliyetçi Hareket" Anadolu'nun belli başlı bölgelerinde tepki ile karşılandı*. *Daha önce Mustafa Kemal'e katılan birçok general, onun anlaşmazlığa düşüp bozuştu*. *İstanbul Hükümeti'nin Milli Hareket'le ilgili İtilaf devletlerinden bir nota aldıklarına dair söylemler doğruyu yansıtm*ıyor. *Sadece İtilaf Yüksek Komierleri gayriresmi bir şekilde Türk yetkililerini politik muhaliflere yönelik işkence ve başkentte düzeni bozucu teşvikatlar konusunda uyardı*lar.[1515]

Sabık subay ve Bombay Valisi George Clarke Lord Sydenham'ın makalesi *The Times*de neşredildi: *Hindistan'da hiç yaşamamış olan* Emir Ali, *70 milyon kişinin görüşünü yansıtamaz*. *Emir Ali gerçekleri görmüyor. Türkiye Alman Hükümeti'ne maşa kötü bir hükümet olan İttihat ve Terakki'nin sıkıntılarını çekiyor. Sultan görevini yapamıyor. İttihat Terakki'nin kuklası idi*. *Bu durum* [İTC'nin halifeyi parti emellerine alet etmesi] *İslâma aykırı*dır. *Emir Ali niçin böyle yapıyor? Bu tutumu Hint Müslümanlarında heyecan yaratabilir. Emir Ali'nin, Türkler sultanın yönetiminde bağımsız kalsın isteği mümkün değildir. Çünkü Türkler bağımsız kalsa bile sultan yönetemez. Emir Ali Türk halkının isteğini yansıtma*maktadır.[1516]

1511 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105, 107. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1512 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 34.

1513 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

1514 James Barr, *Kırmızı Çizgi*, 2016, s. 77. Mustafa Kemal'in Ağustos-Eylül 1918'de Filistin Cephesindeyken temas kurduğu iki kişiye dair bir veri (*ÖFA notu*).

1515 The Times, 29 October 1919, *Allied Warning to Turkey; Anti-Committe Politicans in Better Hands*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 213.

1516 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 616-617. Bu babda ilginç bir iktibas yapmak istiyoruz. İngiliz istihbaratçı Philip Parsival Graves, 1941'de neşredeceği hatıratında, İttihad ve Terakki diktasının halife-hünkârı parti emellerine alet ettiğini hatta Padişah'ın 17 Kasım 1922'de vatanı terk edişini İTC entrikası telakki ettiğini belirtecektir: "O zamanlar Türkiye'de bulunan Avrupalı gözlemcilerin çoğu [kendim dahil] İTF'nın Sultandan kurtulup kendi Panislamcı projelerini kukla bir Halife ile daha rahat uygulayabilmeleri için yapılmış bir düzenleme olarak yorumladı." Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler*, 1999, s. 141.

Anzavuroğlu Ahmed, Balıkesir Mutasarrıflığına muhtıra gönderdi. Belirttiğine göre Yunan'ın İzmir'i işgaline karşı millet Allah'a istinaden silâha sarıldı. Fakat diğer taraftan Kuvâ-yı Milliye müessis ve müdiranı sıfatlı İttihadçı menfaatperestler ise 6-7 aydır otorite boşluğundan bilistifade, milletin kanını heder etti, ocağını yıktı, servet topladı. Bu muhtıra Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Merkez Heyetine sızdırılmıştır:

> Üç-dört günden beri bu havalide bulunuyorum. Yunanlıların İzmirin işgalini müteakib memleketin âtisinden bihakkın endişeyle galeyan eden millet, kendi kuvvetine ve Cenabı Hakka istinaden silâha sarılmış ve kanını bu hususta îsâra şitab etmiş iken, geçen fırsatta bulunan menfaatperestan, bu hareketi milliyeden derhal istifade arzusuna kapılarak, altı-yedi aydan beri Kuvayı Milliye müessis ve müdiranı sıfatıyla, masum milletin kanını heder ve hânumanını tahribe kıyam ve bu suretle her birerleri ittihadı sanâdîdinin birkaç senelerde cem ve idharına muvaffak olmadığı serveti istihsal etmişlerdir. İhtirasatı ecanible zaten parçalanmakta olan memleketimizin dahilinde de hissi vatan ve haysiyeti milliyeden mahrum bu gibi menfaatperastanın ellerinde bâziçe olmasına artık milletin tahammülü kalmamıştır. Millet, bugün Padişahının etrafında toplanarak memleketi bu halden kurtarmağa azmetmiştir. Karesi livasında birçok seneler defaatle ifayi vazife ile, hukuku ahalinin siyaneti emrinde gösterdiğim hüsnü niyetime itimaden bu havali halkının gösterdiği arzuyu umumiye ve vukubulan davetlerine mebni, Teşkilâtı Milliye nâmı altında bu idarenin hesabını rüyete mecburiyet hasıl oldu. Bu hesabın hulûlüni idrak eden Balıkesir Müdafaai Hukuk namını taşıyan heyet erkânının bu hareketinden mütehaşi olduklarını işitiyorum. Vatan ve millet için namuskâr Cemiyeti İslâm namıyla çalışanlar, hesaplarının rüyetinden bu derece tehaşi göstermemeleri lâzım gelir! Binaenaleyh vatanî bir hisle çalışmakta olduğunu anladığımız gün ücret talebinde bulunmayarak bütün bu havali sekenesinin yek-vücut olarak düşman karşısına çıktıklarını beşeriyet görecektir. Neticeyi maksadım ve bütün milletin arzusu, artık memleketimizin mukadderatıyle bu derece oynanılmaması ve masum ahalinin her gün parası soyulmaması lüzumunun gerek Balıkesirdeki erkân heyetine, gerek memaliki Osmaniyenin her tarafına müstevli bir halde yayılan sanâdidi ittihadın islâhından ibaret olduğunun ve bir vaka hususuna mahal kalmamak üzere umuma ilânını arz ve rica ederim.
>
> İzmit Mutasarrıfı Sabıkı Ahmed Anzavur[1517]

30 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Ulusçu hareketin silahlı direnme fikriyle "flört" ederek Barış Konferansı'nı etkilemeyi umduğunu bildiriyor. Ulusçu önderlerin bu davranışlarının ikinci bir nedeni, bunun Türkiye'de siyasal örgütlenmenin "olağan" yöntemi olması*dır.[1518]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı 40 numaralı rapor kaleme aldı. Sadrazam Korgeneral Ali Rıza, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği yetkilisiyle mülakat etmiş ve *hükûmetle ulusal örgüt arasında her konuda anlaşmaya varıldığını* bildirmiştir.[1519] Diğer bir deyişle, Bâb-ı Âlî Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), 20-22 Ekim'de Mustafa Kemal'le gizli görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu babda *"kıdemli bir Türk yetkilisi", Mustafa Kemal'le İstanbul yönetimi arasında yapılan gizli görüşmeler hakkında İngiliz İstihbaratı'na bilgi veriyordu*.[1520]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris Sulh Konferansı Britanya Heyeti Siyasî Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi: *Lloyd George'a Hint Müslümanlarından birçok telgraf geliyor. Bazıları Arap ülkelerinin Osmanlı yönetiminden ayrılmasını kabul etmekle birlikte, çoğunluğu kutsal yerler dolayısıyla Arap Yarımadası'nın Osmanlı kalmasını istiyor. Bu kampanya İngiltere'de bulunan Merkez*

1517 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 98-99. Anzavuroğlu Ahmed'e göre Kuvâ-yı Milliye, "ittihadçı manevrası" idi: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1955, Sayı 11, Vesika No: 272.

1518 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 998; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 348, dipnot 42.

1519 FO/4160/151994; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 153.

1520 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 42-43.

*İslam Cemiyeti (Central Islamic Society) kâtibi Şeyh Kidvai ve arkadaşları tarafından yürütülmekte*dir.[1521]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz mahreçli bir istihbarata göre Harekat-ı Milliyeciler İkinci Abdülhamid Hân'ın oğlu Şehzade Mehmed Selim'le anlaşmışlar ve Vahideddin Hân'ı ıskat ederek yerine Mehmed Selim'i tahta iclas etmek istemektelerdir.[1522] Defrance, *düştüğünden beri İstanbul'dan ayrılmaya hevesli görünen Damat Ferit'in gidişini günbegün ertelediğini, haklı gibi görünen bir söylentiye göre, İngiliz desteğiyle yeniden iktidara gelmeyi umduğunu bildiriyor*.[1523]

Sivas ahalisi, Bahriye Nazırı Salih Hulûsi'ye (Kezrak) verdiği arîzada, Mustafa Kemal'in ulusalcı hareketini, (i) *halk üzerinde baskı kullanmak amacıyla başvurdukları usulleri*, (ii) *zorla topladıkları paraları nasıl harcadıkları*, (iii) *bencil* ve *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce başlatıldığını halktan gizleyerek halkı aldattığı* saikasıyla şikâyet ediyor.[1524]

İstanbul Beykoz'da mukim sabık 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Anadolu'ya gönderilmek üzere* [Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi] *Cevat ve* [Harbiye Nâzırı Mersinli] *Cemal Paşalar tarafından Nezaret'e davet olundum. Nüfûz-ı hükûmetin tesiri, şikâyâtın tahkiki için bir heyetle Şarkî Anadolu'ya gitmek teklif olundu. İcraî bir mahiyette kabul ettim ve Yakup Şevki Paşa'nın o havali kumandanlığını teklif ettim, kabul ettiler. Mari namındaki Rus vapuru Poti açıklarında eşkıya tarafından soyulmuştur, 48 milyon ruble alınmıştır*.[1525]

30 Ekim tarihli *Samsun Mıntıkasındaki Ulusalcı Hareket Üzerine Notlar* nam muhtıra İngiliz Hariciye Nezâretine gönderildi: [..] *Mustafa Kemal, evvela mıntıkasını teyakkuza geçirmek için işe koyuldu. Müttefik kontrolünden epey uzaktaki Amasya'yı karargâhı yaptı. Buradan Harput ve Diyarbekir beldelerine kadar temsilciler gönderdi. Refet* [Bele] *Bey'in ve* [Kapancızâde] *Hamid Bey'in destekleriyle eşkıyâlığı bastırmağa ve eşkıyâyı yeni millî ordusuna dâhil etmeğe başladı*. [..][1526]

31 Ekim 1919. Britanya Harbiye Nezâreti, Aydın'ın Büyük Menderes Ovasına Müttefik silâhlı birlikleri gönderilmesi tasarısı kapsamında, mıntıkaya İngiliz birliği gönderilmesine *razı oldu*.[1527]

Avam Kamarası içtima ediyor. Sabık Hindistan Sömürge Valisi Liberal Fırka mebusu Sir John David Rees söz alıyor *Osmanlı imparatorluğunun parçalanması ya da bağımsızlığının ortadan kaldırılması konusunda Hindistan Müslümanlarının kaygı duyduklarından haberi olup olmadığını ve Türkiye ile barış imzalanırken bu "çok önemli konunun" göz önünde tutulup tutulmayacağını İngiliz Başbakanından soruyor*. Suale, *Başbakan adına karşılık veren Avam Kamarası hükümet sözcüsü* Muhafazakâr Fırka ekabirinden *Bonar Law, hükûmetinin, Hindistan Müslümanlarının Türkiye'nin*

1521 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 847, no . 572; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 336.

1522 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 53-55; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112.

1523 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 53-55; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 118, dipnot 229.

1524 BNA, FO, 371/4160/151994; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 43.

1525 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 672.

1526 BNA, FO, 406/41, p. 315-318, No. 148/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 178.

1527 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 299-300.

geleceğine duydukları ilgiyi benimsemiş olduğunu, görüşlerinin önemle üstünde durduğunu bildiriyor.[1528]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin muhtıralarına göre İngilizler, Türkiye dahiliyesine müdahale ederek siyasî istikrarsızlık ortamını tahrik etmektedir. Aslında bu müdahale, İstanbul'daki hükümeti itibardan düşürmeye matuftur:

> İngilizlerin kışkırtması sonucu milliyetçilere karşı tutum, gittikçe güçlenmektedir. İngilizler, seçimlerden önce ellerinden geldiği ölçüde karışıklıklar çıkarmayı ve böylece İngiliz ordularının işgal alanlarının genişletilmesini planlamışlardır. Sultan, bütünüyle İngilizlerle birliktir. Ancak, milliyetçiler veliaht prens tarafından desteklenmekte ve seçimde başarı kazanacaklarına inanmaktadırlar.[1529]

> Yeni seçimleri önlemek için baş vurulan rüşvet planları ile vurulmak istenen darbe iflas etmiş, fakat Hıristiyanlarla milliyetçilere karşı olanlar, türlü düzenlerle seçimlere katılmamak yolunda kandırılmışlardır.[1530]

Sivas'daki Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Cemal'e (Mersinli) şifreli telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın vatan haini olduğunu iddia ediyor. Padişah'ın Teşkilat-ı Milliyeyi ortadan kaldırılmaya cevaz verdiğine ilişkin söylentiye itibar etmiyor, Padişah'a sadakatini tekrarlıyor:

> Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine
>
> Adapazarı havalisinde, hükûmet ve teşkilâtı milliye aleyhinde cereyan eden vak'a malûmu samileridir. Bu vak'a, vahdeti milliyenin azmi ve hükûmeti seniyenin tedabiri musibe ve kat'iyesi sayesinde bertaraf edilmiş ise de henüz oralarda tohmu fesat bulunmaktadır. Milletin vahdeti karşısında, tamamen mahvü nabut olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu harekâtı mefsedetkâranede, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı sabıkı Âdil ve esbakı Ali Kemal Beyler ve Sait Mollanın müşevvik ve mürettip oldukları anlaşılmıştır. Kendi hıyaneti vataniyelerinden başka maruzulesami zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha irtikâp eylemişlerdir. O da, teşebbüsatı mel'anetkâranelerinden gûya zatı akdesi humayunun da malûmattar olduğunu işaa etmek gibi bir denaeti kübradır. Kabine heyeti muhteremesinden, kemali hulûs ile, rica ederiz. Vaktü zamanile keyfiyeti sureti müsibede zatı paki humayuna arzeylesinler. Milletin ve teşkilâtının bu gibi eracife elbette atfı ehemmiyet eylemiyeceği bedidardır. Erbabı mefsedetin, yalanlarla, vahdeti milliyeyi lekedar etmek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükûmeti seniye tarafından resmen tekzibi suretile, her türlü suitefehhümün izalesi ve bu eşhası muzırra hakkında tahkikatı lâzime bilifa takibatı kanuniyeye tevessül kılınması hayatî bir mesele addolunmaktadır Efendim.
>
> Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal[1531]

Ekim 1919 nihayeti. *1919 Ekim ayı sonuna kadar İngiliz hazinesinden Bolşevik karşıtları için nakdî ve ayni olarak 100.000.000 pound fon ayrıl*mıştır.[1532]

> Bir İngiliz resmî yayını, mütarekeden Ekim 1919'a kadar bu işler için 94 milyon İngiliz lirası harcandığını belirtmektedir. Üç yılda Japonya da 70-80 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa, Polonya, Romanya ve

---

1528 FO/4154/149102; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 186. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi George Kidston, Hindistan Müslümanlarının lobi faaliyetini, "bizi oldukça güç durumda bırakan bir sorun" telakki ediyor (Sonyel, 1987, c. 1, s. 187, dipnot 81).

1529 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 187. İstanbul'dan tarihsiz ve 49 numaralı telgraf, teslim tarihi 31 Ekim 1919, 867.00/980; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924,* 1965, p. 189.

1530 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 187. İstanbul'dan tarihsiz ve numarasız telgraf, teslim tarihi 31 Ekim 1919, 867.00/981; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924,* 1965, p. 189.

1531 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 189.

1532 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 170.

> Çekoslovakya'yı antibolşevik savaşlara sürüklemek için bir servet yitirmiştir. Amerikan Hazinesi, Beyaz generallere 100 lokomotif sağlamıştır.[1533]

Çerkes Bekir Sıtkı (bir Harekat-ı Milliyeci, Çerkes Bekir Sıtkı'nın yedek subay olduğunu Amerikalılara ispiyonlamış), 20-25 mevcudlu süvari Çerkez-Abhaz milis kuvvetiyle Adapazarı ve civarında huruc etmiş. Gayesi: *Mustafa Kemal'i padişah makamına kabul etmemek*:

> Bandırma Çerkeslerinden Bekir Sıtkı adında bir kişi İstanbul'dan gelip süvarilere 30, piyadelere 15 lira vaat ederek Çerkes ve Abazalardan çevresinde 20-25 atlı toplamıştı. Amaçlarını Padişah ve Halife'nin sağ ve yerinde olup olmadığını anlamak üzere Adapazarı'nda "makine başına gelmek," Mustafa Kemal'i padişah makamına kabul etmemek diye açıklıyorlarmış. Gerçekte, amaçlarının hükümeti düşürmek olduğu ve İstanbul'da "mühimce zevatla" temasta oldukları, hatta Padişah'ın da onların hareketlerinden haberdar bulunduğu bildiriliyordu. Bekir Sıtkı, adamlarına, İngilizlerin "bu iş için" bir hafta mühlet tayin ettiklerini, beş gün geçtiğini, iki gün kaldığı için acele etmek gerektiğini söylüyormuş. Daha sonra işin arkasında İzmit'te İngiliz İbrahim ve Sait Molla'nın 2 bin lira gönderdim dediği Adapazarlı Hikmet diye birilerinin olduğu ortaya çıktı. Hikmet, Mahmut Şevket suikastının faili olarak asılan Kâzım'ın kardeşidir. Gerçekte Hikmet Kuva-yı Milliye'yi desteklemekteymiş, fakat ona göre, Adapazarı'nda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni eski İttihat ve Terakkililer oluşturup şahsi menfaat sağlıyor, tahakküm ediyorlarmış. Bu durumu gören Sait Molla, ona "çengel atmayı" başarmış. Bunun üzerine İstanbul'da Miralay [Galatalı] Şevket, Hikmet'le görüştü ve Hikmet, Kuva-yı Milliye'nin kişisel çıkar ve tahakküm aracı olmaması yönünde bir telgraf çekilirse muhalefetten vazgeçeceğini bildirdi. Mustafa Kemal böyle bir teli yalnız Adapazarı'na değil, aynı zamanda İzmit, Bursa, Konya, Balıkesir heyet-i merkeziyelerine 31 Ekim'de çekti.[1534]

Ekim 1919. Yunan Başvekil Venizelos, iki haftalık Londra ziyaretinde Hariciye Nâzırı Lord Curzon'la ve Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'la mülakat etmiştir. Venizelos, Curzon'la görüşmesinde, *Türkler mutlaka İstanbul'dan çıkarılmalı* demiştir. *Bu, hem Türklerin yenilgisini simgeleyecek, hem de ileride tehlike olmalarını önceleyek* imiş. *Kentin mandasına gelince, ABD bunu üstlenecek durumda değildi*r. *İngilizler istemez, Fransızlara da Türkler razı olmaz*. *Tek çare, Milletler Cemiyeti'nin atayacağı bir yüksek komiser başkanlığında uluslararası bir yönetim* tesis etmek imiş. *İstanbul âleminin böyle bir çözüme büyük bir tepki göstermesi söz konusu değil*miş. *Curzon bu yönetimle birlikte Padişah'ın İstanbul'da kalmasına ne diyeceğini sorduğunda, başkent Bursa'da olmak şartıyla, Saray ve belli başlı camilerin Türk yönetiminde kalabileceğini söyle*miş. Curzon, Venizelos'un bu tasarısını şöyle mütalaa etmiştir: *Onun asıl amacı ilerde İstanbul ve civarında bir Rum çoğunluğu sağladıktan sonra burayı uluslararası yönetimden kolayca devralıp Yunanistan'a katmaktı*r. Venizelos'un Kidston'la görüşmesi, ayrıca dikkat çekici mukalemeye sahne olmuştur. Şöyle ki, Venizelos *İttihatçı Mustafa Kemal hareketini mutlaka ve bir an önce ezmek gerektiğini söyle*yince Kidston, *yeniden Türkiye ile savaşmak istemediklerini ve askerlerini bir an önce geri getirmeye baktıklarını* ifade etmiştir. Venizelos ise, cevaben, *muhteşem malzemeli ve bir İngiliz generalinin komutasındaki Yunan ordusunun başkaca yardıma ihtiyacı olmadığını* iddia etmiştir.[1535] Venizelos'un bu maceracı önerisi, elbette, karşılıksız bırakılacaktır.

18 Aralık 1919 tarihli İngiliz askerî istihbarat raporuna göre Karesi'deki 61'nci Fırka Kumandanı Mustafa Kemal cuntası mensubu mason Miralay Köprülülü Kâzım (Özalp) ile Balıkesir'de Ekim 1919'da

---

1533 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 770-771.

1534 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 124-125.

1535 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 835-837; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 314-315, dipnot 721.

görüşen bir Bolşevik Rus ve tercümanı Emrullah (müstakbel maarif müfettişi) aslında birer İngiliz casusu idi ve Kuvâ-yı Milliye hakkında istihbarat toplamışlardı.[1536]

1 Kasım 1919. İtilâf Devletleri Yüksek Şûrası, Yunan işgalini sınırlandıran Milne Hattını tasvib etti.[1537]

Fransız Harp Bakanlığı'na 1 Kasım 1919 tarihinde verilen raporda Fransızlar, İngilizlerin Anadolu'da izlemiş oldukları politikanın bir değerlendirmesini yapmışlardır. Fransızlara göre İngilizlerin Mustafa Kemal ve Sivas Kongresi üyelerini Kürtler tarafından ortadan kaldırtmak amacıyla yaptıkları çalışmalar, Mustafa Kemal ile olan ilişkilerini daha da kötüye götürmüştür. [..] *Fransız raporunda, ayrıca, İngiliz ajanlarının Kürtlerle çevirdikleri entrikalarla General Şerif Paşa'yı İngiliz himayesinde bağımsızlığını ilan etmeye zorladıklarından söz edilmektedir*. *Fransızlara göre İngilizler, Anadolu'ya karşı izleyecekleri politikada yönlerini şaşırmış görünmektedirler. İngilizler, padişah ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dışında pek sevilmediklerinin farkındadırlar. Bu arada padişaha ulusal hareketi bastıracağına dair söz veren İngiltere, elindeki yetersiz askeri güç nedeniyle Boğazlara doğru çekilmek zorundadır. Bunu yaparken de "iç politikaya müdahale etmemesi gerektiği" bahanesini ileri sürecektir. İşte bu yüzden, yani prestijini kurtarmak için <u>İngiltere, Mustafa Kemal ile anlaşma yolları aramakta</u> ve İngiliz memurlar belli başlı Türk kuruluşların başına geçirildikleri takdirde, barış konferansında <u>İtalyanlardan ve Yunanlılardan arındırılmış bağımsız bir Türkiye fikrini destekleyeceğini</u> bildirmektedir.*[1538]

Fransız istihbarat raporunda belirtildiğine göre *İzmir'in tahliyesi emrolunursa, adı "…pulos" diye biten bir albay hareketinin başına geçip Yunan ordusuna, atalarının mirası olan İyonya'yı terk etmeyeceklerini bildirecek*tir. *Bunlar Venizelosçular*dır *ve İzmir'den çekilmenin Venizelos'un ve yandaşlarının sonu olacağından çekiniyorlar*.[1539]

İngiliz işgal kuvvetleri, Suriye Mukavelenamesi mucibince Çukurova'yı ve Suriye'yi tahliye etmeye başladı.[1540] *İngiliz'lerce boşaltılan Kilikya (Çukurova)'nın bu kez Fransız'larca işgaline Ulusçular epeyi içerle*yecekler, *Kemalis'ler, bu konuda öylesine gürültü çıkara*caklardır ki *Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri François Geoges Picot, Mustafa Kemal'le resmi olmayan görüşmeler yapmak amacıyla, 1919 yılı Aralık ayında Sivas'a* muvasalat edecektir.[1541]

Sivas'da Mustafa Kemal riyasetinde içtima edip birtakım kararlar alan ARMHC Heyet-i Temsiliyesi, İstanbul'daki İstihbarat-ı Sulhiye Komisyonu Reisi Miralay Mustafa İsmet'e (İnönü) talimat gönderdi: *Harekât-ı milliyenin İngilizler aleyhinde olmadığı ve İngilizlere fart-ı temâyülün onların plânlarını tatbika yardım edeceği, Avrupa'da lehimizdeki cereyanın cezrî-radikal harekât sâyesinde husûl bulduğu*.[1542]

1536 FO, 371/4161/163511; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1973). Orgeneral Kâzım Özalp'ın Anıları ile İlgili Bir Açıklama. *Belleten*, 37(146), s. 234; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 47-49.

1537 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 74.

1538 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.1, *La politique anglaise dans l'Empire Ottoman*, s. 3; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 42. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir.

1539 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 212, p. 50-51; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 306-307.

1540 Rehşan Ünlü. (2019). *Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 69). Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kilis.

1541 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 57.

1542 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 41. "Heyeti Temsiliyenin bir kararına göre, İsmet Bey'e, milli harekâtın İngilizler aleyhinde olmadığı, İngilizlere eğilimli olmanın onların tasarılarını

Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye gidip Cevat ve Cemal Paşalarla görüştüm ve Yakup Şevki Paşa'nın da beraberce tayini ve Erzurum ve Havalisi Kumandanlığı'na nasp olunmasını teklif ettim, kabul ettiler. Londra'daki Müslüman Kongresi, Halifemize arz-ı sadakat ediyor (Şii ve Sünnilerden mürekkeptir)*.[1543]

Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli), Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *Pek aşikârdır ki, İtilâf Devletlerinden herhangi birisine karşı bugün silâh kuvvetiyle bir muvaffakiyet istihsali düşünülemez; bu gibi hareketlerin. . . devleti her bakımdan yeni bir takım müşkülâta sokacağında şüphe edilemez*.[1544]

İspanyol *El Dia* gazetesi, "İngiltere'ye Karşı Türk Düşmanlığı" sernameli haber yayınladı: *Türk milliyetçileri arasında İngiliz politikalarına karşı yoğun bir nefret olduğu belirtilmektedir. Amerikan gazeteci, Mustafa Kemal'in İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmek istediğini düşündüğünü, bu suçlamanın bütün ülkede var olduğunu ve isimleri farklı olsa da benzer organizasyona sahip milliyetçilerin veya İttihat ve Terakki Komitesi'nin İngiltere'nin Türkiye'de manda yönetimi fikrine tamamen düşman olduklarını vurguladığı da ifade edilmekte*dir.[1545]

1/2 Kasım 1919.[1546] *İstanbul'da "Kızıl Hançer" imzalı bir yafta duvarlara yapıştırılmış, ya da kapıların altından evlere atılmıştır. Yaftadaki bildirge, Selanik'ten on yıl önce gelip "Yaşasın Kanun-u Esasi, Yaşasın hürriyet" diye bağıranların bu kutsal silahı kötüye kullandıkları, silah gücüyle iktidarı Padişah'ın kutsal ellerinden kopardıkları şikâyetiyle başlıyordu. Bunlar ülkeyi mahvetmişlerdi. Şimdi de, dünyanın her köşesinde İstanbul'un ve İzmir'in muhafazası için seslerin yükseldiği bir sırada, iki Selanikli, ulusal savunma adına saf Anadolulların arasında karışıp hilafeti ve Türk dünyasını yüreğinden yaralamaya koyulmuşlardı. Ulusal savunma, hiçbir tehlikenin tehdit etmediği Sivas ve Konya'da hilafete karşı ayaklanıp Ali Fuat'ın yaptığı gibi Halife'nin memurlarını öldürmekle değil, saf yürekli İzmir efelerine katılıp Yunanlıları denize atmakla sağlanırdı. Bu Selanikliler şimdi Enver Paşa'yı hain ilan edip örgütlerine almayı reddediyorlardı. Neden savaşta ellerinde ordu olduğu halde Enver Paşa'ya diklenmemişler, isyan için neden bu nazik ânı seçmişler, İttihat ve Terakki önderlerinin kaçmalarına neden engel olmamışlar, neden çalıp çırptıkları servetlerine el koymamışlardı? Çok yerde millet isyan ederek Padişah'a olan sadakatini göstermişti. Hükümet bunlarla birlik olmaya çalıştığına göre çekilmeliydi. Subayların da, Enver Paşa ve takımına alet oldukları gibi bunlara alet olmamaları gerekirdi. Ulusal savunmayı Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali gibi adamlar başarıya ulaştırabilirlerdi. En son hükümete, çekilmesi için "son ihtar" yöneltiliyordu. Yoksa, İttihat ve Terakkililer gibi ellerini kana bulamak zorunda kalacaklardı*.[1547]

---

uygulamaya yardımcı olacağı, Avrupa'daki lehimizde cereyanın *cezri-radikal harekât* sayesinde olduğu [..] bildiriliyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 207, dipnot 452.

1543 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 673.

1544 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 144.

1545 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 264.

1546 Aziz Hüdayi Akdemir, "Bizde Casusluk", *Tan*, 27 Temmuz 1935, s. 4. Beyanname sansürlü neşredilmiş.

1547 The Times, 11 November 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 134-135. "Defrance'ın bildirgeyi sunan raporuna göre Kızıl Hançer'i bazı Hürriyet ve İtilaflılar kurmuştu. Bir düzine kadar tutuklama olmuştu. Bildirge Fransızcaya çevrilmiştir. *The Times* haberi, hükümetin olayı hükümet darbesi hazırlığı olarak değerlendirip, Hürriyet ve İtilaf kâtibi ve bir general dahil, 80 kişinin tutuklandığını, fakat çoğunun ertesi günü salıverildiğini, gerçek faillerin meçhul kaldığını bildiriyor. *Sabah*'ta, Bekirağa Bölüğü'nde olayla ilgili sekiz kişinin bulunduğunu, bazı Hürriyet ve İtilaflıların ifadelerine başvurulduğunu, örgütün Nigehban Askeri Cemiyeti'yle ilgisi olmadığını okuyoruz. Karabekir'e göre bu işe Kürt Mustafa ve Ahmet Hamdi paşalar dahilmiş. 28 Kasım günlü İngiliz istihbarat raporuna göre, Kâzım Karabekir'in talebi üzerine Nigehban Cemiyeti'nin ileri gelen dört üyesi Kızıl Hançer örgütüyle

2 Kasım 1919. Mustafa Kemal, Harbiye Nâzırı Cemal'e (Mersinli) gönderdiği cevâbî şifreli telgrafta, *meclis-i millinin İstanbul haricinde hükümet-i seniyenin tensip edeceği emin bir mahalde* toplanması gerektiğini arz etti. Cemal (Mersinli) Paşa, 31 Ekim tarihli şifreli telgrafında, *Meclis-i mebusanın taşrada* toplanmasını iki husus açısından mahzurlu olduğunu bildirmişti: (i) İstanbul'un Türk idaresinden ebediyen çıkmasına, uluslararası bir idare altına alınmasına mahal verebilir; (ii) meclisin İstanbul haricinde içtima edilmesi ihtilâl demektir.[1548]

Yarbay Alfred Rawlinson denizyoluyla İstanbul'a muvasalat etti.

3 Kasım 1919. Avam Kamarası içtima ediyor. *Bazı parlamenterler Türkiye'de Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin parçalanmasının Hindistan'da bulunan Müslüman unsurları rahatsız ettiğini* belirttiler.[1549] Liberal Fırka mebusu Bahriye Yarbayı Kenworthy, *Türk imparatorluğunun çoğunluğu Türk olan kesimlerinin İtilâf devletleri arasında paylaşılacağı; nüfuz bölgelerine bölüneceği ya da güdüm altına alınacağı inancının Müslüman dünyasında yaratmış olduğu 'ciddî huzursuzluktan' haberi olup olmadığını ve "self-determinasyon" ilkesinin Küçük Asya'da Türk ırkının çoğunlukta bulunduğu bölgelerde uygulanıp uygulanmıyacağı konusunda İngiliz Müslüman uyruklarına güvence verip vermiyeceğini Başbakandan soruyor; Bonar Law, 31.10.1919'da Sir J. D. Rees'e verdiği cevabı tekrarlıyarak karşılık veriyor*.[1550]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Yarbay Alfred Rawlinson'u makamına kabul etti. Mustafa Kemal ile temas kurmak üzere tekrar vazifelendirildi.[1551]

İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasının tasdik ettiği bir nota verdi, *Türk kıtaları'nın Milne hattının 3 kilometre gerisine çekilmesini" emretti*[1552]. Fakat mühim bir detay var ki General Milne'nin *ilk önerisinde ve Konferans'ın kararında Türklerin 3 km çekileceklerine dair bir kayıt yoktu. Anlaşılan Milne bunu sonradan eklemişti*[1553]:

> Yüksek Şûra 18 Temmuz'da şu üç kararı aldı: 1 — İtalyan-Yunan işgal bölgeleri arasında hudut çizilmesi hakkındaki 16 Temmuz tarihli Tittoni-Venizelos anlaşmasının teyidi. 2 — Yunanlılar ile Türkler (Kuvayı Milliye) arasında münasip bir sınırın tesbiti için General Milne'den ricada bulunulması. 3 — Amiral Bristol başkanlığında milletlerarası bir tahkik komisyonunun tayini. 2 Ağustos'ta üç yüksek komiser bu sınıra ait bir notanın metni üzerinde anlaştılar. Mamafih Milne sınırı ancak 2 Ekim'de Yüksek Şûra'ya gönderebildi. Şûra'nın 7 Ekim'de metni tasvibini müteakip bu sınır dikkate alınmak üzere 3 Kasım'da Osmanlı Harbiye Nezaretine yollandı. Bu kararlar Mustafa Sabri'nin, "Yunan kıtalarına hareketlerini kontrol için. . . Britanya subaylarının katılması teklifini suya düşürdü. Calthorpe bu teklifin kabulünü "hâdiselerin gerçek mahiyetlerini tarafsız şahitler vasıtasiyle. . . öğrenmek için" tasviye etmişti. Balfour ise "Yunan işgalinin, görünüşte Müttefiklerin değil, fakat yalnız Britanya'nın kararı neticesinde vukua geldiği hakkında yerleşmiş bir inanış mevcut olmakla beraber bu yanlış inanışa bir hakikat görünüşü vereb ileceği" mülâhazasiyle reddetmişti. Yunanlılarla "Kuvayı Milliye" arasına bir müttefik "tampon kıtası" sokmak için yapılan diğer bir teklif Londra ile Paris arasında geçen uzun görüşmelerden sonra nihayet Fransızların mukavemetine

---

ilgili oldukları *bahanesiyle* tutuklandı. Olaydan bir ay sonra, Divan-ı Harb-i Örfi Ethem Rüstem Bey'i dört, Nidai Efendi'yi üç ay hapis ve beşer lira para cezasına çarptırdı, diğer sanıkları da beraat ettirdi."

1548 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65-76, Belge No: 1788 ve 1789.

1549 PRO, FO, 371/4154/149631, 149632; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 88.

1550 FO/4154/149632; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 186-187.

1551 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları (1918-1922)*, 2016, s. 298.

1552 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 147.

1553 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.

> uğrayarak akim kaldı. Diğer taraftan İngiliz kontrol subayları hiçbir engele uğramadan Türk cephesini gezebilmişler ve gönüllü (efeler)in maneviyatlarının mükemmel olduğunu görüp kanaat getirmişlerdi.[1554]

Meclis-i Vükela, Meclis-i Mebusan seçiminde usulsüzlük yapıldığı şayiasını teftiş için Anadolu'ya iki tahkik heyeti göndermeyi kararlaştırdı. Ayrıca, Meclis-i Vükelanın tanzim ettiği 18 maddelik mahrem talimatname Vahideddin Hân'ın Yıldız Sarayında topladığı encümen tarafından tasdik edilmiş ve heyete verilmiştir. Talimatnameden anlaşıldığına göre Vahideddin Hân, Mustafa Kemal riyasetindeki Sivas Heyet-i Temsiliyesinin İngilizlere yanaştığı devrede, işgalcilerle iltisaklı olduğu anlaşılan ihtilâlci, cumhuriyetçi mezkûr askerî cuntanın hangi Müttefik devletlerle nasıl mahiyette ilişkiler kurduğunun tafsilatıyla öğrenilmesini ve memleketin parçalanmasına karşı Halife-Hünkâra merbut hakikaten millî bir teşkilatın kurulmasını emretmiştir:

> Padişah'a karşı bazı gizli kuvvetlerin hareketleri hakkında gizli soruşturma yapmak, Padişah'a karşı saygı ve sadakat telkin etmek (md. 1), halk arasında cumhuriyet aleyhtarı propaganda yapmak (md. 10), Mekke ve Medine'nin kaybı karşısında Hilafet'in maruz kaldığı tehlikeyi vurgulamak (md. 11), halka partiler aleyhinde nefret, eşrafa da adil bir padişah yönetimi ilkesini telkin etmek (md. 15), taşradan halkın Padişah'a olan sadakatini doğrulayan belgeler sağlamak (md. 16). Seçimlerle ilgili hükümler de şöyleydi: İttihat ve Terakki seçimlerde lüzumundan fazla etkili olduğundan, halka bu müdahaleyi hoş görmemesi telkin edilecek (md. 4), Kuva-yı Milliye İttihat ve Terakki önderlerinin etkisi altında olduğundan halkta bunlara karşı da nefret duygusu uyandırılacak (md. 6), Kuva-yı Milliye önderlerine Meclis'in İstanbul'da toplanmasının önemi anlatılacaktı (md. 17). Bir de başkentin Anadolu'ya taşınmasına halkın ne ölçüde taraftar olduğu (md. 7), hangi İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da faal olduğu, halkın devletlere karşı duyguları araştırılacaktı (md. 8). Nihayet ilginç bir başka hükme göre, ülke bazı bölgeleri kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan, güvenilebilecek eşraf ile mülki ve askeri makamlarla bir örgüt kurulmalıydı (md. 2).
>
> Bu talimatın pek çok bakımdan şaşırtıcı olduğunu hemen belirtmek gerek. Bir kez en son sözü edilen hüküm var ki (md. 2), adeta İtilaf Devletleri'ne karşı bir çeşit direnme örgütü kurmayı tasavvur ediyordu. [..][1555]

Sivas'da Heyet-i Temsiliye nam idarî heyet mahremane içtima ediyor (4 kişi). Tutanakta, ecanible temaslar hakkında dikkat çekici ifadeler yer alıyor: [İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri] *Bristol ile suret-i hususiyede görüşülüp görüşülmediği* [İttihadçı Kara] *Vasıf Bey'den soruldu*. [..] *Anadolu'da teşkilât-ı milliye hakkında tedkikatta bulunmak üzere hareket edeceği haber alınan ecnebilerden mürekkep heyetin teşkilâtın kuvvet ve mekneti hakkında kat'î kanaatla avdetlerinin te'mini alâkadarâna yazıldı*.[1556]

4 Kasım 1919. İngiltere Avam Kamarasında *barışın gecikmesinin İngiliz çıkarlarına zararı ve bir an önce anlaşma yapılması gerektiği dile getirildi*.[1557] Albay Benn: *Herkes biliyor ki İngilizler'in İstanbul'daki ticareti çok büyük ve çok kârlı*.[1558]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi; Aubrey Herbert, Kenworthy ve rüfekasının Avam Kamarasındaki beyanatlarını neşretti. Mezkûr mebuslar, *hükümete yönelttikleri sorularla, Hint Müslümanlarının Türk*

1554 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 87-88.

1555 FO, 371/4161, 173267, No. 47, 18 December 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 200, 205-206. Kemalist fanatik tarih yazıcılarından Sina Akşin; 3'üncü, 5'inci, 6'ncı, 9'uncu, 12'nci, 13'üncü, 14'üncü, 18'inci maddeleri (diğer bir deyişle vesikanın %44,4'ünü) nedense mevzubahis etmemiştir.

1556 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 43-44.

1557 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 35.

1558 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 35.

sorununa duydukları ilgiyi işaret ediyor, Türkiye ile insaflı bir barışın İngiltere'nin Hindistan ve Mısır'da karşılaşmakta olduğu sorunları hafifleteceğini belirtiyorlar.[1559]

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 4 Kasım'da, yüksek komiserlik yetkililerinden Tom Hohler'in kaleme almış olduğu bir raporu Lord Curzon'a göndermiştir. *Hohler, bu raporda şunları belirtiyordu: "Sultanlık şimdi bayağı bir komedi olmuştur ve görünüşte yüksek prensipleri ve amaçları olan, karakteri zayıf, az cesaretli ve kendisini bugünkü duruma getirmiş olan ulusalcı partinin davranışlarına muhalif bir adam olan padişah, Abdülhamid döneminde de var olan üstün zekadan yoksun olarak Yıldız'da titriyor. Osmanlı hanedanı görünüşte yorgun düşmüştür ve anlaşılan, kendi halkını yönetme yeteneği ve enerjisine sahip herhangi bir şehzade henüz ortada gorünmüyor*."[1560]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, *kendisinin Türkleri haberdar etmesini ya da gerekli tedbirleri almasını beklemeden yeni hattı işgal ettikleri için Yunanlıları protesto* etti.[1561]

Rodos'daki İtalyan Doğu Akdeniz Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Vittorio Elia, Roma'ya rapor gönderdi: *Milliyetçi yöneticilerin öncekilerin yerini alması sarsıntısız, çatışmasız gerçekleşti. Bizimkiler tarafından korunan silah ve cephane depoları, İngiliz yetkililerin emri üzerine, milliyetçi birliklerin korumasına verildi*.[1562]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a 2066 numaralı muhtıra göndererek (i) *M. Kemal Paşa'nın Parlamentonun İstanbul'da değil, Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberi* belirtti ve *haberin doğruluğuna kanaat getirdi*; (ii) *Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusundaki bir muhtıra*yı da ilaveten teslim etti. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Hohler'e göre Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda *Türk Parlamentosunun Bursa'da toplanması İngilizlerce olumlu* karşılanacak ve *Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derecede bir devletçik durumuna düşmesi anlamına* gelecektir:

> Türklerin İstanbul'dan Atılmaları Konusunda T. B. Hohler'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra:
>
> 1. Türk Parlamentosunun Bursa'da toplanmasının İngilizlerce olumlu karşılanması. Bunun, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derece bir devletçik durumuna düşmesi anlamına geleceği fikri.
>
> 2. Tarih boyunca bir imparatorluk şehri olagelmiş İstanbul'un bu küçük Türk devleti için fazla olacağı.
>
> 3. İstanbul'u İslamiyetin kutsal bir şehri saymaya da imkân olmadığı.
>
> 4. Bu durumda Türklerin İstanbul'dan atılmaları ve Osmanlı devletinin ve Halifeliğin merkezinin Bursa'ya taşınmasının uygun olacağı. Osmanlı Hanedanının artık tükenmiş göründüğü. Türklerin tepkisinden de

---

1559 The Times, 4 November 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 336.

1560 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 104-105.

1561 FO, 371/4222, 149232; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 304, dipnot 695.

1562 Affari Politici (AP), 7732-3802-R; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 79. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal'den Sivas Heyet-i Merkeziyesine 19 Şubat 1920 tarihli telgraf: "Osmanlı ve İngiliz nöbetçileri tarafından müştereken muhafaza edilen Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki cephane depolarını nöbetçilerini kaldırarak tamamen bize teslim edeceklerini, İngilizlerin mahalli kumandanlıklarına tebliğ eyledikleri ve mahali mezkûrede bulunan İngiliz askerlerinin hârekete hazırlandıkları bildirilmiştir." *TİTE Arşivi*, 10/2732; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 223.

> çekinmemek gerektiği, çünkü Türklerin İngiltere'ye karşı gelemiyecekleri ve ancak şiddet muamelesinden anlıyacakları.[1563]

İngiliz *Morning Post* gazetesi İttihadçıların İkinci Abdülhamid oğlu Şehzade Mehmed Selim'le anlaştıklarını ve Vahideddin Hân'ı ıskat edip yerine Mehmed Selim'i tahta iclas etmek istediklerini yazıyor.[1564]

Hohler, Vahideddin Hân'ın idare kuvvetini tahlil ederek sadece mevcut Padişahın değil tüm Osmanlı Hanedanının Mustafa Kemal grubu karşısında zayıf kaldığını Hariciye Nezâretine bildirdi:

> . . .şimdiki Padişah Nasyonalist Parti'nin iş başına gelmesine tamamiyle muhaliftir.[1565] Sultanlık idaresi şimdi bayağı ve boş bir tavır takınmış bulunmaktadır; hükümdar ise zayıf karakterli olup pek cesur olmamasına rağmen yüksek prensip ve emellere sahip görünmektedir… Yıldızda titreye titreye oturmaktadır. Sultan Abdül hamid zamanında mevcut olan saltanat ve debdebeden mahrum bulunmakta, belki de bazı hâdiselerin kendisini taç ve tahtından yoksun kılacağından korkmaktadır. Osmanlı hanedanı artık kuvvetten düşmüş görünüyor; bu hanedana mensup hiçbir prens, halkını idare edebilecek kâfî kabiliyet ve enerjiye sahip görünmemektedir.[1566]

Örneğin Bâb-ı Âlî ile Kuvâ-yı Milliye arasını ıslah etmeye çalışan, Dersim eski mebusu, muhami (avukat) ve *Sabah* gazetesi başmuharriri Lütfi Fikri, Meclis-i Mebusan'ın şu sebebler mucibince İstanbul'dan başka bir mıntıkada içtima edemeyeceğini belirtmiştir: (i) Meclis'in tüm ihtiyacını karşılayacak yegane şehir İstanbul'dur; (ii) Kânun-ı Esâsî'ye göre *devletin başkenti İstanbul şehridir*; (iii) Müttefikler İstanbul'un Türk hakimiyetinde kalıp kalmamasını müzakere ederlerken hükümet merkezini İstanbul'dan Anadolu'ya nakletmek İstanbul'u tehlikeye sokacaktır. Ayrıca, Lütfi Fikri Bey'in belirttiğine göre İstanbul *işgal altında bulunmasına rağmen meclis kürsüsünden istedikleri gibi* konuşmaktadırlar. Çözüm, İstanbul'da güçlü bir hükümet temin edilmeli ve Müttefiklerin teveccühü kazanılarak mümkün mertebe en asgarî zararla sulh akdetmektedir.[1567]

Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Harekat-ı Milliyeciler, Konya Bozkır'daki iç savaşta, Bozkırlıları silâhla tenkil ettiler. Tenkil edilenlerin rüesasında Meclis-i Mebusan Konya mebusu ulemadan Zeynelabidin Efendi'nin akrabaları ve tanıdıkları bulunuyor imiş. Fransız Miralay Mougin'in hazırladığı askerî istihbarat raporuna göre, Zeynelabidin Efendi, *Padişah'la ve İstanbul'daki İngiliz siyasetinin "ruhu" olan Ryan'la sık sık görüşüyordu. General Deedes de onu çok tutuyormuş ve ondan Türkiye'nin Kardinal Richeliu'sü diye söz ediyormuş. Hürriyet ve İtilaf'ın gerçek elebaşısı ve İngiliz Elçiliği, Padişah, Damat Ferit ve Hürriyet ve İtilaf arasında birleştirici unsur sayılıyormuş*.[1568]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müşaviri Thomas Hohler, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> İstanbul'un, son dönemlerde sık sık öne sürüldüğü üzere, Müslümanlar için herhangi bir şekilde Mukaddes Şehir olması için hakiki bir gerekçe göremiyorum. Ayasofya kilisesi sadece Türkler'in Yunan

---

1563 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXVIII-LXIX. Mustafa Kemal'in meclisi Anadolu'da toplaması muhakkaktır fakat rivayetler hangi şehirde içtima edeceği noktasında ihtilaf etmektedir: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 309, dipnot 173. Mustafa Kemal'in yoklama yapmak üzere birçok şehri (Bursa'yı, Ankara'yı ve Eskişehir'i) gündeme getirdiği düşünülebilir.

1564 The Morning Post, 4 November 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112, dipnot 219.

1565 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 242.

1566 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 6.

1567 Murat Kurt. (2008). *Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet* içinde (s. 197-198). İstanbul: Şehir Yayınları.

1568 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 188, p. 47; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 126, dipnot 247.

> İmparatorluğu'nu fethinin bir sembolüdür. Ama artık, bütün İstanbul'un malı olmanın dışında birşeyi temsil etmemekte ve Türkler de bu kiliseye bu çerçevede bir saygı göstermektedirler. Yoksa ne hac için kimse gelir buraya, ne de diğer Türk Müslümanlar'ı için bir kudsiyeti vardır. Şehirde hakikaten mukaddes kabul edilen sadece iki türbe vardır: Bir tanesi, Peygamber'den yadigâr kalanların saklandığı Topkapı Sarayı'dır. Buraya sadece padişahın girmesine izin verilir ama asıl kudsiyetini Peygamber'in emanetlerinden alır. Diğeriyse, Eyüp'te Haliç'in yukarılarında, Peygamber'in 675 yılında Bizans'a yapılan Arap saldırısında ölen yoldaşına (Eyüp Sultan'a / ç.n.) ait olduğu söylenen bir kabirdir ve elbette düzmecedir, dini sahtekârlıktan başka birşey değildir. Bütün bunlardan ayrı olarak, pek çoğu gerçekten de muhteşem olan camilerin ve diğer dini yapıların kudsiyeti bütün diğer ülkelerdeki tarihi ibadethanelerinkinden daha fazla değildir. Bu yapıların üzerinde denetimlerini yitirdiklerini görmek Türkler'in gururuna dokunur; dindarlıklarına ya da din aşklarına değil.[1569]

İspanyol *El Dia* gazetesi, Hindistan Müslümanlarının hilafetin gölgesinde sivil direnişe geçtiğini yazıyor: *Bombay'daki Müslümanları Ekim ayının bir gününü Halife'nin hâkimiyetini devam ettirmesi konusunda dua etmek için seçti. Bombay'da en önemli camide kılınan namazın ardından bir halk mitingi gerçekleşti ve bu mitingde Türkiye'nin paylaşılmaya başlanmasına ve İslamiyet'in kutsal bölgelerinin Halife'nin hâkimiyetinden çıkmasına duyulan öfke dile getirildi. Mitingde, Hint Müslümanları, artık barışla ilgili kutlamalara katılmayacaklarını da ifade etmişlerdir*.[1570]

5 Kasım 1919. İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a bağlı Amerikan Bahriye İstihbaratı Şefi Yüzbaşı Robert Steed Dunn'dan bir İngiliz istihbarat memuruna beyanat: *İzmir mesailine müteallik Amerikan nazarına göre Yunan'ın mevkii ve talepleri savunulamazdır*.[1571]

Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli), Kuva-yı Milliyenin 3 km geri çekilmesini âmir 3 Kasım tarihli General Milne notasını protesto etti ve meselenin Meclis-i Vükelaya havale edildiğini bildirdi.[1572] Bir başka kaynak biraz daha tafsilatlı mevzubahis ediyor:

> Cemal Paşa, İzmir'i zerre kadar hakkı olmadan işgal eden Yunanlıların bununla da yetinmeyip sınırlarını genişlettiklerini ve ülkenin en verimli topraklarını işgal ettiklerini, işgallerin tarifi imkânsız zulümlere ve yıkımlara neden olduğunu beyan etti. Bundan sonra hatta değinen Cemal Paşa, çizilen hat ile Yunanlılara yeni işgal alanları verildiğini, bu bölgede yaşayan halkın acınacak halde olduğunu ve Yunanlıların daha fazla toprak kazandıklarını açık bir şekilde ifade ediyordu. İşgal edilen yerlerde Yunanlılar yerine Fransız ve İngiliz birliklerini tercih edebileceklerini ifade eden Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin hücum başlatmasına engel olduklarını fakat bu hattın çizilmesinden sonra hayal kırıklığına uğrayacak Kuvâ-yı Milliye'nin, hükûmetin emirlerine itaat etmeyeceğini ve bağımsız bir şekilde hareketini sürdürmeye çabalayacağını da vurguladı. Cemal Paşa, bütün bunlara rağmen meseleyi hükûmetine havale ettiğini, bundan sonra da hükumeti nin vereceği talimata göre hareket edeceğini dile getirdi.[1573]

Paris'de bulunan Venizelos, *kabine arkadaşı Andrea Mihalakopulos*a telgraf gönderdi:

> Pek aziz meslekdaşım. Londra'ya Turkiye ile barış konusundaki gecikme sebebiyle üzgün gitmiştim. İzmir hadiselerine dair soruşturma yapan komisyonun sistemli olarak namussuzluk edişinden ise endişeliydim. Korkum türk dostu davranışların gittikçe artması ve Paris'teki önemli bazı çevrelerin de komisyona baskı yapmıya başlaması sonunda, İzmir'deki durumumuza zarar verecek bir tertiple karşı karşıya bırakılmamız ihtimalinden geliyordu. Londra'dan içim rahat etmiş olarak dönüyorum. Lloyd George, komisyonun

---

1569 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 172-173, sonnot 26.

1570 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 255.

1571 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'ten Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 549 sayılı muhtıra, ek 2: Aktaran: E. L. Woodward & Rohan Butler. (1952). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)* (First Series, Volume IV, page 823). Great Britain, London: Her Majesty's Stationary Office.

1572 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.

1573 FO, 371/4161, 170752; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 303. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

tutumunu bir skandal saydığını belirtti ve gösterdiğim sabra hayran olduğunu da ilave ederek beni tebrik etti.

Anadoluda yerleşmemizle ilgili her konuda, İngiltere'ye güvenebilir ve dayanabiliriz.[1574]

6 Kasım 1919. Sadrazam Ali Rıza, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le *özel* mülakat ediyor. Haziran'daki *Amasya mülakatının başarısız kaldığını ve dahildeki durumu incelemek üzere iki heyetin gönderilmekte olduğunu* beyan ediyor.[1575]

Harekât-ı Milliye liderlerinden İttihadçı emekli Miralay Kara Vasıf, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine telgraf gönderdi. *Meclis'in İstanbul'da toplanmasında zorunluluk olduğunu ileri sürdü. Bu konuda olumlu cevabın bir an önce Hükümet'e bildirilmesini rica etti. "Sulh ve Selamet'i tamamıyla kazandık demektir. Milli Türk keza bizim. Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek".*[1576] Başka bir deyişle Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da içtiması sağlanamayınca, Anadolu'da kuvvetli bulunan Teşkilât-ı Milliye cuntası Meclis-i Mebusan'a nüfuz etmek hamlesini icra etmektedir.

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi: Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin teşebbüsleriyle *İngiltere Hükümeti Mısırdaki üseramızın iadesini kabul eylemiş ve vapur tahsis edildiği takdirde üseranın her türlü ihtiyacat ve iaşesini temin edeceğini bildirmişdir*. [..] *Mısırdan gelecek olan üseramız arasında malûl birçok zavallı da bulunmakdadır. Bunlara seyahat esnasında İngiliz heyetleri muavenetde bulunacak ve İstanbulda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından da icab edenlere yardımda bulunulacakdır*.[1577]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Anadolu'daki Türk Ulusçular" başlıklı haber neşretti. *11 Ekim'de yazılmış İzmir'den gelen bir mektuba yer verilmiştir. Millî Mücadele Hareketi hakkında bilgi veren haberde, Anadolu'daki Ulusçu Hareketin zemin kazandığı, lideri Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Merkez Hükümetle olan bağlarını attığına dikkat çekilmiştir. 100.000 kişilik gönüllü bir ordu kurulduğu, Ulusçuların bazı illeri işgal ederek Yunan Birliklerine büyük bir saldırı hareketi planladıkları ve bu hareketin başarılı olduğu takdirde Türklerin Yunanları İzmir çevresine sıkıştıracağı belirtilmiş ve bu duruma sebep olan gelişmenin Ulusçu programdaki Anadolu ile tüm bağlantıların kesilmesi olduğu iddia edilmiştir*.[1578]

7 Kasım 1919. Vahideddin Hân'ın kerimesi Sabiha ile Veliahd Abdülmecid'in mahdumu Şehzade Ömer Faruk, nişanlandılar.[1579]

Mustafa Kemal Meclîs-i Meb'ûsân'a Erzurum'dan mebus tayin edildi. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, *İngilizlerle anlaşmanın hangi koşullarda mümkün olduğunun gazeteci Celal Nuri Bey'e sorulması*nı kararlaştırdı.[1580]

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'u ikaz etti: *Eğer Dışişleri Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı desteklemeyi sürdürürse, bütün Yakındoğu'da başımız derde girecek*.[1581]

1574 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 61.
1575 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 200.
1576 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 215.
1577 İkdâm, 6 Teşrîn-i sânî 1335-1919, Numero 8167, *Üseramızın Avdeti: Hilâl-i Ahmerin Delâleti*, s. 1.
1578 The Guardian, 6 November 1919, *Turkish Nationalists In Asia Minor*, p. 9; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 58.
1579 Sabah, 7 Teşrinisani 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 109.
1580 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 217.
1581 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 135, sonnot 24.

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusunun gazetesi *The Orient News*: *Türkiye'de hiçbir hareket ordu olmadan yapılamaz*.[1582]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Suriye ve Filistin'in gelecekteki yönetimine ilişkin İngiltere Avam Kamarası'nda sorulan bir soru üzerine, Bonar Law, bu bölgelerin geleceğinin Amerika'nın bölgede üstleneceği sorumluluklara karar verememesi nedeniyle henüz bu konuda çalışma yapamayan barış konferansında müzakere edileceğini, Türkiye ile barışın gecikmesinin sonucu olarak İngiltere'nin Suriye'deki askerlerini geri çekmek için Fransa ve Emir Faysal'la anlaşmak durumunda kaldığını ifade etmiştir*. *Law ayrıca, barış konferansının Türk imparatorluğunun herhangi bir bölgesinde kendisine manda vermesi durumunda, İngiliz Hükümetinin yerel yönetimler oluşturmak için yönetimi şekillendirmek niyetinde olduğunu da vurgulamıştır*.[1583]

8 Kasım 1919. Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, 14 Ekim tarihli Amiral Bristol tahkikat muhtırasını müzakere ediyor. Sulh Konferansı reisi Fransız Başvekil *Clemenceau, Yunanlıların Anadolu'da bulunmalarının istenilip istenilmediğini ilk kez ortaya attı. Yunanlıların kendi çabalarıyla İzmir'de kalamayacakları yolundaki* [Bristol] *kurul*[u] *görüşüne işaret eden Clemenceau, Yunanistan'ın Müttefiklerin yardımı olmadan ve Türkiye tam anlamıyla yatıştırılıncaya kadar gereken askeri ve parasal çabaları harcayıp harcamamayacağını Venizelos'tan sordu. Venizelos, on iki tümenlik bir orduyla, Yunanistan'ın, Mustafa Kemal'in 70.000 kişiyi aşmayan adamlarından korkması için bir neden olmadığı cevabını verdi. Bu itiraf bir parça da zor kullanılarak koparılmıştı çünkü, Venizelos durumun ne kadar ciddi olduğunu anlamış ve bunu Lloyd George'a söylemişti. Ama Clemenceau konuyu daha ileriye götürmedi.* İngiliz murahhas *Eyre Crowe, Krul'un Yunan işgalindeki ana amacı araştırmak yoluyla verilen talimatın dışına çıktığını ileri sürerek Yunan davasını destekledi*.[1584]

Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George, Londra Belediye Reisi Lord Mayor'un Guildhall'daki davetinde konuşma gerçekleştirdi. *Rumların, Arapların ve Ermenilerin yaşadığı topraklarda Türklerin kötü hükümetini sonra erdirmek ve Karadeniz kapılarının bütün ülkelere açık olması gerektiği*, *bu emanete ihanet edip Prusya asker gücünün isteği üzerine bunları müttefiklerin suratına kapatan devlete artık verilemeyeceği hususlarında müttefiklerin aynı düşüncede olduklarını söyledi*.[1585]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinden Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanlığına talimat: *Müdahale biçimi verilmemek kaydıyla, mebus seçimleri için gerekenin yapılması*.[1586]

İspanyol *La Lectura Dominical* gazetesi: *İngiltere'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikalar Hindistan Müslümanları arasında rahatsızlık yarattı. İngiltere bu rahatsızlığı yatıştırmaktan aciz*.[1587]

9 Kasım 1919. Müttefik işgal kuvvetlerinin bir yıldır berdevam baskıları neticesinde *Suriye ve Irak efradının derhal terhisi için 9 Kasım 1919 tarihinde irade yayınlandı*.[1588]

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu Başkumandanı Vahideddin Hân, Mustafa Kemal'e talimat gönderdi. Seçimler serbest surette icra edilmeli, meclis İstanbul'da toplanmalı ve Teşkilât-ı Milliye hükümet işlerine müdahale etmemelidir:

1582 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 26.

1583 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 122.

1584 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 167-168.

1585 FO, 371/4160, 153782; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 313.

1586 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 219.

1587 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 255.

1588 BOA, MV, 217-97, 9 Teşrin-i Sani 1335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 123.

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti

Sûret
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İntihâbatın dâire-i selâmetde cereyânı ve Meclis-i Mebûsân'ın İstanbul'da toplanması ve Teşkîlât-ı Milliye nâmına umûr-ı hükûmete müdâhale edilmemesi hakkında hükûmetin tarafınıza evvel ü âhir vukû‘ bulan teblîgâtı kat‘îdir. Nerelerde bu yolda müdâhalât vukû‘ bulduğu istifsâr olunmakda ise de müdâlahât-ı vâkı‘a misâl îrâdına ihtiyâc göstermeyecek derecede âşikâr ve müte‘addid telgrafnâmelerinizde dermiyân olunan metâlibin de aynı mâhiyetde olduğu derkârdır.

Hükûmet beyânnâmesinde tesbît ve i‘lân eylediği bî-taraflıkdan ayrılamayacağı cihetle Teşkîlât-ı Milliye'ye muhâlif ictihâdda bulunanların tazyîk ve tecziyesi cihetine gidemez. Fakat bunlar miyânında bir takım kimselerin muhâlif-i kânûn ef‘âle cür’et etdikleri sâbit olursa haklarında lâzım gelen mu‘âmele-i kânûniyeyi de bilâ-tereddüd tatbîk eder. Ma‘a-hâzâ Teşkîlât-ı Milliye'ye mensûb olanların müdâhalâtına nihâyet verilemediği hâlde yanlız muhâliflerle uğraşmak hükûmetin taht-ı te’sîr ve nüfûzda olduğuna delâlet edeceğinden evvel emirde Teşkîlât-ı Milliye'nin i’tilâf-ı vâki‘ mûcibince kabineye tamâmen i‘timâd ve icrâ’ât-ı hükûmete inkıyâd eylemesi zarûrîdir.

Zâten bu maksad te’mîn olunmadıkca ve memleketde yalnız bir hükûmet mevcûd olduğuna kanâ‘at husûle gelmedikce sulh konferansına da‘vet olunmaklığımız mümkinâtdan değildir. Düvel-i Mü’telife mümessillerinin beyânatı da bunu mü’eyyiddir. Şimdiki hâl bir müddetcik daha devâm edecek olursa hey’et-i vükelânın çekileceği muhakkakdır.

Fî 9 Tesrîn-i Sânî sene [1]335[1589]

Meclîs-i Meb'ûsân son seçimlerinin sıhhati hakkında Mustafa Kemal, müdahelede bulunmadıklarını iddia etti: *Seçimler o kadar baskısız yapılmaktadır ki, gelişmiş ve uygar ülkelerde bile böyle baskısız bir seçim yapılmamıştır. Sanırım, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyet-i Temsiliyemizin yasadışı bir etkisi ve baskısı olmamıştır ve olmayacaktır. Herkes adaylığını kendisi koymaktadır*.[1590]

Ermeni Erkân-ı Harbiye Riyasetinin mahrem muhtırası: *Rusya’nın Kara Deniz sahilinden Samsun’a uğrayan gemilerle getirilen silâh ve mermiler, Mutasarrıf Hamit Bey’ce Anadolu içerisine gönderiliyor. Bu silâhları özel ajanlar satın alıyor*.[1591]

Sivas Kongresini yerinde bizzat takib etmiş ve ABD mandaterliği meselesi mucibince Mustafa Kemal cuntasıyla mahremane görüşmüş bulunan ABD’li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne, Londra’da, İngiliz Miralay Z. P. Bell ile mülakat etti. Bell, *General Allenby’nin komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti’nin Baş Siyasi Subay Vekili* idi. *Ancak, L.E. Browne günlüğünde, Z.P. Bell ile yaptığı görüşmede neler konuşulduğu ve bu buluşmanın nedenleri üzerine herhangi bir açıklama yapmıyor*.[1592]

10 Kasım 1919. Avam Kamarası içtima ediyor. Bonar Law, *İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı sırasında Rus Çarlığı'na 568.000.000 pound, Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra geçici Arhangel Hükumeti'ne de 1.350.000 pound borç verdiğini* açıkladı. Sovyet Rusya, takriben 5 milyar 680 milyon liralık borcu ödemeyi reddediyor.[1593]

1589 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 137.

1590 İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935),* 2017, s. 90.

1591 FO, 371/4161/164977; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, 1995, s. 38.

1592 Deniz Bilgen, *ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 315, dipnot 13.

1593 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 183.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gönderdiği muhtırasında *Mustafa Kemal ayrı bir hükümet için vergi topluyor* dedi.[1594]

> Lord Curzon'a Istanbul'dan gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli raporda Istanbul Hükûmeti'nin parasızlığı anlatılır. Anadolu'daki gelirlere Mustafa Kemal'in el koyduğu iddia edilir. Sıkıntıdaki Istanbul Hükûmeti'ne para yardımı yapılırsa, bunun bir bakıma milliyetçileri sübvansiyone etmek anlamına geleceği ileri sürülür.[1595]

Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasının Britanya Heyeti reisi *Hariciye Müsteşar Yardımcısı Sir Eyre Crowe*, Hariciye Nezâretine 1543 numaralı telgraf gönderdi. Venizelos konferans içtimaında söz alarak müdafaasını arz etmiştir. Crowe, "*Yunan taşkınlıkları konusunda Venizelos'un Konsey huzurunda ileri sürdüğü özürleri destek*lemiştir. Neticede, raporun kamuoyuyla paylaşılmaması, gizli kalması Yüksek Şûra tarafından kararlaştırmıştır.[1596]

Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'yle beraber Londra'ya resmî ziyaret kapsamında muvasalat eden Fransız Hariciye Nâzırı Pichon, Lord Curzon'la mülakat ediyor. *Osmanlı ülkesinde bir ABD mandası ihtimali -kendi görüşüne göre- kalmadığına göre, burayla ilgili başlıca iki devlet olarak İngiltere ve Fransa arasında mahrem görüşmelere başlanmasını önerdi*.[1597]

> Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, yanında Dışişleri Bakanı Stephen Pichon olduğu halde, 10 Kasım 1919 tarihinde İngiltere'ye dört günlük bir ziyarette bulundu. Curzon'un ifadesine göre, "Başbakanlık heyeti Londra'ya varır varmaz, Pichon Dışişleri Bakanlığı'nda benimle kararlaştırmış olduğu randevuya geldi." Pichon'un önerisi, Türkiye'yle ilgili çözüme yönelik özel Fransız-İngiliz görüşmelerinin bir an önce başlatılmasıydı:
>
> > Amerika, Doğu sorununun çözümü konusunda sahneden çekildiğine ve Türk İmparatorluğu'nun herhangi bir bölümü için bir Amerikan mandası olasılığı, kendisine kalırsa, ortadan kalktığına göre; geriye, çıkarları hususunda görüşüp uzlaşması gereken iki taraf kalmıştı. Yani, İngiltere ve Fransa... Görüşmeler başlamalı ve Barış Konferansı Türk sorununa yönelmeden önce karşılıklı bir anlaşmaya ulaşılmalıydı.
>
> Curzon bütün bunları "memnuniyetle" kabul etti ve görüşmelerin aralık ayı boyunca Londra'da yapılmasına karar verildi. Gerek Fransızlar, gerekse İngilizler, Türkiye'yle ilgili meseleleri artan bir endişeyle izliyorlardı. Curzon, durumun aciliyetini Pichon'a şu sözlerle ifade etti:
>
> > Önümüzdeki ilkbahara kadar... muhtemelen karşımıza alabileceğimiz bir Türk Hükümeti de kalmayacaktır. Müttefikler'in empoze etmek isteyeceği türden bir antlaşmayı kabul edecek kimsenin kalmaması daha da büyük bir olasılıktır. Hatta, o zamana kadar elinde ciddi anlamda kuvvet bulunduran birkaç taraftan biri haline gelecek olan mağlup Türkler'in, Müttefikler'e savaş ilan ederek kendi koşullarını dayatmaları bile beklenebilir. Eğer durum böyle olursa, Küçük Asya'yı nasıl fethedeceğimizi ya da bunu kimin yapacağını bilemiyorum. Velhasıl, düşmanlarımız arasında en zayıf ve perişan durumda olanın zaferi kazanması gibi bir kepazelikle karşılaşabiliriz.[1598]

İngilizler ve Fransızlar *birbirlerinin Türkler'le gizli görüşmelere girmiş olabileceğinden şüpheleniyorlar*.[1599]

1594 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 223.

1595 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1005, dipnot *.

1596 FO/4222/151709; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 55, dipnot 129.

1597 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 311.

1598 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 136.

1599 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 137.

General Milne'nin 3 Kasım tarihli notası (Milne Hattı notası) Meclis-i Vükela'da müzakere edilmeye başlandı.[1600]

Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi Miralay Richard Meinertzhagen, Londra'ya 311 numaralı mahrem muhtıra keşide eyledi. *1919 Eylülünde kaydedilen siyasal gelişmeler*in Türk ve Arab milliyetçileri arasındaki bir ittifak anlaşmasına delil sayılabileceğini; *bu tarihte Suriye'de Türk propagandası* yapıldığını, *her yanda Türkler için sevgi yaratıl*dığını; *ekim ayına doğru, Türk milliyetçileriyle Suriye Arapları birbirlerine daha çok yaklaşmaya* başladıklarını; Kral Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a mektub göndererek *Halep'in kuzeydoğusundaki halkın Kemal Paşa ile görüşmelerde bulunduğunu* bildirdiğini yazıyor.[1601] Miralay Meinertzhagen'in belirttiğine göre *Fransız aleyhtarı akıma önderlik eden ve Türk dostu Yasin Paşa'nın, Mustafa Kemal'le mektuplaştığı ve Suriye'de Türk yönetimini yeniden kurmaya çalıştığı* istihbar edilmiştir.[1602]

ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a rapor gönderdi. Rahib Robert Frew'in bilhassa İngiliz Fevkalâde Komiseri Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler ve Baştercüman Andrew Ryan *ile yakın temasta olduğunu,* Karakol Cemiyeti tarafından ABD Fevkalâde Komiserliğine servis edilmiş Said Molla'dan Frew'e gönderildiği iddia edilen 11 Ekim tarihli mektubdaki *Mr. T.R.R. ve Mr. R'nin Ryan olduğunun sanıldığını bildiriyor. Sait Molla'nın İngiltere Büyükelçiliği'nden ayda 300 lira aldığı söyleniyor*.[1603]

Mustafa Kemal, Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) cevabî telgraf gönderdi. Müstakil bir Türkiye İngilizlerin çıkarına değilmiş. Fransızlara da güvenilmemeliymiş. Teşkilat-ı Milliyenin milletten ve kendisinden başka dostu yokmuş. İngilizler, Kilikya ve Elcezire işgal mıntıkalarını Fransa'ya devrederek, Mustafa Kemal'in Fransa'ya bakışını da menfî cihete sevkedebilmiştir:

> Bu sıralarda Vaz'iyet-i siyasiyye o kadar mütehavvil ve mütebeddildir ki uzun zaman için kat'i bir esas arzetmek mümkün değildir. Bizim gördüğümüze göre bu gün İngilizler teşkilât-ı milliyeden, vahdetimizden son derece korkmaktadırlar. Çünkü müstakil bir Türkiye İngilizlerin işine gelmez. Fransızlar memleketimizden azamî istifade etmek istiyorlar. Bidayette Yunanlıları bu maksatla başımıza musallat ettiler. Fakat İngilizlerin hakimiyeti karşısında bunun kafi olmadığını görerek Adana havalisine yerleştiler. Şimdi de bilitilâf Urfa, Maraş, Ayıntab'ı işgal ediyorlar. Binaenaleyh bir Fransızlarla İngilizleri beraber ad ve kabule mecburuz. İtalyanlar kendi zaaflarını bildikleri için memleketimizin kuvvetlenmesini istemezler. Fakat kuvvetli bir devletin himayesine, müzaheretine girdiğini de arzu eylemezler. Bu sebeble istiklâlimiz taraftarıdırlar. Yunanlıların, Fransızların işgallerine karşı da onlar da Antalya havalisini elden çıkarmamağa gayret etmektedirler. Amerikalılar memleketimizi gezdiler, gördüler. Herhalde lehizimde rapor verdiklerine şüphe yoktur. Yalnız bu maddî, menfaatperest hükümetten büyük bir şey beklemek doğru değildir. Binaenaleyh netice olarak şunu arz edeyim ki hiçbir tarafı iltizam etmemeliyiz. Hepsine maksadımızı yani vatanımızı parçalanmağa razı olmayacağımızı, devletimizin istiklâlini temin etmek gayemiz olduğunu açıkça söylemeliyiz. Zati-Âlinize Yunanlılar İzmir'den tard edin diyen Fransız, bunun evvelâ siyaseten, sonra bizim için şimdilik maddeten mümkün olmadığını bildiği cihetle hûlus çakarak, teveccüh kazanmak için söylemiştir. Haksız yere Adana'da oturan, Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Ayıntab, Maraş'ı işgal eden bir devlet hiçbir vakit dostumuz değildir. Bugün dostumuz yoktur. Ancak dostumuz vahdet-i milliyemiz, teşkilâtımızdır efendim.
>
> Heyet-i Temsiliye namına

1600 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 304, dipnot 694.

1601 FO/4185/156779; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 191.

1602 FO/4185/156779; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 193.

1603 *State Department*, 867.00/1052; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 118, dipnot 230.

Mustafa Kemal[1604]

İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds, General Milne'nin 29 Ekim tarihli mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Türkler, ülke dışındaki komünizmden memnundurlar; ancak bunun, kendi yetkileri altındaki bölgeye yayılmasını istemiyorlar*.[1605]

ABD gazetesi *New York Times*, sabık Hahambaşı Haim Naum'un Fransız gazetesi *Le Matin*e beyanatını iktibas etti. Haim Naum, *Milliyetçi Hareket'in Müttefikleri hedef almadığını ve Mustafa Kemal'in ne bir maceracı, ne de bir bağnaz olduğunu söylüyor*. Mustafa Kemal *Padişah'a sadıktır ve amacı Wilson İlkeleri'nin uygulanması, yani Türk yörelerin Türk kalması*dır.[1606] *Pek yüksek bir zekâsı olan Padişah'ın hüküm ve nüfuzu altında Türkiye, yeniden refahını kazanarak doğuda bir düzen etmeni olabilir. Anadolu ve Türk halkı, Mustafa Kemal'le beraberdir. Mustafa Kemal'den korkmaya gerek yoktur. Türklerin Fransız yardımına ve tavsiyelerine ihtiyacı var...*[1607]

11 Kasım 1919. Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring rapor veriyor: *Mustafa Kemal'in Padişah tarafından gönderildiği iddiasının doğru olmadığı anlaşıldığından, ulusçu hareket, artık hiç tutulma*maktadır. *Mali desteği tehditle elde* etmekmektelerdir. *Yunanlılar ülkeyi istilaya devam etmezler ya da büyük, bağımsız bir Ermenistan kurulmazsa,* Mustafa Kemal *hareketin*inin *istikbali* yoktur.[1608] Diğer bir deyişle Padişah'ı kandırmış Mustafa Kemal'in sönümlenmekte olan cuntacı hareketinin devletleşebilmesi için Yunan işgalinin kontrollüce genişletilmesi lazımdır.

Sivas Heyet-i Temsiliyesi askerî cuntasına bağlı Aydın Menteşe ve Havalisi Kuva-yı Milliye Umum Kumandanı Demirci Mehmed Efe, Müttefik fevkalâde komiserlerine protesto telgrafı gönderdi. *Milne hattını reddediyor.* Türkler Bristol Tahkik Heyeti *kararına güvenirken, şimdi Kuva-yı Milliye'nin dağ ve tepelerdeki mevkilerini teslim etmesi, dolayısıyla pek çok köyü korumasız bırakması isteniyor. Yunan mezalimi* vardır. *Aydın'a gelecek olan birkaç bin İngiliz ve Fransız askeri Yunan mezalimini önlemeye yetmeyece*ktir*, nitekim İzmir'de bulunan İtilaf donanması da bu bakımdan bir işe yarama*mıştır. *İnsanlık adına Anadolu'yu Yunanlıların bir an önce boşaltması sağlanmalı*dır.[1609]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Amiral de Robeck, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: *Türkiye'deki Hıristiyanların kişisel güvenliği konusuyla ilgili olarak Mustafa Kemal, Hıristiyanlar ülkenin bütünlüğünü tehdit edici herhangi bir kışkırtmadan kaçınırlarsa, onların güvenliğini garanti etmeyi önermiştir; ancak son beş yıl sırasında sağlanmış olan deneyin ışığı altında, kendi ülkesi için Müttefiklerden daha olumlu barış koşullan sağlamak amacıyla, hayatta kalmış olan Ermenilerle*

1604 T.C. Kültür Bakanlığı. (1993). *Atatürk'ün Millî Dış Politikası: Milli Mücadele Döneminde Ait 100 Belge (1919-1923)* içinde (c. 1, s. 109-110, Belge 8). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

1605 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105.

1606 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 77.

1607 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 235.

1608 FO, 371/4160, 159178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 254, dipnot 574. Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Padişah'ın gönderdiği meselesine müteallik ifadeyi dışarıda bırakmak suretiyle, Perring raporundan şu kısmı iktibas etmiştir: "Şimdi bölgede milliyetçi hareket hiç popüler değildir... Adam toplama çabaları başarısız kaldı... Seferberlik yolunda herhangibir girişimin tam bir fiyaskoyla sonuçlanacağı açıktır. Hareketin içinde kalanlar, yalnızca subaylar ve bâzı memurlardır. Yunan birliklerinin içerilere ilerlemesi ve bağımsız büyük bir Ermenistan kurulması gibi dıştan yeni bir kışkırtma gelmedikçe, milliyetçi hareket sönmeye mahkûmdur." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 229; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1290, dipnot *. Diğer taraftan Sina Akşin de mezkûr belgeye *İngiliz Belgelerinde Atatürk*'ten ulaştığı halde sadece "FO, 371/4160, 159178" künyesine atıf göstererek sanki Londra'nın *Public Record Office* arşivinde çalışmış hissi vermek istemiştir.

1609 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 211, p. 190-193; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 305.

Rumları rehine olarak sayan sorumsuz bir ulusalcı öndere güvenilemez... Ülkedeki her düzensizliğin arkasında Mustafa Kemal ve onun Almanlarca yetiştirilmiş olan subayları durmaktadır. Onlar, İngilizlerden nefret ediyor ve onlardan korkuyorlar.[1610]

Robeck, Curzon'a gönderdiği muhtırasında *barışın gecikmesinin Türkiye'deki keşmekeşliği arttırdığından başka M. Kemal'in işine yaradığı*nı belirtiyor. Samsun'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı Perring'in Robeck'e bildirdiğine göre Mustafa Kemal hareketi Samsun'da gözden düşmüştür, *hareketin tek sonucu Hristiyanlar için sathî bir güvenlik*tir.[1611]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri, Londra'daki Sömürgeler Nezâretine P.7294 künyeli mahrem telgraf gönderdi: *Yasin Paşa, Cafer Paşa ve Halep'teki Şerif taraftarı diğer subaylar, Osmanlı Padişahına Antep'ten gönderdikleri telyazısında şöyle diyorlar: "Suriye'nin bağımsızlığını destekleyiniz. Ülkelerinizi size iade etmeye çalışıyoruz. Bu fırsatı kaçırmayınız. Size asla ihanet etmiyeceğiz."*[1612]

İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden N. D. Peterson, General Milne'nin 29 Ekim tarihli mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Basın haberlerine göre Mustafa Kemal Moskova ile temas etmektedir*.[1613]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Musul mıntıkasında *Jön Türklerin etkinliği ön plana çıkmış*tır. *Anadolu'nun önemli bir bölümü, "Asi Türk Generali Mustafa Kemal Paşa"nın kontrolü altına girmiş*tir. *Mustafa Kemal tarafından Moskova'da Lenin'e gönderilen bir mesajla, anlaşma/müttefiklik teklifinde bulunulmuştu*r.[1614]

12 Kasım 1919. Bristol Tahkik Heyeti raporunu mütalaa eden Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Venizelos'a hitab eden bir muhtıra kaleme aldı. *Bristol komisyonunun saptadığı zulüm örneklerine teessüf edip sorumluluğun Yunan askeri makamlarına ait olduğunu*, *Venizelos'un "karakterinin yükseklik ve içtenliği" gereği kusurları kabul ettiği ve suçluların cezalandırılmasını emrettiği*ni belirtti. *Kazanılan deneyimler ve Milne'in sınır çizme faaliyeti sayesinde bu gibi olayların tekrarlanmayacağı umudu dile getirildi. İzmir işgalinin ilerisi için bir hak doğurmayan geçici bir tedbir olduğu bildirildi*.[1615]

Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, Aydın'ın Büyük Menderes Ovası mıntıkasında Müttefik silâhlı birliklerinin gönderilmesi meselesini müzakere ediyor. Fransızlar kat'î surette redderiyor. Sör Eyre Crowe de Britanya Harbiye Nezâretinin mütalaasına muvafakaten İngiliz birliklerinin bölgeye gönderilmeyeceğini ifade ediyor ve tasarı rafa kaldırılıyor. *Bunun üzerine Yüksek Kurul Aydın bölgesinde mevcut Yunan işgalinin devamına oybirliğiyle karar* veriyor.[1616]

Avam Kamasında Türkiye'nin ne olacağı sual ediliyor. Koalisyon kabinesi adına Başvekil Yardımcısı Muhafazakâr Bonar Law, *"eski Türk imparatorluğu'nda" yaşayan ve tek başlarına durabilecekleri*

1610 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 109.

1611 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXX, LXXVIII.

1612 FO/4185/14575; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 193.

1613 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 105.

1614 The Times, 11 November 1919, *Kurdish Question*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 215.

1615 *Documents on British Foreign Policy*, vol. II, p. 295-296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 297-298. Bristol Tahkik Heyeti raporu Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası tarafından neşredilmemiştir. Bunun belki de en müessir sebebi, Wilson prensiblerinden "açık diplomasi" ilkesinin ihlâl edilmiş olduğunun açığa çıkması ve eleştirilme korkusuydu. Hatırlanacağı üzere İzmir'in Yunan'a işgal ettirilmesi meselesinde İtalyanları İzmir'i işgalden men etme gayreti belirleyici bir unsurdu. ABD Başkanı Wilson, Yunan İzmir'i İtalyan aleyhine işgal etsin için canını dişine takmıştı: Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 130.

1616 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 300.

güne değin korunacak halklar (azınlıklar) *bakımından ABD'nin bir sorumluluk alıp almayacağını anlamak için beklenmiş olduğunu* cevab veriyor.[1617]

Yüzbaşı Hadkinson, Koramiral John de Robeck'e rapor gönderdi. Raporun *Harekat-ı Milliye* babında şunlar derc edilmiştir:

> Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiyle başlayan Garbî milliyetçi hareket, Mustafa Kemal'in Şarkî ve Ali Fuad'ın merkezî hareketleri artık birleşmişlerdir ve memleketin her tarafına tevsi ediyorlar velakin harekatın yayılışı elebaşlarının beklediği kadar hızlı değildir. Hareket, bilhassa milislerin bakımı için yüklü miktarda paranın toplandığı yerlerde, alelekser, pek de rağbet görmüyor; öte yandan halk harb etmekten bıkmış vaziyettedir ve ne kadar iyi maaş alırlarsa alsınlar silah altında devam etmeye meyilli değiller. Balıkesir'de tertiplenen son Kongre'deki muamelatı yakından izleme ve rüesanın birçoğuyla temas kurma fırsatım olduktan sonra, mezkûr tüm milliyetçi hareketin temelinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bulunduğuna, aksi ne söylenirse söylensin, bugün her zamankinden daha fazla kaniyim. Şahsen, karşılaştığım liderlerin yaklaşık dörtte üçünün sabık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubları olduklarını maalmemnuniye gördüm. Bunu, meseleyle alakalı ve vaziyet-i umumiyeye müteallik çok sayıda malumat edindiğim sabık bir Bursa Valisi tarafından teyid ettirdim.
>
> Mezkûr milliyetçi hareket ne kadar güçlenirse onu bastırmanın o kadar zor olacağı ve memleketin nihaî olarak pasifleştirilmesinin bu şerait altında çok zor ve uzun bir mesele olacağı hususunda hiçbir şüphe bulunamaz zira Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil eden adamların ekserisi memleketin ayaktakımını temsil ediyor ve dağıtılacakları gün haydutluğa veya Bolşevizme başvurmaları bekleniyor.[1618]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Washington'a rapor gönderdi. Vahideddin Hân kerimesi Sabiha'nın İran Şahı Şiî Kaçar Han'la evliliği, *İran'da Turan yandaşı akımın teşvik görmesini engellemek için İngilizler* tarafından engellenmiştir. Sabiha'nın *Ömer Faruk'la evliliği ise Veliaht'ı Padişah'ın yanına çekmek amacını güden siyasal bir birleşme*dir.[1619]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Vekili Kâzım (Dirik), Erzincan'ı teftişe etmekte olan Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Alfred Rawlinson, Kâzım Karabekir'le ve Mustafa Kemal'le gayr-ı resmî surette görüşmek maksadıyla İstanbul'dan yola çıkacaktır:

> 1- İngiltere Mümessili [~~Vufortden~~ Crawford] Trabzon Mevkiʿ Kumandanına gelerek bugün 11/11/[13]35'de Mîralay Ravlinson'un [Rawlinson] Dersaâdet'den hareket edeceğini ve zât-ı sâmîleriyle ve bilâhare de Sivas'da Kemal Paşa Hazretleriyle gayr-i resmî görüşeceğini söylemiş, ilâveten Tekke, Erzincan, Sivas caddesinin otomobil mürûruna müsâʿid olub olmadığını sormuş, şâyed bu yol müsâʿid değilse zât-ı sâmîleriyle görüşdükden sonra Samsun tarîkiyle Sivas'a gideceğini ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle orada görüşeceğini ve zât-ı sâmîleriyle nerede görüşülmesi münâsib olacağına intizâr etmekde olduklarını bildirmiş.
>
> 2- Trabzon Mevkiʿ Kumandanına zât-ı sâmîlerinin Erzincan mıntıkasını teftîşde olduğunuzu ve alınacak cevâbın bildirileceğini, Erzincan-Sivas yolunun mürûra müsâʿid olub Tekke, Erzincan yolunun gayr-i maʿlûm olduğunu bildirdim. Bu bâbdaki cevâbın buraya ve Trabzon'a verilmesi müsterhamdır.[1620]

Kâzım Karabekir, 15'inci Kolordu Kumandanı Vekili Kâzım'a (Dirik) *acele* şifreli cevabî telgraf gönderdi. Bir sureti de Sivas'taki Mustafa Kemal'e iletildi:

1617 FO, 371/4160, 152361; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 310.

1618 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 239-240.

1619 *State Department*, 867.00/966; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 110, dipnot 213.

1620 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 433.

1- Mîralay Ravlinson benimle ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle görüşmek üzere 11/11/[13]35'de İstanbul'dan hareket etmişdir. Benimle nerede görüşebileceğini sormuş, verdiğim cevâb ber-vech-i âtî maʿrûzdur.

2- Haklarında hürmet-i mahsûsa beslediğim Ravlinson Bey'in benimle görüşmek arzusuna müteşekkirim. Ben kolordunun geri mıntıkasını teftîş ediyorum. Sivas'dan aldığımız âʿşârın naklini tanzîm ve te'mîn için Sivas'a kadar da gideceğimden mûmâ-ileyhin en kısa olan Samsun tarîkiyle Sivas'a teşrîflerini ricâ eylerim. Kendilerine hürmet-i mahsûsamı teblîğ buyurursunuz. Trabzon Mevkiʿ Kumandanlığına ve berây-ı maʿlûmât 3. K[olordu] K[umandanlığına] ve 15. K[olordu] K[umandanlığı] Vekâletine yazılmışdır.[1621]

13 Kasım 1919. Sadrazam Ali Rıza, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le mahrem mülakat ediyor. *Anadolu ile ilişkilerin iyi gitmediğini* söylüyor, *o denli kötümser görünmüyor ve giden heyetlerden kısa zamanda rapor beklediklerini* bildiriyor.[1622]

Liberal Fırka mebusu Binbaşı Kenworthy Avam Kamarasında *İzmir'deki ticarete dikkat çekti: Ben özellikle bizim çok değerli İzmir ticaretimizi düşünüyorum. Teknik olarak düşman olmasına rağmen gerçekte bize yakın dost insanlar tarafından yapılıyor*.[1623]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi, İngiliz *Daily Express* gazetesinin haberini iktibas etti. Buna göre *Bakü'deki Kuvâyı Milliye murahhasları avdet etmişlerdir. Bunların ilk işi Bolşevizmi İslâmiyetin en mukaddes esasatına ve Türkiyanın mevcudiyet-i milliye ve diniyesine muzır olmak hasebiyle red etmek olmuşdur*.[1624]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi mukarreratından:

İngilizlerle teşrik-i mesâi eden Dersaadet'teki heyet-i fesâdiyenin mensubu oldukları bildirilen mütekait Nazif ve Komiser muavini Naim Efendiler hakkında muamele-i lâzimeye tevessül kılınmasının Dersaadet'e bildirildiği ve mumaileyhimin medâr-ı töhmeti olabilecek vesaikin suret-i hususiyede Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya sür'at-ı irsâli, birer suretlerinin Heyet-i Temsiliyeye gönderilmesi Salihli cephe-i harbi kumandanı Edhem Bey'e cevâben yazıldı. Ve keyfiyet Cemal Paşa'ya bildirildi. [..]

Sivas'a gelmekte olduğu haber alınan Samsun mümessili Solter'in evvelce Sinop hükümet konağına İngiliz bayrağı çekmesi, inkıtâ'-ı muhaberât zamanında Ladik Hıristiyanları hakkında mütehakkimâne çektiği telgraf dolayısiyle ve suret-i umumiyede Levanten ve terbiyesiz olan mumaileyh ile de temas edilmemesi takarrür eyledi.[1625]

14 Kasım 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord *Curzon artık, yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyor*. *Bu Türkiye'nin başında da* Mustafa Kemal olacaktır.[1626]

Fransız Konsolos Max Choublier, Fransız Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Belirttiğine göre İngilizler Fransa'yı tuzağa düşürmüştür. Hem Fransa'yı Suriye ve Kilikya mıntıkalarına celbetmiş hem

1621 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 433.

1622 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 200.

1623 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 35.

1624 İkdâm, 13 Teşrîn-i sânî 1336-1920, Numero 8507, *Anadoludakiler Bolşevizmin Muzır Olduğunu Söylüyorlar*, s. 1.

1625 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 55.

1626 Scottish Record Office, Lothian Papers, 1-9, memorandum, *America and the League of Nations'*; Aktaran: Margaret MacMillan. (2015). *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi* (B. Çorakçı-Dişbudak, çev.) içinde (s. 673). İstanbul: Alfa Kitap.

buralardaki Arab ve Türk unsuru direnişe teşvik etmiştir. İngiltere, Türkiye'yi İttihad-ı İslâmcılıktan tecrit etmeyi amaçlamaktadır:

> Rapor, Türkiye'de bir Fransız Muhipleri Cemiyeti kurmayı tasarlayacak derecede Fransa lehinde bir hava doğmuşken Kilikya'nın Ermeni Lejyonu tarafından işgaliyle bozulduğunu, ilk defa Mustafa Kemal'in protestolarına muhatap olduklarını belirtiyordu. Bunun da sebebi, şüphesiz, Fransız siyasetinin İngiltere'den esinlenmiş olmasıydı. İngilizler bir yandan Fransızları Suriye ve Kilikya'yı işgale teşvik ediyor, öte yandan Araplarla Türkleri direnmeye sevk ediyorlardı. Yunanlı, Türk ve İtalyanlarla araları bozulsun diye kendilerine Menderes Ovası'nı işgal ettirmeye çalışmışlardı. Van-Sivas-Adana üçgenini onlara işgal ettirip, Fransa'nın ar[k]asından Mısır'la Hindistan rahatça birleştirilecekti. İngilizler bir yandan Denikin'e yaptıkları yardımlarla övünürlerken, öte yandan Kafkas cumhuriyetlerini destekliyor ve Batum'u elde tutuyorlardı. Bunun da amacı, Rusya ve Hindistan arasında tampon devletler oluşturmaktı. İngilizler Hindistan-Mısır hattını böyle tamponlarla koruyup pekiştirdikten sonra, tamponları da kaldırabileceklerdi. İngilizler Türkiye'yi ortadan kaldırmak istiyorlardı, zira onun bir gün Müslüman âlemini ayağa kaldırabileceğinden çekiniyorlardı.[1627]

İngiliz istihbarat raporuna göre Vahideddin Hân, Meclis-i Mebusan intihabat müfettişleri üç âlî şahsiyete *"İttihatçıların" Selim'i tahta getirmek istediklerini, onun da onlara büyük paralar verdiğini söylemiş*tir.[1628] Padişah, *seçim müfettişi üç yüksek kişiyi* huzuruna *kabul etmiş ve gerek kendisinin, gerekse Veliaht'ın, İttihat ve Terakki elinde alet olmayı kabul etmeyeceklerini* ifade etmiştir. *Heyetlerin ulusçuları örgütlerinden vazgeçmeye ikna etmelerini istemiş -aksi takdirde müttefikler onları dağıtırmış*.[1629]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, 12 Kasım günü Cum'a selâmlığında huzura kabul edilen Kiraz Hamdi Paşa'nın Vahideddin Hân'a söylediklerini istihbar etti ve İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi. Kiraz Hamdi Paşa, İngiliz yanlısı siyaset takib edilmesini ve yeni kabine kurulmasını istemektedir:

> Fransa ve İtalya'daki durum oldukça kötüdür. Bu iki devlet, yabancı ülkelerle ilgilenecek kadar güce sahip değildir. İngiltere'deki hükümet güçlüdür. Bundan yararlanmalı; İngiliz'lerle kendi çıkarlarımızı incelemeli ve siyasetimizi ona göre çizmeliyiz. Büyük Britanya, hiçbir devlete, Haydar Paşa-Bağdat hattının iki yanında üslenmesi için izin vermeyecektir. Bu yüzden, Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürmesinde direnecektir. Dolayısıyla, İngiliz yandaşı güçlü bir Kabine kurarak İngiliz siyasasını güçle desteklememiz kesinlikle gerekmektedir. Dünyada tek bağlaşığımız olması gereken devletin İngiltere olduğunu anlamalıyız. Ötedeki Avrupa devletlerinin desteğine dayanmak büyük ve tehlikeli bir yanılgı olacaktır. Fransız'lar, bu ülkede Alman siyaseti izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşip Türk'leri kendi etkileri altına almayı diledikleri için, buradaki Fransız yetkililer, sözde Ulusal Akım komedimizi ayrım yapmadan destekliyorlar. . . Fransız etkisini edebiyen ortadan kaldıracağını iyi anlıyor; bu yüzden Anadolu Ulusal Güçleri'ni destekliyorlar.[1630]

Vahideddin Hân'ın Hamdi Paşa'dan işiddikleri arasında Teşkilât-ı Milliye cuntasının Fransızlarla gizlice görüştüğü ve destek temin ettiği bilgisi yer alıyor. Örneğin Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Sadarete gönderdiği 22 Ekim 1919 tarihli muhtırasında, Heyet-i Temsiliye'nin Bâb-ı Âlî'yle Amasya'daki itilafından evvel ecnebîlerle siyasî ilişkiler tesis etmediğini bildirmişti. Fakat Eylül

---

1627 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 169, p. 197-205; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 321, dipnot 731.

1628 FO, 371/4160, 157495; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112.

1629 FO, 371/4160, 157495; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 204.

1630 FO 371/4161/159449, No: 2010/108 T; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 55. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi âmirlerinden W. S. Edmonds'un 9 Aralık tarihli derkenarı: "General Hamdi Paşa. . . *İngiliz Muhipler Cemiyeti*nin başlıca üyelerinden biridir; ama annesi bir Fransız ajanıdır." N. D. Peterson'un 10 Aralık tarihli derkenarı: "İlginç; ama Generalin etkili olup olmadığı belirsizdir." Sina Akşin (2004): "W. S. Edmonds, mütalaasında, Hamdi Paşa'nın İngiliz Muhipleri'nden olduğunu, fakat kardeşinin Fransız ajanı olduğunu yazıyor." (c. 2, s. 148, dipnot 298).

1919'da ABD'li General Harbord heyeti ve Binbaşı Labonne, Yüzbaşı Le Ander nam Fransız zabitan Heyet-i Temsiliye'yle temas kurmuştur. Heyet-i Temsiliye ise onlara teveccühkâr olmamış hatta *i'âde-i ziyâret bile* etmemiştir. Yalnız, Mustafa Kemal, Harbord'un maiyetindeki ABD'li gazetecinin suallerine *maksad-ı umûmîye muvâfık cevâblar* vermiş imiş[1631]. Vahideddin Hân'ın Mustafa Kemal'e itimadı günbegün azalmaktadır. Mustafa Kemal, İttihadçılarla işbirliği içerisindedir; Meclis-i Mebusan'ın İstanbul haricinde toplanmasını istemektedir; seçimleri güdümlemektedir; hükümet işlerine müdahale etmektedir; yabancı heyetlerle gizli görüşmeler yapmaktadır.

İngiliz istihbarat raporuna göre *ulusçulara karşı eylem halindeki çetelerin mali desteğinin Saray'dan geldiğinin sanıldığını açıklamaktadır*.[1632]

Britanya sömürgesi Hindistan'da *Merkez Hilâfet Komitesi kuruldu. Başkanlığına Serh Çotani getirildi*.[1633]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı ve Siyasi Durum" başlıklı rapor gönderdi. *11 Kasım 1335 tarih ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal" imzasıyla İspanya İstanbul Temsilciliği'ne gönderilen protesto telgrafının kopyasını ek olarak sunmaktadır. Fransızca olarak kaleme alınan telgrafta, özetle, İngiliz kuvvetlerinin boşalttıkları bölgeleri Fransız kuvvetlerine teslimi protesto edilmektedir*.[1634]

15 Kasım 1919. Sadrazam Ali Rıza, Paris Sulh Konferansı Reisi ve Fransız Başvekil Clemenceau'ya telgraf gönderdi. *Bir an önce barışın yapılması*nı taleb ediyor.[1635]

Bağdad'daki İngiliz Sivil Komiseri Londra'ya telgraf gönderdi. *İngiliz yönetimi yerine "amatör" bir Arap yönetimi kurulursa, halk bir süre sonra Osmanlı yönetimini arzu etmeye başlayacak*tır.[1636]

Yunan Başvekil Venizelos, İzmir ve havalisindeki Yunan işgalinin muvakkat olduğunu bildiren Paris Sulh Konferansı Reisi Fransız Başvekil Clemenceau'ya mektub gönderdi. Venizelos, *Yunan kesimi sınırlarındaki düzensizliğin ve olayların Yunan işgalinden değil, Barış Konferansı'nın kararsızlığından ileri geldiğ*ini belirtti: *"Karışıklık çıkarmakta destek bulma umudunu yitirmeleriyle, Türkler, yenilgiye uğradıklarını gerçekten anlayacaklar" ve o zaman düzen sağlanacak*tır.[1637] *Yunan işgalinin anlamı hususunda Yunan hükümeti ve halkı haklı bir beklenti içinde*dir. *Zira Ege'deki Yunan iddialarını herkes bildiği gibi, bunlar Yüksek Kurul'da savunulmuş ve Yunan Toprak Talepleri Komisyonu'nda da açıkça kabul görmüştü*r. *İzmir'de Yunanlıların hukuki hakları belki yoktu*r *ama; manevi hakları vardı*r.[1638]

ABD istihbarat raporu: *Bazı ulusçu çevreler paniğe kapılıp hareketlerinin çöktüğünü sanırken, söylentilerinden yüreklenen muhalifler birçok yerde saldırıya geçmişler, çıkan çatışmalar sonucunda*

1631 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 122.

1632 FO, 371/4160, 157495; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 119, dipnot 231.

1633 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 59.

1634 Yasemin Türkkan-Tunalı, İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye [Doktora Tezi], 2016, s. 307, dipnot 676.

1635 İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlerin 27 Kasım tarihli toplantı tutanağı, FO, 371/4156, 165711; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 316.

1636 FO, 371/4152, 172818; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347, dipnot 39.

1637 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 168.

1638 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 298.

200 kişi ölmüş veya yaralanmıştı.[1639] Heyet-i Temsiliye cuntası, Sivas'dan ayrıldığı ve Amasya'da Bâb-ı Âlî Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak) ile mülakat ettiği sırada Şeyh Receb Kâmil ve rüfekası Sivas'dan İstanbul'a telgraflar göndermiş ve Heyet-i Temsiliye diktasını tenkid etmişti.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının neşrettiği *The Orient News*, Veliahd Abdülmecid'in *İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin fahri başkanı olduğunu* yazıyor.[1640]

Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli), İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'ye muhtıra verdi. Milne Hattı meselesine dair Meclis-i Vükela tarafından henüz bir karar çıkmadığını bu vechile 3 Kasım tarihli notaya tasdik ya da red cevabı verilemediğini bildirdi. *Fakat zaten Milne daha önce Yunanlılara ilerleme izni vermiş ve Kuva-yı Milliye direnmesi üzerine her iki taraf kayıplara uğramıştır*.[1641]

Sivas'daki Askerî Ataşe Teğmen Luigi Villari, İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Felice Maissa'ya telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, Rauf Bey ve millî hareketin diğer liderleri, Sivas Kongresi'nde açıkladıkları Türkiye'nin toprak bütünlüğü tezlerinde ısrar ediyorlar. Kast ettikleri toprak bütünlüğü, mütarekenin imzalanmasından sonra işgal edilen toprakları kapsamaktadır. Mustafa Kemal, her türlü manda fikrini reddediyor. Büyük Güçlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Türkiye hakkındaki niyetleri konusunda karamsarlık gösteriyor. İngiliz ve Fransız birliklerinin mütarekeden sonra Antep, Maraş, Urfa ve Kilikya bölgesinde yaptıkları haksızlıklar onda kötü iz bırakmış. Mustafa Kemal, "İngilizleri sevmiyorum" demişti. İngilizlerin, sömürgeleri altındaki müslümanları kontrol altında tutmak ve bağımsızlıklarını önlemek için, halifeyi baskı altında tutarak, bütün Türkiye'de bir himaye kurmalarından korkuyor. Ona göre, Millî harekete karşı olan İngilizler; Adapazarı, Bursa ve Konya bölgelerinde halkı, mücadelesi aleyhine kışkırtıyorlar ve düşmanları olan Damat Ferid, Ali Kemal ve Dr. Frew ile İstanbul'da antitürk propaganda yaparak etki altına aldıkları padişahı* Harekat-ı Milliye *aleyhine yönlendiriyorlar. İzmir konusunda Müttefiklerin, Yunanlıları desteklemeye devam ettiklerini ve işgalin daimi olmasına niyetli olduklarına inanıyor. İtalya hakkında çok samimi duygular ifade etti ve dostluğumuzu takdir ettiğini ve değerini bildiğini söyledi. Ancak, Anadolu'daki işgallerimizden endişe ediyor*.[1642]

16 Kasım 1919. İstanbul İstıtlâ'ât Başmemuru, İstanbul Emniyet Müfettişliğine tezkere gönderdi. Buna göre İngilizler, Harekât-ı Milliyeye seyirci kalmaktadırlar. Bunun önemli bir sebebi, İngiliz İşgal Kuvvetlerindeki Müslüman Hind askerlerin Anadolu'daki Müslüman kardeşlerine ateş etmeyeceklerini hatta Mecusî Hindler silâh kullanırlarsa onlarla çatışacaklarını belirtmiş olmalarıdır:

İstanbul Emniyet Müfettişliği Cânib-i Âlîsi'ne

> İngiliz Kuvâ-yı Askeriyesi miyânındaki Müslüman Hindîler'in, bulundukları Anadolu kurâ ve kasabâtında imkân bulundukça muhtacîn-i İslâmiye'ye muâvenet-i nakdiyede bulundukları ve Anadolu'daki harekât-ı ahîreyi idare edenlerin ve harekât-ı mezbûreye iştirak eyleyenlerin Müslüman bulunmaları itibarıyla farazâ teklif vâki' olsa bile bunlara karşı asla silah atmamağa ve hatta Mecusî Hindular böyle bir hareketi kabul etdikleri takdirde silahlarını bizzat onlara karşı isti'mâl eylemeğe ahd ü mîsâk etmiş oldukları kat'iyyen ve mevsûkan müstahber bulunduğu ve öteden beri harekât-ı milliyeye İngilizlerin seyirci kalmalarının esbâb-ı

1639 *State Department*, 867.00/1086; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 123.

1640 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 111, dipnot 217. Veliahd Fransa'yla ilişkilerine titizlik gösterek örneğin 10 Ocak 1920'de kurulan "Piyer Loti Cemiyeti'nin fahri reisliğini üstlen"ecek, "23 Ocak'ta Darülfünun'da yapılan Piyer Loti gününe katıl"acaktır.

1641 Milne'den Robeck'e 11 Aralık tarihli muhtıra, *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 990; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 303.

1642 USSME, E3-16/2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 197-198.

> yegânesi de bu Müslüman Hind neferâtının sarîh ve zımnî muhalefetlerine ma'tûf olduğu ma'rûzdur, efendim. 16 Teşrîn-i Sânî sene [13]35 / [16 Kasım 1919] İstanbul İstıtlâ'ât Başmemuru[1643]

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile kolordu kumandanları askerî cuntası Sivas'ta gizli içtima etti ve meclisin İstanbul'da açılması kararlaştırıldı. Bununla birlikte Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da açılmaması gerektiğini belirtiyordu öyle ki İstanbul Hükûmeti *millet nazarında gayrı meşru* gösterilmeli ve *ilga* edilmeliydi:

> Mustafa Kemal Paşa Meclisin İstanbula gitmesi aleyhinde. Bu fikrini bazı arkadaşlara da kabul ettirmiş. Benimle de yalnız görüştü. Şu fikri sarih görüyordu: "Meclis kat'iyyen İstanbul da toplanmasın. İstanbul hükûmetini millet nazarında gayrı meşru gösterip ilga etmek ve Eskişehir veya Ankarada Meclisi Milliyi toplayıp millî bir hükümet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu vasıtasile bir inkilâb hareketine başlamak." Bu fikrini kabul ettirmek için millî hükûmetin Harbiye Nazırlığına Ali Fuat Paşayı veya tercihan beni düşündüğünü de söyledi. Hey'eti hükûmet taayyün etmiş. Kendisi Reisi Hükûmet, Bekir Sami Bey Dahiliye, Rüstem Bey Hariciye, Rauf Bey Bahriye daha diğerleri münasip yerlere. Yani Hey'eti Temsiliye Kabine oluyor...[1644]

Gizli toplantıda meclisin İstanbul'da içtima etmesi yönünde karar alınmasına Ali Fuad'ın (Cebesoy) ikinci celsedeki şu mütalaası tesir etmiş olmalıdır: *Makam-ı hilâfet ve millet arasında esaslı ihtilâf, âlem-i İslam üzerine fena tesir edecektir. Bu maksada mebni meclisin İstanbul'da içtimaına taraftarım… Aksi takdirde aleyhimizde İstanbul'da padişah ve hilâfet aleyhtarlığı ve cumhuriyet ve Bolşeviklik propagandaları yapılacaktır. Orada yavaş yavaş kıyam-ı umumiyi hazırlamaktan başka çare ve tedbir görmüyorum*.[1645]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Çanakkale mevki-i müstahkem kumandanı* [İttihadçı Galatalı] *Şevket Bey'in bir zâbitle gönderdiği Sait Molla'nın Mister Frew'a yazdığı mektuplar okundu. Bu vatan hainlerini kuşkulandırmamak, Dersaadet'teki rüfekamızın takibâtlarında duçâr-ı müşkilât olmamaları maksadiyle alenen neşri hususunu te'hir ve kezâlik evvelce Rahip Frew'ya Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan mektubun dahi aynı maksatla gönderilmemesine karar verildi*.[1646] Fotokopiler Fransızlara ve Amerikalılara servis edildi. Amerikalılar *uydurma, ulusçu sahtekârlığı* olduklarına kaniler.[1647]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği "Amasya Mülakatları" evrakını havî muhtırasında; *Salih Paşa'nın M. Kemal'le görüşmesinin başarısız kaldığı*nı ve *parlamentonun İstanbul'da mı yoksa Bursa'da mı toplanacağı konusunda Hükümetle M. Kemal arasında görüş ayrılığı bulunduğu*nu bildirdi.[1648]

Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Ali Rıza Kabinesinin *bir "idare-i maslahat" hükümeti olduğunu, Hürriyet ve İtilaf'ın ulusçu aleyhtarı bir hükümet kurmak için güçlü çabalar*

1643 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 278.

1644 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 375.

1645 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 104-105. Haydar (Vaner), *Van'dan buraya geldiğini herkesin korktuğu makamın "hilâfet makamı" olduğunu bunun ihmal edilebilecek bir nokta olmadığını, hilâfetle kavga eder duruma düşmenin felâket olacağını* söylemiştir. Muvakkat hükümet meselesinde söz alan Bekir Sami (Kunduh), *geçici bir hükümet ilan edilse bile Kanun-i Esasiye göre saltanat ve hilâfet makamı namına hareket edileceğini* belirtmiştir.

1646 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 58.

1647 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 114-115, dipnot 223.

1648 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXII.

harcadığını, fakat kaynak, önder ve birlikten yoksun olduklarını, Padişah'ın Sadaret'e Sabahattin Bey'i getirebileceğini, bu konuda birçok "deneme balonları" uçurulmakta olduğunu bildirdi.[1649]

İttihadçı Yunus Nadi *Yeni Gün* gazetesinde başyazı neşretti:

> Husûsile İngiltere gibi yüzlerce milyon Müslüman teb'aaya mâlik olan cidden müheyyib ve müheykel bir devletin bu bahisde bize cümleden ziyâde müzâheret eylemesini tabî'î, muhikk-ı mantıkî buluyoruz. (..) Filhakîka bizim Avrupada kendileri ile esaslı sûretde ve siyâsî ma'nâsile dostâne münâsebetde bulunduğumuz iki millet vardır ki biri Fransız, diğer İngilizdir. Bugün bu iki milletin her ikisi de pek çok Müslüman teb'aaya mâlik olmak sûretile de bizim ile hal ve istikbâl içün zarûrî diğer bir esas ile de alâkadar bulunuyorlar demekdir.[1650]

17 Kasım 1919. Albay Ormsby-Gore, Türkiye'nin mandater idaresi meselesine ilişkin Avam Kamarasına beyan etti: *ABD dolaylı olarak sorumluluk almayacağını açıkladı*.[1651]

18 Kasım 1919. Paris Sulh Konferansı Başkanı ve Fransız Başvekil Clemenceau, Venizelos'a cevabî muhtıra gönderdi. *Yunan işgalinin geçici olduğunun Dörtler Kurulu'nun işgali kararı ile birlikte kendilerine resmen bildirilmiş bulunduğunu belirtti*.[1652]

Venizelos, Paris Sulh Konferansı Britanya Murahhas Heyeti Siyasî Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye müracaat etti. *İzmir'in işgali hususunda Lloyd George kendileriyle ilk kez konuştuğunda ve Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'un huzuruna çıkıp işgale dair görüştüğünde, bunun geçici olduğu kendisine hiç söylenmemişti. Ancak işgalden sonra Yüksek Kurul'a girdiğinde (o sefer İtalyan murahhası Sonnino da var*dı) *işin bu yönü üzerinde durulmuş*tur. *İşgal kararı zımnen buraları Yunanistan'a vermek anlamına* gelmektedir, *Lloyd George bu hususta tanık*tır.[1653]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk vatanseverliğini, belki de Umumî Harbin uyandırabileceğinden çok daha gerçek olarak tahrik etti ve bu vatanseverli*[k] *Mustafa Kemal, barış şartlarına mukavemet edilmesi kararını verdiği takdirde, onun, Müttefiklere muazzam sıkıntıları mucip olacak bir kuvvet halinde ortaya çıkmasını mümkün kılaca*ktır.[1654] *Gerçekler her gün yapılacak antlaşmayı daha da zorlaştırmaktadır. Barış ne kadar çabuk yapılırsa, Türkler, sert koşulları daha kolay kabul edeceklerdir*.[1655]

Britanya Bahr-i Siyah Ordusu personeli Yarbay W. N. Hay, istihbarat raporu kaleme aldı. *1919 yılı Eylül ayında Sovyet Hükûmeti adına İstanbul'da bulunan küçük bir grup, Millî Hareket liderleriyle ve hatta Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmayı başarmıştı. Buna göre İstanbul'da bulunan Bolşevik temsilcileri Balıkesir'e giderek Albay Kazım Bey'le görüşmüş ve 21 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'a dönmüşlerdi. Bolşevik temsilcileri Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere Albay Kazım Bey'e bir mektup vermişlerdi. Mektupta Bolşeviklerle Millî Hareket tarafından yapılmak istenen devrimlerin aynı karakterde olduğu iddia edilmekteydi. Bunun dışında Bolşevikler Kuvâ-yı Milliye'ye para, silah ve*

1649 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 888; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 149, dipnot 101.

1650 Yeni Gün, 16 Teşrîn-i sânî 1335-1919, Numero 240, *İngiltere ve Türkiya*, s. 1.

1651 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 35.

1652 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 298.

1653 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 298-299.

1654 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146.

1655 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 161.

hatta yerel sosyalist gruplardan asker toplamak gibi yardım teklifinde bulunmuşlardı.[1656] Miralay Kâzım'la (Özalp) görüşen temsilciler, Bolşevik Rus kisveli İngiliz ajanlardı.[1657]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinde de İngiliz ajanlarının ilginç bolşeviklik oyunları görülmektedir. Örneğin bir İngiliz ajanı, Sovyetler ile Milliyetçiler arasında ilişkiler kurmak isteyen Istanbul'daki bir grubun arasına sızmış ve onlara, bir arkadaşıyla birlikte temsilci olarak Anadolu'ya gitmesini kabul ettirmiştir. Bu İngiliz ajanına, "bolşevik ajanı" diye bir tanıtma mektubu ve Mustafa Kemal'e şifreli bir mesaj verilmiştir. Ajan, Ekim 1919'da Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Kâzım Özalp ve Kuva-yi Milliye Komutanı Hacim Muhittin (Çarıklı) ile ilişki kurmuştur. Ajan, Özalp'e Istanbul Bolşevik Komitesi adına "Yoldaş Abraham" imzalı bir mektup sunmuştur. Ajan, raporunda, Kâzım Özalp'in şu görüşleri ileri sürdüğünü yazmaktadır: "Türk birliklerinin işgali sırasında Kafkasya'da iken, Rus siyasal partileriyle temasa geldim. Onlara çok yardımım oldu, hatta polisin aradığı kişileri sakladım. Kişisel olarak, bolşevik programına sempatim var, ama bu fikirlerin propagandasını bizim için olanaksız sayarım, zira peşimize düşülmesine, hatta bize savaş açılmasına gerekçe sağlar. Her yandan düşmanlarla çevriliyiz... Öte yandan, Türk halkının Bolşevik Hareketi hakkında en ufak fikri yoktur. Türkler arasında ancak dinî ve millî planlarda başarılı propaganda yapılabilir. Bu nedenle, her türlü bolşevik propagandasından uzak durmalıyım... Bolşevik Komiteniz ile karşılıklı teknik yardım planında kişisel olarak işbirliği yapmaya hazırım: Sizin yardımınız para ve silâh sağlamak olabilir".

"Önceleri Mustafa Kemal Paşa ile devamlı temasta değildim. Sonradan bağlantı kuruldu, radyo-telegram ile ve en önemli haberleri yolladığımız özel kuriyelerle muntazam haberleşiyoruz. Onbeş gün önce Mustafa Kemal Paşa'ya özel bir şifreyle (ajan onu da aldı) kuriye gönderdim. Bu şifre değişmeli".

Bolşevik maskeli İngiliz ajanı, Bolşevik Komitesi'nin mermiyle birlikte üç bin tüfek sağlayacağını vaadeder. Komite ile bağlantı için Fethi Bey görevlendirilir. Bir kâğıt parçası iki parcaya yırtılarak biri ajana, ötekisi Fethi Bey'e verilir. Kâğıt parçasını getiren kimseyle Fethi Bey açık konuşacaktır. Ajana bir şifre de sağlanır. Kâzım Özalp, Bolşevik Komitesi'nin mektubunun çevirisini özel kuriye ile Mustafa Kemal'e yollar. Kuriye ayrıca "Istanbul'dan bolşeviklerle ilişki kurulması" konusunda Özalp'in raporunu götürür. Gelecek cevabı Fethi Bey Bolşevik Komitesi'ne iletecektir. İngilizlerin Mustafa Kemal'e yolladıkları "çok gizli" başlıklı mektup şöyledir:

"Çok saygıdeğer General,

Istanbul'daki Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Temsilciler Komitesi, sizi, mazlum Türkiye'nin millî bağımsızlığının cesur ve ateşli mücadelecisi olarak selâmlar ve aç gözlü İtilâf emperyalistlerine ve Sultan bürokrasisine karşı zafere ulaşmanızı içtenlikle diler.

Komite, amaçlarımızın benzer devrimci nitelikte olduğuna dikkatinizi çeker.

Özgürlük mücadelenize beslediğimiz dostça duygular, Istanbul'daki Komite ile kurmayınız arasındaki temasların düzenlenmesi önerisinde bulunmamıza izin verir. Böylece, size mümkün olan her yardımı yapabiliriz ve zamanı gelince, ayaklanmayı aynı anda başlatmayı planlayabiliriz. Bu anın, pek yakında olacağına kesinlikle inanmaktayız.

Yardımımız, birliklerinize para ve silâh sağlamak ve gerekirse yerli sosyalist askerî gruplar kurma biçiminde olabilir. Son nokta için bunları kime bağlayacağımızı bildiriniz.

Bize ayrıca, en gerekli saydığınız yardımın ne olduğunu da lütfen yazınız.

İleri sürdüğümüz tek koşul, işçi sınıfları adına evrensel devrimin zaferi biçimindeki nihai amacımızın kutsallığını tanımanızdır.

1656 FO, 371/4161, 91081; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 422.

1657 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.

> Cevabınızı, size yollanan kuriye aracılığıyla şifreli olarak göndermenizi rica ederiz. Kardeşçe selâmlar. Komite Başkanı ve Sekreterinin imzaları".[1658]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Mustafa Kemal'in Savunması" nam haber yayımladı. *Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'nin depoladığı arpa ve buğdayları Mustafa Kemal aldı, kanundışı kişileri yanına topladı, askere gitmek istemiyenlerden 50 lira aldı ve bildirileri sansür eden müttefikleri de protesto etti. M. Kemal'in yaptıkları ve bundan sonra ne yapacağı İstanbul ve bazı yerlerdeki politikacılarda sinir ve endişe yarattı*.[1659]

İngiltere Avam Kamarası içtimaında *Türkiye ile barışın gecikmesine en büyük sebep olarak ABD'nin tavrının netleşmemesi gösterildi*.[1660]

> Wilson'ı (ya da daha doğrusu Birleşik Devletler'i) o gün bugündür gündeme getirilen bir suçlamadan da temize çıkarmak gerekiyor. Avrupalı liderler, bilhassa Lloyd George ve Curzon, antlaşmanın oluşturulmasındaki gecikmeyi Amerika'nın mandalar konusundaki kararsızlığına bağlamayı pek benimsemişlerdi. Özellikle, eğer antlaşma Türkler'e altı ay önce verilmiş olsaydı, kolaylıkla tatbik edilebilirdi savını öne sürmüşlerdir. Böyle bir iddia iki nedenle mesnetsizdir. Birincisi, Türk barış antlaşması hikâyesinde asıl dönüm noktası, 1919 yılı Mayısı'nda güçlerin İzmir'e Yunan askeri gönderilmesine karar vermeleridir. Milliyetçi direniş hareketinin ortaya çıkıp gelişmesi bu karara tepkidir; ayrıca, antlaşmanın tatbikini engelleyen husus, Türkler'e Kasım 1919'da verilememiş olması değil, yine bu harekettir. İkincisi, Wilson'ın Birleşik Devletler'e dönüşünü izleyen bir ay içinde Versailles Antlaşması'nı Senato'da zor günlerin beklediği belli oldu. Durumun böyle olacağı, Avrupa'da bulunanların çoğu tarafından neredeyse 1919 yılı Mart ayından beri biliniyordu. Washington'daki yabancı basın mensuplarının yanı sıra, Fransız ve İngiliz büyükelçilerden gelen raporlar da, Birleşik Devletler'in, bilhassa hiç savaşa girmemiş olduğu bir ülkeye ait topraklar üzerinde, manda kabul etmeyeceği konusunda şüpheye yer bırakmıyordu. Avrupalı devlet adamlarının, Amerika'nın Yakındoğu'da manda üstlenmesinin zayıf bir olasılık olduğunu anlamak için, kasım ayında antlaşmanın Senato tarafından reddedilmesini beklemeleri gerekmiyordu.
>
> Eğer kabahat bulunacaksa, bunu daha çok 1919 yılı bahar ve yaz ayları boyunca Suriye konusunda İngilizler'le Fransızlar arasında yaşanan tatsızlıkta aramak lazımdır. Araplar'a bulundukları taahhütlerle Fransız müttefiklerinin talepleri arasında sıkışan İngilizler, gözü açılmış bir Clemenceau'yla burun buruna gelmişlerdi. Fransız lider, Filistin ve Musul konusunda verdikleri ödünlerin; Yakındoğu meseleleri üzerinde yeni bir görüşme yapılmadan önce, Suriye'nin Fransız işgali ve denetimi altına girmesini zorunlu kıldığını düşünüyordu. Bu mesele eylül ortasında çözüldüğünde ve Fransa kasımda Suriye'yi işgal ettiğinde, İngiltere ve Fransa hiç vakit yitirmeden, Türk antlaşmasını baş başa ve ayrıntılarıyla konuşmak üzere aralık ayının ikinci haftasında buluşma kararı aldılar. Böylece, Suriye meselesindeki açmaz çözüldükten sonra görüşmeler süratle başladı. İnanmak güçtür ki, 1919 yılı yaz ve sonbahar ayları sırasında, Birleşik Devletler'in herhangi bir farklı tutumu görüşmelerin hızını çok az etkileyecekti.[1661]

1658 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 280-284; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 790-792, dipnot *. "..bâzı yazarlarca ileri sürülen Bolşeviklerle ilk temasların, bolşevik maskeli İngiliz ajanlarının tuzakları olabileceği, yukarıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Ajan, Mustafa Kemal'in Kafkaslardaki bolşeviklerle ilişkisi bulunup bulunmadığını öğrenmeye özellikle önem vermiştir."

1659 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 615. 50 liranın alım gücü hakkında şu veriler mukayese unsuru olarak kullanılabilir: 1920'de altın 5 lira; birinci sınıf unun çuval fiyatı 9 lira; 1921'de bir adet top mermisi yaklaşık 20 lira; mauzer cinsi tüfek 25 lira; obüs mermisi 50 lira; vali maaşı 100 lira idi.

1660 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 35.

1661 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 246-247. ""Clemenceau, değişik zamanlarda Henry White ve Frank Polk'a Türk çözümünün gecikmesinden memnunluk duyduğunu ve *Suriye meselesi halledilene kadar İngiltere'yle Türkiye'ye ilişkin hiçbir meseleyi görüşmeyeceğini* söylemiştir." (Helmreich, 1996, s. 253, sonnot 25).

19 Kasım 1919. *ABD Senatosu Versailles Antlaşması'nı ve bununla birlikte Milletler Cemiyeti Misakı'nı çekinceli haliyle dahi redde*tti, *ABD Barış Konferansı'ndaki etkin rolunden çekildi. Böylece İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye barışını kendi başlarına yapmak durumunda kal*ıyorlar.[1662]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, General Milne muhtırasını Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2078 numaralı telgrafla keşide eyledi. Belirtildiğine göre General Milne, *Bristol komisyonuna bağlanan ümitler dolayısıyla son üç ayda Türkleri denetlemekte zorluk çekmemişti*r. *Şimdi, söz konusu raporla ilgili herhangi bir şey yapılmayacağı anlaşılınca durum değişecekti*r.[1663] *Raporun yayınlanmayışına İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve işgal kuvvetleri başkomutanı General Milne'nin canları sıkılmıştı*r.[1664]

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: [Binbaşı] *Noel Kürdistan durumunu öğrenmek üzere isteklere. . . muhtariyete taallûk eden hususlar için gönderilmişti. Maatteessüf Malatya'da Galip Bey'e tesadüf etti. . . Diyarıbekir'in Türk kumandanı. . . Bedirhanileri ve bizzat Noel'i tevkif etmek emrini vermişti. Noel protesto etti (Osmanlı Hükümeti'nden tavsiyesi vardı). Sıvas'ta Nasyonalistleri ezmek isteyen Damat Ferit ile bir Kürdistan yaratmak isteyen Hain Albiyon (İngiltere) arasında bir anlaşmanın mevcut olduğunu anladılar. Bu saçma idi*.[1665]

Tahkik heyeti reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Sadrazam Ali Rıza'ya telgraf gönderdi. Yoldayken Teşkilat-ı Milliyeci *çetelerin saldırısına uğradığını* bildiriyor. *Mustafa Kemal'e durumu şikâyet ettiğinde, o, teftiş heyetinin ulusçu harekete karşı olduğunu sandıkları için öyle davrandıklarını söylemiş, sonra da hükümetten şikâyetle, teftiş heyetlerine gerek olmadığını, bunların hükümetle örgüt arasında anlaşmazlık izlenimi verdiğini bildirmiş*tir. *Mustafa Kemal'e göre seçimler meşru bir zeminde cereyan etmekte. Yalnız Anadolu halkının cehaleti bazı hallerde ikinci seçmenleri belirlemeyi gerekli kılıyormuş.* Mustafa Fevzi (Çakmak), *bu değerlendirmelere katılmadığını, heyetine silahlı bir birlik katılması, bütün vilâyetler erkânının ve seçim kurullarının azledilmesi gerektiğini ve İstanbul'a dönmek zorunda bulun*duğunu beyan ediyor. *Gazetelerde çıkan, ve bir istisnayla teftiş sonuçlarını güllük gülistanlık gösteren haberler esassız*dır. *Hurşit Paşa heyetinin durumu da farklı değil*dir.[1666]

İngiliz yarı resmî *The Times* muhabiri İstanbul'dan Londra'ya bildiriyor. *Hükümet Bozkır'da ulusçularla muhalifleri arasında aracılık yapmaya çalıştı, ulusçular nizami kuvvetler kullandıkları halde ağır yenilgiye uğrayıp silahlarını yitirdi*.[1667]

1662 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 277-278.

1663 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.

1664 FO/4222/154189; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 55, dipnot 129.

1665 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 144-145.

1666 İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 28 Kasım tarihli raporu, FO, 371/4161, 163686; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 205. Mustafa Kemal'in 6 Temmuz 1918 tarihli Karlsbad günlük notu: "[..] Dedim ki, ben her zaman söylerim, burada da bu vesileyle arz edeyim, benim elime büyük bir yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" [darbe] ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben, bazıları gibi halkın anlayışını, önde gelenlerin anlayışlarını yavaş yavaş benim anlayışım ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradanların seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla beraber bu meselede incelenmeye değer bazı noktalar vardır. Bunları iyice kararlaştırmadan işe başlamak hata olur. [..]" *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 188.

1667 The Times, 28 November 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 126, dipnot 246.

The Times gazetesinin haberine göre Kuzey Irak'ın Britanya kontrolündeki sınırının ötesinde *Genç Türklerin etkisinin tekrar önem kazandığı* ve *Anadolu'nun büyük bir kısmının Lenin'e birlik mesajı gönderen asi Türk General Mustafa Kemal'in kontrolü altında olduğu* bildiriliyor.[1668]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Lozan'daki Türk heyeti, İtilâf heyetlerine, İzmir'i işgal eden Yunanlıların şehirden 200.000 Türk'ü sürdüğünü, Yunan askerlerinin bu şehirde tarihinin en nefret dolu tiranlığını kurduklarını ve şehirde yaşayan İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikalı vatandaşların bu Helen işgaline karşı olduklarını bildirmiştir*.[1669]

20 Kasım 1919. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, İngiliz Harbiye Nezaretine gizli rapor gönderdi: *(Türk) ulusal akımı Türkiye'de kamu görüşlerini pekiştirmiştir ve şimdi, kendi destekleyicileri (İstanbul'da) yönetimde oldukları için, etkilerini daha çok yayacaktır. Bu akımın önderleri silahlı direnişle flört yapıyorlar. Bunu yaparken ateşle oynadıklarını ve kendi ülkelerini bir felaketin tehlikesine ittiklerini biliyorlar... Onların amacı, tüm siyasi güçleri kendi ellerinde toplamak ve yakında yapılacak olan seçimleri alet olarak kullanmaktır... Mustafa Kemal'le yandaşları, kendi ülkelerinin bütünlüğünün sağlanmasında şu 3 soruna büyük önem veriyorlar: İzmir, Ermenistan (Doğu İlleri) ve Trakya. İzmir önemlidir. Her Türk'ün en önemli amaçlarından biridir... Halk silahlıdır ve şimdi ilk defa olarak birleşmiştir.*[1670]

İngiliz hariciye raporunda belirtildiğine göre Vahideddin Hân, Sadrazam Ali Rıza Kabinesinden memnun değilmiş. *Hürriyet ve İtilaf İngiliz desteğini elde edemediği için, Fransızların ve Sabahattin Bey'in desteğine sahip bulunan Sulh ve Selamet Fırkası'na yöneldiği rivayeti bildiriliyor*.[1671]

İngiliz hariciye raporu: *Sivas'ın (bugün Kayseri'nin) kazası Aziziye'nin (Pınarbaşı) de Sadrazam ve Harbiye Nazırı'na ulusçulara karşı bir protesto gönderilmiş. Bunların İstanbul'daki adamları olan Salim Bey bunu Padişah'a sunacakmış*.[1672] Aynı rapor, *görevlileri değiştirmek hususundaki zorluğun kabineden değil, "Saray partisinden" kaynaklandığını bildiriyor*.[1673]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Reşid, Müttefik fevkalâde komiserlerine Milne Hattı hakkındaki Meclis-i Vükela kararını muhtıra suretinde tebliğ etti. *Verilen kararda, her iki tarafın birer buçuk kilometre çekilmelerinin hakkaniyet olduğu belirtiliyor, bu tarafsız kuşağa da yalnızca İngiliz, Fransız, İtalyan askeri yerleştirilmesi isteniyor*.[1674]

Meclis-i Vükela, mütareke sırasında işletilmesi durdurulmuş bulunan Ankara-Haydarpaşa şimendifer hattının lazım gelen tedabir sonrasında kullanıma açılmasına karar verdi. Şimendifer hattı açılacak, Sivas Heyet-i Temsiliyesinin merkezi umumiliğini Ankara'ya taşıyabilmesine imkân sağlayacaktır.[1675]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a rapor gönderdi. *Kasım 1919 sonlarına gelindiğinde Türkiye'de en belli başlı olayın "Milli Hareket" olduğunu, yeni meclisin İttihatçı-Milliyetçi karışımı olacağını ve Hıristiyanların yer almayacağını,*

1668 The Times, 11 November 1919, *The Question of Kurdistan*, p. 15; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 61.

1669 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252.

1670 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 93-94.

1671 FO, 371/4161, 163857, No. 43; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 149.

1672 FO, 371/4161, 163857; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 121, dipnot 236.

1673 FO, 371/4161, 163857; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 159, dipnot 325.

1674 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 305.

1675 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 232, dipnot 520.

otoritesi sarsılmış ve kararsız hareket eden İstanbul Hükümeti'nin ülkenin bütün aşırı guruplarıyla hareket ettiğini, Kürtlerin büyük çoğunluğunun Mustafa Kemal ve başlattığı harekete düşman olduklarını ve bunlara karşı savaşmaya geldiklerini belirtiyor.[1676]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Kürdistan'ın Durumu" başlıklı makale neşretti. *Büyük sıradağlarda vahşi ve hukuksuz aşiretler olarak yaşayan Kürtlerle ilgili, Kürdistan'ın kalbini bilen az sayıda İngilizlerden birinin Kürt devleti kurulmasının bir çözüm olabileceğini; ancak bunun imkânsız olduğunu belirtmiştir. Kürtlerin tarihlerinin başlangıcından beri profesyonel çapulcu olduklarını, soygun yapma ve yağmalamanın bir Kürdün doğal uğraşı olduğunu, Kürdistan'ın dağlarında bir Kürt devleti kurmanın sadece uçaklarla ve zorluklarla girilebilen bir haydut ağı kurmak olacağını vurgularken, çözümün ise İngiltere'nin Dicle'den Musul'a kadar olan alanda pozisyonunu koruması olacağı dile getirilmiştir*.[1677] Daha açık bir deyişle, devletin yarı resmî sözcüsü tarafından ifade edildiği üzere İngiliz devlet politikasının Kürdlerle Mustafa Kemal aleyhine işbirliği yapmak olduğu iddiası, şehir efsanesidir, safsatadan ibarettir.

21 Kasım 1919. İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre *Ulusçular, Barış Konferansı'nın kararı Türkiye yararına olmazsa, Anadolu'da bir cumhuriyet kurulduğunu açıklayacak bir bildiri hazırlıyorlar*.[1678]

İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre Vahideddin Hân, Şehzade Mehmed Selim'i huzuruna çağırıp konuşmuş, padişah olmak üzere İttihadçılarla anlaşıp anlaşmadığını sormuştur. Mehmed Selim tekzib etmiştir.[1679] Aynı raporda, Prens Sabahaddin'in İstanbul'a *25 Kasım'da gelince sadrazam atanacağı, fakat Mustafa Kemal'in buna karşı olduğunu açıkladığı söylentileri bildiriliyor*.[1680]

İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre *Şamar aşireti ve Kürt aşiret reisi Seyyit Mahmut, ulusçu Türklerle anlaşma halinde*dir *hatta 17 Ağustos'ta bir de yazılı antlaşma yapılmış*dır. *Babıâli Milli aşiretiyle anlaşmak ve Kürtleri Fransız ve İngilizlere karşı kışkırtmak için iki Kürdü Diyarbakır'a gönder*mişdir.[1681] *Padişah, ulusçuları uyararak Türkiye yenildiği için isteklerini yumuşatmaları gerektiğini, hükümet işlerine karışılırsa Meclis'in toplanamayacağını, hükümetin istifa edeceğini söylemiş*tir.[1682]

Amasya'da bulunan Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngiliz Yüzbaşı ---t Sivas'tan Amasya'ya geldi. Çengelhan'a İngiliz mandasını kabul ediniz diye propaganda yapıyor*.[1683]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 21 Kasım 1919 tarihli bir raporuna, Lord Harding tarafından şu derkenar yazıldı: *Sir Eyre Crowe İstanbul ve İzmir'e asla gitmemiştir; gitmiş olsaydı, İzmir'le ilgili*

1676 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 406/252, İstanbul 20 Kasım 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 114.

1677 The Times, 20 November 1919, *The Case of Kurdistan*, p. 8; Aktaran: Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 61-62.

1678 FO, 371/4161/161851; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 54.

1679 FO, 371/4161, 161851; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112.

1680 FO, 371/4161, 161851; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 149.

1681 FO, 371/4161, 161851; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347, dipnot 37.

1682 FO, 371/4161, 161851; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 263, dipnot 597.

1683 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 676. Heyet-i Temsiliye tutanaklarını ve kararlarını kontrol ettik. Sivas'a gelen Yüzbaşı, Salter'dir.

yazıları yazmazdı. İzmir sancağını ulusal bir Grek (Rum) bölgesi olarak tanımlamak kesinlikle safsatadır.[1684]

22 Kasım 1919. Meclis-i Vükelâ memuru Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), İngiliz Fevkalâde Komiserini ziyaret etti. *Londra'da Büyükelçi bulunduğu bir sırada (1909 - 1914) "Türkiye ile İngiltere arasında tedafüî mahiyette bir ittifak akdetmeyi" düşündüğünü. . . "Türk milletinin, Padişah'tan aşağı halk tabakasına kadar Büyük Britanya'ya güveni olduğunu ve bu güveni başka herhangi bir millete besleyemeyeceklerini"* Koramiral John de Robeck'e anlattı.[1685] Robeck ise *"sulh şartlarının pek ağır olacağı" kaydiyle yanlış ümitlere kapılınmaması hususunda uyarmıştı*r.[1686]

Sivas'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi gizli içtima ediyor. İstanbul'daki Karakol Cemiyeti Arabistan'a istiklâl verilsin istemektedir. Mustafa Kemal veremeyiz diyor. Mustafa Kemal, Padişah ile Kuva-yı Milliyeyi farklı kutublar telakki ediyor:

> [..] (19 tarihli, Mebusanın İstanbul'da içtimaından ve Arabistan ahvalinden bâhis İsa imzalı telgraf okundu.)
>
> Reis [Mustafa Kemal] Paşa - Şimdi bunu yazan bir heyettir. Yalnız [Miralay Galatalı] Şevket Bey değildir. İsa namı umumîdir. Yani yalnız bir kişi değildir. Onu, kimler olduğunu [Kara] Vâsıf [Karakol] Bey'den öğreneceğiz. Bize yeni malûmat vermiş oldu. Bir şey var, Arabistan'a istiklâl vermeyiz. Böyle şey olur mu? Yalnız bu, İstanbul heyet-i merkeziyesinin mantık ve tasavvuratını gösterdiği için enteresandır.
>
> Mazhar [Müfid Kansu] Bey - Nizamnamemizi görmemişler mi?
>
> Kâzım [Karabekir] Paşa - Münakaşaya değmez.
>
> Reis Paşa - Ve daha bir şey var. Yani ahali kimi takip eder noktası var ki, bu bir tehdit noktasıdır. Yani bir şey olacak olursa ahali kimi takip eder. Padişahı mı, Kuva-i Milliye'yi mi?
>
> Reis Paşa - Başka bir şey var mı efendim?
>
> Hüsrev [Gerede] Bey - Yoktur efendim.
>
> Reis Paşa - Beş dakika istirahat efendim.
>
> Saat 4,35 sonra
> İkinci Celse içtima etmediğinden hitam.[1687]

İttihadçı Celâl Nuri (İleri), Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti baskısı sayesinde Meclis-i Mebusan'a Gelibolu'dan mebus tayin edildi.[1688]

23 Kasım 1919. Britanya'nın Washington Büyükelçisi Edward Grey, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Wilson henüz çok hasta olduğu için Türkiye ile ilgili bir karar alınamayacağını, kendi hesabına, barış görüşmelerini yürütmekten başka çare görmediğini* bildiriyor.[1689]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. *Türkiye'deki bütün kötülüklerin kaynağı olarak İzmir'in işgalini gösteriyor*. *Bu işgal asayiş adına yapılmış, oysa bir fetih ve haçlı seferine dönüşmüştü*r. *Türkler cezalandırılmalı, fakat İngiliz Müslüman İmparatorluğu'ndaki çıkarlar bakımından bu ceza, büyük çoğunluğu Osmanlı olan vilayetlerin*

1684 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 118.

1685 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 9-10.

1686 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 25.

1687 Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 88. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

1688 İleri, 23 Teşrîn-i sânî 1335-1919, Numero 673, s. 1.

1689 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 901-902; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 311, dipnot 713.

*bölünmesi şeklini almamalı*dır. *Bu yapıldığında, Ulusçu Parti, İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparak* İngiliz imparatorluğunun *güvenliğini tehdit edecektir*.[1690]

24 Kasım 1919. İtalyan muharrir faşist-ırkçı Francesco Coppola'nın makalesi, *Politica* mecmuasında neşredildi. Siyasî faydacı Lloyd George, şimdi de *Türkiye'nin bütünlüğünü savunu*r hale gelmiştir:

> Tittoni-Venizelos anlaşması ile ilgili bilgiler *Politica*'nın son derece sert kınamalarına yol açtı. Coppola anlaşmayı "Paris'teki ikinci İtalyan Heyeti'nin en büyük yanılgısı" ve dost ulusların (Türkler, Bulgarlar ve Arnavutlar) Yunanlar lehine toptan, yok pahasına satılması olarak nitelendirdi:
>
> > Birinci İtalyan Heyeti'nin bilinçsiz korkaklığıyla, küstah Yunan megalomanisi ve İngilizlerin özden açgözlülüğü yüzünden İzmir'in hileyle elinden alınmasına göz yummasından sonra, ikinci heyet Yunanistan'la karşılıklı toprak sınırlarını görüşebileceğini ve bu konuda bir anlaşma imzalayabileceğini bile düşündü.
>
> Aşırı kızgın sözler bir yana bırakılırsa, anlaşmaya yapılan bu eleştiriye katılabilinir. Ancak sonraki görüşler, doğru oldukları zaman bile, önyargılarla doluydu:
>
> > 1. Önceleri topraklarını bizim işgal etmemiz için yalvaran, şimdiyse karşı saldırıya geçmiş olan Türkler "İtalya'yı Venizelos ile kol kola buluyor";
> >
> > 2. Elde edilen tek kazanç, İngilizlerin bile iyi niyetlerini terk etmekte olduğu bir anda (?) Venizelos'un iyi niyeti görünüyor, "öyle ki İngiltere tarafından iki aşamada ve tamamen aldatıldık";
> >
> > 3. İngiltere'nin bütün Doğu Akdeniz'i egemenliği altına almak için çok açık bir planı vardır: "Tüm oyunu, sistemli işleyişiyle bugün açık seçik ortadadır";
> >
> > 4. İzmir'i İtalya'dan çaldıktan sonra, "İtalyan hükümetinin bilinçsiz korkaklığının" suçortağı olan Lloyd George şimdi Türkiye'nin bütünlüğünü savunuyor. Hatta, "Bizi saf dışı bırakmak için Yunanları İzmir'e sevk etmiş olan İngiltere, eninde sonunda onları İzmir'den gönderecektir";
> >
> > 5. İngiliz hükümeti İtalya'nın dikkatini Anadolu'dan çekmek için Adriyatik sorununu sürüncemede bırakıyor;
> >
> > 6. Türkiye'nin bütünlüğü, "onu ekonomik açıdan verimli ve değerli kılma görevini [...]" yalnız başına üstlenmiş olan "İtalya'nın Akdeniz programının temel bölümüdür ve öyle olmalıdır".[1691]

25 Kasım 1919. Bağdad'daki İngiliz Sivil Komiseri, Londra'ya istihbarat raporunu telgraf gönderdi. *Bağdat Nakibüleşrafı'nın oğlu Muhittin Geylani Bağdat'a gelip Türk propagandası yapacak*tır.[1692]

Bâb-ı Âlî Teftiş Heyeti Reisi Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Yenihan. Kapalı. Otomobil kazazede oldu. Hayvanla, badehu Mustafa Kemal'in gönderdiği otomobil ile Sivas'a muvasalat ettik. (Kâzım Paşa ve Selahattin Bey istikbal etti*.[1693]

Heyet-i Temsiliye mahrem içtiması mucibince Sivas'da bulunan 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *İstanbul'dan gelen heyet: Hürriyet ve İtilaf'tan İlhami Bey, Fevzi Paşa, Hoca Mustafa Efendi. Hava yağmurlu. Fevzi Paşa'yı bugün de istikbale çıktık. Kesikköprü'ye*

1690 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.

1691 Politica, 24 Kasım 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 68. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1692 FO, 371/4151, 159602; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347, dipnot 39.

1693 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 676.

kadar. Ankara yolu üzerinde. [..] *Heyet öğleden sonra geldi. Otomobil tek imiş. O da bir su birikintisinin içerisinde görülemeyen taşa çarparak yağdanlığı kırılmış. Çok zahmet çekmişler*.[1694]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye'nin Asi Generali" başlıklı makale neşretti:

> Paris, 24 Kasım, …Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan Milli Teşkilat (Teshkillat-i Milli) liderlerinin en önde gelenidir. Genel olarak İzmir'in işgali olayına isnat edilmekle beraber, hareketin gerçek kaynağı kesin değildir ama İzmir'in işgali, şüphesiz bir şekilde hareketin genişlemesini tetiklemiştir. Yunan işgalinden önce, bilhassa Sivas civarlarında hoşnutsuzluk belirtileri vardı. Muhasım yetkilileri defedip, vergileri toplayarak ve hâlâ düzensiz veya milis güçler olarak tanımlanan birlikler oluşturmak suretiyle aslında tüm hükümet işlerine el koyan teşkilat, Asya Türkiyesi'nde hemen hemen bütün vilâyetlere yayıldı. Mustafa Kemal, haziran ayında büyük bir şöhret kazandı. "Pontus"taki çeteciliği bastırmak amacıyla hükümet tarafından gönderilmiş olmasına rağmen, diğer komutanlar ve bazı eski subaylarla beraber iç kesimlere geçerek önde gelen ordu komutanları ve subayların desteğiyle insanları harekete geçirdi. Erzurum, Trabzon, Sivas, Harput, Diyarbakır, Van ve Bitlis vilâyetlerini temsil ettiklerini iddia eden delegelerin katılımıyla "Milliyetçilerin" kongresi, temmuz ayında Erzurum'da toplandı ve bu kongrede, bir Ermeni devleti oluşturmak amacıyla büyük güçlerin bu vilayetlere yönelik müdahale veya işgallerine karşı koyulacağı ve Türk Hükümeti'nin yabancı baskısı altında bu vilayetlerden vazgeçmeye zorlanması durumunda, "Milli Teşkilat" tarafından bölgesel bir hükümet oluşturulabileceği doğrultusunda kararlar alındı. İkinci kongre, eylülde, Sivas'ta toplandı ve hükümetin istifa etmemesi halinde Mustafa Kemal'in başkan olduğu bir "Anadolu Cumhuriyeti"nin kurulacağı ilan edildi.
>
> Mustafa Kemal, çatışmayı tahrik ettiği gerekçesiyle temmuz ayında hükümet tarafından yasadışı ilan edildi. Bununla beraber faaliyetlerini endişe ile takip eden müteakip hükümetlere karşı meydan okumaya devam eden Mustafa Kemal'in İstanbul'dan 40 mil uzaklıktaki varlığı, Damat Ferit Kabinesi'nin düşüşünü hızlandırmış gibi görünüyor. Mustafa Kemal, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra yeni kabineyi tanıma şartlarını İstanbul'a telgrafla iletti. Bu şartlardan biri, hükümetin, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin istek ve amaçlarını kabul etmesi idi. Mustafa Kemal, Türkiye'yi yok etme amacını taşımakla suçladığı İngiltere'ye karşı olan düşmanlığını her fırsatta dile getirmekten çekinmedi.
>
> Son zamanlarda Mustafa Kemal'in, Anadolu'nun bazı bölgelerinde bir takım güçlüklerle karşılaştığına ilişkin belirtiler ortaya çıktı. Milli Teşkilat'ın, İttihat ve Terakki Partisi'nin birçok taraftarını içine almasına rağmen, Mustafa Kemal'in, bu partinin liderlerine ilişkin pozisyonu net değil. Savaştan önce İttihat ve Terakki Partisi'nin "ılımlı" bir üyesi idi. Enver Paşa'dan hoşlanmamasına rağmen, Türkiye'nin Alman liderleriyle iyi ilişkilerini muhafaza etmişti. Savaş esnasında, Gelibolu'da savunma savaşlarını yönlendirdiği/yönettiği görülüyor. Daha sonra Kafkasya'da bir orduyu kumanda eden Mustafa Kemal, son olarak Filistin Cephesi'ndeki VII. Ordu'nun komutanı idi."[1695]

26 Kasım 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'e muhtıra gönderdi. Buna göre İngiltere Harbiye Nezâreti, *Anadolu demiryollarındaki İngiliz personeli ile İngiliz birliklerini geri çekmeyi teklif* etti. *M. Kemal'in şimdilik demiryollarına müdahale etme eğiliminde görünmediği ve bu demiryollarının* bir *itimat işareti* olarak *kendi sorumluluğuna bırakılmasının M. Kemal'i yumuşatabileceği*ni belirtti.[1696] Paris'teki İngiliz yetkili Crowe ise Curzon'a gönderdiği 29 Kasım tarihli telgrafında, Harbiye Nezâreti önerisinin *M. Kemal'in işine geleceği*ni, *bu*

1694 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 641-642.

1695 The Times, 25 November 1919, *Turkey's Rebelllious General*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 217-218.

1696 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXIX, 237. Müttefikler, Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) müteakiben Osmanlı Devletinin tüm demiryolu hattını kontrol etmeye başlamıştı. Tâ ki 1920 senesinin ikinci yarısına kadar: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 23-24.

*hareketi daha da güçlendireceğ*ini bildirecektir.[1697] *Anadolu demiryolunun kontrolsuz bırakılması Mustafa Kemal çetelerinin takviyesine müsaade demektir (to reinforce the bands)*.[1698]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, Paris Sulh Konferansı Britanya Heyeti katib-i salisi (üçüncü sekreteri) Eric Graham Forbes Adam'a mektub gönderdi. İttihad-ı İslâmcılığın *nakavt* edilmesi gerektiğini savunuyor: *Her yerinde Müslüman olmayanlar yaşadığı için Türkiye'nin hiçbir yeri kontrolsüz bir Türk yönetimine bırakılmamalı. Türklerin İstanbul'dan kovulmaları siyasal İslamcılık için bir nakavt darbesi olacağı için, İslam âleminde bunun yaratacağı dalgalanmalar göze alınmalı. İslamiyet siyasal bir sistem*dir, *dolayısıyla siyasal bir tehdittir*.[1699]

Binbaşı V. Vivian, rapor kaleme aldı. *Merkez İslam Cemiyeti'nin İslamcı broşürleri "Tasvir-i Efkâr" ve "İleri" matbaasında basıldı, Tekaüt Sandığı'ndan Mehmet Faik Cemiyet'in kâtibi Müşir Hüseyin Kidvai ile yazıştı.* Millî Kongre, *basım ve dağıtım içinde önayak olan örgüt*tür. *Broşürde İngiltere'nin Hull kentinde 24 Kasım 1919'da yapılan bir toplantı anlatılıyor. Havası Türkçü ve İslamcı*dır.[1700]

Tahkik heyeti reisi Mustafa Fevzi (Çakmak) ile Kâzım Karabekir mülakat ediyor. Mustafa Fevzi, Karabekir'e, *Mustafa Kemâl Paşayı tutmaklığının felâketini, istikbalde bednam olacağını anlattı. Söylediği iki şey şunlardır*:

> 1) Yegâne istinadgâhları sen olan Mustafa Kemâl Paşa muhteris ve menfaat düşkünüdür. Maksadı, şekli hükûmeti değiştirmek, diktatör olmaktır. Ahlâkca herkesce fena tanılan bu zatın milletin başına belâlar getireceğini seni seven bütün arkadaşlarınız ve ben yakinen biliyoruz. Ali Fuat Paşa da muhterisin biridir. En itimad ettiğin İsmet de aynı fikirdedir. Ve benim gibi o da seni ikaz etmek fikrindedir. Bunların hiç bir kuvveti olmadığı halde sen bunlara kuvvet veriyorsun. Âtinin vahim vaziyetlerinde omuzlarına büyük mes'uliyet alıyorsun. Kendisinin İstanbula celbine sen mâni oluyorsun. Buna zahir olma! Bunu milletin, memleketin selâmeti için sana benim ve bir çok arkadaşlarımızın samimî olduğundan ve senin bu vatana olan namuskârane fedakârlıklarını herkes bildiğinden söylemeyi bir vazife bildim. 2) Mustafa Kemâl Paşa yaverlerini de meb'us yaptırıyormuş. Bu gibi meb'usların yapacağı fena tesiri de düşünmelisiniz.[1701]

1697 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXII.

1698 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 78.

1699 FO, 371/4161, 162140; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 316, dipnot 722

1700 FO, 371/4154, 163700; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 338.

1701 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 391. Mustafa Fevzi Çakmak, bu mülakat hakkında günlüğüne herhangi bir şey yazmamıştır. Mülakat, Karabekir'in günlüğünde şöyle kayıtlıdır: "Ne yazık bu akşam Halit Bey'le Kemal Paşa'nın hâlâ muhabere ettiğine vâkıf oldum. Ben de samimi çalışıyorum.
Sabahleyin Fevzi Paşa ile yalnız görüştüm. Fikri: 1- Bana istinat eden şahıslar muhteris ve menfaat düşkünü imiş: M. Kemal ve Fuat Paşalar. İsmet ve Şefik, Saffet de böyle demiş. Sair zevat da. 2- İntihabda M. Kemal'in yaveri Vasıf Bey gibi zevatın mebusluğu [fena] bir tesir gösterirmiş.
Cevaben:
1- Millet esarete girerken daha hamiyetli zevatı bulamadık. Herkes İstanbul'da bozulmuştu. Keşke milletin ilerisinde ve kolordu kumandanlıklarında daha değerli zevat buluna idi. Anadolu'da kaç kişi vardık ve bugün de bulunuyoruz? Hâlâ herkes İstanbul'dan dedikodu yapıyor. 2- Halkın zabitana muhabbet ve emniyeti ziyade. Çünkü çırpınanlar kimler olduğunu görüyorlar. Saniyen her memleketin yetiştirdiği zevat mutlak İstanbul'da şahsıyla meşgul değil mi? Tahsil-i âli görmüş taşrada o memleket halkından kim vardır. Mütalaatıma hak verdi. Bugün içtimada samimi bağ oldum.
Öğleden sonra müzakerede para meselesini ortaya koydum. Parasızlığı yani iflası millet yaparsa efkâr aleyhimize vahim olur. Bunun için hükümetle anlaşmalı dedim. Saniyen Meclis-i Mebusân'ın vereceği fena kararı kabul etmemek için de parasızlık düşünülmeli dedim. M. Kemal Paşa parasız kalınca mesele teşkilât-ı milliyeye inkılâp eder diyor. Şu halde anarşi ve tavaif-i mülûk olunur diye mahzurları anlatıldı. Netice millet hükümetle yekvücut çalışmalı bahsine geliyorsa da M. Kemal'in hoşuna gitmiyor. 3. Kolordu Kumandanı Salahattin [Köseoğlu] Bey de bu bâbda daha mülayim olalım, behemehâl hükümetle anlaşalım

27 Kasım 1919. Müttefikler ile Bulgaristan, Neuilly Muahedenamesini akdettiler.

27 Kasım 1919 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na verilmiş olan bir raporda, Fransızların Mustafa Kemal'in askeri gücünü biraz daha önemsemeye başlamış olduklarını görmekteyiz. Bu raporda Mustafa Kemal'in askeri gücü şöyle değerlendirilmişti:

Anadolu'daki düzenli ordu	40.000 kişi (min.)
Anadolu'daki jandarma teşkilatı	20.000 kişi (min.)
İzmir cephesindeki ulusal güçler	50.000 kişi (min.)
Ermeni cephesindeki ulusal güçler	60.000 kişi (min.)
Kürt cephesindeki ulusal güçler	30.000 kişi (min.)

> …Mustafa Kemal'e yakın çevreler, Mustafa Kemal istediği takdirde bu sayının 300.000'e çıkabileceğini belirtmektedirler. Bu iddiada hiçbir abartma yoktur.
>
> Düzenli ordu ve jandarma, İngilizlerin bıraktığı silah, cephane, malzeme, ağır sahra topçusu bakımından çok iyi teçhizatlandırılmıştır. Buna ayrıca Ruslar tarafından teslim edilen malzemeyi de ilave etmek gerekir.
>
> Türkiye'nin paylaşılmasının kesinleşmesi durumunda, onlara kendileriyle ilgileneceğimizi göstermekte acele etmediğimiz takdirde, Mustafa Kemal'e bağlı ulusal güçler bize karşı gerilla savaşı başlatabilir ve bizi uzun maceralara sürükleyebilirler.[1702]

Bağdad'daki İngiliz Sivil Komiseri Londra'ya telgraf gönderdi. Birbirlerinin mütemmim cüzleri 24 Kasım ve 27 Kasım telgrafları şunları bildiriyor: *Naci Bey ve Yasin Paşa Türk taraftarlığı yapıyorlar. Bazı siyasetçiler İstanbul Meclisi'ne* [Meclis-i Mebusan'a] *mebus göndermeye çalışacaklar*.[1703]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin Sultan Vahideddin'e arz ettiği muhtıraya göre Fransızlar ve İtalyanlar, İttihad ve Terakki Cemiyeti bakiyesiyle münasebet kurmuş ve Anadolu'daki *Ulusal Akımı Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine yönelik anlaşmaları uygulamaya zorlamak için* meydana getirmişlerdir:

> Fransa şimdi kendi ülkesinde birçok güçlüklerle karşılaşıyor; dolayısıyla Doğu işlerine karışacak vakti bulamıyor. Fransızlar ilkin Ferit Paşa'yı kendilerinden yana çekmeye çalıştılar; sonra bundan vazgeçerek İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Anadoludaki akıma döndüler. Fransız'lar, aynı amaçları güden İtalyan'larla birleştiler. Çok para harcayarak Türk gazetelerini elegeçirdiler. Fransızlar'la İtalyanlar, Büyük Britanya'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine yönelik anlaşmaları uygulamaya zorlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kendilerinden yana çektiler ve Ulusal Akım'ı yarattılar.
>
> Büyük Britanya'ya dostluk göstermek, onun yardım ve koruyuculuğunu kazanmaya çalışmak, ondan, ülkemizi bölmeyi amaçlanan anlaşmadan çekilmesini ve bizi Dörtler Konseyi'nde korumasını dilemek amacıyla bir komite kurduk. Görüşlerimizi kabullenirseniz ülkemizin gönenci sağlanacaktır... Anadolu'daki akım, Devletler'in çıkarlarının çatışmasından doğmuştur. Ali Rıza Kabinesi erke geçer geçmez, Anadolu'daki akımın önderlerine komitelerini ivedilikle dağıtmalarını önermeli; âsi önderlerle barış yapmamalıydı. Mustafa Kemal, Rauf ve Kâzım Karabekir arasında güç ve saygınlık açılarından rekabet vardır; ama Ali Rıza, çekimserlik ve geciktirme siyasasıyla akıma gerçekte cesaret vermiştir. Hükümet, Zat-ı Şahanenize sadakatla

---

dediler. M. Kemal hiddetli bulundu. Salahattin de meclisi terk etti." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 642.

1702 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 169, s. 231; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 38-39. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 300.000 sayısı mübalağadır. Fransız istihbaratına bilgi sızdıran kaynaklar, ağlebî ihtimal Harekat-ı Milliyecidir ve blöf kabilinden kasten abartılı efrad mevcudu bildirmişlerdir.

1703 FO, 371/4152, 167027 & 167325; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347, dipnot 39.

> hizmet eden Ahmet Anzavur Bey'e karşı gücünü kullanmıştır. İngiliz siyaseti izlenmesini buyurmanızı dileriz. Ferit Paşa'nın başkanlığı altında ivedilikle bir kabine kurulmalıdır.[1704]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti namına Said Molla, 21 Ekim'de İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra tevdi ettiği vakit Damad Ferid Paşa'nın sadrazam olmaması gerektiğini ifade etmişti. Bugün ise Cemiyet, Mabeyn Başkitabetine tevdi ettiği muhtırada, Damad Ferid Paşa'nın sadrazam olmasını taleb ediyor:

> İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde bir tutum değişikliğine tanık oluyoruz. Damat Ferit'i eleştiren ve yeni sadrazam olarak Cemiyet mensuplarından birini öneren Sait Molla'nın 21 Ekim muhtırasından sonra, bu örgüt 180 derecelik bir dönüş yaparak 27 Kasım muhtırasıyla Damat Ferit'in sadaretini istedi. O muhtıra İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilmişken, bu muhtıra Padişah'a sunulmuştu. Muhtıraya göre, Damat Ferit bir ara Fransız siyaseti gütmek hatasını işlemiş, fakat sonra, Fransa'nın Almanya gibi İttihat ve Terakki siyaseti güttüğünü görünce bundan vazgeçmişti. Ali Rıza, İttihat ve Terakki'nin 1909'da Kâmil Paşa ile mücadelesinde Nâzım Paşa yerine ileri sürmüş olduğu bir kimseydi. Hariciye Nazırı Reşit Paşa ise Hilaliahmer ve İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmış, şimdi de kardeşiyle birlikte çok büyük çapta Fransız yardımından yararlanıyordu. Bu tür şeyler İngilizlerin gözünden kaçmadığı gibi, bunları kolay kolay da unutmuyorlardı. O yüzden İngiltere'nin muamelesi değişmişti. Üç ay önce Lloyd George "Türk İmparatorluğu" derken, şimdi hasmane bir dil kullanıyordu. Damat Ferit iktidardayken doğu sınırlarımızın korunacağı söylenmiş, İngiliz memurları İzmir olayları için rapor hazırlamışlardı. Şimdi ise Ermenistan üzerine konuşuluyor, İzmir işgalinin sürdürülmesi kararlaştırılıyordu. İngilizler savaşta, Fransa ve İtalya ile ülkeyi paylaşmışken, paylaşma gerçekleştirilmek üzereyken Hindistan valisi ve murahhaslarının mücadele sonunda bu iş durdurulmuştu. Bu yüzden Fransa ve İtalya'nın İngiltere ile arası açılmış ve onlar, İngiltere'yi paylaşmaya zorlamak için İttihat ve Terakki'yi elde edip ulusal hareketi yaratmışlardı. Vahdettin'in *Morning Post* muhabirine dostluğunu açıklaması, Fransa ve İtalya'nın kendisine cephe almasına yol açmıştı. Ali Rıza hükümetinin ulusçu hareket karşısında gevşek ve müterediddit davranması ve Bozkur isyanı ile Ahmet Anzavur gibi Padişahçı hareketleri desteklenmesi birincilere cesaret vermişti. Oysa Ali Fuat pes etmek, Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Kâzım Karabekir ise birbirlerini yemek üzereydiler. İngiltere, Hindistan ve Mısır'daki icraatıyla da gösterdiği üzere, mutlaka üste çıkardı. Yapılacak şey, tecrübeli ve İngilizlerin destekleyebilecekleri bir devlet adamı olan Damat Ferit'i başa geçirmekti.[1705]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti namına mütekaid Bahriyeli Erkân-ı Harb Miralayı Enver ile sabık Londra Sefarethanesi Müsteşarı İhsan, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine gelerek Baştercüman Andrew Ryan'a, Britanya Kralına hitab eden bir mektub teslim ettiler:

> Muhtıranın çevirisini 30 Kasım yazısıyla merkeze sunan Webb, Cemiyet'te fikir ayrılıklarının bulunduğunu, bunun da İngiltere'yi en iyi etkileme yöntemleri dolayısıyla çıktığını, örneğin bu son çıkışlarını daha gösterişli biçimde yapmanın söz konusu olduğunu bildiriyordu. Muhtırada bu milletin, Kral'ın uyrukları olan milyonlarca Müslümanın kardeşi olduğu, bu talebin yalnız kendisine yapıldığı hatırlatılıyordu. Metin on bir yıldır ulusal ve dinsel âdetlere karşı savaş açan, müminleri "koyun gibi" boğazlayan, yağmalayan, Halife buyruklarına aldırmayan İttihat ve Terakki'den bir şikâyetti. Üç şey isteniyordu. Biri, barışın mümkün olduğu kadar çabuk yapılması ve İngiltere'nin bu ülkenin kalkınmasına yardımcı olmasıydı. İkincisi, ülkenin, İzmir, Adana, Halep, Trakya, İstanbul, Şark vilayetleri dahil, bütünlüğünün korunmasıydı. Üçüncüsü, varlığı insanlığın yüz karası olan, şimdi de ülkeyi isyana sürükleyen, başkentte kanunsuz tutuklamalar yapan, seçimlerde zor kullanan ve idareye sızmakta olan İttihat ve Terakkililerin cezalandırılmasıydı.[1706]

1704 FO, 371/4227/166948, İngiliz Askerî İstihbarat Şefinden Hariciye Nezâretine 1 Ocak 1920 tarihli muhtıra; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 56.

1705 FO, 371/4227, 2547; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 154-155.

1706 FO, 371/4227, 161863; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 220-221.

Tahkik heyeti reisi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Sivas. Güneş. Ahali ile temasa geldik. Şeyh Recep ile görüştük. İntihabatta müdâhale-i fiiliye yoktur, nüfûz-i manevî vardır*.[1707]

Sivas'da, Mustafa Kemal riyasetinde Heyet-i Temsiliye içtima ediyor. İstanbul'dan Sivas'a avdet eden Heyet-i Temsiliye âzâsı İttihadçı Kara Vasıf havadisleri naklediyor. Vasıf'ın ecnebî mümessillerle mülakatları oldukça dikkat çekicidir. *Sulhü bir an evvel yapmak* İstanbul'da efkâr-ı umumiyedir ve mühim siyasî mehafiller Heyet-i Temsiliyenin İttihadçılığına kani olmuştur ve engellemeye çalışıyorlardır. Mustafa Kemal'in müstakbel diktatörlüğü derpiş ediliyor. Mustafa Kemal kimler diye soruyor. Kara Vasıf cevab veriyor:

> En ziyade başta Zat-ı Şahane sizden ve Rauf Bey'den pek ziyade korkuyor. Sizlerle pek meşgul. Sizin bulunduğunuz işi ezmek, bozmak, prensip meselesi sırasına geçmiştir. Veliaht bile. Ferit Paşa o kadar korkuttu ki, Zat-ı Şahane için bu bir akîde haline geçti.
>
> Teşkilât: Bunun devamından korkuyorlar. Ne vakte kadar, niçin gibi sözler. Ben de sulha kadar. Ya mebuslar vazifelerini ifa edemezlerse, bilıztırâr memleketi terke mecbur olurlarsa…. Binaenaleyh durması lâzımdır, dedim. İstedikleri gibi hareket edemeyeceklerinden, bunun için İttihatçı teşkilâtı olacak. Paşa da azim ve irade sahibi bir kumandandır, diyorlar.
>
> Amerikalıların bile kulağına gitmiştir. Diyorlar ki, bu teşkilât Mustafa Kemal Paşa'nın elinde imiş ve bu teşkilâtı arzu ettiği tarafa tevcih ile yarın, öbür gün bir diktatör olacaktır. Bunu yapabilir mi, yapar mı? diyorlar.
>
> Padişaha gelince, teşkilâtın hiç taraftarı değil. İngilizler bunun devamını şevket ve saltanata muzır buluyor. Bir an evvel bunu tenkîlden çekinmiyor. Hatta Dahiliye Nazır-ı esbakı [Ahmet] Reşit [Rey] Bey'le de görüştüm. Bazı şeyler anlattım. Bundan çok memnun oldu. Ve bunu gazetelerle ilân edin, dedi. Ben muvafık bulmadım. Çünkü, birtakım ıskandallara meydan vermiş oluruz, dedim. "Gazetelerle beyanname ve nizamnameler neşredilmişti. Bunları anlamamıştık. Fakat izahatınızla anladım. Meselâ, teşkilâtın taazzuv etmesi lüzumunu şimdi anladım" dedi.
>
> Görüştüklerim sefarete ve karargâha mensup Fransızlarla... Sefarete mensup olanlar, dedi ki, siz ne istiyorsanız neşrettiririm. Yalnız memleketimin menfaatine mani olmasın. [Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance] Asil bir hanedana mensup imiş. Kendisi asker. Açıkça fikrini sordum. Dedi ki, bugün iki cereyan var: Biri Bolşevizm, diğeri İslamizmdir. İkisi de en ziyade İngilizlere müteveccihtir, bize değil. İleride bize de. Bolşevizmi bırakabiliriz. Fakat İslâmizmi bırakamayız. Cezayir, Tunus, ileride oraya da sirayet edebilir. Bizi maddî olarak temin ediniz ki, Pan İslamizmı, Pan Turanizmi gütmüyorsunuz....
>
> Dedim ki, biz sizin gördükleriniz gibi iki şey görebiliyoruz. Bunlardan birisi İslâmlıktır, diğeri asrîleşmek. Kendi kendimizi idare edecek bir halde yaşamak. Bunu da Avrupa'dan alacağız. İslâm cereyanları bize iyi değildir. Medenî değildir. Aynı zamanda istilâ altındadır. Serbest değildirler, dedim.... Buna inanmadı. Aynı zamanda inanmış göründü. O aynı zamanda Kürt meselesini intihabata karışmayan Hürriyet ve İtilâfı ve Süleymaniyeyi söyledi. Ben de, o İngilizlere karşı Şeyh Mahmud'un hareketidir, dedim.... Bu grup halinde bir kabile. Biz istiklâl istiyoruz diyen yoktur... Sizde de Sosyalistler böyle istiyor denirse, milletin hepsi tabiî böyle değildir, dedim.
>
> Depre [Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey?] ile de görüştüm. Bu çok ince. Salih Paşa'nın niçin Sivas'a kadar gelmediğini, benim memleketim hakkında birtakım havaî sözlerden sonra dedi ki, "zamanımız menfaat asrıdır; para nerede ise dostluk oradadır. Memleketinizde sermayenin yüzde yetmişi bizimdir. Mütekabilen menfaat var. İngilizlerin de menfaati varsa da geridir. Başka akvam yeniden sokulmak istiyorlar. Bunlara aldanmayınız" dedi. "Fakat siz geçinmenin yolunu düşünüyor musunuz? Ordu ve birçok memurin açığa çıkacak; bir tedbir aramalı" dedi. Almanya gibi küçük bir ordu biz kabul ederiz. Gönüllü ordu adimü-l imkândır. Çünkü fakir bir kavimiz. Bunun için beher nefere yirmi-yirmi beş lira verebilir miyiz? "Bulgarlar da böyle söylüyor" dedi. "Bulgarlar da akıllıdır" dedim. "Almanlara benzemez. Siz bile

[1707] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 676.

memleketimizde jandarma bulamadığınız için askerden jandarma aldınız" dedim. "Bizim prensiplerimiz vahdeti ve muayyen hududu, istiklâl ve inkişafıımzı temin etmektir" dedim. Hudut için sordu. "Mütareke zamanındaki hududu esas ittihaz ediyoruz ve bunun için kendi ırkımızdan olan yerlerden birçok fedakârlıklar yapıyoruz" dedim. "Evet" dedi. "Adalar denizinden İran'a kadar Suriye'nin de bazı akşamı dahil olmak üzere bir devlet ve hudut düşünüyoruz" dedi.

Bunu Cevat Paşa'ya söylediğim zaman inanmadı, güldü. Buna biri 90.000 asker 50.000 jandarma demiş. Diğeri hepsi 90 bin demiş. 50 bin jandarma, 30 bin asker; kolcu falan beraber demiş. Böyle tasavvur ediyorlarmış.

Sonra dedi ki: "Biz sizin umur-ı dâhiliyenize karışmıyoruz. Siz de bizim menfaatlerimize karışmayınız. Balıkesirde bulundurduğumuz asker tahribat yapılmaması içindir... Arkadaşlarınız da bu fikrimi bilsinler. Kendilerine yaz. Âkılâne hareket edilmeli. İngilizlerle müttefikiz, müttehidiz. Aramızda ihtilâf yoktur. Bu husus size fayda vermez." Jeneral Mougins de dedi ki: "Sakın İttihatçı olmayınız, bu sizin için çok fenadır. Çünkü Avrupa İttihatçılardan şeytan gibi çok korkar." Ve taklidini yaptı. "İngilizler büyük bir Arap imparatorluğu, biz ise büyük bir Türk hükümeti istiyoruz.[1708]

28 Kasım 1919. Hariciye Nâzırı Curzon'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e talimat: *Yüksek Kırallık Hükümetimiz Türkiye üzerinde bir manda idaresini, böyle bir teklif yapılsa bile, kabul etmiyecektir*.[1709]

44 numaralı İngiliz dışişleri belgesine göre Bâb-ı Âlî'ye muhtıra gönderen Teşkilât-ı Milliye cuntası reisi Mustafa Kemal, mütekaid 1'inci Ferik Hurşit ve Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak) riyasetindeki Meclis-i Mebusan seçimi tahkik heyetlerinin Garbî ve Şarkî Anadolu'ya gönderilmelerine 7 Kasım'da itiraz etmiş, Mustafa Kemal'in talepleri ise Harbiye Nâzırı Cemal'in (Mersinli) *isteği üzerine* Meclis-i Vükelaca 9 Kasım'da kabul edilmiştir.[1710]

İngiliz istihbarat raporunda bildirildiğine göre *Paris'e gitmek üzere olan Dr. Nihat Reşat'a hükümetçe verilen ve Ahmet Rıza'ya hitaben yazılmış talimat* elde edilmiştir. *Türkiye'nin bütün unsurlara özgürlük vereceğini*n beyanı *İzmir'in Türk olması hususunda ısra*rı talimatnamede yazılıdır. Ayrıca, *Ahmet Rıza'nın etkisiyle Fransız hükümeti nasıl tavır alırsa alsın, Türkiye'nin kaderinin İngiltere'nin elinde olduğu hatırlatılıyor*.[1711] Mezkûr talimatnameyi İngiliz istihbaratına ajan *AH.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) sızdırmış olmalıdır.

[1708] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 130-133. Heyet-i Temsiliye mahrem içtimaında hazır bulunan Karabekir, kendi telakkisince toplantıyı günlüğüne şöyle özetlemiştir: "Kara Vasıf Bey akşam Sivas'a geldi. Bugün müzakerede İstanbul'a ait tafsilat verdi. Hulasası:
1- Hükümet zahiren bîtaraf ve kuvve-i milliyeye istinat ediyor. Fakat hakikatte Ferit Paşa ruhu var.
2- Efkâr-ı umumiye Amerika lehinde, Fransa'ya karşı hiç temayül yok. Hürriyet İtilafın doğurduğu İngilizler muhibbi İngiliz taraftarı.
3- Müdafaa-i Hukuktan bazıları aleyhinde su-i nazar var. M. Kemal Paşa'nın teşkilâtı istediği cihete götürecek ve bir hükümet yapacak korkusu var. Muhtelif fırkalarda da bu fikir var. Padişah da M. Kemal ve Rauf Bey için fena fikirdedir. Bunların bulundukları işi bozmak istiyor.
4- Meclis-i Mebusân İstanbul'da olmak zaruri. Yalnız bazı tedâbir lâzım: a) Şimdiden hariçte de kongre azasını celbe tevvessül ve padişaha da bildirilsin ki eğer meclisi feshederse meclis-i müessisân yapılacaktır. b) Mebuslara da talimat versin ki feshi dinlemesinler. c) İstanbul'da şahsi tecavüzlere karşı tedâbir alınmakta. Mesela Meclis-i Mebusân muhafızları müntehab olacak. Mevki-i müstahkem kumandanı Miralay Şevket Bey karargâhı meclis yakınına nakledecek. d) Muayyen zevat gelmesin. M. Kemal, Rauf, Bekir Sami, Rüstem, Refet Bey, Fuat Paşa gibi." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 643.

[1709] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 25.

[1710] FO, 371/4161, 164001; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 202, dipnot 440.

[1711] FO, 371/4161, 163686; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 319, dipnot 729.

İngiliz istihbaratının bir başka raporu, *ertesi hafta Sivas'ta Suriye, Mezopotamya, Azerbaycan'dan temsilcilerin genel bir Müslüman konfederasyonunun kuruluşunu görüşmek üzere toplanacaklarını bildiriyor*. *Bu bilgi, Kâzım Karabekir'in Harbiye Nezareti'ne 20 Kasım'da çekmiş olduğu bir tel ele geçirilerek öğrenilmiş*dir. *Rauf Bey'in de, Sivas'ta yanında iki Hintli "asi" var*dır.[1712]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nâzırına gönderdiği 20 Kasım tarihli şifreli telgraf İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Buna göre *Ulusal Akımın* liderliğinde umumî bir İslâm Konfederasyonu kurmak maksadıyla bir İttihad-ı İslâm içtimaının Sivas'ta gerçekleştirileceği istihbaratı doğrulanmış oldu.[1713]

Hüseyin Rauf (Orbay), Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile kolordu kumandanları gizli içtimaında, Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve müstakbel baskının millîci harekete faydalarını gündeme getirmiştir. Kâzım Karabekir, *İstanbul'da açılan Meclis'in basılmasının mukadder olduğunu, bunun da Anadolu'da millî hükümet kurmak için en iyi gün olduğunu* söylemiş; bu söz üzerine Rauf da, *İngilizler Meclis'i basmazsa Anadolu'da kurulacak millî hükümet için kendisini feda ederek Meclis'te bomba patlatacağını* ifade etmiş ve bu fikri kabul görmüştür.[1714]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Müzakerede hükümeti müşkilâta düşürmemek ve mülayim cevap vermek veya yapamadıklarının sebebini sormak kararlaştırıldı.
>
> Kara Vasıf'tan şunları sordum:
>
> 1- Hükümetin erkânı nasıl tanıldı? Dahiliye Nâzırı akıllı fakat şüpheli, diğerleri namuslu fakat sessiz.
>
> 2- Hükümetin muayyen siyaset-i hariciyesi var mı, nedir? Bilinmiyor fakat Amerika'ya mütemayil. Oradan istikrazla meşguldürler.
>
> 3- Bu vaziyete nazaran İstanbulca hükümete itimat nasıl? İtimat yok. Fakat daha fena hükümet gelecek korkusuyla Meclis-i Mebusân'a kadar hükümeti tutmak fikri umumidir.
>
> Demirci Efe'nin murahhaslarının müzakereye gelmesinin aleyhinde bulundum.
>
> Heyet-i Temsiliye namına meselesi.
>
> Salahattin [Köseoğlu] Bey'in yaveri meselesinden dolayı M. Kemal ile kavgası. Ben arayı bulmuştum. Fakat yaveri zabıt kayıtlarını yanına almış görünce Salahattin bıraktı gitti.[1715]

İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi reisi George Kidston'dan İngiliz Hariciye Nezâreti dâimî müsteşarı Eyre Crowe'ye muhtıra:

> Ermenilerin Müslüman komşularını kesmesinden hiç şüphe etmem ve Erivan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat göstermemek lâzımdır. Bu Taşnaklar müthiş bir vahşetle çalışıyorlar ve talihsiz Ermenilerin hiçte yararına hareket etmiyorlar.
>
> Sulh konferansının Türkiye hakkındaki yayınları Mustafa Kemal harekâtını yarattı. Rum'ların İzmir'e çıkıp orada yaptıkları da bu harekâtı körükledi. Kürtlere her ne kadar inanmazsak da onları kullanmamız menfaatimiz icabıdır. Doğu Vilâyetlerine gelince Türklerle harp etmeden o bölgeleri Ermenistan ve Kürdistan

[1712] FO, 371/4161, 164001; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 337.
[1713] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 54.
[1714] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 106, dipnot 335.
[1715] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 643.

diye bölemeyiz. Çok korkarım ki geçen Haziran'da aldığımız kararları Türklere kabul ettiremeyeceğiz, keşke aksini düşünebilseydim.[1716]

…Ermenistan'ın geleceği meselesi tamamen Türk meselesinin çözümü ile ilgili görülüyor. Ermeniler bu devletin neresinde olacaklar? Öyle zannediyorum ki; Mustafa Kemal elindeki kartları barış kararları deklere edildikten sonra açacak. O, elindeki kartların sağlamlığından çok emin ve bizim elimizin de zayıf olduğunu çok iyi biliyor… Doğu vilayetlerine yönelik uluslararası veya başka türden bir mandaterlik kurulacağını zannetmiyorum. Askerî bir güce başvurmadan Türkleri etkisi kılacak derecede bölgeyi Kürt ve Ermeni bölgelerine ayırmak imkânsız bir şey gibi görünüyor. Sanırım zorluğun odak noktası da burada. Bizim herhangi bir yere gönderebileceğimiz tek bir adamımız bile yok ve Türkler de bunu çok iyi biliyorlar… Ayağımızı yorganımıza göre uzatmalıyız. ABD veya başka biri yardıma gelmez ise Türklere barış kararlarını dayatmak hayal olacak. Keşke şartları mütarekeden hemen sonra kabul ettirmeye girişseydik. Muhtemelen her şey çok daha farklı olurdu…[1717]

"Mustafa Kemal, barış koşulları açıklanınca elindeki kartları gösterecektir ve onun başlıca kartı, barış konferansının kararlarından memnun olmazsa, Küçük Asya'daki her Hıristiyan'ı öldürme gücüdür. Kendisi (Kemal) askeri bir harekât başlatmak gücüne sahip değildir; ancak Müttefikler da aynı durumdadır; ama Kemal'in gücü artarken, Müttefiklerin gücü günden güne azalıyor..." İzmir olaylarına da değinen Kidston, Crovve'un bu olayların daha sonraki gelişmelerde pek az rol oynadığı görüşüne katılmamış; bu konuda barış konferansını uygulamış olduğu geciktirme politikasından dolayı eleştirmişti. Müslümanların bu olaylarla ilgili görüşlerine de değinen Kidston, onları düşman etmenin çılgınlık olacağını ve İttihat ve Terakki'nin, Bolşevik yalanı olan "İngiliz imparatorluğunun İslamı yıkmaya çalıştığı" iddialarını gerçekmiş gibi gösterdiğini öne sürmüş; şunları eklemişti: "Türklere karşı Kürtler ve Azerilerle dost olmak iyi olacaktır." Kidston yazısına şöyle son vermişti: "Doğu illeriyle öteki yerlerde yeterince askeri güç yoktur, ilgili bölgelere tek bir asker bile gönderemeyiz ve İttihat ve Terakki bunu biliyor. Ek askerler için gerekli mali kaynaklara da sahip değiliz. Amerikalılar veya başkaları son anda yardımda bulunmazsa, Yüksek Konsey'in kararlarını Türklere kabullendirmek oldukça güç olacaktır. "[1718]

29 Kasım 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Webb, 14-21 Kasım tarihlerini kapsayan İngiliz istihbarat raporunu Hariciye Nâzırı Curzon'a iletti. İstihbarat raporuna göre millîciler *bir Anadolu Cumhuriyeti ilânını* düşünmektedirler. Yanı sıra Mustafa Kemal, *Enver Paşa ile muhabere* etmektedir.[1719]

Paris'de bulunan Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yadımcısı Sör Eyre Crowe (belirtildiğine göre Yunan taraftarı olmakla maruftur), Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2219 numaralı mektub gönderdi. Mülahazalarına nazaran Kemalist cuntayı isabetli teşhis edemediği anlaşılıyor: *Mustafa Kemal'in yönettiği akımı aslında Türkiye'yi her türlü dış kontrolden uzak tutmak ve mümkünse imparatorluğun çoğunluğu Rum, Ermeni ve Kürt gibi diğer unsurlarla meskûn bulunan ülkelerini elden çıkarmamak amacını gütmek bakımından İttihat ve Terakki taraftarı ve emperyalisttir. Dolayısıyla bu akım, Türkiye sorununun çözümlenmesi konusunda barış konferansının benimsediği ve İngiliz Başbakanının 8 Kasım 1919'da Guildhall'da* [Londra Belediye Binasında] *etraflıca anlattığı genel amaç ve politikaya düşmandır*.[1720]

1716 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 216.

1717 PRO, FO 608/78/20832; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 301, dipnot 804.

1718 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 116-117. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1719 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXI.

1720 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 911; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 68. Jaeschke şu kısmı alıntılamıştır: "M. Kemal'in hareketi aslında İttihat ve Terakki Komitesinin hareketinin aynıdır ve Türkiye'yi Rum, Ermeni ve Kürtlerin kesif bulunduğu kısımlariyle bütün yabancı kontrollardan uzak tutmak hedefini gütmek manasına emperyalisttir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 504 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Fransızların Orta Doğu siyasası: Araplarla Türklerin dostluğunu kazanarak onları İngiliz nüfuz ve çıkarlarına karşı kullanmak*.[1721]

30 Kasım 1919. General Edmund Allenby, Londra'ya telgraf gönderdi. *Kral Hüseyin ile İngiltere ilişkileri pek iyi değil, zira ona verilen para azaltılmış, bu da artık altın yerine kâğıt para ile ödeniyor. Ayrıca, Suriye işinden ötürü de tepki görüyor. Görevini terk edeceği, oğullarını da beraberinde sürükleyeceği* endişe vericidir ihtimaldir.[1722]

Amerika Birleşik Devletleri istihbarat raporunda Robert Frew: *Bu centilmenin, Dışişleri Bakanlığı'nın, İngiliz Yüksek Komisyonu'ndaki gizli "yeraltı" ajanlarının şefi olduğu hakkında, İstanbul'da yaygın bir kanı var.... Türkiye'deki İngiliz egemenliğinin kararlı düşmanları (Milliyetçi Parti) tarafından yapılan,... İngilizler için verilen rüşvetlerin baş aracısı ve dağıtıcısının Dr Frew olduğu suçlaması ışığında, o kesinlikle "masum" değildir*.[1723]

> ABD Yüksek Komiserliği'nin 30/11/1919 günlü bir istihbarat raporunda [..] Frew, İngiliz Yüksek Komiserliği'ndeki "Foreign Office" unsurlarının baş "gizli ajanı" olarak tanınmaktadır. İstanbul'un eski ve güvenilir sakinlerinden bir Amerikalıya göre, ulusçu çevrelerin İngilizlerin rüşvet dağıtıcısı diye suçladıkları Frew'a, bu suçlamanın "yakışmadığı" söylenemez. Frew, Kanada'da doğmuş, o sırada 55 yaş civarında ve bekârmış. 10-12 yıl önce Kanada'dan doğru Türkiye'ye gelmiş. İngilizlerin Türkiye'deki bütün yardım işlerinin başıdır. Savaşta Bursa'da gözaltına alınmış ve burada İngiliz esirlerine yardım işlerini yürütmüş. Balkan Savaşları'nda Miss Mary Mills Davis ve ABD ordusunda Tb. [Tabib] Albay Ford'la faaliyet göstermiş. Halen de Ford'la birlikte oturuyorlarmış. Ford, Frew'un gizli çalışmaları olabileceği fikrini kesinlikle reddediyormuş, ama "burnunun dibindekileri fark edemeyecek" safça bir kişiymiş. Dışarıdan, Frew'un daha çok başarılı cemiyet faaliyetleri göze çarpmaktadır. Her çarşamba İngiliz subaylarına Ayasofya ve surları gezdirmekte, cumartesi öğleden sonraları subaylar ve İngiliz kolonisi evinde çaya gelmektedirler. Şişli'deki Kara ve Deniz Kuvvetleri Bahçesi onun eseridir. Mustafa Kemal'in eylül "darbesinden" az önce, Frew Konya'ya gitmiş ve [Mevlevihane Postnişini Abdülhalim] Çelebi'yle görüşmüş. Çelebi önceleri ulusçulara adamakıllı muhalifken, "darbeden" sonra dönmüş. Ya Frew çabalarında başarılı olamamış, ya da ulusçuları aldatmak üzere bu tutumun benimsenmesi Frew ile kararlaştırılmış. Kasım ayının ortasında Frew bu sefer Filistin'e gitmiş. Bu yolculuk denizden ve Beyrut yoluyla daha hoş ve rahat olduğu halde, karadan gitmiş. İngiliz makamlarının sağladığı özel bir vagonla seyahat etmiş ve İngiliz, Fransız, Türk çıkarları için önemli olan Eskişehir, Afyon vs. gibi merkezlerden geçmiş. Gitmeden önce Suriye'deki Fransız faaliyetlerini inceleyeceği söyleniyormuş.[1724]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

> Hava latif, güneşli. Fuat Paşa, Van vali-i sabıkı Haydar Bey, 12. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Şemsettin Bey, M. Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Efendi Sivas'tan hareket ettiler. Cevat İstanbul'a. Şemsi ve Haydar Bey Konya'ya, Fuat Paşa yaveri İdris Efendi ile Eskişehir'e gidecekler. Kesikköprü'ye kadar 3. Kolordu kumandanı Salahattin Bey'le teşyie gittik. [..]

1721 FO/4185/157668; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 196. "Fransız Yüksek Komiseri M. de France'la Fransız Kuvvetleri Başkomutanı Franchet d'Esperey, bir çok kez İngiliz aleyhtarı olmakla ve Türklere ellerinden geldiğince her bakımdan yardım etmekle suçlandırılıyorlardı. Esasen Franchet d'Esperey, 15 Eylülde Fransız Savunma Bakanlığına gönderdiği kapalı telyazısında, Fransa'nın Türk ulusal akımına yol göstericilik etmekle Fransız çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edebilebileceğini bildiriyor; M. de France da böyle bir siyasa uygulanmasını destekliyordu. Fransız hükûmeti, Anadolu'nun bölünmesinin Fransız çıkarlarına aykırı olduğuna inanıyor, Anadolu'da Türk egemenliğinin sürmesi için çalışıyordu." (Sonyel, 1987, c. 1, s. 195-196).

1722 FO, 371/4147, 156998; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 346, dipnot 36.

1723 *U. S. Records*, 867.00/1072; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 165.

1724 *State Department*, 867.00/1072; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 119, dipnot 232.

Sivas'ta hayat-ı hususiye hakkında.

Sabahlara kadar Mustafa Kemal, Mazhar Müfit, Süreyya, Haydar Beyler kumar oynarlarmış. Bir gece sabahleyin kalkıyorum, dışarı çıkıyorum. Yanımdaki odadan başta Kemal Paşa olmak üzere birtakım zatlar çıkıyorlardı. Beni görünce hayretle eyvah baskına uğradık dediler!

Çok düşündüm. Bir taraftan Hoca Fevzi ve Hoca Raif'in 19 Ağustos yazılı olan sözleri. Bir taraftan da Kemal Paşa ve rüfekası.[1725]

Kasım 1919. Anadolu'da *Mustafa Kemal'in ikinci Pâdişah olmak isteği* şayiası deveran etmektedir.[1726]

İtalyan devlet arşivinde *Büyük Britanya ve Kemalistler arasında anlaşmalara dair (yalan) rivayetler üzerine* birçok rapor yer alıyor.[1727]

İngiliz ajanı *T.20* bildiriyor: İstanbul matbuatından *Peyam, Türkce İstanbul, Sabah* ve *Alemdar* gazetelerinin Anadolu'ya dağıtımları Teşkilat-ı Milliye tarafından engellenmektedir.[1728]

Aralık 1919. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, askerî müdahale gerektirecek bir siyaset izlenmesine karşın askerî kuvvetlerin terhis edilmesi zıddiyetine hayret ettiğini belirterek, Lloyd George Kabinesine muhtıra verdi:

Bu arada ordularımız eriyordu. Ocak 1919'da Savunma Bakanlığımızın emriyle hâlâ üç milyon askerimiz memleket haricindeydi. Mart'ta iki milyon askerimiz kalmıştı ve bunlar da acele silahsızlandırılıyorlardı. 1919'un yaz ortalarında. Ren mıntıkasındakiler haricinde hemen hemen hiç bir tümenimiz kalmamıştı. Muvazzaf ve gönüllü askerlerimizin memlekete geri gönderilmeleri gerekiyordu; yeni muvazzaf ordumuz kuruluyordu; paralı askerlik için pek az gönüllü geliyordu. Daha önceleri on beş veya yirmi bin kişilik birliklerimizin bulunduğu yerlerde, mütarekeden bir yıl sonra, beş veya altı yüz kişilik taburlarımız kalmıştı. Her tarafta tehlike ve düşmanlık artarken, askeri gücümüzün gittikçe zayıfladığını görmek çok garipti. 1919 Aralığında, gücümüzün ne kadar azaldığını Kabineye izah eden ve politikamız ile gücümüz arasındaki orantısızlığı gösteren, Genelkurmayın bir bildirisini sundum:

"31 Ekim 1918'deki Türk Mütarekesinden bu yana, gerek Majestelerinin Hükümetinin askerî gücü, gerek harpten önceki Türk İmparatorluğunun politik durumu ile ilgili olarak vaziyetin ne derece değişmiş olduğunu belirtmek faydasızdır. Filistin ve Mezopotamya'nın dışında, sulh şartlarının tatbik ettirilmesi için hazır bulundurulan İngiliz askerî gücü aşağıda gösterilmiştir:

13.000 İngiliz askeri; 18.000 Hintli asker; toplam olarak 31.000 askerden meydana gelmiş bir tümen ve ordu bölükleri (Batum garnizonu dâhil olmak üzere). Bu ordunun vurma gücü hemen hemen sadece tren yoluna bağlı kalmaktadır. Burada Genelkurmay belirtmek ister ki, yeni bölükler teşkil etmek üzere kur'a ile veya herhangi bir başka çare ile asker toplanmadığı takdirde. Türkiye'deki İngiliz birliklerini takviye etmemize imkân yoktur."[1729]

1725 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 644.

1726 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 115.

1727 Archivio Nitti (AN), 148-1512-P, Tittoni'den Rodos'a, İstanbul'a ve İzmir'e, 6 Kasım 1919; AN, 147-3290-R, Elia'dan Paris Sulh Konferansı İtalya Murahhas Heyetine, 8 Kasım 1919; AP, 7737-3564-C, Maissa'dan İtalya Hariciye Nezâretine, 11 Kasım 1919; Affari Politici (AP), 7736-3773-S, Indelli'den İtalya Hariciye Nezâretine, 24 Kasım 1919; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 184, dipnot 8. Alıntıdaki "(yalan)" ifadesi kime aid, muğlak. Grassi'nin mi tahili yoksa rapor muharririnin mi belli değil.

1728 FO, 371/4160, 147126; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 187, dipnot 405.

1729 Winston Churchill, *İstiklâl Savaşında*, 1969, s. 39-40.

1(?) Aralık 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi âzâsı ve Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), *Balıkesir'e gelerek İngilizlerle görüşmelere girişti*.[1730] Tafsilat yok. Acaba neler konuşuldu?

1 Aralık 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a mahrem muhtıra gönderdi. Marghetitch, Britanya Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le görüşmüştür. Robeck şunları ifade etmiştir: *Tam bir karışıklık var. Türk yönetimi artık hiçbir şey yapamıyor, onun yerine hareket etmek için gerekli yetkilerimiz yok. Her şey rüzgarın önünde sürükleniyor. Şu andan itibaren Yüksek Komiserlerin yetkilerini artırmak gerekiyor*.[1731]

Sivas'daki İtalyan Askerî Ataşe Teğmen Luigi Villari, İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiser Felice Maissa'ya telgraf gönderdi. Mustafa Kemal'le gerçekleştirdiği dünkü mülakatın tafsilatını bildiriyor. *Konuşma esnasında Anadolu'daki italyan işgalinden söz edilirken Mustafa Kemal Paşa, "İtalyan askerlerinin, halkı ve Türk yetkililerini hiç bir şekilde rahatsız edecek bir davanışta bulunmadıklarını ve nazik davrandıklarını" ifade etmiş, fakat "Banco di Roma'nın şubeler açmasından endişe ettiklerini" de eklemiştir.* Villari, *cevabında, "Bu bankanın Paris'te de şubesi olduğunu ancak herhangi bir ilhak fikri olmaksızın faaliyetlerine devam ettiğini, endişeyi gerektirecek bir durum olmadığını" belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, "Kamuoyunun, herhangi bir kışkırtıcı davranışa karşı hassas olduğunu, yanlış bir davranışın, halen var olan yabancı düşmanlığını körükleyeceğini" vurgulamıştır. Görüşmeden değişik konular hakkında fikir alış verişinde bulunmuşlardır. "Fransızların Maraş'ta halka kötü davranmalarından ve İngilizlerin Türklere haksızlık ettiğinden" yakınan Mustafa Kemal Paşa, "Anadolu'da Yunanlılara karşı genel bir taarruzun başarılı olup olmayacağını" ve "Barış konferansına bir heyet gönderirse, kabul edilip edilmeyeceğini" sormuştur. Teğmen Villari cevap olarak "Bu konularda sağlıklı bir tavsiyede bulunmayacağını" söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Anadolu'daki birliklerini düzenli ordular haline getirmek amacında olduğunu" yazan İtalyan temsilci, bu görüşmeye dayanarak Mustafa Kemal Paşa hakkındaki intibalarını da şöyle özetlemiştir: "Yüz ifadesinden, ne yapmak istediğini tam olarak bilmeyen ve tehlikeden sıvışmak için durumu kollayan birisi izlenimi edindim. Gerçekleşmeyecek fikirlere kapılarak kendini kandıran, vatansever, kendini beğenmiş, şan şöhret düşkünü, önemsiz, dik kafalı, politika hakkında geniş fikirleri olmayan dar görüşlü birisi."*[1732] *Mustafa Kemal'in Sivas'tan ayrılmasıyla kendisinin de oradaki ikamet amacının ortadan kalkacağını, bu nedenler, komiserliğin başka bir emri yoksa, 8 Aralık'ta Sivas'tan ayrılacağını* bildiriyor.[1733]

Villari, İstanbul'a muvasalat ettikten sonra General Milne'nin görüşlerini Maissa'ya raporlayacaktır. Milne, Yunan'ın İzmir'i terketmesi gerektiği mülazasında. Belki de daha önemlisi, General Milne, Mustafa Kemal'le bilvasıta temas kurmuş olduğu halde, bu gizli irtibatı İtalya makamları nezdinde inkâr edecek, inandırıcı olmak için de Kemalist cuntayı kötüleyecektir:

> İstanbul'a döndüğünde Villari, Müttefik İşgal Güçleri'nin Türkiye gözlemcisi İngiliz General Milne'nin görüşünü bildirmekle yetindi. Milne'ye göre, Kemalist hareket Türkiye'ye sadece kötülük yapmaktaydı. [..] Ayrıca Milne, ülkesinin Türklere İtalyan karşıtı propaganda yaptığını ve Mustafa Kemal ile temasa geçmeye

---

1730 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 97.

1731 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'ten Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Legation de Belgique (Gizli), No…(Belgenin aslında numarası belirtilmemiştir.), İstanbul 1 Aralık 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 112.

1732 *ASDMAE-AP*, 1919-1930, Bu. 1642-7736; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 198-199. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Keşke vesikanın orijinal nüshasını okuyabilseydik. Kemalist tarih yazıcılarından Mevlüt Çelebi'nin mühimsemediği bazı önemli ibarelerin özet geçilen vesikada yer aldığına kaniyiz.

1733 *ASDMAE-AP*, 1919-1930, Bu. 1641-7733; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 197.

> çalıştığını reddetti. Sonra Villari'ye, Mustafa Kemal'in İtalya'ya karşı da "dostluğunun" soğuk ve mecburi (Villari'nin bunun kendisine söylenmesin ihtiyacı yoktu…) olduğunu söyledi. Ayrıca Kafkaslarda, başında Enver Paşa'nın olduğu büyük bir ordunun bulunması (gerçekten de yalan) ve Anadolu'ya Bolşevik "sızmaları" (öncekilerinin tersine doğru) ile ilgili rivayetleri yalanladı. Sonuçta Milne de Yunanlıların İzmir'e terk etmeleri gerektiğini söyledi.[1734]

İspanyol *Vida Maritima* gazetesi yazıyor: *İngiltere'nin Müslüman ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olması ve karmaşık Türkiye sorununun çözülememesi nedeniyle, Kahire'de ciddi ve kanlı kargaşalar çıkmıştır ve İngiltere protesto ediliyor*.[1735]

2 Aralık 1919. İstanbul İstitlâ'ât Başmemuru Ali Osman İstanbul Emniyet Müfettişliğine tezkere gönderdi. Mevsuk istihbarata göre İngilizler, hem Kuvâ-yı Milliyeyi hem Yunanîleri teşvik ve tergib etmiştir, etmektedir. Maksad, iki tarafı birbirine kırdırmak ve iki taraf üzerinde nüfuz kurmaktır:

İstanbul Emniyet Müfettişliği Cânib-i Âlîsi'ne

> El-yevm alt alta Yunanîlerin Aydın ve civarı harekâtına muâvenetde bulunan İngilizlerin bundan akdem Kuvâ-yı Milliye'nin kaziyye-i teşekkülünde de aynı teşvikât ve tergîbâtda bulunmuş olduğu bu defa ayrıca telakkî etdiğim rivâyât ve ihbarât-ı mevsûkadan müstebân olmasına ve her iki tarafa da şu itibarla yekdiğeri aleyhinde ibrâz-ı mümâşât etdiği sâbit bulunmasına nazaran birbirinin hasm-ı cânı olan işbu iki grubu yekdiğerine bu suretle ezdirerek bir kısmını telefâtla ve kısm-ı diğerini de mühimmât ve vesâitin fıkdânı dolayısıyla acze düşürerek ve âkibet kendisinin menvî-i zamiri olan te'min-i mevki' ve nüfuz siyâsetine germiyet vererek bu hâllerden ve şu devam eden şûriş ve keşmekeşden istifadeye şitâbân olacağı müteyakkın ve müstatli' bulunmağla arz olunur, efendim.
>
> Fî 2 Kânûn-ı Evvel sene [13]35 / [2 Aralık 1919] İstanbul İstıtlaât Başmemuru Ali Osman[1736]

Sivas'taki Mustafa Kemal, Balıkesir'deki Heyet-i Temsiliye âzâsı Refet'e (Bele) şifreli telgraf gönderdi: *Teşkîlât-ı Milliye'ye mensûb olanların ve bilhâssa Hey'et-i Temsîliye aʿzâsından olmak haysiyetle zât-ı âlîlerinin hiçbir sûretle İngilizlerle temâsını arzu etmeyiz. Hatta İngilizlerle anlaşmak lüzûmuna dâir bir fikrin etrafa ihsâs olunmasını dahi zararlı ve mühlik addeyleriz*.[1737] Çünkü İngilizlerin Kuvâ-yı Milliyeye müzaheret ettiği şuyu bulmaktadır. Bu şayianın izalesi gereklidir. Ayrıca, bu talimattan 3 gün sonra 5-6 Aralık 1919'da Sivas'da sabık Suriye ve Ermenistan Fevkalâde Komiseri François Georges-Picot ile Mustafa Kemal mahremane mülakat edecek olmaları, manidardır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Hâlen milliyetçilerin Anadolu halkı arasında güçlü bir desteği olmadığı bence açıktır. Hareket, millî olmaktan çok, askerî-siyasal bir örgüttür. Ordu'ya ve halkın karışık zamanlarda ön plana çıkan unsurlarına dayanmakta ve Anadolu'nun uysal ve yasalara bağlı halkına genellikle egemen olmaktadır*.[1738] Webb'in aktardığı rapora göre nevittihadçı Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Kuva-yı Milliye birlikleri, Konya Bozkır'daki bazı köyleri ateşe vermişler, bazı köylerdeki birçok haneyi (içlerinde insanlar bulunduğu halde) topa tutmuşlardır:

> Ekim başında başlayan ayaklanmayı, ulusçuların zorla para toplama girişimlerine karşı Bozkır halkının direnmesi olarak açıklıyor. Faal direnme üzerine ulusçular iki-üç köy yakmışlar, köylüler de dağa çıkmış. Hurşit Paşa bilgi almak ve tarafları uzlaştırmak için hükümet tarafından Konya'ya gönderilmiş. Webb, ilişikte

---

1734 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 208-209.

1735 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 256.

1736 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 62.

1737 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 434.

1738 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 258; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1222-1223, dipnot *.

27 köyün ileri gelenlerince imzalanmış, İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcisine hitap eden 28 Ekim günlü bir dilekçeyi de sunuyor. Buna göre İttihat ve Terakki Kuva-yı Milliye adıyla bölgede seferberlik ilan etmiş, ileri gelenlerin evlerini basıp yağma etmiş. Kuva-yı Milliye'yi tanısınlar diye "Siristat" yöresinde "Vaskeh" köyüne ateş edip, Müslüman ve Müslüman olmayan hayli kişinin ölümüne yol açmışlar. Kayacık, Ahırlı, "Odan", "Epek" köylerinde içinde insanların da bulunduğu sekiz-on evi top ateşine tutup bombalamışlar. Posta ve telgraf hizmetleri durduğundan yüksek makamlara durumu bildirememişler. Bozulan barış ve sükûnun geri gelmesi imkânsız göründüğünden mütareke hükümlerine göre hükümet ulusçu kuvvetlerle baş edemeyecek durumda olduğuna göre, Bozkır'ı Kuva-yı Milliye'nin ateş ve zulmünden kurtarmak için İngiliz hükümetinin yardımı isteniyor. Söz konusu köyler şunlar: Soğucak, Kovanlık, "Papoushdji" (Pabuççu?), Hacı Yunuslar, "Domlu", Karabayır, "Houlouslar", Söğüt, "Gidret", "Bekle", Çat, Yalnızca, Kiraz, Elma, Ağaç, "Baybaghin", Fakiler, "Tebe Ersi", "Ekilse", "Saristad", Akçapınar, Ahırlı, "Geundeckun", Ali Çerçi, "Karaja Erd", "Farma", "Sorkon", "Mervesli".[1739]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye'nin Hıristiyanları" nam makale neşretti. Cihan Harbi sırasında *tehcir edilmiş olan Ermeniler, müttefiklerle Türkler arasında imza edilen Mondros Ateşkesinden sonra yerlerine dönmekte*ler. *Türkler haydut kılığına girerek bazen İttihat ve Terakki'nin seçkinlerinin emrinde olarak Anadolu'nun içlerinde faaliyet göster*mektedir, *bunların bazıları Ermeni katliamı sorumlusu*dur. *Ayrıca Yunan işgali üzerine bütün haydutlar* [Kuvâ-yı Milliye] *İzmir yöresinde faaliyetlerini sürdür*mektedir. *Millî teşkilat çabuk gelişerek Ermeni, Hıristiyan, Pontusçulara karşı yayıldı. Mustafa Kemal ile birleşen bu haydutlar kadın ve çocuk dahil birçok Ermeni'yi öldürdü. Bunlar serbestçe dolaş*maktadır. *Yunan ve Ermeni patrikleri bu durumu İngiliz Yüksek Komiserliği'ne şikâyet* etmişlerdir. *Türkler, Doğu Karadeniz Rumlarını öldürdü ve hasadın %50'sini ellerinden alıp onları ölüme mahkûm etti. Yardım için acil olarak üç yüz elli bin paunda ihtiyaç duyul*maktadır.[1740]

3 Aralık 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a rapor gönderdi. *Türkiye'nin şu ana kadar görülmemiş derecede bir anarşi ortamında bulunduğunu, milliyetçi ve İttihatçı karşıtı Ahmet Anzavur'un Mustafa Kemal'in milliyetçi güçleriyle savaştığını, meclisin toplanma yerinin Bâb-ı Ali'yle Mustafa Kemal taraftarları arasında sorun olduğunu ve milliyetçilerin meclisin Anadolu'da bir şehirde açılmasını istediklerini, Mustafa Kemal'in barış konferansında Türkiye'nin bütünlüğüne dokundurtmak istemediğini belirtiyor*: *"Biz Türkiye'de, bu ülkenin tarihinde hiç görülmemiş tam bir anarşi ortamındayız. İtaatsizliğin ve düzensizliğin bütün çeşitleri gözler önünde: Eşkiyalık, soygun ve cinayetler kendi halinde olan halkın zararına; düzenli birliklerce yetersiz olarak savunulan, bütün ümidini kaybeden ve kâbuslarla silkinerek yarı uykuda yaşayan halk."*[1741]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın devlet başkanı Venizelos, Roma'da gazetecilere verdiği demeçte, Yunan ordularının İzmir'i işgalinin kaçınılmaz son olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Türkiye sorununda, Amerika'nın manda yönetimi taleplerini reddetmesinin karanlık bir nokta olduğunu vurgulayan Venizelos, bundan sonra müttefiklerin Türkiye sorununu çözme konusunda yalnız kaldıklarını, eğer Türkiye ayakta kalırsa barış konferansının başarısız olacağını ve Balkanların bir yangın yeri olmaya devam edeceğini ifade etmiştir. Venizelos, İstanbul'da Türklerin azınlıkta olduğu hatırlandığında Türk sorununun çözümünün kolaylaşacağını ve konferansın sonucunu beklediklerini belirtmiştir*.[1742]

1739 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 916-917; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 126, dipnot 246.

1740 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 617.

1741 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 417/257, İstanbul 3 Aralık 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 114, 116.

1742 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 252-253.

4 Aralık 1919. İngiliz istihbaratının 45 numaralı haftalık raporu: *Tahttan indirme tehditlerini içeren mektuplar karşısında, Saray çevrelerinde ulusçu hareketin aslında ihtilalci olduğu görüşü ağır basmaya başlamış*tır.[1743] C ekinde, *Ulusçuların Balıkesir'deki karargâhları dışına astıkları mektup alıntıları veriliyor. Bunların Sait Molla tarafından "bir ecnebiye"* [Robert Frew'e kastediliyor] *yazıldığı söyleniyor*.[1744] İttihadçı olduğu söylenen Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Meclis-i Mebusan seçimlerine müdahale ettiği de ortaya çıkınca, stratejik bir manevra olarak Sait Molla-Rahip Frew mektuplaşması istimal etmiş, uydurmuş olabilir.[1745] Zira yine aynı devrede, İngiliz istihbaratı tarafından uydurulan, Sadrazam Ferid Paşa'nın İngiliz himayesini kabul ettiğini iddia eden 12 Eylül 1919 tarihli düzmece andlaşma da propagandaya dahil edilmiştir.

İngiliz istihbaratının 45 numaralı haftalık raporuna göre Prens Sabahaddin'i *karşılamaya hazırlanan Milli Ahrar Fırkası'ydı. Fırka, İttihatçıların desteğine sahipti ve Prens'in İsviçre'deki borçlarını ödemişti. Fırka'nın hedefleri iyi barış şartları elde etmek, iç güvenliği sağlamak, savaş döneminin sorumlu önderlerini cezalandırmak işinde hükümete yardımcı olmaktı. Fakat Sabahattin Bey'in yükselmesi, rivayet edilen cumhuriyetçi fikirlerinden ötürü hanedan çıkarlarına aykırıydı. Sabahattin Bey'in halkça tutulduğunu Padişah'a kanıtlamak için büyük bir karşılama yapılacaktı. İttihat ve Terakkililer Sabahattin Bey'in kendilerinden olduğunu söylüyor ve ulusçu hareket başarısızlığa uğrarsa Fransa'nın Prens'e olan sempatisini göz önünde bulundurarak ondan yararlanmayı tasarlıyorlar*. *İttihat ve Terakkililer Sosyalist Fırka ile ittifak halinde ve başlarına Sabahattin Bey'i alarak kabineye girmeye çalışıyorlar*.[1746]

İngiliz istihbaratının 45 numaralı haftalık raporu: Sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa, *sadarete dönebilmek için* çabalıyor, *İngiliz Muhipleri'nin ve Hürriyet ve İtilaf'ın Padişah'a sundukları muhtıralar bunu destekle*mektedir, hatta Padişah, Damad Ferid Paşa'yla *yakın zamanda üst üste görüşmeler yaptı*lar.[1747]

İngiliz istihbaratının 45 numaralı haftalık raporunda, ajan *T. 10/4* tarafından el edilmiş, Mustafa Fevzi (Çakmak) imzalı 19 Kasım tarihli yedi sayfalık bir telgraf metni sureti bulunuyor. Harbiye Nezâretine gönderilmiş telgraf, tahkik heyeti reisi Mustafa Fevzi ile Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal görüşmesini mevzubahis ediyor.[1748] Fakat, Mustafa Fevzi'nin Sivas'a muvasalat tarihi 25 Kasım'dır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *. . .mamafih millî hareketin umumî temayül ve nihaî hedefini ne kadar şüphe ile karşılarsam karşılayayım, Türkiye'nin siyasetine karışmamak hususundaki Yüksek Komiserliğin politikasına karşı hesaplı bir harekette bulunmamak için kendimi dikkatle frenlemekte idim*.[1749]

1743 FO, 371/4161, 168147, no. 45; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 111, dipnot 216.

1744 FO, 371/4161, 168147, no. 45; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 111, dipnot 223.

1745 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 222-223. İşin dikkat çekici tarafı, Sivas Heyet-i Temsiliyesi, 16 Kasım 1919 tarihli içtimaında, mahut ecnebî Robert Frew ile Mustafa Kemal mevsuk mektublaşmalarını kamuoyundan gizleme kararı almıştır: Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 58. Şüpheli fotokopiler neşrediliyor, mevsuk mektublar gizleniyor. İlginç.

1746 FO, 371/4161, 168147; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 152, dipnot 309.

1747 FO, 371/4161, 168147, No. 45; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 157.

1748 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 209.

1749 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 146.

5 Aralık 1919. İstanbul'daki Britanya Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'nin Britanya Harbiye Nezâretine muhtırası: *Bütün Türkiye'de 7.400 İngiliz piyade eri, 6-7.000 İtalyan, 75.000 Yunan, 57.000 müsaade edilmiş Türk askeri var.*[1750] Robeck'in belirttiğine göre, 57.000 kişilik nizamî ve gayr-ı nizamî kuvvanın kısm-ı azamı, *Damad Ferid Paşa döneminde merkezî otoriteye karşı Anadolu'da ayaklanan Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçıların emrine gir*miş durumdadır[1751].

İngiliz istihbarat raporuna göre, *hükümet Saray'da bir saltanat şûrası toplamayı ve buna Sabahattin Bey, Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmet Rıza gibi kişileri çağırmayı tasarlıyor*.[1752]

İngiliz istihbarat raporuna göre, *Hâdi, Ahmet Abuk, Abdurrahman Şeref, Salih paşalar Cemal Paşa'nın konağında toplanarak yeni bir askeri örgütlenmeyi görüşmüşler*dir. *Ayrıca hükümetle varılan bir antlaşmaya göre ulusçular Aydın cephesindeki kuvvetlerini iki katına çıkaracaklard*ır. *Söz konusu askerler Konya ve Ankara bölgesinden toplanacak, gereken para, araç ve gereçler hükümetçe sağlanacakt*ır.[1753]

İngiliz raporunda belirtildiğine göre *Milli Ahrar Cemiyeti İngiliz aleyhtarlığı yapmak üzere Mısır ve Hindistan'a İslamcı heyetler gönderecek*tir.[1754]

İngiliz hariciye belgesinde belirtildiğine göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası *gizli bir komite kurmuş*tur. *Amacı Meclis'in açılmasından üç gün önce büyük mitingler düzenleyip, seçilenler halkı değil, İttihat ve Terakki'yi temsil ettikleri için Padişah'ı seçimleri iptal etmeye zorlamak*tır.[1755]

İspanyol *El Dia* gazetesi: *Sör Hamar Grenqood İngiltere Avam Kamarası'nda İngiliz hükümetinin elinde Lenin'in ve onun devlet adamlarının Türkiye ile doğrudan iletişim içerisinde olduğuna ilişkin kanıtlar olduğunu söyledi*.[1756]

7 Aralık 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Mehmed Şerif, Hariciye Nezâretine *gayet mahrem* muhtıra gönderdi. Buna göre İngiliz General Edmund Allenby, Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiseri General Gouraud'yla mülakat etmiştir. Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliğinden aldığı talimatla İstanbul'a avdet eden Karahisar Fransız Mümessili Binbaşı Labonne ise demiştir ki İngilizlerin tahliye ettiği cenubda Fransız işgali muvakkattır; esas mesele Yunan'ın İzmir ve havalisinden çıkartılması meselesidir. Türk cephelerindeki millî kuvvetler Yunan'ı ihrac etmek üzere faaliyete geçerlerse Fransa ve İngiltere bu *mevcûdiyet-i milliyeye müsellahan ve kat'iyen mukâbele* ve müdahale etmeyeceklerdir. Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiserliği Mustafa Kemal'le temas kurmaktadır. Bununla birlikte Dahiliye Nâzırı, Fransızların siyasî manevra yapmaları ihtimaline binaen ihtiyatlı hareket edilmesini tasviye etmektedir:

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

1750 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 79.

1751 J. de Robeck'ten Curzon'a 23 Aralık 1919, FO, 406/43, No. 8; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 171-172.

1752 FO, 371/4161, 165717; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 149.

1753 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 976; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 349, dipnot 44. Bu babda ilginç bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Payitaht İstanbul'un Yunan'a verileceği tehdidi ve TBMM Hükümetinin Yunan karşısındaki mağlub vaziyetine binaen Türk devletinin tamamen yıkılacağı tehlikesi mucibince Sevr projesini 10 Ağustos 1920'de imzalamak zorunda kalacak Bâb-ı Âlî heyetinin murahhaslarından Bağdadlı Mehmed Hâdi Paşa; 5 Aralık 1919 tarihli mezkûr İngiliz istihbarat raporuna göre, meğer Harekat-ı Milliye (Kuvâ-yı Milliye) taraftarıymış.

1754 FO, 371/4161, 165718; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c, 2. s. 338.

1755 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 976; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 263.

1756 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 271.

Devletlü efendim hazretleri

Beyrut'dan avdet eden Karahisar Fransız Mümessili Binbaşı Labonne'un fırka kumandanlık dâiresinde kumandan beyle bir saat kadar devâm eden muhâveresi arasında Kilikya, Ayıntab, Maraş ve havâlîsinde İngilizlerin terk etdiği mevâki'in Fransızlar tarafından isgâli kat'iyen bir mâhiyet-i muvakkateyi hâiz olup bunun vaziyet-i sâbıkayı ve Mütâreke ahkâmını tağyîr eden yeni bir karâr îcâbından addedilmemesini ve bin dokuz yüz on altı senesi İ'tilâfnâmesi Rus Çarlığı zamânında vücûd bulmuş olup îcâbât-ı sâbıkaya tevfîk edilen o İ'tilâfnâme'nin Fransızlarca hâlen hiçbir kıymet ve ehemmiyeti kalmadığını ve böyle ehemmiyetden sâkıt olan mukarrerât-ı sâbıkayı i'zâm ederek hudûd-ı Mütâreke hâricinde İngilizlerden tesellüm edilen mahallerdeki Fransızlarla mücâdeleden ictinâb olunmasının oralardaki millî kuvvetlere iblâğ edilmesini ricâ ve Adana'dan mebûs intihâbına mâni' olmak ve Ermenilerden asker istihdâm etmek sûretiyle Türklerin arzûlarına muhâlefetde bulunmuş olan Kolonel Bremond'un geri alınarak oraya başkasının gönderilmesi ve vâlinin Adana'ya i'zâmına mümâna'at edilmemesi gibi husûsâtın Fransa'nın hüsn-i niyetine te'mînât-ı fi'liye olduğu ve bu husûsun Hey'et-i Temsîliye'ye ifhâmıyla mevcûd sû'-i tefehhümlerin izâlesi için bir Fransız generalinin Beyrut'dan Sivas'a hareket etdiğini ve esâsen korkulacak cihet İzmir işgâli olup bu vilâyetde Yunânîlere karşı teşkîl olunan Türk cebhelerindeki millî kuvvetlerin fa'âliyete gelerek lehlerinde konferansdan bir karâr sudûrundan evvel Yunânîlerin İzmir ve havâlîsinden ihrâcı Türkiye'nin menfa'ati îcâbından olduğunu ve Fransa'nın hattâ İngilizlerin bile bu yolda gösterilecek mevcûdiyet-i milliyeye müsellahan ve kat'iyen mukâbele etmeyecekleri kanâ'atinde bulunduğunu ilâveten beyân eylediği Karahisar Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği gibi Sivas Vilâyeti'nden alınan bir telgrafnâmede de Suriye Fevkalâde Komiseri Fransız Georges Picot, ile Yüzbaşı Dam ve Mülâzım Filori'den mürekkeb bir Fransız hey'etinin Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsîliyesi'yle görüşmek üzere evvelki akşam saat altıda Sivas'a geldiği ve doğruca Hey'et-i Temsîliye'nin bulunduğu binâya uğrayarak ve onları ziyâretden sonra ikâmetleri için intihâb etdikleri Fransız Mektebi'ne nâzil olarak iki gün Sivas'da kaldıkdan sonra doğruca Paris'e Sulh Konferansına azîmet edecekleri istihbâr olunduğu ityân kılınmışdır. Karahisar Fransız mümessilinin şu beyânâtı Fransa Fevkalâde Komiserliği'nin geçende taraf-ı sâmî-i Sadâret-penâhî'den teblîğ buyurulan te'mînâtını mü'eyyid olmak i'tibâriyle hadd-i zâtında hâiz-i ehemmiyet görülmekle beraber ma'lûm-ı âlî-i nezâret-penâhîleri olduğu üzere siyâsetde menfa'at esâs olmasına ve devletlerce bi-hasebi's-siyâse verilen te'mînâtın bu esâsı tağyîr ve tebdîl edecek mâhiyet ve samîm[iyy]eti hiçbir zamân ihtivâ etmediği emsâli delâletiyle müsbet olub Maraş, Ayıntab ve Urfa Mutasarrıflıkları'ndan evvel ü âhir alınan telgrafnâmelerde Fransızların oralardaki vaziyetleri İngiliz işgâline makîs olmadığı ve İngilizler Hükûmet-i Osmaniye'nin mevcûdiyetini tasdîk ile icrâ'ât-ı hükûmete aslâ müdâhale etmedikleri ve İslâm ve Hıristiyan bütün ahâli hakkında gâyet müsâvâtkârâne mu'âmele îfâ eyledikleri hâlde Fransızların her türlü teferru' ât-ı umûra müdâhale ile beraber meselâ Maraş hükûmet konağıyla kal'asına eyyâm-ı resmiyede ve Cuma günlerinde kesîdesi mu'tâd olan Osmanlı sancağının çekilmesine mümâna'at etmek ve kıta'ât-ı askeriye miyânında küllî mikdârda bulundurulan Ermeni efrâdı tarafından ahâli-i İslâmiye'ye karşı îkâ' edilegelmekde olan tecâvüzât ve ta'addiyâta müsâ'ade eylemek gibi hâkimiyet-i Osmaniye'yi ihlâl ve hissiyât-ı İslâmiye'yi rencîde edecek ahvâli ihtiyâr eylemekde oldukları bildirilmesine nazaran işi diğer bir nokta-i nazardan te'emmül ve muhâkeme ile ona göre bir hatt-ı hareket ta'kîb eylemek muvâfık-ı ihtiyât ve basîret olur. Fil-hakîka Suriye ve Beyrut cihetlerinde fevkalâde bir takım vekâyi'in zuhûruna dâir su günlerde akseden ve Maresal Allenby'nin Beyrut'da General Gouraud'yu ziyâretiyle de alâkadâr görülen rivâyetler mübâlağadan gayr-i hâlî olsa bile Beyrut'dan yeni avdet etdiği anlaşılan mümessil-i mûmâ-ileyhin beyânâtıyla yine Beyrut'dan Sivas'a gelmiş olan Suriye Fevkalâde Komiserliği'nin Hey'et-i Temsîliye'yi ziyâretinin vekâyi'-i mezkûre ile irtibât ve münâsebeti olduğu ve Fransızların bugünlerde Kilikya, Ayıntab, Maraş ve havâlîsinde mevki'lerini işkâl edecek diğer bir gâ'ile tahaddüsüne meydân vermemek ve nazarımızı başka bir cihete tahvîl eylemek gibi siyâsî bir maksad ve gâye ta'kîb etdikleri ihtimâlden ba'îd görülemez. Binâen-aleyh mümessil-i mûmâ-ileyhin beyânât ve vesâyâ-yı muharreresine ve Suriye fevkalâde komiserinin Hey'et-i Temsîliye'ye aynı me'âlde olarak vukû' bulacağı mahsûs ve melhûz olan ifâdâtına karşı Hükûmet-i Seniyyece son derece iltizâm-ı ihtiyât olunarak Fransızların vaziyet ve temâyülât-ı hâzıralarından sûret-i diğerle istifâde olunması mülâhazât-ı âcizânesindeyim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.[1757]

[1757] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 150-152.

8 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Türk milliyetçileri, halifelik akımı ve Müslümanlığın kendi tezleri ve İtilâf devletlerinin Yakın ve Orta Doğu politikaları açısından önem taşıdığının uzun süredir bilincine varmışlardı*r. *Müslümanlığı kendi çıkarları yararına kullanıyor; ulusal mücadelenin ilk günlerinde, Erzurum ve Sıvas'ta çeşitli İslâm ülkelerinden gelecek temsilcilerin katılacağı kongreler düzenlemeye; İslâm ilkelerine dayanan bildirgeler yayınlamaya; Azerbaycan, Afganistan, Arabistan ve Hindistan'a bildiriler gönder*iyorlar.[1758]

Sivas'da içtima eden Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *İngiliz ve Fransız efkâr-ı umumiyesinin hariçten kan dökülmesine rıza göstermediklerinden Aydın cephesine Fransız ve İngiliz askeri gelmeyeceği Nazilli'de erkân-ı harbiye Binbaşısı Nazım Bey'e cevâben yazıldı*.[1759]

Sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın *Jön Türk* olmaklığı sebebiyle engellediği Prens Sabahaddin, *Meran* nam İtalyan askerî vapuruyla İstanbul'a muvasalat etti. Padişah yaveranından Kemalist Bahriye Kolağası Fahri (Engin), Sabahaddin'i istikbal etti.[1760]

Muhtariyetçi fakat Halifeye merbut Kürd aşiret reislerinden Seyyid Abdülkadir, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'i ziyaret etti. Hohler, Kürdleri Mustafa Kemal'e silah çekmekten alıkoyuyor:

> Zeki Paşa'nın, Sabahattin Bey'in sadaretinin söz konusu olduğu ve Saray'ın kararsız diye tanımlanabileceği bir dönemde, Damat Ferit'in Kürtçülerle yakın ilişkiler içinde bulunduğuna dair bir İngiliz istihbaratı vardır. Bir "güvenilir kaynağa" göre, Damat Ferit ulusçulara karşı etkili bir direnişte bulunmak üzere İstanbul'daki Kürt örgütüyle -Kürdistan Teali Cemiyeti- gizli görüşmeler yapmaktaydı. Abdülkadir Efendi yapılan teklifleri, Kürt özerkliği kabul edilmek şartıyla kabul etmekten yanaymış. Özerklik dışında istedikleri, Padişah'ın açık bir fermanla, altı vilayetin istikbalini belirleyecek yetkileri tanıması, kurulacak kabineye Cemiyet'ten üç üyenin alınmasıymış. Paşa, Kürtçülerin işbirliği ile Padişah'a sunacağı Doğu'da bir "sakinleştirme" (pacification) tasarısı hazırlanıyormuş. Bir heyet kurulacak, başına Abdülkadir'in iki oğlu geçecekmiş. Kürtler, Padişah'ın desteğiyle heyetin başarılı olacağını sanıyorlarmış. İngiliz makamlarına sunulacak gizli bir notayla heyetin amaçları ve Mardin'e gidişi sırasında İngiliz yardımı da sağlanacakmış. Müteakip rapordan Damat Ferit'le Kürtçülerin anlaştıklarını öğreniyoruz. Fakat Abdülkadir Efendi İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Hohler ile 8 Aralık günü yaptığı görüşmede Damat Ferit'le anlaştığını söylemedi. Yalnızca, Damat Ferit'in ve hükümetinin kendisiyle anlaşmak için yaptıkları hazırlıkları anlattı ve İngilizlerin onayı olmadan herhangi bir davranışta bulunmak istemediğin bildirdi. Damat Ferit'in teklifi, Osmanlı hükümetinin himayesi altında tam özerklik imiş. Ama Abdülkadir Efendi, Damat Ferit'in bundan önce, bu denli kapsamlı olmasa da, yaptığı bu mahiyetteki vaatlerini iktidardayken yerine getirmemiş olduğuna dikkat çekiyordu. Damat Ferit ve muhalefetin, özekliğe karşılık kendisinden bekledikleri, Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı çıkarmakmış. Buna karşı Hohler; Mustafa Kemal hareketine muhalefetin, kuvvet kullanmayı da içerip içermediğini sorunca, olumlu cevap aldı. Hohler, Kürtlerin düşüncelerini Barış Konferansı'na iletmeye hazır olduklarını, fakat bunun bir destek vaadi olmadığını, alınan son habere göre ulusçu hareketin zayıflamakta olduğunu, bu

---

1758 FO/4186/161982; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 188.

1759 Bekir Sıtkı Baykal. (1974). *Heyet-i Temsiliye Kararları* içinde (s. 72). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Dün, Sivas'a muvasalat etmiş bulunan Suriye'deki Fransız Fevkalâde Komiseri George Picot, Mustafa Kemal'le gayr-i resmî surette bir görüşme gerçekleştirmiş ve "Ortadoğu'da Türk çoğunluğunun bulunduğu bölgede, bağımsız bir Türkiye kurulmasına çalışacaklarını" bildirmişti: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 265. "Mösyö George Picot'nın te'minatı dolayısiyle müsellâh bir tecavüzün yapılmasına imkân olmadığı.." (Baykal, 1974, s. 73).

1760 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 150, dipnot 304.

bakımdan kuvvete başvurmanın gereksiz olduğunu, esasen hükümetinin barıştan yana olduğunu söylediğini bildiriyor.[1761]

8 aralık 1919'da Mr. Aubrey Herbert, İzmir'in işgalinin Hindistan'da İngiltere aleyhtarı duygular doğurduğunu hükûmetin bilip bilmediğini sordu. Hindistan bakanlığı yardımcısı Mr. Montagu, yalnız hintliler ve müslümanlar değil, bu tatbikata, onların konferanstaki temsilcisi olan bizler de karşıyız, diye cevap verdi. Daha sonra Herbert, İngiltere başbakanının 5 ocak 1918'de Türkiye'nin türklerde kalacağına dair verdiği sözden, hintlilerin haberdar olup olmadıklarını sordu. Bu Hindistan'm, İngiltere başbakanının vaadlerine ne derece güvenmesi gerektiğini de ortaya koyacaktır, diyordu. Mr. Montagu, barış konferansında bu noktaya parmak bastıklarını belirtti.[1762]

10 Aralık 1919. Sivas'da içtima eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi kararlarından: *Prens Sabahattin Beyefendi ile görüşmenin, anlaşmanın muvafık olduğu, Garbî Trakya'nın Şarkî ile müttehiden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti dahiline girmesine nizamnamemizin muhalif bulunduğu ve bu babda mehâzîr-i azîme de olduğu, Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi ile temas için zevât-ı mu'temedenin gönderilmesinin muvafık olduğu, İngilizlerle tarafımızdan temasın aranması muvafık olmadığı* [..][1763]

Prens Sabahaddin'in istihbarat raporlarındaki profili Müttefiklerle menfaat ilişkisi kurmuş olduğunda ittifak ediyor:

Sabahattin Bey İtalyanlara eğilimliymiş ve onların bir ajanıyla temastaymış. İtalyan ajanları Mustafa Kemal nezdinde de Sabahattin Bey'in mebusluğunun, hatta sadrazamlığının desteklenmesi için çalışıyorlarmış. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 202, s. 75 (Berne, 8 Kasım, muhbir "220"den bilgiler). ABD yanlılığı ise şöyleydi: Sabahattin Bey Tunus asıllı Abdülaziz Çavuş ve Dürzi Emir Şekip Arslan ile birlikte ABD ajanı John de Kay'den para almaktaydı. De Kay Lucerne'de bulunmakta ve ABD ajanı olarak Avrupa'yı karıştırmak için sosyalist propagandalar yapmaktaydı. Örneğin Bern'de bir sosyalist kongresini ABD parasıyla desteklemişti. De Kay son zamanlarda Türk ve Arapları çevresine toplayarak, bunları Fransa ve İngiltere'ye karşı kışkırtıp ABD himaye ve mandası için zemin hazırlıyordu. Sadarete aday olan Sabahattin Bey İtilaf Devletleri'nden 800 bin frank alıp çarçur etmişti. Fransa'nın hizmetine girmiş, sonra, uzaklaştırıldığında, Almanya'ya yanaşmış fakat yüz bulamamıştı. Bilahare İngiltere'ye başvurmuş, onlar da bir ajanları vasıtasıyla *Tribune de Geneve*'de Türkiye'de dahi onu müşkül duruma sokan bir mülakatını yayımlamışlardı. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 141, s. 157-8 (26/5/1919). Temmuz'daki ikinci bir istihbarata göre, beş-altı aydır Sabahattin Bey ve Emir Şekip Arslan, Alman-Amerikalı milyoner sosyalist de Kay'e yanaşmışlardı. De Kay [Sosyal Demokrat İşçi Partisi lideri Hollandalı Avukat] Troelstra ve Macar, Rus, Alman Bolşevikleriyle temastaydı. Debrit'in "Feuille"ünü destekliyor, Türkiye, İran, Kafkasya, Afganistan, Suriye, Mezopotamya'yı içeren bir konfederasyon düşünüyordu ve bu amaçla komünist Sabahattin ile bazı öğrencileri çevresine toplamıştı. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 91, s. 284. Bu hayret verici istihbarat yayınında, Sabahattin Bey'in Cenevre'den ayrılırken [Fransız Hariciye Nâzırı] Pichon'a çektiği, Fransa'yı selamlayan teli de göze çarpıyor. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 169, s. 173. Rıza Nur da Sabahattin Bey'in Çanakkale muharebesi sırasında Mısır'da kendine bir Fransızla haber gönderip Fransız ordusuna karşı direnilmemesi için çalışılmasını önerdiğini yazıyor. Rıza Nur'a göre Sabahattin Bey İsviçre'de bulunan Kemal Mithat, Reşit Paşa oğlu Semih gibilerle Fransızların hizmetindeydi. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. II (İstanbul Altındağ Y. 1968), s. 481. Bir İngiliz raporuna göre Sabahattin Bey Roma'da İtalyan devlet adamlarıyla temas edip, onların Yunan taleplerinin azaltılmasını sağlamalarına karşılık İtalyan çıkarlarına hizmet etmeyi kabul etmiş. Gürcülere de vaatlerde bulunmuş. Foreign Office 371/4161, 163686 (28 Kasım).[1764]

1761 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 926-927; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 156.

1762 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 347.

1763 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 1974, s. 73.

1764 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 151, dipnot 307.

Sivas'da akdedilen ARMHC Heyet-i Temsiliyesi içtimaına *tüm mülki ve askeri erkân* davet edilmesine rağmen Kapancızâde Hamid, *ailevi sorunlarını* gerekçe göstererek Kara Vasıf'ı vekil ittihaz etmiş ve İstanbul'a hareket etmiştir.[1765]

11 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırada, *biran önce barış andlaşmasının imzalanması* noktasında Mustafa Kemal'in *Türk Hükümetini sıkıştırdığı*nı bildirdi.[1766] Robeck'in naklettiğine göre Mustafa Kemal'in *ulusçu hareketi daha ne kadar ayakta tutabileceği hususunda tereddütleri varmış*.[1767]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Milne Hattı mevzuu hakkında Robeck'e muhtıra gönderdi. *3 Kasım'da Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Osmanlı ordu birlikleri ve Kuva-yı Milliye'nin 3 km geri çekilmesini istediği zaman Paşa buna uymamış, bu yüzden yeni hatta doğru ilerleyen Yunan askeri kayıplar vermişti*r. *Bunun üzerine kendisi* [Milne] *Paşa'ya 1 Aralık'ta Babıâli'yi durumdan sorumlu tutan bir yazı yazmış, Cemal Paşa 4 Aralık günlü bir cevap göndermiş*dir. *Milne, talimatına uyulmaması, Türklerin 3 kilometrelik tarafsız bölgeyi boşaltmayıp Yunan kuvvetlerini taciz etmeleri, en azından Harbiye nazırının edilgen rızasıyla Türk nizami kuvvetlerinin Afyon'dan Yunan cephesine indirilmesi karşısında durumun protesto edilmesini; Harbiye nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin değiştirilmesinin istenmesini tavsiye ediyor*.[1768]

Sadrazam Ali Rıza ile İngiliz Baştercüman Andrew Ryan mülakat ediyor. Sadrazam, Prens Sabahaddin *hakkında küçük düşürücü bir biçimde konuşmuş ve Ryan'ın ağzını aramış*tır. *Ryan Prens'in iç siyasette karışıklık unsuru olacak gibi göründüğünü, fakat kendisini iyi tanımadığını ve neyi temsil ettiğini de bilmediğini, imparatorluk mümkün olan en etkili tarzda adem-i merkezileştirildiğine göre, bu öğretinin de anlamı kalmadığını söyledi*. Ryan, *Sadrazam'ın hiç de Sabahattin Bey'i kabineye alacakmış gibi görünmediği* kanaatinde. Ryan, adem-i merkezileşmeyi Osmanlı Devleti'nin parçalanması şeklinde mütalaa ediyor.[1769]

İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın *durumu zayıflamış olmakla birlikte,* Halifeye merbut muhtariyetçi Kürd aşiret reisi Seyyid Abdülkadir'le *uzlaşması sayesinde iktidar olma umudunu sürdürüyor*.[1770]

Londra'da Britanya Başvekili Lloyd George, Fransa Başvekili Clemenceau hususî görüşüyorlar. Lord Curzon da hazır bulunuyor. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması, Boğazların beynelmüttefikîn bir idareye devredilmesi, Padişah ve hükümetinin Anadolu'ya tehciri konularında mutabakata varıldı. Lloyd George, Padişah'ın Müttefikleri birbirine düşürecek entrikalar çevireceğinden endişe ediyor. Curzon, Padişah ile Harekât-ı Milliyenin güç birliği yapmasını büyük bir tehlike addediyor. Hılâfetin Vatikanlaştırılması İngiliz tarafınca teklif ediliyor, Fransız tarafı kabul etmiyor:

> CLEMENCEAU: İlk olarak... kendi görüşüne göre Boğazlar'ın Müttefikler'in elinde kalması ve Türkler'den tamamiyle alınması gerektiğini ifade etti. Peki, Boğazlar istanbul'u da içermeli miydi?... Kendisine sorulacak olursa, Türkler'in İstanbul'dan çıkarılması hata olacaktı. İstanbul'u Boğazlar'dan ayrı olarak düşünüyordu... Eğer Küçük Asya'nın parçalanması düşüncesi terk edildiyse, Küçük Asya Devleti'nin liderine bir miktar prestij

---

1765 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 355.

1766 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXVII-LXXXVIII.

1767 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 275-276; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 278, dipnot 635.

1768 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 990-991; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 358.

1769 Ryan'ın 12 Aralık tarihli raporu, FO, 371/4141, 2638; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 152, dipnot 308.

1770 FO, 371/4161, 16326; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 156.

sağlamak hepimizin çıkarına olacaktır... Şayet Padişah'ın idaresi bizim çıkarlarımız doğrultusunda olacaksa, kendisine ne kadar sorumluluk verilirse o kadar iyidir. Padişah aracılığıyla idare çok daha kolay olacağından, kendisinin İstanbul' da bırakılmasında yarar vardır...

LLOYD GEORGE: ...İngiliz Hükümeti'nin düşüncesine göre, İstanbul da uluslararası bir gücün elinde olmadıkça, Boğazlar'da tam anlamıyla bir denetim sağlanamayacaktır... Boğazlar kendine yeter bir hale getirilmelidir ve İstanbul olmadan bunu sağlamak mümkün değildir. Şehirdeki birliklere kaynak yaratmak için vergiler ve aidatlar getirilebilir... Boğazlar'da asker tutmak için bütçesine büyük miktarda ek masraf çıkarmak istemiyordu. Padişah İstanbul'da kalırsa, bakanları ve hükümeti de orada olacak ve sürekli entrika içinde olunacaktı. Güçleri bölmeye ve birbirine düşürmeye teşebbüs edecekti... İlk olarak Venizelos'un akıl edip önerdiği bir alternatif de, Padişah için İstanbul'da bir tür Vatikan modeli yaratılmasıydı...

LORD CURZON: ...Akılda tutulması gereken bir başka husus da, müstakbel Türk politikasının milliyetçi bir politika olacağıdır... Eğer İstanbul'daki Padişah, geçmişin anıları ve prestijiyle yaşayan milliyetçi bir grubun denetiminde olacaksa, herkesi yeni sorunlar beklemektedir. O zaman ne Tunus, Tripoli ve Cezayir'deki Fransızlar rahat edebilir; ne de Mısır ve Hindistan'daki İngilizler. Müslümanlar Türkler'in hiçbir zaman yenilmediğini ileri sürerek, bunun kanıtı olarak İstanbul ve Edirne'yi hala ellerinde tuttuklarını ve Halife'nin de bütün iktidarıyla orada oturduğunu söyleyeceklerdir...

CLEMENCEAU: ...Şahsen, yeni bir Papa yaratılması fikrine karşıdır. Batı'da bir Papa'nın bulunması yeterince kötüdür. İstanbul'da kutsal toprak yaratılması hususuna gelince, Müslümanlar'ın bir Mekkesi olduğu unutulmamalıdır... Padişah İstanbul'da bırakılırsa, Müslümanlar'ın Türkler'in hiç yenilmediğini ve dolayısıyla Müttefikler'in onu yerinden oynatmaya cüret edemediklerini söyleyeceklerini kabul ediyordu... Türkler'in kendilerini idare edemediği görüldüğüne göre, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri örgütlenmelerinin üzerinde bir denetim kurulmalı ve bu, gerideki bir toprak şeridiyle desteklenmelidir. Bu noktada kendi önermiş olduğu sistemi tercih etmesine rağmen itirazların da farkındaydı. Ne var ki, öngördüğü kimi sakıncaları giderilecek olursa, İngilizler'in planına destek verebilecekti. Bir İngiliz-Fransız sürtüşmesinden uzak durmak büyük zorunluluktu... En mantıklı çözüm, İstanbul'u Müttefiklerarası bir Avrupa idaresi altında Çanakkale ve İstanbul boğazlarına bağlamak olacaktı.[1771]

Fransız Başvekil Clemenceau, *hem İtalyanların ve hem de Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmalarını* istiyor.[1772]

11 Aralık'ta Fransız-İngiliz görüşmeleri sırasında Clemenceau'nun Venizelos'a itirazları karşısında Lloyd George'un düşünceleri şöyleydi: İtalya'nın işgal hakkı yoktu. Belki sadece sömürü hakkı talep edebilirlerdi. Aslında Lloyd George İtalyanların gerçekten kalmak isteyebileceklerini düşünmemişti. Olay, aslında İtalyanların ne istediklerini bilmemeleriydi. Sinyor Scialoja'ya şöyle söyledi: Eğer İtalya Büyük Britanya'nın bu seferberlik için harcadığı 750.000.000 sterlini finanse edebilirse, Mezopotamya'yı ve Filistin'i ve daha ne varsa ele geçirebilirdi… Onun aynı teklifi M.Clemenceau'ya da yaptığı düşünülebilir.(!!)[1773]

11 Aralık 1919'da, Lloyd George, Clemenceau'yu, *"İstanbul'da bırakılacak padişahın ilerde Almanya ve Rusya ile anlaşabileceği, dolayısıyla Boğazların elden çıkabileceği" konusunda ikna etmiştir*.[1774]

1771 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 146-147.

1772 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176.

1773 *Documents on British Foreign Policy*, 2, s. 734; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 134.

1774 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 35. 1 Kasım 1922'de saltanatın ilgası ve 17 Kasım 1922'ye değin Padişah Vahideddin'in Britanya İşgal Kuvvetleri-Mustafa Kemal yönetimi iştirakiyle İstanbul'dan firara zorlanması, tam olarak, mezkûr Britanya Başvekili kaygısını tatmin edecektir.

12 Aralık 1919. *İngiliz kabinesi, İngiltere'nin Rusya'daki anti-Bolşevik kuvvetlere artık herhangi bir yardım taahhüdüne girmeyeceğini, ama satın almak isterlerse askeri malzeme satmayı sürdüreceğini* kararlaştırdı.[1775]

Vahideddin Hân, Amerikalı *The New York Times* gazetesinde neşredilen mülâkatında; sulhü *sadece bağımsız bir Türkiye ile sağlayacağını vurgula*dı. Padişah'a göre ancak bu suretle İslâm dünyası *tatmin olacaktı*. Şayet Şark'ta sulh isteniyorsa Türklerin hür *bırakılması gerekir*. *Aksi takdirde, hiçbir şekilde* sulh temin edilemeyecektir.[1776]

İngiliz istihbarat raporuna göre, Yıldız Sarayı çevreleri sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın *iktidarını "güvenle" bekliyorlar. Paşa, iktidara gelince, özellikle Bandırma'da canlı olan ulusçulara karşı hareketi desteklemek suretiyle etkili tedbirler alacaktı*r. Müstakbel *hükümette Mustafa Sabri Efendi'nin Şeyhülislam, Sait Molla'nın Adliye Nazırı olması bekleniyor*.[1777]

İngiliz raporu: *Mustafa Sabri "Abdülhamit çizgisinde" yeni bir İslamcı parti kurmaktadır, aslında diğer partiler gibi ulusçudur* / millîcidir.[1778] Rapor, diğer taraftan, İngiliz askerî istihbaratı (önce Kahire Ofisi Müdürü sonra İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi Wyndham Deedes yönetimi) maaşlı eleman Hürriyet ve İtilaf Fırkalı Miralay Sadık vasıtasıyla niçin Mustafa Sabri Efendi ve rüfekasını zayıflatmıştır sualine bir cevab teşkil ediyor.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Anadolu'daki Teşkilat-ı Milliyeyi teftiş eden Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Hurşit paşaların heyetleri ve faaliyeti hakkında İngiliz Hariciye Nezaretine mahrem muhtıra gönderdi. Muhtıraya nazaran Padişah'ın heyetlere talimatı şunlardı:

> Anadolu'da Padişah'a karşı çalışan "gizli güçler" hakkında soruşturma yaparak, sadakat duyguları teşvik etmeleri; cumhuriyetçi görüşlere karşı çıkmaları; "adil bir Padişah'ın" yönetiminin yeğ tutulmasını sağlamaları ve seçimleri suistimal eden ve "Ulusal Akım"a egemen olan İttihatçı'lara karşı propaganda yapmaları…[1779]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının hazırladığı muhtırada belirtildiğine göre;

> 2 Aralık'ta oturum yapan Osmanlı Bakanlar Kurulu, Mustafa Kemal'in de dileği üzerine, Anzavur'a karşı kimi önlemler almak kararını veriyordu. Ona karşı bir jandarma gücü göndermek; Bandırma bölgesinde askeri mahkemeler kurmak; İstanbul'daki Çerkez'lere Anadolu'ya seyahat etme izni vermemek; alınan kararlar arasındaydı. Anzavur'ın yaratmış olduğu akımın amacının Çerkez'ler için özerklik sağlamak olduğu yolunda İstanbul'daki Çerkez çevrelerinde söylentiler dolaşıyordu. Ancak, Anzavur'un 21 Kasım'da yayımladığı ve Hüdavendigâr [Bursa] halkını "Padişah adına cihada" çağıran bildirisinde bu konuya değinilmemişti. Bildiride, Ulusçularla İttihatçı'lara sert biçimde saldırılıyor; Padişah/Halife'ye "derin bağlılık" beyan ediliyordu.[1780]

1775 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 154.

1776 Hacer Göl. (2019). Milli Mücadele'de VI. Mehmet Vahideddin. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 3(1), s. 43-44.

1777 FO, 371/4161, 168774; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 157.

1778 FO, 371/4161, 168774; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 261, dipnot 588

1779 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 36-37.

1780 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 36-58.

Erzurum'a muvasalat etmiş bulunan Teftiş Heyeti Reisi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Hocalarla görüştük. Bolşevikler galiptir. Kolçak ve Yudeniç bozulduğu gibi Denikin de mağlup olmuştur*.[1781]

Erzurum'da bulunan Meclis-i Mebusan seçimi Tahkik Heyeti Reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine rapor gönderdi. Fakat Heyet-i Temsiliye cuntası baskısı altındadır. Alenî raporlar ile mahrem raporlar arasında ciddi farklar bulunuyor:

> Fevzi paşa heyeti aralık ortalarında Dahiliye Nezareti'ne Erzurum'daki durum hakkında bir rapor telledi. Bunda, Erzurumluların ulusal örgüt kurmalarına rağmen merkezi hükümete karşı muhalefet amacını gütmediklerini, her şeyin yolunda ve usulüne göre yürüdüğünü, Mustafa Kemal'in ulusal örgütün kurucusu olmayıp, Erzurumluların yarattığı harekete katılmış olduğunu, "arzusu hilafına" 500 mühürlü mazbata ile halk tarafından aday gösterildiğini bildirdi. Fakat Hurşit Paşa heyeti için olduğu gibi, Fevzi Paşa heyeti için de, "güllük gülistanlık" resmi rapor ve demeçlerin ardında olumsuz gizli rapor ve mütalaaların bulunduğu yönünde işaretler vardır. İngiliz istihbarat raporlarına göre, Fevzi Paşa heyetine seçimlerle ilgili bilgiler veren memurlar azledilip hapse atılmış, ulusçuların çıkardığı zorluklar yüzünden, heyet, Erzurum ve Bitlis'i teftiş edebilmelerinin şüpheli olduğunu bildirmiş.[1782]

Heyet-i Temsiliye cuntası reisi Mustafa Kemal, cunta âzâsı Erzurum'daki 15'inci Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir'e Sivas'tan şifreli telgraf gönderdi. Damad Ferid Paşa'yı sadaretten ıskat etmek için İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı tarafından uydurulan sahte andlaşma, Mustafa Kemal'in nezdinde:

> Zat-ı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslariyle sabık Sadrazam Damad Ferit arasında takarrür ve imza olunan 12.9.1919 tarihli muahede-i hafiye sureti bu kere Dersaadette elde edilmiştir. Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır.[1783]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Bolşevikler ve Hindistan" nam haber yayımladı: *Bolşeviklerin Orta Asya'ya yönelik projeksiyonları ile bölgedeki gizli faaliyet ve açılımları, İngiltere'yi Hindistan üzerinden vurmak gibi ciddi bir tehdide dönüşebilece*ktir. *Bolşevikler "Anadolu'daki Asi Türk Generali Mustafa Kemal Paşa" ile ilişki ve iletişim* kurmuştur. *Doğu'da devrimsel içerikli hareketleri sömürüp bunlardan istifade etmek amacını taşıyan Bolşevikler, bir yandan "Jön Türklere" ciddi seviyede maddi destek sağlarken diğer yandan Türk ihtilalcileriyle ittifak kurmaları hususunda Gürcistan ile Azerbaycan'daki Muhammedî Cumhuriyeti teşvik etmekte*ler.[1784]

13 Aralık 1919. Paris'deki İngiliz Büyükelçi Graham, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 1194 numaralı telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre Fransız yarı resmî *"Le Temps" gazetesi, İslâm sorunu konusunda İngiltere'ye dostça bir ders vermek zamanının geldiğini ileri sürüyor; Türkiye'ye karşı sert bir siyasa uygulanırsa, bunun Fransız Müslüman uyrukları üzerinde tepki yaratması olasılığından korkuyor. Sonra, Bolşevizmin Türkiye'ye, oradan da İran, Hindistan ve Mısır'a kadar yayılması olanağı vardı*r.[1785]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği Washington'a muhtıra gönderdi. Prens Sabahaddin'in İstanbul'a avdet ettiğini, *Padişah yaverleri tarafından karşılandığını, bunun anlamlı olduğunu, çünkü*

1781 Nilüfer Hatem, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 679.

1782 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 252-253. "Londra'da yayımlanan The Times, 1920 yılında *Bazılarınca Selanikli Yahudi kökenli olduğu söylenen Mustafa Kemal, Milliyetçi harekete Haziran 1919'da katıldı* diye yazıyordu." Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yükü*, 2016, s. 334.

1783 Salâhi R. Sonyel, *İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması*, 1970, s. 439.

1784 The Times, 12 December 1919, *The Bolshevist and India*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 221.

1785 FO/3756/162466; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 188.

onun Fransız yanlısı sayılmasına karşılık, Vahdettin'in İngiliz yanlısı bulunduğunu bildiriyor ve Sabahattin Bey'in hükümet kuracağı söylentisine işaret ediyor.[1786]

14 Aralık 1919. İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, kendisini ziyaret eden Türk aleyhtarı Gümüşhane Rum piskoposuna karşı Türkleri müdafaa etti:

> Gelişimizin ertesi günü memleketin Rum Piskoposu beni ziyaret etti. İçeri girer girmez Türklerin komşularına yapmış olduğu genel muameleden şikayet etmeye başladı, ne var ki baskı ve haksızlıkla ilgili olarak hiçbir açık ifade geliştiremediği gibi belirli olayları da sayamadı. Kilisesi'nin bu en muhterem ve "en tecrübeli" direği nihayet sabrımı tükenme derecesine getirmeye muvaffak oldu. Çünkü rahatça yerleştiğim çok küçük ve çok temiz sağlık yuvasında onunla karşı karşıya oturmak hiç hoşuma gitmezken kendi durumu ile vatandaşlarının durumu hakkında yanlış bir görüşü olduğu ta başlangıçta anlaşılıyordu ve bu bölge Rum'muş, Türkler de davetsiz misafir olarak buraya sokulmuşlar gibi sözler söylüyor, durumun bunun tam tersi olduğunu idrak edemiyordu. Nihayet, ona halkının Türk memleketinde ve Türk Hükümeti'nin tebaası olduğunu işaret ederek mensup olduklarını ileri sürdükleri millet o sırada Türklerle fi ilen savaş halinde bulunduğu için, bu hattı hareketine şaşmaktan kendimi alamadığımı, çünkü Büyük Savaş örnek alındığı takdirde, gerek Piskopos ve gerek diğer Rumların İngiltere'deki Almanlar'a yapıldığı gibi enterne kamplarına kapatılmayı en hafif bir akıbet olarak karşılamaları gerektiğini belirterek, misafiri oldukça mütehkkim bir tavır ile savdım.[1787]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir de Rawlinson'dan şu cümleleri nakleder: *Gümüşhane Rum metrepolidi yaka silkerek Türklerden şikâyete geldi. Ben burası Türkiyedir, defolun Yunanistana dedim. Selâmetiniz için başka da çare yoktur.*[1788]

Mustafa Kemal'in çocukluktan itibaren arkadaşı ve hempası, İzmir eski valisi, İttihadçı, Selânikli Hasan Tahsin (Uzer) Meclis-i Mebusan'a İzmir'den mebus *seçildi*.[1789]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Hariciye Nâzırı Politis'e telgraf gönderdi. 8 Aralık 1919 tarihli Avam Kamarası içtimaında Aubrey Herbert, *İzmir'in işgalinin Hindistan'da İngiltere aleyhtarı duygular doğurduğunu hükûmetin bilip bilmediğini* sormuştu. Hindistan Umuru Nâzırı Montagu ise *yalnız hintliler ve müslümanlar değil, bu tatbikata, onların konferanstaki temsilcisi olan bizler de karşıyız, diye cevap ver*mişti. Şimdi de *Mr. Lloyd George'a yakınlığı bilinen özel sekreteri Mr. Kerr'in yönetimindeki "Round Table" dergisinde, Türkiye konusunda son derece önemli bir makale yayınlanmış*tır. *Yazının, ingiliz hükûmetinin değilse, başbakanın ve yakınlarının görüşlerini aksettirdiği şüpheden uzakt*ır. Kaklamanos: *Bu makaledeki ana fikir, İngiltere'nin Türkiye meselesini, Hindistan müslümanlarının tesiri altında da kalmaksızın, tam bir bağımsızlıkla ele alması gereğidir... Siyaset çevrelerinde çeşitli yorumlara yol açan bu makaleyi özet halinde incelemenize sunuyorum*. Kitsikis'in yorumu: *Türk meselesinde ingiliz hükûmetinin de, iki ayrı düşünceye bölündüğü gün ışığına çıkmış oluyor*.[1790]

15 Aralık 1919. Sadrazam Ali Rıza Kabinesi, Müttefik fevkalâde komiserlerine nota verdi. *Yunanlıların işgal altında tuttukları topraklardan çekilmelerini talep* ediyor. *Yunanlıların çekilecekleri topraklara İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin yerleştirilmesi kabul edilecekt*ir.[1791]

1786 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2004, c. 2, s. 150. "Ne gariptir ki, Amerikalılar Sabahattin Bey'i Fransızcı diye değerlendirirken Fransızlar da onu İtalyan, hatta ABD yanlısı olarak değerlendiriyorlardı."

1787 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 313-315.

1788 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 416). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

1789 Kâmil Erdeha. (1975). *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler* içinde (s. 376). İstanbul: Remzi Kitabevi; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 277.

1790 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 347.

1791 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 304.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Robeck, *Sultan'ın kendisiyle mülâkatta bulunmak için vaki ricasını, Amiral arkadaşlarıyle istişareden sonra reddetti*ğini bildiriyor.[1792]

> Robeck'in 15 Aralık telinde bildirildiğine göre, "geçenlerde" Padişah kendisine bir haberci göndererek resmi olmayan bir görüşme istemiş. Bir şey soracakmış, tutum ve görüşlerini bildirecekmiş. Cevap olumlu olursa, diğer Yüksek Komiserlere de haber verecekmiş, zira yalnız birini görmenin mümkün olmadığının farkındaymış. Komiserleri toplu olarak mı, ayrı ayrı mı görmek istediğini bildirmemiş, fakat asıl kendisiyle görüşmek istediğine göre, de Robeck herhalde ikinci şıkkı tercih edeceğini düşünüyordu. De Robeck meslektaşlarıyla görüşmüş. İtalyan bir sakınca görmemekle birlikte Defrance dedikodulara yol açacağını söylemiş. De Robeck de bu görüşe katıldığı için olumsuz cevap verecekmiş. Onun tahmini, Padişah barışın bir an önce yapılması gereğini, zira bu belirsizlik durumunun Türk Devleti'ne büyük zararlar verdiğini hatırlatacaktı. Kendisine başvurmasının nedeni ise tek umudunun İngiltere olmasındandı.[1793]

İngiltere'de yaşayan Türk taraftarı *İngiliz, Hintli ve diğer müslümanlarca hazırlanarak M. H. Ispahani tarafından İngiltere Başbakanına* ve Hariciye Nâzırına *gönderilen andırıda* Aydın Vilâyeti nüfusu hakkında *ileri sürülen rakamlar* şöyledir: 1.249.000 Müslüman, 299.000 Rum, 20.000 Ermeni.[1794] Mezkûr mektuba ilerleyen günlerde muhtelif derkenarlar kaydedilecektir. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge ve Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Hind Hilâfet Hareketini *bir azınlık tarafından yaratılan "yapma ve düzmece" olarak nitelendir*ecekler; Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston ise *tüm İslâm kamuoyunu düşman yapmanın, böylece İngiliz imparatorluğunun Müslümanlığı ortadan kaldırmak azminde olduğuna dair İttihatçılarla Bolşeviklerin yaydığı "kötü yalanı" gerçekleştirmenin çılgınlık olacağı görüşünü savun*acaktır. Harbiye Nezâreti, Hindistan Umuru Nezâreti, Hindistan Sömürge Valiliği ve İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlik Hind Hilâfet Hareketine gereken ehemmiyeti atfediyorlar.[1795]

Halep'te direnme örgütünün başı olan Kaymakam Şakir Nimet, Mustafa Kemal'e tel çekerek Türkiye-Suriye askeri işbirliği, Suriye bağımsızlığı (Filistin dahil) ve Hilafet'e ya da Hilafet ve Saltanat'a bağlılık esasları dahilinde bir yakınlaşma istedi.[1796]

17 Aralık 1919. Akademik, liberal, sabık Washington Büyükelçisi James Bryce *Mustafa Kemal Paşa hakkında ilk konuşmayı yapan kişi oldu. Mültecilerin* [Ermenilerin] *yurtlarına döndürülmesinden konuşulurken söz aldı ve İstanbul ile Küçük Asya'daki liderlerin çetelere hükmettiğini ileri sürdü. Onlardan birinin M. Kemal Paşa olduğunu ve büyük bir askeri gücü komuta ettiğini söyledi. Mültecilerin yerlerine yurtlarına dönebilmeleri için Türkiye ile yapılacak anlaşmanın ilk şartı Ermenistan diye adlandırılan yerden onların tamamen çekilmesini önerdi*.[1797]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Vahideddin Hân'ın Amerikan "Associated Press" muhabiri ile mülâkatını iktibas etti:

> Bir an önce barış [akdedilmelidir] zira bu gecikme savaştan kötü[dür]. Belirsizlik halkın maneviyatını çökertiyor, onlarda sefalet ve hastalıklara yol açıyor. Avrupa devletleri için hayati bir nokta, Doğu'da huzuru

---

1792 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 7. "Amiral de Robeck, 15 Aralık 1919'da *Geçende Sultan benimle görüşmek istedi, reddettim* diye Dışişleri Bakanlığına yazar ve *İyi yaptınız* cevabını alır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 100.

1793 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 936; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 317. Curzon, Robeck'in bu tavrını onayladığını 24 Aralık'da bildirecektir.

1794 FO/4154/162092; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 38.

1795 FO/4153/162092; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 187.

1796 Sahir Uzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 1952, s. 103-104; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 346.

1797 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 38.

> getirecek bir barış yapmaktı[r]. Bunu da, Türkiye'nin bağımsızlığını sürdüren bir antlaşma sağlayabilir. Kötü hükümetlere rağmen halk iyi[dir]. Barış olur olmaz iç sorunlar ele alınacaktı[r].[1798] Doğu barışı ancak Türkiye müstakil kalmak şartiyle muhafaza edilebilir. Büyük Devletlerin medenî yardımlarını temin etmek arzu ve emelimdir. Halkımıza umumî tahsil ve terbiyeyi, yani refah ve saadetin yollarını temin edebiliriz. Yeni Türkiye'ye, onun yeniden doğuşuna ve sosyal kalkınmasına samimiyetle inanabiliriz. Yeniden bina edilen Türkiye doğuda huzur ve sükûnun, refah ve saadetin mihrak noktası olacaktır. Türk kadınlarının hürriyetlerine kavuşmaları için önümüzde açık bir büyük saha bulunuyor. Onlara Amerikalı kızkardeşlerinin statülerini vermek suretiyle ve dinimiz delâletiyle en iyi surette başaracağımıza inanmaktayım.[1799]

Eğer öyleyse, Vahideddin Hân'ın muhayyilesinde "Yeni Türkiye" tasavvuru bulunuyordu. Garblılaşma programı, Hılâfet-Saltanat nezâretinde tatbik edilecekti. Fakat Anadolu'ya gizli vazifelerle gönderilen vekil kumandan, haricen ve hususen yabancı devletlerle görüşüyor, devletleşmeye çalışıyor ve Padişahını devirmeyi istihdaf ediyor.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral George Mİlne, Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi. Muhtıra zeylinde, Mustafa Kemal'in Karesi'deki 61'inci Fırka Kumandanı Miralay Köprülülü Kâzım'a (Özalp) göndermiş olduğu telgrafın ele geçirilmiş sureti yer alıyor.[1800]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Siyasi Durum Hakkında Özet" başlıklı rapor gönderdi.

> Fransız işgal kuvvetlerinin İngiliz kuvvetlerinin yerini alışıyla ilgili temsilcilik raporu, "Anadolu'daki ulusalcı yapılanmalar" ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili tek haberin, bu yapılanmalara karşı ayaklanan Anzavur Ahmet Bey'in kumandasındaki bazı küçük birliklerin yenilmesi olduğunu belirtmektedir. Raporda, ayaklanmanın sebebi; Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi'nin, Ahmet Bey'e ve yandaşlarına verdiği sözleri tutmaması olarak belirtilmektedir. Anzavur Ahmet'e karşı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin yanı sıra, Osmanlı Hükümeti'nin ordularının da çarpıştığı; söylenenlere göre Anzavur birliklerinin takibinin devam ettiği bilgisi verilmektedir. Elçi Servert, Anzavur Ayaklanması ve Ahmet Anzavur'la ilgili olarak kendisine ulaşan haberleri resmi kaynaklardan doğrulayamadığını; bu nedenle çelişkili bilgiler edindiğini belirtmektedir. Anzavur Bey'i, kimileri önemsiz bir partinin başkanı olarak tanımakta; kimileriyse Konya civarında çok etkili bir kişi olduğunu söylemektedir. Babıâli'de Anzavur'un başını çektiği gruplar 'Anzavur Milisleri' olarak anılmaktadır. Söylentilere göre bu milisler, Hükümet kuvvetleri tarafından takip edilerek yenilmiştir. Bununla birlikte İstanbul'da, ortalardan kaybolan eski bir Erkan-ı Harp Reisi'nin Anzavur'la buluşacağı söylentisi dolaşmaktadır. Buna karşın Hükümet, bu kişinin Anzavur'un emrine sunabileceği kuvvetleri önemsememektedir. Zira Hükümet, bir yandan Mustafa Kemal Paşa'dan Anzavur üstüne jandarmalarını göndermesini istemekte, diğer yandan İstanbul'dan Hurşit Paşa'ya Anzavur'la uzlaşmaya varması için açık ve sert emirler vermektedir. Bu emirlerde ayrıca, Gürcistan göçmeni Çerkezlerin taleplerini incelemek ve Çerkezler ile Mustafa Kemal Paşa taraftarları arasında bir uzlaşma yolu aranması da bulunmaktadır. Elçi; Babıâli'nin Kürtlerin İngiliz müfrezelerine saldırılarını ve ilerlemelerini durdurmak için yine, bu ulusalcı yapılanmanın şefine, yani Mustafa Kemal Paşa'ya başvurduğunu belirterek, bunun da Milli Mücadele'nin Hükümet'e itaatinin kanıtı olduğunu savunmaktadır. Yine de bu itaatin Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının kendi arzularından kaynaklandığı görüşündedir. Öte yandan Hükümet; üyelerinin hepsi ulusalcı yapılanmadan, (yani Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti'nden) olan Şûray-ı Devlet'i lağvetmiştir. Elçi, Hükümet'in aldığı kararlarla çelişkili bir durum içine düştüğü; bunun tek açıklamasının, Hükümet'in kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olabileceği yorumunda bulunmaktadır. "Zira Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini beceriksiz ve düşmana satılmış ilan etme tehdidi karşısındadır." Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, Milli Mücadele'ye; ihanet ve acizlikle suçlanmamak için dostane; İtilaf Devletleri'nin baskılarını geçiştirmek içinse düşmanca bir tavır içine girmektedir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in kendisine ve hareketine gösterdiği yakınlığı; vatanperver gayesine ulaşmak için kullanmaktadır. Elçiye göre Hükümet'in çelişkili tavrının aslında, Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet arasında

---

1798 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 317.

1799 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 6-7.

1800 FO/5054/E 9380; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 198, dipnot 129

gizli ve sözlü bir anlaşmaya dayanıyor olması da bir ihtimaldir. Hükümetin, Mustafa Kemal Paşa'ya aslında yerine getirmeyeceğini bilerek; İtilaf Devletleri'nin istediği yönde emirler vermesini bu ihtimalle açıklamaktadır.

Kuvayı Milliye'nin Adana ve çevresinde Fransız kuvvetlerini geri püskürttüğü sırada, Anzavur Ayaklanması bir defa daha alevlenmiştir. Elçi Servert'e göre, Anzavur Milisleri ve Kuvayı Milliye arasındaki çatışmalar her geçen gün daha kanlı bir hal almaktadır. Daha önceki raporlarında, Anzavur Milisleri üzerine Hükümet'in de ordu gönderdiğini bildiren elçi, bu defa, "Mustafa Kemal Paşa'ya olan nefreti ve İngiliz yetkililerinin cesaretlendirmesiyle" Sadrazam'ın, Anzavur Ahmet'i desteklediğini belirtmektedir. Bu durum; iki ayaklanma arasında geçen sürede Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin sona ererek, Salih Paşa Hükümeti'nin ardından 5 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın tekrar Sadrazam olmasından kaynaklanmaktadır. Çatışmalar, Balıkesir ve Bandırma arasında Bursa'ya yakın bir bölgede gerçekleşmekte; Kuvayı Milliye komutanları, İzmir cephesini terk ederek Anzavur'a karşı çarpışan birliklerin başına geçmektedirler. Elçi, İngilizlerin Sadrazam'ı, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tahrik ettiklerini; çıkan iç savaşla ülkeyi ikiye bölmenin çıkarlarına olduğundan, tahrik etmeye devam edeceklerini yazmaktadır. Elçi bu durumda en çok Hristiyanların kanının dökülecek görüşündedir. Zira İtilaf Devletleri yetkilileri, daha önce birkaç defa Hristiyan unsurları kendi askerleri olarak kullanmışlar; Müslümanların nefretini onlara karşı kışkırttıktan sonra da yalnız bırakmışlardır.[1801]

18 Aralık 1919. İngiltere'nin Hindistan Umuru Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, Başvekil Lloyd George'ye gönderdiği muhtırasında; *Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa, dünyadaki düzen aleyhtarı güçlerle birlikte Bolşeviklerle birleşerek, sayısız ajanları aracılığıyla, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Asya, Çin, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin başına belâ kesileceklerini ihtar ediyordu.* Montagu'ya göre *Türkler savaştıkları sürece Hindistan'da huzursuzluk, kargaşalık ve tehlike egemen olacak ve her yanda İngiliz çıkarları zarar görecekti.*[1802]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *İngiliz ajanları Türkiye'de Fransız karşıtı propaganda yapmaya devam ediyorlar*.[1803]

Mustafa Kemal, Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'e (Altay) mektub gönderdi. Hilafet-saltanatın ayırılmasını, başkentin Anadolu'ya taşınıp cumhuriyet idaresinin kurulmasını isteyen Rawlinson, İstanbul Hükümetini "muzır" gördüğünü Mustafa Kemal'e ifade etmiştir:

12. ci Kolordu K. Fahrettin beyefendiye

Muhterem Kardeşim,

Şemsettin Bey den sonra Hüseyin Beyin de Sivas a gönderilmesi sureti ile teyidi revabıt ve uhuvette izhar buyrulan asarı samimiyeye teşekkür ederim. Şemsettin Bey son günlerin istilzam ettiği müzakerat ve mukarrerat hakkında zatı biraderlerine arzı malumat eylemiştir. Hüseyin Bey de Suriye ve Ermenistan Fevkalade Komiseri iken İstanbul Tariki ile Paris Sulh Konferansına giden Fransuva Jorpiko nun Heyeti Temsiliye ye mülaki olmak üzere Sivas a gelmesindeki sebebi izah edecektir. Bu mülakata ait bir hülasa şifre ile takdim edildiği gibi, bir suret te Hüseyin Beye takdim edilmiştir. İtalya nın Fevkalade Komiseri Mösyö Malis akdemce bazı mütaalatını mektupla bildirdiği gibi, bu defa da Sivas a bir memuru mahsus göndererek, tarefeyn için bir zemini itilaf araştırmayı tevessül etmiştir. İngilizlerin Erzurum ve Kars havalisinde mümessili iken tanıştığımız ve ahiren Harbiye Nazırlarının daveti üzerine Londra ya giden Kaymakam Ravlinson bu defa İstanbul a avdet etmiş ve görüşmek üzere Sivas a gelmek istediğini Trabzon daki mümessilleri vasıtası ile bildirmiştir. Mümaileyh Ravlinson Londra ya hareket edeceği sırada Erzurum da veda etmek üzere görüşmüş ve "Avdetimde daha musait şeriat [*şerait*] dahilinde görüşebileceğimizi ümid ederim" demişti. İstanbul da alelumum Şarkta ki İngiliz Memurini Siyasiyesinin Türkleri tanımakta ve Türkiye hakkında takib ettikleri

[1801] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 307-310. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1802] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 187-188.

[1803] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 123.

siyasette yanlış yolda gittiklerini ve bunda İstanbul muhiti ile Osmanlı Hükümeti Merkeziyelerinin muzir saik teşkil eylediklerini ilave etmiş idi.

Amerika Heyeti Tahkikiye Reisi General Harbord Sivas ta uzunu zadıya vuku bulmuş olan mülakatımızda müşarünüleyhin ve Şark ta bulunan bütün Amerikalıların lehimizde olduğu anlaşılmış ve ahiren alınan mevsuk malumat Harbord raporunun lehimizde yazıldığına ait bulunmuştur. Yalnız Amerika ahalisinin senelerdenberi aleyhimizde işittikleri propagandanın tesirinden suhuletle kurtarılamıyacakları itiraf olunmuştur. Avrupalıların Türkiye hakkındaki tashihleri memleketimiz üzerinde ve azami derecede ve daimi ve emin bir surette menfaatlerinin temini merkezindedir. Menfaatlerine muvafık zemin ihzar ve temini için istinat etmek istedikleri sebeb ve bahaneler Hükümeti Osmaninin aczi ve ekalliyetlerin siyaseti için teminat ve içtima edecek olan Meclisi Mebusan, millete istinaden vakur, bir vazı azimkar alırsa, millet de vekillerine cidden mesnet olabilecek tam bir vahdet gösterirse düştüğümüz girvei izmihlalden kurtulabileceğimize emniyetim vardır. Milletimizi mevcut makus ve muzır cereyanlar arasında selabetli bir kitle halinde tutabilmek herşeyden evvel zatıbiraderileri gibi kıymetli, hamiyetli kumandan arkadaşlarımızın himmet ve fedakarlıklarına muallaktır.

Rüesayı Memurini Mülkiye nin ekseriya mütelevvin olduklarını tecrübe göstermiştir. İçlerinden en hamiyetli olanlar bile daima askeri kumandanlara imtisalden başka birşey yapmamıştır. Şayanı şükür ve mahmettir ki bugün bilaistisna tekmil kolordu kumandanları arkadaşlarımız büyük bir hüsniniyetle tabiisi vatan noktasında içtihatlarını tevhid etmiş ve milleti müşekkel bir hale ifrağ için alicenabâne ve azimkârâne bir surette çalışmaktadırlar. Benim ve elyevm beraber bulunan Rauf Bey, Bekir Sami Bey gibi arkadaşlarımızın pek dikkatli olarak çalıştığımız esaslı nokta, bütün mesaimizin arkadaşlarımızın noktai nazarlarına mutabık ve efkarı umumiyei milliyemiz muhassalasına muvafık olmasıdır. Buna rağmen Hüseyin Beyin esnayı rahde bazı kimselerden bizim hiçbir vakit hatır ve hayalimizden geçmemiş ve geçmiyecek olan muzir fikirler propaganda edildiğini söylemesi cidden teessürümüzü mucib oldu.

Meselâ Diktatörlük gibi... Bu fikrin nekadar bimana olduğu erbabı izanca suhuletle takdir olunur. Bir de bu hususta zerre kadar şüphe ve tereddüde düşmüş erbabı namus ve hamiyet için Heyeti Temsiliye ye fiilen dahil olarak teşriki mesai etmek ve tavır ve kontrol etmek daima mümkündür. İstanbul da bulunan zevatı aliyenin serbest olanlarını, Ahmet İzzet Paşa vesaireyi davet ettim. Fakat bu gibiler hayatını tehlikeye koymak istemez, huzur ve refahını feda etmez ise ne yapılır? Memleket ve milletin içinde bulunduğu elim şerait ayakıbımız düşünülecek olursa vahdeti milliyeyi, ahengi mesaimizi haleldar edecek kıylükale sebebiyet verenler hakkında ne hüküm verilmek lazım geleceği kendi kendine taayyün eder.

Heyeti Temsiliye, kariben Kayseri, Kırşehir üzerinden Ankara ya oradan da Eskişehir kurbunda (Seyitgazi ye) gidecektir. Bu intikali henüz mahrem tutmaktayız. Maksat Eskişehir de temin olunacak içtimai mebusana temas edebilmektir.

M. Kemal[1804]

İngiliz istihbarat raporuna göre Vahideddin Hân, *6 Aralık'ta hükümet değişikliği için emir vermişken, İttihat ve Terakki (yani ulusçu çevreler) bunu duymuş ve Veliaht'ı Saray'a göndererek emrin geri alınmasını sağlamışlar*dır.[1805]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtının 18 Aralık 1919 tarihli raporuna göre Karesi'deki 61'nci Fırka Kumandanı Mustafa Kemal cuntası mensubu mason Miralay Köprülülü Kâzım (Özalp) ile Balıkesir'de

[1804] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 197-200. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanlığı ile Sivas Heyet-i Temsiliyesi arasında kuryelik yapan Kolordu Başhekimi Doktor Hüseyin kim? Evrak-ı metrukesi var mı? Doktor Hüseyin anlaşılan mutemet ve mahrem birisiydi. Mesela, Mustafa Kemal, George Picot'yla yaptığı gizli görüşmeye dair hazırlanan "bir hülasa şifre"yi Hüseyin'e emanet ettiğini yazmıştır.

[1805] FO, 371/4161, 173267, No. 47; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112, dipnot 220.

Ekim 1919'da görüşen bir Bolşevik Rus ve tercümanı Emrullah (müstakbel maarif müfettişi) aslında birer İngiliz casusu idiler ve Kuvâ-yı Milliye hakkında istihbarat toplamışlardı.[1806]

Amerika Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un Mütareke Komisyonuna gönderdiği muhtıradan mülhem Sadrazam Ali Rıza, Mustafa Kemal ile İttihadçı lider Enver arasındaki yazılı haberleşmenin Türkiye'ye zarar verdiğine dikkat çekerek Harbiye Nezâretine tezkere gönderdi:

> Kuvay-i Milliyeye mensup bâzı eşhasın Kafkasya hududunu tecavüz ile Ermenilere tasallût etmekte ve Mustafa Kemal Paşa ile Azerbaycan'da bulunan Enver beyninde muhabere cereyan etmekte olduğu dermeyan kılınmış olup bu hal sahih ise Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin aleyhimize tahviline sebep olacağı ve konferans nezdinde suitesir husule getireceği cihetle muvafık-ı menfaat-i devlet görülemediğinden bahis ile bu babda tedabir-i mânia ittihazı lüzumu iş'ar edilmiş ve ehemmiyet-i mesele müstağni-i beyan ve izah bulunmuş olmakla Nezaret-i Celilelerince de lâzım gelenlere tebliğat vesayay-i müessire ifasına himmet buyrulması siyakında tezkire-i senaveri terkîm kılındı Efendim.[1807]

Bâb-ı Âlî'nin Anadolu Teftiş Heyeti Reisi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daltaban. Yağmur ve kar. Onuç saatte Hamsi köyüne geldik. Zigana'da kar var idi. Gümüşhane'de de İngiliz kumandanı (Ravlinson) var idi. Kâzım ve Mustafa Kemal Paşalar'la görüşmek istiyor*.[1808]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, muhtıra kaleme aldı: *Millet (Türk milleti) Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde Ermenistan'a en küçük bir toprak parçası verilmeyeceği konusunda fikir birliğine vardı. Aksi takdirde Anadolu halkı kendi çıkarlarını kendisi savunma yoluna gidecektir. Halkın bu kararlılığı tüm dünyaya ilan edilmiştir. Barış komisyonu öncelikle bu durumun farkında olmalıdır*.[1809] İngiliz istihbaratı *Çürüksulu Mahmut Paşa'nın bir Ermeni gazeteciye, Ermeni hak iddialarının doğru olduğunu kabullenmekle birlikte, Türkiye'nin, hudutta kimi değişiklikler yapılmasını kabul edeceğine dair verdiği demeç üzerine, Mustafa Kemal'in ona göndermiş olduğu azarlayıcı telyazısının suretini de gizli bir kaynaktan ele geçir*miştir. Mustafa Kemal'in azarlayıcı telgrafını İngiliz istihbaratı şöyle tahlil etmektedir: *diktatörlüğünü gösterdi*.[1810]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, New York mahreçli ve 16 Aralık tarihli bir mülakatı iktibas etti. Vahideddin Hân, Amerikan haber ajansı *Associated Press*e şu beyanatta bulunmuştur:

> Barışın gecikmesi Türkiye için savaştan daha kötüdür. Barışın belirsizliği halkımın arasında yoksulluğa ve hastalıklara neden oluyor. Mutlaka barışa ihtiyacımız var. Bizim amacımız Doğu'da sükûnetin sağlanmasıdır. Zaten Avrupalılar da bunu isterler. Yalnız Doğu'daki barış ancak Türkiye'nin bağımsız olmasıyla sağlanabilir. Her ne kadar Avrupalılarda kötü bir görünümümüz varsa da bu eski hükümetin [İttihad ve Terakki'nin] hatasıdır. Benim halkım Avrupalıların düşündüğünün aksine, daha iyi şeylere layıktır. Barış imzalanır imzalanmaz iç meselelerimizi çözeceğiz. Benim arzum ve isteğim medenî büyük devletlerin güvenini kazanmaktır. Samimiyetle inanıyorum ki, barış sonrası yeni bir kanla sosyal gelişmeleri sağlıyacağız. Eğer bir bağımsız olursak halkımızı yeniden eğiteceğiz ve modern anlamda bir refaha kavuşacağız. Benim namuslu olarak sözüm, büyük devletler bunları kabul ederlerse mutlu sonu görürler. Böylece Doğu'ya barış gelecek. Bu mutlu sona erişeceğiz.
>
> Bize büyük bir saha açılıyor. Türk kadınlarıyla işbirliği yapacağız. Bizim dinimiz de buna izin veriyor ve benim inancım da odur ki, Amerikan kadınlarına tanınan statüyü Türk kadınlarına verirsek, namusları korunacak,

---

1806 FO, 371/4161/163511; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1973). Orgeneral Kâzım Özalp'ın Anıları ile İlgili Bir Açıklama. *Belleten*, 37(146), s. 234; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 47-49.

1807 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1995, Sayı 11, Vesika No. 261.

1808 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 679.

1809 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, Belge No: 102; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 90.

1810 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 58.

refah seviyeleri artacak, böylece daha iyi aile ortaya çıkacak. Yıllardan beri Müslüman dininin yasak ettiği bazı şeyleri zaten Amerikalılar da kabul etmişlerdir.[1811]

19 Aralık 1919. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan İstanbul'daki Harbiye Nezâretine şifreli telgraf: *Gümüşhane'de birkaç gün kadar kalan Ravlinson Rumları nezdine davetle mülâkatta bulunmuştur. Rumlar, Teşkilât-ı Milliyeden şikâyet etmişler, Kaymakam Ravlinson da Teşkilât-ı Milliye Türklerin hakkı olduğunu ve bu memleket Türklerin olduğu için onlarla iyi geçinmelerini veyahut burasını terk etmelerini ve İzmir'd.....*[1812]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'ye bağlı istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson, *"Rumların Türklerden gördükleri kötü muamelelerden" şikâyet* eden Gümüşhane'deki Rum Piskopos'a beklemediği şekilde cevab vermiştir. Rawlinson, *kendisinin ve hemşehrilerinin durumu tamamen ters zaviyeden mütalâa ederek, bölgeyi daha çok Rumlara ait imiş de Türkler tufeyli imiş gibi göstermek suretiyle. . . ortaya çıktığını. . . halkı sanki Türk hükümetine tabi ve Yunanlar şimdi Türklerle harpte imiş gibi gördüğünü, nihayet kendisiyle ırkdaşlarının tecrit kamplarında hapsedilmiş sandığını. . Bu itilip kakılmaların onun ödağacı kokulu kutsallığına(!) dokunduğunu"* söyleyerek piskoposu terslemiştir.[1813]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *"tasfiye halinde" bulunan Teşkilat-ı Mahsusa, gizli faaliyet gösteren İslamcı bir örgüt*tür. *Binbaşı (aslında Yüzbaşı) Hüsamettin (Ertürk), Yüzbaşı Muhtar ve Rıza (Sevkiyatçı Binbaşı Ali Rıza?)* örgütün idare heyetidir. *Hüsamettin İstanbul'daki bütün İslamcı entrikanın başı*dır, *bu amaçla ayrılmadan önce Enver Paşa ona hayli para vermiş*dir.[1814]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Meclis-i Âyandan Konyalı Zeynelabidin Efendi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkalı Miralay Sadık, Vahideddin Hân'a, Damad Ferid Paşa kabinesi kurulmasını tavsiye etmişlerdir. Sulh ve Selamet Fırkası, bu tasarıya destek vermektedir. *Bunun üzerine Padişah* Kırımlı Ahmed Tevfik'e (Okday) *danışmış, o da bunun sırası olmadığını, bu yola gitmenin iç savaşa götüreceğini söyleyerek* Padişah'ı *etkilemiş*tir.[1815]

İngiliz istihbarat raporuna göre Prens Sabahaddin, *adem-i merkeziyet hususundaki fikirlerini değiştirip ulusçulara yanaşıyor. Bu görüş değişikliği ulusçuların güvenini kazanmaya yetmemiş olmakla birlikte, Vahdettin'in ve Damat Ferit'in güvenini yitirmesine yol açmış*tır. Sadrazam Ali Rıza, Prens'e mütemayildir *ama kabine öyle düşünmüyor. Güvenilir bir kaynağa göre,* Prens, *Fransızların gözünden düşmüş ve İtalyanlara yaklaşma girişimleri olumlu sonuç vermiş*tir.[1816]

İngiliz istihbarat raporuna göre Ahmed Rıza, *16 Kasım günlü, Paris İtalyan elçiliği vasıtasıyla gönderdiği mektupta, ayrıcalıklar karşısında Fransız desteği elde etmeye çalıştığını bildiriyor. Bu amaçla Mandel ve Cassagnac'la görüşmeler yapmış, ikincisiyle yaptığı görüşmede İtalyan müsteşarı da hazır bulunmuş*dur.[1817]

20 Aralık 1919. *İtilâf Devletleri özellikle Yunanlıların kapitülasyonlardan yararlanması için ısrar ediyorlardı. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti 20 Aralık 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota vererek Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş halinin devam ettiğinin kabul edilmesini istedi.*

1811 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 618.
1812 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1955, Sayı 11, Vesika No: 279.
1813 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 58-59.
1814 FO, 371/4161, 170756; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 338.
1815 FO, 371/4161, 170756; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 262.
1816 FO, 371/4161, 170756; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 152.
1817 FO, 371/4161, 170756; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334, dipnot 10.

*Osmanlı Hükûmeti'nin tezi Yunanlılara kapitülasyon verilmemesi için gayet geçerli bir gerekçe idi. Osmanlı Hükûmeti'nin, ret gerekçesi olarak Yunanistan ile savaş halinde olduğunu beyan etmesi oldukça ilgi çekicidir. Osmanlı notasında İtilâf Devletleri ile genel olarak savaş halinin devam ettiği mi, yoksa Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra süregelen çatışmaların mı kastedildiği net değildi*r.[1818]

Aubrey P. Edgcumber, Andrew Ryan'a Paris Sulh Konferansını tenkid edici mektub gönderdi: *Genç insanların, tüm gelecekte savaşı imkânsız kılmak için savaşa katılmalarından sonra, yaşlı insanlar, tüm gelecekte barışı imkânsızlaştıracak bir barış yapmaya kendilerini adadılar*.[1819]

USS Chattanooga Amirallik Gemisindeki Kuvvet Komutanı'ndan ABD *Dışişleri Bakanlığı'na* muhtıra:

> İngiliz görevliler, yine de, İngiliz-Fransız anlaşmazlığının bütünüyle gerçek dışı olduğunu, iki ülkenin Türkiye'deki amaç ve çalışmalarında mutlak bir uyum içinde olduklarını sert bir şekilde belirtiyorlardı: (metinde böyle). "Bu gibi hikâyeler Türkler'in yalancılığının ve entrikacılığının ürünüdür. Asla hatırdan çıkarılmasın ki, bir ilke olarak Türkler'in amacı, önce size yaranıp, sonra sizi atlatarak Müttefikler arasında mesele çıkarmaktır. Böylece onlar geçmişte hakettikleri cezadan kurtulma yolundalar ve benzeri usullerle, Avrupalılar arasındaki çekişmelerden yararlanarak, onlarla yapılan Barış Antlaşması'nın hükümlerini yumuşatmayı umuyorlar." Fransız Elçiliği'ndeki bir görevli, bu satırların yazarı için istihbarat ajanı olarak çalışan bir Türk'e, "Türkiye'de İngilizler ile Fransızlar arasında her şeyin iyi gitmediğini, Suriye dışında da böyle olduğunu" itiraf etmiş... Anadolu içlerindeki hemen her İngiliz denetleme ve istihbarat görevlisi size gizlice aynı masalı anlatır: Türkiye'nin her tarafında Fransızlar onların aleyhinde çalışıyorlardır. Genel bir İngiliz karşıtı propaganda var. Fransızlar, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini korumayı amaçlayan Milliyetçi harekete açıkça kur yapıyorlar ve biz buna sessizce direniyoruz. Onlar politikalarını açıkladılar, biz ise bunu yapmadık.[1820]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor*: Türkiye'de de durum İngilizler açısından oldukça rahatsız edici*dir. *Osmanlı Hükümetinin prestiji azalmış ve özellikle Anadolu'da İngiliz karşıtı duygular kabarmıştı*r.[1821]

21 Aralık 1919. İngiliz Hariciye Nezâretinin *Türk iskânı* nam vesikasında görülüyor ki *Müslüman dünyasının önde gelen kuruluş ve dernekleri İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik tutumunu eleştirme*ktedirler. *Türkiye ile yapılacak barışın adil olması yolunda ardı arkası gelmeyen isteklerd*e bulunmaktadırlar.[1822]

Salihli Cebhe-yi Harb Kumandanı Vekili namına Reşid, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *İngiliz Murahhası Behingam[?] ve Mülâzım Sigan[?] isminde iki İngiliz zâbiti Alaşehir'de cebheye gelmek için istîzân etdiler. Muvâfakat etdik. Cebheye gitdiler. Maksad-ı seyâhatlerini sordum. Kuvâ-yı Milliye ile temâs etmekde olduğumuzu anla[t]mak ve birtakım düşmanları tarafından Anadolu'da aleyhlerinde pek çok propaganda yapıldığından müte'essir olduklarını söyledi. Kuvâ-yı Milliye'nin maksadı[nın] ne olduğu sûretiyle bizim de maksad-ı*

1818 FO, 371/4191, 177607; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 784.

1819 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 13.

1820 *U. S. Records*, 867.00/1073; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 103.

1821 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 256.

1822 PRO, FO 371/4154/163995; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 88. Bu babda, örneğin, "İngiliz Millî Arşivi (PRO) FO 371/4154 referanslı klasör içerisinde bulunan 128638, 128965, 130056, 131038, 132858, 133381, 133671, 133826, 134727, 135086, 135584, 135821, 144149 numaralı dosyalar içerisinde, Mısır, Hindistan ve Afganistan Müslümanlarının Türkiye ile adil bir barış yapılması yönündeki ardı arkası kesilmeyen taleplerine rastlanılabilir." (Başak, 2018, s. 89, dipnot 270).

millî-i istiklâlîmizi tasdîk edeni çok seveceğimizi söyledik. Bizden çok memnûn kalmış gibi gözüküyor. Ve gitdiler.[1823]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, İstanbul matbuatından *Peyam*ın yazısını iktibas etti: *Anadolu'daki milli hareket, İttihatçıların başa gelmesini sağlamaya çalışan bir maşa*dır *ve* onlar *ülkeyi daha büyük bir belaya sokacak kişiler*dir.[1824]

Şamar (Şemmer) aşireti Şeyhi Meşal, Osmanlı makamlarına bir mektup yazarak Deyr Zor halkının, Halep ve Şamlılar gibi Osmanlı yönetimi istediklerini ve Osmanlı ordusunun yardımıyla İngilizleri kolayca ülkeden çıkarabileceklerini bildiriyor.[1825]

22 Aralık 1919. Londra'daki Hariciye Nezâreti binasında Müttefikler içtima ettiler. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, *Müttefiklerin zorlayıcı asker kuvvetine dayanmayan bir sulhü dikte etmenin felâketli olacağını* beyan etti.[1826] Müttefikler *Türk barışında Amerika olmadan ilerleme kararı* aldılar.[1827]

Curzon-Berthelot hususî içtimaının ilk celsesinde Ayasofya Camiinin müzeleştirilmesi üzere mutabakata varıldı: *"Eğer tefrik edici bir muamele gerekliyse... bütün mezhep ve itikatların eşit çıkarlara sahip bulunduğu tarihi bir anıt olarak muamele edilebilir ama hiçbir inanç tarafından ibadet amacıyla kullanılamaz." Bütün diğer camiler, Müslümanlar'ın ibadethaneleri olarak kalmaya devam edecektir*.[1828]

Bayburd'daki Hey'et-i Tahkikiye Reisi Miralay Rüştü'den 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf:

> 1- Kaymakam Ravlinson cenaplarile bugün görüştüm. Hülâsaten mükâlememiz âtide arz olunur. Mustafa Kemâl Paşa ile mühim bazı mesail için görüşmek istediğini, fakat doğrudan doğruya Paşanın nezdine giderek mülâkatta bulunması, diğer İtilâf Hükümetlerinin nazarı dikkatini celb edeceğinden bunların anlamaması için tesadüfen bir mahalde mülâkat edilmiş bir şekilde görüşmeye çalıştığını.
>
> 2- İngilizler Türkiyenin lehinde ve istiklâline dokunmayacak bir tarzda çabuk ve esaslı bir sulh yapmak istedikleri, fakat müzakere etmek için milletin amaline, arzusuna tamamen müzahir, kuvvetli bir hükümet bulunmaması bu işi tehir ettiği, bunun için intihabatını bir an evvel icrasını arzu ettikleri.
>
> 3- İntihabatın serbest icra edilip edilmediğini sormuş, intihabat tamamen serbest yapıldığını ve neticei intihabat bu hususu teyid edeceğini söyledim.
>
> 4- Harekâtı milliyeye muhalif diğer kuvvetli fırkalar bulunup bulunmadığını sordu. Harekâtı milliye bütün milletin ruhunda doğduğunu ve harekâtı milliyenin esas maksad ve âmaline muhalif hiç bir fırka bulunmadığını, yalınız Türkiyenin aleyhinde bulunan bazı milletlerin ve hükümetlerin kendilerine hisse çıkarmak ümidile para ile elde ettikleri mahdud zevatla bir kaç gazetenin harekâtı milliye aleyhinde muhalif neşriyat ve işaalara teşebbüs ettikleri cevabı verilmiş ve kendisi bu hususu tasdik eylemiştir.
>
> 5- Kendisi milliyetçi olduğunu ve harekâtı milliyeden pek memnun olduğunu, Türkiyenin lehinde bizzat dahi pek çok çalıştığını, bu hususta şimdilik izahat veremeyeceğini, yalınız İngiltere Hariciye nazırına üç dört saat bu habda maruzatta bulunduğunu,

---

1823 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 434.

1824 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 75.

1825 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, c. 2, s. 389-392; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 346.

1826 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 200.

1827 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 54.

1828 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 152, sonnot 22.

6- Memleketimizde bir çok madenler bulunduğundan, sulh olursa İngiltere tarafından hemen şümendöferler yapılması, madenler ihracını ve memleketin imarına Hükümeti Osmaniyeye nakden muavenet edileceğinden ve bir çok şirketlerle bu husus için kendisi bizzat görüştüğünü,

7- Bizim menfaatimize ait daha bir çok söyleyecek sözleri varsa da Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmemiş olduğundan söylemeyeceğini beyan etmiştir.[1829]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Asya'da Bolşevizm; Sovyet Propagandasının Kanıtları" serlevhalı haber yayımladı. *Türk-Sovyet yakınlaşması* vakidir. *Bu bağlamda Bolşevik propagandaları ile onların İslâm dünyası ve Doğu'ya yönelik açılımlarında Mustafa Kemal Paşa Hareketi önemli bir yere sahip*dir.[1830]

Berlin'de bulunan Talat, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevàd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamıyacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadíleri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiyye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevadı haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesîr olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olamıyacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmıyacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddi ve manevi surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umûmîyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısiyle o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûrîdir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu vechile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilatı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda bulunuyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacaklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulu- nan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler

[1829] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 409.

[1830] The Times, 22 December 1919, *Bolshevism in Asia; Evidences of Soviet Propaganda*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 221.

hükûmetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilatı Efganistan vasıtasiyle Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamiyle inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916) tarihinde akt edilen mukavelename [Sykes-Picot] Arabistan'ı tamamiyle parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulunduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu izhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelife ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekl-i mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafik olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de harici bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas dairesinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir firka vücuda getirmesi zarurîdir.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âlî teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamiyle ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyle münasebette bulunulabilir. Mamafih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafik gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ- Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen - Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen - Arapların bugünkü me'yusiyyetinden istifade ederek ilerde bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Harici teşkilatın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsat ve teşkilât;

1 - Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bîtaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 - Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayiinin müsebbip ve me'sûl-i hakikîlerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 - Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir bir mevkie sokmamak şartiyle bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'lî bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasiyle İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısiyle İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasiyle Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamiyle dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz.... Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz.... Arzu ettikleri takdirde tamamiyle aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebileri ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülahazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lumdur. Ermeni vekayii ile de alakâsı yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet [*Bele (ÖFA notu)*] Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun [*Selanik Yahudisi Emmanuel Carasso'nun (ÖFA notu)*] Nesim Mazlıyah üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

-

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir köşede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

-

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde firka-i saireden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memlekete

fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakıyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.[1831]

22/23 Aralık 1919. Londra'daki Hariciye Nezâreti binasında iki gün süren, Curzon riyasetindeki toplantılar *Türkiye sorunlarını ele almak için ciddi bir girişim* telakki ediliyor. Müstakbel sulh muahedesi için ise şu esaslarda mutabakata varılmıştır: *Türkler Avrupa'dan atılacaklardır ve İstanbul'da uluslararası bir düzen kurulacaktır*. *İtalyanlara ve Yunanlılara, ekonomik ayrıcalıklarla başka ayrıcalıklar verilerek iki ülke ikna edilecek ve Anadolu'dan askerlerini çekecek, Anadolu'daki Türk egemenliği de sağlanacaktır*.[1832]

Türkiye 500.000 km^2'lik ve 10 milyon nüfuslu bir devlet olacaktı. Burada manda ve özel nüfuz alanları bulunmayacaktı. Padişah, başkent Konya'dan "çok sıkı" bir maliye denetimi altında ve "dikkatle" kurulmuş bir adli örgütle hükmedecekti. Fransızlar mali denetimi Düyun-u Umumiye eliyle yapmaktan yanayken İngilizler, notaya yazdıkları mütalaanamede, yeni bir örgütlenmeye gitmeyi savunuyorlardı. Curzon, iktisadi öncelik bölgeleri olmayacaksa İtalyanlara ne verileceğini sorunca, Berthelot bunun İtalya'ya özel iktisadi ayrıcalıklar verilmesini dışlamadığını kabul etti. Fransız notası Ege kıyılarını ve Edirne bölgesini Yunanlılara vermek hususunda genel ve olumlu bir tavır koymakla yetiniyordu. İngilizler ise, bu konuda çok düşündüklerini belli edercesine, hayli ayrıntılı biçimde bu iki yörenin hangi şartlar altında Yunanlılara verileceğini bildiriyorlardı. (Ege'de "itibari, hoş bir yapıntı (fiction)" mahiyetinde bir Türk egemenliği bulunacaktı. Yunanlıların İzmir'den çekilmesi ihtimali de sonraki görüşmelerde söz konusu edildi ama, bu takdirde İzmir serbest liman olacak ve Rumların yönetimde ağırlıkları bulunacaktı. Adana'da Türklere "manevi türden", buna benzer bir egemenlik hakkı tanınacaktı.) Türk ordusu ortadan kalkacak, yerine müttefiklerin eğittiği jandarmalar olacaktı. Zorla asker yapılan Türk köylüleri buna sevineceklerdi. Moğollar ve Orta Asya Türkleri örneği, Türklerle aynı ırktan olan en savaşkan ve en vahşi halkların nasıl kolayca barışçıl bir siyasal hayata doğru evrime uğradıklarını gösteriyordu. İngilizler bu görüşe katılıyor ve denizci bir millet olarak, Türk donanmasının da kaldırılması gerektiğini hatırlatıyorlardı. Boğazlar bölgesi ve İstanbul İngiltere'yle Fransa'nın ağırlıklı olacakları uluslararası bir devlet haline gelecekti. Notada uzun bir bölüm de Anadolu'da bir Ermenistan'ın nasıl kurulacağını irdeliyordu. Kürtlerin bulunduğu bölgede, Yukarı Fırat'ta, Türkmenler bulunduğu için Berthelot'un 23 Aralık günlü notasına göre buralarda nazari bir Türk egemenliği, arada yine Ermeniler, Yezidiler, Kildaniler vs. bulunduğu için federal bir yapı ve bölgesine göre Fransa ya da İngiltere'nin denetimi bir çözüm olabilirdi. Curzon buna itiraz etti ve itibari de olsa, Türk hükümdarlığının olmasını ve Kürtlerin kendi başlarına bırakılmasını savundu. Berthelot'un aklı bu düşüncelere yatar gibi oldu.[1833]

23 Aralık 1919. Sadrazam Ali Rıza ve Hariciye Nâzırı Reşid, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'i ziyaret ettiler. *Yunanlıların Rum takvimine göre 1 Ocak'ta, yani miladi 14 Ocak'ta işgal*

1831 İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 315-321. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1832 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 174. "Fransa'yı Siyasal ve Ticari İşler Başkâtibi Berthelot ile Fransa Elçiliği Müsteşarı Fleuriau, İngiltere'yi Lord Curzon, Maliye'den Armitage Smith, Dışişleri'nden Vansittart ve Forbes-Adam temsil ediyorlardı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 320.

1833 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 938-970; *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 91, p. 209-282; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 321-322.

altındaki yerleri ilhak edeceklerini Yunan kaynaklarına atfen ısrarla ileri sürüyorlar. Robeck pek ihtimal vermiyor.[1834]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığından Harbiye Nezâretine I/7861 künyeli mahrem muhtıra gönderildi. Bu muhtıraya düşülen derkenarlara nazaran 5-7 Aralık günlerinde vuku bulmuş Mustafa Kemal-Georges Picot gizli mülakatları, Britanya Hariciye Nezâretince *iyi* karşılanmıyor. Şark Dairesi memuru D. G. Osborne, *bu görüşmeden, Fransızların İstanbul'a ve Karadeniz kıyılarına kendi bayraklarını dikmek isteğinde oldukları sonucunu çıkarıyor; "Fransızları örnek alarak niçin biz de M. Kemal'le mülâkatta bulunmayalım?" diye soruyor;* Şark Dairesi Şefi George Kidston, *Yarbay Rawlinson'un esasen onunla görüşeceğini hatırlatıyor.*[1835] Mustafa Kemal - Picot mülakatlarının muvaffakiyetsizliği öğrenilince, Kidston, şu derkenarı kaydedecektir: *Fransızları, Anadolu'ya girmeye teşvik etmeliyiz. Orada muhtemelen çok meşgul olacak ve başka bölgelerde itirazlara yol açan davranışlarını gevşetecekler.* Hariciye Nâzırı Lord Curzon: Fransızlar *başlarına neler geleceğini anlamıyorlar.*[1836]

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubu İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinde neşredildi: İngiltere 5 Ocak 1918 günlü vaadinde durmadı.[1837] Herbert, *Türk siyasetinde yanlışlıklar yapılırsa, İngiltere'nin ya Müslüman imparatorluğunu kaybedeceği, ya da bunu çok kanlı bir baskı rejimiyle ayakta tutabileceği uyarısını yapıyor*.[1838]

14 İngiliz ve Hind ekabiri (Lord Abington, Ağa Han, Lord Ampthill, Emir Ali, Sir Mancherjee M. Bhownagree, Yüzbaşı E. N. Bennett, Albay Algernon Durand, Amiral Sir Edmund Freemantle, Lord Edward Gleichen, Yakup Hasan, Sir Theodore Morrison, Lord Parmoor, Marmaduke Pickthall, General H. C. Surtees) İstanbul hakkında Britanya Başvekili Lloyd George'ye muhtıra sundular. *İmparatorluğa*

1834 *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 972-973; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 308.

1835 FO/4186/166876; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 198, dipnot 130.

1836 *Documents on British Foreign Policy*, I/IV, 165694/2117/44A, p. 588; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1987, c. 1, s. 198, dipnot 130.

1837 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 81. "Herbert'ın *The Times*'da yazılarının çıkabilmesinin nedenleri ve bu yazıların içerikleri yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan ilişkiler ağı içinde değerlendirilmelidir. Herbert, mektuplarında esas olarak Osmanlı Devleti'ne daha yumuşak ve uzlaşmacı davranılmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olacağını savunmuş ve İngiliz nüfuzunun Türkiye'de devam etmesi için İngiltere'nin bu yumuşamayı sağlaması gerektiğine inanmıştır. *The Times*'da yayınlanan mektuplarında İngiliz üstünlüğünü temel almakta ve Yunanistan'ın kayıtsız şartsız desteklenmesinin sadece İngiltere'nin Hindistan ve İslam dünyasındaki siyasi çıkarlarını değil, ekonomik çıkarlarını da etkileyeceğinin altını çizmektedir. Herbert, İzmir'in arka bölgesinde üretilen ürünlerin İngiltere'nin önemli ithal ürünleri arasında olduğunu hatırlatarak İzmir limanının Yunanlılar tarafından kontrolünün bu ticareti sekteye uğratacağını ileri sürmüştür. Ayrıca Hindistan kartını da sıkça oynayan Herbert, 1919'daki ünlü Amritsar katliamını hatırlatarak İngilizlerin uzlaşmaz tavrının nelere mal olabileceğini işaret ederek İngiltere'nin önüne *Müslüman İmparatorluğumuzu* kaybetmemek için iki seçenek koymuştur. Ya Müslümanlar, İngiliz adaletine inanarak geçmişte olduğu gibi İngiliz yönetimini barışçıl olarak kabul edecekler ya da bu imparatorluk askeri güç zoruyla bir arada tutulacaktır. İkinci durumda, Herbert'e göre, tarih muhtemelen Amritsar'daki trajediyi aynı karakterdeki birçok büyük olay içinde küçük bir olay olarak kaydedecektir. O ayrıca Müslümanlara karşı yapılan Yunan mezaliminin Hristiyanlara yapılacak olan Müslüman mezalimini tetikleyeceğini savunurken İngiliz kamuoyunu en can alıcı noktasından vurmuştur: *Bu, büyük bir sabırsızlıkla seferberliğin bitmesini bekleyen adamlarımızın, Küçük Asya'da polis görevi yapmaya devam etmeye mecbur kalacakları anlamına gelecektir*." Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 312.

1838 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 324, dipnot 740.

tehlikenin her zaman kuzeyden geleceğini bildiriyor (Bu sırada Kızıllar Rusya'da ağır basmaktaydılar).[1839]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in muhtırası: *Anadolu'nun askerî bir heyetin (junta) hakimiyetine tabi olması mümkündür*.[1840] Robeck, *Türkiye'deki İngiliz askerî kuvvetlerinin son bir yıl içinde hızla azalarak 7398 kişiye düştüğü*nü; *Türkiye'de bir miktar Fransız kuvveti ile 6-7 bin kişilik kadar da İtalyan kuvveti bulunduğu*nu; *buna karşılık mütareke ile Türklere 57 bin kişilik bir ordu bulundurma hakkı tanındığı*nı; *Anadolu'yu ellerinde tutan M. Kemal'in barış andlaşmasını kabul etmemesi halinde daha fazla askerî kuvvete ihtiyaç olacağı*nı; *Türklere barış andlaşmasını kabul ettirme işinde Yunan orduları değil, İngiliz ve Fransız kuvvetleri kullanmak gerektiği*ni; *Barış andlaşması Türk Hükümetine sunulurken İtilâf devletlerinin Türkiye'de daha fazla asker bulundurmaları lâzım geldiği*ni Hariciye Nâzırı Curzon'a bildirdi.[1841]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumîsinden İngiliz Harbiye Nezâretine, sabık Beyrut-Fransız Fevkalâde Komiseri George Picot ile Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal gizli görüşmesi hakkında mahrem muhtıra gönderildi. Curzon'un Siyasî Müşaviri ve Hariciye Nezâreti Şark Dairesi mensubu D. G. Osborne, mezkûr mahrem muhtıraya şu notu düştü: *Fransızları örnek alarak niçin biz de Mustafa Kemal'le mülâkatta bulunmayalım?*[1842]

Bayburd'daki Hey'et-i Tahkikiye reisi Miralay Rüştü'den 15'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf:

> Kaymakam Ravlinson ile bugünkü mükâlemede mühim görülen bazı mevad ve mıntakamızdaki harekât hakkında hasıl olan kanaat bervechiâtidir:
>
> 1- Kaymakam Erzurum'da Zatı samilerile görüşerek badehu Sivas'a gidecek, M. Kemâl Paşa ile bazı mühim hususat görüşülecek. Teklifatı kabul edilirse hemen Ankaraya ve şömendöferle İstanbula ve Londraya gidecektir.
>
> 2- Mustafa Kemâl Paşanın ve zatı samilerinin sabık hükümeti tanımadıkları ve Mustafa Kemâl Paşanın rütbesinin alındığını, evvelce hükümeti sabıka İngiltere hükümetine bildirmiş, Şimdi Kemâl ve Kâzım Paşaların hükümete karşı vaziyetleri nasıl olduğunu anlaması kendisi için pek mühim olduğunu söyledi. Mustafa Kemâl Paşa'nın Hey'eti Temsiliyeden bulunduğu ve milletle birlikte çalışmak için evvelce kendisi askerlikten istifa ettiğini ve Kuvvayi Milliyenin şimdi hükümeti hazıraya müzahir bulunduğunu ve Kuvveyi Milliyenin programı ile mekasıdı asliyesini hükümeti hazıra tamamen kabul eylemiş olduğunu ve milletle şimdi hükümetin fikri bir olduğunu cevaben söyledim. [..][1843]

24 Aralık 1919. Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'dan Atina'ya telgraf: *Lord Curzon'la Mr. Balfour Paris'te Mr. L. George'la birlikte bulunacaklar. Müslüman hintlilerle dostları, Mr. Lloyd George'un 1918'teki sözlerinin, Türkiye'nin bütünlüğünü koruma bakımından bir vaad olduğunu öne sürerek, yeni bir protesto yayınlıyorlar. Ama geçen gün Times'ın da hatırlattığı gibi, Mr. Lloyd George'un sözleri bir vaad değil, Türkiye tarafından geri çevrilen bir, iki taraflı barış teklifiydi ve aynı gazetenin bugün, 2 ağustos 1914'te İstanbul'da imzalanan türk-alman dostluk anlaşmasını*

1839 The Times, 24 December 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 323-324, dipnot 740.

1840 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 81.

1841 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCI.

1842 FO 4186/166876, 7861; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1973, s. 198; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 114.

1843 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 410. Mükerrer (*ÖFA notu*, 1 Nisan 2025).

yayınlaması pek yerinde oldu. Burada, türklere karşı duygular gittikçe daha belirli hâle gelmektedir.[1844]

25 Aralık 1919. Koramiral John de Robeck'in Siyasî Müşaviri Sör Harry C. Luke rapor kaleme aldı: *Türkiye'yi ağır bir barışı kabule zorlamak istersek. . . dövüşmeye mecbur olacağız*.[1845] *H.C. Luke, "Yunan ordusunun bir Müslüman vilayeti olan İzmir'i acınacak bir şekilde işgal etmesinin Bolşevikler için çok kullanışlı bir argüman olduğunu" açık bir şekilde izah etti. Luke, Bolşeviklerle mücadele edebilmek için İslam dünyasında söz sahibi olan Kral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han, Şeyh Senusi ve Seyyid Ahmet gibi liderlerden faydalanılmasını öneriyor*.[1846]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan'ın Hariciye Nezâretine muhtırası:

> Milliyetçiler şimdi iki yol kullanıyor: Milliyetçi ol çünkü İslâmı kurtaracak yegâne yol odur. İslâma sâdık ol çünkü senin millî varlığını kurtaracak yegâne yol odur.
>
> Bazı kuvvetler ezilebilirse de bolşeviklik ezilemez. Bu fikirlerin her ikisi de İslâm dünyasındaki İngiliz hâkimiyetini mahvedebilir. Biz, gerçek ideali dinmiş gibi davranacak menfaatçi bir grubu idareci olarak taktime çalışacağız.
>
> Panislamizmi ezemeyiz bu tıpkı Batı'daki milliyetçilik gibidir. Bizim şimdiki gayemiz bölmek, arkadaş gibi davranıp kazanmak ve sonra hükmetmek olmalıdır.[1847]

Nitekim Ryan, *Enver Paşa ile M. Kemal arasındaki mücadelenin eski akımın liderliğini ele geçirme mücadelesi olduğuna ve M. Kemal'in Enver Paşa gibi Pan-İslâmizmi kendi siyasasında kullanacağına inanıyordu*.[1848]

Yunan gazetesi *Kathimerini* 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında, ulusalcı Kemalist kadronun İslâm'ı maksada ulaşmak adına bir vasıta olarak kullandığını, diğer bir deyişle siyasî faydacı (pragmatist) davrandığını, karşı fetva yayınlatılması vakasıyla örnekleyecektir:

> Sultandan gelen fetvaya karşı, Türk müftüler ve ulema, Ankara Müftüsü'nün başkanlığında Ankara'da toplandılar ve bir fetva yayınlayarak, şeriata göre milliyetçi hareketin haklı olduğunu ilan ettiler.
>
> Bu fetvada, bu hareketin, müslümanların halifesini içine düştüğü kölelikten ve her tür düşman saldırısından kurtarmak amacını taşıdığı belirtiliyordu. Bu fetvayla, halifeliğin ve halifenin haklarının korunması için cihad ilan ediliyordu. Bu nedenle, mücadele edenlerin isyancı olarak nitelenemeyeceği vurgulanıyordu. Bunun yanında da, bu mücadelede ölenlerin şehit, sağ kalanların da gazi olacağı belirtiliyordu. Kemalistler, mücadelenin gerçek amaçlarını henüz ilan etmemişti. Çünkü halkın dini duygularına ihtiyaçları vardı ve bu duygular, halifeye karşı mücadeleyi teşvik eden unsurlar oldular.[1849]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtırası kaleme aldı. Harekat-ı Milliye'de Enverciler ile Kemalciler arasında farklılaşma tesbit ediliyor: *İttihat ve Terakki gitgide İslamcılığa dönüyor ve Anadolu ve*

1844 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 347-348.

1845 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 149.

1846 FO, 371/4161, 174130; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 421.

1847 Erol Ulubelen. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* içinde (s. 220). İstanbul: Ayraç Kitabevi. "Robeck'in Curzon'a bildirdiğine göre Mustafa Kemal, Sivas'ta Türk, Kürt ve Arap şefleriyle bir toplantı yaptı, kendi komutasında Arap ve Kürtlerden meydana gelen Kuvayı İslamiye teşkilatı kurdu..." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 294.

1848 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 68.

1849 Nuri Çolakoğlu. (2008). (Ed.). *Dünya Basınında Atatürk: Kasım 1938* (3. baskı) içinde (s. 298). İstanbul: Doğan Kitap.

*Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İslamcılığını zayıf buluyor. Fakat bu hususta alınacak karar büyük ölçüde Sivas İslam Kongresi'nin sonuçlarına bağlı*dır[1850]:

> 25 Aralık tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in, Sivas'ta, İran, Hindistan, Afganistan v.s.'den gelecek delegelerin de katılacağı Pan-İslâmcı bir konferans düzenlemekle uğraştığını bildiriyor, şöyle diyordu:
>
> "Bu konferans toplanırsa, hiç kuşkusuz, İngiltere'ye karşıcıl epeyi propagandaya girişecektir. Bu denli bir konferansa katılacak delegeler kendi ülkelerindeki gerçek İslâm görüşünü temsil etmemekle birlikte, çok zarar yapabileceklerdir. . . İngiliz yönetimi birşeyler yapmalıdır. İngiltere'nin, Müslüman'ların daima dostu olduğunu açıklamalıdır. Kıral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han v.s.'yi kullanmalıdır. Oldukça İngiliz yandaşı olduğunu söyleyen sabık Senüsi Sidi Ahmet'i kendisinden yana çekmelidir."[1851]

26 Aralık 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi. Muhtıranın zeylindeki (ekindeki) tarihsiz ve Karadeniz Orduları Erkân-ı Harbiyesine iletilmiş istihbarat raporuna göre; (i) *Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına karşı direnmek amacıyla M. Kemal'in Erzurum'da bir genel toplantı düzenlediği. Toplantıya 3., 13., 15., ve 20. kolordular kumandanlarının da katıldıkları.* (ii) *M. Kemal'in yeni ve geniş bir teşkilât kurmakta olduğu.* (iii) *Türk milliyetçilerinin Aydın vilayetinde de faaliyetlerini arttıracakları.* (iv) *Hükümetin de bunu destekleyeceği* bildirildi.[1852] Erzurum Kongresine *Türk, Kürt ve Arap şefleri katılmışlard*ır. *Mustafa Kemal, yeni ve geniş bir teşkilatla meşguld*ür. *O, Kürt ve Arap kabilelerinden oluşan "Kuvâ-yı İslâmiye" adı altında "İslâmi" bir kuvvet oluşturmayı planlıyor*. *Oluşturulacak bu güç içinde her kabilenin kendine ait bir bölünü olacakt*ır. *Kürt birliklerine Kürt şefleri, Mardin bölgesinin Arap kabilelerine bölge şeyhleri, Türk birliklerine ise Türk yetkililer kumanda edecekler, Mustafa Kemal ise başkomutan olacakt*ır.[1853]

Teftiş Heyeti Reisi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) ile 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Sivas'ta görüşüyorlar: *Fevzi Paşa Mustafa Kemal'den yakındı. Onun diktatör olmak istediğini, Ali Fuat Paşa'nın ihtiraslı olduğunu ileri sürdü. "İsmet de seni, benim gibi ikaz etmek fikrinde. Bunlara kuvvet verme" dedi.* Kâzım Karabekir ise *İstanbul'dan çıkıp gelmemelerinden şikayette bulunarak* Fevzi'ye cevaben *"Burada kalın, seni reis yapalım" dedi.*[1854]

Haymana kaymakamı Cemal'den (Bardakçı) ARMHC Heyet-i Temsiliyesinin Ankara valisi Yahya Galib'e (Kargı) telgraf: *Mustafa Kemal Paşa'yı kimse tanımıyor buralarda, ara sıra ufak çeteler de baş gösteriyor, sakın bir münasebetsizlik olmasın. Müsaade buyurun da kendilerini vilayet hududunda Bünyan köyünde karşılayayım Oradan alıp Ankara'ya getirelim*.[1855]

Paris'deki İngiliz diplomat Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a 1239 numaralı telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *"Gaulois" gazetesinin 26 Aralık 1919 günkü sayısında siyasî muhabir René d'Aral, Türklere kötü davranılmasının Avrupa için iki tehlike yaratacağını ileri sürüyor. Bu tehlikeler şunlardır: 1. İslâm Dünyası, Hıristiyanlara karşı baş kaldırmaya kışkırtılacak; 2. Bunun sonucu olarak Cezayir, Fas, Mısır ve Hindistan'da oldukça ciddî durumlar yaratılacaktır*.[1856]

1850 FO, 371/4161, 173267; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 338, dipnot 19.

1851 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 59.

1852 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCII.

1853 PRO, FO 371/4161/170729, *Nationalist Movement*, Vice-Admiral Sir J. de Robeck to Earl Curzon, No: 2399; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 200, dipnot 633.

1854 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 248.

1855 Hıfzı Topuz. (2015). *Bana Atatürk'ü Anlattılar* (10. baskı) içinde (s. 90). İstanbul: Remzi Kitabevi.

1856 FO/4156/166336; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, s. 188.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri Londra'ya bildiriyor: *Matbuat Müdürü Meclis'in toplanmasıyla Kuva-yı Milliye'nin dağılmayacağını, ve Sivas Kongresi'nin çizdiği Doğu sınırını koruyacağını söylemiş*dir. *Oysa Sivas'tan gelen bir gözlemci, Mustafa Kemal'in tutumunun büyük ölçüde blöf olduğunu, yalnızca birkaç bin silahlı adamı olduğunu, bunların da teçhizatça zayıf olduklarını, toplarının hemen hemen yok derecesinde bulunduğunu* anlatmışdır.[1857]

İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, Erzurum'a muvasalat etti. *Mustafa Kemal'in "Millî İhtilâl Hükümeti'nin baş karargâhını Ankara'da tesis ettiğini" haber aldı*.[1858]

27 Aralık 1919. Mustafa Kemal, ARMHC Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte Ankara'ya ulaştı.[1859] Muhabirin *Atatürk geldiği zaman Ankaranın vaziyeti nasıldı?* sualini Enver Behnan Şapolyo şöyle cevaplayacaktır: *İstasyon ve Cebecideki Demirli bahçede iki bölük İskoçlu İngiliz askeri yerleşmişti. Kumandanları yüzbaşı Vitol idi. Eski Millet Meclisi binasında Fransızların mümessili olan erkânı harp yüzbaşısı Buazo oturmakta idi. Şehir bahçesindeki barakalarda Fransız askeri ve bazı Faslı zabitler vardı.*[1860] Ankara Valisi Yahya Galib'in şehadetine göre karşılayanlar arasında İngiliz Yüzbaşı Whittall komutasındaki iki tabur İskoç-İngiliz askeri de yer almaktaydı.[1861]

> Bu arada, İngiliz askerleri de boş durmamakta idiler. Bu tarihi sahnenin kimi fotoğrafını alıyor, kimi de sinemasını çekiyordu. (Eğer imha edilmemiş, yahud bozulmamışsa, o filimlerin bizim için ne büyük kıymeti olduğunu takdirinize bırakırım.) Mustafa Kemal de, bu yabancı askerleri görmüştü. Fakat hiç ses çıkarmadı. Hatta rahatça filim çekebilmelerine müsaade edecek vaziyetler alarak, vilayetin resmi otomobiline bindi.[1862]

Teşkilât-ı Milliyenin evvela Sivas'ı ahiren Ankara'yı merkez üs seçmesi hakkında birçok esbab zikredilir. Bizce, en esaslı gerekçe şudur: Sivas'ın ve Ankara'nın silâh deposu olmaları.[1863]

Erzurum'daki İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir ile görüştü:

> Ordu Komutanı General Kazım Karabekir Paşa beni çok iyi karşıladı. [..] Mustafa Kemal ile görüşmeyi çok istediğimi de hususi olarak söyledim. Bana, Mustafa Kemal'in Konferans'tan hemen sonra 275 mil daha batıda bulunan Sivas'ta başka bir Konferans'a başkanlık ettiğini, oradan da aşağı yukarı gene 275 mil ötedeki Ankara'ya gittiğini, burada Milliyetçi Devrim Hükümeti'nin karargahını kurmakta olduğunu bildirdi. Kazım Karabekir, kendisiyle görüşme isteğimi fırsat bulunca Mustafa Kemal'e bildireceğine dair söz verdi. Ancak yılın bu zamanında Erzurum'dan Ankara'ya bir yolculuğun hatıra gelemeyeceği hususu da teslim edildi.

1857 The Times, 2 January 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 354.

1858 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 148.

1859 Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 124.

1860 Milliyet, 26 Ağustos 1935, *Ankara Mektupları: Ankaranın Evliya çelebisi gördüklerini anlatıyor*, s. 11.

1861 Cumhuriyet, 30 İkinciteşrin 1938, *Atatürke Aid Menkıbeler,* s. 5.

1862 Cumhuriyet, 1 Birincikânun 1938, *Atatürke Aid Menkıbeler,* s. 5.

1863 Yunan tarihçi Dimitris Hronopulos'a göre "Türklerin Ankara ve Sivas depolarında bir hayli savaş malzemesi topladıkları ortaya çıkmıştır. Almanlardan derlenen bu savaş malzemeleri önce Osmanlı yetkililerine, ardından Kemalist Hareket'e teslim edilmiştir. Türkiye'nin doğusunda, Kazım Karabekir Paşa'nın tümenlerinin tamamen silahlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, İngiltere tarafından ve O'nun sömürgeci yöntemleriyle denetlenmiştir. Ancak Anadolu'da önceden kaydedilmiş ve mühürlenmiş olan depolar daha sonra boş bulunmuşlardır. Hronopulos'a göre bunlara bakılarak dahi Türkiye'nin neden ölmediğini anlamak olasıdır. Sonunda *Kaderin Adamı* bulunmuş ve Türkleri yeniden atağa geçirmiştir." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 116. Atina Akademisi ödüllü *İ Skia Tis Diseos* (*Batı'nın Gölgesi*) kitabının müellifi Yunan elçilerden Konstantinos M. Sakellaropulos, "Hatta zaferi kazananlardan bazıları önce düşmanı [Türkleri] cesaretlendirmiş, ardından da tüm olanaklarıyla Türk direnişine yardım etmişlerdi. Müttefiklerle ilgili yaşanan bu durum, tüm tarihi dönemler açısından bir ilkti. Zaferi kazananlardan bazıları müttefiklik ilişkilerini korudukları halde açıkça düşmanın yanında yer almışlardı." yazar (Erdem, 2010, s. 116).

Kazım Paşa çok hoşsohbet, son derece zeki, milletlerarası meselelere müstesna bir vukuf sahibi bir adamdı. Bu itibarla gerek memleketinin önündeki istikbal, gerek Milliyetçi Devrim'in bütün Doğu'da uyandıracağı tesirler hakkındaki görüşleri büyük ilgiye şayandı. Vardığı neticelerin doğruluğundan şüphem yoktu; gerçekten bu görüşler Londra'da verdiğim raporlara esas teşkil eden mütalaaların aynı idi. Böyle olmakla beraber memleketine Müttefikler'in teklif edeceği barış şartları hakkındaki kararların, sempatileri Türk halkından uzak, Türklerin son zamanlarda attıkları geniş adımlardan ve Anadolu Türkleri'nin İstanbul'daki Sultan Hükümeti'ne karşı hep birden kabul ettikleri hattı hareketten habersiz olan veya olmak isteyen kimselerin dikte edeceğinden çok korkuyordu. Kendisine söylemedim ama, görüşlerine şüphesiz ki ortaktım. Avrupa'daki durumu ve sürüncemede kalan "Barış Şartları"nın sonunda nasıl bir temayül gösterebileceğini ne kadar isabetle gördüğüne hayret ettim.

Bu arada Rusya'ya, Rusya'nın geleceğine dair birçok görüşmeler yaptık. Avrupa ile bir anlaşmazlık çıktığı takdirde Türk devrimcilerinin ister istemez Bolşeviklerin kollarına atılacağı aşikar ise de, Müttefikler'le ve bilhassa Britanya İmparatorluğu ile dostluk kurmayı çok daha fazla tercih ettiklerini benden gizlemedi. Çünkü Türk ile Rus arasında, Rus ister Bolşevik olsun ister olmasın, devamlı bir barış her zaman imkansız olmuştur ve imkansız olacaktır.[1864]

28 Aralık 1919. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müsteşarı Keşfî, Alfred Rawlinson'un Kuvâ-yı Milliye teşkilatı hakkındaki mütalaalarını Sadarete muhtıra suretiyle gönderdi:

18 Aralık 1919 tarihli ve 1946 numaralı tezkireye ektir. İngiliz Binbaşı Robenson'un [Rawlinson'un] Gümüşhane'ye varışından sonra, yol üzerindeki Kop Dağının karla kaplı ve geçilmesinin imkânsız olduğu hakkında Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından bilgi verilmesi üzerine, birkaç gün Gümüşhane'de beklemeye mecbur kaldığı ve bu sırada kendisine iade-i ziyarette bulunduğunda, konuşma siyasete intikal ederek, adı geçen tarafından Türklerin yaşama hakkına sahip olmalarına, Kuvâ-yi Millîye teşkilâtının meşruluğuna, bunu bağlı bulunduğu hükûmetin ileri gelenlerine bildirmek için elinden geleni esirgemeyeceğine dair iyi niyetli ifadelerde bulunulduğu gibi, ziyaretlerini kabul ettiği Rum Metropolit vekili ile birkaç Rumun millî teşkilâttan korktuklarına ve seçimlere iştirak ettirilmediklerine dair gerçeğe aykırı şikâyetlerde bulunmaları üzerine, binbaşının sert bir tavır ile buralarının Türk memleketi olduğundan, burada yaşamak isterlerse Türklerle iyi geçinmeleri gerektiğinden söz ederek, Venizelos'a baş vurarak İzmir havâlisinde Türklere yapılan zulümlere son vererek, İzmir'i terk edip boşaltması için girişimlerde bulunmalarının menfaatleri gereği bulunduğu yolunda cevap verdiği hakkında güvenilir kaynaktan haber alındığı, Gümüşhane Mutasarrıfı tarafından bildirildiği ve Kop Dağı'nın açıldığının sonradan adı geçen Paşa'nın verdiği bilgilerden anlaşılmasıyla, Robenson'un [Rawlinson'un] harekete hazırlandığı Trabzon vilâyetinden bu defa gelen telgrafta bildirilmiş ve Hariciye Nezâreti'ne de bilgi verilmiş olmakla, bu hususda emir ve buyruk, emir sahibinindir.[1865]

29 Aralık 1919. İngiliz Bakanlar Kurulu içtimaında söz alan Harbiye Nâzırı Winston Churchill, *İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi "ve Türkiye'yle iyi bir barış yapması"nı önermiştir. Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan 'Ruslara karşı bariyer' rolünü de canlandıracak"tır*.[1866]

Curzon, Atina Ortaelçisi Granville'ye telgraf gönderdi. *Türkiye ile barış yakın olduğuna göre Türkleri sinirlendirecek* Adaların Yunanistan'a verilmesi *adımın*ın *gereksiz olduğunu* bildiriyor.[1867]

1864 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, 2016, s. 330-331.

1865 B.E.O., Siyasî Kısım, Karton No: 34, Dosya No: 54/2, Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Asayiş Şubesi, Aded 1994; Aktaran: Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1982, s. 71-72.

1866 Martin Gilbert. (2013). *Churchill* (S. Sertabiboğlu, çev.) (11. baskı) içinde (s. 507). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1867 *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 989, no. 642; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 308.

İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'ın Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'e teslim ettiği muhtıraya göre; (i) Bolşeviklik ile siyasî İttihad-ı İslâmcılık *İngiltere aleyhine* çalışmakta. (ii) *Buna karşı "parçala-hükmet"* siyaseti gütmek lâzımdır. (iii) *Türkiye'ye ağır bir barışı kabul ettirebilmek için de millî harekete karşı savaşmak* gerekecektir.[1868] Ryan: *Batıdaki milliyetçilik akımını ezemediğimiz gibi, Pan-İslâmizmi de ezemeyiz. Amacımız, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmek olmalıdır. Parçalamak ve uzlaştırmak gereklidir; çünkü Müslümanların, bir temel ilke olan ama şimdilik hemen hemen unutulmuş bulunan "Müslümanlar Müslüman olmayanlarca yönetilemez" ilkesi etrafında toplanmalarını istemiyoruz.*[1869]

Kâzım Karabekir, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na, hakikatte Mustafa Kemal'e "zata mahsus" ve "pek ziyade mahrem" telgraf gönderdi. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon, Mustafa Kemal'i güçlü bir hükümetin kurulmasına namzet görüyor. Rawlinson, İngiltere dostu nüfuzlu simalarla anlaşmak istediklerini belirtiyor; hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılmasını, cumhuriyet idaresinin kurulmasını, İstanbul'un başşehir olmaktan çıkartılmasını istiyor:

> 1 - Ravlinson geldi görüştük. Zahirde 15. ve 13. Kolordularda mütareke şeraiti ifa edilmiş mi tahkikidir. Fakat asıl vazifesi gayri resmî surette ve haricin ve dahilin, hattâ hükûmetimizin nazarı dikkatini celb etmeksizin bendenizle görüştükten sonra zatı samilerile görüşmektir. Lord Gürzon demiş ki Türkiyede şimdiye kadar kuvvetli bir hükûmet göremediğimizden sulh gayri mümkün oldu. Hükûmeti hazırada dahi bir kuvvet görmüyoruz. Milletin itimâdına mazhar olan M. Kemâl Paşanın da Sulh Konferansında bulunmasını veya sulh mukarreratına mutabık kalmasını lüzumlu görüyoruz. İşbu hususun zatı samilerine yazılmasını rica ettiler ve ayrıca da görüşerek sulh hakkında ne düşündüklerini anlayacaklar ve belki ufak tefek münakaşalarda bulunacak. Bendeniz cevaben dedim ki Millet Sivas Umumî Kongresinde kararını neşretti. M. Kemâl Paşa Hazretleri bunu tadil edemezler ve bundan fazla, eksik bir şey dahi söyleyemezler zannındayım. Sulh mukarreratını imzaya gelince bunu ancak milletin itimadına mazhar olan bir hükûmetle bu hükûmetin tâyin edeceği hey'et yapar ve bunun haricinde kalacak herhangi bir zatın imzası mille[t]ce haizi ehemmiyet olmaz. Binaenaleyh Meclisi Meb'usanın ictimaına bir şey kalmamıştır. Milleti ve buna istinad eden hükûmeti yakın zamanda karşınızda bulacaksınız. Ravlinson dedi ki: Bugün İngilterede pek kuvvetli partiler Türkiyenin mevcudiyet ve istiklâline pek ziyade taraftardırlar. Asya müstemlekâtımızın huzuru ancak bu suretle mümkün olacağını İngiliz hükûmeti de kabul etmiştir. Diğer devletlerin Türkiyeyi taksim etmesi arzusuna rağmen bu olmayacaktır. İngiltere Türkiyenin mevcudiyet ve istiklâlini temin ve iktısaden inkişafına çalışacaktır. Yalınız endişe edilen nokta bir çok fedakârlık ihtiyarından sonra Türkiyenin yine bir gün İngilterenin düşmanları tarafına geçivermesidir. İşte bu endişe dolayısile İngiltere Türkiye dahilinde hakikî İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyor. Bunların da tabiî Türk milletine nüfuzu olan zevat olması lâzımdır. Yoksa şimdiye kadar gördüğümüz hükûmet erkânı gibi İstanbuldan hariç mahallerle alâka ve kudreti olmayan insanlar değil. Ben dedim ki: Türkiyeyi kazanırsanız bizim bir kaç zabit ve ulemamızdan mürekkep bir hey'et sizin yüz bin kişinizin söz dinletemediği yerlerde sükûnet yapar. Tabiî aksi de aynı kuvvette. Endişenize gelince iyi biliniz ki evvelâ Alman dostluğu mahdut olan ve elyevm mevcut olmayan şahsiyetlerin tesiri idi. Bugün milletimizin müdrik gayri müdrik her ferdi İngiliz dostluğu taraftarıdır. Ravlinson dedi ki: Biz de bunu anladık. Şimdi sizden hususî fikrinizi soracağım. Meselâ Cumhuriyet mi iyidir yoksa padişahlık mı? Meselâ ben cumhuriyet taraftarıyım. Krallık, İmparatorluk modası geçti. Bir çok debdebe ve masraf yerine millet kendi işini kendi görür. Cevaben d[ed]im ki: Bunu Avrupa milletleri için soruyorsanız zaten cumhuriyet olmayan pek az millet kaldı. Bizim için soruyorsanız bizde Cumhuriyet olamaz, çünkü an'anevî padişahlığa karşı hürmet ve muhabbet çoktur. Saniyen biz henüz on senelik bir meşrutiyet idareye malikiz. Binaenaleyh Avrupalılar gibi pek ileri düşünemeyiz. Cevaben dedi ki: Peki [payi]tahtı nasıl düşünüyorsunuz? İstanbulun bir Türk şehri olduğu esası kabul edilmiştir. Fakat Çanakkale İtilâf tarafından işgal olunacak ihtimal İstanbul etrafında da İtilâf askeri bulunur. Böyle bir yerde hükûmet nasıl olur. Bin türlü siyasî entrika ve tazyik olur. Saniyen Türkiye bir Asya hükûmeti demektir. Evvelce Rumelide Anadolu kadar yerleriniz varken İstanbul muvafıktı. Fakat şimdi memleketinizin bir köşesi

[1868] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCV.

[1869] FO/4161/174030; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 187.

kalacaktır. Anadolunun idaresi ve terakkiye sevki İstanbul'dan gayri mümkündür. Tabiî siz asker olduğunuzdan amelî düşünürsünüz. Diplomatlar türlü türlü düşüncelerle karar verirler. Siz amelî ne düşünüyorsunuz? dedim ki: Ben bunu hiç düşünmemiştim. Şimdi böyle bir suale ilk defa maruz kaldığımdan mütehayyir kaldım. Maahaza mes'ele de pek basit değildir. Ve şahsî düşünce[m] de mes'elenin azameti karşısında hiç kalır. Yalınız Anadolunun idaresi noktasından galiba en kolay yer İstanbuldur. Çünkü bugün şümendöferlerimiz olmadığından İstanbul bize en merkezi bir yer geliyor. Meselâ Erzurum'dan İstanbul'a gitmek, Sivas'a gitmekten kolaydır. Dedi ki: Bu doğru fakat siyasî noktai nazardan meselâ Bursa'da olacak bir hükûmet her şeyden serbesttir. Ben dedim ki: İstanbul'da hükûmetimizi serbest bulundurmayacak olanlar Bursa'yı da uzak görmezler. Esasen bizim an'anevî ve yegâne yerimizdir. Kolayca oradan hükûmetin çıkıvermesi lafzen kolay gelirse de gayri mümkün bir iştir. O dedi ki: Demek padişah yine hükûmete karışacak meselâ hâlife olarak siyasete karışmasın ve nerede otururşa otursun, tarzını düşünmüyorsunuz. Yani hükûmet sabıkı gibi kalacak. Ben dedim ki: Bu bizim kanunî esasimizdir. Bunun tadili bir sebep tahtında ancak millete raci olur. Bu mülâkatta bu bahsi kapatmak için ben bu gibi şeyleri şimdiye kadar hiç düşünmemiştim, dedim. Bundan sonra bahis Avrupa ve Amerika devletlerine intikal etti. Fransızların Suriye'ye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemleke askeri getirebildikleri, bir tek Fransız göndermediklerini, İtalyanların Yunanlılarla anlaştığını fakat İtalya dahili berbad olduğunu ve bolşevik cereyanlarla sarsıldığını parası bittiğini, Almanlara ajanlık yapmaya başladığını, Anadoluya silâh sattığını, Yunanlıların her tarafta [şarlatan ve] Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadık bırakmadığını, fakat artık Yunanlıların nazardan düştüğünü, Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerika bile kabul etmediğini, Ruslara gelince biz artık Denikine dedik ki: Biz işe karışmıyoruz. Gidin Bolşeviklerle anlaşın, Rusların on seneden evvel kendilerini toplamları, gayri mümkündür. Bir çok ufak hükûmetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşecekler zannediyoruz, dedi. Şu halde Kafkas hükûmetleri ne olacak diye sordum. Dedi ki: Bir Batum'u Denikin'e bırakmak fikrindeyiz. Fakat kuvvetli olur da tutabilirse. Elyevm orada bir livamız var. Ayrılamıyoruz çünkü muhtelif akvam Batum için birbirine girecekler. Ben dedim ki: Ya İzmir, Antalya, Adana ne olacak? Ermeni hükûmeti teşekkül edebilecek mi? Hususile Rusların Kafkasya'ya gelmesi düşünüldüğüne nazaran. O dedi ki: En mühim mes'ele İzmir'dir. Antalya ve Adana bunun yanında hiçtir. Ve İzmirin tahliyesile beraber oraları da kat'iyyen ve sühuletle tahliye olunur. İzmir için israr edenler çoksa da Yunanlıların ne parası ne adamı var. Biz de bütün kuvvetlerimizi artık çektik. Maahaza İngiltere efkârı Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaklardır. Ermenilere gelince değil sizin tarafa geçmek, daha öbür tarafta bile tutunamıyorlar. Ben bizzat gördüğümü hükûmetime anlattım, Ermenilerin esasen bir hükûmet teşkil etmeleri müşkil. Aras nehrinin cenubuna ise kat'iyyen hâkim olamadılar. Ben hududun dağlardan değil Aras nehrinden geçmesini teklif ettim ve zannediyorum ki böyle de olacak. Bilmem gaybubetim müddetince bu herifler ne yaptı? Ben dedim ki: Her gün hırsızlık ve haydutluk. Binlerce muhacir geldi. O dedi ki: daha iyisi bu sulh olunca islâmları dahile alınız hıristiyanları da def edin gitsinler. Gümüşhane Rum metrepolidi yaka silkerek Türklerden şikâyete geldi. Ben burası Türkiyedir, defolun Yunanistana dedim. Selâmetiniz için başka da çare yoktur. Ben sordum ki: Batumda Rumlar Pontus komitesi faaliyete getirmişler. Acaba Batum'u mu Pontus yapacaklar. Dedi ki: Sureti kat'iyede söylerim ki Pontus filân yoktur. Rumların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Bizim Başvekil büyük zenginlerden birile mülâkatta Türkiyedeki zaif hükûmetin nihayet bulmasını görmek isteriz dediğini sizin bazı gazeteler suitefehhümle zayıf Türkiyenin nihayet bulması gibi, yazdılar. Kat'iyyen böyle olmadığının tashihini de başvekil hassaten söylemiştir. Herhalde emin olunuz İngilizler size iktisaden büyük yararlıklar yapacaklar. Meselâ Afrikaı cenubideki maden şirketimiz ki en büyük bir sermayeye maliktir benimle bir de mühendis gönderdi ki Gümüşhane'de ve Erzurum havalisinde maden taharriyatında bulunsun. Elyevm Gümüşhanede bıraktım. Tetkikat yapıyor. İlk iş şümendöferlere de başlayacağız. Tabiî bidayette külliyetli para dökeceğiz ve memleketinize de servet getireceğiz. Fakat endişemizi de söyledim. Kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istiyoruz. Bunun için bir kerre rica ettiğim noktayı Kemâl Paşaya yazınız. Bir de İstanbulda iken işittim ki Müdafaai Hukuka muhalif kuvvetler varmış, siz biliyor musunuz? Ben dedim ki: Muhalif kuvvet yoktur. Fakat Rum veya Ermeni tohumu birkaç kişi ve birkaç gazetenin külliyetli para mukabili yaygarası vardır ki tabiî zikre değmez. O dedi ki: Ben de geçtiğim yerlerde millî kuvveti esaslı ve kuvvetli görüyorum. Herhalde Türkler için bizzat çok çalıştığımı kemâli iftiharla size bir daha söylerim. Giderken de böyle yapacağımı mektupta size yazmıştım. Ben dedim ki: Ulüvvü cenabınızı biliyorum, teşekkür ederim. Mülâkat bu kadar.

2 - Bendenizin anladığım Kuvvayi Milliyenin vahdet ve kuvvetini ve buna muhaliflerin derecei ehemmiyetini tetkik etmekle beraber akdedilecek sulhte İngilizlerin ha[y]ırhaylığını göstererek iktisadî inkişafı ellerine almak için şimdiden zemin hazırlamak ve efradı millet namına yapılacak iyiliğe mukabil vakti fırsatta İngiliz aleyhtarlığı yapmayacak kimselerden teminat almak. Kendileri iş'arı ahire kadar Erzurum'da beklemek emrini almışlardır. Cevabı âlilerine intizar edeceklerdir.

3 - Hilâfetle hükümdarlığın ayrılmayacağını ve cumhuriyet idarenin bizde teessüs edemeyeceğini ve merkezi hükûmetin İstanbuldan başka mahalle nakil edilemeyeceği ve bunların aksinin milletimizce kabili hazm olamayacağı diğer mülâkatlarımda dahi kendilerine iyice anlatacağımı arz eyler takdimi ihtiramât eylerim.[1870]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'den Bâb-ı Âlî Harbiye Nezaretine, 20'nci ve 3'üncü Kolordu Kumandanlıklarına tarihsiz telgraf:

Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinsonla birkaç mülakatımda anlayabildiğim hususatı bervechiâtî arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükümetten ayrılması, hükümetin İstanbuldan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar.[1871]

Başka bir ifadeyle; İngiliz hariciyesinin Curzon kanadı, askeriye ve istihbarat olmak üzere İngiliz derin devleti, bir taraftan İstanbul'daki Halife-Sultanı ve Bâb-ı Âlî'yi Türk milletinin gözünden düşürmeye çalışırken ve İttihadçı-Kemalist mecburî müttefik hareketi ile düşmanlaştırırken; diğer taraftan İttihadçılar ile Kemalistleri birbirinden ayırmaya ve dahi Kemalist harekete tenfiz etmeye çalışmaktaydı. Hindistan Müslümanları mucibince kendi elleriyle yapmaktan çekindikleri hılâfet-saltanat makamlarının birbirinden tefrik edilmesi veyahut kaldırılması, cumhuriyet ilânı ve İstanbul'un başkentlikten çıkarılması hususlarında ise Kemalistlerle pazarlık yürütmekteydi. Nitekim Kâzım Karabekir'in mütalaasına nazaran 12 Eylül tarihli sahte andlaşma belgesi İngilizlerin işine oldukça yaramış görünüyor:

Ravlinson'un beyanatında göze çarpan pek mühim noktalar var. Hükümetimizin nazarı dikkatini dahi celb etmeden bizimle görüşmek istemesi 12/9/1919 tarihli muahedei hafiye ile Ferit Paşa hükümetini ve Padişahı Türkiye istiklâlini terke ikna etmiş olduklarından şimdi Kuvvayi Milliye Reislerde büsbütün aykırı bir vaziyeti münakaşalarile kazanılan avı kaçırmamak düşüncesi olabileceği gibi onlardan gizli olarak bizlerden Cumhuriyetçi olduğumuzu, padişahlık, hilâfet ve İstanbul aleyhtarlığı gibi müthiş iftiraklara sebeb olabilecek esaslar hakkında müsbet bir fikir aldıktan sonra Bismark gibi bir rol oynayarak daha Kuvvayi Milliyenin inkişafı sıralarında milletimizi birbirine katmak plânı da pek muhtemeldi. Bunun için Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine yazdığım 3. maddedeki esasların taraftarı olmadığımızı tekrar Ravlinson'a söyleyerek nifak ümitlerini kırmayı muvafık buldum. İadei ziyaretimde bu esasları bir daha söyledim. Ravlinsonda Mustafa Kemâl Paşayı görmek arzusu gevşemişti.[1872]

1870 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 414-417. Dışişleri Bakanlığı arşivindeki suretinde ise telgrafın 30-31 Aralık tarihlerinde gönderildiği kayıtlıdır. Demek ki 30 Aralık'ı 31 Aralık'a bağlayan gece saat 00:00 sularında keşide edilmiştir: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 435-439.

1871 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419. "1919 Sonbaharında Milli Mücadele henüz tam şekil alamamışken Erzurum'a gelen İngiliz yarbay Rawlinson'un Kazım Karabekir'e yönelttiği *Hilafetle Saltanatı ayıracak mısınız? Cumhuriyet kurmayı düşünüyor musunuz?* türü soruları, İngiliz Haberalma Örgütlerinin geleceğe yönelik politikalar oluşturmak üzere nasıl yönlendirildiğinin ilginç bir örneğidir." Orhan Koloğlu. (1994). *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası* içinde (s. 226, dipnot 4). İstanbul: Boyut Kitapları.

1872 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 417.

Said Molla, 3 Aralık 1923 tarihli *Muhâliflere Hitâbım* nam muhtırasında belirttiğine göre *mütârekenin daha çok ibtidâlarında henüz bugünkü Cumhûriyet hey'eti daha Ankaraya gelmedikleri bir zamanda Hılâfet ve Saltanâtın yekdiğerinden ayrılacağını söylemiş* idi.[1873]

İngiltere'yi ziyaret eden Yunan Başvekili Venizelos, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a, İstanbul'un makarr-ı hükûmetlikten (hükümet merkezliğinden) çıkarılmasını teklif etti: *Padişah ve maiyetinin İstanbul'da bırakılmasına itirazım yoktur. Türkiye'nin başşehri Bursa'ya nakledilmelidir. Ancak padişahın sarayı İstanbul'da kalabilir. Hatta belli başlı camilerin etrafı çevrilerek Türk yönetimine bırakılabilir*.[1874]

Meclis-i Vükelâ, Harbiye Nezâretinin teklifini görüşerek Mustafa Kemal'e askerî itibar, nişan ve madalyalarının iade edilmesini kararlaştırdı.[1875]

30 Aralık 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Mezopotamya'dan da İngilizleri üzen haberler gelmeye başlamıştı*r. *Türkler ve Araplar arasında İngiliz karşıtı hareket yayılmış ve Türkiye ve Asya'da özellikle de Anadolu'da Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgelerdeki milliyetçi hareket, artık müttefiklerin Türk ordusunu daha fazla denetim altında tutamayacağını ortaya koymuştu*r.[1876]

31 Aralık 1919. Curzon-Berthelot ve maiyetlerinin 22/23 Aralık içtimaında İstanbul'a ilişkin vardıkları mutabakat (*Vatikanlaştırma* tasarısı), Fransız matbuatına sızdırılmış ve kamuoyuna duyurulmuş vaziyette. Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine telgraf gönderdi ve *toplantıda böyle bir kararın alındığını, fakat iki hükümetin onayına sunulacağını bildirdi*.[1877]

Şûra-yı Askerî ihya edildi. Üyeler: 1'inci Ferik Abdullah, 1'inci Ferik Zeki, 1'inci Ferik Hurşit, 1'inci Ferik Abuk, Ferik Şevket Turgut, Ferik Mustafa Fevzi, Mirliva Yakup Şevki (Subaşı). Üyelerin kahir ekseriyeti Harekat-ı Milliyeye mütemayil. İngiliz muhtelif raporlarında Şûra-yı Askerî şöyle mütalaa edilmektedir:

> Damat Ferit zamanındaki Şûra-yı Askeri'de Abuk Ahmet, Hurşit, Şevket Turgut, Cevat paşalar üyeler arasındaydılar. Milne, de Robeck'e yazdığı 16/1/1920 günlü mektupta Yakup Şevki'nin 9. Ordu komutanıyken askerin disiplinsiz davranışı, savsaklama (herhalde mütareke hükümlerini uygulamada), Kars telsiz istasyonunu havaya uçurma gibi durumlarından ötürü suçlu görüldüğünü ve ancak sağlığının bozukluğu dolayısıyla affedildiğini, şimdi Şûra'ya atanmasını pek olumsuz karşıladıklarını bildirdi. Foreign Office 371/4162, 17762. Başka bir İngiliz askeri raporu da Şûra sayesinde Cemal Paşa'nın ulusçu faaliyetlerden ötürü sorumluluk altına girmekten kurtulmayı umduğunu belirtiyordu. Üyelerin hemen hepsi ulusçu olarak tanımlanıyorlardı. Müşir Zeki Paşa'nın, Arap ve Enver Paşa'ya bağlı olduğu, savaşta Alman Genelkurmayı'nda bulunduğu (irtibat subayı idi) bildirilmekteydi. F.300/262/44 (51. Rapor, 14/1/1920).[1878]

Ankara'daki Mustafa Kemal, Salihli Cebhe-yi Harb Kumandanı Vekili Reşid'e cevabî şifreli telgraf gönderdi: *İngiliz zâbitlerine verilen cevâblar pek muvâfıkdır. Teşekkür ederiz. Tekmîl düşmanlarımıza*

1873 Mehmet Demiryürek. (2006). Sait Molla'nın Nice'te Yayımladığı Risale ve Tahlili. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64), s. 207.

1874 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 43.

1875 Meclis-i Vükelâ mazbataları (217) numara 629, 29 Kânun-u evvel 1335; Aktaran: M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2011, s. 500-501.

1876 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 256.

1877 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 991; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 322-323.

1878 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 160, dipnot 330.

milletin âmâl ve makâsıd-ı meşrûʿasına bihakkın sâhib olmaya azmeylediğini ve bunu istihsâl için son ferdini bile fedâya hâzır olduğunu her fırsatda ihsâs eylemelidir efendim.[1879]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir; Mustafa Kemal'e *zâta mahsûs* ve *pek acele* telgraf keşide eyledi. İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, (i) hilafet-saltanatın ayırılmasını, (ii) hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını ve (iii) cumhuriyet idaresini kurulmasını istemiştir. Karabekir ise millet tarafından hazmedilemeyecekleri vechile mezkûr 3 hususun gerçekleştirilemeyeceğini Rawlinson'a beyan etmiştir:

> Mâbaʿd- Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:
>
> Ermenilerin esâsen hükûmet teşkîl etmeleri müşkil. Aras Nehri'nin cenûbuna ise katʿiyen hâkim olamadılar. Ben hudûdun dağlardan [*deşifre edilememiş*] Aras Nehri'nden geçmesini teklîf etdim. Zannediyorum böyle de olacak. Bilmem gaybûbetim müddetince bu herifler ne yapdı."
>
> Ben dedim ki; "Her gün hırsızlık ve haydûdluk. Binlerce muhâcir geldi."
>
> O dedi ki; "En iyisi bu sulh olunca İslâmları dâhile alınız. Hristiyanları da defʿedin, gitsinler. Gümüşhane'deki Rum metropolidi yaka silkerek Türklerden şikâyete geldi. Ben de 'Burası Türkiye'dir. Defʿol Yunanistan'a gidin. Selâmetiniz için başka çâre yokdur.'"
>
> Ben sordum ki; Batum'da Rumlar Pontus Komitesini faʿâliyete getirmişler. Acaba Batum'u mu Pontus yapacaklar?
>
> "Sûret-i katʿiyede söylerim ki; Pontus falan yokdur. Rumların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Bizim başvekîl büyük zenginlerden biriyle mülâkâtında 'Türkiye'deki zaʿîf hükûmetin nihâyet bulmasını görmek isteriz' dediğini bizim bazı gazeteler sû-i tefehhümle 'zaʿîf Türkiye'nin nihâyet bulması' gibi yazdılar. Katʿiyen böyle olmadığının tashîhi[ni] de başvekîl hâsseten söylemişdir. Her hâlde emîn olunuz. İngilizler size iktisâden büyük yardımlar yapacaklar. Mes'elâ Afrika-yı Cenûbî'deki maden şirketimiz ki en büyük bir sermâyeye mâlikdir, benimle bir de mühendis gönderdi ki Gümüşhane'de ve Erzurum havâlîsinde maden taharriyâtında bulunsun. El-yevm Gümüşhane'de bırakdım. Tedkîkât yapıyor. İlk iş şimdiden şimendiferlere de başlayacağız. Tabîʿî bidâyetde külliyetli para dökeceğiz ve memleketinize de servet getireceğiz. Fakat endişemizi de söyledim. Kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istiyoruz. Bunun için ricâ etdiğim noktayı Kemal Paşa'ya yazınız. Bir de İstanbul'da iken işitdim ki Müdâfaʿa-i Hukûk'a muhâlif kuvvetler varmış. Siz biliyor musunuz?"
>
> Ben dedim ki; "Muhtelif kuvvet yokdur. Fakat Rum veya Ermeni gibi birkaç kişi ve birkaç gazetenin külliyetli para mukâbili yaygarası vardır. Tabîʿî zikre değmez."
>
> O dedi ki; "Ben de geçdiğim yerlerde millî kuvveti esâslı ve kuvvetli görüyorum. Her hâlde Türkler için bizzât çok çalışdığımı kemâl-i iftihârla size bir daha söylerim. Giderken de böyle yapacağımı mektûbla size yazmışdık; ben de ulüv-i cenâbınızı yakînen biliyorum." "Teşekkür ederim," dedim.
>
> 2- İngilizden anladığım Kuvâ-yı Milliye'nin vahdet ve kuvveti[ni] ve buna muhâliflerin derece-i ehemmiyetini tedkîk etmekle beraber akdedilecek sulhda İngilizlerin hayırhâhlığını göstererek iktisâden inkişâfı ellerine almak için şimdiden zemîn hâzırlamak ve efrâd-ı millet arasında umûmun hürmeti[ni] kazanmış nâfizü'l-kelîm, sözüne sâdık ve millet nâmına yapılacak iyiliğe mukâbil vakt-i fırsatın[ada] İngiliz aleyhdârlığı yapmayacak kimselerden te'mînât almak. Kendileri işʿâr-ı âhîre kadar Erzurum'da beklemek emrini almışlardır. Cevâb-ı âlîlerine de intizâr edeceklerdir.
>
> 3- Hilâfetle hükümdârlığın ayrılamayacağını ve cumhuriyet idâre[si]nin bizde te'essüs edemeyeceğini ve merkez hükûmetin İstanbul'dan başka mahale nakledilemeyeceğini ve bunların aksinin milletimizce kâbil-i

[1879] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 435.

hazm olamayacağını diğer mülâkâtlarımda dahi kendilerine iyice anlatdığımı arz eyler, takdîm-i ihtirâmât ederim.[1880]

Karabekir; Harbiye Nezâretine ve 3'üncü, 13'üncü, 20'nci ve 12'nci Kolordu Kumandanlıklarına İngiliz Yarbay Rawlinson'un istihbaratını "zata mahsus" telgrafla bildirdi:

15. ve 13. Osmanlı Kolorduları mıntakasına tekrar gidip mezkûr Kolordu Kumandanlarını ziyaretle rapor vermek üzere geldiğini elindeki resmî vesika ile bildiren ve 26/12/1335 de Erzurum'a vasıl olan İngiliz kaymakamı Ravlinson'dan aldığım malûmata göre:

1- Adana ve Suriye'ye çıkan bütün Fransız kuvvetleri on iki bin nefer kadardır. Ve hemen hepsi de Cezairli, Tunuslu ve Torfo denilen müstemlekât askeridir. Fransızların büyük kuvvet sevkine iktidarları yoktur. Bilhassa halis Fransızlar gelmiyor. İzmir havalisindeki Yunanlılar ise kuvvet ve paraca fevkalâde zaruret içindedirler. İzmir'den İngiliz kuvvetleri kâmilen çekilmiştir.

2- Venizelos her tarafa baş vurarak aleyhimizde envai iftiralarda bulunmakta ve kuvvei maneviyemizi kıracak yalan havadisler neşretmekte ve İzmiri tahliye kararı verileceğinden korkarak herkesi iz'ac eylemektedir. Fakat mevkii eskisi gibi değildir. Bilhassa İngilterede nazardan düşmüştür.

3- Antalya ve Adananın tahliyesi mes'elesi en basit olup en ziyade müşkilât İzmirde ise de bunun tahliyesine karar verileceği pek ziyade melhuz bulunmaktadır. Ermeni mes'elesi ise Türkiye dahilinde mevzuu bahis değildir.

4- Meclisi Millinin itimadına mazhar hükûmet iş başına geçer geçmez sulh akdedileceği ve hükûmetin milletin itimadını ne kadar ziyade kazanmış ve kuvvetli olursa o kadar ziyade muvaffakiyet temin edeceği.[1881]

Belçika'nın İstanbul'daki mümessili Marghetitch'in Belçika Hariciyesine muhtırası*: Yeni Mebuslar Meclisi'nin oluşum biçimi, Avrupa'nın hoşuna gidecek gibi değildir. Çoğunluk İttihatçılardadır.*[1882]

Aralık 1919 nihayeti. Lordlar Kamarası içtimaında, *Türklerin Afganistan ve İran'la sınırdaş olmaması gerektiği, bu durumun Hindistan açısından sakıncalı olabileceği ifade edilmiştir*. *Anadolu Hareketi İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak* telakki ediliyor ve de Türklerin Sovyet Rusya ile *birleşmesi* istenmiyor.[1883]

Yunan parlamento kurallarına göre başbakan yurtdışında bulunduğu sürelerde Meclis kapalı kalmaktaydı. Bu kuralın bir gereği olarak Paris Barış Konferansı'na katılmak için Venizelos'un Atina'dan ayrılması üzerine Yunan Parlamentosu 28 Aralık 1918'den Aralık 1919 başlarına kadar çalışmalarına ara vermişti.[1884]

1919. Londra'daki *Hüddamü'l-Kabe Cemiyeti*nin katib-i umumîsi Hindistanlı Müslüman Müşir Hüseyin Kıdvai, *The Sword Agaist Islam or Defence of Standart Bearers of Islam* (*İslam'a Çekilen Kılıç Yahut Alemdaran-ı İslamı Müdafaa*) isimli bir kitab neşretti. Müttefiklerin İslâm Devleti'ni yok etmeye kararlı oldukları belirtilmektedir:

Zaferden sonra İslam Devleti'nin ortadan kalkması, hilâfet makamının Halifeden alınması veya yerinde kalmasına müsaade edildiği takdirde Roma'daki Papalar gibi hayat sürmesi hatta Anadolu'nun bir köşesinde küçük bir hükümetin başında bulunması teklif edildi… Kısacası İslam'ın canlı ve güçlü olarak Avrupa'da

1880 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 438-439. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1881 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 422.

1882 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 300.

1883 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 89.

1884 Salâhi R. Sonyel, *Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı*, 2001, s. 63; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 181-182.

yüksek ve şerefli bir mevkide bulunmasına izin verilmemesi ileri sürülmektedir. Osmanlılar İslamiyet'in Avrupa'da temsilcileri ve muhafızları olmaları nedeniyle buradan kovulacaklar. Hatta İstanbul'da bulunan ve dünyanın dinleri, millet ve medeniyetleri arasında, İslam'ın nüfuz ve büyüklüğüne bir misal olan cami, kiliseye çevrilecek, İslam halifesi Hristiyan kralları derecesinde bulunmak mevkiinden düşürülecek ve İslam'ın mukaddes topraklarını muhafaza edebilmek iktidarında bırakılmayacak, onun Asya ve Afrika'daki devleti, Hristiyanlar arasında manda adı altında taksim edilecek.[1885]

İngiliz Harbiye Nezâretinin 1919 senesi evrakı mütalaa edildiği vakit görülüyor ki İngiltere Başvekili Galli ve liberal *Lloyd George'un katı tutumuna rağmen Türkiye'de ortaya çıkan Milli Mücadele Hareketi'ne karşı bir dereceye kadar anlayış göstermiş, mücadelenin sebeplerinin anlaşılmaya başlanmasından sonra Türk Milliyetçileriyle bir anlaşmaya varılması için İngiliz siyaset adamları üzerinde nüfuz ve baskı politikalarına başvurmuştu*r.[1886]

1920

Lord Curzon: "Biz, okyanusta adalar, kaosta barış köşecikleri, fırtınada sessiz iskeleler oluşturmayı denemek zorundayız."[1887]

Salih Hacıoğlu: "[..] Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifler hakkında bir planı vardı: Kendisine muhalefet eden her şahsı İngiliz casusluğuyla itham ederdi."[1888]

20 Şubat'da Bay Adamson'un Avam Kamarasına beyanı: "Tıpkı Roma'daki Papa gibi, Halife de İstanbul'da kalabilir, yalnız dinsel görev görür."[1889]

"Londra'ya yağan raporlarda işgal altındaki Türkiye'de bulunan yüksek rütbeli Fransız ve İtalyan subaylarıyla memurlarının eylem ve sözleriyle Milliyetçilerle anlaşma amacı güttükleri ve Türkiye'nin başına çöken felâketlerin suçunu olduğu gibi İngilizlere yükledikleri bildiriliyordu."[1890]

Mustafa Kemal: "İngilizlerin temel çıkarlarına dokunmadıkça, Anadolu'da bir direnme hareketine girişilebilir."[1891]

"1914'ten beri, hatta 1890'lardan beri, İngiliz emperyalizmine karşı savaştığımız ve 1914-1918'de İngiltere'ye karşı topyekûn bir ölüm-kalım savaşı verdiğimiz halde; Kurtuluş Savaşımız İngiltere'ye karşı bir uzlaşıcılık içinde geçmiştir. Atatürk'ün deyişiyle, Padişah'a ve İngiltere'ye karşı çıkmadan Kurtuluş Savaşı yapılmıştır."[1892]

1885 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 61-62.

1886 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 92, dipnot 281.

1887 The Times, 13 December 1920; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 246.

1888 Erden Akbulut & Erol Ülker. (2020). *Hafî TKP ve THİF Genel Sekreteri Salih Hacıoğlu: Belgelerle Yaşamöyküsü* içinde (s. 55). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

1889 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 100.

1890 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 131.

1891 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 203.

1892 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 197. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill: *Ocak 1920'de malî, askerî ve politik kararsızlıkların sıkıntısını çeken Yunanistan, yorulma emareleri göstermeğe başladı*.[1893]

Yunan Ordusunun parlak erkân-ı harblerinden sabık Genelkurmay Başkanı İoannis Metaksas, Anadolu'nun işgaline kumanda etmeyi İtilâf Devletleri tarafından kandırıldıklarını öğrendiği için yine reddetti:

> "Venizelos tarafından sürgüne gönderilmişti […] önce Korsika'ya, ardından İtalya'ya sığındı ve kısa bir ziyaret için Atina'ya döndüğü 1920'ye kadar orada kaldı. Floransa'ya dönerken yolda, Küçük Asya'da Türklerin büyük kuvvetinden ve Mustafa Kemal'in, […] kolay bir zafer elde edeceklerine inandırılan masum Yunanlara […] hazırlamakta olduğu sürprizden haberdar oldu. Metaxas bu bilginin doğruluğundan o kadar emindi ki, harekatı görüşmek üzere Londra'ya gitmekte olan Yunan heyetinin yolunu Brindisi'de kesti ve Büyük Britanya'dan kesin destek garantisi olmadan herhangi bir karar almama konusunda heyet üyelerini uyardı." Ama Yunan heyeti onu dinleme zahmetine bile katlanmadı ve "kendi işine bakmasının daha iyi olacağını ima etti.[1894]

Metaksas, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi olduğu 1915 senesinden beridir, Yunanistan'ın Anadolu macerasına *stratejik ve politik nedenlerle* muhalefet etmekteydi:

> Metaksas, Anadolu'daki Rum nüfusun kabaca Türklerin yarısı kadar olduğunu, hatta İzmir bölgesinde (Aydın Vilayeti) dahi her yedi Türk'e karşı beş Rum'un yaşadığını; Türklerin bir askeri eğitim çarkından geçtiğini ve cesur askerler olduğunu; halbuki Rumların (ve Ermenilerin) ne savaşkan ve ne de eğitimli olduğunu; İzmir bölgesinin işgal teşebbüsünün Türklerin coğrafi avantaja sahip olacağı iç bölgelerde yürütülecek bir savaşa dönüşeceğini; Yunanistan başlangıçta Ege bölgesinde tutunma gayretlerinde başarılı olsa bile kaynaklarını burada tüketeceğini ve Balkan yarım adasında zayıf kalacağını ve nihayet Anadolu ile coğrafi ve ekonomik bir bütün teşkil eden bir bölgenin koparılmasının devamlı bir siyasi ve ekonomik sürtüşme kaynağı olacağını ve bu sürtüşmenin bölgenin yine Anadolu ile birleşmesiyle bitebileceğini M. Venizelos'a anlatmış ve Kral Constantine'i ise ikna etmişti.
>
> Albay Metaksas ayrıca eğer Yunanistan bu teklifi kabul etmek zorunda kalırsa, müttefiklerinin destek vermesi ve Türklere kalacak bölgenin Yunanistan'a bir tehdit teşkil etmeyecek kadar küçük tutulması konusunda ısrar edilmesi üzerinde durmuştu. İzmir'in Yunanistan'a devredilmesi konusunda 1915 yılındaki itirazlar bunlardı. 1920'de Metaksas'ı durmadan eleştiren İngiliz ve Fransız asker ve siyasilerinin 1915'de hiçbir şey söylememiş olmaları ve ölümcül 1919 başlarında seslerini hiç çıkannamış olmaları dikkat çekicidir. Durum, Yunan albayının memorandumunda çizdiği manzaradan farklı değildi.
>
> Türkler İzmir bölgesinde çoğunlukta olmaya devam ettiler; İzmir, Asya Türkiye'sinin bölünmez bir kısmı olarak kaldı -aslında İzmir, Anadolu'nun ihraç kapısı olarak İstanbul'dan daha önemlidir-; Anadolu, Rusya Fransa ve İtalya arasında paylaşılamadı ve İngiliz Fransız ve İtalyan halklar, Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından istila edilmesi için işbirliği yaparak harbin böyle uzatılması taraftarı değildi.[1895]

Başvekil Venizelos'un talebi üzerine Anadolu şergüzeştine dair askerî, coğrafî, demografik senaryo hazırlayan Alman rahle-yi tedrisatı mezunu Genelkurmay Başkan Vekili Miralay Metaksas, Yunan'ın 1922'de cereyan edecek inhizamını fevkalâde isabetle 27 ve 31 Ocak 1915 tarihli muhtıralarında tahlil ve derpiş etmişti:

1893 Winston Churchill, *İstiklâl Savaşında*, 1969, s. 42. "1919 yılı Eylül ayının sonunda Mezopotamya'da, 21.000 İngiliz ve 79.000 Hint askeri bulunuyordu. 1920 yılı Mart'ına kadar bu sayu sırarasıyla 10.000 ve 44.000'e düşürüldü." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 172, sonnot 25.

1894 Dimitri Michalopoulos. (2020). Mütareke'den Sonra Musul'a Bir Bakış. *Yüzyıllık Düğüm: Musul Vilayeti* (A. T. Çelenk, haz.) içinde (s. 107). İstanbul: Aktif Yayınları.

1895 Philip Perceval Graves. (1999). *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)* (Y. Tezkan, çev.) içinde (s. 133-134). İstanbul: 21. Yüzyıl Yayınları.

1 – İlk olarak Anadolu nüfusunun etnolojik dağılımı olarak metaksas aşağı yukarı 10.000.000 olan tüm nüfusun ancak 2.000.000'unun (en geniş tahminle) Rum olarak kabul edilebileceğine işaret etti. Ayrıca Rum halk tek bir bölgede temerküz edeceğine daha çok deniz kıyısında, şurada burada küçük gruplar halinde dağılmıştı. Müslümanlar her yerde çoğunlukta idiler. En kalabalık Rum grubunun yaşadığı İzmir sancağının içinde bulunduğu Aydın vilâyetinde bile Rumların Türklere nisbeti 5/7 idi. Venizelos'un talep etmeyi önerdiği bölgede (Antalya Körfezindeki Fenike burnundan Marmara'daki *Artali* yarımadasına kadar) Rumların Müslümanlara oranı daha da küçüktü.

2 – Adetleri 7.000.000 kadar olan müslümanlar sadece merkez Anadolu yaylasını yoğun bir kitle olarak işgal etmekle kalmamaktadırlar fakat sayıları kıyı kasabalarının çoğunda Rumlarınkinden fazladır.

3 – Müslüman nüfusun çoğunluğu -Türkler, Çerkesler, Kürtler, Yörükler ve diğer savaş seven ırklar- silâh kullanma alışkanlığına sahip köylülerden mürekkeptir. Buna karşılık büyük çoğunluğu ile şehir halkı olan Rumlar ve Ermeniler tamamen herhangi bir seferî eğitimden yoksundurlar.

4 – Anadolu'nun herhangi bir bölümünü ilhak etmek, içerde uzun ve çetin bir sefere yol açacaktır. Yollar ile diğer ulaşım vasıtalarının yokluğu ve kuzeyden güneye bir seri yüksek dağ silsileleri ile katedilmiş memleketin engebeli tabiatı da gözönüna alınırsa böyle bir seferin güçlükleri mutlaka muazzam olacaktır. İstilâcı ordu kendini, Türkleri içeriye düşman bir halkla meskûn ve maddî manialarla dolu bir memleketin ortasında koval[a]maya mecbur bulacaktır. Sayı itibariyle üstün ve seferin başlangıç dönemlerinde başarılı bile olsa Yunan ordusu daha içerlere ilerledikçe, yanlarını ve ulaştırma hatlarını muhafaza gereği sebebiyle, tedricen kuvvetinin eridiğini görecektir. Böylelikle eninde sonunda iki tarafın kuvvetleri arasında dengenin kurulacağı bir noktaya varılacaktır. Bu andan itibaren Yunan ordusu savunma yapmaya mecbur olacaktır. [T]eşebbüs düşmana geçecektir. Memleketlerinin içinde savaşan Türkler, Yunan ordusunun geniş bir cephe üzerine yayılmasını ve sonunda yıkıcı darbeyi vurmak için zamanlarını bekleyeceklerdir. Diğer deyimle Napolyon'un 1812'de Rusya'yı işgalindeki tecrübe yeniden tekrarlanacaktır. Napolyon Rus sınırını ilk geçtiği kez, 500.000 kişilik bir ordusu vardı. Moskova'ya vardığında bu ordu 80.000'e inmişti, geri kalanlar yanları ve ulaşım hatlarını korumak için geride bırakılmıştı. Bu şartlarda ricat ve felâket kaçınılmaz sonuçtu.*

5 – Yunanistan'ın geçici bir askerî üstünlük kazanması ve İzmir'i ve civarının bir kısmını işgal etmesi halinde bile devamlı tehdit eden bir Türk ile karşısında bir denizaşırı ülkeyi muhafaza etmek, Yunanistan'ın askerî ve malî kaynakları üzerinde muazzam bir yük olacaktır.

Balkanlarda siyasî karışıklıklar çıkması halinde Yunanistan Asya'daki sömürgesini kendi kaderine terketmeye mecbur olacaktır. Böyle bir ihtimalde savunma maksatları için güvenilebilecek yegâne halk olan mahallî Rumlar en fazla 40.000 silâh taşıyabilen asker çıkarabilirler ki bu da İzmir'in ve civarının savunması için yetersizdir. Başka deyişle İzmir'in Yunanistan tarafından elde tutulması Balkanlarda ve Anadolu'da ciddî siyasî güçlüklerin çıkmaması faraziyesine bağlı kalmaktadır. Fakat şartların böyle müsait olması güçlükle beklenebilir, hele uzun sürede bu imkânsızdır.

6 – Anadolu'nun bir parçasını asıl gövdeden ayırmak ve Türkiye'den başka bir memleketin egemenliği altına koymak, Anadolu'nun tek bir bölünmez coğrafî birlik teşkil ettiği gözönüne alınırsa kaçınılmaz bir şekilde ekonomik ve etnolojik maliyette karışıklıklar yaratacaktır.

Sonuç iki parçanın eninde sonunda ancak tekrar birleşmesiyle bitecek, devamlı sürtüşme olacaktır.

Mamafih, bir başka şık olarak, eğer Yunanistan Antant tarafından yapılan baskıya dayanamadığı ve teklifi kabul ettiği takdirde, Metaksas rızanın aşağıdaki *sina gua non* [*olmazsa olmaz*] şartların kabulüne bağlı tutulmasında ısrar etmiştir.

* Napolyon seferinin başladığı Fransa Niemen mıntıkası ile Rusya Moskova arasındaki mesafe 600 kilometreye tekabül ediyordu. İzmir'e ise Ankara 600; Sivas 900; şarktaki Türk-Rus hududu 1.600 kilometrelik mesafedeydi. Başka bir deyişle Anadolu'nun Garb-Şark hattı stratejik derinliği karşısında mütevazı Yunan ordusunun yıpranma katsayısı Napolyon Fransası'nın Rusya karşısındaki dirayetine nazaran çok daha zayıftı.

İlk olarak, iş Küçük Asya'nın fiili işgaline gelince, müttefikler seferin başarılı bir sonuçla bitirilmesi için yeterli kuvvetle sefere katılma hususunda kendilerini bağlamalıdırlar.

İkinci olarak, Anadolu'nun tümü Müttefik Devletler arasında bölünmeli veya eğer bu yapılmazsa Türk egemenliği altına bırakılan kısım, İzmir ve çevresindeki Yunan memalikine ciddî bir tehdit etmeyecek kadar küçük olmalıdır.

Sonuç olarak Metaksas, bu şartlar kabul edilmediği halde Anadolu macerasının sadece felâket getireceğini ve sonunda Yunanistan'ın ve Anadolu'lu Rumların mahvına sebep olacağı şeklinde mütâlaasını vermiştir.

Albay Metaksas'ın görüşleri, daha sonra Mareşal Foch, Feld Mareşal Sir Henry Wilson, General Weygand ve Albay George gibi en yüksek Müttefik askerî otoriteler tarafından İzmir'in ve çevresinin Yunanistan'a ilhakı konusunda Yüksek Konsey önünde 1917-20 yıllarında yapılan müzakerelerde belirttikleri kanaatlara uymaktadır. Metaksas'ı öncelikle bir *Antant ile Yunanistan arasında daha hiçbir siyasî anlaşma yapılmadan itirazda bulunduğu için takdir etmek gerekir*.[1896]

Nitekim General Metaksas Yunan başvekili sıfatıyla Türkiye'yi ziyaret ederek Kemal Atatürk'le görüşme gerçekleştirecek ve 19 Birinciteşrin (Ekim) 1937 tarihli bu görüşmede yukarıdaki hususu tasdik edici şu cümleleri teklim edecektir:

O beyhude mücadelelerle Yunanistanı zâfa düşürmenin, büyük bir hata olduğunu, ve bu hatanın bizi bir felâkete götüreceğini o zaman görmüş ve mes'ul zimandarlarımıza söylemiştim. Fakat o vakit sözümü dinletemediğim gibi düşüncemin cezasına bile uğratılmıştım.[1897]

Ocak 1920 bidayeti. İttihadçı lider Enver, Berlin'deki İngiliz askerî heyetle gizli görüşüyor:

1920'nin Ocak ayının başında Enver Paşa Berlin'deki İngiliz askeri misyonuyla görüştü. Kimliğini gizleyerek ve "Alman hükümetinin bilgisi dışında" Moskova'dan gelip Grunewald'a (Knausstrasse 17) yerleşti. İngiliz subaylara yaptığı itiraflar hiçbir andan önemsiz değildi. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun eski güçlü adamı şunları ifade etme fırsatını değerlendirmekteydi:

I. Almanya ve müttefikleri savaşı kesin bir biçimde keybettiği için, bağımsız bir Türkiye yaratılmalıydı ve bu Yeni Türkiye, Büyük Britanya ile gizli ama yakın ilişki içinde olacaktı.

II. (Yeni) Türkiye'nin sınırlarında belli değişiklikler kaçınılmazdı.

III. Kasım 1918'de feshedilen eski İttihat-Terakki Partisi yeniden kurulmalıydı; zira Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinden sonra bile, "her zamanki kadar güçlü, birleşik ve yurtseverdi." Dahası, "derhal" harekete geçirilebilirdi.

Bunlara işaret eden Enver Paşa, İngilizlerin ümmet içinde (özellikle Mısır'da) karşılaştığı zorlukların çözüm ihtimallerini önerdi. Bu amaçla, görüşlerinin ve önerilerinin, o sırada Savaş Bakanı olan Winston Churchill'e bildirilmesi gerekiyordu. Aslında Enver Paşa'nın onunla "birçok alışverişi" olmuştu ve dolayısıyla onun, yani Chuchill'in "ilgili sorunları İngiliz Kabinesine götüren adam" olmasını istiyordu. İngilizlerin bu önerileri kabul etmesi çok önemliydi; çünkü, diyordu Enver Paşa, İtalyan ve Fransız hükümetleri "Türkiye ile benzer bir anlaşma yapmaya can atıyordu."

Doğrusunu söylemek gerekirse, İç Savaşın sürdüğü Rusya'dan dönen Enver, köylüler tarafından desteklendikleri için Bolşeviklerin savaşı kazanacağından adı gibi emindi. (Mükemmel bir öngörü!) Bu

---

1896 Yılmaz Altuğ, *Bir Yunan Diplomatına Göre Yunanistan'ın Batı Anadolu Macerası*, 1993, s. 504-507. Mezkûr Yunan ve sabık Venizeloscu hariciyeci Alexander Pallis'in kitabı, 1995 senesinde Türkçeye çevrilmiştir: Alexander Anastasius Pallis. (1995). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

1897 Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Hususi Kalem 1937; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (2016). *Atatürk Dönemi -İncelemeler-* içinde (s. 223). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. "Dost Yunan başvekili ve hariciye nazırı General Metaksas", mezkûr görüşmeden sonra "İzmitten geçerken" Türkiye basınına haykırmıştır: "Yaşasın hepimizin olan Kemalimiz!" Son Posta, 20 Birinciteşrin 1937, *Yunan Başvekil Ankarada*, s. 1.

nedenle, kendi ülkesine dönüp, daha önce sahip olduğu siyasi rolü yeniden üstlenmek istiyordu. Enver Paşa'nın sonraki maceralarını ve ölümünü anlatmak, bu yazının kapsamı dışında olacaktır. Aslına bizim amacımız, onun uygulamak istediği siyasetin kilit taşlarını akılda tutmaktan ibaret; yani,

1. Yeni Türkiye'nin İngiliz yanlısı yönelimi.

2. Büyük Britanya'nın müttefiklerinin, yani Fransa ve İtalya'nın savaş sonrası Türkiye ile bir anlaşmaya varmak istemelerinin kesinliği, Türkiye'nin yüzünü İngiltere'ye dönmesinin karşısına konulmamalıdır.

Ayrıca,

3. Yeni Türkiye, daha önce Osmanlı Hilafetinden ötürü olduğu gibi, ümmetle ilgili sorunlara neden olmayacaktır.

4. Winston Chuchill Çanakkale fiyaskosuna rağmen, hâlâ İngiliz siyasetinde anahtar kişiydi.

Başka bir deyişle, "Yeni Türkiye"de fiili ve potansiyel siyasi faktörlerin neredeyse tümü, Babıâli'nin yıkıntıları üzerinde yaratılmakta olan yeni devletin dış siyaseti konusunda aynı görüşlere sahipti.[1898]

1 Ocak 1920. *Ortadoğu'da görevli İngiliz Başkomutan, Genelkurmay Başkanına 1 Ocak 1920'de gönderdiği gizli telgrafta, Yakın Doğu'yla ilgili olarak şu görüşleri belirtmişti*r: *"Durum aleyhimize gelişiyor. Pan-Turanist akım gittikçe güçleniyor. Bu akımın önderleri Bolşeviklerle ittifak kurmuşlardır." Telgrafta ayrıca, Türklerin düşmanlığına değinilerek, İttihat ve Terakki'nin hâlâ epey güçlü olduğundan söz edilmiş; Mustafa Kemal'in Anadolu'da büyük bir orduya komuta ettiği ve Enver'in Azerbaycan'da Nuri ile temas kurduğundan söz edilmiş ve şunlar eklenmişti*r: *"Yunanlılarla İtalyanların İzmir üzerindeki hak iddialarının kabul edilmiş olması, onlara (Türk ulusalcılara) daha çok güç sağlamıştır. Araplar arasında huzursuzluk; Gürcistan ve Azerbaycan'da ihtilal vardır. Bolşevikler Kafkasya bölgesine yaklaşıyor; Afganlar Bolşeviklerle entrikalar çeviriyor."*[1899]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı'nın İngiliz Hariciye Nezâretine muhtırası: *Anadolu'daki ihtilâl akımı önce İstanbul'da, Padişah'ın en yakınları arasında ortaya çıktı ve şimdi birçok komplolar kurdu*.[1900]

Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Samuel Montagu, Britanya Bakanlar Kuruluna muhtıra takdim etti. *Türkiye'nin kaderi Hindistan imparatorluğunun iç ve dış güvenliğini etkilediği için, İngiltere'nin İslâm sorunu konusunda Fransızları taklit etmesi gerektiği görüşünü ileri sürüyor; Başbakana 5.1.1918'de verdiği sözü hatırlatıyor; Türkler İstanbul'da çıkarılırsa, dünyadaki düzen aleyhtarı güçlerle birlikte Bolşeviklerle birleşerek, sayısı ajanları aracılığıyla, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Asya, Çin, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin başına belâ kesileceklerini ihtar ediyor. Türkler savaştıkları sürece Hindistan'da huzursuzluk, kargaşalık ve tehlike egemen olacak ve her yanda İngiliz çıkarları zarar görecek. Montagu'nun bu görüşlerine İngiliz kara ve deniz kuvvetleri danışmanları da katılıyorlar*.[1901]

*İstanbul'un Türklerde kalması için bir muhtıra hazırlayıp kabine üyelerine gönder*en Montagu'ya cevabî olarak Hariciye Nâzırı Lord Curzon da uzunca bir muhtıra kaleme aldı: *Curzon'a göre, Türkiye her halükârda -ister İslamcı, ister Turancı olsun- hasım olacaktı. Mesele şuydu ki, İstanbul'a sahip olan bir Türkiye daha tehlikeli bir hasım olacaktı. Ve çeşitli korkulu ihtimaller sıralıyor. İstanbul'u isteyen Yunanlılar, Bulgarlar, Ruslar onu elde etmek için neler yapacaklar kim bilir. Belki Bolşevikler muzaffer olup Türklerle birleşecekler. Belki Almanya kendine geldiğinde 1914 tecrübesini tekrarlayacak. Belki*

1898 *Parliamentary Archives* (PA), LG/F/205/4/10; Aktaran: Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 104-105. Bu vesika, "yayınlanmamış belgeler" kategorisindedir.

1899 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 132. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1900 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 56.

1901 FO/4239/169358; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 187-188.

Fransızlar Almanya'nın rolüne heveslenecekler. Bu yüzden Fransızlar ve İngilizler ile *onların Müslüman halkları hasım olacaklar. 500 yıldır Avrupa'nın siyasal hayatını zehirleyen bir sorunun temelli çözülmesi, savaşa girmekle onu en az iki yıl uzatan, kendilerine milyonlarca servete ve 10 binlerce cana mal olan bir düşmanın yenilmesiyle ele geçen fırsatın değerlendirilmesi* lâzımdır.[1902]

Montagu'nun *1920 başlarında* Curzon'a yazılı olarak bildirdiğine göre *İran ve Hindistan'a yönelik Bolşevik tehlikesi* Londra politikası sonucudur ve bu politika İslamiyet aleyhtarıdır. Montagu: *Panislamizmi İngiltere'ye dost yapabilirdik ama düşmanlaştırıyoruz*.[1903]

Meclis-i Vükela memuru Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'i yılbaşı münasebetiyle ziyaret ediyor. Ahmed Tevfik, *bazı İttihat ve Terakkililerin seçilmiş olduğundan, fakat bir bölümünün istifa ettiğinden, bunları başkalarının da izlemesi ihtimalinden söz* ediyor. *Meclis'in tek bir amaçla toplandığını, bunun da Barış Antlaşması'nı onaylama olduğunu, bunu yapar yapmaz devam etmesi için bir sebep bulunmadığını* söylüyor.[1904]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir de İngilizlerin İstanbul'u ve Ankara'yı birbirine düşüren nifak siyasetini şöyle özetliyor:

> Asıl dikkat edilecek nokta şudur: Ferit Paşa Hükümeti padişahla birlikte İngiliz himayesini kabul ve muahede imzalıyorlar, Ravlinson ise tehalükle bize cumhuriyet idareden, hilâfetin ayrılmasından, merkezi hükümetin İstanbul'dan çıkmasından bahsediyor ve evvelâ M. Kemâl Paşa ile de görüşmeye haheşkâr iken son günlerde işi tavsatıyor.[1905]

2 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının hazırladığı muhtırada belirtildiğine göre *İstanbul'dan III. Kolordu'ya ve Ödemiş'e cephane gönderildi*; *Ulusçuların giderleri 1.200.000 liraya ulaştı*; *bunun büyük kısmı Anadolu halkından toplandı*.[1906]

47 numaralı İngiliz raporunda belirtildiğine göre sadaretin Damad Ferid Paşa'ya verilmesi hakkındaki söylenti *Heyet-i Temsiliye'ye ulaştığında, onlar da bir Damat Ferit iktidarının payitahtta karışıklıklara yol açacağını bildirmişler*dir.[1907]

15'inci Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezâretine gönderdiği 15 Aralık 1919 tarihli şifreli telgraf da İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Buna göre Bâb-ı Âlî, Kemalistler ve birtakım Arablar; Osmanlı Halifeliği'ne bağlı şekilde bir İttihad-ı İslâm teşekkülü için temaslarda bulunmuşlardır.[1908]

> 4 Aralık günlü rapor ise yine Sivas'taki İslamcı kongreyi söz konusu ettiği gibi, murahhasların isimlerini de vermektedir.

1902 *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 992-1000; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 324.

1903 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 390.

1904 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1005, 1007; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 266.

1905 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 424. Paşa'nın zikrettiği *İngiliz himayesini kabul ve muahede"*, İngilizlerin Ferid Paşa'yı kabineden düşürmek saikiyle düzdüğü sahte andlaşma belgesidir.

1906 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 59.

1907 FO, 371/4162, 17468; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 262, dipnot 593.

1908 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 54-55.

> Sivas'taki Suriye temsilcisi Azımzade Hüseyin Paşa'ymış. 2 Ocak raporuna göre Paşa, Diyarbakır'a, oradan da Havza'ya, Milli Kürtlerinin reisleri İbrahim Paşa ve Mahmut Bey'le (Muş) görüşmeye gitmiş. Şeyhlerin burada toplandıkları Kâzım Karabekir'in Harbiye'ye 14 Aralık telinde söz konusu ediliyormuş.[1909]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, "İttihat Terakki'nin Türk Seçimlerindeki Zaferi, Hükümet Gergin" nam haber neşretti. Meclis-i Mebusan son intihabı, *İttihat Terakki'nin İstanbul'da tekrar ağırlık kazanması*yla neticelendi. Binaenaleyh *Barış Konferansı'na yönelik muhtemel etkilerini göz önünde bulunduran Türk kamuoyu daha da* gerginleşti. *Sadrazam'ın basın müdürü, bir muhabir verdiği demeç esnasında, meclisin açılmasından sonra da dağılmayacak olan* Kuvâ-yı Milliyenin, *Sivas Kongresi'nde işaret edilen Doğu sınırını koruma azminde olduğunu kaydetmişti*r. *Kısa bir süre önce Sivas'tan İstanbul'a dönmüş olan bir görgü şahidinin ifadelerine göre Mustafa Kemal'in hareket tarzı, önemli ölçüde blöften ibarettir ve emri altındaki adamların sayısı, yetersiz silah ve cephaneye sahip birkaç bin kişiden fazla değildi*r.[1910]

*The Times*in bir başka haberi "Orta Doğu Kaynıyor; Bolşevik Zehiri; Anti-İngiliz Cinneti" başlığını taşıyor. Belirtildiğine göre Mustafa Kemal, İngiliz karşıtı bir hatt-ı hareket takib etmekte; İttihadçı liderlerle işbirliği halindedir. *Rusya tarafında işler iç açıcı değildi*r *ve Orta Asya'ya yoğunlaşan Bolşevikler, tüm dikkatlerini Hindistan'a yöneltmişlerdi*r. *Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dağıstan sakinlerinin önemli bir kısmının, büyük bir hevesler Bolşevikleri beklediklerine dair haberler söz konusu*dur. Halil (Kut) ve sabık sadrazam Mehmed Talat'la *beraber İngilizleri bölgeden söküp atmak niyetinde olan Mustafa Kemal ise Anadolu'da 120.000 kişilik bir güç organize etmişti*r. *Orta Doğu'daki İngiliz karşıtlığının belirli bir dinamizme sahip olmasının sebebi, Türkiye ile yapılacak barışın gecikmesi*dir.[1911]

> İlk savaş-sonrası seçimler sırasında (Kasım 1919), Teceddüt Fırkası faaliyette değildi. Bu İttihatçılar'ın aynı seçimlerde büyük bir zafer kazanmasını engellemedi, ama İttihatçılar bu zaferi milliyetçi bir kimlikle sağladılar.[1912]

3 Ocak 1920. Tiflis'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oliver Wardrop, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Bildirdiğine nazaran Kırım karargâhlı Denikin komutasındaki Gönüllü Ordu muhtemelen mağlub olacak gibi görünüyor. Denikin kuvvetleri çökerse Bolşevikler Kafkaslara *güçlü bir taarruz* gerçekleştireceklerdir. *Türk propagandacı ve silahlı militanları bölgede Bolşeviklere yardımcı* oluyor. Wardrop'a göre *Türk ajitatör ve silahlı militanlarının girişini engellemek üzere "Kuzeybatı İran ve Kuzeydoğu Türkiye'ye biraz daha askeri birlik gönderme*"k lazımdır.[1913] *İki güruhun (two hordes, yani Bolşevik ve Kemalist!) birleşmesine İngiltere mani olmalıdır*.[1914] Daha açık bir deyişle Wardrop, *Kafkas seddi politikasını öner*mektedir.[1915]

Elbette, İngiliz askeriyesi ve istihbaratı, İtthadçı-Kemalist milliyetçiler ile Bolşevikler arasındaki teşrik-i mesaiyi ortadan kaldırmak için tebdirler almaya çalışıyor:

> İngiliz istihbarat görevlileri bölgede Bolşeviklerle yerel Müslümanlar ve Türk ulusçuları arasındaki işbirliğinin daha ileri boyutlara varmasını engellemek üzere bağlantılar kurmaya çalışıyorlardı. Sovyet kaynakları,

---

1909 FO, 371/4162, 17468; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 338, dipnot 19.

1910 The Times, 2 January 1920, *C.U.P. Triumph in Turkish Elections. The Government Nervous*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 224.

1911 The Times, 2 January 1920, *Middle East in Ferment; Bolshevist Poison; Anti-British Mania*, p. 10; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 224.

1912 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 139.

1913 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 88.

1914 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.

1915 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111.

> bölgedeki "İngiliz-Fransız" ajanlarının Bolşeviklerin Kafkasya Müslümanları arasındaki artan nüfuzunu zayıflatma girişimlerinden söz eder. Bölgeden, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne, "deneyimli İngiliz istihbarat görevlileri"nin Bakû, Tiflis, Erzurum ve Trabzon gibi Transkafkasya ve Doğu Anadolu'nun stratejik merkezlerinde yürüttükleri faaliyetler hakkında Moskova'yı uyaran birtakım telgraflar gönderilmiştir. Aynı şekilde, çeşitli Türk kaynakları da Doğu Anadolu'da bazı İngiliz görevlilerinin kilit ulusçu liderleri Bolşeviklerle bağı kesmeye ve Kafkaslar'da onlara karşı savaşmaya ikna etmeye çalıştıklarını teyit eder. Bu noktada Albay Rawlinson'ın etkinlikleri anmaya değerdir.[1916]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'in raporu: Prens Sabahaddin Meclis-i Mebusan İstanbul intihabında 107 rey almıştır. *"Reklamcılarına ve iddialılığına" rağmen Prens, gerçekten önemli bir etken değildi*r.[1917]

4 Ocak 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Britanya Bakanlar Kuruluna sunduğu muhtırada; *Anadolu'daki M. Kemal hareketinin bir "demir leblebi" olduğu*nu ve *fakat İstanbul Türklerde bırakıldığı takdirde Türk Millî Partisinin daha da ciddî bir problem olacağı*nı belirtti.[1918]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği resmî kabul tertipledi. Ahmed Tevfik (Okday) *"İngiltere yardım ederse Türkiye'nin, iyi niyetini kullanmak suretiyle elinden gelen her şeyi yapabileceği" hususunda Amiral de Robeck'i iknaa çalış*tı. Sadrazam Ali Rıza da *Türkiye, tek bir devlet tarafından manen desteklendiği takdirde yeniden hayat bulaca*ktır dedi.[1919]

John de Robeck, Curzon'a muhtıra gönderdi: *Emekli sadrazam Tevfik Paşa, 1 Ocak'ta İngiliz Yüksek Komiserliğine uğrayarak şimdiki durum hakkında görüşmede bulunmuştur... Bu görüşme sırasında, ulusal akımın tüm ülkenin görüşlerini yansıtmadığını anlatmada epey güçlük çekmiştir... Kendi görüşümce, Tevfik Paşa, bu ülkede (Türkiye'de) İttihat ve Terakki'nin yeniden hareketlenmeye başladığı belirtilerinin Avrupa'da yaratmış olduğu izlenimi etkisiz bırakmak ve İngiltere yardımda bulunursa, bu yardımın iyi bir izlenim yaratacağını bildirmek amacıyla, muhtemelen padişahın dileği üzerine bizi ziyarete gelmiştir.*[1920] *Tasavvuru kabil olmayan güçlüklerle çevrilmiş ve yardımı kendileri için çok faydalı olan bir devletin soğuk davranışı ile engellenmiş olan şimdiki Türk hükümdarının, tatbik kabiliyeti mevcut görülen bir plân üzerinde düşünebileceğinden doğrusu şüphe etmekteyim*.[1921] Muhtıra zeylinde *Bolşeviklerin Doğu'daki Müslüman kamuoyunu İngiliz İmparatorluğu'nun aleyhine çevirme çabalarını konu alan* istihbarat bulunuyor. Belirtildiğine göre *Bolşevikler son dönemlerde* gelişme kaydetmiş; *Türkiye, Transkafkasya, İran, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Suriye, Arabistan ve Mısır'da propaganda* faaliyeti yürütmektedirler. Yegâne maksadları ise *Müslüman dünyasını İngiltere'nin aleyhine çevirmek*tir. *Önemli ölçüde* muvaffak olmuşlar; *Orta ve Yakın Doğu'daki Müslümanların çoğu, İngiltere'nin, İslâm'ın düşmanı olduğuna inanmaya başlamışlard*ır. *Bu noktada kullanılan en önemli argümanlardan biri de, Yunan ordusunun, Müslüman Aydın vilayetini işgal etmesi ve bunun akabinde ortaya çıkan olumsuz gelişmelerd*ir. *Bolşevikler, Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının gecikmesi nedeniyle ortaya çıkan Milliyetçi Hareketi, bir anahtar/müttefik olarak kullanmakta*dır. *Mustafa Kemal'in Sivas'ta topladığı ve İran, Hindistan ve Afganistan'dan katılımların olduğu Panislâm Konferansı'nın temel amacı da İngiliz karşıtı propaganda yapmakt*ır. *İslâm dünyasının İngiltere'ye yönelik tavırlarının olumlu bir çizgide tutulması için Türk barış antlaşmasının,*

1916 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 89.

1917 FO, 371/4161, 174127; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 256, dipnot 579.

1918 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCIV.

1919 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10.

1920 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 132-133.

1921 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 25.

*hiçbir Türk bölgesini Yunan hâkimiyetinde bırakmayacağı doğrultusunda bazı açıklamalar yapılması yarar*lı olacaktır.[1922]

Bir İngiliz ajanının bildirdiğine göre 4 Ocak'da Yıldız Sarayı'nda mahrem bir içtima yapılmışdır. *Hazır bulunanlar, Padişah'ı temsilen Şehzade Abdürrahim Efendi, Damat İsmail Hakkı* [Okday] *("Chief of the Palace Staff" - Saray personelinin başı), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat* [Çobanlı] *Paşa, Bekir Sami* [Kunduh] *ve Kara Vasıf*'dır. *Abdürrahim Efendi, kolordulardan ve Azerbaycan ile Dağıstan'da Enver Paşa'nın faaliyetleriyle ilgili olarak gelen telleri Padişah'a gösterdiğini söylemiş. Vahdettin bu sonuncular hususunda fazla bilgisi olmadığını, onun için Şark vilayetlerine bir şehzade, ve Dağıstan'a kendisinin atayacağı bir temsilci göndermenin uygun olacağını söylemiş. Cevat Paşa, Enver Paşa'nın çok önemli çalışmalar yaptığını, fakat Padişah'ın tasarısının uygun olmadığını, Şark vilayetlerinin korunması için 15. Kolordu'ye emir verdiğini açıklamış. Kara Vasıf, bir ayaklanmaya hazırlık olarak, kolorduların Almanlardan kalan depoları işgal etmelerini ve silahların Kuva-yı Milliye'ye dağıtılmasını; Cevat Paşa da bunun mütarekeye aykırı olacağını, depoların halka yağmalatılmasının daha doğru olduğunu ileri sürmüşler. Cevat Paşa, askeri fabrika makinelerinin satışa çıkarılıp bu şekilde Anadolu'ya kaçırılmasını önermiş. Padişah Şam'da çıkan "Erden" gazetesinin tutumunu, ayrıca bu gazeteye Saltanat ve Hilafet'i savunması için para verilmesini tasvip etmişyormuş. Yine Vahdettin, Doğu Anadolu'da Ermenistan olacağına Türkiye'ye siyasal, iktisadi ve mali bağlarla bağlı bir bağımsız Kürdistan'ın daha iyi olacağını düşünüyormuş. Padişah İttihatçıların İsviçre'deki faaliyetlerinden memnun değilmiş ve gereksiz kan dökülmesine yol açacağı için İtilaf'a karşı silahlı direnmeye karşıymış. Öte yandan İbni Suud'un bağlılık mesajını ve Londra'daki İslam Cemiyeti'nin faaliyetlerini olumlu buluyormuş*.[1923]

İngiliz *Pall Mall* gazetesi: *Başkent Anadolu'ya gidecek, İstanbul yalnızca hilafetin merkezi olacak*.[1924]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi, Prens Sabahaddin'i *"Büyük bir Türk Şahsiyeti" başlıklı bir başyazıyla tanıtmakta*dır.[1925]

5 Ocak 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima etti. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Wilson, *evvela Ortadoğu'daki umumî askerî vaziyete,* [Kuzey Rusya'daki Beyaz Rus kumandan] *Denikin'in çöküşünün İran'a giden Bolşevik koridorunu açma ihtimaline ve Hindistan'ın uzun müdafaa hatları boyunca umumî bir ayaklanma tehlikesine dikkat çekti*. *Curzon'un taahhüt ettiği Batum-Bakü hattı boyunca Hindistan'ı (ve elbette İran'ı) müdafaa etmek, "ancak Türklerin bize dost olmasıyla mümkün olabilirdi", "askerî tüm mülahaza ise Türklerin İstanbul'dan atılmasına aleyhtardı"*.[1926] Söz alan Harbiye Nâzırı ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill ise şunları teklim etti:

> Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları sonucunda Hindistan'da ve İslâm dünyasında doğacak tepkilerin ne gibi boyutlara ulaşacağı yolunda Hindistan İşleri Bakanı'nın verdiği bilgileri çok yerinde buluyorum. Bizim Orta Doğu'da barış ve güvenliği sağlayabilmemiz çok kısıntılı olacaklarımızla, o da Hintli birlikler sayesinde oluyor.

1922 PRO, FO 371/4161/174130, *Bolshevist Attempts to Muslim Opinion Against the Great Britan*, Rear-Admiral Webb to Earl Curzon, No: 17, British Commission; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 221-222, dipnot 664.

1923 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1065-1067; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 343-344. Yıldız Saray içtiması, 9 Ocak tarihli bir başka istihbarat raporu ve Fransız Pech'in 22 Ocak tarihli günlük kaydında mevzubahis edilecektir.

1924 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 270.

1925 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 154, dipnot 313.

1926 John Darwin. (1981). *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War 1918-1922* (p. 176). Great Britain, London: The Macmillan Press LTD.

> Bu nedenler gerek bu birliklerin bize olan güvenini yitirecek gerekse Hint kamuoyunun bizim bu birlikleri kullanmamızı protesto edecek duygulara kapılmasını önlemeliyim.[1927]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi: *Yunanlıların işgal sırasında, işgallerinin İzmir'in nihai kaderini hiçbir biçimde önceden belirlemediğini ilan* etmişlerdi.[1928] Webb, 23 Aralık'da Fevkalâde Komiser nezdine gelerek Yunan'ın işgal ettiği mıntıkaların 14 Ocak'da ilhakını ilân edeceğini iddia eden Sadrazam Ali Rıza ve Hariciye Nâzırı Reşid'e muvafık durumda. *Donanmadan aldığı bazı istihbaratlar karşısında bunun yabana atılacak bir olasılık olmadığını* bildiriyor.[1929]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Britanya'nın Türkiye siyaseti hususunda *Gladstone'culuk ve Şarkiyatçılık görüşleri çarpışmakta*dır.[1930]

Sivas matbuatından *İrade-yi Milliye* gazetesi, *The Times*in *Mustafa Kemal'in asker toplamakta olduğu haberini "yanlış bir zehab ve iftira" diye*rek tekzib etti.[1931]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Royter Ajansı tarafından neşredilen bir telgrafda İngilterenin Türkiya pâyitahtının Bursaya nakli teklifine müzâheret etdiği ve Zât-ı Şâhânenin halîfe olarak İstanbulda ikâmet edeceği beyân ediliyor. Tayms gazetesi Mısır, Hindistan ve Asyadaki buhranların hitâmı içün İstanbul mes'elesinin hal ve tesviyesini tavsiye ediyor.*[1932]

6 Ocak 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima etti. Başvekil Lloyd George, *Padişah'ın görevden alınması ya da vazifede tutulmasıyla alakalı askerî göreceli taahhütler hakkında* sual tevcih etti. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson ise *Türkiye'nin siyasî başşehrinin* [Padişah Hükümetinin] *Anadolu'ya tenkili durumunda "askerî tüm mevaki (the whole military position) bizim aleyhimize değişecektir" cevabını verdi*.[1933] İngiliz Bakanlar Kurulu kararı: *İstanbul Türk kalacak.* Hariciye Nâzırı Curzon, protesto etti.[1934] Bakanlar Kurulu kararında, Padişah'ın *Anadolu'ya geçmesinin daha önemli sorunlar yaratacağı* ve *Türk Hükümeti'ni denetlemenin zor olacağı*, *Karadeniz'in kontrolünün İstanbul'da güçlü bir Müttefik donanmasıyla sağlanabileceği* belirtiliyor.[1935]

> Montagu, İngiliz Genelkurmay Başkanı Wilson'a Türkleri İstanbul'dan çıkarma kararının aslında yalnızca Lloyd George, Curzon ve Balfour tarafından benimsendiğini, ama şayet o buna karşı çıkarsa, kararın bozulacağını söylemiş. Nitekim Wilson Montagu'nun dediğini yapmış ve karar bozulmuş.[1936]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Osmanlı ordusunun mütareke gereğince "tatminkâr" bir biçimde yürüttüğü silah teslimi işleri İzmir'in işgaliyle birlikte durdu*.[1937] General Milne'nin talimatına göre Osmanlı Ordusu 53.000 mevcudu aşmayacaktır. 18 Ekim itibarıyla fiilî mevcud takriben 43.000'dir. Kuvâ-yı Milliye mevcudu ise 15.000 tahmin ediliyor. *Müsaade edilen top 256, makineli tüfek 240, 17 milyon*

1927 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 92, dipnot 280.

1928 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 299.

1929 *Documents on British Foreign Policy,* vol. IV, p. 1007-1008; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 308.

1930 The Times, 5 January 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 325, dipnot 743.

1931 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 351, dipnot 48.

1932 İkdam, 9 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 8229, *İngilterenin İstanbul Mes'elesi Hakkındaki Niyeti*, s. 1.

1933 John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, 1981, p. 176.

1934 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.

1935 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 309.

1936 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 326, dipnot 745.

1937 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1010-1011; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 301-302, dipnot 689.

fişek, 350 bin top mermisi, Osmanlı Ordusu envanterinde bulunuyor. *236 top kaması teslim edilmediğine göre, Türklerin ellerinde 492 top ve müsaade edilenin dışında 676 adet daha makineli tüfek bulunabileceği tahmin* edilebilir.[1938]

22-23 Aralık İngiliz-Fransız hariciye nâzırları müzakerelerinin hilafına varılan bu kararda, İngiliz devlet dairelerinin meseleyi farklı mütalaa etmeleri mühim bir âmil olmuştur:

> İngiliz Bakanlar Kurulu'nda, Hindistan Bakanı genç ve akıllı Edwin Montagu, Türklerden yana güçlü bir çizgi benimseyerek karşılarına çıktı. Meslektaşlarının yetki alanlarına el atmaktan korkmayan ve mücadeleci bir konuşma yapan Edwin Montagu, Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusunda öfkeyle tartıştı, Curzon'u kışkırtarak çok uzun ve tumturaklı biçimde bir yanıt vermesine yol açtı. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, her iki tarafın ileri sürdükleri nedenlerin de garip bir biçimde gerçeklere uymadığı anlaşılıyor. Bir yandan Montagu, Sultanın İstanbul'dan atılmasının Müslüman Hintliler üzerinde kötü etki yapacağını ve bunun tehlikeli biçimde kışkırtılmış bir İslam dünyasının Doğuda İngiltere için huzursuzluk yaratacağını ileri sürüyordu. Lord Curzon, Hindistan'la ilgili görüşü alaya aldı. Buna karşı da, Türkiye İstanbul'u yitirmedikçe bunun Doğu gözünde Türkiye'nin savaşı kaybetmediğinin kanıtı olacağı ve Müttefiklerin İstanbul gibi önemli yerler için kesin karar almaları halinde Milliyetçi hareketin ortadan kalkacağı gibi aynı ölçüde gülünç görüşler ileri sürdü. Başka bir deyimle, iki taraf da, geçerli olmayan görüşlere dayanarak Mustafa Kemal'in Türk Milliyetçiliğinin gücünü ve niteliğini yanlış anlamışlardı. Ama Montagu hiç değilse İngiltere Türkiye'yle sürekli bir anlaşmaya varmak istiyorsa, bunun yolunun İstanbul'un Türkiye'nin elinden alınması olmadığını görmüştü.
>
> Bu konu, Yakın Doğu anlaşmasıyla ilgili Curzon-Berthelot tasarısıyla birlikte 6 Ocak günü Bakanlar Kurulu'na getirildi. İstanbul'un geleceği, bir çeşit elle dakunulabilir ve pek çok kişinin üzerinde fikir sahibi olduğu kolaylıkla anlaşılacak bir konuydu ve bu nedenle İngiliz Bakanlar Kurulu gibi herhangi bir başka kurulun da gereğinden fazla zamanını alabilirdi. Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları kabul edilirse, gelecekteki Türk Devleti'nin başkentinin Konya mı, Bursa mı (her iki kent de geçmişte başkent olmuştur) olmalıdır; Sultanın İstanbul'da İslamlığın Vatikan'ı gibi özel bir bölgesi olmasına izin verilmeli midir ve böylece siyasal merkezle Müslüman Türklerin manevi merkezi birbirinden ayrılmalı mıdır; 1453'te Türklerin gelmesinden önce Ortodoks Bizans İmparatorluğu'nun Katedrali Büyük Ayasofya Camii Hıristiyan kilisesi mi, İslam camii mi, yoksa hiç bir dine bağlı olmayan bir müze mi olmalıdır, gibi siyasal ağırlık taşıyan bu tür sorularda bir kişinin görüşünün, başka birinin görüşü kadar doğru olduğu ileri sürülebilirdi. Montagu işini iyi yapmıştı. Lloyd George'la Balfour'un Curzon tasarısını desteklemelerine karşın, Bakanlar Kurulu tasarıyı geri çevirdi.
>
> Böylece olağanüstü bir durum ortaya çıktı. Türklerin başkentlerinin kendilerinde kalmasında daha önce direnen Fransızlar olmuştu ve Downing Street'de yapılan konferansta Clemenceau bu konuyu Lloyd George'a, Balfour'a ve Curzon'a açtı. Ama Fransızlar, anlaşma için bütün önerilerin bir arada ele alınması konusunda Curzon'un görüşünü kabul etmişlerdi. Ve şimdi, İngiliz Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanı'nın önerisini geri çeviriyordu. Tekerlek dönmüş, aynı yere gelmişti. Lord Curzon, kararların kısa görüşlü ve sakıncalı olduğundan meslektaşlarına acı acı yakındı. Ama Montagu ile Savaş Bakanlığı'nın birlikte, Curzon, Lloyd George ve Venizelos'a karşı direnecekleri açıkça anlaşıldı.[1939]

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Türklerle sulh için Bâb-ı Âlî'yi yetkili görmemektedir, TBMM Hükümetine temayül göstermektedir. Mustafa Kemal'in istihbaratçı Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev (Gerede): *İngiliz yarbay Rawlinson Erzurum'a gelip Kâzım Karabekir'le uzun bir görüşme yapmış. Heyet-i Temsiliye ile de görüşmek istiyormuş. Lord Curzon, "Karşımızda anlaşacak güçlü bir hükümet*

1938 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1010-1011; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 162, dipnot 336.

1939 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 173-175.

göremiyoruz." demiş. İngilizler tek muhatabın, konuşulması gerekenin Kuvayı Milliye olduğuna inanmışlar.[1940]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, kaleme aldığı muhtırada, *Ulusal Akım'ın Türkiye'de ilerlemesi*; *ordu ve halk arasındaki saygınlığı ve mali kaynakları konusunda* tafsilat verdi.[1941]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İlk önce herkes Amerika'nın uluslararası bir manda ile İstanbul ve Çanakkale'yi yöneteceğinden ve Sultan ve hükümetinin Konya veya Bursa'ya aktarılacağından emindi. Anadolu'nun merkezindeki bir kısım hariç olmak üzere Türk toprakları Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar ve Yunanlılar arasında bölüşülecekti. Dahası, tarihi Ermenistan yeniden kurulacaktı. Ancak Lord Montagu, Hindistan Müslümanları adına konuşarak bunu protesto etti. Yüksek Konsey'e Müslümanların lideri olan Padişah'tan İstanbul'un alınması durumunda Hint Müslümanlarının isyan edeceklerini söyledi*.[1942]

Yeni Gün gazetesinin haberine göre İngiltere, Türk esirlerin Türkiye'ye dönmeleri için Rusya'ya fidye göndermiştir: *Rusyadaki esirlerimize gelince bunların iâdesi içün İngiltere devletinin tavassut-ı lütûfkârânesile Japonya Hükûmetine (240) bin lira gönderilmiştir. Bu paranın Sibiryada pek elîm bir vaz'ıyetde bulunan ve mikdârı elyevm mechûl bulunan üserâmızdan şimdiye kadar (2) bin kadar zâbit ve (50) bin kadar nefer gelmiş ve neferât kâmilen memleketlerine sevk edilmişdir*.[1943]

7 Ocak 1920. Hindistan Bürosu, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Tiflis'deki Askerî Mümessil Miralay Stokes, *Hazar Denizi'nde yeniden kontrolü sağlamadıkça ve üç Güney Kafkasya cumhuriyetinden mürekkep bir Kafkas seddi kurmadıkça Türk Milliyetçileri ile Bolşeviklerin birleşeceklerini ve İngilizlere zorluk çıkaracaklarını* bildiriyor.[1944]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Hintlilerin İstanbul hususundaki duyarlılıkları yeni bir gelişme*dir. *İstanbul'un Osmanlı kalıp kalmaması Padişah'ın manevi yetkileriyle ilgisiz*dir. *Öte yandan Türklerin İstanbul'da kalmalarıyla Batı Asya barışı için rehin olacakları, Anadolu'ya sürülürse Bolşeviklerle bir olacakları görüşü* bazı siyasî mahfillerde deveran ediyorsa da *Türkler geldikleri Anadolu yaylalarına dönmedikçe Avrupa'nın sürekli barışa kavuşamayaca*ktır.[1945]

ARMHC Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal, hükümet merkezinin Anadolu'ya nakledilmesi projesini katiyen reddettiğini beyan eden bir şifreli telgrafı tüm ARMHC şubelerine *acele* tamim etti:

> İngiltere Hükûmeti Başvekîli Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazlar'ın beynelmilel bir hâle ifrâğına, Türk Hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilâfet olarak bir pâyitaht-ı dînî olarak kalacağına dâir sulh konferansına teklîfâtda bulunacağı gazetelerde görüldü. Anʿanât-ı milliye ve dîniyemize mugâyir olan böyle bir kararın milletimizce asla mutâʿ olmayacağı tabîʿîdir. Mümessillere bu bâbda şedîd protestolarda bulunulması ve birer sûretinin de berây-ı maʿlûmât Hey'et-i Temsîliye'ye keşîdesi ricâ olunur. Mustafa Kemal

---

1940 Sami Önal. (2003). (Haz.). *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler* (4. baskı) içinde (s. 161). İstanbul: Literatür Yayınları. Mühim not: Sami Önal, "gerekli gördüğü yerlerde sansür uyguladığını" Emel Akal'a itiraf etmiştir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 193, dipnot 18.

1941 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 59-60.

1942 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 141.

1943 Yeni Gün, 6 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 291, *Esirlerimiz Hakkında*, s. 2, sütun 4.

1944 Hindistan Ofisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ocak 1920, FO, 406/43, No. 9; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 172.

1945 The Times, 7 January 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 324-325.

> Şifre olarak da kumandanlara bunu serî᷾an yazdırsınlar![1946]

Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) hatırat kaydı: *Gazeteler Lloyd George'un İstanbul'un uluslararası Hilafet'in merkezi olarak dinsel bir başkent, Türklerin saltanat merkezinin de Anadolu'da bir yer olması önerisini konferansa götüreceğini yazıyorlar. Bu önerinin protesto edilmesi için her tarafa duyurular yapıldı*.[1947]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e *gayet müstacel* telgraf gönderdi. *Ruaf Bey'in İstanbul'a gitmesi hususunu danıştı. Mebuslarla yapılan temaslardan bunun zaruri olduğu, Meclis'te ulusal esaslara sadık güçlü bir grubun ancak böyle sağlanabileceği, yoksa bütün emeklerin heba olacağı ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in Barış Konferansı'na murahhas olarak gitmesi konusunda da Kâzım Karabekir'in mütalaasını sordu*.[1948]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk İmparatorluğu'nun Geleceği" hakkında şu mütalaada: [..] *Şu anda hiçbir Türk devlet adamı, Sultan'ın, Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan veya Türkiye Ermenistanı üzerindeki hâkimiyetinin tekrar tesis edilmesini beklemiyor.* [..] *tek güvenilir çözüm, Türk Hükümeti'nin Anadolu'ya naklidir*.[1949]

The Times, "Orta Doğu Kaynıyor; Afganlılar ve Bolşevikler; İngiliz Çıkarları Tehlikede" başlığıyla "S" imzalı bir mektub neşretti. Bolşevikler Doğu'da umumî bir tehdiddir. *Mustafa Kemal Bolşevikler ve İttihatçılarla işbirliği* yapmaktadır. *Bolşevik doktrinleri Kafkasya Müslümanları arasında yayıldı*. *Bölgedeki Jön Türkler Bolşeviklerle işbirliği* halindedir. *Son zamanlarda Tiflis'te, bölgenin çeşitli kesimlerinden gelen Müslümanların katıldığı bir konferans yapılmış, konferansta Bolşevik temsilcileri yer almıştı*r. Türk milliyetçi hareketin lideri Mustafa Kemal de *bölgeye ajanlarını göndermek suretiyle Müslüman-Bolşevik yakınlaşmasına katkıda bulunmakta*dır. *Mustafa Kemal, Şevket Kundukzade isimli bir subayın Tiflis'teki konferansa katılmasını sağlamış*tır, *adı geçen subay, son dönemlerde Bakü'de Rusya karşıtı hareketlenmeler içinde yer almıştı*. *Türk etkisi Azerbaycan'ı bir ateş gibi sardı*. *Bölge Türk subaylarıyla dolup taştı*. *Bunların görevi, savaşmaları için Müslümanları eğitmek*tir. *Bölgeye Türkiye'den İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup subaylar da gönderildi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütün politikası, deneyimli Jön Türklerce belirlenir hale geldi*. Tahran muhabirinin bildirdiğine göre *Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa da Bakü'ye geldi*. *Bu durum da Jön Türklerle Mustafa Kemal arasında Kafkasya'da boyutlu işbirliği* olduğunu gösteren *bir kanıt*tır. *Mustafa Kemal ve Nuri Paşaların amaçları, Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada Doğu'yu baştanbaşa saran milli ve dinî hareketler vasıtasıyla Rus ve İngiliz gücünü imha edip, Türk devletini yeniden diriltmek*tir. *Yaklaşık olarak bir yıldan beri Kafkasya, Transhazar, Türkistan ve Orta Asya'da Bolşevik propaganda eşliğinde Panislamist propaganda da yapılmakta*dır. *Her iki propaganda da aynı amaca hizmet* etmektedir. *Neticede bölgedeki Rus ve İngiliz nüfuzu parçalanmaya çalışıl*maktadır.[1950]

8 Ocak 1920. ARMHC Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi:

> C. 1/Kânunusani/1336: Ravlinson ile mülâkatı müş'ir şifreleri mütalâa edildi. Mumaileyhin İstanbul hakkındaki mütalâatı Loit Corc'un teklifatı ile tamamen tetabuk etmektedir. Tarafı alilerinden ita buyurulan cevaplar esasatı milliyemizin ruhunu ihtiva etmekle sezavar-ı teşekkürdür. Ravlinson hükümeti metbuası

1946 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 442.

1947 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 161.

1948 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 268.

1949 The Times, 7 January 1920, *The Future of the Turkish Empire*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 226-231.

1950 The Times, 7 January 1920, *The Middle East in Ferment; Afghans and Bolshevists; British Interest at Stake*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 224-225.

> tarafından Hey'eti Temsiliye ile temas ederek görüşmeye dair talimat alarak sahibi selâhiyet bir vaziyette bulunuyorsa bir an evvel Ankaraya gelmesi mucibi faide görülmektedir. Tabiî bizle yapacağı mülakat da Sivas Kongresi hututu umumiyesi dahiline münhasır kalacaktır. Sahibi selâhiyet olmadığı takdirde buraya kadar gelmesine lüzum yoktur. Buna nazaran kendisinden keyfiyetin açıkça istizahı ile iş'arını istirham eyleriz.[1951]

İstanbul matbuatından *İfhâm* gazetesinin haberi: *Irak'ta İngilizlerin elinde bulunan 20 bin esir, karadan Diyarbakır yoluyla iade edilecektir*.[1952]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Muvahhidin Cemiyeti dördüncü içtimaını akdetmiştir. Bu mahrem bilgi, *Babıâli'ye gönderilen ve İngilizlere ajan "T. 20/10" tarafından sağlanan rapor* muvacehesinde temin edilmiştir. Şöyle ki, *Cemiyet'le Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yürütme kurullarının ortaklaşa bir toplantısı* şeklinde gerçekleşen bu içtima *Ankara Darülmuallimi'nde yapılmış, Mustafa Kemal oybirliğiyle başkan seçilmiş*dir. *Malta'dan serbest bırakılan mahpuslardan biri bütün oradakiler adına Sait Halim imzasını taşıyan bir muhtıra getirmiş*dir. *Bunda, muhakeme edilmek üzere mahpusların İstanbul'a iadesi için propaganda yapılması isteniyor*. *Yahya Sezai Afganistan hakkında konuşmuş*dur. *Cemiyet Afganistan'ı hâlâ İngiltere ile savaş halinde ya da bir savaşın arifesinde sanıyor ve bu mücadeleye Azerbaycan ve İran'ı da müttefik olarak katmaya çalışıyor. Bu amaçla Bolşevik temsilcileriyle Sivas'ta bazı görüşmelerin sonuçlandırılması gerekli görülmüş ve bunun için* [sabık Washington] *Büyükelçi*[si] *Rüstem, İsmail Hani* [Danişmend] *ve Rauf Peşdili (?) görevlendirilmişler*dir. *Ahmet Attar Mısır hakkında konuşmuş*dur. *Herhalde Mısır'ı isyana hazır gördüklerinden, buraya bazı Osmanlı askeri paşaları göndermek istiyorlar*. *Rüstem Bey İtilaf'ın Osmanlı barışı için önerilerini anlatmış ve bununla ilgili bazı tedbirler saptanmış*dır. *Sonra askeri komitenin önerileri vardır*. *Kamaları müttefiklere teslim edilmiş toplara kama imal edilecekti*r. *"Maazallah" savaş çıkarsa gayrimüslimleri korumak için bunlar özel kamplara yerleştirileceklerdi*r. *Bolşevik hükümetiyle işbirliği yapacak olan askeri komisyonun seyahat masrafları muntazaman ödenecekti*r. *Bir seferberlik dairesi kurulacaktır*. *Kimseye, özellikle gayrimüslimlere müdahale edilmemesi için askerlik şubelerine ve emniyet müdürlerine sıkı tembihlerde bulunulacaktır*. *12 Ocak'ta mebuslarla bir toplantı yapılacaktı*r.[1953]

Develi Müdafaa-yı Hukuk-ı İslâmiye Reisi Osman'dan Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye telgraf:

> Beşyüz seneyi mütecâviz âlem-i İslâm'ın makarr-ı hilâfet ve Osmanlıların merkezi saltanâtını teşkîl ve nâ-kâbil-i ta'dâd eden dîniye ve milliye-i İslâmiye'yi câmi' ve sekenesinden yüzde sekseni Türk olan mukaddes İstanbul şehrimizin İngiltere Başvekîli Lloyd George tarafından beyne'l-milel bir şekle ifrâğına ve Türk Hükûmeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da olmasına ve yalnız İstanbul'un makarr-ı hilâfet pâyitaht-ı dînî olarak kalacağına dair Sulh Konferansına teklîfâtda bulunacağı gazetelerde görüldü. An'anât-ı dîniye ve milliyemize mugâyir böyle gayri tabî' bir karâra milletimizce asla mutâva'at olmayacağı ve bunu bir hakaret-i milliye adıyla böyle bir karâr vâki' olsa bile bütün Türklerin bu şehr-i mu'azzezimizin müdâfa'ası için döktüğümüz kan kadar daha îsârı dem ve istihkâr-ı hayât ile bi'l-fi'il men'ine çalışacağımızı ve bundan

---

1951 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 417-418. "İngiliz İtilaf Komiseri görevini sürdürmek için yeniden Doğu Anadolu'ya gönderilen Rawlinson'a resmi bir görüntü olmaksızın Mustafa Kemal ve Kuvvacılarla bir anlaşma zemini ve barış şartları konusunda yüklenen misyonu Rawlinson kendisi de kabul etmektedir." Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 65. Vesikanın bir sureti de Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunuyor: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasisimiz (1919-1920)*, 2023, s. 439.

1952 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 315.

1953 FO, 371/5201, E 963/963/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 341-342. W. S. Edmonds ve diğer bazı hariciyeciler "Türklerin top kaması imal etmek için gerekli ustalığa ve aletlere sahip olacaklarına" ve "gayrimüslimleri kollama hususunda gösterilen özen"e şüpheyle yaklaşıyorlar.

mutâvassıt mes'ûliyetin bâdîsine â'id kalacağı ve Türk milleti ancak âmâl-i milliyesine muvâfık ve adâlete mukârin bir karâra mutâva'at edebileceğini şimdiden arz ve iblâğ eyleriz.[1954]

9 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir muhtıra tanzim etti: *Bugüne dek güvenilen gizli bir kaynak, Savaş (Savunma) Bakanı Cemal* [Mersinli] *Paşa'nın Osmanlı ordularına göndermekte olduğu telyazılarının suretlerini bize sağlamayı sürdürüyor. Bu telyazılarından anlaşıldığına göre, Bakan, silâh, cephane ve özellikle önemli tüfek parçaları ve top sürgüleri sevketmekle uğraşıyor*.[1955]

İngiliz istihbaratı haftalık rapor kaleme aldı. *İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi'nin (Merkez-i Umumi?) kalan üyelerinden en önde gelenleri Hilaliahmer Cemiyeti üyesi doktorlar arasında* bulunuyorlar. Esat (Işık) Paşa reis; *(Dr. Nazım'la sıhri hısım)* Selânik Dönmesi Tevfik Rüştü (Aras) muhasibdir. Cemiyet, *İslam birliği için* çalışıyor, *İttihat ve Terakki için para* topluyor. *Cemiyet diğer ülkelerle Talat Paşa'nın özel doktoru Dr. Adnan'ın* (Adıvar) *elinde bulunan özel şifreyi kullanarak haberleşiyor*. *Mustafa Kemal'in bir adamı, Esat Paşa'nın evinde bir Mısır ulusçusu ile Mustafa Kemal'den Londra'daki Merkez İslam Cemiyeti'ne bir haber gönderme hususunu görüşmüş*dür.[1956]

İngiliz istihbaratı haftalık raporunda belirtildiğine göre Damad Ferid Paşa *Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, İngiliz Muhipleri'yle blok kurmak* ve mezkûr blok da Sadrazam Ali Rıza'dan *İstanbul seçimlerinin iptalini* istemektedir.[1957]

İngiliz istihbaratı haftalık raporunda belirtildiğine göre *Osmanlı hükümeti bahriye subayı Zeki Bey ve Miralay Mahmut Bey'i görüşmeler yapmak üzere Mekke'ye gönderecek*tir.[1958]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Harb-i Umumî sırasında *Siyonist istihbarat, "el-İkha ve'l-'Afaf" ve "Fedaî" cemiyetlerinin faaliyetleri ile Arap kulüpleri, Faysal ve hatta Mustafa Kemal'in onları desteklemede oynadıkları roller hakkında uyarılarda bulunmaya devam etti* idi.[1959] Nitekim Filistin Cephesi'nin 7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal'in Arap isyancılarla teşrik-i mesaide bulunduğu, örneğin İngiliz *The Daily Mirror* gazetesinin 13 Kasım 1920 tarihli nüshasında ifade edileceği üzere, deşifre olmuştur.

İngiliz Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Richard Webb'e telgraf gönderdi. General Milne'nin 11 Aralık tarihli Harbiye Nâzırı ve Genelkurmay Başkanı değişikliğini havi muhtırasına ilişkin mütalaa istiyor.[1960]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e 7 Ocak tarihli telgrafına cevab veriyor. Rauf'un İstanbul'a gitmesi ve Meclis-i Mebusan'da siyasî fırka teşkil etmesi mülahazasına iştirak ediyor fakat *kendine özgü, İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı modelinden kaynaklandığı söylenebilecek bir mantıkla, Rauf*

1954 Yavuz Selim Kıran. (2019). (Ed.). *100. Yılında 1919: Arşivimizden Belgeler* (s. 13). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı. Vesikada 8 Ocak [13]35 tarihi görülmektedir. Fakat tarihî bağlam, telgrafın ancak ve ancak Ocak 1336/1920'de çekilebileceğini bildirir. Develili Osman, yeni seneye geçilmiş olmasına rağmen bir alışkanlık eseri geçmiş senenin tarihini atmış olsa gerektir. Doğru tarihlendirme 8 Ocak 1336'dır.

1955 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 60.

1956 FO, 371/4162, 174171; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 339.

1957 FO, 371/4162, 174171; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 262, dipnot 593.

1958 FO, 371/4162, 174171; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 346, dipnot 35.

1959 TNA, FO, 371/4238/176186, Intelligence 9.1.1920; via: Steven Wagner. (2015). Intelligence and the Origins of the British Middle East. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 43(3), p. 732. Retriewed from http://dx.doi.org.

1960 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 358.

Bey'in Meclis'te başkanlık, hatta ikinci başkanlık gibi görevlerden kaçınmasını savundu. Zira, aday olup da seçilemezse durumu sarsılır, kazanırsa da "kuvvetli muarızlar" çıkar.[1961]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Vahideddin Hân'ın *Müttefik Yüce Konseyi'ne Türkiye'de gerçekleştirmek istedikleri hukuki, ekonomik ve polis reformları ve gelecekte de müttefiklerden birinin yardımını kabul etmeye niyetli olduğunu belirten bir bildiri verdiğini* okuyucularına duyuruyor. *Hukuk, finans ve güvenlik anlamında yabancı unsurlar ile işbirliğini içeren bu bildiriye göre tüm süreç hukuk fakülteleri tarafından sağlanan listelerdeki isimlerce sürdürülecektir*.[1962]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Emir Ali'nin cevabî mektubunu neşretti. Emir Ali, *100 milyon Müslüman uyruğu olan İngiltere yerine 25-30 milyon Müslüman uyruğu olan Fransa'nın Türkiye'den yana çıkması garip*dir.[1963]

İstanbul matbuatından *Sabah* gazetesi: Antant gazetesi, sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın *Türkiye'ye, "elden gitmiş gibi" olan İstanbul'a, Edirne'den İran sınırına kadar bütün Anadolu'yu ve İzmir'e bir tahkik heyetinin gönderilmesini sağladığını* yazıyor.[1964]

10 Ocak 1920. İstanbul'daki Asya-yı Suğra Müttefikîn Başkumandanı General Milne'nin muhtırası: *Şartları ağır bir sulh (a drastic peace) Mustafa Kemal'i kuvvetlendirir*.[1965] *Zecrî sulh şartları birçok müteredditkişileri otomatik olarak Nasyonalistlerin kollarına* atacaktır. *Millî hareketi yıkmak için kâfi miktar kol kuvvetinin kullanılmasına ihtiyaç hasıl olaca*ktır.[1966]

Paris Sulh Konferansı Britanya Heyeti katib-i salisi (üçüncü sekreteri) Eric Graham Forbes Adam, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Türkiye siyasetindeki İttihad-ı İslâmcılık ve Turancılık cereyanlarının itibarsızlaştırılması gerektiğini bildiriyor: *Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın birinci gerekçesi, Türk siyasetine İslamcı ve Turancı tutumuyla egemen olması beklenebilecek olan İttihat ve Terakki'nin itibarını kırmaktır*. *İkincisi, İstanbul uluslararası olursa entrika konusu olmaktan çıkar, uluslararası yönetim daha pürüzsüz işler*. *Üçüncüsü, Yunanlılar İzmir'den çıkacaksa Türkleri İstanbul'da tutmak daha zor olur -gerek Yunanistan ile denge, gerekse Yunanlıların Doğu Trakya'daki güvenliği açısından. Dördüncüsü, başkentin İstanbul'dan çıkması Türk köylüsünün yararına olabilir. Türk ülkesinin içinde, adem-i merkezi, mahalli demokrasiye yer veren bir yönetim kurulabilir*.[1967]

Oliver Wardrop, Gürcistan Menşevik ve Azerbaycan Müsavat hükümetleriyle vuku bulan mülakatları, *kendi görüşlerini de tekrarlayarak* Lord Curzon'a iletmişti. Curzon, bugün, Paris'de Müttefik hariciye nâzırlarıyla görüşüyor, meseleyi arz ediyor bu vechile *Gürcistan ile Azerbaycan hükümetlerinin "de facto" (fiilen) tanınması kararı alını*yor. *Toplantıdan hemen sonra Curzon Londra'da dışişlerinde kendisine vekâlet eden Lord Hardinge'e bir telgraf çekerek Kafkas seddi hakkında bir karar alınmasını ister*.[1968]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı millî hareketin (*nationalist movement*) failleri, muhalifleri, demografik yapısı hakkında tafsilatlı bir muhtıra kaleme aldı:

1961 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 268.
1962 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 51.
1963 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 325, dipnot 743.
1964 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 154, dipnot 312.
1965 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 84.
1966 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 200.
1967 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1026-1028; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 325, dipnot 744.
1968 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111-112.

10 Ocak tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, çeşitli ilçelerde Ulusal Akım'ı genellikle subayların, emekli subayların, toprak sahiplerinin, zengin tüccarların ve hukukçuların desteklediğini; başlıca kışkırtıcıların askeri kişiler olduğunu; aralarında birçok kolordu ve tümen komutanlarının bulunduğunu bildiriyor; şu adları veriyordu: Edirne – I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar; Kırkkilise – 54. tümen komutanı Şükri Bey; Eskişehir – General Ali Fuat Paşa; Konya – XII. Kolordu komutanı Albay Fahrettin; III. Kolordu sabık komutanı Albay Refet; Afyon Karahisar'daki Ulusçu askerlere komuta eden Albay Arif Bey; Akhisar – bölgedeki ulusal güçlere komuta eden ve "aşırı görüşlü bir İttihatçı olarak iyi bilinen" Celâl Bey.

Rapora göre, Ulusal Akım'ın başlıca faal muhalifi, bir süreden beri Balıkesir ve Bandırma dolaylarında Çerkez ve Arnavut'lardan oluşan bir güçle Ulusçulara kafa tutan Çerkez Ahmet Anzavur'du. Belli başlı muhalifler, Ulusal Akım'ın başlangıcında İstanbul'a akın ederek Hürriyet ve İtilâf Partisi'yle İngiliz Muhipleri Cemiyeti çevresine katılmışlardı. Bu iki örgüt, geniş ölçüde siyasi propagandaya girişerek, erkteki yönetim arasında bulunan Ulusçu unsurların görevlerine son verdirmeye çalışıyordu.

Rapor, ayrıca, Ulusçuların asker kaydı ve silâhlandırması; ulusal çeteler, eşkıya sınıfı ve mali kaynakları hakkında bilgi veriyor; çeşitli yerlerde Ulusçuları destekleyen veya onlara karşı çıkan öğelerin adlarını açıklıyordu. Örneğin, Edirne'de, Karaağaç eski konsolosu Şükrü Bey, hukukçu Şeref Bey, belediye başkanı Şevket Bey, Hoca Mestan Efendi akımı destekliyor; Edirne müftüsü, emekli Albay Mustafa ve İstatistik Dairesi şefi Mihir Bey karşı çıkıyordu.

Kırkkilise'de, hükümetin tüm sabık memurları ve müftü; Uzun Köprü'de İttihatçı toprak sahibi Mustafa Efendi, Sofya'lı Hasan Bey ve Hukukçu İbrahim Bey; Moda'da Maliye Bakanlığı şeflerinden Osman Tevfik Bey, *Vakit* gazetesi yazı-işleri yönetmeni Emin Bey, şair "Dr. Cenap Şahabettin", akımı destekliyor; General Ahmet Hamdi Paşa, Danıştay eski üyesi Nazif Sururi, Albay Sermet, Şeyhülislâm Haydarizade Efendi ve cinayet mahkemesi başkanı Ahmet Paşa karşı çıkıyordu.

Eskişehir'de Yarbay Abbas Bey akımı destekliyor; V. Kolordu komutanı Hamdi Paşa ve Belediye başkanı Mehmet Ali Bey karşı çıkıyordu. Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Paşa destekliyor; Sulh ve Selâmet Partisi'nin eski önderi ile çete reisi Hamit'li Rıza karşı çıkıyordu. Konya'da III. Kolordu eski komutanı Albay Rifat, XII. Kolordu komutanı Albay Fahrettin ve Bozkır'daki düzensiz güçlere komuta eden Yarbay Arif destekliyor; İstanbul'da Hoca Zeynel Abidin karşı çıkıyordu.

Bandırma'da tüccar Sabri, v.s. destekliyor; Hulki Beyzade Mehmet, Taşcızade Bey, Hüseyin Avni ve İsmail Hakkı karşı çıkıyordu. Samsun'da Mutasarrıf Hamit ve birçok diğerleri destekliyor; başyargıç Ali Nevzat, hukukçu Mustafa, hükümet defterdarı Fahri Bey, yüksek mahkeme başkanı Akil Bey, v.s. karşı çıkıyordu. Akhisar'da Ulusçu güçlere komuta eden Celâl Bey, yardımcısı Selâhattin Bey ve Albay Sabri Bey, Alaşehir'de toprak sahibi Tevfik Bey, o bölgedeki güçlere komuta eden Salihli'li Ethem, kardeşi Reşit Bey, Nazilli'li Mehmet Efendi v.s. destekliyordu.[1969]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesinde Innominato imzalı "İstanbul" nam makale neşredildi: [..] *Altın Boynuz'daki Türk Hükümeti Avrupa'nın tutsağıdır…Türk'ü Anadolu'ya sürmek, Bolşevikler ve Talat-Enver Komitesi'nin eski üyeleri arasında var olan bağı o andan itibaren güçlendirmek ve geliştirmek olur*.[1970]

12 Ocak 1920. Fransa'nın Versailles şehrinde Müttefikler içtima ediyorlar. *Emperyalist ve petrolcü çevrelerin baş temsilcisi olan Curzon Kafkasların İngiliz denetiminde kalması için çırpınmaktadır. Versailles'da toplanan İtilâf'ın en yüksek askerî kurumu olan Bağlaşıklararası askerî Kurul'a sunulmak üzere bir nota hazırlayarak Wardrop'un önerilerini ele alır ve geliştirir: "Bolşevikler Avrupa'yı altüst etmeyi başaramayınca Doğu'ya saldırmak için Müslümanlarla anlaşmaya vardılar. Denikin'in bozguna uğramasıyla Kafkaslarötesi'nin bu iki sürünün birleşmesini önlemek için bağlaşıklar tarafından savunulması gereken bir köprü haline gelmekte" olduğunu belirterek, şimdiye kadar*

[1969] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 60-61.

[1970] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 126.

Denikin'e gönderilen tüm malzemenin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a gönderilmesini, ayrıca para silah ve yiyecek yardımı yapılmasını, Batum ve Bakü'ye asker gönderilmesini ve Hazar Denizi donanmasının elde bulundumlmasını ister. Ancak 12 Ocak'ta toplanan Versailles askerî Kurulu o kadar hızlı değildir. Böyle bir seddin kurulması Avrupalı birlikler gerektirecektir ve bu konudaki maddi ve mali sorunlar çözülse bile bunların oraya gönderilmesi en azından üç ay alacaktır.[1971]

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *12 Ocak tarihinde günlüğüne: "Paris'te olan Curzon, Gürcistan ve Azerbaycan hakkında gülünç bir telgraf gönderdi" diye başlıyor. Aynı gün öğleden sonra toplanan Bakanlararası Doğu Komitesinde Wilson, Kafkasların boşaltılması İngiliz kuvvetlerinin Filistin-Musul-Hanakin-Bijand hattına çekilmeleri gerektiğini söyler ve akşam, günlüğüne şu notu düşer: "Paris'teki deliler onları daha dün 'de facto' tanımalarına rağmen Gürcistan ve Azerbaycan'ın Bolşevik olacakları apaçıktır"*.[1972]

Meclis-i Mebusan Sadrazam Ali Rıza tarafından resmen açıldı.[1973] *Seçilen milletvekillerinin çoğunluğu Müdafaa-i Hukukçu'dur ki, Mustafa Kemal* de *seçilen milletvekilleri arasındadır. "Yasadışı konumundaki ihtilalciler" bundan böyle seçilmiş milletvekilleri haline gelmişlerdir*.[1974]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Türkler İstanbul'dan kovulursa *hükümet, maceracı askerlerin eline daha kolay geçer*.[1975]

Misâk-ı Millî metnini kaleme alan ve kanunlaşması için takrir veren Meclis-i Mebusan reis vekili Aydın mebusu Hüseyin Kâzım Kadri, Ankara'dan gelen İttihadçı vekiller ve enteresan emelleri hakkında şunları kaydetmiştir:

> Anadolu'dan gelen ve adedi doksana bâliğ olan mebuslar arasında elebaşları Rauf, Adnan, Bekir Sami, Kara Vasıf… beylerdi. Bunlar İstanbul'a gelir gelmez mehâfil-i hükümetle temasa başladılar. En büyük emelleri Mustafa Kemal'i riyasete intihap ettirmekti. Bu maksatla da bana müracaat ettiler. "Nasıl olur? Mustafa Kemal, Anadolu'da mühim ve halas-bahş bir hareket-i milliyenin başında bulunuyor; buraya nasıl gelir ve burada ne yapar? Onun İngilizler tarafından tevkif edilmesinden korkmuyor muşunu? Onun ne için Anadolu'ya gönderilmiş olduğunu unutuyor musunuz?" dedim. "Filhakika dedikleriniz doğrudur. Biz onu riyasete intihap ederiz, o bittabi işini bırakıp buraya gelemez. Siz ona vekâlet edersiniz!" dediler. Sonra Adnan Bey yanıma gelip; "ben sana hakikatı açıkça söyleyeyim. Mustafa Kemal, son derecede harîs-i ikbal bir adamdır. Gözü bir şeyle doymaz ve hiçbir şeyle kanaat etmez. Bu adamı sadrazam yapamayız. Harbiye Nezareti'ne de o tenezzül etmez. En iyisi onu Meclis-i Mebusan riyasetine intihap etmektir. Bu unvan ile bir müddet oyalanır, o zaman kadar da ne olacağını hepimiz görürüz" sözlerini söylemişti.
>
> Mustafa Kemal'in kendi adamları tarafından bu tarzda tasvir edilmesi hayretlere şayan idi. Bir iki gün sonra bütün mebusları topladılar ve uzun uzun müzakerelerde ve münakaşalarda bulundular. Fakat onun riyaseti için otuz dörtten ziyade rey alamadılar. Rauf Bey ve rüfekası yeni bir mesele ortaya çıkardılar ki bu Ali Rıza Paşa kabinesinin yerine Anadolu'dan gelen mebuslardan bir kabine teşkili emeli idi. Mebuslardan kabine

---

1971 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 112.

1972 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 112-113.

1973 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 85.

1974 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 226.

1975 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 618. "Türk Hükümetinin ve halifeliğin İstanbul'dan çıkartılması ihtimali Türkleri kötümserliğe itti. Türk basınında da bu konu çok acı bir şekilde işlendi. İstanbul'daki İngilizlerin görüşleri de Türklerin istekleri doğrultusunda[dır]. Anadolu şehirleri, Bursa hariç hükümet için uygun binalara sahip değildir, oraya gidecek İngiliz ve Fransızlara uygun oturma yeri bulunamaz. Hükümetin oraya taşınması Türk kadını için kurtuluş olamaz. Türk sosyal hayatı oralarda daha da kötü. İstanbul'dan Türkleri niçin kovalım? Müttefikler İstanbul ve Boğazları rahatça kontrol edebilirler. Burayı kolayca kontrol etmek mümkünken, içerileri kontrol etmek daha zor olur ve bu sebeple hükümet, maceracı askerlerin eline daha kolay geçer. Zaten şimdiki bütün sıkıntılar, maceracı askerlerin sebep olduğu olaylar değil midir?"

> teşkili yüzünden görülen fenalıklar henüz hatırlarda idi. Mecdi Efendi ile beraber bunun bilhassa böyle tehlikeli bir zamanda muvaffak olamayacağını söyledik. Vahideddin'in Meclis'e itimadı yoktu. Vükelâsı da padişaha karşı hiçbir itimat hissi beslemiyorlardı. Bu hal u vaz'da hiçbir tesiri olamayacağı aşikâr idi. Diğer taraftan da Anadolu'dan gelen ve Mustafa Kemal tarafından talimat alan doksan bu kadar mebus arasında da ittihat yoktu.[1976]

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye namına Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Fahreddin'e (Altay) ve Trakya'daki 1'nci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'a (Eğilmez) şifreli telgraf gönderdi:

> Dersaadet'te Prens Sabahaddin Beyle görüşülmüştür. Müşarünileyh, mebus olmak arzusunda ise de; Padişahın Meclis-i Mebusanı arzu etmediğini, hattâ geçenlerde huzura kabul olunduğu zaman, iki defa; "namuslu adam, bu meclise girmez" dediğini söylemiştir.* Prensin sözleri ve umumî ahvali, bir nezaket kabulünden ziyade, bir kabine teşkiline mütemayil görünmektedir. Müşarünileyh, Kuvvayi Milliyenin fevkalâde lehdarıdır. İzmir harekâtını pek meşru telâkki etmektedir. Kuvvayi Milliye rüesasiyle Dersaadet'te teşrik-i mesaiye âmadedir.[1977]

Amerikan *The New York Times* gazetesi: *Bolşeviklerin İran'a doğru ilerlemeleri Washington'da endişe yarattı. İngiltere, İran ile Rusya ve Türkiye arasında bağlantı kurulmasını engelleme amacında*.[1978]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, "Milliyetçi Hareket" nam haberi için *Alemdar* gazetesinden iktibas etti: *Başlangıçta hareketin gerçekten hizmet edeceğini düşündük ama*

1976 Hüseyin Kâzım Kadri. (2018). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* (İ. Kara, haz.) (3. baskı) içinde (s. 208-209). İstanbul: Dergâh Yayınları.

* Vesikadaki Prens Sabahaddin rivayeti tahliline gelince iki ihtimal var: 1) Vahideddin Hân, Meclis-i Mebusan seçimlerine İttihadçıların müdahale ettiği vechile namussuzluk yapıldığı binaenaleyh namuslu kişilerin böylesi bir mecliste yer almayı reddedeceklerini ifade etmiştir. 2) Vahideddin Hân'ın siyaseten ketum, ihtiyatlı ve dengeci şahsiyeti nazar-ı dikkate alındığı vakit, entrikacı Prens Sabahaddin'in mezkûr iddiası, mutemet değildir kanaatindeyiz. Sabahaddin, kabineye veya Meclis-i Mebusan'a kabul edilmemesi üzerine, daha ziyade, reddedilişine makbul bir gerekçelendirme faaliyetine girişmiş gibi görünmektedir. Padişah, namussuzluğu tebcil edici "namuslu adam, bu meclise giremez" cümlesini üstelik de alenen söyleyecek birisi katiyen değildir. Başka müteferrik kaynaklar tarafından teyid edilmediği müddetçe Sabahaddin'in rivayetine itibar edilemez. Bir başka veçheye daha temas edilecek olursa, Mustafa Kemal'in Vahideddin Hân'a karşı zamanla aleyhtar mevzi alması meselesinde, bu ve emsali iddiaların ilişkilere menfî cihette tesir etmediği düşünülemez.

1977 Satvet Lütfi Tozan Arşivi; Aktaran: Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, 2012, s. 741. Şifreli telgrafların klişeleri de mevcuttur. Fahrettin Altay arşivindeki nüshası: Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 212. İsviçre'deki İngiliz İstihbarat Müsteşarı Binbaşı C. E. Binns'in hazırladığı ve İngiliz Askerî İstihbarat Şefi tarafından İngiliz Hariciye Nezâretine teslim edilen 4 Mart 1919 tarihli rapor; ajan *Traian* Satvet Lütfi'yi "dostum" tesmiye eden Ahmed Bedevî ve mensub olduğu şebeke hakkında şunları kaydetmektedir: "(Bu Türk'ler) bizim için çalıştılar; onlara çok güveniyorum; İstanbul'daki adamlarımıza pek yararlı olacaklardır: Türk Liberal Partisi'nin önderi Prens Sabahattin; Türk anayasasının kurucusu Mithat Paşa'nın yeğeni Kemal Mithat; Darphane'nin eski yönetmeni, oldukça zeki ve faal olan Hakkı Halit; gazetesinin siyasasını İngiliz görüşlerine göre yürütmeye hazır olan *İkdam* gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet; Prens Sabahattin'in sekreteri Ahmet Bedevi…, oldukça İngiliz'ci Galip Bey…" Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 8. Ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın dostlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mustafa Kemal'in talimatıyla *İkdâm* gazetesine tranfser olacak ve başmuharrir sıfatıyla Kemalist hareketin propagandasını icra edecektir: "Ahmed Cevdet Beye ait *İkdam* gazetesinde Yakup Kadri Bey Anadolu harekâtına meyyal bir tavır almış" idi: Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, 2012, s. 745.

1978 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 325. Nitekim İngiltere, Çarlık yanlısı kuvvetlere galebe çalan Bolşeviklere karşı *Kafkas Seddi* örmek adına Azerbaycan ve Gürcistan hükûmetlerini sür'atle resmen tanımışlardır (Sarıhan, 1994, c. 2, s. 317, 320).

bunun tam tersi oldu. İzmir için Sivas Kongresi iyi bir şey mi yaptı? İzmir'i bizim için geri mi aldı? Bursa'da milli hareketin başı İttihatçı bir adam.[1979]

Selânikli Abdülgani Ahmed (Doyran) müdüriyetinde Konya'da münteşir *Öğüd* gazetesi, *İngilizler aleyhinde ağır bir yazı* neşretti. *Aynı gün, Konya'daki, İngiliz yüzbaşı İtalyan komutana giderek, "Yazı işleri müdürünü tutuklamasını talep etmiş" ve* idarehanesini başka binaya taşıyan mezkûr gazetenin *yeni merkezi*nin nerede olduğunu *sormuştur*. *İtalyan subay, General Milne'den bu yönde bir bilgi gelmediği için, İngiliz yüzbaşıya olumsuz cevap vermiştir*.[1980]

13 Ocak 1920. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Fransız Harbiye Nezâretine 2008/2P ibareli telgraf gönderdi. *Ulusçuların baskısı altında ve üç gün önce gizli olarak Mustafa Kemal'in temsilcisi Kara Vasıf'ı kabul ettikten sonra Padişah Meclis'in açılmasını emretmiş*tir.[1981]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti hakkında şikâyetname kaleme aldı: *A) Kuva-yı Milliye'ye personel ve savaş malzemesi sağlamak; B) Diyarbakır vilayetinde Kuva-yı Milliye'nin örgütlendirilmesi; C) Ulusçu karşıtı faaliyetin bastırılması; D) ulusçu ilkeleri bütün Anadolu'ya yaymak. C maddesi Ahmet Anzavur'a karşı 174. Alay'ın harekete geçirilmesiyle ilgili*dir. *D maddesi İslamcı ve İtilaf karşıtı ulusçu propaganda ile ilgili*dir. *Örneğin, aralık sonunda Harbiye Nezareti iki kolorduya genelge göndererek İsviçre'de Tunus, Cezayir, Mısır ve Fas aydınlarından oluşan ve İtilaf aleyhtarı, İslamcı bir kongreyi bildirmişti. Yakup Şevki Paşa'nın Askeri Şûra'ya atan*mış *ve Harbiye'nin Ermenilerle mücadele halinde bulunan Azeri kuvvetlerine cephane yardımı yap*mışdır.[1982]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Eric Forbes Adam, barış konferansına katılmış olan İngiliz delegasyonu üyesi "George'a" 13 Ocak'ta Paris'ten gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "... Korkum şudur: Fransızlarla Hindistan ve Savaş Bakanlıkları, kendi dileklerine (Türklerin İstanbul'da bırakılmaları) nail olacaklardır. Ancak biz de çetince mücadele ediyoruz."[1983]

İngiliz yarı resmî *The Times* İstanbul muhabiri Londra'ya bildiriyor. *Padişah Meclis'i açmamak istemesine rağmen, Kara Vasıf'ın baskısı üzerine* 10 Ocak *gecesi "ansızın" açılmasını emretmiş*tir. *Oysa seçilen 132 mebusun yarısından azı İstanbul'da*dır. *Aşırı ulusçular Meclis'in taşraya nakledilmesi için oylama istiyorlar*. *Bazı mebuslar Meclis taşraya gitsin diye açılışa katılmamışlar*dır. *Bu şartlarda açılış "tamamen komedi"*dir.[1984]

1979 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 76. Mezkûr İttihadçı, Hacim Muhiddin Çarıklı'dır.

1980 USSME, E3-18/6; USSME, E3-21/4; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 201.

1981 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 14; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 270. 15 Ocak tarihli İngiliz raporu, Londra'yı d'Espereyvarî bilgilendirecektir.

1982 FO, 371/4162, p. 82-89; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 360.

1983 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 133. "İngiliz siyasi ve askeri çevrelerinde üç ayrı tipte *uzmanlar* vardı: 1. grupta genellikle Türk sorunu ve özellikle ulusal akımla ilgili olarak büsbütün yansız olmaya çalışanlar: bu gruba mensup olanlar çeşitli konularda demeçler vererek ve görüş belirterek olağan içinde objektif olmaya çalışıyorlardı. 2. grup, Türk görüşlerini ve Türk ulusal akımını destekliyordu. Bu grupta bulunanlar, Ingiltere'nin *yanlış at'a oynadığını* düşünerek politikasını değiştirmesini sağlamak için uğraşıyordu. 3. grupta olanlar, Türklere karşı olan nefret ve önyargılarla kör edilmiş oldukları için veya geçmişteki Helenlerin ideallerinin etkisi altında kalarak, Türk sorununa ve Türk ulusal akımına karşı oldukça yan güden bir tutum izliyordu." (Sonyel, 2012, s. 115).

1984 The Times, 20 January 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 270.

The Times İstanbul muhabiri "*Levanten çevrelerine*" atfederek yazıyor: *İstanbul Osmanlı Devleti'nin elinden alınırsa, doğacak sakıncalardan biri, kadınların özgürleşme hareketinin gecikmesi olacaktı*r.[1985]

13/14 Ocak 1920. İngiliz aleyhine şiddetli tenkid yazısı neşreden *Öğüd* gazetesinin mühürlenmesi meselesi. *General Milne, Konya'daki İtalyan birliğinin komutanı*n*a gönderdiği bir telgrafla "Öğüd gazetesinin bir an önce çaresine bakmasını" bildirmiştir. Bunun üzerine İtalyanlar, 13/14 Ocak 1920'de Öğüd gazetesinin matbaasını işgal etmişler ve kapısını mühürleyip önüne de nöbetçi dikmişlerdir. İtalyan komutan işgalden bir gün önce Türklere matbaanın işgal edileceğini bildirmişti. Gece tedarik edilen vâsıtalarla matbaa boşaltılarak Meram Bağları'nda gizli bir eve taşınmıştır. Gazete orada da İngilizler aleyhinde sert yazılar yayınlamaya devam etmiştir*:

> Gazetenin yayınına devam etmesine rağmen, matbaasının işgal edilmiş olmasını hazmedemeyen Belediye ve Ticaret odası, gazeteci ve öğretmenlerden on kadar kişi XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin Altay'ı ziyaret ederek, "Gazetenin kapatılmasını" bildirmişlerdir." 16 Ocak günü de, Konya'daki İtalyan komutanı ziyaret eden 3 gazete yazı işleri müdürü ve eşraftan oluşan 9 kişilik bir heyet, İngiliz Generali Milne'nin tutumunu protesto etmişlerdir. Heyet, matbaanın işgalini, Müttefiklerin halkı tahrik etmeye dönük bir hareketi olduğuna hükmettiklerini söylemişlerdir. Öğüd matbaasının önüne nöbetçi konulmasından dolayı İtalya'ya karşı derin bir hayret içinde oldukkarını bildirmişler ve Öğüd'ün açılmasını talep etmişlerdir. Öğüd matbaasının işgali Anadolu halkının [*burada mübalağa var (Ö.F. notu)*] da tepkisiyle karşılanmıştır. Öğüd gazetesinin İtalyan birlikleri tarafından kapatılması, Kadınhanı ve Beyşehir'den 16 Ocak, Burdur ve Isparta'dan 16 Ocak, Antalya ve Yalvaç'tan 17 Ocak, Demirci'den 19 Ocak ve Foça'dan 21 Ocak'ta Konya'daki İtalyan komutanlığa gönderilen telgrafla protesto edilmiştir. Konya ve Anadolu'dan yapılan baskılara rağmen İtalyanlar, Öğüd matbaasının işgaline son vermedikleri gibi, gazetenin yayınlanmasına da izin vermemişlerdir. Bunun üzerine İtalyan makamlarının "Siyasî bir karakter taşımıyor" olarak değerlendirdikleri Nasihat gazetesi, yayın hayatına son veren Öğüd'ün devamı olarak 27 Ocak'ta yayınlanmaya başlamıştır.[1986]

14 Ocak 1920. Erzurum'daki Kâzım Karabekir, Ankara'daki Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta Yarbay Rawlinson'un resmî bir sıfatla görüşme yapma yetkisini haiz olmadığını bildirdi:

> Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine: Ravlinson'un muvasalatında aldığı emir iş'arı ahire kadar Erzurum'da kalması imiş. Sahibi selâhiyet zannetmiyorum. Maahaza olsa dahi Ankaraya gelmesi zamana mütevakkıf olacaktır. Kaç gündür hastadır. Bir yere daha çıkmadığını arz eylerim.[1987]

İngiliz istihbaratının 7-14 Ocak tarihli haftalık raporuna göre Ankara'ya muvasalat eden Mustafa Kemal'in ve İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa'nın başı çektiği Sivas Kongresi mensubları şerefine, belediye reisi tarafından bir akşam yemeği tertip edildi ve hazirun arasında İngiliz ajanı da yerini aldı. Yemeği mütekiben *İzmir'in Yunan işgâli aleyhine* tiyatral bir drama temsil edilmiş ve 4'üncü perdede *İngiliz birlikleri ve yerlileri tarafından gerçekleştirilen kurtarma çalışmaları* övülmüştür.[1988] Raporda, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Bolşevik ajanları nerede ve ne tür faaliyette bulundukları hakkında bilgiler bulunuyor. Ajanın istihbaratına göre Bolşeviklik propagandası bilhassa Bandırma mıntıkasında teksif etmiş durumdadır ve Bolşevik ajanlar, aldıkları talimat gereği milliyetçi ve Panislâmcı kisvelerle çalışmaktalardır.[1989]

İngiliz istihbaratının haftalık raporuna göre *İslamcı ve ulusçu çalışmalar yapmak üzere son zamanlarda dört örgüt kurulmuş*dur: *1) İstikbal-i Askeri Fırkası: Başkanı Ahmet İzzet* [Furgaç] *Paşa*dır

---

1985 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 109.
1986 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 201-202.
1987 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 417-418.
1988 FO, 371/5165/E-300; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 332-333.
1989 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 6.

*ve ulusçulara subay ve asker sağlamak için kurulmuş*dur. *2) Mebusan Fırkası: Başında eski Selanik Valisi Şeyh Muhsin-i Fani (Hüseyin Kazım Bey)* [Kadri] *var*dır *ve istihbarat, asker ve para topluyor ulusçular için*. *3) Dahili Fırka: Başında Darülfünun mensubu ve Hilal-i Ahmer üyesi Yusuf Arçu (Akçura?) var*dır *ve hükümet-halk ilişkilerini bozmak, karşı-casusluk, müttefik ülkelerde propaganda amacını güdüyor*. *4)* Karzî *Fırka: Başında Ahmet Rıza olup İsviçre'deki İttihat ve Terakkililerle temas kurmak, oradan para sağlamak için kurulmuş*dur.[1990]

İngiliz hâkimiyetindeki *Mısır'dan İstanbul'a esir 25 subay ve 1300 er daha döndü*.[1991] Bunların mühim kısmı, elbette, Harekat-ı Milliye'ye katılacaklar.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Bolşeviklerin son zamanlarda kazandığı başarıların İngiltere'yi endişelendirdiği, bu nedenle de İngiltere'nin Türkiye ile ilgili fikirlerinin tamamen değiştiği ve artık Türkiye'yi Bolşeviklerin eline bırakmamak için Türk halkını tahrik etmek istemediği ifade edil*mektedir. *Londra Hükümeti, İstanbul'dan Türklerin atılması fikrinden vazgeçecek ve bu konuda Fransızların fikrini (Sultan'ın İstanbul'da hâkimiyetini sürdürmesi) destekleyecekti*r.[1992]

15 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının haftalık raporunda belirtildiğine göre *Millîci İstihbarat Teşkilâtı* lideri İttihadçı Kara Vasıf'ın *Damad Ferid Paşa'nın hususî konağında* casus şebekesi bulunuyor.[1993] Sabık Teşkilat-ı Mahsusa, halihazır Müdafaa-yı Milliye mensubu, İttihadçı *Yüzbaşı Galip, Damat Ferit'in köşkünde irtibat subayı ve tercüman olarak görev yapıyordu*.[1994]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Vahideddin Hân, *İslamcı hareket ve özellikle Hindistan ve Afganistan ile ilgileniyor*. *Saray'dan birinin bir yüksek memura yazdığı özel mektuba göre* Padişah'ın Meclis-i Mebusan açılışına iştirak etmemesinin sebebi, *İngilizlerin Meclis'i kapatmaları ve Hürriyet ve İtilaf'ın tepkisi ihtimalleri*dir. Padişah, *barış konusunda da iyimser*dir.[1995]

İngiliz raporunda belirtildiğine göre Bekir Sami (Kunduh) ile Kara Vasıf *hükümet ve Veliaht'la sürekli temasta*lar.[1996]

İngiliz *Birmingham Post* gazetesi: *Türkler İstanbul'dan kovulursa Doğu'da karışıklık çıkar. Türkler, Milletler Cemiyeti'nin emri altında İstanbul ve Osmanlı Avrupası'nın yönetimiyle görevlendirilmeli, Boğazlar açık olmalıdır*.[1997]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Neden Hindistan'daki İngiliz otoriteleri İstanbul'un Türklere bırakılması gerektiği görüşünü savunuyorlar? Çünkü onlar Bolşevizm'in Orta Asya'ya kadar yayıldığı bir zamanda Müslümanların duygularını incitmenin ne denli can sıkıcı olabileceğini anladılar. Onların politikası, Bolşevizm'in Doğu'da yayılan büyük bir güç olduğunun farkına varmak suretiyle gerçeklere usulca alışmaktır*.[1998]

1990 FO, 371/5165, E 300/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 351, dipnot 48.

1991 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 327.

1992 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 143.

1993 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 335.

1994 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 176.

1995 FO, 371/4162, 177921; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 276, dipnot 631.

1996 FO, 371/4162, 177921; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 268.

1997 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 329.

1998 Le Temps, 15 Janvier 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 106.

16 Ocak 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri vekili Amiral Webb'den Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Bolşevikler medeniyet ile savaşta Türk milliyetçileri ile işbirliği yapıyorlar.*[1999]

> İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 16 Ocak'ta, eski sadrazamlardan Damat Ferid'le görüşmüş; Ferid, ona, padişahın bedenen çökmesine neden olabilecek bir ruh haleti içinde olduğunu; geceleyin uyuyamadığını ve yemek yemediğini; onun tek dileğinin, kendi babasının İngiliz yandaşı politikasını yeniden diriltmek olduğunu; İngiliz yönetiminden ümit ve cesaret verici tek bir sözcüğün bile onun fiziki ve moral gücünü iade edeceğini söylemiş; şunu sormuştu: "İngilizler, Berlin'le Bolşeviklerin yönettiği Panislamizm tehlikesine karşı halifeliğin yüce etkisinden yararlanamazlar mı?" İngiltere bunu amaçlarsa kendisi (Ferid), durumunu yeniden gözden geçirerek iktidarı kabullenmekle kendisini "feda etmeye" hazır olduğunu söylemişti. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, ona, bu denli bir gelişmenin gerçekleşmesi için hiçbir ümit olmadığını söylemişti.[2000]

Britanya Hariciye Nezâretinin Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds'un derkenarı:

> Türk'lerin, Moskova'daki Doğu Bürosu'nun yardımıyla Pan-İslâm'cı eylemlerde bulundukları ve Kürt'lerle Arap'ları bize karşı kullanmayı diledikleri kuşku kaldırmaz. Ama Mustafa Kemal'in "İslam Güçleri" projesi, ciddi bir güç olmaktan çok, barış görüşmeleri sırasında herhalde bizi korkutmak amacını gütmektedir. Bu anda var olan amaç için Moskova, Berlin ve İstanbul'ca yaratılmış olan bu Pan-İslâm'cı ve Ulusçu duygunun çoğu, Türkiye ve Rusya'yla barış imzalandıktan sonra herhalde yatışacaktır.[2001]

Webb, Curzon'a 30 Aralık tarihli istihbarat raporunu keşide eyledi. Mahrem bilgileri temin eden ajanın ismi vesika suretinde sansürlendi. *Muvahhidin Cemiyeti* namıyla *Anadolu'da kurulmuş İslamcı bir örgütün belgesi "çok gizli" bir kaynaktan* elde edilmiştir. Webb'e göre *örgütü "İttihat ve Terakki ile Türk ulusçuları" kurmuş olmalı*dır. Ele geçirilen vesika, Muvahhidin Cemiyetinin *şubelerine hitaben çıkarttığı dört bölümlü bir genelge*sidir. *Birinci bölümde 11 Kasım 1919'da Sivas'ta toplanan Cemiyet'in genel kurulunun faaliyetleri anlatılıyor. İkinci kısım dünyanın bütün Müslümanlarına hitap ediyor ve Hıristiyan devletlerin Müslümanlığı ve Müslüman ulusları yok etmek üzere yaptıkları hücumlarla mücadele etmek üzere onları Cemiyet'i desteklemeye çağırıyor. Bu beyannameden 1 milyon kadar nüsha dağıtılmış*dır. *Üçüncü kısmı Cemiyet'in nizamnamesi oluşturuyor. Dördüncü kısım Cemiyet'in amaçları uğrunda almış olduğu tebdirleri içeriyor. Cemiyet Mısır'a 3, Suriye'ye 3, Irak'a 2, Kafkasya ve Azerbaycan'a 4, Afganistan, Tunus, Fas ve Hindistan'a birer heyet göndermiş*dir. *Aynı şekilde Mardin Kürt aşiretlerine, İbni Reşit ve Suud'a, Barzanlılara, İmam Yahya'ya birer heyet gönderilmiş*dir. *Bunlar da merkeze birer heyet göndermişler*dir. *Birçok kentte şubeler kurulmuş*dur. *Cemiyet yabancı himayesi ve egemenliği altındaki bütün Müslüman ülkeleri tamamen ve derhal kurtarmayı ve hepsini Osmanlı Hilafeti'nin başkanlığı altında birleştirmeyi amaçlıyor*. *İhanet eden üyeleri yargılamak için bir Yüksek Mahkeme bulunuyor*. *Anlaşılan ilk genel kurul pek başarılı olmamış*dır. *Katılan 37 murahhastan 12'si (Mustafa Kemal ve Rauf Bey dahil) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri, 16'sı yerli Türkler ve ancak 9'u Türkiye dışından*dı. Mezkûr 9 üye *Mısır, Suriye, Arabistan, Güney Kafkasya ve Kırım'ı temsil ediyorlar*. 15 Ocak'da *toplanacağı haber alınan İslamcı konferans, Cemiyet'in ikinci genel kurulu olabilece*ktir. Webb, *Cemiyet'in aşırı iddialarının pek de tehlikeli sayılamayacağına işaret olabileceğini, ama yine de tehlikesiz sayılamayacağını* şerh düşüyor.[2002]

1999 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 222.

2000 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 135.

2001 BNA, FO, 371/4161/161851; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 53-54.

2002 *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1028-1031; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 340, dipnot 25.

Sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Baştercüman Ryan'la mülakat ediyor. Paşa, bu mülakat için epeyce beklediğini belirtmiş, Ryan ise *son olarak aralık ortasında görüştüklerinden* mütevellid *sık görüşüyor izlenimi uyandırmamak için görüşmeyi ertelemeyi uygun bul*duğunu cevab vermiştir. Rayn, devamla, *Osmanlı-İngiliz siyasal işbirliğini kurmak için Komiserliğe yapılan ısrarlı başvurulardan yakın*ıyor. *Bu aşamada geleceğin siyaset çizgisi Komiserlik tarafından değil, İngiliz hükümeti ve Barış Konferansı tarafından belirlenecekti*r diyor. Ve *Padişah'ın gönderdiği bir habere* atfen, *karşılaştıkları zorluklara rağmen, mevcut hükümeti devirmek için entrika yapmadıklarını, hükümetin değişmesini istedikleri takdirde muarızları vasıtasıyla Saray'a haber göndermek yöntemine başvurmayacaklarını, çünkü arzularını bildirmek için daha dolaysız yöntemleri bulunduğunu, gizli kalmak üzere,* ifade ediyor. Paşa, *hükümete gelmesi için Padişah dahil, türlü çevrelerden ısrar edildiğini* (misalen *Cemal Molla tarafından bir İngiliz istihbarat görevlisiyle hazırlanan buluşma*), *oysa kendisinin bunu istemediğini* beyan ediyor. Ryan, istihbarat görevlisinin mezkûr görüşmeyi şifahen raporladığını *fakat Paşa'nın olayı bu anlatış biçiminin "tamamen samimi olmadığı"* kanaatinde. *Paşa, Padişah'ın maneviyatının son derece bozuk olduğunu, bu yüzden uyuyamadığını ve yemek yemediğini, yoksa İngilizlerden gelecek tek bir kelimenin gücünü geri getireceğini* anlatıyor. O vakit, Hılafet müessesinin *muazzam nüfuzu*, İttihadçılarca *Berlin'den yönetilen siyasal İslamcılık ve Bolşevikliğe karşı harekete geçiril*ebilir. Bu siyasî program üzere sadarete gelebilir. İngiltere bu mesele hakkında ne düşünür? diye sual tevcih ediyor. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, *bu yönde en ufak bir ümidin bulunmadığını* cevab veriyor. Zira Ryan'a göre Paşa'nın sadareti, en nihayet Harekat-ı Milliyeyi *pekiştirmekten başka sonuç vermeyecekti*r. Mülakattan sonra rapor kaleme alan Ryan, Hılâfetin İttihadçı ve Bolşevik örgütlenme karşısında hangi şartlarda kullanışlı olabileceğini şöyle tahlil edecektir: *Rusya ve Batı Asya'da olaylar öyle bir gelişme gösterebilir ki, hükümet siyasetini değiştirerek bu ülkedeki dost ve dost olmayan güçler arasında bir ayırım yapmayı yararlı görebilir. Bolşevik tehlikesi öyle büyüyebilir ki, tutucu Müslüman kamuoyunun bir birleşme noktası olarak Padişah'ı kullanmak gerekebilir. O zaman, mutlaka Damat Ferit, "üzerinde oynayacağımız" adam olur*.[2003]

Said Molla, *Alemdar* gazetesine beyanat verdi. İngiltere'deki Türkiye'nin bütünlüğüne taraftar Muhafazakârları güçlendirmek üzere İngilizperver bir lobi faaliyeti yürüttüğünü belirterek mesela General Surtees'in, Yüzbaşı Bennett'in, Londra'daki Cemiyet-i İslâmiye reisi Muhammed Marmaduke Pickthall'ın, Ağa Han'ın[2004], Emir Ali'nin[2005], Amiral Edmund'un, Lord Parmoor'un, Edwin Montagu'nun Türkleri müdafaa ettiklerini belirtiyor:

2003 Ryan'ın 22 Ocak 1920 tarihli raporu, FO, 371/4162, 176296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 157-158.

2004 "Hintli Müslüman, İsmaililer'in lideri Aga Khan III [Mohammed Shah] (1877–1957)'dır. İngilizlerin Güney Asya'daki etkisi sonucu zenginleşerek büyük servete sahip olan bir aileden gelen Aga Khan, Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalması için faaliyetlerde bulunmuş ve savaş sırasında da İngiliz çıkarlarına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Özellikle İstanbul'un cihat ilan etmesinden sonra Mısır kamuoyunu sakinleştirerek İngiliz çıkarlarını korumuştur. O da Ameer Ali ile halifelik, İstanbul'un statüsü ve Anadolu'nun durumu hakkında aynı fikirleri paylaşmaktaydı. Ayrıca Aga Khan'ın kamuoyu önünde fikirlerini açıklamanın ötesinde İngiliz yetkililerine özellikle de Montagu'ye görüşlerini sürekli bildirdiğini biliyoruz." Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 310.

2005 "Ameer Ali, önde gelen Hintli bir Şii ailesine mensup olup bütün öğrenim hayatında İngilizce eğitim almıştır. Hindistan Ulusal Kongresi'ne karşı çıkmış ve bu kuruluşun Müslüman haklarını savunmadığını düşünerek Londra'dan Müslümanlar için ayrı haklar talep etmiş ve 1906 yılında Bütün Hindistan Müslüman Birliği kurucuları arasında yer almıştır. İyi bir Müslüman olarak ve bir o kadar da Büyük Britanya kralına bağlılığı ile tanınan Ameer Ali, İngiliz yerleşik nizamının, hem Hindistan'da hem de İngiltere'de bir parçası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda, daha sonra *haklarını* savunacağı halifenin cihat ilan ettiği Britanya İmparatorluğu'na bağlı kalmış ve Hintli birliklerin morallerini yükseltmek için cephe gezilerine katılmıştır. Kendisi savaştan sonra İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin merkezi olarak kalması ve sultan

> Liberallerin Türkiya hakkındaki nokta-yı nazarı bizim için pek iyi değildir. [..] Fikrimce devlet ve milletin müttehiden yapacağı şey; evvela ahval-i hariciyeyi nazar-ı dikkate alması olacakdı. Hîn-i mütarekede bütün Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesi ve devletleri aleyhimizde bulunduğunu ve yalnız İngilterede Loyd Corcu tereddüdde bırakan Muhafazakârların; İslâmların bizi müdafaa etdiğini görerek müdafiilerimizi takviye edecek ve Loyd Corcu bu nokta-yı nazara imâle etdirecek harekâtı ihtiyar eylemekliğiniz lazımdı. Bu hususda memleketin bütün efradı müttehiden çalışmalı idi. Çünki Venizelosla beraber bazıları İngilterede Liberallerin temin-i muvaffakiyetine çalışıyorlardı. Çünki bunda büyük ve arazî menfaatları vardı. [..] Hükümet-i Osmaniyede en maruf siyaset; devletlerin rekabetinden istifade etmekde olduğuna dair Avrupada bir kanaat mevcuddur. [..] İngilterede lehimizde olan temayülatı takviye eylemek ve bilhassa milletin ekseriyet-i azimesinin ismetini isbat eylemek üzere teşekkül etdi. [..] Fakat Anadolu harekatından ve Merkez-i Hilafet ve Saltanatda bile hâlâ İttihadcı mebusların tayin veya intihabından sonra teşebbüsatımızdan fazla şeyler beklemek doğru olamaz. [..] Cemiyetde şahsan ve aileten İngiliz dostları bulunmasına ve İngilizlerin şahıs itibariyle bu zevata ibraz-ı muhabbet eylemekde olmasına rağmen [..] böyle bir muavenet [..] gayr-ı kâbildi.[2006]

17 Ocak 1920. Fransa Cumhurbaşkanlığı seçiminde Paul Deschanel kazandı, Clemenceau kaybetti.[2007]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Başlıca amacı Barış Konferansı'nı sindirmek ve sert barış şartlarına karşı direnme hazırlamak olan ulusçu hareket, Harbiye Nezareti tarafından yönlendiriliyor*. *Cemal ve Cevat paşaların tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri* tavsiye olunur.[2008] 16 Mart 1920 işgal ve tevkifatıyla, Harekat-ı Milliyenin Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinden idare edilmesini ortadan kaldırılacak; İngilizler, kıdemli paşaları (Harbiye Nâzırı Ferik Cemal Mersinli ve Genelkurmay Başkanı Ferik Cevad Çobanlı'yı) derdest etmek suretiyle (mirliva) Mustafa Kemal'in liderliğini terviç edecektir.

Erzurum'daki İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, Londra Sulh Konferansına gönderilmeleri üzere murahhas olarak Mustafa Kemal'i ve Hüseyin Rauf'u (Orbay) teklif etti:

> Ravlinson'la son mülakatımda nezdi âlinize gelmek hususunda bir tehalük görmedim. Meclisi millinin açılması dolayısile yeni hükümete intizar ediyorlar. Bendeniz de zatıâliniz tarafından millete istinad eden hükümetin her hususta rey kararı muta' olacağını ve bu hükümetin sulh murahhasları âzâlarını tâyin edeceğini bildirdiğinizi söyledim. Cevaben Kemâl Paşa ve Rauf Beyin tâyinleri iyi olur. Acaba Kemâl Paşa kabul eder mi, dedi. Bu hususta ademi malûmat beyan ettim. Arz eylerim.[2009]

İngiliz Secret Intelligence Service'nin 17 Ocak 1920 tarihli W. S. Edmonds imzalı ve "The Anti-British Activities of Cavaliere Guiza" başlıklı raporu, Guisi'nin kariyerini ve faaliyetlerini ele aldıktan sonra şöyle son bulmaktadır:

> Son zamanlarda faaliyetlerini Türklerin üzerinde yoğunlaştırdı. İsviçre'de yaşayan Türklerin hepsine çağrı yaptı; ihtiyaç duyduklarını temin konusunda Konstantinopolis'le ilişkileri kolaylaştırma, hatta Kemal Paşa ile temas konusunda sözler verdi. İtalya için milliyetçilere ve birlikçilere (İttihatçılar kastediliyor, ç.n.) pasaport

halifenin gücünün ve statüsünün değiştirilmemesi için verdiği çabalarla tanınmıştır." Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 309.

2006 Alemdar, 17 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 397-2697, *Said Molla Beğle Mülakat*, s. 3.

2007 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 331; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.

2008 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 358. Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, mezkûr paşaların tutuklanıp Malta'ya sürülmeleri halinde *Anadolu'daki İtilaf subaylarını*n *misillemeye maruz* kalabileceklerine dikkat çekmiştir. İtalyan Fevkalâde Komiseri Maissa ise "ilke olarak söz konusu davranış biçimini kabul etmekle birlikte, Paşalara yöneltilen suçlamaları incelemek istemiş"tir.

2009 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'den "M. Kemâl Paşa Hazretlerine" hitaben 20'nci Kolordu Kumandanlığına telgraf: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419. Dışişleri Bakanlığı arşivinde de bir sureti bulunuyor: T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 443.

> sağlayan odur. Milliyetçilerle Kemal arasındaki haberleşme onun üzerinden yapılıyor. Ve nihayet o, İngilizlere karşı her türlü entrikaya yardımcı olan kişidir. Bürosu akıl danışma ve entrika yeridir.[2010]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Mezopotamya'da İngiliz bölgesindeki kabileler arasında bazı askeri sorunlar yaşandığı ve bunun nedeninin Almanya ve Türkiye'nin İngiltere'ye karşı yeniden savaş ilan ettikleri söylentisi olduğu, bazı isyankâr çetelerin dağıldıkları ve bu olayların Bolşeviklerin işi olduğu* bildiriliyor.[2011]

18 Ocak 1920. Paris Sulh Konferansına da riyaset eden Clemenceau, Fransa Başvekilliğinden istifa etti.[2012]

18 Ocak 1920 tarihinde Milne'e bir mektup gönderen d'Espérey antlaşma şartlarının İstanbul'da karışıklığa neden olabileceğini, bu nedenle askerlerin azaltılmaması gerektiğini vurguladıktan sonra birliklerin yetersiz olduğunun düşünülmesi halinde emrindeki birliklerden destek sağlayabileceğini ifade etti. Buna karşın d'Espérey, Fransız birliklerine Sirkeci ve Gülhane'deki üslerinden başka yöne gitmeme talimatı verdiğini de bildirmekten geri *kalmadı*.[2013]

19 Ocak 1920. Britanya Hükümeti ricali, Kafkas Seddi meselesine ilişkin bir hafta boyunca muhtelif senaryolar önermişlerdir. Yerasimos'un hulasa edişine göre:

> Tüm İngiliz Hükümeti ve Genelkurmayı Paris'e taşınır. Orada art arda toplantılar yapılır, üç görüş birbiriyle çarpışır. Birinci görüş, petrol işletmecilerinin görüşüdür. Dışişleri Bakanı Curzon, Amirallik Birinci Lord'u Walter Long ve Birinci Deniz Lordu Amiral Lord Beatty'den oluşan bu grup ayrıca Hindistan Bakanı Sir Edwin Montagu tarafından destekleniyordu. Bunlara göre, İran, Irak ve Bakû petrollerini "korumak" için Kafkasları tutmak ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurmak gerekirdi. İkinci görüşün savunucusu Harbiye Nazırı Churchill idi. Ona göre önemli olan Hindistan'ı Bolşeviklerden korumaktı, onun için de onlara yalnız Kafkasya'dan değil, her yerden, Polonya'dan, Finlandiya'dan saldırmak gerekti. Üçüncü görüş Başbakan Lloyd George'undu. Buna göre en önemli sorun Bolşeviklere karşı bir set kurmaktı, ancak bu, yalnızca askeri set olmamalı aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı.
>
> Sorunu dördüncü bir görüş çözdü, İngiltere'de kalmış olan Çalışma Bakanı Sir Robert Home 18 Ocak'ta Paris'e bir rapor gönderdi. Buna göre İngiltere'deki ekonomik ve sosyal durum çok kötüydü, sendikalar büyük greviere hazırlanıyordu. Bu durumda denizaşırı seferlere asker harcamak söz konusu olamazdı. Böylece 19 Ocak'ta Paris'teki İtilâf hükümetleri toplantısında Kafkaslara asker gönderilmemesi, yalnız silah ve cephane gönderilip oradaki "canlı malzemeden" faydalanılması kararı alınır. Ancak [19 Ocak tarihli günlük kaydına göre] Mareşal Wilson umutsuzdur, ona göre Menşeviklere ve Müsavatçılara silah vermek, bu silahları Bolşeviklere hediye etmek demektir.[2014]

Mustafa Kemal, Padişah'a ulaştırılması üzere "Yaveri Hazreti Padişahi Naci Beyefendi'ye" gönderdiği telgrafla sadakatini yineleyerek Anadolu'da toplanmakta olan ihtiyat kuvveti Kuvâ-yı Milliyenin hılâfet ve saltanat makamlarının kurtarılmasını gaye edindiğini ve Vahideddin Hân'a *yüz sürmek şerefine* nail olmayı ümit ettiğini bildirdi:

> Muhterem Beyefendi,
>
> Mevcudiyetini muhafaza ve gelecekteki selametini temin için maddi ve manevi bütün kuvvetlerini birleştirmek suretiyle, hamt olsun genel siyasi vaziyetimiz üzerinde şükrana değer iyi tesirler vücuda getirmiş

2010 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 200.

2011 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 289.

2012 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 332.

2013 WO, 33/974, From General Milne to War Office, January 20, 1920; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 71.

2014 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 113-114. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.

ve defalarca özel anlaşmalarla hazırlanan taksim emellerini tahakkuk zemininden uzaklaştırmaya muvaffak olmuş bulunan Kuvayi Milliye'nin asıl mesai hedefi ve mukaddes gayesi, Osmanlı milletinin en yüce ve muhterem hakiki temsilcisi olan zatı şevketsimatı hazreti şehriyarinin bağımsızlık ve hâkimiyetini her türlü halel ve lekeden korunmuş bulundurmaktır. Heyeti Temsiliye'miz, Türkiye'nin Padişahı ve bütün İslam âleminin vicdani bağlarını yüce birlik makamında birleştiren Mukaddes İslam Halifesi sıfatıyla Şevketmeap Efendimiz Hazretleri'nin, değil yalnız Anadolu ve Rumeli'ndeki sınırlarımız dahilinde bulunan vatan kısımlarında, hatta bütün İslam cihanı üzerinde madden ve manen hâkim ve nüfuzlu olmasını, bütün Asya'nın geleceği namına yegâne selamet çaresi kabul ederek mesaisini geniş bir "ümmet" siyasetine çevirmiş ve doğrudan doğruya hilafet makamının dokunulmazlığını ve bağımsızlığını gaye olarak kabul eylemiştir.

Şahsen, Heyeti Temsiliye'mizi meydana getiren zevattan her birinin ve özel olarak âcizlerinin bu sarsılmaz kanaatine, zatıâlilerinin vicdanını şahit gösteririm. Vaktiyle, bizzat hakipayi şahanelerinde şerefyabı kabul olduğum zaman arz ettiğim bu kanaat ve sadakat, Anadolu'da ortaya çıkan ve bütün şeref ve kuvveti, namı namii hümayunlarına dair bulunan mesai ile de teyit edilmiştir. Esasen meslek ve kanaatimin, değişmeye kabiliyetli olmadığı malumu âlileridir. Dolayısıyla, bu görüşü hakipayi hümayuna tekrar arz etmenizi ve iletmenizi faydalı sayıyorum.

Anadolu'da, tam bir itimat ve emniyetle arz ettiğim mukaddes gaye etrafında teşkilatını düzene sokan ve yoğunlaştıran Kuvayi Milliye'nin artık tamamen denecek bir tarzda ve bütün köyleri de içine alarak şekillendiğini ve dolayısıyla zatı şahanelerinin dokunulmazlığı ve hâkimiyeti uğrunda canını fedaya istisnasız bütün milletin kuvvetle ve idrakle hazırlanmış bulunduğunu arz eder ve müjdelerim. Başlarında, vicdanlarına dinen ve cisimlerine nihayetsiz bir kulluk hissi ve sadakatle hâkim padişahları olduğu halde bütün milletin bugün gösterdiği birlik ve mücâneset, yakın olan barış şartları hakkında ümitler bahşetmekte olduğu gibi, bilhassa gelecek için büyük ilerlemeler ve gelişmeler vaat etmektedir. Bir haftadan beri toplantı halinde bulunan Meclisi Mebusan'da aynı gaye ve emeller etrafında pek kuvvetli birlik halinde çoğunluk hasıl olduğu gibi, bütün milli teşkilatın bu çoğunluğa kuvvetle bağlılığı da, zatı şevketsimatı hazreti hilafetpenahinin amali mülükanelerini, tebaai hümayunlarının mevcudiyetini ve memaliki mahrusei şahanelerinin bütünlüğünü her zamandan ziyade emniyet altında bulundurmaktadır. Milli teşkilatımızın yönelmiş olduğu gayelerle milli ve siyasi genel vaziyetimize ve amali hümayuna bağlı olan görüşlerimize dair tafsilat ve izahatı hakipayi şahanelerine yakından arz etmek üzere eski Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi ile şahanelerinin valilerinden Bekir Sami Beyefendi Dersaadet'e gittiler. Kabul şerefine nail olmaları vasıtalarının tamamlanmasına gayret gösterilmesini istirham ederim.

Âcizleri de bizzat atebei felek mertebei hilafetpenahilerine yüz sürmek şerefinden mahrumiyetimin daha fazla uzamayacağından ümitvar ve her zaman teyit ettiğimiz sadakat ve bağlılık hissimin tükenmez olduğunu huzuru hümayunlarına bir defa daha tekrara muvaffakiyet fikriyle bahtiyar olarak teyit edilmiş tazimat ve tevkiratımı takdime aracılık etmenizi rica ederim, Efendim.[2015]

Eski Sadrâzam Said Halim Paşa'nın belirttiğine göre ise Mustafa Kemal, Anadolu'da merkezî hükûmete karşı ihtilâl kuvveti teşkil ediyordu:

Payitahtın, yahut daha doğrusunu söylemek gerekirse kalburüstü resmî sınıfın hâlet-i ruhiyesi aylar sonra, Sultan'ın Sèvres Antlaşması'nın imzalanması ya da imzalanmasına karar vermesi için toplantıya çağırdığı Şura-yı Saltanat'ta ortaya çıktı. Türkiye'nin bu sözüm ona temsilcilerinden sadece biri, topçu feriki Ali Rıza Paşa karşı çıkma cesaretini gösterebilmişti.

Ne yazık ki, tasvir ettiğimiz şartlarda Bâb-ı Âlî'nin davranışından rahatsızlık duymamak gerektiğini ileri süren ve Türkiye'yi birinci sınıf cenaze töreniyle defnetmekten başka bir şey düşünmeyen iyi niyetli, çok sayıda Türk bulunuyordu. Vilayetlerde ise İstanbul'unkinden bağımsız bir güç oluşturup ona karşı harekete geçmekle vatana ihanet suçu işlemiş sayılan Mustafa Kemal Paşa, zorba bir idareden kurtarma denemesiyle

[2015] Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 6, s. 177-178.

> ülkenin yok olmasını önlemeye çalışıyordu! Türkiye'yi, şu veya bu şekilde idam etmesi için cellada teslim etmekle görevlendirilmiş olan Bâb-ı Âlî, düşmanın aleti olmuştu.[2016]

20 Ocak 1920. Fransız radikal Alexandre Millerand, Fransa Başvekili oldu.[2017]

Fransız Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Ledoulx, saat 11:00'da Sadrazam Ali Rıza nezdine gelerek Müttefik fevkalâde komiserlerinin müşterek notasını tevdi etti. Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'in (Mersinli) ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Ferik Cevad'ın (Çobanlı) vazifelerinden 48 saat içinde azilleri Mondros Mütarekenamesinin 5'inci ve 20'nci mevaddına istinaden taleb ediliyor:

> 1) İstanbul'dan Kuva-yı Milliye'de görev yapmak üzere özel olarak seçilmiş subayların gönderilmesi.
>
> 2) Harbiye Nezareti'nin emriyle 14. Kolordu'dan terhis edilen askerlerin Kuva-yı Milliye'ye gönderilmesi.
>
> 3) İstanbul'dan Bandırma'ya top kaması ve diğer top parçaları götüren iki subayın suçüstü yakalanmasıyla ortaya çıkan Kuva-yı Milliye'ye gizli silah sevkıyatı.
>
> 4) Milne'den izinsiz iki taburun Zonguldak'tan İstanbul'a getirilmesi, ve bir ay boyunca iade emrinin geciktirilmesi.
>
> 5) İzin almadan 159. Alay'ın Afyon'dan Alaşehir'e intikal ettirilmesi. Cemal Paşa önce bundan habersiz olduğunu öne sürmüş, sonra da Alay'ın dönmesini emretmiş, fakat ancak ufak bir kısmı uymuş, çoğunluğu Kuva-yı Milliye'ye katılmış.
>
> 6) 174. Alay'ın Bursa'ya izinsiz intikal ettirilmesi ve ancak soruşturma istendiği zaman bilgi verilmesi.[2018]

Mühim bir ayrıntı olarak, General Milne'nin 13 Ocak tarihli şikâyetnamesinde yer alan ve doğrudan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin tenkidi anlamına gelen hususlar, Müttefik fevkalâde komiserlerinin müşterek notasında bulunmuyor.[2019]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'in Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği telgrafa göre, merkezî hükûmet ile Mustafa Kemal şu iki hususta mutabakata vardı: (i) *İzmir'in Yunanistan'a verilmesi halinde Milliyetçiler, Anadolu'da bağımsızlık ilân edip Yunanlılara saldıracaklardır.* (ii) *İstanbul Türkiye'den koparılırsa Hükümet genel af ilân edecektir*.[2020]

Webb, 4 Ocak tarihli Yıldız Sarayı içtimaını bildiren istihbarat raporunu Curzon'a yönlendirdi. *Zat-ı Şahane'nin Enver Paşa'nın faaliyetlerinden haberli olduğuna inanmanın zor olduğunu yazıyor. Ajanın güvenilirliğinin, yeterince uzun süredir* Britanya *hesabına çalışmadığı için kesin olmadığını, fakat başka bilgilerle desteklendiği için rapora yine de* itimad edilebileceğini kaydediyor.[2021]

İsviçre'deki Maliye eski nâzırı, İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı:

> Talât'tan mektup aldım. Enver'le görüşen İngiliz, ilk mülâkattan sonra Londra'ya oradan Paris'e gitmiş. Londra'da Churchill'le, Paris'te Lloyd George ve Montague ve Curzon ile görüşmüş. Dün de avdet etmiş.

2016 Said Halim Paşa. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* (F. Yücel, haz.) içinde (s. 56). İstanbul: Kronik Kitap.

2017 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.

2018 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 237; *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 1034; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 359-360, dipnot 66. "Yüksek Komiserlerin birlikte bizzat notayı sunmaları söz konusuyken, [İtalyan Fevkalâde Komiseri] Maissa'nın kesin muhalefeti üzerine bundan vazgeçilmiş."

2019 "Komiserlerin, notalarında mütarekenin *teknik* ihlallerini ileri sürmeleri ve Milne'in C ve D maddelerindeki şikâyetleri zikretmemeleri ihtimal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tahrik etmemek içindi." (Akşin, 2004, c. 2, s. 360).

2020 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XCIX.

2021 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 344-345.

> İngilizlerin teklifleri şu imiş: İstanbul ve ekseriyeti Türk olan yerler Türkiye'de kalacak. Sulhten sonra tedâfü'i bir ittifâk aktedilecek. Mısır'da, Hindistan'da ve Afganistan'da bizim tarafımızdan icrâ-yı tesir olunacak. Kafkasya hükûmetleriyle birleşerek Bolşeviklerin İran'a istilalarına mümânaat edilecek (bunları yapabilecek bir hükûmeti şimdiden teşkîl etmemizi kabûl eyleyecekler.)
>
> Bizim tarafımızdan da evvelce Talât'la görüştüğümüz hudud dâhilinde (İskenderun-Musul hattı) müstakil bir Türkiye'nin ibkası; âtîyen Araplar arzu edince bir Türk-Arap konfederasyonuna mümânaat edilmemesi teklif olunmuş. Talât müzâkerede hazır bulunmadığı için derece-i ciddiyeti hakkında kat'i bir fikri olmadığını, eğer bu son müzâkere üzerine Paris'ten bir cevab-ı muvâfık gelirse o zaman İngiliz maslahatgüzarı Lord Kilmar Nork'un müzâkereye me'mûr olacağını ve kendisinin de iştirâk edeceğini yazıyor. İngilizler tekrar beş gün mühlet talep etmişler.
>
> Bence bu müzâkere kat'iyyen ciddi bir mahiyeti hâiz olamaz.[2022]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "İstanbul'da Melodrama Parlamentonun Anadolu'ya Taşınması Teklifi" başlıklı makale yayımladı. *Buna göre önceleri meclisi toplama niyetinde olmayan Sultan, İstanbul'daki milliyetçi ajan Kara Vasıf Bey'in baskısı nedeniyle cumartesi* [10 Ocak] *günü aniden bir "İrade" yayımlamış ve seçilmiş 132 mebusun yarısından daha azı İstanbul'a ulaşmış olmasına rağmen, meclisin pazartesi* [12 Ocak] *günü açılacağını duyurmuştu*r. İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre *bazı liderleri İstanbul'a ulaşmış aşırı Milliyetçiler, meclisin Anadolu'ya nakledilmesine ilişkin bir oylama yapılması hususunda ısrar ederek durumun daha da karmaşık bir hale gelmesine sebep olmuşlar, şehrin politik kaderinin belirleneceği bu kritik günlerde meclisi Anadolu'ya taşımanın İstanbul'u terk etmek anlamına geleceğini düşünen ılımlı Milliyetçiler ise bu teklifin karşısına çıkmışlardı. Bu şartlar altnda meclisi açma*k *düpedüz komedi*dir. *Birçok mebus, meclisin Milliyetçilerin etkisi altındaki bölgelere naklini zorlamak için oturuma katılmayaca*klar.[2023]

İspanyol *Vida Maritima* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin bu malî şartlar altında müttefiklerle mücadele etme gücü yoktu*r. *Bununla birlikte, yaşanan bazı gelişmeler, Türkiye'nin ateşten bir gömlek giymesinin de önüne geçiyor. Nitekim müttefiklerin Türkiye ile barış imzalayabilmesi, hem Hint milliyetçilerinin sorunlarını, hem de Müslüman düşüncesini uyandırmak isteyen maksimalist işçiler (Bolşevikler) meselesini etkileyecektir ve bu nedenle de bu konunun çok ciddi bir şekilde ele alınması gerekiyor*.[2024]

21 Ocak 1920. Hariciye Nâzırı Reşid, evvela Fransız Fevkalâde Komiserliğini ziyaret ederek sözlü bir müracaat yerine niçin kat'î bir nota verildiğini sordu. Şifahî teşebbüs olsaydı da Sadrazam Ali Rıza, *arzularını yerine getirece*kti. Akabinde Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'in (Mersinli) şikâyet edilen hususlara cevabını okudu. *Hükümet hem mütarekeyi yürütmek, hem sükûneti muhafaza etmek hem Mustafa Kemal ile ulusçuların sabırsızlıklarını gemlemek gibi çok zor bir durumda elinden geleni yapmaya çalışıyordu*. *Defrance, hükümetin iyi niyetinden şüphe etmediklerini söylemekle birlikte Cemal Paşa'nın savunmalarını kabul imkân olmadığını söyledi.* Fransız Sefarethanesinden ayrılan Hariciye Nâzırı, bu defa İngiliz ve İtalyan sefarethanelerini ziyaret etti ancak benzer muamaleyle karşılaştı. *Durum umutsuz*dur.[2025]

Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Sivas'taki Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine şifreli telgraf gönderdi. Telgrafında, Müttefiklerin İstanbul'u Türklere bırakma kararı aldığını

2022 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 60.

2023 The Times, 20 January 1920, *Nationalist Memoranda in Constantinople; Proposal to Move Parliament to Asia Minor*, p. 9; Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 235.

2024 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 121.

2025 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 361.

bildiriyor. İtalyanların sızdırdığı bu istihbarat Londra Konferansı sırasında 14 Şubat'ta tahakkuk edecektir:

> Sulh Konferansında İtalyan'ların şiddetle müdafaa iltizamına Fransız'ların da iştiraki hasebiyle azim münakaşalar neticesinde İngilizlerin de ricata mecbur olması üzerine Türkiye'nin İstanbul payitaht olmak üzere hakimiyet ve Boğazlarla birlikte tamamiyetinin temini ve Halifenin Padişah olarak İstanbul'da ipkasının karargir olduğu ve yakında mukadderatımız hakkında yeni ve iyi haberler verileceği İtalyan menabiine atfen bildirilmiştir.[2026]

İstanbul matbuatından *İfhâm* gazetesi: *Türk meselesinin halli tehir edildi. Türk aleminin kıymeti takdir ediliyor. Durumda önemli değişiklikler var. Bolşevik tehlikesine karşı bizden yardım istiyorlar. İngiliz gazeteleri de dil değiştiriyor. Avrupalılar, kendilerinin başa çıkamadıkları Bolşevik tehlikesine karşı Türklerin bir set teşkil edeceğine kani bulunuyorlar*.[2027]

Teşkilât-ı Milliye'ye nezâretlerini seferber eden Harbiye Nâzırı Cemal (Mersinli) ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye reisi Cevad (Çobanlı) paşalar, İtilâf Devletleri fevkalâde komiserlerinin 20 Ocak tarihli müşterek notası mucibince, mecburen, istifa ettiler.[2028] İstifa hadisesi, Hariciye Nâzırı Reşid tarafından Müttefik fevkalâde komiserlerine akşamleyin bildirildi.[2029]

22 Ocak 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Webb, Hariciye Nâzırı Curzon'a bildirdi ki *Bolşevikler, Müslümanları kendileriyle birleşmeğe çağırıyorlar. 7 ya da 8 Ocak'ta yapılan toplantıda Cevat Paşa, Kara Vasıf, Bekir Sami Bey,* Şehzade *Abdürrahim ve Sultan adına Damat İsmail Hakkı'dan oluşan bir grup, Pan-İslamizm hakkında konuştular*.[2030] *Abdürrahim, Padişah'ın acil olarak Hindistan'daki Osmanlı faaliyetleri hususunda haberdar olmak istediğini bildirmiş*dir. *Cevat Paşa, İbni Suud'a Cabbara ve Abu Selman'ın gönderileceğini, Vali Gulibad Han ile giden subayın Hint sınırına ulaştığını, Bender Buşir gazetelerine para verildiğini bildirmiş*dir. *Vahdettin, Han'ın (isim yokmuş) ve Afgan ordusunun kuvveti hakkında bilgi edinmek ve Hint sınırındaki Mahsud aşiretiyle Afganların arasının bulunmasını istiyormuş. Cevat Paşa ikinci hususun sağlandığını söylemiş. Toplantı sonunda bu toplantıların her hafta yapılması kararlaştırılmış*dır. Webb, Britanya hesabına yakın zamanda çalışmaya başlamış ajanın bu istihbaratının *doğruluğu hususunda hiçbir tereddüt göstermiyor*. Zira *aynı ajanın, Kırım'da Bolşevik-İslam propaganda hususundaki bilgileri ve Müslüman Bolşeviklere katılmaya çağıran bir afişin tıpkıbasımını içeren raporu* vakidir. Mutemetdir.[2031]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon *"Kemalist-Bolşevik işbirliğini önlemek için" Amerika'nın yardımını istedi*.[2032]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, eski sadrâzam ve Meclis-i Âyân reisi Tevfik'e (Okday) *eğer Milliyetçi hareket gerçekten Türkiye'yi temsil ediyor ve bu hareketin liderleri Türk barış andlaşması öncesinde bir bolşevik ittifakı arıyorlarsa, barışa varmayı güçleştiren sebepler geniş ölçüde artacaktır* dedi.[2033]

2026 TİTE Arşivi, 10/2707; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 178-179.
2027 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 337.
2028 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 336.
2029 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 361.
2030 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 339.
2031 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 344-345, dipnot 30.
2032 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 86.
2033 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 50. Tevfik Paşa, 11 Ocak 1920 tarihinde Âyân Meclisi reisi tayin edilmiştir: İkdam, 12 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 8232, s. 1; Vakit, 12 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 785, s. 1.

Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Şûrâ-yı Askeri'ye gittim. İngilizlerin notası üzerine, Cemal ve Cevat Paşalar dün istifa ettiler. Salih Paşa (Bahriye Nazırı), Harbiye Nazırı Vekili oldu. Bir İngiliz bölüğü Harbiye Nezareti avlusunda nümayişkârane talimler yapıyordu*.[2034]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Ulusçular kabineden hoşnut* değildir. *Sadrazam olarak İzzet Paşa, nazır olarak Çürüksulu, Tahsin ve Nabi Bey düşünülüyor. Damat Ferit partisi de Âyan'da hükümete karşı bir çıkış tasarlıyor.* Meclis-i Âyan üyesi *İzzet Fuat'ın gizli oturum talebi bu hareketin başlangıcı*dır.[2035] Muhtırada *ulusçuların, İstanbul'u yitirme olasılığına hazırlandıkları; sabotaj, grev ve genel kargaşalık çıkarmak için plânlar yaptıkları; bu davranışların, Kara Vasıf'la Mustafa Kemal'in yaveri Yüzbaşı Cevat'ça düzenleneceği bildiriliyor; şunlar ekleniyor: Osmanlı Ordusu'nda teğmen olan Mahmut Hamdi, babasının yaşadığı Halep ve Musul'a Ulusçulardan önemli mektuplar götürmek üzeredir. Rauf Bey, bir ajanla görüşürken, Yasin Paşa'nın göndermiş olduğu bir delegasyonun, Ulusçulardan, Fransız askerlerini Suriye'den çıkarmak için Suriyeli'lere yardımda bulunmalarını dilediklerini bildirdi. Mahmut Hamdi Bey'in bu dilekle ilişiği olması olanaklıdır*.[2036] Bu tertibat, Genelkurmay Başkanı Cevad'ın (Çobanlı) riyasetinde yürütülecektir. *Cevat Paşa saraydaki bir toplantıda 25. Kolordu Komutanı'nın bu hususta*ki *hazırlıklarını anlatmış*tır. *14 Ocak günü* Şehzade *Abdürrahim'in başkanlığında bir Saray toplantısı* inikad edilmiş, *Cevat Paşa da* hazır bulunmuş. *"Asker alma müşaviri" Behiç Bey, Anadolu'da kolordu bölgelerindeki durumu anlatmış*dır. *Silah altında 41 bin kişi varmış. Bu toplantıyı başka bir kaynak da doğrula*maktadır.[2037] *Genelkurmay 14. Kolordu'ya ve Kuva-yı Milliye'ye askerin toplanacağı noktaları, komutanları belirtmiş*dir. *1295-1316 sınıfları silah altına almaya yetkili kılmış*dır. *20. Kolordu Komutanı'nın 1309-1314 sınıflarını Kuva-yı Milliye'ye alma önerisi kabul edilmemiş*dir. *Harbiye Nezareti de emekliye ayrılan subayların Kolordu bölgelerinde kalmaları için talimat vermiş*dir. *1914'deki gibi genel seferberlik emirlerinin hazırlanması için askeri basımevlerine gizli emirler verilmiş*dir.[2038]

> ***İstidrat:*** İzahlı kronolojik tarih yazımı, tematik tarih yazımının bir nakisasını (argo tabirle üçkâğıtçılığını) farkettirebilmektedir. Örneğin Kemalist tarih yazıcıları, tam metin iktibas etmedikleri bir vesikayı muhtelif başlıklara taksim etmekte, vesikadaki mühim gördükleri bazı hususları ön plana çıkarmakta fakat bazı mühim hususları da mevzubahis etmemektelerdir. Mesela mezkûr İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 22 Ocak 1920 tarihli mahrem raporu, bir bütün olarak tahlil edilirse, meğer İstanbul'daki Yıldız Sarayı-Genelkurmay Başkanlığı tarafından Anadolu'daki Harekat-ı Milliye'ye zımnen tahakküm ve yardım edildiği görülüyor. Tematik anlatımda ise bu hakikat (misal 16 Mart 1920 işgal ve tevkifatının asıl derin anlamı) buharlaştırılabilmektedir.

Ankara'daki Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e "gayet acele ve zata mahsus" telgraf gönderdi: *İngilizler Dersaadette tecavüzü arttırarak nazır veya meb'uslardan bazı zevatı ve bilhassa Rauf Beyi tevkif ederlerse bilmukabele Anadoluda bulunan İngiliz zabitanı tevkif edilecektir. Binaenaleyh Erzurumda bulunan Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden ittihazı tedabir edilmesini rica ederim*.[2039]

2034 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.

2035 FO, 371/5165, E 262/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 366, dipnot 72.

2036 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 63.

2037 FO, 371/5165, E 262/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 244, dipnot 30.

2038 FO, 371/5165, E 262/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 348, dipnot 42.

2039 Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1194, Vesika 226b.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi. İngiliz Yarbay Rawlinson'la görüşmelerinden etkilendiği anlaşılan Karabekir, Müttefikler ile Sovyet Rusya arasında "tarafsızlık suretinde denge politikası icrasını tavsiye ediyor:

> Bu dönemde Anadolu hareketinin tutumu nedir? Bir yandan Kızılordu'nun ilerlemesi büyük dikkatle izlenir. Ama öbür yandan da tüm İngiliz yetkilileri Türkiye'yi Kafkas seddinin bir parçası haline getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar ve Erzurum'da bulunan ve o bölgedeki silahlan toplamakla görevli Yarbay Rawlinson bu iş için hayli çaba harcamaktadır. Kâzım Karabekir'in o dönemdeki görüşlerinde Yarbay Rawlinson'un etkileri sezilir. Örneğin Karabekir 22 Ocak'ta Ankara'ya yazdığı raporda: "Şimdiden direniş karar ve harekâtına girişmek ya da söz vermek bile Bolşeviklerin kazanmaları halinde yok olmamız demektir. Bolşevikler kazanmasalar bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükümetlerine teslim etmek demektir.. Şu halde en doğru yol, tarafsızlığı tüm gücümüzle korumamız gerektiğidir. Fakat bu tarafsızlık siyasetini o kadar ustalıkla yönetmek gerekiyor ki, İtilâf devletleri bu işin kendilerine gerçekten çıkar sağlayacağına inansınlar." Bu ustalık şöyle olacaktı: "İtilâfa anlatılacak ki Bolşevizmi hiçbir şekilde istemeyen Türkiye İtilâf tarafından rahat bırakılırsa tarafsızlığıyla bir set meydana getirecektir. Ancak ne olursa olsun, durum açıklığa kavuşmadan tüm eylem ve olaylar fiilen sınırlarımza kadar dayanmadan ve hatta dayandığı halde bile güç ve etkilerinin derecesi inandırıcı bir biçimde belirmeden Bolşeviklerin tarafını tutmak, memleketin yok olmasıdır."
>
> Mustafa Kemal bu telgrafa, "yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız" diye cevap verecektir.[2040]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi İngiliz *Daily Telegraph*tan bir makale iktibas etti: *Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları, onları son derece incitir, aynı zamanda Bolşevik harekâtını yayar*.[2041]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *İngiliz Başvekil kabînedeki ekseriyetin muhâlefetine rağmen Hindistan Nâzırının nokta-i nazarını kabul etmişdir. Tayms gazetesi kabînenin tereddüde nihâyet vermesini ve bir an evvel fa'âliyete başlamasını taleb ediyor. Her tarafda efkâr-ı umûmiye lehimize dönmekde.* [..] *Avrupa, Türk milliyetperverliği ile birleşerek Rus Bolşevikliğine karşı durmak siyâsetini düşünüyor*.[2042]

23 Ocak 1920. Britanya Harbiye Nezâreti, General Milne'ye talimatname keşide eyledi. *d'Espérey'in başkumandanlıkla ilgili niyetini anlayan İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki birliklerin düzeni sağlamak için yeterli olmaması halinde Batum'daki İngiliz birliklerinden İstanbul'a takviye yapılmasını* salık veriyor.[2043]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin haberine göre *İtilaf Devletlerinin Ermenistan'ı, başkenti Erivan olan bağımsız bir devlet olarak fiilen tanıdığı belirtilmiştir. Sınırların tam olarak düzenlenmediği, Türk Ermenistanını içermediği ve Barış Konferansı temsilcileri ile Türkler arasındaki müzakerelerde önyargı yaratmayacağının da altı çizilmiştir*.[2044]

24 Ocak 1920. *Lloyd George bile Türkleri başkentlerinden sürmeye henüz niyet etmemişti; ama İngiltere için bu korkuyu yaratmak, zamanı gelince Fransa ile İtalya'yı memnun etmek ve onları ne büyük bir başarı elde ettiğine inandırmak için gerekliydi. İtalyan hükümeti ve basını bu kötü oyuna geldi. 24 Ocak'ta Lucio Pome bile İtalyan hükümetinin bu davranışını milliyetçi bir dille övdü. Ve şu*

2040 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114-115. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2041 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 341.

2042 Vakit, 22 Kânûn-ı sânî 1336-1920, Numero 795, *(Loyd Corc)un Fikrince İstanbul Türklere Kalmalıdır* & *İ'tilâfın Şark Siyâseti*, s. 1.

2043 WO, 33/974; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 71.

2044 The Daily Express, 23 January 1920, *Armenia Recognized*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.

zafer dolu sonuca varıldı: "Açıkça belirtebiliriz ki, eğer Türkiye topraklarını ve saygınlığını koruyabilirse, bu bizim sayemizde olacaktır".[2045]

*Kemalistlerin din karşıtı ve cumhuriyetçi olduklarına dair medyada*ki yayınları tekzib etmek için; İstanbul'da bulunan Alman *Osmanischer Lloyd* gazetesinin genel yayın yönetmeni muavini Friedrich Schrader, bir dizi makale neşretmeye başladı.[2046]

Kuvâ-yı Milliye murahhasları Sivas mebusu Rauf, Kara Vasıf beğler ile Amasya mebusu Bekir Sami Beğ Sadrazam Paşayı ziyaretle uzun müddet müzakeratda bulunmuşlardır.[2047]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk Savaş Bakanlarının Azli; Bir İtilaf Zaferi" nam haber neşretti. *İtilaf komiserleri, uzun zamandan beri genelkurmay başkanıyla* [Cevad Çobanlı]*, Mustafa Kemal'in kabinedeki önde gelen destekçisi olduğu düşünülen savaş bakanının* [Cemal Mersinli] *işten el çektirilmesi hususunda kabineyi zorlad*ılar. Harbiye Nâzırının *mütarekeyi ihlal suçu -birliklerin izinsiz hareket ettirilmesi ve İtilaf devletlerinin gizlenen askerî materyallerin Anadolu'ya kaçırılması- sabitleşti*. *Bakan ile genelkurmay başkanı görevlerinden istifa ettirildi*. Bu vaziyet karşısında *muhtemelen sinirlenecek olan Milliyetçiler ile bunların Türk Meclisi'ndeki destekçileri, bundan böyle "esip gürleyecekler"*dir.[2048]

Mustafa Kemal'in tamimi: *Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak istemiyen ve kuruluş hâlinde bulunan Arab Millî teşkilâtı ile bağlantı kuruldu*.[2049]

Mustafa Kemal, Erzurum Heyet-i Merkeziyesine telgraf gönderdi: *Anadolu havalisi ile irtibat zabitliği ve istihbarat işlerini tedvir eden İngiltere Hükümetinin İzmir'li Mr. Wortsh Alkinson 12.1.36'da hükümetine verdiği bir raporda bir hafta imtidat eden tetkikatı neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tacının en kıymettar taşı olan İzmir vilâyetinin ve Türkiye'nin her hangi bir santim toprağı Yunanistan'a terk edildiği zaman memleketin hercü merç ve bütün hristiyan nufusunun katliam edileceği kanaatini hasıl etmiş olduğunu ilâve ettiği mevsuken haber alınmıştır*.[2050]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırının ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisinin Kuvâ-yı Milliyeye el altından destek verdikleri gerekçesine binaen görevlerinden el çektirilmeleri hususu Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey'e bildirildiği vakit o, *durumun Milne'in beceriksizlik ve zaaflarından kaynaklandığını söyle*miş ve *Topkapı Sarayı, Ayasofya ve civarının da Türk askeri karakollarından arındırılmasının talep edilmesini istemiş*dir. *Defrance, diğer Yüksek Komiserlerle birlikte, İstanbul'un kalbinde alınacak bu tedbirin Türkler tarafından başkentten kovulmanın ilk adımı sayılacağından çekinildiği için, teklifi kabul etme*mişlerdir.[2051] General Milne, elbette beceriksiz ve zaaf ehli değildi.

25 Ocak 1920. Kâzım Karabekir'den Harbiye Nezâretine ve 20'nci Kolordu (Mustafa Kemal'e) ve 3'üncü Kolordu Kumandanlıklarına Yarbay Rawlinson'un telkinlerini hulâsa eden şifreli telgraf:

> Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinson'la birkaç mülâkatımda anlayabildiğim hususatı bervechiâti arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükûmetten

[2045] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 91. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[2046] Stefan Ihrig, *Naziler ve Atatürk*, 2015, s. 46.
[2047] Alemdar, 25 Kânûn-ı sânî 1335-1919, Aded 404-2704, *Dahilî Haberler*, s. 2.
[2048] The Times, 24 January 1920, *Turkish War Minister's Dismissal; An Entente Victory*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 236
[2049] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 195.
[2050] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 183.
[2051] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 236-238; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 359.

ayrılması, hükûmetin İstanbuldan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar. Hattâ İstanbulda zabitanın resmi islâm hususunda tazyiki de akıllarınca herkesi İstanbuldan nefret ettirmektir. Boğazları beynelmilel şekilde tutmak istiyorlarsa da muarızları kuvvetlidir. Türk milletinin mitingleri de hakkı meşru olduğundan İstanbuldan çıkmamayı ve hilâfetle hükûmetin ayrılmamasını temin edecektir. Hilâfet ve hükûmet ayrılığı diye padişahla milletin arasına tefrika sokmaya çalışıyorlar. Binaenaleyh milletin padişaha olan merbutiyet ve muhabbetini huzuru hümâyuna arz ile vatan ve milletin saadetine müştereken ve kemâli şecaatle çalışmanın temin buyurulması pek faydalı olur. Ravlinson Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin behemehal değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmarada bir ufak donanma bulunması hususunu zarurî diyor. Sebebi Rusya günün birinde belki Yunanla ittifak eder ve Boğazları işgal ve sed edermiş. Dedim Millet bu düşünceyi haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına Karadenizde donanma yaptırılmasa iş daha kolay olur. Herhalde anladığım şey, milletin ve hükûmetin mukavemeti az olursa Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Bilâkis padişahın, hükûmetin ve milletin yekvücut olarak izharı sebat ve metaneti her hususu arzumuza göre hal edeceğini arz ederim.[2052]

26/27 Ocak 1920 gecesi. 61'nci Fırka Kumandanı Köprülülü Kâzım'a (Özalp) bağlı Köprülülü Hamdi, Dramalı Rıza ve 30 kadar millîci, Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğini bastılar.[2053]

27 Ocak 1920, Salı. Sadrazam Ali Rıza, İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan ve Askerî Ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes ile mülakat ediyor. Sadrazam *Bolşeviklik hakkında duyduğu dehşeti dile getiriyor*. *Bolşeviklere karşı Gürcistan ve Azerbaycan gibi küçük ülkelerden medet uman müttefiklerin, Türkiye gibi hatırı sayılır bir kuvveti ihmal etmelerinin teessüfe şayan olduğunu* söylüyor. Sadrazam Ali Rıza, *ulusçulardan bazılarının Bolşevik yardımı umduğunu inkâr etmemiş, fakat bunun denize düşenin yılana sarılmasına benzediğini, Türkiye'nin parçalanması korkusundan kurtuldukları takdirde ulusçuların dahi Bolşeviklerle alışverişi keseceklerini belirtmiş*dir.[2054]

Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın daveti üzerine Babıali'ye gittim. Harbiye Nezareti'ni teklif etti. Meclis-i Mebusan'da Nâzır-ı Sâbık Cemal* [Mersinli] *Paşa ile görüştüm. Grup teşkilatı yapılıp efkar tebellür edinceye kadar sabr etmeği ve cumartesi işin anlaşılacağını bildirdi. Sadrazam arz ettim, müteessir oldu*.[2055]

Kapancızade Hamid, İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında hem Bâb-ı Âlî *nazırları ile görüşmüş, hem de İngiliz Sefareti'ni ziyaret etmiştir. İngilizlerin Hamit Bey'in ısrarla Trabzon Valisi olmasını istemesi üzerine 27 Ocak 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından Trabzon'a vali olarak atan*dı.[2056]

Fransız Bahriyesi'nin istihbarat tutanağı [Deyr] *Zor bölgesinde Bedevilerin ve Arap ulusçularının İngilizleri yenilgiye uğrattıklarını bildiriyor*.[2057]

Daily Chronical gazetesi haberine göre *Hindistan parlamentosu delegelerinin İngiliz hükûmetine verdikleri muhtırada şöyle denilmekte*dir: *"Halifelik sorununun, majestelerinin hükûmeti ve İtilaf Devletleri'nce tasarlandığı gibi çözümü, hiçbir Müslümanca kabul edilemez. Sonsuz kurtuluş kaygısı taşıyan hiçbir Müslüman, bundan böyle rahat nedir bilmeyecek ve sonuçları son derece ağır bile olsa, İslam'ın buyruklarını izleyecektir.*"[2058]

2052 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419.

2053 Zeki Çevik. (2006). Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (10), s. 15-16. Bir kaynağa göre Köprülülü Hamdi, Arnavud idi: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 269.

2054 FO, 371/4162, 176296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 427.

2055 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.

2056 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 355.

2057 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 48; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347, dipnot 37.

2058 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 108.

28 Ocak 1920. İttihadçı ve Kemalist tarih anlatılarına göre güya Meclis-i Mebusan gizli celse inikad ve Misâk-ı Millî'yi kabul etti.[2059] Fakat 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan gizli ya da alenî içtima etmemiştir.[2060]

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Askerî Mümessili Tuğgeneral Wyndham Deedes, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Şeyhülislam bir İngiliz ajanına şöyle demiş: Hükümet, iki değirmen taşı arasına sıkıştı. Meclis'in açılmasına rağmen Mustafa Kemal, Meclis'i ve Hükümet'i açıkça kontrol ediyor. Bu durumda Hükümet, istifa etmek zorunda kalacak*.[2061]

6 gün sonra Harbiye Nâzırı tayin edilecek olan Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Akbaş cephaneliğinden bir çok esliha çalındı. Fransız nöbetçiler esir*.[2062]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Manisa mıntıkasındaki Yunan işgal birlikleri takviye edilmişlerdir: *İki hafta önce, bir Yunan topçu birliği İzmir'e ulaşarak Manisa'ya sevkedilmiş; oradaki 91. Yunan alayı berkitilmiştir. 19 Ocak'ta Manisa'ya bir sahra topu sevkedilmiştir*. *23 Ocak'ta, 8 subay ve 695 erden oluşan yeni Yunan güçleri İzmir'e ulaşmış; Arşipelago (Adalar) tümeni Manisa'ya gönderilmiştir*. *Yunan karargahı tarafından 14 Ocak 1920'de yapılan açıklamaya göre, Manisa'daki Yunan askerî gücü şöyle: 13. Tümen karargâhı, Evzonlar, top ve süvari birlikleri, merkezi alayın yarısı, 9. alayın topçu bölümünün karargahı ve bir batarya*.[2063]

29 Ocak 1920. İtalya Hariciye Nâzırı Scialoja Londra ve Paris büyükelçiliklerine telgraf gönderdi. *Osmanlı Meclisi'nin eski başkanı Ahmed Rıza, Fransa ve Büyük Britanya'nın Yunanlıları İzmir'den göndermeyi ve bunları büyük ölçüde Trakya'da telafi etmeyi tasarladıklarını Scialoja'ya söylemiştir*.[2064]

29 Ocak 1920 tarihli İngiliz Gizli istihbarat Raporu'na göre, 11 Ocak'ta toplanan Osmanlı Bakanlar Kurulu'nda söz alan kimi "ulusalcı" bakanlar, padişahın ertesi gün açılacak olan meclisi kişisel olarak açmaya karşı çıkmasını eleştirmiş; Veliaht ve şehzadelerden birinin onun yerini almasını önermişlerdi. Bu arada eski sadrazamlardan İzzet Paşa'nın, kendi yönetimi günlerinde imzalanmış olan Mondros Bırakışması'nın görüşmeleri hakkında sunduğu bir not okunmuştu. Ondan sonra, Harbiye Nazırı'nın desteklediği Adliye Nazırı'nın önerisi üzerine, siyasi af yasası ele alınmış ve Damat Ferid yönetimi günlerinde Konya, Ankara, Sivas, Eskişehir ve Tokat'ta, ulusalcı güçleri desteklemekten sanık olarak tutuklanmış olan kimi siyasi suçluların affı için padişahtan bir irade vermesini dilemek kararı alınmıştı. Raporda ayrıca şöyle deniyordu: "Padişah, ülkedeki durum nedeniyle oldukça kaygılıdır. Mustafa Kemal'in, Müttefikler Türkiye'yi bölmek ve İstanbul'u ondan koparmak kararını alırlarsa ne denli önlemler alınması hakkında padişaha göndermiş olduğu telgraflar da onu rahatsız etmişti."[2065]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin "Türkler Savaşmaya Hazır" başlıklı haberinde belirtildiğine göre *Türklerin İstanbul'u kaybetmesi durumuna karşı savaşmak için hazırlandığını bildirmiştir. Bununla birlikte, Enver Paşa'nın Bolşeviklerle iş birliği yaparak Kafkasya,*

2059 *Aylık Ansiklopedi*, 1944, s. 3, 92; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 87.

2060 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 161; Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Osmanlı Dönemi Meclis Tutanaklarına Erişim Sistemi*, www5.tbmm.gov.tr adresinden kontrol edilmiştir.

2061 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 348-349.

2062 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 683.

2063 IDA, FO 371/5165/E 340; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 200.

2064 *Archivio Nitti* (AN), 149/2-164; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 148, dipnot 7.

2065 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 134-135.

İran, TransKafkasya ve Afganistan'da Türklerin barış koşullarına karşı direncine yardım için bir Müslüman ayaklanması başlatacağına inanıldığı bilgisi paylaşılmıştır.[2066]

29-30 Ocak 1920. General Milne, Harbiye Nezâretine iki telgraf keşide eyledi. d'Espérey meselesinin bir an evvel çözüme kavuşturulması lazım geldiğini bildiriyor:

> Bir yandan İstanbul'a takviye kuvvet gönderebileceğini bildiren d'Espérey, diğer yandan İstanbul'da bulunan Fransız birliklerinin Wilson'un kumandasından ayrılmasını istedi. Bunu "küçük düşürücü bir tutum" olarak gören Milne, misilleme olarak Trakya'da bulunan dört İngiliz taburuna kendisinden talimat almadıkça hareket etmemelerini bildirdi. Ayrıca Milne, İstanbul'un iaşesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolu'nu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırmayı düşündü. Fakat bunun daha tehlikeli olacağını anladığından Wilson'a, d'Espérey'in talimatlarına itaat etmesini bildirdi. Bunun da çözüm olmadığını bilen Milne en sonunda Savaş Bakanlığı'na sorunları aşabilmek için üç seçenek sundu. İlk seçenek d'Esperey'in merkeze çağrılması için ısrar etmekti. İkinci seçenek bütün İngiliz askerlerini d'Espérey'in emrinden çekmek ve nihayet üçüncü seçenek İngilizlerin kontrol etmesi gereken İstanbul dışındaki Avrupa Türkiyesi'nin topraklarının kumandasını ona bırakmaktı. Bunlar yapılamadığı takdirde son seçenek kendisininve Wilson'un görevden alınmasıyla kumandanın d'Espérey'e bırakılması idi.[2067]

Ocak 1920. İspanyol *La Lectura* gazetesi yazıyor. *Ermenistan'da 1915 yılındaki katliamlarla ilgili rapor yazmış olan Lord Bryce'ın Türkiye'nin durumu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bryce'a göre, İttihat ve Terakki döneminde yaklaşık 1 milyon kişi öldürülmüş, bunların çoğuna işkenceler yapılmış ve içlerinde piskoposların da bulunduğu bazıları da yakılmıştır*. *Kadın ve çocuklar tehcir edilmiş ve tehcir sırasında çoğu ölmüştür*. *Küçük bir kısmı Mısır'a kaçmış, 300 bin kadarı da Transkafkasya'ya kaçmış ve çoğu kaçış sırasında ölmüştür. Adana ve Kilikya'da 40-50 bin kadar Ermeni de fakirliğin dibini yaşıyorlar*. *Bryce'a göre, Türk sorununun tek çözümü, müttefiklerin Türk hükümetinin Hıristiyan halkları üzerindeki hakimiyetine kesin olarak son vermeleri*dir. *İki kıtanın şehri olan ve stratejik ve ticari öneme sahip İstanbul, Türklerin elinde bırakılamaz*. *Hıristiyan halkları birkaç asırdır kendilerini yok eden ve öldüren bir gücün egemenliğinde bırakmak bütün varoluş ve insanlık prensiplerine karşı bir suç olacaktır*.[2068]

1 Şubat 1920. 2 gün sonra Harbiye Nâzırı olacak Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Akbaş şarkı üzerine 200 İngiliz askeri çıkarıldı*.[2069]

2 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'ın "Türkiye'de yeni bir siyasa uygulama olanağı" nam muhtırasına göre *İtilâf devletleri ulusal akıma karşı "hoşgörü siyasası"* takib etmelidir.[2070] Ryan'ın belirttiğine göre Kafkasya'ya doğru ilerleyen *Bolşevik başarısı karşısında Türkiye'de yeni bir siyaset gerekiyor. En önemlisi uzlaşmalarla "iyi niyetli" Türkleri ayırt etmekti*r. *Amaç ulusçuluğu kırmaktı*r. *Bunun için umutsuzluk nedenlerini kaldırmak, yani İstanbul ve İzmir'i vermek, Ermenistan ve Kürdistan'a gereğinden fazla arazi ayırmamak gerekiyor.* Zaten *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali feci bir yanlıştı. Fakat Türkiye'de iyi bir yönetim sağlamak müttefiklerin şeref borcu*dur. *Bunu sağlamanın tek yolu da etkili yabancı denetimi kurmaktı*r.[2071]

2066 The Daily Express, 29 January 1920, *Turks Ready to Fight*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.

2067 FO, 371/4232, 154495, WO, 33/974; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 71-72.

2068 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 299-300.

2069 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 684.

2070 FO, 5042/E 704; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 165-166.

2071 FO, 371/5042, E 704/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 427-428.

Erzurum'daki Kâzım Karabekir, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına (Mustafa Kemal'e) şifreli telgraf gönderdi: *Erzurum'da bulunan İngiliz Kâ'immakâmı Ravlinson'un refâkatine me'mûr zâbitimizle mülâkâtı esnâsında İngiltere'de bulunduğu sırada Erzurum ve Kafkasya'da gördüğü Türk ekseriyetini dâimâ müdâfaʿa etdiği[ni] ve Ermenilerin yapdıkları mezâlimi birer birer anlatdığını beyân etmiş ve son defa İngiltere Dâhiliye Nâzırından Aras Nehri'nin hudûd olarak kabûl edileceğini ve yalnız Kars şehri mes'elesini[n] münâzaʿun-fîh kaldığını ve Türklerin Kafkasya cihetinden ümîdlerinden fazla bir yer kazanacağını anladığını söylemişdir*.[2072]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İstanbul'da yeni hükümet kurulmakta*dır. *Milliyetçiler mütareke sırasında sadrazam olan ve sevilen Ahmet İzzet* [Furgaç] *Paşa'yı destek*lemektedir.[2073]

3 Şubat 1920. Britanya Harbiye Nezâreti General Milne'ye talimatname gönderdi. *İngiliz Savaş Bakanlığı'nın d'Espérey karşısında Milne'nin konumunu güçlendirmek amacıyla hazırladığı plân kabine tarafından kabul edil*miştir. *Buna göre Batum'daki İngiliz Garnizonu hızla çekilerek İstanbul'a gelecek ve Wilson'un kumandasına girecek, Fransız birliklerine duyulan ihtiyaç azalacakt*ır. *Bundan sonra Milne İstanbul'da en yetkili kumandan olduğunu ilan edecek, d'Espérey'in Fransız birliklerini Milne'nin kumandasından almak istemesi halinde izin verilecekti*r. *Karar gerekli görülmesi halinde Fransız Hükûmeti'ne de bildirilecekti*r.[2074]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Edirne'de münteşir *Ahali* gazetesi 22 Ocak tarihli nüshasında, sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa ile İngiliz istihbaratı arasında güya akdedilmiş 19 Eylül 1919 tarihli gizli andlaşma metnini neşretmiştir. *Damat Ferit ile M. S. Francer, H. Morlan, G. Churchill arasında imzalanan* "andlaşma"nın tam metnine ulaşamayan *T.20* rumuzlu ajanın *Saray çevrelerinden edindiği bilgilere* göre *yabancı bir hükümet, bir gazeteciye, bir örneğini bulması için 300 TL önermiş*. Robeck, sadaretten düşürülmesinden evvel *Damat Ferit aleyhtarı kampanya sırasında uydurulmuş olduğu* kanaatindedir.[2075]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *hükümet yeter sayı bulunmadığını ileri sürerek Meclis'e programını sunmayı reddediyor. Dahiliye ve Nafia nazırları istifa etmek istemişler ama Sadrazam kalmalarını rica etmiş*dir. *Bu durumda Kara Vasıf ve arkadaşları Esat* [Işık] *Paşa'nın evinde toplanıp durumu görüşmüşler*dir.[2076]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Bekir Sami (Kunduh), Kara Vasıf, Gözhekimi Esad (Işık), Doktor Adnan (Adıvar); *Hilaliahmer, Milli Kongre, Sosyalistler, İttihad-ı İslam ittihatçıları gibi örgütler*

2072 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 445.

2073 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 619.

2074 FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 74-75.

2075 FO, 371/5117, E 260/83/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192. Bu andlaşmanın sahte olduğu daha evvel ortaya konmuştu. Örneğin İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance 12 Şubat tarihli muhtırasında "açıkladığına göre, daha önce anlaşmanın fotoğrafını ele geçirmiş. İki İngilizin imzası ile birlikte görülen Damat Ferit imzası açıkça sahte" imiş (Akşin, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192). İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı tarafından düzülen bu sahte bayrak andlaşması, hükümet değişikliği mevzubahis iken Kemalistlerce tekrar gündeme getirilmiş, Damad Ferid Paşa'nın itibarı kamuoyu nezdinde tekrar tezyif edilmeye çalışılmıştır.

2076 FO, 371/5165, E 652/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 392, dipnot 120.

*arasında eş güdümü sağlamak için, Çağaloğlu 34 no'da Teşkilat-ı Milli Meclis-i Kebiri'ni kurmuşlar*dır.[2077]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Muvahhidin Cemiyetinin *10 Aralık günlü "üçüncü" toplantı*sında *Mısır ve Hindistan'da gelen raporlar ele alınmış*dır. *Bombay'da bir şube kurulmuş, bunun için Hurşit Sezai Bey Türkiye'den oraya gitmiş*dir. *Türk ulemasından 15 kişinin cihat ilan etmek üzere Afganistan'a gitmesi hususu görüşülmüş*dür. *Padişah Osmanlı hükümetiyle Merkez İslam Cemiyeti arasındaki ilişkilere önem veriyor*. *Hariciye Nezareti'nden Muhammet Sait, Cemiyet'ten Marmaduke Pickthall ile temasla görevli*dir. *Muvahhidin, Pickthall'e Türkiye'nin durumu ile ilgili yazılar ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programlarını göndermiş*dir.[2078]

İtalya'nın Londra Büyükelçisi Imperiali, Başvekil Nitti'ye telgraf gönderdi. *İmperiali, İngiliz hükümetinde, özellikle de İzmir'i Yunanlıların işgaline karşı olan Foreign Office ile Yunan ulusal onurunun başbakanı Venizelos'u memnun etmeyecek kadar fazla riskte olduğu İzmir'de bir "İkinci Fiume" gören Lloyd George arasında derin bir çatlağın olduğunu Nitti'ye teyit etti. Venizelos, Atina'da yeni İtalyan elçisi Montagna ile karşılaştığında, Yüksek Konsey'in İzmir'i sonunda ülkesinden yeniden alacağından korktuğunu söyledi*.[2079]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: (i) *Eski Savaş Bakanı Cemal Paşa'nın gizli faaliyetleri İstanbul Hükümeti tarafından görmezden gelin*di. Takviye edilen Anteb ve Maraş mıntıkalarındaki Kuvâ-yı Milliye, Fransız işgal birlikleriyle müsademe etti.[2080] (ii) *Gelibolu'da bir silah deposu* [Akbaş Cephaneliği] *yağmalan*dı, *çok sayıda silah ve cephane Anadolu'ya kaçırıl*dı. *Olayın müsebbibi büyük ihtimalle Milliyetçiler*dir.[2081] (iii) "S" imzalı "Kızıl Dünya Entrikası; Müslüman Güruhları Ayaklandırılıyor; Alman Ajanları İşbaşında" serlevhalı mektubda bildirildiğine göre *Almanlar ve Bolşevikler tarafından organize edilen Doğu Müslümanlarının bir bölümü, Doğu'daki İngiliz etki ve prestijini tehdit edici bazı faaliyetlerde bulunuyorlar, hareketin içinde yer alan Mustafa Kemal ve onun yönetimindeki silahlı güçler de, Moskova Merkezli bir organizasyonun (İslâm'ın Özgürleştirilmesi Cemiyeti) İran, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki faaliyetlerinden sorumlu Merkezî Doğu Komitesi'nin bir parçasını oluşturuyorlar*. Mustafa Kemal'in *Anadolu'daki cüretkâr/küstahca davranışları Bolşevikleri destekler içerik ve tarza sahip*tir. Mustafa Kemal'in *Anadolu'da gücü artmaya başladı*. *Türk yetkilileri ile Kürt liderleri başta olmak üzere bölgedeki tüm "hoşnutsuzlar" Mustafa Kemal'in etrafında toplanır hale geldi, bunların sayıları giderek art*maktadır. *Ayrıca, Sovyet* Rusya *Hükümeti tarafından gönderilen bazı Alman teknik yetkilileri de bölgeye ulaşarak* Mustafa Kemal'in *topçu birliğine katıld*ılar. *Dünya genelinde İngiliz nüfuzu aleyhine çalışmakta olan Bolşevik-İslâm ajanları, Sovyet Rusya'nın, baskı altındaki Müslümanların koruyucusu olduğu propagandası üzerine yoğunlaşmışlard*ır. *Bolşevikler, İngiltere'ye en sarsıcı yumruğu Hindistan ve Mezopotamya* (Irak) *üzerinden* vurabileceklerdir. *Doğu'daki barış için tehdit unsuru olarak ortaya çıkan Bolşevikler, bir yandan Mustafa Kemal'in ordusu için Alman teknikerleri gönderdi*ler *diğer yandan da Kafkasya'daki Müslümanları Ermenilere karşı kışkırttı*lar. *Bu bağlamda Moskova'daki "Dışişleri Komiserliği Doğu Departmanı" tarafından "İslâm'ın Özgürleştirilmesi Cemiyeti" kurulmuş, adı geçen cemiyet, faaliyetlerini geniş bir alan yaymak için "Merkezî Doğu Komitesi" adı altında ayrı bir organizasyon*

2077 FO, 371/5165, E 652/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 383, dipnot 102.

2078 FO, 371/5165, E 652/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 341.

2079 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 150. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2080 The Times, 3 February 1920, *French Attacked in Asia Minor; Turkish Nationalist Punished*, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 237.

2081 The Times, 3 February 1920, *Gallipoli Dump Raided; 80.000 Rifles Carried Off*, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 237.

*yapılandırmıştı*r. *Amaçları İran, Transhazar, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki alt yapılanmaları denetlemek olan Merkezî Doğu Komitesi çalışanları, Mustafa Kemal'in emri altındaki güçlerle işbirliği halinde*dir. *Berlin'de oluşturulan "Avrupa Merkezî Komitesi", "İslâmî İhtilalci Hareketler" açısından son derece önemli bir role sahip*tir *ve Doğu'ya yönelik Bolşevik propagandaları bağlamında doğrudan Moskova'nın talimatlarına göre hareket* etmektedir. *Almanya'nın asıl amacı, İtilaf devletlerinin Doğu'daki pozisyonlarını sarsmak*tır. 1919 senesi *aralık ayı başlarında Berlin'deki komite bünyesinde, Doğu'daki Milli Hareket'in Panislamizm ile ilişkisi başta olmak üzere, Sovyet Hükümeti ve İslâm dünyası başlıkları altında bir takım konular müzakere edildi*. *Müzakerelere Panturan hareketinin temsilcisi olarak* sabık sadrazam Mehmed Talat, *İttihat ve Terakki'nin temsilcisi olarak Küçük Talat, Anadolu Kürtleri adına Nuri Bedri, Moskova Komitesi adına Hüseyin Reşidof katıldı*. *Müzakereler esnasında Hüseyin Reşidof, Doğu'daki Müslüman propagandası hakkında bazı açıklamalarda bulunmuş, bu bağlamda Sovyetlerin etkin destekleri nedeniyle Doğu'daki propaganda beklenmedik sonuçlar elde et*miş, *Anadolu'daki gönüllü hareket Müslümanlar arasında yayıl*mış, Enver *Kürdistan'da 3000 kişilik bir süvari birliği kurduktan sonra Mustafa Kemal'in konumlandığı Sivas'a* gelmiş, *Türk ve İran milliyetçileri arasında sıkı bir iletişim* kurulmuş ve *Moskova Ligi'nin önde gelen üyesi Kazan Tatarı Komünist Aghapar Mahmudov de Kemal Paşa'ya katıl*mıştır. *Berlin'deki komiteye Halil* [Kut] *Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişki ve iletişim hakkında da bazı raporlar sunul*muştur. Raporlara bakılırsa *mütarekeden sonra İstanbul'dan kaçan Halil Paşa Kabil'e gidip, burada* Mustafa Kemal'in *temsilciliğini yapmaya başla*mıştır.[2082]

1920 bidayetindeki çalışmaları mucibince İngiliz istihbaratı şu kanaatteydi: Anadolu'daki milliyetçi hareket *Berlin ve Moskova'da organize edilen uluslararası komplonun bir ayağı*dır.[2083] İttihadçıların organizatörler arasında yer aldığı belirtiliyor. Örneğin Kâzım Karabekir de *1920 Şubat başlarında Mustafa Kemal'e, Rawlinson'un "bir Alman-Rus-Türk anlaşması"na dair güçlü bir kuşku beslediğini anlattı*ydı[2084].

4 Şubat 1920. Padişah'ın *İrâde-i Seniyye*si yayınlandı. Buna göre Mustafa Kemal'in "iradeten tard" olunduğu belirtilerek "nişan ve madalyaları" iade edildi ve "askerlikten çekilmiş sayıldı".[2085]

Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid döneminde sökülen rütbe ve nişanlarının Sadrazam Ali Rıza döneminde iade edildiğini "Nutuk"ta zikretmeyecektir. Binaenaleyh Kemalist tarih anlatısı da bu mühim hadiseyi "ihmal" edecektir.[2086]

4 Şubat 1920'de hükümet, Müslüman ve gayrimüslim ileri gelenlerden oluşan Suriyeli "bir heyet-i ciddiyenin" yazıp, Zürih'teki Osmanlı konsolosluğuna elden gönderdiği bir mektubu müzakere ediyor*. Bunlar içişlerinde tam serbest olmak şartıyla Osmanlı idaresine geri dönmek istiyorlar. Halk bir Meclis-i İdare ve bir Meclis-i Umumi seçecek, Meclis-i Umumi de görevi Halife tarafından onaylanacak Vali-i Umumi gibi bir sıfatla beş yıl süreli bir yönetici seçecekti*r. *Vergiler yerinde harcanacak, yalnız merkeze yıllık belirli bir vergi verilecek, Osmanlı hükümeti, askeri ve diğer bazı hususlarda yetkili olacaktı*r. *Hükümet bu teklifi olumlu* mütalaa ediyor.[2087]

2082 The Times, 3 February 1920, *Red World Plot. Moslem Hordes to be Roused. German Agents at Work*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 238-240.

2083 A. L. Macfie, *British Views of the Turkish National Movement in Anatolia*, p. 34, 40-41; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 238, dipnot 689.

2084 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 39.

2085 Salâhi R. Sonyel. (2001). Kurtuluş Savaşı Döneminde İstanbul Kabineleri ve İngiliz İstihbarat Servisi. *Belleten,* 65(243), s. 661-662.

2086 Ali Satan. (2018). *100 Soruda Millî Mücadele* içinde (s. 49). İstanbul: Timaş Yayınları.

2087 *Meclis-i Vükela Mazbataları*, c. 218, "mahrem" numarasız zabıtname; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 347.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Kâzım Karabekir'i şöyle tavsif ediyor: *Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Kolordu Komutanı*. Belirtildiğine göre Kâzım Karabekir, 1919 senesinde, *Erzurum'un doğu ve güney bölgeleri ile Transkafkasya sınırında bulunan ve savaştan önce Türklerin, Ermeniler ve Kürtlere nazaran azınlığı oluşturduğu bazı terk edilmiş Kürt ve Ermeni köylerine, emri altında bulunan 20.000 askeri yerleştirmişti*. *Bu tarz hileli tavırlara* tekrar başvurabilir.[2088]

5 Şubat 1920. Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. General d'Espérey'in başkumandanlığı elde etme faaliyetlerinin izalesi mucibince şu tedbiri rica ediyor: *Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaklardı*r. *Ardından Milne, d'Espérey'e istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabileceğini bildirecekti*r.[2089]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, Sadrazam Ali Rıza'yı Amiral John de Robeck namına ziyaret etti. Ryan, *Robeck'in, Maraş'la ilgili olarak Fransızların yaptığı girişimleri desteklediğini, Fransızlara yapılan saldırıların Mustafa Kemal'in yayımladığı saldırgan bir "manifesto"nun uygulaması olduğu, işe ordu birliklerinin de karıştığı yolundaki görüşlerini bildirdi*. *Esasen hükümet iktidara geçtiği sırada, Kuva-yı Milliye'nin hükümet kuvvetlerinin bir parçası sayılacağı bildirilmişti*. *Asabı çok bozuk görünen Ali Rıza Fransızlara saldırıldığını* kabul etmekte beraber *ordu birliklerinin işe karıştıklarını inkâr etmiş* fakat *Fransızları Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkmasına sebep olmakla suçlamış*dır.[2090]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, "İttihatçı karşıtı" tavsif ettiği *Peyam* gazetesinden iktibas etti: *Türk barışını ertelemek Türklerin lehinedir çünkü Türkiye hala büyük güçlerin karşısında kendisini küçük düşüren bir siyasi gruba sahiptir. Buna rağmen insanlar mevcudiyetlerini koruma hakkına sahiptir. Mesela, Polonya küllerinden yeniden doğmuştur*.[2091]

İngiliz istihbaratı rapor kaleme aldı. *Osmanlı kabinesi 21 Ocak'ta toplandığında şeyhülislamın yabancı ülkelere kişiler veya heyetler göndermesi hususu konuşulmuş*dur. *Şeyhülislam bunun için daha fazla paraya ihtiyacı olduğunu söyleyince, Maliye Nazırı'nın muhalefetine rağmen, diğerlerinin hilafetin Müslümanlarla ilişkilerinin önemini vurgulaması üzerine, Maliye Nazırı 160 bin liralık bir avans vermeyi kabul etmiş*dir.[2092]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Dahiliye Nâzırı Damad Şerif Paşa, sabık Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'in (Mersinli) *mütarekeye aykırı davrandığını ve hükümete danışmadan önemli kararlar aldığını* belirtmiştir. *Onu Şeyhülislam desteklemiş*, *Padişah Şeyhülislam'ın tutumuna sevinmiş*dir. *Maliye Nazırı da* sabık Harbiye Nâzırını, *nezaretinin ödeneğinin ötesinde harcama yapmakla suçlamış,* Ferik *Abuk Paşa ise* meslekdaşı *Cemal Paşa'yı savunmuş*dur.[2093]

2088 The Times, 4 February 1920, *Peace With Turkey; Dangers to be Avoided; A Warning Against Promises*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 241.

2089 FO, 371/4232, 154495; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72.

2090 17 Şubat 1920 tarihli rapor, *Documents on British Foreign Policy*, c. XIII, p. 2-3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 390, dipnot 117.

2091 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 50.

2092 FO, 371/5165, E 1351/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 339.

2093 FO, 371/5165, E 1351/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 361, dipnot 69.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *İngilizler Maçka cephaneliğini olaysız işgal etmişler ve oradan Boğaz'a doğru inen birkaç yüz metrelik tünel söylentisinin doğru olduğunu saptamışlar*dır.[2094]

Fransız *Journal des Débats* gazetesinin haberi: *Anadolu'da milli hareket ve Bolşevikler. Rusya'dan dönen subaylardan bir kısmı, Mustafa Kemal'in yanına gönderilmektedir*.[2095]

Öğüd matbaasındaki İtalyan işgali, İngiliz Generali Milne'in Konya'daki İtalyan komutana yazdığı bir mektuptan sonra 5 Şubat günü sona ermiştir.[2096]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal; 1'inci, 3'üncü, 12'nci, 13'üncü, 15'inci ve 20'nci Kolordu Kumandanlarına, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan Sivas mebusu Hüseyin Rauf'a (Orbay), Ankara'daki Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy), Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami'ye (Günsav), Nazilli'deki Miralay Refet'e (Bele) ve Erzincan'daki Miralay Halid'e (Karsıalan) gayet müstacel ve şifreli telgraf gönderdi. Sulhün geciktirilmesi meselesinde iki aslî âmil bulunmaktadır: (i) *Boğazlar için Müttefikler arasında mutabakat-ı efkâr hâsıl olamamış bulunması sulhümüzü te'hir eden bir sebep olmuştur*. (ii) *Bolşevik muvaffakiyat-ı harbiyesi de sulhümüzün akdine en mühim bir mâni oldu*. Mustafa Kemal, Arab olmayan topraklar Türkiye'ye iade edildiği takdirde Müttefikler safında Sovyet Rusya'ya karşı silahlı vaziyet alacağını işar ediyor. Kafkasya Cephesi, Harekat-ı Milliyenin karargâhıdır yazıyor. İddia ettiğine göre Sovyet Rusya ile ittifak, Hindistan'dan Anadolu'ya değin süratli bir muzafferiyetlerin kapılarını açacaktır. Müttefiklerin Anadolu'ya asker göndermeleri gayr-ı kabil-i tatbiktir. Kafkas Seddi, güya, Türkiye'nin yıkımı saikiyle kurulmaya çalışılmakta imiş. Bu yanlış nazariye, Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesine yardım edişin temelini teşkil edecektir. Türkiye'yi tatmin edici bir sulhun istihsali, Mustafa Kemal'e göre, ikiyüzlü Müttefikleri silâh zoruyla hizaya getirmekle mümkün olabilecektir. Tüm bunlar ise İstanbul dışında Anadolu dahilinde teşekkül edecek kuvvetli bir hükûmeti mucibdir:

Ankara'dan — Gayet müstaceldir
5/Şubat/1336/1920 — Şifre

I, III, XII, XIII, XIV, XV, XX nci Kolordu K.
İstanbul'da Rauf Beyefendiye
Bursa'da Miralay Bekir Sami Beyefendiye
Nazilli'de Refet Beyefendiye
Erzincan'da Halid Beyefendiye

Kânunusani 336 [Ocak 1920] nihayetinde vaz'iyyet-i siyasiyemizin muhakemesi: Düvel-i Müttefikanın [Müttefik Devletlerin] Türkiye ile sulh akdi için Kânunuevvel [Aralık] nihayetlerine doğru gösterdikleri alâka, tehalük müntafi' olmuş [ortadan kalmış] ve Türkiye'nin sulhü gayrimuayyen bir zamana yeniden ta'lık edilmiştir [ertelenmiştir]. Düvel-i Müttefikanın birbuçuk senedenberi fiilen vücude getirdikleri emrivâkileri bizim sulhümüz için esas ittihaz etmek istedikleri anlaşılmıştır. Bu halde elyevm işgal altında bulunan Kilikya ve Urfa ve Maraş hattı ve Aydın vilâyeti ile bu iki kıt'ai meşguleye muvazi bir Antalya hinterlandının herhangi bir maske altında işgal eden devletlere terki ve Boğazların İngiliz hâkimiyetine tevdii istihdaf edilmekte idi. Boğazlardan maada olan şerait Müttefikler arasında bir senedenberi görüşülmüş ve anlaşılmış şeyler idi. Fakat Boğazların İngiltereye terki gibi bukadar vücuh ile ilk defa tebarüz eden mesele, bütün Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetinin İngiltereye tevdii demek olduğundan İslâm tebaasının feryadı ve Türklerin me'yus edilmesi gibi zâhirî sebepler altında Fransa ve İtalyanın şiddetle itirazını celbetmiştir. Binaenaleyh Boğazlar için Müttefikler arasında mutabakat-ı efkâr hâsıl olamamış bulunması sulhümüzü te'hir eden bir sebep olmuştur. Bolşevik muvaffakiyat-ı harbiyesi de sulhümüzün akdine en mühim bir mâni' oldu. Bu ihtimal

2094 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 372, dipnot 82.

2095 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 361. Rusya'daki esir Türk subaylarının fidyesini İngiltere'nin ödemiş olduğu göz önüne alınırsa, bu, oldukça düşündürücü bir gelişmedir.

2096 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Dönemide Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 204.

Kânunuevvel zarfında sulhümüzün taciline bir sebep addolunurken muvaffakiyatın fevkalme'mul bir süratle tevessüü bilâkis bir sebebi te'hir olmuştur. Bolşevik harekâtının bizim sulhümüzün akdine tesir etmesinin sebebi sulh şeraiti ne olursa olsun teslimiyet-i tâmme ile kabul edeceğimizin şüpheli bulunmasıdır. Filhakika memalik-i meşgulenin terki zemininde bir sulhe silâhla mukavemet edeceğimize dair Yunanlılar ile devam eden muharebei milliye ve Anadolu'daki heyecan ve istihzarat gibi emarat-ı muknia mevcuttur. Maraş hâdisatı muhtemel şüpheleri daha ziyade izale edecek olsa gerektir. Diğer taraftan bizim sulhümüz akdedilmiş olsa bile Bolşevik muvaffakiyatı bize temas ettiği zaman Avrupanın vaziyeti yine nezaket kesbedecektir. Çünki Bolşeviklerle temas eden millet ya içtimaî veya siyasî bir tevhid-i harekâta veya onun seline müsellahan muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini intihap etmekliğimiz lâzımdır ki Düvel-i Müttefikanın bizim Bolşeviklere karşı silâhlı muhalefetimizi ümid edebilmeleri için birçok fedakârlıklarda ve lâakal bir senedenberi muvakkaten işgal altında bulundurdukları memalik-i gayr-i Arabîyeyi bize iade etmeleri icabeder. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı bir fedakârlığı istilzam eden böyle bir neticeye ancak ıztırar-ı tam altında karar verebileceklerdir. Ve bugün Düvel-i İtilâfiyenin kendilerini böyle bir ıztırara mahkûm görmedikleri muhakkaktır. Bizi tatmin ciheti mevzubahis olmazsa biri kahretmeğe ve binaenaleyh evvelemirde bütün esbab-ı mukavemetimizi kırmağa karar vermek lâzımdır. Türkiye'nin esbab-ı mukavemetini imha etmek tedabiri; Türkiyenin kat'î bir surette ihata ve muhasarasıdır. Türkiye elyevm Adalardenizi ve Karadeniz sevahilinde ve Avrupa cephesinde kuvvetli bir surette ihata edilmiştir. Suriye cephesi Hicaz'dan İskenderun'a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuvvetle ihtiyaçla, nifakla ve halkın teslimiyet-i mütevekkilânesi ile muhât addolunabilir. Irak ve İran cephelerinin maddî bir surette ve suret-i mutlakada mesdut olmıyan vaziyetleri seri' ve vâsi' istifadelere tabiaten pek müsait değildir. Mesafeler geniş ittisalât mefkut milletler gayr-i müdrik ve zaten dahil-i memleket de işgal altındadır. Türkiyenin diğer cephesi Kafkasya'dır ki gayrimüsait sulh şeraitine karşı müsellâh mukavemet azmini kendisine en ziyade bahşeden cephe orasıdır. Türkiye Kafkasyadan Bolşevik istilâsını teshil ve onunla tevhid-i harekât etmekle garbten şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için Müttefikler taarruzî harekât-ı sevkulceyşîye yapacak kuvvetleri süratle tedarik edemezler. Muktazi üssülharekelere ise tabiaten malik değildirler. Böyle bir harekât ancak Batum'da mevzuubahis olur ki buhalde dahi Kafkasya ile Bahrihazer'in arasını tıkamak için Batum'dan itibaren dörtyüz kilometreden fazla uzaklaşmak icabeder. Bu hal karşısında Düvel-i İtilâfiye Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasiyle kat'etmek plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Şimalî Kafkasya hükûmetlerinin istiklâllerini tasdik ederek anları celbettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emrivâkı yapmak için anları her suretle teşvik ve takviye etmektedir. Bundan maada bizzat kuvvet sevkıne de başlamışlardır ki bu kuvvet tesiriyle hem Bolşeviklerle müsademeyi tesri' etmek ve hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men' ve murakabe eylemek fikrindedirler. Plân; kemal-i ciddiyet ve fart-ı istical ile tatbik olunmaktadır. Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'i bir sed vaziyeti almasiyle memleketimiz mahsur kalırsa artık Türkiye için esbab-ı mukavemet esasından yıkılmış olur andan sonra mevcudiyet-i siyasiyelerini tamamen za'yedebilecek olan Anadolu Türkleri Düvel-i İtilâfiye zâbitleri kumandası altında müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek hem Kafkasya milletlerinin İtilâf itaatinde tutulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını te'min için kan dökeceklerdir. Bu halde Düvel-i İtilâfiyeye teslimiyet-i mutlaka halinde Türkler için feda-yi nefsetmekten kurtulmak emin değildir.

Binaenaleyh Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiyenin mahv-ı kat'îsi projesi addedip bu seddi Düvel-i İtilâfiyeye yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda hertürlü tehlikeleri gözealmak mecburiyetindeyiz. Esbab-ı mukavemetimizi imha edecek tedabirin ikincisi fiilen mevcut olan idarei müşterekeden bilistifade Türkiyeyi dahilden oyarak inhidam ettirmektir. Bu hususta memlekette mevcut olan nifak-ı siyasî İtilâf elinde eniyi bir vasıtadır. İtilâfçılar bu vasıtadan ve bâzı makamatın teslimiyet-i mutlaka temayülünden istifade ederek çalışmaktadırlar. Tabii ilk işler Kuvayi Milliyenin inhilâli ve Türkiyenin elinde kalan esliha ve cepanenin gayrikabil-i istifade kılınmasını evvelemirde te'min etmektir. Birinci derecede Kafkasya plânını ve ikinci derecede inhidam-ı dahilîyi te'mine muktazi zamanı İtilâfiyûn ancak zayıf, müterreddit hükûmetler sayesinde te'min edebilirler. Çünki bu kabil hükûmetler İtilâf tazyikına serfürû ederek kuva-yi dahiliyenin inkişafım pek ziyade tahdit ettiği gibi efkâr-ı umumiyeyi mütemadiyen havf ve endişe içinde tutarak resmî ve gayriresmî mukarrerat ittihazına suret-i kat'iyyede mâni olur. Eğer bundan maada Düvel-i İtilâfiye İstanbul'un şayanınazar olan bütün zevatiyle dahil ve harici akla gelebilecek bütün

mehafili ile bilvasıta temas ederek millete bilâinkıta gayrivâzıh ve gayrisahih ümidler telkin etmektedirler. Bu telkinat dahi zayıf bir hükûmetin bahşettiği zamanı tezyit ve teshil etmektedir. Bu suretle kazanılan zamanlardan istifade ederek İtilâfiyûn nihayet Türkiyenin muhasarası ve inhidam-ı dahilîsi tedabirini ikmal edecekler ve ondan sonra maskelerini birdenbire atarak İstanbul'da vâsi' mikyasta tevkıfata, mahsur Türkiyenin muhtelif cephelerinde tahşidata ve abluka tedabirine başlıyacaklar ve aynı zamanda hükm-ü idam mahiyetinde şerait-i sulhiyelerini tebliğ edeceklerdir. İşte 5/Şubat/36'da aleyhimize tatbik edilmekte olduğunu gördüğümüz plân budur. Bu plânın teşrihi bize teveccüh eden tedabir ve vazaifi göstermektedir. Bu tedabir berveçhiâtidir. Şark cephesinde resmî veya gayriresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak yeni Kafkas hükûmetleriyle ve bilhassa Azerbaycan ve Dağıstan İslâm hükûmetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilâf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak Kafkas milletleri bize sed olmağa karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak ve dahilen teşkilât-ı milliyeyi son derecede tevsi ve takviye ve esliha cephane ve malzememizi vermemek için silâh istimal etmektir. En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek ve anı maskesini atup memleketin bütün unsur-u mukavemetini tevhid edecek vesile i'tasına icbar eylemektir. Bunu ancak vaziyeti bu suretle muhakeme eden kat'i karar sahibi, bir hükûmet yapabilir. Zaten Şark cephesinde kuvvet istihzaratı ve şiddetle mukavemet gibi bazı nikat, munhasıran böyle bir hükûmet sayesinde mümkinülhusuldür. Böyle bir hükûmet hudutlara mütaallik sulh şeraitimizi ve bu şeraitin kabulunu te'hire takatimiz kalmadığını resmen ilân ile beraber hıttai Şarkıyeye mütaallik yukardaki tedabire ve memleketin hîn-i hacette memleketin Anadolu'dan idaresini mümkün kılacak ihzarat-ı saireye bilfiil tevessül eylediğini de izhar eyler. Buna karşı İtilâfçılar fikr-i katilerini irae etmek mecburiyetindedirler. Eğer bu bizimle müsademeyi kabul suretinde tecelli ederse biz bu müsademeye iki ay sonra vaki olacağından daha müsait şerait dahilinde ve İtilaf manzumesinin hazırlığını daha ikmal etmemiş bulunduğu zamanda dahil olacağız. Müdafaai Hukuk Cemiyeti için de müstacel bir vazife, vaziyet-i siyasiyenin icabatına muvafık tedabiri, hükûmetle tesrii mutabakat-i efkâr dahilinde ittihaza imkân olup olmadığını biranevvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet ihdasına imkân yoksa maatteessüf ümidbahş olmağa sebep görülmüyor. Aldanmıyarak bu vaziyeti şimdiden müşahede ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine ittihaz edeceğimiz tedbir Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek ve derhal Kafkas milletlerine müracaat etmek ve derhal yukarda bildirilen tedabire resmî ve gayriresmî ve fakat fiilî olarak teşebbüs etmektir. Bu hattıhareket dahilinde dahilî ve haricî inkıtaı münasebat nevakit ve ne suretle vukua geleceğini tahmin etmek kaabil değidir. Fakat işler bir defa bu yola girdikten sonra inkıtaı münasebat herhalde uzak görülmemelidir. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal[2097]

Stefanos Yerasimos: *5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde Mustafa Kemal uzun bir analizden sonra farklı sonuçlara varacaktır. 23 Haziran tarihli Amasya mektubundan sonra Mustafa Kemal'in bu konudaki ilk yazısı olan bu belge, hem o dönemin değerlendirilmesi, hem de Kafkas seddi sorununun kavranması bakımından çok ilginçtir. Bu yazı tüm kumandanlara ve İstanbul'da toplanmış bulunan Meclis'e katılan Rauf Bey'e gönderilir. Bütün bu yerlerden cevap gelir, kimse Bolşeviklerle anlaşmaya taraftar değildir. Ancak en ilginç tepkiler Erzurum ve İstanbul'dan gelir*.[2098]

5-6(?) Şubat 1920. *İngiliz ajanı T.26/7'nin bildirdiğine göre, Hariciye Nazırı 4 Şubat'ta İtalyan Yüksek Komiseri'ne bir mektup yazarak, memur maaşlarını ödemedeki güçlüğe çözüm olmak üzere ve onun sözlü vaadi gereğince mali yardım istemiş*dir. *Konuyu İtalyanlarla Ziya Paşa, Ragıp ve Reşit Saffet* [Atabinen] *beyler görüşecek*ler. *Mektuba göre, İtalyan Yüksek Komiseri'nin hayırhah tutumuna*

[2097] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika No: 388; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No: 1260. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Vesikanın ibtizalî 2025 Türkçesi sürümüne yakın bir suretini şu kaynaktan okumak mümkün: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 134-137.

[2098] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

*teşekkür etmek için Padişah kendi eliyle bir mektup yazmış ve mektup 7 Şubat'ta sulunacak*dır. *Mektubun varlığını ajan T.10/4 doğruluyor*.[2099]

6 Şubat 1920. *Hükûmetinden talimat alan d'Espérey 1920 Şubatının ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitti*.[2100]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Selamlığa gittim. Zat-ı Şahane huzura kabul ile, "Harbiye Nazırı'na yapılan muamelenin bir iki derece mâ-fevk makama da teşmili ne havsalasızdır, cesur ve ümitvar olalım" buyurdular. Beyannamenin vakt-i kırâatını sordular*.[2101]

Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds'un 2 Şubat tarihli Andrew Ryan muhtırasına derkenarı: *İttihat ve Terakki ortadan kalkmadan Türkiye Bolşevikliğe karşı olmaz, ancak Bolşevikliğin kalesi olur. Nihai hedef olarak söz dinleyen bir Türkiye ile anlaşmak çok arzuya şayandır*. *Fakat barış olmadan siyaset değişikliği söz konusu olamaz. O zamana kadar uzlaşıcı bir tutumu Türkler zaaf olarak yorumlarlar. Türk halkının faal unsurları ülkelerinin menfaatına gerekli gördükleri için Bolşevikliği* seçmişlerdir.[2102]

160 mebuslu Meclis-i Mebusan'da, İttihadçı *Felâh-ı Vatan Grubu* ihdas edildi. Mensub sayısı resmen 76'dır. *İttifaka dahil olup nizamnameyi henüz imza etmeyenler*le birlikte ise 88.[2103] İttihadçıların *Müdafaa-yı Hukuk* namıyla fırka teşkil etmemiş olmaları, Mustafa Kemal'e mesafeli tavrın bir alâmetidir.

İttihadçı, Karakol Cemiyeti yöneticisi, Çanakkale Müstahkem Mevkî Kumandanı Galatalı Şevki, Hüseyin Rauf'dan (Orbay) aldığı bilgileri Mustafa Kemal'e şifreli telgraf suretiyle bildirdi. Buna göre Fransızların muhafaza ettiği Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliği, Rusya'daki Bolşevik aleyhtarı Denikin'in ordusu için hazırda tutulan bir cephanelikti. Binaenaleyh Kuvâ-yı Milliyenin Akbaş Cephaneliğini müsadere etmesi, Bolşeviklerle "müttehiden hareket" etmekte olunduğu fikrini İngilizlerde uyandırmıştır.[2104] Örneğin Mustafa Kemal, Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'a, Akbaş Cebhaneliğini basarak Sovyet Rusya'ya cemile yaptıklarını Mart-Nisan 1922'de söyleyecektir.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'ten Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Türk Milliyetçileri merhametsiz sulh şartları korkusu sebebiyle Bolşeviklere giderek daha çok yaklaşıyor.*[2105] Robeck, *dahilî işlere müdahale edilmemesi siyasetini bırakmayı, müfrit milliyetçilere, düşman gözü ile bakmayı kabul edilir barış şartlarının Müttefiklere karşı mutlak surette inkıyadın ve onlarla işbirliğinin bir mükâfatı olarak ileri sürülmesini* tavsiye ediyor.[2106]

2099 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 331-332, dipnot 4.

2100 "Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi"r: WO, 33/1000, 5757, *General Bridges'ten 8 Mart 1920 Tarihli Rapor*; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72.

2101 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 684.

2102 FO, 371/4162, 176296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 428.

2103 Ali Saltan, *Felah-ı Vatan Grubu*, 2008, s. 47-53.

2104 Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1201, Vesika 233. 26 Ocak'ı 27'sine bağlayan gece, "Edremit eski Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'in 30 kişilik çetesi, Gelibolu'nun Akbaş mevkiinde bulunan silah deposuna bir baskın yaptı. Fransa'nın Denikin'e göndermek üzere hazır beklettiği silah ve cephaneden 8.000 tüfek, 40 makinalı tüfek, 2.000 sandık cephane Anadolu yakasına geçirildi." İngilizler de Akbaş Baskını gerekçesiyle Bandırma'ya 200 kişilik bir bölük ihrac etmişti. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 346, 357.

2105 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 368.

2106 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 150.

Ankara'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. *Batılı güçlerin Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yanında tutum takınarak Türkleri Bolşeviklerden ayırmak için nasıl dolaplar çevirdiklerini ayrıntılarıyla anlattı. Ek olarak, Kafkaslar'ın, Türk ulusal hareketinin İtilaf kuvvetlerine yönelik bir karşı taarruza geçebileceği "tek olanaklı cephe" olduğunu da söylüyor. Mustafa Kemal devamla, üç Transkafkasya devletinin Batı yanlısı bir set oluşturması durumunda, bunun bağımsız bir Türk devleti kurma yönündeki tüm umutların sonu anlamına geleceğini vurguluyor. Bu yüzden de Türklerin Kafkaslar'da Bolşevik kontrolünü kolaylaştıracak her şeyi yapmaları gerektiğini belirtiyor*.[2107] İngiliz istihbaratı, Mustafa Kemal'in bu ve emsali diğer şifreli telgraflarını birkaç ay içerisinde deşifre edecektir.[2108]

7 Şubat 1920. İngiliz istihbaratının 19 Şubat tarihli raporunda belirtildiğine göre *7 Şubat'ta Ankara'da Heyet-i Temsiliye toplanıp mebusların Dahiliye, Hariciye, Adliye nazırlarının çekilmesi önerisini görüşmüş*dür. *Hükümet dış durumu ters etkiler diye buna karşı*dır *ve ulusçular, yerine başka hükümet koymaya hazırsalar çekilmeye hazır*dır. *Padişah da bu görüşte*dir *ve kendisine takdim edilen bazı mebuslara bunu söylemiş*dir. *Anlaşılan hükümet sonra tekrar yumuşamış ve Dahiliye'ye Reşat Bey, Hariciye'ye Sefa Bey, Adliye'ye Kâzım'ı önermiş*dir. *Tepkiler üzerine Dahiliye'ye Hâzım'ı kabul etmiş*dir. *Heyet-i Temsiliye şimdilik kaydıyla bu durumu onaylamış*dır.[2109]

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf'a (Orbay) telgraf gönderdi. Sadrazam Ali Rıza Kabinesinin düşürülmesini istiyor: *Hükûmeti bilâkaydüşart düşürmek lazımdır*.[2110]

8 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Yunanlıların taarruza geçmek için izin istediklerini bildiriyor*.[2111]

Bâb-ı Âlî'de nâzır değişiklikleri: *Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde dışişleri, içişleri ve adalet bakanları değiştirildi. Dışişleri Bakanlığı'na, Mustafa Reşit Paşa yerine elçilerden Safa Bey, İçişleri Bakanlığı'na, Şerif Paşa yerine Bursa Valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran), Adalet Bakanlığı'na da, Hadi Paşa yerine Kazım Bey atandı*.[2112]

9 Şubat 1920. Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu, Meclis-i Mebusan Sivas mebusu, İttihadçı Hüseyin Rauf (Orbay), İstanbul Fındıklı'da Meclis-i Mebusan fevkalâde içtimaında, Mondros Mütarekenamesinden itibaren bugüne değinki hadisata ilişkin mütalaasını dermeyan etti. Meclisin efkâr-ı umumiyesini şu cümleler temsil etmektedir: *Bugün Ümmet-i Osmaniyyenin ve Millet-i İslamiyyenin düşündüğü yegâne hedef ve gaye, Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin taht-ı Humayûnlarını ve Hilafet-i İslamiyye Makamının tamami-i masuniyetidir. (Alkışlar) Tamamiyet-i Mülkiyye-i Osmaniyyemizin ilân edilen prensipler dahilinde tamami-i mahfuziyyetidir. (Alkışlar)*.[2113] Meclis-i Mebusan'ın, siyasî müşterek söylemi itibarıyla, Halife-Hünkâra merbut bir meclis olduğu

---

2107 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94.

2108 FO, 371/E 6151/262/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94, dipnot 71.

2109 FO, 371/5165, E 1428/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 390-391.

2110 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 270.

2111 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 414, dipnot 153.

2112 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 365-366.

2113 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Şubat 1336 (1920), c. 1, s. 78.

nazar-ı dikkate alınırsa, Türkiye'de cumhuriyet idaresi kurulmasını kararlaştırmış* İngilizlerin 16 Mart 1920 işgalini ve tevkifatını niçin yaptığı anlaşılabilir.

İngiltere Harbiye Nezâretinin İstanbul'daki İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığına gönderdiği şifreli 83631 numaralı mahrem telgrafa göre; İttihadçı lider Enver ile Bolşevik Rus etkisindeki *kimi aşırı eğilimliler*, Yunan'a karşı taarruza geçmemekle suçladıkları Mustafa Kemal'i iktidardan düşürmeye, tasfiye etmeye çalışmaktalar.[2114]

Britanya Hariciye Nâzereti yetkilisi L. Philipps, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu Fransızların ve Ermeni Lejyonun Kilikya'da Türk izzet-i nefsini tahkir edici faaliyetlerde bulunduğunu bu vechile çatışmaların patlak verdiğini bildiren 109 numaralı mahrem telgrafına derkenar kaydetti: *Fransızlar, nihayet eşek arısının yuvasını karıştırdıklarının farkına vardılar*.[2115]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yeni hükümet Mustafa Kemal'in isteklerini kabul ettiği için, M. Kemal de yöre valilerini rahat bıraktı, Hıristiyan azınlıkların korunmasını sağladı ve yabancı gözlemcilerin görevlendirilmesi* Sadrazam *Ali Rıza Paşa'nın güven oylamasını kolaylaştırdı*.[2116]

10 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırasında *(1) Milliyetçilerin isteği üzerine İstanbul Hükümetinin Hariciye, Dahiliye ve Adliye Nazırlarının değiştirildiği*ni, *yeni Nazırların milliyetçi sempatizanları oldukları*nı; *(2) Milliyetçi liderlerin böylece Hükümeti avuçlarının içine almış bulundukları*nı bildirdi.[2117]

ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal, beyanname neşretti: *Yapılan mütemadi teşebbüsât ve tezahürat-ı vatanperverane ile İngiliz Generali Milne'in emri ile İtalyanlar tarafından işgal olunan Öğüd gazetesi matbaasından işgalin refine muvaffakiyet hasıl olmuştur. Öğüd gazetesi hükümetçe tatil edildiğinden mezkur matbaada Nasihat namuyla bir gazetenin neşrine başlanmıştır*.[2118]

Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngilizler İtfaiye Kışlası'nın tahliyesini, Sadaret vasıtasıyla teklif ediyorlar. Urfa cihetinde de Fransızlarla müsademat devam ediyor. 7000 İngiliz Batum'dan Çanakkale'ye çıktı*.[2119]

Miralay İsmet (İnönü) Ankara'dan İstanbul'a avdet etti.[2120] İbrahim Hakkı Konyalı'nın Müdafaa-yı Milliye Grubu mensubu Teşkilat-ı Mahsusacı Yenibahçeli Şükrü Oğuz'dan işiddiğine göre Mustafa Kemal, İngiliz Gizli İstihbarat elemanı Robert "Rahib" Frew'e hitaben bir mektub kaleme almış ve bu mektubu İsmet'le göndermiştir. Mustafa Kemal, Kemalist hareketin muvaffakiyetle neticeleneceğine

---

* Hatırlamak gerekirse: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 4 Mayıs 1919 tarihli raporu [..] *ya halife her iki işi birlikte yürütmeli ya da idarî görevlerini bir başkası almalı* dedikten sonra [..] tek çözüm olarak ise Türkiye Sultanı'nı tahttan indirmek ve yeni Türk Cumhuriyetini kurmak olarak görüyor [..]" FO 371/4178, No.34669, 4 Mayıs 1919 tarihli muhtıra; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 74.

2114 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CIV; Salâhi R. Sonyel. (1990). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması. *Belleten,* 54(209), s. 384.

2115 FO/4162/177142; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 199, dipnot 132.

2116 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 619.

2117 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CV.

2118 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Dönemide Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 204.

2119 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 685.

2120 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 368.

dair İngilizlerin güvence vermiş olduğunu İsmet'e göstermek binaenaleyh İsmet'in de Ankara'ya iltihak etmesini sağlamak istemiştir.[2121]

Bolşevik Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı Behzadiyan, BMM yönetimi Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar'a gönderdiği yazıda, Kemalist Türkiye Gümrü Antlaşmasından vazgeçerse, "Batı Emperyalizmine karşı açtığı ulusal kurtuluş mücadelesinde" Sovyet Ermenistan'ın ona yardımcı olabileceğini; askıdaki tüm sorunların yakında Moskova'da yapılacak bir konferansta tatmin edici biçimde çözümleneceğine inandığını bildirerek, Türkleri, Gümrü ilçesindeki ordularını geri çekmeye ve Ermeni savaş tutsaklarını özgür bırakmaya çağırıyor.[2122]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanının TBMM Hükümeti Hariciye Vekiline gönderdiği, Gümrü ilçesinin tahliyesini ve Ermeni esirlerin serbest bırakılmasını şart koşan notayı şöyle mütalaa edecek: *Bu, iki ülke arasındaki ayrılıkların artmasına yardımcı olabilir.*[2123]

10/11 Şubat 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Fransızlar Maraş'ı tahliye etti, Islahiye'ye çekildi. Urfa da tahliye olundu. İngilizler Bandırma'dan çekildi*.[2124]

11 Şubat 1920. İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlikleri baştercümanları Ryan, Ledoulx ve Galli Bâb-ı Âlî Sadaret dairesine gelerek *Anadolu'daki durum ve Milliyetçi Çetelerin faaliyetleri hakkında Sadrazam'ın dikkatini çekerek bazı uyarılarda bulun*dular. Kuvâ-yı Milliyenin Anteb'de ve Maraş'da Ermeni sivilleri katlettiğine ilişkin raporlara binaen *bu tür olayların engellenmesinin gerekliliği* ifade edildi.[2125] *Akbaş ve Kilikya'da saldırganlık olaylarından, Anadolu basınından, Konya'daki gelişmelerden şikâyet edildi ve Meclis toplandıktan sonra artık çıkabilecek bütün olaylardan sorumlu olduğu hatırlatıldı*. Sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa ile İngiltere arasında güya gizli bir andlaşma akdedildiği iddiasının Anadolu matbuatında deveran ettiği fakat bu andlaşmanın uydurma olduğu Sadrazama tebliğ edildi.[2126] Müttefik fevkalâde komiserlikleri, bu düzmece andlaşmanın *İtilaf arasında anlaşmazlık yaratmaya çalışan "manevra"* telakki ediyor, bu vechile protesto ediyor.[2127]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *kabinenin 11 Şubat toplantısında Meşihat'a propaganda amacıyla 40 bin lira avans verilmesi kabul edilmiş*dir. *Şeyhülislam Teali-i İslam Cemiyeti'nin propaganda çalışmalarını anlatmış*dır. *Sadrazam, müttefikleri kızdırmamak bakımından Meşihat'ın bu tür faaliyetlerinin makul ölçüler içinde kalmasını bilhassa rica etmiş*dir.[2128]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*in muhabiri, Fındıklı Sarayı'nda içtima eden Meclis-i Mebusan'ı ziyareti hakkında ilginç bir mütalaada bulundu: *Açılışta bir şarap ya da ikram* yoktu *ama daha sonra Ankara'da olacağını düşün*üyorum.[2129]

2121 Kadir Mısıroğlu. (2017). *Kırk Görgü Şahidinden Naklen Benden Tarihe Haberler* (2. baskı) içinde (s. 386-387). İstanbul: Sebil Yayınevi.

2122 FO/6272/E 3389; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 35-36.

2123 FO/6464/E 810; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 36, dipnot 110.

2124 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 685.

2125 The Times, 16 February 1920, *A Hint to Turkey*, p. 14; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 247.

2126 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 60, 70-71, vol. 142, p. 283-285; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 413, dipnot 149.

2127 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 187, p. 193-194, 198; vol. 144, p. 121; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 431, dipnot 192.

2128 FO, 371/5166, E 1782/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 339.

2129 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 45.

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Osmanlı meclisinde önde gelen bir ulusçu lider olan Hüseyin Rauf (Orbay), Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'yle (Çakmak) *görüşerek, İngilizlere basit bir mesaj ulaştırmasını istedi: "Eğer İngilizler bizim Türkiye'deki bağımsızlığımızı desteklerlerse, Kafkaslar'da Bolşeviklerin durdurulması konusunda önemli bir rol oynayabilir"*.[2130]

> Rauf Bey bu raporu [Mustafa Kemal'in 5 Şubat tarihli istikşafî mahrem telgrafını] aldıktan sonra 11 Şubat'ta, Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşür. Ondan, "İngilizlerle açıkça konuşarak bağımsızlığımızı onaylamak şartıyla Kafkas durumuna bizim etkili olabileceğimizi ve Bolşevik akımının Kafkas dağları kuzeyinde durdurulması olasılığını anlatmasını" ister. Fevzi Paşa ise daha da ileri giderek: "Birinci ve Onbeşinci (Kâzım Karabekir Kolordusu) kolorduların Bolşeviklere karşı savunma amacıyla seferber edilmesi için İtilâf Devletleri katında girişimlerde bulunmaya Vekiller Heyetini teşvik etmektedir". Böylece bir süre sonra Ankara'da Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olacak kişiler, Mustafa Kemal'in önerilerinin tam tersini yapacak ve bunları anlatan Rauf Bey'in telgrafının kenarına bir el, telgrafın bu içeriğine rağmen "İstanbul'un rapora cevabı hemfikirdir" diye not düşecektir. Bu dönemde yapılacak başka bir şey yoktu.[2131]

Erzurum'da İngiliz Kaimmakam Alfred Rawlinson, Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'i ziyaret etti. Bolşeviklerin askerî ilerleyişleri ve İngilizlerin Bolşeviklere karşı teşkil etmeye çalıştığı *Kafkas Seddi* hakkında mükâleme edilmiştir:

> Ravlinson 11/Şubatta ziyaretime gelerek iki saat oturdu. Bolşevikler hakkında verdiği malûmat Kafkasyada harekât yapan 29, 11, 12. Orduları olduğunu ihtiyattaki 10. ordunun Türkistana geçmesi ihtimalini, orduda müslümanlar da çok olduğunu, Enver Paşanın da beraber olduğunu söyleyerek ve Kafkas milletlerinin mukavemet edemeyeceğini, geçmiş muharebeleri anlatarak, kat'î görüyor. Hududlarına bu muazzam kuvvetle gelirse tabiî bir şey yapamazsınız, fakat zayıf gelirlerse de iltihak edecek misiniz, diyor ve Aras nehri Soğanlı dağlarının güzel bir müdafaa hattı olacağını Trabzondan Beyazıta kadar kısmen mevcut şümendöferin inşasile bu hattın kuvvetli müdafaa hattı olacağını izahla İngiliz ordusu gerinizde kuvvetli olarak bekliyor diyerek bizi takviye veya bolşeviklerle müşterek hareket edersek tehdid edeceğini anlatmak isiyor. Ravlinson'un verdiği malûmat hakikate yakındır. Bolşevikler Kafkaslara kuvvetle ineceklerdir. İngilizler Kafkas milletlerini mukavemete sevk etmekle beraber kendileri bilfiil işe girişmeyeceklerinden Kafkas milletlerinden ümitleri azdır. Toplanan malûmat da bunu müeyyeddir. Ne olursa olsun bilfiil Kafkasyada bir cephe teşekkül etmeden ve daha bazı İngiliz kuvvetleri Ermenilerle müttehiden üzerimize gelmek ihtimâli varken harekete geçmek, tevhidi harekât değil vakitsiz kendimizi ezdirmektir. Bir kere şark kuvvetlerimiz de ezildi mi Kemâl Paşanın tasdiki vechile gayrı müsait sulh şeraitine karşı müsellâhan mukavemet kudreti bütün milletimiz için de bitmiş olur. Vakitsiz hareket Boğazların sureti kat'iyede elimizden çıkması, İstanbuldan tard olunmaklığımız neticesini verir ve belki de Rum Ermeni hâkimiyeti altında tek islâm kalmaz. Bu felâketlere bedel kazancımız nedir? Eğer bolşevikler ileri harekete devam ederlerse belki şark vilâyetlerimiz, İran Azerbaycanı, Musul kendilerine birer hedef olur; fakat Suriye, Irak, Hindistan gibi her türlü menzilden mahrum binlerce kilometre uzakta ve İtilâfın kuvvetli bulunduğu ve Harbi Umumideki milyonla zayiatlarına bedel kazançları olan ve her türlü vesaiti fenniye ile memleketlerine merbut bulunan yerlere bolşeviklerin nasıl ve ne diye gideceklerini bilmem. Hattâ Anadoluya girmeleri dahi ancak bizim bolşevikliği kabulümüz takdirinde olabilir. Bizim bolşeviklerin Anadoluya girmesine ihtiyacımız var mıdır? Bizce temini lâzım olan şey bolşeviklerle bir harb cephesi açmamak ve şark cephemizi bolşeviklerle temas ettirerek İtilâfın veya vasıta olan Ermenilerin ve Gürcülerin tehdidinden kurtararak Şark kıtaatını da garpte kullanmak, silâh, mühimmat, para gibi harp vasıtalarını tedarik etmektir. Şu halde Anadolunun kapılarını dahi bolşeviklere açmak gibi tehlikeli bir işe neden atılmalıyız. Şimdiye kadar bir kaç defalar Mustafa Kemâl Paşa ve bazı arkadaşlarımız bolşevikliğe atılmakta tehalük gösteriyorlar. Ben bu hususdaki fikirlerimi kaçtır

---

2130 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91.

2131 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 389, Rauf Bey'den Mustafa Kemal'e, 12 Şubat 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 115-116. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

kendilerine yazdım. Hatalı bir hareket garbı itilâfa şarkı da bolşeviklere ezdirerek ikisi arasına millî mevcudiyetimizi kaybettirebilir.[2132]

Kâzım Karabekir, 5 Şubat tarihli mahrem telgrafa cevaben şifreli telgraf keşide eyledi. Karabekir, *raporu alınca Rawlinson'la uzun bir görüşme yap*mıştır. *Rawlinson Aras nehri ve Soğanlı dağlarının iyi bir savunma hattı olacağını, İngiliz kuvvetlerinin gerekirse onları destekleyebileceğini söyle*miştir.[2133]

Silah sevkedildiğini ileri sürerek 1 Şubat'ta Bandırma'ya çıkan İngiliz kuvvetleri, buradan çekilmek zorunda kaldı. 200 İngiliz askeri, gemi ile İstanbul'a gitti. İngilizlerin Bandırma'dan çekilişi Kuvayı Milliye'nin bir başarısı olarak değerlendiriliyor ve Ankara'nın nüfuzunu güçlendiriyor.[2134]

11/12 Şubat 1920. Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Bolşevik Rusların Kafkasya'ya ilerleyişi hakkında Alfred Rawlinson'la mülakatını Mustafa Kemal'e şifreli, zata mahsus ve acele telgrafla bildirdi:

20. K[olordu] K[umandanlığına]

Nezâret-i celîleye olan maʿrûzâtımı mahremâne olarak Hey'et-i Temsîliye['ye] ber-vech-i zîr arz eylerim:

Madde 1- Erzurum İngiliz Mümessili Ravlinson bugünkü 11 Şubat'da ziyâretime gelerek pek mühim husûsât mevzûʿbahis oldu. Ber-vech-i zîr arz eylerim:

Ravlinson diyor ki: Bolşeviklerin ileri harekâtı tehlikeli bir safhaya dâhil oldu. Gürcüler de Bolşeviklere temâyül ve iltihâk ediyorlar. Yakında Bolşevik orduları Osmanlı hudûduna dâhil olacakdır. Denikin['in] elinde yalnız Sohum kaldı. Kafkasya'dan cenûba inen Bolşevik orduları dokuz, on bir ve on ikinci ordular. Onuncu ordu [*deşifre edilememiş*] ihtiyât ise de Afganistan'a hareketi me'mûl imiş. Bolşeviklerin cemʿan on iki muntazam orduları varmış. Beheri üç dört kolordudan mürekkeb imiş. Kafkasya hareketini yapan ordulara veya birine Enver Paşa kumanda ediyormuş ve orduda birçok İslâmlar varmış. Azerbaycan ve Dağıstan'dan da külliyetli kuvvet iltihâk edeceği muhakkak imiş. Bahr-i Hazar'a el-yevm Bolşevikler hâkim imiş. Yalnız Enzeli'de birkaç gemi İngilizlerin elinde imiş. Bahr-i Hazar'da Bolşeviklerin elinde beş yüz kadar gemi varmış. Bir defa Ejderhan'dan Bakü Lenkeran'a [*deşifre edilememiş*] Enzeli'ye ordular çıkarılması melhûz imiş. Bolşevikler kısm-ı küllîleri ile Hindistan harekâtı yapacaklarından havfen Hindistan'da bir İngiliz ordusu ihzâr olunuyormuş. Bolşevikler Hindistan [*deşifre edilememiş*] elde etdikleri Sibirya, Türkistan, Buhara, Afganistan hükûmetlerinden de istifâde ile Hayber civârında tahşîdât yapıyorlarmış. Kafkasya'dan gelen ve yeniden Bahr-i Hazar'dan gelecek ordular evvelâ Türkiye hudûduna kadar gelerek Ermenileri imhâdan sonra İran'ı da sürükleyerek İngilizler tarafından inşâsına başlanan Tebriz-Tahran şimendiferini de ikmâl ile Şark'a tevcîh-i hareket edecekleri me'mûl imiş. Buna karşı Musul'dan Karadeniz'e kadar Türkler, Musul'dan cenûba da İngilizler cebhe yaparlarsa Bağdad, Hankin, Kirmanşah şimendiferi yapılmakda olduğundan İran şimâlinden Şark'a gidecek Bolşevik ordularının harekâtına İran dâhilinde mâniʿ olacaklarmış. Bolşeviklerin bu azimkâr rayla Türkiye'ye tecâvüzü hâlinde muvaffakiyetleri tabîʿîdir. Fakat Türkler[in] kendi arzularıyla iltihâk ederse İngiliz ordusu Türklerin gerisindedir. Bugün İngiliz ordusu harbe hâzır bir hâlde intizârdadır gibi bazı beyânâtda bulundukdan sonra şunu sordu: "Enver bir İslâm ordusu ile hudûdunuza dayanırsa ne yaparsınız?" dedi. "Hükûmet ne emrederse onu yaparım. Yalnız bugünkü hâl devâm ederse ne hükûmetin ve ne benim mukâvemet semeresiz zannederim. [*deşifre edilememiş*] esâsen İzmir, Adana, Maraş ve sâir mahaller ateşler içinde yanarken ne hükûmet, [ne] ordu 'Bolşeviklerle muhârebe et' emrini vermez. Mes'ele-i mühimme sizdedir. Memleketimizi serîʿan tahliye ederek arzu-yı millîmiz dâhilinde sulh akdederseniz tabîʿî hükûmet millete hâkim olur ve mukâvemet mümkün olur." Ravlinson dedi ki "İzmir behemehâl tahliye olunacakdır. Vazʿiyeti lâzımı gibi hâlen anlamayan Fransızlara da katʿî ihtârât yapılacakdır. Her hâlde vazʿiyetimiz gâyet mühimdir. Bu kış kıyâmetde muntazam bir orduyu mahv ile binlerce kilometrelik hareket yapan ve demir gibi bir zabt ü rabta mâlik olan Bolşevik ordusunun harekâtı ilkbaharda bir teferrüc kadar basît olacak. İlk temâsı yapacak olan kolordunuz mühim vazʿiyet karşısında kalacakdır.

2132 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 463-464.
2133 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116.
2134 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 365-366.

İran dâhilinde bizim bir hayli zâbitimiz var. Bugün hayâtları tehlike[de] altındadır. Çünkü Bolşevikler oraya bile büyük hey'et göndermiş ve orada hâkim vazʿiyete girmişdir. Yakında Lenkeran'a bir Bolşevik ordusunun debarkmanını [débarquement] bekliyoruz." Ravlinson'a sordum. "Yunan ordusunu İzmir'den alıb Batum'a veya sâir bir mahale çıkarsanız hem Yunan kuvvetinden istifâde edersiniz hem bize karşı yapılması lâzım olan bir işi yaparsınız." Ravlinson dedi ki "Evvelâ Batum'a bir ordu nakle elde kâfî gemi yok. Gemilerimizin çoğu İngiltere'nin iʿâşesiyle meşgûldür. Sâniyen ben emînim ki Yunanistan Türkiye'den daha evvel Bolşeviklere karışacak. Şimdilik memleketini muhâfaza etsin de bu kâfî. İtalyanlara gelince bunlara iʿtimâd mümkün değil. Her gün bir karışıklık içinde [*deşifre edilememiş*] bî-taraf kalır. Bolşevik olacaklar. Biz kendimiz Batum'u müdâfaʿa etmek istiyoruz. Birkaç harb gemisi Batum'a geldi. Şimdilik orada bir livâmız var. Fakat herkes yine [*deşifre edilememiş*] çoğu Bolşeviklik cereyânındadır" dedi. İşte iki saatlik muhâveremizin hutût-ı esâsiyesi ber-vech-i bâlâ maʿrûzdur. Bu muhâvereden anladığıma nazaran Dağıstan'ı da beraberine alan Bolşevik orduları Azerbaycan ve Gürcistan'ı da sürüklemiş veya sürüklemek üzeredir. Gelen ordunun içinde İslâm çokdur. Enver Paşa ile bizim esîr zâbitân ve efrâdımız da vardır. İngiliz Mümessili benim ne yapacağımı anlamak istiyor. Bendeniz de onu sıkıca söyletmeye derhâl tahliye ederler [*belgede aynen*]. Serîʿan şerefli bir sulh akdederlerse bittabiʿ hükûmetimin her emrini maʿiyetime infâz ediyorum yoksa İzmir, Adana, Maraş yanar ve katliâmlar devâm ederse hükûmeti de beni de hiç kimsenin dinlemeyeceği tabîʿîdir dedim. Nezâret-i celîlece bu beyânâtın mevcûd maʿlûmât ile karşılaştırılması, her hâlde açıkça İ'tilâf hükûmetlerine memleketimiz[i] terk edilmez ve âmâl-i milliye dâhilinde hemen sulh yapılmazsa hükûmetin millete nüfûzu olamayacağı, vakâyiʿin tarz-ı inkişâfına göre fevkalâde vazʿiyetler karşısında kalınacağının bildirilmesi[nin] muvâfık[dır] olacağı mütâlaʿasında bulunduğumu arz ederim.

2- Takdîr buyurulmuş olacakdır ki Ravlinson İngiliz Hükûmetinin pek mühim bir adamıdır. Hükûmet-i metbûʿasına pek mühim ve nâfiz raporlar vermekdedir. Yeni girdiğimiz safhanın ehemmiyetine mebnî kendisinin bilmediği yeni maʿlûmâtı aldıkca haberdâr etmekliğimi ricâ etdi. Binâenaleyh nezâret-i celîlenin, Bâb-ı Âlî'nin bu yeni safha üzerindeki nokta-i nazarından âcizlerine taʿlîmât-ı lâzıme iʿtâsını ve sık sık vazʿiyetden tenvîr buyurulmaklığımı istirhâm eylerim.[2135]

12 Şubat 1920. Müttefikler Londra'da konferans küşad ettiler.[2136]

İstidrat: Yeni Türkiye kurulmasını hedefleyen Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrası, 18 Ocak 1919 tarihli ilk içtimaı üzerinden bir sene geçmiş olmasına rağmen, Bâb-ı Âlî Hükümetine sulh teklifi hazırlayamamıştı. Her saniye, Yunanistan'ın aleyhine; Mustafa Kemal'in lehine işlemektedir:

> Görüşmeler, 1919-1920 kışında ve kıştan sonra gelen ilkbaharda sürüp gitmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Wilson, felce tutulmuş ve artık olaylar üzerinde etkili olabilecek durumda değildi. Kabuğuna çekilme politikasını yeniden benimseyen Amerika Birleşik Devletleri'nin artık, Türkiye konusunda büyük bir sorumluluğu kabul etmeyeceği belli olmuştu, ama henüz açıkça kabul edilmemekteydi ve Amerikalıların kararsızhğı, bir antlaşma yapılmasını geciktirmek için hem bir bahane, hem de bir neden oluyordu. Sorunların çözülememesi, çeşitli çıkarların bulunuşu, başbakanların konferans halinde toplanmalarına bağlı politika nedeniyle vakit ve inanç kaybı, görüşmelerin sürüp gitmesini sağlıyordu.[2137]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Mustafa Kemal'in Padişah'a gönderdiği 19 Ocak 1920 tarihli mektubunu ele geçirdi.[2138]

2135 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 446-447.

2136 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 12.

2137 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 173-174.

2138 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 171.

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *Özbekler Tekkesi'nde ve Sultanahmet Camii'nde Hintli askerlerin fikirleri çelinmeye çalışılıyor*.[2139]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasına göre; (*i*) mühim İttihadçılardan Reşad Hikmet, Brest-Litovsk'u ziyareti esnasında eski Sadrazam İttihadçı lider Mehmed Talat'a eşlik ve danışmanlık yapmış, şimdi ise Meclis-i Mebusan riyasetine intihab edilmiştir. Yakın bir vakitte İsviçre'den dönmüştür. İsviçre'de iken İttihadçıların fonlarından Teşkilat-ı Milliyecilere epeyce malî yardımda bulundu. (*ii*) Sulh konferansı, gayr-ı makul şeraitin kabulünü icbar etmeye çalışırsa, o halde Millîciler mukavemet etmek için hazırlanmaktadırlar. Bu vechile İstanbul'daki bazı erkân-ı harbları sair vilayetlere göndermeyi; İstanbul mıntıkasını ise her biri sivil giysili erkân-ı harbın nezaretinde olmak üzere muhtelif istihbarat mıntıklarına taksim etmeyi planlıyorlar. Bandırma'da mahrem harb levazımatını nakletmek için 7 Şubat'ta tedbirler alınmıştır. Teşkilat-ı Milliyeciler, Bâb-ı Âlî Nafia Nâzırı Ahmed Abuk Paşa'yı kendilerinden tarafa çekmişlerdir. İstanbul'daki Teşkilat-ı Milliyeci rüesa ile Mustafa Kemal arasındaki muhaberat, Meclis-i Mebusan'daki Telgraf Dairesi vasıtasıyla yapılıyor; gönderilen telgrafları Hüseyin Rauf (Orbay) dikte ediyor.[2140]

İstanbul'daki Harbiye Nezâreti Seryâveri Binbaşı Salih (Omurtak), Müttefik işgal kuvvetlerinin Türkiye'deki mevcudu hakkında Erkân-ı Harbiyeden temin ettiği verileri Ankara'daki Mustafa Kemal'e şifreli telgrafla bildirdi:

> 1- İstaubul ve civarında bulunan Yirmisekizinci İngiliz Fırkası otuziki bin nefer (28) batarya (164) makinelitüfek; Yüzyirmiikinci Fransız Fırkası otuzsekiz bin yüz nefer (44) top (91) makinelitüfek (48) tayyare (25) tank (12) zırhlı otomobil; dört (200) mevcutlu bir İtalyan müfrezesi (1300) nefer (160) makinelitüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.
>
> 2- Edirne Vilâyeti dahilinde bölükleri Babaeski - Lüleburgaz – Hadımköy mevakıine münkasem bir Yunan taburu, Karaağaç'ta iki Faslı Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123 üncü Senegal Avcı Taburu.
>
> 3- İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze, Bandırma'da 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.
>
> 4- Bandırma - Afyonkarahisar şimendüfer hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.
>
> 5- Ayvalık ve Aydın cepheleri - Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası; İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da Onüçüncü Fırkası, Bayındır'da İkinci Yunan Fırkası, Aydın'da Birinci Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan ihtiyat Fırkası.
>
> 6- Muğla, Antalya mıntıkası - Söke, Bozdoğan, Milâs, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevakıine münkasem olmak üzere Otuzüçüncü ve Otuzdördüncü İtalyan Alayları. Konya, Akşehir, Afyonkarahisar mevakıine münkasem Yüzotuzaltıncı İtalyan Alayının Birinci ve İkinci Taburları.
>
> 7- Eskişher'de 520 mevcutlu bir İngiliz taburiyle 100 kişilik bir (S M N İ) müfrezesi, Afyonkarahisar'ında 1000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.
>
> 8- Urfa, Maraş, Adana mıntıkasında dağınık olarak 156 ncı ve mürettep 123 üncü Fransız Fırkası.
>
> 9- Musul'da 1200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zaho'da 200 nefer 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

[2139] FO, 371/5165, E 968/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 339, dipnot 24.

[2140] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 65.

> 10- Yirmiüçüncü İngiliz Fırkasından 3 tabur Rum ve Ermeni milislerden mürekkep bir tabur 25 nci Fırkanın Batum'dan vapurlara bindirilen mütebakisini alayile tekmil topçusunun Çanakkale'ye naklolunduğu istihbar edilmiştir.[2141]

Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey'in tutuklanmalarını Sadrazam Tevfik'den (Okday) istediği eşhas arasında Yunus Nadi yer alıyor.[2142] İttihadçı Yunus Nadi, İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürgün edilmemek için Ankara'ya kaçarak Mustafa Kemal'e katılacaktır.[2143]

İstanbul matbuatından *Nasihat* gazetesi İngiliz *The Times*ten bir haber iktibas etti: *Bolşevikler Hindistan'ı tehdit etmektedirler*.[2144]

Anglo-Ottoman Society [İngiliz-Osmanlı Cemiyeti] Londra Konferansına muhtıra verdi.[2145] Lord Mowbray, Lord Lamington, General Sir Bryan Mahon, Profesör Browne, Bay Marmaduke Pickthall ve sair birçok meşhur ricalin imzası bulunan muhtırada, Lloyd George'nin 5 Ocak 1918 tarihli nutkuna atfen İstanbul dahil olduğu halde Trakya'nın ve Anadolu'nun Türklere iade edilmesi taleb ediliyordu. İngiliz-Osmanlı Cemiyeti'nin mütalaasına göre kahir ekseriyeti Türk olan Aydın Vilâyetinin Yunan silâhlı kuvvetleri tarafından işgali, utanç vericidir, faciadır. Trakya'nın ve İstanbul'un işgal altında olması, İslâm efkâr-ı umumiyesinde İngiliz aleyhtarı hissiyatı terviç etmektedir. Mesele cihan sulhü meselesidir; sadece İngiltere'nin ya da sadece Hindistan'ın sulh ve selâmetine irca edilemez. Bu cihetle, 5 Ocak 1918 tarihli nutukta taahhüd edildiği üzere, İstanbul dahil olduğu halde Trakya ve Anadolu, Türklere bırakılmalıdır.[2146]

> [..] Britanya İmparatorluğu için tehlikeli olacağını öteden beri savunmakta olan "Hindistan Nazırı Montagu", İngiltere Genel Kurmaybaşkanı Mareşal Wilson'dan, Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenlere karşı, kendisine yardım etmesini istedi. İngiliz-Osmanlı Cemiyyetine mensup bazı hatırlı İngilizler de Lloyd George'a bir mektup göndererek, 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmayı hatırlattılar, "Çoğunluğu Türk olan Aydın Vilâyeti'nin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş" olmasından utanç duyduklarını söylediler ve şimdi de Doğu Trakya ile İstanbul'un Osmanlılardan alınmak istenmesinden dolayı kaygılandıklarını bildirdiler.[2147]

> Tutucu (konvervatif) partinin "Türklerden yana" çevreleri, sömürgelerle bağıntılı olan iş çevrelerini etkin olarak desteklemektelerdi. Bunlar, 12 şubat 1920'de, İngiliz-Türk derneği adına parlamentoya bir muhtıra verdiler. Bu muhhrada şöyle denilmekteydi: "Doğu kamuoyuyla bağlantıda olarak, utançla görmekteyiz ki, Yunan birliklerince işgal edilen Aydın ilinde nüfusun çoğunluğu Türk'tür. Trakya'nın bazı kısımlarının hatta İstanbul'un, zaferden sonraki vaadimize karşın barış koşulları gereğince Türkiye'den ayrılabileceğini öğreniyoruz. Oysa, bu gibi olgular ve söylentiler, hiç kuşkusuz, tüm Asya'da ve Mısır'da, İngiltere'ye karşı düşmanlık duygularının gelişmesine yol açacaktır. Bizler İtilaf Devletleri'nin zafer bildirisini sadece İngiltere ya da Hindistan'ın değil, fakat tüm dünyanın çıkarlar için, Türkiye'nin ne Trakya'yı, ne Küçük Asya'yı, ne de başkenti İstanbul'u yitirmemesi için yürürlükte kalmasında ısrar ediyoruz."[2148]

2141 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1956, Sayı 15, Vesika No: 400.

2142 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 176.

2143 "Ankara'ya kaçanların bir kısmı hizmet için, bir kısmı da İttihatçı olup da yakalanarak Malta'ya sürülmekten kurtulmak içindir." Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 29. "Harp suçluları", Mustafa Kemal cuntasına katılmak suretiyle Müttefiklerin takibatından "kolayca sıyrıl"abilmişlerdir: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 172.

2144 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 373.

2145 Gaston Gaillard, *Les Turcs et l'Europe*, 1920, s. 93; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 88. ""

2146 Gaston Gallard. (1921). *The Turks and Europe* (p. 102). Great Britain, London: Thomas Murby & Co.

2147 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 7-8.

2148 Le Temps, 25.2.1920; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 108-109.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Müttefiklere karşı ulusçu bir düşmanlık patlamasının Doğu'daki genel durum üzerinde çok felaketli etkiler yapacağını bildiriyor, onun için Türkleri İstanbul ve İzmir'den yoksun bırakmak hususunda kesin bir karar verilmediyse, bunu hemen duyurmak mümkün olmasa da heyecanı hafifletecek teskin edici bir iletide bulunmak için yetki istiyor*. *Buna benzer teller Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri tarafından da kendi merkezlerine çekildi*.[2149]

13 Şubat 1920. İstanbul Sultanahmed Meydanı'nda miting yapıldı: *İstanbul Türk kalacaktır*.[2150]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Selamlık olmadı. Soğuk ve kardan yalnız Yıldız'daki efrat ile Zat-ı Şahane çıktı. Beykoz'a gittim. İngilizler kışlayı bir müfreze ile işgal etti*.[2151]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Sadrazam Ali Rıza Kabinesindeki *tasfiyenin sınırlı olmasının (yani ulusçuları ihtiyata sevk eden) başlıca nedenler Padişah'ın açılışa gelmeyerek "tavır koymuş" olması ve İtilaf'ın Cemal ve Cevat paşaları çekilmeye zorlamış olması*dır. *Adliye Nazırı'nın tasfiyesine sebep adli ıslahat tasarısı*dır. Hariciye Nâzırı *Mustafa Reşit'in tasfiyesi aynı nedene ve hayati bir dönemeçte dış siyasete tam egemen olabilmek arzusuna bağlanabilir*. Ticaret ve Ziraat Nâzırı *Hâdi'nin çekilmesi, verdiği bir demeç yüzünden*dir.[2152]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Uysal Türk Kabinesi; Milliyetçi Lider'in Diktesi" serlevhalı makale neşretti. Mustafa Kemal, *İstanbul'daki yeni kabine üzerinde baskı ve dikte* tatbik etmektedir. *Sadrazam ile parlamentonun milliyetçi liderleri arasında yapılan birkaç toplantıdan sonra, milliyetçi liderler Kabine'ye destek vermeye razı olmuşlard*ır. *Geçen akşam* Mustafa Kemal'den *bir telgraf alınmış ve Kabine'ye verilen desteğe koşul olarak bazı şartlar ileri sürülmüşt*ür. *Buna göre İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanları Kabine'den el çektirilip, bunların yerine Kabine'ye parlamento dışından bakanların atanması gerekiyordu. Mustafa Kemal'in bu şartı kabul edilmiş, daha önce Sofya ve Bükreş'te elçilik görevinde bulunan Sefa Bey, Dışişleri Bakanlığı'na atanırken, İçişleri ve Adalet Bakanlıklarına da sırasıyla Hazım* [Tepeyran] *ve Mustafa Kâzım Beyler atanmışlar, böylece yeni kabine 9 Şubat'ta Meclis'te güvenoyu alabilmişti*r.[2153]

İttihadçı Celâl Nuri'nin *İleri* gazetesi: *İngiltere Kralı, parlamentoyu açış konuşmasında Türkiye barışının hızla gerçekleştirilmesine çalıştığını söylüyor*.[2154]

14 Şubat 1920. Britanya Başvekili Lloyd George, Londra Konferansındaki konuşmasında calib-i dikkat cümleler sarf etti: *Padişah İstanbul'da* kaldıkça *Batılı devletler arasında sürekli bir çekişme, kıskançlık ve entrika kaynağı olaca*ktır. *Türkler onun yayımlayacağı her buyruğu yabancı baskısınca dikte edildiğini bilerek dinlemeyece*klerdir.[2155] Lloyd George'den sonra söz alan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon: *Şayet Sultan Anadolu'ya geçecek olursa millî partinin lideri olacaktır, millî*

2149 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 413.

2150 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 54-55. Mitingdeki natıklar: Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Doktor Rıza Nur, Nakiye (Elgün).

2151 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

2152 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 373-374; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 392-393, dipnot 122.

2153 The Times, 13 February 1920, *Pliant Turkish Cabinet; Nationalist Leader's Dictation*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 244.

2154 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 374.

2155 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 90.

ordunun başına geçecek ve sonsuz karışıklıklara sebep olacaktır.[2156] Nihayet Müttefik başvekilleri, *İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair* karar aldı.[2157]

Lloyd George, Türkiye'de idarî denetim kurulmasına aleyhtardır:

> Lloyd George bu uzun konuşmasının sonunda görüşmeyi Türkiye üzerine konacak mali ve idari denetim konusuna kaydırdı. İzmir'le ilgili sözlerine, konuyu değiştirmesine Millerand (ya da İtalyanlar) itiraz etmediler. Cambon söz alarak, savaştan önce büyük devletlerin Türk borçları dolayısıyla bir denetim yürüttüklerini, şimdi bütün maliyeyi kapsayacak biçimde denetimin yaygınlaştırılmasını savundu. Ayrıca Türk izzet-i nefsi gözetilmek şartıyla bu denetimin idari de, yani genel ve tam olabileceğini söyledi. Nitti, işin siyasal rengi olmamak ve devletler arasında kıskançlıklara yol açmamak, Türkiye'nin yararına olmak şartıyla bu görüşü destekledi. İlginçtir ki Lloyd George, içişlerine karışmak suretiyle Türkiye'nin "ulusal duygusunu" incitmekten çekindiğini ve denetimi uygulatmanın imkânsız olabileceğini söyleyerek denetime karşı çıktı. Ermenileri, Arapları, Yunanlıları "kurtardıktan" sonra Türkiye de kendini istediği gibi yönetmeliydi.[2158]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 228/M/2279 künyeli mahrem muhtıra gönderdi: *Türk ulusal akımının önderleri, Müslüman ülkelere yalnız bildirge ve diğer propaganda malzemesi göndermekle kalmıyor; Türkiye hesabına çalışacak ajan ve temsilciler de gönderiyorlar*.[2159] Robeck, *Ankara'da milliyetçi karargâhı ziyaret eden bir müslüman ajan*dan temin edilen istihbarata binaen, Curzon'a bildiriyor ki *Milliyetçiler bol miktarda silah depo* etmiş ve *Anadolu köylülerine de 25.000 silah* dağıtmıştır. Bolşevikler, *milliyetçilere silah vermeyi teklif* etmiş ancak *prensiplerini satmak istemeyen* millîciler teklifi nezaketle reddetmiştir.[2160]

İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un Birinci Londra Konferansına takdim ettiği muhtıra: *a) Her ne kadar savaşta Türkiye yenilmiş ise de, İngiltere bağımsız bir Türkiye kurulmasına taraftardır.* [..] *e) İtilaf Devletleri, halkı Türk olmayan Suriye, Mezopotamya topraklarını Türkiye'den ayırmaya azmetmiştir*.[2161] Curzon, ayrıca *yeni bir Türk milliyetçiliği ile karşılaşmak kaçınılmaz ise, Bursa'daki Padişah yerine, bunun İstanbul'daki Padişah tarafından yöneltilip, ilhamını oradan almasının daha tehlikeli olacağını, Anadoluda Mustafa Kemal'in liderliğindeki bir milliyetçi partinin çetin bir ceviz teşkil ettiğini, fakat İstanbul'dan yönetilen bir partinin daha da büyük bir problem yaratacağını* belirtti.[2162]

Londra Konferansında söz alan Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Alexandre Millerand, *Türkiye'yle sürekli bir barış yapılmak isteniyorsa Yunanlıların, İzmir'den ayrılmaları gerektiğini* söylüyor.[2163]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye geldim. Meclis-i Vükelâ'da takrîr-i şifâhî cevabı yazıldı ve Sulh Konferansı'na davetimiz için müracaata karar verildi ve İngilizler cebren Kartograf Dairesi'ni işgal ettiler*.[2164]

2156 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 149. "Padişah Küçük Asya'ya gönderilecek olursa milliyetçi partinin lideri olur, milliyetçi ordunun başına geçer ve sonsuz dertler açabilir." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* 2013, s. 91.

2157 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 14.

2158 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 54-60; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 608.

2159 FO/5043/E 1357; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 189.

2160 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CVI, 375.

2161 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 76.

2162 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 64.

2163 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176.

2164 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

Harekât-ı Milliye taraftarı Dahiliye Nâzırı Ebubekir Hâzım'ın (Tepeyran) imzasıyla neşredilen beyannameye göre İstanbul'daki *Meclis'ten başka millî istekler adına söz söyleyenlerin, Hükümet'in işine karışanların* daha açık bir deyişle Heyet-i Temsiliyenin *cezalandırılacağı belirtildi*.[2165]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Ameurin Williams Londra Belediye Reisine telgraf göndermiştir. *Ermeni Mültecileri Koruma Fonu'ndan yararlanarak Anadolu'da ajanlık yapan Harold Buxton*un istihbaratına müstenid bu telgrafta, *ocak ayı sonunda Maraş yakınında milliyetçi haydutların 1500 Ermeni'yi katlettiği* belirtiliyor: *1 Şubat'ta da iki Amerikalı James Perry (Genç Adamlar Hıristiyan Beynelmilel Cemiyeti Genel Sekreteri) ve Joh[n]son Antep yakınından bazı haydutlar tarafından öldürüldü. Bu kanunsuzluklara dur demenin zamanı geldi. İstanbul-Ermeni Delegasyonu'nun haberine* göre *Antep Maraş arasında 2000 sivil Ermeni öldürüldü.*[2166]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. 11 Şubat tarihli ve Rawlinson mülakatına ilişkin telgrafın okunduğunu belirtiyor. 5 Şubat tarihli mahrem telgrafda Sovyet Rusya'yla ittifak edilib edilmesin mevzulu *soruları bir daha* terviç ediyor. *Karabekir cevap ver*iyor, *Rawlinson'la yaptığı görüşmenin, Kafkas seddinin artık söz konusu olmadığını gösterdiğini yaz*ıyor. *Oysa Rawlinson, olsa olsa İngilizlerin bu seddi kurmak için asker gönderemeyeceklerini söylemiştir ve zaten Türklerden yardım istenmesi de bu nedenledir. Bunun için, Karabekir, doğuda bu seddi yıkacak bir harekâtı gereksiz bul*maktadır.[2167] Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal ve rüfekasının "Kafkas Seddi"nden anladıkları, Müttefiklerin Türkiye'yi yıkma planıdır. Bu anlayışın tek bir kusudur vardır: Tamamen safsatadır.

Karabekir, Mustafa Kemal'e cevabî şifreli telgraf keşide eyledi. *22 Ocak'ta yazdığı "ustalıklı tarafsızlık" konusundaki düşüncelerini tekrarlar ve bu yıllarda bir Türk-Sovyet ittifakına karşı olanların kullandığı beylik bahaneyi öne sürer: "Eğer Sovyetlerle ittifak yapılırsa İtilâf Devletleri kızacak, Türkiye'yi yutacaktır." Oysa tüm Anadolu hareketi İtilâf'ın Anadolu'ya gönderecek kendi askeri olmadığı olasılığı ve gerçeği üzerinde kurulmuş ve kazanılmıştır. Karabekir telin sonunda da karşı saldırıya geçer: Kafkaslara gönderilmiş olan İtilâf'ın bir tek kıtası yokken bu Kafkas seddi hikâyesinin nereden çıktığının "lütfen" bildirilmesini ister*.[2168]

İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* gazeteleri yazıyorlar. *Londra Konferansı toplandığı sırada, İngiltere'nin Türkiye ile gizli bir antlaşma imzaladığına ilişkin bir söylenti ortaya çıkmıştı*r. *Bunun üzerine, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi, bir gazetede yayımlanan ve İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan antlaşma olarak lanse edilen metnin apokrif (sahte) bir belge olduğunu deklare etmiştir*.[2169]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi "Londra Konferansı" hakkında yazıyor: *Konferansta yapılan görüşmelerde, bazı sorunlar üzerinde anlaşmalar sağlandığı belirtilmiştir. Türkiye konusunda üzerinde uzlaşılan ilk madde, toprakları bir çeşit İngiliz ve Fransız hamiliği altında bulunan ve yerli halklarının haklarının korunduğu Suriye, Mezopotamya ve Filistin'deki Osmanlı egemenliğine son verilmesi*dir. *Kabul edilen ikinci madde ise Türkiye'den alınacak bazı toprak parçalarını da içerecek olan bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması*dır.[2170]

15 Şubat 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Meclis-i Vükelâ'da 15. K[af] Ravlinson'un Bolşeviklere mukavemet için müracaatı hakkındaki telgraf kıraat ve*

2165 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 374. Ebubekir Hâzım Bey: "Ayın 14'ünde vazifeye başladım. Telgraf benden önce hazırlanmıştı."

2166 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 619-620.

2167 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116.

2168 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116-117.

2169 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129.

2170 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130.

Hariciye Nezareti'nce İngiliz mümessilinin istihracı karargîr oldu. Londra müzakerat cereyan ediyor. Fransızlar İstanbul'un sıkı kontrol ile elimizde kalmasına taraftardır.[2171]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Meclis-i Mebusan Amasya mebusu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi âzâsı (ikinci mensubiyeti kamuoyundan gizlidir) Bekir Sami (Kunduh) Fransız Baştercüman Ledoulx'a demiştir ki *Maraş ve Urfa'daki olaylar Fransız makamlarının Ermeni yanlısı siyaseti ve Fransız askeri olan Ermenilerden kaynaklanıyor. Halkın elindeki silahları çekilmeden önce İngilizler dağıtmışlardı*r.[2172] Diğer bir deyişle, Max Choublier'in 14 Kasım 1919 tarihli raporunu hatırlayacak olursak, İngilizler Elcezire Kuvâ-yı Milliyesini Fransızlara karşı el altından destekliyor.

> Olabilecekleri öngören İngiltere, Fransa'yı zor durumda bırakmak amacıyla, Kilikya ve çevresinden ayrılmadan önce olası bir direnişi destekleyici bir tutum takınmıştı.[2173]
>
> Örneğin Kilikya'da İngiliz subay ve askerleri, Türklerden alınmış silahları satarak büyük paralar kazanmışlardı. Bir tüfek 20-25 altın liraya, bir fişek 5 kuruşa satılıyordu.[2174]

İngiliz *The Observer* gazetesi: *Barış Konferansı 14 Şubat'da toplandı. İstanbul'un Türklerle kalması ihtimal dahilinde. Boghos Nubar Londra'da faal. Ermeni Patriği ve delegeleri de İstanbul'dan Londra'ya gelece*ktir. Venizelos ve Faysal'ın mümessilleri bekleniyor. *Ermenilerin katledildiği haberleri ile Ermenilerin Londra ve Paris'te çalışmaları kamuoyunda onların lehine ve Türklerin aleyhine yeterli zemini hazırlıyor. Paris Barış Konferansı'nın Türkiye meselesini ele aldığı günlerde Ermenilerin katledildiği haberleri yoğunluk kazandı*.[2175] Ermeni lobisinin mübalağa ettiğine dikkat çekiliyor.

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *Türkiye'nin başkentinde sefaletin ölümcül bir salgın gibi yayıl*mıştır, *gıda eksikliğinden değil, spekülasyon skandallarından kaynaklan*maktadır:

> Sadece savaştan kazançlı çıkan zengin aileler, büyük mülk sahipleri ve Rusya'dan iltica eden tüccarlar ile müttefiklerin memurları yaşamak için zaruri fahiş fiyatlı maddeleri temin edebiliyorlar. Ateşkesin imzalanmasından ve işgalden beri ne karne ne de kart sistemi mevcut değil. Mamuller kim daha fazla öderse onlara satılıyor. Sömürücüler, tefeciler, vurguncular ve karaborsacılar işlerinde tam özgürlüğün tadını çıkarıyorlar. Bu durum kaçınılmaz bir şekilde Milli hükümetin gücünü ve hareket kabiliyetini felç eden yabancı işgalinden kaynaklanıyor.
>
> Resmi olarak, müttefiklerin devletin içişlerine müdahale etmemeleri gerekiyor. Müttefiklerin müdahaleleri, bundan da öte, yaşamsal ürünler konusunda karmaşaya, tefeciliğin baskılarına ve spekülasyonları davet etti. Bu karmaşa içerisinde Türk yetkililerin işleri de oldukça zordu, nitekim kapitülasyonların avantajlarını kullanan veya müttefikler tarafından koruma altındaki vatandaşları üzerinde yargılama yetkisi bulunmamaktaydı.
>
> İstanbul'da Jöntürklerin idaresi devam ederken, savaşın son yılında "Kara Pençe" namıyla tanınan bir vampirler örgütü kurulmuş ve bu dernek yaşamsal ürünler üzerinde spekülasyonlara başlamıştır. Bu örgütün üyelerinin büyük kısmı Yunanlılar, Ermeniler ve İranlılardı. Bu örgütün yaptığı spekülasyonlar nedeniyle fiyatlarda fahiş artışlar yaşandı. Geçen hafta, buğday ve unun bozulmaya başladığı gerekçesiyle, ekmeğin fiyatı % 10 arttı. Ancak, Anadolu demiryolunun başlangıcı olan Haydarpaşa'daki vagonlarda 10.000 ton, diğer istasyonlarda bekleyen 40.000 ton buğday vardı. Kara Pençe ile işbirliği içerisinde bulunan görevliler ise bu

---

2171 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

2172 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 92, p. 72-75; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 470. Defrance "İngilizlerle ilgili söylediklerinin doğru olabileceğini; ama genelde, alınan bilgilerin Bekir Sami'nin sözlerinin içten olmadığını gösterdiğini" şerh düşüyor.

2173 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 125-126.

2174 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 38; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 129, dipnot 13.

2175 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 620.

bilgiyi yalanlıyorlardı. Kendilerine farklı gerekçelerle ne Türk idareciler ne de İngiliz yetkilileri dokunmuyorlardı. İstanbul'da yaşanan bu spekülasyonlar, bu şehrin dünyanın yaşaması en pahalı şehri olmasıyla sonuçlandı. Tanınmış yiyicilerin ve her türden malzemenin satıldığı hangarların olduğu Viyana'dan ve Budapeşte'den daha pahalıydı. Avusturya, Macaristan ve Romanya'da insani yardımlara başlayan Amerikalılar ve İngilizler, işbirliği yapmadıkları gerekçesiyle bu şehirde yaşayanları terk ettiler.[2176]

16 Şubat 1920. Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'e Londra Konferansı kararları hakkında telgraf gönderdi: *Konferans'ta İstanbul'un Türklerin elinden alınmayacağına karar verildiğini ilân ediniz; ama şunu da ilâve ediniz: Ermenilerin katline ve Anadolu'da müttefik kuvvetlere yapılan tecavüzlere son verilmediği takdirde barış şartlarının Türkler aleyhine çevrilmesi çok muhtemeldir.*[2177]

Sulh konferansında söz alan Fransız Müsteşar Berthelot, *Türk Ermenistan'ını 300-500 000 kadar, ama en az 20 000 müttefik askerinin himayesi altında iskânı için emre amade olduğunu söylemiş ve sonra da "Rumların Karadeniz kıyısında müstakil bir Pontos Hükümeti teşkil etmek üzere bir arazi şeridi istedikleri"nden de bahsederek: "Bunun kendi fikrince gülünç bir istek olduğu, yani yüzde beş Rum. . . ve müstakil bir devlet kurulması. . bu Rumların tamamının öldürülmesi demek olur" mütalâasında bulun*du[2178].

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlikleri, *3 Kasım'da yapılmış olan Ege'deki Kuva-yı Milliye cephesinin 3 km geri çekilmesi hakkındaki talebi ortak bir notayla* Bâb-ı Âlî'yi uyardılar.[2179]

Heyet-i Temsiliye azası, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Rawlinson'u ziyaret ettim. Almanların bir milyon süngüsünden mütevahhiş. Geçen beş senelik harbin istikbal harbi önünde harb-i sagîr kalacağını söylüyor. İstihbarat mühimdir. Hem sana, hem bana lâzım, sizin kimseniz yok mu dedi. Hudut haricinde kimsemiz yok dedim. Ne için dedi? Dedim, hem para yok, hem de hudut harici. Dedi, sen adam bul, ben para veririm. Nisan'da pek mühim vukuat olacak. Habersiz ne yaparız? Dedim, İstanbul veya Batum merkezlerinizden haber isterseniz, lâzımı kadar verirler*.[2180]

Damad Ferid Paşa, Meclis-i Âyan'da konuşuyor. *Mondros Mütarekesi'nde gizli maddeler bulunduğunu* belirterek bunlara ilaveten *yeni işgallere imkân veren* 7'nci ve 24'üncü maddeleri tenkid ediyor. *Batı Trakya'nın bize verileceğini ima ettikten sonra, İzmir soruşturma komisyonunun lehimizde karar verdiğini, Avrupa'da Ege sorununun çözümünün Yunan işgaline son verilmesine bağlı bulunduğu hususunda tami bir kanı oluşturuğunu* söylüyor.[2181]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Eğer Türkleri İstanbul'dan mahrum edersek milliyetçilere yardım etmiş oluruz. İstanbul'u Türklerde bırakmakla Türk halkının millî duyguları yumuşamıştır*.[2182]

İspanyol matbuatı "Londra Konferansı" hakkında yazıyor. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Millerand şunları beyan etmiştir: *Türkiye ile barışın genel ilkeleri konusunda ve Sultan'ın İstanbul'da egemenliğini sürdürmesi hakkında bir karara vardık. Ayrıca özellikle Boğaziçi ve Çanakkale boğazlarının serbestliği ile ilgili müttefiklerin sağlayacağı garantiler konusunda da uzlaştık. Sultan'ın*

2176 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 145-146.

2177 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 55.

2178 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 58. Jaeschke ilave ediyor: "Ne yazık ki, İtilâf Devletleri bu çılgınca ve tehlikeli Pontos propagandasına sed çekmek için hiçbir teşebbüste bulunmadılar." Çünkü maksad, iki milleti birbirine kırdırmaktı.

2179 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 418.

2180 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 664.

2181 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 280.

2182 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 621.

ordusu olmayacak. Yüksek Konsey, şimdilik Londra'da kalmaya ve benim yokluğumda da faaliyet göstermeye devam edecek. Yüksek Konsey, bekleyen meseleleri bir an önce çözüme kavuşturacak. Mareşal Foch, Londra'da birkaç gün daha kalarak, Türkiye ile ilgili alınacak askeri kararların bir parçası olacak.[2183]

17 Şubat 1920. Meclis-i Mebusan içtima ediyor. Edirne mebusu Şeref (Aykut), Ahd-i Millî / Misâk-ı Millî mukarreratını kürsüden okudu, *Avrupa parlamentoları ile basına bildirilmek üzere oybirliğiyle* kabul edildi.[2184]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre *Anadolu'daki Ulusçular, Enver (Paşa'nın) İran'dan Maraş'a dek komuta ettiği yüce bir Bolşevik İslâm Ordusu'nun başında harekete geçmek niyetinde olduğuna dair epeyi propaganda yapıyorlar*.[2185]

Kapancızade Hamid, Trabzon'a muvasalat etti ve valilik vazifesini ifaya başladı. *Trabzon'da sadece İngilizlerle değil, Fransız temsilci ile ve meşhur Topal Osman'la da yakın ilişkiler kur*acaktır.[2186]

18 Şubat 1920. Lord Curzon, Edwin Montagu'ya mektub gönderdi: *Bildiğiniz gibi, ileride kesinlikle bir felâkete yol açacak olan bu karardan* [İstanbul'un Türk hakimiyetine iade edilmesi kararından] *dolayı son derece üzgünüm. Ömrümde çok az şeyden bu kadar emin oldum ve siz de yaşayacak ve göreceksiniz ki, kazandığınız bir Pirüs zaferidir. Viceroy bile, telgraflarından birinde, Hint Müslümanlar'ının kızgınlığının suni olduğunu ve parlamadan söneceğini kabul etmek durumunda kalmıştır*.[2187]

Britanya Avam Kamarası içtima ediyor. Albay William Ormsby-Gore: *İstanbul (hükümeti) üzerine konan baskının etkili olacağına Hükümet'imiz inanıyor mu? Çünkü bu katliamlar milliyetçi lider Mustafa Kemal tarafından gerçekleştiriliyor. O ise Sultan'ın otoritesini tanımıyor*. Muhafazakâr Fırka lideri ve Liberal Başvekil Lloyd George'nin yardımcısı Bonar Law: *Bizim istediğimiz kadar etkili olamayabileceğini biliyoruz fakat bir miktar da olsa faydalı olacağını düşünüyoruz. Çünkü abartısız söylüyorum, Milliyetçi direnişle Türk Hükümeti arasında biraz bağlantı var. Dolayısıyla bizim açıklamamız Türk Milleti'nin devamını isteyen birileri üzerinde etkili olmalı*.[2188]

İstanbul'daki Karadeniz Ordusu Başkumandanı Orgeneral Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine gizli muhtıra gönderdi. *18 Şubat tarihli istihbarat raporuna göre, son günlerde Anadolu'yu gezen yüksek mevki sahibi "güvenilir bir Türk ajan" şu bilgiyi ver*miştir:

> 1. Barış koşulları tatmin edici olmadığı takdirde, Ulusçular, Halife'yi katından indirerek yerine Osmanlı hanedanından başka birisini geçireceklerdir. 2... Savaş Bakanı, (Mustafa Kemal'in) etkisi altındadır ... 3. Ankara'da Pan-İslâmcı bir kongrenin izine rastlanılmamıştır. Nuri, Mustafa Kemal ve Bolşevik'lerle yazışır. Nuri ve Enver, hiç kuşkusuz, Bolşevik'lerle ve Alman'larla işbirliği yapar. Mustafa Kemal'in maiyeti, Türk'lere

[2183] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Hatırlanacak olursa Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Padişah Vahideddin'in Anadolu'ya geçmesi halinde Harekat-ı Milliyenin büyük bir belaya dönüşebileceğini 14 Şubat'ta ifade etmişti. İşte, Millerand'ın mezkûr beyanatı, Padişah'ı İstanbul'da zelilane tutmak maksadını mündemiçtir.

[2184] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 386.

[2185] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66. "Bu haberi, o bölgede bulunan kimi İngiliz gözlemciler, örneğin Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Deniz Yarbayı Harry Luke de doğruluyordu."

[2186] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 355.

[2187] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 198, sonnot 2.

[2188] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 45.

sert barış koşulları verilirse, Bolşevik'lerle birleşmeyi diler; Bolşevizm'i, özgürlüğü yitirmeye yeğ tutarlar... 5. Azerbaycan ve İran'dan sağlanan silâhlar, Ankara ile Sivas arasında dağıtıldı. 6. Son zamanlarda Mustafa Kemal'e İstanbul'dan gönderilen mali yardım son günlerde durdu. Ulusçular, bizzat kendilerinin topladığı yerel gelir, vergi ve ianelere dayanırlar. Bolşevik'lerden, Alman'lardan, Enver veya Nuri'den mali yardım aldıklarını gösterecek bir belirti yoktur.

Ajanın genel görüşleri: Ulusçuların Bolşevik eğilimleri yoktur; Mustafa Kemal'in Nuri ile yaptığı yazışmadan, Ulusçularla Nuri'nin eylemleri arasında bir bağ olduğu söylenemez... Mustafa Kemal, İttihatçı değildir, ama İttihatçıların kesin etkisi altındadır. Bağlaşıkları en iyi biçimde tehdit etme politikası olarak Pan-İslâmcı bir siyaset izlenmesini önerebilir.[2189]

Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud, Paris'e muhtıra gönderdi. İngilizlerin Kilikya ve Suriye mıntıkalarından çekilirken Kuvâ-yı Milliyeyi silâhlandırmış olduğunu söyleyen Bekir Sami'yi (Kunduh) teyid ediyor.[2190]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının Londra'daki Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta; *İngiliz hizmetindeki yüksek mevkili ve güvenilir bir Türk ajanın Anadolu'dan topladığı haberler*e nazaran Mustafa Kemal'in ne Bolşevik ne de İttihadçı olduğu bildirildi:

(i) Sulh şeraiti ağır olursa Milliyetçiler Halifeyi değiştirip Osmanlı Hanedanının bir başka mensubunu makama getirmeyi planlıyor.

(ii) Mustafa Kemal İstanbul'la, Sivas'la ve Erzurum'la hususî kurye vasıtasıyla muhabere etmektedir. Kolordu kumandanlarına re'sen emirler verir. Bâb-ı Âlî Harbiye Nazırı Mustafa Kemal'in etkisi altındadır. Mustafa Kemal'in Kürdlerle doğrudan teması bulunmuyor ve fakat sadece üç Kürd aşireti ona sadıktır.

(iii) Ankara'da herhangi bir İttihad-ı İslâmcı kongrenin esamisi yok. Nuri [Killigil] Mustafa Kemal'le ve Bolşeviklerle muhabere ediyor. Nuri ve Enver şüphesiz Bolşeviklerle ve Almanlarla teşrik-i mesaidedir. Mustafa Kemal'in maiyeti ise Türkler şedid sulh şeraitine maruz kalması halinde Bolşeviklerle ittifakı tercih eder; zira Bolşevikliği, istiklâlin kaybına yeğlerler.

(iv) Askerî birlikler harekâtta değil. Gayr-ı nizamîler evlerde yaşıyor talimat bekliyorlar. Gayr-ı nizamî erkân-ı harblar herhangi bir rütbe rozeti takmazlar. Maaşları ise normal rütbe matrahından 4 kat fazladır. Ahz-ı Asker Dairesi 1915 tevellüdlü sınıfı celb emri aldı.

(v) Milliyetçilerin elinde geniş araziye yayılmış bir halde binaenaleyh çok az işe yarayacak tahminen 100 kadar top silâhı bulunuyor. Mühimmatlar mahdut ve toplar kötü vaziyette. Envaî çeşit hafif silâhları var. Milliyetçilerin nizamî kuvvetleri 30 bin ve yardımcı kuvvetlerinin de 30 bin kadar tahmin ediliyor. Azerbaycan ve İran mıntıkalarından silâh satın alınıp Ankara'da ve Sivas'ta teslihat yapılmıştır. Milliyetçiler daha evvel tüfek cıvataları ve kama takımları mübayaa ediyorlardı lakin bunların temini son zamanlarda kesildi.

(vi) İstanbul'dan Mustafa Kemal'e gönderilen paralar artık gelmemeye başlamıştır. Milliyetçiler mahallî varidata, kendileri tarafından konulan servet vergisine ve gönüllü bağışa bağımlıdırlar. Bolşeviklerden, Almanlardan, Enver'den ve Nuri'den para alındığına dair bir işaret bulunmuyor.

(vii) Ajanın umumî müşahedesi: Diğer Milliyetçiler geniş bir alana dağılmış durumda ve ulaşım imkânları yok, binaenaleyh zayıflar. Bolşevik eğilimleri yoktur ve Mustafa Kemal'in Nuri ile yazışmalarında Milliyetçiler ile Nuri'nin faaliyetleri arasında bir misak olduğu ima edilmektedir. Mustafa Kemal İttihatçı değildir ancak İttihatçılardan çok etkilenmiştir. Mustafa Kemal Müttefikleri tehdit etmenin en iyi yolu olarak İttihad-ı İslâm siyasetini savunabilir. Çevresi, İstanbul'dan para gönderilmesinin durdurulmasından ve Müttefiklerin Azerbaycan ve Gürcistan'ı tanımasından çok rahatsız. İngiltere'nin İran'da ve Kafkas Devletleri'nde harekete geçerek Anadolu ablukasını tamamlayacağı endişesi ortaya atılıyor. Nizamî ordunun tüm erkânı Milliyetçi değildir. Nizamî ordunun hareketi şüphesiz ki Müslüman harbına ve gayr-ı meşhur bir Harbiye Nazırına bağlıdır. Müstakil ve kuvvetli

[2189] FO 371/5042/E 840; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 67.

[2190] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 471, dipnot 13.

> bir Harbiye Nezâreti, Milliyetçilerin planını tamamen alt üst edebileceği gibi, Mustafa Kemal'in nüfuzu da vaziyeti tamamen değiştirebilir.[2191]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Mustafa Kemal'in gelecekte Türkiye'nin idaresini deruhte edebileceğini yazıyor: *Bir gün belki bizzat Mustafa Kemal'in başına geçebileceği bir Türk yönetiminin nasıl İstanbul'da kalmasına razı olunabildi? Kilikya hiçbir şekilde Türklerin elinde bırakılamayaca*ktır.[2192]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Meclis-i Vükelâ, Sadrazam, Meclis-i Mebusan'a gitti. 8500 tüfek, 30 mitralyöz, 500 bin fişek (Akbaş'tan alınan esliha ve cephaneye mukabil) Nizamiye Ordusu'ndan İngilizlere verilmek ve İzmir cephesinde Kuvâ-yı Osmani'nin üç kilometre hatt-ı muayyenden geri çekilmeleri hakkında mümessillerin iki notası geldi. Dün akşam İstanbul'un bizde kalacağına dair rivayetler deveran ediyor*.[2193]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. *17 Şubat'ta İngiliz hükümeti İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Londra Konferansının aldığı İstanbul'un Türkiye'den ayrılmaması kararının halka duyurulmasını emretm*iştir. *Bununla birlikte Türklerin Ermenilere zulmetmeye devam etmeleri durumunda bu karardan vazgeçilebileceğinin de vurgulanması istenmiştir*.[2194]

19 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa'yı iade-yi ziyaret etti. Robeck, *Mustafa Kemal'in bir Konya gazetesinde basılan ve Heyet-i Temsiliye adına imzaladığı bir mektubunda Akbaş olayına sahip çıkıp bununla övünmekle "baklayı ağzından çıkarttığını" söylüyor*.[2195] Robeck, Curzon'un 16 Şubat tarihli telgrafını tebliğ etti:

> Müttefik kuvvetlerden maksat sadece İtalyan, Fransız ve İngiliz kuvvetleri olmayıp Yunan kuvvetleri de bu kavram içine girmekteydi. Hücum kavramına sadece düzenli kuvvetlerin hücumu değil, milliyetçi kuvvetlerin saldırıları da dahildi. Nazırın Milliyetçi kuvvetlerin hareketlerinden sorumluluk kabul etmek istememesi üzerine Amiral de Robeck, mevcut Sadrazamın milliyetçilerin de onayı ile iş başına geldiğini, parlamentonun açılışından sonra milliyetçilerle görüşerek güven oyu aldığını Hükümetin isterse milliyetçilere söz geçirebileceğini söyledi.[2196]

Bir başka kaynakta biraz daha tafsilata muttalî oluyoruz. İngilizlerin Mısır'dan İstanbul'a getirmiş olduğu Osmanlı esir askerler, Mustafa Kemal'e iltihak etmişlerdir:

> 19 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nazırı'na iade ziyaretinde bulunan Robeck, Millî Mücadele [*Milliyetçi*] Hareketi'ni organize edenlerin, İtilâf Devletlerini yenilgiye uğratmış gibi konferans kararlarını etkilemeye çalıştıklarını vurgulayarak Millî Hareket'in İtilaf karşıtı bir tutum sergilediğine dikkat çekti. Robeck, Kilikya'da yapıldığı iddia edilen "Ermeni katliamına" da atfen bu olaylardan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu olduğunu ileri sürdü. Bununla kalmayan Robeck, yaşanan olaylardan Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu iddia etti. Hariciye Nazırı ise Millî Hareket'le bağlantılarının olmadığını savundu. Bunun üzerine Robeck, Ali Rıza Paşa'nın Millî Hareket'le uzlaştığını, meclisin bu şekilde açıldığını, birkaç nazırın bu uğurda feda edildiğini, hükûmetin "Millî Hareket'in yansıması" olduğunu ileri sürdü. Robeck Millî Mücadele yanlılarının vatansever

---

2191 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1971, c. 1, s. 377-378.

2192 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 421.

2193 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686.

2194 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 132.

2195 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 6; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 375, dipnot 90.

2196 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 72. Rauf (Orbay) Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta şu mülahazası oldukça mühimdir: "Zatı şahane" yani Sultan Vahideddin "hükûmete meclisten ziyade hâkimdir." Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1206, Vesika No: 236. Bu veçhile, İstanbul'daki Meclîs-i Meb'ûsân'ın 16 Mart işgâliyle dağıtılması, Sultan Vahideddin'in hâkimiyetine ciddi bir darbe vuracaktır.

> olduklarını ileri sürdüklerini oysa hareketleri ile kendi halkına ihanet ettiklerini düşünüyordu. Türk askerî yetkililerinin tutumundan da şikâyet eden Robeck, askerî yetkililerin çeşitli bahaneler üreterek taleplerini yerine getirmediklerini ve Milne hattı konusunda da aynı sorunlarla karşılaştıklarını izah etti. Akbaş cephaneliği baskını da gündeme getiren Robeck bu tür davranışları tasvip etmediklerini özellikle belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde bu olayı kendilerine bağlı grupların yaptığından bahsettiğini, bu gurup üyelerinin bir kısmının İstanbul'da bulunduğunun farkında olduklarını dile getirdi. Osmanlı Hükûmeti'ne her zaman itimat ettiklerini ve iç işlerine müdahale etmediklerini de dile getiren Robeck bu itimadın karşılığı olarak Mısır'daki Türk esirlerini serbest bıraktıklarını ancak bu esirlerin son zamanlarda Kuvâ-yı Milliye'ye katıldıklarına dair raporlar aldıklarını ifade etti. Mebusların ve nazırların verdiği demeçlerden rahatsız olduklarını bu nedenle sansür uyguladıklarını belirten Robeck bu konularda dikkatli olunmasını istedi. Kuvâ-yı Milliye'ye saldırdıkları için iki Ermeni gazeteci hakkında kovuşturma yapılmasını da gündeme getiren Robeck, bu saldırıların duracağına dair söz aldı.[2197]

ARMHC Heyeti Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Sivas Heyet-i Merkeziyesine telgraf keşide eyledi: *Osmanlı ve İngiliz nöbetçileri tarafından müştereken muhafaza edilen Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki cephane depolarını nöbetçilerini kaldırarak tamamen bize teslim edeceklerini, İngilizlerin mahalli kumandanlıklarına tebliğ eyledikleri ve mahali mezkûrede bulunan İngiliz askerlerinin hârekete hazırlandıkları bildirilmiştir*.[2198]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Şûrâ-yı Askeri; İngiliz mümessil-i siyâsîsi resmen İstanbul'un Türklerde kaldığını tebşir; Ermeni ve Yunan ve mutelifîne tecavüzle, kararın aleyhimize şümulu muhtemel olduğunu dermeyan etti. Kolordulara, Mustafa Kemal'e tebliğ olundu. Biga meselesi için Heyet-i Tahkîkiye gidiyor (Ali Rıza ve saire)*.[2199]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir: *Ravlinson telefonla dedi ki: "İzmir de dahil olduğu halde her taraf tahliye ediliyor, tebrik ederim." Aynı malûmat İstanbulda İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyetinden de tamim olundu. Payitaht da İstanbulda kalacakmış. Tabiî pek sevindik, fakat neticesi çıkmadı.*[2200]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtırasına göre, Heyet-i Temsiliye, *Kâzım Karabekir'e, Erzurum'a gönderilmiş olan Gürcü ve Bolşevik askeri kurulu mensuplarıyla askeri sorunları görüşmesi için yetki vermek kararını al*dı.[2201]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bolşevikler Kafkasya'yı her an ele geçirebilece*ktir. *Aşırı Turancılar da aynı bölgede yoğun bir faaliyette*dir. *İstanbul Üniversitesi'nde 30 Ocak'ta Türk Ocağı'nın organize ettiği bir mitinge çok sayıda İstanbullu aydın katıldı ve bu ocakların 1910 yılında Kafkas ötesi halkla ilişki için kurulduğu* malumdur:

> Konferans Başkanı Halide Edip idi. Kısmen yakışıklı ve eğitimli bir kadın olup, kısmen Yahudi soyundan gelmektedir. Tekin Alp'den ayrı görünüyor. [*Sabataycı olduğu kastediliyor (Ö.F.).*] O [*Tekin Alp*] da [*Moiz*] Cohen olup Yahudi'dir. Tekin Alp, Pan Türkçülerin en önemlisidir. Halide Edip Yeni Turan'ın [*mecmua*] başyazarıdır. İkinci konuşmacı Yusuf Akçora idi. İttihat ve Terakki'nin parlayan güneşi ve Rus Tataru olup, aşırı şövenist fikirlere sahiptir. Azerbaycan'ın kurtuluşu için Türkler Çanakkale'de ölmelidir, Türkler Asya'daki soydaşlarının kurtuluşu için savaşmalıdır diyor. Diğer konuşmacı, müttefiklerin Çanakkale yenilgisini anlatan Hamdullah Suphi idi. Bu bir Türk sosyalistidir. Akçora'nın fikirlerini paylaşıyor. Haçlıları durduran Türkler,

---

2197 FO, 371/5042/E 969; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 293-294.

2198 *TİTE Arşivi*, 10/2732; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 223.

2199 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 686-687.

2200 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 473-474; Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 665.

2201 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 65.

> İslâmın kılıcı oldu dedi. Bunların konuşmaları Türk basınında yer aldı. Toleranslı müttefik sansürü bunları engellemedi.[2202]

Müttefik sansürü, Türkçü İttihadçıların tertiplediği Darülfünun mitinglerine dair propaganda yazılarını engellememiştir. Fakat ne kadar garibdir ki 16 Mart 1920 tarihli işgalin gerekçeleri arasında, mezkûr mitinglerin Anadolu'daki milliyetçi hareketi tahrik ettiği maddesi yer alacaktır. Bu ikiyüzlü tavır, hasım görüntüsü altında milliyetçi hareketi desteklemek anlamına gelmektedir denilebilir.

İttihadçı Celâl Nuri'nin *İleri* gazetesi: *Londra Konferansı pazartesi günü iki celse akd etmişdir. Bu celsede mukadderâtımız mevzu'-ı bahs olmuş ve gerek Avrupada, gerek Asyadaki hâkimiyetimiz hakkında müzâkerât-ı mühimme cereyân eylemişdir. Konferans nihâyet, Anadoludaki Türk hâkimiyetinin lüzûm-ı ibkâsına karar vermişdir. Londrada bulunan İ'tilâf ricâl-i askeriyesi de Boğazların muhâfazası içün bir proje hazırlamışlardır.*[2203]

20 Şubat 1920. Britanya Koalisyon Hükümeti, *Kırım'da Bolşevik karşıtlarına askerî malzeme yardımını* durdurdu.[2204]

Bay Adamson, hılâfet-saltanatın ayırılması gerektiğini Avam Kamarasına beyan ediyor: *Tıpkı Roma'daki Papa gibi, Halife de İstanbul'da kalabilir, yalnız dinsel görev görür*.[2205]

Başvekil Lloyd George, Ağa Han'ı Avam Kamarasına övüyor.[2206]

Boris P. Şeholdayev, partizan birlikleri kumandanı Gikolo'ya telgraf gönderdi. Buna göre *Nuri* [Killigil] *Paşa'nın İngilizlerle anlaştığı söylentileri* deveran etmektedir.[2207]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daire-i Nezaret. Mütebeddil. Selamlıkta huzura çıkıp İstanbul'un bize kalacağını ve notalar muhteviyatını arz ettim. Beykoz'a gittim. General Milne, karargâhından bir binbaşı gönderip İzmit'teki cephanelerin teslimi, aksi halde cebren alacağını ve donanmanın mukavemet görürse bombardıman edeceğini, mesuliyetin bana râci olup konferansa şikayet edeceğini bildirdi. ---de cephanenin mahfuz kalacağını vaad etti, nakline müsaade ettim*.[2208]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *Eğer Ekim 1918 mütarekesi Türk ordusunu silâhsızlandırsaydı, eğer bizden önce Kilikya'yı işgal eden İngiliz kuvvetleri arkalarında silâh bırakmasalardı, eğer Fransa'nın menfaat gözetmeyen politikası Türk milliyetçilerine açıklansaydı ve bu politika yabancı ajanlar tarafından durmadan çarpıtılarak gösterilmeseydi işler bu kerteye gelir miydi*?[2209]

Ankara'daki ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal, Berlin'deki Talat'a tafsilatlı bir cevabî mektub gönderdi. Müttefiklerin müsbet karşıladıkları Teşkilât-ı Milliye ile anlaşmaya çalıştıklarını bildirdi. İttihadçılar tarafından alınacak her siyasî kararın en nihayet kendi tasdikinden geçmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca, İslâm Konferedasyonu kurmak siyasî hedefinin Mustafa Kemal tarafından belirtilmiş olması,

---

2202 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 620-621.

2203 İleri, 19 Şubat 1336-1920, Numero 761, *Konferans, Anadoluda Türk Hâkimiyetinin İbkâsına Karar Verdi*, s. 1.

2204 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 176.

2205 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 100.

2206 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 101.

2207 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114.

2208 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 687.

2209 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

dikkat çekicidir. Bolşeviklerle ortak düşman muvacehesinde işbirliğine gidilmiştir. Padişah, Kuva-yı Milliyenin darbeciliğinden endişelidir:

Vaziyetin kısa muhâkemesi:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklalini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'llen ve zımmen müdafaayı esas ittihaz etti. Teşkilât-ı milliyye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyat-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevlid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilat-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.

Medenî ve zahirî ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntehap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransızları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahallî teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.

Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

Daha ciddî esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyettar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasî formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra, (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnuniyye kabul edilmiştir.

(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır.

Azerbaycan, Şimâlî Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arîz ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa Şimâlî Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürûd eden ma'lûmattan henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitânın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrerat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade

etmiyordu. Şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak. Ve âtiyen istiklâllerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecellî eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olunduğuna göre İtilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederen Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliyye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedakârlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord) bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzami tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakıyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakıyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve îtilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairasinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfi ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasiyle grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittila hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhıştır. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtiyle belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyle Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliyye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi iğfal ederek Kuvayı Milliyye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve

düşman tehdidinin ve padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükûmet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkki edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecbiriyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartiyle bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmiyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbesti-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiyye karşısında mesai-î âtîyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükûmetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesai edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsatının akîm bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimeden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârızım. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâîi hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesaîyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhtan sonraki mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumi'ye duhulün zaruri olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü aramak mantıksız olduğunu alel'ıtlak Kanun-u Esâsî ahkâmına mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı

dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azîm tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasîliğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâîsini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafi tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında bulundukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyle kaim mühim vezayıf üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehil buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatteessüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaidde bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'i ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey vasıtasıyle olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsatımızı zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığımı bilmesi münasip olur.[2210]

21 Şubat 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye geldim. İngilizlerin birinci sınıf 5 süper drednottan mürekkep Birinci Filosu Dersaadet'e geldi*.[2211]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İngilizlerden şikâyetlerini sıralıyor. İstanbul'un Türklere bırakılacağı kararını İngilizlerin tek başlarına tebliğ etmeleri birincisi*. *Sonra Harbiye Nezareti'nin önemli bir müştemilatını* [daire-yi itfaiyeyi] *sanki Nezaret'e kumanda etmek niyetindeymişler gibi boşalttırıp işgal etmişlerdi*r. *Üçüncüsü, en modern gemilerden oluşan bir filo İstanbul'a getirilip gemilerin özellikleri basına duyurulmuştu*r. *Batum'daki taburlarını İstanbul'a getirmişlerdi*r. *Son olarak kumanda sorunu vardı*r. *Londra'dan yeni dönmüş olan General Bridges, bu konuda asla gerilemeyeceklerini, oysa Franchet d'Esperey'in, istedikleri olmadıkça İstanbul'a dönemeyeceğini söylemiş bulunduğunu Defrance'a anlatmış*dır. *Bridges, İstanbul'daki İngiliz askerinin sayıca Fransızlarınkinden az olduğunun farkında olduğunu, fakat kumandayı yürütebilmek için bir tümen, gerekirse daha fazla asker getireceklerini söylemiş*dir.[2212]

[2210] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 322-329.

[2211] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 687.

[2212] *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 142, p. 291-293; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 468-469.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *23 İngiliz mebusu, İstanbul'un Türklerde bırakılmasını isteyen bir bildiri yayımladı*.[2213]

Kâzım Karabekir: *Ravlinson ziyaretime geldi. Dedi ki: "Bolşevikler gelirse Ermenileri katliam eder. Belediye reisile görüştüm. Türkiye Ermenileri gelebilir fakat buraların Ermenistan olmayacağı tahakkuk ederse, dedi. Siz ne dersiniz?"*[2214]

Kâzım Karabekir: *İngilizlerin.. mutavassıtlar kullanarak zaferden evvel millî tefrikayı mucib teşebbüslere teşvik etmeleri de pek kuvvetle muhtemeldi, nitekim 16 Mart 1336 hâdisesinden evvel Ravlinson bir an evvel Anadoluda cumhuriyeti ilân etmekliğimizi teşvik ediyordu*.[2215]

İngiliz müstemlekesi Hindistan'ın Kalküta eyâletinde *âlem-i islâmda mevcut hukuku hilâfet cemiyetleri murahhaslarından mürekkep* tertiplenen konferans neticesinde *The Time*se telgraf keşide edildi: *Hukuku hilâfeti muhil bir kararı Büyük Britanya hükûmeti tasdik ettiği takdirde müslümanlar bilhassa Hindistandaki 75 milyon müslüman İngiliz emtiasına boykotaj ilân edecektir*.[2216]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: Bâb-ı Âlî *Harbiye Nezaretinin bir bölümü ile Süleymaniye* ve *Türk ulusal örgütlerinin buluşma yeri Türk Ocağı İngilizler tarafından işgal edildi*.[2217]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Washington'a mahrem telgraf gönderdi. *Kilikya bölgesindeki olayları yakından gören Amerikalı misyonerler*den temin ettiği bilgilere nazaran *Kilikya'daki Ermeni halkının Fransızlar tarafından silâhlandırılması ya da Fransız ordusuna alınması sonucunda meydana gelen olaylar yüzünden, Kemalistler işe karışmak zorunda kalmışlardı*r. *Fransızlar Türk köylerini yaktı, Türk halkına kötü davrandı; Türk milliyetçileri, sivil Ermeni halkına değil, Fransız askerlerine saldırdı*.[2218]

22 Şubat 1920. İngiliz *The Observer* gazetesi, "Genç Türkleri Geri Getirme, Boğazlar ve Tam Güvenlik" serlevhalı yazı yayımladı. Londra Sulh Konferansının Boğazları ve İstanbul'u Türklere terketme kararını tenkid ediyor: *Sultan Halife'nin İstanbul'da kalması, Ermeni katliamının lekelerini üzerinde taşıyan, Türkleri savaşa sokan, zorba, şövenist İttihatçılara yarayaca*ktır *ve milliyetçilik adı altında yönetimi tekrar ele geçirecekler*dir.[2219]

23 Şubat 1920. Fransa Başvekili Millerand, Müttefik Askerî Komite Başkanı Mareşal Foch'a muhtıra gönderdi. *Osmanlı hükümetinin Ulusçu isyana etkili bir destek sağlamaya son vermesi için alınacak tedbirleri hükümetlere önerme işinden* söz ediyor.[2220]

Ankara'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye cuntası lideri Mustafa Kemal'in cunta mensubu 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e gönderdiği şifreli telgrafta belirttiğine göre Fransız Amiral *Döbon* "Fransızları en muvafık şerait dahilinde itilâf etmek" üzere İngilizlerden "gizli" olarak kendisiyle temas kurmuştur. Kâzım Karabekir nazarında ise "İngilizlerden gizli mülâkatın imkânsızlığı meydandadır": *Amiral Döbon'un ve daha şunun bunun Mustafa Kemâl Paşaya müracaatı gibi İngilizlerin de İstanbul hükûmetinden hariç bir Anadolu*

2213 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 90; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 388.

2214 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 474.

2215 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1091.

2216 Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal'den Sivas Valisi Reşid'e istihbarat raporu; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 289.

2217 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 226.

2218 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201.

2219 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 621-622.

2220 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 473.

hükûmeti şeklini görmek istemeleri nef'imize değil, İstanbul ile Anadoluyu çarpıştırmak için olduğunu kabul de etmiştik.[2221]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daire-i Askeriye. Güneş. Lehistan mümessil-i siyâsîsi ve mümessil-i askerîsi beni ziyarete geldi. Biga'da Anzavur'un çetesiyle müsademe oluyor. Şûrâ-yı Askeri içtima etti. İki bin İngiliz bahriye efradı, Galata Beyoğlu tarafına nümayiş yapıp, dolaştı*.[2222]

Mustafa Kemal'in Sivas'taki gazetesi *İrâde-i Milliye*ye göre Bolşeviklerin Rusya'daki galibiyeti *Londra Konferansı'nın Türkiye lehinde kararlar* almasına sebep olmuştur.[2223]

Yunan Başkumandan İzmirli Orgeneral Leonidas Paraskevopulos Londra'da bulunan Başvekil Venizelos'a telgraf gönderdi. *On beş gün içinde taarruz edilmesini öner*di. *Başkomutan başarıya kesin gözüyle bakmakta. Türk cephesindeki gelişmeleri izleyen Yunan Ordusu, Manisa ya da İzmir'e taarruz edilebileceğinden endişe duy*uyor. Venizelos, cevabında, *Türk Ordusu'na kesin bir darbe vurma olasılığını ve "Yunan kuvvetlerini üslerinden uzaklaştırmadan, büyük kuvvetlerin geri püskürtülmesinin ve esir edilmesinin" mümkün olup olmadığını sormuştur*. Yunan tarihçi Haciantoniyu'ya göre Venizelos, *ikmal merkezlerinden uzaklaşmak* istememektedir.[2224]

Yarı resmî *The Times* gazetesi, *"Dünya Barışına Tehdit", başlığıyla sayfanın yarısını kaplayan ilanın hemen altında "Gelibolu Kahramanlarına İhanet" başlıklı haber ile İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Türklere bırakma kararı eleştirilmiştir. İstanbul'un Türklere bırakılması konusunda halk oylaması yapılması gerektiği ve bunun için basılan formun doldurulup gazeteye yollanması istenmiştir. Ayrıca Lloyd George'un Kasım 1914'te Türkler hakkında söylediği sözlere yer verilmiştir. Lloyd George konuşmasında Türklerin insan etinde acı ile büyüyen bir kansere benzediğini, insanların yüzyıllarca Türklerin uyuşukluk, yeteneksizlik ve ihtiraslarına kurban gittiğini ve artık insanlığa karşı uzun zamandır yaptığı alçaklıkların hesabının sonunda olduklarını ifade etmiştir*.[2225]

24 Şubat 1920. Başvekil Lloyd George, Kilikya vukuatına dair Avam Kamarasına beyanatta bulundu. Ermenilerin katliam edildiğine dair söylentilere karşı ihtiyatlı: *Söylenenlerin doğru olduğunu farz edemem. Benim değerli arkadaşlarımın da bildiği gibi, bazen bu şayialar korkular ve endişelerden dolayı abartılır. Bu da çok doğaldır*.[2226]

İttihadçı lider Enver, Berlin'deki İngiliz Binbaşı Ivor Hedley ile akşam vakti görüştü. İngiltere'nin Müslüman nüfusunu tahrik edip Bolşevik destekli ihtilâl çıkarmak yerine İngiltere ile ittifakı yeğlediğini belirterek işbirliği teklif etti. Lâkin teklif İngilizler tarafından reddedildi. Enver'in ittifak şartları şunlardı:

> Sudan'a Mısır gibi bağımsızlık verilmeli; İngiltere ile Mısır arasında bir antlaşma imzalanmalı; Arabistan'a kendi alınyazısını saptama (self-determinasyon) hakkı tanınmalı; İzmir ve Trakya sorunları Türkiye'den yana çözümlenmeli.[2227]

2221 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 481-482.
2222 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 687.
2223 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 392.
2224 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 235.
2225 The Times, 23 February 1920, *A Menace to the Peace of the World*, p. 10; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.
2226 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 48.
2227 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 383.

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Yunan Başvekil Venizelos'a mektub gönderdi. *Yetki verilmeden yapılacak bir saldırının Yunan emellerine zarar verebileceği konusunda uyarıda* bulundu.[2228] *General Miliotes ile Paraskevopoulos'un ileri yürüyüşde devam etmeleri hususunda müsaade rica etmelerine karşı, General Milne'in "ileri yürüyüşünün barış sözleşmesine ait Yunan isteklerine çok zararı dokunacağı" hakkındaki fikri* şudur Curzon'un: *bu müsaadeye ancak saldırı ya da savunma bakımından askerî harekât gerektiği zaman "evet" diyebileceği*m.[2229] Başka bir deyişle, Yunan seferî kuvvetleri ordusuz hâldeki Mustafa Kemal cuntasının üzerine yürümek istiyor; İngilizler henüz müsaade etmiyor.

Londra Konferansı içtima ediyor. *Venizelos ve Lloyd George İzmir bölgesinde itibari de olsa, Türk egemenliğinin olmamasını savunuyorlar.* İtalya Başvekili Francesco Nitti, *bunun tehlikeli bir çözüm olacağını, oysa itibari egemenliğe Türklerin razı olacağını söyledi.* Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Millerand, *daha önce azınlıklara güvence tanınmak şartıyla İzmir'in Türklere verilmesinden yana olduğunu, Yunan hükümetine İtilaf'ın* [Cihan Harbine dahil olması karşılığında] *yaptığı vaatleri öğrendikten sonra, bundan vazgeçtiğini, fakat İzmir tümüyle Yunan egemenliğine sokulursa derhal savaş çıkmasının muhakkak göründüğünü söyledi. Tartışmaların sonunda Curzon bir teklif yaptı: 1. Türk egemenliğinin tek belirtisi olarak Türk bayrağı. 2. Yunan yönetimi. 3. Yunan garnizonu. 4. Yerel meclis (Rumlar ve Türkler). 5. İki yıl sonunda meclis Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Yunanistan ile birleşmeyi isteyebilecek, Milletler Cemiyeti de halkoylaması istemek hakkını haiz olacaktı*r. *Millerand derhal halkoylamasına gidilmesinin neden düşünülmediğini sordu. Lloyd George ise bunu Milletler Cemiyeti'ne bırakma eğiliminde olduğunu söyledi*.[2230]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İki bin bahriye efradı yeni gelen donanmadan, İstanbul cihetine nümayiş yapıp dolaştı. Evvelsi gün Yenice'de Anzavur çetesi toplarla Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtıp Akbaş'tan aşırılan esliha ve cephanenin bir kısmını yağma etti. O civarda müsademe devam ediyor. Trakya ve Gelibolu'nun Yunan'a verileceği rivayeti gazetelerde intişar etti*.[2231]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin *Reuter kaynaklı bir haberine göre Akbaş* cephaneliği *dışında İngilizlerin muhafazası altındaki diğer bir cephanelik de basılmış ve bu yüzden Gelibolu Mutasarrıfı, Belediye Başkanı ve diğer yetkililer tutuklanmış*dır. *Ayrıca Gelibolu'da yürüyerek on saat uzaklıkta başka bir depo da yağmalanmış*dır. *Bunlar Yıldız Sarayı'nda bir ay önceki gizli bir toplantıda alınan kararın gereği*dir.[2232]

Fransız taşra gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *İngiliz işgali haksız yere bir yıl uzadı ve yer yer Fransa'ya düşmanlık propagandası yaptığı gibi Araplara silâh dağıttı, Türkleri silâhsızlandırmayı da beceremedi. İşte şimdi sonuçlarını çekiyoruz*.[2233]

2228 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 195, sonnot 54. "Curzon Türklerin Ege'de saldırıya geçmemek hususunda uyarılmasını isterken, Yunanlıları da durdurmak için Venizelos'a mektup yazdı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 414, dipnot 153.

2229 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 89.

2230 *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 229-233; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 609.

2231 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 687.

2232 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 372, dipnot 83. Bu haber, *The Times*'in İngiliz istihbaratı tarafından beslendiğine işaret etmektedir.

2233 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 183. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesinde "İstanbul'un Kaderi Londra'da Tartışılıyor" nam haber neşredildi. Lord Robert Cecil, şunları ifade etmiştir:

> Roma hariç büyük bir tarihe sahip başka bir şehir yok. Türklerin buraya sahip olmaları onların Batı üzerindeki zaferlerinin sembolüdür…Türklerin Batı üzerindeki zaferi insanlık için bir felaket oldu. Türklerin konuksever ve yiğit oldukları söylenebilir. Onların ne sanatı, ne edebiyatı, ne de bilimleri var. Yunan baskısı, Bulgar canavarlıkları ve Ermeni katliamları onların şöhretlerinin vasfıdır. Onların maliyesi dürüst değildir, onların yönetimi kokuşmuştur…Türkiye'nin taşra halkı sakin, fanatikliğe giden yollar İstanbul tarafından kışkırtılıyor…İşte bunun için İstanbul'un bu siyasi sistemine son vermeliyiz…Bana öyle geliyor ki, eğer Türklerin İstanbul'daki hâkimiyeti devam ederse, dünya barışı için sürekli bir tehditin var olacağı çok net bir şekilde belirtilmeli…Avrupa düzensizliğinin temel nedenlerinden birisini yerle bir etmek fırsatına sahibiz. Bunu kaçırmayalım…Eğer sultan da İstanbul'da kalmayı arzularsa, kalabilir; ancak şehrin Bâb-ı Ali Hükümeti'nin egemenliğine terk edilmesi kesin olarak son bulmalı.[2234]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Türklerin İstanbul'da kalmaları kararının desteklenmesi amacıyla birkaç İngiliz, Fransız ve İtalyan gemisi Boğaziçi'ne gitmek üzere Malta'dan ayrılmıştır*. *Haliç'te bu amaçla gelen başka savaş gemileri de bulunuyor*.[2235]

25 Şubat 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. Yüksek Şûra'nın mutabakata vardığı sulh şartlarının gizli tutulması kararlaştırıldı.[2236]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, *Britanya Hükümetinin, kıtalarını çizilen sınırların dışındaki bölgelerden çekerek İstanbul'da toplamak niyetinde olduğunu* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Robeck'e bildirdi.[2237]

Berlin'deki İngiliz askerî heyeti mensubu Binbaşı Ivor Headley, Tümgeneral Neil Malcolm'a telgraf gönderdi. Enver, Berlin'de Headley'le mülakat etmiş ve *tanınmamak için giysi değiştirerek İstanbul'a gidip "oradaki önderlerle görüşeceğini"* belirtmiştir.[2238] Enver, şu teklifde bulunmuşdur: *Türkler, Avrupa'da kalacaktır ve Asya'daki varlığının hatın sayılır kısmını koruyacaktır: Kafkasya, Türkistan ve Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması, Mısır'a verilen bağımsızlığın Sudan'a da verilmesi ve Anglo-Mısır Anlaşması'nın sonuçlandınıması, Arabistan'a self-determinasyonun tanınması ve İzmir ve Trakya'nın kaderinin Türkiye yararına sonuçlandırılması*.[2239]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daire-i Askeriye. Mütebeddil. Meclis-i Vükelâ'da Biga vakası ve İngilizlerin dahilen ifsat ve haricen tazyik siyasetini protesto mahiyetinde, kabinenin istifası mevzuu bahs olundu*.[2240]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri General Gouraud'a telgraf gönderdi. Sadrazam Ali Rıza, komiserlik nezdine gelmiş ve ikili mülakat etmişlerdir. Bu mülakat sırasında Sadrazam, *Ulusçu önderlerin söz dinlemeyen deliler olduklarını, hükümete güvenoyunun sırf Ulusçulara karşı bir mücadele kabinesinin kurulmasını önlemek için durum gereği*

2234 La Derniere Heure, 24 Şubat 1920, *Le Sort De Constantinople est discuté a Londres*, s. 2; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 131.

2235 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 134.

2236 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 611.

2237 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 150.

2238 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.

2239 F.O. 371/5211/E-1311/30/fo 36; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 22. "Aynı türde dolaylı önermeler daha sonra Talât-Cavit tarafından bir Polonyalı arabulucu yoluyla askeri misyona yapılmıştır." (Yamauchi, 1995, s. 29, sonnot 33).

2240 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 687.

*verildiğini, gösterilen çabalara ve verilen tavizlere rağmen onlarla hiçbir anlaşma yapılamadığını belirtmiş*dir.[2241]

ABD'nin Londra Büyükelçisi Davis, Washington'a telgraf gönderdi. *Güvenilir bir kaynaktan* edinilmiş istihbarata göre, Padişah'ın İstanbul'da kalması kararı, *Hind resmî makamlarının Başbakan üzerinde yaptıkları çok güçlü baskı sonucuydu ve bu baskı Hindistan'da Müslümanlar arasında görülen tehlikeli duruma dayanıyordu. Türkiye'de Müslümanlar ve Halife, ileride İtilâf Devletleri elinde üzüntü ve sıkıntı çekerlerse bu, tehlike doğurabilirdi. Bu karar, İngiltere'nin Avrupa'daki durumunu tehlikeye sokma ihtimaline rağmen, alınmıştı. Elçilik, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ve kabinede bu karara karşı çıkılmışsa da Lloyd George muhalefeti yendi ve Yüksek Konsey'de Türklerin İstanbul'da bırakılmasında direndi, diyor. Haber dışarı sızdırıldıktan sonra, parlamentoda ve yayın organlarında büyük itirazlar, karşı çıkmalar oldu*.[2242]

İspanyol matbuatının aktardığına göre *İngiltere'nin İstanbul çevresinde 21.000, Mısır'da 26.000, Filistin'de 20.000 ve Mezopotamya'da 61.000 askeri bulunuyor*.[2243]

26 Şubat 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin haftalık mahrem raporu: [..] *Meclis açıldığına göre millî kuvvetlerin artık dağıtılıp dağıtılamayacağı yolunda Padişah'ın sorusuna M. Kemal, İzmir işgal altında oldukça kuvvetlerin dağıtılamayacağı cevabını verdi*. [..][2244]

Avam Kamarası içtima ediyor. "Sultan ve Hükümeti neden İstanbul'da bırakıldı?" suali kendisine tevcih edilen Başvekil Lloyd George cevab veriyor:

> Sultan ve bakanları bir İngiliz garnizonunun gözetiminde ve Boğaz açıklarındaki İngiliz zırhlıların ateş menzili içindeyken, Lloyd George kendini çok daha rahat hissetmektedir. Eğer onlar en yakın Müttefik garnizonundan ve İngiliz zırhlıları ile toplarının egemen olduğu denizden yüzlerce mil mesafede ve böylece gözden ve zihinden uzak olarak, Torosların ötesinde, Konya'da bulunsalardı, Lloyd George, kendisini daha az rahat hissedecekti...[2245]

Fotoğraf. *Walter Guinness* (National Portrait Gallery).

Muhafazakâr Fırka mebusu Dublinli Yarbay Walter Edward Guinness, şöyle hitab etti: *Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın ve onları Anadolu'ya göndermenin neredeyse kat'î etkisi, Türk Hükûmetini tamamen Ulusalcı Fırka iktidarına bırakmak olacaktır. Mustafa Kemal diktatör olacak* [..].[2246]

Galli William Ormsby-Gore, Avam Kamarasına beyanatında, *Papa'nın Vatikan'da kaldığı gibi Osmanlı Hilafeti'nin de İstanbul'da kalmasına müsaade edilmesini ve hilafetin Vatikanlaştırılmasını* öneriyor.[2247]

2241 *Ministere des Affaires Etrangere*, vol. 92, p. 23-25, 92; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 474.

2242 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 269-270.

2243 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 134.

2244 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXV.

2245 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 133. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2246 House of Commons, 26 February 1920, *Turks and Constantinople*, Volume 125, Column 1993. Yarbay Guinness, 31 Ekim 1922'de Harbiye Nezâreti Parlamento Müsteşarı tayin edilecek ve bu vazifesini 5 Ekim 1923'e kadar ifa edecektir (Wikipedia).

2247 Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 71. "1885'te Galler (Welsh) kökenli aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen 4. Harlech Baronu William Ormsby-Gore, Eton

Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert, Britanya'nın Anadolu'daki kuvvası Sivas karargâhlı Mustafa Kemal'in mücehhez gayr-ı nizamî kuvvetleri karşısında dayanamaz diyor. Sair birçok mebus, Koalisyon Kabinesinin İstanbul politikasını tenkid ediyor:

> 26 Şubat 1920 tarihinde Avam Kamarası'nda İstanbul'un geleceğine dair çok hararetli tartışmalar yaşandı. Thomas'ın "Türklerin bir insanlık kanseri olduklarına" ve yaptıklarının cezasını çekmeleri gerektiğine dair ifadelerine karşın Herbert, Türklerin İstanbul'dan sürülebilmesi için yeni bir savaş başlatılması gerektiğini ve bunun küçük bir savaş olmayacağını vurguladı. Ayrıca Herbert, ordu ve donanma mevcudu azalan İngiltere'nin bunu nasıl yapacağının açıklanmasını istedi. İstanbul'da Müttefikler arası bir idare kurulmasını saçma bulan Herbert, "bu mecliste bile bir tür kansız hayalet hissediyorum -Haçlıların hayaleti- bizi teşvik ediyor. Haçlılar büyük idealler için savaştı. Hıristiyanlık içindi, ama Hıristiyanlık başka bir şey, Bizans hurafesi başka bir şey. Hıristiyanlık için her şeyi yapmaya değer ama Bizans hurafesi için çok az şey.... Türkleri İstanbul'dan sürmek suretiyle Kürtleri uyandırarak halkın (gayrimüslimlerin) hayatını sigortalamayacaksınız. Ermenistan'dan başka Anadolu'da da koruyamayacağımız Ermeniler var. Bütün ülke iyi silahlanmış ve savaşmaya hazır. Sivas'ta Mustafa Kemal (Paşa)'nın on yedi bin düzensiz askeri var. Konya'da Sabahattin Bey, dört yüz İtalyan'a karşı iki bin adama komuta ediyor, 150 mil ötedeki Afyon Karahisar'da ise sadece iki Pencab bölüğümüz var. Şimdi tüm bu yerlerde Ermeniler ve diğer Hıristiyan azınlıklar var.... Kimin meydanlara çıkıp bu gerçekleri seçmenlerine açık bir şekilde açıklayacağını ve onlara bu büyük nüfusu tehlikeye atmak isteyip istemediklerini soracağını bilmek isterim..." şeklindeki sözleri ile İstanbul devleti planını ağır bir şekilde eleştirdi ve bunun Anadolu'daki Hristiyanları riske atacağını ileri sürdü. Adkins de "...bir adam ön kapısının anahtarından mahrum bırakılacaksa ve arka kapısının anahtarı başka birinin elindeyse, ikametgâhının hükümdarı olarak adlandırılamaz" dedikten sonra **M. Wilson** sözü aldı ve "...konuşmaya biraz hakkım var çünkü bize karşı savaştığı her yerde Türk'ü takip ettim. **Gelibolu'dan Selanik'e, Selanik'ten Filistin'e gittim ve Türk'le savaşırken onu her zaman en şerefli bir düşman olarak gördüm.** Tüm bu yaygaraların neden ortaya çıktığını tam olarak bilmiyorum. Türkiye'nin kendi kendini yönetme şansı çok zayıftı. II Katherina döneminden beri Rusya tarafından her 20-25 yılda (1877'ye kadar) bir saldırıya uğradı. Her zaman toprakları tecavüze maruz kaldı ve bu nedenle kendi kendini yönetme şansı çok azdı. Tüm bu yaygara ne hakkında? Buna kim neden oluyor? **Konstantinopolis'i Türk'ten alırsanız kime vereceksiniz? Bunu uluslararasılaştıracak mısınız? Bu her zaman bir başarısızlık olmuştur..."** şeklindeki sözleri ile özeleştiri yapanlar arasındaydı. Prmsby-Gore; "...Aslına bakılırsa, Sultan'ın Konstantinopolis'te ancak Papa'nın Vatikan'daki pozisyonu ve koşullarla kalmasına izin verilebilir. Halife'yi Vatikanlaştırmalısınız. Orada olabilir, ancak Boğazlar konusunda gerçek anlamda etkili bir hâkimiyeti olmamalıdır. Kapıları

---

ve Oxford'daki eğitiminin ardından 1910'da parlamentoya girdi. Büyük Savaş'ta orduya katıldı ve 1916'da özel istihbarat birimi Arab Bureau'da görev aldı. Kahire'de kurulan büronun amacı; Alman-Türk siyaseti hakkında istihbarat toplamanın yanı sıra merkezi ve deniz ötesi, sivil ve askeri hükümet birimleri arasında eşgüdüm sağlayarak Arap isyanını örgütlemekti. Büro görevlileri arasında en tanınmış isimler, her ikisi de aslen arkeolog olan Gertrude Bell ve T. E. Lawrence, nam-ı diğer Arabistanlı Lawrence'tı. Hilafet meselesiyle özel olarak ilgilenen Ormsby-Gore, 1917'de parlamentoya dönünce bu ilgisini sürdürdü. 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'nda *Papa'nın Vatikan'da kaldığı gibi Osmanlı Hilafeti'nin de İstanbul'da kalmasına müsaade edilmesini ve hilafetin Vatikanlaştırılmasını* önerdi. Bu dönemde Ormsby-Gore'un Museviliğe geçtiği söyleniyor. Etnik ve dini kimliklerin örtüştüğü Musevi dinine geçmek, 613 mitzvot (farz) eda etmeyi de gerektirebiliyor ve kolaylıkla kabul görmüyor. Dini ne olursa olsun, Ormsby-Gore siyaseten inanmış bir Siyonis'ti. 1917'de İngiliz hükümeti, Filistin'de Yahudi halkına ulusal yurt verilmesini destekleyen Balfour Bildirisi'ni hazırlarken, Siyonist lider (İsrail'in ilk cumhurbaşkanı) Chaim Weizmann, Ormsby-Gore'un evinde kalıyordu. Ormsby-Gore, dönemin savaş kabinesinde sekreter yardımcısıydı. Weizmann'ın teklifi üzerine Ormsby-Gore, Filistin'deki Siyonist Misyon nezdinde irtibat subayı atandı. 1919'da Paris Sulh Konferansı'na katılan İngiliz heyetinde yer aldı. [..] Fransız diplomatik raporlarına göre, İngiliz planı 1918'de, Lloyd George hükümeti zamanında, Arabistanlı Lawrence ve arkadaşlarının tavsiyeleriyle hazırlanmıştı. Bunlar, fırsatı bulunca planı kolaylıkla yürürlüğe koydular, zira bölgedeki diplomatik ve askeri personel hiç değişmemişti ve hepsi Lawrence'ın planlarını harfiyen takip ediyorlardı. Fransız analizi daha doğru olamazdı: Gerçekten de Lawrence'ın ekibinin üyelerinden Ortadoğu'daki görev yerinde bulunmayan yegâne isim olan Ormsby-Gore, süreci Londra'da parlamentodan yönlendiriyordu." (Atlas Tarih, Sayı 87, s. 71, 73).

> kapatacak gücü ve askeri gücü olmamalı... Türkleri İstanbul'da bırakın ama orada hiçbir güçleri olmadığını görün..." diyerek Türk idaresinin sembolik hâle getirilmesine dair görüşlerini açıkladı. Winterton ise "...İskenderiye belediyesinin skandalları ve kapitülasyonlar biliniyor mu? Uluslararası finansçının istediği tek şey, uluslararası bir vali. Böyle bir insandan Amerikalıların hamur dediği şeyden, en yozlaşmış kişiden, alabileceğinden daha fazlasını elde edebileceğini biliyor..." diyerek İstanbul'da kurulması planlanan Müttefikler arası idarenin sakıncalarından bahsetti. **Surtees** ise **"...çok büyük dostum ve en çok düşündüğüm bir adam olan eski Sadrazam Ferid Paşa'nın, Paris Konferansı'nda ülkesi için yaptığı acınası ricayı daha büyük bir sempati ile dikkate almamakla büyük bir hata yaptığımıza inanıyorum..."** şeklindeki sözleriyle farklı bir açıdan meseleye yaklaştı. Bu konuşmaların ardından Law; "Hindistan adına konuşanların; en son orada bulunanların, bana Halife lehine çok güçlü duyguların olduğunu söylediğini itiraf etmeliyim..." dedikten sonra, "...İstanbul'un Türklerden alınmasına dair planı uygulayacak adamın, Hindistan ve Mısır'daki danışmanlarının tabiriyle bir deli olacağına..." dair görüşü aktardı.[2248]

Maraş vukuatı Avam Kamarasında mevzubahis olunca Bonar Law söz alarak *o ana kadar bu* [Ermenilerin katliam edildiğine ilişkin] *iddiaları doğrulayacak hiçbir şey duymadığını; tecrübelerinden hareketle söylentilerin abartıldığını vurgulamıştı*r.[2249]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Şûrâ-yı Askeri'de tedkîk-i seyyiâtın devamına karar verildi ve Babıali'de vükela içtimayla Dersaadet'te, Bursa, Biga, Adapazarı'nda muhaliflerin İngiliz teşvikatıyla yaptıkları ve yapacakları igtişaşın men-i esbabı müzakere olundu*.[2250]

Berlin'deki Enver'den Ahmed Cemal'e mektub:

> İngilizlerle müzakereye vasıta olan zat [..] gerek Nazırların fikri, gerek İngiltere'nin artık Fransızlardan ayrı politika takibinde serbest olduklarını, saniyen İngilizler, eski fikirlerini terkederek, Türk milletinin ekseriyetini teşkil eden milliyetçilerle beraber çalışmak istediklerini ve bu münasebetle Istanbul'u bize bıraktıkları gibi, Boğazlarda bıraktıkları askerleri de iki sene sonra çekeceklerini ve Kafkas Cumhuriyetlerinin istiklalini tanıdıklarını ve İzmir de dahil olduğu halde, bütün Suriye ve Irak'tan gayrısının bizde kalacağını, Irak hakkındaki kararın da tamamen kati olmadığını, bunlara mukabil bizim de, İngilizler aleyhinde çalışmaktan vazgeçmemizi, Mısır'ın da şimal (kuzey) kısmına istiklal vereceklerini söyledi.[2251]

Daily Chronical gazetesi, Liberal Fırkanın İstanbul'u Türk idaresinden tard etmek maksadlı muhtırasını neşretti: *Eğer 1878 yılında, Berlin Kongresi sırasında olduğu gibi Avrupa'yı Türklerin yıkıcı etkisinden kurtarma fırsatını şimdi de kaçırırsak, bedelini çocuklarımızın ödeyeceği çok büyük bir hata işlemiş oluruz*.[2252]

27 Şubat 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Sir Donald Mac Leangui söz alıyor: *Sulh konferansının (Sevr öncesi görüşmelerin) Türkler'in Istanbul'da bırakılmasına dair kararı halkın ekseriyeti için büyük bir sürpriz teşkil etmiştir. Tarafımızdan hiçbir tahrike maruz kalmadan harbe giren ve Almanya'nın samimi ve faydalı müttefikleri haline gelen Türkler'e karşı hiçbir taahhüdümüz yoktur. Türkler Istanbul'da kalacak olurlarsa eski entrikalı politikalarına devam edeceklerdir*. Edward Carson söz alıyor: *Türkler'in Istanbul'dan kovulmaları teklif edildi. Bu, tatbiki imkânsız bir tekliftir. Türkler'i Istanbul'dan kovmaya kalkışacak olursanız yeni ve küçümsenmeyecek bir harbe sebep olursunuz. Ordu ve donanmanın masraflarını kısmaktan bahsettiğiniz şu sırada hükümeti Türkler'i Istanbul'dan*

2248 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 63-65.

2249 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 65.

2250 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 688.

2251 Şevket Süreyya Aydemir. (1985). *Enver Paşa: Makedonya'dan Ortaasya'ya (1914-1922)* içinde (c. 3, s. 503). İstanbul: Remzi Kitabevi. Şu kaynaktan iktibas et (*ÖFA notu*, 30 Mart 2024): Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 37-38. Yamauchi'de tam metin bir sureti bulunuyor: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 90.

2252 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 107.

kovmuyor diye takbih edemezsiniz. Sonra Lloyd George söz alıyor: *Türkler'e Boğazlar'ı İngiliz gemilerine kapamak fırsatını bundan sonra hiçbir zaman vermeyeceğiz. Avusturya-Macaristanı yoketmek veya Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş yolunun milletlerarası bir vaziyete getirilmesi şartıyla başkenti Istanbul olan bir Türk Imparatorluğu'nun devamına engel olmak için çarpışmayacağımıza dair Ocak 1918'de yaptığımız vaadi de yerine getireceğiz. Aynı vaad gereğince Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı birer millet olarak tanınmak hakkına sahip olacaklardı. ...Bizim dünyanın en mühim Müslüman devleti olduğumuz ve Türkler'in Istanbul'dan kovulması ihtimalinin Müslüman imparatorluğunda derin bir teessür uyandırdığı unutuluyor. Asya'da İngiltere'nin sözüne güvenilemeyeceği düşüncesini uyandırmak dünyanın bu kısmında İngiliz nüfuzu için çok zararlı neticeler verebilir. Türkiye ile imzalanan barış şartları neşredildiği zaman Türkler'in suçları ve bütün çılgınlıkları için kâfi derecede cezalandırılmadıklarını düşünecek olan tek bir Türk dostu görülmeyecektir. İmparatorluklarının yarısından fazlasını kaybedecek, payitahtları müttefik toplarının tehdidi altına girecek, ordu ve donanmalarının itibarı kalmayacak olan Türkler'e verilmesi tasarlanan ceza en sert hakimlere bile korkunç gelecektir*.[2253]

İttihadçı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Bir kere de Türk milliyetperverlerile uzlaşmayı tercih etmek* Avrupa için *öyle bir siyâset olacakdır ki ciddî ve samîmî olarak tatbîk edildiği takdirde vereceği semereler, hiçbir şübhe edilmesin, Avrupayı şaşırtacakdır*.[2254]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının neşrettiği *The Orient News* gazetesi:

> Mustafa Kemal'in ve Anadolu'daki Milli Hareketin kaybettiklerine şüphe yok. Masum Türk kadınları, Kemal'in Ankara'daki isyancı yemeklerinde kahraman ilan edilen akrabalarının fotoğraflarını kalplerinin yanında taşıyorlar İstanbul'daki kız okullarında bu tür davranışlar artıyor. Ancak gerçekler, hareketin liderlerinin Ankara'da örnek bir hayat yaşamadığı ve insanların paralarını düzgünce harcamadığıdır. Türk medyası bile "İzmir'e" yazısında başlarda belki doğru birkaç şeyi olan hareketin itibarının hepten sarsıldığını kabul etmektedir.[2255]

Daily Chronical gazetesi, Lloyd George'nin beyanatını neşretti: *Hindistan, savaş bittiğinde, kazanan İngiltere'nin, halifenin İstanbul'da bırakılacağı konusunda tüm İslam dünyasını ilgilendiren vaadini tutmayacağı tehlikesinden kaygı duymaya başladı. Hindistan'ın, Magaraci Biganir ve Lord Singh gibi (ikisi de Müslüman olmayan) temsilcilerinin, Türklerin İstanbul'dan kovulmalarının Hindistan'da ve tüm İslam dünyasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açacağı konusunda sürekli uyarıları, bugün herkesçe bilinen kararın alınmasında başlıca etken oldu*.[2256]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Llyod George, Avam Kamarası'na, Türk barış antlaşması taslağının şartlarını açıklayarak, uzun ve zor bir sürecin ardından, İtilaf Devletleri'nin karara vardığını söyledi. Sultan İstanbul'da kalmaya devam etse de Boğazlar'ın serbesliliği sağlanacak, Türk olmayan tüm topluluklar, Osmanlı baskısından kurtarılacak, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgelerde de, iki farklı kısıtlama ile Türklerin kendi kendilerini yönetmelerine izin*

2253 Galib Kemali Söylemezoğlu, *Yok Edilmek İstenen Millet*, s. 20; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 102-103.

2254 Yeni Gün, 27 Şubat 1336-1920, Numero 343, *Temel Taşı*, s. 1.

2255 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 80.

2256 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 109-110. Muhafazakâr Fırka mebusları, Hindistan Sömürge Yönetiminin Londra politikasını belirleyici bir mevkiye gelmesinden rahatsızdır. Bu muvacehede Lloyd George'ye tenkidlerini beyan etmişlerdir. Lloyd George ise cevaben demiştir ki: "Sorunun kararlaştırılmasının kendilerine bağlı olduğu başlıca üç devletten ikisi, özellikle Fransa ve İtalya, Türklerden yana çıktılar. Büyük Britanya, Asya'daki muazzam egemenliği nedeniyle Doğu sorunu konusunda son sözü söyleyecek güce sahip olmasına karşın, belirtilen nedenler sonucunda uzlaşmaya gitmek zorunda kaldı." Akabinde Lloyd George, Boğazların statüsünün İstanbul'un Türk idaresinde kalıb kalmaması meselesinden daha mühim olduğuna dikkat çekmiştir.

*verilecekti*r. *Bu kısıtlamalardan ilki, söz konusu bölgede yaşayan azınlıkların, Türkler tarafından ezilmemeleri için inzibat kuvveti bulundurulacaktı*r. *Diğer kısıtlama ise Türkler, yaşamaları uygun görülen bölgelerde çoğunlukta olsalar bile kendilerinden önce uygarlıkların beşiği olan Ege ve Akdeniz topraklarından yararlanma hakkına sahip olmayacaktı*r. *Ayrıca Llyod George, antlaşma şartların en koyu Türk düşmanını bile memnun edecek kadar korkunç olduğunu, Türkler için imparatorluklarının yarısını kaybetmelerinin, ordusuna el konulmasının ve başkentinde başka ülkelerin bayraklarının dalgalanıyor olmasının, yeterli bir ceza olduğu söyledi*.[2257]

28 Şubat 1920. Müttefik hariciye nezâretleri ricali Londra Downing Street'te içtima ediyorlar. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gizli müktesebatla fevkalâde memur gönderilmiş olduğu için *Padişah'ı tahttan indirmek, hükümeti sürmek, Padişah'ı sürmek ve Boğaz'ın öbür kıyısında gözaltına almak gibi tedbirler zikretti*.[2258]

> Lord Curzon, Fransızları kazanmak için Maraş olaylarını da vesile ederek, 26 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti daha iktidarda iken, "Olaylardan Istanbul Hükümeti sorumlu tutulmalıdır. Mustafa Kemal, Istanbul ile devamlı temas hâlindedir ve onların onay ve yardımı ile hareket etmektedir." dedikten sonra, Padişah'ın tahttan indirilmesi, Hükümet üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları gibi tedbirler ileri sürecektir.[2259]

Lord Curzon'dan sonra söz alan Fransız Büyükelçi Paul Cambon'un şu sözleri mühimdir: [..] *her ne kadar Mustafa Kemal'le İstanbul arasında doğrudan doğruya bağlantı olduğu kuşku götürmez idiyse de Padişahın onun üzerinde hiç bir denetimi olabileceğini sanmamakta*yım. *Mustafa Kemal Ulusçu bir ordu kurmuş ve İstanbul'dan bağımsız hareket edegelmiştir*.[2260] Curzon tarafı, deryadaki dip dalganın farkında ve Anadolu'ya kurd kapanı kuran Padişah'ı kendi tuzağına düşürme derdinde. Mustafa Kemal gibi bir karakter, İngiliz Muhafazakârları için velinimet.

Britanya Kâtib-i Umumîliğinin 16:00 başlangıç saatli içtima zabtından: *Lord Curzon, o sabah Hey'et-i Âlî toplantısında, Mustafa Kemal'in Türk Hükûmeti'yle suç ortaklığından bahsettiği vakit, ikisi arasındaki irtibatın şimdiki tezahürüne değin farkında olmamışlığını ifade etti. Mustafa Kemal'in son zamanlarda Erzurum'a vali tayin edildiği kendisine bildirilmişti ki Erzurum ziyadesiyle ehemmiyetli bir vak'a olarak yeni Ermenistan'a dâhil edilmişti. Böylesi bir adamın fevkalâde salâhiyeti (? tayini) diğer taraftan yeni bir Devletin haiz olabileceği herhangi bir muvaffakiyet ihtimalini tamamen ortadan kaldırabilecekti*.[2261]

Lord Curzon:

2257 The New York Times, 27 February 1920, *Defends Terms Of Turkish Treaty*, p. 3; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 150.

2258 *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 296, 299; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 17. Lord Curzon'a göre "Ankara ile irtibat halinde olan ve onu gizlice destekleyen İstanbul hükümeti baskı altına alınmalıydı." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 164.

2259 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "26 Şubat 1920" ifadesi yanılgıdır; doğrusu, 28 Şubat 1920'dir.

2260 Osman Olcay. (1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru* içinde (s. 140). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

2261 Rohan Butler & J. P. T. Bury. (1958). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (First Series, Volume VII, 1920) (p. 300). Great Britain, London: Her Majesty's Stationery Office. Türkce bir tercümesi için okuyunuz: "LORD CURZON sabahki Yüce Kurul toplantısında Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetiyle suç ortaklığından söz ettiği sırada, aralarındaki ilişkinin şimdi öğrendiği kadar sıkı olduğunu bilmediğini söyledi. Mustafa Kemal'in şu günlerde Erzurum'a Vali olarak atandığını şimdi öğrenmiş bulunmaktadır. Erzurum yeni Ermenistan içine alınacağına göre bu olay daha da anlam kazanmaktadır. Böyle bir adamın atanması, yeni Devletin olabilecek başarı şanslarını da tümüyle ortadan kaldıracaktır." Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 144.

> Mustafa Kemal hiç kuşkusuz İstanbul'daki Hükümetle yakın ilişki halindedir ve onun uygun görmesi ve yardımı ile hareket etmektedir. Bu nedenle İstanbul'a en şiddetli girişimlerde bulunulmalı ve Müttefikler ya Türkleri İstanbul'dan çıkarmak tehdidinde bulunmalı ya da Başbakanların kararlaştıracakları başka bir harekette bulunmalıdır.[2262]

> Gelecek ilkbaharda görüşmede bulunmak için bir Türk hükümeti bulmamız şüphelidir. Hele İtilaf güçlerinin zorla kabul ettirmeyi düşündükleri şekilde bir antlaşma onaylayacak bir hükümet bulmaları çok daha az muhtemeldir. Hatta yenik Türkiye'nin o zamana kadar ciddi bir kuvvete sahip olması mümkündür. Bu takdirde, İtilaf güçlerine karşı savaş ilan etmesi ve kendi şartlarını onlara kabul ettirmek istemesi dahi akla gelebilir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde, Anadolu'yu ne şekilde baskı altında tutacağımızı, yahut bunu kimin yapabileceğini bilemiyorum. Büyük kepazelik işte o zaman, en zayıf olarak görülen düşman tarafından en büyük zaferin kazanılmasıyla olacaktır.[2263]

Öğleden sonraki oturuma iştirak eden Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George, *Ermenilere engel olmayıp Türk direnişinin yaratılmasına sebep olduğu gerekçesiyle Fransa'yı eleştirdi.*[2264] Britanya diplomasisi epey yaman. Halbuki İngilizler, Elcezire Kuvâ-yı Milliyesini silahlandırmıştı. Oturumun sonunda *İstanbul'daki yüksek komiserlere ortak bir tel çekilmesi kararlaştırıldı. Bu telde Kilikya'daki Ermeni kırımından söz edildikten sonra, Fransa'nın bölgede asayişi sağlamak hususunda tam sorumluluk üstlenmiş olduğu bildiriliyor. Fakat Babıâli durumdan sorumlu*dur *ve ona İtilaf'ın yetkesinin alay konusu olamayacağı gösterilmeli*dir.[2265]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Lloyd George *İstanbul'un Tüklerde kalmasına 1918'deki demeciyle neden karşı çıkmadığını* şöyle izah etmiştir: *O sırada Hindistan'ın müslüman halkı telâşa kapılmıştı ve yatıştırılmaya ihtiyacı vardı. Biz Hindistan'da özel bir çaba gösteriyorduk, işte bu andan (demecin ilânından) itibaren askere yazılan Hintliler çoğaldı*.[2266]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), *Echo de l'Islam* (İslâm'ın Yankısı) gazetesini bu ay itibarıyla Paris'te neşretmeye başladı.[2267]

Meclis-i Mebusan Reisi Reşad Hikmet, kanser sebebiyle vefat etti.[2268]

İspanyol matbuatı, Londra Konferansının İstanbul ve Padişah hakkındaki kararlarını mütalaa ediyor: *Sultan "Toros dağlarının tepesindeki herhangi bir mülteci" gibi müttefik gemileri arasında İstanbul'da kalaca*k.[2269]

29 Şubat 1920. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a *çok acil ve çok gizli* telgraf gönderdi. Mezkûr *"vahim" ortak telin kendisine danışmadan çekilmesini kabul ettiği için teessüf* ediyor. Millerand'a göre İngilizler *Fransızlara İstanbul'dan Kilikya'ya asker göndertip bu sayede İstanbul'a egemen olmak için bir manevra* icra etmektelerdir.[2270]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 176 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Yüksek Müttefik Komiserleri, Hükümet'in kontrolü dışında olan milliyetçi teşkilât tarafından alaya alınıyorlar. . . Ben milliyetçi müfritlerin haklarından gelmek için*

2262 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 137.
2263 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 70.
2264 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 397.
2265 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 475.
2266 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 108.
2267 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 91. İlginç bir dipnot: "Bu gazetenin nüshalarına arşivde ulaşamadık." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 201, dipnot 522.
2268 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 387, dipnot 108.
2269 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 136.
2270 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 476.

Padişah'ın etrafında mutedil bir blok teşkilini hedef tutan bir siyaset güdülmesini teklif ediyorum. . . Yüksek Müttefik Komiserleri bu blok siyasetinin, yumuşak bir barış olmazsa boşa çıkacağı üzerinde ısrar ile durmuştur.[2271] Mezkûr rapora ilerleyen günlerde Hariciye Nezâreti ricali birçok derkenar yazacaklardır. Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, Padişah çevresinde ılımlı bir blok teşkil etmek cihetinde *harcanacak çabaların olumlu sonuç vereceğinden kuşkulu*dur. Edmonds'a göre *Türklerin akıllarını başlarına getirmek için tek çare olarak İstanbul işgal edilmeli*dir. Müsteşar Yardımcısı J. A. Tilley, Robeck'in mütalaasını desteklemekle beraber *İtilâf devletlerinin barış antlaşmasını Padişahın keyfine göre hazırlayamıyacaklarını belirtiyor*. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, *Türklerin İstanbul'dan "kovulmalarını" istiyor* mamafih *İstanbul'da tehdit savurarak sert bir politika uygulamanın, Anadolu'daki azınlıkların güvenliğini sağlayamayacağı görüşünde*dir aynı zamanda. En nihayet Hariciye Nâzırı Lord Curzon, *İstanbul'un esasen işgal edilmiş bir durumda bulunduğunu hatırlatıyor*. Curzon, Robeck'in tasarısını Londra Konferansı Yüksek Şûrasına arz edecek fakat tasarı reddedilecektir.[2272]

İngiliz *The Observer* gazetesi: Türkler *tekrar savaş yapma hatasına düşmeyeceğiz* deseler de *bize karşı savaş hazırlığı içindeler*.[2273]

Şubat 1920. İngiliz yıllık mahrem raporunda, İstanbul'daki *Merkezî Hükümet'in* 1920 Şubatı'ndan itibaren *tasfiye* edildiği kaydedilmektedir.[2274]

Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill'in Avam Kamarasına beyanatı: *Öyle inanıyorum ki, ordumuz şu anda adım atacak halde değildir. Durum böyle iken biz Türkleri nasıl süreriz ya da nasıl yeni şartlar uygulamaya kalkarız. Kendi kaynaklarımız da buna yeterli değildir*.[2275] Chuchill, *İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgalinin Türkleri İngilizlere karşı Bolşeviklerle stratejik bir ittifaka sürükleyeceğine inanıyor*.[2276]

Fransız Hariciye Nezâretinin Türkiye siyaseti üzerine kaleme aldığı muhtıra: *İstanbul'un Türklerde kalması kararı sonuç olarak yine İngilizlerden çıkmış ve bunda Kuva-yı Milliye'nin direnişi, Rusya'da Beyaz Orduların yenilmeye başlaması ve Hindistan'ın baskısı gibi nedenler rol oynamıştır*.[2277]

Mart 1920. Lord Riddell: *1920 martında, Lloyd George'un tory'lerin* [muhafazakârların] *görüşü yönünde açıkça dümen kırdığını farkediyorum. Endüstri liderlerinin büyük hizmetlerinden sık sık söz eder olmuştur. Bir Leverhulme, diyor; ya da bir Ellerman dünyaya, 10.000 kaptandan veya 20.000 lokomotif kondüktöründen daha yararlıdır ve bu ölçüde itibara lâyıktır. Dünyanın düzenini ve insanların yaşama şartlarını geliştirmek, ama bunu kendi bildiği gibi yapmak istiyor. Sosyalizmin hatâlı bir sistem olduğuna inanmış görünüyor. Son dört yılda bu inancın onda gittikçe kuvvetlendiğini gördüm. Görüşü tamamen değişti diyebilirim*.[2278]

2271 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 150. "İtilâf Devletleri, *Millî Harekete karşı, Padişah, ılımlılar ve iyi huylulardan* oluşacak bir blok kurulmasını ve bu bloğun onlara karşı mücadele etmesini müzakere ettiler. Ancak bunun bir fayda sağlamayacağı konusunda ortak kanaate varıldı." Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 323.

2272 FO/5042/E 864, Robeck'ten Curzon'a, No. 176; FO/5042/E 946, Curzon'dan Robeck'e 6 Mart 1920 tarihli mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 204-205.

2273 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 622.

2274 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 20.

2275 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 91.

2276 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 52.

2277 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 472.

2278 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 301-302.

1 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri John de Robeck, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi. Şubat 1920 itibarıyla Fransız-Ermeni birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye arasında şiddetli müsademe vuku bulmuştur. Robeck, *gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu bilgiye dayanarak* Fransızlara taarruz eden Maraş Kuvâ-yı Milliyesinin eslihası ve mühimmatı, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti ile Osmanlı Ordusunun kolordu ve fırka kumandanları tarafından temin edilmektedir.[2279]

2 Mart 1920. Misâk-ı Millî, *yabancı parlamentolara ve basına* ilan edildi.[2280] Yunan tarihçi Haralambos Psomiadis'in belirttiğine göre *yeni Türk siyasetinin temeli Misakı Milli*, *her emperyalist, panislamist, ya da panturkist tasarının reddi anlamına gelmektedir*.[2281] Örneğin, İngiliz muharrir Arnold Joseph Toynbee, 1922 senesinde "The Western Question in Greece and Turkey" nam kitab telif edecektir. Mezkûr kitab, Misak-ı Millî'nin Fransızca nüshasına yer verecek alt başlıkta ise şu ibare yazacaktır: "OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖLDÜ! YAŞASIN TÜRKİYE!"[2282]

> "Misâk-ı Millî" serinkanlılıkla incelenebilseydi, İngiliz menfaatleri ile hemen hemen hiç çatışmadığı görülecekti. [..] Emperyalist bir devlet olarak, Osmanlı İmparatorluğunun elinde bulunan Arap ülkelerine hâkim olmak istiyen İngiltere'nin Türk İstiklâl Harbinin hedeflerini gösteren Misâk-ı Millî'den memnun olması gerekir. Misâk-ı Millî'nin tesbit ettiği sınırlar İngiltere'nin tecavüz etmek istediği sınırlar değildi. İstanbul'a hâkim olmak iddiasından vazgeçtikten sonra, İngiltere, Musul üzerinde Türkiye ile anlaşabilirdi.[2283]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkler ve Bolşevikler" nam makale neşretti:

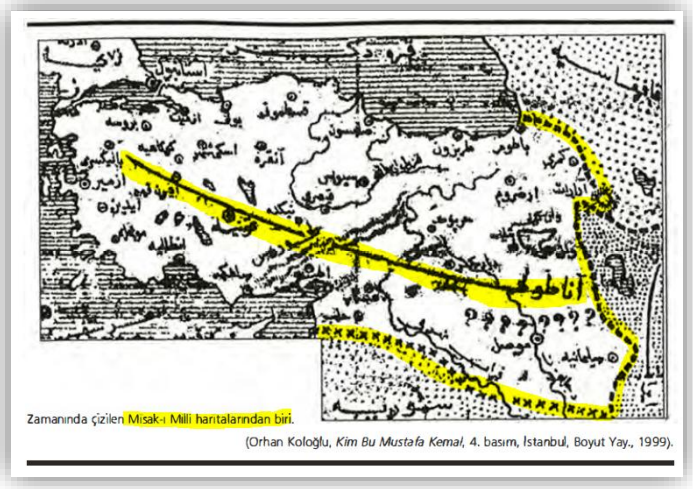

Resim. *ABD Başkanı Wilson'un 12'nci prensibine nazaran Misâk-ı Millî hududunu gösterir bir harita*.

> İstanbul kaynaklı habere göre Enver Paşa'nın emir subayı, yanında Milliyetçi Lider Mustafa Kemal'in kurmay subaylarından biri olduğu halde Sivastapol'de Ruslar tarafından tutuklanıp, İngiliz askerî yetkililerine teslim edildi. Sivas'ta Mustafa Kemal başkanlığında oluşturulan Panislamizm Komitesi, adı geçen subaylara, Bolşeviklerle temas kurmaları doğrultusunda bir emir vermiş, eski Savaş Bakanı Cemal [Mersinli] Paşa'dan da yardım alan bu subaylar, kendilerine verilen talimat üzerine Kırım'a geçmek üzere Samsun'a hareket etmişlerdi. Mustafa Kemal, her ne kadar Enver ve partisiyle herhangi bir ilişkisinin olmadığını resmen açıklamış olmasına rağmen, bunların subaylarının birlikte yakalanması, Mustafa Kemal'in adı geçen reddiyesini zayıflattı.[2284]

2279 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 67.

2280 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 161.

2281 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 532.

2282 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 165; Arnold Joseph Toynbee. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* (K. M. Orağlı, çev.) içinde (s. 245). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

2283 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 466-467. Musul meselesine dair bir İngiliz vesikası, Sovyet Rusya tesirine dikkat çekmektedir: "Musul'da, 1920 yılı boyunca, Bolşeviklerden giderek daha fazla bahsedilmiş olması dikkat çekiciydi. Mustafa Kemal'in onlarla ittifak kurmuş olduğu muhakkaktı ve büyük miktarlarda Bolşevik altını almış olduğu tahmin edilmekteydi." *Administration Report of Mosul Division for 1920*, s. 5; Aktaran: Wadie Jwaideh. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* (N. Kıraç, haz.; İ. Çekem & A. Duman, çev.) (6. baskı) içinde (s. 348, dipnot 75). İstanbul: İletişim Yayınları.

2284 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 257.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. *İtalyan siyasetinin çok Türk yanlısı olduğunu* bildiriyor.[2285]

Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson, 10 nefer ve 1 Rus tercümandan müteşekkil maiyetinin 5'ini İstanbul'a Trabzon tarikiyle gönderdi.[2286]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul işgal edilirse Mustafa Kemal'in işine yarayacağını belirten bir yazı neşretti: [..] *İstanbul'a vurarak durum düzelmez. Sultan'ın merkezî hükümetinin otoritesi bütün Asya Türkiye'sinde sağlanmadıkça, Boğaziçi'nde yapılacak gösteriler, Anadolu'da daha çok, bir ayaklanma ve şiddet ruhu geliştirecektir*.[2287]

3 Mart 1920. Londra Downing Street 10 numarada Müttefik hariciye nezâretleri ricali saat 11:00'dan itibaren içtima ediyorlar. Söz alan Lord Curzon: *Bırakışma bize Türkiye'nin sadece bazı bölümlerine girebilme hakkını vermiş olduğunu san*ıyorum. *Silahlar, kuşkusuz, bizim ilerlemek olanağını bulamadığımız bölgelerde gizlenmiştir. Tarihte ilk kez Türk Devleti, Yunanlıların, Suriyelilerin ve Arapların Türk egemenliğinden çıkarılmaları ile, Türklerden oluşturulacağı bir sırada Padişahın Türkiye üzerindeki iradesini kabul ettirebilmesi için niçin kendisine büyük bir kuvvet sağlamak gereği duyulmaktadır? Türkiye ulusal bir Devlet halinde dönüşmektedir; büyük bir olasılıkla da bunun için çok zor kullanılması gerekmeyecektir*.[2288] Padişah'a merbut nizamî kuvvetlerin tahkim edilmemesi, milliyetçi Mustafa Kemal'in önünü açmak anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmaya çalışan Sadrazam Ferid Paşa'nın iktidardan düşürülmesine ziyade olarak 16 Mart 1920 işgal ve tevkifatı da Mustafa Kemal'e muazzam bir katkı olacaktır. Saray-ı Humayun ile Bâb-ı Âlî'nin Anadolu üzerindeki nüfuzu büyük oranda yok edilecek, hükümet merkezi Ankara'ya iltihak edecektir.

İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Londra Konferansına dair günlüğüne düştüğü notta, *"bu smokinli zatları*[n] *(yani: Meclisi Âlî'nin) hareket tarzlarının bilgisizce, ürkek, farfara ve hep de meyvasız" olduğunu söyleyerek alaya almaktadır*.[2289]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Ali Rıza Paşa kabinesi, İtilâf devletleriyle olan güç ilişkileri, Kemalistlerle iyice anlaşamaması, Kilikya olayları, Türkiye'ye kabul ettirilmek istenecek elverişsiz barış koşullarını kabul etmek zorunluluğu korkusu gibi nedenlerden ötürü iktidardan çekilmekten başka çıkar yol göremiyor*.[2290]

İngiliz istihbarat raporunda *eski bir nazırın* mülahazaları bildirilmektedir. *Nazıra göre II. Mahmut'la son bulmuş olan yeniçeri (asker) yönetimi Abdülhamit'ten sonra canlanmıştı*r *ve şimdi ulusçular tarafından destekleniyor*. *Halk kitlelerinde "yurttaşlık duygusu" (public spirit) yoktu*r *ve bu yönetime ancak dağınık bir direnme gösterebilir. Ulusçuları yenecek tek kuvvet Padişah't*ır. *Nitekim onlar da* [Teşkilat-ı Milliyeciler de] *açıklamalarında onun* [Padişah'ın] *adını anmadan edemiyorlar. Padişah yeniçeri yönetiminden nefret ediyor, fakat destekten yoksundu*r. Mezkûr nazır Padişah'la *sık sık* görüştüğünü ve en son üç hafta evvel huzura kabul edildiğini söylemiştir. Yine *nazıra göre Padişah için en iyi destek İngiltere ve Fransa olur, zira* Padişah'ın *duruma egemen olması için Türkiye'ye, bu kentlerdeki egemenlik hakları kısıtlanmış bile olsa, İstanbul ve İzmir'i veren bir barış gerekiyor*.[2291]

2285 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 478, dipnot 23.

2286 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 532.

2287 Le Temps, 2 Mart 1920, s. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 179.

2288 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 181.

2289 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 151.

2290 FO/5165/E 2611; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 203.

2291 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 433-434.

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre sabık Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik (Söylemezoğlu) şu görüşte imiş: *İngiltere müsaade ederse, dış yardım almadan da ulusçu hareketle başa çıkılabilir. Böyle bir "teminat" olursa Padişah iktidara güçlü bir hükümet getirebilece*ktir. *Yalnızca Osmanlı makamları gereken tedbirleri alırken öbür müttefiklerin müdahalesinin önlenmesi* lazımdır.[2292] İngiliz hariciyeci D. G. Osborne, bu rapora şu derkenarı düşecektir: *Ulusçu kuvvetleri dağıtmak konusunda Padişah'ın bizden bir işaret beklemediğine inanmak zor. Doğru ise böyle bir teminatı herhalde (surely) verebiliriz*. Bir başka hariciyeci Tilley ise şu notu 3 Nisan'da kaydedecektir: *Padişah'a "o ulusçu hareketi bastırırken müttefiklerimizin müdahalesini önleyecek bir teminat" veremeyiz, fakat ne yapmak istediğini bilseydik müttefiklerimizden bunu yapmasını kabul etmelerini isteyebilirdik. Amiral de Robeck'in bu konudaki görüşlerini sorabiliriz*.[2293]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *aslında gerek İstanbul hükümetinin, gerekse Padişah'ın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tehdidinden siyaset düzleminde yararlanmayı umduklarını, eski bir nazır bir İngiliz ajanına açıklamış*dır. *İstanbul ve İzmir'den yoksun olma durumu gibi bir felaketle karşılaşılırsa ulusçulara, "Ne yaparsanız yapın, memleketi kurtarabilirseniz ne âlâ" denecek*dir.[2294]

İngiliz istihbarat raporu: Kuvâ-yı Milliye için gizli *seferberlik emirlerinin tarihleri boş olarak basılıp Ankara'ya gönderildi*. Vesikalar bu defa *tuğralı*dır. Çünkü *daha önceki asker almaları Padişah adına olmadığı için başarısız* olmuştu.[2295] *Hiç şüphe yok ki, barış şartlarına karşı silahlı direnme hazırlıklarını yaparken, Anadolu ve Trakya'da durumu denetlemeye çalışan ulusçu önderler, geniş çapta bir direnmenin mümkün ya da gerekli olacağını beklemiyorlar. Hazırlık ve propagandaları, daha çok, güçlerini abartarak gerçekte yapabileceklerinden çok daha fazlasını yapmak tehdidiyle elverişli barış elde etmek niyetiyle yapılıyor*.[2296]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *15 Şubat'ta yapılan Meclis-i Vükela toplantısında Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması sorunu görüşülmüş ve Maliye, Adliye, Dahiliye, Maarif nazırları bundan yana olmuşlar*dır. *Hariciye Nazırı, Ahmet Rıza'nın tavsiyesine uygun olarak karşı çıkmış* binaenaleyh *karara varılamamış*dır.[2297]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine nazaran Ahmed Rıza'nın Paris'den göndermiş olduğu mektub ve raporlar Hariciye Müsteşarı Fahreddin tarafınca hulasa ve Meclis-i Vükelaya takdim edilmiş, *15 Şubat günü kabinede ele alınmış*dır. Bunlara göre *Fransa Adana bölgesinde Osmanlı egemenliğini kabul hazır*dır, *ama buna karşılık Fransa'nın yasal çıkarlarının önceliğinin tanınmasını*

2292 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 434.

2293 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 578-579. Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne: "Padişahın, ulusal kuvvetleri ortadan kaldırmak için bizden bir söz beklediğine inanmak güçtür. Eğer gerçekse, herhalde istenilen teminatı verebiliriz." Müsteşar Yardımcısı J. A. Tilley: "Padişaha, ulusal akımı ezerken İtilâf devletlerinin müdahalede bulunmalarına engel olacağımıza dair güvence veremeyiz; fakat ne yapmak istediğini öğrenirsek, İtilâf devletlerinden, bu davranışını onaylamalarını isteyebiliriz." FO/5165/E 2611, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 58 numaralı raporuna derkenarlar; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 204.

2294 FO, 371/5166, 3800; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 355, dipnot 56.

2295 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 348, dipnot 42.

2296 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 355.

2297 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 403, dipnot 135.

istiyor. *Hükümet orada sınai ve mali bütün ayrıcalıklarda Fransa'ya öncelik vermeyi kabul etmiş*dir. *İtalyanlar da Antalya bölgesinde bunu istiyorlar. Hariciye Nazırı'nın 26 Şubat'ta Mebusan'da ulusçu mebuslarla yaptığı bir toplantıda yukarıdaki koşullar bazı kayıtlarla kabul edilmiş*dir.[2298]

Britanya Akdeniz Donanması 1'inci Muharebe Filosu Visamiral Sör Sydney Freemantle komutasında İstanbul Boğaziçine demirlemiş, 23 Şubat'ta Dolmabahçe'ye ihrac ederek Beyoğlu'nda, 24 Şubat'ta İstanbul Suiçinde, 25 Şubat'ta Haydarpaşa ve Üsküdar'da marş marşa verilmişlerdi. İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre, Britanya Donanmasının Payitaht'taki mezkûr gövde gösterileri Anadolu dahilindeki *ulusçuların alay* konusu olmaktadır: *İngilizlerin kara kuvvetleri olmadığı için donanma ile Fransız ve İtalyanları etkileyip Osmanlı aleyhtarı görüşlerine yaklaştırmak istiyorlar. Bir de Anadolu'yu önceki haline getirmek için gemileri tekerlek üzerine bindirmek gerekece*ktir.[2299]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasında belirtildiğine göre (*i*) Bâb-ı Âlî Vükelâ Meclisi, 15 Şubat tarihli içtimaında, Kuvâ-yı Milliyenin dağıtılması meselesini müzakere etti. Maliye, Adliye, Dahiliye ve Maarif nâzırları Kuvâ-yı Milliyenin lağvı lehindedir; sair nâzırlar ise sulh akdedilinceye kadar Kuvâ-yı Milliyenin mevcudiyetinin devam etmesine taraftardır. Meclis-i Vükelâ, net bir karara varamamıştır. (*ii*) Son günlerde Çerkes Hurşit Paşa, Kuvâ-yı Milliyenin dağıtılması meselesini halletmek üzere Mustafa Kemal'le mülakat için Anadolu'ya izam edilmiştir. Mülakat Eskişehir'de gerçekleşmiş fakat Kuvâ-yı Milliyeyi teftiş etmesine mani olunan Hurşit Paşa, İstanbul'a avdet etmiştir. (*iii*) Padişah, Kuvâ-yı Milliyenin vaziyet-i umumiye açısından tehlikeli bir unsur olduğuna kanidir lâkin şehzadeler Padişah'ın bu mülahazasına iştirak etmemektedirler.[2300]

İngiliz tutanağına göre, Fransızlar bütün Ereğli kömür madenlerini ele geçirmek istiyorlar ve bu konuda Ahmed Rıza *ile Paris'te bazı ön görüşmeler yapılmış*dır.[2301]

İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri Robeck ve Defrance, *mevcut millî hareketin bütün bölümlerinde ve onların idare ettikleri Müslüman halk kısımlarında zecrî sulh şartlarına karşı silâhlı mukavemetle karşı konulabileceği* hususunda endişelerini bağlı oldukları hariciye nezâretlerine bildirdiler.[2302]

Hind Hılâfet Hareketi liderlerinden ve İngiliz Kızılhaç Cemiyeti reisi Emir Ali, İngiliz istihbaratı mensubu ve Trakya'daki İngiliz Kızılhaç temsilcisi Robert "Rahib" Frew'e, İzmir halkına yardım etmek gerekçesiyle 800 pound (yaklaşık 8.000 lira) nakit gönderdi.[2303]

> [..] İngiltere'de önemli yerleri olan Ağa Han ile Seyyid Emir Ali adlı iki kişi vardı. (..) Bunların girişimleriyle İngiltere'de *British Red Crescent Society* (Britanya Kızılay Derneği) adlı bir örgüt kurulmuştu. Bu örgütün İstanbul'daki temsilciliğine bir Protestan misyoneri olan Robert Frew adlı bir din adamı konmuştu. Emir Ali'nin maddî yardımlarıyla bu İngiliz Kızılay örgütü Hindistan'daki hilâfetçiler arasında Osmanlı hilâfetine bağlı Türk Müslümanlarına yardım sağlama davası altında çalışıyordu. İstanbul'da bu dernek etrafında *İngiliz Muhibleri Cemiyeti* adı altında bir cemiyet de kurulmuştu. Bu cemiyetin gerçek amacı bu Kızılay örgütünün ve başındaki Rahip Frew'nun İngilizliğini örtmek, ona Osmanlı halifeliğinin ve Osmanlı Müslüman

---

2298 FO, 371/5166, E 2306/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 412, dipnot 148.

2299 FO, 371/5166, E 264/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 417, dipnot 160.

2300 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerin İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 65-66.

2301 FO, 371/5166, E 1782/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 335, dipnot 10.

2302 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 200.

2303 Ali Ashgar Khan. (1993). Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923) (A. Özgiray, çev.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8(1), s. 209.

> önderlerinin öncülüğünü sağlamaktı. Hilâfetin güvence altına alınması umudu bu cemiyetin girişimlerine bağlanmıştı.[2304]
>
> Mütarekede Hint Müslümanları'nın yönettikleri İngiliz Kızılay Derneği'nin Türklere yaptığı yardımlar, Frew eliyle dağıtılıyordu.[2305]
>
> Gerçi Osmanlı hilafetinin Hindistan'da destekçileri vardı ama buradaki hilafet hareketinin hedefi Türkiye'nin Osmanlı hanedanlığının devamı yerine bağımsız bir Müslüman devlet olarak ilerlemesiydi.[2306]

İttihadçı emekli Miralay Kara Vasıf'dan (Karakol) Mustafa Kemal'e telgraf: *Kuvayı Milliye'nin. . . cephesinin üç kilometre geriye alınması hakkında onbeş gün önce İtilâf temsilcileri tarafından verilen notaya Hükümet red cevabı vermişti. Dün sert bir nota verilmiş olmasından Hükümet bugün. . . istifa etmiş*tir.[2307]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Türklere bir an evvel* [Kilikya'da] *yaptıklarının kendileri açısından neye mal olacağı hatırlatılmalı*. *Anadolu'daki Milliyetçi Hareket ile İstanbul'daki Türk Hükümeti arasında bir bağ olduğu* muhakkaktır. *Milliyetçi Türkler Enver, Nuri, Halil ve Mustafa Kemal'in taraftarları*dır.[2308]

4 Mart 1920. Meclis-i Mebusan reisi seçilmezden hemen evvel Celâleddin Arif, muhavere ettiği Felâh-ı Vatan Grubu reisi Hüseyin Rauf'dan (Orbay) şu cümleleri işitti: *Biz öyle bir Reis isteriz ki kendisine Meclis'i buradan kaldırıp Ankara'da içtima ettirmeği söylediğimiz vakit, Reis hemen bunu kabul etmelidir*.[2309]

Başvekil Lloyd George, Avam Kamarasındaki konuşmasında, ABD'nin Türk meselesinden çekildiğini beyan etti. *Türk Antlaşmasının maddeleri şu an tartışılmakta fakat Amerikan Hükümeti konferansta temsil edilme davetini reddetmiştir*.[2310]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Şubat ayı ortasından itibaren *ulusçular, Ali Rıza kabinesinde değişiklik düşünmeye başlamışlar*dı. *17 Şubat günü Heyet-i Temsiliye toplantısında Rauf Bey'in Damat Ferit kabinesinde üyelik yapmış olan nazırları değiştirmek yolundaki* telgrafı *okunmuş*du. *Mustafa Kemal 14 Şubat genelgesinin Mebusan'la anlaşılarak çıkarıldığını ve gerçekte*

2304 Niyazi Berkes. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (A. Kuyaş, haz.) (18. baskı) içinde (s. 476-477). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. "Sünnî Müslümanların halifesi için gözyaşı döken Ağa Han ve Emir Ali'nin kendileri Sünnî değillerdi. Birincisi İsmailî cemaatinin ağırlığı altınla ölçülen ruhanî başkanı, İkincisi Hindistan Şiflerinin önderlerindendi. Ne İsmailî doktrininde, ne de Şiî doktrininde hilâfetin imamlığı ve meşruluğu tanınır. Sünnîler ile İsmailîler ve Şiîler arasında Müslümanlar ile Hindular arasında olduğundan fazla düşmanlık vardır. İsmailîlik, Şiîlikten de aşın bir heterodoks mezhebi sayıldığından birçok Hint Müslümanı onları Müslümandan bile saymaz. Ne var ki bu iki zatın ikisi de İngiliz İmparatorluğu'nun en itibarlı kişilerindendi. Ağahanlık, bu imparatorluk döneminde ruhanî bir reislik olmuştu. Emir Ali ise İngiliz imparatorunun *Privy Council* üyesiydi, ikisi de Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı halifesinin cihad ilânına karşı Hindistan'da kampanya açmıştı. Savaş sonunda Emir Ali, İngiliz Kızılay Cemiyeti'ni kurarak Robert Frew adlı (Atatürk'ün Nutuk'unda) "Rahip Fru" diye geçen) ajan aracılığıyla Hindistan Hilafetçilerini İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin perdesi arkasından Vahdettin hilâfetine bağlama işini yöneten zattı." (Berkes, 2012, s. 512).

2305 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 134, dipnot 104.

2306 T. G. Fraser, A. Mango & R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 308.

2307 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 152.

2308 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 260.

2309 Ali Saltan. (2008). *Felah-ı Vatan Grubu* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 55). Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

2310 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 48.

*Kuva-yı Milliye çalışmalarını etkilemeyeceğini söylemiş*di.[2311] *Ulusçu önderler, daha uluşçu bir hükümeti işbaşına getirmek umuduyla istifayı sağlamışlar*dır. *Padişah'ın Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için istekte bulunmasının ve bu amaçla hükümetin Hurşit'i göndermesinin tepkisiydi bu. Öte yandan İtilaf'ın Kuva-yı Milliye'nin belirlenen çizgiye çekilmesi ve Akbaş'ta yitirilen silah kadarını teslim talebinin yarattığı durumun da istifada payı* vardır.[2312]

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserler, 3 Mart'ta ve 4 Mart'ta içtima ettiler. *Kilikya'daki olayların, yapılması düşünülen eyleme esas olamayacağına, İstanbul'da Yüksek Şûra'nın öngördüğü eylemin Ulusçulara caydırıcı bir etki yapmayacağına, Kilikya kıyısında donanma harekâtının sonuç vermeyeceğine karar verdiler. İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri İstanbul'da kesin tedbirler almayı uygun gördüler. İtalyan Yüksek Komiseri ilk günkü görüşmeleri dinlemekle yetindi, ikinci gün ise tedbirler önerisine katılmayı reddetti. Fikrince, bu, ortalığı büsbütün karıştırır. İngiliz ve Fransıza göre ağır barış şartları nasıl olsa tepki doğuracakt*ır, *anılacak tedbirler ulusçu hareketi kösteklemiş olur. Kendisine ne önerdiği sorulduğunda, Konferans'ın barış şartlarını, hatta Türklere verildikten sonra dahi, hafifleteceğ*ini *umduğunu*, *Paris'e gelecek Türk murahhaslarıyla şartların görüşme konusu yapılmasının uygun olacağ*ını belirtmiştir. Robeck ile Defrance, *Yüksek Şûrâ'nın Türklere öbür düşman devletlerden farklı bir muamele yapmayı kabul etmeyeceğini söylediler*. Nihaî olarak Müttefik fevkalâde komiserleri İstanbul'da Londra Konferansı Yüksek Şûra'nın derpiş ettiğinden daha kat'î tedabirleri kabul ettiler. 5 Mart'ta telgraf göndereceklerdir.[2313]

5 Mart 1920. Britanya Başvekili Lloyd George, *"Mustafa Kemal'in komutası altında, güçlü, düzenli, iyi örgütlenmiş ve iyi yönetilen bir ordunun bulunduğu"nu öğrendiklerini, "Mustafa Kemal'in bayağı bir haydut ya da bir soyguncu başı değil, Türk Hükümetince atanmış, o Hükümetçe açıkça sevilen" bir kişi olduğunu ve "önce Mustafa Kemal'in işine son verilmesinin istenmesi, sonra da İstanbul'un bir Müttefik kuvvetiyle işgal edilmesi" gerektiğini* belirtti. O'na göre *Mustafa Kemal Paşa bir çeteci değildir, Türk hükümetinin atadığı Erzurum valisidir. Bu Türk valisi bizim müttefikimize saldırsın, biz hiçbir harekette bulunmayalım. Bu olamaz. Hemen en enerjik tedbirleri almalıyız.* Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise *Mustafa Kemal'in işten uzaklaştırılmasını istemekle bir şey elde edilemeyeceğini, zira "bu ele avuca sığmaz yaratığın, bugün Sivas'ta yarın Erzurum'da, ele geçirilmesinin olanak dışı" bulunduğunu* ifade etti. Ve konferansta takarrür eden 2'nci madde şu oldu: *Adana bölgesinde cereyan eden son olaylarda sorumluluğu söz götürmeyen Erzurum valisi Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınması Türk hükümetinden istenmelidir*.[2314]

Konferansta söz alan İtalya Hariciye Nâzırı Vittorio Scialoja, Müttefiklerin Mustafa Kemal'i el altından desteklemekte olduğunu zımnen itiraf ediyor. İstanbul'a yönelik her Müttefik müdahalesi Mustafa Kemal'i güçlendirecektir diyor:

> Müttefiklerin bugüne dek izleyegeldikleri politikaya gelince, hiç bir biçimde Padişahı desteklemek ya da ona yardımcı olmak sonucunu doğurmamış, tam tersine Ulusçulardan yana diye tanımlanabilecek bir görüntü

2311 FO, 371/5166, E 2306/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 403-404, dipnot 136.

2312 FO, 371/5166, E 2306/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 447, dipnot 220.

2313 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 9-10; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 479-480.

2314 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. LI; Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 102-103. "1920 yılı Ocağı'ndan bu yana Milliyetçiler, İstanbul hükümetinin denetimini ellerinde tutuyorlardı. Millet Meclisi, Misak-ı Milli'yi onaylamış, padişah ve rejimi de Milliyetçi harekete bağımlı olduğuna dair her tür işareti vermişti. Aslında Mustafa Kemal İstanbul rejimiyle resmen barışmış ve (Müttefikler'in yeni Ermeni devletinin bir parçası olacağını düşündüğü) Erzurum'a vali olarak tayin edilmişti." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 210.

bile göstermiştir. Ulusçuların takımı şu sırada Türkiye'de önemi olan tek topluluktur ve herhalde hiç bir zaman bizim koşullarımızı kabul etmeyeceklerdir. Padişah ve çevresindekileri olabilseydi, güçlendirmek herhalde çok iyi olurdu ama, ne çare ki, bu yönde yapılacak pek bir şey yok gibidir. Hiç kuşkusuz, Osmanlı Hükümetinin Mustafa Kemal'i Erzurum Valiliğinden atmasını sağlayabiliriz ama bunun uygulamada etkisi sıfırdır. Mustafa, barış koşullarına karşı çıkmayı ödevleri sayacak olan çok sayıda ılımlının da katılmasıyla büsbütün güçlenecek olan Ulusçu partiyi yönetmesini sürdürecektir.[2315]

Curzon ve Lloyd George tarafından Mustafa Kemal'in "Erzurum valisi" olarak vasıflandırılması, Mustafa Kemal'in İngiliz istihbaratına 14 Kasım 1918'de müracaat ederek valilik taleb edişini akıllara getirmektedir. Örneğin mütareke devri İstanbulu'nda muhabir bulunan Amerikalı Clair Price'nin ifadeleri de muvafıktır: [..] *biz Kemal'in, hem Müttefiklerin, hem de Osmanlı Hükümetinin mümessili olup sonralarda Erzurum Valiliği hizmetini görmek üzere düşünüldüğünü pek iyi biliyoruz*.[2316]

Ignatius Valentine Chirol da Mustafa Kemal'in Erzurum Valisi tayin edildiğini belirtir: *Millîciler, Harb-i Umumî sırasında askerî üstün vasıflara sahip olduğunu gösteren ve [Mondros] Mütareke[sin]den sonra Erzurum Valisi tayin edilen Mustafa Kemal'de bir lider buldular*.[2317] Bizce, Kasım 1918 tarihinde Pera Palas'a yerleşerek Mustafa Kemal'in İngiliz Askerî İstihbaratı'yla temas kurup valilik talep etmesi ile Şark Vilâyetlerine askerî vali tayin edilmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Nitekim *İngiliz istihbaratı Mustafa Kemal Paşa'yı uzun süre Erzurum Valisi olarak tanıttı*.[2318] Müttefik ekabirin özellikle *Erzurum Valisi* demeleri, teknik açıdan hatadır fakat geçmiş tarihli istihbarat raporlarının gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal'in teşkilatını Erzurum Kongresinden itibaren ete kemiğe büründürmüş olmaklığıyla alakalıdır bizce.[*] Dikkat kesilmenin lazım geldiği cihet, İstanbul ile Anadolu arasındaki organik bağın kesilip atılması mevzuudur.

Fevkalâde sarihtir ki Lloyd George Kabinesi ve Britanya Hariciyesi, Saray'ın ve Bâb-ı Âlî'nin Mustafa Kemal üzerinde salahiyettar olmadıklarını bildikleri hâlde, Mustafa Kemal'in faaliyetlerinden Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi mesul tutmakta ve tazyikatta bulunmaktalardır. Bu suretle iki cenah arasındaki ilişkiselliği hasmâne ilişkiye katiyetle dönüştürmek üzere kararlar alıp tatbik etmişlerdir denilebilir.

Hariciye Nâzırı Curzon'dan Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a nota: ….. *Fransız Hükûmetinin müttefiklerden ayrı hareket etmeğe çalışıp Türk menfaatlerine yakın hareket ettiğini, ayrıca Filistin'de Siyonist politikaya karşı çıkıp Suriye'nin birleşmesi lehinde olduğunu görüyoruz. Müşterek menfaatlerimizi düşünelim*.[2319]

5 Mart tarihinde Curzon, Fransız Büyükelçisi Cambon'a, Fransa'nın müttefiklerinden ayrı ve Türkiye'ye özel bir yakınlığı olan bir siyaset güttüğü izlenimi verecek bir biçimde davrandığını içeren bir raporunu sundu. Raporda sıralanan örnekler şunlardı: 1) Barış Konferansı'na bir Osmanlı heyetinin katılabileceği yolundaki karar Konferans'ın olduğu halde, buna Fransızlar sahip çıkmaya kalkışmışlardı (Haziran 1919). 2) Osmanlı Veliahtı'nın Fransız Cumhurbaşkanı'na çektiği tele, Dışişleri Bakanı Pichon imzasıyla çekilen ve İstanbul

2315 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 224.

2316 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 113.

2317 Sir Valentine Chirol & Lord Eversley. (1969). *The Turkish Empire* (p. 396). USA, New York: Howard Fertig. Ignatius Valentine Chirol, İngiliz Hariciye Nezâreti'yle iltisaklı; Balkanlar, Türkiye, Mısır, Hindistan ve Çin üzerine ihtisas sahibi bir tarihçi ve diplomat; *The Times* yarı resmî gazetesinin tahrir müdürlerinden idi.

2318 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 51.

[*] "Bazı eserlerde İngilizce belgede geçen Governor kelimesinin karşılığı olarak Vali kelimesi kullanılmıştır. Oysa İtilaf Devletleri o sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın vali olmadığını kesin olarak biliyorlardı. Bu nedenle kelimenin Türkçe diğer karşılığı olan idareci kelimesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal de son Meclis-i Mebusan'a Erzurum mebusu seçilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın unvanının yanlış yazılmış olmasıdır." Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 323, dipnot 1136.

2319 Erol Ulubelen. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* içinde (s. 259). İstanbul: Ayraç Kitabevi.

> basınında çıkan (4 Haziran 1919) cevapta, Fransa'nın, geleneklerine sadık olarak Türkiye'nin hayati çıkarlarını ilgilendiren hiçbir şeyi savsaklamayacağı temin ediliyordu. 3) İtilaf'ın 3 Aralık 1918 kararına göre Rumeli'de komutanlık Frenchet d'Esperey'e verilecek, Milne komutasındaki ordu da Kafkasya veya başka bir yere intikal ettirilecekti. Karargâhı İstanbul'a 8 Şubat 1919'da taşıyan d'Esperey, Ağustos 1919 ortasında, hesapça onun izniyle Edirne'den çekilen İtalyan kuvvetlerinin yerine Milne'in emrindeki askerlerden yollamaya kalkışarak, İstanbul'daki İngiliz mevcudunu azaltmaya çalışmıştı. Ayrıca Tuğgeneral Sir H. Wilson komutasında bulunan İstanbul Müttefik Kıtası'nın emrindeki Fransız askerinin miktarını azaltarak ve bir bunalımda ancak kendi emriyle harekete geçebileceklerini bildirerek, böyle bir durumda girişimi kendi eline almayı tasarlamıştı. İngiliz komutanlarını küçük düşürmek, müşkül durumda bırakmak için sürekli olarak elinden geleni yapmıştı. 4) 18 Şubat 1920'de *Peyam-ı Sabah*'ta çıkan ve d'Esperey'den geldiği söylenen bir tel, Konferans'ın İstanbul'u Türklere bırakma kararını almakta Fransız görüşünü benimsemiş olduğunu ileri sürüyordu. Bu konuda d'Esperey'den bir yalanlama olmamıştı.[2320]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Tamamen milliyetçi bir karakter taşıyan* Sadrazam Ali Rıza Kabinesinin sukûtuna, mezkûr kabine *üzerinde etkin bir denetim mekanizması* kurmuş bulunan Mustafa Kemal'in *son dönemlerde giriştiği bir takım maceraperest hareketler* sebeb olmuştur. Milliyetçi çevreler Ahmed İzzet'i (Furgaç) sadarette görmek istiyorlar.[2321] Ahmed İzzet, *Enver ve Talât paşaların arkadaşı bir Arnavut*tur.[2322] *The Times*'in belirttiğine göre Bolşevikler ile Kemalistlerin teşrik-i mesaisi, İngiltere'yi *Sèvres Antlaşması'nın katı şartlarını dayatma*ya *ve Yunanistan'ı çok sıkı bir şekilde desteklem*eye icbar etmektedir.[2323] Gazete, "Bolşevik Yandaşı Türkler; Lord Bryce'ın Millete Daveti/Çağrısı" nam makalesinde esbak İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı ve Washington Büyükelçisi liberal politikacı Viscount Lordu James Bryce'nin İngiliz-Ermenistan Komitesine beyanatını neşretti:

> İngiliz ve Amerikan kamuoyuna danışılmaksızın tasarlanan 1918 Türk Mütarekesi son derece ılımlı[dır.] Türklere yenilgileri tam manasıyla tattırılmadı. Gelinen noktada suç işlemeye devam eden Türkler, galipmiş gibi davran[maktadır.] Mustafa Kemal Anadolu'da bir ordu oluşturdu. Ermenistan ise hâlâ Türk birlikleri ve soyguncu çetelerin elinde. Milliyetçiler diye adlandırılıp, Bolşeviklerle işbirliği halinde bulunan Türk Partisi, tüm Doğu'da İngiliz karşıtı bir propaganda sürdürmekte, Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı ayaklandırmaya çalışmakta, Kilikya'da da açıkça bir katliam yapmakta. Başlarını Mustafa Kemal'in çektiği Milliyetçilerin asıl amaçları, Türkiye Asyası'nda bulunan tüm Hristiyanları katletmek[tir.] Bu proje ilk defa 1895-1896'da II. Abdülhamit, 1915'te de Jöntürkler tarafından uygulanmaya konuldu. Türk Hükümeti bu kritik zamanda, adı geçen olaylara son verilmesi doğrultusunda Anadolu'daki Milliyetçilere gönderdi[ği] mesajlar yeterli [değildir.] Adı geçen yönetim bu genel planın bir parçası[dır.] Kilikya'daki katliamlara biran evvel son verilmesi için Hristiyan bir unsur olan İngilitere'nin elini taşına altına sokması gerek[mektedir.] Bölgeye ya İtilaf güçleri gönderilmeli ya da bölgedeki Ermeniler silahlandırılmalı. Türklerle yapılacak anlaşmada da Türklerin eli, savaş öncesi dönemde Türklerin çoğunluğu oluşturmadığı tüm bölgelerden çektirilmeli.[2324]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Türk Krizi: Yunanistan Trakya'yı Kontrol Ediyor." başlıklı haber neşretti: *"Türkiye'deki durumda ciddi gelişmeler var. Osmanlı kabinesi istifa etti. Barış antlaşmasını engelleyen Türk Ulusçuları Büyük Britanya ve İtilaf Devletlerine meydan*

2320 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 41-44; *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 18-24; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 594-595.

2321 The Times, 5 March 1920, *Turkish Cabinet Resigns; Nationalist Successor Probable,* p. 16*;* Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 262.

2322 The Times 5 Martch 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 453, dipnot 228.

2323 The Times, 5 March 1920, *Pro-Bolshevist Turks. Lord Bryce's call to the nation*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302.

2324 The Times, 5 March 1920, *Pro-Bolshevists Turks; Lord Bryce's Call to the Nation,* p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 261-262.

okuyor. Yüce İtilaf Devletleri konseyine bir karar ulaştı ancak Bay Lloyd George İstanbul'daki İtilaf Devletleri Temsilcilerinden gelecek tavsiyelere kadar meramını tutuyor."[2325]

İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: İtalya Başvekili *Nitti ve Lloyd George, 4 Mart tarihinde Türkiye ile ilgili ortak bir açıklama yapmışlardır. Nitti, müttefiklerin çözmeleri gereken en önemli sorunlardan birinin Türk sorunu olduğunu söylemiştir. Lloyd George, Türk sorunuyla ilgili olarak, Amerika'nın henüz kategorik olarak İstanbul'da manda yönetimi kurmayı reddetmediğini, ancak konuyla ilgili müzakerelerden çekildiğini belirtmiştir. Lloyd George, Türkiye ile barış antlaşması konusunda halen Amerika'ya danışıldığını ve kendilerinin de bu sorunun çözümünün bir parçası olmaları konusunda da müzakerelerin sürdüğünü de sözlerine eklemiştir*.[2326]

6 Mart 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon'dan İstanbul'daki Fevkalâde Komiser John de Robeck'e muhtıra: *Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında Çatalca'ya kadar Trakya ile İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, Boğazların uluslararası kontrol altına alınması, bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması ve belki Kürdistan'ın da tanınması hükümleri bulunacaktır. Bunları Türklere kuvvet yoluyla kabul ettirebilmek için İstanbul işgal edilecek, Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesi istenecektir*.[2327]

Fotoğraf. *Koramiral Ferdinand de Bon, 1917* (Wikipedia).

6 Mart 1920 tarihinde Amerika'nın Londra Büyükelçisi ile görüşen İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon*, Fransızların Kilikya'daki başarısızlığının ardından Ermenilerin, Türkler tarafından katledildiğ*ini *ileri sürerek iki Amerikan vatandaşı, Perry ve Johnson'un öldürülmesiyle Amerikan okullarının korumasız kalmış olmasını işgal sebepleri olarak gösterdi. Dışişleri Bakanı Türkiye'de Millî Hareket'in önemli bir güç haline geldiğini, bu nedenle İtilâf Devletlerinin Padişah'ın etrafında ılımlılardan bir blok oluşturmak istediklerini fakat zamanla bu politikanın uygulanamaz hale geldiğini izah ettikten sonra, antlaşma şartlarının zorla uygulanacağını göstermek için İstanbul'u işgale karar verdiklerini bildirdi. Gelecekteki politikası hakkında bir işaret vermese de Amerika'nın, Türkiye'de az da olsa sorumluluk alabileceğini gösterdiğini de belirten Curzon, talep edilmesi halinde Amerika'ya da işgalden pay verileceğini ima ediyor. Hiç şüphesiz bu sözler İstanbul'un resmen işgalinde Amerika'nın desteğini kazanmak için sarf edilmişti. Fakat bu sözlere rağmen Amerika, işgal konusunda çekimser kalmayı tercih edecekti*r.[2328]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor. *Türkiye'deki durumun endişe verici olduğu, Yüksek Konsey'in Türkiye'deki İngiliz delegesi M. Roberts'ın raporlarına göre, Türk hükümetinin sistematik olarak ateşkes şartlarını ihlal ettiği ve yaşanan düzensizlik ve anarşi nedeniyle İstanbul'daki durumun çok ciddi olduğu belirtilmektedir. Haberde, müttefiklerin İstanbul'daki durumu normalleştirmek ve şehirde yaşayan yabancıların güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır*.[2329]

2325 The Daily Mirror, 5 March 1920, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 65.

2326 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 137. Lloyd George sanki zaman kazanmaya çalışıyor gibidir.

2327 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 154.

2328 FO, 371/5103, E 1191; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 324. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2329 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 147. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7 Mart 1920. İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine?) telgraf gönderdi: *Kilikya'da Ermeni kırımı olmadı. Mersin açıklarında donanmanın gövde gösterisi yapması gereksizdir. İstanbul'da alınması düşünülen tedbirler "etkisiz ve tehlikeli"*dir. *Ulusçular bunu, barış koşulları çok ağır olduğu takdirde uygulamak için öngörüp hazırladıkları Anadolu'da hükümet örgütleme işine derhal başlamak için bahane yapacaklar. Barış şartlarının ağır olması hali ise bu bölgelerde Fransız menfaatlerine en büyük zararlara yol açar*.[2330]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Curzon'a cevabî muhtıra gönderdi: *Müttefikler acaba Türkleri İzmir, Edirne ve Erzurum'dan mahrum eden ve Sultanı İstanbul'da bir muhafız bölüğü ile tek başına bırakan bir muahedeye karşı onların şiddetli mukavemetlerine direnebilir, bütün Türkiye'de idaresini zorla kabul ettirmeye muktedir olabilir mi?*[2331]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*in haberine göre *Osmanlı'da hükümetlerin çekilmesi* kronik bir sorundur ve bunun yegâne sebebi *İttihat ve Terakki'nin devamı olan, meclisi kontrolü altında tutan ve ülkenin zararına hareket eden Milliyetçi Organizasyon*dur. *Merkezi hükümet bir anlamda vahşice olan bu hareketi engelleyememekle güçsüzlüğünü kanıtlamıştır ve onların tüm girişimleri bu hareketin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Türkler etkisiz hükümetler serisine sahiptir*.[2332]

İngiliz *The Observer* gazetesi *Hindistan Hilâfet Delegasyonu*nun Londra Sulh Konferansına ve İngiliz Hariciye Nezâretine verdiği muhtırayı neşretti: *Türk sultanı bütün Müslümanların halifesi ve hilâfet kurumu İslâm tarihi ile iç içe*dir. *Halife hükümranlık haklarını yerine getirmek için bağımsız olmalıdır. Ancak böylelikle Müslüman dünyasının emiri olabilir… Osmanlı İmparatorluğu'nun ayaklar altına alınması, İslâmın da ayaklar altına alınması demektir. Halife geçici bir figür olamaz*.[2333]

8 Mart 1920. Yunan Başvekil Venizelos, Londra'da Lloyd George'nin kalem-i mahsusu Philip Kerr ile mülakat ediyor. *Mustafa Kemal'in elinde büyük bir kuvvet bulunduğu iddiası tamamen blöftür. Türkiye "nihayet" uluslararası bir güç olmaktan çıkarılmıştı*r. *Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin 9/10'u Ege'de*dir *ve bir-iki Yunan tümeni bunları ezer. İtilaf ya da İngiltere İstanbul'u (Anadolu yakasıyla birlikte) ve Bandırma'yı tutarsa, Yunanlılar Afyon'a kadar ilerleyerek Anadolu'daki bütün demiryolu dizgesine egemen olup, Türk hükümetini barış antlaşmasını imzalamak zorunda bırakabilir. Fransa ve İtalya Türkiye'ye barışı zorla kabul ettirmekte tereddüt ediyorlarsa Yunanistan'ın İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin işbirliğiyle bunu üstlenmeye hazır olduğunu* söylüyor. Kerr: *Bu durumda Mustafa'yı Ermenileri katliama uğratmaktan nasıl alıkoyarız*? Venizelos: *Ermeniler doğru dürüst silahlandırılırsa kendilerini pekâlâ koruyabilecekler*dir.[2334]

Fransız *La Journal* gazetesi, İngilizlerin Mustafa Kemal'i kurnaz bir şekilde silahlandırmış olduğunu yazıyor:

> İstanbul'un İngiliz askerleriyle işgali lüzumunden bahseden İngiliz gazeteleri halkın saflığını kötüye kullanıyorlar. Osmanlı hükümet merkezinin aylardan beri askeri işgal altında bulunduğu Londra'da bilinmiyor mu? Fransa'nın İstanbul'da bir tumen ile bir tugaydan oluşan bir kuvveti vardır. Bu kıtanın

---

2330 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 26-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 479.

2331 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 200-201.

2332 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 38.

2333 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 622. Bu argüman ilginç. Mustafa Kemal, Padişahın esaret altında olduğunu ve bu vechile hükümlerinin bağlayıcı olmadığını ilk ne zaman dillendirmiştir? Başka bir deyişle, ona, Hind Hilâfet Cemiyeti sufle mi vermiştir?

2334 *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 20-21; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 481, dipnot 27.

kumandanı ise pek tabii olarak General Franchet d'Esperey'dir. İstanbul'da asayiş mükemmel biçimde temin edildiğine göre bu işgal için başka sebepler aramak gerekir.

Versailles, ya da Sen Germen antlaşmaları tarzında bir antlaşma Türklere verildiği gün, çıkacak olan zorluklar böyle mi bir yana itilmek isteniyor? Doğu'nun durumuna uygun bir antlaşma yapılması daha doğru olmaz mı? Mesele pek basittir. 1918 bozgununda Türk meselesini Müttefikler istedikleri gibi hal edebilirlerdi. Harbin tek sorumlusu olan İttihat ve Terakki çetesini fırtına ortadan kaldırmıştı. Bu fırsattan istifade edilemediği gibi Mütarekeyi yalnızca yapan İngilizler Türklerin silahlarını kasden bıraktılar. Diğer yandan, Müttefikler Mütareke şartlarını iki kez bozdular. Mütarekeye birinci darbe İtalyanları Antalya'ya, İkincisi Yunanlıları İzmir'e göndermekle oldu. Bunun sonucu olarak harekete gelen Türk millî hissi, Mustafa Kemal başta olmak üzere İngilizler tarafından bırakılan silahlarla bir ordu vücuda getirdi. Trakya'nın, Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, kısacası topraklarının dörtte üçü alınacağı söylendiği bir sırada Türklerin de böyle hareket etmesi çok olağandır.

Maraş meselesi etrafında da çok gürültü yapılıyor. Halbuki bu mesele pek basittir. Adana'yı ve civarını askerlerimiz bu yılın başlarında işgal ettiler. Adana'nın işgali, Sultan'ın, (Vahdettin) İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen Lloyd George'un Osmanlı çevrelerinde uyandırdığı galeyan sıralarına rasladı. Tedbirsizliğimize ek olarak bu kente Ermenilerden oluşan kıtalar gönderilerek önceden tahmini pek kolay olan olayların çıkmasına sebebiyet verildi. Sekiz gün bombardımandan sonra Maraş'tan geri çekilmek gerekti.

Ermeniler, askerlerimizle beraber gayet kötü koşullar içinde Maraş'tan çekildiler. Kar ve soğuktan birçokları öldüler. Şimdi Maraş'ta tam bir sessizlik vardır. Türk Hükümeti Maraş'ın askerimiz tarafından işgalini ve oraya uluslararası bir tahkik heyeti gönderilmesini istiyorlar. Oysa bu meselede bu kadar yaygara koparmaya gerek yoktu. Türkiye gerçekten paylaşılmaya başlandığı zaman bu feryat daha da yükselecek ve olaylar çıkacaktır. Boğaziçinde, ya da sahillerin bazı noktalarında yapılacak gösterilerin olayları hızlandırmasından başka bir işe yarayacaklarına bizi inandıramazlar. Türkler Asya'ya sürüldükleri gün ne olacağını olaylar bize şimdiden hissettiriyor. Gerçek Türk hükümeti İstanbul'da değil, Sivas'tadır. On beş milyon Türk'ü ortadan kaldırmaya yeterli bir kuvveti hazırlayabilecek olanlar, asıl hükümeti bulmak için Sivas'a gitmelidirler. Fransa, Sivas'takilerle anlaşmayı tercih etmektedir…[2335]

Yarı resmî *The Times* gazetesi: Sadrazam Ali Rıza'nın *istifa etmesinin sebebi*, *hem İtilaf devletlerini hem de genel olarak* Mustafa Kemal'in *partizanlarınca oluşturulmuş Mebusan Meclisi aynı zamanda tatmin etminin imkânsızlığı* idi.[2336] *The Times*, "İstanbul: Ermenistan'a Yardım" serlevhalı haberinde yazdı: *İstanbul yakında İtilaf askerî işgali altına girebilece*ktir.[2337]

Liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, *"Türkiye'ye Karşı İtilaf Hareketi", "Bir Ultimatom Gönderildi", "Başkenti İşgal Planları" şeklinde büyük puntolarla atılan bu başlıkların devamında İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgale karar verdikleri ve İstanbul'a ultimatom gönderildiği bilgisi paylaşılırken, her şeyin Türk Hükümeti'nin vereceği cevaba bağlı olduğu, ayrıca Fransa'nın Kilikya'da 600 kaybı olduğu, Maraş'ın tekrardan işgal edildiği belirtilmiştir*.[2338]

[2335] Ebubekir Hazım Tepeyran. (1982). *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları* içinde (s. 20-21). İstanbul: Çağdaş Yayınları. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[2336] The Times, 8 March 1920, *Cause of Turkish Kabinet's Fall*, p. 14; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 263.

[2337] The Times, 8 March 1920, *Constantinople; Measures Before the Allies; British Troops on the Spot; Aid For Armenia*, p. 14; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 263.

[2338] The Guardian, 8 March 1920, *Allied Action Against Turkey*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 67.

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *Türkler,* sulh *kararlarını*n *kendilerine uygun olmaması halinde ateşli direniş göstermeye hazırlan*maktadır. *Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki temsilcisi*dir.[2339]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi "İngilizler İstanbul'da" nam haber neşretti. *İngilizler'in 25.000 askerle İstanbul'u işgal edeceklerini ve bu askerlerden 13.000'inin Hintli askerlerden oluştuğunu bildiri*yor.[2340]

9 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, İngiliz Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı sekreterine muhtıra gönderdi: *Mevcut koşullarda, Bolşeviklerin… güçlerini Mustafa Kemal'le birleştirerek… bütün Hazar'ın kontrolünü ele geçirip Gürcistan ve Kuzey İran'ı istila ederek Bakû ve Enzeli'yi* [Gence'yi] *zapt etmelerinin önünde hiçbir engel yoktur*…[2341]

Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İtilâf devletlerinin, nüfusunun ezici çoğunluğu Türk olan toprakları, kendi kaderini çizme (self-determination) ilkesine açıktan açığa karşı çıkarak Türklerin geleneksel düşmanları olan ve yönetimlerinde hiçbir Müslümanın varlığını sürdüremeyeceği Yunanlılara bıraktıklarını; Türklere önerilecek barış koşullarını, ister İttihat ve Terakki Derneği, isterse İtilâf devletleri yanlısı olsun, hiçbir Türk'ün kabullenemeyeceğini ve bunların Yakın Doğuda sürekli kan dökülmesi pahasına, ancak zor kullanılarak Türklere kabul ettirilebileceklerini öne sürüyor*. Robeck'e göre *bu barış koşulları, Türklerin Bolşeviklerin kucağına itecek; Yakın Doğu ve Orta Asya'yı alevler içinde bırakacak ve İngilizlerin yönetimindeki İslâm ülkelerine karşı Bolşevizmin tehlikelerini arttıracakt*ır.[2342] *İzmir'in işgali Mayıs ayından beri Yakın Doğu durumunda yıkıcı bir unsur teşkil ettiğine göre, İzmir'in Yunanistan'a katılmasının gelecek yıllarda daha zararlı sonuçlar doğuracağı şüphesiz*dir.[2343] *Kendi kendini idare sisteminin aşikâr ve feci bir şekilde ihlâli* anlamına gelen bu hadiseyle *yakın Şark gangren* olmuştur.[2344] *Dürüst davranmadık; iyi adımız tehlikededir* diye yazan Robeck, Londra'daki Doktor R. M. Burrows riyasetinde faaliyet gösteren Yunan dostu *Anglo-Helenic Ligas*ına da *haddinden fazla kulak asılmaması* gerektiğini vurguluyor.[2345] Hariciye Nâzırı Curzon, Robeck mektubunu *açık sözlü fakat çok önemli* olarak nitelendiriyor ve kabine üyelerinin dikkatine sunuyor:

> Dışişlerini buradan defalarca uyardığımız gibi, bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar'ın, özellikle İzmir'in işgalinden itibaren maruz kaldıkları Yunan muamelesinden sonra, Yunan ilhakını ses çıkarmadan kabul edeceklerini düşünmek mümkün değildir...
>
> Koşulların hiçbir Türk, İTC mensubu ya da Antant yanlısı kişi tarafından kabul edilebilir yanı bulunmamaktadır. Yüksek Konsey bu yaptığıyla savaşın sürmesi için zemin hazırlamıştır. Kendi yerleşik ve yüksek prensiplerini ihlal etmektedir. Yakındoğu'da sonsuza dek kan dökülmesinin koşullarını yaratmaktadır. Peki ne için? Kendi haline bırakılsa birkaç yıldan fazla yerini koruyamayacak olan Venizelos'u Yunanistan'da iktidarda tutmak için. Attığımız taş ürküttüğümüz kuşa değecek mi diye merak etmemek elimde değil... Eldeki Antant'la karşılaştırıldığında, Venizelos daha fazlasını hak ediyor. Ama Venizelos'un Yunanistan'ın haklarından çok farklı olan hakları uğruna, Yunanistan'ı ödüllendirmek için Asya'yı bir kan gölüne çevirmek riskine girmek, akıllıca bir tutum mudur?[2346]

2339 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 236.
2340 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 147.
2341 De Robeck'ten Amirallik Dairesi'ne, Mart 1920; Londra, PRO, FO 371/5046; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 97.
2342 FO/5106/E 2291; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75.
2343 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 92.
2344 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 84.
2345 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 48.
2346 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 203.

> Boğazların milletlerarası bir hale getirilmesi ve Türkiye'nin tamamen malî kontrol altına alınmasına razıyım. Fakat İzmir'in ve Trakya'nın Yunanlılara verilmesi beni ciddi şekilde endişelendiriyor. Bütün bunlar ön Asya'da çok fazla kanlı olaylara sebep olacaktır. Türkler Yunan idaresi altına girmezler, bilhassa Yunanlıların İzmir'de yaptıkları kepazeliklerden sonra. Mr. Venizelos Yunanlıların kudretini bu yoldan ispat edemez, kendisi tam bir Yunanlı bile değildir. İngiliz subayları ve bizim adamlarımız Türkleri öldürmekte, Yunanlılarla iş birliği yapıyorlar. İngiliz halkı bunu öğrendiği zaman rahatsız olacaktır. Biz Yunan menfaatini böyle korumağa devam ettikçe Türkler Bolşevikler'den silâh alacaklardır ve Ön Asya ateş içinde kalacaktır. Bizim Türklere gösterdiğimiz bu şiddet anlaşılır şey değildir. Bizim iyi ismimiz, şerefimiz ve Orta Doğu'daki bütün menfaatlerimiz tehlikededir, bana inanınız.[2347]

> 1) Böylesi, uğrunda savaştı[ğımız] ilkelere aykırı[dır] zira halkın ezici çoğunluğu Türk olan ülkeler Türklerin tarihi düşmanlarının yönetimine veriliyor. Oysa bu yönetim altında Türklerin yaşaması hemen hemen olanaksız[dır.] Teselya, Girit ve Makedonya deneyimleri göstermişti[r]. 2) Uzun vadeli bir barış da gelemeyecekti[r], çünkü Türkler İzmir'de Yunan yönetimlerini görmüşler, ve buna karşı silaha sarılmışlardı[r.] 3) Yüksek Şûra'nın söz konusu şartların zorla uygulanmasını, yani savaşı göze almış olduğu anlaşılıyor. Ne uğruna? Venizelos'u birkaç yıl daha iktidarda tutmak için. Venizelos değerli bir insandı[r], ama Yunanistan'da benzeri yoktu[r]. Ne Yunanistan, ne de onun halefleri onun ayarında değildi[r]. Hindistan yolunu korumak için Bakû'nün yeniden işgalinden asker yok diye vazgeçilmişti. Ama Venizelos'u tatmin etmek söz konusu olunca mesele yoktu[r]. Kilikya'da 10-15 bin Ermeninin katliamı haklı bir tepki uyandırmıştı[r], ama o işin temel sorumluluğunun kime ait olduğu henüz saptanamamıştı[r]. Osmanlı Devleti'nin parçalanması Türkleri Bolşeviklerin kollarına itecek ve İngiltere için bir tehdit oluşturacaktı[r]. Zayıf olan Türklere karşı gereğinden fazla sertlikle, çok daha korkunç ve güçlü olan Bolşeviklere karşı gereğinden fazla yumuşaklığı bağdaştırmak zordu[r].[2348]

Avam Kamarası içtima ediyor. James ve Yate nam mebuslar, Hind Hılâfet Cemiyeti rüesasından Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşlerin İttihad ve Terakki rüesasıyla teşrik-i mesaide olduklarını ifade ediyorlar:

> Avam Kamarası'nda James ve Yate, "...devrimci eğilimleri ve İttihat ve Terakki Komitesi ile olan yakın ilişkileri ve düşmanlarla yazışmaları nedeniyle, Majesteleri Rampur Nawab'ın kararı ile tutuklanan ve daha sonra Hindistan Hükûmeti tarafından enterne edilen Muhammed Ali'nin, Alighur Üniversitesi'nde benzer bir ün kazanmış olan kardeşi Shaukat Ali ile birlikte bu heyette yer almasına Hindistan Hükûmeti'nin neden onay verdiğini sorguladı". Ancak Fisher, heyetin belirlenmesinde Hindistan Hükûmeti'nin herhangi bir yetki ya da sorumluluğunun bulunmadığını vurgulayarak Hindistan Dışişleri Bakanı tarafından tanınan bir heyeti kabulde beis görmediklerini belirtti. James'in heyet üyelerinin resmi düzeyde kabulünün heyet tüzüğünün onayı manasına gelebileceğine dair uyarılarına karşın Wedgwood, bu karakterdeki bir heyetin ziyaretinin ve resmen kabulünün Hindistan'daki Müslümanlar ile aralarındaki ilişkilerin iyileştirilmesi bakımından fayda sağlayabileceğini düşünmekteydi. Kenworthy ise "Muhammed Ali sıradan bir ajitatör olsa bile onunla, Almanlar arasındaki ilişkilere dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını" belirtmekteydi. Fisher ise Kenworthy'i destekleyerek Başbakan'ın, "Muhammed Ali'nin kariyeri hakkında malumat sahibi olduğunu vurguladı ve kendisini 19 Mart 1920 tarihinde kabul edeceğini" açıkladı.[2349]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, yeni kabine kurmak salahiyetinin Salih Hulûsi'ye (Kezrak) verilmesi hakkında şu mütalaada bulundu: *Milliyetçi güçler aleyhlerine oluşacak bir meclisi engellemeye ve ülkeyi kendi çıkarlarına uydurmaya güçleri olduğunu gösterdiler*. Fakat *kabinenin tamamının kendi taraftarlarından oluşturulmasını padişaha kabul ettiremedi*ler. Milliyetçiler, daha evvelki kabinelere nazaran şimdi *daha güçlü*ler lâkin *kendilerini kamufle* ediyorlar:

2347 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 260.

2348 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 17-19; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 485, dipnot 33.

2349 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 66.

> Avrupa'da kabine değişiklikleri genellikle aşırı umutlarla ve yerine geçecek partilerin bayram etmesiyle takip edilir. Eski hükümetin üyelerinin atanmasıyla sonuçlanan Türkiye'nin siyasi krizinde, böyle bir durum geçerli değil. Ateşkesten bu yana Türkiye'nin dahili politikası 9 kuka oyununu benziyor. Çeşitli hükümetler ve sadrazamlar 9 kuka oyunundalar ve ülkenin çıkarlarına aldırmayan oyuncular, yani milliyetçiler onlara mermi atıyorlar. Oyun aşağıdaki şekilde ilerliyor; ilk olarak oyun alanı geniş ve yaygın bir arazi ve en muhteşem isabetli atışlara ihtiyaç duyuluyor. Liderler olabilecek en zor şekilde idman yaptılar ve Damat Ferit'i güçlü bir atışla devirdiler. Milliyetçilerin en iyi oyuncularından birkaçı vekil kılığında başkente gönderildi. Tam zafer demeçlerine başlayacakları anda onları telaşa sürükleyen bir şey oldu. Kabine istifası! Ancak yeni kabine selefinden görünüşte çok farklı değil. Görünen şu ki milliyetçiler barışa ve Türkiye'nin kaderi beyan edilene kadar oyuna ara vermiş durumdalar. Siyaset 9 kuka oyunu değil ve aslında siyaset oyun değil.[2350]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Anglikan Kilisesi papazı Harold Buxton'un mektubunu neşretti: *50.000 İtilaf askerinin İstanbul'a gönderileceği duyuldu. İstanbul'a ne kadar kuvvet gönderilirse gönderilsin, bu, şu anki kritik durum üzerinde herhangi bir etki yapmayaca*ktır. *Anadolu ve Kilikya'da Mustafa Kemal'in hakkından gelinmeden veya onunla anlaşılmadan mevcut durum değişmeyece*ktir. *Anadolu'da şu anda hiçbir Avrupalı ve Amerikalının hayatı güvende* değildir. *İngilizlere karşı saldırılar sür*mektedir. *Çanakkale Boğazı'ndaki silah depoları yağmalanarak malzemeler Anadolu'nun iç kesimlerine kaçırıldı. Bu tür olaylar Türkliye'deki gerçek hükümetin/gücün İstanbul'dan ziyade Ankara veya Sivas'ta olduğu anlaşılıncaya kadar devam edece*ktir. *Nasıl tasarlanırsa tasarlansın, herhangi bir çözümden önce İtilaf devletleri Mustafa Kemal ile anlaşmak/yüzleşmek zorunda*dır. *"Gerçek diktatör" yakalanmadığı sürece, şu anki barış şartlarını İstanbul'daki kukla hükümete kabul ettirmek boşuna ve bunun hiçbir anlamı yok*.[2351]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Türkiye ile ilgili ciddi bir kriz ortaya çıktı. Bir Paris raporuna göre 50.000 kişilik Fransız-İngiliz kuvveti Antlaşma taleplerini zorla kabul ettirmek için İstanbul'u işgal etmek üzere yola çıktı. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın bakış açısını değiştirdikleri ve anlaşma maddeleri üzerindeki bir revizyona hazır oldukları söylendi*.[2352]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesinde *Pertinax, Lloyd George'un, ülkesinde kendisine karşı olanları susturmak için, yani iç politik gerekçelerle İstanbul bir gösteri yapmak istediğine dikkati çekiyor ve bundan yarar değil zarar doğacağını ifade ediyor*: *Türk meselesine böyle gürültülü bir müdahale bize direten güçlükleri çözmez, aksine, Türk milliyetçiliği ve kamuoyunu kaynaştırır ve Asya (Anadolu)'da bize karşı faaliyet gösteren güçlerin etkinliğini on misli artıtır. Durumun böyle ciddileşmesi muhtemelen yeni katliamlara yol açar ve çeşitli devletlerin kendi işgal bölgelerindeki işi daha pahalıya oturur.*[2353]

Fransız katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi yazıyor: *Ermenilerin katledildiği haberi doğru değildir; fakat bu söylentiler uydurulmuş veya uydurma derecesinde şişirilmiş ise yarın belki de böyle olmaz, çünkü İngiltere Türk milliyetçiliğini şiddetle kışkırtmak için elinden geleni geri koymuyor*.[2354]

2350 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 38.

2351 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 264.

2352 The Daily Mirror, 9 March 1920, *50.000 Franco-British for Constantinople*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 68.

2353 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 97. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2354 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 96. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi "İstanbul'un İşgali" nam haber neşretti. *İngiliz gazetelerinin İngiltere'nin İstanbul'u denizden ve karadan işgal edeceğini yazdığını belirtiyor*.[2355]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, 8 Mart'ta İstanbul'da müttefik bir işgalle ilgili teklifini müttefiklerine sunmuştur. Buna göre, Harbiye Nezareti işgal edilecek, mevcut durumdan sorumlu tutulan herkes tutuklanacak ve bütün resmi daireler Mustafa Kemal Paşa'ya yabancılaştırılacaktı*r.[2356]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İşgale katılacak olan İngiliz donanması da Bizerts'ten demir alarak Cebelitarık ve Malta üzerinden Boğaziçi'ne gelecekti*r.[2357]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Kilikya'da 15.000 Ermeni öldürüldü*. *İngiltere'nin bu katliam sonrasında, İstanbul'u işgal etmek için göndereceği kuvvetleri Anadolu, Filistin ve Mısır'dan çekeceği ve bu birliklerin Avrupa Türkiye'sinde bulunan yaklaşık 50.000 kişilik üç Fransız tugayı ile birleşeceği belirti*liyor. *Ayrıca İstanbul'daki müttefik komiserlerine Osmanlı Hükümeti'nin takınacağı tavır sorulacakt*ır. *Lloyd George, Osmanlı Hükümeti'ne sunduğu ağır şartların kabul edilmemesi durumunda Anadolu'nun pek çok yeriyle birlikte İstanbul'un da işgal edileceği*ni belirtmiştir.[2358]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Yunanistan'ın müttefiklere, Mustafa Paşa'nın Anadolu'daki devrimine son vermek için 100.000 kişilik donanımlı bir ordu teklif ettiği ve buna karşılık olarak herhangi bir toprak talebinin bulunmadığı belirtilmiştir*. *Konuyla ilgili herhangi bir karar verilmedi. Yunan ordusunun, İstanbul'da ve Kilikya'da düzeni sağlamakla görevlendirilecek olan Trakya'daki Fransız ordusunun yerine konulabileceği tahmin edil*mektedir.[2359]

10 Mart 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand'a saat 09:00'da telgraf gönderdi: *Müttefiklerin İstanbul'u işgal edeceklerini bildiren bir Amerikan telsiz haberi dolayısıyla Milne, mümkün olduğu denli erken, yani cuma veya cumartesi (12 veya 13 Mart) harekete geçilmesini uygun görüyor*. Defrance ise General d'Esperey'in İstanbul'a muvasalat etmesine zaman kazandırmak için *cuma veya pazartesiye (15 Mart) kalmasını istemiş*dir.[2360]

Londra Konferansı Yüksek Şûrası, İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlerinin 5 Mart tarihli İstanbul'a kat'î tedabir tatbiki önerisini kabul etmedi. İtalyan Hariciye Nâzırı Scialoja'ya göre fevkalâde komiserlerin önerileri *savaş harekâtına yol açaca*ktır.[2361]

Londra Konferansında söz alan Yunan Başvekil Venizelos, *askerlerinin ileri yürüyüşüne ve böylece 20 000 Türkün dağıtılmasına müsaade edildiği takdirde Mustafa Kemal'in prestijinin ağır bir darbe yiyeceğini, Türklerin nihayet gerçekten harb etmek istemediklerini belirtti*. Bunun üzerine Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Venizelos'a, *İngiltere'den insanca hiçbir yardım beklememelisiniz* dedi.[2362] Venizelos'un teklifi reddedildi.[2363] Britanya Harbiye

---

2355 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 147.

2356 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 149. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2357 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150.

2358 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 289-290.

2359 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.

2360 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 483.

2361 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 480.

2362 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.

2363 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176-177.

ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *Mustafa Kemal'le temas aranmasını* önerdi.[2364] Churchill, *Mustafa Kemal'in birliklerinin asıl kısmının Venizelos'un öne sürdüğü gibi Batı Anadolu'da değil doğuda olduğunu belirterek, onun "Türk imparatorluğunda Yüksek Konsey'in aldığı kararlara direnebilecek veya bu kararları engelleyebilecek tek güç" olduğunu vurguladı. Bu sebeple, İstanbul hükümetine baskı yapılmasını, bir yandan da "gerçek şef" olan Mustafa Kemal ile temas kurulmasını öneriyor. Zira onu görmezden gelmek mümkün değil*dir.[2365]

Churchill, Yunan'ın ordusuz Mustafa Kemal'i yok etmesine onay vermiyor:

> Yunan lider, Kemalist askeri gücün fazla abartıldığı, küçük bir müttefik ordusunun hızlı ve amaçlı bir faaliyetle onları rahatlıkla yenebileceği konusunda güvence vermeye devam ediyordu. Bu vahim karar, en az 10 Mart tarihli Londra oturumundan itibaren gündemdeydi. Bu oturumda İtalya Dışişleri Bakanı Scialoja, İstanbul'daki Osmanlı Meclisi'nin feshinin Anadolu'da bir meclisin kurulmasını provoke edebileceğine dikkat çekti. O zaman sürpriz olarak Venizelos araya girdi ve ulusalcı direnişi yok etmeye yönelik askeri görevi tamamıyla ülkesinin üstlenmesini teklif etti. Dönemin Savaş Bakanı olan Churchill, buna karşı çıktı. Oturum, İstanbul ile ilgili İngiliz planının onaylanmasıyla ve Yunanlılara önceden işgal ettikleri bölgenin hafif bir şekilde sınırları dışına çıkmalarına izin verilmesiyle sona erdi.[2366]
>
> Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları, Londra'da, İstanbul'un işgali konusunu son bir kez daha görüştüler ve kesin karar verdiler. [..] İtalya Dışişleri Bakanı, İstanbul Meclisi dağıtılınca Anadolu'da bir Meclis toplanabileceğini belirtti ve bir savaş harekatı biçimi alacak işgale İtalya'nın yanaşmayacağını açıkladı.[2367]

Yüksek Şûra mukarreratını İstanbul'daki komiserlere bildiriyor: Kat'î tedabire lüzum yoktur. Harbiye Nezâreti, Posta ve Telgraf Nezâreti ve Polis teşkilatı derhal deruhte edilmelidir.[2368]

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserler, müşterek bir muhtıra kaleme alarak Londra Konferansı Yüksek Şûrasına cevaben gönderdiler. İstanbul işgal edilirse hükümet merkezi Anadolu'ya intikal eder, şartları ağır bir sulh teklif edilirse Türkler Bolşeviklerle ve Arablarla ittifak eder:

> İtalyan, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, Londra'da 6 Mart 1920 tarihli bir telgrafla Yüce Kurulun İstanbul'un işgaline ilişkin yönergeleri ile gelecekteki Türk Barış Andlaşmasının hükümlerini aldıkları gibi, Erzurum'un Ermenistan'a, İzmir'in ve bütün Trakya'nın da, Marmara Denizi Kıyıları ile Edirne'yi de kapsayacak biçimde, Yunanistan'a verileceğini de öğrenmişlerdir. Doğaldır ki Yüksek Komiserler alacakları tüm yönergeleri yerine getirmek ve Yüce Kurulun vereceği karaları uygulamak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır, ama bununla birlikte, tasarlanan andlaşma kadar sert bir andlaşmayı sunmanın sonuçları hakkında oybirliği ile vardıkları görüşlerini bir kez daha dile getirmeyi de ödevleri saymaktadırlar. Kanılarınca bu sonuçlar şunlar olabilir: Bir, Türkiye'nin andlaşmayı imzalamayı, ya da imzalanmışsa onaylamayı, onaylamışsa da uygulamayı reddetmesi. İki, Padişahın erkten el çekmesi (abdication) ya da düşürülmesi (hal edilmesi, deposition), yeni bir Padişahın tahta çıkması ve Asya'da yeni bir Hükümet kurulması, Parlamentonun Anadolu'ya kaçması, tüm Türk öğelerin ayaklanması ve Küçük Asya ve Trakya'da geniş çapta toplu öldürmeler ve Hrıstiyan kırımı. Andlaşma koşulları öğrenilir öğrenilmez bu sonuçların ve özellikle kırımların, derhal başlaması tehlikesi vardır. Üç, Avrupa'da başlayacak ve süresiz olarak sürdürülecek,

---

2364 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. XLI.

2365 *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 149; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 444-449; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 169.

2366 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 152. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2367 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 154. İtalya Hariciye Nâzırı Vittorio Scialoja'nın Londra Konferansında belirttiği üzere, İstanbul'daki meclisin dağıtılması Mustafa Kemal'in işine yarayacaktır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXIX.

2368 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 481.

> Bulgarlarla Türkler arasında Yunanlılara karşı her türlü eylemi sağlama girişimleri. Dört, ilerde, Asya'da, Bolşevikler, Araplar ve Türklerin ortak bir eyleme geçmeleri olasılığı.[2369]

Müttefik fevkalâde komiserlerin mezkûr müşterek notasına Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge derkenar kaydedecektir: *Yunanlılar'ın, Trakya ve İzmir'i tutmanın kendilerine kaça mal olacağını bilmedikleri kanısındayım. Türkler, Edirne ve İzmir'i nefret ettikleri ve aşağı gördükleri Yunanlılara devretmeyi asla kabullenmeyecekler*.[2370]

Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, 10 Mart 1920 tarihinde Londra'dan Quai d'Orsay'e çektiği mahrem *telgrafta, Lloyd George'un Türkiye'deki komiserlerin İstanbul'un resmen işgaliyle ilgili görüşleri hakkında bilgi vermek üzere Yüksek Konsey'i toplantıya çağırdığını bildiriyordu. Yüksek komiserler, işgalin yanı sıra sivil yönetime de el konulmasını, milliyetçi şeflerin tutuklanmasını, parlamentonun dağıtılmasını ve İtilaf Devletleri'nin görüşlerini içeren bir genelge yayınlanmasını öneriyorlardı. Bu isteklere ilaveten Venizelos polisin, Lord Curzon ise Mustafa Kemal ile haberleşmeyi önlemek amacıyla Posta ve Telgraf İdaresi'nin denetim altına alınmasını talep ediyorlardı. Ancak, aynı telgrafta şöyle bir bilgiye daha rastlanmaktadır: "…Amiral de Robeck'e aşağıdaki bilgileri içeren telgraf gönderilecektir… Yüksek Konsey şimdilik İstanbul'un sivil yönetimine el konulmasına, Meclis'in feshine ve genelgenin yayınlanmasına karşıdır… Şimdilik sadece Posta ve Telgraf İdaresi ile Harbiye Nezareti'ne el koymanız yeterlidir… Tehlikeli milliyetçi şeflerin tutuklanması ise şimdiye kadar izlenen politika doğrultusunda yerine getirilmelidir*."[2371]

İngiliz istihbarat raporu: *Fransa Yüksek Komiserliği Tercümanı Ledoulx Türkiye'yi savunma karşılığında Fransa'ya verilebilecek imtiyazlar konusunda temasta*dır. *Ledoulx eski Beyoğlu Kaymakamı İhsan Bey'den muzır İttihatçıların listesini kendi listeleriyle karşılaştırmak için istemiş*, *fesat İttihatçıları tutuklamak hususunda İngilizlerle anlaştıklarını söylemiş*dir.[2372]

Ankara'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı Witthall, emrindekilerle birlikte Ankara'yı tam teçhizat terk etti.[2373]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Padişah, sadareti evvela *Yusuf Ziya Paşa'ya önermiş* fakat *o reddetmiş*tir.[2374] Padişah *yararlı* görseydi Damad Ferid Paşa'yı vazifelendirecekti *fakat bu takdirde hükümetin derhal Türkiye'nin içinden soyutlanacağını, dolayısıyla askeri ve siyasal bir tehdit olarak ulusçu hareketle mücadele edecek imkânlar verilmedikçe bunun yararsız olacağını* düşünmektedir. *Muhalifler fırsat verilirse ulusçuları en uç noktaya kadar tahrika hazır*dır. Damad Ferid Paşa, muhtemel *kabinesine Hamdi Paşa ve Ali Kemal gibilerini almayı tasarılıyor. Fakat müttefik desteği olmadan Padişah bu yola gidilemeyeceğini düşün*mektedir. *Öte yandan ulusçular gelen hükümeti geçici ve tamamen ulusçu bir hükümete bir "atlama taşı" olarak görüyorlar. Bir yandan da müttefiklerin düşmanca bir eyleminden çok çekiniyorlar. Ulusçu önderlerin tutuklanmasını da içeren, yaklaşan bir darbe konusunda söylentiler var*.[2375] *Padişah hükümet siyasetinin tarafsız olmasını istemiş*dir. *Meclis'e danıştıktan sonra bir hükümet listesi sunmuş, fakat aşırı ulusçular derhal reddetmişler*dir. *Ortaya çıkan hükümet öncekinin bir benzeri*dir. *Padişah bu hususta başarılı olmuştu*r,

---

2369 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 267.

2370 FO/5943/E 1297; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 76.

2371 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 68. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2372 FO, 371/5166, E 2610/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 499, dipnot 51.

2373 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 419.

2374 FO 371/5166, E 2610/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 463, dipnot 1.

2375 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 465, dipnot 4.

zira ulusçular sırf kendilerinden oluşmuş bir kabine istiyorlar. *Padişah'ın tarafsız hükümet isterken amacı mümkün olduğu denli ulusçu faaliyeti bastırmak*dır. *Mesela, Ahmet Anzavur ile Kuva-yı Milliye arasındaki mücadelede tarafsız kalınacakt*ır. *Nitekim kimi komutanların (Yusuf İzzet Paşa gibi) işi bu şekilde anladıkları görülüyor*.[2376] Ulusçular *nisan sonundan önce barış koşullarının bildirilmesini, hazırlıklarını tamamlamak bakımından isteme*mektelerdir. Harekat-ı Milliye *propagandadan ibaret*dir, *aslında zamanın geçmesiyle çetelerin vuruşma hevesi azal*maktadır *ve hareketi mali bakımdan zora koş*maktadır. *Silah, para, disiplin, örgüt ve ulaşın araçları eksikliği çetelerin müttefik harekâtına karşı seyyar bir kuvvet olmalarını önleyecek durumda. Halkın savaş yorgunluğu dolayısıyla bu kuvvetler en iyi koşullarda savunma savaşı yapabilir*.[2377]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *İstanbul İngilizler tarafından işgal edildi. İngiliz çıkarması, Dolmabahçe Sarayı önüne yanaşan savaş gemilerinden gerçekleştirilmiştir. Büyük İngiliz kuvvetleri kışlaları, silah depolarını ve tüm askeri binaları işgal etmiş ve direnişçilerin evlerine baskınlar düzenlenmiştir. İstanbul'daki İngiliz donanması önemli ölçüde takviye edildi. İstanbul Hükümeti'nden Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin sonlandırılması için önlem alması istenmiştir*.[2378]

Yarı resmî *The Times* gazetesi, *"Kürt Bağımsızlığı" başlıklı bir makalede Kürt meselesine ilişkin ilginç detaylar göze çarpmaktadır. Makalede, Kürt delegasyon başkanı General Şerif Paşa' nn (Kürt Şerif Paşa) Bogos Nubar Paşaya yazdığı mektuba yer verilmiştir. Mektupta Şerif Paşa'nın Nubar Paşa ile 1919'da bir anlaşma yaptığı, bu anlaşmaya göre Kürtlerin de Ermeniler gibi bağımsız bir devlet kurmaları gerektiği, İtilaf Devletlerinin isteğinin de bu yönde olduğu belirtilmiştir. Ancak makalenin sonunda şu cümleye yer verilmiştir: "Öte yandan su götürmez bir gerçeklik var ki o da spekülasyonlar ve yapay sınırlarla bir Kürdistan yapmak bir yana, hiçbir Kürt ortak dine sahip olduğu Türkiye çatısı dışında atanan bir devlet yönetiminde yaşamayı tercih etmiyor*."[2379]

11 Mart 1920. General d'Espérey, İstanbul'a muvasalat etti. *İstanbul'un resmen işgali ile ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çalıştı. Oysa İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve İtilâf Devletleri Orduları İngiliz Başkumandanı Milne'in kumandayı ona kaptırmaya değil onu operasyona bulaştırmaya dahi niyetleri yoktu*r. *Çaresiz bir şekilde Franchet d'Espérey, işgal sonrasında ilk olarak el konulacak Osmanlı Harbiye, Bahriye ve Posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayı atanarak denetlenmesini önerdi. İngiliz yetkililer ise bunun zaman kaybına ve yeterli sonucun alınamamasına neden olacağı görüşündeydiler. Onlar mütarekenin askerî şartlarını denetlemekle Fransızların değil İngilizlerin yetkili olduklarını ileri sürüyorlar. Bu nedenle İngilizler işgal*

2376 FO 371/5166, E 2610/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 464, dipnot 3. Sadaret ve Harbiye Nezâreti yaveranından Topçu Subayı Çerkes Tarık Mümtaz Göztepe'nin belirttiğine göre *Anzavur'un arkasında ne Saray ne de İtilaf var*dı (Akşin, 2004, c. 2, s. 436, dipnot 201). Padişah, Anzavuroğlu Ahmed ile Kemalistler arasındaki mücadelede taraf tutulmamasını istese de, Karesi ve Bandırma mevkiinde bulunan 61'inci Fırka Kumandanı Kemalist cunta mensubu mason Miralay Köprülülü Kâzım (Özalp), emir komuta zincirini bozarak 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Çerkes Yusuf İzzet'e (Meç) meselenin sulhen çözüldüğünü bildirip (6/7 Kasım 1919) fakat Kaimmakam Rahmi vasıtasıyla Anzavuroğlu Ahmed'i pusuya düşürmüştür (14 Kasım): Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 128-129.

2377 FO 371/5166, E 2610/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 355, dipnot 57.

2378 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 226.

2379 The Times, 10 March 1920, *Kurdish Independence*, p. 12; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 68. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istememekte, operasyonu tamamen İngiliz kuvvetleri ile yapmayı düşünmekteler.[2380]

Lord Curzon karısına mektub gönderdi: *Türk antlaşması kötü gidiyor ve İstanbul konusunda başımız büyük dertte*.[2381]

Meclis-i Mebusan reisi Celâleddin Arif, Kayseri mebusu Ahmet Rifat'a (Çalıka), İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basacağını haber verdi.[2382] İngilizler İstanbul'daki Türk Ocağı şubesini işgal ederken, diğer taraftan da "bütün ağırlıkları ile birlikte" Ankara'dan çekilmiş durumdadır.[2383]

Albay Benn, Avam Kamarasına dikkat çekici bir beyanatta bulundu: *Karadeniz'de ve Akdeniz'de uçak gemisi filosu olsaydı, Anadolu'yu kontrol altında tutabilirdik. Anladığım kadarıyla, Hükümet'in niyeti Türkler'i İstanbul'da tutarak onları hep topun ağzında tutmak böylece istendiği şekilde hareket etmesini sağlamak. Türkler donanmamızın silahlarının ağzında olmalı. Hava Güçlerimiz sorumluluk alarak, Türkler Anadolu'nun içlerinde nereye giderlerse gitsinler onları deniz uçaklarıyla ya da uçak gemilerinden havalanacak hava makineleriyle kontrol altında tutabiliriz.* [..][2384]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Türkiye'nin siyaseten iki merkeze bölünmüş vaziyetini okuyucularına anlatabilmek için hadisatı İngiltere'ye uyarladı:

> Türkiye'de geçtiğimiz günlerde neler olduğunu ve olageldiğini okuyucularımıza daha iyi aktarmak için bizim ülkemiz üzerinden gitmemiz yerinde olacaktır. İngiltere'nin tersine buradaki yerel bölgelerde, mahallelerde özel karakterli kısımlar yok. Sadece başkent ve bölgeler var. İngiltere'deki gibi yerel kuvvetler yok. Halkın küçük bir kısmı okur yazar ve onlar da başkentte toplanmışlar. Gerisi çiftçi ya da siyasetle uğraşmıyorlar. Yerel yönetim anlamında bile tecrübeleri yok. Düşünün ki İstanbul Londra, Anadolu Yakası ise Wales [Galler]. Ateşkesten beri olan şu ki bir kısım görevli ve asker müttefiklerin Londra'ya geldiğini görünce Wales'e emekli oldular. Londra, Wales'ten uzak. Aralarındaki kötü iletişimin yüzünden, Londra'dan atanan memurların yerine bu emekli askerler kendi adamlarını atamaya başladılar. Bunu bazen şiddet kullanarak yaptılar ve hepsi de Londra hükümetinin isteğine karşı olarak yapıldı. Bu örnekteki gibi, Türkiye büyük, uçsuz bucaksız arazilere sahip olduğu için Wales'dekiler kısa zamanda güçlendiler. Hareketlerine muhteşem bir isim vererek kendilerine sempati çektiler ve herhangi bir durumda insanların sadakatini zorunlu kıldılar. Londra otoriteleri daha kızgın hale geldi ve bu duruma müdahil olup durdurmak için en iyisini yaptılar ama açıkçası başarısız oldular. Bu emekli askerler, fakir Wales insanlarından, onların desteğini garantilemek için zorla para topladılar ki onlar bunu kendileri için saklamayı tercih etmişlerdi. Liderleri lüks ve israf içinde yaşamaya başladı ve aslında başkentteki lüksün birazını Wales'teki garnizona transfer ettiler. Onlara göre, Londra'daki otoriteler müttefiklerin kontrolü altındaydı ve istediklerinden kaçınmanın tek yolu da Wales'in fikrini Londra'ya kabul ettirmekti. Ama gerçekte olan şu ki onların olanlarla ilgili hiçbir fikirleri yoktu. Bu kişiler, yani bir anlamda sürgün edilenler nüfuzlarını kendi organizasyonlarına yerleştirdiler ve güçlerini arttırmaya devam ettiler. Türkiye'deki bu ikili yapı hala devam ediyor. Bir tarafta müttefiklerle olan sözleşmelerini yerine getirmeye çalışan Londra otoriteleri, diğer tarafta şimdi kudurmuş, şiddetli nutuk lar atan, Londra'ya emirli telgraflar yollayan Wales. Bu isyancı kişilerin sonu ne olur söylemek zor. Ancak kesin olan şu ki ülke büyük zararda. Bir diğer taraftan böyle bir devletin tedavisi uzun ve acı verici. Ülkedeki entelektüellerin gördüğü gibi Türki ye'deki kırsal İngiltere'deki Wales gibi düşünür ve bağımsız bir nüfusa sahip değil. Bu yüzden durumun çözümü oldukça kritik.[2385]

2380 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 72-73.
2381 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 198, sonnot 2.
2382 Hurşit Çalıka. (1992). (Haz.). *Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları* içinde (s. 67). İstanbul: Yayınevi bilgisi yok.
2383 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 44.
2384 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 50.
2385 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 72-73.

İngiliz raporunda belirtildiğine göre *Saray'ın muhafız kıtalarının komutanları yakında değişece*ktir. *Bu konuda Harbiye'den Hidmi Paşa'ya talimat veril*miştir.[2386]

İzmir'deki İngiliz Komodor Fitzmarice, *Ajax* nam savaş gemisinden Britanya'nın Akdeniz Donanması Başkumandanına rapor gönderdi. *Akhisar'dan alınan haberlere göre, Türk ulusalcılar orada yolcuları denetlemeye başlamışlard*ır. *Ulusalcı önderlerden imzalı belgesi olmayanların Akhisar'dan Manisa ve İzmir'e gitmelerine izin verilmiyor*.[2387]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *İstanbul'un çehresi değişti, sürekli karaya çıkan müttefik askerleri silahlı olarak resmi geçitler gerçekleştir*mektedir. *Türk liderlerinin konutlarına baskınlar ve çeşitli gözaltına almalar* vuku buluyor. Bu hadisat *önemli bir askeri faaliyet*in habercisidir. *Türk semtlerinde panik hüküm* sürüyor ve *bazı subaylar Anadolu'ya* geçiyor.[2388]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *İlk başta Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerinin Maraş'ta 1000 kişiyi öldürdükleri, ardından bu sayı yavaş yavaş yükseltilerek aslında 14.000 kişinin öldürülmüş olduğu söylendi. Bunun nedeni yüksek istatistikler gösterilerek Türklere karşı korkuyu teşvik etmek*tir. *Verilen istatistiki ölüm bilgileri toplandığında ülkenin nüfusunu aştığı* görülüyor. Şayet doğru olsaydı, *Türklerden korunması gereken Hıristiyan da kalmamış olması gerek*irdi.[2389]

11 Mart 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *10 Mart'ta İstanbul sokaklarında, İngiliz ve Fransız askeri geçidi yapılmıştır. Fransız asker ve tanklarının yaptıkları manevralar, Sultan Ahmed meydanında heybetli bir görüntü ortaya çıkarmış ve Türk politika çevrelerindeki ve halk üzerindeki baskıyı arttırmıştı*r. *Bu geçit müttefiklerin Türkiye ile ilgili planlarını hayata geçirmeye muktedir olduklarını kanıtlamakta*dır. *Türkiye ile barış konusunda müttefiklerin uygulayacakları şartlardan birinin İstanbul'un işgali olduğu, bu çerçevede belirli önemli noktaların ele geçirileceği ve telgraf iletişiminin denetleneceği bildirilmiştir*. *Osmanlı ordusunun şimdiki komutanı olan Mustafa Kemal ve milliyetçilerle ilişkilerini kesmeleri durumunda yeni kurulan hükümete karşı doğrudan bir eylemde bulunulmayacağı da ifade edilmiştir*.[2390]

12 Mart 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Washington'danki Büyükelçi Lindsay'a telgraf gönderdi. *Curzon öncelikle Osmanlı Harbiye Nezareti'nin işgalini ve haberleşmeye sansür uygulanmasını savunurken yeni bir sivil idare kurulmasına karşı çıkıyor*.[2391]

Britanya Hariciye Nezâreti, Londra Konferansı Yüksek Konsey kararlarına ilişkin muhtırayı Washington'a *güvenilir bir Amerikan Kaynağı* vasıtasıyla teslim etti. Muhtırada şu dikkat çekici cümleler yer alıyor: *İstanbul hakkındaki karar "Hint Ofisi'nin Bir Zaferi" idi. Fransa, Kilikya'yı, elde tutulması zor olduğu için Türklere bırakmıştır; fakat oralarda ekonomik çıkarlarını korumak istemektedir. İtalya da aynı nedenle ve şartlarla Antalya'yı bırakacaktır*.[2392]

2386 FO, 371/5166, E 2784/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 432, dipnot 193.

2387 IDA, FO 371/5133/E 3082; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 200.

2388 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 226.

2389 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 300.

2390 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 150-151. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2391 FO, 406/43, No. 118; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 72.

2392 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 276.

İngiliz *Daily Mail* gazetesinin muhabiri Harry Collinson Owen, 1918'de Mustafa Kemal'le Pera Palas Otel'de mülakat yapmış olduğunu ve onun *Anadolu'daki İngiliz çıkarlarını desteklediğini* belirtti.[2393] Harry Collinson Owen, İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi sabık mesul müdürü ve başmuharriri idi. Demek ki Mustafa Kemal, Pera Palas'da Ward Price'den maada Harry Collinson Owen tavassutuyla da İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhıyla temas kurmuştur.

Yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal'in orduları ile başa çıkmak için Yunan ordusu hazır. Her tümeni 15.000 kişiden oluşan 6 tümen hazır. 200 top, 55.000 süngülü 90.000 asker hazır. Londra'daki haberlere göre M. Kemal'in 40.000 askeri var. Müttefikler Türkiye durumu hakkında A.B.D. Başkanı Wilson'un görüşünü istedi, fakat A.B.D. henüz cevap vermeye hazır* değil, *çünkü Amerikalılar için Türkiye mandası bir değer taşıma*maktadır.[2394]

> Anadolu'daki durum ile ilgili The Times Gazetesi'nde "Türk Baskısı", "Mustafa'nın Birlikleri" başlıkları büyük puntolarla verilen haberde Anadolu'daki Yunan Birliklerinin, Mustafa Kemal'in liderliğindeki Ulusçuları dağıtmak için hazırlandığı, birliklerin 15.000 kişilik altı bölükten oluştuğu, toplamda 90.000 kişi olduğu, 55.000 süngü ve silah gücü olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in birliklerinin ise 40.000 kişi kadar olduğu, eski Türk Ordusu'ndan sadece küçük bir bölümün katıldığı bilgisinin yanı sıra, disiplinin bozuk olduğu, ekipman kalitesinin çeşitlilik gösterdiği ve Mustafa Kemal'in adamlarının dikkate değer şekilde dağılmış olduğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın, 6 bölüğün kuvvetine eşdeğer 7. Bölüğü göndermeye hazırlandığı da dile getirilmiştir.[2395]

The Times, Lord Curzon'un Lordlar Kamarasındaki beyanatını neşretti. Kilikya, istatistiklere göre Müslüman beldesidir: *İngiltere'nin görevi, Türk egemenliğini, Türklerin çoğunluğu oluşturmadığı toprakların her bir zerresinden kaldırmak*tır. Fakat *bu noktada Kilikya'nın durumu farklılık arz* etmekte. İstatistiklere *göre Maraş Sancağı da dâhil olmak üzere toplamda 730.000 kişilik Kilikya nüfusunun 546.000'ini Müslümanlar (36.000'i Kürt, 8000'i ise Arap) oluşturmakta*dır. *Ermenilerin sayısı 130.000, Rumlarınki ise 36.000*'dir. *Bölgede 18.000 civarında farklı unsurlar da yaşıyor*. *En çetin sorun Mustafa Kemal*'dir. *Mustafa Kemal, sıklıkla ve hatalı bir şekilde sanıldığı gibi Türk Hükümeti'nin otoritesini reddeden asi bir general değil, "Erzurum'un resmi valisi"*dir. *Onunla İstanbul arasında bir çeşit ilişki vardır*. *Mustafa Kemal Anadolu'da askerî açıdan avantajlı*dır velâkin *bu askerî gücü önemli ölçüde abartıl*maktadır.[2396] *Mustafa Kemal* [..] *kendi içinde onunla İstanbul arasında bir halka oluşturuyor ve bu, insanı, Genç Türkler'in Asya'da yaptıklarının sorumluluğuna sahip çıkmayan İstanbul'a rağmen nasıl olup da başarı kazandıkları hakkında düşünmeye sevk ediyor... Ateşkes Antlaşması açıkça ihlâl edilerek, başkentle Milliyetçiler arasında sürekli silah ve silahlı adam değişimi yapılıyor*.[2397]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk barış antlaşmasının gecikmesinden dolayı Amerika'yı suçladı. Amerika'nın belirsiz politikasının, Paris'te işleri uzatıp zorlaştırdığını ve antlaşma metninin hazırlanmasını bir yıl ertelediğini, kişisel*

2393 Erdem Güven. (2019). İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3), s. 24-25.

2394 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 622-623.

2395 The Times, 12 March 1920, *Coercion of the Turk*, p. 16; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 69.

2396 The Times, 12 March 1920, p. 10, 17; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 268.

2397 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 9.

olarak hiç kimseyi itham etmediğini ama gerçeğin de bu olduğunu; *ayrıca geçen sürede Türkler yeniden organize olmak için cesaret topladı*ğını *ve Bolşeviklerle görüşmeler yaptı*ğını *dile getirdi*.[2398]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Türkiye'de Yönetim Krizi" nam haber neşretti: *Ali Rıza Paşa'nın düşmesinden sonra mecliste çoğunluğu bulunan Müdafaa-i Hukukçular, yeni sadrazam olarak Padişah'a Ahmet İzzet Paşa'yı işaret* etmişlerdir. *Ancak müttefiklerin, milliyetçi örgütlere dayanan bir hükümete tahammül etmeleri olası değildir. Padişah müttefiklerin düşüncelerini sezinlemiş ve hükümet kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya vermeyerek Tevfik Paşa'yı davet etmiştir. Tevfik Paşa'nın hükümet kurmayı reddetmesi üzerine Padişah Damat Ferit Paşa'yı düşünmüşse de, O'nu da Müdafaa-i Hukukçular reddetmişlerdir. Padişah çıkmaza girdiğinde Salih Paşa'yı davet etmiştir. Yeni sadrazamın seçtiği tüm nazırlar Kuvayı Milliyeci*dir.[2399]

13 Mart 1920. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds; muhtelif istihbarat raporlarınca *İngilizlerin İstanbul'da, olası bir Türk-Bolşevik taarruzunu durdurmaya yetecek güce sahip olmadığı saptaması*na binaen, *"şimdi General Denikin'le birlikte olan İngiliz subayları"nın Türk başkentine aktarılmasını* öneriyor.[2400]

Müttefiklerin *Harbiye*, *Bahriye* ve *Posta ve Telgraf* nezâretlerini işgal edecekleri Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine ihbar edilmiş vaziyette. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi (Çakmak) talimat vererek Osmanlı askerlerini kışlalara çekti.[2401] Tertibat alındığı halde İngilizlerin 16 Mart sabahı Şehzadebaşı'ndaki 10'ncu Kafkas Fırkası Karargâhını işgal edecekken Karakol Cemiyeti mensubu İttihadçı Kemaleddin Sami'nin (Gökçen) İngiliz subayını öldürmesiyle silâhsız mızıkacı Osmanlı askerlerinden bazılarını katledecek olması ve bu vukuatın da Fransızlarca fotoğraflanarak kamuoyuna neşredilecek olması, bizim nazarımızda fevkalâde düşündürücüdür.

*13 Mart 1920 tarihli bir dilekçeyle Comité Dupleix, Action Française ve daha 27 dernek (adlarından, birçoğunun ulusçu veya emperyalist kuruluşlar olduğu anlaşılıyor) Fransız Cumhurbaşkanı Deschanel'e başvurdular. Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın başka bütün devletlerden daha çok menfaatleri bulunduğu halde, İngilizlerin bu ülkenin 2/3'si olan Yemen, Hicaz, El Hasa, Babilonya, Kuzey Makedonya, Filistin'e (1.100.000 km^2) el koymak üzere oldukları, oysa Fransa'nın Suriye-Kilikya (100.000 km^2) ile yetinmek zorunda bırakıldığı belirtiliyor. Bu durum gerçekleştiği takdirde doğacak üzüntü çok değerli ve gerekli olan Fransız-İngiliz dostluğunu tehlikeye sokardı. Halbuki 1916 Londra anlaşmaları Fransa'ya birçok başka yerlerde de hak tanıdığı gibi, Rusya'nın artık istemediği payın tümü de İngiltere'ye kalmamalı*dır. *Osmanlı Devleti'nin kalanındaki tarihsel hak ve çıkarlar saklı kalmak üzere, Fransa'ya şu ülkeler verilmeli*dir: *Kilikya, Suriye, Filistin, Musul dahil (Van Gölü güneyi ve Urmiye Gölü'ne kadar) Kuzey Mezopotamya*.[2402]

Fransız gazetesi *Le Temps*, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'un Avam Kamarasındaki konuşmasından iktibas etti: *Bana öyle geliyor ki siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve masum bir kız gibi*

2398 The New York Times, 12 March 1920, *Curzon Blames Us For Turkish Snarl*, p. 1; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 160.

2399 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 227.

2400 Edmonds'in memorandumu, 13 Mart 1920; Londra, PRO, FO 371/5043/E 1297/3/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.

2401 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 27 Nisan 1336, Cild 1, s. 90.

2402 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 170, p. 30-33; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 482.

zannediyorsunuz. Bunda pek yanılıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son harekâtı vahşiyaneleri ile ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat kendileri ispat eylemişlerdir.[2403]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *İngilizler Topkapı Sarayı'nı işgal etti*. *İngiliz ve Fransız askerleri İstanbul'un büyük caddelerinde resmi geçit törenleri gerçekleştirmişlerdir*.[2404]

Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Robeck'e saat 19:00'da telgraf gönderdi. *Yüksek Şûra'nın 10 Mart günü oybirliğiyle kabul ettiği telin Yüksek Komiserlere eyleme geçmek için tam yetki verdiğini, gecikmeyi anlamadıklarını, barış koşullarının Yüksek Şûra'da daha sonra görüşüleceğini, fakat bunun işgali geciktirmemesi gereken çok farklı bir sorun olduğunu bildiriyor ve şayet meslektaşlarıyla anlaşamıyorsa Milne'e kendi başına harekete geçmesi için talimat vermesi gerektiğini yazıyor*. *Curzon,* Londra'daki Fransız Büyükelçi Paul Cambon'a da bir mektub teslim ederek *10 Mart günü Yüksek Şûra'da alınan karar gereğince Yüksek Komiserlere harekete geçmeleri için talimat verildiğ*ini hatırlatıyor.[2405]

İspanyol *El Sol* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar. *Müttefik diplomatlarının yaptıkları ve sadece Türkiye sorununu konu alan toplantıda, İngiliz Savaş Bakanı Churchill, Küçük Asya'da büyük bir askeri işgal projesi sunmuştur. İtalyan delegeler, müttefiklere ne kazandıracağının belli olmadığı böyle büyük bir işe pazarlık bile yapmaksızın girilmesine karşı çıkmışlardır. Fransızlar ise bu projeye sıcak bakmışlardır. Ardından Venizelos, Anadolu'daki durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve Mustafa Kemal'in ordusuna katılabilecek olan düzensiz birliklerin önemini ortaya koymuştur. Venizelos, bu birlikleri ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapacaklarını ve herhangi bir şart olmaksızın 100.000 kişilik bir orduyu İzmir ve çevresine yerleştirebileceğini ifade etmiştir*.[2406]

İspanyol *La Correspondencia España* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Mustafa Kemal'in ve ordusunun daha fazla ertelenmeden yok edilmesi gerektiğini düşünüyorlar ve bu konudaki çalışmalar neticesinde, Jöntürklere ve milliyetçilere karşı enerjik önlemler alınmasına karar verilmiştir*. *Alınması öngörülen tedbirler kaçınılmazdır ve Türk devriminin şımartılması ve uzatılması halinde, Avrupa barışı için ölümcül bir ateş yanabilir*.[2407]

2403 Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal'den Sivas Valisi Reşid'e istihbarat raporu; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 288.

2404 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 227.

2405 *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 25-26; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 486.

2406 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.

2407 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 308.

14 Mart 1920. Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Yarbay Alfred Rawlinson'dan Erzurum Belediye Reisine: *Yakında güzel bir iş olacak şenlik yapacaksınız, ben de elimde bayrak istirâk edeceğim*.[2408]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Harold Buxton imzalı makale neşretti. "Diktatör" Mustafa Kemal, Müttefiklerin andlaşma yapabileceği Türkiye'deki yegane hükümettir: *50.000 müttefik askerinin İstanbul'a gönderileceği ilân edildi. Ben yakın zamanda orada idim. Bu kadar çok asker gönderilmesine lüzum yoktur. Bu kadar askerle M. Kemal ile Kilikya için bir uzlaşmaya varılacağı mı sanılıyor. Anadolu'da hiçbir Amerikalı ve Avrupalı katliamdan kurtulamaz. İngiliz kadınlarına ve erkeklerine açıkça saldırılmakta. Cephane depoları Çanakkale'de basılıp, Anadolu'ya taşınmakta. Gerçek hükümet bugün İstanbul'da değil, Ankara ve Sivas'dadır. Barış anlaşmalarını İstanbul Hükümeti'ne onaylatmak boşunadır. Bunu kabul edecek gerçek diktatör açıkça duruyor*.[2409]

Fotoğraf. Harold Jocelyn Buxton (National Portrait Gallery, London).

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi:

> Haydarpaşa, Galata ve Sirkeci'ye yapılan çıkarmalar, halkı ve yetkilileri korkutmuştur. Şehrin önemli merkezleri İngiliz ve Fransız askeri tarafından işgal edilmeye devam etmektedir. Şişli, Taksim, Boyacıköy ve Ayasofya Meydanı gibi şehrin yüksek noktalarına top ve makineli tüfekler yerleştirilmiş, İstanbul Boğazı'nın çeşitli noktaları dikenli tel ile çevrilmiştir. Harbiye Nezareti'nde İngiliz bayrağı dalgalanmaktadır. Bahriye Nezareti ve hemen hemen tüm kışlalar işgal edilmiştir. Halk yetkililerin de tutuklanacağını, ya da bunların yetkilerinin azaltılacağını düşünmeye başlamıştır. Sadrazam Damat Ferit Paşa Padişah'la görüşmesinin akabinde İngiliz yetkiliyi ziyaret etmiş ve müttefiklerin Türkiye'ye karşı aldıkları önlemlerin yumuşatılmasını istemiş, bu şekilde Türk yığınlarının tepkilerinin önlenebileceğini ifade etmiştir. İngiliz yetkili, müttefiklerin her türlü tepkiyi en başından bastıracak güçte olduklarını söylemiştir. Kuvayı Milliye'ye karşı olan İstanbul gazeteleri, İngiltere'yi yatıştırmak için İngiliz yanlısı yayın yapmaya başlamışlardır. Salih Paşa hükümeti olumsuz unsurlardan oluştuğu sebebiyle yaşayamaca[ktır.] Söz konusu hükümette İttihatçılar ve Mustafa Kemal'in arkadaşları çoğunlukta[dır.] Müttefikler yeni hükümete karşı harekete geçmeyecekler, fakat ihtilalcilerle her türlü ilişkinin kesilmesini isteyeceklerdir.[2410]

15 Mart 1920. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti mahrem muhtıra kaleme aldı: *Zaman Mustafa Kemal'den yana*. *Türkiye'nin askeri gücü küçümsenmeyecek derecede*dir. *Başlıca eksiklik taşınabilir toplar ve mermi alanında*. *Mustafa Kemal'in başını çektiği hareket kesinlikle ulusçu*dur, *dinsel değildi*r. *Fakat din her zaman ulusçuluğun aleti olacakt*ır.[2411] *Siyasî kudret Nasyonalistler'in eline geçmiştir... Milletin tümü harpten mutlak surette bıkmıştır. Fakat ahali… topraklarının parçalanarak Rumlar ve Ermenilere teslim edilmesini önlemek üzere amansız bir şekilde harbe hazır*

2408 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 532.

2409 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 623. Soylu bir aileye mensub Harold Jocelyn Buxton (1880-1976), Anglikan Kilisesi papazıdır. Liberal fırka mebusu, Kuzey Avustralya Valisi Sir Fowell Buxton'un oğlu; evvela liberal ahiren İşçi Fırkalı kardeşleri Edward Noel Buxton ve Charles Roden Buxton'un küçükleridir. Harold Jocelyn, Cihan Harbi sırasında Fransız ordusunda ordu papazlığı yaptı. Mütareke devrinde ise Erzurum'da bulunan Rus Kızılhaç Heyetinde vazife gördü (Wikipedia).

2410 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 227-228.

2411 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 26-38; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 600, dipnot 200. İstanbul'daki İngiliz Baştercümanı Andrew Ryan'ın 25 Aralık 1919 tarihli raporu akıllara geliyor: "Biz, gerçek ideali dinmiş gibi davranacak menfaatçi bir grubu idareci olarak taktime çalışacağız."

bulunmaktadır… Mukavemet; işgal edilen bölgenin hacımariyle mütenasip olarak artmaktadır… Türkler olağanüstü dövüşçüdürler… Zaman Mustafa Kemal'in lehinedir. Ağır bir sözleşme sunmanın muhtemel neticeleri: a) tasdikten… kaçınma, b) Parlamento'nun Anadolu'ya kaçması ile orada yeni bir hükûmetin kurulması…[2412]

> 15 Mart'ta İngiliz Genelkurmayı Türkiye hakkında gizli bir muhtıra ortaya koydu. Muhtırada tasarlanan barış antlaşmasının ana çizgileri veriliyordu. 1) Rumeli'nin, Enez-Midye ya da, daha büyük ihtimalle Çatalca hattına kadar Yunanlılara verilmesi. 2) İzmir sancağının fiilen Yunanistan'a verilmesi. 3) Türkiye'nin Kürdistan üzerinde her türlü hakkından vazgeçmesi. 4) Sınırları kabaca doğuda Türk-İran sınırı, güneyde Van Gölü'nün hemen güneyinde bir çizgi, batıda Sümene-Hatapdağı (Tabi Tepe?) - "Bag Hirdagh" (Bağırpaşa Dağı?) - "Musa" (Muş?) - Bitlis (buraları dahil) olan bağımsız Ermenistan. 5) Trabzon ile Erzincan arasında (Tirebolu-Kemah) çizgisi ortalama 40 millik askersizleştirilmiş bir bölge. Muhtıraya göre, Türkler bu şartlara ellerinden gelen en büyük direnci gösterirlerdi ve bu hususta biraz önce değindiğimiz de Robeck'in 10 Mart teline atıfta bulunuluyordu. Kurulmak istenen Ermenistan'a mutlaka müttefiklerin doğrudan askeri yardımı gerekecekti. Trabzon'dan Erzurum'a ulaşmak ve bölgeyi elde tutabilmek için en az 3 tümen ve geniş bir ikmal örgütü lazımdı. Fransızlar Anadolu içlerine doğru ilerlemelerinin imkânsız olduğunu belirtmişlerdi. İzmir sancağında 6 Yunan tümeni Konya-Eskişehir hattını tutmak için ilerleyebilirdi. Fakat bunun kesin sonuç doğuracağı belli olmadığı gibi, bu kuvveti burada belirsiz bir süre tutmak gerekebilirdi ki, Trakya da Yunanistan'a verilecekse, onun uzun zaman o kuvveti burada tutabilmesi ihtimali zayıftı. Yunanlıların uğrayacağı herhangi bir yenilgi derhal müttefik nüfuzunu etkileyecek ve İngiltere ile Fransa'nın doğrudan ilgili oldukları yerlerde Türk başkaldırmalarını teşvik edecekti. İngiltere'ye gelince, Mezopotamya, Filistin, Mısır, Ren, Batum, İstanbul ve Boğazlar'da ya da İrlanda ve İngiltere'de bulunan birliklerin yeni bir harekât için adam ayırması imkânsızdı. Bütün öğelerin hayli ayrıntılı bir durum muhakemesini yapan muhtıra, bu denli sert hükümler koymadan önce, bunlardan elde edilebilecek yararların dikkatle hesaplanması gerektiğini belirtiyordu. Sonuçta, askeri bakımdan, müttefiklerin uygulatmaya hazır oldukları hükümleri koymalarının şayan-ı arzu olmadığı vurgulanıyordu. Belki Yüksek Şûra Türkiye uygular ihtimaline binaen bütün bu hükümleri koyuyordu, uygulanmadığı takdirde de bunları uygulatmak niyetinde değildi. O takdirde de böyle bir siyaset için askeri mütalaa herhalde istenmiyordu. Başka bir deyişle Genelkurmay açıkça antlaşma taslağını alaya almaktaydı.[2413]

Britanya Hariciye Nezâretinde Mustafa Kemal'e yönelik mütecanis bir tavır bulunmuyor. 15 Mart tarihli Avam Kamarası içtimaında Lord R. Cecil'in konuşması bu hususa dikkat çekmektedir:

> Lord R. Cecil, Dışişleri Ofisinden bir yetkilinin, Mustafa Kemal Paşa'yı İttihat ve Terakki ajanı olarak kabul etmemesine içerlemişti. Yetkilinin, Kilikya'daki son katliamlarla İT Partisi'nin bağının olmadığını söylemesi onu daha da kızdırmıştı. Mr. Cecil, Mustafa Kemal Paşa ile Savaş Bakanlığı'nın sıkı ve daimi bir irtibatı olduğuna inanıyordu. İsmi verilmeyen bu yetkili Mustafa Kemal Paşa ile İT Partisi hakkında onları temize çıkaran açıklamalar yaparken, aynı gün Dışişleri Bakanı, Kilikya'daki mezalim, Genç Türk Partisi'nin çıkarları için milliyetçi bir programın ürünü deyiverdi. Bakana göre, Küçük Asya ile başkent arasında devamlı bir iletişim vardı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'un resmi valisiydi. (İngiliz istihbaratı Mustafa Kemal Paşa'yı uzun süre Erzurum Valisi olarak tanıttı.) O, Asya ile İstanbul arasında bir bağlantıydı. Bu çelişkili açıklamalar Mr. Cecil'i çok kızdırdı. Başbakan'a şikâyet etti. Gelecek adına meclise dışişleri ile ilgili tam bilgi verilmesini

---

[2412] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 152-153. Britanya Harbiye Nezâreti de Bakanlar Kuruluna benzer minvalde muhtıra tevdi etmişti: "Siyasî kuvvet Milliyetçilerin eline geçmiştir. [..] İstanbul'daki Harbiye Bakanlığının işgali, askerî kontrol bakımından etkili olmaz. [..] Yunanlıların durumu, taktik ve strateji bakımından iyi sayılmaz. Doğu-batı doğrultusunda uzanan tepelerle küçük bölgelere ayrılan cephe, etkili bir haberleşmeye imkân vermemektedir. Yunanlılar kararsız, moralleri de bozuktur." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 132.

[2413] *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 26-38; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 599-600.

istedi. Başbakan'a göre çelişkinin sebebi cevap veren bakanın, asıl bakan hasta olduğu için geçici olarak sorumlu olmasıydı. O, soruyu araştırma vakti olmamasıydı.[2414]

Gürcistan Tiflis'deki İngiliz Siyasî Mümessil O. Wardrop, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *İtilâf devletlerinin Kafkasları muhafaza ederek "Kızıllarla Türklerin birleşmesine engel olmalarının" önemine değiniyor*.[2415] Wardrop: *Majeste'nin Hükûmeti Türklerle Bolşeviklerin arasını mutlaka açmalıdır*.[2416]

Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert ve rüfekası, Başvekil Lloyd George'yi Avam Kamarasında sual yağmuruna tuttu:

Mr. Aubrey Herbert: Geçen yıl 15 Mayıs'ta İzmir'e Yunan çıkarması yapıldı mı? Katliam oldu mu? Katliam gizlendi mi? Eğer gerçekse, bu tür nahoş gelişmeler İmparatorlukta memnuniyetsizlik ve ülkede bir şüphe doğurdu mu?

Başbakan: Geçen 15 Mayıs'ta İzmir'e Yunan çıkarması oldu. Ciddi kargaşa oldu. Fakat bunların gizlendiğinden, İmparatorluğumuzda memnuniyetsizlik olduğundan veya bu ülkede şüphelere neden olduğundan haberdar değilim.

Mr. Aubrey Herbert: Sayın Başbakan, Meclis Başkanı'nın tüm bilgileri bu meclise vermeyi reddettiğinin farkında mı? Kendisinin gizli diplomasiye karşı pek çok açıklaması var. Acaba bu sözlerini unuttu mu? Çünkü hala kendi sözlerine aykırı davranıyor.

Yarbay Murray: Sayın Başbakan Avrupa'nın her tarafında pek çok hikâye anlatıldığının farkında değil mi? Gerçek kayıtlara sahip olmak daha iyi olmaz mı? Bir iki hafta önce Lord Privy Seal bu soru karşısında zayıf düşmemiş miydi?

Sir J. D. Rees: Bu konuda Müslümanlar arasında ciddi kaygılar olduğunun farkında mısınız? Müslümanlar ki Majestelerinin tebaası içinde belki de Hıristiyanlardan daha fazlalar.

Yarbay Murray: Sayın Başbakan, konuyu tekrar görüşmeye açık mısınız?

Başbakan: Sir J. D. Rees'e cevaben, şunu söyleyebilirim ki çoğunluk "Hıristiyan" kelimesinin tanımına bağlı. Diğer sorular hakkında genel cevap verecek olursam, gelişmeler hakkındaki bilgilerin açıklanmasının reddedildiğinin farkında değilim. Kanımca araştırma raporu hazırlanmakta ama biz bu konuda Müttefiklerimizle tam uyum içinde hareket ediyoruz. Dünyanın o bölümünde (Müslüman coğrafyasında) birçok ayaklanma var. Bu durumdan dolayı çok endişeliyiz. Buna ilaveten, durumu daha da tahrik edecek bir iş yapmak istemiyoruz.

Binbaşı Kenworthy: Araştırma Komisyonu'nun iddia edilen bulgularının sadece kıtadaki (Avrupa) gazetelerde değil, iki tane İngiliz gazetesinde de yayınlandığının farkında mı? Bu gerçeğe rağmen kendisine verilen bilgileri Meclis üyeleriyle paylaşamaz mısınız?

Başbakan: Müttefiklerimizin rızası olmadan biz kesinlikle raporu yayınlama sorumluluğunu alamayız. Müttefiklerimiz bizimle irtibat halinde hareket ediyorlar.

Mr. Ormsby-Gore: Sayın Başbakan rapordan alıntıların hangi anlamda yayınlandığının farkında mı? Onlar doğru mu değil mi? İstanbul'da ve Doğu'da, İzmir'de neler olup bittiğine dair her türlü yayınların var olduğu gerçek değil mi?

Albay Wedgwood: Müttefiklerin hangisinin bu raporun yayınlanmasına karşı olduğu bize söylenebilir mi?

Mr. Aubrey Herbert: Rapordaki ifadeler yayınlanamayacak kadar kötü mü?

2414 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 51.
2415 FO/4933/E 1895; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 177.
2416 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 253.

> Mr. Aubrey Herbert: İzmir'deki olaylar hakkında araştırma komisyonu var mı? Komisyonun bulguları Barış Konferansı'nın Yunanlılar'ı İzmir'e gönderme politikasına eleştiri şeklinde mi? Rapor hakkındaki tüm bilgiler Avam Kamarası'na sunulmaktan reddedildi mi?
>
> Başbakan: İzmir'deki olaylara ilişkin araştırma komisyonu var. Bağlaşıkların Hükümetleri bulguları yayınlamayı uygun görmedi. Bunun sonucu olarak Avam Kamarası'na herhangi bilgi vermek mümkün değil. (Yukarıda, "Bilgi saklandığının farkında değilim." demişti)
>
> Mr. Aubrey Herbert: Yunan birliklerinin İstanbul ve Küçük Asya'ya çıkarma yapması amaçlandı mı? Bu Yunan birliklerinin geri püskürtülmesinde bizim askeri sorumluluğumuz ne olacak?
>
> Başbakan: Bağlaşık Hükümetleri'nin askeri planları her ne olursa olsun, onları önceden yayınlamak doğru olmaz.[2417]

16 Mart 1920 evveli. 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı meselesinin arka planına ilişkin mühim bir hususu belirtmekte fayda var. Şöyle ki, Sivas Heyet-i Temsiliyesi cunta mensubu Hüseyin Rauf'un (Orbay), Meclis-i Mebusan Sivas mebusu olarak İstanbul'da bulunduğu sırada (Ocak-Mart 1920), *İtilâfçıları, Meclisi dağıtmak için tahrik etmeyi üstlendiği anlatılır*. Cuntanın bir diğer mensubu Kâzım Karabekir de *meclisin İstanbul'da toplanmasını destekliyor*du *çünkü İtilâf devletlerinin ergeç bunu basarak dağıtacaklarına ve böylece meclisin Anadolu'da toplanmasına sebep olacaklarına inan*ıyordu.[2418]

İngilizlerin 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatından evvel, Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam Alfred Rawlinson cumhuriyetin Anadolu'da bir an evvel ilân edilmesini teşvik etmiştir.[2419] İngiliz yıllık raporunda yer alan *1920 Şubat'ından bu yana Merkezi Hükümet'in tasfiyesi süreci* ifadesi bu bağlamda anlamını kazanmaktadır denilebilir.[2420] Daha da ötesi ve ilginci, Alfred Rawlinson, Mustafa Kemal'in cinsel yaşamı hakkında skandal bilgilerin Osmanlı İslâm milleti kamuoyuna yayılmasını engellemeye çalışmaktadır:

> Mustafa Kemal [..] bir haber alma dosyasına göre gençken "safahat"a düşkündü ve cinsel yolla bulaşan bir hastalık kapmıştı. Bu nedenle hayattan "nefret ediyor ve iğreniyordu." Bu da onu "eşcinsel zaaflara" sürüklemişti. Rawlinson ise Mustafa Kemal'in ahlaksız biri olduğu konusundaki fikirleri çürütmek ve karşı çıkmak için elinden geleni yaptı.[2421]

Hüsrev (Gerede), ağabeyisinin kayınbiraderi olan Satvet Lütfi (Tozan) nam-ı diğer İngiliz ajanı *Traian* vasıtasıyla Prens Sabahaddin'e Hariciye Nâzırlığı teklif edildiğini ancak olumsuz neticelendiğini belirtir. Hüsrev'in şu cümlesi ayrıca dikkat çekicidir: *Bazı milletvekillerinin Meclis'ten dakikası dakikasına İngilizlere telefonla bilgi verdikleri de kesin olarak anlaşılmıştı*.[2422]

2417 *House of Commons Debates*, Smyrna (Massacres), 15 March 1920, vol. 126, cc. 1805-1807; Aktaran: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 52-53.

2418 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 154, dipnot 107.

2419 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1091.

2420 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 20.

2421 Giles Milton. (2011). *Kayıp Cennet Smyrna 1922: Hoşgörü Kentinin Yıkılışı* (E. Aktuğlu, çev.) içinde (s. 111). İstanbul: Şenocak Yayınları.

2422 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 178-179.

Bulgar eski meşhur komitacı ve Stanbulinski Çiftçi Fırkası mebusu Dimitri Atchkoff[2423] Ankara'ya gelmişti ve böylece İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal arasındaki gizli görüşme, yaver Cevat Abbas'ın (Gürer) Keçiören'deki evinde gerçekleştirildi. Kılıç Ali de hazır bulunuyordu.[2424]

Erkân-ı Harbiye İstihbarat Binbaşısı Hüsrev (Gerede), Bulgar Dimitri Atchkoff için verilen bir ziyafette yaşanan skandalları 16 Mart 1920 tarihli günlük kaydında şöyle mevzubahis etti:

> Biz böyle ölüm kalım işleriyle uğraşırken Ankara'da bulunan Recep (Peker)'ten bir mektup aldım. Ben bu kurmay subay Recep'i Birinci Dünya Savaşı'nda Harekât Şubesi Müdürlüğü yaptığım Kafkas Ordusu'ndan tanırım. [..] Recep bu mektubunda Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu'nda içkili, kadınlı âlemler yapıldığını, sabahlara dek göbek atmakla vakit geçirildiğini, Sofya'dan gelen Makedonya delegesi Gospodin Açıkof'un onuruna verilen ziyafette Türklük ve Müslümanlık adına utanç duyduğunu, artık orada kalamıyacağını, bizden bu duruma bir çözüm yolu bulmamızı istiyordu. Bu fuhuş ve rezalete Paşa'nın yakın çevresindekilerin neden olduklarını, içlerinde Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati'nin ve arkadaşlarının adlarını da sayıyordu. Kaptan Rauf'a mektubu gösterdim, çok üzüldü. Kibar ve efendi bir adam olan, böyle rezaletlere en az bizim kadar üzüleceği bilinen Doktor Refik (Saydam)e özel bir şey yazmam kararlaştırıldı. Ben de Refik'e oldukça kapalı bir biçimde bu durumun Anadolu'da ve İstanbul'da yapacağı olumsuz etki ve propagandaya dikkat çekerek Paşa nezdinde girişimde bulunmasını, yakın çevresindeki ahlâksızların görevden uzaklaştırılmasının sağlanmasını yazdım. Mektup adı anılan ahlâksızlar tarafından okunmuş. Beni Mustafa Kemal Paşa'ya şikayet etmişler. Refik efendiliği ve kibarlığı yüzünden bir şey yapamamış, etkili olamamıştı. Ben Ankara'ya kaçmayı başarıp da Heyet-i Temsiliye'ye katıldığım zaman, anımsadığım kadarıyla bu Hayati ve Salih (Bozok) bana karşı cephe almışlar, beni boykot etmişlerdi. Adamları, yaptıkları rezaletin yurt ve ulus adına sakıncalar doğurduğu konusunda uyardım. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın çevresine, ulusal davanın inceliklerini kavrayan, onurlu ve güçlü kişiler almasını söyledim. Paşa'nın bu sözlerime canı sıkıldı. Bir şey söylemedi. Bir gün bekledim. Bu edepsizlerden hiç birisine bir şey yapılmadığını görünce, 19 Mart 1920 genelgesi üzerine Büyük Millet Meclisi için gelmekte olan milletvekillerinin kaldıkları okul binasına taşındım.[2425]

16 Mart 1920. *Maraş Olayları ve İslam dünyasında yükselen Pan-İslamcı hareketler dolayısıyla*[2426] Müttefikler İstanbul'daki Şehzadebaşı Onuncu Fırka Karargâhını, Harbiye ve Bahriye nezâretlerini ve telgrafhaneyi işgâl etti, İttihadçı bazı mühim mebusları tutukladı[*]. Örneğin vak'anın kahramanlarından Hüseyin Rauf (Orbay), o vakit İstanbul'da bulunan Hüsrev (Gerede) ve Mevlanzade Rıfat, söz konusu baskının perde arkasına ilişkin fevkalâde çarpıcı bilgiler derc etmişlerdir:

> Fakat asıl olan, behemehal Meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktı. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Millî Hükümet kurulabilirdi. Bu noktada aylarca evvel Mustafa Kemal Paşa ile

---

2423 "Eski Bulgar milletvekillerinden ve Makedonya Komitesi temsilcisi" Atchkoff, Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği vazifesi sonlanmak üzereyken (1914) onunla temas kurdu. "Komitenin isteği Sırbistan ve Yunanistan'daki Türklerin yardımlarını temin ederek, Bulgar ve Türklerin menfaatlerini korumak için Bulgar Heyeti ile görüşmelerin yapılabilmesi için Mustafa Kemal'in aracılık etmesidir. Yarbay Mustafa Kemal, komitenin teklifini Enver Paşa'ya bildirmiş ve olumlu sonuç alınmıştır. Türk-Bulgar Batı Trakya Komitesi kurularak, çeşitli bölgelerde çalışmaya başlamıştır. Komitenin başında da Süleyman Askeri Bey yer almıştır." Esra Sarıkoyuncu-Değerli. (2005). *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)* [Doktora Tezi] içinde (s. 26-27). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Süleyman Askerî, Nuri Conker'in kayınbiraderidir. Nuri Conker ile Mustafa Kemal akrabadır.

2424 Bilâl N. Şimşir. (1989). *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"* içinde (s. 53). Ankara: Bilgi Yayınevi; Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 180; Hulûsi Turgut. (2007). (Haz.). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* (9. baskı) içinde (s. 523). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

2425 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182.

2426 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 106.

* "200'e yakın milletvekilinden Malta'ya sürülen 14'ü.." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1295.

> mutabık kaldığımız da malûmdu.[2427] Netekim, meclisin basılıp, benim de tev[kif] ile Malta'ya sürülüşüm neticesinde husule gelen vaziyet, tamamile istediğimiz sonucu vermiş ve böylece, hemen o günden itibaren Anadoluda Millî Meclisin ve Hükümetin gayet müsait şartlar içinde kurulması kaabil olmuştu.[2428]
>
> Rauf Bey İstanbul'un işgali günü Celâlettin Arif Bey'in Anadolu'ya kaçarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmasını, sözünü tutup ulusal görevini yerine getirmek olarak nitelendiriyor. [..] Rauf Bey, anıları arasında İngilizler tarafından tutuklanmayı bekleyerek, günden de söz etti. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e Anadolu'ya kaçması için 1000 lira göndermiş. Fakat Rauf Bey, Meclis toplantı halinde iken milletvekilleri ve kendisi gibi ileri gelenlerin tutuklanmayı bekleyerek, düşmanları, Türk ulusu ve uygar dünya karşısında saldırgan durumuna düşürmeyi düşünmüş. Bu biçim bir tutuklama Meclis'in Anadolu'da açılması çalışmalarını da hızlandıracak, insanımıza teşvik ve heyecan verecekti.[2429]
>
> Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da her hâlde bir hükûmet buhranı çıkarmak istiyordu. Ve bu buhran sayesinde meclisi dağıttırmak ve nihayet kendi nüfuzu altında Ankara'da toplamak ve bu suretle kendisine minnettar durumunda kalacak olan meclise bütün arzularını tatmin ettirmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu gayeyi hedeflemiş, her fırsattan azami istifade etmiş ve hatta birçok tehlikeyi göze almıştı. Anadolu'da güvensizlik haddi aşmıştı.[2430]

İngilizlerin 16 Mart 1920 hamlesi, Mustafa Kemal riyasetindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi cuntasına *yardım* etmek anlamına geliyordu. Türkçü İttihadçı Kâzım Karabekir'in deyimiyle; *16/Mart Anadolu üzerine yeni bir şafak doğuruyordu. Bu bir arife idi. Millî bir hükûmetin Ankarada her tarafa ışıklarını saçacağı bayram* bahşetmiştir İngilizler.[2431]

Vahideddin Hân, Şubat ayında *Mebusan Meclisi'nin artık milleti temsil eden tek kurum olarak görülmesi gerektiğini, başka bir yerden gelen benzer bir iddianın böylece yasadışı olduğunu ilan eden bir irade yayınla*mıştı.[2432] İngilizler, çok net bir biçimde, Padişah'ın otoritesini zedeliyor.[2433] Padişah

---

2427 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 2, s. 30. "Ertesi gün [16 Mart] acele Meclis'e gittim. İngiliz donanması toplarını sahillere çevirmiş, sokakları silahlı İngiliz askerleri tutmuş. Meclis'i basıp Raufla Kara Vasıfı tevkif edip götürmüşler. Önceden durumu haber alan arkadaşlar Raufu kaçırmak istemişler ama o kabul etmemiş." Rıza Nur. (1994). *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü* (Y. Toker, haz.) içinde (s. 27). İstanbul: Toker Yayınları.

2428 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 1965, s. 50. İttihadçı Hüseyin Rauf ile İttihadçı Kara Vasıf'ı gözaltına alan subay Yüzbaşı John Godolphin Bennett idi: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 103.

2429 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182. Tutuklama vak'ası, Meclîs-i Meb'ûsân'ın feshedilmesine mühim bir âmil olmuştur: "Bu arada İstanbul'daki olayların gelişimi ve gerçek anlamda bir barış ihtimali, Milli Mücadele hareketini önemli ve kalıcı siyasi adımlar atmaya sevk etmiştir. Ferit Paşa'nın ilk icraatı, 12 Nisan'da parlamentoyu feshetmek olmuştu. Bu feshe yol açan gelişme, İstanbul'un resmen işgalinin ardından, dört milletvekilinin İngiliz askeri yetkililerince tutuklanması olayını protesto etmek için Meclis-i Mebusan'da alınan grev kararıdır. Bunu takiben birçok vekil Anadolu'ya geçmiştir. Bu arada Mustafa Kemal dağılan meclis üyelerini de içine alacak şekilde, ülkenin her yanından gelecek temsilcilerle birlikte, Ankara'da geniş katılımlı bir milli meclisin kurulmasına yönelik kararlı adımlar atmaktaydı. Adı geçen bu meclis, 23 Nisan tarihinde açıldı." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 50-51.

2430 Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, 2017, s. 364.

2431 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 528-529. "Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de İstanbul'da çalışmaya başlamasıyla Sivas Anadolu hareketinin merkezi olma niteliğini yitirmiş, hatta Erzurum milletvekili seçildiği halde İstanbul'daki meclise katılmayan Mustafa Kemal de başkentteki parlamenter faaliyeti daha yakından izleyebilmek için Temsil Heyeti'ni Ankara'ya getirmişti." Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 64. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Harekat-ı Milliye'nin sıklet merkezi tekraren ve daha güçlü bir şekilde Mustafa Kemal kılınmış oluyor.

2432 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 198-199.

2433 "İstanbul'un işgali 16 Mart günü İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'dan oluşan bir ihtiyat kuvvetiyle gerçekleştirildi. İşgalin geçici olduğunu ileri süren Müttefikler, padişahın otoritesini yıkmak değil güçlendirmek amacıyla geldiklerini resmen ilan ettiler." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 213.

otoritesinin zedelendiğine ilişkin çok mühim mecazî delil bulunuyor: *16 Mart 1920 tarihinde Beyazıd yangın kulesini işgal edip ertesi gün ayrıl*an *İngiliz askerleri işgal esnasında zat-ı şahaneye ait atlas* sancağı ve *iki adet cuma sancağı*nı *paramparça* etmişlerdir.[2434] Yine Hanedan-ı Osmanîden Veliahd Abdülmecid, zaten epeydir tarassut altında tutuluyordu. 16 Mart mucibince *evini kuşattıktan sonra yaptıkları aramalarda çok sayıda belge ve kitaba el koyarak onu tutukladılar*.[2435]

> İstanbul'un resmen işgal altına alınmasıyla birlikte tamamen demoralize olan Sultan ve Meşruti-Monarşi taraftarları yaşananların faturasını, merkezî Hükûmete alternatif bir idare kurarak memleketin daha da zor duruma düşmesine yol açan Milliyetçilere kestiler.[2436]

1922 sonbaharında Ankara'ya muvasalat edecek Britanya gayr-ı resmî mümessilesi Grace Mary Ellison: *Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngilizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani ingilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme*.[2437]

Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesi, Kemal Atatürk'ü övücü 13 Kasım 1938 tarihli nüshasında, 16 Mart 1920 işgali ve tevfikatının Mustafa Kemal'in işine yaradığını belirtecektir: *İstanbul'un işgali, tutuklamalar ve parlamentonun kapatılması haberleri köylere kadar gitmişti ve yavaş yavaş lehte çıkan tepkiler sona yaklaşıyordu, ulusal gurur uyanıyordu ve halk milliyetçilere katılıyordu. Bozgun dalgası yerini zincirleri koparırcasına öfke ve vatanseverlik coşkusuna bıraktı*.[2438]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî Müşavir-i Sânîsi Andrew Ryan, Sadrazam Salih Hulûsi (Kezrak) nezdine giderek işgal hakkında resmî izahatı tebliğ etti. Güya, Ankara'daki gayr-ı meşrû hükümetin cezalandırılması için İstanbul işgal edilmiştir. Halbuki İstanbul'daki hükümet tecziye edilmektedir:

> İtilâf Devletleri İstanbul 'un işgal edileceğini Osmanlı Devleti'ne işgal başladıktan yaklaşık dört saat sonra bildirdiler. Saat 09:25'te Sadrazam Salih Paşa'nın evine giden İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı ve siyasî temsilcisi Ryan saat 09:40'da yaşananları kısaca özetledikten sonra İstanbul'un işgali hakkında hazırlanan notayı Sadrazam'a verdi. Salih Paşa başlangıçta mevcut askerî işgal ile o sıralarda gerçekleştirilen resmî işgal arasındaki farkı anlayamasa da notayı okuduktan sonra bunun İstanbul'daki hükûmetin sonu olduğunu anladı. Ryan, Yüksek Komiserlerin istifa etmemelerini umduklarını ve idareye müdahale etme niyetlerinin bulunmadığını bildirdi. Ayrıca Ryan, Yüksek Komiserlerin meşru hükûmeti değil bir süredir var olan gayrimeşru hükûmeti zayıflatmak istediklerini savundu. Sadrazam, böyle önemli bir tedbirin haklılığını ve gerekliliğini sorgulamaya teşebbüs edince Ryan, işgale Barış Konferansı kararlarına karşı direnen hareketin sebep olduğunu ileri sürdü. Ryan son zamanlarda Kilikya'da yaşanan olaylardan da bahsederek Yüksek Komiserlerin basit taleplerinin dahi karşılanmamasını işgalin gerekçesi olarak göstermeye çalıştı.

Mesela bir mukayese unsuru olarak İtalyan matbuatının amiral gazetesi *Corriere della Sera*nın 18 Mayıs 1919 tarihli haberini delil getirebiliriz. Gazetenin belirttiğine göre Müttefiklerin İzmir'i işgali ve emsali tedbirleri, "Sultan-Halife iktidarının küçük düşürülmesi" anlamına geliyordu: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 116, dipnot 23.

2434 BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 6, İstanbul Şehreminisi Vekilinden Dahiliye Nâzırına tezkere, 20 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 338, dipnot 1175.

2435 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 365.

2436 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83.

2437 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 154.

2438 Le Matin, 15 Kasım 1938, *Le prodigieux roman de Kemal Ataturk, homme de guerre et homme d'Etat (Savaş ve Devlet Adamı Kemal Atatürk'ün Mucizevi Romanı)*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 149-150.

> Sadrazam, hükûmetin Millî Hareket üzerinde herhangi bir güce sahip olmadığını ifade edince Ryan, İtilâf Devletlerinin "Barış Konferansı kararlarına saygı gösterilmesini sağlamak" için İstanbul'daki durumlarını güçlendirmeye çalıştıklarını iddia etti. Ryan her şeyin sükûnet içerisinde gelişmesini dilediklerini, direnişle karşılaşmak istemediklerini özellikle vurguladı. Salih Paşa ise böyle bir direnişin söz konusu olmadığını bildirdi. Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde Salih Paşa gerekli talimatları yayınlayabilmek ve hazırlıkları yapabilmek için kendilerine zaman verilmediğini beyan edince Ryan, olayları önleyebilmek için yeterince zaman verildiğini ifade etti. Yüksek Komiserlerin Hıristiyanlar üzerindeki nüfuzlarını kullanarak istenmeyen olayları önleyeceklerini belirten Ryan, Osmanlı Hükûmeti'nin de Müslümanlar için aynısını yapmasını talep etti. Bunun üzerine Sadrazam, Müslümanlardan yana endişe edilecek bir durum olmadığına dair teminat verdi. Görüşmenin ardından Ryan yaptığı değerlendirmede; Sadrazam'ın şaşkın bir görüntü sergilediğini, neler olup bittiğinden tamamen haberdar olmadığını söylemek güçse de "aptallaşmış" göründüğünü, sabah yaşanan gelişmelerden haberdar olduğuna dair bir imada bulunmadığını ve evinin önünde fazladan bir hareketlilik de olmadığını, sadece orada bulunduğu süre içerisinde hükûmeti toplantıya çağırmak için telefonla talimat verdiğini bildirdi.[2439]

Andrew Ryan, İstanbul'da tatbik edilen tutuklamaların *savaş sırasında Hıristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut'tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol alındığı* gerekçesiyle yapıldığını belirtmiştir. Ankara'da millî meclis toplanmasına en esaslı vesile 16 Mart'ın serencamına ilişkin Ryan'ın mütalaaları şöyledir:

> [Misak-ı Milli'yi kabul eden] Son İstanbul Parlamentosunun bundan sonraki tarihi kısa ve karışık oldu. Müttefiklerin Şubat ayında, İstanbul'un Türkiye'ye bırakılacağını açıklamasının getirdiği anlık rahatlamaya rağmen durum gergin olmaya devam etti. Sonunda, Müttefikler büyük bir güç gösterisinde bulunmaya, yani şimdiye kadar askerlerinin yalnızca "var olduğu" İstanbul'u işgal etmeye karar verdiler. 16 Mart'ta gerçekleşen bu adımın hazırlıkları aşamasında epeyce işin içindeydim. Artık, bir başka generalin başkanlığında, başka bir hükümet vardı. İşgalden bir gece önce, son derece terbiyeli bir insan olan Hariciye Nazırı beni ziyarete geldiği zaman duyduğum rahatsızlığı hâlâ hatırlıyorum. Gelişmekte olan darbeyle ilgili hiçbir ipucu vermeden uzun uzun sohbet etmek zorunda kalmıştım. Ertesi sabah oldukça erken bir saatte dosdoğru Sadrazamın yaşadığı eve giderek, o anda gerçekleşmekte olan işgali açıkladım. Bu arada Fransız meslektaşım da haberi Saray'a götürdü. Ekselanslarının gelmesini beklemek zorunda kaldım ve Sefarete biraz geç döndüm. Döndüğümde, Amiral de Robeck'le General Milne'nin beni merak ettiğini gördüm. Bu arada, işgal epey kolay bir şekilde ilerliyordu. Çok az direniş oldu. O kadar azdı ki, günün sonunda İngilizlerin kayıp listesinde sadece küçük bir kavgada ölen talihsiz bir İngiliz askeriyle, Sefaret bahçesinde Bölüm Amir yardımcısı tarafından beslenen bir ayı yavrusu tarafından yaralanan bir başka asker yer alıyordu. Aslında işgal sırasında işler yolunda gitti, fakat bir başka hareket yaşandı. Savaş sırasında Hıristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut'tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol aldığı düşünülen bazı insanları tutukladık. Aralarında, yanlış hatırlamıyorsam, meclis binasında kuşatılan bazı vekiller de vardı. Tutuklananlar sınır dışı edilerek Malta'ya gönderildi. Suçlu ya da masum, hiçbir zaman mahkemeye çıkarılamadılar ve sınır dışı edilmeleri, uzun zaman sonra politik nedenlerle serbest bırakılıncaya kadar, kanayan bir yara halinde kaldı.
>
> İstanbul'da Sadrazam istifa etti ve Damat Ferit Paşa yeniden göreve çağırıldı. Anadolu'da milliyetçiler, işgalden beş gün sonra büyük bir hamle yaptılar. İstanbul'daki Parlamentonun, bazı üyelerinin "İngilizler" tarafından tutuklanması nedeniyle, geçici olarak durdurulduğunu açıkladılar. Ankara'da kurulacak olağanüstü millet meclisi için seçim yapılmasını emrettiler. Faaliyeti durdurulan İstanbul Parlamentosu, dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması şartıyla, 11 Nisan günü resmen feshedildi. Bu, geçersiz bir yasa olarak kaldı ve bundan sonra, Türkiye'deki tek millet meclisi, Kemalistler tarafından toplanan ve kısa sürede Büyük Millet Meclisi adını alan meclis oldu. Bu arada Sultan'la Ferit Paşa ellerinden geldiğince çabalamaya devam etti. Şeyhülislamları, milliyetçileri suçlayan fetvalar yayınladılar. Milliyetçiler de Anadolu'da çok sayıda dini lider tarafından imzalanan ve hareketi halifeliği saldırıdan korumak amacını taşıdığı için haklı gören karşı-fetvalar çıkardılar. Barış Konferansı sakin bir şekilde devam ediyordu ve yaz aylarında bir anlaşma

[2439] FO, 371/5045, E 2781, "Andrew Ryan'ın 16 Mart 1920 Tarihinde Sadrazam ile Yaptığı Görüşme Hakkında"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 357-358.

hazırlamayı başardı. Hâlâ Müttefikleri memnun etme politikasına sadık olan Ferit, 10 Ağustos 1920 tarihinde bunu imzalama cüretini gösterdi. Bu ünlü Sevr Antlaşması, büyük savaştan sonra Müttefiklerin, yenilen düşmanlarına dayattığı son ve en zorlayıcı anlaşma oldu. Bu Anlaşma Osmanlı İmparatorluğunun tamamını parçalara ayırıyor ve İstanbul'u Türklere bırakırken, onları İzmir bölgesinden mahrum ediyordu. Sınırlarında, Ermenistan gibi yeni bağımsız veya manda altına alınmış devletler kurulmasını planlamakla kalmıyor, Kürdistan'a özerklik verilmesi ihtimalini de vaat ediyordu. Geriye kalan kısım, katı kontrollere tabi olacaktı. Ateşkesin ilk aylarında böyle bir uzlaşmanın kabul edilme şansı ne olursa olsun, Kemalistler tarafından kabul edilmesine hiçbir şekilde imkân yoktu. İstanbul'da bile, imzalanması o kadar zor bir durumun başlangıcı oldu ki, Ferit Paşa Ekim ayında istifa etmek zorunda kaldı. Yüksek Komiserliğin, başka çaresi olmadığı yolundaki görüşünü ona iletmek bana düştü. Yerine, önceki krizlerde sık sık başkasının yerine görece getirilen Tevfik Paşa geldi. Bu kez iktidarda kaldı; yavaş yavaş ölmekte olan İstanbul Hükümetinin başında olmak iktidar sayılırsa, nazırlarında değişiklik yaparak, iki yıl süreyle görevini sürdürdü.

Sevr Antlaşması imzalandığı zaman, yeni adıyla Büyük Millet Meclisi dört aydır Ankara'da faaliyetteydi. Yunanlılara karşı askeri harekâtlar da dâhil olmak üzere, her türlü işte en yüksek otorite olduğunu iddia ediyordu.[2440]

Sadrazam Salih Hulûsi'nin Ryan'a cevabî notası: *Müttefik kuvvetlerin bol olduğu ve bir karışıklığın önlenebileceği İstanbul'da böyle bir karışıklık olmadığı gibi beklenemez de. . Anadolu harekâtı menşeini Yunan işgali ile bu işgalin neticesi olan dehşet ve nefretten almıştır. Bu hareketlerin daha fazla genişlemesi de Büyük Ermenistan ve Pontos Yunan Devleti yaratılması niyetinin söylenti olarak dolaşmasından ileri gelmiştir. . .*[2441]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, beyanname neşrederek işgalin *muvakkat* olduğunu ve *bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için* gayret sarf ettiklerini ifade etti:

1. İşgal muvakkattir.

2. İtilâf Devletlerinin niyeti yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat maâzallahu Teâlâ Anadolu'da kargaşalıklar çıkarılır veya katliam gibi vukuat zuhur ederse bu kararın değiştirilmesi ihtimali vardır.

3. Bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için elde bulunan son bir ümidi delicesine hareketlerle (Anadolu harekâtı kast olunuyor) mahvetmek isteyenlerin iğfalatına kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmek lazımdır.

4. Yukarıda bildirilen teşviklere iştirak eden şahıslardan bazıları İstanbul'da ele geçirilerek hapsedilmişlerdir.[2442]

2440 Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 127-129.

2441 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 152.

2442 Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 362. Mezkûr beyannamenin *The Times*deki suretinde mühim farklar bulunuyor: "1-İşgal geçicidir, 2-İtilaf güçlerinin amacı, Sultan'ın otoritesini zayıflatmak değil, tam tersine Osmanlı idaresi ile ilgili tüm konularda Sultan'ın otoritesini kuvvetlendirmektir, 3-İtilaf güçlerinin Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek gibi kalıplaşmış bir niyeti bulunmamaktadır, 4-Şu kritik zamanda halkın görevi, düzenin sağlanmasına ilişkin faaliyetlere katkıda bulunmaktır. İnsanlar kendi gündelik işleriyle uğraşmalı, Osmanlı kalıntılarından yeni bir Türkiye kurulacağına ilişkin Milliyetçi söylemlere kulak asılmamalıdır. Herkesin görevi Saltanat'ın emirlerine harfiyen uymaktır, 5-Adı geçen sakıncalı hareketlere bulaşan bazı kişiler tutuklanmış olup, bunlar hakkında gereken işlemler yapılacaktır." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 274.

İngilizlerin Meclîs-i Meb'ûsân'ın bazı mebuslarını tevkif etmesi Mustafa Kemal'in lehine neticeler doğurmuştur.[2443] Birincisi, meclis bu sefer Ankara'da Mustafa Kemal'in nüfuzu altında teşekkül edecektir. İkincisi, Ulusalcı Mustafa Kemal'e rakib olan İttihadçılar tahdit edilmiştir:

> İstanbul'un işgâli, İngiltere'nin -İzmir'e Yunanistan'ı çıkardıktan sonra- Mustafa Kemal'in hareketine farkında olmadan yaptığı ikinci büyük hizmet olmuştur.[2444]

> İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi hareketinin liderliğine geçmesini ve bir sonraki adımı atmasını sağladı.[2445]

> Beklenmedik bir zamanda, General Gouraud kamutasında Kilikya'daki Fransız askerlerinin Türk Milliyetçi kuvvetleri tarafından ciddi bir yenilgiye uğrattıldığı ve Maraş yöresinde binlerce Ermeninin öldürüldüğü yolunda gelen haber üzerine görüşmeler [Londra Sulh Konferansı] kesildi. Bu haber, görüşülmekte olan bu tür bir barış anlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmenin olanaksız değilse bile güç olacağını kesinlikle gösteriyordu. Fransızların gururu can evinden vurulmuştu, İngilizler de Türkiye'den güvenceler isteme konusunda ellerine fırsat geçtiği için sevindiler. Bu nedenle konferans, resmi Türk hükümetine baskı yapmak için İstanbul'u işgal etmeye ve Savunma Bakanlığı'na el koymaya karar verdi. İstanbul 16 Martta işgal edildi. İstanbul'daki Türk Milliyetçileri Mustafa Kemal'e katılmak için Anadolu'ya kaçtıklarından, bu işgal, Kemalist harekatı zayıflatacağına güçlendirdi.[2446]

> Buna nazaran neticeleri açıkça görülebilecek olmasına rağmen 16 Mart'ta zora başvurmakla Müttefiklerin "payitahtta herhangi ciddî bir isyan hareketi tehlikesi olmayacağı" düşüncesi doğru çıkmış ise de, bu suretle, M. Kemal'in ekmeğine de yağ sürülmüş oluyordu. Calthorpe'un İzmir'de 15 Mayıs'ta başına geldiği gibi bu defa da Milne, meşum tesirlerini şüphesiz sezmiş olduğu askerî işgal gibi nankör bir vazife ile karşı karşıya bulunuyordu. Halide Edip (Adıvar): "İstanbul'da şiddet hareketine başvurmakla millî hareketin prestijini büyük mikyasta arttırdığından dolayı (M.'e) [*Majestelerine*] teşekkür için her türlü sebebe malik bulunmaktayız" diye yazmakta haklı idi.[2447]

> İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı.[2448]

> Mustafa Kemal'in liderlik sürecine İngilizlerin de bilmeden veya bilerek katkısı olmuştu. İngilizler, Karakol cemiyeti hakkında bilgiye sahiptiler çünkü İngiliz İstihbarat Servisi'nden Hintli Binbaşı Miraceddin kendisini Halifeye bağlı ve Anadolu hareketine taraftar olarak tanıtarak göz hekimi olan Esat Paşa ile dostluk kurmuştu. Karakol'un liderlerinden "Kara" Vasıf Bey, Esat Paşa'nın muayenehanesini sık sık ziyaret eder, ikili teşkilatla ilgili meseleleri konuşurlardı. Esat Paşa da gizli kalması gereken sırları dostluğuna samimiyetle inandığı Hintli Miraceddin Bey'e naklederdi.

> 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclisi'nde Rauf Bey'in başkanlığında faaliyet gösteren eski İttihatçı, yeni Milli Mücadeleci mebuslar, hareketin inisiyatifini Mustafa Kemal'den almak için epey çalışmışlardı. Ama 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'm İngilizler tarafından basılması ve Binbaşı Miraceddin yoluyla Esat Paşa'dan alman istihbarat uyarınca "Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf, Ali Said Paşa, Refet Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa, "Hacı" Mehmed Paşa ve Rauf Bey gibi önemli şahsiyetlerin Malta'ya sürülmesi bu durumu köklü biçimde değiştirdi. Tutuklanmaktan kurtulan İttihatçı kadrolardan, Enver'le çalışmak isteyenler Kafkasya'ya doğru yola koyuldular. Geri kalanların ise Ankara'dan başka gidecek yerleri yoktu. Giderek başsız kalan İttihatçı kadrolar için Mustafa Kemal'in liderliği etrafında toplanmaktan başka çare kalmamıştı.

2443 "Bu yeni parlamentonun [..] Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. [..] İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu." Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86.

2444 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 129.

2445 T. G. Fraser, A. Mango & R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 198, 223-224.

2446 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176.

2447 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 151.

2448 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 467.

> "Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf ve Rauf Bey gibi tecrübeli istihbaratçıların tutuklanacakları belliyken Meclis'e gitmeleri, dolayısıyla Milli Mücadele'nin başlangıcını Anadolu yerine Malta'da geçirmeleri düşündürücüdür. Rauf Bey kaçmak varken neden teslim olduğunu şöyle açıklayacaktı hatıratında: "O anda ben, nefsimi, kendimi, kendi rahat ve huzurumu ve hürriyetimi dahi uğrunda hiç tereddüde düşmeden feda edebileceğim, başka şeyler düşünüyordum." Sina Akşin, "Batı'yı iyi tanıyan İstanbullu bazı aydınlar için Anadolu'nun küçük bir kasabası gibi olan Ankara'ya maceralı bir biçimde gitmek ve orada oturmak, 'medeni' İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekten belki daha zor görünmüş olabilir" diyecekti. Bu kişilerin, yurtdışındaki Talat Paşa'nın İngilizlerle yaptığı temaslara fazla bel bağlayıp bağlamadıkları bilinmez ancak bilinen odur ki, bu tutuklamalardan sonra Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakıncalı olduğunu söyleyen Mustafa Kemal haklı çıkmış, bu durum itibarını iyice artırmıştır.[2449]

Mustafa Kemal, Müttefik mümessilliklerine beyanname neşretti. Buna göre kendisi *milleti osmaniyenin hayat ve mevcudiyetini müdafaa etmeğe azmetmiş olan Osmanlı* idi.[2450]

Mustafa Kemal, *bilumum kumandanlıklara, vali ve mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, belediye riyasetlerine* ve *Matbuat Cemiyetine* beyanname göndererek, 7 asırlık Osmanlı Devletinin ortadan kaldırıldığını iddia etti: *Müdafaai namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milleti osmaniyenin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi islâmın amali istihlâsı, makamı hilâfetin tesiratı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâli millinin mazii şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnü inayeti bizimledir*.[2451] Mustafa Kemal'in *milleti osmaniye*den *Türk millet*ine nakl-i kelâm etmesi dikkat çekici bir nüanstır.

İngiliz mesaisi Padişah'ın otoritesini zedeliyor, Mustafa Kemal'i İstanbul tahakkümünden ayırarak müstakilen devletleştiriyor: *Padişah'ın başkentinin işgal edilmiş olması Mustafa Kemal'e bir zarar vermemiştir. İngiliz yetkililerinin inandıklarının aksine artık Padişah adına çalışıyor değildi. İtilafçıların işgalinin hesaplanmamış bir etkisi de, Padişahlık hükümetinin yok edilen saygınlığının ve yasallığının Mustafa Kemal rejimine geçmesi oldu*.[2452]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydına göre İngiliz General Shuttleworth, Türkiye Avrupası Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson'un tebliğini teslim etti. *Teşkilat-ı Milliye'yi def etmek ve Komisyon-ı Âli mukarreratı vechiyle, Dersaadet'i işgal etmek üzere mümessiller bir müşterek nota verdiler. Mustafa Kemal'in reddini istediler*.[2453]

Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson* (d.1859-ö.1941) komutasındaki Müttefik İşgal Kuvvetleri birçok *komünist eylemci*yi tutukladı.[2454] Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa'nın belirttiğine göre, tevkif edilenler arasında İttihad-ı İslâm (Panislâmizm) davasıyla temayüz etmiş İttihadçılar

---

2449 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 122-123.

2450 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 298.

2451 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 299-300.

2452 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 356. İstanbul'da alınacak tedbirlerin Türkiye'de Mustafa Kemal'in ekmeğine yağ sürmek demek olacağı, İngiliz ricali tarafından sarahaten biliniyordu. "İstanbul'un işgali Mustafa Kemal için İstanbul rejimiyle tam anlamıyla kopuşun işaretiydi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 232.

2453 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 691.

* Henry'in babası Fuller Maitland Wilson (d.1825-ö.1875), Muhafazakâr Fırka mensubu; Avam Kamarası Batı Suffolk mebusuydu (Wikipedia).

2454 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.

bulunuyor.[2455] Tutuklananlar arasında Fransız tarafgirleri de yer alıyor. Buna binaen İstanbul'un işgaliyle birlikte Fransız basını, "İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basarak *Fransız dostu* olan Türkleri tutuklamalarına tepki" gösterecek; ayrıca "İngilizlerin işgali yüzünden Anadolu'daki hareketin güçlendiği şeklindeki görüş Fransız raporlarına sıklıkla" yansıyacaktır.[2456] Fransa ve İtalya ise 16 Mart 1920 tedabirini İngiliz politikasının mahsulü göstermeye çalışarak Mustafa Kemal'i İngiliz aleyhtarlığına tahrik suretiyle etkilemeye çalışmışlardır.[2457]

Mustafa Kemal'in Siyasal Önderliği Sorunu: Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önderi olarak, hemen hemen hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti listelerinden seçilmiş olan mebuslardan üç önemli talebi olmuştu. Birincisi, bir müdahale olduğu takdirde Meclis'i Anadolu'da toplayabilmek için yetki, bir dayanak noktası teşkil etmek üzere kendisinin Meclis Reisi seçilmesiydi. İkincisi, Paşalar bunalımında Ali Rıza hükümetinin gösterdiği teslimiyeti cezalandırmak ve böylece İtilaf'a Türklerin şeref ve onurlarına düşkünlüklerini, ağır barış şartlarını kabul etmeyeceklerini göstermek için bu hükümete güvenoyu verilmemesiydi. Üçüncüsü, mebusların, kendilerini seçtiren ve ihtimal çoğunlukla kendilerinin de üye oldukları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adıyla bir grup kurmalarıydı. Fakat gördük ki Mustafa Kemal'in her üç arzusu da yerine getirilmedi.[2458]

Mustafa Kemal, şahsî otoritesine mutlak itaat etmeyen mebusların toplandığı ve zamanla Heyet-i Temsiliye'ye rakib mevkiye gelen Meclis-i Mebusan'ın bilhassa İngilizler tarafından dağıtılmasıyla âdetâ rakibsiz duruma gelmiştir. Örneğin Meclis-i Mebusan, Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesine dair Mustafa Kemal'e ait talimatı da yerine getirmemiş ve fakat İngilizler Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı istifa ettirmiştir. Söz konusu vetireyi Hanioğlu şöyle hulasa etmektedir:

> Mustafa Kemal, seçimler öncesinde, namzet olmayacağını, fakat millet "herhangi bir yerden" kendisini "meb'usluğa intihab ederse ma'el-iftihar kabûl" edeceğini açıklamıştır. Aday gösterildiği Erzurum meb'usluğunu kazanır; fakat, pâyitahta dönmenin taşıdığı riskin farkında olduğundan meclis oturumlarına katılmama kararı alır. Hüsrev, Bekir Sami ve Rauf Beyler, ardından da Mazhar Müfid meb'us olarak İstanbul'a gidice Hey'et-i Temsiliye bir yapı olarak ortadan kalkar ve 28 Kasım sonrasında toplanmaz. Buna karşılık, Mustafa Kemal, bu kuruluş adına yazışmayı ve tebliğler neşrini sürdürür.
>
> Bu süreçte Sivas'tan Ankara'ya taşınan Hey'et-i Temsiliye, pâyitahta gidecek meb'usları ortak çalışma konusunda yönlendirme amacıyla mecliste "Müdafa'a-i Hukuk Cem'iyeti Grubu" oluşturma girişimini başlatır. Yapılan görüşmelerde meb'uslar, Mustafa Kemal ile "fikr ü kana'atde müttehid" kalmışlardır. Kendisinin planı, meclis reisliğine getirilerek, grup ve başkan vekilleri aracılığı ile meb'usanı uzaktan yönetmektir. Bu makamda bulunması, yasama organına yönelik bir kapatma girişimi gerçekleşirse, meclisi, Hey'et-i Temsiliye'nin yeni merkezi Ankara'da toplanmaya çağırma imkânını da sağlayacaktır.
>
> 12 Ocak 1920 günü açılan meclis, Mustafa Kemal'e bir seçilmiş siyasetçiler grubunu uzaktan yönetmenin ne denli zor olduğunu gösterecektir. Müdafa'a-i Hukuk muhalifleri, yabancı basına dayanarak, "Mustafa Kemal Paşa'nın âmâline hâdim bir meclis" toplandığını iddia etmişlerdir. Fakat meb'usların onun hizmetinde oldukları ve emellerini hayata geçirmeye odaklanacakları tezi, oldukça kaba ve mekanik bir ilişki varsaymıştır.

2455 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 231.

2456 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 178, dipnot 448. Fransız emekli bahriye subayı, İslâm düşmanı Pierre Loti: "İngiliz subayları, tüfeklerine süngü takmış Hintli askerlerin kolculuğunda, yegâne suçları ülkelerini sevmek ve ikinci yurtları Fransa'ya sempati göstermek olan onurlu insanların evlerini gece yansı bastılar..." Pierre Loti, *La Mort de Nötre Chére France en Orient*, p. 223; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 104.

2457 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 356.

2458 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 394.

Aslında, o da söz konusu muhalifler gibi, meb'us olarak pâyitahta giden cemiyet üyelerinin "liderleriyle müdâvele-i efkâr ederek, en nihayet, tesbit olunacak bir program dâhilinde harekete mecbur" olduklarını varsaymıştır. Ancak, uzaktan, aracılarla gönderilen mesaj ve talimatlarla hayata geçirilen "liderlik," beklentilerini karşılamaktan uzak kalacaktır.

Hareket listelerinden seçilen temsilciler, ilk olarak, meclis reisliğine getirilmesi talebine karşı çıkarlar. Ocak ayı sonunda, önerdiği gibi, daha sonra kabûl olunacak Misak-ı Millî beyannâmesinin ana hatlarını içeren bir programa sahip olarak "Müdafa'a-i Hukuk Grubu" kurma kararı alan meb'uslar, kısa süre içinde fikir değiştirerek, "Felâh-ı Vatan İttifakı" adında bir grup oluştururlar.

Mustafa Kemal, "nankör ve hod perest" olmakla itham ettiği, "imansız," "cebîn," "cahil" sıfatlarını yakıştırdığı meb'uslar ve kelime oyunu yaparak "Fellâh-ı Vatan Grupu" şeklinde atıfta bulunduğu meclis grubunun seçim sonrasında, meşruiyeti de sorgulanmaya başlanan Hey'et-i Temsiliye denetiminden çıkarak bağımsız hareket etme eğilimine girdiğini, Ankara'dan gizlice gönderdiği, sert ihtarlar taşıyan emirlerinin oldukça sınırlı etki yapabildiğini görmüştür.

Meclis reisliğine getirilmesini destekleyenlerin başını çeken Edirne Meb'usu Şeref Bey'in* dahi kürsüden, "Hey'et-i Temsiliye denilen ve kuvâ-yı milliyeyi temsil eden bir şahsın veya şahsiyetin yükselmek ihtimali yokdur" dediğini, bu organın yayımladığı beyannâmesinde amacını "meclis-i millînin teşekkülü" ile sınırladığını dile getirdiğini, başkan vekili Celâleddin Ârif'in ise "irade-i milliyenin" doğruğu yer ve "merkezi"nin sadece meb'usan olduğunu vurguladığını öğrenmiştir.

Bu eleştirilerin, bağımsız hareket etmek isteyen temsilciler tarafından, kendisi ve gerçekte şahsından ibaret olan Hey'et-i Temsiliye'ye yöneltildiğini ve liderliğinin etkisini kaybetmeye başladığını da kavradığı şüphesizdir. Şeref Bey, konuşmasında, dünyada sadece üç "kuvvet" tanıdığını söylemiştir. Bunlar "pâdişah, millet ve hükûmet"tir. Onun da dile getirmeye çalıştığı gibi, milleti meclis temsil ettiğine göre, onun toplanmasını sağlayan Hey'et-i Temsiliye adını değişik makamlara emirler gönderen reisi, artık siyasetin aslî belirleyicilerinden birisi olarak görülmemeye başlanmıştır.

Mustafa Kemal, gücünün azalışını, "Meclis-i Meb'usan'da Kuvâ-yı Milliye'nin gayr-ı meşu'iyetini alkışlatdıran nutuklar"ın iradı, meb'usların Hey'et-i Temsiliye ile aralarına mesafe koymaya çalışması kadar, talep ettiği radikal siyasî hamlelerin kabûl olunmamasından da anlamıştır. Bunlardan en önemlisi olan, Hey'et-i Temsiliye'nin siyasete müdahalesini sonlandırmasını isteyen Ali Rıza Paşa hükûmetinin güvensizlik oyu ile düşürülmesi girişiminde de başarı sağlayamaz. 6 Şubat günü, Rauf Bey'e "hükûmeti bilâ kayd ü şart düşürmek"in gerekli olduğunu bildirir. Ancak, meclis, üç gün sonra, nâzır değişikliklerini yeterli bularak, oturuma katılan 108 meb'usun 104'ünün oyu ile kabineye güvenoyu verir.

Ankara'daki lider ile Felâh-ı Vatan İttifakı ve üyelerini "tıflâne ve gafilâne mu'amelât" icra etmekle suçladığı, Meb'usan arasında siyaset yapımı alanında yaşanan anlaşmazlıklara karşılık, meclis, düşünsel düzeyde, Müdafa'a-i Hukuk çizgisinden ayrılmamış ve hareketin temel ve taviz verilemeyecek hedeflerini ortaya koyan "Misak (Ahd/Peymân)-ı Millî" beyannâmesini 17 Şubat günü kürsüsünden kamuoyu ve dünyaya duyurmuştur.

Mustafa Kemal, böyle bir metin hazırlama çabalarının, meb'uslar ile Ankara'da meclis açılmadan yapılan görüşmelerde ele alındığını ve müsveddelerin hazırlandığını belirtmiştir. Daha sonra kaleminden çıkan bir taslak 22 Ocak günü yapılan ilk gizli toplantıda Hey'et-i Temsiliye üyelerinden, Trabzon Meb'usu Hüsrev Bey tarafından okunmuş, akabinde de metne son şekli verilerek beyannâme haline getirilmiştir.

---

* Şeref Aykut, CHP Tek-Parti devrinde de yine Edirne kontenjanından kadrolu mebus olacak ama 1920'de yerdiği Mustafa Kemal'e, artık, taabbüd derecesinde daima medh ü senâ edecektir: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markıst, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

Söz konusu taslağın ne ölçüde ve hangi noktalarda değiştirildiğini tespit edebilmek mümkün olamamaktadır. Yunus Nadi, Erzurum Kongresi kararlarına dayanan bir "mükemmel müsvedde"nin Ankara'daki lider cânibinden gönderildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in, bir meclis tartışmasında, metnin "muharrirlerinden" olduğunu söyleyen İzmit Meb'usu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu)'ne, "Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belâ koydunuz" demesi, gönderdiği taslakta kapsamlı değişiklikler yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. *Nutuk*'ta ise dile getirdiği esasların, "hakikaten, toplu bir sûretde tahrir ve tesbit" edildiğini söyleyerek, yeniden yazımdan ziyade, takdirine mazhar olan editoryal bir müdahaleye işaret etmiştir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin beyannâmelerindeki Müslüman milliyetçiliği yaklaşımını yansıtan, içinde "Türk" ifadesi yer almayan metin, ülkenin, Arap vilâyetleri dışında "İslâm ekseriyetiyle meskûn" kısımlarının ayrılık kabûl etmez bir bütün olduğunu ilân ederken, sınırlarını çizmeye gayret ettiği söz konusu alanda hayata geçirilecek bir "İttihad-ı İslâm" tasavvurunu ortaya koymuştur. 1919 sonrası gelişmeleri ile Fransız İhtilâli arasında paralellikler kuran Mustafa Kemal, Misak-ı Millî'yi, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi'ne (1776) benzetecektir. Ülkenin işgalcilerden kurtarılması ve geleceğini özgürce tayinini isteyen "Ahd-ı Millî," hayatı boyunca George Washington'u örnek aldığını dile getiren Mustafa Kemal'e göre, "hür yaşama" arzusunu yansıtmıştır.

Şüphesiz, "Misak-ı Millî," felsefî derinlik açısından, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi ile kıyaslanması zor bir metindir. Buna karşılık, Whitehall, kof bir bravado olduğunu düşündüğü Osmanlı çıkışına, kolonilerin 1776 yılındaki girişimine gösterdiğine benzer bir tepki verecektir. Diğer savaş mağlubu toplumlarda sergilenmeyen bu meydan okumanın, yeni dünya düzenini şekillendirme çalışmasında ciddî engellerle karşılaşmadan yol almış olan İtilâf devletleri, bilhassa İngiltere tarafından, "bardağı taşıran damla" ve "küstahlık" olarak görüldüğü kuşkusuzdur. Bu, İttihad ve Terakki teşkilâtının hile karıştırdığını ileri sürdükleri seçimleri, "büyük bir maskaralık" olarak nitelendiren, onun oluşturduğu meclisin de meşruiyeti olmadığını düşünen İngilizlerin kurumun tasfiyesi için düğmeye basmasına neden olacaktır.

Ali Rıza Paşa kabinesi, 3 Mart günü, İngiliz baskısına dayanamayarak istifa eder. Mustafa Kemal, şubat ayında güvensizlik oyu ile düşürülmesini istediği hükûmetin çekilmesini "te'essürle" karşıladığını bildiren bir açıklamayı meclise gönderirken, pâdişaha da rövanşist bir siyasetçiyi sadarate getirmemesi uyarısında bulunur. Bunun yanı sıra değişik Müdafa'a-i Hukuk örgütleri meclise protesto telgrafları yağdırır.

İki taraflı baskı arasında kalan sultan, Amasya Protokolleri'ni imzalayan Salih Hulûsi Paşa'yı yeni hükûmeti kurmakla vazifelendirir. Buhran bu şekilde geçici olarak ertelense de İngilizlerin beklentilerine cevap verilmemiştir. Duruma müdahale kararı alan İtilâf devletlerine bağlı askerî birlikler, 16 Mart günü İstanbul'u işgal eder ve akabinde meclisi basarak, Rauf Bey ile Misak-ı Millî Beyannâmesi'ni okuyan Şeref Bey'in aralarında bulunduğu bâzı meb'usları Malta'ya gönderilmek üzere tutuklar.

Meb'usan, bu koşullar altında 18 Mart tarihinde yapılan son oturumunda, oybirliği ile "vazife-i meb'usanın icrasında emniyetbahş olacak bir halinde vuku'una kadar müzakerât[ın] te'hirini" kararlaştırır. "Millî irade"yi temsil konusunda ipler yeniden Mustafa Kemal'in eline geçmiş, iki ayı aşkın süreden beri Ankara'da, emir-komuta zincirine girmeyi reddeden meclis ile kendisini siyaset dışına itmeye çalışan saray ve Bâb-ı Âlî ricâli arasındaki çekişmeyi izleyen Hey'et-i Temsiliye reisi duruma el koymuştur.

Rauf Bey gibi "kahraman" statüsündeki bir meb'us ile Kara Vâsıf benzeri İttihadçı teşkilâtçıların Malta'ya sürülmesi liderliğini seçeneksiz hale getirmiş, kafasındaki planları, kolordu komutanlarının onayını alma koşuluyla uygulamaya koymasını mümkün kılmıştır. Artık, Müdafa'a-i Hukuk karşıtları ve merkez siyaseti de hareketi şahsı üzerinden tanımlamakta, katılımcıları "İttihadçı" yahut "Celâlî" yerine "Kemalî" sıfatıyla yaftalamaktadır.

Diğer bir ifadeyle, pâyitahtın işgali, Fransız İhtilâli'ni Anadolu'da hayata geçirmek isteyen, ancak meb'usanın toplanması ile geri adım atmak zorunda kalan Mustafa Kemal'e, orijinal planı olan ve tedricen rejimi değiştirmesini sağlayacak *Assemblée nationale constituante* ile *Convention nationale* karması bir yapı oluşturma fırsatını altın tepsi içinde sunmuştur. Resmî yayın organının ifadesiyle, "İstanbul'da tecellî edemeyen millet hâkimiyeti," "metin ve daha mukavim" şekilde Anadolu'da zuhur edecektir.

> Kendisi, bu fırsatı en iyi biçimde değerlendirmiştir. İşgal haberlerini alması sonrasında askerî ve mülkî yetkililer ile temasa geçen Mustafa Kemal, yeniden yegâne temsil kurumu haline gelen Hey'et-i Temsiliye adına "milleti tenvîr etme (aydınlatma)" görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'daki yabancı temsilcilikler, Avrupa ve Amerika'daki parlamentolar ve İslâm âlemine gelişmeleri protesto eden beyannâme ve açıklamalar göndermiştir. Ancak, en önemli adımını, Anadolu'da "Fransız İhtilâli" benzeri bir dönüşüm gerçekleştirme projesini hayata geçirme alanında atacaktır.[2459]

"Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal", beyanname neşretti ve Osmanlı Devleti'nin sona erdirildiğini iddia etti:

> Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbâlinin müdafaasına davet edildi.[2460]

> Bundan birkaç gün sonra, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından ülkede yeni seçimlerin yapılacağı ilan edildi. Bu yeni parlamentonun eskisiyle hiçbir ilişkisi yoktu. Olağanüstü yetkilere sahip, hem yasa yapıcı, hem yasa uygulayıcı bir millet meclisi karakterindeydi. Bu haliyle Fransız büyük devriminin milll meclisine benziyordu ve Doğu için aynı derecede büyük anlamlı bir kuruluş olacaktı. Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. Kendi karargahında yapılması başarılamamış bulunan iş, şimdi lngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.[2461]

Mustafa Kemal, Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanı Salâhaddin'e (Köseoğlu) şifreli telgraf göndererek İngilizlerin İstanbul'daki telgrafhaneyi deruhte etmiş olması vechile artık ne Saray'la ne de Bâb-ı Âlî ile muhabere edilemeyeceğini binaenaleyh *bilûmum vilâyat-ı Osmaniyede rüesay-i memurîn-i mülkiye ile askeriyenin Hey'et-i Temsiliye ile muhafazai irtibat eylemeleri ricasını bir vazifei vataniyye addederiz* demiştir.[2462] Başka bir deyişle İngilizler, İstanbul'daki hükümeti etkisiz hâle getirerek, Mustafa Kemal'i, mülkî ve askerî âmirlerin talimat alacağı yegâne merci mevkiine kavuşturmuştur.

Çin'de münteşir *South China Morning Post* gazetesi 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında, bu meseleye dair dikkat çekici cümleler derc etmiştir:

> [1919 senesinin] Ağustos ayında padişahı Ankara'da bağımsız bir devlet kurmakla tehdit etti, fakat pazarlıklar sonucunda bu adım engellendi. Ancak İngilizlerin İstanbul'u işgaliyle durum ciddiyet kazandı. 1920 Nisanında Salih Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda bırakılınca, Kemal, San Remo Konferansından hemen önce kendisini Anadolu'nun sadrazamı ilan etti. Kemal ve arkadaşları Anadolu'nun içlerinde İtilaf devletlerinden uzakta ve güvende olduklarının farkındaydılar. Bunu farkeden İtilaf Devletleri Kemal'le masaya oturmaya karar verdiler.[2463]

Sabık Lazistan Mutasarrıfı Ziya, Erzurum müftüsüne mektub göndermiştir: *İstanbul'da vaziyette tebeddülât yoktur. Ankara'ya kaçan mebuslar İttihad ve Terakki bakiyesidir. İtimat etmeyin*.[2464]

2459 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 314-317.

2460 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 300.

2461 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86.

2462 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1958, Sayı 23, Vesika No: 578.

2463 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 500.

2464 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 152. Mezkûr Ziya, sabık Lazistan Mutasarrıfı Ziya idi (diğer bir deyişle Ziya Hurşit değildir). Ağustos 1919'da Erzurum'a gönderilen Tahkik Heyeti üyesiydi. Karabekir, Ziya'nın İngiliz Muhibler Cemiyeti azası olduğunu fakat onu 28 Ağustos mülakatında Harekat-ı Milliye taraftarı yaptığını belirtiyor. Fakat Ziya, Ankara'daki teşkilatın İttihadçı teşkilatını olduğuna kani olacak. Karabekir, Ziya bu tavrından "dolayı bilâhare Ankara'ya gelmesine rağmen, [TBMM'ye] kabul olunmadı" demiştir. Lazistan Mutasarrıflarından Ziya'nın evrak-ı metrukesi varsa, eminiz, neşredildiği takdirde külliyata mühim katkıları olacaktır.

Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'den saat 16:00'da aldığı şifreli telgrafa binaen, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanına talimat gönderdi ve 16 Mart'ta İstanbul'daki hükümet dairelerinin Müttefikler tarafından işgaline misilleme olarak Erzurum ahalisinin de Alfred Rawlinson'a misilleme yapma ihtimaline karşı, Rawlinson'u emniyete alınmasını emretti:

> İstanbul Hükûmetine İngilizlerin vazıyed etmesi ve bâzı zevatı tevkif eylemeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyana gelerek buradaki İngiliz Kaymakamı Ravlinson'a karşı arzu edilmiyen bir muamelede bulunmaları muhtemeldir. Binaenaleyh mumaileyh'in ikametgâhına bir zâbit kumandasında mikdar-ı kâfi asker ikamesiyle muhafaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyyetindeki efrad üzerindeki esliha ve cepanenin alınarak muvakkaten münasip bir mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şerefizatisi için olduğu hususuna da mumaileyhin nazar-ı dikkatinin celp buyrulması lâzımdır Efendim.[2465]

Maiyetini İstanbul'a izam eden Rawlinson'un Erzurum'da kalması ilginçtir. Bizce, tevkif görüntüsü altında İngiliz askeriyesi ile Mustafa Kemal arasındaki gayr-ı resmî irtibat devam ettirilmektedir:

> Gerçi Rawlinson devamlı olarak şifreli telgraflarla Milne ile temasta bulunduğu ve kendisine resmî bir ihbar vaki olmadığı halde yaklaşmakta olan karışıklığın atmosferini hissetmekte hiç güçlük çekmemişti. . .; Türk makamlarının muvafakat ve müzaheretleriyle 2 Mart'ta (grupundan beş kişiyi). . . sahile gönderdi. . .; yarım saatlik bir mühlet içinde. . . her an geleceğini tahmin ettiği İstanbul'dan zımmî bir işaret vaki olur olmaz derhal ayrılmak üzere. . . her türlü hazırlıklarını bizzat yaptı; fakat o bir haber bekleye dursun 16 Mart'ta tevkifi vukubuldu.[2466]

Müttefikler; Harbiye, Bahriye ve Posta ve Telgraf nezâretlerini deruhte etmişler fakat Bâb-ı Âlî'ye ve meclise vaz-ı yed etmemişlerdir. Örneğin Meclis-i Mebusan Reis Vekili Hüseyin Kâzım Kadri'nin belirttiği üzere İngilizler, Malta'ya sürmek saikasıyla Rauf'la beraber iki mebusu tevkif etmiş; bu tevkifata protesto olarak da Meclis-i Mebusan faaliyetini tatil etmiştir.[2467] Başka bir deyişle ne hükümet ne meclis dağıtılmamıştır. Hükümetin ortadan kalktığı iddiası, Mustafa Kemal grubunun propagandasıyla memleket sathına teşyi edilmiştir. Çünkü hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için İstanbul'un gözden düşürülmesi lâzım geliyordu. Bu noktada hiç şaşırtıcı değildir ki protesto için meclisin tatil edilmesini teklif edenler Doktor Rıza Nur ve Tunalı Hilmi idi[2468]; ikisi de millî hareket taraftarıydı ve mebusluklarına Ankara'da devam edeceklerdir.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Şark taarruzu hakkında ötedenberi mevzuubahs olan fikrin zaman ve imkânı hakkındaki mütalâayi aliyelerinin buyurulmasını rica ederiz efendim*.[2469]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Londra'daki Fransız Büyükelçi Cambon'a telgraf gönderdi. Londra Konferansı içtimalarındaki *Venizelos'un "beklenmeyen huzurunun" barış koşullarının esastan görüşülmesine engel olmasına "çok teessüf" ettiğini yazıyor. Cambon'dan, ancak*

2465 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 662.

2466 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 148.

2467 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 316. Meclis-i Âyandan Damad Ferid'in 12 Ocak 1920 tarihli ve Meclis-i Mebusan Karahisar-ı Şarkî azası Ömer Feyzi'nin Dahiliye Nazırına matuf 22 Ocak 1920 tarihli beyanatına nazaran, Meclis-i Mebusan aza sayısı 256 idi. Gümüşhane azası Kadirbeyoğlu Zeki ise, aza sayısının 160-170 civarında olduğunu ifade etmişdir: Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 12 Kânunusâni 1336(1920), Cilt 1, Devre 4, s. 4; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Kânunusâni 1336(1920), Cilt 1, Devre 4, s. 7-8. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşid'e istihbarat raporu göndererek, tevkif edilen iki mebusun adını hususen zikretmiştir: Celâl Nuri (İleri), Hüseyin Rauf (Orbay): *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 289.

2468 Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, s. 74; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 86, dipnot 293.

2469 *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 267.

müttefik temsilcilerinin hazır bulunacağı özel bir oturumun en kısa zamanda toplanarak konuya ciddiyetle ve serbestçe eğilmesi için Britanya Başvekili *Lloyd George nezdinde girişimde bulunmasını istiyor*.[2470]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Avam Kamarası zabtını neşretti. Lloyd George, *Maraş'taki katliamlar bağlamında elde ayrıntılı bilgi olmadığının altını çizerek, İngiltere'nin geçen senenin eylül ayından beri Kilikya'daki asayişten sorumlu olmadığını, buna mukabil mevcut durum karşısında İstanbul'daki İngiliz güçlerinin artırıldığını ifade etmişti*r.[2471]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan donanması İstanbul'a girdi. Müttefikler Fener Rum Okulu'nu gözetleme kulesi gibi kullan*maktalar *ve buraya mitralyözler yerleştir*mişlerdir. *İstanbul postanesi ve telgrafhanesi de işgal edilen yerler arasındadır. Rumlar ve Ermeniler "olası katliamlardan korunmak amacıyla", gönüllü asker olabilecekleri önerisini getirmişlerdir. Yetkililerse, tüm Rum mahallelerine bekçiler yerleştirilmesine karar vermişlerdir. İtalyan yetkililer, "Kemal'in askerlerinin" binlerceye ulaştığı bilgisi aldıkları ifade edilmektedir. İtalyanlar bunların imha edilebilmesi için 200 bin askere gereksinim duyulacağını ve Yunanistan'ın sunduğu 100 bin askerin yetmeyeceğini ileri sürmüşlerdir*.[2472]

David Walder: *İstanbul'un işgali sırasında Feldmareşal Sir Henry Wilson, anılarında şöyle yazıyordu: "Fraklı beyler gerçeklerle olan bağlantılarını tamamen yitirmişler. Türkiye'yi Asya'ya sürmekle iktidarda kalacaklarını sanıyor olmalılar."*[2473]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Berlin'deki eski Amerikan elçisi Gerard ile Balfour arasında birkaç görüşme yapıldı. Gerard Amerika'nın Ermeniler için oluşturulan fona 6 milyon Sterlin yardım yaptığını ve Amerika'da İngiliz politikalarının kaygıyla izlendiğini belirterek, Balfour'a Amerikan Senatosu'nun antlaşmaları onaylamasına kadar Türkiye sorununun akıbetinin ne olacağını sordu. Balfour verdiği cevapta, Ermenilerin yaşadıkları için İngiltere'nin sorumlu tutulmasının anlamsız olduğunu, insani sebepler dışında İngiltere'nin Ermenistan'ı savunmakta bir çıkarı olmadığını, bu noktada Amerika'nın da Ermenistan'ın himayesini kabul etmesinin ve çalışmalara yardımcı olmasının mantıklı olacağını ifade etti*.[2474]

17 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İtilâf menfaatleri adına uyumlu çalışması gerekirken bunu imkânsız hale getiren Franchet d'Espérey'in görevden alınması için gerekenlerin yapılmasını bir kez daha talep et*mektedir.[2475]

Dün Müttefiklerce tutuklanan Padişah'ın yeğeni Şehzade İbrahim Tevfik ve zevcesi serbest bırakıldılar. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *17 Mart'a değin bir İngiliz savaş gemisinde alıkonulmaları*

2470 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 213, p. 3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 200W4, c. 2, s. 489.

2471 The Times, 16 March 1920, *Parliament; House of Commons; The Massacres of Armenians*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 269-270.

2472 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 228.

2473 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 104.

2474 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 301. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2475 FO, 371/5218, E 1729; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 73.

vechile *müttefiklerin saygılı olduklarını belirttikleri Padişah'ın egemenlik haklarına ağır bir tecavüzün söz konusu olduğunu* bildiren notayı Müttefik fevkalâde komiserliklerine teslim etti.[2476]

Cambon, Millerand'a cevabî telgrafında, *Venizelos'un önünde başka türlü olamayacağı, fakat İzmir sorununun görüşülmesinin "kesinlikle mahfuz" tutulduğunu bildiriyor*. *Lloyd George barış şartlarını değiştirebilmek için işi Versailles'a havar etmiştir*. *Zira oradan büyük kuvvetler gerektiği bildirilecektir*, *oysa İtilaf bu kuvvetleri sağlayacak durumda değildir*. *Yunanlıların 80 bin askeri, gerilla savaşı başlatmış olan ayaklanmış bir ülkeye karşı çaresiz kalacaktır*. *Olayların zoruyla antlaşma hükümetlerinin ciddi olarak incelenmesi gündeme gelecektir*. *Şimdilik, Vesailles Kurulu'nun çalışmalarını hızlandırmakta yarar vardır*.[2477] Diğer bir deyişle, Londra Konferansında İngiliz-Fransız hariciyeleri Yunan Başvekil Venizelos'a karşı riyakâr davranmışlardır.

Harb Kabinesi Başvekil Yardımcısı ve Muhafazakâr Fırka lideri Bonar Law, Avam Kamarasına izahatta bulundu:

> Türk otoriteleri ve güçleri tarafından Anadolu'da gerçekleştirilen katliamlar ve ısrarla sürdürülen düşmanca tavırların sonucu olarak, Majestelerinin Hükümeti Bağlaşıkları ile irtibatlı olarak, İstanbul'daki temsilcilerine kenti işgal etmelerini emretmeye zorlandı. İstanbul'un genel yönetimine el konulmayacak. Savaş ve donanma komutanlıkları işgal edilecek. Posta telgraf hizmetleri, Boğaziçi'ndeki gemi seferleri kontrol altına alınacak. Polis teşkilatı Bağlaşıkların temsilcilerinin emrine verilecek. Ayrıca Türk Hükümeti, anlaşma şartları hakkıyla uygulanana kadar işgal devam edeceği konusunda uyarıldı. Hıristiyan tebaaya karşı taşkınlıklar devam ederse, anlaşma şartlarının daha da şiddetleneceği iletildi. Son bilgilere göre, İstanbul'un işgali öngörüldüğü şekilde uygulandı. Sadece bir yerde [Şehzadebaşı'nda] çatışma oldu. İki İngiliz asker, bir subay öldü ve üçü yaralandı. Türkler'den bir subay ve sekiz asker öldü, bazıları yaralandı.[2478]

Mustafa Kemal, bir tamim neşrederek Ankara'da meclis-i müessisan (kurucu meclis) toplanması lazım geldiğini bildirdi.[2479]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbarat Teşkilatı Subayı Yüzbaşı John Godolphin Bennett ile bağlantıda olan millîci bir jandarma yüzbaşısı, İstanbul'dan Ankara'ya intikal etti:

> Ankara'da o günlerde İstanbul'dan gelme bir jandarma yüzbaşısı gördüm. Bu subay İngilizlere "Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya isteklerinizi söyleyebilirim." diyerek, onların sözcüsü gibi davranıp Anadolu'ya geçmeyi başarmıştı. Doğal olarak bir daha İstanbul'a dönmeyen bu onurlu, yurtsever yüzbaşı bana İngiliz Polis örgütünün başı olan ve çok güzel Türkçe konuşan Yüzbaşı Benet, her yerde beni aradıklarını, fakat bulamadıklarını söylemiş.[2480]

İngiliz kontrol kıtaatı Afyon'dan ve Eskişehir'den geri çekildi.[2481]

Kavak, Lâdik, Amasya, Tokat, Niksar ve Erbaa havalisindeki *Türk birliklerinin durumlarını araştırmak* üzere 15 Mart günü Samsun'dan hareket eden Yüzbaşı Forbes, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) bağlı Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı tarafından *misafir* edilmek suretiyle gözaltına alındı.[2482]

2476 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 498, dipnot 50.

2477 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 213, p. 3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 489.

2478 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 50.

2479 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.

2480 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 188-189.

2481 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 94.

2482 Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 224, 229.

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak), İngiliz General Shuttleworth nezdinde Şehzadebaşı Baskınını ve taktil hareketini protesto etti.[2483]

Heyet-i Temsiliye, *İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı, özellikle bu memurlardan düşman tebliğlerini İstanbul'dan Anadolu'ya "Anadolu muhâberâtını" da İstanbul'a bildirenlerin câsus kabul edileceğini ve buna göre cezalandırılacaklarını* beyan etti. Bir başka talimatnamesinde, *Hey'et-i Temsîliyye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur'un" İstanbul ile konuşma yapamıyacağı ilgililere bildirildi*.[2484]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, *Âlem-i İslâma Beyanname* neşretti. Mustafa Kemal, teşkilâtının "rûhâniyet-i Peygamberîye istinâd eden" bir "teşkilât-ı müttehide" olduğunu iddia etti:

> Hılâfet-i Mukaddese-yi İslâmiyenin makarr-ı i'tilası olan İstanbul; Meclis-i Mebusan ve bilcümle müessesat-ı resmiye-yi hükümete de vazıyed olunmak suretile resmen ve cebren işgal olunmuşdur. Bu tecavüz Saltanat-ı Osmaniyeden ziyade Makam-ı Hılâfetde hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün Âlem-i İslâma racidir. Asyada ve Afrikada peygamberpesendane bir ulu himmetle hürriyet ve istiklâl mücahedesinde devam eden ehl-i İslâmın kuvve-yi maneviyesini kırmak içün son tedbir olarak İtilâf Devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, hılâfet makamını taht-ı esarete alarak bin üçyüz senedenberi paydar olan ve müebbeden masun-ı zeval kalacağına şübhe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmekdedir. Mısırın on bine baliğ şüheda-yı muazzezesine, Suriye ve Irakın binlerce evlad-ı muhteremesine, Azerbaycanın, Şimalî Kafkasyanın, Türkistanın, Afganistanın, İranın, Hind u Çinin velhasıl bütün Afrikanın ve bütün Şarkın bugün azim bir heyecan ve hiddet ve derin bir emel-i istihlas ile titreyen efkâr-ı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbe-yi tahkir ve tecavüzün düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile maneviyatı haleldar etmek değil, belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyet inkişafına müzahir eylemek neticesini tevlid edeceğine şübhemiz yokdur. Osmanlı Kuvâ-yı Milliyesi, Hılâfet ve Saltanatın uğradığı müteselsil su-i kasdların başladığı günden beri devam eden samimî bir vahdet ve tesanüd içinde ve vaziyeti bütün vehametine rağmen azm u metanetle telakki etmekde ve bu son Ehl-i Salib mehacimatına karşı bütün İslâmiyet cihanının hissiyat-ı müştereke-yi mukavemetine emin olmakdan mütevellid bir hiss-i müzaheretle azm u imanının âmil olduğu mücahededede inayet ve muvaffakiyet-i ilahiyeye mazhar olacağına itimad eylemekdedir.
>
> Kurun-ı Vasatînin şovalye akınlarından bugünün ittifak ve itilaflarına kadar meş'um bir teselsül-i anudane ile tevalî eyleyen Ehl-i Salib feveranının bu son hamle-yi sefilanesi, İslâmiyetin nur-ı irfan ve istiklâline ve hılâfetinin etdiği uhuvvet-i mukaddeseye merbut olan bütün Müslüman kardeşlerimizin vicdanında da aynı hiss-i takbih ve mukavemeti ve aynı vazife-yi galeyan ve kıyamı uyandıracağından emin olarak Cenâb-ı Hakkın mücahedat-ı mukaddesemizde cümlemize tevfikat-ı ilâhiyesini refik etmesini ve rûhâniyet-i Peygamberîye istinad eden teşkilât-ı müttehidemize muin olmasını niyaz eyleriz.
>
> Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[2485]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a 365/M.2418/2 künyeli muhtıra gönderdi: *Kilikya'daki Ermenilerin Fransızlar tarafından askere alınmalarını ya da askerî amaçlar için çalıştırılmaları oradaki durumun gerginliğini arttırmasında etken oldu*.[2486]

Robeck'in Curzon'a gönderdiği telgrafta belirtildiğine göre Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Arnavud Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), *Milne'nin Edirne'de bulunan temsilcisine İngilizlerin*

2483 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 19, Vesika No: 499; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 51, dipnot 164.

2484 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 72.

2485 Hâkimiyeti Milliye, 18 Mart 1336-1920, Numero 16, *Âlem-i İslâma Beyanname,* s. 1.

2486 FO/5044/E 2310; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201.

İstanbul'daki faaliyetlerinden dolayı; Edirne vilayetinin yüksek kontrolünü üstlendiğini ve İstanbul'dan gönderilen emirlere itaat etmeyeceğini, aynı yöntemin İzmit'in doğusunda da uygulanacağını ve İstanbul'la her türlü telgraf iletişimini keseceğini; *bundan böyle Edirne'de mütareke şartlarının uygulanmayacağını, İtilâf Devletlerinin şehre girmek istemeleri halinde silahla mukabele edileceğini, Barış Antlaşması Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmedikçe hükümlerini uygulamayacağını vurguladıktan sonra Edirne'de bağımsız bir hükûmet ilan ettiğini, Hıristiyanların mal ve canlarını koruyacağını bildir* miştir.[2487]

18 Mart 1920. Britanya Hariciye Nezâreti, Fransa'nın Londra Büyükelçisine nota verdi. *İngiliz Hükûmeti, Bulgaristan'la yapılan antlaşmadan sonra Franchet d'Espérey'in başında bulunduğu İtilâf ordusunun varlık nedeninin ortadan kalktığını ve bu ordunun dağıtıldığını İstanbul'da İtilâf politikalarının ve askerî tedbirlerin uygulanmasından sadece Milne'in sorumlu olduğunu* bildiriyor, *Franchet d'Esperey'in derhal görevden alınmasını* istiyor.[2488]

Bâb-ı Âlî, Müttefik fevkalâde komiserlere nota verdi. 16 Mart tarihli Müttefikîn notasında belirtilen işgal esbabının kabul edilmediğini, *ortada bir karışıklık veya herhangi bir düzensizlik olmadığı gibi, eğer varsa Müttefiklerin bunları önleme gücüne sahip olduğunu, Anadolu'daki millî hareketin sebebinin ise Yunan işgali ile Yunanlıların yaptıkları mezalimden kaynaklandığını ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ile bir Rum Pontus Devleti'nin kurulmasına ait niyetlerine karşı bir tepki teşkil ettiğini* bildiriyor.[2489] *Bununla birlikte merkezi Hükûmetin, Anadolu hareketinin aşırılıklarını onaylamadığının altı çiziliyor. Maraş olaylarına gelince, Sadrazam bu meseleyi incelemek amacıyla karma bir komisyon kurulmasını öneriyor*.[2490] *Osmanlı Hükûmeti, merkezle vilayetler arasında telgraf bağlantısının kesilmesinin anarşiye neden olabileceğini ifade ederek Yüksek Komiserleri ikna etmeye çalıştıysa da hedefine ulaşamadı*.[2491]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi. Müttefiklerin İstanbul'u işgali ve tevkifatına ilişkin şunları belirtiyor: ***Açık olarak bildirilen amaç****, barış için bir tehlike olan ve kıyımların düzenleyicisi ve yapıcısı -bu* ***anlamsızdır****- Milliyetçiler'i bastırmaktı. Ancak, Milliyetçiler, İstanbul'un işgali bu sonucu veremez diyorlardı; İtilâf Devletleri'nin tutkularına karşı Türklere boyun eğdirebilmek için İzmir'de ve Kilikya'da olduğu gibi başka türlü davranmak gerekirdi*.[2492]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri ve Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral John de Robeck, İngiliz Bahriye Nezâretine muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre *İstanbul'un resmen işgâli sırasında Türklerden aleyhte bir hareket gelmedi; ancak bazı tutuklamalar sırasında münferid direnmeyle karşılaşıldı*.[2493] Robeck: *Türkiye'deki durum açısından özellikle önemli olan bir*

2487 FO, 371/5044, E 1743; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 374.

2488 FO, 371/5218, E 1901; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 75.

2489 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 43, Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920 tarihli telgraf; Aktaran: Fahir Armaoğlu. (1998). İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920). *Belleten*, 62(234), s. 484.

2490 Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920, FO, 406/43, No. 131; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 79.

2491 BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 19, Hariciye Nâzırı Sefa'dan Müttefik Fevkalâde Komiserlere nota, 18 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 345.

2492 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 273. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

2493 FO 371/5046, E 3046/3/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145, dipnot 5. Tutuklamalar sırasında müsademe çıkmış ve altı Osmanlı eri katledilmiştir.

nokta da, İstanbul'un işgalinin, büyük bir ihtimalle, Mustafa Kemal'i Bolşeviklerle kesin bir ittifaka itiyor olmasıdır.[2494]

Britanya İmparatorluk Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson ve Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos'la mülakat ettiler. Muhtıra kaleme almış bulunan Wilson ve Churchill, *Venizelos'a Anadolu'da girişilecek bir maceranın; memleketin çok geniş oluşu, savaşçı yaradılışa sahip bir milletin kendi memleketinde kuvvetli bir gerilla harekâtına girişebileceği, ulaşım zorlukları, Yunan ordusunu sonu belli olmayan bir süre savaş halinde tutmanın doğuracağı mali yük gibi ortaya çıkarabileceği tehlike ve güçlükleri okudu*lar. Yunan hariciyeci Pallis, İngiliz askeriyesinin ikiyüzlü tavrına dikkat çekiyor:

> [..] sonra insanın aklına şunu sormak geliyor: Peki bütün bu güçlükler ve tehlikeleri 1915 yılında İzmir'i Yunanlılar'a peşkeş çekerken hiç düşünmediniz miydi? Türkiye o tarihte İngiliz Genelkurmay Başkanlığının hiç tanıyıp bilmediği bir memleket olmadığı gibi, Yunanistan'a verilen ağır görevin karşılığını verme zamanı geldiğinde şartların ne olacağını hesaplamak da pek güç bir iş değildi. [..] İtilaf Devletleri arası anlaşmalara ve resmi görüşmelere taban tabana zıt olarak önce İtalya, daha sonra Fransa tarafından Türkler'e yapılan gayriresmi destek ve vaatler büyük ölçüde Yunanlılar'ın aleyhine oluyordu. [2495]

Mustafa Kemal beyanname neşretti: *Bu tecavüz* [İstanbul'un işgal edilmesi] *saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafette hürriyet ve istiklallerin istinatgah-ı yegânesini gören bütün alem-i İslâm'a racidir*.[2496]

İstanbul'daki Meclis-i Mebusan, yeni mebus Süreyya'nın yemini sonrasında 17 imzalı bir takriri reye sundu. Takrirde, 16 ve 17 Mart günlerinde İngilizler tarafından bazı mebusların tevkif edilmesi protesto ediliyor ve emniyetin yeniden teesüsüne kadar meclisin tatil edilmesi isteniyor. Takrir, ittifakla kabul edildi.[2497] Böylece *Meclis-i Mebusan son toplantısını 18 Mart 1920 tarihinde gerçekleştirerek kendini feshetti*.[2498]

Cuntacı 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir: *Trabzon İngiliz mümessili Giresunda Belediye reisi Topal Osman Ağanın hıristiyanları katledeceği haberini aldığından Vali* [Kapancızade] *Hamit Bey İngiliz torpitosile Trabzondan Giresuna 18 de gitmiş Osman Ağa da Trabzona gelerek ahali yeddinde beş bin tüfek var, bir emir var mı diye fırkaya müracaatta bulunmuş. İcabında istifade edeceğimizi, hıristiyanlarla hoş geçinmesini tenbih ederek Osman Ağayı Giresuna gönderttim. Valiye de bir daha düşman vesaitile seyahat etmemesi lüzumunu yazdım, Hey'eti Temsiliyeye de bildirdim. (Gerek bu hususa ve gerekse Trabzon intihabatı suitesir yapıyor diyerek tehiratta bulunan Vali Hamit Bey için Hey'eti Temsiliye ile hayli muhabereler cereyan etti.* [..][2499]

Cuntanın mülkiyeli mensubu Trabzon Valisi Kapancızade Hamid, İngiliz mümessil *Popovel*'le mülakat ettikten sonra telgrafhaneye giderek Giresun Kaymakamı Galib'i makine başına davet etti. *Hamit Bey'e göre Osman Ağa'nın yolsuz hareket ve muameleleri malûm ise de bunun şu sırada harice duyurulmasından devlete gelecek zararları engellemek için "Hritiyanlara tatbik ettiği mezalime dair" tahkikatın lehte neticelenmesi, bu sebeple de ciddî tedbirler alınması gerekiyor*.[2500]

2494 PRO, FO 371/5046, E 3046/3/44, p. 9-12; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 79.

2495 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 38, 84.

2496 Hicret K. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 2019, s. 50.

2497 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 435.

2498 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

2499 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 557.

2500 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 118-119.

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *İstanbul'un gerçek ve geniş işgali başladı. İstanbul Boğazı'na demirleyen gemiler arasında Yunanistan'ın "Kilkis (Kılkış)" muhribi bulun*uyor. *"Thiela" kruvazörü Haliç'e gelerek Patrikhane'ye karşı demirledi. İngilizler İttihatçıları göz altına almaya başladı. Sultanahmet Camii de İngilizler tarafından işgal edilerek minarelerine telsiz yerleştirildi. Amerika'nın iki hafif muhribi Robert Kolej karşısına demirlemiş, İngilizler Haydarpaşa Garı'nı da işgal etmişlerdir. Padişah ise haremiyle birlikte Beylerbeyi Sarayı'na götürülmüş, ancak olayın basına intikal etmesi istenmemiştir. Padişah'ın yer değiştirmesi İstanbul'da, istifa ettiği söylentisinin dolaşmasına sebep olmuştur. Bir diğer söylenti ise, Enver Paşa'nın İstanbul'da olduğudur. Bu söylentileri İttihatçılar bilinçli olarak yay*maktadır.[2501]

İspanyol *El Siglo futuro* gazetesi, İngiliz mahreçli olduğunu değerlendirdiğimiz, İstanbul'un işgaliyle alakadar bir haber neşretti: *Bu sıradan bir olay değil; İslam dünyası için çok önemli bir olay; çünkü Osmanlı Padişahı artık Halife değil. Tüm dünyadaki Müslümanların tabi olduğu ve itaat ettiği en büyük dini lider olan Halife, Hz. Muhammed'in soyundan gelmeli ve elinde Mekke ve Medine gibi iki kutsal' şehir olmalıdır. Şu anki hanedanın padişahları Peygamber'in soyundan gelmemektedir. [...] Mekke şerifi ve Arapların görkemli ayaklanmalarıyla ve iki kutsal şehre giriş kapısı olan Cidde ile Yenbu'dan Türklerin kovulmasıyla birlikte halifelik Padişah'tan çıkıp Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın soyundan gelen Mekke Şerifi'ne geçmektedir*.[2502]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İşgal sırasında müttefik kuvvetler, İstanbul'un stratejik noktalarıyla Harbiye ve Bahriye nezaretlerini ve telgraf merkezini işgal etmişlerdi*r. *Harbiye Nezareti'nin işgalinde direnişle karşılaşılmış ve 7'si Türk olmak üzere 10 kişi ölmüş veya yaralanmıştı*r. İstanbul'un işgaliyle, Anadolu'daki milliyetçilere levazımat gönderilmesinin önüne geçilmesi bekleniyor. *Eğer bu sonuca ulaşılamazsa İngiltere, Türkiye'de sükûneti kesin olarak sağlamak amacıyla tam bir işgale hazırdı*r. *İstanbul'daki üç müttefik yüksek komiseri, Sadrazam'ı uygulanacak tedbirlerle ilgili bilgilendirmiş ve aralarında Cevad Paşa ile eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın da bulunduğu Jöntürklerin bazı üyeleri tutuklanmıştı*r.[2503]

18-19 Mart 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: 16 Mart sabahı *İngiliz Generali Milne İstanbul'u işgal etti. Saat 10.00'da üç müttefik komutanı Bâb-ı Âlî'ye bir nota vererek, işgali, Paris Barış Konseyi'nin istediğini bildirdiler. Bâb-ı Âlî milliyetçilerin yaptıklarını kınamamıştı. Kabine notayı gece yarısı görüştü. Milliyetçilerin ileri gelenlerinden Cemal Paşa ve Cevat Paşa tutuklandı, yalnızca Çolak Kemal direndi. Bu direnmede bir İngiliz askeri ölmüş, bir subay yaralanmış, Türk tarafında ise bir subay, sekiz er öldürülmüştü*r.* *Harbiye ve Bahriye Nezaretleri işgal* edildi; *Telgraf ve Telefon İdarelerine el kondu*, *trenler çalıştırılmadı ve İngiliz donanması da Boğaz'da sıralandı*. *Millî organizasyona başlıyan bu adi adamlar ne hükümete ne de sultana itaat etmiyorlar. Kendi halkının ızdırabına sebep oluyorlar. İstanbul Üniversitesi konferansları da bu hareketi artırdı. İstanbul'un Türklerde kalacağını söyledik. Hıristiyanlara saldırmayın, olay çıkartmayın dedik, fakat dinlemediler. En sonunda işgal zorunda kaldık*:

1 – İşgal geçicidir.

2501 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 229.

2502 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 49.

2503 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 152-153. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

* Çolak Kemal'e ateş açması talimatını Mustafa Kemal vermişti: "Kemalettin Sami Bey (Çolak Kemal) ve Galatalı Şevket beylere talimat göndererek İngilizlerin Cemal ve Cevad Paşaları cebren görevden uzaklaştırmaya kalkışmaları halinde onlara karşı silahla karşı konulmasını emretti." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 74.

2 – Müttefik kuvvetlerin amacı sultanın otoritesini zayıflatmak değil, aksine Osmanlı yönetimindeki bütün yerlerde sultanın otoritesini kuvvetlendirmektetir.

3 – Müttefiklerin amacı Türkleri İstanbul'dan kovmak değil. Eğer saldırılar durursa barış şartları yumuşatılacak.

4 – Şu kritik anda halkın görevi, düzenin sağlanmasına katılmaktır. Osmanlının yıkıntısından yeni Türkiye kuracağız diyenlerin sözlerine aldanmayın. Bir kelimeyle, herkesi görevi saltanatın emirlerine harfiyen uymaktır.

5 – Bazı kötü kişiler zaten tutuklandı. Bunlar mutlaka yaptıklarının cezalarını çekecekler.[2504]

19 Mart 1920. İngiliz Başvekil Lloyd George, Yunan Başvekil Venizelos'a mektub göndererek, *Mustafa Kemal'e karşı yeni bir askeri harekâta girişmek gerekirse, bu konuda Fransızlar'a güvenilmeyeceğini* belirtti.[2505]

Türkiye Antlaşması hakkında karar verecek olan San Remo Konferansı'ndan kısa bir süre önce, Churchill, Wilson ve Curzon, Foch raporuyla doğrulanan tehlikelere işaret etmeye çaba harcadılar. 19 Martta Churchill ve Wilson, Londra'da Venizelos'u yola getirmeye çalıştılar. Churchill, İngiltere'nin Trakya'ya ve Anadolu'ya asker yardımında bulunamayacağını, ama silah ve savaş gereçleri olarak ne isterse vermeye hazır olduğunu Venizelos'a söyledi. Wilson, daha da açık konuştu, "küçük ordumuzun yapacağından çok fazlasını üstlendiğimiz için, Venizelos'a, Yunanistan'a ne insan *ne de para* yardımında bulunabileceğimizi açıkça söyledik. Kendisine küçük ülkesini uçuruma sürüklediğini bildirdim... Venizelos, bir sözcüğümü kabul etmediğini açıkladı." Wilson, Venizelos'a, Türkiye'yle Yunanistan arasında on on beş yıl sürebilecek ve Yunanistan'ı kötürüm yapabilecek bir savaş olabileceğini söylemişti. Her iki adam da, Venizelos'un, İngiltere'nin son anda işe karışarak Yunanistan'a yardım edeceği umuduna bel bağlamış olduğundan kuşkulanıyorlardı. Bu uyarılar Venizelos'u sarsmadı. Venizelos, Yunanistan'ın İzmir'i ve Trakya'yı alacağına inancı olduğunu söylüyor ve aynı zamanda, Yunanlıların üreme yetenekleri nedeniyle, yüzyılın bitiminden önce İzmir Rumlarının sayısının bütün Türk İmparatorluğu'nun nüfusunu aşacağı gibisinden acayip bir kehanette bulunuyordu. Venizelos, yapılan konuşmaları yüreklendirici saymıştı. Ve bunda biraz hakkı da vardı. Churchill, Türkiye antlaşmaya karşı çıkarsa, Yunanistan'ın antlaşmayı Trakya'da ve Anadolu'da uygulamayı üstlenip üstlenmeyeceğini sormak için Lloyd George adına Venizelos'la bir görüşme yapmak istedi. Böylece, Wilson'la Churchill'in Venizelos'u uyarmaya çalıştıkları bir sıra, Venizelos, Lloyd George adına kendisiyle görüşme istenmesini, dolaylı olarak Lloyd Gerage'un Yunanistan'ın antlaşmayı uygulayacak güçte ve dilekte olup olmadığı *güvencesi istediğini* sandı. Venizelos, danışmanlarının görüşlerini her zamanki gibi bir yana atan Lloyd George'un ilgi ve yakınlığına güveniyordu. Venizelos şöyle demekteydi: "Antlaşma koşullarının uygulanmasının bir İngiliz-Yunan işbirliği sorunu olduğunu anlatmama gerek yoktur... Eğer Türkler antlaşmayı imzalamaktan kaçınırlarsa, başta önerilen koşullardan daha ağır koşullar uygulamaya konacaktır."[2506]

Venizelos, Londra'dan Atina'ya mektub gönderdi:

2504 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 623-624. Müsademeye sebeb olan Kaimmakam/Yarbay "Çolak Kemal", Harekât-ı Milliye örgütlerinden Karakol Cemiyetinin mensubu, İttihadçı Kemaleddin Sami Gökçen'dir. Rüesadan 11 kişi tevkif edilmiştir: 1) Eski Harbiye Nazırı Cemal (Mersinli) Paşa, 2) Yarbay Çolak Kemal(eddin Sami Gökçen) Bey 10. Bölük Kumandanı, 3) Albay Galatalı Şevket Bey, Boğazları Müdafaa Kumandanı, 4) Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, 5) Kara Vasıf (Karakol), 6) Numan Usta, 7) Faik (Kaltakkıran) Bey, 8) Şeref (Aykut) Bey, 9) Erzurum ve Şam Eski Valisi (Selânikli) Hasan Tahsin (Uzer), 10) Çürüksulu Mahmut Paşa, 11) Dr. Esad (Işık) Paşa, 12) Cevad (Çobanlı) Paşa ve 13) İTC üyesi C.. Ar? Elbasa. 2 ve 13 numaralı kişiler tutuklanmadıkları vechile listeden çıkarılmışlardır: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 365, dipnot 1250. Mezkûr eşhasın hepsi İttihadçı/milliyetçidir.

2505 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 75.

2506 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 177-178.

> İngiltere Genelkurmay Başkanı Mareşal de hazır olduğu halde, Harbiye Bakanı tarafından çağırıldım. Harbiye Bakanı bana şunları söyledi: Eğer Türkiye, barış koşullarını kabul etmeyecek olursa, Trakya ve Küçük Asya'nın bizi ilgilendiren bölümlerinde, bu koşulları askerî kuvvetlerle uygulatmaya hazır olup olmadığımızı anlamak için sizi görmeye Başbakan tarafından görevlendirildim. Başbakan şunu da bilmenizi istiyor: Birçok yükümlülükler yüzünden İngiltere'nin durumu, Trakya'ya ve size verilen Küçük Asya bölgesine hiçbir askerî güç göndermeye elverişli değildir. Bu nedenle, bizi ilgilendiren arazide İngiltere tarafından hiçbir yardım beklememeliyiz. İngiltere, Istanbul ve Boğazlar ile bize eklenilen arazinin dışında kalan yerlerde durumun gerektirdiği ihtiyaçlar için asker bulunduracaktır. Harbiye Bakanı, gücümüzü aşacak bir ödev yüklenmemek için, kuvvetlerimizi yeniden tartmamı öğütledi. Bundan başka Harbiye Bakanı, Trakya'yı ilgilendiren konularda, Bulgar çetelerinin karşı koymalarını da hesaba katmak gerektiğini hatırlattı. Bununla birlikte, şunu da söyledi ki, Bulgaristan'ın resmen bir müdahalesi olmayacaktır. Bulgaristan, Milletler Cemiyeti'ni teşkil eden devletlere karşı bir savaşı hayal edemez. Bakan, Fransa ve İtalya'nın işbirliğine güvenilemiyeceğini de anlattı. Bize verilmiş bölgelerde, Barış Antlaşması koşullarını zorla uygulatmayı bizzat yüklendiğimiz cevabını verdim.[2507]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Selamlığa piyade askeri ihtizaren bâ-irâde-yi seniye gönderilmedi. Meclis-i Vükelâ'da Hariciye Nazırı'nın mümessillerle teması neticesi anlaşılmadı: Anadolu ile temas için mebusanın izamı. Beykoz'a gittim, bir takım müthiş şayiat. Zat-ı Şahane, "Elli senelik seyyiatın neticesini çekiyoruz" dedi*.[2508]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet'e (Met) şifreli telgraf gönderdi: *Amiral Calthorpe, Anadolu Istanbul Hükümetini tanımamak yoluna girdiği için daha şiddetli tedbirler alacağını bildirmiştir. Anadolu'da bâzı sergerdelerin hareketleri, Osmanlılığın gerçek çıkarlarına aykırıdır. Anadolu'da Sultan tarafından atanmış en kıdemli komutan sizsiniz. Harbiye Bakanlığının emrini bütün birliklere duyurarak Ordu'nun Istanbul Hükümetini tanımakta devam etmesini sağlayınız*.[2509]

Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam/Yarbay Alfred Rawlinson, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. Rawlinson, Londra'dan Erzurum'a gelişindeki başlıca maksadının *harekâtı milliye rüesasıyla görüşmenin yolunu aramak ve gayriresmî surette âmirlerine vereceği malûmat ile vaziyeti izah ve tevafuku efkâra hizmet etmekten ibaret olduğunu zikremiş ve bu münasebetle son meşum vaziyeti tashihederek iadei sulhü sükûne herhangi bir suretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'eti Temsiliye emrine girmeğe hazır bulunduğunu teklif* etmiştir. Kâzım Karabekir ise *vâkı olan teklif muvafık ve makbul ise de mevsimin müsaadesizliğinden sarfınazar bütün milletin fevkalâde galeyanda olmasından dolayı şimdilik Erzurum'da kalmasını daha münasip* gördüğünü cevaben Rawlinson'a bildirdi.[2510]

İngiliz Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan Venizelos'a: Yapyalnız *savaşmalısınız*.[2511] *Yunanistan yıllarca Türkiye ve Bulgaristan'la savaşmak durumunda* olacak fakat *bu denli çok para ve adam bulamayaca*ktır. Venizelos ise *bunların tamamen yanlış olduğu cevabını vermiş*tir.[2512]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: (i) *İstanbul'daki işgalin amacı, mütarekenin denetimi, Hristiyanlara yönelik katliamların durdurulması ve barış antlaşmasının imzalanması hususunda Türkiye üzerinde baskı oluşturmak refleksi*dir. Ancak, *Türk Milliyetçileri, işgali blöf* telakki ediyor. *Her*

2507 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 165-166.

2508 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 691-692.

2509 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 243.

2510 Kâzım Karabekir'den Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye şifreli telgraf: Aktaran: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 678.

2511 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 95.

2512 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 296.

defasında "geçici" olduğu vurgulanan işgalin, Mustafa Kemal üzerinde ciddi bir etkide bulunması mümkün değildir. (ii) Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez) *İstanbul'dan gelen emirlere uymayı reddederek tüm Edirne vilayetinin kontrolünü üstüne aldı. Hareket tarzı Türkiye'nin diğer bölgelerindeki Milliyetçi Parti'nin hareket tarzıyla örtüş*üyor. *İstanbul ile telgraf hattını kes*ti, *mütarekenin artık geçerli olmadığını* ilân etti. *Cafer Tayyar, Türk Hükümeti'nin gerçek temsilcileri tarafından imzalanmadığı surece barış şartlarını da kabul etmeyeceğini açıklamış*tır. *Edirne'de bağımsız bir hükümet kuracağını, bölgedeki Hristiyanların mal ve can güvenliklerini koruma gayretine olduğunu açıklamıştı*r. *Cafer Tayyar, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir üyesi*dir. *Edirne'deki faaliyetleri Anadolu'daki Milliyetçi lider Mustafa Kemal'in bilgi ve yönlendirmesi sonucunda yürütül*müştür.[2513]

Mustafa Kemal'in 19 Mart genelgesinde Mabusan'ın "dağıldığı" söyleniyor: Genel birleşimlerin erteleme kararı dağılma sayılmamalıdır. Mebusların kararı Alemdar'a "Mebusların Tatil-i İçtimaı" başlığıyla yansıtıldı.[2514] Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal, Meclis'i Ankara'da toplamak için vakayı çarpıtmaktadır.

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine) telgraf gönderdi: *Fransa Türkiye'de en çok çıkarları olan ülkeyken ve Türkler hâlâ en büyük dostluğu kendilerine gösterdikleri halde, Fransız askerinin hemen hemen tek başına Yüksek Şûra'nın özellikle diğer müttefiklerin yararına olan kararların uygulayıcısı olması ve en büyük fedakârlıkları yapmak durumunda bırakılması saçmalıktı*r. Fransa; *Kilikya, Trakya ve Suriye'de müşkül durumda*dır. Suriye'deki müşkilat *İngiliz entrikalarından kaynaklan*maktadır.[2515] Bu telgraf bağlamında, İngilizlerin mıntıkayı Fransızlara devrederken Güneydoğu Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliyeye gizlice silah dağıtmış olmaklığını hatırlamakta fayda görüyoruz.

19 Mart 1920 tarihinde Savaş Bakanlığı'na bir rapor gönderen İngiliz Umâmi karargâhı üç gün içerisinde 285 önemli politikacının tutuklandığını bildirdi.[2516]

20 Mart 1920. İngiltere Akdeniz Kuvvetleri İstanbul Merkezi Siyasî Müsteşarı Sir Harry Luke, mahrem bir muhtıra kaleme aldı:

> 1. Yüksek Barış konseyince hazırlanmakta olan barış şartlarından bazılarının, kuvvet kullanmadan Türklere empoze edilemeyeceği, İstanbul'un işgalinin de milliyetçilerin direnme azmini arttırmış olduğu...
>
> 2. Edirne, Aydın ve Erzurum vilayetlerini Türkiye'den koparmanın kuvvet kullanmayı gerektireceği, fakat kuvvetle İstanbul Hükümetine şartlar empoze edilebilse bile bunların Anadolu'da M. Kemal'i, Trakya'da Cafer Tayyar'ı bağlamıyacağı ve Türk çoğunluğu toptan yokedilmedikçe veya sürülmedikçe Trakya'da, Aydın'da ve Ermenistan'da temelli barış ve sükûnun sağlanamıyacağı.
>
> 3. Trakya ve İzmir'i Yunanistan'a bırakmanın, *self-determinasyon* ilkesine aykırı düşeceği, buraları idare edebilmesi için İngiltere'nin Yunanistan'a yardım etmesi gerekeceği, buralara sürekli nifak tohumları ekilmesi demek olacağı ve böylesine kusurlu bir politikanın İngiltere'nin menfaatine uygun olmayacağı.

2513 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 274-275, dipnot 758.

2514 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 538, dipnot 102.

2515 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 144, p. 55-64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

2516 WO, 33/1000, 5822; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 366. "Fatih'te işgal edilen Numune-i İrfan Mektebi Müdürü Mustafa, Ders Nazırı Ahmet, Kondüktör Mektebi öğrencilerinden Ahmet, onun kayınbiraderi Muhiddin, ihtiyat subaylarından Fahri ve Salih Efendiler, Meşrutiyet Oteli'nde bulunan Binbaşı İsmet, Doktor Ahmet, Teğmen Zeki ve birkaç sivil, Harbiye Nezâreti kâtiplerinden Aziz Efendi, Üsteğmen Nail, Alay Katibi Bekir Zeki ve Katip Yardımcısı Arslan Efendi", gazetecilerden "Ahmet Emin, Velid Ebuziyya, Süleyman Nazif, Celal Nuri, Yunus Nadi" ve hanımlardan "Saime Hanım (Asker), Mediha Hanım (Orbay) ve Şahande Hanım" tutuklananlar arasındadır.

4. Bilgisiz ve hissi basınla İngiliz kamu oyunun halen saptırılmış bulunduğu, "Türkleri Avrupa'dan atmalı" gibi çığlıkların kolayca sarfedildiği, aslında ise, Türkleri Bebek'ten atıp Kandilli'de bırakmanın manâsız olacağı gibi, uzun vadede İngiltere için Türklerin düşmanlığının, Yunanlıların düşmanlığından daha tehlikeli olacağı, bu düşmanlıktan kaçınmak gerektiği.

5. M. Kemal'in açıklamalarına bakılırsa, Trakya'nın, İzmir'in ve Erzurum şehrinin kaybına Türklerin razı olmayacakları.

6. Bağımsızlığa yetenekleri şüpheli ve üstelik Halifeye bağlı olan kürtlerin Osmanlı vesayetinde bırakılmasının uygun olacağı.

7. Doğuda ayrı Ermenistan kurulunca bunun, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması gibi, Rusya Ermenistan'ına katılabileceği. Ermenilerin Osmanlı vesayetinde bırakılabilecekleri.

8. Yunanistan'a ise Onikiada ile Türk çoğunluğunun yaşadığı Batı Trakya'yı vermenin kâfi geleceği.

9. Böyle bir barışın Türk milliyetçi ve ittihatçı teşkilâtlarının hikmeti vücudunu ortadan kaldıracağı, fakat yine direnmek isteyen aşırılar olursa bunlara karşı Padişah'ın etrafında bir blok kurulabileceği.[2517]

Eskişehir'deki 1000 kadar mevcudlu İngiliz kuvveti envanterindeki *at, katır, ağırlık ve teçhîzat*ı, saldırmazlık teminatı aldıktan sonra trenlere binerek kuzeybatı cihetindeki İzmit'e ricat suretiyle, Heyet-i Temsiliye'ye bağlı 24'üncü Fırkaya terk etmiştir. Bu devir teslim, 24'üncü Fırkanın *seferberlik noksanını ikmâle kâfi gelmiştir*.[2518]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin makalesine göre Meclis-i Mebusan'daki bazı mühim İttihadçı liderler tutuklanmıştır: *Son konuşmasında hükümetin, Batum, Kars ve Ardahan'ın ilhakı için baskı yapmasını isteyen Rauf Bey ile Mustafa Kemal'in İstanbul'daki asıl temsilcisi olup, yokluğu daha fazla hissedilecek olan Albay Kara Vasıf Bey ve Kızılay'ın tanınmış İttihatçı üyesi Dr. Adnan Bey de vardı. (Bu teşkilatın -Kızılay- başkanı tanınmış bir Panislamizm taraftarı olan Dr. Esat Paşa'dır. Asker toplama meselesi yüzünden Biga, Konya ve Ankara bölgeleriyle Kastamonu'da genel bir aleyhtarlıklar karşı karşıya kalan "Milliyetçi Lider"in, İtilaf devletlerine karşı daha uzlaşmacı bir tutum sergileyebileceği düşünülüyor.* Ankara'daki milliyetçi askerî cunta, *ılımlı Türkler* tarafından *Yeniçeri Partisi* tesmiye edilmektedir. *Geçen Salı* [16 Mart] *günü tutuklanan Sultan'ın yeğeni Veliaht İbrahim Tevfik ile eşi serbest bırakıldılar*.[2519]

21 Mart 1920. Müttefik İşgâl Kuvvetleri temsilcilerine aid müşterek beyannamenin İngilizce tercümesini içeren, İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'ten Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *4. Herkes normal işine devam etmeli ve düzen korunmalıdır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye kurmak mümkün olabilir. Bunun için hâlâ başşehir olan İstanbul'daki Padişah'ın bütün emirlerini herkes dikkatle dinlemeli ve bunlara uymalıdır*.[2520]

İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Fransa Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin *denetim kurullarının müttefikler arası olmasını kabul ettiğini, fakat başkanlığın İngilizlerde olmasını istediğini bildiriyor*. D'Esperey'e göre *bu kabul edilemez.*[2521]

2517 Bilâl N. Şimşir. (1975). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 2, s. XXV-XXVI). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

2518 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 59-61, dipnot 195.

2519 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 276-277.

2520 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1963, vol. XIII, p. 44-45; Aktaran: Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 108.

2521 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

22 Mart 1920. Avam Kamarası içtimaında iki husus dile getirildi. Birincisi, İstanbul'daki donanmanın Sultan üzerinde baskı kurduğu ve fakat Mustafa Kemal'i etkilemediğidir. İkincisi, Mustafa Kemal'e karşı bir harekat tertibi için *en az beş tane devlet biriminin harekete geçmesi gerekiyor. Bu ağır bir iş*tir.[2522]

Avam Kamarası içtimaında birçok sual tevcih eden Aubrey Herbert grubu, İzmir tahkikat raporunun neşredilmemesi hususunda Başkevil Lloyd George'yi baskı altına almaya çalışıyor:

> Kont Wınterton: İzmir'deki olaylarla ilgili olarak milletvekillerine çok ciddi iddialar içeren bir rapor verildi. Rapor bizzat İngiliz şahitlere dayanarak hazırlanmış. Hükümetimiz bu raporun yayınlanması için Bağlaşıklara baskı yapacak mı?
>
> Başbakan: Türk şahitler dinlenirken Yunanlılar'dan korkarlar da kanıt veremezler diye o esnada orada Yunanlılar bulundurulmamış. Bu yüzden yayınlanmayacak.
>
> Mr. Herbert: Komisyon raporunun yayınlanmamasının sebebi önyargısız hazırlanması mı?
>
> Başbakan: Cevabımda, sebepler tam olarak verildi.
>
> Sir J. D. Rees: Sayın Başbakan, kurbanlar sadece Hıristiyan olduğu zaman katliamlar esefle kınandığına dair bir izlenim olduğunun farkında değil mi? Durum böyle olduğu için herhangi bir şey yayınlanmak istenmiyor mu?
>
> Başbakan: Bu en talihsiz izlenim olur, fakat Hıristiyanlar da dürüst yargılanmayı hak ediyorlar.[2523]

İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre Mustafa Kemal, Perring'e telgraf telleyerek *İstanbul'un işgalinin anlaşma* [Mondros Mütarekenamesi] *hükümlerine ters olduğunu ve bu yüzden de İngilizlerin 6 saat içinde sahilden çekilmeleri gerektiğini, aksi halde mutasarrıfın tüm İngilizleri tutuklayarak, İstanbul'a göndereceğini yazmıştır*.[2524]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi:

> İstanbul Komutanı Ali Sait Paşa ve aralarında bir zamanların Alman yanlısı kötü şöhretli gazetesi Jön Türk'ün eski editörü Celal Nuri'nin de olduğu diğer üç milliyetçi lider, İtilaf güçleri tarafından tutuklandılar.
>
> Anadolu'daki Milliyetçiler, Torosların kuzey yamaçlarında bulunan Ulu Kışla'da demiryolu köprüsünü havaya uçurup, Samsun'da seferberlik emri verdiler.
>
> Trakya'dan buraya gelen Avrupalılar, seferberliğin genel olmayıp, fazla etki yapmadığını bildiriyorlar. Cafer Tayyar rezil olmuş durumda.
>
> Muhalif gazeteler, Milliyetçi çetelerin Biga (Marmara Denizi'nin güneyi) civarındaki köyleri ateşe verdiklerini, fakat Gönen bölgesindeki Türk köylüleri tarafından ağır kayıplara mal olacak şekilde yenilgiye uğratıldıklarını bildiriyorlar.[2525]

Sivas'taki *İrâde-i Milliye* gazetesi: İstanbul'un işgali *millî azmi ve dayanışmayı güçlendirmiştir.*[2526]

2522 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 51.

2523 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 53.

2524 FO, 371/5046, 72-74; Aktaran: Merve Doğan-Kader. (2021). İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (31), s. 224.

2525 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 281. "Milliyetçi haydutlar Biga yakınındaki köyleri yaktı fakat yenildi." Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

2526 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 429.

Bağımsız muhafazakâr İngiliz *The Daily Express* gazetesi: *Geçici bir hükümet kuracağına dair bir genel yargı olmasına rağmen Mustafa Kemal herhangi bir harekette bulunmadı*.[2527]

24 Mart 1920. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill; Türklere dayatılan Sevr projesinin tatbik edilebilmesi için *büyük ve güçlü ordulara* ihtiyaç duyulduğunu, bunun ise epey masraflı ve uzun müddetli askerî harekata ve işgallere varacağını ve dahi Yunan ordusuna *serbest davranma* salâhiyetinin verilmesi gerekeceğini Başvekil Lloyd George'ye bildirdi: *(Türkiye'de) gerçekten temsilci bir yönetim sağlamaya çalışarak onunla anlaşmaya varınız. Şimdiki biçimiyle Türk barış antlaşması ancak süresiz kargaşalıklara (anarşiye) yol açabilir*.[2528]

> [Churchill:] Hükümetin ciddi şekilde kısıtladığı askerî imkânlarla, Türkiye'yi barışa zorlaman için Müttefikleri ateşe sürüklüyoruz. Aslında bu hareket, güçlü ve büyük ordular, uzun süreli ve çok pahalıya malolacak savaşlar ve işgalleri gerektirebilir. Savaşlarla dolu şu dünyada sizin Yunan ordularını -herkesin, özellikle kendilerinin güvenliği bakımından- unutmanızı diliyorum.[2529]
>
> Almanya ile kıyaslanınca, Rusya önemsizdir. Rusya ile kıyaslanınca, Türkiye daha da önemsizdir. Fakat Türkiye ile ilgili politikanız da beni son derece endişelendiriyor. Kabinenin en kuvvetsiz ve cılız ölçülere düşürdüğü askerî gücümüzle, Türkiye ye zorla sulhu kabul ettirmeğe çalışan müttefiklerin önderliğini yapıyoruz; oysa bu iş için büyük ve kuvvetli ordulara ve uzun ve pahalı harekât ve işgale ihtiyaç vardır. Uğraşlar ile bu derece yıpranmış dünyada Yunan ordusunu salıvermeniz beni ürkütüyor -hem herkes hesabına, hem onların hesabına. Buna rağmen, Yunan orduları sizin etkili çarpışan tek kuvvetiniz. Demiryolları kapanır ve Anadolu'dan ikmal yapılamazsa, İstanbul'u nasıl doyuracaksınız? Kim ödeyecek? Yiyecek hangi çıplak pazardan temin edilecek? Korkarım ki, İstanbul'un çevresi çetecilerle abluka edildiğinde, bu koca şehri elinizde halsiz ve bîtap bulacaksınız. Burada da basiret ve sükûnet tavsiye ederim. Gerçekten Türkiye'yi temsil eden bir yönetici otorite bulmaya ve onunla anlaşmaya çalışınız. Şu anda uyutulmuş olan Türk anlaşması, sadece sonsuz kargaşalığa sebebiyet verecektir.[2530]

Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), Eskişehir'deki 20'nci Kolordu Kumandanı Vekili Kaimmakam Çerkes Mahmud'a (Hendek) telgraf gönderdi: *Eskişehir'de İngilizler tarafından mahalli hükümete teslim edilmiş olan teçhizat ve erzakın, "ziyanına katiyen mahal verilmeyerek" İstanbul'a naklini sağlanması* mercudur.[2531]

Kâzım Karabekir, Heyet-i Temsiliye'ye (Mustafa Kemal'e) Rawlinson'la alakalı acele telgraf gönderdi:

> 1- Erzurum'da bulunan İngiliz Kâ'immakâmı Ravlinson 19 Mart'da bendenize yazdığı bir mektûbda Dersaâdet'deki Düvel-i İ'tilâfiye mümessillerinin milliyetperverânın maksad ve esbâb-ı galeyândan haberdâr olmadan ihdâs etdikleri vakâyiʿ-i âhîreden dolayı izhâr-ı te'essür etdikden sonra son defa Londra'dan Erzurum'a gelişinden başlıca maksadın Harekât-ı Milliye rü'esâsıyla görüşmenin yolunu aramak ve gayr-i resmî sûretde âmirlerine vereceği maʿlûmât ile vazʿiyeti îzâh ve tevâfuk-ı efkâra hidmet etmekden ibâret

---

2527 The Daily Express, 22 March 1920, *Turkish Capital Quiet*, p. 1; Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 72.

2528 Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız. *Belleten*, 45(177), s. 335; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75.

2529 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 107.

2530 Winston Churchill, *İstiklâl Savaşında*, 1969, s. 53. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu arada Türkiye'ye empoze edilecek barış şartlarının müzakeresi Paris'te bütün neşesiyle devam etmekteydi. Bu şartlara göre, Kuzeydoğu illerinde bağımsız bir Ermenistan ve otonom bir Kürt devleti kuruluyor; Doğu Trakya ve İzmir havalisi Yunanlılar'a veriliyor, İstanbul ve Boğazlar tamamen askerden arınıyor, Kilikya Fransızlar'a terkediliyor ve Anadolu İngiltere, Fransa ve İtalyan ekonomisine bağlı olarak aralarında paylaşılıyordu. İngiliz Genelkurmayı, Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin sayısı artuılmadan -ki İngiliz hükümeti kuvvetlerinin sayısında bu şekilde bir artışa katiyen taraftar değildi- bütün bu şartların tatbik kabiliyeti olmayacağı noktasından hareketle, bu plana şiddetle itiraz etmişti." Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 41.

2531 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 553.

olduğunu zikretmiş ve bu münâsebetle son meş'ûm vazʿiyeti tashîh ederek iʿâde-i sulh ve sükûnete herhangi bir sûretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'et-i Temsîliye emrine gitmeye hâzır bulunduğunu teklîf eylemişdi. Bu mektûbuna verdiğim cevâbda vâkiʿ olan teklîf muvâfık ve makbûl ise de mevsimin müsâʿadesizliğinden sarf-ı nazar bütün milletin fevkalâde galeyânda olmasından dolayı şimdilik aramızda kalmasının daha münâsib görüldüğünü kendisine yazmışdım.

2- Ravlinson 22 Mart tarihiyle yazdığı diğer bir mektûbda evvelki teklîfini tekrar ve te'kîd etdikden sonra hissiyâtına nazaran Erzurum'da kalmakla zaman gâ'ib edeceğini ve kendisinin Şarkî Anadolu'nun vazʿiyet-i hâzırası ve ale'l-husûs milletin hissiyât-ı müttehidesi hakkında iyi maʿlûmât verecek yegâne İngiliz olduğundan bahsederek pek mühim kararların ittihâz edildiği şu aylarda menâfiʿmize hâdim olacak sûretde çalışacağını söylüyor ve bu hidmeti îfâ için Ankara'ya gitmesine yine muvâfakat edilmezse hemen kısa bir zamanda Tortum ve [Artvin] tarîkiyle Batum'a ve oradan torpido ile Londra'ya gidebileceğini yazıyor. Halkın fevkalâde galeyânını gördüğünden Ravlinson bir an evvel Erzurum'dan kaçmak istiyor. Maʿa-hazâ teklîf etdiği hidmetden istifâde me'mûl ise kolorduca Erzurum'dan ve Üçüncü Kolorduca Sivas'dan Ankara'ya sevk edilmek veya mûmâ-ileyhin mürâcaʿatına cevâb verilmek üzere işʿâr-ı devletlerine muntazırım.[2532]

Karasu Çiftliğinde bulunan 24'üncü Fırka Kumandanı Mahmud, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına telgraf gönderdi. Sabık Eskişehir Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Manastırlı Cemaleddin'in bildirildiğine göre İngilizler, tevkifat yapacağını derpiş ettikleri Mustafa Kemal'den kan dökülmemesini itidalli olmasını bu vesileyle bir anlaşmaya varmak istemektedir:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Şâyân-ı iʿtimâd birinden birisinin vesâtetiyle İngilizlerden mühim şahsiyetlerle vâkiʿ olan temâsımda Kuvâ-yı Milliye ve ezcümle efendimizin harekâtını İngilizler bendenize pek başka bir sûretle tefsîr etdiler. Dilimin döndüğü derecede vazʿiyeti ve Türkler de bir insan olduğundan vukûʿ bulan Harekât-ı Milliye'nin zarûret-i âtiye netîcesi olduğunu îzâh etdim. Bazı hâllerinden efendimizle bir mükâleme kapısı açmak istediklerini hissetdim. Ve tekrar bendenizle görüşmek arzu etdiklerini söylediler. Bir gün sonra İstanbul işgâli vukûʿa geldi. Köprünün bozulduğu gün bendenizi buldurdular. Anadolu'daki İngiliz kuvvetlerinin hayâtları tehlikede kalacağına ihtimâl verdiklerinden ve muhâbere imkânı dahi olmadığından kan dökülmesine sebebiyet verilmemesi husûsundaki arzularının efendimize tebliğini ve bu husûsa muvâfakat edildiğinde diğer husûsâtda dahi anlaşmak mümkün olacağını, Cafer Tayyar Bey'e iʿtidâl tavsiye buyurulduğundan dolayı kendilerinde anlaşmak imkânı ümîd etdiklerini söylediler. Hemen hareketimi ricâ etdiler. Dün İstanbul'dan hareketle bugün buraya vâsıl oldum. Saray entrikaları, mebʿûsân vazʿiyeti, hükûmet nokta-i nazarı hakkındaki kanâʿatlerimin rapor hâlinde arzı müteʿassir olacağından yarın akşam Eskişehir'de bulunacağımdan emr-i devletlerine intizâr eyler ve oraya muvâsalatı muhtemel olan Keskin Mebʿûsu Rıza Bey'in obalarının taht-ı tarassudda bulundurulması ehemmiyetle maʿrûzdur.[2533]

Samsun'daki İngiliz mümessili Yüzbaşı Perring, 15'inci Fırka Kumandanıyla mülakat etti. Perring, 3'üncü Kolordu Kumandanlığına merfu notasında, *Forbes'in hakkındaki tutuklama kararının hemen kaldırılarak kendisinin Samsun'a geri çevrilmesini istiyor, böyle yapılmadığı takdirde durumdan kolordu komutanının sorumlu tutulacağını ve yapılan bu haksız işlemin, kendileri için bir "i'lân-ı harb" demek olduğunu* ifade etti:

Samsun'a yeni gelen kontrol me'mûru kaptan Forbes, bu defa emriniz üzerine Amasya'da tevkif olunmuştur. Bu emrinizi geri almanızı talep ederim. Çünkü, aksi takdirde kendiniz tamamiyle mes'ûl olursunuz ve bu

[2532] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 453-454.

[2533] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 456.

> haksız mûâmeleniz için kendiniz cevap vereceksiniz. Yaptığınız iş, bizim için i'lân-ı harb'dir. Tarafınızdan verilecek emir mucibince kaptan Forbes, Samsun'a bir dakika te'hîr edilmiyerek gönderilmelidir.[2534]

Perring'in dikte ettirdiği notaya zeylen, 15'inci Fırka Kumandanı İsmail, calib-i dikkat ifadeler kaleme aldı:

> [..] Dün gelen Pake vapuriyle çıkan yolculardan ve yirmi tarihine kadar gelen bil'umum gazetelerden işgalin ikinci günü işgal edilen mebânide kâmilen tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin mevcut olduğunu ve Meclis-i Âyanın ifay-i vazife eylediğini ve bu son Cuma Selâmlığında Harbiye ve Bahriye Nazırları bulunarak sabıkı misillû merasim-i lâzıme ifa olunduğu anlaşılmıştır. Ve Pake vapurundan İslâm yolcu çıkmayıp kâmilen Hristiyan yolcu çıkmıştır. Esbabı ise çıkacak İslâmların pasaport almaları ilân edilmiştir. Bu defaki işgal yalnız İngilizler tarafından olmayıp Kuvayi İtilâfiye tarafındandır. Şuhalde Dersaâdetde bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın bunlar hakkında tatbik edilen muameleyi iyi bulmuyorum. [..][2535]

Kolordu Kumandanlığı istihbarat raporu: *İstanbul'un işgali ile beraber Veliahd Abdülmecid Efendi'nin Sarayı İngilizler tarafından muhasara edilmiş ve evrakına el konmuştu*r. *Veliahd tarassut altında*dır.[2536]

Robeck'in Curzon'a gönderdi telgrafa nazaran *Yüksek Komiserler Osmanlı Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile Posta ve Telgraf İdaresi'nin kontrolünün Müttefiklerarası olmasında anlaşmaya* varmışlardır. *Müttefiklerarası kontrol subayları grubunun liderliğini bir İngiliz subayı yapıyor*. *Albay Shuttleworth (1876-1948) Osmanlı Harbiye Nezareti'nden sorumlu*dur *ve kendisine "Albay Komutan" gibi heybetli bir ünvan verilmişti*r. *Oysa, aynı kontrol bürosunda Fransız ve İtalyan kuvvetlerini temsil eden iki başka albay daha var*. *Binbaşı Charles Taylor Osmanlı Harbiye Nezareti'nde Kontrol Subayı olarak görevlendirilmiştir*.[2537]

Avam Kamarası içtima ediyor:

> Binbaşı Kenworthy: Yunan işgal yerleri genişletilecek mi? Onlara bu ülke tarafından Türkler'le yeni çatışmalar öncesinde destek sözü verildi mi? Komisyon raporu hala niye mecliste sunulmadı?
>
> Mr. Bonar Law: Yunanlılar'ın İzmir'i işgali hakkında bilgi veremem. Çünkü konu Barış Antlaşması ile irtibatlı ve şu an görüşme altında.[2538]

İngiliz istihbarat raporu: *Mustafa Kemal ve yandaşları, hükümet ulusçulara karşı intikam ya da düşmanlık gütmediği takdirde, onunla anlaşmaya istekli olacaklar*dır.[2539]

Lefke'deki Kuvâ-yı Milliye Kumandanı İngiliz General Montagu Bates'e mektub gönderdi. Askerlerini saat 21:00'a kadar *Lefke, Kuzey Bilecik ve çevresinden çekmemesi halinde savaşın başlayacağ*ını bildiriyor.[2540]

24/25 Mart 1920. Andrew Ryan, Sadrazam Salih Hulûsi'yi (Kezrak) ziyaret etti. *Ryan'ın, "isyancı kuvvetlerin yani Kuva-yı Milliye'nin" faaliyetlerine karşı yapılacak saldırıları önlemekten Osmanlı Hükumeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürmesi üzerine Sadrazam Salih Paşa, hükûmete itaat etmediğinden faaliyetlerini onaylamadığını ifade ettiği Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol edilemediğini dile*

2534 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 25, Vesika No: 651; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 66, dipnot 212.

2535 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1958, Sayı 25, Vesika No: 651.

2536 TİTE, 1056/17/64-1; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 116.

2537 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 109.

2538 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 53.

2539 FO, 371/5166, E 3300/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 548, dipnot 119.

2540 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 373-374.

getirdi. Ryan, Millî Hareket'in tanınmaması ile ilgili teklifi yerine getirmediğinden sorumluluğun yalnızca Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu, Yüksek Komiserlerin ısrarlarına rağmen hükûmetin buna uymadığını sert bir şekilde ifade etti. Sadrazam, Millî Hareket yanlılarının İngilizlere "saldırısını önlemek" amacıyla Harbiye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subayı 25 Mart 1920 tarihinde Lefke'ye gönderdi.[2541]

25 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması için Sadaret'e nota verdi:

> Ekselansları,
>
> [1]-Bana henüz ulaşan haberlere göre, Samsun'daki İngiliz Askerî Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'in Amasya'da tutuklandığını zât-ı âlîlerine bildirmekten şeref duyuyorum.
>
> 2-Bu tutuklamanın Sivas'taki ordu kumandanı ve Mustafa Kemal'in emri üzerine, Türk bölge kumandanı tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.
>
> 3-Osmanlı ordusu subaylarının bu düşmanca hareketi, temsil etmekle şeref duyduğum hükûmete büyük bir hakaret teşkil etmektedir.
>
> 4-İngiltere Hükûmeti adına, bu subayın derhal serbest bırakılmasını ve istediği bir yere seyahat etmesinin kolaylaştırılmasını talep ediyorum.
>
> Saygılar. *Yüksek Komiser* S. J. de Robeck[2542]

Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 285 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Osmanlı barışının yeniden ertelendiği, ABD'nin tekrar konuyla ilgilendiği, Wilson'un Türklerin İstanbul'dan çıkarılması konusunda ısrar ettiği yolunda haberler gelmişti*r. *Gecikme olursa kısa süre önce* [16 Mart'ta] *yapılan darbenin sağladığı üstünlüğün yitirilmiş olacağını belirt*mek isterim. *İşgal beklenenin ötesinde başarılı olmuştu*r. *Taşradan gelen haberler önderlerin tereddüte düştüklerini, meydan okumaya cevap veremediklerini, tutucu unsurların cesaret bulduklarını gösteriyor.* Lakin *sert barış şartları mutlaka tepki doğurur; ama ulusçu harekete toparlanma fırsatı verilirse tepki başka türlü olur, ayrıca Rusya, Suriye ve Mezopotamya'daki gelişmelerden çok yararlanabilir. Barış şartları, 6 Mart'ta bildirilenlerden* [bu şartlar ki Sevr'in ana hatları olacaklar (Ö.F. notu)] *hissedilir derecede daha yumuşak olursa, Padişah ve etrafındakilerle bir blok (cephe) siyaseti güdülebilir. Böyle bir ihtimal bulunduğu takdirde, bir an önce bu yönde hazırlık yapılabilmesi için yeni hükümler bildirilmeli*dir sayın Lordum. *O takdirde Padişah zorluk olmadan şimdiki kararsızlık tutumundan vazgeçirilir, işbaşındaki hükümet görevden alınıp Damat Ferit ya da Reşit Bey başkanlığında, müttefiklerin himayesinde bir hükümet kurulur. Tahammül edilebilir bir antlaşmanın en önemli yönü, İzmir ve Edirne konusunda Türkleri tatmin etmesi olur*.[2543]

Robeck, *İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu; Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte bu akıma büyük bir darbe indirdiğini* bildiriyor. Söz konusu darbeyi şöyle tefsir etmek gerektiği kanaatindeyiz. Harekat-ı Milliye'deki İslâmcı, Turancı ve İngiliz aleyhtarı aktörler tevkif ve sürgün edilmişlerdir. Harekat tümden yok edilmemiş, İstanbul merkezi zayıflatılmış binaenaleyh milliyetçiler Mustafa Kemal'in liderlik ağuşuna sevkedilmişlerdir. Sonyel'in de ifade

---

2541 FO, 371/5045, E 2810, "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 374.

2542 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 172-173.

2543 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 47-49; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 605.

etmek mecburiyetinde kaldığı üzere işgal ve tevkifat, *bu akıma yeniden hayat ve güç verdi ve daha sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi yönetiminin kuruluşunda büyük rol oynayaca*ktır.[2544]

Robeck, Curzon'a 406/M/2418/2 künyeli muhtıra gönderdi. *Bâbıâli, Kilikya olaylarını incelemek amacıyla karma bir komisyon kurulmasını önermiş*tir. Fransızların aleyhlerinde neticelenecek bir tahkik encümenine onay vermeyeceği düşüncesiyle Britanya Hariciye Nezâreti bu talebi kabul etmiyor. Bununla birlikte Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, *Fransızlar tarafından bazı Türk köylerine gönderilen Ermeni "intikam ekipleri" hakkında daha fazla bilgi toplamak istiyor*.[2545]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı haftalık muhtıra kaleme aldı. Yıldız Sarayı'ndaki bir ajanın bildirdiğine göre Padişah, Müttefiklerin 20 kadar millîci mebusu ve 150 kadar millîci entelektüeli tevkif etmiş olması karşısında rahatlamıştır zira eğer Müttefikler bu tutuklamaları yapmamış olsaydı Padişah'ın yapması gerekecekti. Çünkü Padişah, millîcilerin hükümet darbesi planladıkları kanaatindeydi bu vechile saray muhafızları tahkim edilmişti. Müttefikler Türkleri payitahttan sürdükleri takdirde, Hanedan-ı Osmanî'nin Anadolu'ya geçmesi, Padişah'a tavsiye edilmişti. Konya, karargâh olabilirdi.[2546]

> Türk millî mücadelesi devri boyunca İngilizler, Padişah'ın ve O'nun İstanbul'daki hükümetinin efkârı hakkında epeyi malumat topladılar. Müttefik fevkalâde komiserler, Padişah'la ve nâzırlarıyla doğrudan görüşebiliyordu. Saray'daki ve Babıâlî'deki muvazzaf ajan ve muhbir şebekesiyle de ek bilgi sağlanıyordu.[2547]

İngiliz raporuna göre işgal sorumsuz telgrafçılar tarafından çok mübalağalı olarak bildirilmiştir.[2548]

Lefke'deki 24'üncü Fırka Kumandanı Mahmut, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına telefon ederek, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin İngilizlere ateş açtığını bildirdi. Müsademe neticesinde İngilizler 5-6 zayiat vermiştir.[2549]

Harbiye Nezâreti, Bandırma'daki 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Çerkes Yusuf İzzet'e (Met) muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lefke/Osmaniye'de (Bilecik'te) *Türk gayrı muntazam kıtaâtı sergedesinin* İngiliz kuvvetlerini tehdid ettiğini ve dahi ricat için mühlet verip süre bitiminde ateş açtığını belirtmiştir. Sadrazam Ali Rıza ve kabinesini bu vukuattan mesul tutmaktadır.[2550]

2544 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1 , s. 209. Sonyel, meselenin künhüne vakıf olamadığı için, bu hususda, Robeck'in "öngörüsüz"lüğüne yormuştur.

2545 FO/5045/E 2809; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 202.

2546 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 7. Sonyel (1987, c. 1, s. 207) ve Sonyel'e atıf yapan Bozkurt (2014, s. 358), Macfie'deki bazı detayları vermemektelerdir. Birincisi: Referans alınan belge, Mabeyn Başkatibliğinden Ledoulx'a verilmiş cevabî nota değil, meçhul bir İngiliz ajanından edinilmiş istihbarat raporudur (FO/5166/E 3253, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.3.1920). Bu, teknik açıdan fevkalâde mühim bir husus. İkincisi: Sonyel ve Bozkurt, Padişah'ın milliyetçi tevkifatından memnun olduğuna ilişkin ifadelerini mevzubahis etmişler velakin milliyetçilerin Padişah aleyhine hükümet darbesi planladıklarını sükût geçmişlerdir. Sonyel'in (1987) iktibası aynen şöyledir: "İşgal haberi, Fransa Yüksek Komiserliği siyasî memurlarından M. Ledoulx ve Mabeyin başkâtibi tarafından Padişaha bildirilince Vahdettin, İtilâf temsilcileriyle her zaman işbirliği yapmayı dilediğini ve işgalden üzüntü duyduğunu bildiriyor, ama işgal bildirgesinde kendi yetkisiyle ilgili güvenceyi takdir ettiğini; İstanbul'daki belli başlı milliyetçi önderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu; İtilâf devletleri böyle bir karar almasalardı, bunu bizzat kendisinin almak zorunda kalacağını açıklıyordu." (c. 1, s. 207). Bizce fevkalâde mahzurlu olan bir seçmecilik/eklektisizm tavrıyla karşı karşıyayız. Halbuki İstanbul'daki işgal ve tevkifat, bir vechesiyle milliyetçilerin hükümet darbesi yapması lüzumunu da ortadan kaldırmıştır.

2547 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 7.

2548 FO, 371/5166, E 3253/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 506, dipnot 58.

2549 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1961, Sayı 35, Vesika No: 869.

2550 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 68-69.

Bir başka kaynakta, Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Fevzi'nin (Çakmak) Yusuf İzzet'e (Met) gönderdiği şifreli telgrafta şunların yazıldığı nakledilmektedir: *İngiliz Devletinin siyasal temsilcisi, Hükümete verdiği notada, Karadeniz Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre, Lefke civarındaki başıbozuk birlikler sergerdesinin 24.3.1920 tarihinde oradaki İngiliz Komutanına, o günün akşamı saat dokuzda geriye çekilmesine, bu yapılmazsa çatışmanın başlıyacağına dair tehditte bulunduğundan ve aynı gün güneş battıktan sonra İngiliz birliklerine ateş edildiğinden söz ederek, böyle bir saldırıdan dolayı Osmanlı Hükümeti ile Hükümet Başkanının tamamen ve kişisel olarak sorumlu sayılacağını açıklamıştır. Her zaman bilindiği üzere, böyle bir olayın millet ve memleket başına açacağı belâ ile bunun sonucundan doğacak tehlikeler sizce de tamamen değerlendirileceği için hemen ateşin kesilmesiyle herhangi bir saldırıdan zinhar kaçınılması ve İtilâf Devletleri kuvvetlerine ve özellikle İngiliz birliklerine karşı her çeşit iyi davranışta bulunulmasının sağlanması...*[2551]

Fevzi (Çakmak), Yusuf İzzet'e bir şifreli telgraf daha keşide eyledi: *İtilâf kuvvetleri ve özellikle onlar adına hareket eden Harbiye Bakanlığındaki İngiliz Ordusu Temsilcisi General Shuttleworth Cenapları pek sık olagelen bildirim ve deyişleriyle bana savaş durumu yaratmaktan son derece sakınmak gerektiğini ve savaşın Türkiye için çok ağır olacağını ve birçok tehlikeli sonuçlar doğuracağını, tehlikeleri birer birer sayarak söylemişlerdi. Bu nedenle, devlet ve memleketin bugün karşısında bulunduğu büyük tehlikeler hakkında fazla söz söylemeyi gereksiz sayarak, bu tehlikeleri bir kat daha artıracak en ufak hareketten kaçınarak Mütarekenin bütün hükümlerinin kesinlikle dışına çıkılmamasını, İtilâf Devletleri personeline karşı pek çok incelikle ve konukseverlikle davranmakta asla eksiklik gösterilmemesini...*[2552]

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi, Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) İngiliz Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması gerektiğine ilişkin muhtırasını Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına telledi:

Sivas'da Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

> Samsun'daki İngiliz Kontrol Zâbiti Yüzbaşı Forbes'in tarafınızdan verilen emirle Amasya'da Fırka kumandanlığı tarafından tevkif edildiği İngiliz mümessil-i siyasîsi tarafından iş'âr ve mûmâileyhin hemen tahliyesiyle istediği mahalde ikâmetinin teshîli taleb olunmakdadır.
>
> Zâbitânın böyle bir hâle cür'eti cidden mûcib-i teessürdür. Mûmâileyhin hemen istediği mahalde ikâmetde serbest bırakılmasının te'miniyle beraber memleketimizin âtîsi için pek hatar-nâk olan bu gibi vekâyi'-i müessife zuhûruna zinhâr meydan bırakılmaması ve bu bâbda izahât-ı lâzıme i'tâsı matlûbdur.
>
> 25/3/[1]336 / [25 Mart 1920] Harbiye Nâzırı[2553]

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Loyd Corcun mühim bir cevabı: Türkler, Türk arâzî üzerinde hâkim olacaklar*.[2554]

Avam Kamarası içtimaında mühim beyanlar verildi. İngiltere Sabık Başvekili Asquith, hılâfetin vatikanlaştırılmasına taraftardır zira Halife-Sultan İkinci Abdülhamid Hıristiyan devletleri birbirine kırdırabilmiştir; Osmanlı Devleti müktesebatı tasfiye edilmelidir. Hindistan Müslümanları, İstanbul'un

---

2551 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 243-244.

2552 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 244.

2553 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 70. Harbiye Nâzırı Fevzi, 3'üncü Kolordu'ya melzum talimatın işar edildiği hakkında Sadareti 26 Mart'ta bilgilendirecektir. "Huzur-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye: Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir. İngiliz Mümessil-i Siyasîliği'nden zât-ı fahîmânelerine verilip âcizlerine havale buyurulan nota üzerine Sivas'daki Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na yazılan telgrafnâme suretinin merbût bulunduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 26 Mart sene 1336 / [26 Mart 1920] Harbiye Nâzırı Fevzi."

2554 İleri, 25 Mart 1336-1920, Numero 789, s. 1.

Türk idaresinde kalmasının mühim bir âmilidir. Başvekil Lloyd George, sulhun gecikmesindeki yegâne mesulün ABD olduğunu; Padişah'ın İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesinin kontrolden çıkması anlamına geleceğini; Kilikya'da Ermeni devleti kurulmasının gayr-ı kabil bir iş olduğunu belirtmektedir. Albay Yate, "Biz öz Türklerle dostuz ve her zaman da dost kalacağız" mütalaasındadır:

> Mr. Asquith (Selef Başbakan): Avrupa'nın herhangi bir yerinde Osmanlı Hükümeti artık varlığını sürdürmemeli. Boğazların kontrolü bundan sonra Osmanlı Hükümetinde olmamalı. Türkleri İstanbul'dan sürmek Majestelerinin hükümetinin "açık sırrı" idi. Hindistan'daki hareketler ve açıklamalardan dolayı vazgeçmek zorunda kalındı. Hindistan'dan gelen temsilcilerle yaptığım görüşmelerden ve dağıttıkları muhtıradan edindiğim izlenim şöyle: Hint Müslümanlarının kaygılarında İstanbul'un geleceği ikincil önemde. Onlar için en önemli konu Müslümanların kutsal mekânlarının da içinde bulunduğu Osmanlı topraklarında Hıristiyan otoritesi ve hükümranlığının bulunmamasıdır. Bu istekler tabii ki dayanaksız. Kutsal yerlerin tekrar Osmanlı'ya verilmeyeceğini biliyorum ve bundan dolayı çok memnunum. Diğer taraftan İstanbul'da Osmanlı Sultanına aynı haklarını geri vermek de kabul edilebilir bir durum değil. Yoksa Osmanlı'nın o eski entrikası olan Hıristiyanları birbirine kırdırma –ki bundan Abdülhamit çok ekmek yedi- politikasına fırsat verilmiş olur ki bu da kabul edilebilir bir çözüm değil. İtiraf etmeliyim ki benim tercihim Sultan'ın Vatikanlaştırılması'dır. Bu deyimin mucidi M. Clemenceau'dur. Vatikanlaştırılmış, nötrleştirilmiş Sultan, Avrupai Türkiye'ye veya tüm Avrupa'nın yönetimine neden ciddi bir tehdit olacakmış anlamıyorum. Ermenistan sınırları batıya ve kuzeye doğru genişlemelidir. Mustafa Kemal ve güçlerinin büyüklüğünden dolayı, acilen Ermenileri eğitecek askerler gönderilmeli.
>
> Başbakan: Türk antlaşmasının gecikmesini ben de müessif olarak görüyorum. Yalnız bunun sebebini ben defalarca açıkladım. Amerika mandater olarak sorumluluk alsaydı bu Bağlaşıklara imkânlarını sonuna kadar eve daha yakın yerlerde kullanabileceklerdi. Ermenistan'ı koruyabilirler, Kilikya'daki Ermenileri koruyabilirler ve Küçük Asya'daki Osmanlıları kontrol edebilirlerdi. Bizden, Başkan Wilson'un Amerika Birleşik Devletleri ile danışma fırsatı buluncaya kadar Türk Antlaşmasında ilerleme yapmamamız istendi. ABD'de o esnada Alman Antlaşmasıyla ilgili müzakerelerde zorluklar çıktı. Siyasi tatsızlık ve iticilik arttı. Bu durum, Avrupa'da ya da başka herhangi bir yerde barışın düzenlenmesi yönünde doğru bir adım değildi. Sonuçta Türk barışına katkı yönünde net bir şey çıkmadı. ABD'ye süre vermeden Fransa ve ortaklarımıza Türkiye'nin belli yerlerinin mandasını verseydik o zaman eminim ki bizim Türkiye'yi paylaşmak için sabırsız olduğumuz ve ABD'yi dışlamak istediğimiz düşünülecekti. Hiçbir şey bu algıdan daha kötü olamazdı. Gecikme Türkiye'deki huzursuzluğu artırdı. Oradaki zorluklarımızı artırdı. Fakat bu ABD'de bize karşı şüphe oluşmasından daha iyidir. Yoksa nahoş sonuçlar doğuracak politik çalkantılara yol açabilirdi. Biz, ABD'nin meseleye dahil olması için her türlü ihtimali bekledik. ABD Türk barışında rol almayacağını açıkça ilan ettikten sonra bu barış hakkında kesin karar vermek için harekete geçtik.
>
> Sultan "Vatikanlaştırıldı" diyelim, "Peki o zaman İstanbul'u kim yönetecek?" sorusu olduğu gibi duruyor. Milletvekilinin, Sultan'ın İstanbul'da kalıp Bağlaşıklar Filosu'nun kolayca ulaşabileceği yerde bulunmasının iyi olacağını görmesi sevindirici zira Sultan daha geniş bir alanda bulunsa ona ulaşıvermek kolay olmaz. İstanbul'daki Bağlaşıklar işgali şu an iyi gidiyor. Eğer istenen etkiyi gösterirse her şey baştan tekrar düşünülecek. Fakat şu an için sonucun nasıl olacağını söylemek çok erken.
>
> Ermenistan ve Ermeniler hakkında arkadaşlarımızın söylediklerine katılıyorum. O yüzden bu konuda söylenecek bir şey yok. Yalnız şunu söyleyebilirim. Ermenistan ile ilgili problem Ermeni nüfusun birkaç bölgeye yayılmış olmasından. Türkiye'de sadece bir bölgede Ermeniler çoğunluktadır. Kilikya gibi yerlerde kendi kendini yönetmenin hiçbir ilkesini uygulayamazsınız. Kilikya'da onlar azınlıkta hem de çok azınlıkta. Sanırım Müslümanlar o bölgede nüfusun dörtte üçünü ya da üçte ikisini oluşturuyor.
>
> Ermeniler ve Hıristiyanlar Kilikya'da azınlık durumundalar. Eğer onlar orada azınlıkta olmasaydı, meseleyi çözmek hiç de zor olmayacaktı. Aslında, biz oraya özgürlük vermeyi ciddi olarak düşündük, fakat bizim tasamız, eğer çok sıkı kontrol olmadan biz oraya özgürlük verseydik, oradaki Hıristiyanların durumu tamamen ümitsiz vaka olacaktı.

Ermeni konusuna özellikle girdim. Çünkü bazıları tüm Ermenileri kapsayacak şekilde özgür bir devlet kurulabilir diyor. İşte bu tam da bizim yapamayacağımız iş. O topraklar çok büyük zorluklar barındırıyor. Kilikya'da ana gövdeyi Müslümanlar oluşturuyor.

Mr. A. Wılliams: Sayın Başbakan'ın verdiği nüfus rakamları şu anı mı yansıtıyor yoksa katliam öncesini mi? Katliamlarla oluşturulan çoğunluğu kabul ediyor mu? Rakamlar kabul edilemez, özellikle de katliamlar öncesiyle kıyaslandığında.

Başbakan: Değerli dostumun hangi katliamları kastettiğini anlayamadım.

Mr. A. Wılliams: Savaş esnasındaki.

Başbakan: Gerçekleri olduğu gibi kabul etmek zorundayız. Hiç şüphem yok ki korkunç katliamlar nüfus dengesini altüst etti. Yalnız, eğer siz özgürlük verirseniz, bunu uygulayacak olanlar hayatta olanlardır.

Mr. A. Wılliams: Biz özgür devlet istemiyoruz.

Başbakan: Çok doğru, fakat alternatif ne? Kim kontrol edecek? İşte zorluk burada. Benim ABD'nin alacağını düşündüğüm sorumluluğu almamasından kaynaklanan problem. ABD Ermenistan'ı kontrol etme sorumluluğunu alsaydı, Fransızlar Kilikya'nın kontrolünü ABD'ye vereceklerdi ve bunda gayet de istekliydiler. İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar bu konuda oldukça hemfikirdiler, fakat hala bir işaret görmedik. Biz, ABD'den sadece, bizim Ermenileri korumamızı isteyen telgraflar alıyoruz. Biz şu ana kadar, sorumluluk üslenmek isteyen bir teklif hiç almadık. Bu işi kim yapacak? Orası çok geniş bir alan. Gelişmemiş yer. Yollar pek gelişmemiş, demiryolları hemen hemen hiç gelişmemiş. Geniş alanda yayılmış 200,000 Hıristiyan'ı korumak çok ağır sorumluluk. Orası dağlıklı vahşi bir ülke. Fransa'nın bu sorumluluğu almasını umuyoruz. Bizim zaten sorumluluğumuz var, omuzlarımıza çok fazla yük alamayız.

Mr. T. P. O'Connor: Katliamları önlemek bizim en büyük görevimiz.

Başbakan: Bu meselede kesin sorumluluğumuz olduğunda hemfikiriz. Fakat her yardım talebine cevap vererek tüm dünyayı güvenliğimiz altına alamayız. Biz Britanya Filosu'nu özgürce kullandık, kullanıyoruz. Gerçi, biz o ülkenin bir iki yıldır güvenliğini başarılı bir şekilde sağlıyoruz, fakat bu bize çok pahalıya mal oluyor. Haliyle bu sorumluluğu sonuna dek alamayız. Bu yükü Britanya İmparatorluğu'nun omuzlarına yüklemek hiç de dürüstçe değil. Sorun Kilikya ile ilgili. İstanbul'daki merkezi hükümete baskı kurarak, Bağlaşıkların gücünü serbestçe kullanarak düzensizlikleri kontrol edebiliriz. Bunu yapmaya oldukça hazırız. Fakat bunun ötesinde, bu geniş alanda Büyük Britanya'nın daha fazla sorumluluk alabileceğine inanmıyorum. Koskoca Küçük Asya'da Hıristiyanlar her tarafa yayılmış haldeler. Bize göre, bu sorumluluğu üslenecek sözler vermeye, Anadolu'ya asker göndermeye hiç bir bakanın hakkı yok.

Orayı Türklerin utanç verici despotizminden kurtarmak için çok büyük masrafların altına girdik. Bunca çabadan sonra o ülkeyi anarşi ve kargaşaya geri vermek ve sorumluluk almamak akılsızca ve savunması epey zor bir tavır olur /.../ Yalnız orada (Mezopotamya) çok sayıda kabile var. Bu kabilelerin birbirine veya bir başkasına bağlılığı yok. Sadece Türkler'e var. Eğer orada merkezi bir hükümet oluşturulmadan Türkler oradan çekilirse, iç savaş, kargaşa ve çekişme olur.

Lord Robert Cecil: Ermenistan hakkında bir sözüm var. Sayın Başbakan'ın Kilikya'nın pozisyonu hakkındaki tutumundan dolayı biraz üzüldüm. Sayın Başbakan Kilikya'nın pozisyonu Türkler'in birçok Ermeni'yi öldürmesinden dolayı zorlaştı dedi. Artık Ermeniler çoğunlukta olmayacağı gibi Türkler'le eşit sayıda bile olamazlar. Buna katılıyorum. Bununla beraber, şurası gayet açık ki biz Kilikya'yı Türkler'e geri veremeyiz. Bu ölümcül bir hata olur. Eğer böyle yaparsak, bu Türkler'in başladıkları işi bitirmelerine ve hatta Kilikya'daki azınlık Ermenilere bile son vermelerine fırsat olur... Yüksek Konsey tarafından Milletler Cemiyeti'ne gönderilen bir öneri var: Milletler Cemiyeti bir şekilde Ermenistan veya Güney bölgedeki Ermeniler için sorumluluk almalı.

Başbakan: Öyle yaptık. Fakat Milletler Cemiyeti sorumluluk almada isteksiz. Onları anlıyorum. Bence çok güçlü sebepler var. Tamam, fakat bizim müeyyidemiz nedir, gümrükler ne olacak, ya hangi limanlar bizim

olacak? diyorlar. Tabii ki, eğer Milletler Cemiyeti, Ermeniler'i koruma sorumluluğunu almayı kabul ederse, biz bundan gerçekten mutluluk duyarız.

Albay Yate: Asya özellikle Orta Asya Müslümanlarının tamamı Sultan ve Halifeleri'nin bağımsız bir monarşi olmasını dinlerinin temel prensibi olarak görüyorlar. İstanbul'daki Halife'nin gücüne bir zarar verme niyeti olsa, dünyanın bu bölgesinde en büyük huzursuzluğa sebep olur. Bu yüzden, ben hükümete Sultan ve Halife'nin İstanbul'da kalmasını önermenin yanında, Sultan'ın üzerinde ve Suriye, Mezopotamya, Ermenistan toprakları kesildikten sonra Sultan'ın dominyonunda kalan yerlerde hiçbir Avrupalı Güç'ün manda olmamasını da öneriyorum. Ayrıca halifelikle papalık tamamen farklı statüler. Birbiriyle kıyaslamak mümkün değil. Artık umarım "Sultan'ı Vatikanlaştırma" deyimini son kez duymuşuzdur.

Ben Hindistan Müslümanları adına konuşuyorum. Türkiye'ye çok büyük enkaz yükleyen Enver Paşa, Mustafa Kemal ve diğer Genç Türk liderlerle aynı safta yer tutan ve şu an Hindistan'da büyük tahrikler yapan Hintliler adına konuşmuyorum. Britanya gücü Kırım Savaşı'ndan beri Türkler'le hep dosttur. Biz Türkiye'yi bugün Genç Türklerle yargılamamalıyız. Onlar bizim muhalif olduklarımız. Biz öz Türklerle dostuz ve her zaman da dost kalacağız. Savaşta Mezopotamya'da savaşan er ve erbaşlar arasında hiç bir kişi görmedim Türkler'in dürüst savaşı ve cesareti hakkında olumsuz tek kelime söyleyen. Üstelik onlar olumsuz hiçbir şey söylemedikleri gibi Türkler'in yiğitliğini överler. Enver Paşa ve Genç Türk Parti'den diğerleri Müslüman bile değiller, onlar ateist. ... Dünya'da Müslüman ırklar arasında büyük bir bölünme öngörüyorum. Hicaz Kralı'nın kendini bağımsız bir kral olarak ilan ettiğinde, Hint Müslümanlarının ona neden öyle kuşkuyla baktıklarını asla anlayamamıştım. Şimdi anlayabiliyorum. Hicaz Arapları arasında şimdi şöyle bir ruh görüyorum. Artık Mekke ve Medine'nin tek sahipleridir. Bu durum Türkiye Sultanını Halifelik pozisyonunu bırakmaya zorlayacak ve kendileri onun yerine bu statüyü alacaklar. Hint Müslümanları, Afganlar ve diğer Müslümanlar kesinlikle bu fikirde değiller. Onlar Sultanı (Osmanlı Sultanını) kendilerinin Halifesi olarak görüyorlar. Bize düşen Halifelik seçimine müdahale olabilecek hiçbir şey yapmamak ve ona kendisinin güç ve prestijini öğretmeye kalkmamaktır.

Binbaşı Kenworthy: Mezopotamyalı bazı İngiliz arkadaşlar, yerli bazı Arap unsurlardan bazen hakaretvari bahsediyorlar. Fakat şu unutulmamalı ki bu Araplar yıllarca Türklerin kötü yönetimi altında kaldılar.[2555]

İspanyol matbuatı yazıyor: *24 Mart'ta İstanbul valisi Ali Said Paşa'nın da tutuklanmasına ilişkin emir verilmiştir*.[2556]

26 Mart 1920 Cuma. İngiliz *işgal kuvvetleri 26 Mart 1920 tarihinde Padişah'ın selamlık muhafızının silahlarını al*dı.[2557] Diğer bir deyişle Padişah otoritesi zedelendi.

Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde selâmlık resmi sırasında Vahideddin Hân, Harbiye Nâzırı Fevzi'yi (Çakmak) kabul etti ve talimat verdi: *Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz*. Fevzi, cevaben, *İrtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar*. *Her bir telgrafımızı kontrole tâbi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzımgeliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından duçar olduğumuz müşkülât bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor.* Padişah: *Aman zinhar siz* kabineden *çekilmeyiniz ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz*.[2558]

2555 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 54-57.

2556 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 154.

2557 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 343.

2558 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 27 Nisan 1336, Cild 1, s. 91. Fevzi, TBMM'deki izahatına şöyle devam ediyor: "Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi Kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler, icabeden zevatın gönderildiğini ve bir taraftan da bâzı kolordularla irtibatımızı arz ettiğim vakit fevkalâde memnun oldular ve bu suretle meselenin hüsnü suretle hallolunacağı ve İstanbul işgalinden İngilizlerin beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hissolunuyordu. Biz de memnun idik. Bu sırada efendiler; bendeniz üzerine vâkı olan tazyikat ref olundu. Çünkü samîmiyetle İngilizlere diyordum ki; tehdit ile bir şey yapamazsınız, tatmin ediniz. [..]"

Müttefik fevkalâde komiserler, Sadrazam Salih Hulûsi'ye (Kezrak) müşterek nota verdiler: *Kuvayı Milliye harekâtının resmen red ve mahkûm edilmesi*.[2559]

Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *25/26 Mart, Amasya'da tevkif edilen Yüzbaşı Forbs [Forbes] hakkındaki Amiral dö Robek [de Robeck] notası üzerine Üçüncü Kolordu'ya telgraf yazdım. Bu yolda notaya Hariciye'den cevap yazıldı. Leyle-i Regaib'i Yıldız'da Zat-ı Şahane'yi ve Dolmabahçe'de Veliahd'ı tebrik ettik*.[2560]

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Parasızlıkdan şikâyet ediyor: *Bugün Gebzenin Kuşçu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüsrev* [Gerede] *Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbuldan bir çok münevveran ve zabitan Anadoluya hareket ediyor.* [Sabataycı] *Ahmet Emin* [Yalman]*, Yunus Nadi, Celâl Nuri* [İleri]*, Ahmet Ferit* [Tek]*, Rıza* [Nur]*, Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliahd hazretlerinin de Anadoluya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbuldan Gebzeye kadar menzil yolu ..... tanzim edilmiştir. Daha şark akşamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkülât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremaneden arz edilmiştir*.[2561]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi, Britanya'nın sabık başvekili Asquith'in Avam Kamarasına beyanatını neşretti: *Osmanlı Hükümeti savaştan önce sahip olduğu siyasi gücü icra etmemeli…**Diğer yandan Sultan Asya'ya gönderilemez, çünkü böyle bir durumda Avrupa'nın kontrolü elden çıkar. Sultan İstanbul'da kalmak zorunda ve Roma'daki papayla aynı bağlamda dini gücünü icra etmeli**. Milletler Cemiyeti'ndeki Büyük Güçler İstanbul'daki siyasi gücü ifa etmekle yükümlüler. Eğer Çanakkale ve İstanbul Boğazı milletlerarası hale gelir ve tarafsızlaştırılırsa, Sultan'ın İstanbul'daki mevcudiyeti bir tehlike arz etmez. Ermeni sorununun acil olarak düzenlenmesi gerekiyor*.[2562] Başka bir deyişle, Asquith, Padişah'ın Anadolu'ya intikalle Harekat-ı Milliyenin başına geçmesinin engellenmesini ve dahi Hılâfetin Vatikanlaştırılmasını istiyor.

Yunan Başvekil Venizelos, Lloyd George'ye telgraf gönderdi. *Clemenceau'dan sonraki Fransa başbakanı Millerand için şunu söylüyor: "Türkiye ile görüşmelerimiz devam ettiği sırada, Fransayı menfaatlerimize karşı çıkmış görmek tehlikesine uğrayabiliriz; zira Fransa'nın yeni başbakanı memleketindeki mali gurupların baskısı altındadır"*.[2563]

Ankara'daki Mustafa Kemal, Erzurum'daki Kâzım Karabekir'e cevabî şifreli acele telgraf gönderdi. Anlaşıldığına göre Alfred Rawlinson ile Hüseyin Rauf (Orbay), İngilizler ile Heyet-i Temsiliye arasında itilaf köprüsü olabileceklerdir:

> Ravlinson'un maksad-ı hidmetine inanmak istiyoruz. Ancak mûmâ-ileyhin bu hidmet için ne Ankara'ya gelmesine ve ne de Batum üzerinden Londra'ya gitmesine lüzûm yokdur. Tevkîf edilen arkadaşlarımız iʿâde edilmedikce elimizdeki İngiliz zâbitlerini bırakmak tabîʿî câiz değildir. İstanbul'daki birtakım kıymetsiz eşhâsın iğfâliyle milletimizin zaʿîf ve azimsiz olduğu zehâbına düşerek irtikâb-ı hatâ eden İngilizlerin tashîh-i siyâset etmeleri lüzûmunu ve İstanbul, İzmir, Kilikya ve havâlîsinin derhâl tahliyesiyle hüsn-i münâsebâta girişebileceğimizi mensûb olduğu hükûmetin ricâline anlatmak Erzurum'dan yazmak sûretiyle de kâbildir. Taraf-ı âlîlerinden kontrol edilecek bir mektûbu Trabzon üzerinden İstanbul'a veya Londra'ya göndermeye

2559 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

2560 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 693.

2561 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 577. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgu tarafımıza aiddir.

2562 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 136. İktibasdaki ***vurgu*** tarafımıza aiddir.

2563 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 61.

> müsâʿade olunabilir. İngilizler cidden bizimle i'tilâf etmek isterlerse bu münâsebete Rauf Bey'i me'mûr edebileceklerini de mektûbuna dercedebilir. Tensîb buyuruluyorsa bu esâs dâiresinde kendisine cevâb iʿtâ ve hüsn-i muhâfazasına devâm buyurulmasını ricâ eyleriz efendim.[2564]

Fevkalâde bir zabıt kaleme alındı. Mustafa Kemal'in 25 Mart tarihli telgrafından[2565] anlaşıldığına göre Serfiçeli Yüzbaşı Cemal Ankara'ya muvasalat etti ve Mustafa Kemal'le görüştü. Zabıtnamede belirtildiğine göre Yüzbaşı Cemal İstanbul'da John Godolphin Bennett ile görüşmüştür. İngilizler; Mustafa Kemal'in İttihadçı, Bolşevik ve İttihad-ı İslâmcı olup olmadığını teyid etmeye çalışmaktadır. Cemal'in ifadesine göre Kuvâ-yı Milliye, İngilizlerin yardımıyla kurulmuştur. Mustafa Kemal'le gizli görüşmeler yapması üzere Erzurum'a gönderilen "Mîralay" Rawlinson, Mustafa Kemal'i Londra'ya mütemadiyen medhetmektedir. İngilizler Mustafa Kemal'le anlaşmak için zemin teşkiline çalışıyor:

> Dersaâdet'e bazı işlerimi görmek üzere gitmişdim. Orada eski arkadaşlarımızdan ve el-yevm İngilizlerin âmâline hidmet eder Tahsin Bey nâmındaki zâtı gördüm. Kendisiyle icrâ edilen muhâverede; Kuvâ-yı Milliye'nin harekâtını ve maksadının ne kadar meşrûʿ olduğunu, husûsîyle Mustafa Kemal Paşa'nın karakterini zât-ı âlîleri tamamen bilmezsiniz. Çünkü sizin eski dostlarınız yani Hürriyet ve İ'tilâfcılar bu ahvâli gerek size ve gerekse İngilizlere o şekilde tasvîr etmişlerdir ki, Kuvâ-yı Milliyeci demek ittihâdcı zihniyeti dâimâ kargaşalıkdan hoşlanır, Bolşevikliğin memlekete gelmesini arzu eder ve bilmem neredeki Müslümânları kendi hâkimiyet-i siyâsiyesi altına almak, daha birtakım dolaplarla memleketi soymak emelindedir diyor. "İşte birâder bunlar kâmilen yalan ve tezvîrâtdır. Husûsîyle İ'tilâfcılar, İngilizlere öyle bir kanâʿat bahşetmişlerdir ki, kendileriyle ancak bunlar yani İ'tilâfcılar dost olabilir. Yoksa Kuvâ-yı Milliyeciler dâimâ bu devleti, İngilizleri hırpalamak arzusundadır." Tahsin Bey cevâben dedi ki; "Birâder sizde dahi kabahat çokdur. Ben dâimâ İngilizlerle görüşürdüm ve ben bu adamlara cidden Arnavutluk'a birçok hidmetler icrâ etdirdim. Siz dahi kendilerine sokulunuz. Görüşünüz. Maksadınızı sarîh söyleyiniz. Öyle zannederim ki belki lehinizde bir hareket müşâhedesi imkânı olur." Bendeniz her ne kadar İngilizlerin bizim hakkımızda muhabbet perverde etdiklerine kâ'il değilsem de temâs etmek netîcesinde belki maksadlarını kısmen keşif mümkün olur diye temâsa muvâfakat ve işgâl vukûʿundan bir gün evvel İngiliz dâiresine giderek Yüzbaşı Benet [Bennett] nâmında bir zât ile görüşdüm. Bittabiʿ gündüzden Tahsin Bey benim şahsımı Benet'e nakletmiş olacakdır. Yüzbaşı Benet İngiliz Erkân-ı Harbiye Dâiresinin ikinci şuʿbesinde ve Şark işleriyle meşgûl olur bir zât olub dâimâ Erkân-ı Harbiye Reʾîsinden emir telakkî eder ve Londra ile doğrudan doğruya Şark'a âid mes'elelerde muhâberâta salâhiyetdâr olduğunu Tahsin Bey ilâveten söyledi. Kendisi Türkçe okur yazar ve tekellüme mutavassıt derecede kâdirdir. Zeki bir adam olub gençdir. Bendenizle görüşdüğünde, şahsıma çok ehemmiyet verdi. Bu ehemmiyeti takviye ve şahsımın kıymetini artdırmak için [1]323 senesinden beri dâimâ komiteci işleriyle meşgûl olduğumu, Türkiye'de zuhûra gelen inkılâbların bir tarihçesini icmâl etdim. Kuvâ-yı Milliye'nin nasıl doğduğunu münhasıran anlatdım. Mustafa Kemal Paşa sınıf arkadaşım olub karakterini pek güzel bildiğimi söyledim. "Bu noktayı biraz tafsîl ediniz" dediler. "Ne gibi" dedim. "Paşa yani Kuvâ-yı Milliye ittihâdcı demek midir, Asya'da Bolşevikliğe istinâd eder mi, ittihâd-ı İslâm âmâlini taʿkîb eder mi?" Cevâben, "İttihâdcı zihniyetini katʿiyen kabûl etmez, her partiden içimizde adamlar vardır. Hatta Kuvâ-yı Milliye bidâyet-i teşekkülünde İngilizler ve Ferid Paşa'nın yardımıyla meydana çıkmışdır." "Burasını anlayamadım ne gibi" dedi. "Yani İzmir işgâlinde vukûʿa gelen fecâyiʿ memleketi intibâha daʿvet etdi. Hatta o esnâda Ferid Paşa yazdığı bir emirde 'Teşekkül edecek gönüllü ordularda ben dahi bir nefer gibi hidmet göreceğim' dedi ve Tekfurdağı'ndaki kolordumuzun merkezinin Bandırma'ya nakli ve İngilizlerin bu hâle muvâfakatı bizi takviye etdi ve Kuvâ-yı Milliye bu sûretle kuvvet bularak vücûd buldu. Anadolu-yı Şarkî'de Ermeniler dahi bir emr-i vâkiʿ ihdâs edecek diye korkarak Mustafa Kemal Paşa dahi Erzurum civârında

---

2564 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 454.

2565 "Şifre Gâyet müstaʿceldir. Mutasarrıf Fatin Bey'e: Manastırlı Yüzbaşı Cemal Bey İstanbul'dan benimle görüşmek üzere Eskişehir'e gelmişdir. Kendisini bulub [*belgenin bu kısmı hasarlıdır*] buraya ilk vâsıta ile iʿzâm buyurulmasını ve hareketi te'ahhur ederse mühim noktaların şifrenizle kısım kısım bildirmesi lüzûmunun teblîği ve keyfiyetin inbâ buyurulması mercûdur. 25/3/[13]36 Hey'et-i Temsîliye nâmına Mustafa Kemal" T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457.

harekete geldi. Bilâhare bizim anlayamadığımız ve belki sizce maʿlûm bazı sebeblerden dolayı Ferid Paşa bu hareketden rücûʿ etdi. Biz daha serbest çalışmak için hükûmeti devirerek hakâyıkı Pâdişâh'a ve siz dostlarımıza bütün çıplaklığıyla anlatalım diye Ferid Paşa Hükûmetini maʿlûm tarzda devirdik. Fakat bendeniz öyle zannediyorum ki Ferid Paşa ve yârânı 'İngilizleri bizden başka sevecek yokdur, Kuvâ-yı Milliyeciler İttihâdcıların bozması, Bolşeviklerden, Almanya'dan para alır, ittihâd-ı İslâm âmâlini taʿkîb eder. Bunlar sizin için tehlikeli' diyorlar. Onun için zât-ı âlîleri dahi bendenize 'Paşa'da bu hareketler var mıdır' diye suâl ediyorsunuz. Sizi te'mîn ederim ve siz de elbette takdîr edersiniz ki bu memleketde Ferid Paşa'nın, Alemdârcıların peşinden kimse gitmez. Bunlar İstanbul'da bir kuvvet gibi duruyorlar. Esbâbı sizce maʿlûmdur. Fakat milliyetperverler bu husûsda neler vücûda getirdiklerini ve nelere kudretyâb olduklarını siz lâzımdır ki takdîr edesiniz. Bizler İngilizlerin Asya'daki menâfiʿlerini takdîr etmez değiliz. Bu maksada iki yol ile gidilir ya bizi parçalayarak maksada vâsıl olursunuz veyahud bizim istediklerimizi bize verirsiniz. Bizi parçalayarak gitmek için Hürriyet ve İ'tilâf'ın ifsâdâtına kapılarak bu hareketi yapacaksınız. Bittabiʿ bu hâl hem birçok kanın dökülmesine sebeb olacak ve hem de âlem-i İslâm'da husûle gelen intibâh dolayısıyla çok mutazarrır olacaksınız. Bu hareket belki müttefikleriniz ile bile aranızı açacakdır. Vücûda gelen Hürriyet ve İ'tilâf'ın başlı başına bu hareketi yapması imkânı yokdur. Çünkü kimseleri olmadığını siz dahi teslîm edersiniz. Fakat ikinci şık yani bizim istediğimizi bize verirseniz -Arzularımız kongrede beyân edilmişdir dedim- hem bizi ve hem de âlem-i İslâm'ı minnetdâr edeceksiniz ve müttefiklerinizin dahi sesi yükselmeyecek, maksadınız husûl bulacakdır." Cevâben dedi ki, "Biz Paşa'ya bir mîralay gönderdik. Belki bilirsiniz. Bu zât dahi Paşa'yı çok medhediyor. Şübhesiz biz Alemdârcıları sevmiyoruz. Onların fikirlerini çok iyi biliyorum. Paşa ile mutâbık kalmak her hâlde istiyoruz. Fakat bilirsiniz ki böyle şeylere burada siyâsî mümessiller karışır. Maʿa-mâfîh Erkân-ı Harb Re'îsi Bey'e anlatayım. Yine sizinle yarın akşam görüşürüz. Paşa hakkında verdiğin îzâhâtdan çok memnûn oldum. Bunları Londra'ya not edeceğim." Bittabiʿ bu cevâb kendisinde bir taʿlîmât olmadığına delâlet eder. Ben de teşekkür ederek yanından ayrıldım. Ferdâsı günü İstanbul işgâli vukûʿa geldi. İşgâl keyfiyetini şifâhen arz etdim.

O günü Yüzbaşı Benet randevusuna gelmedi. Ben de artık iş işten geçmişdir zannına düşerek Tahsin Bey'e vedâʿ etdim. İki gün sonra Tahsin Bey tekraren bendenizi aradı, buldu. "Sizi Yüzbaşı Benet istiyor. O akşam gelemediğinden pek müte'essirdir. Çünkü ahvâl dolayısıyla vazîfesi çokmuş" dedi. "Sizden maʿzeret taleb edecekdir." O gün yine bermuʿtâd saat yedide mûmâ-ileyhin hânesine Tahsin Bey ile gitdik. Bu akşam Benet pek telaşlı ve daha iltifâtkâr ve hatta bir masa bile düzmüşdü. Tahsin Bey "Sizi yalnız bırakalım. Belki mufassal görüşürsünüz" dedi. Onlar yemeğe, biz de işrete oturduk. Benet dâimâ Paşa'dan bahsediyor ve Paşa'nın sükûnetperver olduğunu, bu işgâl hareketini gâyet müte'enniyâne kabûl etdiğini, hatta Cafer Tayyar Bey'e iʿtidâl tavsiye etdiğini söyledi. Cevâben dedim ki "Her hâlde Anadolu ahvâli karışacakdır. Çünkü Paşa arkadaşlarının tevkîfini, Millet Meclisine bu kadar hakaret yapılmasını, husûsîyle kendisinin resmen şakî gösterilmesini hazmetmeyecekdir. Ben zannediyorum ki kuvvet toplamakla meşgûldür. İstanbul işgâline ne lüzûm vardı?" dedim. Cevâben: "Zannederim ki sulh konferansına Londra'da te'sîr etdiler. Bittabiʿ zarûrî böyle bir karar ittihâz edildi. Çünkü Anadolu'daki Hristiyanlar belki katliâma uğrar diye burasını rehîne gibi aldılar. Siz nasıl zannediyorsunuz?" dedi. Dediğin[iz]e ve belki Almanya'nın ahîren aldığı şekle [ve] maʿnâlı güldüm. Çünkü Benet biraz evvel İstanbul işgâl edilirse katʿiyen kan dökülmeyecekdir diye bendenize laf arasında söylemişdi. Velhâsıl Benet memnûn idi. Çünkü kendi nokta-i nazarlarına göre İstanbul'a vazʿ-ı yed etmişlerdi. Ellerini oğuşdurarak "Yalnız bir mes'ele vardır. Korkarım ki Anladolu'da bizim kuvvetlerle sizinkiler çarpışacak ve bir defa araya kan girerse iş işden geçecekdir. Haber aldığıma göre Eskişehir'de bizim kuvvetleri keseceklermiş." "Bunu zannetmem" dedim "Çünkü sizin kuvvetlerinizi imhâ etmeyi bizler de düşünmeyiz. Fakat belki bir galeyân onları silâhlarından tecrîd etmek istedi. Onlar da silâhlarını vermediler ve bir vakʿa oldu. Esâsen Anadolu'ya kaçmak için can atdığımdan beni serbest bırakırsanız her hâlde Anadolu'daki kuvvetlerin hayâtları taht-ı emniyete girer. Çünkü Paşa İstanbul ahvâlinden haberdâr değildir. Hem sizinle temâsımı ve hem de pek mübâlağakârâne akseden ahvâli kendisine anlatırım. Her ne kadar buradan telgraf yazılırsa Paşa bu telgrafların sizin sansürünüze tâbiʿ olduğunu pek güzel bilir." "Onun için iʿtimâdâtımız pek güzel" dedi "Bizim maksadımız Anadolu'daki kuvvetleri Dersaâdet'e toplamak ve Kuvâ-yı Milliye ile bir temâs husûle gelmeyib kan dökülmesine meydan vermemekdir. Şimdi Erkân-ı Harb Re'îsine gideceğim. Size ve refîkiniz Emin Bey'e bir vesîka alırım. Yarın hareket edersiniz" dedi. Bir saat sonra vesîkayı alıb avdet etdim. Ferdâsı günü Bahri Bey'den ve arkadaşlardan topladığım maʿlûmâtı şifâhen arz etdim.

> Hülâsa: [1] İngilizler Bolşevikliği, ittihâd-ı İslâm âmâlini alkışlıyoruz ve bu kuvvetlere istinâd ederek mutâlebât dermeyân ediyoruz zehâbındadırlar.
>
> 2) Düvel-i İ'tilâfiye'nin arasını açmak sûretiyle bizi ithâm ediyorlar.
>
> 3) Pâdişâh kuvvetine bi'l-istinâd ve Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'ni ele alarak memlekete hâkim olmak arzusundadırlar.
>
> 4) Gâye-i emelleri İstanbul'u almak ve bütün Asya entrikalarını buradan idâre etmek istiyorlar.
>
> Bendeniz Benet'in umûmî muhâveresinden bunları istintâc etdim. Birinci, ikinci maddeler kâbil-i tekzîbdir. 3'üncü maddenin tatbîkâtında imkân olmadığını isbât mümkündür. Çünkü onlar kısmen buna kâniʿdirler. Fakat dördüncü madde en ruhlusudur. Maʿamâfîh bugün için İngilizler bu maddeyi entrika veya kuvvet veya suver-i sâire ile yapabilirler. Fakat bunun ne kadar azîm müşkilâtı dâʿî ve Avrupa'da yapacağı ihtilâtâtı kendilerine sarâhaten gösterir ve milliyetperverler ile anlaşmak için fedâkârlık yapmak lüzûmu olmadığını ve bizimle anlaşırlarsa âlem-i İslâm'ı kazanacaklarını ve Bolşevikliği bu sûretle âlem-i İslâm nazarında çürüteceğimize de kâniʿ olmalıdırlar. Bittabiʿ bendeniz diplomat değilim fakat birçok husûsât daha açılınabilir. Velhâsıl İngilizlerle menâfiʿimiz yalnız te'lîf edilir kanâʿatiyle bunları yazdım. Bununla beraber Pâdişâh İngilizlerin elinde mühim bir kuvvetdirse bu çârenin halli bulunulursa İngilizlerin bize meyilleri yarı yarıya artar. Binâenaleyh Pâdişâh'a İngilizlerin dahi pek iʿtimâdları yokdur. Kendisinin hiçbir karakteri olmadığı ve şâyân-ı iʿtimâd değildir diyorlar. Olabilir ki bendenizi iskandil için böyle bir şey dahi söyleyebilirler.[2566]

Mustafa Kemal, Serfiçeli Cemal'le yapmış olduğu mülakat hakkında 61'inci Fırka Kumandanı Kâzım'a (Özalp), Refet'e (Bele) ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e bilgilendirici telgraf gönderdi: *Tehcîrden müttehem iken berâ'et kazanan Eskişehir'de Jandarma Yüzbaşısı Serfiçeli Cemal Bey nâmında bir zât vardır. Bizim sınıfdandır. Son günlerde Dersaâdet'de idi. Mûmâ-ileyh İstanbul'da İngilizlere hidmet eden, kendisinin sâbık rüfekâsından Arnavud Tahsin Bey nâmında biri vâsıtasıyla İngiliz karârgâhında ikinci şuʿbeye mensûb ve Şark işlerine me'mûr Benet* [John Godolphin Bennett] *nâmında bir yüzbaşı ile görüşmüş ve aramızda kan dökülmemesini te'mîn için bizimle görüşmek üzere İngiliz vesîkasıyla buraya gönderilmişdir. Verdiği maʿlûmâta nazaran İstanbul işgâli netîcesinde hiçbir kan dökülmeyeceği Londra'ya bâ-rapor te'mîn edildikden sonra işgâl kararı verilmişdir. İngiliz kıtaʿâtının Anadolu'dan kâmilen Dersaâdet'e celbolunacaklarını te'mîn etmişdi ki İngilizlerin ahîren Lefke Köprüsü'nü ve İstasyonu'nu da tahrîb ederek şimâle ricʿat etdiklerine nazaran Cemal Bey'in ifâdâtının vakâyiʿi te'eyyüd etmekde bulunduğunu arz eyleriz*.[2567]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez) *İstanbul'dan gelen emirleri dinlemeyece*ktir ve *bütün kontrolü üzerine* almış, *İstanbul ile görüşmeyi kes*miştir. Yunan kaynakları Trakya'daki tüm mutasarrıflar Cafer Tayyar'a muti'dir.[2568]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar:

> 25 Mart'ta bazı milliyetçi mebusların müttefik polisleri tarafından tutuklanmasının ardından Osmanlı Mebusan Meclisi, tutuklamaların protesto edilmesine ilişkin bir önergeyi oynamış, parlamenter dokunulmazlığın ihlal edilmesi karşısında Meclis'in bir daha toplanmamasına ve Fransa, İngiltere ve Amerika'ya parlamenterlerin tutuklanmasına karşı bir protesto gönderilmesine karar vermiştir. Konuyla ilgili haberde, bu protestoya imza atan mebusların çoğunun Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal'e katılmalarının beklendiği, Mustafa Kemal'in bir duyuru yayınlayarak halkı sükûnete ve aklıselime davet ederek gayrimüslimlere karşı herhangi bir düşmanca harekete girişmemelerini tavsiye ettiği bildirilmiştir. Haberde

[2566] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457-460.

[2567] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 460-461.

[2568] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 623.

> ayrıca, milliyetçilerin aldıkları haraçlar nedeniyle Bursa'da ve Batı Anadolu'da anti-milliyetçi hareketin yayıldığı, milliyetçilere karşı halkın silahlanarak bir kısım milliyetçi kuvvetleri yok ettikleri, İstanbul Hükümetinin halen görevine devam ettiği ancak Sultan'ın defalarca Sadrazamı çağırmasının bir hükümet değişikliğinin yaklaştığı şeklinde yorumlandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, barış antlaşmasını mevcut hükümetin imzalamasına kesin gözüyle bakıldığı yorumu da yapılmıştır.[2569]

27 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İşgal kararının saat 09.40'ta tebliğ edildiği Sadrazam şaşkındı. Sultan ise işgalden dolayı üzüntüsünü dile getirirken her zaman Müttefik temsilcileri ile birlikte çalışma dileklerini iletti. Başkentte ileri gelen Milliyetçilerin tutuklanması için harekete geçildi. Aralarında Harbiye eski Nazırı Cemal* [Mersinli] *Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye eski Reisi Cevad* [Çobanlı] *Paşa, Albay Galatalı Şevket Bey, Erzurum ve Şam eski Valisi Hasan Tahsin* [Uzer] *Bey, Meclis-i Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ve HilâI-i Ahmer Reisi Dr. Esad* [Işık] *Paşa, gazetecilerden Velid Ebuziya, Celal Nuri* [İleri] *ve Süleyman Nazif Beylerin de bulunduğu çok sayıda şahıs tutuklandı. Millî Mücadele taraftarlarına yönelik operasyonu sürdüren Müttefikler, sivil ve asker çok sayıda şahsı göz altına aldılar. Bunun ardından İngilizler, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binası kapısına dayanarak mebuslardan Rauf (Orbay), Kara Vasıf* [Karakol]*, Numan Usta, Faik [Kaltakkıran] Bey ve Şeref [Aykut] Bey'i tutuklayacaklarını bildirdiler. İngilizlerden bu karara dair bir tutanak alan mebuslar teslim oldular ve Malta adasına sürüldüler*.[2570]

İtilâf Askerî Encümeni, Müttefik Garb Orduları Başkumandanı Fransız General Ferdinand Foch'un riyasetinde içtima etti.

> Yunanlılar'ın Anadolu'daki ilerleyişleri uzun boylu müzakere edilmiş ve bu ilerlemenin fevkalade tehlikeli olabileceği kararına varılmıştı. Konsey, Kemalistlerin savaş alanında yenilmesinin yeterli olmayacağına, böyle bir zafer kazanılsa bile bütün Anadolu'ya yayılacak bir çete savaşıyla başa çıkmak gerekeceğine dikkati çekmişti. Bursa'yı merkez yaparak böyle yeni bir harekat başlatırken, irtibat yollarının güvenliği bakımından bütün Batı Anadolu kesiminin işgal altında bulundurulması gerekeceğine de değinmişti. Yunanlılar'ın Anadolu'ya çıkardıkları sekiz tümen kuvvetten üç veya dördünün İzmir'in savunmasında, ikisinin irtibat yollarının güvenliğinde kullanılması gerektiğine göre, Kemalistlere karşı iki veya üç tümenlik bir kuvvet kalıyordu. Konsey, Yunanlılar'ın askeri güç ve kaynaklarının böyle bir kampanyayı başarıya ulaştırmaya yetmeyeceğine inanıyordu. [..]
>
> Foch'un tahminlerine göre bütün Anadolu'nun zararsız hale getirilebilmesi için en azından 27 Tümen gerekliydi. Yunanlılar'ın Anadolu'ya çıkardıkları asker sayısı 130.000 kişi civarındaydı. Bu ordu mevcudunu 200.000'e çıkarsalar bile -aslında bu bile mümkün değildi ya- İstanbul, İzmit Yarımadası, Çanakkale ve Batum'da bulunan 31.000 kişilik İngiliz ve Hintli askerlerin mevcuduyla birlikte Foch'un öngördüğü rakama ulaşmak imkanı yoktu.[2571]

Söz konusu "27 tümen", 300.000 ilâ 400.000 kesafetindeki silâhlı kuvvete tekabül etmektedir.[2572] Örneğin Yunanistan'daki en parlak kurmay subaylardan birisi addedilen Metaksas, Mart 1920'de Yunan mercîlerine müracaatla, *Anadolu'da daha çok ilerlenmemesini ihtar etmişti*.[2573]

İtalya Harbiye Nezâreti, San Remo'daki İtalya Murahhas Heyeti Askerî Encümeni raporunu neşretti. Rapor: *1) Galip güçlerin isteklerini Türkiye'ye dayatmak için en az 31 tam donanımlı bölüğe ihtiyaç*

2569 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 154. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2570 FO, 406/43, No. 146; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

2571 Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 72, 74). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

2572 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. LII-LIII.

2573 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 91.

duyulduğunu, oysa 19 bölüğün bulunduğunu ve bunlardan 9'unun tam donanımlı olmadığını; 2) Yeni askeri birlikler göndermeye hazır olduğunu gösteren tek gücün Yunanistan olduğunu; 3) Ancak Anadolu'da Yunan askeri varlığının arttırılması, bastırılması düşünülen direnişi şiddetlendirebileceğini bildiriyor.[2574]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Fransa Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. *İstanbul'da İtilaf adına alınan tedbirlere katılmak gerektiğini, yoksa İngilizlerin kendilerine ayrıcalıklı bir durum yaratmak hususundaki "gizli arzularını" desteklemiş olacaklarını* yazıyor. Millerand, şu cümlenin altını çiziyor: *Böyle bir durumun sakıncaları, katılmamak suretiyle Türkler nezdinde sağlanacak yararlardan "çok daha" fazla*dır.[2575]

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri Sadrazam Ali Rıza'ya nota vererek, Londra Sulh Konferansı Yüksek Konseyinin mukarreratı mucibince *Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin açıkça red ve inkâr edilmesini* musırrane istediler.[2576]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye'nin Efendisi; Kabine Kemal'in Onayını Bekliyor" nam haber neşretti: *Asi Lider Mustafa Kemal ve onun yandaşları, yeni kabineyi kurmak üzere Sultan tarafından görevlendirilmiş olmasına rağmen Damat Ferit Hükümeti'ni tanımayaca*ktır. *Mustafa Kemal'in fikrini öğrenmek üzere özel bir temsilci acilen Anadolu'ya gönderildi*. *Damat Ferit, manda meselesini Mustafa Kemal'in kabineye onay vermesinden sonra netliğe kavuşturacaktı*r. *Mustafa Kemal ve arkadaşları, Anadolu'da Ziraat Bankası'nın bütün şubelerindeki paralara el koydu*. *Amasya'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes Mustafa Kemal'in emriyle tutuklandığı, ayrıca Trabzon ve Samsun'daki silah ve cephaneleri Mustafa Kemal'in partizanları tarafından -mütareke maddeleri hilafına- Anadolu'nun iç kesimlerine taşındı*.[2577]

Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Bankası Balıkesir Şubesi'ne kendi izni olmadan İstanbul veya başka bir yere para gönderilmemesi hakkında talimat verdi. İtilâf Devletleri derhal müşterek bir nota hazırlayarak olayı protesto ettiler ve Osmanlı Hükûmeti'nden bu tür hareketlere mani olmasını istediler.[2578]

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) ve Nuri'ye (Killigil) teslim edilmesi üzere, iki farklı tarikle, mektub gönderdi: *İstanbul, İngilizlerin tamamile işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolunun revabıtı idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacatı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisile ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâli şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet, evvel be evvel Azerbaycan hukûmet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi cihan daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memleketimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın*

2574 Archivio Nitti (AN), 73/2-2458, 27 Mart 1920; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinda Az Bilinenler*, 2014, s. 152. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2575 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 217; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 597.

2576 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 51.

2577 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)*, 2018, s. 282-283.

2578 FO, 371/5241, E 3659; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 372. Aynı Britanya, hakimiyeti altındaki topraklardan Mustafa Kemal'in banka hesabına gönderilen sterlinleri ise engellemeyecek. Ne kadar enteresan.

kıymettar muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağının iş'ar buyurulmasını rica eylerim.[2579]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor. *Paul William tarafından yapılan haber, İngilizlerin, Milliyetçi Türk Ordusu ile savaşmaya başladığı, başlığı ile çıktı. İngiliz birlikleri, Milliyetçilerin önemli operasyon merkezlerinden olan İzmit'i işgal etmeye başladı, söz konusu bölge Milliyetçiler'in kalesi konumunda*dır. *İzmit ile Eskişehir yolu bağlantısı kesildi. Ayrıca bazı milliyetçi liderler Malta'ya sürgün edildi, Antep ve Maraş'ta Ermenilerin katledildiği ile ilgili raporlar hazırlanıyor*.[2580]

28 Mart 1920. *12 gündür Erzurum'da tutuklu olan Rawlinson Trabzon'a gönderildi*.[2581]

Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesi, Müttefik fevkalâde komiserlere cevabî nota ve taslak tezkere tevdi etti. Tezkere taslağında Harekat-ı Milliyenin *nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken İzmir ve çevresinin işgali ile birlikte yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve onurlarını müdafaa etmek üzere harekete geçtikleri izah ediliyor*. *Bununla beraber hiçbir resmî ya da özel vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı Millî Hareket liderlerinin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükûmeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer alıyor*.[2582]

29 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 299 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Ankara'da bir Millî Meclis toplanacağı ve seçimlerin, Müdafaa-i Millîye komitesinin gözetimi altında yapılacağı* istihbaratını bildiriyor.[2583] *İstanbul Mebusan Meclisinin Anadolu'ya geçen üyelerinin* de Ankara'da toplanması beklenilen millî meclise iltihak edeceklerini haber veren bu mahrem telgrafa, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, ilerleyen günlerde şu derkenarı yazacaktır: *Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir Parlamento kurarsa, bundan hiç üzüntü duymamalıyız*.[2584]

Müttefik fevkalâde komiserler, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. *Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Hareket liderlerinin meşru hükûmetin emirlerini yerine getirmediklerini ve hükumetin amaçları dışında faaliyette bulunduklarını açıklaması ve onları tanımadığını açıkça ilân etmesi* isteniyor.[2585]

Sadrazam Salih Hulûsi (Kezrak), Müttefik fevkalâde komiserlere 26 Mart tarihli notaya cevabî nota tevdi etti: Kuvâ-yı Milliye, *meşru hakların müdafaası*dır.[2586]

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Fransız Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngilizlerin tutukladıkları çoğu kimselerin açıkça Fransız sever kişiler olmaları dikkati çek*iyor.[2587]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Ankara'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye cuntası lideri Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi.

2579 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 576-577. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Karabekir'in tahliline nazaran, İngilizlerin İstanbul'u işgali, esasen, hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için yapılmıştır. Ki bu, Rawlinson'un Aralık 1919'daki telkinatına muvafık işdir.

2580 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 150-151.

2581 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575.

2582 FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

2583 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXXV.

2584 FO/5045/E 2488; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 214.

2585 FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

2586 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

2587 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 70-76; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596, dipnot 196.

*Kimi subaylar İstanbul'dan gelen yolcu ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen binaların tamamen tahliye edildiğini, Salih Paşa kabinesinin işbaşında olduğunu, Âyan Meclisi'nin toplantılarını sürdürdüğünü, son cuma selamlığında Harbiye ve Bahriye nazırlarının hazır bulunduklarını, törenin her zamanki gibi yapıldığını öğrenmişler. İstanbul'da bir kabine varken onun bilgisi dışında yapılan şeyler nedir, deyip Padişah aleyhindeki emirlere uymayacaklarını söylüyorlarmış. Nizamiye birliklerinde şimdiden firarlar başladı, parasızlık sürdükçe ve İstanbul'da hükümet bulundukça subaylara bile güvenilemeyece*ktir. *Kuva-yı Milliye para kuvvetiyle durduğundan ve "bütün ahaliye maaş verilemeyeceği" açık olduğundan İngiliz subaylarının hapsi yüzünden harp çıktığı takdirde, ikinci gün hiçbir kuvvet kalmayacakt*ır.[2588]

Roma'daki Fransız Elçi Barrere, Paris'e telgraf gönderdi. *Sforza ile İngilizlere karşı durmak gerektiği hususunda hemfikir olduklarını bildiriyor, yoksa işin Mısır'dakine benzeyeceğini belirtiyor*.[2589]

30 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a 309 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Barış şartları Damat Ferit ya da* [Ahmed] *Reşit* [Rey] *Bey'in önce silahlı bir direnmeye kalkışmadan, kabul edemeyecekleri türden olursa bu tür bir hükümeti desteklemek yararsız olur. Ne Damat Ferit, ne Reşit Bey İtilaf hükümetlerinin düşündükleri ağır bir barış antlaşmasını imzalayabilirler ve ulusçu hareketle mücadele etmek için kuracakları askeri kuvvetler yalnızca müttefiklere direnecek kuvvetlerin saflarını şişirmeye yarar*.[2590]

Robeck, 309 numaralı mahrem telgrafında, 26 Mart'ta Sadrazam Salih Hulûsi'ye (Kezrak) Müttefik fevkalâde komiserleri olarak müştereken nota verdiklerini, *hükümeti Mustafa Kemal'le yakınlarını derhal yadsımaya çağır*dıklarını bildiriyor. Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, ilerleyen günlerde bu telgrafa derkenar kaydedecek, *Salih Paşa kabinesi üyelerinin Mustafa Kemal tarafından seçilmiş olduğunu, dolayısıyla Mustafa Kemal'i reddetmekten kaçınmaya çalıştıklarını; İtilâf devletlerinin İstanbul'u işgali üzerine duyulan kaygının şimdi dağılmaya başladığını ve eski geciktirme oyununu yeniden oynayacak kadar yüreklendiklerini* belirtecektir.[2591]

Malta'da tutuklu bulunan Hariciye eski nâzırı İttihadçı Halil (Menteşe), Lord Curzon'a mektub gönderdi: *Türkiye'yi sürekli bir dost, hatta müttefik olarak kazanabilirsiniz, ama bu yöntemlerle ve bu baskı politikasıyla değil*.[2592]

Curzon, 25 Mart tarihli muhtıraya cevaben Robeck'e telgraf gönderdi: *Barış antlaşması üzerinde Londra Konferansı yedi haftadır çalıştı, bir gecikme söz konusu* değildir, *üç hafta daha çalışıp, yurtdışında bir konferansla iş tamamlanaca*ktır. *Nihai hükümler bir ölçüde uygulanabilirliğe bağlı*dır, *bunun için askeri görüşler beklen*mektedir. *Padişah'la cephe birliği arasında, Osmanlı hükümetine böyle bir ümit verilemeyeceğini, ayrıca, verilse dahi sonuç olarak önemli bir fark yaratacağının açık olmadığını* belirtmeliyim.[2593]

Dahiliye Nâzırı Ebubekir Hâzım (Tepeyran), Vahideddin Hân'a arz etti: *Ferit Paşa iktidara gelirse emriniz Üsküdar'dan öteye geçmez*.[2594]

2588 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574.

2589 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 218; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 597, dipnot 198.

2590 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 52-53; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 566.

2591 FO/5045/E 2613; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 209.

2592 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 459.

2593 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 50; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 605, dipnot 208.

2594 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 459.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Damat Ferit Hükümetini tanımayacağı zannedil*mektedir. *M. Kemal ve arkadaşları, Ziraat Bankası'nın bütün şubelerindeki paralara el koydu*. *Amasya'daki Albay Forbes de M. Kemal'in emri ile tutuklandı*. *Türklerin silâh ve cephaneyi Samsun ve Trabzon kıyılarından taşıdıkları anlaşıldı*.[2595]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Müttefik delegeler, İstanbul'da işgal öncesi yaşanan olayların müsebbibi olarak gördükleri kişileri tutuklamaya devam ediyorlar*. *Bu çerçevede, 29 Mart'ta karışıklık çıkarmakla suçlanan 13 kişiyi daha tutuklamışlardır*. *Müttefiklerin emriyle, yabancı düşmanı yazar Süleyman Nazif Bey, "Tasfir-i Efkâr" gazetesinin başyazarı Velid Ebuzziya ve İstanbul meydan kumandanı Said Paşa da tutuklanmışlardı*r.[2596]

31 Mart 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *İstanbul'daki Ulusçularla Mustafa Kemal arasında yapılan yazışmalarda kadınlar kuryelik yapıyor. Bu Türk hanımların çoğunluğu, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın kurmuş olduğu İslâm Kadınları İşçi Derneği'ne mensuptu. Kuryeler, Kartal-Samandıra-Şeyhli-Dudurlu-Geyve-Adapazarı yolunu izliyorlar*.[2597] Bu bağlamda örneğin Kapanî Sabataycı manikürcü Aliye, *İstanbul'da yaşadıkları dönemde Eski Maliye Nazırı Mehmet Cavid ile Mustafa Kemal arasında haberleşmeyi sağladığını* belirtmiştir.[2598] 22 Mayıs 1919 tarihli Kadıköy Mitinginde nutuk irad edenler arasında bulunup *bir ayaklanma çağrısı* yapan Münevver Saime, daha sonra da Mustafa Kemal'in emrinde *Garp Cephesinde üç yıl istihbarat şefliği yürütmüştür*.[2599]

Aynı muhtırada belirtildiğine göre, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali esnasındaki vukuat yüzünden, Padişah, kendisine askerî bir darbe yapılabileceğini ve yerine de Veliahd Abdülmecid'in getirilebileceğini derpiş etmektedir. Bu vechile Saray'daki muhafız kadrosu tahkim edilmiş, koridorlara bekçiler tayin edilmiş, tüm girişler ve çıkışlar tarassut altına alınmıştır. Müttefiklerin İstanbul'u Türklerden alırsa şayet, o halde nasıl bir yol takib edileceği hususu, Padişah ve şehzadeler beyninde müzakere edilmiş; Veliahd Abdülmecid, *bu olursa, Padişah'la maiyetinin Anadolu'ya geçerek Konya'da ikamet etmesini* tavsiye etmiştir.[2600]

İngiliz raporu: *Bir Damat Ferit hükümeti ihtimali daha* da *azalmıştı*r. *Kendisi ile desteği gerekli olan Hürriyet ve İtilaf arasındaki düşünce ayrılıkları onun bağımsız tavrından ve gericiliğinden ürküyorlar, zira 1908'den sonra Âyan'da Padişah'ın mutlak iktidarının canlandırılmasını savunduğunu ve önceki yıl Saltanat Şûrası'nda gösterdiği bağımsızlığı hatırlıyorlar. Ulusçuları bir ölçüde ezmekle birlikte,* [Hürriyet ve İtilaf'ın] *istedikleri derecede bunu yapmaz, hatta onları* [ulusçuları] *kendi amaçları için kullanır*.[2601]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre (i) Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) *Bandırma, Edirne ve İstanbul'daki Kolorduların emrinde olduğunu söylemiş*dir. *Daha sonra Bandırma ile bağlantı kesilmiş ve bu, Bandırma telgrafhanesinin Ahmet Anzavur'un eline geçtiğinin işareti olabilir, çünkü o da hükümeti tanımıyor*. (ii) Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Cafer

---

2595 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

2596 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

2597 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 68.

2598 Ilgaz Zorlu. (2012). Sabetay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim. *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum) 18-19 Şubat 2012*, Ankara.

2599 Gizem Gümüş. (2021). *Türk Kadın Hareketinde Latife Bekir Çeyrekbaşı (Işıkdoğdu)* içinde (s. 45-46, dipnot 71). İstanbul: Libra Kitap.

2600 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 68-69.

2601 FO, 371/5166, E 4270/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 565, dipnot 147.

Tayyar (Eğilmez), Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine gönderdiği telgrafında, *hükümetin buyruklarına uyacağını, davranışlarının hükümete karşı değil, Yunan işgaline karşı olduğunu bildirmiş*dir. *Ayrıca vilayet görevlilerine gönderdiği bir genelgede emirlerini daha önce olduğu gibi validen alacaklarını bildirmiş*dir. *Bulgarlarla anlaşma girişimlerinin sonuçsuz kalmasının* Cafer Tayyar'ın *bu tutum değişikliğinde payı var*dır.[2602]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Heyet-i Temsiliye cuntası mensubu Cafer Tayyar, İngiliz mandasına mütemayildir: *Cafer Tayyar hükümete bir heyet göndererek Edirne'de bir Trakya Kongresi toplamak istediğini bildirdi. Görüşülecek konular şunlar*dır: *a) Trakya'da seferber edilebilecek nizami ve gönüllü askerin sayısı; b) bunların ihtiyaçlarının karşılanması; c) Trakya'ya Yunan istilası halinde ordunun takınacağı tavır; d) bütün bunların yerine Yunanlılar bölgeye müdahale ettirilmemek kaydıyla Trakya'da İngiliz mandası talep edilmesi. Heyet 29 Mart'ta Babıâli'de nazırlarla görüşüp hükümetin desteğini istemiş, nazırlar devletin durumunun çok nazik olduğunu, bütün Türkiye'nin işgaline yol açabilecek ihtilatlardan kaçınılması gerektiğini, hükümetin, devletin hakları ihlal edilirse protesto edeceğini söylemiş*lerdir. *Heyet Edirne'ye dönmüş*dür.[2603]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı:

> Sabahleyin Anadolu'da tevkif olunan İngiliz zabitanının tahliyesi hakkındaki nota üzerine, Babıali'ye gidip Sadrazam ile görüştüm. Ankara, Sivas, Erzurum'a telgraflar yazıldı. Bugün tercümanlar Hariciye Nezareti'ne gelerek yazacağımız reddiyeyi beğenmediler, nota karşıtı cevabi nota yazılıyor. Generel Şatılvors [Shuttleworth] ile akşam görüştüm. Hükümetin icrâ-yı hükûmet ettiğini ve Mustafa Kemal'in hakimiyetine bir nihayet verilmesini ve işe İzmit, Adapazarı sahasından başlanarak tevsi olunmasını, İzmit cenubuna hükümet kuvveti gönderilirse İngilizlerin geçmeyeceklerini bildirdi. Fransızlar baruthaneyi dünden beri bilişgal barutları denize atarak imhaya başladılar.[2604]

İstidrat: 16 Mart 1920-23 Nisan 1920 devresinde dikkat çekici birkaç husus rivayet edilmiştir. *Milliyetçi kaynaklardan alınan haberlere göre Mustafa Kemal, yeni Anadolu Hükümetinin Harbiye Nâzırı olduğu halde bir kabine teşkil etti. O vakitler Anadolu Naibi (Padişah'ın Anadolu'daki mümessili) olan Şehzade Cemaleddin (merhum Şehzade Şevket Efendi'nin mahdumu, bir hanedan mensubuydu) Mustafa Kemal tarafından Ahz-ı Asker Dairesi Umum Müfettişi tayin edildi deniliyordu fakat İstanbul'un resmî çevreleri, Şehzadenin kendi namının kullanılmasına izin verdiğine katiyen inanmadı*.[2605]

Mart 1920. Mustafa Kemal, Bursa'da münteşir *Millet Yolu* gazetesinde beyanname neşretti. Anzavuroğlu Ahmed'in güya Yunanla işbirliği yaptığını iddia ediyor:

> İstanbul'un işgalini takip eden günlerde Bursa'da Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannamesinde, Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin ikametgâhı ve devletin başkentinin İtilaf Devletleri tarafından tamamen hak ve adalete aykırı bir şekilde işgal edildiğini, Türk milletinin tarihinin diğer sayfalarında görülmemiş bir şekilde aşağılandığını ve saldırıya uğradığını vurgulayarak bunu takip eden dönemde milletin bağımsızlığını korumak ve Halife'nin haklarını savunmak için yüce bir ruhla hareket ettiğini, bunu yok etmek isteyen düşmanların ülke içinde entrika tohumları ekmeye başladıklarını, İtilâf Devletlerinin emellerine ulaşmak amacıyla İstanbul'da Damat Ferid'i iktidara getirdiklerini*, Biga ve Gönen de entrikalar çevirmesi için Anzavur'u teşvik

---

2602 FO, 371/5166, E 3733/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574, dipnot 162.

2603 FO, 371/5166, E 3733/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 591, dipnot 187.

2604 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 694.

2605 Gaston Gaillard, *The Turks and Europe*, 1921, p. 184.

* Damad Ferid'in işgalcilerle işbirliği yaptığını iddia eden Mustafa Kemal, ne kadar ironiktir ki Damad Ferid'in hükümetten düşürülmesi için İngilizlere Ağustos-Eylül 1920'de işbirliği teklif edecektir.

> ettiklerini izah etti. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar tarafından Aydın önlerinde başlatılan saldırının püskürtüldüğünü ve güvenliğin sağlandığını, Kilikya'da işgal kuvvetlerinin Urfa'yı boşalttıklarını, Anzavur tarafından yapılan hareketin Yunanlılara yardım etmek için plânlandığını ifade ederek suçluların adalet tarafından en kısa zamanda cezalandırılacaklarını ilân etti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bursa ve çevresindeki millî kuvvetlerden Bekir Sami [Günsav] Bey'in sorumlu olduğunu ona sınırsız ve olağanüstü yetki verildiğini beyan etti.[2606]

Halbuki Mustafa Kemal, Yunan işgal kuvvetleriyle gizli temaslar yürütüb, harb halinin geçici olduğunu, Yunanistan ile Türkiye arasında dostluk tesis edileceğini temin ediyordu.[2607] Anzavuroğlu Ahmed ise örneğin 28 Ekim 1919'da Vahideddin Hân'a tezkere göndermiş ve Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi ile Mustafa Kemal'in *maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir* ikazında bulunmuştu.[2608]

Nisan 1920. Enver'den Ahmed Cemal'e mektup: *Gelelim Sâî Bey'e... Sâî Bey, İngilizlerle münasebatı haseneyi ziyafetler teati edecek dereceye vardırdığından ben Ruslara karşı onun bu hareketinde hemfikir olmadığımı söylemeğe mecbur oldum ve Talât Paşa'yı memlekete avdet edince her şeyi ihtiva edecek bir fırka başında bulunmak emelinde görünce arzettiğim teşkilâtı tamamiyle cidden birbirimizden şüphe etmiyerek ve mektuplarımızı sansüre lüzum görmiyerek çalışacak arkadaşlardan teşkile karar verdim*.[2609]

1 Nisan 1920. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Riyaseti, Britanya Hariciye Nezâretine göndermiş olduğu mahrem muhtırada; Türklere *katlanılır bir barış* verilmesini, İzmir ve Edirne'yle birlikte Doğu Trakya ve Şark Vilayetlerinin büyük bir kısmını içermek suretiyle Anadolu'nun Türk hakimiyetine bırakılmasını tavsiye ediyor:

> . . .teklif edilen sulh şartlarının tatbik ettirilmesi için ne gibi askerî harekât icrası lâzım geldiği hakkında Mareşal Foch'a sorulan bir soruya Mareşal. . . bir Yunan taarruzunun sadece mahallî tesiri haiz olacağı, umumî durumu ıslah etmeyen daha ileriye sarî Yunan ihtiraslarının. . . (Britanya Genel Kurmayı ehemmiyetle kaydederek). . . Türkiye ile halihazırdaki sulh teklifleri üzerinde, Müttefiklerin emrine verilmiş olan kuvvetler mevcut olmadığı için, ısrar etmenin Britanya prestijini büyük bir darbe yeme tehlikesine maruz bırakacağı (fikrinde bulunduğunu) bildirdikten sonra Muahedenin revizyona tabi tutulması fırsatı hâlâ geçmiş değildir.[2610]
>
> İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, "Türklere "katlanılır bir barış" verilmesinden; İzmir ve Edirne'yle birlikte Doğu Trakya ve Anadolu'nun doğu illerinin büyük bir kısmının Türk egemenliğinde bırakılmasından yanaydı. İngiliz askeri önderlerine göre, kendi askeri güçleri, o sıralardaki sorumlulukları yerine getirmede o kadar tehlikeli biçimde gerilmişti ki, İngiliz yönetimi yeniden asker kaydına başlamak zorunda kalacaktı; oysa, barış koşullarını değiştirmek (revizyon yapmak) için vakit henüz uygundu. Aynı önderlere göre, Yunan tutkuları sınırlandırılmadıkça Türk sorunu tatmin edici biçimde çözümlenemeyecek ve İngiliz sorumlulukları azalmayacaktı."[2611]

2606 FO, 371/5048, E 5059, "Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Millet Yolu'nda Yayınlanan Beyannamesi"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 371-372.

2607 19 Ekim 1937, Reisicumhur Kemal Atatürk'ten Yunan Başvekil Ioannis Metaksas'a: "[..] ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabitlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu [..] dostluğun teessüs edeceğini [..] söylemişimdir." Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 223.

2608 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156.

2609 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 70.

2610 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 201.

2611 FO/5046/E 3245; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75-76.

> Genelkurmay da barış şartlarının yeniden gözden geçirilerek yumuşatılmasını istiyor. Barışın Türkler için tahammül edilebilir olması için İzmir, Edirne dahil, Doğu Trakya ve Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümü üzerinde metbuiyet içermesi gerektiği görüşü benimseniyor. (Metbuiyet [suzerainty] içişlerinde yerlileri serbest kılan ve "itibari egemenlik" anlamına gelen bir düzendir.) Düşünülen sert barış antlaşmasını uygulamak için müttefiklerin ayırabilecekleri bir askeri kuvvetleri yok. Belki Yunanlılar, özel tutkularından esinlenerek, antlaşmayı zorla uygulatacak kuvveti tek başlarına sağlamayı teklif edebilirler. Böyle bir öneri kabul edilirse ancak yerel bir etkisi olur, yalnız Yunanlıların yararına olur, buna karşılık da Türkiye'nin ücra köşelerindeki Hıristiyanların durumu artık düzelmez bir şekilde ağırlaşır. Rapor barış antlaşmasının ana çizgilerini yeniden gözden geçirmek için çok geç olmayabileceği umudunu dile getiriyor.[2612]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'un işgal edilmesini yeterli bulmayan Robeck, Türkiye'deki Hıristiyanların korunabilmesi amacıyla bütün Anadolu ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından değil İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesini öner*iyor*. Robeck bu sayede "Hıristiyanları katleden suçluların cezalandırabileceğini" ileri sürmekte*.[2613]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Sabah akşam Meclis-i Vükelâ içtima etti. Kabinenin programına ve Kuvâ-yı Milliye'ye dair, reddiyenin tarz-ı tahrîrine dair Kuvâ-yı İtilafiye mümessillerine hitaben bir nota tanzim ve ita edildi. General Şatılvors [Shuttleworth] ile de buna dair görüştük ve cevabın tesriini rica ettim. (Dudullu)'da Kuvâ-yı Milliye tarafından 149 silah yağma ve iki neferimiz esir edildi*.[2614]

Mustafa Kemal'in Sivas'da münteşir *İrâde-i Milliye* gazetesi, İngiliz istihbaratı tarafından üretilmiş 12 Eylül 1919 tarihli İngiltere-Damad Ferid düzmece andlaşmasını hakikat olarak propaganda ediyor: *İngiltere ile Türkiye arasında bir gizli anlaşma*.[2615]

Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı karargâhında gözaltında tutulan İngiliz Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal'in talimatı mucibince serbest bırakıldı.[2616] Halbuki *Mustafa Kemal Forbes'i tutuklayanın millet olduğunu, ancak milletin onu salıverebileceğini* yazmıştı*. Fakat anlaşılan bu biraz "edebiyattı," zira 29 Mart'ta Forbes Amasya'dan Samsun'a gönderildi*.[2617] Mustafa Kemal bile, her ne kadar ketum davransa da, Yüzbaşı Forbes'in İngiliz ültimatomuyla serbest bırakıldığını ifade etmekten kendisini alıkoyamayacaktır:

> Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin [Köseoğlu] Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasyaya gelen Kontrol Memuru *Forbes* namında bir yüzbaşıyı tevkif etmiş. Samsuna bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Beye Yüzbaşı Forbesin bir dakika tehir edilmiyerek Samsuna gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mes'ul olacağını ilave etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Beye vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: "Forbesi tevkif eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan milettir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir." Maahaza bu Forbes memleketten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevkif edilmemiştir.[2618]

2612 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 54-57; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 606.

2613 FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 364.

2614 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 694.

2615 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 463.

2616 Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 226.

2617 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1924'de, mahremi kumandanlara şöyle demiştir: "Millet falan hepsi laf." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

2618 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 306-307.

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi Türk Tealî Cemiyeti beyannamesini neşretti. Türk Tealî Cemiyet, Kuvâ-yı Milliye'deki Selânik Dönmeleri kliği aleyhindedir zira Selânik Dönmeleri, Türk ve hılâfet-saltanata merbut değillerdir:

> Top ve tüfek sustuktan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıktan sonra her Türk ve Müslüman kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesi ile uğraşması gerektir.
>
> Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz türk gösteren ve Türk'ün malını, ırzını, canını yokeden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan ve bunu kendisine iş güç edinerek çeşit çeşit ad ve lâkaplar takınarak ortaya çıkan ve her gün Türkleri aldatan hainlere aldanmayınız. Türk milleti böyle çok kara günler görmüş geçirmiştir. Böyle günlerde Peygamber postunda oturan ulu padişahların taç ve tahtı etrafında güçlü ve kuvvetli olarak toplanmış ve kendilerini selâmete çıkarmıştır. Şu zamanda tarihten ibret alalım. Süslü ve yaldızlı lâflarla ortalığı velveleye veren, Arnavudu Türk'ten, Arabı Türk'ten, Kürdü Türk'ten ve arada kalan Çerkesi bu defa Türk'ten ayırmaya çalışan ve bugünkü ahvalin zuhuruna sebebiyet veren (Kuva-yı Milliye) adından istifade eden ve Moskof ilindeki Bolşeviğin kafasını taşıyanlar gibi yersiz yurtsuz serserileri eski zamanlarda pâdişahlarımız birer birer tepelediler ve milletin gayretine güvenerek milleti kurtardılar. Analarımızın evlâtları olduğumuzu unutmayalım. Hükümet gemisini kayalara çarptırtmayalım. Aslı nesli belirsiz kimselere ecdadımızın yadigârı olan bağrı deşik vatanımızı batırtmayalım. Ey Türk ve Müslüman kardeş, seni aldatmak isteyene, hamiyetten, dinden, milliyetten bahsedene sor. Sen necisin? Çiftin, çubuğun, öküzün, tarlan var mı? Nerelisin? Hangi köydensin? Anlasın ki bunlar şeytan gibi koğulmuş ve seni de memleketinden koğdurtmaya, öldürtmeye ve en nihayet malını, paranı soymaya gelmiş yersiz yurtsuz Türk olmayan yabancılardır. Bunlara kanma ve aldanma, iğfalata kapılma, fakat hiçbir zaman âtıl ve bâtıl dahi kalma. Fikrinde daima bir nokta bulunsun, yerin yurdun, ocağın bucağın hep Türktür. Ve bunlar ancak Türk neslinin elinde yükselecek ve kurtulacaktır. Bilmiyerek şu toprağa ihanet etme. Hilâfet ve saltanata bağlanmaktan ayrılma. Ağır başlı ol. Ağır başlı olarak hakkını istemekten çekinme.[2619]

Miralay Mougin rapor kaleme aldı. *16 Mart tutuklamalarında kendilerine danışılmadığını* bildiriyor. İngilizler, Fransız aleyhtarı eşhası tutuklamamışlardır: Konya mebusu Zeynelabidin Hoca*,* Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Enver Bey*, Hariciyeci İhsan Bey,* Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, *Nurettin, Ali Kemal, Mehmet Ali* [Gerede], *Kiraz Hamdi, Vasfi Efendi, Adil Bey, Refi Cevat, Sait Molla, Pehlivan Kadri, Sadık Bey, Refik Halit, Mevlanzade Rifat, Hafız İsmail*.[2620] Harbiye Nâzırı Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) *bir an olsun kendinin ya da hükümetinin istifasının düşünülmediğini, durumları ne denli zor olursa olsun kalıp Türkiye'yi İngiltere'nin tamamen ele geçirmesini önlemek gerektiğini, Damat Ferit hükümeti gelirse bunun olacağını söylediğini bildiriyor.* Hariciye Nâzırı *Sefa da 16 Mart'tan beri ancak görünüşte hükümet olduklarını, fakat hükümette kalmalarının görev olduğunu, zira Damat Ferit hükümeti kurarsa Türkiye'nin sonu olacağını, onun İngilizlerle uzlaşmanın adamı olduğunu söylemiş*dir.[2621]

İspanyol *España y America* gazetesi yazıyor: *Lloyd George Türkiye sorunuyla ilgili bir açıklama yapmıştır. O'na göre Türkler İstanbul'dan kovulmayacaklar ancak Ermenistan, Arabistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın himayesinde "Büyük Türk"ten ayrılacaklard*ır. *Ayrıca boğazlar uluslararasılaştırılacak ve büyük güçlerin himayesinde olacakt*ır.[2622]

2619 Alemdar, 1 Nisan 1920, s. 4; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, 1988, c. 2, s. 513.

2620 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 2, 8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596.

2621 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 9; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 565, dipnot 146.

2622 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 127.

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: "İngiltere ile Türkiye Arasında Gizli Bir Antlaşma mı Var?" *Habere göre, "New York American" Gazetesinin Berlin'deki muhabiri, İngiltere ile Türkiye arasında 1919 Nisan'ında imzalandığını belirttiği ve İngiltere'nin Türklerin Avrupa'daki varlığının devamını garanti ettiğini ileri sürdüğü sözde bir gizli antlaşmanın metnini yayınlamıştır. Gazete, antlaşmanın ne Fransa ne de Amerika tarafından bilinmediğini ve sunduğu şartlara göre İstanbul'un, Sultan'ın başkenti olmaya devam etmek üzere Türklerin elinde kalacağını belirtiyordu. Buna karşılık İngiltere boğazlara müdahale edebilecek ve Suriye ile Mezopotamya'da önemli imtiyazlara sahip olacaktı. Muhabir, antlaşmayı imzalayanların isimlerini de aktarmış ve metnin kendisine Talat'ın sadrazamlığı sırasında Maarif Nazırı olan Nazet*[*] Bey tarafından gönderildiğini iddia etmiştir. Adı geçen sözde antlaşma, İngiliz kapitalist ruhunun Amerikan demokrasi ruhunun tam tersi olduğunun vurgulanması amacıyla, "New York American" gazetesinde sansasyonel başlıklarla sunulmuştu*.[2623]

2 Nisan 1920. Operatör cerrah Cemil (Topuzlu) Paşa, yeni kurulacak kabinede Nafia Nâzırı olmayı kabul etti. Topuzlu, 1939 senesinde neşredeceği hatıratında, Damad Ferid Paşa'nın üçüncü sadaretinin kuruluşuna dair mühim bazı hususları derc edecektir. Vahideddin Hân, İstanbul Şehremini Cemil'e (Topuzlu) Ahmed Reşid'i (Rey) elçi göndermiş, *istifa eden Salih Paşa kabinesinin yerine içerde dışarda iyi tesir bırakacak tanılmış simalardan muteşekkil ve ne İttihatçı, ne de İtilâfçı bir kabinenin teşkilinin elzem olduğunu ve kabine buhranına nihayet vermek için bir nezaret kabul etmekliğ*ini bildirmişti. Cemil, affını istemiştir. Ahmed Reşid ise *Paşa, yine tekrar ediyorum. Mevsuk bir yerden öğrendiğime göre, itilâf devletleri, Anadolu harekâtının İstanbul hükûmetince tanınmaması teklifini havi ve ültimatom mahiyetinde bir nota vermişler. Babıâli işi geciktirmek istemişse de, devletler "evet" veya "hayır"dan ibaret kat'î bir cevabın hemen verilmesinde ısrar etmişler. Şu anda müşkül ve tehlikeli, iki şıkkı da endişe veren bir vaziyette bulunuyor. Kabine kurulmazsa, hükûmet teşekkülü büsbütün elimizden gidecek. Böyle bir zamanda memleket ve vatan için çalışılmazsa ne vakit çalışılır. Hiç olmazsa İstanbulu kurtarmak maksadiyle kabineye girelim. Yunan ordusunun bugünlerde Anadolu'nun içerlerine doğru yürümemesi için de bir çare arayalım, ve bu suretlede itilâf devletlerini oyalayıp vakit kazanalım* demesi üzerine, Operatör Cemil, kabineye girmeyi kabul etmiştir.[2624]

> Bir sabah Reşit, Cemil'in evine gelmiş ve bir gün önce padişahın onu saraya çağırarak Salih Paşa yerine tanınmış kişilerden oluşan tarafsız, yani ne İttihatçı ne İtilafçı bir hükümet kurmak gerektiğini, zorunlu olarak ("bizzarur") görevi Damat Ferit'e verdiğini, hükümete Reşit ve Cemil'in girmesini istediğini söylemiş. (Cemil söz konusu zorunluluğu anlamadıklarını belirtiyor.) İtilaf devletleri Salih Paşa hükümetine bir ültimatom vermişlerdi. Ültimatomda Kuva-yı Milliye hareketinin kınanması isteniyordu. Kınama kabul edilirse, o zaman Osmanlı'ya "haydi isyanı bastırın" diyeceklermiş. Yapamıyoruz denirse, o zaman iş Yunanlılara havale edilecekmiş. Aksi bir yanıt verilirse, hem İstanbul'da yönetime "bilfiil" el koyacaklar, hem de Yunanlıları saldırtacaklarmış. O sırada bir Yunan saldırısına Anadolu'da karşı koyacak bir güç yokmuş. Vatanı kurtarmak için hükümete girmek gerekliymiş. Böylece İstanbul yönetiminin yabancıların eline geçmesi önlenmeli, Yunan ordusunun saldırmamasını sağlamanın çaresi aranmalı, İtilaf oyalanmalı, vakit kazanılmalıymış.
>
> Cemil'e göre Fransız ve İtalyanların İngiltere'nin hegemonya arzularına karşı rahatsızlıklarından da yararlanarak, Anadolu'da ordular güçleninceye değin bir oyalama siyaseti gütmek yararlı olurdu. Böylece

---

[*] Sadrazam Talat'ın Maarif Nazıları sırasıyla Ali Münif, Doktor Nazım ve Said idi: Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, 1999, s. 1, 6.

[2623] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129-130.

[2624] Operatör Dr. Cemil Topuzlu. (1982). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (H. Hatemi & A. Kazancıgil, haz.) (2. baskı) içinde (177-178). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

> Reşit'in önerisini kabul edip nafıa nazırı olmuş. Cemil'e göre ne onda, ne kendisinde bir sandalye hırsı yoktu. Sırf Anadolu ve İstanbul'u kurtarmak için hükümete girmiş oluyorlardı.[2625]

İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *İşgal sırasında, İngilizlerin her olayı kendi ticari çıkarları doğrultusunda değerlendirmesi nedeniyle, İstanbul'da Fransız yanlısı bir ortam oluşmuştur*.[2626]

Akşamleyin, Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesinin istifa ettiği Müttefiklere resmen tebliğ edildi.[2627]

3 Nisan 1920. İzmir'deki Fransız İstihbarat Servisi subayı "Anadolu'daki askerî operasyonlar: Güney cephesi" nam rapor kaleme aldı: *Kraliçenin taburundan Binbaşı Nigham, -(İstanbul Karargâhı Genelkurmayı, Intelligence Service) Şam'a gitmek üzere 27'sini 28'ine bağlayan gece atlarıyla Uşak'a geçti*.[2628]

Mustafa Kemal, 19 Mart'ta beyanname neşretmiş ve 15 gün içerisinde Ankara'da Millî Meclis'in toplanacağını belirtmişti. Bugün itibarıyla 15 günlük mühlet sona ermiş bulunuyor fakat ortada herhangi bir meclis yok.[2629]

Samsun'daki İngiliz Kontrol Zabiti Yüzbaşı Perring İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in talimatıyla serbest bırakılan Yüzbaşı Forbes, muhtıraya ilave edilen ifadenamesinde, Anadolu dahilinde millîci askerî bir yönetim kurulduğunu ve bu askerî yönetimin Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi merkezî hükümet olarak görmediğini belirtti. Bu cümleler bizce şuna işaret etmektedir ki Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal ile İngiliz Askeriyesi arasında güvenilir bir haberci vazifesi görmüştür:

> 17 Marttan 1 Nisan'a kadar tutukluydum. Dün Samsun'a geldim. Bu olay; 14 Martta emirlerinizi yerine getirmek yerine getirmek için Samsun'dan ayrılmamla başladı. Kavak, Lâdik ve Amasya'ya gittim ve 16'sı gecesi Amasya'ya vardım. İlk olarak Mutasarrıfın ofisine gittim ve vali vekilini gördüm ve bana İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiğini bilip bilmediğimi sordu. Ben hayır dedim. Sonra bana resmi olarak onaylanmasa da bu bir gerçek dedi. Bu olay dolayısıyla halkın çok kızgın ve öfkeli olduğunu dolayısıyla, oradaki polisin beni ve oteldeki askerlerimi tutuklamasının gerekli olduğunu söyledi. Ben de ana yoldan yani kasabanın en kalabalık caddesinden geçerek ofisine geldiğimi ancak kalabalıkların düşmanlığıyla veya heyecanıyla karşılaşmadığımı vurguladım.
>
> Ertesi sabah yardımcımı, atları görmesi ve nallaması için gönderdim. Ancak geri döndü ve otelin girişinde iki silahlı polis olduğunu ve dışarı çıkmasına izin vermediklerini söyledi. Ona, kapıdakileri zorla geçerek çıkmasını emrettim öyle de yaptı ancak iki polis tarafından takip edildi ve otele dönmesi söylendi. Kısa süre sonra bir Türk subayı Tümen/Fırka Komutanının (divisinol commander) beni karargâha beklediği mesajını getirdi. Kendisinin beni görmeye gelemediği için, aracını özür olarak gönderdiğini söylediler.
>
> İstenilen yere gittiğimde, Tümen Komutanını ve mutasarrıfı çok tedirgin bir halde buldum. Şimdi İstanbul'dan haber geldiğini ve İngilizlerin şehri işgal ettiği haberini aldığını, bu durumun halk üzerinde etkisinin kötü olacağını ve İngiliz üniformalı birini görürlerse incitebileceklerini bu sebeple bizi Amasya'da tutacaklarını açıkladılar. Bende onlara yapılacak işlerim olduğunu ancak güvenliğimden endişe ediyorlarsa Samsun'daki ana karargâha dönmekten başka alternatifim olmadığını söyledim. Buna izin veremeyeceklerini söylediler. Ayrıca Tümen Komutanı, Sivas Kolordu Komutanı'ndan emir aldığını söyledi. Bende kendim karar vermek istediğimi ve küçük bir gecikmeyle Samsun'a döneceğimi söyledim. Ben ısrar edince Tümen Komutanı, Kolordu Komutanı'na tekrar telgrafla soracağını söyledi ve içeriye girdi. Sonra döndü ve Kolordu Komutanı'nın gitmemize izin vermediğini söyledi. Ancak 30 dakika içerisinde ona

---

2625 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 13-14.

2626 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

2627 Robeck'ten Curzon'a 3 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 157; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83.

2628 Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 13.

2629 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41.

bağlanması imkânsızdı, yalan söylüyordu. Onu anladığımı ancak Amasya'dan ayrılmaya kararlı olduğumu söyleyince tekrar telgrafın başına gitmek için odadan ayrıldı.

Mutasarrıf, olayla hiçbir ilgisi olmadığını, Sivas Valisinden emir almadığını, İstanbul merkezi bir hükümet olmadığından dolayı milliyetçi partinin Amasya ve daha içerilerdeki kasabalarda hükümet kurduğunu bu hükümetin tamamen askeri kanatla yürütüldüğünü, benim için bir şey yapamayacağını söyledi.

Daha sonra içeriye yedi sivil geldi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olduklarını, karargâhtan ayrılırsam başıma gelebilecekler hakkında beni uyarmak istediklerini zaten burada bir misafir olarak tutulduğumu ve korunacağımı söylediler. Ben de benzer bir durumda iki buçuk yıllık tecrübem olduğunu ve anılarımın hala taze olduğunu söyledim ve bu şerefi reddetmek zorunda olduğumu ilettim. Sonra gittiler ve bana da Tümen Komutanını beklememi söylediler. Türk subayına beklemeye niyetim olmadığını otelime yürüyerek gideceğimi, söyledikleri şeyi yani halkın bana karşı düşmanca tutumda olup olmadığını test edeceğimi söyledim. 1 km boyunca ne bir saldırı ne de bana karşı bir gösteri olmadan kasabanın en kalabalık yerinden yürüdüm. Otele varınca ekibime, Tümen Komutanına yazmasını, bana Samsun'a dönmemde eşlik edip etmeyeceğini hemen söylemesini, bir an evvel Amasya'dan ayrılacağımı söyledim. Askerim, kırk tane silahlı adamın geldiğini görünce korkarak ayrıldı. Oteli çevrelemişlerdi. Yirmi kadarı da otelin içine girmiş ve koridor boyunca benim odamın dışında pozisyon almışlardı. Bir subay, onlara süngü tak emrini verdi. Kısa süre sonra, bir subay Tümen Komutanı'yla görüştüğünü söyledi. Ben de subaya, bir an evvel gitmem gerektiğini eğer karşı çıkarlarsa tabancamı kullanmaktan çekinmeyeceğimi söyledim. Oradan ayrılmama izin verildi. Hana atımı almaya gittiğimde ise atlar yoktu. Bana Tümen/Fırka karargâhındaki barakaya götürüldükleri söylendi. Sonra bir subay Tümen Komutanı'nın döndüğünü ve onunla görüşmemin tavsiye edildiğini söyledi.

Bir araçla gittik, vardığızda bir subay orada olduğum sürece bir odada kalmam için emir aldığını söyledi. Kapımın önüne süngü takmış iki subay koydu ve yanımdaki odada benim ekibim/askerlerim kaldılar. Tercümanım ve batmanımın elinde bulunan iki tüfek Tümen Karargâhına vardıklarında onlardan alındı. Birkaç gün sonra bir subay benim tabancamı almak istedi ben reddedince Alay Komutanını çağırdı ve benim isteğimi görmezden geldiler. Bana korkmamam gerektiğini beni koruyacaklarını söylediler ancak ben korkumun bu durumdan daha iyi olduğunu söyledim. Bana eğer güç kullanmak isteselerdi bunu şimdiye kadar yapmış olacaklarını söylediler. Ben de onlara, o zaman bu saçmalığa bir son vermeliyim ve beni koruma zahmetinden sizi kurtarmalıyım cevabını verdim. Ayrıca beni Sivas'a götüreceklerini söylediler. Amasya'dan Samsun haricinde bir yere özgür iradem dışında götürülürsem tabancamı kullanmaktan çekinmeyeceği[mi] söyledim. Bize günde 3 saat egzersiz yapma izni veriliyordu. Biz odadan ayrılmadan önce nöbetçi askerler gönderiliyordu. Bir gün, odamı arama şansını yakaladılar ama sanırım yapamadılar.

Pek çok girişimde bulunsam da Tümen/Fırka Komutanı beni görmeyi reddediyordu. Nöbetçiler dışında, hiçbir subayla konuşmama müsaade edilmedi. Tutulmama karşı itiraz için yazdığım mektupları ekte gönderdim. 30 Mart günü saat 5 pm'de [öğleden sonra saat 5'te] karargâha çağrıldım ve içeride dokuz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi ve Tümen Komutanı vardı. Bana uzun bir konuşma yaptılar ve İstanbul'un işgalinden ve genel tavırlarımızdan şikâyetleri olduğundan bahsettiler. Ben de, hükümetim adına güvence veremeyeceğimi ve bu tarz konuşmaları tartışmayacağımı söyledim. Bana, halkı sakinleştirdiklerini Ankara Hükümeti'nden gelecek kararı beklemeleri gerektiğini ve Samsun'a dönmeme izin verildiğini söylediler. Ertesi gün saat 4 am de [öğleden önce saat 4'te] (insanlar beni görüp telaşlanmasınlar diye) bir subayın komutasındaki yirmi askerle birlikte iki araçla yola çıktık. Çünkü Tümen Komutanı atla dönmemizin güvenli olmayacağını düşündü. Yol boyunca silahlı adamlarla karşılaştık. Çok soğuk bir sabahtı ve bundan dolayı canları sıkkındı. Bana düşmanca davranmak yerine beni selamladılar. Bu silahlı adamlar muhtemelen beni tedirgin etmek için ayarlanmıştı. Tümen Komutanı, Havza'da durmamam, Kavak'tan da hızlı geçmem konusunda beni uyardı. Havza'da benim atımın nalı çıktığı için bir saat bekledim ve iki yeni araç bana eşlik etti. Gösteri yapmak için toplanan halk bana çay içmemi önerdi. Tüm bunlardan anladığım büyük bir blöfle karşılaştım. İnsanlar umursamıyorlar ve milliyetçi partiden bıkmışlar. Burada tutuklu olduğum sürece çok çeşitli örnekler gördüm ki askeri birliklerin durumdan hoşnut olmadıklarına dair kanıtlar var. Örneğin, askerler subaylarıyla küstahça konuşuyor. Çok fazla firari var ve ordu, askerlerin çok küçük bir bölümünü tutabiliyor. İnsanlar her daim benim ve ekibimin istediklerini yapmaya gönüllüydüler. Aslında uçaklarla kasabalarının yıkılmasından inanılmaz korkuyorlar. Samsun'dan bir uçağın geleceği beklentisi Amasya'da

> yaşayan Türkleri oldukça sinirlendi[rdi] ve Tümen Komutanına beni serbest bırakması veya göndermesi için rica da bulundular. Onlar serbest bırakılmamam durumunda bir uçağın gelip kasabalarını bombalayarak yerle bir etmesinden çok korktular. (2 Nisan 1920, Samsun, Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes)[2630]

Ahalinin millîci askerî yönetime karşı teveccühkâr olmayan tavrı ve millîci askerlerin disiplinsizlikleri muhtırada derc edilmiş diğer mühim hususlardır. Binaenaleyh (i) ahalinin desteğinin sağlanması ve (ii) millîci askerlerin Umumî Harb sırasında edindikleri firar etme alışkanlığının izale edilip onların disiplinli vaziyete kavuşturulmaları; Ankara'daki askerî yönetimin kadrolaşması, kitleleşmesi ve devletleşmesi için gerçekleştirilmesi gereken iki stratejik hedef oldukları söylenebilir.

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye telgraf gönderdi. İstanbul'daki bir İngiliz mümessile telgraf telleyen Rawlinson bildiriyor ki İngiltere ve Türkiye arasındaki görüşmelere Kâzım Karabekir'in tavassut etmesini önermiş, Heyet-i Temsiliye de kabul etmiştir:

> 1- İngiliz Ravlinson'un İngilizce yazmak istediği telgrafın tercümesi aynen âtîdedir.
>
> İki- Telgraf tercümesidir: Bir fâ'ide te'mîn edebildiğim takdîrde mutavassıt hidmetini görmeyi Kazım Paşa'ya teklîf etdim. O da mâfevki olan Ankara'da Kuvâ-yı Milliye karârgâhına bildirdi. Onlar kabûl etdiler ve âtîdeki beyânnâmeyi size bildirmekliğimi taleb ediyorlar. Bidâyet müttefikler tarafından haksız olarak işgâl edilen Adana, İzmir ve İstanbul evvel emirde tamamen tahliye edilmedikce onlar İngilizlerle münâsebâta girişmeyeceklerdir. Nihâyet ben size teklîf ederim ki söz vererek veya başka sûretle emrinize tevfîkan Ankara vasıtası[~~nyl~~]a kendi hutûtumuza girebilirsem o zaman vazʿiyet hakkında sizi tenvîr ve böyle bir uzlaşmayı teshîl edeceğim. Dersaâdet'de İngiliz Kost[?]'a. İmzâ Ravlinson[2631]

3 Mart 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunda Yaver-i Ekrem Süleyman Şefik'in şu mülahazada olduğu bildirilmişti: *İngiltere müsaade ederse, dış yardım almadan da ulusçu hareketle başa çıkılabilir. Böyle bir "teminat" olursa Padişah iktidara güçlü bir hükümet getirebilece*ktir. *Yalnızca Osmanlı makamları gereken tedbirleri alırken öbür müttefiklerin müdahalesinin önlenmesini istiyor*.[2632] İngiliz hariciyeci D. G. Osborne, bu rapora şu derkenarı düşmüştü: *Ulusçu kuvvetleri dağıtmak konusunda Padişah'ın bizden bir işaret beklemediğine inanmak zor. Doğru ise böyle bir teminatı herhalde (surely) verebiliriz*. Bir başka hariciyeci Tilley ise bugün şu notu kaydediyor: *Padişah'a "o ulusçu hareketi bastırırken müttefiklerimizin müdahalesini önleyecek bir teminat" veremeyiz, fakat ne yapmak istediğini bilseydik müttefiklerimizden bunu yapmasını kabul etmelerini isteyebilirdik. Amiral de Robeck'in bu konudaki görüşlerini sorabiliriz*.[2633]

2630 Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 227-229. Anadolu ahalisinin hava saldırısına karşı tedirginliği, Harb-i Umumî hengamında örneğin Hilafet ve Hükümet merkezi Payitaht İstanbul'un sadece Mart-Ekim 1918 aralığında Müttefik Hava Kuvvetleri tarafından en az 13 kere bombardıman edilmesiyle alakalı olsa gerektir. Mezkûr bombardımanlar İstanbul'da ciddî can ve mal kaybına yol açmıştır: Mustafa Selçuk. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a Yönelik Hava Taarruzları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 100.

2631 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 455. Mustafa Kemal, 4 Nisan'da tarihli şifresiyle tasdik etti: "Ravlinson'un teklîf etdiği telgrafnâmenin keşîdesi muvâfıkdır efendim."

2632 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 434.

2633 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 578-579.

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Millerand, Londra'daki Büyükelçi Cambon'a telgraf gönderdi: *Hemen hemen bütün Türkiye'yi işgal eden İngiliz generalinin* [General Milne'nin] *İstanbul'da da* Müttefiklere *komuta etmesi kabul edilemez*.[2634]

Lord Curzon, Cambon'a, *İngiliz hükümetinin kumanda meselesi hakkında görüşlerini içeren bir muhtıra* tevdi etti fakat Cambon, *"alışılmamış bir davranışla", bunu hükümeti için tatsız olacağı ve geri alınırsa kendisinin teklifler sunacağı gerekçesiyle Curzon'a iade* etti.[2635]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Türkiye'nin Parçalanması" nam haber neşretti: *Barış metni hemen hemen hazır*dır. *İkinci derecede önemli bazı ekonomik koşullar dahi belirlendi. Arabistan, Filistin, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan ve İzmir tamamen Osmanlı Devleti'nden koparılaca*k, *Trakya Edirne ile beraber Yunanistan'da verilece*ktir.[2636]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İstanbul Valisi Ali Said Paşa'ya, Bağdat valisine ve diğer bazı milliyetçilere para cezası verilmiştir*.[2637]

4 Nisan 1920. *Denikin'in etkisiz hale gelmesinden sonra karşı-devrimci Güney Rusya ordusunun başına 4 Nisan 1920'den itibaren Baron Vrangel geçti*. Vrangel'e Fransa muavenet edecektir. Britanya ise *1920 yılı başından itibaren politikasını değiştirerek Beyaz Ordu'ya tam destek vermekten vazgeçti ve Bolşeviklere uygulanan ekonomik ambargoyu kaldırdı. İngiltere hem bölgeden gelen raporlarda Bolşevikleri yenmenin imkânsız olduğunu görmüş hem de iç kamuoyundaki hassasiyeti dikkate alarak bir barış ortamı oluşturmayı düşünmüştü*.[2638]

5 Nisan 1920. Dördüncü defa, Damad Ferid Paşa sadaretinde kabine teşkil edildi.[2639] Damad Ferid'in sadrazam olması, ihtilafa düşmüş Harekat-ı Milliye cephesini tahkim edici netice vermekliği bakımından enteresandır.[2640] Örneğin Meclis-i Mebusan İkinci Reisi Hüseyin Kâzım Kadri'nin ileri bir tarihte belirteceği üzere *Mustafa Kemal'in takip ettiği maksatlar* arasında en mühimi *kendi mevkiini tahkim etmek* idi ve bunun için de *nefret-i umumiyeyi kazanmış olan Ferit Paşa'nın tekrar mevki-i sadarete gelmesini ve buna imkân hazırlamak üzere* kabine düşürmeye çalışmaktaydı.[2641]

Yarbay Alfred Rawlinson, Trabzon'a muvasalat etti. *İlginçtir ki, Kâzım Karabekir Rawlinson'un Trabzon'a gitmesi konusuna, değinmiyor*.[2642]

Mustafa Kemal'e biat etmiş vaziyetteki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin (Altay), Salih Hulûsi (Kezrak) sadaretinin sukutu ve Damad Ferid sadaretinin kurulduğu devre zarfındayken mühim bağlantılardan bahsetmektedir. Rahib Robert Frew, Konya'daki Amerikan Hastanesi Müdiresiyle temas kurmaktaymış. Mezkûre müdire, Mustafa Kemal'in emrine girdiğini belirten Fahreddin'e şu karşılığı vermiştir: *Siz işinizi bilirsiniz!.. Tuttuğunuz yolda yürüyebilirsiniz…*[2643]

2634 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 143, p. 19-23; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 598.

2635 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 58; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 598.

2636 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 237.

2637 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 155.

2638 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 326-327, dipnot 785.

2639 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 468.

2640 "Damat Ferit'e sadaretin verilmesi demokratik-ulusçu cephedeki muhalefet ve tereddütlere son vermiştir." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 618.

2641 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 225.

2642 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575, dipnot 164.

2643 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 180, 235-236.

6 Nisan 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre, yeni kabinenin kurulması müzakerelerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası nezâretlerin çoğunluğunu istemişti; buna binaen Vahideddin Hân'ın arzusuyla müzakereler inkıtaya uğratılmıştır. Gazeteye göre *padişah, hükümetin almak zorunda olduğu* milliyetçileri *bastırma önlemlerinin kişisel ya da parti düşmanlıklarından kaynaklandığı* zehabına kamuoyunun kapılmasını engellemek istiyor.[2644]

Sabık Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Dünkü sadaret fermanında Kuvâ-yı Milliye'nin isyanı zikredilmekde, mürettep ve müdürlerinin tecziyeler ve muğfellerin affı tasrif olunmaktadır*.[2645]

Yunus Nadi ve Sabataycı Halide Edib (Adıvar) öncülüğünde, Harekat-ı Milliyenin propaganda müessesesi *Anadolu Ajansı* ihdas edildi. Mustafa Kemal, 2 gün sonra beyanname neşrederek *Anadolu Ajansı*nın resmî haber ajansı olduğunu bildirecek ve bundan böyle ajans resmî haberlerinin tüm nahiye ve köylere değin ulaştırılmasını emredecektir.[2646]

7 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Siyasî Müsteşarı Bahriyeli Kaimmakam Harry Luke; *Kemalistlerin, kendi kaderini çizme (self-determinasyon) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacaklarını* mahrem muhtırasıyla İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.[2647] Harry Luke'ye göre Harekat-ı Milliye, *Yunanlıları Türkiye'nin kalbinde başıboş bırakanların düşüncesiz hareketlerine karşı cevap teşkil eden yurtsever bir Türk akımı*dır.[2648]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck ile görüştü. Sadrazam, *Anadolu'da "sözde milliyetçi denilen hareketin bastırılması" işini* mevzubahis etmiş, kuvvet kullanılmasını teklif etmiş ve bu cihette *İngiltere ile müttefiklerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini* sormuştur. Koramiral Robeck, cevaben, *Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı İngilizler'in fi'len harekete geçmiyeceklerini fakat bunlara karşı kurulacak bir teşkilâta yardım edebileceklerini* belirtmiştir.[2649] Esasen, İngilizler, Damad Ferid'i oyalamaktadır:

> 7 Nisan 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Damad Ferid Paşa Milliyetçilere karşı alınacak önlemleri görüştü. Hatt-ı hümayun doğrultusunda bir bildiri hazırladıklarını vurgulayan Damad Ferid Paşa, bunun dağıtılması için uhdelerinde bulunan üç uçağın kullanılıp kullanılamayacağını Robeck'e sordu. Ayrıca Damad Ferid Paşa söz konusu bildirinin İttihatçılar tarafından yanlış yönlendirilen Hindistan Müslümanlarına doğru bilgi vermek amacıyla Emir Ali'ye iletilmesini de rica etti. Yüksek Komiserler Sadrazam'ın çabalarını takdir etmekle birlikte bahsi geçen konulara ilişkin metinleri gördükten sonra ve Hükûmetlerinin de onayı halinde cevap verebileceklerini bildirdiler. Damad Ferid Paşa ise bekleme sürecini kısaltarak İngilizlerin desteğini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Bu bağlamda Damad Ferid Paşa, Müttefik menfaatlerine karşı faaliyette bulunan Ay-Yıldız cemiyeti ile bağlantılı şahısların listesini Yüksek Komiserlere ileteceğini belirterek bu cemiyetin faaliyetlerinin engellenebilmesi için destek istedi. Yüksek Komiserler bu talebi de düşüneceklerine dair sözler verirken Damad Ferid Paşa Marmara'nın güneyinde Milliyetçilere karşı faaliyette bulunan Ahmet Anzavur'u Balıkesir Valiliği'ne atayarak onu meşrulaştırmaktan bahsetti. Anzavur'un, kendi Hükûmetinin elindeki ilk silah olduğunu belirten Damad Ferid Paşa, benzer bir hareketin İzmit ile Gemlik körfezi arasında örgütlendiğini de sözlerine ekledi. Damad Ferid Paşa'ya sempatisini merkeze aktaran Robeck, ona Milliyetçilere karşı aktif destek sağlama teminatı vermekten kaçınıyordu.

2644 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 5.

2645 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 695.

2646 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 38. "Ajansın ilk haber bülteni 12 Nisan'da çıktı. Herkesin yararlanması için bu bültenlerin telgrafhane kapılarında siyah çuhalar üstüne asılması, haberlerin köylere ulaştırılması isteniyordu. Mustafa Kemal'in 18 Nisan günlü bir genelgesi ajans bültenlerinin kimi yerlere ulaştırılmamasını bir vatan suçu olarak niteledi."

2647 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız*, 1981, s. 335; FO/5107/E 3664; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75.

2648 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 65.

2649 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 108.

> Robeck, yalnızca Milne onayladığı takdirde Milliyetçilere karşı askeri malzemenin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi. Aslında Milne ve Robeck; Damad Ferid Paşa'nın taleplerine karşı sergilenecek tutum konusunda tamamen aynı kanaatte idiler. Ancak Damad Ferid Paşa'nın Milliyetçilerle mücadele azmini kırmamak adına onu teknik ve taktiksel cevaplarla oyalıyorlardı.[2650]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, milliyetçilerin bir tabakasını mevzubahis etmektedir. Belirtildiğine göre İstanbul'da harb suçlusu olarak yargılanmaktan korkup kaçan İttihadçılar, Ankara'daki milliyetçi cuntayı melce bellemişlerdir:

> Damat Ferit Paşa'nın sadareti Türk politikasına yeni bir renk getirdi. Ateşkesten bu yana farklı zamanlarda görev yapan Paşa, milliyetçi harekete karşıttır. Bu anlamda altı aydan daha fazladır olan politikadan farklı bir politika olacak. Düşmesinin de sebebi buydu. O zamandan sonra birbirini takip eden sadrazamlar milliyetçi harekete daha sempatik hale geldiler. Merkezi hükümeti ve yerel yönetimleri kendi istekleri doğrultusunda bir siyasete soktular. Müttefik karşıtı, ateşkes karşıtı ve barış anlaşmasının terimlerinin kabulü karşıtı oldular. Milliyetçiler her zaman sultana sadakatlerini bildirdi ve her zaman müttefiklere karşı savaş veriyorlar. Yenilmiş bir ordunun başarısız generallerinin boş bir meydan okuması. Dünya barışını zaferleriyle kazanıp kurmuş büyük güçlere karşı bir nevi gerilla hareketi. Ayrıca bu hareket çatısı altında savaş suçlularının, kaçaklarının, suçlarını bilen ve cezalandırılmaktan korkanların ve Enver ve diğer katliam sorumluları kişiler gibi paraları olmadığı için kaçamayanların sığındıkları bir yer. İngiliz askerlerine, esirlerine özellikle kötü davranmış, ülkelerinin savaş serisini kendi ekonomik çıkarları uğruna yönetmiş, hırsız ve katliamcıların Alman sisteminde şekillendiği kişiler hareketli bir dayanışma ve koruma buldu, adaletten korundular.[2651]

8 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le ve Andrew Ryan'la görüşüyor. *Robeck, Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini* belirtti:

> İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa'nın karşısında bu kez Robeck'le birlikte Ryan vardı. Ferid Paşa harp mühimmatı dışında İstanbul'da hükûmete ait üç uçak olduğunu ve bir nazırın oğlunun çok iyi pilot olduğunu ifade ederek bu uçaklardan istifade etmek için izin istedi. Robeck, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini ancak Kuvâ-yı Milliye'ye karşı askerî malzemenin kullanılması konusunda Milne ile görüşerek izin verebileceklerini bildirdi. Ferid Paşa istediklerini kısa sürede ele geçirebilmek ve iktidarını sağlama almak uğruna Robeck'e, istediğinden fazlasını vermeye hazırdı. Paşa, Millî Hareket liderlerini kınamak onların suçluluğunu açığa vurmak üzere birer fetva, Hatt-ı Hümayûn ve beyanname hazırlandığını açıklamakta bir sakınca görmedi. Türklerle iyi bir antlaşma yapılması konusunda İngiliz Hükûmeti'ne baskı yapan Hindistan Müslümanlarının, bazı kanallardan yönlendirildiklerini, onların Talat ve Enver Paşaları İslam'ın lideri gibi gördüklerini ileri süren Ferid Paşa, bu yanlış anlaşılmaları düzeltmek üzere, hazırlanan vesikaların Hindistan'a gönderilmesini teklif etme basiretsizliğini de gösterdi. Ferid Paşa, Yüksek Komiserlerin onayıyla uzak bölgelere ajanlar göndermeyi de teklif etti. Robeck de bu teklifi hemen kabul etti. Paşa'nın Ay Yıldız Cemiyeti ile ilgili şahısların yakalanması için işbirliği teklifi de Robeck tarafından kabul edildi. İngiliz yetkililerin onayı olmadan en küçük bir hareket dahi yapmayacağını vurgulayan Paşa, Ryan ile görüşmesinde meclisin dağıtılmasından bahsetti. Daha sonra kurulacak bir çeşit meclisin, yapılacak antlaşmayı onayladıktan sonra dağıtılabileceğini de ileri süren Ferid Paşa, bunun sonucunda karışıklık çıkması halinde İtilâf Devletlerine güvenip güvenemeyeceğini de sordu. Meclisin dağıtılmasını kendilerinin de arzuladığını ifade eden Ryan, karışıklık çıkması halinde İtilaf polisinin hükûmete yardım edeceğine dair güvence verdi. Ferid Paşa'nın inanılması güç isteklerinden bir tanesi de Padişah'ın maiyetinde bulunan bazı şahısların görevlerinden uzaklaştırılmasıydı. Ferid Paşa, "iyi bir mizaca sahip Padişah'ın bunu yapmak istemeyeceğini" ancak Yüksek Komiserlerin bu doğrultuda talepte bulunmaları halinde bahsedilen personelin görevden alınabileceğini ileri sürdü. Ferid Paşa, kendisine güvenerek sadareti emanet eden Padişah'ın arkasından dahi entrika çeviriyordu. Ryan, bu personel hakkında yapacağı

[2650] Robeck'ten Curzon'a 11 Nisan 1920, Damad Ferid Paşa ile görüşme hakkında muhtıra, FO, 406/43, No. 172; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 84-85.

[2651] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 40-41.

> tahkikattan sonra Padişah'la temasa geçeceklerini bildirdi. Bu taleplerinden sonra Paşa, dahiyane! tekliflerinden bir tanesini daha ortaya atıverdi. Paşa, Aubrey Herbert'e bir telgraf göndererek ondan Türkiye hakkında olumsuz fikre sahip olan Robert Cecil ve Asquith gibi şahısların fikirlerini yumuşatmaları için nüfuzunu kullanmasını talep etmeyi düşünüyordu. Diğer taleplere onay veren Ryan, bu talebi nazik bir şekilde geri çevirdi. Ferid Paşa'nın ziyaretinden sonra Robeck, Millî Hareketi bastırmak isteyen hükûmetin İtilâf Devletlerinin tam desteğini hak ettiği şeklinde bir değerlendirme yaptı.[2652]

Ankara'daki Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname gönderdi. Damad Ferid Paşa'nın vatan haini olduğunu yine iddia ederek mezkûr kabinenin tanınmadığını ilân etmiştir:

> Tahattur olunur ki: Damat Ferit Paşanın evvelki memuriyeti zamanında Aydın vilâyeti Yunanistana teslim olunmuş, kasden ve emirle katliama maruz bırakılan Müslüman ahali müdafaai nefs hakkından mahrum ve en mühim vesaiti müdafaadan tecrit edilmişti. Ve Damat Ferit Paşa hükûmeti Mütarekename ahkâmından ecnebiler gibi istifade ederek vilâyatı şarkiyemizde bulunan en mükemmel asayişi inkâr ile Düveli İtilâfiyeyi işgali askeriyeye, davet eylemiştir. [..] hiyaneti vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsü ile tavzif edilen Damat Ferit Paşa ve heyetinin hiçbir suretle tanınmayacağını tamim eyleriz.[2653]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngilizlerle gizli bir muahede imzaladığına yönelik şayiayı tekzib etti: *Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretleri'yle İngiltere arasında hiçbir mukavele-i hafiyye/gizli antlaşma akdedilmediği ve bu babda, şayiatın külliyen bi-asl ü esas olduğu resmen tebliğ ve ilan olunur*.[2654]

> Eylül 1919'da, Padişah'la üç İngiliz ajanı arasında gizli bir antlaşma imzalandığı ve Padişah'ın Türkiye üzerinde İngiliz mandasını kabul ettiği yolunda söylentiler ortaya çıktı. Bunun üzerine Milliyetçiler bir protesto yayımladılar, İngiliz Hükümeti böyle bir antlaşmanın varlığını resmen yalanladı ve Damat Ferit Paşa, bir tekzip yayımlamak için Ryan'dan izin istedi.[2655]

9 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid, Koramiral John de Robeck'le mülakat ediyor. *Millî Hareket ile mücadelede bir zamanlar Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde birlikte çalıştığı Dahiliye Nazırı Reşid Bey ve Şeyhülislam Dürrizâde Efendi'ye güvendiğini ve umut bağladığını belirtti*.[2656]

Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Ahmed Reşid'in (Rey) *Fransa'ya yakın olmakla tanındığını, ama İngiliz Yüksek Komiserliği'nin gözüne girmek için harcadığı çabadan bunun biraz şüpheli olduğunu bildiriyor. Reşit Bâbıali baskınından birkaç ay öncesine değin yurtdışında oturuyor*du.[2657]

10 Nisan 1920. Londra Konferansı sonlandırıldı. Trakya, Yunan'a veriliyor. İzmir Türk hâkimiyetine bırakılmakla birlikte şehir yönetimi Rumlara veriliyor. Fakat böylesi bir kararı icbar edecek askerî kuvvetden Müttefikler yoksun durumda. Âdetâ, Yunan ile Türk, diplomatik kaypak sözler vesilesiyle gırtlak gırtlağa getirilmeye azmediliyor:

2652 FO, 371 /5046, E 3072, "Dışişleri Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 379.

2653 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 298-299.

2654 Fatma Rezan Hürmen. (2006). (Haz.). *Bürokrat Tevfik Biren'in Hatıraları* içinde (c. 2, s. 292). İstanbul: Pınar Yayınları; Aktaran: Ali Satan. (2018). *100 Soruda Milli Mücadele* içinde (s. 50-51). İstanbul: Timaş Yayınları. Damad Ferid Paşa'yı sadaretten düşürmek için İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının düzdüğü sahte andlaşma, "daha önce yalanlanmıştı, fakat anlaşılan Anadolu'da çıkan kimi *varakpareler* yine bundan söz ediyorlardı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 16.

2655 Ryan Yazışmaları, Damat Ferit'in Ryan'a gönderdiği tarih konmamış not; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 88.

2656 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 85.

2657 FO 371/5047, p. 14; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 2.

> Konferansın başladığı sıralarda Türkiye'ye ilişkin çözüm bir dizi genel prensip ve kaba hatlı politik kararlar içeriyordu. Şubat ve mart ayları boyunca konferans, aralık ve ocakta Fransızlar'la İngilizler tarafından hazırlanan temel kararları yerine getirdi; bunun yanı sıra İzmir, mali denetim ve ekonomik öncelik alanlarına dair yeni kararlara önayak oldu. Konferansın sonuna gelinirken bir tasarı antlaşma metni eni konu ortaya çıkmış, San Remo'daki Yüksek Konsey'e sadece belirli maddelere ilişkin bir dizi özel karar ve son genel onay bırakılmıştı.
>
> Sonuçlardan herkes memnun değildi. İtalyanlar ellerine geçenin az olduğundan şikâyet ediyor ve İtalya'nın hakkını almadığına inanıyorlardı. Fransızlar'ın da özellikle mutlu oldukları söylenemezdi. Dışişleri Bakanları ve Büyükelçiler Komitesi'ndeki önde gelen Fransız temsilcilerden Paul Cambon, Fransa'nın kaybının büyük olduğunu, buna karşılık eline pek bir şey geçmediğini ve doğrudan İngilizler'in eline düştüklerini öne sürüyordu. İstanbul'un işgaline ve İzmir'in Yunan hâkimiyetinde kalmasına izin verilerek Türkler'in düşmanlığı kazanılmış, ama buna karşılık herhangi bir yerden destek edinilmemişti. Türkler sadece "kollarımıza atılmayı" bekliyordu diye düşünen Cambon, bu yapılanların sonucunda 'Türkler bizden daha çok destek umdukları için, şimdi daha da nefret edecekler' diye hayıflanıyordu.
>
> İngilizler'e gelince, ortaya çıkan antlaşma ileri görüşlülükleri için değilse de tartışma kabiliyetleri için bir ödül niteliğindeydi. Yakındoğu'da Fransız ve İtalyan nüfuzunu en alt düzeye çekmeyi başarmışlardı. Bu arada Yunan çıkarları muhafaza edilmiş ve Yunanistan Trakya'nın yanı sıra İzmir'i de elde etmişti. General Milne komutasındaki İngiliz ağırlıklı bir askeri kuvvetin İstanbul'u işgali, İstanbul'un ve Boğazlar'ın genel denetiminin İngilizler'e geçmesini sağlamıştı. Bir bütün olarak bakıldığında, İngilizler'in hedefleri açısından Londra Konferansı İngiliz diplomasisinin bir zaferi sayılmalıdır.
>
> Ne var ki, sadece felakete yol açabilecek bir zaferdi bu ve kimse bunun Paul Cambon'dan daha çok farkında değildi:
>
> > Türkler her şeyi kabul ederler ama İzmir'i asla... Muhtemeldir ki, konsey [askeri uzmanlar] Türkler'i bastırmak için belki de yüz binlerce asker gerektiğini görecektir. İtalyanlar kimseyi gönderemeyeceklerini ilan ettiler. Bizim de durumumuz aynıdır. O halde bütün yükü İngilizler'in üstlenmesi gerekiyor. Lloyd George böyle bir olasılık karşısında ürküp geri çekilecek ve Venizelos 80.000 kişilik ordusuyla kendini tek başına, ayaklanmış bir ülke ve organize bir gerilla kuvveti karşısında bulacaktır. O zaman Antlaşma'yı yeniden gözden geçirmek zorunda kalacağız. Durumu böyle değerlendiriyorum.

Trakya, İstanbul ve İzmir kararları, Curzon'un calib-i dikkat bir entrikasına işaret ediyor. Yunan'ı Mustafa Kemal'e mağlub ettirmek:

> Curzon'un, İzmir'in Türkler'e geri verilmesinin yanı sıra İstanbul'un ve Avrupa Türkiyesi'nin Anadolu'daki yeni Türk devletinden ayırılması şeması, Kemalist hareketin gelişmesinin başlıca nedeni olan Yunan unsurunu kesip atmaya yönelik bir plandı. Böylelikle, antlaşmanın Anadolu'da Müttefiklerce uygulanması zorunluluğunun, eğer böyle bir şeyin mümkün olmadığı görülürse, ortadan kalkacak olması da aynı derecede önemlidir. Mustafa Kemal'in gelecekte Küçük Asya, İstanbul ve Boğazlar'da Türk devletinden ayrı olarak denetimi sağlayıp sağlayamaması Müttefikler'in elinde olacak; güçler asla muzaffer Milliyetçiler karşısında koşulları daha az kendi yararlarına olan yepyeni bir antlaşma yapmak zorunda kalmayacaklardı. Curzon'un Türkler'i İstanbul'dan uzaklaştırma planı pek çok bakımdan acımasızca (ve haklı olarak) eleştirilebilir ama; hem uygulanabilir olmak, hem de İngiltere'ye Yakındoğu ve Akdeniz politikaları için asli noktaları Küçük Asya'da büyük ölçüde harcama ve askeri harekât yapmaksızın kazandırmak gibi nitelikleri vardı.[2658]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi haberine göre *26 Ocak günlü mektubunda Ahmet Rıza, Deschanel'in cumhurbaşkanlığını kutlamak için onu ziyarete gittiğini, Dışişleri'nden Petit vasıtasıyla Sadrazam'ın 22 Ocak talimatını aldığını, Dışişleri'ne Millerand'ı görmek için gittiğini, Petit ile görüştüğünü, ondan İstanbul Yüksek Komiserliği'nden alınan tel üzerine Millerand'ın Adana'nın Türkiye'ye iadesini mümkün gördüğünü öğrendiğini bildirmiş. Bununla birlikte Fransa'ya verilecek ayrıcalıklar üzerinde görüşmek gerekiyormuş ve 19 Şubat sıralarında, Londra görüşmelerinin seyrine*

[2658] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 248.

göre konuyu müzakere etmek için Millerand Ahmed Rıza'yı *arayacakmış.* Ahmed Rıza, *Diyarbakır-Kayseri-Birecik demiryollarını ve ilgili ayrıcalıkları kararlaştırmak üzere İtalyan müsteşarıyla görüşmüş. Müsteşar, İzmir konusunda* Türkleri *desteklediklerini, buna karşılık Adalarda ve Konya'da ayrıcalıklar beklediklerini söylemiş*.[2659]

Mustafa Kemal'in Ankara'daki gazetesi *Hakimiyet-i Milliye* "İstanbul'daki İngiliz Oyunları" nam başmakale neşretti. *Esir olan halife ve padişah İngilizlerin emirleri dairesinde yürümekten başka çare bulamayarak, onların yazdıkları bir hatt-ı hümayunu imzalayıp hükümeti Ferit'e vermişti. Fakat İngilizler bile bütün "malum olan yaranı" ile tam bir Ferit hükümeti oluşturmaktan çekinmişlerdi. Ama sonuçta yalnız ve yalnız İngiltere'nin buyrukları etkili olacaktı. Ne var ki, İngiliz tasallut ve tahakkümü ancak toplarının etki alanı olan İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalacaktı. Dikkat edilirse İtilaf devletlerini toplu olarak suçlamak yerine genellikle İngiltere hedef alınıyordu*.[2660] Hatırlanacak olursa, ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, 26 Ağustos 1919'da Washington'a bildirmişti ki İngilizler Mustafa Kemal'e düşman görünecek fakat el altından onu destekleyecekti. Zahirde köpürtülen düşmanlık, kamuflajdır.

Vahideddin Hân'ın doğum günü sene-yi devriyesi. Ankara Vali Vekili Yahya Galib (Kargı), Padişah'a bağlılık telgrafnamesi gönderdi.[2661]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Milliyetçiler Uzlaşmamaya Devam Ediyor" başlıklı haber neşretti. *<u>Mustafa Kemal'in mevcut durumu müzakere etmek üzere Londra Hükümeti'nin gönderdiği İngiliz generale, milliyetçilerin aynı tavrının devam ettiğini ve durumda herhangi bir değişiklik olmadığını söylediği</u> aktarılmıştır. Haberde, Anadolu'daki durumu araştırmakla görevlendirilen komisyonun milliyetçilere istediklerinin verilmesini tavsiye eden bir rapor gönderdiği, milliyetçilerin Berlin'de bulunan Talat Paşa'dan kendilerini Türkiye'nin parçalanmasına karşı çıkmaya teşvik eden bir mektup aldıkları ve bu sırada da İngilizler tarafından Üsküdar ve İzmit arasındaki limanlarda bulunan Türk asker ve jandarmalarının silahsızlandırıldığı ifade edilmiştir. Haberin devamında, İzmit'te milliyetçilerin siperler kazarak dikenli teller çektikleri, hapishanelerin boşaltıldığı ve halktan silahlarını bırakmasının veya müstahkem bölgeden çıkmasının istendiği bildirilmiştir*.[2662]

11 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Ulusçu kuvvetleri dağıtmak konusunda* Padişah'a teminat değil fakat *işaret* verilebileceğini bildirdi. Curzon buna cevaz verecektir.[2663]

Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. 7 ya da 8 Nisan günü vuku bulan Sadrazam Damad Ferid'le mülakatının tafsilatını bildiriyor. Sadrazam Damad Ferid'e göre, Hind Hılâfet Cemiyeti İttihadçı rüesanın etkisinden kurtarılmalıdır. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki darbeci Ayyıldız Cemiyeti ortadan kaldırılmalıdır. Anzavuroğlu, Hılâfet-Saltanat aleyhtarı Kuvâ-yı Milliye karşısında Karesi/Balıkesir mıntıkasında mahallî başarılar kazanmıştır fakat desteklenmesi gerekmektedir. Sadrazam, Dürrizade fetvasını Anadolu'da dağıtmak üzere müsaid üç Türk tayyaresini kullanmak için müracaatta bulunuyor. Sadrazam, Britanya'daki Türk aleyhtarı havayı izale etmek saikiyle Avam Kamarası Muhafazakâr mebusu Miralay Aubrey Herbert'le resmî temas kurmak istemektedir fakat Andrew

---

2659 FO, 371/5216, E 1437/1437/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 334-335, dipnot 10.

2660 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 39.

2661 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 383, sonnot 119.

2662 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 273. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

2663 FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 578-579.

Ryan kabul etmemektedir. Ryan, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini ise desteklemektedir. Robeck, "jandarma" namıyla müsellah bir kuvvet teşkil edilmemesi gerektiğini tenbihlemiştir zira böyle bir hamle, Mustafa Kemal'in husumetini Fransa'ya mucib kılabilir:

> 7 ya da 8 Nisan günü Damat Ferit İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret etti. Görüşmede Yüksek Komiser De Robeck dışında Müsteşar Amiral Webb ve tercüman Ryan da bulundular. Paşa, ulusal harekete boyun eğdirmek üzere iktidara geldiğini, bunun için manevi güç yanında fiziksel güç de kullanmak gerekeceğini, o bakımdan asker ve özellikle jandarma kullanmayı düşündüğünü açıklamakla söze başladı. "Jandarmadan" amaçladığı, Kuva-yı Milliye'ye karşı mücadele veren milis gruplarıydı. Bandırma yöresinde bu işi Anzavur yapıyordu. İzmit ve Bolu yöresinde bunun tohumları vardı. Trabzon'da böyle bir durum bir zamanlar vardı ve belki şimdi de devam ediyordu. Daha ötede Kayseri ile Harput arasında ve Kürdistan yönünde bir şeyler yapılabilirdi. Hükümet bunlardan yararlanacaktı. Bu amaçla hükümet Anzavur'u Paşa ve Karesi mutasarrıfı yapmıştı. (Böylece bir haydutu hükümetin bir adamına dönüştürmüşlerdi.) Muhtemelen Bandırma o sırada onun denetimindeydi. Adamlarına üniforma giydirmeyi düşünüyorlardı. Yüksek komiser bu "öneriler" konusunda General Milne'e danışacağını, Ferit ise bunları yazılı olarak sunacağını söyledi. Yüksek komiser, Fransız Generali Foulon'un jandarma danışmanlığı dolayısıyla "jandarma" sözcüğünü kullanmamayı tavsiye etti. Zor kullanma durumunda, bunun başarısızlığa uğramaması için özen gösterilmesini, Müttefikler'in iç savaşı önlemek istediklerini, onun için direnişi ezecek yeterli güç sahibi olmanın önemini belirtti.
>
>
>
> **Fotoğraf.** *Biga, Gönen ve havalisini gayr-ı millî çetelerden tathir eden Binbaşı Ahmed Anzavur Beğ*.[2664]
>
> Ferit ise, Anzavur'un az olanaklarla pek çok şey başardığını, şimdi bir miktar daha topu ve cephanesi olursa daha başarılı olacağını söyledi. De Robeck bunu da Milne'e danışacağını söyledi. Herhalde Milne, gereksinimleri saptamak üzere ve cephanenin yerinde kullanılması için önlemler düşünmek üzere bir subayı oraya göndermek isteyecekti. Ferit de bunu uygun gördü.
>
> Ferit taşradan haber almak konusunda yüksek komiserden yardım istedi, çünkü haberleşme kesikti. Yüksek komiser kendi haber kaynaklarının da çok kısıtlı olduğunu, fakat öğrendiklerini hükümetin bilgisine sunacaklarını, belki Samsun'da bulunan Yüzbaşı Perring'den kimi haberler alabileceklerini söyledi. Paşa hükümetin bir bildirge ve fetva hazırlatmakta olduğunu, bunları ve Padişah Hatt-ı Hümayunu'nu basıp dağıtmak istediklerini, bunun için uçak kullanılıp kullanılamayacağını sordu. Üç Türk uçağı olduğunu sanıyor ve nazır oğlu olan iyi bir pilot tanıyordu.* Yüksek komiser bunu da araştıracaktı. Paşa bu belgelerden Hindistan'da dağıtılmak üzere Emir Ali'ye bir miktar göndermek için izin istedi. Çünkü Hintliler aldatılmışlardı, Enver ve Talat'ı İslamiyet kahramanı diye görüyorlardı. De Robeck, Hindistan hükümetinin alanı olduğu için, bunu hükümetine danışması gerektiğini söyledi. Bildirge ve fetvayı bir an önce görmek istiyordu. Paşa ulaşılabilecek taşra yörelerine ajanlar göndermek niyetindeydi ve bunların gidebilmeleri için kolaylıklar istiyordu. Gereken gizliliği sağlayacak biçimde isimlerini vermeyi ve yüksek komiserin onayıyla davranmayı kabul ediyordu. De Robeck yardımcı olmayı vaat etti.

[2664] Alemdar, 7 Nisan 1336-1920, Aded 476-2776, *Ahmed Anzavur Beğ,* s. 1.

* "Maltepe'deki hava alanında 3 işleyen, 3 onarımda, 36 az çok kötü durumda, 6 işe yaramaz uçak varmış. Oradaki görevli ayda yedi-sekiz uçak onarılabileceğini söylemiş 21 Nisan'da orayı teftiş eden Denetim Komisyonu'na İngilizler propaganda için kullanılmak üzere onarımlara izin vermişler." *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 96-100, 117-23; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373-374, sonnot 9.

Paşa Ayyıldız Cemiyeti'ne[**] mensup bazı kişilerin etkinliğinin önlenmesi gerektiğini söyledi. Kendisinde yüksek komiserin tercihine göre Osmanlı makamları ya da Müttefikler'ce yakalanması gereken kişiler listesi bulunduğunu, bunu gizlice bildireceğini belirtti. De Robeck bunu düşüneceğini söyledi. Bütün konuşma boyunca Ferit tümüyle İngiliz makamlarının onayladığı çizgide çalışmak arzusunda olduğunu, bu ara da en ufak askeri hareketleri bile izinsiz yapmayacağını belirtti.

Bu görüşmenin öncesinde Sadrazam, Ryan'la bir görüşme yaptı, fakat orada söylediği bazı şeyleri yüksek komisere tekrarlamadı. Bu noktalardan ilki Meclis'in feshi konusundaydı. Bu gerekliydi, fakat daha sonra barış antlaşmasını onaylayacak "bir çeşit" parlamento gerekecekti. Fesih yüzünden olaylar çıkarsa Müttefikler'in yardımı gerekebilirdi. Ryan Meclis'in feshini uygun gördü. İkinci olarak, Ferit, padişahın çevresinde bulunan kimi insanların uzaklaştırılması gerektiğini söyledi. Padişah bu konuda çok yufka yürekliydi, ama yüksek komiserin arzusu olarak iletilirse onu harekete geçirmek olanaklı olurdu. Ryan'a göre, bunu yüksek komiserin değil de, maiyetindeki birinin görüşü olarak sunmak daha uygundu. Üçüncü olarak Ferit, Lord Robert Cecil ve Asquith gibilerinin Türkiye hakkında ki olumsuz görüşlerini yumuşatmaları amacıyla girişimde bulunması için Aubrey Herbert'e tel çekip çekemeyeceğini sordu. Ryan bunu soğuk karşıladı ve yüksek komiserin böyle bir teli ancak Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla gönderebileceğini, Bakanlığın da bunu kabul etmeyeceğini söyledi.[2665]

Meclis-i Mebusan'ın 4 ay zarfında seçim yapmak kaydıyla elân feshedildiğine dair irade-yi seniyye karargîr oldu:

Meclis-i Mebusanın Feshi Hakkında İrade-yi Seniye

Mehmed Vahideddin

Esbab-ı zaruriye-yi siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-yı mahsusası mucibince lediü'l-iktiza Heyet-i Mebusanın feshi Hukuk-ı Şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i Mezkurun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilintihab ictima etmek üzere bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irade ettim. 11 Nisan 1336

Sadr-ı Âzam Damad Ferid[2666]

O günlerin Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'in (Rey) daha sonra yazacağı hatıratında belirttiğine göre *Meclis-i Mebusan, Damat Paşa'nın aptalca işlerinden biri olmak üzere İstanbul'da feshedilerek Ankara'da toplanmış! Meclis-i Mebusan hakikatte fesih değil, sadece sadrazamın yardımıyla Ankara'ya nakledilmiş oldu* idi. *Meclisin feshedilmesi teşebbüsü de Ferid Paşa'nın, yani Papaz Frew'nun eseridir*.[2667] Vahideddin Hân'ın Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa ise dikkati Ahmed Reşit'e çekmektedir:

[**] Mütareke İstanbulu'nda "Mustafa Kemal, Rauf, Fethi, Canbulat'ın hükümet darbesi yapmak üzere kurdukları bir örgüt." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 10.

[2665] FO 371/5074, p. 22; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 5-7.

[2666] Takvîm-i Vekâyi', 13 Nisan 1336, Numero 3826, s. 1.

[2667] Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, 2014, s. 402, dipnot 163. Cenevre'deki istihbaratçı Hugh E. C. Whittall, Bern'deki İngiliz Büyükelçi Rumbold'a gönderdiği 5 Eylül 1918 tarihli muhtırasında, Sadrazam Kâmil kabinesi Dahiliye Nâzırı [Ahmet] Reşit'in [Rey], Fransız istihbaratına çalıştığını, M. Feuillet vasıtasıyla aylık 1.500 frank tahsisat aldığını, *oldukça kaypak ve tehlikeli bir adam olduğu*nu bildirmiştir: FO 371/3411/160239; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2. Bank-ı Osmanî İstatistik Dairesi şeflerinden Fransız Edgar Pech'in 27 Mart 1920 tarihli günlük kaydına göre Ahmed Reşid Rey, Fransızların "adamı"ydı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175. "Damat Ferit'in kabinedeki rakibi Reşit Bey, Fransız güdümünden yanaydı." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100.

> [1920 senesinde] Reşid Bey fetvalı ve kazalı kabinede bulunup Anadolu'ya kurşun atmış ve Sevr Antlaşması'nı imza etmek suretiyle tam ifadesiyle, "Memleketi satmış olmasına rağmen" (150) yüzelli kişilik listeden çıkartılmasından birçok anlam çıkaranlar bulunmuştur.[2668]

Meclisin yeni intihab kaydıyla feshi, ağır şeraitli sulh projesinin tasdiki meselesinde zaman kazandırmıştır denilebilir. Zira Kânûn-ı Esâsî'nin 7'nci maddesi âmir hükmünce *Sulhe. . . taallûk eden. . . muahedatın akdinde Meclisi Umuminin tasdiki* lâzımdır. Bu manevraya karşı ise Müttefik fevkalâde komiserleri, *Sultan Hükümetini "muvakkat bir tasdika yanaştırmak" için aylarca çalış*acaklardır.[2669]

Dürrizade el-Seyyid Abdullah Efendi'nin milliyetçi asilerin idam fetvası, Takvîm-i Vekâyi'de neşredildi.[2670]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, beyanname neşretti. Teşkilât-ı Milliye'nin ahaliye zulmettiğini belirtiyor:

Hükümetin Beyannamesi

> Devlet-i Osmaniye bugün misli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakikî manasile vatan tehlikededir. Millet bilmiyerek, istemiyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede malen ve canen en büyük fedakârlıklara katlandığı halde nihayet katiyyen mağlub olmakdan kurtulamamış ve o zamanki hükümet tarafından akd olunan mütareke ile galib devletlere arz-ı teslimiyet edilmiş idi. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hale uygun bir selamet yolu tutmalı idi. Fakat bu hakikat de layıkı vechile anlaşılamadı. Birtakım kesanın yalnız hırs u menfaat sevkile Teşkilat-ı Milliye unvanı altında meydana çıkardıkları fitne ve fesad bir tarafdan vaziyet-i siyasiyemizi son derece tehlikeli bir hâle getirdi. Diğer tarafdan da muharebede uğradığımız zayıatdan ve hususile harb senelerinde yapılan türlü türlü su-i istimalat ve cinayatdan dolayı derin bir suretde mecruh olan vatan-ı mukaddesemize yeniden yeniye yaralar açdı. Birtakım çirkin hadiseler de Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir fikr u cereyan peyda ve şerait-i sulhiyenin bir kat daha şiddetlendirilmesi muhatarasını tevlid etdi. Nihayet yine bu ahval tesiratile Düvel-i Muazzama mütareke ahkâmını İstanbulu mukavvaten işgal-i askerî altına almak suretile de tatbik etdiler. Buna karşı erbab-ı isyanın Payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve muvarebeyi kat'e teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hıyanet-i vataniyedir. Bu halde Teşkilat-ı Milliye denilen harekat-ı bağiyâne hem Anadoluyu korkunc bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün millet-i Osmaniyenin en büyük düşmanları yalancı milliyet davası ile şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir akıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsile-yi cinayatdır: Kanun-ı Esasiyi ve kavanin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermiyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmiyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıb yağma etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezahatları mütevaliyen ika olunmakdadır. Halbuki bu iğfalin Emr-i İlahîye münafi Şer'-i Şerif nazarında merdud olduğu suret-i merbut fetva-yı şerifeyle de müeyyiddir.
>
> Vatan-ı Osmanînin düçar olduğu türlü türlü musibetlerin tamiri ve nüfus ve kuvvet itibarile uğradığımız zayiatın telafisi vecibesinden dolayı hükümet-i hazıra indinde bugün her ferdin hayatı ve say'i her zamandan ziyade kıymetdardır. Bu cihetle hükümet vasıl olmak istediği maksad-ı hayr u salaha kan dökmeden vüsulü ve her vechile tercih etmekle beraber devletin ve milletin hakikaten tehlike içinde bulunan hayatını selametini kurtarmak içün yola gelmiyenleri Şer'-i Şerif ve kanun-ı münif mucibince ve hatt-ı hümayun ile tebliğ olunan İrade-yi Seniye-yi Hazret-i Hilafetpenahîye imtisalen tedib etmekde tereddüd etmiyecekdir. Binaenaleyh evvela harekat-ı isyaniyenin müretteb ve müşevviki olanların iğfalat u tehdidatına kapılarak ve yapdıklarının neticesi ne kadar vahim olacağını düşünemiyerek onlara iştirak edenlerden bir hafta zarfında izhar-ı nedamet ve Şevketlû Padişahımız Efendimiz Hazretlerine arz-ı sadakat edenlerin aff-ı âlîye mazhar olacakları, saniyen müretteb ve müşevviklerin ve onlarla beraber hareketinde inad edecek olan asilerin şer'an ve kanunen tedib edileceği ve memleketin herhangi cihetinde olursa olsun gerek ahali-yi İslâmiye

---

2668 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 249.

2669 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 156. "Meclis dağıtılmış ve Sevr'in, Vahdeddin tarafından onaylanma imkânı dahi olmamıştır." Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 62.

2670 Takvîm-i Vekâyi', 11 Nisan 1336, Numero 3824, *Fetvâ-yı Şerîfe Suretidir*, s. 1.

> tarafından sunuf-ı saire-yi ahaliye gerek sekine-yi gayr-ı müslime tarafından ahali-yi Müslimeye karşı te'diyat ve tecavüzat vukuu hükümetce hiçbir vecheyle tecviz olunamıyacağından böyle bir hal vukuunda mütecasirlerinin ve o hususda müsamaha veya müşareketi görülenlerin şahsan ve şediden düçar-ı mücazat olacakları ilan olunur.[2671]

Sabık Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Velâdet-i Hümâyûn. Hükümet, Kuvâ-yı Milliye'yi bir beyanname ve fetva ile asi ilan etti ve muğfellere bir haftalık müddet-i istimân verdi*.[2672]

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüşdü, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Zeylde Türk Komünist Fırkası heyet-i merkeziye azası Baha Said'in uzunca bir muhtırası yer alıyor. Baha Said'in belirttiğine göre İngilizler Enver'e bir andlaşma teklif etmiştir: [..] *Enver Paşanın 3/Şubat İsviçre mektubu buraya vasıl olmuştur. O da Moskova gitmek arzusundadır. İngilizler ona İstanbulun Türkiyede kalması ve Türk memleketlerinin müstakil olması şartile tedafüi ve taarruzî bir mukavele akdini teklif etmişler. Şu kadar ki: Hindistan Mısır vesair biladi islâmiyede Türkler ihlali asayişe değil tesisi tabiiyete mazhar olsunlar*. [..][2673]

12 Nisan 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol'un Washington'a raporundan: *Milliyetçi Akımı ayaklanma ve ihanet olarak mahkûm eden hükümet bildirisi* ve *fetva*, *kuşkusuz Müttefiklerce dikte edilmiştir ve ustaca şeyler değildir*.[2674]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Anadolu'da her türlü kontrolü ele geçirdi* fakat *asker toplamada zorluklarla karşılaş*maktadır. *İngiliz ordusu İzmit'te kontrolü elinde tut*uyor.[2675]

ABD matbuatından *New York Herald* gazetesinin aktardığına göre, *Erzurum'da bulunan İngiliz Albay Rawlinson'un kendisinin aracılığıyla İstanbul Hükümeti ile Milli Hareket'in bir araya gelmesi yönündeki tekilife Kazım Karabekir Paşa'nın şu cevabı verdi: "Şu an haksız yere Müttefiklerin işgali altında bulunan İzmir ve İstanbul boşaltılmadıkça Miilliyetçiler İngilizlerle resmi bir ilişki içerisine girmeyecektir."*[2676]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İngiliz Albay Rawlinson, İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir uyum kurulmasını sağlamak amacıyla Kazım Paşa ile görüşmek üzere Erzurum'a gitti ancak Paşa, Adana, İzmir ve İstanbul'daki haksız işgaller son bulana kadar Milliyetçiler'in, İngilizlerle herhangi bir resmi teması olmayacağı cevabını verdi*.[2677]

13 Nisan 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla mülakat etmiştir. Sadrazam, 12 Eylül 1919 tarihli düzmece andlaşma hakkında kelâm etmiştir. Değil imzalamak *böyle bir antlaşma düşünülmemişti bile.* Sadrazamın *siyaseti İngiltere ve Fransa'ya eşit muamele olacakt*ır. *Antlaşmanın varlığının Fransız basınında da yalanlanması uygun olacakt*ır. *Defrance da aynı kanıda*dır.[2678]

2671 Takvîm-i Vekâyi', 11 Nisan 1336-1920, Numero 3824, *Hükümetin Beyannamesi,* s. 2.

2672 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 696.

2673 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 617.

2674 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 79.

2675 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

2676 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 102.

2677 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 137.

2678 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 92, p. 215; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

The Times gazetesi: *Damat Ferit Paşa, milliyetçi olarak isimlendirilen hareketin üzerine cesaretle* gitmektedir. *Millî hareketi lânetledi. Bunları mutlaka cezalandıracağını açıkladı. Bu amaçla "fetva" yayınladı*.[2679]

14 Nisan 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi haftalık rapor kaleme aldı. *Anadolu hükümetinin başında naip olarak Şehzade Cemalettin olacak, Abdülhalim Çelebi şeyhülislam, Celalettin Arif adalet, Ahmet Ferit hariciye vekilleri olacaklardı. Rapora göre, padişah mevlevi şeyhinin onun manevi yetkesini zayıflatması olasılığı karşısında "çok sinirliymiş."*[2680]

İngiliz yarı-resmî gazete *The Times*, "Mustafa Kemal ve Onun Başkaldırısı" nam makalesinde, Mustafa Kemal'in Ankara'da tesis etmeye çalıştığı meclisi şöyle nitelendirdi: *kurucu meclis (constituent assembly)*.[2681] *The Times*, "Ayrı Bir Anadolu Hükümeti" başlıklı bir başka haber neşretti: *M. Kemal Anadolu'da yeni bir devlet kurdu. İstanbul Hükümeti ve Halife Sultan esir olduğu için fonksiyonunun kalmadığını gerekçe olarak kullan*maktadır. *Fetvanın köylüler üzerindeki etkisini silmeye çalış*maktadır. *Bir karşı fetva yayınlattı fakat etkisiz oldu. Konya Mevlevî Şeyhi M. Kemal'in yanında Şeyhülislâm olacağı duyuldu*. *Çünkü ancak bu şekilde, İstanbul fetvasının Anadolu üzerindeki etkisi yok olabilir. Hatta milliyetçilerin bazıları Anadolu'ya bir Osmanlı* şehzadesi *geçirmek istedikleri* vakidir. *M. Kemal kendisini Sadrazam ve Harbiye Nazırı ilân etti*.[2682]

Fransızların himayesinde İsviçre'de ikamet etmekte olan Maliye eski nâzırı Karakaşî Sabataycı Cavid'in günlük kaydı:

> Komiserlerden gelen cevapta Türklerin böyle bir muâhedeyi [*Sevr şartlarını*] imza etmeyecekleri, imza ederlerse tasdîk etmeyecekleri, tasdîk ederlerse tatbîk etmeyecekleri, tatbîk etmek isterlerse netîcenin kanla ve ihtilâlle biteceği bildiriliyormuş. Lord Curzon bu cevaptan dolayı İngiliz komiserini tekdir ettiğini, kendilerinden akıl istemeyip muâhedenin tatbîkini temin için ne tedâbir ittihazı lâzım geldiğini sormuş olduklarını söylemiş ve bundan sonra da [*İstanbul'un*] işgâli[*ni*] yapmış…[2683]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar: *Çok yakında milliyetçi harekete karşı Türkiye'de askeri bir sefer düzenlenmesi konusunda emirlerin verilmesi bekle*nmektedir. *Türk kuvvetlerinin seferberliğinin 1 Mayıs'tan önce kesin olarak başlayacağı, İngiliz memurlarla Türk Erkan-ı Harbiye Reisi Nazif* [Mehmed Said (ÖFA notu)] *Paşa arasındaki görüşmede, milliyetçi hareketin*

2679 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

2680 FO 371/5167, E 4510/262/44; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 381, sonnot 102.

2681 The Times, 14 April 1920, *Kemal and His Rebels*; Aktaran: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 320, dipnot 226. Mustafa Kemal'in Türkiye Büyük Millet Meclisi namıyla tesis ettiği *Meclis-i Müessisan* projesi, tarihî açıdan çarpıcı bir benzerliği ihtiva etmektedir: "Mustafa Kemal, askerî erkân ile makine başında iki gün süren fikir alışverişi sonrasında, getirilen itirazlar nedeniyle taslağını tadil etmek zorunda kalır. En ciddî çekinceler, meclisin *kurucu* karakterine yöneltilir. Bunların ardında, kendisinin dile getirdiği gibi, *mü'essisân* kelimesinin *halkın ünsiyet etmediği bir ta'bir* olmasından ziyade, arzuladığı *rejimi değiştirmek selâhiyetini* verme alanında yaşanan tereddüt yatmıştır. Bu, 1907 yılında, "Osmanlı Muhalifîn Fırkaları Kongresi" öncesinde yapılan pazarlıklarda, Daşnaktsutyun temsilcileri, gerçekleşecek devrim sonrasında pâyitahtta bir *assamblée constituante* toplanması talebini masaya koyduklarında, Terakki ve İttihad Cemiyeti liderleri öneriye, rejim değişikliğine neden olabileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmışlardır. Mustafa Kemal'e kurucu meclis kavramı etrafında getirilen itirazlar da benzer endişelerden kaynaklanmıştır." (Hanioğlu, 2023, s. 319).

2682 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 627.

2683 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 83-84.

bastırılabilmesi için 150.000 kişilik bir ordu gerekeceğine ve İngilizlerin bu orduyu donatarak yöneteceğine karar verildiği bildirilmiştir.[2684]

15 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Londra'ya muhtıra gönderdi: *Dahiliye Nazırı ve barış delegasyonu üyelerinden Ahmet Reşit (Rey) "Britanya Liderliği"nin kabulünü Damat Ferit namına arz ve rica ediyor: "Şimdiki hükümetin daimî siyaseti; Türk Devletinin Büyük Britanya'nın yardımına güvenmesi esasına müstenittir. Paris'te Delegasyon'a bazı Britanya askerî ve ya sivil memurlarının katılacağı şüphesizdir. Damat Ferit sulh delegeler heyetinin ve bizzat kendisinin -Britanya Hükümetinin bunları yönetmek hususundaki düşünce ve arzularını öğrenmeyi kolaylaştırmak için- bu memurlarla samimî münasebet kurmalarını istemekte idi."*[2685]

İngiliz Askerî İstihbaratının kaleme aldığı 11 Mayıs tarihli bir raporda belirtildiğine göre 15 Nisan'da Sadrazam Damad Ferid, İngiliz subaylarıyla özel görüşmüştür. Sadrazam, *Bozkır'dan Konya'ya kadar olan bölge*nin *millicilere karşı* olduğunu ve *Bozkır'da hazırlanan kuvvete Alanya üzerinden 40-50 subay, 300-500 tüfek ve cephane gönderileceğini söylemiş*tir.[2686]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Müstakil Anadolu Devleti, Asî Liderin Kabineye Cevabı" serlevhalı haber neşretti: *Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir devlet kurma niyet*inde *ve girişimind*edir. *Mustafa Kemal İstanbul kaynaklı fetvanın Anadolu üzerindeki etkisini yok etme*ye çalışıyor, *bazı Milliyetçilerim Anadolu'ya bir Osmanlı* şehzadesini *geçirmek istedikleri* bildiriliyor:

> Kendi muhabirimizden.
>
> İstanbul, 13 Nisan, Baskı altında seçilen ve sadece Milliyetçi önderlerin bir aracı olmaktan öte gidemeyen bir meclisin (Meclis-i Mebusan) dağıtılması, Mustafa Kemal Paşa'nın müstakil bir Anadolu devleti vücuda getirmek niyetine yönelik haberlerin ortaya çıkmasından başka ciddi bir etki yapmadı.
>
> Bir hükümet oluşturup yeni devletin Anayasası'nı (yapısını) belirleyecek olan Kurucu Meclis'in seçilmesinden/oluşturulmasından sonra Mustafa Kemal'in, İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmiş olmaları sebebiyle Sultan'ın sâkıt olduğu, baskı altında bulunduğu ve bu yüzden baskı sürdüğü müddetçe Sultanlık ve Halifelik görevini icra edemeyeceğine ilişkin bir bildiri yayımlaması bekleniyor.
>
> Mustafa Kemal, böylece "gâvurlar tarafından işgal edilmiş" İstanbul'daki hükümetten sadır olan fetva ve bildirilerin, Anadolu köylüsü -fetva ve imparatorluk buyruklarını eğitimli milliyetçi politikacıların beyanlarından çok daha fazla ciddiye alan- üzerindeki etkisini boşa çıkaracağını umuyor.
>
> Yüksek dinsel mevki sahibi kişilerce imzalanan karşı fetvaların, insan kitleleri tarafından kabul edilme olasılığı daha yüksek olduğundan, bazı çevrelerde, Konya'daki Mevlevi Çelebisi veya 1918 yılı yazından beri Türkiye'de ikamet eden eski Senusi Şeyhi'nin, Milliyetçilerin Şeyhülislamı olmak üzere, Ankara'ya davet edileceği düşünülüyor.
>
> Şu da eklenmeli ki, bazı önemli Milliyetçilerin, bir imparatorluk prensini (veliahdı) halkın/köylülerin dinsel ve hükümdarlık yönetimine yönelik duyarlılığını yatıştırmak göreviyle "Naib" -Sultan'ın temsilcisi- olarak Anadolu'ya geçmesi için ikna etmeye çalıştıklarına yönelik bazı belirtiler söz konusu.

[2684] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 310. Haber, asılsızdır.

[2685] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10. İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, Sevr'in tadili için İngiliz Hariciye Nezâretiyle gizli bir temas kurmaya çalışıyordu: "Damat Ferit Paris'e azimetinden önce barış şartlarının yeniden gözden geçirilmesi için acele istekte bulundu. . . *Çok ısrar etti. . . geleceğin Türkiye'sine Britanya yardım etmeliydi. . . . Delegeler heyetindeki meslektaşlarına bile ifşa edilemeyecek bazı hususların bildirilmesine tavassut etmek üzere bir İngiliz memur tutabilip tutamayacağını sordu*." (Jaeschke, 1971, s. 10).

[2686] PRO, 371/5048, E 4635/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 245.

> Bu arada Milliyetçi Güçler, Anzavur Paşa'nın harekete geçme korkusu ve bölge halkının baskısı sebebiyle Bursa'yı tahliye ettiler.
>
> Saray çevreleri, merhum Prens Şevket Efendi'nin oğlu olan ve son zamanlarda Üçüncü Kolordunun Askerlik Şube Başkanlığı'nı icra etmek üzere Anadolu'ya giden Cemalettin Paşa'nın, Mustafa Kemal tarafından Sultan'ın Naibi olarak atandığı doğrultusunda bilgilendirildiler. Bununla beraber Cemalettin Paşa'nın buna razı olmadığı ve adının kullanılmasını istemediği söyleniyor.
>
> Milliyetçi kaynaklardan İstanbul'a ulaşmakla beraber doğru oldukları tahmin edilen bazı raporlar, Mustafa Kemal'in kendisini, yeni Anadolu Hükümeti'nin Harbiye Vekili ve Sadrazamı olarak ilan ettiğini, Hariciye Vekili olarak da, önceden Washington Büyükelçiliği yapmış olan Ahmet Rüstem Bey'i, Şeyhülislamlığa Eski Sunusi Şeyhini ve Dâhiliye Vekilliği'ne de önceki Kütahya Mebusu Ferit Bey'i seçtiğini kaydediyorlar.[2687]

16 Nisan 1920. Ankara'daki Börekcizade Rıfat ve rüfekası tarafından Dürrizade fetvasına karşı fetva neşredildi.[2688] Ankara fetvasında 153 imza bulunuyor; *millî hareketin meşru olduğu, düşmana karşı elden gelenin yapılmasının farz, ölenlerin şehit, kalanların gazi oldukları, direnen halka karşı fitne çıkaran ve silah kullananların en büyük günahı işlemiş olacakları ilan ediliyor*.[2689]

Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *Fransa'da muhtemel bir İngiliz gövde gösterisine önceden cephe aldığı için 16 Martta İstanbul'un işgali haberi genellikle çok can sıkıcı bir olay şeklinde karşılandı. Kamuoyu işgali sanki Fransa'ya karşı girişilmiş gibi görüyordu. Gazeteler, Fransa'nın Türkiye'deki prestijinin gölgelendiğini, İstanbul'daki Fransız kurum ve yerlerinin de İngilizler tarafından işgal edildiğini, Fransız dostu Türk aydınlarının tutuklandığını, İstanbul'da bir "İngiliz kontrolü" kurulup Fransa'nın ikinci plana itildiğini yazıyorlardı. Bu arada, Osmanlı Meclisi'nin üyelerinin "parlâmenter demokrasinin kuruculari" tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülmeleri de dikkati çekmişti*.[2690]

17 Nisan 1920. Vahideddin Hân istişare etmek üzere Kuvâ-yı Milliye ve Kuvâ-yı İnzibâtiye hakkında ne düşündüğünü sual edince Seryaver Ahmed Avni Paşa şu cevabı vermiştir:

> Şevket-meâb Efendimiz [..] Kulunuz bazı samimi silah arkadaşlarımla da tartıştığımız sırada: "Kuvâ-yı Milliye de, İttihad ve Terakki gibi güzel bir düzenlemedir. Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşuna ben de milletin bir ferdi gibi dahilim. Ben Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilinden korkmuyorum. Fakat daha sonraki dönemlerde kuruluş amacından çıkarak, hedef ve mahiyet değiştirebileceğinden ürküyorum" demiş idim. Hatta kısa bir anlatımla, "Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzü ile iç yüzü vardır.", diyerek dikkat etmelerini önermiştim.
>
> Bugün de aynı fikirdeyim; "Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzünden biri, Yunan zulmüne karşı alınan İzmir cephesi, ikinci yüzü hayali Ermenistan'a karşı alınan Erzurum cephesi, üçüncü yüzü de Damad Ferid Paşa'nın sorgucu kabinesine karşı alınan Ankara cephesidir. İç yüzü de, inkılâpçılıktır."
>
> Bir kısım basın ile bazı yüksek çevrelerin eleştirilerine maruz kalan şu görüşlerime ve değerlendirmeme nazaran demek istiyorum ki: "İzmir'i müdafaa eden cephemizin aleyhine İzmit'ten nasıl hücum edilir? Ve adeta Yunan General Papulas'a nasıl yardım edilir?"

2687 The Times, 15 April 1920, *Separate Anatolian State, Rebel Leader's Reply to Cabinet*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 289-290. "*Times* daha 15 Nisan tarihinden itibaren Mustafa Kemal'in yeni, ayrı bir Anadolu hükümeti ve devleti kurmayı planladığına dair raporlar yayınlıyordu." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 235, sonnot 19.

2688 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 69.

2689 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111. "Şeyhülislamlık makamının İslam cemiyetindeki ağırlığı dolayısıyla Ankara tek imzalı bir fetva ile karşılık vermeyi yeterli bulmayarak Anadolu ulemasından 153 imzalı fetva yayımlanmışlardır."

2690 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 99.

> Bu suretle hareket olunursa kulunuz gerek fetvanın ve gerek devşirme ve ücretli Kuvâ-yı İnzibatiye'nin atacağı kurşunların hedefine ulaşamayacağı görüşündeyim. Bilâkis kurşunların rastgeleceği taşlardan ayrılan parçalardın geri göneceğine inanıyorum.
>
> Şu halde Kuvâ-yı Milliye'nin samimi ve milli olan iki cephesine ilişilmez. Ancak ve yalnız Ankara cephesiyle meşgul olmak lazım gelir zannındayım.[2691]

Yolda tesadüf eden Sadrazam Damad Ferid Paşa, Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa'ya şikâyette bulundu:

> Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmit'e giden vapurlarımızı dahi yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüsünü yapmak için emir vermişler. Hülasa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!
>
> Ben bugün General Charles Townshend ile görüşeceğim. İngiliz sefirini göreceğim, akşam geç vakit Padişah hazretlerinin huzurunda yüz süreceğim. Neticesini arz edeceğim.[2692]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e; *Kürtlerin Mustafa Kemal'e karşı kullanılmasını teklif etti* lâkin red cevabı aldı.[2693]

Nazilli'deki Miralay Refet (Bele), Ankara'daki Mustafa Kemal'e fevkalâde mühim bir telgraf gönderdi. İstanbul'daki İtalyan Mümessilliğinin Siyasî İşler şubesinde muvazzaf Binbaşı Liberati, Söke'ye muvasalat ettiği vakit Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir'le iki kez mülakat etmiştir. Liberati, ilk mülakatta, İngilizlerin hılâfeti Türklerin elinden almayı hedeflediğini belirtmiştir. İkinci mülakatta ise müteakib aylar içerisinde vuku bulacak fevkalâde kritik birçok vakayı haber vermiştir. Büyük oranda tahakkuk edecek olan bu ihbar, komplo kurulduğuna delil teşkil etmektedir. Liberati şunları söylemiştir:

> Pek yakında maʿrûz kalacağınız vazʿiyeti açıkca söyleyeceğim. Ricâ ederim bu sözlerim serîʿ bir vâsıta ile Mustafa Kemal Paşa'ya hemen yetişdir[il]sin. Milletin arzusu dâhilinde olmayan sulh şartlarını Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve hiç şübhe etme[ğeyin] Pâdişâh'ınız da tasdîk edecekdir. Hâlbuki millet Kuvâ-yı Milliye'ye pek ağır olacağından hiç şübhe etmediğim sulh şartlarını kabûl etmeyecekdir. İşte o zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî iʿlân etdirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtda bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis kanlı bir İngiliz askerinin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesi müsâʿid değildir. Bunu size te'mîn ederim. Bursa havâlîsi [*deşifre edilememiş*] şimdiden tertîbât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân etdirecek esbâb ihzâr edilmesi[ni] hâlisâne arz ederim. Bursa cihetinde İngiliz [*deşifre*

2691 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 234-235. Tarih aralığını tesbit edebilmek için şu delillere müracaat edilmiştir. Avni Paşa'nın Seryaverliğe tayini 15 Nisan 1920'de yürürlüğe konmuştur (Takvim-i Vekayi, 19 Nisan 1336-1920, Numero 3831). Mezkûr istişare, Damad Ferid Paşa'nın Harbiye Nezâretine vekâletinden evvel vuku bulmuştur. Ferid Paşa'nın Harbiye Nâzırı vekili olduğu tarih ise 20 Nisan'dır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 1. Ferid Paşa'nın İngiliz temsilcisi ile görüşmesi 17 Nisan'da gerçekleştirildiğine nazaran, Vahideddin Hân ile Seryaver Avni Paşa arasındaki istişarenin de 17 Nisan günü cereyan ettiği söylenebilir.

2692 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 236.

2693 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 98. "Damad Ferid'in *M. Kemal'e karşı Kürtlerin kullanlması* teklifini de İngiltere Krallık Hükümeti, teşekkür etmekle beraber, kabul etmedi." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 155.

edilememiş] tahşîdât[dan] sonra Yunanlılara serbest hareket vereceklerdir. Bunun için de İngilizlere karşı iki yüz bin asker vaʿad ediyorlar. Ve ona göre hâzırlanıyorlar.[2694]

Mustafa Kemal, Refet'in mezkûr telgrafını alır almaz Bursa'da bulunan Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy), Karesi'de (Balıkesir'de) bulunan Miralay Kâzım'a (Özalp) ve Bursa'da bulunan 14'üncü Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) şifreyle iletti. Mustafa Kemal'e göre Liberati'nin ifadatının *sıhhati âşikârdır*. Melzum tedbirler alınmalıdır:

Şifre edildikden sonra görülüb iʿâde edilmek üzere propaganda hey'et[in]e takdîm edilecekdir.

Bursa'da Fuad Paşa Hazretlerine
Balıkesir-İzmir Şimâl Cebhesi Kumandanı Mîralay Kazım Beyefendi'ye
Bursa On Dördüncü Kolordu Kumandan Vekîli Mîralay Bekir Sami Beyefendi'ye

Söke'ye gelen ve işgâl esnasında İstanbul'da bulunmuş olan ve umûr-ı siyâsiye ile çalışmakda olan Binbaşı Liberati isminde bir İtalyan zâbiti Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey'le vukûʿ bulan mülâkâtında ber-vech-i ifâdâtda bulunmuşdur:

"Pek yakında milletin arzusuna tevâfuk etmeyen sulh şerâ'itini Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve Pâdişâh'ınız da tasdîk edecekdir. Hâlbuki millet pek ağır olan bu şerâ'iti kabûl etmeyecekdir. O zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî îlân etdirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtda bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis İngilizlerden bir neferin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin müsâʿid olmadığını te'mîn ederim. Bursa havâlîsinde şimdiden istihzârât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân etdirecek esbâb ihzâr edilmesini hâlisâne arz ederim."

Ber-vech-i bâlâ ifâdâtın sıhhati âşikârdır. Bilhâssa İngilizlerin Hind kıtaʿâtı sevk etmeleri ihtimâline karşı bunların isyân etdirilmeleri için şimdiden istihzârât yapılması imkânının taharrîsini nazar-ı dikkat-i âlîlerine arz ederim.[2695]

18 Nisan 1920. Müttefikler San Remo'da konferans küşad ettiler. 26 Nisan'da sonlanacak bu konferansın karara bağlamaya çalıştığı esas mesele, *Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve küçük bir devlet haline getirilmesi* meselesi idi.[2696]

Kuvâ-yı İnzibatiye teşkilâtı resmen kuruldu. Kararnamede "Kuvâ-yi Milliyye nâmını taşıyan eşkıyâyı tenkîl için" Harbiye ve Dahiliye nezâretlerine merbuten ihdas edildiği[2697] ifade edilse de, bu teşkilât, çok açık bir biçimde, Kuvâ-yı Milliye'yle muvazaa içerisinde olacaktır. Eldeki verileri şöyle telif ediyoruz: Ferid Paşa, sürekli vaadlerde bulunup ve fakat fiiliyatta Ferid Paşa'ya engeller çıkaran İngilizlerin tezgahını idrak etmiş ve karşı bir tezgah kurmuştur. Kuvâ-yı İnzibatiye nam dermeçatma birlikler, müsademe söz konusu olduğu vakit teçhizatıyla Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmiş, aynı zamanda Ferid Paşa da Mustafa Kemal'le temas kurarak uzlaşmaya çalışmıştır. İngilizler, Ferid Paşa-Mustafa Kemal muhaberatına muttalî olmalı ki, Kuvâ-yı Milliye ile irtibat kuracak ve Kuvâ-yı İnzibatiye'yi lağvettiğini bildirecektir. Ferid Paşa-Mustafa Kemal muhtemel uzlaşısına engel olanlar arasında İngilizlerin hesabına çalışan Miralay Sadık yer alacaktır.

Damat Ferit göreve gelişinden kısa bir müddet zaman sonra -3 Nisan 1920'de- Harbiye Nazırı'nın görev ve yetkilerini sadrazamlık bünyesinde toplamış ve hiç vakit kaybetmeden Milli Mücadele [Nationalist]

2694 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 504-505.

2695 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 505-506.

2696 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 145.

2697 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107.

> güçleriyle savaşacak "Hilafet Ordusu"nun teşkili için hazırlıklara başlamıştır. Bu ordu için mevcut birliklerden gönüllüler ve dışarıdan gönüllü olarak yazılanlar olmak üzere asker temin edilmiş ve orduya katılımı özendirmek amacıyla bunlara aylık 30 liraya varan ödemeler yapılacağı vaadinde bulunulmuştu. Orduya alınan askerler siyasi görüşleri nedeniyle tercih edilen yaşlı ve işe yaramaz kişilerden oluşmaktaydı.[2698]

*Anadolu Ajansı 18 Nisan'daki bildirisiyle Meclis'in 21 Nisan günü açılacağını, Ankara'ya ulaşan mebusların adlarını Darülmuallimin Mektebi'ne yazdırmalarını, yolda olanların acele etmeleri gerektiğini duyur*uyor.[2699]

19 Nisan 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. İçtimada belirtildiğine göre 5 Nisan'da kabinesini tesis eden Sadrazam Damad Ferid Paşa, Ankara'da teşekkül etmekte olan meclisi *yasadışı* ilan etmiştir.[2700]

> Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin, Millî Hareketi kınayarak savaş açması ve Şeyhülislam'ın aynı doğrultuda bir fetva yayınlaması Rees'in talebiyle İngiliz Avam Kamarası'nda da tartışma konusu haline geldi. Bonar Law; Sultan'ın, Damad Ferid Paşa'yı atadığı hatt-ı humâyunda Millî Hareketi, Türkiye'nin menfaatlerine zarar veren bir isyan olarak açık bir şekilde kınadığını açıkladı. Bundan sonra Law, ilgili hatt-ı humayun doğrultusunda Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin 10 Nisan 1920 tarihinde yayımladığı bildirinin ve Şeyhülislam tarafından yayımlanan 11 Nisan 1920 tarihli fetvaların içeriği hakkında da Avam Kamarası üyelerine izahatta bulundu ve bu gelişmelerden dolayı memnuniyetini gösterdi.[2701]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Sultan İradesi, Şeyhülislam fetvası ve Hükümet bildirisiyle köşeye sıkışan Mustafa Kemal Bursa valisine* telgraf gönderdi. *Bursa'da görev yapan resmî yetkililerle Bursa halkına, Milliyetçilerin silaha sarılma nedenini açıkladı, bu bağlamda da Halife'nin yabancı baskısından kurtarılması argümanını ileri sürdü*. *Yunanlıları püskürtmek ve Kilikya'da Fransızlara karşı*

2698 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan. (2010). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)* (B. Özsöz & S. Demirci, çev.) (2. baskı) içinde (s. 90). İstanbul Tarihçi Kitabevi.

2699 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41. Fakat, Ekim 1922'de muzafferiyetin şükür duasını yapmak üzere TBMM kapısı önündeki imamı kovacak olan Mustafa Kemal, şimdi, meclis toplayabilmek için, Bâb-ı Âlî'den daha dindar görünmek zorundadır: "Daha sonra Meclis'in 21 'inde değil de, 23'ünde toplanmasına karar verildi. Öyle görünüyor ki, iki günlük ertelemenin gerekçesi açılışı *mübarek* cumaya rastlatmak içindi. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına bu ertelemeyi duyuran 21 Nisan genelgesi böyle bir değerlendirmeye hak verdirecek niteliktedir: *Bimennihilkerim Nisan'ın 23'üncü cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir*. İkinci maddede açıkça, açılışı cumaya rastlatarak günün kutsallığından yararlanmak istenildiği duyuruluyordu. Bütün mebuslarla Hacıbayram'da namaz kılındıktan sonra, *envar-ı (ışık) Kuran ve salattan* aydınlanacak, sonra Peygamber'in sakalı ve sancak-ı şerif ile Meclis'e gidilecekti. Burada binaya girmeden önce bir dua okunup kurbanlar kesilecekti. Günün kutsallığını vurgulamak için o günden (21'inden) valiler hatim ve Buhari okunmasını başlatacak, hatimin son bölümü cuma namazından sonra *daire-i mahsusa* önünde bütünlenecekti (md. 3). Yine *mukaddes ve mecruh* vatanımızın her köşesinde o günden başlayarak Buhari okunacak, hatim indirilecekti. Cuma günü ezandan önce minarelerde salavatı şerife ve hutbede halifenin adı anılırken onun ve bütün uyruklarının kurtulup mutlu olmaları duası okunacaktı. Namazdan sonra hatim indirilecek ve vatanın kurtuluşu için yapılan *mesai-i milliyenin* önem ve kutsallığı, her bireyin, kendi vekillerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nin yükleyeceği yurt görevlerini yerine getirme zorunluluğu üzerine vaazlar verilecekti. Halife ve padişahın, din ve devletin, vatan ve milletin kurtuluş, selamet ve bağımsızlığı için dua edilecekti. Camilerden çıktıktan sonra ülkenin her yerinde hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılışından dolayı resmi kutlama yapılacaktı. Her yerde cuma namazından önce mevlut okunacaktı (md. 4). Kolordulara vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, belediye başkanlıklarına (ayrıca 61. Fırka'ya ve Refet'e) gönderilen bu bildiri, en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, her türlü örgüt ve kuruma ulaştırılacak, büyük levhalar halinde her yana asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp parasız dağıtılacaktı (md. 5). Son madde bir duaydı: *Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyet-i kamile tazarru (yalvarma) olunur*." (Akşin, 2017, c. 3, s. 41-42).

2700 *House of Commons Debates*, Anatolia, 19 April 1920, vol. 128, cc. 23-24; Aktaran: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 58.

2701 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 85.

*başarılı saldırılar yapmakla övünen Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni İtilaf devletlerinin bir aracı olmakla suçladı ve Sultan'ı ve başkenti kurtaracak önlemleri alıp, genel durumu tartışmak için bir meclis toplayacağını açıkladı. Monarşi'nin (imparatorluk merkezî yönetiminin) hâlâ vilayetlerde güçlü bir etkisi var ve Mustafa Kemal'in, yayımladığı bildirilerle, Monarşi'nin hizmetçisi olduğunu vurgulaması onun güçsüzlüğünün ve sıkıntı yaşamakta olduğunun bir göstergesi*dir. *Şeyhülislam fetvası ile Sultan İradesi ve Hükümet bildirisinin Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik etkisi, Milliyetçileri, Bursa ve Bandırma gibi birçok bölgede zor duruma düşürmüş, onların fiilen zayıflamasına neden olmuştu*r. *Hükümet çevrelerindeki yaygın görüşe göre Milliyetçiler sadece Yunan istilasının tehdit ettiği bölgelerdeki insanlar veya İzmir'in Türk egemenliğinde kalmasından ekonomik açıdan çıkar sağlayacak olanlar tarafından desteklenmekte*dir. *Milliyetçilerin asıl güçleri, daha çok pratik menfaatler nedeniyle kendilerine destek veren düzensiz ve başıbozuk birliklere dayanmakta*dır. *Sultan'ın arzuları doğrultusunda hareket ettiklerine dair iddialarının gerçek olmadığı anlaşılan Milliyetçiler, bundan sonra savaş yorgunu köylülerden zorla asker toplayıp toplamayacakları yakında anlaşılacak. Belli başlı postanelere Milliyetçiler hâkim olduklarından, İstanbul Hükümeti, Sultan İradesi, Hükümet bildirisi ve Şeyhülislam fetvasının binlerce kopyasını Anadolu'ya uçaklarla dağıtmaya karar vermiş, adı geçen dokümanların içeriğini öğrenen Ankara halkının yaptığı ilk iş, Sultan'a bağlılıklarını ifade eden geniş katılımlı gösteriler düzenleyerek, Şeyhülislamın buyruğuna uygun bir şekilde, Milliyetçilerle savaşma niyet ve arzularını deklere etmek olmuştu*r. *Adı geçen gelişmeler neticesinde Mustafa Kemal, derhal Ankara'yı tahliye ile Sivas'ta toplanmaları doğrultusunda birliklerine emir vermek zorunda kalmıştı*r. *Burada bir savunma hattı oluşturabileceği düşünülüyor*.[2702]

İstanbul'daki İngiliz askeriyesi ve fevkalâde komiserliği Damad Ferid'i oyaladığı ve vaad ettikleri askerî levazımat teslimatını geciktirdiler. Anzavuroğlu Ahmed, Mustafa Kemal'e bağlı Kuvâ-yı Milliye karşısında tutunamadı:

> Milne; Damad Ferid Paşa'nın unvan ve makam payesiyle meşru hale getirmeye çalıştığı Anzavur'a bağlı sözde düzenli birliklere talep edilen askeri malzemeyi verme kararı aldığında ise geç kalınmıştı. Zamanında bu teslimat gerçekleşmediğinden Anzavur, Millî Kuvvetler karşısında tutunamadı ve 19 Nisan 1920 tarihinde Biga'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece Marmara Denizi'nin güney batısı Çanakkale dışında büyük ölçüde Milliyetçilerin kontrolü altına girdi.[2703]

Yüzbaşı Harold Armstrong'dan anladığımız ise şudur: İngilizler, Padişah Hükümetini güya tesanüd ederek iç savaşa sürükleyib fakat tam tekmil destekten yoksun bırakarak onu Mustafa Kemal'e yem etmişlerdir:

> Niyetimiz farklı olsa da Sultan'la işbirliği yapmak ve aynı rakibe karşı hareket etmek zorunda kaldık. Sürgüne yollananlar arasında bir bölümünün Damad Ferid'in isteğiyle tutuklandığı aşikârdı. Milliyetçilerin oluşturduğu tehdit karşısında bir adım daha ileri gittik. Sir George Milne Harbiye Nazırı'na, Zeki ve Hamdi Paşalarla İngiliz subaylar tarafından koordine edilecek iki adet askerî birlik oluşturma planını görüşmesi için meslektaşlarından Albay Shuttleworth'u yolladı. Birlikler hazır olur olmaz milliyetçilere arkadan ve her iki yandan saldırmak üzere deniz yoluyla Anadolu'nun kuzey kıyılarına gönderileceklerdi.
>
> Sultan da harekete geçti. Mustafa Kemal'i ve işbirlikçilerini kanun kaçağı olarak ilan eden bir fetva yayınladı. Hükümeti dağıttı ve birkaç ay önce istifa etmek zorunda kalan Damad Ferid'i görevlendirdi. Kürtleri

---

[2702] The Times, 19 April 1920, *Mustapha Kemal's Power Waning; War-Weary Peasantry*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 293-294.

[2703] Robeck'ten Curzon'a 20 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 184; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86. "İngilizlerin daha önce el koydukları Osmanlı askerî malzemelerini iç isyanlar sırasında İstanbul Hükümeti'ne iade etmediklerini, askerî ve mali herhangi bir destek sağlamadıklarını göz önünde bulundur"mak gerekiyor bu babda (Bozkurt, 2021, s. 468).

> ayaklandırdılar. Müttefikler planı onayladı ve Ferid Paşa kontrolü albndaki depolardan silah ve mühimmat sağlayarak, Ahmed Anzavur'un emrinde kendileri için çalışan Çerkezlere yolladı. Bir yandan da Yalova ve İzmit'e birlikler sevk edildi. **Ama müttefikler yüzde yüz destek vermiyordu. Çerkezlere ulaşan silah ve mühimmat miktarı fazla değildi. Çoğuna, müttefiklerin kontrolünde olan yerel idareler tarafından el konuldu**. **Ne Sultan, ne Damad Ferid ne de aklı başında ve konuya dair bilgisi olan herhangi biri, karşılıklı çıkarımız için neden düşmana karşı işbirliği yapamadığımızı anlamadı**.[2704]

20 Nisan 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Binbaşı Kenworthy'in belirttiğine göre *bir İngiliz askerî misyonu Kırım'da Wrangel'in askerî varlığını güçlendirmesi için çalışırken diğer bir İngiliz misyonu ise ticaretin yeniden başlaması için Kopenhag'daki Bolşevik temsilcilerle müzakere hâlinde*dir. Winston Churchill gerçeği gizliyor: *Kopenhag'daki misyonun, Kırımda toplanan Rus askerler ve mültecilerin hayatlarını güvence altına almak amacıyla Bolşeviklerle müzakerelerde bulunduğunu; Kırım'daki İngiliz askeri misyonunun da bölgenin istilasını ve tüm insanların katledilmesini önlemeye çalıştığını ileri sü*rüyor.[2705]

Sabık Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ettik. Anzavur'un inhizamı*.[2706]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e telgraf gönderdi. Hardinge, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal'i tedib etmek üzere silâhlı bir teşkilât kurmak teklifine dair mülahazalarını bildiriyor. Hardinge'ye göre (i) Britanya Harbiye Nezâretinin muvafakatı üzere, *daha kolay denetlenebileceği için olanaklı olduğu ölçüde düzenli asker kullanılmalı*dır. (ii) *Ferit'in kafasında gerçekleşmeyecek hafif bir barış beklentisi uyandırılmamalı, yoksa sonra* bizi *hainlikle suçlayabilir*.[2707]

İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi (Genel Sekreteri) W. S. Edmonds; Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu 29 Mart 1920 tarihli muhtıraya şu notu düştü: *Mustafa Kemal bu kez de Anadolu'da bir Parlâmento daha çağırırsa, bizim bundan pişmanlık duyacağımız birşey yoktur*.[2708]

> Kurtuluş Savaşı günlerinde ağlarını bir örümcek gibi Türkiye'nin her yanına yayan İngiliz İstihbarat Servisi, özellikle Ankara'da Mustafa Kemal ve çevresindeki yakınlara dek sokuluyor; Bakanlar Kurulu (hey'et-i vükelâ), Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye) ve BMM gizli oturumlarının kimilerinde alınan en önemli, en gizli kararları ve devlet sırlarını ele geçirerek günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu.[2709]

Fransız Mareşal Foch, San Remo Konferansına askerî mütalaalarını arz etti. Foch'un hesablamalarına göre ağır sulh şartlarının *Türklere zorla kabul ettirilebilmesi için "en az 27 tümen'e ihtiyaç bulunduğunu* söyledi. Söz alan Yunan Başvekil Venizelos, *Yunanlıların 14 tümenle Türkiye'ye karşı harekete geçebileceğini ve bu kadar kuvvetin "Kemalist orduları yok etmeğe ve antlaşma şartlarını" Türklere zorla kabul ettirmeğe yeter olduğunu* belirtti. Foch, Venizelos'un bu ifadesine itiraz etti.[2710]

2704 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 58-59.

2705 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 174.

2706 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 698.

2707 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 63; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 15.

2708 BNA, 5045/E 2488; Aktaran, Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. *Belleten*, 45(179), s. 219.

2709 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları*, 1981, s. 215.

2710 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 147.

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a muhtıra gönderdi: *Damat Ferid'in kafasında ifa edecek durumda olmadığımız ve sonradan onun tarafından suçlandırılmamızla neticelenecek olan mutedil bir sulh muahedesi ümidinin doğmamasına dikkat etmeliyiz*.[2711]

21 Nisan 1920. *San Remo konferansına hâkim olan tavır en iyi özetini Lloyd George'un şu yorumunda bulur: "Mustafa Kemal'in Yunanlılar'ı Küçük Asya'dan çıkarabileceğine kimse inanmıyordu."*[2712]

Mustafa Kemal, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti namına beyanname tamim ederek 23 Nisan günü meclisin küşad edileceğini bildirdi. *Tamimde; vatanın istiklâli, makam-ı refı-i hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi.. ifadesi kullanılarak meclisin en büyük vazifelerinin ilk üçünden ikincisinin hilâfetin kurtarılması olduğu ilan* edildi. *Tamimin devamında mukaddes vatanımızın her köşesinde Cuma hutbesi sırasında halife ve padişahın ismi zikredilirken padişahın ve vatanın kurtuluşu için dua edilmesi isteniyordu*.[2713]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Bâb-ı Âlî'de *hükümet içinde bir yanda Damat Ferit ve Nigehbancılara, öbür yanda Reşit ve Süleyman Şefik'e ait olmak üzere iki görüş var*dır. *Damat Ferit Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşımı, subaylara hiç güvenmediği için, Anzavur gibi nizami olmayan güçlerle yürütmek istiyor. Oysa ötekiler Kuva-yı İnzibatiye gibi bir gücün oluşturulmasını savunuyorlar ve bu görüşlerini kabul ettirmişler*dir.[2714]

21/22 Nisan 1920. Mustafa Kemal, *Bursa ulemasından fetva alarak da İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla esarette olduğu muhakkak olan fetva emini'nin fetvasının sahih olamıyacağını ilan etti*rdi.[2715]

22 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, *sert olmayan barışı Osmanlı'ya İzmir, Trakya, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü bırakan barış diye tanım*lıyor.[2716]

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Türkiye'nin hududu meselesinde söz alarak Ermenistan devletinin ihdasını ahlâkî değil fakat stratejik telakki ederek dedi ki: *Büyük bir Pan-İslam ya da Pan-Turan hareketi ortaya çıkabilir ve böyle bir halde Londra Konferansı, genellikle dünya barışı bakımından, Türkiye müslümanları ile daha doğudakiler arasına sokulmak üzere bir Hristiyan toplumun sıkıştırılmasının yerinde bir girişim ve bunun da yeni Ermeni devleti olabileceğini düşünmüştü*.[2717]

İtalya'daki San Remo Konferansında *Fransız Berthelot, Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabileceğini söyledi*.[2718]

Müttefiklerin rüşvet vererek Mustafa Kemal'le anlaşmak gayeleri bağlamında, İngiliz ajanı Mustafa Sagir'in İstiklâl Mahkemesi Heyeti tarafından sorgulandığı sırada beyan ettiği hususlar dikkat çekicidir: *Hindistan'da toplanan 10 Milyon Lira, Roma'da bulunan 1,5 Milyon Lira*yı *Kurtuluş Savaşı'nda*

2711 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 25.
2712 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 235, sonnot 20.
2713 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 107.
2714 FO 371/5167, E 5255/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 27.
2715 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111.
2716 FO 371/5047, p. 177 A; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 16. Diğer bir deyişle Lozan'da tüm taraflarca mutabakata varılacak siyasî sınırlar.
2717 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 93-94.
2718 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

kullanılmak üzere Ankara Hükümetine vermek istiyoruz.[2719] Hüsamettin Ertürk'ün rivayeti de teyid eder niteliktedir: *Mustafa Kemal'e teslim edilmek üzere mukaddes bir sandık ile Hint Müslümanlarının millî hükümete yardımı olan milyonları aşan altını getirdiği söylenen Hintli İngiliz casusu Mustafa Sagîr*.[2720] Doktor Rıza Nur'un belirttiğine göre 8 Aralık 1920'de Ankara'ya gelen Mustafa Sagir, *30.000 İngiliz Lirası da getirdi. Bu parayı Mustafa Kemal aldı, uyuttu* idi.[2721] Mustafa Sagir, *bütün Türk milletini yok etmeksizin yalnızca Mustafa Kemal'in öldürülmesiyle Millî Mücadele'nin ortadan kaldırılamayacağının açık olduğunu belirterek* kendisine yöneltilen suikast suçlamasını reddedecektir.[2722] İstanbul'dan İnebolu'ya top mermisi getiren, İnebolu'dan Ankara'ya muvasalat edip Mustafa Kemal'e nakit hibe eden Mustafa Sagir'i, Londra Konferansı TBMM murahhas heyeti kâtibi Ahmet Naci'nin belirttiğine göre, John Godolphin Bennett ile Doktor Robert Rahib Frew vazifelendirmişti.[2723] Binaenaleyh, stratejik hedefin Mustafa Kemal'le anlaşarak Türkleri kontrol altına almak olduğu söylenebilir. Dahası, mezkûr nakit yardımında kayıtdışı para transferi ve *zimmete geçirme* gibi şaibeler mevzubahistir:

> [..] Hint Müslümanlarının Türk milli hareketine para yardımıyla ilgili bir dizi rakam daha veriliyor. 867.00/1694 no'lu dosyanın içinde, ABD'nin Karaçi Konsolosu Avra M. Warren tarafından Washington'a gönderilmiş 19 Temmuz 1923 tarihli bir rapor vardır. Bu rapora göre, Hint Müslümanları, "milli mücadele veren Angora Türklerine silah, uçak ve başka askeri teçhizat satın almaları için" yardım göndermiş ve "Müslümanlar [Kemalist harekete] topluca ve cömert bir tepki vermiş ve 1921 ve 1922 yıllarında $36^{1/2}$ lakh rupi, yani yaklaşık 1.180.000$ toplanarak Angora hükümetine iletilmek üzere Central Kalifat [Merkez Hilafet] Kurulu Başkanı Seth Chetani'ye emanet edilmiştir." Bununla birlikte, bu para yardımının ancak küçük bir kısmının Kemalistlere ulaştığı rivayet ediliyordu. Raporda, etraflı bir incelemeden sonra, "toplanan toplam $36^{1/2}$ lakh rupinin görünüşte yalnızca 19'unun ya da yarıdan biraz fazlasının Angora'ya gönderildiğine" de işaret ediliyor. Sonradan Seth Chetani, bu kaynağı "zimmete geçirme" sorumluluğunu üstlenmiştir. Ankara'daki Kemalist hareketin halifeliğin kaldırılmasına değin Hint Müslümanlarından parasal yardım aldığını biliyoruz ama bu belge bize Ankara hükümetinin Hindistan'dan aldığı para miktarı konusunda kesin

---

2719 Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 205-206. "İngiltere [..] Mustafa Kemal'i satın almayı [..] denemiştir." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi,* 1978, s. 158. Millî Mücadele devri Kilikya Kumandanı, TBMM Seyhan (Adana) mebusu Sinan Tekelioğlu'nun da belirttiğine göre; Hint Hilafet Komitesinin Mustafa Kemal'e gönderdiği nakdî bağış, 11.000.000 lira tutarındaydı: T. B. M. M. Tutanak Dergisi, 15 Aralık 1950, Cilt 3, s. 244. Bir başka rivayette Mustafa Sagir "Ankara'ya geldiğinde, Hintli Müslümanlar tarafından toplanan 2,5 milyon İngiliz Lirası'nı aktaracağını ileri sürmüştü." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 170. Maliye Vekili Hasan (Saka), 11 Nisan 1922 tarihli meclis celsesinde iken, TBMM adına Hilâl-i Ahmer Cemiyetine bağışlanan nakdî yardımların Maliye Vekâletince denetlenmediğini belirtmiştir. Bu vechile, Genelkurmay'ın resmî kayıtlarında 780.000 lira civarında görünen nakdî yardım, aslında milyonlarca liraya ulaşmakta idi. Zürcher'in İngiliz istihbarat raporundan naklettiğine göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Doktor Adnan'ın (Adıvar) elindeki şifre vasıtasıyla "yabancı ülkelerdeki İttihatçılar'la iletişim kurmak için bir araç ve gizli ödemeler için bir kanal olarak kullanılıyordu." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 141.

2720 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 298.

2721 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 318. Mustafa Sagir, Ankara'ya, firarî sabık 10'uncu Kafkas Fırkası Kumandanı İttihadçı Yarbay Kemaleddin Sami (Gökçen) ile beraber gelmiştir: "Hint Hilafet Komitesi adına çalışan Mustafa Sagir, Kemalettin Sami Bey ile Anadolu'ya geçmeden önce iletişime geçmiş ve Milli Mücadele'ye destek sağlamak için Hintli Müslümanlar'dan toplanan parayı Mustafa Kemal Paşa'ya götüreceğini söylemiştir. [..] Anadolu'ya gitmek üzere birlikte yola çıkmışlardır (BCA, İHF, Klasör 570, 570/104/2)." Yasin Öztürk, *Kemalettin Sami Paşa (1884-1934)* [Yüksek Lisans Tezi], 2022, s. 31.

2722 Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 203.

2723 FO 371/6472/E 8417, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No: 285, 15 Temmuz 1921, Paris'ta Türk eylemleri, SW/20, Cenevre, 8 Temmuz 1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 184.

> bir bilgi veriyor. Ankara'ya ulaşan miktar 600.000$ dolayındaydı ki bu, 1921-1922 yıllarında fena halde nakit gereksinimi olan bir hareket için önemli bir miktardı. [..][2724]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı haftalık muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre (i) Ulviye Sultan, Kuvâ-yı Milliye'ye taraftardı. 16 Nisan'da Padişah'ın huzuruna kabul edildiği vakit Kuvâ-yı Milliyenin Anzavuroğlu Ahmed'i *ezmeye hazırlandıklarını; onların elindeki kaynaklar ve insan sayısı gözönünde tutularak,* Kuvâ-yı Milliyeye *karşı direnişin boşuna Müslüman kanı akıtacağını; Anzavur'un, İngiliz'lerin siyasetine yardımcı olan akımının İslâm Dünyası'nda memnunlukla karşılanmadığını*; Hanedan-ı Osmanînin tüm şehzadelerinin de aynı kanaatte olduğunu ve Kuvâ-yı Milliyenin *başarılı olmaları sonucunda Padişah'ın tahtından indirilmesi olasılığından kaygılandığını hiç çekinmeden* ifade etmiştir.[2725] (ii) *Milliyetçiler Ankara'da bir meclis-i müessisan (kurucu meclis) tesis etme niyetindedirler*.[2726]

> 22 Nisan 1920 tarihli haftalık İngiliz istihbarat raporuna göre, İtalyan Yüksek Komiseri Albay Vitelli, kaleme aldığı bir raporda şöyle diyordu: "Türkiye'de önem verilecek tek parti Mustafa Kemal'in partisidir, çünkü tüm ulus, ya da yabancı entrika ve etkisine kapılmamış olanlar, onu desteklemektedir... Kemalistler, kendilerini, Türk ulusunu gerçekleştirmeye adamışlardır. Mustafa Kemal şimdi muhtemelen iyice silahlanmış olan 72.000 kişilik bir orduya sahiptir. Buna ek olarak silahlandırılmış olan daha birçok kişilerin yardımına güvenebilir. Kendi politikasını halkın duygularına göre ayarlarsa, tüm olarak 120.000 savaşçı sağlayabilir. Bu güçler Türk ulusal idealinin sağlanması için savaşmaya hazırdır. Kendi görüşümce, herhangi bir Türk yönetimi iktidarda kalmayı ve güçlü bir partiye dayanmayı isterse, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varmak zorundadır. Uyanmış olan ulusal duyguyu herhangi bir kişinin boğabileceğini sanmak büyük bir hata olacaktır; dolayısıyla, Mustafa Kemal'le yarı yolda buluşarak onunla görüşülmesini öneririm. Ulusal akım onun kişiliğinde toplanmıştır; dolayısıyla, bugüne kadar yapılmış olduğu gibi ona önem vermemek en ciddi sonuçlara neden olacaktır... Kendi görüşümce Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmeye çalışmak Müttefikleri ciddi özverilerde bulunmak zorunda bırakacaktır... Yine kendi görüşümce, hükümetimizin görevi, Müttefiklerimizi şuna inandırmaya çalışmaktır: Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılmalıdır. Bu gerçekleşirse birçok güçlüklerden kaçınılmış olacaktır."[2727]

22 Nisan 1920 tarihli ve 804 numaralı İngiliz istihbarat raporuna göre *İstanbul'da bir İtalyan-Türk Kulübü'nün organizatörleri olan Şahin ve Basri Beyler*, *İtalyan ajanları* idi.[2728]

Britanya Genelkurmay Başkanlığının 2228 numaralı gizli istihbarat raporunda, *Anadolu'daki İtalyan irtibat subayı Albay Vitelli*nin hükümetine göndermiş olduğu raporun ele geçirilmiş bir sureti yer alıyor. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden Osborne'ye ve Heathcote Smith'e göre Vitelli raporu *sağlam ve doğru*dur. Şunlar yazılıdır:

> Türkiye'de önem verilecek tek parti, Mustafa Kemal'in partisidir; çünkü Anadolu'da yabancı entrika ve etkisinden uzak olan ulus tarafından destekleniyor. Kemalistler, kendilerini Türk ulusal ülküsünü gerçekleştirmeye adamışlardır. İşbaşında kalmak ve güçlü bir partiye güvenmek istiyen herhangi bir Türk yönetimi, sonunda Mustafa Kemal'le müzakereye girişmek zorunluğunda kalacaktır. Uyanan ulusal bilincin boğulabileceğini sanmak büyük yanılgıdır. Hiç olmazsa M. Kemal'le yarı yolda buluşup görüşmek şayan-ı tavsiyedir. Onu ihmal etmek çok ciddî sonuçlara yol açabilir. Onu mevkiinden düşürmek için İtilâf devletlerinin birçok fedakârlıklarda bulunması gerekecektir. Bu yüzden İtalyan hükûmeti, onunla bir

---

2724 Hakan Özoğlu. (2022). *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri: Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)* (B. Tırnakcı, çev.) içinde (s. 151-152). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

2725 FO 371/5167/ E 5072; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 70.

2726 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22,* 2001, p. 8.

2727 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 143-144. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2728 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 185.

> anlaşmaya varmaları için bağlaşıklarını ikna etmekle görevlidir. Onunla bir anlaşmaya varılırsa birçok güçlükler atlatılmış olacaktır.[2729]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *22 Nisan'da İngiliz donanması saat 10'da Samsun önünde lenger attı*.[2730]

23 Nisan 1920. Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *23 Nisan sabahı gemilerden müsellah kıtaat, mitralyöz, hafif toplar şehre çıkarıldı. Hükûmet konağı, belediye, çarşı içinde bir yürüyüş yaptığı gibi Samsun-Amasya yolu üzerinde kışlalara kadar yürüyüşünü uzattı. Herhangi bir savaşa mahal vermemek üzere bu esnada Kavak'ta bulunmakta ve vaziyetin inkişafını takip etmekte idim. Aynı gün belediyede yapılması mukarrer içtimada da intihap hakkında müzakere yapılmakta idi. Ankara'da Meclis-i Milli bugün açılmış bulunuyordu. Donanma 23-24 Nisan, saat 22'de garba hareket etti*.[2731]

TBMM Hükümeti, İslâm esaslarına istinaden kuruldu. Küşad günü olarak 23 Nisan'ın tercih edilmesi dahi lalettayin bir tercih değildir; 23 Nisan, Cuma günüdür.[2732] *Meclisin açılışı Osmanlı standartlarına göre bile abartılı bir İslam ayiniyle başladı*.[2733] Örneğin Mustafa Kemal'in erkân-ı harblerinden Binbaşı Mahmut (Soydan), ki tek-parti devrinde kadrolu olarak TBMM'ye Siirt mebusu tayin edilecektir, "Ankaralının Defteri" nam tefrika hatıratını imtiyaz sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinde "Millici" mahlasıyla neşrettiği vakit, bu hususu sarih biçimde itiraf edecektir:

> 23 nisan günü meb'uslar, devlet memurları ve halk Hacı Bayram Veli camisinde toplandılar. Cuma namazı kılındı. Sonra önde (Lihyei saadet) ve (Sancağı şerif) olduğu halde ülema ve şeyhler tekbir ve tehlillerle Millet Meclisi binasına geldiler. Meclisin kapısında dualar okundu, kurbanlar kesildi. Sakalı şerif ile Sancağı şerif, riyaset kürsüsünün üstüne kondu. Hatim ve Buharii şerif tilâvetinin son kısımları da ikmal edildi. Sonra en yaşlı meb'us olarak Sinop meb'usu Şerif B. riyaset makamına geçti.[2734]

Ancak belirtilmelidir ki Kemalist cuntanın mezkûr dindârâne tavrı, Dürrizade fetvasını tekzib etmek saikini de ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle, TBMM Hükümeti, ahali nazarında makbul olmak için Saray ve Bâb-ı Âlî'den daha "mütedeyyin" görünmek mecburiyetindeydi.[2735]

Kemalist Mahmut Soydan'ın da itirafı üzere, Mustafa Kemal'in esas niyetinin ne olduğu erbabınca malumdu:

> [..] Avrupada olsun, bizim memlekette herkes diyordu ki: "Mustafa Kemal Paşanın bu meclisi Ankarada toplamaktan maksadı, kendi hâkimiyetini, kendi saltanatını kurmaktır. Meclisin hiç bir salâhiyeti olmıyacak, onun kuklası olacaktır!" Mustafa Kemalin muhtemel istibdadından korkanlar, şimdi Büyük Millet meclisinin

---

2729 FO/5049/E 5767; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 170, dipnot 35.

2730 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 191.

2731 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 192.

2732 "23 nisan cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak, açılmasına karar verildi ve 21, 22 nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 nisan cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacıbayram camiinde, bütün Milletvekilleriyle beraber cuma namazı kılındıktan sonra *Lihye-i saadet*, sancak-ı şerif ile meclis binâsına gidileceği ve burada duâlar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor"du: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 94.

2733 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 225.

2734 Millîci, "Ankaralının defteri", *Milliyet*, 16 Mart 1933, s. 8.

2735 Örneğin akademik tarihçi Mete Tunçay şunları ifade eder: "Milli Mücadele tamamen İslam dininin istismarına dayanan bir şekilde kuruldu. Çünkü yığınları Türk milliyetçiliği adına harekete geçirmek mümkün değildi. İslam kardeşliğine atıf yapma mecburiyeti vardı." Neşe Düzel. (2011). *Korkusuz Tarih* (3. Basım) içinde (s. 44, 46). İstanbul: Alkım Yayınevi.

> bazan siyasete, ilme, tekniğe uymayan ve yalnız Şeriati Ahmediyeyi tatmin eden şu ileri salâhiyetinden ürkerek: -Bari, münevverbir istibdadın esiri olsaydık! Diyorlar.[2736]

Büyük Millet Meclisi açış konuşmasını en yaşlı mebus sıfatıyla gerçekleştiren Sinob mebusu Şeref Misâk-ı Millî'yi zikretmedi. Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* de 24 Nisan tarihli nüshasında Misâk-ı Millî'yi zikretmeyecektir.[2737]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Earl Curzon'a haftalık istihbarat raporu gönderdi. Muhtırada bildirildiğine göre (i) *Yayınlanan fetvaları Anadolu'ya yollama, milliyetçilere karşı kuvvet kullanma ve Anadolu halkını ayaklandırma konusu* görüşüldü, bu, *İstanbul Hükümetinin milliyetçilere karşı tutumu*nu özetlemektedir; (ii) *İstanbul'dan Anadolu'ya insan* kaçırılmaktadır; (iii) *M. Kemal Ferit Paşa ve Anzavur aleyhinde bir bildiri* yayınlamıştır, *Bursa'da sıkıyönetim ilân* edilmiştir. Ayrıca *Ankara'da kurucu bir Meclis açma hazırlıkları* sürdürülmektedir; (iv) *İtalyanlar milliyetçilere yardım* etmektedir; (v) Ulviye Hanımsultan Padişah'la görüşmüş ve *Anzavur harekâtı aleyhinde* konuşmuştur.[2738]

Webb: *Anzavur'dan artık hayır gelmeyecek gibi görünüyor. Anzavur dışındaki hareketler pek başlangıç halinde oldukları için onlara da pek güvenilemez*. *Sert barış koşullarının açıklanması ulusçu karşıtlarının gücünü daha da azaltacak, birçokları ulusçuların safına itilmiş olacakt*ır. *Bu durumda İtilaf devletlerinin barış antlaşmasını uygulatmak için kendi güçlerini kullanmaya hazır olmaları gerekiyor. Bunun için Yunan ordusunu kullanmak çok tehlikeli*dir. *İki taraftan da sivil halk kırımlarına ve kırsal alanların yıkımına yol açar*.[2739]

Webb'in muhtırasında İtalyan Ataşemiliter Miralay Vitali'nin şu beyanatı yer almaktadır: *Türkiye'de önem verilecek tek parti, Mustafa Kemal'in partisidir. Bu parti, millet tarafından destekleniyor. Uyanan milli bilincin boğulabileceğini sanmak büyük yanılgıdır. Onu ihmal etmek, çok ciddi sonuçlara yol açabilir*.[2740]

Sabık Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı*.[2741] Bina, İttihad ve Terakki Cemiyeti Ankara şubesinin eski dairesidir.[2742]

> İngiliz İstihbarat Servisi, BMM'nin kuruluşuna büyük önem veriyor; Ankara'daki ajanları aracılığıyla onun çalışmaları hakkında bilgi topluyordu. 23 Nisan'dan sonraki gizli oturumların çoğunda yapılan görüşmeler ve alınan kararlar, İngiliz İstihbaratı'nca İngiliz hükümetine duyuruluyordu.[2743]

İngiliz Harbiye Nezâreti, 6 Nisan tarihli mahrem istihbarat raporunu İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdi. Belirtildiğine göre Almanya'nın Münih şehrinde Osmanlı *milliyetçi*leri içtima etmiştir. Necmeddin Molla (Kocataş) nam *milliyetçi*den temin edilen bilgilere nazaran *Münih'teki toplantıda*

2736 Millîci, "Ankaralının defteri", *Milliyet*, 1 Nisan 1933, s. 8.

2737 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 165. "Misak-ı Milli'ye ilk kez doğrudan atıf, 9 Mayıs 1920 tarihli oturumunda okunup onaylanan İcra Heyeti'nin programında olmuştur."

2738 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XXXVI-XXXVII.

2739 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 64-65; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 16.

2740 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

2741 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 698.

2742 Nathalie Clayer, Fabio Giomi & Emmanuel Szurek. (2022). *Kemalizm: Osmanlı Sonrası Dünyada Ulusaşırı Siyaset* (B. Özkul, çev.) içinde (s. 26). İstanbul: İletişim Yayınları. "Türkiye'de *ulusal mimari* olarak bilinen tarzda inşa edilmiş olan bina aslında Fransız Kuzey Afrikası'ndan Britanya'nın Federe Malay eyaletlerine kadar Batı'nın sömürge inşaat stilinden esinlenmişti." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 225-226.

2743 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 71.

Sultan Vahideddin sorunu mevzubahis edilmiş *ve Padişah'ın azledilerek yerine yeni bir padişah ve halife ilan edilmesine karar veril*miştir.[2744]

ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, ABD Hariciye Nazırına telgraf keşide eyledi: *Milliyetçi kaynaklardan gelen, doğrulanmamış ancak vukuu muhtemel bir habere göre, General Townshend, şu anda Malta'da mevkuf Rauf Bey'le beraber, milliyetçilerle ittifak kurmak üzere Anadolu'da Mustafa Kemal'i ziyaret edecek. Eskiden İngilizperver olan Rauf Bey ile Townshend, Türkiye ile ateşkes anlaşması ayarlamışlardı*.[2745]

24 Nisan 1920. TBMM Ankara'da ilk içtimaını inikad ediyor. Wilson Prensiblerine ve *Garb Mefkûresi*ne bağlı TBMM mebuslarına göre, *İtilâf devletleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı ne kadar haksızca davranırlarsa davransınlar, Birleşik Amerika ve gerekirse Fransa, İtalya ve İngiltere'den çok yardım görecek olan Türkiye, Batı yanlısı olmalı*.[2746]

Mustafa Kemal, Vahideddin Hân nezdine gönderdiği 9 Temmuz 1919 tarihli telgrafını Büyük Millet Meclisi'nde okudu:

> Mabeyni Hümayun Cenabı Melûkâne Başkitabeti Celilesi vasıtasiyle Atabei Ulyayi Hazreti Padişahiye
>
> Şimdiye kadar gerek zati akdesi hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezaretine vâki olan mârutazımda vatan ve milletin ve makamı muallâyi hilâfetin mâruz ve giriftar olduğu avakibi elîme ve buna karşı mütahassıl alâm ve evzai milliyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arz ettim. Bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefsi âcizaneme tahmil eylediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. Âmâl ve teşebbüsatı âbidanemin İngilizlerce müdafaai vataniye suretinde değil; şekli âharda telâkki olunmasından nâşi hükümeti seniyelerinin müşkül bir vaz-ı tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümeti seniyelerinin ve payitahtı saltanatı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve şeraiti elîmei inhisar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün milleti necibelerince tamamen malûm ve âyan olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevessüüne ve bahusus pek büyük revatıbı sıdku ubudiyetle merbut bulunduğum kalb ve âmâli müşfikai hümayunlarının düçarı kelâl olmasına hiçbir veçhile razı olamıyacağım cihetle yalnız memuriyeti âcizaneme değil, tekmil mübahatını, vatan ve milletimin ve Makamı Akdesi Hümayunlarının nuru feyiz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayatı askeriyeme de veda suretiyle arzı fedakâri eylerim. (Alkışlar) Makamı Uzmayi Saltanat ve Hilâfetin ve milleti necibelerinin hayarımın son noktasına kadar daima hâris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemali ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silki Celili Askerîden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine arz ettim. Sıhhat ve âfiyeti Cenabı Mülûkâneye dua ve her türlü âfattan masun buyurmalarını Cenabı Kibriyadan niyaz eylediğim muhatı ilmi âli buyuruldukta ferman.
>
> Kulları Mustafa Kemal[2747]

Mustafa Kemal; hılâfetin, saltanatın ve milletin istiklâlini temin etmek üzere devlet tarafından gizli vazifelendirilmiş olduğunu meclis celsesinde beyan etti:

> Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inliyen Payitahtımızda kan ağlıyan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve Devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliye Makamı Hilâfet ve Saltanatın, İstiklâli Millînin bu baternâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı millîden doğan birliğin azim ve iradesine müftekar bulunduğuna iman getirdiler. Fakat İstanbul'un tahtı tazyik ve muhasarada bulunan muhitinde icabatı hamiyyeti ifaya maddeten imkân kalmamıştır. İşte bu sırada idi ki, Anadolu'ya mülki ve askerî hususatla muvazzaf olmak üzere ordu müfettişliğine tâyin edildim, bu teveccühü din ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyeti ilâhiye addeyledim. Vicdanı millînin iradei aliyesine tâbi olarak milleti, müstakil

---

2744 FO 371/5220, E 3570/1942/44, p. 163; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 65. Necmeddin Molla'nın damadı İttihadçı Kemal Halil Tanır ile Yakubî Sabataycı Rıfat & Ahmed Emin Yalman kardeşler şirket (*Tatko* ve *Goodyear Türkiye*) ortağıdırlar: Şen Yalman, *Lastik İzinde 80 Yıl*, 2022, s. X.

2745 *National Archives Microfilm Publications*, Microcopy 353, Roll 9, p. 105, catalog.archives.gov.

2746 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 4.

2747 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 15-16.

> vatanımızı mâsun görünceye kadar çalışmak ahdiyle 16 Mayıs 1335 günü Dersaadet'i terk eyledim. Samsun'da işe başladım.[2748]

Millî "Cihad"ın esas gayesinin, hılâfet ile saltanat "mukaddes" makamlarını birbirinden ayırmayı amaçlayan düşmanlara karşı mukavemet etmek olduğunu ve paralel bir hükümet kat'iyen kurulmayacağını meclis celsesinde beyan etti:

> Makamı Saltanat aynı zamanda Makamı Hilâfet olmak itibariyle Padişahımız Cumhuru İslâmın da Reisidir. Mücahedatımızın birinci gayesi ise Saltanat ve Hilâfet makamlarının tefrikını istihdaf eden düşmanlarımıza iradei milliyenin buna müsaidolmadığını göstermek ve bu makamatı mukaddeseyi esareti ecnebiyeden tahlis ederek ulülemrin salâhiyetini düşmanın tehdit ve ikrahından âzade kılmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydiyle dahi olsa bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabili cevaz değildir.[2749]

Mustafa Kemal, Padişah'ın ve Sadâretin Teşkilât-ı Milliye aleyhindeki kararları İngiliz tazyikiyle verdiğini meclis gizli celsesinde beyan etti:

> [..] nazarı dikkati âlinizi celbederim ki halifei mukaddesimiz Efendimiz Hazretleri edayi salât için Camiye gittikleri zaman kendilerini muhafaza eden kıtaatı askeriye islâm askeri değildir. İngiliz askeridir. Bu şeraiti elimeye duçar olmuş olan Padişahımızla hususî temas dahi mümkün olamaz. Sureti umumiyede bir şey arzedeyim: Farzedelimki resmî ve hususî her türlü temas mümkündür. Ne anlamak istiyoruz? Bu temastan millet; istiklâlini, tamamiyeti mülikiyesini Makamı Hilâfet ve Saltanatın müstakil ve masun olmasını vicdanî bir emel telâkki etmiştir. Bunun için burada çalışıyoruz ve çalışacağız. Halifei müsliminin bundan başka birşey düşünmesine imkân tasavvur ediyor musunuz? Ben şahsan hiç bir şey düşünmem. Zati Şahanenin ağzından işitsem mutlaka bunun icbar ve tazyik altında olduğuna hükmederim. O halde ne işitmek istiyoruz? Daha dün okuduğumuz sâniadan ibaret olan fetva cümlenizin malûmudur. Hürriyetine, serbestisine malik olan böyle bir Halife verdirir mi?[2750]

Mustafa Kemal, İngiliz istihbaratçı Alfred Rawlinson'un siyasî temaslarından kısmen bahsetti. Rawlinson, birtakım imtiyazlar karşılığında Mustafa Kemal'e mevcudiyet vereceklerini beyan etmiştir:

> Âlemi hiristiyaniyetin mevcudiyetimize (hâteme çekmek istediklerini) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vaziyet almak istemedim. Belki azamî derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine alıştık ve bu itibarla Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en âdil, en medenî, en insanî bir milleti telâkki eder ve ona hürmet ederdi.
>
> Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. Yakından milletimizle temas ettikten sonra gösterdikleri tavru hareket ve bilhassa Aydın vilâyetimizin İngilizlerin nezaretile, himayesi tahtında Yunanlılara işgal ettirdiğini milletimiz anladıktan sonra İngilizler hakkındaki noktai nazarını tebdil etti. Dedik ki; milletimizin, filhakika bu gün milletimizin bu zan ve telakkisinin (Yanlış olduğu kanaatinde iseniz, bu) en son kabul ettiği mahiyetiniz değilse bunu tashih etmek için bir hareket gösteriniz. Yine millet size müteveccih olur. O zaman denildi ki size mevcudiyet verebiliriz. Yalnız İstanbulun vaziyeti çok tuhaf tesadüf etmiştir. Boğazlardan sarfınazar edemez misiniz, Adalar denizi sahilinde Yunanlılara bazı imtiyazat ve Fransızlara bazı imtiyazat vermek sizi sarsmaz zannederiz ve diğer taraflarda bazı kontrollar yapılırsa bundan size zarar gelir mi? Efendiler; bu sözleri bana sarfeden Erzurumda ve bütün Kafkasyada mümessil olan ve Londrada haizi salâhiyet olan Revlenson namında bir kaymakamdır ve kendisile münasebatımız teakup etmiştir. Hem dost olmak istiyor, hem de bu dostluktan istihsâli (menafii yolunu takipten geri kalmak istemiyorlardı.) Bittabi biz kendisine bu tasavvuratın gayri kabili icra, milletimizce gayri kabili kabul olduğunu söyledik. Revlensona

[2748] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 8-9.
[2749] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 31.
[2750] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 9.

> Payitahtımızda bulunan İngilizlerin memleketimizi ve milletimizi eyi tanımış olduklarından dolayı Ferit Paşa Hükûmetinin kendilerini yanlış tanıtmak suretile igfal suretile yanlış raporlar yazıldığını ve yanlış raporlara müsteniden yanlış kararlar verildiğini ve bütün bunları tashih edeceği emniyesile (kendisiyle teması kabul ettiğimizi ifade ettim. Revlenson) Londraya gittikten sonra bunları değiştireceğiz diye söyledi ve filhakika o tarihte (İstanbul'da bulunan) memurini siyasiye, İngiliz memurini ve sairesi yerlerine başkaları gelmiştir ve onu müteakip İstanbula avdet eder etmez bizimle temas istedi. Pek mevsuk malûmata istinaden arzederim ki İstanbula gelir, gelmez (hainler tarafından ihata) edildi. Bizimle temas arzusu bu suretle düçar akamet oldu. Ve bir müddet sonra tekrar Trabzona, Erzuruma geldi. Bu temasta bizim noktai nazarımızı, malûm olan esasatın dahilindeki (noktai nazarımızı tekrar ettik.) Bizim dermeyan ettiğimiz noktai nazar malûm olan yani devletin istiklâli ve vatanımızın muayyen olan hudut dahilinde temini tamamiyeti idi. Revlenson bunun kat'î olduğunu anladıktan sonra iki mükâleme ile geçirdi. Yani görülüyor, ki İngilizler bize karşı dostluk temini talep ettikleri zaman bu dostluğu yalnız kendi menfaatleri ve ihtiraslarını temin için (talep etmektedirler). Yoksa bizim menfaatimize ait hiç bir teşebbüsleri olmamıştır.[2751]

TBMM riyaseti için Mustafa Kemal namzed oldu, intihaba iştirak eden 120 mebusun 110'undan rey aldı, reis seçildi.[2752] Mustafa Kemal, saat 17:30'dan sonra inikad edilen meclisin 5'inci ve son celsesinde meclis reisi seçilmesini müteakiben, TBMM'nin *Milletin mukadderatı umumiyesine fiilen ve tamamen vazıyed edecek makamı hilâfet ve saltanatın duçar olduğu esaretten tahlis ve memleketin tamamiyet ve selâmeti uğrunda* kurulduğunu vurguladı ve Padişah için Allah'a hayr dua ederek konuşmasını bitirdi: *İnşaallah Padişahı Âlempenah Efendimiz hazretlerinin sıhhat ve âfiyetle ve her türlü kuyudatı ecnebiyeden âzade olarak tahtı hümayunlarında daim kalmasını eltafı ilâhiyeden tazarru eylerim. (Şiddetli alkışlar)*.[2753] Bu stratejik hamlesiyle Mustafa Kemal, tıpkı Erzurum Kongresi'nde yaptığı gibi, Padişah ve Sadaret ile Meclis arasındaki tüm irtibatı şahsına mecbur etmiş oluyor.

İngiliz Hariciye Nezâretinin Lord Curzon için hazırladığı raporda Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyeti *karşı bir hükümet* kurmak olarak nitelendirildi.[2754] İngiliz istihbaratı Mustafa Kemal'i ihata etmiş durumdadır:

> İngiltere, meş'um İstihbarat Servisi (*Intelligence Service*)'ni seferber ederek, yalnız İstanbul'da değil, tüm Anadolu'da, çeşitli eylemlere girişiyordu. İngiliz İstihbarat Servisi, daha sonra, Ankara'da bile Mustafa Kemal'in çevresindeki yakınlarına dek sokulmayı başarıyor; Bakanlar Kurulu (Vekiller Hey'eti), Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) ve Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarının kimilerinde alınan en önemli, en gizli kararları ve devlet sırlarını; İstanbul'da Padişah ve yönetiminin yakınlarına dek sokulan ajanları aracılığıyla sağladığı en gizli devlet sırlarını ele geçirerek ivedilikle İngiliz yönetimine duyuruyordu.[2755]

Kemalist Mahmut'un (Soydan) naklettiğine göre Mustafa Kemal şöyle demişti:

> [..] "hükûmet" sözünü ifade etmeden, tam bir hükumet yapmanın yolunu bulmalıyım.. "İcra Vekilleri Heyeti" maksada uygun gelir. Öyle bir rejim kuracağız ki, cümhuriyetin tam kendisidir. Fakat -maazallah- cümhuriyet sözünü ağzımıza almaktan çok sakınacağız.[2756]

2751 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 5.

2752 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 38. Seçilmek için %50+1 şartı geçerliydi. Celâleddin Ârif 109 reyle reis-i sani, Konya Mevlevihanesi Postnişini Abdülhalim ise 91 reyle birinci reis vekili seçildi.

2753 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 39.

2754 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 82.

2755 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. XVII.

2756 Milliyet, 21 Mart 1933, *Ankaralının Defteri*, s. 8.

Hılâfet-saltanat müessesini kurtarmak gayesini müddei TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal *çalışma odasında Osman Gazi'nin itina ile çerçevelenmiş bir tablosunu sergiliyordu*. *Bunlar, radikal bir cumhuriyetçinin görüşlerine benzememektedir*.[2757]

İstidrat: Türkiye'nin resmen ikiye bölünmüş olduğu bağlamda, tarihî bir benzerliğe dikkat çekmek gerekiyor. İngiltere ve Fransa, Cihan Harbi'ne dahil etmek için Yunanistan'ı evvela diplomatik yollarla ikna etmeye çalışmış (Ocak-Mart 1915) fakat müzaheret ettikleri cumhuriyetci ve harbcı Eleftherios Venizelos, tarafsızlık yanlısı Kral Konstantin ve İoannis Metaksas riyasetindeki Yunan Erkân-ı Harbiye-yi Umumiyesi karşısında demokratik teamüller çerçevesinde emellerini gerçekleştirememiş, başvekaletten istifa etmek zorunda kalmıştır (5 Kasım 1915). Sırbistan'ın müdafaası saikiyle Selânik'e asker çıkartmaya muvaffak olan (Ekim 1915) Fransa ve İngiltere, Yunanistan dahiliyesine yapısal müdahalalelerde bulunmuş; Yunanistan Atina ve Selânik olmak üzere siyasî iki merakize bölünmüştür. Fransız General Sarrail komutasındaki Müttefik Orduların *koruyucu kanadı altında, Pomihos Zymbrakakis, Georgios Kondylis ve sadık birkaç yandaş 1916 Ağustosunda Selânik'te Ulusal Savunma* [Müdafaa-yı Milliye] *diye adlandırdıkları Venizeloscu devrim hareketini (Ethniki Amyna) başlattılar. Bunlar Atina'daki Kral yanlısı hükümetten kendilerini kopardılar ve Makedonya cephesinde Müttefik ordularla birleşmeleri için Yunanlılara çağrıda bulundular. Bunlar Sarrail'in koruyucu kanadı altında, Yunan garnizonunun çoğunluğunu kendi yanlarına çektiler. 25 Eylülde, Venizelos, devrimci harekete damgasını vurmak için Girit'e gitmek üzere Atina'dan ayrıldı. Girit'ten sonra, Ege adalarından geçerek 9 Ekim günü Selanik'e vardı. Burada Venizelos, cumhuriyetçi değil, ama devrimci "Geçici Hükümeti" kurdu ve böylece Yunanistan'ın yarısını savaşa soktu*.[2758] Mübaşehetin Türkiye cihetini zaman akışına göre hulasa edecek olursak: Müttefikler 13 Kasım 1918'de Payitaht İstanbul'u işgal ettiler. Müttefikler, Mayıs 1919'da hem Venizeloscu Yunan'ın İzmir'e hem de ihtilâlci Mustafa Kemal askerî cuntasının Anadolu'ya ihracına müsaade ettiler. Müttefikler Kemalist hareketi el altından desteklediler, Anadolu'da Müdafaa-yı Milliye/Hukuk örgütleri teşkilâtlanmaya hız verdi ve nihayetinde 24 Nisan 1920'de Ankara'da İstanbul'a paralel bir hükümet (Meclis-i Millî) kuruldu. Mustafa Kemal, bu meclisi "Meclis-i Müessisan" telakki ediyordu fakat kamuoyu tepkisini celbetmemek için "hükümet-i muvakkate" suretinde ızhar etmek mecburiyetindedir. Hem Venizelist hem Kemalist hareket, gerek istimal ettikleri kavram setleri gerek yapılanma biçimleri gerekse de cumhuriyetçi-milliyetçi karakterli bir monarşi karşıtlığı hususlarında benzeşiyorlar. Venizelist ve Kemalist harekâtın mukayeseli bir tetkiki, ilginç ve bir o kadar da bâkir bir meseledir.

Müttefiklerin Türkiye'deki işgal politikası, tıpkı Yunanistan'da yaptıkları gibi, Anadolu'da da vücuda getirdikleri cumhuriyetci-aşırı milliyetçi-ihtilâl hükümetinin İstanbul'daki *eski rejim*i ilhak etmek suretiyle yegâne siyasî otorite olmasını sağlamaktı:

> [Mustafa Kemal] 19 Mayısta, Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ayak bastı, Türk haklarını ve Türk topraklarını yabancı müdahalesine karşı savunmak için Ulusal Hareketi düzenlemeye koyuldu. İstanbul'da Müttefik toplarının koruyucu kanadı ve denetimi altındaki Sultan'ın hükümeti ve İç Anadolu'da her an merkezi değişen Ulusal Hareket olmak üzere, Türkiye'de iki güç merkezi vardı. Birincisi çöktükçe, ikincisi güven ve kuvvet kazanıyordu.[2759]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi İtalyan milliyetçi *Idea Nazionale* gazetesinden iktibas ediyor. Britanya ile İstanbul Hükümeti arasında yapıldığı iddia edilen gizli andlaşma mucibince

---

2757 M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 326-327. Örneğin İngiliz istihbarat vesikasında, Vahideddin Hân beyannamesinde, Çerkes Edhem risalesinde Mustafa Kemal'in *ikiyüzlü* olduğu ifade edilmektedir.

2758 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 87-88.

2759 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 156.

Türkiye, boğazların denetimini İngiltere'ye bırakmış ve İngiltere'nin Suriye ve Mezopotamya'daki durumunu güçlendirmek için uğraşacağına söz vermiştir.[2760]

25 Nisan 1920. TBMM Afyonkarahisar mebusu Mehmed Şükrü: [..] *Anadolu'da hakikaten fena propagandalar vardır. Bu propagandalardan birisi, Hükümeti muvakkate teşekkül edecek ve bunun riyasetine Mustafa Kemal Paşa tâyin edilecek, yok Reisicumhur olacak*.[2761]

Mustafa Kemal, halka beyanname neşrederek *millî birlik çağrısında bulundu, İngilizlerin kışkırtmalarına kapılınmamasını istedi, Padişah'a karşı ayaklanmadığına yemin etti.*[2762]

> Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olan biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak istiyen alçakları dinleyemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin. Tâ ki, milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmiyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allahın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikı, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinde eksik olmasın.[2763]

Fakat Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927'de, Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde ise şöyle diyecektir: *Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzımgeliyordu*.[2764] Halbuki *Meclis'in ilk icraatı arasında yer alan 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre Meclis'in amacı "yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak" idi. Meclis'in meşruiyetini tanımayanlar ise "vatan haini" sayılacaktı*.[2765]

İttihadçı liderlerden eski Sadrazam Karakaşî Sabataycı Mehmed Talat, Mustafa Kemal'in temsilcisi Lahey ataşemiliteri Sabataycı Nuri (Conker) ile İsviçre'de görüşme gerçekleştirdiğini belirten mektubunu İttihadçı Maliye eski nâzırı Karakaşî Sabataycı Mehmed Cavid'e gönderdi.[2766]

Hukukçu İ. Hakkı Sunata'nın 23-24-25 Nisan tarihlerini havi günlük kaydı:

> 23'ü cuma günü Beyazıt'a çıkmıştım. Hükümet günlerden beri gönüllü yazmakla meşgul. Harbiye Nezareti meydanında, bütün işsiz güçsüzler, otuz lira aylıkla asker yazılıyorlarmış. Bunlara "Kuvayı İnzibatiye" adı

2760 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 130.

2761 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 53. Yozgad mebusu İsmail Fazıl (Cebesoy): "Bunlar nâbemahaldir, nâbemahal." Nâbemahal: Mahalsiz, yersiz.

2762 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 7.

2763 *Büyük Millet Meclisinin memleketine beyannamesi*: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 60.

2764 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 10.

2765 Hicret K. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 2019, s. 53.

2766 Hüseyin Cahit Yalçın. (2002). *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* (O. S. Kocahanoğlu, haz.) içinde (s. 151). İstanbul: Temel Yayınları.

> verilmiş. Kuvayı Milliyecileri yakalayıp getireceklermiş. Hallerine baktım, bir sürü çapulcu. Bunlar nasıl hemen asker olur da bir iş görürler? Bunları gören, şimdiden berbat, aç adamlar olduğunu fark eder.[2767]

26 Nisan 1920. İtalya'nın San Remo şehrinde 8 gün boyunca tertip edilen konferans tamamlandı*, yaklaşık 18 aylık mesainin ardından İtilâf Devletleri tarafından hazırlanabilen Sevr projesi 1 ay içerisinde cevablanması kaydıyla Bâb-ı Âlî murahhas heyetine tebliğ edildi.[2768]

> Osmanlı barışı hakkında müttefikler, 1920 yılının Nisan ayı sonlarında San Remo'da bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Bu bir senelik gecikmenin Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki milli mücadele lehine son derece kıymetli bir zaman kazandırdığı söylenebilir.[2769]

San Remo Konferansı Yüksek Şûrası, ABD Dışişleri Bakanlığına muhtıra gönderdi. Muhtıradaki calib-i dikkat iki cümle: *Öncelik bölgeleriyle ilgili üçlü anlaşma gerçekte, Türklerin bir devleti öteki devletle karşı karşıya getirmek suretiyle oynamaya alıştıkları oyunu bozmak için birlikte düşünülmüş bir tedbirdir*. [..] *tarih boyunca Türk Devleti'nin bolünmez bir parçası durumunda olan İzmir'in Türkiye'den koparılması ulusal duyguları ayağa kaldırır* [..][2770]

Amerikan gazetesi *Chicago Daily Tribune* muhabiri Paul Williams, Ankara'da Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirdi. Williams'ın sualine cevaben Mustafa Kemal, *İngilizlerin milli harekâtın başlamasına yardım ettiği yolundaki raporları tekzip etti. Ancak, Mütareke'den sonra Türklerin teslim ettiği silahların bir deponun arka kapısından nasıl yeniden dağıtıldığı hakkında bir misal verdi*.[2771] Dikkat edilirse İngilizlerin Mustafa Kemal'e el altından destek verdiğine ilişkin resmî muhtıralar kaleme alınmıştır. Elbette Mustafa Kemal'in bu muhtıraları tekzib etmesi gayet tabiîdir. Mustafa Kemal'in düşmanlığı Müttefikler arasında İngilizlere tahsis etmesi de stratejik idi ve "tezat içinde zafer politikası"na tam olarak uygunluk arz etmektedir.

> **İngilizler ise nazik ama sinsi bir tavır sergilemekteydiler.** Hindistan'daki hâkimiyetleri nedeniyle halifeliğine dokunmamakla birlikte, **aslında bir halife söz konusu olmasa daha rahat edeceklerinin de farkındaydılar**. Bir yandan istekleri karşılanmadığı takdirde başkenti Yunanlılara bırakmakla tehdit ediyor, diğer yandan **milliyetçilere karşı eylem yapmaya kalktığında destek vermiyorlardı**. Üstelik tam tersine, onu ve hükümetini Anadolu'daki direniş nedeniyle cezalandırıyorlardı.
>
> **İnsanın duvarlara kafasını vurası gelir.** Bu arada Yunanlılar 1922 yılında, gerçekten de İstanbul'u işgal etmek için hazırlık yaptılar ama İngilizler ve müttefikleri tarafından kesin bir tavırla engellendiler. Sultan başka bir yol izlemiş olsaydı bu engelleme olmazdı. Gerçi İngilizlere, diğerlerine nazaran daha fazla güvendiği falan yoktu. **Sultan, İngilizlerin Arabistan'da kendi arzularına uygun yeni bir halifelik oluşturmak için**

2767 İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, 2006, s. 95.

* Tarihçiler yakın bir geçmişe kadar Türk barış antlaşmasına ilişkin başlıca görüşmelerin ve tasarıların San Remo Konferansı'nda yapıldığını düşünmüşlerdir. Geriye bakıldığında artık bunun böyle olmadığı görülmektedir. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap kısmında mandalar oluşturmak üzere Ocak 1919 tarihinde verilen kararlar hariç tutulursa, antlaşmanın üzerine oturtulduğu genel prensipler zemini (Ermeni meselesi hariç) 1919 Aralığı'nda ve hemen sonrasındaki İngiliz-Fransız ikili görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Bu prensipler çerçevesinde, 1920 yılının Şubat ve Mart aylarında, Londra'da İtalyanlar'la birlikte bir antlaşma taslağı oluşturulmuştur. Ayrıca, hususi sorunlara dair pek çok karara da yine Londra'da varılmıştır. Türk barışını ilgilendirdiği kadarıyla San Remo Konferansı, Müttefikler'in Ermenistan'a karışmama kararı dışında, hemen hemen baştan sona Londra Konferansı'nda tasarlanmış olan maddelerde minik düzeltmeler yapılması ve onaylanması gibi rutin işlerle uğraşmıştır." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 233.

2768 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 9; Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 133.

2769 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 251.

2770 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 281-282.

2771 Chicago Daily Tribune, 4 Mayıs 1920; Aktaran: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 8, s. 117.

> Peygamber'e ait İstanbul'daki Kutsal Emanetler'i ülkeden taşımaları ya da Topkapı Sarayı'ndaki hazineleri çalmaları korkusuyla **başkentten ayrılmamıştı**.[2772]

İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un günlüğüne göre *Türk Ordusunun silahsızlandırılması İtilaf işgali altında olan bölgelerde bile sembolik bir hareketten öteye gidememiş*tir.[2773] Anadolu dahilinde ise *bu yolda bir teşebbüs bile olmamıştı. Cephanelikler ve silah depoları çoğu yerde Türk nöbetçileri tarafından korunuyor ve sık sık soyuluyordu. İstanbul'un göbeğinde Taşkışla depoları bile açılmış, içindekiler kaçırılmıştı*.[2774]

İngiliz General Harington, 1940 senesinde neşredeceği hatıratında Anadolu'ya silâh sevkiyatı meselesine müteallik dikkat çekici cümleler derc edecektir: *Savaştan sonra Türkler silahsızlandığında, onların silahları İngiliz, Fransız ve İtalyanların sorumluluğundaki çeşitli depolara bırakılmıştı*. [..] *Onca yıldan sonra hem Fransızların hem de İtalyanların bütünüyle Türklerin yanında olduğunu söylemekten zarar çıkmaz. Ve 1918 Ateşkesinden sonra Müttefiklerin emanetine bırakılan zulalar ve silahların Fransız ve İtalyanlar tarafından Türklere verildiğini ve bu silahların Mustafa Kemal'in teşkil ettiği ordunun çekirdeğini oluşturduğunu söylemekten de…* [..] *Yunan Komutanı* [..] *Müttefiklerin Anadolu'daki Türklere silahları toptan verdiğini söyledi!*[2775] Örneğin Sadaret yaverlerinden Tarık Mümtaz Göztepe, *İtilâf askerî kuvvetleriyle zabıta şebekesinin gözleri önünde Anadolu'ya pek büyük çapta askerî malzeme ve mühimmat gönderil*diğini ifade etmiştir.[2776] Halbuki İngiliz Askerî İstihbaratı mütareke devresinde iken tesbit etmişti ki rüesası yurtdışına firar etmiş (çünkü 30-40 milyon İngiliz lirası meblağınca örgüt hazinesi yurtdışındaki bankalarda biriktirilmişti) İttihad ve Terakki Cemiyeti görüntüde kendini feshetmişti fakat filhakika cemiyete sadık fedaîler, bilhassa silâh ambarlarına muhafızlar olarak vazifelendirilmişlerdi.[2777] İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *bilhassa, Kasım 1918'de feshedildiği iddia edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harekât-ı milliyenin teessüsünde oynadığı rolün farkındaydı*. *Mustafa Kemal ve muhaliflerinin takib ettikleri farklı siyasetlerin TBMM'de ve harekât-ı milliyede meydana getirdiği tefrikaları (bölünmeleri)* de gözetiyordu.[2778] Öyle görünüyor ki İngilizler, Osmanlı Devletini harbe sokmuş İttihadçı rüesaya cemiyet içinde muhalefet eden İttihadçıları tesbit etmiş ve bu ikinci sınıf tabakayı, İttihadçı rüesanın tasfiyesi vakasında takviye etmiştir.

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi Cenevre Şubesi rapor kaleme aldı: *Son iki haftada Fransa hükümerinin Basle'da satmakta olduğu ABD malı üniforma, muşamba, hastane gereçleri vb. ulusçular tarafından satın alınmakta*dır. *Parası Zürih'teki Leu Bankası'nda Talat'ın arkadaşı Necmettin Molla'nın kayınbiraderi Kemal Bey'in hesabından çekilen bir milyon İsviçre frangıydı. Alıcı, Zürih'teki Rıza ve Sami Bey Şirketi adına Levy idi. Mallar Avusturya'dan Adriyatik'e, oradan Karadeniz'e, görünüşte Bulgaristan ve Romanya'ya gönderiliyor. Silah ve cephane de aynı yoldan, ayrıca İtalya ve İspanya'dan geliyor. İspanya'dan bu ticareti bir Almanla evli olan Kürt Ragıp Bey yürütüyor. İsviçre'de bu işle ilgili İzmirli ithalatçı Reşat Bey de var. Lozan'daki İtalyan Konsolosluğu'nda çalışan Guist, yardımcı oluyor*.[2779]

2772 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 65. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

2773 Feldmareşal Sir H. Wilson, *Diaries*, V. Cilt, s. 229; Aktaran: Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 41.

2774 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 41.

2775 Charles Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor* (T. Akyüz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 118, 120, 230). İstanbul: Kronik Kitap.

2776 Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 265.

2777 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 4.

2778 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 13-14.

2779 FO 371/5262, E 6549/6549/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 407, sonnot 373.

Yunan tarihçi Psirukis: *San Remo'da İngiltere'yle Fransa arasında Ortadoğu petrolleri paylaşıldı. Yunan Ordusu da sorumluluk aldıkça yabancı güçlere daha da bağımlı hale geldi*.[2780]

Mustafa Kemal, TBMM gizli celsesinde Sovyet Rusya'ya müteallik dış politikasını izah ediyor. Millî sınırları elde etmek azamî planında Sovyet Rusya ile geçici/pragmatik bir işbirliğine gitmekte beis görmüyor. Daha açık bir deyişle, Müttefikler hudud-ı millîyi tanıdıkları takdirde, Mustafa Kemal, Bolşeviklerle teşrik-i mesaisine son verecektir:

> Bu konuşmadaki ifadeye göre yakın zamana kadar ilkelerini diğer ülkelere kabul ettirmeye çalışan Bolşevikler, görüşlerini geliştirmişlerdir diyen Mustafa Kemal, şöyle devam etmektedir: "...biz, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim, Bolşeviklerle düşünce ve eylem birliği kuracağımızdan her zaman kuşkulanmakta olduklarını göz önünde bulunduruyoruz." Ve aynı zamanda "millî sınırlarımızın içinde.. varlığımızı koruyabilirsek başka bir şey istemek bence doğru değildir. Yalnız her olasılığa karşı hayat ve varlığımızı korumak için dışardan kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak gerekirse yine her zaman kendi görüş açımızdan şaşmadan her kaynaktan yararlanmayı da uygun gördük. "İşte ancak bu nokta, daima Bolşeviklerin durumunu, harekâtını ve kendilerinden gerektiğinde ne dereceye kadar yardım görebileceğimizi anlamaya çalıştım. Bu girişimler sonucunda kuşkusuz, bazı ilişkiler meydana gelmiştir. Ancak bu ilişkilerimiz, şimdiye kadar bazı Bolşevikler bizimle az önce anlattığım gibi manevi ve maddi olarak birlikte olan Dağıstan'a kadar ilişki kurduğu halde hiçbir kesin konuya dayanan bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak olanağı vardır. Eğer kaçınılmaz bir gereklilik görülürse yüksek heyetiniz, yüksek Meclisiniz bu konuda daha esaslı önlemlere girişir."[2781]

27 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid, askerî hadisat hakkında İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra verdi. *İzmit körfezinin doğusunda Adapazarı, Düzce, Bolu, Gerede, Safranbolu, Beypazarı, Mudurnu arasında kontrolü sağladıklarını ve Anadolu demiryolu boyunca güneye doğru hâkimiyet kurmak istediklerini fakat Geyve'den öteye geçemediklerini bildir*iyor.[2782]

Sabık İstanbul Şehremini, Nafia Nâzırı, Bâb-ı Âlî Murahhas Heyetinden Operatör Doktor Cerrah Cemil (Topuzlu), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'le hususen *mülakat ediyor.* Webb'in Londra'ya bildirdiğine göre *Cemil, Türkiye'ye İngiliz yardımı konusunu Reşit'ten daha hararetle savunmuş*. *Ona göre Türkiye dış destek olmadan var olamazmış, bu desteği de ancak İngiltere sağlayabilirmiş*. *Onun ideali, Mısır'daki düzenin, bir miktar daha "liberal" olmak koşuluyla, burada da uygulanmasıymış*.[2783]

Amerikan *Standard Oil Company of New Jersey* şirketi *yönetim kurulu başkanı A.C, Bedford da konuyla* [Irak'daki petrol kaynakları ve imtiyazatı mesailiyle] *özel olarak ilgilenmek için Paris'e geldi. İngiltere ile Fransa arasında, savaş sonrasında Ortadoğu'nun petrol servetini paylaşmak için savaşta yapılmış olan anlaşmalar gizliydi ve Bedford Paris'te bu konuları inceledi. 27 Nisan 1920 San Remo Konferansında İngiltere ile Fransa gizli bir petrol anlaşması yaparak Ortadoğu petrolünün gelecekteki tüm üretimini aralarında tekelleştirmeye karar verdiler. Bedford, Fransız heyetindeki birinden anlaşmanın bir kopyasını alıp Amerikan büyükelçiliğine teslim etti*.[2784]

Büyük Millet Meclisi emriyle Mustafa Kemal imzalı *Sadakat arîzası*, Vahideddin Hân'a gönderildi. *Pâdişah-ı a'zâm, Halîfe ve Hakan-ı akdesimiz, Efendimiz* tazimiyle başlayan arîzada şunlar yazılıdır:

2780 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 238.

2781 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 140.

2782 R. Webb'den Curzon'a 29 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 203; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86.

2783 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 107.

2784 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 456.

İstanbul'un işgali ve bunu izliyen fâcialar üzerine durumu incelemek, saltanatınızın hukukunu ve millî istiklâlimizi savunmak ve sağlamak maksadiyle bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık. Anadolu'nun, düşman istilâsı altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından olağanüstü yetkilerle izinli kılınan Milletvekilleri, oybirliği ile aldıkları karar sonunda bazı gerçekleri yüce kapınıza arzetmeyi, kendileri için bir sadakat ve kulluk görevi bildiler:

Pâdişahımız, Yüce ma'lumunuzdur ki, Hânedânınızın kutlu ve ulu atası olan Sultan Osman, millî tarihimizin mutlu ve uğurlu bir gecesinde, hâtırası nesillerden nesillere intikal eden bir düş görmüştü. O düş'ün, üç kıt'a üzerinde gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kutsal ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız koskoca bir gövde kalmıştı. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derine gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ulu atalarınız Rumeli'de kendi başına cihan kıt'alarını feth ve istilâ ederken, ordularını da Anadolu topraklarından da'vet eder ve uzak memleketlerin, büyük ana hatlarını; askerî yollarını korumak üzere yine Anadolu'dan ahâli getirerek en önemli noktalara yerleştirirlerdi. Bu halk kütleleri Bosna-Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı, Basra körfezine kadar indirildi, Suriye, Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Padişahımız; Yüce saltanat merkezinizin şeref ve devamı için Anadolu halkı, yüz yıllardan beri baba ocaklarından uzak savaş yerlerinde can vermeyi, kendisine en kutsal bir borç bilmiştir.

Anadolu boşaldı, Anadolu vî[r]ân oldu; fakat ülkelerden ülkelere uzayan Hâkanlığınızın büyüklüğü ve güçlenmesi için her sıkıntıyı, her felâketi cana minnet bildi. O bir topraktır ki, Macaristan içlerinden Yemen çöllerine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar, kuşak kuşak uzayıp giden sonsuz şehitliklerle kuşatılmıştır. O meşhetleri her yerden fazla, şimdi hürriyet ve istiklâli için bir halk savaşı içinde bulunan, bu eski Anadolu verdi.

Şevketli Pâdişahımız; İslâmın her tarafta bozguna uğrayan bayrakları gelip bu memleketin ufuklarında toplandı, orada kendine en son sığınağı ve kurtuluşu aradı. İzmir'in işgali üzerine memleketinizin en bakımlı ve en mutlu bir parçası ateş, yağma ve vuruşma ile nasıl baştan başa harab oldu bilirsiniz. Hiç bir hakka dayanmayan ve milletimizi son yurdunda esirlik altına almayı emel edinen bu vahşi akın üzerine duyduğunuz acıyı, dünya basınına kendiniz bildirmiştiniz. İzmir'in işgalini, Adana fâciaları, bu fâciaları Maraş ve Antep boğazlaşmaları ve onu da, felâketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali izledi. Soyundan yetiştiğiniz millet, binlerce yıldan beri dünyanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış bir millet sıfatiyle, bu haller karşısında Pâdişâhını, ordularını kullanmaktan men' ve yoksun edilmiş gördüğü için, kendi kendine silâha sarıldı ve nerede ana vatanı saldırıya uğramışsa orada, dinî ve millî nâmusunu kurtarmak için, koştu. Pâdişâhımız; Kafkasya'nın islâm kahramanları babalarının ocaklarını, kendilerinden yüz kere kuvvetli bir düşmaan karşı otuz yıl, kadın erkek savundular, Cezâyir, yirmi yıldan beri bir yiğitlik devri yaşıyor, zavallı Fas, on yıldır ki, Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trablus, bir avuç kahramâniyle aynı kavga içindedir. Bu gün İslâm âleminin her köşesi silâhtan tamamiyle yoksun bir halde iken; zulüm ve hiyânet boyunduğunu atmak için ayaklanırken, Abbâsî ve Fatımî Hilâfetlerinden, Selçuk Türklerinden beri hemen bin yüz yılı aşan bir zamandır, istiklâl, hürriyet ve din için savaşan büyük milletimiz; Asyanın ve İslâmın bayraktarı diye dünya çapında ün yapmış olan milletiniz kurtuluşunu, canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi?. Şevketmeâb Efendimiz; Millî savunmamızı, mübârek makamınıza karşı bir ayaklanma suretinde göstermek ve halkı kandırmak için durmadan çalışan hâinler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman zaferlerine yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da, vurulan da hepsi sizindir, hepsi aynı derecede sadık evlâtlarınızdır.* Millî savunmamızı, düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar, terk edemeyiz. Her yeri, bir büyük Hâkanımızın, dinî ve İlâhî aşkına çok parlak ve gösterişli bir tanık olan İstanbul ma'betleri etrafından düşman askerleri gezdikçe, öz vatan toprakları üstünden yâd adamların ayakları çekilmedikçe biz, savaşımızı devam ettirme zorundayız. Allah, atalarının yurdunu koruyan, Halîfe ve Hâkanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâtlarınızla beraberdir. Kendi

* "İç Savaş'ın her iki yanı için aynı derecede sadık evlatlarınız denmesi tutarsızdır. Böylece Nasrettin Hoca masalındaki gibi, her iki yan da haklı oluyordu. Ancak TBMM'ye karşı vuruşanların tümünün *hain* olmayıp bir bölümünün *aldatılmış* oldukları varsayımında bu söz doğru olabilirdi, fakat pek gerçekçi olmazdı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 56.

> hükûmetimizin idâresi altında bahtı kara ve fakîr yaşamak, yabancıların esirliği altında kavuşulacak rahat'a ve mutluluğa, bin kere yeğdir. Pâdişâhımız; Kalbimiz sadakat ve bağlılık duygusu ile dolu olarak, tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir bağlılıkla toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk bu sözü Halîfe ve Pâdişâhına sadâkat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibâret olacağını yüce kapılarına en büyük saygı ve alçak gönüllülükle arzeder.[2785]

TBMM mebusları *hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtuluşundan ve bağımsızlığından başka gaye gütmeyeceğime* demek suretiyle yemin etmişlerdir.[2786]

> Millet Meclisinin ilk ve son sözü halife ve padişaha sadakat deniyor. Halbuki bu padişah Millet Meclisi âsilerden mürekkeptir dedi ve hâlâ da diyecektir. [..] Herhangi bir veya bir kaç kimse padişahı şimdilik avutmak için diye herhangi bir vaadde bulunabilir. Fakat idrâk ve hisce birbirine benzemeyen millet Meclisi bunu nasıl söyler? Mademki söyledi demek milletten aldıkları kuvvet ve kat'î veche bu imiş (1).
>
> (1) Aynı Meclis saltanatın lâğvına ve ikinci meclis de hilâfetin lâğvına karar vermiştir. Ne gibi hâdise ve saiklerle az zamanda bu mühim inkilâblar oldu Türk tarihinin en ufak teferrüatına kadar vesaike istinad ettirerek yapacağı münakaşa pek büyük merakla okunmaya değer. Ben hâtıratımda bildiklerimi ait olduğu günlere yazdım.[2787]

Fanatik Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin, İttihadçı ve Kemalist mürailiğin verasetine dikkati çekiyor: *Ayastefanos'taki Meclis-i Umumi-i Milli, II. Abdülhamit'e tahttan indirilmeyeceği güvencesini verip, İstanbul'a Hareket Ordusu egemen olunca hiç tereddütsüz onu tahttan indirmemiş miydi? Şimdi 1920'de demokratik-ulusçu hareket Vahdettin'e bağlılığını ilan ederken ne ölçüde içtendi? 1922'de bırakın Vahdettin'i tahttan indirmeyi, saltanatı kaldıran aynı Meclis değil miydi?*[2788]

28 Nisan 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi rapor kaleme aldı. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumisi Müşir Çerkes Zeki Paşa'yı *nüfuzlu olduğu Samsun'a gönderip, oradan Sivas'a doğru etkisini genişletmesini istiyor. Bu sayede 15. Kolordu ile Ankara arasına bir "duvar" örülmüş olacak, Kuva-yı Milliye zor durumda kalacaktı*r.[2789] Diğer taraftan *ulusçular Barış Konferansı'nı etkilemeyi çok istiyorlarmış. Bu amaçla Ahmet Rıza, Ahmet Rüstem, Fuat, Seliın, Galip Kemali'yi görevlendireceklermiş. Ahmet Rüstem'in bir İtalyan gemisiyle lzmit'ten Brindisi'ye götürüldüğü söyleniyor*.[2790]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı: *"İzmir'e Doğru" adlı Türk gazetesinin editörü, Kemalistlere katılmaya çağıran bir bildiri yayımlamıştı*r. *Bunun üzerine, Manisa'da Kadı İsmail Hakkı Efendi'nin de gayretleriyle, bu bildirinin uygulanması için eyleme geçilmişti*r. *Bu eylemlere yardımcı olmak amacıyla, eskiden Nurettin Paşa'nın başlıca yardımcısı ve Yunanlılara karşı ilk milis güçlerini kuranlardan bir olan sabık Teğmen Asım Mullazade Halil 24 Mart'ta Manisa'ya ulaşmıştı*r.[2791]

Esbak Evkaf Nâzırı ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Hayri Ürgüplü: *Bugün gelen Taymis Anadolu'da Şehzāde Cemāleddīn Efendi'nin niyābetinde bir ḥükūmet teşkīl ettiğini yazıyor. Şeyḫ Sünūsī Seyyid Aḥmed Şerīf*

2785 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 123; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 96-100.

2786 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 109.

2787 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 684.

2788 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 62. Akşin, askerî cunta önderliğindeki Harekat-ı Milliyeyi, ısrarla, "demokratik-ulusçu" hareket tavsif ediyor.

2789 FO 371/5167, E 5255/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 386, sonnot 153.

2790 FO 371/5167, E 5255/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s 396, sonnot 255.

2791 IDA, FO 371/5167/E 5255; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 200.

şeyḫülislām Muṣṭafā Kemāl Paşa ṣadr-ı a'ẓam olmuştur.[2792] Şehzade Cemâleddin Efendi, Sivas karargâhlı 3'üncü Kolordu Ahz-ı Askeri Reisi idi.[2793]

İngiliz dışişleri belgesinde belirtildiğine göre, Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümeti arasında itilâf akdetmek üzere mülakat için Balıkesir Mutasarrıfı Bandırma'ya muvasalat etmiştir. Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhının da İngiliz menbalardan temin ettiği bilgilere göre *30 Nisan'da ulusçu murahhasların hükümetle temas etmek üzere Bandırma'ya gelmeleri bekleniyor. İzzet ya da Tevfik hükümetini kabul ediyorlar, Damat Ferit'i istemiyorlar*.[2794]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud'un (Soydan) 15 Mart 1933 tarihinde yazacağı tefrikasından: *Maatteessüf küçük bir isyan hareketini karşılayacak kadar Ankara'da kuvvet yok. Ankara üzerine yapılacak bir baskın hareketi, Meclis'teki harareti söndürebilir, maneviyatı sarsabilir*.[2795]

29 Nisan 1920. İngiliz Başvekil Lloyd George, Avam Kamarasına beyan etti: *Müşkilât şudur ki, Ermenistan'a vermek istediğimiz vâsi' araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yoktur. Askerî müşâvirlerimiz bu vazîfeyi başa çıkarmak için muazzam ve teşkilâtı mükemmel bir kuvvete ihtiyaç gösteriyorlar. En büyük müşkül masrafta değil, asker bulmaktadır. Biz Boğazları, Filistin ve Irak'ı, Fransızlar Kilikya'yı, İtalyanlar Antalya havâlisini himâye ile muvazzaftırlar. Hiç bir hükûmet yoktur ki, Ermenistan nâmına bir takım araziyi feth ve zabta razı olsun. Ermeni murahhasları kuvvetleri hakkında mübâlâğalı erkam gösterdiler. Mütehassıslarımıza göre bu Ermeni kuvveti ancak kendi cumhuriyyetlerini müdâfaa edebilir. Lâkin askerî geleneklerden yoksun Ermeni askerlerinin istedikleri geniş araziyi, askerî tecrübesi olan bir düşman elinden zabt edebileceklerini ümid etmek abestir*.[2796]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Anzavur Paşa Bandırma'dan ziyade İstanbul'da yenildi. Yenilginin sebebi Anzavur'un, Balıkesir ve Bursa'ya yönelik bir taarruza kalkışacağı esnada İstanbul'daki Türk askerî otoritelerinin ona silah ve mühimmat göndermedeki başarısızlıkları*dır. *Bandırma yakınındaki kıyı şeridi şu anda Milliyetçilerin işgali altında. Anzavur başka bir noktada saldırı hazırlığı* yapıyor. *Adapazarı civarındaki çatışmalarda bölge Mustafa Kemal güçlerinden temizlendi, Milliyetçiler ağır kayıplar verdi, sağ kalanlar da kaçtı, Milliyetçiler İzmit bölgesinde de aynı akıbetle karşı karşıya kaldı, bununla beraber Biga Milliyetçiler tarafından işgal edildi. Mustafa Kemal, yayımladığı bir bildiriyle, 30.000 kişilik bir gücü, İstanbul Hükümeti'nin milis güçleriyle savaşmaya davet etmişti*r.[2797]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi: *İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Türkler tarafından kabul edilemez.*[2798]

2792 Ali Suat Ürgüplü, *Der Nachlass Des Muṣṭafā Ḫayrī Efendi*, 2014, s. 507.

2793 Takvim-i Vekayi, 20 Kanun-ı sani 1336, Numero 3754; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 511, dipnot 65.

2794 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 393, sonnot 230.

2795 Mahmut Soydan. (2007). *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri* (N. Bilgi, haz.) içinde (s. 7). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

2796 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 746; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 234, dipnot 11. Lloyd George Kabinesi, İngiltere'nin Kilikya'daki varlığı fevkalâde külfetli olduğu vechile, buranın mesuliyetinin Fransa'ya terkedildiğini Avam Kamarasına 29 Nisan'da resmen belirtti: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 59.

2797 The Times, 29 April 1920, *Fighting Turkish Nationalists; New Offensive Prepairing*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 298.

2798 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 16.

29/30 Nisan 1920. Ankara'ya 27 Nisan'da muvasalat etmiş bulunan ve derhal TBMM Kozan mebusu ve Müdafaa-yı Milliye Vekili tayin edilmiş olan Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Meclis-i Milli'den çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu neşredildi*.[2799]

30 Nisan 1920. Mustafa Kemal, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mektub gönderdi[2800]; *Türkiye Büyük Millet Meclisinin yurdun kaderini eline aldığını, tutsak durumda olan İstanbul Hükûmetinin kararlarının artık hiçbir hukuksal değeri olmayacağını, yalnız Büyük Millet Meclisi temsilcilerinin ulus adına yükümlülük altına girebileceklerini* bildirdi. İngiliz Fevkalâde Komiserliği, mezkûr muhtırayı 25 Mayıs'ta Londra'ya ulaştıracak ve Lord Curzon, 26 Haziran'da şu notu düşecektir: *Bu, Sultan'a karşı bilfiil isyan beyannamesidir.*[2801]

Dahiliye Nâzırı ve Bâb-ı Âlî Murahhas Heyetinden Ahmed Reşid (Rey)*,* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'e *bir veda ziyareti yaptı. Ona göre hükümetin kararlaştırılmış siyaseti İngiliz desteğine güvenmek*tir*. Paris'te heyetle bulunacak İngiltere'nin irtibat görevlisiyle İngiliz hükümetinin arzuları konusunda aydınlanmak için yakın ilişkiler içinde olmak istediğini belirt*iyor*. İleri yaşından ötürü Tevfik Paşa'nın göstermelik bir başkanlık yapacağını, asıl başkanın kendisi olacağını da ima* etmektedir. Webb'in Londra'ya bildirdiğine göre Ahmed Reşid, *yeni Türk devletini korumayı İngiltere üstlenecekse, heyete mahrem olarak yol gösterilmesinin de uygun olacağını söylemek istiyor. Webb Reşit'in Fransa'ya bağlılığının sanılandan az olduğunu düşünüyor ve bu bakımdan Damat Ferit'e yakın buluyor. Bu arada Damat Ferit'in İngiliz siyasetine bağlılığını durmadan yinelemesinin neredeyse "acıklı" (pathetic) olduğu görüşünü de öne sürüyor*.[2802]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'den Curzon'a haftalık istihbarat raporu: [..] *bizzat şehadet edildiğine nazaran İzmir, Konya ve Antalya mıntıkalarındaki İtalyan birlikleri Milliyetçilere tüfek, makineli tüfek ve mühimmat temin etmektedir*.[2803]

TBMM Kozan mebusu ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngilizler* [Kuvâ-yı Milliye muhalifi] *Adapazarlıların silahlarını alıyor*.[2804]

İngiliz *Daily Mail* gazetesinin haberi: *Bakü'de çoktan beri Türk ve Bolşevik entrikaları vardır*.[2805]

2799 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 699.

2800 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1963, p. 67-68; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 96, dipnot 303. "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan 30 Nisan 1920 günlü bir genelge nota ile yabancı devletlere bildirilmişti. Bu notanın bir örneği, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a da gönderilmişti. Ama önemli resmi bir belge olmasına karşın, nota, Lord Curzon'a özel bir mektup gibi postayla yollanmıştı. Lord Curzon'un eline *doğrudan doğruya*, yani posta kanalıyla geçmişti." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 61.

2801 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XI, 80.

2802 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 107. Londra'daki Edwards, İstanbul'daki Cemil Topuzlu ve Ahmed Reşid Rey teşabbüsatını şöyle mütalaa ediyor: "Türkler, Anadolu'da Hıristiyanların içinde bulundukları tehlikeye işaret ederek ve İngiltere'ye yakınlık sözleri vererek barış koşullarını hafifletmek istiyorlar. Böyle bir şey yapılsa bile, İttihat ve Terakki önderlerinin Kafkasya'ya gelmeleri, Damat Ferit'in Anadolu'da ağırlığı olamayacağını gösteriyor. Konferanstan sonra herhalde Damat Ferit uzun zaman iktidarda kalamayacak." (Akşin, 2017, c. 3, s. 107-108).

2803 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 85.

2804 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 700.

2805 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 101.

Giornale d'Italia gazetesinde Gino Calza Bedolo imzalı makale neşredildi. Bedolo, *İngilizlerin İstanbul'da Saray'ı, belki de Kemal Paşa'nın ulusalcılarının tehditlerinden daha ziyade Bolşeviklerin gülümsemelerinden korumaya özen gösterdiklerini* yazıyor.[2806]

Nisan 1920. Britanya Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ile Kahire'deki General Congreve arasındaki muhaberatta Trakya, Anadolu, Kafkasya, Mezopotamya menatıkında yaşayan halklara yönelik ilginç nazariyeler dermeyan edilmiştir:

> Nisan 1920'de lngiltere'nin Kahire'deki generali Congreve ve Wilson'un kendi aralarındaki yazışmalarında bütün Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu halklarını aşağıladıkları görülmektedir. İngilizler bu ulusların kendilerini idare etmekten aciz olduğunu, ama Türklerin yönetmeyi bildiklerini düşünmektedir. Tarihçi Arslanian, ikilinin yazışmalarında saydığı uluslara Türkleri dahil etmediklerine işaret etmekte:
>
> > Congreve: "Hepsinden eşit derecede hoşlanmıyorum, hepsi birbirine benziyor, hayvan gibiler: Araplar, Yahudiler, Suriye ve Filistin'deki Hristiyanlar; tamamı bir tek lngiliz'e değmez". Wilson ekler: "Seninle tamamen aynı fikirdeyim: Araplar, Yahudiler, Hristiyanlar, Suriyeliler, Levantenler, Yunanlılar, bir tek İngiliz'e değmez."[2807]

1 Mayıs 1920. Trabzon'daki Fransa Konsolosu Lepissier, İstanbul'daki Fransa Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi. 12 Eylül 1919 tarihli Damad Ferid-İngiliz düzmece andlaşması hakkında mühim bir mülahaza bildiriyor. *Ulusçu çevrelerde anlaşmanın varlığına ve İstanbul'un işgali, Damat Ferit'in iktidarı, Eskişehir, Bogos Nubar-Şerif anlaşması, Faysal gibi olayların o anlaşmanın gereği olduğuna inanıldığını ileri sürüyor. Bu açıdan bakınca Ankara-İstanbul savaşımı da İngiliz-Türk savaşımı niteliğine bürünüyor*.[2808]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî murahhas heyeti İstanbul'dan yola çıkmazdan evvel Hâriciye Nâzırı Reşid, Robeck'i ziyaret etmiş ve *İngiliz yönetiminin görüşleri konusunda Osmanlı kuruluna yol gösterecek bir İngiliz subayının Osmanlı kuruluyla birlikte Paris'e gitmesini" taleb etmiştir; "İngiltere, yeni Türk devletinin yol göstericisi olacaksa, Osmanlı yönetiminin, İngiltere'nin gizli talimatlarını büyük ölçüde yerine getirmeye hazır olduğunu; "İngiliz siyaseti yanlısı" olarak tanınan Sadrazamın, insaf gösterilirse veya barış koşullarının ileride hafifletileceği yolunda söz verilirse, Türkiye'yi tümüyle İngiliz hükümetinin kucağına atmaktan sevinç duyacağını* ifade etmiştir. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, Robeck telgrafına derkenar yazacak ve Hariciye Nâzırı Reşid'in manevrasını *antlaşmayı hafifletmek için yapılan uyarı ya da yaltaklanma* niteleyecek ve *antlaşmada küçük ölçüde değişiklikler yapılması gerekli olmakla birlikte, bu değişikliklerin, Türkiye'de Damat Ferit'in durumunu güvence altına alamayacağı gibi, Türkiye'yi İngiltere'ye bağlayamayacağı* mütalaasında bulunacaktır.[2809]

Mustafa Kemal beyanname yayınladı: *Halifelik ve Padişahlık katlarının kutsal başkentini, yetki ve saygınlığını iade etmek; düşmanı ülkeden koğmak için cihad açmış bulunuyoruz*. Bu beyanname, ajan T/10/12 tarafından İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtına temin edilmiştir.[2810]

2806 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203.

2807 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 444.

2808 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 1-3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

2809 FO/5239/E 4058; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 79.

2810 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 222.

Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında Birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi'de Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey, Ali Fuad Paşa, Alfred Rüstem Bey, Dr. Adnan Bey ve Halide Edip Hanım'ı ölüme mahkum etti.[2811]

Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), Cemil ve Mahmud paşalar ile Reşid ve Fahreddin beylerden müteşekkil Bâb-ı Âlî murahhas heyeti, Paris Sulh Konferansına muvasalat etmek üzere İstanbul'dan mufarakat ettiler.[2812]

2 Mayıs 1920. Ankara'daki TBMM'de İcra Vekilleri Heyetinin (sadaretin muadili başvekâletin) kurulması kanun teklifi kabul edildi.[2813]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın talimatıyla Sakallı Nureddin Paşa, TBMM Hükümetine ilk telgrafını gönderdi.[2814] İstanbul ile Anadolu arasında mahremane irtibat kurulması meselesinin bir şahidi olarak Posta ve Telgraf Nezâreti Umum Müdürü Refik Halid (Karay), kendi zaviyesinden vakıanın manzarasını şöyle nakletmektedir:

> [..] bir gün, Sadrazam Paşa'nın beni Harbiye Nezaretine istediğini bildirdiler: Garip bir mesele hâdis olmuştu; bu mahrem, mühim, müstacel bir işti: Nurettin Paşa Anadolu ile muhabere edecekti. Bakalım neler diyecekti?
>
> Harbiye Nezaretinin büyük intizar salonu ziyaretçilerle bermutat dopdolu idi.
>
> On, on beş kadar genç, şık, terbiyeli, şıkırtılı yaver ortada kelebek, pervane, arı gibi dönüp dolaşıyor, koşup gidiyor, çırpınıp duruyordu. Acaba şu ziyaretçi veya davetli zevat kaç saattir bekliyorlardi? Bir, beş, on, otuz saat bile olabilir. Ama diyebileceksiniz ki otuz saat nasıl beklenilir?
>
> Onun misalini şimdi arz edeceğim: Hariciye müsteşarlığına tayin edilmiş olan İhsan Bey bu muammanın müşahhas halidir.
>
> Yavere ismimi verip Paşa'ya arz edilmesini söyledikten sonra bir boş kanepe bulup oturdum; bittabi yanımdakiler derhal benimle müsahabeye başladılar, dalmış konuşuyorduk, bize doğru birisinin koşarak geldiğini gördüm, evet, bu gelen bana hiç de yabancı değildi, lakin birden çıkaramadım, o kadar bitkin, yorgun, renksiz, fersiz ve perişandı. Nihayet tanıdım: Hariciye Müsteşarı İhsan Bey!
>
> "Aman," dedim, "azizim nen var, hasta mısın?"
>
> "Allah aşkına sus," dedi, "bak sesim bile boğuklaştı, bittim, öleceğim. Tam üç gündür Sadrazam Paşa'nın arkasında koşuyorum, hâlâ görüşmek nasip olmadı. Evrak doldu, taştı, mümessillere söylenecek veya mümessillerin söyledikleri seksen şey var, hiçbirini anlatamıyorum. Hariciye'ye gidiyorum, haber yolluyorum, saat dörtte Harbiye'ye gelsin diyor, gidiyorum, geceye kadar bekletiyor ve Hariciye Konağına uğrasın deyip gidiyor. Konağa gidiyorum, saraydayım, muhakkak gelsin emri veriliyor; Saray'dan Baltalimanı'na yollanmak icap ediyor. Bak, şimdi saat kaç, beş mi? Hah, tam sabahın onundan beri buradayım, intizardayım. Rica ederim, yanına benden evvel girebilirsen, halimi anlat, merhamet etsin!"
>
> O, sozunü ikmal etmemişti ki, levent gibi bir yaver karşıma dikildi, askerce selamını verdi ve "Sadrazam Paşa hazretleri zatıâlinizi bekliyor!" dedi. İhsan Bey gıpta, hatta haset içinde kalmıştı, ben yürüdüm, geçtim.
>
> Sarı atlas döşeli oda derin bir sükût içinde idi. Som altın yaldızlı aynanın önündeki zarif bir saatin yağ gibi kayıcı ve çok tatlı tıkırdısını dinleyerek Harbiye Nazır Vekili, Hariciye Nazırı ve Sadrazam Damat Ferit Paşa ile karşı karşıya bir müddet sessiz durduk.

2811 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111.

2812 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 300, dipnot 801.

2813 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 20.

2814 Robeck'ten Curzon'a 27 Mayıs 1920 tarihli telgraf, FO 371/5168, E 6151/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 394, sonnot 237.

Söze nasıl başlayacağını düşünüyor gibiydi. Neden sonra işitilmesinden korkarak pes bir seda ile söze başladı: "Mesele çok mahremdir. Hiç, ama hiç kimse muttali olmamali; bir sırrı hükümettir; muhafazasını kemal-i emniyetle sizden beklerim: Bir Jeneral, Anadolu'dakilerle muhabere edecek. Faaliyete, icraata, tedibe geçmeden evvel son bir teşebbüsü muslihanede bulunacağız. Binaenaleyh telgrafhanenin gizli bir odasında, bu zât ile muhabereyi temin edeceksiniz ve konuşulan lakırdılar her ne ise harfiyen bana yazdırıp vereceksiniz."

"Başüstüne," dedim, lakin telgrafhane, malum-u sâmileri benim elimde değildir; İngiliz karargâhına mensup İskoçyalı bir zabitin emrindedir. İşgalden beri teller tasarrufumuzdan çıktı; Üsküdar ile bile muhabere edemeyiz. Rumelihisarı'ndaki kulübeyi ise İngiliz müfrezeleri bekliyor. İngiliz karargâhı müsaade etmedikçe muhabere imkânı yoktur. O cihet temin olunursa bendeniz hattı pek çabuk açtırır ve muhabereyi temin ederim."

Ferit Paşa bir an düşündü; sonra "Peki," dedi, "Şimdi İngilizlerle konuşacağım... Siz, yanınıza terfik edeceğim bir yaver ile yukarıda bir odaya gideceksiniz, orada dediğim jeneral ile mahremane buluşacaksınız, müsaade alınır alınmaz da kendisini Anadolu ile görüştüreceksiniz!" Sadrazam, bir Türk paşasından "Jeneral" diye bahsediyordu. Tuhaf şey!..

Harbiye dairesinin yukarı kattaki bir odasına girdim, küçük bir kalem odası... Köşede, bir adi iskemlede temiz, şık giyinmiş, kısaca boylu, sakallı, kalıplı fesli ve sivil bir zât oturuyordu. Yaver: "Nurettin Paşa Hazretleri..."(75) diye takdim etti, ellerimiz uzandı, "Şerefyab olduk!", "Şeref bana ait efendim!"

Kapıyı üstümüze kapadılar. Nurettin Paşa hemen muhaberenin kabil olup olmadığını sordu; vaziyeti anlattım; hiç hoşuna gitmedi. Dedim ki:

"Bu, o kadar kolay bir iş değildir, zannederim ki yarından evvel muvaffak olamayız, benim dairemde işlerim var, burada vakit geçiremem, arzu buyurulursa sizinle postaneye gidelim, odalar musaittir, kitaplar çok... Orada, Sadrazam Paşa'dan gelecek emre intizar ederiz!"

Kabul etti, beraber aşağıya indik, otomobile bindik ve daireye vardık. Fakat bizim açık otomobilde yan yana gidişimiz, sonra Paşa'nın, Sadrazam ile mülakatı dikkati celbetmişti. Ali Kemal Bey bile telefonla sordu: "Canım," dedi, "nedir bu Nurettin Paşa ile sıkı fıkı düşüp kalkmanız?" Sırrı, muhafaza ettim, izahat vermedim. Herkes Paşa'nın büyük bir memuriyete tayinine ihtimal veriyor ve beni de buna tavassut ediyor zannı besliyordu.

Posta ve Telgraf nezaret makamına mahsus iki oda ve bir salon vardı; Nurettin Paşa'yi ikinci odaya götürdüm, ben işlerimle meşgul oldum. Akşama kadar Sadrazamdan hiçbir haber çıkmadı, Paşa ile hasbıhal ettik; kendisini, icap edince nerede buldurabileceğimi sordum. "Sıhhat Yurdu" binasında arkadaşlarıyla her zaman bulunurlar imiş... Bu "arkadaşlar" kelimesi adeta bir zümre manasını ifade ediyordu, anlaşılan İstanbul'da henüz Anadolu'ya iltihak etmemiş ve kati karar almamiş bir komite daha mevcuttu ve ağlebi ihtimal bu komite askerlerden murekkepti.

Ertesi gün Ferit Paşa yine beni çağırttı: "Müsaade edildi," dedi, "lakin muhabere esnasında makine başında İngiliz memuru da bulunacak, siz Nurettin Paşa'yı irtibat zabitiyle tanıştırınız ve icap edeni yapınız."

Paşa'yı çağırttım, bu sefer yanında upuzun boylu, bakışları haşin bir zât daha vardı; "Kâzım Paşa..." diye tanıştırdı. Bu Kâzım Paşa hangi Kâzım Paşadır, hâlâ bilmiyorum.* Şurası iyi hatırımda: Nurettin Paşa diplomatça hareket ediyor, diğeri komiteci tavrında, tehditkâr ve sükûtî duruyordu.

* Diyarbakırlı Kâzım İnanç. Mustafa Kemal 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilirken tayin muamelelerini yürüten Genelkurmay İkinci Başkanıydı. Daha sonra Sakallı Nureddin'le berabar TBMM Hükümetine iltihak edecektir. Ne yazık ki bizce çok kıymetli evrak-ı metrukesi var mı yok mu bilmiyoruz. "Günümüzde yaşayan yakınının olmaması Kâzım Paşa'nın kişisel bilgi ve belgelerine ulaşmamıza fırsat vermemiş, uzak akrabaları olduğu bilgisiyle dolaylı yollardan adına ulaşılan kişiler de konuya ilgisiz kalmışlardır. Yaşadığı döneme has bir özellik olarak hatıralarını kaleme almış olması şüphesiz konunun daha kapsamlı bilgilerle ifade edilmesine imkân verirdi. Ancak onun yaşamıyla ilgili bir hatıratının olmaması çalışmanın değerini daha da

İrtibat zabiti olan İngiliz ve Telgraf müdürünü nezdime celbettim, Nurettin Paşa'yı da diğer odadan çağırttım; hepsini birbirine tanıştırdım; sonra "Allah muvaffakiyet versin!" duasıyla bunları makine bulunan odaya gönderdim.

İşte o kadar... Ne konuşacaklarını pek merak bile etmiyordum; zira, dediğim gibi politika artık beni harekete getirmiyordu; akşamları erken daireyi terk edip Feneryolu'na dönüyor ve ailece Belvü Bahçesinde veya Kalamış Körfezinde eğlenceli vakitler geçiriyordum. Bu seyranlara, matbuata mensup maruf ve gene arkadaşlarım da iltihak ediyordu; ömrümüz pek asude idi...

Gece bana telgrafhaneden haber verdiler: Nurettin Paşa, Arapça bir dua ile telgrafına başlamış, Beynelmüslimin kan dökülmesine meydan verilmemesi için Ankara'yı ikaz ve tarik-i sevaba davet eylemiş...

Doğrusu ben bu mukaleme, istişare veya mübadele-i fikirden bir hayırlı netice ümit etmiyordum... Abdülkerim Paşa'nınkine benzeyecekti...

Nurettin Paşa'yı ertesi günü daireye erkenden gelmiş buldum. Tahsis ettiğim odayı daire-i hususisine çevirmiş, Kâzım Paşa'dan başka, birkaç sivil asker daha müzakere halinde idiler; İngiliz zabiti, tercüman, Telgraf Müdürü bu içtimalara dahil oluyor, hademeler çağrılıyor, emir veriliyor, hülasa sanki ben memur, o müfettiş, pür azamet müdüriyeti umumiyede kıyamet kopuyordu.

Fakat aldırmıyordum... Hatta telgraf muhaberesini aynen Ferit Paşa'ya gönderdiğim halde dikkatli okumamış, bir suretini de -birinci devre-i memuriyetimdekinin hilafina- hıfza bile lüzum görmemiştim.

Sadrazam üç gün Nurettin Paşa'yı serbest bıraktı; lakin dördüncü günü beni çağırdı, sert bir yüzle: "Artık," dedi, "o Jeneral muhabereye mezun değildir. Kendisine söyleyiniz." Ben bunun, benim vasıtamla tebliğini doğru bulmuyordum; bizzat Sadrazam ağzından yeni emri telakki etmesinin taraftarı idim. Ferit Paşa bu fikrimi kabul etti; daireye döndüm. Damat Paşa'nın frengâne tabirince "Jeneral'i aldım, yeniden huzura çıktık, nazikâne konuşuldu. Nurettin Paşa pek gayri memnundu. Samimiyetsiz ayrıldık. Bir daha kendisini de göremedim; zaten, sonradan, Anadolu'ya iltihak etmişti. İsmini iki defa, bir İzmir'in geri alınmasmda bir de Ali Kemal merhumun katlinde işittim.[2815]

3 Mayıs 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Zeki Paşa Anadolu'daki askerî birlikleri yeniden organize etmek için müfettişliğe atandı*. *Enver Paşa Moskova'da kendisini Türk milliyetçi hareketinin başı ilân etti*.[2816]

The Times gazetesinin haberine göre, Bâb-ı Âlî murahhas heyeti 29 Nisan'da *padişahın huzuruna çıkmış ve o her murahhasla uzun uzadıya konuşmuş*tur. *Hükümet barış koşullarının ana çizgilerinden haberli*dir *ve bunlara Babıâli'nin vereceği yanıtın ana çizgileri Vahdettin'in huzurunda belirlenmiş*tir. *Heyete, antlaşmayı alıp İstanbul'a getirmek yönergesi verilmiş*tir. *Yalnız, Tevfik'in metni aldıktan sonra kısa bir açıklama yapması bekleniyor*. *İtilaf devletlerine ne ölçüde boyun eğileceği konusunda düşünceler değişik*tir. *Sınırı Çatalca ötesine götürmek ve Yunanlıları Anadolu'ya sokmamak için uğraşılacak*tır. *Yunanlıların "Balkan yöntemleri" yüzünden İzmir'de halk oylamasına başvurulması biçimindeki "çözüm" doyurucu bulunmuyor. Bu arada ulusçuların bir darbe tezgâhlayarak Avrupa'yı etkilemek ve hükümeti zayıf düşürmek isteyecekleri tahmin ediliyor*.[2817]

ABD gazetesi *Chicago Tribune* İstanbul muhabiri Paul Williams, *Babıâli'nin Anadolu ve Trakya'daki ulusçu ve yurtseverlerle uzlaşma aradığını, böylece Müttefikler'e karşı sağlam bir cephe oluşacağını*

arttırmış, ardında vâris bile bırakmayan bir şahsiyetin anıları canlandırılmaya çalışılmıştır." Özlem Elif Polat-Taş, *Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880-1938)* [Doktora Tezi], 2008, s. ii.

2815 Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2009, s. 317-323.

2816 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 625-626.

2817 The Times, 3 May 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 129.

merkeze bildiriyor. *Padişah doğum günü kutlamalarının ve özellikle Ankara'dan gelenin yayımlanmasını istemiş*tir. *Osmanlı delegeleri antlaşmayı imzalamayı reddedeceklermiş*.[2818]

Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid'in ve Padişah'ın Sevr Andlaşmasını kabul ve Kuvâ-yı Milliye'yi ezmek düşüncesinde olduklarını yazıyor. Cafer Tayyar'a göre Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) *"akıllı, tedbirli," yurtsever, Trakya'da silahlı savunma ve bu savaşıma destek olma yanlısı*dır. *"Genç" İngilizler Kuva-yı Milliye ile anlaşma isterken, Yüksek Komiserlik ve çevresi Kuva-yı Milliye'yi yok etmek düşüncesinde*dir. *Fransızlar maddi olarak bir şey yapamayacak durumda olmakla birlikte, yardım yanlısı*dır. *Ama Urfa gelişmeleri kötü etki yapmış*tır. *Yeni Kolordu Komutanı Muhittin ile hiçbir sorun yok*tur. *Trakya'nın özel durumu ve halkın arzusu dolayısıyla "şu aralık" hükümetle anlaşmış olarak işleri götürmekte "kat'i bir zaruret" vardı*r. *Tayyar Süleyman Şefik'le de görüşmüş*tür. *O da Kuva-yı Milliye ile anlaşmak fikrinde görünüyor. Kurmay heyetinde Kurmay Albay Behzat, Yanyalı Tahir, Binbaşı Koca Mustafapaşalı Hayri beyler var*dır.[2819]

4 Mayıs 1920. TBMM, teşkilât yapısına dair beyanname neşretti. Buna göre (i) TBMM'nin esas prensibi *Millî irâdenin bilfiil vatan mukadderatınâ vazı'ulyed tanınması*dır; (ii) TBMM, yasama ve yürütme kuvvetlerini uhdesinde tevhid eder; (iii) TBMM, bünyesinden intihab edeceği vekillerini hükümet kurmaya memur tayin eder ve denetler; (iv) TBMM Reisi diğer bir deyişle Mustafa Kemal, aynı zamanda İcrâ Vekilleri Heyeti'nin de reisidir.[2820]

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Kozan mebusu Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Dün dört İngiliz zabiti Karasi Heyet-i Temsiliyesi'yle temasa gelip Kuvâ-yı Milliye'nin Çanakkale'ye taarruz edip etmeyeceklerini, hangi kabineyi istediklerini sordular*.[2821]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye ve Müttefikler" başlıklı haber neşretti. *Habere göre, barış konferansının açılış töreninde Türkiye'yi iki heyet temsil edecekti*r. *Bunlardan ilki Türk Hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve bu heyet özel bir trenle Fransa'ya doğru yola çıkmış*tır. *Heyet, 5 kişi ve beraberindekilerden oluşmakta*dır. *İkinci heyet ise Anadolu'nun sahibi olan "Milliyetçi Parti" tarafından görevlendirilmiştir. Heyet, İstanbul'a ulaşmış ve Paris'e doğru yola çıkmıştı*r. *İkinci heyet, Türk halkının büyük çoğunluğunu temsil etmekte*dir. *San Remo'da benimsenen antlaşma, Londra'da üzerinde uzlaşılandan farklı*dır. *Daha diplomatik bir dille ve Türkiye lehine düzenlemelerle yeniden yazılmış gibi görünüyor*. *Yine de milliyetçilerin eski metne karşı çıktıkları gibi bu yeni metne de karşı çıkmalarına kesin gözüyle bakılıyor*.[2822]

5 Mayıs 1920. Britanya Bakanlar Kurulu saat 12:00 itibarıyla içtima ediyor: *Barış antlaşmasını revize etmeden Türkiye'ye kabul ettirmenin kolay olmadığı, sert barış şartlarının ciddi bir dirençle karşılanacağı açık seçik ortada*.[2823]

2818 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 29; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 120. "Paul Williams 26 Nisan'da Mustafa Kemal ile bir mülakat yapmıştı. [..] Lepissier de (Trabzon) Williams'dan Mustafa Kemal ile uzun görüşmeler yapan, Büyük Millet Meclisi'nin birkaç oturumuna katılan *esrarengiz yabancı* diye söz ediyor. Görünüşe göre siyasal bir rol oynuyor ve İstanbul'daki ABD Yüksek Komiserliği ile ilişkideymiş. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 93, s. 33." (Akşin, 2017, c. 3, s. 393, sonnot 232).

2819 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 136-137.

2820 Faik Reşit Unat, *Tarih Vesikaları*, Sayı 6, Belge 404; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 103.

2821 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 700.

2822 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 168-169.

2823 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 100.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a talimat: *Türk Hükümetine verilebilecek en faydalı nasihat sulh şartlarının kararlaştığı şu anda şifa hapını bir an önce yutmak, kendilerine İmparatorluktan geri kalan yerlerde nizam ve intizamı temine koyulmak ve bu vazifenin ifasında Britanya'nın destek ve rehberliğini beklemektir*.[2824]

TBMM Hükümeti içtima ederek *Sovyetlerle bir dostluk ve yardım anlaşması yapılmasına ve bunun için Dışişleri Bakanı Bekir Sami* [Kunduh] *ile İktisat Bakanı Yusuf Kemal* [Tengirşenk] *Beylerin Moskova'ya gönderilmesine karar* verdi.[2825]

Max Muller imzalı 5 Mayıs 1920 tarihli istihbarat raporunda Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) hakkında ilginç hususlar yazıyor. *Kudüs mutasarrıfı iken kurallara aykırı olarak toprak almak isteyen yerel Yahudilerden rüşvet aldığı, 1909'da Halep'te vali iken Adana Ermeni olaylarıyla eşzamanlı Halep'teki kırını dolayısıyla çirkin bir ünü olduğu ileri sürülüyor. Fransızcı, son zamanlarda İngiliz yanlısı olduğu, ama siyasal ağırlığı olmayan, ilkesiz, güvenilmez, kötü, tehlikeli derecede kurnaz bir kişi olduğu vurgulanıyor*.[2826]

6 Mayıs 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümeti arasındaki mücadeleyi *danışıklı bir "kayıkçı kavgasına" benzetiyor*.[2827]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Ermenistan Taşnak Cumhuriyetinin tedib edilmesi hususunda ısrarcı bulunan 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e mahrem telgraf göndererek İtilâf Devletleriyle bir mutabakata varılmasının veya muahede akdedilmesinin muhtemel olduğunu bildiriyor ve Sulh Konferansı kararları beyan edilesiye değin Ermeniler aleyhine askerî herhangi bir harekata geçilmemesini rica ediyor.[2828]

TBMM, *İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden sonra yapılan her türlü yazışma, sözleşme, kanunu geçersiz kılan ve bundan böyle İstanbul ile her türlü resmi görüşmeyi yasaklayan 7 Sayılı Kanun*u yürürlüğe koydu.[2829]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi. *Büyük Millet Meclisi* tesmiye edilen yeni meclise, ilkin *Meclis-i Kebir-i Millî* adı uygun görülmüştü. TBMM Hükümeti, şu kararları almıştır:

> Herhangi bir barış antlaşması kabul edilmeden önce şu noktalara önem verilmelidir:
>
> 1. İstanbul'un işgali sona ermelidir;
>
> 2. Fransızlar, Yunanlı'lar ve İtalyan'lar Adana, İzmir ve Antalya'dan çekilmelidirler;
>
> 3. Sakinlerinin çoğunluğu Türk olan tüm bölgeler Osmanlı yönetiminin doğrudan doğruya denetiminde kalmalıdır;
>
> 4. 1914'de Osmanlı yönetiminde olup da şimdi düşman güçlerince işgal edilmiş bulunan öteki tüm bölgelerde plebisit (halk oylaması) yapılmalıdır;
>
> 5. Bu dört ilkeyi kapsamayan herhangi bir barış antlaşması Türk ulusunca kabul edilmiyecektir;

2824 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 26.
2825 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 301, dipnot 805.
2826 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 390, sonnot 204.
2827 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 120-121.
2828 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız*, 1981, s. 327-328.
2829 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 177.

6. Kabul edilmiyen barış koşullarını Türk ulusuna zorla kabul ettirmeye çalışacak herhangi bir davranışa ulusun karşı koymaya hakkı vardır.[2830]

Tevfik Abud'dan Mustafa Kemal'e uzunca bir mektub: [..] *İngiltere'nin gizlice dürtüklemesiyle Emir Hüseyin'in oğlu Emir Faysal sizinle ilişki kurdu, hiç değilse öyle söyleniyor*. [..][2831]

İngilizler için Ankara'da "Pek gizli bir kaynak" tarafından hazırlanan rapor: İstanbul Hükümeti'nin fetvaları halkta etki yaptı. Anadolu'ya etkili bir kuvvet gönderilirse milliyetçiler yenilir. Ankara'da kurulan hükümet aslında bir cumhuriyet ama adı açıkça itiraf edilmiyor. Mustafa Kemal'in İtalyanlarla arası çok iyi. Müslüman olmayanlara genellikle iyi davranılıyor.[2832]

7 Mayıs 1920. TBMM Hükümetinin Ankara Vali Vekili Yahya Galib'in (Kargı) Padişah'a göndermiş olduğu 10 Nisan tarihli doğum günü tebrik telgrafı, İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi tarafından neşredildi. Yalnız, Müttefik Sansürü İdaresi, mezkûr telgrafın *baş kısmı*nı tayyetmiştir.[2833]

8 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin muhtırasından anlaşıldığına göre Sevr projesini resmen tebellüğ etmek için Mayıs 1920'de Paris'e muvasalat eden Bâb-ı Âlî murahhas heyeti üyesi Dahiliye Nâzırı Ahmet Reşit (Rey), İngilizler hesabına da çalışmıştır:

İngiliz İstihbarat Servisi, Paris'e gönderilen Osmanlı barış kuruluyla yakından ilgileniyor; İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne, bir İngiliz subayının delegasyonla ve özellikle Ahmet Reşit Bey'le ilişki kurmasını öneriyor; Reşit Bey'in daha önce iddia ettiği gibi Fransız yandaşı olmadığını; "ileri görüşlü, yurtsever ve iyi dengeli bir Türk" olduğunu; erke geçeli beri, İngiliz dostluğunu kazanmanın kendi ülkesinin çıkarları yararına olduğunu anladığını ve bu yönde İngiliz'lere "doğru ve gizli bilgi verdiğini" ve bunu yapmayı sürdürmek dileğini yansıtmış olduğunu kaydediyordu.[2834]

Ahmed Reşid, 8 Mayıs günü, İtalyan murahhas Galli'yle temas kurdu ve Sevr imzalandığı takdirde Bâb-ı Âlî'nin itibar kaybedeceğini, Mustafa Kemal'in güçleneceğini belirtti:

Türklerin tepkisi önceden tahmin edilmekteydi: 8 Mayısta Osmanlı Heyeti'nin üyesi olan [Ahmet] Reşit [Rey] Paşa, İtalyan meslektaşı Galli'ye, eğer barış koşulları bu sözü edilenler ise, Türkiye'nin asla imza koymayacağını söylemiş ve şöyle belirtmişti:

> Gazetelerde çıkan, Anadolu'da önemli bir bölgenin İtalya'ya verileceğine ilişkin haberler endişe yaratmakta. Bu, Türkiye'nin parçalanmaya başlanması anlamına geliyor.

Galli onu sakinleştirmeye çalıştı, ama bu konuda pek başarılı olamadığını hissetti. Aynı gün, hayret verici bir saflıkla Sömürgeler Bakanlığı, Üçlü Anlaşma'nın İtalya'ya verdiği bölgede ekonomik hareketin tam

---

2830 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 71-72.

2831 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1921)*, 1981, s. 52.

2832 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 29. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. İngiliz, Damad Ferid'in M. Kemal üzerine nizamî kuvvet göndermesine mani olmuştu halbuki "Anadolu'ya etkili bir kuvvet gönderilirse milliyetçiler yenilir"di. İngiliz, M. Kemal'i değil de Padişah taraftarlarını desteklemiş olsaydı, M. Kemal ortadan kaldırılırdı. Nitekim Sadrazam Damad Ferid, 17 Nisan 1920 günü Seryaver Ahmed Avni'ye şunları ifade etmişti: Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. "Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmit'e giden vapurlarımızı dahi yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüsünü yapmak için emir vermişler. Hülasa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!" Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 236.

2833 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 120.

2834 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76. "Ancak, İngiliz Ordu Konseyi, Osmanlı kuruluna bir subay atamaya niyetli olmadığını; bunu Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un tercihine bıraktığını 8 Mayıs'ta bildiriyordu."

> denetimini ele geçirmesini Nitti'den istemişti. Birkaç gün sonra Reşid Paşa, Osmanlıların anlaşmayı imza etmesini istemenin tek sonucunun İstanbul hükümetinin gücünü tamamen yok etmek ve "aşırı uçtakiler"in gücünü artırmak olacağına dikkat çekmişti.[2835]

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: [Kuvâ-yı İnzibatiye Başkumandanı] *İzmit'teki Süleyman Şefik Paşa askerlerinin bize ilhak arzusu hiss olunmakla silahları ve top, kamaları alınmıştır. (Henüz bir şey tahakkuk etmedi)*.[2836]

9 Mayıs 1920. Mustafa Kemal, gizli celsede TBMM Hükümeti mümessillerinin teklifini Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın memnuniyetle kabul ettiğini; Kuvâ-yı İnzibâtiye kuvvetlerinin TBMM Hükümeti tarafına iltihak edeceklerinin bildirildiğini ifade etti:

> Bizim için şayanı dikkat olan cihet Ferit Paşa derhal anlaşmağa yaklaşıyor, teklifimizi maalmemnuniye kabul ediyor... Fakat bütün bu temayülât, daima bizim kuvvetli olmamıza vabestedir ve tetkik olunursa bu müracaat, Biga hadisesi neticei katiyede isal olduğu ve Arif Beyin Boluya girdiği gün vaki olmuştur. (Evet sadaları) Biz ne kadar kuvvetli olursak bu müracaat o kadar tevali edecektir. [..] Süleyman Şefik Paşa daha bir kaç gün evvel, biliyorsunuz; iki batarya top, iki büyük mitralyoz ve üç bölük piyade olmak üzere böyle bir teşkilât ve kıymetli kuvvetlerle İzmite geldi. [..] Fakat diğer taraftan bize malûmat verilmişti ki; askerleri ilk fırsatta bizim tarafa geçecekler. Biz tabii ihtiyaten yine müdebbirane bulunmak mecburiyetindeyiz. İngilizler bu kuvvetlerden şüphe etmiş, tüfenk ve toplarının kamalarını almışlar. Sonra malûmu âliniz tekmil Mektebi Tıbbiye talebeleri, Harbiye talebeleri hocalarile beraber hepsi buraya firar ediyorlar. Mektebi Tıbbiyeliler bayağı bir müfreze halinde Kandraya vasıl olmuşlardır. Lâkin zannediyorum ki diğer zavallı harbiyeliler, henüz Çamlıcadan uzaklaşamadıkları sırada belki de kısmen tutulmuşlardır. Çünki jandarmalar tarafından takibata duçar olmuşlardır.[2837]

Nitekim *Sakallı* Nureddin, Mustafa Kemal'e şu minvalde bir telgrafname göndermiş idi:

> Ben iki arkadaşımla beraber, İstanbulun sizinle anlaşmasına tavassut etmeği menafii vataniyeden addederim. Buradaki hükûmet ve İngilizler buna muvafakat ettiler; sizin de cevabı muvafakatınıza intizar ederiz.[2838]

Seryaver Ahmed Avni Paşa, Vahideddin Hân'ın Ankara ile temas kurduğunu belirtmiştir:

> [Padişah] Filhakika müsteşarlığa feriklerden Şamlı İbrahim Paşa'yı seçerek Harbiye Nezareti'ni yönetmeye ve üst kademedeki kumandanlar ile anlaşmaya başlamıştı. Ancak müsteşarlıkta geceli gündüzlü çalışmaya mecbur kalmış olan İbrahim Paşa'nın askeri dairede vazifesi başında vefatı ve padişahlık makamı etrafında tayin ve görevlendirmek istediği birçok komutanın da Anadolu'ya intikali üzerine umudunu kaybetmiş ve cesareti kırılmıştı.[2839]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, İslâm âlemine 4 sayfalık beyanname neşretti. Şu cümle fevkalâde dikkat çekicidir: *Zira öğrendik ki Mısırda Hindde olduğu gibi İslâmın başını İslâmın elile ezenler bizi Halifeye âsi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyorlar*.[2840] Halifeye merbut olduğunu iddia etse de

---

2835 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 114-115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Osmanlı'nın Sevr delegasyonunda Ahmed Reşid Rey bulunuyordu. Ahmed Reşid, "paşa" değildi. Zannediyoruz ki Grassi, sabık Hariciye Nâzırı ve Londra Başsefiri Mustafa Reşid Paşa ile Ahmed Reşid'i karıştırmıştır.

2836 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 702.

2837 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 23-24.

2838 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 23.

2839 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 237.

2840 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 338-341. Mustafa Kemal, 9 Mayıs 1920 tarihli mezkûr koyu siyasal İslâmcı beyannamesinden *Nutuk*'da bahsetmemiştir: Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, 2014, s. 370-371, dipnot 1267. İslâm dünyasının Türkiye şubesindeki ahlâkını (mesela din ve namus telakkisini) bizzat kendisi yıktığı ve netice itibarıyla Haçlılara hizmet ettiği düşünüleceği için herhalde. Halbuki Mustafa Kemal hakikatte bir sosyal darvinciydi: Ragıp

yaklaşık 4 sene sonra Hılâfeti bizzat kendisi ilga edecektir. İngilizleri İslâm'ı İslâm eliyle ezmekle suçlayan Mustafa Kemal, kendi sözü bağlamında yine kendisini, *İslâm'ın başı*nı yani Hılâfeti ezmek için *İslâmın eli* gibi görünen bir işbirlikçi konumuna getirmektedir.

TBMM Hükümeti, *1915 Ermeni "Tehciri" suçundan tutuklu olanların serbest bırakılarak tutuksuz yargılanmaları*nı salık verdi.[2841]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi, Bâb-ı Âlî ile Kuvâ-yı Milliye'nin anlaşmaya vardıklarına ilişkin şayiayı yalanlıyor.[2842]

10 Mayıs 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa'dan İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'e beyanat: *Büyük Britanya, San Stefano Muahedesinden sonra yaptığı gibi revizyon temin ettiği takdirde Türkiye imzaya müsaraat gösterecektir*.[2843]

*İngiliz istihbarat servisleri Damat Ferid Paşa'nın 10 Mayıs 1920 tarihinde düzenlediği özel bir toplantıda hükûmetin İzmir ve Trakya'nın kaybedilmesine rıza göstermeyeceğini ifade ettiğini rapor etmişlerdi*r. *Robeck, bu durumda onun Millî Hareket'le niçin savaştığını anlayamadığını bildirirken şaşkınlığını gizlemedi*. *Ferid Paşa Hükûmeti'nin antlaşmayı imzalamama ya da istifa etme ihtimali de artık seçenekler arasında*dır. *Bu noktada Robeck, antlaşma imzalasın veya imzalamasın, anlaşmanın uygulanabilmesi için kuvvet kullanmanın elzem olduğuna dair doğru bir tespitte bulundu*.[2844] Şaşkınlık verici bir mesele değil. Damad Ferid, mukavemete topyekûn aleyhtar değildir fakat Mustafa Kemal'e Devlet-i Osmaniyeye zarar vereceği vechile karşıdır.

Paris'teki Sulh Konferansı murahhaslarından İngiliz hariciyeci Robert Vansittart, Hariciye Nezâretine şifreli telgraf göndererek General Milne'nin tavsiyesi üzere, Bâb-ı Âlî murahhas heyetinin refakatine bir subayın, tercihan Miralay Baker'in tayin edilmesini istedi.[2845]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümeti arasında *Mudanya'da yarı resmi görüşmeler başlayacağını bildiriyor*.[2846]

Ergün, *Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm (1860-1945)* [Doktora Tezi], 2022, s. 142. Diğer bir deyişle siyasal İslâmcı beyannamesini yazarken samimî değildir; siyasal faydacılık (pragmatizm) icra ediyor.

2841 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 177.

2842 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 120.

2843 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 201. Webb: "Ben ona tabiatiyle bu hususta küçücük de olsa cesaret veremedim."

2844 FO, 371/5049, E 5858, "Robeck'ten Curzon'a 22 Mayıs 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 392.

2845 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76.

2846 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 121. *The Times* gazetesinin istihbarat kaynakları oldukça güvenilir. "Büyük Millet Meclisi'nin 9 Mayıs günkü gizli toplantısında Fuat Bey (Çorum) İstanbul'un onlarla anlaşmak istediğini duyduğunu söyleyerek bilgi istedi. Mustafa Kemal'in açıklamasına göre, Mayıs'ın ilk haftası içinde Leon adında biri Çanakkale'den aramış, ardından Nurettin Paşa'nın bir teli gelmiş. Telde, kendisinin iki arkadaşıyla birlikte bir İstanbul-Ankara uzlaşması için aracılık yapmak istediklerini, hükümet ve İngilizlerin bunu uygun gördüklerini bildirmiş. Bunun üzerine Fevzi Paşa imzasıyla gönderilen yanıtta Heyet-i Temsiliye diye yazıldığı, oysa yerine Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu bildirilmiş. Paşa'dan gelen ikinci telde, Nurettin'in yanında Yakup Şevki Paşa ve Erkan-ı Harbiye ikinci reisliğinden azledilmiş olan Diyarbakırlı Kazım'ın (İnanç) bulunduğu bildiriliyor ve telgrafla anlaşmak zor olduğundan İstanbul'a yetkili bir temsilci gönderilmesi isteniyormuş. Ankara bunu kabul etmiş, ama görüşme yeri olarak Mudanya gösterilmiş. Başka bir haberleşme olmamış. Mustafa Kemal bu gibi eğilimlerin güçlü olmaya bağlı olduğunu, 24 Mayıs'ta Biga'nın, 1 Mayıs'ta Arif Bey komutasında kuvvetlerce Bolu'nun geri alınmasıyla ilişkili olduğunu belirtti. Ayrıca iki-üç kişilik bir İngiliz heyeti Balıkesir'e gelip Kuva-yı Milliye sözcüleriyle görüşmüşler, teması sürdürmekten söz etmişler, fakat arkası gelmemişti." (Akşin, 2017, c. 3, s. 121).

The Times gazetesi "Türk-Sovyet Paktı; Barış Şartlarına Karşı Entrikalar; Askerî Yardım Vaadediliyor" serlevhalı makale neşretti. TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya, Müttefik yanlısı Taşnak Ermeni Cumhuriyeti Hükümetine karşı anlaşmışlardır: *Mustafa Kemal'in Türk Milliyetçi Organizasyonu ile Sovyet Hükümeti arasında* on maddeden müteşekkil askerî bir anlaşma imzalandı. *Sovyetler tarafından Mustafa Kemal'e askerî yardım vaadedil*mektedir. *Buna göre Milliyetçi güçler, Türk egemenliğinin sınırlanmasına ilişkin herhangi bir İtilaf şartını kabul etmeyecekler, İstanbul bölgesi Türk hâkimiyetinde kalacak, Boğazlarda serbestlik ilkesi kabul edilip İstanbul ve Çanakkale Boğazları istihkâmları yıkılacak, Türkiye'nin İtilaf devletlerine karşı kendisini savunmak zorunda kalması halinde Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye maddi ve manevi yardımda bulunulacak, Sovyet Rusya Müslüman ülkelerdeki bağımsızlık hareketlerini destekleyecek, Türk Milli Güçleri şu anda Türkiye'de bulunup Sovyet Rusya'ya karşı vatan hainliği ile suçlanan tüm mültecilerin teslimini üstlenecek ve iki hafta içerisinde Türk Milli Güçleri tarafından Musul'da ve Türk-Ermeni sınırında askerî bir operasyon başlatılacak*tır. *Adı geçen anlaşma Sultan ve Osmanlı Hükümeti tarafından da onaylanaca*ktır. *Anlaşmanın geçerlilik süresi 20 yıl*dır. *Kısa bir süre sonra Azerbaycan Cumhuriyeti de anlaşmanın bir parçası haline gelece*ktir. Muahedenameyi imzalayan murahhas heyetleri şu kişilerden mürekkebdir: *Sovyet Hükümeti adına Dışişleri Komiserliği temsilcileri Panotsky ve Trtoff; Türkiye adına ise Rıza Şemseddin, Baha Tevfik Hayrullah ve Remzi Beyler. Remzi Bey kendisini ayrıca Azerbaycan temsilcisi olarak tanıtmıştı*r.[2847]

*The Times*in "Türklerin Eli Bakü'de; Ermenistan'ın Vahim Durumu" nam haberi: *Bakü'de gerçekleşen ihtilal, Türk taraftarı İttihat Partisi'nin işi*dir. *Bakü'deki diğer parti Musavvat üyeleri şehirden kaçmışlar*dır. *Şehirde 6000 kişilik Rus Kızıl birliği tarafından bir garnizon kurulmuş, Azerbaycan ordusunun önemli bir kısmı Ermenilerle savaşmak üzere güneye gönderilmişti*r. *Ermenilerin başları sadece Azerbaycan orudusuyla dertte* değil, *Kâzım Karabekir'in güçleri de muhtemelen kısa bir zaman zarfında Türk sınırının diğer tarafından Kars ve Ardahan'a saldıraca*ktır. *Dahası gelecek birkaç ay zarfında Ermenilere yönelik Moskova, Bakü ve Mustafa Kemal'in Milliyetçi Güçlerinin merkezi olan Ankara destekli bir imha kampanyası hayata geçirilebilece*ktir.[2848]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "İngiltere'nin Emelleriyle İlişkili Olarak Türkiye'nin İç Durumu" başlıklı rapor gönderdi:

> Elçi Servert, 10 Mayıs 1920 tarihli raporunda, Milli Mücadele hareketi, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin politikaları hakkında ayrıntılı analiz ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Elçi kendisine gelen haberlere göre, Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya kaçıp, kuvvetlerini milli hareketle birleştirmesiyle, bölgedeki milli hareketin güç kazandığını yazmaktadır. Elçiye göre bu durum, Sadrazam'a ve onun planlarına gölge düşürerek, Hükümet ya da Padişah'ın konumunu zayıflatmaktadır. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye ağır barış koşulları dayatması nedeniyle ayaklanmalar artmakta, öte yandan -döngüsel olarak- Sadrazam'ın "Kemalist ayaklanmayı" bastıramamasından dolayı barış koşulları ağırlaşmaktadır. Elçiye göre "Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz taraftarı siyasetiyle ülkesini yabancı emellerden olabildiğince kurtarma hayaliyle kendisini kandırmaktadır." Elçi, Sadrazam'ın şimdi İtilaf Devletleri'nin gerçek niyetini öğrendiği için Kemalistlere karşı mücadeleyi ve İngiliz yanlısı siyaseti bırakıp; Sadrazam ya da Padişah'ın, "son seçenek olarak" milliyetçilerle uzlaşmaya yönelebileceğini düşünmektedir. Zira Trakya'daki hareket gibi, Anadolu'daki milli hareket de gittikçe büyümekte; Hükümet'in üzerlerine gönderdiği birlikler, silah ve

[2847] Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 302. "Tiflis'de bir gazetenin" istihbaratına göre "Türk milliyetçilerinin lideri M. Kemal ile Sovyet Hükümeti arasında on maddelik bir askerî pakt imza edildi, buna göre milliyetçiler, İstanbul Hükümeti'nin imza ettikleri anlaşmayı tanımayacaklar. Boğazların Türklerde kalacağı ve Sovyet Rusya'nın moral ve maddî yardım yapacakları bildiriliyor. Sovyetler Kafkasya'ya saldırmaya başladı." Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 629.

[2848] The Times, 10 May 1920, *The Turkish Hand at Baku; Perilious Position of Armenia*, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 303.

teçhizatlarıyla Kuvayı Milliye'ye katılmaktadır. Öte yandan üst düzey komutan ve subaylar, "ordunun ulusa ait olduğu ve Hükümet'in orduyu partizan ilan edemeyeceği" gerekçesiyle Hükümet'e sadakat yemini etmeyi reddetmekte; bu durum, Hükümet'in asker toplamasını imkânsız hale getirmektedir. Bununla birlikte, Erkan-ı Harp Reisi, Damat Ferit Paşa'nın milliyetçilere karşı şiddet yöntemlerine başvurma siyasetine karşı çıkmaktadır. Elçi Servert, Damat Ferit Paşa'nın siyasetinin seyrini İtilaf Devletleri'nin planlarının belirlediğini; oysa bu planların milliyetçilerle taban tabana zıt olduğunu yazmaktadır. Milli hareketin Damat Ferit Paşa'ya suikast girişimi ve Hükümet'in Mustafa Kemal ve diğer komutanları asi ilan edip Divan-ı Harp'e vermesi nedeniyle, TBMM ve İstanbul Hükümeti arasında bir uzlaşmanın da pek olası olmadığını düşünmektedir.

Elçi Servert; ülkedeki genel düşüncenin kendi görüşüyle paralel bir şekilde; milli hareketin Türkiye'ye barış için dayatılan koşulların ağırlığının bir sonucu olarak doğduğu ya da İtilaf Devletleri'nin milli hareketin faaliyetlerini kendi gayeleri için bir bahane olarak kullandıkları yönünde olduğunu aktarmaktadır. Kamuoyu; Trakya ile İzmir'in iadesi ve İstanbul'un boşaltılması halinde bile -İtilaf Devletleri'nin beklentilerinin aksine- Mustafa Kemal ve taraftarlarının silah bırakmaya yanaşmayacaklarına; İmparatorluğun içinden bir Ermeni krallığının ya da Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkacaklarına inanmaktadır. Buna göre, Bolşevik kuvvetlerinin destek ve katılımıyla yayılan milliyetçi hareket; İtilaf Devletleri'nin vereceği "bir avuç toprakla yetinmeyecektir." Bununla birlikte, Sadrazam'ın, "milliyetçilerin mağlup edilmesi ve sonrasında tüm ülkenin İtilaf kuvvetlerinin merhametine teslim edilmesiyle" ilgili planının başarısızlığa uğraması nedeniyle, bir hükümet krizi doğacağı hesaplanmaktadır. Elçi; Hükümet politikasının "ya da daha iyi bir ifadeyle Sadrazam'ın kabine arkadaşlarına dikte ettiği bu politikanın" başarısız olduğu yönündeki genel görüşün; İtilaf Devletleri'nin Türklere gösterdiği düşmanlığın artmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Elçi, doğması beklenen hükümet kriziyle ilgili olaraksa, bu defa Padişah'ın düşürülmesine ya da tahtı terkine neden olabileceğini savunmaktadır. Zira söylentilere göre Padişah, milliyetçilere karşı savaşında, İtilaf Devletleri'nin kendisine beklediği ölçüde yardımda bulunmamalarından şikâyet etmektedir. Elçi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişah ve Halife olarak üzerine düşen görevi yapması için çağrıda bulunduğu göz önüne alındığında, bunun mümkün gözüktüğünü düşünmektedir. Hatta elçiye göre; İngiltere de Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'ı düşürmesini ya da Anadolu'da kurulacak saltanat ve hilafete bir başkasının getirilmesini bekliyor olabilir. Elçi, Padişah'ın ülkenin kendi siyasi aktörleri tarafından devrilmesi halinde; İngiltere'nin, kendi Müslüman tebaasına, Hilafet makamında olup bitenden bir sorumluluğu olmadığını ilan edebileceğini belirtmektedir.[2849]

11 Mayıs 1920. San Remo Konferansı kararları Fransa Hariciye Nezâreti binasında Osmanlı heyetine öğleden sonra tebliğ edildi.[2850] *Bu koşullar, sonuçları bakımından Türk egemenliği için çok zorlayıcıydı ve Müttefiklerin yetenekleriyle güçleri yönünden de gerçeklere hiç uygun değildi*. [..] *yalnız Türk hükümetini değil aynı zamanda Türkiye'deki İngiliz temsilcilerini de düş kırıklığına uğrattı. Bu koşullarda, Foch raporu hiç göz önüne alınmamıştı*.[2851]

Trabzon'daki Fransız Konsolos Lepissier, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiser Defrance'ye telgraf gönderdi. *Müttefiklerine karşı tavır takınan İngiltere'nin Kemalistlerle dialog kurmayı denediğ*ini *ve bu konuda Erzurum'da tutuklu bulunan Rawlinson'dan yararlanmayı düşündüğü*nü bildiriyor.[2852]

Paris'deki Muhammed Ali, Seyyit Hüseyin, Seyyit Süleyman Nadavi, Abul Kasım'dan müteşekkil Hind Hılâfet Heyeti, Vahideddin Hân'a telgraf gönderdi. İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck bu telgrafın Padişah'a ulaşmasını engelledi. Telgrafta şu hususlar yazıyor:

2849 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 319-320. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2850 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 148.

2851 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 180.

2852 *Ministere des Affaires Etrangeres*, Serie E Levant Turquie, Vol. 188, s. 61; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 68, dipnot 75.

> Heyet, 70 milyon Müslüman'ı ve başka dinden 250 milyon yurttaşını temsil ettiğini ve halifeliğin savaş öncesi sınırlarını herkese karşı savunduğunu söylüyordu. (Türk olmayanlara isterlerse Osmanlı egemenliğine aykırı olmayan özerklik hakları tanınabilirdi.) Bu talebe "bir kıl payı aykırılık," Müslümanların en derin dinsel duygularına bir saldırı olacağı gibi, savaş öncesinde Müslümanların orduya katılmaları için verilmiş sözün de açıkça çiğnenmesi olacaktı. O zaman Hindistan'da barış ummak boş bir beklenti olurdu. Şimdi, barış koşullarının bildirilmesini beklerken, Vahdettin'in nasıl yanıt vereceği Müslümanlar için çok önemliydi. Onlar, hayatları pahasına da olsa halifenin yanında olacaklardı. Heyet, Osmanlı ülkesindeki bölünmenin de farkındaydı ve halifenin hem devlet, hem de din için güçlü ve kararlı biçimde görevini yaparken ülkenin birleşmesini de diliyordu. Bu yürekli çıkışın yalnızca bir yerinde "Kral İmparatorun" sadık uyrukları oldukları belirtilmişti.[2853]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Sadrazam Damad Ferid, Webb'le mülakat etmiş ve Sevr projesini *imzalamaları halinde İngiltere'nin Ayestefanos Antlaşması'ndan sonra yaptığı gibi antlaşmada değişiklik yaptırıp yaptıramayacağını sor*muştur.[2854]

Vahideddin Hân, Sevr projesini şöyle tavsif ediyor: *mecelle-i mesâibdir (musibetlerle dolu bir antlaşmadır). Fakat nakş-ı ber-âbdır (fakat su ile yazılmıştır)*.[2855]

Sevr projesi, Mustafa Kemal cuntasının tabiri caizse ekmeğine yağ sürmüştür. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston *Churchill'in dediği gibi "Batı Dünyasının, Türkiye'deki tutumu sonucunda yaratmış olduğu kin ve nefret ateşi üzerine dökülen bu taze akaryakıt," milliyetçilerin davalarında ne kadar haklı olduklarını ispata yaradı. Artık Mustafa Kemal, yalnız bir avuç yurtseverin değil, bütün Türk ulusunun desteğini elde edecekti*.[2856]

Yunanî tarih yazımına göre Sevr, Yunanistan'ı müşkil bir vaziyete düçar etmiştir:

> Yunan Genelkurmayı'nın hazırladığı tarih kitabında, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'ı zor durumda bıraktığına dikkat çekilmektedir. Çünkü Sevr Antlaşması'nın hükümlerinden çoğu ve özellikle Yunanistan'ı ilgilendiren hükümler, sadece Kemalistlere karşı zafer kazanılması halinde dayatılabilirdi. Dolayısıyla Sevr Antlaşması'nın kaderi, Yunan Ordusu'nun Kemalist birliklere karşı başarılı bir harekat gerçekleştirmesine bağlıydı. Yunanistan bunun yanında, Fransa ve İtalya'dan gelecek tepkilere karşı koymak zorundaydı. Çünkü gerek Fransa, gerekse İtalya, antlaşmayı istemeden imzalamışlardı ve gelecekte iptalini arzuluyorlardı.
>
> Hronopulos, Sevr'i sadece iyi niyetlilerin büyük bir başarı olarak yorumladıklarını ve aslında "geçersiz bir antlaşma" olduğunu kaydetmektedir. Çünkü teoriden başka, Yunanistan'a hiçbir şey getirmemiştir. Yunanlılar Sevr'in kendilerine teorik olarak sunduğu nimetleri, kanları ile almaya çalışmışlardır. Uluslararası bir tatmin de sağlamamış, tersine Fransız basını Sevr Antlaması'na saldırmıştır. Bunun yanında İngiliz basını da Sevr'i eleştirebilmiştir. Gelişmeler karşısında Venizelos İngiliz gazetelerine gönderdiği telgrafında, Yunanistan'ın güçlü olduğu ve müttefiklerden yardım almadan da antlaşma şartlarını uygulatabileceği tezini savunmuştur. Hronopulos'a göre Sevr ile Yunanistan'ın Ege ve Trakya'daki hakları sadece diplomatik metinde kabul edilmiştir. Antlaşma metnindeki şartlara boyun eğenler de, Anadolu'da yeni filizlenen Türkiye'nin fertleri değildir. Antlaşmayı imzalayanlar gerileyen, iktidarını kaybetmiş, ülkesinin iç bölgelerine sahip olamayan Padişah'ın Türkiyesinin fertleridir. Oysa ki, Yunan taleplerinin uygulamaya konulması

2853 FO 371/15142, E 5433/139/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 118.

2854 FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 392.

2855 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 248. Belki bâbın tamamı iktibas etmeli. Ahmed Avni Paşa, İngiliz muhabirlere yayınlanmaması şartıyla gayr-ı resmî beyanatta bulunmuştur (*ÖFA notu*).

2856 Lord Kinross. (1984). *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (N. Sander, çev.) (9. baskı) içinde (s. 354). İstanbul: Sander Yayınları. "Müttefik Yüksek Komiser ve Generallere göre San Remo Konferansı'nda şekillenen ve büyük ölçüde dışarıya sızan barış koşulları, Milliyetçi harekete devinim kazandırabilir ve neredeyse bütün Türklerin Milliyetçi olmasına yol açabilirdi." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 94.

gereken bölge Anadolu'dur ve Yunanlılar burada, yeni Türkiye'nin "her türlü uzlaşmaya hayır diyen ve boyun eğmeyen" tavrı ile karşı karşıyadırlar.

Psirukis'e göre Türk ihtilalcilerinin bu antlaşmayı kabul etme olasılığının bulunmaması yanında, ABD, Fransa ve İtalya'nın da böyle bir parçalanmayı kabul etmesine olanak yoktu. Bu paylaşımda en büyük payı İngiltere almaktaydı. Bu sebeple Sevr'i imzalayanlar, resmi törenden sonra onu yalanlamışlardı. Yunanistan açısından Sevr, ulusal çıkarların onaylanması anlamına gelmiyordu. Sevr'de "Büyük Yunanistan" oluşturulmuş da değildi. Tam tersine Sevr metni, 1922 felaketinin ön koşullarını içermekteydi. Her ne kadar kutlamalar yapılmış ve hükümet yetkilileri zafer söylemlerinde bulunmuşlarsa da, Yunan halkı savaşın ve sıkıntıların henüz sona ermediğinin farkındaydı. Sevr Antlaşması Türkiye ve Yunanistan için, iki ulus arasında savaş demekti. Diğer taraftan Yunanistan'ın iç sorunları da tırmanmaktaydı.[2857]

TBMM Kütahya mebusu Besim Atalay, mecliste Bolşeviklik propagandası yaptı:

Arkadaşlarım; bugün Osmanlı âlemi, Anadolu, iki mütekabil seylâbın noktai telâkisinde bulunuyor. Bunun birisi akidelerin, dinlerin, doğduğu Şark'tır; birisi zulmün, kahrın, tahakkümün tebarüz ettiği Garp'dan geliyor. Biz bu zayıf kollarımızla, bu yığın yığın teşkilâtımızla bu iki seylâbenin içinde şaşırıp kaldık. Hangisine iltihak edeceğiz? Mualaka bu iki kuvvet çarpışacak, çarpışmamağının imkânı yok... Milyonlarca Müslümanı esaret altına, almış, yıllardan beri inleten ve utanmadan Kuranı Kerimi ele alarak (Ey İngilizler siz dünya yüzünden şu kitabı kaldırmadıkça dünyada ihtilâlin önünü alamazsınız, tahakküm tesis edemezsiniz.) diyen (Gladston) u ahfadının süngüleri altına mı gireceksiniz, onun bayrağının altına mı gireceksiniz? Yoksa Şark'tan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız? (Tabiî Şark'a sadaları) Büyük Peygamberimiz diyor ki: Dini ve Müslümanlığı yine ondan olmıyan birtakım insanlar temin ve teyidedecek, işte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşeviklere mümaşat etmekle bilâkis şeriate daha fazla yaklaşıyoruz. Yine şeriat diyor ki: "Saillerin ve mahrumların sizin mallarınızda hakkı vardır." Biz zekâtı şer'iyeyi teklif etmekle bir şey kaybetmiş olmuyoruz bilâkis yaklaşıyoruz.[2858]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Sultan Güvenliği Sağlıyor, Kemal'le Görüşüldüğü Bildiriliyor" serlevhalı haber neşretti. Buna göre Vahideddin Hân ve Sadrazam Damad Ferid Paşa iç savaş çıkmasını önlemeye çalışmaktadırlar:

Kendi Muhabirimizden, İstanbul 8 Mayıs.

Milliyetçilere karşı Adapazarı'nın (İstanbul'un 90 mil doğusunda) doğusunda verilen mücadelenin sekteye uğradığı görülüyor. Anlaşıldığı kadarıyla Milliyetçiler, Bolu'nun doğusundaki bir bölgeyi tekrar ele geçirdiler. Diğer taraftan Eski Savaş Bakanı Süleyman Şevket [*Şefik (Ö.F.)*] Paşa komutası altındaki Hükümet Gönüllüleri'nin en sonunda Lefke Geçidi'nin kuzey kesimini aldığı anlaşılıyor.

Barış şartlarının bir sonraki hafta Türkiye'ye ne getireceğini tam olarak bilememekle beraber en kötü senaryodan endişe eden Hükümet ve Saray'ın, Batılı güçlerin isteklerine direnme noktasında kendilerini destekleme ihtimali olan partiye karşı tehlikeli bir sivil savaş girişmeyi arzu etmeyip, böyle bir niyet taşımadıkları fark ediliyor.

Kendi tarafında sakinliğini koruyan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki Kurucu Meclis'i, Sultan'ın baskı altında tutulduğu, meşru hükümetin hüküm dışı kaldığı ve şu anki şartlar altında Anadolu'da hiçbir meşru hükümetin oluşturulamayacağı doğrultusunda bilgilendirdi. O, bu yüzden kendisinin de dâhil olduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin Sultan'ın baskı altından kurtulmasını bekleyen geçici bir hükümet gibi davranmasını önerdi ve bu öneri Meclis tarafından uygun bulundu. Kendi yönetimine karşı ortaya çıkan ayaklanmalarla rahatsız edilen Mustafa Kemal'le ilgili olarak içtenlikle şunlar da ifade edilebilir ki, kendisi, temsilcileri/taraftarları tarafından asker, para ve tedarik sağlama noktasında yapılan zorbalıkları önlemek için bazı girişimlerde bulunuyor. Bu yüzden Milliyetçilerle görüşme söylentilerinin

[2857] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 240-241.
[2858] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 11 Mayıs 1336, c. 1, s. 258.

> geçerli olması şaşırtıcı değildir. İleri derecedeki yaşına rağmen Anadolu Genel Reform Müfettişliğine atanan Mareşal Zeki Paşa'nın, sadece bir arabulucu olarak bölgeye gideceğine inanılıyor.
>
> Trakya'da sâkin bir durum söz konusu. Bununla beraber muhtemelen Türk birlikleri ve halkı, büyük güçlerin bölgeyi Yunanistan'a tahsis etmesinden önce Yunan birliklerinin bölgeye girmeye yönelik herhangi bir teşebbüsünde direnç göstereceklerdir.[2859]

TBMM Reisi Mustafa Kemal; Bolu'daki ve Düzce'deki iç savaşta Kuvâ-yı Milliyenin galib gelmesini temin eden Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye teşekkür telgrafı gönderdi.[2860]

Tokat Mıntıka Kumandanından TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *Biga taraflarında 18 Çerkez köyünün top ateşiyle yerle bir edildiği hakkında İstanbul'da çıkan Serbestî Gazetesinin yayınları bura Çerkezleri kötü* etkilemektedir. Haberlerin tekzib edilmesi melzumdur.[2861]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Halide Edib (Adıvar) hakkında yazı neşretti: *Dönme bir Yahudi'nin kızı ve şimdilerin Eğitim Bakanı olan moda öncüsü bir kadın. Anadolu liderleri siyasi söylemleri bırakarak, dini demeçleri kullan*ıyorlar. *Halide Edib artık başörtüsü takmıştır ve Anadolu köylülerinin giydiklerine benzer yeşil kıyafetler içindedir. Durum oldukça komiktir, çünkü artık bu kişi günlük 20 saatini milliyetçi organizasyona ve gardırobu için alışverişe harcamaktadır*.[2862]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisad Vekili Yusuf Kemal'in riyasetindeki murahhas heyeti Moskova'ya muvasalat etmek üzere Ankara'dan hareket ettiler.[2863]

12 Mayıs 1920. Edirne'deki millîci kumandan Cafer Tayyar (Eğilmez), Mustafa Kemal'e telgraf göndererek *Yunanlılar Trakya'ya saldırdıklarında Kuvayı İnzibatiye ile anlaşarak ortak hareket edilmesini önerdi*.[2864]

TBMM Hükûmeti, *Bolşevik yardımlarının ne olacağının bilinmediği, Kızılordu'nun Türkiye'ye karşı tutumunun açıklığa kavuşmadığı, İtilaf Devletlerini Türkiye aleyhine kışkırtacağı gerekçeleriyle Doğu harekâtının ertelenmesini Karabekir'den tekrar istedi*.[2865]

İngiliz Hariciye Nezâreti, Müsteşar Robert Vansittart'a cevabî telgraf göndererek Miralay Baker'in meşgul olduğunu binaenaleyh Bâb-ı Âlî murahhas heyetine refakatçi olarak Kaimmakam Sir Edward Grogan'ın tavzif edileceğini bildirildi.[2866]

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi rapor kaleme aldı. İstanbul ile Ankara arasında itilâfa varılması meselesinde Sakallı *Nurettin'in Mudanya toplantısına engel olan Damat Ferit't*ir. *Damat Ferit'in Kuva-yı Milliye ile uzlaşmazlığı Vahdettin'i de rahatsız ediyor. Bu yüzden Damat Ferit'in bir görüşme talebini reddetmiş, yazılı bilgi vermesini istemiş*tir.[2867]

2859 The Times, 11 May 1920, *Sultan Playing for Safety, Reported Negotiations with Kemal,* p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 303-304.

2860 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 36-37.

2861 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* 1974, c. 6, s. 143.

2862 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 79.

2863 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 301, dipnot 805.

2864 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38.

2865 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38.

2866 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76.

2867 FO 371/5168, E 5861/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 394, sonnot 240.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem rapor kaleme aldı. Raporda bildirildiğine göre *Eskişehir'de çıkan "İşçi" gazetesinin 28 Nisan 1920 tarihli sayısında şöyle bir ilân yayımlanmıştır: "Moskova'da İslam komiserliğinin eski üyelerinden Şerif Manatov Rusya'da yeralan büyük değişiklikler ve bunların anlamı üstüne yakınlarda bir konferans verecektir. Bu toplantının zamanı ve yeri ayrıca bildirilecektir."* Raporda, *Manatov'un 1919 Temmuzunda İstanbul'da bolşevik propagandası yaptığı haber verilmiştir. Manatov yakınlarda Moskova'dan [İstanbul üzerinden olmalı!] gelmiş ve belli ki, faaliyetlerini "İşçi"de yayımlayan milliyetçiler tarafından resmen kabul edilmiştir. İşçi, köylülüğün çıkarlarını temsil etme iddiasında olan bir yayın organıdır*.[2868]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk Sulhü" serlevhalı makale yayımladı: *İstanbul'da İtilaf silahlarının kontrolü söz konusu olmasına rağmen, bu antlaşmayı Mustafa Kemal ile onun emri altındaki Milliyetçilere kim, nasıl kabul ettirece*ktir?[2869] "Sovyetler Ermenistan'da" nam diğer bir haberi: *30'dan çok Amerikan komisyon üyeleri Ermenistan'dan Batum'a geldi, 50 kadarının da ertesi gün geleceği duyuruluyor*. *Ermenistan yıkıcı Sovyet kontrolünün tehdidi altında*.[2870]

13 Mayıs 1920. Başvekil Venizelos, Sevr projesini Atina'daki Yunan Millî Meclisi'ne beyan ediyor. Bu hadise, matbuat kanalıyla TBMM Hükümetine duyurulacaktır. Diğer bir deyişle, Sevr'in resmî tebliği Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasından evvel Yunan tarafınca bilfiil gerçekleştirilmiş oluyor; Trakya'yı ve İzmir'i Yunan'a bırakan Sevr'in kabul edilmesi ihtimali *açıklanış tarzına* nazaran iyice zayıflıyor.[2871]

> Barış şartları 24 nisan'da, gizlice Türk Hükümeti'ne sunuldu. Fakat Vanizelos kendi iç politikasının baskısı altında 13 mayıs'ta bunları açığa vurdu. Şartlar öyle ağırdı ki bunları, bir defa ulusça bilindikten sonra, hiç bir hükümet kabul edemezdi. Türk Delegasyonu, Türkiye'yi İzmir, Edirne ya da doğu Trakya'dan yoksun bırakacak herhangi bir antlaşmayı imza etmemek için talimat aldı. Hükümet, Mustafa Kemal'in İstanbul'un işgalinden sonra bütün askerî ve politik güçlerini toplayarak içeride sağlam bir biçimde yerini tutmuş ve Sultan Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'nin bu şartlarını kabul etmesi gibi bir yanlışlığa düşmesini beklediğini bilerek kendi tutumunu koruyordu.[2872]

Belçika matbuatından muhafazakâr siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesi "Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması" nam haberiyle Sevr'in gayr-ı kabil-i tatbik bir proje olduğuna dikkat çekiyor:

> Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ve Asya'da topraklarının büyük kısmını kaybetti, Gelibolu Yarımadası da dâhil Türklerden alınan Avrupa topraklarının tamamı Yunanistan'a verildi, Bulgaristan Trakya'yı tamamen kaybetti ancak Dedeağaç'ta denize bir çıkış yeri alacağı sözü aldı. Arap topraklarının statüsü tam olarak netleşmedi ancak İngiliz himayesinde Filistin'e uluslararası bir statü verildi, bununla beraber Musul da dâhil Mezopotamya'nın mandasının İngiltere'ye verilirken Suriye'nin mandasının Fransa'ya bırakıldı. Ermenistan Van, Muş, Bitlis ve Erzurum'un bir kısmını içerecek toprakları alıyor. Türkiye Karadeniz'e giriş kontrolünü tamamen kaybediyor. Çanakkale Boğazı ve Boğaz'daki istihkamlar yıkılacak. Osmanlı Hükümeti ne topa, ne torpile, ne cephaneye, ne de denizaltıya sahip olacak. Antlaşma'ya göre Türkler, uzun vadede gerileyecek

---

2868 F.O. 371/5168 E. 5861/262/44; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83, dipnot 67.

2869 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 307.

2870 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 629.

2871 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 102. Venizelos'un Yunan Millî Meclisi'ne mezkûr beyanatı: "Kuzey'de Türkiye de yok şimdi. Bu devlet İstanbul'la sınırlı kalıyor ve orada ordu bulundurma hakkını kaybediyor. İşte efendiler, üç kıtaya uzanan Türk İmparatorluğu bu şekilde parçalanıyor ve nüfusu, Yunan devletinin nüfusundan fazla olmayan bir devlet haline geliyor… Antlaşmanın Paris'te Osmanlı temsilcilerine verildiği gün olan dün, Hellenizm için en büyük gündü. Milli tarihimizin dönüm noktasıdır. Hellenizm milli bağımsızlığını tamamlıyor; devlet, gelişme ve kudretli olma imkânlarına sahip oluyor." Salâhi R. Sonyel. (2001). Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 59, s. 64; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 143, dipnot 587.

2872 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 283. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> elli bin kişilik bir orduya sahip olacaklar. Filo tamamen yok edilecek. Borçların üçte ikisinin yükümlülüğü Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılıyor. Sultan'a Küçük Asya kalıyor, ancak ikiye iğdiş edilmiş olarak. Ege Denizi'nin kıyı boyunca Yunanistan'a verilmesinden vazgeçiliyor. Yunanistan İzmir ve civarını Müttefiklerin hoşgörüsü ve davetiyle 1919 İlkbaharı'nda işgal ettiler. Beş sene zarfında gerçekleşecek olası bir halk oylamasıyla Osmanlı egemenliği İzmir'de teoride devam edecek. İkinci budama ise, daha da radikal olanı ki, tamamen bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin yaratılmasıyla kendini gösteriyor. Gerçekleşmesi çok zahmetli görünüyor. **Ermenistan'ı oluşturması gereken bölgeler Türk milliyetçilerinin genel karargâhı. Onun için ülkeyi fethetmek, harabeye garketmek ve bunu organize etmek gerekiyor**.[2873]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi "Türkiye'yle Barış Antlaşması. Barış Şartları" nam haber neşretti: *Türkiye'nin tasfiyesi için iki temel prensip ortaya kondu. Biri Türkiye'nin Avrupa'dan atılması, diğeri de Küçük Asya'da sultanın tam egemenliğinin devam etmesi. Ancak bu iki prensip bazı değişikliklere uğradı. Bir taraftan Türkiye Avrupa'da Çatalca sınırını muhafaza ediyor, ancak ihtiyat kaydıyla. Osmanlıların İstanbul'da kalması, Türk Hükümeti tarafından antlaşmanın olası uygulanmaması durumunda ve azınlıkların himayesiyle ilgili hükümlerin çiğnenmesi halinde değişecek*.[2874]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul Şubesi haftalık muhtıra kaleme aldı. Buna göre *Ankara Hükümeti aslında Cumhuriyetçi bir Hükümet*tir *fakat bu açıkça itiraf edilme*mektedir.[2875]

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi haftalık rapor kaleme aldı. *Prenses Kerime'nin en yaşlı ablası, bu prensesin eşi Şehzade Osman Fuat (V. Murat'ın torunu) ile Bandırma'ya bir motorla gidip Anadolu içine geçtiklerini söylemiş*tir.[2876]

Şark Ordusunun Ermeniler üzerine yürümesi hakkında Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e telgraf: *Hareket muvafık değil. İtilaf ve belki Amerika bunu sebeb-ı harp addeder. Ne dersin?*[2877]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves'e göre Sadrazam Damad Ferid, Baltalimanı'ndaki köşkünde bulunduğu sırada bir polis memuru Sadrazam'a ateş etmiş, fakat suikastçı sadece Sadrazam'ın *kavasını* [korumasını] *yaralayabilmiş*tir. Suikastçı *tutuklanmış ve İttihat ve Terakki ile ilişkili geniş bir örgüt ortaya çıkarılmış*tır.[2878]

14 Mayıs 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Mustafa Kemal'in Başkaldırısı, Barış Şartlarını Tanımıyor" serlevhalı makale yayımladı:

> Kendi Muhabirimizden, İstanbul, 11 Mayıs.
>
> Nihayet bazı Milliyetçi gazete ve bildiri suretleri eşliğinde Anadolu'dan İstanbul'a haberler ulaşmaya başladı. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa Kemal'in Milli Meclisi"nin, kısmen her sancaktan yeni seçilen 5'er delegenin yanında, dağılan meclisten (Osmanlı Mebusan Meclisi) bazı mebusların katılımıyla oluştuğu ve bu yeni meclisin, yasama ve yürütme görevini de üstlendiği görülüyor. Meclisteki resmî makamlar ise şu şekilde belirlenmiş: Meclis Başkanı: Mustafa Kemal, İkinci Başkan: Necmettin [Celaleddin] Arif (Türk Parlamentosu'nun/Meclis-i Mebusan'ın Eski Başkanı), Birinci Başkan Vekili: Konya Çelebisi [Abdülhalim] (Mevlevi Dervişleri Başkanı), İkinci Başkan Vekili: Bektaşi Dervişhanesi Başkanı [Cemaleddin].

2873 La Nation Belge, 13 Mayıs 1920, *Le Partage de L'Empire Turc*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 142-143, dipnot 584. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

2874 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 143.

2875 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLIV.

2876 FO 371/5168, E 6151; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 393, sonnot 233.

2877 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 678.

2878 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 395, sonnot 250.

> Ankara'da toplanan Milli Meclis, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'daki hükümetlerin yabancı devletler ile yaptığı antlaşma, sözleşme ve mukavelelerin kendisi açısından herhangi bir bağlayıcılığının olmadığını deklere etti. Dahası Milli Meclis, Türkiye'nin önemli bir bölümü üzerinde tesis ettiği kontrolü göz önünde bulundurmak suretiyle, kendisinin yetki vermediği şahıs veya şahısların Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmesini kabul etmiyor…[2879]

Mayıs 1920 ortası. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Şûrası (*Army Council*) içtima ediyor. İstanbul'un Kuvâ-yı Milliye'yle *başa çıkabileceği kuşkulu olduğu gibi*, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin *silah ve cephanelerini* kuvvacılara *kaptırmaları da hayli olası*dır. Fevkalâde Komiser Vekili Richard *Webb gibi*, İngiliz İşgal Kuvvetleri Şûrası da *antlaşmayı zorla uygulama işinin ister istemez İtilaf ve Yunan güçlerine düşeceğini düşünüyor*.[2880]

16 Mayıs 1920. Paris'te Bâb-ı Âlî sulh murahhas heyetine refakat eden İngiliz Kaimmakam Grogan, Miralay Gribbon'a muhtıra gönderdi. Ahmet Reşit (Rey), Fahrettin ve Cemil'le gerçekleştirği mülakatını arz etti:

> Başlıca sözcü ve en zekileri Reşit'tir; görüşlerini yetenekle öne sürdü. Görüşme sırasında Cemil pek az konuştu. Reşit, hepsinin de barış koşullarının sert olmasını beklediklerini; ama bu koşulların serliklerinin kendi tahminlerini bile aştığını anlattı; Suriye ve Mezopotamya (Irak) hakkındaki koşullara görünürde pek üzülmediklerini, ama Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'i almasının boğazlarında kaldığını; Türk'lerin şimdi kendi başkentlerinin güvenini sağlamak için gerekli güce sahip olmayacaklarını; öteyandan, İstanbul'daki Rum'ların Türk'leri, Bağlaşık'ların gözünden düşürmek için kışkırtmalarda bulunacaklarını; Yunan'lıların, ayrıca, Makedonya'da yaptıkları gibi, Trakya ve İzmir'deki Osmanlı'lara ezgi [tazyikat] yaparak onları terke zorlayacaklarını ve İzmir'le ilgili olarak yapılacak plebisitin bir fiyaskodan öteye geçmeyeceğini vurguladı.
>
> Sözlerini sürdüren Reşit'e göre antlaşma tasarısı, Türk hükümeti için o denli sertti ki, halk üzerinde pek etki kullanamayacaktır. Durum, Türk'ler için daha kolay yapılır ve antlaşma tasarısı, onlarca kabul edilebilecek bir duruma sokulursa, bizzat kendisi (Reşit), küçük birliklere ayrılacak 15.000 yetenekli Türk erinin, Anadolu'yu iki ay içinde yatıştırıp eski haline getirebileceği yolunda kişisel olarak güvence veriyor. Aksi durumda, bu işi yapmak için 150.000 yabancı ere gereksinileceğini vurguladı. Yine Reşit'e göre, Türk köylüsü, "Mustafa Kemal'in kendilerini tedhişe tabi tutan eşkiyalarından nefret ediyor; dolayısıyla hükümetin askerlerini iyi karşılayacaktır.." Ama Reşit, görünürde Mustafa Kemal'in "eşkiyalarına" pek önem vermiyor; Türk'lerin, gerek antlaşma koşullarına ilişkin olarak, gerekse ileride, İngiliz'lerin yardımını sağlamayı "dilediklerini" açıklıyor.[2881]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e *acil ve gizli* telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, *İstanbul'da çıkan Fransızca "Bosfor" gazetesinin yönetmeni, Grekofil ve Türkofob -Türk düşmanı- Fransız uyruğu Michel Paillares'i yanına çağırmış*, *ona Venizelos'a gitmesini ve Yunanistan'la birçok konu üzerinde anlaşmanın yararlı olacağını, hatta belki Bulgaristan ve İtalya'ya karşı askeri bir antlaşma yapılabileceğini bildirmesini önermiş*tir. *Antlaşmayı imzalamak için Paris'e gittiğinde onunla [Venizelos'la] görüşmek istiyormuş*. *Bu işe çok şaşan Paillares, yine de öneriyi kabul etmiş*. *Defrance'a*

[2879] Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 307-308. "*Nihayet Anadolu'dan İstanbul'a milliyetçi gazete ve bildirilerden haberler ulaşmaya başladı*. *Mustafa Kemal'in Millî Meclisi yeni seçilen üyeler ile dağıtılmış bulunan"* Meclis-i Mebusan'dan "*katılanlarla toplandı. Meclis hem yasama, hem de yürütme yetkisini üstlendi. Mustafa Kemal Meclis Başkanı oldu. Meclis, Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı hiçbir anlaşmayı tanıma"*maktadır. "*Barış Konferansı'nda Türkiye'yi ancak Millî Meclis'in temsil edebileceği ilân"* edildi: Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 630.

[2880] FO 371/5048, E 4768/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 290.

[2881] FO 371/5249/E 5254; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76-77. Ahmet Reşit Rey, Yarbay Grogan'la 18 Mayıs'ta ikinci kez görüşecek benzer bir beyanat verecektir.

*göre sadrazamın "pratik" (gerçekçi) olmayan aklı, Osmanlı'nın ne denli güçsüz hale getirileceğini hesaplamadan gelecek tasarıları kurmakta*dır.[2882]

TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekâleti, Kuvâ-yı Milliye teşkilatının TBMM Ordusuna bağlanmasına karar verdi.[2883]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Kemal Ölüme Mahkûm Edildi" başlıklı haber neşretti: *Divan-ı Harp ilânına göre milliyetçilerin lideri gıyabında, ihanet, isyan, kışkırtma suçlarından idama mahkûm ediliyor. Eski Washington Elçisi Ahmet Rüstem, Dr. Adnan Bey ve karısı Halide Edip de aynı kararla idama mahkûm oldu*.[2884]

İngiliz *The Observer* gazetesi "Bir İmparatorluk Göçüyor, Yeni Mirasçılar" nam yazı yayımladı: *Türk Barış Anlaşması çok hafif ve Türkler için en iyi çözüm*dür. *Fakat M. Kemal barış şartlarını ihlâl etti*.[2885]

17 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırasında *Ankara'da M. Kemal'in topladığı Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini üzerine aldığı*nı, *Merkezi Hükümetin Milliyetçiler üzerinde hiçbir gücü bulunmadığı*nı, *sert barış şartlarının muhalif kişileri de milliyetçilerin kucağına atabileceği*ni bildirdi.[2886]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya ulaştırılması üzere *Sakallı* Nureddin'e telgraf gönderdi:

> "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin tüm önderleri ve üyeleri, ve son günlerde Ankara'da Padişah adına toplanan BMM'nin üyeleri, ülkenin ve ulusun bozulmaz haklarını savunmak tek amacı için varlıklarını sürdürüyorlar… Kutsal anavatanın korkunç bir bunalım içinde bulunduğu bu anda, tüm ulusun, güçlü ve birleşik bir kitle halinde Padişah'lık yüksek katının çevresinde toplanması gerekmektedir, ve ulusu, bunu yapmaya çağıran Padişah'lık İradeleri'nin yayınlanmasını bekliyorlar… Önerilen barış koşulları, Osmanlı Saltanatı'nı tüm varlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Ulus ve ülkemizin en kutsal hakları, zaferde payı olmayan muhteris, kibirli ve arsız Yunanistan'a kurban edilecektir. Osmanlı ulusu, bu denli onur kırıcı işleme asla boyun eğemez ve varlık haklarını her fırsatta savunarak canlılığını kanıtlayacaktır… Yenen Devletler, bize takdim ettikleri barış koşullarını güç kullanarak kabul ettirmek zorunda kalacaklardır… Tuğgeneral Mustafa Kemal, III. Ordu Müfettişi[2887]

Sina Akşin:

> İngiliz arşivinde Mustafa Kemal tarafından Nurettin'e çekildiği iddia edilen tarihsiz bir telin çevirisi var. Bu tel bildiğim kadarıyla Sonyel dışında (o da kısmen) başka bir kaynakta yer almıyor. Ayrıca "Büyük Millet Meclisi buyruğuyla 3. Ordu Genel Müfettişi Tuğgeneral" diye imzalanmış. Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın böyle bir imza atması olanaksız, rütbe de yanlış (tümgeneral olması gerekirdi). (Belki istihbaratçıların eklediği yanlış bir "bilgi notuydu.") Telde Mustafa Kemal Nurettin'in önerisini (mektup olarak gelmişti) Vekiller Heyeti'ne sunduğunu ve "uzun ve ayrıntılı" görüşmelerin sonunda bu yanıtı vermekle görevlendirildiğini belirtiyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve padişah adına toplanan Büyük Millet Meclisi üyeleri ülke ve ulusun dokunulmaz haklarını korumak için vardı. Barış koşulları Osmanlı Devleti'nin ("Saltanatı'nın") var olma haklarını kaldırıyor ve yüzyıllarca, milyonlarca şehidin kanıyla

---

2882 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 108.

2883 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Vesika No: 1235; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 181, dipnot 281.

2884 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 630-631.

2885 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 631.

2886 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XL-XLI.

2887 FO 371/5049/6376, No: 794/M. 3116; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 84.

korunmuş bu haklar, zaferde hiçbir payı olmayan hırslı, iddialı, küstah ve doymak bilmez bir ulus olan Yunanistan'a feda ediliyordu.

Bu durumda Osmanlı ulusunun tümünü temsil eden ve 250 bin kişilik tamamen silahlı ve donanmış Osmanlı ordusunun komutasını üstlenmiş olan Büyük Millet Meclisi bütün anlaşmazlıkları çözmeye ve tüm örgütünü Osmanlı hükümetine şu koşullarla devretmeye hazırdı:

1) Fetvalardaki hükümleri kaldıran ve Kuva-yı Milliye'ye katılanları affeden bir beyanname ve hatt-ı hümayun çıkarılacak.

2) Hükümet Büyük Millet Meclisi'nin güvenine sahip üç nazırı içerecek biçimde yeniden kurulacak ve öbür nazırların seçiminde bu kişilerin onayı olacak.

3) Anadolu'ya gönderilen, "milis" diye bilinen kuvvetler vuruşmalara son verip düzenli orduya katılacaklar.

4) Paris'te sunulan barış antlaşması görüşmesiz reddedilip karşı öneriler konferansa verilecek.

5) Sunulmuş olan hiçbir hükmü ne kabul edilebilir, ne de değiştirilebilir.

6) Hükümetten iki, Büyük Millet Meclisi'nden iki temsilci Nurettin'in uygun göreceği bir yerde toplanarak karşı önerileri oluşturacaklardır.

7) Büyük Millet Meclisi, hükümetin baskı altında hareket ettiğini kabul ederek onu affetmektedir. Anadolu, İslam aleminin ve insancıl kimi devletlerin desteğini ve Alparslan'ı örnek alarak, kan dökmekten ve zulümden çekinmeyen bu yeni haçlılara ve Avrupa bağnazlığına karşı, tarihte görüldüğü gibi bağımsızlık ve şerefini korumak uğrunda kahramanca ölmesini bilecektir.

8) Dediğiniz gibi, hükümet de antlaşmayı kabul edilemez görüyorsa, hükümetle Büyük Millet Meclisi arasındaki başka anlaşmazlıkları çözmek bakımından, Büyük Millet Meclisi, üyeleri arasında daha önce İttihat ve Terakkili olup kırım ve tehcir suçlarına karıştığı kanıtlanan kişileri adalete teslim etmeye hazırdır.

9) Azınlıkların ulusun bağımsızlığı ile çelişmeyen iktisadi, toplumsal, dinsel, siyasal hakları kabul edileceği gibi, onların savaşta uğradıkları zararlar da tazmin edilecektir.

10) Sınırlarımızda kurulmakta olan devletlere bir sınırlama olmadığı halde Osmanlı'nın ordudan yoksun bırakılması bir idam hükmü gibidir. Ordu buna karşı koymaya kararlıdır.

11) Boğazlar'ın açık tutulması gereklidir, fakat bağımsız bir hükümet gibi davranacak, ayrıca Osmanlı üyeleri olmayan bir komisyonun denetimi kabul edilemez.

12) Hükümet yukarıdaki koşulları kabul ediyorsa, ayrıntıların saptanması için görüşmeler yapılmasına hazırdır.[2888]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk Umutsuzluğu" serlevhalı haber neşretti: *Barış kararları geçen gece İstanbul'a ulaştı ve tercüme edildikten sonra basında yer aldı. Yorumlar çok kötümser. Peyam-ı Sabah'da Ali Kemal bu kötü durumun sorumlusunun milliyetçiler ve İttihat Terakki olduğunu yazdı*.[2889]

Kemal'in Hükümeti

Çalışmaları hakkında Ankara'dan ulaşan haberler, "Milli Meclis"in resmen 24 Nisan'da toplandığını gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan ve her zaman olduğu gibi daha çok İngilizleri suçlayan uzun bir konuşmadan sonra Meclis, yürütme etkine sahip bir kurul olarak kanun hükmündeki önergeyi

[2888] FO 371/5059, 2745, p. 186-88; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 123-124.

[2889] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 631. Ergün Aybars, Ali Kemal'in Sevr'i "Türkiye'nin milli ve bağımsız bir yaşama yönelik tüm umutlarını ortadan kaldırır" bir proje olduğunu belirten cümlelerini nedense zikretmemiştir: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 311.

onayladı. Buna ek olarak Milli Meclis'e karşı düşmanca propaganda, konuşma ve fiiliyatta bulunan herhangi bir kişilin ölüm cezasına maruz kalacağı hakkında bir kanun çıkarıldı.[2890]

The Times gazetesinin "Enver'den Haberler" serlevhalı yazısı: *Enver Paşa Bakü'ye ulaştı. Yaklaşık olarak 50.000 kişilik bir Rus-Azeri gücü Mustafa Kemal Paşa ile birleşmek üzere Gürcistan ve Batum'a karşı konuşlandı*.[2891]

TBMM gizli celse inikad ediyor. İstanbul ile Ankara arasında itilâf yapılıp yapılmayacağı mevzubahis oluyor:

MUSTAFA B. (Karahisar Şarki) - Bendeniz memleketten gelirken bir çok kaza ve sancaklara uğradım. Şimdi temas ettiğim bazı zevatın arzularına nazaran İstanbul ile uyuşmanın bir çaresi bulunmadıkça bu çatal kazık yere batmaz. İstanbulla uyuşmanın çaresine bakmak lâzımdır. Lütfediniz efendim. Bizim İstanbulla ihtilâfımız ne derecede cereyan ettiğine vakıf değilim. Binaenaleyh bendeniz arzu ediyorum ki bu babta itilâf için heyeti icraiyece bir teşebbüs var mıdır, yok mudur, veyahut bunun zamanı geçmiş midir? Bunu lûtfen izah buyurunuz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Zannederim ki bu zihniyete göre bizim İstanbulda muarefede bulunduğumuz bir makam, bir hükümet yoktur. İstanbulda bulunan hükümet bütün mukaddesat ve bütün makamat düşmanın tahtı istilâsına düşmüştür. Binaenaleyh İstanbulla anlaşmak demek İstanbuldan düşmanları tardetmek demektir. Anlaşacak, anlaşmıyacak bir şey yoktur.[2892]

İngilizlerin Washington Büyükelçisi Geddes'in raporu: Sultan bir din adamı olarak İstanbul'da kalabilir.[2893] Başka bir deyişle hilafet-saltanat birbirinden ayırılmalıdır.

19 Mayıs 1920. 13 Mayıs'da TBMM Riyasetine verilmiş 2 takrir müzakere edildi ve reye verildiler. Sadrazam Damad Ferid Paşa Adliye Encümeninin müsbet mütalaasına binaen vatan haini kabul edildi ve vatandaşlıktan da "müttefikan" ihrac edildi.[2894]

2890 The Times, 17 May 1920; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 312.

2891 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 314.

2892 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 34-35.

2893 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 46.

2894 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1336, Cild 1, s. 343. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine: İslâmları yekdiğeri aleyhine tahrik ve teşvik ile beynelislâm irakai deme sebebiyet veren ve şu suretle hıyaneti vataniyeleri sabit olan Ferid Paşa Kabinesiyle kendilerine suveri muhtelife ile muavenet ve müzaheret eden eşhasın tahrikatı vakıaları (Hiyaneti Vataniye) Kanununun birinci ve ikinci maddeleri ahkâmına temas etmekte bulunmuş olduğundan hukuku umumiyenin tahriki ile gıyaben icrayi muhakemeleri için bir karar ittihazı lüzumunun Encümeni Adliyeye havalesini müstaceliyet kararı ile teklif ederiz. 13 Mayıs 1336 [İmzalar:] İzmit Hamdi, Kastamonu Murad, Lâzistan Ziya Hurşid, Bursa Emin, Kayseri Âtıf, Karesi Basri, Eskişehir Eyüp Sabri, Yozgad Feyyaz Âli, Saruhan Reşid, Eskişehir Hüsrev Sami". "Büyük Millet Meclisi Riyasetine: Damad Ferid Paşanın Sulh Konferansında Toros'un cenubundaki dört milyona yakın Türkü haymenişin ve yabancı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve son günlerde milletimizin mukavemet ve müdafaasını yıkmak için Anadolu'nun muhtelif mahallerinde şûriş ve fesat ikama kalkışması en büyük bir hıyanet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesini Heyeti Muhteremeye teklif eylerim. 13 Mayıs 1336 [İmza:] Mersin Mebusu İsmail Safa". (1) Körpaşazade İbrahim Hulusi Efendi oğlu İzmit mebusu Hamdi Namık Gör, 1881 Debre-i Bâlâ/Manastır doğumlu, Arnavudca ve Bulgarca biliyor, mülkiyeli, nahiye ve tahrirat müdürlüğü ve mutasarrıflık yapmıştır. (2) Yüzbaşızade Mehmet Nuri Efendi oğlu Kastamonu mebusu Mehmet Murat Pala, 1881 Taşköprü doğumlu, dava vekili/avukat. (3) Erzurum Kadı ve Vali Vekili Hurşit Efendi oğlu Lâzistan mebusu Ziya Hurşit, 1890 Rize-Hemşin doğumlu, mühendis. (4) Yahya Efendi oğlu Bursa mebusu Emin Erkul, 1881 Yanya/Serçife doğumlu, askerî tıbbiyeli, Rumca Fransızca İngilizce Almanca biliyor, Hilâl-i Ahmer reislerinden. (5) Lâzistan mebusu İbrahim Şevki Bey oğlu Kayseri mebusu Mehmet Atıf Tüzün, 1885 Arhavi doğumlu, mülkiyeli, Mekteb-i Sultani müdürlerinden. (6) Karesi mebusu Hasan Basri Çantay, Arapca Farsca

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Salihlili Çerkes Edhem, Sadrazam Ferid Paşa Kabinesi mensublarını ve Vahideddin Hân'ı öldürtmek maksadıyla 40 adamını İstanbul'a muhtelif yollarla göndermek üzere komplo kurmuştur:

> Salihli'li Ethem, Kabine mensuplarını ve Padişah'ı öldürmek amacıyla İstanbul'a 40 kişi göndermek için komplo kuruyordu. Bu amaç için seçilen kişiler ayrı ayrı İstanbul'a ulaşacak ve oradaki gizli bir komiteyle ilişki kuracaktı. Kimileri Bandırma yoluyla ve yelkenli gemiyle İstanbul'a varacaktı. Mart ayında, Ethem Bey, gizli ajanı Athanasios Mihalas adlı Rum'u Afyon Karahisar yoluyla İstanbul'a gönderiyor; oradaki Ulusçu önderlere kendisini takdim eden mektuplar iletiyordu. "Eskişehir ilçesindeki Ulusçu'ların şefi" Kuşçubaşızade Eşref'le sıkı ilişki kuran Mihalas, Bağlaşıklar'ın İstanbul'u işgal ettikleri gün başkente ulaşıyor; üzerindeki mektupları yok ediyor ve Ethem'in bir gün önce İstanbul'dan ayrılmış bulunan kardeşi Raşit Bey'i bulamıyordu. Biraz güçlük çektikten sonra, Mihalas, bir pasaport sağlayarak Selânik'e gidiyor, ama oraya vardığı gün bir Yunan gemisiyle hareket ederek 11 Nisan'da İzmir'e ulaşıyor; Ethem'le ilişki kurmaya çalışıyordu.[2895]

Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri, Mustafa Kemal ve kadrosuna aleyhtar bir beyanname neşretti:

> Ey Padişaha, dine, devlete, beşyüz seneden beri bağlılığı ile dünyayı hayrette bırakmış olan gerçek Müslümanlar:
>
> Bolşevik adı altında dörtyüz yıllık din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış dinsel yasaya aykırı ve kanun dışı olan bir görüşe kapılan birtakım eşkıya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve dürüst halkını aldatarak, Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik; paranın, malın ve arazinin ayak takımı yersiz yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında bölünmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp genel evlerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir baba çocuğunu, ne bir evlât ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan İslâma aykırı olduğu gibi aile hayatına, insanlığı her şeye zıt bulunduğu için Müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icad olan bu âdete uyarak malını, karısını feda edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvanlar gibi, yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiç bir Müslüman, hiç bir insan, hiç bir vicdan kabul edemez.
>
> Ancak memleketimiz öteden beri haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik sürdüğü müddetçe vurgun vurarak kanunun üstünde bir üst gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, eğlence ve içkiye rezaletle ulaşmış birtakım subaylar ile hapishaneden kaçmış yahut her nasılsa yakasını şimdiye

---

Fransızca biliyor, İttihad ve Terakki Cemiyeti Balıkesir şubesi resmî gazetesi *Yıldırım*'ın mesul müdürü, Dârü'l-Hılâfe Medresesi Türkce muallimi, yapan mesul müdürü olduğu ve Sadrazam Damad Ferid Paşa kabinesi aleyhine yoğun neşriyat yaptığı *Ses* gazetesi kapatılınca tutuklanacağını anlayıp kurtulmak için Ankara'ya iltihak etmiştir. (7) Hacı Sadık Efendi oğlu Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Akgöl, 1876 Manastır-Ohri doğumlu, Harbiyeli, Fransızca biliyor, İttihad ve Terakki Cemiyeti müessislerinden, Abdülhamid-i Sânî idaresine isyan ederek dağa çıktı, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu, Yeşil Ordu Cemiyeti müessislerinden, Bolşevik. (8) Ali Kethüdazade Lütfullah Bey oğlu Yozgad mebusu Mehmet Feyya Âli Üst, 1879 Yozgad doğumlu, idadîli, Yozgad Bidayet Mahkemesi âzâlarından, Yozgad Evkaf Memuru, Ermeni tehciri kapsamında tutuklandı fakat kefaletle tahliye oldu, Yozgad avdetle Ankara'ya iltihak etti. (9) Çerkes Adigegil Ali Bey oğlu Saruhan mebusu Reşid, 1877 Balıkesir-Bandırma doğumlu, harbiyeli, İttihad ve Terakki Cemiyetinin tetikçilerinden, Teşkilât-ı Mahsus mensubu, kardeşi Çerkes Edhem'in Kuvâ-yı Seyyaresinde süvari subayı, 1921'de Yunan'a sığındı, 150'likler kapsamında vatandaşlıktan çıkartıldı. (10) Mal Müdürü Hüseyin Ali oğlu Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Kızıldoğan, 1884 Gümülcine doğumlu, Mühendishane-yi Berri-yi Hümayunlu (topçu-harbiyesi), İttihad ve Terakki Cemiyeti tetikçilerinden, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu, Yeşil Ordu Cemiyeti müessislerinden. (11) Çiftçi Ali Ağa oğlu Mersin mebusu İsmail Safa, 1885 Adana doğumlu, mülkiyeli, mekteb müdürü: *TBMM Albümü*, 2010, c. 1, s. 18, 29, 30, 37, 40, 41, 47, 52, 55, 62, 636; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem*, 1994, c. 3, s. 223, 411-412, 414-415, 537, 593, 624, 636, 721, 782, 845-846, 971.

[2895] FO 371/5168/E 6769, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19 Mayıs 1920; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 69.

kadar kanun pençesine vermemiş olanlar vardır ki bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Amaçları her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini sürdürmektir. Dürüst kişilerin sığındığı kanunu, hükümeti padişahı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız tutsaktır, kurtaracağız diye zorla asker ve para topluyorlar.

Bir yıldan beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler, aksine işgalin genişlemesine sebep oldu, barış koşullarını hafifleteceğiz dediler, aksine daha çok artırdılar. Din kardeşiyiz diyorlar, köylerimizi soyuyorlar, zorla asker yapıp din kardeşlerimize, hem de Halife-i Müslimin Efendimizin yasa içi olan Hükümetine karşı silâh kullanmağa zorluyorlar.

Bu, hükümete, kanuna karşı bir isyandır. Yasa içi olan hükümetlere karşı hiç bir yasa dışı bir kuvvetin süreli olduğu görülmemiştir ki bunlar da dayanabilsinler. Eğer hükümet bu isyanı bastırmağı başaramayacağı düşünülse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardı ki, onlar doğal olarak bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmeyecekler. Anadolu'nun sağlam birkaç ilinde de diğerleri gibi taş üstünde taş bırakmayacak aldatılmış olanlar ile aldatanlar ayırdedilemeyip asayişsizliğe uygun görünen memleketimiz, yüzyıllarca başını doğrultamayacak bir durumda ezilecektir. Düşman düşmana mevlüt okumaz. Bunun için bütün durumları düşünün, eylemleriyle gözünüz, önünde ne oldukları açığa çıkmış olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta girişime başlanmak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz içki ile, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiç bir yardımda bulunmadığı için kendilerinin rezilliğini göz önünde görmeyen uzak yerler halkını aldatıp asker toplamağa çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri düzenli kollar ile üç noktadan yürüyerek bunları aynı hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslimin Efendimiz de kandırılmış olanları özürlü görerek yüce aflarını duyurdular. Buyruğundaki kuvvetler düzenli kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk, Gürcü, Lâz bunların hepsi din kardeşliği duygusu ile doludurlar. Teslim olacak halkın, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin sorumluluğu altındadır. Hattâ karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile yükleniyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en çok sözü geçen vicdanlı kişileri yanımdadır. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim koruyacaktır. Bir tek din kardeşinin burnunun kanamasına bile (vallah ve billâh) izin verilmeyecektir. Hattâ şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan subayları dahi kandırılmış bir din kardeşi, kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Harp divanına verilmeyecektir. Bunun için memleketin ileri gelenleri gizlice toplanınız. Sizlere silâh dağıttıkları anlaşılıyor.

Tabiî subayları hemen tutuklar ve askere teslim olmalarını teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için bir araya gelmediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi verdiğimiz söz üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet adına yazıyoruz. Ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını yine yasa içi hükümet adına yükleniyorum. Aksi durumda pek şiddetli bir surette kanunun ve din yasasının hükümleri istemeyerek, vicdanım arzu etmeyerek uygulanacaktır. Herhangi bir araç ile karşılığınızı bekliyorum. Karşılık yirmidört saate kadar gelmediğinde ilçenizi bilhassa merkezini eşkiyalara katılmış sayacağımı üzüntü ile bildiririm.[2896]

[2896] Ömür Sezgin. (1984). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* içinde (s. 28-31). İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları. Yafta yer verilen ithamların doğru olduğu anlaşılıyor: Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat, İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali Beyler ve daha bir iki mebus ve gazeteciyle paşaların yaverleri [..] birbirlerini "yoldaş" unvanıyla prezante etmeleri [..]" Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 97. "KOMÜNİST ANKARA!.. [..] Bolşevik Sefarethanesi ziyaretçilerle dolup boşalıyor. Ankara civarında grup halinde gezen çeteler; Bolşeviklik namına köylüleri soymakta, sıkmakta devam ediyorlar. [..] Ankarada komünist elebaşıları [..] çoğu meb'usturlar." Milliyet, 24 Nisan 1933, s. 8. "Biz böyle ölüm kalım işleriyle uğraşırken Ankara'da bulunan Recep (Peker)'ten bir mektup aldım. [..]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Bolşevik kılığında iki İngiliz ajanı, Karesi'ye (Balıkesir'e) muvasalat ederek 61'inci Fırka Kumandanı Miralay Köprülülü Kâzım (Özalp) ile görüşmüş ve Sovyet Rusya'nın desteğine karşılık Bolşevikliğin kabulünü teklif etmişler; Bolşevikliğin Anadolu'da makbul olamayacağı cevabını almışlar ve dahi Kuvâ-yı Milliye hakkında tafsilatlı istihbarat toplamışlardır.[2897]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Düzensiz çetelerin eline geçen Trabzon'da* vuku bulan olaylarda *dükkânlar yağmalanarak, "Bolşevikleri istiyoruz, Talat'ı istiyoruz, Enver'i istiyoruz" diyerek yaygara kopar*ılıyor. *Milliyetçiler hükümete karşı ayaklandı*. *İstanbul Hükümeti'nce barış şartlarının alınması üzerine hükümet tarafından verilen emir nedeniyle, İzmit-Geyve-Bolu cephesinde Milliyetçilerle yapılan mücadeleye ara verildi*.[2898]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi: *Barış antlaşması* [Sevr] *koşullarının yayınlanması, Mustafa Kemal'in emrinde görev yapan askeri birliklerin motivasyonunu arttırdı*. *İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın neye mal olursa olsun barışın sağlanacağını deklare etti. Kilikya, Mezopotamya ve Suriye'de huzursuzlukların baş gösterdi. Yüksek Konsey'in Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bu zorlukların üstesinden gelmesi için Yunanistan'a yardım etmesi gerekip gerekmediğine karar vereceği ve Türkiye ile antlaşmanın yürürlüğe konulabilmesi için iki yıl gerektiğine inanıldığı* bildiriliyor.[2899]

20 Mayıs 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporunda belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, *ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı* [Sevr'i] *imzalamayacağını; Türk tezini savunmak amacıyla bizzat Paris'e gideceğini* açıklamıştır.[2900] Aynı raporda bildiriliyor ki Veliahd Abdülmecid, Sevr projesinin *Türkiye'yi "köle seviyesine indireceğine* inanıyor.[2901]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Padişaha yakın bir siyaset adamı, onun antlaşmanın bu haliyle ülkenin yok edilmesi anlamına geldiğini düşündüğünü ve bunu onaylamamak kararında olduğunu söylemiştir*. *Aynı kişiye göre Damat Ferit de imzalamamak kararında*dır. *Ayrıca, sadrazam 11 Mayıs'ta 40 mebusu Harbiye Nezareti'ne çağırmış; Trakya ve İzmir'i vermeye razı olmayacağını halka anlatmak için Anadolu'ya gitmelerini istemiş; birisi Meclis'in feshini söz konusu edince, bunun baskı sonucu olduğunu, onları çağırmasının bir özür dileme anlamında algılanması gerektiğini söylemiş*tir. *Eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey bu toplantı üzerine 13 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak, vuruşmalara kesinlikle son verilmesini ve kendisine gönderilen Nurettin'le anlaşmasını istemiş*tir. Robeck, *Hürriyet ve İtilaf Merkez-i Umumisi'nin 8 Mayıs'ta toplandığını, Nurettin'in görevlendirilmesinin onaylandığını ve Meclis'in bir an önce toplanması için Damat Ferit'e başvurulmasına karar verildiğini* bildiriyor.[2902]

Recep* bu mektubunda Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu'nda içkili, kadınlı âlemler yapıldığını, sabahlara kadar göbek atmakla vakit geçirildiğini [..]" Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 180. "Başlangıçta eşkıya ve çetelerin oluşturduğu savunma gücü daha sonra ulusal orduya dönüştürülmüştü." Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 250. "Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzımgeliyordu." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 10.

2897 FO 371/5168/E 6768, No: 69; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.

2898 The Times, 19 May 1920, *Soviet Offers to Armenia, Appeal for Help Against the Turks*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 314.

2899 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 183, 290. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2900 FO/5168/E 6631; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 81-82.

2901 FO/5170/E 8567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 81.

2902 FO 371/5168, E 6631/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 394, sonnot 241.

21 Mayıs 1920. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul Sultanahmed'de miting tertipliyor. Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Sevr *koşullarının kabul edilemeyeceğini söyledi*.[2903] Mustafa Sabri Efendi: *Ben, hakkımızda bî-rahmane* [merhametsiz] *hükmü veren galib devletlere Mustafa Kemal kuvvetini değil de, o kuvvetin asıb kesdiği ahalinin hûn-ı mazlumunu* [mazlum kanını] *gösteriyorum*.[2904]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Kemal'in Direniş Çağrısı (Barış Kararları Ölüm Hükmüdür)" başlıklı yazı yayımladı: *Mustafa Kemal Anadolu'da bir dizi önlemler aldı ve bir bildiri yayınlarak, düzenli ordu kurulması için bütün vatanperverleri göreve çağırdı, barış şartlarının ölüm emri olduğunu duyurdu. Türkler diğer taraftan Maraş ve Antep taraflarında çarpış*maktadırlar.[2905]

Atina'daki Fransız diplomat Billy, Paris'e telgraf gönderdi. Yunan Başvekil Venizelos, *20 Mayıs 1920 günü Atina'da Paillares'i kabul etmiş*, *Damat Ferit'le Paris'te görüşmeyi kabul ettiğini söylemiş*tir. *Antlaşmanın ülke (toprak) ile ilgili hükümlerini Türkiye içtenlikle kabul ederse bir Yunan-Türk anlaşmasına hiçbir engel olamazmış*. *Kalan Osmanlı topraklarında 1,5 milyon Rum ve Yunanistan'da ise bir o kadar Müslüman olacakmış*. *İki devletin insanları hoşnut kılmak konusunda benzer bir çıkarları varmış*. *Venizelos Makedonya'da Müslümanları kazanmaya çalışıyor, Osmanlı'dan gelecek topraklarda da Müslümanlara liberal bir statü kazandırmayı üstleniyormuş. Hatta Osmanlı'ya kalacak ülkeye bir garantiyi içeren bir anlaşma yapmayı da kabul edebilirmiş*.[2906]

22 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem bir muhtıra gönderdi: *Damat Ferit'in de ulusçu hareketi zorla bastırma işini "belli bir noktadan" öteye götürmek istemeyebileceği olasılığı vardı*r. *Sadrazam bazı eski mebuslarla bir toplantı yapmış ve hükümetin Trakya ve İzmir'in yitimine asla razı olmayacağını söyleyince, o zaman neden ulusçularla savaşıldığını sormuşlar. Hele antlaşmayı imzalayıp İç Savaş'ı sürdürürse Yunanlıların savaşını yürütmüş olacağını söylemişler*dir.[2907] Robeck, *Sadrazamın gittikçe güç durumda kaldığını; barış andlaşmasını şimdiki haliyle imzalaması halinde taraftarlarının çoğunu kaybedeceği*ni, *milliyetçilere karşı mücadeleyi sürdürdüğü takdirde ise müslümanları Yunan saflarında çarpıştırmış olacağı*nı; *Ferid Paşa'nın barış andlaşmasını imzalamamasının muhtemel olduğu*nu *fakat imzalasa bile andlaşmasının bütün Türkiye'de ancak kuvvet kullanarak empoze edilebileceği*ni belirtti.[2908] Muhtıranın "Mahrem C İlâvesi"nde, Millet Meclisi'nin gizli ilk celsesine dair bilgi verilerek *Mustafa Kemal'in, başsız (padişahsız) bir yönetim kurma gereğine değindiği* belirtildi. TBMM mebuslarından İngiliz ajanı *HA/928*'in ihbarına göre *kurulan geçici yönetim gerçekte cumhuriyet biçimindedir, ama halkın Padişaha olan duyguları gözönünde tutularak, bu açıkça söylenmiyor* idi[2909]:

> BMM 174 üyeden oluşuyor. Aralarında Celâlettin Arif, Rıza Nur, Yunus Nadi ve Cami Bey'ler gibi İstanbul'dan gelen 24 milletvekili de vardır. Benim hazır bulunduğum oturumda başkanlık seçimiyle ilgileniliyordu. İlkin Mustafa Kemal söz alarak, ulusal örgütün on iki aydan beri yaptığı çalışmaları anlattı. BMM ondan sonra Mustafa Kemal'i birinci Başkan, Celalettin Arif'i ikinci Başkan, Abdulhalim Çelebi'yi birinci Asbaşkan,

---

2903 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 113.

2904 Peyam-ı Sabah, 22 Mayıs 1336-1920, Numero 10964, *Dünki Muazzam Miting*, s. 1.

2905 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 631.

2906 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 108.

2907 FO 371/5049, E 5858/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 393-394, sonnot 236.

2908 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLII.

2909 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 221-222. "Bu gizli oturumla ilgili bilgi T. 25/2 sayılı kaynaktan sağlanmıştı. Bu kaynak herhalde İngiliz'lerin hizmetinde bulunan, ama adı açıklanmayan bir Türk ajandı." (Sonyel, 1995, s. 73). "[..] bilgiler genel olarak gerçeğe yakın olduğuna göre, HA/928 önemli şahıslardan biri miydi? Bilmiyoruz..." Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 408.

> Kırşehirli Hacı Veli Çelebi Cemalettin Efendi'yi ikinci Asbaşkan seçti. Sonra BMM, üyeleri arasından bir yönetim konseyi (vekiller heyeti) seçti. Bunların arasında Mustafa Kemal, Celâlettin Arif, Dr. Adnan, Hakkı Behiç, Bekir Sami, Hamdullah Suphi, Cami Bey, Fevzi Paşa ve Genel Kurmay Başkanı olarak Albay İsmet vardır.
>
> Yönetimin geçici olduğu açıklanıyor… BMM'ni Ankara'da kurma kararı, Hey'et-i Temsiliye'nin 28.3.1920'de Karasu'da yapmış olduğu toplantıda alınmıştı. BMM ve Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal, Şeyhülislâm ve Evkaf Bakanı Müftü Fehmi Efendi, Ulusal Savunma, Savaş ve Deniz Bakanı Fevzi Paşa, İçişleri Bakanı Cami Bey, Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Adalet Bakanı Celâlettin Arif, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Ekonomi ve Tarım Bakanı Yusuf Kemal, Sağlık Bakanı Dr. Adnan ve Genel Kurmay Başkanı İsmet'tir.
>
> Orada kurulan geçici yönetim gerçekte cumhuriyet biçimindedir, ama halkın Padişah'a olan duyguları gözönünde tutularak, bu açıkça söylenmiyor. Merkezi yönetimce yayımlanan fetvalar halk üzerinde o kadar etkin olmuştur ki, egemen olan görüşlere göre, İstanbul'dan Anadolu'ya gerçekten yetenekli bir güç gönderilirse, Ulusçular kolayca yenilgiye uğratılacaklardır… Mustafa Kemal'in İtalyan'larla ilişkileri oldukça iyidir. BMM'nde İtalyan'lardan yana konuşmalar yapılmış ve İtalyan askerlerinin işgalinde bulunan bölgelerin büsbütün boşaltıldığı iddia edilmiştir. Eskişehir, 6.5.1920; Kaynak T. 25-2.[2910]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e göre; Ankara'daki ulusalcılar bir yandan esir Halife-Sultan'a bağlı kalıyor diğer yandan hılâfet ile saltanatın ayrılmasını düşmanların hedeflediğini ileri sürerek padişahın yetkilerini mecliste temerküz ettiriyorlardı binaenaleyh hılâfet ile saltanat da bilfiil ayrılmış oluyordu:

> Ulusal önderler Anadolu'da Padişah vekili (naibi) atamayı düşündüler, ama sonunda bu görüşten vazgeçtiler. Herhangi bir Osmanlı prensini böyle bir katı üstüne almaya inandırmakta herhalde güçlük çekeceklerini anlayarak bundan vazgeçtiler. Bununla birlikte, şimdi uygulamakta oldukları yönetimi izah etmek için icat ettikleri nazariye (teori) pek ilginçtir. Ulusal akımın önderleri Padişah-Halifeye bağlılık beyan ediyor, ama onun baskı altında bulunduğunu öne sürüyorlar. Dolayısıyla bir Padişah naibi veya vekili atamakla düşmanların tuzağına düşmüş olacaklarını anlıyorlar, çünkü onlara göre, düşmanları olan Bağlaşıklar, Padişahla Halifeliğin görevlerini birbirlerinden ayırmak amacını güdüyorlar. Bu duruma şöyle bir çözüm yolu buluyorlar: normal durumda devletin çeşitli organlarında uygulanan ve Padişahın kişiliğinde toplanan tüm yetkiler şimdiki durum içinde BMM'nde toplanıyor. Ankara'da kurulan yönetimin Meclise vekâlet ettiği açıkça bildiriliyor; dolayısıyla Bakanlara "vekil" ünvanı veriliyor. Yani başka bir organa veya kişiye vekâlet ediyorlar. Türe dışı birçok davranışları bir bakıma türe içi göstermeye çalışmak Türk usullerine has bir şeydir. BMM, ulusal önderlerin sorumluluklarını kapsayacak sözde yasalar yapmak amacını güdüyor. Bu yasalar arasında, BMM'nin dileklerine karşı koyanların ölüme mahkûm edilecekleri uyarısında bulunan bir yasa da vardır.[2911]

Robeck, Curzon'a bir başka mahrem muhtıra gönderdi. Gizli muhtıranın zeylinde Mustafa Kemal'in 1 Mayıs tarihli ve hılâfet-saltanat makamının, Payitaht İstanbul'un ve devletin tahlisi uğrunda millî cihada teşebbüs ettiğini İslâm âlemine beyan eden bildirisi yer alıyor. Beyanname, *T/10/12* kod numaralı ajan tarafından elde edilmiştir.[2912]

24 Mayıs 1920. Mehmed Vahideddin Hân ile Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Vekili Damad Ferid Paşa imzalı *İrâde-i Seniyye* yayınlanarak *Selanikli Mustafa Kemal Efendi*, Kara Vasıf, Ali Fuad (Cebesoy), Alfred Rüstem, Adnan (Adıvar) ve Halide Edib (Adıvar) hakkında *Kuvvâ-yı Milliye unvânı tahtında çıkardıkları fitne ve fesâdın ve Kânûn-ı Esâsî hilâfında ahâlîden cebren para toplamak ve asker almak*

[2910] FO 371/5049/E 5858; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 79. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[2911] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 225-226.

[2912] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 74.

ve hilâfında hareket edenlere işkence ve ezâya ve tahrîb-i bilâda cür'et eylemek sûretiyle emniyet-i dâhiliyeyi ihlâl eyleyenlerin mürettib ve müşevviklerinden oldukları gerekçesiyle idam edilmelerine karar verildi.[2913] Fakat mühim bir ayrıntı bulunuyor. Karar, "ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere" Vahideddin Hân tarafından "tasdik olunmuştur".[2914] Vahideddin Hân'ın mesele Mustafa Kemal olduğu vakit mutedil surette müdahalelerde bulunması dikkate şayan bir tavırdır.

John Godolphin Bennett: Mustafa Kemal grubunun âsî olduğunu ilân eden *O fetvayı Ferid Paşa'nın vasıtasıyla* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri *Rambolt aldı. Ferid Paşa'yı Meclis-i Mebusan da istemiyordu, biz de istemiyorduk*.[2915] *Ferit Paşa'yı biz istemiyorduk,* İngiliz *Ordu*su *pek istemiyordu*.[2916] İngilizlerin müdahaleleriyle gerçekleştirilen Meclis-i Mebusan'ın feshi ve Mustafa Kemal grubu hakkında idam fetvasının çıkartılması, *Anadolu'da kurulmakta olan millî teşkilâtın bir devlet kuruluşu hâline gelmesini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştı*r.[2917] Nitekim *Damat Ferit Paşa, "Bu mesele [idam fetvası] üzerinde İngilizler'in israr ettiklerini ve bu israr karşısında kendisinin daha fazla direnemiyerek fetvaların i'lân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin, İ'tilâf Devletleri katındaki güven ve i'tibârını kaybedeceğini* söylemiş ve Meclis-i Vükelâ'daki muhalifler ikna olmuştur.[2918]

> Bir tarafta hanedanının kuvveti tükenmiş görünen sallantıda bir hükümdarın alâkasız sempatizanları ve karşısında M. Kemal'in umumiyetle maneviyatı çok yüksek olan taraftarları bulunduğuna göre bu dinî çatışmada kesin neticeden şüphe caiz olamazdı.[2919]

David Walder: *Aslında antlaşmanın imzalanması gülünçlükten başka birşey değildi, hatta Müttefiklerin farkına bile varmadıkları büyük bir maskaralıktan da öteye bir oyundu; çünkü Kont Sforza'nın söyleyişiyle "bir İngiliz centilmeninin iyi bir kopyası olan" uysal ve sessiz Damat Ferit Paşa bile Anadolu Milliyetçileriyle gizliden gizliye ilişki kurmuştu*.[2920] İngilizler, Damad Ferid Paşa'yı milliyetçilerle el altından irtibatlı olduğu ve danışıklı dövüş yaptığı için cezalandırıyor.

Müttefikler, Bâb-ı Âlî'ye nota vererek şayet Kuvâ-yı Milliye tedib edilmediği takdirde Girit'teki Yunan kuvvetlerinin vazifelendirileceğini ve Edirne'nin, İstanbul'un kapılarının Yunan'a açılacağını ihtar ederler. Bu tehdid karşısında Vahideddin Hân ve Sadrazam Damad Ferid Paşa, notanın geri alınması için Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'i (Rey) tavzif ederler. İngilizlerin hesabına çalışan Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'in Müttefik fevkalâde komiserleriyle görüşmesi sonrasında ise *Kuvâ-yı İnzibatiye*nin kurulması kararlaştırılır:

> Başta Padişah olmak üzere gerek Sadrazam, gerekse Dâhiliye nâzırı Reşid Bey çok iyi biliyorlardı ki İstanbul'un yüzde doksan dokuzu ve Anadolu'nun yüzde sekseni Kuvâ-yı Milliye'ye canla başla taraftardı. Kaldı ki İstanbul'un banliyö hudutlarından öteye sözü ve hikmeti geçmeyen bir ordu vücuda getirmesine de

---

2913 Mustafa Şentop. (2021). (Haz.). *Kuruluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi* içinde (s. 139). Ankara: TBMM Basımevi.

2914 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107, dipnot 31.

2915 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 528. John Godolphin Bennett, bu beyanatı 1972 senesinde Nezih Uzel'e vermiştir. O tarihte 75 yaşında idi. Binaenaleyh John de Robeck yerine Horace Rumbold'u yanlış hatırlamıştır. İdam fetvası 24 Mayıs 1920 tarihlidir. Robeck'in halefi Rumbold'un fevkalâde komiserliğe tavzif ediliş tarihi ise 17 Aralık 1920.

2916 Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, 2008, s. 125.

2917 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 85.

2918 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88. "Sadaret yaveri T[arık] M[ümtaz] Göztepe, fetvanın İngilizlerin süngü zoruyla al[ındığını] Ankara'ya iltihak eden Fevzi Paşa'nın Meclis kürsüsünden durumu açıklayarak tereddütleri dağıttığını yazmaktadır." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111, dipnot 356.

2919 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

2920 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 116.

> imkân yoktu. Bütün bu imkânsızlıklardan başka İstanbul Hükümetinin elinde avucunda on parası yoktu, memur maaşlarını bile verecek bir hâlde değildi.
>
> Gelişigüzel bir inzibat müfrezesi teşkil edilecek, bir de Kuvâ-yı Milliye'yi takbih eden bir hükümet beyannamesi neşrolunarak İtilâf Devletleri'ne karşı verilen söz yerine getirilmiş bulunacak ve güya bu suretle de korkulan katmerli işgal tehlikesi önlenmiş olacaktı.
>
> Eğer bu politika oyunu başından sonuna kadar bu kertede kalabilseydi Anadolu ile İstanbul arasında çok parlak ve ustalıklı bir danışıklı dövüş mahiyetini muhafaza edecek ve Bâbıâlî'nin hesabına büyük ve milletlerarası bir politika zaferi teşkil edecekti.
>
> Çok yazık ki Damat Paşa daha ilk günden bu mükemmel formülün kıvamını kaçırmış ve içten gelmeyen ve candan yazılmaması kararlaştırılan o takbih beyannamesinin yanı başına şeriatı alet eden ve vicdanları tahrike kast eden birtakım fitne beyannameleri eklemek gibi büyük ve tamir kabul etmez bir vatanî ve siyasî hıyanet işlemekten kendini alamamıştı. [2921]

Tarık Mümtaz Göztepe'nin anlatımında *fetva*, Kuvâ-yı İnzibatiye ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki danışıklı dövüşü hakikî kavgaya dönüştüren bir hamle olmuştur. Görüntüde Osmanlı içişlerine karışmayan İngilizler, *fetva* yayınlanması hususunda Bâb-ı Âlî'ye arka planda baskı yapmış, Müslüman ahali ile Kuvâ-yı Milliyeyi iç savaşa sevk etmiştir. Askerî levazımat açısından ahaliye bariz üstünlük sağlayan Kuvâ-yı Milliye ise, neticede, Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi iç savaş çıkarmakla ve ihanetle itham edecek, siyasî rakibini gözden düşürmek suretiyle de fevkalâde itibarlanacaktır.

> Her ne kadar İstanbul işgal altında olsa ve bu beyanname ve fetvalar baskı ile verilmiş olsalar da ileriki bölümlerde görüleceği üzere hem saltanatın kaldırılmasında hem hilâfetin ilgasında önemli bir argüman teşkil edeceklerdir.[2922]

Fransa ve İngiltere, Yunanistan'ı Cihan Harbinde kendi saflarına katabilmek için Yunanistan'a askerî müdahale etmişler, iç savaş çıkarmışlardı. En nihayet yerel işbirlikçi Venizelist hareketi desteklemişler, Atina'yı bilfiil işgal ederek Kral Konstantin'i devirmişler, Venizelos'u yönetici vekil tayin etmişlerdi.[2923] Benzer planın, Osmanlı Devletine de tatbik edildiği söylenebilir. Venizelist vakıasında Fransa dümendeyken Kemalist vakıasında İngiltere dümendedir. Lâkin stratejik derinliği Yunanistan'dan daha güçlü vaziyetteki Anadolu'ya bilfiil askerî müdahalede bulunamayacağını müdrik harb yorgunu İngiltere ve Fransa, Yunan piyonunu tek kare ilerletip "şah" çekerek telaşlandırmış, vekâlet verdikleri "kara vezir" Kemalist hareketi de el altından desteklemişler, Türkiye'de iç savaş çıkartmışlar, cumhuriyetçi tarafın hılâfet-saltanat rejimine galebe çalması için gerekli tüm yardımları seferber etmişlerdir. En nihayet Doğu Trakya'da ve Anadolu'da Batı yanlısı bir cumhuriyet rejiminin kurulmasını sağlamışlardır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli muaccel telgraf göndererek *General Townshend'in özel görevle M. Kemal'e gönderilip gönderilmediğini soran İtalyan Yüksek Komiserine ne cevap verileceği*ni sordu. Hariciye Nezâreti *haberi yalanlayınız* talimatını verdi.[2924]

25 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Ulusçuların Marmara kıyılarına yaklaşmalarının, İzmit'i doğudan tehdit etmelerinin, hatta Haydarpaşa'ya gelmelerinin tehlikelerini* bildiriyor. *Curzon'a göre bu olasılıkların*

[2921] Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 372-375. "Halife Ordusu da denerek halkın ilgisini çekmesi istenen Kuva-yı İnzibatiye İtilâf Devletleri'nin isteği ile kurulur." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111, dipnot 357.

[2922] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 112.

[2923] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 64-71.

[2924] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XLIV.

gerçekleşmesi Müttefikler'in büyük nüfuz yitimine yol açar ve onları yeniden uzaklaştırmak büyük çabalara mal olur.[2925]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: TBMM *Hariciye Vekili Bekir Sami, İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyler üç maiyetleriyle Erzurum'a geldiler (Fikirleri: Bolşevik mi olalım? Yoksa Avrupa emrine mi girelim)*.[2926]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a telgraf gönderdi: *Müttefikler "Yüksek Komiserlerin direktiflerine ve arzularına tamamen uyan Damat Ferid Paşa Kabinesi'nden" Sevr'in önünde engel gördükleri Mustafa Kemal liderliğindeki Türk milliyetçilerini bertaraf etmek için önlemler almaya davet etti ve bunun için de Ahmet Anzavur'u Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine saldırttı. Durum çok karmaşık. Kemalistler kaçınılmaz olarak barış şartlarının kabulü noktasında Paris'teki Türk delegelerinden ve İstanbul'daki resmi hükümetten daha önemli bir rol oynuyorlar. Fransız Yüksek Komiseri Baron de Vaux'nun bana dediği gibi, "başaramayacaklar, ancak bize birçok kötülüğe neden olabilirler."*[2927] Müttefikler İstanbul'daki hükümeti itibardan düşürüyor, iç savaşı el altından körüklüyor, Mustafa Kemal'i de al altından destekliyor.

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi "Türkler İnliyorlar" nam haber neşretti. *21 Mayıs'daki Sultan Ahmet mitinginde Türklerin antlaşma şartlarına tepki gösterdikleri ve kabul etmeyeceklerini ilan ettikleri belirtiliyor*.[2928]

Yarı resmî *The Times*, Lloyd George'nin beyanatını neşretti: *Türkiye'nin sahneden silinmesinde bizim için üzülecek bir şey yok*.[2929]

26 Mayıs 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'i ziyaret etti. *Barış şartlarının ağırlığından yakınarak bunu imzalamaları halinde zor durumda kalacaklarını* söyledi, *Robeck de, "Sert olacağını ateşkesten beri hatırlatıyoruz" cevabını vermiştir*.[2930] Sadrazam, Kemalistleri tasfiye etmek için *şahsen bir hareket teşkilâtlandırmak* istediğini, ancak, Fransa'nın ve İtalya'nın güçlük çıkardıklarını belirtti.[2931] Sadrazam, *Milliyetçilere karşı kullanılmak üzere 10.000 neferin ihtiyacını karşılayacak askerî ekipman için* müsaade istiyor. Ve dahi *San Remo Konferansı'nda şekillenen barış koşullarının hafifletilmesini de talep* ediyor. Padişah *da İngiliz Kralı aracılığıyla barış koşullarının hafifletilmesi için ricada bulunma niyetinde*dir diyor.[2932]

Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da neşrettiği *Öğüd* gazetesi: *Padişah esirdir. Askere yazılınız*.[2933]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin 27 Nisan 1920 tarihli Padişah'a sadakat beyannamesi suretini İngiliz Fevkalâde Komiserliğine teslim etti.[2934]

2925 FO 371/5048, E 524/13/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 290.

2926 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 679.

2927 DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 2ii/8i, İstanbul 25 Mayıs 1920; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 143-144.

2928 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 143.

2929 The Times, 25.5.1920; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 239.

2930 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 312, dipnot 831.

2931 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1975, c. 1, s. XLVI.

2932 Robeck'ten Curzon'a 27 Mayıs 1920, FO, 406/43, No. 243; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86.

2933 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 58.

2934 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 72.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, muhtıra kaleme aldı. Anî bir taarruz neticesinde Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi 23 Mayıs'ta Sabanca, Arifiye ve Adapazarı'nı istirdad etmiştir. Bu hengâmda Adapazarı'ndaki İngiliz ajanı, milis kumandanı Kuşçubaşı Eşref tarafından tevfik edilmiş, silâhları teslim alınmış fakat kendisine herhangi bir muamele yapılmamış, 25 Mayıs'ta serbest bırakılarak *bir muhafız eşliğinde İzmit'e gönderil*miştir.[2935]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Mustafa Kemal'in talimatıyla *Albay Rawlinson Erzurum'da, Yüzbaşı Campell Eskişehir'de, Teğmen Moffat da Adapazarı'nda tutuklanmıştı*r.[2936]

27 Mayıs 1920. Vahideddin Hân, İngiliz Kralı Beşinci George'ye mektub gönderdi: *Sözleşmenin* [Sevr'in] *müstakil bir devlet mefhumu ile telif kabul etmeyen maddelerinin hafifletilmesi ve hiç olmazsa Türkçe konuşan vilâyetlerin taksim edilmekten kurtarılması için İtilâf Devletleriyle birlikte müdahalede bulunmalarının Haşmetlû Kıral Hazretlerinden rica edilmesi*.[2937]

> [..] İngiliz Kralı'na hitaben kaleme aldığı mektubunda hayal kırıklığını dile getiren Vahdettin, "barış şartlarının kendilerine iletilmesiyle birlikte Türkiye'yi derin bir keder kapladığını" ifade ediyordu. Mektubunun sonraki kısımlarında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki zengin tarihî bağlara, İngiliz milletinin ve majestelerinin eşitlik ve adalet duygularına iltifatta bulunan Vahdettin en azından Türkçe konuşulan vilayetlerin parçalanmaktan kurtarılabilmesi ve bağımsız bir devlete uymayan sert hükümlerin hafifletilmesi için İngiliz Kralı'ndan aracılık yapmasını istemekteydi. Türk ve Osmanlı hanedanı bu nedenle size sonsuza dek minnettar kalacaktır şeklindeki sözlerle biten mektup [..][2938]

Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal grubunu tedib etmek saikiyle İngiliz merciinden destek ve izin talebi, teşkil edilecek silâhlı kuvvetin ancak ve ancak Kuvâ-yı Milliye tarafına geçecek hüviyette olduğu mütalaasıyla İngilizler tarafından reddedildi. Hatta öyle ki, Sadrazamın *Milliyetçilerle* gizli bir bağı olduğundan dahi şüphe edildi:

> Amiral de Robeck, [..] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı yazıda, Sadrazam'la görüştüğünü, Milliyetçileri üç hafta içinde bastıracağını söylediği 10 bin kişiyi aşmayacak bir kuvvetin teçhizine ve kullanımına Müttefiklerin izin vermesini istediğini bildiriyordu. Bu yazıya İngiliz Dışişlerinde Heathrole Smith tarafından 28 mayısda düşülen notta, Damat Ferit'in tasarısının "gülünç" olduğu ve sözü edilen 10 bin kişinin, Milliyetçilerle ilk karşılaştıkları yerde onlara katılacağı belirtiliyordu. Bu durumun barış şartlarının yumuşatılması gerektiğini Antant'a göstermek için istismar edilebileceği; hattâ Damat Ferit'in Milliyetçilerle "gizli bir bağı" olabileceği öne sürülüyordu.[2939]

2935 FO 371/5168/E 6768, No: 80; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 80.

2936 The Times, 26 May 1920, *British Officiers in Asia Minor; Not Allowed to Leave*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 316.

2937 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 7. Beşinci George, şu cevabî mektubu 5 Haziran'da gönderecektir: "Zatı Şahanelerinin 27 tarihli müracaatlerini aldım. Türkiye'nin geleceği Müttefik Hükümetlerin elindedir; bu hükümetler hakkaniyetli bir sulh muahede akdi hususunda uzun ve sabırlı bir gayret göstermişler ve bütün alâkalı taraflar ve ilgililer için adilâne hareket edeceklerinden emin bulunmaktadırlar." Radikal Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin bile Padişah'ın bu teşebbüsünü "demokratik-ulusçu hareketin talebini andırır" nitelendirmek zorunda kalmıştır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 130. "Damat Ferit (padişah olması gerekir) Ana Kraliçe'ye ve İspanya Kralı'na da bu yönde bir başvuruda bulunmuş. Foreign Office 371/5049, E 6119/3/44. Defrance'ın bildirdiğine göre De Robeck Defrance'ı bilgilendirmek için, Damat Ferit'in Vahdettin'in niyetini açıklayıp krala tel çekme izni istediğini söylemiş. De Robeck fazla bir etkisi olmayacağını söyledikten sonra Ferit'e öbür devlet başkanlarına da başvurulup başvurulmayacağını sormuş. O da hayır demiş. De Robeck istenen izni vermiş. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 188, s. 64." (Akşin, 2017, c. 3, s. 396, sonnot 257).

2938 Vahdettin'den İngiliz Kralına; Robeck'ten Curzon'a 27 Mayıs 1920, FO, 406/43, No. 247; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86-87.

2939 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 70.

Dikkat edilirse ve hatılanacak olursa TBMM'deki İngiliz ajanı *HA/928*'in ihbarı 22 Mayıs'ta John de Robeck'e ulaşmıştı: *Orada kurulan geçici yönetim gerçekte cumhuriyet biçimindedir, ama halkın Padişah'a olan duyguları gözönünde tutularak, bu açıkça söylenmiyor. Merkezi yönetimce yayımlanan fetvalar halk üzerinde o kadar etkin olmuştur ki, egemen olan görüşlere göre, İstanbul'dan Anadolu'ya gerçekten yetenekli bir güç gönderilirse, Ulusçular kolayca yenilgiye uğratılacaktır*.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. 15, 17 ve 18 Mayıs tarihlerinde İstanbul'da içtima eden Meclis-i Vükelâ'nın sulh şeraitini müzakere ettiği bildiriliyor; Bâb-ı Âlî ile Kuvâ-yı Milliye münasebetleri ve Padişah'ın sulh şeraitine karşı tavrı hakkında tafsilatlı bilgiler veriliyor. 22 Mayıs'taki kabine toplantısında Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın danışıklı dövüş teşkilâtı Kuvâ-yı İnzibatiye'ya dair şunları söylediği kaydediliyor: *Ulusçulara karşı kurulan hükümet güçlerine komuta eden Süleyman Şefik Paşa, askeri amaçlar için kendisine ayrılan TL 10.000'nın nasıl harcandığına dair hesap göstermediğinden, görevinden uzaklaştırılmış; yerine Tümgeneral Suphi Paşa atanmıştır*.[2940]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in siyasî müşaviri Sir Harry Luke tarafından hazırlanan mühim bir tezkere, İngiliz Hariciye Nezâretine mahrem telgraf suretiyle keşide edildi:

> Fuat Bey bir proje sunuyor... Proje Kuzey Kafkaslar'daki dağlı aşiretleri Bolşeviklere karşı ayaklandırmayı içeriyor... gerekli finansal destek..., en fazla 15-20.000 sterlin. Paranın kaynağı gizli kalacak; onu sağlayan herhangi bir sorumluluk altına da girmeyecek. Teklifi Majesteleri'nin Hükümeti'nin değerli görüşlerine sunuyor ve ısrarla belirtiyorum ki projenin başarısızlığa uğraması durumunda verilen paradan doğacak zarar, başarılı olma halinde ortaya çıkacak değerli sonuçlarla karşılaştırıldığında önemsiz kalacaktır.[2941]

Harekât-ı Milliye hücreleri tedricen Bolşevik yanlısı ve Bolşevik aleyhtarı olmak üzere iki kutba tefrik olmaktadır: *Türk ulusal hareketi henüz birleşik ve açıkça tanımlanmış bir cephe görüntüsü yansıtmıyor. O, farklı zeminleri, bağlılıkları ve liderleri olan bir grup ve fraksiyonlar kümesi. Aile bağları, arkadaşlıklar ve okul ilişkileri üzerinde temellenen gayri resmi ilişkiler ağı, hareketin resmi yapılanmasından daha etkili. Bir kısım önde gelen ulusçular Bolşeviklere karşı bir Kafkas engel kurulmasında aktif bir rol oynama olasılığını tartışırken, diğerleri bölgede böylesi bir setin oluşumunu durdurmak üzere Bolşeviklerle etkin bir işbirliği yürütüyorlar*.[2942]

Leonid Boriseviç Krasin riyasetindeki Sovyet Rusya sulh ve ticaret heyeti Londra'ya muvasalat etti.[2943]

TBMM Hükümetine iltihak etmiş bulunan sabık Harbiye Nâzırı Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), *asilere katılmak üzere firar ettiği, asilerin meclislerine girip "fesatamiz" bir söylev verdiği ve "Müdafaa-yı Milliye Vekili" adı altında "Harbiye Nezareti'ni deruhte" ederek (üstlenerek) hilafet ve saltanata karşı "bilfiil" düşmanlığa kalkıştığı* gerekçesiyle 1 numaralı Divan-ı Harb-i Örfî tarafından idama mahkûm edildi.[2944]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Paillares dönüşünde Defrance'a Venizelos ile görüşmesini anlatmış*tır. Yunanistan Başvekili, *Osmanlı ile dostça ilişkiler arzusunu belirttikten sonra sınırın Çatalca'ya dayanmasının Osmanlı'ya karşı değil, Bulgaristan'a karşı stratejik bir gereklilik olduğunu söylemiş*tir. *Önerilse bile, İstanbul'u istemezmiş*. *Bir gün bu*

2940 FO 371/5169/E 6939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 77.

2941 Gizli telgraf. No. 180, 27 Mayıs 1920; Cambridge, Churchill College Arşiv Merkezi; De Robeck Arşivleri, DRBK 6/10; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91. Mezkûr "Fuat Bey" adlı kişi, Bolşeviklerle bağlantı kurulması göreviyle Kafkaslara izam edilen Doktor Fuat Sabit olabilir.

2942 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91-92.

2943 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 117.

2944 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 33.

*gerçekleşecek olsa bile mutlaka Rusya'nın açık onayı ile olmalı*dır. ***İzmir'e gelince, onu işgal etmeyi istememişti. İtalyanlar almasın diye Büyük Devletler onları oraya göndermişler***. *Kısa bir süre sonra çekilebilirlermiş ama şimdi işgal pek çok özverilerine mal olmuştu*r. *Poincare ve Briand da kalmalarını istiyorlarmış*. *Belki Türklerin izzet-i nefislerini idare edecek bir formül bulunabilir*. *Öbür konularda uzlaşma olması kolay ve arzu edilebilir*. *Defrance'a göre Paillares akıllı ve becerikli*dir. *Aracılık rolünde çıkarı da var*dır, *çünkü Türkiye'nin sanayi işlerinde yatırımları* bulunuyor.[2945]

Lord Curzon, Amiral Robeck'in 24 Mayıs tarihli telgrafına cevab veriyor. Buna göre, *TBMM açıldıktan sonra da özel bir görevle Ankara'ya gönderilen Townshend İngiliz Hükümeti'ne bir rapor sunmuş, İtalyan Yüksek Komiseri bunun doğru olup olmadığını sormuştu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu raporun yalanlanmasını istem*ektedir.[2946]

28 Mayıs 1920. İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. Ticaret Kurulu Reisi Sir Robert Horne ve saldalyesiz nâzır Sir Laming Worthington-Evans, Krasin heyetiyle resmî müzakere yürütmek üzere salahiyettar kılındılar. Ayrıca:

> Curzon kurulda, görüşmelerin ticari konularla sınırlı olmamasını istedi. Ki'asin'in ziyaretinin, İngiliz hükümetinin Sovyetler'le sorun yaşadığı Doğu ve Avrupa'nın bazı bölgeleriyle ilgili birçok noktada bir politik uzlaşma yakalama şansı verdiğini vurguladı. Curzon'un temel endişesi, Sovyetler'in Doğu'da gittikçe artan nüfuzunun yarattığı tehditle ilgiliydi. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girişinin üzerincien henüz bir ay geçmişti ve her gün, Kafkaslar'ın diğer bölgeleri, Türkiye, Orta Asya ve -hepsinden önemlisi- Hindistan'daki Bolşevik unsurların etkinliklerine dair tedirgin edici haberler geliyordu. Bakanlar Kurulu Lord Curzon'un, görüşmelerin Sovyet hükümetiyle etraflı bir politik anlaşmayı hedeflemesi teklifini kabul etti.[2947]

Anadolu Fevkalâde Islahat Müfettişi Müşir Zeki Paşa, Binbaşı Recep Sezâi vasıtasıyla Mustafa Kemal'e iki mektub gönderdi. İkinci mektubda, Sevr'in Osmanlı Devleti menfaatına ve vakarına yaraşır şekilde tadil edilmesinin hedeflendiğini binaenaleyh iç savaş çıkartan tavırdan vazgeçilmesi gerektiğini belirtti:

> Size elli yıldan daha uzun bir süre ile, vatanına şeref ve liyâkat ile hizmet eden, Hükümdâr'ının ve sevgili vatan'ının yüksek çıkarlarını sağlamaktan başka hiçbir emeli olmıyan, hem üstleri hem de astlarının güvenini kazanmış olan tecrübeli bir Müşîr olarak hitap ediyorum. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve Filistin'deki hizmetleriniz kalbimde size karşı takdir ve sevgi hisleri uyandırmıştır. Bu tür duyguların etkisi altında bulunduğum için size ve çalışma arkadaşlarınıza güveniyor ve bazı teklifler getiriyorum. Bunlar üzerinde ciddiyyetle duracağınıza eminim. Herşeyden önce, temiz ve lekesiz olan askerî şerefimle şunu te'mîn ederim ki, gerek Hükûmet, gerek bizler, İ'tilâf Devletleri tarafından delegelerimize verilen barış tekliflerinin elverişli olmadığını siz ve başkanı bulunduğunuz Meclis kadar anlamaktayız. Bizim ve her şeyin üstünde Pâdişah'ın ortak arzumuz, kabul edilmesine imkân olmıyan barış şartlarını, İmparatorluğun çıkar ve vakarına uyacak şekilde değiştirilmesini sağlamaktır. Bu amaçla Hükûmet, her türlü güçlükleri göğüslemiye kararlıdır. Onun için İ'tilâf Devletlerinin güvenine sahip olan bu hükûmeti, istesek de istemesek de, desteklemek zorundayız. Böyle olursa bütün dünya, Türkiye'nin aynı amaç etrafında toplanmış olduğunu anlıyacaktır ki bu, başarının ilk şartıdır. Yurtseverliğinden hiç şüphemiz olmayan sizin gibi bir kişinin bunu, Anadolu'da ihdas edilen durumun da, Müttefik Devletler üzerinde meydana getirdiği izlenimi ve kaçınılmaz etkiler altında kurulmuş olan bir hükûmet'in bu durum karşısında tutumunun ne olacağını anlamış olması gerekirdi. Halbuki siz, delegelerimizin barış antlaşmasını, millî şeref ve menfaatlerimiz ve İmparatorluğun bağımsızlığı ile te'lif edilebilir bir biçimde değiştirilmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptıkları bir sırada,

---

2945 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 213, p. 154-155; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 390-391, sonnot 206. İktibasdaki ***vurgu*** tarafımıza aid.

2946 FO, 371/5256, E 5200, "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 24 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Mayıs 1920 Tarihli Cevabı"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

2947 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 117.

ülkenin refâhı için gösterdiği çabaların inkâr edilmesine imkân bulunmıyan Hükûmeti bırakıp kaçtınız, Sultanlığın ve Halifeliğin Avrupa'daki merkezini terkettiniz. Davranışlarınız, müslümanları birbirine kırdıran ve kan dökülmesine sebep olan bir mücâdeleye yol açtı, bu ise durumu daha da ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Hükûmet, ilân etmiş olduğunuz amaçları prensip olarak kabul ettiği için hedeflerimiz aynıdır. Bu sebeple, kesin bir harekete girişmeden önce dikkatinizi aşağıdaki tekliflere, çekmeyi bir görev sayıyorum:

1 – Büyük Millet Meclisi tarafından teşkîl edilmiş olan Bakanlar Kurulu'nun hemen lâğvedilmesi, ve bu arada İstanbul'da bir Meclis-i Meb'ûsan'ın (Milletvekilleri Meclisi) toplanması; 2) Bütün Ordu birlikleri ile askerî birimlerin, millî teşkilât ve idarenin Merkezî Hükûmet otoritesine boyun eğmesi; 3) Bu tekliflere bir cevap alınıncaya kadar, kan dökülmemesi için, emriniz altında bulunan kuvvetlerin düşmanca bir harekette bulunmaması; 4) Birinci mektubumda belirttiğim isteğe uygun olarak, yukarıdaki meselelerin ayrıntılarını ve toplantı yerini tesbit etmek için, ta'yin edeceğiniz delegelerin adlarının bana bildirilmesi gerekir. Tekliflerim tarafınızdan kabul edilmediği takdirde hem kendinize hem de ülke'ye karşı sorumlu durumda kalacaksınız. Kaybedecek zaman olmadığı için hemen cevap bekliyorum.[2948]

Fotoğraf. *Anadolu Fevkalâde Islahat Müfettişliğine tayin edilen Müşir Zeki Paşa* (Vakit, 29 Nisan 1920, s. 1).

İttihadçı Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) Bursa'da kaleme aldığı günlük kaydı: *Bugün Dersaadetten İsmail Kudsi beyin mahdumu Talât bey geldi. Kendisi Londradan geliyormuş, Hintli müslümanlar göndermiş. Gidip Mustafa Kemal Paşa ile temas edecek.*[2949]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Sevr hakkında makale neşretti: *Büyük devlet bileşenlerine ayrılmıştır. Yeni Türkiye'de Türk çoğunluk olacaktır ve yenilenip ayakta kalması için en iyi umut budur. Hristiyan ve Arapların kurtulması ile belki şimdi Türkler atalarının yaptıklarını unutturup telafi edebilirler. Hatta belki de milletler arası toplumun saygı duyulan ve duyan bir üyesi haline gelebilirler*.[2950]

29 Mayıs 1920. Refi Cevad (Ulunay) tarafından İstanbul'da neşredilen *Alemdar* gazetesi: Ankara'dakiler *halkı kendilerine çekmek için ne yalanlar uydurmuyorlar. Zatışahane, İngilizler elinde esirmiş... Askerleri de böyle mavallarla kandırıyorlar*.[2951]

İzmir'deki İngiliz Konsolos James Morgan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *San Remo Konferansı'nda Sevr Antlaşması taslağı ortaya çıkar çıkmaz, İzmir Yunan Yüksek Komiseri, bu antlaşmayla birlikte Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılan kısımlarında kapitülasyon rejiminin derhal kaldırılacağını ileri sürmeye başla*mış, *teyakkuza geçen İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserleri ise Sevr Antlaşması'nda İzmir'de Kapitülasyonların kaldırılmasının dair bir hüküm bulunmadığını ve bunun ön görülen Osmanlı hâkimiyeti ile çelişeceğini savun*muşlardı. *Özel şahıslar*

[2948] 9 Haziran 1920 tarihli ve 72 sayılı İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı raporu; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 128-130; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 111-113.

[2949] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 105.

[2950] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 57.

[2951] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 62.

*ve muhtelif sermaye grupları İzmir'de Kapitülasyon rejimin kaldırılacağına dair iddialardan dolayı protesto çekerek Yunan yetkililerin ticarete müdahalelerine yönelik endişelerini dile getir*iyorlar.[2952]

30 Mayıs 1920. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin haberine göre *Harbiye Nezareti,* Kuvâ-yı İnzibatiye *İzmit Fevkalade Komutanı Suphi Paşa'ya tel çekerek, ikinci bir emre kadar harekatın durdurulması buyruğunu vermiştir*.[2953]

Mustafa Kemal, *Büyük Millet Meclisi Kurmaybaşkanı Albay İsmet*e dikte ettirdiği cevabî mektubunu, Anadolu Fevkalâde Islahat Müfettişi Müşir Zeki'ye teslim etmesi üzere, Binbaşı Recep Sezâi'yle gönderdi. Mektubda şunlar yazıyor: *1 – Büyük Millet Meclisi, Anadolu Islâhat İşleri Genel Müfettişi Zeki Paşa'nın ikinci mektubundan haberdar edilmiştir. 2 – Büyük Millet Meclisi hareket serbesliğini koruyarak Merkezî Hükûmet ile kendi amaçlarının ne dereceye kadar te'lif edilebileceğini tesbit ve 5 haziran 1920'de Çekirge'de müzâkerelere başlamak üzere aşağıda adları verilen kişileri ta'yin etmiş bulunmaktadır: İsmet Bey, Kurmay Albay. Refet Bey, Topçu Binbaşı. Recep Efendi, Kırşehir Müftüsü. Necati Bey, Sivas Milletvekili. İbrahim Efendi, Teğmen, Emirsubayı. İsmail Hakkı Bey, sekreter. 3 – Mudanya'da ilgililere, hükûmet delegelerinin geçmelerine engel olunmaması, ayrıca Adapazarı, Sapanca, İzmit ve dolaylarındaki Millî kuvvetlere de, yeni bir emre kadar hareketlerini durdurmaları için gerekli emirler verilmiştir*.[2954]

Türkiye'nin hakîki idarecileri Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçi fırka olması sebebiyle İngilizlerin Padişah'a verdiği desteğin başarısızlığa mahkum olduğunu[2955] düşünen Thomas Edward Lawrence'nin mektubu *The Sunday Times* gazetesinde neşredildi:

> Türk Antlaşması (Sevrés)'nın koşulları, onları hazırlayanlarca olanaksız olarak kabul ediliyor. Eski Türk İmparatorluğunun gerçek durumu veya onu bölmekte olan ülkelerin askeri ve mali güçleri dikkate alınmamıştır. Koşulları yapan her yan, alabileceğini, veya komşularının almasının veya kendisinin almasına karşı çıkmasının çok güç olduğu koşulları dikkate aldı; dolayısıyla, meydana gelen belge, yeni bir Asya kurmuyor; ancak, fatihlerin arsızlıklarını gösteren bir itiraf, hemen hemen bir ilândır. Bu antlaşmanın tek bir maddesi bile üç yıl yürürlükte kalmayacak; Alman antlaşmasından daha mesut olacak, çünkü değiştirilmeyecek (revizyon) - tümüyle unutulacaktır.[2956] (Türk Sulh Muahedesinin) üç yıllık bir tatbikat testine dahi dayanacak bir tek maddesi yoktur. Ve yalnız Alman Muahedesine nazaran revizyon bakımından daha şanslıdır. Bu muahede unutulacaktır. . . Türkiye'de. . . ne yazık ki. . . tek müttefikimiz Sultan'dır, tıpkı İran'da olduğu gibi."[2957]

Fransız askerî istihbaratçı Rollin rapor kaleme aldı. Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi önderliğinde *Mutedil Milliyetperver Fırkası* kurulacağına ilişkin deveran eden haberleri merkeze bildiriyor. Rollin, *milliyetperver* ismine şaşkınlığını ifade ediyor.[2958]

31 Mayıs 1920. Downing Sokağı 10 numarada Başvekil Lloyd George, Bonar Law, Lord Curzon, Sir Robert Horne ve Mr. Harmsworth ile Krasin heyeti görüştüler.[2959] Lloyd George: *Anadolu'da...*

2952 Konsolos Morgan'dan Curzon'a 29 Mayıs 1920, FO, 406/46, No. 252; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 296-297.

2953 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 126.

2954 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 113. Fakat nedense bu mülâkat akamete uğramış; Bâb-ı Âlî mümessilleri Çekirge'ye gelmemişlerdir. Bu mesele araştırılmalıdır.

2955 Frenk Clements. (1973). *T. E. Lawrence: A Reader's Guide* (p. 61). Great Britain: Archon Books.

2956 Salâhi R. Sonyel, *Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?*, 1987, s. 246.

2957 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

2958 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 126; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 80.

2959 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.

Sovyetler Türk ulusçularını sorun çıkarmaya teşvik ediyor.[2960] *İngiliz nüfuz alanı saydığı yerlerde (Küçük Asya, Afganistan, İran, Hindistan), Rusya'nın faaliyetten kaçınmasını; dolayısıyla da Ankara Hükümetini desteklememesini* istedi.[2961]

> İngiltere, Kemalist-Bolşevik ittifakını bozmak için yalnız Türkiye ile değil, ekonomik sıkıntıları yüzünden İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye büyük önem veren Bolşevik Rusya'ya da büyük baskı yapmıştır. Daha 31 Mayıs 1920'de bir ticaret anlaşması imzalamak amacıyla Londra'ya gelen Sovyet Temsilcisi Krasin'e, Lloyd George, anlaşma için şu koşulları ileri sürmüştür:
>
> - Bolşevikler, Anadolu'ya, İran'a, Afganistan'a ve Hindistan'a ajan göndermiyeceklerdir.
>
> - Batum'daki İngiliz garnizonunu ve Gürcü Menşevik Hükümeti'ni hırpalamıyacaklardır.
>
> - Kırım'da Wrangel ile ve Balkan Devletleri ile savaşmayacaklardır.
>
> - Mustafa Kemal Paşa'ya yardım etmeyeceklerdir.
>
> Bu koşullar yerine getirilirse, Lloyd George, Bolşeviklere İngiltere'den mal alım-satım imtiyazını tanıyacaktır.[2962]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Mustafa Kemal'in isyancıları tarafından* Adapazarı'nda tutuklanan *İngiliz istihbarat subayı Teğmen Moffat serbest bırakıldı*.[2963]

Mayıs 1920. Elizabeth Harris'in 1922'de neşrettiği mütalaaları fevkalâde mühimdir. Ona göre Mustafa Kemal'in gayr-ı nizamî çetelerden kurtulub nizamî ordu kurabilmesine katkı sağlayan esaslı üç faktör bulunuyor. Bunlardan ilki, İngiliz askeriyesinin Mustafa Kemal'e Mısır'dan askerî insan kaynağı temin edişidir:

> 1. Türk Ordusunun Terhis Edilmesi: Nisan ayında Bağdat Demiryolu tarikiyle İstanbul'dan Haleb'e gittim. O zaman bile her yerde parasız ve işsiz bırakılmış bu askerleri görüyorduk. Türk askerlerine aylardır maaş ödenmemişti. Trenler onlarla doluydu. Kelimenin tam manasıyla vagonların üzerine akın ediyorlardı. Gece boyunca her durakta vagonların üstüne tırmanan askerler tarafından uyandırılıyorduk. Bindiler; virajlarda ve tünellerde nasıl tutunup vagon üzerinde kaldıklarını göremedik. Muhtemelen birçoğu düştü, velakin Türkiye'de hayat ucuzdur ve "Allah ne isterse o olur." Mayıs 1920'de, Mısır Bur Said limanından İstanbul'a bir İngiliz nakliye gemisiyle gittim. Bu nakliye gemisi, Bur Said'de mevkuf ve fakat İstanbul'a nakledilince serbest bırakılacak 1.200 Türk esiri taşıyordu. Esir askerler, serbest bırakılır bırakılmaz Mustafa Kemal'in ordusuna katılacaklarını dobura dobur itiraf ettilerdi.
>
> 2. Vesikalı Soyguncu Çeteler: Türkiye'nin her yerinde, her birinin kendi reisi olan soyguncu çeteler vardır. Çok iyi teşkilatlanmışlardır ve en azından bir ölçüde Hükümet tarafından korunan, bunun için de bir miktar ücret ödenen muntazam bir iş yürütürler. Kemal için bu çetelerin rüesasıyla tanışmak ve onları davasına kazanmak zor değildi. Bu davadaki her şey güçlü bir çekiciliğe sahipti: macera, her zamankinden daha büyük ölçekte yağmalama fırsatı ve en önemlisi de menfur küffarı Türkiye'den kovma ihtimali -ki bu, insanların dinî fanatizmine güçlü bir argümandı-. Nitekim gayr-ı müslimleri katletmenin Cennet'te bolca mükafatlandırılan bir fazilet olduğu daha çocukluk bidayetinden itibaren onlara öğretildi. Kemal Paşa merkûm haydutları saflarına katmakta o kadar başarılıydı ki, ordusu "Milliyetçiler" yerine "Çeteler" [vesikalı haydutlar için Türkçe isim] olarak biliniyordu aylar boyunca.

2960 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124.

2961 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 153-154. Lloyd George "Sovyet Ticaret Kurulu Başkanı Krasin'le Londra'da yaptığı görüşmede, Sovyetlerin Türk milliyetçilerini Anadolu ve başka yerlerde *olay çıkarmaya kışkırtmaktan kaçınmasını* önerdi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 64.

2962 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

2963 The Times, 31 May 1920, *Imperial and Foreign News Items*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 316, dipnot 837.

3. Türk Meselesinin Çözümünde Sulh Konferansının Gecikmesi: Bu, kuvvetlerini iyice organize etmek için Kemal'e bolca fırsat verdi. Sulh Konferansı onun faaliyetlerinden haberdar edildi, ancak hiçbir şey yapılmadı.[2964]

Mayıs 1920 nihayeti. Sevr projesi *koşulları 1920 Mayısında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor; Fransızların Ren bölgesindeki zorluklarından yararlanarak Boğazları ele geçirmeye ve tüm Orta Doğuda kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyor*.[2965] Halbuki Sevr şartları Fransız ricaliyle birlikte hazırlanmıştı. Fransız matbuatı, kendi mesuliyetlerini İngilizlere hamletmeye çalışıyor gibidir.

1920 Yazı. Hindistan Umuru Nezâreti Siyasî Daire özel istihbarat görevlisi Binbaşı N. N. E. Bray, rapor kaleme aldı. Buna göre İttihadçı rüesa faaliyettedir. *Mezopotamya'da "hem milliyetçi hem de Panislamist hareketlerin İsviçre ve Moskova aracılığıyla Berlin'den esinlendirildiğini* bildiriyor. Ve ilave ediyor: *Durum İtalyan, Fransız ve Bolşevik entrikalarıyla daha da karmaşık bir hal almıştır*.[2966] Hakikaten, Alman Genelkurmayı – İTC rüesası – Sovyet Rusya politbüro arasında teşrik-i mesai bulunuyor. Müteakib zaman zarfında mezkûr gizli işbirliğinin birtakım tezahüratı görülecektir:

Sovyet Rusya, yine 1921'de, eski düşman devletlerden biriyle de ilişki kurmuştu. Enver Paşa'nın önerisi üzerine yeni Alman ordusunun liderleri Sovyet rejimiyle gizli bir ortaklığa girmişlerdi. Enver Paşa'nın arkadaşı olan General von Seeckt'in Savaş Bakanlığında kurduğu "Özel Şube R"nin görevi, savaş için üretimi, askeri eğitimi ve yeni silahların geliştirilmesini de kapsayan bu ilişkiyi yürütmekti. Alman subaylarının muzaffer Müttefikler tarafından kendilerine yasaklanan silahları -özellikle tank ve uçakları-Rus topraklarında incelemelerine izin veriliyordu. Alman sanayi kuruluşları Rusya'da zehirli gaz, bomba ve askeri uçak üretmek için fabrikalar kuruyorlardı. Alman ordusu Sovyet topraklarında tank komutanları ve savaş pilotları eğitimi için okullar kurmuşlardı. Sovyet Rusya, Almanya'ya, korkulan ve hayranlık duyulan Alman Genelkurmayı tarafından geliştirilen yöntemleri öğrenmeleri amacıyla subaylar gönderiyordu. Bu gizli çalışmalara Alman hükümeti 1922 Rapallo Antlaşmasının gizli hükümlerine dayanarak izin vermekteydi. Savaşın sonunda Osmanlı ordusunda genelkurmay başkanlığı yapmış ve 1919'dan beri Alman ordusunun başında bulunan General Hans von Seeckt'in 1922'de Çanakkale'deki askeri durumu, Rus Genelkurmayına iletiyor olması bu yeni durumun sembolik bir göstergesiydi. Bu, Rusya'nın Almanya ve Türkiye'ye karşı 1914 savaşından bu yana ne kadar yol aldığını gösteriyordu; her üç devlet de şimdi İngiltere'ye karşı cephe almışlardı.[2967]

Mayıs-Haziran 1920. Askerlerini Mustafa Kemal'in lehine kademeli olarak terhis eden İngilizler, depolarındaki üniformaları TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekâletine satmıştır. Ali Fuad Cebesoy, bu hususu tabiricaizse gargaraya getiren bir üslûbla şöyle zikredecektir:

Anadolu'da, İzmit çuha fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından o tarihlerde memleketimiz etrafında sıkı bir ablukanın te'sîs edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise alınması mümkün değildi. Halbuki terhis dolayısiyle İngiliz kıt'alarının stok halinde bırakmış oldukları ve başka taraflara satamadıkları bol miktarda elbise ve elbiselik kumaş vardı. Bunları Millî Müdâfaa Vekâletimize satmak zorunda kalmışlar, biz de başka çare bulamadığımızdan yüksek fiyatla satın almıştık.[2968]

2964 Elizabeth Harris. (1922, November). How Mustapha Kemal Formed His Army. *Current History*, 17(2), s. 296. 8 Temmuz 2021 tarihinde jstor.org adresinden edinilmiştir.

2965 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.

2966 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 387.

2967 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 453-454.

2968 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 413; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 125, dipnot 91.

Kemalist cuntanın aleyhindeki Kürd aşiret reisleri *Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs yörelerinde büyük gayretler harcamış, şerîatın kaldırılacağını söyleyerek şeyh ve hocaları harekete geçirmeye çalışmış*lardır.[2969]

Haziran 1920. İngiliz İstihbaratı müessesesi *Government Code and Cypher School*, 1920 Haziranı'ndan 1924 Ocakı'na değin, Ankara Hükûmeti'ne aid yaklaşık 12.600 (aylık ortalama 290) adet askerî ve diplomatik şifreli sinyali ele geçirmiştir.[2970]

Devlet Bakanı Lord Hardinge'nin Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada *Bütün Anadolu boşaltılacak şekilde barış antlaşmasının değiştirilmesi zorunludur* ifadesi yer aldı.[2971]

Britanya Koalisyon Hükümeti, Kırım'daki Bolşevik karşıtlarına yönelik *her türlü desteği*, *1920 yılı haziran ayından itibaren kesme kararı aldı*.[2972]

1 Haziran 1920. Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesinin "Batı Trakya'nın İşgali Tamamlandı" serlevhalı haberine göre Yunan Başkumandan Paraskevopulos'un *Anadolu ile ilgili tek şikayeti, Yunan askerine taarruz emrinin verilmemesidir*: "Bu maneviyat ile askerimizin neler başarabileceğini düşünebiliyor musunuz?"[2973] Gazetenin "İstanbul Kemal Tarafından İşgal Edilme Tehlikesinde" serlevhalı bir diğer haberinde ise *Mustafa Kemal'in Batum'da askeri organizasyona gittiği ve oluşturulan birliğin bayrağının, Bolşeviklerin gönlünü almak için kırmızı beyaz olduğu vurgulanmaktadır*.[2974]

2 Haziran 1920. İngiliz Erkân-ı Harbiye istihbaratı *Mustafa Kemal'in seferberlik planı* hakkında haritalandırılmış bir muhtıra hazırladı.[2975]

Alfred Rawlinson: *Haziran başında sulh şartlarının Anadolu'da ilân edilmiş olduğunu duyduk. Bunlar Erzurum'un her tarafında müstehzi kahkaha sesleri ile karşılandı ve askerî hazırlık faaliyetleri fazlasiyle arttı*.[2976]

3 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Kuva-yı Milliye ile çarpışmaları sona erdirme düşüncesinin kaynağında Tevfik Paşa da var. Ona göre barış koşullarında değişiklik elde etmek olanaksız değilmiş. Eğer İtalyanların desteği elde edilebilirse, Fransızlar zaten buna hazırmış. Fakat bunun içinde Türkiye'nin birleşik bir cephe görüntüsü vermesi önemliymiş. Bu bakımdan da Kuvayı Milliye ile çarpışmaların son bulması gerekiyormuş*. Robeck'e göre *"Peyam-ı Sabah"ta Kuva-yı Milliye'ye karşı tutumu anlatan resmi bir duyuru Damat Ferit'in bu düşüncelere eğilimli olduğunu gösteriyor. Tevfik'in bildirdiğine göre, Galip Kemali Murahhas Heyet'e resmen girebilirse İtalyanları kandırabileceğini söylüyormuş. Damat Ferit'in buna aklı yatmamış. Tevfik bir de Ahmet Rıza ile temas halindeymiş ve onun aracılığıyla*

2969 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 141.

2970 Keith Jeffrey & Alan Sharp. (1993). Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923. *The Turkish Yearbook*, Volume XXIII, p. 80.

2971 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 117.

2972 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 176.

2973 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 257.

2974 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 323.

2975 BNA, FO, 371/5169/44/262/MPK 1/333. 21 Eylül 2022 tarihinde British National Archives adresinden edinilmiştir.

2976 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

kimi tanınmış siyaset adamı ve milletvekillerinin desteğini elde etmiş. Rıza bu çalışmadan bir sonuç alınabileceği konusunda iyimsermiş.[2977]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Anlaşıldığına göre *HA 1024* ve *HA 1025* kod numaralı İngiliz ajanları hem TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya Cumhuriyeti arasındaki diplomatik yazışmaları sızdırmışlar hem TBMM ekseriyetinin Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu tevsik etmişlerdir:

> 3 Haziran tarihli istihbarat raporunda, "Türkiye ve Bolşevizm" başlıklı raporda ise şöyle deniyordu:
>
> "Türkiye'de Eskişehir'in Bolşevizm'in merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslâm Bolşeviği, orada, Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye'nin güvenliği adına BMM'nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürüyor; Erzurum'da Rus Bolşevik'leriyle Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu. Bunun üzerine, konferans sonunda kaleme alınan bir telyazısında, BMM bu biçim bir bildiri yayınlamaya çağrılıyor, ama bildiri, BMM'nin gizli oturumlarından birinde okununca, milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden oluşturuyordu."[2978]
>
> Bir başka Bolşevik propagandacısı da, bu yakınlarda Eskişehir'de bulunan ve bir ajana, yeni Azerbaycan hükûmetinin Türklerle işbirliği yapmak üzere olduğunu söyleyen Dr. Akif Ahmedov'dur.[2979]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Sevr Antlaşmasından nefret eden ve ondan kurtulmak için tüm güçleriyle çalışan Türkler, antlaşmanın değiştirilmesi için Fransızlarla İtalyanlarca harcanan çabaları biliyorlar. Osmanlı barış kurulunda temsilci olarak görevlendirilen eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa, antlaşmada bazı değişiklikler yapılabileceğini, ama Osmanlı yönetiminin olmayacak koşullar peşinde koşmaması gerektiğini Damat Ferit'e* ifade etmiştir.[2980]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, *suikast girişiminin sadrazamla sınırlı olmadığını, İstanbul'un 10 bölgeye ayrıldığını ve suikastler gerçekleşince yönetime el konulacağını, Ankara'dan iki suikastçı gönderildiğini, İttihat ve Terakki'den atılmış olan polisin ele geçirdiği mektup sayesinde planın ortaya çıkarıldığını bildiriyor. Ulusçular suikastlar ilişkileri olmadığını söylüyorlar. Ankara'dakiler Müttefikler'in ne ölçüde İstanbul'a egemen olduklarından habersiz*.[2981]

> Defrance'a göre Baltalimanı'nda ayrı bir suikast olmuş, fakat basında yankılanmamış ve Ferit'in çevresinde yalanlanıyormuş. Rıza suikastının aynı zamanda Sait Molla ve Ali Kemal'i hedeflediğini söylüyor Defrance. *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 93, s. 180 (12/7/1920). Bir de *Journal d'Orient*'ın 3 Haziran'da verdiği haber var. Ona göre Damat Ferit'e karşı suikastın başında Muhafız Kıtası 1. Tabur komutanı ve eski İzmir Askerlik Şubesi başkanı Miralay (Albay) Aziz Bey varmış. Baltalimanı'nda Damat Ferit köşkünün altına tünel kazıp paşayı havaya uçuracaklarmış. Foreign Office 371/5050, E 6937/3/44.[2982]

Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *Musul'un dört mil* [6,4 km] *batısındaki Telafer'de Şerif ailesine bağlı subayların önderliğindeki Shamman Jarba aşiretinden oluşan 300 kişilik bir grup tarafından düzenlenen saldırı ile* bir isyan başlatıldığını bildiriyor. Telafer İsyanı *aslında Faysal'ın el altından desteklediği Arap subaylarından Albay Cemil El-Medfei'nin; Deyrizor'da İngilizlere karşı bir*

2977 FO 371/5169, E 6955/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 122.

2978 FO 371/5169/E 6955, kaynak HA/1024, HA/1025; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 78.

2979 F.O. 371/5169 E. 6955/262/44; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 83, dipnot 67.

2980 FO/5169/E 6955; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 97.

2981 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 395, sonnot 250.

2982 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 395, sonnot 250.

*isyan başlattıktan sonra Arap Millî Cemiyetlerinden El-Ahd ve Türkmen aşiretlerini harekete geçirmesiyle meydana gel*miştir. Curzon, Britanya *açısından en büyük tehlikenin Milliyetçilerle Mezopotamya'daki radikallerin bir araya gelmesi olduğunu düşünmekte*dir:

> Telafer isyanının ilk günü aralarında İngiliz Binbaşı J. E. Farlow (Siyasi Görevli) , Teğmen B. Stuart (Jandarma Subayı), A. V. Walker (Jandarma Müfettişi) ve er W. R. Lawler'in bulunduğu bütün Hükûmet memurları öldürüldü. Ertesi gün bölgeye giden iki hafif zırhlı araç da isyancılar tarafından ele geçirildi ve personeli diğer memurlarla aynı akıbeti yaşadı. Telafer'de İngilizlerin kontrolü kaybetmesiyle isyancıların Musul'a ilerlemesi için bir engel kalmadığından durum giderek kritik bir vaziyet aldı. Telefon tellerini keserek ve ulaşım güzergahlarını ele geçirerek İngilizlerin Musul'a takviye kuvvet göndermesini engellemeye çalışan isyancılar bu hedeflerini gerçekleştiremediler. Gerçi isyancılar 7 Haziran 1920 tarihinde Musul'a girdiler ama karşılarında takviye alan İngiliz kuvvetlerini buldular. Daha da ötesi İngilizler 8 Haziran 1920'de Musul'dan Telafer'e askeri bir kol gönderdiler.[2983]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Sadrazam Ferid Paşa, kendilerine teslim edilen barış antlaşması teklifi üzerine, milliyetçi hareketle mücadele etmekten vazgeçmiştir. Kendisi, antlaşmanın Türkiye için çok elverişsiz olduğunu ve iç savaşla kaybedilecek bir şey olmadığını deklare etmekte*dir. *Bu kararın ardından, milliyetçi kuvvetler, hükümet güçleri karşısında ilerlemeye başlamışlar ve Adapazarı'nı ele geçirerek İzmit'e yaklaşmışlard*ır. *Milliyetçiler, artık İzmit Körfezi'nin ve Marmara Denizi'nin güneyinin sahibi*dir.[2984]

4 Haziran 1920. Yunan silâhlı kuvvetleri, Garbî Trakya'yı işgal ederek Edirne-Enez arasındaki Meriç nehri kenarına kadar gelip Osmanlı 1'inci Kolordusuna karşı mevzilendi. *Bu suretle 250 kilometrelik bir cephe hattı meydana gelmiş ve Birinci Kolordu'nun savunma alanı, kendisi tarafından savunulması mümkün olmayacak derecede genişle*miş vaziyettedir.[2985]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *1 Haziran'da A.B.D Senatosu'nda, Başkan Wilson'un "Ermeni mandası"nı üstlenmek için yaptığı önerisi 12 evete karşı 62 hayır oyu ile reddedildi. Hatta Senatör Hitchckock'un Ermenilerin tekrar yerleştirilmesi için elli milyon dolar borç verilmesi önerisi de 34 evete karşı 41 hayır ile reddedildi. Bu demokratlar için utanç vericidir. Bu sonucun alınmasında General Harbord raporu etki*li olmuştur.[2986]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya milliyetçilerin suikast tertiplediğine ilişkin haber neşretti:

> Bir iddiaya göre bu suikast planının sorumluları Kuva-yi Milliye'nin liderleridir, İstanbul'da bir tacire verilen ve milliyetçilerin yazdığı tahmin edilen bir mektup polisin eline geçmiştir. Diğer bir iddia ise bir dedektif, çocuğu için özel öğretmen aramaktadır ve bu sırada bulduğu milliyetçi bir öğretmene kendisini milliyetçi biri olarak tanıtmıştır ve bilgileri bu şekilde ele geçirmiştir. Suikastçiler iddiaya göre ilk olarak Damat Ferit Paşa'nın mahzenine bir tünel kazıp onu havaya uçurmayı düşünmüşlerdir, ama Ankara'dakiler buna karşı çıkıp revolver kullanılmasını istemiştir. Ayrıca hem centilmen görünmeleri hem de ipucu bırakmamaları için eldiven kullanılmasına karar verilmiştir. Suikast gerçekleşmemiştir ve gazeteye göre bunun sebebinin para olduğu düşünülmektedir. Öncelikle suikast için 2000 bin liraya anlaşılmış ama suikastçiler İstanbul'a geldikten sonra ücreti 5000 liraya yükseltmişlerdir. Mustafa Kemal bunu kabul etmiştir, çünkü o zaten Ankara'da başkalarının paralarını harcamaktadır. Suikastın parolası "ülkeyi kurtar" olarak belirlenmiştir.[2987]

2983 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 137.

2984 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 311.

2985 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 153.

2986 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 631-632.

2987 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 79-80. Hüsamettin Ertürk, sabık Binbaşı Dramalı Rıza'nın muhbirlik yaptığını belirtmiştir: "1920 Mayıs'ında, Bursa'daki Kuvay-ı Milliyeciler, Karakol'a, Damat Ferit Paşa'yı öldürmeye teşvik eden bir mektup yazdılar. Mektubu, Akbaş

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "Türkiye Hemen İmzalamayacak" nam haber yayımladı: *Saray barış metnini imzalamayı kışa kadar erteleyece*ktir. *Bunun sebebi, bu süre zarfında Bolşeviklerin Asya'da büyük kuvvetler toplayacakları ve bu olgunun, Türklerin anlaşma metnini reddini mümkün kılacağ*ıdır. *İstanbul'da bulunan pek çok Rus subayı, Mustafa Kemal'e katılmak üzere Anadolu'ya geçti*.[2988]

5 Haziran 1920. Britanya Kralı Beşinci George, Padişah'a cevabî mektub gönderdi: *27 Mayıs 1920 tarihli başvurunuzu aldım. Türkiye'nin geleceği, uzun bir süre ve sabırla kendilerini eşit bir barış antlaşması yapmaya adayan İtilâf hükûmetlerinin ellerindedir. Tüm ilgililer ve gruplar için adilane hareket edeceklerine güvenebilirsiniz*.[2989]

Hüdavendigâr (Bursa) Valisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) Karamürsel Bahçecik'te kaleme aldığı günlük kaydı: *Bu sabah sekiz buçukta bir İtalyan istimbotu ile Muhacirin Müdüriyeti memurini sabıkasından Ömer Aziz bey namında birisi geldiki İngilizler Ankaraya gönderiyorlarmış. Mösyö Benette namında bir İngiliz yüzbaşısı, İngiltere hükûmetinin Anadolunun her teklifini kabul edeceğini söylemiş*.[2990]

Hacim Muhiddin (Çarıklı), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Re'îsi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1- Bu sabah sekiz buçukda buraya bir İtalyan istimbotuyla Muhâcirîn Müdîriyeti me'mûrîn-i sâbıkasından Ömer Aziz Bey nâmında birisi geldi. Yedinde İstanbul İngiliz istihbârât me'mûrlarından Yüzbaşı Benet'in İngilizce bir vesîkası var ki bu vesîka seyâhat-i bahriyesine müsâʿade edildiğine dâirdir.

2- Mûmâ-ileyh Ömer Aziz Bey'in kendisinin merkûm Benet tarafından Ankara ile temâsa me'mûr edildiğini ve İngiliz [*deşifre edilememiş*] bütün şerâ'it-i sulhiyesini kabûl edecekleri cihetle ya kendisinin Ankara'ya gelmesine müsâʿade edilmesi veyahud İstanbul civârına oradan da bir murahhas gönderilmesini hey'et-i muhteremeye arz edecekmiş.

3- Ömer Aziz Bey Yüzbaşı Benet'in Türkçe muʿallimi olduğundan kendisi ile tanışıyormuş. Mûmâ-ileyh[in] Ahmed İzzet Paşa'nın mütâlaʿasını aldıkdan sonra bu seyâhate karar vermiş fakat elinde bir vesîkası yok.

4- Ömer Aziz Bey'in ifâdesine nazaran İngilizler Kuvâ-yı Milliye'den fevkalâde korkdukları için ve [*deşifre edilememiş*] Fransız ve İngilizler duymamak için bu tarzda hareket etdiklerini ve buradaki Jandarma Kumandanı Kemal Bey'e gidilmesi[ni] tavsiye edildiğinden dolayı Mudanya tarîkiyle ihbâr için Karamürsel'e çıkdığını söylüyor.

5- Kendisini buradan Bursa'ya gönderiyorum. İrâdelerinin Bursa'ya teblîğini ve âcizlerini lütfen maʿlûmâtdâr buyurulmasını istirhâm eylerim.[2991]

---

baskınına katılanlardan Binbaşı Dramalı Rıza götürdü. Teşkilât-ı Mahsusa Dramalı Rıza'ya güvenmiyordu. İstanbul'a geldiğinde, Dramalı, TM'nin güvenine lâyık olmadığını bir kere daha gösterdi. Polis Müdürü Kalkandereli Hasan Tahsin'i komplodan haberdar etti; o da bunu İngilizler'e bildirdi. Dramalı Karakol ile bir ajan aracılığıyla ilişki kurmuştu. TM'nın uyarısı üzerine bu ajan Anadolu'ya kaçtı; ancak Dramalı Rıza ve diğer on kişi tutuklandılar. [..] 22 Haziran'da, aralarında Dramalı Rıza'nın da bulunduğu üç kişi idam edildi. Dramalı, yetkilileri uyardığı için suikast suçlamasından beraat etmişti, ama Akbaş baskınındaki suç ortaklığı nedeniyle asıldı." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 168-169.

2988 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 323-324.

2989 FO, 371/5048, E 5441, "İngiliz Kralı'ndan Padişah'a 5 Haziran 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 404-405.

2990 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 106.

2991 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 466-467.

Bugün Kuvayı Milliye'ye karşı harekete geçmesi kararlaştırılmış olan Kuvayı İnzibatiye'nin bu hareketi firarlar nedeniyle ertelendi. Bazı erler ve çavuşlar cephane sandıklarını da yanlarına alarak Kuvayı Milliye'ye katılıyor.[2992]

Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Erkân-ı Harb yüzbaşısı Muzaffer, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının bir muhtırasını hamilen Ankara'ya hareket etmektedir. İngilizler, esir asker ve subaylar hakkında Mustafa Kemal'le andlaşmaya varmak istiyor:

> Arz-ı hâlisânemdir
>
> Hâmil-i varaka-i âcizî Erkân-ı Harbiye yüzbaşılarından Muzaffer Bey vedâʿatıyla İngiliz Karârgâh-ı Umûmîsi tarafından gönderilen tahrîrât mü'eddâsından istinbât buyurulacağı üzere Anadolu'da bulunan İngiliz efrâd ve zâbitânı hakkında zât-ı sâmîleriyle veyahud tevkîl buyrulacak salâhiyetdâr bir zât ile müzâkere edilmek arzu olunmakdadır. Taraf-ı sâmîlerinden bir zâtın İzmit'e gönderilmesi veyahud arzu edilen bir mevkiʿe salâhiyet-i kâmileyi hâiz bir İngiliz zâbitinin buraca iʿzâmı re'y-i âlîlerine havâle olunmakdadır.
>
> Hemen her gûnâ vesâ'it ve esbâb-ı muhâbere munkatıʿ olmak cihetiyle bu mes'elenin teshîli için vesâtet-i acizâneme mürâcaʿat edilmiş olduğundan esâsı insâniyete hidmetden ibâret olan ve istikbâl için de hayırlı olması muhtemel bulunan bu husûsa tavassuta müsâraʿat etdim. Her hâlde pek tabîʿî olduğu üzere şıkkaynden birinin kabûl ve ihtiyâr buyurulacağını fetânet-i müsellemelerinden ümîd ve intizâr ederek ithâf-ı selâm ve ihtirâm eyler, gözlerinizden öperim efendim.[2993]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Oldukça gizli bir kaynaktan sağladığı ve Ankara ile İstanbul'u birbirlerine yaklaştırma yönünde Mustafa Kemal'ce Nurettin Paşa'ya* gönderilmiş telgrafı iletti:

> Bu telyazısının 17 Mayıs'ta Sadrazam'a gönderildiği ve ondan ek yönergeler dilenildiği iddia ediliyor. Bu telyazısının mevsuk olup olmadığını doğrulayamayacağımdan ötürü üzüntü duyuyorum; ama mevsukiyeti kanıtlanırsa çok ilginç olacaktır.
>
> Mustafa Kemal'den Nurettin'e telyazısı:
>
> > "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin tüm önderleri ve üyeleri, ve son günlerde Ankara'da Padişah adına toplanan BMM'nin üyeleri, ülkenin ve ulusun bozulmaz haklarını savunmak tek amacı için varlıklarını sürdürüyorlar… Kutsal anavatanın korkunç bir bunalım içinde bulunduğu bu anda, tüm ulusun, güçlü ve birleşik bir kitle halinde Padişah'lık yüksek katının çevresinde toplanması gerekmektedir, ve ulusu, bunu yapmaya çağıran Padişah'lık İradeleri'nin yayınlanmasını bekliyorlar… Önerilen barış koşulları, Osmanlı Saltanatı'nı tüm varlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Ulus ve ülkemizin en kutsal hakları, zaferde payı olmayan muhteris, kibirli ve arsız Yunanistan'a kurban edilecektir. Osmanlı ulusu, bu denli onur kırıcı işleme asla boyun eğemez ve varlık haklarını her fırsatta savunarak canlılığını kanıtlayacaktır… Yenen Devletler, bize takdim ettikleri barış koşullarını güç kullanarak kabul ettirmek zorunda kalacaklardır… Tuğgeneral Mustafa Kemal, III. Ordu Müfettişi[2994]

7 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, *Fransız Yüksek Komiserliği'ne Müttefik devlet adamlarıyla temaslarda bulunmak, fakat heyetle temasta bulunmakla birlikte heyetten olmamak üzere gayrı resmi olarak Paris'e gidip gidemeyeceğini sormuş. Komiser uygunsuz (impracticable)*

2992 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 70-71.

2993 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 469.

2994 FO 371/5049/6376, No: 794/M. 3116; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 84. "İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Lord Hardinge, belgeye şu derkenarı not ediyordu: *Mustafa Kemal'in telyazısının son cümlesi çok doğrudur*."

olacağını söylemiş. Fransız ve İtalyan hükümetleri de bu görüşe katılmışlar ve İngiliz hükümetinin bu konuda onayı bekleniyormuş.[2995]

Robeck, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *Yüksek Komiserler hükûmetlerinden aldıkları talimatların ardından Osmanlı Devleti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamak için talep ettiği bir aylık uzatmanın on beş gün olabileceğini bildirdiler*.[2996]

İngiliz istihbarat raporuna göre *Mustafa Kemal, BMM'nde az daha yeniliyordu, ama Kâzım Karabekir'in karışmasıyla bundan kurtulabil*di idi.[2997]

Britanya'nın Paris Büyükelçisi, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre, Sadrazam Damad Ferid Paşa*, İspanya Kral'ına ve Kraliçe'sine bir mektup göndererek Osmanlı Devleti ile imzalanmak istenen sert anlaşmada değişikliğe gidilmesi için arabuluculuk yapmalarını istedi. Türk dilinin kullanıldığı toprakların Osmanlı hâkimiyetine bırakılması için de destek talep* etmiştir.[2998]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Avrupa matbuatına fevkalâde çarpıcı bir beyanatta bulundu: *Sevr Muahedesi bu haliyle icbar edilirse Türkiye beş sene yaşayamaz. İhtimal Türkiye'nin kollarının ve bacaklarının kesilmesini bekliyorduk lâkin kafası vücudundan ayırılarak yapayalnız ölüme terk edilmesini beklemiyorduk. Bu felâketten Bolşeviklerin avcunda bulunan Milliyetçiler mesuldür. Haricen Milliyetçiler hakikî manada Türk değildir. Mustafa Kemal Paşa Selânikli bir Yahudi'dir; Ali Fuad Bey bir Alman'dır; gerçek ismi Bilinski olan Ahmet Rüstem Bey bir Polonez'dir*. *Müttefiklerin harbi nihayete erdirecek bir muahede istediklerine inanıyorum. Şarkî Trakya, İstanbul, Boğazlar ile Ermenistan ve İzmir mesailine müteallik hükümlerde değişiklik yapılması lâzımdır. O hâlde Türkiye; Irak, Suriye ve Arabistan mıntıkalarının kaybına razı olabilecektir. Ruslar Bolşevikliğin İslâmiyetle çelişkili olmadığına Türk köylüsünün cahil kısmını inandırdı. Tüm cihana yönelmiş bu tehdidi engellemek için âdilâne muameleye ihtiyacımız var. Gayr-ı âdil bir muahede Anadolu'daki Bolşevik hareketine yakıt olacak ve harbi mütemadiyen uzatacaktır.*[2999]

2995 FO 371/5049, E 6019/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 396, sonnot 262.

2996 FO, 371/5049, E 5980; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 403.

2997 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 257.

2998 FO, 371/5049, E 6119, "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Curzon'a 7 Haziran 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 405.

2999 New York Tribune, *Turks Are Granted 15 Days' Delay to Give Peace Views*, 7 June 1920, page 4, column 7. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın bu mülakatı, birçok gazetede neşredilmiştir: The Sun And The New York Herald, *British Ships Fire On Kemal's Line*, 7 June 1920, p. 6, c. 2; The News Scimitar, *Says Turkey Will Die Under Treaty*, 7 June 1920, p. 7, c. 1; The Indianapolis Star, *Peace Treaty Harms Turkey*, 4 July 1920, p. 20, c. 1; The American Jewish World, 18 June 1920, p. 3, c. 3-4; Sir Percival Philips, *Turkey's Plea to the Allies*, The Dunstan Times, 28 August 1920, p. 2, c. 7; The San Francisco Examiner, *Allies Must Modify Terms, Say Turks*, 26 September 1920, p. 7, c. 1. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa aleyhtarlığı malumdur. Bununla birlikte Washington eski sefîri, Sivas Kongresi'nde hariciye müsteşarı ve Birinci Meclis'te Ankara mebusu olan Ahmed Rüstem Bey'in asıl adı Alfred Bilinski'dir. Bir İngiliz belgesinde Alfred Bilinski hakkında Türklerin hizmetindeki bir Polonyalı generalin ve İskoç-Ermeni asıllı bir annenin oğlu denilmektedir: Bülent Özdemir. (2008). *I. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye* (2. Baskı) içinde (s. 24). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. Millî Mücadele'de 20'inci Kolordu Kumandanı ve Garb Cephesi Kumandanı, Moskova sefîri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu reisi ve Birinci Meclis'te reis vekili olan Ali Fuad Cebesoy'un anne tarafından dedesi Müşir Mehmed Ali Paşa Alman'dır, esas adı Karl Detroit ya da Julien Dietrich'tir: Ali Fuat Cebesoy. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar* (O. S. Kocahanoğlu, ed.) içinde (s. XI-XII). İstanbul: Temel Yayınları; Aksel Keskin. (2013). *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa* içinde (s. 12, dipnot 2). İstanbul: Paraf Yayınları. Esbak Meclis-i Mebusan Berat

Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Derby, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *İspanya Kralına ve Kraliçenin annesine başvurarak, Türkiye'nin varlığı ve egemenliğiyle bağdaşmadığını öne sürdüğü antlaşmanın biraz yumuşatılması için Bağlaşık Devletlere öneride bulunmalarını* istemiştir.[3000]

İzmit Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanı Suphi Paşa ile Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy), *bilvasıta temasa geçtiler*. *Temaslar neticesinde* mutabakata varılmıştır ki Kuvâ-yı Milliye, Kuvâ-yı İnzibatiye üzerine yürüdüğü takdirde mukavemetle karşılaşmayacak; Kuvâ-yı İnzibatiye, *bütün esliha, cephane ve teçhizatları ile beraber* Kuvâ-yı Milliye tarafına iltihak edecektir.[3001]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bolşevikler Bakû'yu kontrol altına aldılar*. *Kafkasya'da Ermeniler Bolşevik saldırılarına uğra*maktadır. *Antep, Maraş taraflarında Türklere karşı savaş*maktadırlar.[3002] *Türk Milliyetçileri, şüpheliler ve politik muhaliflere yönelik infazlarına devam etti. Bu bağlamda son günlerde Düzce'de 15 kişi asıldı*.[3003]

8 Haziran 1920. Mustafa Kemal, *Ömer Aziz Bey'in İngilizlerden yetki alması için İstanbul'a gönderilmesini* Bursa'daki 56'ncı Fırka Kumandanı Bekir Sami'den (Günsav) istedi.[3004]

Bekir Sami (Günsav), Mustafa Kemal'e cevabî telgraf gönderdi: *Ömer Aziz Bey'le görüşünce kendisinin bir hafiye … olduğunu anladım ve emr-i devletlerinden evvel "İngilizler bizimle görüşmek istiyorlarsa vesâ'ikle salâhiyet-i kâmileyi hâiz murahhas göndersinler. Her zaman için hayâtları emîndir" dedim ve kendisini iʿâde etdim efendim*.[3005]

İngiliz istihbaratı rapor kaleme aldı. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Ankara ile uzlaşma arayışı içinde*dir. *Bu amaçla, Müşir Zeki Paşa Mustafa Kemal'le mektuplaşmış; 25 Mayıs'ta İzmit'te Kuva-yı İnzibatiye Komutanı Suphi Paşa, Kurmay Albay Ahmet Şefik'i temas kurmakla görevlendirmiş; Sadrazamın*

mebusu, Arnavudluk'un Viyana sefiri, Avlonyalı Mustafapaşazade Süreyya'nın belirttiğine göre; Müşir Mehmet Ali Paşa, "Berlinli bir Yahudi dönmesi" idi: Abdülhamit Kırmızı. (2009). (Haz.). *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920): Avlonyalı Süreyya Bey* içinde (s. 100). İstanbul: Klasik Yayınları. Usûl açısından teknik bir meseleyi belirmek gerekirse; akademik Halim Gençoğlu, 30 Haziran 1920 tarihli *The Miami Metropolis*te neşredilen Vahan Kardaşyan mülakatını delil göstererek Kemal Atatürk'ün Sabataycı olduğu yönündeki beyanatı Ermeni propagandası kapsamında değerlendirmiştir (*Socio-political Challenges of Marginal Religious Groups: The Sabbatean Movement as a Case Study*, 2017, s. 162). Ancak unutulmamalıdır ki Vahan Kardaşyan, 7 Haziran 1920 tarihinde yayınlanan Damad Ferid Paşa'nın mülakatını istismar etmiştir. Binaenaleyh tahkik edilmesi gereken mahreç Kardaşyan değildir.

3000 FO/5049/E 6119; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 82.

3001 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111, dipnot 357.

3002 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 632.

3003 The Times, 7 Haziran 1920, *Nationalists Punished by French; Bolshevist Control of Baku,* p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 840.

3004 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 71. "Şifre, Bursa'da Fırka Kumandanlığına: İtalyan istimbotuyla Karamürsel'e çıkmış olan Muhâcirîn Müdîriyeti sâbık me'mûrlarından Ömer Aziz Bey İngiliz Yüzbaşı Benet tarafından bizimle temâs ve mükâlemeye me'mûr edilmiş ise bunu mübeyyin yedinde vesîkası olmak lâzım geldiğinden bunu te'mîn etmek üzere Dersaâdet'e avdeti lüzûmunun kendisine teblîği. Fî 8 Haziran [1920] Mustafa Kemal" T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920),* 2023, s. 468.

3005 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920),* 2023, s. 468.

*önerileri 27 Mayıs'ta Bilecik'ten tellenmiş; Ahmet Şefik Büyük Millet Meclisi yetkilileriyle 1 Haziran'da bir buluşma önermiş*tir.[3006]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Robeck'in öğrendiğine göre Tevfik, Damat Ferit'e koşulların hafifletilmesi yönünde iyimser olduğunu, çünkü Fransa ve İtalya'nın siyasal ve iktisadi çıkarları gereği güçlü bir Türk hükümeti istediklerini bildirmiş*tir. *Fransa* ise *Türkiye ve Yunanistan'ı da yaklaştırmaya çalışıyor*.[3007]

9 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Gün içinde Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla görüşmüştür. Robeck, Sevr Andlaşmasının *değiştirilmesinden yana*dır *ama bunun, Padişah'a Damat Ferit aracılığıyla verilen bir ödün olarak gösterilmesini; esasen Türk halkına göre, Damat Ferit'in İngiltere'ye dayanan bir siyaset uyguladığını; bu biçim davranışın Padişah'ın saygınlığını arttırarak, ülkedeki ılımlıların onun çevresinde toplanmalarına; uzlaşmaya yanaşmayan ve İngilizlerden nefret eden aşırı eğilimlilerin azınlıkta kalmalarına yol açacağını ve İngiliz uyruklu Müslümanlar arasında iyi izlenim yaratacağını*" savunuyor.[3008] Sadrazam Damad Ferid Paşa, *İngilizlerin desteğini kazanmak amacıyla, Osmanlı hanedanının varislik usulünü bile değiştirmekten yana*dır.[3009]

*İngilizler Çanakkale bölgesinde olup bitenlerden de çok rahatsız. Çanakkale Sancağı yönetimi Çanakkale'den Biga'ya, İngilizlerin kolay ulaşamayacakları bir yere taşınmıştı. Biga'da komutan ve mutasarrıf vekili olan Albay Avni Çanakkale'deki İngiliz komutanına "küstah" bir ileti göndererek, Lapseki'de Kuva-yı Milliye propagandası yaptıkları için tutuklananlar serbest bırakılmazsa misilleme yapılacağını bildirmiş*tir. *Misillemenin Biga'ya gelen İngiliz subay ve askerlerinin tutuklanması biçimini alacağı anlaşılıyor*.[3010]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Anadolu'da Yunan ilerlemesi başlamadan önce, barışın imzalanıp uygulanabilmesi için, Kemalistlerin kısmen olsun işbaşına geçmelerinin gerekeceği izlenimi egemendi*r.[3011]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümeti arasında sulha varılması çabalarına ilişkin muhtıra kaleme aldı:

> [..] Suphi Paşa'ya, Ulusçulara başvurarak, ulusal birlik adına merkezi yönetimin yetkisini tanımaya çağırması için 25 Mayıs'ta yönerge verilmişti. Ulusçulardan, bir anlaşmaya varmak için görüşmelerde bulunmak amacıyla, İstanbul'a bir kurul göndermeleri ve bir bırakışma kabullenmeleri dilenilmişti. Suphi Paşa'nın buyruğu üzerine, Kurmay Albay Ahmet Şefik Bey, Ankara ile temas kurmuş ve Sadrazam'ın önerilerini, 1 Haziran'da, Bilecik'ten telyazısıyla iletmişti. Ancak, bu görüşmelerden bir sonuç alındığını gösterecek herhangi bir belirti yoktu. Aynı zamanda, Mareşal Zeki Paşa, Ankara'ya iki mektup götüren Binbaşı Sezai aracılığıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurmuştu. İstihbarat raporu, burada, Mustafa Kemal'e gönderilen 28 Mayıs tarihli iki mektubun ve buna 30 Mayıs'ta karşılık veren BMM Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in yanıtının İngilizce çevirilerini veriyordu.[3012]

3006 FO 371/5169, E 7373/262144; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 122.

3007 FO 371/15049, E 6094/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 392, sonnot 218.

3008 FO/5109/E 6335; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 96.

3009 FO/5109/E 6335; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 99.

3010 FO 371/5169, E 7373/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 400, sonnot 292.

3011 FO/5169/E 73735; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 97.

3012 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 85.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, muhtıra kaleme aldı. *Güvenilir bir ajanın Anadolu'daki Ulusal Akım'la ilgili raporu hakkında bilgi veriliyordu. Bu raporda, Ulusal Güçler'in yenibaştan örgütlenmesi, yedek güçler, silâhlar, mekanizmaları, top mermileri, jandarma asker kaydı, kaçaklar, disiplin, taşıt servisleri; İzmir, İstanbul ve Adapazarı savaş kesimlerinde yapılan ve yapılması tasarlanan askeri eylemler; BMM, Ulusçu Bakanlar Kurulu, BMM'ndeki gruplar, ulusal önderler, Yeşil Ordu v.s. hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor, şöyle deniyordu:*

> BMM, İngiliz'lerle bir anlaşmaya varılması olanağını görmüyor. İngiliz'ler, Türk amaçlarına karşı koyuyorlar. Onlarla anlaşmaya varmak dilenmiyor. Bolşevizm, İngiltere'ye karşı koyabilecek bir güçtür; onunla birleşmekle Türkiye'nin dilekleri gerçekleşebilir. Bolşevik'lerle ilişki kurmak amacıyla, Dışişleri Komiseri Bekir Sami, Ticaret Komiseri Yusuf Kemal ve Kâzım Karabekir'den oluşan üç kişilik bir kurul seçilmiştir. Bekir Sami ile Yusuf Kemal, 5.5.1920'de Ankara'dan hareket etmişlerdir. Şimdi Erzurum'da olmalıdırlar. 12 Mayıs dolaylarında Sivas'a varmışlardı ve ayın 22'sine dek orada kalmışlardı. Yusuf Kemal Samsun'a da uğramıştı. Bu kurul, Erzurum'da herhalde bir Bolşevik kuruluyla görüşecek ve bir ön anlaşma yapılırsa, ek görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gidecektir.[3013]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, karargâhtaki köstebek[3014] vasıtasıyla Karesi'deki 61'inci Fırka Kumandanlığının birçok şifreli telgrafını da ele geçirdi:

> Aşağıdaki kodlu telyazılar, oldukça gizli bir kaynaktan sağlanmıştır ve dağıtımları yapılmamalıdır:
>
> 61. tümen komutanı Kâzım'dan Edirne'deki I. Kolordu komutanına, Balıkesir, 14.1.1920; I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar'dan Balıkesir'deki 61. tümen komutanlığına, Edirne, 15.1.1920; 61. tümen komutanı Kâzım'dan İstanbul'da Çanakkale istihkâmları komutanına, Balıkesir, 20.1.1920; Çanakkale istihkâmları komutanı Albay Şevket'ten Balıkesir'de 61. tümen komutanlığına, Beşiktaş, 21.1.1920; Çanakkale komutanı Albay Şevket'ten Edirne'deki I. Kolordu komutanına, Beşiktaş, 21.1.1920; Cafer Tayyar'dan Kâzım'a, Lüle Burgaz, 22.1.1920; Kâzım'dan Cafer Tayyar'a, Balıkesir, 22.1.1920; Albay Şevket'ten Albay Kâzım'a, Beşiktaş, 24.1.1920; Cafer Tayyar'dan Kâzım'a, 25 ve 29.1.1920; Albay Kâzım'dan Albay Şevket'e, Balıkesir, 3.2.1920; Mustafa Kemal'den Bandırma'da XIV. Kolordu komutanı, Bursa'da 5. tümen, İzmit'te I. tümen ve Balıkesir'de 61. tümen komutanlıklarına, Ankara, 9.2.1920; Albay Şevket'ten Albay Kâzım'a, Beşiktaş, 11.2.1920; Savunma Bakanı Fevzi Paşa'dan XIV. Kolordu komutanına, İstanbul, 12.2.1920; Mustafa Kemal'den XIV. Kolordu (Bandırma), 61. tümen (Balıkesir), 56. tümen (Bursa) komutanlarına, Ankara, 13.2.1920; Savunma (Savaş) Bakanı'ndan XIV. Kolordu komutanına, 23.2.1920; Albay Kâzım'dan XX. Kolordu komutanına, Balıkesir, 23.2.1920; Savunma Bakanlığı'ndan Albay Kâzım'a, İstanbul, 14.2.1920; Mustafa Kemal'den Bandırma'da XIV. Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa, Bursa'da 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey, Albay Kâzım Bey, Albay Refet Bey (Nazilli), Konya'da XII. Kolordu komutanı Fahrettin Bey'e, çarpışan grupların yeniden

---

3013 FO 371/5169/E 7373; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 81.

3014 61'inci Fırka Kumandanı İttihadçı Miralay Köprülülü Kâzım'ın (Özalp) karargâhındaki köstebek, "Harp Akademisi öğrencilerinden" İttihadçı Teğmen Faruk olabilir. Bandırma'daki 17'nci Kolordu Kumandanı Vekili Bekir Sami'nin (Günsav) yaveri İttihadçı Yüzbaşı Selahaddin'in (Yurtoğlu) 23 Mayıs 1919 tarihli günlük kaydı: "Faruk sınıf arkadaşım olduğundan önce onunla konuşmaya başladım. Faruk, Genelkurmay İkinci Reisi olan Kâzım [İnanç] Paşa ile Birinci Dünya Savaşı'nda berabermiş, İzmir'in işgali üzerine Kâzım Paşa, Faruk'u durumu öğrensin diye göndermiş, ama İzmir'e girmek mümkün olamamış. [..] Kurmay olduktan sonra Milli Mücadele'de binbaşılığa yükseldi. Atina Askeri Ateşesi iken bir Yunan kızına âşık oldu. Karısını ve çocuklarını bıraktı. Devlet sırlarını İngiliz Gizli Örgütü'ne sattı. Memlekete gelemedi. Bir zamanlar Habeşistan'da Vehip Paşa'yla birlikte adı geçiyordu." İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2006, c. 2, s. 53, dipnot ***. İlhan Selçuk, 15 cildlik evrak-ı metrukeyi 2 cild suretinde neşretmiş ve bizzat yazmıştır ki: "On beş cilt tutan anılardan bugünkü ortamda tepkiler yaratacak bazı sayfaları da çıkarmak zorunda kaldım." (s. 9).

düzenlenmesi ve üslendirilmesine dair uzun telyazısı, Ankara, 15.1.1920; Mustafa Kemal'den Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Bey, Bekir Sami, Kâzım ve Refet Bey'lere, Ankara, 14.1.1920.[3015]

Muhtıranın "C" harfli ilavesinde ise şu hususlar derc edilmiştir:

"Mustafa Kemal'in tasarladığı harekât. Not: Mustafa Kemal'in harekâta ilişkin olarak yayınladığı iki plân -bu belgelerin mevsukiyeti hiç kuşku götürmez. Bunlar, (İstanbul'daki) son Ulusçu hükümetin arşivlerinden sağlanan çok sayıda belgeler arasında bulunmuştur. O kadar çok belge ele geçirilmiştir ki, bunlar için ödenen para, kodları açanların maaşlarını asla karşılamayacaktır… Çok sayıda memurları birçok aylar uğraştıracaktır.

Mustafa Kemal'le XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir'in arasındaki ilişkiler pek içten değildir; Karabekir'in, Mustafa Kemal'in buyruklarını aynen yerine getirmesi kuşkuludur. Ermenistan'a karşı saldırıya geçilmesi herhalde bu nedenden ötürü proje dışında bırakılmıştır".

Yine aynı istihbarat raporunun "C" ekinde, Türk-Fransız ilişkileri Georges Picot, Amiral Lebon, Kardinal Dubois, Komutan Brisseaud, M. Sava, v.s. Fransız öğelerinin misyonları; ve Mustafa Kemal-General Gouraud ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Buna, BMM, Bakanlar Kurulu, Bakanlar, Kemalist-Bolşevik ilişkileri, Moskova'ya gönderilen Bekir Sami-Yusuf Kemal kurulu ve Türk-İtalyan ilişkileri hakkında bilgi ekleniyordu.[3016]

Mustafa Kemal, Hüdavendigâr Valisi Hacim Muhiddin'e (Çarıklı) cevabî şifreli telgraf gönderdi: *İngiliz Yüzbaşı Benet tarafından bizimle mükâlemeye me'mûr edildiğini iddiʿâ eden Ömer Aziz Bey'in me'mûriyetini mübeyyin vesîkası olmadığından Dersaâdet'e avdeti lüzûmunun kendisine teblîği [boş bırakılmış] Fırka Kumandanlığına bildirilmişdir efendim*.[3017]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye Kemal'le Müzakere Ediyor" serlevhalı haber yayımladı: *Kendi Muhabirimizden. İstanbul, 7 Haziran. Türk Merkezî Hükümeti ile Ankara'nın "Büyük Milli Meclisi" (Mustafa Kemal Paşa'nın teşkilatı) temsilcileri arasında, Bursa civarında (Batı Anadolu) müzakerelerin başladığına yönelik ciddi deliller söz konusu*.[3018]

10 Haziran 1920. İngiliz Askerî İstihbaratı İstanbul Şubesi (M.I.1.c) rapor kaleme aldı. Veliahd Abdülmecit amcaoğlu Vahideddin Hân'a *bir mektup yazarak, antlaşmanın devletin idam hükmü olduğunu, ancak baştan aşağı yeniden yazıldığı takdirde kabul edilebileceğini belirtmiş*tir. *Antlaşmaya göre İstanbul'un Osmanlı başkenti oluşunun bir değeri yoktu*r, çünkü kentin doğal sınırları yok ediliyor, üstelik kent Boğazlar Komisyonu'nun askeri ve siyasal denetimine veriliyor. *Vahdettin'e, Müttefikler'e artık padişahlık ve halifelik sorumluluklarını taşıyamayacağını, kimin halife olacağının belirlenmesini kendilerine bıraktığını açıklamasını tavsiye ediyor. Müslüman âlemine, özgürlüğüne yeniden kavuşuncaya değin halifeliğinin askıda olacağını söylemeli*dir. *Sonra da hükümetle ulusçular arasındaki savaşıma son vermek ve birlik sağlamak için ağırlığını koymasını ve bunu sağlamak için Anadolu'ya bir şehzade başkanlığında bir kurul gönderilmesini istiyor*.[3019]

3015 FO 371/5169/E 7373; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 62-63.

3016 FO 371/5052/E 7993, No: 72; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 85-86.

3017 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 467.

3018 The Times, 9 June 1920, *Turkey Treating With Kemal, Rebel's Note to Powers*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 318. TBMM Reisi Mustafa Kemal imzalı Müttefiklere beyannamede şu ifade yer almaktadır: "*Büyük Milli Meclisi* tarafından temsil edilen Osmanlı milleti, İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle Merkezî Hükümet'e baskı altında olan bir hükümet gözüyle bakmaktadır."

3019 FO 371/5169, E 7554; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 280. "Rapor mektubun yalnızca mealini veriyor. Ayrıca başka bir kaynakta göremedim. Bir de, mektupta

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem ve zata mahsus telgraf gönderdi:

> Paris'e gitmekte olan Damat Ferit, 9 Haziran günü ona bir veda ziyareti yapmıştı. Paşaya göre kötü öğelerin (yani Abdülmecit'in) egemen olmasını önlemek için veraset usulü sülalenin en yaşlısından, hükümdarın büyük oğlu (primogenitur) kuralına döndürülmeli, veliaht olacak olan Vahdettin'in tek oğlu Mehmet Ertuğrul da (1912 doğumlu) "sağlam" (sound) İngiliz yöntemlerine göre yetiştirilmeliydi. Böylece son yüz yılda olduğu gibi İngiltere'ye dayanmak Osmanlı siyaseti haline gelirdi.
>
> Paşa İngiliz devlet adamlarıyla özel iletişim olanakları da istiyordu. Paşa daha önce de Ryan'a şikâyette bulunarak, bir yıl önceki Paris yolculuğunda Osmanlı heyetine irtibat subayı olarak verilmiş olan Albay Blaker'ın Alman kökenli diye basında (anlaşılan Fransız ve/veya İtalyan basınında) eleştirildiğini, kendisine söylenenleri aynen Fransız ve İtalyanlara iletmeye özen gösterdiğini anlatmıştı. Şimdi, İngiliz devlet adamlarıyla doğrudan temas olanaksız olduğuna göre, heyette bulunan arkadaşlarına bile söyleyemeyeceği şeyleri anlatabileceği bir İngiliz subayının bulunup bulunamayacağını soruyordu.
>
> De Robeck, antlaşma hükümlerinin yumuşatılması söz konusuysa ve ileride İngiltere, Osmanlı Devleti nezdinde başrolü oynamak istiyorsa, bu yumuşamanın sadrazam aracılığıyla padişaha verilmiş bir ödün olarak gösterilmesi çok önemli olacaktı. Çünkü herkesin kafasında paşa İngiliz siyasetiyle özdeşleştiriliyor. Bu durum gelecekte "en iyi alet" olacak padişahın nüfuzunu artırır ve ona ılımlı öğeleri çevresine toplama olanağı verir. Aynı zamanda antlaşmanın bu biçiminden hoşnutsuz olan Hindistan Müslümanları bakımından da iyi olur.[3020]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Tayyar'ın Doğu Trakya'daki Faaliyetleri" nam haber neşretti: *Cafer Tayyar Bey liderliğindeki Trakya direnişi, İstanbul Hükümeti tarafından desteklen*mektedir.[3021]

General Milne, *Kuvayı İnzibatiyenin silâhsızlandırılması* emrini verdi.[3022]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Türkiye hakkında bir dizi mühim haberler neşretti. Buna göre Versay'da bulunan Ahmed Tevfik (Okday) riyasetindeki Bâb-ı Âlî murahhas heyeti hâlâ İstanbul'a tezkere göndermiş değildir binaenaleyh sulhün imzalanması gecikecek. Milliyetçi İttihadçılar anayasal monarşi karşıtıdırlar ve hükümeti deruhte etmek için Müttefiklerle pazarlık halindedirler. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya ile yakınlaşmaktadır:

> Türkler ve Barış Şartları, Sermayedarların İstanbul'daki Entrikaları, Bolşevikler ve Kemal Paşa
>
> Kendi muhabirimizden. İstanbul, 8 Haziran.
>
> Barış Konferansı, Türkiye'nin barış şartlarına yönelik cevabını vermek zorunda olduğu süreyi 26 Haziran'a kadar uzatmış olmasına rağmen, Versay'da Türk barış delegeleri tarafından hazırlanan taslak cevabın bu hafta sonundan önce İstanbul'a ulaşamayacak olması ve ulaştıktan sonra da bunun İstanbul'da oluşturulan özel bir komisyonun hazırladığı cevapla karşılaştırılıp düzenlenmesi zorunluluğu, İtilaf devletlerinin adı geçen tarihe kadar İstanbul Hükümeti'nden yanıt almalarını güç bir hale getiriyor. Öyle anlaşılıyor ki; Sadrazam, Türkiye'nin barış şartlarının revize edilmesine yönelik taleplerini şahsen Barış Konferansı'na sunmak için yakında Paris'e gidecek.

---

tutarsızlıklar var. Bir yerde çekilmesini, bir yerde yetkilerini askıya almasını, bir yerde de birliği sağlamak için müdahalesini istiyor. Ama bu mektup Veliaht'ın başka davranışlarıyla uyumsuz sayılmaz." (Akşin, 2017, c. 3, s. 281).

3020 *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 84-85; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 277-278.

3021 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 257.

3022 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 107.

Burada Milliyetçi propagandacıların etkinliklerinin bazı Avrupa, özellikle de İtalyan çevrelerinde etki yapmış olduğu fark ediliyor. Bu çevrelerde, barışın sadece Milliyetçilerle yapılabileceği fikri ağırlık kazanıyor.

Bu tavrın, savaştan önce İttihat ve Terakki Partisi için çalışmış olup, şu anda da Cavit Bey ve bu kötü şöhretli yozlaşmış oligarşinin parlayan diğer unsurlarıyla irtibat halinde olan bir takım finansal odakların, şimdi de Milliyetçi maskesi altında İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden yapılandırmaya çalıştıklarının kanıtı olduğunu görmemek mümkün değil. Bu esrarengiz finansal güçlerin, İtilaf devletlerinin Türkiye'nin anayasal ve monarşist unsurlarıyla uzlaşmayı reddetmelerine bel bağladıkları ve aynı büyük güçlerin daha sonra barış için zorlanabilecekleri ve bunların (İtilaf devletlerinin) kozmopolitan ortaklarının finansal kazanç sağlayabilecekleri Milliyetçi İttihatçılarla bir uzlaşmaya razı olacakları umudunu taşıdıkları izlenimine karşı koymak da son derece güç.

Mustafa Kemal Paşa, içerisinde, Sovyet Hükümeti'yle münasebet tesisiyle, yabancı emperyalizme karşı genel mücadelede onlarla ortak hareket etmek arzusunda olduğuna ilişkin düşüncelerinin yer aldığı bir mektubu, Sovyet Hükümeti'ne gönderdi. Bolşeviklerin Dış İlişkiler Komiseri M. Çiçerin, adı geçen mektuba verdiği karşılıkta, Türk Milliyetçilerinin programının Sovyet Hükümeti'nin sorunlarıyla tamamen örtüştüğünü ifade etti. Bu yüzden Sovyetler, Türkiye ve Rusya arasında sağlam bir dostluk ve içten bir ilişki tesis etmek amacıyla bir an evvel diplomatik temsilcilik ve konsolosluk oluşturmaya hazırlanıyorlar.

(Çiçerin mektupta şöyle devam ediyor)

"Sovyet Hükümeti, dostluk ellerini dünyanın tüm halklarına uzatıyor ve ilkesel olarak her bir halkın self determinasyon hakkı olduğu doğrultusundaki değişmez inancını muhafaza ediyor. Türk halkının bağımsızlık yolundaki kahramanca mücadelesini uzun süredir ilgiyle takip eden Sovyet Hükümeti, "İşçi ve Köylüler" Cumhuriyeti adına bu mücadelenin (Milli Mücadele) başarıya ulaşmasına yönelik arzu ve temennilerini sunuyor. (Wireless Press)"[3023]

James Henry Breasted
University of Chicago Library, Special Collections Research Center, Archival Photographic Files, apf1-06024

James Henry Breasted, archaeologist and director of the University of Chicago Oriental Institute (1901-1935).

Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Chicago Üniversitesi'nin Rockefeller mâlî destekli Şarkiyat Enstitüsü'nün müdürü, tarihçi-arkeolog James Henry Breasted, Kahire'deki *Continental Hotel*de konaklamakta iken ailesine 10 Haziran 1920 tarihli bir mektub gönderdi: *..Küçük Asya'daki isyâncı Genç Türk partisinin başı ve orada güçlü bir orduya liderlik eden Dönme Türk Mustafa Kemal (aslında Selânikli bir Yahudi)..*[3024]

11 Haziran 1920. Moskova'da bulunan sabık Bahriye Nâzırı İttihadçı Ahmed Cemal, Halil (Kut) vasıtasıyla eski kumandanlarından TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde* "İslâmî"-Bolşeviklik ittifakını terviç etmek üzere Bolşevik Rusya Hükümetinden müsaade aldığını, Bolşevik Rusya'nın TBMM Hükümetiyle büyükelçilik düzeyinde

3023 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 321-322.

3024 John A. Larson. (2010). (Ed.). *Letters from James Henry Breasted to His Family (August 1919-July 1920)* (p. 269). United States of America, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago; Aktaran: Mehmet Hasan Bulut. (2018). *İngiliz Derviş: Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert* (4. baskı) içinde (s. 389). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

diplomatik ilişki kurmaya azmettiğini ve Ermeni meselesinin halliyle Bolşevik yardımlarının katmerleneceğini bildirdi. TBMM Hükümetini "ihtilâl hükûmeti" tesmiye etti.[3025]

12 Haziran 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, San Remo Konferansına iştirak etmek maksadıyla İstanbul'dan Paris'e hareket etti.[3026]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Siyasi çevrelerde, Türkiye ile imzalanacak olan barış antlaşmasında, Türk milletinin lehine bir revizyonun gerekli olduğu, bu düzenlemenin yakın zamanda yapılmasının beklendiği ve bu konunun önemli konuşmalarda da dile getirildiği ifade edilmekte*dir.[3027]

13 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Hariciye Nezâretine muhtırası: *Sadrazam Damad Ferid Paşa, Mustafa Kemal'i tenkil etmek (supress) istiyor, her şeyden evvel muahedenin imzalanmasını tavsiye ettim*.[3028]

İngiliz Gizli Servisi Müdürü Sir Basil Thomson, Clifford Edward Heathcote-Smith'e gizli mektub gönderdi. *Londra'daki Bolşevik heyetine doğrudan Moskova'nın Mustafa Kemal'le ilişkileri* sorulmuştur.[3029]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Paris'e Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Bildirdiğine göre General Milne Fransız komutanlarla yaptığı toplantıda Anadolu'da silahların alınmadığını, cephanelerin tahrip edilmediğini, altı haftadır endişe içinde olduğunu, durumun ciddi olduğunu itiraf etmiş*tir.[3030]

Fotoğraf. *Sör Clifford Edward Heathcote Smith (d.1883-ö.1965)*, 1955 [New Zeland National Library]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Doğu Trakya'dan" başlıklı haber yayımladı: *Uzunköprü'ye üç bin Türk askeri ile birlikte, üç yüz de düzensiz ordu birlikleri gelmiştir. Bunların amacı, Yunanlıların ilerleyişine karşı koymak*tır. *Hıristiyan ve Türk köylerine toplar yerleştirildi, Uzunköprü ve çevresine birkaç gün içisinde dört yüz otuz cephane dolu araba geldi, Kemalist liderler Türk subaylarla toplantı yaparak sınırları korumaya ve direnmeye karar verdi*.[3031]

3025 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 46.

3026 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 169.

3027 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 191.

3028 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 107-108.

3029 FO 371/5173/E8298; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124. Clifford Edward Heathcote Smith, "1908'de İzmir'e konsolos yardımcısı olarak atanmış, görevine 1915'te aynı görev unvanıyla Selanik'e atanana kadar devam etmişti. Burada 1918'e kadar konsolos yardımcılığını sürdürmüş, resmiyetteki görevi bu olmasına rağmen asıl işi Midilli'deki istihbaratı yönetmek olmuştu." Serpil Sürmeli. (2023). I. Dünya Savaşı Sırasında Sansür ve İzmir'de Bir Casusluk Olayı. *Tarih ve Günce*, (12), s. 12, dipnot 28. Cihan Harbinde ise Kraliyet Donanması Gönüllü İhtiyat Birliğine katılmış ve Akdeniz Donanması Karargâhındaki "kıymetli hizmetleri" mucibince *Royal Naval Volunteer Reserve Long Service and Good Conduct Medal* nişanıyla taltif edilmiştir: London Gazette, 31 July 1919, p. 9833, thegazette.co.uk.

3030 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 144, p. 148; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 386, sonnot 150.

3031 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 257-258.

14 Haziran 1920. Yunan Başvekil Venizelos Londra'ya muvasalat etti:

> Lloyd George hemen çağırdı ve Türklere zorla antlaşmayı kabul ettirmek için Yunanistan'ın Müttefiklerden yardım beklememesini bildirdi. Antlaşmanın uygulan*ma*masına İtalya sevinecekti. Fransız kamuoyu, Türkiye'ye asker gönderilmesini kabul etmezdi. Ve Lloyd George'un kendisi de, Dışişleri Bakanlığı'yla askeri çevrelerdeki Türk yanlısı eğilim yüzünden zorluklarla karşılaşıyordu. Bu nedenle Yunanistan'ın antlaşmayı uygulayıp uygulayamayacağını Venizelos'a sordu. "Venizelos, hiç duraksamadan Yunanistan'ın gerekli güce sahip olduğu yanıtını verdi ve ben iki Batı devletiyle ya da hiç değilse İngiltere'yle işbirliği yaparsa Yunanistan'ın gerekli çabayı göstereceğine inandım." Lloyd George, Venizelos'a Churchill'i görmesini ve bu konuda onu ikna etmesini söyledi. İki başbakan, Türklerden gelecek direniş olasılığının askerlerce abartıldığı konusunda anlaşmışlardı.[3032]

Kuva-yı Milliye müfrezesi, Müttefiklerin bîtaraf mıntıka ilân ettiği İzmit'teki İngiliz-Hind mevzilerine ateş açtı.[3033]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Milne, *İzmit'deki durumun ciddiyetini ortaya koyuyordu. Milliyetçi liderlerden Ali Fuat (Paşa)'nın, İngilizler Derince'nin batısına çekilmediği takdirde saldırıya geçeceğini bildirdiğini yazıyordu. Elindeki kuvvetlerin İstanbul'da düzeni sağlayacak çapta olmadığını bildiriyor ve ya ek kuvvet gönderilmesini, ya da Milliyetçilerle siyasal bir çözüme varılmasını istiyordu*.[3034]

> Deneme niteliğinde olmakla birlikte, İzmit yarımadasındaki Türk saldırısı Boğazlar kesimindeki zayıf Müttefik birliklerini tehdit anlamını taşıyordu. General Milne, hemen telgrafla takviye kuvvetleri istedi. Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, istemese de eldeki askerlerin sadece Yunan askerleri olduğunu fark etti.[3035]

General Milne, Harbiye Nezâretine bir diğer muhtırasında da *İstanbul Hükümeti'nin Milliyetçilere karşı giriştiği askerî harekâtın tümüyle çöktüğü ve Marmara Denizi'nin Çanakkale Boğazı ile İzmit yarımadasının kıyıları dışında kalan bütün Güney kısmının Milliyetçilerin eline geçtiği bildiriliyordu. Milliyetçilerin İngilizlere karşı saldırıya geçmekte tereddüt ettiklerini ekliyor ve barış şartlarına direnme konusunda Müttefikler önünde bütün Türk kamuoyunun kenetlendiğini, Fransa'nın ise Türkiye'ye daha hafif şartlar sağlayacağı yolunda propagandaya yöneldiğini belirtiyordu*.[3036] Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Ali Fuad'ın (Cebesoy) İngilizlere blöf yaptığı anlaşılmaktadır.

Mevcudu 2.000'i bulan Kuvayı İnzibatiye, İzmit'te, 900 silahlıdan ibaret millî müfrezelere karşı saldırıya geçti. Erlerinin nöbet tutmaya bile yanaşmadığı Kuvayı İnzibatiye yenildi, bazı birlikleri Kuvayı Milliye'nin safına geçti.[3037]

3032 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 181.

3033 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145.

3034 FO 371/5049, E 6537/3/44, No. G.C. 803; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 149.

3035 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 182.

3036 FO 371/5049, E 6537/3/44, No. G.C. 799; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 149. Kuvâ-yı İnzibâtiye'nin danışıklı dövüş teşkilatı olmasının ötesinde, İngilizler, el altından Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemiştir. Hatırlanacak olursa, Sadrazam Damad Ferid Paşa, Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa'ya şikâyet etmişti: "Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmit'e giden vapurlarımızı dahi yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüsünü yapmak için emir vermişler. Hülasa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!" Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor,* 2012, s. 236.

3037 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 82.

Atina'da beklenenden çok kısa süren bir dinlenceden sonra Venizelos 14 Haziran 1920'de Londra'ya geri döndü. Bu uğursuz bir gündü: Milliyetçi Türk güçleri ilk kez Boğazlardaki Britanya mevzilerinden zayıf tutulmuş olanlarına saldırdılar. Kendi bakanlarının baskısı altındaki Lloyd George, hazırladığı Yunanların kendi başlarına oldukları uyarısını tekrar etti. Venizelos, Yunanistan'ın hedeflerine ulaşabileceğini yeniden savundu ve Lloyd George, Sör Henry Wilson'un yazdıklarına göre "her zaman olduğu gibi Yunanların muhteşem askerlere sahip olduğuna ve Türklerin bütünüyle yararsız olduğuna ikna oldu." Wilson eklemişti: "Bu çok tehlikeli bir takıntıdır".[3038]

John Godolphin Bennett, tam tarihini vermemekle birlikte, İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Henry Hughes Wilson'un muhtemelen bu günlere tevafuk eden mühim bir mütalaasından bahsetmektedir. Mondros Mütarekenamesi mucibince Osmanlı Ordusunun silâhı kısmen toplatılmış fakat Anadolu'daki büyük müdafaa toplarının sadece *kama*ları sökülmüştü:

Fotoğraf. Çanakkale Cephesi Ertuğrul Tabyasında konuşlu 240/35'lik topun kaması (geliboluyuanlamak.com).

> [..] yüksek bir zabit, bir topçu miralay dedi ki: Bunları İstanbul'a nakletmek kabil değil ve lazım değil, yalnız kamaları toplasak kâfi olur. [..] General Wilson dedi ki: Türkler top kamasını yapabilirlerse her halde muzaffer çıkacaklar, Yunanlıların üstünden gelecekler ve bir çare var ki Rumlar şimdi bir… nasıl diyorlar? Muahede yapsın, çekilsinler, "what you call?" mütareke yapsın çekilsinler, "armistice" yapsınlar ve Venizelos istemedi. Bu sırada beni, sonra Londra'ya geldiğim vakitte beni Lloyd George ile görüştürmek istediler ki, onu da ikna edeyim ki, Rumlar çıkamayacaklar bunun altından. Fakat Lloyd George beni görmek istemedi. Ancak Foreign Office o zaman kani oldu, bizim Harbiye Nezareti kani oldu, tabii Fransızlar, herkes… Bunu çabuk bitirmek lazım geldiğini ve Türklerle anlaşmak lazımdır, biliyorlardı. Bunun için bir hey'et Londra'ya davet etmişler ve o zaman ben de gittim.[3039]

15 Haziran 1920. Kuvâ-yı Milliye Müfreze Kumandanı *Aslan Bey, Gebze'ye 200 kişilik birliğiyle girerek İzmit'teki İngiliz birliğinin karadan iletişimini kesti*. *Aynı gün Derince'deki top mühimmatının yok edilmesi işlemini İngilizler bütünlediler. 14.600 tonluk mühimmat denize atıldı*.[3040]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi R. Grahame, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Berthelot, Fransız parlamentosunun, bu antlaşmayı* [Sevr'i] *aynen onaylamasının şüphesi olduğunu* resmen bildirmiştir.[3041] Berthelot, *Osmanlı hükümetinin antlaşmayı imzalayacağı konusunda çok kuşkulu*dur.[3042]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Az kuvvetlerle hem Suriye'yi, hem Güneydoğu Anadolu'yu denetim altında tutmanın zorluğu*nu dile getiriyor. *Çok sert bir barışı mütarekeden 18 ay sonra kabul ettirmek Fransız askeri gücünün azalması, İngilizlerin Türkleri doğru dürüst silahsızlandırmamaları ve ulusçuların örgütlenmek için vakit bulabilmeleri dolayısıyla çok zordu*r. *Değil antlaşmayı uygulamak, İstanbul'u zar zor savunmak ve yerel olarak ateşkes*

3038 Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos*, 2014, s. 133-134.
3039 Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, 2008, s. 136.
3040 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 159.
3041 FO/5049/E 6527; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.
3042 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 86; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 408, sonnot 5.

*görüşmek durumunda kalıyor*uz diyor.[3043] İngilizlerin silahsızlandırma tedbirindeki tavrı, Fransızları Kilikya'da ve Suriye'de müşkil duruma sokuyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Karadeniz Ordusu Başkumandanı Korgeneral Milne dahil olmak üzere *birçok İngiliz önderleri, askerî nedenlerden ötürü, antlaşmanın değiştirilmesinden yana*dır. Robeck mahrem telgrafına Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge derkenar kaydedecektir. Hardinge mütalaasına göre *Kemalistlere karşı etkin tedbirler alınmazsa, antlaşmanın uygulanamaması* kuvvetle muhtemeldir; *Anadolu'nun boşaltılması ve Trakya sorununun görüşülerek bir çözüme bağlanması yolunda, antlaşmada değişiklikler yapılması koşuluyla, Mustafa Kemal'in ve İstanbul hükümetinin temsilcilerinden oluşacak karma bir hükümet kurulması* makuldür. Hardinge: *Antlaşmada şimdi değişiklik yapmazsak, bu denli değişiklik birkaç aya kadar bize zorla kabul ettirilecek*.[3044]

İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un günlük kaydı:

> Winston'la [Churchill] uzun bir muhavere, bana 9 Haziran tarihli tezkeremi Kabine'nin seçilmiş birkaç mensubuna dağıttığını söyledi! Dün gece Lloyd George'la konuşmuştu ve bana Lloyd George'un tekliflerini anlattı. Lloyd George; İran'dan çıkmaktan, Musul için savaşmaktan, [Herbert] Samuel'in Filistin'de Yahudi ve Arap polisi (aman Tanrım ifadeyi kaydedin) ile nizamı sağlamasından, Fransızlar ve İtalyanlar huysuzlaşırsa İstanbul'u İngilizler ve Yunanîlerle işgal etmekten taraftır.
>
> Lloyd George, Akdeniz'deki müstakbel berrî ve bahrî Gücün Yunanîler olduğu itikadında ve onlarla dost olmak istiyor. Lloyd George'un hariciye siyaseti tamamen gayr-ı muntazamdır/kaotiktir ve dahi insanatın ve münasebatın tamamen aldatıcı değerlerine müsteniddir. Benim Türk taraftarı olduğumu düşünüyor binaenaleyh şüpheliyim ve tıpkı İrlanda meselesinde olduğu gibi bu meselede de mütalaam kıymetsiz telakki ediliyor, ve bu vechile artık benimle istişare edilmiyor. 9 Haziran'da gönderdiğim muhtırada mütalaamı tam tekmil beyan ettiğim için daha da mutmainim.[3045]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Karargâh-ı Umumîsi, İngiliz Askerî İstihbaratının raporunu İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdi:

> 15 Haziran 1920 tarihli istihbarat raporunda, Çiçerin ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşmalar incelenip, Sovyet Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir anlaşmanın yapılandırıldığı kaydedilmişti. Adı geçen raporda, Çiçerin'in, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği mektup için teşekkür ettiği ifade ile her iki ülkeyi de tehdit eden emperyalist güçlere karşı Ankara ile Moskova arasında düzenli ilişkiler tesis edildiği kaydediliyordu. Sovyet Hükümeti'nin, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Ankara Hükümeti'nin temel ilke ve politikalarını kabul etmiş olduğu ifade edilen raporda, bu temel ilke ve politikaların başlıcaları şu şekilde güncellenmişti: 1- Türk bağımsızlığının deklerasyonu, 2-Türklerin yaşadığı toprakların Türk devletinin

---

3043 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 389, sonnot 192.

3044 FO/5049/E 6541; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 96.

3045 C. E. Callwell, *Feld-Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*, 1927, vol. 2, p. 243. Henry Hughes Wilson'un nerede ve ne zaman söylediğini henüz tesbit edemediğimiz bir beyanatı: "L. George, parasını yanlış ata oynadı. Türkleri sevmedikçe Hindistan, Mısır, Mezopotamya ya da Filistin'de hiçbir zaman barışı sağlayamayacağız. Bu çok ahlaksızca olabilir veya olmayabilir. Bu bir hakikattir. Biri bana L. George'un neden Yunanlara arka çıktığını söyleyebilir mi? Bunun Lord Reading, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi, ya da Curzon'un tavsiyelerinden kaynaklanmadığını biliyorum. L. George'un İzmir'i Yunanlara verdiğini öğrendiğimde Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndaydım ve oraya gitmek için kuvvetlerimi organize etmeye çalışıyordum. L. George neden onlara arka çıktı? Zaharoff'u memnun etmek için miydi? Ya da Venizelos Yunanların kendisine iki ya da üç yılda Yakın Doğu'yu yeniden inşa edecek kadar üretken olduklarını söylediği için miydi?" Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 93. "Bilhassa Wilson, Yunanistan'ın böyle bir rolü yerine getirme yeteneğini sorguluyor ve İngiltere'nin hedeflerine Türkiye ile güçlü bağ kurarak ulaşacağını ileri sürüyordu. Ona göre sadece Akdeniz'de güvenliği sağlamak için değil İmparatorluk'taki Müslümanların duyguları bakımından da bu taktik uygulamalıydı." (Bozkurt, 2021, s. 93-94).

sınırlarına dâhil edilmesi, 3- Arabistan ve Suriye'[n]in bağımsız devletler şeklinde yapılandırılması, 4- Tartışmalı bölgelerde self-determinasyon prensibi, 5- Ankara Hükümeti'nin azınlık haklarını tanıdığı, 5- Boğazlar sorununun Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında çözümlenmesi, 6- Kapitülasyonların ve yabancı ekonomik denetim mekanizmalarının kaldırılması, 7- Yabancı nüfuz bölgelerinin ortadan kaldırılması.[3046]

Bir İngiliz subayı, Ali Fuat Paşa'nın karargâhına gelerek Kuvayı İnzibatiye'nin silahlarının alındığını ve gruplarla İstanbul'a gönderileceğini haber verdi ve ateş edilmemesini istedi. Ali Fuat Paşa, İzmit'i almak için emir aldığını söyledi.[3047] Zaten *Müttefikler'de, Mustafa Kemal'e karşı harekete geçme isteği yoktu*.[3048] Bilakis *İtilaf Devletleri Mustafa Kemal hareketinin kuvvetle bastırılmasına izin vermemişlerdi*.[3049]

1 numaralı Divan-ı Harb-i Örfî, Teşkilât-ı Milliye rüesasını idama mahkûm etti: *3. Kolordu Komutanı Miralay Hüseyin Selahattin* [Köseoğlu]*, 12. Kolordu Komutanı Miralay Fahrettin* [Altay]*, 14. Kolordu Komutanı Mirliva Yusuf İzzet* [Met]*, 10. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi Reisi Miralay Yanbolulu Abbas Hilmi, Miralay İzmirli İsmet (İnönü), 56. Fırka Komutanı Miralay Bekir Sami* [Günsav]*, Mütekait Ferik İsmail Fazıl* [Cebesoy]*, eski Erzurum Mebusu Celalettin Arif, Beyrut ve Halep eski valisi eski Amasya Mebusu Bekir Sami* [Kunduh]*, eski Antalya Mebusu Hamdullah Suphi* [Tanrıöver]*, Süvari kolağalığından müstafi eski Aydın Mebusu Cami* [Baykurt]*, eski Isparta Mutasarrıfı ve eski Denizli Mebusu Hakkı Behiç* [Bayiç]*, eski Sinop Mebusu Rıza Nur, Yusuf Kemal* [Tengirşenk]*, lahik (yeni) Eskişehir Mutasarrıfı Fatin, eski Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi, eski Ankara Müftüsü Mehmet Rifat (Börekçi)*.[3050]

15-16 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, 15 ve 16 Haziran'da iki muhtıra kaleme alarak *Milliyetçilerin giriştiği askerî harekâta* karşılık *İzmir'deki Yunan Ordusu'nun Türklere karşı harekete geçerek Bandırma'ya doğru yürümesi*ni istedi.[3051] Peki, Mustafa Kemal, Haziran 1920'de, Yozgat'taki yüzlerce kişilik isyana bile galebe çalacak kadar askerî kuvveti yok iken[3052], niçin İzmit'teki İngiliz mevzilerine ateş açtırıp Yunan'a Bursa'yı işgal ettirecektir?

16 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Robeck, *Kemalistlere karşı zor kullanılmasından yana değil*. Robeck: *Türkiye ile zaten savaş durumundayız; barış antlaşmasının hemen hemen tüm Türkiye'yi birleştirdiği göz önünde tutulursa; yeni bir savaş mı sürdüreceğiz?* Robeck, *yeni bir savaş olacaksa, ordunun ivedilikle takviye edilmesi gereğine değiniyor; Türkiye'deki İtilâf gücüne karşı olan baskıyı hafifletmek amacıyla İzmir'deki Yunan ordusunun seferber edilerek Bandırma üzerine yürümesi önerisinde bulunuyor*. Robeck'in mahrem telgrafına birtakım derkenarlar kaydedilecektir. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi Clifford Edward Heathcote Smith, Robeck'i desteklecek. Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne: *Yunanlılar ancak son kertede yardımımıza çağrılmalıdırlar*. Hariciye Nezâreti

---

3046 PRO, WO 106/349/N 134, *Summary of Intelligence,* 26th Series, No. 19*; Aktaran:* Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 324, dipnot 850.

3047 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 83.

3048 Jean Deny, *Yeni Türkiye*, 1960, s. 76; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 124.

3049 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

3050 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 33. "Amasya Askeri Örgütü'nden yalnızca Mustafa Kemal ve Ali Fuat'ın yer aldığı, Refet, Rauf, Karabekir'in yer almadığı dikkati çekiyor."

3051 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 148.

3052 Haziran 1920'de "Çerkes Ethem Bey, hemen Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla İsmet Bey'in (İnönü) hazır bulunduğu toplantıya katılmıştı. Toplantının konusunu Yozgat isyanı teşkil ediyordu. İsmet Bey'in yaptığı açıklamalara göre Ankara'nın, Yozgat isyanını bastırabilecek kadar bir kuvveti yoktu, onun için bu işi de Çerkes Ethem Bey üzerine almalı idi." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 133.

Müsteşarı Lord Hardinge ise *sorunun o sıralarda İngiliz kabinesince görüşüldüğünü, esasen kabinenin, Yunanlılara Trakya'ya ilerlemek yetkisini vermek kararını aldığını* kaydedecektir.[3053] D. G. Osborne: *[T]ek seçenek Milliyetçilerle anlaşmaya varmak. Bu da (İngiliz) askerî yetkililerinin ileri sürdüğü ve Fransız ve İtalyan Müttefiklerimizce açıkça savunulduğu şekilde, (Barış) Andlaşmasında değişiklik yapılmasını gerektirecektir*.[3054]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi R. Grahame, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Fransız matbuatından *"Rapel" ve "Gaulois" nam gazeteler, antlaşmada* [Sevr'de] *değişiklik yapılmasını öneriyorlar*.[3055]

17 Haziran 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Hariciye Nâzırı Lord Curzon söz alıyor, *İzmit yarımadasını tutmak ve Mustafa Kemal'in gücünü püskürtmek amacıyla askerî yığınak yapılmasını öneriyor, şöyle diyor: "Mustafa Kemal gibi bir haydutun önünde İstanbul'da çekilmek, Doğudaki saygınlığımıza büyük bir darbe indirecek."*[3056]

Müttefik fevkalâde komiserlerinden Spa Konferansı Yüksek Şûrasına müşterek muhtıra: *[Ş]imdi bir revizyon yapılmadığı takdirde birkaç ay içinde buna zorlanacağımızdan dolayı muahedede esaslı tadiller yapılması* lâzımdır.[3057] Andlaşma taslağında tadilat yapılmayacaksa *Kemalistlerin yaratmış oldukları "tehlikeyi" önlemek amacıyla, Türkiye'ye ivedilikle büyük ölçüde takviye gücü gönderilmesi*ni taleb ediyorlar.[3058]

> Bu ilginç telde komiserler İstanbul'un Anadolu'dan ve belki yakında Trakya'dan tehdit altında olduğunu, ticaret ilişkilerinin ve yiyecek kaynağının Çanakkale tarafından da tehdit altına girebileceğini, Müttefik güçlerinin bütün bu tehlikeleri savuşturacak yeterlikte olmadığını, komutanlarının önerilerine uygun olarak acil takviye güçlerine gereksinimleri olduğunu bildiriyorlardı. Müttefikler "her ne pahasına olursa olsun" İstanbul ve Boğazlar'a egemen olmalıydılar. Komiserler, tahmin ettikleri gibi, antlaşma koşulları açıklandıktan sonra ulusçu güçlerin harekete geçtiklerini ve bu koşulların hemen bütün Türkleri ulusçu yaptığını saptıyorlardı. Bu durumda Osmanlı'nın antlaşmayı imza edip etmeyeceği, etse bile bunun bir anlamı olup olmadığı değerlendirilmeliydi. İtilaf devletleri de İstanbul'da bile kalabilmek için ya iradesini zorla kabul ettirmek ya da antlaşmada esaslı değişiklikler yapmak durumundaydı. Kemalistlerin başarıları ve yaklaşmaları İstanbul'da hükümeti devirme ve ulusçu bir hükümet kurma girişimine de yol açabilirdi. Bu takdirde böyle bir hareket bastırılarak, Damat Ferit zorla iktidarda mı tutulmalıydı yoksa yalnızca asayişi sağlamakla yetinerek iş oluruna mı bırakılmalıydı? Birinci şıkta İtilaf devletleri hükümet ve yönetimi de üstlenmek durumunda kalabilirdi. İkinci şıkta Müttefikler düşman bir hükümetle karşı karşıya kalabilirlerdi. Komiserlere göre, Müttefik hükümetler antlaşmayı uygulamak istiyorlarsa ve gereken kuvvetleri derhal göndermeye kararlıysalar birinci şık yeğlenmeliydi. Osmanlı'ya karşı yeni bir savaş yapılmak istenmiyorsa ikinci şık yeğlenmeli ve antlaşmanın özellikle ülkeyle ilgili kimi hükümlerini değiştirmeye hazır olunmalıydı. Komiserler hükümetlerinin mümkün olan en kısa zamanda birörnek yönergeler göndermelerini rica ediyorlardı.[3059]

3053 FO/5050/E 6579; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 87.

3054 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 149.

3055 FO/5181/E 6848; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94.

3056 Cab. P. 23/33, 53(20); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 97.

3057 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

3058 FO/5050/E 6721; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 87. Bu iktibas çıkarılabilir zira iki seçenekli muhtıranın tek seçeneği zikredilmiş (*ÖFA notu*, 6 Kasım 2024).

3059 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 87-89; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 159-160. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, bu muhtıraya derkenar kaydediyor. "İstanbul hükümeti ve Kemalistlerin karma bir hükümet kurmalarını, sonra da Anadolu'nun tamamen boşaltılmasını (Fransızlar da Kilikya'dan çekilmek niyetindeymişler) esas alan yeni bir anlaşma yapılmasını, Trakya'nın ne olacağının görüşülmesini savunuyor. Antlaşma o sırada gözden geçirilmezse birkaç ay sonra gözden geçirilecek" diyor. "Hardinge'in Fransız Cambon'dan işittiğine göre

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'ten Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Müttefikler şunu anlamalı ki, hemen hemen bütün Türkler milliyetçidir. Bu hükümeti atıp yerine Milliyetçileri getirelim. Mustafa Kemal'in askerleri Gebze'ye kadar geldi. Haydarpaşa ve Üsküdar'ı Kemalistlerin basmasından korkuyoruz*.[3060]

Britanya'nın Haleb Konsolosu Londra'ya telgraf keşide eyledi: *Faysal Deyrizor yolundan Bağdat üzerine bir saldırıya geçmek için hazırlıklar yapmak üzere Halep'te bulunuyordu. Fakat Türklerin Fransızlarla olan anlaşmalarını bozma yolundaki girişimleri başarıya ulaşamadığından Şam'a dönmeye karar verdi. Güvenilir kaynaklara göre Faysal, Irak asilerine otuz bin Türk lirası para vermiştir. Kendi ordusundan bir kısmı da asilerle birlikte Musul'daki İngiliz tesislerine saldırmışlardır*.[3061]

18 Haziran 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *İstanbul'un savunulması için bir Yunan tümeninin kullanılmasını önerdi. Bu iş için Venizelos çağırıldı, o da batı Trakya'daki tümenlerinden birini önerdi. Bir tümeni böyle ödünç almak, Anadolu'da ilerlemeye izin vermek demekti*.[3062]

Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığı, Britanya Bahriye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Buna göre *Kuvâ-yı Milliye, Çanakkale'nin Asya tarafında da Lapseki'ye ulaşmıştır*. *General Milne bu gelişme ile başa çıkacak askeri kuvvete sahip değildir*. *Boğazlardan geçebilecek gemilere, Anadolu tarafından ateş açılabileceğinden ticari trafiğin askıya alınması dahi gündeme gel*miştir. *Milne daha ileri bir tedbir olmak üzere Anadolu tarafındaki tahkimatların tahrip edilmesini öner*miştir.[3063]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Milliyetçiler *İzmit yöresinde İngiliz birliklerine saldırdı. Venizelos Londra'ya geldi ve milliyetçilere karşı acele önlem alınması için girişimlerde bulundu ve Davning Street'e uğrayarak Başbakan'la görüştü*.[3064]

İzmir'deki İngiliz Komodor M. Fitzmaurice, Londra'ya Bahriye Nezâretine mahrem rapor gönderdi: *Mustafa Kemal'in, büyük bir orduyla pek yakında bölgeye gelerek Yunanlıları denize dökeceğine dair, işgal altındaki bölgelere haberler gönderdiği söyleniyor. Çevrede dolaşan söylentilere göre Türkler, sağlamış oldukları uzun menzilli bir topla, Manisa dolaylarından İzmir'i ateşe tutmayı tasarlıyorlar*.[3065]

İzmit'in 7 mil [11,2 km] *güneydoğusunda bulunan ve Kuva-yı Milliye karargâhı olarak kullanılan dokuma fabrikası denizden ve havadan bombalandı*.[3066]

Harekat-ı Milliyeci *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *18 Haziran 336 (920) Cuma: Bu gün Ramazan Bayramı idi. İzmit civarındaki musadematın devam ettiği ve millî kuvvetlerin ilerlemekte olduğu ve İngiliz harp gemilerinin İzmit'i topa tuttuğu ve İngilizlerin Alemdağı civarında*

Kemalistler Gebze'deymişler ve Üsküdar ve Haydarpaşa'ya bir süvari saldırısı beklenmekteymiş. Buna Curzon kısaca kabinenin İzmit'i takviye ve Mustafa Kemal'i püskürtmek yanlısı olduğunu yazıyor." (Akşin, 2017, c. 3, s. 400, sonnot 293).

3060 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 148.

3061 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 249.

3062 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183.

3063 FO, 371/5050, E 6793; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 390. Milne emrinde takriben 30.000 asker bulunuyor. Fakat bu devrede Kuvâ-yı Milliyenin yüzbinlerce efraddan müteşekkil olduğu propaganda ediliyor. Bu, şüphesiz blöftür. Nitekim müteakib günlerde Yunan ilerleyişi karşısında Kuvâ-yı Milliyenin kofluğu anlaşılacaktır.

3064 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 632.

3065 IDA, FO 371/5134/E 8462; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 201.

3066 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 159.

tahkimat yapmakta oldukları ve boğaz tahkimatını tahrip etmeğe başladıkları duyuldu. Gzetelerde teyit etti.[3067]

İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Roseck* [Robeck (ÖFA notu)], *iki İngiliz gemisinin demir atmış olduğu İzmit'e doğru yola çıkmıştır. Bu sırada yaklaşık 7000 milliyetçi İngiliz hatlarına saldırmış ve bu saldırı nedeniyle de İstanbul'daki bir İskoç birliği İzmit'e gönderilmiştir*. *Türk milli kuvvetleri, Marmara Denizi ve Karadeniz boyunca ilerlemeye devam ediyorlar. Marmara adaları, Kemal Paşa'nın taraftarları tarafından ele geçirilmiştir ve pek çok kıyı bölgesinde müttefiklerden yardım talep ediliyor*. *Zonguldak milliyetçilerin eline geçmiştir*. *Burada yaşayanların yardım talepleri üzerine bir Fransız birliği bölgeye gönderilmişti*. *Ancak bu birlik şehre girememiş ve bu nedenle de destek kuvvetler gönderilmiştir*. *Ayrıca, İzmit'teki müttefik kuvvetleri de Gebze'de büyük kuvvetleri bulunan milliyetçilerin saldırılarını püskürtme konusunda zor anlar yaşıyorlar*. *Karadeniz'deki bir İngiliz gemisi, kıyı boyunca yoğun top atışı yapıyor ve Türkler de gemiye ateş açıyorlar*.[3068]

19 Haziran 1920. Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Korgeneral Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra göndererek 1-7 Haziran tarihlerini kapsayan *Suriye ile ilgili Fransız haberalma raporu*nu bildirdi: *Mustafa Kemal günden güne güçleniyor. Daha dün asî diye idama mahkûm edilen Mustafa Kemal, yarın millî kahraman olacak*...[3069]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, San Remo Konferansına iştirak etmek üzere Paris'e muvasalat etti.[3070]

Hythe'de İngiltere ve Fransa ricali fevkalâde içtima ediyorlar. *Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, İzmir bölgesindeki Yunan ordusunun, Kemalist gücünü Boğazlardan uzaklaştırmak amacıyla kuzey-doğu doğrultusunda saldırıya geçmesini öneriyor; bu önerisini İngiliz Başbakanı Lloyd George destekliyor; askerî uzmanlar gönülsüz olarak kabulleniyorlar*.[3071]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Sovyet Rusya ile andlaşma akdetmek saikiyle TBMM'nin iki mensubunun Moskova'ya doğru hareket ettiklerini *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine atfen bildirdi.[3072]

Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *19 Haziran 336 (920) Cumartesi: Kuvayı inzibatiyenin dağıldığı ve İngiliz gemileriyle Tuzlaya getirildikleri ve İngilizler tarafından ellerinden silahlarının alındığı rivayetleri devam etmektedir*.[3073]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunanistan, Başkan Wilson ve Lloyd George'un tavsiyeleri doğrultusunda hatırı sayılır bir askerî kuvveti Anadolu'ya gönderdiği için şu anda Türk Milliyetçileri ile etkin bir şekilde mücadele eden tek İtilaf gücü Yunan ordusu. Yüksek Konsey tarafından Yunanistan'a dayatılan sınırlamalar nedeniyle bu ordunun durumu güç bir hale getirilmiş*tir.[3074]

Fransız *Le Petit Provençal* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in üç uçağı İzmit'i bombalıyor ve İngiliz genel karargâhını yıkmaya çalışıyormuş*.[3075]

3067 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 7.
3068 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 311-312.
3069 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 74.
3070 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 169.
3071 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 87.
3072 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.
3073 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 7.
3074 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi,* 2018, s. 339.
3075 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 225.

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor. Müttefiklerin Sevr'de Türkiye lehine tadilat yapacakları matbuata yansımıştır. Bu bağlamda, *Venizelos bir bildiri yayınlamıştır. Yunanistan'ın Türklerin barış antlaşması şartlarını uygulamaya koymasına yetecek güce sahip olduğunu söylemiştir*.[3076]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Mustafa Kemal Paşa, elindeki üç uçakla İzmit üzerinde bombalar bırakıyor ve İngiliz birliklerine ulaşmaya çalışıyor. İngiliz Genel Karargâhı, milliyetçilerin büyük bir saldırıya hazırlandıklarına ilişkin haberler alıyor. İzmit-Düzce demiryolu, milliyetçiler tarafından kesilmiştir*. *Mustafa Kemal Paşa, Moskova Hükümeti ile müzakereler başlatmış ve Sovyetlerden milliyetçi harekete yardım teklifi almıştır*.[3077]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk milliyetçileri, İzmit'teki Anglo-Hint kuvvetlerine de saldırmış ve onlara kayıplar verdirmiştir*. *Diğer taraftan da Çanakkale yakınlarına saldırarak müttefik kuvvetlerini doğuya doğru çekilmeye mecbur etmişlerdi*r. *Bir İngiliz birliği, Türkiye'deki İngiliz cephesini desteklemek üzere yola çıkmıştır ve İngiliz gemileri Türk milliyetçilerini bombardıman ederek onlara büyük kayıplar verdiriyor*. *Türk milliyetçiler ile İngiliz birlikleri arasında İzmit'te pek çok çatışma yaşanıyor. İngiliz filosunun korunması ve bölgedeki Hıristiyanların ve yabancıların boşaltılması için gerekli önlemler de alınıyor*.[3078]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Büyük bir savaş ihtimaliyle ilgili söylentilere rağmen, İstanbul'daki milliyetçi liderlerin, Mustafa Kemal'in sadece İzmir cenahından gelebilecek bir saldırıya karşı bir savunma hattı oluşturduğunda ısrar ettikleri belirtilmiştir*. *İzmit yakınlarında milliyetçilerin İngiliz birliklerine saldırılarında yaralı sayısının 23'e ölü ve kayıp sayısının da 15'e ulaştığı ve Türklerin yeni saldırılarının beklendiği ifade edilmiştir*.[3079]

20 Haziran 1920. Irak'ın İngiltere mandaterliğinde olduğu Bağdad'da ilân edildi.[3080]

Boulogne'de Müttefik ricali içtima ediyorlar. *Yapılan ve resmi olmayan bir konuşma sırasında, Lloyd George ve Millerand ilerlemeye izin verilmesini kararlaştırdılar*[3081]; böylece Yunan Başvekil Venizelos, *barışın zorla sağlanması için Yunan ordusunun Bandırma'ya doğru hemen ileri yürüşe geçmesi iznini* Müttefiklerden elde etmiş oluyor.[3082] İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığı İstanbul matbuatına resmî bir tebliğ verecek ve *kuvayı Milliyenin İzmite taarruz etmek suretile mütareke ahkâmını yeniden ihlâl ettiğinden dolayı sulhu mutemeri kebirinin Yunan ordusunu ileri harekete mezun kıldığını* bildirecektir.[3083]

İngiliz *The Observer* gazetesi Venizelos'un beyanatını neşretti. Eleftherios'un şu cümlesi mühimdir: *Türkiye'de 500.000 Yunanlıyı öldür*[ül]*mekten kurtarmak için, bizi oraya çıkaran kuvvetler şimdi de İzmir'i boşalt diyorlar*.[3084]

3076 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 192.

3077 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 312.

3078 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 312.

3079 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 312.

3080 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 109.

3081 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183.

3082 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 156.

3083 Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'den gayet acele tamim, 2 Temmuz 1920; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 356-357. "İstanbul'da bulunan İngiliz hükûmet-i işgaliyyesi, İstanbul gazetelerine verdiği tebliğ-i resmî'de, Kuvâ-yi Milliyyenin İzmit'e taarruz etmek suretiyle mütâreke ahkâmını yeniden ihlâl ettiğini ve bundan dolayı Barış Konferansı'nın Yunan ordusunu ileri harekete mezun kıldığını bildiriyordu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 157.

3084 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 632.

Kuvâ-yı Milliye'nin Çanakkale yakınlarında faaliyetlerini arttırması üzerine "HMS lron Duke" ve "Ceres" destroyerleri 17-20 Haziran 1920 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki tahkimatların tamamını havaya uçurdu.[3085]

21 Haziran 1920. Britanya Koalisyon Kabinesi Hariciye Encümeni, istida (önerge) kaleme aldı. Encümen, Sevr projesi şartlarının aleyhindedir. Encümene göre mezkûr şerait, Başvekil Lloyd George'nin 5 Ocak 1918 tarihli beyanatıyla çelişmektedir. *Tüm ilgililerin en iyi çıkarları adına* muahede maddelerinin *yeni baştan gözden geçirilmeleri* gerektiğini ifade ediyor.[3086]

Lloyd George'den Lord Riddell'a: *Elbette askerler Yunanlılar'a karşıdır. Bu hep böyle olagelmiştir. Onlar Türkleri benimser. Asker muhafazakârdır. Türkleri desteklemek de Muhafazakârlar'ın politikasıdır. Onlar Yunanlılar'dan nefret eder. Muhafazakârlar'ın en dişlilerinden Henry Wilson'ın yaptıklarımıza bu denli karşı çıkışının nedeni budur*.[3087]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in *"çok gizli" bir kaynaktan öğrendiğine göre, 21 Haziran dolaylarında* [Kırımlı Ahmed] *Tevfik* [Okday] *Paşa Paris'te ulusçulardan Ahmet Rüstem* [Alfred Bilinski] *ve* [İngiliz ajanı A.H.206 Doktor] *Reşat Nihat'la* [Belger] *temas kurmaya çalışıyormuş. İkisi Barış Konferansı genel sekreteriyle temas halindelermiş*.[3088]

Harekat-ı Milliyeci *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *21 Haziran 336 Pazartesi: İngilizlerin Karadeniz boğazı mevkii müstahkeminin Anadolu sahilindeki büyük ve küçük bütün topları tahrip ettiği haber alınmıştır*.[3089]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e rapor gönderdi. Ankara'da bir gün misafir kalıp İstanbul'a avdet eden Yüzbaşı Labonne, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Mustafa İsmet (İnönü) ile mülakat yapmıştır. *Yüzbaşı, Ereğli ve Zonguldak'a yönelik dört-beş bin kişilik bir yığınak görmüş. Ereğli'de maden sahibi olan Heslouin'in önerileri geri çevrilmiş. Ankara'da ona bir İtalyan temsilcisinin San Remo'dan Ankara'ya gelip üç gün kaldığını, yakında başka bir İtalyan temsilcisinin geleceğini, Bolşeviklerden 30 bin tüfek, cephane, 77'lik 4 batarya ve 4 tank alındığını, Azerbaycan'daki Bolşeviklerden yardım almak konusunda tereddüt edildiğini, Faysal'la ilişkilerin eskisi denli yakın olmadığını, Mısır'dan son bir ayda Mudanya üzerinden 10 bin Osmanlı tutsağının geldiğini anlatmışlar*.[3090] Diğer bir deyişle Britanya, Mustafa Kemal'e insan kaynağı sağlamaya devam ediyor.

Fransa'nın Boulogne şehrinde içtima eden konferansda İtalya Hariciye Nâzırı Carlo Sforza dikkat çekici ifadeler sarfediyor: *Mustafa Kemal ve Damad Ferid başkasının elde ettiği başarıdan istifade ettiler*.[3091]

3085 FO, 371/5051, E 7103; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 390. Çanakkale tahkimatının berhava edilmesi, Robeck'e göre, Padişah Hükümetinin *itibarını sarsaca*ktı (Bozkurt, 2014, s. 313).

3086 FO/5265/E 7227; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 97.

3087 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 251, sonnot 7.

3088 FO 371/5053, E 8301/3/44; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 396, sonnot 261.

3089 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 8.

3090 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 45, p. 52; vol. 93, p. 147; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 101-102. "İngiliz Dışişleri Bakanlığından Curzon'a gelen 21 haziran 1920 tarihli telgrafla Faysal'ın Mustafa Kemal'in temsilcileriyle buluşmak icin yaptığı Halep ziyareti hakkında verilen rapora işaret edilmektedir. Ve Beyrut İngiliz Baş Konsolosunun telgrafına da dokunulmaktadır. Konsolosun bu konuda bir şeyler yapmış olduğu muhtemeldir. Bu bastırılmamıştır." Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 249, dipnot 2.

3091 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 109.

Boulogne Konferansı Yüksek Şûrası, Yunan tümeninin Boğazlar mıntıkasını Kuvâ-yı Milliyeden temizlemek üzere harekete geçirilmesi teklifini tasdik etti:

> Yunanlılar General Milne'ye bir tümen asker göndereceklerdi, aynı zamanda Yunanlıların "İzmir bölgesinde toplu harekatta" bulunmalarına izin verilmişti. Bu izin, Yunanlıların İzmir kesiminde İzmir-Bandırma demiryolu üzerinden kuzey doğuya ilerlemeleri ve Marmara Denizi kıyısındaki Bandırma'nın işgali anlamına geliyordu. Üzerinde anlaşmaya varılan şey, Boğazlar kesimindeki Müttefik garnizonu üzerinde baskıyı hafifletmek için yeni yerlere sınırlı bir ilerleyişti. Yunan ordusu tarafından Anadolu'da doğuya doğru büyük bir ilerleme yapmak ya da Kemalistleri yok edecek bir darbe vurmak değil. Ne olursa olsun, Venizelos rahat bir soluk almış ve sevinmişti. Çünkü antlaşma koşulları son anda yumuşatılamazdı.[3092]

İstanbul'un işgâline mukavemet etmeyen Kuvâ-yı Milliye, 150 kişilik bir müfrezesini Çamlıca'ya gönderdi ve Hind-İngiliz mevzilerine ateş açtı. Çamlıca, Müttefiklerin bîtaraf ilân ettiği menatık dahilindedir. Birkaç saatlik top atışı ve makineli tüfek ateşi, Kuvâ-yı Milliye müfrezesini püskürtmeye yetti. Bu cılız ve anlaşılması zor taciz sonrasında Mudanya da işgâl edilecektir.[3093] Söz konusu tacizleri Winston Churchill şöyle nitelendirmiştir:

> Haziranda İngiliz uç birlikleri, İzmit yarımadasının karşısında Kemalist kuvvetlerin hücumuna uğradı. Hücum ciddi değildi. Birliklere, tereddütsüz ateş etmeleri emredildi. Donanma, Marmara denizinden top ateşi açtı ve mütecavizler menzil dışına çekildiler. Fakat orada yerleştiler ve biz, bir defa daha, bu sefer çok az bir kuvvetle "düşmanla karşı karşıya" kaldık.[3094]

Pallis'in mütalaasına bakılırsa, Mustafa Kemal, çete tecavüzleriyle Yunan'ı özellikle tahrik etmekte, Anadolu dahiline doğru çekmeye çalışmaktadır:

> Yunan ordusunun Anadolu harekatının başlangıcında karşılaştığı nisbeten hafif mukavemet, 1920'nin Haziran ve Temmuz aylarında Bursa ve Doğu Trakya'nın işgalindeki kolaylık, Lloyd George'a olduğu kadar Venizelos ve Yunan Genelkurmayına da, Türkler'in mukavemet gücü ve harekatla ilgili kesin bir karara varma yolunda yanlış bir yöne sevketti. Bütün bunların M. Kemal'in bir oyunu olduğunu anlayamamışlar, M. Kemal'in kıyılara yakın bir yerde her şeyini tehlikeye atabileceği bir savaşa girecek kadar tecrübesiz olmadığını, düşmanı içerilere kadar çekerek yavaş yavaş yıpratıp dağıtmak gayesi güdeceğini tahmin edememişlerdi. M.E. 53 yılında Romalılar'ın Partlar'a, 1812'de Ruslar'ın Napolyon'a yaptıkları eski oyunun bir kopyasıydı bu. 1915'te Yunan Genelkurmay Başkanı olan General Metaksas, daha evvelce işaret ettiğimiz gibi Yunanlılar'ın Anadolu'da toprak kazanması fikrine karşıydı. Fakat 1919-20 yıllarında Metaksas ordudan ayrılmış, Alman taraftarı, Venizelos düşmanı olarak bizatihi kendisi şüphe altında yaşıyor, hiçbir meseleye ağırlığını koyamıyordu.[3095]

Yanan Moskova'nın kalıntıları arasında duran Napolyon gibi Venizelos ile Lloyd George'un da karşılarında ne kalkıp dövüşen ne de teslim olan bir düşman vardı. Gerçekten de, Mustafa Kemal, Rusların Napolyon'a karşı başarıyla yürüttüğü 1812 savaşındaki taktiği uyguluyor, onları sürekli içerlere çekerek yıpratıyordu.[3096]

3092 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183.

3093 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 146-147.

3094 Winston Churchill, *İstiklâl Savaşında*, 1969, s. 48.

3095 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 73.

3096 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 358. "Yunan generallerinden hiçbiri artık bütün bir ulusla çarpıştıklarının, Türk ordusu geri çekilse, hatta Ankara düşse bile, savaşın düzenli kuvvetler ya da çetelerce devam ettirileceğinin farkında değildi. Yüksek rütbeli Yunan subaylarından pek çoğu, bu arada Kral Konstantin de, Alman askerî yöntemlerine göre eğitilmiş, ya da bu yöntemlerin etkisi altında kalmış kişilerdi. Yine de, ünlü von Moltke bile, Napoleon'un seferlerini incelemeyi görev bilmişti... Anadolu'daki Yunan ordusunda söz sahibi hiçbir subayın Fransız İmparatorunun Rusya seferinden ders almış olmaması, gerçekten açınılacak bir durumdu. Çünkü her iki hareket arasında çok yakın paraleller vardı. Aşılması gereken büyük mesafeler, çetin bir arazi, amansız bir iklim: Kışın dondurucu soğuklar, yazın da kavurucu

Mustafa Kemal, haziran'da Boğazlar'a doğru ileri hareketine girişti, ancak bu, İtilâf Devletleri hatlarını zorlamak için yapılmış bir gösteri dışında ciddî bir girişim değildi. İzmit'teki İngiliz birliklerinin tuttuğu yerlere biraz ateş açılmış ve saldırı birlikleri zorluk çekmeden geri çekilmişlerdi.[3097]

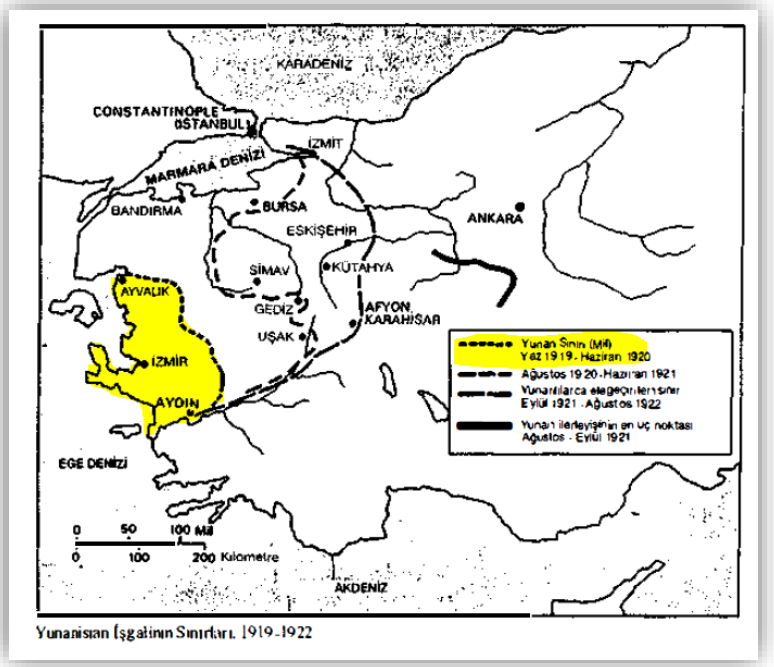

Harita. Mustafa Kemal'in Çamlıca'daki ve İzmit'teki İngiliz mevzilerine çete tecavüzatı yaptırmasından evvelki mahdut Yunan işgal mıntıkası, sarıya boyanmış alana tekabül etmekteydi (Smith, 2002, s. 262).

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Yunan'ın 22 Haziran'da işgali genişleteceğini haber alması üzerine Müttefiklere nota verdi:

> Memâlik-i Osmaniyye'de iâde-i âsâyiş hususunun Sulh Konferansı tarafından bu kerre Yunanistan'a tevdi' edildiği istihbar olundu. Mütârekenin akdinden beri şarkda hâdise olup Türkiye'nin halledemediği ve Düvel-i Müttefika'nın def'ine muktedir olamadığı müşkilâta İzmir'in Yunan orduları tarafından işgali mebde' ve sebep olduğuna ve bu münâsebetle dahi nazar-ı dikkati celbetmeği vazife addeylerim. İzmir'de infilâk eden bir bârika bütün Anadolu'yu serâpâ ateş içinde bıraktı. Halbuki vaziyyet-i hâzıra her vakitten ziyade basîret ve teennî ve ihtiyatı istilzam etmektedir. İğtişaşı izâle için bugün ittihaz olunan tedâbîrin bu halin tevessü' ve tezâyüdüne bâis olması câ-yi havf ve endîşedir. Şarkda teskîn-i şûriş, kuvâ-yi Yunaniyyenin ilerlemesi değil tamâmiyle geri çekilmesini îcab ettirmektedir. Bu zarûreti, Hükûmet-i Seniyye 1919 mayısından beri müteaddid def'alar gerek doğrudan doğruya meclis-i âlî'ye ve gerekse İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlere iblâğ etmekten hâli kalmadı. Türkler'in ne muhik ve ne de şâyân-ı kabul addetmediği bir millete Yunan ordusu vâsıtasiyle cebren kabul ettirmeğe teşebbüs edilmesi ve alelhusus tarafeynden biri mükemmelen müsellâh ve mücehhez, diğeri ise her türlü vâsıta-i müdâfaadan tecrid edilmiş bulunması millet-i Osmaniyye'yi fart-ı ye's ve nevmîdi'ye dûçar edeceğinden şarkda hâdisât-ı müdhişe zuhuru muhtemeldir.

---

sıcaklar. Ayrıca irtibat hatlarını tehdit eden çeteler, bütün bir halkı boyunduruk altına almanın imkânsızlığı da cabası. Hatta Türklerin istilâcı bir ordu karşısındaki geri çekilme stratejileri bile, 1812'de Rusların Kutusov kumandasında uyguladığı geri çekilme planının benzeriydi. Hepsinden de önemlisi, son hedef olarak Ankara'yı seçmek, Moskova'yı işgal etmek kadar hayaldi. 1812'de Napoleon, Danzig'de kurmaylarına şunu sormuştu: *Moskova'ya kaç kilometre mesafedeyiz?*. Mareşallerinden hiçbiri bu soruya karşılık vermemişti. En sonunda ölçüsüzlüğü ile tanınan Alsace'lı Albay Rapp konuşmuştu: *Çok efendim*. İzmir'le Ankara arasındaki mesafe de, hem de kuş uçuşu, 320 mildi [takriben 512 kilometreydi]. Fakat -herhalde- Konstantin böyle bir soru da sormamıştı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 184-185.

3097 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 284.

> Binâenaleyh geçen sene İzmir'in işgalinde vukua gelen fezâyih ve fecâyiin tekerrürünü intaç edecek tedâbîr'in tatbîkinden ferâgat edilmesini insâniyyet nâmına ve bütün âlemin dört gözle beklediği sulhün hulûlünü kolaylıkla istihsal ettirmek arzusu ile Sulh Meclis-i âliyesinden rica ederim. Zîra bu def'a zuhûru melhuz olan felâketlerin ta'mîri kabil olmayacaktır. Türk lisâni tekellüm eden memleketler hey'et-i umumiyyesinin istiklâlini ve temâmiyyetin ve hâkimiyyet-i mülkiyyesini tasdik edecek olan bir muâhedenâme, bir kuvve-i ecnebiyye sevk ve i'zâmından ziyâde bir te'sîr-i rehâkâr husulünü te'mîn eder. Bu takdirde Hükûmet-i Seniyye sulh'ün in'ikadiyle dâhil-i memlekette serbesti-i harekâtını iktisab eylemiş olacağından dâhil-i mülkte âsâyişi kemâl-i sühûletle te'mîn edebilirdi.[3098]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunan teklifinde General Milne, Yunan kuvvetlerini engellemekle suçlanıyor. Anadolu'daki Yunan kuvvetleri Milne'nin emrinden alınıp, serbest bırakılması isteniyor. Ancak General Foch ve Mareşal Henry Wilson bu önerilere katılmadı*lar. General Foch ve Mareşal Henry Wilson*, Yunanlıların General Milne'nin emrinden çıksalar bile birşey yapamayacakları görüşünde*ler.[3099]

Halide Edib, 1928'de Londra'da neşredeceği hatıratında şunları yazacaktır: *Ve ona* [General Milne'ye] *minnettar olmamız için büsbütün bir sebebe malikiz, çünkü İstanbul'da aldığı tedabir-i katiye, Harekat-ı Milliye'nin itibarının artmasına büyük bir katkı sağladı*.[3100] Başka bir deyişle, General Milne, İstanbul'da aldığı tedabir-i katiyeyle bir taraftan Mustafa Kemal liderliğindeki Harekat-ı Milliye'yi terviç ediyor diğer taraftan Yunan işgal kuvvetlerini sınırlandırıyordu.

Yunan tarihçi Triantafillidis: *Yüksek Konsey Lloyd George, Millerand, Venizelos ve askeri uzmanlar arasında gerçekleştirilen görüşmelerin akabinde, Yunan Ordusu'na Bandırma'ya kadar ilerleme izni verdi*.[3101]

Yunan tarihçi Psirukis: *Yunan askerine aslında hiçbir özgürlük ve yetki verilmiş değildir. Yunan Ordusu bununla sadece daha büyük bir yük altına girmiştir*.[3102]

Yunanistan ve Danimarka Prensi Andrew (d. 1882-ö. 1944), ki Ağustos-Eylül 1921 Sakarya Muhabesinde Yunan 2'nci Kolordu Kumandanı olacak, 1932'de Türkceye tercüme edilen hatıratında, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e askerî stratejik destek verdiğini zımnen ifade edecektir:

> Yavaş yavaş tekmil Yunan Ordusu Küçük Asyadaki uzun ve pahalı musaraaya sokuldu. Başlangıçta, Yunan Ordusunun karşısında cephe tutan bir Türk Ordusu yoktu, yalnız bizim kıt'alarımızı türlü türlü yollar ve usullerle hırpalayıp yoran bazı gayrimuntazam kıt'alar mevcut idi, maamafih işbu Türk akıncılarına karşı yapılan her hafif ve manasız müsademe bir gün bir Ordu kumandanına, öteki gün diğer bir kumandanına şöhretler akis ve izafe ettiren büyük zaferler şeklinde işaa ve ilân ediliyordu.
>
> Hiç şüphesizdir ki, kaide olarak her sefer için takip edilen maksat ve hedef düşmanın mağlûp edilmesi ve onun, galibin arzusuna ram edilmesidir. Bu kaide doğru ise, işbu seferin başlangıçlarının ne suretle tefsir ve tasvir edilebileceğini bilmeyorum. Basitçe söylemek lâzım ise bizim cephemizin karşısında düşman Ordusu yoktu, yalnız bazı gayrimuntazam çeteler vardı, fakat Ordumuz, Müttefikler tarafından tayin edilmiş olan muayyen bir hattın daha ötesine ilerlemeğe izinli değildi. Bunun manası da şudur: Müttefikler, düşman

---

3098 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanlıların Son Pâdişahı Vahidüddin Mütâreke Gayyâsında*, 1963, s. 329; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 157-158, dipnot 202.

3099 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 633.

3100 Halidé Edib, *The Turkish Ordeal*, 1928, p. 64. Bu mühim cümle, nedense *Türk'ün Ateşle İmtihanı*nda yer almıyor.

3101 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 243.

3102 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 243.

> Ordusunun teşkilâtının yapılarak taarruzlarına başlamasını beklemeğe Yunan Ordusunu mecbur etmişlerdi.[3103]

22 Haziran 1920 öncesi bir gün. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Paul Cambon (ki Hythe/Lympne ve Boulogne Konferanslarında Fransa'yı temsil etmişti) oğluna mektub gönderdi. Sevr projesinin ihtilâl ve gayr-ı nizamî harb halindeki *Türklere zorla kabul ettirileceğine* karar verildiğini yazıyor:

> ...İtalyanlar tek bir er gönderemeyeceklerini bildiriyorlar. Biz de aynı durumdayız. Bu işin tümünü İngilizlerin üzerlerine almaları gerekecek. Lloyd George buna boyun eğecek ve Venizelos, 80.000 erle, ihtilâl içinde olan ve örgütlü bir çete savaşına sahne oluşturan bir ülkeyle karşı karşıya kalacak... Doğu'da bir karışıklığa doğru yöneliyoruz. İngilizler oraya (Türkiye'ye) girdiler ve bizi de birlikte sürüklediler. İzledikleri siyasetin uygulanabilmesi için en azdan 500.000 ere gereksiniliyor. Böylece Venizelos'un koruyuculuğu altına giriyoruz. Venizelos, Lloyd George'u dilediği gibi ve kolayca kullanıyor.[3104]

22 Haziran 1920. İzmir'deki Yunan işgal kuvvetleri, altı tümenine emir vererek ileri harekata başladı.[3105] Yunan mevcudu 3.443 subay ve 98.182 erden müteşekkildir. *Üç tümen ile, iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen ile Salihli yönünden; bir tümen ile de Aydın Cephesi'nden saldır*ıyorlar.[3106] Diğer taraftan *bu tarihte Anadolu'daki Türk kuvvetleri çok zayıftı*. Ankara çevresinde iç savaş sürmekteydi. *Salihli doğrultusunda harekete geçen Yunan birlikleri Akhisar'ı* kolayca işgal etti.[3107]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerinin ilerleyişi ve İngiliz hatlarına sürekli saldırıları nedeniyle, Venizelos'un boğazlar bölgesindeki İngiliz kuvvetlerini desteklemek için ordu gönderme teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Yunan birliklerinin yanı sıra Malta'daki Lux kuvvetlerinden bir birlik ile Waletta'daki bir kruvazör ve birkaç torpido gemisi de İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Kemalistler, İzmit yakınlarında bir okula girmiş ve birkaç İngiliz vatandaşını öldürmüşlerdi*r. *Buna karşılık İngiliz gemileri, milliyetçilerin saflarını bombardımana devam ediyor*.[3108]

23 Haziran 1920. Başvekil Lloyd George, Avam Kamarasına beyan etti: *Türk Politikasına gelince, Türk politikamız hem bu mecliste hem de meclis dışında defalarca açıklandı. Net bir şekilde söylüyorum, Türk olmayan tüm toplumları Türk egemenliğinden kurtarmak*.[3109]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck *Fransa ve İtalya'nın Anadolu'daki "subay ve görevlilerini" (ajanlarını) geri çekmelerini* taleb ediyor.[3110]

3103 Prens Andre. (1932). *Felâkete Doğru* (Emekli Miralay Babaeskili Hüseyin Rahmi, çev.) içinde (s. 12). İstanbul: Askeri Matbaa.

3104 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 88. Sonyel, mektubun tarihini yazmamıştır. Biz de tahminî bir tarih atfettik.

3105 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

3106 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 242.

3107 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

3108 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 313.

3109 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 62.

3110 "Curzon da buna uygun olarak yönerge göndermişti (26 Haziran). İtalyanlar Anadolu'da Fago adında tek bir görevlilerinin bulunduğunu, onu geri çekmeye karar verdiklerini, fakat ulusçuların elindeki İtalyan tutsaklarının serbest bırakılması için uygun zamanda bir görevli gönderme hakkını saklı tuttıklannı bildirmişler." *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 90, 94; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 389, sonnot 193.

Harekat-ı Milliyeci *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *23 Haziran 336 Çarşamba: Kuvayı Milliyenin Fransızlarla bir anlaşma yaptığı ve aralarında 12 maddelik bir mukavele yaptığı, İngilizlerin de Kuvayı Milliye nezdinde bir murahhas gönderdiği hakkında şayialar vardır*.[3111]

Britanya'nın Madrid Büyükelçisi Edward Howard, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Howard, İspanya Hariciye Nâzırıyla temas kurmuş ve Sadrazamın İspanya Kralına ve Kraliçesine gönderdiği mektub hakkında malumat istemiştir. *İspanya Dışişleri Bakanı bu müracaatın doğru olduğunu fakat aracılık yapmak gibi bir niyetlerinin bulunmadığını, yalnızca bunu İtilâf hükûmetlerine ileteceklerine dair cevap verdiklerini* ifade etmiştir.[3112]

Paris'den İstanbul'a muvasalat etmiş bulunan Bâb-ı Âlî murahhas heyetinden Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) ile Nafia Nâzırı Cemil (Topuzlu), Amiral John de Robeck'i ziyaret ettiler. Ahmed Reşid, yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında, bu görüşmeyi *nedense hiç* anmayacaktır:

> 23 Haziran sabahı Reşit ve Cemil De Robeck'i ziyarete gittiler. Mühletin uzatılacağını ve antlaşmaya itirazlarının olumlu karşılanacağını umuyorlarmış. Yüksek komiser, Kuva-yı Milliye'nin durup dururken İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine yaptığı saldırının bunu güçleştireceğini, onların Paris'te Müttefikler'i Osmanlı hükümetinin ulusçularla ilişkileri olmadığı konusunda tatmin etmeleri gerektiğini söylemiş. Murahhaslar ulusçuları son derecede hararetle ("*utmost fervour*") kınamışlar, ayrıca İngiltere'nin koruması altında adil bir barış olması gerektiğini savunmuşlar. Ancak İngiltere bu rehberlik işlerini yapabilirmiş. Murahhaslar 26 Haziran'da gideceklermiş, fakat Venedik vapurunun hareketi 28'ine kalmış. Bunun üzerine De Robeck 26'sında denize açılacak olan İngiliz savaş gemisi *Caradoc*'la gitmelerini önermiş. Komiser telinin gizli bölümünde, Reşit'in antlaşma konusunda ulusçularla işbirliği eğiliminde bulunduğunu, Ferit'i barış görüşmelerinde bir yana itmek ve belki istifa ettirmek için entrika çevirdiğini, İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edebilecek tek güç olduğu görüşünde belki içten, fakat beri yandan Ferit'i sevmeyen Fransızlarla içli dışlı olduğunu bildiriyordu. Gittikçe olası göründüğü üzere, Fransa'da ulusçularla uzlaşmak isteyenler egemen olurlarsa Reşit onların adamı olabilirdi.[3113]

Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) ve Cemil (Topuzlu) *son derecede bir şevk ve gayretle milliyetseverleri ihbar etmekle beraber, Türkiye'yi, idare ve himaye vazifesini ifa edebilecek tek hükümet olan İngiltere'nin idaresine vermek suretiyle bu memleketi âdil bir barış ve sükûna kavuşturmak isteğinde ısrar ettiler; böylece yeniden hayat bulan bir Türkiye umumiyetle Doğu'da kendileri yararına sükûn ve asayiş unsuru olacaktı*.[3114]

Mustafa Kemal'in göndermiş olduğu zata mahsus mektub Hariciye Nâzırı Curzon'a arz edildi. Mektubda, Mustafa Kemal'in 30 Nisan 1920 tarihli beyannamesinin Fransızca daktilo edilmiş kopyası yer alıyor. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, Mustafa Kemal'in mezkûr beyannamesine not düştü: *Bu, az çok padişaha karşı bir isyan (ihtilal) bildirisidir*.[3115] Curzon, Hardinge'nin mütalaasını tasdik ediyor.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. İstanbul ile Ankara hükümetlerinin tevhidi çabaları neticesinde uzlaşmak için Ankara'nın şu dört şartı mevzubahis olmuştu: 1) Dürrizade fetvasının iptali; 2) Teşkilât-ı Milliyeci üç nâzırın iştirakiyle Bâb-ı Âlî Hükümetinin yeniden tanzimi; 3) Teşkilat-ı Milliyeye karşı hasmane davranışlara son verilmesi; 4) Sevr projesine karşı çıkılması ve Bâb-ı Âlî ile TBMM hükümetlerinin müştereken verecekleri notayla sulh şartları teklif etmesi. Bâb-ı Âlî Ankara'nın

---

3111 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 9.

3112 FO, 371/5051 , E 7320; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 405-406.

3113 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 133.

3114 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10-11.

3115 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 73-74.

şartlarını kabul etmemiştir, bunun üzerine de TBMM Hükümeti Bâb-ı Âlî'yle *hiçbir ilişki kurmayacağını ve "yasal bir yönetim" kuruluncaya dek, tek başına ve bağımsız biçimde davranmayı sürdüreceğini 14 Haziran'da İstanbul hükümetine bildir*miştir.[3116]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinin Mustafa Kemal'e karşı 5.000 erin silâhlandırılması teklifini İngiliz askerî mümessil Shuttleworth diplomatik bir lisanla reddetti:

> Teşkilat-ı milliyeye karşı koymak üzere beş bin kişilik bir kuvvetin teşkiline müsaade itası hakkındaki taleb-i ahirinize cevaben Türk memurin-i askeriyesi tarafından evsaf-ı lâzımeyi tamamen haiz muayyen bir miktarda efrat intihap edildiğine dair bir işar vuku bulduktan sonra başkumandanlığın bu adamları teslih etmek meselesini nazar-ı dikkate alabileceğini zat-ı devletlerine arza memur edildim.[3117]

Bolougne'de bulunan Yunan Başvekil Venizelos, Atina'daki Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre İngiltere, Fransa ve İtalya askerî çevreleri, *Yunan isteklerinin silinip gitmesi* anlamına gelici eşkalde *baskı* uygulamaktadırlar.[3118]

Yunan birlikleri Kırkağaç'ı, Soma'yı ve Salihli'yi işgal ettiler.[3119]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Kemal'in Yeni Planı: Yunanlılara Saldırı Bekleniyor" serlevhalı haberinde *Türk kamuoyunda Milliyetçilere yönelik bir sempatinin söz konusu olduğunu vurgulamak suretiyle barış antlaşmasının maddeleri değiştirilmediği müddetçe bu sempatik bakış açısının da değişmeyeceğini belirtiyor*. İngiliz yarı resmî gazete, ehemmiyeti haiz bir biçimde milliyetçileri tasnif etmiştir. Şöyle ki *haberin bir sonraki paragrafında masaya Azerbaycan gelişmeleri yatırılmış, Bakü'den İstanbul'a ulaşan bazı yetkililerden alınan istihbarat bilgileri değerlendirilmişti. Buna göre Azeri politik söylemlerinde birçok ters akım olmasına rağmen, Bakü'deki orijinal devrim Sovyet taraftarı unsurlarca yapılmış, adı geçen bu unsurlara Türk Milliyetçileri tarafından destek verilmiştir*. *Bu Milliyetçilerin bir kısmı, Mustafa Kemal fraksiyonuna bağlı olup, Bolşeviklerle işbirliği halinde*ler. *Azerbaycan'ın Türkiye'ye bağlanması umudunu taşıyan Türk Milliyetçilerinin "Turanist" kolu ise Bakü'de ortaya çıkan Rusya tarafından yeniden ilhak durumuna ilişkin niyet ve tasarılar karşısında alt üst olup, hayal kırıklığına uğramışlardır*. *Azerbaycan Türklerinin önemli bir bölümü şu anda Türkleri suçluyor, onları kendilerini satmakla itham ediyorlar*.[3120]

The Times gazetesi: *Hythe ve Boulogne Konferansları'ndan sonra İngiliz-Fransız ilişkilerindeki tansiyon düştü. Yunanistan, Anadolu'da kendisine verilen serbest hareket alanı inisiyatifinden memnun*. Fakat *8 ay önce Yunanistan'a böyle bir izin verilmemesi şu anda Anadolu'daki harekâtın icrası için gereken insan gücü ve finans kaynağını daha da arttırdığına ilişkin Yunan serzenişleri* var.[3121]

3116 FO/5170/E 8234; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, s. 83.

3117 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 1965, Sayı 51, Vesika No. 1178; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 109.

3118 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183-184.

3119 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

3120 The Times, 23 June 1920, *Turks Draw Off From Ismid; Kemal's New Plan; Attacks on Greeks Expected,* p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 347.

3121 The Times, 23 June 1920, *Decisions at Boulogne; Securities for the Treaty; Franca and Britain Agreed; Greek Plans,* p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 348-349.

The Times gazetesi:

Fotoğraf. Philip Gibbs (*Wikipedia*).

> Lloyd George Reuter muhabirine, Türklerin durumunun ciddi olmadığını ve herşeyin kendi ellerinde olduğunu söyledi. [3122] Venizelos dedi ki: Sorun çok basit. Mustafa Kemal, İtilâf Devletlerine savaş açtı. İngiliz ve Fransızlara saldırdı ve şu anda da açıkça İtilâf devletleriyle savaş halinde. İtilaf devletleri şu anda İzmir'de hazır ve güçlü bir Yunan ordusuna sahip olmasına rağmen, bu ordu şimdiye kadar serbest bir şekilde hareket etme fırsatı bulamadı. Bizim bu eli kolu bağlu durumumuzdan istifade eden Mustafa Kemal ise İtilaf devletlerinin en az güçlü oldukları bölgelerde onlara saldırmaya başladı. İzmir'deki ordumu şu andan itibaren Mustafa Kemal'e saldırma yetkisine sahip olduğu için yakında bu saçma/anlamsız duruma nihayet verilecek. İnanıyorum ki, İngiltere'deki kamuoyu da konferansta verilen bu kararın son derece lüzumlu ve ehemmiyetli bir karar olduğunu takdir edecektir. Yunan ordusunun kendisine verilen bu görevi hakkıyla yerine getireceğinden de son derece eminim. Şunu da ifade etmeliyim ki, mesele, Anadolu'nun işgali meselesinden ziyade, bizleri tehdit eden birlikleri (Mustafa Kemal'i) ortadan kaldırma meselesidir. (Reuter)[3123]

Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesinde Fox imzalı "Şark Meselesi" nam makale neşredildi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı, İzmir'deki İngiliz gazetesi *Daily Chronicle* muhabiri Sör Philip Gibbs'e şu beyanatta bulunmuştur: *Büyük Güçlerin ilerleme izni vermesi halinde "Mustafa Kemal'i iki günde ezeriz."*[3124]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Milliyetçilerin şiddetli direnişi nedeniyle, Anadolu'daki durum ciddiyetini her geçen gün daha da arttırıyor. Milliyetçiler toprak kazanıyor. İzmit bölgesine yaklaşmadan önce Gebze yakınlarındaki bir köyü ele geçirmişlerdi*r. *Mustafa'nın isyancılarının İzmit körfezi boyunca ilerleyişi, bölgede yaşayan halk arasında büyük paniğe yol açmıştı*r. *İstanbul'a bir bölük Yunan askeri gönderilmişti. Bu bölük, İngiliz kuvvetlerine bölgenin savunması için yardım edecekti*r.[3125]

24 Haziran 1920. Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Derby, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. ABD diyasporasındaki iki Rum önder, Venizelos'u tenkid ediyor. *Venizelos, Yunan ordusunu Bağlaşıkların emrine verirken, Birleşik Amerika'da 150 Rum derneğini, "Amerika, Mısır, Fransa, İtalya ve İngiltere'de yüz binlerce Rum'u temsil ettiklerini" öne süren D. J. Theofilatos ve P. A. Sioris adlı iki Rum önderi, Yunan ordusunun Anadolu'da Kemalistlere karşı bir savaşta kullanılmasını sert bir dille eleştiriyorlar. Bu önderlere göre Venizelos'un tek amacı, Yunanistan'da sıkı yönetimi ve diktatör olarak kendi görevini sürdürmek. "Öteki ulusların polis görevini yapmak üzere Yunan ordusunu ücretli asker (mercenaries) olarak öneren bu adam, kötüye kullandığı başbakanlık görevine Yunan halkı tarafından seçilmemiştir; bu görevini ancak dışarıdan zor kullanarak sürdürüyor" diyen Theofilatos ve Sioris, İtilâf devletlerini, Yunanlıları, "Gelibolu çıkartmasından da güç olan bir maceraya sürüklememeye" çağırıyorlar*.[3126]

Yunan iki tümeni (takriben 30.000 kişilik kuvva) Alaşehir'i işgal etti.[3127] Yunan Başkumandan İzmirli Orgeneral Leonidas Paraskevapoulos beyanname neşrederek *yunan askerî hareketinin fetih amacı*

3122 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 634.
3123 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 349.
3124 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 183.
3125 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 312-313.
3126 FO/5133/E 7236; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 88.
3127 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 242.

gütmediğini, sadece Mustafa Kemal Paşa teşkilâtını dağıtıp güvenliği yeniden kurmak olduğunu açıkladı.[3128]

Heathcote-Smith rapor kaleme aldı. *Osmanlı ordusundan kalan 600 bin tüfeğin (rifles) Mustafa Kemal'in elinde olduğu tahmin* ediliyor.[3129]

Himmetzade Hüsnü'nün günlük kaydı: *24 Haziran 336 (920) Perşembe: Gazeteler mütelefinin hazırladığı musalahanameyi imza etmek üzere bize verdiği mühletin 26 Haziran 336 Cumartesi günü bitmiş olacağı ve o günden itibaren işgali tezyit tedbirleri teştit ve musalahanemede yazdıkları maddeleri tatbika başlıyacaklarını yazıyorlar. Bu gün İstanbul limanına yeniden üç, dört harp gemisi ve o kadar da torpidodan mürekkep bir İngiliz filosu geldi. Bunların bir kaçı Kadıköy önünde demir attılar. Mütemadiyen halkı tedhiş etmeye çalışıyorlar*.[3130]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Ankara'daki meclis tarafından onaylanan bir önergeyle barış antlaşması tamamen reddedilmiş, Mustafa Kemal, antlaşmanın Damat Ferit Paşa veya "yabancılar tarafından rüşvetle satın alınmış başka biri" tarafından imzalanması halinde, Milliyetçilerin, kanlarının son damlasına kadar direceklerini ilan etmiştir*.[3131]

*The Times*in İstanbul muhabirinin Londra'ya gönderdiği istihbarata göre *Damat Ferit Paşa, İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği bir telgrafta, Milliyetçilerin İzmit'teki saldırılarının ve Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerini tehdit etmelerinin, İngiltere ve Fransa'da kuşku ve düşmanlık uyandırdığını ve bu durumun, Türk delegelerinin barış şartlarına cevap verme süresinin uzatılmamasına neden olduğunu ifade ile Yunan ordusunun Anadolu'da serbest bırakılması ihtimalinden duyduğu endişeyi dile getiriyor*.[3132]

The Times gazetesi "Kızıllar 15.000 Azerbaycan Türkü'nü Katletti: Şehir Yağmalanıyor; Bakü Devriminin Akıbeti" nam haber neşretti: *Kızıl Ordu'nun şiddet içerikli davranışları nedeniyle Azerbaycan'da durum son derece kritik bir hale geldi. Bakü ve Gence'den (Elizabetpol) Batum'a ulaşan göçmenlerin ifadeleri*ne *göre Bakü'ye giren ilk Rus birliği iyi tavırlar sergilemiş olmasına rağmen sonrakiler için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Azerbaycan yerel birlikleri tedricen silahsızlandırılmış,* Sovyet *Fevkalade Komisyon radikal işlere koyulmakta gecikmemişti*r. *Durum o kadar kötü bir hal almıştı ki; önceleri Kızılları destekleyen İttihad (Liberal) ve Gummet (Sosyalist) Partileri dahi gelinen noktada şikâyete başlamışlardı*r. *Gence'de yerel polisin silahsızlandırılmaya çalışılması nedeniyle başlayan olaylar daha sonra kritik bir hale gelmiş, şehir Bolşevik birliklerinde bombalanmıştı*r. *Bölgede 15.000 Müslüman katledildiğinden bahsediliyor. Yaşanan katliam sonucunda Azerbaycan Türkleri birçok yerde Kızıllara karşı ayaklanmışlar, bu esnada başta Sultanov ve Rahmanov olmak üzere bölgedeki Azeri liderler Kızıllar tarafından tutuklanıp, Fevkalade Komisyon'a teslim edilmişlerdi*r. *Adı geçen gelişmeler karşısında Azerbaycan Türklerinin, Türk Milliyetçilerine karşı duyduğu kızgınlığı/dargınlığı giderek arttı. Mustafa Kemal Kızıllardan aldığı destek sözü karşılığında Azerbaycan Türklerini onlara (Kızıllara) sattı*.[3133]

3128 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 163; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158, dipnot 204.

3129 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 61; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 129, dipnot 278.

3130 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 9.

3131 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 351.

3132 The Times, 26 June 1920, *Turks Reply to Peace Terms, Refusal to Cede Thrace and Smyrna*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 357.

3133 The Times, 24 June 1920, *Reds Massacre 15.000 Tartars; Sacking a City; Secuel to Bakü Revolution*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 352.

24-25 Haziran 1920. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Kuva-yı Milliye saldırılarına nazaran Boğazlar mıntıkasının güvenliğini sağlamak noktasında *Lloyd George'nin teklifini Venizelos sevinçle karşıladı. Ancak Fransa ve İtalya'nın da rızası şarttı. Millerand Yunan müdahalesini onayladı, ancak Kont Sforza çekimser kaldı. Yunan saldırısının planı Mareşal Foch ve Mareşal Wilson tarafından Paris'te Boulogne'da hazırlandı*.[3134]

25 Haziran 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Sevr projesinin kabul edilemez olduğuna dair diplomatik teşebbüsatta bulunuyor. Spa Konferansı Başkanı ve Fransa Başvekili Millerand'a gönderdiği mektubunda *Yunan ileri harekâtının Anadolu'da karışıklığı büsbütün artıracağı*nı, *burada sükûnun sağlanabilmesi için Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan büsbütün çekilmesi gerektiğini*, *Türkçe konuşulan yerlerde Türkiye devletinin egemenlik hakkının tanınmasını, Yunan ordusu tarafından* Sevr projesinin *kabul ettirilmesine çalışılmasının kabul edilemeyeceğini* zira *iki taraf kuvvetlerinin eşit olmadığını bildirdi*[3135]:

> Mütarekeden beri Türkiye ve İtilaf devletlerinin "def'ine muktedir" olamadığı "müşkülatın" başlangıcı ve nedeni Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiydi. Karışıklığın önlenmesi için Yunanlıların ilerlemesi değil, "tamamiyle" geri çekilmesi gerekirdi. Türklerin ne haklı, ne de kabule değer saydığı bir antlaşmanın "eski bir millete ve onun kadar eski bir hanedan-ı zişana" Yunan ordusu eliyle zorla kabul ettirmeye kalkışılması, üstelik taraflardan biri "mükemmelen müsellah ve mücehhez" iken, öbürünün her türlü savunma aracından yoksun bırakılmış bulunması, Osmanlı milletini büyük üzüntü ve umutsuzluğa düşüreceğinden doğuda "hadisat-ı müthişe" çıkması olasıydı. Onun için geçen yıl İzmir'in işgalinde çıkan rezalet ve fecaatlerin yinelenmesine yol açacak önlemlerden vazgeçilmesini rica ediyordu.
>
> Oysa Türkçe konuşan bütün ülkelerin bağımsızlık, bütünlük ve egemenliğini onaylayacak adil bir antlaşma yabancı bir ordunun gönderilmesinden daha iyi bir etki yapardı. Bu takdirde Osmanlı hükümeti ülke içinde "serbesti-i harekâtını" kazanacağından asayişi kolaylıkla sağlayabilirdi.[3136]

Sadrazam Paşa, Müttefiklerin icbar ettiği Sevr projesine karşı Yüksek Şûra'ya muhtıra sundu. Britanya Başvekili Lloyd George, hariciyeci Sadrazam'ın mezkûr muhtırasını *her bakımdan ustalıklı bir belge* şeklinde nitelendirmekten kendisini alı koyamayacaktır. Sadrazam, Baskın Oran'ın tabiriyle *Lozan'ın öncülü bir onur anıtı* olarak *Müttefiklerin Sevr Barış Antlaşması tasarısına* cevab vermektedir.[3137]

> Damat Ferit Paşa ve İstanbul'daki Osmanlı hükümetindeki arkadaşlarının, teklif edilen barış anlaşmasını Anadolu'daki milliyetçilerden daha kabul edilebilir bulmuş olduğu da söylenemez. Tam aksine, en başından İtilaf Yüksek Komiserliğine onların niyetlerinden derin bir endişe duyduklarını belli ettiler; ve Damat Ferit Paşa, teklif edilen koşulları görür görmez derhal iyileştirilmeleri için diplomatik bir atak başlattı. Özellikle de Boğazlar'ın geleceği, Doğu Trakya ve doğu vilayetleri hakkındaki hükümlere karşı çıkıyordu. Belki de Misak-ı Milli'nin diline öykünerek, önerilen anlaşmanın, Osmanlı devletini, Osmanlı Müslüman nüfusun çoğunluk olduğu yerlerde egemen kılacak şekilde değiştirilmesi için baskı yaptı. Boğazlar'a gelince, İtilaf askerlerinin denetiminde bir Boğazlar bölgesi, taht ile Asya'daki toprakları arasında bir "egemen devlet" yerleştirmek anlamına gelecekti. Temel bir Müttefik istemi olan Boğazlar'ın açık kalması, acaba Çanakkale Boğazı giriş yollarının işgali ve Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizinde yeterli sayıfa İtilaf donanması bulundurmakla sağlanamaz mıydı?
>
> Hükümetin taslak anlaşmaya ilişkin görüşlerini Haziran 1920'de, Paris Barış Konferansı'na yazılı olarak sunan Damat Ferit Paşa, itirazlarını tekrarladı. Önerilen anlaşmanın, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Türk

---

3134 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.

3135 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 99.

3136 Peyam-ı Sabah, 19 Temmuz 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 163.

3137 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 288. Sadrazam Damad Ferid'in ilgili muhtırasının tam metni için okuyunuz: Seha L. Meray & Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, 1977, s. 7-30. Maalesef, muhtıradaki ilave haritalar neşredilmemiş.

> milletinin de bölünmesi anlamına geldiğini açıkça ifade etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun didiklenmiş cesedi, böylelikle egemen devlet olma özelliklerinin hemen hepsinden soyulup bırakılırken, aynı zamanda da, anlaşmanın uygulanmasından ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sorumlu tutuluyordu. Bu sözde Türk devleti, İstanbul'da bile sözünü geçiremeyecekti: "Padişahımız Efendimiz Sultan ve Türk Hükümetinin yanı başında (hatta bazen üzerinde) bir Boğazlar Komisyonu, Boğaziçi, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı üzerinde saltanat sürecek"ti. Askeri işgal idaresine gelince, gerçekte her biri kendi ulusal otoritesini temsil eden üç askeri otorite olacaktı. Teklif edilen rejim, Boğazlar'ın uluslararasılaşmasını sağlamaktan çok, düpedüz başka milletler tarafından millileştirilmesini sağlıyordu.[3138]

Sabık Dahiliye Nâzırı, Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal, İstanbul matbuatından *Peyam-ı Sabah*da başmakale neşretti: *Hükümete mebnî bazı Avrupa gazeteleri istiyorlar, hem de ısrarla istiyorlar ki Mustafa Kemal, Alfred Rüstem, Bekir Sami, Ali Fuad vesaire bu milletin hakikî mümessilleri sayılsınlar, onların Anadoluda teşkil eyledikleri o başıbozuk hükümeti de hemen hemen hükümet-i hazıranın yerine ikame edilsin. Çünki, mühür kimde ise Süleyman odur, bugün Anadoluda hüküm ve nüfuz sahibi oldukları içün kuvvet ve saltanat da mübareklerdedir*.[3139]

Koramiral John de Robeck'in Curzon'a *bildirdiğine göre 25 Haziran'da gerek padişah, gerekse Reşit Ankara'ya birer mektup yazmışlar*dır. *Ulusçuların davranışlarından rahatsız olan Vahdettin, Mustafa Kemal'e yazdığı mektubunda hükümetine ülke çıkarları için mutlak itaat göstermesi, ülkeyi mahveden kavgaya son vermesi ve ordusunu hükümetin buyruğuna vermesi için yalvarıyor. Devletin gerilemesi kaçınılmaz olduğuna göre tarih ulusçulara bunu önlemeye yardımcı olmak görevini veriyor. Pişmanlık gösteren bütün uyruklarına sevgi ve affını esirgemeyeceğini de son olarak açıklıyor. Reşit mektubunu Nurettin Paşa'ya yazmış ve hükümetle ulusçuların amaçları büyük ölçüde özdeş olduğuna göre, yurtseverlik gereği padişah ve halife çevresinde birleşmek gerektiğini, böylece Avrupa'ya üstlenilecek yükümlülüklerin yerine getirilmesi güvencesinin verilmiş olacağı*nı belirtmiştir. *Ayrıca padişahla haberleşme kanalları konusunda bilgi veriyor*.[3140]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, TBMM Hükümeti Bursa Valisi Hacim Muhiddin'e (Çarıklı) nota verdi. *Milliyetçilerin, İzmit'deki İngiliz Garnizonu'na saldırıp, İngiliz subaylarının limana çıkmasını önlemeğe çalışmakla Mütareke'nin 8. Maddesini ihlâl ettiğini* bildirdi ve ilâve etti:

> İngiliz Donanması'nın komutanı Amiral (de Robeck) olarak ben, şimdi size ihtar ediyorum ki, İzmit'deki İngiliz (kuvvetlerine) veya herhangi bir yerdeki İngilizlere ve öteki Müttefiklere karşı bir harekâta girişildiği veya düşmanca bir eylemde bulunulduğu takdirde, Bursa kentini, Donanmanın ağır silâhlarıyla bombardımana tutmakta veya hattâ uçaklarla saldırıya geçmekte tereddüt göstermeyeceğim. Bu gibi misilleme tedbirlerine fırsat vermemek istiyorsanız, bütün askerî harekâtınızı durdurmak ve sahildeki yetkilerinizin İngiliz subaylarını -her ne zaman olursa olsun- ziyaretleri sırasında nezâketle karşılamaları yolunda derhal emir vermeniz gerekmektedir.[3141]

İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı Paraskevopulos'u *doğuya doğru fazla ilerlememesi için özellikle bir kez daha uyar*dı.[3142]

3138 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları*, 2003, s. 200-201.

3139 Peyam-ı Sabah, 25 Haziran 1336-1920, Numero 10996, *Manidar Bir Galat-ı Rüyet*, s. 1.

3140 FO 371/5170, E 9649/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 397, sonnot 271.

3141 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 146.

3142 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 183, dipnot *. "Anlaşıldığı kadarıyla dayandığı nedenler, önce Yunan hatları arasında büyük bir uzaklık bırakmamak sonra da Doğu Trakya'da yardımcı bir harekata yetecek kadar kuvveti elde bulundurmaktı."

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Üç drednot gelerek, Mudanya'ya üçyüz bahriye İngiliz askeri çıkardı*. [..] *Mudanya'ya çıkan İngilizler ile Karamürsel'e çıkan İngiliz müfrezesi, badelmüsademe mevkilerini tahliye ile akşamüzeri çekilip gittiler*.[3143]

Yunan birlikleri Alaşehir'i işgal ettiler.[3144]

Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), Erkân-ı Harbiye yüzbaşısı Muzaffer'in Yunan'a esir düşüp İstanbul'a geri gönderildiği vechile, adresine ulaşmayan 5 Haziran tarihli mektubunu tekrar yola çıkardı.[3145]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, muhabirinin mütalaasını neşretti: *Alemdağ'da İngilizler pusuya düşürüldü. M. Kemal gittikçe kuvvetlendi ve Bolşeviklerle anlaştı*.[3146]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in milliyetçilerinin beklenen zaferi nedeniyle antlaşmanın yeniden düzenlenmesi, Avrupa'nın prestijinden verilecek bir taviz olacaktı. Boulogne konferansında Yunanistan'ın tekliflerinin kabul edilmesinin nedeni de bu devletlerin prestij kaybına uğramak istememeleri*dir.[3147]

İspanyol *El Imparcial* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: *Lloyd George, 24 Haziran tarihli konuşmasında, İngiltere'nin himayesi altında Yunan ve İngiliz kuvvetlerinin bazı harekâtlara başladığını ve Türkleri İngiltere'nin belirlediği politikanın uygulanmasının doğru olduğuna inandırmak gerektiğini söylemiştir*.[3148]

El Impercial yazıyor: *Yunan ordusu,* 24 Haziran'da *İzmir bölgesinden de ilerlemeye ve Mustafa Kemal'in birliklerine saldırmaya başlamıştır. Akhisar'da konuşlanan milliyetçilerin saflarına Yunanlılar tarafından saldırılmış ve geride sayısız malzeme ve esir bıraktırılan düşman, bölgeden düzensiz bir şekilde çekilmiştir. Akhisar şehri, Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş ve Yunan ileri harekâtı başlamıştır*.[3149]

26 Haziran 1920. Lloyd George'den Lord Riddell'e: *İstanbul'u ve Çanakkale Boğazını emniyet altına almalıyız. Türklerin kuvvetini kırmadıkça bu yönde tesirli bir netice alamayız. Bizim askerlerimizin yunanlılara karşı oluşu pek tabiîdir. Öteden beri böyledirler. Daima türkleri desteklerler. Askerler inatçı Tory'lerdir. (Tory İngiltere'de muhafazakâr parti taraflarına verilen isimdir). Türkleri savunmak tory'lerin siyasetidir. Yunanlılardan nefret ederler. En kalın kabuklu cinsinden bir tory olan Henry Wilson da, işte bu yüzden İzmir'i yunanlılara verişimizin şiddetle aleyhinde bulunuyor*.[3150]

Paul Cambon mektub kaleme aldı: *Lloyd George her şeye Venizelos'un gözlükleriyle bakıyor ve biz de kendisinin bütün kaprislerine rıza gösteriyoruz*.[3151]

3143 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 710-711.

3144 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

3145 "Mektûbun tarihinden dahi anlaşılacağı üzere bir hayli zaman evvel gönderildiği ve ancak hâmil-i varaka olan Yüzbaşı Muzaffer Bey Yunanlılar tarafından tevkîf ve iʿâde olunduğu cihetle bu kadar te'ahhur eylediği hasebiyle şu hâmiş ile keyfiyeti îzâh ve cevâb-ı sâmîleriyle yüzbaşı-ı mûmâ-ileyhin sürʿat-i iʿâdesini ricâ eder ve bu vesîle ile de vatan ve devlet için hayırlı muvaffakiyetlerini temenni eylerim." T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 469.

3146 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 634.

3147 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 193-194.

3148 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 313-314.

3149 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.

3150 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 2021, s. 66-67, dipnot 1.

3151 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 251, sonnot 7. Kont Sforza: "Lloyd George da nihai zafer kendisinin olsun istedi ama bunun bedelini sadece Yunan kanıyla ödemeye kararlıydı."

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, İngiliz Askerî İstihbarat Şefine şifreli telgraf gönderdi. Bursa'daki İngiliz ajanı, TBMM Hükümetinin güvendiği bir şahıs idi:

> Kemalistlerin İstanbul doğrultusunda yapmayı tasarladıkları saldırı, onlara karşıcıl güçlerin "henüz bilinmeyen nedenlerden ötürü" ayaklanması üzerine engelleniyor; bu ayaklanma, Ethem'in süvari birliklerince bastırılıyordu. Telyazısında ayrıca şunlar yansıtılıyordu:
>
> "Ethem'in şimdi Alaşehir'de olduğu bildiriliyor. I. tümen kuzeyden demiryoluyla ve 2. tümen Konya doğrultusundan Alaşehir'e ilerliyor. Bursa'da, Ulusçuların güvendiği (İngiliz) ajan, orduyu Alaşehir'de toplamak kararının 21 Haziran'da alındığını bildiriyor. (Mustafa Kemal'in 72 sayılı gizli istihbarat raporundaki *C* ekinde açıklanan harekât plânına bakınız). Ayın 24'üne dek, Yunanlı'ların ilerlemeye başladığına dair İstanbul'da herhangi bir haber alınmamıştır; dolayısıyla, Ulusçuların yol ve demiryolu üzerinde büsbütün şarşırtılmaları ümit edilir".[3152]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Londra'ya muhtırası: *Fransa Mustafa Kemal ile itilâf arıyor*.[3153]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Hızlı Yunan İlerliyişi, Türk Kolorduları Bozguna Uğratıldı; 8000 Zayiat" nam haber neşretti: *Yunan ordusu İzmir'in doğusunda 13. Türk Kolordusu'nu bozguna uğrattı. Adı geçen kolorduya 8000 kayıp verdirildi. Apocalypse'in "Yedi Kilisesi"nden biri olan Alaşehir (tarihî Filedelfiye) işgal edildi. Yunan ilerleyişi Atina'da memnuniyetle karşılandı. Bu bağlamda Yunan ordusuna birçok yeni gönüllü katıldı. Anadolu'daki Yunan Ordusu Genel Karargâhı'ndan Londra'daki Yunan Elçiliği'ne gönderilen 23 ve 25 Haziran günlü harekât raporları*nın *ilkinde, Yunan birliklerinin, İzmir'in yaklaşık olarak 53 mil doğusunda bulunan Salihli'yi işgal ettikleri, bölgenin düşman unsurlarından temizlendiği, çok sayıda silah ve mühimmat ile birçok da esir ele geçirildiği yazıyor. 25 Haziran günlü ikinci raporda ise önceki gene Alaşehir'e yapılan operasyonun başarıyla sonuçlandığı kaydediliyor. Harekât esnasında Yunan süvarileri tarafından geri çekiliş yolu kesilen 13. Türk Kolordusu bütünüyle yok edilmiş, Kolordu Komutanı Akir* [Âşir] *Bey, birlikleri kuşatılmadan önce Uşak istikametine doğru kaçmıştı*r. *Raporda, düşmanın kayıp, yaralı ve ölü sayısının yaklaşık 8000 civarında olduğu kaydedilip; yok edilen düşman kuvvetlerinin bütün savaş malzemeleri, yiyecek stokları, lokomotif ve demiryolu taşıtlarına el koyulduğu ifade edilmekte*dir.[3154]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *İngiltere Savaş Materyali mi satıyor? Ankara'dan gelen bilgiye göre Mustafa Kemal Fransa ile Kilikya'da ateşkesin sonuçlandığını ilan etti. Roma'daki Messagero'nun muhabiri İngiltere'nin büyük miktarda savaş malzemesi sattığını telgrafla bildiriyor*.[3155]

27 Haziran 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre İtalya'da yaşayan Kemalist mümessiller İtalyan konsolosluğu kuryelerinden istifade ediyorlar; Roma'daki Sömürgeler Enstitüsü vasıtalığında mahrem evrakını Anadolu'ya gönderebiliyorlar; Antalya'daki İtalyan askerî dairesinden ve İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiserliğinden yardım görüyorlar.[3156]

3152 FO 371/5051/E 7400; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 87.

3153 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 110.

3154 The Times, 26 Juna 1920, *Rapid Greek Advance; Turkish Corps Routed; 8000 Casualties*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 354-355.

3155 The Daily Mirror, 26 June 1920, *Greeks Trap Turk Army Corps: 8000 Prisoners*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 94.

3156 FO 371/5216/E 8277; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 119.

İngiliz *The Observer* gazetesi, "Türkiye ve Barış, Yunan İlerleyişi" başlıklı haber yayımladı: *Küçük Asya'da olaylar hiç de olumlu gelişmedi, Türk milliyetçiliği Anadolu'ya hızla yayıldı, buna izin verilmesi büyük tehlike yarattı. M. Kemal'e karşı bir askerî harekât kararı alınmamış olması müttefiklerin zayıf tarafı*dır. *Türk milliyetçilerinin başarısı Filistin, Suriye ve Mezopotamya'da İtilâf Devletleri için çöküntüye yol açaca*k, *Ermeni umutlarını da söndürece*ktir. *Türklerin Bolşeviklerle anlaşması tehlikeler* barındırıyor. *Yunanlılar Mustafa Kemal'i yenerse iyi olur, aksi halde Türkler için daha avantajlı bir anlaşma metni hazırlaması gerekece*ktir. *Mustafa Kemal akıllı bir strateji ile başarılı oldu. Bir yıl önce Türk meselesi kolayca çözülebilecekken A.B.D.'nin kararsız tutumu yüzünden sürüncemede kalındı ve bu da Mustafa Kemal'e yaradı. Yunanlılar Hyte ve Bolognya Konferanslarında aldıkları emirle* ilerliyor:

> Seferin sonuçları hakkında bir şey söylemek için henüz erken. Öyle inanıyoruz ki müttefik komutanları sürdürdükleri politika ile ilgili açık ve uygulanabilir bir plâna sahipler. Ancak Orta Anadolu'da bir gerilla savaşına giremezler. Kurumda [çölde] bir nehrin kaybolması durumuna düşerler. Başarılı bir sonucun Fransa ile yapılacak samimi işbirliğine bağlı olduğu ve eğer Fransa ve İngiltere birbirlerinden ayrılırsa ki barışa kadar böyleydi, müttefiklerin yaptığı herşey dağılacak. Türk milliyetçilerini yola getirmek için ortak davranılmazsa Yakın Doğu'da herhangi bir ümit söz konusu olamaz.

The Observer makalesini şöyle hitama erdiriyor: *Rusya ile anlaşmanın önemi* malumdur. *Özellikle petrol çıkarları "manda" sistemine bağlı*dır. *Bu sistemin çökmesi halinde barış da kaybedilece*ktir.[3157]

28 Haziran 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Başvekil Lloyd George, *Yunanlılar'ın Türkler'le savaşında Hükümet'inin sorumluluk almadığını* ve fakat *Kuvayı Milliye'nin isyancı ordu olarak görülüp savaş hukukuna tabi tutulacağını* beyan etti.[3158]

İngiliz Askerî İstihbarat subayı Albay Sir E. Grogan'ın Londra'ya bildirdiğine göre 28 Haziran'da Bâb-ı Âlî murahhas heyetinden Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey) ve Nafia Nâzırı Cemil (Topuzlu) ile görüşmüştür. *Reşit konuşulanları kendisine haber vermiş. Reşit Sforza'yı Yunan taarruzu konusunda sıkıştırmış. Reşit Yunanlıların eninde sonunda zor duruma düşeceklerini söylüyormuş. Grogan bu tahmine katıldığını yazıyor*.[3159]

Charles Edward Coles *Pasha*nın İngiliz yarı resmî gazetesi *The Time*se beyanatı: *Bütün Türkler Mustafa Kemal'i destekliyor*.[3160] İç savaşın yaşandığı bu devrede Mustafa Kemal'in tüm Türklerin lideri olduğu iddiası, İngilizlerin niyetine delâlet etmektedir. Ayrıca şu mükerrerlik dikkati çekiyor: İngiliz askeriyesi Kahire şubesinin, Mustafa Kemal'i umumiyetle tebcil ettiği görülüyor. General Allenby'in Mustafa Kemal'i eski adı 6'ncı Ordu olan 13'üncü Kolorduya tayin etmek istemesi (Şubat 1919), Kahire'de esir tutulan Mülazım-ı Evvel Mustafa Hulûsi'nin İngiliz Yüzbaşı rivayeti (Mayıs 1919) ve Mısır Hapishaneleri Umum Müteffişi Charles Edward Coles'in mezkûr arzusu.

Örneğin, Hüseyin Rauf (Orbay) tarafından Vahideddin Hân'ın yaverleri arasına dahil edilen Kemalist Kolağası Fahri (Engin), millîciliğin başlangıç safhası devresinde, Padişah'a İngiliz efkâr-ı umumiyesinden millîcilik lehine haberdar ediyordu:

3157 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 634-635.

3158 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 62. Bir başka kaynakta: "Türk Milliyetçilerini savaş yasaları kapsamında muharip bir güç olarak tanındıklarını vurgulayan L. George, onlara karşı operasyonlarda Yunan Hükumeti'ne yardım etme noktasında herhangi bir yükümlülüğe sahip olmadıklarını açıkladı." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 100.

3159 FO 371/5240, E 7976/3537/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 397, sonnot 267.

3160 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 110.

> Yaverlik günlerim pek acı günlere rastladı. İstanbul işgâl altındaydı. Nöbette bulunduğum sırada, şehirde yangın olursa atlı arabaya atlar, yangın mahalline gider, Padişahın yangının kısa zamanda söndürülmesini istediğini ilgililere söylerdim. Bir keresinde Hidiv Abbas Paşa'ya bir akrabasının ölümünden ötürü baş sağlığına gittim. Padişah, benim tercümanlığımda bir iki Amerikalı gazeteci ile konuşma yaptı. Şehzade Ertuğrul'a iki yıl İngilizce öğretmenliği yaptım. Selâmlık törenlerinde İngiliz'lere ve bu arada General Harrington'a mihmandarlık yaptım.
>
> İngilizce gazeteler gelmeye başladı. Bu arada Times gazetesi de geliyordu. Bu gazete o zamanlar pek de Türk aleyhtarı değildi. Anadoludaki Türk harekâtını ve kahramanlığını, tarafsız bir görüşle sayfalarına geçiriyordu. İstanbul gazeteleri Anadolu harekâtına ilişkin olarak onun kadar vaktinde haber veremiyorlardı. Times gazetesinden yaptığım çevirileri, gün aşırı Padişah'a veriyor, özellikle millî harekât lehine olan yazıların çevrilmesine dikkat harcıyordum. Bu harekât gün geçtikçe önem kazanıyor, bu önem de herkesi düşünceye sürüklüyordu.[3161]

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Loyd Corc [Lloyd George] İzmit tecavüzü üzerine, Yunanlılara taarruz emri verildiğini beyan etmiştir*.[3162]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Son dönemlerde bir dereceye kadar Milliyetçi bir çizgide yayınını sürdüren Alemdar* gazetesi, *İtilaf devletlerinin ve barış konferansının bu adil olmayan tavrını kınadı, diğer gazeteler ise suçu İngiltere ve Fransa'yı provoke eden Milliyetçilere yükledi*.[3163]

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin haberine göre Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası idarecileri Konya mebusu Zeynelabidin Efendi ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi Miralay Sadık'ı tenkid etmişlerdir. Zira Miralay Sadık, Damad Ferid Paşa'nın ilk kabinesindeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olarak mezkûr ulemayı kastederek *klerikalizm (din adamlarının siyasete karışması) siyaseti* yaptıklarını ileri sürerek onları takbih etmişti.[3164]

Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgrafname gönderdi. Bristol, *İstanbul Hükümeti'yle Mustafa Kemal yönetimindeki Milliyetçiler'in Antlaşmaya karşı birleştiklerini ve ulusun bütünüyle Milliyetçiler'in arkasında olduğunu yazıyor. Kabine, pek azı dışında Milliyetçiler'den yana olup Sultan'ın bunların üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Fransızlar ve İtalyanlar bu antlaşmaya karşıdırlar. Britanya da bu antlaşmaya pek hevesli değildir, ya[l]nız Yunanlılar "coşkun bir sevinç" içinde antlaşmayı benimsiyorlar. Bunun Anadolu içerilerine doğru yürüme fırsat ve olanağı yaratmış olmasından memnundurlar. Bristol'un kanısına göre Türkler savaştan yıpranmış olarak çıktıklarından kavgaya çok hevesli değilseler Yunanlıların ilerlemesi Türkleri tekrar kamçılayacak bir baskı niteliği taşıyabilir. Kendisi yeniden bütün Yakın Doğu sorunlarından uzak kalınmasını, Yunan ve Ermeni propagandasına da kapılmamaya dikkat edilmesini öğütlemektedir*.[3165]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İstanbul'daki "Daily Express" muhabirine göre, Anadolu milliyetçileri Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla müttefiklerle barış antlaşması imzalamaya hazırdı*r.[3166]

İspanyol *La Epoca* gazetesi, Mustafa Kemal'in sadece birkaç günlük ricat zayiatı hakkında malumat veriyor: *Yunan ordusu, ileri harekâta dört koldan devam ederek milliyetçilerin şiddetli direnişine*

3161 Afif Büyüktuğrul. (2004). *Müt. (E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı* içinde (s. 28). Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Amirliği.

3162 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 711.

3163 The Times, 28 Juna 1920, *Greek's Swift Blow; Turkish Plans Forestaled; Gloom in the Capital*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 358-359.

3164 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 80.

3165 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 284.

3166 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 179.

rağmen bazı köyleri ele geçiriyor ve düşmanı düzensiz bir şekilde geri çekilmeye mecbur ediyor. *Milliyetçilere ait üç uzun menzilli top, üç askeri birlik, 210 mitralyöz, tüfekler, mühimmat, 70 vagonlu bir tren ve sayısız esirin Yunan ordusunun eline geçmişti*r. *Yunan tarafı, savaş dışı 10 memur (biri kaptan) ve 20 asker kaybetmiş ve yüzlerce yaralı vermiştir. Buna karşılık sadece Türk ordusu tarafından savunulan bir köprüde 50 Türk askeri ölü bulunmuştu*r.[3167]

29 Haziran 1920. Lloyd George Kabinesi, iktisadî andlaşmaya karşılık *İngiliz nüfuz alanı saydığı yerlerde (Küçük Asya, Afganistan, İran, Hindistan), Rusya'nın faaliyetten kaçınmasını; dolayısıyla da Ankara Hükümetini desteklememesini* istemişti. Sovyet Rus murahhas heyeti Krassin, Lloyd George Kabinesine nota verd: *İngiltere, iki ülke arasındaki sürtüşme noktalarını ve özellikle de Uzak ve Yakın Doğu'daki düşmanca faaliyetleri derhal ortadan kaldırmağı istiyorsa, Sovyet Hükümeti de barışçı ilişkiler kurulması amacına yönelik resmî görüşmeler yoluyla olmak şartıyla, bu isteği kabul etmeğe hazırdır*. *Sovyet Hükümeti, dış politikasını yeniden düzenleyece[k] ve İngiltere'ye karşı yönelmiş herhangi bir düşmanca faaliyetten özellikle uzak duraca[ktır].*[3168]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Hindistan'daki ve Türkiye'deki Pan İslâmcılar, Türk Kızılay Derneği aracılığıyla şimdi açıkça ilişki içindeler*. Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti mütakeden bu tarafa İttihadçı doktorlar tarafından idare edilmektedir. Elân Hind Hılâfet Cemiyeti'nin nakdî bağışı Kuvâ-yı Milliye hesabına aktarılmıştır. Bu intikal ameliyesini İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger) ifa etmiştir.[3169]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *Bugün ağızdan ağıza, Mustafa Kemal Paşa'nın padîşâha bir telgraf çekerek "Ordu-yı hümâyûnlarınızın bir muzaffariyet kazandığını tebşîr ve zât-ı şahânelerini tebrik ederim." dediği şâyi'ası ile Erkânıharbiye mektebi zâbitân talebesinin 1 Temmuzda Anadolu'ya sevk edilecekleri şâyi'ası dolaşıyordu.*[3170]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*: *İzmit'teki İngiliz birliklerine Kemalistler tarafından açılan taciz ateşi sonucu olarak* Müttefikler de *Yunan ordusuna ilerleme izni ver*miştir. *Yunan ilerlemesinin tüm devletler tarafından kabul edilen sebebi bu*dur. *İlerlemeler Yunan ordusuna isyancıların karşısında zafer kazandırmıştır. Soma, Akhisar ve Alaşehir kısa zamanda ele geçirilmiş, pek çok asker ve mühimmat beraberlerinde alı konulmuştur*.[3171]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İstanbul'daki İngiliz güçleri, gerektiğinde Türklere antlaşmayı uygulatmaya yönelik taarruzi bir operasyon yürütecek güçte* değildir. *Bu noktada en önemli eksiklik uzun menzilli uçak sıkıntısı*dır. *Bu da Anadolu'nun iç kesimlerindeki Milliyetçi direnç merkezlerine yönelik* muhtemel harekâtı *imkânsız hale getir*iyor.[3172]

The Times gazetesi, Yunan Başvekil Venizelos'un askerî harekat hedefleri hakkındaki beyanatını iktibas etti. *Buna göre Anadolu'da girişilen savaş, İtilaf Yüksek Konseyi'nin onayı ile sürdürülüyor ve bu savaşın amacı İtilaf barış şartlarının uygulanmasını sağlamakt*ır. *Venizelos Yunanistan'ın İslâm ile değil, çağdışı Osmanlı Hükümeti ve onun yozlaşmış kanlı idaresi ile savaştığının altını çizmiş, savaşın*

3167 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.

3168 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 154.

3169 FO 371/5170, 29 Haziran 1920; "Dr. Nihat Reşat Belger Dosyası", İstanbul Üniversitesi, Deontoloji Bölümü, Tıp Tarihi Kurumu, Cerrahpaşa Hastanesi; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 205.

3170 Uğur Cenk Deniz İmamoğlu. (2014). *Bir Asker ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan ve Milli Mücadele* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 60). Hacettepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

3171 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1926)*, 2016, s. 81-82.

3172 The Times, 29 June 1920, *Turkish Ports Seized; British Naval Force Landed; Kemalistes Appeal to Moslems*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 360.

amacını da Osmanlı idaresini, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu topraklardan kaldırmak şeklinde açıklamıştır. *Yunan ordularının aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi Güçlerine karşı Türkiye'de nispeten zayıf bir konumda bulunan İngiliz ve Fransız birliklerine yardım ettiğini ifade eden Venizelos, hareketin Hythe ve Boulogne Konvensiyonu'nun belirlediği sınırlar dahilinde kalacağını söylüyor*.[3173]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İngiliz askerleri, Mustafa Kemal'e Bağçecik civarında bir darbe indirmiş ve 600 milliyetçi asker esir alınmıştır. İngiliz filosu da Türk hatlarını bombardıman etmeye ve onlara kayıplar verdirmeye devam ediyor. Türklerin kayıpları 1000 kişi olarak tahmin ediliyor*.[3174]

30 Haziran 1920. İngiltere Başvekili Lloyd George, sulh ve ticaret andlaşması yapılması için ön şartlarını muhtıra suretinde Sovyet Rusya murahhası Krasin'e takdim etti.[3175] *İlk ve en önemli koşul, tarafların diğer tarafa yönelik herhangi bir düşmanca eylem ve yaklaşım içinde yer almaktan ve diğer tarafın kurumlarma karşı doğrudan ya da dolaylı herhangi bir resmi propaganda faaliyetinden kaçmmasıydı. Sovyet hükümeti, özellikle Asya halklarmı, İngiliz çıkarlarına veya Britanya İmparatorluğu'na karşı düşmanca eyleme sevk edecek -askeri eylem ya da propaganda anlamında- herhangi bir girişimden geri durmalıydı.*[3176] *Krasin bu notayı alarak Moskova'ya dönecek, 7 Temmuz'da Çiçerin, şartların kabul edildiğini İngiltere'ye bildirecektir. Bu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir*.[3177]

> İngiliz Hükûmeti, aşağıdaki koşullar altında bir ticaret anlaşması imzalamayı öneriyordu;
>
> 1. Taraflardan her biri, diğerine karşı düşmanca eylem veya girişimlerde bulunmaktan ve diğer tarafın kurumlarına karşı doğrudan veya dolaylı resmi bir şekilde propaganda yapmaktan kaçınmayı taahhüt edecekti. Sovyet Hükûmeti, Asya halklarını İngiliz menfaatlerine karşı düşmanca eylemde bulunmaya teşvik edecek askeri eylem veya propagandadan kaçınacaktı.
>
> 2. Asya'daki tüm İngiliz vatandaşlarının, İngiltere'deki Rus vatandaşlarının derhal ülkelerine dönmelerine izin verilecekti.
>
> 3. Sovyet Hükûmeti, İngiliz Hükûmeti'nin mukabil bir taahhüdüne karşılık, Rusya'ya ödeme yapılmamış mal veya hizmet sunan İngiliz vatandaşlarına tazminat ödeme yükümlülüğünü prensipte kabul edecekti. Rusya'nın borçları veya talepleri ile ilgili diğer tüm sorular, barış müzakerelerinde karşılıklı olarak çözüme kavuşturulacaktı.
>
> 4. İngiliz Hükûmeti, mütekabiliyet esasları doğrultusunda ticari tesisler, iletişim ve benzeri hususlarda Sovyet Hükûmeti tarafından belirlenen koşulları kabul edecekti. Neticede İngiliz Hükûmeti komünist görüşleri dolayısıyla Sovyet temsilcilerin; Sovyet Hükûmeti de siyasi görüşlerinden dolayı İngiliz temsilcilerin görevlerini yapmalarına engel olmayacaklardı.[3178]

Avam Kamarası içtima ediyor. Kenworthy, *savaşmaktan kaçınmak amacıyla "Mustafa Kemal Paşa Hükûmeti" ile Yunan Hükûmeti'nin dolayısıyla İngiliz Hükûmeti'nin uzlaşmasını sağlamak için çaba sarf edilmesini ve "savaşmak yerine pazarlık" yapılmasını öner*iyor. Bonar Law, cevaben, *"herhangi*

3173 The Times, 29 June 1920, *Turk Prisoners at Smyrna; The Greek Objective; M. Venizelos an Greek Aims; Dardanelles Forts Destroyed*, p. 16; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 361, dipnot 901.

3174 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 313.

3175 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.

3176 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124.

3177 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 106-107.

3178 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 180.

biri hazırlamış olduğumuz antlaşmalara karşı çıkarsa, geri çekmemiz gerekir mi?" sualini tevcih ederek önerinin kabul edilmediğini ifade ediyor.[3179]

Yunan birlikleri Karesi'yi (Balıkesir'i) işgal ettiler.[3180]

Paris'deki Venizelos, Atina'ya 1314 numaralı telgraf gönderdi. Boğazlar bîtaraf mıntıkalarını Kuvâ-yı Milliyeden temizlemek görevinde *Yunan ordusunun kullanılması fikrinin General Henri Wilson ve Mareşal Foch tarafından verildiğini bildiriyor*.[3181]

1913 Balkan Savaşında Yunan ordusuna iltihak eden Anadolu Rum'u Haralambos Pliziyotis, şimdi de Balıkesir'i işgal eden Yunan ordusunda bir erdir. Günlüğüne şu cümleleri derc etmiştir:

> Yolda epeyce bir silah ve mermi bulduk. Bir köye vardık ve yüz yirmi Kuvayı Milliyeci hiç karşı koymadan teslim oldular. Öğleye doğru Balıkesir göründü... Balıkesir'den iki saat uzakta durduk. Çantalarımızı bıraktık ve sonra Türk direnişiyle karşılaşma olasılığını göz önünde bulundurarak, savaşa hazır bir şekilde yürüdük. Yürüyüş esnasında yerde epey bir Türk cesedi gördük. Anlaşıldığına göre, önde giden süvariler tarafından öldürülmüşlerdi. Neredeyse koşarak yürüdük. Bugün çok sıcak olduğundan, pek çok asker baygınlık geçirdi. Herhangi bir olayla karşılaşmadan demiryoluna ulaştık ve yorgunluktan bitmiş bir şekilde oturduk. O anda tümen komutanı Mazarakis Enian oradan geçiyordu... "Çok iyi çocuklar, çok iyi" sözleriyle dayanıklılığımız için bizi kutladı. Biz, "Yaşasın!" diye bağırdık. Yarım saat sonra kalktık. Ayaklarımızın üzerinde zor durabiliyorduk. Sonunda silahlarımız omuzlarımızda, şehrin içinde resmi geçit yaptık. Tüm halk ayaktaydı. Rumlar ve Ermeniler bize selam veriyor ve alkışlıyorlardı. Türkler ellerindeki beyaz bayrakları sallıyorlardı. Ayrıca Türk dükkanıarı ve evleri, beyaz teslimiyet bayrakları ile bembeyazdı. Balıkesir'in bir çeyrek uzağına yerleştik. Bir saat sonra, bir uçak gelerek şehrin üzerine altı bomba attı. Bir asker ölürken, ikisi yaralandı. Sonradan öğrendiğimize göre Yunan uçağıymış. Balıkesir'in bu kadar çabuk işgal edildiğini bilmiyormuş.[3182]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İzmir ordusundan oluşturulan Yunan askeri bölüğü, İzmit'te karaya çıkarak İngiliz askerleriyle birleşmiş ve onlara yardım etmeye başlamıştı*r.[3183]

Haziran 1920'de Talat Paşa ve Cavit Bey, İngiltere ile bir anlaşma yapmaya meyilliydiler Lord Curzon'un "Teslim edilmesi Almanya'dan istenmiş olan bir suçlu ile münasebetlerin olması teessüf edicidir" diyen görüşlerine rağmen, temaslar Savunma Dairesi ve Dışişleri Dairesi arasındaki çekişmeden dolayı devam etmiştir.[3184]

Temmuz 1920 bidayeti. *Temmuz başında Yunanlılar acil olarak 200 bin el bombası istediler. Fransızlar bunu kısa zamanda sağlayamayacaklarını bildirmişler*dir. *Sonuçta Mısır'daki cephaneliklerden yarı fiyatına bu satış gerçekleştirildi. Top mermileri de satıldı*.[3185] Calib-i dikkat husus, İngilizlerin Yunan'a mühimmat satarken diğer taraftan da TBMM Hükümetine insan kaynağı sağlamasıdır. İngiliz sömürgelerinde tahtelhıfz bulunan Osmanlı esirlerinin İstanbul'a getirilmelerinin ne manaya geldiğinin tabiatıyla farkında olan *Yunanlılar bir önlem olarak Osmanlı savaş tutsaklarının geri gönderilmesinin ertelenmesini istedile*rdi. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General

---

3179 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 103, dipnot 210.

3180 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 159.

3181 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 285, dipnot 3.

3182 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 245.

3183 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.

3184 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 33. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3185 FO 371/5266, E 7996, E 8229, E 8463, E 9224/7696/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 290.

*Milne'e göre Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da 24 bin tutsak var*dır. *O da Yunan talebini onaylıyordur*.[3186] Fakat görülecektir ki esirlerin geri dönüşü engellenmeyecek.

1 Temmuz 1920. Lloyd George Kabinesi, Sovyet Rus murahhas heyetine cevabî nota verdi. İktisadî andlaşmaya varmak için birtakım prensiblerde mutabakata varılması gerektiği ifade edildikten sonra, evvela, Türkiye'ye müteallik hususlarda tarafların *düşmanca hareketlerden ve rejimlerine karşı doğrudan veya dolaylı resmî propagandadan kaçınacakları yolunda ortak bir taahhütte bulunmaları*; saniyen *Sovyet Hükümeti'nin "Asya halklarının İngiliz çıkarlarına veya Britanya İmparatorluğu'na karşı yönelttikleri askerî faaliyetlere veya propagandaya katılmayacağı" yolunda özel bir taahhütte bulunması* şeraiti kabul edildiği takdirde *ticarî ilişkilerin yeniden kurulması için derhal ayrıntıları görüşmeğe hazır* olunduğu ve fakat *bir hafta içinde reddedilmesi halinde ise "Sovyet Hükümetinin Britanya İmparatoluğu'na karşı saldırılarını durdurmak istemediği açıklık kazanacağı için, alınacak tedbirler üzerinde Müttefikleri'ne danışacağını"* bildirdi.[3187]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Paraskevopulos, Başvekil Venizelos'a telgraf göndererek iki ihtimale dikkat çekti: *Birincisi, o güne kadar işgal edilmiş mevzilerde sıkı sıkı durmak, doğu Trakya'yı işgal etmek için batı Anadolu'daki birtakım kuvvetleri ayırmak ve "Türklerin Kemalist Milliyetçi hareketini toptan yok etmek için daha genel bir harekatla" Anadolu seferini yeniden başlatmak. İkincisi de, Trakya'dan vazgeçerek düşmanı yok edinceye kadar Anadolu'daki harekatı sürdürmek*.[3188]

TBMM Hükümeti, Ankara'daki Abidin Paşa Köşkü'nü *Sunûf-ı Muhtelife Zâbitan Namzedleri Ta'limgâhı* olarak kullanmaya resmen başladı.[3189] Bu stratejik hamle, hem gayr-ı nizamî birliklerin tasfiyesiyle meydana gelecek boşluğu doldurmaya hem TBMM Ordusuna millîci dünya görüşüyle yetiştirilmiş subay kadrosunun istihsaline matuftur.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. 22 Mayıs tarihli TBMM gizli celsesinin tutanağını ele geçirmiştir*. Bu zabıt ceridesinde Sevr projesinin TBMM'de şiddetle reddedilmiş olduğu; ABD'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın kayırılarak düşmanlığın İngiltere'ye ve Damad Ferid Paşa'ya tahsis edildiği kayıtlıdır.[3190]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Bâb-ı Âlî ile TBMM hükümetlerini tevhid etme çabalarına ilişkin muhtıra kaleme aldı:

> [..] Sadrazam'ın yokluğundan yararlanan İçişleri Bakanı [Ahmet] Reşit [Rey] Bey, Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına katılıyor; 18 Haziran'da Padişah'a sunduğu andırıda, merkezi hükümetle Ankara arasındaki ayrılığın Osmanlı barış kurulunun görevini güçleştirdiğini; birleşik bir cephe yaratmak için uzlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini öne sürüyor; Padişah'ı, Anadolu'yla uzlaşılmasında kişisel olarak bir rol oynamaya çağırıyor; herşeyin Padişah'ın davranışına dayandığını vurguluyordu.

3186 FO 371/5143, E 147/147/44, E 6858/147/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 399, sonnot 290.

3187 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 154.

3188 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 184-185. Venizelos diplomatik saikle birinci ihtimali; Paraskevopulos ise ikinci ihtimali tercih ediyor.

3189 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 182.

* Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud'un (Soydan) 25 Haziran 1920 tarihine ilişkin bir notu: "İki gün evvel, Meclis'in hafi celselerinde görüşülmüş şeyleri Merkez kahvesinde işitmek mümkün oluyor. Böyle sır tutmamakta suiniyet yoktur. Burada çok kere bilgiçlik taslamak, bazen de başkalarını teselli etmek, başkalarına kuvvet vermek için gevezelik edilir!" Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 11.

3190 FO/5170/E 8567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 81.

> Reşit Bey, 20 Haziran'da, Bursa'da bulunan Bekir Sami [Günsav] aracılığıyla Mustafa Kemal'e hükümetin mukabil önerilerinin bir özetini gönderiyor; Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 21 Haziran günkü toplantısında, hükümetle Ulusçuların uzlaşmaya varmak amacıyla Anadolu'da bir görüşme yapmasını; Anadolu'nun desteği sağlanırsa, Osmanlı kurulunun Paris'teki görevinin hafifleyeceğini öne sürüyordu. Ona sertçe karşı çıkan Tarım Bakanı Remzi Paşa, Ulusçuların "gemi ağıza aldıklarını" vurguluyor; İngiliz'lere yaklaşılarak, hangi koşullar ve hangi evreye dek Türkiye'yi desteklemeye hazır olduklarının onlardan sorulmasını öneriyordu. Bakanlar Kurulu'na başkanlık eden Şeyhülislâm, sorunun Padişah'a sunulması kararını alıyor, ama 28 Haziran'da Remzi Paşa görevinden çekiliyordu. İstihbarat raporu, ayrıca, Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 23 ve 24 Haziran günkü toplantıları hakkında da bilgi veriyor; Bağlaşıklar'ın, antlaşma tasarısına 26 Haziran'a dek yanıt verilmesinde direnişinin büyük kaygı yarattığını kaydediyordu.[3191]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı: *(Ulusçular) Avrupa ile olan münakalatı Antalya ve İtalya yoluyla sürdürüyorlar. Mustafa Kemal'in, İtalya'da, öteki adı Servet Cihat olan, Edip Bey adlı, eskiden kurmay albay olan bir temsilcisi vardır*.[3192]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Kilikya meselesine ilişkin İstanbul matbuatından "Erivan" nam Ermeni gazetesinin makalesini keşide ediyor. Bilhassa Kilikya'daki Ermeni Kuvâ-yı Milliyesi teşkilâtı, Müttefiklerin Ermenileri kandırıp yüzüstü bıraktıkları kanaatindedir:

> Kilikya'da Ermenilerin Bağımsızlıklarını İlânı ve Ermeni Güçleri Kumandanı Tarafından Milliyetçilere Verilen Ültimatom; "Barış umudu taşıyan fakat dostları tarafından terk edilen Ermeniler, dostlarının bu davranışları yüzünden vaatlerle kandırılmışlardı. Şu an Fransızlar, bayraklarını indirerek Ermenileri terk ediyorlar. Yaşanan olaylar bütün dünya tarafından görülüyor. Hiçbir şey yapmadan beklemek mümkün mü? Hayır. Böyle bir durumda Ermeniler kendi ölüm fermanlarını imzalamış olurlar. Biz, anavatanımız Kilikya'da bağımsızlığımızı deklere ettik. Ermenilerin durumu çok kritiktir. Hepiniz aynı güneşin altında yaşıyorsunuz ve maddî manevî olarak bizleri desteklemelisiniz. Fransız-Türk Anlaşması sonucu Fransızlar, birliklerini Mersin-Adana hattına toplayarak Kilikya'dan güçlerini çektiler. Türkler karşısında bırakılan Ermeniler de Ermenistan'a bağlanacak bu bölgede bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ermeni Milli Güçleri Komutanı Serop Roupignan, birliklerini 48 saat içerisinde Kilikya'dan çekmesi üzere Mustafa Kemal'e bir ültimatom göndermiştir…[3193]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi "Türkler ve Antlaşma" nam haber neşretti. *Türklerin Hicaz ve Ermenistan'ın bağımsızlığını, Fransa'nın Tunus ve Fas üzerindeki himayesini ve Suriye'nin, Mezopotamya'nın ve Filistin'in bağımsızlığını tanıdığını, Ege Adalarıyla birlikte Libya ve Mısır üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiğini, Sudan ve Süveyş kanallarında Britanya haklarını tanıdığını, Kıbrıs'ın Büyük Britanya tarafından ilhakını kabul ettiğini yazmakta*dır.[3194] Mustafa Kemal, 24 Temmuz 1923'de Lozan'da, Sevr'in bu maddelerinin neredeyse tamamını kabul edecektir.[3195]

3191 FO 371/5170/E 8569; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 85.

3192 FO 371/5179/E 8567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 119.

3193 PRO, FO 608/278/4840, No: 939; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 345-346, dipnot 877.

3194 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 154-155.

3195 Lozan Andlaşması, Ülkeye İlişkin Hükümler Madde 3 (*1. Suriye ile: 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Andlaşmasının 8 nci maddesiyle saptanmış olan sınır; 2. Irak ile: Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır*.); Ülkeye İlişkin Hükümler Madde 12, 15 ve 16 (İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları hariç tüm adalar üzerindeki haklarından Türkiye feragat etmektedir); Ülkeye İlişkin

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Alaşehir'deki çatışmanın ardından Venizelos "Figaro" gazetesine yaptığı açıklama*da*, Türklerin müttefikler tarafından hazırlanan barışı kabul etmeyi reddettiklerini, Türk askerleri İngiliz ve Fransız birliklerine saldırırken İzmir'de büyük bir Yunan ordusunun hareketsiz bir şekilde beklediğini ve Yunanistan'ın herhangi bir talep olmaksızın kuvvetleriyle Türkleri püskürtebileceğini belirt*miştir.[3196]

İspanyol *La Epoca* ve *La Correspondencia Militar* nam gazeteler yazıyorlar: *30 Haziran tarihli Yunan resmi bildirisinde, Alaşehir Savaşı sırasında düşmana büyük zayiat verdirildiği, Gediz vadisinde 2000 ceset bulunduğu, ölü ve yaralıların yanı sıra büyük miktarda cephanenin de ele geçirildiği bildirilmiştir. Bildiride, yaralı ele geçirilen esirlerin İzmir'e gönderildiği, büyük miktarda mültecinin Alaşehir'e gelerek Yunan ordusunun korumasını talep ettiği ve Hıristiyanların olduğu kadar Müslümanların da Mustafa Kemal'in birliklerinin kurbanları olduğu ifade edilmekte*dir.[3197]

2 Temmuz 1920. Yunan birlikleri Bursa'daki Kirmasti ve Karacabey mıntıkalarını işgal etti.[3198] Bursa'nın işgali, Başvekil Venizelos'tan habersizce tatbik edilmiştir.[3199]

> Bandırma'nın işgalinden sonra İngilizler, Mudanya'da mahsur kalan yetmiş beş İngiliz askerinin bulunduğu savaş gemisinin kurtarılması için, işgal bölgesinin Bursa'ya doğru genişletilmesini istemişlerdir. Kurmay Başkanı Albay Pagkalos doğuya doğru hızlı bir ilerleme gerçekleştirilmesi düşüncesinde olduğu için bu talebi kabul etmiş, Adalar Denizi (Arhipelagos) Tümeni'nin Bursa'ya doğru ilerlemesi için emir vermiştir. Adı geçen tümen süvari tugayı tarafından desteklenmiş, Bursa civarındaki çatışmalardan sonra şehir işgal edilmiştir. Ancak söz konusu gelişme, Paris'te bulunan Venizelos'tan onay almadan vuku bulmuş, Yunan Başbakanı Bursa'nın işgalini gazetelerden öğrenmiştir. İzmir'in işgali sırasında yaşananların benzerlerinin Bursa'da da olabileceğinden korkan Venizelos, Yüksek Komiser Steryadis'in önlem almak üzere hemen Bursa'ya gitmesini istemiştir. Bursa'nın işgal edildiğinin ertesi günü Steryadis, buharlı gemiyle Bandırma'dan Mudanya'ya hareket etmiştir. Mudanya'ya vardığında, kalabalık esir grubuyla ve pek çok savaş ganimetiyle karşılaşmıştır. Esirlerin hiçbir şey bilmediklerini görünce aralarında çok yaşlı ve çok genç olanlardan 100-150 kadarını seçmiş ve ifade edildiğine göre yanlarına bir miktar para vererek onları serbest bırakmıştır. Bunun

---

Hükümler Madde 17 (*Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçişi, 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girmiş olacaktır*.); Ülkeye İlişkin Hükümler Madde 20 (*Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs'ın [İngiltere'ye] katılışını tanıdığını bildirir*.); Ülkeye İlişkin Hükümler Madde 22 (*Türkiye, 27 nci Maddenin genel hükümlerine halel gelmemek şartıyla, 18 Ekim 1912 tarihli Lausanne Andlaşması ve bu Andlaşmaya ilişkin senetler uyarınca, ne nitelikte olursa olsun, Libya'da yararlandığı bütün haklarının ve ayrıcalıklarının kesin olarak sona erdiğini tanıdığını bildirir*.); Özel Hükümler Madde 29 (*Fransız uyrukluğundaki Fas'lılara ve Tunus'lulara, Türkiye'de, her bakımdan, öteki Fransız uyruklarına uygulanan rejim uygulanacaktır*.); Kesim VI Andlaşmalar Madde 99 (*6. İşbu Andlaşmanın 19 ncu Maddesinde öngörülen özel hükümler saklı kalmak üzere, Süveyş Kanalı'nın serbest kullanılmasını güvence altına alacak bir rejim kurulmasına ilişkin, 29 Ekim 1888 Sözleşmesi*): Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansda İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, 2001, İkinci Takım, c. 2, s. 3, 5-9, 36. Ermenistan hududu zaten 18 Mart 1921'de Sovyet Rusya'yla Moskova Muahedenamesi ve 13 Ekim 1921'de Sovyet Rusya dominyonu Kafkas devletleriyle Kars Muahedenamesi imzalanarak çizilmişti.

3196 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.

3197 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314-315.

3198 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 159. "Yunanlılar, Bursa cephesine karşı dört piyade, iki süvari alayı ile ordu topçu birliklerini kullanmışlar ve İngilizlerin, Mudanya ile Gemlik dolaylarına yaptıkları çıkarmanın endirekt etkilerinden de faydalanmışlardır. Ortalama yirmi bin Yunan askerinin üstün silah ve gereçle giriştiği Bursa taarruzu, 56. Tümen'in 2500'ün altında bulunan ve morali yerinde olmayan, eğitim ve disiplini zayıfbirliklerine karşı yapılmıştır. Cephedeki çekilme hareketine, Bursa şehrinden bir kısım halk da katılmıştır." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 249.

3199 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 246.

devamında Steryadis, Bursa'ya geçmiştir. Bandırma'nın işgalinin akabinde, Trakya'ya çıkmak için hazırlıklara geçilmiştir.[3200]

Paris'te bulunan İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Robert Gilbert Vansittart, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, *âdil bir barışın Türkiye üzerinde her türlü yabancı askerî harekâttan daha yatıştırıcı etki yapacağını* ifade ederek *Türk dilinin konuşulduğu yerlerin toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini tanıyan âdil bir barış* taleb etmiştir.[3201] Fakat Müttefikler bu talebi kabul etmeyeceklerdir.

Fotoğraf. *Robert Gilbert Vansittart*, 1920'ler (National Portrait Gallery, London).

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan işgallerinin başlaması, İstanbul Hükümeti'ni de rahatsız etmiştir*. *Paris'te bulunan Sadrazam Damat Ferid Paşa, müttefiklerden, Anadolu'da harekât yapan Yunanlıların durdurulmasını talep etmiştir*.[3202]

3 Temmuz 1920. Esbak Evkaf Nâzırı ve Şeyhü'l-İslâm Mehmed Hayri'nin (Ürgüplü) günlük kaydı:

> Malta Vālīsi Marşal Plümer bugün adaya 'avdet eylemiştir. Taḫmīnen bir ay muḳaddem gitmiş idi. Vech-i 'azīmetini Malta gazetesi yazmadı. Yalnız "Me'ẕūndur." dedi. Faḳaṭ istiḫbārāt-ı ḫuṣūṣiyyeye naẓaran Yūnānistān'a ve İstanbul'a gitmiş bugün İstanbul'dan 'avdet etmiştir. Anadolu Ḳuvā-yı Milliyyesi'ne karşı icrā edilmek istenilen ḥarekāt-ı 'askeriyye ile mareşalin 'azīmeti arasında münāsebet olsa gerektir. Bu hafta içinde İtalya gazetelerinden birinde okunduğuna göre İtalya Ḫāriciyye Nāẓırı "İstanbul Ḥükümeti'nin nüfūẕu yoktur Muṣṭafā Kemāl Paşa ile uyuşmalıdır." demiş. İngiltere Başvekīli Loyd Corç "Ben de ḥarb ṭarafdārı değilim faḳaṭ Venizelos'un va'adini īfā etmesi ḳābildir. Bir kerre onu da tecrübe edelim." demiştir.[3203]

Sovyet Rusya yarı resmî gazetesi *İzvestiya*, Doğu Halkları Kurultayı'nın Eylül ayında Bakü'de içtima edeceğini duyurdu. Kominternin daveti *yalnızca "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin esaret altındaki halkları"na hitap ediyor*. *Türk halkı, İstanbul ve Batı Anadolu'yu denetimleri altına alan İtilaf Güçleri'ne karşı direnişe çağrılıyor*:

> Anadolu köylüleri! İngiliz, İtalyan ve Fransız hükümetleri İstanbul'u top ateşi altında tutuyorlar; Sultan'ı tutsak ettiler, onu Türk toprağının tümüyle parçalanmasını kabul etmeye zorluyorlar. Ve Türk mâliyesini yabancı sermayedarlara teslim ettiler, altı yıllık savaşın fakirleştirdiği Türk halkını daha kolay sömürsünler diye. Anadolu köylüleri! Yabancı işgale karşı savaşmak için derhal Mustafa Kemal'in komutasında silah altına çağrılıyorsunuz; fakat aynı zamanda biliyoruz ki siz, paşaların aç gözlü İtilaf Devletleri'yle uzlaşmaya devam

---

3200 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 246.

3201 FO 371/5052, E 7707/3/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 74, dipnot 3.

3202 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315. Hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi 28 Haziran 1920 tarihli nüshasında kara propaganda icra etmişti: "Artık tereddütsüz söyleyebiliriz ki, millet katili İstanbul Hükümeti, Yunanistan'ın müttefikidir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 3, s. 103.

3203 Ali Suat Ürgüplü. (2014). *Der Nachlass Des Muṣṭafā Ḫayrī Efendi* (Editionsteil). (p. 535). Deutschland, Bamberg: Opus.

> etmeleri durumunda da savaşı sürdürmenizi sağlayacak kendi ulusal partinizi, kendi köylü partinizi oluşturmaya çalışıyorsunuz.[3204]

Yunan birlikleri Nazilli'yi işgal ettiler.[3205] *Türk nizâmî ve milis birlikleri düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta*.[3206]

Düşman ilerlemesi karşısında ne gibi tedbirler alındığını soran bir önerge üzerine Meclis'in gizli oturumunda bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Batı'da 1500-3500 kişinin 100 kilometrelik cepheyi savunamadığını, gerilla savaşı verildiğini söyledi. Bolşevik olmayacaklarını, ancak Bolşeviklerle birlik olunacağını anlatan Mustafa Kemal, silah ve cephane olmadığı için genel seferberlik ilan edemediklerini, Türkiye'de milletlerin kendi kaderlerini tayin sorunu olmadığını, çünkü Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi İslam milletlerinin gönüllü bir birlik içinde bulunduğunu da söyledi.[3207]

TBMM gizli üçüncü celsesinde Mustafa Kemal, kara propaganda yapıyor. Güya, Sadrazam Damad Ferid, Britanya ve Yunanistan ile müttefik imiş:

> [..] Başta İngiliz olmak üzere; sulh şeraitini bize tatbik ettirmek için Yunan ordusunu vasıtai icraiye olarak sevk ediyorlar ve kullanıyorlar. Fakat asıl taarruzu yapan İstanbuldaki Ferit Paşa ve hükûmetidir.
>
> En son aldığımız telgrafta Ferit Paşa ve kabinesi heyeti murahhasanın üç gün evvel sulh muahedesini imzaladıkları işitilmiştir. Malûmu âliniz Ferit Paşa zaten, sulh muahedesini imza etmek için mevkii iktidara gelmiştir. Fakat yalnız imza kâfi değildir. Onun tatbiki de lâzımdır. Ferit Paşanın bütün dahilî isyan teşebbüsatı neticesiz kaldı ve mağlup öldü ve itilâf hükûmeti Ferit Paşaya dediler ki işte sulh şeraitini tatbik için işediğiniz kuvveti biz sana veriyoruz: İşte Yunan ordusu...
>
> Binaenaleyh asıl düşman İngilizlerden evvel Ferit Paşa ve rüfekası ve himaye edenlerdir. (*Kahrolsun sesleri*).[3208]

TBMM gizli üçüncü celsesinde Karahisarı Sahip mebusu Şükrü, TBMM Hükümetinin İslâmiyetin ahkâmını dört dörtlük tenfiz etmemekle tenkid ediyor:

> [..] Dahilî isyanlardan bahsolunuyor. Dahilî isyanların başlıca sebebi idaresizliktir. [..] Maarif muallimleri, memurları çarşıda alenen oruç yiyorlarmış, işret ederlermiş... [..] Bakınız ciheti keriyemiz de iflâs derecesine gelmiştir. Çünkü ciheti askeriyenin bir köyden topladığı on nefer merkeze getiriliyor, şube merkezinin... Bu gelenler meyanında köyün ağasının da oğlu var... Zengin olanların kimisi bir kuzu ile, kimisi bir başka şey ile kurtuluyor. Sonra oradan on kişiden üç kişi kalmıyor ve o üç kişi cepheye sevkolunuyor... O üçün de biri tirene binerken tirenin altına giriyor, biri diğer taraftan gidiyor. Her kesin umumî surette seyyan bir muameleye tabi tutulduğunu canı gönülden anlarsa, emin olun ki bir nefer kaçmaz. Bu millet muharip bir millettir. Başında iyi bir idare gördüğü takdirde ölüme atılır, emsaliyle sabittir. [..][3209]

5 Temmuz 1920. İngiliz Hariciye Nezâreti yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote Smith, Mustafa Kemal'in 9 Mayıs 1920 tarihli İslâm âlemine beyannamesini hâvî muhtıraya şu derkenarı kaydetti:

3204 PRO, FO 371/5177, p. 29-30; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 124-125.

3205 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 158.

3206 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 159.

3207 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 109. TBMM gizli üçüncü celsesinde Mustafa Kemal: "[..] Hiç biriniz iddia edemezsiniz ki, bize hücum edecek düşmana karşı umumî bir seferberlik yapacağız. Eğer böyle bir şey tasavvur ediyorsanız hata ediyorsunuz, bunun gayri kabil olduğunu herkes takdir eder. [..] Umumî seferberlik yaparak ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakkıftır; o da silâh ve silâhı idame edecek cephane ve para... Yoksa birbirimizi aldatmak için hiçbir mecburiyetimiz yoktur. [..]" T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 70.

3208 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 74.

3209 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 59-60.

> Ulusalcılar çok zekidirler ve her davranışlarını yasaya göre yapmaya büyük dikkat gösteriyorlar. Tüm bakanlar "vekil"dir ve İstanbul yönetimiyle birleşecekleri günü bekliyorlar. Padişah kabul ediliyor ve ona saygı gösteriliyor, ama şu koşulla: zavallı adam yabancıların elinde baskı altında olduğu için, geçici bir süre sırasında sorumsuzdur ve onun şeyhülislamınca yayımlanan fetvaları geçersizdi...[3210]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*, kara propaganda icra ediyor. *Yeni bir üçlü ittifakla karşı karşıya bulunulduğunu, bunun Yunanistan, İngiltere ve İstanbul hükümeti olduğunu belirtiyor*. *Çiğnenmiş topraklar, akmış kan ve gözyaşlarının sorumlusu öncelikle İstanbul hükümeti* imiş. *Çünkü İstanbul "bu kadar hain" olmasa*ymış, *düşmanlar bu saldırıya cesaret edemezler*miş.[3211] Gazete, TBMM Hükümetinin vatana ihanetle idama mahkûm ettiği eşhasın listesini neşrediyor. Sevr'in imzalanması için Paris'den telgraflarla baskı yapan köstebek Ahmed Reşid'in (Rey) idamlıklar arasında yer almaması dikkati çekiyor.[3212]

6 Temmuz 1920. TBMM, şu yemin metnini kabul etti: *Hilafet ve saltanat ve vatan ve milletin istihlas ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi*.[3213]

İngiliz Askeri Haber alma Servisi Ankara ile yakından ilgilenmektedir. İngiliz Haber Alma Servisi'nin 6 Temmuz tarihli raporunda, başlarında Kâzım (İnanç) ve Fevzi (Çakmak) Paşaların bulunduğu "ılımlı" milliyetçilerin Sovyet ilişkilerinden endişeli olduklarını ve Mustafa Kemal'den uzaklaşarak hareketin başına İzzet Paşa'yı getirmek istediklerini yazar.[3214]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Anadolu köylüsü arasında aktif bir İslâm-Bolşevik propagandası* yapılmaktadır. *Bolşevik akanları Anadolu'da son derece aktif*tir. *Eskişehir'de bir "İslâm Bolşevik Komitesi"* teşkil edilmiştir. *Komite, bayramın ikinci günü yayımladığı bir bildiriyle Bolşevik prensiplerine bağlılık vurgusu yapmış, şehirdeki insanların tümü, komitenin nişanesi olan yeşil ve kızıl kokartlar takmışlardı*r. *Anadolu'daki köylüler üzerinde son derece etkili olduğu anlaşılan Bolşevik propagandası sonucunda beklenmedik gelişmeler yaşanabilece*k ve *bu süreçte Mustafa Kemal "kendi eliyle kendi ipini çekebilece"*ktir.[3215]

3210 Salâhi Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 163. "Bildiri, İslamın birliğini parçalamaya çalışan İngilizlere saldırıyor; onların, kötü niyetle harekete geçerek İstanbul'u resmen işgal ettiklerini ve güçlerini kullanarak Damat Ferid'i sadrazam yaptıklarını; Ferid'in onlarla gizli bir anlaşma imzaladığını öne sürüyor; şunları ekliyordu: *İngilizler ulusumuzu, yönetimimizi ve kendi şeyhülislamımızı bile bize karşı çeviriyorlar. Anadolu'daki tüm dini önderlerin, her Müslümanın görevi, halifeyi yabancı boyunduruğundan kurtarmak için mücadele etmektir* diyordu."

3211 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 188.

3212 "Ankara Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi'nin yakalanınca yeniden muhakeme edilmek üzere verdiği idam cezaları yer alıyordu. Damat Ferit, Dürrizade Abdullah, Adliye Nazırı Ali Rüştü, Sait Molla, Kiraz Hamdi, Nafıa Nazırı Cemil, Divan-ı Harp Reisi Mustafa, Mustafa Natık Paşa, Süleyman Şefik, Ahmet Anzavur, Maliye Nazırı Reşat, Maarif Nazırı Fahrettin, Ali Kemal, Refi Cevat, Pehlivan Kadri, Mustafa Sabri, Konyalı Zeynelabidin, eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Hasan Tahsin [İstanbul Polis Müdür-i Umumisi], Ali Nadir Paşa, Yaver Paşa, Rıza Tevfik, eski Dahiliye Nazırı Adil, Konya Valisi Cemal Bey, Keçecizade İzzet, Mevlanzade Rifat, Refik Halit, Tayyar Paşa, Vasfi Hoca, Sadık Bey, Şaban Ağa. Bu sıralamada yer almayanlar dikkati çekiyor. O sırada İstanbul'da işbaşında olan hükümetin Dahiliye, Bahriye, Ticaret ve Ziraat, Evkaf nazırları yoktur. Diğerleri belki önemsiz sayılmışlardır, ama özellikle Dahiliye Nazırı Reşit'in bulunmaması göze çarpıyor [..]" Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 188-189.

3213 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 181.

3214 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, Belge No. 65; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 166.

3215 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 365-366.

Maliye ve Dahiliye Nâzırı Vekili Reşad'ın beyanatı neşredildi: *Kuvâ-yı Milliyenin yapmış olduğu son harekât-ı cinayetkâranin tesiratı üzerine Sulh Konferansı müzakeratımızı tecile mecbur olmuş ve bu kararı heyet-i murahhasamız riyasetine bildirmişdir*.[3216]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Amiral Roseck* [Robeck (ÖFA notu)] *İzmit'te İngiliz askerlerine saldırılarını sürdüren milliyetçilerin saflarını bombardımana tutuyor. İngiliz yetkililer, İzmit'teki bütün Türk memurları kovmuş, İzmit ve Zonguldak'ta milliyetçileri sert bir şekilde cezalandırmış ve bu şehirlerden çıkarmışlardır*.[3217]

La Correspondencia Militar yazıyor: *Yunan orduları Batı cephesinde ilerlemeye devam ediyor. Mustafa Kemal'in askerleri, İzmir'de birleşen iki yönde Yunan ordusu ile karşılaşmış ve tamamen yok olmuşlardır*. *Yunan askerleri, Balıkesir'in güneyinde Türkleri mağlup ettikten sonra Bandırma ve Edremit'i ele geçirmişlerdir*.[3218]

7 Temmuz 1920. Başvekil Yardımcısı Bonar Law, Avam Kamarasına izahatta bulundu. *Yunanistan mandater olarak Türkiye'ye gönderilmedi. Herhangi bir şekilde mandater olarak kullanılma durumları yoktur*. *Tuğgeneral Surtees'in Yunan Güçlerini Türk milliyetçiliğini bastırmakla görevli olarak yorumlamasını Mr. Bonar Law düzeltti*. *Yunan güçleri, Türk milliyetçiliğini bastırmak amaçlı değil*dir. *Bilakis, "Bağlaşık Güçleri'ne yapılacak saldırılara direnmek" görevinde*lerdir.[3219]

Mustafa Kemal; Yunan işgal kuvvetlerine mukavemet edilmemesini, Bursa'nın boşaltılmasını 20'nci Kolordu Kumandanı Bekir Sami'ye (Günsav) emretti.

> Balıkesir'in İvrindi ve Balya ilçeleri, Yunan Ege Tümeni'nin eline geçti. Yunanlıların şehre yaklaşması üzerine Mustafa Kemal, Albay Bekir Sami Bey'e Bursa'nın boşaltılmasını emretti. Bakanlar Kurulu'nun bu konudaki kararını aktaran Mustafa Kemal, Yunan işgaline karşı İngilizlerden ve Fransızlardan yardım istemenin "ihanet-i harbiye"ye göre cezalandırılacağını, şehirde geçici bir yönetim kurulması gerektiğini hatırlattı. Vali Hacim Muhittin Bey adına Saruhan Mebusu Celal Bey (Bayar), geçici bir idare için seçilen kurulun şehre İngiliz askeri çağırmasını, böylece Yunan işgalini önlemeyi düşündüğünü Ankara'ya bugün bildirmişti.* Batı Cephesi Komutanlığı, raporunda, Yunanlıların daha geniş bir saldırıya geçebileceğini bildirerek kuvvetlerin büyük bölümünün savunma amacıyla Eskişehir bölgesinde toplanmasını önerdi. Genelkurmay, gereğinden fazla arazi terkedilmeyerek Yenişehir-İnegöl hattının savunulmasını emretti. Batı Cephesi, TBMM Başkanlığı'ndan Yunanlıların Akhisar-Salihli-Alaşehir yönündeki kuvvetlerinin zayıf olduğunu bildirerek haşan kazanabilmek için Çerkez Ethem kuvvetlerinin Gördes'e gidişinin çabuklaştırılmasını istedi. Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey de Bursa cephesindeki kuvvete dayanarak hareket edilemeyeceğini, bu kuvvetlerin ufak bir baskıyla dağılabileceğini bildirdi.[3220]

Moskova'ya avdet eden Krassin, 30 Haziran tarihli İngiliz notasını Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e teslim etti. Çiçerin, *Rusya ile İngiltere arasında barışın çabuk gerçekleştirilmesi için, Sovyet Hükümeti'nin, İngiltere'nin şartlarını kabul ettiğini ve iki ülke arasında derhal görüşmelere başlanmasını istediğini bir notayla İngiltere'ye bildirdi. Bu notada iki ülke arasında nihaî barış umudunun Sovyet Hükümeti'nce de paylaşıldığı belirtilmekte, Sovyet Rusya'nın Britanya İmparatorluğu'na karşı saldırılardan sorumlu olduğu yolundaki İngiliz iddiaları ise reddolunmaktaydı*.[3221]

3216 Peyam-ı Sabah, 6 Temmuz 1336-1920, Numero 574-11004, *Murahhaslarımız Geliyorlar*, s. 1.
3217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 313.
3218 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
3219 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 64.
3220 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 114.
3221 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 154-155.

Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Demirci Mehmed Efe'ye bağlı Sökeli Ali Efe, *Denizli'deki işe yarar Rum erkeklerini Eğridir'e* tehcir etti. *Ancak toplama işi yapılırken Rum ve hatta islâm mahallelerinde zeybeklerin bazı uygunsuz hareketleri de görülmüştü*. Denizli Mutasarrıfı Vekilinin, Ahz-ı Asker Dairesi Reisinin ve bazı eşrafın Demirci Mehmed Efe'ye gönderdiği mektubda Sökeli Ali Efe ve çetesince *halkın malına ve ırzına tecâvüz edildiği* bildirildi. Sökeli Ali Efe ile bir zeybeği, mustazaf ahaliden bazı kişilerce katledildi. Müteakiben Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanı Demirci Mehmed Efe, hükümet konağı önünde 38 kişiyi salben idam ederek intikam alacak; bu terörü ise sebebiyle Demirci Mehmed Efe Denizli'de itibardan düşürecektir.[3222]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Müttefik devletlerin temsilcilerinin Spa Konferansı'nın o günkü oturumunda Türk heyetin barış antlaşması maddelerine ilişkin sunduğu taleplerini müzakere ettiği ifade edilmiştir*.[3223]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Bursa'da sahilin farklı noktalarına asker çıkarmışlar ve Kemal Paşa'nın askerleri, bu şehri de boşaltmaya ve şehrin güneyindeki Uludağ'a doğru çekilmeye başlamışlardı*r.[3224]

8 Temmuz 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komseri Koramiral John de Robeck, İngiliz Askerî İstihbaratı İstanbul Şubesinin (MI1C) 1 Temmuz tarihli haftalık gizli raporunu Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahremane gönderdi. İstihbarat *raporlarında "ılımlı" milliyetçi grubuna Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın ve İsmet (İnönü) Bey'in de katıldığı, bunların Moskova ile ilişkilerin bir an önce kesilmesini ve İtilâfla görüşmelere girilmesini istedikleri ve lider olarak da İzzet Paşa'yı seçtikleri* bildiriliyor.[3225] Vesikada şu ifadeler de yer alıyor:

> [..] ANADOLU'dan İstanbul'a 15 Haziran'da gelmiş bir heyetin Milliyetçiler aleyhinde sunduğu arizaya Padişah'ın verdiği cevap, Zât-ı Şahane'nin [Dahiliye Nâzırı Ahmed] REŞİD Bey'in önerilerine karşı tutumu hakkında bir ipucu verebilir. Heyet kabul edildiğinde orada bulunan bir kişi, Padişah'ın en büyük tehlikenin hariçten geldiğini ve dahilî vaziyetin hususen halledilecek bir "aile meselesi" olduğunu, lâkin hükümetin bir yandan ecnebî müdahalesi, diğer yandan Milliyetçi tazyikat karşısında güçsüz olması sebebiyle şu anda hiçbir şey yapılamayacağını söylediğini belirtti. (HA 1114). [..][3226]

Koramiral John de Robeck'in İngiliz Hariciye Nezaretine muhtırası: Yunan Başvekil *Venizelos Doğu Trakya'nın işgalini istiyor*. İngiliz Asya-yı Suğra Mütefikîn Orduları Başkumandanı General Milne ise *râzı değildir*.[3227]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Yunan işgalinin ilerleyişi karşısında Kuvâ-yı Milliyenin çöküşü ve buna binaen TBMM Hükümetinin moral bozukluğu hakkında muhtıra kaleme aldı:

> Ulusal Güçler'in Yunan ordusunu durduramaması, onların son ümidini de suya düşürmüştür. Bolşevik propagandası görünürde Anadolu'da ilerliyor. Ulusçular, ümitsizliğe kapılarak, Azerbaycan'ın mahfına giden yola sapabilirler. (Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, 1920 yılı Nisan'ında Bolşevik'leştirilmişti). Bu arada, Ulusçu parti arasında ayrılıklar başgöstermiştir. Aralarında Ali Fuat Paşa, Albay İsmet Bey ve Nurettin Paşa gibi adamlar da bulunan ve tanınmış subaylardan oluşan daha ılımlı bir grup meydana gelmiş görünüyor. Bu grubun önderi yoktur ve başlıca amacı olan Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne son verecek yetenekte değildir. Programı arasında şunlar da vardır: 1. yürütme yetkisinin yasama yetkisinden ayrılması; 2. Damat Ferit

3222 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 165-166.
3223 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.
3224 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
3225 Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. 2, Belge No. 73'e ek; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 166-167.
3226 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 194.
3227 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 111.

> erkten çekilirse, merkezi yönetimle uzlaşmaya varılması; 3. Halife'lik ve Sultan'lık katlarının saygınlığının güçlendirilmesi; 4. Türkiye'ye bırakılacak toprakların kesin bağımsızlığı esasına dayanarak, en iyi koşullara göre, ivedi barış sağlamak amacıyla, Bağlaşık Devletler'le dolaysız olarak görüşmelerde bulunulması; 5. Bolşevik'lerle ve yurt dışındaki İttihatçı'larla tüm ilişkilerin derhal kesinlesi.
>
> Bu daha ılımlı parti, Mustafa Kemal'in yandaşlarını kazanmak amacıyla, son günlerde, Eski Şehir'de bir konferans düzenlemiştir. Ahmet İzzet Paşa'dan, bu grubun İstanbul'da önderi olması ve başarı sağlanırsa, Sadrazamlığa yükseltilmesi rica edilmiş; ama, politikaya karışmayı dilemediği ve Padişah'ın tam bilgisi ve onayı olmadan herhangi bir davranışta bulunamayacağı özürüyle buna karşı çıkmıştır.[3228]

İstanbul'un işgâline, Meclîs-i Meb'ûsân'ın dağıtılmasına teşkilatlı mukavemet etmeyen Kemalist kuvvetler; 150 kişilik gruplarca, 14 Haziran'da İzmit'te ve 21 Haziran'da Çamlıca'da Hind-İngilizlerle ateş açmış, bu gelişmeler saikasıyla Yunan tavzif edilmiştir.[3229]

> Mustafa Kemal, haziran'da Boğazlar'a doğru ileri hareketine girişti, ancak bu, İtilâf Devletleri hatlarını zorlamak için yapılmış bir gösteri dışında ciddî bir girişim değildi. İzmit'teki İngiliz birliklerinin tuttuğu yerlere biraz ateş açılmış ve saldırı birlikleri zorluk çekmeden geri çekilmişlerdi.[3230]
>
> İzmit ve civarında konuşlandırılmış İngiliz askeri kuvvetlerine Haziran'ın ortalarında Milli Mücadele güçlerince yapılan saldırılar, Karadeniz Ereğlisi'ne çıkarılmak istenen küçük çaplı Fransız kuvvetine yönelik engelleme girişimleri, Yüksek Konsey'in aldığı kadar neticesinde Yunanlıların Balıkesir ve Bursa'ya doğru ilerleyerek buraları geçici olarak işgale yeltenmeleri ve 8 Temmuz'da Yunanlıların Bursa'ya girişi, diğer kayda değer olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.[3231]

Yunan işgalinin genişletilmesine sebebiyet veren Mustafa Kemal, Yunan tümenleriyle çatışmaksızın Bursa'nın boşaltılmasını emretti: *Efendiler; Bekir Sami Bey Bursa'yı terk etmemiştir ve ben kendi imzam tahtında Bursa işgal edilmeden evvel emir verdim. Harekâtı askeriyenin istilzam ettiği hareketin doğrusu Bursa'yı terk etmek idi*.[3232]

> Osman Gazi'nin on yıl süreyle kuşattığı Bursa, oğlu Orhan Gazi'ye teslim olmuştu (1326). Osmanlılar, başkent yaptıkları Bursa'yı bir ticaret ve kültür merkezi olarak geliştirmişlerdi. Osman Gazi'den II. Mehmet'e değin Osmanlı sultanlarının ve çok sayıda şehzadenin türbesi de Bursa'da bulunmaktaydı. Bu da şehrin önemini bir o kadar daha arttırmaktaydı. Orhan Gazi'nin Osmanlı'ya sunduğu şehre Yunan Ordusu, ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın girmiştir.[3233]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasından anlaşıldığına göre TBMM mensubu *HA 1098* kod numaralı İngiliz ajanı, Sevr sulh projesinin müzakere edildiği 22 Mayıs 1920 tarihli meclis içtimaının zabıt ceridesini İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtına temin etmiştir:

> 8 Temmuz 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Sevr Antlaşması'nın koşulları 22 Mayıs'ta BMM'nde açıklanınca büyük gürültü kopuyor; tüm milletvekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Sadrazam Damat Ferit'e saldırmada birbirleriyle yarış ediyorlardı. Karahisar-ı Şarki milletvekili Nebil Efendi, alaycı bir edayla: "Çok emek vermişler; Türkiye'nin artık var olmadığını söyleseler daha iyi ederlerdi" diyor; Erzurum milletvekili Necati Bey, bu antlaşma ile "Avrupa'nın çirkin, şeytan çehresinin" meydana çıkmış olduğunu; Başkan Wilson ilkelerinin "bizim gibi safdil ve içten kişileri aldatmak için bir kamuflaj olarak kullanıldığını" öne sürüyor; Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya milletvekili Mustafa Necati, İngiliz siyasasına, özellikle İngiltere Başbakanı Lloyd George'a saldırıyor; onu, "insanlığa,

---

3228 FO 371/5157/E 8940; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 91.

3229 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145-147.

3230 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 284.

3231 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 50.

3232 Mustafa Kemal'in 14 Ağustos 1920 tarihli meclis konuşması: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 3, s. 227.

3233 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 247.

> herkesin utanacağı bir belge sunmakla" suçluyor; söz konusu antlaşmanın, "İngiltere'nin, Türk, özellikle Müslüman dostu olduğu yolunda çevreye yayılan yanıltıcı izlenim ve propagandayı ortadan sileceğini" öne sürüyorlardı. Antalya milletvekili Hamdullah Suphi, dışarıdan yardım sağlanmasını öneriyordu. Bulgaristan'la bir anlaşma yapılırsa Yunan'lıların Trakya'ya girmelerini önlemek için Türk'ler Bulgar'larla birleşebilirlerdi. "Rusya'da bizden yana olanlarla birleşeceğiz. Bize bir ordu gönderiyorlar. Kardeşlerimiz yeşil bayrak taşıyarak geliyorlar. Kırgız'lar geliyor! Başkır'lar geliyor; Kafkasya Müslüman'ları geliyor!" diyordu. Mustafa Kemal de Sevr Antlaşmasına karşı çıkıyor; barış koşullarının ulusal onura bir hakaret olduğunu öne sürüyordu. Öteki Ulusçu milletvekilleri de benzer görüşler öne sürüyorlardı.
>
> Aynı raporda, Mustafa Kemal'in 26 Nisan'da Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e göndermiş olduğu, Rus'larla dostluk ve ittifak anlaşması yapılması önerisinde bulunan mektubu [da yer alıyordu.][3234]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin haftalık raporunda; *Bir Fransız iş adamının Anadolu dönüşünde verdiği haberler*e nazaran *M. Kemal ile Halide Edib'in arasının açıldığı, Ankara'daki milliyetçi liderler arasında ikilik bulunduğu* bildirildi.[3235]

> LONDRA'dan alınan bilgilere göre, TALAT'ın yeniden ROMA'ya yaptığı ziyaretin amacı kısmen CARASSO ile görüşmekti ve LONDRA'dan gelen ek bilgiler, İttihadçılar arasında Yahudi ve Mason etkilerinin baskın olması sebebiyle AVRUPA'da İttihadçılar ve Milliyetçiler arasında sürtüşme olduğunu bildirdi. Görünüşe göre İttihatçılar, Milliyetçi hareketin kontrolünü ele geçirmek için İtalyan Yahudi Mason çevrelerindeki nüfuzlarını kullanmaya çalışıyorlar.[3236]

Bursa'nın Yunan eline düşmesi meselesi TBMM'de görüşülüyor. *Hamdullah Suphi açık oturumda Bekir Sami'nin, Hacim Muhittin'in görevlerini yapmadıklarını, kaçtıklarını iddia ediyor, Ali Şükrü soruşturma açılmasını istiyor*.[3237]

Sökeli Ali Efe ve birkaç şakîsinin öldürülmesine misilleme olarak, Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Demirci Mehmet Efe, Denizli'de terör estirdi:

> [..] Demirci Mehmet Efe Denizli'ye geldi, öldürülen efelerin intikamını almak için şehirde dehşet saçtı, Askerlik Şubesi başkanını öldürdü, 60 kadar kişiyi tutuklattı (yarın bunları da katledecek), Efe'nin Denizli'yi yakma girişimi, şeriat hilesine başvurulup mezarlık ateşe verdirilerek önlendi.[3238]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, 26 Haziran'da Damad Ferid Paşa tarafından kendilerine sunulan Türk heyetin cevabını inceledikten sonra 7 Temmuz'da toplanmıştı. Konsey, antlaşmanın başlıca maddelerinin Osmanlı Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda revize edilemeyeceğini gördükten sonra, politikacılardan oluşan ve askeri uzmanlarla işbirliği içerisinde cevabı yazacak bir komisyon görevlendirmeye karar verdi. Komisyon, Türk heyetin taleplerinin nasıl gerçekleştirilebileceğini dikkate almayacak ve on gün içerisinde kesin bir karara varacaktır. Türk tarafına antlaşmanın kabulü veya reddi için 10 gün süre tanınacaktır. Konseyin toplantısına Venizelos da katılmıştır. Resmi açıklamadan, Türkiye ile barış antlaşmasının temel maddelerinde bir değişiklik olmayacağının ve mümkün olabilecek düzenlemelerin sadece aksesuar maddelerle ilgili olacağı* anlaşılmıştır.[3239]

3234 FO 371/5170/E 8567, kaynak HA 1098; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 77-78. Mukayese ediniz: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 22 Mayıs 1336, c. 2, s. 12-22.

3235 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVI.

3236 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 212. Çeviri gözden geçirilmeli (*ÖFA notu*, 15 Ocak 2023).

3237 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 192.

3238 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 116.

3239 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 194.

9 Temmuz 1920. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a, *Moskova'nın anlaşmayı Rusya ve Büyük Britanya arasında bir ateşkes olarak görme arzusunda olduğunu, bunun da kısa süre sonra gelecek tam bir barışa öncülük edeceğini umduğunu yazılı olarak tekrar belirtti*.[3240]

Mayıs ayında Mustafa Kemal'in övgüsüne mazhar olan Aydın Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Demirci Mehmet Efe*, Denizli'de dün tutuklattığı 60 kişiyi öldürttü. Zeybekler ve çapulcular çarşıyı ve şehri yağmaladılar. Efe, şehirde idareyi yeniden düzenledi. Halk, Efe'nin teröründen kurtulmak için Denizli'yi terketmeye başladı*.[3241] *Mutasarrıf vekili ve askerlik dâiresi başkanı da öldürülenler arasında*dır.[3242]

10 Temmuz 1920. TBMM mebusları yemin ettiler: *Hilafet ve saltanat ve vatan ve milletin istihlas ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi*.[3243]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e talimatname keşide eyledi: *Bolşeviklere karşı İngilizlerle bir ittifak yapacağımız Azerbeycan'da yayılmaktadır. Bu söylentiler, İngiliz propagandasından başka birşey değildir. Memleketimizi parçalamak ve yok etmek isteyen İngilizlerin özellikle Bolşeviklere karşı olan bu söylentileri resmen yalanlanır. Bu yalanlamanın Türkçe ve mümkün olduğu takdirde Fransızca ve Rusça olarak basın yoluyla sınır dışına İran, Kafkasya ve yabancı ülkelere ulaşmasının sağlanması önemle rica olunur*.[3244]

Spa Konferansında bulunan Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki Büyükelçi Buchanan'a mahrem telgraf gönderdi. Curzon, *Spa Konferansında, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın dikkatini, İtalya'nın Yakın ve Orta Doğu'daki "sadakatsiz tutumuna"* çekmiş olduğunu, *Sevr Antlaşmasının değiştirilmesi için İtalyanların üstün çaba harcadıklarını ve Türkleri, bu antlaşmaya karşı direnmeye tahrik ettiklerini* söylediğini yazıyor. Curzon'a cevaben Sforza ise, *İtalyan yönetiminin, Bağlaşıkların Trakya ve İzmir'le ilgili siyasetleri konusunda oldukça kuşkuyla davrandığını* kabul etmiş *ama antlaşmanın o sırada değiştirilmesinin olanaksızlığına değinerek, Kemalistleri, bu barış antlaşmasını kabullenmeye inandırmak yönünde Bağlaşıklarca yapılacak çalışmaları İtalyanların olumlu karşılayacaklarını* ifade etmiştir.[3245]

Saat 14:30 civarıdır ve Spa Konferansı içtimaı sonlanacaktır. İngiltere Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson: *Venizelos, henüz aldığı bir telgrafı bana göstermek için heyecanlı ve öfkeli bir halde odama geldi... Yunanlar Venizelos'un bütün emirlerine rağmen Bursa'yı işgal etmişlerdi. Biz bunu istememiştik*.[3246]

> Bu sıralarda Yunan generali Paraskevopoulos "Ankara'ya bir kol gönderilmesi" için bir teklif yaptı. Fakat General Milne, "Bu plânın Yunan kıt'alarını Anadolu'nun içinde tehlikeye düşürebileceği ve bu yüzden onları bu tehlikeden kurtarmak için İngiliz yardımına ihtiyaç göstereceği" gerekçesiyle bu teklifi reddetmişti. İngiliz komutanlarına göre "Mustafa Kemal Kuvvetlerini yoketme ve esir alma amacı güden Yunan harekâtı bu bakımdan başarılı" olamamıştır.[3247]

3240 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 118.
3241 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 118.
3242 Fahrettin Altay, "Millî Mücadele Hatıralarım", *Hayat Mecmuası*, 1959, Sayı 14; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 166, dipnot 230.
3243 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 181.
3244 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 789-790.
3245 FO/5216/E 8098; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 95.
3246 Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos*, 2014, s. 135.
3247 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163, dipnot 217.

> İtilaf devletleri Spa Konferansı'nda Anadolu'yu baştan başa işgal etmek sorununu da görüşmüşlerdi. Görüşmeler sonucunda, bu işgal için yaklaşık 27 Tümen (405.000) asker gerektiği hesaplanmış, Venizelos, 14 tümenin Yunanistan tarafından sağlanabileceğini ifade etmesine karşın adı geçen proje rafa kaldırılmıştı.[3248]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Kuzey ordularına direnen Türk birliklerinin sayısının yaklaşık 20.000 kişiydi. Bunlardan 5-10 bini Bursa'ya doğru kaçmıştı*r. *Kaçanların bütün savaş malzemeleri ve erzakı Yunan ordusuna kalmıştı*r. *Öncü kuvvetleri şehre 10 kilometre mesafedeki Ulubat Gölü'ne varmış olan Yunan ordusunun Bursa'ya girmesi kaçınılmazdı*r.[3249]

11 Temmuz 1920. Hariciye Nazırı Lord Curzon, Belçika'daki Spa Konferansında, muahedename taslak metnindeki "Andlaşma bugünkü biçimi ile imzalanmayacak olursa Müttefik Devletler imzalanmasını ve uygulanmasını zorlamak için gerekli görecekleri eylemde bulunacaklardır." ifadesini sert bir biçimde tenkid etmiştir. Curzon'a göre *Müttefik Devletlerin imzaya zorlamak niyetinde olduklarını söylemek, uygulamada gereksiz bir davranış olacaktır. Müttefik Devletlerin kendilerini ters bir duruma düşürmelerini ve yerine getirmeye hazır olmadıkları bir yükümlülük altına girilmemesi lazımdır*.[3250]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul Hükûmetinin Sevr projesine cevaben gönderdiği 25 Haziran ve 8 Temmuz tarihli muhtıralara mukabele etti: *Antlaşmayla Türkiye'nin imparatorluk olma vasfı ortadan kaldırılmakla beraber, geniş ve verimli topraklar üzerinde milli bir devlet şeklinde Türkiye kuruluyordu*. Trakya'nın ve İzmir'in Türk hâkimiyetine bırakılmasını taleb eden Damad Ferid Paşa *antlaşma imzalansa dahi, hükümet bu antlaşmayı uygulamak için yeter kuvvete sahip olmadıktan sonra, bunun bir kıymetinin olmayacağını* belirtiyordu.[3251] Andlaşmanın tatbiki için İngilizlerden müsaade isteyen Sadrazam Damad Ferid, İngiliz "böl ve yönet" siyaseti iktizasınca elbette destek görmüyordu.

İngiliz Hükûmeti, ticari düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla müzakerelere devam edebileceğini Sovyet Hükûmeti'ne bildirdi. Belirlenen koşullar çerçevesinde İngiliz Hükûmeti ayrıca şu taleplerde bulundu:

> (A) Sınırları Müttefikler tarafından belirlenen Polonya ile Sovyet Rusya arasında çatışmaların askıya alınacağı acil bir mütareke imzalanması,
>
> (B) En kısa sürede, Barış Konferansı himayesi altında bir konferansın Londra'da toplanması; Sovyet Rusya, Polonya, Litvanya, Letonya ve Finlandiya temsilcilerinin katılımı ile nihai bir barış sağlanması.
>
> Ayrıca İngiliz Hükûmeti, Kırım'a çekilmesi koşuluyla General Wrangel ile Sovyet Hükumeti arasında bir mütareke yapılmasını önermekteydi.[3252]

Spa Konferansı zabtında *Türklerin andlaşmayı reddetmeleri halinde, İstanbul (Constantinople)'un kendilerinden alınacağı belirtilmektedir*.[3253]

Mustafa Kemal, TBMM hükümetini temsil yetkisine sahip olmadıklarını İttihatçı liderlere bir kurye vasıtasıyla bildirdi.[3254]

3248 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, s. 50-64; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 372.

3249 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

3250 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 597.

3251 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s.134-135.

3252 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 181.

3253 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 597.

3254 İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları*, 1980, s. 343-344.

400 kişiden müteşekkil Yunan birliği, İngiliz muhribi himayesinde Yalova Karamürsel'e ihrac edildi.[3255]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Yarın Türk Antlaşması İmzalanıyor" başlıklı haber neşretti: *Lloyd George ile Venizelos Bolşevikliği Anadolu ile ilişkili olarak değerlendir*mekteler. *Yunanistan Anadolu'yu Kemalistlerden temizlemeye karar verdi. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle uzlaştığı söylentisi doğrulanacak olursa, İngiltere Karadeniz kıyılarına büyük bir askeri güç çıkaraca*ktır. *Bu durumda ise İstanbul'daki İngiliz birliklerinin yerini, Yunanistan'a ait kuvvetlerin alması beklenmektedir*.[3256]

12 Temmuz 1920. Yunan birlikleri Manisa Borlu'yu işgal etti.[3257]

Avam Kamarasında Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert, Lloyd George Kabinesini tutarlı olmaya davet ediyor:

> Mr. Aubrey Herbert: Sayın Başbakan 5 Ocak 1918'de Türk ırkının büyük çoğunlukta olduğu başkentinden, zengin ve ünlü Küçük Asya topraklarından ve Trakya'dan atmak için savaşmadık şeklinde bir açıklama yaptı mı yapmadı mı?
>
> Mr. Bonar Law: Yaptı.
>
> Mr. Aubrey Herbert: Sözlerimize inançla sadık kalmak en iyi ve en hesaplı politika Britanyalı devlet adamı geleneği değil mi?
>
> Mr. Bonar Law: Evet.
>
> Mr. Aubrey Herbert: Peki neden öyle davranmadık?[3258]

Yarı resmî *The Times* gazetesi: [TBMM Hükümetine bağlı] *Düzenli birlikler çok güçsüz, gerillalarsa ölümüne savaşıyorlar. Düzenli birlikler direnişte bulunmadan 8 temmuzda şehri* [Bursa'yı] *bırakıp gittiler; gerillalar ise son adamlarına kadar savaşı sürdürdüler*.[3259]

13 Temmuz 1920. İzmir'deki Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Karargâh-ı Umumîsi, Londra'daki Yunan Elçiliğine telgraf gönderdi. Anadolu'daki askerî harekatın başarıyla tamamlandığı bildiriliyor.[3260]

> Yunanlılar ve Lloyd George dışında herkesin çok şaşırmasına rağmen, Yunanistan'ın harekatı başarılı oldu. Küçük bir direnişle karşılaşılan Trakya'nın işgali beş günde gerçekleşti. Temmuz ortasına gelindiğindeyse, Küçük Asya'da bulunan Yunan kuvvetleri Boğazlar bölgesinin hemen tamamını Milliyetçiler'den temizlemişti. Bursa ve Mudanya geri alınmış, İzmit'te bulunan İngiliz garnizonu üzerindeki ablukaya son verilmişti. Yunanlılar'ın ilerleyişi son derece hızlı olmuş; 13 Temmuz günü, Küçük Asya'daki Yunan karargahları, temizlik işleminin ağustosta da sürecek olmasına rağmen harekatın sona erdiğini duyurmuştu.
>
> İstanbul hükümeti için antlaşmayı imzalamaktan başka seçenek kalmamıştı. [..][3261]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Spa Konferansı'nda Venizelos'un da yer aldığı Müttefik Yüksek Konseyi'nin 12 Temmuz tarihli toplantısında, müttefik heyet başkanları, Türkiye'nin son notasına verilmesi gereken cevaba ilişkin fikir alışverişinde bulunmuşlard*ır. *Haberde,*

3255 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 161.
3256 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.
3257 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 161.
3258 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 65.
3259 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 130.
3260 The Times, 16 July 1920, *Greek Campaign Concluded; Kemal's Loss of Prestige*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 370.
3261 Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 239.

herhangi bir resmi açıklama olmamasına rağmen, Türkiye ile barış antlaşmasında herhangi bir düzenleme yapılmasının beklenmediği ifade edilmiştir.[3262]

14 Temmuz 1920. Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'a müteveccihen Paris'den ayrıldı. Ahmed Reşid (Rey), başmurahhas vekili mevkiindedir.[3263]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği acil ve mahrem muhtırada; (i) *pek gizli bir kaynağın istihbaratına göre: Tevfik Paşanın, Paris'te bulunan ve Barış Konferansı Genel Sekreteriyle temasta olan bir Ankara temsilcisiyle muhabereye girişilmesi teklifinde bulunduğu*; (ii) *M. Kemal'in temsilcileri olarak, Ahmet Rüstem ve Nihat Reşat'ın Paris'te bulunduklarının öğrenildiği*; (iii) *bu iki milliyetçinin faaliyetlerinin izlenmesi telkin* ediliyor.[3264] Hatırlamak gerekirse Doktor Nihad Reşad (Belger), İngiliz ajanı *A.H.206*'dır.

Britanya Koloniler Nâzırı Lord Milner, *Venizelos'un Kıbrıs'tan da asker alma önerisine karşı çıkmıştır*.[3265]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Karargâh-ı Umumisinde gözlemci bulunan İngiliz General Bridges, Bandırma'dan Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. General Bridges *Kemalistlere karşı yapılan harekâtın sürüdürülmesinden yana*dır. *Doğu Trakya'nın işgal edilmesinin, Mustafa Kemal'i işbaşından düşüreceğine; bunun ardından, Yunanlıların Anadolu'da yenilmez bir güç biçimine geleceklerine; altı hafta içinde Eskişehir, Afyon Karahisar ve Ankara'yı işgal edeceklerine inanıyor*. General Bridges'in aktardığına göre Yunan Başkumandanı Laonidas Paraskevopulos şu mütalaadadır: *Yunanlılar, elde etmiş oldukları "büyük başarıdan" ötürü, Soma ve muhtemelen Bandırma'yı kapsamak üzere, İzmir'i almakla memnun kalacaklar*.[3266]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesine göre Mustafa Kemal dipmolaside güvenilmez bir karakterdir: *Türk Milliyetçileri bölgedeki* [Adana/Pozantı'daki] *bazı sivil İtalyanlara da son derece kötü davran*mışlardır. *Haziran ayı başlarında Milliyetçileri ziyaret eden bir İtalyan misyonu "Mustafa Kemal'in Hükümeti"nden bazı imtiyazlar bağlamında yazılı garantiler elde etti* idi. *Daha önce Fransızlarla Kilikya'da yaptığı ateşkese sadık kalmayan Mustafa Kemal, bir süre sonra İtalyanlarla olan ilişkilerinde de benzer tavırlar sergileyebilece*ktir. *Mustafa Kemal'e güvenmenin pek akıllıca olmacayağı* meydandadır.[3267]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor. *Müttefikler, 13 Temmuz'daki toplantılarında, Türk heyetine barış antlaşmasını kabul edip etmediklerini bildirmeleri için 6 günlük bir süre verilmesine karar vermişlerdi*r. *Bu durum İstanbul'da kötü bir etki yaratmış, delegeler arasında fikir ayrılıkları başlamış ve halkın geneli antlaşmanın kabul edilmemesinden yana tavır almıştı*r. *Delegelerin işi artık daha zordu*r.[3268]

3262 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

3263 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 407.

3264 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVI.

3265 FO 371/5266, E 8271/7964/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 403, sonnot 330.

3266 FO/5053/E 8380; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 89. Yunan başarı sağlarsa, Bridges'e göre, "antlaşmada Yunanistan lehinde kimi değişiklikler söz konusu olabilecekti." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 161.

3267 The Times, 14 July 1920, *French Prisoners of the Turks; Italians and Kemalist Ourrages*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 368-369.

3268 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan ordusu, kanlı bir savaşın ardından, Bursa'nın güneyini ele geçirmiştir. Geriye sadece Kuzey kıyıları kalmıştır ve Marmara Denizi civarı ve boğazların tamamı müttefiklerin eline geçmiştir*.[3269]

15 Temmuz 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *İtalyanların Fago heyeti dışında Ege bölgesinde ulusçuların cephesini ziyaret eden bir başka İtalyan subayı var*dır. Robeck, *İngiliz ve Yunanlılara karşı İtalyanların ulusçuları desteklediklerinin "açık" olduğunu yazıyor*.[3270]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Bursa'da neşredilen *Millet Yolu* gazetesi vasıtasıyla Anadolu'da Bolşevikliğin propaganda edildiği; Bolşevikliğin ne olduğu, neleri ilzam ettiği ve en esaslı prensibleri hakkında partizanca bilgiler verildiği bildirildi: *Bu yazıları bir Türk yazıyor ve amacı, Anadolu köylüsü ve cahil kitlelerine seslenmektir… Rusya'ya kaçan Osmanlı Türkleri Anadolu'da Bolşevik propagandası yapması için Şerif Manatof'a yardımcı olan Bolşevik Doğu Dairesi'nden dolaysız biçimde buyruk alan Mustafa Suphi'nin başkanlığı altında bir Türk Komünist Bolşevik Partisi kurmuşlardır.*[3271]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti hakkında muhtıra kaleme aldı: *BMM'nin 27 Haziran 1920 günkü oturumunda oldukça önemli şu kararlar alınmıştır: 1. Yunan istilâsı göz önünde tutularak, Mustafa Kemal diktatör ilân edilmiştir; 2. durum iyileşinceye dek ona sınırsız yetki verilmiştir; 3. Mustafa Kemal, ülkenin savunmasını sağlamak amacıyla komşu ülkelerle antlaşmalar imzalayabilecektir; 4. Mondros Bırakışması kaldırılarak, bırakışma günlerinde yapılan tüm anlaşmalar geçersiz sayılmıştır*.[3272]

Tiflis'teki İngiliz siyasî mümessil Miralay G. B. Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Azerbaycan halen Bolşeviklerin elinde bulunuyor. Bunun sorumluluğu M. Kemal ve Nuri Paşalara ait. Zira, Bolşeviklerden silâh ve cephane almak umudunda olan M. Kemal'in onlarla doğrudan doğruya temasa geçebilmek için Azerbaycanlılara Bolşevik yönetimi kabul etmelerini telkin etti. Bolşeviklere karşı ayaklanan Azerler bastırıldı ve Ermenilerin yardımıyla Bolşevikler Gence'de 15.000 Tatar'ı (Azeriyi) katletti. Halen Bolşeviklerin terör rejimi hakim.*[3273]

16 Temmuz 1920. Spa Konferansı Yüksek Şûrası, ültimatom vererek, Sevr'in *hemen* kabul edilmesini Bâb-ı Âlî Hükümetinden istiyor.[3274]

> 16 Temmuz 1920 tarihinde M. Millerand, Damat Ferid Paşa tarafından verilen notalara karşılık İtilâf Devletlerinin cevabını sundu. Bu cevapta İtilâf Devletlerinin dostluğuna "ihanet" eden, hiçbir sebep yokken savaşa giren, savaşın uzamasına, İtilâf Devletlerinin can ve mal kaybına neden olan Osmanlı Devleti'nin sunulan barış şartlarını kabul etmek zorunda olduğu vurgulanıyor. Millerand, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu "800,000 Ermeni'nin katledilmesine, 200,000 Ermeni ve 200,000 Rum'un yurtlarından sürülmesine sebep olan Türklerin kendilerine bağlı milletleri yönetme konusundaki başarısızlıklarını gösterdiklerini" dolayısıyla Türklerin çoğunlukta olmadığı yerlerin Türklerden alınacağının da altını çiziyor.

3269 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

3270 FO 371/5053, E 8316/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 407, sonnot 373.

3271 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.

3272 FO 371/5170/E 9649, kaynak: 1144 ve 1155; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 86-87. TBMM Zabıt Ceridesinin 2'nci cildinden anlaşıldığına göre 7 Haziran ilâ 3 Temmuz 1920 tarihleri arasında meclis içtima etmemiştir. TBMM Gizli Celse Zabıtlarının 1'inci cildinden anlaşıldığına göre 29 Mayıs ilâ 3 Temmuz 1920 tarihleri arasındaki meclis gizli celsede görüşme yapmamıştır.

3273 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVII.

3274 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

> Aynı sebeplerle sınırları Amerika tarafından belirlenecek bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrinden de vazgeçilmeyeceği beyan ediliyor. Osmanlı Devleti'ne, millî bir devlet ve çok verimli toprakların bırakıldığı, bu şartların kabul edilmemesi halinde Türklerin Avrupa'dan çıkarılacakları bildirildi. Son olarak Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalaması için 27 Temmuz 1920 günü saat 12.00'a kadar süre verildi.[3275]

Müttefikler, Sevr projesiyle, Osmanlı Devletini *millî bir devlet* haline getiriyorlar. Başka bir deyişle, *millî bir devlet*in teessüsü noktasında Lozan, Sevr'in tadil edilmiş şekli olacaktır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bugün, Sadrazam Damad Ferid Paşa, kendisiyle görüşmüş ve *köylülerin savaştan bıkıp usanmış olmaları ve nerden gelirse gelsin, bir barışı kabule hazır olmaları nedeniyle, Kemalistlerin etkilerini yitirdikleri görüşünü* dile getirmiştir.[3276] Sadrazam: Sevr Andlaşması *imzalansa dahi, hükümet bu antlaşmayı uygulamak için yeter kuvvete sahip olmadıktan sonra, bunun bir kıymeti olmayacak*.[3277] Robeck'in bildirdiğine göre Sadrazam *Türkiye'nin pek sert bir barış andlaşması karşısında kaldığını, bunun imzalanmasının tam bir yıkım olacağını söyledi*.[3278] *Muahedenin son derece ağır olduğunu, bununla beraber umumî felâketi önlemek için "imza edilmesi gerektiğini, bunun kendisi gibi makul insanlarca idrâk edilmiş bulunduğunu teslim ediyordu; ama ne çare ki, memleket sorumsuz çılgınlarla dopdolu imiş. Eğer Yunanlılar Ankara'ya, hattâ Sivas'a gönderilecek olurlarsa, bu ilerleyiş bir askerî gezinti mahiyetinde kalacak, Erzurum'a yaklaşılıncaya kadar hiçbir sıkıntıya uğranılmayacaktı*.[3279]

> İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşma ile karşı karşıya bırakıldığını ve Türkiye'yi tamamen mahvedecek bir antlaşmayı imzalamaktan başka seçenek bırakılmadığını ifade etti. Bu görüşmenin ardından Robeck, Ferid Paşa'nın şahsen antlaşmayı imzalamaktan yana olduğunda dair bir değerlendirme yaptı. Robeck'in değerlendirmeleri doğruları yansıtmasa da Ferid Paşa dönülmez bir yola girmişti.[3280]

> Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşmayla karşı karşıya bırakıldığını vurguladıktan sonra tek seçeneğin tamamen yok olmaktansa antlaşmayı imzalamak olduğunu ifade etti. Bunun kendisi gibi mantıklı insanlar tarafından kavrandığını fakat memleketin, antlaşmanın bir ölüm cezası olduğu ve Türkiye'nin kendi ayakları üzerinde duramayacağı şekilde düzenlendiğini düşünen "sorumsuz çılgın adamlarla" dolu olduğunu da sözlerine ekleyen Ferid Paşa, bunların antlaşmaya karşı çıkarak Bolşevik ve İslam dünyasının desteğiyle umutlandıklarını ileri sürmekteydi. Ferid Paşa bu sözlerle yetinmeyerek İzmit'te son zamanlarda İngilizlere yapılan saldırının Millî Hareket'in ne kadar ileri gidebileceğini gösterdiğini, onların sadece İstanbul Hükûmeti'ne değil aynı zamanda İngiltere'ye de düşman olduklarını ifade etti. Ferid Paşa, barışa muhalif olan "Asyalılar (Anadolulular)" tarafından kendisine sıkıntı verildiğini de belirttikten sonra artık alışılageldiği üzere İngilizlerden yardım istedi. Ferid Paşa bir süre sonra gerçek niyetini açığa vurarak Padişah'tan başlayarak "mantıklı adamların" antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'de düzeni sağlamak üzere İngiltere'nin yardım edeceğini bilmeleri halinde antlaşmanın uygulanmasına destek vereceklerini ileri sürdü. Ferid Paşa, bu garantinin verilmemesi halinde "mantıklı adamların" dahi antlaşmayı imzalamaya karşı çıkacaklarını iddia ediyordu. Her zaman olduğu gibi görüşme hakkında bir tutanak hazırlayarak tutanağın sonuna kendi görüşlerini ekleyen Robeck, Ferid Paşa'nın şahsi olarak antlaşmayı imzalamak ve taraftar bulmak istediğini, anlaşmayı imzalamak istemesi halinde tamamen Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan yeni bir kabine kuracağını öngörüyordu. Robeck, Ferid Paşa'nın İngiliz desteği

---

3275 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 393-394.

3276 FO/5053/E 8431; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 89-90.

3277 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 135.

3278 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVI.

3279 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 155.

3280 FO, 406/44, "Robeck'den Curzon'a 16 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 393.

> konusundaki kaygılarını dikkate alarak Padişah'ın büyük ihtimalle antlaşmanın imzalanmasına karşı olduğu ve karşıt fikirlerden etkilendiği sonucuna vardı.[3281]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Kemalistlerin Acınacak Halleri" serlevhalı makale neşretti: *Yunan birlikleri Mustafa Kemal'in ordularına darbeler vurdu ve Milliyetçi Güçler perişan hallere* düştüler. *Savaşlar esnasında 56. ve 61. Tümen tamamen yok edilip, bunların askerî varlıklarına son verilmiş, Milliyetçilerin Alaşehir Kolordusu da kendisini aynı kaderi paylaşmaktan kurtaramamış, kolordunun sadece cüzi bir kısmı Uşak'ın doğusuna kaçabilmiştir*. *Cephenin kuzey kesimindeki tüm Milliyetçi birlikler/alaylar dağıtılmış; dağlara doğru kaçan askerlerin peşine düşülmüş, 185. Alay ise tüm subay ve erleriyle birlikte teslim olmuştur*.[3282]

17 Temmuz 1920. Spa Konferansında bulunan Bâb-ı Âlî murahhası Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid (Rey), Bâb-ı Âlî'ye telgraf gönderdi. Spa Konferansı Yüksek Şûrası, Sevr'in kabul edilmesi için ültimatom vermiştir:

> [..] Bu Andlaşmanın, Türk Hükümetlerinin pek kıyıcı bir biçimde ve pek kötü yönettiği topraklardan Osmanlı Devletinin egemenliğine son verdirdiği doğrudur. Ancak, Türkiye'yi çok geniş ve verimli bir ülkesi olan bir ulusal hükümet [Devlet] olarak, olduğu gibi tutmaktadır. Kararlaştırılan hükümlerden hiçbiri, Türkiye'nin yönetim biçimi iyileştirilirse, Türk ulusunun mutlu bir ulus olmasını engelleyecek nitelikte değildir. Andlaşma, hatta İstanbul'da Türklerin çoğunluk oluşturduğu şüpheli olduğu halde, sözü edilen kenti Osmanlı başkenti olmak üzere olduğu gibi tutmağa kadar varmaktadır. Sakınmalı ve sağgörülü davranışa uygun olup olmadığı düşünülmeğe değer olan bu kararı, Müttefik Devletler, Türklerin eski iktidarlarını kötüye kullanmış olmalarından dolayı çok büyük [b]ir duraksama içinde almışlardır. Eğer Osmanlı Hükümeti, Andlaşmayı imzadan kaçınırsa ve üstelik imzadan sonra, Anadolu'da söz geçirmesini yeniden kurmak ve Andlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, Müttefikler, Andlaşmanın maddelerine uygun olarak, bu kararı yeniden incelemek ve bu kez Türkleri Avrupa'dan sonsuzluğa dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Müttefik Devletler, Osmanlı Devletinin Andlaşma maddelerini kesinlikle kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir süresi olduğunu Osmanlı temsilci heyetine bu yanıt belgesiyle bildirirler. Sözü geçen süre Temmuzun yirmi yedinci günü gece yarısı sona erecektir. Eğer Andlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, Müttefik Devletler durumun gereklerine uygun gördükleri önlemleri alacaklardır. [..][3283]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre Padişah, Sadrazam'la ve murahhas heyetiyle görüşmüş, andlaşmayı imzalamaktan *kaçınmakla bir şey elde edilemeyeceği* görüşü hakim olmuştur[3284]:

> Esasında barış antlaşmasının reddedilmesi, savaşın yeniden başlayıp, Türk devlet malvarlığına tamamen el konulmasına ve dahası İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgal edilmesine yol açabilir. Cumartesi veya en geç pazartesi toplanması hususunda Saray Konseyi'ne (Saltanat Şurası) çağrı yapıldı.
>
> Bununla beraber İstanbul'un neye karar vereceği hâlâ belirsizliğini koruyor. Türklerin çoğunun, iki uçurum arasında bir seçim durumuna gönderme yapan ve bunlardan birinin seçilmesi halinde sakat kalınacağını, diğerinin seçilmesi halinde ise boynun kırılacağı şeklinde tezahür eden genel algının endişesini taşıdıkları fark ediliyor.

3281 FO, 371/5053, E 8431, "Robeck'den Curzon'a 16 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 407-408.

3282 The Times, 16 July 1920, *Kemalists' Sorry Record*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 371.

3283 Seha L. Meray & Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, 1977, s. 32-33.

3284 The Times, 17 July 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 178.

> Bu arada Yunan ordusunun başarısıyla ilgili haberlerin Anadolu insanına ulaşmasını engellemek için elinden gelen her şeyi yapan Milliyetçilerin, İzmit ve İzmir cephelerine yönelik bir saldırıda bulunacakları öngörülse de, Mustafa Kemal'in şu anda böyle bir saldırıya muktedir olup olmadığı bilinmiyor.
>
> Milliyetçi çevrelerde, Ankara'dan gelen haberler uyarınca Albay Selahattin'in yaralandığı ve birliklerinin Mustafa Kemal'in ordusu tarafından Yozgat'tan (Ankara'nın doğusu) çıkarıldığı bilgisi yanında, Kâzım Karabekir'in, Erzurum'daki kuvvetleriyle birlikte Milliyetçilere karşı cephe almak üzere olduğu endişesinin taşındığı kaydediliyor.
>
> Transkafkasya'da da ciddi gelişmeler söz konusu. Bölgedeki yerel Bolşevik liderleri, Karabağ ve Zangezur bölgelerini Erivan Ermeni Cumhuriyeti'ne vermeye razı görünseler de, Moskova'daki Merkezî Sovyet Hükümeti, Ermeni birliklerinin, kaderine Sovyet Dışişleri'nin karar vereceği bu bölgelerden çekilmeleri gerektiği doğrultusunda Ermeni barış delegasyonunu bilgilendirmiş durumda.
>
> Dahası Ermenistan, Nahçivan bölgesine yönelik tüm iddialarından vazgeçip, bölgede "Bağımsız" bir Sovyet Hükümeti'nin kurulmasına razı olmak zorunda. Öyle görünüyor ki, Moskova, Türk sınırı üzerinde, onun vasıtasıyla Türk Milliyetçileriyle doğrudan iletişim kurulmasını sağlayacak dost bir devlet oluşturmayı arzuluyor. Ermeni Hükümeti, büyük bir ihtimalle kendisinden istenen her iki şartı da reddedecek.
>
> Yunan birliklerinin Gelibolu'ya çıkartma yaptıkları bildiriliyor. Anlaşıldığı kadarıyla Gebze bölgesindeki (İstanbul Boğazı'nın doğusu) silahlı Milliyetçi gruplara karşı operasyonlar yapılıyor ve çoğu, Alemdağ ve Beykoz bölgelerinde çatışan bayağı haydut profilindeki sözde Milliyetçiler ciddi kayıplar veriyorlar. Etrafı çevrilen bir grup, İngiliz hafif piyade birliği tarafından yok edildi. İki İngiliz subayının hayatını kaybettiği çatışmada 60'tan fazla haydutun öldürüldüğü tahmin ediliyor.[3285]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Bursa'nın ele geçirilmesi sırasında savaş yapmamışlardı*r. *Mudanya'daki İngiliz filosu, ateş edildiğini düşündüğü tren istasyonunu bombalayarak yıkmıştı*r. *Bir vekil, Ankara'daki Milli Meclis'te Yunanlıların başarılarından endişesini dile getirerek, Mustafa Kemal'e askeri durumu sormuştu*r. *Mustafa Kemal, verdiği cevapta Yunanlıların başarılarından haberdar olduğunu ve milliyetçi kuvvetlerin artık Yunanistan ile Bulgaristan arasında zapt edilemez bir hatta konuşlandığını ifade etmişti*r.[3286]

18 Temmuz 1920. Yarbay Alfred Rawlinson, esir mübadelesi teklif etti.[3287]

> Rawlinson; bir gün Doğu'dan gelen üç subayın kendisini ziyaret ettiğini, maksatlarının kendi görüşlerini Müttefiklere iletmek için kendisini bir kanal olarak kullanmak ve Rauf Bey'le mübadele etmek olduğunu ifade eder. Rawlinson'un da gizli ve resmi olmayan misyonu buydu. Demek ki taraflar birbirlerini anlıyorlardı. Aynı maksatla Nuri Paşa'nın da hapishanede kendisini ziyaret ettiğini belirten Rawlinson, kendi kurtuluşunun Rauf Bey'in İngilizlerin elinde olmasına ve Türklerin de Rauf Bey'i çok önemsemelerine bağlamaktadır.[3288]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *Orient News*in haberine göre Sadrazam *Damat Ferit İstanbul'a varışının akşamında Meclis-i Vükela'ya bir konuşma yapmış: Antlaşmayı almadan önce adaletli olacağı konusunda umut besliyorlarmış. Fakat Kuva-yı Milliye'nin İzmit'te yaptıkları, bir Bismark ya da Edward Grey'in bile üstesinden gelemeyeceği bir durum yaratmış. Başvurular sonuçsuz kalmış ve Millerand bile bizden yana tutumundan vazgeçmiş. Antlaşma*

3285 The Times, 17 July 1920, *Will The Turks Sign? Fear of the Greek Army*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 373-374.

3286 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu işgallerin ardından Batı cephesinde Balıkesir, Manisa, Bursa ve İzmit, Yunan işgali altına girmiş oluyor." (Tüylü-Turan, 2019, s. 316). Mustafa Kemal, eski başşehir Bursa'yı Yunan'a savaşmaksızın terk etmiştir.

3287 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 113.

3288 Rahmi Doğanay, *İngilizlerin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 71-72.

imzalanmazsa savaş durumuna yeniden dönülür ve daha da ağır koşullar gelebilirmiş. Padişahla görüşmesinde imzalama kararının Saltanat Şurası'nca alınması kararlaştırılmış, çünkü kendisi bu sorumluluğu üstlenip tarihin lanetine uğramak istemezmiş. Almanya gibi güçlü bir devlet bile önüne konan antlaşmayı imzalamış. Öğrendiğine göre İttihatçılar antlaşmayı imzalayacak "yurtseverlerin" parmaklarını kesme kararındaymışlar. Onun için düzeni sağlamak üzere önlemler almak mutlaka gerekiyormuş. Saltanat Şurası'nın alacağı karara göre istifa etmesi gerekebilirmiş.[3289]

Ankara'daki TBMM'de gizli celse inikad edildi. *Mebuslar "Misak-ı Millî hududu dahilindeki milleti ve vatanı istihlâs etmek" hususunda Misakı Millîye yemin ettiler*.[3290]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Spa Konferansı'nın sona ermesinin ardından, Konferans Başkanı Millerand, 17 Temmuz'da Türk heyeti başkanına, antlaşmanın kabulü için verilen sürenin uzatılması konusundaki taleplerinin reddedildiğini bildirmiştir*.[3291]

19 Temmuz 1920. Fransa Versailles'teki Bâb-ı Âlî murahhası Ahmed Reşid'in (Rey) Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Spa Konferansı âzâlarından biri; Sevr muahedenamesi imzadan istinkâf edildiği (çekinildiği) takdirde İstanbul'un Türklerden alınacağı tehdidinde bulunmuştur.[3292]

19/20 Temmuz 1920. Yunan birlikleri *Tekirdağ'ın doğusunda ve Ereğli'nin batısında bulunan Çanta deresi civarında karaya* çıktı ve *bir kaç gün içinde bütün Trakya'yı ele geçir*di.[3293]

> [Yunan ordusu] Kemalist askeri birliklerini dağıtmak ve İzmir-Bandırma demiryolunu ele geçirmek amacıyla 22 Haziran'da saldırıya geçiyor; bunun ardından, yarı örgütlenmiş ve güçsüz Kemalist birlikleriyle Yunan ordusu arasında kanlı bir boğuşma başlıyor; Temmuz sonlarına doğru Yunanlı'lar, Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir'i işgal ediyor; daha sonra Doğu Trakya'yı ele geçiriyorlardı. Kemalist'lerin askeri durumu o kadar tehlikeli idi ki, Bakanlar Kurulu, başkenti Ankara'dan Sivas'a taşımak kararını alıyor; durumu BMM'inden gizli tutuyordu.[3294]

20 Temmuz 1920. Bâb-ı Âlî murahhası Ahmet Reşit (Rey), *Paris'ten gönderdiği ikinci telgrafında, Türkiye* Sevr Andlaşmasını *imzalamaktan kaçınırsa İstanbul'un Yunanlılara işgal ettirilmesine karar verildiğini bildirdi*.[3295]

Yunan Kral Aleksandr, İngiliz ve Fransız zırhlıları nezaretindeki Tekirdağ çıkarmasını Averoff muhribinden müşahede ve tebrik etti. Marmara Ereğlisi çıkarmasında yer alan Yunan eri Pliziyotis, 20 Temmuz tarihli günlük kaydına şu notu düştü: *Tayyar'ın Türkleri kaçmışlardı*.[3296] Yunan birlikleri, dahile hareketle Çorlu'yu da işgal etti.[3297] Müttefikler Çatalca hattına değin Şarkî Trakya'yı Spa Konferansında Yunanistan'a bırakmışlardı.

3289 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 178-179.

3290 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 203.

3291 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 195.

3292 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi (Cilt 2, Kısım 2)*, 1999, s. 519.

3293 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 161.

3294 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 86.

3295 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 134. "Fakat, 23 temmuz'da Saltanat Meclisi Milliyetçiler taraflısı kabineyi atlatarak, Barış Konferansı'na gönderilmek üzere üç delege atadı ve kendilerine antlaşmayı imzalamaları talimatını verdi. İstanbul'un bildirdiğine göre bu karar daha büyük ve felaketli şartlara yol açmamak üzere, antlaşmanın imzasını öğütleyen Paris Elçisi Raşit'in baskısıyle alınmıştır." Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 285-286. Evans, Reşid'i "Raşit"; Paris'deki Osmanlı murahhası olmaklığı da "Paris Elçisi" şeklinde yanlış yazmış olsa gerektir.

3296 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 261.

3297 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163.

Harita. *Bandırma ve Erdek mıntıkalarından bindirilen Yunan işgal birlikleri Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi sevahiline ihrac edildiler* (Görsel: Google Haritalar).

Bu babda Sevr'in imzalanması meselesine dair mühim bir cihete temas etmek gerekmektedir. Örneğin Sevr gibi ağır şeraitli bir projeyi Türklerin imza etmiş olmasını bir türlü anlayamayan İngiliz Grace Mary Ellison'a, "bir Türk delege" şu cevabı vermiştir: *Eğer imzalamasaydık Yunanlılar İstanbul'a gireceklerdi ve biz onları ne zaman dışarı atardık Allah bilir. Önemli olan şey, antlaşmanın meclisce onaylanmayacağıdır*. Ellison, cevabı şöyle yorumluyor: *Yunanlıları uzakta tutmak, kan dökümünü önlemek! Belki de haklıydı*.[3298]

Meclis-i Vükela, Sevr projesinin imzalanmasını murahhas heyetine *tavsiye* etti: *"Ya İstanbul'da ve mehdi millimiz olan Anadolu'da hâkim kalmak suretiyle küçük, fakat yine bir Devlet halinde bulunmak veyahut teklifat-ı vakıayı reddederek Devleti Osmaniye'nin hayatına nihayet vermek"; başka bir şık ise artık mevcut değildir*.[3299]

İzmir'deki Tümamiral M. Fitzmaurice, Bahriye Nezâretine muhtıra gönderdi. *Yunanlılar, böbürlenmeye başlıyor; Yunanistan'ın Yakın Doğuda büyük bir devlet biçimine geldiği iddiasında bulunuyor; İngiltere ile Fransa'nın kendi üzerlerine alamayacakları ya da almak istemedikleri bir görevi yerine getirmek için Yunanistan'a başvurduklarını öne sürüyorlar*.[3300]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal'in Beyanatı" nam haber yayımladı: *Mustafa Kemal Ankarada Büyük Millet Meclisi'nde Müslüman ahaliye bir duyuru yaptı ve Bolşeviklerin milliyetçileri destekleyecekleri güvencesini verdi*.[3301]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ *La Derniere Heure* gazetesi "Asya Alevler İçinde" nam haber neşretti: *Eğer Yunanlar Müttefiklerin istediği programı tamamlasalar ve milliyetçi Türkleri geri püskürtseler bile, onların etrafındaki Kemalist isyan çılgınca tutuşacaktır.*[3302]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* nam gazetesi yazıyor: *Lloyd George Diyor ki: Bu Mücadele İngiltere-Rusya Mücadelesidir*.[3303]

3298 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 18.

3299 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

3300 FO/5135/E 10628; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 91.

3301 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.

3302 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 178.

3303 Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2023, s. 67, dipnot 342. "Lloyd George, Türkiye'ye karşı yapılan hareketin Türk-İngiliz ve Türk-Yunan hareketi

21 Temmuz 1920. Yunan birlikleri Demirci'yi işgal etti.[3304]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "İstanbul Komplosu" serlevhalı haber yayımladı: *İstanbul'da isyan çıkarmayı amaçlayan ancak başarısızlıkla sonuçlanan bir komplo hareketi* mevzubahistir. *Laz Ali (Lazali) komplosunun amacı, Sultan'ı öldürmek ve geçici bir hükümet kurmaktı. Laz Ali (Ali Osman) İttihatçı teşkilatın bir üyesiydi ve yakalandıktan sonra niyetinin Türkiye'de bir Komite Hükümeti kurmak olduğunu, bu amaca ulaşmak için de Milliyetçilerden yardım aldığını itiraf etmişti*r. *Milliyetçi komplocuların önde geleni, savaş esnasındaki Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarından Albay Hüsamettin*'dir (Ertürk). *Olay dolaylı olarak Enver Paşa'yla ilişkilendiriliyor*.[3305]

The Times gazetesi "Yunan İlerleyişi: Kemal Köylüleri Topluyor" başlıklı haber neşretti: Mustafa Kemal'e *Bolşevik yardımları yolda*dır. *İtilaf devletleri arasında Türkiye politikası bağlamında anlaşmazlıklar çıktığı argümanıyla halkı etkilemeye çalışan Mustafa Kemal, Anadolu'da asker/adam toplamak için son derece enerjik bir propaganda başlattı. Milliyetçiler, Müslümanlar arasında dinsel fanatizmi canlandırmak için Yunanlıların Bandırma ve diğer yerlerde katliama başladıkları propagandası yapmaya başladı*.[3306]

22 Temmuz 1920. Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e nota verdi. *Damat Ferid Paşa, Barış Antlaşması'nı imzalamak amacıyla Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis Beylerin görevlendirildiğini ve bu heyetin Paris'e varışının gecikmesi halinde Osmanlı Devleti'ne tanınan sürenin uzatılmasını talep* ediyor*. Notada, her ne kadar Türk heyetinin antlaşmayı imzalamasına karar verilmiş olduğu ifade ediliyorsa da İtilâf Devletlerinin adalet ve eşitlik duygularına hitaben bazı taleplerde bulunulmakta. Bu talepler teklif edilen İstranca-Çatalca sınırı yerine Midye-Enez hattının sınır olması, Marmara kıyılarının tarafsız bölgeden çıkarılması ve bu bölgenin Boğazlarla sınırlandırılması, Hamburg şehrine tanındığı gibi İzmir için özel bir rejim belirlenmesi ve İslam birliğinin temsilcisi Halife olduğundan antlaşmada dini hükümlere yer verilmemesinden ibarettir. Ferid Paşa bu şartların kabulü için Robeck'ten nüfuzunu kullanmasını da iste*mektedir.[3307]

Robeck, Curzon'a muhtıra gönderdi: Padişah, Sevr'i imzalamak hususunda *bir hayatiyet göstermemekte, kayıtsız, ya da kurnazca hareket etmekte. Onunla Damat Ferit arasındaki sempatinin de azalır gibi olduğu görülüyor*.[3308]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Aralarında eski bakanlar, senatörler ve generaller bulunan ve elliye yaklaşık seçkin davetlilerden oluşan Saltanat Şurası'nda, Sadrazam Damat Ferit, tartışma veya eleştirme yapılmasına izin ver*memiştir; *barış antlaşması imzalanmazsa, Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal edeceği uyarısında bulunarak, toplantıda hazır bulunanlara, antlaşmayı kabul edip etmedikleri sorusuna karşılık vermekle yetinmelerini tembih*lemiştir. *Saltanat Şurasında hazır bulunan Padişah, antlaşmanın imzalanmasından yana olanların ayağa kalkmalarını* istemiş;

---

olmadığını, bunun doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasındaki bir mücadeleden ibaret olduğunu ifade etmiştir."

3304 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 161.

3305 The Times, 21 July 1920, *The Constantinople Plot*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 377, dipnot 936. *The Times* Lazları "sağları solları belli olmayan bir Karadeniz kabilesi" tavsif etmektedir (Başak, 2018, s. 376, dipnot 935).

3306 The Times, 21 July 1920, *Greek Advance; Kemal Rallying Peasants*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 376.

3307 FO, 371 /5054, E 9651; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 394. Robeck, mezkûr notayı yarın Curzon'a keşide eyleyecek.

3308 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 242.

Mareşal Rıza Paşa dışında tüm davletliler ayağa kalkarak antlaşmayı kabullendiklerini izhar etmişlerdir.[3309]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Paris Sulh Konferansına iştirak eden Bâb-ı Âlî murahhas heyetine dair mühim bilgileri içeren muhtıra kaleme aldı:

> [..] istihbarat raporu "iyi bilgi alan bir Türk kaynağına dayanarak", Paris'te iken, Damat Ferit'le Reşit Bey arasında görüş ayrılığı meydana geldiğini; Ferit'in aklî yorgunluktan mustarip olduğunu; *(Regie de Tobaco)* tütün kurumuna mensup Weyl'in ve kötü ad yapmış olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti önderlerinin etkisi altında kaldığını bildiriyor; Reşit Bey'in, kendi çıkarlarından başka birşey düşünmediği ve Ulusçuların karşı tutumundan ötürü eleştirilince şunları söylediği iddiasında bulunuyordu:
>
> > "Kendimi kurtarmak zorundayım. Fransız'lar, bana, bir gün Fransız Suriyesi'nde Ortak Müslüman Genel Valisi olmak ümidini verdiler. Devletin genel yıkımını gözönünde tutarak kendi kişisel çıkarlarımı korumamam için bir neden yoktur. Kimse için, emeklilik maaşıyla geçinmeye çalışan bir emekli olmıyacağım".[3310]

Şûrâ-yı Saltanat içtima etti. Mücbir esbaba binaen Sevr'in murahhas heyeti tarafından imzalanması cihetinde karar alındı.[3311]

> Sadrazam toplantıda kederli bir şekilde ve usulca, Sultan Hükümeti'nin, daha kötü şeylerle karşılaşılmaması için antlaşmayı imzalamaya karar verdiğini açıklayan bildirisini okuduktan sonra, aralarında önceki Şeyhülislam Sabri Efendi ile Meclis-i Ayan İkinci Başkanı Mustafa Asım ve generallerden Hadi ve Kâzım Paşaların da bulunduğu önemli kişiler bazı açıklamalarda bulundu. Açıklamaların ağırlık noktası aynıydı: "Çok sert ve adil olmayan bir barış, fakat imzalanmalı." Toplantıda sadece bir "isyankâr" ses duyuldu, o da Topçu General Rıza Paşa'ya aitti. Rıza Paşa, böylesine adil olmayan bir barışın imzalanamayacağını, imzalanmaması gerektiğini düşünmesine rağmen, herhangi bir alternatif yaklaşımda da bulunmadı. Şura'nın kendisini takip edeceğini sezinleyen/anlayan Sadrazam, topantıya katılanları oy vermeye davet etti. Neticede Rıza Paşa hariç Şura'nın tüm üyeleri antlaşmanın imzalanması doğrultusunda oy kullandılar.
>
> Sonuçta Türkiye, Trakya, İyonya, Ermenistan ve Arap topraklarının kaybı anlamına gelen teslimiyet belgesini onayladığını resmen açıkladı. Önce İttihatçıların, sonra da Milliyetçilerin çılgınlıklarından sonra teslimiyet hüzünlü bir ağırbaşlılık ile kabul edildi.[3312]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Doğu Trakya'da Faaliyet Başlamıştır" serlevhalı haber yayımladı:

> Türkler çıkarmaya topçu ateşiyle karşı koydu. Bu ilk direnişten sonra Tekirdağ'ı terk etmişlerdir. Şehre çıkan Yunan kuvvetleri işgali gerçekleştirmişlerdir. Averof Tekirdağ limanına demir atarken, çıkarma devam etmiştir. Averof zırhlısına gelen bölgenin Rum ileri gelenleri Kral'ın huzuruna çıkmışlardır. Şehir Kral'a teslim edilmiştir. Türklerin bıraktığı on top ele geçirilmiştir. İç bölgelere doğru kaçan Türk askerlerinin, silahlarını terk ettikleri söylenmektedir. Tekirdağ'da Yunan bayrakları dalgalanmaktadır. Sonrasında Kral, yaverleri ve Averof'un komutanı eşliğinde Tekirdağ'a çıktığında, coşkuyla karşılanmıştır. Kral Hükümet Konağı'nda Tekirdağlı Rum, Ermeni ve Türkleri kabul etmiştir. Tekirdağ Belediye Başkanı'nın, şehrin işgalinden duyduğu sevinci ifade ettiği söylenmektedir. Kral şehirde iki saat kaldıktan sonra Averof'a geri dönmüştür. İngiliz amiral ve komutanların gönderdikleri telgraflarla, Tekirdağ çıkarması ve başarılarından dolayı Kral'ı kutladıkları ifade edilmektedir.[3313]

3309 FO/5170/E 10014; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 84.

3310 FO 371/5179/E 10014; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 89.

3311 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 202.

3312 The Times, 24 July 1920, *Turkey's Last Act of Surrender*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 383.

3313 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 262.

23 Temmuz 1920. Yunanistan'ın Londra elçiliğinden İngiliz Hariciye Nezâretine nota: *Batum'daki Yunan viskonsolosluğundan alınan haber: Bolşevikler Anadolu'ya silâh ve para yardımı yaptı*.[3314]

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Binbaşısı Way, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e Yüzbaşı Muzaffer kuryeliğinde İngilizce mektub gönderdi. İngiliz Karargâh-ı Umumîsi, *Anadolu'da tutuklu bulunan İngiliz subay ve erlerin serbest bırakılması hususunda görevlendirilecek yetkili bir şahısla görüşmek* istiyor. *Ankara temsilcisinin İzmit'e gönderilmesi durumunda gerekli seyahat belgesini vermeye veya Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanacak bir belgenin verilmesi şartıyla tam yetkili bir İngiliz subayını Eskişehir'e göndermeye istekli olduğu*nu bildiriyor. *İngiliz Karargâhına ivedi bir cevap verilmesi talep edilmektedir*.[3315]

24 Temmuz 1920. Yunan işgali karşısında izmihlal eden Edirne'deki 1'inci Kolordu, Kolordu Kumandanı Muhiddin, *700 subay ve askeri memur, 4 bin er* mevcuduyla ve *3 bin piyade tüfeği, 30 makineli tüfek, 31 top* teçhizatıyla beraber Bulgaristan'a sığındı. Amasya cuntası mensubu Harekat-ı Milliyeci Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), Yunan'e esir düştü.[3316]

İstanbul'daki *Moltke* (daha sonraki tesmiyesiyle *Felâh*) *Grubu*, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, murahhas Ahmed Reşid'in (Rey) telgrafını Şura-yı Saltanat'ta okutmuştur: *Şâyed Türkiye muʿâhedeyi imzâ etmezse 27 Temmuz'da İstanbul'un Yunan kıtaʿâtı tarafından işgâl edileceği*:

Huzûr-ı Sâmîlerine

Muhterem Paşa Efendimiz,

1- 22 Temmuz [1]336'da inʿikâd eden Şûrâ-yı Saltanat'a müteʿallik havâdisler bugünkü matbûʿâtda neşredildi. Ancak mahrem kalan bazı safahâtı ber-vech-i âtî arz olunur:

Ferid Paşa vazʿiyeti îzâh ile Düvel-i Müttefika'nın verdikleri cevâbı aynen okutdukdan sonra o gün Reşid Bey'den gelmiş olan 'Şâyed Türkiye muʿâhedeyi imzâ etmezse 27 Temmuz'da İstanbul'un Yunan kıtaʿâtı tarafından işgâl edileceği' me'âlinde olan telgrafı okutdurarak esâsen evvelce imzâ lehinde idâre-i kelâm etmek üzere taʿyîn etdiği Hadi Paşa vesâir bazı zevâta söz verdi. Bilâhare Abdurrahman Şeref Bey Anadolu mes'elesini hükûmet ne vechle halledeceği hakkında istîzâhda bulundu. Ferid Paşa buna 'Hep beraber olarak çalışıb bir an evvel Anadolu'daki isyânı bastırmakdan başka çâremiz yokdur. Zaten Düvel-i İ'tilâfiye'nin te'dîb mes'elesini bizzât hükûmete terk eylemesi bir hüsn-i niyete makrûndur' tarzında cevâb verdi. Bunu müteʿâkib Birinci Ferîk Zeki Paşa da 'Vazʿiyet elîmdir. Sulhü imzâ mecbûriyetindeyiz. Fakat kanâʿat-ı şahsiyem Avrupa'da yeniden büyük bir tahavvül olacakdır. Binâenaleyh memleketde artık kan dökülmesinden sarf-ı nazarla müttehiden ve el birliğiyle çalışarak bu an-ı tahavvülün hulûlünde bundan istifâde edilecek bir vazʿiyetde bulunmaklığımızı te'mîn eylemeliyiz' tarzında beyânâtda bulundu ve bu ifâdeleriyle Anadolu vazʿiyetinin dâhilî muhârebât ile değil bilâkis sûret-i muslihânede halli tarafdârı olduğunu anlatmak istedi. Nihâyet Topcu Ferîki Rıza Paşa da bu mes'eleyi daha açıkca ortaya atarak imzâ mes'elesi ile beraber en mühim görülen bu noktayı da aynı zamanda halletmek için idâre-i kelâm edecek iken Ferid Paşa kendisine söz vermedi ve müzâkereyi kâfî gördü ve bu mes'eleyi kapalı geçerek yalnız imzâ hakkında re'y topladı. İʿtâ-yı re'yde Veliahd Hazretleriyle Topcu Ferîki Rıza Paşa ayağa kalkmadılar. Rıza Paşa müstenkif kaldığını bildirdi. Fakat Veliahdın da kalkmaması Zât-ı Şâhâne'nin nazar-ı dikkatini celbeyleyince kendilerine birkaç defa atf-ı nazar eylediler. Bunun üzerine Veliahd Hazretleri "Ben de sayılıyor muyum, bilmiyordum" diyerek ayağa kalkdılar.

Hâlbuki Ferid Paşa Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Bey'i ve Avrupa'daki Reşad Halis Bey'i sulhü imzâya me'mûr olarak daha evvelceden taʿyîn etmişlerdi. Şûrâ-yı Saltanat'ı ise kendisini mes'ûliyetden kurtarmak için

3314 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXVIII.

3315 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 470.

3316 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, 170.

akdetdirmiş ve ekseriyeti te'mîn eylemesi için de intihâbla daʿvetiyeler göndermiş ve aleyhde idâre-i kelâm edeceklerin dahi hakk-ı kelâmını nezʿe karar vermiş. Nitekim de bu vechle hareket eyledi. Meclisden sonra Zât-ı Şâhâne'den muʿâhedenin imzâsından evvel taʿdîl husûsunda hükûmetin bir defa daha teşebbüsde bulunması için bir irâde sâdır oldu.

2- Müdîr Bey[in] Ferid Paşa'nın vazʿiyeti ile mahâfil-i âliyece son vazʿiyet hakkında düşünülen şeylere dâir verdiği maʿlûmâtlar da aynen ber-vech-i âtî arz olunur:

Ferid Paşa daha Paris'de iken harekât-ı şahsiyesine muʿârız olarak Said Molla, Ali Kemal, Hâriciye Müsteşârı sâbıkı İhsan, Adliye Nâzırı Rüşdü ve daha sâir bazı zevât bir grub teşkîl eylemişler ve İngilizler nezdinde Ferid Paşa'nın harekâtını tenkîd ve bilhâssa Cafer Tayyar Bey'i himâye ve bilfiʿil harekâtında medhaldâr olduğunu ileri sürerek mevkiʿ-i iktidârdan ıskâtı için teşebbüsâta başlamışlar. Ferid Paşa avdetiyle beraber vazʿiyetini ıslâh için İngilizlere daha ziyâde takarrüble âmâline sed çekmeye uğraşmış, bunun için de Anadolu'nun te'dîbinde daha ileri giderek îcâb ederse Yunan harekâtına alenen iştirâk bile etmekde tereddüd etmeyecekmiş ve hatta buradaki İngiliz Mümessilliğine Türkiye'nin İngiliz himâyesini kabûle âmâde olduğunu ihsâs ve Rıza Tevfik Bey'le Hadi Paşa'ya da bu husûsda müzâkerâta girişmeleri için taʿlîmât bile vermiş. Bununla beraber dâhilen de Şûrâ-yı Saltanat'ı muvaffakiyetle ve arzusu dâhilinde inʿikâd ve netîcelendirmesi üzerine muhâlif olan işbu gruba karşı vazʿiyetini daha ziyâde tarsîn eylemeye muvaffak olmuş. Filhakîka İhsan Bey'i azleylediği gibi Adliye Nâzırını da yakında istiʿfâya mecbûr kılacağı söyleniyor. Maʿa-hazâ Ferid Paşa her vakit olduğu gibi kararsızdır. Gerek dâhildeki (sâbık tarafdârları olan) muʿârızları dolayısıyla gerek İngilizlerin iʿtimâdını kaybedeceğinden korkuyor. Anadolu mes'elesini sûretâ sâhib-i salâhiyet bir şûrâ-yı askerî te'sîsiyle onların vereceği karara göre halletmek istiyormuş. Hakîkatde ise harekâtı bilâ-kayd ü şart İngilizlerin âmâline hâdim bir tarzda tanzîm eylediği de âşikârdır. Zât-ı Şâhâne ise Anadolu'ya bir hey'etin iʿzâmı tarafdârı imiş.

İngilizlere gelince: Paris'den avdetden beri Ferid Paşa'ya iʿtimâdları kalmamış ve bî-taraf bir zâtın mevkiʿ-i iktidâra gelmesini ve bunun için de Tevfik Paşa'yı muvâfık görüyorlarmış. Temâsda bulunan arkadaşlar bu haberi te'yîd ediyorlar. Her hâlde Ferid Paşa aleyhinde bir cereyân mevcûddur. Mevsûk ve mukarrebîninden bir zâtın ifâdesine nazaran Ferid Paşa'nın memleketde İngiliz himâyesini taleb eylemesi bu vazʿiyeti hisseyleyerek mevkiʿini te'mîn maksadına maʿtûf imiş. İngilizlerin ahîren yani sulhün imzâsından sonra siyâsetlerini tebdîl ederek Türkiye dâhilinde muslihâne bir politika taʿkîb ve bu sebeble Ferid'in ıskâtıyla yerine bî-taraf telakkî eyledikleri Tevfik Paşa'nın geçmesini tasvîb edeceklermiş. Bî-taraf zevât esâsen İngilizler şimdiki fikirlerinde sâbit kalarak hareketlerine devâm eylerlerse hükûmetin 'İstanbul'u kurtaracağım' diye işbu harekâta iştirâk eylemesi aynı zamanda düşmanlarımız menfaʿatine daha ziyâde hidmet edilmiş ve İslâmlar beyninde beyhûde kan dökülmesine sebebiyet verilmiş olacağı gibi emsâli ile müsbet olduğu üzere muvaffak da olunamayacağı için yine İstanbul elimizden çıkacakdır, bunun için hükûmetin hiç olmazsa bî-taraf kalmasının ûlâ tarîk olacağı fikrinde imişler. Tevfik Paşa İngilizlerin Türkiye'de muslihâne bir politika taʿkîb edecekleri hakkındaki işâʿâta ihtimâl vermemekle beraber buna belki Bolşeviklerin ahîren Lehistan cebhesindeki muvaffakiyâtları dolayısıyla lüzûm görecekleri, bu takdîrde ise evvel emirde Anadolu ile bir i'tilâf akdedilmesi lâzım geleceği fikrinde imiş.

3- Geçenlerde Kazım Paşa'nın yâveri, Harbiye Nezâretinde İrtibât Zâbiti Binbaşı Milencin [Millingen] ile bir mülâkâtda bulundular. Milencin bu esnâda Anadolu harekâtının Türkiye için iyi bir şey olmayacağını ve nasyonalistlerin bidâyetde Yunanlılara karşı harekâtı maʿkûl addedilebilir idi ise de bilâhare bu husûmeti İngiltere Hükûmetine de İzmit vesâire vukûʿâtıyla teşmîl etmeleri muvâfık olmadığını ve bunun netîcesi olarak İngiltere'nin de bilfiʿil teşrîk-i mesâʿîye mecbûr kaldığını ve her hâlde İngiltere'nin bu harekâtı te'dîbe(!) kudreti olduğunu söyleyerek pek yüksekden atmakla beraber netîcede Kazım Paşa'nın bu mes'eleyi hal için uğraşmakdan geri durmayacağını ümîd eylediğini de söyledi. Yâveri bu husûsda bir şey söyleyemeyeceğini fakat arzu buyurulursa Anadolu'ya gidebileceğini bildirdi. Milencin "Ben bir şey diyemem, salâhiyetim yokdur. Fakat ister iseniz siz gidiniz" dedi ve bu sözleriyle temâsı arzu etdiğini fakat böyle bir teşebbüsün kendileri tarafından sudûr etmiş olmasını istemediği anlaşılıyordu. Bilâhare Milencin İzzet Paşa ile de temâsa geldi. Zann-ı âcizânem mûmâ-ileyh böyle bir temâsı her ihtimâle karşı âtîde istifâde edebilmek için arzu eylemekdedir.

4- Şeyh Senusi Bursa'nın işgâli üzerine Antalya'ya firâr eylediğini ve Hicaz'a gitmek istediğinden Zât-ı Şâhâne'nin ihsânına muhtâc bulunduğunu ve bu husûsda tavassut buyurulmasını Mısır Hidivinden ricâ etmiş. Müşârün-ileyh mes'eleyi Zât-ı Şâhâne'ye arz ve 2000 lira kadar bir meblağ ihsân buyurulursa kâfî gelebileceğini ilâveten serdeylemişdir.

5- Anadolu'dan ahîren büsbütün haber alınamadığından haberlerimiz Avrupa matbûʿâtına münhasır kalmakdadır. Kemâ-fi's-sâbık hâricde dahi îcâb edenleri neşr ve taʿmîme devâm ediyorum.

6- Mühim olarak bir mes'ele de son günlerde Anadolu'ya gitmek için birçok zâbitân bendenizi maʿiyet-i sâmîlerinde bulunduğum zamandan tanıdıklarından sûret-i husûsiyede mürâcaʿatda bulunuyorlar. Gerek vapurlarla gerek motorlarla Bahr-i Siyâh tarîkiyle vesâ'it-i nakliye bularak bazılarına delâlet ediyorsam da ekserisinin â'ileleri ve vazʿiyet-i hâzıra itibârıyla muhtâc olduklarından bahisle nakden muʿâvenet taleb eylemekdedirler. Bunun te'mîni için de sarf-ı gayretle gerek motorlarla her nevʿ nakliyât gerek nakden hidmete şitâb edecek bir tüccâr bulundu. Bu husûsda hâmil-i varaka-i âcizî tafsîlât-ı şifâhiyeyi arz edecekdir. Bu vechle gerek yeni sevk edilecek ve gerek sevk edilmiş zâbitân â'ileleri vesâir îcâb eden husûsât için muʿâvenet imkânı hâsıl olacağından tensîb-i devletlerine iktirân eylediği takdîrde taʿlîmât-ı devletlerini hâmilen hâmil-i varaka efendinin tekrar avdetlerine veya suver-i âherle teblîğine intizâr olunduğunu arz ve kemâl-i hürmetle ellerinizden öperim efendimiz.[3317]

Maliye eski nâzırı İttihadçı Cavid'in günlük kaydı: *Hüseyin Hilmi Paşa sulhun imza edileceğini, Şura-yı Saltanat'la hükûmetin, "eğer sulhu imza etmezsek İstanbul'u da kaybedeceğiz; İstanbul gidince hilâfet ve devlet de kalmayacak, Anadolu hâin milliyetçilerin elinde olduğundan padişâh oraya gidemez. Esasen bu hâin nasyonalistlerin maksatları cumhuriyet ilân eylemektir. Sulhu imza edersek yüzlerce camileri kilise olmaktan kurtaracağız, hüsn-i hareket ve i'tidâlimizle devletlerin teveccühünü celbeder ve onların muâvenet-i askeriyesiyle milliyetçileri kahr ve tedmir eyleriz. Bu devletin başına çok felâketler gelmiş ve kurtulmuştur. Allah'ın inayeti ile bundan da kurtulur" tarzında idâre-i lisân eyleyeceğini ve iki kişinin bile sada-yı itiraz yükseltemeyeceğini söylüyor*.[3318]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Mustafa Kemal, Sultan'ı,* [Sevr] *barış antlaşmasının imzalanması durumunda hilafetin topraksız kalacağı ve daha sonra da Hicaz Kralı Hüseyin'e geçeceği konusunda uyardı*.[3319]

25 Temmuz 1920. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, Devlet-i Osmaniye'nin eski başşehri Edirne'yi işgal etti.[3320] Şarkî Trakya'daki Kuvâ-yı Milliye çöktü.

Yunan harekatı şimdi Trakya'da da başlamıştı. Temmuz sonlarına doğru, İzmir tümeni ve G. Kondylis'in 3. Piyade Alayı Bandırma'dan Tekirdağ'a götürüldüler. Doğu Trakya'da, Türk Milliyetçilerinin lideri Cafer Tayyar'ın zayıf ve düzensiz kuvvetleri, Yunan kuvvetleri arasına sıkıştırıldı ve kolayca dağıtıldı. Cafer Tayyar tutsak edildi. Yunan kuvvetleri 26 Temmuzda Edirne'ye girdiler. Atina'da bayraklar asıldı, 101 pare top atıldı ve bu olay Katedralde Şükran İlahisi'yle kutlandı.[3321]

Yunanlıların Doğu Trakya'yı işgali tamamlanıyor. 1. Kolordu, 700 subay, askeri memur, 4.000 er, 10.000 sivil, 3.000 piyade tüfeği, 30 makinalı tüfek ile Bulgaristan'a sığındı. Edirne Yunanlıların eline geçti. Yunanlılar Havsa ve Pınarhisar'ı da işgal etti. Birinci Kolordu'nun bozguna uğraması, halkın savunma için örgütlendirilmemesine ve savunma arazisinin darlığına bağlanıyor. Genel savaşta Türkiye ile birlikte yenilmiş

3317 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 472-474.

3318 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 124-125.

3319 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 180.

3320 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163.

3321 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 186.

> olan Bulgaristan'daki İstanbulinski Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin kontrolü altında bulunmasına rağmen Türk kuvvetlerinin barındırılması için elinden geleni yapacaktır.[3322]

1 numaralı Divan-ı Harb-i Örfî'nin, *asteğmenden miralaya kadar çok çeşitli rütbelerden 63 kadar subayın idamını* âmir kararı tasdik edildi. Miralay Refet (Bele) mahkûmlar arasında yer alıyor. *Bunlar "kuva-yı bagiyeye" katılıp onun "harekat-ı şekavetkaranelerine" ortak olmuşlardı*. *İdamdan başka askerlikten çıkarılacak, mallarına el konacak, "aşırmış" oldukları silah, cephane vb. gereçleri tazmin* edilecektir.[3323]

Bir İngiliz belgesinde, *Veliaht Abdülmecit Efendi'nin 25 Temmuz gecesi Şipka kahramanı Müşir Fuat Paşa, eski Başvezir Ali Rıza Paşa ve Tevfik Paşa'nın oğlu Damat İsmail Hakkı Bey'in huzurunda tahta geçme hakkından feragat ettiği* kaydediliyor.[3324]

26 Temmuz 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *İşittiği bir söylentiye göre Büyük Millet Meclisi, antlaşma imzalanırsa padişahın halifeliğine son verip, bunu Hicaz Kralı Hüseyin'e önerecekmiş. Hatta Irak, Suriye, Mısır, Afganistan'a heyetler gönderilmiş durumu bildirmek için. Defrance söylentinin inandırıcı olmadığını düşünüyor*.[3325]

Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le görüşüyor. Robeck, Sevr'in en kısa zamanda tasdik edilmesi gerektiğinden fakat Meclis-i Mebusan'ın kapalı olduğundan söz edince; Sadrazam tasdikin *gecikmeden yapılacağını,* Meclis-i Mebusan'ın tasdikini âmir *Kanun-ı Esasi'nin bu konudaki hükmünün uygulanamaz olduğunu, padişahın savaş ve barış yapmak yetkisine dayanılarak gerçekleştirileceğini söyledi*.[3326] Anadolu'daki milliyetçi hareket ve Bolşevik tehlike meselesine gelince, *Sadrazam Harbiye Nezareti'ndeki İngiliz generaliyle (General Shuttleworth?) iki tasarı görüştüğünü, birincisinin antlaşmanın da izin verdiği 15 bin kişilik bir kuvvet oluşturmak, ikincisinin de Mustafa Kemal'e karşı Kürtleri kullanmak biçiminde olduğunu söylemiş. İstanbul'daki Kürt önderleri, Kürdistan'ın geleneksel yapısını bozacak Bolşevizmin çok bilincinde oldukları için Mustafa Kemal'e karşı harekete hevesliymişler*.[3327]

27 Temmuz 1920. Yunan işgal kuvvetleri Trakya'yı tamamen işgal etmiş bulunuyor.[3328] Daha da mühimi, Yunan Kralı Aleksandr, orduyla birlikte Edirne'de.[3329] Fakat Müttefiklerden İtalya ve Fransa, Yunan'ın Trakya'yı işgaline aşikâre muhaliftir:

> "Trakya Mücadelesi" isimli eserin yazarı Georgancis bu süreci ele almış ve Trakya konusundaki düzenlemelerle San Remo Konferansı'nın sona erdiğine değinmesinin akabinde, "Bu şekilde Yunanistan'ın Trakya ile ilgili diplomatik mücadelesi sona erdi. Artık bundan böyle San Remo'da karar verilmiş olanların hayat bulması için sadece tarihin belirlenmesi gerekiyordu. Buna rağmen yine de, Yunan Ordusu'nun Trakya'ya girmesine İtalya olduğu kadar Fransa da tepkiliydi ve çeşitli yollarla Anadolu'daki Mustafa Kemal'e ve Trakya'daki Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'e yardım ediyorlardı" demiştir.[3330]

3322 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 141.

3323 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 33.

3324 FO 371/5170; Aktaran: Doğu Ergil, "Osmanlı Ocağının Sönüşü", *Milliyet*, 30 Kasım 1989, s. 11.

3325 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 571, p. 2; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 409, sonnot 16. İlginçtir, Mustafa Kemal Filistin Cephesinde Hüseyin'in oğlu Faysal'la gizli görüşmeler yapmıştı. İçeriği hâlâ meçhul. Daha da mühimi, Mustafa Kemal 3 Mart 1924'de Hılâfeti ilga ettikten iki gün sonra Hicaz Kralı Hüseyin, halifeliğini ilân edecektir.

3326 Robeck'ten Curzon'a 28 Temmuz 1920 tarihli telgraf, FO 371/5053, E 9071/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 412, sonnot 42.

3327 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 248.

3328 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 163.

3329 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 114.

3330 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 251-252.

Yunan Küçük Asya Ordusu Başkumandanı General Paraskevopoulos, *Ankara'ya* askerî *bir kol gönderilmesi* için izin istedi; İngiliz Başkumandan General Milne ise *Yunan ileri yürüyüşünün hiçbir suretle uzatılmasına salâhiyeti olmadığından şiddetle muhalefet* etti. Bu fevkalâde mühim bir dizginleyiştir zira Venizelos, 1921 senesindeki bir konuşmasında, şayet 27 Temmuz 1920'de müsaade edilmiş olsaydı *Mustafa Kemal'i ezme*k rahatlıkla yapılabilecekti. İngiliz Başvekil Lloyd George bile *Mustafa Kemal'i mağlûp edebilmek için muazzam bir orduya ihtiyaç olduğunu* 22 Nisan'da San Remo Konferansında söylemek suretiyle Mustafa Kemal cuntasını mübalağa etmişti; şimdi de *Yunan zaferlerinin büyük bir değer taşımadığını* söylemek suretiyle Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesini çökerten Yunan ilerleyişini tezyif ediyordu.[3331]

> "Yüksek Şûra" tarafından "vazifelendirilmiş" olan Yunan Ordusu zaferden zafere koşuyordu (8 Temmuz'da Bursa, 25'de Edirne). "Ankara'ya bir kol gönderilmesi" için Paraskevopoulos'ın teklifini ise Milne, bu plânın Yunan kıtalarını Anadolu'nun içinde tehlikeye düşürebileceği ve bu yüzden onları bu tehlikeden kurtarmak için İngiliz yardımına ihtiyaç göstereceği "askeri sebepleriyle" reddetti.[3332]

> Yunan birlikleri, otuz beş gün içinde doğu Trakya'ya ve Bursa-Alaşehir hattına kadar batı Anadolu'yu temizlemişlerdi. Anadolu demiryoluna doğru büyük bir saldırıya geçerek üstünlüğünü pekiştirme hevesindeki Paraskevopoulos, Trakya'daki birlikleri aceleyle geri getirmeye başladı. Milne ve de Robeck bu plana karşı çıktılar ve Milne, "Yunan birliklerinin içerde takılıp kalmalarından, bu yüzden kurtarmak için bizim askeri yardımda bulunmamızı gerektirmesinden" korkuyordu.[3333]

> Mareşal Foch ve Sir Henry Wilson'ın karşı koymasına rağmen 1920 Haziranında başlayan bir harekat sonucu Bursa'nın Yunan ordusu tarafından işgal edilişindeki kolaylık ve hemen hemen hiçbir mukavemetle karşılaşılmaması, askeri danışmanlarının aklına oldum olası pek değer vermeyen Lloyd George üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Fakat aslında bu operasyonun tek sonucu, Winston Churchill'in de ifade ettiği gibi, Yunan cephesi yayılması, daha ağır sorumluluklar yüklenmesi oldu. Yunan cephesi 600 km. daha uzamış oluyordu. Sonuç üzerindeki etkilerini düşünerek, Bursa'nın işgalinin Napolyon'un Moskova seferi sırasındaki Borodino zaferine benzetmek mümkündür.[3334]

*Kilikya'da Kemalistlerce sıkıştırılan Fransızlar, biraz nefes alır umuduyla, siyasetlerini değiştirerek Yunan ilerlemesinden yana geçiyorlar. Ama Türkiye'deki Bağlaşık İşgal Gücü Başkomutanı General Milne, askerî açıdan buna kesinlikle karşı çıkıyor*du.[3335]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri 4'üncü Şube Kurmay Başkanı Spiridonos'un belirttiğine göre *22 Haziran ile 26 Temmuz arasında Yunan askeri 500 kilometrelik bir cephe boyunca savaşmış*tır. *Bazı birlikler de Trakya'ya çıkarılmışlardır. İngilizler tarafından maddi ve manevi desteklenmesi halinde, Bursa'nın işgalinin akabinde Kemalistler tamamen yok edilebilece*kti fakat *bu fırsat kaçırıldı*.[3336]

Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmed Şükrü (Çelikalay), hezimetin tahkik edilmesi için TBMM Riyasetine istida verdi. Alaşehir'in, Karesi'nin, Bandırma'nın ve Bursa'nın Yunan eline düşürülmesi üzerine Birinci Meclis'te Mustafa Kemal tenkid edilmeye başlanmıştı: *Bütün bu işleri yapıb sonra cepheye gitmiyen adam nerede?* Hezimetin baş müsebbibi Mustafa Kemal olduğu için zahirdeki sorumluların (Bursa Kumandanı Bekir Sami Günsav'ın, Bursa Valisi Hacim Muhiddin Çarıklı'nın ve Alaşehir Cephesi Kumandanı Âşir Atlı'nın) dahi kelleleri meclisteki ve askeriyedeki Kemalist cunta tarafından

3331 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.
3332 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 154.
3333 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 188.
3334 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 54.
3335 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 91.
3336 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 247.

korunacaktır. Ali Fuad'ın (Cebesoy) tahkikat raporu, Miralay Bekir Sami'yi ve Miralay Âşir'i suçlu bulmayacaktır.[3337]

David Walder'in belirttiğine göre Mustafa Kemal'in TBMM'ye *saygısı pek derin değildi*r:

> Kendisini kızdıran, işlerin yönetimi bakımından hiç pratik olmayan bu düzensiz Meclis, her şeye rağmen kendisi için vazgeçilmez bir unsurdu; çünkü iktidarda söz sahibi olmak için ondan destek alıyor, bu yüzden de Meclisi pohpohluyor ve saygılı görünüyordu. Sözgelişi, Bursa'nın Yunanlılarca işgal edilmesi Meclis'i çok etkilemişti. Sebep, buranın askerî önemi olan bir yer sayılışı değildi. Daha çok duygusal ve dinsel sebeplere dayanıyordu. Bursa, XIV. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun ilk başkentiydi. Ünlü Yeşil Cami'de Osmanlı imparatorluğun kurucusu I. Osman, Kosova kahramanı I. Murat, Selânik ve Korent Fatihi II. Murat yatıyordu. Bu kutsal şehrin düşman eline geçmesi tartışılırken, üyelerden birçoğu gözyaşlarını tutamamıştı. Saltanatın eski kahramanlarına pek aldırmayan Mustafa Kemal, gerçek duygularını ustaca saklayarak kızgın üyeleri yatıştırdı [..][3338]

28 Temmuz 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan ilerlemesinden yana olmayıp, kendi yönetimine, Anadolu'da herhangi bir Yunan ilerlemesini veto etmesini öneriyor*.[3339]

Robeck'in Curzon'a raporundan: *Kilikya'da güç durumda olan Fransızlar, Yunan ilerlemesini istiyorlar. İngiltere Hükümeti, yeni Yunan ilerlemesine razı olmamalıdır. Bu ilerleme Türk millî hareketini yeniden alevlendirebilir. Yunanlılar, İngiltere'den yardım isterler, İngilizler de bu işe sürüklenirler*.[3340]

> 27 Temmuz 1920 tarihinde Yunan Kralı yanında bakanları olduğu halde törenle Edirne'ye giriş yaptı. Yunan Başkumandanı Paraskevoloulos, TBMM'ne karşı Anadolu'da yeni bir hareket yapmayı planlıyordu. Paraskevoloulos, Trakya'dan Anadolu'ya yeni birlikler sevk edebilmek için İngilizlerden izin istedi. Fakat Milne ve Robeck böyle bir hareketin Millî Mücadele'ye taraftar kazandıracağını tahmin ediyorlardı. Yunanistan'ın Türklere savaş açmasına izin vermesi halinde İngiltere'nin, Müslüman dünyasındaki itibarı sarsılabilirdi. İtalyan Hükûmeti menfaatlerinden dolayı Yunanistan'ın Anadolu'ya gelmesinden zaten rahatsızdı. İngiliz Hükumeti, Yunan operasyonu konusunda isteksiz ve çekimser kalırken Fransız Hükûmeti Yunanistan'ın yapacağı operasyona yeşil ışık yakıyordu. Fransızlar menfaatlerinin bulunduğu Anadolu Demiryolu'nu TBMM'nin kontrol etmesini istemediklerinden Yunan Başkumandanı'nı destekliyorlardı. Mareşal Foch'un irtibat subayı, General Paraskevopoulos ile görüşerek, Yunanlıları desteklediklerini bildirdi. İşin aslı bu gelişmelerden Milne rahatsız olmuştu. Yunan ilerleyişi Anadolu'da isyanlara ve karışıklıklara yol açabilirdi. Bu durumda Türkiye'deki İtilâf menfaatleri tehlikeye girecekti. Bu nedenle Robeck, Yunan ilerleyişinin durdurulması için hükumetinden teşebbüslerde bulunmasını talep etti.[3341]

Zira İngilizler *hiç bir yanda Türklerle savaş halinde bulunmuyordu. Buna karşılık Fransa, dünya meselelerinin İngiltere "menfaatına en uygun şekilde hallini te'mîn" etmek için Kilikya'da Türklerle*

3337 İsmet İnönü, "Millî Mücâdele", *Ulus*, 27 Nisan 1968; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 166-167.

3338 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 127-128.

3339 FO/5053/E 9072; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 92.

3340 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 146.

3341 FO, 371/5053. E 9072, "Robeck'den Curzon'a 28 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 400. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Fransa'nın da kadim dostu veya düşmanı yoktur. Fransa hem Yunan'a hem Kemalistlere silah-mühimmat satıyor para kazanıyor; hem Kilikya-Suriye-Elcezire menatıkındaki baskıyı azaltmak için Yunan ilerleyişini uygun görüyor. Lineer/doğrusal, tutarlı bir politika aranmamalıdır. 1919 sonbaharında Kilikya'dan Anteb'e değin işgal bölgelerini Fransa'ya devreden Britanya, buralardan çekilirken Osmanlı Kuvâ-yı Milliyesini el altından silahlandırmıştı. Britanya, Fransa'nın üzerindeki baskının hafiflemesini de istemiyor. Fevkalâde karmaşık hedefler yumağı bulunuyor.

çetin ve sonucu pek de lehe görünmeyen bir savaşa tutuşarak büyük bir kuvveti İngilizlerin çıkarları için bu bölgede beslemek zorunda kalmıştı.[3342] Fransızlar İngiliz entrikasını farketmişlerdir.

> Temmuz 1920'de General Paraskevopulos, Anadolu Demiryoluna doğru ilerlemek, Eskişehir'i ve Afyonkarahisar'ı ve nihayetinde Ankara'nın derinliklerini işgal etmek için Milne'ye Yunan taarruzunun yenilenmesini önerdi. Ancak General Milne, Yunanistan'ın daha fazla ilerlemesine karşıydı. O zamanlar Kilikya bölgesindeki böyle bir ilerlemeden sadece Fransızlar yararlandıydı, zira bir Yunan hücumu hâlinde Milliyetçiler meşgul olmaya devam edecekti. Öneri İngiliz çıkarlarına hizmet etmediği için reddedildi.[3343]

Robeck, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal'e *karşı Kürt isyanı* istediğini muhtırasında belirtti ve Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise bu talebe 31 Temmuz'da elbette "Hayır!" cevabını verecektir.[3344]

Çok açık biçimlerde Müttefikler, Mustafa Kemal'in muhtaç olduğu zamanı ve zemini ona temin etmişlerdir: *Fakat en şaşırtıcı olanı, galiplerin generale, sonunda kendi otoritelerini etkisiz duruma getirecek olan hazırlıklarını yapması için zaman bırakmaları ve onun huzurunu bozmamalarıydı*.[3345] Örneğin İngiliz yıllık raporunda İngilizlerin Anadolu'daki milliyetçi hareketin mevkisini *güçlendirme*sine *yetecek zamanı* tanıdığı kaydedilmektedir.[3346] Hatta *İtilaf Devletleri Mustafa Kemal hareketinin kuvvetle bastırılmasına izin vermemişlerdi*r.[3347]

General Milne de Sadrazamın Kürdleri Mustafa Kemal'e karşı kullanma planına taraftar değildir:

> 26 Temmuz 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa, antlaşmayı gecikmeksizin onaylamaya niyetli olduklarını bildirdi. Ferid Paşa, antlaşma için meşruti gerekleri hiçe sayarak meseleyi Padişah'la görüşme niyetinde olduğunu, genel haklar, savaş ve barış yapılması gibi konularda ona güvenilmesi gerektiğini ileri sürerek mevcut koşullar altında antlaşmayı Padişah'ın onaylayacağını ima etti. Ülkenin geleceği ile ilgili hayati kararlar alınırken Sadrazam'ın öncelikli plânı antlaşmanın izin vereceği 15,000 kişilik bir ordu hazırlamaktı. Ferid Paşa, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı kurulacak bu orduda daha önce planladığı gibi Kürtlerden yararlanmayı düşünüyordu. Antlaşma imzalanmadan bu ordunun kurulması için Ferid Paşa ile temasa geçen Milne, sezdirmese de Kürtlerden yararlanma fikrine taraftar değildi.[3348]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının haftalık raporuna göre TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında anlaşmaya varılması önündeki yegane engel, Ermeni meselesidir.[3349]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 79 numaralı muhtırasına göre *Bolşevik'lere yanaşma konusunda Mustafa Kemal'le Karabekir arasında sürtüşme husule gel*miştir. Ayrıca, *Mustafa Kemal'in BMM başkanı sıfatıyla 20 Haziran'da Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli yazısına karşılık olarak gönderdiği yazının İngiliz çevirisini* de ilave etmişitir.[3350] Mustafa Kemal, mektubunda *Ermenilerin Müslümanlara karşı kırım girişimlerinde bulunduklarından yakınıyor, bu duruma son vermek için onlara karşı askerî*

3342 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 28.

3343 Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923*, 2002, s. 184.

3344 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 114.

3345 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 106.

3346 "Milli Mücadele hareketine gereken önemi vermek suretiyle onlara Anadolu'daki mevkilerini güçlendirmelerine yetecek zamanı tanımamalı[ydık.]" İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 67.

3347 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 13.

3348 FO, 371/5053, E 9071, "Robeck'ten Curzon'a 28 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 408.

3349 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 75.

3350 FO 371/5170/E 9978, No: 2737; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.

harekâta geçmeye hazırlandığını, ama Çiçerin'den gelen nota üzerine, Ermeni girişimleri Çiçerin'in aracılığıyla durdurulur umuduyla, askerî harekâtı ertelemiş olduğunu bildiriyor; iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasıyla ilgili Sovyet önerisini iyi karşılıyor; esasen bir Türk kurulunun Moskova'ya gitmek üzere yola çıktığını, ama sınırda Ermeni yetkilileri tarafından durdurulduğu için geciktiğini; yetenekli bir Sovyet temsilcisinin Ankara'ya gönderilmesinin beklendiğini yazısına ekliyordu.[3351]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Türk-Bolşevik İlişkileri* serlevhalı haftalık raporunu Hariciye Nezâretine gönderdi:

> 1920 yılı Temmuz'unda Ankara ile Moskova arasında kimi kurullar gidip geliyordu. Ancak, düzenli ilk Sovyet kurulu, Anadolu'ya, 1920 yılı Ağustos'unda ulaşıyordu. Kurul gelmeden önce, sivil ve askeri öğeleri Bolşevik'lerle bir anlaşmaya, hattâ ittifak görünüşüne, alıştırmak için Bolşevik'lerden yana bir propaganda başlatılıyordu. Tüm ülke, yakında Ulusçulara İstanbul ve İzmir'i geri almada yardımda bulunacak yeni Rus dostlarının gelişini ilgiyle beklemeye başlıyordu. Ama Bolşevik kurulu geldikten sonra, onu, düş kırıklığı izliyordu, çünkü, getirilen 200 kilogram ağırlığındaki altın oldukça sevindirici olmakla birlikte, kurulun personeli pek üzücüydü. Kurul arasında saygın tek bir kişi dahi yoktu.
>
> Büyükelçinin daha sonra geleceği anlaşılıyordu. Kurulun üyeleri şunlardı: Ekim ihtilâline katılan ve oldukça kötü ad yapmış olan Upmal adlı bir Let (kurulun sekreteri); Rusca ve Almanca konuşuyordu; hiçbir eğitim görmemişti ve kendine hiç güveni yoktu. Bakü'lü yaşlı bir komünist Tatar olan Bagirof (çevirmen olarak çalışıyordu); o da eğitim görmemişti, ama kurnazdı ve kendine güveni vardı. Yapma adı Danilov olan bir Musevi, istihbarat bölümünü yönetiyordu. Onun karısı, Madam Danilov da bir komünistti ve Sovyet gizli polisi Çeka'nın üyesiydi. 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafcı, deniz gücü temsilcisi ve muhafızlardan oluşuyordu. Kurul, propaganda ve kışkırtma amaçları için Rusca ve Türkçe birçok yayınları da birlikte getirmişti; ama Türk katları, bunların dağıtılmasını önlemişti.
>
> Getirilen altınların bir kısmının propaganda amaçları için olduğu meydana çıkarılıyor, ama Karabekir, bunların içeriye götürülmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek, altınların Erzurum'da bırakılmasını öneriyordu. Bunun üzerine, Bagirov, Türk komutana o denli aşağılayıcı biçimde karşılık veriyordu ki, Karabekir, dileklerine boyun eğiyor, ama kurula bir muhafız birliği sağlamaya karşı çıkıyor ve onlarla olan ilişkilerini kesiyordu. Kurul, istihbarat ve tahrik grubunu Danilov'un başkanlığında Erzurum'da bırakarak Trabzon'a gidiyor ve orada bir Sovyet konsolosluğu kuruyordu. Bir ay sonra Danilov, Türk katlarının dileği üzerine Rusya'ya geri çağrılıyor; onun yerini, daha sonra, Kagirov alıyordu. Kısa bir süre sonra Ulusçu bir kurul Moskova'ya gidiyordu. Bu kurul, Büyükelçi Ali Fuat Paşa, yaveri İdris Çora, askeri ataşe olarak Kurmay Albay Yusuf Kemal (?), onun yardımcısı Yüzbaşı Kemal Bey ve çevirmen Sait Alimov'dan oluşuyordu. Kurula, BMM'nden, solcu sosyalistlerin önderi (?) Dr. Tevfik Rüştü başkanlığında on mebus eşlik ediyordu. Kurul, Sivas yoluyla Erzurum ve Kars'a gidiyor; orada, Sovyet temsilcisi Budu Mdivani'nin gelmesini bekliyor; sonra Bakü'ye hareket ediyordu.[3352]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Londra'ya bildiriyor: *Kuva-yı Milliye'ye karşı yabancı harekâtlar durdurularak merkezi hükümete Kemalist hareketi bastırması için fırsat verilecek. Damat Ferit kimi tanınmış generallerle -bunlar arasında Müşir Zeki Paşa, 1. Balkan Savaşı Komutanı Müşir Abdullah Paşa, Mirliva (Tuğgeneral) Pertev Paşa var- harekât planları yapacak. Bu arada hükümetin kimi kudretli Kürt önderleri ve Kâzım Karabekir'le temasta olduğu, Karabekir'in 12 bin kişilik bir kuvvetle iki hafta önce batıya hareket ettiği söylentileri var*dır.[3353]

3351 FO/5170/E/9978; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 7.

3352 FO 371/6473/E 9074, No: 303; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 83. Diğer bir deyişle Türkiye'deki Sovyet Rusya Cumhuriyeti mümessilliğinin istihbarat şefi Danilov, bir Yahudi iken; TBMM Hükümetinin Moskova'ya gönderdiği murahhas heyetinin reisi de "solcu sosyalistlerin önderi" Doktor Tevfik Rüştü de Sabataycıydı.

3353 The Times, 31 July 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 249.

The Times gazetesi: *Trakya Harekâtı Sonuçlandı; Milliyetçiler 5 Günde Çökertildi*.[3354]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *Orient News* gazetesine göre *Edirne'nin düşmesi, asilerin "azametli blöfüne" karşın antlaşmanın uygulamasının ne denli kolay olduğunu gösteriyor. Onlar (asiler) Anadolu bataklıklarında kendilerini şişirerek İstanbul'daki Türklere Bolşeviklik ve başka saçmalıklar vıraklayan "korkunç kurbağalar" gibi*dir.[3355]

29 Temmuz 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Meclis-i Âyan üyesi Aristidi Paşa'nın mülahazalarına yer veriliyor. *İstanbul hükümeti, barış antlaşmasını Ankara'nın onaylamaya yanaşmayacağını anlayınca, Padişahı, 22 Temmuz'da Yıldız Sarayında bir Saltanat Şurası çağırmaya inandı*rmıştır. *Gerek Padişah, gerekse Sadrazamı, bu denli sert bir antlaşmayı imzalamak sorumluluğunu yüklenmeyi istemiyorlardı, ama "durumun, bu antlaşmanın imzalanmasını gerektirdiği" özürünü öne sürerek, bunun sorumluluğunu Saltanat Şurası aracılığıyla geniş bir kitleye yaymak yoluna* gitmişlerdi.[3356]

İngiliz Askerî Haberalma Örgütünün İstanbul Şubesince hazırlanan (29 Temmuz 1920'de sona eren hafta için) haftalık istihbarat raporunun son maddesi (9/g) şöyledir:

> Bolşevik etkisi, Milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir; şimdi de Türkçe İslâm Bolşevik Ceridesi diye basılı bir yayın gizlice dağıtılıyor. Bu gazete son derece İngiliz aleyhtarı; yeni bir sayısında, fethedici orduları, Hilâfetin güvenliği için çarpışan Müslümanlara katılmak üzere ilerleyen Bolşeviklerin İngiliz itibarını tamamıyla yok edeceklerini öne sürüyor. Yeni biçimler altında eski İslâm dernekleri ortaya çıkıyor ve bütün plânlarında Bolşeviklik fikri belirgin. Teali-i İslâm Cemiyeti, bu yılın başlarında Bolşevikliğe karşı bir bildiri çıkarınca, Milliyetçilere sempati duyan birçok üyeleri çekildi ve taşradaki merkezleri milliyetçi bir örgüte bağlandı. Şimdi, bu cemiyeti yeniden örgütlemek, yeni bir başkan seçmek ve işgal altındaki yerlerde yeni merkezler kurmak girişimleri yapılıyor. Cemiyetin bu yeni etkinliklerinin, Barış anlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bölgelerde Hilâfetin egemenliğini sürdürme isteğinden kaynaklandığı söylenmekte.[3357]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri Philip Graves, Londra'ya bildiriyor. Veliahd Abdülmecid'in *taht üzerindeki haklarında feragat ettiği*ne ilişkin haberleri tekzib ediyor. Böylesi haberler, *Ankara'da iktidara ne denli aşırı çevrelerin egemen olduğunun farkında olmayan ve Abdülmecit'le teması olan kimi ılımlı ulusçuların uydurmaları*dır. *Umuluyor ki, antlaşmanın imzalanmasından sonra "atak da olsa kültürlü ve yurtsever" olan Veliaht, arkadaşlarının bu yakıştırmalarını önler*.[3358]

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü (Soydan), Kâzım Karabekir'e rapor keşide eyledi. Buna göre, *1920 baharında Dağıstan feodal-komünist cephesi zamanında cephenin sağ kanadı İstanbul'a temsilci gönderip yardım istemiş ve o sırada İstanbul Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa, Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin başkanlığında, Dağıstan'a bir heyet göndermiştir. Kızılordu'nun Kafkaslara inmesinden sonra Çeçen bölgesinde ayaklanan feodal unsurlar Aziz ve İsmail Hakkı Beyleri yardım isternek üzere Tiflis'e göndermişlerdi*r. *Bunlar orada İngiliz temsilcisi Luke'le görüştükten ve Londra'nın böyle bir yardıma yanaşmadığını gördükten sonra Temmuz sonunda*

3354 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 384.

3355 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 403, sonnot 326.

3356 FO/5170/E 107707; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 83-84.

3357 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 270; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10-11, dipnot 8.

3358 The Times, 31 July 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 283. "Haberin başlığı *Atak Bir Veliahd* idi."

*Trabzon'a gelmişler ve oradan Kâzım Karabekir'e yazdıkları bir raporda Dağıstan'ın bağımsızlığı için yardım istemişlerdi*r.[3359]

30 Temmuz 1920. Müttefik fevkalâde komiserler Robeck, Defrance (Fransa) ve Maissa (İtalya) içtima ediyorlar. *Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşmada öngörülen komisyonların bir an önce kurulması için gerekli hazırlıkları yapmayı kararlaştırdılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra durum netleşinceye kadar Anadolu'daki Yunan ilerleyişi durdurulacak ve Yunan birlikleri önce İzmir'e, daha sonra Trakya'ya çekilecekti*r. *Hükûmete durumu kontrol altına alması için kısa bir süre verilecek, hükûmet bunu başaramadığı takdirde Yunan ordusu yeniden harekete geçirilecektir*.[3360]

> İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunanlıları Anadolu'nun içerlerine sürmekle Ankara Hükümeti'nin yok edilemeyeceğini belirtirler ve en iyi çare olarak Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi ve bu yolla "ılımlı" milliyetçileri kendilerine çekmeyi önerirler.[3361]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *Yüksek Komiserler, izledikleri politikalarında genel olarak bir değişikliğe gitmemekle birlikte antlaşmanın imzalanmasının ardından saraya bir ziyarette bulunacaklar. Bu ziyaret yarı resmi karakterde olacak ve samimi ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte Yüksek Komiserler söz konusu ziyaretin Padişah'ın halkın gözündeki itibarını arttırmaya ya da otoritesini kuvvetlendirmeye yönelik olmadığını açıkladılar*.[3362]

Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre; Sadrazam Damad Ferid, İslâmiyet ve hilafet-saltanat düşmanı Sovyet Rusya'ca desteklenen Kemalistleri tedib etmek için Müslüman Kürdlerle müşterek operasyon düzenlemek istiyor.[3363]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumîsinden Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide edildi. Buna göre, Sadrazam, *İstanbul ve çevresinde hükûmete bağlı kuvvetlerin sayısı oldukça azaldığından* sebeb, Kemalistleri *bastırmak amacıyla talep ettiği asker sayısının 25,000'e çıkarılmasını rica* etmiştir.[3364]

***

Bir Faraziye/Hipotez

Karabekir, Mütareke İstanbulu'nda fevkalâde bir temasdan söz eder. Buna göre İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhından bir general, Mustafa Kemal'e Anadolu'ya geçmesini ve Bolşevikliği dava etmesini önermiştir.[3365] Bu öneri, enternasyonel Bolşevikliği, nasyonal Bolşevik görüntüsüyle izale etme planı mıydı? Belki de *Türkiye Sultanını tahttan indirmek ve yeni Türk Cumhuriyeti'ni kurmak*[3366] gayesini

---

3359 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 168.

3360 FO, 371/5054, E 10006; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 409.

3361 J. de Robeck'ten Lord Curzon'a. 30 Temmuz 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 167.

3362 FO, 371/5054, E 9172; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 405. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3363 FO, 406/44, "Robcck'dcn Curzon'a 30 Temmuz 1920 Tarihli Mcktup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 405.

3364 FO, 371/5054, E 10018; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 411.

3365 İngiliz Generalden Mustafa Kemal'e: "[Türkiye'yi] Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası.." Kâzım Karabekir, *Bir Düello ve Bir Suikast*, 1995, s. 50.

3366 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 74.

gerçekleştirmek üzere, Bolşeviklik namı altında bir örtülü operasyon mevzubahis idi. Saltanat kaldırılınca ihale Bolşevikliğe yüklenmiştir.[3367]

Mustafa Kemal, Ali Fuad Cebesoy'un naklettiğine göre, Wilson Prensiblerinin 12'nci maddesi mucibince Mondros Mütarekesi hududu tanındığı takdirde Türkiye'nin Britanya'ya müttefik bir devlet olacağının teminatını General Milne'ye vermiştir.[3368] Yine biliyoruz ki İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratı mensubu Yüzbaşı John Godolphin Bennett ile Mustafa Kemal arasındaki müteaddit defa cereyan eden görüşmelerde Bolşevikliğe karşı mücadele noktasında mutabakata varılmıştı.[3369] Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Kızılordunun Beyazorduyu mağlub edeceği senaryosuna nazaran bir plan geliştirmişti. Bu planda Türkiye, Britanya çıkarlarını korumak üzere Sovyet Rusya'ya karşı sedd vazifesi görecekti.[3370] Britanya Genelkurmay Başkanlığı, 7 Aralık 1920 tarihli raporunda, Mustafa Kemal'in sadrazam olmasını istemiştir. Böylece Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı müttefik bir devlet olabilecektir.[3371]

Nitekim biz biliyoruz ki İngiliz ajanlar Bolşevik kisvesiyle birçok defa Harekat-ı Milliyeci kumandanlarla bilfiil temasa geçmişlerdir.[3372] Başlı başına monografi yazmaya seza bir mesele. Ezcümle, İngiliz İşgal Kuvvetlerinin ve Gizli İstihbarat Servisinin Mustafa Kemal'i Bolşevik alerjili Müslüman Kürdlere karşı koruması, bu bağlamda anlaşılır bir tavırdır. Mustafa Kemal Bolşevik değildir, bilakis Batıcıdır. Fakat Bolşevik görünmek zorundadır.

***

Ferid Paşa Hükûmeti, Cemil [Topuzlu] *Paşa'nın muhalefeti nedeniyle 30 Temmuz 1920 tarihinde istifasını sundu. Ancak Ferid Paşa, hükûmeti yeniden kurdu*.[3373]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e 705 numaralı mahrem telgraf gönderdi: (i) *Anadolu'da Yunanlıların yeni bir ileri harekât fikrinden şimdilik vazgeçildi, fakat Venizelos'la görüşmekte*yiz. (ii) *İtilâf devletlerine olduğu kadar Türk Hükümetine de düşman olan M. Kemal'in yenilmesi veya yokedilmesi, barış andlaşmasının onaylanması için en etkili garanti*dir.[3374] Curzon: *yeni bir Yunan harekâtı henüz yalnızca konuşma aşamasında*dır *ve Venizelos bunu Osmanlı'nın imzalamaması durumu için öngörüyor ve silah, gereç vb. yardımları şart koşuyor*. Curzon, *Mustafa Kemal'in Müttefikler kadar Osmanlı hükümetinin de düşmanı olduğunu anımsatıyor*. *Bu durumda (Yunan eliyle) onun "yenilgisi ya da ortadan kalkması" hükümetin yapmakta çaresiz kaldığı işin başarılması anlamına gelir, antlaşmanın onaylanmasını sağlayacak bir gelişme olur* diyor.[3375]

Curzon mahrem telgrafına birçok hariciyeci derkenarlar yazacaklardır:

> Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Fitzmaurice, Kemalist gücünü kırmak amacıyla Yunanlıların Ankara'ya gitmek için askerî bir plan hazırladıklarını kaydediyor; Kemalistlerin Sevr Antlaşmasının uygulanmasına karşı direnişlerini yıkmak amacıyla, Türk ya da Yunan yönetimlerinin onlara yönelttikleri baskıları

3367 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 237.
3368 Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, 2001, s. 343.
3369 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2000, s. 102.
3370 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)*, 2018, s. 87.
3371 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 106; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 316.
3372 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 66.
3373 FO, 371/5054, E 9174 & E 9184, "Robeck'ten Curzon'a 1 Ağustos 1920 Tarihli Telgraflar"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 405.
3374 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXII.
3375 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 172.

> sürdürmelerinden yana olduğunu; Yunan askerî harekâtının, Kemalist akımını bastırmada İstanbul yönetimince en iyi koz olarak kullanılabileceği görüşünü öne sürüyordu.
>
> D. G. Osborne adlı başka bir yetkili, Türkler anlaşmayı onaylayıncaya kadar Yunanlılara, Anadolu'da ilerleme izni verilmesinden yanaydı. Onun görüşünce, Kemalistler yenilgiye uğratılır ve dağıtılırlarsa, İstanbul'daki Türk yönetimi, ülkeyi yeniden örgütlemede güçlü bir duruma gelecek ve Türk illerinin Ermenilere verilmesi fazlasıyla kolaylaşacaktı. Ermeni önderlerinden Hatissian, Yunan harekâtı başlar başlamaz, Ermenilerin Erzurum'a doğru ilerleyeceklerini D. G. Osborne'a bildirmişti.
>
> Yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Müsteşar Yardımcısı J.A. Tilley, Bağlaşıkların, Kemalistlerin gücünü kırmaları gerektiğini; bunda ne denli başarı sağlanırsa, herhangi bir Türk yönetiminin antlaşmayı imzalayarak "Kemalist âsilere" karşı sıkı önlem almasına bir o kadar daha yandaş olacağını öne sürüyordu.[3376]

Robeck, Curzon'a 1074 numaralı telgraf gönderdi. Robeck, *Paris'ten dönen Sadrazam Ferit Paşa ile görüş*müştür. (i) *Sadrazam, barış andlaşmasının biraz yumuşatılması yolundaki son Türk arzusunun etkisini sordu.* Robeck, *andlaşmaya karşı direnme çabasının kötü sonuçlar doğuracağını söyledi*. (ii) *Edirne'de Cafer Tayyar beyin andlaşmaya karşı direnmesini önlemek için konuşuldu.* (iii) *Sadrazam, Trakya'daki silâhların Yunanlılara verilmemesini istedi.* Robeck, *bu konuyu askerlerle görüşmeyi vadetti*. (iii) *Sadrazam Ferit Paşa, barış andlaşmasını imzalayıp uygulamayı görev saydı, fakat imzalandıktan sonra memlekette asayişi sağlamak için İngiliz yardımına güvenip güvenemiyeceğini sordu. Andlaşma imzalandıktan sonra asayişi sağlamak için İngiltere'nin işbirliği yapacağı* söylendi. *Sadrazam buna sevindi*. (iv) *Ferit Paşa ile General Shuttleworth M. Kemal'e karşı bir gizli plan hazırladı, bu plana göre, andlaşma imzalanır imzalanmaz 15 bin kişilik bir Padişah ordusu ve ayrıca doğrudan Kürtler M. Kemal'in üzerine saldırtmak istendi*. (v) *Sadrazam son olarak Çatalca hattı yerine Midye-Enez hattına kadarki yerlerin Türkiye'ye bırakılması dileğini tekrarladı*. (vi) *Türk Genelkurmay Başkanı Hamdi Paşa'nın Kürtçü olması ihtimali* var.[3377] Robeck, *Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin tek umudunun "Bolşevik desteğine dayandığı" biçiminde dış ülkelerde propaganda yaptığını ileri sürerek, bu propagandaya etkin bir biçimde karşı konulmasının önemine değiniyor; Damat Ferit, İngiliz yüksek komiserinin görüşlerine katılıyor*.[3378]

Robeck, Curzon'a 870 numaralı telgraf gönderdi: *Türkiye ile yapılacak barış andlaşmasının Anadolu'da nasıl uygulanabileceği sorunu Yüksek Komiserlerce incelendi ve aşağıdaki noktalar tespit edildi: 1. Türk Hükümetinin (İstanbul Hükümetinin) andlaşmayı uygulayacak gücü* yoktur *ve İtilâf devletlerinden yardım bekle*mekte, *ayrıca 15.000 kişilik bir kuvvet kurmak* istemektedir *(Anadolu'ya karşı sürmek için). Fakat bu kuvvetin, kurulmasının zaman alacağı bir yana, Anadolu'da asayişi sağlayabileceği şüpheli*dir. *2. İtilâf devletleri Anadolu'ya kuvvet yollamak arzusunda* değildir, *Yunan ordusunu ileri sürmenin de sakıncalı olduğu* itikadındadır. *3. Bu bakımdan İstanbul Hükümetince Anadolu'ya bir heyet yollanarak hiç değilse mutedil milliyetçilerin ikna edilmesine çalışılma*sı münasib olacaktır. *Heyet, barış andlaşması kabul edilmezse Yunanlıların ileri yürüyeceklerini, İstanbul'un elden çıkacağını milliyetçilere anlatabilece*ktir. *4. Tam başarı kazanamasa bile heyetin, milliyetçiler arasında ayrılık yaratabileceği ve bunun daha sonra Anadolu'ya karşı girişilecek askeri harekâtı kolaylaştırabileceği* itikadındayız.[3379]

Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan Başkomutanı Paraskevopulos Yunan ordusunun yeniden taarruza kalkıp Eskişehir ve Afyon'u alarak demiryolunu ele geçirmesini ve Ankara'ya da bir birlik göndermesini önerdi*ydi. *Çukurova'da sıkıştıkları için Fransızlar da bu planı destekliyorlar*. Fakat

---

3376 FO/5053/E 9072; *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 110; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 92.

3377 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXII-LXXIII.

3378 FO/5054/E 9666; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 85.

3379 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXII-LXXIV.

Robeck'e göre *bu yola gitmek çok yanlış olur*. *Zaten Osmanlı hükümeti ayın 28'inde antlaşmayı imzalayacağına göre, yeni bir savaş başlatmak bütün "ılımlı" Türkleri ve İslam âlemini düşman eder, hükümetin düşmesine yol açar. Yapılacak şey, antlaşmayı imza eden hükümete askeri ve siyasal tam destek sağlamak ve yol göstermektir*. *Böylece hükümet itibarını yitirmiş olan ulusçu harekete karşı savaşım yürütebilir*.[3380]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Özellikle Doğu Trakya'da kazandıkları askerî başarılar; Edirne'nin ivedilikle Yunanlıların eline geçmesi ve Kemalist komutanlardan Cafer Tayyar'ın tutsak edilmesi, Atina'da büyük sevinç yaratmıştır*. *Tüm Yunan basını, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini istiyor; gazetelerin çoğunluğu, bunu bir olup bitti olarak görüyor; kimi gazeteler de, Yunan başkentinin Atina'dan İstanbul'a taşınacağı iddiasında bulunuyorlar*.[3381]

Yunanlıların Eskişehir ve Afyon üzerine yeni bir ilerleme tasarladıklarını öğrenen İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Londra'daki Yunan Başkonsolosu John Stavridi'ye muhtıra vererek *öfkeyle buna tepki göster*di.[3382]

31 Temmuz 1920. Yunan birlikleri Enez'i işgal etti.[3383]

Damad Ferid Paşa, 5'inci kez kabine kurdu.[3384]

İtalyan Jandarma Yarbay Carossini'nin "Batı Anadolu'da İtalyan Çıkarları ve Güncel Durum" başlıklı raporundan: *Çok sayıda Türk, Büyük Britanya'ya güvenmeyip Fransa ve İtalya'nın sözlerine inandıkları için pişman olmuştur*.[3385]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Londra'ya bildiriyor: *Konya'nın ulusçu valisi İstanbul'a gelmiş*tir. *Mustafa Kemal'i temsilen, af ilan edilir ve sadarete Ahmet İzzet getirilirse boyun eğeceğini bildirmiş*tir.[3386]

Temmuz-Ağustos 1920. *Corriere della Sera* gazetesinin 29 ve 30 Temmuz, 2 ve 4 ve 6 ve 7 ve 9 ve 10 Ağustos 1920 tarihli yazıları, Grassi tarafından hulasa edilmiştir. Bu hulasada görüyoruz ki Yunan işgal kuvvetleri, Anadolu'da *tutuklu* durumdadır:

> *Corriere della Sera* da Tittoni-Venizelos anlaşması konusunda İtalya'nın cayma hakkı olduğunu kesin bir tavırla savundu, ancak polemik başlatacak saflıklar sergilemedi ve İtalya'dan çok farklı olarak, anlaşmadan

---

3380 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, s. 171-172.

3381 FO/5256/E 9673; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 91. "İngiltere'nin Atina Elçisi Earl Granville'in Londra'ya bildirdiğine göre Doğu Trakya harekâtı, Edirne'nin kısa zamanda düşmesi ve Tayyar'ın tutsak edilmesi haberleri Atina'da büyük sevinçle karşılanmış. Her yere bayraklar asılmış ve akşam katedralde *Te Deum* ayini yapılmış, 101 pare top atılmış ve gece Atina aydınlatılmış. Granville'e göre Fransızların *yedikçe insanın iştahı açılır* sözüne uygun olarak, İstanbul'u da almak istemeyen Yunan gazetesi yok gibiymiş. Bundan gelecekteki bir kesinlik olarak değil, çok yakın bir olay gibi söz ediliyormuş. Kimileri başkentin Atina'dan İstanbul'a taşınmasından dem vuruyormuş." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 171.

3382 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 185, dipnot *.

3383 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 271.

3384 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 201.

3385 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 223.

3386 The Times, 2 August 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 214. "De Robeck'e göre Suphi'nin böyle bir yetkisi olup olmadığı, haberin ciddiyeti belli değil." (Akşin, 2017, s. 214). "Suphi Kasım 1919-24 Mayıs 1920 tarihlerinde valilik yapmış, isyanda görevini yapmadığı için Büyük Millet Meclisi hükümetince azledilmişti. Ona, hem de bu koşullarla Büyük Millet Meclisi'yi temsil görevi verilmiş olması olasılık dışıdır. Erdeha, s. 280-91. Damat Ferit'e göre Suphi istenirse gidip ulusçularla görüşebileceğini söylemiş. De Robeck işi fazla ciddiye almadı. Foreign Office 37115054, E 10023/3/44 (16 Ağustos)." (Akşin, 2017, c. 3, s. 410, sonnot 29).

> en çok yarar sağlayacak ülke durumunda olan Yunanistan'ın imza koymamaya diretmesine şaşırdığını belirtti. Ayrıca, bu Milano gazetesi, Temmuz 1919'daki anlaşmaya zamanında yaptığı olumlu değerlendirmeyi kısa süre sonra yineledi ve Sforza'nın caymasının İtalya ile Yunanistan arasında onanamaz bir kopmaya yol açacağı konusundaki kaygısını dile getirdi.
>
> Tahmin edilebileceği üzere gazete, sonraki günlerde olayı ilk sayfada ve endişeyle izlemeyi sürdürdü. İtalya ile Yunanistan arasındaki gerginlik hâlâ sürüyordu: tam Sevr görüşmelerinin son günlerinde Atina'dan "İtalyanların Anadolu'da *tutuklu* Yunanlara karşı her türlü vahşet, şiddet ve yağmalama olayını teşvik ettiği" yolunda suçlamalar geldi: doğal olarak tüm suçlamalar reddedildi.[3387]

1 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Yeni hükümet, "her zaman olduğu gibi" zayıfmış ama ustaca kurulmuş*tur. *Sadrazamın politikasına en bağlı olan ve antlaşmayı imzalamayı kabul etmiş olan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik'i içeriyor*. *Ayrıca Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan kimileri var*dır*, onlar da "hayli karışık" olan o adamların en saygıdeğerleri arasında*dır. *Nafıa Nazırı Zeki Paşa, Evkaf Nazırı Ferik Hilmi Paşa ve Maliye Nazırı Vekili Nazif gibi az tanınmış kişiler hükümetin aşırı partizan bir renge bürünmesini önlüyor*. *En güçlü partililer Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal*'dir. *Dahiliye Nazırı Reşit Mümtaz birkaç yıldır İsviçre'de kalmış olan, eski dönemin Abdülhamit tipi bir kişisi*dir. *Hürriyet ve İtilaf yeni hükümete karşı*dır, *ama onların bir ağırlığı yok*tur.[3388] *Yeni yönetim, sürekli saldırı ve düzenlere hedef olacak. Buna karşın, Damat Ferit bir süre işbaşında kalırsa, kendi çıkarlarımız açısından iyi olacak, çünkü antlaşmayı yalnız imzalamakla yetinmeyip onaylanmasını da sağlayacak, güvenebileceğimiz tek Sadrazamdır. Antlaşma onaylandıktan sonra, Sadrazam, kamu gözünde o kadar aşağılık bir duruma düşecek ki, o zaman görevinde kalması, gerek kendisine gerek başkalarına pek az yararlı olacak*.[3389]

İngilizler çok açık bir biçimde Sevr'in imzalanmasıyla birlikte Damad Ferid'in ve Bâb-ı Âlî'nin itibarsızlaşacağını öngörüyordu. Zaten İngilizlerin kastı, Osmanlı Devleti müktesebatını tasfiye etmekti. Bu vechile Sevr'i birtakım tehditlerle Bâb-ı Âlî'ye imzalatması, İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkileri daha da düşmanca şekle inkılab ettirecek, Yunan'ın Ankara'ya ilerlemesini engelleyecek, silâh gücünü elinde bulunduran milliyetçi hükümetin Anadolu'da kurulması mutasavver millî devletin yönetimini deruhte etmesini teşvik etmiş olacaktır. Çünkü milliyetçiler Arabca konuşulan İslâm topraklarından feragat etmektedirler. Fanatik Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin bile Sevr dayatmasının "yol ayrımı"na sebebiyet verdiğini görebilmiştir:

> [..] antlaşma [Sevr] demokratik-ulusçular kadar, Saray cephesince de kabul edilemez bulunmuştu ve buna tepki gösterilmişti. Ama Yunan taarruzlarıyla iki eski Osmanlı başkenti Bursa ve Edirne ve bu kentlerle birlikte Ege ve Marmara bölgeleri büyük ölçüde ve kolayca Yunan istilasına uğrayınca İstanbul ve Ankara'nın yolları ayrıldı. [..][3390]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *Gelibolu'nun işgali tamamlanmıştır*.[3391]

Yunan tarihçi Georgancis: *On gün gibi kısa bir sürede, Yunan silahlı kuvvetlerinin Meriç'ten Çatalca'ya, Gelibolu ve Marmara'dan Karadeniz'e kadar tüm Doğu Trakya'yı işgal* edebilmesi, *dost ya da düşman*

3387 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 126.

3388 *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 114; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 206-207.

3389 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 85.

3390 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 207.

3391 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 271.

herkesi şaşırttı. *Daha da önemlisi aralarında Cafer Tayyar Bey'in de bulunduğu pek çok Türk subayı ve eri esir edilmiş, değerli savaş malzemeleri ele geçirilmiştir.* Ciddi *bir direnişle karşılaşılma*mıştır.[3392]

2 Ağustos 1920. Hukukçu İ. Hakkı'nın (Sunata) günlük kaydı: *"Times" gazetesinin yazdığına ve Yunan membalarından sızan haberlere göre, hükümet, pek yakında Kuvayı Milliye'yi ortadan kaldırmazsa Yunanlılar Ankara'ya kadar gideceklermiş*.[3393]

3 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Milne, Mustafa Kemal'in Fransız Picot'la mülakatı hakkında, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Muhtıradan anlaşıldığına göre İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Mustafa Kemal'in, bu görüşmeler konusunda Balıkesir'deki 61. Tümen komutanı Kâzım Bey'e 17 Aralık'ta Hey'et-i Temsiliye adına gönderdiği ve III. Kolordu komutanı Selâhattin Bey'in de imzasını taşıyan kapalı tezyazısının suretini ele geçir*miştir:

> Kemal-Picot görüşmesi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda iyi karşılanmıyordu. Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, bu görüşmeden, Fransız'ların İstanbul'a ve Kara Deniz kıyılarına kendi bayraklarını dikmeyi diledikleri sonucunu çıkarıyor; "Fransız'ları örnek alarak niçin biz de Mustafa Kemal'le görüşmeyelim?" diye soruyor; Doğu Masası şefi George Kidston, Yarbay Rawlinson'un esasen onunla görüşeceğini hatırlatıyordu. Daha sonra, Türk-Fransız görüşmelerinin başarısızlığa uğradığı öğrenilince, George Kidston şu yorumda bulunuyordu:
>
> > "Fransız'ları Anadolu'ya girmeye kışkırtmalıyız. Orada belki çok uğraşacak ve öteki bölgelerde itirazlara yol açan davranışlarını gevşeteceklerdir".
>
> Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise şu notu ekliyordu: "Başlarına neler geleceğini anlamıyorlar".[3394]

Roma'daki İngiliz Büyükelçi Buchanan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 598 numaralı telgraf gönderdi. Hind Hılâfet Hareketinin Avrupa Heyeti Reisi Muhammed Ali, *Roma'da İtalya Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve Papa ile görüşerek, Türk tezini Batıya tanıtmaya çalışıyor; basına verdiği demeçlerle, İngilizleri, verikleri sözü tutmamakla suçluyor; İngilizler Trakya ve Anadolu'da Yunanlıları desteklemeyi sürdürürlerse, Hindistan'ın İngiltere ile olan ilişkilerini yavaşça keseceği ve bunun bir cihada yol açacağı uyarısında bulunuyordu*.[3395]

Selânik'deki Fransız Konsolos Graillet, Paris'e telgraf gönderdi. Cafer Tayyar (Eğilmez), tıpkı 1812'de Rusya'nın Napolyon Bonapart yönetimindeki Fransa'ya karşı ricat-yıprat usûlüyle savaştığı gibi Mustafa Kemal'in de Yunan'a karşı ricat-yıprat savaşı verdiğini anlatmıştır:

> Tayyar, tutsak düştükten sonra Atina yakınında enterne edileceği Kifisiya'ya götürülürken, Selanik'te bir çeşit basın toplantısı yapmış. Dediğine göre, Kemal hareketi çok ulusçu imiş ve Anadolu halkı onu sadakatle izliyormuş. Trakya'da da öyleymiş, fakat kıyılardan başlayan Yunan propagandası Doğu Trakya halkının maneviyatını bozmuş. Ayrıca Tekirdağ çıkarmasını hiç beklemiyormuş ve bu, hareket alanlarını çok kısıtlamış. Kemal için öyle değilmiş. Geniş bir ülkeye ve yoğun, sadık bir nüfusa malikmiş, onun için Rusların yaptığı gibi geri çekilerek, karşı saldırı için fırsat kollamak olanağına sahipmiş. Tayyar, son olarak, iki ülke arasında bir anlaşmadan, savaşı yeğlememekten yana olduğunu söylemiş. Anlaşma olanaksız değilmiş.[3396]

Yoldaş Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e ve Mustafa Kemal'e telgraf keşide eylemiştir. Halil, Mustafa Kemal ve rüfekasının ne olursa olsun Sovyet Rusya'ya ihanet etmeyeceklerine, İngilizlerle

---

3392 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 272.

3393 İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, 2006, s. 109.

3394 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 57-58.

3395 FO/5142/E 9686; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 66-67.

3396 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 201-202; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 171.

uzlaşmayacaklarına ilişkin Çiçerin'e teminat vermiştir. İnkılab mecnunu Halil, ulema sınıfına düşmanca bir fikriyattadır:

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine (Bir sureti M. Kemâl Paşa Hazretlerine)

Moskovadan hareketimden evvel telsizle varid olan bir haberde Türkiyenin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak İngiltereyi tek bırakmak için lehimize bir hâdise olduğunu söyledim. İngiltere bize müsait şeraitle anlaşmak arzusunu gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararla mukabele edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltereden beklemek nabemahal olduğunu, İngilterenin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farzı muhal olarak İngilterenin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesayı inkilâbımız olan M. Kemâl Paşanın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesayı inkilâbın tebdili meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nihayet iş başından çekilmek suretile Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti tarafımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmezse Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak ye'se düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ika edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdiranını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankaraya kadar seyahatimin müfid olabileceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibile iki müslüman Kızılordu erkânıharp zabiti ve Ankaradan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabili nakil olmak üzere beş yüz kilo sikletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskovada güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkasta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı nevmid etmek suretile irticaî teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkasa avdetin tesrii bu gibi şayiatı tekzib için de lâzım idi. Ben Moskovada iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer hey'etleri geldiler. Gürcülerle yapılan müsalâhada Batumdan İngilizleri tardetmek şartile Batumun Gürcistana aidiyeti ve Gürcistanın mevcudiyeti tanınacaktır. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesayı âm ile Osmanlılara meyil ve rabıtasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayrı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikleri İngilizler aleyhine sevk için bir tedbiri siyasi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistanı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistanla olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretile İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Rusya Türkiye Ermenistan için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bâhistir ki binnetice bu da Sovyetistlerin Ermenistan üzerine denilen yerlerde Sovyet teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordunun Azerbaycana geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'i hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevke mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde mânasız islâm tarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdidi hayatı bais esbabı teşkil etti. Azerbaycanda vaziyet tabiî bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükümeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistanın islâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri ümid olunur ki itilâfa en az müsait Taşnak hükümeti aleyhine Sovyet Rusyasınca kariben şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisinin Ermenistanda Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenilerin bize gelecek mühimmat için şömendöfer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şömendöfer yolile her türlü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mıntakalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusyanın bizlere yardımı yarım milyon müslüman halkına vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü

doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı eslem tarik olduğunu şömendöfer yolu açılıncaya kadar Yavlah-Şuşa-Keros-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zaruri olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklifi vakide hata edildiğini, bunu tashihe çalışacağını ve sevkiyata Nahcivan yolile mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifile biraz münasebettar düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiyeye geçmek israrına mukabil bir liva ile Nahcivana vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksadı istila ve tarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede îzab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivana geldikten sonra Keros garbinde bu yol muvasalasını temine memur suvari livasına Ceneral Drunun taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu bence Kızılorduyu hasmane harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzuruma kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakû'ya gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on bin mevcut tahmin ediyordum. Son kanatim iş görecek beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakû'da teslih ve techiz edilmekte ve yolların küşadile ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslâhaden ilk kafilenin 20 Temmuzda Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Levis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakû'ya vasıl olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunları harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiyeye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkûk idi. Kerosa çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Keros'ta takviye olunarak tekrur ileri hareketleri memuldür. Moskovadaki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiyenin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede mesela çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde antantanın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslid edişi vesaireden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpcuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkile ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükümetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükümetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz Hükûmetine istizah için Moskovanın vesaiti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist tarzına dökülüşü sosyalist Rusyanın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor. En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusyada aksi inkilâpcıların tahrib ettikleri şömendöfer malzemei müteharrikesinin yerine tazesi konulamaması yüzünden Rusyadaki nakliyat suubetidir. Moskovadan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on kuruş ise, Moskovada yüz, yüz elli kuruşadır. Ahali hatta amele de dahil olarak pek şad değildir. Londradaki Bolşevik nümayendesi Karasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusyanın tanınması, ablokanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevaddı esasiye meyanında Türkiyeye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl alelıtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süfera, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupaya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkilâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336
Yoldaş Halil[3397]

İspanyol matbuatı, hilafetin İngiltere'yi maddî zarara uğratan kuvveti hakkında yazıyor: *Sosyalist Kongresi'ne katılmak üzere Cenevre'ye gelen Hindistan heyeti başkanı Mehmed Ali, bütün Hindistan'da Türkiye'nin parçalanmasını protesto etmek amacıyla büyük bir devrim hareketi*

[3397] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 836-839. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

olduğunu, Hintlilerin vergi ödemeyi reddettiklerini ve ordu ve polis hizmetlerinden ayrıldıklarını bildirmiştir.[3398]

4 Ağustos 1920. İngiliz Lordlar Kamarası içtima ediyor. Söz alan Lord Wester Wemyss, *Trakya'nın da, İzmir'in de, Türk çoğunluğuna rağmen Yunanistan'a verilmesini* tenkid ediyor. Wemyss, *bu durumun "yeni bir Alsace Lorraine yaratacağını; üstelik Türklerin İstanbul'dan ve çoğunluğu Türk olan Küçük Asya'dan atılmayacağı konusunda söz veren İngiltere'nin şimdi bu sözünü tutmamış olduğunu; bununsa İngiltere'nin Müslüman uyrukları arasında tepki doğuracağını söyledi. Yunanistan, Dünya Savaşı'nda en az rol oynayan ve çok az kayıp veren bir devletti; dolayısıyla Yunanistan'a bir "ödül" verilmesi de söz konusu olmamalıydı. Türklerin mütareke sırasında Müttefikleri, "kendilerini Almanlardan kurtaracak dostlar" olarak gördüğünü; o zaman Türklerle dolu bölgeleri kapsayan "cömert" bir andlaşma derhal yapılmış olsaydı şimdi Türkiye'nin durumunun farklı ve Bolşeviklerin de nüfuzuna girmemiş olacağını* belirtti. *Yunanistan'ın İzmir çıkarması barış yerine savaş getirdi*.

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise, Lord Wemyss'e cevaben, *İzmir ve Trakya'da Yunanlıların çoğunlukta olduğunu iddia etti. İstanbul'un Türklerin elinde bırakılmasının da geniş ölçüde İngiltere'nin Müslüman uyruklarını tatmin etmek amacını taşıdığını belirtti. Türklerin Mezopotamya'yı yıktığını ve yüzyıllarca kötü bir yönetim uyguladığını; Ermenileri katlettiğini söyledi. Lord Wemyss'in, Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasına gidilmesi yolundaki eleştirisine cevap olarak da bunu savundu ve "Filistin'de son 500 yıllık Türk yönetiminin, tarihin en büyük skandallarından biri olduğunu" öne sürdü. Türkiye'ye 1914'de savaş dışı kalması karşılığında toprak bütünlüğünün korunmasının teklif edildiğini, oysa Türkiye'nin bunu reddettiğini; savaşa girerek Müttefiklerin büyük can ve mal kaybına yol açıp savaşı iki yıl uzattığını söyledi. Şimdi bu tür suçları tekrarlayamayacak bir duruma getirilmesi gerekiyordu. Andlaşma'nın Türklere, Avusturya'nın üç katı ve İspanya'dan ise daha büyük bir alan bıraktığını; Türklerin malî durumlarının da daha iyi olacağını ve bir Maliye Komisyonu kurulacağını; üstelik "kendini toparlayabilmesi için" Müttefiklerin Türkiye'den savaş tazminatı da istemediklerini söyledi. Eski "entrikalar, Paşalar Türkiye'sinin" geride kaldığını, şimdi Türklerin elinde büyük bir fırsat olduğunu; mecburî askerlik yükü ve ağır askerî harcamalar yükü kalkınca ve bir devleti diğerine karşı oynamaktan vazgeçip rüşvet alan memurlardan da kendilerini kurtarırlarsa, "daha küçük çapta da olsa, yeniden istikrara kavuşarak dünyanın gelişmesinde yararlı bir unsur haline gelmelerinin mümkün olduğunu"* ifade etti.[3399]

> Lord Wester Wemyss: Donanmadan ve ordudan yoldaşlarımla kaygılarımız var. Anlaşmaya dehşet içinde bakıyoruz. Anlaşmada savaş çıkaracak pek çok tohum var. İçinden çıktığımız savaşa, savaşı bitirme savaşı deniyor. Dehşet içindeyim ki yapacağımız barışa, barışı bitirme barışı denebilir.
>
> Dışişleri Bakanı (Earl Curzon Of Kedleston): Bize sunulan araştırmadaki bilgilere göre İzmir, Türk toprağı değil. Yunanistan'a verilmesi gereken yer de büyük çoğunluk Yunan. Trakya'da olduğu gibi. Değerli Lord Trakya'nın tamamen Türk toprağı olduğunu söylüyor. Alakası yok. Sayın Lord rakamlara baktı mı bilmiyorum. Ama bu, benim en önemli görevimdi. Çatalca'dan Bulgar sınırına kadar Yunanistan'a verilmesi önerilen yerlerde Yunanlılar büyük çoğunlukta olmasa da çoğunluktalar.
>
> Tebaa milletleri Türkler'den almamıza arkadaşım neden karşı çıktı anlamadım. Türklere Küçük Asya'da anayurtları verildi. Homojen ırk, dil ve mezhebe sahipler. İspanya'dan daha büyük, Avusturya'nın üç katı bir alan bırakıldı onlara.
>
> Öyle inanıyorum ki İstanbul'daki Hükümet anlaşmayı imzalayarak yapabilecekleri en iyi işi yapmış olacaklar. Ben Türkler için takip edebilecekleri daha akıllıca bir yol göremiyorum.

[3398] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 279. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[3399] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 142-143.

> Şimdi harika bir fırsat doğdu. Anlaşmayı empoze eden adil ve dürüst Büyük Güçler, eğer Türkiye'den iyi niyet görürlerse ellerinden geldiğince ona yardım etmede yavaş davranmayacaklar. Şimdi her birimiz, ister Türk dostu olsun ister Türk düşmanı, çöküşün, entrikanın, kötü yönetimin, katliamların ve paşaların o eski Türkiye'si artık yok olduğunun farkına varmalı. Şükür ki sonsuza dek yok artık. Şimdi bitmiş olan o enkaz Türkiye'yi yeniden inşa etme zamanı. İsminin çağrıştırdığı her şeyden daha iyi bir Türkiye.[3400]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e mahrem telgraf gönderdi. *Kemalistlerle İstanbul yönetimi arasındaki ilişkiler iyileşmezse, Anadolu'ya bir kurul gönderilmesinden yana* olduğunu bildiriyor.[3401]

Mahmud Muhtar Paşa, Maliye eski nâzırı İttihadçı Cavid'le görüştü. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Kemalistlerin padişahı tahttan indirip cumhuriyet idaresi teşkil edeceklerine kanidir. İngilizlere itimad etmediğini fakat İttihadçıların hükümeti tekrar deruhte etme tehlikesine karşı ehven-i şer olarak İngilizlere teveccühkâr davrandığını belirtmiştir:

> Mahmud Muhtar Paşa Paris'te sadrâzamla olan mülâkatlarını nakletti. Evvelâ Paşa'nın gönderdiği mektup sadrâzamın eline Paris'te vasıl olmuş. Nasyonalistleri takbîh ve muahaze etmeyişine hayret etmiş. Muhtar Paşa da cevaben "Muahaze şöyle dursun, takdir ediyorum" demiş. Sadrâzam, Mustafa Kemâl nasyonalistlerinin fenâ adamlar olduklarını, vatana fenâlık ettiklerini, padişâhı hal' etmek maksadını ta'kîb eylediklerini söylemesi üzerine Muhtar Paşa da, padişâhın milletin birinci *citoyen*'i [vatandaşı] olduğunu, bu tehlikeden kurtulmak için milletiyle hem-efkâr olarak hareket eylemesi lâzım geldiğini, muâhedenin kat'iyyen imza edilmeyerek kendisinin yani Ferid Paşa'nın *regent* [Padişah Naibi, Naib-i Saltanat] olarak Anadolu'ya gidip idâreyi eline alması en muvâfık tarz-ı hareket olacağını, eğer hangi sebebe mebni gidemeyecek olursa Tevfik Paşa'nın gönderilmesini, herhâlde muâhede mes'elesini protesto için kabînenin istifa etmesini ve sonra Zât-ı Şâhânenin ricalden beş, altı kişiye kabîne teşkîlini teklif ederek bunlar tarafından kabûl olunmamasını der-miyân etmiş. Sadrâzam, Tevfik Paşa'nın bu işi beceremeyeceğini, kendisinin de hatta bunu yapamayacağını, bunu yapabilecek yalnız bir kişi tanıdığını (Belki Muhtar Paşa'yı ima etmek istemiştir), herhâlde padişahın muâhedeyi tasdîk etmektense istifayı tercih edeceğini söylemiş. Sonra arkadaşlarından şikâyet etmiş. Bunların hiç birini -ne evvelce ne şimdi birlikte çalışmakta olduğu zevâtın- tanımadığını, hiç birinin işse yaramadıklarını, o kadar methettikleri Zeki Paşa'dan, Süleyman Şefik Paşa'dan hiç bir fayda göremediğini de müşkilât-ı hazıraya delil olarak ilâve etmiş. Muhtar Paşa'nın bütün kuvvetin, bütün muktedir adamların beğenmediği İttihatçılarda olduğunu ve diğer tarafta işe yarar kimse bulunmadığına dâir söylediği sözlere de maa-t-teessüf öyle cevabı ile tasdîk etmiş.
>
> Muhtar Paşa İngilizlere i'timâd caiz olmadığından bahseylemiş. Sadrâzam kendisi de i'timâd etmediğini ve fakat İstanbul'da pek çok kimselerin İttihatçılar gelince ipler oynayacağı cihetle onlardansa İngilizleri tercih eylediklerini söylemiş.
>
> Muhtar Paşa'nın fikrince bu adamın nazarında her şeyden evvel kendisi! milliyetçilerle ittihat ve ittifâka iknâ' etmek ihtimâli yok. Hele sadâretten çekilmesi ve hükûmeti kimsenin kabûl etmemesi mütâlaasına karşı İstanbul'da bu makamı bekleyen 300 kişi var, cevabını vermesi pek mânidar imiş.
>
> Sadrâzamla mülâkatından bir netîce çıkamayacağını Muhtar Paşa'ya daha Paris'e giderken Basele'de söylemiştim, aldanmamışım.[3402]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, resmî tebliğ tamim etti. Milliyetçi görünümlü İttihadçılar, iç karışıklık çıkartarak Sevr projesini imzalamaya devleti mecbur etmiştir. Ahalinin canını, ırzını ve emvalini almak cürümlerini irtikab eden bu Bolşevik âsîler, düşman karşısında zelilane firar da etmişlerdir. Üstelik düşman işgalinin genişlemesine de Kuvâ-yı Milliye nam âsîlerin tecavüzleri sebebiyet vermiştir.

3400 *House of Lords Debates*, The Treaty with Turkey, 4 August 1920, vol. 41, cc. 726-744; Aktaran: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 65-66.

3401 FO/5054/E 917; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 111.

3402 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 129-130.

Muahede imzalanmadığı takdirde devlet büsbütün yok olacaktır. Binaenaleyh devletin mevcudiyeti bu müşkil zamanda yıkılmasındansa korunmalı ve akabinde eldeki topraklarda âsîler tedmir edilmelidir:

Tebliğ-i Resmî

Hükümet usatın tenkiline ve Anadoluda asayişin iadesine karar vermişdir.

Zümre-yi İtilafiye tarafından Devlet-i Osmaniyeye tahmil edilen şerait-i şedidesi cümlenin malumu bulunan ahidname, tadilat-ı cüziye ile kesb-i katiyet etmekle geçen gün Saray-ı Humayunda Huzur-ı Şevket Nüşûr Hazret-i Padişahîde akd edilen Meclis-i Âlîde bir rey müstenkife mukabil bilcümle huzzar bir mevcudiyet-i zaafiyeyi mahv-ı kat'îye tercih ederek mezkur ahidnamenin kabulünü tensib etdi. Kabule mecbur olduğumuz mevadd-ı mühimmeden biri Payitahtda baka-yı devletin Anadoluda iade-yi asayişe talik edilmesidir. Memleketimizde akl-ı selim ve vicdan-ı nezih ashabından ziyade İstanbulda hafiyyen ve Anadoluda müsellehan Kuva-yı Milliye namile icra-yı faaliyet eden İttihad Komitesinin şematet ve tesvilatı saha-yı siyasetde daima bir zemin-i iğfal ve ihtiyal bulmakda olduğu cihetle suret-i hakdan görünen erbab-ı fesad, efkâr-ı umumiye-yi milliyemize şu zaman-ı buhranda icra-yı tesirden hali kalmıyor. Usatın İstanbulda ve her tarafdaki memurları ahidnamenin reddine imkân kalmayınca devlet-i bu hal-i izmihlale düçar eden âsîlerle itilaf tavsiyesi çare-yi mevhumundan bahse başladılar. Hey'at-ı sabıka-yı vükeladan bazıları aynı maksadla Anadoluya memur-ı mahsus göndermek ve onlar tarafından dahi İstanbula adamlar gelerek vilayetde ve Payitahtda aylarca vukua gelen müzakeratın ne suretle akim kaldığı bilcümlenin malumu olmağla bu halin tekrarı zıya'-yı vakitden başka bir faide temin edemiyeceği tecarübe-yi adide ile sabitdir. Devlet-i Osmaniyenin düşdüğü şu girive-yi felaketde gaib edeceği zaman kalmadı. Payitahtımız ve mevcudiyet-i milliyemiz tehlikededir. Şurişin bir zaman daha imtidadı Ermenistan meselesinin dahi aleyhimizde halli ile vilayat-ı şarkiyenin zıyaını intac edecek, Anadolunun şimalinde üç veya dört vilayetimiz ki, sırf Türk anasırına aiddir, bunlar dahi infikak ederse maadası bize terk edilse bile elimizde ancak bir aşiretin yaşayabileceği bir toprak kalacakdır.

Usatın mukaddema ahaliye karşı memleketi kurtarmak hususunda bezl-i can edecekleri ve bu fedakârlıklardan millet-i Osmaniyenin müstefid olacağı hakkındaki beyanat ve işaatının ne derece sakim ve batıl olduğunu bugünki netayic-i elime-yi makuse karşısında çekilib gidecekleri yerde hâlâ günagün tesvilatda musır olmaları pek aşikâr suretde isbat etmekdedir.

Usat mahirane bir suretde haricden müzaheret ihtimalini beynennas işaa etmekdedir. Halbuki Avrupa memleketinde sahib-i mesuliyet rical-i hükümet ile hiç bir sıfat-ı resmiyeyi haiz bulunmayan kimseleri yekdiğerinden tefrik etmek iktiza eder. Usat Bolşeviklerden istimdad ediyorlar. Millet-i Osmaniyeye bundan büyük hürmetsizlik olamaz. Mahza hasail-i ber-güzide ve fezail-i ahlâkiyesiyle dünyanın en büyük bir devletini tesis ve asırlarca idame etmiş olan afif ve edib ve halûk ve necib ve Şeriat-ı Garra-yı Muhammediyeye hürmetkâr Türk kavmi, inkar-ı hak ve hakikat, iştirak-ı emval ve zevcat, katl-i nüfus ve gasb-ı emval esasına istinad eden ve insaniyetden ziyade behimiyete mütekarrib bir meslek-i dalalden ve Bolşevikler gibi Allahın ve insanların düşmanlarından istimdad etmez, binnisbe asgarî beladan azamî belaya iltica etmek gibi gaflata ve mecnunane bir harekete rıza göstermez. Hükümet-i hazıra için ahdini pek mahdud addeylediği erbab-ı ısyanın tebid ve tenkili ve asayişin iadesi katiyyen matlub ve müstelzim olmağla bu babda ittihaz edeceği mesleğin salim ve makul, dört ay mukaddem şerefsadır olan Hatt-ı Hümayun isabet-i makrun Hazret-i Padişahîde irade ve ferman buyrulduğu vechile bilfiil ika-yı cürüm etmiş olan erbab-ı cinayat ile müretteb ve müşvikler müstesna olmak üzere mecburen bunlara serfüru eden zabitan, memurin-i mülkiye ve ahalinin mesuliyetden azade bırakılmasıdır. Zaten Kavanin-i İlahiye ve medeniye usatın cebr u tazyiki altında hareket eden erbab-ı mezkurenin afv u safh ile muamele olunmasını âmirdir.

Hükümet-i hazıra usatın tenkili ve Anadoluda asayişin iadesi suretiyle yalnız Devlet-i Osmaniyenin bakiye-yi mevcudiyetini istihlas değil, kendilerine inkiyad etmiyen köyleri, şehirleri ihrak-ı binnar eden, kadın, çocuk ve ihtiyar binlerce efrad-ı milleti katl u itlaf ile dâmen-i insaniyeti ve sebeb verdikleri ecnebî harekatı karşısında bilahicab firar ile milletimizin hasail-i ber güzidesinden olan şöhret-i şecaatını lekedar eden ve fakat müdafaasız milleti itlaf u yağmadan çekinmeyen bu şayan-ı nefret erbab-ı ısyanın harekat-ı şekavetkaranelerinden millet-i masume-i Osmaniyenin bakaya-yı ırz ve can ve malını kurtaracak ve şuunun

> kahr-ı günagünü altında ezilen huzur ve rahatını iade etdikden sonra terakkiyat-ı medeniye ve meddiye ve maneviyeleri esasının istihzarına tevessül eylemekdir.[3403]

5 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Veliaht Abdülmecid Efendi Fransız veya İtalyan yardımıyla Anadolu'ya kaçmak* istemiyor. *Ama Mustafa Kemal kendisine yardım ederse Anadolu'ya kaçacağını söyledi*. İngiliz Hariciyesinin derkenarı: *Veliaht Ankara'da Padişah ilân edilebilecek*tir fakat Veliahdın *Anadolu'ya geçişi Mustafa Kemal'e yaramayacak*tır.[3404]

Sina Akşin, telgraf tarihini 4 Ağustos olarak yanlış ifade ettikten sonra: *"Çok güvenilir bir kaynağa" dayanarak, Veliaht'ın onlara siyasal çıkar sağlamak için Fransız ya da İtalyan yardımıyla Anadolu'ya gitmek istemediğini bildirdi. Mustafa Kemal ona güçlü bir atlı müfreze, uçak ya da denizaltı gibi güvenliğini kesin olarak sağlayacak bir yol bulursa kaçacakmış. Dışişleri'nde belgeye eklenen görüşlerden* Britanya'nın sabık İstanbul Büyükelçiliği Baştercümanı Gerald H. *Fitzmaurice'inkine göre, öteden beri İttihat ve Terakki'ye yakın olan Abdülmecit Ankara'da padişah ilan edilecekti*r. Müsteşar Yardımcısı Tilley'in derkenarına göre Veliahd'ın *İtalyan ve Fransızları istememesi olumlu*dur. *Ankara'ya gittiği takdirde gerçek padişah İstanbul'dayken Mustafa Kemal'e fazla bir yarar sağlayamaz*.[3405]

> İstanbul'daki İngiliz İşgal Komutanı General Milne'in 5 Ağustos 1920'de Savaş Bakanlığı'na gönderdiği tel yazı Abdülmecit'in Anadolu'dan davet aldığını ortaya koyuyor. Ama telyazıda, milliyetçilerin çağrısına rağmen Abdülmecit'in, İstanbul'dan İngilizlerin gizli rakipleri olsalar da işgalci Fransızların veya İtalyanların desteğiyle kaçmaya taraftar olmadığını bildirdiğini kaydediliyor. "Veliaht, bu yardımın siyasal karşılığı olacağını, bunun yerine Mustafa Kemal'in güçlü bir süvari kuvveti ya da can güvenliğinin garanti edilmesi koşuluyla bir uçak veya denizaltı ile kaçabileceğini bildiriyor."
>
> Telyazı kâğıdına, Londra'daki yetkililer, şu notu düşüyorlar: "Sultan Abdülaziz'in ikinci oğlu olan Prens Abdülmecit, bu örgüte uzak durmuş olan şimdiki padişahın tersine, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle yakın temas içinde olmuştur. Şimdilerde geçerli olan düşünce, onun Ankara'da padişah ilan edilmesidir."[3406]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: Sadrazam Damad Ferid, Kürdleri Mustafa Kemal'e karşı *kullanma işinden söz etmez oldu*. Robeck, *kendisinin de konu açılmadıkça buna değinmek istemediğini bildiriyor*.[3407]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine tezkere gönderdi. Buna nazaran *İstanbul'dan Bursa, Bandırma ve İzmit cihetlerine atanan memurların dahi idareden aldıkları vesikalar üzerinde Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nce ita kılınan seyahat varakalarının zeylleri Galata'da rıhtım hanında bulunan İngiliz polis idaresince vize edilmedikçe seyahatlerine müsaade edilmiyor*.[3408]

3403 Vakit, 4 Ağustos 1336-1920, Numero 955, *Tebliğ-i Resmî*, s. 1.

3404 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXIV. Veliahd "Abdülmecit, 26 Ağustos - 7 Ekim tarihleri arasında Dolmabahçe sarayında İngiliz polis gözetiminde tutulacaktır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 160. "Mustafa Kemal, birçok zamanlar muvaffakiyetten kat'-ı ümit edecek derecede müşkil bir mevkide idi. Bir aralık veliaht Mecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmesini istedi ve bu maksatla bir miralayı da buraya gönderdi. Mecit Efendi gitmeye razı olmuş ve onu İnebolu'ya îsal edecek bir İtalyan torpidosu da harekete hazırlanmış iken İzzet Paşa buna mani olmuştu!" Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 329-330.

3405 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 283.

3406 Doğu Ergil, "Osmanlı Ocağının Sönüşü", *Milliyet*, 30 Kasım 1989, s. 11.

3407 FO 371/5053, E 9071/3/44, 5 167, E 4510/262144, 5069, E 9452/11/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 92.

3408 BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 22; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 578.

Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesinde Fox imzalı "Yunanlar Asya'da" nam makale neşredildi: *Müttefikler Yunanistan'dan operasyonlarını on beş günde bitirmesini istemişti. Onlar on buçuk günde iyi bir sona ulaştılar. Mustafa Kemal'in insan ve malzeme kaybı telafi edilemez derecede…Kemalistler yakın bir sürede Helen güçlerine teslim olacaklar. Tam bir yıldır zahmetli bir çalışmayla oluşturulan Mustafa Kemal'in eseri Helen ordusunun darbeleriyle on günde çöktü. Hiç şüphe yok ki bu, Türk propagandasının abartmaya çalıştığı kadar Kemal'in ordusunun önemli bir tehdit olmadığını kanıtlıyor. Oysa Yunan ordusu 400 kilometreyi aşan bir cephede öylesine çabuk ilerleme gösterdi ki, bu da onun dikkate değer kalitede olduğunu gösterdi. Bu kahramanlık Venizelos'un güvenini haklı çıkarıyor*.[3409]

6 Ağustos 1920. İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa, İzmir'e bir heyet göndererek ateşkes talep etmiştir*. *Enver Paşa'nın 500 bin kişilik bir kuvvet teklifini reddeden Ankara Meclisi'nin düşmanlıkların uzatılmasına karşı olduğu* bildiriliyor. *Meclis Türkiye'ye yüklenen barış şartlarının çok sert olması konusunda Kemal'i suçladı*. [3410]

8 Ağustos 1920. İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar İstanbul'u işgal etmek için müttefiklerden izin istemiştir*.[3411]

9 Ağustos 1920. Bern'deki İngiliz Elçi Russell, Hariciye Nâzırı Curzon'a gizli muhtıra gönderdi: *Cenevre'de oturan Romanya'lı François Stern, M. Kemal ile İtalyanlar arasındaki ilişkiler konusunda gizli bilgilere sahip olduğu*nu *ve bunları bildirmek üzere Londra'ya gideceği*ni belirtti.[3412]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Sadrazam *Damat Ferit'in Mustafa Kemal'le anlaşmak istemesine* Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri Miralay *Sadık Bey muhaliftir*.[3413] Gazetenin İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Prens Sabahaddin'in Hürriyet ve İtilaf Fırkasının *sadrazam adayı olduğunu bildiriyor*.[3414]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Polis birkaç gün önce Hürriyet ve İtilaf parti merkezini basıp 2. başkan* Gümülcineli İsmail'i *tutuklamış*tır. *Böylece Damat Ferit ülkedeki tek dayanağını yitirmiş*tir.[3415]

10 Ağustos 1920. *Sévres'deki ünlü porselen fabrikasının sergi salonlarından birinde* içtima ediliyor. Bâb-ı Âlî murahhas heyeti Sevr Muahedenamesini mecburen imzaladı.[3416] Bununla birlikte muahedenin meriyet kesbetmesi için Kânûn-ı Esâsî'nin 7'nci maddesi mucibince Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmelidir[3417] fakat 11 Nisan'dan beri tatildedir, yeni intihab da

---

3409 Fox, "Les Grecs en Asie", *Le Matin*, 5 Ağustos 1920, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 176.

3410 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. Söz konusu ağır şartlı barış andlaşması, Sevr Projesidir.

3411 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

3412 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXIV.

3413 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 116; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 165.

3414 The Times, 9 August 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 416, sonnot 90.

3415 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 93, p. 208; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 82. *Peyam-ı Sabah* gazetesinin haberine göre Gümülcineli İsmail, "Bursa valisi iken Mayıs ve Haziran 1919 aylarında Babıâli'ye silahlı direnişi savunan teller çekmiş. 26 Haziran'da izinli olarak İstanbul'a gelmiş, bir daha Bursa'ya dönmemiş*"*ti (Akşin, 2017, c. 3, s. 415, sonnot 82).

3416 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 116.

3417 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 182.

gerçekleştirilmemiştir. Üstelik çoğu mebusu Ankara'ya iltihak etmiş durumdadır. Ayrıca, Sevr'in murahhas heyeti tarafından mecburen imzalanması, dönemin siyasî ve askerî şeraitiyle mütalaa edilmelidir. Yunan, Trakya'nın tamamını ve İzmir'den Bursa-Uşak hattına kadarki menatıkı kolayca işgal etmiş buna mukabil Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi çökmüştür; İstanbul günbegün kuşatılmaktadır. Payitahtın Yunan tarafından işgaliyle Osmanlı Devletinin fiilen imhası mavzubahisdir; bu ıztırar hâli, Sevr'in ehven-i şerren imzalanmasını icbar etmiştir. Tüm bunlara rağmen Sevr ne Osmanlı Devleti'nin ne de Müttefik devletlerin meclisleri tarafından tasdik edilmiştir. Sadece Yunanistan tarafından paraf edilmiş, kadük kalmıştır. Sevr, esasen, TBMM Hükümeti için fırsata dönüşmüştür.

> Sévres Antlaşması, Osmanlı delegeleri tarafından imzalandı ve fakat ne Osmanlı parlamentosu ne Pâdişah ne de Osmanlı hükûmetleri tarafından onaylandı.[3418]

Resim. *Muahede-i Sulhiyeye Nazaran Türkiyaya Kabulü Teklif Edilen Hudud*.[3419]

İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, 14 Haziran 1920'deki İzmit çatışması gerekçesiyle Yunan ileri harekâtına izin verilmesinden Sevr'in imza ettirilmesine kadarki serencamı şöyle özetlemiştir:

> Bu durumda Venizelos kendini koruyucu melek olarak ortaya çıkardı. Yunan Ordusu imdada gelecekti. Hâlen İzmir'de bulunan beş tümenden ikisi, kuzeye doğru yürüyecekler ve engebeli araziyi (ki bu tip arazinin yabancısı olmadıklarını açıkladılar) aşarak Marmara'nın doğusuna geçip, İzmit yarımadasını tehdit eden Türklerin üzerine düşecekler ve onları kovacaklardı. İngiliz Kurmay Dairesinin fikrini açıklayan Mareşal Foch, hareketin tehlikeli olduğunu ve muhtemelen muvaffak olamayacağını bildirdi. Buna rağmen, Mr. Lloyd George teklifi kabul etti ve Yunan yürüyüşü 22 Haziranda başladı. Harekât derhal muvaffak oldu. Yunan birlikleri köy yollarından ve kötü patikalardan ağır ağır derlediler ve onlar yaklaşınca, kudretli ve ileri görüşlü komutanların liderliğindeki Türkler, Anadolu'nun kuytuluklarında gözden kayboldular. Aynı ay içinde, başka bir Yunan birliği sür'atle Doğu Trakya'yı geçti, hafif bir Türk mukavemetini kırdı ve Edirne'yi istilâ etti. Yunan kuvvetlerinin dikkate değer ve beklenmedik gösterisi müttefik devlet adamlar tarafından alkışlandı; müttefik generalleri gözlerini oğuşturdular; Mr. Lloyd George heveslendi. Görünüşe göre gene o haklı çıkmıştı; askerî şahıslar, çoğu zaman olduğu gibi, yanılmışlardı. Bu olaylar Sevr Muahedesini mühürledi. Ferit, vazifeşinas

[3418] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 187.
[3419] İkdam, 4 Haziran 1336-1920, Numero 8372, s. 1.

> bir tutumla, kuklalardan meydana gelmiş bir hükümet kurdu ve 10 Ağustos 1920'de Türkiye ile barış anlaşması Sevr'de imzalandı. Hazırlanması on sekiz ay süren bu âletin, daha tamamlanmadan modası geçmişti. Bütün maddeleri, tatbikat için, bir tek noktaya dayanıyordu: Yunan Ordusu. Venizelos ve askerleri durumu düzeltebilir ve Mustafa Kemal'i hizaya sokabilirse, her şey yoluna girecekti. Aksi halde, hakikî duruma daha uygun kelime dizisi bulmak gerekecekti. Nihayet Türkiye ile barış: Ve bunun resmen tasdiki için Türkiye'ye Harp İlânı! Buna rağmen Büyük Müttefikler bundan pek rahatsız olmadılar, çünkü harp bir temsilci tarafından yapılacaktı ve büyük milletlerce bu şekilde yapılan harpler, çoğu zaman temsilci için tehlikelidir.[3420]

Fransız sabık reisicumhur (18 Şubat 1913-18 Şubat 1920) ve avukat Raymond Poincaré: *Şimdi Sévres kentinin de barış tacında çiçekleri vardır. Türk antlaşması ulusal ürün olan bisküviler ve süsen çiçekleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmanın kendisi de, bir vazonun kırılması gibi bozulabilir. Sakın dokunmayınız*.[3421]

İngiliz Fevkalâde Komiseri de Robeck'in siyasî memuru Harry Luke, Sevr projesini şöyle nitelendirdi: *Delice, acınacak ve ölü doğmuş bir muahede*.[3422]

Vahideddin Hân, 1923 tarihli beyannamesinde, Sevr'e dair şu mütalaasını derc edecektir:

> Müttefikler antlaşmayı yirmidört saat içinde hiçbir şeyini değiştirmeden kabul etmemiz veya reddetmemiz için bize gözdağı verdiler. Durum son derece vahim ve tehlikeliydi. Bununla birlikte ben Sevr Antlaşması'nı nihai ve geçerli bir antlaşma olarak kabul etmedim. Hatta antlaşmanın karara bağlanarak uygulanabilmesinin tamamen, ancak meclis onaylarsa benim onayıma bağlı olduğunu bildiğim gibi, böyle bir antlaşmanın olağan olmadığını, hak ve hukuka dayanmadığından da uzun süre dayanamayacağını biliyordum.[3423]

Örneğin istihbaratçı Tuğgeneral Wyndham Deedes, Türklerin cezalandırılacağını 1 Mayıs 1919'da belirtmişti. Ceza, Osmanlı'nın tasfiyesiydi:

> Bizzat âdil düşünceli Sir Wyndham Deedes gibi bir subay bile "Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti"nin sözcüsü olan Sait Molla'ya: "Herhangi bir Türkün kafasında Türkiye'nin sert cezaya çarptırılmasının hasıl edeceği izden başka bir şeyin bulunmasını istemiyoruz" diyebilmişti.[3424]

İtilâf Devletleri, Sevr projesi hamlesiyle Mustafa Kemal'in güçlenmesine fevkalâde katkı sağlamışlardır:

> Galip devletlerin bu barış palmiyesi Mustafa Kemal'in imdadına tam zamanında yetişmişti; kendisine düşmanları tarafından yapılmış kuşkusuz en iyi yardımdı ve aynı zamanda ona davasını en parlak biçimde savunmak olanağı vermişti.[3425]

> İtilâf devletlerinin Türkiye'ye barış önermeyi uzun süre geciktirmeleri; sonunda oldukça insafsız bir intikam antlaşması olarak görülen Sevr'i Türklere zorla kabul ettirmeye çalışmaları; birçok iç ve dış etkenleri Türk ulusal akımından yana kışkırtıyordu.[3426]

> Sevr konusu saltanat ve hilâfetin ilgasına giden süreçte önemli bir dönüm noktası ve Ankara'nın sıklıkla İstanbul aleyhine kullanacağı argüman olacaktır.[3427]

3420 Winston Churchill, *İstiklâl Savaşında,* 1969, s. 49-50.

3421 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 196, sonnot 67. Poincaré, 15 Ocak 1922'de ise Başvekil ve Hariciye Nâzırı olacaktır.

3422 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 116.

3423 *Oriente Moderno*, cilt 1, II (1922-23), n. 12, s. 703; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 62.

3424 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 253.

3425 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 95.

3426 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 361.

3427 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 113.

> Dagobert Von Mikusch'a bakarsanız "M. Kemal'in İngilizlerle gizli bir anlaşma yapmakta olduğunu ve bu anlaşmanın dâima da gizli kalacağını" kabul etmek gerektir.[3428]

Kemalist cuntadan iktisadî imtiyaz elde edeceğini bilen İtalya'nın tavrı, Mustafa Kemal'in elini kuvvetlendiren bir âmil olmaktadır: *İtalyanlar İtilafçıların toplantılarında, İngiltere ile Fransa'nın önerdiği barış koşullarına muhalefetlerini açıklamaktan kaçınmıyorlardı. İngiliz ve Fransızların zorladığı Sultan, 1920 yılında Sevr Anlaşmasını imzalamak üzereyken İngiliz Savaş Bakanlığının üst düzey bir yetkilisi, İtalya'nın anlaşmayı reddeden Mustafa Kemal'i desteklemek üzere harekete geçtiğini bildirmişti. Sevr Antlaşması imzalanmadan bir ay önce Lord Curzon, Kont Sforza'yı, İtalya'nın Ortadoğu'daki "sadakatsiz tutumu" nedeniyle kınıyordu*.[3429]

Grace Mary Ellison, milliyetçilerin üst tabakasıyla bağlantı kurmuştur. Bu üst tabaka, Padişah'ın Yunanı desteklediğini iftira etmektedir:

> Sèvres Antlaşması'ndan hemen sonra tanınmış bir Türk kadın yazarın Paris'te okuyan oğluna göz kulak oluyordum. Son Osmanlı yönetiminde önemli bir valilik görevi yapan babası M. Kemal Paşa'ya katılmak için her şeyini feda etmişti. Çocuğa başarı için ümitleri olup olmadığını sorduğumda, "muhakkak başaracaklardır. Kemal Paşa iyi günde doğmuştur. Yenilgiye uğrayamaz" diye karşılık vermişti.
>
> Oysa Türk diplomatları hepsi bir ağızdan, başaramayacağını ilân etmişlerdi. "Böyle muazzam bir çaba boşa gider mı? Biraz umut verecek şartlar yok mudur?" dediğimde "Aziz Kadınım, sizin gibi biz de başarı dileriz onun için. Fakat siz, peri masallarına inanacak kadar iyi niyetlisiniz. Paşa'nın ne parası, ne de silâhı vardır. Kuzeyde Müttefikler ve Sultan'ın desteklediği Yunanlılar, Doğu'da Ermeniler, Güney'de de Fransızlar bulunuyor. Gözü pek bir tarzda dövüşecek, fakat sonunda yok olacaktır. Mucize doğacak günler geçmiştir" gibi nazikâne fakat oldukça acı bir karşılık almıştım. Ama işte mucize olmuştu.[3430]

Ankara İstiklal Mahkemesi Sevr Antlaşması'nı imzalayan Hâdi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'le birlikte Sadrazam Damat Ferit hakkında gıyaben idam kararı verdi.[3431]

11 Ağustos 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'in 2 Haziran'da Mustafa Kemal'e vermiş olduğu cevabî mektub hulasaten İngiliz Hariciyesine bildiriliyor.[3432]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *sadarette kaldığı sürece Kemalistlerle bir uzlaşmaya varılması olanaksızdı*r; *oysaki Bağlaşıklar, Sevr Antlaşmasının uygulanabilmesi için, İstanbul'la Ankara'nın barıştırılmasının önemine değiniyorlar*.[3433]

Kâzım Karabekir, Meclis Başkanlığı'nın dünkü isteği üzerine, acele kaydıyla gönderdiği uzun raporunda, Bolşevikliğin hızla yayıldığını, İngilizlerin Türk-Bolşevik temasını önlemek için Kafkas hükümetlerini kullandığını belirtti.[3434]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *Yugoslavya, Düyun-ı Umumiye'de kendisine düşen borç payını kabul etmeyip imzalamadığı için, Osmanlı murahhasları da önce imzalamaktan kaçınmışlar, fakat İstanbul'dan gelen yönerge üzerine imzalamışlar*dır.[3435]

3428 Dagobert Von Mikusch, *La Résurrection d'un peuple*, 1931, s. 292; Aktaran: Kadir Mısıroğlu. (2012). *Lozan: Zafer mi, hezimet mi?* (5. basım) içinde (c. 1, s. 258). İstanbul: Sebil Yayınevi.

3429 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 454.

3430 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 127.

3431 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 158.

3432 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 78.

3433 FO/5170/E 10779; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 99.

3434 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 168.

3435 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 409, sonnot 17.

12 Ağustos 1920. Müttefik fevkalâde komiserleri baştercümanlarını göndermek suretiyle Vahideddin Hân'dan *millî hareketin bastırılmasını* istediler.[3436] Müttefikler, Damad Ferid'in itibarsızlaşmasını elbette yeterli görmüyor, Padişah'ın da TBMM Hükümeti nazarında "hâin"leşmesine azmediyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Robeck, gün içinde Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla mülakat etmiş. Sadrazam, *Müttefikler'in antlaşmayı ne zaman onaylayacaklarını merak ettiğini* bildirmiştir.[3437] Robeck ise Sevr projesinin tasdik edilmesini ısrar etmiştir.[3438] Robeck: *Ferid'in muamelâtı (procedür). . . sadece pratiktir. . . ama anayasa'ya apaçık aykırıdır*.[3439]

Curzon, Robeck'e telgraf gönderdi. *Antlaşma onaylanıncaya değin yüksek komiser olarak bir diplomatın görev yapmasının uygun olacağını, bu amaçla ortaelçi unvanlı Max Müller'in görevlendirileceğini* bildiriyor.[3440]

Yunan Başvekil Venizelos, Paris'den Atina'ya gitmek üzere Lyon garında trene binerken *kendisine karşı olan kral yanlısı iki Yunan subayı tarafından açılan ateşle yaralandı* fakat *hafif yaralarla kurtuldu*.[3441] Apostolos Çerepis ve Yorgos Kiryakis nam genç subaylar *kadrosuzluk sebebiyle emekliye sevk edilmişlerdi*.[3442]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. Milliyetçi rüesayla görüştükten sonra Ankara'dan İstanbul'a avdet etmiş işbirlikçi bir erkân-ı harb (subay)*, ki merkûm subay Temmuz 1920'de Ankara'dayken Veliahd Abdülmecid'in yaveri de oradaydı, İngiliz istihbaratına malumat vermiştir. Mustafa Kemal'e bağlı milliyetçiler, (i) İTC merkez komitesine bağlı değildir, (ii) samimi Bolşevik de değildir:

CX/676./V.
Gizli İstanbul, 12.8.1920

Aşağıdaki rapora göre, Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi, açıkça, milliyetçi hareketin kendisinden çok Milliyetçi harekete bağlanan İttihatçıların işbirliğine dayanmaktadır. Bolşevikliğin Müslüman Doğu ülkelerinin en önemlisi olan Türkiye'ye sokulmasının, Almanya'nın yenilmesiyle eski tasarıları yıkılınca, İttihatçıların yaptıkları harekât plânına uygun olduğundan kuşkulanmak için pek neden yoktur. Türkiye'de Milliyetçi hareketin ortaya çıkışı, Bolşevikliğin yayılmasını kapsayan bu yeni İttihatçı programın ilerlemesi bakımından yalnızca uygulamayı kolaylaştırıcı bir fırsat olmuştur. Sovyet Hükümeti, daha 1917'den beri dikkatini İslâm'ın olanaklarına yöneltmiş, fakat sürekli çabalarına karşın, en azından Türkiye'de herhangi bir ilerleme sağlayamamıştır. Mütarekeden sonra, Cenevre, Roma ve Londra'dan gelen raporlardan, Almanya, İsviçre, İtalya ve Rusya'da çalışan İttihatçıların etkinliklerinin gelişmesini gördük. Savaş boyunca birlikte çalışan aynı Almanlar ve Türkler, yine birlikte göze çarptılar ve daha 1919 Şubat'ında, İttihat ve Terakki önderlerinin, Bolşevizmle ilişkili olarak ve -beş yıldır Doğu'da İngiliz saygınlığına karşı işbirliği yapan, çok etkili, fakat şimdiye değin başarısız- Alman örgütünün yardımıyla harıl harıl Pan-İslâmik bir hareket

3436 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 118.
3437 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 412, sonnot 42.
3438 FO/5054/E 9886; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 99.
3439 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 203.
3440 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 210.
3441 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 210. "Ama olayın Atina'daki yankıları hemen görüldü ve heyecan yarattı. Haber yayılır yayılmaz, Venizelos yanlısı kalabalık, gerginlik sıralarında olduğu gibi muhalif gazetelere saldırarak kırıp döktü. Daha da kötüsü, otomobiliyle Kiphissia'daki evinden Atina'ya gitmekte olan [Venizelos muhalifi liderlerden] Ion Dragoumis yolda güvenlik kuvvetleri tarafından durduruldu ve vurularak öldürüldü. Bu, bölünme yıllarının asla bağışlanamaz cinayetiydi."
3442 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 278.
* Adı geçen subay, Ahmed İzzet Furgaç ile Mustafa Kemal arasında irtibat sağlayanlardan Yüzbaşı Neşet ya da Yüzbaşı Muzaffer olabilir.

hazırladıkları ortaya çıktı. Yine Mütarekeden sonra, Bolşeviklerin salt Ruslardan oluşan, Bolşevikliği Doğu'da bir dünya hareketi olarak geliştirmeye yönelik çabalarına, Türkiye'nin kesin yenilgisi üzerine, Berlin ve Moskova'nın çekim gücünün etkisine giren birçok Hintli ve daha başka Pan-İslâmistler yardım ettiler. Mustafa Kemal'in Milliyetçi hareketi ciddi boyutlara erişme belirtiler gösterir göstermez, İttihatçılar gizil (potansiyel) olarak böylesine güç taşıyan bir aracın denetimini ele geçirmek için hemen girişimde bulundular. Belli bir miktar para da harcanmasına karşın, bu girişim -bir ölçüde, örneğin Mustafa Kemal'le Enver'in arasındaki gibi, kişisel kıskançlıklardan, bir ölçüde de Milliyetçilerin İttihatçılara egemen olan Yahudi-Mason öğelerden hoşlanmamalarından ötürü- o zaman başarısızlığa uğradı. Bundan sonra, daha dolambaçlı yöntemler benimsendi ve Mustafa Kemal'in Muahhidîn Cemiyeti ve olağan Pan-İslâmik propaganda gibi zayıf araçlarla Müslüman dünyayı ayaklandırmanın uygulamadaki olanaksızlığını kavrayarak çaresizlik içinde Sovyet Hükümetine yönelmesinden yararlanıldı. Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetiyle temaslarının ilk aşamaları hakkında bildiğimiz pek az şeyden, ilkece Bolşevikliğin benimsenmesinden çekinildiğini anlıyoruz. Anlaşmaya varmak için yapılan ilk önerilerde, Miilliyetçilerin Anadolu'da -yalnızca İslâm'ın temel inançlarıyla çatışmadığı ölçüde- Bolşeviklik propagandasına engel olmamaları şart koşulmuştu. Bu anlaşmanın 1919 güzünde yapıldığı bildirilmişti ve ondan hemen sonra, Anadolu'da Bolşeviklik propagandacılarının ilk etkinlikleri haber verildi. Ondan beri, Anadolu'da, -Eskişehir gibi bazı yerlerde Milliyetçi görevlilerin de desteğiyle- enerjik bir kampanyanın başlatıldığı belli olmuştur, fakat Mustafa Kemal'in bu kampanyaya içtenlikli bir sempati duyduğuna emin olamayız ve bu hâlâ olanaksız görünüyor. Milliyetçiler Meclisi Bolşevizme bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve bu hareketin hangi yollarla ve hangi yardımlarla geliştiği hiçbir zaman pek açık olmamıştır. Elimizdeki bu rapor Bolşevik hareketin ilerleyişini bir ölçüde izlememizi olanaklı kılıyor. Artık şurası besbellidir ki, Milliyetçilerin kesin zorunluluk yüzünden Bolşevik yardımını istemiye istemiye kabul etmelerinin gerisinde, şimdi Anadolu'da İttihatçı kanadın beslediği etkin ve canlı bir Bolşevik kampanyası gelişmektedir; bu akım, sonunda, destekçilerinin denetiminden kopabilir ve Bolşevik girdabı içinde Türk Milliyetçilerinin de, Ilımlılarının da üstesinden gelebilir.

Bu rapor, Ankara'dan yeni dönen, iyi eğitim görmüş ve aklı başında bir Türk subayınca verilmiştir. Kendisi, ileri gelen bütün Milliyetçileri kişisel olarak tanımaktadır ve verdiği bilgiler güvenilir sayılabilir.

RAPOR

Anadoluda bugün en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevikliğe yönelen harekettir. Mustafa Kemal'e bağlı olan gerçek Milliyetçiler; İttihatçı kanada şiddetle karşıdırlar (i) çünkü -Bolşevik toplum örgütlenmesini benimsemeksizin- yalnızca kendi amaçları için yararlanmak istemektedirler (ii). Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri sayılabileceği İttihatçı kanatsa, Bolşeviklik bütün sonuçlarıyla birlikte kabul edilmeden, Bolşeviklerden en küçük biryardım bile ummanın yararsız olduğunda ısrar etmekte ve İslâm'ın temel inançlarının Bolşevik öğretileriyle tam bir uzlaşmaya elverişli olduğunu öne sürmektedir. Gariptir ki, ileri gelenleri arasında Adnan Bey'le karısı Halide Edip Hanım'ın bulunduğu Pan-Türkistler, bu konuda Mustafa Kemal'den yana çıkmakta ve eski İttihatçı dostlarına karşı koymaktadırlar (iii). Şimdi Bolşevik davasına kazanılmış aşağı yukarı yüz milletvekili vardır ve bu parti durmadan kuvvet kazanmaktadır. Söz konusu parti, Avrupa'da İslâm Bolşevikliğinin baş savunucusu olan ve Rus ve Almanların yardımıyla, Milliyetçi harekete egemen olmak için her türlü çabayı gösteren Talât'la sürekli olarak haberleşmektedir (iv). Gerçek milliyetçilerle kendilerini harekete bağlamış bulunan İttihatçılar arasındaki bu görüş ayrılığını, belli bir takım kişisel rekabet ve kıskançlıklar büyütmektedir (v). Bununla birlikte, İttihatçılar hızla yol almaktadırlar ve Anadolu'da "Yeşil Ordu" diye bilinen örgütün kurulmasından onlar sorumludurlar (vi). Bu, ancak, diyelim "Selâmet Ordusu"* anlamında bir ordudur; tüzük ve yönetmeliklerini gösteren risalelerden anlaşılabileceği üzere, şimdiki durumda, askerî bir örgüt değildir. "Halk Fırkası" [Zümresi] adı altında gizlenmektedir. "Yeşil Ordu" Bolşevik-İslâmik bir kuruluştur ve Sovyet Hükümetinin bütün İslâm dünyasını genel olarak Avrupa'ya, özellikle de Büyük Britanya'ya karşı ayaklandırma çabalarının gerçekleştirilmesinin aracından başka bir şey değildir. Şimdiye kadar "Yeşil Ordu"nun etkinlikleri Rusya ve Orta Asya Müslümanlarıyla sınırlı kalmıştı, fakat şimdi Anadolu'nun "kapsanması" (istilâsı) hızlı bir olup bittiye gelmektedir. Şerif Manatov (vii) ve Vakkas

* "*Salvation Army*: Düşkün ve yoksullara yardım etmek ve İncil propagandası yapmak amacıyla, 1865'te William Booth tarafından kurulan bir dinsel hayır örgütü."

(viii), "Yeşil Ordu"nun öncüleriydiler. Aylardır, şimdi artık ekime elverişli sayılan toprağı hazırlıyorlardı. Bolşevikliğe dönen en coşkun Türklerden biri, Kürdistan'daki Malatya'nın yerlilerinden bir dinbilimci olan (ulemadan) Şeyh Servet'tir (ix). Bu Şeyh, Bolşevik propagandacıların çabalarını olanca gücüyle desteklemiş ve şimdi Eskişehir'de basılmakta olan "Asr-ı Saadetten Bir Yaprak" diye bir kitap yazmıştır. "Asr-ı Saadet" peygamberin yaşadığı dönemdi; bu kitabın amacı, Kuran'a ve Müslüman geleneklerine (hadise) dayanarak, İslâmla Bolşevikliğin özdeşliğini kanıtlamaktır. Şeyh Servet çok okumuş bir Müslümandır, bütün İslâm ülkelerini gezmiştir ve bir hayli etkilidir. Aşağı yukarı Haziran sonunda "Yeşil Ordu" kampanyasının başlatılmasından hemen önce, Sovyet Hükümeti "Yeşil Ordu" kampanyasının son düzenlemelerini yapmak için Ankara'ya bir denetçi gönderdi. Bu adam, eskiden Harkov bölgesinde Halk Komiseri olan Derboff'tu [Verbov] (x). Ankara'ya geldi ve bir ay kadar Anadolu'da kaldı. Şu sıra "Yeşil Ordu" kampanyasının anlamı, az sonra Bakû'da toplanarak eylem yolları ve araçları konusunda önemli kararlar alacak olan Pan-İslâm Kongresiyle ilgilidir (xi). O zamana değin İttihatçı kanat Milliyetçi harekete egemen olmayı başarırsa, bunun hiç kuşkusuz ciddi sonuçları olacaktır. Çünkü, başka şeylerin yanısıra, bu Kongre, Hilâfet Kongresinin ne zaman ve nerede toplanacağına da karar verecektir. Şimdiki Halife, gayri Müslimlerin elinde edilgen bir araç olduğu için, değiştirilmesine karar verilmiştir (xii). Hilâfet Kongresi bütün İslâm dünyasının temsilcilerinden oluşacak ve şimdiki Halifeyi yetersiz ilân (hâl') ettikten sonra bir başka Halife seçmeye girişecektir. İttihatçılar ağır basarlarsa, ya Afganistan Emirinin ya da Sünusî Şeyhinin atanacağı kesin gibidir. Bu adayların ilki çok daha şanslıdır. Öte yandan, gerçek Milliyetçiler durumlarını korurlarsa, atanacak kişi, çok büyük bir olasılıkla Prens Abdülmecid olacaktır. Veliaht Anadolu'daki Milliyetçilere katılmaya istekli olduğunu şimdiden belirtmiştir; yaveri, benimle aynı sırada, Temmuz ortalarında Ankara'daydı. Mustafa Kemal yakınlarda ondan iki kere haber almıştır ve İstanbul'dan Ankara'ya kaçmasını ayarlamaya çalışmaktadır. Gerek Sultanın Sarayında gerekse Veliahdın maiyetinde Milliyetçileri destekleyen çok güçlü bir grubun olduğu kuşkusuzdur.

Böyle olmakla birlikte Mustafa Kemal'in durumu hiç de güvenli sayılmaz ve Bolşevikler söz konusu olduğu ölçüde, onun atlatılacağı kesin gibidir. Nisanda Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki delege, ben Ankara'ya gittiğimde yerlerine yeni varmışlardı; bunu bildiren telgrafta, yolda çektikleri sıkıntı ve güçlüklerden acı acı yakınıyorlardı. Bundan sonra Ankara'dan Moskova'ya giden başka iki delege, hedeflerine güvenlik ve rahatlık içinde eriştiler, fakat o zamana kadar Halil (xiii) ile Cemil (xiv) de Sovyet başkentine varmışlardı. İlk delegelerden biri Osman (xv) diye biriydi, öteki iki delegeyse Bekir Sami (xvi) ve Seyfi (xvii) idiler. 8 Temmuz tarihli *Hâkimiyet-i Milliyede* yayımlanan, çevirileri ekli, Mustafa Kemal - Çiçerin mektuplaşmasından, Milliyetçilerle Temmuz ayındaki Sovyet Hükümeti arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında bazı fikirler edinilebilir. Farkedilecektir ki, Milliyetçilere maddî yardım yapma konusunda Bolşevik Dışişleri Komiseri kendisini hiç bağlamamaktadır; son "Türkiye halkına tüm başarıları dileriz" sözünün de özel bir anlamı olabilir. "Millet" yerine kullanılan "Halk" sözcüğü "kitleler" anlamına gelmektedir. Gizli "Yeşil Ordu" örgütünü anlatmak için de aynı sözcük kullanılmakta ve "Halk Fırkası" [Zümresi] denilmektedir.

Bu bildiriye verdiği karşılıkta, Mustafa Kemal "Halk" sözcüğünü kullanmamakta ve gerek Rus gerekse Türk uluslarına "Millet" demektedir.

Bolşeviklerin yalnız kendi ellerine oynadıkları ve Mustafa Kemal için kestaneleri ateşten çekmeye en küçük bir niyetleri olmadığı, ayrıca yorum gerektirmeyecek kadar apaçıktır. Bolşevikler herhangi bir silâhlı "yardım"da bulunacak olurlarsa, bu mutlaka, kısa ömürlü Azerbaycan "Cumhuriyeti"ne yapılan yardım biçiminde olacaktır.

Muvahhidîn Cemiyeti (xviii) varlığını sürdürmektedir, fakat artık toplanmamakta ve ilgisizlikten sönmektedir; bunun başlıca nedeni, üyelerinin, şimdi "Yeşil Ordu" kampanyası durumuna girmiş bulunan yeni İslâmik Bolşevik hareket tarafından yutulmuş olmasıdır. Başka herhangi bir türden İslâm Cemiyeti yoktur, fakat "Yeşil Ordu" gerek Muvahhidîn'den gerek başka herhangi bir cemiyetten daha tehlikelidir ve genel bir İslâm ayaklanmasını gerçekleştirme olasılığı çok daha yüksektir. Bu kampanya milyonlara maloluyordur herhalde, fakat anlaşılan, Moskova para bulabilmektedir. Aşağıdakiler, "Yeşil Ordu"nun en ileri gelen üyeleridir.

Eyüp Sabri, eski İttihatçı Hükümetin üyesi. Talât'ın yakın dostu. Savaş tutsağı.
Nâzım, Harput eski valisi.
Yunus Nadi, ünlü İttihatçı, (kapatılan) "Yeni Gün"ün başyazarı.

Şerif Manatov, yukarıda anılan Müslüman Bolşevik.
Vakkas, Orta Asya'da gezmiş bir Kürt; yukarıda anıldı.
Süleyman [Salih Hacıoğlu], Trabzonlu bir Baytar Binbaşı.
Şeyh Servet, anlattık.

Şerif Manatov, ortamına öyle güveniyor ki, son zamanlarda gitgide daha cüretli konuşmaktadır. Örneğin bir akşam, konuşurken "Yaşasın yeni peygamber Lenin"diye bağırdığını kendim işittim; bu söz, orada hazır bulunan dine bağlı insanların kimini fena halde incitti; başkaları da bunu budalaca ve uygunsuz buldular.

Ben oradayken, Ankara'da bir tek Türk-olmayan Müslüman delege vardı. Bu, "Müslim Outlook" yazarları arasında bulunduğunu söyleyen Mirza Azmüddin adlı bir Hintliydi (xix). Miss Sylvia Pankhurst'le aynı devrimci derneğin üyesiymiş (xx); sık sık ondan dostu ve iş arkadaşı olarak söz etti. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki, Miss Pankhurst Halide Edip'le yazışıyormuş ya da daha doğrusu yazışmış, Mirza Azmüddin'in Ankara'ya gelmekteki amaçları şunlar:

(i) karışıklık çıkarmak için Afganistan'a propagandacılar gönderilmesini ayarlamak.

(ii) Hindistan'a silâh ve cephane verilmesini ve gönderilmesini sağlamak için Bolşeviklerle ilişki kurmak.

"Müslim Outlook"un ya da üyesi olduğu Derneğin, bu işlerden ilkinin bütün giderlerini karşılayacağını söyledi. Milliyetçiler önerisini kabul ettiler, fakat "peşin para" istediler. Bu konuda anlaşma oldu. Mirza hemen İngiltere'ye dönüp işleri düzenleyecekti, fakat sıtmadan hastalanıp yattığı için hareketi ertelendi. Ankara'ya Antalya üzerinden aşağı yukarı Temmuz'un 25'inde geldi. Yanında, İstanbul'dan kalkıp onunla, herhalde Antalya'da ya da Rodos'ta buluşmak için gelen bir Milliyetçi vardı. Ankara'da, onu (Nihad takma adını kullanan) ünlü Hintli Abdürrahman Peşavarî destekliyordu. Kendisi 40 yaşlarında, İngilizcesi çok iyi, Fransızcası zayıf. Görünüşünde çarpıcı bir şey yok. Bir Hintli için pek yakışıklı değil. Gözlük takmıyor.

Notlar

(i) CX/4271, (V) 4.6.1920 tarihli sirkülerde, Talât'ın 1920 Nisanında İsviçre'ye gittiği zaman, Lausanne'daki Milliyetçi Klübe (Türk Ocağı ?] alınmadığı ve Milliyetçilerin, malî yardım kabule hazır olmakla birlikte, işlerine hiçbir biçimde karışılmasını hoşgörmeyeceklerini açıkça söyledikleri belirtilmekteydi.

(ii) B.M.M. Bolşevik ilkelerine bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve Ankara *Takvim-i Vekayi*'sinde (Resmî Gazete) *[Zabıt Ceridesi]* yayımlanan tartışma tutanakları iki parti arasındaki ayrılığı açıkça göstermektedir.

(iii) İttihat ve Terakki Komitesinin baş amacı, her zaman Pan-İslâmizm ve Pan-Turanizm olmuştur -bunların ilk savunucuları Rusya Müslümanlarıydı. Bu siyaset Komitece benimsenmiş ve Türkiye'nin baş-düşmanı olan Rusya'yı kötü durumda bırakmak için Almanlarca kışkırtılmıştır. Talât ve öteki İttihatçı önderler, "Real Politik" değerlendirmeleriyle, Pan-Turanizme dayalı bir çağrının etkili bir dış yardım biçiminde herhangi bir karşılık sağlayamayacağını açıklıkla kavramışlardır. Halide Edip gibi, akıldan çok duyguyla etkilenen Pan-Turanistler ise, eski fikirlerini kolayca bırakamamışlardır ve bu bakımdan, kendilerini fırsatçı türünden İttihatçılara karşıt durumda bulmuş olabilirler.

(iv) Cenevre ve Londra'dan alınan raporlar, bir yanda İttihatçılarla öte yanda Alman ve Rusların birleşmeleri konusunda pekçok bilgi vermektedir. Almanların Doğu entrikalarında çarpıcı bir rol oynayan Dr. Prufer yine aynı yönde çalıştırılmaktadır; Berlin'deki Bolşevik temsilcisi Herr Kopp'un da hem Türk İttihatçılarıyla hem de Avrupa'daki öteki Pan-İslâmist ve İngiliz-düşmanı öğelerle sürekli entrikalar kurduğu biliniyor.

(v) Mustafa Kemal'le Enver arasında bir hayli kıskançlık olduğu ötedenberi yayılmıştır.[3443]

[3443] Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2009, c. 1, s. 422-425. "F.O. 371/5178/E. 11702. Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1919-1938, cilt 2: Nisan-Aralık 1920 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), s. 252-58: Belge 92. (Tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş ve belge üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığınca yapılan yorumlar alınmamıştır.)" İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Tunçay'ın tercüme etmediği 2 sayfa hacimli *Foreign Office* derkenarlarına Sonyel kısmen değinmektedir.

Bizce maksatlıdır ki, ne Bilâl N. Şimşir alakalı derleme çalışmasının Türkçe özet kısmında ne de Salâhi R. Sonyel, işbirlikçi "aydın"ın aslında bir subay olduğunu belirtmişlerdir. İngiliz İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin *Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi konusu*na dair siyasî raporu: *Ankara'dan İstanbul'a gelen ve milliyetçi liderleri şahsen tanıyan bir Türk aydının İngiliz İstihbarat Teşkilatına verdiği rapor: İttihatçılar Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesine sebep oldu. Bunlar, M. Kemal önderliğindeki milli hareketi de kontrolleri altına almağa çalıştı, fakat başarı kazanamadı*.[3444] Mustafa Kemal, ne İttihadçıdır ne Bolşeviktir:

"Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ulusal Akım ciddi boyutlara ulaşmak belirtileri gösterince, İttihatçı'lar, bu denli güçlü ve potansiyel sahibi bir aracı denetlerine almak için ivedilikle davrandılar. Aşağıdaki bilgi, Ankara'da henüz dönen, iyi öğrenim yapmış ve zeki bir Türk efendisince (centilmen) sağlanmıştır. Kendisi, başlıca Ulusçuları kişisel olarak tanır; dolayısıyla, verdiği bilgiye güvenilebilir". (Onun, ılımlı bir Ulusçu olduğu daha sonra açıklanıyor, ama adı verilmiyordu.

Raporu şudur:

"Bugün Anadolu'da en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevizm akımıdır. Mustafa Kemal'e bağlı bulunan gerçek Ulusçular, İttihatçı kola şu nedenlerden ötürü karşıcıldırlar: (1) Ulusçular, Bolşevik yardımını kendi maksatları için ve topluma Bolşevik örgütü uygulamadan kullanmayı diliyorlar; (2) Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri olduğu İttihatçı kol, Bolşevizm tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edilmezse, Bolşevik'lerden yardım beklemenin boşuna olduğu görüşünde direniyor: İslâm ilkelerinin Bolşevik öğretileriyle büsbütün bağdaştığını iddia ediyor; (3) Bolşevik savına kazanılmış olan yüze yakın milletvekili yavaşca güçleniyor".

Yeşil Ordu'nun İttihatçı'ların yapıtı olduğunu belirten ajan, Şerif Manatof'la Vakkas'ın onun öncüleri olduğunu ve Sovyet hükümetinin tüm İslâm Dünyası'nı Avrupa'ya, özellikle Büyük Britanya'ya karşı kışkırtmak kampanyasını gerçekleştirmek yönünde kullanılan bir İslâm-Bolşevik kuruluşu olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

"Bolşevizm'i coşkuyla benimseyen Türk'lerden biri de, Malatya'lı ilâhiyat doktoru Şeyh Servet'tir. İslâm ve Bolşevizm öğretilerinin aynı olduğunu kanıtlamak için *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir yapıt kaleme almıştır".

Ajana göre, Yeşil Ordu akımı başlamadan önce, Sovyet yönetimi, Haziran'ın sonlarına doğru, bu akımla ilgili son hazırlıkları yapması için Anadolu'ya bir müfettiş göndermişti. Bu adam, daha önce Harkof ilçesinde halk komiseri görevi yapmış olan Derbof'tu. Kendisi Ankara'yı ziyaret etmiş ve bir aya yaklaşık bir süre Anadolu'yu dolaşmıştı. Bu arada, Mustafa Kemal'in durumu pek sağlam değildi. Nisan'da, Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki temsilci, İngiliz ajan Ankara'ya ulaşınca hedeflerine henüz varmamışlardı. Moskova'ya ulaştıklarını duyuran telyazılarında, yolda karşılaşmış oldukları güçlüklerden acınarak yakınıyorlardı. Ondan sonra iki temsilci daha Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiş; hedeflerine kolayca ve güven için ulaşmışlardı; ama, o sırada Halil [Kut] ve [Bahriye eski Nâzırı] Cemal da Moskova'ya ulaşmıştı. Temsilcilerden birinin adı Osman, öteki iki temsilci ise milletvekili Bekir Sami ve Seyfi olarak veriliyordu.

Kemalistlerle Sovyet yönetimi arasındaki ilişkilerin biçimi, Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında Temmuz'da yapılan ve 8 Temmuz tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan yazışmaların çevirisinden anlaşılabiliyordu. Ajana göre, görüleceği gibi, Bolşevik Dışişleri Komiseri, Ulusçulara maddi yardımda bulunulması konusunda herhangi bir üstlenmeye girişmiyor; sonra yazısının, "Türkiye halkına başarı dileriz" biçimindeki son sözcüklerinin özel önemi vardı. Çiçerin, "halk" sözcüğünü, Mustafa Kemal ise "ulus" sözcüğünü kullanmıştı. Bolşevik'lerin yalnız kendi çıkarlarını düşündükleri ve Mustafa Kemal'in "kestanelerini ateşten çıkarmaya" (yani onu güç durumdan kurtarmaya) niyetli olmadıkları, yorum gerektirmeyecek kadar belirliydi. Bolşevik'ler, herhangi bir silâh yardımında bulunurlarsa, geçici Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapmış oldukları yardım biçiminde olacaktı (yani Anadolu Bolşevik'leştirilecekti).

Ajan, ayrıca, Yeşil Ordu'nun başlıca üyeleri olarak şu adları veriyordu:

[3444] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXV.

"İttihat ve Terakki yönetiminin eski üyesi, Talât'ın yakın dostu ve savaş tutsağı Eyüp Sabri, Harput'un eski valisi Nazım, kötü ad yapmış İttihatçı, kapatılan *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Yunus Nadi, Müslüman Bolşeviği Şerif Manatof, Orta Asya'yı gezen Kürt Vakkas, Trabzon'lu baytar Süleyman, Şeyh Servet.

Şerif Manatof şimdi kendi durumundan o denli güven duyuyor ki, son günlerde oldukça mertçe konuşmaya başlamıştır. Bir akşam, benim de varlığımda yapılan bir görüşme sırasında, "yaşasın yeni peygamber Lenin" diye haykırmış, ama görüşmede hazır bulunan kimi kişilerin duygularını incitmiş; bu sözleri 'ahmaklık ve kabalık' olarak nitelendiren öteki kimi kişilerin canları çok sıkılmıştır. Şerif Manatof oldukça kötü ad yapmış bir Bolşevik'tir. 1919 yılı yazının başlarında Türkiye'ye gelmiş; Fransız'larca tutuklanmış, ama 15 Ağustos'ta kaçmayı başarmış ve ancak bu yılın ilkbaharında Eskişehir'de meydana çıkarak Bolşevizm propagandası yapmaya başlamıştır".

Bu Türk ajanın raporu, İngiltere Dışişleri Bakanlığın'da büyük ilgi topluyor; Doğu Masası yetkililerinden W. J. Childs, 20 Eylül'de belgeye not ettiği çıkmada "Bolşevizm'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabalarıyla Anadolu'da ilerlediğini vurgulayan bu raporun oldukça önemli olduğunu" kaydediyor; şöyle diyordu:

"…İttihatçı'ların başlatmış olduğu kampanyanın bir bölüğü olarak, Anadolu'da, öteki adıyla 'Halk Partisi' olan Bolşevik-Müslüman ve gayri-askeri 'Yeşil Ordu' kurulmuştur. Bu arada yapılacak olan Pan İslâmcı kongre, her türlü denetten yoksun bulunacak bir Halife seçmek amacıyla çağrılacak olan Hilâfet Kongresi'nin toplantı tarihini ve yerini saptayacaktır. Bolşevik İttihatçı'ların en olası adayları, Afganistan Emiri'dir. Ulusçuların adayı ise Prens Abdülmecit'tir. Mustafa Kemal'in sonuçta İttihatçı'larca yenilgiye uğratılacağına inanılmaktadır. Moskova'nın, İttihatçı'ların kampanyasının finanse ettiği söylenmektedir".

Öteki yetkililerden D. G. Osborne, 23 Eylül'de belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

"Bu, Anadolu'da bir tek değil, iki parti olduğunu gösteriyor. Bunların daha zayıf olanı, Mustafa Kemal ve Ulusçuların partisidir. Yurtseverlik ve din duygularıyla davranan bu parti, barış koşullarına ve onların getireceği Türkiye'nin parçalanmasına ve Osmanlı Halifeliği'nin saygınlığının azalmasına karşı direnmeye çalışmış ve çalışmaktadır. Ancak, başarısızlığa uğramıştır; dolayısıyla bu partinin üyeleri, Enver, Talât, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Musevi-Alman-Bolşevik kombinezonu ve daha tehlikeli olan öteki partiye geçiyorlar. Bu parti, Türkiye'nin savunulmasıyla değil, Bolşevizm'in tüm Doğu'da, özellikle Büyük Britanya'ya karşı yöneltilmiş olan Pan-İslâmcı saldırıyla ilgileniyor…

Enver ve çevresindekiler, Türkiye'yi Bolşevik'lerin anlamındaki Pan-İslâmcı'lığa kurban etmişler; Lenin'in ilkelerini kabullenmişler ve bu ilkeleri, Yunan propaganda ordusu aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.

Öteyandan, Mustafa Kemal, Lenin'in ilkelerine karşı çıkmıştır; bu yüzden erkten düşürülmek üzeredir ve yerini Enver'le Talât alacaktır… Mustafa Kemal, kendi savının yitirilmiş olduğunu anlamış olmalıdır; dolayısıyla, güç bir durumda olduğu bu sırada, Türkiye ve Padişah yararına Antlaşma'yı (Sevr'i) ve onunla birlikte Büyük Britanya ve Bağlaşıkları'nın desteğini kabullenmeyi akla daha yakın olarak görebilir; çünkü bunun öteki yolu, Bolşevizm'in yayılması ve İngiliz gücünün Doğu'da yıkılması gibi oldukça kuşkulu bir olasılık yararına Türkiye ve Osmanlı Hanedanı'nın büsbütün sönmesine baş eğmek olacaktır. Bu durumu ona anlatmak iyi olacaktır. Gerek Prens Abdülmecit aracılığıyla, gerekse doğrudan kendisine başvurularak, durumu kabullenmeye, eylem ve etkisini Ankara'dan İstanbul'a nakletmeye inandırılabilirsa, Ankara'da Enver'ce devrilinceye dek direnişi sürdürmekle sağlayamayacağı Türkiye'nin kurtuluşunu daha etkin biçimde sağlamış olacaktır. Ona, Damat Ferit'in yerini alacak en iyi varis olduğu anlatılabilir; durum, onu, bu görevi (Sadrazamlık) kabullenmeye gönüllü yapabilir. Bu da Anadolu'yu muhtemelen yatıştırabilir ve birçok sorunları çözümleyebilir".

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge şu yorumda bulunuyordu:

"Bu, Fransız'ların önerdiği gibi, Mustafa Kemal'e bir kurul gönderilmesi konusuyla ilgilidir… Sayın Osborne'nun önerdiği siyasa gözönünde tutulabilir".

İki gün sonra, D. G. Osborne şu ek yorumda bulunuyordu:

> "Oldukça gizli bir kaynaktan alınan bilgiye göre, Mustafa Kemal, itiraza yol açmayacak kimi koşullara göre Antlaşma'yı (Sevr'i) kabule hazırdır; ama bu bilgi dolaylı biçimde sağlanmıştır ve onun doğruluğunu saptamak güçtür".[3445]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi raporunda, özetle, *Mustafa Kemal'le yandaşlarının, Ankara'da, Bolşevik-İttihat ve Terakki grubu önünde gittikçe zayıflayarak, Enver Paşa'nın, Lenin'in ilkelerine karşı çıkan Mustafa Kemal'in yerini almak üzere olduğu* belirtiliyor. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ise şu derkenarı yazıyor, Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğine dikkat çekiyor:

> Mustafa Kemal, kendi sorununun yitirilmiş olduğunu herhalde anlamış olsa gerek. Bu durumda, Türkiye'nin ve Osmanlı hanedanının bütün bütün ortadan kalkarak, Bolşevizmin yayılması yerine, Türkiye ve Padişah adına Antlaşmayı ve Bağlaşık desteğini kabul edebilir. Ona [Mustafa Kemal'e] bu biçimde öneride bulunulmalı. Enver Paşa Ankara'da onun yerini alıncaya dek direnişi sürdüreceği yerde, gerek Veliaht Abdülmecit aracılığıyla gerekse kendisiyle doğrudan ilişki kurarak durumu kabullenmeye, bağlılık ve yetkisini Ankara'dan İstanbul'a aktarmağa inandırılırsa, Türkiye'yi kurtarma çabalarına fazlasıyla katkıda bulunmuş olacak. Damat Ferit'in yerini alacak en iyi aday olduğu ona anlatılmalıdır. Durum onu, Sadrazamlığı kabule inandırabilir; böylece, Anadolu'yu belki yatıştırıp birçok sorunların çözülmesine yardımcı olabilir.[3446]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müşir Ahmed İzzet'e (Furgaç) mektub gönderdi:

Sadr-ı Esbâk-ı Aʿyân-ı Kirâmdan İzzet Paşa Hazretlerine

Arz-ı mahsûs-ı ihtirâmkârânemdir

Yüzbaşı Muzaffer Bey vedâʿatıyla irsâl buyurulan emirnâme-i âlîleri ve melfûfu olan İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Erkân-ı Harbiyesinden Binbaşı Vey [Way] imzâlı İngilizce mektûb vâsıl-ı dest-i tekrîm ve pek kıymetdâr bildiğim iltifât ve temenniyât-ı devletleri bâʿis-i min-azîm oldu.

~~Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin Re'îsi sıfatıyla milletime karşı hâiz bulunduğum vazîfe ve mes'ûliyet hissi bir an teslîmde tereddüt buyurmayacakları vechle zât-ı sâmîleri hakkında perverde eylediğim his-i takdîr ve taʿzîme gâlib bulunmasaydı emr-i devletlerini der-ân saat infâz-ı müftehirinden nefsimi mahrûm etmeyeceğim bedîhî idi. Ancak bulunduğumuz hâl ve vazʿiyetde teklîf edilen mübâdeleyi kabûle maʿatte'essüf şimdilik imkân görmüyorum~~.

Müslümân ve bilhâssa Türk olunca hayât-ı insâna zerre kadar kıymet vermeyen ve bu itibârla dahi Türkiye hakkındaki sû-i kasdînin bin türlü âsârını göstermekde zevk duyan İngilizlerin -havâs-ı kâşifelerinden olduğu üzere- mücerred birkaç İngiliz'in hıfz-ı hayâtı endişesiyle vâkiʿ olan mübâdele teklîfinin tarz-ı serdinde bile muhâfaza-i mevcûdiyet ve istiklâle azm ü cezm etmiş ve muhît-i tarihî ve tabiʿîsinde zannolunduğundan çok kavî ve rasîn bir Hükûmet-i Milliye te'sîs eylemiş olan bir milleti hâlâ istihfâf ve istihkâr etmek nahveti icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmamışdır. Fîlvâkiʿ mektûb-ı mezbûrda "Anadolu'nun tarafınızdan kontrol edilen aksâmında" diye muharrer olan ve âcizlerine bir fikr-i tahakküm ve tecebbür isnâdını tazammun eden fıkra bizce bir kat daha mûcib-i iştibâh görülmüşdür.

Burada inşâallah ahd-i karîbde âsârını kendilerine bir daha inkâr edemeyecekleri bir sûretde hissetdirecek derecede kavî ve her hâlde mevlûdât-ı asriyeden olmak üzere sırf irâde-i milliyeye müstenid bir hükûmet-i

---

3445 FO 371/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 100-104. İttihadçı Eyüb Sabri (Akgöl), *Rusların ve Almanların yardımıyla milliyetçi hareketin kontrolünü ele geçirmek için her türlü çabayı gösteren "Avrupa'daki İslamî Bolşevikliğin baş kahramanı" Talat Paşa ile daimî irtibat halindeydi*. *İslâm âlemini Avrupa'ya karşı ayaklandırmak için "Yeşil Ordu" yani Halk Fırkası'nı örgütlemişlerdi*: A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 9.

3446 FO/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 110-111.

muntazamanın bulunduğunu İngilizlere bahşetdikleri şu vesîle ile şimdiden ifhâmda bir fâ'ide görüyorum. Bu bâbda delâlet-i fahîmâneleri bilhâssa müsterhamdır.

~~Mübâdele-i üserâ gibi~~ görüşmek arzu etdikleri mesâ'il hükûmetden hükûmete yazılır, görüşülür ve merâsimine de bu itibâr ile riʿâyet olunur husûsâtdan bulunduğu cihetle İngilizlerin terk-i nahvetle bu tarîk-i dürüstîyi ihtiyârları hâlinde bir ikinci teklîfin nazar-ı dikkate alınması da câiz olabilir.

Osmanlı Hükûmet-i sâbıka-i merkeziyesinin İstanbul'da mevkiʿ ve nüfûzu ve hatta hikmet-i vücûdu külliyen zâyiʿ olmuş bulunmasına rağmen artık maʿnâsı kalmayan tehcîr ve taktîl müddeʿayâtıyla yine birtakım evlâd-ı vatanı asmakda devâm etdiği ve İngilizlerin Malta'da mevkûf zevâtdan on beşini İstanbul Hükûmet-i câniyesine teslîm etmek üzere oraya nakletdikleri istihbâr edildi. Bundaki İngiliz maksadının şu bî-çâregânı da Ferid Paşa ve avene-i havenesine paralatdırmak olduğuna zerre kadar şübhe yokdur. Binâberîn İstanbul'a nakledilen ve edilecek olan mevkûfînden ve herhângi birinin İstanbul Hükûmet-i sâkıtası yediyle olsa dahi iʿdâmı hâlinde -Erzurum'da taht-ı esâretimizde bulunan Kâ'immakâm Ravlinson dahi dâhil olmak üzere yedimizde mevcûd zâbit, nefer bilcümle esîr İngilizlerin mukâbeleten derhâl iʿdâm edilmelerinin sûret-i katʿiyede mukarrer olduğunun kezâlik bu vesîle ile mezkûr karârgâha teblîğine bezl-i himmet ve inâyet buyurulmasını bilhâssa ricâ ve niyâz eder ~~ve mübârek derdest-i fahîmânelerinden öperek~~ ve tezâyüd-i ömür ve âfiyet-i sâmiyeleri duʿâsını tekrar eylerim efendim.[3447]

14 Ağustos 1920. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds, *1917-1918 yıllarında Odesa'da İngiltere hesabına çalışmış olan ve halen Cenevre'de oturan Romanya'lı François Stern ile görüşüldüğü*nü bildirdi. Stern'in belirttiğine göre Mustafa Kemal *İsviçre'de bulunan Suphi Beye, İngilizlerle anlaşmak üzere yetki* vermiş ve Suphi Nuri (İleri) de *kendisine yanaş*mış, *teklifler*i ve *şartlar*ı sunmuştur. Stern, *Suphi Bey ile birlikte ve Malta'da bulunan Fethi Beyi ve Celâl Nuri Beyi de alarak Ankara'ya gitme*yi ve *anlaşma için aracılık yapma*yı önerdi. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi Edmonds ise muhtemelen gözlerine inanamamış olmalı ki söz konusu teklifi *kuşkuyla karşıla*dı ve tekrar görüşülmesine karar verildi.[3448]

İsviçre'den gelen, İngiliz eski ajanı François Stern'in İngiliz dışişlerine anlattığına göre, Mustafa Kemal, İsviçre'de bulunan Suphi Bey'e İngilizlerle anlaşmak üzere yetki vermiş. Mustafa Kemal'in koşulları şunlarmış; İzmir'deki Yunan askeri gücü, yerini İtalyanlara bırakmalı, Türkiye İzmir'i liman olarak kullanabilmeli, gerekirse Boğazlar İngilizlerin denetiminde olmalı ama İngilizler Yunanlıları desteklemekten vaz geçmeli, Damat Ferit çekilmeli... Buna karşılık Mustafa Kemal Trakya'dan vazgeçecek ve ordusunu terhis edecekmiş...[3449]

Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'ya karşı ittifak teklif ediyor:

1920 yılı Ağustos ayının ortalarından, Aralık ortalarına değin, Kemalistlerle İngilizler arasında, bazan kuşkuyla karşılanan üstü kapalı entrika, düzen ve yanaşmalar kaydediliyordu. Örneğin, Francois Stern adlı Romanyalı bir ajan, 13 Ağustos'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığına başvurarak, Mustafa Kemal'in Paris'teki temsilcisiyle ilişki kurduğunu öne sürdüğü Suphi adlı bir Türkle temas halinde olduğunu; Suphi'nin, Mustafa Kemal'le İngilizler arasında bir anlaşmaya varılmasını sağlamaya hazır olduğunu, ama böyle bir anlaşmanın ancak Mustafa Kemal'in bazı koşullarının kabulüyle mümkün olabileceğini söylediğini öne sürüyordu. Ona göre, Mustafa Kemal'in koşullan şunlardı: İzmir'deki Yunan askeri gücü çekilerek yerini İtalyan gücüne bırakmalı; Türkiye, İzmir'i liman olarak kullanabilmeli; gerekirse Boğazlar İngilizlerin kontrolünde olmalı ama İngilizler, Yunanlıları desteklemekten vazgeçmeli; (Mustafa Kemal, İngiliz teknik uzmanlarını danışman

3447 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 471-472.

3448 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXV-LXXVI.

3449 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 174. "Cumhuriyetin ilanından sonra, Çankaya'daki bir yemekte, *Suphi Nuri İtalyan casusudur* denilince Mustafa Kemal'in: *O ne yaptıysa benim emrimle yaptı. O casussa ben de bas casusum* (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) dediği de bilinmekteydi." Mehmet Emin Elmacı. (2019). Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal. *Belgi*, 2(18), s. 1242.

olarak kabule hazırdır); Damat Ferit çekilmeli; (Mustafa Kemal, Trakya'dan vazgeçerek ordusunu terhis edecek; silahlarını teslim edecek; İslam ülkelerinde İngilizlere karşı yaptırdığı propagandaya son verecek ve İtalyanlarla çevirdiği düzenleri durduracak); gerekirse, askeri gücünü, Bolşeviklerin Kafkaslardaki ilerlemesini durdurmada kullanacak; dahası, orduyu İngilizlerin buyruğuna vermeye hazır olacak.[3450]

15 Ağustos 1920. İrade-yi Seniye neşredildi: *"İngiltere devleti tebaasından Doktor Rahip Frew (Fru)"ya 1'inci rütbeden Osmanî nişanı veril*miştir.[3451]

İstanbul Akaretler'deki Zübeyde, Ankara'daki oğlu TBMM Reisi Mustafa Kemal'e Osmanlı tebaası yaşlı Rum tüccar Kayserili Miltiyadi vasıtasıyla mektub gönderiyor:

İki gözüm oğlum;

Çoktanberi mektup ve afiyet haberinizi alamadım. Vakıa bu mevsimde işlerinizin kesretini takdir ederim. Ancak ne halde olduğunuzu da bilmek isterim. Bir ahbabımın dostu olan ve mektubumu getiren Miltiyadi, Veled Foti Perlioğlu Efendi, Tavloson kasabasında mukime hemşiresi Bektaş kızı Melhomeleni Hanımı alıp Kayseride te'sis edecekleri ticarethaneleri nezdine nakledeceklerinden, kendilerinin müracaatları vukuunda muavenet eylemenizi ve bu münasebetle haberi afiyetinizi bildirmenizi reca ederim. Burada le-hul-hamd gerek ben ve gerek Makbule ve refiki ve kızlarla Abdurrahim afiyetteyiz. Benim hastalığını tamamen zâil olmamış ise de, doktorların eseri tedavisi olarak hafiflemiş ve şimdiki halde yalnız sağ gözüme arız olan (perde inme) rahatsızlığı dolayısile doktorların tavsiyesine binaen onbeş gün sonra ufak bir ameliyei cerrahiye icra ettireceğimi ve bundan başka mucibi merak hiç bir halin mevcut olmadığını ve şu kadar ki, hastalığın icabatından olarak ne berren ve ne de bahren benim için seyahat katiyyen caiz olmadığı ve olamayacağı, gene doktorların ifadelerinden anlaşılmış olduğunu beyan eylerim.

Salih Beyin işinin iyi gittiğini, hattâ geçinecek derecede iş yapamadığından bahisle, nezdinde mevcut altı bin kuruştan ancak bin kuruş vermiş ve mütebâkisini tedarik ettikçe vereceğini bildirmiştir.

İstanbulda işler pek durgun olduğundan ve zaman icabı olarak hiç kimseden beş para ödünç almak ve ne de alacağını tahsil etmek kabil değildir. Eğer Anadoludaki bağiler tenkil edilmez ve oralardan def edilmezse burada halimiz haraptır. Çünkü hiç bir şey ne geliyor, ne de gidiyor. Mâmâfi, pek yakında hükûmetin kuvvet ve satvetini görerek teslim olacaklarından hiç şüphe edilmesin. İnşallah o tarafa bir daha gelmemişler ve zararı size dokunmamıştır değil mi?

Doğrusu oralarını pek fena işitmekte olduğumuzdan, hep sizi düşünüyoruz. Bu seneki pamuk mahsulünüzün inşallah feyiznâk ve semeredâr olacağını ümid ederiz. Çünkü havalar nihayet iyi ve müsait gitmektedir.

Sulh muâhedeniz de le-hül hamd imza edildiğinden, bundan sonra muamelâtı-ticariyenin inkişafı için yalnız Anadolunun asayişinin te'min ve avdetine intizar ediliyor. Başka yazacak bir şey olmadığından bu kadarla iktifa eder ve ben gözlerinizden Makbule ve refiki ve Cemâl. Rukiye çocuklar ellerinizden öperler Cemâl işine devam etmekte ve daima bizi ziyaret eylemektedir. Nezdinize gelmesine lüzum görüyorsanız bildiriniz. İki ay evvel göndermiş olduğunuz ora malulâtı yünlü hediyelerinizi aldık. Memnun olduk. İnşallah buraya geldiğinizde daha iyilerini getirirsiniz. Çoluk çocuklara selâm eder ve cümlenizi, temenni-i afiyetle Hüdânın birliğine emânet eylerim oğlum.[3452]

Fanatik Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin: *Mustafa Kemal'in annesi ulusal mücadeleyi yürüten oğluna neredeyse Ali Kemal ya da Refi Cevat ağzıyla bir mektup yazmış bulunuyor*.[3453]

3450 FO/5225/E 9893, Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds'un derkenarı, Londra, 14.8.1920; FO/5225/E 9975, Edmonds'un derkenarı, Londra, 16.8.1920; FO/5225/E 10154; Britanya Başvekili Kalem-i Mahsusu Philip Kerr'den Hariciye Nezâreti Müsteşarı Yardımcısı J. A. Tilley'e muhtıra, 17.8.1920; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 97-98.

3451 Takvim-i Vekayi, 17 Ağustos 1336, Numero 3932; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 278.

3452 Yakın Tarihimiz, 1 Mart 1962, Sayı 1, *Atatürk'ün açtırdığı ilk ve son dâvâ*, s. 6-7.

3453 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 334-335.

16 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Şimdilik ulusçu kuvvetlerin gönüllü olarak dağılması olasılığının bulunmadığı kesindir, ama maneviyat bozukluğu ve iç çekişmeler yüzünden parçalanmaları olasılığı vardır*.[3454] Robeck'in bu mahrem telgrafına Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge şu derkenarı yazacaktır: *Kemalist gücünün yavaşça erimesi olasılığına inanıyorum. Türk yönetiminin onların durumunu sağlamlaştırıcı bir davranışta bulunmaması akıllılık olur*.[3455] Robeck'in bildirdiğine göre kadın dernekleri vasıtasıyla İtalyan-İttihadçı-Kemalist entrikası mevzubahistir:

> Enver Paşa'nın eski bir yaveri Kâzım Bey'in (Orbay) karısının, Milliyetçiler'in ve İttihatçılar'ın çıkarına çevirdiği entrikalar hakkında son yıllarda Türk basınında yeralan birkaç ayrıntı, yeraltı siyasetinde Türk hanımlarına düşen önemli role dikkatleri çekiyor. Yaptığımız soruşturmalar, aynı zamanda Enver Paşa'nın kardeşi olan bu hanımın Türk Kadınlar Derneği ile bağlantısı olduğunu gösteriyor. Mayıs 1920'de kurulmuş olan bu derneğin başlıca amacı, Kızılay Derneği'nin hanım üyeleri aracılığıyla, Anadolu ile düzgün bir haberleşme sağlamaktır. Bu demeğin, Türk polisinin önceki şefi Azmi Bey tarafından Rodos'ta açılan İttihatçı Merkezi'yle (?) ilişkileri var. Azmi Bey'in karısı ise, İtalyanlar'ın yardımıyla, İstanbul ile Rodos arasında devamlı mekik dokuyor. İstanbul'daki bütün kadın kulüpleri ve demekleri bu ana demek tarafından kontrol ediliyor ve hepsi hayır kisvesi altında siyasi amaçlarla kullanılıyor.... Türk Kadınlar Derneği, Münih'te merkezlenmiş ve önceki sadrazamlardan Sait Halim Paşa'nm akrabası Prenses Nimet Muhtar'm yönetimi altındaki, Avrupa'da bulunan Türk hanımlarıyla yakın ilişki içindedir. Mektuplarla ve Roma, Lozan ve Münih arasında yapılan kişisel ziyaretlerle sürekli bir haberleşme sağlanıyor. Münih'teki merkezin, Mustafa Kemal için çalışan bir istihbarat örgütünün karargâhı olduğu iddia ediliyor. İstanbul'daki Demek her ne kadar Türk polisi tarafından dağıtılmış ise de, önde gelen üyelerin bir teki bile tutuklanmış değildir ve bu durumda bunların faaliyetinin son bulmamış olması akla yakındır.[3456]

Kâzım Karabekir:

> Bu felâketli günlerde kulaklarımızı dolduran bazı dedikoduların hakikat olduğu ve bunun halk ve bilhassa zabitlerimiz arasındaki tesiri pek felâketli bir istikamette görülüyordu. Mustafa Kemâl Paşanın muhiti, yazmaktan insanın utandığı bazı menfur kelimelerle tasvir olunuyor ve şahısları ve dolayısile Ankara varlığı lekeleniyordu. Daha üç ay evvel selâtü selâmlarla, kurbanlar keserek dindarane bir huşu ile Meclisin acılacağını ilân eden ve böyle de yapan ve her tarafta mevlûtlar, buharii şerifler, hatimatı şerife okunmasını en ücra köylere kadar tamim eden Mustafa Kemâlin karargâhı bir kumarhane, bir sefahat yuvası haline gelmesi doğru mu idi? Buna karşı Erkânı Harbiye Reisi İsmet Bey ve Fevzi Paşa ne diyordu? Hiç olmazsa davamızı kazanıncaya kadar olsun bu gidiş durdurulamaz mı idi. Acaba hiç birinin haberi olmadan bazı düşkünlerin bu kadar cür'etkârane marifetleri mi velveleyi mucib oluyordu. Herhalde düşmanlarımızın eline müthiş fırsat verilmişti. Gün geçtikçe Ankaraya karşı nefret yağdırmak için bundan güzel vesile olamazdı. İstanbul Hükûmetinin idam mazbatasını imzalaması teessurume bu da zam oldu. İstanbuldakiler hakkındaki teklifi muteakip İsmet Beye de şu şifreyi yazdım:
>
> 16/8/1336
>
> Zata mahsustur
>
> *Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye*
>
> Karargâhların mevkii ihtiramının halk ve asker üzerindeki tesiri malûmdur. Mukabil inkilâpcılarda zaif noktalardan tabiî büyük istifadeler ederler. Bana kadar gelen dedikodular M. Kemâl Paşa Hazretlerinin muhitindeki ufak rütbeli zabitanın sabahlara kadar poker oynadıklarıdır. Karargâhlarda her ne olursa olsun iskambilin vücudüne dahi halkımızın hüsnü nazarı yoktur. Bütün hayatımızla başladığımız davamızın hitamına kadar nezahate ve hüsnü nazara malik olmayanların uzaklaştırılması ve halkın menfuru olan ahvalden kaçınılması umumumuzun selâmeti için farzdır. Paşa Hazretlerinin malûmatı olmadığına kani olduğum bu fenalıkların sureti münasebede izalesi himmetinize mevdu'dur. Şuna da itimad buyurulsun ki

[3454] FO 371/5054, E 10023/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 219.

[3455] FO/5054/E 10023; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 90.

[3456] FO 371/5170; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 179-180.

> mıntakamın her tarafına Ankara ve içindekiler mukaddesatımız olarak tanıttırılmış ve aleyhde en ufak bir laf dahi acı karşılanmakta bulunmuştur. Gözlerinden öperim kardeşim.
>
> Şark Cephesi Kumandanı
> Kâzım Karabekir[3457]

17 Ağustos 1920. Britanya Harbiye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumîsine cevabî telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, Bâb-ı Âlî'ye merbut nizamî birliklerin mevcudunun 25.000'e iblağını istemişti. *İngiliz Savaş Bakanlığı, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak İtilâfçı Askerî Komisyon'un kontrolünde olması koşuluyla bu talebe müsaade edileceğini bildir*iyor.[3458]

18 Ağustos 1920. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds, François Stern ve A. Pictet ile ikinci görüşmelerine dair muhtıra kaleme aldı. *Stern'in verdiği bilgilere* göre; *Mustafa Kemal, Mütarekenin neticelenmesi üzerine, İstanbul'da, birkaç kez İngiliz generallerle görüşmeye çalıştı lâkin başarısız oldu. İngiliz yetkililerle temasa geçemediğini anlayınca Kont Sforza ile çok yakınlaştı* ve *ondan İtalya'nın İzmir'i işgal etmeyeceğine dair teminat al*dı. Ayrıca *Talât Paşa, M. Kemal'in İngiltere ile anlaşmasını destekle*mektedir.[3459]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e mahrem telgraf gönderdi. 12 Ağustos tarihli Robeck telgrafına cevab veriyor. *İngiliz Parlamentosunun 16 Ağustos'ta yaz tatiline girdiğini; yeni oturumlarına 19 Ekim'de başlayacağını; dolayısıyla antlaşmanın daha bir süre onaylanamayacağını* bildiriyor.[3460]

İngiliz hesabına çift taraflı çalışan Ferid Cavid'in muharriri olduğu *İleri* gazetesi: *Savaştan sonra Avrupa'da 9 yeni devlet kuruldu: Ukrayna, Lehistan, Finlandiya, Macaristan, Letonya. Litvanya, Kırım, Çekoslovakya.*[3461]

19 Ağustos 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Londra'ya bildiriyor. *Güvenilir bir kaynağa* göre *veliaht kesin olarak feragat edeceğini açıklamış*tır. *Hanedan konuyu görüşüyor, fakat olasılıkla padişah buna izin vermeyecek. Saray çevreleri bu konuda büyük bir gizlilik tutumu güdüyorlar*.[3462]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla görüşmüştür. Sadrazam *antlaşma onaylanıncaya kadar İngiltere, Fransa, İtalya'nın maslahatgüzar olarak Osmanlı temsilcisi kabul edip etmeyeceklerini sor*muştur.[3463] Robeck, talimat bekliyor.

3457 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, 848-849. "Ankara sarhoşluk, kumar, sefahatin de bilhassa Mustafa Kemâl Paşanın muhitinde pek ileri gittiğini müteaddid ağızlardan dinlemiştim." (Karabekir, 1960, s. 1053).

3458 FO, 371/5054, E 10018; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 411.

3459 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXVII, s. 275. "Milliyetçi hareketin oluşmasında tetik görevi yapan hadisenin İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olduğu genel olarak kabul edilir." Ve "Mustafa Kemal, açıktır ki, İstanbul' dan ayrılmadan önce muhtelif milliyetçi *müdafaa* örgütlerinin liderleriyle temas halindeydi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 181, sonnot 2. Daha açık bir deyişle, İzmir Yunan tarafından değil de Müttefikler tarafından işgal edilseydi, Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmezdi. Dikkat edilirse Mustafa Kemal, 30 Nisan'ı müteakiben türlü bahaneler ileri sürerek görev yerine gitmeyi sürekli erteletmiş; Yunan İzmir'i işgal edince yola çıkmıştır.

3460 FO/5054/E 9886; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 99-100.

3461 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 180.

3462 The Times, 21 August 1920; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 413, sonnot 50.

3463 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 210.

Curzon, Robeck'e talimat verecek. Diplomatik temsil üzerinden Osmanlı Devletinin tezyif edildiği sarahaten anlaşılıyor. Fakat Fransa ve İtalya, İstanbul'a büyükelçi tayin etmek hususunda fikr-i sabitteler. Bu hadise, Britanya'yı kısmen mutedil davranmaya sevkedecektir:

> Curzon buna yatkındı. Müttefikler'in eşgüdüm halinde davranması gerektiğini, fakat Osmanlı Devleti'nin antlaşmayla değişmiş (yani küçültülmüş demek istiyor) durumu dolayısıyla İstanbul'a büyükelçi atamanın "saçma" olacağını bildirdi. Ne var ki Fransa, Osmanlı ülkesindeki çıkarlarıyla antlaşmanın gereği kurulacak denetim kurullarının öneminden ve bunların İstanbul'daki temsilcilerin gözetiminde olacaklarından ötürü İstanbul'da büyükelçi aşamasında temsil olunmayı uygun görüyordu. Yani, Osmanlı Devleti küçültülmüş olacaktı, ama antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Yüksek Komiser Defrance büyükelçi olarak görevine devam edecekti.
>
> Curzon İstanbul postunun öneminin "saçma bir biçimde abartılmasına" karşı biraz daha ısrar ettiyse de, İtalya da büyükelçi göndermek fikrinde olunca, İngiltere zorunlu olarak kervana katıldı. Osmanlı'nın göndereceği temsilcilerin, antlaşmanın onaylanmasına değin resmi olmayan bir nitelikte olmaları, maslahatgüzar sıfatını taşımamaları kararlaştırıldı.
>
> Dikkati çeken nokta, Sevr ile kısa erimde yok edilmek istenen Osmanlı Devleti'nin İngilizlerce manevi olarak da küçültülmek istenmesiydi. Curzon İstanbul postunun "abartılmasını" istemiyor, İstanbul'a artık büyükelçi değil, ortaelçi atanmasını tasarlıyor, fakat Fransa ve İtalya'dan destek alamıyordu. Konuyla ilgili yazılmış olan andaçtan öğrendiğimize göre, De Robeck'in yerine gelecek Sir Horace Rumbold'un güven mektubu eskisi gibi yazılmış olmakla birlikte Kral'ın imzadan önceki "*Majestelerinin Güvenilir (?) Kardeşi*" ("*Your Imperial Majesty's Good Brother*) ibaresi kaldırılmış. "Babıâli" ifadesi kullanılmış (*Sublime Porte*) ama günlük kullanımda "âli" nitelemesine gerek olmadığı söyleniyordu. 2 Şubat günlü görüşünde Sir Eyre Crowe "gülünç" bulduğu Babıâli deyimini "diriltmeye" şiddetle itiraz ediyordu.[3464]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Ankara'daki İngiliz ajanı, TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet'le (İnönü) görüşmüş ve Fransız-TBMM Hükümeti ateşkesine dair bazı mühim bilgiler elde etmiştir:

> Ajan, Ulusçu Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey'le görüştü. İsmet Bey, Fransız'larla imzalanmış olan bırakışmanın sonra erdirildiğini ve durumun telyazısıyla General Gouraud'ya duyurulduğunu söyledi. Fransız'ların bırakışma koşullarına uymamaları, neden olarak gösterildi. İsmet Bey, ayrıca, bırakışmayı imzalamadaki gerçek nedenin, "Fransız yetkilisi M. de Caix'e, Fransa ile bizim aramızda siyasi görüşmeler başlatabilmesi amacıyla Paris'e gidip dönmesi için gerekli olan ve dilediği on günlük süreyi sağlamak olduğunu" da açıkladı. Fransız'larla yapılacak görüşmeler hakkında bilgi sağlanamadığı gibi, Fransız'ların sık sık bırakışma koşullarını bozmaları da protesto edildi…[3465]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre İngiliz ajanı, sabık TBMM Dahiliye Vekili Abdülkadir Cami'yle (Baykurt) mülakat etmiştir.[*] Cami, *yeni Türkiye'*yi İngiltere'nin Şark Meselesindeki çıkarlarına muvafık bir yapıda olduğunu ifade etmiştir:

[3464] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 210-211.

[3465] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 80. "Bir süreden beri, Ulusçularla anlaşmayı dilediklerini belirleyen Fransız'lar; General Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, İstanbul'daki ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir kurulu, Van valisi Haydar Bey ve Mazhar Müfit'in eşliğinde 20 Mayıs'ta Ankara'ya gönderiyor; Ulusçularla yapılan görüşmeler sonunda, 23 Mayıs'ta bir bırakışma koşulları üzerinde anlaşmaya varıyorlardı."

[*] Abdülkadir Cami Baykurt, "TBMM'nin ilk hükümetinde Dâhiliye Vekili olmuştur. Vekilliği kısa sürmüş, Meclis ve hükümet başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle 14 Temmuz 1920'de istifa etmiştir." Erdal Yılmaz. (2012). *Abdülkadir Câmi Baykurt'un Hayatı, Siyasî Faaliyetleri ve Düşünce Yapısı (1877-1949)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. iv). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

> Cami Bey, Türk tutumunun daima Büyük Britanya'nın Rusya ve Türkiye'ye karşı uyguladığı tutuma dayandığını göstermek için, tarihe değiniyor. Yüce Savaş'ın sonunda, Türk'ler, İngiltere ile İngiliz'lerin, Arabistan'ın bağımsızlığını tanımış olan yeni Türkiye'nin artık bir tehlike oluşturmadığını anlayacaklarına inanıyor; İngiltere'nin, Türkiye'yi, kendi ulusal sınırları içinde, Kuzey'den gelecek tehlikelere karşı güçlü bir tampon bölge olarak bırakmak ilkesini kabulleneceğini ümit ediyorlardı. Türkiye, karşılıklı yarara dayanarak, Büyük Britanya'nın koruyuculuğu altında ve onun yardımıyla, çok gereksindiği uzun süreli barışa kavuşacaktı. Ama Büyük Britanya, onun tüm ümitlerini altüst etmiş ve ulusu imha etmek belirtisi göstermiştir. Dolayısıyla, Türk'ler, ümitsizlikle gereksindikleri o uzun barış evresini sağlamak amacıyla yeni bir güç ve destek aramak zorunda kalmışlardır. Bu yeni gücü, ılı denizlere gereksinen ve ürünlerini güven içinde ihraç etmek için güvenilir yollar arayan, önlerindeki yüce ve geniş Rus ulusu oluşturmuştur. O yüce ülkenin gereksinimlerinin karşılanmasını, Rusya'nın ve Türkiye'nin şimdiki düşmanlarının en güçlüsü olan Büyük Britanya önlemiştir. Bize, Rusya ile birlikte ortak bir güvenlik için çarpışmak ve yaşamlarımızı birlikte sürdürmekten başka bir şey kalmıyor; çünkü bizim için başka bir barınak kayası veya uzatılan dost bir el yoktur.[3466]

İstidrat: Cami, çift taraflı çalışan bir casus muydu? Grassi: *Eylül 1920'den itibaren Kemal tarafından Roma'ya "yetkili" temsilci sıfatıyla Sforza'ya sadık olarak bilinen Cami (Baykurt) gönderilmiştir: Sforza'nın İtalya'yı Türklerin en büyük ve tartışma götürmez hamisi yapmak için Türklere söylediklerini İngilizlere gidip söyleyen kişinin aynı Cami Bey olmamasını dileriz (bkz. FO2117 42369, "Alan denetim memurunun raporu")*[3467]

İngiliz Hariciye Nezâreti istihbarat dairesi âmiri Gerald Henry Fitzmaurice, Ankara'daki Mustafa Kemal ile Erzurum'daki Kâzım Karabekir'in ve Sivas'taki Selâhattin'in (Köseoğlu) kutuplaşması hakkında kaleme alınmış istihbarat raporuna şu derkenarı kaydetti: *Merkezi hükümet, sadık veya tutucu Kürt'lerin sempatisini kazanırsa, (Karabekir ve Selâhettin) Ulusçular için gerçekten tehlikeli olabilirler, çünkü onların sahasını daraltmakla kalmayıp, Bakü Bolşevik'leriyle olan bağlantılarını da kesebilirler*.[3468]

TBMM, 22 Temmuz tarihli Şura-yı Saltanat'ta Sevr projesinin imzalanması lehine rey verenleri hain-i vatan ilân eden Kâzım Karabekir takririni kabul etti. Neşrettiği broşürde ise *bütün müslümanlar için halifeyi İngiliz esaretinden kurtarmak farzdır* dedi.[3469]

20 Ağustos 1920. Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Derby, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Bâb-ı Âlî murahhas heyetinden Reşad Halis, Derby ile mülakat etmiştir. Görüşmenin bizce en dikkat çekici kısmında Sevr'in askerî mevaddı, milliyetçi hareketin bastırılmasını engellemektedir deniliyor:

> Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı heyetinde bulunan Reşad Halis Bey ~~sanki "matah" bir antlaşma yapılmış gibi~~ İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'i ziyaret ederek İngiltere'nin bu antlaşmayı ne zaman onaylayacağını sordu. Derby, ona İngiliz Parlamentosu yeniden toplanıncaya kadar bunun mümkün olamayacağını, en iyi ihtimalle 1920 yılı sonlarına doğru onay verilebileceğini ifade ettikten sonra Osmanlı Hükûmeti'nin antlaşmayı ne zaman onaylayabileceğini sordu. Halis Bey, onayın Padişah tarafından yapılmasına karar verildiğini ifade ederek Padişah'ın onay verme noktasındaki endişelerini dile getirdi. Halis Bey'in, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin ne zaman normale döneceği konusundaki ısrarlarını sürdürmesi üzerine Derby, bunun en iyi ihtimalle antlaşmanın 1920 yılı sonlarına doğru onaylanmasından sonra mümkün olabileceğini ifade etti. Son olarak Halis Bey sadede gelerek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında gayrı resmi ilişkiler başlatıp başlatamayacaklarını öğrenmek istedi. Ancak Derby'nin bu sorulara verecek olumlu bir cevabı yoktu. Halis Bey konuşma sırasında Kilikya Ermenilerinin Matin gazetesinde

---

3466 FO 371/5171/E 12228; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 106-107.

3467 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 188, dipnot 12.

3468 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 91.

3469 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 51.

> yayınladıkları bağımsızlık bildirisi hakkında İngiltere'nin tutumunu öğrenmek istediyse de net bir cevap alamadı. Son olarak Halis Bey Millî Hareketi bastırmak maksadıyla ordunun sınırlandırılması ile ilgili maddelerin kaldırılmasını teklif etti.[3470]

*Fransız Hükümeti Nasyonalistlere hareketlerinin davet ettiği tehlikeyi izah maksadiyle Anadolu'ya bir Osmanlı Misyonu gönderilmesi için Büyükelçi Fleuriau vasıtasiyle yaptığı teklife Curzon mutabakatını bildir*di.[3471]

Londra'daki Fransız Büyükelçi A. de Fleuriau ile Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge arasındaki mukaleme enteresandır. Anadolu'daki milliyetçileri tedib için 15.000 kişilik silâhlı kuvvet teşkilini Bâb-ı Âlî'nin Müttefiklere teklif etmesi mevzubahis olunca ihtiyar kurt Lord Hardinge, Fransız Büyükelçiye *Kemalistlerle mücadele etmenin en iyi çaresinin onlara hiçbir önem vermemek, onlarla meşgul olmamak ve onları kendi kendilerine yok olmaya bırakmak olduğunu söylemiş*tir.[3472]

21 Ağustos 1920. *Üç Yüksek Komiser barış sözleşmesinin imzasından sonra 21 Ağustos'ta Sultan ile ilk defa görüşmeye karar verdiler*. Diğer bir deyişle *nihayet barış şartlarının tevdiinden ve Millî Mücadeleye karşı açıktan açığa savaş açıldıktan sonra, Britanya Hükümeti, artık Sultanı tanımaya hazır oldu*.[3473] İngiliz Fevkalâde Mümessilliği bu vakte kadar Padişah'la resmen temas kurmamıştır. *İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Padişah Vahdettin'i ayrı ayrı ziyaret ederek millî hareketin bastırılmasını istediler*.[3474] Vahideddin Hân, Müttefik fevkalâde komiserlerine imzalanması dayatılan Sevr'i şöyle tavsif ediyor: *Türkiye'nin ölüm fermanı demek olan bir muahede*.[3475]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Nisan 1933'de yayınlayacağı bir tefrikasında, bir Fransız zabitinin 21 Ağustos 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

> İstanbul, 21 Ağustos 1920.
>
> Sulh muahedesinin imzası münasebetiyle müttefik devletlerin fevkalade murahhasları Padişah'a mutat ziyaretlerini yapmak istediler. Teşrifat işlerinde hakim olan Hariciye Nazırı bu ziyaretlere muhteşem istikbal alaylarıyla başka bir şekil ve mana vermek istedi. Maiyet-i seniye piyadesi, resmi elbiseleriyle, kırmızı ceket ve beyaz astragan kalpaklarıyla, Fransa Fevkalade komiseri Mösyö de France'i hepsinden evvel selamladı. Saray mızıkası, Marseillaise'i çaldı. Mösyö de France, Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından huzura götürüldü. Mülakat bittikten sonra önde Sadrazam olduğu halde Mösyö de France çıktı. Başka bir salona girdiler. Burada Mösyö de France'a ananevi Türk kahvesi ikram edildi. Mösyö de France, fincanı ağzına götürdüğü sıradaydı ki İtalyan marşı çalınmaya başlamıştı. İtalya mümessili, ondan sonra da İngiltere mümessili, aynı merasimle kabul edildiler. İstanbul'da, parlak güneşli bir günde, Jön Türkler'in tahttan indirdikleri Kızıl Sultan ruhunun elan dolaştığı Yıldız Köşkü'nde Sevr muahedesinin imzası, işte böyle teyid edilmişti![3476]

Britanya Başvekili Lloyd George, Luzern'de beyan etti: *Yunan zaferinin kıymeti azdır*.[3477]

3470 FO, 371/5055, E 10230; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 901. İktibasdaki çeldirici olduğunu düşündüğümüz yazar yorumunun ~~üstünü çizdik~~. Vurgu da tarafımıza aiddir.

3471 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 203.

3472 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 417 sonnot 110.

3473 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 7.

3474 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 183. "Ziyaret 21 Ağustos günü öğleden sonra gerçekleşti. Kıdem sırasıyla Fransa, İtalya, İngiltere yüksek komiserleri ayrı ayrı kabul edildiler." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 212.

3475 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 7.

3476 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 66.

3477 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 118.

22 Ağustos 1920. *Lucerne kentinde İtalyan başbakanı Giolitti ile Lloyd George arasında bir görüşme yapıldı. Burada Giolitti Mustafa Kemal'in "hemen hemen" bittiğini söyleyince Lloyd George bu görüşe katıldığını, ama yine de temkinli olmak gerektiğini dile getirdi*.[3478]

Dış politikayla ilgilenmeye az meyilli olan Giolitti, buna rağmen Lloyd George ile 22 Ağustos tarihli Lucerna Buluşması vesilesiyle bu alanda kendini bizzat göstermek istedi. İlk tartışmaların konusu, Ereğli üzerine yapılan İtalyan-Fransız Anlaşmaları oldu. Bu konuyla ilgili olarak Giolitti, Lloyd George'nin merakını ustaca atlatmayı başardı. Daha sonra Türk silahlı direnişinin lideri Mustafa Kemal hakkında konuşmaya geçildi:

Mr. Lloyd George: Yunan zaferleri onun büyük değerinin olmadığını göstermiştir.

Sinyor Giolitti ise onun savaş malzemesinden yoksun olduğunu söyledi.

Daha sonra tartışma, Boğazlar Sorunu'na kaydı. Giolitti, temelinde Nitti'nin görüşlerine dayandı ve İtalya'nın İstanbul'da bulunan bin adamına hiç bir şey katamayacağını açıkladı. Lloyd George, Sovyet tehlikesini hatırlattı. O sırada:

Sinyo Giolitti, Rusların kendi memleketlerinde yapacak çok işleri olduğunu, bu nedenle Çanakkale'ye gitmeye hiç de istekli olmayacaklarını söyledi.

Mr. Lloyd George, on yıllık süre zarfında durumun farklı olacağını söyledi.

Sinyor Giolitti, bu nedenle meseleyi bir kez daha düşünecek zaman olduğunu söyledi.

Bu da ustaca bir cevaptı. Ancak İtalyan pozisyonunda bir zayıflık vardı ve Lloyd George bundan yararlanma fırsatını kaçırmadı. Nitekim "eğer İtalya savaşmak istemiyor ise, Yunanistan'ın savaşmasına engel olmamalı" diyerek karşı çıktı. O sırada:

Sinyor Giolitti, Mustafa Kemal'in hemen hemen bittiğine dikkat çekti.

Fakat Kemalistlerin tehlikeli olmaması da Yunan askeri varlığını haklı kılabilirdi. Bu nedenle sonunda Giolitti, Yunanlıların Türkiye'deki bölgelerini ileriye taşımalarını ve özellikle besbelli stratejik önem taşıyan Gelibolu yarımadasının askeri kontrolünü almalarını kabul etmek zorunda kaldı: İtilaf devletlerinin tamamına bir hizmet vermekte değiller miydi?[3479]

Müttefik fevkalâde komiserleri toplantı yapıyor:

19 Eylül'de hükümetten aşağıda anlatılacak istifalar sırasında Damat Ferit yüksek komiserlere uzun bir nota verdi. 21'inde notayı görüşmek üzere toplanan komiserler Anadolu'ya "yatıştırma" (*pacification*) kurulu gönderme işini yeniden ele aldılar. İşin nasıl olacağı pek belli olmadığı için Fransız yüksek komiseri konuyu Paşa'ya açmış. Damat Ferit salt Türklerden oluşan ve güçle desteklenmeyen bir kurulun yararsız olacağını, fakat kurulla birlikte İtilaf temsilcileri olursa belki sonuç alınabileceğini söylemiş. Komiserlerin 22'sindeki toplantısında De Robeck sadrazamın bu düşüncesini desteklemiş, Fransız meslektaşı ulusçularla resmi görüşme havası verecek bu düşünceye itiraz etmiş. İtalyan komiseri ise kurulun İtilaf temsilcilerinden oluşmasını ya da en azından birlikte bulunmalarının yararlı olacağı görüşünü savunmuş.[3480]

23 Ağustos 1920. Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. Robeck, 21 Ağustos günü Yıldız Sarayına kabul edilmiştir. Kabulde Sadrazam Damad Ferid de hazır bulunmaktaydı. Mülakat takriben 40 dakika sürmüştür. Sadrazam Padişah'ın sözlerini Fransızcaya "serbestten de öte" tercüme ediyor, Andrew Ryan de Sadrazam'ın Fransızca tercümesini İngilizceye tercüme ediyor. *Padişah son on yılda devletin çok kara günler geçirdiğini, bu ışıklı anın ilerisi için iyi bir işaret olmasını dilediğini söylemekle başladı. Osmanlı'nın başına yakın zamandaki felaketleri getiren zümreyle, gerçek Türkler arasında fark*

3478 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 219.

3479 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 155-157. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Giolitti'nin parmak bastığı husus doğrudur. Müttefikler, Mustafa Kemal'i teslih edeceklerdir.

3480 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 215.

*olduğunu, onların bütün mukaddesatı ve bu arada İngiltere ile dostluk geleneğini çiğnediklerini belirtti. Dikkatle incelenirse o zümre insanlarının gerçek Türk olmadıkları da görülecekti*r. *Vahdettin'e göre bir çeşit idam hükmü olan antlaşmanın imzalanmasını buyururken gelecekte İngiliz yardımından yararlanabileceği umuduyla davranmıştı. Osmanlı'nın yaraları derindi ve yaşamak için bir dostun yardımına gereksinimi vardı. De Robeck bütün Avrupa ülkelerinin yaralı olduklarını söylediğinde Vahdettin Osmanlı'nın yaralarının en derin olduğunda ısrar etmiş. Kafasındaki yardım Müttefikler'in ortak yardımından çok İngiltere'nin "özel desteği" imiş. Osmanlı'nın iki işi, önce canlanmak, sonra da yeni bir yola koyulmaktı. Bu, güçlü tek bir dayanak olmadan başarılabilir miydi?*[3481] Padişah, *İngiliz yardımının önemine değin*miştir. *Kemalistleri "serüven peşinde koşan bir şebeke" olarak* tavsif etmiş, *Sevr Antlaşmasının, Türkiye'nin ölüm kararı olduğunu, ama gelecekte İngiliz yardımına güvenebilir umuduyla, bunun imzalanmasını buyurduğunu* beyan etmiştir. Robeck, Padişah'ı şöyle nitelendiriyor: *Karakter ve kişiliği zayıf, ama oldukça içten ve olayları bir dereceye kadar kavrama niteliğine sahip*.[3482]

> Sultanın, 21 Ağustos öğleden sonra benimle birlikte Fransız ve İtalyan meslektaşlarımlaYıldız Sarayı'nda bir toplantı yaptığını şerefle bildiririm.
>
> Bizler, Sultan tarafından sırayla kabul edildik. Benimle, Fransız ve İtalyanYüksek Komiserleri ile yapılan görüşmeler özel olmasına rağmen Türk tarafı, bu görüşmeleri sanki resmi imiş gibi aynı seremoni ile gerçekleştirdiler. Sadece üniformalar giyilmemişti.
>
> Bu, bir İngiliz temsilcisinin Saray'a gittiği 21 Eylül 1914 tarihinden beri ilk özel durum ve şimdiki Sultan'la ilk toplantı olduğu için, benim bu konudaki izlenimlerimi aktarmak ilginç olacaktır.
>
> Sultan, iyi giyimli olmasına rağmen, küçülmüş bir görünüm arzeder. Saçları tamamen beyazdır ve tahta çıktığından beri karşılaştığı durumlardan dolayı birçok yorgunluk işaretleri göstermektedir. Toplantının başında Sultan, hemen hemen ızdırap verici bir tereddütle konuştu. Hatta aşırı bir sinirlilik duygusuyla konuşuyordu. Konuşma ilerledikçe sükunet ve güven kazandı. Hem konuşurken hem de susarken alt çenesini oynatıyordu. Gözleri genellikle yere bakıyordu. Konuşması tercüme edilirken ise, pencereden dışarıda olup bitenlere bakıyordu. Fakat arada sırada aniden bir rahatlama gösteriyor, bu durumlarda onun gözleri çekici bir gülümsemeyle parlıyordu.
>
> Sultan fiziksel görünüş olarak kendinden öncekine belli bir benzerlik gösteriyordu. Fakat öncekinden daha zayıf ve hafifti. Zeki bir görünüşü vardı. Mehmet Reşat ise bu konuda bana söylenenlere göre ya zekadan tamamen yoksundu veya onu iyi bir şekilde gizliyordu. Sultan Vahdettin'in benim üzerimde bıraktığı etki güçlü bir şahsiyet veya karaktere sahip olmayan, fakat dikkate değer bir iyi niyet ve tatlılığa ve akli bir kavrayışa sahip bir kişi olmasıydı. Sultan, benim dikkatimi İngiltere'nin Türkiye'yi gelecekteki yardımına çektiği konuşmanın bu bölümünde, daha fazla dirençli ve kararlı göründü ve ülkesini harap etmiş maceraperestleri ihbar ederken, tam enerjik bir şekilde konuşuyordu. Tavırları basit ve etkileyicilikten uzaktı. Fakat sefil ve alçakça değildi.
>
> Benimle konuşması yaklaşık kırk dakika sürdü. Sadrazam Sultana tercümanlık yaptı. Sadrazam, sultanın sözlerini serbest bir şekilde Fransızca'ya çevirdiği için ve bana eşlik eden Mr.Ryan, sultanın Türkçe konuşmasından ziyade sadrazamın Fransızca sözlerine yoğunlaşmak zorunda olduğu için, konuşmanın tam bir kaydını tutmak zordu. Bununla birlikte aşağıdaki özet, konuşmada ne olup bittiğini hemen hemen tam olarak açıklar.
>
> Sultan, Türkiye'nin son on yıl içinde çok kara günler yaşadığını, fakat şimdiki durumun aydınlık olduğunu ve daha mutlu bir gelecek umduğunu söyledi. O, ülkesinin, bir maceraperestler çetesi tarafından düşürüldüğü

[3481] *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 125-128; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 212. Gerçekten de milliyetçi TBMM Hükümeti üst yönetiminin kahir ekseriyeti ırken Türk değildi; Sabataycı ve Çerkes idi.

[3482] FO/5055/E 11069; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 100.

yıkımdan acıyla bahsetti. Normal diplomatik ilişkilerin acilen kurulması umudundan söz etti ve Kral Majestelerinin sağlığıyla ilgili haberleri en kısa zamanda öğrenmek istediğini belirtti.

Ben ise, majesteleri tarafından kabul edilmemin büyük bir şeref olduğunu ve bir amiral olarak (sizleri) ziyaret eden ilk temsilci olmanın bana verdiği mutluluğu ifade ettim. Türkiye'nin yeni bir döneme girdiğini söyledim.

Bu sırada, resmen göreve başlayacak iyi ve akıllı idarenin himayesi altında, Türkiye'nin mutlu ve zengin bir ülke olacağını umduğumu söyledim. Majestclerinin, Kralın sağlığıyla ilgili öğrenmek istediği şeyleri krala ileteceğime söz verdim ve kral hakkında aldığım son bilgilerin, sağlığının iyi olduğunu gösterdiğini söyleyerek, Majestelerinin sağlığı hakkındaki iyi bilgileri, Krala iletmek için izin istedim.

Sultan, benim, öteki sultanlar ve amiraller arasında geçen konuşmaları göz önüne alarak düşündüğümden daha fazla konuştu. Benim Türkiye'yi, son felaketlere sürükleyen kişilerle bu felaketlerde hiçbir payı olmayan gerçek Türkler arasında keskin bir ayrım yaptığımı farzettiğini söyledi. O'na göre ülkeyi felakete sürükleyen yönetim Türk olmayan kişilerden oluşuyordu. Bunlar, Türkiye'de kutsal ve değerli olan her şeyi ayaklar altına almışlardı. Bu değerlerden birisi de, İngiltere ile olan yakın dostluk ve geleceği idi. Bu ülkede çoğunluğu oluşturan gerçek Türkler ise, her şeyden çok bu dostluğa önem veriyor ve bu dostluğun yeniden kurulması ve daimi olmasını arzuluyorlardı. Diğerlerinin gerçek Türkler olmadığını özel olarak vurgulamak için Sadrazamı işaret eden Sultan, onların teker teker araştırılması durumunda, bunun gerçek olduğunun anlaşılacağını söyledi.

Ben, Sultan tarafından ifade edilen bu farkın İngiltere'de tamamen anlaşılıp takdir edildiğini söylediğimde, Sultan bundan memnuniyetini ifade etti. Sultan, Türkiye'nin ölüm fermanı olabilecek antlaşmayı imzalama emri verirken İngiltere'nin gelecekteki yardımına güvenerek buna katlandığını söyledi. Türkiye ağır bir şekilde yaralanmıştı. Hayatta kalmak için bir dostun yardım eline ihtiyacı vardı.

Ben, Avrupa'daki bütün ülkelerin savaştan ağır yaralar aldığını söyledim. Türkiye, iyi şekilde idare edilirse düzelmesi için en az diğerleri kadar imkânı ve yeteneği vardı. Dışardan yardıma gelince, sizin (Curzon'ın) 4 Ağustos'ta Lordlar Kamarası'nda yapttğınız konuşmayı Majestelerine hatırlattım. Bununla birlikte, Sultan, Türkiye'nin yaralarının diğerlerinden daha ağır olduğu konusunda ısrar etti. Sultanın yardım konusunda kullandığı lisan, onun müttefiklerin toptan yardımından ziyade, İngiltere'nin yardımını vurguladığını gösteriyordu. Türkiye, güçlü bir desteğe dayanmaksızın kendisini toparlayıp yeni bir yolda ilerleyebilir miydi?

Ben, sizin (Curzon'un) konuşmanızdan, dış yardımın, yeniden kurulmuş bir Türkiye için şarta bağlanmayacağını anladığımı, fakat Türkiye, Majestelerinin rehberliği alttnda iyi bir idare ile ilerlemeye başlarsa, onun refahı için gerekli olan yardımın bol miktarda olacağına inandığımı söyledim.

Sultan, mütarekeden beri Yüksek Komiserliğin ve özellikle benim gösterdiğim ilgiden dolayı bana teşekkür etmek istediğini söyledi. Ben, mevcut şartların şimdiye kadar şahsi ilişkiye geçilmesini engellediğini, fakat düşünce ve amaçları bizimkiyle benzer olan Majestelerinin şahsiyeti konusunda gördüğümüz inanç ve kanaatin bizi cesaretlendirdiğini söyledim. Kullandığı ifadelerden ve tartıştığımız konularda ifade ettiği açık sözlülükten dolayı ona teşekkür ettim. Söylemiş olduğu şeyleri İngiliz hükümetine rapor edeceğimi bildirdim.

"Beni yola vururken majesteleri (kendileri) belki beni fazla alıkoyduğunu fakat sıkıntıda olan insanların çok fazla konuşmaya meyilli olduklarını, bunu da kendisinin özrü olduğunu söyledi…"[3483]

Mustafa Kemal'in Ankara'da münteşir gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, TBMM mebusu Tunalı Hilmi imzalı *manzume* neşretti: *İşittim ki İstanbul'da Padişah'a yol görünmüş*.[3484]

24 Ağustos 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *bir hafta önce Vahdettin başkanlığında bir hanedan toplantısı yapılmış. Burada Ömer Faruk babasının taht hakkından feragat*

[3483] *British Documents On Foreign Affairs*, Doc. 219 (E.18069/3/44) No.1191; Aktaran: Mehmet Okur. (2003). İngiliz Belgelerine Göre Sultan Vahdettin - İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robek Görüşmesi. *Atatürk Dergisi*, 3(3), s. 143-145.

[3484] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 186.

ettiğini bildiren bir mektubunu okumuş. Abdülmecit'ten sonra hak sahibi olan Şehzade Selim ve Abdülhalim efendiler de aynı isteği dile getirmişler. Gerekçe, antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni önemsiz, iktidarsız, Avrupa'ya bağımlı bir devlet haline getirmesiydi. Bazı şehzadeler feragat kararlarını eleştirmişler. ***Vahdettin*** *ise feragatleri kabul etmesi halinde* ***İtilaf, Kemalistlerin yararına davrandığından kuşkulanacağından****, kararın enine boyuna tartışılabilmesi için sonraki bir hanedan toplantısına ertelenmesini istemiş*tir.[3485]

25 Ağustos 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Paris, Roma ve Tokyo büyükelçiliklerine talimatname gönderdi. Sevr'in Bâb-ı Âlî murahhas heyetince imzalanmasının ardından Sadrazam Damad Ferid, Müttefik başşehirlerine maslahatgüzar tayin etmek istemiş, bu talebe İtalya ve Fransa olumlu cevab vermişlerdi. Bu meyanda, *İngiltere de Osmanlı temsilcisinin gayrı resmî olarak maslahatgüzar seviyesinde kabul edebileceğini bildir*iyor.[3486] Curzon, Sevr'in tasdikinden evvel *İtilâf Devletlerinin gayri resmî temsilci kabul edilebileceklerini ancak büyükelçi tayin etmelerinin yanlış olacağını açıkla*maktadır.[3487]

Curzon, İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis Imperiali'yle mülakat ediyor. Curzon, Bâb-ı Âlî ile resmî diplomatik ilişki kurmak noktasında İtalya'nın tavrını şaşkınlıkla karşıladığını ve *bunun İtilâf Devletleri arasındaki "işbirliği ruhuna aykırı" olduğunu belirtti*.[3488]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Lloyd George, Yunan *Kıral Konstantin'i kabul etmiyecek*.[3489]

Yüzbaşı J.C.W. Henkey kumandasındaki "Emperor of lndia" savaş gemisi 25 Ağustos 1920 tarihinde Yumburnu tahkimatlarını Yüzbaşı R. Hill kumandasındaki lron Duke savaş gemisi Kavak ve Macar tahkimadarını imha etti.[3490]

26 Ağustos 1920. İstanbul İngiliz Daimi Komitesi ilk toplantısını icra ediyor. Daimî Komite reisi Robert Windham Graves (aynı zamanda İngiliz Fevkalâde Komiserliği Malî Müşaviridir), Sevr *imzalansa ve hatta onaylansa dahi var olan sorunların ortadan kalkmayacağını, başkentin dışında savaş halinin devam edeceğini ve Sevr Antlaşması'nın kolaylıkla uygulanamayacağını* belirtiyor.[3491]

3485 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 222. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

3486 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 903. "Ferid Paşa Hükûmeti'nin tüm çabalarına rağmen İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilemedi. Sadece Paris, Londra ve Roma'ya gayri resmî sıfatla temsilciler gönderilebildi."

3487 FO, 371/5055, E 10230; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904.

3488 FO, 371/5278, E 11114; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904.

3489 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 118.

3490 FO, 371/5055, E 10480; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 391.

3491 FO, 371/5273, E 12246; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 886. "Daimi komite, bir danışma komitesi olduğundan kararları tavsiye niteliğinde idi. Bağlayıcılığı olmasa da İstanbul'da yetkin İngiliz temsilcilerinden oluşan komitenin tavsiyeleri önem taşımaktaydı."

Veliahd *Abdülmecit Dolmabahçe'de polis memurlariyle kuşatılmıştır.*[3492] İstanbul polisi, Korgeneral Milne'nin istihbarat subayı Yüzbaşı Bennett'in denetimindeydi ve söz konusu abluka, Milne emriyle 38 gün sonra 7 Ekim'de kaldırılacaktır.[3493]

Şark Kongresine katılmak üzere Bakü'ye bugün hareket etmeden evvel Enver, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Britanya'nın dış politikada yalnızlaştığını iddia ederek Sovyet Rusya'ya, İtalya'ya ve Fransa'ya yakın ilişkiler kurulması gerektiğini bildiriyor:

> Kardeşim Efendim;
>
> Bundan on gün evvel Moskova'ya vasıl oldum. Burada tesadüf ettiğim murahhaslarınızla görüştüm. Memleketin menafiine müteallik bazı mesailin halline muvaffak olduklarını görerek memnun oldum. Ben İslâm muhitinde teşkilât icrasıyla memleketin halâsı uğrunda çalışmak maksadıyla buraya geldim. Sovyet Hükûmetinin erkânıyla görüşerek kendilerini de fikrime muvafık buldum. Esasen Ruslar komünizm şeklinde olmasa bile İngiltere aleyhindeki harekâtı ihtilâliyeye muavenet etmeyi prensip olarak kabul etmişlerdir. Buradaki teşebbüsat ve icraatımdan ve Avrupa ahvali umumiyesinden size malûmat vermeyi faideli görerek arz ediyorum. Teşkilât ve teşebbüsatımdan ara sıra sizi haberdar ederim.
>
> Avrupa ahvali umumiyesi pek karışıktır. Bu hususdaki mütalaatımı yazmadan evvel Avrupa Hükûmetlerinin vaziyeti hazıralarını arz edeyim. (Almanya) Sosyalistler ekseriyet ve nüfuzlarını kaybettikleri cihetle hükûmet nasyonalistlerle demokratlar elinde bulunuyor. Almanya'ya imza ettirilen şeraiti sulhiye gayri kabili icra olduğu halde her gün birer suretle dûçarı tazyik oluyor. Ve vakit kazanmak için hemen her şeyi kabul ediyorlar. Almanların beş altı ay sonra Fransızlarla harp etmeleri muhtemeldir. İtalyanlar ise Harpten pek çok zararlı çıktıkları ve bugüne kadar hemen her gün İngiliz tazyikine uğramakta oldukları gibi buhrani iktisadiyeye de bir çare bulamamasına mebni ahvali dahiliyeleri karışmış ve antant aleyhtarlığı ile iştihar eden Civliti'yi mevkii iktidara getirmeye mecbur eylemişlerdir. Dahilî ve haricî buhran münasebetiyle pek zaif kalan İtalyanlar kendilerine istinad edecek bir kuvvet arıyorlar. Ve İngiltere aleyhinde harp eden sizleri tabiî bir muavin addediyorlar. Bu vaziyetten istifade için Roma'ya bir zat gönderilir ise gerek hükûmetle ve gerek hükûmet haricindeki zevat ile münasebet tesis edilirse Anadolu için silâh vesaire tedariki pek sehîl olur.
>
> Edip Bey'in çalıştığını bilmiyorum. Macarların elyevm müfrit nasyonalist olan hükûmetleri mücadelesine devam için Almanya, Bulgaristan, Rusya, Türkiye ile akdi itilâfa ve bu suretle antant aleyhinde harekâta mütemayil olduğu aldığım bir mektuptan anlaşılıyor. Hulâsa bütün Avrupa'da İngiliz aleyhtarlığı umumî bir şekil almış ve Fransa bile İngiltere'ye karşı adem-i memnuniyetini ara sıra bazı vesilelerle izhar edegelmiş ise de Almanya'dan çekindiği cihetle İngiltere'den uzaklaşmak cesaretinde bulunamıyor.
>
> Hakikatte Suriye mes'elesiyle mesaili umumiye-i iktisadiye vesairede Fransızlarla İngilizler arasında ihtilâf kabili ihfa değildir. Amerika'nın beş sene sonra İngiltere'den daha kuvvetli bir donanmaya malik olacağını tayin ettiği cihetle bahrî hâkimiyetini dahi kaybedecek olan İngiltere bu kadar müşkilât içinde kendisi için mesaili hayatiyeden olan Amerika vaziyeti de başkaca telâş ve endişeye sokmuştur. İngiltere'nin vaziyetine gelince: İngiltere, İrlanda mes'elesiyle pek ciddî bir surette meşguldür. İrlandalılar İngiltere için ciddî bir

---

[3492] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 118. Fanatik Kemalist tarih yazıcısı Akşin, Veliahd Abdülmecid'in Anadolu'ya geçmesi halinde cumhuriyet idaresinin kurulamayabileceğini kabul etmektedir: "Şunu da belirtmek gerekir. Abdülmecit Ankara'ya gitseydi oradaki gericilerin bir birleşme odağı haline gelirdi. O zaman da Atatürk genelde devrimi, özellikle Cumhuriyet devrimini yapmakta daha çok zorluk çekebilirdi." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 283. İngilizlerin herhangi bir hanedan mensubunun Anadolu'ya geçişini engellemesi ise, Osmanlı Devleti müktesebatının tasfiyesi ve yerine cumhuriyet idaresinin ihdası kararına muvafık bir tedbirdir.

[3493] "Abdülmecid oğlu Ömer Faruk'u Ahmet Reşid'e gönderdi. O da Veliahd'in General Milne'e yazdığı bir mektubu yüzbaşı Bennett'e verdi. Bunun üzerine General 38 günden beri devam eden *abluka*nın kaldırılmasını emretti. *Veliahd'in müttefiklere karşı bir Cihad ilân ettiğine(!)* dair bir rivayetten bahseden Bennett, hediye olarak Veliahd'den ablukadan kurtulmasının şükran nişanesi olarak çok güzel altın bir saat aldı." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 17-18.

tehlike şekil ve vaziyetindedirler. İngiliz amelesinin vaziyeti hazırası da İngiliz Hükûmetini düşündürecek bir haldedir.

Bundan başka Mısır, hindistan ve Irak'taki harekât dahi buna inzimam edince İngiltere'nin dahilî vaziyeti de pek müşkil bir hale gelmiştir. Dahilî müşkilâtını izale için uğraşmaya mecbur olan İngiltere haricî ve umumî adem-i hoşnudiyi bilâhare alacağı şekil hususunda düşünmek mecburiyetinde kalması haricî mesailden daha ziyade şiddet gösterilmesine mâni olacağını zannederim. Rusya'ya gelirken Rus ordularının muhtelif esleha ile müsellâh olduklarını gördüm. Ve Sovyet Hükûmetini dahi dahilî ve haricî müşkilât içinde olduğunu öğrendim. Ruslar, Antantların tesiriyle daimî muha[r]e[b]at ile meşgul olduğu cihetle bu müşkilât tabiîdir. Mamafi Ruslar Dünya emperyalizmine karşı mücadelede bulundukları için daha bir müddet bu muha[r]e[b]at ile iştigal etmeleri zaruridir. Muha[r]e[b]atı daha muntazam şekilde idare maksadıyla Ruslar Almanlardan silâh satın almayı arzu ediyorlar. Buna ben tavassut ettim ve Almanya'ya bunun için bir adam gönderildi. Sovyet Hükûmeti Macarlarla da anlaşmaya taraftardır. [..][3494]

27 Ağustos 1920. Britanya Hariciye Nezâreti, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Sevr Antlaşması'na göre İtilâf kumandanlarının iznine tabi olmak koşuluyla Osmanlı Hükûmeti, antlaşmada öngörülen 15,000 kişilik orduyu teşkil edebilecekti*r. *İtilâf kumandanları, teşkil edilecek ordunun Millî Mücadele'ye katılmayacağından emin olduklarında bu izni verme kararı aldı. Ferid Paşa'nın 25,000 kişilik teklifi ise antlaşmaya aykırı olduğu gerekçesiyle reddedildi*.[3495]

28 Ağustos 1920. *28 Ağustos 1920 tarihinde Robeck'i bir kez daha ziyaret eden Ferid Paşa, Fransızların Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te kalan Reşat Halis Bey'i Osmanlı temsilcisi olarak kabul ettiklerini ima ederek Londra'ya temsilci gönderme isteğinden bahsetse de Robeck'den olumlu bir karşılık görmedi. Bu kez sözü kurmak istediği 15,000 kişilik kuvvete getiren Ferid Paşa, bu konuda da somut bir cevap alamadı. Bundan sonra sinirlenen Ferid Paşa, son günlerde Yüksek Komiserler tarafından yapılan tutuklamalardan bahsederek kendisinin bile tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını iddia etti. Ferid Paşa'nın bu şikâyetlerinden rahatsız olan Robeck, Yüksek Komiserlerin eleştirilmesinin ayn bir vaka olduğunu ve buna izin vermeyeceğini vurguladı. Bunun üzerine Ferid Paşa, antlaşmayı onaylamaya hazır olduğunu ve bunun Padişah'ın dini yetkisi ile gerçekleşeceğini dile getirdiyse de Robeck, Ferid Paşa'dan uzaklaşmaya başladı. Anadolu'ya heyet gönderilmesinden vazgeçilmesi ve Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere yaptığı tekliflerin geri çevrilmesi Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserlerin arasını açmıştı*.[3496]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtıraya göre *Banco di Sconto ile milliyetçiler arasında Antalya ve Samsun'da şube açılması için görüşmeler yapılıyor. Öte yandan, Kont Sforza ile Talat Paşa, Almanya'dan alınacak silahların İtalya yolu ile Antalya'ya getirilmesi konusunda anlaşma yaptı. Bancı di Sconto, 2.500 eski 800 yeni İngiliz malı kamyonu Selanik'ten İzmir'e nakletmeyi de üzerine almış durumda.*[3497]

İngiliz Akdeniz Orduları Başkumandanından İngiliz Bahriye Nezâretine muhtıra: *Bolşeviklerin M. Kemal'e askerî yardım yapmaları konusunda bir anlaşmaya varıldı ve bundan İngiliz çıkarları zarar görebilece*ktir[3498]:

3494 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 43-44. İktibas yarım kaldı, ikmal et (*ÖFA notu*, 24 Kasım 2024).

3495 FO, 371/5054, E 10018; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 412.

3496 FO, 371/5O55, E 11336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 914. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Ayrıca, "The Nationalist Movement" ifadesini "Milli Mücadele Hareketi" şeklinde çevirmek doğru değildir.

3497 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 190.

3498 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXXI.

> Moskova ile Mustafa Kemal arasında, ortak düşman Büyük Britanya'ya karşı, Anadolu'da hizmet açısından, Moskova'ca askeri yardım yapılması konusunda Ağustos başlarında açık bir anlaşmaya varılmıştır. "Anadolu'nun Sovyet'lerce kurtarılması" adı altında, Rus piyade ve süvari tümenlerinin bir bölüğünün Erzurum'a ulaşmış olması muhtemeldir. Bu olaylar, daha önce cesaretleri kırılmış olan Kemalist'lere cesaret vermekten geri kalamaz. Polonya ve Güney Rusya savaş kesimlerindeki Sovyet askerleri görevlerinden alınarak Türk'leri berkitirlerse, Mesopotamya (Irak), İran ve dahası, İstanbul'daki çıkarlarımız bizi ciddi surette kaygılandırmaya başlayacaktır.
>
> Bizi bu denli kaygılı ve tehlikeli bir durumda ancak Wrangel, Kafkasya'daki Sovyet işgaline bir darbe indirerek kurtarabilir. *Ark Royal* adlı bir İngiliz savaş gemisinden kalkan deniz uçakları, Kuzey Anadolu sahili boyunca uzanan başlıca limanlara Türkçe yazılı broşürler atıyor. Mustafa Kemal'e deniz yoluyla gereç sağlanmasını önlemek için gerekli hazırlıklar da bütünlenmek üzeredir".[3499]

29 Ağustos 1920. Yunan birlikleri Uşak'ı işgal etti.[3500] Uşak'ın işgali, Başvekil Venizelos'tan habersizce tatbik edilmiştir.[3501] *Bursa gibi Uşak da Venizelos'tan izin almadan işgal edilmiştir. Bu Venizelos'u, Anadolu'daki ordunun idaresiyle ilgili hoşnutsuzluğa sevk etmiştir*.[3502]

> Böylece kısa zamanda ve çok zorlanmadan Yunanlılar Doğu Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun çok önemli bölümünü, Yalova-Bursa-Uşak'ı (ve batısı) ele geçirmiş oldular. Bu felaket ve ilk iki Osmanlı başkentinin düşman istilasına uğraması bütün ülkede korkunç bir maneviyat çöküntüsüne yol açtı.[3503]

Türkiye Komünist Partisi Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi Katib-i Umumisi Mustafa Nuri'den *Bakü İştirakiyun Fırkasını Teşkil Eden Yoldaşlara* mektub: Mustafa Kemal *Paşanın bugün dayandığı kuvvet burjuvazidir. Ve âmâl-i milliyelerinin tatmini halinde maazallah İngilizlerle tevhid-i hareket etmeleri müsteb'ad* [uzak ihtimal] *değildir*.[3504]

31 Ağustos 1920. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. Müttefikler, Ankara'ya ilerlemek isteyen Yunan'ı durdurmuş, Yunan morali bozulmuştur: *Sevr Antlaşması imzalanır imzalanmaz, İtilâf Yüksek Konseyi, Yunan askerî harekâtına son verilmesini buyuruyor; Yunan ordusu, kolayca saldırıya uğrayabileceği biçimde açıkta kalıyor; savaş kesiminde daha iyi biçimde savunulacak bir hatta doğru ilerlerken, Bağlaşıklara başvurarak, Kemalistleri ortadan kaldırmak için onlara son bir darbe indirmek iznini istiyordu. Kemalistlere karşı askerî harekâtı sürdürmek konusundaki kararsızlık yüzünden Yunan morali epeyi sarsılmış bulunuyor. Buna karşın, Yunan Başkomutanı General Paraskevopulos, Yunan ordusunun Ankara'ya dek ilerlemesini öneriyordu*.[3505]

Bir başka kaynakta görüyoruz ki İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un mezkûr telgrafında belirttiğine göre, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, Müttefikler bilhassa Britanya tarafından şu veya bu şekilde fakat nihaî olarak *torpillenmiştir*:

> Yüksek Konsey'in ve Yunanlıların isteklerinin ilk bölümü yerine gelmişti, fakat Yunan harekâtının bu başarısı gelecekteki felâketinin tohumlarını da içinde taşıyordu. Er ya da geç, Türklerin antlaşmayı imza edecekleri belliydi. Yunan askerî eylemi İtilâf Devletleri'nce durdurulmuş, fakat bu da Yunanlıları tehlikeli bir duruma sokmuştu. Bunun üzerine Yunanlılar, Konsey'in tutumuna aldırmadan, savaş cephelerini düzeltmek için sınırlı askerî eylemlerini sürdürdüler. Bu, Milliyetçiler'e son darbeyi vurmak üzere harekete geçmek için izin

[3499] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 104.
[3500] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 175.
[3501] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 246.
[3502] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 247.
[3503] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 162.
[3504] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 131.
[3505] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 91.

istedikleri zamana kadar böyle gitti. Bu izin verilmemişti. Konsey'de, Yunan genişlemesine karşı çıkanların başında Fransızlar ve İtalyanlar geliyordu. Onlar, Anadolu'nun Yunan egemenliğine geçmesini iyi bir gözle göremezlerdi. Onların gözünde Yunanlılar, İngilizlerin kuklası olmaktan da öteye [geçmeyen?] bir şeydiler. Bunun sonucu olarak Yunan manaviyatı sarsıldı ve Yunan ordusu kendi durumunu korumakta zorluğa uğradı. Bu, biraz moral düşüklüğünden olmakla birlikte daha çok Konsey'in, kendileri için çok tehlikeli olabilecek tutumundan ileri geliyordu. Komiser [Amiral Bristol], 31 ağustos tarihli telgrafında; Yunan maneviyatı, Milliyetçiler'e karşı saldırıya geçmek konusundaki kararsızlık ve Yunanlılar ile İngiliz Yüksek Komutanı arasındaki Yunan "Yetersizliği" konusunda çıkan "anlaşmazlık"tan fena şekilde torpillenmiştir. Şimdi, ilk başarı coşkunluğu geçmiş ve Yunanlılar, kendilerinin İngilizler yararına savaştıklarını görüp anlamışa benzemektedirler. İngilizler de açıkça durumu böyle kabul ediyorlar ve "Yunanlılara, işgal ettikleri toprakların hiç birinin kendilerinde kalmayacağını" söylüyorlardı.[3506]

İstanbul'daki İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Binbaşı *Van Millingen, ismi verilmeyen bir Türk aracılığıyla 1920 yılı ortalarında, Kazım Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğine dair bilgi aldığını* belirtmiştir. *Wilson, ona resmî yetki vermeden, Sakarya Irmağı yakınlarında Kazım Paşa ile görüşme izni ver*miştir fakat görüşme henüz gerçekleşmemiştir.[3507]

Kastamonu Mıntıka Kumandanı Miralay Osman, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1- Yarın öğlene kadar cevâb verilmesi meşrûtdur.

2- Saray'da bulunan Pâdişâh'ın yâveri Neşet Bey tarafından şifâhen Harun Safvet Bey'e âtîdeki maddeler söylenilmişdir. Şöyle ki:

3- İngilizlerin Dersaâdet'deki irtibât zâbitleri Milencin [Millingen], Kazım [İnanç] Paşa ile İnebolu'da anlaşmak istiyor.

4- Kazım Paşa'nın salâhiyetle İnebolu'ya geleceği tensîb buyurulduğu sûretde Harun Bey'le maʿlûmât vereceğiz. Milencin ya kendisi gelecek veyâhud salâhiyet-i tâmmeyi hâiz birisini İnebolu'ya gönderecekdir. Ve Milencin Kazım Paşa'yı pek ziyâde sever imiş.[3508]

Yunan *Efemeris Ton Valkanion* gazetesi "Anadolu'daki Yeni İlerleyişimiz" nam haber neşretti: *Yunan kuvvetleri Uşak'ın işgalinden sonra ilerleyişlerine devam* ediyor. *Geri çekilen Kemalistler, demiryolu malzemeleriyle cephanelerini Uşak dışına kaçırmayı denedi. Bu malzemeler, üç yük vagonuna yüklenmişlerdi. Üçüncü vagon tamamen cephane dolu olup, Uşak dışındaki Yunan birlikleri tarafından havaya uçurulmuştur. Vagon köprüyü geçtiği esnada havaya uçurulduğundan, köprü de yıkılmıştır. Makinistler ve demiryolu işçileriyle birlikte, kırk Kemalist subay ve asker hayatını kaybetti. Havaya uçurulanın yanında yeni bir köprü yapılacağı ve on beş gün içinde ulaşıma açılacağı duyurulmaktadır. Uşak'ın işgalinden sonra Rum kilisesinde şükran ayinleri düzenlenmiştir. Binlerce Rum,* [General] *Nider ve* [Tümen Komutanı] *Vlahopulos'u ilahlaştırmıştır* [kutsamıştır]. *Ayinde Hrisostomos konuşmuştur. Nider de söz almış, ayinden sonra ziyafet verilmiştir. Tüm bölge nüfusu, ırk ve dinden bağımsız olarak Yunan askerine bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Türk yetkililer yerinde bırakılmıştır*.[3509]

[3506] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 286-287. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[3507] WO, 32/5773, "Wilson'dan Savaş Bakanlığı'na 31 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934.

[3508] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 475.

[3509] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 249.

Yunan *Efemeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal Hükümeti'nde Görüş Ayrılıkları" nam haber neşretti: *Anadolu'daki Yunan başarıları Kemalist çevrelerde büyük yankı uyandırdı ve onları ikiye böldü*.[3510]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem mektub gönderdi. *Damat Ferit'in 28 Ağustos görüşmesinde padişahın oğluna bir öğretmen (tutor-mürebbi) bulma arzusunu yeniden ortaya koyduğunu bildiriyor*.[3511]

1 Eylül 1920. Meclis-i Vükela, sabık Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'in (Rey) *usulsüz para çektiğini saptadı ve işi Şura-yı Devlet'e havale etti*.[3512]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Londra'daki İtalyan Büyükelçi Marquis Imperiali'ye nota verdi. Sevr'in *onaylanması Anadolu'yu yatıştıracağı* için andlaşmanın tasdiki, Kemalistlere bir nasihat heyeti gönderilmesine lüzum bırakmayacaktır.[3513]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi memuru D. G. Osborne, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Robeck'in Hariciye Nâzırı Curzon'a göndermiş olduğu şifreli telgrafa dikkat çekici bir derkenar kaydetti: *Mustafa Kemal'in askerî durumu gerçekten umutsuzsa ve Enver Paşa onun yerini almak üzereyse, onu ve daha ılımlı yandaşlarını, Türkiye'yi Enver-Bolşevik emellerine kurban etmeye hazırlanan aşırı eğilimlilerden ayırmanın zamanı gelmiştir*.[3514] Osborne'nin derkenarları iki mühim hususu vurgulamaktadır denilebilir: [i] Bolşeviklik, Osmanoğlu hanedanını İtilâf Devletlerinin aleyhine bir içerikle büsbütün ortadan kaldırmayı hedeflemektedir; [ii] Mustafa Kemal, İttihadçıların tasfiyesi namına Enver'e karşı desteklenmelidir.

İngiliz istihbaratı rapor kaleme aldı. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın 5'inci *yeni hükümeti partilerden yalnızca Mutedil Hürriyet ve İtilaf destekliyor ki bu partinin de özgün Hürriyet ve İtilaf'tan tümüyle farklı görüşleri var*dır.[3515]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Miralay Mustafa İsmet (İnönü), Garb Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) ve Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Hükümet merkezinin Ankara'dan Sivas'a taşınması gündemdedir: [..] *Eskişehirin ziyaı hâlinde merkezi hükûmetin serbest ifayı vazife edebilmesi kesbi müşkilât eyleyeceğinden ve böyle bir zamanda Ankaradan dahile çekilmenin maneviyat üzerinde icra eyleyeceği suitesirat derkâr*

3510 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 249.

3511 FO 371/5284, E 11409/11409/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 278. "Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, yüksek komiserin sözünü ettiği, İngiltere'de (Shorebury) bulunan A. F. Vernon ile temasa geçti. Fakat anlaşılan Vernon Kasım sonuna dek serbest değildi. Bunun üzerine, Damat Ferit'in sallantılı durumu dolayısıyla, beklenilmeyip başka birinin aranmasının uygun olup olmadığı 16 Eylül teliyle De Robeck'e soruldu. Bakanlıkta W. S. Edmonds'un düştüğü nottan bu tasarının tümüyle Damat Ferit'in işi olduğu belirtiliyordu. Nitekim Damat Ferit istifa ettikten sonra tasarının unutulduğu anlaşılıyor. [..]" (Akşin, 2017, c. 3, s. 278-279).

3512 *Meclis-i Vükela Mazbataları*, c. 220, 407; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 408, sonnot 12. Ahmed Reşid'in Dahiliye Nâzırlığını sonlandıktan "bir hayli sonra", İngiliz ve Fransız baştercümanları Ahmed Reşid'in evine misafir olmuşlar. Ahmed Reşid bu enteresan buluşmayı "tesadüfen" tavsif ediyor. Ahmed Reşid, mülakatı fevkalâde sükût geçiyor. Lakin İngiliz Baştercüman Andrew Ryan'ın şu sözünü naklediyor: "Ferid Paşa'yı Türkiye'de İngiliz partisinin, sizi de Fransız partisinin başkanı sayıyorlar!" Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, 2014, s. 342. Ahmed Reşid, Dahiliye Nâzırlığı sonlanınca Paris'e iltica etmek istemiş fakat Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın engellemeleriyle karşılaşmış. Ahmed Reşid, İngiliz Baştercüman Andrew Ryan şefaatıyla engelleri aşmış ve pasaport temin etmiştir (Rey, 2014, s. 404).

3513 FO/5055/E 11596; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 111.

3514 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 386.

3515 FO, 371/5170, E 10779/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 408, sonnot 9.

olduğundan buna mahal bırakmamak üzere merkezi hükûmetin şimdiden Sivasa nakli, Hey'et-i Vekile kararile tasvib edilmiştir. [..][3516]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Kastamonu Mıntıka Kumandanı Miralay Osman'a cevabî şifreli telgraf gönderdi:

> Büyük Millet Meclisi Riyâsetiyle Müdâfaʿa-i Milliye Vekâletine gönderilen telgrafnâme cevâbıdır.
>
> Kazım Paşa'nın me'mûriyeti mühim olduğundan mevkiʿinden ayrılması gayr-i mümkündür. İngilizler bizimle temâs etmek istedikleri takdîrde evvelce İzzet Paşa vâsıtasıyla kendilerine bildirilen şekil ve sûretde mürâcaʿat edebilirler. Bu yolda cevâb iʿtâsı muktezîdir.[3517]

2 Eylül 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus mektub gönderdi. Sadrazam Damad Ferid'i *barış sorununa yaptığı yardımdan dolayı* medhediyor; *son 18 ay süresince sürekli olarak göstermiş olduğu yüreklilikten ötürü* takdir ediyor; *Barış onaylanıncaya kadar, hiçbir Sadrazam kendi amaçlarımıza bu denli yardımda bulunmayacak* mütalaasında bulunuyor. Lakin tüm bunlara rağmen Robeck, *gene de İngiltere'nin, Damat Ferit ve "büyük projeleriyle" ilgili görülmemesi gereğine* dikkat çekiyor.[3518] Sonyel'in zikretmediği bazı hususları Akşin'de görebiliyoruz. Meğer Robeck, Kanun-ı Esasi'nin tadilatı hususunda Damad Ferid'e destek verilmemesi lüzumunu ifade ediyor:

> 2 Eylül'de De Robeck Curzon'a kişisel bir mektup yazarak Damat Ferit'in veraset usulü ve şehzadenin eğitimi konusunda görüşlerini anlattı. Herhalde Haziran başındaki görüşmeden sonra aynı konuda başka bir görüşme olmuştu. Bu çok nazik konunun iyice gizli kalması için yüksek komiser anlaşılan bu yoldan bilgi vermeyi yeğlemiş olacaktı. Paşa bu görüşmede halkın düşünsel ve siyasal gelişmesine daha uygun yepyeni bir anayasaya olan gereksinimden de söz etmiş. Anımsanacağı üzere, yeni bir anayasa düşüncesi Damat Ferit'in 30 Mart 1919 günü Vahdettin adına sunduğu barış taslağında da yer almıştı. Yüksek komiser, paşaya bildirmediği tepkisini amirine yazdı. Ona göre **padişahın yeni bir anayasa yapması gericilik ve İngiltere hükümetinin bunu desteklediği izlenimini vermek yanlış olur**du. Bununla birlikte, egemenlik haklarının o denli çoğunu kaldıran barış antlaşması uygulanacaksa Kanun-ı Esasi'de eninde sonunda kimi uyarlamalar yapılması gerekeceği de açıktı.[3519]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı İstanbul şubesi, 3 Temmuz tarihli *İzvestiya* gazetesinde neşredilmiş Komintern davetiyesinin İngilizce çevirisini Hariciye Nezâretine gönderdi:

[3516] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 868. Mustafa İsmet, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad'a (Cebesoy) da zata mahsus telgraf göndermiştir: "Meclisin ve merkezi hükûmetin Sıvasa nakline kadar verilmiştir. Vesaiti nakliye temin ve tanzim edilir edilmez yani birkaç gün içinde nakliyata başlanacaktır. Bu babda mütalâai âlileri mercudur." Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 476.

[3517] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 475.

[3518] FO/5285/E 11457; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 100. Robeck'in mektubda belirttiğine göre, Sadrazam Damad Ferid, "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Padişah'ın 6 yaşındaki oğlu için İngilizce öğretmeni talep" etmiş; "Padişah'ın yetkilerini arttıracak üçüncü bir meşrutiyet ilân edilmesi için İngiltere'den destek" istemiştir. Robeck: "İngiltere'nin şimdiki menfaatlerine ondan daha iyi hizmet edecek bir Sadrazam yoktur." FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 410. Bozkurt rivayeti de Sonyel ve Akşin rivayetlerindeki tafsilatı içermiyor. Daha açık bir deyişle, üçü de ferden ferda noksan anlatımlardır. Bir araya getirilseler dahi orijinal vesikanın tamamını teşkil edemezler.

[3519] *Documents on British Foreign Policy,* vol. XIII, p. 141; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 278. "Curzon'un yine gizli mektupla verdiği yanıtta, yüksek komiserin tutumu onaylanıyor, anayasa değişikliğinin gerekeceği, ama kendilerinin o sıra bu konuda bir tutum almalarının uygun olmayacağı belirtiliyordu." (Akşin, 2017, c. 3, s. 420, sonnot 182).

> Anadolu köylüleri! İngiliz, İtalyan ve Fransız hükümetleri İstanbul'u top ateşi altında tutuyorlar; Sultan'ı tutsak ettiler, onu Türk toprağının tümüyle parçalanmasını kabul etmeye zorluyorlar. Ve Türk mâliyesini yabancı sermayedarlara teslim ettiler, altı yıllık savaşın fakirleştirdiği Türk halkını daha kolay sömürsünler diye. Anadolu köylüleri! Yabancı işgale karşı savaşmak için derhal Mustafa Kemal'in komutasında silah altına çağrılıyorsunuz; fakat aynı zamanda biliyoruz ki siz, paşaların aç gözlü İtilaf Devletleri'yle uzlaşmaya devam etmeleri durumunda da savaşı sürdürmenizi sağlayacak kendi ulusal partinizi, kendi köylü partinizi oluşturmaya çalışıyorsunuz.[3520]

TBMM Hariciye Vekâleti, Moskova'daki TBMM heyetine şifre gönderdi. Talimata göre Sovyet Rusya Cumhuriyeti, Müttefiklerle bilhassa da İngiltere'yle ilişkilerini iyileştirmek için TBMM Hükümetini kullanmaktadır:

> [Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı tavrı] Garp Devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedâsı imkânını muhafaza için, bizimle kat'î bir taahhüde girişmemek; İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mâni olmak; Ermeniler sebebiyle Garp Hıristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek; kendilerin ve Garp Devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mâni olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki haline getirip Türkleri müstakilen yaşayamayacak bir hale sokmak; memleketin müridanını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir. Bolşevikler düşünmektelerdir ki, eğer Türkler, Azeriler ve şimdi Kafkasyalılarla kesbi ir[ti]bat ederek kavî bir vaziyet gösterirlerse; bu vaziyet gerek Garp Devletleri ve gerekse Bolşevik Rusya için bir darbei kat'îye vurabilecek kudret göstereceğinden; bu halde Türkler kendilerine en çok menafii temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarfınazar edebilirler. Nüfuzu aslî sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garp'ta ve Avrupa'nın tahtı tazyikindedir. . . Bolşevikler, şimdiye kadar hiç bir fedâkarlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metâı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgâl ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni dâvasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerekse Garp âlemine, izhar ve ispat etlemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bulur ve sonra Wrangel'i bastırarak manii dahilî de bertaraf edilirse Garp Devletleriyle müzâker[a]ta ve mesaili esâsiye meyânında hiç bir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumî bir pazarlığa girişebileceklerdir.[3521]

Garb Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet'e (İnönü) telgraf gönderdi. Hükümet merkezinin Ankara'dan Sivas'a nakledilmesini gerektiren esaslı bir sebebin olmadığını belirtiyor: *Eskişehir'de savunma ve hatta belki taarruza yönelik askeri hareketler "bedhahan" (kötücüller) tarafından firar olarak yorumlandı, aynı yönde bildirgeler atıldı, fakat önlemler alındı. Ordu manevra yapıyor ve durum henüz güvenliyken başkentin taşınması Anadolu'yu ve özellikle Garp Cephesi birliklerini ve harekatımızı altüst edece*ktir. *Onun için karardan "kat'iyyen" vazgeçilmeli ve ancak Eskişehir'i terk kararı verilince söz konusu olmalı*dır.[3522]

3 Eylül 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi George Buchanan'a ve İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e birer suret muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal, İsviçre'deki casus-mümessili Subhi Nuri (İleri) vasıtasıyla İngilizlere gizlice andlaşma şartları takdim etmiştir:

> Mösyö Stern'in aktardığına göre Mustafa Kemal tarafından anlaşma yapmaya selâhiyettar kılınan Subhi Bey'in şartları kısaca şunlardı:

3520 PRO, FO 371/5177, p. 29-30; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 125.

3521 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* 1978, s. 152-153.

3522 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 290. "Karabekir'e göre Sivas'a taşınmayı önleyen Ali Fuat olmuştur."

(1) Mustafa Kemal, Trakya üzerindeki bütün haklarından ferâgat etti;

(2) Türkiye'ye İzmir'de güvenli bir çıkış mevkii verilmeli;

(3) Yunan silâhlı kuvvetleri Türkiye'den geri çekilmeli ve Yunan yerine hiç olmazsa İtalyanlar getirilmeli;

(4) Boğazlar, hiç olmazsa, Büyük Britanya tarafından denetim altında tutulmalı;

(5) Mustafa Kemal, İngiliz teknik müşavirleri memnuniyetle ağırlayacaktı;

(6) Dâmad Ferid Paşa istifa etmeli;

(7) Büyük Britanya, Yunanı umûmiyetle desteklemeyi bırakmalı;

(8) Mustafa Kemal, kuvvetlerini lağvedecek ve silâhlarını-mühimmâtını teslim edecekti;

(9) Mustafa Kemal; Mısır'da, Hindistan'da, Mezopotamya'da ve sâir yerlerde devam ediyor olan İngiliz aleyhdârı propagandayı durduracaktı;

(10) Mustafa Kemal, İtalyan Hükûmeti ile birlikte entrika çevirmeyi bırakacaktı.[3523]

Tahlil: Garb Cephesinin adeta izmihlale uğradığı hengamda (ki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Milne, Yunan'ı Ankara'ya gitmekten men etmeseydi hâli cidden daha harab olacaktı), Mustafa Kemal, İngilizlerle İsviçre'de gizli temas kurmuş ve onlara 10 maddelik sulh teklif etmiştir.

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Uşak'ı savunan dört piyade ve topçu alayını, geri çekildikleri sırada mağlup etmiştir. Savaşın ardından 13 top, 90 at, 4 lokomotif ve yüz kadar vagon Yunanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Uşak'tan yola çıkan cephane yüklü bir tren de Yunan topçuları tarafından imha edilmiştir. Uşak havaalanında düşerek yanmakta olan bir uçak bulunuyordu ve havacılıkla ilgili pek çok malzeme de Yunanlıların eline geçmiştir*.[3524]

4 Eylül 1920. Yunan Başvekil Venizelos İzmir limanına muvasalat etti. Başkumandan Paraskevopulos'la fevkalâde toplantı halinde: *Başbakan Venizelos ordunun yeni bir ilerleyişine karşı olduğu için, Paraskevopulos'un bu izinsiz ilerleyişi* [Uşak'ın işgali] *karşısında memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Kendisine karşı bir suikast girişiminde bulunulmuş ve bunun sonucu olarak Venizelos elinden yaralanmıştır. Venizelos iyileşir iyileşmez "Narkissos" buharlı gemisiyle 4 Eylül (22 Ağustos) tarihinde İzmir limanına gelmiştir. Şehre çıkmadan Yüksek Komiser'i,* [Genel] *Kurmay Başkanı'nı ve Başkomutan'ı gemiye davet etmiştir. Aggelomatis Venizelos'un bu gelişini, "İzmir'e izahat almak için mi geldi? Yoksa gerek savaş, gerekse diplomatik alanda kendisi için bu kadar çetin mücadele verilen güzel 'Helen şehrine (İzmir'e)' bakmak için mi geldi?" sözleriyle sorgulamaktadır. Narkissos'ta bulunanlar arasında neler konuşulduğu tam olarak öğrenilememiştir. Ancak Venizelos oldukça sert bir tavırla Paraskevopulos'tan, Uşak'a doğru ilerleyiş hakkında bilgi istemiştir. Kırılmış olan başkomutan istifasını sunmuşsa da, Venizelos bunu kabul etmemiştir. Neticede Venizelos oldu bittilerden kaçınabilmek amacıyla, karagahın Atina'da üslenmesini emretmiştir. Bir ay sonra bu emir iptal edilmiş ve karargah yeniden İzmir'e taşınmıştır*.[3525]

3523 *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1967, Vol. XIII, p. 135-137; Aktaran: Ömer Faruk. (2022). İngiliz Vesîkasına Göre Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlere Gizli Bir Teklifi. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

3524 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3525 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 250.

6 Eylül 1920. İzmir'deki İngiliz Karargâhından Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra: *Atina'ya gidecek olan* [Yunan] *General Paraskevopulos, M. Kemal'in Sadrazam olması halinde güçlüklerin giderilip giderilemiyeceği konusu üzerinde dur*makta.[3526]

Britanya'nın Roma Büyükelçisi Sör G. Buchanan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *Fransızlar ve İngilizler başkentlerinde Osmanlı Devleti'nin resmî temsilci bulundurmasına izin vermezken İtalyan Dışişleri Bakanlığı Osmanlı Hükûmeti'nin maslahatgüzar seviyesinde temsilci bulundurmasında sakınca olmadığını açıkla*mıştır.[3527]

Bakü'de gerçekleştirilen "Doğu Milletleri Kurultayı" nam *Komintern*in 6'ncı içtimaında, Staçko: *Eğer Mustafa Kemal yönetimi, kapitalist toplumu benliklerinde olduğu gibi yaşatarak İngilizleri kovar ve İngiltere'ye ulusal bağımsızlıklarını kabul ettirmeyi başarırsa, ekonomik bakımdan İngiltere'ye bağımlı olmaya devam edecektir*.[3528]

Şark Cephesindeki 9'uncu Fırkaya dair tahkikat raporuna göre TBMM Hükümeti, propaganda vasıtasıyla Vahideddin Hân'ın hain ve İslâm düşmanı olduğuna ordu efradını ikna etmiştir:

> Bolşeviklerin takib ettikleri program efradca mechul olduğundan bu hususda bir fikir vermemektedirler. Yalnız kendi memleketlerini kurtarmak için zaman icabatı bizimle de ittifak ediyorlar biz de bu sayede kuvvetlerinden istifade ederek memleketimizi kurtaracağız diyorlar. [..] Efrat: padişahı vatan haini, din düşmanı ad etmektedirler. Çünkü sulhü kendi arzu etmeseydi bittabi imza edilmezdi. Bundan da sarfı nazar tâ bidayetde İstanbulda kalmayıp Anadolu dahiline kaçıp gelmesi lâzımdı, diyorlar.[3529]

TBMM Tokat mebusu İttihadçı-Bolşevik *Yeşil Ordu Cemiyeti* katib-i umumîsi Nazım'ın (Resmor/Öztelli) yerine İngiltere yanlısı Refet (Bele) Dahiliye Vekili seçildi:

> İngiltere'nin gizlice Ankara ile görüşmelere başlama tarihi 3 Eylül 1920'dir (Ulubelen, 1967; 279). İşte Mustafa Kemal'in kendisine dahiliye vekili olarak İngilizlerle ittifak yanlısı Refet Bey'i aday göstermesi tam da bu tarihten üç gün sonrasına denk düşmektedir. Bilindiği gibi 6 Eylül'de yapılan dahiliye vekili seçiminde Refet Bey'le Nazım Bey karşı karşıya gelmiştir. Hamit Bey'in yakın dostu olan Refet Bey'in, Mustafa Kemal'in adayı olması dolayısıyla Hamit Bey'le Mustafa Kemal arasında bir yakınlık doğmuştur. Daha doğrusu, Bolşevik Rusya'dan uzaklaşmaya başlayan Mustafa Kemal, muhafazakâr mebusları kazanma yolunda hareket ediyor olmalı.[3530]
>
> Böylece YOC'nin güç gösterisi fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Dahiliye vekilinin istifa etmeye icbar edilmesi, kendisini çok güçlü zanneden, Meclis'te 85 üyesi olmasıyla övünen, Nazım Bey'e 98 oy toplayan YOC'nin gücünün, aslında ne kadar istikrarsız olduğunu gösterdiği kadar, Mustafa Kemal'in siyasi olgular karşısında verdiği siyasal refleksleri de göstermektedir. Sovyet Rusya ile ittifak politikasının mimarı olan Mustafa Kemal'in, artık bu politikanın en ateşli destekçisi olan Yeşil Orduculara dışlayarak, anti-Sovyetik, anti-komünist, Saltanata yakın ve İngilizci Refet Bey'i en yakın çalışma arkadaşı olarak seçtiği görülmektedir. Bu

---

3526 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXXII-LXXXIII.

3527 FO, 371/5278, E 10985; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 903.

3528 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 201. "Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtmişti. Fakat zaferden sonra, ihtilâl kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yeni Türk devletinin Milli Kapitalist Ekonomi'yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemiştir." İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 1974, s. 289.

3529 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 878-879.

3530 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 356-357. "Refet Bey'in İngilizciliği, Batı yanlısı olması THİF [Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası] belgelerine de yansımıştır: *Gerici Batı ve İstanbul Hükümeti yanlısı, Sovyet Rusya'nın azılı düşmanı Refet Bey*" (Akal, 2013, s. 357, dipnot 2).

> seçim, Mustafa Kemal'in politikasında bir kırılmayı göstermektedir. Refet-Nazım karşılaşması, "Şark Mefkuresi-Garp Mefküresi" hesaplaşması olarak da değerlendirilebilir. Bu tarihe kadar Şark Mefkuresi'nden yana tutum alan Mustafa Kemal artık Refet Bey'lerle, dolayısıyla Meclis'teki İngilizci kanatla ittifak yapmaktadır. Talat Paşa fraksiyonunun Yeşil Ordu Cemiyeti'nde aktif olarak çalıştığı hatırlanacak olursa, belki de bu tarih Mustafa Kemal'in İttihatçılarla ittifakı bozduğu tarih olarak değerlendirilebilir.[3531]

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Komiseri Hüseyinov, Tiflis'deki İngiliz mümessil Sir Harry Luke'ye 28 Ağustos tarihli bir telgrafın suretini tevdi etti: *Moskova'da Çiçerin'e: Şunu Litvinov'a gönderin:. . . Azerbaycan Sovyetler Şûrası Hükümeti Bakû'da mevkuf tutulan İngilizlerin İstanbul'da tutulmuş Kemalist Türklerle mübadele edilmesine muvafakat eder*.[3532]

Belçika matbuatından sosyalist siyasî görüşlü *Le Peuple* gazetesi "Kemalistler'de Bölünme" nam haber neşretti: *Helen birliklerinin Eskişehir üzerine yürüyüşü ve Uşak'ın işgali, Ankara milliyetçi çevrelerinde derin bir inanç değişikliğine yol açtı. Kemalist liderler arasında bölünme görünüyor, bazıları Mustafa Kemal Paşa'yı kötü savunma yapmakla suçluyor*.[3533]

7 Eylül 1920. Lord Curzon, Roma Büyükelçisi Sör G. Buchanan'a cevabî telgraf keşide eyledi. Bâb-ı Âlî mümessili Nureddin Ferruh'un Roma maslahatgüzarı kabul edilmesi zımnında *İngiltere, maslahatgüzarlığın resmî ilişkilerin yeniden başlaması anlamına geldiğini vurgulayarak İtalya'yı* ikaz ediyor.[3534]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi: *Fransız ve İtalyanların Anadolu'da Yunanlıların kesin askerî eylemlere girişmesine etkili bir biçimde karşı çıkmaları her gün daha açık olarak görülüyordu. Gerçek şu ki; ne Fransa, ne de İtalya politik ve ekonomik nedenlerle Kemalist hareketinin bütünüyle yok edilmesi taraflısıydılar*. Bristol'un işittiğine göre *Ankara'yı arkadan vurmak üzere Yunan kuvvetlerinin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına çıkarılması için düşünülen ikinci bir plana Fransızlar ve İtalyanlar karşı çıkmışlar, İngilizler de bunu onaylamışlardır. İngilizler sonuç alacak herhangi bir eylemin yapılamaması ve Yunan hatları arasındaki bağın uzaması karşısında onları destekleme konusunda günden güne daha isteksiz ve soğuk davranıyorlardı ve güvenleri hızla kaybolmaktaydı. Onlar, geleneksel bekleme oyununu yeniden oynuyorlar ve Yunanlılar Anadolu'da kendi durumlarını korumakta başarısız kalırlarsa, onları kusurlu bulmuş görülmekten, suçlamaktan çekiniyorlardı*.[3535]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mustafa İsmet (İnönü) TBMM Hariciye Vekâletine gizli muhtıra gönderdi. Zeylde üç aded vesika bulunuyor. Hariciyeci Edib Kemal ile Kâzım (İnanç) arasındaki mektublaşmadan anlaşıldığına göre İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhında muvazzaf Binbaşı O. van Millingen, Garb Cephesi Kumandanı Vekili (sabık Bâb-ı Âlî Genelkurmay İkinci Başkanı) Diyarbakırlı Kâzım'la (İnanç) muhabere etmeye ve andlaşmaya çalışmaktadır. Kâzım'a göre Millingen *Türk muhibbi* idi. Fakat İngiltere, Türkiye'yi mahvetmeyi ve hılâfet-saltanatı papalık mevkiine düşürmekliği binaenaleyh İslâm âleminin kontrolünü istihdaf etmektedir. İngiltere, Yunan'ı Türk'e efendi kılmak gayretini terketmediği müddetçe bir andlaşmaya varmak mümkün değildir. Calib-i

---

3531 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 222.

3532 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 187. "Curzon salâhiyetsizlik yönünden bu müzakereleri reddetti ve 27 Nisan'da Bakû'daki Kızıl Ordunun eline düşmüş olan İngilizlerin Tiflis'teki Britanya Elçiliği vasıtasiyle Kasım'da serbest bırakılmalarını temin etti."

3533 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 179.

3534 FO, 371/5278, E 10985; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 903.

3535 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 287.

dikkat bir husus olarak sabık Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı ve halihazır TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak) *İngilizlerce hürmetle yâd edil*mektedir:

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Mühimme Kaleminden maʿzûl ve sâbık sefâret kâtiblerinden Edib Kemal Bey nâmındaki zâtla Garb Cebhesi Kumandan Vekîli Kazım Paşa Hazretleri arasında cereyân eden muhâberâta âid evrâk sûretlerinin leffen takdîm kılındığı maʿrûzdur.

Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Hâriciye Vekâletine arz olunmuş ve hasbe't-taʿalluk Ferid Paşa Hazretlerine de irâ'e olunmuşdur. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'îsi İsmet

***

Ereğli Mevkiʿ Kumandanlığından birinci mektûbun aksâm-ı mühimmesi hakkında mevrûd şifre hülâsası:

Edib Kemal Bey birinci mektûbunda: Milencin'i gördüğünü, yarım saat görüşdüğünü ve mûmâ-ileyhin; Anadolu'nun anlaşmak fikrinde olmadığından dolayı hayret etdiğini ve netîcenin fenâ olacağını ve Alman siyâsetine mâniʿ olmak için İngiltere'nin her şeyi göze aldığını ve hâl devâm ederse Yunanlılara verileceğini sizlere bildirmekliğimi ricâ etmişdir. Milencin'in şimdiye kadar Paşa Hazretlerinden mektûb alamadığından dolayı müte'essir olduğundan bahsetmişdir. Hatta sizin on gün evvel firâr etdiğinizi de biliyor.

Fevzi Paşa ile Kazım Paşa'nın taʿkîb etdikleri siyâsetden haberdâr olmak arzusunda bulunduğunu ilâve etmişdir. Mûmâ-ileyh Milencin Bey Paşa Hazretleri[nin] bir iki satırlık bir mektûbun[un] da her hâlde pek makbûle geçeceğini bildiriyor. Bu bâbda şeref-vâkiʿ olacak cevâb-ı âlîlerine intizâr ederim. Gelecek pazar günü mektûbu postaya tevdîʿan arz eylerim. 4 Eylül [13]36 Ereğli Mevkiʿ Kumandanı İzzet

***

Müretteb Fırka Kumandanlığından mevrûd ikinci mektûb me'âline âid şifre sûreti

2/9/[13]36 Ereğli Mevkiʿ Kumandanlığı zât-ı âlîlerine âid olmak üzere Edib Kemal imzâsıyla gâyet uzun bir mektûb olduğunu bildiriyor. Mevâd-ı mühimmesi ber-vech-i âtî imiş:

"İngiltere Hükûmetinin öteden beri taʿkîb etdiği taʿannüd politikasını bu kere bize karşı sûret-i ciddiyede tatbîke karar verdiği tezâhür ediyor. Şark mes'elesinde en büyük âmil olan Bolşevik tehlikesini İngilizler bundan iki ay evvel söyledikleri vechle hallediyor. Eğer bu kelime doğru değilse bile herhâlde taht-ı intizâm, en daha doğrusu taht-ı idârelerine alıyorlar. Şâyed şimdiye kadar emîn, sağlam bir kazığa rabtedilmemiş ise satvet ve şevketiyle asırlarca icrâ-yı saltanat eden Osmanlı İmparatorluğu'nun hayât ve memâtı ile uğraşmak gibi bir bâr-ı sakîli deruhde edenlerle müzâkere edib zemîn ve zaman bizler için henüz tamamen gayr-ı müsâʿid değil iken zât-ı âlîleriyle İngilizlerce hürmetle yâd edilen Fevzi Paşa ve diğer münâsib zevâtdan müteşekkil bir hey'etle İngilizleri görüşdürmek için bir zemin ihzârına gayret edeyim. Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve inâyeti sâyesinde buna da ihtimâl muvaffak olurum. Sâhibü'l-kelâm İngilizlerin bu hâl-i keşmekeşe nasıl nihâyet vermek istediklerini işitdikce yalnız ümîdim münselib değil hatta çıldıracağım geliyor. Bu bâbda şeref-vâkiʿ olacak cevâb-ı âlîlerine intizâr eylerim."

Mektûbun vürûdunda takdîm-i vekâletpenâhîleri kılınacağı maʿrûzdur. Bolu Müretteb Fırka Kumandanı Nazım

***

Cevâb Sûreti

Bana iki mektûb gönderdiğinizi haber aldım. Daha mektûblar elime gelmediyse de fakat hülâsalarını bildirdiler. Pek çok teşekkürler ederim. Bundan sonrası için de beni hatırlayarak mektûb yazmak isterseniz vazʿiyet-i umûmiye-i siyâsiyeye, İstanbul'daki vazʿiyete ve be-tahsîs Yunan ordusuna ve bunun sûret-i taksîmine dâir maʿlûmât verirseniz minnetdâr kalırım.

Bendenizce yapılacak şeyler geçmişdir. Yavrum bugün millet iki karar karşısındadır:

Birincisi; kesileceğini bile bile boynunu uzatmak

İkincisi; kesilinceye kadar boyun eğmemek

Birincisi zelîlâne, ikincisi nâmûskârânedir.

Maʿa-hazâ şâyed Milencin'e tesâdüf ederseniz ve yine şâyed kendisi bir şey açarsa; aynen âtîdeki tarzda idâre-i kelâm buyurursunuz:

"Paşa'dan alınan haberde şöyle söylediğini öğrendim. Ben mektûbu yazmadığımdan dolayı Milencin Bey'in beyân-ı te'essür etdiğini işitdim. Bunu anlayamadım. Kendisine ne mektûbu yazabilirim ki? Ben İstanbul'un murdâr hayâtını terk etdiğim zaman kendisine samîmâne ve nâmûskârâne bir mektûb bırakmışdım. O da mücerred kendisini Türk muhibbî ve hemfikrim olarak bulduğum için idi. Dünyada İngiltere'nin Türkiye siyâsetini bilmeyen ve öğrenmeyen kalmadığı hâlde sanıyorum ki Milencin Bey henüz anlayamamış bulunuyor. Ve bunun için bu siyâseti kendisine artık anlatmayı vazîfe addediyorum.

1- İngiltere Pâdişâhımızı gayr-ı muktedir bir Papa menzilesine indirerek bütün âlem-i İslâmiyeti hüküm ve nüfûzu altında tutmak istiyor. Âlemde nasıl ki bütün Hristiyanlık herhangi bir saltanat-ı münferidenin hükmüne girmemiş ve giremez ise İslâmiyet de bunun aynıdır. Ama bugün olur yarın olur imiş fakat; üçüncü günü düşünmek lâzımdır.

2- İngiltere Türkiye'yi tamamen mahvetmek istiyor. Dünyada hiçbir millet mahvolmamışdır ve olamaz. Tarihî delîl ve burhânlara lüzûm yok. Şu beş senelik harbin bize gösterdiği misâl ve verdiği dersler kâfîdir.

3- İngiltere Yunanlıyı memleketimizde efendi yapmak istiyor. Ne zaman cihânda bütün lordlar ve efendiler kendi uşaklarının hidmetkârları olurlar ise işte bu emel de ancak ve yine belki o zaman husûl bulabilir.

Hülâsa: Ne zaman ki İngiltere dünya kuruldu kurulalı hiçbir hükûmetin tatbîkine yeltenmediği bu derece gayr-ı mantıkî ve daha doğrusu kapris denecek siyâsetden ferâgat ederse o zaman yalnız biz değil bütün dünya birbiriyle barışık yaşayacakdır. Milletlerin mukadderâtı hele hâssaten şu asırda hikmet ve kiyâsetle idâre edilir, yoksa inâdla değil. Bu millet ister İngiliz ister Türk olsun."

Bu söylediklerimi Milencin Bey'in samîmâne dinlemesini ricâlar ederim.[3536]

İsmet, Karabekir'e, bağımsızlık için TBMM Hükümetinin müzaheretini isteyen Dağıstanlı Aziz'in arîzasını da keşide eyledi. Buna göre, *Mustafa Kemal Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin Ankara'ya gönderilmesini iste*mişti. *Ankara'ya gelen Aziz Bey verdiği bilgilerde Vrangel'in Kafkaslılarla ilişki kurması olasılığından söz* etmiştir. *Meclis'in tavır değiştirdiği 2 Eylül kararında yer alan Kafkaslarla ilgili bilgiler buradan kaynaklanmaktadır*.[3537]

8 Eylül 1920. Atina'ya dönmüş bulunan Eleftherios Venizelos, Yunan Meclis-i Millîsi Reisi Sofulis'in mihmandarlığında *ulusal kahraman ve kurtarıcı* ilân edildi.[3538]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un ABD Hariciye Nezâretine muhtırası:

Yunan kuvvetlerinin, Anadolu Türk Milliyetçilerine karşı sonuç alıcı eyleme girişmesine, Fransız ve İtalyanlar etkin biçimde karşı çıkıyorlar. Öyle görülüyor ki Fransız ve İtalyanlar siyasal ve ekonomik nedenlerle Kemal akımının tümden ortadan kalkmasını istemiyorlar, ayrıca bu akıma Rus Bolşevik yardımı tehlikesi de uzak bir olasılık haline gelmiştir. Karadeniz kıyılarına asker çıkarıp Ankara'ya geriden yaklaşmak konusundaki planın ikinci defa bir yana bırakıldığı haber alınmıştır. Yunan hatlarını içeriye doğru genişletmek için kararlı davranışların bulunmayışı, İngilizlerin kendi siyasal amaçları için desteklediklerı Yunanlılar konusunda ağırdan aldıkları ve güvenlerini yitirdiklerini göstermektedir. İngilizler, sonradan, Yunanlıların başını belaya

[3536] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 476-478.

[3537] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 168.

[3538] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 279.

> soktukları suçlaması olmasın diye, her zamanki bekleme oyununa girişmişlerdir. Böylece Sevres Anlaşmasının uygulanması gecikmiştir. Ayrıca Türkiye'de Müttefiklerin birbirlerine kıskançlık duymaları tehlikesi belirmiştir. Onların ortak görüşüne göre, durumu ancak Kemal'in kuvvetlerinin çökmesi kurtarabilir. Bu da olabilir ama, hemen olması kolay değildir. Anadolu'da önemi olmayan bireysel gerilla savaşı sürüp gitmektedir, ancak sonuç tüfeklerden çok politikayla alınacaktır. Basın haberleri tarafların propagandasıyla doludur.
>
> Bu arada Yunanlılar, Milliyetçilerin boşalttığı Eskişehir ve Afyonkarahisar'a doğru yorgun argın ilerlemektedir. Milliyetçiler ayrıca İzmit bölgesinden çekilmiş ve bildirildiğine göre Bilecik çevresinde Bursa cephesinde yığınak yapmışlardır.[3539]

Veliahd Abdülmecid, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e mektub teslim etti. *İngiltere Kralı'na, Osmanlı hükümetinin nedenini bilmeden kendisini hapsetme tehdidi altında tutmak yolundaki meşru olmayan davranışını protesto ettiğinin bildirilmesini istiyor*.[3540]

9 Eylül 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki münasebetin zuhuru ve terakkisi hakkında tafsilatlı bir muhtıra kaleme aldı:

> 15, 27 ve 28 Temmuz, 11 Ağustos ve 9 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında, Ulusçularla Bolşevik'ler arasındaki ilişkilerin nasıl başlayarak geliştiğini anlatan bilgi veriliyordu. İslâm Dünyası'ndan yeterince yardım sağlayamayan Ulusçu'lar, Avrupa'daki İttihatçı'lar Moskova'da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişki kurduktan sonra, Sovyet Rusya'yla görüşmelere başlıyorlardı. Bolşevik'lerle ilk ilişki, Bakü (Azerbaycan)'da Nuri Paşa aracılığıyla kuruluyordu. İlk Bolşevik kurulu, muhtemelen Albay İlyashev adlı birisinin başkanlığında 20 Haziran'da Erzurum'a ulaşıyordu. Bu adam görünürde önemli biri değildi; esasen adı da pek iyi bilinmiyordu; sonra Anadolu'da uzun süre kalmadı. Türk'lerin Ermenistan'a saldırması olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, onu ivedilikle Ankara'ya göndermişlerdi.[3541]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının *8 ve 9 Eylül tarihli istihbarat raporlarında, Mustafa Kemal'in Bolşevik'lerden silâh ve para olarak askeri yardım sağlamak zorunda kalmakla birlikte, Bolşevizm'in Anadolu'da yayılmasını önlemek amacında olduğu vurgulanıyor*.[3542]

Türk-Bolşevik işbirliği hakkında hazırlanan bir başka raporda, istihbarat kaynağı *Bakü'den yakın bir zamanda avdet eden ve İttihadcı rüesayla tanışık bir Türk ajan* idi. Avrupa'da bulunan Talat'ın riyasetindeki İttihadçılar İngiliz İmparatorluğunun Asya aksamını yok etmeyi istihdaf eden bir *Panislâmik-Bolşevik* ittifakı teşvik etmektedirler. Bununla birlikte Bolşeviklerin Mavera-yı Kafkasya'da ve Orta Asya'da irtikab ettikleri yağma hareketleri, bu yağmalara şahid olan İttihadçıları şok etmiştir ve gördüklerine nazaran Bolşeviklere karşı şüphe duymaktadırlar. Yine de İttihadçılar, sair Müslüman memleketlerle muhtemel bir ittihadı arzu etmekle beraber tamamen Türkiye'nin menfaatı dahilinde hareket eden Kemalistlere kıyasla, *Kızıl hatta* ilerlemeye müheyya olacaklardır. Mustafa Kemal'in siyaseti, İttihad-ı İslâmcı telakki edilemez. Avrupa'daki Talat ve sair İttihadçı rüesanın karmaşık planlarının arkasındaki "gizli el" henüz tesbit edilememiştir.[3543]

10 Eylül 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid malî buhran içindedir. Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, *İstanbul ve Anadolu hükümetlerinin bir uzlaşmaya varmalarına tek engel olarak*

3539 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 95-96.

3540 FO 371/5277, E 12247/9693/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 284. Veliahd Abdülmecid, mektubun birer suretini Fransa ve İtalya fevkalâde komiserliklerine de teslim etmiştir (Akşin, 2017, c. 3, s. 422, sonnot 201).

3541 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 82.

3542 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 112.

3543 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 10.

görülen Damat Ferit'i sadrazamlıktan uzaklaştırmak amacıyla, kendisiyle birlikte ona baskı yapmaya davet etmiştir.[3544] Robeck: Damat Ferid Paşa *sulhun tasdikinden sonra (!) istifa etmelidir. Kendisine hiç yardım etmemekteyiz (we are giving him no support at all), hem kendisi ve hem de biz yanlış yoldayız.*[3545] *[E]ğer hâdiseler Ferid'i istifaya zorlarsa bundan bilhassa müteessir olacak değilim*.[3546]

> İngilizlerin Ferit Paşa'yı "kendi maksadlarına kullanmak için" iktidarda tutmuş oldukları hakkındaki pek yaygın fikre muhalif olarak Sir Horace şu hususu beyan etmişti: "...gerçek şudur ki, biz ona katiyen destek olmadık. Her ikimiz, yani biz ve o, onun ortadan çekilmesiyle son bulacak olan sahte bir durumda bulunuyorduk."[3547]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Jules Defrance (d.1860-ö.1936), Paris'e Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Veliahd Abdülmecid *motor isteyince İngiliz istihbaratı yanlış bir değerlendirmeyle Anadolu'ya kaçacağını İngiliz askeri makamlarına bildirmiş*tir. *Onlar da sarayı kuşatmışlar*. *Ertesi günü İngilizler çekilmiş, yerlerine Osmanlı polis ve askeri gelmiş*tir. Fevkalâde Komiser Amiral John de Robeck *kendisine danışmadan böyle davranılmasından ötürü* Britanya Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı Vekili Korgeneral Henry Fuller Maitland *Wilson'u eleştiriyor*.[3548]

21 Ağustos-12 Eylül 1920 devresi. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının Bâb-ı Âlî Meclis-i Vükelâ içtimalarına ilişkin muhtelif muhtıralarına göre Vahideddin Hân Mustafa Kemal'e mülayim yaklaşırken Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Mustafa Kemal'in idamını şart koşmuştur:

> 2 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, 21 Ağustos'ta yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Bu toplantıda, Anadolu'ya gönderilecek olan tedib kuvvetleri konusu görüşülüyor; Savunma ve Maliye Bakanları'nın önerileri üzerine bu güçler için, Savunma Bakanlığı bütçesine TL 30.000 tutarında bir masraf kalemi konulması oybirliğiyle kabul ediliyordu. 24 Eylül tarihli istihbarat raporu, 1 ve 12 Eylül günlerinde yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantıları hakkında bilgi veriyordu. 1 Eylül günkü toplantıda, Ulusçulara karşı bir tedip gücü gönderilmesi ve genel af konusu görüşülüyor; Padişah'ın, Ulusçulara, karşı askeri harekâta başlanmadan önce genel af ilân edilmesinden yana olduğu açıklanıyordu.
>
> Aynı toplantıda, Şeyhülislâm'ın Padişah adına yayınlayacağı bir bildiri okunuyordu. İslâm ülkelerinin sivil ve ruhani önderlerine seslenen bu bildiride, Türk yönetimini Sevr Antlaşması'nı imzalamaya zorlayan nedenler ve Halifeliğin Kutsal Yerler üzerindeki haklarının nasıl açımlanması gerektiği hakkında bilgi veriliyor; Anadolu ihtilâlini desteklemenin yaratacağı kötülüklere değiniliyor; tüm müminler, bu akımı bastırmak için birleşmeye çağrılıyor; Kabine, bu bildiriyi onaylayarak, Padişah'ın İradesi'ne sunmak kararını alıyordu.
>
> 7 Eylül günkü oturumda, Tarım Bakanı, genel af zayıflık belirtisi olacağından, buna karşı çıkıyor; ama Şeyhülislâm bunu destekliyordu. Aynı günkü toplantıda Dr. Rıza Tevfik, "asi önderlerin idam edilmesi" koşuluyla genel affı kabulleniyordu. 12 Eylül günkü toplantıda, Dışişleri Bakanı'nın Londra ve Paris'e elçiler gönderilmesi hakkında önerisi ele alınıyor; Dr. Rıza Tevfik'in Paris'e, Ali Kemal'in de Londra'ya gönderilmesi karara bağlanıyordu. Ancak, Ali Kemal, yılda altı ay süre ile İstanbul'dan uzakta kalabileceğini açıklıyordu. Damat Ferit Kabinesi'nde Danıştay (Şuray-ı Devlet) başkanı bulunan Dr. Rıza Tevfik, Eylül sonlarına doğru, Türkiye'nin yenilenmesi davranışlarına sempatizan kazandırmak amacıyla, İngiltere ve Amerika'ya hareket ediyor; 29 Eylül tarihli istihbarat raporu, onun, "gerekirse İngiliz deneti de dahil, İngiliz yol göstericiliği üzerinde direneceğini" kaydediyordu.[3549]

3544 FO/5055/E 11247; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 100-101.

3545 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.

3546 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 203.

3547 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 26.

3548 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 188, p. 91-92; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 422, sonnot 201.

3549 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 107-108.

12 Eylül 1920. İspanyol *La Libertad* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefik polisi, İstanbul'da büyük bir tahkikat gerçekleştirmiş ve bazı önemli kişileri tutuklamıştır. Habere göre, şafak vaktinde Türkiye'nin veliaht şehzadesi, otomobil ve kamyonlarla taşınan pek çok taraftarı ile birlikte Anadolu'ya kaçmaya çalışırken tutuklanmıştır. Veliaht şehzade, Sevr'de imzalanan antlaşmaya karşı çıkarak, Anadolu'da Türk milliyetçileri ile birleşmek ve müttefiklere karşı savaşı üstlenmek niyetindeydi. Müttefik işgal yetkililerinin karşısına çıkarılan veliaht şehzade, bir daha İstanbul'dan veya saraydan çıkmaya çalışmayacağına dair şerefi üzerine yemin etmiştir*.[3550]

13 Eylül 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı, Londra'ya Harbiye Nezâretine mahrem telgrafname gönderdi: *Veliaht Abdülmecit Efendi, Ankara'ya kaçırılmasın diye Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye taşınmaya ikna edildi. Bir süre önce Damat Ferit Paşa tarafından veliahtın alışılagelmiş yat gezileri de önlendi… İngiliz donanması, Boğaz'ın kuzey kesiminde devriye gezmesine rağmen Abdülmecit'in kişisel düşmanı olan Damat Ferit bu olayı kullanarak onun evini sıkı bir ablukaya aldırdı ve bütün bunların İngilizlerin isteği üzerine yapıldığını ileri sürdü. Bu iddialar, tek kelime doğruyu içermiyor*.[3551]

Mustafa Kemal, "Heyeti Vekile programında Teşkilâtı Esasiye Kanunu layıhası"nı TBMM Riyasetine takdim etti.[3552] İlk maddesi şudur: *Türkiye Büyük Millet Meclisi, hududu millisi dahilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir*. Beşinci maddesi şudur: *Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i Müsalimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini akseder*. TBMM içi iktidar mücadelesinde *Nazım Bey'in istifa ettirilmesinden bir hafta sonra Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'yla Mustafa Kemal, Şark Mefkürecilerinin, Yeşil Orducuların elinden Halkçılık kavramını da, halkçılık silahını da almış, hatta bu fraksiyonu nötralize etmiş ve dağıtmıştır*.[3553]

> Halkçılık Programı... Halk Zümresi'nin siyasi programına dayanılarak bugünkü tarihle hazırlanan 31 maddelik program, emperyalizme ve kapitalizme karşı bağımsızlık ve halkın egemenliği ilkesini savunarak "Türkiye Halk Hükümeti"nin çeşitli reformlar yapacağını belirtiyor. 18'de Meclis'te okunacak olan programın 24 Ekim tarihini taşıyan, Hükümet tarafından yumuşatılmış biçimi, 20 Ocak 1921'de Türkiye tarihinin 1876'dan sonra ikinci, Yeni Türkiye'nin ise ilk anayasası olarak kabul edilecektir. Hükümet tarafından sol akımların zorlamasıyla ve onların (özellikle Meclis'teki Halk Zümresi'nin) programına sahip çıkmak amacıyla hazırlanan bu program, muhafazakâr çevrelerde tepkiyle karşılanacak, cumhuriyetin kabulü gibi yorumlanarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'nin, kendisini dağıtarak "Muhafaza-i Mukaddesat" adında bir demek kurulmasına sebep olacaktır.[3554]

İngiliz Hariciyeci W. Osborne, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral de Robeck'in göndermiş olduğu 28 Ağustos 1920 tarihli gizli istihbarat raporuna şu derkenarı düştü:

> Bolşeviklerin, Halifeliği (Osmanlı) Sultanı'ndan alıp Afganistan Emiri'ne vermeği düşündükleri anlaşılıyor. Bu, (Sevr) andlaşmasının Türkiye'ye bıraktığı son gücü ve itibarı da ortadan kaldıracağı gibi, kanaatimce, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarına karşı Bolşeviklerin gerçekleştirmek istediği Pan-İslâm Savaşı (tehlikesini de) ortadan kaldıracaktır.[3555]

Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Bakü'deki Türkiye İştirakiyyun (Komünist) Teşkilatı Reisi Mustafa Suphi'ye mektub gönderdi. Mustafa Kemal'e göre TBMM Hükümeti, Sovyet idare

---

3550 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 187-188.
3551 Doğu Ergil, "Osmanlı Ocağının Sönüşü", *Milliyet*, 30 Kasım 1989, s. 11.
3552 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
3553 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 227-228.
3554 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 209.
3555 FO 371/5170, E 11082/262/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 84.

teşkilatından farksızdır. TBMM Hükümeti ile Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı *gaye ve prensip itibariyle tamamen müşterek*dir:

> Ankara
> 13 / 9 / 336 (1920)
> Bakü'de Türkiye İştirakiyun Komitesi
> Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey
> Ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara,
>
> Süleyman Sami Yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir surette temsil etmeyen İstanbul Hükümetinin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençper ve köylülerden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetlerinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.
>
> Türkiye İştirakiyun Teşkilatının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.
>
> Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-i tam dairesinde vaziyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından seçilmiş birer heyet-i idaresi vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi Riyasetine merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilat-ı idaresinden farksızdır. İçtimai inkılap dahi safahat-ı lazimesini geçirmekte olup bu inkılabı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk-ü idare etmektedir.
>
> Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka-yı mesaim ekseriyeti rençper ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklalini tesis ve temin gaye-i yegâ[ne]sini takip etmekteyiz.
>
> Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına maruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirak eden İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket dahilinde ika edildiği ifsadat-ı mütemadiyeden mütevellit mahalli ihtilaflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden kaçınmak milletimizin halâsı nokta-i nazarından elzemdir. Bu lüzumu göz önünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimai inkılabı sükûnetle ve esaslı surette tatbik etmektedir.
>
> Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyun Teşkilatından maddeten ve manen hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyasetiyle tesis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nevi teşkilat ve inkılabat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.
>
> Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdine salahiyeti tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakü'ye gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le tesis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.[3556]

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin, Bakû'dan gönderdiği 15 Haziran tarihli mektubuna cevap verdi. Aynı amaç için çalıştıklarını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın Sovyet idare teşkilatından farksız olduğunu ileri sürdü.[3557]

[3556] Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, 2010, s. 177-178.
[3557] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 210.

Fakat Mustafa Kemal'in bu mektubu mudara kabilinden hamledir. Mustafa Kemal'in *söylediği şudur: "hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur, Büyük Millet Meclisi ile, yetkili bir temsilcinizin ilişki kurması yeterlidir." Aslında, kibarca "sakın gelmeyin, en fazla bir temsilci yollamanıza izin veririm" demektedir. Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye 13 Eylül 1920 tarihinde Sovyetlerle balayının bitişinden sonra yazdığı mektup, o kadar dikkatle kaleme alınmıştır ki Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in verdiği "gelmeyin" mesajını anlamamıştır*.[3558]

Karadeniz sevahiline iki tümen askerin ihrac edileceğine ve Padişah'ın İngiliz lehine Anadolu'ya geçeceğine ilişkin şüpheli istihbarata binaen Kâzım Karabekir, müthiş endişelenmiş olmalı ki, İTC merkez komitesini ehven-i şer mütalaa ediyor ve onlara müracaat ediyor:

> 13 Eylül'de Mustafa Suphi'ye, 15 Haziran'da gönderdiği mektubuna cevap olarak yazılan mektup, Karabekir'in "idare etme" öğütlerine uygundur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin her köyde kurulmuş ve halk tarafından seçilmiş örgütler olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nin bunlardan doğduğundan, bu düzenin bir Sovyet örgütünden farksız olduğunu belirttikten sonra Bakû'deki fırkanın Türkiye'de uygulayacağı her çeşit örgütlenme ve devrim hareketinin ancak bu meclisin kanalından geçerek yapılabileceğini yazar. Mektup Erzurum'a tellenerek oradan Bakû'ye doğru çıkan Memduh Şevket Bey'e verilir. Memduh Şevket Bey aynı zamanda Kazım Karabekir'in Halil Paşa'ya yazdığı bir mektubu da götürür. Bu mektupta, Karabekir batıdaki Yunan saldırılarından başka, İstanbul'da kurulacak iki tümenin Karadeniz kıyılarına çıkarılacağını ve padişahın da İngilizlerin işlerini kolaylaştırmak için Anadolu'ya geçeceğini yazarak Azerbaycan'da, Türkiye'yi Ermenistan'a karşı destekleyecek bir ordunun kurulmasını ve bunun kumandanlığını Enver ya da Halil Paşa'nın almasını önerir. Sonuçta görüşmelerin kesilmesiyle Moskova ile ilişki kurulamayınca yeniden İttihatçılara başvurmak zorunda kalınmıştır.[3559]

İspanyol *La Accion* gazetesi: *Tutuklanan şehzadenin gözetim altında tutulduğu bildiril*iyor.[3560]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Veliaht prens tarafından ayarlanan komplonun ortaya çıkarılması üzerine, milliyetçilerin etkisinde olan pek çok kişinin tutuklandığı ve tutuklananlar arasında komployа dâhil olan pek çok devlet görevlisinin de olduğu ifade edilmiştir. Uluslararası polisin yaptığı aramalarda, Anadolu'ya gönderilmek istenen pek çok önemli belge, silah ve cephanenin ele geçirildiği bildirilmiştir*.[3561]

14 Eylül 1920. Britanya'nın Roma Büyükelçisi Kennard, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin İtalya'ya baskı yapmayı planladıkları sıralarda İtalya tavrını değiştirdi. İtalyan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması onaylanıncaya kadar Roma'daki Türk maslahatgüzarının resmen tanınmayacağını, İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı ilân edilen M. Garroni'nin de antlaşmanın onaylanmasından sonra bu unvanı kullanacağını açıkladı*.[3562]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki Millî Meclise rapor gönderdi. Buna göre Bolşevik sefareti başkâtibi Upmal-Angarski saltanat aleyhine mütalaada bulunmuştur:

> Eğer Türkiyenin âtide yine sultan hükümetinin tegallübüne düşmiyeceği ve bu köhne idarenin fenalığı halka açıkca anlatılsa ve bilhassa iktisadî siyaseti ilân edilse hem emperyalist tahakkümünden kurtulursunuz hem de mütekabil itimat daha esaslı olur. Bu gün halen halka padişahınızı esaretden kurtararak yine başınıza

---

3558 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 263.

3559 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 172. "Mektupta sözü edilen İstanbul Hükümeti'nin Karadeniz çıkarması gerçekten İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserleri tarafından tartışılıyordu. bk. J. de Robeck'ten Curzon'a. 30 Temmuz 1920. ŞİMŞİR, B. *İngiliz Belgelerinde…* Belge No. 87" (Yerasimos, 2000, s. 172, dipnot 275).

3560 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

3561 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

3562 FO, 371/5278, E 11407; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 904-905.

geçireceğinizi söyliyorsunuz. Biz dahi bu sultan hükümetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiyenin bu günkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyorsa bir Türkiye komünist fırkasının alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Tâ ki Rus Sovyet hükümeti de görsün ki Türkiyede emperyalist hükümeti aleyhine çalışıyor.[3563]

Eskişehir'deki Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e zata mahsus şifreli telgraf keşide eyledi:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Garp cephesi kumandanlığı ile Ankaradan infikâkimden sonra birkaç şifahî ihbaratı devletlerinden başka vaziyet ve istikameti siyasiyemiz hakkında malûmatı kat'iyeye malik olamadım. Halbuki garp cephesi menatıkı mülkiyesine de teşmil buyrulan sevk ve idare salâhiyetim dolayısiyle ve bahusus son zamanlarda hâdis olan bazı vekayi sebebiyle bu malûmata gün geçtikçe ihtiyacı kat'i hissetmekteyim.

Daha Büyük Millet Meclisinin hini küşadında İngiliz tahakkümüne karşı sed çekebilmek için Bolşeviklerle tesisi münasebet ve ittifaka âcizanelerinin de lâhik olan reyile karar verilmiş ve bu maksatla bir heyeti murahhasa da gönderilmişti. Bu heyetin ne dereceye kadar bir neticei müsbite elde eylediğine vâkıf bulunmamakla b[e]raber [Garb Cephesi Kumandanlığına] Vekil Kâzım [İnanç] Paşanın İstanbuldan mevrut mekâtibe cevabı dolayısiyle vukubulan iş'arı devletlerinde İstanbuldan İzzet Paşanın vukubulan tavassutuyla Hariciye Vekâletinin meşgul bulunduğunun bildirilmesi Moskovadaki heyeti murahhasamızın arzu olunan muvaffakıyete nail olamadığı fikrini ihsas ediyor. Kimler tarafından ve ne gibi mekasıdın tahtı tesirinde yazıldığını biletraf tahkik etmekte bulunduğum komünist nizamnamesi dolayısiyle vukubulan istizahı devletlerinden de bu teşkilâta taraftar olmadıkları zannı kavisi hâsıl olmaktaysa da diğer [t]araftan komünizm cereyanının gayri resmî bir surette memlekette intişarının arzu buyurulduğunu Meclis âzası Hacı Şükrü [Aydındağ] Bey ifade etmektedir. Hattâ burada Yeni Dünya isminde bir bolşevik gazetesi de intişar ediyor. Bu gazetede Büyük Millet Meclisinin siyasetine alenî tarizat görülüyor. Halbuki aynı gazete başlarında zatı samilerinin bulunduğunu zımnen ifham emek suretiyle Büyük Millet Meclisinde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalhad mühim gördüğüm ve esasatı hakkında hiç bir malûmata malik bulunmadığım bu hâdisat karsısında fikri acizanem ne olursa olsun, evvelemirde zatı samileri tarafından tutulan istikameti siyasiyeyi sureti vâzıhada bilmekliğime ve ona göre tanzimi hareket eylemekliğime lüzumu kat'î gördüğümden bu bapta serian ve esaslı bir surette tenvir buyurulmaklığımı istirham eylerim efendim.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat[3564]

***

İstidrat: Zeki Sarıhan, Ali Fuad'ın mezkûr telgrafının Kâzım İnanç-Van Millingen bahsini nedense iktibas etmemiştir: *Eskişehir'den Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, komünizm konusundaki tutumunu sordu. Yazıya göre mebus Hacı Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in komünizm akımının gayriresmi olarak yayılmasını istediğini söylüyor. Yeni Dünya gazetesi ise açıkça Meclis siyasetine aykırı yayın yapıyor*.[3565]

***

Mustafa Kemal, Ali Fuad'a (Cebesoy) cevabî telgraf gönderdi. Komünist teşkilat ezilmelidir:

3563 Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 883). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

3564 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 471-472. "Telgrafta adı geçen Kâzım (rahmetli General Kâzım İnanç) Paşa, Garp cephesi kumandan vekiliydi. İngiliz karargâhına mensup Militçi [Van Millingen] adında bir zabit Kâzım Paşayla görüşmek üzere bir mektup yazmıştı." İktibaslardaki vurgu ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir. Ayrıca, hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal, 30 Nisan'da 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilirken Diyarbakırlı Kâzım İnanç, Genelkurmay İkinci Başkanıydı. Mustafa Kemal'in vizelerini 16 Mayıs arifesinde kaşeleyen İngiliz Binbaşı ise Van Millingen idi.

3565 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 212.

> Bakû Kurultayı ve Suphi'nin grubunun Anadolu'ya yönelik artan faaliyetleri, Ankara için ciddi bir endişe kaynağı oluşturdu. Moskova'daki görüşmelerin yavaş ilerlemesi, komünistlerin Türkiye'deki etkinliklerinde görülen bu yoğunlaşma ışığında yorumlanıyordu. Mustafa Kemal, Ali Fuat'a yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli bir mektupta, Türkiye Komünist Partisi'ni örgütledikleri ve Türkiye'de "bir sosyal devrim yapma"yı hedefledikleri için Bolşeviklere karşı duyduğu olumsuz hislerini dile getiriyordu. Mustafa Kemal aynı mektupta, Bolşeviklerin, Türkiye'de bir komünist başarısı umudu görmeleri durumunda Ankara hükümetine maddi yardımda bulunmayacakları görüşünü de belirtiyordu. Ya bir de Sovyetler Ankara hükümetiyle bağlantılarını Türkiye Komünist Partisi aracılığıyla sürdüreceklerini açıklarsa ne olacaktı? Mustafa Kemal şöyle diyordu; "... dahildeki komünizm teşkilatı amaç olarak tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. Aslında Mustafa Kemal, Türkiye'de Bolşevik tipi bir devrim için hiçbir potansiyel olmadığına ve gelecekte de asla olmayacağına dair kesin bir inanç taşıyordu. Fakat, Ankara'nın Moskova'dan kendisi için yaşamsal maddi yardım beklediği bu özel dönemde, sorun, Sovyet hükümetine bu inancın haklı bir temeli olduğunu, yakın ilişkileri bozmaksızın ve Sovyet yardımını tehlikeye atmaksızın göstermekti.
>
> Bu döneme ait resmi Türk belgeleri hâlâ kapalı kaldığı ve Türk ulusal hareketinin önde gelen kişiliklerinin anlatımlarında Türk-Sovyet ilişkileri sorunu neredeyse bir dipnottan daha fazla işlenmediği için, Türk ulusçularının iç tartışmaları hakkında çok az bilgi vardır. Bilinen, Mustafa Kemal'in bu noktada kurnaz ve beceriklice, fakat riskli bir plan tertiplediğidir.[3566]

Mustafa Kemal, Ali Fuad'a gönderdiği mezkûr mektubunda, İngilizlerle bilvasıta zımnî temasları sürdürmek gerektiğini yazıyor: [..] *6 - Rusya cephesi bu halde iken Ağustos bidayetinde İzzet Paşadan ve o vasıta ile İngiliz karargâhı umumisinden bir Binbaşı imzasiyle gelen tahriratta kontrolümüz altındaki menatıkta bulunan üseranın iadesi meselesini müzakere etmek üzere mülâkat talep olunmuştur. İngiliz Binbaşısına cevap vermedik. İzzet Paşaya verdiğimiz cevapta kendisi vasıtasiyle müzakere mümkün olacağını ima ve ihsas eyledik. Bundan sonra Militçi'nin* [Binbaşı Van Millingen'in] *Kâzım Paşa ile mülâkat arzusu çıktı. Bunu da İzzet Paşa vasıtasına irca ettik. Nakıs olarak İzzet Paşaya atfen alınan malûmatta elyevm mevkuf bulunan* [Sabataycı Ali] *Galip* [Pasiner?] *Paşanın memuren tarafımıza gönderileceği bildirilmiştir. Rus meselesi bir neticei katiyeye iktiran edinceye kadar İngilizlerle böyle gayet hafif bir temas imkânını muhafaza etmek istiyoruz.* [..][3567] İngiliz-Sovyet emperyalizmlerini inceleyen Bülent Gökay'ın Kâzım İnanç-Van Millingen bahsini iktibas etmemesi ilginçtir.

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Miralay Mustafa İsmet (İnönü), İstanbul'daki Müşir Ahmed İzzet'e (Furgaç) mektub gönderdi:

> Fehâmetlû Ahmet izzet Paşa Hazretlerinin hâk-i pâ-yi sâmilerine;
>
> Pek muhterem paşa hazretleri,
>
> Cevâben takdim ettiğimiz mektubun yed-i fahîmânelerine vüsûlünü haber aldık. Ondan sonra İngiliz irtibat zâbiti Milinj'in [Van Millingen] erkân-ı harbiye-i umûmi sâbık reis-i sânisi Kâzım [İnanç] Paşa ile bir yerde mülâkât etmek istediklerine dair malûmât geldi. Kâzım Paşa vazifesi itibariyle mülâkâta gidemeyecek vaziyette olduğu gibi bu temasların münhasıran zât-ı âlileri tavassutu ile olması da kabul edilmiş bulunduğundan bi'l-vâsıta verdiğimiz cevabda, "Ahmet İzzet Paşa Hazretlerinin vâsıtasıyla temas mümkündür ve bu husus daha evvel de söylenmiştir" denildi. Arz-ı malûmât ederim.
>
> Arz-ı malûmat ile beraber yazdığım cevabın cevabını ve vaziyet hakkında malûmât ve mütâlaât-ı fahîmânelerini istirham ve arz-ı ta'zimât eylerim yek muhterem paşa hazretleri.
>
> Eylül 336

[3566] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 132-133.

[3567] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 474. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

İsmet[3568]

İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Washington'a telgraf gönderdi:

> Buradaki İngiliz askeri yetkilileri, özel konuşmalarında, Anadolu'daki Yunan kuvvetlerini düşük moral, beceriksizlik ve kimi zaman korkaklıkla suçluyorlar. Askeri harekâtı Venizelos daha iyi denetleyebilsin diye genel karargâhlarını İzmir'den Atina'ya götürdüler. Venizelos, Yunanlıların başlıca siyasal kişisidir.
>
> İngiliz Yüksek Komiserliği üyelerinin, Türk Milliyetçiliğini bugünkü hatlarda tutabilmek için, Yunan kampanyasının sürdürülmesine karşı çıktıkları bilinmektedir. Bunun hem Anadolu Türklerinin, hem de Hıristiyanlarının durumunu büsbütün kötüleştirdiğini anlamışlardır ve harekâttan üç ay sonra Milliyetçi liderler arasında hoşnutsuzluk ve geniş bir bölgenin eşkıyalığa açılması dışında kesin bir sonuç alınamamıştır. Yunanlıların boş gururla, Milliyetçilerle uzlaşma girişimlerini ihmal ettiklerini, Milliyetçilerin içten çökmesini beklemek istemediklerini ve saldırıyı sürdürmeyi istediklerini öne sürmektedirler.
>
> Yukarıdaki görüşler belki tam içten olmayabilir, ancak böylece, Milliyetçilere yönelik yeni bir politika başlayabilir. Destekçileri sorumluluktan kurtulsun diye, Yunanlılar Milliyetçilerin liderlerini satın alma girişiminde bulunmaya teşvik edilebilir. Türk-Yunan ittifakından söz eden bir makale, belki de böyle bir planı göstermektedir.[3569]

Yunus Nadi, BMM'de görüşülmekte olan Halkçılık Programı bağlamında eski hükümet şeklini değiştirmek gerektiğini şöyle anlatmaktadır:

> Türkiye'de dahi efkâr bir inkılaba hazırlanmıştır, onu istiyor ve bekliyor, denilebilir ki memleket bu itibar ile baştanbaşa his ve ihtiyaç kesilmiştir. Şehirlinin istediği yeni birşey, kasabalının istediği yeni bir şey, köylünün

---

[3568] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 320-321. Hatırlanacak olursa, İstanbul'dan Samsun'a gidebilmesi için 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'e verilmiş İngiliz vizesinde General Milne'nin irtibat erkân-ı harbi Binbaşı Van Millingen'in mührü bulunuyordu: "İşgal haberi geldiği sırada İngiliz İrtibat Bürosu Kumandanı Binbaşı Millingen, Samsun'a gidecek olan 23 subay, 25 er ile erbaş, altı adet eğerli at ve Albay Refet Bey (Bele) için istenen vizeleri isimlerin yazılı olduğu kağıtların arka tarafına vize mührünü basarak verdi. Mühürde *Müttefik Pasaport Kontrol Bürosu, İngiliz Bölümü. Samsun'a gidiş için geçerlidir. İstanbul, 16 Mayıs 1919* yazılıydı. Vizeler, Binbaşı Millingen ile beraber o sırada irtibat zabitliğinde bulunan Yüzbaşı John Godolphin Bennett tarafından imzalanmışlardı." Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 41. Tekrar hatıralayalım: Kâzım İnanç'ın olması lazım gelen evrak-ı metrukesinin mevcudiyeti meçhuldür. En azından Van Millingen evrakı tetkik edilmelidir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı evrakı tetkik edilmiş değildir hâlâ.

[3569] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 96. Muhtıradaki "Türk-Yunan ittifakı" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Tarihî olarak sabittir ki CHP Tek-Parti yönetimi, 1930'lu yıllarda, Türk-Yunan konfederasyonu kurmaya gayret göstermiştir. Öyle ki besleme basında "Türk-Yunan Cumhuriyeti mi?" başlığıyla gündem oluşmuştur: Cumhuriyet, 2 Ağustos 1932, s. 3. Örneğin Sabataycı ve mason Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Yunan gazetesi *Eleftros Antrepos*a beyanatında "Türkiye ile Yunanistan arasındaki hudut, yalnız idarî bir mahiyette olacak, başka tabirle iki memleketi, artık hudutlar ayırmayacaktır." demiştir: Milliyet, 19 Eylül 1933, *Hudutlar kalkıyor mu?*, s. 1. Örneğin, beynelmilel mason kongresinin İstanbul'da içtima ettiği hengâmda Pera Palas'ta bir kabul tertiplenmiş ve bu merasimde Türkiye Masonları Yüksek Heyeti reisi Servet Yesari Bey mühim cümleler sarf etmiştir: "Mason büyüklerine söylemiş idim ki, o harikalı şahsiyet, memleketi lâik yapmağa muvaffak olmuş ve asrımızın en yüce ve heybetli eserini meydana getirerek, tek başına, bizim mefkûremizi tahakkuk ettirmiştir. O zaman, Yunan'lı Mason kardeşlerimize, istikbali keşfeder gibi demiştim ki: *Biz Masonların, birbirimize, sırf kendi teşebbüsümüzle uzattığımız dostluk eli aramızda yaratmağa muvaffak olduğumuz hayırkâr dostluk ve kardeşlik muhiti, devlet adamlarımızın fasılasız gayretleri sayesinde yakında mensup olduğumuz iki kavme de şamil olacaktır. Bütün bu sözlerim ve keşiflerim tahakkuk etmedi mi?*" Cumhuriyet, 15 Eylül 1932, *Mason Kongresi Ve Gazi Hz.*, s. 3. Örneğin Aras, Atina'ya gerçekleştirdiği resmî bir ziyaretinde Yunan basınına şunu beyan etmiştir: "Yunan halkı bilmelidir ki bu dakikada menfaati Türkiye ile pek bağlı olmaktadır. Türk milleti lüzum görüldüğü takdirde sizin için kanını dökecektir." Cumhuriyet, 16 Birincikânun 1934, *Türkiye Dış Bakanı Atinada*, s. 1, 5. Deliller buraya iktibas edilemeyecek kadar çok miktardadır. Müstakilen araştırılması gereken fevkalâde bir meseledir kanaatindeyiz.

derinden derine hasretini çektiği yeni bir şey var. ... inkılabın kendini göstereceği ilk saha hükümet şeklidir. Eski idare şekli kaldırılarak yerine yeni bir şekil getirilmelidir.[3570]

15 Eylül 1920. Tiflis'de bulunan İngiliz Bahriyeli Yarbay Harry Luke, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 401 numaralı telgraf gönderdi: *Enver, "Doğu'dan gelecek tehlike"den çok kuşkulanan Mustafa Kemal'e karşı Bolşeviklerce bir koz olarak kullanılabilir*.[3571]

2 Temmuz'da Ankara'ya muvasalat etmiş esbak İttihadçı, TBMM Trabzon mebusu, Dahiliye Vekâleti Müsteşarı, Canik Mutasarrıfı, Trabzon Valisi Kapancızâde Hamid, Trabzon'a muvasalat etmek üzere 15 Eylül'de Ankara'dan mufarakat etti. Zira *Nisab-ı Müzakere Kanunu* mucibince ya mebusluğu ya memuriyeti tercih etmeliydi. Trabzon Valiliğini tercih eden Hamid'in mebusluktan istifa dilekçesi 21 Ekim günü genel kurulda kabul edilecektir. Hamid, TBMM'deki kumandan tahakkümünden ve Bolşeviklik furyasından fevkalâde rahatsızdır. Mebusluk devresine ilişkin şu hususları hatıratına derc etmiştir:

[..] Temmuzun 2. günü Ankara'ya yetiştik ve Meclis'e katıldık. Celaleddin Arif ile Rıza Nur Beylerden Mustafa Kemal Paşa'nın bana kızdığını, hatta gözaltında getirilmekliğim bile söz konusu olduğunu öğrendimse de, sebebini bile sormaya lüzum görmedim.

Türk-Rus İlişkileri ve Komünizm Cereyanı

Ankara'ya gelmek cesaretini gösteren unsurlardan ibaret olan Meclis, aynı cinsten olmayan eşya toplamına benziyordu. Bununla beraber bütün düşünceler, yurt savunması gibi kutsal bir nokta üzerinde toplanıyordu. Bir devleti temsil için siyasî terbiyeden yoksun olanlar pek çoktu. Fakat herkes vatanın kutsallığını, istiklalin kıymetini takdir ediyordu.

Zaten, düşmanın kapıyı çaldığı o sıralarda memleket savunmasından başka bir siyasî gaye yoktu. Bununla beraber aynı endişa bazılarının gözlerini, hatta kalbini "kızıl dünya"ya yöneltmişti. Emperyalist düşmanlardan ancak Bolşeviklerin yardımıyla kurtulunabileceği kanaati hâsıl olmuştu.

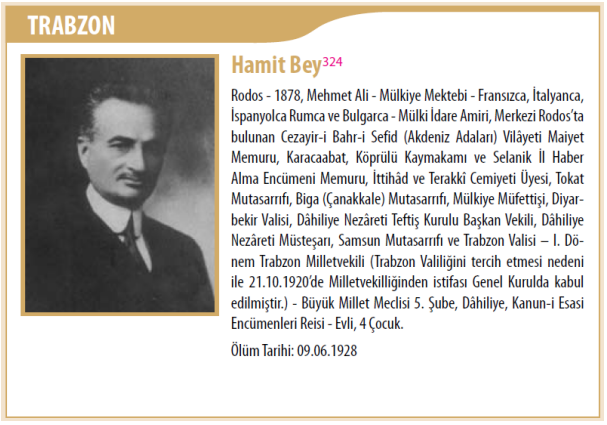

Fotoğraf. *Kapancızâde Hamid* (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 60).

Meclis'in Sırrı [Bellioğlu], [İbrahim] Süreyya [Yiğit] (İzmit), Yunus Nadi [Abalıoğlu] (Aydın), Hacı Servet [Akdağ] (Bursa), Nazım [Resmor/Öztelli] (Tokat) gibi bazı üyesi, Heyet-i Vekile'den Hakkı Behiç [Bayiç] ve Celâl [Bayar] Beylerin başkanlığında bu fikrin bayrağını taşıyorlardı. Aynı kanaatin hükümette de hâkim bulunduğunu ve hatta Vekiller Heyetinde komünistlik ilânı için bir müzakere cereyan ettiğini Rıza Nur Bey'den öğrenmiştim. Bu fikri güdenler "Yeşilordu" adı altında gizli teşkilat kurmaya kalkmışlar ve bu uğurda öteye beriye adamlar salmışlardı. Sonradan Trabzon'a dönüşümde bunlardan Cebelibereket Mebusu Rasim [Öztekin] Bey'in Giresun'da meşgul bulunduğunu öğrendim ve oradan kaldırılmasını talep ve temin eyledim.

Kulağa hoş gelsin diye Bolşevikliğe "Halkçılık" adı verilmişti. Bir gün, Dahiliye Encümeni'nde meşgul bulunduğumuz sırada Süreyya Bey, elinde bir liste ile gelip halkçıları kaydetmekte olduğunu söyledi. Orada bulunan İstanbul Mebusu Muhtar [Mollaoğlu] Bey, Süreyya Bey'in teklifini soğuk karşıladı ve "*Kiev'de bulunduğu sırada içyüzünü öğrendiği Bolşevikliğin memleket için bir tehlike olduğunu*" ileriye sürdü. Bununla beraber, aynı Muhtar Bey'in 24 saat sınra Emniyet-i Umumiye Dairesi'nde Hakkı Behiç Bey'in huzurunda hararetle komünizmin lehinde konuştuğuna şahit oldum. Muhtar Bey'in bu kadar az zamanda kanaatini

3570 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 256-257.
3571 FO/4946/E 11431; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 40.

değiştirecek anî bir hadise mi cereyan etti, yoksa bu ikinci kanaat Vakiller Heyeti'ne girmek için anahtar mıydı? Burasını anlayamadım.

Şurası da dikkate şayândır ki, birçoklarının kırmızılaşmak istediği bugünlerde Bolşevikliğin anlamını bilen hemen yok gibiydi. Sosyalizmin henüz "S"si bilinmeyen bir memlekette bu cehalet tabii idi. Yardımlarına bel bağlanmak istenilen Bolşeviklerle pek az temas edilebilmişti. Bununla beraber bayraktarlar gerçek durumdan habersiz olan meclis üyelerine karşı hatır ve hayale sığmayacak propagandalar uyduruyorlardı. Kürsüde her vesile ile "*kızıl güneşin yayılan ışıklarından*" abartmalı bir surette bahseden Sırrı Bey, memuriyet nüfuzundan bahisle mülhakata da yalan yanlış havadisler yağdırıyordu.

Yetmiş Bin Kişilik Rus Ordusu

Bir gün rahatsızlığım dolayısıyla Meclis'e gitmemiştim. Akşam toplantıdan dönen arkadaşlarımdan Veysel Rıza Bey ve Sıddık [Mumcu] Bey, "*Bayezit'e 70.000 (yetmiş bin) kişilik bir Bolşevik ordusunun dahil bulunduğunu*" haber verdiler. Evvelâ 70.000 (yetmiş bin) kişinin naklindeki müşkülâtı, sonra da aradaki Bolşevik olmayan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı göstererek maddeten imkansızlığından bahsettiğim zaman arkadaşlarım karamsarlığıma verdiler. Yüksek makamlardan telkin olunan bu hülya ile birkaç gün oyalandılar. Sonra, bu söylentinin Bolşeviklik âleminden bir iki yüz süvari ile firar eden Nuri Paşa'nın sığınmasından galat olduğu anlaşıldı. Mantık sınırını aşan bu propaganda bize, muhalif vaziyet almak mecburiyetini ihsas eyledi. Onun için biz de, memleketimizin muhtaç olduğu sermayeye harp ilânını ifade eden Bolşevikliğe karşı mücadeleye ve bu rejimin yardakçılarına rast geldiğimizde çatmaya başladık.

Bir gün Meclis karşısındaki bahçede, vaktiyle Refahiye kaymakam vekaletinde tesadüf eylediğim aciz memurlardan Vakkas Efendi, elindeki manâsız bir broşürü okuyarak etrafına topladığı bazı kimselere propaganda yapıyordu. Tahrikâtın bu dereceye kadar ayağa düşürülmesi sinirlerime dokundu. Adama, münakaşa nedeniyle etrafımıza toplanan aynı fikirdeki kişiler önünde bir ders vermeye mecbur oldum.

Hükümet, kendini beğenmiş bir tavır alarak muhalefetimizi yanlış yorumladı ve İttihatçıların uyguladığı bir yöntemle şahıslarımızda leke aramaya başladı.

Meclis Yeni [İkinci] Başkan[ı] Seçiyor

Bir gün Meclis'te, Erzurum'a gitmek üzere izin alan Celaleddin Arif Bey'e vekalet etmek üzere birinin seçilmesine karar verildi. Arkadaşlarla birleşip makamın tam bağımsızlığını muhafaza edebilecek bir kişi aradık. Konya Mebusu Vehbi Efendi'de karar kılındı. Seçime geçilince Vehbi Efendi razı olmadı. Biz bu vaziyet karşısında şaşırdık. Vakit, müzakereye müsait olmadığı için, herkes pusulasına münasip gördüğünü yazmaya başladı. Bundan beklenilmeyen bir netice çıktı: Çoğunluk, hiçbir teşvik olmaksızın beni seçmişti. Bu hal, Divan-ı Riyâset'i rahatsız etti. Düşünüldü taşınıldı, mutlak çoğunluk olmadığına ve tekrar seçim yapılmasına karar verildi. en bu karardan pek memnundum. Çünkü başkanlığı hiçbir vakit hatırımdan geçirmemiştim.

Bilhassa, Trabzon'dan çağırılmaklığım hususundaki tasavvurları haber aldıktan sonra vilayete dönmek suretiyle iade-i namusu prensip edinmiştim. Bu kez Vehbi Efendi'ye rica ettik, istirham eyledik. Razı oldu ve tekrar yapılan seçimde bize üstün geldi.

Parlamento Oyunları ve Komünizm

Bu hadisede en çok dikkati çeken cihet, riyâset odasından sızan aleyhimdeki propagandalar oldu. Güya ben İngiliz taraftarıymışım. Bir İngiliz torpidosuyla İstanbul'a gitmişim. Onun için seçilmem uygun değilmiş! Parlamento entrikalarının bu şekli de pek çirkin oluyor.

Evvelce de bir vesile ile arz ettiğim gibi ben İstanbul'a İngiliz torpidosuyla gitmedim değil, gidemedim. Rus kumpanyasının Frat(?) vapuruna binmeye mecbur oldum. İngiliz dostluğuna gelince: Bundan kasıt, vazife gereği münasebette bulunduğum birkaç memurla iyi geçinmekliğim ise, bundan milletimin zarar görmediği Samsun ve Trabzon'daki icraatımla sabittir. Önce de söylediğim gibi ben, ne bazıları gibi 300 kilometre dahilden İngilizlere ilân-ı harp ve ne de dalkavukluk ettim. Memleketimin menfaatlerinin icaplarına göre hareket etmek benim mesleğimdi. Bununla beraber Meclis üyeleri macerayı bilen yalnız Trabzon ve Samsun mebuslarından oluşmadığından bu iftiranın, daha iç vilayetlerden gelen ve kanaatlerini duygularına göre

belirleyen mebuslara tesir etmesi muhtemeldi. Onun için kendimi kürsüde savunmaya karar verdim ve bu kararımı İsmet [İnönü] Bey'e, daha birçok şikayetimle tebliğ eyledim.

O günlerde Refet [Bele] Bey de Çorum'dan dönmüş bulunuyordu. Beni bularak muhalefetimin sebeplerini sordu. Olup bitenleri hikaye eyledikten sonra gaye hususunda bir muhalefet olmadığını, ancak, Meclis'e, hükümetin emirlerini yerine getirmek için gelmediğimizi söyledim. Komünistliğe gelince: Bu hususta mutlak surette muhalefet edeceğimizi, hükümet tarafından tanzim edilip elimize geçen programda ise Bolşevikliğin hâkim olduğunu, bildirdim. Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp döndükten sonra "*arada anlaşmazlık olduğunu, söylentilerin çıkmasında Başkanlığın bir kusuru bulunmadığını, elde edilen programın Vekiller Heyetinden Celâl Bey'le kendisi hazır olduğu halde değiştirmemize muvafakat eylediğini*" söyledi.

Programdaki Bolşevik Ruhunu Giderdik

İşi, şahsî duygulara üstün tuttuğum için programda değişiklik teklifini kabul ettim. Elindeki programı anladığından katiyen şüpheli bulunduğum komünizm eserinden esinlenen Celâl [Bayar] Bey'le, kanaatini hırsına feda eden Refet Bey'e karşı uzun uzadıya uğraştıktan sonra programdaki Bolşevik ruhunu gidermeye imkan nispetinde muvaffak olduk.

Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliğine Seçilmesi

Bu sırada ortaya çıkan bir vak'a Halkçılara beklemedikleri bir darbe indirdi. Şöyle ki: Hakkı Behiç Bey'den boşalan Dahiliye Vekaleti'ne hükümetçe Refet Bey namzet gösterilmişti. Adetlerine mağrur olan Halkçılar, Refet Bey'e muhalefetle Tokat Mebusu Nazım Bey'e oy verdiler ve kazandırdılar.

Ben yeni bir buhrana sebebiyet vermemek için, arkadaşların ısrarına rapmen o gün Meclis'e gitmemiş ve bana oy vermemelerini rica etmiştim. Bolşevikler reisinin zaferi ortalığı karıştırdı. Birçok dedikodulardan sonra ertesi günü Nazım Bey'in istifa ettiği haber alındı. Bu istifa, Mustafa Kemal Paşa'nın ihtarı neticesinde vaki oldu. Tekrar yapılan seçimde ise tabiatıyla hükümet adayı Refet Bey kazandı.

Dahiliye Müsteşarlığı Teklif Ediliyor

Refet Dahiliye Vekili olduktan sonra beni Ankara'da alıkoymak için Umumî Müfettişlik, Müsteşarlık gibi muhtelif tekliflerde bulundu. Fakat Trabzon'a dönmem benim için bir haysiyet meselesi teşkil ettiğinden hepsini reddettim. Kâzım Karabekir Paşa ile geçinemeyeceğimi ileriye sürdü. Böyle bir endişe için ise bence belli bir sebep yoktu. Çünkü, Trabzon'da devam eden memuriyet müddetim esnasında Kâzım Karabekir Paşa ile aramızda bir anlaşmazlık olmamıştı. Olsa olsa başkaları gibi kulluk etmekte kusur etmişimdir.

Refet'in ihtarı elbette sebepsiz değildi. Mamafih ben, işin içyüzünü öğrenmeye bile gerek görmedim. O da, kararımdaki katiyeti görerek ısrar etmedi. Az müddet sonra Umumî Müfettişliğe naklolunmak üzere, memuriyet yerime dönmeme razı oldu.

Son günlerde alınan bir karara uyularak, vilayete dönmem mebusluktan feragati gerektiriyordu. Fakat ben iade-i namus için her şeyden vazgeçmeye razı idim. Bilhassa, iki buçuk aylık meclis hayatı bana, orada ilim ve mantık dairesinde iş görmek imkanı olmadığı kanaatini vermişti. Ekseriyeti itibariyle birkaç takma imza ile ve devşirme suretinde oluşan heyetin [Heyet-i Vekilenin], temsil kabiliyeti kadar ilmî ve siyasî kudreti de noksan bulunduğundan bu halitadan ciddi bir teşkilat beklemek abesti. Mamafih, etrafı çeviren tehlike, bu kalabalığın fikirlerini müdafaa noktasında toplamış olup memleketi kurtarmak için bu da yeterliydi.[3572]

Hamit Bey'in İngilizciliği, Milli Mücadele döneminde Şark Siyaseti'ne ve dolayısıyla Sovyet Rusya ile ittifaka karşı olması biçiminde yansımıştır.[3573]

16 Eylül 1920. İngiliz Hariciye Evrakı arasında bulunan 16 Eylül tarihli şifreli telgrafta şunlar yazıyor: *Çok güvenilir bir ajanımızın raporuna göre, Ankara'daki milliyetçi önderlerin tümü Prens Abdülmecit'in Ankara'ya geleceğini umut etmektedirler. Düşüncelerine göre, onun varlığı, Ankara*

[3572] Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 579-585.
[3573] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 354.

hükümetine bağlılıkları kuşkulu olan askeri komutanların tümüyle kopmalarını önleyecektir. Abdülmecit'in oraya gelmesi için tüm gayretler sarfedilmelidir. Milliyetçi önderler, bu amaç için 50.000 TL harcamaya hazır olduklarını belirtmişlerdir.[3574]

Veliahd Abdülmecid, Padişah Vahideddin Hân'a zata mahsus mektub tevdi etti:

...Cenâb-ı kibriyâdan başka hiçbir kimseden yardım istemem.

Hukukum önce gerçek koruyucu olan izzet sahibi rabbe, ikinci olarak da temiz Osmanlı milletine emanet edilmiştir.

Korku, rica* ve kulluğu âlemlerin rabbi olan Allah'a yaptığımı; itaati de âdil olan halife ve padişaha ettiğimi yeri geldiğinde kardeşinize (Sultan Reşad kastediliyor) beyân etmiştim. Allah'a hamdolsun, bu fikirden vazgeçmemin ihtimali yoktur(17).

Felâketler, musibetler, yolumu, fikirlerimi ve sözümde durmamı sarsıntıya uğratamaz. Benim sözümün eri olduğumu bunca zamandan beri tecrübe etmiş olmanız lâzım gelirdi. Ben aileme ve milletime ihanet için değil sadakat ve hizmet için yaşamak istediğime kalbimin derinliğini gören ululuk sahibi Allah'ı şâhid gösteririm. İslâmiyet'in böyle feci bir zamanında ayrılmak değil birleşmek, bozuşmak değil barışmak gerektiğine en zayıf fikirli olanlar bile inanmıştır.

Altı asırlık tarih bize bakıyor ve İslâmiyet kan ağlıyor. Beni benden sormayıp şahsınızı elinde ihtiras oyuncağı yapan Ferid'in yalanlarına nasıl inanıyor ve temiz ailemize karşı hakaretlere nasıl tahammül buyuruyorsunuz?

Ferid beni bilemez ve anlamakta da âcizdir.

"Süleyman olmayan vezirin mikdarını bilmez, insan olmayan da insanın değerini."

Nasıl oluyor da siz bu zekânızla en adî hilelerle oyunlara kanıyor ve bütün İslâm âlemine ve Avrupa'ya karşı hanedanımızın şeref ve haysiyetini zarara uğratacak vicdansız bir muamelenin çekinilmeden icrasına izin veriyorsunuz? Hükümdarlık makamına geldiğiniz zaman tutulacak yol hakkındaki sualime cevap olarak "Benim mesleğim serdengeçtiliktir" buyurmuştunuz. Nasıl oluyor da bugün yüz milyonlarca Müslüman'ın ve bütün Osmanlı milletinin barış ve sevgi temennisiyle yükselen yurdun seslerine kayıtsız kalarak o anlayışsız Ferid'i, feda edemiyorsunuz? Mukaddes halifelik ve hükümdarlık vazifelerinizin başarıya ulaşması, hükümdarlık hakkına sahip olmanız ve hayatınızdan emin bulunmanız işin ne kadar fedâkârlıkla çalıştığımı bugün hatırlayacağınızı ümîd etmek isterim.

Bugün hiçbir gerçek sebep bulunmadığı halde sırf Ferid'in şahsî maksadlarının şevkiyle İngilizler'i ortaya atarak çeşitli yalan, ve uydurmalarla hiçbir milletin tarihinde meydana gelmemiş olan bu muameleyi hakkımda reva görerek beni dairemde hapsetmek için fermanınızı almaya muvaffak oluyor! İngilizler Babıâlî'ye gelip bu işle zerrece ilgili olmadıklarını resmen bildirdiler. Hattâ yapılan muameleyi dahi hoş görmediklerini ima ettiklerinde hükümet tarafından "Biz veliahdı serbest bırakırız fakat Anadolu'ya geçerse, sorumluluğu üstlenmeyiz" cevabına karşı Biz prens hazretlerini farzımuhal olarak Anadolu'ya geçse bile büyük bir şanla düşmanlarımızın başında görmeği burada hakkında hiç de lâyık olmayan bir şekilde uygulanan yakışıksız muameleye tercih ederiz" dediklerini kesin şekilde öğrendim. Dolayısıyla bu alçakça hileler alenîleşti ve hakikat tamamen belirdi.

Zât-ı Şahâneleri tahta çıktığınız zaman meşrutiyete ve kanuna sadık kalacağınıza dair bütün Müslümanların halifesi olarak yemin etmiştiniz. Şimdi icra olunan şu haksız muamelenin İlâhi emirlere ve kanuna uygun olduğu konusunda vicdanınız razı mıdır?

[3574] FO 371/9277; Aktaran: Doğu Ergil, "Osmanlı Ocağının Sönüşü", *Milliyet*, 30 Kasım 1989, s. 11. TBMM mebus maaşı 100 liradır.

* Bardakçı "reca" kelimesini "rica" okumuş sanki. Zira galat tamlama şöyledir: Havf (korku) ve reca (ümid) [*Ömer Faruk notu*].

İçeride ve dışarıda herkesin güvenini ve itibarını kaybetmiş, bütün işlerinde başarısızlıkla siyaset yolunda kaybolan Ferid Paşa'ya itimad etmekte ısrar buyurmanız hem hanedanımızı ve hem milletimizi tehlikeden tehlikeye atıyor.

Mahmud Şevket'in size karşı gösterdiği sertliğe ve şiddete karşı biraderiniz Beşinci Mehmed Han ve biraderim merhum veliahd Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri nezdinde her türlü tehlikeye rağmen haklarınızı savunmuş, onları iknaya ve yapılan edepsiz muameleyi bertaraf etmeye muvaffak olmuştum. Bugün maruz olduğum iğrenç muamele bunun mükâfatı mıdır?

Şevketmeâb! Mevkiime karşı reva görülen bu delice tecavüz emin olunuz ki sizin saltanat namusunuza, hanedanınızın haysiyetine vurulan bir ihanet darbesidir. Yaratan ve sonsuza kadar kalıcı olan Allah'ın adına yemin ederim ki, gördüğüm adi haksızlıklar üzerimde büyük bir tesir icra etmiyor. Bu suretle milletin nazarında her türlü şaibe ve sorumluluktan aklanmış olarak yükseldiğimi hissetmekle mes'ud ve övünmedeyim.

Yalnız bana azap veren ve hayatımdan bıktıran bir sebeb varsa, o da Osman'ın, Birinci Mehmed'in, Fatih'in, Selîm'in soyundan gelen Zât-ı Şahânelerinin böyle bir aczin en aşağısına düşmeleri, devlet ve milletin bugünki felâket ve musibetleridir.

Padişahım! Lütuf ve inayetle idam fermanımı çıkart! Artık bu tahammül bırakmayan hallerin elim neticelerini görmemekle mes'ud öleyim.

Samimiyetle son olarak hâkipây-i şahanenize arzederim ki, bütün önemli devlet işlerini şahsî maksadları üzerine kuran Ferid'in hainceidaresine son veriniz.

"Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"(18) emrine uyarak büyük ecdadınızdan hilâfet ve saltanatınızın gücüne emanet olan kulları koruyunuz. Ve minallahu't-tevfıyk. 2 Muharrem 1339-16 Eylül 336[3575]

Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) şifreli telgraf gönderdi. Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi dış politikasına suistimal etmesini ve Bolşevikleştirme faaliyetini izale için İngilizlerle temasın korunması gerektiğini yazıyor: *Bolşevikler Lehistan seferini bitirince Batı ile uzlaşacak* [..] *Rus meselesi kesin bir sonuca ulaşıncaya kadar, İngilizlerle hafif bir temas imkânını korumak istiyoruz*.[3576]

"Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı vücuda getirmek için fevkalâde faaliyete başlamışlardır. Bakü'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkez-i Umumisini ihdas ettirdiler. Tamamen Bolşevik efkârına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılâb-ı içtimaî vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale, yani Rusya'ya merbut olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt ve muavenete lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmaz bir hale getirip garplılarla siyasî pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır...

Biz bu ahval üzerine evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lâzım ise hükümet vasıtasıyle yaparak anarşi ve inkılâp suretiyle Rus tâbiiyetine mani olmak ve Moskova'daki heyet-i murahhasamızın müzakeresi müsbet veya menfi bir neticeye iktiran için istical etmek, Ruslar ne muavenet edeceklerse miktarına bakmayarak kabul etmek,....

Rus meselesi bir netice-i kat'iyeye iktiran edinceye kadar İngilizlerle böyle gayet hafif bir temas imkânını muhafaza etmek istiyoruz.

[3575] Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 196-198.
[3576] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 213.

> İngilizler nasıl dahilî propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da herşeyden evvel dahilî sademat ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar.
>
> Bilâ kayd-ü şart Rus tâbiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz.....
>
> Şark ve garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinap etmek ve .....ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi komünizm ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem.[3577]

17 Eylül 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e 860 numaralı telgraf gönderdi:

> Harbiye Nezâreti'nin muhtırasına göre* Ankara'daki bir Türk vasıtasıyla General Wilson'a sabık Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis-i Sanisi General Kâzım Paşa'dan** gelen mesajlar, mutedil Milliyetçiler ile Türk Hükümeti [Bâb-ı Âlî] arasında bir itilâf temin edilmesi maksadıyla Bahr-i Siyah kıyısındaki bir mıntıkada Van Millingen veya sair bir erkân-ı harb ile mülakat yapılmasını taleb ediyor.
>
> Böyle bir mülahaza, şayet Andlaşmanın [Sevr'in] şeraitinin kabulune istinad ediyorsa, arzu edilir görünüyor. Tafsilata muttalî General Wilson'a danışmalı ve münasib telakki ettiğiniz efal-i harekatı tatbik etmelisiniz.[3578]

19 Eylül 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *Anadolu'da Yunanistan'a ayrılmış olan bölgenin dışında Yunan işgalinin son bulması için* Müttefiklere nota verdi.[3579]

İttihadçı Celâl Nuri'nin (İleri) İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Hükümet'in Anadolu ile uzlaşması için İtilaf Devletleri'ne şiddetle muhtacız*.[3580]

20 Eylül 1920. Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Derby, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgrafa Britanya Hariciye Nezâreti ricali birçok derkenar kaydedecekler. Müsteşar Lord Hardinge, *Antlaşma onaylanmadan Anadolu'ya bir kurul gönderilmesinin tehlikeli bir siyaset olacağını, çünkü Mustafa Kemal'le pazarlık kapısını açacağını; Türk Millîyetçilerinin önderinin, Antlaşmanın onaylanması için bunda değişiklik yapılması koşulunu belki öne süreceğini, ama bu koşulun kabul edilmeyeceğini* yazacaktır. Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ise, *herhangi bir Türk hükümeti, Antlaşmayı onayladıktan sonra Mustafa Kemal'e yanaşırsa, bunda başarı sağlayamayacağını; ilk adım olarak Mustafa Kemal'i, Antlaşmayı kabule ve normal bir durum meydana getirmek için işbirliği yapmaya inandırmak gerektiğini* derc edecektir.[3581]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, *özel Ortadoğu muhabiri*nin yazısını neşretti. Kahire'deki Arab Büro'nun Arabca konuşulan mıntıkalara ilişkin politikasını tenkid ediyor: *Dikkatli bir araştırma*

3577 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 44-45.

* 14 Eylül tarihli basılmamış bir mektubda.

** Lord Curzon mektubu okuduğunun dakikasında yazıverdi: "Bu Paşa, anladığıma göre bir Kemalist aleyhtarı ve Müttefik yanlısıdır."

3578 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, vol. XIII, p. 140. "Buradaki Kâzım Paşa, Diyarbakırlı Kâzım'dır (İnanç). O sırada Batı Cephesi komutanlığında emniyet, asayiş ve asker alma sorumlusuydu. İsmet'in İzzet Paşa'ya 14 Eylül günlü bir mektubu bu temas girişimini doğruluyor, fakat önerinin Millingen'den kaynaklandığını, Kâzım'ın böyle bir temasa *vazifesi itibariyle* gidemeyeceğini, bu tür temasların *münhasıran* İzzet Paşa'nın aracılığı ile yapılmasının kabul edilmiş bulunduğunun İngilizlere bildirildiğini anlatıyordu. Anlaşılan Millingen, Haziran 1920'ye değin İstanbul'da kalmış olan ve 11/4/1920'ye değin Erkan-ı Harbiye 2. başkanı olan Kâzım'ı iyi tanıyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 411, sonnot 31.

3579 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 215, p. 220; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 410, sonnot 20.

3580 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 216.

3581 FO/5055/E 11658; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 111.

sonunda edindiğim kanaate göre, Mezopotamya'da İngiliz can ve para kaybının en büyük sorumluluğu Kahire'deki Arap Bürosu'na, Kahire Genel Karargâhı'na ve Filistin'de, geçen yıl da Suriye'de görevli olan İşgal Edilmiş Düşman Toprakları İdaresi'ne düşmektedir.... İngiliz Panarabizm propagandası dünya barışına yönelen en ciddi tehlikelerden biridir.[3582]

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Müttefik fevkalâde komiserlere Fransızca kaleme alınmış bir nota verdi. Yunan İzmir'den çekildiği vakit Anadolu'daki İttihadçı Harekat-ı Milliye'nin sebeb-i mevcudiyetinin ortadan kalkacağını belirtiyor:

> Bunda önce tarihsel bir özet veriliyor, antlaşmayla padişaha (devlete değil) bırakılan toprakların bugün bir yıkıntılar yığını olduğu ve Anadolu'nun İttihat ve Terakki'nin uzantısı bir kümenin elinde bulunduğu belirtiliyordu. Gizli ve devrimci bu küme gücünü halktan değil, tarihte emsali görülmemiş korkunç bir örgütten almaktaydı. Yerine göre yurtseverliğe, Turancılığa, Panislamizme, ulusçuluğa ve uluslararasıcılığa başvurup on iki yıldır bütün etkinliğini insanlığın kötü içgüdülerini sömürmek için kullanmıştı. Bereket ki halk yığınları bu zehirli etkiye kapalı kalmıştı. Bunun yenilgisi muhakkaktı, meğer ki kimi olaylardan beslenmesin. Bunların başında Homeros'un doğum yeri olmak dışında Yunanlılıkla ilgisi olmayan İzmir'in Yunanlılarca işgalinin doğurduğu hoşnutsuzluk vardı. Başka bütün etnik gruplardan daha kalabalık olan Türk nüfusuna rağmen Makedonya Türkiye'den koparılmıştı. Şimdi de Sevr, Edirne dahil hemen bütün Trakya'yı Yunanistan'a veriyordu. Bursa'nın işgali, Ermenistan'ın Osmanlı illeri aleyhine genişlemesi durumu daha da ağırlaştırıyordu. Bu gelişmeler Kürdistan'ı tahrik ederse işler büsbütün karmaşıklaşırdı.
>
> Durumu böylece açıkladıktan sonra, Osmanlı hükümetinin ülkesindeki bastırma işini üstlenmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Sevr'in imzası ertesinde Osmanlı Genelkurmayı harekât, donatım planları üzerinde çalışmaya başlamıştı. Gereken askerler Bursa vilayetiyle Adapazarı-Karadeniz bölgesinden sağlanacaktı. Zaten iki aydır insanlar harekete geçmek için bir işarete bakıyorlarmış. Bütün subaylar tahta ve devlete bağlılık duygusu içinde, asilere karşı sefere komuta etmeye hazırmışlar. Anadolu'daki subayların yüzde 80'i Milli Mücadele'yi [(*Ömer Faruk notu: "Milli Mücadele" ifadesi belli ki Sina Akşin'e aid. İfadenin aslı "Nationalist movement" olsa gerek.*)] istemeyerek izliyorlardı. Askere alınacaklara gelince, kendilerine büyük zulüm yapmış olan devrimcilere karşı nefretlerinden, intikam duygularından kuşku duymak "mantıksız" olurdu.
>
> Askere almak için bir ay, harekâtın ilk aşaması için de bir ay yetecekti. Eskişehir, Konya, Ankara ve Karadeniz kıyısında stratejik bir noktanın (?) işgali birinci aşamayı tamamlayacaktı. Bursa ve Trakya'da olduğu gibi, halkın saydığı padişahın ordusunun görünmesi Kuva-yı Milliye'nin dağılmasına yol açacaktı. İki aydır hazırlanan tasarıların uygulanabilmesi için istenenler şunlardı:
>
> 1) Sevr'in öngördüğü 15 bin askerle, öngörülen 35 bin jandarmadan 25 bini, yani toplam 40 bin asker toplanacaktı. Bu asker Bursa vilayeti, İzmit Yarımadası, Adapazarı-Karadeniz arasından derlenecekti.
>
> 2) İtilaf devletlerinin denetiminde bulunan silah, cephane ve gereçlerin derhal serbest bırakılması.
>
> 3) Nakliye gemilerini korumak için bir donanma gücü.
>
> 4) Sevr'in öngördüğü gibi, jandarma ve öbür hizmetler için yeterli sayıda yabancı subay.
>
> 5) Üç aylık harekat için 20 milyon lira borç. Hesaplanan masraf 15.777.444 lira, kalanı öngörülemeyen masraflar içinmiş.
>
> Yıkılmış olan kent ve köyleri, tarım, ticaret ve sanayii canlandırmak için Müttefikler'in sermayesine başvurulacaktı. Ayrıca genel olarak ve yönetimin bütün kollarında ıslahat yapılması için hazırlıklar yapılmış. Padişah hatt-ı hümayun ile izin verir vermez bunlar yayımlanacakmış. Azınlık ya da çoğunluktaki bütün cemaatler geleneklerine uygun olarak geniş bir özgürlük içinde yaşayabileceklerdi. Böylece devrimci komitenin barbarlık döneminin ardından bir hukuk ve özgürlük düzeni gelecekti. O komite on yıl içinde ulusu

[3582] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 388.

> bölmüş, özgürlük yerine feci (trajik) bir istibdat getirmiş ve can, mal, özgürlükleri sağlayan 1908 şartını kullanarak insanları kıyıma, talana, zulme uğratmıştı.[3583]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa işe birleşmek için Ankara'ya kaçmaya çalışırken tutuklanan veliaht şehzade, Sultan'ın sarayının yakınlarındaki bir sarayda tutsak edilmiştir*. *Şehzadenin bahçede dolaşmaya çıkabiliyordu ancak polis tarafından sıkı gözetim altında tutuluyor*.[3584]

21 Eylül 1920. Kemalistlere *karşı planları hakkında Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Ferid Paşa Yunanlıların, Osmanlı Devleti'ne terk edeceği bölgeler dahil Türkiye genelinden 15,000 asker, 35,000 jandarmanın celbini, mütarekeden sonra İtilâf Devletleri tarafından el konulan harp mühimmatının bu kuvvetlere verilmesini ve kıtaların naklinde kullanılmak üzere bir filoya izin verilmesini talep etti. Bunlarla da yetinmeyen Ferid Paşa, antlaşmada tasarlandığı gibi jandarma ve diğer hizmetler için yabancı subaylar tahsis edilmesi ve yapılacak operasyonların üç aylık masrafına binaen Osmanlı Hükıimeti'ne 25,000,000 lira borç para verilmesi gibi İtilaf Devletlerinin asla yanaşmayacağı taleplerde bulundu. 21 Eylül 1920 tarihinde bu talepleri görüşen Yüksek Komiserler bunların uygun olmadığına karar verseler de Damat Ferid Paşa'ya bu talepleri hükûmetlerine sunduklarını söylediler. Öte yandan Yüksek Komiserler Anadolu'ya bir heyet gönderme fikrini hayata geçirmek için çalışıyorlar*.[3585]

22 Eylül 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti ve TBMM Hükümeti hesabına çalışan *Felah Grubu* mensubu Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: [..] *İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ile müzâkereye girişdikleri, hakkındaki haberlerle tesellî olurken, Sabah gazetesi de Venizelos'un ayrı harekât için müttefiklerden müsâ'ade beklediğini yazarak bizi yine ye'se düşürüyordu*.[3586]

Yarı resmî *The Times* gazetesi başmakale neşretti. *Arap Bürosu'nun, Kral Hüseyin liderliğinde bir Arap konfederasyonu inancına karşı çıkmakta*dır: *"... artık hiçbir resmi makamda büyük bir Arap Federasyonu hayali kurulmamalıdır."*[3587]

23 Eylül 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, *15.000 asker ve 25.000 jandarmanın silahlandırılmasını* İngiliz Fevkalâde Komiserinden istedi.[3588] Fakat kabul görmeyecektir.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, *"ılımlı Kemalist öğelerin" desteğini kazanmak amacıyla* gün içinde beyanname neşretmiştir. Sadrazam *daha önce öne sürdüğü genel af önerisini, Kemalist önderler dışında, tüm Milliyetçilere yeniden öneriyor; onları, 10 gün içinde İstanbul hükümetine bağlılık beyanına çağırıyor*. Müttefik fevkalâde komiserlerine bir nota göndererek de *Kemalistlere karşı savaşmak için onların yardımlarını* istemiştir. Fevkalâde komiserler ise *İstanbul'dan Ankara'ya bir kurul gönderilmesini öneriyorlar*. Sadrazam, *arkasında askerî güç bulunmayacak ve tümüyle Türk üyelerden oluşacak bir kurulun gönderilmesine* aleyhtardır zira ona göre *böyle bir*

3583 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 250-252.

3584 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

3585 FO, 371/5056, E 11837 & E 12260; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 412.

3586 Uğur Cenk Deniz İmamoğlu, *Bir Asker ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan ve Milli Mücadele*, 2014, s. 76.

3587 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 389.

3588 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 122.

davranışın hiçbir etkisi olmayacaktır. İngiliz Fevkalâde Komiseri Sadrazam'ın bu mütalaasına iştirak ediyor fakat Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserler yanaşmıyorlar.[3589]

Rum tüccar Miltiyadi, kolluk kuvveti nezaretinde Çorum'dan Ankara'ya muvasalat etti. Miltiyadi'nin uhdesindeki Zübeyde imzalı 15 Ağustos 1920 tarihli mektub Mustafa Kemal'e takdim edildi. *Mustafa Kemal mektubu görünce bunun annesinden gelmediğini, sahte olduğunu söyledi ve böylece Miltiyadi kendini İstiklal Mahkemesi'nin önünde buldu*.[3590]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve siyasî ikinci memuru Andrew Ryan muhtıra kaleme aldı. Müttefikler, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın milliyetçileri bastırmasını engellemektelerdir. Damad Ferid'in iktidardan düşürülmesi lazım gelmektedir:

1. Şu anda iki müstacel konuyla karşı karşıya bulunuyoruz.

a) Mevcut Türk hükümetini tutmak veya değiştirmek hususunda fiili bir faaliyete girişip girişmeyeceğimiz.

b) Türkiye'nin birleştirilmesine teşebbüs edip etmeyeceğimiz.

2. Duruma tesir eden unsurlar şunlardır:

Barış Antlaşması: Bütün Türkler antlaşmanın sert ve adil olmayan hükümler taşıdığında birleşmektedirler. Ancak bazıları antlaşmayı tamamen yok olmanın tek alternatifi olarak kabul ederken, bazıları bunun hafifletilmesinin hâlâ mümkün olabileceğine inanmaktadırlar.

İstanbul Hükümeti: Aslında pek az otoriteye sahip olup, iflas etmiş bir durumdadır.

Milliyetçiler: Aralarındaki geçimsizlik ve Yunan ilerlemesine engel olamamaları sebebiyle zayıfladıklarına inanılmaktadır.

Yunanlılar: Yepyeni silahlarıyla askeri bakımdan ilerlemeye hazır, fakat siyasi bakımdan, bunu ancak bir bedel karşılığında yapmak üzere isteksiz.

İngiliz hükümeti: Politikası açıklanmamış olmakla beraber bu memleketle ilgili taahhütlerini mümkün olduğu kadar aza indirmeye niyetli.

Fransızlar: İki kampa ayrılmış görünmekteter. Bir kısmı sınırları daraltılmış, fakat yeniden düzenlenmiş yeni bir Türkiye yaratmak taraftarıyken diğer bir kısım ise Suriye ve Adana bölgesinde Türklerin cezalandırılabilmeleri için kuvvet kaybına uğratulmasını istemektedir.

İtalyanlar: Türkiye'nin ayakta tutulmasını siyasi ve ekonomik bakımdan çıkarlarına uygun görmektediler. İlk önce milliyetçiler ve bazı durumlarda da İstanbul Hükümeti'yle işbirliği yapmaktadırlar.

3. İstanbul Hükümeti sahip olduğu pek az otoriteyi; İtilaf Devletleri'nden ve bilhassa İngilizlerden destek gördüğü inancından ve Padişah'tan almaktadır. Damat Ferid Paşa halk tarafından sevilmemektedir ve etrafındaki pek az faal politikacı da artık kendisini terk etmiş bulunmaktadır. İktidarda kalabilmesi sadece bu inancın doğru olduğuna Padişah'ı kandırmakla ve böylece hiç olmazsa Padişah'ın güveninin devamını sağlamakla veya bu inancın gerçekleşmesini sağlayarak etrafındaki yardım çemberini genişletmekle mümkün olabilir.

4. Milliyetçilerin iki üç aydan beri aralarında esaslı bir anlaşmazlığın varlığı bildirilmektedir. Bununla beraber eldeki bütün raporların vardığı iki sonuç önemlidir.

a) Milliyetçi liderlerin hepsi, aralarında uyuşmazlık dahi olsa, barış antlaşmasının şu andaki şartlarla kabulünün imkânsızlığına inanmaktadır.

[3589] FO/5056/E 11837; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 101.

[3590] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 334.

b) Yine bütün liderler bir sosyal sistem olarak Bolşevik rejimine karşı değişik tutumları olmakla beraber, Bolşevikleri yardım açısından kendi davalarına yakın görmektedirler.

5. Diğer unsurlar hakkında, önemi su götürür olan Kürtler dışında, esasen yukarıda gerekli bilgi verildi. Kürtlerin bir çoğunu siyasi düşünceleri bakımından, Türklerden ayırmak zordur ve bunlar milliyetçilerin etkisi altındadır. Bir kısmı ise çeşitli derecelerde Kürt milliyetçiliği gütmektedirler. Bunlar dağınık haldedirler. İngilizler tarafından esaslı bir şekilde ele alınırlarsa bunları milliyetçilere ve Bolşeviklere karşı kullanmak mümkün olur. Ancak şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Kürtler şu sıralarda Kürdistan'a tanınan sınırların dar tutulması ve bu topraklarda bir kısmının da Fransız bölgesi olarak ayrılması ve ayrıca Ermenistan'la sınırlarının belli olmaması sebebiyle gayri memnun bulunmaktadırlar. Bütün Kürtleri birleştiren tek şey, bölgelerinin Ermeni egemenliğine bırakılması fikrine karşı duydukları nefret ve Amerikalılara da Doğu işlerinin acemisi ve fanatik Hıristiyan taraftarı gözüyle bakmalarıdır.

6. 4. maddedeki milliyetçi liderler hakkındaki değerlendirme doğru ise İtilaf güçleri, antlaşma üzerinde onların haklı olduğunu kabul etmek ile onlarla savaşı göze almak arasında bir tercih yapmak zorundadırlar. Milliyetçi liderlerle mücadele için yalnız üç yol vardır: İlki İtilaf güçleri kuvvetlerinin doğrudan doğruya harekete geçmesi; ikincisi, Yunanlıların kullanılması; üçüncüsü ise, antlaşmayı olduğu gibi kabul taraftar Türklerin kullanılması.

7. İtilaf Devletleri'nin doğrudan harekete başlaması söz konusu olamaz. Bu fikre ve Milliyetçi Teşkilat'ın yok edilmesine İtalyanlar taraftar görünmemektedirler. Bu konuda Fransızlar ise bölünmüş durumdadırlar. İngiliz hükümeti ise, Anadolu içlerindeki bir macera için para ve asker harcamaya niyetli değildir.

8. Barış antlaşmasının bugünkü şeklinde bırakılması için Yunanlıların kullanılmasına devam edilmesi de pek mümkün görünmemektedir. Yunanlıların daha fazla gayret göstermeleri için mutlaka mükâfatlandırılmaları gerekir -mesela daha geniş bir İzmir bölgesi veya İstanbul veya bir Pontus Cumhuriyeti'yle-, Yunanlıların bu maksatla daha çok faydalanılmasının bir diğer sakıncası da, bunun işgal edilmemiş bölgelerdeki Hıristiyanlara karşı tehlikenin artmasına yol açmasıdır.

9. Bu durum karşısında, eğer antlaşmanın olduğu gibi kalmasını istiyorsak, bunun için yol, gönüllü Türk unsurları kullanmaktır. Aslında İstanbul Hükümeti de bizden bunu istemektedir. Bize bir barış antlaşması imzalattınız, uygulanması halinde cezai şartları bildirdiniz. Ancak antlaşmanın uygulanması için aldığımız her tedbirin karşısına çıkıyorsunuz, diyorlar. Bu konuda askeri raporlar hazırlayıp, tasvibinize sunuyorlar. Buna karşılık, Anadolu'nun tamamen milliyetçilere cephe alması için birazcık teşvike ihtiyacı olmasına rağmen, biz susmayı tercih ediyoruz.

10. Bu son maddeye bir alternatif olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü durumun Anadolu halkına açık bir dille anlatılarak milliyetçi liderlerden uzaklaştırılmaları ve Milliyetçi Teşkilat'ın parçalanmasının sağlanması akla gelebilir. Bu telkin Anadolu'da halkın çoğunluğunun milliyetçilerden bıkmış ve usanmış oldukları ve biraz teşvik gördükleri takdirde bunların milliyetçilere karşı harekete geçebilecekleri faraziyesine dayanmaktadır.

11. Kabine üyelerinden bazılarının istifası üzerine Ferid Paşa'nın ilk tepkisi bütün milliyetçilerin tutuklanması yolundaki teklifini yenilemek ve İtilaf gücü temsilcilerine, içinde teferruatlı askeri planlar ve idari reformlar ihtiva eden ve 20 milyon liralık yardım talebinde bulunan birer nota göndermek olmuştur. **Böylece Damat Ferid, bir yandan Anadolu'daki milliyetçilere karşı harekete geçmeyi düşündüğünü, ancak buna İtilaf Devletleri'nin engel olduğunu göstermek**, diğer taraftan da İtilaf güçlerine antlaşmanın uygulanmasını istiyorlarsa İstanbul Hükümeti'ne yardım etmeleri gerektiğini anlatmak istemiştir.

12. Temsilcilerin Damat Ferid'e verdikleri sözlü cevapta İtilaf güçlerinin, Anadolu'ya İstanbul Hükümeti'nce bir heyet gönderilerek milliyetçileri ikna etmeye yeltenmesinin daha doğru olacağını düşündükleri bildirilmiştir. Damat Ferid buna karşılık olarak, arkasında hiçbir kuvvete dayanmaksızın Anadolu'ya gidecek, sadece Türklerden kurulu bir heyetin yapacağı görüşmelerin hiçbir fayda sağlamayacağını, fakat İtilaf güçleri temsilcilerinin de katılacağı bir heyetin başarı şansının fazla olacağını söylemiştir.

13. Fransız Temsilcisi De France ise şöyle bir yol izlenmesinde ısrar ediyor: Türklerden kurulu bir heyet beraberindeki kuvvetle birlikte Anadolu içlerine doğru yola çıkmalı ve halkı Padişah'a uymaya ikna etmeye çalışmalı ve milliyetçileri çökertmeyi başardıkları bölgelere doğru ilerlemeye devam etmelidir. Bunun başarılı olabilmesi için Damat Ferid ortadan kaybolmalıdır. De France'ın bu planı Damat Ferid'in teklifiyle benzerlik ve pek çok güçlükler arz etmektedir.

14. İtalyan temsilcisi de Anadolu'ya bir heyet gönderilmesine taraftardır. Ancak bu heyetin İtilaf güçleri temsilcisilerinden kurulması veya hiç olmazsa İtilaf güçlerinden de temsilci katılmasının daha etkili olacağı görüşündedir.

15. Damat Ferid'in istifası ortalığın durulmasını ve birtakım güçlüklerin ortadan kalkmasını sağlayabilir. Fakat göz önünde hem milliyetçileri memnun edecek, hem de barış antlaşmasına samimiyetle inanacak bir hükümet yoktur. Bununla beraber, Damat Ferid olayların zoruyla veya gönüllü olarak göz önünden ayrılırsa, bu takdirde Tevfik Paşa'nın hükümeti kurması tek ümittir. Ancak Tevfik Paşa'ya milliyetçilerin etkide bulunması mümkün olduğundan, antlaşmanın bir an önce onaylanması uygun olacaktır.

16. İster Damat Ferid tarafından ister başka biri tarafından gönderilsin, milliyetçilerin antlaşmanın değiştirilmesi yolundaki arzularına uyulmadıkça hiçbir Türk heyetinin Anadolu'da etkili olabileceğini sanmıyorum. Anadolu'ya itilaf güçleri temsilcilerinden kurulu bir heyet gönderilmesinin daha pek bir başarı kazanacağına kani değilim.

17. Cevaplandırılması gereken soru, İngiliz hükümetinin antlaşmanın olduğu gibi bırakılmasını isteyip istemediğidir. İstemiyorsa olayları kendi oluruna bırakalım ve böylece durum kötüden daha kötüye gitsin. Yok, eğer antlaşmanın olduğu şekilde tutulması isteniyorsa, bu takdirde İstanbul Hükümeti'ne mali yardım dahil her türlü desteği sağlayarak onu kuvvetlendirmekten başka çaremiz yoktur.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Ryan'ın raporunu *hükümetine gönderirken kapak yazısında, Ryan'ın tahlillerine katıldığını, ancak alınacak tedbirler konusunda onunla aynı fikirde olmadığını, İtilaf güçlerinden yardım görse dahi İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da milliyetçilere karşı üstünlük sağlayabileceğine inanmadığını belirtmiştir*.[3591]

İngilizler söylem planında Mustafa Kemal'in aleyhine karar aldırmaya Padişah ve hükûmeti icbar ve teşvik ederken; ulusalcı cereyanı ortadan kaldırmak maksatlı icraata yönelik adımları mümkün mertebe engellemiştir, engellemektedir.

24 Eylül 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Anadolu'dan alınan gizli haberlere* istinaden TBMM'deki fırkalaşmaya dair muhtıra kaleme aldı. Buna göre Kemalistler arasında üç muhtelif tabaka temayüz etmeye başlamıştır:

1. İçeride Bolşevizm ilişkilerinin kabulünü öne süren İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşları; 2. Rus'lara karşı geleneksel korku ve nefret duygularını kamçılamaya çalışan Bolşevik düşmanları; 3. Bu ikisi arasında bir ortam bulmaya çalışan Mustafa Kemal ve yandaşları. Eyüp Sabri'nin başkanlığı altındaki İttihatçı'lar günden güne daha da güçleniyorlar. Halk Partisi'nin bu önderi, son günlerde, İstanbul'da bir dostuna gönderdiği yazıda, BMM'ndeki yandaşlarının sayısının 165'e çıktığını bildirdi. Bolşevik aleyhtarlarının başında Halide Edip ve Hamdullah Suphi geliyor… Mustafa Kemal'in durumu günden güne güçleşiyor; çok geçmeden İttihatçı'lar onu erkten düşürebilirler. Onun yerini alabilecek en uygun önder Karabekir görünüyor. Bolşevik'ler, Mustafa Kemal'in Ulusal Akım'a önderlik etme yeteneği olmadığı iddiasıyla, yakında, onun yerine Enver Paşa'yı geçirmeyi tasarlıyorlar. Gerçekte Mustafa Kemal, Bolşevik ilkelerinden nefret ediyor, ama duygularını gizlemeye çalışıyor.[3592] Bolşevik'lere karşıcıl grubun önderleri olan Halide Edip ve

[3591] Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 137-141. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. Anlaşıldığına göre Baytok, mezkûr raporun tamamını çevirmemiştir: *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 146-150.

[3592] FO 371/5171/E 12803; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 114-115. Bu iktibasdan "Bolşevik aleyhtarlarının başında Halide Edip ve

> Hamdullah Suphi, Ulusçu ideallere bağlı olmalarına karşın, görünürde Mustafa Kemal'le artık işbirliği yapmıyorlardı. Halide Edip, Amerika'lı bir hanıma görüşürken, Mustafa Kemal'e karşıcıl bir grup bulunduğunu itiraf ediyor, ama bunun "iç yönetim" konusunda görüş ayrılığı olduğunu; Türk'leri ortadan kaldırmaya and için İngiliz'lere karşı uygulanan ulusal siyasa ilkelerinde tümüyle görüş birlikleri olduğunu söylüyordu. Bu arada Mustafa Kemal'in durumu günden güne güçleşiyor. Çok geçmeden onun yerini İttihatçı bir partizanın alabileceğine inanılıyor. İttihat'çılar, Talât'ın Anadolu'ya gitmesi olanağını kendi aralarında tartışmışlardı; ama onun Avrupa'da kalmasının daha önemli olduğu görüşü öne sürülmüştü. Anadolu'daki ihtilâlin önderi olan Mustafa Kemal'in yerini alacak en uygun aday olarak Karabekir görünüyor. Bolşevik'ler, en erken vakitte Mustafa Kemal'in yerine Enver'i geçirmek niyetindeydiler. Enver, kongreye katılmak üzere o sırada Bakü'de bulunuyordu. Mustafa Kemal'in, Ulusal Akım'a önderlik yapacak gerekli enerjiye sahip olmadığı iddia ediliyordu; ama bu Bolşevik önerisinin altında yatan gerçek nedeni: Mustafa Kemal, Bolşevik ilkelerine gerçekten karşıydı, ama bu denli duygularını ustalıkla gizliyordu.[3593] 1920 yılı Eylül'ünde Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları I. Kurultayı'na Enver Paşa da İslâm ülkelerini temsil ettiği iddiasıyla katılıyordu. Onun bu kongreye katıldığını duyan Mustafa Kemal, Bolşevik emellerinden çok kuşkulanmaya başlıyor, çünkü Rus'ların Enver Paşa'yı desteklediklerini; gizli amaçları uğrunda onu gerek Anadolu'da gerek Orta Asya'da kullanmayı; Ulusal Akım'ın önderi olarak kendinden hoşlanmadıklarını ve yerine Enver'i geçirmek istediklerini iyi biliyordu.[3594]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *24 Eylül 336 (920) Cuma: Yunanlıların Uşak civarında Millî kuvvetlerimizden iyi bir dayak yediklerini ve bir çok yaralı ve esir verdiklerini ve bunun intikamını almak üzere Tekfurdağından geçirdikleri kuvvetlerle beraber İnegöl civarında taarruz ettiklerini ve orada hezimete uğradıklarını ve İzmit civarında da bozulduklarını, Yunan ordusunda Kral ve Venizelos taraftarları arasında anlaşmazlıklar çıktığını ve savaş taraftarlarının azalmakta olduğunu ve hattâ İngiliz menşeli bir telgrafta, Anadolu'da Yunanlıların artık bir iş görebilmek ümidi kalmadığını ve İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ile müzakereye giriştikleri ve Yunanlıların İnebolu'ya çıkarmak istedikleri iki tümen askerin çıkarılmasına İngilizlerin karşı çıktığı İstanbul Genel Kurmay istihbaratından öğrenilmiştir*.[3595]

25 Eylül 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı siyasî raporu: *M. Kemal panislamist* değil, *Türk milliyetçiliği programını Anadolu'da gerçekleştirmek amacını* gütmekte.[3596]

Yüksek Komiserlik siyasi temsilcileri Damat Ferid Paşa'yı ziyaret ederek, Kemalist *hareketi bastırmak üzere kurulan iki bölüğün harekete geçirilmesine izin vermeyeceklerini bildirdiler*. *Bunun üzerine Damat Ferid Paşa "beklenmedik saldırgan bir tutum" sergiledi. Ferid Paşa Anadolu'daki hareketi bastırmak üzere bir örgüt kurulmadıkça, "ılımlı Millî Hareket taraftarlarıyla" uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekte*dir.[3597]

Mustafa Sabri Efendi, Şeyhü'l-İslâmlıkdan istifa etti.[3598] İstifanın mühim bir sebebi, Sadrazam Damad Ferid'in rüesası hariç milliyetçilere umumî af çıkartmak çabası idi. Mustafa Sabri Efendi ve Ticaret Nâzırı Cemal, *bu kararın zayıflık işareti olarak algılanabileceğini düşünüyorlardı*.[3599]

Hamdullah Suphi geliyor." cümlesini müteakib kısmı silinebilir zira bir sonraki iktibasa nazaran gereksiz tekrar gibi (*ÖFA notu*, 29 Mart 2024).

3593 FO 371/5171/E 12803; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 117-118.

3594 FO 371/5171/E 12803; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 118.

3595 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 42-43.

3596 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXXIX.

3597 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 413.

3598 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 407, sonnot 3.

3599 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 110, dipnot 239.

Sadrazam Damad Ferid Paşa beyanat verdi: *Müttefiklerin şiddetli tazyikı altında (under strong Allied pressure) Mustafa Kemal ile arkadaşları âsi ve kanun dışı telâkki edildiler*.[3600]

Ankara'daki TBMM'de gizli celse inikad ediliyor. Mustafa Kemal söz alıyor. Hılâfet ve Saltanat makamlarının kudsiyetlerini teslim etmekle birlikte başvurduğu "esir padişah" söylemini, şahsına iktidar devşirmekten öte Vahideddin Hân'ı "hain" ilân ederek O'nu düşmanlaştırmak ve O'nun otoritesini Ankara'da yok etmek üzere, suistimal ediyor:

> Hakikaten, düşündüğümüz halâsı hakikiye vusul için, arzettiğim veçhile makamı hilâfet ve saltanat olan merbutiyetimiz ve o makamın bütün şeraiti lâzimesiyle mahfuziyeti birinci esasımızdır. Bu islâm dünyasının istinatgâhı olan rabıtai hakikiyesini tesise birinci derecede medar olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte kârı akıl değildir. Ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Gayeye vusul için arzı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci derece islâm dünyasıdır. Bu islâm dünyasının ikide birde Meclisi Âlinizin hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle iştigal etmesinde mehazir vardır. Bu mahzurlar şimdiye kadar fiiliyatiyle gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü mücahedeyi yaparız. İkide birde Meclisi Âlinizin (bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün bu makamı işgal eden zat) (4) bu millet ve memleket için hain bir adamdır. *(Alkışlar)* Müsaade buyrunuz beyim. Hain bir adamdır. *(Alkışlar, bravo sadaları)* Meclisi Âlinizde şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihî cüretler gördük. Maateessüf şimdi makamı hilâfet ve saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır.[3601]

> [..] Bu mesele, vasi, nazik ve mühim meseledir. Bugün fiilen tatbik etmek üzere yaptığımız birtakım mevaddı kanuniye vardır. Bunlara buna mümasil bir ifadeyi koyunca bize sorarlar, (halifeniz nerededir? Halifeniz esir midir? Nerededir) (1) halife ve padişahınız? Ne cevap vereceksiniz?.. Esir mi diyeceğiz? İşte ulema ve fuzelâyi kiramımız vardır. Esir olan adam padişah olamaz. Biz ötedenberi diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvet ve kudreti şeriyesini istimalden memnudur, hainane hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile iştigal caiz değildir. Nerde bizim halife ve padişahımız deriz ve bugün ya onu tanımak lâzım veyahut onun yerine derhal birisini ikame etmek lâzım gelir, buyurursunuz. Binaenaleyh bu işi böyle muğlak yapmak halife ve padişah nerede, makamı hilâfet ve saltanat nerededir, esirdir, yahut kudret ve kuvvetini kullanamaz dersek ilga ederiz. İçinden çıkamayız. Sonra ufak bir madde ile içinden çıkamayız. İrtibatı nedir, hukuku nedir? Onlar için kanun yapmak lâzım gelir.[3602]

> Yani biz kabul ediyor ve herkese de ispat ediyoruz ki makamı hilâfet ve saltanatı biz de hiçbir vakit başımızın üzerinden atamayız.[3603]

Mustafa Kemal, aynı celsede beyan ediyor: *Rus Hükümeti Cumhuriyesinden maddeten muavenet görmekteyiz ve birtakım münasebatı siyasiye ve uhuvvetkârane tesisiyle iştigal etmekteyiz*.[3604]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve siyasî mümessili Andrew Ryan, Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *İtalyanlar: Türkiye'nin ayakta tutulmasını siyasi ve ekonomik bakımdan çıkarlarına uygun görmektedirler. İlk önce milliyetçiler ve bazı durumlarda da İstanbul Hükümeti'yle işbirliği yapmaktadırlar.* [..] *İtilaf Devletleri'nin doğrudan harekete başlaması söz*

3600 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 122.

3601 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 135.

3602 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 136.

3603 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 137. Başka bir deyişle Sultan Vahideddin'in "azli hilâfet dâvasına sebep olabilir." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 122.

3604 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 137. Nitekim Mustafa Kemal, 29 Ocak 1921 tarihli görüşmesinde, Sovyet Rus Cumhuriyeti'nin *Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi Yetkilisi Eşba Yoldaş*a şöyle söylemiştir: "Meclis'ten geçen son kanunla, Türkiye'de cumhuriyet yönetimi kuruluyor. (..) bizim yönetim sistemimiz Bolşeviklerinkine yakındır. (..) Bence, bütün Müslüman devletler, bağımsızlıklarına kavuştuktan ve kendilerini özgürce yönetmenin tadını aldıktan sonra, zaman içinde harici tesirlerden kurtulacaklar ve böylece hilafete bağlılık da ortadan kalkacaktır." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2014, s. 299-300.

konusu olamaz. Bu fikre ve Milliyetçi Teşkilat'ın yok edilmesine İtalyanlar taraftar görünmemektedirler.[3605]

26 Eylül 1920. *İmparatorluk Genelkurmay baş yardımcısı*[3606] İngiliz-İriş Korgeneral Charles Harington, *İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne yerine getirildi. İngilizlerin İstanbul'u terk etmesine kadar bu görevde kalacak olan Harington, Anadolu hareketine nisbeten daha yumuşak bir yaklaşım içinde bulunacak ve hükümetini Mustafa Kemal'le görüşmeler yapmaya ikna etmek için çalışacaktır*.[3607]

Trabzon Valisi Kapancızâde Hamid, Trabzon'a muvasalat etti:

> Refet ile aramızda olan anlaşma gereğince Eylülün 15'inde Ankara'dan hareketle 26. günü Trabzon'a geldim. Vilayeti büsbütün değişmiş buldum. Doğu ve Batı resmî ve askerî çevrelerinden esen Bolşevik rüzgarı Trabzon'un aynı çevrelerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu âfetin tahribatını yakından dinleyen ve resmî teşviklerle Bakû'ye gönderilen kongre üyelerinin tespitleriyle kanaatleri perçinlenen halk bu temalüe karşı pek heyecanlı bulunuyordu.
>
> Askerler şeklen dahi kızıl komşularına benzemek için formalarını yırtmışlar, kollarına birer kırmızı işaret takmışlardı. Merkez Komitesi tarafından propaganda için gönderilen Cebelibereket Mebusu Rasim [Öztekin] Bey, birtakım ayaktakımını "Yeşilordu" teşkilatına yeminle kaydederek memleketi anarşiye sürüklüyordu.[3608]

27 Eylül 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'le mülakat ediyor. Anadolu'ya Müttefik mümessilleri ve silâhlı kuvvetler olmaksızın nasihat heyeti gönderilmesinin işe yaramayacağı hususunda ısrar ediyor.[3609]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Mustafa Kemal'in durumunun açıktan açığa güçleştiği; bir yandan Eyüp Sabri'nin Bolşevik Partisi'nin, öte yandan, başta Halide Edip ve Hamdullah Suphi olmak üzere, Bolşevizm düşmanlarının, onun gücünü aşındırmakta oldukları öne sürülüyor, şöyle deniyordu:*

> [Mustafa Kemal'in] Bu iki aşırı gruplar arasındaki benliğini daha ne kadar sürdüreceği belirsizdir. Herhalde, yakında, ya merkezi yönetimle birleşmek veya buyruklarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden almak zorunda kalacaktır.[3610]

28 Eylül 1920. İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre İngiliz istihbaratı mensubu bir subay *Biz bırakırsak Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerdir* demiştir:

> [..] Yunan kuvvetlerinin iki ay içinde tek başlarına İstanbul'u işgal edecekleri yolundaki haberler sürekli biçimde doğrulanmaktadır. İyi haber alan bir İngiliz istihbaratı subayı şunları söyledi: "Belki de tek çözüm yolu budur. Biz bırakırsak Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerdir. Gerçekten de Zakharoff ve

---

3605 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 138-139.

3606 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 155. Henry Hughes Wilson, Harigton'un Kurmay Koleji'nden itibaren hocasıydı (Walder, 1971, s. 154).

3607 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 225. Bolşeviklerin Karadeniz sahillerinden Kemalistlere silâh yardımı yaptığı ve Ankara'da da Bolşevikvârî adımların (İstiklâl Mahkemesinin kurulması, Halk Zümresi metninin anayasa metni olması) atıldığı bir hengâmdır.

3608 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 586.

3609 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 152; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 411, sonnot 33.

3610 FO 371/5171/E 12803, kaynak: HC/1360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 115.

> Venizelos başarılı olurlarsa, şimdiki Ermenistan sınırına kadar Anadolu'yu baştan başa geçmelerine izin verilecektir."
>
> Aynı zamanda, uzun süren Yunan saldırısının istenen sonuçları vermediği kabul edilmekte ve Mustafa Kemal'le bir uzlaşma arandığı anlaşılmaktadır. İngiliz temsilcilerinin Ankara'da onunla görüşmeler yaptığına inandıracak belirtiler vardır.[3611]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson'a telgraf gönderdi. *Damat Ferit'in notasındaki teknik bilgilerin ne ölçüde sağlıklı sayılabileceği* hususunda uzman mütalaası taleb ediyor: *a) Acaba Osmanlı hükümeti İtilaf devletlerinin para ve subay yardımı olmaksızın ulusçuları bastırabilir mi? b) Sadrazamın önerileri kabul edildiği takdirde, askerlerin paralı olacağı, yabancı subayların da çokça para alacakları hesaplandığında 20 milyon lira yetecek mi? c) Eğitim vb. işler düşünüldüğünde üç aylık bir süre yeterli olur mu? Ayrıca, yetiştirilen kuvvetin daha sonra tümüyle ya da kısmen ulusçulara katılması ve İtilaf'ın bu durumla baş edebilmesi olasılığı ne?*[3612]

Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Osmanlı hükümetinin ulusçuları bastıracak bir kuvvet oluşturmasının olanaksızlığı dolayısıyla "gerçekleri" anlatarak söz konusu* yatıştırıcı *kurul işine girişmek gerektiğini bildiriyor*. Bu babda, *24 Eylül'de Fransız yüksek komiserine padişahın görevlendireceği, yanında İtilaf temsilcilerinin bulunacağı ve ulusçu önderlerle görüşebilecek bir kurul düşüncesini kabul ettirmiş*tir. *Fakat komiserler 25 Eylül' de Damat Ferit'le görüştüklerinde hiçbir zaman kurul gönderme tasarımının silahla bastırmanın yerine bir çare olarak ya da altı ay önce büyük Müttefik baskısı altında asi ilan edilmiş olan ulusçu önderlerle görüşme yapılmasını düşünmediğini söylemiş. Ona göre kurul işi bir yandan hareketi bastıracak kuvvetlerin oluşturulması, kurulun yanında İtilaf temsilcileri olması, Kemalist hareketin suçlu önderleriyle temas etmemesi koşullarıyla yararlı olabilirdi*. *De Robeck'e göre bu Fransız yüksek komiserinin düşüncesiydi. Yalnız Defrance Damat Ferit'in çekilmesi gerektiği fikrindeymiş, oysa kendisi bu konuda tereddüt ediyor*.[3613]

Roma'daki İngiliz Bahriye Ataşesi Niggle, Roma'daki İngiliz Sefaretine rapor teslim etti. *Edinilen istihbarata göre*, *eylül başında Antalya üzerinden gelen Mustafa Kemal'le, Doğu Akdeniz'de Yunan etkinliğinin artmasından çekinen İtalyan Hükümetinin, Roma'dan gönderdiği, muhtemelen Ferrara adlı bir İtalyan görevlisinin, Rodos'da buluştukları* belirtildi. Mustafa Kemal *Rodos'a, bir İtalyan yardımcı savaş gemisiyle geçmiştir*.[3614]

Kâzım Karabekir komutasındaki TBMM Hükümeti Şark Cephesi Ordusu, Ermeni Taşnak Cumhuriyeti üzerine harekete geçti.[3615] *Artık Ankara Rusya'ya İngiltere'den daha mesafelidir*. Dahası, İngilizler, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya karşı dış politikada bundan böyle istiskal etmesini, istihbarat teşkilatı sayesinde kısa sürede tesbit etmişti.[3616]

29 Eylül 1920. Erkân-ı Harb Kaimmakamı Kadri, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu TBMM Hükümeti hesabına çalışan Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb'ü (Durukan) ziyaret etti. *[B]ir İngiliz telgrafında, Anadolu'da Yunanlıların artık bir iş göreceği ümit edilmemesi lazım geldiği bildirildiği ve İngilizlerin Mustafa Kemal ile müzakereye girişmiş olduklarını*

3611 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 97-98.

3612 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 254.

3613 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 142-144; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 215-216.

3614 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 123.

3615 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.

3616 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 268.

ve Yunanlıların İnebolu'ya çıkarmak istedikleri iki tümen askerin çıkarılmasına İngilizlerin engel olduğunu anlattı.[3617]

ABD'nin Erivan Fevkalâde Komiseri Miralay Haskell, Londra'da bulunuyor ve Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne'yle mülakat ediyor. Haskell *Ermeni ulusundan "profesyonel dilenci" olarak söz* ediyor*. Ona bakılacak olursa, Erivan Cumhuriyetinin sınırları dışındaki zengin Ermeniler, açlık çeken yurttaşlarına "on paralık" yardımda bulunmuyor; göçmenler için kurulan hastahaneleri işletmeye karşı çıkıyor; öte yandan ücretli Ermeni hastabakıcıları, hastahane malzemelerini çalarak satıyorlardı. Haskell ayrıca şunları ekliyor*:

> [Ermeniler] hırsız, yalancı, tamamen alçalmış, kendi kendilerine yardım edemeyen, birbirlerine yardım etmek istemeyen ve her türlü şükran duygularından yoksun olan kimserlerdi. Ermeni halkı arasında yurt duygusu olmadığı gibi, ülkede yönetici ya da siyasî yeterlik, gelişmek için para ve kaynak da yoktu.

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, Haskell-Osborne mülakatı tutanağına derkenar kaydedecek, Haskell mütalaasını tasdik edecektir: *Ermenilerin karakterini iyi bildiğimden, onların bu biçimde nitelenmeleri beni şaşırtmıyor*.[3618]

30 Eylül 1920. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'e talimatname gönderdi. İstanbul ile Ankara hükümetlerini uzlaştırıcı heyet Anadolu'ya gitmeden önce, Sevr projesinin Padişah'a ve hükümete onaylatılması gerektiğini bildiriyor.[3619]

Britanya Harbiye Nezâreti (*War Office*) raporu: *Yakındoğu'da yapılan bir araştırma, Bolşevikler, Türk Milliyetçiler ve İtalya arasındaki kristalleşmeye inanmak için güçlü nedenler sunuyor…*[3620]

Selânikli Abdülgani Ahmet'in (Doyran) Konya'da neşrettiği Mustafa Kemal tensibli *Öğüd* gazetesi: *İngiliz ve Yunan toplarının tehdidi altında efkârı hümayunlarını izhardan memnu bulunan sevgili Padişah Halife-i ruyi zemin Sultan Mehmed Han-ı Sadis Hazretleri*.[3621]

Yunan Kralı Alexandr, maymun tarafından ısırıldı:

> 30 Eylül sabahı, güneşli bir günde Kral Alexandr, Fritz adındaki kurt köpeğiyle Tatoi Sarayı'nın bahçesinde yürüyüşe çıkmıştı. Yürüyüş sırasında köpek birden bir çalılığa atladı. Köpeğin havlamasını ve dalaşma seslerini duyan Alexandr koştu, köpeğin evcil bir İspanyol maymununu ağzına aldığını ve şiddetle sarstığını gördü. Maymunu kurtarmaya çalıştığı sırada, Kral, maymunun erkeğinin saldırısına uğradı ve baldırından kötü bir şekilde ısırıldı. Yaralar temizlendi ve sarıldı [..][3622]

Ekim 1920. Mustafa Kemal'in Alaaddin Haydar'la mülakatı, Yunan-Türk harbine dair esas stratejisini ifade etmektedir:

> -Muvaffakiyetinizden emin misiniz Ekselans?

3617 Eyüp Durukan. (2018). *Günlüklerde Bir Ömür - IV: Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)* (M. Uluğtekin, haz.) içinde (s. 307-308). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

3618 FO/4960/E 12171; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve* Dış *Politika*, 1991, c. 2, s. 36-37.

3619 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 220.

3620 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

3621 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 243. "Milli Mücadele'nin önemli gazetelerinden biri olan *Öğüd*'ün sahibi, matbaacı Abdülgani Ahmet (Doyran), gerek matbaası ve gazetesiyle Milli Mücadele'ye yaptığı hizmetler, gerekse Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı nedeniyle Milli Mücadele Anadolu'sunda direnişten yana aktif bir duruş sergileyen öncü aydınlardan birisidir." Uygur Kocabaşoğlu & Aysun Akan. (2019). (Haz.). *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer"in 100 Atlısı* içinde (s. 269). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

3622 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 203.

-Şüphesiz. Yaklaşık 75 yıl önce birkaç yüz Sırp komitacı dağlara çıkıp isyancıları bastırmak için gönderilen Türk ordularının tamamına karşı savaştığında, Türk ordular komitacıların üstesinden gelemediler çünkü Sırplar istiklâlleri için harb ediyorlardı. Bulgaristan da aynısını yaptı. Yunanistan da.

Bugün, Türklerin kendi dağlarına tırmanma, gerilla mücadelesinde silâha sarılma ve bir keskin nişancı savaşını muvaffakiyetle nihayete erdirme sırası geldi. Bu ahval ne kadar uzun sürerse o kadar faydasını görürüz. Her gün bizim için ileriye, zalimler için ise ölüme doğru bir adımdır. Bir yandan Sovyetlerin Rusyası, diğer yandan verdiğimiz âlî mücadeleyi yakın gelecekte bizi taklit etmek için alâkayla takip eden tüm Asya bizi destekliyor.

Yunan ordusu tüm bu seferberliğe karşı koyabilecek mi? Yunan askeri evini, işini geride bırakmış ve çalışıp ailesini geçindirebilmek için sadece derisini kurtarmayı düşünmektedir. Oysa Türk gönüllülerin kâffesi, işgâlci tarafından köyleri yeni yıkılmışken ve evlerini kaybetmişken köylerini ve evlerini kurtarmak için bir ölüm kalım mücadelesi veriyorlar.

Bir tarafta fethetmek isteyen bir ordu, diğer tarafta vatanını müdafaa eden koca bir millet... Sizce ikisinden hangisi galip gelecektir?

Bugün Yunan mevzilerinin gerisinde çetelerimiz arı gibi ve Yunan askeri önden ve arkadan sık sık kurşun yiyor.

Ve işte kış... Bizim için bir müttefik daha yaklaşıyor...

-Yunanlıların saldırısı ve son ilerlemesi hakkında ne düşünüyorsunuz Ekselans?

-Yunanlıların tüm saldırı ve ilerleyişi tarafımca derpiş edildi. Bu ilerleme, genişliğini üçe katlayan cephesini zayıflattı. [..]

Yarın, diktatörü Lloyd George'nin emrine riayet eden Venizelos, iddia ettiği gibi 500.000 kişilik bir orduyu feda etmek isterse, belki Ankara'yı, hatta Konya'yı güçlükle işgâl etmeyi başarabilir. Sivas'a çekilmekle keskin nişancı savaşımız iki katına çıkacak ve ordumuz bu ahvalde Yunanlıların bin kilometreyi aşan cephelerini daha kolay delebilecektir.

Mösyö Venizelos, Anadolu'ya girdi fakat bataklıkta, çıkmazda. Ve Yunan ordusu -Anadolu'ya binlerce ceset gömdükten sonra- kendisine aid olmayan bu memleketi eninde sonunda terk etmek mecburiyetinde kalacaktır.[3623]

Mustafa Kemal'in gerek Halide Edib'e gerek Alaaddin Haydar'a belirttiği "strateji", Türkiye'yi, malî bakımdan dış yardıma muhtaç bırakan sebepler arasında yer almıştır. 16 Şubat 1922 tarihli gizli celsede Maliye Vekili Hasan (Saka), *gümrük varidatının Sakarya Harbi sıralarında mükellefiyeti harbiye münasebetiyle.. tüccarların vaki olan muamelâtı münasebetiyle.. gümrük varidatının tedennisine sebebiyet verdiğini beyan buyurdular. Sonra ahiren bazı livalarımızın felâkete, işgale*

[3623] Alaeddine Haidar. (1920). *A Angora Auprés de Mustapha Kémal* [e-book]. Paris: France-Orient. Tercümenin daha kısa bir versiyonu için okuyunuz: Hasan Köni. Hasan Köni. (1986). Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu Hakkında. *Belleten*, 50(197), s. 551-552. 23 Eylül 1921 tarihli bir İngiliz belgesine göre Alaaddin Haydar, *La Turquie Nouvelle* gazetesinin Kemalist nâşiri idi. "İstanbul'da Kemalist ajan diye bilinen Aleaddin Haydar, geçenlerde, İstanbul'daki İngiliz çevrelerde Kemalist propaganda yapmak için harekete geçti. İyi niyetli bir İngiliz'i, limandaki Türk mavnacıları derneği Byzantine Co.'nin müdürü Kaptan Walker'ı bulmayı becerdi ve ona Ankara'dan gelen paraları verdi. Böylece bu paralarla, Mr. Sciuto'dan l'Aurore'un satın alınması mümkün oldu; çünkü yeni bir gazete çıkarma yetkisini elde etmek, sonuç olarak imkansızdı. 1923'e gelindiğinde, gazete, Alman Yahudisi bir subay olan Heinrich Cohn tarafından destekleniyordu. Bir Rus casusu, Ratinof gazetede çalışıyordu. Cohn Bolşevikler'le işbirliği yapıyordu ve Bolşevik propagandasını yaymak için ayda 600 lira alıyordu." Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 76.

maruz kalması münasebetiyle âşar varitadından tenezzül vukubulduğunu söyleyecek; Aydın mebusu Tahsin de, söz konusu sebeplere *hükümetin idaresizliği*ni ekleyecektir.[3624]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 28 Ekim 1920 tarihli vesikasına göre Alaaddin Haydar, Bâb-ı Âlî'nin mümessiliydi. Alaaddin Haydar'ın mezkûr eserinde zikredilen cümleler aynen İngiliz istihbarat belgesinde de yazmaktadır.[3625]

1 Ekim 1920. Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Sevr'in tasdiki meselesinde *Fransız görüşüne katıl*maktadır. *Onayın gecikmesi, Sevr oldubittisini kabul etmeye hazır, fakat bunun sorumluluğunu yüklenmek istemeyen ılımlı insanların ortaya çıkmasını önlüyor ve bunun için Damat Ferit hükümetine baskı yapılmalı*dır.[3626]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, 25 Eylül'de Robeck'i ziyaret etmiştir. *Kemalistlerle uzlaşmaktan yana* değildir. Sadrazama göre *baskı uygulanmadıkça Anadolu'da bir uzlaşmaya varmak olanaksız. Dolayısıyla tasarlanan kurula, Bağlaşık temsilcileri de katılmalı; "âsi akımın en aşırı önderleriyle" görüşülmemeli*dir. Sadrazam 27 Eylül'de tekrar ziyaret etmiş, iki gün evvelki mülahazalarında ısrarcı davranmıştı. Sadrazamın bu tavrı Müttefik fevkalâde komiserlerini harekete geçirmiş, *İstanbul yönetimini, Anadolu'ya kurul göndermeye bir nota ile çağırmak ve Damat Ferit hükümeti işbaşında kalırsa, kurulun başarı sağlamasının olanak dışı olduğunu sözlü olarak, Tevfik Paşa aracılığıyla Padişaha duyurmak kararını* aldırmıştır. Müttefik fevkalâde komiserlere göre Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), *Damat Ferit'in yerini alabilecek en uygun aday*dır.[3627]

Sadrazam Damad Ferid, İngiliz Fevkalâde Komiserliği memurlarından birisiyle 1 Ekim'de *çok gizli* görüşüyor ve *ulusçu bir hükümetle çalışmaya zorlanması halinde* Padişah'ın tahttan feragat edeceğini söylüyor. Sadrazam, *Vahdetin'in ve kendisinin ülkeyi "şerefli" (dignified) bir biçimde terk edebilmesi için İngilizlerin yardımcı olup olamayacaklarını soruyor*. *Robeck bu olasılık karşısında hayli heyecanlandı, çünkü Abdülmecit'e antlaşmayı onaylatmak çok zor olacakt*ır. *Zaten ona göre antlaşmayı onaylattıktan sonra Damat Ferit'i devirmek (Fransızların düşüncesi) ahlaka da İngiliz çıkarlarına da aykırı düşecekti*r.[3628]

Robeck: *Ferit istikbal hususunda kuşkuludur. O, Nasyonalist renk taşıyan bir Hükümetin iktidara gelmesi halinde kendi şahsının, Sultan'ın ve onun siyasetinde birleşenlerin selâmetleri ile ilgilidir*.[3629] Robeck'in Curzon'a belirttiğine göre Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) sadarette Damad Ferid'in yerini aldığı takdirde *"ılımlı Türklerin" bunu kabullenmeleri ve Kemalistlerin Padişaha biat etmeleri* mümkündür. Robeck'in mahrem telgrafına Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, şu derkenarı yazacaktır: *Mustafa Kemal'in askerî durumu gerçekten umutsuzsa ve Enver Paşa onun*

3624 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 788-789.

3625 FO 371/5172/E 14269; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 131-132.

3626 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 220. "İmzalayacak olan padişah olduğuna göre, onay için Damat Ferit'e yapılacak baskı, aslında padişaha yapılacak baskı demekti. Belki nezaket gereği padişaha baskı yapılacağı söylenmiyordu." (Akşin, 2017, c. 3, s. 220). "Fransız hükümeri antlaşmanın Osmanlı Meclisi tarafından onaylanmasının gerekmediği, padişah onayının yeteceği görüşündeydi (12 Ekim)." (Akşin, 2017, c. 3, s. 412, sonnot 42).

3627 FO/5056/E 12183; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 112.

3628 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 223.

3629 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 242.

yerini almak üzereyse, onu ve daha ılımlı yandaşlarını, Türkiye'yi Enver-Bolşevik emellerine kurban etmeye hazırlanan aşırı eğilimlilerden ayırmanın zamanı gelmiştir.[3630]

> Mustafa Kemal'in fikirlerini öğrenmek (!) üzere Ankara'ya bir murahhaslar heyeti göndermenin zaruriliği ve Padişah idaresinin felâket halini alan malî durumu -nihayet Rumbold'un İstanbul'da "arada bir müflis hükümet düşürüp başkasını iktidara getirmek"ten gayri bir işle meşgul olunamadığını gizlememesine rağmen- Damat Ferit hükümetinin kat'î şekilde çekilmesini mucip oldu.[3631]

*Bu girişimin sonucu olarak (İngilizlerin talebi üzerine) 20 Kasım 1920'de Ankara ile iyi ilişkilerden yana olan Tevfik Paşa hükümeti kuru*lacaktır. *İngilizlerin bu jesti; yüzünü Ankara ile ittifak antlaşması yapmaya yanaşmayan Sovyet Rusya'dan Batıya dönmesi için Mustafa Kemal'e de adeta bir işaret olmuştur*.[3632]

2 Ekim 1920. Bir maymun tarafından ısırılan Yunan Kralı Aleksandr ateşlendi.[3633]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Ankara'ya muvasalat eden Fago'nun esas vazifesi Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümetinin arasını bulmaktı fakat muvaffak olamadı zira Milliyetçiler Sadrazam Damad Ferid Paşa ile uzlaşmak istememişlerdir.[3634]

> 5 Eylül'de Roma'ya ulaşan eski Osmanlı diplomatlarından Galip Kemali, aynı gün Mustafa Kemal'e bir yazı gönderiyor; bu yazının bir sureti İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Bu yazının, İtalyan ajan Vlora eliyle Mustafa Kemal'e gönderildiğine inanılıyordu. O sırada, Fago adlı İtalyan yetkilisinin, Mustafa Kemal'le İstanbul yönetiminin arasını bulmayı başaramayarak Anadolu'dan döndüğü bildiriliyordu. Galip Kemali, Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, 5 Eylül'de Roma'ya ulaştığını, 6 Eylül akşamı İtalya Dışişleri Bakanlığı siyasi daire şefince, Konsey başkanı M. Giolitti adına ziyaret edildiğini; kendisine, İtalya'nın Yakın Doğu'da güçlü bir Türkiye görmeyi dilediğini; Ankara ile İstanbul'un arasını bulmaya hazır olduğunu söylediğini bildiriyordu.[3635]

3 Ekim 1920. Ermenistan Taşnak Hükümeti Dışişleri Bakanı *Ohancanyan, 3 Ekim'de Erivan'a çağrılan Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes'a, İngilizlerin Trabzon'a bir çıkarma yapmalarını önerir. Ancak Stokes, bunun bir işe yarayamayacağı karşılığını verir*.[3636]

4 Ekim 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a fevkalâde mahrem ve zata mahsus muhtıra gönderdi. Sevr, Vahideddin Hân tarafından imzalanmamıştır.[3637] Robeck, Sadrazam Damad Ferid'le mülakat etmiştir. Sadrazam, *Padişahın, tahtından çekilmeyi, Kemalist eğilimli bir yönetimle işbirliği yapmaya yeğ tuttuğu; esasen sabrının tükenmek üzere olduğu; görevinden çekilirse, Bağlaşıklar için ciddi sorunlar yaratacağı yolunda* ikaz etmiştir. Robeck, cevaben, *Padişah görevinden çekilirse, ülkesi için ileride sağlayabileceği yararların ortadan kalkmasına ve durumun daha karışık bir biçime gelmesi* ihtimaline dikkat çekmiştir. Robeck, Curzon'a gönderdiği mahrem telgrafa şu notu düşüyor: *Görevinden çekildikten sonra ülkeden*

3630 FO/5056/E 12184; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 101.

3631 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 26. Jaeschke, muhtemelen zühulen "John de Robeck" yazmak yerine "Rumbold" yazmıştır.

3632 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 319.

3633 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 203.

3634 Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 121, 123). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

3635 FO 371/5057/E 13497, kaynak: T/26/30; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 119-120.

3636 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 178. Halbuki Ohancanyan, 30 Eylül'de Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e bir mektup göndermiş, Türk saldırısını protesto etmiş ve Rusya'dan bu saldırının durdurulmasını taleb etmişti (Yerasimos, 2000, s. 178).

3637 FO 371/5056/E 12215/3/44; Aktaran: Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 65.

ayrılmak isterse, Ferit'e her türlü yardımı yapacağım. Padişahı ve Ferit'i her çeşit tehlikeye karşı korumak için elimden geleni yapacağım. Lord Curzon ise şu mütalaada bulunuyor: "*İstanbul'daki gelişmeler ve Fransızların üstün bir duruma gelmeleri hiç hoşuma gitmiyor. Oraya ne kadar ivedilikle bir elçi gönderirsek o kadar iyi olacak*.[3638]

Padişah, tahammülünün son haddine gelmiş bulunduğundan nasyonalist temayüllü bir hükümet ile çalışmağa rıza göstermektense, muhtemeldir ki, Saltanatı bırakacaktır.[3639] Çünkü Vahideddin Hân nazarında Sevr projesi, *Türkiye'yi felakete sürükleyebilecek* türde bir sulh teklifidir. Bu minvalde Sadrazam Damad Ferid Paşa da, İngiliz taraftarı görünmekle birlikte Sevr'in tasdiki için *ciddi girişimlerde bulunmamıştır*.[3640]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. 4 Eylül 1920 tarihli TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi ele geçirilmiştir. Buna göre *Ankara'da BMM, Kütahya milletvekili Besim Atalay ve doğrudan Yunan ordusunun tehdidi altında bulunan Afyon Karahisar, Uşak, Bilecik ve Eskişehir milletvekillerinin, Ankara yönetimine güvensizlik beyan eden önergesini gizli oturumda görüşüyordu. Önergede öne sürüldüğüne göre, Mustafa Kemal, Yunan ilerlemesinin kesinlikle durdurulduğunu ve askerî hazırlıklar tamamlanınca, Türk ordusunun karşı saldırıya geçerek düşmanı, eski hattına çekilmeye zorlayacağını söylemişti. Aradan altı ay geçmiş olmasına karşın, henüz bir başarı elde edilemediği gibi, Padişah yönetimi, felâket getirici Sevr Antlaşmasını da imzalamıştı. İzmir'deki Yunan ordusu, hiçbir yerde ciddi direnişle karşılaşmayarak, istilâ bölgesini İzmir ve Bursa illerinin dörtte üçünü kapsayacak biçimde genişletmişti. Önerge sahipleri, Yunan ilerlemesinin niçin durdurulmadığını ve Tokat, Zile, Amasya, Bolu, Adapazarı ve dahası Harmana'da neden ayaklanmalar patladığını soruyor; Ankara yönetimini, bu sorulara yeterli karşılık vermeye çalışıyor; aksi halde, BMM'yi, yönetimi denetlemeye davet edeceği uyarısında bulunuyordu*.[3641]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, İttihadçı lider Enver'in *26 Ağustos'ta Moskova'dan gönderdiği ilk mektuba cevap verdi. İttihatçıların çabalarını İslam birliği kurmaya değil, emperyalizme karşı yöneltmesini tavsiye etti. "Batı'da, Bolşevizm'i önlemeye çalışan İngiltere'ye karşı ciddi bir direniş gösterecek tek İslam ülkesi Türkiye'dir" dedi*.[3642]

5 Ekim 1920. Atina'da bulunan Yunan Başvekil Venizelos, Londra'daki Britanya Başvekili Lloyd George'ye mahrem telgraf gönderdi. Venizelos, *askerini gereksiz yere seferi durumda tutamayacağını belirtiyor*. *Ona göre Osmanlı hükümeti Mustafa Kemal'in hakkından gelemez ve kurulacak tümenler mutlaka sonunda ulusçulara yarar. Anadolu hareketi güçlenmeden yeni bir Yunan harekâtı Ankara ve Pontus'taki ulusçu güçleri "kesin olarak yok eder" ve iki sonuç doğurur. Birincisi, Türkleri İstanbul'dan kovar ve Boğazlar bölgesiyle birlikte serbest geçişi sağlayacak ayrı bir devlet kurulur. Karadeniz'de var olan Rumlarla, Türk zulmünden Güney Rusya'ya sığınmış 800 bin Rum Pontus'ta ayrı bir devlet kurarlar. Bu devlet Ermenistan ve Gürcistan'la birlikte İslamcılık ve gelişebilecek Rus emperyalizmine karşı sağlam bir set oluşturur. Yunan kuvvetleri işi tümüyle başarabilecek durumda, fakat siyasal ve mali nedenlerle Haziran'daki gibi bunun tüm sorumluluğunu üstlenemez. Ama İngiltere'nin bu yönde girişimi ve mali desteği olursa bütün kuvvetleriyle işbirliği yapmaya hazır*dır. *Fakat kışın yaklaşması*

3638 FO/5056/E 12215; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 102, dipnot 132.

3639 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 242. "Sultan tahammülün son sınırına geldi. Milliyetçi eğilimli bir hükümetle çalışmaya rıza göstermektense belki de saltanatı bırakacaktır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 233.

3640 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık rapor, 27 Nisan 1921; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 58.

3641 FO/5057/E 14050; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 90.

3642 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 233.

*nedeniyle hemen harekete geçilmeli. Yoksa askeri terhis etmek gerekecekti*r *ve o zaman da birkaç ay içinde ülkeyi yeni bir seferberliğe razı etmek zor olur*.[3643] Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, şu derkenarı yazacaktır:

> Yunan önerisi oldukça tek yanlıdır. Kemalist akımını ortadan kaldırmak deneyine karşılık (bunda başarı sağlanacağı kesin değildir; başarı sağlansa bile, bundan ancak Yunanlılar yararlanacaklardır). Türklerle imzalayacağımız antlaşmayu yırtamaz; Doğu siyaseti açısından Fransız ve İtalyan bağlaşıklarımızla olan dayanışmamızın son bağlarını koparmamız; Türkleri İstanbul'dan çıkarmamız, Montagu'nun deyimince, Hindistan'da bir ihtilâl başlatmamız; yeni ve büyük bir Yunan devleti kurmamız; 20.000.000 sterlin ödeyerek Yunan ordusuna iç çamaşırları sağlamamız isteniyor.[3644]

Venizelos'tan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a nota: *İstanbul Hükümeti M. Kemal'i bastıramayacak*tır, *İtilâf devletleri de harekete* geçmemektedir; *bu durum Anadolu'nun* geleceği *için bir tehdit*tir. *Duruma radikal bir çare bulmak için milliyetçileri yoketmek üzere yeni bir sefere"* girişilmeli. *Kış başlamadan önce bu konuda karar verilmesi* gerekmekte, *yoksa Yunanistan ordularını terhis etmek zorunda* kalacaktır.[3645]

İstanbul'daki Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson, Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'in 28 Eylül tarihli telgrafına cevabî telgraf gönderiyor. Wilson'a göre *sonuç almak için yabancı subaylar şart*tır. *Söz konusu kuvveti hazırlamak en az altı ay sürer. İyi para aldıkları ve savaşmadıkları sürece sadakatsizlik göstermeleri pek olası değildi*r. *Anadolu'ya gönderildiklerinde kaçanlar çıkabilir ama bunlar mutlaka karşı tarafa katılmak için kaçıyor olmayabilirler. Büyükdere'deki birlikten fazla bir şey beklenemez, subaylar işinin ehli değildi*r, *ruh ve eğitim yetersizdi*r. *Ama yabancı subaylar, düzenli maaş ve iyi yemekle sonuç alınabilir*. Yegâne *sorun, çoğu Türk subayının bu birliğe katılmak konusundaki isteksizliği*dir. *İyi düzenlenmiş bir hükümet kuvveti ulusçu orduyu yenmekte zorluk çekmez, meğer ki ulusçular Bolşeviklerden esaslı yardım almasın. Halk ulusçu propagandadan etkilenip ulusçulara etkin destek verecek olursa gerilla savaşı çıkabilir ve o zaman büyük kuvvetler gerekir. Fakat halkın böyle bir tutumda olmadığ*ı görülüyor halihazırda.[3646]

6 Ekim 1920. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'dan Koramiral John de Robeck'e talimat: *Sultan'ın Saltanattan ayrılmaması için bütün kuvvetinizle tesir ediniz*.[3647] *Çekilirse, yurt dışına çıkmasına yardımcı olunuz.*[3648] O hâlde anlaşılmaktadır ki Sultan Vahideddin'in tahtta kalması, hem Curzon'un hem Mustafa Kemal'in arzu ettiği bir vaziyet idi.

3643 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 253. Akşin, Venizelos'un Lloyd George'den aylık 3.500.000 sterlin (35 milyon lira) yardım taleb ettiğini alıntılama gereği duymamış. Sonyel mevzubahis etmiş.

3644 FO/5135/E 12594; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 93. Venizelos, Lloyd George'den aylık 3.500.000 sterlin yardım taleb ediyor. 1 İngiliz sterlini takriben 10 lira idi. 3 Ocak 1921 tarihli Bütçe Kanununa göre TBMM Hükümetinin harcamaları 63.018.358 lira; gelirleri 51.388.626 lira; yıllık bütçe açığı 11.629.732 lira ve "devlet gelirleri giderlere kıyasla %18,4 oranında noksan" idi (Müderrisoğlu, 1974, s. 324). Diğer bir deyişle Venizelos, TBMM Hükümetinin yıllık harcamasının yaklaşık yarısı kadarlık bir meblağı, aylık olarak İngilizlerden istiyor.

3645 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. XCIII-XCIV.

3646 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 254-255. "Wilson mali konunun yetkisi dışında olduğunu söylüyor." (Akşin, 2017, c. 3, s. 418, sonnot 118).

3647 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 242.

3648 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1995, c. 3, s. 236.

Curzon, 28 Eylül'de başlayan TBMM Hükümeti Şark Ordusunun ileri harekâtı karşısında mağlubiyete uğrayan Taşnak Ermenistanı yönetiminin Trabzon'a Yunan çıkartması talebini reddetti. Zira *İngiltere 1920 sonbaharından itibaren Ankara ile anlaşma yolları aramaya başlamıştır*.[3649]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *İtalyan'ların Erekli'ye yüzlerce tüfek indirerek Ulusçulara sattıkları* belirtiliyor.[3650]

Bâb-ı Âlî Maliye Nâzırı Müsteşarı Muzaffer Hariciye Nezâretine hususî muhtıra gönderdi. Varidat Müdüriyet-i Umumiyesi Aşar Kaleminin raporladığına göre Kemalistler, Bursa'daki ve Trabzon'daki Düyûn-ı Umumiye sandıklarına ve aşar mallarına-vergilerine el koymuşlardır. Sinob Merkez Müdüriyetinden 8.500 lira deruhte edilmiştir. İnebolu ve Giresun mıntıkalarında da müsademe vakidir. Sadece Bursa'da, 8 Mart'tan Haziran nihayetine kadarki zaman zarfında gasb edilmiş nukutun yekûnu, 6.475.573 kuruşu (64.755 lira) Düyûn-ı Umumiye sandıklarından, 2.490.993 kuruşu (24.909 lira) aşardan olmak üzere 90.000 liraya tekabül etmektedir.[3651]

Trabzon Valisi ve Umumî Müfettişi Kapancızade Hamid, İttihadçı Faik Ahmed'in (Barutçu) gazetesi *İstikbal*de Sovyet Rusya'yla ittifaka aleyhtar makale neşretti: *Garb'ın bize ihtiyacı vardır. Bugün olmazsa yarın, Garplılar bunu takdir edeceklerdir*.[3652]

7 Ekim 1920. Veliahd *Abdülmecid oğlu Ömer Faruk'u Ahmet Reşid'e* [Rey] *gönderdi. O da Veliahd'in General Milne'e yazdığı bir mektubu yüzbaşı Bennett'e verdi. Bunun üzerine General 38 günden beri devam eden "abluka"nın kaldırılmasını emretti*.[3653]

Müttefik fevkalâde komiserler Bâb-ı Âlî'ye müştereken nota verdiler. *Anadolu'ya barışçıl, istediği herkesle görüşebilecek, komiserlerin onayladığı, saygın kişilerden oluşacak bir uzlaştırma kurulunun acil olarak gönderilmesini resmen tavsiye ettiler. Kurul antlaşma ile oluşan durumu, antlaşmayı yürürlüğe sokmanın gerekliliğini, bu yapılmazsa doğacak tehlikeleri anlatacaktı. Komiserlere göre Damat Ferit'in antlaşmayı zorla kabul ettirmek yönündeki düşüncelerine katılmak pek olanaklı değildi. Anadolu hareketini bastıracak bir gücün oluşturulmasındaki zorluklar, mali olanakların tümüyle yokluğu ve Anadolu'nun birçok bölgesinde meşru hükümet yerine başka bir yetkeyi tanıyanların varlığı ortadaydı*.[3654] Daha sarih bir ifadeyle, Müttefikler, Ankara'daki silâhlı kuvvetleri müstenid askerî yönetimi İstanbul'daki mücerred idareye karşı bilemeye azmediyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî idaresi iktisadî çöküş içerisindedir:

> Adam Block tarafından yapılan hesaplara göre 23 Eylül 1920 tarihi itibariyle Maliye Nezheti'nin kasasında 408.112 TL vardı. Ay içerisinde 448.712 TL gelir beklendiğinden kasa mevcudu toplam 856.821 TL'ye ulaşacaktı. Hükumetin Eylül ayında yapacağı maaş ödemesi 1.796.983 TL, muhtelif harcamaları ise 281.816 TL, toplamda 2.078.799 TL idi. Dolayısıyla bütçede sadece Eylül ayında 1.221 .975 TL açık oluşacaktı. Bu açığa

---

3649 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 445.

3650 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

3651 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 182-183.

3652 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 357. Kapancızade Hamid, "Trabzon'a döner dönmez *Teşkilat-ı Mahsusa* adıyla bir anti-komünist komite teşkil etmiştir. Görüldüğü gibi eylül ayından itibaren artık Trabzonlu iktidar sahipleri anti-Bolşevik tutumlarını saklama ihtiyacı içinde değildir. Hamit bey'in Valiliği sırasındaki faaliyetlerinden biri de, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne üye kaydeden Cebelibereket mebusu Rasim Bey'i Giresun'dan uzaklaştırmak olmuştur."

3653 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 17-18, dipnot 64.

3654 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 216.

> İstanbul ve merkeze bağlı topraklar için yapılan harcamalar ile mülteciler ve ülkeye dönecek esirler için gerekli masraflar dihil değildi. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda 28 Şubat 1921'de bitecek mali yıla değin bütçenin 13.000.000 civarında açık vermesi bekleniyordu. Bu yönüyle Milliyetçilerle varılacak uzlaşmanın gelir kaynaklarını da artırması bekleniyordu.[3655]

8 Ekim 1920. Fransız *Binbaşı Labonne'un İstanbul'dan bildirdiğine göre, Yunan ilerlemesi Avrupa ile pazarlık amacıyla durdurulmuş bulunuyor. Yunanlılar taarruza devam etmek için İstanbul'u ya da başka bir karşılık istiyorlar. İngilizler Venizelos'u devam etmeleri için kandırmaya çalışıyorlar ama başaramıyorlar. Hindistan'da hoşnutsuzluk uyandırmamak için Yunanistan'a daha fazla ödün verilemiyor*.[3656]

9 Ekim 1920. İtalya'nın Londra Büyükelçisi Imperiali, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi. Buna göre Sevr Andlaşmasının tatbiki noktasında *Padişah'ın tek başına vereceği onayın yeterli olmayacağını düşünen Fransız Hükûmeti, Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasının da güç olduğunu dikkate alarak antlaşmayı Saltanat Şurası'nın onaylamasından yana olduğunu açıkladı. İtalyan Hükûmeti ise bu konuda çekimser kaldı*.[3657]

Polonya *Varşova'daki İngiliz ortaelçisi Sir Horace Rumbold, Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kuruluncaya dek Yüksek Komiser rütbesini taşımak üzere İstanbul'a İngiliz büyükelçisi* tayin edildi.[3658]

TBMM Hükümeti Dahiliye Vekili Refet'den (Bele) *Erzurum'da çıkan fevkalade vaziyetin oraya naklimi icap ettirdiği* hakkında *acele şifreli telgrafname* teslim alan Kapancızade Hamid, Erzurum Valiliğini deruhte etmek üzere Trabzon'dan mufarakat etti.[3659]

> Erzurum'da başlayan Halk Hükümeti kurma talepleri ve valilik krizi, Mustafa Kemal ve Karabekir'de Erzurum'a dirayetli ve güvenilir bir vali atamak gerektiği kanaatini oluşturmuştur. Bu krizi çözmek için bulunan isim Hamit Bey olmuş ve ekim başında Erzurum'a Vali atanmıştır. Erzurum'da *Albayrak* gazetesi ve çevresindeki Bolşevizm'e sempati duyan kesimin temizlenmesi, Bolşevikliğin yayılmasının engellenmesi, daha doğrusu kaynağında boğulması için en ideal isim, anti-komünist Hamit Bey'dir. Vali Hamit nasıl bütün Trabzon'u Bolşevikliğe karşı örgütlediyse, şimdi sıra Erzurum'un temizlenmesindedir.
>
> Mustafa Kemal'in İngiltere ile ittifaktan yana Hamit Bey'i, kendisi için büyük problem yaratan sorunların çözülmesi için Erzurum'a göndermesi, tam da İngilizlerin Ankara ile yakınlaşma çabalarına girdikleri döneme rast gelmesi bir tesadüf müdür? Eylül ayında İngilizler İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti'nin arasının düzeltilmesi gerektiğine karar vermiş ve 1 Ekim'de Damat Ferit'in istifa etmesi için girişimde bulunmaya başlamışlardır. İngilizler, Fransızların tek başlarına Ankara ile yakınlaşmasına izin vermek istememektedir. İngilizler bir yandan da Enver Paşa ile Bolşeviklerin arasındaki iyi ilişkilerin Mustafa Kemal tarafından hoş karşılanmayacağını, bu durumun Moskova-Ankara yakınlaşmasını sabote edebileceğini ummaktadır.[3660]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Türkiye'de müttefik denetimi başlamıştı*r. *Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilciler, Duyun-ı Umumiye'nin kurulmasından Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadarki süreçte Türk hazinesini incelemeye başlamışlard*ır.[3661]

3655 Robeck'ten Curzon'a 7 Ekim 1920, FO, 406/44, No. 160; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 110, dipnot 237.

3656 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 170, p. 114; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 423, sonnot 209.

3657 FO, 371/5056. E 12597; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 902.

3658 FO/5279/E 12674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 102, dipnot 132.

3659 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 588-589.

3660 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 357-358.

3661 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

La Voz yazıyor: *Türkiye, Arabistan, Mısır ve diğer Doğu devletlerinden 50 kral, prens, sultan ve kabile reisi, Müslüman dünyasını İngiltere, Fransa ve diğer Avrupalı güçlerin askeri kuvvetlerinden arındırmak amacıyla oluşturulacak meclise çağrılmışlardı*r. *Merkez Komitesi, doğu devletlerinin birincil hükümdarlarından oluşuyor. Konferansın toplantıları, Ön Asya'daki bir şehirde gizli olarak yapılacaktı*r. *Bu meclisin oluşturulması fikri, Mısır'da bir kabile reisi olan prens Ahmed ile Emir Faysal arasında gerçekleşen bir görüşmede ortaya çıkmıştı*r. *Bu konferansta, Müslüman Doğu'nun yeniden doğuşu programının taslağını oluşturulmuştu*r.[3662]

10 Ekim 1920. Selânikli Mustafa Kemal taraftarı Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da neşrettiği *Öğüd* gazetesi, Vahideddin Hân'ın bir resmini tabettiği hâlde mühim bir yazı neşretti: *Kuvayı Milliye ve Meclisi Milli'nin teşekkülü, arzu ve evamiri hafiyei humayunlarına müstenit bulunan Halifei Müslimin ve Padişahı âlempenah*.[3663]

11 Ekim 1920. Vahideddin Hân, kendisini ziyaret eden İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e, *İttihat Terakki'nin evrim geçirmiş hali olan Milliyetçilerin tehdidi altında kaldığını, Sevr Antlaşması'nı onaylamaları hâlinde Milliyetçilerin suçlamaları ile karşı karşıya kalacaklarını*, *böylelikle Anadolu'da ateşe benzin dökecekleri, daha açık bir ifadeyle Milliyetçilerin güçlenmesine sebebiyet verecekleri*ni belirtti.[3664] Padişah, tahttan feragat etmekle tekrar tehdit ediyor.[3665] *Ulusçu bir hükümetin iktidara gelmesi halinde feragat edeceğini ve o sıradaki bunalımda hükümet değişikliğinin er geç buna yol açacağını söylemiş*tir. Robeck, Padişah'ı *böyle bir şeyden vazgeçirmek için konuşmuş, fakat o feragat konusu ve feragatten sonra durumu üzerinde durmakta ısrar* etmiştir.[3666]

Sevr'in tasdik edilmesi için Müttefiklerin baskısına maruz kalan Vahideddin Hân, Robeck'e, *Anadolu'ya gidecek uzlaşma kurulunun elde edeceği sonucu beklemek gerektiğini ve ilk kez onaylayarak antlaşmayı istedikleri suçlaması ile karşılaşmamak için derhal onaylamayı kabul etmediğini söylemiş*tir.[3667]

Padişah, Robeck'e, İstanbul-Ankara *uzlaşma çalışmalarında hem manevi, hem fiziki güç öğelerinin kullanılmasının yerinde olacağını söylemiş*tir. *Asıl vurguladığı* ise heyetin sadece milliyetçileri *boyun eğmeye çağırması* gerektiğidir; müzakere kapısı açmamalı, karşı tarafın şart koşmasına mahal vermemelidir. Milliyetçiler söz konusu davete icabet etmezlerse o halde ne yapılacağı da düşünülmelidir. Padişah, Robeck'ten sonra Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'yi huzuruna kabul etmiş ve görüşmüştür. Gönderilmesi planlanan heyete Müttefik fevkalâde komiserlerin mümessillerinin refakatçi olmasını önermiştir. Padişah'ın bu önerisi, heyetin salahiyetini ve muvaffakiyet ihtimalini artıracağı vechile *Defrance'ın ve meslektaşlarının aklı*na *yatmış*.[3668]

> Ben, Fransız ve İtalyan meslektaşlarımın, 6 Ekim'de Sadrazam vasıtasıyla Majestelerinden gelen isteğin sonucu olarak, 11 Ekim'de sultan tarafından kabul edildiğimizi şerefle belirtirim.

3662 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 188.

3663 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 124. "Kuvayı Milliye ve Milli Meclis, Padişah'ın gizli emirlerine dayanarak kurulmuştur." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 240.

3664 Abdurrahman Bozkurt. (2021). *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne)* içinde (s. 115). İstanbul: Ötüken Neşriyat. "Sevr Antlaşması'nın aceleyle onaylanmasına karşı çıkan Sultan, Müttefik meclislerinin büyük bir kısmının onaylaması hâlinde kendilerinin de Sevr Antlaşması'nı onaylayabileceklerini bildirmekteydi." (Bozkurt, 2021, s. 116-117).

3665 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 124.

3666 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 223.

3667 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 220.

3668 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 217.

Sultan bizi Fransız, İngiliz ve İtalyan olarak sırasıyla kabul etti. Fransız meslektaşımla yaklaşık 1 çeyrek saat, benimle 2 ve çeyrek saat ve İtalyan Yüksek Komiseri Vekili ile 1 buçuk saat görüştü. Görüşmelerde O'na Civil List direktörü [*Hazine-yi Hassa Müdürü*] Emin Bey refakat ediyordu. Fakat benim görüşmemde, tercüman olarak M.Ryan'ı istedi. Üçüncü dilin kullanımını engellemek için görüşmenin daha sonraki kısmında Emin Bey'in görevine son verdi.

Sultan, Yüksek Komiserlerle yaptığı ilk görüşmeye nazaran daha az tedirgindi. Sultan, Ferit tarafından dikkatli bir şekilde yönlendirildiği izlenimini verdi. Ferit'in O'nun tüm güvenine sahip olduğu anlaşılıyordu. Sultan, muhtemelen Sadrazam ile birlikte hazırladıkları kısa notlardan konuşuyordu.

Sultan, benim ilk görüşmemde edindiğim, O'nun zayıf bir karaktere ve zekaya sahip olduğu izlenimimi kuvvetlendirdi. O, ilk görüşmemde bağlı olduğu sebatı aynen gösterdi. Sultanın konuşmaları bir miktar dağınıktı ve takip etmek zordu. Fakat konuşmalarının ana hatlarında tutarlıydı.

Ben çeşitli konularda söylemek istediğim şeyler için bir not hazırlamıştım. Konuşmanın uygun kısmında, bu notun Türkçe çevirisini sultana verdim. Bu tarihsiz ve imzasız notun sözlü konuşmanın kısaltılmış yazılı hali olduğunu açıkladım. Bu notun orijinal İngilizcesini de ekledim.

Sultan, sözlerine, 7 Ekim'de, Anadolu'ya gönderilecek misyonla ilgili sadrazama sunulan önerisinin olumlu cevaplandırılacağını ima ederek başladı. Ayrıca Yüksek Komiserlerin, misyona kendi delegelerini de katma isteklerini memnuniyetle karşıladığını belirtti. O, böyle bir misyona tam destek vereceğini fakat bunun maddi değil moral anlamında olduğunu belirtti. Ben, onun desteğinin misyonun başarısına katkıda bulunacağını söylediğimde Sultan, moral gücünü, savaş sırasında önemli ölçüde kaybettiğini söyledi ve moral ve maddi etkilerin birbirini desteklemesinin iyi olup olmayacağını sordu. Bunu söylemekle O, milliyetçilerle uğraşırken uzlaşma ile bir güç gösterisi yapmanın birleştirilmesinin daha iyi olabileceğini anlatmak istiyordu. Fakat bu konuya vurgu yapmadı.

O'nun üzerinde durduğu konu, misyonun öğüt vermek ve itaate çağırmak için gönderilmesiydi. Misyon, tartışmak ve şartlar formüle etmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamalıydı. O'na göre, milliyetçiler itaati reddederse, ne çeşit bir eyleme girişecekleri konusunda kesin bir fikir bulunmalıydı ve O, bu konuda nasıl bir yol takip edileceğini sordu. Ben bu sorunun önemli olduğunu kabul ettim. Ve bunu sizin bilginize sunacağıma söz verdim.

Majesteleri, Türk üyelerden daha önemli bir role sahip olacak misyondaki müttefık delegelerinin, milliyetçileri itaate alma konusunda kendisinden daha çok niyetli olacakları konusundaki endişelerini örtülü bir şekilde belirtti. O, misyonun yukarıdaki paragrafta belirtilen karakterde olması konusunda oldukça istekliydi.

O, milliyetçi liderlerin Anadolu'daki tebaasına zulmettiğini ve bu gibi suçların gerektirdiği cezaları affetmenin çok güç olduğu yolundaki argümanı çok sık kullandı. O, zulme uğrayanlara haddinden fazla merhamet telkin etme fikrini reddetti ve mağdurların çiğnenen haklarının Tanrıdan geldiğini ve hatta bir kralın dahi bu şiddeti görmezden gelme hakkına sahip olmadığını söyledi.

Sultan müttefiklerin maddi yardımı üzerinde çok durdu. O, bir hükümdar olarak değil, bir halkın babası olarak konuşuyordu. O, İstanbul halkının içinde buıunduğu manzarayı anlattı ve onların direkt ve indirekt olarak büyük ölçüde maaşa bağımlı olduğunu, yılın sıcak aylarında dahi birçok sıkıntıya girdiğini ve kışın en acı durumlarla yüz yüze kaldığını söyledi.

Ben bu fırsatı değerlendirerek, finansal komisyonun kurulmasının herkes için önemini ve antlaşmanın (Sevr Barış Antlaşması'nın) hayata geçirilmesiyle onun çalışmalarına başlamasının önemini vurguladım.

Misyon konusuna dönen Sultan, misyona hangi Türk üyelerin katılması konusunda benim fikrimi sordu. O, kendi ülkesinde insanlardan uzak bir kişi haline geldiğini ve kimseyi tanıyamadığını söyledi. Sultan, açıkça ülkesi için tek politikanın, İngiltere ile arasının iyi olması gerektiğini düşündüğünü ve bu konuda benim yardım ve tavsiyelerime ihtiyaç duyduğunu belirtti. Bu konuda, benim yabancı meslektaşlarıma bahsetmememi ve onlara karışmamamı da istedi.

O'nun maiyetindeki memurların çekilmesinden sonra Sultan, şahsi fikirleri hakkında samimi bir şekilde konuştu. O, Büyük Britanya dostluğunu savunan politikasının, babasından miras olarak aldığı ve kırk yıldır koruduğu bir kanaate dayandığını söyledi. Kendinden önceki Sultanın ölümü sırasında eğer savaşın sonunun yakın olduğunu görmemiş olsaydı ve İngiltere'ye lekesiz bir el uzatabilecek bir sultanın, eski dostluğu yeniden kazanacağına umut etmemiş olsaydı, sultanlığın ağır yükünü üzerine almayacağını söyledi. **O, ayrı bir barış yapmak için çalışmış fakat başarısız olmuştu.** Daha sonra Townshend'in vasıtasıyla mütareke yapılmıştı. Fakat beklediği barış bunu takip etmemişti. **Şu anda O prensiplerinden ve onurundan taviz vermeksizin birlikte çalışacağı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir evrimi olan milliyetçilerin güçlenme tehdidiyle karşı karşıyaydı.** O, mevcut gerginliklerle sağlığını feda etmekten çekinmediğini, fakat 60 yaşına dayanmasına rağmen, bütün hayatı boyunca, prensiplerinden vazgeçmediğini söyledi.

Çok içten geçen konuşmanın bu bölümünde Sultanın, kendi geleceği problemiyle çok meşgul olduğu anlaşıldı.

Konuşmanın daha sonraki kısmında Sultan, antlaşmanın tasdiki problemine geri döndü. **O'na göre, Türkiye'nin barışı ilk onaylayan ülke olması, Anadolu'daki yangını körükleyecekti. Çünkü milliyetçiler, kendisini, Türkiye'nin büyük bir kısmının kaybedileceği antlaşmaya boyun eğmekle suçlayacaklardı**.

Sultan ayrıca bana samimi bir şekilde, Fransız meslektaşımın hükümetin değişmesi, önerilen misyonun başarı şansını artıracaktır, yolundaki önerisi hakkında ne düşündüğümü sordu. Ben bu konudaki görüşlerimi okumuş olduğu notta ifade ettiğimi söyledim.

Sultana göre, şu anda ılımlı bir kabinenin, tam bir milliyetçi içerikli bir hükümete atlama taşı olacağını belirtti. "Biz geçen yıla geri dönmüş olacağız" dedi ve ekledi: "Bu ülkede tek nötr insan hiçbir şey yapmaya kabiliyeti olmayan insandır."

İçten olduğunu belirttiğim konuşmanın bu bölümleri dışında Sultan bana da meslektaşlarıma kullandığı aynı dili kullandı ve bahsettiğim aynı notlardan konuşuyor gözüktü. Bizim hepimizde Sultanın Ferit Paşa'yı bırakmaya istekli olmadığı izlenimi uyandı.[3669]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Ermeni Hükümeti, Ankara'nın Milliyetçi Hükümeti'ne savaş ilan etti. Türk çevrelerinde Ermenistan saldırısının, Ankara Hükümeti'nin Çiçerin'den aldığı bir telsiz mesajı üzerine gerçekleştirildiğine inanılıyor. Çiçerin, adı geçen mesajda, Moskova'nın Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesi bağlamındaki bir harekâtı destekleyeceğini iletiyor*.[3670]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Proidosdan: Mustafa Kemal yeni teşkilât yapıyor. Şöyle ki: Her müslim kazâ merkezi fırka ve ikinci derecedeki kazâ merkezi alay merkezleri olacakdır. Şu tertibe nazaran her vilâyet bir kol orduya mâlik olacakdır.*[3671]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müslüman Türkiye, henüz bölgede hâkim güç olmaktan vazgeçmemiştir*. *Milliyetçiler isyan ederek, yabancı işgaline karşı (Mezopotamya'da İngilizlerle, Suriye'de Fransızlarla ve Küçük Asya'da Yunanlılarla) kutsal savaşa (cihat) başlamışlardır*.[3672]

12 Ekim 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Venizelos'un 5 Ekim tarihli mektubundaki talebler müzakere ediliyor. Kraliyet Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'a göre *Venizelos askerinin yeteneklerini ölçmekte başarılı olmuştur*. *Buna göre Yunan*

3669 *British Documents on Foreign Affairs*, Doc.229. (E,13038/3/44). No.1408, Robeck'ten Curzon'a 14 Ekim 1920 tarihli rapor; Aktaran: Mehmet Okur. (2003). İngiliz Belgelerine Göre Sultan Vahdettin - İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robek Görüşmesi. *Atatürk Dergisi*, 3(3), s. 145-147. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

3670 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 410.

3671 Vakit, 11 Ekim 1336-1920, Numero 1020, *Anadolu Haberleri: Mustafa Kemalin Yeni Tertibâtı*, s. 1, sütun 2.

3672 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 290.

*ordusunun Ankara'ya ulaşabilmesi olası*dır. *Fakat hükümeti sağlıklı biçimde bilgilendirmek için kaç tümen kullanılacağı, Mustafa Kemal güçleri gerilediği takdirde ne kadar zaman seferi kalacakları, Pontus deyince tam olarak ne düşünüldüğü, harekâtın maliyeti konularında araştırma yapmak durumunda olduğunu söyledi. Siyasal yönüne gelince, kabine tasarının Sevr Antlaşması'nı yırtıp atmak anlamına geleceğini, söz konusu Pontus'un bir Yunan devleti olacağını, İstanbul'un Yunanlılarca kuşatılmış bulunacağını, nihayet tasarının Fransa ve İtalya tarafından kabul edilmesi olasılığının zayıf olduğunu konuştu. Ama Genelkurmay'dan bilgiler ulaşıncaya değin işin söz konusu edilmemesi ve Genelkurmay raporunun doğrudan başbakana sunulması kararlaştırıldı*.[3673]

Fransa Cumhuriyeti, Paris'deki Britanya ve İtalya büyükelçilerine nota verdi. Sevr'in *onaylatılmasının "daha pratik" olacağı kabul ediliyor*. *Onaylama işi için Meclis'e gerek yoktu*r, *İtalya'da olduğu gibi padişah ve hükümetin onaylaması yeterlidi*r. *Fakat onaydan sonra Ferit hükümeti çekilmeli ve yeni hükümet Anadolu'ya bir uzlaşma kurulu göndermeli*dir. *Birçok kaynaklardan gelen bilgiler, Anadolu halkının, Mustafa Kemal'in çevresindeki bir avuç aşırı dışında, ulusçulara karşı bıkkınlık, yorgunluk duyduğunu gösteriyor. Bunlar, Büyük Devletler'in Türkiye'nin geleceği ve kalkınması konusundaki iyi niyetlerini ve barışa direnmenin boşluğunu kurulla temas ettikçe anlayacak ve İstanbul hükümetine yönelecekti*r. *Kurul yüksek komiserlerin "seçtiği" ve sadakat konusunda tam güvenilecek şahsiyetlerden oluşacak; başarısızlık olasılığı dolayısıyla yabancılar yer almayacaktı*r.[3674] Padişah'ın Sevr'i tasdik etmesi demek, TBMM Hükümeti tarafından "hâin" ilân edilmesi demektir. Fransa Cumhuriyetinin 1919 yazından beridir istihbaratını elde ettiği Anadolu'da millî bir cumhuriyet rejiminin kurulmakta oluşuna katkı sağlaması şaşırtıcı değildir.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Amiral John de Robeck'e çok acil ve şifreli telgraf gönderdi: *Padişah tahttan çekilir ve aynı zamanda veliahd da Ankara'ya geçerse ortaya çok zor bir durum çıkacaktır. Bu sebeple Damad Ferid'i veliahdın kaçışının önlenmesi için her türlü tedbiri almaya teşvik edin ama bu tedbirlerin bizim teşvikimizle değil Türk Hükümeti tarafından alınmış gibi gösterilmesine dikkat gösterin*.[3675]

Bu devreye ilişkin TBMM Trabzon mebusu ve Dahiliye Vekâleti Müsteşarı Kapancızâde Hamid, hatıratına şu anekdotu derc etmiştir: *Müzakere* [Samsun'daki Rumların dahile tehciri meselesi müzakeresi] *bir aralık Anadolu'nun muhtelif noktalarında tesadüf olunan mukavemet konusunda geldi. Kütahya Mebusu Ferit Bey* [devlet sosyalizmi müdafii Ahmed Ferid Tek] *saltanatın halk üzerindeki nüfuzunu kırmak ve ananevî duyguları okşamak için şehzadelerden birinin, bilhassa, millî hareketten yana olduğu söylenilen Abdülmecit Efendinin Anadolu'ya gelmek için bir teklifte bulunduğunu, mamafih, "herhangi bir vatandaş gibi gelebileceği cevabı verildiğini" bildirdi. Bu hususta*ki *tartışma neticelenemedi*.[3676]

3673 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 253-254.

3674 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 216-217.

3675 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 2, s. 351; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 195-196. "İngilizler geleneksel politikalarını o günlerde bütün inceliğiyle uygulamadaydılar: Kendileri işe karışmıyor gibi görünecek ve bunu yaparken Türk tarafını birbirine düşüreceklerdi."

3676 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 585-586.

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *3000 civarında isyancı Arap, İngiliz birliklerinin El-Hille'nin 5 kilometre güneyinden geçişi sırasında, İngilizlere saldırmış ancak mağlup olmuşlardır*.[3677]

Fotoğraf. *Hille* beldesinin Irak'daki coğrafî mevkii (*Google Maps*).

13 Ekim 1920. Yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre, *İngiltere'de muhafazakârlar, İngiliz hükûmetinin Türkiye'de duruma egemen olan Kemalistlerle antlaşma yapmasını istiyorlardı. Muhafazakâr Walter-Guinnes konuyla ilgili olarak: "Başta gelen görevimiz Ankara hükûmetiyle bağlantı kurmak, eğer Türk milliyetçileri İtilaf Devletleri'nin denetimi yararına önemli ödünler verme konusunda niyetli görünürlerse, onlara bazı mantıklı toprak ödünleri vermektir"* dedi.[3678]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre *7 Ekim'de Konya bölgesinde bir ayaklanma oluyor; tüm Konya Sancağı'na ve bu Sancağa bitişik olan Isparta Sancağı'nın bir bölümüne yayılıyordu. Ulusçular, ayaklanmayı bastırmak amacıyla ivedilikle davranarak, Afyon Karahisar'da bulunan ve dört piyade taburundan oluşan XII. Kolordu'ya mensup askeri birlikleri bir topla birlikte olay yerine gönderiyorlardı. Bu askeri harekât kısmen başarılı oluyor, ama Ulusçular, isyan bölgesinin tümünü denetlerine geçiremiyorlardı. Ulusçularca gönderilen ama İngiliz İstihbaratı'nın eline geçen bir belgede, XII. Kolordu erlerinin disiplin ve yetenekten yoksun olduğu kaydediliyordu. Raporda ayrıca şöyle deniyordu: "Mustafa Kemal, buyruğu altındaki erlerin azlığı yüzünden, Yunanlı'lara karşı kesinlikle ilerleyemediğini, ama gerilla savaşı yapmak niyetinde olduğunu açıklıyor; Ulusçular, şimdiki durumun güçlüğünü ve askeri bir başarı sağlama şanslarının küçüklüğünü iyi anlıyorlar"*.[3679]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), TBMM Sıhhiye Vekili Adnan'a (Adıvar) muhtıra gönderdi. İkili arasındaki müştereklik şuradan ileri gelmektedir: ikisi de Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin sabık ve mevcud idarecidir. Hamid, İngiltere ile Fransa arasındaki çatışmadan haber verdi. Kuvâ-yı Milliyenin Fransa ve İtalya nazarında gözden düştüğünü bildirdi:

> İngiliz Fransız münâsebâtı: Fransız[ların] İngilizlerin tahakkümünden katʿiyen memnûn olmadıkları şübhesizdir. Fakat Almanya'ya karşı aczleri dolayısıyla boyun eğmeye ve binâenaleyh memnûn görünmeye çalışıyorlar. Şark politikasında İngilizlerin Yunanlıları tavassut etmesi ve binâenaleyh Türk'den her ne alınırsa Yunan'a gitmesi Fransızları iğzâb ediyor. Çünkü Türkiye'de kalan her kısmın iktisâden menfaʿati hemen hemen Fransa'ya âid gibidir. Halbuki Yunan'a geçen yerden Fransızların bir santim istifâde edebilmeleri mümkün değildir. Bu yolda Fransa mahâfil-i resmiyesine vukûʿ bulan işʿârât-ı mahsûsa mevcûddur. Adana mes'elesi, Yunanîlere karşı durulmaması Fransızları Anadolu Hükûmeti hakkında fevkalâde sinirlendiriyor. Anadolu Hükûmetinin Fransızlara sûreten olsun mümâşâtkâr olması menfaʿati îcâbâtından, her ne kadar esâs hakkında pek çok menfaʿat te'mîn etmezse de teferruʿât ve esâsa takarrub cihetleriyle pek muʿteber olur.
>
> Türkiye hakkında İngiliz siyâseti şudur: Uyanmakda olan millet hislerinden İslâmlar da hissemenddirler. Hindistan ile sâir müstemlekâtında olan İslâmları diğer edyân erbâbıyla karışık olduğundan onlardaki his-i millî his-i dînî şeklinde tecelli ediyor ve hepsi maʿnen makâm-ı hilâfete ve maddeten kuvvete müstenid

---

3677 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 290-291.

3678 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 245. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 1920'de Avam Kamarasında, Muhafazakâr Fırka Wrekin mebusu "General Townshend açıkça, uygun koşullarda bir antlaşma imzalayarak Türkiye'yle uzlaşmak çağrısında bulunuyordu."

3679 FO 371/5172/ E 14131; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 125.

bulunan Türkiye'ye istinâd etmek istiyorlar. Bu İslâmları uyutmak ve makâm-ı hilâfeti taht-ı esâretde bulundurmaya ve asırlardan beri askerî bir millet olan Türkiye'yi parçalamaya mütevakkıf olduğunu anlayan İngiltere Türkiye'nin en zaʿif bulunduğu bu zamânda maksadını mevkiʿ-i icrâya koymaya çalışıyor. Bu iş için İngiliz askeri kullanmasına lüzûm ve ihtimâl[i] yokdur. Zîrâ Venizelos'un yutacağı lokmaları ölçmeyen bir harîs ve her nevʿ sarfiyâtı menʿ etmek isteyen bir İngiliz efkâr-ı umûmiyesi vardır. Bunun için Loyd Corc tarafından Türkiye'yi mahva Yunanistan me'mûr edilmişdir. Binâenaleyh İngiltere'den ümid-i necât beklemek abesdir. Meğer ki Kuvâ-yı Milliye tarafından Yunan savleti kırılır o vakit ortada olan mes'eleyi tesviye için İngiltere çârnâçâr bir tarîk-i hale yatar. Bunu bilen Fransa ve İtalya Kuvâ-yı Milliye'nin en mühim duʿâcıları idiler. Fakat İzmir cebhesinde hiçbir muvaffakiyet elde edilemeyince İtalya Kuvâ-yı Milliye'nin ehemmiyetli bir kemiyet olmadığına kâniʿ oldu ve Fransa daha bundan mâʿada bir de Adana hâdisesinden muğber oldu.[3680]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, *Londra'da bulunan Ermeni önderlerinden M. Aharonian* ile mülakat ediyor. Osborne: *Ermeniler, "kurt geliyor" diye o kadar haykırıyorlardı ki, sonuçta büyük bir felâkete uğradıkları zaman, onların sorununa kimse büyük ilgi veya sempati göstermedi*.[3681]

14 Ekim 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği mahrem telgrafta (i) *İstanbul Hükümetine andlaşmayı onaylattırıp sonra onu düşürmenin doğru olmayacağı*nı, *çok baskı yapılırsa Padişahın da tahttan çekilebileceği*ni; (ii) *Veliahtın andlaşmaya karşı olduğu*nu, *tahta çıkarsa milliyetçi muhalefeti daha da canlandırabileceği*ni, *yeni Hükümetle çalışmanın daha güç olacağı*nı bildiriyor.[3682]

Robeck, telgrafında belirttiğine göre *Fransız Hükûmeti, İtilaf Devletlerinin ortak hareketi sonucunda Padişah'ın antlaşmayı onaylanmasım, antlaşmanın onaylanmasının ardından mevcut hükûmetin istifasını, Yüksek Komiserlerin belirleyeceği ve Millî Hareketle uyuşacak nazırların yer alacağı yeni bir hükûmet tarafından Anadolu'ya gönderilecek heyetin Yüksek Komiserler tarafından seçilmesini ve hükûmet mallarının satışından elde edilecek gelirin teminat alınmasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne borç verilmesini önerdi. Bunlar yapıldığı takdirde hem İtilâf Devletleri hem de Türkiye lehine komisyonlar kurulacak ve 15,000 kişilik kuvvetin oluşturulmasına izin verilecekti. İngiliz Hükûmeti mali yardım dışındaki Fransız programını genel olarak kabul etti* (23 Ekim). *Bu programın uygulanabilmesi için Osmanlı Devleti'nde Anayasal değişiklik yapılması gerekiyor. Çünkü Kanun-ı Esasi'ye göre antlaşmaları onaylama yetkisi Meclis-i Mebusan'a, nazırları seçme yetkisi de Sadrazamla birlikte Padişah'a ait*.[3683]

Robeck, Curzon'a bildiriyor: *Damat Ferit kabinesinin yerine, yüksek komiserlerin seçeceği ve Kemalistleri "yola getirebilecek" kişiler atanacak; yeni kabine, yine yüksek komiserlerin seçeceği kişilerden oluşan bir kurulu Anadolu'ya gönderecektir*. *Bu kurula, Bağlaşık temsilcileri katılmayacak. İstanbul yönetimi, Bağlaşıklarca desteklendiğini açıklayarak, kurulu daha güçlü bir biçime getirecek; kurul, Anadolu'ya varınca, gerçek durumu ve "Bağlaşıkların, Türkiye'nin kalkınması için iyi emeller beslediklerini"; Antlaşmaya karşı koymanın boşuna ve tehlikeli olacağını; Türkiye'de birliği sağlamanın kazançlarını halka anlatacak.* Robeck'in mahrem telgrafından anlaşılıyor ki Padişah'ın

3680 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 479.

3681 FO/4963/E 14103; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 33-34.

3682 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 2, s. XCIX.

3683 FO, 371/5056, E 12741; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 914.

tahttan feragat etme tehdidi işe yaramıştır zira Britanya, Sevr'in Padişah ve Bâb-ı Âlî tarafından derhal tasdik edilmesi için yapmakta olduğu baskılara son vermiştir.[3684]

Robeck, Curzon 12 Ekim tarihli talimatına cevabî telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid'in Veliahd Abdülmecid'i tarassut altına alması için teşvikte bulunup fakat teşvik etmemiş gibi görüntü vermenin müşkil olduğunu bildiriyor. Robeck'e göre *her an tahta gelebilecek Veliaht'a karşı böyle bir davranışla özdeşleşmek büyük bir yanlış olur*. *Durumu bilenler onun kaçması olasılığını zaten çok zayıf buluyorlar*. *En iyisi şimdilik karışmamaktır*. Britanya Hariciye Nezâreti 19 Ekim'de Robeck'in görüşünü tasdik edecektir.[3685]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. 6 Eylül 1920 tarihli TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi ele geçirilmiş durumdadır. Buna göre *Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet, BMM'nin 6 Eylül'de yapılan gizli oturumunda, Türk ordusunun, Yunanlıların İzmir'i istilâlarından bu yana önemli bir başarı sağlayamadığını kabullenmekle birlikte, bu ordunun yavaşça gelişmekte olduğunu; sonra Ankara'nın, İslâm dünyasında Türkiye'den yana bir akım yaratmayı ve Sovyet Rusya'ya yanaşarak bir dostluk antlaşması imzalamayı başardığını açıklıyor; Türk kamuoyu ve ordusunun moralini yükseltmek amacıyla, gerçek durumu biraz olsun abartmak zorunda kalıyordu*.[3686]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, sabık Bâb-ı Âlî Büyükelçisi Galib Kemalî'nin (Söylemezoğlu) Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu 5 Eylül tarihli telgrafı ele geçirilmiştir. Ele geçirilmiş telgrafa göre *İtalya Dışişleri Bakanlığı Siyasî Dairesi şefi, 5 Eylül'de, İtalya Başbakanı M. Giolitti adına* Galib Kemalî'yle mülakat etmiş ve "*İtalyan yönetiminin, toprak bütünlüğü ve siyasî bağımsızlığa sahip, güçlü bir Türkiye'nin Yakın Doğuda barışın korunmasını sağlayıcı önemli bir etken olarak varlığını sürdürmesinden yana olduğunu; bu yönetimin, Türkiye'yi barış konferansından önce diplomatik bakımdan desteklediğini*" beyan etmiştir; Galib Kemalî ise *İstanbul yönetimi*nin *Anadolu gücü ve İtilâf devletleri arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu* açıklamıştır.[3687]

15 Ekim 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtırası: Padişah Vahideddin, *tahttan inmekte ısrar ediyor*.[3688]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Tilley, Sevr'in tasdiki meselesine ilişkin derkenar kaydetti. *Tilley'e göre derhal onaylamak Türk hükümetini ciddi ölçüde zayıflatacaksa, İngiltere ve Fransa'nın onaylaması sırasında bu konuda ısrar etmek daha doğru olabilir. Bundan sonra Tilley, Türkleri zorlamak için yeni bir Yunan taarruzu üzerinde duruyor*.[3689]

16 Ekim 1920. İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD'li fevkalâde komiserler Vahideddin Hân'ın huzuruna kabul edildiler. Sözcü mevkiindeki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, *Hükûmetlerimizden aldığımız ta'lîmat'a göre, Anadolu ile anlaşabilecek bir hükûmet teşkîlini istiyoruz*

3684 FO/5056/E 12741; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 112.

3685 FO 371/5277, E 12740/9693/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 286. "De Robeck Veliaht'a yapılan muameleye karşı çıkan bir yazı yazınca bir tartışma başlamış oldu. İngilizlerin kafası karışıktı. Merkezde Tilley, Abdülmecit ulusçu olarak tanındığına göre, onun Anadolu'ya gitmesine İngilizlerin karşı çıkmasının doğal ve bu bakımdan yüksek komiserin gösterdiği tepkinin anlaşılmaz olduğu görüşünü savundu." (Akşin, 2017, c. 3, s. 286).

3686 FO/5172/E 13846; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 91.

3687 FO/5172/E 13846; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 95.

3688 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 124. "5. Damat Ferit hükümeti zamanında Sevr Antlaşması onaylanmadı, Tevfik Paşa işbaşına geçtikten sonra ise yine onaylanmadı [..] Vahdettin imzalattığı Sevr Antlaşması'nı hiçbir zaman onaylamadı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 220.

3689 FO 371/5056, E 12658/3/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 411, sonnot 36.

dedi ve bu hususu Pâdişah'dan rica etti, Damat Ferit Paşa da o gün isti'fa etti.[3690] Bir başka kaynağa göre İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Malî Müşaviri, Osmanlı Duyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi üyesi İngiliz *Adam Block'un tavsiyesi* de Damad Ferid Paşa sadrazamlıktan istifasına tesir etmiştir.[3691]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un 16 Ekim'den sonra kaleme aldığı bir raporunda, Britanya'nın Bâb-ı Âlî'yi torpillediğini ve ihtimal sahte bayrak göstermek suretiyle Mustafa Kemal'le el altından anlaşmaya çalıştığını yazıyor:

> Hükümet "Başbakan'ın çekilmesiyle güçlenmişti ve antlaşma şartlarını zorla uygulamak gücü artmıştı. Bu zorlamada İtilaf Devletleri'nin tutumu da bir tuhaflık içindeydi, çünkü hem zorlamayı istiyorlar hem de Hükümet'in bu yükümünü yerine getirmesi için ona yardımları pek hafif, pek sudan oluyordu. "İsyancılarla" anlaşabilmek için kendisine bir umut bağlanan kimse kabinede bulunan ve Mustafa Kemal'in de görüşmeyi kabul etmiş olduğu İzzet Paşa idi, fakat İngilizlerin hiç olmazsa görünüşte politikaları değişmişti ve Mustafa Kemal'in yakalanması ve idamı üzerinde direniyorlardı. Bristol bunu, yaz dönemindeki Yunan askerî eylemlerine İngiliz desteği konusunda bir çeşit kusur kapama ya da Milliyetçiler'le anlaşma konusunda bir davranış, bir oyunu perdeleme olarak yorumluyor.[3692]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili Hüseyin Kâzım Kadri'nin de ifade ettiğine göre Damad Ferid Paşa, *Anadolu hareket-i milliyesini durdurmak için Yunanlıların işgalleri altında bulunan yerlerden otuz bin asker toplayacağını ve kendisine otuz milyon lira ile top, tüfek ve cephane verilmesini* teklif etmiş lâkin Müttefik mümessilleri *bu tarzda muvaffakiyet husûlünü istib'âd ettiklerini* [gerçekleşme ihtimalini mümkün görmediklerini] *bilâkis Anadolu ile itilâf edilmek lazım geleceğini* bildirmişlerdir. Müttefiklerin bu tavrı ise Damad Ferid Paşa'yı sadrazamlıktan istifaya mecbur etmiştir.[3693]

Ahmed İzzet'in (Furgaç) sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın istifaya zorlanması hususuna değinen hatırası:

> Bir gün, birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sohbet ile siyasî fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu yetkililerinin Bolşeviklere ne derecede bağlı olduklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden ve memleketin ileri gelenleri ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan meydana gelen bu heyetin Komünizm nazariyelerine eğilim gösterecekleri umulamaz. Ancak, batı devletleri tarafından haksız yere yapılan baskılar artarsa Rusya'nın kucağına atılmaları uzak bir ihtimal değildir şeklinde cevap verdim.
>
> İngilizler, bu aralık devlet adamlarına ve "Sir Adam Blok" vasıtası ile Tevfik Paşaya başvurarak, Ferit Paşa Kabinesinin değiştirilmesi imkân ve lüzumunu telkin etmekte olduklarını sık sık işitmekteydim. Bu temaslardan haberi olan eski elçilerden Safa Bey evime gelerek memleketin başına belâ olan Damat Paşa Kabinesinin devrilmesi için benden yardım istedi.
>
> Benim siyasî amacım Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını sağlamak olduğundan ilk işim Ankara ile münasebet kurmak teşebbüsü oldu.[3694]

Emekli albay Sabahattin Selek:

3690 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 185.

3691 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 124.

3692 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 288. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3693 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 318.

3694 Mahmut Kemal İnal. (1940). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* içinde (s. 1996). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı; Aktaran: Sabahattin Selek. (1987). *Anadolu İhtilâli* içinde (c. 2, s. 468-469). İstanbul: Kastaş Yayınları.

> İngiliz yüksek askerî çevrelerin gayreti ile ve hele Harington'un İstanbul'a tâyini ile başlıyan bu gelişme, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki politikasını doğru yola sokmak çabasının en belirli işaretleridir. Özellikle 1920 yılı Ekim ayından kesif bir hal alan bu çalışmalar, Anadolu millî hareketinin en amansız düşmanı olan Damat Ferit Paşa Kabinesini düşürmek ve İstanbul ile Anadolu'yu anlaştırmak hedeflerini güdüyordu. Gerçekten İngiliz gayreti ile Ferit Paşa 17 Ekim'de istifa etti. Osmanlı tarihi kronolojisi yazarı İsmail Hakkı Danişmend bu istifanın sebebini şöyle açıklamaktadır:
>
> "İstifanın sebebi millî hareket liderleri ile artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İtilâf Devletleri temsilcisinin huzura (Padişaha) çıkıp, Ferit Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalıdır."[3695]

Yunan Başvekil Venizelos, İngiliz Başvekil Lloyd George'ye takdim edilmesi üzere Londra'daki Yunan Başkonsolos Stavridi'ye mektub gönderdi. Venizelos, *Milliyetçilerin, Yunan birliklerinin ilerlemesi karşısında belki geri çekilebileceklerini kabul ediyor. "Bu nedenle bizim Ankara'ya ulaşmamız kesin bir zafer olmayacaktır, çünkü işgali uzun süre devam ettirmek gerekmektedir."* diyor.[3696] Bu mektub cevabsız bırakılacaktır.

İzmir'deki Fransız Konsolos Laporte, İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance'ye telgraf gönderdi. Meğer Yunan karargâhındaki Fransız askerî heyeti İngilize nazaran daha bariz şekilde Yunan'a yardım etmektedir. Öyle ki İngiliz General bu hadise karşısında Yunan karargâhını terketmiştir: *İzmir'deki Yunan karargâhında İngiliz irtibat subayı olan General Tom Bridges, 15 Ekim günü heyetinin çoğunu alarak ve yerine Binbaşı Johnson ve diğer iki subayı bırakarak oradan ayrıldı. Laporte'un bildirdiğine göre Yunan taarruzu sırasında Bridges İngilizleri yararlandıracak hareketleri telkin ederken, karargahta Fransa'yı temsil eden Albay Georges, Yunanlıları yararlandıracak hareketler tavsiye ediyormuş. Onun içinmiş, Paraskevopulos'un geçende İzmir'e muzaffer dönüşünde düzenlenen törende Bridges'in hazır bulunmaması*.[3697]

16-17 Ekim 1920. Moskova'dan Ankara'ya 11 Ekim'de avdet etmiş bulunan İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebat-ı siyasiye* meselesini TBMM'ye izah etmiştir. TBMM murahhas heyeti, kapıda bekletilmiş/süründürülmüş, aç bırakılmış ve Ermenistan için Muş, Van, Bitlis vilayatından toprak taleb edilmiştir. Bu hadisat, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı tavrını kat'î surette tahvil etmiştir. *Birkaç ay önce "Ben de komünistim, memleketin selametini bunda görüyorum" diyen Yusuf Kemal, büyük hayal kırıklığı içinde şu yorumu yapmaktadır: "Rusya, Rus idare-i dahiliyesine karşı değişmiş. Siyaset-i hariciyesine karşı değişmemiş"tir*.[3698]

18 Ekim 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Fransız'lar, "Gaspari" adlı bir İtalyan gemisinin, Mustafa Kemal'e silâh ve mermi götürmek için Zonguldak'a gitmek üzere 15 Ekim'de Varna'dan hareket ettiği; Fransız destroyerlerinin bu gemiyi bulmaya çalıştığı ve Zonguldak'taki Fransız yetkililerine de bu konuda bilgi verildiği* kaydediliyor.[3699]

Mustafa Kemal Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığına bir tezkere yazdı. Rum tüccar Miltiyadi'nin İstanbul'dan Ankara'ya 23 Eylül'de getirdiği 15 Ağustos 1920 tarihli mektub, hakikaten Mustafa

---

3695 "İngilizlerin etkisi ile beşinci defa sadaretten çekilen Damat Ferit Paşaya, Padişah artık kabine kurma görevini vermiyecekti." Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 469.

3696 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 192.

3697 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 215, p. 225; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 291.

3698 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 267.

3699 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

Kemal'in validesi Zübeyde'ye aiddir. *Mustafa Kemal, Ankara'ya gelen akrabası Cemal* [Bolayır] *Bey'in mektubu yazmış olduğunu öğrendiğini, yani mektubun sahte olmadığını bildir*iyor.[3700]

Hindistan'daki Britanya İdaresi *Simla*, Harekat-ı Milliyenin ardındaki İTC Merkez Komite-Sovyet Rusya koalisyonu desteğinden şüphelenmekdedir:

> Kemalistlerin milliyetçi ve İslâmcı çağrısı Mısır ve hâttâ Afganistan ve Hindistan da dahil bütün Arap topraklarında büyük bir sempati uyandırmıştır. Müslümanlar, Anadolu'dan çok uzakta olmalarına rağmen, mahallî gösteriler ve yaptıkları bağışlarla Türk Milliyetçiliğini desteklemişlerdir. Bu kabil faaliyetler şüphesiz tekrar müttefikleri endişelendirmişti. Bilhassa İngilizler, Ankara ile bu yakınlaşmaların, Bolşevik Rusya'nın da yardımı ile diplomatik ve askerî bir cephe haline gelip gelmeyeceğini araştırmaya karar vermişlerdir. Bu nedenle, Hindistan hükümetine atanan bir istihbarat subayı olan Bnb. M. N. E. Bray mahallî olarak bu kâbil şayialaların geçerliliğini araştırmakla görevlendirilmişti. Bray, 18 Ekim 1920'de bu birlik [*İttihad ve Terakki (ÖFA notu)*] yanlısı-Kemalist adı verilen ve Müslümän ülkelerdeki İngiliz hegomonyasını bertaraf etmeye yönelik plân hakkında oldukça detaylı bir rapor göndermiştir. Bray, Arap, İran ve Türk milliyetçilerin aktif katılım ile bir "Asya Müslümanları Federasyonu" kurulduğunu iddia etmiştir. Bray, bir zamanlar büyük Osmanlı Sadrazamı olan ve halen Almanya'ya sığınmış bulunan Talat Paşa'nın bütün plânın beyni olduğuna inanıyordu. Keza, bütün Avrupa'ya dağılmış bulunan Birlik yanlısı arkadaşlarının desteği ile Talat Paşa'nın bütün Milliyetçi çevreler arasında "Asya'nın Uyanışı" müşterek gayesi için irtibat sağlandığını zannediyordu. Bray'a göre, Talat Paşa; müstakbel eylem ve müşterek bir programın müzakeresi için ajanılarını Avrupa'ya göndermiş olan Faysal'la bir anlaşma için Ankara'da bulunan M. Kemâl'in tam desteğine sahipti. Bray'ın raporu tehlikeli mesajlar içermekte ve neticede Faysal'ı Kemalistlerle kavgalı hale getirmenin yollarının bulunarak federasyonun içten çökertme yollarının aranmasını tavsiye etmekteydi.[3701]

19 Ekim 1920. *Askerî İstihbarat Başkanı'ndan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, Mustafa Kemal'in TBMM'ndeki konuşmalarında sürekli olarak İngiltere'ye hücum etmekle beraber, Milliyetçi yayınlarının Anadolu'da Bolşevizmin uygulanmasının sözkonusu olmadığını, Rusya'yla ilişkinin, ortak düşman durumundaki İngiltere'ye karşı bir yakınlıktan ibaret olduğunu işlediği* belirtildi. *Öte yandan, Mustafa Kemal'e yakın olduğu anlaşılan bazı kişilerin İngiltere nezdindeki girişimleri de dikkat çekicidir.*[3702]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis Imperiali'ye mektub verdi. Buna göre *İngiliz Hükûmeti, Yüksek Komiseri'nin aksine Fransız programını mantıklı bul*muştur. *Meclis onayı alınmaksızın Padişah'ın onayı ile* Sevr'in *yürürlüğe geçirilmesi fikri İngiliz Hükûmeti tarafından beğenilmiştir*.[3703]

Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi, "Ermeni-Türk Çatışmaları ve Milletler Cemiyeti" nam makale neşretti: *Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin temsilcisi olan Balfour, sorunun güçlüğünü ve karmaşıklığını belirterek yan çizdi. Oysa tüm karmaşıklık, İngiliz emperyalistlerinin şimdi Kemalistlerle flört etmesi ve Ermenilere aldırış etmemelerindedir*.[3704]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefik yüksek komiserleri, 18 Ekim'de resmi olarak Sultan'ı ziyaret ederek, Anadolu'daki durumun yarattığı kötü etkiyi belirtmişler ve Türkiye'de olduğu gibi Anadolu'da da Sevr Antlaşması'nın bütüncül olarak uygulanması gerektiğini bildirmişlerdir. Ziyaretin ardından hükümet hemen bir araya gelmiş ve uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir*.[3705]

3700 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* 2017, c. 3, s. 336. "Ertesi gün mahkeme Miltiyadi'yi serbest bıraktı."

3701 Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, 1990, s. 420-421.

3702 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 131.

3703 FO, 406/44; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 916.

3704 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 197.

3705 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.

20 Ekim 1920. Lord Curzon'un Fevkalâde Komiser de Robeck'e talimatı: Sultan Vahideddin'e *tahttan inmeden vazgeçmesini ehemmiyetle tavsiye ediniz*.[3706]

"Fransız komünistlerinin ana yayın organı"[3707] *L'Humanite* gazetesi: *Oysa bütün karmaşıklık İngiliz emperyalistlerin şimdi Kemalistlere yaltaklanmalarından ve Ermenilerle ilgilenmelerinden ileri gelmektedir*.[3708]

İspanyol *La Correspondencia de Españа* gazetesi yazıyor: İstanbul'da *hükümetin istifa etme gerekçesinin, müttefiklerin milliyetçilerle anlaşılmasını talep eden notası olduğu ve yeni hükümetin programının, siyasi tavizler temeli üzerinde Sevr Antlaşması'nı Türk milliyetçilerine kabul ettirmek olduğu ifade edilmiştir*.[3709]

21 Ekim 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Sovyet Rusya'daki "İngiliz Üsera" meselesi müzakere ediliyor. Manzara şudur:

> İngiliz Hükûmeti ile Sovyetler arasındaki karşılıklı nota teatisiyle pürüzler yavaş yavaş ortadan kaldırıldı ve tutukluların serbest bırakılması için harekete geçildi. Sovyet Hükûmeti, 13 Ekim 1920 tarihinde İngiliz Hükûmeti'ne ilettiği notada İngiltere ve sömürgelerindeki Ruslar karşılığında geri dönmek isteyen tüm İngiliz tebaasının gecikmeden tahliye edileceğine dair güvence sundu. İngiliz Hükûmeti de Sovyet Hükûmeti'nin bu güvencesini yeterli bularak Rusların derhal ülkelerin iadeleri için gerekli tüm önlemleri aldı.[3710]

Damad Ferid Paşa kabinesi yerine Ahmed Tevfik (Okday) kabinesi kuruldu.[3711] Böylelikle Subhi Nuri (İleri)-François Stern temaslarıyla İngiliz merciine bildirilen sulh şartlarından Ferid Paşa'ya ilişkin madde tahakkuk etmiş oldu.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından İstanbul'da neşredilen *Orient News*in makalesine göre sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa *imza ettiği anlaşmanın* [Sevr'in] *onaylanması konusunda çaba göstermedi*.[3712]

1920 senesi İngiliz yıllık mahrem raporunda belirtildiğine göre *Damat Ferit'in işbaşından çekilmesi ve Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi, Ankara ile İstanbul'un arasını bulmaya yönelik çalışmalara karşı büyük bir engeli ortadan kaldırıyor. Esasen Tevfik Paşa, Anadolu'yu yatıştırmak ve yönetimindeki ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla işbaşına gelmiştir*.[3713]

22 Ekim 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Buna göre *Yunan askerlerinden daha fazla istifade edilmesi daha fazla masraf ve şikâyet demektir*. *Osmanlı Hükûmeti'nin düzenlemek istediği askerî harekat için de paraya ihtiyaç vardır*. *Bu gerçekleşse bile uzun zaman alacaktır*. *Bunun dışında tek seçenek Millî Hareket'le uzlaşmaktır*. *İtilâf Devletleri Tevfik Paşa Hükûmeti'ni bu maksatla destekliyorlar*.[3714] Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Orborne, bu mahrem telgrafa derkenar kaydedecek. Robeck ve Osborne, *İzzet Paşa'nın yeni kabineye alınmasına çok önem veriyorlar, çünkü onun Kemalistlere karşı büyük sempatisi olduğuna; yeni kabine antlaşmayı onaylar ve ılımlı Kemalistlerin*

3706 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 125.
3707 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 305.
3708 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 251.
3709 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189.
3710 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 181.
3711 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 125.
3712 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 254.
3713 FO/6469/E 5233; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 113.
3714 FO, 371/5057, E 13852; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 917.

yurtseverlik duygularına başvururse, antlaşmayı kabullenerek direnişlerinden vazgeçeceklerine inanıyorlar.[3715]

TBMM Hariciye Vekâleti, Kafkasya'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye mektub gönderdi. Buna göre İngilizler, TBMM Hükümetinin Bâb-ı Âlî'de nüfuz kazanmasını sağlamıştır:

> Hemen bütün âzası Kuvvayi Milliye taraftarlığıyla maruf zevattan mürekkep olan işbu kabinenin [Tevfik Paşa Kabinesinin] teşekkülüne İngilizlerin müsaade hatta delâlet etmelerinin sebebi Anadolu halkını Garpla uyuşabilmek ümidine düşürüp Bolşevik ve İslâm âlemlerinin ehemmiyet ve ciddiyet kesbeden samimî rabıtalarını kırmak ve hiç olmazsa taraftarı şüpheye düşürmektir. Harekât-ı milliyenin bir muzafferiyeti addolunmaya seza olan işbu İstanbul inkılâbı ve İngilizlerin Ankara hükûmeti ile uyuşmak için memlekette büyük bir şöhrete malik ve herkesin muhabbet ve hürmetini kazanmış zevatın tavsıti vaziyetimize fevkalâde bir nezaket veriyor, bu halin Rus hükûmetine izahile bundan sonra Van ve Bitlis meselelerinden bahsetmenin imkânsız bulunduğunun tasrihi elzemdir.
>
> Ahitnamenin kabulü için Rusya tarafından arazi terki şartının dermeyan kılındığı keyfiyetinin, yalnız şüyuu bile garbın igfalatına kapılmaya mütemayil olan ve ihtilâlcilikten fevkalâde korkan İstanbul ricaline halk üzerinde fevkalâde bir nüfuz kazandıracağı aşikârdır. Binaenaleyh Rus hükümeti, Türk milletinin Emperyalizme karşı mücadelesine eski iman ve azim ile devamını arzu ediyorsa mezkûr talepten derhal vazgeçerek muhadenet muahedenamesini imza etmesi lâzımdır.[3716]

23 Ekim 1920. *23 Ekim 1920 tarihinde Ryan ile görüşmesinde Tevfik Paşa, gönderilecek heyete İtilâf temsilcilerinin dâhil edilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü. Heyet, şartlarını öğrenmekten öte Millî Hareket liderlerinden İstanbul'a itaat etmelerini isteyecekti. Böyle bir heyetin uzlaşma imkânına sahip olmadığını Ryan da Robeck de gayet iyi biliyor. Bu nedenle gönderilecek heyetlere resmî sıfata sahip olmayan İtilâf temsilcilerinin dâhil edilmeleri daha uygun bulundu*.[3717]

İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'un talimatı: *Sulhun tasdiki Mustafa Kemal'e karşı bir emrivaki (fait accompli) olacaktır*.[3718] Kuvvetsiz bir hükûmeti ağır şeraitli "sulh" projesini imzaya zorlamanın uygulamaya dönüşmeyeceğini daha evvel birçok defa beyan etmiş olan Curzon, kurnaz politikası gereğince, Sevr projesinin tasdik edilmesi üzere Tevfik Paşa kabinesinin zorlanmasını istemiştir. Curzon, böylesi bir baskının, tıpkı geçmişteki örneklerinde olduğu gibi yine Mustafa Kemal'in ulusalcı hareketine şu veya bu şekilde katkı sağlayacağını gayet iyi biliyor.

Mısır Kahire'deki İngiliz Başkumandan General Allenby, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı şefine acele telgraf gönderdi. Bildirildiğine göre İtalyanlarla teşrik-i mesaideki bir Fransız irtibat subayı Fransız Harbiye Nezâretine bir muhtıra göndermiş ve *bir İtalyan kurulunun Ankara'da Mustafa Kemal'i ziyaret etmekte olduğunu; bu kurulu oluşturan subaylar arasında, Osmanlı Mebusan Meclisi eski üyesi ve Viyana'da Arnavut orta elçisi bulunan Süreyya Bey'in oğlu Sefa Bey (takma adıyla Teğmen Vlora)'nın da bulunduğunu* bildirmiştir. Ayrıca, *İtalyan kaynaklarından sağlanan fıçılar dolusu petrol, Antalya'dan Anadolu içlerine sevkediliyor; İtalyan'lar, ayrıca, Mustafa Kemal hesabına Antalya'ya iki sahra topu* çıkarılıyordu.[3719]

3715 FO/5057/E 13178; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 103.

3716 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 90-91.

3717 FO, 371/5O57, E 13152, "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 917. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3718 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 125.

3719 FO 371/5057/E 13183; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

TBMM Hükümeti, Kâzım'ı (Dirik) Tiflis'e mümessil tayin etti. Kâzım vazifesi sırasında *İngiliz, Fransız ve Amerikalılann temsilcileri ile görüşmekten çekinme*yecektir.[3720]

24 Ekim 1920. Çerkes Edhem komutasındaki 1'inci Kuvâ-yı Seyyare ile Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) komutasındaki birlikler, Gediz mıntıkasındaki Yunan'a taarruz etti. Fakat TBMM Hükümeti kuvvetleri, Yunan karşısında hezimete uğradılar. Dahası, Bursa cihetinden karşı saldırıya geçen Yunan birlikleri, bir gün sonrasında (25 Ekim'de), İnegöl'ü ve Yenişehir'i de işgal edecektir.[3721]

Britanya Hariciye Nezâreti vesikasında belirtildiğine göre 24 Ekim'de *200-300 subay Maliye Nezareti'ne gelip geçmiş maaşlarını istemişler. 50 kadarının istekleri yerine getirilmiş, kalanına haklı olup olmadıkları araştırılacak deyince nezaretin üst katlarını işgal etmişler*dir.[3722]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Hilmi oğlu Hakkı'nın mülahazası calib-i dikkatdir: *Türkiye Komünist Fırkası'nın faaliyete geçmesi için Rusya'nın para şeklinde olacak yardımı şart-ı evvel olmadığı da ihsas edilmeli. Bizim teşkilatımızı nakden kuvvetli isteyişimiz oyuncak şeklinde vaki olmamıştır. İstanbul'da ve memleketin her tarafında İngilizlerin binlerce paralar sarf ederek ameleyi elinde bulundurmaya çalıştıkları Anadolu'da hilafet vesaire namı altında propagandalar ile elyevm İstanbul hükümeti ile Anadolu hükümetinin uzlaşmak üzere olduğu bir zamanın da nazar-ı itibara alınması ve buna karşı ne suretle çalışmak icap ettiği Versay Muahedesinde ufak bir tadiline karşı Mustafa Kemal'in Antanta ue uzlaşmak ihtimaline binaen teşkilatın yaptığı işlere engel ve binnetice dünya inkılabı için uğraşan bir kısım için ne derece zarar olacağı (?) anlatılmalıdır*. [..] *Roma'da, İsviçre'de, Almanya'da İttihat ve Terakki rüesasının Anadolu hükümeti namına İngilizlerle uzlaşmak için uğraşmakta oldukları bunlardan Erkan-ı Harp kaymakamı Edip Servet, Atina sefir-i sabıkı Muhtar, Talat Paşa, Doktor Nazım, Necmettin Molla'ların bu uğurda çalışmaları gibi soyleniliyor*.[3723]

25 Ekim 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Liberal Fırka mebusu Bahriyeli Binbaşı Kenworthy söz alıyor, *Türklere zorla kabul ettirilen barış antlaşmasını uygulamaları için yurtsever Türklerin teşvik edilip edilmediklerini ve bu gibi barış koşullarının, Moskova ile Ankara yönetimlerini birbirlerine yanaştırma olanağı konusunda, İngiliz Başbakanı Lloyd George'a bir soru soruyor; Başbakan, şu karşılığı veriyor: "Türklerin İngilizlere ve öteki Bağlaşıklara karşı giriştikleri davranışlardan sonra antlaşma koşulları, onların beklediklerinden de âdil ve iyidir*.[3724] Başvekil Lloyd George: *Sözde Ankara Milliyetçi Hükûmeti" Kuzey, Orta ve Doğu Anadolu üzerinde otorite kurmaya çalış*maktadır ve *Sovyet Hükûmeti ile iletişim halinde*dir, *hatta ikisi arasında bir ittifak* yapılmıştır.[3725] *Henüz hiçbir hükümet antlaşmayı* [Sevr'i] *onaylamadığı için şu ana kadar Türk Milli Güçleri'nden anlaşmanın uygulanmasına dönük talepte bulunmadık*.[3726]

Müttefik fevkalâde komiserleri Sevr'in *ivedilikle onaylanması için* Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'e (Okday) müşterek nota verdiler fakat *Osmanlı Sadrazamı duraksıyor, çekingen davranıyor*.[3727]

3720 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 455.

3721 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 179-180.

3722 FO 371/5172, E 14558/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 59.

3723 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 139-140.

3724 FO/5111/E 13252; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 94, dipnot 99.

3725 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 121.

3726 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 66-67.

3727 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108.

> 25 Ekim 1920 tarihinde Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota sundular. Aynı gün hükûmet daha önceden hazırlandığı anlaşılan bir bildiri yayınlayarak bu konuya açıklık getirmeye çalıştı. Bildiride Meşrutiyet'e uygun olarak birliğin sağlanması amacıyla meclisin toplantıya çağrılacağı ve meşru bir şekilde Sevr Antlaşması'nı onaylamaya davet edileceği bildirildi.[3728]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre *Giresun açıklarında görülen motorlu bir gemiden tüfek ve mitralyöz taşıyan 8 Bolşevik ve 50 Türk, Osman Ağa'yla birlikte sahile* çıkmıştı*. Rus kaynaklı bir habere göre, "Djigit"* [Yiğit?] *adlı küçük bir gemi, Trabzon ile Novorossisk arasında sık sık seferler yapıyordu. Bu gemi kızıl bandıralıydı ve her iki liman arasında küçük rütbeli yetkili ve erzak taşıyordu*.[3729]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin raporunu Hariciye Nezâretine gönderdi. *Bakû Kurultayı hakkında bilgi sağlayan aynı ajan*, *İngiliz SIS'ine Türk Komünistleri Birinci Kurultoyı hakkında da oldukça detaylı bilgi vermiştir*.[3730]

Yunan Kral Aleksandros, maymun ısırığına bağlı kan zehirlenmesi sebebiyle öldü.[3731]

26 Ekim 1920. Ahmed İzzet'ten (Furgaç) TBMM Hükûmetine telgraf: Sevr *musalahaname*sinin *bazı şeraiti muzırrasının tehvini mümkün gibi görülür. Maahaza bu olmasa dahi çizilen hudut dairesinde müstakil ve terakki edebilecek bir hükümeti muntazama teşkil ettirileceği bir çok rical ve alelhusus İngilizler tarafından vaadolunmaktadır*.[3732]

Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet'in (Furgaç) uzlaşma teklifine cevabı: (i) *Sevr Anlaşması'nın onur ve bağımsızlıkla bağdaşmayan maddeleri reddedilme*li; (ii) *Ankara'nın ulusal ve uluslararası tüm anlaşma, karar ve sorumlulukları yerine getirilme*li; (iii) *Batı Anadolu ve Edirne dolayları Yunanlar tarafından boşaltılmalı ve İtilaf Devletleri'nce kontrol altına alınma*lı; (iv) *Boğazlar silahtan arındırılarak bütün devletlerin geçişine açılma*lı; (v) eski sadrâzam Damad Ferid Paşa döneminde yayınlanan *fetvalar kaldırılma*lı; (vi) *millî akıma katılanlar hakkında genel af çıkarılma*lı.[3733] Sarıhan'da yer almayan bazı detaylar Akşin'de görülüyor:

> Tevfik Paşa Hükümeti hemen kurulduktan sonra bizim kaynaklarda yer almayan, İngiliz istihbaratının ele geçirdiği, M. Kemal'den İzzet'e yazılmış bir mektup var. İnebolu yoluyla 30 Ekim'de İstanbul'a varmış olan mektup 26 Ekim tarihli ve Kurmay Binbaşı Seyfettin tarafından getirilmiş.
>
> M. Kemal önce düşmanlarımızın uysal aleti olan Damat Ferit Hükümeti yerine kurulan yeni hükümeti ve Dahiliye Nazırlığı'na İzzet'in gelmesini büyük mutlulukla karşıladığını belirtiyordu. Ona güvenini vurguluyordu.
>
> Sonra da çarpıcı bir saptama yapıyordu. Düşmanların Osmanlı dışındaki müttefik cephe hükümetleriyle yaptıkları bırakışma ve barışlar Sevr kadar hak, adalet ve mantığa aykırı değildi. Bu, onların Türkiye'yi yok etmeyi kesin olarak kararlaştırdıklarını gösteriyordu.
>
> Ardından Büyük Millet Meclisi'nin barış koşullarını açıklıyordu:
>
> 1) Antlaşmanın ülke sınırları, orduya getirilen kısıtlamalar, mali denetim, kapitülasyonların sürmesi gibi bağımsızlığa aykırı hükümleri kabul edilemezdi.

3728 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 917-918.

3729 FO 371/5172/E 15971; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 126.

3730 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 132, dipnot 78.

3731 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 142; Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 203.

3732 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 29.

3733 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 259.

2) Sevr'in milletin vekaletini taşımayanlarca imzalanmış olması dolayısıyla o antlaşma kabul edilemez, uygulanamaz, uygulanması için bir sorumluluk üstlenilemezdi.

3) Ankara Milli Hükümeti'nin bütün anlaşmaları, kararları kabul edilmeliydi.

4) Boğazlar tarafsız devletler tarafından tümüyle silahsızlandırılmalı ve serbest geçiş sağlanmalıydı. Fakat Yunanlılara Marmara kıyılarına askerlerini sokmasına izin veren tarafsız bölgeye ilişkin hükümler iptal edilmeliydi.

5) **İzmir ve Edirne ile onların çevresindeki yerleri Yunanlılar derhal boşaltmalılar ve buralar Fransız, İngiliz, İtalyan kuvvetlerince işgal edilmeli**ydi. Buraların yazgısı adil ve tarafsız bir kuruluş tarafından bu yeni işgal sırasında, halkoylaması ile belirlenmeliydi.

6) Kuva-yı Milliye halifeliğin ve milletin yüksek çıkarlarını korumak için kendilerini feda etmişlerdi. Onun için Ferit Paşa Hükümeti'nin aleyhlerinde çıkardığı fetva iptal edilmeli ve bütün harekete katılanlar kayıtsız şartsız affedilmeliydiler.

Bu koşullar kabul edilirse Anadolu örgütü paşanın buyruklarına uymaya hazırdı . Kabul edilmezse yapılacak görüşmeler sonuç vermeyecekti.[3734]

Sir Harry Luke, *The Time*se mülakat verdi: *Sevres çılgınca, acınacak ve ölü doğmuş bir muahede.*[3735]

Yunanistan'da genel seçim yapılmaya başlandı.[3736]

27 Ekim 1920. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck'i ziyaret etti. *Padişah ve hükûmet tarafından antlaşmanın hemen onaylanmasının Millî Hareket taraftarlarını kızdıracağını, bunun Millî Hareket'le hükûmetin aynı barış çizgisi etrafında toplanma şansını yok edeceğini ileri sürdü. Buna karşılık Robeck, taktik değiştirerek hükûmeti mali yardım vaadiyle ikna etmeye çalışmıştır. Antlaşmanın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun, hükûmetin istediği mali desteği verebileceğini ifade eden Robeck, yaşanabilecek gecikmenin ekonomik krize neden olabileceğini, bunun ötesinde Türkiye'nin tehlikelerle karşılaşabileceğini öne sürdü. Bu görüşmeden sonra Robeck "bütün tezlerini tükettiğini, fakat bunların en küçük bir etki yaratamadığını" anladı*.[3737]

İngiliz Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti tarafından özellikle talep edilen sekiz Rus tebaasının İngiltere'den ayrılmasına izin verdi. Ancak, Bakü'deki İngiliz tutuklular henüz serbest bırakılmadığından bahsi geçen şahıslar Danzig'de gözetim altında tutuluyorlar.[3738]

Avam Kamarası içtima ediyor. "İzmir: İngiliz Askerî Karargâhı" hakkında Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Chuchill, izahat veriyor. *İngiliz askerî karargâh personelinin (15 Ekim 1920 tarihinde) İzmir'den geri çekildiğini açıkladı. İngilizler, artık Anadolu'daki Yunan kuvvetleri nezdinde irtibat subayları bulundurmakla yetineceklerdi*r.[3739]

Avam Kamarası müzakerelerinden anlaşılıyor ki Mustafa Kemal'e silah sevkedilmesi üzere Sovyet Rusya Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında mutabakata varılmış olması tehlike

---

3734 FO 371/5058, 2921, p. 37-39; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 7-8. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

3735 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 206.

3736 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 246.

3737 FO, 371/5O57, E 13499 & E 13857, "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ekim 1920 Tarihli Telgraf" & "Ekim 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 918. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

3738 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 182.

3739 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 201.

addedilmektedir. *Nitekim* Mustafa Kemal'e *Bolşevikler'den ve İtalya'dan silah geldiği rapor edildiği için gayri resmi olarak İtalyan Hükümeti* de *uyarıl*mıştır.[3740]

Curzon İtalyanların İstanbul'da büyükelçi görevlendirme kararını kendilerinden habersiz Babıâli'yle konuştuklarını öğrendi, *bunun Müttefiklerarası dostça işbirliği havasına aykırı olduğunu belirt*iyor.[3741]

Yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre Britanya; *Mezopotamya, İran, Türkiye, Mısır ve Filistin'de 47 000 İngiliz ve 100 000'i aşkın Hintli asker bulundurmakta, bunların giderleri için her ay 4 milyon sterlin harcamakta*dır.[3742]

28 Ekim 1920. *Güvenilir kaynaklardan gelen bilgilere göre, 28 Ekim sabahında, Mustafa Kemal'e bağlı bir albay İstanbul'a geldi, Ankara Hükümeti adına Sadrazamla görüştü, Türk Hükümeti ile Küçük Asya arasındaki müzakerelerin, Sadrazam'ın müttefiklerin aşağıdaki 5 hususu kabul edeceğini yazılı olarak beyan etmesi halinde hemen başlayabileceği ifade edil*di:

1. İzmir ve çevresinin Osmanlı hâkimiyeti altında Boğazlar bölgesine dâhil edilmesi,

2. Trakya'da Osmanlı hâkimiyeti altında otonom bir rejim kurulması,

3. Sevr Antlaşması ile öngörülen tarafsız bölgenin idari komisyonuna İzmir, Trakya ve Anadolu'dan birer temsilcinin eklenmesi,

4. Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerinin, özellikle de finansal ve ekonomik konulardaki maddelerin Türkiye lehine düzenlenmesi,

5. Hilafetin saltanattan ayrılması. Saltanat Osmanoğulları hanedanının elinde kalmaya devam edecek, hilafet ise peygamber soyundan gelen ve İslam dünyasının güvendiği birine devredilecekti.[3743]

Avam Kamarası içtima ediyor. "Rus Üseranın Memleketlerine Geri Gönderilmesi" meselesi mevzu. Başvekil Lloyd George, *Mısır ve İstanbul'daki 300 kadar Rus tutsağın Odessa'ya gönderilmesi için düzenleme yapıldığını açıkladı*.[3744]

28 Ekim 1920 tarihli bir İngiliz dışişleri belgesinde belirtildiğine göre Vahideddin Hân, Sevr'in derhal tasdik edilmesine taraftar değildir, tecil etmektedir.[3745]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Dün, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa, Robeck'i *ilk* kez *resmen* ziyaret etmiştir. Safa, *ilk olarak Kemalistlerle birleşilmesi, bunu Mebusan Meclisinin oturuma çağrılmasının izlemesi, en sonunda da Antlaşmanın onaylanması gereğine değiniyor; Antlaşma, Padişah ve yönetimce ivedilikle onaylanırsa, Kemalistlerin buna epeyi içerleyeceklerini ve sonunda onları barışçı amaçlarla "yola getirme" olanağının yitirilmiş olacağını* ifade etmiştir. Robeck, cevaben, *antlaşmanın ivedilikle onaylanmasından yana birçok noktala*ra dikkat çekse de Safa'yı ikna edememiştir. Robeck, Curzon'a, *İstanbul yönetiminin ilkin Kemalistleri yola getirmeyi denemedikçe, yüksek komiserlerin bu yönetimi, Antlaşmayı onaylamaya inandırmakta çok güçlük çekeceklerini bildiriyor*.[3746]

3740 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 67.

3741 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 410, sonnot 22.

3742 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 246.

3743 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 196.

3744 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 181-182.

3745 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 165-166; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 12.

3746 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 165-168; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108.

Avam Kamarası içtimaında Sovyet Rusya Cumhuriyetinin TBMM Hükümetine silah sevketmesi mevzubahis ediliyor. *Rusya'dan gelecek silahları kontrol etmenin en büyük garantisi Karadeniz'deki trafiğin kontrol altına alınabilmesi*dir. *O trafiğin önemli bir ayağı Trabzon limanı*dır. Harmsworth'un beyanatına göre *Trabzon Türk milliyetçilerinin kontrolü altında*dır. *Onlar Sultanın otoritesini tanımıyorlar*. *Orada ne Yunan ne de Bağlaşık birlikleri vardır*.[3747]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının mahrem muhtırasına göre 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in TBMM Reisi Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu şifreli telgraf deşifre edilmiştir. Sovyet Rusya Cumhuriyeti, siyasî ve içtimaî devrimler yapılmasını Mustafa Kemal'den istemektedir. Kemalist devrimlerin adeta habercisi niteliğindeki bazı maddeleri fevkalade dikkat çekicidir:

(1) Türkiye Komünist ilkeleri kabul edecek.

(2) Padişahlık hükümet şekli iptal edilecek.

(3) Halifelik, komünist bir Türk Hükümeti'nin başındakine devredilecek. Bu nedenle Komünist Türk Hükümeti Başkanı bir Müslüman olmalıdır.

(4) Devlet, laik bir devlet olacak ve vicdan hürriyeti sağlanacak.

(5) Türk kadınlarının sosyal ve siyasi hayatta esas etkisini güvence altına almak ve onların milli hayatta uygun bir pay almalarını sağlamak için peçe sistemi ve bu sistemin yaptığı iptal edilmelidir.

(6) Erivan Cumhuriyeti'ne karşı yapılan intikal durdurulmalıdır. Çünkü bu devlet, Sovyet Cumhuriyeti'ne dosttur ve Türkiye'deki Ermenilere kötü davranılmamalıdır.

(7) Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin imzaladığı önceki ve gelecekte imzalayacağı tüm antlaşmaları kabul edecek.

(8) Türk Sovyet Hükümeti, Rus Sovyet'iyle bir hücum ve savunma ittifakı ile askeri bir sözleşme imzalamalıdır. Bu sözleşmenin, Asya'daki Müslümanları kışkırtmayı ve onların Avrupa'ya saldırısını kolaylaştırmayı hedeflemesi gerekmektedir. Türkiye söz konusu saldırı için coğrafi olarak iyi bir yerdedir.[3748]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lordu Curzon'a 458 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *En güçlü ve en modern istihkâmlara sahip bulunan Kars kalesi, Ermenilerin savunma sisteminin anahtarı*"dır. *Kalede çeşitli çapta 700 top ve çok sayıda mermi bulunuyor*.[3749]

30 Ekim 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı: TBMM Hükümetine *İtalyan yardımı hâlâ Antalya yoluyla* sürüyor; Antalya'ya *kamyon ve petrol çıkarıldı; son günlerde bir İtalyan gemisinden 25.000 tüfek ve birçok dağ topları indirildi*.[3750]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 462 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Kemalist kuvvetler karşısında Ermeni kuvvetlerin Kars'ın iç kalelerine çekildiğini bildiriyor.[3751]

31 Ekim 1920. Lozan Türk Yurdu müessislerinden İttihadçı Harun (Aliçe), İttihaçı Maliye eski nâzırı Cavid'le mülâkat etti: *Harun'la görüştüm. Ahmed Rıza'ya Roma'da toplanmak mes'elesini yazmasını*

3747 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 67.

3748 Fatih Turgay Eldem. (2021). 1920 Tarihli Çok Gizli İngiliz İstihbarat Notundan Türk-Rus İlişkilerine Dair İki Belge ve Analizleri. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 132. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3749 FO/4962/E 13727; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 31.

3750 FO 371/5172/E 14558; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

3751 FO/4962/E 13646; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 31.

söyledim. Kendisine [Britanya'nın Paris Büyükelçisi] *Lord Graham'dan gelen mektuptan bahsetti. İngiltere siyasetinde bir tebeddül belirmeye başladığını söylüyor ve milletçe şâyân-ı emniyet ricâlin kimler olduğunu soruyormuş. Yazacağı cevapta ricâlimizin bir büyük kısmının bila sebep Malta'da mevkûf olduklarını söylemesini ihtar ettim*.[3752]

İspanyol *La Libertad gazetesi, Ankara Hükümeti adına Mustafa Kemal'in yardımcılarından olan bir albayın Başveziri ziyaret ettiğini ve bu ziyarette, Ankara Hükümeti'nin Osmanlı Hükümeti ile Küçük Asya arasındaki müzakerelerle bir mutabakata varmak amacıyla yerine getirilmesi gereken 5 maddelik bir belgeyi teslim ettiğini okurlarına sunuyordu ve bu maddeler şu şekildeydi*:

> Bir:İzmir'in Osmanlı egemenliğindeki Boğazlara katılması.İki: Osmanlı egemenliği altında Trakya'ya özerk bir yönetimin verilmesi. Üç: Tarafsız Bölge İdari Komisyonu'nda İzmir, Trakya ve Ankara'yı temsil edecek üç delegenin bulundurulması. Dört: Özellikle mali ve ekonomik konularla ilgili Osmanlı'nın lehine olacak şekilde Sevr'in hükümlerinde değişiklik yapılması. Beş: Halifeliğin Padişahlıktan ayrılması. Padişah yine Osmanlı Hanedanlığı'ndan devam edecek; Halife ise İslam aleminin güvenini kazanmış, Peygamber'in soyundan gelen birisi olacak.[3753]

Mustafa Kemal'in Padişah Hükümetine koştuğu 5'inci şart, tam olarak, Britanya Kahire Arab Dairesinin Arab hilafeti projesine uygundur.[3754] Britanya'nın hilafeti Türk'ten alıp Kureyş'e vermeyi planladığını zaten İkinci Abdülhamid 1898'de tesbit etmişti. Vahideddin de biliyor, bu yüzden İstanbul'dan ayrılmıyor, kutsal emanetleri koruyordu.[3755]

Ekim-Kasım 1920. Hariciye Nâzırı Lord George Curzon: *Ben, bize vaat edilen Helenizmin yeniden doğmasını hiç istemiyorum. Çünkü, 1) Ben Yunanlıların yönetim bakımından bozuk ve yeteneksiz olduklarına inanıyorum. 2) Ülkesini düzene sakmasını sağlayabilmek için Venizelos'a sekiz on yıl verilmesi gerektiğine inanmak şöyle dursun, bütün belirtilerin, Yunanlıların daha şimdiden Venizelos'u eski Kralla değiştirmeye hevesli olduklarını gösterdiğini sanıyorum*.[3756]

1 Kasım 1920. Hind Hılâfet Cemiyeti liderlerinden Emir Ali, *Hindistan'ın para yardımı Dr.Frew'ya verilmiştir* dedi.[3757] Mezkûr *Dr. Frew*, İngiliz istihbaratı mensubu Robert Frew'den başkası değildir.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, 1920 yılı içerisinde yoğun olarak, *Sovyet ajanlarının İngiliz karşıtı ulusal hareketlere büyük miktarlarda para ve propaganda malzemesi sağladığından emin olmasına yol açan SIS* [İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı] *ve Hint istihbarat bürosunun gönderdiği raporlar*a muttalîdir.[3758] Başka bir deyişle, İngiltere'nin ulusal hareketlere hulûl etmesi bir zorunluluk olmaktadır.

Bu bağlamda ayrıca vurgulamak gerekir ki İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), Hind Hılâfet Komitesi *üyeleri ile temasa geçerek, milli mücadeleyi ve tezlerini Londra'da* savunmuştur.[3759]

TBMM Hükümeti ordusundaki rütbeliler Kemalist zihniyete göre terbiye edilmektedir: *Ankara'da subay adayları diplomalarını aldı. Mustafa Kemal, törende yaptığı konuşmada, milletin gerçek varlığı*

3752 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 157.

3753 La Libertad, 31 Ekim 1920, *Negociaciones entre Turquia el Asia Minor*, s. 5; Aktaran: Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 59-60.

3754 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 87; Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 13, 18-19.

3755 Riccardo Mandell, *Son Sultan*, 2016, s. 65.

3756 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 205.

3757 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 126.

3758 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 198, dipnot 80.

3759 Nermin Çelik. (2005). *Hekim Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof.Dr.Nihat Reşat Belger* [Uzmanlık Tezi] içinde (s. 41). İstanbul Üniversitesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi, İstanbul.

ile ayaklandığını ve ordunun dayanağı olduğunu, başarı için demir gibi bir disiplin gerektiğini söyledi. Okulun defterine de şunları yazdı: Meclis Hükümeti, ya İstiklal ya ölüm ahdiyle yetişen ilk istiklal subaylarının ordu ve milletimize katıldığını görmekle bahtiyardır.[3760]

Padişaha ait Hazine-i Hassa arazisinin yönetilmesi bir yasa ile BMM *Maliye Bakanlığı'na verildi*.[3761]

Hariciyeci Sir Horace Rumbold, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine, *Türkiye ile normal diplomatik münasebatın yeniden başlamasına kadar Yüksek Komiser unvaniyle Büyükelçi* tayin edildi.[3762]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Türk Ulusçularının Şartları" başlıklı haber neşretti. *Mustafa Kemal'in birliklerinden bir albayın İstanbul'a geldiği bildirilmiştir. Ankara ile İstanbul Hükümeti arasındaki müzakereleri açıklaması için sadrazamın İtilaf Kuvvetlerine beş maddeyi kabul etmeye istekli olduğuna dair yazılı bir söz vermesi gerektiği belirtilirken 5 madde şu şekilde sıralanmıştır*:

1) "Tarafsız Bölge Komisyon yönetimine İzmir, Trakya ve Anadolu'yu temsilen 3 delegenin giriş izni.

2) Sevr Anlaşması'nın ekonomi ve maliyeyi ilgilendiren şartlarının Türkiye'nin lehine çevrilmesi.

3) İzmir ve Boğazlar Bölgesi'nin Türk Hakimiyeti'ne geri verilmesi.

4) Trakya'ya Türk Hakimiyeti altında özerklik verilmesi.

5) Halifeliğin saltanattan ayrılması.[3763]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: Anadolu'yu iktisadî nüfuz mıntıkalarına taksim eden Üçlü Andlaşma (Accord Tripartite) *ile Türkiye'nin kaynaklarıyla ilgili geçmişte yaşanan uluslararası rekabetin ortadan kaldırılmasına ve azınlık ırklarının, dinlerinin ve dillerinin korunmasına çalışıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, imzacı devletler, Türkiye'de kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi için kurulacak olan bütün komisyonlarda eşit olarak görev alacaklar ve imzacı devletlerin vatandaşları, ticaret ve denizcilik alanında her konuda eşit imtiyazlara sahip olacaktır. Anadolu, Mersin-Adana ve Bağdat (Türkiye'deki bölümü) demiryolları, İngiliz, Fransız ve İtalyan finans gruplarından oluşacak bir şirket tarafından işletilecektir*.[3764]

2 Kasım 1920. İngiliz Hariciye Nezâretinden Avam Kamarası mebusu İngiliz-Ermenistan Komitesi Reisi Aneurin Williams'a muhtıra: Mustafa Kemal'in Londra'daki ajanı, Osmanlı Ordusu eski subayı Spiridon Triandafilides adlı bir Rum'dur.[3765]

Britanya, TBMM Hükümetinin Şark'daki ilerleyişini Sovyet Rusya'ya karşı desteklemektedir:

> Türk ordusunun Kafkaslarda ileri yürüyüşe başlamasıyla birlikte İngiltere, birbirleri ile çelişen taktikler geliştirmeye başlamıştır. Ermenilere cesaret veren, Ermeni ordusunu teçhiz eden, Gürcülerin Ermenilere yardım edeceğini söyleyen Albay Stokes, şimdi Ermenistan'ı Bolşevik Rusya'ya bırakmaktansa, onları Türklerle anlaşmaya zorlamaktadır. Türk ordusunun ileri yürüyüşünü gözleyen İngiltere, 2 Kasım'dan

[3760] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 266-267.
[3761] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 267.
[3762] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 157.
[3763] The Guardian, 1 November 1920, *Turkish Nationalists' Terms*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 106. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[3764] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 189-190.
[3765] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CVII, 389.

itibaren "yine Ankara'yı destekleyelim, Bakü'yü alsınlar" demeye başlamıştır. Görüldüğü gibi, Ermenistan'a ilk ihanet eden İngiltere'dir.

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Abdüllatif Safa'nın İngiliz Fevkalâde Komiseri de Robeck'e beyanatı: *Sulhun tasdiki Mustafa Kemal ile anlaşmaya mani olabilir. Bir şehzadenin refakatinde Ankara'ya heyet gönderilebilir*.[3766]

Karamürsel Kaymakamlığından Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine telgraf: *İngilizlerin müdahalesi üzerine Yunan işgal komutanlığı kasabayı boşaltmaya başladı*.[3767]

3 Kasım 1920. Meclîs-i Meb'ûsân reisi ve *İkinci Meşrutiyet'in ünlü adlarından Ahmet Rıza Bey, Paris'ten İsviçre'de bulunan Cavit Bey'e yazdığı mektupta*, Fransız gazetesi *Le Temps'da Kuvayı Milliye'nin Hilafet ve Saltanatı kaldırmak düşüncesinde olduğunun yer aldığını* belirtti.[3768]

Londra'daki Yunan elçisinden İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a: (i) İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği *Mısır'da bulunan 10 bin Türk harp esirini serbest bırakmaya karar verdi ve 400 kişi şimdiden serbest bırakıldı*. (ii) *Serbest bırakılacak Türk harp esirleri M. Kemal'e katılabilecekler*dir ve bu, *Anadolu'daki Yunan askerî harekâtı için tehlike yaratacak*tır. (iii) *Bu bakımdan Yunan Hükümeti, Türk harp esirlerini serbest bırakma kararının değiştirilmesini* taleb eder.[3769] Çünkü biliniyor ki mezkûr esirler, İstanbul'a bırakılır bırakılmaz Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal'e iltihak edeceklerdir.

Londra'daki Yunan diplomatik mümessil Daclamanos*,* İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi ve *Yunan Hükümeti'nin aldığı haberlere göre, İtalyan gemilerinin Trabzon'a savaş malzemesi ve gönüllüler taşımakta olduğunu* bildirdi.[3770]

Avam Kamarası içtimaında karar: Sovyet Rusya Cumhuriyetinden TBMM Hükümetine silah taşıyan *gemilerin engellenmesi için Karadeniz abluka altına alındı*.[3771]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Sevr'in *ivedilikle onaylanması için Osmanlı yönetiminin sıkıştırılması konusunda* Paris ve Roma sefarethanelerine telgraflar keşide eyliyor.[3772] *Mali yardım vaadi ile Tevfik Paşa Hükûmeti'nin de antlaşmayı onaylamayacağını gören İtilâf Devletleri, antlaşma onaylanıncaya kadar Anadolu'ya gönderilecek heyete temsilci tayin etme planını askıya aldılar*.[3773]

4 Kasım 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) Mustafa Kemal'e gönderdiği 26 Ekim tarihli telgraf sureti raporun zeylinde yer alıyor:

Bir süreden beri "ılımlı Kemalist sempatizanı" olarak tanınan ve Tevfik Paşa Kabinesinde İçişleri Bakanı olarak görevlendirilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'la Ankara'yı barıştırmak amacıyla Mustafa Kemal'e başvurarak görüşme önerisinde bulunuyor; buna olumlu biçimde karşılık veren Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın önemli bir bakanlık işgal ettiği yeni yönetimin işbaşına geçmesinden ötürü BMM'nin memnunluğunu belirtiyor; Türk Milliyetçilerinin, Wilson ilkelerine göre ülkenin bütünlüğünü sağlayacak bir yönetim kurulması amacını güttüklerini ve ulusal birliğin ancak BMM'ce saptanan şu koşullar uygulanırsa sağlanabileceğini öne sürüyordu: Sevr Antlaşmasının ulusal onur ve bağımsızlıkla bağdaşmayan ülkesel, askerî, malî ve iktisadî hükümleri kabul edilmemeli; yetkili bir kurul yeni bir antlaşma imzalamadan, yönetim,

---

3766 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 127.
3767 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 268.
3768 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 269.
3769 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CVII.
3770 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 124.
3771 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 68.
3772 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108, dipnot 161.
3773 FO, 371/5057, E 13499, "Curzon'dan Derby'e 3 Kasım 1920 Tarihli Telgraf'; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 918.

> Sevr Antlaşmasını kabullenmemeli ve uygulamamalı; Ankara yönetiminin ulusal ve uluslararası tüm antlaşma, karar ve sorumlulukları üstlenerek yerine getirilmeli; Boğazlar tümüyle silâhtan arındırılarak, tüm devletlerin trafiğine açık bulundurulmalı; İzmir ve dolaylarıyla Edirne, Yunanlılarca ivedilikle boşaltılarak, Bağlaşıklarca kontrol altına alınmalı; bu bölgenin kaderi, âdil ve yansız bir kuruluşça, bölgelerdeki halkın oyuna göre elden çıkarılmalı; Damat Ferit Kabinesinin Anadolu akımına karşı çıkardığı "haksızca ve akıl dışı" fetva kaldırılmalı; ulusal akıma katılanlara koşulsuz af uygulanmalı."[3774]

Mustafa Kemal ve Kemalist kadrosu, meclisteki iktidarını güçlendirdi: *Bakanların seçimi usulünde değişiklik yapıldı. Yasaya göre, bundan sonra bakanlar Meclis başkanının göstereceği adaylar arasından, gizli oyla ve salt çoğunlukla seçilecek. 2 Mayıs'ta kabul edilen ve 3 mayıs'tan beri kullanılan usule göre bakanlar tek tek Meclis tarafından aday gösteriliyor ve seçiliyordu. Yeni usule göre, Hükümet Meclis karşısında güçlenmiş oluyor.*[3775]

İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne, Mareşalliğe yükseltildi. Milne, İstanbul'dan ayrıldı. Yerine atanan Harington, 8 Kasım'da *göreve başlayacak*.[3776]

İngiliz mandaterliğindeki Mısır'dan İstanbul'a nakledilen Türk harb esirlerinin Anadolu'daki Millîci harekete katılmaları için, Canik Mutasarrıfı Vekili, Oflu Hoca Hasan Efendi'ye bir telgraf gönderdi.[3777]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, Atina'ya Dışişleri Bakanlığına rapor gönderdi. Britanya Koloniler Nâzırı yardımcısı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını, Türk ekalliyetin emniyetini gerekçe göstererek lisan-ı münasib reddetmiştir:

> Bir hükûmet temsilcisiyle görüşmekte çok israr eden Kıbrıs heyeti, 26 ekim günü Sömürgeler bakan yardımcısı tarafından kabul edildi ve ona, adamın Yunanistan'a bağlanmasına dair Kıbrıs halkının dileği anlatıldı. Bakan yardımcısı bu talebin sempatiyle karşılandığını, dikkatle incelendiğini ve neticede 1 temmuz günü, Kıbrıs konusunda hiçbir siyasî değişiklik düşünülmediğinin Mecliste açıklandığını söyledi. Hükûmet bu kararı alırken, imparatorluğa birkaç kilometre kare toprak daha ilâve etmek gibi bir endişeden hareket etmemişti. Meseleyi dikkatle incelemiş, ama adadaki müslüman azınlığın haklarını korumak görevini ihmal edemiyeceği sonucuna varmıştı. Kıbrıs'ın durumu, üzerinde hiç müslüman yaşamıyan İyonya adalarına benzemiyordu. ... Başpiskoposun azınlık adına çoğunluğun fedâ edildiğini söylemesi üzerine, bakan yardımcısı da, böyle bir rejim değişikliğinden Yunanistan'ın sağlıyacağı fayda, adadaki müslümanların uğrayacağı kaybı karşılamaz, diye cevap verdi. Son hükûmet kararının kesin olduğunu, bir sual üzerine tekrarladı. Tekrar gözden geçirilemez mi, sualine de hayır cevabını verdi. Heyet, hiç değilse yakın bir gelecekte bu kararın gözden geçirileceği ümidini besliyebilir miyiz, diye sordu. Cevap şuydu: "Hayır, bu da mümkün değil. Ama bizim kararımız elbette, gelecek ingiliz neslini bağlamaz..[3778]

5 Kasım 1920. İngilizler, 300 kadar Rus esiri Odesa'ya getirdi. Bakü'deki İngiliz esirlerle becayiş edilecekler.[3779]

26 Eylül'de İşgâl Kuvvetleri Kumandanı tayin edilen Korgeneral Charles Harington'un 8 Kasım'da İstanbul'a vasıl olmazdan evvel İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesine beyanı: *Türklerle dost oluncaya kadar hiçbir zaman faydalı bir iş yapmış olmıyacağız*.[3780]

3774 FO/5172/E 14883; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 113.
3775 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 270-271.
3776 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 271.
3777 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 271.
3778 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 333.
3779 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 182.
3780 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 156.

Berlin'de bulunan Enver Paşa, amcası Halil Paşa ile Sami'ye mektubunda, Anadolu'daki İttihatçıların bir teşkilat meydana getirmeleri gerektiğini yazdı.[3781]

Belçika'nın İstanbul Temsilcisi Marghetitch, raporunda, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde eski komiseri *Robeck'le yaptığı görüşmeyi özetledi. Rapora göre, Robeck, Kızılordu'nun her yerde bozguna uğradığını söyleyerek Marghetitch'e endişelerinin yersiz olduğunu anlattı*.[3782]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı: *Görüleceği üzere bütün ulusçu bakış açısı Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesi, daha doğrusu iptali üzerinde odaklanmış bulunuyor ve Yunanlıların açık askeri üstünlüklerine ve Bolşeviklerden beklenen yardımın kuşkulu olmasına karşın ulusçu önderlerde sonunda başarılı olacaklarına dair neredeyse gizemli (mistik) bir inanç egemen*.[3783]

İspanyol *La Correspondencia Militar* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Müttefikler, Türk Hükümetine bir nota göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Versay Antlaşması'nın onayını daha fazla geciktiremeyeceğini ve eğer Hükümet tarafından onaylanmazsa, Sultan'ın fermanıyla bir an önce onaylanması gerektiğini bildirmişlerdi*r.[3784]

6 Kasım 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti'nin *gerçek gücü başta Mustafa Kemal olmak üzere, küçük bir grubun eline* geçmektedir. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine sevkiyat yaptığı bir liman olan Trabzon'un ahalisi Bolşevikliğin aleyhindedir:

> Trabzon yoluyla Bolşevik'lerden alınan mali yardıma karşın, Ulusçuların şimdiki mali durumu oldukça kötüdür. Halka ağır vergiler koymak için BMM'nce yasalar yapılmıştır, ama bu vergilerin toplanmasında epeyi güçlüklerle karşılaşılıyor; kimi bölgelerde, ağır vergileri toplama deneyleri kargaşalıklara yol açmıştır. Trabzon halkı, Müslüman'ların adet, gelenek ve dinsel ilkelerine karşıcıl olan Bolşevik ideallerine düşmandır. Trabzon'da bir Bolşevik misyonu ve konsolosu vardır.[3785]

Roma'daki İngiliz Büyükelçi Buchanan, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: *Bu ülkelerdeki* [Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan] *İtalyan ajanları, kendilerinden beklemeye hakkımız olan içten desteği bize sağlamadılar ve onların sempatilerinin daha çok bizim düşmanlarımızdan, özellikle de Türk Milliyetçilerinden yana olduğu görüldü*.[3786]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 480 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Türklerin Ermenistan'ı istilâ etmeleri sonucunda Orta Doğu'daki durumun değiştiğini; Kemalistlerin, Azerbaycan'ı kendi kontrollerine almak amacını güttüklerini, ama Bolşeviklerin buna engel olmaya çalışacaklarını; dolayısıyla iki ülke arasında ayrılık tohumları serpileceğini; Ruslara karşı Türklerin dostluğunu kazanmak zamanının geldiğini ve İtilâf devletleri, Türkiye'de Yunan yayılmasını destekleyen siyaseti bir yana bırakmakla, bu dostluğu elde edebileceklerini, böylece tüm İslâm dünyasını kendilerinden yana çekebileceklerini bildiriyor; Mustafa Kemal'le ilişki kurmayı öneriyor*.[3787] Stokes: [..] *Türklerle Bolşeviklere karşı birleşirsek Yunanlıların*

3781 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 272.

3782 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 272.

3783 FO 371/5172, E 14269/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 426, sonnot 246.

3784 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 190.

3785 FO 371/5172/E 15366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 132-133.

3786 FO 371/5057, 6 Kasım 1920, Sir G. Buchanan'dan Curzon'a; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 34.

3787 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 170; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 30-31.

Türkiye aleyhine geliştirilmesi politikamızı terk etmeliyiz. Böyle hareket edersek İslâm dünyası bizim Doğu İmparatorluğumuzun devamı için hayati bir sorudur. İslâm devletlerin bize karşı birleşmeleri korkusunu ortadan kaldırmalıyız. Sunnîler ile Şiiler arasındaki zıtlık büyüktür, biz bu zıtlığı daha da geliştirebiliriz. Mustafa Kemal ile Tiflis'ten temas kurabiliriz, emrinizi bekliyorum.[3788]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Harput'tan İstanbul'a dönen bir gezginci İtalyan'ların Ulusçulara Antalya yoluyla yardımda bulunduklarını işittiğini söylüyor*.[3789]

"İngiliz Özel Elemanlar Bürosu" ajanı ve Liman Müdürü Pandikyan Efendi, Fransız gemicilik şirketi müdürü Charles Kalchi ve Kemalist "Felâh" gizli cemiyetinin ajanı Hüsnü Himmetoğlu işbirliğinde İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, top ve cephane sevkiyatı yapılmaktaydı. Söz konusu sevkiyatın en büyük partisi bugün *Ararat* nam gemiyle İstanbul'dan yola çıktı. Malî işlemler ise ekseriya İngiliz-Fransız iştiraki "Imperial Ottoman Bank" vasıtasıyla gerçekleştiriliyor:

> Banka'nın İkinci Müdürü Berç Keresteciyan Efendi (Türker, 1870-?) Ankara'dan transfer edilen parayı, tanınmış bir işadamı olan Osman'ın adına açılmış özel bir hesapta tutuyordu. "Osman" aslında Felâh'ın bir üyesiydi. Kaçak malzemelere ödenen para bu yoldan yeraltı örgütüne erişiyordu. Berç Keresteciyan Efendi'nin bu banka dalavereleri yüzünden başının derde girmemiş olması hayli ilginçtir.[3791]

Fotoğraf 5. Pandikyan'ı temsil eden bir çizim.[3790]

Hüsnü Himmetoğlu: *Bize her bakımdan yardımcı olan ve şahsına ait kısımda izahat verilen Galata İstavropolo hanında vazife gören İngiliz istihbarat şefi Pandikyan, en yakın en emin dostumuz ve yardımcımız idi. Kaçakçılık yaparken yakalandığınız anda (Bu kaçakçılıktan malûmatım var, takip ediyorum, müdahale etmeyiniz) diyerek işe el koymağa çalışmak ve sizi haberdar ederek Anadoluya kaçmamızı temin etmek, ölümden kurtarmak, İngilizlerin yapacağı Baskınlardan bilgi sahibi olduklarını size ulaştırmak yakalanan arkadaşlarınıza elinden geleni yapmak) nitekim Pandikyan bu vaadlerini de yerine getirmiştir*.[3792]

Esbak Teşkilat-ı Mahsusa ve Mim Mim Grubu Reisi, İttihadçı, Süvari Kaymakamı Hüsameddin (Ertürk), *aslen Bulgaristanlı olup ermeni milletinden* olduğunu belirtdiği *Pandikyan efendi* hakkında şu malumatı vermiştir:

> Arzusu Türkiye'nin İngiltere himayesinde bir devlet kalması idi. Fakat İngilizlerin elindeki silah ve cephane miktarı ile yerlerini o bize haber vermiş ve İngilizlerin kendisini öğrenmemesi için azami dikkat sarf edilmesini bizden rica eylemişti. Biz, bunları bugüne kadar bir sır olarak muhafaza ettik. [..] Mösyö Pandikyan, İngilizlerin elindeki bütün gizli ambarları, silah ve cephanenin miktarını bize haber verdiği gibi vapurlarla nerelere sevk edildiğini de bildirmiş, emsalsiz hizmetler ifa etmişti. Elindeki Erkanıharbiye-i

---

3788 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 282-283.

3789 FO 371/5172/E 15366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.

3790 Tan, 12 Temmuz 1935, s. 4.

3791 Bilge Criss. (2008). *İşgal Altında İstanbul* (7. baskı) içinde (s. 200). İstanbul: İletişim Yayınları. İngiliz-Fransız iştiraki Bank-ı Osmanî'nin (Imperial Ottoman Bank) müdür-i sânîsi Berç Keresteciyan, aynı zamanda, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in merkez-i umumî reisi olduğu Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde muhasebecilik yapıyordu: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 826.

3792 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 272-273.

> Umumiye Reisi merhum Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'nin bir de takdirnamesi vardı. Fakat ne yazık ki bütün bunlar çabuk unutulmuştu.[3793]

Esbak istihbaratçı ve Bergama noteri İhsan İdikut'un belirtdiğine göre Pandikyan, İngilizlerin İstanbul'daki baş casusu idi ve istihbarat ağı sayesinde şehri kontrol etmekteydi:

> Millî ordu kuvvetlensin İzmirden Yunanlıları atsın ve bu sayede barış da olsundu. İngilizler aynı zamanda gayet pıratik adamlardır. Bunun için ta Londradan adam göndermeye lüzum görmediler. Baş casuslarını Türklerle anlaşdırdılar ve bu suretle icap eden yardımları yaptılar. Zaten Pandikyan yaman bir casusdu. Koca İstanbulu avcunun içine almış gibi idi şehirde ne kadar subay varsa hepsinin isimlerini nerede oturduklarını ve belkide siyasî arzularını öğrenmişti. Evvelâ millicilerin şefi albay M. Kemalle ilk mülâkat yerini Pandikyan tayin etmişdi. Burası İstanbuldaki entelices servisin işgal ettiği binanın karşısındaki birahane idi. Sonra da İstihbarat ajanlarıyle konuştu. Ve anlaştı ve hep birden el birliği ile çalışmaya başladılar. Keyfiyeti Yunanlılardan gizlemek için de küçük çapda maddeler yakaladılar ve bâzı Türk ajanlarını da tevkif ettiler. Ve faaliyette bulunuyor gibi göründüler. [..] Pandikyan vazifesini yapmış bir insan gibi emniyetle tahliyeden sonra İngiltereye gitmiş ve yine İngilizlere hizmet etmiştir. [..] Pandikyan alelâde bir ajan değildi. Mustafa Sagir gibi yetiştirilmişti. Bir çok lisanlarla beraber Türkçeyi de gayet fasih olarak konuşuyordu. Çok merhametsiz, çok zeki ve nükteden, hülâsa mükemmel bir casustu.[3794]

"Felâh" grubunun reis vekili Yüzbaşı Aziz Hüdayi (Akdemir), Tan gazetesinde neşrettiği tefrikasında, Pandikyan'a dair şu cümleleri derc etmiştir:

> İstanbulda Entelicens Servis şeflerinden biri de Pantikyan idi. İstihbart ajanları içinde özü anlaşılmıyan, çözülmesi güç tiplerden biridir. Bu, bir casus muydu? Bir yurtsever miydi? ben bir hüküm veremiyeceğim. Yaptıklarının bir kısmını anlatayım da sayin okurlar kendi hükümlerini versinler. Elimde kuvvetli belgeler olmamakla beraber doğru kaynaklardan aldığım bilgilere göre Pantikyan daha Büyük Harpte İngiliz ajanı olarak Bulgaristanda ve Türk sınırları yakınlarında dolaşmış, bir aralık Bulgarlar tarafından yakalanarak Sofyaya götürülüp hapse tıkılmış, fakat İngilizlerin, el altından yaptıkları etki, (tesir) ile kurtulmuş ve ondan sonra bir Bulgar ajanı gibi de çalışmıştır. O sıralarda Malinof erk (iktidar) de olduğundan onun içli dışlı bir aracı (vasıtası) olmuştu. İngiliz hizmetinden çekilmiş olduğuna göre iki yüzlü, yahut gerçekte, Entellicens hesabına çalışıyordu. İşğalde İstanbula geldi ve Entellicens Servisin (Gizli Deniz İstihbaratı) şefliğini aldı. Pantikyan kurumu Galatada İstavropulos hanının birinci katını işğal etmekte idi. Hizmet alanı genişti. Yalnız Galataya ve deniz işlerine değil, Trakyadan Bulgaristanın içine ve İstanbulun hemen her tarafına karışıyordu. Orduda çok önemli bir mevkii vardı. İşğalin ilk zamanlarında, yani 336 nihayetine kadar Pantikyan candan bir İngiliz ajanı olarak çalışmıştır. Maltaya sürülenler bunu pek iyi tanırlar. Çünkü kimlerin sürülmesi lâzım geldiğini belit (tayin) eden, listesini yapan ve evlerinden alarak İngilizlere teslim eden Pantikyanın kendisi idi. O sıralarda Anadoluya gidecek subay ve işyarlarla gönüllü, eratın gözönünde tutulması, yakalanması, hapsa tıkılması işlerinde de en başlı rolleri Pantikyan oynamıştır. Anadoluya ilk defa silâh ve cephane götüren (Ümit) vapurunu Kızkulesi önünde tutturan, içindekileri aldıran, silâh ve saire kaçıracaklara korku ve durgunluk veren Pantikyan idi. Pantikyanın deniz ve kara casusları, her din ve ulustan olmak üzere, (80) den fazla idi. Bunların en önemlileri şunlardı: Terzi Mehmet, Çerkes Ragıp, Tayyar, Hafız Cemal… İngilizlerden Pantikyanın en candan dostu ve güvencileri Binbaşı (Hey), Yüzbaşı (Benet) ve (Gordon) idi. 337 yılına girmek üzereyiz. Müthiş bir İngiliz ajanı olan Pantikyan birdenbire bütün yüreği ve iradesiyle bir Türk adamı oldu. Uzun zamanlar Anadolu işleriyle uğraşan Yarbay (Müşür General) Muğlalı Mustafa Anadoluya kaçırılmak üzere Eminönünde Himmet oğlu Bay Hüsnünün (Türkiye ambarı) salonundaki deposuna sekiz sandık mavzer tüfeği yollıyor. Sandıklar çuvallanmak üzere Çakmakçılar yokuşunda çuvalcı İranlı İsmail çağrılıyor ve sandıklar çuvallanıyor. Bu işi bilen yalnız bu üç kişidir. Aradan bir buçuk saat geçmiştir. Depoya kara kuru bir adam gelerek Hüsnüye: -Ben İngiliz polisiyim, diyor, sizi İstavropulo hanında Pantikyan çağırıyor. Kalkın şimdi gideceğiz.[3795] Pantikyanın o zamana kadar yaptığı işleri ve İngilizler katındaki kudret ve salâhiyetini bilen Hüsnü bu emirden son derece korkuyor. Ben İngiliz polisiyim diyen adam meğer mütarekeden sonra Türk

---

[3793] Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 269.

[3794] İhsan İdikut. (1953). *Türk Lavrensleri* içinde (s. 54, 56). İstanbul: Öztürk Matbaası.

[3795] Tan, 12 Temmuz 1935, s. 4.

> polisi hizmetine girmek için çalışan ve bütün mütarekede İngilizlerin en keskin ajanlarından biri olan (Tayyar) idi. Hüsnü mezbaha kasabının yanına katılmış bir kuzu gibi birlikte köprüyü geçerek Pantikyanın huzuruna giriyor. Pantikyan Tayyara emrediyor: -Siz çıkınız! Aradan geçen küçük bir sükût arasında Hüsnünün yüreği evinden fırlıyacakmış gibi çarpıyor. Nihayet Pantikyan soruyor: -Muğlalı Mustafa Beyi tanır mısınız? -Hayır. -Yüzbaşı Ekrem Beyi? -Hayır. -Topçu yüzbaşı Eyübü? -Hayır. -Halbuki siz bunların hepsini tanıyorsunuz. Bunlarla birlikte Anadoluya silâh kaçırıyorsunuz. Benim hepsinden haberim var. Hattâ şimdi deponuzda sekiz sandık mavzer var ki çuvallattınız, göndereceksiniz. -Yanlışınız var. -Ben yanlış iş yapmam ve söylemem. Bunu bana sizin depoda çalışan adam söyledi. Hattâ isterseniz, gelin göstereyim, dedi. Ben: "Haydi sen git, ben icabına bakarım" diye savdım. Oğlum, depoya rasgeleni sokmayın ve yapacağınız işleri biraz daha gizli yapın. Bu kadar söylerim, buyrunuz.[3796]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb Durukan hakkında Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan bir vesikada, Pandikyan'a dair şu bilgiler kayıtlıdır:

> Pandikyan İngiliz casusudur. O zaman İstanbul'da İngiliz istihbarat deniz kısım şefi olarak vazifedardır.
>
> Bu adam Türkleri çok seviyor. Onlara yardım etmekten zevk alıyor.
>
> Pandikyan ile Eyüp Paşa çok ahbaptırlar. Birbirleriyle Bulgarya'da tanışmışlar. İstanbul'da yapılacak herhangi bir şeyden haberdar olur. Teşkilat arkadaşlarına haber vererek derhal onların tutulmamasına veya vaziyetin önlenmesine çalışırdı.
>
> Mesela: Herhangi bir mahalledeki evin basılacağı, cephanelerin tutulacağı haberini alır almaz teşkilata haber verir, hemen oradaki silahlar baskından evvel diğer yerlere kaldırılarak felaket önlenirdi. Bazen de herhangi bir yerde bulunan cephanelerin imhası, denize dökülmesi için İngilizler emir verirler, bu emri Pandikyan teşkilata haber verir; hazırlık yapılır, bunlar sandıklarla Boğaz'a dökülecek yerde Hüsameddin [Ertürk] Bey'in de çalışmasıyla Boğaz'dan çıkar, İnebolu yolunu tutardı.
>
> Bu şekilde giden cephaneler, İngilizlere dökülmüş gibi muamele yapılarak bildirilirdi.
>
> Bazen sandıklar açıkta gelirler. O zaman ardiyeye gelen bu sandıkların üzerine Fransızca "Batum" diye yazılır, üzerine Rus rakamları vurularak ardiyenin arka tarafına istif edilirdi.
>
> Böyle yapmakla herhangi bir baskın karşılanmış olunur.[3797]

Anlaşılıyor ki İngilizler denize döküyor görüntüsü vererek Fransa'dan ve İtalya'dan daha gizli surette TBMM Hükümetine silâh ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır. Öyle ki mezkûr sevkiyatın Sovyet Rusya'dan yapıldığını zannettirecek bir tertibat söz konusudur.

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere, İtalya ve Fransa üçlü bir antlaşma imzalayarak, Türkiye'deki nüfuz alanlarının devamı konusunda birbirlerini destekleme kararı aldı. Fransa ve İtalya'nın menfaatlerinin göz önüne alınarak, etki alanlarının sınırları belirlendi. Antlaşmanın gizlilik şartı olduğu için taraflarca kabul edilmese de imzalanmasının üzerinden neredeyse 3 ay geçmiş olmasına rağmen henüz kamuoyuna açıklanmadı. Antlaşmada, İngiltere'nin nüfuz alanı ile ilgili bir tanımlama yapılmadı. Bu da İngiltere'nin, Türk toprakları üzerindeki menfaatlerini istediği gibi şekillendirmesi için önemli bir avantajdır. Ancak mevcut belirsizlik de antlaşmayı şüpheli hale getiriyor*.[3798]

[3796] Tan, 13 Temmuz 1935, s. 4.

[3797] Koleksiyon Kodu: ED, D[osya]: 79, B[elge] (Gömlek): 1-3; Aktaran: Eyüp Durukan, *Kurtuluş Savaşı Biterken Yahut Cumhuriyete Doğru (1922-1923)*, 2020, s. 485.

[3798] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 164.

7 Kasım 1920. Müttefik Şark Orduları Kumandanlığı mülgadır. Yerine ise İstanbul Kuvva-yı İşgaliye Kumandanlığı ihdas edilmiştir.[3799]

8 Kasım 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. "İngiliz Üsera ve Ticarî Münasebat" içtima mevzuu. Başvekil Lloyd George, Sovyet Rusya'dan TBMM Hükümetine silah sevkiyatı işinin *durdurulmak zorunda* olduğunu ve fakat *bu iş ticarete zarar verilmeden yapılaca*ğını belirtiyor.[3800] Lloyd George *geriye kalan İngiliz tutukluların tamamı serbest bırakılır bırakılmaz ve Sovyet Hükûmeti tarafından İngiliz İmparatorluğu'na karşı yapılan tüm düşmanca propagandalar sona erer ermez ticaret anlaşmasının tamamlanacağını vurgulamakta*dır.[3801]

Bonar Law, esir meselesiyle alakalı olarak, *Bakü'de İngiliz askerlerle sivillerin bulunduğu tutuklulardan çoğunun (61 kişinin) Tiflis'e ulaştığını ve gelecek diğer sivil mahkumlarla birlikte toplam sayının 72 kişiye ulaşacağını açıkladı*.[3802] Sevr'in tasdiki meselesine dair ise *anlaşma onaylansa dahi sadece teoride kabul göreceğine ve savaşın onayla sonuçlanmayacağına* dikkat çekiyor.[3803]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *Yüksek Komiserlerle yaptığı görüşmelerde heyetin öncelikli amacının Millî Hareketi yatıştırmak olduğunu açıkla* dıktan sonra, *heyete temsilci atamaktan vazgeçen Yüksek Komiserlerden üç talepte bulunmuştu*r. *İlk talep* Sevr'in *iyi bir yorumunun yapılması*, *ikinci talep Yunanlıların antlaşma ile kendilerine verilmeyen topraklardan çekilmesi ve nihayet üçüncü talep Ermeni sınırının Türkiye aleyhine belirlenmemesi*dir.[3804]

> Yüksek Komiserler İtilâf temsilcilerinin katılımı için onay koşulunu yerine getirmediğini ileri sürerek temsilci tayin etmekten vazgeçtiler. Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı ne olursa olsun hükûmetin, antlaşmayı mutlaka onaylanacağını belirterek göndermek istedikleri heyetin Ankara ile uzlaşma maksadıyla değil, onayın neden gerekli olduğunu açıklamak amacıyla gönderilmek istendiğini anlatmaya çalıştılar. Hükûmet bu süre zarfında onayı gündeminden kaldıracaktı. Tevfik Paşa, heyetin gönderilmesinden önce Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının hükûmetin zayıflamasına ve otoritesinin yok olmasına neden olacağını düşünmekteydi.[3805]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne'nin derkenarı: *Türkiye ile Rusya'nın arası ciddî olarak açıldı*.[3806]

Korgeneral Charles Harington, İstanbul'a muvasalat etti ve İstanbul Kuvva-yı İşgaliye Kumandanlığı vazifesini deruhte etti.[3807]

Ahmed Avni Paşa, Vahideddin Hân'ın hariciye siyasetine ilişkin mühim bir izahat kaleme almıştır. Bilhassa Mustafa Kemal grubunca 1922'den itibaren "İngiliz işbirlikçisi", "hain" ithamlarıyla itibarına suikast edilecek olan Vahideddin Hân, sadece İngilizlerle değil Müttefik üç devletin mümessilleriyle temas kurmaktaydı:

3799 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 111.
3800 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 68.
3801 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 182.
3802 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 182.
3803 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 121.
3804 FO, 371/5O57, E 13897; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 918.
3805 FO, 371/5057, E 13906; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 919.
3806 FO/4962/E 13811; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 30.
3807 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 276.

> İtilaf Devletleri İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı olarak İstanbul'a gelen General Harington çok vakit sarayla temasa geçmemişti. Hatta İngiliz subayları ve Hintli Müslümanlar Cuma selamlığı merasimini seyretmek için bazen geliyorlar idi, onları dahi men ettiler.
>
> Yalnız Topkapı ve Dolmabahçe saraylarını, o da antika görmek merakıyla ziyaret ederdi. Bir aralık sarayda ve Padişah hazretlerinin özel dairesinde meydana gelen yangının söndürülmesi için Yıldız civarındaki İngiliz askerinin yardımı vesilesiyle Başyaver Naci [Eldeniz] Bey zamanında ve başyaverlik odasına konulan İngiliz telefonunun kaldırılmasına bile teşebbüs eyledi.
>
> Hakikat-i hal bu merkezde iken padişahın sarayına gece gündüz İngilizlerin gelip gittiği ve kendisiyle özel görüşmelerde bulundukları söylentiler halinde yayılmış ve İngiliz Alayının, sarayın korumasına tahsis olunduğu dahi ısrarla iddia olunmuştu.
>
> Esasen bir işe yaradığı hiç görülmeyen bir telefonun o da bir yangın vesilesiyle kullanılmasından kinaye olarak, sarayın İngilizlerin nüfuzu altında olduğu kasdediliyordu. Fakat doğrusunu söylemek lazım gelirse, ne Ferid Paşa hükûmetlerinin müsbet bir istikameti ne de Padişah hazretlerinin müstakil bir İngiliz siyaseti vardı. Ortada hakikate yakın bir şey varsa, o da İngilizlerin kötülükler dolu tehditleri ve gözleri boyamak için iyi geçinme çabalarından ibaretti. Yoksa Fransızlar ve İtalyanlar da ihmal edilmemişti. Daha açık bir ifade ile denilebilir ki, Zât-ı şahaneleri dahi İtilaf Devletleri temsilcileri ve sefirleriyle alfabe sırasıyla görüşüyordu.[3808]

9 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı Londra'daki Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Muhtıraya göre *İstanbul'daki İtalyan Askerî Ataşesi, bir görüşme sırasında, tek çözüm yolu Sevr Andlaşmasını gözden geçirmek ve Mustafa Kemal'le uzlaşmaya varmak olduğunu, çünkü Müttefiklerin hiç birinin, kuvvet kullanacak durumda bulunmadığını söylemiştir. Ataşe, Yunanlıların ilerleyemeyeceğini ve mevcut kuvvetlerini de tutamayacağını; fakat İtalyanların da yeni kuvvet göndermeyeceğini belirtmiştir.*[3809]

BMM Hükûmeti, Ahmed İzzet Paşa'nın 26 Ekim tarihli telgrafına cevab verdi:

> Haricî düşmanlara karşı müdafaai istiklâl ile başlayan mücadele hakiki bir inkılâbı dahilî ile devam etmiş ve milletimizin vicdanında kaniyle mühürlenmiş yeni umdelerle yeni bir Türkiye vücuda getirmiştir. Yeni umdeler milletimizin ve iradei milletin dahilî ve haricî istiklâli tam dahilinde yapıdar olması esaslariyle hülâsa olunabilir.
>
> Büyük Millet Meclisinin vücut ve tarzı hükümeti bütün cihana karşı Türkiye için bir emrivaki olduğu gibi Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ecnebi askeri bulunmayan bir mıntıkada devamı hayatı da münakaşaya devam olunmayan bir semerei tecarüp addolunur. Kezalik düveli âliyeye karşı istiklâli tam dahilinde bir mevcudiyeti siyasiye, hayatı milliyemizin rüknü esasıdır.[3810]

BMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti içtima etti. Ordunun yeni teşkilatı hakkında kararlar alındı. Buna göre Garb Cephesi iki kısma ayrılıyor. Kuzey Cephesi, Erkân-ı Harbiye-yi Umimiye Reisi Mustafa İsmet (İnönü) kumandasına; Güney Cephesi, Miralay Refet (Bele) kumandasına veriliyor. Yunan Genelkurmay tarih yazımına göre Çerkes Edhem, *Mustafa Kemal'in Batı Cephesi'yle ilgili kararını öğrenir öğrenmez, O'nunla mücadele etmeye karar vermiştir*.[3811]

3808 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor,* 2012, s. 246-247. Vahideddin Hân'ın 1918-1920 devresi Başyaveri Miralay Manastırlı Abdüllatif Naci Eldeniz, hususiyetle şehzadelerin kontrolüne tavzif edilmişti; Mustafa Kemal grubuna mensub idi. 25 Ağustos 1921'de Ankara'ya iltihak etmiştir: Kâzım Öztürk. (1994). *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931* içinde (s. 168-169). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

3809 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 126.

3810 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 30. İlgili telgraflardan alıntıları yapan Saruhan mebusu Mahmut Celâl (Bayar), nedense, Ahmed İzzet Paşa ile TBMM arasındaki irtibatı sağlayan kişinin adını zikretmekten kaçınmıştır: "temasa tavassut eden zat".

3811 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 304, 309.

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 487 numaralı telgraf gönderdi. *Oltu, Merdenek ve Kars, Türk işgal altında. Türk ordusu Gümrü'ye saldır*dı, *Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın yakınlarına kadar sokul*muştur. *Kesin bir yenilgiyle karşı karşıya kalan Ermeni yönetimi, daha fazla kayıp vermemek amacıyla 6 Kasım'da Türklere başvurarak bir bırakışma imzalamayı* istemiş; *ertesi gün Gümrü'de bir bırakışma imzalan*mıştır.[3812]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Bab-ı Ali İtilaf Devletleri Yüksek Komisyonu'nun notasına cevap olarak çeşitli bahaneler öne sürerek Sevr Barış Anlaşmasını onaylamayı reddettiğini bildirdi. The Daily Express gazetesi öyle anlıyor ki Türk Devleti İtilaf Devletleri şartlarını kabul ettiği takdirde halkta bir infial oluşacağından korkuyor. Türkiye'nin büyük miktarda topraktan vazgeçmesi, büyük tazminatlar ödemesi, şartları imkânsız ve büyük bir krize yol açabilir*.[3813]

10 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *25 Ekim 1920 tarihli Bağlaşık ortak notasına karşılık veren İstanbul yönetimi, Anadolu'yla ilişki kuruluncaya dek, Antlaşmanın onaylanmasının ertelenmesini istiyor; ama yüksek komiserler, bunun onaylanmasında direnmek kararını alıyorlar. Onların düşüncesi, Anadolu'daki Yunan ilerleyişinden bu yana epeyi zaman geçtiği ve en önemlisi, Kemalistlerin Ermenistan'ı yenilgiye uğratarak, Doğudan gelen Kızıl Ordu'yla bağlantı kurmaları nedenleriyle, Anadolu'ya gönderilecek bir uzlaştırma kurulunun başarı sağlaması beklenemez*.[3814] Robeck: (i) *Wrangel'in Bolşeviklere, Ermenilerin de Kemalistlere yenilmelerinden sonra Sevres'i milliyetçilere kabul* ettirmek *daha da güçleşti ve Anadolu'ya yollanacak uzlaştırma heyetinin de pek başarı şansı* yok. (ii) Sevr'i *silâhla kabul ettirmek için yeteri kadar kuvvet* bulunmuyor *ve Bolşeviklerin de yardımıyla Yunanlılara karşı hücuma geçecek Kemalistler tehlikeli olabilecekler*dir.[3815]

Kızılordu, Wrangel komutasındaki Beyazorduyu Kırım'da mağlub etti. Sovnarkom, Wrangel'i ezebilmek için Polonya'yla tavizkâr bir mütareke imzalamıştı:

> Bolşevikleri, Polonya'ya aşırı ödün vermeye iten nedenlerden biri, Polonya saldırısıyla birlikte Güney'den harekete geçen Wrangel'e karşı serbest kalmaktır. Wrangel, Denikin'in mirasçısı olmuştur. İngilizler, Denikin ordusundan artakalan asker ve subayları, İngiliz gemileriyle Kırım'daki Wrangel'e taşımışlardır. General Percy askerî misyonu, Wrangel'e yardımcılık yapmaktadır. Fransa, Wrangel'e çok daha büyük bir destek getirmiştir. Onu, Güney Rusya Kömür ve Demir Devleti'nin başı olarak benimsemiş ve ordusunu donatmıştır. Zırhlı trenlere, uçaklara, büyük bir donanmaya ve iyi yetişmiş suvariye sâhip bulunan Wrangel, 1920 baharında şişe biçimindeki Kırım yarımadasının dar boğazından çıkarak, Ukrayna'ya doğru 75 bin kişilik ordusuyla harekete geçer. Ağustos ve Eylül'de Wrangel saldırıdadır. Fakat Polonya ile savaşı bitiren Kızıl Ordu, bütün gücüyle Wrangel'e doğru döner, 10 Kasım 1920'de Wrangel, Kırım'dan atılır. Wrangel Ordusu'nun kalıntıları Istanbul'a gelir ve 100 gemilik donanması Fransa'nın yolunu tutar.[3816]

11 Kasım 1920. Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 493 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Ermeniler Türk barış koşullarını incelerken, 9 Kasım'da Kâzım Karabekir onlara kesin süreli yeni bir öneri vererek 24 saat içinde şu yeni koşulları kabullenmelerini talep* etmiştir: *Çok sayıda silâh, mermi, taşıt aracı ve tren, Kemalistlere teslim edilmeli; Ermeni ordusu, 7 Kasım 1920 tarihli bırakışmada saptanan hattın Doğusuna, Erivan-Gümrü demiryolu üzerindeki Aras istasyonundan Gökçe Gölü'nün Kuzey-Batı kıyısına kadar uzanan kesime çekilmeli; Kemalistler, Gürcistan'dan Ermenistan'a silâh kaçırılmasını önlemek amacıyla Gümrü-Tiflis demiryolu üzerindeki*

3812 FO/4962/E 13960; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 31-32.

3813 The Daily Express, 9 November 1920, *Turks Reject the Treaty*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 108.

3814 FO/5057/E 14008; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108.

3815 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CX.

3816 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 772-773.

*Sanain ve Karaklis karakollarını kontrollerine almalı*dır. *Ermeni yönetimi bu yeni koşullara karşı çık*mış, *bunları görüşmek üzere Gümrü'de bir konferans düzenlenmesini öner*miştir.[3817]

Britanya Hariciye Nezâreti Siyasî Müsteşarı Sör Eyre Crowe, gün içinde Londra'daki İtalyan Büyükelçi Marquis Imperiali'yle gerçekleşen mülakatı hakkında rapor kaleme aldı. *Marquis Imperiali, İtalyan yönetiminin, Türkiye'de özellikle Üçlü Sözleşme gereğince İtalyanlara verilen nüfuz bölgesindeki büyük ekonomik çıkarları açısından, Bağlaşıkların Mustafa Kemal'le doğrudan bir anlaşmaya varmalarının önemine inandığını* ifade etmiştir. Curzon ise, Crowe raporuna şu derkenarı kaydedecektir: *İtalyanların bize verdikleri güvenceye hiç inanmıyorum. İngiltere'yle içten işbirliği yapmıyorlar. Onların ancak iki amaçları vardır: Yunanlılardan nefret etmek ve Türklere yanaşmak*.[3818]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), İstanbul ile Ankara hükümetlerinin tevhidi için Mustafa Kemal'in koştuğu şartları 1 Kasım tarihli Meclis-i Vükela içtimaında mevzubahis etmiştir. Bâb-ı Âlî ile TBMM hükümetleri arasında esaslı görüş farkı bulunuyor. Bununla birlikte Ahmed İzzet, *Bağlaşıkların, özellikle İzmir bölgesi, Trakya, malî denetim, kapitülasyonlar ve Boğazlar sorunlarıyla ilgili olarak Antlaşmada bazı değişiklikler yapmayı kabullenecekleri yolunda Ankara'ya güvence vererek, Kemalistleri, tutumlarını değiştirmeye inandıracağını* düşünmektedir. Meclis-i Vükela kararıyla Mustafa Kemal'e telgraf keşide eyleyerek Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) kabinesinin görüşlerini izahla bir mülakat istenmiş, Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiş, mülakat mekânı olarak da Bilecik kararlaştırılmıştır.[3819]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. 14 Ağustos 1920 tarihli TBMM zabıt ceridesinin *HC/1490* kod adlı ajan vasıtasıyla İngiliz istihbaratı tarafından elde edildiği anlaşılmaktadır. *Oltu milletvekili Yasin Efendi ve Erzurum milletvekillerinden Avni Efendi, Necati ve Mustafa Durak Bey'ler, 14 Ağustos'ta BMM'ne sundukları bir gensoruda, Gürcü ve Ermeni'lerin Doğu sınırında Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları davranışlara Türk ordusunca karşı konulma[ma]sının siyasal nedenlere dayanıp dayanmadığını ve Türk ordusu duruma egemen olabilecek bir halde olmakla birlikte, Erzurum'a Bolşevik gücünün gelip gelmediğini* Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinden ve Müdafaa-yı Milliye Vekâletinden sormuşlardır[3820]:

> Bu gensoru, Temmuz'un sonlarına doğru, Mustafa Kemal Batı Savaş Kesimi'ni teftiş ederken öne sürülmüştü. Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in, o sıralarda Erzurum'da bulunan Türk kurulunun (Bekir Sami kurulu) Kars-Batum demiryoluyla Moskova'ya hareket etmesi; Ermeni'lerin Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları kırım davranışlarına son vermek için gerekli önlemleri alması ve saldırıya hazırlanan Ermeni ordusuna karşı Türk ordusunun uygun ve gemen bir pozisyon alması için, esasen

---

3817 FO/4963/E 14431; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 33.

3818 FO/5057/E 14218; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 95-96, dipnot 108.

3819 FO/5172/E 15112; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 113-114.

3820 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 105. "Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine: Şu günlerde şark cephesinde, bilhassa Erzurum hudutlarında Ermenilerle Gürcülerin fazla faaliyeti meşhut olduğu hattâ Gürcüler Erzurum'un şimal hudutlarına ve Ermenilerin de şark hudutlarında şiddetle taarruz ettikleri ve bu meyanda bilhassa Olti'nin de işgal edildiği istihbar ediliyor. Diğer taraftan İslâm Bolşevik ordusunun piştarları da Erzurum'a geldiği söyleniyor. Şark cephesinde kuvvetlerimizin Ermeni ve Gürcülerin taarruzunu defe değil, hattâ taarruz ederek bütün memleketlerini istilaya kadir bulunduğuna kaniiz. Acaba orada bulunan kuvvetlerimizin mukabele etmemesi bir esbabı siyasiyeden mi mümbaistir? Bu muğlak mesele hakkında her halde Hükümetin bize müstacelen izahat vererek tenvir eylemesini talep ederiz. 2 Ağustos 1336. Erzurum Süleyman Necati; Erzurum Durak; Olti Yasin; Erzurum Hüseyin Avni." Bu takrire, Mustafa Kemal şifahen cevap vermiş, Sovyet Rusya'dan Türkiye-Gürcistan-Ermenistan hududu meselesine ilişkin siyasî arabuluculuk teklifi alınması üzerine Şark harekatının derhal durdurulduğunu beyan etmiştir: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 206-207.

Brest Litovsk ve Batum Antlaşmaları'yla Türkiye'ye verilen üç Doğu İli'ndeki (Elviye-i Selâse) Sarıkamış ve Doğanlı dağlarını ve geçitleri işgal etmesi için 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920'de BMM'ne başvurduğunu; ama Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, Türk-Ermeni sorununda arabuluculuk önerisinde bulunan mektubunun alınması üzerine, Ermenilere karşı uygulanması düşünülen önlemlerin ertelendiğini; esasen Ermenistan'a yapılacak saldırının o sırada Sovyet Rusya yönetimini memnun bırakmayacağını; o arada bir Sovyet kurulunun (Upmak Angarskii kurulu) Ankara'ya gelmek üzere olduğundan, Ermeni'leri tedibin geçici bir süre için ertelendiğini bildiriyordu.

Daha önce, Erzurum'da üslenmiş bulunan Doğu Ordusu'nun Ermeni'lere karşı mı seferber edilmesi, yoksa Batı savaş kesimini mi berkitmesi konusunda Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Karabekir, Ermenistan'ın ezilmesine büyük önem veriyor ve bu ülkeye saldırmak dileğini birkaç kez belirtiyordu. İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal, söz konusu oturumda Bolşevizm'den övgüyle söz ediyor, şöyle diyordu*:

"Rus ihtilâli, sosyalizmin gerçek ideallerini güçle yaydı ve genellikle insanlığı kapitalizmin ve emperyalizmin istibdadından kurtarmayı üstlendi… İslâm'ın en yüksek ilkelerini kendinde toplayan Bolşevik'lik, ortak düşmana karşı bir zafer kazandı. Bağlaşık Devletler, ancak Doğu'da egemen olmakla kendi yaşamsal çıkarlarını koruyabileceklerini anladılar ve bu yüzden, özellikle İngiltere, bir yandan Türkiye'yi yıkmak, öte yandan Bolşevik'lerin Türkiye'ye yardımlarını önlemek için her çabaya baş vurdu. Ama Bolşevik'ler, Türk'lerin uzattığı eli ivedilikle yakaladı. Türk'ler, Bağlaşık'ların pençesinden kurtulursa, dünya ihtilâlinin amaçlarına büyük destek olabilirler. Bolşevik'ler, X. ve XII. Kolordu'larını Kafkaslara göndererek, Türk'lerin yardımlarıyla Azerbaycan'a girdiler; ama Polonya'daki durumları güçleştiğinden, geri çekilmek zorunda kaldılar… 11 Ağustos'ta Kızıl Ordu ile Türk Ordusu buluştu".

Bakü Kongresi'ne de değinen Mustafa Kemal, İngiliz İstihbaratı'nın iddiasına göre, şöyle diyordu:

"İlkelerimiz tüm dünya bilir; bunlar Bolşevizm ilkeleri değildir. Ulusu, Bolşevizm ilkelerini kabule zorlamak asla söz konusu olmamıştır. Türk görüşü, işçi görüşüdür ve halka egemenlik kazandırmak amacı gütmektedir. Bu ilke Bolşevizm'e karşı değildir. Türk'ler Ulusçudur ve kendileriyle işbirliği yapan öteki uluslara saygıları vardır. Aynı zamanda Müslüman'dırlar ve Müslüman'lık, Ulusçuluğu, sert (şövenist) Ulusçuluğun üstünde bir düzeye çıkardığından, Türk Ulusçuluğu, Bolşevizm'in gelişmiş biçimi sayılabilir. Bolşevizm ancak bir sınıfı kapsar; oysaki Türk ulusu, genellikle baskı altındadır. Yetkisiz ve sorumsuz herhangi bir kişinin ülkeye Bolşevik ilkelerini sokmağa çalışması hata olacaktır. Bakü Kongresi'ne ancak BMM temsilcileri olarak gidilecektir. Ulus adına ancak ulusun resmi ve yetkili temsilcileri söz söyleyebilirler".**

---

* Kemalist tarih yazıcılarından Salâhi Ramadan Sonyel, Mustafa Kemal'in meclisteki Bolşeviklik medhiyesini İngiliz istihbaratının bir iddiası olduğunu kabul ediyor. İddia değil kat'î bir gerçekliktir. Mustafa Kemal aynen şu cümleleri teklim etmiştir: "Arkadaşlar, cümlenizin malûmudur ki, harbi umuminin son senelerinde Rusya dahilinde infilak eden inkılâp, insanların ekseriyeti mütallakasını teşkil eden fakir halk içinde, bilhassa bu halkın en çok mihen ve meşaka ve ıstıraba maruz kalmış olan amele sınıfı içinde, eskiden beri mevcut olan sosyalistlik makasidi hakikiyesini ve gayatını ilân etti. Daha vazih daha bariz ve daha şedit bir surette ilân etti. Ve umum beşeriyetin emperyalist ve kapitalist idarelerin tahakküm ve tagallübü zalimanesinden kurtarılmasını bir hedef ittihaz etti. [..] İslâmiyetin en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin, bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan müşterek düşman aleyhinde, bugün ihraz etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şayanı teşekkür, bir neticedir." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 207.

** Mustafa Kemal: "Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kalbul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim İtikadımıza göre; milletimizin temini hayat ve tealisi kendi kabiliyeti hazmiyesiyle mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halde hudbinane ve mağrurane bir

> Burdur milletvekili İsmail Suphi, Bolşevik askerlerinin Ankara'ya gelip gemleyeceklerini soruyor; Mustafa Kemal, ona sert biçimde karşılık vererek, bu denli hiçbir öneri yapılmadığını ve konuyu incelemek istemediğini söylüyor; bu gibi soruları sormadan önce, ona, iyice düşünmesini salık veriyordu.[3821]

İngiliz ordusunun İstanbul'da neşrettiği *Orient News* gazetesi:

> Türkiye'nin geleceği Mustafa Kemal ile arkadaşlarının ivedilikle tespit edecekleri eylem biçimlerine bağlıdır. Mustafa Kemal, Sevr Anlaşması'nın Türklere verdiği imkânı kaçırmamalı, onay konusunda güçlük çıkarmaktan vazgeçmelidir. Kafkasya'ya kadar uzanan bir Türkiye bağımsız değil, Bolşevik bir Türkiye olacaktır. Bolşevikler ve Kemalistler gelecekte tükenecekler.[3822]

12 Kasım 1920. İngiltere'nin Paris'teki Büyükelçisi Hardinge'den Hariciye Nazırı Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal ile Bolşevikler anlaşma yapıyorlar. Müttefikler acele olarak Mustafa Kemal'e Sevr Anlaşması'nda bazı değişiklikler önermelidir.*[3823]

13 Kasım 1920. Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 491 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *İngiltere'de çıkan "Manchester Guardian" gazetesinin 13 Kasım sayısında, muhabir Leese de, Bolşevik Ruslara karşı Kemalist Türkiye'nin yardımıyla Müslümanlar arasında bir genel isyanın kışkırtılması olasılığına değinerek Albay Stokes'un önerilerine benzer önerilerde bulunuyor*.[3824]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Gümrü Mütarekesi maddeleri hakkında 94 numaralı muhtıra kaleme aldı: *Ermeni ordusu Gümrü'yü boşaltarak Arpaçay ırmağının 15 kilometre doğusuna çekilecek; barış görüşmeleri sırasında, Türk ordusu, Gümrü kalesini, demiryolunu ve kentin 10 kilometre derinliğinde çevresini işgal edecek; genel düzeni ve halkın güvenliğini sağlayacak*tır.[3825]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Tiflis'de, TBMM Hükümeti mümessili Kâzım'la (Dirik) mülakat ediyor.[3826]

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesinde ilginç bir haber yayınlandı:

> "Mezopotamya"daki Türkler

> milliyetperverlik değildir ve bahusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu dairei mahdudiye namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta nazardan bizim istikametimizde bolşevik istikameti görülebilir. Bahusus bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazarı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyeti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. [..] falan yerde falan, filân ve filân yerlerde yapılan kongreler. Filân, filân, filân münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasatı kabul eder memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu, doğru bir istikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan meclis gider ve yapılması lâzımgelen şeyi o yapar ve ancak Meclisiâlinizin salâhiyetini haiz olan memurların her hangi kongrede, her hangi bir mahalde herhangi bir cemiyette, herhangi Hükümette yapacağı temas, söyleyeceği söz, vereceği imza makbul ve muteber olmak lâzımgelir." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 210.

3821 FO 371/5172/E 15112, kaynak: HC/1490; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 105-106. İsmail Suphi Soysallıoğlu ile Mustafa Kemal arasındaki münakaşayı okumak için müracaat ediniz: T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 14 Ağustos 1336, c. 3, s. 211-

3822 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 280.

3823 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 281.

3824 FO/4976/E 14159; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 31.

3825 FO/5172/E 15365; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 32.

3826 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 455.

Mezopotamya'daki Arab âsîlerini Türk subayların yönetmişliğinin ifşâsı, uğursuz bir meseledir. Anlıyorum ki bu subaylar, Anadolu'da tutunmuş olan Selânik Yahudisi Mustafa Kemal'e bağlıdırlar.[3827]

14 Kasım 1920. Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 497 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Ermenilerin Gümrü'de konferans toplamak önerisi Kemalistler tarafından reddedilmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı da Sovyet Rusya arabuluculuğunu geri çevirmiştir. Bu hadisat üzerine Kemalist kuvvetler 11 Kasım'da *yeniden ileri harekâta* geçmişlerdir.[3828]

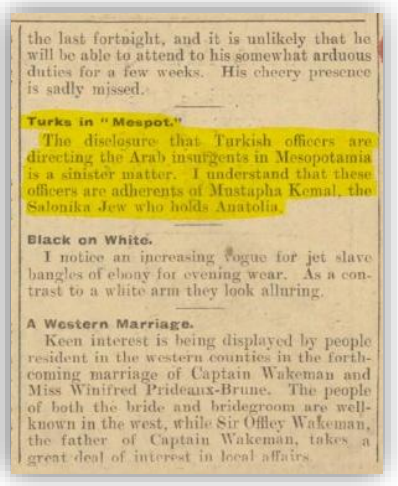
the last fortnight, and it is unlikely that he will be able to attend to his somewhat arduous duties for a few weeks. His cheery presence is sadly missed.

Turks in "Mespot."

The disclosure that Turkish officers are directing the Arab insurgents in Mesopotamia is a sinister matter. I understand that these officers are adherents of Mustapha Kemal, the Salonika Jew who holds Anatolia.

Black on White.

I notice an increasing vogue for jet slave bangles of ebony for evening wear. As a contrast to a white arm they look alluring.

A Western Marriage.

Keen interest is being displayed by people resident in the western counties in the forthcoming marriage of Captain Wakeman and Miss Winifred Prideaux-Brune. The people of both the bride and bridegroom are well-known in the west, while Sir Offley Wakeman, the father of Captain Wakeman, takes a great deal of interest in local affairs.

Fotoğraf 6. *The Daily Mirror: "Selânik Yahudisi Mustafa Kemal.."*

Britanya Koloniler Nâzırı yardımcısı, Avam Kamarasına beyanat veriyor. *Hükûmetinin adadaki* [Kıbrıs'daki] *bütün rum ahalinin Yunanistan'a bağlanmaya gönüllü olduğuna dair bir bilgiye sahip bulunmadığını belirttikten sonra "Böyle bile olsa, ilhaka şiddetle karşı duran türk azınlığının talebi de gözönüne alınmak gerekir"* dedi. Yunan Büyükelçi *Kaklamanos'un bildirdiğine göre, bakan yardımcısı o gün, müslüman azınlığın ada nüfusunun yüzde 25'ini teşkil ettiğini açıklamıştır*.[3829]

15 Kasım 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. "Ermenistan"daki hadisat müzakere ediliyor. *Ermenilerin 7 Kasım 1920'de Türklerle mütareke imzaladıklarına ve barış müzakerelerine başladıklarına dair haberler üzerine Avam Kamarası'nda Kenworthy, bunun Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevikler arasında doğrudan temas kurulması anlamına geleceğine ve bundan böyle iki taraf arasındaki irtibatı engellemeye yönelik çabalardan sonuç alınamayacağına dair uyarılarda bulundu. Williams ise Ermenistan Cumhuriyeti güneybatıdan Türkler; kuzeydoğudan Bolşevikler tarafından ele geçirildiği ve taraflar arasında bağlantı kurulduğu takdirde İngiliz Hükûmeti'nin çıkarlarını koruyabilmek ve Sevr Antlaşması'nı hayata geçirebilmek maksadıyla hangi adımları atacağını sorguladı. Bu uyarı ve sorulara karşın Harmsworth, hâlihazırda Bolşevik Azerbaycan ile Anadolu arasında karadan doğrudan bağlantı kurulduğunu, ancak demiryolunun Tiflis üzerinden geçtiğini ve hiçbir durumda Anadolu'ya uzanmadığını açıkladı.* [..] *Konuşmasının sonraki bölümlerinde Harmsworth, Milliyetçi Türkler ile Bolşevikler arasındaki iş birliği sonucunda ortaya çıkabilecek tehditleri yok edecek güce sahip olduklarını* belirtti.[3830]

3827 The Daily Mirror, 13 November 1920, *Turks in "Mespot",* p. 5. "Mustafa Kemal Paşa hakkındaki 13 Kasım 1920 tarihli The Daily Mirror Gazetesi'nin *Türkler Mezopotamya'da* başlıklı ilginç haberi ise şu şekilde verilmiştir: *Mezopotamya'daki asileri, Anadolu'yu yöneten Selanik Yahudisi Mustafa Kemal'in taraftarı subayların yönettiği açığa çıktı*." Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 108.

3828 FO/4963/E 14293; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 33.

3829 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 334. "Oysa ki, bir kaç ay önce İngiltere, 10 ağustos 1920'de Sevr'de, müslüman azınlığın Kıbrıs'tan daha büyük oranda olduğu toprakları Yunannistan'a vermekte mahzur görmemişti. Bu sinsi ve samimiyetten yoksun düşüncelerdense, ingiliz hükûrmeti, gerçek durumu ortaya koyarak, 1919 kasımında *Orta-Doğu'daki milletlerarası durumun kararsızlığı sebebiyle, Kıbrıs heyetinin talebine müspet bir cevap vermek bugün için mümkün değildir* diyen Lloyd George'un bu açık sözlerine dayanabilirdi. Evet, Mısır'da ve Orta-Doğu'da karışıklıkların ve türlü çıkar çatışmalarının pek canlı olduğu bir sırada, bahis konusu olan İngiltere'nin Akdenizin doğu kesimindeki stratejik çıkarlarından ibaretti."

3830 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 164.

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, genel seçimi kaybetti. Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bugün belli olan genel seçim sonucunda Venizelos *büyük bir yenilgiye* uğramıştır.[3831]

> Londra'da seçim sonucu haberini alan Lloyd George şaşkınlığını saklamaya çalışarak hafifçe omuzlarını silkmiş, sonra Churchill'e dönüp gülümseyerek; "Artık geriye bir ben kaldım" demişti. Doğruydu. Savaş ve Barış konferansının dev şöhretlerinden Wilson, bir ayağı çukurda bir kötürümdü; "ihtiyar kaplan" Clemanceau bir kenara itilmiş, Orlando genel seçimlerini kaybetmişti. Oysa, bu şöhretlerin aldığı karar; Yunan ordusunun Batı Anadolu'ya çıkmasına, Türklerin yalnız Yunanlılara karşı değil, Türk toprakları üzerindeki bütün yabancılara karşı tehlikeli şekilde diş bilemelerine yol açmıştı. Bu politikanın tek mirasçısı Lloyd George şimdi de kahramanı ve güvenilir ajanı Venizeios'un iktidardan düşürüldüğünü ve sevilmeyen Konstantin'in Atina'ya döneceğini kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu, bir bakıma mazur görülecek askerî bir darbeyle değil, halkoyuyla gerçekleşmişti. XIX. yüzyılın halkoyunun bütün politik krizlere deva olacağı görüşünü savunan Liberal inancını ortaya atan kişi için gerçekten kötü bir devirdi.[3832]

Arnold Toynbee, Venizelos'un seçim mağlubiyetini, *1917'de Bağlaşıkların silâh yardımıyla ve bir darbeyle iktidarı ele geçiren Venizelos'un içerinde uyguladığı sert rejime atfediyor; "ektiğini şimdi biçmeye başladığına" inanıyor*.[3833] Müttefikler şimdi de Mustafa Kemal'e gizli silâh yardımında bulunuyorlar.[3834]

Genel seçimin sonucu açıklandıktan hemen sonra, bir dikta rejimi kurması için yakınlarınca teşvik edilen Venizelos onlara şu cevabı vermiştir: *"Megali İdea"nın dörtte üçü gerçekleşmiş bulunuyor, ama Yunan halkı daha büyük bir Yunanistan istemiyor; 1897'nin Yunanistan'ını istiyor. Başlarına ne gelirse ona lâyıktırlar.*[3835]

Örneğin Müttefiklerden İtalya *Antivenizelist cepheyi açıkça desteklemekte*ydi.[3836] Örneğin Müttefiklerden Fransa, Yunanistan'a karşı keskince tavır almaya başlayacaktır. Bu hadisenin, hiç kuşkusuz, İngiltere'nin hariciye siyasetine de birtakım tezahürleri olacaktır:

> Yunanistan'da Müttefikler tarafından hiç beklenmeyen rejim değişikliği, Doğu sorunu konusunda Fransa'yla İngiltere arasında ciddi görüş farkları olduğunu ilk kez meydana çıkardı.
>
> Fransa, güçlü ve kararlı bir yol tutmuştu. Fransızlarla İngilizlerin Yunan Hükümeti'ne en ağır baskıyı yaptıkları sıralar Fransız denizcilerinin Kral yanlısı askerler tarafından Atina'da öldürüldükleri 1916 yılından beri, Fransızlar için Alman imparatoru neyse Konstantin de oydu, yani bir umacı. Venizelos'un yenilgiye uğradığı

3831 FO/4682/C 11246; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.

3832 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 114. "Lloyd George, şimdi Paris'te bulunan Venizelos'a şöyle yazıyordu: *İnsan adeta demokrasiden ümidini kesiyor*." (Walder, 1971, s. 114).

3833 Arnold Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, 1923, p. 80-81; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.

3834 Venizelist hareketin genel seçim neticesine nazaran Yunanistan kamuoyunda muhalefet sandalyesine gerilemesini, Kral Konstantincilerin seçim kampanyası bir anlamda vuzuha kavuşturmaktadır. "Kralcılar, geçmişi başarı ile istismar etmişlerdi. Bunlar; Müttefik filolarının Atina'yı ablukaya alışı, karaya asker ve bahriyeli çıkartılışı, yabancı süngülerin himayesinde Venizelos'un 1917'de geri dönüşüydü. Yarı unutulan bu acı anılar halka hatırlatılmış, yalnız yabancılara karşı herhangi bir propaganda yönetilmemişti. Venizelos, Paris'te çok uzun kalmıştı: Kendisinin olmadığı süre içinde yerine bakanlar dürüst ve tarafsız davranmamışlardı. Çeşitli söylentiler, birçok suistimal iddiaları ortada dolaşıyordu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 113. Bu açıdan, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e göstere göstere yardım yapmamış olması, Kemalist hareketin hüviyet-i asliyesini derhal idrak etmek noktasında Türk efkâr-ı umumiyesine bir gaflet perdesi teşkil etmiştir denilebilir.

3835 Venizelos'un evindeki mezkûr mülakatta hazır bulunan Aleksandros Kassavitis'in beyanatı, İ. Kordatu, *İstoria Tis Ellados*, 1958, c. 5, s. 547; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.

3836 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 279.

> haberi yayılır yayılmaz, Fransız basını Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için bir kampanya açtı. Birkaç gün sonra, Fransız Hükümeti, İngilizlerle görüşme yapılmasını ve eski Kralın hiçbir zaman geri dönmeyeceği konusunda iki hükümetin ortak bir bildiri yayınlamasını önerdi.
>
> Çok geçmeden, Fransızların, sadece Konstantin'in dönmesini önlemek (ya da Konstantin dönerse Yunanlıları cezalandırmak) için değil aynı zamanda Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek yoluyla Türkiye'yle ilişkilerini düzeltmek için de bunufırsat bildikleri açıkça anlaşıldı.[3837]

Yunan gazetesi *Patris*in 7 Ocak 1930 tarihli nüshasında, başmuharrir, Yunan Anadolu seferini *muazzam bir siyasî ve coğrafî hata* tavsif edecek olan İşgal İzmiri (1919-1922) Yunan Fevkalâde Komiseri A. Sterghiades'i şöyle teşrih edecektir: *Küçük Asya Seferi 1920 Kasımında Yunanistan'da rejim değişikliği sonucu bazı başarısızlığa mahkûm olmuştu*.[3838]

Avam Kamarası içtimaında Bay T. Shaw ile Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Harmsworth arasında mukaleme cereyan etti:

> Ruslar'ın Türkler'e yardım ettiğine dair kaygıları devam etti. Milletvekilleri, Kilikya'daki tavırlarından dolayı [Ermenileri yalnız bırakan] Fransızlar'ı eleştirmişler, Mr. Harmsworth ise korumuştu. Aynı tavrı Ruslar'a karşı da sergiledi. Ruslar'ı suçlayan hiçbir ifadeye yer vermemesi dikkat çekti. Hatta Mr. T. Shaw, "Ben Trabzon'da bulundum ve orada Ruslar'ı gördüm." demesine rağmen Harmsworth bu açıklamaya karşı sessiz kaldı ve Ruslar hakkında olumsuz bir şey söylemedi: "Eğer bizim doğudaki çıkarlarımız Türk Rus ortaklığından tehlikeye girerse o zaman gereken her şey yapılır." diyerek milletvekillerinin kaygılarını gidermeye çalıştı. O bölgedeki son durumla ilgili olarak hem Mr. Newbould hem de Mr. Kiley soru yönelttiler. Mr. Harmsworth'un verdiği Ermenistan hakkındaki son bilgiler, Ermeniler Kars ve Alexandropol'u [Gümrü'yü] kaybettiler, Milliyetçi Türkler'le ateşkes imzaladılar, düşmanlıklar 7 Kasım'da sona erdi. Barış müzakerelerinin devam ettiğine dair kanaat vardı.[3839]

16 Kasım 1920. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne'nin derkerına göre *Ermeniler kendilerine duyulan yakınlığa güvenerek Trabzon'u Müttefikler'in ya da Yunanlıların işgal etmesini bekliyorlar*.[3840]

Batum'da toplanan Gürcistan'daki Müslümanların meclisi, Acaristan'ın bağımsızlığını talep ediyor. *Belki de Ankara bu tutumu ile Bolşeviklere gözdağı vermektedir: Kars'ı, Van'ı istemeğe kalkmayın, biz de Osetya ve Acaristan'ı karıştırırız... Kazım* [Dirik] *Bey "Bolşevik Rusya ile ilişkilerimiz doğrudan doğruya, Müttefiklerin Sevr Antlaşmasını revize edip etmemesine bağlıdır" diyebilmektedir*.[3841]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Venizelos'un yenilgisi karşısında Yunan ordusunun Sevr'in sınırları içine çekilmesi, boşaltılan bölgelere Kemalcilerin yerleşmesi, bu durumda yeterli kuvvetleri olmayan Fransa ve İngiltere*nin *buna karşı koyamaması olasılığından söz ediyor*.[3842]

3837 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 235-236.

3838 Yılmaz Altuğ. (1993). Bir Yunan Diplomatına Göre Yunanistan'ın Batı Anadolu Macerası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(27), s. 493.

3839 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 69-70.

3840 FO 371/5172, E 14131/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 429, sonnot 276.

3841 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 455.

3842 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 23-24; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2018, c. 4, s. 411, sonnot 6.

17 Kasım 1920. Hariciyeci Horace Rumbold İstanbul'a muvasalat etti ve fevkalâde komiserlik vazifesini Koramiral John de Robeck'den devraldı.[3843]

Liberal Fırka mebusu Binbaşı Joseph Kenworthy, Avam Kamarasında Sir J. Craig'e sual sordu: *Türkiye'nin kuzeyini denizden blokaja alıp Mustafa Kemal'in ordusuna giden silahlar engellenebilir mi? Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden Mustafa Kemal taraftarları ile Moskova arasında direkt iletişim var mı?* Sir J. Craig: *Tabii ki engellenebilir.* Kenworthy'nin ikinci suali dikkat çekicidir: *Yani biz Mustafa Kemal'e silah gitmesini engellemek için bir şey yapmıyor muyuz?*[3844] Venizelos kabinesinin sukût ettiği Yunanistan'a dair Başvekile sual tevcih edildi. Lloyd George, *Bağlaşıkların dış politikası olarak, gelişmeler biraz daha netleşmeden Yunanistan seçimleri hakkında* konuşamayacağını, *Yunan ordusu ve pozisyonu hakkında bilgisi olmadığını* ifade etti.[3845]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, *bir askeri muhabiri*nden temin ettiği istihbaratı "Kızıl Zafer. Sovyet-Kemalist Birliği. Ermenistan'ın İzolasyonu" namıyla neşretti: *Türkiye ve Rusya, Doğu'daki kötü yönetimin ikiz derebeyleri*dir.[3846]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Doğu cephesindeki Türk zaferinin ardından İngiliz torpido gemileri, Bolşeviklerin Türkiye kıyılarıyla iletişimi kesmek amacıyla Karadeniz'de devriye gezmeye başlamıştır*.[3847]

18 Kasım 1920. Başvekil Lloyd George'nin Avam Kamarasına beyan ettiğine göre Sovyet Rusya Cumhuriyetinin TBMM Hükümetine *yasadışı* silah *trafiğini* engellemek saikiyle Karadeniz'e gönderilen İngiliz donanması devriyelerinin mevcudu şudur: 1 adet hafif kruvazör ve 2 adet destroyer.[3848]

Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Derby'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Bolşeviklerden yardım gören Kemalistlerin durumu gayet vahim neticeler doğurabilir*.[3849] *Mustafa Kemal önderliğinde yeniden yapılanmış Türkiye, Bolşeviklere karşı etkin bir bariyer şeklinde kullanılabilece*ktir.[3850]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Buna göre *Trabzon'daki Sovyet temsilcisi, deniz yoluyla Novorossisk, Kırım, Batum, Trabzon ve İstanbul arasında sürekli bir posta sistemi kurmuştu. Bu amaç için altı motorlu gemi kullanıyordu. Son günlere dek, Trabzon'daki Sovyet temsilcisi Danilov'du, ama bir habere göre, onun yerine Gürcü bir komünist olan Kvanchad Zaradze atanmıştı*.[3851]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 510 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Ermeni murahhas *Hatissiyan, Gümrü Konferansına girmeden önce* İngiliz

---

3843 FO/5279/E 14375; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 102, dipnot 132.

3844 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 68.

3845 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 69.

3846 The Times, 17 November 1920, *The red victory. Soviet Kemalist combination. Armenia's isolation*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302.

3847 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

3848 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 68.

3849 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 251.

3850 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 111.

3851 FO 371/5172/E 15525; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 133.

mümessilliğine müracaat etmiş bulunuyor ve İngiliz hükümetini, *Türklerle yapılacak konferansa delege göndererek bundan doğacak barış antlaşmasını imzalamaya çağırıyor*.[3852]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi yazıyor: *Yunan genel seçiminin sonucu, Türklerle İtalyanları çok sevindirmiştir*.[3853]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Ermenilerin ve Wrangel'in yenilmesi, Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ile Doğuda yeni bir durum ortaya çıktığını, ve Fransa'nın, Türkiye'deki sorumluluklarını tekrar gözden geçirmesi gerektiğini belirt*tikten sonra şöyle yazıyor: *Aylar var ki, İtalya, Küçük-Asya'da bulunan bir kaç küçük birliğini geri çekti ve yanılmıyorsak milliyetçi Ankara hükümeti ile yarı resmî bir anlaşma yaparak çıkarlarını da korudu. İstanbul'da hüküm süren İngiltere ise Asya Türkiyesi'nde kendisine bölge ayırmadı. Şu halde, Yunanistan'la beraber yalnızca Fransa bu ülkenin önemli kısımlarını askerî işgal altında tutuyor. Özellikle Yunan seçimlerinin sonuçları ve daha sonra beklenebilecek etkileri gözönüne alınırsa bu durum sakıncasız değildir (…) Kilikya işgalinin gerektirdiği fedakârlıklara ve savaşın tehlikelerine Fransa'nın sürekli şekilde katlanması için yeter sebep yok*.[3854]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Bolşevik ordularının başarılı ilerleyişleri, Mustafa Kemal'in birliklerinin hareket alanı olan Küçük Asya ve Transkafkasya'yı da oldukça etkiliyor*. Müttefikler, *Doğu'daki yetkilerine saygı duy*mak, *Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini koru*mak *ve Türkiye ile imzalanan barış antlaşmasının uygulanabilmesi için öncelikle "basit polislik" görevini yerine getirerek*, *Bolşeviklerin Anadolu'daki isyancılarla kuvvetlerini birleştirmesini engellemek zorunda*dır.[3855]

19 Kasım 1920. Atina'daki tahtına dönmeye hazırlanan Konstantin'in beyanatı, Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesinde "Kiracı Helen Kim Olacak?" namıyla neşredildi. Konstantin, *Venizelos'la aynı politikayı izleyeceğini, Müttefiklerle dostluk ilişkileri kuracağını belirtiyor*.[3856]

Lord Curzon, Müsteşarı Sir Eyre Crowe'nin Londra'daki Fransız Büyükelçi Paul Cambon'a gönderdiği muhtıraya şu derkenarı derc etti:

> Yunanlılarla ilişkiyi kesin. Yunanlıları İzmir'den ve Trakya'dan atın. Mustafa Kemal'le dost olun. Sevr Antlaşması'nı yırtın ve göreceli olarak daha hoşnut ve güçlü bir Türkiye yaratmak için yeni bir Antlaşma yapın" diyen bir taraf var.* Ama bunu bugün yapabilir miyiz? Konstantin'in Yunanlılar tarafından yeniden tahta çağırıldığını, Konstantin'in dış politikasının Venizelos'tan çok Venizeloscu olduğunu ve askeri birlikler tarafından da desteklendiğini varsayalım, o zaman Konstantin ne olur? Kağıt olmadığı için devam edemiyorum.[3857]

3852 FO/4964/E 14759; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 34, dipnot 103.

3853 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.

3854 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 193-194.

3855 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

3856 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 187.

* Winston Churchill ve Muhafazakâr lider Bonar Law'ı kastedilmektedir. Bonar Law, Kasım 1922'de de Lloyd George'den münhal Başvekâlet koltuğuna oturacaktır.

3857 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 238. Ulubelen'de ise sadece şu kısım yer alıyor: "Lord Curzon'un notu: Bazıları bana Yunanlılarla bozuş onları Trakya'dan ve İzmir'den at diyorlar. Mustafa Kemal'le dost ol sulh anlaşmasını yırt at yerine oldukça kuvvetli bir Türkiye getirecek tatminkâr bir anlaşma yap diyorlar. Fakat acaba şimdi bunu yapabilir miyiz? Artık çok geç….." Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 252. İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sir Eyre Crowe'den Fransız hariciyeci Paul Cambon'a iletilen muhtırada şunlar yazılıydı: "Yunanlılar Türklerle yapılacak sulh anlaşmasından en büyük avantajı istiyorlar. Ancak Türklerin hücumu halinde Yunanlılara yardım edecek miyiz, yoksa onları tek başlarına mı bırakacağız?" (Ulubelen, 1967, s. 251).

Mustafa Kemal'den talimat alan mahrem mümessil Bulgar Dimitri Atchkoff, Londra'da Britanya Hariciye Nezâretiyle *ilk görüşmesini yaptı*. *Mustafa Kemal'le İngiltere arasında doğrudan doğruya ilişkiler kurulması gerektiğini uzun uzun savundu. Mustafa Kemal'in şartlarını da anlattı*.[3858]

Harbiye Nâzırı Winston Churchill, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *İtalyanların Türk milliyetçilerine yardım ettikleri* anlaşılmıştır.[3859] *İngiliz, Fransız ve Yunan istihbarat servisleri, İtalya'nın Ankara ile yakın ilişki kurduğuna dair istihbarat alıyorlar. İtalyanların, Antalya'dan Millî Hareket taraftarlarına, petrol ve silah gönderdiklerine dair ciddi söylentiler ortalar da dolaşmakta*.[3860]

> Vezinelos'un iktidardan düştüğü haberi, İngiltere'de bir yandan Lloyd George'la Dışişleri Bakanlığı arasındaki, öbür yandan da Churchill'le Savunma Bakanlığı arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmıştı. Savunma Bakanlığı, doğudaki askeri durum hakkında bir muhtıra hazırlamakta gecikmedi. Bu muhtırada, Türk Milliyetçileriyle Rus Bolşevikleri arasındaki yakınlaşmanın ilerlemekte olduğu yolundaki korku belirtiliyordu.[3861]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 512 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Kemalistlerin Ermeniler üzerine ikinci bir harekât düzenleme *amaçları Erivan'ı işgal ederek Ermeni direnişine öldürücü bir darbe indirmekti; ama Ermeniler, yeni bir bırakışma için yine Türklere başvur*muşlar; *Türkler, Agin ve Ani'yi işgal ettikten sonra, 18 Kasım'da Ermenilerle yeni bir bırakışma* imzalamışlardır. *Her iki taraf, barış koşullarını görüşmek amacıyla Gümrü'de bir konferansa katılmayı kabullen*miştir.[3862]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümet başkanı, Avam Kamarası'nda kendisine İngiliz gemilerinin Karadeniz'de ne yaptığının sorulması üzerine, Karadeniz'deki bu gemilerin kalıcı bir şekilde konuşlandığını ve görevinin Türkiye ve Küçük Asya'ya yasadışı yollardan silah taşınmasını engellemek olduğunu söyledi*.[3863]

20 Kasım 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporunda *Büyük Britanya, güçlü ve müstakil bir Türkiye'ye "laik" destek politikasını sürdürürse, Türk milliyetçiliği Kızılların* [Bolşevik Rusya'nın] *işbirliğini reddedecektir* deniliyor.[3864]

22 Kasım 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. "Yunanistan" mevzubahistir. *Raffan, E. Harmsworth, R Hail, Alfred T. Davies, Major O'Neill adlı temsilciler Anadolu'da Millî Kuvvetlere karşı operasyon yapan Yunan ordusuna mali destek sağlanıp sağlanmadığını; sağlandıysa bunun güvence aluna alınıp alınmadığını* soruyorlar. Örneğin Londra matbuatı *söz konusu meblağın boşa harcandığını* ileri sürmektedir. *Harmsworth, doğrudan Türklere karşı kullanılması için olmasa da 1. Dünya Savaşı'na girişi vesilesiyle 1918 yılı Şubat ayında imzalanan Mali Anlaşma uyarınca İngiliz Hükûmeti'nin, Yunanistan'a yaklaşık 10.000.000 pound tutarında kredi açtığını ve Venizelos Hükûmeti tarafından bunun yaklaşık 6.500.000 pound kadarının kullanıldığını, geri kalan 3.500.000 poundluk kısmının ise dondurulduğunu açıklayarak bu konudaki tartışmalara son verdi*.[3865]

3858 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 63. Britanya ile Mustafa Kemal arasındaki gizli temasların mühim cihetlerini tenvir için Bulgarca bilmek lazımdır. Bu hususda Dimitri Atchkoff arşivi muhakkak tetkik edilmelidir.

3859 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1975, c. 2, s. CXIII.

3860 FO, 371/5057, E 14436, Harbiye Nâzırı Churchill'den Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf, 19 Kasım 1920; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 919-920.

3861 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 236.

3862 FO/4964/E 14568; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 33.

3863 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 305.

3864 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 3, s. 428.

3865 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 205.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, *Yunan ordusundaki inzibatsızlık* hakkında Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *İzmir'den gelen askeri raporlar iyi değil. Yunanlılar bile, askeri disiplinin olmadığını itiraf ediyorlar. Üçüncü birliğin komutanı Kondilis, Salihli'den kömür vagonlarının altına saklanarak kaçmış. Yunanlıların tek başlarına bu işi yürütemeyecekleri görülüyor*.[3866]

Rumbold, Curzon'a bir başka telgraf keşide eyledi. Sevr'in tasdikinden *sonra İtalyan Büyükelçisi olarak atanacak Garroni'ye, hükûmeti tarafından Padişah'a sunulmak üzere bir itimat mektubu verildiğini bildirerek kendisine de böyle bir itimat mektubu verilmesini talep* ediyor.[3867] Rumbold: *Gerçi İtalyan temsilcileri surî olarak kılıkırk yararcasına dürüst idiyseler de bütün İtalyan atmosferi Kemalistler lehine olmuştur. . . Fago. . . harp malzemesini irsal etmek için Kemalistlere teklifte bulunduğu gibi İktisadî imtiyazlar üzerinde de görüştü*.[3868]

> İngiliz temsilcisi, İtalyanlardan şikâyetçi: "Bütün İtalyan temsilcileri Kemalistler lehinde. İtalyan ajanı Fogo, Kemalistlere silah ulaştırma önerisinde bulundu ve iktisadî imtiyaz üzerinde durdu."[3869]

> Ateşkes sonrasında yüklü miktarda silah ve cephane Müttefik yetkililerinin denetiminden kaçırılmış olmalı ki, bu yönde bir eksikliklerinin olduğu hakkında herhangi bir işaret yok gibidir. Bolşeviklerin ve İtalyanların bu konuda bazı desteklerde bulunduklarına dair haberler alınmaktadır.[3870]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Sevr projesi şartlarının *çok zecrî bir tadilini* tavsiye etti.[3871]

> Öte yandan, Mustafa Kemal'e yakın olduğu anlaşılan bazı kişilerin İngiltere nezdindeki girişimleri de dikkat çekicidir. İngiliz Gizli İstihbaratı'nın 22 Kasım 1920'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Sofya'da Mustafa Kemal'in Ataşe'yken tanıştığı kişisel dostu ve eski bir Bulgar Parlamento üyesi Dimitri Atchkoff'la yapılan görüşme bildirilmektedir. Atchkoff, Mustafa Kemal'in niyetlerine dayanarak, İngiltere'nin Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya gizli görüşmesini teklif eder.[3872]

Sofya'daki İngiliz Ortaelçi A. Peel, İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal'in temsilcisi Dimitri Atchkoff gizli görüşmesinin tutanağını, Hariciye Nâzırı Lord George Curzon'a gönderdi. *Mustafa Kemal'in yakın bir dostu* olduğunu söyleyen Dimitri Atchkoff isimli bir Bulgar milletvekili sefarethaneyi ziyaret etmiş ve *Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak ve onu* [Mustafa Kemal'i] *Bolşeviklerden uzaklaştırmak amacıyla Ankara'ya gizli bir kurul gönderilmesini ya da bizzat kendisinin gizlice Ankara'ya gitmesini* önermiştir[3873]:

> 1. [..] Büyük Britanya, güçlü ve müstakil bir Türkiye'ye "laik" destek politikasını sürdürürse, Türk milliyetçiliği Kızılların işbirliğini reddedecektir. [..]
>
> 4. Kemal, Arabistan'la ilgilenmemektedir ve fakat yalnızca nüfûsu Türklerden müteşekkil olan topraklarla ilgilenmektedir. [..]

3866 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 129; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 292.

3867 FO, 371/5278, E 14804; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 905.

3868 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 215.

3869 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 292.

3870 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 65.

3871 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 129.

3872 FO, 371/5291/E 14573/14573/44, From: S.I.S. (Secret Intelligence Staff), No. *CX*/1011/V; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 131.

3873 FO/5291/E 15295; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 98.

6. Kemal, bu iki ülkenin [Fransa'nın ve İtalya'nın] desteğine büyük önem atfetmez ancak arzular ve O, Büyük Britanya'nın desteğini elde etmek için büyük fedâkârlıklar da yapabilirdi. [..]

8. Atchkoff'un kendisi reformu teminat altına almanın kesin bir yolunun "her Vilâyetin her Valisine" bir İngiliz müşâvir tayinini kabul etmek olduğunu Kemal'e önermişti. Mart 1920'de Kemal, taviz vermeye tamamen istekli olarak kendisini ifade ettiydi.[3874]

Atchkoff, İtalyanların (ve Fransızların) Mustafa Kemal ile temasta bulunduklarını ve bu iş için ilk hareketin Mustafa Kemal'den gelmediğini bildirerek Mustafa Kemal'in İngilizleri yeğlediğini ima etmiştir.[3875]

Dimitri Atchkoff ile Mustafa Kemal dostluğuna ilişkin şu anekdot oldukça ehemmiyet arzetmektedir:

Dimo Açkov'un bir hatırası Mustafa Kemal'in o zamanki niyetlerini göstermektedir: "6 Mayıs 1914 Hıdırellez günüydü," diye yazıyor Açkov. "Mustafa Kemal bizi geziye davet etti. Sofya'nın 20 kilometre ötesinde olan Bankya köyüne otomobille gittik. Oraya vardığımızda Mustafa Kemal Lülin dağının doruğuna çıkmamızı önerdi. Çok seyrek taşıdığı askerî üniformasını giymişti. O gün askeri manevraları seyretmeye davetliymiş ve üniformasını değiştirmeye vakti kalmamıştı. Bir ara ikimiz başbaşa kalınca o bana Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu anlatmaya koyuldu. Bu duruma düşmenin sebebinin sultanlar olduğunu söyledi. 'Türk halkı iyi tabiatlıdır, dedi Mustafa Kemal ve devam etti: Bu halkın modern bir eğitime ihtiyacı vardır. O cahillik içinde yaşamakta ve hiç kimse onunla ilgilenmemektedir. Bugün içinde bulunduğu şartlar ise hiç bir yeniliğe imkân vermemektedir. Onun sosyal ve özel hayatı Doğu'nun etkisinden kurtulmalıdır. Türk halkının gelişebilmesi için büyük reformlar gereklidir.'"[3876]

Kont Sforza'nın 16 Kasım 1938 tarihli bir hatırat-yazısı, Mustafa Kemal'in Arab aleyhtarı olduğunu ve bu hususta gizli görüşmeler yapıldığını doğrulamaktadır:

Trablusgarp (Sirenayka) Arapları konusunda Kemal ile yaptığım görüşme, psikolojik bakımından en ilginç anılarım arasındadır. İstanbul'da Yüksek Komiser olarak, Büyük Savaş'ta Bursa'ya sığınmış olan Sünnisi Şefi'nin Libya'ya geri dönmesi için görüşmeler yapıyordum. İtalyan egemenliğini sadakatle kabul etmesi şartıyla Sünnisi Şef'ine geniş otonomi teklif ediyordum. Ahmet el Sünnisi boyun eğmeye hazırdı. Ama onun tarikati İslâm dünyasında pek güçlü olduğu için, Kemal'in hareketine engel olmayacağından emin olmak istiyordum. Kemal bana şöyle cevap verdi:

-İstediğinizi yapınız; görüşmelerinizin başarısından pek memnun oldum; artık Araplardan söz etmek istemiyorum; Araplar üzerinde Türk egemenliğini sürdürmek bizim zayıf düşmemizin nedenlerinden biridir.

Kemal, daha sonra Türkiye'de pek güçlendiği zaman da bu görüşünü asla değiştirmedi. Bununla birlikte kendisini birçok kez yoklayanlar olmuştu.[3877]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 30 numaralı rapor kaleme aldı. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Yardımcısı J. A. Tilley, rapora derkenar yazacak: *Şunu unutmamak gerek: Antlaşma üzerinde direnilirse, İttihat ve Terakki Derneği ve Bolşevik yandaşları, Türk siyasal sahnesine egemen olacaklar; Antlaşma değiştirilirse, Kemalistler belki Bolşeviklerden ayrılacaklar*.[3878]

3874 BNA, FO, 371/5291/E.15295; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 428. Hariciye Nâzırı Curzon şu notu kaydetmiştir: "Müttefiklerin birini diğerine karşı kışkırtan, olağan Türk manevrası".

3875 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 123, dipnot 2.

3876 Paraşkev Paruşev, *Atatürk*, 1981, s. 75-76.

3877 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 168.

3878 FO/5291/E 15358; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 105.

Londra'daki Yunan elçiden İngiliz Hariciye Nezâretine nota: *Hindistan'daki Türk savaş esirlerinin sayısı* 12.000'dir; esirlerin 2000'i yola çıkarılmıştır. İstanbul'da da 8.000 esir bulunmaktadır. Bu esirler *M. Kemal'in idaresi altındaki bölgelere* dönmemeli, önlem alınmalı.[3879]

İngiliz temsilcisi, İtalyanlardan şikâyetçi: "Bütün İtalyan temsilcileri Kemalistler lehinde. İtalyan ajanı Fogo, Kemalistlere silah ulaştırma önerisinde bulundu ve iktisadî imtiyaz üzerinde durdu."[3880]

İngiliz yıllık mahrem raporundan: *Ateşkes sonrasında yüklü miktarda silah ve cephane Müttefik yetkililerinin denetiminden kaçırılmış olmalı ki, bu yönde bir eksikliklerinin olduğu hakkında herhangi bir işaret yok gibidir. Bolşeviklerin ve İtalyanların bu konuda bazı desteklerde bulunduklarına dair haberler alınmaktadır*.[3881]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 2/2(126) numaralı muhtıra gönderdi. Kemalist kuvvetler *30 Ekim'de hiç direnmeden tüm Kars kentini bırakmaya zorluyordu. Kars savaşı sırasında Kemalistler, Bolşevik eğilimi göstererek Kars kalesini hiç direnmeden kendilerine teslim eden iki Ermeni taburunu tutsak etmişlerdi*r.[3882] TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), *10 Kasım'da Kâzım Karabekir aracılığıyla Ermeni yönetimine şu barış koşullarını gönder*miştir: *1. Türk-Ermeni sınırının saptanması; Halk, Bolşeviklerle Wilson'un ilân ettikleri, ulusların kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri (self-determination) esasını kapsayan uluslar ilkesi gereğince kendi siyasî geleceğini bir plebisitle bizzat tayine çağrılacak; 2. Türkiye, komşu soyun özgür olarak güvenlik içinde gelişmesi ve Ermenistan'ın ekonomik kalkınması için her türlü yardımda bulunacak; 3. Yanlar, yurttaşlarının ve mallarının bir yerden diğer bir yere taşınmalarına izin verecek; 4. Türkiye, genel savaş sıralarında kendi topraklarından göç eden Ermenilerin yurtlarına dönerek yerleşmelerini ve uygar ülkelerdeki azınlıklara tanınan haklardan yararlanmalarını kabullenecek; 5. Türkiye, kendi güvenliği için Ermenistan'ın fiilî güvence vermesini talep edecek*tir.[3883]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris'deki Büyükelçi Lord Derby'e mahrem telgraf gönderdi. *"Olayların gelişmesini beklemek" siyaseti uygulanmasını salık veriyor*.[3884]

İngiliz belgesinde belirtildiğine göre TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) gönderdiği tarihsiz cevabî telgraf, Meclis-i Vükelada okundu. Mustafa Kemal, *BMM'nin, gizli oturumlarından birinde şu koşulları karar altına aldığını bildiriyor: BMM, merkezî hükümetin ülkede ulusal birliği tekrar kurma çabalarını destekleyecek; ama bu yönetim, Sevr Antlaşmasının Wilson ilkelerine göre değiştirileceği yolunda Bağlaşıklardan güvence almalıdır. Bunun ardından, BMM, Doğu'da barışın kurulması ve İtilâf devletlerinin çıkarlarıyla bağdaşan bir siyaset uygulamaya başlayacak; ulusal örgüt, normal durum tekrar kuruluncaya dek, çalışmalarını sürdürecek; daha sonra tümüyle kaldırılacak veya siyasî bir parti biçimine getirilecek; ama görüşmelerin sonuna dek, Ankara hükümeti işbaşında kalacak; anlaşmaya varılırsa, devlet işleri tek bir yönetim altında birleştirilecek*.[3885]

23 Kasım 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, muhtıra sunuyor: *Güçlü, dayanıklı ve gerekli Türk ve Müslüman güçleri yabancılaştırmamak için Mustafa Kemal'le anlaşmalı ve Türkiye ile iyi bir barış yapmalıyız. Böylece şimdiye kadar bizim için*

3879 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXIV.

3880 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 292.

3881 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 65.

3882 FO/4966/E 15522; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 31.

3883 FO/4966/E 15522; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 32.

3884 *Lloyd George's Files*; 13/1/34; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s.105.

3885 FO/6497/E 135; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 114.

çok önemli olan Rus emellerine karşı yeniden bir Türk engeli yaratmış oluruz.[3886] Churchill: *Mustafa Kemal'le anlaşmaya vararak iyi bir barış yapalım; bu, bize İstanbul'da iyi bir mevki sağlayacak; Mısır, Mezopotamya (Irak), İran ve Hindistan'daki durumumuzu kolaylaştıracaktır. Zayıf ve güvenilmez olan Yunanlılara dayanmaktan vazgeçilmelidir*.[3887]

İngiliz Harbiye Nezâreti Kalem-i Mahsusunun muhtırasına göre İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Kemalistler ile Bolşevikleri birbirinden ayırmak ve Kemalistlerin idaresindeki Türkiye'yle sulha varmak gerektiğini tavsiye etmektedir:

> İngiliz Genelkurmayı, Kemalistlerin "Rus silahlarını ve cephanelerini ele geçirme heveslisi olmakla birlikte, Rusların Anadolu'ya sızmalarına izin verme konusunda tam anlamıyla birleşmediklerini" doğru olarak saptamıştı. Bu nedenle, onları birbirlerinin kucağına atmak yerine Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki farklılıklar üzerine oynamak gerekliydi. İngiliz Genelkurmayı, "Wrangel'in ortadan kalkması, Ermenistan'ın teslim olması, Gürcistan'a karşı açık bir tehdit bulunmaması ve Venizelos'un iktidardan düşmesi, bizi Yakın Doğu'da yeni bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır ve politikamızda bir değişiklik yapmadıkça bu durumla savaşmak gücümüzün üstündedir" şeklinde bir yorum yapıyordu. Artık, "Müttefiklerin Türkiye'deki durumunu Yunan ordusunun eline bırakmaya bel bağlamak güvenceli olmadığına göre", İngiliz Hükümeti'nin ya İstanbul'daki durumunu güçlendirmesi ya İstanbul'dan çekilmesi ya da Yakın Doğu politikasını yeniden gözden geçirmesi gerekiyordu. Genelkurmay üçüncü yolu daha uygun buluyordu: "İzmir, Kars vilayeti, belki de Trakya konusunda Sevr Antlaşması'nın toprak koşullarını önemli bir şekilde yeniden gözden geçirmek, Türk Milliyetçilerini Sovyet Hükümeti'nden ayırmaya yöneltebilir."

Winston Churchill, mezkûr genelkurmay muhtırasını Bakanlar Kurulunun gündemine getirdi. Misak-ı Millî'yi dar kapsamlı yorumlayan Mustafa Kemal'le anlaşmak noktasında Fransızlarla müştereken hareket edilmesi lâzım geldiğini belirtti:

> Hazırlanan muhtıra, İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını Rusya'nın olduğu yerde tutulması temeline dayanmak yönünde Churchill'in heyecanla ileri sürdüğü görüşü yansıtıyordu. Muhtırayı Bakanlar Kurulu'na öğütlerken, Churchill, özellikle Fransa'yla daha sıkı bir işbirliğine girilmesini ve böylece İngiltere'nin Mustafa Kemal'le iyi bir barış yapabileceğini, Yakın Doğu'da İngiliz politikasının her zaman anahtarı olan Türkiye'nin "Rusya'nın isteklerine karşı bir engel olması" durumunun yeniden yaratılmasını sağlayabileceğini ileri sürüyordu. Mustafa Kemal'le yapılacak barış, İngilizlerin İstanbul'daki çıkarlarını güvence altına alacak, aynı zamanda da Mısır'daki, Mezopotamya'daki ve Hindistan'daki durumu rahatlatacaktı. Böylece Churchill, Mustafa Kemal'in İzmir konusundaki isteklerinin yerine getirilmesi halinde, doğudaki bütün İngiliz mevzilerine her yandan saldırılar yapılacağı yolundaki Lord Curzon'un çekimserliğini tam anlamıyla tersine çevirmişti. Kemalizmin niyetinin genişleme olmadığını (Milli Misak dışında Türklerin toprak isteği olmadığını) gören Churchill, yatıştırmaya karşı klasik itiraz yolunu burada uygulamasına yer olmadığını anlamıştı.[3888]
>
> Churchill için Venizelos'un mağlubiyeti, İngiliz siyasetini yeniden gözden geçirme fırsatıydı. Kasım ayında, Ortadoğu üzerine bir muhtırada Churchill şu sonuca vardı: "… Bolşevikler, Mustafa Kemal yönetimindeki Türk Ulusalcıları ile doğrudan bir irtibat ve mesai tertibatı kurdular, bu nedenle İstanbul'daki mevkiimiz ciddi şekilde etkileniyor." "Zayıf ve yanardöner Yunanlılara itimat etmek siyasetinin" tersine çevrilmesi için çağrıda bulundu. Ona göre Türkiye, her zaman olduğu gibi, İngiliz çıkarlarını Rus emellerine karşı müdafaa için at sırtındaydı. İngiltere'nin mevcut Yunanistan'ı destekleme siyasetinin Türkiye'yi ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırdığına, "bu karşıt güçler arasında fevkalâde derecede gayritabiî bir birlik" bulunduğuna bir kez daha dikkat çekildi. Çözüm, "Türkiye'deki hakikî liderlerle âdil ve dâimî bir sulhün tesis edilmesi" olabilirdi.[3889]

3886 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 408.

3887 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 400.

3888 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 237-238.

3889 Churchill College Archives (CCA), Churchill Papers (CP), CHAR 16/53/B, Churchill muhtırası; Aktaran: Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923*, 2002, p. 185.

Britanya'nın Hindistan Genel Valisi Hariciye Nezâretine Sevr projesini tenkid eden bir muhtıra gönderdi:

> Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasıyla ulaşılması istenen başlıca amaç, Asya'da İngiltere'ye öncekinden daha çok güvenlik sağlamaktı. Ancak şu andaki antlaşma şartlarının Müslüman kamuoyu üzerinde yarattığı olumsuz tepki yüzünden İngiltere'nin durumu Asya'da savaş öncesine nazaran daha sarsılmıştır. Savaştan önce Müslümanlar tarafından İngiltere dost, Rusya düşman olarak görülmekteydi. Fakat barış şartlarının ilanından sonra, Asyalıların gözünde İngilizler Müslümanlara düşman oldular. Dini liderlerin baskısı ve Gandhi'nin etkisi dolayısıyla, Sevr'de hazırlanan Türk barış antlaşmasına karşı Hindistan'da gün geçtikçe tepki artmaktadır.[3890]

Sovyet Rusya idaresi Kafkas Büro'yu içtimaya çağırdı. Orçonikidze, Nerimanov, Stasova, Ermenistan Komünist Partisinden üç *yoldaş* ve Mustafa Suphi toplantı yapıyorlar. Orçonikidze: *Mustafa Kemal hududumuza kadar yaklaşıyor, maksadı nedir? Şüphesiz komünist değildir. Antanta ile ihtimal ki mukavele yapmışlar, aynı zamanda Gürcülerle de görüşüyorlar. İhtimal ki yarın bizim aleyhimize de tecavüze hazırlar. Bu tecavüz planını bozmak için kati adımlar atılmalıdır. Tavassut [aracılık] için Ermenistan'ın Sovyetizasyonu halledilmelidir* demiştir. *Bolşevikler bu toplantıda Türkiye ile ilgili olarak Suphi'ye sorular yöneltmiş, Ankara'nın İngilizlerle anlaşıp anlaşmadığı; Türk ordusunun Rusya ve Azerbaycan'a saldırıp saldırmayacağı konularına ilişkin fikri sorulmuştur. Bu toplantıda Suphi'nin tahliller yaptığı, Ankara Hükümeti'nin niyeti üzerine fikirler ileri sürdüğü görülmektedir. Bolşevikler Enver Paşa'yı değil, ilk kez Mustafa Suphi'yi muhatap almaktadır*. [3891]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 519 numaralı mahrem telgraf gönderdi: TBMM Hükümeti Tiflis siyasî mümessili Miralay Kâzım Gürcistan matbuatına beyanatıyla *çok iyimser olduğunu gösteriyor*.[3892]

24 Kasım 1920. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret etti. Sefa'nın sebeb-i ziyaretini 16 Aralık tarihli İngiliz gizli raporu izah edecektir. Hatırlanacak olursa Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ile Mustafa Kemal arasında muhabere cereyan etmiş, Mustafa Kemal, birtakım şartlar öne sürmüştü. İşte, Ahmed İzzet, bu şartlara nazaran Müttefiklerden Mustafa Kemal şeraitine yeşil ışık ve dahi teminat almaksızın Bilecik'e gitmenin beyhude olduğunu anlamıştır. Sefa, Müttefikleri yoklamak için Meclis-i Vükelaca izam edilmiştir. Mamafih Horace Rumbold Sefa'ya menfi cevab veriyor, *Anadolu'ya gönderilecek kurulun görevini yerine getirmesini beklemek gecikmelere yol açacağından, Türk yönetimini, Sevr Antlaşmasını onaylamaya çağırıyor; bir bakıma, Bağlaşıkların Antlaşmayı değiştirmek niyetinde olmadıklarını gösteriyor*.[3893]

"İngiltere'de, Churchill ile Savaş Bakanlığı, Türkiye'yi Bolşevik Rusya'dan koparabilmek için Mustafa Kemal'e ödün verilmesinden yanaydılar. Gerçekten de, Churchill Mustafa Kemal'le barış yapılmasını ve bunun *Büyük Oyun* sırasında geleneksel İngiliz politikası olan *Rus emellerine Türk engelini* yeniden yaratacağını savunuyordu. Ancak Lloyd George bu tür tekliflere direniyordu. İngiltere'deki büyük işsizlik, diğer ağır ekonomik ve sosyal sorunlar ve bunlara ek olarak Mısır, Afganistan, Arabistan ve Ortadoğu'nun diğer yerlerindeki sorunlar Lloyd George'u, İngiltere'nin Türkiye'yi zorlamak için kaynak ayıramayacağına hâlâ inandıramıyordu." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 359.

3890 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 141-142.

3891 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 321.

3892 FO/4948/E 15085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61.

3893 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 190-191, Rumbold'dan Curzon'a 24 Kasım 1920 tarihli mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 115.

İtalyan Yüksek Komiseri'nin İstanbul'a 22 Kasım'da *gelmesinden sonra Yüksek Komiserler daha önce kararlaştırıldığı üzere*, bugün, *Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın bir ay içerisinde onaylamasını talep ettiler*.[3894]

Sofya'daki İngiliz mümessil Sir A. Peel 175 numaralı muhtırasında, *Atchkoff'la görüştüğü*nü *ve kendisinin Mustafa Kemal'le temasta olduğu*nu Hariciye Nezâretine bildirdi:

> Buna göre, Mustafa Kemal, Fransa ve İtalya'ca desteklenmeğe önem vermemekte, fakat İngiltere'nin desteğini elde edebilmek için büyük fedâkarlık yapmağa hazır bulunmaktadır. Mustafa Kemal, Bolşevizmin, dinin muhalefetiyle karşılaşacağı için Türkiye'de yerleşemeyeceğini; bağımsız ve özerk bir Ermenistan'a -mevcut Erivan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalması ve Adana bölgesini kesinlikle kapsamaması şartıyla- karşı olmayıp tanıyacağını bildirmiştir. Atchkoff'a göre, Mustafa Kemal, ırkî azınlıklar için bile -Devlete karşı faaliyette bulunmamak kaydıyla- güvence verebileceğini ve Arabistan'la da ilgilenmediğini söylemektedir. Eğer, İngiliz temsilcileri kendisine (Mustafa Kemal'e) gizlice gönderilirse; İzmir, Anadolu Müslümanlarının nefret ettiği Yunanistan'a verilmemek şartıyla, kolaylıkla anlaşmaya varılabilecektir. İngiltere, güçlü ve bağımsız bir Türkiye'yi desteklemek politikasına dönecek olursa, Mustafa Kemal, Bolşeviklerle işbirliğini bırakacak ve hattâ her Vali'nin yanında bir İngiliz danışmanın görevlendirilmesini kabul edecektir. Atchkoff, bu konularda daha fazla bilgi verebileceğini; İngiltere Mustafa Kemal'le anlaşmaya varırsa, bunun etkisinin Mezopotamya'da ve bütün Orta Doğu'da görülebileceğini; İngiltere'nin bütün bu bölge halkının iyi niyetini kazanacağını da bildirmiştir.[3895]

İngiliz Hariciye Nezâreti memurlarından W. Osborne ise, bu muhtıraya, *Mustafa Kemal'in isteklerinin "çok ılımlı" olduğu*nu 27 Kasımda not düştü.[3896]

İsviçre Bern'deki İngiliz Elçi Russell, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre Yunan tahtına çıkmasına beş kala sabık Kral Konstantin, Lucerne'de beyanname neşretmiş ve *tutumunun, Atina'daki hükümetin tutumuyla aynı olduğunu ilan etmiştir*. *Dış politikada değişiklik yapılmayacak, iki devletle* [İngiltere ve Fransa'yla] *sıkı ve sadık işbirliği sürdürülecektir*.[3897]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti lehine tavır alması karşısında milliyetçilerin Müttefiklere yanaşacağını derpiş etmektedir:

> Sovyetler Erivan'da, Başka Bir Ermeni Ateşkesi
>
> Kendi muhabirimizden. İstanbul, 22 Kasım (Gecikmeli)
>
> Türk istilasıyla eş zamanlı olmak üzere ülke içinde baş gösteren kargaşanın da üstesinden gelemeyen Ermeni Hükümeti istifa ederek yerini Radikal/Aşırılıkçı Parti'ye bıraktı. Adı geçen bu yeni parti, Moskova'yla görüşmeleri başlatarak 11 Kasım'da bir antlaşma imzaladı.
>
> Antlaşmanın içeriğinde, Ermenistan'ın Türklerle acilen bir ateşkes yapıp, Bolşevik birliklerince işgal edilen toprakların kaderini kesin barışın kararına bırakmayı kabul etmesi gibi maddeler de yer alıyor.
>
> Tiflis'ten gelen raporlara göre Türkler, Brest Litowsk'un bir ihlali olarak gördükleri bu antlaşmadan çok da memnun görünmüyorlar. Bolşeviklerin, kaçınılmaz olarak Anadolu'da bir tepkiye neden olup, belki de Türkleri İtilaf devletlerinin kollarına itecek bir politika izleyip izlemeyecekleri yakında anlaşılacak.
>
> İstanbul'daki resmî çevrelerde (hükümet çevrelerinde) Bolşeviklere karşı Türklerle bir işbirliği durumunu göz önünde bulunduran İtilaf devletlerinin, mevcut şartlar altında Sevr Antlaşması'nda bir takım değişiklikler

---

3894 FO, 371/5058, E 15417, "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 24 Kasım 1920 Tarihli Müşterek Nota"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

3895 FO, 371/5291/E 14768/14573/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 131-132.

3896 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 133.

3897 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 239.

yapmaya razı oldukları görüşü ağırlık kazanıyor. Bu yüzden Türkler bölgede bir Sovyet idaresinin kurulması talebinde bulunularken, Bolşevik hareket tarzının Ermenistan'ın lehine olduğunu söylemek için vakit erken olabilir.

Bu arada Türkler, Brest Litowsk Antlaşması gereğince kaderine plebisitle karar verilecek olan Batum'la ilgili görüşmelerde bulunmak üzere Tiflis'e bir delegasyon gönderdiler. Muhtemelen bu durum Sovyetlere bir başka müdahale fırsatı verecek.

Son dönemlerde İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilen delegasyon heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın iletmiş olduğu bir mesaj eşliğinde İstanbul'a döndü. Mustafa Kemal, adı geçen mesajda, Sevr Antlaşması'nı hiçbir şekilde tanımayan Milliyetçilerin, kendilerini İtilaf devletleriyle savaş halinde gördüklerini vurguladıktan sonra, Milliyetçilerin şu anki hükümete saygı duymakla beraber, bu hükümetin milleti yıkımdan kurtarmak için takip ettiği politikanın kesinlikle başarılı olamayacağını ifade ediyor.[3898]

25 Kasım 1920. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı *General Harington 22 ve 24 Kasım 1921 tarihlerinde Yüksek Komiserlere mektuplar göndererek Bâb-ı Âlî ricalinin askerî alt komisyonların faaliyete geçmesi konusunda güçlükler çıkardıklarını bildir*miştir. *Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota göndererek bu engellemelerin kaldırılmasını istediler*.[3899]

Britanya Harbiye Nezâretinden Hariciye Nezâretine gönderilen muhtırada, askerî istihbaratın temin ettiği bilgiye dayanılarak *Mustafa Kemal'in Babıali'ye 5 şart koştuğu ve bunların içinde halifeliği saltanattan ayırma şartı*nın yer aldığı belirtildi.[3900]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un talimatı: *Mareşal Wilson Harington'un emriyle Adapazarına yönelecek bir Yunan hareketinin aleyhindedir*.[3901]

Avam Kamarası içtimaında Bay T. Shaw, *Kemalist Türklerin Bolşeviklerle ortaklık kurduğu ve bunun sonucu olarak Küçük Asya'daki gidişatta köklü değişikliklere neden olduğu yönündeki haberi başbakana sordu*. Başvekil Lloyd George: *Bölgede neler döndüğü tam net değil. Bu konuya çok eğilmeme rağmen, hiçbir taraftan yeterli kanıt edinemedim*.[3902] Bununla birlikte *Yunan birlikleri ne İzmit'i ne de başka stratejik noktaları terk etmemiş*tir. *Böyle yapmalarını gerektirecek bir durum yokmuş*. *Fakat bundan sonraki icraatlar tabii ki yeni Yunan hükümetiyle uyumlu olacaktı*r. *Olası bir Yunan çekilmesine karşı İngiltere Hükümeti Boğazların güvenliğini sağlayacaktı*r.[3903]

Tiflis'deki Britanya mümessili Albay Stokes, Ermenistan Menşevik-Taşnak yönetimini TBMM Hükümetiyle ateşkes imzalaması yönünde ikna etti. Sovyet Rusya ise bu hadiseye aleyhtardır zira Sovyetleştirmesine *saatler* kalmış mustakbel Ermeni yönetimini TBMM Hükümetiyle andlaşma imzalatmayı istihdaf etmektedir.[3904]

Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levanten Ordusu Başkumandanı General Gouraud, muhtıra kaleme aldı: *Ermeniler, Türklere karşı öldürme, yağma ve yangın dahil, bir öç mücadelesi açarak, Kilikya'da bir Ermeni Cumhuriyeti ilân etmeye kalkışmışlardı*. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi R.

3898 The Times, 25 November 1920, *Soviet at Erivan, Another Armenian Armistice*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 433-434.

3899 FO, 371/6496, E 13332; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 905.

3900 Ali Satan. (2013). *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması* (2. baskı) içinde (s. 158). İstanbul: Ufuk Yayınları.

3901 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 130.

3902 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 68.

3903 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 69.

3904 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 321.

McDonell, Gouraud muhtırasına derkenar kaydetti: *Ne yazık ki bu açıklama daha önce yapılmadı*. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi D. G. Osborne: *Evet, Ermeni sempatizanlarının taşrada yaymış oldukları diğer hikâyeleri düzeltmek için vakit çok geç*.[3905]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Barış antlaşmasının gözden geçirilerek düzenlenmesi amacıyla Fransa, İtalya ve İngiltere temsilcileri, 25 Kasım'da Londra'da bir araya gelmişlerdi*r. *Yapılan toplantının gündemi, Kral Konstantin'in Yunanistan tahtına geri dönüşü, Rusya ile ticari ilişkilerin yeniden başlatılması, Türkiye ile barışın muhtemel revizyonu ile Küçük Asya'da ve Kafkasya'daki durumu*dur.[3906]

26 Kasım 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a Ahmed İzzet'in (Furgaç) beyanı: *Milliyetçiler nizamlı bir orduyla gelişmektedirler*.[3907]

Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan ordusunda, Manisa'daki süvari birliklerinde olduğu gibi, itaatsizlik ve hoşnutsuzluk baş göstermiş ve kimi tümen komutanları görevden istifa etmilerdi*r.[3908]

> İngiltere kamuoyunda bundan böyle bazı tavizler vermek suretiyle Türkleri Sovyetlerden ayırma, Yunanistan'dan desteği çekme ve "tampon bir Türk devleti yaratma" politikası taraftar toplayacaktı. Bu tutum The Times gibi etkili bir gazeteye de yansımıştı. O ana kadar L. George'un Yunan yanlısı politikaları destekleyen özel sekreteri Philip Kerr dahi bundan böyle İngiltere'nin Sevr Antlaşması yükümlülüklerinden bağımsız hareket etmesini savunuyordu. Buna karşın L. George 1920 yılı sonlarında Yunanistan'daki iktidar değişikliğinden dolayı henüz politikasından vazgeçmiş değildi. Fakat durumun aciliyetinden dolayı İngiliz ve Fransızlar 26 Kasım 1920 tarihinde Londra'da bir konferans toplamaya karar verdiler.[3909]

Sofya'daki İngiliz mümessil Sir A. Peel'in muhtırasında *Mustafa Kemal'in Arabistan'la ilgilenmediği ve yalnız halkın Türk olduğu ülkeler üzerinde durduğu özellikle belirtilmektedir. Ayrıca, her ikisi de Türk milliyetçiliğini ileriye götürmek istedikleri halde, Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasında esaslı bir fark ve muhalefet olduğu; Mustafa Kemal'in Savaş sırasındaki gibi hâlâ Almanya'ya karşı bulunduğu* bildirildi.[3910]

Müttefik hariciye nezâretleri Londra Downing Sokağı 11 numarada, İngiliz Hariciye Nezâreti binasında içtima ettiler. Fransızlar durumlarını hemen açıkladılar. *Fransızların önerdikleri, Konstantin'in dönmesini önlemek için müttefiklerin alabilecekleri dört engelleyici önlemden biri "Müttefiklerin Yakın Doğu'daki önemli stratejik yerleri dost olmayan bir hükümetin elinde bırakmayacaklarını" Yunan Hükümeti'ne bildirmekti. İzmir bu yerlerden biriydi. Lloyd George ve Curzon, Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili bu ilk adımın atılmasına şiddetle karşı koydular*.[3911]

Fransa Hariciye Nezâreti vesikasına göre:

> Bolşevik etkisinin ne denli güçlü olduğunun göstergesi başta *Gaulois* gazetesi olmak üzere birkaç gazeteyi temsil eden, İstanbul'da Ulusçulardan tavsiye mektupları almış olan gazeteci Labourel'in başına gelenlerdi. Ankara'ya haber de verilmişti. İnebolu'ya geldiği halde, bir yetkili Ankara'ya gitmesini yasakladı. Nedeni

---

3905 FO/5211/E 15253; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 201-202, dipnot 143.

3906 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 196-197.

3907 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 130.

3908 IDA, FO 371/5136/E 14961; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 201.

3909 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 206.

3910 FO, 371/5291/E 15753/14573/44 (No. 510, Confidential); Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 132.

3911 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 240.

> *Gaulois*'da yazdığı Bolşevik karşıtı yazılarmış. Oysa Ankara'nın dış dünyada tanınmaya şiddetle gereksinimi vardı. Yetkili, Sovyetler'in silah, cephane, altın, belki asker sağlayacaklarını ve üç ay sonra Kemalistlerle Bolşeviklerin İstanbul'da olacaklarını söylemiş. Labourel Anadolu'da yoğun Fransa karşıtı bir propaganda yapıldığını iddia etmiş. İngiltere'nin adı bile geçmiyormuş. Haberler: Ankara'dan Yozgat'a Avusturyalı mühendisler demiryolu yapıyorlarmış, çeteler orduya kanlıyorlarmış, birkaç haftadır örgütlenmede büyük ilerlemeler oluyormuş ve Sevr'in artık yok olduğu genel kanıymış.[3912]

Britanya'nın Roma Büyükelçisi Sör G. Buchanan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Contarini, Ankara'ya bir heyet gönderdikleri ve Millî Hareket taraftarlarına silah sağladıkları konusundaki iddiaların Yunanlıların vermiş olduğu yanlış bilgilerden kaynaklandığını ileri sürerek bu iddiaların "lekeleyici" olduğunu açıkla*mıştır.[3913] *Bu açıklama karşılıklı güvensizliği daha da arttır*ıyor.

Sovyet Rusya'da münteşir *Pravda* gazetesinin alıntıladığına göre *İngiliz gazetesi "Daily Herald", "Türk-Taşnak Savaşı" başlıklı makalesinde Kemalistleri İtilaf cephesine çekme planının içyüzünü açıklıyor ve bu planının antisovyet yönünü belirtiyor*.[3914]

İspanyol *La Accion* ve *La Epoca* yazıyor. *Fransız Meclis Başkanı toplantıya katılmak üzere 25 Kasım'da Londra'ya ulaşmıştır ve muhtemelen ayın 27'sinde Lloyd George ile görüşeceklerdi*r. *Fransa ile İtalya'nın Türkiye ile imzalanan ve henüz onaylanmamış olan barış antlaşmasının revize edilmesi sorununu müzakere edeceklerinin düşünüldüğü aktarıl*ıyor.[3915]

27 Kasım 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Başvekil Lloyd George'ye dedi ki: *Mustafa Kemal sulh şartlarını kabul etmek şöyle dursun, belki bizzat yeni şartlar dikte edecek bir durumda olaca*ktır.[3916]

Curzon, Müttefik hariciye nezâretlerinin ikinci içtimaında murahhaslara muhtıra dağıttı. Curzon'un muhtırası, *Kralın Yunanistan'a dönmesini engelleyecek önemleri değil, dönmesine hangi koşullarda Müttefikler tarafından izin verilebileceğini öngörüyor. Bu koşullar arasında, "Venizeloscuların izlenmesinden ve Venizeloscular hakkında kovuşturma yapılmasından kaçınılacağı konusunda kesin güvence vermek ve bütün siyasal suçlular için af çıkarmak", borçlanmalar sırasında ve siyasal ya da askeri antlaşmalar yapılırken Müttefiklere veto hakkı tanıyarak Yunanistan'ın siyasal ve ekonomik özgürlüklerine kısıntılar koymak da var*dır. Muhtıranın nihayetindeki iki paragraf ilginçtir. Sevr, adım adım tadil edilmelidir:

> Şimdilik Sevr Antlaşmasını desteklemek ve onaylanmasını çabuklaştırmak, ama Yunanistan'ın zorun[lu]luklarını yerine getirmemesi ya da askeri birliklerini ayakta tutamaması halinde Antlaşmanın bozulacağını ve çökeceğini düşünüp böyle bir fırsattan yararlanarak Türklerle daha iyi koşullarla anlaşma yapmak iyi olmayacak mı?
>
> Örnegin Yunanistan kendi isteğiyle İzmir'den çekilirse o zaman Antlaşmayı kendi bozmuş olacaktır ve biz de bozulanı Türklerle birlikte onarabiliriz. Böylece, uzun gecikmelere ve sıkıntılara katlanarak anlaşmayı bugün yeniden ele almak yerine, pek çoklarının sandığı gibi Yunanlılar zayıf düşmüş, ihanet içinde ya da savaş

3912 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 179-180; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 422-423, sonnot 56.

3913 FO, 371/5058, E 14993, "G. Buchanan'dan Curzon'a 26 Kasım 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

3914 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 197.

3915 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197.

3916 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 206.

> yorgunuysalar, antlaşmanın kendiliğinden bozulduğunu varsayarak, adım adım gözden geçirilmesi olasılığı ortaya çıkacaktır.[3917]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 96 numaralı rapor kaleme aldı: *Türk-Ermeni savaşının sonuna doğru Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkiler neredeyse kesilecek bir raddeye* gelmiştir. *Ruslara göre Kemalistler can sıkıcı birçok davranışlarda bulunmuşlardır*. *Ruslar, Kemalistlerin Taşnak Ermenistan'a indirmiş oldukları büyük darbeden etkilenmekle birlikte, Polonya savaş kesimindeki askerî harekâtı bitirip, General Wrangel ordusunu yendikten sonra, Ermenistan'ı bizzat işgal etmeyi tasarladıklarından, Türklerin bu davranışlarına çok kızıyorlar. Kemalistlerin Kafkasya'da ivedilikle ilerlemeleri; Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da onlara karşı gittikçe artan iyi duygular, Bolşeviklerin sinirlerini bozuyor*.[3918]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 96 numaralı raporundan: *Mustafa Kemal, Ahmet İzzet Paşa kurulunu Moskova'ya karşı bir koz olarak da kullanabilir, çünkü Bolşevikler, İttihat ve Terakki Derneği üyeleriyle ve Mustafa Kemal'in yerini almaya hazırlanan Enver Paşa'yla düzen çeviriyorlar*.[3919] *M. Kemal'in İstanbul ile görüşmek istemesinin nedenleri* rapora göre şunlardır: *1. Ulusçu harekete İttihatçıların egemen olmasından, Enver'in Doğu'da yüksek bir komutanlığa atanmasından kaygılı*dır. *2. Anadolu'da Bolşevikliğin yayılmasından korkuyor*. *M. Kemal*'in *İzmir'in idaresi konusunda ısrarcı olması, fakat Trakya'da Yunan sınırını Marmara'dan uzaklaştıran bağımsız ya da özerk bir devlet olmasına razı olması bekleniyor*.[3920]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan genel seçiminde *meydana gelen yeni durum nedeniyle, İstanbul'daki Bağlaşık çevrelerinde, pek doğal olarak, Sevr Antlaşmasında büyük ölçüde değişiklik yapılmasından kaçınılamayağı izleniminin yaratıldığını; Anadolu'nun ivedilikle yatıştırılması için, eski Rus sınırına dek uzanan ülkeyi Türkiye'nin gelecekteki sınırları içine almakla ve İzmir bölgesini tümüyle bir Yunan kesimi olmak yerine, Türk egemenliğinde, özel biçimde yönetilen ve uluslararası kontrole tabi tutulan bir il biçimine getirmekle Kemalistlerin çoğunluğunu memnun ederek bir uzlaşmaya varılması gerektiğini bildiriyor*.[3921] Horace Rumbold, *Türkiye'deki milliyetçi cereyanın kuvvetlenmesi karşısında, antlaşmanın İstanbul Hükümeti tarafından onaylanması halinde dahi bunun bir değeri olmayacağı, milliyetçilerin itiraz ve direnmesiyle karşılaşacağını* derc ediyor.[3922] *Sevr Antlaşması'nda önemli ölçüde değişiklik yapılarak Kemalistlerin hoşnut edilmesinin zaruri hale geldiğini, Bolşevik tehdidi de dikkate alınarak Mustafa Kemal'le uzlaşma*k[3923] suretiyle *Kemalistlerle Bolşeviklerin arasının açılması* gerektiğini belirtiyor:

> Biz kendimizi Bolşevizme karşı İslam'ın koruyucusu gibi göstermeliyiz. Bolşeviklerle Mustafa Kemal'in arasını açmalıyız. Korkumuz, halkın çoğunu tatmin edici Bolşevik ilkelerinin Türkiye'ye sızmasıdır. Sevr Anlaşması'nda önemli değişiklikler yapmak gerekir kanısındayım. Anlaşma değişirse Anadolu yatışabilir. İtilaf Devletleri'nin prestiji sağlanır.[3924]

3917 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 240-241. "Curzon, Yunanistan'ı parasal bakımdan desteklememeyi içeren başka konularda Fransızlara boyun eğmek zorunda kalmıştı."

3918 FO/5172/E 16089; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 37.

3919 FO/5172/E 16089; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 116.

3920 FO 371/5172, E 16089/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 419, sonnot 15.

3921 FO/5058/E 14960; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 105.

3922 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 2007, s. 142.

3923 *Documents on British Foreign Policy*, Vol. XIII, p. 193-194; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 112.

3924 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 301.

Rumbold mahrem telgrafına birçok derkenarlar yazılacaktır. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, *İngiltere'nin, Antlaşmada yapmak istediği değişiklikler konusunda bir anlaşmaya varması ve bu konuda, tek bir örgüt biçimine getirilmesi gereken İstanbul ve Ankara hükümetleriyle görüşmelerde bulunması gerektiğini; esasen, Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e yanaşmaları kaygısının bu denli bir siyaset uygulanmasını gerektirdiğini* savunacaktır. Hariciye Nezâreti Müsteşarı Yardımcısı J. A. Tilley ise: *Bağlaşıklar, Antlaşmanın, kendi bağlaşıkları olan Yunanlıları memnun etmek için kaleme alındığını, ama zaten Türklerden daha iyi olmayan Yunanlılar bu ittifakı bıraktıklarından, Antlaşmanın değiştirildiği özürünü öne sürerlerse, acınacak bir duruma düşmekten kurtulabilirler*.[3925]

Rumbold, Curzon'a bir başka muhtırasında, Yunan ordusundaki kralcı subayların sayıca artışını *İzmir harp alanında bir Yunan çöküşü*ne alâmet telakki ediyor.[3926]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi:

> Kendi muhabirimizden. İstanbul, 26 Kasım.
>
> Buradaki güvenilir kaynaklardan elde edilen raporlara/bilgilere göre Moskova Sovyet Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'ya, şu anda bir Sovyet Cumhuriyeti nazarıyla bakılan Ermenistan'a yönelik yeni saldırılara müsamaha gösterilmeyeceğini bildirmiş durumda. M. Çiçerin (Tchitcherin) bu yüzden Türk kuvvetlerinin Arpaçay'ın batı kesimine çekilmelerini isterken, Moskova Sovyet Hükümeti de, artık Brest Litowsk Antlaşması'nın yürürlükte olan bir antlaşma olarak telakki edilemeyeceği hususunda Ankara'daki Türk Milli Hükümeti'ni resmen bilgilendirdi.
>
> Ermeni kaynaklarından alınan diğer bazı bilgilere göre de, Moskova'nın Erivan'daki temsilcisi Komiseri Legrand, Bolşeviklerin, Azerbaycan sınırında herhangi bir düşmanca faaliyette bulunma niyeti taşımadıklarını ifade ederek Ermenilerin bu nedenle tüm güçlerini güvenli bir şekilde Batı'da Türklere karşı konuşlandırabilecekleri hususunda Ermeni Hükümeti'ne güvence verdi. [..][3927]

28 Kasım 1920. İngiliz istihbaratı ajanı Hindli Mustafa Sagir, "Hint Hilafet Komitesi temsilcisi" olarak İstanbul'dan İnebolu'ya Bahricedit Vapuru'yla muvasalat etti. Beraberinde *çok sayıda sahra topu mermisi de bulunuyor*. Merasimle karşılanan Sagir, belediye reisinin evinde misafir edildi, İngilizler aleyhine konuştu.[3928] Mustafa Sagir, *Ankara'ya gitmeden önce onu Ankara'daki ulusçu liderliğe ulaştırabilecek gizli ulusçu örgüt Karakol'la bir şekilde bağlantı kurmayı başar*mıştı.[3929]

Lloyd George Kabinesi Sekreteri Hankey, *Ermenistan ve Gürcistan'ın düşmesinden önce, günlüğüne, İngiliz politikasında Türkler lehine yapılacak bir değişikliğin Müslüman dünyasını memnun edeceğini ve İngilizlerin Hindistan ve Mısır'daki sorunlarını azaltacağını* kaydetti.[3930]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes'e 18 Kasım tarihli mahrem telgrafa cevaben mahrem telgraf gönderdi. Hatissiyan'ın Gümrü Konferansına davetini reddediyor. *İngiltere'nin, Kemalistlerin yanlardan biri olacağı bir antlaşmayı imzalamayacağını, ama Ermenilerin böyle bir antlaşmayı imzalamalarına karşı çıkmayacağını* bildiriyor." Ayrıca, *İngiltere*

3925 FO/5058/E 14960; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 105.

3926 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 91.

3927 The Times, 29 November 1920, *Moscow Tired of the Turks, Fears of Moslem Revolt*, p. 13; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 435.

3928 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 302.

3929 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 160, dipnot 96.

3930 Hankey Papers, Günlük, 28 Kasım 1920 için giriş; Cambridge, Churchill College Arşiv Merkezi; HNKY 1/5; Aktaran: Bülent Gökay. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* (S. Yalçın, çev.) içinde (s. 166). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı, Ermenilerin Bolşevikler yerine Kemalistlerle bir anlaşmaya varmalarını yeğ tutuyor.[3931]

Britanya'nın Tiflis siyasî mümessili Miralay Stokes, *İngiltere hükümeti'nin Ermenilerle Kemalistler arasında yapılacak bir antlaşmaya karışmayacağını ve Ermenilerin Türklerle antlaşma imzalamasının, Sovyetlerle imzalamaktan daha iyi olacağını Ermeni temsilciye* tebliğ etti.[3932]

29 Kasım 1920. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'dan Roma'daki İngiliz Büyükelçi Sör G. Buchanan'a muhtıra: *Kont Sforza'dan anladığıma göre, İtalyan siyasetinin gelişme yönü, Mustafa Kemal'le anlaşmaya varmak veya bu mümkün olmazsa bile (Mustafa Kemal'i) İstanbul Hükümetine sokmak şeklindedir. Kont Sforza'nın da izah ettiği gibi, bu amaç, İtalya'nın Türkiye ile tekrar dost olmak amacından çok, Bolşeviklerle Türk Milliyetçileri arasındaki ittifakı kırmak niyetini taşımaktadır. Kont Sforza, bu ittifakın, Doğu dünyasındaki barışa yöneltilmiş büyük bir tehlike olduğunu söyledi*.[3933]

"CX/1424" kod adlı İngiliz ajan, istihbarat raporu kaleme aldı. Buna göre, *İngiliz İstihbarat görevlileri İzzet Paşa'yı yakın takibe al*mıştır. *İzzet Paşa'nın Millî Hareket liderleri ile yakın ilişkilerine dair duyumlar alan istihbarat görevlileri onun Ankara ile Naci Bey aracılığıyla gizli temaslarda bulunduğunu tespit ettiler*. *Onlara göre İzzet Paşa'nın heyet hakkında Yüksek Komiserlere ve basına yaptığı açıklamaların gerçeklerle alakası yoktu*r. *Meclis-i Vükelâ'da Kasım ayı içerisinde yapılan tartışma tutanaklarını da bir şekilde ele geçiren istihbarat görevlileri İzzet Paşa'nın söylemlerinden yola çıkarak onun Ankara ile yakın ilişki içerisinde olduğu sonucuna vardılar*.[3934]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Türkler Barışıyor Mu?" başlıklı haber neşretti: *Hariciye Bakanı İzzet Paşa liderliğindeki bir hükümet delegesi yarın Ulusçularla müzakere etmek üzere Ankara'ya gidiyor. İzzet Paşa bir röportaj sırasında 6'ya 4 oranının başarılı olmasının lehine olacağını söyledi. Mustafa Kemal'in isyanı İtilaf Devletlerinin Barış Anlaşmasına dayanarak Türkiye'yi bölmesini engellemek için organize oldu. İstanbul Hükümeti şu sıralarda Ulusçuları, şartları kabul etmek için ikna etmeye çalışıyor*.[3935]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. İngiltere ve Fransa, Türkiye'de *modern bir siyasi rejim kurulması*na çalışıyorlar:

> Yunanistan'da gerçekleşen siyasi olaylar, Türkiye sorununu yeniden gündeme taşıdı. Venizelos'un politikasına karşı çıkan ve eski Kral Konstantin'i yeniden tahta çıkarmaya karar veren Yunan döneklikleri, verilen sözlerin bozulmasına sebep oldu. Türkiye'de temel olarak Yunanistan'a güvenen misyon, müttefikler tarafından kendilerine verilen yüksek mevkii terk eden İzmir'deki Yunan askerlerinin moralinin bozulması ve kampları terk etmeleriyle iptal oldu. Bu durumdan, İngiltere ve Fransa'da her daim Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini savunanlar faydalandı. Aslında, Türkiye, savaştan sonra varlığını korumayı başarmıştı. İngiltere ve Fransa, büyük miktarda Ermeni'nin katledilmesi gibi eski alçaklıkları görmezden gelerek, her zaman onu Rusya'nın hırslarına karşı korumuş ve modern bir siyasi rejim kurulması için yardım

---

3931 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 648-649; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 34, dipnot 103.

3932 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 320.

3933 FO, 371/4903/C 12573/12573/22; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 125.

3934 FO, 371/5O58, E15765, "CX/1424 Tarafından Haz.ırlanan 29 Kasım 1920 Tarihli Rapor"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 921-922. "Bu raporları alan Yüksek Komiserler, İzzet Paşa heyetinin Anadolu'ya zaman kazanmak amacıyla gönderildiğini düşüneceklerdi. Bu nedenle Yüksek Komiserler antlaşmanın onaylanması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskıyı sürdüreceklerdi."

3935 The Daily Express, 29 November 1920, *Turks to Reunite?*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 109.

> etmeye çalışmışlardı. İki ülke de, ihtiyatlı bir şekilde İstanbul Hükümeti'ne yakın hareket etmeye çalışmışlar ve bir taraftan Hıristiyanların çıkarlarını garanti altına almak ve diğer taraftan da Müslüman dünyasında herhangi bir sıkıntı yaşamamak istemişlerdi. İngiltere gibi Fransa da Müslümanların ikamet ettiği büyük sömürge topraklarına sahipti.
>
> Ancak Almanların İstanbul'daki entrikaları, Türkiye'deki egemenliği ele geçirmeye çalıştı. Hatırlanacağı üzere, Kayser, Kudüs'e ve sonra da diğer bazı Türk şehirlerini ziyaret etmişti. Savaş başladığında, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, müttefikler için büyük bir sürpriz oldu. Çanakkale bölgesi, müttefiklerin faaliyetlerine gebe kaldı. Gelibolu'da çok sayıda kahraman İngiliz asker ve denizcisi öldü. Müttefikler galip geldiklerinde, Türkiye'nin nankörlüğünü ve vefasızlığına birkaç ceza vermesi mantıklıydı. Sevr Antlaşması, mağlup Osmanlı İmparatorluğu'na çok ağır şartlar koşuyordu. Bu antlaşmaya karşı, heyecanlı vatanseverliklerini fark etmenin zorunlu olduğu Türk milliyetçileri, silahlı mücadeleye başladı. Belki de Antant, Doğu'da durağan bir barış oluşturulması için Sevr Antlaşması'nı revize edilmesi konusunda anlaşmalıydı. Yunan firarının oluşturduğu konjonktürden faydalanılarak bu revizyon yapılmalıydı.[3936]

İspanyol *La Voz* ve *La Correspondencia Militar* nam gazeteler yazıyorlar: *Londra'da ağır şartları bulunan Sevr Antlaşması'nın revizyonu talebinin Milletler Cemiyeti'ne havale edildi, talepte bulunanların temel dayanağı, antlaşmanın şartlarının Türkiye için çok ağır olması ve bunun da İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde karışıklık çıkmasından korkulması olduğu, böyle bir karışıklığın en önemli sebebinin Sevr Antlaşması'nın koyduğu çok ağır şartlar olacağı ifade edil*iyor.[3937]

30 Kasım 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. "Anadolu: Yunan Ordusu" meselesi mevzubahistir. Yunanistan'da Venizelos'un sukûtu ve Konstantin'in dönüyor olması, *Anadolu'daki Yunan birlikleri arasında isyanlar başladığına dair istihbarat alınması İngiliz menfaatlerinin tehlikeye gireceğine işarettir*. *Harmsworth, Anadolu'da sadece bir Yunan alay komutanının birlikler tarafından taciz edildiğini ve bu olayın hiçbir şekilde İngiliz menfaatlerini tehlikeye düşürmediğini dile getirse de Yunan birlikleri arasında birtakım rahatsızlıklar yaşandığı anlaşılıyor*.[3938]

Önce Rus Komünist Partisi Siyasî Büro (Politbüro) içtima etmiş sonra Milliyetler Halk Komiseri Joseph Stalin beyanat vermiştir. Stalin, Padişah'ı Müttefik işbirlikçisi olmaklıkla itham ediyor. Kemalistlerin Müttefiklerle "cilveleşmek"te olduğunu belirtiyor:

> Stalin, Moskova'ya varır varmaz R.K.P. Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosu (Politbüro) toplanır ve Lenin'in önermiş olduğu kararları kabul eder. Bu kararlar şöyleydi: Azerbaycan'da Sovyet düzeninin yerleşmesini sağlamak, bunun için de Bakû'nun iaşesini %100 sağlamak, kırlarda yoksul köylü komiteleri kurmak ve bu işleri yönetecek "komünist Müslümanlar" bulmak; "Gürcistan, Ermenistan, Türkiye ve İran'a karşı mümkün olan en uzlaştırıcı politikayı izlemek, yani başlıca amaç olarak savaştan kaçınmak"; bu nedenle de hiç bir askerî harekâta girişmemek. Stalin, 30 Kasım'da "Pravda" muhabirine verdiği demecinde, ilk kez Sovyet yöneticilerinin Ankara Hükümeti hakkındaki kuşkularını açığa vurur: "İtilâf devletlerinin kesin *tarafsızlığı* ile, Ermenilerin Kemalistler tarafından yenilgiye uğratılması, Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi planı söylentileri, İtilâf Devletlerinin ajanı Sultan ile Kemalistler arasındaki görüşmeler üzerine söylentiler ve İstanbul'un boşaltılması planı ve son olarak Türk Batı Cephesindeki sessizlik; bütün bunlar, İtilâf devletlerinin Kemalistlerle ciddi olarak cilveleştiğini ve Kemalistlerin belirli bir sağa dönüş yaptıklarını gösteren belirtilerdir.
>
> "İtilâf devletlerinin cilvelerinin ne şekilde sonuçlanacağını ve Kemalistlerin sağa dönüşlerinde ne kadar ileri gideceklerini söylemek zordur. Fakat birkaç yıl önce sömürgelerin kurtuluşu için başlayan mücadelenin her şeye rağmen güçleneceği Rusya'nın bu mücadelenin kabul edilen bayraktarı olarak bütün gücüyle ve bütün araçlarla bu mücadele taraftarlarını destekleyeceği, bu mücadelenin, ezilen halkların davasına ihanet

[3936] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 197-198.
[3937] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.
[3938] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 204.

> etmedikleri sürece, Kemalistlerle birlikte, veya İtilâf devletleri cephesine geçerlerse Kemalistlere karşı zafere ulaşacağı yine de şüphe dışıdır.."[3939]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Londra'da Fransız Meclis Başkanı Leygues, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza arasında yapılan toplantıda, Yunanistan'daki yönetim sorunu ile ilgili uzlaşılmıştır. Varılan antlaşmaya göre, Yunanistan, rızası sorulmaksızın ve müttefiklerin müdahalesine gerek olmaksızın, müttefiklerin uygun gördüğü ve imzaladıkları antlaşmaları, Türkiye ile bile olsa, imzalayacaktır*.[3940]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Toplantıda, büyükelçiler konferansının, Türkiye'nin silahsızlandırılması ve yeni Osmanlı ordusunun düzenlenmesi konularına karışmaması konusunda da anlaşılmıştır*.[3941]

Kasım 1920 nihayeti. TBMM Hükümeti *Müdâfaa-i Milliye Vekili, Batı Cephesine, Yunanlılarla gizli müzakerelerin başlatıldığını bildiren bir ihtar gönderdi. Bu hakîkat birliklerden gizlenecek, Yunanlılara yönelik harekât mümkün olduğunca önlenecektir*.[3942]

Kasım 1920'de Müttefiklerin Rusya'daki siyasetine müessir fevkalâde mühim bir hadise daha meydana gelmiştir:

> Müttefik Devletler'in müdahalesine karşın Bolşeviklerin Beyaz Rus direniş harekatını bastırmayı başarmaları Churchill'in ve İngiliz Genelkurmayı'nın korkularını artırmıştı. Kolçak, Yudeniç ve Denikin ezilmişlerdi. Şimdi de 1920 Kasımında umudu kırılmış bu komutanların sonuncusu General Wrangel de Rus topraklarını bırakmak zorunda kalıyordu. Geriye kalan aç ve dağınık Beyaz Rus ordusuyla Wrangel Kırım'dan İstanbul'a geldi ve Müttefik yönetimini bu insanlara yardım etmek gibi büyük bir sorunla karşı karşıya getirerek Güney Rusya'yı Kızıl Ordu'ya bıraktı.[3943]

Haçaturyan: *Kemalistler, 1920 yılının kasım-aralık aylarında İtilaf devletlerinin Sovyet karşıtı faaliyetlerine iştirak etmişlerdi. Bu konuda Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'daki Gürcü mümessille yaptığı görüşmeler, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Tiflis'e gelişi ve Menşevik Gürcistan'ın Dışişleri Bakanı Sabahtaraşvili ile istişareleri bunu kanıtlamaktadır…*[3944]

1 Aralık 1920. Lloyd George Kabinesi sözcüsü, TBMM Hükümetinin Ermenistan Taşnak Cumhuriyetine taarruzu ve netayici hakkında Avam Kamarasına izahat verdi. *Kemalist Güçler Erivan Cumhuriyeti'ne saldırdığı için, Ermeniler Kars ve Aleksandrapol'ü terk etmek zorunda kalmışlar. 7 Kasım'da ateşkes imzalandı. Fakat savaş 18 Kasım'a kadar sürdü. Erivan'ın tehlikede olup olmadığına ve Avrupalı bir ülkenin Kemalist Güçler'i destekleyip desteklemediğine dair İngiltere Hükümeti'nin bilgisi yoktur* dedi.[3945]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunanistan'a genişlemesi için verilen yardımın Kral Konstantin'in başa geçmesi üzerine kesileceği belirtiliyor*.[3946]

3939 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 189. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3940 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.

3941 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 198.

3942 8 Ocak 1921 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporu; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 28.

3943 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 236-237.

3944 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 313, dipnot 714.

3945 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 70.

3946 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 309.

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 538 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Sovyet Rusya, *bu sıralarda Gürcistan'la Kemalist Türkiye arasında gizli bir antlaşma imzalanmış olmasından çok kuşkulanıyor; bu antlaşma gereğince Batum'un Türkiye'ye geri verilmesine karşılık, Kemalistlerin Gürcistan'ı istilâ etmemeye söz verdiklerine inanıyor*. Telgrafta bildirildiğine göre *Gürcü önderlerin ilk amacı, Türkiye ile bir ittifak yaparak, "Kuzeydeki güce karşı (Sovyet Rusya)" bir Kafkas Konfederasyonu kurmakt*ır.[3947]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransa, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyor. İngiltere de antlaşmanın ihlal edilmesi durumunda herhangi bir revizyon yapılamayacağı fikrinde*dir. *Bu sırada, mevcut koşullardan faydalanan Türkiye, kendi taleplerini sunma fırsatı bulmuştu ve müttefik devletlere bu talepleri iletmiştir*.[3948]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Roma'da siyasi çevrelerde, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine ilişkin talepler konuşuluyor*. *Buna göre, İstanbul'daki Sultan'ın hâkimiyetinden endişe edilmesi nedeniyle, Türk Hükümetine tam bağımsızlık garantisi verilmesi, Türkiye'nin Avrupa sınırının Midye hattında başlaması, Trakya'ya Türk yüksek egemenliği altında muhtariyet verilmesi, İzmir'deki yasal durumun, şehirde Türk egemenliğinin kurulması için resmi garantiler verilerek yeniden düzenlenmesi talep ediliyor*. *Buna karşılık, Türkiye*nin *Ermenistan bağımsızlığını tanıyacağı ifade ediyor*.[3949]

2 Aralık 1920. Müttefikler, Yunanistan dahiliyesindeki son hadisata ilişkin müşterek beyanname neşrettiler. Müttefikler, Yunanistan'la arasına mesafe koymaktadır:

> İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri, öteden beri Yunan halkına karşı iyi niyetli davrandıklarının kanıtını göstermişlerdir. Bu nedenle, son zamanlarda Yunanistan'da çıkan olaylar karşısında üzüntü ve hayret içine düşmüşlerdir.
>
> Yunanistan'ın içişlerine karışmak isteğinde değillerdir. Savaş sırasında Müttefiklere karşı içten bağlılık göstermeyen hareketleri ve davranışlarıyla Müttefikleri şaşırtan, kayıplara uğramalarına yol açan bir Kralın tekrar Yunan tahtına getirilmesine, Müttefikler, düşmanca davranışlarının Yunanistan tarafından onaylanması gözüyle baktıklarını açıkça belirtmek zorundadırlar. Atılan bu adım Müttefiklere Yunanistan arasındaki ilişkilerde yeni ve olumsuz bir durum yaratacaktır, bu nedenle üç hükümet, yaratılan durum karşısında kendilerini tam anlamıyla özgür saymaktadırlar.[3950]

Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), istişare etmek üzere Hariciye Nâzırı Sefa'yla beraber İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret etmişlerdir. Rumbold, *Anadolu'da Kemalistlerin elinde bulunan İngiliz savaş tutsaklarının serbest bırakılmaları için elinden geleni yapmasını İzzet Paşa'dan* istemiştir.[3951] Nâzırlar, nota vermek suretiyle, Bâb-ı Âlî'nin *İtilâf Devletlerinin engellemeleri nedeniyle heyeti zamanında gönderemediğini belirt*mişlerdir.[3952]

3947 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XII, p. 654; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 62, dipnot 190.

3948 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.

3949 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.

3950 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 240-241.

3951 FO/5058/E 15535, Rumbold'dan Curzon'a 6 Aralık 1920 tarihli telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 115, dipnot 185.

3952 FO, 371/5058, E 15928, "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 2 Aralık 1920 Tarihli Nota"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 920.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Ekimin sonuna doğru Galip Kemali'yi görmeye giden İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Kemalistler "akıllıca davranırlarsa", İtalyan yönetiminin, barış koşullarının değiştirilmesi için elden geleni yapmaya çalışacağını* bildirmiştir.[3953]

Müttefikler Yunanistan'a ikinci bir nota daha verdi. Kral Konstantin tahta iclas ettiği takdirde Müttefikler, daha kat'î bir tavır alarak Yunanistan'a 1918-1919'da açmış oldukları kredileri bloke edecekler. Böylece yaklaşık 600 milyon drahmi karşılıksız kalıyor. Bu tedabir Yunan maliyesini zayıflatacak iktisadî bir abluka manasına geliyor:

> Müttefik Devletlerin sınırlı parasal ablukayı getiren [20 Kasım tarihli] ikinci notaları, Yunanistan üzerinde anlamlı ve pratik etkiler yaptı. Savaşta kendi rolünü oynayabilmesi için 1918-1919'da Yunanistan'a açılmış kredileri bloke etmekle İngiltere ve Fransa ortalama 600 milyon drahmiyi karşılıksız bırakmış ve bunları zorla piyasaya sürülen kağıt paraya dönüştürmüştü. Bunun sonucunda drahmiye duyulan güven yavaş yavaş yitirilmiş ve borsalarda değerinin düşmesi çabuklaşmıştı. Aynı zamanda bu ekonomik abluka, Yunanistan'ın uzun vadeli kredi karşılığı askeri yardım sağlama umutlarına da son verdi. En sonunda da, 1918-1919 ekonomik anlaşmasıyla Yunanistan'ın kabullendiği yükümlülükler uyarınca, Müttefikler, yeni hükümet başka yabancı kaynaklardan para sağlama olasılığına sahip olsa bile, bunu engelleyebilirlerdi.
>
> Uyarıcı enflasyon belirtileri ve para değerinin düşmesi Venizelos hükümetinin son aylarında ortaya çıktığı için parasal desteğin kesilmesi Yunanistan'ın en kötü zamanına rastlamıştı. 1921-1922'deki parasal durumda, hangi hükümet olursa olsun, Müttetıklerden yardım ve destek bulmakta güçlük çekerdi. Hele Konstantin rejimi için böyle bir şeyin hiç olasılığı yoktu. Müttefiklerin geri kalan kredileri bloke etmeleri, Yunanistan'ın kendine güveni üzerinde önemli bir etki yapmış, Küçük Asya'daki savaşın büyük giderleri karşısında Yunanistan'ın parasal ve ekonomik tükenmesini hızlandırmıştı.
>
> Böylece Müttefikler, Harold Nicholson'un daha önce dediği gibi, "yapılan barış antlaşmalarını sürekli olarak ortadan kaldıracak ve Yunanistan'ı üçüncü sınıf bir devlet haline sokacak" yolu seçmişlerdi.[3954]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Bildirildiğine göre *Ekim'in sonuna doğru Galip Kemali'yi görmeye giden İtalya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı, Kemalistler "akıllıca davranırlarsa", İtalyan yönetiminin, barış koşullarının değiştirilmesi için elden geleni yapmaya çalışacağını* beyan etmiştir.[3955]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı haftalık raporu: *Padişah'ın maiyetindeki dört veya beş subaydan oluşan ve "Saray Kurmayı" diye bilinen ekibin mensuplarından Damat İsmail Hakkı Bey ile Hükümet kuryesi Yüzbaşı Neşet Bey arasında yakın ilişki olduğu ortaya çıkıyor. Böyle bir kurmay ekip oluşturulmasının amacı, Padişah'la Harbiye Nezareti arasında bağlantının sağlanmasıdır. Ne ki, Damat İsmail Hakkı Bey partizan bir Milliyetçidir ve her zaman ateşli bir İttihatçı olmuştur. Onun her daim Ankara ile sürekli haberleşme içinde olduğu ve Padişah'la Kuvay-ı Milliyeciler arasındaki haberleşmelerde, birkaç kez aracı olarak görev yaptığı sanılıyor*.[3956]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Londra'ya İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a *İtalyanlarla Ulusçular arasındaki ilişkiler konusunda* mahrem muhtıra gönderdi:

> Bilginin büyük bir bölümü oldukça gizli bir kaynaktan sağlanmıştır… Bunun genellikle doğru olduğuna güvenmekle birlikte, çeşitli konuları doğrulamak olanaksızdır.
>
> Raporun özeti şöyleydi: "İtalyan yönetiminin, Türk Ulusçuları ve onların Avrupa'daki dostlarıyla içten ilişkileri vardır. 1920 yılı Şubat'ında, Katanya milletvekili Signor Vassalo başkanlığındaki bir kurul, diğer şeyler arasında, Türkiye ile İtalya arasında bir anlaşma yapmak amacıyla İstanbul'a gelmişti." Rapor, Vassalo'nun

[3953] FO/6497/E 135; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 95.
[3954] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 243-244.
[3955] FO 371/6497/E 135; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120.
[3956] FO 406/45; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 71.

çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi veriyor; 1920 yılı Mart'ında, Signor Gaito adlı bir İtalyan'ın, Türk Deniz Bakanlığı'na uzman-öğretmen olarak atandığını; bu atamanın, 2 Mart 1920 günkü resmi gazetede yayınlandığını bildiriyor; Türk-İtalyan Dostluk Derneği'nin çalışmalarına büyük önem veriyor; şöyle diyordu: "Eskiden Osmanlı milletvekilleri olan Şahin ve Ahmet Dino adlı Arnavut kardeşler, bu derneğin başlıca üyeleridir. Derneğin geçen Mart ayında kuruluşunda İtalya Yüksek Komiseri ve Dr. Pelegrini'nin de rolleri olmuştur. Damat İsmail Hakkı [Okday], bu kişilerle Ulusçular arasındaki irtibatı sürdüren kişidir. Albay Roletto, Yüzbaşı Vlora ve eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın oğlu da bu dernekle yakından ilgilidir. Dernek, İstanbul'daki Arnavut Kulübü aracılığıyla çalışmaktadır… Dolaysız biçimde Roma'dan yönergeler alınmaktadır. Roma'daki kimi İtalyan yönetimince zımnen desteklenmektedir. İpleri çeken başlıca kişi Kont Sforza'dır…

Antalya'da Ulusçuların savaş kesimi yoktur; liman ise silâh, mermi ve ürün taşımada ve münakalâtı korumada Ulusçularca kullanılmaktadır. Gemiyle İtalya'dan getirilen silâh ve mermiler, Antalya yoluyla Ulusçulara gönderilmektedir. *Societa İtaliana Servizi Marittimi* ve *Lloyd Trestino* adlı firmalara ait gemilerle de malzeme taşınmaktadır. Bu denli malzemelerin İtalya'dan sevkiyatıyla uğraşan Türkler, İshak Paşa ve Hüseyin Ragıp Bey'dir. Onlara Teğmen Franciosi yardımcı olmaktadır. Malzemeleri Ulusçular hesabına satın alan kişi, Mayıs ayında, Server Vedat takma adıyla Roma'daki Boston otelinde kalan Kurmay Yüzbaşı Edip Bey'dir. O ve Galip Kemali, Mustafa Kemal'in Roma'ya akredite edilmiş temsilcilerdir. Galip Kemali diplomatik konularla ilgilenir ve İtalyan yönetimiyle Mustafa Kemal arasındaki yazışmalara aracılık eder.

O sırada Osmanlı Savunma Bakanlığı müsteşarı bulunan İbrahim Ethem, 28 Nisan'da Padişah'ın baş mabeyncisine gönderdiği yazıda, İtalyan'ların Ulusçulara yaptıkları edimsel (maddi) yardımdan ötürü resmen yakınmıştı… 7 Mayıs'ta Osmanlı İçişleri Bakanlığı, İtalyan'ların eylemleri konusunda Bakanlığa bilgi sağlaması için Türk gizli polisine özel yönergeler vermişti. 10 Mayıs'ta Osmanlı Dışişleri Bakanı, bu konuda İtalyan Yüksek Komiserliği'ne gönderilecek bir protesto notasının müsveddesini hazırlamıştı; ama bu notanın gönderilip gönderilmediği bilinmiyor. Türk hükümeti, olup bitenlerden bilgi sahibidir.

8 Eylül'da Kurmay Binbaşı Aşit (?) [*Âşir olabilir, (Ö.F.)*] Efendi, öteki Ulusçu yetkililerle birlikte Ankara'dan Antalya'ya gidiyor; orada, İtalyan komutanı ve yetkililerince karşılanıyordu. Yapılan görüşmelerden sonra, Binbaşı Aşit, Mustafa Kemal'e bir telyazısı gönderiyor; bunun üzerine Mustafa Kemal, 200 kişilik bir muhafız birliğiyle ivedilikle Antalya'ya geliyor ve oradan *Lloyd Trestino* hattına ait *'Galicia'* gemisiyle Rodos'a geçiyordu. Rodos'ta üç gün kalan Mustafa Kemal, Ahmet Dino ve onun seviyesinde kimi öteki Türk'ler ve İtalyan siyasi murahhaslarıyla görüşüyordu.

Ajanlar zincirinin en önemli bağlarını Yarbay Edip ve Emanuel Carasso oluşturur. Edip Bey, Roma'da, gemiyle Anadolu'ya gönderilmek üzere savaş gereci satın aldı. Bu gerecin kolayca sağlanması için kendisine İtalyan yönetimi nezdinde Galip Kemali, mali konularda ise Emanuel Carasso yardımcı oldu. İlkbaharda Roma'da bulunan Edip, kendisiyle ve Carasso'yla bizzat görüşmek üzere oraya gelen Talât'la ilişki kurdu. Edip'in en faal İtalyan yardımcılarından biri de halen Roma'da bulunan Signor Dinari'dir. Dinari, savaş günlerinde, İstanbul'da bulunan bir makine mühendisidir. Onun İstanbul'daki ajanı, Başkentle Ankara arasında kuryelik yapan Simon Danone adlı bir Musevi'dir. Emanuel Carasso, Yakın Doğu'da Musevi-Mason etkisinin birleşimidir. Şimdiki İtalya Cumhurbaşkanı Giolitti'nin de bulunla yakından ilişiği vardır. Carasso; Edip, Talât, Dinari, Giolitti, Marquis Garroni ve Kont Sforza'yla faal biçimde işbirliği yapmaktadır. 1920 yılı başlarında, onun gayretleri sayesinde, Edip, önemli savaş gereçlerini satın alabilmek için gerekli parayı sağlayabilmiştir.

Bu arada, Yarbay Fago başkanlığında Ankara'ya önemli bir İtalyan kurulu gönderiliyordu. Ankara'ya gönderilen öteki İtalyan murahhaslar şunlardı: 1920 yılı Haziran'ında M. Caputo, St. Antoine adlı İtalyan katedralinin emini Rahip Giuliano. Yarbay Fago, San Remo Konferansı'na katılan İtalyan delegelerinden biriydi. Bu kurulun Ankara'ya gitmesi için gerekli hazırlıkları şunlar yapmıştı: Türkiye'nin eski Washington büyükelçisi Ahmet Rüstem, halen Ulusçu Dışişleri Bakanı bulunan Ahmet Muhtar ve eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez komitesi üyelerinden Memduh Şevket. Her üçü de, İstanbul'un Bağlaşıklar'ca işgal edildiği 16 Mart 1920 günü tutuklanmaktan kurtuluyor ve İtalyan yetkililerince gizlice Antalya'ya götürülüyorlardı.

Fago kurulunun amaçları şunlardı: Anadolu'dan İtalya'ya hububat ve ham madde ihraç edilmesi için hazırlık yapmak; kimi İtalyan ticari kuruluşlarının dilediği iktisadi ayrıcalık hakları hakkında görüşmelerde bulunmak; buna karşılık olarak, Ulusçulara, 3 milyon Türk Lirası avans, savaş gereci, teknik danışmanlar, Türk savı için manevi ve diplomatik destek sağlamayı önermek. Fago, 8 Haziran 1920 dolaylarında Ankara'dan ayrılıyordu.

M. Caputo, Mustafa Kemal'e takdim edilmek üzere, kendisine Yarbay Vitali'ce verilen tanıtma yazısını da birlikte taşıyarak, Haziran'da Ankara'ya ulaşıyordu. Oradaki görevi büsbütün ticari idi. Ankara'da kaldığı süre içinde, Mustafa Kemal ve tüm Ulusçu önderlerle sıkı ilişki kuruyordu. Rahip Giuliano, görünürde İtalyan dinsel kuruluşlarını teftiş etmek amacıyla, Eylül ayında, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gidiyor; İstanbul'da, Mustafa Kemal'e danışan Ulusçu yetkililerce geciktiriliyor; ama Ankara'ya gitmesine izin verilmesi için buyruk veriliyordu. Ankara'da büyük içtenlikle karşılanıyor; Mustafa Kemal, ona, ülke oldukça karışık bir durumda olduğu sürece seyahat etmesinin tehlikeli olacağını söylüyor; rahip Giuliano[yu] dinsel kuruluşları teftişten vazgeçiriyordu.

Eylül'de Fago yine Ankara'ya gdiyor; aynı ayın başlarında, on İtalyan, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gönderiliyordu. Fago'ya yüzbaşı Vlora'nın eşlik ettiğine inanılmaktadır. Fago, bu ikinci gelişinde, Ankara ile Babıali'nin arasını bulmaya çalışıyor, ama Ulusçular, Damat Ferit'le görüşmeye kesinlikle karşı çıkıyorlardı".[3957]

2 Aralık 1920 tarihli Rumbold raporunu Fabio L. Grassi de mevzubahis eder fakat Salâhi Ramadan Sonyel anlatımına nazaran daha kısa olmakla birlikte Sonyel'de bulunmayan detaylar okunabilmektedir:

İtalyan-Ulusalcılar ilişkileri üzerine İngilizlere iletilenlerin büyük bir derlemesi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından 2 Aralık 1920 tarihinde Dışişleri Bakanı Curzon'a iletilen rapordur. Haklı olarak bu rapor şu gözlemle başlamaktadır:

> "Kayıtlı gizli ve gizli olmayan belgeler o kadar büyük bir yığın oluşturuyor ki bu konu üzerinde küçük bir kitap bile yazılabilir."

Raporda ilk olarak, Vassallo ve İstanbul'da bir İtalyan-Türk Dostluk Derneği hakkında bilgi verilmekte ve Sforza'nın İtalyan hükümetine sorun yaratmamak için yeterince uzak bir pozisyonda, ama her zaman "the principal wirepuller" (ipleri her zaman elinde tutan kişi) olduğu netleştirilmektedir. Arnavut Şahin ve Ahmed Dino kardeşler, Dr. Pellegrini ve Basri Bey, söz konusu derneğe çok bağlı olanların arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak İstanbul'dan yazılan 25 Eylül 1920 tarihli bir başka İngiliz raporunda, Şahin Dino'nun 29 Temmuz 1920 tarihinde bir "Committee of Turko-Italian Union" toplantısına katıldığı bilgisi eklenmiştir. Bu toplantıya yüksek seviyede İtalyan, Alman ve Türk şahıslar katılmış, burada Tunus, Cezayir ve Hindistan'da devrim propagandasının yayılması tartışılmış ve Gabriele D'Annunzio'nun bir destek mesajı okunmuş olmalıdır. Rapor İtalya'nın, Türk ulusalcı hareket üzerindeki Bolşevik etkisinin rakibi rolünde de olabileceğini öne sürmektedir. Raporda Albay Roletto'nun ve Albay Vlora'nın da adları geçmektedir. Rapora göre dernek ve ulusalcılar arasındaki arabulucu, Damat İsmail Hakkı olmalıdır.

Daha sonra raporda Antalya limanının İtalyan yönetimine ve Societa Italiana Servizi Marittimi ve Lloyd Triestino'ya değinilmekte, Azmi Bey ve kendisine İtlaya tarafından sağlanan itinalı himaye üzerinde durulmaktadır. Bir Fransız bilgilendirme yazısına göre o dönemde Lloyd Triestino, Karadeniz limanlarından ülkenin iç kısımlarına doğru oto taşıtlarıyla nakliyat yapma organizasyonu için Ankara ile müzakerelerde bulunmaktaydı. İncelemekte olduğumuz İngiliz raporu, İtalya'da savaş malzemesi yüklemelerini izleyen Türk gözlemcileri olarak Yarbay Franciosi'nin (başka yerde ortaya çıkmayan bir isim: bir takma ad mı?) yardım ettiği İshak Paşa'yı ve Hüseyin Ragıp'ı (muhtemelen Hüseyin Ragıp Baydur, daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nde önemli bir diplomat) işaret etmektedir. İtalya'da ödemeyi yapan, Edip adında bir ajandı. Edip'e yardım eden Tubini şirketine bağlı ve "Terakki" yanlılarının eski arkadaşı De Nari de vardır (Sforza'nın adamı). Savaş sırasında De Nari'nin İstanbul'da kaldığı da doğrudur. İşbirlikçisi Yahudi Simon Denonne'dir

[3957] FO 371/5058/E 15528; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120-123.

[Danone?]. Antalya dışında gerçekleştirilen İtalyan ve ulusalcı Türk trafiği, İzmir'den çok sayıda "Terakki" yanlısının sığınmış olduğu Rodos'ta da gözlenmiştir.

Rapor, tanınmış ve az tanınmış Levantenler, Yahudiler, Masonlar ve birlik [İTC] yanlıları tarafından örülmüş karmaşık ulusalcı yanlısı ve İngiliz karşıtı konular dizisini izleyerek devam ediyor. Bu kişilerin arasında Levanten Emanuel Carasso (E. Karasu) ve *Societa Unione e Progresso (İttihat ve Terakki Partisi)* kurucuları arasında bulunan Mason Ahmet Karasu öne çıkan isimlerdir. Bu arada rapora Talat'ın (Talat Paşa) Edip'i görmek için Roma'ya gittiği de eklenmiştir. 12 Temmuz 1920 tarihli bir başka İngiliz raporuna göre, kısa bir süre önce Talat, Mason ve/veya İtalyan Yahudi çevreleriyle bağlantılarını güçlendirmek için de Roma'da Carasso ile buluşmuştur. Buchanan, 17 Şubat 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı telgrafında, *Sforza'nın Talat ile temas içinde olduğunu; Talat'ın bir Türk-Müttefik görüşmesine sıcak baktığını, Sforza'ya göre sonunda Yunan askerlerinin çekilmesi karşılığında Ankara'daki ulusalcıların da Türklerin yalın hâkimieti altında İzmir'de bir Yunan yönetimini kabul edeceklerini* yeniden dile getirmiştir. Yine incelenen rapora göre Carasso ve Giolitti arasındaki arabulucu, artık Mısır'da yaşayan Travesta adında İtalyan bir avukattır. Bu Travesta'nın İstanbul'daki ajanı, Salem adında biridir ve kendisine artık Osmanlı milletvekili olan Mishon Ventura arabuluculuk yapmıştır. Carasso, İtalyan vatandaşı olarak İtalya'nın himayesi altında Temmuz 1920'de İstanbul'a dönmüş ve Makedonya ve Trakya'da Venizelos'a karşı sağlam bir Türk-Yahudi bloğu kurma çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. Artık Avusturya-Macaristan vatandaşı olan İtalyan Yahudisi Ferdinand Carlmann ve birçok Selanikli zengin Yahudi, kendisine bu işte yardım etmiştir. İşte sonuçta, yeniden düşünülenden çok daha eski ve kötü ün salmış yaygın teorem:

> [Carasso??] Yakındoğu'daki Yahudi-Mason etkisinin canlı örneğidir. Bu etki İtalya'da da vardır ve mevcut İtalyan Cumhurbaşkanı Bay Gioglitti'yle sıkı sıkıya özdeşleştirilmiştir.

Daha sonra rapor, kesin olarak gerçekleşmiş olanlardan bazılarını görmezden gelerek ve bizim bilmediğimiz bazılarına değinerek, Ankara'da İtalyan misyonlarından söz etmektedir. Belgeye göre Caputo adında biri, Pera'daki S.Antonio Kilisesi'nden Giuliano adında bir peder ve Ahmet Rüstem'in (Washington'da eski Osmanlı elçisi) [*aslında Sivas Heyet-i Temsiliyesi mensubu (Ö.F.A. notu)*] yardımıyla Fago, Ahmet Muhtar ve Memduh Şevket (önemli "Terakkici" olarak tanımlanmış) Ankara'ya gitmişlerdir. Son olarak belirtilenlerden her üçü de İtalyan yetkililerince Malta'ya sürgün edilmekten kurtarılmış ve Antalya'ya getirilmiştir. Fago, Anadolu'dan İtalya'ya buğday ihracatı düzenlemeye ve ekonomik imtiyazlar elde etmeye çalışmış, peşin olarak 3.000.000 lira ve askeri, teknik ve diplomatik yardım temin etmiştir. Ankara'yı 8 Haziran civarında terk etmiştir. Caputo, Ankara'ya sadece ticari nedenlerle gitmiş, fakat yine de Mustafa Kemal ile ve onun en yakın çalışma arkadaşlarıyla sıkça görüşmüştür.

Peder Giuliano, değişik maceralardan sonra nihayet Ankara'ya ulaşmıştır, ancak Mustafa Kemal kendisine savaş durumunda olan bir ülkede dolaşmanın sağlıklı olmadığını söylemiştir (burada gerçekte galiba *Giuseppe* Capra misyonundan söz edilmektedir). Daha sonra Fago, Eylül ayında başka on İtalyan vatandaşıyla birlikte geri dönmüştür. Muhtemelen bunların arasında Mustafa Kemal ve Damat Ferid arasında arabuluculuk yapmak için gelen Vlora da bulunuyordu, ancak Mustafa Kemal İstanbul'un sadrazamı ile müzakere etmeyi reddetmiştir. Rapor derinlemesine incelemeye değer bir başka konuyla son buluyor, o da gazetecilik faaliyetleri konusudur. İtalyan avukat Giovanni Martini tarafından redakte edilen, kesinlikle Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı Arapça bir gazetenin İtalyan yetkililerin desteğiyle bir yıl boyunca Türkiye'de yayınlandığını bildirmektedir.[3958]

Matbuat Müdür-i Umumîsi Ali Galib, TBMM İstanbul mümessili ve Hilâl-i Ahmer Reisi Hamid'in (Hasancan) 28 Kasım 1920 tarihli muhtırasını TBMM Riyasetine keşide eyledi. Hamid'in belirttiğine göre Venizelos iktidardan düşmeseydi, İstanbul Yunan'a işgal ettirilecekti. Hamid, Bâb-ı Âlî'yle sıkı temastadır. Fransızlarla münasebatını ilerletmiştir ki Franklin-Bouillon Sevr'in katiyen imzalanmamasını tavsiye etmektedir. İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerinden Edirne ve Selânik mıntıkalarına asakir nakledilmektedir zira Romanya cihetinde Bolşeviklik tehdidi revaçtadır:

[3958] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 232-236.

Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine

Efendim, Zonguldak muhâbirimizden gelen telgraf sûreti ehemmiyetine binâen arz olunur. Fî 2 Kânûn-ı Evvel sene [1]336 Matbûʿât Müdîr-i Umûmisi Ali Galib

Zonguldak fî 28 Teşrîn-i Sânî sene [1]336 (2 Kânûn-ı Evvel'de idâreye tevdîʿ olunmuşdur.)

İstanbul Hilal-i Ahmer Re'îsi Hamid Bey'den alınan Notası ber-vech-i zîr arz olunur.

1- Düvel-i Müttefika Sevr Muʿâhedesi'nin tasdîki için on gün evvel hükûmete bir Nota vermişlerdir. Hükûmet Anadolu ile görüşmeyince cevâb veremeyeceğini ve bunun için de bir aya muhtâc olduğunu cevâben bildirmişdir. Mümessiller tasdîkinin sürʿatle icrâ edilmesini ve mühlet verilmemesi[ni] hükûmetlerinden telakkî etmiş oldukları emir iktizâsından bulunmuş olmakla aynen İstanbul'un serdetdiği esbâbın vârid olmasından dolayı bir ay müsâʿade etdiklerini hükûmetlerine bildireceklerini ve bu müddet zarfında para vermek için mü'essesâta müsâʿade edemeyeceklerini ve çünkü Maliye Komisyonunun el-ân mevcûd olmaması hasebiyle verilecek mebâliğin kontrol edilemeyeceğini söylediler. Kabine [*deşifre edilememiş*] mevkiʿinde koyacak demekdir. Mümessillerin böyle müsâʿid bulunmalarının sebebi Venizelos'un sukûtudur. Venizelos sukût etmemiş olsa idi İstanbul'u Yunan kuvvetleri işgâl edecekdi.

2- Hükûmet Sevr Muʿâhedesi'ni tasdîk etmemek fikrindedir. Penleve [Painlevé] Kabinesinde Harb Nâzırı olan Henri Franklin[-Bouillon] son zamanda Mebʿûsân Hâriciye Encümeni Re'îsi oldu. Şark-ı Karîb ve Rusya kesb-i ehemmiyet edince mebʿûsânı lâzım gelen tarîke sevk etmek üzere İstanbul'da tahkîkât icrâsına gönderilmiş bu zât iki gün evvel Fransa'ya avdet etmişdir. Hamid Bey diyor ki: Beni ona tavsiye etdiler. Bana son derece iʿtimâd etmesini söylediler. Kendisiyle gâyet husûsî görüşdüm. Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Safa Beylerle görüşdüm. Vukûʿ bulan teblîgât netîcesinde Fransa'nın, husûsiyle mebʿûsânın İstanbul'da cereyân eden vakâyiʿin binde birine vâkıf olmadıkları anlaşıldı. Mûmâ-ileyh Sevr Muʿâhedesi'ni katʿiyen tasdîk etmemek îcâb etdiğini musırran beyân ediyor. Süheylü't-te'essür bir zât olduğundan bizim işlerde ziyâde ileri gidiyor.

3- İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin kısm-ı küllîsi Edirne'ye gönderiliyormuş. Edirne ve Selanik tahkîm ediliyormuş. İstanbul'da kalan İngiliz kuvvetleri on saat zarfında hareket edebilmek üzere her şeyine âmâde olmaları için emir almışlar.

Mülâhaza: İngilizlerin Edirne'ye gidecekleri veya gitdikleri havâdisi yirmi günden beri ve hatta daha ziyâde bir zamandan beri deverân ediyordu. Eğer bu defaki havâdis te'eyyüd edecek olursa Balkan ahvâlinin fevkalâde karışmaya başladığı tahakkuk eder. Bundan bir iki gün evvelisi Karadeniz sevâhilinden alınan haberlerde bilhâssa Samsun'a kadar gelebilen Hind ordusu efrâdından bir mültecinin ifâdesine nazaran Romanya'da komünizm hareketi kemâl-i şiddetiyle başlamışdır. Hatta Köstence ve havâlîsinde pek çok Romanyalı ağniyâ vesâire İstanbul'a firâr ediyorlarmış. Şu hâlde vukûʿu bahara te'cîl olunduğu istidlâl olunan harekât pek yakında başlayacak demekdir.[3959]

İngiliz Bakanlar Kurulu, Cemiyet-i Akvam Konseyi Reisi Hymans'ın *İngiliz Hükümeti Milletler Cemiyeti adına Ermenistan ile Kemalistler arasındaki düşmanlığı sona erdirecek bir yükümlülük altına girebilir mi, veya bu yönde ortak bir misyon oluşturma politikası benimser mi?* sualine, resmî şu cevabı verdi:

Bölgede olaylar çok hızlı gelişiyor. Ermenistan kısıtlı imkânlarıyla Bolşevikler ve Kemalistler arasında kendini müdafaa kapasitesinden yoksun görünüyor. Bu şartlar altında kendisine önerilecek barış şartlarını imzalamak zorunda kalacak. Dünyanın diğer bölgelerindeki işgal yükümlülüğü göz önüne alındığında, Büyük İngiltere için bölgeye bir müdahalede bulunmak veya müdahaleye yönelik bir yükümlülük altına girmek söz konusu değildir.[3960]

3959 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 480-481.

3960 PRO, CAB, 23/23, Cab. 70(20), *Conclusion of a Conference of Ministers held at 10, Downing Street, S. W., on Thursday, December 2, 1920, at, 12-15 p.m.*; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 431.

2/3 Aralık 1920. Karşılıklı imtiyaz ve feragat çerçevesinde Sovyet Rusya'nın tasdikiyle ve 28 Ekim itibarıyla başlayan müsademe neticesinde Müttefik yanlısı Taşnak Ermeni Hükümetine galebe çalındı ve Gümrü Muahedenamesi imzalandı. Bu muahede, TBMM Hükümetinin resmen akdettiği ilk andlaşma olarak kayıtlara geçti. Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır istirdad edildi. Andlaşmanın mühim bir inikası da şu olmuştur: Şark Cephesindeki harb levazımatının külliyetli bir kısmı, Garb Cephesine sevk ediliyor: *15 adet sahra, 68 adet cebel ve 34 adedi ağır olmak üzere 117 top, 12000 küsur tüfek, 140000 küsür süngü, 170000 top mermisi, 32 milyon fişek, 70000 tapa ve kartuş, 110 bin bomba ve külliyyetli miktarda malzeme ve edevât-ı tahkîmiyye, eyer ve koşum takımları ve malzeme-i sıhhiyye*.[3961]

3 Aralık 1920. Britanya Başvekili Lloyd George, Londra'da içtima eden konferans celsesinde, Fransız Başvekil Leygues'e ve İtalyan Hariciye Nâzırı Sforza'ya hitâben *İngiliz ajanlarının son günlerde Bolşeviklerin, Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kendilerine karşı teşvik edildiğine kani olduklarını rapor ettiklerini söyledi.*[3962]

> 3 Aralık 1920'de Lloyd George ile Fransa Başbakanı Leygues arasında ilginç bir görüşme geçer. Fransa Başbakanı, Kemalist-Bolşevik yakınlaşmasından duyduğu büyük kuşkuyu belirtip, Ankara Hükümeti ile derhal onurlu bir barış yapılmasını isteyince, Lloyd George özetle şu ilginç karşılığı verir:
>
> "- İngiliz haber kaynaklarından elde edilen bilgiler, Fransız Başbakanı'nın söylediklerini doğrulamıyor. İngiliz ajanları, son günlerde Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kendilerine karşı kışkırtıldığına Bolşeviklerin inandıklarını bildiriyorlar. Bolşevikler, Mustafa Kemal'in Gürcistan, Azerbeycan ve Batum'u zaptetmek niyetinde olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle Azerbeycan'a asker göndermişlerdir. Milliyetçiler ile Bolşevikler arasında bir savaşın başlaması çok yakındır.
>
> Türklerin amacı, eski Panturanizm politikasını izlemek, yâni eski anavatanları Türkistan'a doğru Doğu'ya yayılmaktır. İzmir ve Trakya'yı düşünmemektedirler.
>
> Türkler, Doğu'daki ülküleriyle aralarında bir engel teşkil eden Bolşevikleri en büyük düşman görüyorlar. Herşey Mustafa Kemal'in ereğinin Doğu'da olduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal, Ermenistan'ı almıştır, şimdi İzmir'den çok Batum'u almayı düşünmektedir. İzmir ve Trakya verilirse, elbette Mustafa Kemal bunu hoşnutlukla kabul edecektir. Ama gerçekte aklı Doğu'dadır. Tam o Doğu'da uğraşırken, dikkatini tekrar Batı'ya çekmek yersizdir.
>
> Türkler, savaşta Boğazlar'ı kapatarak Rusya ve Romanya'nın yıkılışına yol açmışlardı. Üstelik Gelibolu'da binlerce Fransızı öldürmüşlerdi. Şimdi onlara, bütün bunlara rağmen, siz çok iyi insanlarsınız, bizim dostlarımızsınız, Yunanlılardan daha iyisiniz mi diyeceğiz? Bu, Türklerin yüzünü tekrar Batı'ya çevirmekten başka ne işe yarar?
>
> Mustafa Kemal'in gözü Doğu'dadır ve düşmanı Rusya'dır. Tarihte Türkler, Ruslarla mücadeleye giriştiklerinde daima Batılıların yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal de bir Doğuludur ve ona göre işlem görmelidir. Doğulularla uğraşmanın ana koşulu, ilk öneriyi onlara yaptırmaktır. Şimdi Müttefikler, barış koşullarını değiştirmeye kalkarlarsa, bu, Mustafa Kemal'in değerini artıracak ve karşılanması olanaksız koşullar ileri sürmesine yol açacaktır."[3963]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Georges Leygues, Kemalistlerin Bolşevik güdümüne girmemesi gerektiğine dikkat çekti: *Mukaddes olmayan Kemalist-Bolşevik ittifakını (unholy alliance) Müttefikler insaflı bir sulh ile önlemelidirler.*[3964] Diğer bir deyişle, İngiliz Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Wilson'un 22 Kasım'dan beridir savunduğu gibi, Fransız Başvekil Leygues de Sevr'in tadil edilmesini

---

3961 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 244.

3962 Taner Baytok. (1970). *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı* içinde (s. 135). Ankara: Başnur Matbaası.

3963 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 781-782.

3964 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 131.

istiyor.[3965] Fransa Hariciye Nezâreti Kâtib-i Umumîsi Berthelot da beyanat verdi. Leygues gibi Sevr'in tadilini öneriyor. İzmir Türklere iade edilirse, *Mustafa Kemal'in bir uzlaşmaya yanaşması* kuvvetle muhtemeldir diyorlar.[3966]

> Yunanistan'daki seçim sonuçlarından memnun olmayan İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri, Dimitri Rallis Hükümeti'ne Kral Konstantin Atina'ya girerse Yunanistan'a Anadolu'da verilen mandanın geri alınacağını, yardımın kesileceğini ima eden bir bildirim yaptılar. Yeni Hükümet ve Kral, bu tehdide aldırmayacaklar, ancak Venizelos'un siyasetine devam edeceklerdir. Yunanistan'da Kral'ın dönüp dönmemesi konusunda yarından sonra genel oylama yapılacak, büyük çoğunluk Kral'ın dönmesinden yana oy kullanacaktır. Kral Konstantin, savaşta Müttefikler aleyhine bir tutum takınmıştı.[3967]

Tiflis'deki İngiliz askerî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 544 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Ermenistan Taşnak hükümetinin Gümrü Muahedenamesini tasdik etmesine fırsat vermeksizin, *Bolşevikler Ermenistan'ı ele geçir*mişlerdir. *Erivan'da Vratziyan Kabinesinin işbaşından çekilmesi üzerine, bir diktatör kesilen Ermeni önderlerinden Dro, askerleri zaten başkente yaklaşmakta olan Delican ihtilâl komitesiyle ilişki kurarak Ermenistan'da bir Sovyet yönetimi kurulmasına yardımcı* olmuştur. *Erivan'daki Sovyet temsilcisi Legrand, Ermenistan'ın bağımsız kalacağını ve Sovyet Rusya'nın ona Zangezur ve Nahcıvan bölgelerini vereceğini yeni Ermeni yönetimine bildirerek güvence* vermiştir. Legrand, *Gümrü'de yapılan Türk-Ermeni görüşmelerine* müdahale etmeye çalışmıştır.[3968]

Müttefiklerin 2 Aralık tarihli beyannamesi, Rallis başvekâletindeki Yunan geçiş hükümetine tevdi edildi. *Arkasından da resmi bir notayla Kral Konstantin'in dönmesi halinde Yunanistan'a parasal yardım yapılmayacağı bildirildi*:

> Bu notlar, İngiliz ve Fransız görüşleri arasında bir uzlaşma olduğunu gösteriyordu. Sevr Antlaşması ayakta tutulacak ama Yunanistan zarara uğrayacak, Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nı ayakta tutma ve uygulama gücü, Müttefiklerin parasal ve moral desteklerinin kaldırılmasıyla zayıflayacaktı.
>
> Müttefik Devletler tarafından verilen notaların "moral" etkilerinin, dış ilişkilerinde her zaman Büyük Devletlere bel bağlayan ve halkı, herhangi bir serüvenin başarısı ya da başarısızlığının Büyük Devletlerin keyfine bağlı olduğuna inanan bir ülke için çok önemi vardı. Bu notalar, bölünmenin ateşini daha da körüklemişti.[3969]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Antlaşmaların Yeniden Düzenlenmesiyle İlgili Olarak" başlığıyla makale neşretti:

> İtalya ve Fransa'nın isteği üzerine Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenleneceği haberine inanmak istemiyoruz. Çünkü İngiltere'nin buna karşı olduğunu biliyoruz. İngiltere Yunanistan'dan bazı güvenceler almak istemekle birlikte, antlaşmaların olduğu gibi kalmasından yanadır. Ancak İtalya ve Fransa buna katılmamakta ve eski emperyalist siyasetlerini devam ettirmek istemektedirler. Fransa'daki Hıristiyanlar ve İtalya'daki papalar, Asya'daki ovaları sonsuza dek kullanmayı ve güya Anadolu halkını medenileştirmeyi amaçlamaktadırlar. Fransız ve İtalyan emperyalistlerin bu yöndeki arzuları, onları Yunan gerçekleri ve hakları ile mücadele etmeye ve Mustafa Kemal'i açık veya gizli bir şekilde desteklemeye yöneltmektedir. Ancak

---

3965 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 205.

3966 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 842-852; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107, dipnot 156.

3967 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 310.

3968 FO/4965/E 15290; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 35.

3969 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 242. Kasım ayında Yunanistan'da cereyan eden "olaylar, Fransızlara, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan aleyhine yeniden gözden geçirilmesi konusunda kolaylıkla baskıda bulunmak ve Venizelos iktidarda kalsa yavaş yavaş ve zorlukla yaptırılacak işleri hızla ve açıkça yapmak olasılığı sağladı." (Smith, 2002, s. 243).

> Yunan halkı, mücadele verdiği antlaşmaların yeniden düzenlenmesini kabul etmek zorunda değildir. Müttefikler Yunanistan'a, boyunduruk altındaki kardeşlerini kurtarma fikrini aşılamışlardır. Yunan halkı sadece kendinin addettiği toprakları kurtarmak için mücadele etmiş değildir. Bundan da öte Rus steplerinde, aynı para sahibi Fransızlar tarafından ve onların milyonları için savaşmak zorunda bırakılmıştır. Yunanistan'ın kanı ile satın aldığı ve büyük bir halkın (Türklerin) düşmanlığını kazandığı bir durumda, bugün aynı Fransız para sahipleri nasıl gelip de, imzaların geçersiz kılınmasını isteyebilmişlerdir? Ancak Yunanistan, İngilizlerin de desteği ile diğer müttefiklerin politikasına ters olarak hareket edecek, işgal ettiği yerlerde kalacak ve hiç kimse onu oradan çıkaramayacaktır. Anadolu ve Ortadoğu'daki çıkarların İngiliz ve Yunan halklarını birleştirdiğinden hareketle, İngiltere'nin Yunanistan'ı destekleyeceğine duyulan inanç, İtalyan ve Fransız emperyalistlerin de bu kör siyasetleri sebebiyle diplomatik bir yenilgi alacakları[nın teminatıdır.][3970]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Yunanistan'a finansal yardımlarını durduracaktır. Bitik Yunan hazinesine aktaracakları birkaç milyonu durdurmuşlardır ve Yunanistan ekonomisi harabeye dönecekti*r. *Sevr Antlaşması'nda bir revizyon çalışmasının başlayacağı, eğer revizyon yapılırsa, Doğu'da barışın sağlanması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların çıkarlarının korunması için istihbaratın Türkiye aracılığıyla yapılacağı* bildiriliyor.[3971]

3-4 Aralık 1920. İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç), *askerî ve sivil Britanyalı harp esirlerinin salıverilmesini sağlamak için mümkün olanın yapılmasını rica etti: "Ben ona bir liste gönderdim. . . Bunların serbest bırakılmaları. . . Türk Hükümeti'nin gözümüzdeki itibarını artıracaktır."*[3972]

Meclis-i Vükelâ'nin vazifelendirdiği[3973] Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Bahriye Nâzırı Salih Hulûsi (Kezrak), Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kazım (Kadri), sabık Bern Büyükelçisi Cevad (Ezine) Bey, hukuk müşaviri Münir (Ertegün), Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendi'den mürekkeb Bâb-ı Âlî heyeti Bilecik'e doğru yola çıktı. İngiliz istihbaratçılar Yarbay Heywood ve Yüzbaşı Bennett, Bâb-ı Âlî heyetine, Kuvâ-yı Milliye ve Müttefiklerin işgâl mıntıkaları arasındaki geçiş mevkii olan Sapanca'ya kadar refakat etmiştir.

> Yolumuz Yunan işgal mıntıkasından geçtiğinden, Sapanca'ya kadar götürecek özel trende bizi geçirmek üzere Mr. Haywood adında oldukça centilmen bir kurmay yarbayı (bu subay daha sonra konferanslarda müşavir olarak bulunmuş ve nihayet General Harrington'un kurmay başkam ve albay olarak en son İstanbul'u terk etmiştir) ve Yüzbaşı Mr. Benette birlikte gelmişlerdi. İzmit'te bulunan bir İngiliz istihbarat subayı ile uzun uzadıya konuştuktan sonra, bu iki subay bizi Yunanlıların işgali altında bulunan Büyük Derbent mevkiine kadar götürerek oradan dönmüşlerdir. Ortada dolaşan söylentilere göre, bu subayları esir almak için bir çetenin o taraflara gönderilmiş olduğu haber alındığı için, Sapanca'ya kadar gelmemişlerdir![3974]

Hüseyin Kâzım Kadri, Ahmed İzzet'in (Furgaç) İngiliz istihbaratçı Yüzbaşı J. G. Bennett'e dikkat çekici bir teklif yaptığını nakletmektedir:

3970 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 325-326.

3971 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.

3972 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 187.

3973 "Zevatı malumeden mürekkeb olan heyet, evvelsi gün Anadoluya müteveccihen şehrimizden hareket eyledi. Heyetin deruhde eylediği vazife, efkâr-ı umumiyemizce tamamen malumdur. Bu da, merkez ile Anadolu arasında bir suret-i itilafiye bulmak ve merkez ile Anadolu arasındaki bugün mevcud olan *ikiliki* ref ve izale etmekdir." İkdâm, 5 Kânûn-ı evvel 1336-1920, Numero 8528, *Payitaht-Anadolu*, s. 1.

3974 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 96-97. "Bir İngiliz miralayının ve casus Kaptan Benet'in refakatiyle ve Anadolu hattını işgal eden İngilizlerin hazırladıkları hususi bir tirenle 1337 senesi Kânunıevvelinin ilk günlerinde Haydarpaşa'dan hareket ettik; ve o günü Sapanca'ya vâsıl olduk. Mümessiller tarafından Ferit Paşa'ya verilen cevapta, kendileri tarafından da heyete iştirak edileceği bildirilmiş iken sonradan ne fikr u maksatla sarf-ı nazar ettiklerini bilemiyorum." Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 319.

> İzzet Paşa; Ankara'ya hareketinden önce Mister Bennett'e, "Britanya'nın Türkiye ile dost olmak arzusunda olduğuna inanabildiği takdirde, Mustafa Kemal'i, Britanya Başkumandanı ile buluşturarak Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları (!) hususunda bir uzlaşma temini için bütün kuvvetini kullanacağını ve onu iknaa çalışacağını" söyledi.[3975]

Bâb-ı Âlî Heyeti, Mustafa Kemal tarafından alıkonulacaktır. Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre *Mustafa Kemal'in takip ettiği maksatlar* arasında en mühimi *kendi mevkiini tahkim etmek* idi ve bunun için de *nefret-i umumiyeyi kazanmış olan Ferit Paşa'nın tekrar mevki-i sadarete gelmesini ve buna imkân hazırlamak üzere Tevfik Paşa'nın istifa etmesini şiddetle arzu ediyordu*.[3976] Mustafa Kemal şöyle demiştir: *Ben, Ferit Paşa'nın mevki-i sadarette bulunmasını tercih ederim. Çünkü, o zaman halk bize taraftar olur*.[3977] Nitekim söz konusu gözaltı kapsamında, bilhassa İzzet Paşa'ya *Ankara'da çok da itibarlı bir biçimde muamele edilmemişti ve Milli Mücadele hareketinin bir anlamda bel kemiğini oluşturan genç subayların onun sözü ile hareket etmeye hiç de niyetli olmadını gösterir işaretler mevcuttu* artık.[3978] Böylece Mustafa Kemal, muhtemel rakiplerini sindirmekte, gerek rütbece ve gerek yaşça imtiyazlı mevkiini sağlamlaştırmaktaydı.

> Ankara'da bulunduğumuz sırada, Damat Ferid'in teşebbüslerinden ve o zamana ait hadiselerden bahs eden Mustafa Kemal: "Şehzadelerden birinin, Ferid'in gönderdiği kuvvetle beraber geçmeye hazırlandıklarını, fakat bu rivayetin tahakkuk etmemesi üzerine böyle bir bâdireden masûn kaldıklarını…" söylemişti. İlk zamanlarda padişahı ve hukuk-ı saltanat u hılafeti müdafaa etdiklerini ve Vahideddin'i bulunduğu hal-i esarette sahib-i re'y u iradet olmadığından dolayı mazur gördüklerini her vesile ile tekrar eden Mustafa Kemal ve taraftarlarının bu tarzda davranmalarında elbette bir sebep olmak lazım gelir.
>
> Veliaht Mecid Efendi'yi Anadolu'ya geçirmek için iki defa vukubulan teşebbüsün ifade ettiği mâna da bundan başka bir şey değildir. Vahideddin'in Anadolu'ya geçerek hareket-i milliyeye iştirak etmesi, İstanbul hükümetinin itilâf devletleriyle bir itilâf muahede akdine ciddi bir surette teşebbüste bulunması ve daha sonraları Vahideddin'in hal'iyle Mecid Efendi'nin iclâsı. . . gibi tedbirler kimsenin hatırına gelmedi.[3979]

Daha açık bir deyişle, Yunan'a karşı Anadolu'da teksif ve teşekkül eden millîci hareketin başına Osmanoğlu Hanedanından bir zâtın geçmesi mevzubahis olmuş fakat Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine çalışan İngilizler, bu planı engellemiştir. İngiliz Hariciyesindeki Curzon grubu ile sahaya hâkim İngiliz askeriyesi, Rawlinson'u tavzif ederek münferid sulh şartlarını Mustafa Kemal grubuna 1919 yazında gizlice bildirmiştir: (i) Hılâfet-saltanatın tefriki; (ii) başkentin Anadolu'ya nakli; (iii) cumhuriyet tesisi.

Ahmed İzzet'in (Furgaç) yokluğunda Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine Yakubî Sabataycı/Selânik Dönmesi Mustafa Arif (Deymer) vekâlet ediyor.[3980]

3975 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 11. "Ahmed İzzet Paşa, Anadolu ile İstanbul'un zâhiren münfek, bâtınen ve kalben müvâfık olarak çalışmalarını istemekte idi." İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 1997; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 187.

3976 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 225.

3977 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 323. "Diğer taraftan da o zaman yüzbaşı ve halen Erkân-ı Harp miralayı Neşet Bey'i İstanbul'a göndererek *yerinde sebat etmesini* Tevfik Paşa'ya teklif ve ihtardan geri durmuyordu."

3978 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 156-157.

3979 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 234-235.

3980 "Dahiliye Nâzır Vekili Mustafa Ârif Beğ dün Dahiliye Nezâretinde meşgul olmuşdur." İkdâm, 5 Kânûn-ı evvel 1336-1920, Numero 8528, *Dahilî Haberler,* s. 2. *Fransız telsiz telgrafile* mücehhez Zonguldak telgraf istasyonu, Dahiliye Nâzırı Vekili Mustafa Arif Deymer ile Dahiliye Nâzırı Ahmet İzzet Furgaç muhaberatını sağlıyordu: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 85.

4 Aralık 1920. *Bağlaşıklar, Kral Konstantin Yunanistan'a dönerse, tüm yardımı keseceklerini bu ülkeye bildirmek konusunda karar alıyorlar*.[3981]

Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Başvekil Lloyd George'ye mektub gönderdi. *"Musul'u ve daha doğrusu Mezopotamya'yı elde tutma arzunuz doğrudan doğruya, Türklere karşı bu kan davasından ötürüdür." Türk karşıtı bir siyaset Ortadoğu'da "korkunç bir zarar ve masrafın" sürmesine yol açıyor ve "daha ucuz çözümleri " olanaksız kılıyor*.[3982] *Dünyanın en Türk aleyhtarı ve en Bolşevik yanlısı devleti olmak üzereyiz: Oysa bence, bunun tam tersi bir durumda olmamız gerekir," diye yazıyor. Hükümetin görevde kalmasının ancak Muhafazakâr Parti'nin desteğiyle mümkün olduğuna işaret ederek, Muhafazakârların, Rusya'ya karşı Türkiye'yi desteklemek biçimindeki geleneksel 19. yüzyıl politikasını benimsediklerini hatırlatıyor*: *"Bütün büyük başarılarınız ve ağırlıklı kişisel gücünüz, Liberal taraftarlarınızla Muhafazakâr Parti'nin birleşmesinden kaynaklanmıştır… Ancak şu sırda -biz Koaliston Liberalleri seçim bölgelerimizde çok zayıf durumdayken- ikisi de Muhafazakâr ruha ve geleneklere temelden karşı olan Türklere ve Bolşeviklere karşı yürüttüğümüz politikalar, sıkıntılarımızı artırmaktadır."*[3983]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 97 numaralı rapor kaleme aldı. Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Bilecik'e gönderilen Ahmed İzzet riyasetindeki heyet, *henüz yola çıkmadan, başarısızlıkla karşı karşıya kalıyor* zira Müttefikler Sevr'de tadilat yapılacağına dair heyete herhangi bir teminat vermiş değildir. Heyetin *Kemalistleri, Sevr Antlaşmasını kabule inandırmak için, Yunanlıların Anadolu içlerine dek ilerlemeleri tehlikesinden başka öne sürebileceği uyarıcı araçlar yoktu*r.[3984] Diğer bir deyişle, sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa haklı çıkmıştır. Müttefikler yine Mustafa Kemal'in elini güçlendirecek bir manevra icra etmiş; eli boş surette Bilecik'e gidecek Bâb-ı Âlî heyeti, Mustafa Kemal tarafından tevkif ve suistimal edilecek ve itibarsızlaştırılacaktır.

İngiliz Bahriye İstihbarat Dairesi muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre *Gümrü'de Türk-Ermeni görüşmelerinin devam ettiği günlerde Bolşevikler Türkleri, Rus sınır ötesindeki iddialarından vazgeçmeleri yönünde zorla*maktadır.[3985]

> İngiliz Alwyn Parker, 4 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir William Tyrrell'e gönderdiği özel bir mektupta şunları belirtmişti: "... Yakında Yunanlıların Kemalistlerce geri püskürtüleceklerine inanıyorum. Türkiye'nin nüfusunun muhtemelen yüzde 95'i (Hıristiyanlar dışında) kalben Kemalist'tir ve Kemalistlerin Avrupalı bir kaynaktan askeri malzeme sağladıkları gerçektir. Öte yandan bizim (İngilizlerin) finanse ettiğimiz Yunan ordusunun subaylarının yeteneksiz olduklarını işitiyoruz. İzmir'deki kahvehaneler, siyasi tartışmalara tutuşan ve birbirleriyle çekişen Yunan subaylarıyla doludur. Yunanlıların dolaylı biçimde müdahaleleri nedeniyle İzmir'in durumu, son 25 yıl sırasındaki durumla kıyaslanırsa, oldukça kötüdür. Pek yakında Kemalistleri İzmir'e yakın yerlerde göreceğimize inanıyorum. Yine kendi görüşümce, Sevr Antlaşması'yla işlenmiş olan en büyük hata, Yunan yönetimini İzmir'le ilgilenmeye sevketmiş olmamızdır. Şimdi bu hatayı düzeltmek için elimize bir fırsat geçmiştir. Bu kötülük ortadan kaldırılabilirse, Kemal, Müttefiklerle derhal bir anlaşmaya varabilir. Bu yapılmazsa, görüşmüş olduğum ve yerel bilgileri olanların da görüşünce Kemal, eninde veya sonunda Yunanlıları buradan sürecek ve sonra da Müttefiklere parmak oynatacaktır."
>
> Yine Alwyn Parker, 4 Aralık'ta "Pera Palas" otelinden Rumbold'a gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "İzmir'le ilgili yazıyı buraya iliştiriyorum. Siyasi açıdan işlemiş olduğumuz kötü bir hatayı düzeltmek için

[3981] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 100; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107, dipnot 156.

[3982] Martin Gilbert, *Chuchill*, 2013, s. 507.

[3983] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 408.

[3984] FO/6497/E 138; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 115.

[3985] PRO, CAB, 24/116, C.P. 2255; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 436, dipnot 1049.

> elimize ilk kez bir fırsat düşmüştür. Sorun ne olursa olsun, İzmir Yunanistan'ın yetkisinden kaldırılmalıdır. Felaket şudur: Sevr Antlaşması nedeniyle Yunanlılar da, İzmir'in çöküşünden ıstırap çekiyorlar... Genel inanca göre, Yunanlılar İzmir'i yönetmeyi sürdürürlerse, aradan çok yıllar geçmeden İzmir de Efes gibi ölecektir (harabe olacaktır)."[3986]

Berlin'de bulunan İttihadçı lider Enver, Halil'e (Kut) mektub gönderdi: *Eski Osmanlı topraklarının federasyon biçiminde birleştirilmesi için Emir Faysal'la aynı görüşteyiz. Ruslar bir kuvvet vererek Anadolu'ya geçmeme izin vermiyorsa buradan gideyim. Gene Ruslarla birlikte çalışacağız*.[3987]

Yunanistan matbuatında Müttefiklerin 2 Aralık tarihli ilk notası neşredildi. Yarın referandum var fakat halk bu notaya vukufiyetle muttalî olamadı. Venizeloscular referandumu iptal ettirmeye çabalarken; kral taraftarları ise Müttefik notalarını blöf telakki ediyorlar.[3988]

Fransa'nın Atina'daki maslahatgüzarı Billy, Paris'e telgraf gönderdi. İngilizlerin Kıbrıs meselesindeki tavrı, Venizeloscuları müşkil vaziyete düçar ediyor: *Yunan Dışişleri'nden Politis rahatsızlığını anlatmış*tır. *Yakın zamanda Tevfik Hükümeti'nin çekilip Genç Türkler'den oluşan bir İzzet Hükümeti'nin kurulacağını, Sevr'i imzalamış olsalar da uygulanmasının kuşkulu olduğunu söylemiş; İtalyanların onları bu yönde kışkırttıklarından kaygılıymış. İngilizler de Kıbrıs konusundaki açıklamalarıyla Venizelosçuları zor durumda bırakıyorlarmış. Oysa Kıbrıslılar Yunanistan'la birleşmeyi istiyorlar ve sonunda bunun gerçekleşeceğini söylüyorlar*.[3989]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Kâzım Karabekir, İttihad ve Terakki Cemiyetinin *ateşli bir partizanı olmasına rağmen bir asker olarak iyi/lekesiz bir itibara sahip*.[3990]

5 Aralık 1920. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un derkenarı: *Ermeni önderleri "değersiz kimselerdi"*r.[3991]

Sakıt Kral Konstantin'in tahta yeniden oturması için Yunanistan'da plebisit yapılıyor. Venizeloscular seçimi boykot ediyor. Konstantin neredeyse ittifak-ı ârâ ile plebisitten galib çıkacak. Britanya, çalkantılı Yunanistan'a borç vermiş durumda:

> Yunan Hükümeti'ne 3 Aralık günü İtilaf bir nota vererek Konstantin'in yeniden tahta oturmasının onun savaş sırasındaki "sadakatsiz" hareketlerini onaylamak anlamına geleceğini, bu durumda İtilaf'ın hareketlerinde kendini serbest sayacağı uyarısı yapıldı. 5 Aralık'ta halk oylaması yapıldı. Sonuç belli olduktan sonra sunulan ikinci bir notayla Konstantin'in krallığı halinde iktisadi yardımın kesileceği bildirildi. Yunanistan ABD kredilerinin tümünü kullanmış; 10 milyon sterlinlik İngiliz kredisinin 3,5 milyonunu, 10 milyon sterlinlik Fransız kredisini henüz kullanmamış durumdaydı.[3992]

Mustafa Kemal'in mahrem mümessili Bulgar Dimitri Atchkoff, Sofya'da, Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisiyle ikinci kez mülakat etti. *Sofya'dan gelen raporlar, İngiltere Dışişleri Bakanlığında ciddiyetle incelen*iyor. *Achkoff'un, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimatla hareket ettiğine İngiliz Dışişleri Bakanlığı emindi*r.[3993]

3986 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 192. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3987 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 312.

3988 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 244.

3989 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 216, p. 6-8; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433-434, sonnot 15.

3990 The Times, 4 December 1920, *Partition of Armenia, Turks Refrain From Massacre*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 438.

3991 FO/4965/E 15131; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 36.

3992 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 19.

3993 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 63.

Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) riyasetindeki Bâb-ı Âlî heyeti ile TBMM reisi Mustafa Kemal, Garp Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü), İktisad Vekili Mahmut Esat (Bozkurt), İstiklâl Mahkemesi âzâsı Kılıç Ali, bazı mebuslar ve gazetecilerden mürekkeb TBMM heyeti, Bilecik'te mülâkî oldular. TBMM heyeti üzerinde Bolşevik Rus Cumhuriyeti etkisi görüldü:

> Beraberinde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat, İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali Beyler ve daha bir iki mebus ve gazeteciyle paşaların yaverleri bulunmaktaydı. Bu zâtların bize birbirlerini "yoldaş" unvanıyla prezante etmeleri üzerine, attığımız yanlış adımın mahiyetini anlamaya başladık. Mustafa Kemal Paşa, ayağının tozuyla hemen bütün bu topluluk huzurunda müzakereye girişti.[3994]

Bolşevikleşme şayiasını izale babından olsa gerek, milliyetçiler, hılâfet-saltanat makamına fevkalâde merbut riyakârane görüntü vermektedirler. *Anlattıklarına göre İzzet Paşa 1920 Aralığında Ankara'ya geldiği zaman Hamdullah Suphi gûya Padişah'ın manevî varlığı, yüzünde terütaze aksettiği için İzzet Paşa'ya sarılıp öpmüş*.[3995]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid, İttihadçı eski Sadrazam Talat'dan bir mektup aldı. Mektuba göre İngilizler, Talat'ın Mustafa Kemal üzerindeki nüfuzunu öğrenmeye çalışmışlar ve sulh şartları hakkında yoklama yapmışlardır:

> Saî'den mektup aldım. İngiltere sefâretine mensup bir binbaşı ile vâsıtalardan birinin evinde mülâkat etmişler. Binbaşı kendisinden tekrar mevki'-i iktidara gelecek olursa memleketin aksam-ı mütebakiyesinde temin-i intizâma muvaffak olup olamayacağını sormuş, Saî bu husûsta icabeden cevabı tafsîlat-ı lâzıme ile vermiş. Fakat her şeyi Sevr Muâhedesi'nde yapılacak ta'dilâta tabidir, demiş. Şunu da ilâve etmiş: "Harbi kaybetmek *fatalite* idi. Almanya'da akserlere meram anlatacak kimse çıkmadı. Şimdi de buhran ve felâketin şarkta devamı bir diğer *fatalite*dir. Türklere i'timâd edilmedikçe şarkta sulh ve sükûn tesis edilemeyecektir".
>
> Bu muhâvereye, bakalım Konstantin mes'elesi ne olacak! Cevab-ı taaccübüyle binbaşı nihâyet vermiş. İki gün sonra aradaki vâsıta tekrar mürâcaât ederek ekalliyetin hukuku temin edilmek şartıyla İzmir'in hâkimiyet-i Osmaniyede kalması, Trakya müstakil olmakla beraber bizim tarafımızdan bir komiser nasb edilmesi, Irak'ın hâkimiyet-i Osmaniye'de olarak bir Hidiv tarafından muhtâren idâresi, Azerbaycan'ın da bu yolda bir idâreye tabi olması, Batum'un Türk kalması İngilizlerce kabûl edileceğini ve fakat ibtidâ Saî'nin Mustafa Kemâl üzerinde bir nüfûzu olup olmadığının anlaşılmak istendiğini, kezâlik Enver Bolşeviklerle karşı fazla angaje olduğundan ona meram anlatmak kabil olup olmadığının da bilinmesini arzu eylediğini bildirmiş. Saî bunlara cevaben sahib-i salâhiyet bir zât ile karşı karşıya gelmeksizin bunlara dâir bir fikir der-miyân edemeyeceğini söylemiş. Bu mülâkatlar sefirin ma'lûmatı tahtında vuku' bulmakta imiş. Güya Londra'dan da müzâkerâtı idâre için bir Hâriciye'den biri Harbiye'den iki me'mur gelecekmiş.
>
> Sai'nin fikrine göre bu temaslardan maksat ya öğrenmek istedikleri bazı şeylere muttali olmak yahut her ihtimâle karşı bir temas tesis eylemek veya kendisini elde ederek muâhededе yapılacak cüzî ta'dilât ile Mustafa Kemâl'e karşı kullanmaktır. Bu son şıkka pek az ihtimâk vermekle beraber İngilizlerden herşey beklenir, diyor.[3996]

3994 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 97. Bu devrede İsmet Paşa'nın Bâb-ı Âlî heyetindeki Fatin Efendi'ye şöyle dediği nakledilmektedir: "Biz orduyu teşkil ve düşmanı memleketten tard u teb'îd için çalışıyoruz. Buna muvaffak olduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa ile beraber işbaşından çekileceğiz; buna yemin ettik!" Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 323.

3995 V. A. Gurko-Krajin, *Vostok i Derjavi,* 1925, p. 103; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 243.

3996 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 187-188.

Yunanistan'da referandum yapıldı. Oyların kahir ekseriyeti, Konstantin'in sürgünden memlekete avdet etmesi ve kral olması cihetinde[3997]:

> Kralı karşılamak üzere Yunanistan'da hazırlıklar yapıldığı için Müttefikler, Kral geldiği zaman nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili çapraşık sorunu çözmekle uğraşıyorlardı. Elçilerini geri çekmek ve izne göndermek ya da eskisi gibi davranmak ve Kral'la tam ilişki kurmak. Zorunlu değerlendirmelerden sonra, elçilerin kalmasına, ama Konstantin ve sarayla hiçbir resmi ya da kişisel ilişkiye girmemeye karar verildi. Müttefiklerin Yunanistan'daki deniz, kara ve jandarma heyetleri de Yunanistan'da kalacaktı. Bu zor verilen protokol kararları, kısa sürede gülünç sonuçlara yol açtı.[3998]

6 Aralık 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. Söz alan Bay Raper, *Türkiye ile Bolşevikler arasındaki Müttefiklik anlaşmasından dolayı Türkiye'nin birleşmesinden ve Arabistan'da kurulacak devletler üzerinde kontrolü ele geçirmesinden endişelen*diğini ifade etti. Başvekil Lloyd George ise gayet vakur bir edayla sadece şu cümleyi teklim etti ve bahsi kapattı: *Öyle bir antlaşmadan haberimiz yok*.[3999]

The Times ve *Daily Mail* gazetelerinin eski sahibi müteveffa *Lord Northcliffe'in oğlu ve Dışişleri Bakan yardımcısı Cecil Harmsworth "yeni ve hiç de uygun olmayan" durum hakkında bazı bilgiler verdi. 1918 Şubat ayında İngiliz hükümeti, Yunan hükümetine 10 milyon sterlinlik bir kredi açmış, Venizelos bunun 6,5 milyonunu çekmişti. Bay Harmsworth, "Sabık Kral Konstantin'in Yunan tahtına dönüşü halinde ülkeye başka malî yardım yapılmayacaktır," diyor*.[4000]

İngiltere'nin Sofya'daki gizli istihbarat memuru tarafından hazırlanan "Kemalizm"e dair ikinci rapor: (i) *M. Kemal ile İngiltere arasında aracılık yapmağa çalışan D. Atchkoff ile yeniden görüşüldü. Atchkoff'un Varna'dan dönen oğlu İstanbul'dan bir mektup getirmiş ve mektub M. Kemal ile görüşen yüksek siyasi bir kişi tarafından yazılmış*tır. (ii) *Atchkoff, istenirse 15 gün içinde M. Kemal'le görüşüp yetki alabileceğini söyledi, İngiltere'nin M. Kemal ile anlaşmaya varmasını ısrarla savundu. Fransa ile İtalya M. Kemal ile zaten gayrı resmi görüşmeler* yapmaktadırlar. (iii) *Atchkoff, M. Kemal'in istediklerini de anlattı. M. Kemal, Fethi Bey ile Rauf Beyin serbest bırakılmalarını da öncelikle* istiyor.[4001]

İngiliz Gizli İstihbarat Dairesinin Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: ***İngiltere, Mustafa Kemal ile bir anlaşmaya varırsa, Yunanistan'dan elde edeceğinden çok daha fazla avantaj kazanır****. Kısaca, Bir anlaşma yapılıp* ***Mustafa Kemal'e ve Hükümetine iktidar garanti edilirse****, onun maddesi İngiltere'nin elinde kalacaktır*.[4002]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un muhtırası: *Şimdiki vaziyet sulhun tadilini icabettiriyor*.[4003]

Rumbold, Ahmed İzzet (Furgaç) Heyeti hakkında Curzon'a telgraf gönderdi. *Bir habere göre M. Kemal görüşmelerin Ankara'da değil, Bilecik'te yapılmasını istiyor, çünkü İzzet'in orada kimi ılımlı çevrelerle*

3997 "Hronopulos'a göre *halkoylamasının sonucu son derece görkemli olmuş, 783.599 seçmen Konstantin'e oy verirken, 4345 kişi karşı oy kullanmıştır*." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 291.

3998 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 244.

3999 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 70.

4000 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 115. "Yunanistan yoksul bir ülkeydi ve özellikle, şimdi dış yardımdan da yoksun kalınca yalnız Anadolu'daki ordu için ayda bir milyon İngiliz lirası harcamak zorunda kalıyordu." (Walder, 1971, s. 123).

4001 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXXIV-CXXV.

4002 BNA, FO, 371/5291/E. 15358, İngiliz Gizli İstihbarat Dairesinden Hariciye Nezâretine "CX1011/V" numaralı muhtıra. Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. 453; Aktaran: Cengiz Yazoğlu. (2016). *Osmanlı'nın Tasfiyesi* (2. baskı) içinde (c. 2, s. 483). İstanbul: İthaki Yayınları. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

4003 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 130.

*kendisine bir darbe tezgahlayacağından korkuyor. Hükümet, Heyet görüşmeleri sonuçlanmadan Sevr'i onaylamak niyetinde olduğunu söylüyor, ama bu söze pek güvenilemez. Ankara'da Sevr'in olduğu gibi kabulü olasılığı yok gibi*dir. *Fakat iki hafta öncesine göre biraz daha olumlu bir durum var, çünkü Ermenistan'daki gelişmeler dolayısıyla Bolşeviklerle Ankara arasında bir gerginlik oluşmuş*tur. *Öte yandan, yeni Yunan Hükümeti Venizelosçu siyaseti sürdürmeye karar verince bu da Ankara'yı daha gerçekçi olmaya götürebilir. İzzet de Kemalcilerin Bolşeviklerle temasta olduklarını, ama onlarla bağlantılı olmadıklarını söylemiş*tir.[4004]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Ermenistan Kızıl Yönetim Altında*.[4005]

7 Aralık 1920. Fransa Hariciye Nezâreti Müsteşarı Philip Berthelot beyanname neşretti. Britanya Başvekili Lloyd George'u *Sevr'i gözden geçime konusunda ikna ettiklerini müjdeliyor*. *Gerekçe Ankara'nın Sovyet kucağına düşmesini önlemek*tir. *M. Kemal de İttihatçılar, Bolşevikler, Saraycılardan çekindiği için uzlaşmaya yatkın*dır.[4006]

İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, hükümete verdiği muhtırada, *Sevr Antlaşmasının değiştirilmesini ve* İstanbul hükümeti ile Ankara hükümetinin *birleştirilmesinden doğacak yeni hükümetin başına Mustafa Kemal'in getirilmesini* istiyor. *Sevr Antlaşmasının ülkelere ilişkin koşullarında büyük ölçüde değişiklik yapılması, Kemalistleri, Sovyet hükümetiyle olan ilişkilerini kesmeye teşvik edecek; Türkiye'yi, İtilâf devletleriyle Rusya arasında tampon bir ülke biçimine getirmek fırsatına yol açacak ve böylece İngiltere, İslâm ülkelerindeki huzursuzluğun nedenlerinin en önemlilerini ortadan kaldırmış olacakt*ır. Harbiye Nâzırı Winston Churchill, Ferman Mührü Emini ve Avam Kamarası Reisi Bonar Law, Maliye Nâzırı Austen Chamberlain, Hindistan Müstemleke Nâzırı Edwin Montagu ve Koloniler Nâzırı Alfred Milner, Genelkurmay Başkanlığının görüşüne muvafakat etmekteler.[4007]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid, Mustafa Kemal'in İttihadçılara karşı korkulu bir hâlde bulunduğunu günlüğüne kaydetti:

> Halide Hanım'ın mektubu münâsebetiyle Anadolu Şefi'nden bahsedildi. Daha vaktiyle Talât'la konuştuğum zaman korktuğum bütün kusurlar bariz bir sûrette görünmüş. Kendisinde müthiş bir Enver, Talât vehîmesi varmış. Daima bu vehim ile korku, vesvese içinde yaşıyormuş. Herkese karşı adem-i i'timâd. Mecliste

---

4004 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 196-198; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, s. 62. Bozkurt, Akşin'in bile ifade ettiği mühim hususiyetleri zikretmemiştir ve bu haliyle fevkalâde yanıltıcıdır: "3 Aralık 1920 tarihinde Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Başkanlığında, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Ulemadan Fatin Efendi, Eski Stokolm elçisi Cevad Bey ve Bab-ı Ali danışmanlarından Münir Efendi' den oluşan Heyet Haydarpaşa'dan yola çıktı. Hükûmete verilen teminat gereği Yunan işgal noktalarında müdahale edilmesini engellemek üzere Haydarpaşa İstasyonu'na kadar heyete İngiliz askerleri eşlik etti. Yine daha önce varılan anlaşma gereği heyeti Bilecik'te Milli Hareket temsilcisi karşılayacaktı. Rumbold, Millî Hareket liderlerinin, heyetin Ankara'ya gitmesine izin vermeyeceklerine ve görüşmeyi Bilecik'te yapmak isteyeceklerine dair raporlar almıştı. Hükumetle Yüksek Komiserler arasında yapılan plan gereği heyetin Ankara'ya ulaşması halinde İzzet Paşa ılımlı Milli Hareket'le temas kurarak Mustafa Kemal Paşa'yı bir seçim darbesiyle yerinden indirecekti. İngilizlerin heyetten bir beklentileri de Anadolu' da alıkonulan İngiliz sivil ve asker esirlerin serbest bırakılmasını sağlaması idi." FO, 371/5058, E 15535, "Rumbold'dan Curzon'a 6 Aralık 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 921.

4005 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 439.

4006 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 94, p. 239-240; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 412, sonnot 9.

4007 *Documents on British Foreign Policy*, Vol. XIII; Cab. P. 23/23, 70(20); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 106. "Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, yeni yönetimin başına İzzet Paşa'nın getirilmesinin daha iyi olacağı görüşünü öne sürüyordu." (Sonyel, 1991, c. 2, s. 106, dipnot 150).

mebusları elde ederek arzu edilmeyen nâzırlar aleyhine tahrik. Hayat-ı hususiyesinin yetirildiği. Halide Hanım'a karşı gayet dürüst ve terbiyesizce muâmelesi. Onun da biz senin uşakların değiliz paşa, memleket için geldik, diye cevap vermesi ve o günden beri aralarının açık olması.

Kendisini ne seven ne de söz geçirebilen var. Mahremi olanlar elleri sıkılacak kimseler değil. İcabât-ı ahvâl ile ancak tutuluyor. Bir taraftan İttihatçılara karşı şüphe içinde, diğer taraftan Talât'la muhabere ediyor. Bir gün mecliste Fransızlarla i'tilâf maddesi müzâkere ediliyormuş. Kimi me'mûr edelim diye görüşüyorlarmış. Câmi benim ismimi zikretmiş. Mustafa Kemâl gayet dikkatli nazarlarla Câmi'ye bakmaya başlamış... Fakat İsmet onun söz söylemesine meydan vermeksizin "olmaz olmaz; bize İttihatçı derler sonra" diyerek bahsi kapamış.

Kendisine Saî'nin pek çok şeyler emniyet ettiği Lahey ataşemiliteri Nuri gittiği zaman daha Antalya'da iken kuryeyi açtırıp okutması, Nuri ile olan mülâkattan sonra da "Biz çalışıyoruz, çabalıyoruz, Berlin'dekiler bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar" demesi ne hissiyât ile çalışmakta olduğunu pek güzel göstermiyor mu?

Mustafa Kemâl bir aralık efkâr-ı umûmiyede o kadar kaybetmiş ki, şâyet Enver Bakü'den bir kuvvetle dâhile girebilseymiş herkes istikbâline koşacakmış! Efkâr-ı umûmiyeyi bu dereceye bu kadar zamanda getirebilmek hakikaten büyük muvaffakiyet![4008]

7 Aralık 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Sadazuchi Uchida İstanbul'a Japon Yüksek Komiseri olarak atandı.[4009]

8 Aralık 1920. İngiliz ajanı Mustafa Sagir, Ankara'ya ulaştı ve yol boyunca olduğu gibi yine merasimle istikbal edildi.[4010] Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* Mustafa Sagir hakkında sitayişli haber neşretti:

Ankara muhiti bugünlerde İstanbuldan berây-ı iltihâk gelen muhteren zevatdan ma'ada bir misâfir-i muhtereme, Hindli Mustafa Sagir Efendi Hazretlerine de agûş-ı kabul(?) ve ihtirâmını açmışdır. Sagir Efendi Hazretleri Hind Hılâfet Cemiyeti erkânından olub Hindli Müslüman kardeşlerimizin İngilizlere karşı açdığı cidalde pek kıymetdar hizmetler îfâ etmiş pek muhterem bir zâtdır. Müşârileyh Hindli Müslüman kardeşler nâmına Türk kardeşlere hizmet vazîfesiyle evvelce de memleketimize gelmiş idi. Anadolu ile aynı gâye, istihlâs-ı vatan içün uğraşan Hindli kardeşlerimizin mümessil-i(?) muhteremini hürmetle selâmlar.[4011]

9 Aralık 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. "Türkiye" meselesi mevzubahistir. *İstanbul Müttefik Yüksek Komiserleri 24 Kasım 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nın derhal onaylaması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmak üzere bir araya gelmişlerse de Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin bu fikri desteklemeyeceklerine dair haberler alınıyor*.[4012]

İtilaf Devletleri, Yunanistan'a bir nota daha vererek Kral Konstantin yeniden Yunan tahtına geçerse Yunanistan'a yardım etmeyeceklerini bildirdiler.[4013]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 557 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Kemalist Türkiye ile Gürcistan arasında Batum ili konusunda büyük bir anlaşmazlık var. Kemalistler, Brest Litovsk Antlaşması gereğince Batum'un Türkiye'ye geri verilmesini istiyor, ama Gürcüler buna yanaşmıyorlar*. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, Stokes telgrafına derkenar kaydediyor: *Kemalistlerle Gürcüler arasındaki görüşmeler, Kemalistlerle*

4008 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 189.

4009 FO, 371/6564, E 1136, "İngiltere'nin Tokyo Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Aralık 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 42.

4010 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 318.

4011 Hâkimiyet-i Milliye, 11 Kânûn-ı evvel 1336-1920, Numero 84, *Bir Misâfir-i Muhterem*, s. 1.

4012 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket,* 2021, s. 206, dipnot 278.

4013 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 319.

Bolşevikler arasındaki ilişkileri fazlasıyla gerginleştirebilir. Dolayısıyla bu görüşmelere engel olunmamalı...[4014]

Avam Kamarası içtimaında Bay Holmes, başvekile hitaben, *Anadolu'da Türkler'e karşı savaşması için Yunan ordusunu kiralayan Hükümet politikamız bize pahalıya patladı* dedi. Fakat Lloyd George cevablandırmaya tenezzül dahi etmedi.[4015]

> Mr. T. Shaw: Fransız ve İtalyan Hükümetleri'nin tamamen tatmin olduğu doğru değil mi? Britanya'nın şartlarından dolayı bir memnuniyetsizlik var mı?
>
> Mr. Aubrey Herbert: Türk anlaşmasında Bağlaşıkların Bulgarlar, Türkler ve Araplar'a verdikleri sözlerde ihlal var mı? Türk milliyetçiliği bu yüzden mi Bağlaşıklara karşı başarılı? Tüm Müslüman dünya İngiltere'nin sözünde durmamasına karşı tepkili mi?
>
> Başbakan: Hayır.[4016]

İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds'un derkenarı:

> Mustafa Kemal'le herhangi bir uzlaşmaya varmak veya Andlaşma'yı Türk (İstanbul) Hükümeti'nin lehine değiştirmek tehlikelidir. Çünkü, Türkler bu kadar kazanç elde ederlerse sözlerinden dönebilirler ve artan güçlerini; Hindistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da ve Filistin'deki İngiliz yönetimine karşı bir İslâm hareketi yolunda kullanabilirler. Türkiye'deki başlıca siyasal güc hâlâ İttihat ve Terakki[dir]; aşırıları Bolşeviklerin safında, ılımlıları ise kendilerine milliyetçi adı verilenlerin ılımlı kanadına dahil[dir]. Talât ve Enver Paşa ile İttihat ve Tearkki'nin aşırıları Türkiye'de iktidara dönerek, İngiliz-aleyhtarı bir İslâm birliği kampanyasını kamçılamaları tehlikesine karşı, Milliyetçiler'den uzak durmakla İngiltere, Milliyetçileri Bolşeviklerin kucağına daha fazla iteceği gibi, Milliyetçilerin İngiltere'nin aleyhindeki mevcut tasarılarını da (örneği Mezopotamya'da) önleyememiş olur. Müslüman oldukları ve mülkiyete de sahip bulundukları için Türklerin Bolşeviklerden uzak durmaları beklenir. Bu nedenle, İngiltere; Mareşal İzzet Paşa ile Fransızların Paris'te beslemekte olduğu Cavit Bey'in dahil olduğu ve İngiltere ile Fransa'nın desteğine dayanan ılımlı bir Genç-Türk Hükümetinin kurulmasını sağlayabilirse, Bolşevizmin ve Talât, Enver, Dr. Nâzım gibi aşırı Genç-Türklerin bertaraf edilmesi yolunda bir adım atılmış olur. Böyle bir uzlaşma, ancak, Yunanistan'ın; Andlaşma'nın kendisine bıraktığı yerleri elinde tutabilmesiyle gerçekleşebilece[ktir.] Öte yandan, Malta'da tutuklu bulunan 120 Türk'ün çoğunun yargılanmayacağı ve Milliyetçilerin elinde bulunan Albay Rawlinson ve öteki İngilizlerin serbest bırakılmarı halinde derhal salıverilebilecekler[dir.] (Mustafa Kemal) şartlarımızı kabul edince, Bâb-ı Âli'ye bildirebiliriz ki, Kabineye alınmasına itiraz etmeyeceğiz. Örneği, Harbiye Nazırı olursa, en kötü ihtimalle az çok denetimimiz altına sokarız. En iyi ihtimalle ise, Milliyetçilere son verilmiş olur. Ayrıca, Mustafa Kemal'le Enver'in arasındaki çekişmeyi arttırması da işin başka bir avantajlı tarafıdır.[4017]

Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid'in günlük kaydı:

> Rüstem Bey'le görüştüm. Mustafa Kemâl'in hırs-ı şöhretinden, bu adamın kendi şahsı Türkiye'den daha mukaddem ve mu'azzez bir derecede olduğundan, şerefin inkısâma uğramayarak tarihin bütün mahrûsiyeti kendi şahsına hasr ve tahsis eylemesini arzu ettiğinden; Talât Enver isimlerini işitince kendisine adeta bir darbe-i cinnet geldiğinden; İttihatçıların düşmanı olduğundan, hâlbuki Anadolu'daki ruhun İttihatçı ruhu, eşhas da İttihatçı olduğu şüpheden vâreste bulunduğundan, her şeyi bizzat idâre etmek istediğinden, daima

4014 FO/4948/E 15490; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 189.

4015 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 70.

4016 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 71.

4017 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 133-134.

> muavin olarak zayıf adamları intihâb ettiğinden, kendisi orada bulundukça her şeyin iyi gideceğine i'timâdı bulunduğundan, bütün bu kusurlarına rağmen herkese *imposer* edebildiğinden bahsetti.[4018]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Londra'da yapılan toplantıdan sonra, General Gouraud ile Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Leygues, Temsilciler Meclisi'nin Hazine ve Dış İlişkiler Komisyonlarına İzmir ve Kilikya'daki durumla ilgili bilgi vermiş*lerdir. *General Gouraud, 1918'den o güne bölgedeki durumu açıkladıktan sonra Türkiye ile bir sözleşme yapılarak ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini ve bunun Fransa'nın bölgede bulunan asker sayısında büyük bir düşüş sağlayacağını söylemiştir. Gouraud, Türkiye ile bir uzlaşma sağlanmasını çok mümkün görüyor. Gouraud'un bilgilendirmesinin ardından, Leygues, Suriye ve Kilikya ile ilgili bilgi vermiş ve kendi adına, Türkiye ile bir sözleşmenin mümkün olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Leygues, Londra'da Lloyd George ve Sforza ile yapmış oldukları konferansın oldukça memnun edici olduğunu ve İngiltere'nin yakın zamanda Türkiye ile ilgili kararını vereceğini de sözlerine eklemiştir*.[4019]

10 Aralık 1920. İngiltere Harbiye Nezâretinden Lloyd George Hükûmetine mahrem muhtıra: *Türkiye'de İttihatçılarla Kemalistler Sevres'i değiştirmek* istemekte. *İttihatçıları tasfiye etmek için M. Kemal yeni bir baş* olabilecektir.[4020]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa:

> Anadolu'yu teftiş memuriyeti ile gönderilmiş olan Ferik Mustafa Fevzi (yani Mustafa Fevzi Çakmak) avdet etmesile görüştüm. Anadoluda ordu âdeta isyan halinde olduğundan ve ümerayı askeriye kuvayı milliye ile beraber bulunduğunu ve memurini mülkiyeye tegallüb ettiğini ve her yerde şekavet ashabını kuvvetüzzahîr olarak yanına aldığını ve ahaliye zulüm ve teaddî yapıldığını ve bu ahval ecanib eline geçecek aleyhimize senet olmasın diye oradan yazamadığını söyledi.[4021]

İngiltere Hariciye Nezâreti Müsteşarı Yardımcısı Sör J. A. Tilley'den Roma'daki İngiliz Büyükelçi Sör G. Buchanan'a mektub: (i) *Roma'da Galip Kemali Bey'den M. Kemal'e bir mektup gönderildiğine dair gizli bir rapor alındı*. (ii) *Rapora göre M. Kemal'in ajanı G. Kemali Bey İtalya Dışişleri Bakanlığını ziyaret etmiş ve İtalyanlarda diplomatik destek vaadi almış*tır. *Sevres'in onaylanmasını beklemeden İtalya, İstanbul'a Büyükelçi tâyin etmiş* bulunmakta. (iii) *İtalya, İstanbul ile Ankara arasında arabuluculuk yapmak* istemektedir. (iv) *Galip Kemali Beye istediği zaman İtalya Dışişleri Bakanlığına gelebileceği* söylenmiştir.[4022]

İngiliz gizli siyasî raporda belirtildiğine göre *İstanbul hükümeti 4 Kasım günkü toplantısında*, [Ahmed İzzet riyasetinde Bilecik'e gidecek olan] *kurula verilmek üzere şu talimatı hazırlıyordu: Yönetimin, Sevr Antlaşmasını onaylayarak uygulamakla sorumlu olduğunu; bunu yapmazsa, ne denli fedakârlıklarda bulunmak zorunda kalacağını; Antlaşma uygulanır, ülkede düzen ve barış ve Bağlaşık devletlerle dostluk bağları kurulursa, onlardan ne gibi ödünler sağlanabileceğini Kemalistlere anlatmalı; onlardan başlıca koşul olarak Antlaşmayı kabullenmeleri, BMM'yi kapatmaları istenmeli; genel seçimden sonra Mebusan Meclisinin toplanması; tüm yürütme gücünün merkezî hükümetin elinde birikmesi; aradaki anlaşmazlıkları çözümlemek amacıyla, merkezî hükümet ve Kemalist temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması; Anadolu akımına katılanlara koşulsuz genel af*

4018 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 190. Mezkûr Rüstem Bey, Ahmed Rüstem nâm-ı diğer Alfred Bilinski'dir. İnkısâm: taksim etmek; Mahrûsiyet: "himâye edilen"in (mahrûs) mücessem umûmî ismi (insan-insâniyet gibi); Imposer (fr.): İcbar etmek, "empoze".

4019 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 199.

4020 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXXIII.

4021 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'nın hâtıraları*. Cumhuriyet, 26 Şubat 1959.

4022 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1975, c. 2, s. CXXII.

uygulanması ve Kemalistlerce imzalanan tüm antlaşma ve kabul edilen yasaların gözden geçirilmesi gerektiği bildirilmelidir.[4023]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid ve Erzurum mebusu Teşkilat-ı Mahsusacı Süleyman Necati (Güneri), Mustafa Kemal'e mektub gönderdiler:

> Kumandan hazretleri [Karabekir] komünizme ve bu vesile ile de Rus politikasına fevkalade mütemayil bulunuyorlar. Mustafa Suphi, mahut Zor Mutasarrıfı [Salih] Zeki ve Halil Paşa'nın telkinlerinden ilham alan bu temayüle, yüksek müsaadeleriyle "gayri şuuri" diyeceğiz. ... Bir ordu komutanının mutlak hakim ve komünist olmak arzularını akıl ve mantıkla bağdaştıramıyoruz.
>
> Paşa Hazretlerinin devamlı nutuklarla, orduya Bolşevik alametlerini sokmakla fiilen icraatını ve bütün bu tezahüratı ... tenkit etmek zorunda kaldık. ... Paşa Hazretleri Gümrü'de maiyeti subaylarından bir kaçının katılmasıyla baldırı çıplaklardan kurduğu teşkilatla memleket idaresini bunlara tevdi eylemiştir.
>
> İkincisi, Paşa hazretleri Bolşevikleri müzakerelere iştirak ettirmekte ısrar eylemiş, tarafımızdan vuku bulan kesin muhalefete ve hariciyenin üst üste talimatı üzerine bunda muvaffak olamamış[tır].[4024]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Sevr Antlaşmasının değiştirilmesine yönelik çabalardan esinlenen İstanbul hükümeti, Antlaşmayı onaylamayı erteliyor*.[4025]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *İngiltere'ye saldırıyor; bu ülkenin siyasetinin, Yunanlıları Türklere, İstanbul yönetimini Ankara'ya karşı kullanmak ve Müslüman Asya Kıtasını Bolşeviklerle bölüşmek amacını güttüğünü öne sürüyor. İngilizlerin Antlaşmayı değiştirmeye yanaşmamaları, Fransızların canını çok sıkıyordu, çünkü Suriye ve Kilikya'da karşılaştıkları ağır baskıdan, ancak Antlaşma değiştirilirse kurtulabileceklerine inanıyorlar*.[4026]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Leygues'in Fransa Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmasının ardından, Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi olasılığı ile ilgili Londra siyasi çevrelerinde, olumlu bir hava esmeye başlamıştır. Londra'da İngiltere'nin büyük ihtimalle antlaşmanın revizyonuna onay vereceği ve İzmir'in bazı garantilerle birlikte Türkiye'ye iadesi bekleniyor*.[4027]

12 Aralık 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a rapor gönderdi. Buna göre *1920 yılı sonlarında mali vaziyet de kötüye gidiyordu. Personel maaşlarını ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Hükûmeti yeni kaynak bulma umudunu tamamen kaybetmişti. Osmanlı bütçesinin ne halde olduğunu en az hükûmet kadar Yüksek Komiserler de biliyorlar. Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya yeni bir teklifte bulunarak antlaşmanın onaylanması halinde Osmanlı Bankası'nın, hükûmete 250,000 lira borç vereceğini bildirdiler*.[4028]

Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Leygues, *Bolşevik tehdidine ve Rusların Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varmaları olasılığına* değinmiştir. *Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in, Bağlaşıklara karşı Bolşeviklerle birleşmeyi istemediğini; Bolşevizmin Kafkasya ve Anadolu'ya yayılmasını önlemek amacıyla, Bağlaşıkların Mustafa Kemal'le ivedilikle bir anlaşmaya varmaları gerektiğini; Fransız resmî çevrelerinin, Sevr Antlaşmasının olduğu gibi onaylanmasına karşı çıktığını; Fransızlara, Suriye ve Kilikya'da üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmede yardımcı olmak üzere, İzmir'in gene Türk*

4023 FO/5058/E 15778; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 114.

4024 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 360.

4025 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108.

4026 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 106-107.

4027 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

4028 FO, 371/5O55, E 15872, "Rumbold'dan Curzon'a 12 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 922.

egemenliğinde bırakılması esasıyla, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini beyan etmiştir.[4029] Hardinge: *Fransız Parlamentosu, Sevr'i olduğu gibi onaylamak istemiyor. Bolşevik tehlikesine karşı hükümet Mustafa Kemal'le İzmir konusunda anlaşmaya varmak istiyor. İzmir'i Türklere bırakmak istiyor*.[4030]

Mustafa Kemal, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'den tafsilatlı rapor istedi.[4031]

13 Aralık 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Chuchill, *İngiltere'nin Kuzey ve Orta Irak'ı tümüyle boşaltıp "sadece Basra'yı ve Karun Nehri'ndeki İran petrol alanlarını çevreleyen bir hattın ötesine " çekilmesini, Musul ve Bağdat'ın denetimini Türkiye'ye geri vermesini önerdi. Bakanlar Kurulu Churchill'in önerisini reddetti*.[4032]

Londra'daki İtalyan Maslahatgüzar Signor Preziosiona İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşar Muavini Eyre Crowe'yi ziyaretle, İtalyan Hariciye Nâzırı Kont Sforza'nın telgrafını Hariciye Nâzırı Curzon'a ulaştırmasını rica etti. Telgrafta belirtildiğine göre *Mustafa Kemal, sabık Senüsi'yi, düzensizlik ve kargaşalık çıkarmak amacıyla "Kuzey Masopotamya (Irak)'ta Mardin'e! göndermişti"*r.[4033]

İngiliz gizli siyasî raporunda Ermenistan Taşnak Cumhuriyetinin *kendi sınırlarına yakın yerlerde yaşayan Müslümanlara karşı bir kıyım ve baskı siyaseti uygulamaya* başladığı bildiriliyor.[4034] Aynı rapor: TBMM Hükümeti, Tiflis'e, Miralay Kâzım riyasetinde bir heyet göndermiş durumdadır. Miralay Kâzım Gürcistan matbuatına beyanat vermiş ve *BMM Hükümetinin bağımsız bir devlet olarak tanıdığı Gürcistan'a karşı olan dostça duygularını belirtmek istediğini; her iki ülkenin ortak çıkarları olduğunu; aralarında fazlasıyla ayrılık yaratmaya çalışıldığını ama anlaşmazlıklarının yapılacak görüşmelerle çözümleneceğini* bildirmiştir.[4035]

Yarı resmî *The Times* gazetesi, Lord Curzon'un beyanatını neşretti: *Biz, okyanusta adalar, kaosta barış köşecikleri, fırtınada sessiz iskeleler oluşturmayı denemek zorundayız*.[4036]

14 Aralık 1920. İttihadçı Enver'den TBMM Hükümeti Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'e mektub: *Mustafa Kemal Paşa biraderime İngilizlere bel bağlamamasını, Sovyetler'le bir anlaşmazlık çıkarmamasını tavsiye ettim. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi bizim millî şeklimize tesir etmez kanısındayım*.[4037]

15 Aralık 1920. İngiliz Gizli Servisi'nin raporuna göre *Dimitri Atchkoff'la yapılan bir başka görüşmede, Fransız ve İtalyanların yanında Rusların da Mustafa Kemal'le anlaşmak için çok çaba harcadığını ve eğer bu gerçekleşirse, İngiltere için şimdi ortaya çıkan anlaşma fırsatının tamamen elden gideceğini*

4029 FO/5181/E 14567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 107.

4030 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 324.

4031 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 360.

4032 Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 507.

4033 FO 371/5041/E 15678; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 123.

4034 FO/4970/E 16342; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 23.

4035 FO/4970/E 16342; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61.

4036 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 246. Çünkü maliye meselesinde "İngiltere'ye gelince, bu ülkede de Mezopotamya, İran, Türkiye, Mısır ve Filistin'de 47 000 İngiliz ve 100 000'i aşkın Hintli asker bulundurmakta, bunların giderleri için her ay 4 milyon sterlin harcamaktaydı. Yakındoğu ve Ortadoğu'da kurtuluş hareketinin gelişmesi sonucunda İngiltere, tıpkı Fransa gibi, buralardaki işgal ordusunun gideri için yaptığı harcamayı kısamazdı. Bu nedenle İngiliz parlamentosu ve hükûmet üyelerinin çoğunluğu, Kemalistlerle uzlaşılmasından yanaydılar. Bunlar, Kemalistlerle uzlaşmanın, Doğu halklarının İngiliz egemenliğine karşı savaşımlarının güçsüzleşmesinde önemli bir etken olacağını düşünüyorlardı." (Şamsutdinov, 1999, s. 246). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4037 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 327.

söylediği belirtildi. *Atchkoff, son mart ayında Mustafa Kemal'le beraber olduğu sırada, birçok Arap şeyhinin himaye ve yardım için Mustafa Kemal'e mektupla başvurduğunu; ancak Mustafa Kemal'in bunları kabul etmediğini söylemiştir. Mustafa Kemal için konu, yalnız bir Türk sorunudur. Halep'in hemen kuzeyinden çizilecek bir hat, Türkiye'nin Güney sınırı olmağa yetecektir.*[4038]

İngiliz raporunda TBMM Hariciye Vekâletinin Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e göndermiş olduğu 22 Kasım tarihli mahrem telgrafının bir sureti yer alıyor. Ele geçirilmiş mahrem telgrafla *Ankara, 22 Kasım'da Moskova'ya başvurarak, Türkiye ile Gürcistan arasında dostluk ilişkileri kurulması için görüşmeler yapılmasına karşı çıkıp çıkmadığını sorduğunu, ama buna karşılık verilmediğini hatırlatıyor*du. İngiliz raporunda belirtildiğine göre *bunun üzerine Moskova, Türkiye'nin Gürcistan'la bir anlaşması olmadığı yolunda verdiği güvenceyi dikkate alarak, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde kendine karşı sinsi bir amaç olmadığı sonucuna varıyordu*.[4039]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid ve Erzurum mebusu Süleyman Necati (Güneri), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e tafsilatlı rapor gönderdiler. Rapor, *Ruslarla Askeri İttifak yapmak, yurdumuzu çökertir* esasındadır. *Ruslarla ne savaşmayı ne de müttefik olmayı uygun gören* Kapancızâde Hamid: *"Rus ittifakını Batılılara, İngiliz-Fransız antlaşmasını Ruslara karşı bir müdafaa silahı olarak kullanmak, Ruslarla dost olmak ve fakat, yukarıda arz edildiği gibi onlara karşı da istediklerinden fazla taahhüt altına girmemek esasında görüyoruz"*.[4040]

16 Aralık 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, muhtıra sundu: *"Olayların talihsiz gidişi bizim Ortadoğu'da yerel etkinliği olan dört devletle -Ruslar, Yunanlılar, Türkler ve Araplarla- görüş ayrılığına düşmemize neden olmuştur. Başarılı politika, yerel devletleri bölmek ve böylece muhalifimiz olsa bile, dostumuz da olmasını sağlamak olabilirdi. Geçmiş tarihimizde yapılagelen hep bu olmuştur. Rusya düşmanımızken Türkler dostumuzdu: Türkiye düşmanım izken Ruslar dostumuzdu." Churchill'in analizine göre İngiltere'nin hedeflerine erişmesine Lenin'in Rusyası yardım etmeyeceği gibi, Kral Konstantin'in Yunanistanı da yardım edemezdi. O halde tek çıkar yol Türkler ve Araplarla ittifak yapmaktı. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson günlüğüne Churchill'i onaylayan şu sözleri yazıyordu: "Churchill Kabine'ye iyi bir muhtıra yazmış ve şu anda Bolşeviklerin, Türklerin, Yunanlıların ve Arapların bizden nefret ettiklerini göstermiş. Kendisine göre bu politika kötüdür ve biz Araplarla ve Türklerle dost, Bolşeviklerle düşman olmalıyız ve Yunanlıları önemsememeliyiz. Benim görüşüm de baştan beri bu olmuştur."*[4041]

Avam Kamarası içtima ediyor. Bury Saint Edmunds mebusu Yarbay Guinness, *"Müttefikler için Ankara ile, ya İstanbul aracılığı ile, ya da doğrudan doğruya ilişki kurmanın" lüzumundan bahset*ti. Muhafazakâr mebus General Charles Townshend de *Ben sadece Mustafa Kemal'e yaklaşmamızı istediğimi söylemek istiyorum* dedi. 1920 yılı nihayetine doğru İngiliz Muhafazakârlığı arasında Mustafa Kemal taraftarlığı iyice tezahür etmektedir.[4042]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sevr'in tasdiki için 13 Aralık'da Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'e (Okday) Rumbold baskı yapmıştır. Kırımlı Ahmed Tevfik, *antlaşmayı onaylamaktan başka çıkar yol olmadığına inanıyor*sa da *Dışişleri Bakanı Sefa Bey, Fransız Başbakanı M. Leygues'nun demecinden sonra durumun değiştiğini;*

4038 FO 371/5291, E 15753/14573/44, from Secret Intelligence Staff, No. CX/1011/V; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 132.

4039 FO/6464/E 595; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 47-48.

4040 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 360.

4041 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 408-409.

4042 David Walder, *Çanakkale Olayı,* 1970, s. 119; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 21.

İstanbul yönetimi Antlaşmayı onaylarsa, yönetime oldukça zararlı bir bunluk [buhran, sıkıntı] *yaratılacağı görüşünü* beyan etmiştir.[4043] Bir başka kaynağın naklettiğine göre ise, *Hariciye Nazırı Sefa Bey, Yüksek Komiserlerden heyetin, Milli Hareket taraftarlarına durumu açıklaması için bir kaç gün izin verilmesini talep ederek bundan sonra Millî Hareket taraftarları kabul etsin veya etmesin hükûmetin anlaşmayı onaylayacağına söz verdi*ydi. *Sefa Bey'in bu teslimiyetçi tavrına karşın Tevfik Paşa yapılan baskılardan bunalmış olsa gerek hükûmetin yükümlülüklerinin farkında olduğunu beyan ederek Yüksek Komiserlerden, hükûmete daha sert baskı yapamayacaklarını bildirdi*.[4044] Daha açık bir deyişle Bâb-ı Âlî, Müttefikleri oyalamaya çalışıyor görünüyor.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *İzzet Paşa Kurulu'nun Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya gidişi* nam muhtıra kaleme aldı. İngiliz istihbaratı Meclis-i Vükelânın 4, 5, 8, 11, 14, 22, 24-25 ve 27 Kasım tarihli gizli celselerinde nelerin müzakere edildiğini istihbar etmiştir. Belirtildiğine göre *Ahmet İzzet Paşa, 22 Kasım'da yapılan Kabine toplantısında, Mustafa Kemal'den bir yazı aldığını açıklıyordu. Kendisiyle Mustafa Kemal arasında kurye görevi yapan Neşet Bey'in sözlü olarak kendisine bildirdiğine göre, Yunanistan'da Venizelos ve partisinin genel seçimi yitirmesi üzerine, Türk Ulusçuları arasında umut ve güven artmış bulunuyordu. Buna Kırım'da Beyaz Rus Generali Wrangel'in Bolşevik Kızıl Ordusu'nca yenilgiye uğratılması ve Türk'lerin, Ermenistan'da, Kâzım Karabekir komutasında sağladıkları başarılar, bu yeni koşullar içinde Bağlaşık Devlet'lerle yeniden görüşerek daha yararlı barış koşulları sağlayabileceklerine inanıyorlardı. Mustafa Kemal'in Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu gizli yazının içeriği söyleydi*:

> İrtibat subayı Reşit Bey, merkezi yönetimle Anadolu arasında yapılacak görüşmelere esas oluşturacak koşulları kendisine bildirmemi diledi. BMM'nin tarafımca bugün çağrılan gizli oturumunda alınan kararları, dileğiniz üzerine size bildiriyorum:
>
> 1. Ulus arasındaki ikiliği ortadan kaldırmayı dileyen BMM, merkezi yönetimin bu amaç doğrultusunda yapacağı her türlü davranışı desteklemeyi yurtseverlik görevi sayar;
>
> 2. BMM; kendi ilkelerine sadık kalır ve merkezi yönetimle ancak şu koşula göre görüşmelere girişebilir: Sev Antlaşması'nda, Wilson ilkelerine uymayan maddelerin uygun bir biçimde değiştirilmesinin sağlanacağı yolunda gerekli güvenceyi sağlamalı; bu konuda bizimle görüşmelere başlamadan önce, ayrıntılarda değilse bile, önemli konularda bu güvenceyi sağlamalıdır;
>
> 3. Bağlaşık Devletler, yapmış oldukları haksızlığı ortadan kaldırmak kararını aldıktan sonra, BMM, söz konusu görüşmenin ivedilikle yapılması ve bir anlaşmaya varılması için elinden geldiğince uğraşacaktır;
>
> 4. BMM, ulusal bağımsızlık ve birlik konularıyla ilişkin emellerinde tatmin edildikten sonra, dünya barışı için ve Yakın Doğu'da Bağlaşık Devletler'in tüm siyasal sorunlarında çıkarlarına uygun biçimde davranmayı üstlenir;
>
> 5. Görüşmelerde başarı sağlanınca, ulusal örgüt, merkezi yönetimin buyruklarına boyun eğmekle birlikte, söz verilen hükümler yerine getirilinceye dek örgütünü sürdürecektir. Normal durum yeniden kurulunca, örgüt büsbütün dağıtılacak veya siyasi bir parti biçiminde getirilecektir… (6. ve 7. maddeler pek önemli değil; yazar dışarda bıraktı[*]).
>
> 8. Bağlaşık Devletler'le anlaşmaya vardıktan sonra, merkezi yönetim, BMM'nin, ulusal güvenliği için almış olduğu siyasal ve mali önlemleri büsbütün veya kısmen onaylamayı üstlenmelidir;

4043 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XIII, p. 203-204; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 108-109.

4044 FO, 371/5058, E 15765, "Rumbold'dan Curzon'a 16 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 922.

* Salâhi Ramazan Sonyel'in "önem"siz telakki ettiği maddelerde acaba neler yazmaktadır?

9. Hiç bir koşula tabi tutulmayacak genel af ilân edilmelidir.[4045]

Ahmet İzzet (Furgaç):

Alışılageldiği üzere, kabinenin programı diye, gazetelere çokça maddeleri içeren bir makale verildiyse de, asıl program ve niyetimiz Anadolu ile samimi bir şekilde uzlaşmak ve devletin çıkarlarına uygun bir barış imzalamak, ondan sonra ikiliği kaldırarak Osmanlı Hanedanlığı'mn egemenliği altında gerçek bir Meşrutiyet, sağlam ve düzenli bir idare kurmak ve sağlamaktı. Bu programın ilk aşaması Ankara ile ilişkiye girişmek idiyse de, Ferit Paşa zamanında İstanbul ile Anadolu arasında her türlü ulaşım kesilmişti. İngiliz ve Yunan işgali altında bulunan İzmit ve Sapanca üzerinden geçen telgraf hattım bağlayarak haberleşmeyi kurmak için Bekir Efendi adında, Milliciler tarafından (o zaman geçerlikte olan deyim) emin sayıldığı rivayet edilen bir telgraf memuru gönderilmişse de, ayırma çizgisini geçer geçmez Ankara hükümeti bu adamı alıkoyarak bir daha göndermedi. Sonunda kurmay yüzbaşılardan Neşet Bey adında bir kişiyi İnebolu yoluyla Ankara'ya gönderdim. Bu subay, Mustafa Kemal Paşa 16. Kolordu Kumandanlığı'ndayken, erkân-ı harbiyesinde bulunuyordu. Bu esnada görevli olarak karargâhıma defalarca gönderilmiş olduğundan kendisini tamyordum. Zât-ı Şâhâne'nin damadı ve Sadrazam Tevfik Paşa'mn oğlu İsmail Hakkı Bey başkanlığında öteden beri saray-ı hümâyunda kurulmuş Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi'nde bulunduğu halde, Anadolu ile gizlice ilişkileri devam ettirmekte, yani sarayın tertiplerinden Anadolu'yu haberdar etmekteymiş! Bu aralık bu zât her nasılsa yanıma geldiğinden, Mustafa Kemal Paşa ile olan eski ilişkilerini hatırlayarak bu memuriyete tayin ettim ve eline bir şifre vererek sözlü talimatla Mustafa Kemal Paşa'mn yanına gönderdim.

Neşet Bey'in Ankara'ya gidip gelmesi bir ay kadar uzadı. Bu esnada ben İngiliz ve Fransız siyasi temsilcilerini, gösterdikleri arzu üzerine ziyaret ettim; onlar da karşılıkta bulundular. Mösyö Defrance, Sevr Antlaşmasının bir maddesinden vazgeçilmeyeceğini, fakat rıza ile tasdik edersek uygulamasında müsaade edileceğini açıkladı ve bir an önce tasdik edilmesinde ısrar etmekte, Amiral de Robeck ise belirsiz ve ılımlı bir dil kullanmaktaydı.

Bu tarihlerde Rus irtica harekâtının son kuvveti olan Wrangel ordusu, Prekop'ta Bolşevikler tarafından perişan edilmiş ve kurtulanlar İstanbul'a sığınmıştı. Bunlar tabii Fransız ve İngilizler tarafından himaye edilmekteydi. Anadolu ricalinin Bolşeviklerle ilişkide olduğu söylentileri yayıldığından, aynı zamanda dolayısıyla Bolşeviklere de bir darbe vurulmuş olmak üzere, bu kuvvetlerin Yunanlılara katılarak bize hücum ettirileceği söylenmekteydi. Bu durumda Bolşeviklerin bize yardım amacıyla ülkemize Kafkasya'dan asker göndermeleri -çok zor olmakla birlikte-, bunun gerçekleşmesi de ayrı bir bela olurdu. İtilâf Devletlerinin Bolşevikliğe karşı bir harekât durumunda, böyle bir seferin masraf yükünü milletlerine yükletebilmeleri pek muhtemeldi. Zaten mültecilerin geçimlerinin sağlanması zorunlu olduğuna göre, böyle bir şeyin gerektirebileceği fazla masraflar çok büyük bir fedakârlık olmayacaktı. Öte taraftan Bolşevik adına düşmanlık duyan ve iyi bir şekilde yiyip yaşamak şartıyla, savaşı sefalet içinde yaşamaya tercih eden bu Rus savaşçılarıyla Wrangel gibi girişimci bir generalin böyle bir teklifi kabul etmesi kuvvetle muhtemeldi. Fakat şükürler olsun ki, semavi bir lütuf olarak, bu düşünce İtilâf Devletleri ricaline parlak gelmedi veya bilinmeyen bazı sebepler, uygulanmasına engel oldu. Ben bu ihtimallerden korktuğum için özellikle askerlerin idare ettiği Anadolu hareketinin Bolşevizm ile ilişkisi olamayacağı, Avrupalıların acımasız ve dayanılmaz zorlama ve tehditleriyle idareciler üzülmezlerse Rusya'ya iltihaktan çekinmeye yer olmadığı, fakat Wrangel ordusu İstanbul'da bulundukça Millicilerin kuşkulanmaları ve Rusların da bunu fırsat bilerek kendilerini kışkırtmaları doğal olduğundan, Wrangel ordusunun her ne olursa olsun, dünyanın başka yerlerine gönderilmesi gerekeceği, hele Anadolu kıyılarına çıkarılmasının fahiş bir hata olacağı düşüncesini telkin ettim. Amiral de Robeck bu durumu hükümetine bildireceğine söz verdi. Gerçi ordu toptan Türkiye'den çıkarılmadıysa da, büyük bölümü başka ülkelere dağıtılmış, Wrangel Avrupa'ya gitmiş, Anadolu'ya da bir er bile çıkarılmamıştır.

[4045] FO 371/5058/E 15778; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 129-130. Mustafa Kemal, "İttihatçıların Milliyetçi harekete hâkim olmaması ve Bolşeviklerin Anadolu'ya yayılmaması için İstanbul Hükûmeti ile uzlaşmak istediğini" Neşet Bey'e iletti: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 122.

> Neşet Bey dönüşünde ekte sunulan (Bkz. Ek: 32) ayrıntılı, fakat müphem ve imzasız fahriye (övgü) kılıklı bir lâyiha getirdi. Bunda Millicilerin durumlarını gül gibi gösteren bir böbürlenme ve nazlanma hissediliyorsa da, meram pek anlaşılamıyordu. Fakat Neşet Bey, oradaki heyetin uzlaşmaya niyetleri olduğundan bahisle, bizi oraya gidip konuşmaya teşvik ediyordu. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almış olması muhtemeldir. Bunun üzerine Neşet Bey, uzlaşma gereğini işaret eden bir talimatla Ankara'ya gönderildi.
>
> Vükelâ Heyeti, benim gitmemi istemekte ve teklif etmekteyse de, ben işin başında diğer bir iki zâtın gönderilmesini, ondan sonra benim bizzat gitmem gerektiğini açıklamaktaydım. Fakat Salih Paşa benim gitmem gerektiğinde ısrar etmekte, kendisinin beraber gelmesi rica olundukça, nöbetini savdığından söz ederek kaçınmaktaydı. Hariciye Nâzırı Safa Bey de refakate razı oldu. Feshedilmiş Meclis-i Mebusan ikinci başkanı ve hâlen Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım Bey'in mebuslar arasında dostları bulunduğu düşüncesiyle refakatini rica ettim ve muvafakatini aldım. Hariciye'den Bern elçiliğine tayin olunan Cevat Bey'le Hukuk Müşaviri Münir Beyler ve yine Kâzım Bey'in oraca çok sevildiğini bildirdiği rasathane müdürü Hoca Fatin Efendi de heyete alındı.
>
> Bu sefer nispeten erken dönen Neşet Bey'in Mustafa Kemal imzasıyla getirdiği cevapta (Bkz. Ek: 33) benimle Salih Paşa davet olunduğumuzdan, bu zât da zorunlu olarak refakat etti. Benim bizzat gitmem gerektiğinde ısrarı kötü bir niyete dayanıyor idiyse, cezasını o da beraber çekti. Mektupta gösterilen yollardan İzmit-Geyve yolunu tercih edip seçtik.[4046]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın Sevr Antlaşması ile Türkiye'de elde ettiği toprakları geri vermesi durumunda, Yunan halkının acı gerçeğin farkına varacağı ve yapmış oldukları büyük hatayı fark edecekleri ifade edilmekte*dir.[4047]

17 Aralık 1920. İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti'nden antlaşmanın revizyonu konusunda beklenen açıklamalar 16 Aralık'ta gelmeye başlamıştır. Lloyd George, bu tarihte İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Çanakkale Boğazı'nın İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetimi altında uluslararasılaştırıldığını, Türkiye'nin İstanbul'u elinde tutacağını ve gelecek ilkbaharda, İngiliz ordularının Mezopotamya'yı boşaltacağını ilan etmiştir*.[4048]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, konuşmasında, İngiltere'nin diğer devletler gibi, Türkiye'nin haklarını desteklemeye ve onları korumaya hazırlanmak zorunda olduğunu ve eğer bu yapılmazsa, görüldüğü gibi, oldukça tehlikeli durumlarla karşılaşılabileceğini söylemiştir*.[4049]

18 Aralık 1920. İngiliz Hariciye Nezâreti, büyük alaka gösterdiği 2 Aralık 1920 tarihli mahrem muhtıraya cevaben, *Mustafa Kemal'in Rodos'u ziyaret ettiğini gösterecek herhangi bir kanıt olup olmadığını* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan sordu; fakat Rumbold mevsuken delillendiremiyor.[4050]

Rumbold, Curzon'a zata mahsus mektub gönderdi. Buna göre Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, Rumbold'u ziyaretle görüşmüştür. *Rumbold sözü antlaşmanın onaylanmasına getirerek hükûmetin kendilerini oyaladığını* ve *İtilâf Devletlerinin Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmek gibi bir düşünce içerisinde olmadıklarını vurguladıktan sonra hükûmetin içinde bulunduğu "utanç verici" ekonomik*

4046 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 94-96.

4047 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

4048 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

4049 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200-201.

4050 FO 371/5058/E 15528; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 123. Mezkûr istihbarat cidden kusurludur. Rodos'a giden kişi, Mustafa Kemal değil; Mustafa Kemal'in özel görevlendirdiği TBMM İzmir mebusu Doktor Mustafa Bengisu'dur.

vaziyetten kurtulabilmesinin tek yolunun antlaşmayı onaylaması olduğunu Hariciye Nâzırına ifade etmiştir.[4051]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, 99 numaralı muhtıra kaleme aldı; 4 Aralık tarihli ve 97 numaralı raporunu ikmal ediyor. TBMM Hükümetinin Gürcistan siyaseti, İngilizlerin Kafkas Seddi planına muvafıktır: *Kemalistlerin Gürcistan'a karşı uyguladıkları siyasetin ana gayeleri şunlardır*: *Batum'u almak; sınır sorununu çözüme bağlamak; Türk-Ermeni çatışmasında Gürcistan'ın yansızlığını sağlamak; Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya sızmasını önlemek amacıyla Gürcistan'ı tampon bir bölge biçimine getirmek; İtilâf devletleriyle bir anlaşmaya varılır ve Sovyet Rusya ile bir çatışma olursa, yardımına çok gereksinecek Gürcistan'ı bir yedek olarak tutmak*.[4052]

İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre, Meclis-i Vükela içtima ediyor. Ahmed İzzet'in (Furgaç) 16 Aralık'da teslim alınan 11 Aralık tarihli telgrafı müzakere ediliyor. Şûra-yı Devlet (Danıştay) Reisi Selânik Dönmesi Mustafa Arif (Deymer), Ahmed İzzet Heyetinin *merkez hükümetin son koşullarını Ulusçulara bildirmek*le tavzif edildiğini *oysa gelmiş olan iki telde bundan söz edilmediğini belirtmiş*tir. *Bundan da anlaşılıyormuş ki Ulusçular Batı Cephesi'nde olumlu gelişmeleri ve anlaşma yaptıkları devletlerin tepkilerini bekliyorlar, onun için işi uzatıyorlar. İzzet'e işi hızlandırması gerektiği yazılmalı*dır demiştir Mustafa Arif.[4053]

Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Süleyman Nuri ve Abid Alim'in müşterek dakladından: [..] *İngilizler Kemalcilere söz vermişler ve Kafkas harekâtı bunun üzerine başlamıştır diyorlar*. [..][4054]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İtalya, Fransa ve İngiltere temsilcileri, Konstantin'le görüşmek üzere Atina'ya gitmişler ve krala Sevr Antlaşması'nda Yunanistan'ın ele geçirdiği toprakları Türkiye'ye iade etmesini içeren bir revizyon yapılmasının gerekliliğini anlatmışlardı*r.[4055]

19 Aralık 1920. Yunan Kralı Aleksandr'ın maymun ısırığından zehirlenerek ölmesinin ve 14 Kasım tarihli genel seçimde Venizelos'un kaybedip Yunanistan'ı terk etmesinin ardından, Haziran 1917'de sürgüne gönderilmiş fakat *resmen tahtından feragat etmemiş* bulunan sabık Kral Konstantin, Atina'ya ailesiyle beraber *Averoff* zırhlısıyla avdet etti ve plebisit neticesi mucibince kraliyet tahtına yeniden oturdu.[4056]

> Bizim görüşümüze göre, halkının isteklerine ve çıkarlarına karşın, kişisel ve ailesel nedenlerle ülkesini, yenik düşman tarafına atmış ya da atmaya çalışmış bir hükümdar vardı... Konstantin geri döndüğü için Müttefiklerin Yunanistan'a bağlılıkları kopmuş ve yasal olanlar dışında tüm sorumlulukları ortadan kalkmıştı. [..][4057]

4051 FO, 371/5059, E 15965, "Rumbold'dan Curzon'a 18 Aralık 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 922.

4052 FO/6497/E 138 & E 866; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 60.

4053 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 82.

4054 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 262.

4055 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 200.

4056 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 21. "Fener Patriği bu sırada Konstantin'e mektup yazarak tahta çıkmamasını, bunun Yunanistan'ın çıkarına olmadığını bildirdi. Onun üzerine Atina hükümeti patriğin ödeneğini kesti. FO 371/6497, E 199/51/44." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 5.

4057 Winston Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, p. 387; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 233.

Cihan Harbinde tarafsızlık yanlısı olan Yunan Kral Konstantin'in Aralık 1920'de tahta tekrar iclas etmesinden itibaren Yunanistan, Anadolu'da tabiri caizse yedi düvele karşı harb etmek zorunda kalacaktır.[4058]

> Kasım içinde ilk çöküntü başladı. 1-14 Kasım 1920 Genel Seçimlerinde Venizelos'çu Parti tam bir yenilgiye uğramıştı. Aralık'ta yapılan bir plebisitten sonra Kral Konstantinos yeniden tahta geçirildi. 1915'te İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeyi kesinlikle reddeden Kralın geri gelişi, İngiltere ve Fransa'daki halkoyunu fena halde etkilemiş, Yunanlılar'a karşı bir tavır takınmaya yolaçmıştı. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Yunanlılar'la olan huzur bozucu ilİşkilerini kesmek, sorumluluktan kurtulmak için bu olaya dört elle sarılmıştı.[4059]

Yunanistan ile İngiltere arasında diplomatik kriz meydana geldi:

> KraL Lucerne'den vapurla Venedik'e gitmiş ve oradan *Averoff* gemisiyle Yunanistan'a geçmişti. Coşkun gösteriler arasında, Kral, 19 Aralık günü trenle Korent'den Atina'ya vardı. Müttefik heyetleri, resmen çağrılı olmadıkları için kabul resminden ve Kralın dönüşü için yapılan dinsel törenden kolaylıkla kurtulabildiler. İtalyan jandarma heyetinin başında bulunan kişi, sadece seyretmek için "gündelik giysilcriyle" töreniere katıldı.
>
> Granville'le yardımcıları, teknik yönden Yunan memuru sayılan Müttefik heyetierin başında bulunanların Kralın defterine adlarını yazmalarına karar vermişlerdi. İngiliz deniz heyetinin başında olan Amiral Kelly'nin, adını deftere yazmasına ve sonra da Kral nezdinde ilk ödevi yaptıklarını ve "gereksiz olarak açığa vurulmamaları" için gerekli önlemleri alması amacıyla Deniz Bakanlığı'ndan ricada bulunulmasına karar verildi. Yunanlılar, Makyavel kurnazlığıyla bunu blöf diye adlandırdılar. Bakanla bu yönde konuştuktan bir saat sonra Amiral Kelly saraya çağırıldı ve Kral tarafından kabul edildi. "Kral çok nazik davranmış ve İngiltere'ye bağlılığını bildirmişti. Görüşmenin sonunda da Amiral Kelly'ye Kurtarıcı Büyük Haç Nişanı'nı vermişti." Bu kurnazca davranış İngiliz elçlliğini şaşkına döndürdü. Granville, hemen [Başvekil] Rallis'le görüştü ve acı acı yakındı. Bir yabancıya nişan verirken ilgili hükümetin onayını almak geleneği vardı. Yunan hükümeti Kelly'ye nişan vermek için izin istemişti, ama nişanı verirken iznin gelmesini beklememişti. Granville, nişan verilmesinin, ''ilişkilerimiz gergin ya da düşmanca olduğu halde bunların dostça olduğunu göstermeye çabalamak için yapılan bir oyun" olduğunu ve "Fransızlarla aramızda zorluklar çıkarmak için yapıldığını" ileri sürerek yakınmıştı. Rallis, nişanın geri alınması ya da ilan edilmemesi olasılığı bulunmadığı cevabını verdi. Rallis, ancak Fransız Askeri Heyeti Başkanı General Cramat isterse Kral tarafından aynı şekilde kabul edilmesini ve kendisine de aynı nişanın verilmesini sağlayabileceğini söyledi.
>
> Londra, öfkeyle şu telgrafı çekti:
>
> "Böyle bir olayın meydana gelmesi çok üzücüdür. Böyle bir nişanı Amiral Kelly'nin kabul etmesine izin verilemeyeceğine göre, nişanın kendisi tarafından geri verilmesi gerekir."
>
> Granville, Büyük Haç Nişanı'nı kendi eliyle Rallis'e geri verdi ve Rallis çok şaşırarak hemen istifa edeceğini söyledi. Amiral Kelly de, en iyi çarenin kendisinin hemen istifa etmesi ya da hiç değilse izne çıkması olduğunu düşündü. Ama bu karışıklık yatıştırıldı ve sonunda da kimse istifa etmek zorunda kalmadı. İngiliz Elçiliği, yeni rejimle, ilişkiler kurmaya başlamıştı.[4060]

4058 Her Yunanlı'yı İtilaf taraftarı veya Alman taraftarı diye ikiye ayıran Venizelos'çu ve İtilaf Devletleri yanlısı propaganda, kanımca büyük bir taktik hata idi. Bunun mahvedici sonuçları ancak 1920'nin Aralık ayında Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkmasıyla ortaya çıktı, *zira Türklerle imzalanan barıştan sonra çıkarları Yunanistan'ınkilere karşı olan Müttefik ülke hükümetleri ve basını, eski müttefiklerine karşı vecibelerini yerine getirmemek için makul bir mazeret ele geçirmiş oluyorlardı*." Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 13). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

4059 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

4060 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 246.

Britanya, Yunanistan'la ticarî ilişkilerini asgarî düzeye indirecektir: *1919-20 yılları arasında İngiltere'nin Yunanistan'a ithalatı yıllık 16 milyon pound iken 1921-23 arası üç yıl için toplam 3 milyon pounddan azdı*.[4061]

Britanya'nın Muhafazakâr-Liberal koalisyon kabinesinin Muhafazakâr ortağı Andrew Bonar Law, Mustafa Kemal'le anlaşılmasına taraftar:

> Yunanistan'da kral ve hükümet değiştikten ve İtilaf yanlısı Venizelos devrildikten sonra [Muhafazakâr] Bonar Law, Türklerle uzlaşmaya varmaktan yana olmuştu. Bonar Law göz ardı edilemezdi; parlamentoda çoğunluk partisi onun elindeydi ve eğer hükümette kalsaydı politikada değişiklik yapılmasını dayatabilirdi. Law'un destekleyicileri Türk yanlısıydı ve Law, hükümette kaldığı sürece Lloyd George'a onların görüşünü hatırlatıyordu. Ancak Bonar Law 1921'de sağlık nedenleriyle hükümetten çekilince, Başbakan kendisini doğru yolda tutan bir politik ortaktan yoksun kaldı. Bonar Law'un gitmesinden sonra Başbakan, Avam Kamarası'nın görüşlerinden giderek uzaklaştı. Kabine arkadaşlarının, Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarının da kendi Yunan-Türk politikasına karşı olduklarını bilmesine rağmen, onların görüşlerini görmezden geliyordu.[4062]

20 Aralık 1920. İngiltere Hariciye Encümeni içtima etti. Şu karara vardı: *Komisyon Mr. Lloyd George'un dikkatini Türkiye sorununun durumuna çeker ve Türkiye'de istikrarlı bir hükümetin kurulması ve eğer olanak varsa, Ulusçuları Bolşeviklerden koparmak amacıyla Sevr Antlaşması'nda biraz değişikliğe gidilmesi için gerekli adımların atılacağını ümit eder*.[4063]

> Yunanistan'daki yönetim değişikliği ile birlikte İngiliz Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Yakın Doğu'ya yönelik politika hakkında değerlendirme raporları hazırlandı. 20 Aralık 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı Orta Avrupa Dairesi'nde görevli Harold Nicolson tarafından hazırlanan memorandum İngilizlere üç seçenek sunuyordu.
>
> 1. Yunanistan'dan vazgeçerek Sevr Antlaşması'nda Türkiye lehine revizyona gitmek ve Mustafa Kemal ile bu konuda "pazarlık yapmak".
>
> 2. İzlenen politikada değişikliğe giderek antlaşmaya riayet ettiği sürece Konstantin'i desteklemek.
>
> 3. Planlı ve sert bir müdahale ile Konstantin'i devirerek yerine oğlunu tahta çıkarmak ve bir geçiş Hükûmet kurmak.
>
> Fakat Curzon bu teklifleri geri çevirerek Poincaré'nin bekle ve gör şeklinde nitelendirdiği "a half and half (yarım buçuk)" politikasını uyguladı. Yalnız bu karar Yunanistan yönetiminin, Milliyetçiler karşısında başarı kazanarak Sevr Antlaşması'nı hayata geçirmesine bağlıydı. Dışarıdan bakıldığında mantıklı görünmese de Llyod George ve Curzon, Müttefikler arasında dayanışmanın sürdürülebilmesi adına bu kararın arkasında duracaklardı.[4064]

Curzon, Rumbold'a, Padişah'a sunulmak üzere bir itimat mektubu gönderdi.[4065]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, Rumbold'u ziyaret etti. *Rumbold, sözü yine Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına getirdi. Sefa Bey ise daha önceki cevaplarından farklı bir şekilde Fransız Başbakanı ve*

4061 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 205, dipnot 276.

4062 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 461. İktibasdaki "[Muhafazakâr]" ilavesi ve vurgu tarafımıza aiddir. Lloyd George, Muhafazakâr mülahazasını elbette görmezden gelmiyordu. Fromkin burada hata yapıyor. Örneğin Lloyd George, Trakya ve İzmir mıntıkalarını kaybetmeye hazır olmalarını Yunan mevkidaşına bildirecektir.

4063 Public Record Office (PRO), FO, 371/6464/E 778/1/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 156.

4064 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 211.

4065 FO, 371/5278, E 12674; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 905.

İtalya Dışişleri Bakanı Sforza'nın verdikleri beyanatlardan antlaşmanın değişebileceğini öğrendiklerini, bu nedenle yapılacak değişikliklerden sonra antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdi. Rumbold ise antlaşmanın bir an önce onaylanması konusunda ısrarını sürdürdü. Sefa Bey onay halinde kaçınılmaz felaketlerin yaşanacağını ileri sürerek onayın Millî Hareket taraftarlarını Bolşeviklere daha da yakınlaştıracağını izah etti. Ayrıca Sefa Bey, hükûmetinin Anadolu'ya giden heyetle iletişim kuramamasını gerekçe göstererek zaman kazanmaya çalışıyor. Bu cevaplardan sonra daha sert bir üslup kullanan Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının "çoktan gemilerini yaktıklarını" onların antlaşmayı imzalama ihtimallerinin bulunmadığını ifade ederek onayı İstanbul'dan beklediklerinin altını çizmiştir.[4066] Rumbold, nihayet ağzındaki baklayı çıkarmıştır. Mesele, TBMM Hükümetini ram ettirmek değil, muvazaalı Bâb-ı Âlî'yi TBMM Hükümetine çiğnetmektir.

21 Aralık 1920. Fas'taki Fransız Sömürge Valisi Lyautey, Fransız Başvekile gönderdiği mektubunda Mustafa Kemal "İstanbul Sultanının vekili" tavsif etti ve onunla anlaşılması gerektiğini bildirdi. Dahası, Fas uleması, Mustafa Kemal'in Padişah'ı yerinden edip cumhuriyet şekl-i idaresi kurarak devlet reisi olmasını istememektedir:

> Son günlerde, resmî sıfatı olmıyan en iyi istihbarat ajanlarımdan bir Fransız, Doğu'da ve Türkiye'de bir hayli kaldıktan sonra buraya gelmişti. Fas şehrinde, aralarında uzun yıllar Mekke'de, Şam'da hattâ İstanbul'da hocalık etmiş olan Adliye Nazırı Bouchaib Doukkali'nin yer aldığı, şöhretli ulemadan meydana gelmiş bir mecliste bulunuyordu. [..]
>
> Bu adamlar [Fas uleması] tam olarak Türk milliyetçiliğinin teşkilâtını, Kemal'in, Bolşevikliğe yönelmiş müfritlerle arasının iyi olmadığını biliyor, ve Sovyetlerin Doğu'ya mahsus formülleriyle samimî olmaktan ziyade "opportuniste" olduklarını açıkça belirtiyor, ama, Türklerin her taraftan hücuma uğrarlarsa, nihayet, ister istemez nerede bir istinat noktası bulurlarsa oraya yönelmek zorunda kalacaklarını söylüyorlar. Bu insanların gözünde Ruslar güvenilecek bir millet değildir. Bununla beraber Bakû kongresinin kendilerince bilinmiyen bir tarafı yoktur. Lenine, Trotsky ve Tchitcherine'den vukufla bahsediyorlar.
>
> [Fas uleması] Nizam ve itidal partisinin şefi olduğu için hep Kemal'den yanadırlar. Ama şu kesin şartla. "Sultana daha iyi muamele etmelidir. Ona hakikî iktidarı vermeli, ne onu uzaklaştırmayı, ne onun yerine geçmeyi düşünmelidir. Ankara'da Kemal'in şef olacağı bir cumhuriyet kurulmamalıdır. Bunu İslâm dünyası kabul etmeyecektir." Ölçüyü aşmamak şartiyle Türk milliyetçilik hareketine sempati gösteriyorlar. "Sultana saygı gösterilmelidir, yoksa Müslümanlar onlardan yüz çevirecektir." diyorlardı.[4067]

Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi içtima ediyor. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, "Gürcistan'ın geleceği ne olacak?" sualine cevab verdi: *Bunu Muhammed'in Allah'ı bile bilemez fakat eğer ölçülü davranırsak, herhangi bir riske girmeden kazanabileceğimiz çok şeyler var*. Ermenistan meselesine ilişkin şunu söyledi: *Türk saldırısı bize karşı planlanmıştı. İtilafçılar bize tuzak hazırlıyorlardı, fakat ona düşen kendileri oldu; çünkü biz Sovyet Ermenistanı'na ulaştık*.[4068]

> "...Türk saldırısı bize karşı hesaplanmıştı. İtilâf bize bir kuyu kazmıştı, ancak kendi kazdığı kuyuya kendisi düştü, çünkü biz bir Sovyet Ermenistan'ı kazandık. Türkiye'de yönetim bizi İtilâf'a satmaya hazır; Kadetlerin, Oktobristlerin, milliyetçilerin elinde.[4069] Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilâf'ın yaptığı zulme karşı ayaklanmıştır ve biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan

---

4066 FO, 371/5059, E 16085, "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 923. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4067 Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956*,* s. 652-653. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

4068 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 110-111, dipnot 154.

4069 "Burada Lenin, Çarlık Rusya'sının sağ partilerinin adlarını sayrak bir benzetme yapıyor." (Yerasimos, 2000, s. 196, dipnot 369).

> Müslüman köylülerin haklı kurtarılışını gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya'ya karşı yakınlığı artmaktadır..."[4070]

Başvekil Lloyd George ile Sovyet Rusya mümessili Krasin Londra'da mülakat ettiler. Krasin, *İngiliz hükümetinden ticari görüşmeler konusunda önemli tavizler kopardı.* Görüşmeyi müteakiben de *Londra'dan, İngilizlerin artık tüm Kaftaslar'ı Sovyet nüfuz alanı içinde gördüğünü* Moskova'ya bildirdi.[4071]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rumbold, Sevr'in tasdiki için Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa'ya baskı yapmıştır. Lâkin Sefa yine Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Leygues'in beyanatı ve İtalya Hariciye Nâzırı Carlo Sforza'nın Sevr tasdik edilmediği vechile *kolayca değiştirilebileceği*ne ilişkin sözlerine atıf yapmış, baskıyı izale etmiştir. Sefa'ya göre *Osmanlı yönetimi Antlaşmayı onaylarsa, büyük bir felâkete yol açarak, Kemalistleri, Bolşeviklerin kucağına atacaktır*.[4072] Safa'dan Rumbold'a: Sevr, *bu haliyle onaylanırsa Milliyetçileri Bolşeviklerin kucağına iter*.[4073]

TBMM Dahiliye Vekâleti Vekili Doktor Adnan (Adıvar), TBMM Hariciye Vekâletine muhtıra sundu. Torpidoyla Trabzon limanına çıkan bir İngiliz zabit TBMM Hükümetiyle temas kurmaya çalışmış fakat lisan-ı münasible geri çevrilmiştir:

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

> Şark cihetinden Trabzon Limanı'na gelen bir İngiliz torpidosu beyaz bayrak çekerek filika ile iskeleye yanaşan bir zâbit, ticârete müteʿallik maʿlûmât için en büyük me'mûrla mülâkât arzusunda bulunması üzerine kendisiyle temâsa gelecek sâhib-i salâhiyet makâm me'mûru olmadığı bi't-tefhîm avdet eylediğine ve Rize'de dahi aynı sûretle cevâb verildiğine dâir Trabzon vilâyetinden alınan telgrafnâmenin sûreti leffen takdîm kılındı efendim. 21/12/[1]336 Dâhiliye Vekâleti Vekîli Doktor Adnan

***

> Trabzon vilâyetinden mevrûd 19 Kânûn-ı Evvel sene [1]336 tarihli telgrafnâme sûretidir:
>
> Dünkü gün vakt-i zevâle yakın şark cihetinden Trabzon Limanı'na gelen bir İngiliz torpidosu beyaz bayrak çekerek iskeleye çıkardığı filika ile iskeleye yanaşan bir zâbit, ticârete müteʿallik maʿlûmât için mahalin en büyük me'mûruyla mülâkât arzusunda bulunduğunu İskele Kumandanlığına beyân etmiş ise de burada İngilizlerle, velev ki ticârete taʿalluk etmiş ol[asu]n, temâsa gelecek sâhib-i salâhiyet makâm me'mûru olmadığı cevâben ifâde etdirilerek şehre çıkmasına ve kimse ile görüşmesine müsâʿade edilmeyerek avdete mecbûr olmuş ve müteʿâkiben tahrîk-i çarh eden torpido yine şarka doğru gitmiş idi. Buradan sonra aynı torpido Rize'ye de uğrayarak aynı sûretle aynı arzuyu izhâr etmesiyle bir askerî zâbit[i] tarafından torpidodan gelen zâbite aynı cevâb verildiği berây-ı maʿlûmât arz olunur.[4074]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türkiye'ye Yönelik Bolşevik Tasarıları; Kemalistler ve Sevr Antlaşması" serlevhalı haber neşretti: *Londra'ya ulaşan bir takım raporlar Anadolu'daki Bolşevik propagandasının son derece etkin hale geldiğ*i*, bununla beraber Bolşeviklerin ikili oynadıklarını düşünen kamuoyunun, Bolşevizmi kesinlikle desteklemediğ*i bildiriyor. *Bolşevizmin amacı - İngiltere'nin aksine- Anadolu insanına bağımsızlığını vermek şeklinde açıklandı*. *Burada, Bolşevikler*

4070 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 194-195. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Vurguladığımız Lenin'e aid fevkalâde cümleyi Bülent Gökay'ın iktibas etmemiş olması çok acaibdir.

4071 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114,

4072 FO/5059/E 16085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 109.

4073 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 336.

4074 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 481.

*bir taraftan Mustafa Kemal'in ayağını kaydırmaya diğer taraftan da Anadolu'da Bolşevik yönetimi tesis etmek için Milliyetçilerden istifade etmeye çalış*maktadır. *Mustafa Kemal, temsilcisi olarak General Ali Fuat Paşa'yı Sovyet Rusya'ya gönderdi. Mustafa Kemal önderliğinde Ankara'da açılan meclisin, Sevr Antlaşması'na yönelik tavrı güncelleniyor; mecliste Sevr Antlaşması'yla ilgili yapılan bir dizi görüşmeden sonra antlaşmanın kabul edilebilmesi için bazı şartlar ileri sürüldü. Bunlar da Adana, Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye iadesi yanında kapitülasyonlar ile askerî ve ekonomik sınırlamaların kaldırılması şeklinde belirlendi*.[4075]

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "Türk Şehzadenin Açıklamaları" namıyla bir mülakat iktibas etti: *Abdülmecit Efendi Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin kendisine sorulması üzerine, bundan Kemalistlerin Bolşevik oldukları anlamının çıkarılamayacağını, Bolşeviklerin eski dünyanın yıkılmasını istemelerine karşılık, Kemalistlerin sadece bir antlaşmanın yeniden düzenlenmesini istediklerini beyan etmiştir. Abdülmedt Efendi San Remo görüşmeleri esnasında müttefiklerin Yunanistan'ın değil, sadece Venizelos'un sesini duyduklarını, bir ağaçla orman olamayacağını ve Yunanistan'ın Venizelos olmadığını ifade etmiştir*.[4076]

Fransız istihbaratının 21 Aralık tarihli raporuna *göre Sait Molla'yı tutuklayacaklar*.[4077]

22 Aralık 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. *İngilizler Anadolu krizine bir çözüm bulmak ve Sovyetler'in ulusçu hareket üzerindeki nüfuzunu kırmak için birtakım girişimlerde bulunuyorlar*. Bu bağlamda İngiltere Başvekili Lloyd George, Avam Kamarasına beyan ediyor: *Türklere karşı adil davranmak istiyorum ve Türklerin getirecekleri teklifleri tartışmaya hazırım*.[4078]

Avam Kamarasının 9, 15 ve 16 Aralık tarihli içtimalarında *Türk yandaşı milletvekilleri, Antlaşmanın değiştirilmesi konusunda İngiliz hükümetine baskı* yapmışlar; *çeşitli sorular sorarak, Fransa'yla İtalya'nın değişiklik yapılmasından yana oldukları, yalnız İngiltere'nin buna engel olduğu izlenimi*ne dikkat çekmişlerdi. Başvekil şimdi cevab veriyor. *İstanbul yönetimini bir yana bırakarak, Antlaşmayı yırtmaya ve yasal "de jure" yönetime karşı ayaklanan bir generalle görüşmeye gönülsüz olduğunu; Türklerin "doymaz" olduklarını; Yunan askerî kuvvetlerinin daha iyi olduğunu; Mustafa Kemal'in ordusunu birkaç gün içinde dağıttıklarını ve Bağlaşıklar isterlerse bunu yine başarabileceklerini; Boğazlardan geçerek Ankara'ya kadar ilerleyebileceklerini öne sürüyor; Türk yanlısı milletvekillerine, Yunanistan'daki genel seçimin sonucundan ötürü, İngiliz yönetimini, siyasetini değiştirmeye sıkıştırmamaya çağırıyor; Akdeniz'in ve Yunan dostluğunun İngiltere için çok önemli olduğunu belirtiyor; Dışişleri Bakanı Lord Curzon gibi şu öğütte bulunuyor: "Olayların gelişmesini bekliyelim; oldukça önemli İngiliz çıkarlarına dayanan antlaşmaları bir çırpıda yırtmayalım."*[4079]

Muhafazakâr Parti mebusu General Townshend, Avam Kamarasında Mustafa Kemal lehine konuşma gerçekleştirdi: *Mustafa Kemal'e yaklaşmalı, Fransızlarla da el ele yürümeliyiz*.[4080] Townshend'in *Mustafa Kemal ile itilâf hâsıl ve bu işde Fransa ile birlikde hareket etmeliyiz* ifadesi üzerine söz alan Başvekil Lloyd George'ye göre âsî general Mustafa Kemal Anadolu'nun beşde dördüne hâkimdir, evet ve bu mühim bir hakikattir fakat Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Yunan kıtaatı tarafından dağıtılmıştır.

4075 The Times, 21 December 1920, *Bolshevist Designs Against Turkey; Kemalists and Sevres Treaty*, p. 9; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 442.

4076 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.

4077 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 409, sonnot 15.

4078 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 156.

4079 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 106.

4080 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 133; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 337.

22 Aralık'ta İngiltere parlamentosunun Avam Kamarası'nda, milletvekillerinden Yarbay W. Guinness, yönetim sözcüsüne, yönetimin Yakın Doğu'daki politikası hakkında bilgi vermesini; Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beri aradan 4 ay geçmiş olduğuna göre, bu antlaşmanın onaylanıp onaylanmayacağını; gerçi bunun onaylanmamasından şikâyetçi olmadığını söylemiş ve şunları eklemişti: "Gelişmelerin de göstermiş olduğu gibi, Müttefikler, Anadolu'daki durumu belki nihayet anlamışlar ve yeni bir politikayı rüyalara değil gerçeklere dayanarak uygulamaya hazırlanıyorlar. Türk barışı oldukça acayip ve yeknesak bir güçlük ortaya çıkarmıştır. Anadolu hiçbir zaman fethedilmemiştir. Antlaşma (Sevr), Yunanistan'ın hak iddiasında bulunamayacağı bölgeleri de Türkiye'den koparmıştır. Bu antlaşmayı yapmış olanlar, görünüşte, Yunanlılar hakkında pratik bilgiye sahip değillerdir. Onlar, tüm Yunan halkının gücünü tek ve müstesna olan bir adamın (Venizelos'un) dehasıyla karıştırmışlardır; gerçi o da Yunanistan tarafından kesin olarak inkâr edilmiştir. Antlaşmayı zorla kabul ettirecek olan Yunan kılıcı, Türk'ün zırhı üzerinde değil, madeninin zayıf olması nedeniyle kırılmıştır. Yunanlılar bu yüce imparatorlukla (Osmanlı devleti) ilgili askeri yüke dayanamazlar. Onlar, barış politikasını destekleyeceğine inanılan bir kral ve başbakan seçmişlerdir... Bizzat Kraliçe Olga, Yunanistan'ın seferberlik yüküne dayanamayacağını ve barış dileyeceğini söylemiştir. Müttefiklerin Anadolu'daki siyasi projesi görünüşte yıkılmıştır. Antlaşma (Sevr) ulusalcılığın ateşi üzerine petrol dökmüştür ve bunun sonucu olarak Anadolu'nun 5/6'si Mustafa Kemal'in ve ulusalcıların ellerindedir ve onlar Bolşeviklerle hiç de tabii (doğal) olmayan bir ittifak kurmaya zorlanmışlardır... Türkler, dünya kardeşliğini sevdikleri için değil, nefret ettikleri bir soy tarafından yönetilme tehdidine karşı gerekli yardımı Bolşeviklerden sağlayabileceklerine inanıyorlar. Birbirine uymayan bu iki ortaklar arasındaki ortaklığı akıllıca davranarak hâlâ bozabileceğimize inanıyorum..." Sevr antlaşmasının tadil edilmesini destekleyen emekli Tümgeneral Sir Charles Townsend de şunları eklemişti: "Söylenmiş olanların her kelimesini desteklerim. İçten (samimi) önerim, Kemal'e hemen yaklaşmaktır... Antlaşmayı tadil etmeliyiz. Kemal'le ilişki kurarak onunla kişisel olarak görüşmelerde bulunmalıyız."

Bunun üzerine söz alan İngiltere Başbakanı David Lloyd George şunları söylemişti: "Orada (Türkiye'de), durumu denetleyen herhangi bir kişiyle görüşme yapılmasının arzulandığına kuşku yoktur; ancak güçlük şudur: yasal (*de jure*) yönetim İstanbul'dadır. Bu yönetim fiili (*de facto*) değildir; bizim kurmuş olduğumuz bir yönetimdir. Bu yönetimin izni olmadan, kendi ülkesinin yasal yönetimine karşı isyan etmiş olan bir generalle görüşemeyiz. Mustafa Kemal'le uğraşmadan önce İstanbul yönetimini iktidardan atıp atmayacağımıza karar vermeliyiz. İstanbul yönetimi Kemal'e yaklaşımda bulundu. İstanbul'dan bir heyet ya yoldadır veya oraya ulaşmıştır. Onlar kendi aralarında bir anlaşmaya varabilirler. O zaman, tüm Türkiye'yi temsil edecek bir yönetimle sorunları görüşebiliriz. Asi bir generalle görüşmek yerine, sadece İstanbul yönetimiyle değil, Mustafa Kemal'in fiili yönetimiyle de görüşmüş oluruz..... Mustafa Kemal ve İstanbul'la ayrı ayrı görüşmek bir hata olacaktır... Şu anda İzmir'de çok sayıda Yunan askeri gücü vardır ve oradaki halkın çoğunluğu Grek'tir. Bir süre önce, Mustafa Kemal'in orada büyük bir gücü olduğu ve her geçen gün Yunanlıları denize ve bizi de Boğazlara süreceği söylenmişti. Bu güç 10 gün içerisinde Yunan güçleri tarafından hiç güçlük çekmeden dağıtılmıştır. Yunanlıların bana vermiş oldukları güvenceye göre, kendileri Ankara'ya kadar yürüyebilirler ve bu konuda hiçbir kuşkum yoktur. Öne sürülmüş olan öneri, bizim, Yunanlıların arkasından harekete geçerek, asi bir general olan Mustafa Kemal'e gitmek ve bize barış vermesini ve bizim de ona İzmir'i vereceğimizi söylemek midir? İzmir'i veremeyiz. Yunanlılar bunu kabul etmeyebilirler. Yunanlılara saldıralım mı? Onların orada Türklerinkinden daha güçlü bir ordusu vardır..... Ayrıca, buna karşılık olarak ne alacağız? Bana, barış sağlayacağız diyorlar; ama kiminle barış? Bugün var olan ve yarın ortadan kalkacak olan Mustafa Kemal'le barış! Saygıdeğer dostum, bugün yönetimde bulunan Kemal'in yarın da yönetimde olacağına emin midir?..... Barışı satın almak için asi bir generalle neden şartlar üzerinde duralım; hem de Türk halkından barış satın alabileceğimize bir güvence olmadığı bir sırada! Daha güç bir duruma düşmeyiniz. Bu konuda ihtiyatla davranmalıyız. Kendi ülkesi tehlike içinde iken pek başarılı olmamış olan asi bir generalin iyi niyetini satın alabilirsiniz. Türkiye saldırıya uğrarken ve yıkılmak üzere iken Kemal'in yiğitliğini asla işitmemiştik. Yunan soyunun nefretine maruz kalabiliriz... Bu gibi generaller esatiridir (mitolojiktir) çünkü onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Onlar esatiri olmuşlardır çünkü onları kimse görmemiştir. Onlar yüce savaşçıdır, çünkü Ermenilere karşı savaşmış ama başka hiçbir savaşa katılmamışlardır." (T. P. O'Connor adlı milletvekili söze karışarak "silahsız Ermenilere karşı" diye haykırmıştı). Lloyd George sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Kendi güçlüklerimizden kurtulmak için öteki uluslara ihanet etmekle çözümü satın almak bir işe yaramaz... Ben, Anadolu'da barışın kurulmasından, Türk'e adilane işlem

yapılmasından yanayım ve Türk bize herhangi bir öneride bulunursa bunu tartışmaya gönüllüyüm. Erzurum yakınlarında önemsiz olaylar olduğu; Yunanistan'da yapılan seçimlerin sonucundan hoşlanmadığımız için, Doğu'yla ilgili tüm politikamızı değiştirmeyelim. Akdeniz İngiltere için çok önemlidir. Yunan halkının dostluğunu isteriz... Yunanlılar çoğalacak, güçlenecek; herhangi bir halk gibi siyasi hatalar işleyecek; ama büyüyecek ve daha güçlü olacaklardır. Onlar oldukça zeki ve enerjiktirler ve cesarete sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Hatalarını gidereceklerdir... Yunanlılar kendi ülkelerini savunamazlarsa; Yunan halkı, Kemal kapıda belirince yüce kaleleri teslim ederse, o zaman onlardan kaygılanmaya gerek kalmaz."[4081]

Bâb-ı Âlî ve TBMM itilâf edebilir. Kemalistler ile Bolşevikler mücadeleye tutuşabilir. İngiltere, hakikî sulh için bekle ve gör siyasetini takib etmelidir:

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası
Aded: 18816/677

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne 24 Kânûn-ı Evvel sene 1920 tarihiyle Paris'de Mümessil-i Osmanî Nâbi Bey tarafından takdim kılınan 17 numaralı tahrirâta melfûf maktû'anın tercümesidir.

Avam Kamarası'nda Sevr Muâhedesi Hakkında Münakaşât

23 Kânûn-ı Evvel tarihli *Times* gazetesinden:

Kaymakam Keynes Sevr Muâhedesi ve Şark-ı Karîb İngiliz siyaseti hakkında bazı izahât taleb etmiş ve Sevr Muâhedesi'nin ta'dili faideli olacağını ve bu suretle hareket olunduğu takdirde müttehid bir Türkiye te'sisine muvaffakiyet el vereceğini beyân eylemişdir.

General Townshend dahi ta'dilât meselesinin nazar-ı itibara alınmasını Avam Kamarası'ndan rica etmiş ve: "Türkiye'de uzun müddet ikamet edenlerden bulunduğum cihetle Kaymakam Keynes'in sözlerine tamamen iştirak ederim. Mustafa Kemal ile itilâf hâsıl ve bu işde Fransa ile birlikde hareket etmeliyiz." demişdir.

Mösyö Lloyd George söz alarak müşkilât ile işidilen bir sadâ ile ber-vech-i âtî beyânâtda bulunmuşdur:

"Bu beyânâtı ne dereceye kadar tasvib edip etmediğimi tayin etmek bence çok müşkildir. Menâtık-ı mezkûre dahilinde hâiz-i kudret ve salâhiyet olan herhangi bir şahıs ile müzâkerâta girişmek şâyân-ı arzu mevâddan olduğu şübhesizdir. Fakat meselenin müşkil ciheti tarafımızdan tasdik edilmiş olan ve kanunen yegâne mevcud bulunan hükûmetin İstanbul Hükûmeti bulunmuş olmasıdır. Hükûmet-i müşârunileyhâyı terk ve ihmal ile inzimâm-ı muvâfakatı olmaksızın hükûmet-i meşrû'aya karşı âsi mevkiinde bulunan bir general ile müzâkerâta girişemeyiz. Bu general Anadolu'nun beşde dördüne hâkim olabilir. Bu ise gayet mühim bir keyfiyetdir. Maamâfih mûmâileyh ile doğrudan doğruya müzâkerâta girişmezden mukaddem teklifâtımızın Hükûmet-i Osmaniyece mazhar-ı tasvib olacağından emin olmalıyız, tarafeyn beyninde âtiyen bir temâs vuku'u melhûzdur. Her iki taraf beyninde itilâf hâsıl olduğu takdirde İngiltere Hükûmeti evvelce teklif edildiği vechile Asya-yı Suğrâ'da âsi bir general ile müzâkereye girişecek yerde Türkiye'nin hakikî mümessilleriyle icra-yı müzâkerât edebîlecekdir. Muâhedenâmece ta'dili telkin edilen ta'dilâtın araziye müte'allik olduğunu zannediyordum. Bu ta'dilâtı icra etmek tamamıyla büsbütün Hıristiyan olan ahaliyi Türk hâkimiyeti altına vaz' etmek demek olacakdır. Ba'dehû biri Kudüs'ü ve diğeri ticarî bir mahiyeti hâiz iki şehir yani Edirne ve İzmir şehirleri meselesi geliyor. Türklerin ticarî veya dinî menâfi'den birini intihâb etmek vaziyetinde kaldıkları takdirde ne yapacaklarını bilmiyorum. Olabilir ki her iki şeyi de te'lif ederler. (Handeler) Bundan birkaç zaman evvel Türk Hükûmeti İstanbul'un Hükûmet-i Osmaniye'den nez' edilmeyeceğine dâir bir te'minât i'tâ edilebileceğini sormuşdu. Bu te'minât i'tâ edilmemişdir. O zaman bize dermiyân olunan yegâne mesele bu idi. Bilâhare İzmir ve Edirne'nin Türklerce bittab' daha mühim olmasına rağmen İstanbul Türk hâkimiyeti altında ibkâ edildiği takdirde herhangi bir şekilde uyuşulabileceği bana te'min edilmişdi. Araziye

[4081] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 194-196. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

müte‘allik olan ta‘dîlâtın tatbik ve icrasının kolay olduğunu zannetmemelidir. Ahalisinin ekserisi Rum olan İzmir'de el-yevm pek mühim mikdarda Yunan kuvvetleri bulunuyor.

Bu sene ibtidâsında Mustafa Kemal'in Yunan kıta‘âtına pek ziyade fâik kuvâya mâlik olduğu iddia edildi. Maahâzâ bu kuvvetler Yunan kıta‘âtı tarafından büyük bir sühûletle dağıtılmışdır. Şimdi bize teklif edilen şey nedir? Bize asi olan Mustafa Kemal ile müzâkerât icrasıyla "bize sulhu bahş ediniz!" demekliğimiz mi taleb ediliyor? Yoksa Yunanlılara hücum etmekliğimiz ve onlara karşı donanma ve ordu göndermekliğimiz mi isteniliyor? Ve bunda istihdâf idilen gâye İzmir'den Yunanlıların teb‘îdi ile Türk idaresinin orada yeniden te’sisi midir? İzmir'in ekseriyet ahalisi Rum'dur. İzmir'de mütemekkin Müslümanların kâffesinin umumiyetle Osmanlı tabiîyetinde bulunduğu zannolunuyor. Halbuki iş böyle değildir. Orada Yunanlı Müslümanlar da mevcuddur. Mâdem ki Yunan tebaasından büyük bir kısmı Müslümandırlar; ortada iyi Hıristiyan ve fena Türk meselesi yokdur; bugün bize bi-hakkın ne teklif edildiğini bilmek isterdim. Bana sulhu istihsâl etmemiz iktizâ etdiği söyleniyor, kimden? Mustafa Kemal'den mi? Sulhu hakiki suretde istihsâl edemeyeceğimize dâir meydanda bir gûnâ te’minât mevcud olmadığı hâlde bu sulhu iştirâya niçin tâlib olalım? Küçük bir müşkil karşısında bulunduğumuz şu sırada pek ağır müşkilâta nefsinizi ilkâ etmeyiniz. Böyle yapdığınız hâlde Yunan milletinin nefretini üzerinize celb etmiş olursunuz. Yunanistan'da ser-zede-i zuhur olan son hadiseden fevkalâde müteessir olduk. Fakat vekâyi‘in kâffesine vâkıf değiliz. Belki bu bâbda bazı izahâtda bulunulacakdır. Bir memleket için diğer bir memleketin siyaseti hakkında bir hüküm vermek pek müşkildir. (Alkışlar) Yunanistan havâdisleri Reuter Ajansı'nın harice tebliğ etdiği kısa telgraflarla yekdiğerini sık sık ta‘âkub etmekdedir. Bu telgraflardan Yunanistan ahvâli hakkında nasıl bir hüküm verebiliriz? İngiltere için sair herhangi bir memleketden daha ziyade ehemmiyeti hâiz olan dünyanın bir kısmı hakkında büyük bir siyaset ittihâz etmek için bu nâkıs, zayıf ve parça parça elde edilmiş olan delâil ve vesâika istinâden bir fikir hâsıl etmeğe ne için mecbur olalım?. (Alkışlar) General Gouraud'nin beyânâtından Fransa siyaseti hakkında istintâcâtda nasıl bulunabiliriz? General Gouraud'nin siyasetini istinâd etdirdiği hiçbir vak‘a bizim için mevcud olmadığı gibi bu hususda hiçbir kuyûd ve tahdidât da yokdur. Gouraud'nin mevzû‘-ı bahs etdiği müşkilât Arablardır. Yapılan şeyler hakkında hiçbir tenkid yürütmüyorum. Fakat İngiltere ile Fransa arasında vâki olan taahhüdât nakz edildiği takdirde bu hareketden Arabların hüsn-i niyetinin mefkûdiyetine kâil olacaklarında hiç şübhe yokdur. (Alkışlar) Bu meselenin Mustafa Kemal ile hiçbir alâkası yokdur. İzmir'i Mustafa Kemal'e verdiğimiz takdirde Arablar Şam ve Haleb'i elde etmediklerini unutacaklar mıdır? Şam Arabların mukaddes bir şehri ve pâyitahıdır. (Alkışlar) Arabların Mustafa Kemal'in kara gözleri için bu iki şehirden birdenbire vazgeçeceklerini zannediyor musunuz? (Handeler) Ben Asya-yı Suğrâ'da sulhun teessüsüne ve Türkler hakkında adilâne ve hak-cûyâne muamele edilmesine kat‘iyyen tarafdarım. Eğer Türklerce bazı teklifât icrası musammem ise ben o teklifâtı tedkike hazırım. Bizim dünyanın bu kısmında bizce hayatî bir ehemmiyeti hâiz olan Yunan muhibliğine ihtiyacımız vardır. Yunanlılar da sair milletler gibi siyasî gaflar yapabiliyorlar. Buna rağmen Yunanistan büyüyecek ve iktisâb-ı kuvvet edecekdir. Kemalistler ile Bolşeviklerin kendi hesablarına olarak hâkimiyetlerini te’sise masrûf olan harekâtları neticesinde Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasında bir ihtilâf tahaddüs eylemişdir. Bu mıntıkada asrî Türk-Rus mücadelesi yeniden tutuşmakdadır. Bu hadisât bizim bu hususda intizâr siyaseti vaziyetin inkişâfını takib eylemekliğimizi mûcib âmillerdir. Türkler bu istikâmetde inkişâf edecekler midir veya şarka doğru uzanmak için çalışacaklar mıdır? Yunan harekât-ı milliyesi sönecek mi yoksa yeniden canlanacak mıdır? Bu şıkk-ı ahîrde hangi istikâmeti takib edecekdir? Yunanlılar Sevr Muâhedesi'nin esna-yı tanzîminde zannetdiğimiz gibi vazifesini ifaya muktedir midir, yoksa değil midir? Bütün bunlar pek kısa bir müddet zarfında meydana çıkacakdır. Pek çok mülâhazâtı istilzâm etmiş olan ve gerek İngiltere Hükûmeti için ve gerek içinden çıkmış olduğumuz Harb-ı Umumî'de bizim için az kaldı mûcib-i şe’âmet olacak olan şerâitin yeniden teessüsü emrinde hayatî bir ehemmiyeti hâiz olan muâhedâtın feshini intâc edecek olan cereyana kapılınmamasını ve bilâ-teemmül isti‘câl edilmemesini Avam Kamarası ile İngiliz milletinden rica eylerim. (Alkışlar)[4082]

Paris’de, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat’ın (Belger) katılımcı olduğu bir toplantıda, *Comité France et Islam* (Hey’et-i Fransa ve İslâm), Türkiye lehine gösteri tertiplendi.[4083]

4082 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 76-79.

4083 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 133.

İngiliz-Ermeni Komitesi Reisi Aneurin Williams, Mustafa Kemal'in lehine netice verdiği vechile İngiliz devletinin Ermenistan politikasını tenkid etti. İngiltere, Taşnak Ermenistanı'na vaadlerini yerine getirmemiştir:

> …Ermenilerin yaz aylarında hükümetimizden bazı askerî malzemeler temin ettiği doğrudur. Fakat bu yardım son anda yapılmıştır. O zamana kadar Ermeniler hükümetimize, devamlı olarak kendilerini organize etmelerine yardımcı olacak yetkililer gönderilmesi hususunda yalvarmışlardır. Hükümetimiz, devamlı olarak bu istekleri geri çevirdi ve Ermenilerin aldıkları uçakların dağıtımını bile durdurdu. Nihayet artık Bolşevikler ile Türklerin iletişimine karşı bir bariyer oluşturmak noktasında bütün umutların tükendiği bir anda silahlar gönderilmeye başlandı. Ancak bu silahlar, organize olmayı başaramamış birliklere gönderiliyordu. Zaten Bolşevik-Türk yakınlaşması bağlamında gönderilen bu silahlar bir anlam ifade etmedi. Çünkü vakit artık çok geçti… Biz, Türklere sadece Ermenistan'ı işgal için gerekli ortamı hazırlamakla kalmadık, aynı zamanda onların Rusya Ermenistanı'nı işgal etmelerine de izin verdik. Müttefikler, neden savaşın hemen akabinde, Türkler aciz bir durumda iken yapılması gereken şeyleri yapmadılar? Neden Trabzon'u ve diğer bölgeleri işgal etmediler? Neden biz Batum ile olan iletişim hattını tahliye ettik? Bu, Ermenistan'ın sorumluluğunu üstlenmesi yolunda Amerika'ya baskı yapmak için yapıldı. Ancak bu sorumluluk aslında bizim üzerimize düşüyordu. İngiliz Hükümeti devamlı olarak sorumluluklardan kaçış yolları aradı.[4084]

Roma'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

> Ziyâ Bey oğlumuzdan haber-i âfiyetinizi alarak memnûn ve mesrûr oldum. Cenâb-ı Hak umûr-ı hayrîyemizde muvaffak buyursun. Vaz'iyet-i siyâsiye lehü'l-hamd ümîd ve tahmînimizi vechile artık müteselsilen lehimize inkişâf etmeğe başladı. Tabî'î iş bitmiş değildir. Daha çekilecek pek çok mezâhim ve iktihâm edilecek bir çok müşkilât vardır. Hatta zavallı memleketimiz hudûd-i tabî'îyesini istihsâl edince, vaz'iyet biraz hâl-i tabî'îye rücû' eyleyince dahi envâ'-i mevânî" karşısında bulunacağız. Sarılacak bir çok yaralar, dermân aranılacak nice dertler bol bol zuhûr edecek.
>
> Her hâlde ipin ucu evvel ve âhir İngiltere'nin elindedir. İngiltere Devlet-i Âlîye-i Osmâniyenin muzmahil olması Türk milletinin mahvedilmesi kendi menâfi'-i hakîkîyesine muhâlif olacağını anladığı dakîkada sulh ve sükûnet-i âlemin cidden te'essüs eyleyeceğine inanmak mümkün olur. Bu def'a İstanbul'a gittiğimde İngiliz ve Fransız sefâretlerine uğramamış idim.
>
> Fakat muvâsalatımın ikinci günü Hâricîyeden çıkarken, Baştercüman Riyan'a rastgeldim. Daha doğrusu otomobilden bendenizi görüp atladı. Aman görüşelim dedi. Nihâyet iki gün sonra Sefârete gelebileceğimi söyledim ve gittim.
>
> İkibuçuk sâ'at görüştük. Âdâb-ı münâzara dâ'iresinde kendisine pek acı sözler söyledim. Ma'lûm-ı âlîniz koca İngiltere'nin Şark siyâsetini Dersa'âdet'te tedvîr eden ve buna bir şekîl ve mecrâ veren bu adamdır.
>
> Ber-mut'tâd yüksek perdeden bizi tahtiyeye kalkıştı. Hattâ Divân-ı Harb Dâ'iresi Re'îs-i sâbıkı Kürd Mustafa Paşa'yı son derece müdâfa'aya kıyâm etti. Yavaş yavaş kendisini tarîk-i i'tidâl ve İ'tirâfa icrâ' ettim ve dedim ki, ba'de'l-inkılâb sizinle anlaşmak için bir çok mürâca'ât ve himmetler sarfedildi. Tevâlî eden bir hayli vekâyi-i fecîa esnâsında bizi aslâ müdâfa'a etmediniz. Balkan Harbinde verdiğiniz sözü tutmadınız. İngiliz siyasetini bizde temsil eden Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretinde Edirne mes'elesi mevzû-i bahs iken, bu bâbda İngiltere'den hiç bir mu'âvenet görülmediğini ve statükonun muhâfaza edileceği hakkında va'adin infâz kılınmadığını tîzkârdan sonra Avrupa'da bir harb-i umûmî çıkacağı ma'lûm idi. Böyle bir herc ü merc-i umûmî sırasında Devlet-i Aliyenin dahi bir rol oynayacağını kestirmek müşkül değildi. İngiltere ne için bu ihtimâle karşı Devlet-i Osmânîyenin dostluğunu kazanmağa çalışmadı veyâ istemedi? O hâlde Almanlar ile ne için ittifâk ettik. Ezelî düşmanımız olan Rusya'ya karşı harb açtık diye bizi neden ithâm ediyorsunuz? dedim.
>
> Tabî'î cevab veremedi. Herhâlde ba'del-mütâreke tuttuğunuz yolun ma'kûl ve musîb olmadığı bi'l-fi'il sâbit oldu. Eğer şerâ'it-i ma'lûmeyi Anadolu'ya kabûl ettirmek için Ferid Paşa'yı hükûmetten iskat ettirdiniz ise

[4084] HC, PD, 5/136, p. 1909-1914; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 442-443, dipnot 1063.

beyhûdedir. Zîrâ memleketimizde nâmusu hâmiyet ve sadâkati ile ma'rûf ricâl-i hâzıra Hükûmetin böyle bir siyâsete âlet olmaya- cakları bedîhîdir.

Sevr Ahidnâmesinde ta'dilât-i esâsîye icrâ' edilmezse, İstanbul ile Anadolu'nun i'tilâf etmesi binâ'en-aleyh Şarkta ve bütün âlemde sulh ve sükûnetin te'essüs eylemesi müsteb'addır sözlerini ilâve ettim. Riyan uzun süren müdâfa'ât beyânâtımdan âdetâ müte'essir oldu ve sözlerimi reddetmedi.

Buradan vapurla Dersa'âdet'e giderken, iki mühim Fransız ile yolda İstanbul'a kadar arkadaşlık ettim. Batum'a gidiyorlardı. Orada mâden ve ticâretleri varmış. Birisi Mösyö Foret, diğeri Robin'dir. Her ikisi de gâyet zengin adamlardır. İstanbul'da 24 sâ'at kaldılar. Bu fırsattan bi'l-istifâde Fransa'nın Karadeniz Komiseri olup bir kaç ay evvel Trabzon'dan me'mûrîn-i Osmâniye tarafından ihrâc kılınmış olan Mösyö Lepissier ile bendenizi görüştürdüler. Bu adam hayli zamândan beri Trabzon'da imiş. Rivâyete nazaran millîcilere pek ziyâde mu'âvenet de etmiş ve ne için Trabzon'dan tardedildiği esbâbını bilmeyip pek ziyâde müte'essir gözüküyordu. Onunla da geldiğinin ferdâsı akşamı görüşmüş idik ki, Riyan'dan evvel bununla da üç sâ'at konuştuk. Maksâdını tamâmen anladım.

Türkiye'ye Bolşevizm girerek oradan Avrupa'ya sirâyet edecek diye Fransa'nın fevkal-âde telâşı olduğu tezâhür etti. Hattâ fikrimce Bolşevizm İstanbul'daki Fransız efrâdı arasında mevcûddur bile, öyle tahmîn ediyorum. İngiliz ve Fransızlar İstanbul'da çarpışacaklar ve donanmaları inşallâh birbirlerini batıracak. Bu Lepissier ile bi'l-âhare talebi üzerine bir daha görüştük. Kendisine ne gibi şerâ'it dâhilinde sulh edebileceğimizi ber-tafsîl anlatmışım. Eğer bu sözlerimi lâzım gelen makâmâta ismâ' ile kabûl edildiği te'mîn edilirse, evvelâ Dersa'âdet ba'dehû Ankara Hükûmetleri ile temâsa girerek, bir şekil verebileceğimi söyleseydim, ikinci mülâkâtta bi-eyyi-hâlin Bolşevizme mâni' olmaklığımızı ve Ermenistan ile yapılacak musâlaha-i tâmmede mutlâka Fransa'nın kasdiyle ve tertîbiyle yapılması lâzım geleceğini herhâlde harpten evvelki hudûttan fazla bir şey ümîd etmememizi te'yîd etti.

Cevâben: Türk- Ermeni i'tilâfi hâsıl olmuştur. Bundan memnûn olmalısınız. Hazır bu sûretle bir gâye bertaraf olmuş bulunuyor. Silâhların toplanması bahsine gelince, bu sizin bize karşı gösterdiğiniz sû-i misâlin netîce-i tabî'îyesidir. Mademki her mağlub olanın silâhı alınmak usûl vaz'edildi. Nasyonalistler de buna teba'iyet ettiler dedim.

Hulâsa İstanbul'da bulunduğum 15 gün zarfında İngiliz ve Fransızlarla vaki'-i temâsımdan bi'l-istifâde kendilerine elden ve dilden geldiği kadar telkînâtta bulundum. Hükûmet yine bidâyeten sulhunun tastîkini iltizâm ediyor idi. Ahvâlin bu sûretle inkişaf karşısında Anadolu'nun ifratkârâne metâlibinden ferâgat eylemesini teklîfe karâr verdim ve İzzet Paşa bu sûretle gitti idi. [....][4085]

Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. Said Molla tevkif edilecekti *fakat bunu gerçekleştirmek için Sait'in evine giden polisler, onun telefonla çağırdığı İngiliz polisiyle karşılaşmışlar*dır. *Olay üzerine Emniyet Genel Müdürü Sait'in evine gidip onunla görüşmüş*tür. *Halen ev, Türk ve İngiliz polislerinin gözetimi altında*dır.[4086]

23 Aralık 1920. Bâb-ı Âlî Paris Büyükelçisi, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırına telgraf gönderdi. Avam Kamarasından haber veriyor:

Avam Kamarası'nda bir üyeye göre, Fransa ve İtalya'nın Sevr konusundaki görüşleri karşısında bir Müslüman ülkesi olarak İngiltere uzlaşmaz bir tutumu sürdüremezdi. Ankara ile görüşmeye girişerek makul ödünler vermeliydi. Townshend bu görüşü destekleyerek kendisini aracı olarak önerdi. L. George İstanbul ile Ankara arasında görüşmeler başladığını, anlaşırlarsa birleşik bir Osmanlı ile Müttefikler'in görüşebileceğini söyledi. Ama Sevr'i değiştirmek kolay değildi. Yunanlıların oluru olmadan Müttefikler asi general M. Kemal'e "Bize barışı verin, biz de size İzmir'i veririz" diyemezlerdi. Böyle bir düzenlemeye Yunanistan razı olmazsa bizim

4085 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 124-126.

4086 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 10; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 409, sonnot 15.

> kalkıp Kemal'e saldırmamız olanaklı mıydı? Barışı, Türklere adil davranılmasını o da isterdi. Ama Kamara'dan Doğu'daki İngiliz siyasetini tümüyle değiştirmemesini istiyordu.[4087]

İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Başvekil Lloyd George'ye hususî mektub gönderdi. *Venizelos'un görevden düşmesinin İngiliz politikasının değiştirilmesi için bir fırsat olarak görülmesi* lazım geldiğini belirtiyor.[4088]

Lord Harding, Churchill'e özel mektub gönderdi. Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Derby Edward Stanley demiştir ki: Sevr, *yumuşakça ifade etmek gerekirse, çok kötü bir antlaşma*dır. *Fransa ve İtalya, İngiltere'nin arkasından iş çevirerek Ankara Hükümetine* yaklaşmaktadırlar, buna eminim.[4089] Lord Derby: *Türkiye ile imzalanmış olan barış (Sevr) çürüktür. Kendi çıkarlarımıza karşıt iki şey yaptık: 1. Türk İmparatorluğunu parçaladık; 2. Venizelos'un etkisi altında, o imparatorluğun bir bölümünü, onu yönetemeyecek olan bir ülkeye (Yunanistan'a) verdik... Mustafa Kemal'e söz atmanın moda olduğunu biliyorum. Kemal, bir deyimle yurtseverdir ve kendi ülkemiz bölünmüş olsa, bizim de yapmış olacağımızı yapıyor. Türkiye'nin yıkılmakta olduğunu gördü ve antlaşmayı kabullenmedi*.[4090]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Buna göre Sadrazam Damad Ferid Paşa, Kemalist-Bolşevik tehdidini izale etmek saikiyle Şark Vilâyetlerindeki Kürdlerle temas kurmuş fakat Curzon bu teşebbüsü akamete uğratmıştır:

> Eski Deniz Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşevik'lerin Mesopotamya (Irak)'a inmelerini önlemek için Kürt'lerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü… Bu, yeni bir öneri değildir. Bursa'daki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir şu inancı öne sürmüştü: "Kürt'ler, Kemalist'leri ortadan kaldırmada ve Bolşevik'lerin ilerlemesini engellemede kullanılabilir". Ferit Paşa, bu varsayımı (nazariyeyi) benimseyerek, Kemalist'leri bastırmak için, Kürdistan'da, onlara karşıcıl bir akım örgütletmişti. Ancak, Lord Curzon, 24 Nisan'da San Remo'dan gönderdiği telyazısında, bu öneriyi o sırada onaylamamış: Dışişleri Bakanlığı da, 31 Temmuz 1920 tarihli telyazısında, buna kesinlikle karşı çıkmıştı.[4091]

TBMM Dahiliye Vekâleti Vekili Doktor Adnan (Adıvar), TBMM Hariciye Vekâletine muhtıra sundu. Belirtildiğine göre mütarekeden sonra Samsun'da vazife görmüş bir İngiliz inzibat zabiti (muhtemelen Salter), Trabzon limana torpidoyla muvasalat etmiş ve TBMM Hükümetiyle temas kurmaya çalışmıştır. Velakin TBMM Hariciye Vekâletine müracaat edilmesi gerektiği belirtilerek geri çevrilmiştir:

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

> 21/12/[13]36 akşamı Trabzon Limanı'na gelen bir İngiliz torpidosundan 22/12/[13]36 sabahı başda bir beyaz ve arkada İngiliz bayrağı olarak sâhile gönderilen bir kayıkla baʿde'l-mütâreke Samsun'da mümessillikde bulunmuş olan bir İngiliz inzibât zâbitinin iskeleye yanaşarak çıkmak ve mutasarrıflık makâmına gelmek istediği ve taleb-i vâkiʿin kabûl edilmeyerek bir söyleyeceği var ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine arz ve iblâğ eylemeleri lâzım geleceği cevâbının iʿtâ etdirildiği ve şehre çıkarılmaksızın avdetlerini müteʿâkib

---

4087 *Paris Büyükelçiliği Evrakı*, Karton 364/1, no. 163; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433, sonnot 8.

4088 *CHAR*, 2/111/107-108, 23 Aralık 1920; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 299.

4089 *CHAR*, 2/111/107-108; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 299.

4090 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 400.

4091 FO 371/6346/E 342; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 136-137. İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İstanbul'daki *başlıca* Kürdlerin *pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmekte* olduklarını derc etmiştir.

> torpidonun garb istikâmetine hareket etdiği Canik Mutasarrıflığından iş'âr edilmişdir efendim. Dâhiliye Vekâleti Vekîli Doktor Adnan[4092]

Kastamonu'da münteşir *Açık Söz* gazetesi: *Zatı Şahane terk-i Saltanat mı ediyor?*[4093]

24 Aralık 1920 öncesi bir tarih. TBMM Hariciye Nâzırı Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu)[4094], TBMM Hükümeti Roma mümessili Cami (Baykurt) ve Galip Kemalî (Söylemezoğlu) beylere 24 Aralık 1920 tarihli telgraf gönderdi. Telgrafta belirtildiğine göre Mustafa Kemal'in kurmaylarından bir miralay İstanbul'a giderek Sadrazam Tevfik (Okday) Paşa'ya TBMM Hükümeti'nin sulh şartlarını bildirmiştir. *Sevr Anlaşması'nda küçük değişikler* tanzim eden mezkûr şartlar arasında Hılâfetin saltanattan ayrılması maddesi yer almaktadır. Ahmet Muhtar, böyle bir teklifin yapılmadığını belirtiyor ve tekzib yayınlanmasını istiyor.[4095]

24 Aralık 1920. Mustafa Kemal'in himayesindeki *Anadolu Ajansı* duyurdu: *Hilâfetin Saltanattan tefriki düşünülemez*.[4096]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtırası: Sadrazam Tevfik'in (Okday) oğlu İsmail Hakkı (Okday) *hararetli bir Kemalisttir*.[4097]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesi: *Avam Kamarası'nda 16 Aralık'ta yapılan görüşmelerde Yarbay Guinnes ve General Townshend Türklere karşı izlenen politikanın değişmesini ve Mustafa Kemal'le anlaşılmasını istemişlerdi*r.[4098]

İspanyol *La Libertad* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar:

> Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı 23 Aralık tarihli konuşmada ise Küçük Asya'daki durumu açıkladıktan sonra Sevr Antlaşması'nda revizyon yapılmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. Yarbay Guineff'in [Guinness'in] Türk sorununun çözülmesinin önündeki tek engelin İzmir'in devri meselesi olduğunu bildirmesi ve General Townshend'in İngiltere Hükümetinden Kemal Paşa ile ilişkiler kurulmasını talep etmesi, Lloyd George'un bu deklarasyonu[nu] tetiklemişti. Lloyd George, Türkiye'de sadece İstanbul Hükümeti ile müzakereler yapabileceklerini, İstanbul Hükümetinin rızası olmadan Mustafa Kemal'le ilişkiler kurulmasının, İngiltere'nin tanımış olduğu hükümeti reddetmek anlamına geleceğini belirtmiştir. George, hâlihazırda İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal'le müzakereler yaptığını, eğer bir anlaşmaya varırlarsa, müttefiklerin tüm Türkiye'yi temsil eden bir hükümetle tartışmalar yapabileceği bir durumun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Konuşmasının devamında, müttefiklerin, Yunanistan'ın rızası olmaksızın, isyanın lideri Mustafa Kemal'e yardım etmelerinin ve ona *"Bize barış ver, size İzmir'i verelim"* denilmesinin imkânsız olduğunu, toprak düzenlemelerinin düşünüldüğü kadar kolay olmadığını, İzmir'de oradan çıkmayı reddeden

---

4092 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 482.

4093 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 243-244.

4094 Ahmet Muhtar Mollaoğlu, mason idi: Mimar Sinan, 1976, Sayı 22, s. 68. İngilizlerle iltisaklıydı: "Galip Kemali Beyi çekiştirenlerin başında eski Dışişleri Bakanı ve Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey vardı. Bu adam uçarılığıyla tanınmış birisiydi. Birinci Dünya savaşında savaş esirleri için İngilizlerden çıkar sağladığını da Reşit Sadi Bey'den duymuştuk." Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 240.

4095 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Otuz Senelik Siyasî Hatıralarım*, c. 3, s. 472; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 339. Hilafet-saltanat 1 Kasım 1922'de, Mustafa Kemal ve rüfekası tarafından birbirinden ayırılacaktır. Demek ki hilafet-saltanatın ayırılması, Sevr'in hafifletilmesi için önerilen bir tavizdir. Dikkat edilirse, Lozan Konferansının arifesinde saltanat hilafetten ayırılıb ilga edilecek; Sevr'in bazı maddelerini içermek bakımından Sevr'in tadil edilmiş versiyonu şeklinde değerlendirilebilecek olan Lozan Andlaşmasının imzalanmasını müteakiben de hilafet ilga edilecektir.

4096 Echo de l'Islam, 1 Şubat 1921; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 134.

4097 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 134.

4098 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 313.

güçlü bir Yunan ordusunun bulunduğunu belirttikten sonra *"Onları şehri boşaltmaya zorlamak için ordu mu gönderelim?"* diye sormuştur. George, konuşmasına, *"Eğer Türkiye'nin kabul edilebilir teklifler yaparsa, onları duymaya hazırız. Biz Doğu'da barış taraftarıyız ve Türkiye'ye adil davranmak istiyoruz" diyerek son vermiştir*.[4099]

25 Aralık 1920. TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Mustafa Fevzi (Çakmak), TBMM Hariciye Vekâletine muhtıra gönderdi. 22 Aralık'da Samsun limanına demirleyen bir İngiliz muhribinden ihrac olan *Ford* nam İngiliz Yüzbaşı, ki İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhında muvazzaftı, Samsun mütasarrıfıyla görüşmek istemiş fakat lisan-ı münasible geri çevrilmiştir:

Umûr-ı Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

Şehr-i hâlin yirmi birinci günü öğleden sonra saat beşde Samsun Limanı'na gelen (F 26) İngiliz muhribinin 22 minhü öğleden evvel saat dokuz buçukda bir filika mayna edib derûnunda İngiliz Karârgâh-ı Umûmîsinden Yüzbaşı Fort [Ford] isminde biri iskeleye gelerek mutasarrıf ile görüşmek istemesi üzerine hükûmetin sizin ile hiçbir münâsebeti olmadığı cevâbı verilerek sefînesine avdet eylediği ve öğleden evvel saat on birde geminin garb istikâmetine hareket eylediği Samsun Liman Riyâsetinden mevrûd şifreli telgrafnâmeden anlaşılmakla husûl-ı maʿlûmât zımnında maʿrûzdur efendim. Müdâfaʿa-i Milliye Vekîli Fevzi[4100]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi tekzib yayınladı:

Ankara Hükümeti, bir tekzip yayımlayarak Mustafa Kemal adına bir subayın Tevfik Paşa'ya barış şartları olarak bazı maddeler önerdiği haberinin aslı esası olmadığını açıkladı. Sözü edilen maddelerde, İzmir'in Boğazlar bölgesine katılması, Trakya'nın özerkliği, Halifeliğin Sultanlık'tan ayrılması, Boğazlar Komisyonu'na üç Türk delegenin daha katılması, Sevr'in 7 maddesinin değiştirilmesi öngörülüyor.[4101]

26 Aralık 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a 21 Aralık tarihli mahrem telgrafa cevaben talimat gönderdi[4102]: *Yunanistan'daki durum açıklığa kavuşuncaya kadar, Sevr Andlaşması'nın hemen yürürlüğe sokulması için yapılan baskıya son verilmesini* rica ederim.[4103]

İstanbul'da, İngilizlerin kontrolü altındaki Büyük Postane'nin altında, Ankara ve Anadolu ile bağlantı kurup haberleşmeyi idare etmek üzere gizli bir telgraf merkezi açıldı.[4104]

Mustafa Kemal'in beyannamesi: *Hiçbir kimse hiçbir sebep ve suretle Hükûmeti Merkeziyenin malûmatı olmaksızın kuvvet toplamağa mezun değildir*.[4105] Mezkûr beyanname politik bir manevradan ibaretti denilebilir. Zira bu devrede Mustafa Kemal'e muhalif Çerkes Ethem ve kuvvetleri tasfiye edilmeye ve nizamî ordu düzenine geçilmeye çalışılmaktadır.

TBMM Dahiliye Vekâleti Vekili Doktor Adnan (Adıvar), TBMM Hariciye Vekâletine muhtıra sundu. *Curris* nam bir İngiliz Yüzbaşı, Giresun limanına muvasalat ederek TBMM Hükümetine bağlı

4099 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 201. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4100 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 483.

4101 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 340.

4102 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 109.

4103 FO 371/5059, E 16085/3/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 138, dipnot 2.

4104 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 341. "A. L. Macfie, İngiliz istihbarat birimlerinin yerel casuslar ve telgraf hatlarına yönelik mesaj çözme faaliyetleri sayesinde İstanbul Hükümeti, Ankara'daki Milliyetçiler ve Kolorduların yazışmalarını deşifre edebildiklerini kaydetmektedir." İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, 2016, s. 187.

4105 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 134.

mutasarrıfla ve mevki kumandanıyla mülakat etmiş ve İngiltere ile TBMM Hükümetinin sulha varacağını, ticaretin başlayacağını beyan etmiş ve bu hadisat karşısında Anadolu amme efkârının ne keyfiyette olduğu hakkında sual tevcih etmiştir. İngiliz Yüzbaşı Curris, Giresun mıntıkasındaki askerî ve mülkî makamların TBMM Hükümeti'ne fevkalâde bağlı olduklarını görmüş; TBMM Hükümetinin Bolşeviklerle işbirliğini sonlandırmasını zımnen ifade etmiştir:

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesine

23 Kânûn-ı Evvel sene [1]336 tarih ve 3218 numerolu tezkereye zeyldir. İngiliz torpidosundan Giresun'a çıkan zâbit ile icrâ kılınan mülâkâtın mâhiyetine dâir Giresun Mutasarrıflığı Vekâletinden alınan telgrafnâmenin sûreti dahi leffen takdîm kılındı efendim. Dâhiliye Vekâleti Vekîli Doktor Adnan

***

Giresun Mutasarrıflığı Vekâletinden mevrûd 23/12/[13]36 tarihli şifre sûret-i mahlûlesidir:

1- Bugün 21/12/[13]36 saat sekiz evvelde (F 26) numerolu bir İngiliz torpidosu Giresun Limanı'na girerek bir kayık ile Koris [Curris?] isminde bir yüzbaşı iskeleye yanaşdı. Mutasarrıf ve Mevkiʿ Kumandanıyla görüşmek istediği anlaşılmakla müsâʿade edildi. Bir tercümanıyla beraber belediye dâiresine getirilerek görüşüldü. Mûmâ-ileyhin ilk sözü "İngilizler Türklerle musâlaha yapacaklar. Ticâret başlayacak. Bu bâbda milletin efkârı nedir?" olmuşdur.

2- Bu sû'ale karşı "Türkler büyüklerine bilâ-kayd ü şart merbûtdurlar. Biz öyle musâlahadan, muhârebeden anlamayız. Ankara bize ne emrederse o emri îfâya hâzırız. 'Hepiniz ateşe atılacaksınız' dese ateşe atılırız. Başka şey bilmeyiz" cevâbı verilmişdir.

3- En sonralar "Sulh olmak istiyoruz. Ama milletin efkârını da anlamak istedik. Binâenaleyh milletin büyüklerine tâbiʿ ve mutîʿ olduğunu anladık" demişdir.

4- Türklerin Bolşeviklerle nasıl uyuşduklarına hayret etdiklerini söylemişdir. Cevâb olarak "Türkler daha ziyâde bir şey bilmek istemezler. Ancak Ankara Hükûmeti ne söylerse bütün millet o emre bakar. İyisini kötüsünü Ankara Hükûmeti bilir. Biz ancak emrolunana nazaran körü körüne hareket etmek vazîfe-i milliyemizdir" söyledik. Arz olunur. Mutasarrıf Vekîli Hüseyin Avni[4106]

27 Aralık 1920. İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Başvekil Lloyd George'ye hususî mektub gönderdi. *Yunanlılara İngilizlerce verilen toprakların geri alınmasını savun*uyor *ve bu toprakların aslında Yunanlılara değil, Venizelos'a verildiğini yaz*ıyor. *Ayrıca Yunanistan'ın İzmir ve çevresini işgalinin temelsizliği* hakkında şunları derc ediyor: *Birinin bana izah ettiği gibi Yunanlıları İzmir'e yerleştirmek, Almanları Dublin'e koymak gibidir*.[4107]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 586 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *25 Kasım 1920'de BMM adına Kâzım Karabekir'in ve Ermenistan adına M. Hatissiyan'ın katıldığı, bir hafta kadar süren barış görüşmeleri sonunda, 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalan*mıştır. *Antlaşmanın başlıca koşulları şunlard*ır:

Türkler, daraltılmış sınırlar içinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyor; anlaşmazlık konusu olan Kars ili ve Sürmelirem ilçesinin geleceğinin üç yıl içinde yapılması gereken bir plebisitle kararlaştırılmasını; bu süre içinde karma Türk-Ermeni jandarmasının söz konusu yerlerde barış ve düzenden sorumlu olmasını kabulleniyorlar; Ermenistan, Sevr Antlaşmasını tanımayarak Avrupa'daki temsilcilerini geri çağırmayı ve İtilâf devletlerinin temsilcilerini, bu devletler Kemalist Türkiye ile bir barış antlaşması imzalayıncaya dek Erivan'a sokmamayı kabul ediyor; Ermeni ordusu 1.500 ere indiriliyor, ama jandarma gücü sınırlandırılmıyor; Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı diğer devletlerle yaptığı tüm antlaşmalar kaldırılıyor; Türkiye'deki Ermenilerle

[4106] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 482-483.

[4107] CHAR, 2/111/115 & 2/111/115-116, 27 Aralık 1920; Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 299.

Ermenistan'daki Müslümanların diğer yurttaşlar gibi eşit haklardan yararlanmaları; iki ülke arasında en erken vakitte diplomatik ilişkiler, telgraf ve telefon ulaşımlarının kurulması kabul ediliyor; Türk koruyuculuğu altında yerel özerklik verilecek olan İtur ve Nahcıvan illeri, ileride uluslar (self-determination) ilkesine göre kendi kaderlerini yine kendileri bir karara bağlayacak; Ermenistan saldırganlığa uğrar ve yardım isterse, Türkiye ona askerî yardımda bulunacak; Ermenistan silâh ithal etmeyecek; her iki yan, birbirinden savaş ödeneği istemeyecek; Antlaşma bir aya değin onaylanacak; Türk ordusu, Ermeni ordusunun Antlaşmada saptanan sayıya indirildiği oranda Ermeni topraklarını boşaltacak.[4108]

28 Aralık 1920. İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumisi Londra'ya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Yunan'ın askeri vaziyetinden haber veriyor: *Manisa'da düzensizlik sürüyor; o kentteki Yunan tümenini berkitmek amacıyla Selanik ve Pire'den İzmit'e ek güçler sevkediliyor. Bursa'ya gönderilmekte olan 5. Yunan tümeninin iki taburunda Patras'ta olaylar çıkmıştır*. *Tüm Yunan taburlarında firar nedeniyle askeri sayısı epeyi azalmıştır*.[4109]

29 Aralık 1920. Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Harbiye Nâzırı ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi "ve Türkiye'yle iyi bir barış yapması"nı öner*iyor. *Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan 'Ruslara karşı bariyer' rolünü de canlandıracak"tır*.[4110]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, derkenar yazdı: *"Müttefiklerin Doğu'daki tesanüdünün ortadan kalkmış olduğu inkâr edilemez. Sayın Lloyd George, Atina'da, Yunanistan'a bakarak Konstantinos'u hesaba katmıyor; Ankara'da ise sadece 'asi bir general' görüyor ve seçimle yönetime geçmiş olan ve Anadolu'yu temsil eden Büyük Millet Meclisi'ni ve Mustafa Kemal'in bu meclisin yetkisiyle hareket ettiğini görmezlikten geliyor*."[4111]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mektuba, yüksek komiserlik ikinci siyasi memuru Andrew Ryan'ca hazırlanmış olan ve Bolşevik tehdidine karşı koymak amacıyla İstanbul'daki kimi Kürt önderlerince yapılmış olan önerileri içeren bir raporun suretini de iliştirmiş ve şunları eklemişti:

"Mustafa Kemal ve ulusalcılar, Bolşeviklerle olan ilişkilerini şimdilik sürdürmek meylinde olduklarını gösteriyor; aynı sırada Kral Hüseyin ve oğullarıyla yazışmalarını sürdürüyor ve Mezopotamya'yı (Irak) harekât sahası olarak görüyor; dolayısıyla bu ülkedeki İngiliz yönetimini güç durumda bırakmak için çalışıyorlar... Bu gibi hareketleri önlemek için İngiliz yönetimi Kürtleri kullanmak politikası uygulamaya karar verirse, İstanbul'daki Kürt ileri gelenleri bunda bir rol oynayabilirler; ama onlar oldukça bölünmüş bir durumdadırlar. Seyid Abdülkadir ve belki Bedirhan ailesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürtler, pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler."

Andrew Ryan'ın 23 Aralık tarihli raporunda şunlar belirtiliyordu: "Eski Donanma (Denizcilik) Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşeviklerin Mezopotamya'ya (Irak) girmelerini önlemek için Kürtlerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü... Bu, yeni bir öneri değildir. Buradaki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir, sık sık, Bolşevik tehlikesinden söz eder. Birkaç ay önce Abdülkadir şu görüşü öne sürmüştü: "Kürtler, Kemalistleri ortadan kaldırmada ve Bolşeviklerin ilerlemesini engellemede

4108 FO/6265/E 115; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 34-35.

4109 IDA, FO 371/6506/E 14; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 201-202. "O zaman pek yaygın olan bir şakaya göre; savaşta her Yunan subayı hemen kaçmaya hazırlanır, fakat öbür arkadaşlarının kaçmayacağını umarmış." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 106.

4110 Martin Gilbert. (2013). *Churchill: Bir Yaşam* (S. Sertabiboğlu, çev.) (2. basım) içinde (s. 507). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

4111 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 197.

kullanılabilirler." Ferid Paşa, bu varsayımı (teoriyi) benimseyerek, Kemalistleri bastırmak için, Kürdistan'da, onlara karşı bir akım örgütlemişti. Ancak Lord Curzon, 24 Nisan'da San Remo'dan gönderdiği telgrafta, bu öneriyi o sırada reddetmiş; Dışişleri Bakanlığı da, 31 Temmuz'da 1920 tarihli telgrafında, buna kesinlikle karşı çıkmıştı. Hamdi Paşa'ya pek güvenim yoktur, çünkü onu bir kurnaz (hilekâr) olarak görüyorum. Ancak Seyid Abdülkadir'le ilgili yüksek görüşlerim vardır. Onun Kürtler arasında dini açıdan büyük etkisi vardır. Kendisi dürüst ve vasati derecede etkilidir; ancak görüş açısı kısıtlıdır. Yerel Kürtlerle ilgili olarak sağlamış olduğum bilgiye göre, onlar arasındaki iki hizip yine birleşmiştir ve şimdi tek bir Kürt kulübü kurulacaktır. Bunun başkanı Abdülkadir, asbaşkanı da Emin Ali Bedirhan olacaktır."[4112]

30 Aralık 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi son 15 güne ilişkin rapor kaleme aldı. Buna göre *Ankara'ya gönderilen İzzet Paşa heyetinin Mustafa Kemal ile anlaşmaya varamadığı, Kemalistlerin uzlaşmaz tutumlarını sürdürdükleri, Sultan Vahideddin'in tahttan çekilmesini istedikleri* bildirildi.[4113]

30 Aralık tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Mustafa Kemal'le İzzet Paşa arasında, 5 Aralık'ta (rapor 7 Aralık tarihini veriyor), Bilecik'teki garda yapılan görüşme hakkında bizzat İzzet Paşa'nın göndermiş olduğu telgraflara dayanarak bilgi vermiş; heyetin coşkun bir gösteriyle karşılandığını; her kent ve köyde halkın padişaha bağlılık beyan ettiğini iddia etmiş; İzzet Paşa'nın, ulusalcıların dileklerini kapsayan 11 Aralık ve Celalettin Arifle yaptığı görüşmeyi anlatan 14 Aralık tarihli telgraflarının İngilizce çevirisini vermişti.[4114]

Londra'da yayımlanan The Times, 1920 yılında "Bazılarınca Selanikli Yahudi kökenli olduğu söylenen Mustafa Kemal, Milliyetçi harekete Haziran 1919'da katıldı" diye yazıyordu.[4115]

TBMM Hariciye Vekâleti, İngiliz mümessillerinin Karadeniz sahillerine son günlerde fevkalâde teveccüh etmesine binaen TBMM memurîninin resmen nasıl muamele edeceklerine ilişkin, Dahiliye Vekâletine ve Müdafaa-yı Milliye Vekâletine talimatname keşide etti. Hariciye Vekâleti'nin şu hedefi bilhassa mühimdir: *Her maddesinde milletimizin hayâtına karşı bir kasd-ı mündemic bulunan Sevr Muʿâhedesi'nin taʿdîlini müzâkere edemeyiz. Bizim için onun külliyen ilgâsı lâzımdır*.[4116] Fakat işbu tarih yazımının da istikbalinde görüleceği üzere Sevr projesi kısmen tadil edilerek Lozan eşkaline dönüştürülecek ve andlaşma imzalanacaktır. Bu

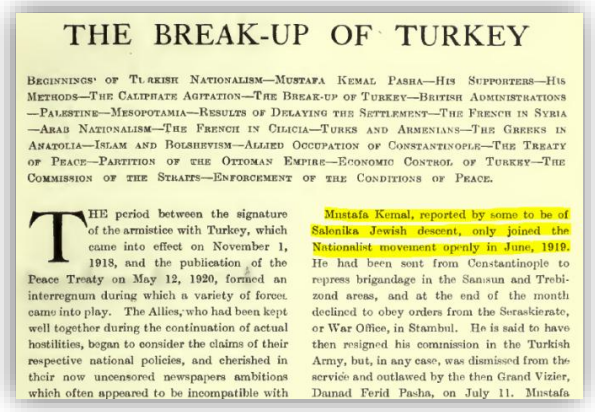

THE BREAK-UP OF TURKEY

BEGINNINGS OF TURKISH NATIONALISM—MUSTAFA KEMAL PASHA—HIS SUPPORTERS—HIS METHODS—THE CALIPHATE AGITATION—THE BREAK-UP OF TURKEY—BRITISH ADMINISTRATIONS—PALESTINE—MESOPOTAMIA—RESULTS OF DELAYING THE SETTLEMENT—THE FRENCH IN SYRIA—ARAB NATIONALISM—THE FRENCH IN CILICIA—TURKS AND ARMENIANS—THE GREEKS IN ANATOLIA—ISLAM AND BOLSHEVISM—ALLIED OCCUPATION OF CONSTANTINOPLE—THE TREATY OF PEACE—PARTITION OF THE OTTOMAN EMPIRE—ECONOMIC CONTROL OF TURKEY—THE COMMISSION OF THE STRAITS—ENFORCEMENT OF THE CONDITIONS OF PEACE.

THE period between the signature of the armistice with Turkey, which came into effect on November 1, 1918, and the publication of the Peace Treaty on May 12, 1920, formed an interregnum during which a variety of forces came into play. The Allies, who had been kept well together during the continuation of actual hostilities, began to consider the claims of their respective national policies, and cherished in their now uncensored newspapers ambitions which often appeared to be incompatible with

Mustafa Kemal, reported by some to be of Salonika Jewish descent, only joined the Nationalist movement openly in June, 1919. He had been sent from Constantinople to repress brigandage in the Samsun and Trebizond areas, and at the end of the month declined to obey orders from the Serasckierate, or War Office, in Stambul. He is said to have then resigned his commission in the Turkish Army, but, in any case, was dismissed from the service and outlawed by the then Grand Vizier, Damad Ferid Pasha, on July 11. Mustafa

Fotoğraf 7. The Times'in "Harbin Tarihi" yıllığı, *Türkiye'nin Parçalanması*, cilt 21, sayfa 433.

4112 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 198-199.

4113 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXIII.

4114 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 200.

4115 The Times. (1920). *History of the War* (Vol. XXI, p. 433). Great Britain, London: House Square; Aktaran: Cengiz Şişman. (2016). *Suskunluğun Yükü: Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi* (A. Demirhan, çev.) içinde (s. 332). İstanbul: Doğan Kitap.

4116 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 485. Kemalist tarih anlatıcısı, Türk Tarih Kurumu mensubu, CHP Tek-Parti yönetimi Manisa mebusu Yusuf Hikmet Bayur'un belirttiğine göre; Müttefikler, Yunan Anadolu'dan silâhla ihrac edilmeden evvel (Mart 1922'de) yeni bir sulh akdetmeye ve böylece Sevr'deki "öldürücü hükümlerin bir kısmını, yeni muahedede yaşatmaya çalış"mıştır: *Belleten*, Nisan 1937, Cilt 1, Sayı 2, s. 450. Sevr'in 100'den fazla sayıda mevaddı ya aynen ya da kısmen tadil edilerek Lozan'da kabul ettirilmiştir: Burak Turna. (2023, Ağustos 14). *1- SEVR ANLAŞMASI /LOZAN ANLAŞMASI KARŞILAŞTIRMASI.*. [yazı dizisi]. twitter.com adresinden 2 Mayıs 2024 tarihinde edinilmiştir.

bağlamda, TBMM Hükümetinin Aralık 1920'de ızhar edilen hariciye hedefine nazaran başarısız olduğu söylenebilir. Örneğin TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Sevr'i tadil edici gizli sulh teklifine göre (Aralık 1920) TBMM Hükümeti hılâfet-saltanatı parçalıyordu. Bu şart, Lozan'dan evvel saltanatın ilgasıyla tahakkuk edecek; Lozan'dan sonra hılâfetin ilgasıyla da kemale erdirilecektir.

31 Aralık 1920. Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Curzon'a 592 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Gürcistan Millet Meclisi Asbaşkanı Simeon Mdivani, İngilizlerin izniyle Ankara'ya hareket eden ve sekiz üyeden oluşan Gürcistan kuruluna başkanlık ediyor*. Batum meselesi üzerine TBMM Hükümeti *Simeon Mdivani başkanlığındaki Gürcü kuruluyla* görüşüyor*, ama bir çözüme bağlanamıyor*. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, 3 Ocak 1921'de şu derkenarı yazacaktır: *Şimdi sürekli olarak Ankara'ya diplomatik kurullar gidiyor. Bu kadar rağbet Kemal için kötüdür, ama Bolşevikleri kudurtacak*.[4117]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî memurlarının maaşını ödemekte yetersiz kalıyor: *Hükûmet, 1920 yılı Ekim ayında memurlara maaşlarının yüzde 75'ini ödeyebilmiş, Kasım-Aralık 1920'de herhangi bir ödeme yapamamıştı*r. *Hükûmet, Osmanlı Bankası'ndaki 252.000 altın lira stokun serbest bırakılması ve kendisine ödenmesi için Müttefiklerden onay bekliyor*.[4118]

> Osmanlı Hükûmeti'nin, İstanbul vilayet gelirleri ile gümrüklerden gelen vergilerden başka gelir kaynağı kalmamıştı. Türk parasının değer kaybetmesiyle bu gelirler daha da azalıyordu. 1921 yılına girilmesine rağmen Osmanlı Hükûmeti, memurların büyük bir kısmına 1920 yılı Ekim ayı maaşlarının %75'ini ödeyebilmişti. 1920 Ekim ayı bakiyeleri, Kasım ve Aralık ayı memur maaşları ekonomik sıkıntılardan dolayı ödenememişti. Yüksek Komiserler temel hizmetlerin aksamaması için polis, gümrük, hapishane ve hastane gibi öncelikli hizmetlerde çalışanların maaşlarının zamanında ödenmesini, diğerlerinin maaşlarının ise ertelenmesini tavsiye ettiler. Diğer hizmetlerin aksamasına neden olacak bu tavsiye Maliye Nezâreti tarafından uygun bulunmadı. Bundan sonra Yüksek Komiserler başka bir plânı daha sahneye koydular. Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun; İtilaf Devletleri tarafından el konulan 252,000 altın üzerindeki bloke kararını kaldırabileceğini açıkladılar. Osmanlı Devleti'nin kendi parasını kullanabilmesi için belki de tarihteki en ağır antlaşmalardan biri olan Sevr Antlaşması'nı onaylaması ve Osmanlı maliyesinin yabancılardan oluşacak Maliye Komisyonu'nun denetimine bırakılması şart koşuluyordu. Kaldı ki; bu denetim kurulsa bile tedbir konulan malvarlıklarının iadesi için son kararı yine kurulması planlanan Maliye Komisyonu verecekti. Ankara'ya gönderdiği heyetin gelmesini bekleyen Tevfik Paşa Hükûmeti bu teklifi kabul etmedi.[4119]

1920 nihayeti. Ankara'ya büyükelçi tayin edilen Semyon İvanoviç Aralov, Moskova'dan mufarakat etmeden evvel Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin'le mülakat etti. *Lenin Mustafa Kemal'in bir devrimci değil, bir "oportünist" olduğunu ve en yüksek teklifi verenin onu elde edeceğini düşünüyor. Bolşevik liderlere göre, Türk ulusçuları hakkında serap görmenin anlamı yoktu*r.[4120]

Aralık 1920. İngiliz Muhafazakârlardan Avam Kamarası Wrekin mebusu General Charles Townshend, *aralık 1920'de İngiliz parlamentosunda Yakındoğu sorununun görüşülmesi sırasında Kemalistlerle*

4117 FO/6265/E 6; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 189.

4118 Rumbold'dan Curzon'a 31 Aralık 1920, FO, 406/45, No. 13; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 124-125, dipnot 286.

4119 Rumbold'dan Curzon'a 31 Aralık 1920 Tarihli Mektup, FO, 371/6464, E 346; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 762.

4120 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 185.

antlaşma yapılması gerekliliğini ısrarla belirtmiş ve bu amaç için kişisel olarak da görev üstlenebileceğini söylemişti.[4121]

Aralık ayında Yunan donanmasına yaptığı hizmetler dolayısıyla Kral tarafından nişanla taltif edilen İngiliz Bahriye Misyonu başkanı Amiral Kelly'yi Lord Curzon derhal geri çağırdı. Kral Konstantin ise *birliklerine gönderdiği tebliğlerde hâlâ "Anadolu'daki Müttefik Kuvvetleri" deyimini kullanıyordu; aslında bu ülke içinde morali desteklemek için kullanılan bir göz boyamaydı. Bir kaç İngiliz, Fransız ve İtalyan subayı hâlâ ordu ile beraberdi; fakat sadece danışman olarak. Ne fikir veriyor, ne bir şeye karışıyorlardı*.[4122] Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerindeki gözlemci mezkûr Müttefikî irtibat subayları, acaba, Yunan askeriyesine ilişkin mühim bilgilerin TBMM Hükümeti tarafına sızdırılması olayında rol almışlar mıdır?

1921

> "Sultan hâlâ tahttaydı ve hükümet yaşlı milliyetçi sempatizanı ve dünür Tevfik Paşa'ya emanetti. Ankara ve İstanbul arasındaki nifakın kurgusal olduğuna dair ısrarlı söylentiler dolaşıyordu."[4123]

İngiliz ordusunun hesaplamalarına göre İstanbul ve Boğazlardaki İngiliz askeri 9.500'e ulaşmaktaydı ve Harbiye Nâzırı Winston Churchill'in beyanına bakılırsa sadece İstanbul'daki İngiliz askerlerinin maliyeti günlük 50.000 sterline (yaklaşık 500.000 lira) iblağ etmekteydi.[4124]

İngiliz Harbiye Nezâreti, "Ulusalcı lider Mustafa Kemal ile müzakere ihtimali" nam muhtıra kaleme aldı.[4125]

Yunan lirası *drahminin değeri 1920 ortalarından beri düşüyor ve fiyatlar yükseliyor*.[4126]

Hindistan Genel Valisi Frederic John Napier Thesiger'in (III. Baron Chelmsford), Londra'daki Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Monragu'ya *1921'in başında gönderdiği telgraflarda İngiltere'nin 1914'e kadar "Rus devine karşı İslamiyetin savunucusu" olduğuna işaret ederek konuyu tarih perspektifine oturtuyor. Ancak şimdi sert Lloyd George'un zavallı Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirdiği zalim Sevr Anlaşması ve Curzon'un güçsüz İran İmparatorluğu'na kabul ettirdiği tek taraflı anlaşma, Hindistan Müslümanlarınca "İngiltere'nin İslamiyeti ezmesinin" örnekleri olarak görülmekte*dir. *Diğer yandan savaş Rusya'da iktidara -en azından Ortadoğu'da- ulusal bağımsızlık dilini konuşan bir rejim getirmiştir*. *Genel Vali'ye göre sonuçta, Ortadoğu'da Rus Bolşevik yayılmacılığına karşı "gerçek savunma", ileri askeri mevziler edinmek değil, temel dini inançları Bolşevizme düşmanlık içeren Müslüman bölge halkları arasında "milliyetçi ruhu" desteklemektir*; *bu milliyetçilik, Rus yakınlaşmasına karşı çıkmalarını sağlar. Yerli liderler bağımsızlıklarına gerçek tehdidin Londra'dan geldiğini sonucuna varabilecekleri için, İngiltere'nin Ortadoğu'da askeri, hatta ekonomik varlığını bile sürdürmesi yanlış olacaktır.*[4127]

4121 *Dışişleri Halk Komiserliği Belleteni*, 1921 [Rusça], no: 1-2, s. 127; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 249.

4122 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 124-125.

4123 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 121.

4124 Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923*, 2002, p. 184.

4125 BNA, War Office (WO), 32/5773/0152/5743. 21 Eylül 2022 tarihinde British National Archives adresinden edinilmiştir.

4126 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 348.

4127 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış,* 2008, s. 390-391.

Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu ile Hindistan Genel Valisi Frederic John Napier Thesiger (III. Baron Chelmsford), *Bolşevik Rusya'nın İngiltere'nin Ortadoğu'daki durumu için askeriden çok politik bir tehdit* telakki ediyorlar ve *Müslüman Asya'daki milliyetçi güçlerin desteğini kazanmak amacıyla Rusya ile rekabete girilmesini savunuyorlar*. Halihazırda ise *İngiltere bu güçleri Moskova'nın kucağına itmek için hazırlanmışa benzeyen bir politika izlemekte*dir; *İngiliz askeri varlığı bu güçleri daha da yabancılaştıracaktı*r.[4128]

1 Ocak 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, Koloniler Nezâretini Winston Churchill'e teklif etti. Teklifi *kısa bir duraklamadan sonra* kabul eden Churchill, Lord Milner'den münhal kalacak nezâret makamına resmî olarak 7 Şubat'da oturacaktır. Churchill'in Koloniler Nâzırlığının esbab-ı mucibesini şu cümlesi özetlemektedir: *Ortadoğu'da olup biten her şey, masrafların kısılmasının yanında ikinci derecede önemlidir*.[4129]

*İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Nathaniel Curzon'a 1 Ocak 1921'de gönderdiği gizli telgrafta şu ilginç açıklamalarda bulunmuştu*r:

> Son iki yıldan beri İstanbul'daki Kürt önderler, İngiltere'nin de yardımıyla "Kürdistan'da" bir akım başlatmayı İngilizlerden dilemeyi sürdürmüşlerdir. Bunu yapabilmek için, yerel Kürt önderleri üzerinde epey etkili olduklarını söylüyorlardı... Ancak İngiliz yönetiminin ihtiyatlı tutumu ve barış antlaşmasının revizyona tabi tutulması, bu Kürt önderlerini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden uzaklaştırmıştı. Son günlerde benimle temas kurmuş olan Kürt Hamdi Paşa, bana şu öneride bulunmuştur:
>
> "Abdülkadir'le ötekiler, aşiretleri herhangi bir Bolşevik saldırganlığına karşı mukabelede bulunmaya kışkırtmaları için onlara, Musul'a gitmeye izin verilmesini dilemişti... Bu konudaki genel görüşüm şudur: Etkili olan ve İngiliz yönetimiyle işbirliği yapmak isteyen Abdülkadir, tüm cesaretini yitirmiştir. Bedirhanlar hâlâ heveslidir, ama İngiltere'den başka yardımcılar arıyorlar; Babanzadeler ise Türk yanlısıdırlar... Arada sırada yerel unsurlar ortaya çıkarak, Bolşevizm'e ve Kemalizm'e karşı Kürtlerin kullanılmasını önerirler."[4130]

İspanyol *La Voz* gazetesi, Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesini iktibas ediyor: *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, Sevr Antlaşması'nın tasdik edilmesi için Osmanlı Hükümetine baskı yapmaktadır. Osmanlı Hükümeti, Ankara'da başlatılan müzakerelerin sonucunu bekleme gereğini ve antlaşma metnindeki bazı önemli değişiklik ve düzeltmelerin olduğunu mazeret göstererek, antlaşmayı onaylamamak için diretmektedir. Bundan başka, Türk yetkilerin içinde bulunduğu ciddi güçlüğe ve hazinedeki kaynak yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Sadrazam, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadi durum karşısında istifasını sunmak zorunda olacağını söylemektedir*.[4131]

2 Ocak 1921. Veliahd Abdülmecid *The Morning Post* muhabirine beyanat verdi, *İngiltere'nin "anormal politikası"ndan şikâyet etti*:

4128 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış,* 2008, s. 390.

4129 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış,* 2008, s. 409, 412.

4130 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 202. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4131 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 201-202. Ömer Faruk Altay derkenarı: Müttefikler tarafından gizlice desteklenen işbirlikçi Mustafa Kemal hükümeti ise Müttefiklerin ordu göndermeyeceğini çok iyi bildiği Anadolu çöllerinden ve dağlarından pala sallıyor, İstanbul'u da ihanetle suçluyordu. Canik Mutasarrıfı, Trabzon ve Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, "üç yüz kilometre dahile çekilip düşman donanmasına pala sallayanları"n ihanet ithamlarını reddediyordu (Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 556-557). TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Albay İsmet, 29 Mayıs 1920'de TBMM gizli celsesinde, Müttefiklerin Anadoluya büyük ordular göndermeyeceklerini belli ettiklerini; farzımuhal dönderseler bile bozkır ve dağlık Anadolunun milyonluk ordularla bile tam istila edilemeyecek stratejik derinliği haiz olduğunu ifade etmişti (*TBMMGCZ*, c. 1, s. 40).

> Sévres Muahedesi modern diplomasinin bir şaheseri gibi telâkki edilemez. . . Aleyhinizde herhangi düşmanca bir hareketi desteklemekte bir menfaatimiz yoktur; fakat bizi kendi tarafınıza çekerek Türk Halifesinin dinî nüfuzunu İmparatorluğunuz dahilinde sulh ve sükûn lehine kazanmakta ise sizin menfaatiniz vardır. . . .Britanya ile Türkiye arasında karşılıklı menfaat ve sempatiye dayanan normal münasebetlerin geri gelmesi için ilk zarurî hal Türkiye'yi ezmemek kararını vermenizdir. . . .Britanya'da hâlâ dostlarımızın mevcut olduğunu kaydetmekle bahtiyarım ve eminim ki, bunların sayıları zamanla artacaktır. . . .Bir gün gelecek, Britanya Türkiye'ye karşı kırk yıl önceki dost siyasetini yeniden ele alacaktır.[4132]

Jaeschke'de göremediğimiz birtakım tafsilatı Akşin'de görüyoruz:

> 2 Ocak 1921 günü Abdülmecit *Morning Post* gazetesinin muhabiriyle görüştü. Muhabire göre Abdülmecit her türlü siyaset ve entrikanın dışında olduğundan, söyledikleri geniş görüşlü, kültürlü, yüksek mevkideki bir Türk gözlemcisinin görüşleri olmak niteliğini taşıyordu. Veliahta göre genel ve geleneksel Türk (herhalde o, Osmanlı demiştir) anlayışı her zaman İngilizsever olmuştu, çünkü çıkar yakınlığı vardı. "Biz sizsiz, siz bizsiz yapamazsınız." Buna karşın İngiliz siyasetçileri Türkiye'yi temsil etmeyen tepedeki birkaç kişinin "suç ve çılgınlıklarına" bakarak Sevr'de somutlaşan "hayli anormal" bir tutum benimsediler. Bu tutum Yunanistan'da da başarısız olmuştu. Yunan ulusunun duygularına bakmak yerine, tepedeki bir kişinin duygularına kapılmışlardı. Oysa Yunanistan'a verilenin yarısı, hatta bir çeyreği karşılığında, Türkler İngiltere'nin kollarına atılırlardı.
>
> Sevr yanlıştı ve bunu yürütmek için Yunan zoruna başvurmuşlardı. Bu, Müslüman duygularını rencide etmişti. Oysa Britanya İmparatorluğu'nda barış, Osmanlı Halifeliği'nin desteğiyle sağlanabilirdi. Bunun için Türkiye'yi "ezmekten" vazgeçmek gerekiyordu. Bu takdirde Türkiye (Osmanlı Devleti demiş olmalı) İslam alemine yayılmaya çalışan Bolşevikliğe karşı da bir set oluştururdu.
>
> Sonra söz, Avam Kamarası'ndaki görüşmelere gelmişti. Veliaht Türkseverliklerinden dolayı Albay Walter Guinness ve General Townshend'e teşekkür etti. Ardından L. George'un kimi görüşlerine yanıt verdi. Önce Doğu Trakya'da Müslüman çoğunluğu vardı (224 bin Rum'a karşılık 300.000 Türk) ve toprakların yüzde 80'i Türk mülkiyetindeydi. Sonra İzmir'de Türkler hiçbir zaman Yunan yönetimine razı olmazlardı. Bunun kanıtı Bristol Komisyonu'nun yazanağı idi. Üçüncü olarak, L. George karşı önerileri var mı diye sormuştu. Oysa karşı önerilerimiz Barış Konferansı'na bildirilmişti. Türkiye yalnızca etnografik ve coğrafi sınırlarını istiyordu. L. George Akdeniz sorununun kendileri için yaşamsal olduğunu söylemişti. Asya sorunu daha mı az yaşamsaldı? İngiltere çok acele davranırsa Bolşeviklik İslamiyet için ne denli itici olsa da Türkiye'yi Bolşevikliğin kucağına atma tehlikesi vardı. Son olarak Veliaht, bugünkü durum ne olursa olsun, günün birinde İngiltere'nin 40 yıl önceki dostluk siyasetine döneceğine inancını dile getirmişti.[4133]

3 Ocak 1921. Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Harding'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Fransa Başbakanı, General Townshend ile Ahmet Rıza Beyi kabul etti. Sevres andlaşmasının İzmir'le ilgili hükümlerinin değiştirilmesini savundu. Townshend de bu yolda basına demeç verdi.*[4134]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 3 Ocak'ta Lord Curzon'a şu mektubu göndermiştir: "Yunanlıların silah ararken ve halkı silahtan arındırırken kişisel olarak yapmış oldukları işkenceler, hırsızlıklar, yağmalar ve yıkımlar çoğalmıştır. Bu denli olaylar sık sık yer alıyor ve bunlarda uygulanan usuller iyice biliniyor... Yunanlıların kendi işgal bölgeleri olarak nitelendirdikleri yerlerin çoğu bir sahra (vahşi bölge) biçimine geliyor."[4135]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekili, mason, Ahmet Muhtar Mollaoğlu'nun meclis celsesinde ifade ettiğine göre; *Ankara Hükümeti Milliyesi* haricî istinatgâha, sırtını büyük bir devlete dayamaya muhtaç idi. Mezkûr haricî istinatgâhın Batılı devlet olması müreccahtır fakat mevcut şartlar Sovyet Rusya ile

---

4132 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 18.

4133 İngiliz *Daily Express* gazetesi Paris muhabirinin Fransız gazete *Le Gaulois*'dan iktibası, 7 Kasım 1921; FO 371/6464/4564; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 87-88.

4134 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXI.

4135 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 203.

yakınlaşmayı icbar etmektedir. Mamafih Sovyet Rusya'nın örneğin Ermenistan'ı sovyetleştirmesi, sakıt Taşnak hükümetiyle akdedilen Gümrü Andlaşmasının aleyhine cereyanlara mahal vermiştir.[4136]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid: Türkiya Komünist Teşkilatı reisi Mustafa Suphi ve heyetinin *hudut haricine çıkarılması zaruridir*.[4137]

Ahmed İzzet Heyetinin Ankara'da *tutukland*ığını bildiren dışişleri belgesine iki derkenar yazılmıştır. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds: *Onun [İzzet Paşa'nın] İstanbul'da bulunması daha iyi olacak, çünkü orda kendisini bir dereceye kadar etkileyebiliriz. Ankara'da kalırsa, bir ihtimalle İstanbul yönetimi çökecek ve yerine yeni bir yönetim kurmak çok güç olacak*. Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne: *İzzet, görüşmelerde bulunabilecek tek kişi olduğundan, sonunda İstanbul'la Ankara'yı barıştıracak yönetimi kurabilecek tek kişidir*.[4138]

Hindistan Sömürge idarecilerinden Sir John Evelyn Shuckburgh, Binbaşı Young'a, Hindistan İşleri Nezareti Siyasî İstihbarat yetkilisinin P.8792 künyeli gizli muhtırasını gönderdi: *Ermenistan'ın (Bolşeviklerce) elimine edilmesinin nedenleri şunlardır: 1. Türk ulusalcılarla Müttefikler arasında ilişki kurmak; 2. Anadolu yönetiminin Ermenistan'ı ele geçirmesini önlemek; 3. Tatarlarla Türklerin birleşmelerine engel olmak; Bolşevikler bu olasılıktan çok korkuyorlar; 4. Anadolu ulusalcılarının eylemleri. Kemal, "ılımlı" olarak sayılabilir... Kendisi hiçbir zaman Sovyet Rusya ile birleşmeyi istememiştir... Bolşeviklerin, Türkiye'nin her yanında gizli ajanları vardır ve onlar, Türk Komünist Partisi'nin de yardımıyla güçlü bir propaganda yürütüyorlar. "Muvahidin" adlı gizli dernek vasıtasıyla BMM üyelerini yavaşça kendi yanlarına çekiyorlar. Yönetim bu konuda epey kaygılanıyor. Öte yandan, çoğu subay olan 60 kişilik yardımcılarıyla Bolşevik elçisi Shalva Eliava faaliyet gösteriyor. Rusya'nın amacı Kemal'i yönetimden düşürmek ve bir Sovyet yönetimi kurmaktır. Kemal, Bolşevik yanlısı ve aleyhtarları arasında dengeyi sürdürmeye çalışıyor. Kendisi gönüllü veya gönülsüz olarak Bolşeviklerin yardımını ve koşullarını kabullenmiştir; ancak tüm yönetimi yitirmek olasılığı ve Anadolu'da Bolşevik rejimi kurulması tehlikesiyle karşı karşıyadır*.[4139]

Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Kânunusâni 337 (921) Pazartesi: İstanbul Hükümeti maaş veremiyor, herkesin ağzında gene parasızlık şikâyeti dolaşıyordu*.[4140]

4 Ocak 1921. Mustafa Kemal'den İngiliz *The Daily Express* gazetesine beyanat: *Meclis, millî hududlar dâhilinde tam bir istiklâl-i millî temin eylemek ve Türk milletinin hılâfet ve saltanat makamını muhafaza etmek için toplandı*.[4141]

5 Ocak 1921. Londra'daki İtalya Maslahatgüzarı Foreign Office'yi ziyaret etti, *M. Kemal'in İzzet Heyeti'ni Sevr'in onaylanması öğüdüyle* İstanbul'a *geri göndermekte olduğu haberinin İngilizlerce de duyulup duyulmadığını* sordu. İtalyan Maslahatgüzara *göre bu öğüt İtilaf için tehlikeli olabilir, çünkü Padişah Antlaşmanın kendisine sağladığı olanaklardan yararlanırken, uygulanmayan hükümlerinin sorumluluğunu Ankara'ya yükleyebilir*.[4142]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. *İsviçre kaynaklı bir habere göre oradaki Türkler İngilizlerle görüşmek ve anlaşmak yanlısı*dır. Lozan'daki Türk Yurdu reisi İttihadçı Harun Aliçe *Fransa'yı tutuyor*.

4136 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Kânûn-ı sânî 1337, Cild 7, s. 147.
4137 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 361.
4138 FO/6464/E 68; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 117.
4139 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 203. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4140 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 48.
4141 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 7.
4142 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 132.

*İsviçre'deki ulusçuların tümü geçende M. Kemal'e bir mektup yazarak İtilaf'la görüşmek için koşulların uygun göründüğünü bildirmişler*dir.[4143]

Mustafa Kemal'in Ankara'da münteşir *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *İngiltere artık Yunanistan'a yardım etmeyecek*.[4144]

6 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî Müşavir-i Sanisi Andrew Ryan, huzur-ı şahaneye kabul edildi. *Ryan, Padişah'la yaptığı görüşmede Osmanlı Hükûmeti'ni İtilâf Devletleri karşısında "açık olmaya" davet etti*. *Ryan Hükümeti Padişaha şikâyet* etmektedir. *Padişah* ise *yine babası tarafından İngiliz dostu olarak yetiştirildiğini, kendisinin ve halkının İngiltere'ye güvendiğini dile getirmiştir*. *Ayrıca geçmişte yaşananlara atıfta bulunarak İngiltere'ye güvenen Kamil Paşa'nın İngilizler tarafından yalnız bırakılması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaştığını da sözlerine eklemiştir*.[4145] Padişah, diplomatik manevra yapıyor.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırada; *Tiflis'ten İstanbul'a gelen ve yolda, Moskova'dan dönmekte olan Bekir Sami Beyle konuşan İtalyan Albayı Bodrevo'nun verdiği bilgile*re nazaran *Kemalistlerle Bolşevikler arasında henüz bir anlaşma yapılmadığ*ını, *Kemalistlerin İtilâf Devletleri ile anlaşmak için açık kapı bırakmak istedikleri*ni bildiriyor.[4146]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Lord Curzon'a 4 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Kemalistler, Sovyet Rusya ile Gürcistan arasında bir savaş patlamak olasılığıyla ilgili söylentilerin doğru olup olmadığını Rusya'dan sor*muş, *ama bir karşılık* alamamışlardır. *Daha sonra, Gürcistan'la bir antlaşma imzalamalarına karşı çıkıp çıkmayacağını yine Moskova'ya sor*muşlar, *Moskova buna karşı çıkmamakla birlikte, Kemalistleri, İngiltere'ce aldatılmamaya* dikkat çekmiştir.[4147]

Washington'daki Yunan Elçi Dracopoulos, Atina'ya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Aralık ayından beridir *İngiltere, kredileri askıya aldığından Yunanistan'a ordu ve donanma malzemesi teminine yönelik dolaylı bir ambargo uygulanıyordu*. Bu tedbirle *İngiltere'nin temel amacı "Kayzer'in baş destekçisi" olarak nitelendirilen Konstantin ve Rallis Hükumeti üzerinde sıkı bir denetim kurmaktı*r. *Bu şekilde kurulacak finansal baskı sayesinde Kral tahttan çekilmeye zorlanacaktı*r.[4148]

Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı emri mucibince Bursa'daki Yunan birlikleri İnegöl ve Yenişehir kollarından Eskişehir'e; Uşak'taki Yunan birlikleri Afyon'a doğru harekete geçtiler. Bu ileri harekâta karşısında TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığı İnönü mevkiine ricat ve burada düşmanı kabul hususunda karar kıldı. *Teknik ve mekanik araç gereçler, ulaştırma ve hava üstünlüğü söz konusu olan her alanda avantaj Yunanlılarda idi*.[4149] TBMM askeriyesi, Yunan 3'üncü Kolordusu harekâtını cephe muharebesi telakki etse de, Yunan askeriyesi mezkûr harekatın keşif taarruzu olduğunu ifade etmektedir. Yunan kurmay subay Spiridonos'un belirttiğine göre vakıa; *yeni Kemalist*

4143 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 424, sonnot 2.

4144 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 353.

4145 FO, 371/5058, E 15871, "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 923, dipnot 3359.

4146 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXI-XXII.

4147 FO/6464/E 687; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 61, dipnot 187.

4148 Dracopoulos'tan (Washington) Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1921, HW (Head Quarters), 12/18, No. 5309; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 211.

4149 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 22, dipnot 68.

düzenli ordunun ve *yeni atanmış olan Yunan subaylarının* sınanmaları saikasıyla tertiplenen bir keşif taarruzundan ve üsse geri dönüşten ibaretti.[4150]

Fransız Askerî İstihbaratı "Anadolu'da Komünizm ve Sosyalizm" nam uzunca bir mahrem rapor kaleme aldı: *İttihad ve Terakki'nin Constantinople merkezinin üyeleri Mustafa Kemal aleyhinde her türlü olumsuz görüşü yaymakta*.[4151] Hatırlanacak olursa İngilizler 16 Mart 1920 işgaliyle Mustafa Kemal muhalifi mezkûr İttihadçı ocağı dağıtmıştı.

ABD matbuatından *The Los Angeles Times* ve *The New York Times* gazetelerinde, *Gümrü Anlaşması'nın ardından Doğu Cephesi'nde İngiltere'nin Ermenilere yaptığı silah desteği bizzat M. Kemal tarafından ince bir mesaj eşliğinde dile getirilmiş ve esasında bu yardımın Türklere fayda sağladığı belirtilmiştir*. *Amerikan basınına "Türk Milliyetçilerinden İronik Mesajı" ve "Kemal Britanya ile Alay Ediyor" başlıklarıyla yansıyan haberlerde, Mustafa Kemal Paşa, Lloyd George'a hitaben; imzalanan anlaşmayla birlikte İngiltere'nin Ermenilere savaş sırasında gönderdiği 40.000 tüfek ve mühimmatın Milliyetçilerin eline geçtiğini söylüyor ve İngiliz başbakana teşekkür ediyor*.[4152]

7 Ocak 1921. Londra'daki Fransa Maslahatgüzarı de Fleauriau, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Eyre Crowe'yle mülakat ediyor. De Fleauriau, *Bağlaşıkların Mustafa Kemal'e bazı ödünler vererek, kendisiyle, Sevr Antlaşmasının güvence altına aldığı önemli çıkarları sağlayacak bir anlaşmaya varmalarını; Fransa'nın Kilikya'yı boşaltmak zorunda kaldığını, ama buna karşılık, Mustafa Kemal'den ödün koparabileceğini; esasen Mustafa Kemal'in de, Kilikya'nın barış yoluyla boşaltılması için birçok ödünler vermeye hazır olduğunu; Yunanlıların İzmir'i yönetmelerini, ama Padişahın bu kent üzerindeki hakkının görünüşte tanınmasını sağlayacak bir formül bulunabileceğini* ifade ediyor. Sör Eyre Crowe, cevaben, *Mustafa Kemal'le iş görülürken, ilk davranışın ondan gelmesi gerektiğine değiniyor;* Mustafa Kemal'in *Bolşevik baskısı altında bunaldığını; Bağlaşıklarla anlaşmaktan belki memnun kalacağını; böylece, Bolşeviklere karşı sağlam bir savaş kesimi kurulabileceğini söylüyor*.[4153]

8 Ocak 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi rapor kaleme aldı: *Kasım 1920'nin sonunda, Müdâfaa-i Milliye Vekili, Batı Cephesi Kumandanlığına, Yunanlılarla gizli müzakerelerin başlatıldığını bildiren bir ihtar gönderdi. Bu hakîkat birliklerden gizlenecek, Yunanlılara yönelik harekât mümkün olduğunca önlenecekti*.[4154]

Mustafa Kemal, TBMM içtimaında İttihadçı Çerkes Edhem ve rüfekâsının "ihaneti"ne dair izahat verdi. Mustafa Kemal; Çerkes Edhem ve rüfekâsının *bizim için, hayatımız, haysiyetimiz, bizim menafiimiz bu milletin, bu vatanın hayat ve menafiinden yüksektir. Biz İran'da da, Turan'da da kendimize yaşayacak bir yer buluruz* dediğini iddia etti. Derhal, Erzurum mebusu Hüseyin Avni'ni (Ulaş) *Tarihini söyler misiniz? ne zaman söylediler?* sualine muhatab olan Mustafa Kemal, *O kadar hafızam kuvvetli değildir Beyefendi Hazretleri*. *Müsaade buyurursanız bunu işitmiş arkadaşlardan Celâl Beyin* [Bayar] *hafızası daha kuvvetlidir. Bu on, on beş gün içinde, son zamanlarda vukubulmuştur* diyerek muğlak bir cevab verdi. Mustafa Kemal, Çerkes Edhem ve rüfekâsını siyasî emeller uğrunda hem Bolşeviklerle hem Yunan'la hem Bâb-ı Âlî'yle hem İngilizlerle ilişki kurmakla, ihanetle itham ediyor.[4155] Fakat ne kadar

---

4150 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 2010, s. 312.

4151 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 202.

4152 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 121-122.

4153 FO/6464/E 508; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 118-119.

4154 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 28.

4155 "Böyle Bolşevik'lerle, Yunan'lılarla, ayni zamanda İstanbul'la ve ayni zamanda İngiliz'lerle böyle muhtelif kisvelere ve renklere ve zihniyetlere bürünerek muhtelif siyasetler takib ve muhtelif siyasetler düzdiler. Hangi siyaset kendi emellerine, menfaatlerine, hiyanetlerine mutabık gelirse derhal oraya tevessül için müheyya bulunuyorlardı." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 8 Kânûn-ı sânî 1337, c. 7, s. 226-227.

ilginçtir ki Mustafa Kemal de siyasî emeller için hem Bolşeviklerle hem Yunan'la hem Bâb-ı Âlî'yle hem İngilizlerle temas kurmuştur. Vekayiye ilişkin bazı sualler zuhur etmektedir: (i) Yunan keşif taarruzunun gizli bir ajandası mı bulunuyor? (ii) Yunan ile Mustafa Kemal arasındaki gizli müzakerelerde neler konuşuldu? (iii) Çerkes Edhem müzakere elçisi iken nasıl "vatan haini" oldu? (iv) Yunan başarılı keşif taarruzu TBMM zaferine nasıl dönüştürüldü?

Çerkes Edhem, 1947'de neşredeceği risalesinde kendisine karşı tezgâh kurulduğunu yazacaktır:

> [..] Yunanistan'da halk özellikle Atina'da muhaliflerle birlikte (Venizelos) hükümetine karşı ayağa kalkarak ihtilal çıkarmış ve hatta bizzat (Venizelos) hayatını bin güçlükle isyancıların elinden kurtarıp batı Avrupa'ya kaçmıştı. İsmet Paşa'nın, Kütahya üzerine bir oldu bitti ile yaptığı hain baskın hareketi (Venizelos) hükümetinin kaçıp düşmesinden daha sonradır. Evet Kuvvayı Seyyare birliklerine o sıralarda esir düşmüş Yunan askerlerinin ifadesinden de anlaşılıyordu ki, Yunan halkı senelerden beri Anadolu'ya devam eden asker sevkinin karşısına dikilerek Venizelos diktatörlüğünü devirdikten sonra, daha önce Avrupa'ya sığınmış olan eski Yunan Kralını (Konstantin) yeniden Atina'ya getirtip tahta oturtmuş bulunuyordu. İsmet Paşa'nın bize karşı Kütahya'ya yaptığı baskından birkaç gün önce, Kütahya Merkezinde hasta yattığım son dokuz gün içinde Ankara'dan bana gelen özel bir mektubun içeriğinde özetle: "Atina'da yeni kurulan Kral hükümeti Bab-i Ali hükümeti vasıtasıyla Ankara milli hükümetimize batı Anadolu'da kalan Yunan askeri birliklerini Yunanistan'a göndermek ve Anadolu'yu boşaltmak üzere bir anlaşma önerdiği, Ankara'da kuvvetle söyleniyordu. Fakat buna dair henüz İstanbul'dan Ankara Milli Hükümet merkezine resmen hiçbir haber gelmemiştir. Dört-beş gün önce İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığındaki heyetle herhangi bir görüşme yapılması ve ilişki kurulması Ankara hükümeti tarafından yasaklanmıştır. Sebebini şimdiye kadar anlayamamıştık. [..][4156]

9 Ocak 1921. Yunan işgal kuvvetleri, Savcıbey-Kovalca-Karaağaç hattına keşif taarruzu gerçekleştirdi.[4157]

Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'den İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Rusya, kendi yönünden Büyük Britanya ile ticaret ve barış ilişkileri kurmağı en içten bir şekilde istemektedir*.[4158]

10 Ocak 1921. Lord Curzon, Roma'daki Büyükelçi Buchanan'a muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre Mustafa Kemal *Sèvres andlaşmasının Padişah tarafından onaylanmasını öner*di. *Londra'daki İtalyan* maslahatgüzarı *bunu sakıncalı gördü. Curzon ise* bu *öneriyi olumlu karşıla*maktadır.[4159]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Malî Başmüşaviri Adam Block, rapor kaleme aldı. *Osmanlı Hükûmeti avans için çaba sarf ederken mali sıkıntılar devam ediyor. 1921 yılı Ocak ayına gelindiğinde 1920 yılı Ekim ayı memur maaşlarının %25'i ödenememiştir*. *Bunun için 400,000 lira gerekiyordu. 1920 Kasım ve Aralık ayı maaşlarının ödenebilmesi için gereken meblağ da eklendiğinde hükûmetin acilen 6,000,000 liraya ihtiyacı vardır*. *Mecburi giderler de hesaplandığında 1 Mart 1921 mali yılında açığın 13 ila 15,000,000 lira civarında olması bekleniyor*.[4160]

Hindistan Hilafet Delegasyonu'nun Faaliyetleri Üzerine Rapor: *Hilâfetle saltanatı birbirinden ayırma yönünde belirtiler* var. Muhammed Ali riyasetindeki Hind Hılâfet Cemiyeti, Anadolu ile ilişkilerini

---

4156 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 151.
4157 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 23.
4158 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 157.
4159 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXIV.
4160 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 764.

İstanbul'daki Hamid*; Roma'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu) ve Paris'teki ajan *A.H.206* Nihad Reşad (Belger) vasıtasıyla temin etmektedir.[4161]

İngiliz ajanı *A.H.206*, Maliye eski nâzırı Cavid'le mülâkat etti: *Nihad Reşad benim İstanbul'da kapalı bulunduğum esnada Şerif Paşa'nın guya Sir Adam Bloch tarafından muhâfaza ve müdâfaa edildiğime, bunun pek fenâ tesirât yaptığına dâir Van Sittard'a jurnal vermiş olduğunu hikâye etti*.[4162]

Yunan keşif taarruzu karşısında TBMM Hükümeti mevzilerinde çözülmeler vuku buluyor, stratejik mevki *İntikam Tepesi* düştü. TBMM birlikleri ricat ediyor. Yunan birlikleri TBMM Hükümeti *Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu İnönü istasyonunun şimaline kadar* ilerlemiş vaziyette.[4163]

> 6 Ocak'ta bir keşif saldırısı için ileri harekete geçmiş ve İnönü mevzilerine kadar gelmiş olan Yunanlılar, sisli bir havada saldırdılar. Saat 06:30'da çarpışmalar başladı. İntikam Tepesi, Yunanlıların eline geçti. Sa[a]t 10'da sis kalktı. Türk kuvvetleri biraz geri çekilerek savunma savaşı yapmaya başladılar. Eskişehir'den havalanan bir Türk uçağı, Yunan mevzilerini bombaladı. Aldığı yaralarla iki taraf arasında iniş yaptı. Pilot, gerekli araçları alarak uçağı yaktı. Akşama doğru Türk kuvvetleri düzensiz bir biçimde 15 km. geri çekildi. Cephe karargâhı da İnönü İstasyonu'ndan İnönü köyüne çekildi. Bir kısım personelin cepheden Eskişehir'e kadar çekilmesi halkta telaş ve heyecan uyandırdı. Akşam karanlığı ile cephede derin bir sessizlik başladı. Gece, Cephe Komutanı İsmet Bey, komutanları toplayarak durum değerlendirmesi yaptı. Yapılacak savunma savaşının hattı kararlaştırıldı. Karargâh'ın daha geriye, Otlukbeli'ne alınması benimsendi. İsmet Bey, gündüzki savaşın gelişmesini Genelkurmay'a rapor etti. Verilen cevapta, düşmanı durdurmanın ve Eskişehir'i savunmanın imkânı yoksa, malzemeyi elden çıkarmadan birliklerin Eskişehir doğusuna alınması emredildi. Yunanlılar da keşif saldırısının sona erdiğine ve yarın çekilmeye karar verdiler.[4164]

İzmir'deki *İngiliz temsilcisi James Morgan, 10 Ocak'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda durumu şöyle anlatıyor*:

> "Bu kentte ve ilçesinde Venizeloscu veya Kral Konstantinoscu yoktur; hepsi de aynı amaç için çalışan, çok sayıda olan Rumlar vardır. Onların amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Rumlar, yabancı kaynaklardan yardım ve ülkede herhangi bir kâr sağlamak için kendilerine Venizeloscu veya Konstantinoscu pozunu vermektedirler. Kendi çıkarlarına hangi ad uygun gelirse onu kullanıyorlar. Şimdiki durumda Venizeloscu olmak onların çıkarları yararınadır, ancak Kral Konstantinos'un ülkeye dönmesinin Müttefikleri kendilerine karşı soğutması olasılığından kaygılanıyorlar ve bunun sonucu olarak Yunan ordusu İzmir'den çekilebilir ve bu da Türklerin Rumları katline neden olabilir. *'Megali Idea*'nın gerçekleşmesini ve İstanbul'un ele geçirilmesini erteleyebilirler.
>
> Öte yandan Konstantinos, Yunan ordusunu Küçük Asya'da üslendirmeyi sürdürüyor ve İstanbul'u ele geçirirse, Venizelosculuğa gerek kalmayacaktır... Hiç kuşkusuz, kentlerde yaşayanlar, Konstantinosculuğun kendilerine Müttefiklerin düşmanlığını sağlamasından ve İzmir'in Türklere verilmesine neden olmasından kaygılanarak Venizelosculuğu yeğ tutuyorlar... Bu ilçedeki askerlerle Rum halkının, savaşın Küçük Asya içerilerine kadar yayılmasından ve İstanbul'un Yunanistanca ele geçirilmesinden yana olduklarına kuşku yoktur. Onların görüşünce İstanbul muhtemelen yakında kendilerine verilecektir. Avrupa'da, Bolşevik tehlikesinden ve Mustafa Kemal'in buyruğundaki güçlerden sık sık söz edilmekle birlikte, gerçek şudur: 100.000'den çok askerleri olan Yunanistan Küçük Asya'yı işgal edebilir. Yunanlılar ilerleme kararı alırlarsa onların yarın İran'ın hudutlarına kadar gitmemeleri için bir neden yoktur...
>
> Sonuç: Yunanlıların buradaki varlığından tüm yabancı toplumlar memnun olmamakla birlikte, onların işgal etmiş oldukları bölgelerde düzeni korumuş oldukları gerçektir. Bu bölgenin çeşitli yerlerine seyahat daha

---

* Hâmid Hasancan, "İstanbul'da Kızılay İkinci Başkanıdır ve Ankara ile İ'tilâf Devletleri arasındaki ilişkileri idare eden kişidir." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58, dipnot 116.

4161 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXVII.

4162 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 204.

4163 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 24.

4164 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 359.

salimdir ve kentlerde yeterince polis vardır. Ancak ticaret büyük ölçüde zarar görmüştür, çünkü şu anda İzmir'le Yunan işgali dışındaki bölgeler arasında pek az veya hiç ticaret yoktur... İzmir pazarında da durgunluk vardır."[4165]

Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet (İnönü), İnönü muharebesi günlerinde Bursa'dan aileleriyle çekilen subaylara şöyle demiştir: *Bana bakın. Kimse işitmesin. Millet düşmanımızdır. Sizin yüzünüzden savaş devam ediyor sanmaktadır*.[4166] *İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Kimse duymasın, halk düşmanınızdır…*[4167]

Tahlil: İsmet İnönü'nün ilgili sözündeki *millet*i İsmail Cem ve İdris Küçükömer Kuvâ-yı Milliye'yi mecburen fonlayan eşrafa tahsis etmekte; Doğan Avcıoğlu ise *Anadolu halkı*na teşmil etmektedir. Mart 1921, İnönü muharebesi hengâmında TBMM Hükümet, İtilâf ve Sovyet Rusya devletlerinden gizlî ve/veya alenî yardım almaktadır. Fakat İsmet İnönü, vakadan 47 sene sonra bahsetmekle beraber İtilâf ve Bolşevik yardımlarından bahsetmemekte. TBMM Hükümetinin malî kaynakları ekseriya eşrafa istinad etmiyor. Nizamî ordu teşkil edilirken Mustafa Kemal ve kadrosunun ecnebî devletlerle, beynelmilel sermayedarlarla, bankalarla kurduğu ilişkilere mercek tutmak gerekiyor. TBMM üst yönetimi, bir yılı aşkın süredir istifade ettiği Kuvâ-yı Milliyeyi (gerillayı) artık tasfiye etmek mecburiyetinde çünkü faydadan çok zarar veriyor. İsmet İnönü bir taşla dört kuş vuruyor: kendilerine hem yedi düvel, hem padişah, hem Kuvâ-yı Milliye, hem de millet düşman.

(i) *Yedi düvel*den İtalya, Batı Anadolu'daki gerilla direnişini destekledi. Ayrıca Heyet-i Temsiliye'ye istihbarat sağladı. *Yedi düvel*den Fransa ve İngiltere, daha komplike hareket etti fakat Mustafa Kemal'e el altından sevkiyat yaptıkları sabit. *Yedi düvel*e karşı harb, bir efsanedir.

(ii) Sultan Vahideddin'in millîcilere karşı tavrını doğru anlamlandırabilmek için en azından şu hususları bilmek faydalı olacaktır: Türk değiller. Kemalistler, hılâfet-saltanat makamına sadık olduklarını halka propaganda ediyor fakat yalan söylüyorlar. Ve yurtdışından desteklenmektedirler.

(iii) Kuvâ-yı Milliye (gerilla), merkezî hükûmet otoritesinin iflas ettiği hengâmda (Nisan-Mayıs 1920) patlak veren isyanların şiddetle bastırılması olaylarında TBMM üst yönetimi tarafından kullanıldı. Eski eşkıya rüesası olduklarını bilmiyorlar mıydı?

(iv) Millet bölünmüş vaziyette. Dost-düşman ayrımına tâbi'. Peki bu tefrikada tarafların gerekçeleri nelerdi? Umumî Harbın hezimetle neticelenmesi Anadolu'da müthiş bir anomiye, toplumsal karmaşaya, otorite boşluğuna yol açmıştır. Örneğin Aydın vilâyeti zıraatı %90 düşmüştür. Yüzbinlerce firarî asker eşkıya Anadolu'yu kasıp kavurmaktadır. Ölümcül salgın hastalıklar memleketi kol gezmektedir. Sulh istenmektedir. Diğer taraftan Yunan işgâlini bahane göstererek daha ziyade merkezî hükûmete muhalefet eden bir cunta bulunuyor. Fakat mesela merkezî hükûmet Aydın'daki garnizona mukavemet emri vermiş olmasına rağmen 57'nci Fırka, yetersiz mevcudu mucibince sadece ricat edebilmiştir. Terhis/tezyif

---

4165 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 206-207.

4166 Ulus, *İnönü'nün Hâtıraları*, 17 Mayıs 1968; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 1974, c. 3, s. 912.

4167 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 1974, s. 284. Hılâfetin ilga edildiği celsedeki konuşmasında ise şu surette ifade edecektir: "En müşkül anlarında toplanmış olan efradı millete, zâbitana, askere biz tehlikeleri sarahaten söyledik. Arkadaşlar, askerler, zabitler! biliniz ki bütün dünya düşmanınızdır, Halife düşmanınızdır. Şu devlet, bu millet, şu millet hepsi düşmanınızdır. Halife sizi esir etmek istiyenlerle beraber olmuştur. Bunu açıktan açığa söyledik." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1340, c. 7, s. 63. Yedi düvelin düşman olduğu kelimenin tam anlamıyla safsatadır. Örneğin İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, 7 Kasım 1923 tarihli yıllık gizli raporunda şu cümleyi derc etmiştir: "Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rusya, Fransız ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 49.

edilmiş Osmanlı Ordusunun kaidesi ise Şark'ta bırakılmıştır çünkü İngilizler Rusya'ya karşı Kafkas Seddi kurmaya çalışmaktadır. Örneğin 3'üncü Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Samsun'a ihrac edilen İngiliz birliklerine karşı savunma vaziyeti alırken elinde kuvvet yoktur, maksadı merkezî hükûmeti zora sokmaktır. Hâlbuki asker çıkartılmasına sebeb, müfettişlik vazifesini bihakkın yap(a)mamışlığıdır. Sadrazam Damad Ferid Paşa ve kadrosuna göre Mustafa Kemal'in yeni bir harb başlatmaya matuf tavırları Şark Vilâyetlerinin de işgal edilmesine sebeb olacaktı, ordu böylesi bir işgale engel olamazdı. Mustafa Kemal de Sadrazamı *milletin sesini boğmak*la itham ediyordu. Şahsî hesaplar ile millî hesaplar birbirine girmiştir. İnönü'nün beyanatı *Halk için halka rağmen* tek-parti vaziyetinin altını doldurmak, meşruiyetini temin etmek saikasını barındırıyor gibidir. Ahali zaviyesinden askerî bir cuntanın makbul veya merdud olması; İttihadçı olup olmamasına büyük oranda bağlıydı. Memleketi Umumî Harb'e sokmuş ancak yönetememiş ve memleketin inhizamına sebeb olmuş İttihadçılar bu sefer de Teşkilât-ı Milliye yaparak yeni bir harb başlatıyor telakkisi göz ardı edilemezdir. Örneğin Maliye eski nâzırı İttihadçı Cavid'in günlüğünde belirttiğine göre İsmet (İnönü), *İttihadçı* derler kaygısını ifade ederek TBMM Hükümetine meşhûr İttihadçıların tayin edilmesine muhalefet etmiştir. Halbuki teşkilâtın çoğunluğu meşhur olmamış İttihadçılardan müteşekkildir.

11 Ocak 1921. Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Karargâhı, beyanname neşrederek *esaslı savunma hattında millîcilerin mukavemetini kırmış* olduklarını *fakat Eskişehir'e girmek istem*ediklerini beyan ettiler, keşif taarruzu son buldu. Diğer taraftan TBMM Reisi Mustafa Kemal ise Garb Cephesi Kumandanı Miralay İsmet'i (İnönü) tebrik etti: *Bu başarının, kesin zaferin başlangıcı olmasını dilerim*.[4168]

Yunanlılar, "Kovalitsa - Kovalıca" askerî harekâtı olarak adlandırdıkları bu savaşta, "yeni Türk Ordusunun değerini anlamak" amacını güdüyorlar, ama Kral Konstantin'in atadığı yeni ordu komutanlarının yetersizlikleri meydana çıkıyordu.[4169]

Fransa Cumhurbaşkanı Millerand, Paris'den geçmekte olan Britanya Harbiye Nâzırı Winston Churchill'le mülakat ediyor. Millerand, Churchill'e, *Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini bildiriyor.*[4170]

İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nazırı Winston Churchill'den Fransız (Genelkurmay Başkanlığı) Kara Kuvvetleri (Müşaviri) Kumandanı General Edmond Buat'a: [..] *İzmir meselesinde Mustafa Kemal'le şimdi bir anlaşmaya varılmalıdır zira Yunanlar denize sürülene kadar beklememeliyiz; o noktada teklifimiz kıymetsiz olacakdır. Lakin İngiltere İzmir meselesinde taviz verip Türk bayrağını orada bırakırsa (ki bu, Bay Lloyd George'un ısrarla vurguladığı gibi, Hristiyanların menfaati için bazı tedabirin alınmasını lüzumlu kılar), güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmeyi amaçlamaz; geçmiş bize çok pahalıya mal oldu, tekrar yaşamak istemeyiz.* [..][4171]

12 Ocak 1921. Yunan'ın keşif taarruzunu başarıyla sonlandırıp geri çekilmesi; TBMM Hükümeti propagandası sayesiyle Anadolu'da *sevinçle karşılandı. Zafere susamış olan halkın morali yükseldi. Her tarafta gösteriler yapılmaya başlandı*.[4172]

4168 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 360.

4169 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 117, dipnot 192.

4170 Lloyd George's Files, 9/2/54; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 119.

4171 Frédéric Guelton, *Général Edmond Buat Journal 1914-1923* (e-book), 2015.

4172 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 361.

Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Karargâhı beyanname neşretti: *Hareketin asıl amacı, düşmanca hareketlerde bulunmak için İzmir'in önünde toplanan kuvvetin dağıtılması idi. Bu hareket başarı ile sonuçlandı*. Yunan işgal kuvvetleri (i) *Mustafa Kemal'in taarruza niyetli olmadığını*; (ii) *Kemalist Ordu'nun gerek yapılanma ve gerekse eğitim açısından önemli ilerlemeler kaydettiği ve bundan böyle düzenli ordu karakterine büründüğü*nü; (iii) *Türk tümen sayısının 9'a çıktığını* öğrenmiştir.[4173]

6 günlük Yunan keşif taarruzunun İnönü'deki zayiat bilançosu, vakıanın muharebeden ziyade müsademe olduğuna delâlet etmektedir[4174]:

> Yunan kaynaklarında Yunan Ordusu'nun bu savaşta 8'i subay 51 ölü, 6'sı subay 130 yaralı verdiği, Türklerin kayıplarının ise, kesinleştirilemedikleri halde önemli oldukları kaydedilmiştir. Türk İstiklal Harbi serisinin ilgili cildinde, 6 Ocak 1921'den 12 Ocak 1921'e kadar süregelen bu muharebelerdeki Türk kayıpları 4 subay, 117 er şehit; 12 subay, 85 er yaralı; 5 subay, 29 er esir olmak üzere toplam 252 olarak verilmiştir.[4175]

Yunan tarihçi Spirodonos: *3. Kolordu Türkleri uzaklaştıracak olursa, Eskişehir'i koruyan en önemli hatta sahip olacaktı. Doğal olarak yenilmiş olan Türkler, . . . Yunan askerlerinin geri çekildiğini görerek şaşırdılar. Bundan dolayı kendilerini savaşı kazanmış olarak ilan ettiler ve bunu, işgalci Yunan Ordusu'na karşı ilk zafer olarak gösterdiler*.[4176]

Müdafaa-yı Hukuk Grubu Heyet-i İdaresi intihab edildi. Mustafa Kemal, reis; Rauf (Orbay) ve Abdullah Azmi reis-i sânî tayin edildiler.[4177]

13 Ocak 1921. *Türkiye'deki İngiliz askeri güçleri Başkomutanı General Charles Harington, 13 Ocak'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermişti: "İstanbul'daki durumun kaygılandırıcı olduğunu yüksek komiserliğin yetkililerine bildirmiş bulunuyorum... Burada, 3 generalin emri altında olan Venizelos örgütü olaylar çıkarmaya çalışıyor... Alınmış olan tüm önlemlere karşın, bu başkentte birçok silah ve tabancalar vardır... Buradaki düzenin sürmesinden sorumlu olan benim; ancak emrim*

4173 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 362.

4174 "Birinci İnönü Savaşı" tesmiye edilen "savaş, Birinci Dünya Savaşındakilerle kıyaslanacak olursa, pek önemsiz bir şey kalır. [..] Bu küçük bir zaferdi; fakat yine de Ankara'da büyük bir sevinçle karşılandı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 143.

4175 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 2010, s. 315.

4176 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 2010, s. 315-316. "Spiridonos Türklerin 6, 7 ve 8 Ocak tarihlerinde ciddi bir direniş gerçekleştiremediklerini, 10 Ocak ikindi vakti tüm Türk yerleşimlerinin Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Türklerin yeni bir hatta doğru gerilediklerini, bu yeni hatta Yunanlıların yeniden saldırmasını beklerken, onların gerileyişi karşısında şaşırdıklarını kaydetmektedir. [..] Yunan tümenlerinin iki yüz esirle geri döndüğü harekattan Spiridonos'a göre alınması gereken ders, orduya yeni katılanların, Yunan Ordusu'nun savaş yeteneğini düşürdükleridir. Seçim öncesi mensuplarıyla 3. Yunan Kolordusu bu harekatı gerçekleştirmiş olsa, Albay İsmet Bey kuvvetlerini Gediz'den İnönü'ne taşıyamayacak ve belki de Ethem'in isyanını bastıramayacaktır. Eskişehir ciddi olarak tehdit edilecek, bunun sonucunda Türklerin morali düzelecek yerde bozulacaktır. Spiridonos'un ifadesiyle bu harekattan çıkarılacak en önemli sonuç, Kemalist Ordu'nun artık disiplinsiz çetelerden değil de, tamamen disiplinli ordu birliklerinden oluştuğu, bu orduda büyük deneyimlere sahip ordu mensuplarının görev yaptığı ve o dönemin şartlarına göre iyi silahlanmış olduklarının anlaşılmış olmasıdır. Bunun yanında Başkomutan Papulas, üst düzey subaylarının yetersizliklerini görerek bunları değiştirmiştir. 3. Kolordu Komutanlığı'na General Vlahopulos, 10. Tümen Komutanlığı'na General Leonardopulos, 3. Tümen Komutanlığı'na General Trikupis ve 7. Tümen Komutanlığı'na da Albay Platis atanmışlardır. Harekat, haber alma merkezinin yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Aynı anda Kemalist Ordu'ya karşı savaş vermekte olan Ethem'in desteklenmeyişi de bir hatadır. 1. Yunan Kolordusu birliklerini Gediz'e, Ethem'in kaderinin belirlendi ği bölgeye çevirecekken, Banaz - Sivaslı'ya yönelmiştir."

4177 Tevhîd-i Efkâr, 14 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3213-185, *Müdafaa-yı Hukuk Grupu Heyet-i İdaresi*, s. 1.

altındaki İngiliz güçleri sadece bir İngiliz ve bir Hintli taburundan oluşur; dolayısıyla, nazik olan duruma yeni güçlükler eklenmemesini dilemek zorundayım..."[4178]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) vasıtasıyla Müslüman Cemiyetinden mevrûd 11.271 Frank, Réunion'dan Ankara Bank Şubesi'ne yatırıldı.[4179]

> Fransa elçisi Barrere, Roma'da gerçekleştirilen toplantıya daha az ilgili değildi, fakat kendisi bu toplantıyı sonuna kadar Ahmet Rıza'nın görüş açısıyla görmek istedi. Barrere, 10 Ocak'ta Ahmet Rıza ve Reşit [sefirlerden Mustafa Reşid Paşa?] ile görüştü ve Ahmet Rıza'nın [sabık Maliye Nâzırı] Cavid ve Cami [Baykurt] ile bir tür üçlü yönetim oluşturduğunu bildirdi. Fransa'nın Roma elçisi, kongrenin ana ilkelerinin iki Türk hükümeti arasında anlaşma ve Kilikya için Fransa-Türkiye anlaşması yapılması olduğu izlenimiyle toplantıdan ayrıldı. Barrere, Ahmet Rıza'nın kendisine söylediklerine dayanarak Talat'ın Roma'ya geldiğini, ancak yönetici gruba kabul edilmediği için hemen geri döndüğünü ayın 13'ünde yazmış, İngiliz hükümetinin Ankara hükümetiyle ilişkilerini Ahmet Rıza aracılığıyla sağlamlaştırmak niyetinde olduğunu eklemiştir. Eğer yazdıkları doğruysa bu, İngilizlerin de ünlü ancak yanlış atlara oynayarak karanlık işler çevirdiği anlama gelir. Ertesi gün elçi, İtalyan hükümetinin Roma komitesi ve Ankara hükümeti arasında şifreli telgrafların gönderilmesini kabul ettiğini ve böylece iyi niyetini gösterdiğini bildirmiş, ancak Ahmet Rıza ve Sforza arasında nasıl bir alışverişin olduğunu kendisinin hâlâ bilmediğini belirtmiş ve nihayet bu konuyu ayın 19'unda bildirebilmiştir. Sforza, Edirne ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi, ayrıca "İmparatorluğun mali işlerinin yönetimine Osmanlı Parlamentosu'nun bazı müdahaleleri" yönünde söz vermiştir. 22'sinde Barrere, Ahmet Rıza'dan son kararların özetini elde etmiş, bunları çok aşırı bulmuş ve belki de kendisinin de yanlış ata oynamış olabileceğinden kuşkulanmaya başlamıştır. Sonrasında Ahmet Rıza ile gerçekleştirdiği bir görüşmeye ilişkin değerlendirmesi, şüphecilikle doludur.[4180]

14 Ocak 1921. Bâb-ı Âlî'nin Londra mümessili Osman Nizâmî Paşa'dan Hariciye Nâzırı Safa Bey'e muhtıra:

> İngiltere tarafından Müslüman ülkelerde izlenen politika şu anda tamamen Yahudi memurların ellerinde bulunuyor (aynı şeyi Alman Yahudileri için de söyleyeceğim). Hindistan Sekreteri Lord Montagu, Hindistan Kral naibi Lord Reading, Filistin ve Mezopotamya komiserleri hep Yahudidir. Diğer yandan Rusya'yı yıkarak İngiltere'ye öylesi büyük bir hizmette bulunan Bolşevik hareketi kesinlikle Yahudi unsuru tarafından yönetiliyor. Bu iki vaka arasında bir bağlantı var mı? İngiliz politikası Panislamizmin bir merkezini ortadan kaldırmak için mi Türkiye'yi yıkmak istiyor? Ya da Yunan unsurunu zayıflatmak, Yunan ticaretini yok etmek için Yunan unsurunu savaşa itmek ve Akdeniz'de İngiliz ticaretine gölge edebilen becerikli bir bir rakipten de kurtulmak mı istiyor? Bunlar çözümünü aramak zorunda olduğumuz problemlerdir.[4181]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtırada, *Türklerin "yasa ve düzenden yana seçkin unsurlar" olduğunu belirtti. O'na göre "finansal destek ve sağlam bir yönetimle Türkiye'nin ayakları üzerinde durması sağlanabilir"*.[4182]

İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından Harbiye Nezâretine muhtıra: *Çerkez Ethem'in Yunanlılar tarafına geçmek istemesi Mustafa Kemal ile Yunanlılar arasındaki gizli görüşmeleri kamufle etmek için bir tertip* olabilecektir. *Mustafa Kemal, İngilizlerle de görüşmek ve bu amaçla İngiliz karargahına bir adam göndermek istediğini söyledi, ama böyle bir kimse gönderilmedi. Mustafa Kemal "iki*

4178 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 207.

4179 ATASE, 37-102; Aktaran: Y. Doğan Çetinkaya. (2023, Haziran). Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dekontları ve Hint Yardımları (1921-1923). *Toplumsal Tarih*, (354), s. 39.

4180 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 239-240. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler ve vurgular tarafımıza aiddir.

4181 BOA, HR.SYS. 2465/49, Lef 3, 4 Cemazeyilevvel 1339; Aktaran: Rıdvan Kaşıkçı. (2021). *Osman Nizami Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)* [Doktora Tezi] içinde (s. 191). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

4182 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 156.

*yüzlü"*dür.[4183] Örneğin Yunan tarih yazımında, Ocak 1921 keşif taarruzunun Çerkes Edhem'in sebeb olduğu ortamdan faydalanmak saikiyle gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kayıt yokdur.[4184]

Bir Fransız zabitinin 14 Ocak 1921 tarihli günlük kaydından: *Yunan Ordusu tarafından yapılan keşif taarruzunun muvaffak olması, Babıali'deki bazı unsurların keyfini kaçırdı*.[4185]

15 Ocak 1921. *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Merkez Kurulu, toptan istifa etti. Erzurum Kongresi'ni toplayanlardan* sabık İttihadçı *Hoca Raif Efendi'nin başkanlığındaki kurul, Hükümet'in Halkçılık Programı adı altında Meclis'e sunduğu anayasa tasarısı ve resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmakla sola kaydığını, cumhuriyete doğru gittiğini ileri sürerek buna karşı "Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nde toplanacak, Mustafa Kemal 11 Nisan'da Karabekir'den bu girişime engel olmasını isteyecek, kurulun tutumunda direnmesi üzerine 25 Temmuz'da kuşkuları gidermeye çalışacaktır*.[4186]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Erzurum'da *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* namıyla teşkilat yapılmıştır. Bu hadiseye tedbiren *hükümetin komünizmi kuracağına ilişkin oluşan izlenimi silmek için gereken "kati tebligat ve beyanatı"*n yapılmasını arz etmiştir.[4187]

Ankara'daki Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angorski, Kars'da bulunan Büyükelçi Budu Mdivani'ye telgraf gönderdi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensubları tutuklanmaktadır:

> Batılı emperyalistlerin izinden yürüyerek örgütlediği başarısız ayaklanmanın ardından Ethem Yunanalılara kaçmıştır. Hükümet onun yandaşlarıyla birlikte, devrimci örgütleri de tepelemek istemektedir. Salih Hacıoğlu başta olmak üzere TKP üyeleri tutuklanmıştır. Başlangıçta tepkiyi yumuşatmak amacıyla, tutuklanan kişilerin ayaklanmaya çağrı yaparak Ethem'i destekleyen *Yeni Dünya* gazetesiyle ilgili bilgi almak için gözaltına alındıkları söylendi. Şimdi İstiklal Mahkemesi Salih'e gizli örgüt üyesi olmak, Ethem'le yazışmış bulunmak, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlılarla ilişki kurmuş olmak suçlamasıyla dava açtı. Öte yandan Rus paraları ile çalışmak ithamı da ortaya çıktı.[4188]

İngiltere'nin Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak'ta gönderdiği yazıya, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün yeni Başkomutanı General Charles Harington'un istihbarat şubesi şefi Yarbay W. H. Gribbon'un bir yazısını ve İstanbul'da hazırlanmış olan, H.C./1593 referanslı gizli istihbarat raporunun suretini de iliştirmişti. Bu raporda, İstanbul'daki merkezi yönetimle Ankara'daki ulusalçı yönetim arasında yapılmakta olan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Savaş Bakanlığı, ayrıca, şu ihtiyatı da kaydetmişti:

> "Ordu Konseyi, bu rapordaki bilginin doğru olduğunu tasdik edemez. Bu bilgiyi, daha önce sadrazamın dairesinde çalışan ve şimdi siyasi konularda yazılar yazmakla uğraşan, iyi aileye mensup ve iyi ilişkileri olan bir Türk sağlamıştır. Kendisi, ulusalcılara karşıt ve İngiliz yandaşıdır. Bilgiyi nasıl sağladığını söylemeyi reddediyor, ama geçmişte sağlamış olduğu bilginin yüzde 80'inin doğru olduğu saptanmıştır. Daşnak (Ermeni) Derneği'nin tanınmış bir üyesi olan bir Ermeni, bu bilgiyi sağlamada araç olarak kullanılmaktadır... Ordu Konseyi'nin görüşü şudur: Bu rapora inanılırsa, İstanbul'daki Türk yönetimi, ulusalcı yönetimin, siyasi durumu açıkça anlamasına yardımcı olmak amacıyla gerçekten epey gayret harcamaktadır. İstanbul yönetimi, vakit geçtikçe, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki etkisinin egemen olmasından korkmaktadır;

4183 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXV.

4184 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 313.

4185 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 352.

4186 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 366.

4187 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

4188 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 364. "Upmal'ın bu telgrafını Mdivani *çok gizli* kaydıyla Stalin ve Orçonikidze'ye ulaştırmıştır. Dolayısıyla, Ankara'daki durumun vehametini bilmesine rağmen Mdivani Suphilerin zorla Erzurum'a gönderilmesine nasıl ve neden göz yummuştur?"

esasen bu tehlikeyi, aralarında Mustafa Kemal de bulunan ulusalcı partinin kimi önderleri de anlamışlardır ve bundan kaygılanıyorlar... Ayrıca, ulusalcıların mali durumu gittikçe kötüleşiyor ve bu, Rusya veya Müttefiklerden sağlanacak yardımla çözümlenebilir. Müttefikler, Mustafa Kemal'le herhangi biçimde bir anlaşmaya varmak için yakında harekete geçmezlerse, Türkiye, Bolşevik Rusya'nın kucağına sürüklenecektir; bu da hem Mustafa Kemal'i üzecek, hem de Müttefikler açısında felaket olacaktır."

Yarbay W. H. Gribbon, 7 Ocak'ta İstanbul'da kaleme aldığı notta şunları belirtiyordu:

"Askeri İstihbarat Şefine... General Harington, bu raporun, Paris'teki konferanstan önce başbakanın eline geçmesi gerektiği görüşündedir; dolayısıyla, bu rapor kullanılacaksa, kaybedilecek vakit yoktur. Raporda, Mustafa Kemal'in, İzzet Paşa aracılığıyla İstanbul'daki Türk yönetimine göndermiş olduğu iddia edilen barış koşullarına yer verilmektedir. Bu, Ankara'da yapılmakta olan görüşmelerin buraya yansıtılan ilk haberidir. Bu bilgi, Türk (İstanbul) yönetiminin belgelerini görmüş olan, ama bunları nasıl gördüğünü açıklamayı reddeden bir Türk tarafından, yerel ve etkili bir Ermeni aracılığıyla sağlanmıştır. Kendisi, ülkesinin geleceğinden tüm ümidi kesmiş olan bezgin bir politikacıdır; bilgiyi de sırf para kazanmak için toplamaktadır. Bilgiyi o denli ivedilikle topluyor ki, vermiş olduğu raporlara çoğu kez karşı çıkılmıştır. Bu rapor da, belgenin hangi koşullar içinde sağlanmış olduğu saptanmadan kesinlikle kabul edilemez; ama onun geçmişte vermiş olduğu bilginin doğruluğu çoğu kez saptanmıştır... Binbaşı Vivian bana bu konuda güvence vermiştir..."[4189]

16 Ocak 1921. Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Ankara'da bir resmi TKP kurulmasının sebeplerini halka izah ettiğini ama hükümetin komünizme eğilimli politikalarına karşı Erzurum'da silahlı direnişin bile söz konusu olabileceğini* ve *Mustafa Suphi grubuna taarruz edilmesine izin verilmeyeceğini ve TKP heyetinin tutuklu olarak hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğini* yazıyor:

Dün mebus Durak Bey'in dahil olduğu eşraf, ulema ve esnaftan mürekkep bir heyet makamıma gelerek hükümetin komünizme karşı tarz-ı siyasetini istizah eylemiş ve ahalice bunun önüne geçmek için her türlü tedabir-i şeddiyeye müracaat olunacağını, silahla müdafaa edileceği ilave etmiştir.[4190]

17 Ocak 1921. Tiflis'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Miralay Stokes, Yunanistan'daki iktidar değişimi ve Ermenistan'ın Bolşevikleştirilmesi hadisatına nazaran Britanya'nın Sevr'i tadil edeceğini belirtmektedir:

SSCB ile anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitmekte olan ve 17 Ocak 1921 günü Tiflis'e ulaşan Yusuf Kemal Heyeti'ne Gürcülerce Rusya'nın zaafı varsayımına dayanan şu görüşler sunulmuştu:

1. Türkiye'nin İngiltere'ye karşı Sovyetler'le ittifak kurması bir gereklilikti. Fakat uzun vadede bu birliktelik yürümeyecekti. Çünkü Rusya Basra Körfezi'ne inebilmek için Türkiye ve Gürcistan'ı esir etmek istemektedir. Bunu önlemek için iki ülkenin Azerbaycan, İran, Kuzey Kafkasya, Türkistan hatta Ermenistan'la birlikte hem siyasal hem iktisadi alanda birleşmesi gerekir. Birleşme yalnız Rusya'ya karşı değil, bütün büyük devletlere karşı olacaktır.

2. Rusya İmparatorluğu yaşama geçemeyecektir, çünkü Türkistan ve Kafkaslar, hatta belki Ukrayna bağımsızlık istiyor.

3. Ruslar saldırırlarsa, Gürcistan kendini savunabilecektir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Rusya'ya karşı ayaklanmalar çıkarabiliriz.

4. Rusya Doğu'da etkin olmaktan çıkmak üzeredir.

5. İstanbul'un Türklerin elinde olması Gürcistan'ın çıkarı gereğidir.

4189 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 204-205. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4190 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

> 6. Tiflis'teki İngiliz temsilcisinin dediği gibi, Venizelos'un düşmesi ve Ermenistan'ın komünist olması nedeniyle İngiltere zamanla Sevr'i değiştirecektir.[4191]

18 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından Harbiye Nezâretine muhtıra: *Mustafa Kemal bir yandan İtilâf Devletlerine ve İstanbul Hükümetine karşı Rus tehdidini kullanmak, öte yandan da Ruslara blöf yapmak niyetinde* gözüküyor. *Milliyetçiler, Mustafa Kemal ile İngilizler arasında aracılık yapması için İstanbul'daki* Ukrayna *lideri Addisiovitch'in nabzını da yokladı*[4192]:

> 14 Ocak (1921)'de, Ulusal Akım'ın İstanbul komitesi, Ulusal Ukrayna Birliği'nin Bolşevik düşmanı ve İngiliz yandaşı başkanı M. Addisievitch'e yanaşarak, Türkiye, Rusya ve tüm dünyanın çıkarları adına, Mustafa Kemal'le İngiliz katları arasında temas aracı olmayı kabul edip etmiyeceğini soruyor; ona, en erken vakitte Ankara'ya gitmesi öneriliyordu…[4193]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti üzerine nüfuz sahibi olduğunu belirtiyor.[4194]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erzurum Valisi Kapancızade Hamid'e cevabî telgraf göndererek Mustafa Suphi ve rüfekasına yönelik tebdirlere onay verdi: *Tedabir-i aliyeleri musiptir [uygundur]. Cafer Bey hakkında buraca muamele-i lazima ifa olunacaktır efendim*.[4195]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Reuter Ajansı'na göre, Paris'te müttefikler arası bir konferans toplanması bekleniyor*. *Büyük ihtimalle, bu konferansta, Türkiye ile barış antlaşmasının revizyonu meselesi ele alınacakt*ır. *Fransa, bu meselenin gündeme sokulmasını talep etmiştir*. *Muhtemelen, Avusturya'nın çöküşünün başka devletler için sebep olabileceği tehdit de konferansta ele alınacakt*ır. *İngiliz Hükümeti, Türkiye ile barış antlaşmasıyla ilgili olarak, bu ülkedeki durumun belirsizliğinin unutulmaması gerektiğini düşünüyor*. *İngilizler, Anadolu'daki askerî durumun iyi olduğu görüşünde*ler. *Yunanlılar, mevzilerini muhafaza etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, bu mevzileri farklı noktalarda genişletiyorlar*. *İngiliz Hükümeti, antlaşmanın revize edilmesi konusunu müzakere etmeye hazırdı*r. *Ancak müzakerenin başarılı sonuçlanması için durumun, şu andakinden daha net olması gerekiyor*. *Kral Konstantin'in, üzerine düşeni yapıp yapmadığını görmek lazımdı. İngilizlere göre, Yunanistan, İzmir'i tahliyeye mecbur edilmeyecekti*r. *Yine de, Yunanistan'ın, müttefiklerin yardımı olmaksızın, mevzilerini muhafaza etmek için gerekli mali kaynaklarının yetip yetmeyeceği de görüşülecekti*r. *Türkiye'deki durum o sıralarda sakindi. İngiltere, Türk meselesinin halledilmesi konusunda izlediği politikada bir değişiklik yapmadan önce, olayların gidişatını izlemek istiyor*.[4196]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiltere, eğer Yunanistan İtilaf Devletleri'ne bağlı kalmaya devam ederse desteğinin süreceğini açıkladı. Ancak söz konusu destek, İngiliz askerlerinin Yunanlılarla birlikte savaşması anlamına gelmiyor*. *Yunanistan kendi ordusu ile savaşmaya devam ettiği müddetçe finansal desteği sürecekti*r. *Fransa ve İtalya'nın ise ne asker ne de finansal olarak herhangi bir destek vermeyecekleri biliniyor*.[4197]

4191 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 50.

4192 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXV.

4193 FO 371/6464/E 1127, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumiliğinden Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 141-142.

4194 The Times, 18 January 1921, *Izzet still at Angora*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302.

4195 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

4196 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 202.

4197 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 208.

19 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a rapor gönderdi. Buna göre *İtilâf temsilcileri, Sevr Antlaşması'nın onaylaması için yoğun bir mesai harcamışlardı. İstanbul Hükûmeti, Anadolu'ya gönderdiği İzzet Paşa Heyeti'nin dönüşünden sonra onay konusunda cevap verebileceğini açıklad*ıydı*. Bir süre sonra Ankara'ya giden İzzet Paşa Heyeti ile İstanbul arasında bağlantı kesil*miştir*. Hariciye Nezâreti, İnebolu'ya bir personel göndererek bu heyetle temas kurmaya çalış*mıştır*. Bundan sonra Hariciye Nezâreti, Millî Hareket liderleriyle görüşmelerin ilerlediğini ve heyetin bir süre daha Ankara'da kalacağını açıkla*mıştır*. Bu sıralarda Yunanlılarla TBMM kuvvetleri arasında çatışmalar başlamıştı. Yunanlıların Eskişehir tarafından geriye doğru çekildiklerine dair haberler alınmaktaydı. Yüksek Komiserler bu haberlerin abartılı, TBMM kuvvetlerinin İnönü'de kazandığı zaferin "kandırmaca" olduğunu düşün*mektelerdir*.[4198]

20 Ocak 1921. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildi.[4199] Fakat *teamüllere uyulmadan üçte iki çoğunluk ve açık oyla değil; salt çoğunluk ve işaret oyuyla* mer'î kılındı. Bu anayasayla *kurulan yasamanın güçlü uygulamasıyla ortaya çıkan Meclis hükümeti sisteminde güç Meclis'te değil, Meclis'in ve Heyet-i Vekile'nin başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal'in şahsında toplanıyor*.[4200] Müttefik ile Bolşevik düvel sarkacındaki TBMM Hükümetinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilk taslağı ile son taslağı arasında mühim farklar bulunuyor:

> İlk teklifte 29 madde ve iki ek madde ile toplam 31 madde iken, şimdi 22 madde ve iki ek madde ile toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Son metinde artık "halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmundan kurtarmak," ifadesi de, "Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur," ifadesi de yoktur. "Vilâyetler muhtariyet-i tammeyi haizdir," ifadesi yumuşatılarak "Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir," biçimine sokulmuştur. Umumi müfettişlik maddesi ise demokrasinin göstermelik bir oyun olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Hilafet ve Saltanatın konumu hakkında son noktayı ise Mustafa Kemal şöyle koymuştur:
>
> > Biz prensip olarak Makamı Hilafet ve Saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra efendiler muktazayi şeri şerif ve muktazayi tabiat ona bir takım hukuk ve salahiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz bunları bugün konuşmağa karar verelim? (Hayır sadaları). Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz şeylerdir. Ona vermemek istediğimiz şeyleri mevzuu bahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz, şeyleri bahsetmenin zamanı değildir.[4201]

Bu babda Mustafa Kemal'in 16/17 Ocak 1923'de itiraf edeceği üzere hılâfet-saltanatı birbirinden ayırdığı ve dahi cumhuriyet idaresi tesis ettiği mülahazasıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tenkid edilmektedir:

> Ancak bu Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnunun müzakere ve münakaşa ederek kabul ettirmeye çalışırken daima ilk zamanda tebellür etmiş olan nokta-i nazar ihtilâfının berdevam olduğunu görmüştüm. İhtilâf kaba şekliyle şöyle çıkıyordu: Diyorlardı ki böyle bir program ve böyle bir kanûnun istihdâf edeceği gaye, Makam-ı Hilâfet

---

4198 FO, 371/6464, E 1043, "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ocak 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 924.

4199 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 312-339.

4200 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 329. "Ergun Özbudun'un araştırmalarına göre 23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 tarihleri arasında kanunlaşan 104 metinden 83'ü İcra Vekilleri Heyeti tasarısı, sadece 21'i meclis üyelerince verilen tasarılardı."

4201 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 242-243. İttihadçı *Türk Marksisti* Kör Ali İhsan'ın sınıf savaşımını değil uyuşumunu esas alan ve "çiftçiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler, sanatkarlar, memurlar ve askerler olmak üzere toplam dokuz meslek grubu"ndan müteşekkil *meslekî temsil sistemi* de reddedilmiş; *genel oy ilkesi* kabul edilmiştir.

> ve Saltanatı bertaraf etmek ve bir Cumhuriyet teşkil etmektir. Biz de diyorduk ki; Makam-ı Hilâfet ve Saltanat ve Cumhuriyet şimdi mevzuubahs değildir. Bu şekilde cereyanlar oldu.[4202]

***

İstidrat: İttihadçılar tarafından Kars'da içtima eden kongre neticesinde 17 Ocak 1919'da bir *Kânun-ı Esâsî* hazırlanmış ve *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi* ihdas edilmiş ve hükümetin riyasetine de İttihadçı Cihangiroğlu İbrahim getirilmişti. Mezkûr geçici hükümetin kuruluş beyannamesinde "Türkiya Devleti" yazıyordu. "Türkiya Devleti" ifadesi, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda yer alıyor.[4203] İngiliz ordusu, Cenubî Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkate-yi Milliyeyi askerî müdahaleyle dağıtmış; millî devletleşmek maksadlı Mustafa Kemal riyasetindeki askerî cuntaya ise yol vermişti.

***

Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. *Türkiye sorununu ele aldı ve ana çizgisi baki kalmak kaydıyla Türklerle olan anlaşmada bazı değişiklikler yapmak gerektiği sonucuna vardı*.[4204] *Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapılması amacıyla, Başbakana ve Dışişleri Bakanına, Paris'te görüşmelerde bulunmak yetkisini veriyor; ama Kabineye göre, Sevr Antlaşmasının başlıca koşullarında, özellikle Trakya, Çatalca sınırı ve Kutsal Bölgelerin korunmasıyla ilgili koşullarda değişiklik yapılmamalı; Kral Konstantin'in tanınmasına karşılık, İzmir, bir Türk valinin yönetiminde Cemiyet-i Akvam'ın denetimine verilmeli; tüm sorunu çözümlemek amacıyla İstanbul'da bir konferans düzenlenmeli*.[4205]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nazırı Curzon'a göndermiş olduğu mahrem muhtırada; *Mustafa Kemal'i bir "eşkiya reisi" saymanın bundan böyle gereksiz olduğunu; Ankara yönetiminin, yabancı işgali altında olan bölgeler dışında tüm Anadolu'yu "pençesine geçirmiş olduğunu"; tüm devlet görevlerini, Türkiye'deki yetenek ölçülerine göre yürüttüğünü; daima koyun gibi olan halkın çoğunluğunun o yönetimin yetkisini ses çıkarmadan kabullendiğini ve Müslüman öğelerin çoğunluğunun Türkiye'nin ve kişisel olarak Türklerin en iyi çıkarlarını temsil etmesi dolayısıyla o yönetimi desteklediğini; Kemalist aleyhtarlarının yerel isyanları kışkırtmak deneylerini ivediyle ve esaslı biçimde bastıracak kadar güçlü olduğunu* bildiriyor.[4206] *Ulusal akımın "coşan önderlerinin" kendi yeterliliklerine güvendiklerini; İtalya'dan başka öteki İtilâf devletlerine, özellikle İngiltere'ye karşı oldukça düşmanca davrandıklarını ekliyor. Rumbold'a göre, Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılacaksa, Bağlaşıklar, ülkeler konusunda yeni bir anlaşma yapmalı ve İstanbul'dan başlayarak, tüm ülkeye yayılacak biçimde, Padişahın çevresinde yeni bir güç yaratmalı*.[4207]

> Mustafa Kemal'e artık çetebaşı gözüyle bakılamaz. Onun hükümeti etkin. Yakın zamanda Fransızlar yüzünden de çökmez. Sovyetlerle ilişkilere önem veriyor. Türklere bazı ödünler verilirse ılımlı milliyetçiler Batı yörüngesine çekilebilir ama kuvvet gösterisine de gerek var. Sevr Anlaşması'nda değişiklik yapılırsa bir çıkış yolu bulunabilir fakat Mustafa Kemal Hükümeti'ni tanımaktan da kaçınmak gerekir.[4208]

4202 Mustafa Kemal. (1993). *İzmit-Eskişehir Konuşmaları (1923)* (D. Perinçek, haz.) içinde (s. 118-120). İstanbul: Kaynak Yayınları.

4203 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 330.

4204 PRO, FO 371/6464/E 1006; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157.

4205 FO/6464/E 1006; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 118.

4206 Salâhi R. Sonyel. (1994). İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923). *Belleten*, 58(221), s. 163.

4207 FO/6464/E 1006; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 118.

4208 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 374.

*"Yerli Hristiyanların boğazını sıkmakla suçladığı" Milliyetçilerin; ılımlılar ve uzlaşılamayacak derecede radikaller olmak üzere ikiye ayrıldıklarını savunan Rumbold, bazı tavizlerde bulunarak ilk grupla uzlaşabileceğini düşünüyor. Bu tavizlerle birlikte Rumbold, Müttefiklerin, gerekirse güç kullanabileceklerini gösterebileceklerini ancak Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe geçirebilmek için geniş çaplı bir savaş başlatmak gerektiğini özellikle vurgula*maktadır*. Rumbold'un bu tespitleri yaparak önerilerini sunduğu sıralarda Müttefik temsilciler İstanbul Hükûmeti ile birlikte Ankara Hükûmeti'ni de hesaba katarak sorunu çözmeyi amaçlıyorlar*.[4209]

21 Ocak 1921. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İstanbul'a atanan Fransız Kumandan General Charpy'nin kendi başına buyruk hareket etmesinden sürekli şikâyet etmekte*dir.[4210]

Britanya Başvekili Lloyd George, Britanya Hariciye Nâzırı Lord George Curzon, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand ve İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza Paris'de mülakat ediyorlar. Aristide Briand, *Bağlaşıkların aşırı tedbirler alacak esaslı özürleri olmadığından, Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapılmasını öneriyor*. Briand'ın akabinde söz alan Sforza, *Anadolu'daki Bolşevik tehlikesi ve akımına değinerek, İtalyan halkının, Bağlaşıkların hak ve çıkarları ihmal edilmemek koşuluyla bir uzlaşmaya varılmasından yana olduğunu; ama Türk sorununun ancak Kemalistlerin de yandaş olacakları bir anlaşmayla dayanıklı biçimde çözümlenebileceğini* ifade ediyor. Lord Curzon, *Mustafa Kemal'i İstanbul dışındaki tüm ülkenin gerçek yöneticisi olarak kabullen*mekle birlikte *Sevr Antlaşmasının esaslı biçimde gözden geçirilerek Türklere "ayrıntı üzerinde" ödün verilip verilemeyeceğinin araştırılmasını; Kemalistlerin "yola getirilmeleri" gerektiğini; Anadolu'daki durumun oldukça kötüye gittiğini; Mustafa Kemal'le Bolşevikler arasında "belirsiz görüşmelerin" yapılmakta olduğunu ve bunların iki yan arasında "olağan olmayan tehlikeli bir ittifaka" yol açabileceğini* söylüyor. Lloyd George, *Bağlaşıkların, kendi politikalarını, Venizelos'un değil, Yunan halkının üzerine kurduklarını ve Mustafa Kemal'in "çıkardığı olaylar" yüzünden, bu politikanın bir yana bırakılmasını öneremeyeceğini; Türk dostluğunun Bolşevikler için değersiz olduğunu* beyan ediyor. Tekrar söz alan Briand *Bağlaşıklar bir konferans düzenlerlerse, bunun, "aşırı ve ılımlı Kemalistleri" birbirinden ayırarak, Mustafa Kemal'i, konferansa katılmaya karşı çıkarsa, ılımlıların yardımından yoksun bırakacağını* öne sürüyor. Briand'ın teklifi ittifakla kabul ediliyor, *Türk ve Yunan yönetimlerini bir konferansa katılmaya çağırmak kararını alıyorlar*.[4211]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi: *İstanbul yönetiminin, Bağlaşık görüşleriyle Ulusçuların kabulleneceği koşullar arasında bir uzlaşma yaratacağına inandıkları 20 maddelik öneriler hazırladıklarını; bu önerilerin Nabi Bey'ce Ankara'ya sunulacağını gösteren güvenilir haberler aldığını bildir*di. *Neşet Bey'in getirdiği telyazılarında şu ulusal duygular yansıtılıyor: "Sovyet'ler gibi, egemen haklarımızı tanıyan herhangi bir ülkeye aynı dostluk elini uzatmaya hazırız"*.[4212] Harington, bir başka muhtıra daha gönderdi: *Mustafa Kemal Anadolu'ya Rumların Pontus Cumhuriyeti emellerine karşı Padişah tarafından özellikle gönderildi ve bu gaye için kendisine 40 bin Türk Lirası verildi*.[4213]

4209 Rumbold'dan Curzon'a 20 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 23; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 215.

4210 FO, 371/6482, E 1193; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 77.

4211 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 119-120.

4212 FO 371/6464/E 1127; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 142.

4213 FO 371/6465, E 1473/1/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 99. "Ayrıca, Zekeriya Türkmen'in ulaştığı belgelere göre M. Kemal'in aylık tahsisatının yarısı 57.269 kuruştur. Maaşu ise 11.000

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lord Granville'nin Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtıraya göre, *"Daily Telegraph" muhabiri Alb. Repington'u kabul eden Yunan Prensi Nicholas, İngiltere uygun görürse Yunanistan'ın hemen Mustafa Kemal'le müzakerelere girişeceğini söyledi*. *Kral Konstantin ise M. Kemal'le müzakereye pek istekli* görünmüyor.[4214]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Anadoluda Yeni Gün* gazetesi yazıyor: Tümgeneral Charles *Townshend, Kuva-yı Milliye hareketini haklı bulan, sözünde durmayan olarak İngiltere 'yi gören bir kişidir*.[4215]

22 Ocak 1921. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Paris Konferansı Reisi sıfatıyla *İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine* telgraflar gönderdi. *Akredite edilmiş bulundukları yönetimleri, 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanacak bir konferansa çağırmalarını* rica ediyor. *Konferansın, Sevr Antlaşmasını esas tutarak, son olayların ışığında kaydedilen gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla Doğu Sorunu'nu görüşeceğini; Türk hükümetine gönderilecek çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara hükümetinin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı murahhas kuruluna katılması koşulunun öne sürülmesi, ama bu konuda Ankara'ya Bağlaşıkların değil, İstanbul hükümetinin bilgi vermesi ve karşılık alması gereğine* dikkat çekiliyor. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Mustafa Kemal'in Londra Konferansına davet edilmesini şöyle mütalaa ediyor: *Bu, Türkleri, özellikle Millîyetçileri memnun etmelidir, çünkü onların varlık ve siyasetlerini haklı gösteriyor. Ama aynı zamanda, belki de Kemalist-Bolşevik ilişkilerinde bir bunalım yaratacak. Bunun ilk sonucu olarak İzzet Paşa'nın (İstanbul'a) dönmesini ve Türk kuruluna başkanlık etmesini umarım*.[4216]

> İtilaf emperyalistleri Türkiye'yle barış antlaşmasının koşullarını yumuşatmakla, Kemalistleri antisovyetik koalisyona katmayı ve Sovyet-Türk antlaşmalarını baltalamayı umuyorlardı. Londra'da, Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinden ve İzmir, İstanbul ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi olasılığından resmen söz edilmekteydi.[4217]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan hükümeti, Londra Konferansına davet edilmiş olmaklığını *Kral Konstantin rejiminin Bağlaşıklarca tanındığı anlamına* yormaktadır.[4218]

İngiliz Hariciye Nezâretine vesikasında belirtildiğine göre, *Yunanlılar keşif taarruzu yapmış ve amaçlarına ulaştıktan sonra planladıkları gibi çekilmişler*dir.[4219]

İttihadçı Çerkes Edhem ve emrindeki Kuvây-ı Seyyâre birlikleri tasfiye edildi.[4220]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili Hüseyin Kâzım Kadri:

---

kuruştur. İlk etapta kendisine 3000 lira avans verileceği de belgelerde belirtiliyor. Sultan Vahideddin ise Mustafa Kemal Paşa'ya kendi atlarını satarak 30 bin lira verdiğini söylemektedir. Paralar bir kerede değil atlar satıldıkça birkaç defada verilmiş, ödemeleri ise Pera Palas'ta Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey tarafından yapılmıştır." (Satan, 2013, s. 99-100, dipnot 299).

4214 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXIX.

4215 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 234.

4216 FO/6464/E 1208; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 120, dipnot 199.

4217 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4218 *Confidential Print*, 1266; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 123.

4219 FO 37116498, E 1034/142/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 426, sonnot 13.

4220 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 137.

> İsmet Paşa Eskişehir'de, Re'fet Paşa Afyonkarahisarı cephesinde orduyu teşkile çalışıyorlardı. Şurada burada ihtilâller kanla söndürülmüş ve her tarafta birçok mezâlim îka' edilmiş olduğundan ekseriyet-i halk kendilerinden memnun değillerdi. Hemen bütün kuvvetleri Çerkes Ethem ve Demirci Efe gibi eşkıyadan ibaretti.
>
> Çerkes Ethem Ankara'ya geldiği vakit Millet Meclisi'nde misafir edilir ve bî-pâyan hürmetlere layık görülürdü! Ruslar da ancak muntazam bir ordunun teşekkülünü gördükten sonra ciddi bir muavenette bulunabileceklerini vaad etmişlerdi. Malta'dan firaren Anadolu'ya gelmeye muvaffak olan Ali İhsan Paşa, bu maksatla gece gündüz çalışıyordu. Mustafa Kemal'in, kendilerine derece-i itimadı hakkında bir fikir hasıl etmek için; "Ferit Paşa'nın bize karşı sevk ettiği kuvvetle beraber şehzadelerden birinin bulunduğu şâyi olmuştu; az kalsın bizim asker de o tarafa iltihak edecekti. Bereket versin ki sonradan bu havadisin asılsız olduğu anlaşıldı da böyle bir beliyyeden masûn kaldık…" sözlerini hatırlamak kâfidir.
>
> Bir defa da İzzet Paşa: "Yunan ordusuna karşı tecavüzî bir harekette bulunup bulunamıyacaklarını…" sormuştu. Mustafa Kemal; "Eğer hal-i tedafüîde kalabilirsek ne saadet!" demişti. Memleketin her tarafında derin bir ye's u nevmidînin hüküm sürdüğü muhakkaktı [..][4221]

23 Ocak-5 Mart 1921 arası bir gün. Sabık Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angarski, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komistesinin 23 Ocak 1921 tarihli raporuna derkenar kaydetti:

> 1918 yılına kadar Nâzım İstanbul'daki İngiliz yanlısı Cemiyet üyesiymiş ki, bunu bana kendi hatası olarak bizzat söyledi. Daha sonraları Kemal bana onun neredeyse itilaf devletlerinin ajanıymış gibi imalarda bulundu; onların beyannamelerini dağıtmak istemiş ki, ben bunu araştıramadım. Nâzım, Mustafa Kemal'den Mecliste resmen açıklama yapmasını istemeyi düşünüyordu, ama bununla beni ele vermiş olacağı için, bu yapılmadı. Parti bu beyannameler işine inanmadı. Bu karanlık işte somut bir şey söylemek çok zor. Ama yine de, madem ki Nâzım tam bir diplomat olarak /komünist olarak değil/ şimdi Sovyet Rusya'ya yönelim gösteriyor ve onun yardımıyla iktidarda olmayı ümit ediyor, aynı şey daha önce neden Ingilizlerle olmuş olmasın.[4222]

24 Ocak 1921. İngiltere Başvekili Lloyd George ile Hariciye Nâzırı Lord Curzon *meseleyi Fransız ve İtalyanlarla tartışmak üzere Paris'e gittiler. Orada, Türklere antlaşmada bazı değişiklere gidilmesi önerisi götürülmesine karar verildi. İtilaf kampındaki temel kaygının, Bolşeviklerin Türkiye'deki nüfuzunun arttığı görüntüsüyle bağlantılı olduğu açıktır. Türk ulusçularıyla Bolşevikler arasındaki "çarpık ve tehlikeli" ittifakın önüne ancak Kemalistlere karşı daha uzlaşmacı bir yaklaşımla geçilebileceği belirtiliyor*.[4223]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Buna göre, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Maliye Müşaviri Sör Adam Block'un *Anadolu'daki durum hakkında çeşitli ciddi kaynaklardan alınan bilgiler ışığında* hazırlamış olduğu malî raporun bir özetini, meslekdaşı Defrance'ye takdim etmiştir. Rapor özetinde *Müslümanların Mustafa Kemal'den yana oldukları, Kemalist yönetimin İstanbul yönetiminden daha iyi olduğu, mali durumunun düzeldiği ve ekonomisinde gelişme olduğu belirtiliyor*. *Ancak İngilizleri endişelendiren en önemli konu Ankara Hükümeti'nin Sovyetler'le olan ilişkileri*dir. *Sovyetler'den aldıkları 2 milyon lira tutarındaki para yardımının yanı sıra Ermeni ve Rus sınırından, ayrıca İstanbul ve Antalya'dan yapılan silah, cephane ve savaş malzemesi yardımı İngilizler tarafından biliniyor. Her ne kadar Mustafa Kemal "Bolşevizme karşıyım" diyorsa da İngilizler buna inanmıyorlar, tam tersine Bekir Sami'nin "Kemalistlerle İtilaf Devletleri arasında bir antlaşma imzalanmadığı takdirde Bolşevikler milliyetçilerin efendisi olacaklar" yolundaki sözlerine büyük önem veriyorlar*. *Defrance, telgrafın sonunda, bu memorandumu Ankara Hükümeti'nin idari, mali ve askeri alanlardaki*

[4221] Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 324-325.
[4222] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 155.
[4223] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157.

ilerlemelerini göstermesi bakımından ve bu konularda şimdiye kadar kendisine verilen bilgileri doğrulaması açısından ilginç bulduğunu yazıyor.[4224]

25 Ocak 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, 23 Kasım'da Londra'ya Harbiye Nezâretine telgraf göndermiş ve *İzmit'teki Yunan Manisa Tümeni'nin Adapazarı'nı işgal etmesini buyurduğunu bildir*mişti. Curzon, bu telgrafa bugün muttalî olur olmaz *çok acil bir telle bu hareketi durdurdu*. *Çünkü Fransa ile Konstantin'e takınılacak tutum için görüşmeler başlarken böyle bir buyruk Konstantin'i desteklemek anlamına gelirdi*.[4225]

Britanya Başvekili Galli liberal Lloyd George'nin Paris Konferansındaki beyanatı: *Mustafa Kemal, belki yeni bir hanedanın ilk hükümdarı olacaktır. İsteklerinin kabulü, Müttefiklerin yenilgisi anlamına gelir*.[4226]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un Paris Konferansındaki beyanatı: *İstanbul Hükûmeti meflûç ve Mustafa Kemal Türkiye'nin hakikî hâkimidir*.[4227] Bu vechile Curzon, *Alman ta'mirat ve Şark-ı karîb (Yakındoğu) meselelerini halletmek üzere* küşad edilen celsede, *Küçükasya meselesinin kökünden halledilmesi maksadiyle, aralarında Ankara Hükûmetinin de temsilcisi bulunacak olan bir Türk-Yunan hey'etinin katılmasiyle 21 şubat'da Londra'da bir konferans toplanmasını teklif* etti *ve bu teklif kabul olun*du.[4228]

Curzon'un talimatıyla Paris'deki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Londra'daki Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı W. Tyrell'e telgraf gönderdi. Buna göre *25 Ocak 1921 tarihinde Müttefikler arasında düzenlenen konferansta, Türk ve Yunan sorunu ele alındı. İtalyan temsilci destek vermeksizin Roma'da bulunan Türk temsilcisinin, Sevr Antlaşması'nda tamamıyla değişikliğe yol açabilecek taleplerini gündeme getirdi. İngiliz Başbakanı ve Curzon bu taleplere karşı çıkarken; Fransız temsilci de Sevr'de köklü değişikliklere sıcak bakmıyordu. Neticede meselenin Türkiye ve Yunanistan'ın temsil edileceği bir Müttefik konferansında görüşülmesi kararlaştırıldı*.[4229]

Britanya'nın Washington Büyükelçiliğinden Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: (i) *Yüzbaşı Salter ve Teğmen Isaacs adlı iki İngiliz subayı Kasım 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yaptıkları* bilgisi *bir Ermeni Derneğince Amerikan Cumhurbaşkanına haber verildi* idi. (ii) *Bu subayların hazırladıkları raporda, Fransızlarla İtalyanların Türk milliyetçi hareketini desteklerini gösteren bilgiler bulunduğu söylendi*. İngiliz Hariciyesinin derkenarı: *Samsun'da kontrol subayı olarak bulunan Yüzbaşı Salter Mustafa Kemal ile görüşmüş olabilir ancak raporu arşivde bulunamadı. Şu sırada Fransızların Mustafa Kemal'i destekledikleri söylenemez, buna karşılık İtalyanlar Mustafa Kemal'e askeri malzeme yardımında* bulunuyor.[4230] İngiliz askeriyesi tarafından yürütülen temaslar, muayyen zümre hariç İngiltere idaresinden bile gizli tutulmaktadır denilebilir.

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Welle'den rapor: *Ankara ve İstanbul Türkleri Sevr Anlaşması'na karşı gizli bir ittifak içindeler. Aralarında metot farkı vardır. İstanbul'dakiler, kuvvet yoluyla karşı*

4224 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 107, dipnot 43. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4225 *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 191-199; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 411, sonnot 4.

4226 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 381.

4227 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 137.

4228 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 54, Vesika No: 1247; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 33, dipnot 17.

4229 Curzon'dan Kral ve Hükumete iletilmek üzere Hardinge'den W. Tyrell'e 25 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 25; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 215.

4230 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXI.

koyamayacakları inancında olduklarından, İtilaf Devletleri'nin iradesi önünde baş eğmek zorunda kalmışlardır.[4231]

26 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Müttefik fevkalâde komiserleri müştereken Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'e (Okday) Londra Konferansına davet metnini teslim etmişlerdir.[4232]

> Müttefik Hükûmetler, öncelikle Yüksek Komiserleri aracılığıyla İstanbul Hükûmeti'ni Şark meselesi hakkında müzakerede bulunmak üzere bir konferansa davet etmeyi kararlaştırdılar. Bahsi geçen konferans, Sevr Antlaşması temelleri üzerinde güncel olayların gerektirdiği meseleleri ele alacaktı. Mustafa Kemal Paşa veya Ankara'nın yetkili bir temsilcisi de İstanbul heyeti içerisinde bulunabilecekti. Müttefiklerin kararını Ankara'ya bildirme vazifesi ise İstanbul Hükûmeti'ne bırakılacaktı.[4233]

Sabık Yunan Başvekil Venizelos, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin kalem-i mahsusu Philip Kerr'le Paris'de mülakat etti ve *Büyük savaşın insanlık için en önemli sonucu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ya da Almanların bir sınır içine kapatılması değil, Türk İmparatoru'nun ortadan kaldırılması*dır dedi. Venizelos'a göre *Yunan ordusu, sadece Yunan isteğini değil, aynı zamanda Müttefik çıkarlarını savunduğu için Müttefik Devletlerin Yunanhlara ekonomik yardım yapması gerekiyordu. Kerr, yeniden tahta oturmuş bir Konstantin oldukça, böyle bir yardım olasılığının bulunmadığını belirtti*. Venizelos:

> Atina Hükümetine öneriler yapacak cesaretim yoktur. Çünkü yapacağım önerilerin tam tersinin olmasından korkarım. Ama ben bugünkü Yunan hükümetinin yerinde olsaydım ve ekonomik durumun bir çıkmaza girdiğini görseydim, ordumuz tarafından işgal edilmiş bütün toprakları bırakır, Menderes vadisi ve Sevr Antlaşması'yla bize bırakılmış toprakların işgali ve savunulmasıyla kendimi sınırlardım. Bu bölgenin savunulması üç tümenlik ya da 45.000 kişilik bir kuvvetle başarılabilir.[4234]

İngiliz *Daily Telgraph* gazetesi: *Kont Sforza Türkiye'nin dostu, Yunanistan'ın düşmanıdır. İtalyan Dışişleri Bakanı'nın görevi, Türkiye ile Yunanistan arasında bir uzlaşma sağlayarak Sevr Anlaşması'nda değişiklik sağlamaktır*.[4235]

İttihadçı Reşid Saffet (Atabinen), Londra'da, Britanya Hariciye Nezâretini ziyaret etti. *Türkiye düşmanlığının çıkarlarına aykırı olduğunu belirtti*. *Bu düşmanlık yüzünden binlerce Türk subayı Orta Asya'da İngiliz karşıtlığı davalarının hizmetine girmişlerdi*r. *Saffet "ılımlı" ulusçuların sözcüsü olarak mali, askeri konularla, Boğazlar işinde belli kontrolleri kabul ediyor*. *İstanbul'da Mebusan Meclisi toplanmalıdı*r. *Bu yapılırsa Ankara hareketi çöker*. Ahmed *İzzet* [Furgaç] *Ankara'ya katılmıştı*r. *Fakat yapılan toplantılar (Roma toplantısı gibi) sonucunda Kemal'in ılımlıların desteğini alabilmesi için ılımlılığı tavsiye eden haberler gitmişti. Saffet İngiliz Hükümeti'ne İstanbul halkının çektiği sıkıntıları anlatan Roma toplantısınca hazırlanmış ve Ahmet Rıza tarafından sunulan bir andaç verdi*.[4236]

Yunanistan *Atina'daki Fransız elçisi vasıtasıyla* konferansa davet edildi. Bu davet, Yunan Bakanlar Kurulu'nda derin bir ihtilafa düşülmesine, Rallis'in başvekillikten istifasına; Gunaris'in başvekâlete

---

4231 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 381.

4232 FO/6464/E 1227; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 120.

4233 Konferans Başkanı Briand'ın davetiyesi, Lord Harding'den Rumbold'a ve Earl Granville'e (Atina), 26 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 27; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 215-216.

4234 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 265-266.

4235 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 382-383.

4236 FO 371/6465, 4572, p. 244-247; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 434, sonnot 22. 20 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacak Yakın Doğu İşleri Konferansının TBMM Murahhas Heyeti genel sekreteri Reşid Saffet, İkinci Murahhas Dr. Rıza Nur'un belirttiğine göre, İngiliz başmurahhas Lord Curzon'a bilgi sızdırıyordu. Hain idi: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 2025, c. 2, s. 949.

gelmesi ihtimaline binaen İngiliz ve Fransız matbuatının Gunaris aleyhine neşriyat yapmasına ve Kalogeropulos kabinesinin teessüsüne sebebiyet verecektir.[4237]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Rizo-Rangabe, Britanya Hariciye Nezâretine müracaatta bulundu. *Rallis Hükûmeti ilk etapta 750 milyon drahmi borç istemekte*dir.[4238]

Bay Edwards, İngiltere Hariciye Nezâreti memuru Bay Randall'a mektub gönderdi. Buna göre *Talât Paşa'nın İngiltere ile müzâkereye girişmek istediği, bu amaçla Davidoff adındaki bir adamını Londra'ya yolladığı, İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesi halinde Mustafa Kemal Paşa ile İngiltere arasında görüşme sağlayacağı* belirtildi. İngiliz Hariciyesinin derkenarı: *İşleri daha da karıştırmamak için Talât Paşa ile müzâkereye girişmemek ve Davidoff'u yalnız dinlemekle yetinmek gerek*.[4239]

İttihadçı lider Talat, *Bankacısı* [Bulgar] *Davidoff aracılığıyla İngilizlerle Anadolu hareketinin başına geçmek için pazarlıklar yapmış, Mustafa Kemal'e ve TBMM'deki bazı İttihatçılara mektuplar yazmıştı*r.[4240]

TBMM Sinob mebusu, Moskova Heyeti murahhası Doktor Rıza Nur:

> Eskişehir - Afyon hezimeti [23 Temmuz 1921] üzerine Enver, Doktor Nâzım, Kuşçubaşızâde Sami, Küçük Talat ve daha bir takımları Batum'a doldular. Talât'la Enver'in arası pek açıktı. Moskova'da Enver bana Talât'ın aleyhinde pek çok söylemişti. Hattâ Talât'ın İngilizlere adam olduğunu, Anadolu'yu te'dip etmek şartıyla sadrıâzam olmağı kabul edeceğine dair İngiliz'lere söz verdiğini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Avrupa'da mevcut parasıyla kendisinin kalpol alıp Anadolu'ya yollamak istediği halde Talât'ın "para bize lâzım" diyerek razı olmayıp yollatmadığını sonra Nâzım'ın da onu bırakıp kendisine iltihak ettiğini söylemişti. Batum içtimaı Nâzım'ın bu hareketini tasdik eder.[4241]

İspanyol matbuatı, Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Briand'ın Paris'deki Fransa-Britanya ekabirleri içtimaı hakkındaki beyanatını neşrediyor: [..] *Anadolu'nun Kemalist idarenin altında durumunun iyileşmesinin ve Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nın kendilerine verdiği ağır görevi Anadolu'da yerine getirmelerini engelleyen kötü durumunun, Lloyd George'a (yani onun politikalarına) nüfuz edip edemeyeceğini bilmek istiyoruz*. [..][4242]

15-27 Ocak 1921 arası bir tarih. Rusça neşredilmiş "Anadolu'dan Haberler" nam makaleden calib-i dikkat bir kısım: *Bugünkü Anadolu hükümeti, Kemalistler, İttihat ve Terakki partisi şirketlerinin subaylarla ittifakından başka bir şey değildir. Millet Meclisi Anadolu ordusunu iki kat artırma kararı aldı. Bu sebeple, 20 ile 32 yaş arasındaki yurttaşlar için seferberlik ilân edildi. Cephedeki askerlere ayda beş kâğıt banknot, cephe gerisinde bulunanlara ise 2.5 kâğıt banknot veriliyor. Meclis anayasayı da kabul edip uygulamaya geçti. Bu anayasaya göre, icra müessesesi bir kurul ile yürütme komitesinden oluşuyor ve her ikisinin üyelerinin toplamı Millet Meclisini meydana getiriyor. Yürütme kurulunun başkanlığına Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa seçildi. Son zamanlarda İngilizler şimdiye*

4237 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 328.

4238 *HW*, 12/19, No. 5408; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 206, dipnot 277.

4239 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXII.

4240 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 355-356.

4241 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 884-885. Bu babda, Enver'in Karabekir'e gönderdiği 14 Aralık 1920 tarihli mektubu manidar görüyoruz: "Mustafa Kemal Paşa biraderime İngilizlere bel bağlamamasını, Sovyetler'le bir anlaşmazlık çıkarmamasını tavsiye ettim. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi bizim millî şeklimize tesir etmez kanısındayım." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 327.

4242 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 203-204. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

kadar Malta'da hapiste bulunan kimi ünlü ittihatçıların Anadolu'ya girmesine izin verdi ve yine Malta'da hapiste bulunan İzmir valisi Rahmi Beyi Londra'ya davet edip saygı ve ihtiramla karşıladı.[4243]

27 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) Londra Konferansına daveti kabul fakat *Kemalistlerin isteklerine yaklaşık bir dilekçe* göndererek davete icabet ediyor.[4244]

Sadrazam Tevfik (Okday), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Müttefikler, Londra Konferansında Mustafa Kemal'in söz sahibi olmasını şart koşmuşlardır: *İ'tilaf Devletleri kendi delegeleri ile Osmanlı ve Yunan delegelerinden kurulu bir konferansın, 21 şubat 1921'de Londra'da toplanmasına karar vermişlerdir. Bu konferans'ta, Sevres andlaşması üzerinde "Zarûrî görülen ta'dilat" yapılacaktır. Ancak, İ'tilâf Devletleri, Osmanlı delegeleri arasında "Mustafa Kemal Paşa'nın ve yahud me'zûniyyet-i lâzimeyi hâiz" Ankara Hükûmeti delegelerinin bulunmasını da şart koşmuşlardır. Bu sebeple, "Karar ve cevabınıza intizar ediyorum"*.[4245]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunan Hükûmeti Londra Konferansına çağrıyı kabul etti. Ancak Yunan Başbakanı, açıkca "âsi" ilân edilmiş olan Mustafa Kemal'in de konferansa çağrılmasına şaştı*.[4246] Gayr-ı resmî mülakat sırasında Yunan Başvekil Kalogeropulos, Granville'ye şunu hatırlatmıştır: Halbuki Lloyd George, *bir "âsi" olarak nitelediği Mustafa Kemal'le görüşmenin olanaksız olduğunu açıkça beyan* etmişti. Üstelik "*Çerkes Ethem'le 2.000'e yaklaşık Türkün Yunanlılardan yana geçtikleri yolunda alınan haberlerden sonra, Yunan hükümeti, Mustafa Kemal'in "sahte" olduğuna inan*maktadır.[4247] Diğer bir deyişle Yunanistan, Britanya'nın iki yüzlü tavrını eleştiriyor:

> 26 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya Şubat ayında toplanacak Londra Konferansı'na temsilci göndermesi için davette bulundular. Sadrazam'dan bu konuda Ankara ile temas kurması ve neticesini bildirmesi de istenmekteydi. Aynı günün akşamı Hariciye Nazırı davet için şükranlarını sunarak Ankara'ya telgraf çektiklerini Rumbold'a bildirdi. Londra Konferansı teklifinden memnun kalsa da Yunan Hükûmeti, Ankara'nın da konferansa davet edilmesinden dolayı şaşkındı ve İngiliz Başbakanı'nın, açıkça Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinin mümkün olmadığına dair beyanlarını hatırlatarak bu sözde durulmasını istedi. Fakat artık Ankara Hükûmeti de sürece dahildi ve Yunan Hükûmeti'nin bu konudaki yakınmaları Müttefikler üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktı.[4248]

ABD'de münteşir *The Kansas City Star* gazetesi *Mustafa Müslüman Bir Yahudi Mi?* nam makale neşretti: [..] *Mustafa Kemal Paşa'nın Selânikli bir Müslüman Yahudi olduğu söylenmektedir. O'nun geçmişi hakkında mâlumat azdır* […][4249]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'e telgraf gönderdi. *İstanbul hükümetini tanımadığını; Türkiye'nin alınyazısını eline alan, yasaya uygun, bağımsız ve tek egemen kuruluşun BMM olduğunu; dışişlerle ilgili olarak ancak bu Meclise başvurulabileceğini; İtilâf devletleri, Doğu*

4243 Yücel Demirel. (2004). (Çev.). *TK MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri-2* içinde (s. 34). İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.

4244 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 36-37; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 120.

4245 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 35.

4246 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXIII.

4247 FO/6464/E 1266; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 123.

4248 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 216.

4249 The Kansas City Star, 27 January 1921, *Near East A Muddle*, p. 3, c. 1.

Sorunu'nu Londra'da yapılacak bir konferansta hak ve adalet çerçevesi içinde çözümlemek ister ve bu konuda BMM hükümetine başvururlarsa, çağrılarının olumlu karşılanacağını bildiriyor.[4250]

Paris'de bulunan İngiliz hariciyeci Harold Nicolson, Londra'ya rapor gönderdi. Sabık Yunan Başvekil Venizelos'la mülakat etmiştir. Venizelos, Nicolson'dan *İngilizlerin, Mustafa Kemal'i zor bir durumda bırakacak öneriler hazırladıklarını öğrenince çok sevinmiştir*. *Venizelos, Mustafa Kemal'in "çılgın bir davranışta bulunacağını; ya konferansa gelmeye karşı çıkacağını, veya gelirse, kendi tezini çürütecek aşırı önerilerde bulunacağını; bunun ardından, İngilizlerin, Sevr Antlaşmasında büyük ölçüde değişiklik yapılmasının Doğu Sorunu'nu barış yoluyla çözümleyemeyeceğine Fransızlarla İtalyanları inandırabileceklerini" sanıyor; Londra Kongeransını, İngilizlerle Yunanlıların Mustafa Kemal'e kurdukları bir tuzak olarak görüyor*.[4251]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Philip Kerr de 27 Ocak'ta kaleme aldığı notta şöyle yazıyor:

> Venizelos'la Hotel Majestic'te görüştüm ve ona, bir gün önce yapılmış olan konferansta neler olduğunu ayrıntılarıyla anlattım. Venizelos, bu konferanstaki gelişmelerden hiç de memnun değildir, ancak Müttefiklerin karşılaşmakta oldukları güçlükleri anlıyor. Onun görüşünce, "Müttefiklerin insanlığa yapmış oldukları en büyük hizmet, Türk İmparatorluğu'nu yıkmak olmuştur." Habsburglar'ın ve Hohenzoller'in ortadan silinmiş olmaları büyük başarılardı; ancak kendi görüşünce tarih, Türk İmparatorluğu'nun baştan atılmasını uygarlık açısından en büyük yarar olarak sayacaktır. Sevr Antlaşması'nı terk etmek, uygarlığın saatini geri çekmek olacaktır. Mustafa Kemal, Yunanlılarla öteki uygar toplumları ortadan kaldırmak için sistemli bir kırım politikası izliyor. İzmir onun denetimine bırakılırsa, oradaki Rumları ve uygarlıklarını yok etmeye çalışacaktır. Müttefikler bunlara seyirci mi kalacaklardır? Venizelos Anadolu'daki Yunan barbarlıklarını kasten unutmuştu! Onun görüşünce, durumdaki en ümit verici esas, Mustafa Kemal'le yandaşlarının hareketleri idi; çünkü onlar, olanaksız ve aşırı taleplerde bulunarak Müttefiklerin görevini kolaylaştıracaklardı. Ne olursa olsun, Müttefikler, Kemal'in dostluğunu sağlamak için ona ne verebilirlerdi? Yerel Rumlar İzmir'i "kurtarmak" için savaşacaklardı. Müttefikler, Türklere, Boğazları yeniden ele geçirerek 1914'te yaptıklarını yinelemeleri için izin mi vereceklerdi?..... Mustafa Kemal pek az bir kitleyi temsil ediyordu! Onun gerçek gücü, issiz kalmış olan 15.000 kadar emekli Türk subaylarına dayanıyordu. Nüfusun geriye kalanı kesinlikle ilgisizdi...[4252]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müttefik devletlerin Türkiye'nin taksimini içeren Sevr Antlaşması'nı gözden geçirdikleri belirtilmiştir*. *Osmanlı Meclisi tarafından antlaşma tasdik edilmemiştir ve Türk halkı da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yabancı müdahalesine karşı silahlı direnişe devam ediyor*. *Uzun zamandır süren ve giderek ciddileşen Türk-Yunan savaşı, müttefikleri de etkilemiş ve Türk direnişçileriyle uzlaşmanın gerekliliği anlaşılmıştır*. *Kral Konstantin, İngiltere ve Fransa'nın itirazına rağmen, yeniden Yunanistan tahtına çıktığından beri, Doğu'da mutlak bir sükûnetin olabilmesi için Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi düşünülmekte*dir. *Yunan ordusunun Anadolu'da yaşadığı son mağlubiyetler, müttefikleri Türk meselesine yeni bir çözüm getirilmesi konusunda harekete geçirmiştir*. *İngilizler, Kuzey Irak'ta savaşmaktan artık yorulmuşlardır*. *Fransa, Suriye sınırında Türk direnişçilerle yaşadığı ciddi çatışmalardan mustariptir*. *İtalya, zaten Anadolu'dan çekilmiştir*. *Yunan tarafı ise düşmanla karşı karşıya gelemiyordu ve İzmir'de bile güç bela durabileceklerdir*. *Buna karşılık, Kemalist birlikler Anadolu'nun mutlak hâkimi oluyorlar*. *Osmanlı hazinesinin en büyük gelir kaynağı, direnişçilerin hâkim olduğu zengin topraklardan toplanan vergilerdir*. *Bu vergiler toplanamadığı için de hazinenin durumu oldukça cidd*idir. *Borçların faizleri bile ödenememekte*dir. *Fransız ve İngiliz alacaklılar, son aylarda yaklaşık yüz milyon Frank parayı toplamaktan vaz geçmişlerdir*. *Hatta kısmen yabancı mülkiyetinde olan ve kısmen de borçlara teminat olarak gösterilen demiryolları bile çalışmamakta*dır. *Ayrıca, Kemalist direnişçilerin Bolşeviklerle*

[4250] FO/6464/E 1360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 121.
[4251] FO/6077/C 1740; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 124.
[4252] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 212-213.

işbirliği yapacaklarına dair endişe de vardır. *Bu durum, İran, Hindistan ve Mısır'da meydana gelebilecek karışıklıklardan dolayı, özellikle de İngiltere için açık bir tehlike ve tehdit oluşturmakta*dır. *Batı Avrupa, Doğu'da ne pahasına olursa olsun, sükûnet istemeye başlamışlardı*r. *Türkiye'deki durum, umutsuz olmasa da oldukça ciddi*dir. *Bu nedenle, Türkler için ağır şartlar içeren Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi ve bütün sorunlara çözüm getirecek yeni bir anlaşma yapılmasına ihtiyaç vardı*r. *Görünen köy kılavuz istemez ve bu durum yeni bir yol haritasının kaçınılmaz olduğunu müttefiklere göstermekte*dir. *Farklı ırk ve dinlerin olduğu Osmanlı topraklarında manevi bir birliğin muhafaza edilmesi gerçekten güçtü*r. *Bu farklıları kabullenerek ve milletlerin önceliğini teminat altına alınarak, Türkiye'deki maddi birliği bir şekilde korumak gerekiyo*r. *Ancak müttefiklerin sadece kendileri için değil aynı zamanda Ermeniler gibi küçük milletler ve Batı medeniyetin manevi menfaatleri için de yeni teminatlar aramaları gerekecekti*r. *Yeni konferansta Sevr Antlaşması'ndakinden daha büyük bir başarı elde edilmesi umulmakta*dır.[4253]

28 Ocak 1921. İngiliz Askerî İstihbaratı rapor kaleme aldı. Ocak'ın ikinci haftasında vuku bulan İnönü'deki müsademe hakkında, rapor, *Yunan'ın harekat bakımından başarılı olduğunu, fakat yeni komutanların çekingen çıktığını, Türkleri ağır yenilgiye uğratmak fırsatını kaçırdıklarını, askerin komutanlarına güvenlerinin azaldığını belirtiyor*.[4254]

Mustafa Kemal'in Sadrazama gönderdiği dünkü telgraf sureti, gerek Rumbold tarafından Curzon'a gerek Korgeneral Harington tarafından Harbiye Nezâretine mahremane iletildi. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds, *Mustafa Kemal'in tutumunu küstahlık olarak niteliyor; amacının, Bağlaşıklardan ödün koparmak olduğunu öne sürüyor; Bağlaşıkların ona önem vermeyerek kendisiyle doğrudan doğruya ilişki kurmaya yanaşmamalarını öneriyor; sonunda, Anadolu'daki durumun, Bolşevik ve Yunan tehlikelerinin onu, görüşmelere katılmaya zorlayacağını; Yunan Genel Kurmay Başkanı Pallis'in de açıkladığı gibi, Yunan ordusunun onu kesin bir yenilgiye uğratarak, Ankara'yı ele geçirebilecek durumda olduğunu iddia ediyor.* Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, *Mustafa Kemal'in, Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılması ilkesini Bağlaşıklara kabul ettirmede blöf yaptığı gibi, şimdi de blöf yaptığına inanıyor; Ankara, İstanbul kuruluna katılmazsa, Bağlaşıkların, Antlaşmanın "cezalara ilişkin maddesini" yalnız Yunanistan'la görüşeceği yolunda İstanbul yönetimine uyarıda bulunulmasını öneriyor; ama Müsteşar Sir Eyre Crowe, Antlaşmanın henüz onaylanmadığını hatırlatıyor; Müsteşar yardımcılarından C. Lindley ise, Fransızlarla İtalyanların böyle bir davranıştan yana olmayacaklarını kaydediyor*.[4255]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Granville'den Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Kral Konstantin'in İtilâf Devletlerince tanınmasının gecikmesi ve Mustafa Kemal'in de Londra Konferansına çağrılmış olması üzerine bütün Yunan basınında düş kırıklığı ve karamsarlık görüldü*.[4256]

Mustafa Kemal, Sadrazam Tevfik'e cevabî telgraflar gönderdi. Birinci telgraf, Sadarete şamildir. Mustafa Kemal "iradei milliyeye müstenid" TBMM Hükümetinin Türkiye mukadderatında söz sahibi tek mercî olduğunu binaenaleyh Bâb-ı Âlî'nin Şark meselesinin hallini müzakere için Londra'ya murahhas heyeti gönderemeyeceğini Sadrazam Tevfik'e belirtiyor.[4257] İkinci telgraf, Sadrazam

---

4253 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 205-206.

4254 FO 371/6497, E 1759/52/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 426, sonnot 13.

4255 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 121, dipnot 203.

4256 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXIII.

4257 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 88. Bu babda belirtilmesi gerekir ki Mustafa Kemal'in "iradei milliye" kavramı, Halife-Hünkârın "irade-i seniyye"sine muadil-zıddır denilebilir. Diğer bir deyişle; "millet"i "temsil" eden seyfiye-kalemiye-ilmiye vekiller "cumhur"u, yasama-yürütme-yargı kuvvasını meclis diktatörlüğüne toplayarak irade ve idare eder.

Tevfik'in zatına mahsustur. İlk telgrafın resmî ve kat'î buyurgan üslûbu yerini daha mülayim ve uzlaşmacı/teklifçi üslûba bırakmıştır. Mustafa Kemal, "vahdeti tamme üzere hareket etmek" istediklerini bu vechile Londra'ya iki heyetin gönderilmesinin mahzurlu olacağını ifade ediyor. "Zatı Şahane", TBMM Hükümetini resmen tanımalıdır aksi takdirde hılâfet-saltanat kuvvetini haiz Padişah'ın vaziyeti sarsılacaktır, şayet "mütezelzil" olursa bunun tüm mesuliyeti de doğrudan doğruya Padişah'a aid olacaktır. Mustafa Kemal, bu hususda Sadrazam Tevfik'in arabuluculuk yapmasını taleb etmektedir.[4258] Mustafa Kemal *İstanbul hükûmetini bertaraf etmek* maksadını güdüyordu. Sadrazam Tevfik'e üçüncü bir telgraf gönderdi. Bu telgraf, resmî ve hususî iki telgrafı mecmudur. Padişah'ın ve Bâb-ı Âlî'nin hatt-ı hareketini tayin etmektedir:

Dersaadette Tevfik Paşa Hazretlerine

Resmî ve hususî telgrafnamemizdeki mütaleat ve teklifatımızı berveçhiati hulâsaten tekrar ve icabatının sürati ifasile neticesinin iş'arını rica ederiz:

1 – Zatı şahane Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hattı humayun ile ilân buyuracaklardır. Bu hattı humayun makamı hilâfet ve saltanatın masuniyetini esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini şekil ve mahiyet ve salâhiyeti hazırasile kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Tafsilât ve teferruatı sairenin ilâvesi, şimdilik mucibi teşevvüş olabilir.

2 – Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevî olan dahilî vaziyetimizin tanzimi berveçhiati olabilir:

Zatı şahane kemafissabık Dersaadette ikamet buyururlar. Sahibi salâhiyet ve mes'uliyet olup her türlü tecavüzden masun ve her türlü şeraiti istiklâli cami olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmet şimdilik Ankarada bulunur. Bittabi İstanbulda artık kabine namu altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbulun vaziyeti mahsusası ilcasile nezdi şahanede Büyük Millet Meclisinden vazife ve salâhiyeti haiz bir heyet bulundurulur.

3 – İstanbul şehir ve havalisi umuru idaresinin sureti tanzimi badehu teemmül ve tatbik olunur.

4 – Şeraiti mezkûrenin kabul ve tatbikıyle beraber, Büyük Millet Meclisince musaddak bütçemizde, esasen mevcut tahsisatı seniye ve hanedanı saltanat tahsisatile beraber, bilûmum memurini lâzime ve sair ashabı maaşın muhassasatlarını itaya muktazi mebaliğ hükûmetçe temin ve tediye edilecektir. Kudreti maliyemiz bu hususu mütekeffildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal[4259]

Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi yıllar sonra şunları yazacaktı: Mustafa Kemal, *Halîfe Sultan Vahidüddin'den, hükümetten feragatle, yalnız sultadan mücerred bir hilâfetle iktifâ talebinde bulundu. Hükûmet, Ankara'ya intikal edecek, halîfe İstanbul'da ikamet edip, maaşını alacaktı. Sultan Vahidüddin'in redd ettiği bu talebi, bilâhire Abdulmecid Efendi kabul etmişti…*[4260]

Sadrazam Tevfik ile TBMM Reisi Mustafa Kemal muhaberatı, İngiliz muhayyilesinde nasıl değerlendirilmiştir? 8 Mayıs 1922 tarihinde Londra'ya mahremane keşide edilecek olan 1921 senesi yıllık mahrem raporunda, Müttefikler tarafından İstanbul vasıtasıyla muhatap kabul edilen TBMM Hükümeti, bu hadise karşısında cüretkâr bir tavır sergiliyor ve Padişah ile Bâb-ı Âlî'nin de tanıması hatta yetkilerini devretmesi gerektiğini iddia ediyor:

Ocak sonuna doğru Paris'te toplanan Yüksek Konsey, Müttefik Devletler ile Türk ve Yunan delegelerinin katılımıyla 21 Şubat'ta Londra'da Yakındoğu sorununun tartışılacağı yeni bir konferansın toplanmasına karar verdi. Bu karar doğrultusunda Yüksek Komiserlere yalnızca İstanbul Hükümeti'nin değil, onun aracılığı ile

4258 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 89-90.

4259 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 90. Sadrazam Tevfik, 28 Ocak'ı 29'una bağlayan gece, şu telgrafı keşide etmiştir: "Telgrafnameleri aldım. Yarın heyeti toplıyarak saat altıda arzı malûmat ederim Efendim."

4260 İbrahim Sabri, *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları*, 2005, c. 1, s. 380, dipnot 265.

aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin de davet edilmesi konusunda talimat verildi. Bu çerçevede gerçekleşen davet, Sadrazam aracılığı ile Mustafa Kemal'e iletildi ve Ankara Hükümeti bu davete Sadrazam'a gönderdiği üç telgrafla yanıt verdi. Bu telgrafların ilkinde Mustafa Kemal, Padişah'ı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Meclis'in güç ve yetkisini tanıdığını açıklamaya davet ediyor, bunu yapması karşılığında Padişah'ın İstanbul'da kalabileceğini söyleyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hükümeti ile beraber Ankara'da olacağını ve artık İstanbul Hükümeti'nin ortadan kalkması gerektiğini belirtiyordu. Bu tekliflerin kabul edilmesi durumunda Mustafa Kemal, Padişah'a Hazine-i Hassa ve bu gibi konularda gereken miktarın ödeneceği garantisini vermekteydi.

Sadrazam'a yazdığı ikinci telgrafta Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'nin kaderini elinde tutan tek yasal ve bağımsız güç olduğunu belirterek İstanbul Hükümeti'nin yasal ve hukuki bir konumu olmadığından bahsetmekteydi. Millet adına konuşacak tek hükümetin Ankara Hükümeti olduğunu iddia eden Mustafa Kema, bu nedenle büyük devletlerin Londra Konferansı'na katılma davetlerini doğrudan Ankara Hükümeti'ne yapmaları gerektiğini söylüyordu. Özel olarak gönderdiği üçüncü telgrafta ise, saltanat ve hilafet başta olmak üzere, ülkenin maddi manevi bütün güçlerinin tam bir uyum içinde hareket etmesinin ve artık Padişah'ın Büyük Millet Meclisi'ni ülkedeki milli iradeyi temsil eden tek organ olarak tanıdığını resmen ilan etmesinin gerekliliğini ifade etmekteydi. Mustafa Kemal, Sadrazam'ı Büyük Millet Meclisi tafaından ilan edilen prensipleri tanımaya ve bu Meclis'i temsil eden hükümete katılmaya davet ediyordu.

Bu telgraflar, özellikle de ilki hem Padişah'ın hem de İstanbul'un büyük tepkisine yol açmış ve Sadrazam bunlara cevap verme gereğini dahi duymamıştır. Bu arada tam da Konferans'ın arifesinde Antalya'dan Müttefik Hükümetler için hazırlanmış manifesto niteliğinde bir belge elimize ulaşmıştır. Sözü geçen bu belge Misak-ı Milli olarak adlandırılacak ve zaman içinde giderek artan bir önem arz edecektir. [..][4261]

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "İstanbul Darmadağınık" serlevhalı haber neşretti: *İstanbul Rumları Sevr'in yeniden düzenlenebileceğiyle ilgili gelişmeleri kaygıyla izle*mektedir. *Savunma Heyeti (Epitropi Tis Aminis) tüm Rumları mitinge davet etti. Girişimde bulunulması için Venizelos'a çağrı yapılması düşünül*üyor.[4262]

Sovyet Rusya Şark Şurası mensubu Türkiya Komünist Fırkası reisi Mustafa Suphi ve rüfekası İttihadçı Yahya Kâhya ve çetesi tarafından Karadeniz açıklarında öldürüldü. Kars-Erzurum-Trabzon hattı boyunca Mustafa Suphi heyetinin tahkir edilmesi üzere alınmış tüm tertibatın *esas nedeni, Mustafa Kemal'in artık Şark Mefkuresi güdenlerle olan ittifakı bozarak, muhafazakar Garp Mefkurecileri ile müttefik olmasıdır. Mustafa Kemal bu İttifak için gereken diyeti ödemiş, Mustafa Suphi ve yoldaşlarını, onların kanlı dişlerinin arasına atmıştır*.[4263]

Mustafa Kemal dini hassasiyeti ağır basan bir sol ile önce Meclis'te çoğunluğu elinde tutmuş; Solun ortadan kalkıp dini ideolojinin ağır basması nedeniyle Meclis'te çoğunluğun elinden gideceğini anlayınca, solu Sovyet Rusya ile gizli işbirliği yapmakla suçlayarak, muhafazakârların kendisine yönelttikleri Bolşeviklik silahını etkisizleştirip yine çoğunluğu sağlama yolunu seçmiştir. Sola karşı girişilen sindirme hareketi, komünist ideoloji ve örgütlerin güçlerinden çekinildiği için değil, Meclis içinde ve dışında muhafazakârlara karşı durumu sağlamlaştırmak içindir.[4264]

Mustafa Kemal ve arkadaşları, muhafazakâr muhalefetin tepkilerini dindirmek ve İngilizlerle anlaşabilmek için TKPlilerin Ankara'ya gelmesine izin vermedi.[4265]

David Walder:

4261 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 33-35.

4262 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 326.

4263 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 363.

4264 Ömür Sezgin. (1984). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* içinde (s. 52). Ankara: Birey ve Toplum Yayınevi; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367-368.

4265 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 533.

> Tehlikeler içte ve dıştaydı: Rusya platonik bir davranışla tam olarak dostluk elini uzatamamıştı. Maddî yardım -Şimdiye kadar sadece bir milyon ruble- ve Ermenistan'da varılan askerî antlaşma pamuk ipliğine bağlıydı. Moskova'daki propagandacılar, Türkiye'deki ulusal hareketi, yaklaşan dünya devriminin yeni bir belirtisi olarak coşkun bir dille övüyorlardı ve 1920 yılı sonbaharında geniş bir Sovyet sefaret heyeti Ankara'ya gelmişti. Mustafa Kemal başlangıçta bundan pek memnun olmuş, fakat aynı zamanda Komünist ajanlarının da Türkiye'ye yayılarak geniş çapta yeraltı faaliyetine girişmelerine çok kızmıştı. Bu arada bazı Türkler de Marksist prensiplere bağlanmış ve devrimin Rusya'daki başarısı karşısında kendi ülkeleri için de böyle düşünmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal, doktrinlerine kesinlikle karşı olduğu halde; Sovyet diplomatları ile dost görünmeye ve kendi safları arasındaki komünistleri en sert şekilde tasfiye ederken, Sovyet hükümeti ile iyi geçinmeye bakıyordu. Komşusu Rusya'nın uzun vadeli niyetleri hakkında hayal kurmuyordu ve komünistlerin kendi devrimine sahip çıkabilecekleri tehlikesini o anda görebilmişti. Aşırı durumlarda en sessiz ve en şiddetli yöntemleri kullanıyordu. Sovyet ajanlarının ileri gelen ajan ve karıştırıcılarından Mustafa Suphi, giderek tehlikeli olmaya başlayınca; bir gün Karadeniz'de bir geminin güvertesinden denize düşerek ortadan yok olduruluvermişti.[4266]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk Hükümeti, İstanbul'daki İngiliz temsilcisine, Doğu Sorununu ele almak için Şubat ayında Londra'da toplanacak olan konferansa delege göndermeye hazır olduğunu bildirmişti. Haberde, Yunanistan Hükümeti'nin de konferansa temsilci göndereceği belirtilmiştir*.[4267]

29 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a rapor gönderdi: *Türkiye'nin Londra Konferası'na çağrılması, İstanbul'da heyecan yarattı. Rum gazeteleri, kararı Helenizm'e bir darbe olarak değerlendirdiler. Milliyetçi eğilimli gazeteler, umut ve kuşku ile karşıladılar, diğer gazeteler ise memnun oldular ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı adaletli bir politikaya döndüğü yolunda yorum yaptılar*.[4268]

Rumbold muhtırası zeylinde İzmir'deki İngiliz siyasî mümessil James Morgan'ın raporu yer alıyor: *Dünya savaşından önce İzmir, gelişen bir limandı ve Batı Anadolu ürünlerinin doğal ihracat aracı idi. Bırakışmanın imzalanmış olduğu günlerde bile İzmir gelişiyordu. Savaş İzmir'i pek az etkilemişti ve gelecek parlak görünüyordu; ama Yunan işgali herşeyi değiştirmişti*r. *Menderes vadisi boyunca ve Menemen'deki olaylar, Müslüman ve Hıristiyan halkın kaçmasına neden olmuştu*r, *İzmir bölgesinde savaş durumu hala sürüyor. Dolaşım kısıtlanmış, ürünlerin taşınması kısıtlanmaya tabi tutulmuştu*r. *Halkın birçoğu korku içinde yaşıyor ve bu da ticareti epeyi etkiliyor. Birçok çete İtalyan sektöründen bölgeye giriyor ve köyleri tedhişe tabi tutuyorlar. Dolayısıyla, köylerden uzak olan tarlalar bakımsız kalıyor.* Morgan raporuna *İngiliz deniz subayı Heathcote-Smith, İzmir ve hinterlandının büsbütün kesatlıkla karşı karşıya kaldığı notunu* düşüyor.[4269]

İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtırada Mustafa Kemal'in *hayatı ve kişiliği* hakkında bilgilendirmiş ve Mustafa Kemal'in *Sultan tarafından Rum isyancıların bir Pontus Devleti kurmasını engellemek amacıyla sözde kuzey bölgeleri müfettişi olarak gönderildiğini ve kendisine 40.000 Lira verildiğini* kaydetmiştir.[4270]

> İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı da 29 Ocak'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal'in öz geçmişinin ve karakterinin özetini vermiş; onunla ilgili olarak eski komutanı, okul ve kolej dostları, onu iyi bilen İstanbul'daki ulusalcı temsilci, eski Maliye Bakanı vb. tarafından verilmiş olan

---

4266 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 128-129.

4267 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206.

4268 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 386.

4269 IDA, FO 371/6491/E 2005; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 202.

4270 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 97; Aktaran: İsmigün Çetin. (2013). *Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliğinin Kuruluşu ve Faaliyetleri* [Doktora Tezi] içinde (s. 142, dipnot 407). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.

> bilgilere dayanarak onu, silah arkadaşları arasında olağanüstü bir kişi olarak tanımlamıştı. Onunla ilgili rapor şöyle sona ermişti: "Kendisi (Mustafa Kemal), yurdunun ümitsiz mücadelesine önderlik edecek yeteneğe sahiptir."[4271]

Mustafa Kemal, Ankara'ya muvasalat eden Sovyet Rus Cumhuriyeti "Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi" temsilcisi Eşba Yoldaş'a cumhuriyet idaresinin bilfiil yürürlükte olduğunu ve istikbalde hılâfet müessesesinin kaldırılacağını ifade ediyor:

> Meclis'ten geçen son kanunla, Türkiye'de cumhuriyet yönetimi kuruluyor. En yukarıda Meclis'le birlikte onun tayin ettiği hükümet bulunuyor. Şimdilik cumhurbaşkanı diye adlandırılmayan Meclis Reisi, fiilen cumhurbaşkanından daha geniş salahiyetlere sahiptir. Biz, aynı zamanda eski müstebit yönetim tarzına alışık olan memur kitlesiyle de mücadele etmek mecburiyetindeyiz. Şimdi bütün köy, kasaba ve vilayetler, halkın seçtiği şûralar tarafından yönetilecektir. Genel anlamda şunu diyebiliriz ki, bizim yönetim sistemimiz Bolşeviklerinkine yakındır. [..]
>
> Fakat halkın tasavvurunda, hilafete bağlılık gibi, ne olduğu belirsiz bir hayal yaşamaktadır. Bu hayalin bütün dünya Müslümanlarının bilincinde yer almış olmasından dolayı, İngilizler hep halifenin sarayını kendi ellerine geçirmek peşinde olmuşlardır. Bir zamanlar Mısır Hidivi'ni, daha sonra ise Türkiye'ye karşı Mekke ve Medine isyanları sırasında, Mekke Şerifi Hüseyin'i halife yapmak istediler. Son zamanlarda anlaşıldığı kadarıyla aynı gayeyle, Afgan Emiri'ni kendi taraflarına çekmek peşindeler. Biz bu silahı İngilizlerin elinden almalıyız. Halifenin bizim elimizde olması halinde, onu silah gibi kullanarak bütün Müslüman halkları Batı'ya karşı mücadele için toparlayabiliriz. Bu husus, İslami fikirlerin, inkılabın ve zamanın şartlarına ters düşmeyecek bir şekilde yorumlanması bakımından da mühimdir. Bence, bütün Müslüman devletler, bağımsızlıklarına kavuştuktan ve kendilerini özgürce yönetmenin tadını aldıktan sonra, zaman içinde harici tesirlerden kurtulacaklar ve böylece hilafete bağlılık da ortadan kalkacaktır.[4272]

Sadrazam Tevfik, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e cevabî telgraf gönderdi. Kabine toplantısında alınan kararlara göre: (*i*) Halihazırdaki Bâb-ı Âlî kabinesi İstanbul ve Anadolu ittihadına çalışan bir kabinedir, TBMM Hükümetinin *faideyi milliye temin edecek teklifatını kabule hazır*dır. (*ii*) Londra Konferansına izam için müşterek bir murahhas heyeti teşkil edilmelidir. Bâb-ı Âlî ile TBMM Hükümeti arasındaki şekil tartışması konferansa iştirakı olumsuz etkileyebilecek ve Yunan'ın katılacağı konferansta Türk murahhasların bulunmayışı diplomatik açıdan muzır neticeler doğuracaktır. (iii) Bâb-ı Âlî'nin feshi demek, İstanbul'un Müttefikler idaresine tam tekmil geçmesine ve payitahtın dibinde konuşlu Yunan işgal kuvvetlerinin şehre girmesine sebeb olabilecektir. Binaenaleyh TBMM murahhaslarının *serian izamı* rica edilmektedir.[4273]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Rantek Ankara'da" serlevhalı haber yayımladı: *Mustafa Kemal Afganistan'ın yeniden düzenlenmesi ve Bolşeviklerle daha yakın ilişki kurulması için özel bir heyet gönderdi. Bazı Bolşeviklerin Ankara'da bulundukları ve iki taraf arasındaki ilişkilerde deniz üssü olarak Trabzon'un seçildiği söylenmektedir*.[4274]

30 Ocak 1921. *Berlin'de bulunan Talat Paşa, Cavit Bey'e yazdığı mektupta, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmekte direttiğini, kendisinin ise beklemek niyetinde olduğunu, İngiliz yetkililerle görüşmeye devam ettiğini bildirdi*.[4275]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Vekili Ahmed Muhtar (Mollaoğlu), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e telgraf keşide eyledi. Britanya'nın TBMM Hükümetini tamamen ortadan kaldırmak

---

4271 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 213. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4272 "Atatürk, o tarihlerde yaptığı konuşmalarda, Anayasa'daki *şûra* kavramının *sovyet* anlamına geldiğini de belirtmiştir." *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 10, s. 358-359.

4273 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 91-92.

4274 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 324.

4275 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 388.

istediğini iddia ediyor ki bu iddia tamamen gerçek dışıdır, uydurmadır. Hatta tayyare filolarıyla İç Anadolu'yu bombardıman edeceğini ve dahi tüm Anadolu sahillerini Yunan lehine abluka altına alacağını da iddia ediyor, bunlar da en az ilki kadar hayal ürünüdür. Doğrusu, notanın son paragrafında görülüyor ki Sovyet Rusya'dan daha fazla yardım istenmiştir binaenaleyh Ahmed Muhtar'ın Britanya merkezli hayalatı niçin inci tanesi gibi dizmiş olduğu bir nebze anlaşılıyor:

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e

30 Ocak 1921

Sizden 13 Ocak tarihli iki telgrafı ve aynı zamanda Yoldaş Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı mektubun metnini aldık. Hükümetimiz nezdindeki temsilcinizin RSFSC Hükümeti adına, Türkiye'nin Ermenistan'a hiçbir toprak tavizinde bulunamayacağını onayladığı açıklamaları içeren mektubunun bizi tamamen tatmin ettiğini bir an önce bilginize sunmak isterim. Öte yandan, yoldaş Lenin'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuptaki halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkına saygı gösterilmesi yolunda, sizin de 13 Ocak tarihli ve 706 sayılı telgrafınızda tekrarlanan teminatları bize, Moskova görüşmelerinin artık hiçbir zorlukla karşılaşmayacağı güvenini vermektedir. Bu koşullar altında heyetimize Kars'tan ayrılarak en kısa sürede Moskova'ya ulaşmaları için emir ve talimat verilmiş bulunuyor.

Bugün, ilişkilerimizdeki bu kritik dönem sağ salim aşıldıktan sonra izninizle sayın Komiser, ileri görüşünüz ve ilkelerine büyük bir sadakatle bağlılığı ile Sovyetler Cumhuriyeti'nin, adalet ve özgürlük ortak idealimizin gerçekleştirilmesi için şart olan iki gücün birliği ve çok sıkı işbirliğini mümkün kıldığından dolayı teşekkürlerimizi bildiriyorum. Gelecekte de aynı şekilde her yeni güçlük karşısında anlaşma zemininin bulunabileceğine tamamen eminim ve bu zemini ararken ikimizin de birliğimizin temeline oluşturacak iki ilkeyi göz önünde bulunduracağımıza inanıyorum: Bunlardan birincisi halkların kendi kaderlerini bizzat belirlemeleri yolunda, titizlikle uygulanan ilke olup, ikincisi ise, faaliyetimizi, kapitalist düzenin temeli ve dayanağı olan Batı emperyalizmine karşı en kararlı şekilde mücadeleye doğru yöneltmek ilkesidir.

Bu mektubu yazarken, Batı proletaryası ile dayanıştığımıza tamamen inanıyoruz ve bu dayanışmanın her iki tarafca karşılıklı olarak hak ve yasal çıkarlarının anlaşılması ve yukarıda sözkonusu olan ilkelere saygı gösterilmesi yolu ile gittikçe sağlamlaşacağını sanıyoruz.

Yoldaş Krasin'in Moskova'ya gelmesinin beklendiğini ve Rusya Cumhuriyeti'nin uluslararası durumu görüşmelerine katılacağına dair haberiniz için teşekkür ederim.

15 Ocak tarihli notamın gönderilmesinden bu yana, Ankara Hükümeti'nin diplomatik durumu hiç değişmemiştir. Durum özetle şöyledir: Fransa ve İtalya herhalde Sevr Anlaşmasının düzeltilmesini istiyor, ancak ikisi de yasal isteklerimizi ancak çok önemsiz bir ölçüde karşılamaya yanaşıyorlar.

İngiltere ise tüm Doğu dünyası üstünde kendi hegemonyasının kurulması planını sonuna kadar gerçekleştirmeye çalıştığını doğruluyor. Bu planın hayata geçirilmesinin ilk koşulu olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yok edilmesini kabul ediyor. Bu amaçla İngiltere'nin yardımı olmadan ülkesini idare etmekten aciz Kral Konstantin'i, durmadan bize karşı çıkışlarda bulunması için zorluyor ve açıkça Yunanistan'a karşı tutumunun, yalnızca, bu ülkenin Türkiye'ye karşı alacağı tutuma bağlı kalacağını bildirip, bununla Yunan çevrelerine, İngiliz kapitalistleri uğruna feda edeceği asker oranında Britanya Hükümeti'nden para ve yardım bekleyebileceğini sezdiriyor. Kral Konstantin'in kendi halkının kanı ile yaptığı bu rezil ticarete Batı proletaryasının dikkatini çekmenizi sizden rica ediyoruz. Gerçi, Yunan genelkurmayının hummalı bir biçimde hazırlandığı ve başlanması bugünlerde beklenen yeni taaruzu İngiltere ve Yunanistan'ın gerçek niyetlerini herkese kanıtlayacaktır.

Bunun dışında, Britanya Hükümeti Malta'da güçlü bir uçak filosu oluşturuyor. Bu filo yalnızca ve yalnızca Rusya ile Türkiye'ye karşı kullanılacak ve bize gelen haberlere göre, bugün İç Anadolu'nun korunmasız şehir ve kasabalarının bombardımanı için kullanılacakmış. Öte yandan Büyük Britanya; Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü görüşmelerde, bu iki ülkenin, Londra kabinesinin hesaplarına göre yeterince sağlam tahkim edilmiş olması gereken tüm sahillerimizin ablukasına katılmalarında ısrar ediyor.

> Türk milleti ve Hükümeti özgürlüğümüze ve hatta varlığımıza yönelik emperyalist devletlerin bütün bu entrikalarına karşı ve ne pahasına olursa olsun kararlılıkla dayanmaya kararlıdır.
>
> Her şeyden önce Sovyetler Cumhuriyeti'nden, tek amacı, kendi sömürgelerinde çok sayıda insan gücünü çalıştırmak olan, üstelik de bağımsız yaşantımızı gözleri ile gördükten sonra, esarette olan bu halklarda özgürlüğe kavuşmak isteğini uyandırmaktan da çekinmeden esir gibi çalıştırmak amacıyla kapitalistlerin koca bir ulusun hayatına göz dikip tasarladıkları kirli komplonun, tüm Avrupa proletaryasına örnek olması için propagandanın bütün araç ve gereçlerinin kullanılmasını dileriz. İkinci olarak ise, hazırlanan bu yeni saldırıları püskürtebilmemiz için, elinizde bulunan bütün maddi olanaklardan bizim de yararlanmamıza izin vermenizi ve bununla beraber, Yoldaş Mdivani aracılığı ile Kâzım Karabekir Paşa'nın size ilettiği ve ayrıca Ali Fuat Paşa tarafından da doğrudan doğruya ayrıntılarıyla açıklanacak olan ricalarımızın en kısa bir sürede yerine getirilmesini dileriz.[4276]

31 Ocak 1921. İngiliz Harbiye Nezareti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahına gizli telgraf gönderdi: *Talât Paşa bir öneride bulunmuştur. Onun söylediğine göre, barış antlaşmasında kimi değişiklikler yapılırsa, İttihat ve Terakki, yönetimi devralarak İngiliz çıkarları için çalışmaya hazırdır*.[4277]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul Hükûmeti aracılığıyla* Londra Konferansına davet edilen *Mustafa Kemal'in kendisini Türkiye'nin tek temsilcisi olarak gördüğünü ve doğrudan Müttefiklerden davet almayı beklediğini* bildiriyor.[4278]

31 Ocak 1921 tarihli bir İngiliz belgesinde *İstanbul'da faaliyet yürüten Bolşeviklerin Yahudilerle işbirliğine de bir vurgu yapılmıştır*.[4279]

Mustafa Kemal, Erzurum'daki Muhafaza-yı Mukaddesat ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Riyasetine telgraf gönderdi: *Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası efradından bazılarının vatana hıyanet suçundan dolayı haklarında takibat ve soruşturma icra edilmektedir. Adı geçen fırka, hükümetçe itibar ve itimada değer değildir, Efendim*.[4280]

Ocak 1921 itibarıyla TBMM Hükümeti nazarında *Bolşevik-komünist fikirler gözden düşmüştü*r.[4281]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Kemal Paşa'nın Şartları" başlıklı haber neşretti: *Mustafa Kemal Paşa Sadrazama Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin asıl hükümeti olduğunu bildirdi. İtilaf Devletlerinden doğrudan bir davet beklediğini ekleyerek kabul etmesi için aşağıdaki şartlarını sundu: 1) Yabancı birliklerin Türkiye'ye ait bölgeleri acilen tahliye etmeleri gerekiyor. 2) Türkiye herhangi bir tazminat ödemeyi reddediyor. Dolayısıyla Sevr Anlaşması'nın tamamen değiştirilmesini talep ediyor.-Reuter*.[4282]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam'a ülkedeki tek gerçek hükümetin Ankara Hükümeti olduğunu, Sevr Antlaşması'nı yeniden görüşmek üzere İtilaf*

4276 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 284-286. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4277 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214.

4278 Rumbold'dan Curzon'a 31 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 34; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 216.

4279 PRO, FO, 371/6464, *Supreme Council's Decision in Regard to Turkish Settlement*, No: E 1360, s. 195-196; Aktaran: Cengiz Kartın. (2015). İngiliz Arşiv Belgelerinde Tahrifât: Türkiye Dosyası 1. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), s. 144.

4280 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 299.

4281 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 142, dipnot 7.

4282 The Guardian, 31 January 1921, *Kemal Pasha's Conditions*, p. 12; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 116.

Devletleri'nden davet beklediğini, konferansa katılma koşulu olarak tüm işgal kuvvetlerinin geri çekilmesi ve tazminat istememesi gerektiğini iletti. İtilaf Devletleri'ne yakın gazetelerde, düzenlenecek konferansın, Türkiye için yeni bir şans olacağı yazıldı. Tuğgeneral Townsend, Ankara'ya konferans ile ilgili düzenlemeler yapmak üzere gitti. Yunan Başbakanı Rhallis'in ise Sevr Antlaşması'nın yenilenmesi ile ilgili her türlü girişime Yunanistan'ın karşı çıkacağını ve İzmir'in, İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan mandasına verilmesi ile ilgili son sözü Amerika'nın söyleyeceğini açıkladı.[4283]

1 Şubat 1921. Atina'daki Ortaelçi Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri erkân-ı harbi Miralay Pallis; *askerî bakımdan ve iklim koşullarından dolayı yeni bir taarruzun 1921 yılı Nisan ayına erteleneceğini ancak siyasi sebeplerle Hükûmetin karar değiştirmesi hâlinde ordunun Türk kuvvetleri ile savaşa hazır olduğunu* ve ayrıca da İttihadçı Çerkes Edhem'in Eskişehir'den Bursa'ya çekilen Yunan kuvvasına sığındığını, İngiliz Ataşemiliter Miralay Nairne'ye bildirmiştir.[4284]

TBMM gizli celsesinde *Tokat Mebusu Nazım Bey'in masuniyet-i teşriiyesinin refine [dokunulmazlığının kalkmasına] dair, Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaseti tezkeresi* müzakere ediliyor. *Söz alan Mustafa Kemal, isim vermeden ama Nazım Bey'i kastettiğini herkes bilerek, onu "yurtdışına, düşmanlarımıza" bilgi sızdırmakla suçlamıştır: üstelik hem Rusya'ya, hem İngiltere'ye*[4285]:

> Yine mevsuk istihbaratımız vardır ki celsei hafiyelerimiz muntazam raporlarla İstanbul'da İngilizlere tevdi edilmektedir. (Lânet sadaları) Celsei hafiyelerimizde hayatı millet ve memlekete makasıdı âliyei millete ait sözlerin ifşa edildiğine dair ecnebilerden mevsuk malûmatımız vardır. Binaenaleyh maatteessüf içimizde bu zihniyette insanlar olduğunu itiraf mecburiyetindeyiz [..][4286]

Paris'deki Bâb-ı Âlî Büyükelçisi Nabi, İstanbul'a Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Nabi'nin bildirdiğine göre Britanya Başvekili Lloyd George'nin Sevr Andlaşmasını tadil etme niyeti yoktu fakat Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Fransa Millî Meclisinin Sevr'i bu haliyle *onaylamamaya kararlı olduğunu söyleyerek onu Londra Konferansı'na razı etmiş* imiş.[4287]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre; *İtalyan Yüksek Komiseri, Müttefik Hükûmetlere iletilmek üzere Antalya'da İtalyan yetkililere sunulan bir telgrafın içeriği hakkında bilgi verdi*. Hariciye Vekâleti *Vekili Ahmed Muhtar* [Mollaoğlu] *Bey'den alınan bu telgrafta Türkiye ile ilgili meseleleri müzakere edebilecek tek meşru ve bağımsız Hükûmetin Ankara Hükûmeti olduğu Avrupa kamuoyunun bilgisine sunuluyor, Ankara'nın millet adına söz söyleme hakkına sahip tek kurum olduğu vurgulanıyor. İlgili telgrafta İstanbul'daki siyasi grubun kendisini Hükûmet olarak nitelendirmeye hakkı bulunmadığı ve bu iddianın milletin egemenlik hakları ile tamamen çeliştiği de belirtilmekte*dir. *Müttefiklerin niyeti hak ve adalet prensipleri doğrultusunda Şark meselesini çözmek ise doğrudan Ankara'yı muhatap almaları*

4283 The New York Times, 31 January 1921, *Kemal's Demands Allies Withdraw*, p.15; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 205. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4284 Granville'den Curzon'a 1 Şubat 1921 , FO, 406/45, No. 36; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 217. Çerkes Edhem, 1947'de neşredeceği risalesinde belirttiğine göre, Ahmed İzzet Furgaç heyetinin Bilecik'e geldiği günlerde Ankara'dan hususî bir mektub almış, Yunan Kral Hükümetinin Anadolu'yu boşaltmak üzere andlaşma önerdiği bildirilmiş. Yunan keşif taarruzu sırasında (6-11 Ocak 1921) İsmet tarafından arkadan vurulmuş: Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 151.

4285 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 431.

4286 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 356.

4287 Paris Büyükelçiliği Evrakı, Karton 3674/3, no. 289; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 430, sonnot 5.

*gerektiği, böyle yapılması halinde davetin en uygun şekilde karşılanacağı da bahsi geçen telgrafta açıkça vurgulanmakta*dır.[4288]

> İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, 1 Şubat'ta Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: İtalyan meslektaşım, bana, İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililerine gönderilmek amacıyla, Antalya'daki İtalyan yetkililerine verilmiş olan ve Ankara'dan gönderilmiş olan bir telgrafın İngilizce çevirisini göndermiştir. Bu belge, Savunma Bakanı sıfatını kullanan Ahmet Muhtar Bey tarafından gönderilmiştir ve içeriği şudur: "..... Halkın dileklerine dayanan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin kaderini tartışma yetkisine sahip tek bağımsız ve yasal otoritedir. Bu meclis, ulus adına yabancı güçlerle görüşmelerde bulunabilecek tek kuruluştur. İstanbul'da kurulmuş olan siyasi grupların hiçbir yasal yetkisi yoktur ve kendilerini ülkenin yönetimi olarak göstermeye hakları yoktur, çünkü bu denli bir iddia, halkların egemenlik haklarına büsbütün karşıttır. Dolayısıyla bu grup, ülkenin çıkarlarını yabancı güçlerle görüşemez..... Güçlü devletler de Ankara'nın tek yasal yönetimin başkenti olduğuna inanıyorlar; ancak bunu tanımakta yavaş davranıyorlar, çünkü İstanbul'daki grubun kendi çıkarları için daha yararlı olacağını sanıyorlar. Ankara yönetimi, amacının, barış ve sükûnun yeniden kurulması olduğunu defalarca açıklamıştır; ancak şart olarak, halkın haklarının tanınması üzerinde durmuştur. Dolayısıyla, bu koşulları göz önünde tutarak görüşmelere katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Güçlü devletler Doğu Sorununu adalet ve hakkaniyet prensiplerine göre çözümlemeyi gerçekten istiyorlarsa, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi yönetimine baş vurmalıdırlar. Bu konuda yapılacak herhangi bir daveti memnuniyetle kabul edeceğiz."[4289]

2 Şubat 1921. Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds, Rumbold'un Curzon'a göndermiş olduğu dünkü telgrafa derkenar yazdı: *Mustafa Kemal'in küstahlığı bizi korkutmamalıdır. Ona boyun eğersek, kendimizi gayet hatalı bir duruma koyacağız. Kendisi, şantaj kullanarak Müttefiklerden ayrıcalıklar koparmaya çalışıyor; ancak, Türkiye'yi herhangi bir yükümlülüğe bağlayıcı anayasal gücü yoktur. Mustafa Kemal'le herhangi bir anlaşma yaparsak, Türkiye bunu reddedebilir. Öte yandan, Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya işbirliği yapmayı reddetmeyi sürdürürsek, Türklerin Bolşeviklerden ve Yunanlılardan korkmaları veya Kemal'in Anadolu'daki kendi iç durumu, onu, görüşmelere katılmaya zorlayacaktır... Mustafa Kemal'e verilecek tek uygun yanıt, ona önem vermemektir*. Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *Sir Horace Rumbold'un da söylemiş olduğu gibi, Mustafa Kemal yolun kavşağına (iki şıktan birini seçme) ulaşmıştır... Belki, gönülsüz bile olsa, kurtarılamaz şekilde Moskova'ya teslim olmuştur. Öte yandan, blöf yapabilir. Esasen, Müttefiklere blöf yaparak onları (Sevr) Antlaşması'nda değişiklik yapmaya inandırmıştır. Kendi görüşümce, Yunanlıları saldırıya geçmeye cesaretlendirmeliyiz ve Fransızlarla İtalyanlara, şu ortak notanın gönderilmesini önerebiliriz: "Ulusalcı yönetimden almış olduğumuz bir mesajda, bu yönetimin, Türkiye'nin tek yasal temsilcisi olduğu; İstanbul yönetiminin yasal bir statüsü olmadığı ve ilgili devletlerin Ankara'ya doğrudan doğruya bir davetiye göndermeleri gerektiği bildirilmektedir. Güçlü devletler bunu yapmak amacında değildir, çünkü bu konferansın nedeni, İstanbul yönetimince imzalanmış olan Sevr Antlaşmasını gözden geçirmektir. İstanbul'a gönderilmiş olan çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara yönetiminin bir temsilcisinin de Osmanlı heyetine katılması koşulu konulmuştu. Bu koşul yerine getirilmezse, Müttefikler, bir Türk delegasyonunu kabul etmeyecek; ama antlaşmayı sadece Yunanistan temsilcileriyle görüşecektir ve bu durumda, Sevr'in 36. maddesine dayanarak, antlaşmanın yerine getirilmesiyle ilgili cezai hükümleri (yaptırımları) görüşmek zorunda kalacaktır."* Sonra Sör Eyre Crowe derkenar yazdı: *Antlaşma imzalanmamış olduğu için bu son maddeyi uygulamak pratik değildir*. Sonra R. C. Lindsay derkenar yazdı: *Sadece Yunanlılarla görüşüleceği öne*

[4288] Rumbold'dan Curzon'a 1 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 35; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 216-217.

[4289] Salahi R Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 215.

sürülürse, Fransızlarla İtalyanlar duraksayacaklardır; oysa biz, her üç devletin de oybirliğiyle ve süratle harekete geçmelerini istiyoruz.[4290]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi haber neşretti. Paris'deki muhabirin Londra'ya bildirdiğine göre TBMM Hükümeti *ciddi iktisadi ve mali sıkıntılar içinde olduğundan Batı'yla anlaşmak istiyor.* TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Bâb-ı Âlî Hükümetiyle *anlaşmak istediğini, İtilaf'la bu amaçla görüşmeye hazır olduğunu söylemiş*tir. *Yakında İzzet Heyeti'yle anlaşma olacak*tır.[4291]

3 Şubat 1921. ABD'li istihbaratçı ve *Public Ledger* muhabiri Clarence K. Streit, Samsun'dan Philadelphia'ya *özel telgraf haberi*ni telledi: *Türk Milliyetçiler Şeriatı Kaldırıyor: Devletin Yasası Şeriat'a Üstün Geldi, Kapitülasyonların Dayanağı Ortadan Kalktı, Hilafet ve Saltanat Geçersiz Sayıldı*:

> Samsun, Türkiye, Asya Tarafı, 3 Şubat Londra üzerinden, 6 Şubat - Büyük Millet Meclisinin Ankara'da 20 Ocakta geçirdiği, Türkiye için yeni bir yönetim biçimi kuran yasanın özeti, muhabirinize Samsun Valisi-Mutasarrıfı İbrahim Edhem Bey tarafından verildi. En temel değişiklikler, devletin şeriata üstün gelmesi ve büyük ölçüde yerel özerklik ve tam parlamenter egemenlikle yönetimin sorumluluğunun dağıtılması oldu. Buraya ulaşan yasayla ilgili raporda saltanat ve hilafet geçersiz sayılıyor; yasanın üslubunun gösterdiği üzere bu makamlar var olmaya devam etse dahi tüm güçlerinin elinden alınacağı bildiriliyor.
>
> Şeriatı Millet Meclisinin yasamasının altına koyan anayasa hükmü, yabancı güçlerle imzalanmış, onlara Türkiye'deki vatandaşları ile ilgili tüm yasal davalarının icabını kendi konsolosluk mahkemelerinde görme hakkını veren kapitülasyon antlaşmalarının sebebini ortadan kaldırmak için Türklerin bir hamlesi. Bu antlaşmalar onlara Türkiye'deki vatandaşlarıyla ilgili tüm hukuki davaları konsolosluk mahkemelerinde çözmelerini sağlıyor. Eski sistemde sultan, halife olatak dinin başkamdir ama dinî güçlerini sadrazamın yanında yer alan kabine üyesi şeyhülislam ifa eder ve işlevleri maneviden ziyade hukukidir. Bu konumun önemi Osmanlı tebaalarının arasındaki tüm anlaşmazlıkların *Kur'an*'ı esas alan Şeriat ve Hz. Muhammed'in mollalar tarafından yorumlanan vecizelerine dayanarak çözülmesinden geliyor. Yabancılar, Müslüman dinî yasalarına tabi olmamak için kapitülasyonları aldı, Kemalistler bunların ortadan kaldırılmasını bir barış şartı olarak öne sürüyor.[4292]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi, Londra Konferansına katılacak Bâb-ı Âlî murahhas heyetinde yer alan sabık Atina Büyükelçisi Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun Roma'daki *Kathimerini (Hergün)* gazetesi muhabirine beyanatını iktibas etti: *Size ülkemin ve ülkenizin çıkarları için tam bir serbestlik ve samimiyetle konuşmak istiyorum. Uzun zamandan beri, Türk ve Yunanlıların anlaşması gerektiğine inanıyorum. Bunu bugün Yunanistan için tamamen gerekli addediyorum. Çünkü Bulgaristan ve Sırbistan'dan gelecek tehlike ile uğraşması gerekecektir. Bunlar, Selanik ve Dedeağaç'tan çıkış arayarak Yunanistan'a saldıracaklardır. Yunanistan'ın harekata devam edemeyeceği, giderek zayıflayacağı, halbuki Türkiyenin Ermeni tehdidinden kurtulmuş olarak tüm kuvvetlerini Yunanistan'ın karşısına taşıyabileceği* aşikârdır.[4293]

4 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İngiliz Miralay Gribbon, Londra Konferansına *Mustafa Kemal'in ayrı bir kurul göndermede direniş*ini, *Yunanlılar hesabına çalış*mak telakki ediyor. Bu nazariyeyi teyid edici cümleden, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Rumbold mahrem telgrafına şu derkenarı yazacaktır: *Geçen hafta, M. Venizelos, Yunanistan'ın en iyi bağlaşığının "le bétise de Mustafa Kemal"* [Mustafa Kemal'in aptallığı] *olduğunu söyledi*. Müsteşar Sör Eyre Crowe, *bu nazariyenin saçma olduğunu* ifade edecek. D. G. Osborne: *İstanbul yönetiminin temsilcileriyle birleşip onların buyruğuna girmeyince bu kurulu kabul etmeyeceğimizi açıkça belirtmeliyiz. Karma kurula İzzet*

4290 Salahi R. Sonyel *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 216-217.

4291 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 434, sonnot 21.

4292 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 229. 7 Şubat'ta neşredilecektir.

4293 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 332.

(Paşa) başkanlık etmelidir. Eyre Crowe: *Kemal'in ayrı kuruluna, Londra'ya gelmesi için izin vermenin gerekip gerekmediği konusunda şüpheli bulunuyorum. Onlara ne biçim işlem uygulamamız veya aldırış edip etmememiz konusunda, buraya geldiklerinde bir karar alabiliriz*.[4294]

İngiliz kaynaklarına göre TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) *Tiflis'te bir gazeteciye, Gürcistan'ın Türkiye ile anlaşmasını önlemek için Sovyetler'in bu ülkeyi istila planı yaptıklarını söylemiş*tir. *Ankara ile İtilaf anlaşırlarsa Gürcistan kurtarılacak ve Sovyetler'le anlaşma olmayacak*. *Tersi durumunda Gürcistan bölüşülecek*tir.[4295]

Bir İngiliz dışişleri belgesinde kaydediliyor *ki General Charpy'nin 4 Şubat günlü mektubuna göre 100 Türk subayı Anadolu'ya gitmiş*tir. *Hatta Merkez Komutanı Albay Esat ve kimi subaylar uğurlamışlardı*. *Müttefıklerarası Komisyon bunu saptamış*tır.[4296]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler: Padişah Hükümeti, Sevr Andlaşmasıyla *Yunanistan'a İzmir konusunda verilen bütün hakların iptalini, milletler ilkesi çerçevesinde Trakya'nın özerkliğinin sağlanmasını, antlaşma ile Ermenistan'a verilen topraklarda Türk hâkimiyetinin sağlanmasını, antlaşmanın Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına zarar veren ekonomik maddelerinin değiştirilmesini ve Türkiye'ye, savunması için yeterli miktarda askerî güç bırakan askerî hükümlerin değişmesini* müstakbel Londra Konferansı Yüksek Şûrâsından *isteyecektir*.[4297]

5 Şubat 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Mustafa Kemal'in Sadrazam Tevfik'e sunduğu 28 Ocak tarihli (Padişah İstanbul'da kalsın, Ankara'daki TBMM'yi resmen tanısın) teklifini yorumluyor. *Bu "küstah" öneri <u>Padişah'ı Vatikan'daki Papa'ya benzetir</u>di. Bu düşünceler İttihat ve Terakki ile Bolşevikler koşutundaydı. İzzet'in Ankaralılarla bir olduğu anlaşıldığından Tevfik yeni bir kabine kurmak durumunda kalacaktı*r.[4298]

Londra'daki İtalyan yeni büyükelçi Signor de Martino, *İtalya'nın Mustafa Kemal nezdinde gayri resmi ajan olarak Ankara'ya bir subay göndermeğe karar verdiğ*ini; *bunun, İngiltere tarafından da uygun görüleceğini umduğu*nu İngiltere Hariciye Nazırı yardımcısı Sir E. Crowe'ye beyan etti. Crowe, cevaben, *kişisel kanısı olarak İtalya'nın bu tutumunu uygun bulmadığını, konuyu Lord Curzon'a arzedeceğini bildirdi*.[4299]

Londra Konferansı'nda Yunanistan'ı kendisinin temsil edeceği yönünde açıklama yapan Rallis, başvekillikten istifa etti.[4300]

Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi: Londra Konferansında Yunanistan'ı temsil edecek murahhas heyeti, *Londra'da sadece Sevr'in sıkı bir şekilde uygulanmasına değil, aynı zamanda tüm müttefikler içinde sadece Yunanistan'ın silahlanmış ve seferberlik halinde olduğuna dikkat çekerek destek bulmaya da çalışacaktır*.[4301]

4294 FO/6465/E 1622; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 123, dipnot 207.

4295 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 50-51.

4296 FO 371/6495 E 2990/51/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 453, sonnot 3.

4297 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 206-207.

4298 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 430, sonnot 3. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

4299 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXVII.

4300 Çağla D. Tağmat. (2013). 1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), s. 35.

4301 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 330.

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 23 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Buna göre *Moskova'ya atanan ilk Kemalist Büyükelçi Ali Fuat, Ankara hükümetinin tanınması ve Türkiye'nin yeniden canlandırılması koşullarıyla, İtilâf devletleriyle bir anlaşmaya varılmasından yana*dır; *aksi halde Kemalistlerin, aralarında pek az benzerlik bulunan Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiler kurmak zorunda kalacaklarına inanıyor. 4 Şubat 1921'de Tiflis'te bir gazeteciyle görüşürken, Sovyetlerin, Gürcistan'ın demiryollarından yararlanmak ve Kemalistlerle bir anlaşmaya varmasını önlemek amacıyla Tiflis'teki Bolşevik Ermeni Ataşemiliteri Dro'nun önerisi üzerine, Gürcistan'ı istilâ etmek için planlar hazırladıklarını; Moskova Konferansı Gürcistan sorununu ele almadan önce İtilâf devletleri Kemalistlerle bir anlaşmaya varırlarsa, Gürcistan'ın kurtarılacağını ve Kemalistlerin Moskova Konferansından çekileceklerini; aksi durumda, Gürcistan'ın bölüşüleceğini gizlice bildir*miştir.[4302]

> Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes, 5 Şubat'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şunları anlatıyordu: "Ali Fuat Paşa bir gazeteciye şu demeci vermiştir: Rusya, Azerbaycan, (Sovyet) Ermenistan ve Ankara devletlerinin Moskova'da yapacakları konferansa katılmaya gidiyorum. Bu konferansta karşılıklı ilişkiler ve etki bölgeleri görüşülerek antlaşmalar yapılacaktır. Ermeni askeri ataşesi Dro, Moskova'ya sunduğu raporda, Gürcistan'ın hemen Sovyetleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Onun başlıca amacı, Gürcistan'ın demiryollarına el koymak ve Gürcistan'la Türk ulusalcılar arasında bir antlaşma yapılmasını önlemektir. Lenin'in muhalefetine karşın, çoğunluk, Dro'nun raporunu destekliyor. Müttefikler, Moskova Konferansı Gürcistan sorununu görüşmeden önce, Türk ulusalcılarla bir anlaşmaya varırsa, Gürcistan kurtulacak ve Ankara konferanstan çekilecektir. Aksi durumda Gürcistan bölünecektir. Kendi kişisel görüşümce, Türkiye yeniden birleşir ve Ankara yönetimi tanınırsa, Müttefiklerle anlaşmaya varılmasını desteklerim. Aksi durumda, Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiler kurmaya sevk edileceğiz... Ankara'nın Müttefiklere karşı savaşması görüşüne itimat edilemez. Ankara, en iyi durumda, Ermenilere veya Yunanlılara karşı savaşabilir veya Rusya'ya karşı savunma savaşı verebilir. Askeri kaynaklarımız geniş kapsamlı değildir. İslam dünyasındaki saygınlığımız yüksektir, ama Bolşeviklerle olan ilişkilerimizden dolayı bu ilişkiler zarara uğruyor. Her Müslüman devleti bize şunu soruyor: 'Müslüman kadınlarının din ve ırzının kutsal olduğuna inanmayan bu denli haydutlarla nasıl işbirliği yapıyorsunuz?' Buna tatmin edici bir yanıt vermede çok güçlük çekiyoruz."[4303]

TBMM'de, Londra Konferansına katılmak üzere murahhas heyeti teşkil edildi. Murahhaslar: TBMM Hariciye Vekili Amasya mebusu Bekir Sami [Kunduh] (başmurahhas), Aydın mebusu Câmi (Baykurt), Aydın mebusu Yunus Nadi, Trabzon mebusu sabık Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev (Gerede), Adana mebusu Zekai (Apaydın). Murahhas heyetinin mütehassıs kadrosu: İzmir mebusu Mahmud Esad (Bozkurt), Karesi mebusu Mehmed Vehbi (Bolak), İzmit mebusu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu). Murahhas heyetinin müşavir kadrosu: sabık Meclis-i Mebusan Saruhan mebusu Ahmed Muvaffak (Menemencioğlu), sabık Adana Sultanisi Müdürü Mehmed Niyazi (Ramazanoğlu), Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih (Bozok).[4304]

6 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Sadrazam Tevfik (Okday), *Ankara temsilcileri kendi heyetlerine katılsa da katılmasa da İstanbul Hükumeti'nin her halükarda Londra Konferansı'na heyet göndereceğini bildir*miştir.[4305]

4302 FO/6465/E 1710; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 62-63.

4303 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 217-218. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4304 Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1337-1921, Numero 101, *Sulh Murahhaslarımız İntihab Edildi*, s. 1. Selânikli Salih Bozok, Mustafa Kemal'in akrabası, sırdaşı ve yaveridir.

4305 Rumbold'dan Curzon'a 6 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 40; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 217.

Rumbold, Curzon'a ikinci bir telgraf gönderdi: *Doğrudan davetin ardından Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey'in 7 Şubat 1 921 tarihinde konferansa katılmak üzere yola çıkacağı haber alındı*.[4306]

Mustafa Kemal'in "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde neşrettiği mühim görüşü: *Memleketimizin içtimaî şeraiti, dinî ve millî ananelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait değildir*.[4307]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Mustafa Kemal'in Son Koşulları" nam haber neşretti: *Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin barış için öne sürdüğü koşullar İzmir de dahil Yunanlıların işgal ettikleri toprakları tamamen terk etmeleri, Doğu ve Batı Trakya'ya otonomi verilmesi ve Trakya'daki ulusların oranlarına göre bir idare şeklinin benimsenmesi, Ermenistan'daki varolan koşulların korunması, çünkü Kemalistlerin kurtardığı toprakların Türklerin olduğu, Türk Ordusu ile ilgili antlaşma hükümlerinin yeniden düzenlenmesi, Türk Ordusu kuvvetlerinin devletin iç ve dış güvenliğinin ihtiyaçlarına göre olması gerektiğidir. "İki Turkiye" adına Londra Konferansı'na verilecek muhtırada yer alacak en önemli unsurlar bunlar olup, bazı çevreler bu istekleri çok aşırı bulmuşlardır. Yunanistan Anadolu'nun işgalinden vazgeçmesi halinde Mustafa Kemal'in, konferans kararlarına uymaya hazır olduğu* belirtilmektedir.[4308]

7 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 139 numaralı telgraf gönderdi: (i) *Mustafa Kemal'in temsilcileriyle "ılımlı" Türk milliyetçilerinin temsilcileri arasında Roma'da görüşmeler yapıldı.* (ii) *İstanbul'da büyük yoksulluk ve açlık* bulunmakta. *Durumlarını sergilemek gibi bir yaradılışta olmayan Türkler, yoksul evlerine çekilip sessisce açlıktan* ölmektedir. *Bu acıklı durum dışarıdan anlaşılamaya*ktır. (iii) *İstanbul'u dolduran Rus mülteciler başkentteki yoksulluğu ve ahlâk düşüklüğünü bir kat daha arttırdı*. (iv) *Başkenti besleyen Anadolu kapalı kaldığı sürece durum düzelemeyece*ktir.[4309]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un muhtırası: *Salıverilen 18.000 Türk esirinden çok azı İstanbul'dadır*.[4310] Diğer bir deyişle TBMM Hükümeti tarafına çoktan iltihak etmişlerdir.

Mustafa Kemal'in Amerikan gazetesi *United Telegram*a beyanatı: *İngilizler de Giresun'a, Trabzon'a vesâireye adamlarını defalarca göndererek bizimle temas kurmaya çabalıyor*.[4311]

Yarı resmî *The Times* gazetesi, "Ankara'nın Bab-ı Ali'ye Önerileri" başlıklı haber neşretti. *Sultan'ın Mustafa Kemal'den bir mesaj aldığı, Kemal Paşa'nın Ankara Yönetimi'nin Türkiye'nin yegane hükümeti olarak tanınmasını talep ettiği, İstanbul'un İzmir gibi, işgalinde bataklık bir şehre dönüştüğünü belirttiği, Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan'a Saray ve Ankara arasında bağlantı kurması için Ulusçu bir delege atayacağı, bu şartları kabul ettiği takdirde Ankara Hükümeti'nin Hükümdar bütçesinin ödemesini garanti edeceği dile getirilmiştir*.[4312]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Sultan Aşağılandı" başlıklı haber neşretti: *Ankara Hükümeti ile olan çıkmaz daha gergin bir hal aldı. Mustafa Kemal, Sultana Ankara Yönetimi'nin Türkiye'nin tek yasal Hükümeti olduğunu ve müzakerelerde yetkili tek otorite olduğunu onaylaması halinde imparatorluk maaşının garanti altına alınacağını belirttiği bir mesaj gönderdi. Sadrazamın*

4306 Rumbold'dan Curzon'a 6 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 41; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 217.
4307 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 139.
4308 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 332.
4309 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXVIII.
4310 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 139.
4311 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 113.
4312 The Times, 7 February 1921, *Angora's Proposals to the Porte*, p. 9; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 121.

Sultanın reddini hızlı bir şekilde ilettiği, Ulusçuların ise İtilaf Devletleri'nin Ankara Yönetimi'ni Türkiye'nin tek Hükümeti olarak tanıdığı ve isteklerini kabul ettikleri takdirde Londra Konferansı'na delege gönderebilecekleri bilgisi yer alıyor. Son olarak Reuter'den gelen bir telgrafta Ankara'daki Ulusçu Dışişleri'nden İstanbul Hükümeti'ne Ulusçu Delegasyon'un Türkiye için konuşma hakkına sahip tek yetkili olarak Londra Konferansı'na gideceğini belirten bir telgraf gönderdiği belirtilmektedir.[4313]

8 Şubat 1921. Sadrazam Tevfik (Okday), Rumbold'u ziyaret etti. *Sultan'ın kendisinden Londra'ya gidecek heyetin başkanı olmasını istediğini bildirdi*. Sadrazam, *Sultan'ın, bu karara karşı herhangi bir itirazda bulunulup bulunulmayacağını ve merkezi Hükumet tarafından gönderilecek heyetin belirlenmesi aşamasında İngiliz Hükûmeti'ne danışılıp danışılmaması gerektiğini sormak üzere kendisini gönderdiğini ifade etti*. Rumbold, cevaben, *İngiliz Hükûmeti'nin bu konuda herhangi bir görüş bildirme niyetinde olduğunu düşünmediğini bunun Osmanlı Hükûmeti'ne bırakıldığını açıkladı*. Sadrazam, *Londra'da Ankara heyeti ile karşılaşması halinde onlara karşı son zamanlardaki telgraf teatilerinde sergilediği tavrını koruyacağını* temin ediyor. *Milliyetçilerin Türkiye'nin tek temsilcisi olduklarına dair tezlerinin sadece Müttefikler tarafından değil kendilerince de kabul edilemeyeceğini hatta Milliyetçilerin "abartılı hak taleplerini dinlemeyeceğini" vurgul*uyor.[4314]

Atina'daki Britanya Ortaelçisi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Genelkurmay Başkanı General Pallis ile *Yunan ordusuna bağlı Fransız askerî kurulu başkanı General Gramot* mülakat etmişlerdir. General Pallis, Yunan ordusunun Mustafa Kemal'i *kesin bir yenilgiye uğratarak, Ankara'yı ele geçirebilecek durumda olduğunu* iddia etmiştir.[4315]

İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesinde şu ibare ilk kez terkib edildi: *Türkiye Büyük Millet Meclisi*.[4316] Böylece hükümetin resmî adı *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* oldu.

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal'in Bir Bildirisi" başlıklı haber yayımladı:

> Türklerin Londra Konferansı'na davet edildiği söylendiği anda Tevfık Paşa bizzat telgrafhaneye giderek, bu daveti Ankara'ya iletti. Mustafa Kemal davetin doğrudan Ankara'ya hitap etmesini ve müttefiklerden İzmir, Trakya ve Sevr Antlaşması'nın ekonomik koşullarıyla ilgili güvenceler vermelerini istedi. Aksi halde Ankara Londra Konferansı'na temsilci göndermeyecektir. Mustafa Kemal'in sözleri İstanbul basınında şaşkınlık yarattı. Anadolu nüfusuna dağıtıldığı söylenen Mustafa Kemal'in bildirisindeki maddelere [..] göre Mustafa Kemal, 1. İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılmasını istemektedir. Çünkü Helenlerin bu ille ilgili ne ulusal, ne de tarihi herhangi bir hakları bulunmamaktadır. Buraya ticaret için gelmişlerdir ve azınlık durumundadırlar. İngilizlerin emperyalist emellerine dayanarak yarımadaya asker çıkarmışlar ve verimli toprakları çöle çevirmişlerdir. 2. Trakya'nın tamamen Türk vatanı, Edirnenin Osmanlı'ya başkentlik yapmış olduğunu ve koylarında Türkler için tarihi ve dini hatıralar sakladığını, dolayısıyla koşulsuz olarak Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ve Batı Trakya'nın kaderinin halkoylamasıyla belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. 3. Sevr Antlaşması'nı yok saymakta ve sahip olunan topraklarda tam bağımsızlık güvencesi verecek yeni bir barış antlaşması istemektedir. 4. Yunanlıların haksız bir şekilde işgal ettikleri toprakları terk etmeleri halinde, iyi ilişkiler kurulabileceğine işaret etmektedir. 5. "Ermenilerle savaştık, onları yendik ve onlarla barış yaptık. Silahlarımızı onlara çevirdik ve Müslüman katliamına son verdik" demekte ve Türkiye ile Ermenistan arasında varolan koşulların korunacağını vurgulamaktadır. 6. "İstanbul Türk olarak kalmalı" demekte ve konuyla ilgili en ufak bir koşulu kabul etmemektedir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçişin Türk

[4313] The Daily Express, 7 February 1921, *Sultan Insulted*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 120. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[4314] Rumbold'dan Curzon'a 8 Şubat 1921 , FO, 406/45, No. 43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 217-218.

[4315] FO/6507/E 2247; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 121, dipnot 203.

[4316] Celaleddin Vatandaş, *Cumhuriyet'in Tarihi*, 2016, s. 16.

> egemenliğini zedelemeyecek şekilde ve Türkiye'yle Karadeniz komşuları arasında düzenlenmesini talep etmektedir. 7. İngiltere'nin her türlü müdahalesini reddetmekte, ancak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ılımlı müdahalesinin kabul edilebileceğini ifade etmektedir. 8. Ekonomik meselelerin iyileşmesi ve uygarlığın nimetlerinden yararlanılması için ABD'nin desteğine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.[4317]

Mustafa Kemal, muhtemel ki, İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik hariciye siyasetini mülayemet yoluna sevk etmek için olsa gerek ABD müdahalesine sıcak baktığını beyan etmiştir. Fakat Yunan'ı İzmir'e çıkartan Üçler Şûrasını, İngiltere-ABD-Fransa koalisyonunu değil de sadece İngiltere'yi yegâne mesul telakki etmesi dikkat çekicidir. Bu telakki, onun, siyasetteki liyakatsizliğine delâlet edebilir.

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar. *Ankara Hükümeti Türkiye adına konuşabilecek yetkiye sahip tek merciinin kendisi olduğunu beyan ederek, Londra Konferansı'nda Türkiye'nin taleplerini sunacak bir Temsil Heyeti tayin etmeye karar vermiştir*. *Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında da uzlaşmaya varılmaya çalışılıyor. Kemal Paşa'nın İstanbul'la uzlaşabilmek için tek talebi, Ankara Hükümeti'nin, Osmanlı Sultanı tarafından tek Türk Hükümeti olarak tanınması*dır. *Sultan, İstanbul'da kalmaya devam edecektir ve hükümetin merkezi geçici olarak Ankara'da kalacaktır*. *İstanbul'daki hükümetin faaliyetlerini durdurması gerekiyor*. Onun yerine, *Ankara Hükümeti'nin tasvip edeceği bir Meclis olacaktır*. *Bu meclis, Sultana, hanedana ve çalışanlarına aylıklarının ödenmesini de taahhüt edecektir*.[4318]

9 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'in (Okday) kendisini ziyaret ettiğini ve *Londra'ya hareket etmeden önce İngilizlerin talimatını beklediğini söylediğini bildiriyor*.[4319] Rumbold: *İstanbul Kemalist sempatisiyle doludur*.[4320]

> 8 Şubat günü Tevfik, Rumbold'u ziyarete geldi ve Padişahın kendisinden Osmanlı Heyeti'ne başkanlık yapmasını istediğini söyledi. Rumbold'a buna bir itirazı olup olmadığını, ayrıca heyette kimlerin bulunması gerektiği konusunda kendilerine danışılmasını isteyip istemediklerini soruyordu. Rumbold bu işe karışmak istemediklerini söylemiş. Hariciye Nazırı Sefa heyete katılmaktan yanaymış, ama hem sadrazamın, hem hariciye nazırının başkentten ayrılması uygun görülmemiş. Rumbold Tevfik'i sempatik bulduğunu belirtmeyi de ihmal etmiyor.
>
> Tevfik bundan sonra Londra'da Kemalci heyet karşısında telgraf haberleşmesindeki tutumunu sürdüreceğini vurgulamış. Yani, abartılı iddialara kulak asmayacakmış. Bu özellikle ulusçuların Padişahın Türkiye'nin tek yasal hükümeti olarak resmen Ankara Hükümeti'ni tanıması talebine ilişkinmiş. Ulusçuların talepleri yalnız Müttefikler'e değil, Babıali Hükümeti'ne de aykırı olabilirmiş.[4321]

Sovyetlerin Ankara Elçilik Kâtibi Upmal-Angarski'nin Sovyet Hükümeti'ne bildirdiğine göre, Ankara'da biri İtilaf Devletleri'yle, diğeri Sovyetler'le anlaşma yanlısı iki grup çekişiyor.[4322]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal'in Yeni Talepleri" başlıklı haber neşretti: *Mustafa Kemal temsilci seçilmesiyle ilgili İstanbul'un teklifine yanıt verdi ve Büyük Millet Meclisi'nin Türk halkının tek temsilcisi olduğunu vurgulayarak bir takım koşulların kabul edilmesini istedi. Bu koşullar şunlardır: a) İstanbul Hükümeti'nin dağılması b) Padişahın Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanıması c) İstanbul çevresinin Türk Devleti'nin bir ili olarak ilan edilmesi ve başkentin Ankara*

4317 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 332-333.

4318 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.

4319 FO/6465/E 1795; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 126, dipnot 221.

4320 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 139.

4321 FO 371/E2484/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 146.

4322 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 402.

olmasıdır. Mustafa Kemal padişahın İstanbul'da kalmasına izin verdi, ancak kendisi ile diyalog halinde olmasını istedi. Mustafa Kemal'in bu yanıtı İstanbul'da büyük bir şaşkınlık yarattı.[4323]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi: *Kemal Paşa, Müttefik Yüksek Konseyi'ne bir nota göndermişti*r. *Notada, kayıtsız şartsız Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi talep ediliyor*. *Konsey, içerik olarak notayı makul olarak değerlendirmişti*r. *Kont Sforza ve Briand, bazı noktalarda Türk tezine destek veriyor*lar.[4324]

10 Şubat 1921. Sabık Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi'nin *Makâm-ı Hılâfet ve Ankara Meclisi* başlıklı makalesi *Alemdar* gazetesinde yayınlandı: *Hilafet ve saltanatı parçalamak isteyen aklı ve nesli gibi mezhebi ve meşrebi belli olmayan bir sergerde... Ankara'daki eşkiyalık yuvasından sesini yükseltiyor. Sultan Osmanoğlu'nun makamına geçmek sevdasında bulunuyor. Padişah'ı da tehdit ediyor*.[4325]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Kemal ve Halife" başlıklı haber neşretti. Halife, Ankara Yönetimini yasal yegane hükümet olarak tanımazsa tahttan indirilebilir. Halifenin gücü, Kemal'in gücü karşısında toz olacaktır.[4326]

11 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahı, İngiliz Harbiye Nezaretine, 31 Ocak 1921 tarihli gizli telgrafa 9850 sayılı cevabî şifre keşide eyledi: *Talât'ın etkisi hâlâ geniştir. Osmanlı Meclisi'ne dönebilirse çoğunluğu sağlaması muhtemeldir. Dünya savaşı sırasında onun kişisel mali dürüstlüğü nedeniyle ona saygı gösterilmektedir. İttihat ve Terakki'nin geleneği hâlâ önemlidir... Enver'in etkisi azalmıştır. Onun ihaneti, dürüst olmayışı, zulmü, kendini beğenmişliği ve Almanlara boyun eğmiş olması onu yıkmıştır. İşitmiş olduğuma göre, onun Türkiye'ye dönmesini pek az sayıda fanatikler iyi karşılayacaktır; ancak Enver, Kemal'le asla işbirliği yapamaz. İttihatçı önderlerden pek azı şimdi Türkiye'de başarı sağlamak ümidindedir... Kemal'in Londra'ya davet edilmiş olması Talât'ı gölgede bırakacağı için, Talât, yukarıda değinilmiş olan öneride bulunmuştur*.[4327]

İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, *Kâzım Karabekir'e Sovyetlere karşı bir Türk-İngiliz ittifakı* teklif etti.[4328]

Hariciye Nâzırı Curzon'un Rumbold'a talimatı: *Ankara delegasyonu ancak İstanbul delegasyonu içinde makbuldür*.[4329]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden:

> Mustafa Kemal, merkezî hükümeti, hatta Hilafet ve Saltanat'la birlikte ortadan kaldırarak hakimiyeti bir dolap, bir dalavere ile eline geçirmek istedi. Mustafa Kemal ile uzlaşmanın ne demek olduğunu, İzzet Paşa Heyeti'nin başına gelenler gösterdi.[4330]

4323 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 333-334.

4324 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 208.

4325 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 404. "[..] makâm-ı Hılâfet ve Saltanatı parçalamak isteyen ve aslı, nesli gibi mezhebi, meşrebi belli olmayan bir sergerde, kurduğu ve 'idâm sehpalarile desteklediği ve o sehpalardan akıdılan dimâ-i Müslüman ile yaldızladığı hayme-i şekâveti [..]" Alemdar, 10 Şubat 1921-1337, Numero 3070-870, *Makâm-ı Hılâfet ve Ankara Meclisi*, s. 1.

4326 The Guardian, 10 February 1921, *Kemal and Khaliphate*, p. 6; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 121.

4327 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214.

4328 B.A. BEO, Cevdet tasnifi, Siyasi, D.54. Belge:345394; Aktaran: Rahmi Doğanay, *İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü*, 2002, s. 71, dipnot 50.

4329 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 140.

4330 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 405.

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), gerek Anadolu'dan temin ettiği raporlar gerek istişareler hasılasıyla Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilişinden TBMM Reisliğine kadarki devrede calib-i dikkat dönüşümünü şu ifadelerle tahlil etmiştir:

> Anadolu'ya gelince: Görünmeyen durumu da görünürdeki durumundan daha endişe vericiydi. Gerçi Fransızlarla antlaşma imzalandıktan ve Damat Ferit Paşa'nın yaptırdığı karışıklıklar kanlı bir biçimde yatıştırıldıktan sonra, içeride Yunanlılardan başka eli silahlı bir düşman kalmamışsa da, memleket için için kaynamaktaydı. Bu durumu hakkıyla tasvir edebilmek için biraz ayrıntı verme gereği duyuyorum:
>
> Ekte sunduğum mektuplardaki ima ve işaretlerimden Mustafa Kemal Paşa ile yakın çevresinin haris emellerini zamanında tahmin etmiş olduğum anlaşılır. Son zamanlarda bu zehabı destekleyen daha olumlu ve açık haberler de gelmeye başladı. Millete verilen resmî vaatlere rağmen yârân arasında Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılarak başka bir yönetim şekli meydana getirmek düşünceleri kulaktan kulağa fısıldanmak sûretiyle kamuoyuna telkin edilmeye başlamıştı. Samimi dostlardan bir kısmı teori ve iddialarını şu şekilde özetliyor ve tespit ediyordu: Anadolu Müdafaa-yı Milliye akımı Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar arasında kararlaştırılmıştır. Bu hareketi bir askerî diktatörlük şeklinde değil de, millete dayanıyormuş gibi göstermek için Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanarak milletten vekâlet alınmış, hâlâ da bu şekli korumak kasdıyla Ankara Büyük Millet Meclisi toplatılmış ve buna yürütme kuvveti de verilmiştir. Fakat meclis ve hükümet bir dış görünüştür, gerektiğinde dağıtılması, istenilen şekle sokulması mümkündür. İstanbul hükümeti Sevr Antlaşması'nı imza etmekle Osmanlı Türkleri ve ülkeleri üzerindeki görev ve haklarını iptal etmiştir. (Halbuki ne padişah ne de bizim kabinemiz bu kadar zorlamalara rağmen antlaşmayı tasdik etmiştir). Bugün Ankara'da padişah hakkında gösterilen saygısızlık, bütün hanedanı da kapsamaktadır. Ankara hükümeti bakış açılarını ve isteklerini Avrupa'ya kabul ettirince, İstanbul bu hükümete bağlı (tâbi) bir vilâyet olacak, İstanbul dairelerinin genel bir tasfiyesi yapılacak, İstanbul'da kalıp Anadolu'ya gitmeyen memurlar hamiyet sahibi kişiler sayılamayacağından, bunlar görevden çıkarılacaklar ve bu yüzden meydana gelen tasarrufla içeride yeni bir başkent kurulacak ve ülkenin yönetimi, yeni kurucuları demek olan bu üç kişinin elinde kalacaktır. Anadolu Türk kitlesi artık saltanat hanedanının emri altına bırakılamaz. (Bu cümleleri Türklerin ağzından söyleyen ve söyletenlerin hangi milletten olduğu malum değildir). Hilâfet makamı da şimdiye kadar Afganlılar, Faslılar için ne ise, bundan sonra Anadolu Türkleri için de odur. Anadolu Türkleri halifeye tahsisat verseler, ikametgâhında bıraksalar da işlerine müdahale ettirmezler.
>
> Diğer bir düşünceye göre de Yunan'a üstün gelindikten ve şerefli bir barış antlaşması imzalandıktan sonra, ülkeyi Doğu ve Batı Anadolu'dan ve İstanbul dâhil olmak üzere Trakya'dan ibaret üç bölgeye ayırarak her birinin mülki ve askerî yönetimi bu üç kişiden birine verilecekmiş! Pek çok kısımları daha sonraki olaylarla uygunluk içinde olan bu ihbarlar, bir memurumuzun Anadolu'nun durumu konusundaki araştırmalara dayanılarak vermiş olduğu bir rapordan çıkarılmıştır. Bunların incelenip araştırılmasından, Mustafa Kemal Paşa'nın daha işin başlangıcında Milli Hareket'e nasıl bir bencilce düşünce ve münafıkça tutumla yön vermiş olduğu çıkarılır. Bu zât, sarayın güvendiği kimse, hükümetin memuru -ve kanımca aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin delegesi- sıfatıyla ve olağanüstü yetkilerle ordu müfettişi olarak Anadolu'ya saldırıldığı zaman, Kâzım Karabekir Paşa Erzurum ve Ali Fuat Paşa Ankara'da önemli bir kumandaya sahiptiler. Dolayısıyla bunları en başta -deyim yerindeyse- bir üçlü şirket (triumvirat) kurulması ve kendilerine eşitlik dairesinde muamele, düşünce ve mizaçlarına uygun biçimde vaatler vererek bir şekilde birer "Kıt'atü'l-Melik" olacakları umuduna düşürmüştür.
>
> Bunlar bu umutla çalışadursunlar, ülkenin geleceğinden, sarayın hatalarından, Avrupalıların tecavüz ve küçümsemelerinden etkilenerek Anadolu'ya, mücadele meydanına gözü kapalı koşan Rauf ve İstanbul'daki memuriyetinden çıkarılıp taşraya atılan Refet Beyleri de, şahıslarına ait menfaat göstermese bile, vatan ve ülke için umutlar vererek hanedanı düşürmekten söz etmese bile, sarayın yetkilerini kısmak, daha sonra İsmet Bey'i de Miyafarkin, Sekran, Ankara beraberlik ve görüşmelerinde konuşulmuş olması gereken planları uygulama alanına koymak vaat ve güvenceleriyle kendisine bağlamış; fakat hepsini aynı yöne eğmek, aynı amaçta istihdam etmekle birlikte, birtakımıyla yaptığı antlaşmaları diğerinden saklamıştır.
>
> Aynı zamanda vatanın karşı karşıya kaldığı tehlikelerin vahameti ve büyüklüğü karşısında egemenlik ve yönetim birliğinin şart olduğuna herkesin kanaati bulunduğundan, kendisine bağlılık için söz ve yemin

verilmiş, öte taraftan olayların zorlamasıyla birlikte bu menfaat düşkünü veya saf yardakçıların yardımıyla nüfuz ve gücü gitgide öyle bir dereceye varmıştır ki, eski ortaklar bir şekilde kendilerinin sağladıkları ve icat ettikleri bu kudretten ve elindeki casus ve istihbarat şebekesinden kendileri ürküp yılmaya başlamışlardır. Bu durumdan yararlanan paşa, bunların üzerindeki istibdadını yürütebilmiş ve isteklerini yerine getirtebilmiştir. Azıcık varlık göstermek isteyen Rauf Bey ve Refet Paşa'yı doğrudan ve dolaylı tehdit ettiği ve işbaşından uzaklaştırdığı gibi, ilk triumviratın iki organını da umduklarından mahrum bırakmıştır. Gerçi bunlar birer ordu müfettişliği aldılarsa da, şimdiki durumları zât-ı siyaset-penahi yanındaki nisbi mevkileri, söz gelimi vaktiyle von der Goltz'ün İmparator VVilhelm yanındaki öneminden fazla değildir.[4331]

12 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Merkezî Hükümetin İtilâf Devletleri'nin dâvetini Ankara'ya kabul ettirmek ve Mustafa Kemal'i "hizaya getirmek" yolundaki çabalarının sonuçsuz kaldığını, Mustafa Kemal'in Saltanat ve Hilafete karşı tutumu, Milliyetçileri destekleyen Türklerde bile kızgınlık yarattı*.[4332]

Trabzon'daki *Sovyet Haberleşme Bürosu başında bulunan G. Astahov da Ankaranın İtilâf tarafına geçmek için bir hazırlık yaptığını* bildirdi.[4333]

Hindistan'daki İngiliz Orduları Başkumandanı, Askerî İstihbarat Şefine şifreli telgraf gönderdi. *Kemalistlerin Londra'ya çağrılışı, Bolşevik Rusya üzerinde olumsuz tepki* meydana getirmiştir. *Moskova'daki Afgan elçisinin 8 Şubat'ta Afganistan Dışişleri Bakanına bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in Bağlaşıklarla bir anlaşma imzalaması olasılığından kaygılanan Sovyet önderleri, Bakü'ye askeri yığınak yapmaya* başlamışlardır.[4334]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* gazeteleri yazıyorlar. *Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Ankara Hükümetinin öne sürdüğü taleplerin abartılı bulunduğunu, bu taleplerin Saltanat ve Hilafet haklarıyla ve anayasanın ilkeleriyle bağdaşmadığını ve bu nedenlerden ötürü, Babıali tarafından kabul edilemeyeceğini dile getiren bir telgraf çekmişti*r. *Telgraf şöyle devam etmekte*dir: *"Londra Konferansı'yla ilgili olarak, Ankara Hükümeti, bu konferansa, Osmanlı padişahının tavassutuyla davet edilmiştir ve sadece tek bir Temsil Heyeti, konferansa katılabilir (yani iki hükümetin temsil heyetleri değil). Ankara Hükümeti, İstanbul'un talimatlarına uymayı reddedecek olursa, Babıali tek başına hareket etmek zorunda kalacak ve milli tarih ve şuurun geleceğine dair mesuliyet Ankara Hükümeti'nin idarecileri üzerine kalacaktır"*. *Kemal Paşa, bu telgrafa olumsuz bir cevap vermişti*r. *Yine de Londra Konferansı'nın, Türkiye'nin haklarını ortaklaşa savunmaları ve Yunan tarafının iddialarına cevap verebilmeleri açısında*n *iki Türk Temsil Heyetini birleştireceği düşünülmekte*dir.[4335]

13 Şubat 1921. İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid, İttihadçı lider Mehmed Talat'a mektub gönderdi. *İngilizlerle teması kesmemek için onun Berlin'de kalmasını istiyor*.[4336]

ABD Ordusunun Fransa'daki Askerî İstihbarat Teşkilâtı eski mensubu, *Philedelphia Public Ledger* muhabiri Clarence Kirshman Streit, Ankara'ya muvasalat etti. İngiliz sermayesi, TBMM Hükümeti borsasında işlem görmektedir:

4331 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 149-150.

4332 FO 371/6466, E 2490/1/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 165, dipnot 5.

4333 12 Şubat 1921. KHEİFETS, A. N.. "Sovyetskaya Diplomatiya..., s. 87; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.

4334 FO 371/6465/E 2031; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 155.

4335 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 207.

4336 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 407.

> Ancak şehirdeki tek Batılı değildim çünkü eskiden İtalyan Dışişleri Bakanlığında çalışan Dr. Vincenzo Fago ve İtalyan Koloni Servisi'nden Signor Luigi Epifani ticari bir görev için benimle aynı gün gelmişti. Daha sonra şehirdeki Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin müdürünün İtalyan ve müfettişlerinden ikisinin Fransız birinin İngiliz olduğunu öğrendiğimde çok şaşırdım. Ayrıca Maliye Komiserliğindeki bir Türk yetkilinin eşi olan Alman kadınla da tanıştım. Türk giysisini benimsememişti ve onu gördüğüm altı hafta içerisinde sadece Avrupa model şapkalar giydi. İstanbul'daki çok sayıda Türk'ün de Fransız eşleri olduğunu ve en azından birinin bir Amerikalı ile evli olduğunu belirtmeliyim.[4337] Ankara Hükümeti, bankacılık işini Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî bankası ve Fransız ile İngiliz sermayesi tarafından kontrol edilen bir kurum olan Bank-ı Osmanî-i Şahane yoluyla sürdürüyordu. Milliyetçi topraklardaki şubeleri hâlâ İtalyan ve Fransız müdürler tarafından yönetiliyor. Ankara'daki müdür İtalyan, ila Fransız -biri ben gelmeden sadece bir ay önce İstanbul'dan geldi- ve bir İngiliz müfettiş ona yardım ediyor, ancak sonuncusu esasen Türklerin sivil esiri. Ankara ona özgürlüğünü vermiş ve burada istediği gibi yaşıyor ama şehri terk edemiyor. Türkler buna sebep olarak, Ingilizlerin Malta adasında çok sayıda Türk'ü sivil esir tutuyor olmasını gösteriyor.[4338]

14 Şubat 1921. Yunan *Efimeris Ton Valkaion* gazetesi "Londra Konferansı Hakkında" başlıklı haber neşretti: *Fransız basını, Fransız çıkarlarını Türkiye'nin İzmir, Gelibolu ve Edirne'ye sahip olmasında* görüyor.[4339]

15 Şubat 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. 7 Şubat 1921 itibarıyla Britanya'daki *işsiz sayısı 1.892.129'u bulurken bunlardan 1.794.000'u işsizlik yardımı talep etmekte, dolayısıyla işsizlik fonu da tükenmek üzere*dir. *Hükûmet, yardımın bütün işsizlere değil, gerçekten ihtiyacı olanlara verilmesi için düzenlemeler yapmayı planlıyor. Kesin istatistikler olmasa da işsizlik oranının %16.5'a yaklaştığı tahmin ediliyor*.[4340]

TBMM Karahisar-ı Şarkî mebusu Mustafa Hulûsi (Çalgüneri), 20 Ocak'ta kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu hakkında Meclis riyasetine dikkat çekici bir muhtıra verdi:

> Hükümetten verilen halkçılık programı üzerine encümeni mahsus tarafından kaleme alınıp ahiren Büyük Millet Meclisinin tasvip ve tasdikına iktiran ettirilen kanun mütalâa ve tetkik olundu. Bu kanunun birinci maddesi; üç yüz milyon müslümanın mefheri olan Makamı Muallâyi Hilâfeti ortadan kaldırmağa dâl olup dini mübini islâmda hilâfetin lüzumu âzadei izah ve bu lüzum mütaaddit kararlarımız bahusus Nısabı müzakere kanununun birinci maddesi mucibince Heyeti Umumiye tarafından musaddak olmakla beraber hilâfetin ademi lüzumuna kail olmak, hilâfete düşman olan İngiliz ve Fransızların ekmeğine yağ sürmek ve anasırı sairei islâmiyeye nazaran bir avuçtan ibaret olan bir Türkleri âlemi islâm nazarından düşürmek demek [..][4341]

16 Şubat 1921. 11'inci Kızılordu Kolordusu Gürcistan sınırını geçti.[4342]

16 Şubat'ta Ankara'nın Tiflis temsilcisi Kâzım [Dirik] *Bey, Kâzım Karabekir'e uzun bir şifre yazarak, Kızılordu'nun Gürcistan'a girdiğini ve Doğu Cephesi Kumandanlığından alınacak yardımla bunların durdurulması gerektiğini söyler. Ancak bu arada Tiflis'le Ankara arasında işlerin daha ileri gittiği anlaşılmaktadır, çünkü Karabekir bu öneriye cevap verecek zaman bulamadan bir de Ankara'dan, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan emir gelir, "Hükümet bir Kafkas Konfederasyonu oluşturmaya karar verdiğinden, doğuya doğru harekete hazır bulunulması.." Kâzım Karabekir telgrafa*

4337 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 58.
4338 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 117.
4339 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 327.
4340 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 191.
4341 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 8, s. 233.
4342 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.

sarılarak Mustafa Kemal'e, Fevzi Paşa'ya, Ahmet Muhtar'a böyle bir hareketin yanlış olacağı, Artvin ve Ardahan'ın işgali ile yetinilerek Gürcistan savaşında tarafsızlık ilan edilmesini önerir.[4343]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad'dan (Belger) bilgi elde etmiştir: *Paris'teki Türk Ulusçu temsilci Dr. Nihad'ın nezaketi sayesinde önümüzdeki hafta Londra Konferansı'na sunulacak olan Mustafa Kemal'in programını aldım. Anahatlar şu şekilde*:

> *Türk-Müslümanların çoğunlukta olduğu Türk Bölgeler hiçbir şekilde çıkarılamaz.
>
> *Arapların ikamet ettiği bölgelerin kaderi İtilaf Devletleri'nin sıklıkla dile getirdiği ciddi prensiplere ve insanların kararlarına göre belirlenmeli.
>
> *İstanbul'un güvenliği, Halifenin çevresi ve Marmara Denizi dış girişimlere karşı garanti altına alınmalı. Eğer bu prensip kabul edilirse Türkler, Boğazların Dünya ticaretine ve uluslararası iletişime açık olmasını kabul etmeye ve Osmanlı Hükümeti ile ortak bir anlaşmaya varmaya hazırdır.[4344]

17 Şubat 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. "İşsizlik" meselesi mevzubahis. *Savaş sona erdiği ve işsizlik tavan yaptığı hâlde hâlâ kara, deniz ve hava kuvvetlerine bütçeden çok yüksek (882 milyon pound) pay ayrılması şiddetli eleştirilere yol açmakta*dır.[4345]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki murahhas heyeti Roma'ya muvasalat etti. İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza Bekir Sami Heyetini makamında ağırlıyor*. Sforza Ankara delegelerinin konferansa resmen çağrılmaları konusundaki notu istemeyerek aldı*.[4346]

İleri tarihli bir İngiliz vesikasında bildirildiğine göre *İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Kemalist kurulunu daha önce Roma'da kabul ederek, İzmir ve Trakya ile ilgili olarak uluslararası bir araştırma yapılması konferansta önerilirse, bunun tarafsız ve objektif biçimde yapılması koşuluyla kabul edilmesini* önermiştir. Sforza'ya göre *Sevr Antlaşmasının değiştirilmesine doğru ilk adım atılırsa, bunun diğer değişiklikler izleyecek ve kolay bir çözüme varılacakt*ır. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami, *Kont Sforza'nın bu sözlerini Ankara'ya duyurunca, BMM bunları vaad olarak kabullen*miştir. Mustafa Kemal'in 19 Şubat tarihli Meclis konuşmasına göre ihtilaflı mıntıkalarda tarafsız *devletlerin üyelerinden oluşacak bir komisyonca uluslararası bir soruşturma yapılırsa, buna karşı çıkmamak kararı* alınmıştır.[4347]

Roma'daki Britanya Büyükelçisi Buchanan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Kont Sforza Türklerin Doğu usulünde yüksek taleplerde bulunup pazarlıkla İzmir'de simgesel bir egemenliğe razı olacaklarını söylemiş*tir.[4348]

> Buchanan, 17 Şubat 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı telgrafında, *Sforza'nın Talat ile temas içinde olduğunu; Talat'ın bir Türk-Müttefik görüşmesine sıcak baktığını, Sforza'ya göre sonunda Yunan askerlerinin çekilmesi karşılığında Ankara'daki ulusalcıların da Türklerin yalın hâkimieti altında İzmir'de bir Yunan yönetimini kabul edeceklerini* yeniden dile getirmiştir.[4349]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Anadolu İsyanı-Ankara'ya Bağımsızlık" nam makale neşretti. İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves'in bildirdiğine göre *TBMM bağımsızlık ilan edecek ve*

4343 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 204. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4344 The Daily Express, 16 February 1921, *Kemalist Programme*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 122.

4345 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 191.

4346 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 411.

4347 FO/6507/E 3487; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 125.

4348 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433, sonnot 5.

4349 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 234.

*Vahdettin'in yeğeni, V. Murat'ın torunu Şehzade Osman Fuat padişah, Şeyh Sünusi şeyhülislam olacaktı*r. *M. Kemal'in Sünusi onuruna verdiği yemekte, yakın gelecekte ondan İslamiyet uğrunda daha büyük hizmetler beklendiği sözü buna işaret*tir. *"Çağcıl (modern) yeniçerilerin" niyeti önüne gelen her yazıyı imzalayacak kukla bir halife yaratmak*tır.[4350]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Türk Ulusçuları ve Rusya" ve "Komünizm Türkler Tarafından Benimsenmedi" başlıklarıyla haber neşretti: *Ankara Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı Mustafa Kemal'in şu açıklamasını yayımladı: "Bizim Moskova ile ilişkilerimiz dostça devam ediyor ancak bu bizim komünist prensipleri benimseyeceğimiz anlamına gelmiyor, Türkiye'nin sosyal şartları onların uygulamalarına meydan vermiyor. Türkiye'de son zamanlarda bu hedefle kurulan partiler bu gerçeği kanıtladı ve aktivitelerini durdurdular. Rus entelektüelleri aynı şekilde bu görüşü paylaşıyorlar. Bizim Moskova ile ilişkilerimiz sadece iki Devlet arasında iyi komşuluk ilişkileri sağlamak amaçlıdır. Londra Konferansı'nda yer almamızda Türkiye ve Rusya arasındaki dostça ilişkiler bir önyargı sorunu oluşturamaz.-Reuter."*[4351]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İstanbul Hükümetinin temsilcileri 17 Şubat'ta Paris'e ulaşmışlard*ır. *Ankara Hükümetinin temsilcileri ise önceki gün Brindisi'ye ulaşmışlardı r ve ayın 19'unda Paris'e geleceklerd*ir. *Ankara Hükümetinin temsil heyeti Bekir Bey'in başkanlığında ve Cemil Bey, Sezai, Vehbi ve Sırrı Beyler ile teknik danışmanlardan oluşmakta*dır. *Türkler, etnik ve dinî azınlıkların mutlak serbestliğine saygı göstermeyi taahhüt edeceklerd*ir. *Temsil Heyeti, Sevr Antlaşmasındaki mali, bahrî ve askeri meselelerle ilgili olarak aşırılığın azaltılmasını ve Türkiye'nin yeniden dirilmesi için müttefiklerin mali yardımını talep edecekt*ir.[4352]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Londra'ya hareket eden Türk temsil heyeti, Kıbrıs ve Mısır gibi abartılı taleplerden vazgeçmesine rağmen, barış antlaşmasında Türkiye'nin iç idaresini ilgilendiren maddelerin değişmesini de konferanstan isteyecekt*ir. *Heyet, Türkiye'nin hükümranlık hakları ile malî ve ekonomik bağımsızlığını savunacakt*ır.[4353]

18 Şubat 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, Yunanistan Başvekili Kalogeropulos'u makamında kabul etti. Kalogeropulos'a göre *izin verip vermeme hakkı olan Müttefikler'di; eğer izin verilirse Yunanlılar, Türk ordusunu dağıtabilecek durumda*dır. *Ayrıca İzmir ve Trakya'yı muhafaza etmek konusunda Yunanistan kesinlikle birleşmiş durumda*dır. Cevaben Lloyd George *Şarki Rumeli modelinde İzmir'e özerklik verilmesi ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini söz konusu edince, Yunanlı bunun asla olamayacağını belirtti*. *Herhalde bu bir sınavdı*. Lloyd George *bu yanıta sevindiğini ve yasal haklarından vazgeçmemek noktasında Yunan halkının kararlılığına güvendiğini söyledi*. *Ama yine de İzmir konusunda bir ödün vermeleri iyi olur*. *Yunanlıların fazla katı bir tutumları yüzünden Konferans dağılırsa, yazık olur*. *Konferansın Türklerin uzlaşmazlığı yüzünden dağılması çok daha uygundu*r dedi. *Herhalde bu uygunluk özellikle Fransa ve İtalya'ya karşı kullanılmak bakımındand*ır.[4354]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: Yunan Başvekil *Gounaris'in gazetesinde Venizelos suçlandı ve Yunanistan'ın Anadolu'da boğulduğu ileri sürüldü*.[4355]

4350 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 157.

4351 The Guardian, 17 February 1921, *Turkish Nationalists and Russia*, p. 12; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 122-123.

4352 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

4353 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

4354 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 165. Lloyd George, Yunan'ın ağzını yoklamıştır.

4355 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XLVI.

> İngilizlerin Atina Elçisi Granville'in bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'le anlaşmak için Sevr Anlaşması'nda değişiklik istenmesi, Yunan basınında tepkiyle karşılandı. Birçok Yunan gazetesi, kuvvet yoluyla hemen Mustafa Kemal'in hesabının görülmesini savunuyor.[4356]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *17 Şubat gecesi, konferansa katılacak Türk ve Yunan heyetleri, Londra'daki Victoria istasyonuna ulaşmışlard*ır.[4357]

19 Şubat 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, *İtalya Hükümeti'nin aracılığı ile Ankara Hükümeti delegelerini Londra Konferansı'na davet etti*.[4358] *Bu çağrı önemli; çünkü İtilafçılar, Türk-Yunan savaşının bitirilmesi ve Türklerle yapılmış olan antlaşmada değişikliğe gidilmesinin yol ve araçlarının gözden geçirilmesi amacıyla, ilk kez bir konferansa davet ederek Kemalist hükümetin otoritesini "de facto" (fiilen) tanımış oluyorlar*.[4359]

Londra'da, Lloyd George ile Yunanistan Başvekili Kalogeropulos mülakat ediyor. Britanya Başvekili, *konferansta, kendi çıkarları adına uzlaşıcı bir tutum uygulamalarını ve Yunan tezini daha etkin biçimde savunabilmesi için önemli noktaları bilgisine* arz etmesini Yunan Başvekilden istiyor.[4360]

İngiliz Dışişleri yetkililerinden R. McDowell'in raporuna göre Paris'te toplanan Azerî, Dağıstanlı, Ermeni ve diğer bazı Kafkas temsilciler; Mustafa Kemal'in *gerçekte büyük bir İngiliz dostu olduğunu* belirtmişler ve Türkiye'nin *ayrı bir devlet olarak* yaşayabilmesi için İtilâf Devletleri'yle *dostluk* kurması gerektiğini Mustafa Kemal bilmektedir demişlerdir.[4361]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Sör W. Tyrrell Londra'da rapor kaleme aldı. Yunan Başvekil Kalogeropulos, Londra gazetesi *The Daily Telegraph* muhabirine beyanat vermiş *Yunan ordusunun, Bağlaşıkların dileklerine göre, Anadolu'da ilerlemeye hazır olduğunu; buna karşılık olarak, Yunanistan'ın, Londra bankalarından özel olarak para borçlanması için yardımda bulunulmasından başka birşey istemediğini* belirtmiştir. *Kalogeropulos, muhabir üzerinde "dürüst ama zayıf bir kişi" izlenimini bırakmıştı*r. Tyrrell'in Yunan ricaline ilişkin nitelendirmeleri fevkalâde dikkat çekicidir. Tyrrell: *Konferansa gelen Yunan kurulu, "önemsiz kişiler ve serserilerden" oluşuyor. Bunların en kötüsü, Yunan Millî Bankasının başkanı M. Maksimos't*ur.[4362]

TBMM murahhas heyeti şu kişilerden teşkil edilecektir: Bekir Sami (Kunduh), Hüsrev (Gerede), Yunus Nadi, Hami, Zekaî. Heyetin müşavirleri ise ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ve Münir (Ertegün) olacaktır.[4363]

İngiltere Hükümeti, Londra Sulh Konferansı'na davet edilen Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) riyasetindeki TBMM heyetine refakat etmesi üzere istihbaratçı Yüzbaşı John Godolphin Bennett'i

---

4356 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 413.

4357 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 209.

4358 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 413.

4359 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157.

4360 FO/6568/E 2445; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2 , s. 125.

4361 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 63.

4362 FO/6466/E 1402; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 125-126, dipnot 220. Demek ki Londra sermayesi Yunan'ın Anadolu macerasına seferber edilmiş değildir.

4363 İbnülemin Mahmut Kemal İnal. (1982). *Son Sadrazamlar* (3. baskı) içinde (c. 4, s. 1734). İstanbul: Dergâh Yayınları. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, Münir Ertegün hakkında şu dikkat çekici ifadeleri kaydedecektir: "Daha önce Münir Bey'in, 1920 yılının sonunda İzzet Paşa'yla birlikte Ankara'ya giden ve onu yakından tanıdıkça daha az sorguladığım gerekçelerle Kemalistlerle işbirliği yapan Babıâli'nin hukuk danışmanı olduğun bahsetmiştim. [..] Fakat o taraftaki en yakın arkadaşım, daha önce de belirttiğim gibi, hukukçu Münir Bey'di ve onun meslektaşı Will Malkin'le daha da yakın olan dostluğu, çok önemli bir kazançtı." Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 159, 164.

vazifelendirdi.[4364] TBMM murahhaslarından Hüsrev (Gerede): *İngilizler herhalde günah çıkarıyorlardı. Bizlere eşkıya diyen Lloyd George bile St James Sarayı'nda verdiği çay davetinde ellerimizi sıkmış, eski suçlamalarından dolayı özür diler bir havaya girmişti*.[4365]

> Londra görüşmeleri için İngiltere'ye gelen Milliyetçi heyetinin Sekreteri Ahmet Naci Bey, Milliyetçilerin İngiltere'yle savaş halinde bulunmaktan dikkatle kaçındığını [..] bildiriyordu.[4366]
>
> Milliyetçiler İtilaf güçleriyle savaş çıkarmaya da çalışmıyorlardı. Tam aksine, süreç boyunca çatışmayı engellemek için uğraştılar, çağrılınca Londra'da müttefikler tarafından düzenlenen bir konferansa delege de gönderdiler (Şubat-Mart 1921).[4367]

İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi muhtırasına kaydedildiğine göre Bekir Sami *ılımlı siyasi görüşlere sahip birisi*dir. *Bolca para harcayan, konforlu bir hayat düşkünü*dür. *Aynı zamanda iflah olmaz bir kumarbazdı*r; *öyle ki zaman zaman son derece parasız kalması şaşırtıcı değildi*r... *Ulusçular onu sürekli paraya ihtiyaç duyması sayesinde ellerinde tutuyorlar*.[4368]

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Reisi Neriman Nerimanov'un göndermiş olduğu mektubu, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Lenin okudu:

> Aziz Viladimir İliç!
>
> Türkiye murahhas heyeti bizim murahhasımız Behdud Şahtahtinski ile birlikte Moskovaya gidiyor. Ben burada Türkiyede murahhas heyeti ile etraflı sohbet ettim. Ben katiyen şüphe etmiyorum ki, Türkler İngiltereye karşı çıkarak, kendilerinin kaderini hulus-ı kalben bizimle bağlamak istiyorlar. Onlar için en aslî mesele Ermeni meselesidir. Şu meseleyi kendilerinin hayrına halletmek için azamî cehd gösterirler. Ben Batum ve Ahıskada konuştum, lakin onlar dediler: "Ermeni meselesi ölüm-dirim meselesidir. Eğer biz bu meselede güzeştî [maceraperest] gitsek, halk bizim arkamızca gitmez. Burası da var ki, şu meselenin bizim hayrımıza halledilmesi kudretimizi artırır."
>
> Şüphesiz, onlar Antantın [Müttefiklerin] aleyhinedirler; onlar bizimle birlikte son damla kanlarına dek İngiltereye karşı vuruşmaya hazırdırlar, lakin Moskova Ermeni meselesine göre Türkleri kendinden uzaklaştırırsa, onlar [Türkler] meyus olub, İngiltereye yüz tutabilirler. O zaman neler baş verebilir? [..][4369]

Sovyet Rusya, Menşevik Gürcistan'a harb ilân etti. Buna binaen, *Ankara'daki Menşevik Gürcistan Temsilcisi Simon Mdivani, Artvin ve Ardahan'ı Türkiye'ye vermeyi teklif etmiştir. İngilizlerin tavsiyesi de bu yoldadır: "Kızıllara gideceğine Ankara'ya gitsin". İngilizler, Gürcistan'ı ve Batum'u Bolşeviklere bırakmaktansa kendi kontrollerinde olacağını düşündükleri Ankara'ya vermeyi, çıkarlarına daha uygun görmektedir*.[4370]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi R. McDowell muhtıra kaleme aldı. Mustafa Kemal aslında "büyük" bir İngilizperverdir: *Paris'te toplanan Azerbaycan delegasyonunun başkanı M. Topçubaşef, Dağıstan delegesi M. Topaçermiyef, Ermeni önderlerinden Bogos Nubar ve M. Aharonian ve Kafkasya'lı diğer*

4364 J. G. Bennett: "Bekir Sami Bey'in temaslarında tercümanlık yapmak için Londra'ya gittim." Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 526.

4365 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 189.

4366 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 135.

4367 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları*, 2003, s. 200.

4368 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 158, dipnot 87. "Mustafa Kemal, Londra'ya gönderdiği heyetin başına anti-Sovyetik Bekir Sami Bey'i seçerek İngilizlere mesaj vermektedir." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 451.

4369 Şamil Qurbanov. (2003). Nəriman Nərimanov: Ömrünün Son İlləri (s. 312). Azərbaycan, Baki: Azərbaycan Nəşriyyat. Azerbaycan tarzı latin yazımı Türkiye tarzı latin yazımına tarafımızca uyarlanarak iktibas edilmiştir.

4370 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 456.

bazı temsilciler, Ankara yönetimiyle bir anlaşmaya varmak kararını almışlardır; *bu kararın İngiltere'ce onaylanacağına; esasen İngiltere'nin Gürcistan'a, Kemalistlerle bir dostluk anlaşması yapmak iznini verdiğine inanıyor; Türk ulusal akımının önderi Mustafa Kemal'in "gerçekte büyük bir İngiliz dostu olduğunu" ve Türkiye'nin ancak İtilâf devletleriyle dostluk kurarak ayrı bir devlet olarak yaşayabileceğini kavranıdığını* belirtiyorlar. *Kafkasya'lı bu temsilcilere göre, dört Kafkas devletiyle ittifak kuracak dost bir Türkiye, Sovyet Rusya ile İngiltere'nin Doğu'daki ülkeleri arasında bir tampon bölge biçimine gelecek; İtilâf devletlerine karşı dost olacak ve İran'daki Bolşevik etkisini ortadan kaldıracaktır*. *Tüm Kafkasya, Kızıl Ordu'ya karşı ayaklanmış durumda ve harekete geçmek için zaman çok uygun*. McDowell'in belirttiğine göre Sovyet Rusya *Kafkas ülkelerinin Türklerle birleşmeleri olasılığını iyice* kavramış vaziyettedir ve Kafkas Federasyonu teessüsünün *bazı İtilâf devletleri* tarafından desteklediğine inanmaktadır.[4371]

20 Şubat 1921. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, McDowell'in dünkü muhtırasına derkenar kaydediyor: *Kafkas devletleri işbirliği yapacak bir durumda iseler, Türklerle dostluk kurmaları olası*dır. *Böyle bir dostluğu, Bolşeviklerin "ayakları altında kalma" ya da "ayakları altına düşme"* zilletine nazara *yeğ* tutmalılar.[4372]

21 Şubat 1921. İngiliz Kralı, Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'ye telgraf muhtıra gönderdi. *Londra'daki Ankara heyetinin konferanstaki görüşmeler hakkında Ruslara bilgi iletmesini önlemek için gerekli önlemlerin alınması ümidini beyan etmiştir*.[4373]

Londra Konferansı başlamadan evvel İngiliz Başvekil Lloyd George ve Fransız Başvekil Briand hususî görüştüler. Lloyd George, *Milliyetçilerin Batı Anadolu'da yeterince güçlü olmadıklarına ve blöf yaptıklarına dair Yunan tezlerini ileterek mevkidaşının fikrini öğrenmek istedi*. *İzmir'de, Girit örneğindeki gibi yavaş yavaş bir Yunan idaresi kurulmasını uygun gören Briand, Kilikya'da güçlü bir düzenli orduyla Millî Kuvvetlere karşı 2.000'e yakın kayıp verdiklerini hatırlatarak Türklerin küçümsenmemeleri gerektiğini özellikle vurguladı. Ayrıca Briand'a göre üzerlerine fazla gidildiği takdirde Türklerin yanaşacakları Bolşevikler bu durumdan menfaat sağlayacaklardır*.[4374] Fransız Başvekil, *Fransa'nın Kilikya'da 60.000 kişilik bir Türk ordusuyla savaştığını, Mustafa Kemal kuvvetlerinin çok iyi olduğunu, Fransızların bin ölü verdiğini söyledi. Yunanlıların savaşı sürdürmeleri halinde bunun sonunun gelmeyeceğini ekledi. Yunan Başbakanı ile görüşme yapılmasına karar verildi*.[4375]

Londra Konferansı küşad edildi. İlk içtimada Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri içtimada yer almıyorlar. *Konferansa başkanlık eden Lloyd George, açılış konuşmasında şöyle dedi: "Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı Mustafa Kemal komutasında hatırı sayılır bir askerî güç savaşmaktadır. Bu nedenle, o bölgede sağlam bir barış kurmak için bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur."*[4376] Sonra, ilk söz Yunan Başvekil Kalogeropulas'a veriliyor. Kalogeropulos, *Doğuda arzulanan barışın, Türkiye'ye ödün vermekle sağlanamayacağını; Mustafa Kemal'in davranışları için Türkiye'nin ödemelerde bulunmasında konferansın direnmesini; Türkiye baş eğmezse, ondan daha fazla savaş tazminatı isteneceğinin bildirilmesini istiyor; Sevr Antlaşmasına, Yunanistan'ın "hukukî ve millî haklarını saptayan tarihî bir gerçek" olarak değiniyor; Küçük Asya'daki Yunan ordusunun*, *Kemalist gücünü dağıtmak, Bağlaşıkların Sevr'de yansıtılan isteklerini zorla kabul ettirmek*

4371 FO/6268/E 2201; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 63.

4372 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XII, p. 665; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 63-64.

4373 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 223.

4374 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 222.

4375 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 415-416.

4376 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 248.

ve üç ay içinde düzeni tümüyle geri getirmek yeteneğine sahip olduğunu ifade ediyor. *Bu sırada söze karışan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların, Anadolu'da nereye dek ilerleyebileceklerini soruyor; buna karşılık veren Yunan Genel Kurmay Başkan yardımcısı Albay Sarıyannis, birinci dönemde Ankara'ya kadar gidilebileceğini söylüyor; bu ilerleme sonunda Mustafa Kemal'in başlıca gücünün tümüyle dağıtılacağını; Yunan hükümetinin herhangi bir anda bu harekâta başlamaya hazır olduğunu ekliyor. Söze karışan Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Kemalistlerin "doğru dürüst asker olmadıklarını; pek az veya hiç önem verilmemeleri gereken ayak takımı" olduklarını öne sürüyor. Ona karşılık veren Fransız Başbakanı Aristide Briand, Türk ordusunun "değersizliği" konusunda Kalogeropulos'un görüşlerine katılamayacağını; Kilikya'da kaydedilen olaylar sonunda, bu "sözde ayak takımına" saygı göstermeye başladığını; Türk ordusunun, konferansın inandırıldığı gibi kolayca dağıtılamayacağını; Türk erlerinin, her karış toprak için mertçe döğüştüklerine Fransızların bizzat tanık olduklarını belirtiyor. Konferanstaki Fransız kurulunda danışman olarak görevlendirilen General Gouraud da, A. Briand'ın görüşlerine katılıyor; bir savunma savaşında Türklerin oldukça tehlikeli düşmanlar olacaklarını ve hiçbir gücün onları Orta Anadolu yaylasından söküp atamayacağını ekliyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ise, Yunanlılar, Mustafa Kemal'in başlıca gücüyle karşılaşmadan Ankara'ya varırlarsa, bunun doğuracağı tehlikelere değiniyor*.[4377]

> Yunanistan temsilcilerinin bu övüngen bildirimleri, konferansta ateşli tartışmalara yol açtı. Fakat İtilaf'ın askerî uzmanları, Türk birliklerinin Yunan birliklerinden daha güçlü olduğunu ve Yunan ordusunun Türk ordusu üzerinde zaferinin hemen hemen olanaksızlığını belirtmektelerdi. General Gourand şöyle diyordu: "A*ntep'i düşürmek için Fransız ordusunun hemen hemen on ay yitirmesi gerekti. Tüm Anadolu ise, yüzlerce değil, binlerce Antep demektir. Türk ordusunu Anadolu'da bozguna uğratıp yok etmek için tüm ülkeyi işgal etmek gerekir ki, bunu da milyonluk bir ordu başarabilir ancak. Tüm bunlar, Yunan ordusunun, oldukça güç, hatta yerine getiremeyeceği bir görevle karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir*."[4378]

Yunan Başvekil Kalogeropulos riyasetindeki murahhas heyeti[*], Yunan ordusunun *Mustafa Kemal kuvvetlerini yok edebileceğini ve üç ay içinde de bütün ülkeyi temizleyeceklerini ileri sürdü*ğü vakit Suriye ve Kilikya Fevkalâde Komiseri ve Levant Ordusu Başkumandanı General Gouraud, Anadolu cenubundaki Fransız-Türk müsademelerine nazaran bunun mümkün olmadığını söylemişti. Buna muvafakaten Britanya Başvekili liberal Lloyd George'nin tavrı fevkalâde ilginçtir. O, *İzmir konusunda yüzeysel bir uzlaşma benimsemeleri için Yunanlıları kışkırtmakla birlikte, Türk Milliyetçilerine karşı bir saldırıda bulunmalarını önlemeye kalkıyordu*. *Ölçülü ve becerikli bir yönetici olduğu için de, kişisel olarak Yunanlıların saldırıya geçmelerinin sorumluluğunu hiç bir zaman üzerine almamıştı* almıyordu.[4379]

Yunan murahhas heyetindeki askerî müşavirler Elcezire Cephesindeki Fransız-Türk mütarekesinin Garbî Anadolu'daki Türk cephesini güçlendireceğini binaenaleyh bu gerçekleşmeden evvel demiryolu hatlarını deruhte etmek üzere taarruz edilmesi gerektiğini söylüyorlar. Britanya Koalisyon Kabinesi Sekreteri Sör Maurice Hankey şu diplomatik cevabı veriyor: *Bugünkü koşullarda İngiltere bir saldırıda bulunulmasını öğütleyemez. Ama düşman bir yerde toplanmaya başladı mı bu topluluğun dağıtılması gerektiğini bütün askerler bilirler*.[4380]

4377 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 132-156; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 126-127.

4378 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 249.

* Askerî mümessiller: Albay Egzadaktilos, Albay Sariyanis ve Albay Lakon. David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 144.

4379 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 275-278. Salâhi Ramazan Sonyel, Lloyd George'nin mezkûr tavrından nedense bahsetmemiştir.

4380 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 279.

Öğleden sonraki oturumda (s. 158-172) L. George'un sorularını yanıtlayan Kalogeropulos'a göre, Türk ordusunun Doğu'da 4-5.000, Çukurova'da 10.000 (artı 5-7.000 milis), Batı'da milisler dahil, 35.000 askeri vardı. Anadolu'daki Yunan güçlerinin sayısı ise 121.000 idi. Görev verildiği takdirde Yunan ordusu düzeni sağlayacak, yani ülkeden Türkleri tertemiz edecek, süpürecek durumdaydı. George ülkenin hangi bölümü diye sorunca, Kalogeropulos Kemalistlerin işgal ettiği bütün ülke diye yanıtladı. Harekât sonucunda M. Kemal'in kuvvetleri o denli dağıtılmış olacaktı ki, gelecekte direnecek gücü olmayacaktı.

George'un Yunan ordusunun hangi noktaya değin ilerleyeceği sorusuna Albay Sariyannis yanıt verdi. İlk aşamada Ankara'ya değin ilerleneceğini ve o zaman M. Kemal'in ana güçlerinin tümüyle dağılmış olacağını anlattı. Ordu her an bu harekâta girişmeye hazırdı. Curzon, Harington'un buyruğu altındaki Manisa Tümeni'nin de harekâta katılıp katılmayacağını sordu. Sariyannis bu tümenin de katılacağını belirtti.

Ardından George Yunan ordusunun maneviyatını sordu. Kalogeropulos bunun her bakımdan mükemmel olduğunu, savaşmaya azimli olduğunu ileri sürdü. Yakın zamandaki bir çatışmada 2.000 tutsak alınmıştı. Bunların 1.100'ü tam bir yoksulluk içindeydi; paçavralar içinde, aç, acınacak durumdaydılar. Bunlar normal asker bile sayılmazlardı. Değeri olmayan bir güruhtu. Yunanistan'da cereyan eden siyasal gelişmeler orduyu etkilememişti. Ordu bütün ulusun ordusu olduğunun bilincindeydi. Subaylarda da kayda değer bir değişiklik olmamıştı. Yalnız 20-30 kadarı İstanbul'a gitmişti.

Müttefikler bundan sonra Türklerce yürütülecek çete savaşlarına dikkat çektiler. Kalogeropulos bu olasılığı da küçümsedi. Bir olasılığa göre Kemal'in askerleri büyük ölçüde tutsak alınır, çete savaşı yürütecek kimse kalmazdı. Ya da Kemal'in askerleri geri çekilirdi, fakat Yunan ordusu onları ulaşım olanaklarından o denli yoksun bir noktaya getirmiş olurdu ki, toparlanmaları olanaksız olurdu. Sforza bunun üzerine Napolyon istilası karşısında Rusların yürüttüğü stratejiyi anımsattı. Kalogeropulos Ankara'nın ötesinde 96 kilometrelik (60 mil) dekovil hattı dışında demiryolu bulunmadığını işaret etti. Ayrıca Türkler Yunanlıların elinde bulunan demiryollarına hiç saldırı düzenlememişlerdi. Osmanlı uyrukluğundaki Rumlar gönüllü olmak istemişler, fakat hukuka aykırı olmasın diye, Yunan makamları buna özendirmemişlerdi. Yunanistan, 120.000 mevcuda Yunan uyrukluğundakilerden 200.000 asker daha ekleyebilecek durumdaydı. Gerekirse, Ankara'nın ötesine de gidebilirdi. O günkü Türk askeri geçmişteki "fanatical" (bağnaz) Osmanlı askeriyle karşılaştırılamazdı. Bugünkü askerler zorla savaştırılıyordu (s. 163). Başbakan Yunanistan'ın bu harekâtı yürütecek mali gücü de bulunduğunu öne sürüyordu.

Yunanlıların Türk askerini bu denli küçümsemesi Çukurova'da kök sökmekte olan Fransızların gücüne gitti. Briand Fransa'nın orada 60.000 birinci sınıf askeri (Fransızların sayısı 15.000, kalanı Senegalli, Cezayirli) bulunduğu halde (Gouraud'ya göre bu sayı 50.000 idi) Türklerin çok iyi savaştıklarını vurguladı. Gouraud, karşılarındaki Türk askerinin Çanakkale'de gördükleri geleneksel Osmanlı askeri düzeyinde olmamakla birlikte, küçümsenecek bir düzeyde de olmadığını belirtti. Ona göre o sıradaki Türk ordusu üç kesimden oluşuyordu: 15-20.000 kadar nizami asker, Kuva-yı Milliye askeri, çeteler. Yunan askeri Anadolu'da ilerledikçe ikmal hatları uzayacak, askerin bir bölümünü bunları savunmaya ayıracakn. Mareşal Foch'a göre Anadolu'ya egemen olmak için 27 tümen gerekirdi. Albay Georges'un öğrendiğine göre, M. Kemal kamplarda 40.000 asker eğitmekteydi. İstanbul'dan Anadolu'ya sürekli subay gitmekteydi. Ayrıca Rus subayları orduya kanlıyordu. Yunan ordusunun mevcudu büyük bir taarruza elverişli değildi.

Fransızların bu iddialarına karşılık L. George Yunanlıların 22 Haziran 1920'deki taarruzunu anımsattı. İzmir bölgesinden başlayan taarruz bir ay içinde Balıkesir, Bandırma, Bursa'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştı. O zaman da Yunan ordusunun önündeki zorlukları vurgulayanlar olmuştu. Bu görüşme sırasında L. George can alıcı bir soru sordu. Çukurova'da o denli kahramanca savaşan Türkler nasıl oluyordu da Batı Cephesi'nde o denli başarılı olamıyorlardı. Sariyannis bunun yanıtını bilmediğini, belki Doğu'daki Türklerin daha kabadayı, daha vahşi olduğunu, belki de aralarında bir miktar da Arap olduğunu söyledi.

Sariyannis'in tasarlanan taarruzla ilgili verdiği başka bilgiler de vardı. Türklerin savaş gücünü gösteren bir olay, Eskişehir yönünde yapılan bir keşif taarruzunda (1. İnönü Savaşı) ilk hamlede Türkler berkitilmiş mevzilerini terk etmişlerdi. Ama siyasal bir kararla çekilme buyruğu verildiği için bu birlikler zaferlerinin meyvelerini toplayamamışlardı. (Yani, Yunanlılar çekilme kararı vermeselerdi, 1. İnönü bir Yunan zaferi olacaktı.) İkinci olarak Yunan ordusunun ikmal üssü İzmir değil, Ankara'dan yalnızca 300 kilometre uzaktaki

> Bursa olacaktı. Demiryolu kullanılmaz duruma getirilirse, hatlar onarılırken kamyonlardan yararlanılabilir ve gereksinimler çevreden el koyma yoluyla elde edilebilirdi. Üçüncü olarak, deneyimler göstermişti ki ikmal yollarını korumak için üç alay yeterli olacaktı. Son olarak, Yunan ordusu Sivas'a değin gitmek zorunda kalırsa Türk ordusu da savaş gücünü tümüyle yitirmiş olacaktı. Bu olasılıkta (Sivas'a değin ilerlemek) Karadeniz kıyısında yapılacak bir çıkarma sayesinde kuracakları bir üs ikmal hatlarını çok kısaltırdı (s. 170-171).[4381]

Muhafazakâr Lord Curzon, karısına mektub gönderdi: *Başbakan (Lloyd George), hem Venizelos'cu hem Yunan yanlısıdır ve konferansın başkanı olarak tüm yetkilerini Yunanlılardan yana kullanıyor*.[4382]

Yunan tarih yazımına göre, Londra Konferansının inikad sebebleri arasında şu iki husus ön plana çıkmaktadır: (i) *Doğu Meselesi'nin halli ve aslında Sevr'in Fransız ve İtalyan talepleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesi*; (ii) *Mustafa Kemal'le Bolşeviklerin uzlaşması*nın *gerçek bir tehlike olarak algılan*masıdır.[4383]

Londra Konferansı'nın bu celsesinde Yunan murahhas heyetinin iktisadî ve askerî vaziyet hakkında Müttefiklere tafsilatlı sunum yaptığını vurgulayan Yunan tarihçi Haciantoniyu, cephedeki askerî planlara muttalî olan Fransızların ve İtalyanların mezkûr mahrem bilgileri BMM Hükümetine servis etmediklerinden emin değildir.[4384]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, siyasî ve askerî ittifak kurma maksadıyla Moskova'ya muvasalat etmiş bulunan TBMM Heyetini kabul etti. Çiçerin, *İngilizlerle bir ticaret mukavelesi imzalamak zorunluğunda olduklarını, Türklerle bir ittifakı düşünmediklerini ve "ittifak yapmanın esâsen prensiplerinden olmadığını söyledikten sonra Türklerin, "müfrit komünistlere karşı" şiddetli hareket ettiklerini, Ermenilerle yapılan barışta Rus aracılığını kabul etmediklerini, yapılan protestolara rağmen Gümrü'yü boşaltmadıklarını eleştirdi*.[4385]

Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid:

> Talât'tan mektup aldım. [..] Berlin'de bulunan bir Bulgar İngilizlerle bizim aramızda tavassut etmek istiyormuş. Londra'da bulunup Lloyd George'un kâtibinin dostu olan Warne isminde diğer bir Bulgar'dan geliyormuş teklif. Berlin'deki Bulgara dostu olduğuna dâir bir mektup varmış. Bu Bulgar âhiren kendisine İsviçre'den bir mektup göndererek Lozan'a davet etmiş. Fakat ihtiyâten gitmemeyi münasip görerek cevab-ı red vermiş. Bulgarın yazdığı mektupta İngilizlerin kendisiyle iş görmek istediklerine dâir bir kayıt varmış.[4386]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Bekir Sami'nin (Kunduh) beyanatını neşretti. Bekir Sami Roma'dan ayrılmadan evvel *The Times*in Roma muhabirine şunları ifade etmiştir: *İstanbul'daki hükümeti tanıyamam çünkü Türkiye'nin idam fermanı Sevr Antlaşması'nı imzalayan hükümetin ardılıdır. Bir suçlu yalnız bir kez idama mahkum edilir, oysa Sevr Antlaşması Türkiye'yi 12 kez idama mahkum ediyor*.[4387]

The Times gazetesi "Ankara Başkaldırısı" nam makale neşretti. İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves'in bildirdiğine göre *TBMM'de ulusçu 18 mebusun imzaladığı ve kabul edilen bir önerge Vahdettin'i padişah olarak tanımadıklarını, TBMM'nin Babıali'den tümüyle bağımsız olduğunu duyuruyordu*. *Karar Veliaht Abdülmecit'e iletilmiş ve onun padişah olması önerilmiş. Fakat hanedanın öbür üyeleri gibi, Veliaht, Ankara-Moskova yakınlığı ve Padişaha karşı gösterilen cüretkarlıktan telaşa*

4381 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 177-179.

4382 Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, 1928, vol. 2, p. 277-278; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 127, dipnot 223.

4383 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 323.

4384 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 335.

4385 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 70-71.

4386 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 225-226.

4387 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 433, sonnot 6.

*düşmüş*tür. *Kuklalaştırılmış saltanata karşı olduğu için şahsen Vahdettin'e haber vermiş*tir. *Bu bir yıldır aralarında süregelen soğukluğu gidermiş*tir. *"Dün" gece (15 Şubat) Yıldız'da toplanan Hanedan Şurası'nda şehzadeler Ankara'nın davranışını reddedip Padişaha bağlılıklarını doğrulamışlar*dır. *M. Kemal de "kızıl bayrakların fazla dalgalandırıldığını" duyumsadığı için "Hâkimiyet-i Milliye"ye Rusya dostluğuna karşın ülkenin toplumsal durumunun komünizmin uygulanmasına elverişli olmadığını açıklamıştır*. *Türkiye'nin Sovyetler'le ilişkisi, iki bağımsız ülkenin normal ilişkisinden ibarettir* demiştir. Philip Graves, Mustafa Kemal'in mezkûr *ılımlı* beyanatını Ahmed İzzet (Furgaç) Heyetinin bir semeresi telakki ediyor: *İzzet Heyeti'nin etkisiyle belki Ankara'da bir ılımlı parti kuruldu*.[4388]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "İtilaf Devletleri'nin Londra'daki Mühim Buluşması" başlıklı haber neşretti: *Fransız Başbakanı Londra Konferansı için savaşta bir kolunu kaybetmiş, birçok yaraları olan General Gouraud eşliğinde dün gece Victoria'ya ulaştı. Sevr Anlaşması ile kaderi belirlenen Yakın doğu ilk olarak değerlendirilecek*.

*Tartışma noktaları:

-İtilaf Devletleri'nin Kral Konstantin ile olan ilişkisi

-Türkiye'deki en güçlü parti olan asi Türk Ulusçuların pozisyonu.

-İtilaf Devletleri arasında dağıtılmış, Türkiye tarafından ele geçirilen Avrupa ve Anadolu'daki toprakların kaderi.

*Katılacak kişiler:

-Büyük Britanya-Mr. Lloyd George, Lord Curzon.

-Fransa-M. Briand başbakan, M. Berthelot dışişleri Bakanı, Comte de Saint Aulaire, Fransız Büyükelçisi.

-İtalya-Count Sforza dışişleri bakanı, Signor de Martino İtalyan Büyükelçisi

-Belçika-M. Jaspar dışişleri bakanı, M. Thennis maliye bakanı

-Türkiye- Ahmet Tevfik Paşa; sadrazam, Osman Nizami Paşa; Roma temsilcisi, Reşit Paşa; Londra temsilcisi. Önceki gün tarihli Roma'dan gelen bir mesajda Lord Curzon'un Konferansta Doğu sorunları üzerine Konferansa katılmaları için davet ettiği Ankara Delegasyonu'nun Cumartesi gecesi Londra'ya doğru yola çıktığı anons ediliyor. Kont Sforza Dover'a ulaştığında verdiği röportajda Türk-Yunan Barışı'nın uzun zaman alacağını ancak bu barış konusunda karamsar olmadığını belirtiyor. 'Yunan Hücumu Ertelendi. Beklenen Yunan Hücumu.' Roma'dan gelen ve Reuter'in onayladığı mesaja göre ertelenmiş gibi gözüküyor. Türkler büyük çaptaki hazırlıklardan haberdar.[4389]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Londra Konferansına katılacak olan Temsil Heyetleri şöyle aktarılmaktadır:* Fransa namına *Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Briand, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, Fransa'nın Londra'daki elçisi St. Aulaire Kontu ve Cammener*. İngiltere namına *Meclis Başkanı Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Sir Crowe*. İtalya namına *Dışişleri Bakanı Kont Sforza, İtalya'nın Londra elçisi De Martino ve Maliye Bakanı Meda.* Türkiye namına *resmî hükümet adına, Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa, Türkiye'nin Roma'daki temsilcisi Osman Niyazi*

4388 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 157-158.

4389 The Daily Mirror, 21 February 1921, *Momentous Meeting of Allies in London*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 123-124.

[Nizamî] *Paşa ve Türkiye'nin Londra'daki temsilcisi Reşid Paşa; Ankara Hükümeti adına, Bekir Sami Bey ve Cemil* [Câmi] *Bey*.[4390]

22 Şubat 1921. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Başvekil Lloyd George'ye zata mahsus mektub gönderdi.

> Churchill "savaşın yeniden başlama ihtimalinin kendisinde derin bir vesvese yarattığını" vurgulayarak Anadolu' da geniş bir alanda uzun süre kalmaları halinde Yunanların Anadolu'daki askeri masrafların altından kalkamayacaklarına dair değerlendirmede bulundu. Ayrıca Churchill, İtalyan ve Fransızların kendilerine göre açıklamalar yapabileceklerini ve dolayısıyla bu durumun sorumlusu olarak İngiliz Hükûmeti'nin tepkileri üzerine çekeceğini düşünmekteydi. İngiliz politikalarının Türkleri Bolşeviklerin ellerine atacağı da savunan Churchill, güçlü bir ordu ve büyük masraflar yapmadan Mezopotamya'da zor durumda kalacaklarına, Musul ve hatta Bağdat'ı elde tutmakta zorlanacaklarına ve her yerde İslam'ın baş düşmanı olarak görüleceklerine dair ikazlarda bulundu. Ona göre bu şartlar altında yeniden savaşın başlamasına izin vermek ve Yunanları serbest bırakmak korkunç bir sorumluluk istiyordu.[4391]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi muhtıra kaleme aldı: (i) *Milliyetçi temsilcilerin Londra konferansına çağırılmaları üzerine Ankara ile İstanbul arasında ilginç ve önemli tartışmalar başgösterdi. Mustafa Kemal, T.B.M.M.'nin Padişahça resmen tanınmasını istedi*. (ii) *Ankara'daki İzzet Paşa, Kemalistleri destekleyen bir telgraf çekti*. (ii) *Sadrazam ise Mustafa Kemal'in isteklerini reddetti*. (iv) *Mustafa Kemal konferansa ayrı delegasyon göndermeğe karar verdi*. (v) *Ankara-İstanbul çatışması gözboyama* değildir. *Mustafa Kemal, Halifeliği siyasal yetkilerinden sıyırıp Vatikanlaştırmağa ve Saltanatı milliyetçi politikanın pasif bir aleti durumuna sokmağa* çalışıyor. *Sovyetler de bunu* istiyor. (vi) *Konferansta Ankara'nın aşırı isteklerde* bulunacak ve *İstanbul'un ılımlı tutumunu baltalayacak*tır. (vii) *Yunanlılar ise yakında Ankara'yı işgal etmek için bir saldırıya geçerek konferansı bir olup-bitti karşısında bırakmak isteyecekler*dir.[4392]

> Mustafa Kemal, uzun süreden beri tadını tattığı gücü gönüllü olarak bırakmayı dilemiyor; BMM ise, Bolşevik'lere ve İttihatçı'lara o denli bağlanmıştır ki, Anadolu'yu onların pençesinden kurtaramaz. Ankara, muhtemelen, BMM'nin tanınması için bir delegasyon gönderiyor; konfeansta aşırı talepler öne sürerek konferansı kesintiye uğratacaktır…[4393]

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, TBMM Hükümeti'nin Londra Konferansı murahhası Hüsrev'den (Gerede) işiddiklerini şöyle nakletmiştir:

> "Londra konferansının toplanacağı günün arefesinde her iki hey'eti mürahhasanın oturduğu otelde Bekir Sami Beyin riyasetindeki millî hey'etimiz, ertesi günü "Saint James" serayında toplanacak konferansda İstanbul hey'etinin nasıl bir hattı hareket ittihaz edeceğini haklı olarak düşünmüş, mürahhaslardan Husrev Gerdeyi -ordu arkadaşı olan- Tevfik Paşa zade İsmail Hakkı Beyle bu mevzu'da görüşmek içün vazife dar kılmış idi. Husrev Gerede ile İsmail Hakkı Bey arasındaki görüşme, İsmail Hakkı Beyin pederi ile temasdan aldığı intiba', yarınki konferansda millî vahdetin halel dar olmayacağı, Tevfik Paşanın asaleti ruhiyyesine uygun şekilde vicdanı millî icabını ifa edeceği merkezinde olduğundan Anadolu hey'eti mürahhasasınca memnuniyeti mucib olmuşdur."

4390 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 210. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

4391 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 221-222.

4392 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LIV-LV. "İtilâf Devletlerinin etkisi altındaki halife, Ankara-Moskova'nın büyük önem kattığı Pan-İslamik-Bolşevik şeması için ciddi engel olduğunu fark etmek önemlidir. Bu engelden kurtulmak için halifenin statüsündeki değişiklik Ankara ile Sovyetlerin yaptığı anlaşmanın maddelerinden biridir." Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 81.

4393 FO 371/6549/E 2326; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 147-148.

> Konferansdaki müzakerat, sulhu te'min edemedi. [Tevfik Paşa] "Lâkin Sevr muahedesinin bir kaç maddesinin tâdilile yeniden müzakeresine fürsat bahş oldu."[4394]

23 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına bağlı istihbaratçı Yüzbaşı John Godolphin Bennett, Londra'da bulunan Bâb-ı Âlî murahhasları hakkındaki istihbaratını Hariciye Nezâretine bildirdi:

> Tevfik Paşa: Londra'da iyi biliniyor. Sahip olduğu az enerjinin çoğunu yitirdi ve oğlu Damat İsmail Hakkı Bey'le eski sekreteri, şimdi Stokholm'da Türk orta-elçisi bulunan Şevki Bey'in etkisindedir. Bu ikisinin Ulusçulara karşı sempatisi vardır ve herhalde Ankara yönetimiyle ilişki kurmuşlardır… İzmir üzerinde koşulsuz Türk egemenliği ve Üçlü Sözleşme'nin değiştirilmesini destekliyorlar.
>
> Osman Nizami Paşa: delegasyonun en üstün üyesi; iyi savaş saygınlığı olan bir Türk generali; Roma ve öteki yerlerde askeri ataşelik de yaptı. Güçlü bir karaktere sahiptir ve oldukça yurtseverdir. Son iki aydan beri Roma'daki Türk çıkarları için pek çalışmıştır; Anadolu'yla ve Avrupa'daki belli başkı Ulusçularla ilişki kurmuştur. Roma'da iken, İtalyan yönetiminin Londra'ya getirmeyi dilediği Osmanlı eski Maliye Bakanı'yla sıkı ilişki içindedir. Cavit'in, Anadolu üzerinde güçlü tinsel etkisi ve ılımlı bir kişi olduğuna inanır. Osman Paşa'nın İtalya Dışişleri Bakanlığı'yla da ilişkileri oldukça iyidir.
>
> Reşit Paşa: politika açısından önemsiz birisi. Padişah'ın adamıdır; Padişah, ona, delegasyonların kendisini tahtından indirme konusunu ele alıp almıyacaklarını yakından izlemek görevini vermiştir.
>
> Yarbay Kadri Bey: Veliahtın baş yaveri; Türk kurmay subaylarının en iyilerinden biri; Anadolu'da etkisi geniştir; Veliahtın çıkarlarını gözetir.
>
> Kâzım Bey: Maliye Bakanlığı baş müfettişi; maliye uzmanı delege olarak son günlerde Paris'e giderek Fransız bankerleriyle ilişki kurmuştur… Kişisel olarak sevilmiyor; Damat İsmail Hakkı ve Şevki Bey, onun görüşlerine karşı çıkıyorlar.
>
> Deniz Yüzbaşısı Ali Rıza Bey: Deniz Bakanlığı'nın temsilcisidir; Anadolu'daki etkisi yüzünden ve iki delegasyon arasında iyi bir anlaşmaya varılmasına yardımcı olması umuduyla seçilmiştir.
>
> Cemil Bey: Cenevre'deki başkonsolos; şimdiki Osmanlı Dışişleri Bakanı Sefa Bey'in yeğenidir; Osman Nizami ile pek içten ilişkileri vardır.
>
> Blacque Bey: Karısı İngiliz olan bir Musevi'dir; Londra'daki Türk yandaşı çevrelerle ilişki kurmak ve mümkünse Türk'lerden yana propaganda örgütlemek için gönderilmiştir.[4395]

David Walder: *Ya İngiliz Dışişleri Bakanlığının harika bir gafleti ya da ince bir politika hesabı olarak iki Türk heyeti de aynı otelde, Savoy'da ağırlanmıştı. Heyetler ayrı katlarda kalıyorlardı ve önce birbirleriyle konuşmayı bile reddetmişlerdi.*[4396]

Londra Konferansı içtima ediyor. Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri hazır bulunuyorlar. Evvela Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) muhtırasını arz ediyor. Muhtıra şöyle hulasa edilebilir: Kalıcı sulhün teessüsü için hudud-ı millî dahilinde Türkiye'nin mevcudiyetini, tamamiyetini, hakimiyetini ve istiklâliyetini teminat altına alacak mahal teşkil edilmeli; ekalliyetlerin hakları muhafaza edilmeli ve Boğazlar meselesine ilişkin beynelmilel bir muahede imzalanmalıdır. Kelam, Sadrazamdan sonra TBMM Hariciye Vekiline intikal etmiştir. Yalnız, Sadrazam Tevfik'in *Türkiye'nin tek ve gerçek temsilcisi*

4394 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1736.

4395 FO 371/6549/E 2326; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 152-153.

4396 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 144.

*Ankara delegeleri*dir gibi fevkalâde nitelikli bir ifade Londra Konferansı zabıtlarında bulunmuyor.[4397] Örneğin Bekir Sami'den (Kunduh) sonra Bâb-ı Âlî murahhası Osman Nizamî Paşa söz almış ve ayrı ayrı tevcih edilen muhtıraların umumî umdeleri esas alınarak Sevr projesindeki bazı maddelerin yeniden müzakere edilebileceğini belirtmiştir. Böylesi müzakere açıldığı vakit de Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhaslarının evvela kendi aralarında mutabakata varmaları gerektiği sonra da müşterek bir muhtıra hazırlayarak tavsiye ve taleblerin bildirilebileceğini ifade etmiştir. Bekir Sami, Osman Nizamî'ye itiraz etmemiş; Sevr ile Türkiye'ye dayatılmış fakat müzakere edilebilecek maddeler cümlesinden Trakya'nın ve İzmir'in istikbalini, Boğazlar mıntıkasına ilişkin rejimi ve iktisadî-malî tahdidatı mevzu bahis etmiştir.[4398] 1921 senesi İngiliz yıllık gizli raporunda da böyle bir hadise zikredilmiyor. Yetki devri mevzubahis değildir. Örneğin her iki heyet de Şarkî Trakya'da ve İzmir'de nüfus ekseriyetini Türklerin teşkil ettiğine dair istatistikî sunumlar icra etmişlerdir. Hatta Sadrazam Tevfik'e göre TBMM murahhas heyeti Bâb-ı Âlî murahhas heyetine danışmıştır: *Londra Konferansı'ndaki genel izlenim, iki delegasyondan Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Delegasyonu'nun daha baskın bir role sahip olduğu yolundaydı. Gerçi Sadrazam bunu reddetmiş, tam tersine, Bekir Sami Bey'in her aşamada kendisine danıştığını ifade etmişti. Bu durum, hiç şüphesiz, Ankara'dan gelen delegasyonun kendilerini gölgede bıraktığı savını reddeden İstanbul Delegasyonu için bir "gurur meselesi" olmuştu*.[4399] Bu vechile Sadrazam Tevfik'in salâhiyeti bütünüyle TBMM heyetine devrettiği rivayeti, uydurma görünüyor. Söz alan TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), *ilk olarak, BMM'nin Doğuda sürekli ve âdil bir barışın tekrar kurulmasının sağlanmasını içten dilediğini bildiriyor; Türkiye'nin ayrı ve bağımsız bir ulus olarak, ulusal ve ekonomik hayatını geliştirmeyi sürdürebilmesi için gerekli araçların konferansça sağlanmasını istiyor; Türkler en azdan kabullenebilecekleri sınırların "Misak-ı Millî"ce saptandığını, yani Kilikya, İzmir ve 1913 sınırına kadar Trakya'nın geri verilmesinin istendiğini; İstanbul'un güvenliği ve Türkiye'nin egemenliği tehlikeye düşmeyecek biçimde, Boğazlardan serbestçe geçiş konusunda, öteki devletlerle bir anlaşma imzalanması gereğini öne sürüyor. Bu sırada söze karışan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Sevr Antlaşmasının hangi noktalarda Türk isteklerini karşılamadığını soruyor; ona karşılık veren Bekir Sami, Türk ulusunun ekonomik ve siyasi hayatını sona erdirecek olan Sevr Antlaşması yürürlükte kaldıkça, Türklerin ayrı bir ulus olarak varlıklarını sürdürmelerinin imkânsız olduğunu öne sürüyor. Sözlerine devam eden Bekir Sami, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin Bağlaşıklarca saptanan nüfus istatistiklerinin doğru olmadığına işaretle konferansı, sorunu etnogratik açıdan incelemeye inandırıyor*.[4400]

> Bazı çekinceleri olmakla birlikte, İtilafçıların Sevr Antlaşması'nda önerdikleri değişikliklerin bir kısmını dikkate almaya yatkın görünen Bekir Sami, siyasi bir çözüm için gerekli asgari koşulları içeren bir deklarasyon

---

4397 Rohan Butler, J. P. T. Bury & M. E. Lambert. (1967). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939: International Conferences and Conversations 1921* (First Series, Volume XV) (p. 168-169). England, London: Her Majesty's Stationery Office.

4398 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939: International Conferences and Conversations 1921* (First Series, Volume XV), 1967, p. 171.

4399 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 37-38, 42. "The Guardian Gazetesi'nde Londra Konferansı'ndan bahseden bir dizi haberde ilk olarak iki Türk Delegasyonun da dinlendiği ve her birinin Türkiye için konuşma yetkisine sahip olduklarını iddia ettikleri, iki delegasyonun da ayrı ayrı sunum yaptığı belirtilmiştir." Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 127. "İncelediğimiz İngiliz Gazeteleri arasında Tevfik Paşa'nın Türk Halkı'nın gerçek temsilcisinin Bekir Sami Bey olduğunu söylediğine dair bir habere rastlanmamıştır." (Hacihanifioğlu, 2019, s. 129).

4400 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 172-275; *Lloyd George's Files*, 13/3/7; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 127-128.

> sundu. Deklarasyon temelde Misak-ı Milli'nin bir tekrarıydı; Osmanlı İmparatorluğu'nun, Arap olmayan unsurlarının yerleşik olduğu toprakları üzerinde tam bir egemenlik hakkı iddia ediyor.[4401]

Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Kemalistlerin sırf Londra Konferansına baskı yapmak; Bolşevikler Tiflis'i alırlarsa ya da Karadeniz kıyısı boyunca ilerleyerek Batum'u işgal etmek tehlikesi yaratırlarsa, Batum'u kolayca işgal edebilecekleri bir durumda olmak için Ardahan ve Artvin ilçelerini işgal ettiklerini bildiriyor*.[4402]

Moskova'daki Enver'den Ahmed Cemal'e mektub: [..] *Anadolu'ya karşı İtalyanlarla Fransızların bir harekât-ı hasmaneye iştirak etmiyecekleri anlaşılmıştır. Bu memleketlerin hariciye nazırları bu hususta gayri resmî olarak teminat vermişlerdir. Maamafih lehte de müessir bir şey yapamıyacaklarını söylediler. Binaenaleyh Anadolu meselesi şimdiki halde bir İngiliz meselesine intikal etmiştir.* [..][4403]

24 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. Yunan Başvekil Kalogeropulos Yunan tezini *bölgelerin etnografyasına* istinaden savundu. İtalya Hariciye Nâzırı Carlo Sforza, *fırsattan istifade* mezkûr mıntıkalara tahkikat komisyonu gönderilmesini teklif etti. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Sforza'ya iştirak etti. Britanya Başvekili Lloyd George, şu şartlarla teklifi kabul edeceğini belirtti: TBMM murahhas heyeti, *yalnız soruşturma yapılmasını değil, soruşturmanın sonucu ve askıdaki öteki sorunlarda, Sevr Antlaşmasıyle ilgili başka istek ve hak iddiasında bulunmayarak, Büyük Devletlerin kararlarını, ne olursa olsun, kabulleneceği yolunda güvence vermeli*. Ayrıca, Müttefik rical, şu şeraitin de yerine getirilmesini müştereken taleb ediyorlar: *Düşmanca davranışlara son verilmeli; savaş tutsakları değiş tokuşu (mübadelesi) yapılmalı ve barış imzalanıncaya kadar azınlıkların hakları güvence altına alınmalı*. Bekir Sami, tahkikat komisyonunun vereceği karar *ne olursa olsun* TBMM Hükümeti kabule hazırdır diyor. Lloyd George, *Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin Türklerce kabul edilip edilmediğini* soruyor. Bekir Sami, *Türkiye'ye, bağımsız bir devlet olarak yaşaması, malî ve iktisadî bakımdan gelişmesi için gerekli araçlar sağlanırsa, Türk hükümetinin Büyük Devletlerce saptanacak koşulları kabule hazır olacağını; ama Türk kurulunun, Türkiye'yi, varlığı için çok önemli olan haklarından yoksun bırakacak koşulları kabul edemeyeceğini; dolayısıyla, Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin kabul edilip edilmemesi konusunda, Türk kurulunun, BMM'ye danışacağını bildiriyor*.[4404]

Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri hususî toplantı yaptıktan sonra Londra Konferansına müşterek bir nota takdim ettiler. Bâb-ı Âlî Londra Büyükelçisi *Mustafa Reşit Paşa iki heyetin görüş birliği içinde olduklarını, fakat görüşmelerde söz hakkını saklı tuttuğunu belirtti.* TBMM Hariciye Vekili *Bekir Sami ortak metni okudu*:

1. Doğu Trakya'nın iadesi.

2. Güney sınırı, çoğunluğun Arap olduğu yerler olacaktı. Yani Kilikya ve sınırın içinde kalan yerler boşaltılmalıydı.

3. Doğu sınırı eski Türkiye-İran sınırı ve Türkiye ile Ermenistan arasında "milliyetler prensibine" uygun olarak yapılmış antlaşmadaki sınır olmalıydı.

4. İzmir ve Anadolu'da Yunan işgali altında bulunan yerlerin boşaltılması ve mutlak Türk egemenliğine verilmesi.

4401 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 158.

4402 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XII, p. 666-667; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 65, dipnot 198.

4403 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 55.

4404 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 281; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 128.

5. İstanbul'un güvenliğine zarar vermemek ve Türkiye'nin tam egemenlik haklarına uymak koşuluyla Boğazlar'da eşit olarak seyrüsefer serbestisi. Boğazlar'ın askersizleştirilmesi ve Türkiye'nin oy sahibi olduğu uluslararası bir komisyonun kurulmasına razı olunacaktı.

6. Azınlıklar konusunda St. Germain, Neuilly ve Trianon antlaşmalarındaki hükümler "aynen" uygulanacaktı.

7. Adliyede Osmanlı egemenliği kabul edilmek koşuluyla "yeni esaslara" göre adli ıslahat tasarısı yapmak üzere Türk ve yabancı hukukçulardan oluşan bir komisyon kurulmalıydı.

8. Kara ve deniz kuvvetlerinin asayişi ve sınır ve kıyıların güvenliğini sağlayabilecek bir miktarda tayini.

9. Bütün Türkiye'de merkezi olarak yönetilecek jandarmanın yabancı subayların katılmasıyla düzenlenmesi.

10. Antlaşmanın onaylanması ile beraber başkent dahil, mütarekeden sonra işgal edilen arazinin boşaltılması.

Mali maddeler:

1. İktisadi ve mali bağımsızlık.

2. Mali konularda yabancı uyrukların yerlilerle bir tutulması.

Uluslararası hukuka aykırı eylemler sonucunda Müttefik uyruklara bir zarar verilmişse, bu zararların Osmanlı'dan ayrılmış ülkelerde Devlet ve Hassa Hazinesi'ne (padişahın malvarlıkları) ait mallar ve İtilaf'ın el koyduğu askeri malzeme bedelleriyle karşılanması. Zararların yansız bir başkan ve bir Türk ile Müttefik üyelerden oluşan karma komisyonlarca belirlenmesi.

Buna karşılık Müttefik devletler askeri kuvvetleri ve uyrukluları ve özellikle Yunanlılarca zarara uğratılan Türklere tazminat.

Genel Savaş, Balkan Savaşı ve diğer harpler sonucunda Türkiye'den ayrılan topraklara ait Düyun-ı Umumiye hisselerinin 1913 yılında Paris'te toplanan Maliye Konferansı'nda söz konusu edilen karma usullere göre belirlenmesi ve Türkiye'nin o borçlardan "derhal" ibrası.

Mali ve iktisadi bağımsızlığın kabulü halinde, Türkiye iktisadi gelişmesi için Müttefik devletlerin sermaye ve uzmanlarının yardımını "memnuniyetle" kabul edecekti.[4405]

TBMM Hükümeti murahhas heyetinin hukuk müşaviri İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger); Trakya'nın ve İzmir'in Türk ekseriyete sahip nüfusu hakkında Londra Konferansında istatistikî sunum gerçekleştirdi.[4406] Paris'deki *Türk İstihbarat Bürosu Müdürlüğü*, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın *alâka ve idaresile tesis edilmiş* idi.[4407]

[Hüsrev Gerede:] Paris'te heyetimize danışma olarak Doktor Nihat Reşat Bey katıldı. Doktor Nihat Reşat, Prens Sabahattin yandaşlarından, Avrupa'ya kaçmış, Paris'te ikinci kez Tıbbiye'yi bitirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız hastanelerinde çalıştırılmış iyi bir hekim, ateşli bir politikacı olup, ateşkes dönemlerinde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği gibi çok güzel İngilizcesi de var. Pek sempatik ve kibar olan bu kişiyle iyi arkadaşlık ettik.[4408]

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, yıllar sonra bizzat Nihad Reşad'dan (Belger) işiddiğini şöyle nakletmektedir:

Londra sulh konferansının toplanmasından bir kaç gün evvel Tevfik Paşa, mürahhas olarak yatakda istirahate mecbur olmuşdı. Konferansın ilk celsesi açıldığı gün henüz nekahet devresine giren paşayı, ictima' salonuna

4405 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 186-187.
4406 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 420.
4407 Münir Hayri Egeli. (1954). *Atatürk'ün Bilinmeyen Hâtıraları* içinde (s. 5). İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık.
4408 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 215.

kollarından tutarak yardımlarla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçukdu. Gösterilen yere oturdukdan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

Seksen yaşına gelmiş olan bu zat, teheyyüc ve teessür içinde frenk mürahhas hey'etlerinin karşısında ahzi mevki' edince bu manzara, orada toplanan bütün hey'etler üzerinde derin bir te'sir icra etdi. O yaşda ve henüz yatakda istirahate muhtac bir vaziyetde mensub olduğu milletin hak ve şerefini müdafeaten konferansda isbatı vücud ederek vatanı namına adalet talebinde bulunmağa teşebbüs etmesi, huzzarı tehyic etdi.

Derin bir sükûn içinde konferansın reisi Loid Corc, paşaya konferans hey'eti namına sıhhat ve afiyet temennisinde bulundukdan sonra gayet ihtiram kârane bir lisanla hitab ederek kendine söz verdiğini söyledi.

Her kesin nazarı paşaya teveccüh edüb vaz' ve tavrına ve söyleyeceği sözlere son derece dikkat ediyorlardı. Paşa, teessürden titrek, gayet zaif bir sesle "söz, asıl millet vekillerine aiddir. Binaen aleyh Anadolu hey'etine söz verilmesini teklif ve reca ederim" dedi ve susdu.

Mürahhas hey'eti namına doktor Nihad Reşad Bey, iradı kelâme başladı. Celsenin hitamında Fransa hey'eti reisi Aristidi Biriyan Nihad Beye yaklaşarak beşuş bir çehre ile "sizi tebrik ederim. Bu gün memleketinize tarihî bir hidmet etdiniz. Sizi dinlerken hey'etinizin, memleketimizden bir mütehassıs Fransız aldığını zan etmişdim. Verdiğiniz malûmata teşekkür ederiz" dedi.

Loid Corc da "Türk dâvası hakkında verdiğiniz bu mühim malûmatdan sonra tenevvür etdim. Noktai nazarınızı tamamile anladım. Teşekkür ederim" dedi.

O gün hey'eti çaya dâvet etdiler. Aradaki brudet zail oldu."[4409]

TBMM Hükümeti Londra Konferansı heyet-i murahhasasından Yunus Nadi, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) performansı hakkında şu mütalaasını kendi gazetesinde neşredecektir:

"…Doktor Reşad Nihad Bey, çok fasih bir Fransızca ile çok iyi söyliyor, mes'eleyi hakikaten şaşılacak bir vuzuh ve kat'ıyyet ile anlatıyordu. Malûmat ve izahatı belki yarım saatten fazla sürdü. Hitabesi konferans üzerinde mühim bir te'sir yapdı. Elindeki vesaik Türkce olduğu halde onları zemin ve zemane müvafık bir şeklü kıbalde Fransızca olarak ifade ediyor ve sözlerinin umumi hey'etine bir dâvanın isbatına müvekkel bir ifade hitabe mahiyyetini vermiş bulunuyordu. Konferans huzurunda her hangi bir dâvayı bu kadar mükemmel olarak müdafaa etmek her hangi bir Fransızın da kâri olmasa gerekdir. Bu, âdeta konferans içinde mükemmel ve müveffak bir konferans idi. Demek ki beynelmilel bir konferansda sihri beyan dahi müvaffakiyyet esbabındandır. Her kesin kendisine in'itaf eden dikkati, heyret derecesine kadar yükselmiş idi. Fransızca bilmediği halde Loid Corc bile doktora gözlerini açarak bakıyor idi. Fransız hey'eti mürahhasasından Kolonel Mujen, otelimize gelerek müdafaamızın pek iyi yapılmış olduğunu beyan ile Türk hey'eti mürahhasasını tebrik ediyordu."[4410]

İngiliz yetkili K. Cornwallis rapor kaleme aldı. Bildirdiğine göre TBMM murahhas heyetinden Cami (Baykurt), *görünürde Arapların dostluğunu kazanmak, gerçekte İngiltere'yle bir anlaşmaya varmada Emir Faysal'dan arabuluculuk yapması isteğinde bulunmak amacıyla onu görmeye* gitmiş; *anlaşmaya varmanın en önemli koşulu olarak, İngiltere'nin yansız kalarak Yunanlılara para ve silâh yardımında bulunmayacağı yolunda güvence vermesi gerektiğini* belirtmiş; *Kemalistlerin Bolşeviklere yanaşmalarını geçici bir davranış olarak* nitelendirmiş; *İngiltere ile bir anlaşmaya varılırsa, bu yanaşmaya son vereceklerini; kendi onurları çiğnenmemek koşuluyla, Boğazlar sorununda bir anlaşmaya varmaya gönüllü olduklarını* bildirmiştir. Conwallis raporuna birtakım derkenarlar yazılacaktır. Britanya Hariciye Nezâreti ricalinden R. C. Lindsay, *"Ankara Türklerinin", Bağlaşıklarla bir anlaşmaya varmak için isteklerini epeyi azaltacaklarına inanıyor*. Hariciyeci Frank Rattigan ise *"onlara*

[4409] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1735-1736.

[4410] Yunus Nadi, "Konferans İçinde Konferans", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925; Aktaran: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1735-1736, dipnot 1.

gösterişli bazı ödünler verilir ve Bağlaşık koşulları biraz daha hazmedilir biçime getirilirse", bunları kabul edecekleri görüşünü kaydediyor.[4411]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi İttihadçı Çerkes Edhem ve kardeşi Reşid'in İzmir'de *Köylü* ve *Islâhât* gazetelerine verdikleri iki beyanatı alıntıladı: *Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan etmek istiyor. Bu yüzden anlaşmazlığa düştük*.[4412]

> Edhemin büyük kardeşi Çerkes Reşid de İzmirde münteşir Islâhât gazetesine demişdir ki:
>
> "Mustafa Kemal Paşa ile ihtilâfımız şahsî değil, menfa'at-ı umûmiye noktasındandır: Ma'lumdur ki bizim kendisiyle berâber tevhîd-i mesâ'î etmekliğimiz sırf Osmanlıların pâdişâh-ı meşrû'ayı ve 'alelumûm Müslümanların Halîfe-i Zî-şânı olan Zât-ı Hazret-i Pâdişâhînin istiklâliyeti ve tamâmiyet-i milliyesinin i'âdesi içün mücâdele idi, ibtidâ Mustafa Kemal de Pâdişâh içün harb ediyor; Pâdişâh nâmına harekâtda bulunuyordu.
>
> Fakat bilâhare tarafdârânı çoğaldıkca fikrini değişdirdi; Pâdişâh-ı meşrû'ayı bir tarafa bırakarak, Anadoluda cumhuriyet te'sîs etmek ve kendisini de halka re'is-i cumhûr tanıtmak emel ve arzusuna düşdü. Tabî'i o zaman aramızda ihtilâf hâsıl oldu. Çünkü Anadoluda bir cumhûriyet te'sîs etmek Osmanlı İmparatorluğunun bütün, bütün mahvı demekdir. Anadolu halkı bu fikre vâkıf olursa o zaman Kuvâ-yı Milliye kendi kendine hatâsını anlamış olacak."[4413]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına bağlı istihbarat dairesi âmiri Yüzbaşı John Godolphin Bennett, *Anadolu'daki askeri durum hakkında notlar* nam muhtıra kaleme aldı:

> Anadolu'daki Türk güçlerinin bugünkü sayıları hakkında Yunan (Rum) ve Ermeni istihbarat kaynaklarınca ve Savaş Bakanlığı ajanlarınca sağlanan bilgiye göre şu tahminler yapılabilir: Doğu Savaş Kesimi: 10.000-12.000; Mesopotamya (Irak) Savaş Kesimi: 6.000; Orta Anadolu (ihtiyat ordusu): 10.000 (eğitilmemiş asker dışında); Güney-Batı Savaş Kesimi (Fransız'lara karşı): 4.000 düzenli er, 15.000 gönüllü er; Batı Savaş Kesimi (Yunanlı'lara karşı): 60.000. Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun sayısı 110.000 olarak veriliyor.[4414]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Türkiye'nin Barış Anlaşması İçin Yeniden Gözden Geçirilmesi İle İlgili Talepleri" sernameli haber neşretti:

> St. James Palas'daki Barış Konferansı Bekir Sami başkanlığındaki Ulusçuları temsil eden delegasyon ve Türk Devleti'ni temsil eden Tevfik Paşa başkanlığındaki delegasyonun katılımıyla dün toplandı. Tevfik Paşa'nın parti üyeleri önce geldi ve liderlerini beklediler. Tevfik Paşa'nın ilerlemiş yaşı ona zorluk çıkarıyordu. Konferans, Türk delegelerin değiştirilebileceğini söyledikleri Sevr Barışı'nın maddelerine bakış açılarını ortaya koymalarını rica etti. İstanbul ve Kemalistlerin talepleri aynı prensipleri içeriyor. Buna göre: Arap çoğunluğun yaşadığı yerler dışında Türklerin yaşadığı şehirler Türkiye'nin bir parçası olarak kalmalı. Türkler bu şehirlerdeki azınlıklara eşit haklar tanımaya istekli olacak. Türk egemenliği etkilenmeyecek şekilde bütün ulusların boğazlardan geçişi serbest olacak. Bay Lloyd George Türk isteklerinin çok net olduğunu ancak önemli olanın bunların uygulanması olduğunu belirtti. Bekir Sami Bey 'Konferans bu prensipleri kabul ederse detaylı uygulamalarımızı tartışmaya devam edebiliriz.' dedi. Bay Lloyd George genel durumun çok iyi olduğunu ancak Konferansın Sevr Anlaşması üzerindeki değişiklik istekleri hakkında daha detaylı bilgiye ihtiyaç duyduğunu, anlaşmaların prensiplerle karıştırılamayacağını söyledi. Bir süre sonra Sami Bey delegesinin şartlarının Trakya, İzmir, Boğazlar ve tarafsız bölge, askeri hükümlerle birlikte anlaşma ile empoze edilen ekonomik ve finansal kontrol olduğunu söyledi. Daha sonra başında bulunduğu delegenin Türk halkını temsil eden tek yetkilinin Türk Delegesi olduğunu belirtti ve Konferanstan detaylar için ek süre

---

4411 FO/6467/E 3083; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 132-133.

4412 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 421.

4413 Peyâm-ı Sabah, 24 Şubat 1337-1921, Numero 1123, *Edhem ve Reşid*, s. 3.

4414 FO 371/6568/E 2445; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 145.

> vermesini talep etti. Bay Lloyd George Konferansın her iki delegeyi de dinlediğini ve müzakerelerin ertelendiğini söyledi.[4415]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *23 Şubat tarihli oturumun ardından, basın mensupları her iki Türk heyetine sorular yöneltmişlerdi*r. *Türk heyetleri, konferansın kendilerini karşılaşmasından duydukları memnuniyeti bildirmişlerdi*r. *İstanbul Temsil Heyeti Başkanı Tevfik Paşa, hemen konakladığı otele dönmüştü*r. *Her iki heyet de konferansta konuşmalarını yapmıştı*r. *Ancak Lloyd George'un Sevr Antlaşması'na dair fikirlerini belirtmeleri istendiğinde, Tevfik Paşa ve Bekir Sami Bey, ayrı ayrı yaptıkları konuşmalarda kırk sekiz saatten önce düşüncelerini belirtmelerinin mümkün olmadığı cevabını vermişlerdi*r. *Lloyd George'un ısrarı karşısında 24 Şubat'ta konferansa dönmeye karar vermişlerdi*r. *23 Şubat'ta öğlen yemeğinden hemen sonra, iki Türk Temsil Heyeti, konferansa beyan edilecek Türk tekliflerini değerlendirmek üzere Bekir Sami Bey'in odasında bir araya gelmişlerdi*r. *Görüşmeler oldukça gizli yapılmış ve bütün öğleden sonra ve muhtemelen gece boyunca sürmüştü*r. *Bekir Sami Bey, görüşmelerin sonucuna dair sorulan soru üzerine, üstesinden gelinemez sıkıntılar olmadığını ve Türkiye'nin egemen güç olarak haritadan silinmemesi halinde her teklifi reddetmeyecekleri cevabını vermiştir*. *Türk tarafının taleplerinin başta Sevr Antlaşması'nın Trakya, İzmir, Boğazlardaki tarafsız bölge ile askerî, ekonomik ve malî konulardaki maddelerine yönelik olması bekleniyor*. *İzmir limanının Türkiye'ye iade edilmesi konusunda da ısrarcı olunacakt*ır.[4416]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Türk temsilcileri Sevr Antlaşması'nın revize edilmesinde ısrarcı*dır, *sadece İzmir ve Trakya ile ilgili maddelerin değil tüm antlaşmanın tekrar düzenlenmesini istiyorlar*. *İtilaf Devletleri, Türklerin Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerden tamamen çekilmesi, Türkiye'deki azınlık haklarının düzenlenmesi, Türklerin de azınlıkta olduğu yerlerde aynı haklara sahip olması ve Boğazlar'ın Türklere bırakılmaması konularında aynı fikirde*ler. *Mustafa Kemal Paşa, finansal kaynak sağlamak için Amerika'daki bankalarla temas kurmayı amaçlıyor*.[4417]

25 Şubat 1921. Londra Konferansı içtima ediyor. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Bekir Sami (Kunduh), *İzmir ve Doğu Trakya'da nüfus anketi yapacak komisyonun vereceği kararı şimdiden kabul etmeye hazır olduklarını, fakat Trakya'nın varlığı için gerekli temel hakları konusunda ise Ankara'dan onay almaları gerektiğini bildiriyor*.[4418]

ABD'de münteşir *The American Jewish World* gazetesi: *Bugün duyuruyor ki "Daily Mail", Anadolu'nun dahiline kendisini hâkim kılan Mustafa Kemal'in bir Türk değil de Selânikli bir Sefarad Yahudisi olduğunu anlamakta ve O'nun Türkiye namına söz sahibi olduğunu iddia etmektedir*.[4419]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporuna göre Mustafa Kemal, 12 Şubat 1921 tarihli gizli celsede şunları ifade etmiştir:

> Herkesin malumudur ki İngiliz-Rus rekabeti Doğu'da yeni bir aşamaya giriyor. Ruslarla bir ittifak sonucunu hızlandırmak amacıyla İngilizler bizi Londra Konferansı'na davet etmiş bulunuyorlar ve biz de oraya

---

4415 The Daily Mirror, 24 February 1921, *Demands of Turkey for Peace Treaty Revision*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 125-126.

4416 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 211-212.

4417 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4418 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3213, D.1; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 109-110.

4419 The American Jewish World, 25 February 1921, *News About Jews Everywhere*, p. 3. Ayrıca: The Detroit Jewish Chronicle, 4 March 1921, *Noozettes from Everywhere*, p. 10. *Jewish Correspondence Bureau*ya (Yahudî Muhaberat Dairesi'ne) isnad edilerek de haberleştirilmiştir: The Sentinel, 4 March 1921, p. 2.

> delegelerimizi göndermiş bulunuyoruz... ona yönelik büyük umutlar beslemiyorum. İngiltere'nin iyi niyetinden emin değilim... Rusya Anadolu'da bir Sovyet hükümeti kurmak istiyor ve Rusların son zamanlarda Anadolu içlerindeki çeşitli komiteleri finanse ettiklerini öğrenmiş bulunuyorum... şimdi gizlice onların izini sürmekle uğraşıyoruz... Bununla birlikte ulusal hükümetimiz bütün bu noktalara ciddiyetle eğiliyor ve gerekli önlemleri alıyor.[4420]

11'inci Kızılordu Kolordusu Gürcistan'ın başşehri Tiflis'i işgal etti.[4421] Gürcü Bolşevik İhtilâl Komitesi, Tiflis'de Sovyet Gürcistan Cumhuriyetini ilân etti.[4422] Böylece Azerbaycan'dan ve Ermenistan'dan sonra Gürcistan da Bolşevikleştirilmiş oldu. Mavera-yı Kafkas'ın Sovyet Rusya hakimiyetine girişiyle birlikte Kafkas Seddi stratejisinde diğer senaryo terviç edilecektir:

> Kafkas seddi sorunu İtilâf için, Azerbaycan ve Ermenistan SSC'lerinin kurulmasından sonra giderek bir Batum sorununa indirgenir. Kafkaslarda Sovyet düzeninin kurulmasından sonra Batı emperyalizmi için set sorunu Kafkasya'dan Türkiye'ye kayar. Türkiye seddinin ise iki hassas noktası vardır; Boğazlar ve Musul petrolleri. Bu durumda, Batı emperyalizmin amacı bu iki noktayı elinden geldiği kadar denetim altında bulundurmakla birlikte bağlaşık ya da en azından Sovyet Rusya'nın bağlaşığı olmayan bir Türkiye elde etmektedir.[4423]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien*, Londra muhabirinin Londra Konferansı hakkındaki haberini neşretti: *Türkler bize sürpriz yaptılar, ılımlı tutum ve görüşleri ile Mösyö Lloyd George dahil herkesi şaşırttılar; Lloyd George bu akşam bunu itiraf etti (…) bazılarının "Ankara haydutları" adını verdiği adamların hiç beklenmeye akıllılığını not edelim*.[4424]

Paris'de münteşir *Le Petit Journal* gazetesi yazıyor. *Türk heyetinden Dr. Nihat Reşat ustaca deliller ve istatistiklerle Lloyd George'u bile etkiledi. "Türkler Doğu çıkmazına kısmen açıklık kazandırdılar ve çözüm yolu açtılar"*.[4425]

26 Şubat 1921. *İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat'ta Posta Dairesi yetkilisine gönderdiği ivedi ve oldukça gizli yazıda, Bekir Sami'nin, konferanstaki görüşmeler hakkında Rusya'ya bilgi aktardığını öğrenmiş olduğunu bildirerek şu öneride bulunmuştu*r: *Bu denli yazışmaları önlemek için etkin önlemler alınmasının siyasi amaçlar için gerekli olduğunu; dolayısıyla, Lord Curzon, Moskova yönetiminin Londra'daki Türk heyetine göndereceği herhangi bir belgenin hedefe ulaştırılmadan önce Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesini rica etmiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay'in görüşünce, Kemalist delegasyonu bu denli belgeleri başka vasıtalarla Rusya'ya iletebileceği için bunu önlemek olanaksızdı*r.[4426]

ABD'de neşredilen *New York Tribune* gazetesi Londra muhabiri Arthur S. Draper'in 25 Şubat tarihli yazısını neşretti: *Müttefiklerin bugün Türk liderlerle yaptığı konferans, Sevr Antlaşması'nın ölümüne yol açtı.* [..] *İngiltere, Yunanistan'ın Tasdik Etmesini İstiyor: Bu gece, Yunanlılar için hoş olmasa da* [Trakya'nın ve İzmir'in ihtilaflı mıntıkalarının Türk hakimiyetine bırakılıp bırakılmaması meselesinde] *bir plebisit yapılmasının bu vaziyetten kurtulmanın en iyi tariki olacağını anlayan İngiliz Hükümeti,*

4420 PRO, FO 371/6467, R/26/39; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157-158. 12 Şubat 1921'de TBMM hafî celse akdetmiştir fakat gizli celse zabtına bakılırsa Mustafa Kemal konuşma gerçekleştirmemiştir: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Şubat 1337(1921), Cilt 1, s. 418-421. Aklımıza iki ihtimal geliyor: 1) İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının kaynağı Mustafa Kemal tarafından manipüle edildi. 2) İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İngiltere Hükümetini manipüle etti.

4421 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 114.

4422 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1970, s. 142; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 63.

4423 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 203.

4424 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

4425 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

4426 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 223-224.

Kral Konstantin'e telgraf göndererek teklifi kabul etmesini tavsiye etti. [..] *Kemal İtibarını Kuvvetlendiriyor: Ankara Hükümeti'nin Yahudi lideri Mustafa Kemal, buradaki murahhaslarının tavrı sayesinde itibarını Yakın Şark'ta fevkalâde artırdı. Bu konferanstaki muvaffakiyeti kaçınılmaz olarak İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında daha yakın bir münasebet geliştirecektir. Ve burada sıklıkla dillendiriliyor ki Kemal'in iktidara yükselişi, Padişah hükümetinin Ankara âsîlerince en nihayet yutulacağının habercisidir. Yunanlar Londra Konferansı neticelerine epeyi kızgın.* [..][4427]

Aubrey Herbert, *Scotland Yard'ın isteği ve Lloyd George'un yazılı izniyle 1921 yılının 26-28 Şubat tarihleri arasında Almanya'da Talat Paşa ile görüş*müştür. *Bu görüşmeyi rapor halinde* hem Scotland Yard'a hem *İngiliz istihbaratının başı Sir Basil Thomson'a* sunacak *ve Herbert'in düşündüğüne göre bu rapor daha sonra Thomson tarafından Lloyd George ve Lord Curzon'a* iletilecektir.[4428]

İngiliz istihbaratının ulusçu çevrelerden öğrendiğine göre 21/2'de bir Yunan albayı 316 sayılı tepede Refet'le buluşmuş ve Türklerle Yunanlıların anlaşması için bir öneri sunmuş: 1) Anadolu'da İzmir kenti ve çevresi dışındaki yerlerin boşaltılması. 2) İzmir'de özerk bir hükümet, Yunanlıların boşalttığı yerlerde Müslüman olmayanların haklarının titizlikle korunması, bu hükümlerin antlaşmaya girmesi. 3) Hemen bırakışma yapılması ve tutsakların değişimi. 4) Türkiye Trakya'daki egemenlik haklarından vazgeçecek. Trakya'da yalnız Müttefikler'in komutasında Yunan jandarması bulunacak. 26/2'de Refet Ankara'ya dönmüş. TBMM Londra Konferansı toplanacağı için bu görüşmelerin sırası olmadığına karar vermiş.[4429]

İspanyol matbuatı Londra Konferansı içtiması hakkında yazıyor: *Öğleden sonra saat beşteki oturumda, Türk heyetiyle müttefikler arasında ekonomik konularla ilgili müzakereler yapılmıştır. Müzakereler sırasında, İstanbul heyeti delegeleri, Ankara Hükümeti ile istişare yapmadan, Sevr Antlaşmasının hükümlerinden herhangi birini kabul etmek konusunda yetkilerinin olduğunu beyan etmişlerdir. Lloyd George, Türk heyetine, konferansın, Yunanistan ile Türkiye arasında bekleyen meseleleri adil bir şekilde çözüme kavuşturmak istediğine dair güvenceler vermiştir. Konferansın 26 Şubat tarihli oturumunda, Ermenistan ile Kürdistan'a dair sorunların görüşülmesine karar verilmiştir*.[4430]

27 Şubat 1921. Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami, Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. Mahrem telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edildi. *Bekir Sami, Fransızlarla yapılan gizli görüşmelerin kesin bir kıvama geldiğini ve bazı çıkarlar sağlanacağını, Fransızlara karşı düşmanca davranışlardan kaçınılması gereğini* bildiriyor.[4431]

İttihadçı lider Talat ile Aubrey Herbert Hamm'dan Düsseldorf'a birlikte[4432] muvasalat etti ve *İngiliz istihbarat örgütü üyelerinden Sir Basil Thomson'un ön ayak olmasıyla* görüşme gerçekleştirdiler:

> Sohbet sırasında, İngiltere ile Türkiye'nin bir ittifak kurması önerisini getirdi. İngiliz desteği karşılığında, Türkler Bolşeviklerle ittifakı bozabilir, Asya'da pan-İslamcılığı ve Turancılığı desteklemekten vazgeçebilir ve

---

4427 New York Tribune, 26 February 1921, *Allies Abandon Sevres Treaty For Plebiscite*, p. 1.

4428 *CHAR*, 2/124B/148-151, 12 September 1922; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 312.

4429 FO 371/6505, 5576; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 436-437, sonnot 28.

4430 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 216.

4431 FO/6466/E 2919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137.

4432 Aubrey Herbert: "Ertesi sabah Düsseldorf'a gitmek üzere yola çıktık. İstasyona doğru yürürken ona, dünyada insan için en değerli şeyin iktidar olduğunu düşünüp düşünmediğini sordum. Bildiği en değerli şeyin iktidar olduğunu ve onunla hiçbir şeyin karşılaştırılamayacağını ancak iyi şeyin fazlasının da fazla olabileceğini ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de yargılanmaktan endişe duymadığını söyledi. Bir çözüm bulunması için çok istekli olduğunu ve Mustafa Kemal'le, aslında Türkiye'de işbaşında olan herkesle ilişki içinde olduğundan bir çözüm üretilmesi konusunda iyi bir konumda olduğunu belirtti." Uygur Kocabaşoğlu. (2000). İngiliz Gözüyle Türkler II: Talat Paşa / Aubrey Herbert. *Kebikeç*, (10), s. 17.

> nüfuzlarını kullanarak Hindistan'daki halife hareketini yatıştırabilirlerdi; İngilizlerden de Mısır ve Mezopotamya'daki durumlarını gözden geçirmeleri, Yunanlılara verdikleri desteği çekmeleri ve İzmir, Doğu Trakya ve Ege Adalarını Türkiye'ye geri vermeleri beklenirdi. İngilizler bir uzlaşmaya varılmasından sonra, Ermeni vilayetlerinde istediklerini yapabilirlerdi; ancak orada bir Ermeni Devleti kurmayı başarabilecekleri şüpheliydi. Boğazlar'a gelince, İngilizlerin istediği gibi tarafsızlaştırılıp uluslararası bir yönetime bırakılabilirdi.
>
> Talat'ın önerilerinin üstünde düşünmeye değer olduğu, o sırada Londra'da toplanan barış konferansına katılan milliyetçi hariciye vekili Bekir Sami Bey tarafından ileri sürülen önerilerle hemen hemen aynı olmasından belliydi. Ancak, gerçekte bir anlaşmaya temel olma şansı hiç yoktu, çünkü o sırada Yunanlılar ve bir ölçüde de İtilaf güçleri, amaçlarını başka yollarla elde edebileceklerinden hala emindiler.[4433]

Londra'da bulunan Yunan Başvekil Kalogeropulos, Atina'ya 176 numaralı mahrem telgraf gönderdi. İtalya Hariciye Nâzırı Sforza, Trakya'ya ve İzmir'e tahkikat komisyonu gönderilmesini ve buraların siyasî istikballerinin plebisitle belirlenmesini Londra Konferansında teklif etmiş; Lloyd George de İtalya ve Fransa ricaline uymak zorunda kalmıştı. Lloyd George, Kalogeropulos'a hafiyen bildirmiştir ki Sforza teklifini *etkisiz bırakmak amacıyla* kabul etmiştir.[4434]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Konferans Yüksek Şurası, Yunan ve Türk taraflarının nüfus istatistiklerini *kontrol için bir anket komisyonu kurulmasını önerdi. Türkler teklifi kabul, Yunanlılar reddettiler. "Madem istatistikler getirerek tartışıyor, bu, Yunanistan'ın anketi ve hakem kararını kabul etmesini gerektirmez mi?"*[4435] *Müttefikler konseyi önünde zavallı ülkelerini savunan bu dürüst ve vatanperver adamları görünce bir çok İngilizin Türklere karşı beslediği sosyal ve politik önyargılar kayboldu*.[4436]

28 Şubat 1921. *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri ve Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir John de Robeck, 28 Şubat'ta İngiltere Donanma Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermiştir*:

> 12 Şubat'ta İzmir'e ulaştım... Limanda pek az sayıda gemi vardı ve geçmişteki durumla kıyaslanırsa şimdiki durum gözden kaçmıyordu... Bana bildirilmiş olduğuna göre, birkaç gün önce askerlerle dolu 9 Yunan taşıt gemisi, herhalde Eskişehir'e ilerlemeye hazırlık olarak Bursa'daki Yunan askerlerini berkitmek amacıyla Marmara'nın güney sahiline hareket etmiştir... General Papulas beni ziyaret etmedi ve bundan hiç de üzülmedim çünkü onu nezaketle karşılamam güç olacaktı. Bu Yunan generali, 1916'da Atina İngiliz ve Fransız deniz güçlerince işgal edilirken denizcilere karşı ateş edilmesinde başlıca rolü oynamıştı. Ziyaretim sırasında İzmir'in güçlü adamı Stergiadis Atina'da idi. Yunan generali, derhal ilerlemeye hazır olduğunu Amiral Kelly'ye bildirmiştir. Binbaşı Johnston'dan öğrenmiş olduğuma göre, Yunanlılar İzmir ile Ankara arasında pek az direnişle karşılaşacaklarına inanıyorlar. Ankara'yı ne kadar işgalleri altında tutabilecekleri ve bu denli uzun hatları korumanın güç olup olmayacağı onlara sorulunca pek iyimser olmamışlardır; ancak şuna inanıyorum: Yunanlıların Eskişehir'le Afyonkarahisar'ı ele geçirmeleri üzerine Kemalist güçleri yıkılacaktır. Geçmişte, Paris'te Yunan Büyükelçisi olan Romanos'a, tüm yanların konferans masasında görüşmelerde bulundukları bu sırada bir saldırı başlatmanın akıllıca bir davranış olup olmayacağı sorulunca şu yanıtı vermişti: "Bu konferansı istemiş olan Yunanistan değildir; ayrıca, Yunanlılar herhangi bir konferansın yapılmasını istememişlerdir. Müttefiklerin, Sevr Antlaşması'nda bir virgül bile değiştirmeden ısrar etmelerini ümit ederim." Şimdi anlaşıldığına göre, Londra'da bir karar alınıncaya kadar Yunan ilerlemesi olmayacaktır. Antlaşma tadil edilirse Yunanlılar bundan şikâyet edeceklerdir; ancak onların askeri bir harekâta bağlamış

4433 A. L. Macfie. (2003). *Osmanlının Son Yılları (1908-1923)* (D. Acar & F. Soysal, çev.) içinde (s. 235). İstanbul Kitap Yayınevi.

4434 Ioannis Metaksas, *To Prosopilco Tu Imeroloyion*, 1964, c. 3, p. 744; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 130.

4435 Le Temps, 27 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 251.

4436 Le Temps, 27 Février 1921, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 2023, s. 252.

> oldukları ümide katılmıyorum; çünkü Yunan ordusunda değişiklikler yapılmış ve kralın gözdeleri yüksek makamlara getirilmişlerdir. Yunan ordusu ve donanmasının kendi varlıklarını sürdürmeleri bir mucizedir, çünkü bu güçlerin subayları Venizelos'cu oldukları için onların görevlerine son verilmektedir... Onurlarına yemek vermiş olduğum İzmir'deki İngiliz tüccarları, Yunanlılar İzmir'de kaldıkları sürece asla barış olmayacağı görüşündedirler; ancak Türklerin de, İzmir'den çıkarılmış olduklarına göre, eskiden olduğu gibi yine buraya (İzmir'e) dönmeleri uygunsuz olacaktır.[4437]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *Hindistan Devlet Kurulu (Council of State) ve Yasama Meclisi'ndeki bütün Müslüman üyeler Hindistan İçişleri Dairesi Sekreteri Sir William Vincent'e bir mektup göndererek Hindistan Bakanı Montagu'dan Londra Konferansı'na önerilerinin iletilmesini istirham ettiler: 1) Türkiye'nin bağımsızlığı gerçek olmalı. 2) Trakya, Edime, İzmir ve Anadolu'nun diğer yerleri Türkiye'ye verilmeli. 3) Bütün Arap illeri tam özerk olmalı. 4) İslamiyet'in bütün kutsal yerleri halifenin egemenliği, hatta yönetimi altında olmalı*.[4438]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. *Türklerin konferans üzerine en iyi izlenimi yarattıklarına ve İngiliz kamuoyunun Türklerden yana dönmeye başladığı*nı belirtiyor. *Briand ile Sforza'nın, konferansta durumun Türklerden yana olduğunu kendisine söylediklerini; bu arada, İzmir ve Trakya'daki durumu soruşturacak, uluslararası bir komisyon kurulmasını kabullendiğini bildiriyor; Winston Churchill ve Lord Derby gibi İngiliz devlet adamlarının, Palmerston'un Türkiye'ye karşı uyguladığı dostluk siyasetine doğru yöneldiklerini; Sevr Antlaşmasının ancak adını sürdürmek, ama içeriğini Türk emellerine göre değiştirmek konusunda İngiltere'nin rızasını sağlamaya çalışmakla, bu ülkeyle sağlam ve sürekli bir anlaşmaya varılabileceğini, dolayısıyla Türkiye'ye mutluluk ve ilerleme getirecek bir barış evresinin sağlanmış olacağını bildiriyor*.[4439]

> Ankara ile Londra arasında yapılan telyazışmalarının konuları İngiliz istihbaratınca aynen öğreniliyor, günü gününe İngiliz devlet adamlarına bildiriliyor.[4440]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Rahib Robert Frew'in beyanatını neşretti: *Aydın Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir*.[4441]

İngiliz *Manchester Guardian* gazetesi haber veriyor: *Moskova Konferansı, 26 Şubat 1921'de Haritonenko Sarayında resmen oturumlarına başlıyordu. Konferansta BMM hükümetini İktisat Bakanı Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal; Eğitim Bakanı ve Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur ve Ankara Milletvekili Büyükelçi Ali Fuat temsil ediyor; Sovyet yönetimini ise Dışişleri Komiseri Georgi Vasilieviç Çiçerin'le, Pan Rus Merkez Yürütme Komitesi üyesi Celâlettin Korkmazof temsil ediyordu. Konferansı açış konuşmasında, Çiçerin, konferansın amacının Rusya ile Türkiye arasında bir yıl önce ana hatları çizilen bir dostluk antlaşması imzalamak olduğunu açıklıyordu. Ondan sonra söz alan Yusuf Kemal, Kızıl Ordu'dan övgüyle söz ediyor ve Ruslarla Türklerin tarihte ilk kez aynı düşmana karşı kendi çıkarları için savaşmakta olduklarını, dolayısıyle tüm dünyaya göstereceklerı bir antlaşmaları olması gerektiğini söylüyordu*. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, Moskova

---

4437 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 221-222. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "İzmir'deki İngiliz tüccarlar, Yunanlılar oldukça İzmir'de barış olmayacağını, Türklerin liman ve hinterlandının Müttefik denetiminde olmasını olumlu karşılayacaklarını düşünüyorlar. Fakat Türkler İzmir'den kovulduktan sonra onların eski haklarıyla dönmelerinin uygunsuz olacağı kanısındaymışlar. FO 371/5468, E3728/1/44 (28/2/1921)." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 437, sonnot 28.

4438 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 437, sonnot 30.

4439 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 128-129.

4440 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129, dipnot 227. Şifreli muhaberatın deşifre edilişinde ajan *A.H.206* mesaisinden şüpheleniyoruz.

4441 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 142.

Konferansını şöyle mütalaa ediyor: *Kemalistler aynı zamanda hem Moskova'da hem Londra'da görüşmelere girişiyorlar*.[4442]

29 Şubat 1921. Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. *Barış ilkeleri, Türklerin ulusal emellerini saptayarak kesin güvence altına alırsa, antlaşmanın adının pek önemli olmayacağını; ancak söz konusu bölgeler önceden Yunanlılarca boşaltılırlarsa, uluslararası soruşturma komisyonunun kabul edileceğini* bildiriyor.[4443] Bir başka kaynakda, mezkûr telgrafın 28 Şubat'da keşide edildiği yazıyor ve Sonyel'e nazaran daha ziyade tafsilat veriliyor:

1- İktisadi ve mali meselelerdeki prensiplerin kısmen değiştirilmesi dahi kabul edilemez.

2- Kürdistan diye bir mesele mevzu bahis edilemez.

3- Ermenistan ve Gürcistan sınırları zaten tanımlanmış olduğundan o konuları Londra Konferansı'nda görüşmeye gerek yoktur.

4- Esir değişimi konusu ancak Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yapılacak barıştan sonra ele alınabilir.

5- Sevr Antlaşması'nı kabul etme teklifi incelenmeksizin reddedilmelidir.

6- Trakya ve İzmir'de nüfus çoğunluğunun kimde olduğu meselesinin incelenmesi prensipte tasvip edilemez. Şayet böyle bir inceleme yapılacaksa, bu ancak Yunan ordusu bahsi geçen bölgelerden tamamen çekildikten sonra yapılabilir.

7- Yunanlıların İzmir ve Trakya üzerinde hiçbir hakları bulunmadığı ve Yunan ordusunun er ya da geç oralardan sökülüp atılacağı dile getirilmelidir.

8- Güney sınırları belirlenen ilkeler çerçevesinde çizilmelidir. Kilikya'da ya da diğer yerlerde tek bir Fransız jandarması dahi kabul edilemez. Fransızların bu tür tekliflerle kapıyı kapatmaları durumunda Kilikya' da kendilerine karşı bir Türk askeri zaferi kaçınılmazdır.

9- Kamu borçları kabul edilebilir; fakat bu borçlarla ilgili olarak yabancı kuruluşlar ve bu kuruluşlara ayrıcalık tanınması kabul edilemez.

10- Nüfus tespiti konusunda, araştırma sonuçlanana kadar İzmir ve Trakya'da geçici bir uluslararası yönetim kurulması konusu kabul edilemez. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış imzalanmadan bu tür bir konu gündeme gelemez.

11- Antlaşmadaki mali ve iktisadi şartlar sınır meselelerinden daha önemlidir. Konferans'ta sunulan her fırsat değerlendirilmelidir. Fakat bununla birlikte İngilizlerin sempatisini kazanmak uğruna birtakım ayrıcalıklar ve tavizler verilmemesi konusunda dikkat edilmelidir. Bu tür imtiyazlar bağımsızlığımıza zarar verebilir. Türk heyetinin yetkileri ancak Misak-ı Milli ilkeleri ile sınırlıdır.[4444]

Yunan Başvekil Kalogeropulos, Atina'ya 175 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Londra Konferansı Genel Sekreteri Sör Maurice Hankey'in Lloyd George namına Yunan murahhas heyetinden Kaftancıoğlu'yla mülakat ettiğini ve tahkikat komisyonu teklifinin Yunan hükümetince reddedilmesini istediğini bildiriyor.[4445]

1 Mart 1921. İngiliz Başvekil Lloyd George'nin kalem-i mahsusu (özel sekreteri) Philip Kerr, Yunan Başvekil Kalogerapulos ve askerî müşavirleri ile görüştü. Kerr, Kalogeropulos ve heyetine sordu:

4442 FO/6466/E 2767; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 54.

4443 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129.

4444 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 230-232.

4445 Ioannis Metaksas, *To Prosopilco Tu Imeroloyion*, 1964, c. 3, p. 744; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129-130.

Yunan kuvvetlerinin Küçük Asyadaki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadî ve malî külfeti, Yunanistan, sonuna kadar taşıyamayacağına göre, Konferans bir sonuca varmazsa, Yunan hükûmeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?

> Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Millî kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin planlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer İtilâf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerliyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik planın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamıyacağını ve pıanın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, "Albay Sarıyanis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara Seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir. Özel Kalem müdürü, L. George'un Eskişehir-Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki millî hükûmetin sarsılacağına L. George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, planları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.
>
> Lloyd George, Özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükûmetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin asla muhasematın durdurulmuş olduğu mânasına gelmediğini söyliyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük müddeti beklemeden Yunan Ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yunanlıları ikaz için haklı olarak şöyle demiştir: "Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması garekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşulamaz."[4446]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) mahrem telgraf gönderdi. *İktisadî ve malî sorunlarda Türk ilkelerinin değiştirilemeyeceğini; İngiltere'nin onurunu incitmemek amacıyla titizlik gösteren Bekir Sami'nin, bu konularda İngiltere'ce aldatılmamaya büyük dikkat göstermesini; barışı sağlamak için İngiltere'ye ismen bile bazı ödünler verilmesini Ankara'nın onaylamadığını bildiriyor; Bekir Sami'yi şöyle uyarıyor: "Ekselânsınıza ve başkanlığınızdaki kurula verilen yetkiler, Misak-ı Millî'nin saptadığı sınırları aşamaz."*[4447]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Millî Meclisi, Londra Konferansı Yüksek Şûrası tarafından teklif edilen tahkikat komisyonunun Fransız ve İtalyan etkisi altında kalacağı itikadındadır.[4448] Yunan Millî Meclisi Londra Konferansı Yüksek Şûrasının tahkikat komisyonu teklifini reddetmiştir. Red saikaları şunlardır: (i) dahilî tazyikat, (ii) Anadolu'daki Rum azınlığa karşı manevî mesuliyet, (iii) Yunanistan'ın Trakya ve İzmir menatıkındaki hukukî hakları, (iv) Mustafa Kemal'e kendi ordusunu örgütlemek bakımından vakit kazandırılması, (v) Anadolu'daki askerî vaziyeti zayıflatarak Sevr Andlaşmasını "hasır altı edeceği" ihtimali.[4449]

İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi, *Ankara delegasyonu başkanı Bekir Sami'yle BMM başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen gizli yazıları ve kapalı telyazılarını kendi ajanları aracılığiyle yolda kesip*

4446 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 587-588.

4447 FO/6466/E 2919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 129.

4448 FO/6467/E 3101; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 130. "İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson, konferansta nasıl davranacakları konusunda Yunan kuruluna önerilerde bulunulmasını öne sürüyor; Türklerin zaten konferansta İtalyanlarla Fransızlardan yardım gördüklerini iddia eden Müsteşar Sir Eyre Crowe'ca destekleniyor." (Sonyel, 1991, c. 2, s. 130, dipnot 233).

4449 FO/6466/E 2712; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 130.

içeriğini öğreniyorlardı.[4450] Nitekim Mustafa Kemal'in şifreli telgrafı, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından ele geçirilmişti.[4451]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı Londra'daki TBMM murahhaslarının şahsî bilgilerini mahrem muhtıra suretinde İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti:

> Bekir Sami: İngiliz yandaşı; Yunanlı'ların İzmir'i işgalinden sonra İngiliz aleyhtarı oldu; Moskova'yı ziyaretini müteakip Bolşevik'lere muhasım oldu; 1920 yılı sonunda Moskova'dan dönerken, Kafkasya soylarına, Rusya'dan bağımsız siyasi bir varlık için çalışmalarını öğütledi; dürüst bir adamdır; babasından kendisine miras olarak Anadolu'da birçok gayri menkul mal kalmıştır; yine Anadolu'da, özellikle Çerkez'ler arasında geniş etkisi vardır, ama Ulusçu konseylerde yetkisi azdır. Dalkavukluktan hoşlanır ve onun bu zaafını bilen Osman Nizami Paşa, iki delegasyonun Londra'da kısmen birleşmesini onun bu zaafı üzerinde çalışarak sağlamıştır. Dıştan inatçı görünmekle birlikte, iyi yönetilen bir tartışmayla etkilenebilir. Cami ve Nihat Reşat'ın etkisi altındadır. Zekidir ve lâtifeden hoşlanır. Giysi ve usul açılarından parlaktır. Fransızca ve Ruscayı iyi bilir; Frasca ve Çerkez dilini anlar. Cenevre kaynaklı ve 19 Şubat 1921 tarihli bir raporda, Bekir Sami hakkında şöyle deniyordu: Beki Sami, ılımlı siyasi görüşleri olan bir adamdır. Hayatın rahatlıklarından çok hoşlanır ve o amaç için epeyi para harcar. Aynı zamanda kumarbazdır; dolayısıyla, kimi zamanlar, onun para sıkıntısı çekmesi şaşırtıcı değildir. Halep valisi iken, bir ara, bir Amerikan veya İngiliz hayır örgütünden 100 sterlin borçlanmak zorunda kalmıştı. Ulusçular, onu, bu sürekli para ihtiyacından dolayı tutabiliyorlar.*
>
> Cami Bey: Ulusçularca ılımlı olarak nitelendirilir. Yunan işgali, onu kişisel olarak mutazarrır etmiştir; dolayısıyla Yunanlı'lardan çok nefret eder. Kişi olarak içten ve yeteneklidir. Gerçekten Sevr Antlaşması'nın bir çözüme bağlanmasından yanadır, ama İzmir'in boşaltılmasını talep eder. Ankara yönetimi üzerinde büyük etkisi vardır. Türk tarihinin büyük öğrencisidir; iyi Fransızca konuşur.
>
> Yunus Nadi: Karakteri bellisiz bir kişi: daima gazetecilikle uğraşmıştır; keskin, siyasi makaleler yazan zeki bir yazardır. Savaştan önce, Almanya'dan ve Pan-Turanizm idealinden yana yazılar yazmıştır. Bırakışma'dan sonra, savaş günlerinde çıkmaya başlayan *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmenliğini sürdürmüştür. Genellikle İngiliz'lere karşıcıldır; Ulusal Akım'ı içtenlikle destekler. 1920 yılı Ağustos'unda, *Yeni Gün* gazetesini Ankara'da çıkarmaya başlamıştır; Anadolu'nun başlıca gazetesi olmuştur. Bolşevik ittifakı lehinde yazılar yazdı, ama Bolşevik ideallerine muhaliftir; Fransızca ve Almanca konuşur. İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, o sırada Moskova'da bulunan Rusya'nın Londra temsilcisi M. Krassin, Londra'da kendisine vekâlet etmekte olan Klishko'ya, 19 Mart'ta, Enver Paşa'nın Yunus Nadi'ye gönderdiği şu telyazısını ona iletmesini buyuruyordu: "Londra görüşmeleri konusunda kesin bilgimiz yoktur. Rus yoldaşlarımız da kararsızdır. Lütfen sürekli bilgi gönderiniz. Olağan bağlaşığımız olan Sovyet Rusya yönetimiyle olan ilişkilerimize zarar getirecek herhangi bir üstlenmeyi kabullenmemenizi öğütlerim".
>
> Sırrı Bey: İzmit milletvekili; Kıbrıs kökenlidir; eskiden Amasya valisiydi.

[4450] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 248.

[4451] Yuluğ Tekin Kurat. (1984). Mustafa Kemal'in Londra'da Bekir Sami'ye Talimatı (İngilizler Tarafından Ele Geçirilen Telgraf) - Londra Konferansı'nın Bu Bilgilerin Işığında Yeniden Değerlendirilmesi (21 Şubat - 12 Mart 1921 ve İvedi Sonuçları (Özet), *Belleten*, 48(189-190), s. 89

* Bir defasında "Bekir Sami Bey, bütün bir gün konferansa gelmedi. Daha sonra Lloyd George, Kral V. George'a bunu şöyle açıklayacaktı: *En sonunda kendisinin East End semtinde bir sefa evinde olduğu öğrenildi*." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 145. "Lloyd George ise, skandal dedikodularıyla kendini avutuyordu. Kral V. George'a, Heyet Başkanı Bekir Sami'nin *kentin East End semtindeki bir ahlaksızlık yuvasında görüldüğünü, temsil ettiği Mustafa Kemal'in ise artık kadınlarla ilişki kurmaktan bıktığı için, son zamanlarda olağandışı cinsel ilişkilere yöneldiği* haberini aldığını söyledi. Bekir Sami'nin cinsel tercihleri konusunda hiç fikrimiz yok ama, Mustafa Kemal'in kadınlardan bıkmadığını gösteren pek çok kanıt var." Andrew Mango, *Atatürk*, 2021, s. 365. Andrew Mango, Michael Llewellyn Smith'in *Ionian Vision* kitabını referans göstermiştir. *Ionian Vision* (1998, p. 196) ile *Yunan Düşü*nü (2002, s. 281) mukayese ettik ve Bekir Sami ile Mustafa Kemal'in cinsel tercihlerine dair cümlelerin Türkçe çeviriden çıkartılmış olduklarını tesbit ettik.

Dr. Nihat Reşat: Çekici bir kişiliği vardır; vazih, kısa ve akıcı biçimde konuşur; tıp doktorudur. Paris'ten on dört yıl doktorluk yapmıştır. Anglo-Sakson sosyal sisteminin büyük hayranıdır. Zeki ve yetenekli; içten bir devrimcidir. Fransa'da birçok çevrelerde iyi bilinir; Türkiye'de büyük etkisi vardır. Fransızcası pek iyi, İngilizcesi yeterlidir.[4452]

Clarence K. Streit: *Türkiye'deyken onca sürprizle karşılaştım ama o gece Anadolu Tiyatro Grubu'nun "abidevi sanat eseri," "dünyanın en meşhur trajedisi" "Hamlet"i sergileyeceğini bildiren afişlerle karşılaştığım 1 Mart'taki kadar büyük bir sürpriz yaşamadım. Afişlerden biri dramadaki bir sahneyi gösteren büyük bir resimle süslenmişti. Türklerden bir kısmının İngilizlere garezini bildiğimden onların bu geceyi kutlamak için böyle bir seçim yapmasına oldukça şaşırmıştım (1 Mart eski Türk takvimine göre Yeni Yıl'ın başlangıcıdır) ama Türkler sanatın millî sınırları olmadığı konusunda beni ikna etti*.[4453]

2 Mart 1921. Britanya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Sör Henry Hughes Wilson'un günlük kaydı: *Yunanlılar İzmir'in kime ait olacağı konusunda bölgede bir komisyon kurulması ile ilgili Lloyd George'un teklifini reddettiler. Politikacıların şehri kendilerine vermiş oldukları gerçeğine iyice ısınmış oldukları belli*.[4454]

Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Rumbold'a muhtıra göndererek, Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik'le (Okday) hususî mülakatının tafsilatını bildiriyor:

1. Sadrazam Tevfik Paşa, Lord Curzon'u ziyaret eder ve Padişahın Türkiye ile İngiltere arasındaki eski ilişkileri canlandırmak istediğini bildirir.

2. Lord Curzon, İngiltere'nin müttefiklerden ayrı hareket edemiyeceğini söyler. Türkiye'nin İngiltere ye karşı savaşa girmiş ve bu konferansta da İstanbul delegasyonunun boyun eğmiş olmasından yakınır.

3. Tevfik Paşa, İngiltere ile dostluk konusunda Bekir Sami Beyle aynı görüşte olduklarını ileri sürer.

4. Bunun üzerine Curzon, Ankara Hükümetinin Sovyetlerle ilişkilerini ve Fransa ile ayrı anlaşma yapma çabalarını hatırlatır.

5. Son olarak Tevfik Paşa, İstanbul'un mali durumunun umutsuz olduğunu bildirir ve gümrük resimlerinin arttırılmasını ister. Curzon, bunu anlayışla karşılar ve Sévres andlaşmasınm tezelden onaylanması için Ankara temsilcilerinin ikna edilmesini öğütler.[4455]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine şifreli yıldırım telgraf gönderdi. *Türkiye'deki İngiliz casus örgütü "Black Jumbo"* Mustafa Kemal'in Bekir Sami'ye (Kunduh) göndermiş olduğu 1 Mart tarihli şifreli telgraf ele geçirilmiştir:

26 Şubat günlü şifre telgrafınızla sorulan noktalar daha önce açık seçik izah edilmişti. Yine de görüşlerimi aşağıda belirtiyorum:

1. Ekonomik ve mali sorunlarla ilgili noktalar değişmez. 2. Kürdistan diye bir sorun yoktur. 3. Ermenistan ve Gürcistan sınırları bu ülkelerin Hükümetleriyle çözülmüştür, Londra konferansında bunlara değinmeğe gerek yoktur. 4. Tutsak değiştokuşu, barış andlaşması imzalandıktan sonraya bırakılacaktır. 5. Sévres andlaşmasını kabul etmeniz yolundaki teklif, kesinlikle ve incelenmeden reddedilecektir. 6. Trakya ve

[4452] FO 371/6467/E 3034; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 153-154.

[4453] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 63.

[4454] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 147.

[4455] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LVIII-LIX. Sadrazam Tevfik, Curzon'a, "Zatı Şahane'nin kendi memleketi ve taç ve tahtı için tek ümidin Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki eski münasebetlerin yeniden canlanmasında olduğuna şiddetle kani ve bu husus için düşünülebilen şekillerin en iyisiyle uyuşmağa hazır bulunduğunu" söyleyerek söze başlamıştır: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 11.

> İzmir'de nüfus incelenmesi yapılması, bu yerlerin Yunan askerlerince boşaltılması koşuluna bağlanacaktır. 7. Yunanlılar bu yerleri boşaltmamakta direnirlerse, buralardan eninde sonunda silah zoruyla atılacaklarını konferansa anlatmamız gerek. 8. Güney sınırımız belirlenmiş ilkeye göre çizilecektir ve topraklarımızda bir tek Fransız jandarmasının bile kalmasına razı olunmayacaktır. 9. Devlet borçlarımızı kabul ediyoruz, fakat Türkiye'de yabancı düyunu umumiye kurumlarını, bunların yetki ve ayrıcalıklarını kabul edemeyiz. 10. İzmir ve Trakya'da inceleme bitinceye kadar geçici bir uluslararası yönetimi kabul etmeniz yanlıştır. Altıncı paragraf ilke olarak alınacaktır. 11. Yeniden imzalanacak barış andlaşmasının koşulları belirlenmedikçe bunun adı tartışma konusu yapılamaz. 12. Barış koşulları içinde, mali ve ekonomik maddeler, toprakla ilgili maddelere kıyasla pek büyük önem taşır.
>
> Londra konferansından yararlanmağa çalışırken, aynı zamanda İngiliz onurunu gözetmek gibi gerekçelerle aldatılmaya kesinlikle dikkat etmeniz gerekir. Çünkü barışı sağlamak için İngilizlere görünüşte bazı zahiri ayrıcalıklar tanımak yolundaki görüşünüzü uygun bulmuyoruz. Zahiri bile olsa İngilize ayrıcalık tanımak, milli davamızın ruhu olan bağımsızlığımızı yok etmeğe yetecektir. Yetkiniz milli misakla sınırlıdır.[4456]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne derkenar kaleme aldı. Buna göre *Gürcülerin Sovyet Rusya'ya karşı öne sürdükleri önerileri destekleyen Kemalist önderler var. Londra Konferansına katılmak üzere Avrupa'ya giden Dışişleri Bakanı Beki Sami, Kafkaslarda Sovyetlere karşı bir blok kurulması yolunda Londra'da Kafkasya'lı bazı temsilcilerle düzen çeviriyor*.[4457]

3 Mart 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal'le telgrafla muhabere eden ve 2 Mart günü talimat alan TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), *Türkiye'nin egemenliğinin sağlanması koşuluyla, Antlaşmayı kabul hazır olduğunu* Müttefiklere bildiriyor.[4458]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İzmir'de İngiliz ticareti kalmadı*.[4459]

Britanya Harbiye Nezâreti (*War Office*) raporu: *Roma'da komünist delegeler veya Moskovalı bir temsilci milliyetçi delegelerden biriyle gizli bir görüşme yapmış, aralarındaki sınırda Kızıllar aleyhine bir sınır değişikliği düşünmemeleri konusunda ciddi olarak onları uyarmış*.[4460]

ABD'li istihbaratçı ve *Philadelphia Public Ledger* muhabiri Clarence K. Streit, TBMM Reisi Mustafa Kemal'le Ankara tren istasyonu müdürünün konağında mülakat gerçekleştirdi. Mustafa Kemal, Misak-ı Millî'nin ne İttihad-ı İslâmcılığı ne Turancılığı dava ettiğini ve de TBMM Hükümetinin din ile devlet işlerini birbirinden ayırmakta olduğunu belirtiyor:

> Bana mülakat yapmaktan hoşlanmadığı söylendiği için tedbir alıp 19 soruluk yazılı bir liste hazırladım. Cevapları Fransızcaydı, dokuz daktilo sayfası tutmuştu. Daha sonra beni gayriresmî kabul etti ve hakikî bir Türk konukseverliğiyle kahve ve sigara ikram etti. Duyduklarımdan sonra onunla yaptığım mülakatın çok rahat geçmesi beni şaşırtmıştı. Benimle iki saat boyunca rahat rahat konuştu ve tüm sorularıma etkileyici bir açık sözlülükle cevap verdi.
>
> Çok az insan, beni bu Türk Washington'ının etkilediği gibi etkilemiştir. Hangi ülkede olursa olsun iz bırakırdı. Kendine çabucak güven aşılama yeteneği olan nadir insanlardan biri. İnsanların onun uğruna ölmek isteyeceği tipte bir adam. Fiziksel açıdan yakışıklı, yapılı bir adam, kırk yaşında. Bir entelektüelin sahip olabileceği yükseklikte alnı var, eylem adamlarının ağız ve çenesine sahip, yani bir savaşçı. Yüzünde, bilhassa gözlerinde, idealistçe bir şey var, bir hayapereste has ama hayallerini gerçekleştiren bir hayalpereste. Her

---

4456 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LIX-LX.

4457 FO/6272/E 2961; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 62.

4458 *Confidential Print* (Britanya Hariciye Nezâreti Mahrem Vesaiki), 29/34/269; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 128.

4459 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 143.

4460 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

yönüyle tam bir centilmen, nazik, kültürlü, ince ve hep şık giyimli. Batı'da herhangi bir salonda otururken göze çarpmayacak kadar Avrupalı görünüyor. Onunla Fransızca konuştum, akıcı konuşuyor.

Mustafa Kemal Paşa'yla mülakat yaptığımda ona Milliyetçi Hükümetin dinî meseleler ve Cihat hakkındaki resmî tutumunun ne olduğunu sordum. Güldü ve şöyle dedi:

> Dinî konular hakkında pek bilgim yoktur ama duyduğum kadarıyla Halife'nin İslam tehlikede olduğunda tüm Müslümanları savunma amaçlı Cihat'a çağırma hakkı var. Sultan, Balkan Savaşı'nda ve Dünya Savaşı'nda böyle bir çağrı yaptı ama bildiğiniz üzere karşılık almadı. Burada siyasetle dinî meseleleri karıştırmayı düşünmüyoruz. Yardımımıza dinî hissiyatı çağırmadan sadece emrimizdeki maddi birliklerle savaşıyoruz. Türkler bağnaz değildir. Elbette aramızda insanları galeyana getirmeye çalışan hocalar var, her millette olduğu gibi, ama onlara mukayyet olmamız gerekir ve olacağız da.

Son sözlerine kendine güvenen bir gülümseme eşlik etti.

"*Burada, din ve devleti birbirinden ayırmak gibi bir eğilim olduğunu söyleyebilir misiniz?*" diye sordum.

Mustafa Kemal Paşa onayladığını gösterecek şekilde başını salladı. Şöyle dedi:

> İstanbul'da sultan halife sıfatıyla şeyhülislamı seçtiğinde, dinin başı yetkisine sahip şeyhülislam dinî meseleleri denetler ve sadrazamdan sonra en yetkili kişi olarak kabinenin bir üyesidir. Burada şeyh diye bir şey yok. Onun yerine Diyanet İşleri Komiserimiz olduğu doğrudur ama sadece manevi meselelerle ilgilenir ve diğer komiserler gibi Büyük Millet Meclisinin seçtiği ve ona tabi olan bir mebustur.

Türk Başkanının sorduğum diğer sorulara verdiği yazılı cevaplar Milliyetçilerin genel politikasını göstermeye yardım edecektir.

Soru: Panislamizm [İslam Birliği] ve Panturanizm [Turancılık] hakkındaki tutumunuz nedir?

Cevap: Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm ve üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Türklerin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, kendi milletlerini bize karşı daimî bir haçlı seferine sürüklemeyi temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları "korkuluk"lardır. Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Dahası, Misâk-ı Millîmiz bu konuda yeterince açıktır. Politikamız İngilizlerin tam zıttıdır, kendi kaderini tayin etme ilkesinin Müslümanlar da dahil tüm halklara samimiyetle uygulanmasının insanlığı daimî hâle gelen savaşların yol açtığı felaketten kurtaracağına inanmaktayız.

Soru: Dinî meselelerle ilgili politikanız nedir?

Cevap: Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu ilke, halkımız Müslüman olduğu için bağımsızlık hakları olmadığı şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir. Hâlen Suriye'de, Mezopotamya'da ve Anadolu'da cereyan edenler ifade ettiğim durumun en iyi delilidir. Bizim dinimiz İslamiyet'tir, dogmatik kısmı dışında ele alınırsa esasen büyük hoşgörü içerip ferdiyetçilik (kişisel bağımsızlık) ile komünizm arasında politiksosyal bir düzen teşkil etmektedir.

Soru: Diğer Müslüman ülkelerle olan ilişkileriniz ve onlarla ilgili politikalarınız nelerdir?

Cevap: Doğal olarak bütün Müslüman devletlerle son derece samimi ilişkiler muhafaza etmekteyiz. Afganistan Emiri'nin talebi üzerine Afgan ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak amacıyla yakında önemli bir Türk askerî misyonu da Kabil'e gidecektir. Yukarıda da belirttiğim üzere, kendi kaderini tayin etme hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur.

Bekâr ve yaverleriyle birlikte Ankara istasyonunun yakınlarındaki daha önce demir yolu işletme müdürünün ikamet ettiği küçük evde yaşıyor.

> Beni kabul ettiği çalışma odası resimler, fotoğraflar, kitaplar, sanat objeleri ve mobilya ile zevkle döşenmişti. İnsanın herhangi bir üst sınıf Batılı evinde rastlamayı bekleyeceği bir oda.

Ankara'daki iki otomobilden biri olan Türk Başkanın emrindeki Chevrolet araba ve mütevazı evi önünde bekleyen korumaları dışında, diğer devlet başkanlarının gerekli bulduğu şaşaa ve merasimin hiçbiri Mustafa Kemal Paşa'da yoktur.[4461]

4 Mart 1921. İtalya Hariciye Nâzırı Carlo Sforza, *Müttefik Güçler tarafından yapılacak hafif bir baskının Yunanlıları hizaya sokmaya yeteneceğini söyle*di. İngiliz Başvekil Lloyd George, Sforza'ya *karşı çık*tı.[4462]

Emir Faysal ile R. C. Lindsay Londra'da mülakat ediyor. Faysal, *"Türklerin, İngiliz gücünden etkilenerek bu ulusun dostluğunu sağlamak istediklerini; Cami Bey'in, "İngiltere'nin isteyeceği herşeyi, Boğazların iki yakası veya adalar, Avrupa'lı, özellikle İngiliz askerlerince güvenlik altına alınırlarsa, Boğazlardan serbest geçişi ve istenilecek hemen herşeyi Türkiye'nin vermeye hazır olduğunu" söylediğini; İngiltere'nin Türklere "tatlı bir söz söylemesi zamanının geldiğini" belirtiyor*.[4463]

Saat 10:45 itibarıyla Britanya Başvekili Lloyd George, Yunan Başvekil Kalogeropulos ve Yunan Maslahatgüzar Rizo-Rangabe'yle mülakat ediyor. Lloyd George, Yunan tarafını hizaya getiriyor:

> Yunan Başbakanı 1 Mart 1921'de Yunan Meclisi'nin aldığı red kararını bildirdi (bu arada Müttefikler'e Sevr dolayısıyla duyulan saygı ve minnettarlık dile getiriliyordu). L. George Trakya konusunda bir sorun olmadığını, fakat İzmir konusunda esneklik gerektiğini belirtmiş. Trakya ve İzmir'in Yunan Meclisi'nin ileri sürdüğü gibi Yunan çabasıyla elde edildiği pek doğru değildi. Yunanistan'a kalsa, ülkesine bir yarda toprak eklenemezdi. Bunun olanaklı olması, başta İngiltere olmak üzere Müttefikler'in dev çabaları sayesinde olmuştu. İngiltere Türkiye ile savaşta bir milyondan fazla asker, bir milyon sterlinden fazla para ortaya koymuş, Yunan ordusunun toplam mevcudu kadar, 200.000 kayıp vermişti. Onun için Yakındoğu'da barışı sağlamak konusunda büyük devletlerin söz hakkı vardı. Türklere İzmir'de biçimsel egemenlik, Yunanistan'a da yönetim hakkı verilmeliydi. Ayrıca, Türklere İzmir gelirlerinin bir bölümü ve çoğunluğu Müslüman olan bazı ilçeler verilmeliydi. Kalogeropulos bazı itirazlar dile getirdi ve yanıt verecek yetkisinin olmadığını söyledi.[4464]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Britanya Başvekili Lloyd George'yle hususî mülakat ediyor (saat 12:15). Bekir Sami, *Türkiye'nin İngiltere'yle bir anlaşmaya varmak isteğinde olduğunu; İngiltere, Boğazları ve Türkiye'nin güvenlik ve egemenliğini güvence altına alırsa, Boğazlar sorununun İngiltere'nin hoşlanacağı biçimde çözümlenmesini kabulleneceğini söylüyor; askerî değeri olmayan Yunanistan'ın yerine Türkiye'yi İngilizlere peşkeş çekiyor ve Kafkasya'nın Türkiye ile kuzeydeki ülkeler arasında bir barikat biçimine getirilmesi gibi çekici bir öneride bulunuyor. Bekir Sami'ye göre, böylece Orta Asya, Buhara, Hiva, Türkistan ve Afganistan'ı kapsayan Sovyet yayılması, Türkiye'nin yardımıyla durdurulacak; Türkiye, tüm araçlarını ve Halifelik katını İngilizlerin emrine verecekti. Sözlerine devam eden Bekir Sami, Ankara'ya dönünce Türklerin ne biçim bir tutum uygulamaları gerektiğini önerebilmesi için Lloyd George'un kendisine talimat vermesini istiyor. Lloyd George, genel olarak ve özellikle Türkiye'nin Kafkaslarda bir barikat olarak kullanılmasının İngiltere'ye olan önemi ve iki ülkenin aynı çıkarları olduğu sorunlarında, Bekir Sami'yle oydaş olduğu karşılığını vermekle birlikte; Bekir Sami'nin önerisini ancak İzmir sorunu çözümlendikten sonra inceleyebileceğini bildiriyor; Yunanlıların İzmir'de kalmalarıyla ilgili Bağlaşık önerisinde direniyor; Bekir Sami buna karşı çıkınca; Bağlaşıkların, Yunan ordusunun ilerlemesine koydukları yasağı kaldırmaları olasılığıyla onu uyarıyor. Bunun üzerine Bekir Sami, Lloyd George'un önerisinin BMM'ce onaylanmasını sağlamaya gücü yetmediğini; kendisine İzmir'le ilgili olarak verilen talimatın kesin ve değişmez olduğunu; dolayısıyla*

4461 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 93-105.

4462 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 280, dipnot *.

4463 FO/6466/E 2960; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 133.

4464 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 196.

Lloyd George'un önerisini kabullenemeyeceğini açıklıyor. Britanya Başvekili, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti ilişkilerini baltalamak saikiyle olacak, Bekir Sami'yle hususî mülakatı hakkında, Londra'da bulunan Sovyet Rusya mümessili Krassin'e bilgi sızdırıyor.[4465]

> 4 Mart'ta, saat 12.15'te L. George ile görüşmeye yalnız Bekir Sami geldi. Bekir Sami ülkesinin davasını Konferansta savunması fırsatını verdiği için L. George'a teşekkür etti. Türk ulusu barışı ve Türkiye ile İngiltere arasında her iki ülkenin geleneksel siyasetine ters olarak çıkmış talihsiz anlaşmazlığı gidermeyi istiyordu. Bu mülakatı bu amaçla istemişti. Bekir Sami'ye göre en önemli sorun Boğazlar idi. Başkent ve Halifelik merkezi olan İstanbul komşularından gelecek tehlikelerden korunmalıydı. Bu konuda İngiltere'nin isteyeceği bütün şartları görüşmeye hazırdı. Yeter ki İngiltere Türk egemenliğini kabul etsin. Örneğin Boğazlar bölgesinde İngiltere'nin sakıncalı gördüğü demiryolları yapmamayı, Boğazlar'ın ağzındaki adaları İngiltere'ye vermeyi kabul edebilirlerdi.
>
> İngiltere için Türkiye çok önemliydi. Kendisi ve bütün arkadaşları Türkiye'nin bağımsız kalabilmesi ve insanlığa yararlı olması için İngiltere'nin ve yalnız İngiltere'nin rehberliğinin şart olduğunu düşünüyorlardı. İngiltere'nin Yunanlılardan beklediği yararları Türkler sağlayabilirdi.
>
> Kafkasya'ya gelince... Orayı ele geçirmek söz konusu değildi. Kafkasya, kuzeyden ister komünistlerden, ister Çarlık'tan Türkiye ve İngiltere'ye gelecek tehlikelere karşı bir set olmalıydı. Güney Kafkasya (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) ve Kuzey Kafkasya (Dağıstan, Çeçenistan ve Çerkezistan) bir konfederasyon olarak birleşmeliydi. Petrol, tahıl gibi zenginlikleri vardı. 200-300.000 asker besleyebilirler ve Rusya'yı petrolden yoksun bırakırlardı. Türkiye Orta Asya'da da İngiltere'ye yardımcı olabilirdi. L. George kendilerine kimi yönergeler verecek olursa, yararlı bir dostluk olurdu. Bunların gerçekleşmesi için Ankara'da çalışırdı. Ankara ile sürekli temasta olacak bir adamını Londra'ya bırakıp kesin bir barış sağlamak üzere, L. George'un ne istediğini öğrenebilirdi. L. George bilmeliydi ki, Türkiye bundan böyle Enver, Talat, Damat Ferit türünden birini başa getirmeyecekti.
>
> Bekir Sami'nin, L. George ile mülakat isteyip uyduluk derecesinde bir yakınlığa talip olması Vahdettin ve Damat Ferit'i anımsatıyor. Londra'da bir adamını bırakıp ilişki kurmak istemesi ise ajanlık önerisi gibi bir şey.
>
> Ardından Bekir Sami ile L. George arasında uzunca bir görüşme oldu. L. George Bolşevikliğin pek geleceği olmadığını, emperyalist bir Rusya'nın doğması tehlikesinin daha olası olduğunu söyledi. Bekir Sami de başıyla onaylamış bu görüşü. L. George Bekir Sami'ye Türk egemenliği, Yunan yönetimi (ve işgali) formülünü kabul ettirmeye çalıştı, çünkü Yunanlılar İzmir'in etnik yapısının yeniden araştırılmasına karşıydılar. Fakat Bekir Sami İzmir'in Türklüğünde ısrar ediyordu. Ve eninde sonunda İzmir'i alacaklarını düşünüyordu. Buna karşı L. George Yunanlıların savaş yanlısı olduklarını ve savaşta başarılı olacaklarını anlatmaya çalıştı. Sonunda L. George'un sabrı tükenmiş olmalı ki baklaları ağzından çıkarmaya başladı. Türkiye düşmandı, Yunanistan dosttu. Yunanlıları İzmir'e gönderdikten sonra orayı boşaltmaya zorlayamazlardı. Konferansın önerisi kabul edilmezse, sorunu savaşarak çözmekten başka çare kalmayacaktı. Ama arada iki taraf da bitkin düşecekti. Bekir Sami savaşa da hazır olduklarını, ama bunun Türkler yüzünden çıktığı suçlamasına. yol açmaması gerektiğini söyledi.[4466]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) *Türkiye'yi Rusya'dan korumak için bütün Kafkasya'da askeri bir sed olarak müstakil bir Konfederasyon kurulmalıdır!* teklifini İngiliz Başvekili Lloyd George şöyle cevabladı: *Mahir bir devlet adamının sözü! (statesmanlike remarks). Bolşeviklerden ziyade emperyalist Rusya'nın hortlamasından korkuyorum*.[4467]

[4465] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 270-277; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 133-134, dipnot 243. "Bekir Sami beyin, eski Dışişleri Bakanıyla Rusya hakkındaki gizli konuşmaları Krassin'e bildirilmişti." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 19.

[4466] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 269-278; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 196-197.

[4467] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 143.

> Ankara heyeti Lloyd George'u bir Türk-İngiliz anlaşmasının her iki tarafın da yararına olacağına ikna etmeye çalıştı. Bir diğer Türk heyeti Moskova'da Sovyet yardımı sağlamak için çırpınırken, Bekir Sami Londra'da, Sovyet devletiyle olan ilişkileri geçici ve İngiltere'yle bir anlaşmaya varılması durumunda memnuniyetle vazgeçebilecekleri bir şey olarak tanımlama eğilimindeydi. Kendisi de Kafkasyalı olan Bekir Sami bir seçenek önerdi: bir bağımsız Kafkas devletleri federasyonu kurmak için Türk-İngiliz işbirliği. Bu yalnızca Bolşevik yayılmasını durdurmakla kalmayacak, aynı zamanda Sovyet hükümetini, önemli yiyecek ve petrol kaynaklarından mahrum bırakarak diz çöktürecek ve onları İngiltere'nin insafına bırakacaktı.[4468]

> İngiliz kaynakları Kafkas prensi Bekir Sami'nin 4 Mart'ta İngiltere'yle yaptığı özel görüşmede "Bağımsız bir Kafkas Devletleri Federasyonu kurmak için Türk-İngiliz işbirliği" önerdiğini; Kafkasya'nın Türkiye ile Sovyet Rusya arasında barikat haline getirilmesi gerektiğini, böylece Sovyet yayılmasının durdurulacağını iddia ettiğini yazmaktadır. Sovyet kaynaklarına göre ise İngiliz başbakanı Lloyd George "Bakü petrolleri ile birlikte bütün Transkafkasya'yı Türk protektorası altına aldırma" önerisinde bulunmuştur. Oset Prensi Bekir Sami'nin bağımsız bir Osetya için İngilizlerle pazarlığa oturmuş olma ihtimali yüksektir. Ancak, Lloyd George, İngiltere'nin İzmir konusundaki talepleri kabul edildikten sonra bu konuyu gündeme almakta ısrar edince, Bekir Sami bu konuda yetkisi olmadığını kesin bir dille bildirmiştir.[4469]

Sabık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtib-i Umumîsi Baytar Binbaşı Salih'in (Hacıoğlu) Komintern'e gönderdiği 2 Ekim 1922 tarihli raporunda, bu meseleyle alakadar şu cümleler mündericdir: [..] *hükümet siyaset-i hariciyede yeni ve mühim bir mesele karşısında bulunuyordu. Avrupa'ya İtilaf devletleriyle ve bilhassa İngilizlerle uyuşmak üzere o zaman hariciye vekili olan Bekir Sami Beyin riyaseti altında bir heyet göndermiş ve Anadolu'nun Bolşevik olmayacağına ve Ruslarla olan münasebâtın muvakkat ve geçici olduğuna delil olmak üzere de Bekir Sami'nin eline komünistlerin tevkif edilmiş olduğunu ve idam edileceklerini söylemek üzere adeta bir senet vermişti. Binaenaleyh İngilizleri inandırmak ve ikna ederek Yunan harbine bir nihayet verebilmek için Komünist Partisini ezmek lâzım geliyordu*.[4470]

Konferans için Londra'da bulunan İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid'in günlük kaydı: *Aubrey Herbert ziyarete geldi. Ahvâl hakkında konuştuk. Talât'la görüşmüş olduğunu söyledi, muhaveratını yazıp Lloyd George'a tevdi' edecekmiş.*[4471]

5 Mart 1921. Frédéric Albert Kammerer, Yarbay Louis Mougin ve Philip Berthelot'dan müteşekkil Fransız heyeti ile Bekir Sami (Kunduh), Cami (Baykurt), Cavid ve ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'dan (Belger) müteşekkil TBMM heyeti, Londra'da gizli müzakerelere başladılar. Fransız tarafın TBMM murahhaslarına sunduğu taslak metinde hulasa şunlar yazıyor:

> 1- Çatışmaya son verilerek her iki taraf da işgal ettiği yerlerden çekilecek.
>
> 2- Esir değiş tokuşu yapilacak.
>
> 3- Türk komutasındaki mevcut jandarma teşkilatının yanında Fransız subayların da bulunacağı bir polis teşkilatı oluşturulacak.
>
> 4- Fransızların Kilikya'da boşalttığı yerler dışında, Lamas Çayı'ndan (Mersin'den) Sivas'a, oradan da Dicle Nehri'nin Suriye sınırına tekabül eden noktasına (Cizre'ye) uzanan bir alanda ekonomik işbirliği yapılacak (ki bu "Accord Tripartite"deki, yani "Üçlü Antlaşma"daki Fransız nüfuz bölgesine tekabül etmektedir).
>
> 5- Mersin Limanı'nda Fransa'ya imtiyaz verilecek ve Fransız ve Osmanlı sermayelerinin ortaklığı sağlanacak.
>
> 6- Türkiye'deki Fransız okulları ve kurumları muhafaza edilecek ve azınlıkların hakları garanti altına alınacak.

4468 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 158.
4469 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 452.
4470 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 143.
4471 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 232.

7- (Boşaltılan yerlerde) Karma bir jandarma ve belediye idaresi ile Türkiye-Suriye sınırında uygun bir gümrük rejimi kurulacak.

8- İskenderun (Hatay) Suriye'de kalacak, ancak özel bir rejim tarafından idare olunacak.

9- Bağdat Demiryolu'nun Kilikya girişi (Kilikya kapıları) ile Suriye sınırı arasındaki kısmı bir Fransız grubuna devredilecek.

10- Sevr Antlaşması'nda belirlenen Türkiye-Suriye sınırı yeniden düzenlenecek.

TBMM *heyeti bahsi geçen antlaşma taslağında iki konuya itiraz etti. Birincisi, müttefikler arasında imzalanan ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen "Üçlü Antlaşma" (Accord Tripartite) konu edilmemeli*dir*. İkincisi, demiryolu ile ilgili kısımdı*r. TBMM *heyeti, yapımı 1918'de tamamlanmış olan (Halep'e uzanan) kısmı hariç olmak üzere, Bağdat Demiryolu'nun diğer kısımlarının (Çobanbey-Nusaybin hattının) mutlak surette Türkiye tarafında kalmasını istiyor*.[4472]

Sabık Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angarski, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesinin 23 Ocak 1921 tarihli raporuna not düştü. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'ya merbut komünistleri tasfiye etmektedir. İttihadçı komünistler ise TBMM Hükümetinin Müttefiklere yakınlaşmasından endişelidir:

NOT: Bu rapor tercüme edildikten iki gün sonra müellifi THİF MK vefat etti resmen öldü, hem de korkakların intihar günahıyla.

Halkçılar grubundan (Yeşil Ordu) MK [*Merkez Komitesi*] üyeleri gericilik karşısındaki ilk sınavında dayanamadı ve Mustafa Kemal Paşa hükûmetinin tehditkar baskısı altında taşraya resmi telgraf gönderip THİF MK'nin faaliyetine son verdiğini, kendisini ve geri kalan teşkilatlarını dağıtmayı düşündüğünü bildirdi.

Partinin Ocak ayının ilk günlerinden başlayarak gericiliğin tırmandığı, üyelerinin tutuklandığı, yalnız fiziksel olarak, yani üye sayısı bakımından değil, aynı zamanda kendi içinde ruhsal olarak da oldukça zayıf düştüğü, Sovyet Rusya'dan, Komintern'den hiçbir destek görmediği koşullarda Halkçı sağ kanat gün be gün erimeye, kaçmaya, MK üyeleri firar etmeye, istifa etmeye başladı (Rus yoldaşlarıyla karşılaştıklarında başla selam vermekten bile korkuyorlardı).

Moskova'nın ihmalini, yeni bir partinin kurulup varlığını sürdürmekte olduğunu, Türk komünistlerinin (hatta Rus uyrukluların) hiçbir haklı gerekçe olmadan uluorta tutuklanmaları karşısında Moskova'nın sergilediği suskunluğu gören, parti içindeki ikircimi ve iç bölünmeyi gören hükûmet gitgide daha değişik baskı yöntemlerine başvuruyordu.

İlk komünist Emek gazetesi daha beşinci sayısında sırf Mustafa Kemal Paşa'ya önder olarak saygrsızlık ifadesinden ötürü kapatılıyor, sorumlu redaktör tutuklanıyor, matbaaya, kağıtlara el koymaktan söz ediliyor, Türk komünistlerinin Rusların verdiği paralarla çalıştığı söylentilerini yoğun bir şekilde yaymakla yetinmeyip, gerici mollaların ulumaları karşısında bir isim vermeden de olsa, bir gizli oturumda bizzat Mustafa Kemal Meclisin yüksek kürsüsünden Halkçı mebusları Rus casusluğuyla suçluyor; sıradan parti üyeleri arasında bile tutuklamalar hızla artırılıyor.

20 Ocak tarihine doğru eski illegal teşkilatın bütün aktif MK üyeleri artık parmaklıklar ardında bulunuyor, Halkçı kanat henüz tamamen yıkılmamakla birlikte, Meclisin hararetli oturumları yapılırken mebuslar hep benim yanıma, sefarete sığınıyor, yükselen gericilik dalgasına Moskova'nın yanıt verip vermediği gitgide daha sık sorulmaya başlıyor. Sonunda, Sovyet Rusya'nın soğuk suskunluğu ve (eski Türk divanı harpleri ruhundaki) İstiklâl Mahkemesi üyesi resmi himayeli TKP'li "yoldaşların" soruları karşısında tutuklu yoldaşların dayanıklılığında ve iyi tutumunda başlayan düşüşün de etkisiyle, MK'nın kalıntıları da yok oluyor.

Ben gidince yokluğumdan yararlanıp işte bu rapor yazılıyor; THİF'nın Komintern'e alınması için MK bana yetki verme kararı alıyor, Komintern'de partiyi temsil etme görevi de bana veriliyor. Ne ki, ben hareket

[4472] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 232-233.

> etmeden önce Kemalistler ültimatom verircesine Mecliste mebus Nâzım'dan partiyi bizzat dağıttıklarına dair çekilen telgrafın makbuzunu bir saat içinde teslim etmesini istiyor. Paniğe kapılan Nâzım MK'ni toplantıya bile çağırmadan, sırf Şükrü ile konuştuktan sonra istenen telgrafı veriyor. Daha sonra Nâzım, Kemal Paşa hakkındaki kimi sert ifadelerden ötürü korku içinde olduğundan bu raporun Türkçe aslını bana vermeye bile cesaret edemedi.
>
> Gerçi bütün bunlarla neredeyse eş zamanlı olarak Kemal Paşa "yavrularını" bizim yoldaşlarla evlendirmek için giriştiği birkaç başarısız denemeden sonra "lüzumsuz" bulduğu himayesindeki TKP'yi kapatıyor.
>
> Gericiliğin giderek tırmanmasından endişelenen (İngilizler Anadolu'ya gelirse kendi durumlarının pek iyi olmayacağını bilen) İttihatçılar Ethem'in başarısız isyanından sonra bize gelip yarı sıkılgan yarı küstah bir edayla şöyle diyor: "Komünistler olarak bizlere, siz inanmadınız. Gerçi biz İttihatçıyız, öyle de kalacağız. Ama biz devrimciyiz. Gericilik tehlikesi Ruslarla temasta olmayı gerektiriyor. Biz partinin adını değiştirmeye razıyız"... Sonuçta, bizim tutuklu komünist yoldaşların serbest bırakılması ve sahte tabelanın başka, tam biçimlenmemiş de olsa, sosyalist bir tabelayla değiştirilmesi durumunda (onlar kendilerinin henüz küçük olan burjuvazinin liberal devrimciliğinden çok daha solda olduklarında inatla ısrar ediyorlardı) biz blok kurabilir ve karşılıklı destekleşebiliriz: O zaman ise onların temsilcileri Yunus Nadi, Muhittin ve diğerleri gerici Bekir Sami Beyin istifa etmesini sağlayacaklarını söylemişlerdi, ama bu vaatlerini ne ölçüde yerine getirdiklerine dair gerçekten de şu ana kadar bir malumat yok. [..][4473]

Lağvedilmiş Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası katib-i umumisi Salih Hacıoğlu, *komünistlere yönelik bütün bu baskıların sebebinin Londra Konferansı dolayısıyla batıya verilmiş tavizler olduğu* kanaatindedir, *tamamen haklıdır*.[4474]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, Briand ve Kont Sforza, Türk ve Yunan heyetlerinin talep ve düşüncelerini dinledikten sonra, Trakya ve İzmir'de yapılan anketlerin Yunanistan'ın aleyhine sonuçlar içermesi ve Ankara Hükümeti'nin Sevr Antlaşmasının ekonomik hükümlerine yeşil ışık yakması nedeniyle fikirlerini değiştirmeye başlamışlardı*r. *Türk heyetinin ılımlı tutumunu devam ettirmesi olumlu bir izlenim bırakmıştı*r. *Yunan heyeti ise Doğu barışının, kendi çıkarlarına hizmet etmeden yeniden tesisini sağlayacak bir uzlaşmayı kabul etmesi beklenmemekte*dir. *Büyük ihtimalle müttefikler, Yunan heyetinin olmadığı oturumlarda İzmir ve Trakya meselelerini görüşmek için yeniden bir araya geleceklerdi*r. *Yüksek Konsey, muhtemelen cevabını vermeden önce Türk ve Yunan heyetlerini yeniden dinleyecekti*r. *Anlaşıldığına göre, taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamazsa, konferans, Yunanistan'ı Türkiye karşısında terk edebilirdi*r. *Ayrıca müttefikler, Yunanistan'a mali yardımı kesecekler ve Türkiye ile olan düşmanlıklarını sonlandıracaklardı*r. Yüksek *Konsey toplantısının ardından müttefikler, 4 Mart'ta Türk ve Yunan temsil heyetlerini davet etmişlerdi. Bu heyetlerin masanın ucunda herhangi bir söz söylemedikleri gözlemlenmekte*dir.[4475]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı'nın, 4 Mart tarihli oturumu, Türk ve Yunan temsil heyetlerinin 24 Şubat tarihli müttefik teklifine* [İzmir ve Trakya'daki durumu incelemek üzere bir komisyon kurulması teklifine] *cevaplarının dinlenmesi için toplanmıştı*r. *Kalogeropoulos, Yunanistan Millet Meclisi'nin müttefiklerin teklifini geri çevirdiğini söylemiştir. Yunan Hükümeti, sözü edilen teklifin kabul edilecek olmasının, Yunan tarafının uğruna çok fazla fedakârlık yaptığı ve müttefiklerin Sevr Antlaşmasıyla bahşetmiş olduğu kazanımların terk edilmesi anlamına geleceğini düşünmekte*dir. *Yunan temsilci, Yunanistan'ın barış istediğini ve kendisinin Konferansın Doğu'daki sükûneti sağlayacak herhangi bir teklifi, hükümetine iletmeye hazır olduğunu söyleyerek sözlerini*

4473 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 159-160.

4474 Emel Akal, İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri, 2013, s. 438.

4475 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

bitirmiştir. Sonrasında, Türk heyeti, Ankara Hükümetinin Londra Konferansı'nın kararını kabul ettiğini ancak incelemenin müttefiklerin gözetimi altında yapılmasını istediğini bildirmiştir. Nitekim Yunan tarafı, Müslümanları Yunanistan lehine beyanatta bulunmaları için zorlayabilir. Türk heyeti, Ankara Hükümetinin, Sevr Antlaşmasının hükümlerini de bu antlaşma ile Türkiye'nin hür ve bağımsız bir devlet olması sağlandığı takdirde kabul edeceğini söyleyerek sözlerini bitirmiştir. Türk tarafı, Ermenistan ve Türkistan arasındaki ihtilafların çözümü konusunda, Yüksek Konsey'in adil tavrına güvenmekteydi. Konferans, Türk ve müttefik esirlerinin mübadelesi sorununu bir sonraki oturumda ele almaya karar vermiştir.[4476]

6 Mart 1921. Londra'da bulunan Yunan Başvekil Kalogeropulos, Atina'ya 178 numaralı mahrem telgraf gönderdi. Britanya Başvekili Lloyd George, Yunan tarafının Londra Konferansına vereceği cevaba katkı saikiyle *bazı önemli noktaları bir belgede* toplamış ve Yunan murahhas heyetinden Kaftancıoğlu vasıtasıyla Kalogeropulos'a takdim etmiştir. Yalnız, Yunan tarafı resmî cevabı Yüksek Şûraya tevdi etmezden evvel Lloyd George'nin tasdikine sunmalıdır.[4477]

7 Mart 1921. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ile Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'un Kalem-i Mahsusu Robert Vansittart, üsera becayişi hakkında mukavelename imzaladılar. *Antlaşmaya göre Türkiye'deki İngiliz tutuklular herhangi bir kısıtlamaya bağlı kalmaksızın serbest bırakılacaklardı. Buna karşın İngilizler; 1 Ağustos 1914 tarihinden itibaren savaş suçu işleyenler ve kırım hadiselerine karışanlar dışında ellerindeki Türk tutukluları serbest bırakmaya razı oluyorlardı. Üstelik İngiliz Hükûmeti, barış antlaşmasına kadar, serbest bırakılacak şahıslardan istemediklerinin İstanbul'u ziyaretini yasaklama ve bu yasağı ihlal edenleri göz altına alma hakkını saklı tutuyordu. Mütekabiliyet esaslarına aykırı bu anlaşma Türkiye'deki 22 İngiliz tutuklu ile 64 Türk tutuklunun mübadelesini öngörüyor*.[4478]

Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında arabuluculuk yapıyor. Moskova Büyükelçiliği memurlarından Binbaşı Saffet (Arıkan), Sovyet Rusya yardımlarının yetersiz olduğunu bu vechile İngilizlerle ve Fransızlerle uzlaşılması lazım geldiğini Enver'e belirtmiştir:

> İttihatçıların ön planda rol oynadıkları Anadolu millî hareketi içinde Enver'in büyük ağırlık taşıdığına inanılmaktadır. Hatta 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Batum bölgesinde sınırın çizilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden çıkmaza girdiğinde, Çiçerin, Enver Paşa'nın arabuluculuğunu isteyecektir. Enver bu görevi seve seve yapacak, Ruslarla anlaşma yolunda yardımcı olmaya çalışacak ve 7 Mart 1921'de karısına yazdığı bir mektupta, Bolşeviklerle anlaşmaktan ümitsizliğe düşen ve hatta Bolşeviklere karşı Fransız ve İngilizlerle anlaşma eğilimi gösteren Türk temsilcilerini, bu eğilimi "şimdilik tehlikeli" bularak uyardığını belirtecektir:
>
> "Afganistan Elçiliği'ne gittim. Cemal Paşa'ya Moskova ve Anadolu durumları hakkında bir telgraf çektim. Sonra Türk Elçiliği'ne gittim. Öte beri konuştuk. Eve döndüm. Binbaşı Saffet [Arıkan] Bey geldi. Rusların işi uzattıklarını ileri sürdü. Çiçerin'in bu akşam da Batum'dan serbest transite karşılık, bizim de Anadolu'da, örneğin İzmir'den böyle bir transite izin verilmesini istemiş. Dört saat konuşulmuş. Bununla birlikte herhalde Ruslarla birşey yapmak gerektiğini, Anadolu'nun yalnız kendi kaynaklarıyla daha bir yıl devam ederse de sonra işin söneceğini ve bu nedenle, Ruslarla olmazsa, o zaman belki İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak, hatta gerekirse Ruslara karşı yürümenin daha iyi olacağını söylüyordu. Fakat Ruslardan son derece ümitsiz olmazsak, bu yola başvurmak şimdilik tehlikelidir".[4479]

4476 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 217-218.

4477 Ioannis Metaksas, *To Prosopilco Tu Imeroloyion*, 1964, c. 3, p. 744; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 130.

4478 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 224.

4479 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 505-506. İktibasdaki vurgular ve "[Arıkan]" ifadesi tarafımıza aiddir.

8 Mart 1921. İngiliz hariciye vesikasına göre *Padişah Rumbold'a "özel bir ileti" (private message) göndererek Londra Konferansı sırasında Türkiye'ye daha iyicil bir hava doğması, dolayısıyla çözüm olasılığının artması dolayısıyla hoşnutluğunu açıklamış*tır. *Ayrıca Tevfik'e göre, gümrük vergisinin yükseltilmesine Müttefikler'in olumlu bakmasına da seviniyormuş*.[4480]

9 Mart 1921. Londra Konferansı Reisi Lloyd George Konferans Genel Sekreteri Sör Maurice Hankey'i mahremane göndererek *Türklerin*, *Yunanlıların İzmir'den büsbütün çekilmelerini istediklerini* Yunan murahhas heyetine çıtlatıyor. Yunan Başvekil Yardımcısı Dimitrios Gunaris, cevaben, Türklerin tavrının *soruna uzlaşma yoluyla bir çözüm bulunması olacağını ortadan kaldırdığını; bu durumda Yunanistan'ın, Bağlaşıkların isteğiyle üstlendiği görevi -yani askerî gücünü kullanarak Sevr Antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirme görevini- yerine getirmek istediğini* belirtiyor. Hankey, *İzmir'le ilgili "özerklik önerisini"* kabul etmeyi Lloyd George namına tavsiye ediyor fakat Yunan tarafı *Anadolu'da saldırıya geçmeye* hazır olduğu vechile Hankey vasıtasıyla yokluyorlar ve *Lloyd George, saldırıya geçmekte serbest olduklarını onlara bildiriyor*.[4481]

Londra Konferansı içtima ediyor. Bâb-ı Âlî ve TBMM murahhas heyetleri hazır bulunmuyorlar. Lloyd George, *Yunanlıların Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlandıklarını* açıklıyor. *Onların askerî bir zafer kazanma şanslarını engellemenin doğru olmayacağını, dolayısıyla konferansın, isterlerse saldırıya geçmekte serbest olduklarını bildirmeye çağırıyor; Briand'la Sforza bu öneriyi destekliyorlar*.[4482]

Başka bir kaynakta ise mühim detaylara muttalî oluyoruz. Müttefikler, Konstantin'in tahta geri dönüşüne tedbir uygulamışlar ve Yunanistan'ın para basmasını engellemişlerdir. Askerî uzmanlar, Yunan'ın kalıcı galibiyet elde edemeyeceği kanaatindeler. Bunlara rağmen askerî harekâta izin veriliyor. Bizce Müttefikler, iki tarafı birbirine kırdırıp daha müsmir bir sulh ortamını intizar ediyorlar:

> 9 Mart günü 13.30'da Konferans Türk ve Yunan temsilcileri olmadan toplandı. L. George Yunanlıların ilerlemek niyetinde olduklarını, onları durdurmanın olanaklı görünmediğini söyledi. Sforza, Bekir Sami'nin uzlaşmaz olduğunu, George'un haklı olduğunu açıkladı. Foch'a göre Yunanlılar büyük bir sonuç elde edecek durumda değildi, ancak küçük bir "gösteri" yapabilirlerdi. L. George Yunanlıların para istemediklerini, fakat M. Kemal ve başka ülkelerin de yaptıkları gibi para basma yetkisi istediklerini işaret etti. (Konstantin'in gelişini cezalandırmak için İtilaf Yunanistan'a para basmayı yasaklamıştı.) Ona göre Yunan saldırısının parlak bir başarı olma olasılığı bire karşı ondu.[4483]

Saat 19:00'da Londra Konferansı celse inikad ediyor. Lord Curzon, Bekir Sami'yle gün içinde mülakat yapmıştır. Curzon, mülakat hakkında bilgi veriyor. Lloyd George, Yunanistan İzmir'i tahliye ederse Atina'daki kraliyet rejiminin devrileceğini söylüyor:

> Bekir Sami Marmara Denizi ve Boğazlar'ın Türkiye için önemini belirtmiş, Curzon geçmişte bu yüzden çok çektiklerini, onun için böyle bir olasılığın pek bulunmadığını söylemiş. Sonra konu İzmir'e gelmiş, bu konuda tatmin olurlarsa, diğer konularda zorluk olmayacağını söylemiş. Yunan ordusunun başarılarından söz edince, Bekir Sami, tam aksine Türklerin önemli bir zafer kazandıklarını (1. İnönü) belirtmiş. Üstelik Yunanlıları Anadolu'da birkaç ay içinde yenilgiye uğratacaklarını öne sürmüş. Türkler İzmir'de yapılacak soruşturmaya razıydılar. Yunanlılar da razı olursa, sorun kalmayacaktı. L. George'a göre Izmir'in boşaltılmasını öngören herhangi bir çözümü Yunanlılar reddedeceklerdi, çünkü İzmir'den çekilmek hanedanın yıkılması anlamına

---

4480 FO 371/6467, E 3065/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 438, sonnot 1.

4481 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 367; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 132.

4482 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 132.

4483 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 198.

gelecekti. Bu arada George Türkleri tatmin için İtilaf'ın Sevr'den verebilecekleri kimi ödünleri anlatmaya başladı:

1. İstanbul ve Kocaeli yarımadasından Müttefik kuvvetlerin çekilmesi, buraların tümüyle Türklere kalması (nasıl olsa Çanakkale Boğazı ellerinde olacaktı).

2. Askersizleştirilmiş bölgenin Çanakkale Boğazı'nın güneyinde (Çanakkale) serbest geçişi sağlayacak kadar olması.

3. Müttefikler askersizleştirilmiş bölgeye asker ve tahkimat yerleştirebileceklerdi.

4. İzmir'de Türk bayrağı ve egemenliği, fakat Yunan yönetimi ve askeri.

5. Anadolu'da mali ve askeri denetimin gevşetilmesi. Gelibolu Yunanlılara bırakılmalıydı, çünkü halkın %90'ı Rurndu ve Yunanlılar Atina'nın konumu dolayısıyla İtilaf'a mahkumdu.[4484]

Lloyd George, Curzon ve Yunanlılar arasında yapılan toplantıda (burası dikkate değerdir) Curzon'un ayrılmasından sonra, Yunan Başvekil Kalogeropulos, Londra Konferansı Genel Sekreteri Sör Maurice Hankey *aracılığıyla, koşullar bir saldırıyı gerektiriyorsa Yunanlıları engelleyemeyecekleri yolundaki Lloyd George'un saldırıyı onaylayan haberini aldı*.[4485] Bir başka kaynakta şu tafsilatı okuyoruz: *Sir Maurice Hankey, Yunan ordusunun güvenliği tehlikedeyse, bu ordunun Mustafa Kemal'e karşı saldırıya geçmesine konferansça karşı çıkılmayacağını İngiliz Başbakanı Lloyd George adına Yunan Başbakanı Kalogeropulos'a bildiriyor*du.[4486]

10 Mart 1921. Britanya ricali ile Yunan heyeti hususen toplantı yapıyor. Yunan tarafı muhtırasını arz etti. Sevr Andlaşmasının geri kalan mevaddı mahfuz tutulduğu takdirde Müttefiklerin İzmir'le ilgili tadilatını *bazı değişikliklerle kabule hazır* olduğu bildiriliyor. Taraflar şerh üstüne şerh düşmekte, konferans çıkmaza girmektedir. Nitekim Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, şu derkenarı kaydedecektir: *Önerilerimizi binbir koşulla kabul ediyorlar... İki yan biraz çarpışır ve bir sonuç alamazsa, belki bir uzlaşmaya yanaşılır*.[4487]

10 Mart sabahı İngilizlerle Yunanlılar toplandı. L. George Türklerin Yunanlıların İzmir'i boşaltmasından başka bir çözüm kabul etmeyeceklerini belli ettiklerini söyledi. Şimdi Yunanlılar yanıtlarını vereceklerdi. Onlara bu can alıcı durumda iktidar partisi önderi Gunaris'in de hazır bulunmasını George tavsiye etmişti. Bu davranış ilginçti, çünkü geçmişte Gunaris İtilaf'a düşmanlık yapmıştı. Dolayısıyla George ve Briand ondan hiç hoşlanmıyorlardı. Bunu açıkça söylüyorlardı. Sabah oturumuna Gunaris de katıldı. Türklerin Yunan çekilmesi dışında bir çözüme razı olmayacakları anlaşılıyordu. Bu durumda Yunanistan'ın müttefikleriyle Sevr'in zorla uygulanması görevini tamamlamasından başka bir çare kalmıyordu. Yunan halkı, düşünceleri ne olursa olsun, bu konuda birlikti. Kısa sürede, aşağı yukarı üç ayda, Kemalci güçler dağıtılacaktı. Türkler Anadolu'da toprak yitiminden çok Boğazlar düzenine itiraz ediyorlardı. Sevr'in başlıca koruyucusu olan Yunanistan olmazsa bu noktaya yoğunlaşacaklardı. Gunaris bunları söylerken Boğazlar düzeninin İtilaf'ın (İngiltere'nin) en duyarlı konusu olduğunun farkındaydı.

Sonra, İzmir'le ilgili Curzon'un hazırladığı yeni bir öneri ortaya atıldı (İzmir önerisi). İzmir Sancağı'nda Hıristiyan bir valinin başında bulunduğu tek bir yönetim olacaktı (İzmir Vilayeti). Sancaktaki kasaba ya da ilçeler etnik yapılarına göre yönetilecek, jandarma ona göre oluşturulacaktı. L. George'un belirttiği üzere, bu öneriyle İzmir'in Türklere verilmesi olasılığı ortadan kalkıyordu. Zira İzmir kentinde bir Yunan garnizonu olacaktı. Beş yıl sonra durum gözden geçirilecekti. Öneri başka ülke temsilcilerine henüz gösterilmemişti.

4484 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 198-199.

4485 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 281.

4486 Mostras, s. 61; Metaksas, c. 3, s. 44; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 142.

4487 FO/6531/E 3483; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 131, dipnot 235.

> Nasıl olsa Konferans bir sonuç vermeyecekti. Galiba Yunanlıları kayıran, kabul edebilecekleri bir öneri ile onlara "uslu çocuk" olarak görünmek fırsatı verilmek isteniyordu. Nasıl olsa Türkler bütün yumuşatılmış Sevr formüllerini reddedeceklerdi.
>
> Toplantının sonunda Kalogeropulos Sir Maurice Hankey (kabine sekreteri) eliyle 9 Mart akşamı L. George'dan aldığı bir iletiye değindi. İleti şunu söylüyordu: Eğer Yunan Hükümeti ordularının güvenliği için can alıcı ve büyük önem taşıdığına karar verip M. Kemal'in kuvvetlerine saldırırsa, Konferans onları önlemek sorumluluğunu almayacaktı. Bu Yunanlılara savaş izni verilmesi demekti. L. George iletiyi doğruladı. Kalogeropulos İzmir'den bir tel aldığını, M. Kemal kuvvetlerinin artırıldığını (saldırı için ek bir gerekçe herhalde), fakat kar yağdığı için saldırının iki hafta ertelendiğini bildirdi.[4488]

Saat 12:00'de Londra Konferansı ikinci celsesi içtima ediyor fakat Bâb-ı Âlî, TBMM ve Yunanistan murahhas heyetleri hazır bulunmuyorlar. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, *değiştirilmiş biçimiyle Sevr Antlaşmasına Türklerin karşı çıkmadıklarına; Türkiye'nin yenibaştan onarılarak normal bir yaşantı sürmesine yardımcı olacak değişiklikler ve Türklere verilecek ödünler Ankara'da öğrenilirse, "aşırı öğelerin" güçsüz kalacaklarına ve Bağlaşıkların onları etkisiz bırakabileceklerine inandığını; Bekir Sami, Bağlaşıkların önerileri konusunda Türk kamusuna bilgi verirse, "yeni bir ihtilâl olacağı" görüşünü öne sürüyor;* İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza *tarafından destekleniyor*.[4489] Bir başka kaynakta Sonyel'in sükût geçtiği bazı ayrıntılara tevafuk ediyoruz. Briand, Yunanistan ile TBMM Hükümetinin savaştırılıp yorulmalarına taraftardır:

> 10 Mart günü saat 12:00'da Türkler ve Yunanlılar olmadan Müttefikler toplandılar. Briand, Sforza ile birlikte Osmanlı temsilcileriyle görüşüp bir gün önceki önerileri anlattıklarını bildirmişler. Bekir Sami ve İstanbul temsilcileri Mustafa Reşit Paşa bunların dikkate değer olduğunu, fakat merkeze danışmaları gerektiğini, ama o gün saat 16'da bir yanıt verebileceklerini söylemişler. Bu oturumda yeni, ikinci öneri tartışıldı. Öneriyi uzmanlar hazırlamışlardı. Önce Yunanlılara, onlar olumlu karşılarsa Türklere gösterilecekti. Briand olacakları ilginç biçimde kestirmeye çalışıyordu. Sevr aynen uygulanırsa, Osmanlı Devleti'nin "tamamen yıkılması" anlamına gelecekti. Demek ki o da Sevr'i "idam fermanı" olarak değerlendiriyordu. Onun için Türklerin Antlaşmaya direnmesi "doğaldı." Fakat bütün Türkler aynı kanıda değillerdi. Londra'ya gelen heyette bile bu görülebiliyordu. Ankara'da Türkiye'nin yeniden yapılanmasını sağlayacak ödünler duyulunca Aşırılar Partisi'nden bir şey kalmayacaktı, onun da icabına Müttefikler kolayca bakabilirlerdi (nasıl olacaksa). Müttefikler'in önerileri duyulunca barışa dayanılmaz bir hücum olacaktı. Yalnız Bekir Sami'nin insanlara önerilerini anlatabilmesi için zamana gereksinim vardı. Bu arada Yunanlılar savaş istiyorlardı. Onları bu "yüce tatminden" yoksun bırakmamalıydı. Savaş halinde iki olasılık vardı. Ya Yunanlılar Türkleri yok ederdi. Böylece sorunu çözmüş olurlardı. Ya da bir noktada Yunan ilerlemesi durdurulur, hiçbir stratejik sonuç çıkmazdı. O zaman Yunanistan'da duygularda değişiklik ve barış isteği olurdu. O sırada bile Yunanistan'da böyleleri vardı. O zaman Müttefikler iki halkı barıştırabilirlerdi. O gün için belirli bir sonucu zorlamak biraz zamansızdı.
>
> Sforza, Briand'a katıldığını, Ankara Heyeti'nde Bekir Sami'nin Gunaris'ten bile daha az güvendiği biri olduğunu söyledi. Heyette Bekir Sami dışında Cami, Yunus Nadi, mebus Hüsrev ve Zekai beyler vardı. Demek sözü edilen bunlardan biriydi. Briand'a göre Bekir Sami Türkiye'nin makul (ılımlı ?) çevrelerini temsil ediyordu. Bu çevreler Tevfik Paşa ile birleşseler hatırı sayılır bir ağırlık oluştururlardı. L. George ve Briand yeni önerinin Yunanlılarca görülüp kabul edilmeden Türklere gösterilmemesi gerektiğinde birleşiyorlardı. Anlaşılan önerinin Yunanlılarca reddedilip Türklerce kabul edilmesinin biçimsiz bir olasılık olacağı düşünülüyordu. [..][4490]

4488 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 199-200.

4489 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 377-378; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 131-132.

4490 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 200-201. İktibasın devamında Akşin, kendince 15 maddede tasnifllediği Sevr tadilatı önerisini zikrediyor.

Yunan Kral Konstantin'in Başyaveri *Dusmanis, Kral'a verdiği muhtırada, Anadolu'da Yunan ordusunun ileri harekâta geçmesine karşı çıktı, bu hareketin, Yunanlıların yenilgisini isteyen Fransızlarla İtalyanların işine yarayacağını ileri sürdü*.[4491]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, Londra'daki Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Ulusçulara satılması beklenen iki İtalyan uçağının İstanbul'a ulaşmasının beklendiğine dair son günlerde güvenilir bilgi aldım. Yunanlı'ların bildirdiğine göre, bunlardan birisi Dedeağaç'a varmıştır ve İstanbul yoluyla Bükreş'e uçacağı iddia ediliyor. Kimi uçakların Anadolu'ya gönderilmek üzere olduğuna inanan Yunan misyonu, bu uçağı alıkoymuştur. 30 [Şubat]'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Roma'daki büyükelçisi Buchanan'a gönderdiği kapalı telyazısında, bu bilgiyi İtalyan yönetiminin dikkatine sunmasını buyuruyordu*.[4492]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı da Londra'daki TBMM mümessili Cami'nin (Baykurt) TBMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafı ele geçirmiştir: *İtalya'dan silâh satın alarak ihraç etmek için Kont Sforza'nın iznini almış bulunuyoruz. Siza daha önce de bildirdiğim gibi, Alman Mauser tipi silâhlar için 20 milyon ile 30 milyon arasında küçük çapta mermileri satın alabilmemiz için, uzun bir süreden beri dilemekte olduğum gerekli parayı ivedilikle gönderiniz. Konferans sona erdiğinde, elimdeki parayla Alman Mauser mermilerini satın alarak göndermek için derhal Roma'ya gideceğim*.[4493]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Kemal, Yunanlılarla Yüz Yüze Görüşmek İstemektedir" serlevhalı haber neşretti: *Mustafa Kemal Yunanlılarla yüz yüze görüşme imkanının olup olmadığını öğrenmeye çalıştı ve Bekir Sami Bey buna, Yunanistan'ın siyasi olarak müttefiklere bağlı olduğu ve çıkarlarını tehlikeye atmayacağı yanıtını verdi*.[4494]

TBMM Hükümeti Tiflis siyasî mümessili Miralay Kâzım, 8 Mart'ta müracaat eden ve Sovyet Rusya istilasını engellemek saikiyle Batum'un Türkiye tarafından muvakkaten işgalini isteyen Gürcü yönetimine cevab veriyor. *Türk ordusunun söz konusu yerleri ivedilikle işgal edeceğini* bildiriyor. Miralay Kâzım, akabinde, İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes'le mülakat ediyor ve *Kemalistlerin bu yerleri askerî nedenlerden ötürü ve geçici bir süre için işgal edeceklerini; Türk ordusunun ancak kentin ve limanın çevresindeki stratejik noktaları ve istihkâmları işgal edeceğini; kenti işgal etmeyeceğini; Gürcistan bayrağının çekilmesine ve sivil yönetimin sürdürülmesine izin vereceğini bildiriyor; Gürcistan ordusunun savaştan vazgeçerek sorunu Ruslarla Türklere bırakmasını öneriyor*.[4495]

TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuad (Cebesoy), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserine nota gönderdi. Britanya Hariciye Nezâretinin yalan haberler propaganda ederek TBMM Hükümetinin Londra'daki mümessillerini yönlendirmeye çalıştığını iddia ediyor:

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e

10 Mart 1921

Sayın Komiser,

Muhtar Bey'in Dışişleri Halk Komiserliği adresine gönderdiği iki telgraf suretlerinin ve yukarıda sözü geçen telgraflar hakkında açıklamada bulunduğunuz 8 Mart tarihli 11/344 sayılı mektubunuzu aldığımı bildirmekle şeref duyarım. Kızılordu ile Kafkasya'da yaşayan Müslüman halklar arasında kurulacak olan ilişkiler hakkındaki bilgiyi hemen bugün Ankara'ya göndereceğim ve aynı zamanda sözü geçen Müslüman halkların

4491 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 439.

4492 FO 371/6481/E 2959; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 159.

4493 FO 371/6481/E 3498; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 159.

4494 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 338.

4495 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 65.

> emekçi iktidarının gerçekleştirilmesinde başka cemaattan olan yurttaşlarla eşit haklar gözetileceğini Ankara'nın bilgisine sunacağım.
>
> Ahize ile Anakelek adını taşıyan bölgeler herhalde Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek olacaklar.
>
> Moskova ile Ankara arasındaki haberleşme olanaklarına gelince, bu sorun bugünkü koşullar altında son derece büyük bir önem kazanıyor, her gecikme, her iki ülke için arzu edilmeyen sonuçlar doğurabilir. Hükümetim, konferansın Bakû yerine Moskova'da yapılmasını kabul etmişse, bunu, bütün haberlerin daha doğru ve daha çabuk ulaşacağından emin olduğundan yapmıştır. Ancak, Kafkasya'da patlak veren olaylar yüzünden son zamanlarda beklenenin tam tersi olmuştur ve bu yüzden ortak çıkarlarımız bundan zarar görüyor. İlk telgrafları buradan 19 Şubat 1921 günü gönderdim, sayın Komiserin Gürcistan hakkında bana verdiği bilgiyi 25 Şubat tarihinde çıkarttım, 27 Şubat tarihli telgrafın gönderilmesi sırasında meydana gelen gecikmeler ve telgrafın bekletilmesi Hükümetimi olup bitenlerden habersiz bıraktı. Bu gibi durumlar karşılıklı çıkarlarımızı olumsuz yönde etkilemektedir.
>
> Sayın Halk Komiseri, Hükümetime göndermekte olduğum haberlerimle onu Büyük Britanya'nın Dışişleri Bakanlığı'nın bütün kirli oyunlarından korumak istiyorum. Çünkü bu bakanlık, sansasyonel birtakım yalan haberler yayınlamakla Londra'da bulunan Türk temsilcilerini etkilemeye çalışıyor.[4496]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Konferansın 9 Mart tarihli oturumunda, Doğu Sorunu değerlendirilmiştir*. *Konuyla ilgili haberde, müttefiklerin kısa süre içerisinde İstanbul'u Türklerin hâkimiyetine bırakan bir çözümü düşündükleri, boğazların kontrolünün de yeniden Türkiye'ye ait olmasının sağlanacağı, İzmir'de özerk bir yönetim kurulabileceği ifade edilmiştir. Londra Konferansı, Türk ve Yunan heyetlerini son kez dinledikten sonra, 10 Mart'ta nihai kararını verecektir*.[4497]

11 Mart 1921. Britanya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Sör Henry Hughes Wilson'un günlük kaydı: *Dün gece saat 10.30'da politikacılar Türkiye'ye karşı hayret verici bir çark ediş yaptılar. Müttefik birliklerinin İstanbul'dan, Yunan askerlerinin de, İzmir hariç, bütün Batı Anadolu'dan çekilmesini, İstanbul'da Türk askeri bulunmasını, vb. konusunda anlaşmaya varmışlardı. En sonunda doğru yön bulunmuştu, ama neden yapılmıştı bu, bilemiyorum. Hayret verici bir sonuç! Sanırım, politikacılar bunun çok tabiî olduğunu düşünüyorlar. Belki de Yunanlıların İzmir'de kalmalarını isteyerek, Türklerin bütün teklifleri reddedeceklerini umuyorlar. Böylece konferansın başarısızlığının olanca suçunu da Türkiye'nin omuzlarına yükleyebilecekler*.[4498]

Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold'a mahrem telgraf gönderdi. Tahkikat komisyonu teklifi Yunan tarafınca kabul edilmemiştir. Buna binaen, Müttefikler Sevr Andlaşmasında yeni tadilatlar önermiştir:

> Türkiye, Sevr Antlaşmasını uygulamaktan yana olduğunu kanıtlarsa, Cemiyet-i Akvam'a üye kabul edilmesi kolaylaştırılacak; İstanbul'un bağımsızlığına yöneltilen tehdit kaldırılacak; İstanbul ve İzmit ivedilikle boşaltılacak; Boğazlar Komisyonunun daimî başkanı Türk olacak ve iki oya sahip bulunacak; askerden arındırılmış bölgenin sınırları daraltılacak; Türkiye, özerklik konusunda kolaylık gösterir, Kürt ve Asurilerin korunmaları için tedbir alırsa, Antlaşmanın Kürdistan'la ilgili maddelerinde, o günkü duruma göre Antlaşmanın Kürdistan'la ilgili maddelerinde, o günkü duruma göre değişiklik yapılacak; İzmir, Cemiyet-i Akvam'ca atanacak bir Hıristiyan valinin yönetiminde, Türk egemenliğinde kalacak, ama İzmir kentinde Yunan askerî gücü üslendirilecek; kent dışında, nüfus oranına göre kurulacak jandarma gücüne Bağlaşık komutanları komuta edecekler; mülkî memurlar da aynı esasa göre göreve alınacaklar; bölgenin yönetimiyle ilgilenecek bir Kurultay ve bir Konsey seçilecek; bölgenin refahı oranında Türkiye'ye yıllık ödenek verilecek; beş yıldan sonra, yanlardan herhangi birinin isteği üzerine, Cemiyet-i Akvam'ca bölgenin statüsünde

---

4496 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 298. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4497 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218.

4498 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 147.

> değişiklik yapılabilecek; Türkiye, sınırları içindeki Ermenilerin, Doğu sınırında ulusal bir yurda hakları olduğunu ve Ermenilere verilecek toprakları saptamak amacıyla Cemiyet-i Akvam'ca atanan komisyonun kararını kabul ederse, Antlaşmanın Ermenilere ilişkin maddelerinde değişiklik yapılabilecek; Türkiye, Adlî Komisyonda temsil edilecek; Türklere bazı ödünler verilmesi için Antlaşmanın askerî, malî ve iktisadî maddelerinde küçük ölçüde değişiklikler yapılacak.[4499]

TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Londra'da, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand'la hususî mülakatlar sonunda, gizli andlaşma imzalıyorlar. Muahedename mevaddı şöyle:

> Fransız ordusu, Kilikya'yı boşaltacak; savaş tutsakları değiş tokuş (mübadele) edilecek; yerli halk silâhtan arındırılacak; Fransız subaylarının komutasında bir polis örgütü kurulacak; siyasî tutsaklar için genel af ilân edilecek; birçok Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde karma jandarma ve yönetim kurulacak; Türkiye ile Suriye arasında gümrük rejimi kurulacak; İskenderun Suriye'de kalacak ama, orda çok sayıda Türk yaşadığından, özel bir rejimle yönetilecek; Türkler, ülkelerindeki Fransız okul ve kuruluşlarını tanıyarak Kilikya ve öteki Türk bölgelerinde Fransızlarla ekonomik işbirliği yapacaklar; maden işletmeciliği ve diğer ayrıcalık hakları, Osmanlı yasalarına göre ve yüzde 50 oranında Osmanlı yatırımlarıyla işletilecek; Sevr Antlaşmasında saptanan Türkiye-Suriye sınırında birçok değişiklikler yapılacak; Bağdat demiryolunun büyük bir kısmı Türk sınırları içinde kalacak; Fransa'nın askerî taşıtlar için bu demiryolundan yararlanmaya hakkı olacak ve demiryolunun bu kısmı bir Fransız grubuna devredilecek.[4500]

TBMM Hükümeti Şark Ordusu, Batum'a girdi.[4501] Müttefikler, Batum'un Sovyet Rusya hakimiyetine girmesine engel olmak için TBMM Hükümetini Batum'u istirdad noktasında desteklemiştir:

> Kafkasların cephenin ötesinde kalması, İtilâf için oranın önemini yitirmesine neden olmaz. Çünkü Kafkaslar aynı zamanda ve belki de her şeyden önce, petrol demektir. 1918-1920 döneminde İtilâf ne bu petrolü doğrudan doğruya ele geçirebilmiş, ne de Sovyetlerin kullanmasına engel olabilmiştir. Geriye bir tek bu petrolün ihracatını denetim altına almak kalır. Çünkü Sovyet Rusya petrol fazlasını ihraç edip makine, araç, gereç ithal etmek zorunluluğundadır. Petrol ihracatının yolu ise Batum'dan geçer. Ancak Batum'un halkın desteğine sahip olmayan, günleri sayılı Gürcü Menşevikler tarafından İtilâf hesabına uzun süre elde tutulamayacağı da açıktır. Öyleyse geriye Ankara Hükümeti kalmaktadır ve İtilâf bir defaya mahsus olmak üzere Misak-ı Millî'nin ateşli bir savunucusu olacaktır.[4502]

Sovyet Rusya Kafkasya Bürosu (Kavbüro) Komiseri Ordjonikidze, *11 Mart 1921'de 18. Kafkas Süvari Tümen Komutanı D. P. Jloba'ya gönderdiği telgrafta derhal Batum'a girilmesini ve şehrin kontrol altına alınmasını emretti. Telgrafın gönderildiği günlerde Karabekir komutasındaki Türk ordusu Batum, Ahılkelek ve Ahıska'yı ele geçirmişti*.[4503]

İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Atina'dan gelen bir telgrafta, Anadolu'daki Yunan birlikleri komutanı Papoulas, Londra'ya hareketi öncesinde Yunan Savaş Bakanı'na, müttefiklere Trakya ve İzmir'in tahliye edilmesi teklifinin geri çevrildiğini ve Kemalistler takviye almadan, Yunan ordularının saldırıya geçmesine karar verildiğini bildirmesini istemiştir*. *Alınan bu haber üzerine 11*

4499 FO/6467/E 3216; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 130-131.

4500 *Accord Franco-Turc, politique, militaire, economique sur les frontiéres entre la Turquie et la Syrie*, London, 11.3.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 135-136. Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, 2 Şubat 1921 tarihli mahrem telgrafıyla Briand-Bekir Sami gizli andlaşmasını Lord Curzon'a bildirecektir.

4501 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65.

4502 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), 2000, s. 203-204.

4503 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 315. Aralov'un belirttiğine göre Ordjonikidze'nin Jloba'ya gönderdiği telgraf şöyleydi: *Ne gibi engeller olursa hepsinin üstesinden gelerek üç gün içinde Batum"a varmalısınız. Batum büyük şehirdir. Orada bilgi ve itidalinizi kullanmak zorundasınız. Geçeceğiniz yollardaki Müslüman halka karşı çok dürüst ve sakıncalı olmalısınız. Türk ordusuna karşı ise bir müttefik orduya karşı nasıl davranmak gerekiyorsa öyle davranmalısınız…* (Konak, 2017, s. 314, dipnot 722).

*Mart sabahı, müttefikler, Türk ve Yunan taraflarını uzlaştırmak için birçok toplantı yapmışlardır. Lloyd George, Yunan delegeleri ile görüşürken, Briand ve Kont Sforza ise Türk tarafıyla bir araya gelmişlerdir. Görünüşe göre, amaç, şu temellerde bir anlaşmaya varılmasına yöneliktir: "İstanbul'un tahliyesi, Boğazların denetiminin milletlerarası hale getirilmesi, Gelibolu'nun Yunan denetiminde kalması; İzmir'in hâkimiyetinin belirli ölçüde Yunanistan'da olması ve karşılığında Türklerin şehrin limanına serbestçe girebilmesi". Habere göre, İzmir, her yönden güçlüklere neden olmaya devam etmekteydi. Türkiye, İzmir'e ilk oturumlarda öne sürülen inceleme komisyonunun gönderilmesini istiyordu. Kilikya bölgesiyle ilgili Fransız-Türk müzakereleri de olumlu gitmekte*dir.[4504]

12 Mart 1921. Londra Konferansı sonlandırıldı.[4505] Konferans boyunca *Türk kurulları ile Ankara ve İstanbul yönetimleri arasında yapılan telyazışmalarının konuları İngiliz İstihbaratı'nca öğreniliyor; günü gününe İngiliz yetkililerine bildiriliyordu. Aynı zamanda, Bekir Sami'nin, Londra'da iken Fransız, İtalyan ve İngiliz baş murahhaslarıyla yapmış olduğu gizli görüşmeler ve imzalamış olduğu gizli anlaşmalar da İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu*.[4506]

Sevr Antlaşması'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Türk ve Yunan Hükumetlerine Sunulan 12 Mart 1921 Tarihli Değişiklik Önerileri:

> Buna göre; İzmit ve İstanbul hemen tahliye edilerek Türk idaresine verilecek, Türk askerleri İstanbul'da kalabilecekti. Boğazlarla ilgili silahsızlandırılmış bölge şu şekilde daraltılacaktı;
>
> (1) Gelibolu yarımadası ve Marmara sahillerinden Tekirdağ'a kadar.
>
> (2) Bozcaada (Tenedos) ve Karabiga'dan Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısına kadar.
>
> (3) Boğaziçi'nin her iki kıyısından 20-25 km. derine kadar. (Çanakkale'nin kumandası ise Marmara veya Ege'de olacaktı).
>
> Buna karşılık Gelibolu ve Çanakkale, İtilâf Devletlerinin işgali altında olacak, Boğazların Asya ve Avrupa tarafında bulunan silahsızlandırılmış bölgede Türklere ücretsiz geçiş hakkı tanınacak ve Türkiye, deniz kuvvetlerini arttırabilecekti. İtilâf Devletleri, anlaşmayı uygulamaya hazır olduğunu kanıtlaması halinde Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a üyeliği için de kolaylık sağlayacak, Türkiye'ye Boğazlar Komisyonu Başkanlığı'nı verecek ve Türkiye bir oy yerine iki oya sahip olacaktı.
>
> Diğer değişiklik önerileri ise şu şekilde sıralanmıştı; kapitülasyonların yerine geçecek olan adli reform taslağını hazırlayacak komisyona Türkiye'nin üyeliği kabul edilecek, Padişah'ın muhafız alayının sayısı 30.000'e, jandarma sayısı 45.000'e çıkarılacak jandarmanın dağılımı Türk Hükûmeti ile İtilâfçı komisyon arasındaki anlaşma ile düzenlenecekti. Subay ve subay olmayanların sayısı Türk teklifine uygun olarak belirlenecekti. Yabancı subaylar azaltılacak ve bundan sonra dağılımı Türk Hükûmeti ile Askerî Komisyon arasında düzenlenecekti. Türkiye'nin yurtdışına personel göndermesini sınırlayan mütarekenin bazı koşulları kaldırılacaktı. Maliye Komisyonu Başkanı Türk olabilecekti. Osmanlı Hükûmeti'ne ayrıcalık bahşetme yetkisi yeniden verilecekti. İtilâf postanelerinin kaldırılması düşünülecekti. Kürt, Asuri-Keldani menfaatlerinin korunması koşuluyla mevcut koşullar kabul edilecekti. Anadolu'da Türkiye'nin doğu sınırında "Ermenilerin millî yurdunda" haklarını tanımak ve bu amaç için Ermenilere verilecek topraklar sorununu incelemek üzere Cemiyet-i Akvam tarafından atanacak komisyon kararını kabul etmek koşuluyla Ermenistan ile ilgili mevcut koşullar kabul edilecekti. İzmir hakkında barışın ve huzurun sağlanması amacıyla İtilâf Devletleri tarafından dengeli bir plan hazırlanacaktı. Buna göre İzmir adıyla anılan vilayet Türk egemenliğinde kalacak, şehirde bir Yunan birliği kalmaya devam edecekti. İtilâf jandarması tarafından atanan subayların şehirde düzeni sağlamasından sonra bir İtilâfçı komisyon tarafından nüfus dağılımı ve sayı oranları belirlenecek, komisyon raporu doğrultusunda düzenleme yapılacaktı. İzmir'e Hıristiyan bir vali atanacak, seçilen bir meclis ve heyet

---

4504 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 218-219.

4505 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 39.

4506 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 156.

ona yardımcı olacaktı. Vilayetten toplanan yıllık verginin Türk Hükûmeti'ne ödenmesinden vali sorumlu olacaktı. Bu düzenlemeler Cemiyet-i Akvam tarafından şehir halkından gelebilecek talepler doğrultusunda beş yıl içinde değiştirilecekti.[4507]

1921 senesi İngiliz yıllık mahrem raporunda, Fransız Başvekil Briand'ın TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'yle (Kunduh) münferid sulh akdetmesi, Müttefiklerin münferiden sulh akdedemeyeceğini âmir 1915 tarihli Londra Andlaşmasına mugayir telakki ediliyor. Bununla birlikte Briand'ın söz konusu muahedeyi Lloyd George'nin bilgisi dahilinde imzaladığını belirtişi de yıllık raporda yer alıyor.[4508]

İngiliz Haberalma Servisi İstanbul Şubesi'nin raporunda TBMM'nin gizli oturumunda yapılan konuşmalar özetleniyor ve Batı Cephesi'nden haberler veriliyor.[4509]

Paris'deki İtalya Büyükelçisi Kont Bonin Longare, Londra'daki Kont Carlo Sforza'ya mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edilmiştir. Kont Bonin Longare, gün içinde Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand'la Paris'de görüştüğünü, Briand'ın Bekir Sami'yle akdetmiş olduğu dünkü andlaşmadan *çok memnun kaldığını ve İtalya'nın da buna benzer bir anlaşma yapmaya acele edeceği umudunu beyan* ettiğini bildiriyor. Briand, *Türklerin, hâlâ İtalyanlara gereksindiklerini sözlerine* eklemiş.[4510]

ABD'li istihbaratçı-gazeteci Clarence K. Streit, Londra Konferansının sonlandığı zaman zarfında, TBMM'nin işleyişini sıklıkla müşahede ve Mustafa Kemal'le mülakat etmiştir. Batı'daki cumhuriyetler tarafından teveccüh gördüğü takdirde TBMM Hükümetinin de saltanatı ilga edeceğini derpiş ediyor:

Ancak barış sağlandığında mevcut rejimin Cumhuriyetçi karakteri muhtemelen kaybolacaktır çünkü Milliyetçiler Saltanat'ı lağvetmek (en azından hemen) gibi bir niyetleri olmadığını açıklıyor. Bu geçmişten büyük bir kopuşa neden olabilir çünkü Sultan'ın Halife olarak Türkiye dışında da gücü var ve İslamiyet Halife'ye dünyevi güç verilmesini gerektiriyor. Bu yüzden Türkiye bir anayasal monarşi olarak kalacaktır ve Sultan sadece bir kukla, geçici bir lider olarak isimde Halife olacaktır. 1908 Devrimi'nden sonra ona kalan gücün neredeyse tamamından mahrum olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa bana verdiği yazılı bir beyanda "*Türkiye'nin şimdiki ve gelecek rejimi halkın mutlak egemenliğine dayanacaktır.*" diye açıkladı. "*Türk halkının varlığı ve gücü hilafetin ve saltanatın gücünün gerçek kaynaklarıdır*."

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa "*Yeni anayasanız yasama ve yürütme güçlerini bilhassa Meclise verdi. Bu durum mevcut Sultan'ın konumunu ileride nasıl etkileyecek?*" diye sordum. Gülümsedi ve şöyle cevap verdi: "*Anayasamızı kabul edecek ya da çekilecektir. Bizim isteklerimize boyun eğen başka bir sultan bulmak kolay olacaktır*."

O sırada tahtta olan Sultan VI. Mehmed'in zayıflığı tüm ortodoks İslam dünyasında prestijini azalttı ve Milliyetçilere karşı gerici eğilimi ve düşmanlığı onların husumetini getirdi. Başlangıçta Milliyetçilerin Halife'nin serbest bırakılması yönündeki iddialarını güçlendirmek ve devrimci amaçlarında o kadar da uçta olmadıklarını göstermek için VI. Mehmed'den bahsederken dikkatli olmaları gerekiyordu. Fakat ben Ankara'dayken kendi güçlerinden daha eminlerdi ve basında Sultan hakkındaki açık eleştiriler daha sık görülmeye başlamıştı. Milliyetçi liderler benimle şahsi konuşmalarında Sultan'ı sert biçimde kınıyordu. Bazıları cumhuriyet eğiliminde olduklarını, Sultan'la işlerini tamamen bitirme ve İslamiyet'te Halife'yi

4507 FO, 371/6467, E 3343; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 924-925, dipnot 3363.

4508 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 39-41.

4509 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 444-445. Bilal Şimşir'in *İngiliz Belgelerinde Atatürk* özgün kaynağına müracaat et. 12 Mart'ta gizli oturum yok fakat rapordaki bilgiler doğru (*ÖFA notu*, 31 Temmuz 2023).

4510 FO/6467/E 3454; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 136.

> Papa'nın Katolik Dünyası'ndaki konumuna benzer bir konuma indirme arzularını saklamıyordu. Bu kişiler, demokratik hükümetin Türkiye'yi despotizmin onu ittiği karanlık çukurdan kurtardığını, monarşinin başarısız olduğu noktada geçici cumhuriyetin başardığını vurgulamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Karşıtlık çok açık ve sonuç o kadar bariz ki, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulmasından bu yana Türkler arasında cumhuriyetçi hisler fazlasıyla arttı. Helen Kralı'yla savaşın zaferle sonuçlanması ve Ankara Hükümetine Batı cumhuriyetleri tarafından büyük sempati gösterilmesi Türkiye'deki cumhuriyetçiliğin prestijini öylesine yükseltecektir ki monarşinin hemen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanabilir.
>
> Her hâlükârda demokratik hükümet 'diktatör' Mustafa Kemal Paşa'nın bilgeliği ve olağanüstü özverisi ve Türk halkının gücü sayesinde Türkiye'de kendini sağlama bağladı, artık ülke içerisinde ciddi bir muhalefet tarafından tehdit edilmiyor. Şu an varlığını sürdüren tehlikeler dış kaynaklıdır: mevcut savaş, Batılı güçlerin emperyalist hırsı ve vatandaşlarının Türklere karşı bağnaz önyargıları. Eğer bunlar alt edilirse, Türk devletinin cumhuriyet mi yoksa meşrutiyet mi olduğu pek fark etmeyecektir. Bu durum gerçekleşirse, muhtemelen VI. Mehmed, kendi rızasıyla ya da değil, tahttan inecektir ve Milliyetçi ülküye sempatisini açık açık ifade eden bir veliaht yerine geçecektir.[4511]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill riyasetinde Kahire'de Semiramis Otel'de konferans akdediliyor. Britanya'nın Suriye, Irak ve Arabistan menatıkındaki dış politikasını masrafların kısılması (tasarrufa gidilmesi) çerçevesinde tüm İngiliz yetkililerinin konsensüsüyle yeni bir şekle kavuşturulması müzakere ediliyor. Askerî garnizonları çekip mıntıkalardaki yerel liderleri desteklemek, Churchill Planının temelidir:

> Devam eden günlerde kırk veya elli oturum yapıldı. Bir sayıma göre kırk kişilik bir katılım vardı; T.E. Lawrence ağabeyine, "Ortadoğu'dan herkes burada..." diye yazıyordu. İlk ve başlıca konferans konusu Mezopotamya'yı işgal masraflarının nasıl kısılacağıydı. Konuyu incelemek üzere biri siyasi, biri askeri iki komisyon kuruldu. Her ikisi de Churchill ile kadrosunun deniz yoluyla gelirken hazırladıkları gündem üzerinde çalışıyorlardı. Komisyonlar ilk dört günlerini bir Mezopotamya planı hazırlamakla geçirdiler. Churchill ile kadrosu bölgedeki subayların verecekleri öğütleri önceden tahmin etmişlerdi. Şefi Sir Percy Cox ile Bağdat'tan gelen Gertrude Bell daha sonra şunları yazacaktı: "Bay Churchill hayran olunacak bir tutum içindeydi, herkesin fikrine yaklaşmaya hazırdı ve büyük politik toplantıyı da, daha sonra oluşan küçük komisyonları da yönlendirmekte çok büyük ustalık gösteriyordu. Kesin bir programla gelmiş olan Sir Percy ile ben, paketimizi açıp da bunun Churchill'in önerdiğiyle tam olarak uyumlu olduğunu görünce çok etkilendik."[4512]

Japonya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Sadazuşi Uşida (Uçida / Uchida), Londra'da Britanya Hariciye Nezâretine beyanatta bulundu. *İstanbul'un işgali ile ilgili meselelere müdahale etmeyi arzulamadığını, öncelikli vazifesinin Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonlarda Japon menfaatlerini korumak olduğunu açıkladı. Ancak kısa bir süre sonra Japonya'nın İstanbul'da kurulan işgal yönetiminde doğrudan rol oynamak istediği anlaşılacakt*ır.[4513]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Londra Konferansı, müzakerelerini 11 Mart 1921'de sonlandırmıştır. Son oturumda, ertesi gün sabah on birde, iki ülkenin temsil heyetlerine, Lloyd George'un Türk-Yunan anlaşmazlığına dair tasarısı resmî olarak iletilecekt*ir. *12 Mart'taki oturumun ardından, temsil heyetlerinin biri Atina'ya, diğeri İstanbul'a ve öteki Ankara'ya hareket edecekler ve hükümetlerinin cevabını müttefiklere bir ay veya altı hafta içerisinde ileteceklerdi*r. *İngiltere'deki diplomatik çevreler, teklif edilen tasarının her iki tarafça kabul edileceği beklentisi içerisinde*dir. *Yunan tarafı, menfaatlerini savunan tek müttefik devlet olan İngiltere'nin taleplerini kabul etmemesi durumunda, Türk-Yunan sorununu çözme sorumluluğu Yunanlılara kalacakt*ır. *Türkler açısından ise*

4511 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 88-89.

4512 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 415.

4513 FO, 371/6564, E 3219; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 42.

*kendilerine tanınan imtiyazların cömertçe olduğu düşünülmekte*dir *ve bu imtiyazlara Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ikna olması beklenmekte*dir. *Bu sırada, M. Briand ve Türk heyeti, Kilikya'nın süratle tahliyesi, esirlerin kurtarılması ve düşmanlıkların derhal durdurulmasına ilişkin bir anlaşma üzerinde uzlaşmışlardır*. *Türkiye, bu kazanıma karşılık olarak topraklarında yaşayanların ve onların mallarının güvenliğini sağlamayı ve azınlıkları korumayı taahhüt edecektir*.[4514]

13 Mart 1921. Bekir Sami, mahrem mülakatlarında ardından İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza'yla gizli muahedename imzalıyor. Andlaşma maddeleri şöyle: *Konya, Aydın ve Karahisar bölgelerini de kapsamak üzere, Antalya hinterlandında, Türklerle İtalyanlar arasında ekonomik işbirliği yapılacak; Ereğli kömür madenleriyle ilgili olarak bir İtalyan grubuna ayrıcalık hakkı verilecek; İtalyan yönetimi, Türk kurulunun barış antlaşmasıyla ilgili tüm isteklerini, özellikle İzmir ve Trakya'nın Türklere geri verilmesi ve tam bağımsızlıkla ilgili Türk isteklerini etkin biçimde desteklemeyi üzerine alacak; Osmanlı topraklarındaki İtalyan askerleri geri çekilecek*.[4515]

14 Mart 1921. Britanya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Sör Henry Hughes Wilson'un günlük kaydı: *... Afyon ve Eskişehir'de Yunanlıların Türklere karşı saldırıya geçeceklerine dair birçok belirtiler var. Lloyd George'un kışkırtmasıyla bu iş gerçekleşirse, iş iyi kızışacak demektir. Bu arada Türkler Batum'u işgal ettiler. Şu politikacılar ne garip bir barış imzalamışlar*.[4516]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid, Londra Konferansında TBMM heyetine danışmanlık yapan İngiliz istihbaratçı Yüzbaşı John Godolphin Bennett'le mülâkat etti:

> Capitoine Benet ile uzun bir mülâkatım oldu. İngiliz, casus teşkîlatının ruhu diye işittiğim bu adam, eğer samimi ise, ne kadar değişmiş. Şurası kabil-i inkâr değil ki, İstanbul'da kaldığı müddet zarfında boş durmamış, her şeyi tedkîk etmiş: Siyasetleri, cereyân eden vekayii ve insanları. Padişâhın, Damad Ferid'in, Ali Kemâl ve avanesinin, Said Molla'nın aleyhlerinde neler söyledi. Padişâh için *fameant* dedi. Öyle, fakat muhâfazaya mecbûruz. Memleketimiz darbelerden, ihtilâflardan bıkmıştır, cevabını verdim. Damat Ferid'in memlekete ika' ettiği hasarın yaptığı cinayetlerin yanında Enver Paşa'nınkiler hiç kalır, dedi. Said Molla'nın alçaklığından, hırsızlığından bahsetti. Ah Câhid Bey, gelse de Ali Kemâl'in, Said Molla'nın ve bütün bu erâzilin aleyhinde yazarak, bunları teşhir ederek İstanbul'da oturabilmelerine mâni olsa! diyor.
>
> Benet kabînelerin teşkîlinde bile icrâyı tesir etmiş. Son Tevfik Paşa kabînesine yine Cemil Molla'lar, Abdurrahman'lar giriyormuş. Kendi tavassut ve müdâhalesi üzerine bundan vazgeçilmiş. Abdurrahman için: Eğer bir defa daha gelecek olursa maliyede oturacak iskemle, çalışacak masa kalmayacak dedi.
>
> Kendisi İstanbul'da kalmak -ya me'mûriyetle yahut iş için- arzusunu izhâr etti. Sözlerinden birçok iş ta'kîb ettiğini de anladım. Ryan'ın yerine kalmasını tavsiye ettim ve Ryan'ın ta'kîb ettirdiği siyasetin mazarratından bahsettim. Şüphe yok ki bu sözlerimi nakledecektir. Zeki, kurnaz bir adam.
>
> Benim pasaportumu da İstanbul için yaptırmış. Arzu ederseniz İstanbul'a teşrif edersiniz, diyor.[4517]

Moskova'daki Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ankara'ya telgraf keşide eyledi: *Londra Konferansı dolayısiyle, Avrupa'da yapılan türlü yayınlar, hatta Bekir Sami Bey'in ağzından Küçük Antant'a katılacağımız gibi şiddetli propagandalar, Ruslara pek kötü etki yapıyor. Hakkımızda kuşkulara*

4514 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219.

4515 *Confidential Prints*, 4854; FO/6573/E 4854; Britanya'nın Roma Büyükelçisi Sör Buchanan'dan Lord Curzon'a 19 Nisan 1921 tarihli mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 136.

4516 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 147-148.

4517 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 244-245. Fransızca kökenli *femeant* kelimesi İngilizce'de *idle* kelimesine tekabül etmektedir: James Allan Mair. (1891). *Sayings And Phrases* (p. 57). London: Bradbury & Agnew Co. Limd. *Idle*nin lugattaki sıfat manaları ise şunlardır: *boş, âtıl, işe yaramaz* (Cambridge Dictionary).

düşüyorlar. Bu da güçlüklere yol açıyor. 7 Mart tarihli telgrafınızdan anlaşıldığı üzere, İngilizler bize, örneğin Doğu sınırlarımızda Ruslar kadar çıkar sağlamıyor. Onun için buradaki konferansın kesin sonucu alınmadan İtilâf Devletleri ile kesin bir uyuşmanın yapılmamasının uygun olacağı kanısındayız. Güvenilir istihbaratımıza göre, Rus Hükümeti, bizim Fransızlarla uyuşacağımız ve bunun kendilerine karşı bir fikir hareketi doğuracağı düşüncesindedir. Bu yüzden gizli ya da açık bir belge ile bize belli miktarda para, silâh verme yükümlülüğünden kaçınmakta olduklarını anlıyoruz. Tarafınızdan bu kuşkular giderilirse, daha çok çıkar sağlayacağımızı sanmaktayız.[4518]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Saint James sarayında, Sevr Antlaşmasında yapmayı uygun gördükleri değişikliklere dair metni, Türk ve Yunan taraflarına 12 Mart'ta sunmuşlardır. Yunan tarafı, bu teklifleri hükümetlerine ileteceklerini bildirmiştir. İki Türk heyeti, Türkiye'nin İzmir ve Trakya'da bir teftiş komisyonunun tayin edilmesini her zaman kabul ettiğini, ancak Yunan tarafının buna itiraz ettiğini hatırlatmıştır. Lloyd George, İzmir ve Trakya için öngörülen ilk çözümler dışında karşı tekliflerin bir bütün oluşturduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine de Osmanlı delegeleri kendi Hükümetlerinden talimatlar bekleyeceklerini ifade etmişlerdir*.[4519]

15 Mart 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, Yunan Başvekili Yardımcısı Dimitrios Gunaris'le hususî görüşüyor. Lloyd George, *Türklerle Yunanlılar arasında çarpışmaların yeniden başlayacağı izlenimine sahip oluyor*.[4520]

Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a 240 numaralı muhtıra gönderdi. Sadrazam Ahmed Tevfik'le (Okday) mülakatının tafsilatını bildirdi:

1. Tevfik Paşa, vedalaşmak için Lord Curzon'u ziyaret eder. Padişahın İngiltere ile işbirliği ve ittifak yapmak istediğini hatırlatır, ama bunun şimdilik gerçekleşemeyeceğini anladığını söyler.

2. Lord Curzon, İngiltere'nin şimdilik müttefiklerden ayrılamıyacağını söylemekle yetinir.

3. Tevfik Paşa, Trakya'da Midye-Enez sınırının kabul edilmesini ister. Curzon, Sévres andlaşması kabul edilirse, Trakya konusunda bir istisna yapabileceğini söyler.

4. Tevfik Paşa, Bekir Sami Beyi ılımlı bulduğu için Ankara delegasyonu ile işbirliği yaptığını bildirir.

5. Son olarak Tevfik Paşa, İstanbul gümrük resimlerinin arttırılmasını savunur ve görüşmeden umutlu ayrılmış görünür.[4521]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid, Aubrey Herbert'le görüşerek *Talât'ın Ankara'ya avdeti için bir teşebbüs yapılıp yapılamayacağını* sordu. Herbert, *düşünüp cevap vereceğini* söyledi.[4522]

Berlin'de ikâmet eden İttihadçı lider Mehmed Talat, Salamon Tehliryan nam bir Ermeni tarafından silâhla vurularak katledildi.[4523] Talat'ın ortdan kaldırılması, Mustafa Kemal'in liderliğine katkı sağlayacak; *TBMM'ndeki Talat Paşa'ya bağlı bütün eski ittihatçı milletvekilleri, yani Talat fraksiyonu (ki çoğu Halk Zümresi'ne katılmıştı), Mustafa Kemal'in yanında yer al*acaktır.[4524]

İttihad ve Terakki Cemiyeti kâtib-i umumîlerinden Mithat Şükrü'nün (Bleda) işittiklerine göre Talat'ın katlini, Aubrey Herbert tertiplemiştir. Fakat söylentilerde birçok yanlışlar var. Aubrey Herbert, ne

4518 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 807.
4519 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219.
4520 *Llyod George's Files*, 9/39, Letter to Winston Churchill from Lloyd George, 1921, 16 March; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 134.
4521 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXVIII.
4522 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 247.
4523 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 448.
4524 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 461.

gazeteci ne gizli polis teşkilâtı mensubudur. Gedikli bir istihbaratçıdır. Öyle kolayca deşifre edilebilecek "gizli" harekât düzenlemiş olması, doğrusu, makul değildir. Bilakis İngiliz istihbaratının Talat'ı koruduğu; Talat'ın, Sovyet Ermenistanı'na hâmilik eden Sovyet Rusya'nın istihbarat servisi tarafından katledildiği ve cinayetin de İngiliz istihbaratı üzerine atıldığı akla daha yatkındır:

> Talât Paşanın öldürülmesi hayli geniş akisler yapmış ve Alman otoriteleri gayet titiz davranmışlar. Anlatılanlara göre Talât Paşa Ren havzasında bir İngiliz gazetesinin temsilciliğini yapan Herbert Aubrey isminde bir gazeteci ile dost olmuş ve kendisiyle sık sık buluşur, dünyanın ve Türkiye'nin genel politik durumundan söz ederlermiş. Talât Paşa bu gazeteciyi pek sever ve onunla politik konularda konuşmaktan hoşlanırmış. Ne varki bu arada Herbert Aubrey İngiliz gizli polis teşkilâtından olduğundan Talât Paşa ondan Türkiye'deki olup bitenler hakkında devamlı olarak bilgi alırmış. Bir bakımdan Aubrey politik konularda Talât Paşanın istihbarat şefi imiş. Bu dostluk devam ederken yine İngiliz gizli polis teşkilâtında şef olarak görev yapan Sir Bazil Thomson, emrinde çalışan Aubrey'e Talât Paşa ile dost görünüp onu ortadan kaldırmak için bir suikast tertiplemesi emrini vermiş. Gaye yalnız Talât Paşa değilmiş, aynı zamanda Enver Paşa için de aynı suikast tertibi düşünülüyormuş. Herbert Aubrey bu suikastı tertiplerken tabii İngiltere'yi işe karıştırmamak için vurucu kuvvet olarak yabancı kişileri kullanmak yolunu seçmiş. Bunun için de Berlin'de bulunan Ermeniler biçilmiş kaftan idi. Nitekim Aubrey böyle hazırlanmış ve günlerce işini görecek ajanları arayıp bulmuş. Bunları özel olarak hazırlamış ve devamlı şekilde Talât Paşanın evi karşısında nöbette tutarak Paşanın davranışlarını ve günlük hayatını incelenmiş. Sonunda gayesine ulaştı ve böylece Talât Paşa İngilizlerin bir oyununa kurban gitti.[4525]

Kahire Konferansına riyaset eden Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Başvekil Lloyd George'ye akşamleyin mektub gönderdi: *"Tüm yetkililer… hem siyasi hem askeri konularda anlaşmaya vardılar."* Bizce, konferansın en mühim kararı şudur: *Faysal'a Mezopotamya tahtı önerilecek, ama bu teklifin İngiltere'den değil de yerli halktan gelmiş gibi gösterilmesi için her türlü çaba harcanacak. Ülkede İngiliz varlığını sürdürmek için askerler hava üssü stratejisine kaydırılacak; ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri başı olarak Sir Hugh Trenchard bu stratejinin yerleştirilmesi için bir yıl gerekeceğini tahmin ettiği için, İngiltere bu süre içinde ülkede sükûnu korumak için Faysal'a daha çok dayanmak zorunda kalacak.*[4526] Londra (Majestelerinin Hükümeti) – Kahire (Mısır Sömürge İdaresi) – Simla (Hindistan Sömürge İdaresi), Ortadoğu politikası hususunda mutabakata varıyorlar, böylece ast düzey memurlara varıncaya dek yaşanan yetki çatışması ve çelişkili faaliyetler bilfiil mütecanis hâle getirilmeye çalışılıyor. Churchill'in Faysal kararı, yine Churchill'in Mustafa Kemal'le anlaşmaya varmalıyız görüşüyle birlikte mütalaa edilmelidir. Nitekim Churchill ile Mustafa Kemal'in zihniyetleri uyumludur, cinaslıdır. Şöyle ki:

> Churchill tüm yaşamını Avrupa'nın politik kültürü içine gömülmüş olarak geçirmişti ve burada bir öneride bulunurken karşısındaki herkesin, hatta düşmanlarının bile istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak normaldi. Böylece 1914-15'te Kitchener, Clayton ve Storrs Fransa'yı savaş sonrası Arap Ortadoğusundan dışarda tutmayı düşünürlerken, İngiltere'nin buna karşılık dünyanın başka yerinde toprak ödünü vermesi gerektiğini öngörmüşlerdi; bu belki Fransa'nın kabul edeceklerinin gerçekçi bir değerlendirmesi olmayacaktı, ancak İngiltere toprak kazancına sahip olacaksa, Fransa'nın da buna hakkı olduğunun gerçekçi bir kabulüydü.
>
> Aynı şekilde, Avrupalı zihniyetine sahip bir devlet adamı olan Mustafa Kemal de, Türk devletinin toprak isteklerini sadece Türkiye'nin ihtiyaçlarıyla değil, Türkiye'nin komşularının neyi kabul edebilecekleri esasıyla birlikte belirlemiştir.
>
> Chıırchill'in alışkın olduğu devlet adamlığı buydu [..][4527]

4525 Mithat Şükrü Bleda. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü* içinde (s. 145-146). İstanbul: Remzi Kitabevi.

4526 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 415.

4527 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 445-446.

16 Mart 1921. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Londra'da, Britanya Başvekili Lloyd George'yle hususî mülakat ediyor. Bekir Sami, 4 Mart tarihli özel görüşmede serdettiği mülahazaları yeniden dile getiriyor. Lloyd George, *Türklerin Musul bölgesinde çıkardıkları olaylardan ötürü* ikazda bulunuyor; *bu olaylar sürdürülürse, İngiliz yönetiminin, Yunanlılara, Mustafa Kemal'e karşı girişecekleri düşmanca davranışlarda yardım etmek zorunda kalacağını bildiriyor. Bekir Sami, Türk yönetiminin Musul'da olay çıkarmak niyetinde olmadığı yolunda Lloyd George'ye güvence veriyor; Türkiye'nin, Arapların işlerine karışmak istemediğini; Irak'ın İngiliz dostluğu kadar önemli olamayacağını bildiriyor; gene Lloyd George'u, Kafkasya'nın kuzeyindeki devletleri tanımaya çağırıyor; güçlü bir Kafkas federasyonu kurulmasının hem Türkiye'nin hem İngiltere'nin çıkarları yararına olacağını öne sürüyor*.[4528]

Lloyd George'den Bekir Sami'ye: *Türkiye ile eski dostluğu diriltmeyi* arzuluyoruz lâkin Türkler Musul bölgesinde karışıklık çıkartmak istiyor. *Bundan vazgeçilmezse* Britanya da Mustafa Kemal'e karşı Yunan'ı destekleyecektir.[4529]

> 16 Mart'ta yapılan görüşmede de Bekir Sami yine "güçlü bir Kafkas Federasyonu kurulmasına" destek olunmasını istemiştir. Ankara'nın Bağımsız Kafkas Devletleri Federasyonu kurma doğrultusunda hareket ettiğini Batum politikalarından anlıyoruz. Burada belirsiz olan Kafkas Federasyonu kurma fikri Ankara'nın mı, yoksa İngilizlerin midir? Londra Konferansı'nın arifesinde, 19 Ocak 1921 tarihinde Türk Dışişleri heyeti Moskova'ya giderken, Menşevik Gürcistan hükümetinin Ankara'ya yaptığı "siyasi ve iktisadi" ittifak teklifi ciddiye alınmış olmalıdır. Gürcüler bu teklifi İngilizlere dayanarak mı yapmaktadırlar, yoksa bu kendi bağımsız politikalarının ürünü müdür?[4530]

Bekir Sami (Kunduh), Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. Yunanistan, Trakya'ya ve İzmir'e gönderilmesi teklif edilen tahkikat komisyonunu reddetmiştir. TBMM murahhas heyeti de Trakya ve İzmir menatıkında Rum nüfusun ekseriyet olduğu iddiası Yunan reddiyesiyle çürütülmüştür demiştir. Bekir Sami, Londra Konferansı Yüksek Şûrasını, *Yunanistan'a maddî ve manevî yardımda bulunmamaya* davet ettiğini bildiriyor. Yüksek Şûranın Sevr Andlaşmasına ilişkin yeni tadilat taslağını Mustafa Kemal'e gönderiyor.[4531]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye 27 Şubat tarihli mahrem telgrafına cevabî şifreli telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı şifreli telgrafı deşifre etti. *Mustafa Kemal, Fransızların anlaşmaya koymak istedikleri "azınlık soyların korunmaları" koşuluna karşı çıkıyor; bundan, Ermenilerin bölgedeki sayısını arttırmak için onları siyasal bir soy olarak korumak amacının güdüldüğünü öne sürüyor. Malî sorunlarla ilgili koşula da karşı çıkıyor; bunun "kapitülasyon koktuğunu"; Mamüret-ül Aziz, Diyarbekir ve Sivas'a dek uzanan bölgelerde tercih hakkı isteyen Fransızların, bir nüfuz bölgesine yerleşmek amacı güttüklerini; bu istekleri kabul edilirse, Sevr'de kaleme alınan ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşmenin kabul edilmiş olacağını Bekir Sami'ye bildiriyor*.[4532]

4528 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XV, p. 442; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 134.

4529 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXIX. Salâhi Ramazan Sonyel (1991), Lloyd George'nin Türkiye'yle kadim dostluğu dirilmek istiyoruz beyanını nedense mevzubahis etmemiştir (c. 2, s. 134). "D. Lloyd George'un yaptığı açıklama katışıksız bir şantaj olarak görülebilir. Çünkü o sırada Küçük Asya'nın tamamında Mustafa Kemal'in karşısında Yunanistan'ın silah altında 121.000 askeri vardı; Kemalist birliklerin toplam sayısı ise -Yunan hesaplarına göre- 55.000'i geçmiyordu. Bu yüzden İngilizler Yunanlıları aktif bir biçimde güçlendirseydi, Kemalistler hızla kaybederdi…" Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 100-101.

4530 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 452.

4531 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 131.

4532 FO/6470/E 6129; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137.

Bekir Sami (Kunduh) ile Britanya Hariciye Nâzırı Kalem-i Mahsusu Robert Vansittart gizli mukavele imzaladılar. *Anlaşma gereğince, Kemalistlerin elinde bulunan tüm İngiliz savaş tutsakları vesair tutuklularla İngilizlerin elinde bulunan (savaş töre ve usullerine karşı kırım davranışlarında bulunmaktan sanık yargılanacaklar dışında) Türk savaş tutsakları ve enterne edilmiş sivil tutuklular değiş tokuş edilecek, ama İngilizler isterlerse serbest bırakılan herhangi bir Türk tutsağın, barış kuruluncaya dek İstanbul'a dönmesine engel olabilecekler*.[4533]

İstitrad: Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927'de CHP Kongresinde okutturacağı *Nutuk*unda çarpıcı ifadeler kaleme alacaktır. Buna göre Mustafa Kemal, Bekir Sami-Lloyd George mülakatı ve mukavelenamesinin zabıt suretini okuyup okumadığını güya hatırlamıyor. Halbuki Bekir Sami'yle anbean telgrafla muhabere ediyordu, diğer bir deyişle, Bekir Sami Mustafa Kemal'in bilgisi ve onayı dahilinde hareket ediyordu. Meselenin belki de en mühim ciheti şudur: Mezkur vesaikin nüshaları, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Nezâreti arşivinden temizlenmiştir.

> Efendiler, Bekir Sami Bey, resmî müzakerat ve mükâlemat haricinde sırf şahsî olarak ta Loyt Corç ile bir mülâkatta bulunmuş.. beyinlerinde [aralarında], söylenen sözler stenografiye edilmiş.. bu zabıt imza da edilmiş.. Bekir Sami Beyin yedinde bulunan nüshanın muhteviyatına muttali edildiğimi derhatır etmiyorum. Son zamanda Hariciye Vekâleti vasıtasile Bekir Sami Beyden bu nüshayı talep ettirdim ise de vekâlete gönderdiği bir mektupta, olzaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Hariciye Vekâletinden infisalinde ait olduğu dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamıştır. Ve Hariciyede kimse bu vesikadan ve muhteviyatından malûmattar bulunmuyor. Ben de arzettiğim gibi hiçbir vakit haberdar edildiğimi tahattur etmiyorum.[4534]

Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan): *Hatırlamadığım bir sebeple bu hususi anlaşmalara dair defterimde tafsilat yok…*[4535]

Aubrey Herbert, Britanya ile Rusya Sovyet Cumhuriyeti sarkacındaki müzakerelere ilişkin mühim ifadeler derc etmiştir:

> "Şimdi" dedi Talat Paşa, "ben bütün kartlarımı masanın üzerine koydum ve bu gerçekler hakkında, ki nihayet bunlar kolaylıkla ispat edilebilir, hükümetinizi ikna edebileceğinizi umarım. Biz İngiltere ile barış ve dostluk olan amacımıza varmak için bu ülkeye büyük ayrıcalıklar tanımaya hazırız. Ben ne iktidar ne de makam istiyorum; kendi adıma konuşuyorum, ama işlerin merkezindeyim. Ankara'daki Mustafa Kemal benimle anlaşmazlığa düşmeyecektir ve Londra'da Bekir Sami Bey bugün Düsseldorf'ta benim size söylediklerimi söylüyor. Önerileri olumlu bir şekilde dikkate alınmıştır; Müttefik hükümetleri İzmir ve Trakya konusunda bir soruşturma açılmasını öneriyorlar. Ermeni sorunu halledilme yolundadır. Bekir Sami Downing Street'te Mr. Lloyd George'la dostça görüşmeler yapmıştır ve artık ben söyleyeceklerimin tümünü söyledim. Eğer İngiliz Hükümeti isterse barış derhal sağlanabilir ve onunla birlikte de Anadolu'nun gelişmesi gerçekleşebilir. Türkiye'nin parçalanmasını hiçbir zaman gerçekleştiremezsiniz. İngiltere ve Türkiye endüstriyel rakipler değil, birbirlerine ihtiyacı olan müşterilerdir ve hiç kuşkusuz müşterilerin dost olması daha iyidir."
>
> Talat Paşa'ya veda ettim ve her birimiz ayrı yönlere gittik. Ben Londra'ya döndüm ve orada birkaç kere Bekir Sami Bey'le görüştüm. Barışı ve İngiliz dostluğunu elde edebilmek için fedakârlıkların sonuna kadar gitmeye

---

4533 FO/6500/E 3375; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 135.

4534 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 111. Bekir Sami'nin Mustafa Kemal'in onayıyla mezkûr gizli andlaşmayı imzaladığı çok açıktır. Fakat bu hadise, Mustafa Kemal'in hata hanesine kaydedilecek bir hadise olduğu vechile, Mustafa Kemal tarafından hatırlanmıyor. Vebal, Bekir Sami'ye tahmil ediliyor. Bu arada, Bekir Sami'nin evrak-ı metrukesi yayınlanmış değildir. Herhangi bir sansüre tabi tutulmadan neşredilmesi lazımdır. Velinimeti Mustafa Kemal'e muvafakat eden Yunus Nadi "Bekir Sami'nin, konferans sürecinde Lloyd George ile yaptığı görüşmeye ait tutanakları, istifa ettikten sonra Dış İşleri Bakanlığında bırakmayarak beraberinde alıp götürdüğünü ve tutanakların ortada olmadığını yazmıştır." Ferhat Eroğlu, *Yunus Nadi - Hayatı ve Eserleri (1879-1924)* [Doktora Tezi], 2016, s. 364.

4535 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 389.

> hazır dürüst bir adam ve bir centilmendi. Esas olarak Talat Paşa'nınkinden pek farklı olmayan önerileri, o zaman yapılan pek çok şey gibi, Downing Street'ten gizlice sızdırıldı ve Bolşevikler tarafından öğrenildi. Bolşevikler Bekir Sami'nin başını istediler ve sonunda da aldılar.[4536]

Rus-İngiliz ticaret mukavelesi akdedildi.[4537] İngiltere-Sovyet Rusya arasındaki muahedenamede *Sovyet hükümetinin Doğu halklarını Britanya İmparatorluğu'na karşı düşmanca davranışa yönlendirebilecek her türlü eylem ve propaganda faaliyetine son vereceği özellikle vurgulanıyor*.[4538] *Sovyet hükümetinin Londra ve Ankara'yla yaptığı* mezkûr *ilk resmi anlaşmalar* vesilesiyle Kafkaslar, *bu ülkeler arasındaki ilişkilerde bir kriz bölgesi olmaktan* çıkmış vaziyettedir.[4539] *16 Mart 1921'de Britanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ticaret ve dostluk antlaşmasının en önemli şartı, Sovyet Rusya'nın Anadolu'da, Kafkasya'da ve Orta Asya'da İngilizler aleyhine propagandaya ve faaliyete son vermesiydi. Bu stratejik dönüşüm Enver Paşa'yı Rusya'da işlevsiz kılmıştı*.[4540]

Britanya Başvekili Lloyd George, Londra'dan mufarakat etmek üzere olan Sadrazam Tevfik (Okday) ile görüştü. Britanya'nın Sovyet Rusya ile ticaret andlaşması akdettiğini bildirdi.[4541]

TBMM Hükümetine askerî, malî, siyasî destek veren Sovyet Rusya Cumhuriyeti, *İngiltere'nin ekonomik yardımına* muhtaç idi.[4542] Bu vechile, 16 Mart 1921 tarihli ticaret andlaşması imzalanmıştır.

12 Mart 1971 askerî darbesi sonrası kurulan Nihat Erim geçiş hükümetinde başbakan yardımcılığı yapacak olan harbiyeli ve CHP milletvekili Sadi Koçaş, 1977 senesinde neşredeceği hatıratında, Mustafa Kemal'in *Osmanlı İmparatorluğu* kalıntıları üzerinde *yep yeni bir Türk devleti kurmak millî sır*rına ilişkin olarak fevkalâde ilginç bir mütalaayı, reddederek şöyle aktarmaktadır:

> Son yıllarda bu konuyu bile yanlış bir bakış açısından değerlendirmek isteyenler çıkmıştır ortaya. "Kurtuluş Savaşı Emperyalizm'e karşı kazanılmış ve başlatılmış bir savaş değildi. Sadece Yunanlılara karşı girişilmiş ve başarılmış bir savaştı. İngiltere'de Başbakan Yunanlıları desteklerken, Dışişleri bakanı ve askerler Mustafa Kemal'i desteklemişlerdi. Ruslar da İngilizlerle danışıklı döğüş halinde bu hareketi desteklemişlerdi" diyebilenler vardır bu gün.[4543]

Moskova Andlaşmasının tarafları, "Sovyet Rusya ve Ankara hükümetleri" başka hiçbir ülke tarafından resmen tanınmıyordu.[4544] Andlaşmanın giriş cümlesinde ise Sovyet Rus yönetiminin bir "cumhuriyet" idaresi olduğu malumdu:

> Ulusların kardeşliği ve halkların kendi yazgılarını özgürce belirleme hakkını tanımak konusunda anlaşan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile Rusya Şuraları Fedaratif Sosyalist Cumhuriyeti hükûmeti, emperyalizme karşı mücadeledeki dayanışmalarını ve bu iki halktan herhangi biri için söz konusu olan güçlüğün diğer halkın durumunu da kötüleştireceği olgusunu göz önünde bulundurarak ve aralarında sürekli

---

4536 Uygur Kocabaşoğlu. (2000). İngiliz Gözüyle Türkler II: Talat Paşa / Aubrey Herbert. *Kebikeç*, (10), s. 28-29. "Türk dostu" olmaklıkla maruf İngiliz eliti, Bekir Sami'nin hariciye vekilliğinden ıskat edilmesini TBMM'deki Sovyet Rusya cuntasına bağlayacaklardır: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302. Yunan tarihçi Psirukis'e göre de, Bekir Sami'nin Hariciye Vekilliğinden ıskat edilmesi, "Türk - Sovyet işbirliğinin yolunu açmıştır". Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 341.

4537 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 145.

4538 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 127.

4539 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 116.

4540 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 389.

4541 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 223.

4542 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 152.

4543 Sadi Koçaş. (1977). *Atatürk'ten 12 Mart'a…* içinde (c. 1, s. 173). İstanbul: MAY Yayınevi.

4544 Stefan Plaggenborg. (2015). *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya* (H. Demirel, çev.) (2. baskı) içinde (s. 80). İstanbul: İletişim Yayınları.

> ve yürekten karşılıklı ilişkiler ve her iki tarafın karşılıklı çıkarlarında temellenen kopmaz ve içten bir dostluk kurma isteğiyle dolu olarak bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalamaya karar verdiler.[4545]

Rakibi Mustafa Kemal'in yıldızı yükseldikçe, Moskova'daki Enver'in yıldızı alçalmaktaydı. Sovyetler Birliği, Kremlin'in Mustafa Kemal'in milliyetçi Türk hükümetiyle vardığı anlaşmaya dayanarak, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı ezebilmişti.[4546]

17 Mart 1921. Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: Yunan basınında *İtilâf devletlerinin Türkiye'yi güçlendirmekten kaçınmaları gerektiği belirtildi*.[4547]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan tarafının mütalaasına göre Briand-Bekir Sami gizli andlaşmasıyla *Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi, Kemalistlere, Doğudaki ordularını Batı savaş kesimine taşıyarak Yunan ordusunun karşısına dikmek fırsatını verecek. Yunanlılar, Fransızların Kemalistlere silâh ve savaş gereci sağlayacaklarına da inanıyorlar*.[4548]

İzmir'deki İngiliz mümessil Sör James Morgan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Yunan, işgal ettikleri mıntıkalarda yaşayan Müslüman ahaliye, Yunan idaresinin devamından taraf olduklarına dair vesika hileyle ve zorla imzalatmaktadır.[4549]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Tiflis'deki İngiliz siyasî mümessil Miralay Stokes'e mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) *Türklerle Bolşevikler arasında engel oluşturacak bir Kafkas Konfederasyonu kurulmasından yana olduğunu; Türklerin Batum ve dolaylarını geçici bir süre için işgal ettiklerini açıkladığını bildiriyor; İtilâf devletlerinin başkentlerinde Gürcistan temsilcisi bulunan M. Çenkeli'ye, Paris'te Bekir Sami'yle içten bir görüşme yaparak sonucu Londra'da kendine bildirmesini tembihlediğini ekliyor*.[4550]

Müttefik taraftarı Gürcü idaresi Batum'u terk etti. Batum'da Türk idaresi ilân edildi. Akşamleyin ise TBMM birlikleri ile Sovyet Rusya birlikleri arasında müsademe meydana geldi. *Batum olayında 4 Türk subay'ı ve 26 er şehid düştü, 25 er yaralandı, 46 er de kayboldu*.[4551]

18 Mart 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, Yunan Başvekil Gunaris ve Nikolaos Kalogeropulos mülakat ettiler. Gunaris, *Yunan saldırısının hemen başlaması gerektiğini* söyledi. *Başkomutan zaten cepheye hareket etmişti*. Fakat *Yunanistan'ın para kaynaklarının tükenmekte olduğu sorunu* bulunmaktadır. Lloyd George, bu hususda Maliye Nâzırıyla görüşebileceklerini ifade etti. Taarruz meselesine gelince, mesuliyetin Yunanistan'a aid olduğunu vurguladı:

> Kendisi [Lloyd George], Mustafa Kemal kuvvetlerinin artması karşısında Yunan ordusu güvenliğini sağlayacak girişimlerde bulunmayı gerekli görüyorsa, Konferansın kendisini engelleme sorumluluğunu üzerine alamayacağını Yunan heyetine açıkça bildirmek istiyordu... Yardımcıları da bunu kabul etmişlerdi. Bununla birlikte, Yunan ordusunun ters bir sonuçla karşı karşıya kalması halinde, Ankara hükümetiyle görüşme olasılığının ortadan kalkacağını Yunanlıların hesaba kattıklarını sandığını da kendi yönünden eklemek istedi.

4545 Abdula Mardanoviç Şamsutdinov. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923* (A. Behramoğlu, çev.) içinde (s. 207). İstanbul: Doğan Kitap.

4546 David Fromkin. (2008). *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)* (M. Harmancı, çev.) (5. baskı) içinde (s. 400). İstanbul: Sabah Kitapları.

4547 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXX.

4548 FO/6468/E 3741; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.

4549 FO/6491/E 3431; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 163.

4550 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XII, p. 669-670; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 65, dipnot 199.

4551 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65-66, dipnot 143.

> Bay Kalogeropoulos ve Bay Gounaris, bunun göz önünde tutulduğunu söylediler.[4552]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İtalyan hariciyeci Nobile Cav. Giacomo de Martino'ya telgraf gönderdi. *İtalyan'ların Türk Ulusçularına silâh sağladıklarını* belirterek şikayetlendi, tetkik edilmesini rica etti:

> Cami Münir Bey, Roma'da, silâh, mermi v.s. satın almak için geniş ölçüde görüşmelerde bulunmakta; kendisine sırf bu konuda yardımcı olmak için, Ankara'da Roma'ya giden BMM'nin iki üyesi, Nuri Aziz (veya Süreyya) ve Fikri Beha yardımcı olmaktadır. İşlem, patlayıcı madde imal eden bir temsilci olan Sanardi Manfredo Lamberti adlı birisi aracılığıyla yapılmaktadır. Yüksek rütbeli bir İtalyan yetkilinin dahi Ulusçu delegasyonlara yardımcı olduğu iddia edilmiştir. *Banca Commerciale* adlı bankanın Antalya şübesinde 300.000 Türk Lirası tutarında bir kredi açıldığı; Milano'daki başka bir banka aracılığıyla da ek para gönderildiği; ayrıca, silâhların kömürle değiş tokuş edildiği bildirilmektedir. Bu sözde görüşmelerin ilk sonucu olarak 20 milyona yaklaşık Mauser mermisi satın alınmıştır.[4553]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. *Damat Ferit ve yandaşları Tevfik'in* TBMM heyetine karşı *sergilediği teslimiyete büyük tepki göstermişler*. *Tevfik'in geri çağrılmasını ve yerine Ferit'in görevlendirilip gönderilmesini istemişler*dir. *Bu istemin kulisini Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa ile Başyaver Avni Paşa yürütmüşler*. *Fakat Vahdettin anlaşılan Ankara'nın gücünün farkında olduğu için, kulak asmamış. 1 Mart'ta Padişahla görüşen Reşit Bey, Kemalcilerin istemleri olumlu karşılanırsa Padişahın yetkilerini büsbütün kısıtlamak isteyeceklerinden korktuğunu söylemiş*tir.[4554]

Kızıl Ordu Batum'u işgâl etti.[4555] *Muzaffer Kızıllar, üç cumhuriyete de Bolşevik yanlısı kukla hükümetler yerleştirerek onları* [Azerbaycan'ı, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı] *sözde bağımsız Sovyet cumhuriyetleri haline çevirdiler*.[4556]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor. *Türkiye, müttefiklerin teklif ettiği çözüm önerilerini kabul etmiştir*.[4557]

18/19 Mart 1921. Gece saatlerinde Tiflis'teki Sovyet Rusya siyasî komiseri *bir yandan Ankara'ya bir yandan da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılar gönderdi ve "İngilizlerin teşvîkiyle aramız açılıyor, Batum'u tahliye ediniz" dedi*.[4558]

19 Mart 1921. Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) riyasetindeki Bilecik Heyeti İstanbul'a muvasalat etti. Hüseyin Kâzım Kadri, bu güne ilişkin şehadetini şöyle nakletmektedir:

> Anadolu kıyamının büyük bir ınkılaba müteveccih olduğunu padişahla beraber vükelâsı da biliyorlardı. Ankara'dan avdet eden ve orada geçirdiği devre-i esaretin acılarını bir türlü unutamayan İzzet Paşa, bizi İnebolu'dan İstanbul'a getiren seyr-i sefain vapurunun kamarasındaki masaya yumruğunu kemâl-i şiddet ve hiddetle indirerek:

4552 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 282.

4553 FO 371/6481/E 3218; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 159-160.

4554 FO 371/6506, E 3487/143/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 185-186.

4555 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 145. "Fevzi Paşa (Çakmak), Batum'un istenmesini uygun görmüyordu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65, dipnot 136.

4556 Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*, 2016, s. 269.

4557 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 219-220.

4558 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 931; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 66, dipnot 142.

-"Bunlar hilafeti de saltanatı da kaldıracaklar. Bu hakikat günün birinde herkesçe anlaşılacak. O halde de bütün millet aleyhlerine kalkacak. En önde de ben bulunacağım ve bu celalîlere hadlerini bildireceğim!" demişti. Bu sözleri Meclis-i Vükelâ'da da -gözlerinden yaşlar aktığı halde- tekrar etmişti. [..]

Hiçbir meselede izhar-ı re'y etmeyen ve daima bir erkân-ı harbiye-i umumiye reisi" gibi ket-i esrârı itiyat ile sükûnetten hâli kalmayan bu zat, ilk defa olarak, maksadını bu derece vuzuh ile bildiriyordu. Bu cevaptan mütehayyiren yerimde duramayıp güverteye çıktım. Salih Paşa da bu sözleri işitmişti. "Sana söyleyeyim, bu adam kadar yalancı bir insan yaratılmamıştır. Eğer sen onun dediğine inandın ise sana acırım!" dedi. Salih Paşa'nın namuslu, kibar, âlicenap, fâzıl ve her suretle hürmet ve itimada layık bir zat olduğunu kaniim. Eğer bu derecede "menfi" olmayıp müteşebbis ve cüretkâr olsaydı, kendisinden pek çok istifade edilebilirdi.[4559]

Sovyet Rusya ile Gürcistan Devrimci Askeri Komitesi arasındaki *ateşkes anlaşması koşulları uyarınca, D. P. Zolpha komutasındaki Kafkas "Demir" Süvari Alayı Batum üzerine yürüdü ve Gürcülerle birlikte, Türk birliklerini önceki mevzilerine geri sürdü*.[4560]

Britanya Başvekili Lloyd George, Yunan heyetiyle hususî görüşüyor. TBMM heyeti Lloyd George'ye *konferans önerilerini 24 gün geçmeden yanıtlayamayacaklarını söylemişler*. Lloyd George de *onlara Yunanlıların bu süre içinde askeri harekatta bulunmayacakları hakkında güvence veremeyeceğini söylemiş*. *Bundan sonra Yunan Heyeti İngiliz Hükümeti'ne gizlice verebilecekleri azami ödünleri bildirdiklerini anlatmışlar*dır. Lloyd *George söylediklerini anlayışla karşılamış*tır. Yunan heyetine göre *Fransa'nın Türkiye ile barış yaptığı anlaşılıyor*. *Demek ki Fransa karşısındaki kuvvetler Yunan cephesine gelecekti*r. *Bu şimdiden gözlemleniyor*. *Onun için Türklere saldırı kararı verilmiştir ve bu amaçla üç sınıf, yani 45.000 kişi silah altına alınacaktı*r. *Harekât bir hafta sonra başlayacaktı*r. Lloyd *George hazırlıkları özenle yürütmek gerektiğini söylemiş*tir, *çünkü Türkler yenerse zaptedilemez hale gelirler*. Yunan Başvekil *Kalogeropulos Yunanistan'ın mali durumunun yeterli olduğunu belirtmiş, fakat nakit gereksinimi için Uluslararası Mali Komite'den izin alarak para basacaklarmış*. *İzin verilmezse işgal bölgesinde bir banka kurarak para basabilirlermiş*. Lloyd *George olumsuz bir tutum alınca, İngiliz borsasında bir borçlanma ya da önceki seferlerde olduğu gibi bir borç verilmesi önerilmiş*tir. Lloyd *George bu ayrıntıları belirlemek için hazineyle temas etmelerini tavsiye etmiş*. *Nitekim Hazine hemen o gün için onlara randevu vermiş*tir. Lloyd *George İngiltere'nin kalbinde Yunanistan'ın özel bir yeri olduğunu belirtmiş*tir.[4561]

21 Mart 1921. Paris'de bulunan TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), Britanya'nın Paris Büyükelçiliğine cevabî nota verdi. *Önerilen değişikliklerin yeterli olmadığını vurgulayarak Sevr'in diğer maddelerinde de değişiklik yapılmasını talep* etmektedir.[4562]

4559 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 234, 328. Hüseyin Kâzım Kadri'nin (2018) belirttiğine göre Vahideddin Hân, Ahmed İzzet Paşa'ya itimad etmiyordu: "Bidayet-i Mütareke'de kendisine vukubulan tekliften infial ile istifa etmesinden muğber olan Vahideddin, paşaya karşı bir hiss-i itimat beslemiyordu. Bâ-husus, Millet Meclisi'nin meşruiyetini tanıması hakkında yazdığı talgıraf bu iğbirarı artırmıştı. Anadolu Ajansı'nın, bizim Ankara'ya iltica ettiğimize dair neşreylediği havadise Vahideddin de inanmamıştı. Fakat, İzzet Paşa'nın tavsiyesinden de memnun kalmamıştı." (s. 329). Vahideddin Hân'ın Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa'nın rivayeti meselenin çapını genişletmektedir: "[Vahideddin Hân:] Mütareke hükûmetlerine, başta Ferid Paşa olduğu halde Tevfik Paşalar, İzzet Paşalar, Ali Rıza ve Salih Paşalar gibi milletin ve devletin kalbur üstünde görülen ricaline geleceğimi bağlayarak aldandım. Doğrusu bunların memlekete hizmet edemeyeceklerine ve bana ihanette bulunamayacaklarına [*bulunacaklarına*?] ihtimal veremedim." Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 348.

4560 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 115.

4561 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 206-207.

4562 FO, 371/6468, E 3719, "Bekir Sami Bey'in 21 Mart 1921 Tarihli Cevabı"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 936.

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds, derkenar kaydediyor. İsabetli bir *önseziyle davranarak, Türklerin alabilecekleri tüm ödünleri ele geçirdikten sonra, Bekir Sami'yle yapılan bu anlaşmaları* [Briand-Bekir Sami; Sforza-Bekir Sami; Lloyd George-Bekir Sami gizli muahedelerini] *tanımamak için özürler bulacaklarını* derpiş ediyor.[4563]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Vahideddin Hân'ın huzuruna kabul edildi. Rumbold tutanağına göre Padişah indinde [..] *Ankara liderleri, bu memlekette gerçek herhangi bir kaidesi olmayan adamlardır; kan ya da herhangi bir bağı bile bulunmaz adamlardır. Mustafa Kemal, menşei bilinmeyen Makedonyalı bir ihtilâlci*dir. *Onun kanı herhangi bir kan olabilir, meselâ Bulgar, Rum ya da Sırp. O, daha ziyade bir Sırp'a benziyor! Bekir Sami bir Çerkes*dir. *Onlar, tamamen birbirine benzer*dir*; Arnavudlar, Çerkesler velâkin Türk hariç her şey. Aralarında hakikî bir Türk yok*dur. *Sultan ve Hükûmeti yine de Kemalistlerin önünde güçsüzdü*r. *Vaziyet öyle ki, propaganda yoluyla bile hakikî Türklere ulaşmanın hiçbir yolu yoktu*r. *Hakikî Türkler öze sadıktır, lâkin korkutuldular ya da Sultan'ın esareti hikayesi gibi fantastik yanlış beyanlarla aldatıldılar. Bu haydutlar Sultan'ın boyun eğmesini isteyen adamlardır. Haricî destek aradılar ve Bolşeviklerde buldular. Bolşevikler artık Türk sınırına çok yakındır. Ankara liderleri hâlâ onlarla oynuyor. Kemalistler Azerbaycan'ın kaderini Türkiye'ye yüklediklerini çok geç anlayabilir ve pişman olabilirler. Müslüman Türkler, dinleriyle bağdaşmadığı için Bolşeviklik ile hiçbir işi olamaz, ama eğer onlara zorla dayatılırsa, o zaman ne olacak?* [..][4564]

İttihadçı Hüseyin Kâzım (Kadri), saat 22:00 civarında Saray-ı Hümayun'a kabul edildi. Vahideddin Hân demiştir ki: *İzzet Paşa çok fazla müteessir oldu. Salih Paşa da bir şey söylemek istemedi. Fakat ben de bir şey öğrenmiş ve anlamış olmadım. Siz İstanbul'dan hareket ettiğiniz günden itibaren yevm-i avdetinize kadar bütün meşhûdât ve istitlaâtınızı bana anlatınız*. Hüseyin Kâzım, cevaben, *hiçbir şeyi ketme lüzum görmeksizin bütün bildiklerimi tafsilen anlattım ve en nihayet bu adamların saltanatı, hilafeti ilgâyı kendilerine gaye ittihaz ettiklerini, cumhuriyet ilân edeceklerini ve sonra, bu tarz idare ile telifi mümkün olamayacağı zannında bulunacakları her şeyi kaldırmaktan geri durmayacaklarını… en sarîh bir surette söyle*diğini belirtmiştir.[4565]

Berlin'deki Şekib Arslan, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi: [..] *Merhûm* [Talat] *26 Şubatta Wien civârında Ham şehrinde İngiltere Meclis-i Umûmî a'zâsından Türkiye muhibbi Mr. Herbet ile görüşmüştü. O mülâkattan hoşnût geldi. Bendenize mülâkatın tafsîlât ve mübâhasâtını söyledi. Herhâlde Herbert merhûma demiş ki, Ben evvelen ve âhiren Türk muhibbi idim ve İngiltere siyâseti hatâ olduğuna ikrâr ediyorum. Lâkin ben Hükûmet değilim. Hükûmette de değilim. Elimden geldiğini yaparım. İnşallâh bir dereceye kadar muvaffak olurum*. [..][4566]

Fransız *L'Eclair* gazetesi, TBMM Hükümeti Londra Konferansı Delegasyonundan Doktor Nihat Reşat (Belger) ile gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti. Buna göre A.H.206 kod adlı İngiliz ajanı Nihat Reşat, *"Türkiye'nin Trakya'dan asla vazgeçmeyeceğini" söylemiş, fakat Misak-ı Millî'den bahsetmemiştir*.[4567]

21 Mart 1921 tarihli "Wireless News" adlı yayında, Moskova kaynaklı şu haber bomba gibi patlamıştı: "Rusya ile Türkiye, 16 Mart'ta Moskova'da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile her iki ülke

---

4563 FO/6467/E 3454; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 136, dipnot 252.

4564 FO 371/6468/E 3765/1/44, İstanbul'daki Horace Rumbold'dan Earl Curzon'a 300 numaralı telgraf, Aktaran: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series: Volume XVII, p. 89. No. 68.

4565 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 241.

4566 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 164.

4567 L'Eclair, 21 Mars 1921, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 255.

arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulmuştur. Bu antlaşma, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'le Tüm-Rusya Merkezi Yönetim Komitesi üyesi Korkmazof ve Türkiye'yi temsilen Ulusal Ekonomi Halk Komiseri (Bakanı) Yusuf Kemal, Ulusal Eğitim Komiseri Rıza Nur ve Rusya'ya Büyükelçi atanmış olan Ali Fuat Paşa tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli kabul edilmiştir."[4568]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Robert Vansittart, 21 Mart 1921 tarihli tutanağında şunları belirtmişti: "Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı M. Rangabe, 21 Mart akşamı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na uğrayarak oradaki yetkililerden Robert Vansittart'la görüşmüş ve ona Atina'dan almış olduğu talimatları iletmiştir. Bu talimatlara göre, Yunanlıların İzmir'deki tümeni, Sakarya ırmağına (gerekirse ırmağın ötesine) kadar ilerlemek kararını almıştır." Vansittart, ona, bu konunun İngiliz askeri yetkililerine iletilmesi gerektiğini söylemişti. Rangabe bunun oldukça ivedi olduğunu öne sürmüş ve Savaş Bakanlığı'yla temas etmenin önemine değinmişti. Vansittart bundan kaygılanmış ve durumun İstanbul'da General Harington'un da bilgisine sunulması gerektiğini vurgulamıştı. Rangabe, bu operasyonun İstanbul'u hedef almadığını; sadece, Yunan tümeninin daha iyice savunabileceği bir bölgeye kadar ilerlemesini gerektirdiğini söylemişti. Ancak Vansittart'ı çok ilgilendiren şu soru idi: "Yunanlılar nereye kadar ilerleyeceklerdir?" Rangabe'ye, bu konunun derhal ele alınacağını söylemişti. Anlaşılan, bu sırada Yunan Başkomutanı General Papulas'a yeni talimatlar gönderilmiş ve saldırının ertelenmesi gerektiği bildirilmişti. Buna karşın Vansittart, bu konuyu ivedilikle Savaş Bakanlığı'na duyurmanın önemi üzerinde durmuştu. Onun görüşünce, o sırada İngilizlerin buyruğu altında olan bu Yunan tümeni seferber edilirse, bunun arkasında İngilizlerin bulunmadığı konusunda Türkleri inandırmak olanaksız olacak ve onlar bunu bir İngiliz oyunu olarak göreceklerdi. En iyi çözüm, bu tümenin İngiliz Generali Harington'un buyruğu altında olmamasını sağlamaktı.[4569]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne derkenar yazdı: *"İzmit'teki (Yunan) tümeni başlıca Yunan ordusuyla temas edecek ve hareketlerini koordine edecekse, General Harington'un yetkisinden kaldırılarak Yunan Genelkurmayının emrine verilmelidir. Aksi durumda Türklerle düşmanca davranışlara tutuşmuş olacağız. Ayrıca, Fransızlarla Italyanlar da (pek haklı olarak), Türklerin gerçek dostları oldukları iddiasında bulunacaklardır. Kendimizi güç bir durumdan kurtarmak için, bu öneriye karşı çıkmalıyız. Bu tümen harekâta geçerse onu durduramayız. Bu görüşler Savaş Bakanlığı'na aktarılamaz mı?" R.C.L. simgeli yetkili Osborne'la aynı görüşte olduğunu belirtmiş; Lord Curzon da şunları eklemiştir: "Vansittart'ın tutanağına dayanarak Savaş Bakanlığı'yla bu konuda hemen temas kurmalıyız."*[4570]

22 Mart 1921. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, *İngiltere'nin Yunan saldırısıyla bir ilişiği olmadığı yolunda*, Londra'daki İtalya Büyükelçisi Imperiali'ye teminat verdi. Hariciye Nâzırı Lord Curzon: *Yolda kesilen gizli belgelerin [İngiliz istihbaratının ele geçirdiği gizli Yunan belgeleri] ışığı altında, ben şahsen böyle kesin bir güvence veremeyecektim*.[4571]

> Londra'daki İtalyan Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Yunan yanlısı yetkililerinden Sir Eyre Crowe'le görüşerek, Atina'daki İtalyan elçisinden İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya gönderilmiş olan bir telgrafı okumuştu. Bu telgrafa göre, Yunanistan Dışişleri Bakan Vekili basına verdiği demeçte, Yunan ordusunun yeni askerler sağlamak ve askeri önlemler almak kararını vermiş olduğunu açıklamıştı. Yunan yönetimine Londra'dan gönderilmiş olan bir telgraftan anlaşıldığına göre, Yunanlıların ilerlemesini İngiltere yönetimi sempatiyle karşılayacaktı. Ancak bakanlık yetkilileri ve özellikle Yunan yanlısı Crowe bunu inkâr etmişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Lord Curzon şu yorumu yapmıştı: "Ele geçirilmiş olan kimi gizli mesajları

4568 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 237-238.
4569 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 238-239.
4570 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 239.
4571 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 143.

hatırlayarak, Sir Eyre Crowe'un itirazına katılamayacağım." Anlaşılan, Başbakan Lloyd George Yunanlıları bu savaşa girmeye özendirmişti. Yunanlılar da İngilizlerin (ve daha çok Lloyd George'un) kendilerini bu konuda kışkırtmış olduğunu söylüyorlardı. Ancak İngiliz yönetimi bunu yalanlamak zorunda kalmıştı.[4572]

Mustafa Kemal'in Ankara'da münteşir *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi İtalyanları ikaz ediyor: *İzmir ve Kilikya'da gürleyen toplar, Antalya'da sakinse, bu, İtalyanların, Türk topraklarına İngiliz ve Fransız gözüyle bakmadıklarını sandığımız içindir*. Bu haber, İngiliz istihbaratı tarafından merkeze bildiriliyor.[4573]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un Bakanlar Kurulu içtimaına dair günlük notu: *Lloyd George, Türklerin Yunanlılar karşısında geniş yığınak yaptıklarını, Yunanlıların kendilerini savunmak için saldırıya geçmelerini önleyemediklerini söyledi. Türklerin yığınak yaptığı yok. Saldırı kışkırtılmış değil. Lloyd George da biliyor bunu. Her şey, zevksizce bir tırmanış. Bunun sonucu, Yunanlıların kesin yenilgisi olacak. Yani Lloyd George'un dostlarının.*[4574]

İngiltere'nin Halep Konsolosu James Morgan'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra:

1. Anadolu'daki Yunan işgal bölgesinde durumun sakin olduğu, Türk halkının kadere boyun eğmiş göründüğü, Yunanlıların Mustafa Kemal kuvvetlerini yeneceklerine inandıkları.

2. Antalya'da İtalyanlarla Türklerin elele çalıştıkları, 200 kişilik İtalyan garnizonunun Türklerden ürkmüş göründüğü.

3. Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem, Demirci Mehmet Efe gibi çetelere son verip düzenli ordu kurmuş olduğu, Antalya bölgesinden de gönüllü asker topladığı, Antalya'da 1000'den fazla kişinin gönüllü yazıldığı, kadınların bile gönüllü asker olmak istedikleri, İtalyanların Türklere asker elbisesi sağladıkları.

4. Gündüz sakin görünen Mersin'de güneş batar batmaz Fransız askerlerine ateş edilmeğe başlandığı, İskenderun limanının canlı olduğu.

5. Halep'teki Fransız komutanı General de Lamothe'un kanısınca Mustafa Kemal bu yıl çok daha güçlüdür, Yunanlıları kolayca yenebilecektir. Her ne pahasına olursa olsun Kemalistlerle barış yapmak gerekmektedir.[4575]

4572 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 239-240.

4573 FO/6469/E 4896; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 158.

4574 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 460. *"… Fisher (Eğitim Bakanı) zayıf bir protestoda bulundu. Buna karşılık Lloyd George, Türklerin Yunanlıların karşısında geniş çapta yığınak yaptıklarını ve Yunanlıların kendilerini savunmak için saldırıya geçmelerini önleyemediklerini söyledi. Bizim -ve Yunanlıların- istihbaratına göre bu demiryolu üzerinde Türklerin yığınak yaptığı yok ve dolayısıyla başlatılacak saldırı çağrılmış, kışkırtılmış değil. Lloyd George da biliyor bunu. Herşey bir tırmanış, hem de zevksizce bir tırmanış*. Feldmareşal aynı bölümde Yunan ordusunun Manisa alayının General Harrington'un kumandası altında kalabileceği umuduyla kendisini görmeye geldiğini de söylemekte ve, *... Tabiî bu da bizi işe karıştırmak için*, diye belirttikten sonra, sonuca şöyle varmaktadır: *Bütün bu iş çok zevksiz bir şey. Benim görüşüme göre bunun sonu, Yunanlıların kesin yenilgisi olacak. Yani, Lloyd George'un dostlarının*." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 148.

4575 İngiltere'nin Halep Konsolosu Mr. James Morgan'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı, No. 7; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXI-LXXII.

Tablo 3: Yunan Kaynaklarına Göre 22 Mart (9 Mart) 1921'de Çeşitli Cephelerdeki Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Kıyaslanması[820]

	Tüfek		Kılıç		Ağır Makineli Tüfek		Top	
Cephe	Yunan	Türk	Yunan	Türk	Yunan	Türk	Yunan	Türk
İzmit	5130	4126	66	?	72	16	16	4
Kuzey (Batı)	18990	12341	911	1377	252	98	104	39
Güney	15450	19285	290	3405	192	143	104	69
Art Bölge	12665	6600	-	450	120	39	36	40
Toplam	52235	41772	1267	5235	636	296	260	152

Tablo. 22 Mart 1921 tarihli Yunan raporuna göre Yunan-Türk silâhlı kuvvetlerinin mukayeseli istatistikleri.[4576]

23 Mart 1921. Atina'daki İngiliz elçi Granville'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: (i) *Yunanistan'da seferberlik ilânı pek heyecan yaratmadı. Venizelos yanlıları kuşkulu ve kaygılı, bu saldırının nereye varacağını, paranın nereden bulunacağını* sormaktadırlar. (ii) *Görünüş kaygı verici. Fransız askerî heyetine göre Yunanlılar Mustafa Kemal'i ezemeyecek, savaş uzun ve yıkıcı* olabilecek ve *İngiltere de Yunanistan'ı yüreklendirmiş olmakla* suçlanacaktır.[4577]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne derkenar kaydetti: *Belki de sonuçsuz bir miktar savaş tarafları daha uzlaşıcı kılacaktır*.[4578]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) Rumbold'a ifadesine göre Hariciye Nâzırı *İzzet Paşa, Ankara'da Milliyetçilere İngiliz dostluğu için telkinatta bulunmuş, Milliyetçilerin bazıları bunu sempatiyle karşılamış, öteki Milliyetçiler ise, Malta'ya sürgünlerin etkisiyle İngiltere'ye şüpheyle bakmaktadır*.[4579]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi 137 numaralı muhtıra hazırladı:

1. İzzet Paşa heyetinin birdenbire Ankara'dan İstanbul'a döndüğü. Çeşitli söylentiler dolaştığı. Heyet üyelerinden Fatin Efendiyle yapılan konuşma.

2. Fatin Efendiye göre, Heyetin dönüşünün amacı, Mustafa Kemal'in aşağıdaki programını Padişaha kabul ettirmektir:

   i) Padişah, T. B. M. M.'ni resmen tanıyacaktır.

   ii) Padişah İstanbul'da oturacak, Hükümet Ankara'da olacaktır.

   iii) Bunların kabul edilmesi halinde Milliyetçiler yeni seçime gidilmesi ve bir "Kurucu Meclis" toplanmasını önermektedirler.

3. Bu planın Bolşeviklere danışılarak hazırlandığı iddiası.

4. Ölmeden önce Talat Paşa'nın monarşist Ruslarla ilişki kurmağa kalkıştığı, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu uygun bulmadığı.

4576 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 344.

4577 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXV.

4578 FO 371/6467, E 3483/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 437, sonnot 28.

4579 FO 371/6467, E 3668/1/44; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 173, dipnot 5.

Enver Paşa'nın Moskova'daki faaliyetini Mustafa Kemal'in uygun bulduğu.[4580]

Rumbold, Curzon'a 300 numaralı muhtıra gönderdi. 21 Mart günü Padişah'la mülakatının tafsilatını bildiriyor: *Padişah, Ankara liderlerini şikayet* etti. *Ocak ayında Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya gönderdiği üç telgrafı* gösterdi. *Ankara liderlerinin tahtı tehlikeye sokmaya, kendisinin otoritesini azaltmağa* kalkıştığını belirtti. *Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk olmadığını, yanındakilerin de Türk olmadıklarını öne* sürdü. *Bu eşkiyalar karşısında İstanbul Hükümetinin güçsüz kaldığını* söyledi:

Padişah, Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını, yirmi otuz yıl Londra'da kalsa bile değişmeyeceğini söyler. Ankara liderlerinin Londra konferansı önerilerini kabul etmeyeceklerini, hareketlerini sürdüreceklerini belirtir ve "kurt puslu havayı sever" der.

Sultan Vahdettin, elindeki notlara bakarak Saltanat ve Halifelik hakkındaki görüş ve kaygularını özetle şöyle sıralar:

i) Ankara liderleri zoraki bir halife ilan edebilirler.

ii) Hanedan üyelerinden birini tahta çıkarabilirler.

iii) Saltanatla Halifelik bölünmez bir bütün olduğu halde Ankara liderleri bütün dünyevi yetkileri kendi ellerinde toplamak istemektedirler.

iv) Halifeliğin İstanbul'dan doğuya kaydırılması felâketli sonuçlar doğurur, çünkü Halifelik, "puslu havayı seven kurtların" elinde bir alet olur.

v) Mali durum İstanbul Hükümetini güçsüz bırakmaktadır ve memurlar yoksulluk yüzünden Anadolu'ya geçmektedirler.

Sir H. Rumbold, mali durumun iyileşmesi için askıdaki bazı sorunların çözümlenmesi gerektiğini söyler. Tütün Rejisi, Telgraf Kumpanyası, Gümrükler gibi konulara değinir.

Padişah, gümrükler konusundaki anlaşmazlığın giderilebileceğini söyler, parasızlık sorununa yine parmak basar.

Vahdettin son olarak, kendisinin büsbütün çaresiz ve yapayalnız olduğunu, ancak onurunu, tahtının çıkarlarını bir avuç âsiye teslim etmek istemediğini söyler.[4581]

Yunan Küçük Asya Ordusu, Bursa ve Uşak hatları üzerinden umumî olarak Anadolu'daki işgalini iki cephede genişletmeye başladı.[4582] Halbuki Yunan Genelkurmay Başkanı Guveris, *İzmit-Eskişehir-Afyonkarahisar hattını kalıcı bir şekilde işgal etmeye yönelik yeni bir taarruzun düşünülebileceği, fakat bunun nisandan önce olamayacağı*nı Yunan hükümetine bildirmişti.[4583]

Yunan kurmay subay Spiridonos, Mart 1921 taarruzunun *gerekçesi olarak "Türklerin Londra Konferansı'na yanıt vermeyi reddetmesi"ni göstermektedir*.[4584]

Yunan Genelkurmay Başkanlığının resmî tarih kitabında belirtildiğine göre *Kemalist Türkiye'nin Londra Konferansı'na davet edilmesiyle birlikte Türk Ordusu'ndaki subaylar kalabalıklaştığı gibi, ordu safları da sıklaşmıştır. Müttefiklerin Anadolu'daki depoları Mustafa Kemal'in emrine girmiş, bunun dışında Türk lider uçağa kadar her türlü savaş malzemesini rahatça temin edebilecek konuma*

4580 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXV.
4581 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXIII-LXXIV.
4582 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 462; Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 285.
4583 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 159.
4584 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 341.

gelmiştir. *Türk Genelkurmayı'nın elde ettiği bilgilerin her zaman doğru olduğu ve Yunan birliklerinin her türlü hareketiyle ilgili bilgilerin müttefik subaylar ve başka ajanlar tarafından Türklere aktarıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Londra'da bulunan Türk temsilciler, Lloyd George'un desteklediği Yunanlıların Eskişehir ve Afyon'u işgal etmek üzere taarruza geçecekleri bilgisini iletmişlerdir. Tersine Yunan Ordusu, I. İnönü Savaşı'nın akabinde Türk kuvvetlerinin durumuna ilişkin kesin bilgiye sahip olamamıştır*.[4585] Diğer bir deyişle, Yunanistan, Anadolu'da tabiri caizse "yedi düvel"e karşı mücadele etmek durumundadır.

Kamuoyu, İngiliz hükümetini o kadar sert biçimde eleştiriyordu ki, Lloyd George'un sekreteri Philip Kerr'in de yardımıyla resmî bir yalanlama (démenti) kaleme alınıyor ve Yunanlıların Anadolu'da yeniden askerî harekâta girişmeleri için İngiliz hükümetince kışkırtıldıkları haberi resmen yalanlanıyordu.[4586]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "İzmir Türklerine Karşı Yunan Kampanyasının/Savaşının Yenilenmesi" başlıklı rapor gönderdi. *İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere; Anadolu'da süren Türk-Yunan savaşının galibi kim olursa olsun, nihai kazancın kendisine ait olduğunu düşünmektedir*.[4587]

23-27 Mart 1921. Sovyet Rus Cumhuriyeti lideri Lenin'in Mustafa Kemal'e gönderdiği nakit, 3.500.000 altın rubleye iblağ etmekteydi.[4588] 1921'de 1 ruble 60 kuruştu binaenaleyh yardım yaklaşık 2.100.000 liraya tekabül etmekteydi. O tarihte Maliye Vekâletinin harcama yetkisi ise 10.080.000 lira idi.[4589]

Yunan Genelkurmay Başkanlığının resmî tarih kitabında belirtildiğine göre TBMM Hükümeti ordusu *ağır topları özellikle Sovyet Rusya'dan temin etmiş ve güçlü süvari birlikleri oluşturmaya önem vermiştir*.[4590]

24 Mart 1921. *Müttefikler muhtelif savaş malzemelerinin ihracatına yönelik yeni bir liste hazırladı*lar *ve eski listeyi feshet*tiler. Böylece *İngiliz şirketlerinin Kemalistlere uçak, tank ve kara ordusu için gerekli malzemelerin satışını hukuki olarak sağlamıştır*.[4591]

Hindistan'dan Londra'ya muvasalat etmiş bir heyet, Britanya Başvekili Lloyd George'yle görüşüyor. *Türkiye lehindeki isteklerini* beyanla *özellikle İngilizlerin İstanbul'dan çekilmelerini* taleb ediyor.[4592]

4585 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 342.

4586 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 143.

4587 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 333. "Elçi, İtilaf Devletleri'nin öneriyi Yunanistan'a kabul ettirmek için çabalamamalarıyla ilgili olarak; *kendilerine Pontius Pilates rolünü uygun gördükleri* yorumunda bulunmaktadır. Pilates, Hz. İsa'nın davasında, diğer hâkimlere "*Ben İsa'nın kanını almam, siz ne yaparsanız, yapın!* diyerek yargılamaktan kaçınan ve mahkeme sonucu Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine sebep gösterilen Romalı Yahudi validir. Elçi Servert'in bu benzetmeyle, İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız bir tutum göstererek, -aslında nasıl bir sonuç doğuracağı bilinen bir durumda- sorumluluktan kaçındığını işaret etmektedir." (Türkkan-Tunalı, 2016, s. 333, dipnot 720).

4588 Mehmet Perinçek. (2014). *Sovyet Arşiv Belgeleriyle Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri* (4. basım) içinde (s. 132). İstanbul: Kaynak Yayınları.

4589 Alptekin Müderrisoğlu. (1974). *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları* içinde (s. 351). Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları.

4590 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 342.

4591 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 539.

4592 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 24.

Yunan Kral Konstantin'in *Genel Yaveri General Dusmanis,* Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General *Papulas'ın harekâtını eleştirerek "Yunanistan er veya geç, aşılmaz siyasi zorluklar karşısında kalacaktır" dedi*.[4593]

Malta'daki mevkuf İttihadçılar Şeref (Aykut), Faik (Kaltakkıran) ve Sabataycı Midhat Şükrü (Bleda), İngilizler tarafından serbest bırakıldılar.[4594]

25 Mart 1921. ABD'li istihbaratçı ve *Public Ledger* muhabiri Clarence K. Streit, İstanbul'dan Philadelphia'ya özel telgraf haberini telledi:

> [..] Yunanlıların Türkleri yenmesinin tek yolu Anadolu'dan Doğu cephelerine ilerlemek ve gittikleri her şehre garnizon kurmak ve gelecek yıllar için askerî işgale hazırlanmaktır. Bunu yapacak ne insan gücü ne de paraları var, şu durumda hükümet çalışanlarına tam maaşlarını bile veremiyorlar. [..] Millî Müdafaa Halk Komiseri Fevzi Paşa'nın bana açıkladığı üzere, Türk stratejisi bir yıpratma savaşı sürdürmek üstüne kurulu. [..] Ankara'da ve Eskişehir'de birliklerini gördüm. Eskişehir'de Kurmay Başkanı Albay Naci Bey benim için özel olarak piyade, süvari ve topçu bataryasını tetkik etti ve ben de onunla birlikte birlikleri denetledim. Askerler tam donanımlıydı, iyi eğitimliydi ve disiplinliydi. İyi giyinmişlerdi, çoğunun üstünde Amerikan ya da İngiliz üniforma ve ceketleri vardı, çoğu kıyafetin üstünde hâlâ orijinal düğmeler duruyordu. [..] Burada bana bir İngiliz subayının söylediği üzere, kaçakçılık sürüyormuş. "*Engellemek mümkün değil, çünkü tüm Türk halkı kalbinde Milliyetçi.*" [..][4595]

26 Mart 1921. Yunan silâhlı kuvvetleri Adapazarı'nı işgal etti.[4596] Bursa ve civarında tahşid edilen Yunan birlikleri İnönü mevkiine; Uşak'taki Yunan birlikleri ise TBMM Hükümeri ordusunun cenub cihetine doğru harekete geçti. Dumlupınar'ı işgal etti.[4597] Garb Cephesi Cenub Kumandanı Miralay Refet (Bele), Dumlupınar'dan Afyon tarikiyle Konya'ya doğru mağluben geri çekiliyor.[4598]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne derkenar kaleme aldı. Lloyd George, iki hafta önce Yunan murahhas heyetiyle mahremane görüşürken Başvekil Yardımcısı Gunaris'ten *Anadolu'daki askerî harekâtı finanse etmek amacıyla, İngiliz Maliye Bakanlığına sunulacak bir muhtıra kaleme almasını* istemişti. *Bu davranış, Atina'a, Yunanistan'ı "kışkırtma" olarak niteleniyor*.[4599]

> D. G. Osborne'nun 26 Mart tarihli şu yorumu oldukça ilginçtir: "İngiliz yönetimi bu Yunan saldırısını yüreklendirmemişse bile onu gerçekten cesaretlendirmiştir. Yunanlıların mali sorunları konusunda onlarla İngiltere Maliye Bakanlığı arasında yapılmış olan görüşme, Atina'da cesaretlendirme olarak görülmüştür. Lord Granville'in vurgulamış olduğu gibi, Yunan saldırısı başarılı olmazsa suç bize (İngilizlere) yükletilecektir... Bir kralı (Konstantinos'u) Atina dışında tutamazsak, bir sultanı İstanbul'da tutabileceğimiz oldukça kuşkuludur. Londra Konferaransı'nda (Türk) ulusalcıların başarı sağlamış oldukları aşikârdır ve İstanbul'da tehlike duygusu ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Hiç olmazsa Ankara önderleri yurtsever maceraperestlerdir ve Londra'daki görüşmelerden sonra padişahı onlara karşı güç destekleyebiliriz. En çok yapabileceğimiz her iki yanı da birbirlerine yaklaştırmaktır ve bunu hemen yapmalıyız. Bu sırada istifa etmek tehdidinde bulunan padişahı bundan vazgeçmeye inandırmalıyız... Ancak ona, Yunanlıların Türklere karşı hazırlamakta oldukları saldırıyı finanse etmekte olduğumuzu söyleyemeyiz."[4600]

4593 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 463-464.
4594 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 299.
4595 Public Ledger, 7 Nisan 1921, *Yunanlıların Savaşta Başarısız Olacağı Öngörülüyor*; Aktaran: Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 231-233.
4596 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 146.
4597 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 83.
4598 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 218.
4599 FO/6467/E 3613 & E 3666; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 142.
4600 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 237.

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, *halihazır Türk-Yunan harbinde Müttefiklerin sıkı tarafsızlığını teyid maksadiyle* İzmit'teki Yunan fırkasının başkumandanlığını bıraktı.[4601]

27 Mart 1921. Yunan birlikleri Balmahmut mevkiini işgal etti.[4602]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Küçük Asya'da bir Yunan zaferi İngilizlere pek pahalıya mal olabilir. Bunun Hindistan Müslümanları üzerindeki etkisi kötü olur*.[4603]

28 Mart 1921. Yunan silâhlı kuvvetleri Dumlupınar'daki TBMM Hükümetinin silâhlı kuvvetlerini gerileterek Afyonkarahisar'ı işgal etti. *Konya istikametine doğru yönelerek Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlemişlerdi*r. 900 tüfek ve 4 makineli tüfek mevcudlu TBMM muhafız taburu da cepheye sevkedildi.[4604]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Telgrafta bildirildiğine göre *Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'e yönelik faaliyetlerini arttırması üzerine Harington bu bölgeye İngiliz birlikleri ile birlikte bazı Fransız birliklerini de sevk etmek isteyince Charpy, Anadolu'ya asker göndermemesi doğrultusunda talimat aldığını belirterek buna izin vermedi*.[4605]

İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden D. G. Osborne derkenar yazdı: *Şimdiye kadar sağlanmış olan bilgiye göre Türkler geri çekilme taktiği ve savaştan kaçınma usulleri kullanıyorlar*.[4606]

29 Mart 1921. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge'ye mahrem telgraf gönderdi. Aristide Briand'ın Bekir Sami'yle 11 Mart günü imzaladığı gizli andlaşmanın Sevr Muahedesine ve Üçlü Sözleşmeye mugayir olduğunun Fransızlara bildirilmesini rica ediyor.[4607]

Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold'a telgraf gönderdi. *İngiliz Hükûmeti, Müslüman Halifesi ve Türkiye'nin hükümdarı olarak Padişah'ın mevkiini korumaya çalıştığını, fakat bundan fazlasını yapamayacağını vurguladıktan sonra değiştirilen şartları kabul edecek olan her rejime diplomatik olarak destek verileceğini ve etkili bir hükûmetin kurulabilmesi için işbirliği yapılacağını bildirdi*.[4608] Curzon, Padişah'ın mevkiini korumak hususunda diplomatik yalan söylüyor.

30 Mart 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekâleti memuru Behiç'in İstanbul'daki millîci örgüte gönderdiği 17 Mart tarihli şifreli telgrafı deşifre edilmiştir. Behiç, TBMM Hükümetinin *silâh ve malzeme eksikliğinden* şikâyet etmektedir.[4609]

31 Mart 1921. İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserileri, Londra Konferansıyla Sevr'i kısmen tadil eden yeni sulh projesinin *Türkiye'ye kabul ettirebilme konusunda destek almak için* Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktılar. İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, 1921 senesi yıllık raporunda şu kayıtları düşecektir:

4601 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 158.
4602 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 83.
4603 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 468.
4604 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 80, 83.
4605 FO, 371/6482, E 3705; Aktaran: Abdurrrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 77.
4606 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 240.
4607 FO/6167/E 3613; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137-138.
4608 FO, 371/6467, E 3666; Aktaran: Abdurrrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 927.
4609 FO 371/6573/E 4858; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 166.

Bildiğim kadarıyla Padişah, özellikle bana danışmak istemişti. Ben de kendimce, Majesteleri'nin Hükümeti'nin görüşmelerde oynadığı rolü ve hiçbir şahsi çıkar gözetmeksizin göstermiş olduğu uzlaşmacı yaklaşımı vurgulama gereğini duydum. 31 Mart'ta ben ve diğer Müttefik meslektaşlarım arka arkaya huzura çıktık. Üstü örtülü bir biçimde Majesteleri'nin Hükümeti'nin Padişah'a, büyük bir yakınlık duyduğunu, en sıkıntılı dönemlerde ülke çıkarlarını gözeten çabalarını takip ettiklerini belirten bir genelge sundum. Genelge, Yakındoğu'da asayişi sağlama ve Türkiye'de Padişah'ın önderliğinde yeniden bir birliğin kurulması konusunda, Londra Konferansı'nda ayrıntıları görüşülen önerilerin bir temel oluşturacağı umuduna vurgu yapmaktaydı.

Geçen konferansın Londra'da yapılması kararlaştırıldığında, Majesteleri'nin Hükümeti'nin Türk halkının haklı taleplerini karşılayacak ve Türkiye'nin doğu milletleri arasında hak ettiği yeri almasını sağlayacak bir temeli oluşturma konusunda kendisine özel bir görev yüklendiğinin bilincinde olduğunu belirttim. Bu nedenler Majesteleri'nin Hükümeti'nin Konferans'taki görevi, öncelikli olarak ilgilendiği Türk halkı da dahil olmak üzere herkesin çıkarlarını gözetecek önerileri Müttefiklere sunmaktı. Söz konusu öneriler, İngiliz temsilcilerin konferansta ileri sürdükleri fikirlerdi. Majesteleri'nin Hükümeti son iki buçuk yıldır kendi şahsi çıkarlarının takipçisi olmamıştı. Formüle edilen bu öneriler, Türkiye için çok elverişli bir fırsat oluşturmuştu ve Padişah'ın iyi niyetinden kuşku duymayan ve saltanat ve hilafet makamının sahip olduğu fevkalade nüfuzun farkında olan Majesteleri'nin Hükümeti, bu nüfuzun söz konusu öneriler temelinde, Şark Meselesi'nin çözümüne katkıda bulunmak üzere kullanılmasını arzu etmekteydi.

Padişah bu görüşmenin önemini kavradığını göstermiş olmasına rağmen daha ziyade kendi durumu ve ülke içinde olup bitenlerle meşgul olduğu izlenimini vermişti. Londra Konferansı'na davet aşamasında yapılan yazışmalarda Mustafa Kemal'in Sadrazam'a yazdığı telgraflara atıfta bulunarak, bunun kendi fikrince Ankara'daki liderlerin kafa yapısını gösterdiğini belirtmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, Anadolu'da tam hâkimiyet kurmuş bir avuç eşkıya olarak nitelemekteydi. Ankara'daki liderleri Türkiye'de hiçbir hakiki dayanağı olmayan adamlar olarak gören Padişah, bunların arasında gerçek Türk bulunmadığı savını ileri sürmekteydi. Ankara'daki liderler karşısında kendisi ve hükümeti aciz konumdaydı. Padişah, Ankara'nın Londra Antlaşması'nı kabul etmesi konusunda hiçbir umut bulunmadığını söylemekteydi. Bu görüşme sırasında Padişah, hilafet konusu ve bunun saltanatla olan bağlantısına ilişkin kısa bir genelgeye göz attı. Padişah Hazretleri dünyevi gücü, hilafetin bütünlüğünü tamamlayıcı ana unsur olarak görmekteydi. Ankara'daki liderlerin Türkiye'deki tüm dünyevi gücü kendi hükümetlerine devretme niyetlerini muhtemeldir ki, hilafetin de devredilmesi takip edecekti. Hilafetin İstanbul'dan alınması feci sonuçları beraberinde getirecekti. En son olarak da Padişah kendisinin tam bir çaresizlik ve yalnızlık içinde olduğundan bahsedecekti.[4610]

Rumbold söz konusu ifadelerini söylediği sırada; TBMM Hükümeti dış politikasını ziyadesiyle Sovyet Rusya'ya istinad etmiş durumdadır, bu vechile de Anadolu'nun Bolşevikleştirilmesi tehlikesi caridir.

TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu), İngiltere Hükümeti Hariciye Nezaretine soğukkanlı diplomatik lisana mugayir bir nota verdi: [..] *Siz kadınlarımızı, çocuklarımızı evvelce Venizelos'un, şimdi de Constantin'in sürülerine katl ü ifna ettirmekle bize garb emperyalizmi boyunduruğunu kabul ettirmeğe muvaffak olamayacaksınız. Vesselâm*.[4611]

Atina'da Britanya Ortaelçisi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan Hariciye Nâzırı Vekili Baltazzis, Londra Konferansından Atina'ya avdet eden Yunan murahhas heyetini

[4610] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktara: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 44-47.

[4611] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 9, s. 1367; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 82, dipnot 14.

Pire limanında istikbal etmiş ve şöyle söylemiştir: *Yunan Başbakanı, dış ülkelere yaptığı diplomatik bir geziden bu kadar büyük bir zafer ve defnelerle dönmemiştir*.[4612]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. TBMM Hükümeti, Sadrazam Tevfik (Okday) Karbinesinin Harbiye Nezâretini deruhte etmiş ve burada askerî, siyasî ve ticarî muameleri idare eden subaylardan müteşekkil gizli daire kurmuştur. Şu tafsilat derc edilmektedir:

> Komite, Damat Ferit yönetimi günlerinde yürürlükte bulunan baskı rejiminden yararlanarak, nerde olduğu ve eylemleri hakkında Türk'lerin veya Bağlaşık'ların bilgi sahibi olmalarını engellemek için, özenimle hazırlanmış önlemler almıştır. Merkezinin saptanmış bir yeri yoktur; tüm üyeler, birbirlerini bilmiyorlar. Dikkatla seçilen ajanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geriye kalan çeşitli örgütlerinin koruyuculuğu altında çalışırlar. Bunun sonucu olarak, komitenin örgütü, geniş ölçüde dağınıktır; çeşitli merkezleri ve tali merkezleri vardır. Askeri grup, örgütün karargâhını oluşturur ve genellikle kötü ad yapmış olan "Teşkilât-ı Mahsusa"nın eski üyelerinden oluşur. Yarbay Mustafa Bey, Kurmay Binbaşı'lardan Ali Rıza ve Mustafa İzzet, ikinci Teğmen Şeref Bey ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın tüm eski öğeleri onun başlıca üyeleridir. Bu grubun toplandığı en önemli yerlerden biri, İstanbul'da, Anadolu'dan gelen kurye ve gizli ajanların sık sık uğradığı Meserret Oteli'dir. Çeşitli bölümlerin görevleri şöyledir:
>
> (a) askeri bölümün başlıca görevleri: 1. subay kaydederek Anadolu'ya sevketmek; 2. Anadolu'ya askeri gereç ve malzeme göndermek; 3. kurye göndermek; 4. bilgi toplamak (istihbarat) ve mukabil casusluk. Bu bölüm, yönergelerini İstanbul askeri komutanı Albay Esat'a [Refet Bele'nin kardeşi] gönderen [Harbiye Nâzırı] Ziya Paşa'yla sıkı işbirliği yapmaktadır. İstihbarat bölümü, Binbaşı Ali Rıza'nın yönetimindedir. Ankara'ya askeri ve siyasi bilgi iletir; Anadolu için pasaport verir ve propaganda yapar. Bu bölümün vize etmediği bir pasaportla Ankara'ya gitmek hemen hemen olanaksızdır; gezginin siyasi eylemleri, subaysa, onun yetenekleri hakkında dikkatla soruşturma yapılmadan pasaport verilmemektedir. Yaptığı propagandalardan biri de, Bağlaşık askeri güçlerine sahte bilgi sağlamaktır. Bir zamanlar Ankara'da enformasyon ve propaganda dairesi müdürü olarak görev yapan Muhittin Bey, bu bölümde propaganda işleriyle uğraşıyor. Kendisine emanet edilen parayı suistimal ettiği için eski görevine son verilmişti. Bol fonları olan bu bölüm, baştaki yönetici tarafından yetenekli bir düzeye getirilmiştir.
>
> (b) siyasi bölüm de subayların yönetimindedir. Başlıca yönetici eskiden askeri malzemeler dairesinin müdürü bulunan Binbaşı Hüseyin Hakkı'dır. Öteki üyeler şunlardır: eskiden Beyoğlu askeri valisi bulunan Kurmay Yarbay Hafız Besim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski sekreterlerinden Muhlis Bey, eskiden "Teşkilât-ı Mahsusa"nın üyesi ve Enver Paşa'nın koruduğu bir kişi olan Yüzbaşı Edip Bey. Bu bölüm, askeri bölümle işbirliği içinde yürüttüğü siyasi eylemlerine ek olarak, tüm örgütün mali işleriyle de uğraşır ve doğrudan doğruya Ankara'dan finanse edilir.
>
> (c) Ticari bölüm, öteki iki bölüme oranla görünüde daha gevşek bir biçimde örgütlenmiştir. Birçok Türk tüccar ve bankerlerden oluşur. Onların da çoğunkuğu Selânik'li [Sabataycı] ve Musevi asıllıdır. Emanuel Carasso, üyelerinden biridir. Bu bölümün çalışmalarını izlemek güçtür; ama, onun, vakit vakit Ankara yönetimi adına birçok malzemeler satın aldığına kuşku yoktur. En azından, bir defasında, ödeme pek açık olarak Osmanlı Bankası aracılığıyla yapılmıştı.[4613]

Üçüncü, Yedinci ve Onuncu fırkalardan müteşekkil Yunan Kuzey Grubu Ordusu, Eskişehir'de bulunuyor. *Yedinci Fırka, aldığı sırtları sadece dört gün elinde tutabildi. Türklerin sürekli baskısı altında Yunan orta ve sol kanatları direnemeyip yayladan geriye püskürtüldüler. 31 Martta ilk olarak Onuncu Tümen bozguna uğradı ve Yunanlılar Bursa yakınındaki eski hatlarına doğru genel çekilme emri vermek zorunda kaldılar*.[4614]

4612 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 99-102; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 140.

4613 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 166-168.

4614 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 287.

Mart 1921. Kurmay Başkanı Ahmet Naci'nin (Tınaz) teftişine refakat eden ABD'li istihbaratçı/gazeteci Clarence K. Streit'in şehadetine göre Eskişehir'deki TBMM Hükümeti ordusu alayının üzerinde *İngiliz ve Amerikan üniformaları ve paltoları vard*ır.[4615]

Mart-Nisan 1921. *Mart sonuna doğru Vahdettin üç TBMM üyesince imzalanmış bir ileti almış*tır. *Ulusçu yönetim Bolşeviklerle ayrıntılı danışmalar yaptıktan sonra ona karşı düşmanca planlar yapmış*tır. *İzzet ya da başkasından ulusçuların Padişah ve ailesine karşı iyi niyetleri konusundaki güvencelere inanmaması isteniyor*. *Fakat Anadolu halkı ona sadıkt*ır. *Bunun üzerine Vahdettin, kimi aile mensuplarına danıştıktan sonra, Anadolu'daki durumu araştırmak üzere gizlice mabeyincisinin seçtiği Hazine-i Hassa'da yazman olan Nevzat Bey'i görevlendirmiş. Bu kişi Ümit adlı gemiyle Nisan'ın ilk haftasında hareket etmiş*tir.[4616]

1 Nisan 1921. Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Rumbold'un 23 Mart 1921 tarihli 300 numaralı Padişah'la mülakat tutanağına derkenar yazdı: *Onuru incinen Padişah, duruma ulusal açıdan değil, kişisel açıdan bakıyor... Türk ulusal akımını, Türk olmayan ve ülkenin çıkarları için çalışmayan bazı haydutların zulmü olarak göstermek gülünçtür. Kemal, Garibaldi gibi hem haydut, hem yurtseverdir; dolayısıyla ona saygı göstermemek ve hayran kalmamak güçtür*.[4617]

Yunan silâhlı kuvvetleri, İnönü ve civarından umumî ricata başladı fakat işgal mıntıkalarını yakarak tahliye etmekte. Bilecik'i ve Söğüt'ü büyük oranda ihrak etti.[4618]

Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı kutladığı Churchillvari sözlerini tüm ilkokul çocukları ezbere bilir: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz."[4619]

Yunan Erkân-ı Harbiyesi arızalı bir vaziyettedir. Belirtildiğine göre *Yunan Genelkurmayının hazırladığı plan baştan savmaydı ve Türk birliklerinin kuruluşlarıyla savunmaları hakkındaki yanlış bilgilere dayandırılmıştı. Genelkurmay Başkan Yardımcısı Sarıyannis, bu planların hazırlandığı sürece Londra'daydı ve harekat başladığında dönmemişti. Genelkurmay başkanı Pallis, saldırıdan kısa süre önce hastalanmış ve İzmir'de kalmış, yerine Papoulas cepheye hareket etmişti*.[4620]

> Atina, [..] Yunan yenilgisinin nedenini, Sırpları durdurmak için Trakya'ya ordu gönderilmesi, ağır silah eksiği, yanlış haber alma ve özellikle, tam saldırı arifesinde, yüzlerce Venizelos'çu subayın yerlerinin değiştirilmesiyle Venizelos'cuların çılgınca ve kesin isyana itilmelerine bağıyordu.[4621]

Dahası, Yunan Genelkurmay Başkanlığı, Mustafa Kemal'in Müttefik ve Bolşevik devletler tarafından gizlice desteklendiğini bilmektedir:

> Yunanlılar, Bolşeviklerin Türklere silâh ve gereç verdiklerine inanmışlardı. Türklerin cephede 200 kadar topları ile tükenmek bilmeyen cephaneleri vardı ve bu kadar çok sayıda şeyin İtalyanlar tarafından verilmesi, ya da İstanbul'dan kaçırılması mümkün değildi. Araç ve gereçler herhalde Karadeniz'deki limanlardan

---

4615 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 142-143.

4616 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 213.

4617 FO/6468/E 3765; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 147, dipnot 3. "Garibaldi, İtalya'nın birleşmesi için savaşan ihtilâlci önderlerden biriydi." Bülent Gökay ya yanlış çeviri yapmış ya da dizgi-baskı hatasına kurban gitmiş görünüyor: "Bir FO görevlisi olan D. G. Osborne, 1 Nisan 1921'de şöyle diyordu: *Kemal hemen hemen Garibaldi'yle aynı ruhu taşıyan bir eşkıya ve bir yurtseverdir; ona saygı göstermek ve onu takdir etmek güçtür*." PRO, FO 371/6468/E 3565; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 157, dipnot 79. Sonyel de Osborne'nin derkenarı hangi tarihte yazdığını belirtmemiştir.

4618 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 81-82.

4619 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 248.

4620 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 286.

4621 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 350.

> sağlanıyordu. İngiliz temsilcisi, Albay Sariyanis adlı bir Yunan kurmay subayı ile konuşmuş ve bu yardım "İtalyanlar, ya da İstanbul", daha sonra da "Fransız"lar tarafından sağlanamayacağının nasıl anlaşıldığını sormuştu. Albay bu soruya, "konunun uzun zamandan beri bilindiğini, son çatışmalardan sonra Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e ne derece geniş yardım yaptıklarını öğrenebildiklerini" söylemişti.[4622]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*:

> Eskişehir'in ele geçirildiği haberini veren Yunan gemisi Kilkis'in haberi yanlış çıkmıştır, aynı gün süren çarpışmalar ve Türklerin şiddetli direnişi göz önünde tutulduğunda, Eskişehir'in aynı günün akşamında ele geçirilmesi pek muhtemel değildir.
>
> Türkler Eskişehir'i kaybederse yüksek ihtimalle şehri yeniden ele geçirmek için var güçleri ile savaşacaklardır, ama Yunan kuvvetlerinin kaybetmesi daha büyük anlamlar taşımaktadır. Böyle bir durumda ilk konferansta müttefikler, Yunan politikasının Anadolu'daki iddialarını sorgulayacaklar ve Sevr Anlaşması'nın uygulanması için Yunan tarafının Kemalist birlikleri yok edebileceği iddiası meşruluğunu kaybedecektir.[4623]

İngiliz bazı belgelerinde Yunan'ın İnönü mağlubiyeti esbabına dair şu hususlar öne çıkarılacaktır: "*Sırbistan'ı kontrol etmek amacıyla Trakya'daki bazı Yunan askerî birlikleri Sırbistan sınırına taşınmıştı; Kemalistler, beklenmedik bir sırada ağır toplarla saldırıya geçmişlerdi, oysa Yunanlıların büyük sahra topları yoktu; Yunan ordusunun istihbaratı yetersizdi; saldırının arifesinde Venizelos'çu birçok deneyli* [tecrübeli] *subayların yerlerine Kran Konstantin'ci deneysiz subaylar getirilmişti*. *Görevlerinden alınan Venizelos'çu komutanlardan General Nider, Yunan ordusunun moralini yükseltmek için, bu saldırının son savaş olduğu yolunda çevreye haber yayıldığını bildiriyordu*.[4624]

Yunan bazı kaynaklara göre ise: *Anadolu'daki Yunan saldırısından sorumlu Başkomutan General Papulas, kendisinin ve Londra'daki temsilcisi Albay Sarıyannis'in haberleri olmadan, saldırı planının son dakika değiştirildiğini daha sonra açıklıyordu. Yunan ordusu koordinasyondan yoksun bulunuyordu. General Metaksas, 115.000 erlik ordudan ancak 15.000 erin saldırıya katıldığını öne sürer. General Metaksas'ın anılarını hazırlayan Yunan yazarı Pass. M. Sifneos şöyle der: "İsmet (İnönü), 5.000 Yunan erinin ölmesine veya yaralanmasına yol açan askerî başarısından sonra kuzeye dönerek 'A' ordusuna öldürücü bir darbe indiriyordu. 34. tümen yardıma koşmasa bizi oradan denize dökecekti*."[4625]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Jaspar'a rapor gönderdi. *İstanbul'daki İtalyan ve Fransız çevrelerinde saldırının düşüncesizce bir hareket olduğuna ve dış kışkırtmayla başladığına inanıldığı, Yunan saldırısının İngilizler tarafından teşvik edildiği inancının mevcut olduğu, saldırıların başlamasından itibaren Yunan Genelkurmayının sürekli olarak zafer bültenleri yayınladığı belirtiliyor, Yunan ordusunun Anadolu içlerine daldıkça birçok güçlükle karşılaşacağına dikkat çekiliyor. Şöyle ki: "Karşılaştıkları ilk unsurlar usta değildi, önemli birliklerin oluşturduğu üslere geri çekilmekten başka bir şey yapmadılar. Yunanlar ilerledikleri ölçüde azıklarını sağlamaktaki güçlüklerini artıracaklar. Türklerin hoşnut bir şekilde düşmanlarının, iletişimden yoksun ve her türlü tuzağı önlerine koyacakları bir ülkede çukura dalacaklarını görmeleri muhtemeldir. Kan akıtılmasının durdurulmaya çalışıldığı anda Helen ordusunun başlattığı bu saldırı, Müttefikler katında Bâbıali'nin protestosuna neden oldu."*[4626]

4622 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 180.

4623 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 83.

4624 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 143-144.

4625 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 144.

4626 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 426/143, İstanbul 1 Nisan 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 214.

Paris'de münteşir *Revue des Deux Mondes* mecmuası, Raymond Poincaré imzalı makale neşretti. Türk Hilafetinin İngiltere üzerindeki tazyik kuvveti mevzubahistir. Poincaré; *İran, Mezopotamya* [Irak]*, Mısır ve Hindistan işlerinin ve özellikle Hindistan'da sükûnetin sağlanması probleminin Londra'yı düşündürdüğünü, bu nedenle, Venizelos'un yarı resmî işe [Londra Konferansına] karışmasına rağmen İngiltere hükümetinin Doğu meselesini artık Yunanistan'ın gözleriyle görmediğini* yazıyor *ve konferanstan sonra Londra'daki Hint topluluğunun Türk delegelerine bir yemek verdiğini, yemekte, İngiliz hükümetince Sevres antlaşmasının değiştirilmesi konusunda fikri alınmak için çağrılan Hindistan heyetinden bir üyenin yaptığı konuşmada, eğer Trakya Türklere verilmezse Hindistan müslümanlarının Britanya İmparatorluğundan ayrılacağını söylediğini* vurguluyor.[4627]

2 Nisan 1921. Lord Chelmsford'dan münhal Hindistan Sömürge Yönetimi Kral Naibliği / Genel Valiliği makamına Rufus Daniel Isaacs tayin edildi.

> Hindistan İşleri Bakanı Edwin Montagu bakanlığınca yönetilen milyonlarca Müslüman konusunda aşırı derecede duyguluydu ve Türklerle ne pahasına olursa olsun bir anlaşmaya varılmasını içi giderek izliyordu. Kısa bir süre sonra Yeni Delhi'den de güçlü bir destek bulacaktı. Yeni atanan Hindistan kral vekili Rufus İsaacs -Reading Markisi- baş yargıç ve savaş yıllarında İngiltere'nin Birleşik Amerika sefiri olarak parlak bir başarı sağlamış, Montagu gibi Yahudi ve Liberaldi. Bu iki insan güçlü bir ortaklık meydana getirmişlerdi. Kendi ırk ve dinleri dolayısıyla, sayın meslektaşlarından çok daha fazla Hindistan'daki çeşitli ırk ve dinlerin istek ve emellerini değerlendirmek ve yorumlamak gerektiğine inanıyorlardı.[4628]

İzmir'deki İngiliz istihbaratçı Arnold Joseph Toynbee, İngiltere'deki annesine mektub gönderdi: Yunan subaylarını sevmekle birlikte gözümde onlar hâlâ birer dago. Düşmana gittikçe ısınıyorum. *Herkes gibi, haliyle Türklere hayran oldum*.[4629]

*Yunan askeri güçlerine eşlik eden İngiliz irtibat subayının 2 Nisan'da yetkililere bildirdiğine göre, kuzey cephesinde, Eskişehir dolaylarında büyük bir yenilgiye uğratılmış olan Yunan Kolordusu, Bursa'daki eski üssüne çekilmeye başlamıştı ve orada berkitici güçlerin gelmesini bekleyecekti. Bu kolordudaki askerlerin sayısı 13.000'den 8.000'e düşmüştü*r.[4630]

Türkiye Ardiye Şirketi ve Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü yazıyor: *2. Nisan 337 (921) Cumartesi: Gazeteler hep birden Yunan hezimetini yazıyorlar. Yunan Başkumandanlığı bozulmuş çekilen düşman kuvvetlerini, evvelki müdafaa hatları olan Bursa civarında Aksu'da toplamağa çalışıyormuş. Afyonkarahisarda da düşmanın çekilmeye başladığı haber alınmış düşman zayiatının 20 bin olduğu söyleniyor. Fransızlar, Yunanlılar iyi bir dayak yedi, Fakat Fransızlar değil, İngilizler yedi diyorlar. 29 tarihli Tan gazetesi, Yunanlıları harbe teşvik eden ve harbi idame edenin İngilizler olduğunu yazmış*.[4631]

3 Nisan 1921. Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü La Libre Belgique gazetesi "Yunanlar bozguna mı uğradı?" nam haber neşretti. Yunanın zayiatına değinildikten sonra: *Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkleri (Ankara Hükümeti) taktik yenileyerek Yunanları ülkenin yüzlerce kilometre içerlerine çekip geri çekilerek dövüşüyorlar*.[4632]

4627 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 253.
4628 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 140.
4629 David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye*, 2021, s. 218.
4630 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 242.
4631 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 190.
4632 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 216.

4 Nisan 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. Söz alan Britanya Başvekili Lloyd George, *Türklerin konferans kararlarını kabul edeceklerini ileri sürdü*.[4633]

İngiliz *Morning Post* gazetesi: *İnönü Savaşı'ndan kimin galip çıktığı henüz belli değilse de kazanan Sovyetler olacaktır*.[4634]

5 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: (i) *Bursa cephesinde, İnönü'de Yunan kuvvetleri yenilgiye uğradı, beşbin kadar zayiat verip geri çekilmek zorunda kaldı.* (ii) *Yunan Yüksek Komiseri de bunu kabul etti, İtalya ile Fransa'yı Kemalistlere yardım etmekle suçladı, Fransa Yüksek Komiseri bu hikâyeyi yalanladı.* (iii) *Yunan yenilgisinin nedenlerinden biri Türklerin savaşta altı inç'lik Howitzers topları kullanmaları oldu. Bir başka nedeni de Venizelos yanlısı oldukları gerekçesiyle yetenekli Yunan subayların yerlerine beceriksiz subaylar getirilmiş olması*. (iv) *Askeri uzmanların kanısınca, Yunanlıların yeniden saldırıya geçmeleri güç* olacaktır. (v) *İstanbul Hükümeti seyirci kaldı, Türkiye ile savaşan Yunanistan, İstanbul Hükümetiyle savaş halinde* değil. *Rum Patrikhanesi Yunan ordusuna başarı dilerken, Eyüb camiinde de Kemalist orduların zaferi için dua edildi ve son akşam, Türk zaferi şerefine bütün camiler ışıklandırıldı.* (vi) *Bu durum Devletler Hukuku bakımından da çeşitli sorunlar yarattı*.[4635]

Örneğin Yunan Başkumandan General Papulas, kaleme aldığı bir muhtırada şunları derc etmiştir: *Düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel şekilde kurulmuş ve silahlandırılmıştır. Subayları erlere nisbetle fazla ve boldur, disiplini mükemmeldir*.[4636]

İngiliz Askerî Ataşe'nin raporu: Yunanlı *hem liderler, hem askerler, artık karşılarında 1920'deki düzensiz Milliyetçi kalabalıklar olmadığını anladılar*.[4637]

İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi muhtıra hazırladı:

> Bolşevik-Kemalist ilişkileri.
>
> Moskova'da bulunan Enver Paşa'nın bir mektubunun görüldüğü. Buna göre, Ankara delegelerinin Londra konferansına katılmalarından dolayı Çiçerin'in Mustafa Kemal'e sitem etmiş ve Sovyet silâh yardımının durdurulabileceğini söylemiş olduğu. Mustafa Kemal'in ise asıl silâh yokluğu yüzünden Türklerin Londra Konferansına katılmak zorunda kaldıkları yolunda cevap vermiş bulunduğu.[4638]

Hindistan'daki İngiliz Kral Naibi 5 Nisan'da Hindistan Bakanlığı'na şu ilginç ve oldukça ivedi telgrafı göndermiştir: "Bombay Chronicle" adlı gazetede şu haber yayımlanmıştır: "Londra, 1 Nisan. İngiliz yönetiminin inkârına rağmen bu yönetim, Yunanistan'ın harekâta geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu yönetimin amacı Türkleri savunma vasıtalarından yoksun bırakmaktır. Yunanlıların, İngiltere'nin suç ortaklığı olmadan savaşa başlamak üzere olduklarına inanılamaz... İslamın Anadolu'da yıkılması için

---

4633 FO, 371/6468, E 4101; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 936.

4634 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 480.

4635 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXVI-LXXVII. Yunan, TBMM Hükümetinin 6 inçlik Howitzers topları temin ettiğinden habersiz imiş: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 12.

4636 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 193; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 86. "Bu savaşa Türkler 34175 tüfek, 235 ağır, 55 hafif makineli tüfek, 3500 kılıç ve 104 topla katıldılar. Aynı savaşta Yunanlılar, 41500 tüfek ile 720 ağır, 3134 hafif makineli tüfek, 3100 kılıç ve 220 top'a sahiptiler."

4637 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 421/302, no. 47; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 289.

4638 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXVII.

komplolar kurulmaktadır. Türkler, eşi görülmemiş kahramanlıkla bu saldırganlığa karşı koymaktadırlar. Tüm Doğu, güçsüz bir seyirci olarak kalırsa bundan zarar görecektir."[4639]

Yunan'ın İnönü mağlubiyetinden sonra Lloyd George'nin şu tepkiyi verdiği bir Yunan tarafından rivayet ediliyor:

> Yunanlılar başarısızlığa uğrarlarsa Türklerin daha küstah olacakları görüşünü öne sürerek, hiçbir şeyin talihe bırakılmaması konusunda daha önce Gunaris'i uyaran İngiltere Başbakanı Lloyd George, İnönü yenilgisinden sonra, Yunan zenginlerinden ve yakın dostu Sir John Stavridis'e şöyle haykırıyordu:
>
> > "Siz Yunanlıların resminizi bile görmek istemiyorum. Yunan kurulunun vermiş olduğu güvence bana en büyük darbeyi indirdi. Özellikle Yunan Genel Kurmayınca verilen resmî güvencelere inanıyordum, ama Anadolu'daki son başarısızlığınızla beni güç bir durumda bıraktınız."[4640]

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nâzırına rapor gönderdi: *Bir İngiliz generalinin komutasında İzmit'te bulunan bir Yunan tümeni, İngiliz komutanının emirlerini dinlemeyerek saldırıya katılmıştır*.[4641]

6 Nisan 1921. Birinci Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Celalettin Arif Bey İngiltere'ye protestoda şedidüllisan olduğundan bahisle, kabine meselesi yapacağız dedi. Hain, dedim. Alçak, dedi. Sensin, dedim*.[4642]

Londra'daki Bâb-ı Âlî Büyükelçisi Mustafa Reşid, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi. Yunan, İnönü'deki başarısızlığına binaen *öç duygusuyla davranarak, İzmit, Yalova ve Orhan Gazi'deki Türk halkını* katliam etmiştir.[4643]

> Londra'daki İstanbul yönetimi diplomatik temsilcisi Reşit Paşa, 6 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada, Yunanlıların Yalova ve Orhangazi'deki Türkleri katletmiş olduklarına dair haberler aldığını bildirmiş; Türkiye yönetiminin, bu bölgeye karma bir jandarma gücü ve karma bir soruşturma komisyonu gönderilmesini istemiş olduğunu eklemiştir. Bu notayı almış olan Ingiliz yetkililerinden R. C. Lindsay, daha sonra şu yorumu yapmıştır: "Reşit Paşa bana bu sabah bu notayı verdi. Türklerin Yalova'da katledilmelerini protesto etti ve oraya bir soruşturma komisyonu gönderilmesini diledi. Ona, Türklerin de Rumlara kırımlar yaptıklarına dair haberler almış olduğumuzu ve Bekir Sami'ye bu konuda bir mesaj gönderilmiş olduğunu söyledim."[4644]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, İngiliz irtibat subayının 2 Nisan tarihli raporuna derkenar yazdı: *"Yunanlılar büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Atina ümitli görünüyor, ancak Yunan askeri bu yenilgiyi hazmedemeyecektir. Türkler ise müstahkem hendeklerde savaşmakta ustadırlar. Yunanlıların durumu kesinlikle ciddidir. 11. Yunan Tümeninin İzmit'ten çekilmiş olması bizim İstanbul'daki durumumuzu sarsacaktır (daha az güvenilir yapacaktır)."* Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *"Yunanlılar İzmit'e doğru geri çekiliyorlar. Malta'dan gelecek berkitici güçler yoktur. General Harington, kabinenin vermiş olduğu yetkiye dayanarak İzmit'i büsbütün boşaltabilir."*[4645]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Yunan'ın yenilgi yaşadığını bildiriyor. *Türk kuvvetleri Yunanlıların sol kanadını dolanmışlar, topçunun ağır ve isabetli atışlarından ve beş gün çetin vuruşmalardan sonra*

4639 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 244-245. "Bu yazı üzerine İngiliz yönetimi, Hindistan Müslümanları arasında kaynaşma çıkmasını önlemek için bu konuda bir yalanlama yayımlamak zorunda kalmıştı."

4640 *G. Rallis'in, Anadolu felâketiyle ilgili Yunan devlet adamlarının duruşmaları sırasında yargıtayda yaptığı konuşma*, 3.11.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 144-145.

4641 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 110.

4642 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 782.

4643 FO/6491/E 4224; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 163.

4644 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 245.

4645 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 243.

*1 Nisan gecesi ilerlemişler, Yunan çekilmişti. 9 gün sonra Yunan kayıpları (ölü ve yaralı) 4000'e ulaşmıştı. Afyon'u da boşaltıp taarruzdan önceki hatlara çekilmişlerdi*r.[4646]

7 Nisan 1921. Yunan işgal kuvvetleri Afyon'u tahliye etti.[4647]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 7 Nisan'da Lord Curzon'a İstanbul'dan gönderdiği gizli telgrafta, cephedeki durumla ilgili olarak şunları bildirmiştir:

> Yunanlılar ciddi bir yenilgiye uğratılmış ve çok sayıda kayıplar vermişlerdir. Daha önceki hatlarına çekiliyorlar ve son haberlere göre Türkler onları kovalıyorlar. Yunanlılar, gerekli olan destek güçleri sağlayınca yine ilerlemeye başlayacaklardır. Buradaki askeri yetkililerin görüşünce, Yunan askerlerinin moralinin gittikçe kötüleşmesi nedeniyle bunun ola- naklı olacağı sanılmıyor... Yunanlıların iyice savaşmaları ümit edilir; ancak onların sahile doğru geri çekilmeleri muhtemeldir. Bu olursa, İstanbul'la Türk ulusalcılar arasında asker bulunmayacaktır. Gerçi, Kemalistlerin ilk hedefi, Yunanlıları İzmir ve bölgesinden çıkarmaya çalışmaktır. Ulusalcılar İstanbul üzerine yürümeye karar verirlerse kritik bir durum ortaya çıkacaktır, çünkü onları kimin durdurabileceğini göremiyorum. Fransız meslektaşımın görüşünce duruma müdahale etmek vakti gelmiştir. Kendi görüşümce, Yunanlılar talihlerini bir kez daha denemeden hiçbir şey yapılamaz. Onlar kesinlikle yenilgiye uğratılırsa Kemalistler daha da inatçı olacak ve gayet güç bir durumla karşılaşacağız.[4648]

Yunan Adliye Nâzırı Protopapadakis'in evinde, Yunan Başvekil Gunaris ve sabık Genelkurmay Başkanı General Metaksas'la birlikte 5 saat süren üçlü mülakat gerçekleştirildi. *Gounaris'le Protopapadakis, askeri durumu Metaxas'a anlattılar ve* Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı *Papaulas'ın kurmayları arasına girmesini istediler. Metaxas, Papoulas'ı bir şekilde aşağıdan "denetleme" önerisini geri çevirdi. Bundan sonra kendisine Başkomutan olup olmayacağı soruldu. İşte bu, Anadolu seferi hakkındaki görüşünün kesin ve ciddi olup olmayacağını anlamaya yarayacaktı. Metaxas, önüne atılan yeme gelmedi*.[4649]

7 Nisan 1921 tarihli İngiliz hariciye vesikasında kaydedildiğine göre *M. Kemal Karadeniz limanlarına bir yönerge göndermiş*tir. *Kimi kutsal eşyalarla Veliaht Abdülmecit limanlarına gelmesi halinde "derhal" tutuklanacak*tır.[4650]

8 Nisan 1921. *İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı, İngiliz Denizcilik (Donanma) Bakanlığı'na 8 Nisan'da gönderdiği yazıda, "Orient News" gazetesine atfen, Türklerin Yunanlıları Bursa doğrultusunda kovaladıklarını ve 2 Nisan'da Bilecik ve Pazarcık hattına ulaştıklarını; Söğüt'ü de ele geçirdiklerini bildirmiştir. Yunanlılar, geride birçok ganimetler bırakarak kaçmışlardır. Bunun üzerine İstanbul'daki Türkler coşmuş; her yana bayraklar asmış ve geceleyin minareleri ışıklandırmışlardı*r.[4651]

Hindistan İşleri Nâzırı Edwin Montagu, Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Montagu, *Sevr Antlaşması hükümlerinde değişiklikler yapılmasını* istiyor: 1) *Müttefik askerlerinin İstanbul'dan çekilmeleri*; 2) *Mali kontrol bakımından* Cihan Harbinden *önceki duruma dönülmesi, yani Sevr Antlaşmasının öngördüğü "mali komisyon"un kaldırılması*; 3) *Edirne'ye özerklik verilmesi ve Müslümanların mezarlıklarına, kutsal yerlerine gayri Müslimlerin dokunmamaları*; 4) *Trakya'da Müslümanları korumak için hükümler konulması*; 5) *Filistin'de İslamın kutsal yerlerinin Müslümanların denetiminde bırakılması*; 6) *Irak Arap Krallığının Milletler Cemiyetine üye yapılacağının açıklanması*;

4646 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 443, sonnot 4.
4647 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 83.
4648 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 246.
4649 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 290.
4650 FO 37/6508, E 4193/43/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 447, sonnot 8.
4651 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 243.

7) *Müttefiklerin halifelik işlerine karışmamaları*; 8) *Aynı şekilde halife ile Hicaz, Mezopotamya arasındaki ilişkilere karışılmaması* melzumdur.[4652]

Yunanistan'da hükümet değişikliği vuku buldu. Kalogeropulos başvekillikten istifa etti; Gunaris kabinesi kuruldu.[4653]

9 Nisan 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *9 Nisan 337 (921) Cumartesi: Londra'da vefat eden Patrik vekilinin naşını İstanbul'a getirmişler. Yunan ve İngiliz gemileri bayraklarını yarıya indirmişler, Fransızlar ve İtalyanlar ise bu mateme iştirak etmemişlerdi*. [4654]

10 Nisan 1921. *İngiliz Donanmasına mensup kıdemli deniz subay, Akdeniz Güçleri Başkomutanına gönderdiği ve 4 ile 10 Nisan 1921 arasındaki dönemi kapsayan gizli raporda, "Kovalıca zaferi" başlığı altında şu bilgiyi iletmişti: "Türk ve Rum gazeteleri, zafer ve yenilgi konularında yazılar yayımlamada birbirleriyle yarış ediyorlar. İstanbul'da halk arasında büyük heyecan vardır. Kovalıca zaferi üzerine Türk semtlerine, camilere ve özel evlere bayraklar çekilmiş; bir gün sonra da Rumlar bir 'Ayos günü' olduğu için Türkleri taklit etmişlerdi. Öte yandan, aralarında İzzet Paşa da olmak üzere, Türk (Osmanlı) Kabinesi mensupları padişahı ziyaret etmiş ve bu zafer nedeniyle onun elini öpmüşlerdi. Ancak onların bu hareketi padişahça iyi karşılanmamıştı, çünkü bu sırada kendisi Yunanlılardan çok Kemalistlerden korkuyor. Ayrıca, padişah batıl itikatlıdır ve Sultan Abdülhamid'in tahttan nasıl indirilmiş olduğunu hatırlamaktadır. Genellikle, aralarında kabine bakanları da olmak üzere (padişah hariç) Türk halkı, Kemalist yanlısı değilse bile ulusalcı olmuşlardır... Öte yandan, Şile'deki Yunan garnizonu çok kötüce davranmıştır ve tüm ilçede eşkıyalık yayılmıştır. Eşkıyalar birçok Türkleri vahşice öldürmüşlerdir. Yerel yetkililer bu eşkıyaların Rum (Yunan) olduklarını söylüyorlar."*[4655]

1 ile 9 Nisan arasında İzmir'e 10.000'den çok Yunan askeri getirilmişti ve her gün 1.000 asker Uşak bölgesine gönderiliyordu. İzmir'e indirilen Yunan askerlerinin disiplini oldukça bozuktu. Bu bilgiyi 10 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na iletmiş olan İzmir'deki Ingiliz siyasi temsilcisi Sir Harry Lamb şunları anlatmıştı: "Onların (Yunanlıların) Müslümanlara karşı muameleleri çok kötü olmuştur. Onlar minarelere ateş etmiş, erkek, kadın ve çocukları sokaklarda rahatsız etmişlerdir. Yetkililer bu durumun yaratmış olduğu tehlikeyi iyice biliyor ama askerlerini denetleyemiyorlar."[4656]

11 Nisan 1921. 1919 yazında ve sonbaharında ABD mandater yönetiminin Türkiye'ye getirilmesini savunmuş olan TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), TBMM Hariciye Vekâletine 275 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Sovyet Rusya'da çoğunluktaki sağ komünistler ile azınlıktaki sol komünistler mücadele halindelerdir. Sovyet Rusya ricali arasında Rus milliyetçiler iyice güçlenmiş durumdadır. Çarlık siyasetinin yerini Rus millî komünizmi siyaseti almış ve Türkiye'yi yine tehdit etmektedir. Dahası, yoksullukla mücadele eden Sovyet Rusya, Avrupalılarla ve Amerikalılarla anlaşmaya mecburdur ve çok yakındır. Binaenaleyh Sovyet Rusya Batılılarla uzlaşmadan evvel TBMM Hükümetinin onlarla uzlaşması lâzım gelmektedir yoksa TBMM Hükümeti yalnız kalacak ve Sevr'den daha iyi bir muahedename istihsal edemeyecektir. Sovyet Rusya, harb malzemesi noktasında fakir bir durumdadır, TBMM Hükümetine yapacağı yardımlar kafi değildir. Bilhassa ABD ile anlaşılmalıdır. Ali Fuad'a göre Britanya Yunanistan'ı TBMM Hükümeti karşısında yalnız bırakacaktır. Şark ve Cenub cepheleri tamamen kapatılmalı ve Garb cephesine teksif edilmelidir:

4652 DBFP, I/17, s. 134-140, No: 119; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 24-25.

4653 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 340.

4654 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 191.

4655 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 244.

4656 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 246-247.

Evvelâ Rusya'da ve sonra bütün dünyada komünistlik inkılâbı yapmak davasıyla iktidara gelen Sovyet hükümetinin kadrosuna bir çok nasyonalist Rus memurları katılmıştır. Memurlar arasındaki bu zarurî tahavvül fiilen Rus milletinin başına geçen bir hükümetin sırf bir prensip meselesine Rus milletini âlet ederek bir hükümet tesisinin kabil olmadığını göstermiş ve bu Rus nasyonalistleri iktidarda bulunan komünist partisinin, eğer Rus hükümeti olarak kalacak ise, sırf prensiplerini tatbik için memleketin dahil ve haricinde ilânihaye muharebenin idamesinin çıkar yol olmadığını ve binaenaleyh dahilde komünizm düsturlarının devlet haline ifrağı, hariçte bilhassa Avrupa, Amerika ve Japonya ile iyi münasebetler tesisine başlanılması hususunda parti adamlarını kısmen iknaa muvaffak olmuşlardır. Bunlardan itidale gelip ekseriyeti teşkil eden ve başlarında Lenin bulunan sağ komünistler, Rus haricî ve dahilî siyasetini yeni yola sokmağa başlamakla beraber başlarında Troçki bulunan ve ekalliyeti teşkil eden müfrit, yani sol arkadaşlarına da Rus milletinin komünizm yüzünden duçar olduğu sefaleti göstererek bunları memnun edebilmek için esas prensiplerin tadil ve tebdili, hariçte komünizm meselesinin de Rus milletini yeni yeni harplere sürüklemeyip bilâkis bunu takviye edebilecek zamanı kazanabilmek için haricî meşgul edecek bir mesele olması lâzım geldiği ve bu suretle dahilde ve hariçte Rus Şûralar Cumhuriyeti kuvvetlenince yeniden prensip mücadelesine başlıyabilecekleri tarzında bir muhakeme ile ikna ve bunlara galebe ettikleri zannolunuyor. Bu siyaset takibedilince bir müddet sonra milletlerarası komünizm, Rus millî komünizmine tahavvül edecek ki, Rusya gelecekte hükümet itibariyle eskisinden başka bir hükümet olacak, fakat siyaset itibariyle yine aynı yolu takip edecek, Slav istilâsı yerine Rus komünizm istilâsı kaim olacaktır.

Binaenaleyh önce Rusya'da bütün samimiyeti ile doğan mazlum milletlerin emperyalizm ve kapitalizmden tahlisi fikri, hükûmetçi zihniyetin yavaş yavaş galebesiyle gittikçe mütezayit bir surette eski samimiyetini kaybetmektedir ki, bunun gayesi Rusya'yı eski Çarlık hudutlarına kadar federasyon şeklinde tevsi ile Şark milletlerini emperyalizm tahakkümüne karşı himaye eder gibi görünerek ve bunları daire-i münasebet ve himayesine alarak eski Rusya'dan daha kuvvetli bir Rusya teşekkül ettikten sonra bütün dünyaya yeni Rusya'yı tanıttırmaktan ibarettir.

Rusya'nın Avrupa ve Asya'da komşu bulunduğu devletlerin hepsiyle sulh muahedeleri akdi hususunda istical edip muvaffak olması ve Amerika ile iyi münasebetler tesis etmesi, Almanya ile ittifaka çalışması ve İngiltere ile her ne bahasına olursa olsun bir ticaret muahedesi imzalaması bugün bir emri vâkidir. Bundan başka, bilhassa İngiltere'nin Hindistan ve Afganistan'dan İngiltere aleyhinde muhasama tevlit edebilecek harekâtı kaldırması talebine karşı Rusya gizli teşebbüslerden de sarfınazar edecek olursa, yukarıda tarif ettiğim gibi yeni Rusya siyasetinin esas hatlarının çizildiğine bir delil olabilir.

Eğer Rusya hakkındaki nokta-i nazarım kabul edilirse, bizim de Rusya dostluğundan alacağımız kuvvetle Ruslardan daha evvel dayanarak millî davamızı Avrupa'ya kabul ettirmek lâzım gelecektir. Yoksa Rusların vadlerine fazla ehemmiyet verip Rusya'nın tekmil Avrupa ile tesis edebileceği münasebetlerden sonra sulh yapmağa kalkarsak, münferit kalmak ihtimali pek çoktur. Bilhassa Amerika ile münasebet ve irtibat tesisi yalnız kalmamaklığımız için mühim bir âmil ve çare olacaktır, zannındayım. Zira esasen Rusya istemiş olsa bile Avrupa'ya karşı idamesine mecbur kalacağımız bir harpte bize kâfi derecede muavenet edecek vaziyette değildir. Muhadenetnamenin imzasıyla istihsal edebileceğimiz para ve harp malzemesinden fazla bir şey alabileceğimizi katiyen zannetmiyorum. Halbuki bunlar ise kâfi değildir.

Birinci Londra Konferansından alınan intibaa nazaran İngilizlerin bizi Yunan ordusu ile karşı karşıya bırakacağı anlaşılıyor. Garpla istediğimiz bir sulhe varabilmek için mutlaka bu düşman ordusunu mağlup etmemiz lâzımgelecektir. Şark cephemiz tamamiyle tasfiye edilmiştir. Cenup cephemiz de tasfiye edilmek üzeredir. Şu halde bütün kuvvetimizi Garp cephesinde toplayarak iyi bir şevki idare sayesinde iki defa İnönü mevzilerinde durdurduğumuz düşmanı iyi bir hazırlıktan sonra mağlûp edebileceğimizi Allahın yardımıyla umuyorum.

Eğer Rusya'nın haricî siyasetimizde bize zahîr olması matlûp ise ve itasını tahrirî ve şifahî tekeffül etiği para, esliha ve mühimmatın süratle teslimi icabediyorsa bilhassa muhadenetnamenin Şark hudutlarına ait olan maddelerini serian tatbik edip bu cihetten Rusları şüpheye düşürecek ahvale sebebiyet vermemek lâzım geldiği gibi yeniden Sovyet olan Ermenistan ile Gürcistan ve Azerbaycan ile olduğu gibi bir muahede yapmak lâzım gelecektir.

> İmzalanıp sonra da Büyük Millet Meclisi tarafından reddolunan Türk-Fransız mukavelesi ve Gürcistandaki ileri hareketimiz münasebetiyle Rusya mehafilinde hakkımızda hasıl olan şüpheler şimdilik zail olmuş ise de Ermenistan'ın yeniden Sovyet olmasıyla muhadenetnamenin buna ait olan kısımlarını derhal tatbik etmiyecek olursak bu şüpheler yeniden az çok vücut bulacaktır.[4657]

Yunan Millî Meclisi gizli içtima ediyor. Muhalefet partisi lideri Nikos Stratos, söz alıyor ve *Londra Konferansında Türklerin başarı sağladıklarını açıkça* ifade ediyor: *Yunan hükümeti, Londra'da diplomatik bir başarı sağladığını iddia edemez*.[4658] *Mağlup edilmiş bir devlet olan Türkiye, bugün muzaffer devletlerin arzularına karşı koyacak kudreti gösteriyor. Şöyle ki, bir konferansa davet edilerek, galipler arasında yer alan bir devletle eşit muamele görüyor ve kendisine uzlaştırıcı tekliflerde bulunuluyor. Türk politikasının manevi gücü yükseliyor…Bıraksınlar, Anadolu'yu biz barışa kavuşturalım…Yunan ordusu yenmelidir, tam olarak kati olarak yenmelidir*.[4659] Sonra Başvekil Dimitrios Gunaris, 13 Mart günkü taarruzun gerekçelerini beyan ediyor: (i) 18 Mart'ta Britanya Başvekili Lloyd George'yle yapılan gizli toplantıda Yunan taarruzunun engellenmeyeceği anlaşılmıştı. (ii) Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri karşı cephesindeki "Türk askerî birlikleri kuşkulu davranışlarda bulundu"ydu. (iii) TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami ile Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand arasında akdedilen gizli andlaşmayla "Kilikya'daki Kemalist askerî gücün ivedilikle Batı savaş kesimine taşınması" ihtimali güçlenmiş ve bertaraf edilmesi lazım gelen stratejik bir tehdit olmuştu.[4660] B. I. Argiropulos söz alıyor: *Şimdiki mücadele, doğmakta olan Yüce Yunanistan'la yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu arasında yüzyıllar boyunca süren büyük mücadelenin son ve kesin safhasıdır*.[4661]

Yunan Başvekil Gunaris ve nâzırları ile sabık Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi General Ioannis Metaksas uzun bir görüşme gerçekleştirdiler. Balkan Harbindeki gibi "Kraliyet Kumandanlığı"nın Kral Konstantin, Kralyaveri Dusmanis ve General Metaksas kadrosuyla yeniden ihdası teklif edildi. Stratejik ve moral üstünlüğün Türklerde ve mağlubiyetin de kaçınılmaz olduğuna kâni Metaksas teklifi reddeddi. Türklerle uzlaşmaya çalışılıp çalışılmadığını sual eden Metaksas'a Gunaris şu cevabı verdi: *Çaba gösterdim. Londra'da Lloyd George'a danıştıktan sonra, İzmir konusunda büyük ödünler vermeyi kabul ettim. Bunu savaşı bitirmek ve üstesinden gelmek için yaptım. Ağa Han aracı oldu. Türkler birden düşüncelerini değiştirdiler ve hiçbir şeyi kabul etmediler. Bu durumda ben ne yapabilirdim?* Metaksas, üstelik ordu hazır olmadığı haldeyken taarruz edilmemesi gerektiğini belirtti. Gunaris, Başkumandan Papulas tarafından kandırıldığını söyledi. Metaksas, ne yapılması lazım geldiği sual edilince dedi ki: *Aşağı yukarı Sevr Antlaşması'ndaki sınırlara çekilip, bu sınırları takviye etmemiz ve savunmaya geçmemiz gerekir. Mustafa Kemal'in savunmasına çarpıp kafalarımızı kıracağımıza, bırakalım bizim savunmamız karşısında o burnunu kırsın*. Protopapadakis, Batı Anadolu'dan vazgeçildiği takdirde İngiltere'nin Trakya'yı Türklere vereceğini belirtti. Gunaris, *Politikamızı değiştiremeyiz, bir felaketle de karşılaşsak savaşı sonuna kadar sürdürmek zorundayız. Aksi halde* Londra Konferansındaki *sözümüzü yerine getirmediğimiz zaman İngiltere, bize ciddi bir ulus gözüyle bakmaktan vazgeçecek*

4657 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 2002, s. 155-157. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Bu şifreli telgraf, raporun tamamı değil, "hulasa"sıdır. Resmî arşivdeki nüshası bulunmalıdır.

4658 Efimeris, 11.4.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 140-141.

4659 Salâhi R. Sonyel, *Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı*, 2001, s. 68; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 212, dipnot 948.

4660 Efimeris, 11.4.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 141. Britanya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'a göre, Yunanlar katiyen kışkırtılmadıydı, Türklerin cephe tahkimatı yaptığına ilişkin haberler asılsızdı.

4661 Salâhi R. Sonyel, *Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı*, 2001, s. 68; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 219.

ve bizi bırakarak Türkleri destekleyecektir dedi. Protopapadakis ise hükümet Batı Anadolu'daki harbden çekilirse Yunanistan'da rejim değişikliği yaşanacağına dair endişesini dile getirdi. Metaksas, Yunanistan'ın takatinin fevkinde bir harbe tutuşmuş olduğu halka anlatılırsa Anadolu'nun tahliyesi halinde rejimin değil sadece hükümetin sukût edeceğini beyan etti. Protopapadakis, savaşın ortasında geri çekilmektense mağlub olmayı yeğlediğini söyledi. Bu nazariye Metaksas'ın şiddetli muhalefetini mucib oldu. Metaksas İzmir ve havalisinde müdafaa hattı kurulmasını Gunaris'e tekrar tavsiye edince Protopapadakis söz arasına girerek malî ve askerî darboğaz sebebiyle bu harbin *iki üç ay içinde* bitirilmesi gerektiğini vurguladı. Bunun üzerine Metaksas, Trakya'yı tahşid edip İstanbul'u işgal etmenin Yunan'a stratejik ve moral üstünlük iktisab edeceğini söyledi. Gunaris, İstanbul'un işgalini Müttefiklerin yasakladıklarını anlattı. Gunaris ve Protopapadakis, en azından tek bir zafer kazandırmak kaydıyla ordunun başına geçmesi hususunda Metaksas'a ısrar ettiler. Zaferin hayal olduğunu, zafer kazanılsa bile Venizeloscuların ve de aşırı sağcı Stratos'un halkı Anadolu'nun tamamını ilhak etmek üzere galeyana getireceklerini teklim ederek teklifi katiyen reddetti. Mülakat sonlandı.[4662]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, İnönü mevkiinde Yunan mağlub olsa da *ciddi bir takip hârekatı*na uğramamıştır.[4663]

12 Nisan 1921. *Londra'daki İslam Birliği'nin onur sekreteri M. H. İspahani,* Britanya Başvekili Lloyd George'ye muhtıra gönderdi. *Anadolu'daki Müslüman halkın korkunç ıstırabını* mevzubahis ediyor; *orada soruşturma yapılmasını ve teröre son verilmesini* taleb ediyor.[4664]

Harb Kabinesi sözcüsü Muhafazakâr Austen Chamberlain, İngiltere'nin Yunanistan'a doğrudan ya da Mısır üzerinden dolaylı yardım yaptığı iddialarını Avam Kamarası içtimaında resmen tekzib etti:

> İngiltere hükümetinin finansal ya da başka şekilde, doğrudan ya da dolaylı olarak Yunanlılar'a yardım yaptığı iddiaları vardı. İngiliz ya da Mısır kaynaklarından Yunanlılara mühimmat veya başka destek yapıldığı ileri sürülüyordu. Fakat bunlar hükümet kanadınca yalanlandı. Bu yalanlandıktan sonra da Mısır'dan Konstantin Yunanlıları'na, İngiltere Hükümeti'nin yardımı ya da rızasıyla mühimmat, asker ve gönüllü sevkiyatı yapıldığı iddia edildi. Mr. Chamberlain, hiçbir şekilde sevkiyat olmadığını, iddiaların doğru olmadığını söyledi. Ardından Albay Wedgwood Ankara Hükümeti'ne saldırdı. Bu tür iddiaların Ankara Hükümeti tarafından yayıldığını söyledi. Bunlara karşı yalanlama yayınlanmasını istedi. Hükümet ise her iddiaya yalanlama yazmak işlerine epey yük katacağı gerekçesiyle yalanlayamayacaklarını söyledi.[4665]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan destroyerleri, Sibirya'dan 100'ü subay, 1,000'i er toplam 1,100 Türk esiri taşıyan "Heimei Maru" adlı Japon bandıralı gemiyi Ege Denizi'nde durdurarak Limni Adası'nda alıkoydular. Osmanlı Hükûmeti Müttefik Yüksek Komiserler nezdinde bu eylemi protesto etti*.[4666]

Rumbold, Curzon'a bir başka telgraf gönderdi: *İstanbul mütareke rejimi ve işgal altında olduğundan, Türk Hükûmeti'nin Yunanlara karşı herhangi bir tedbir almasına izin veremeyiz. Bu nedenle Yunanların*

4662 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 290-296.

4663 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 443, sonnot 4.

4664 IDA, FO 371/6509/E 4442; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 202.

4665 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 75-76.

4666 Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 12 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 7A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236.

İstanbul'da asker toplamalarına veya onların İstanbul'u askerî bir üs olarak kullanmalarına da müsaade etmemeliyiz.[4667]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Malî Müşaviri ve Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi üyesi Adam Block, "Kemalist Anadolu'nun Durumu 1336 (1920-1921) Malî Yılı Tahminleri" başlıklı ve 9 Nisan tarihli raporu İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a teslim etti: (i) *Ankara Hükûmeti 1920-1921 yılı bütçe tahminlerinde 13.811.834 liralık açık* bulunmakta. *Gelirler 46.830.871 lira, giderler ise 60.642.705 lira tahmin edildi. Yeni vergilerle bu açığın 2.500.000 liraya kadar düşürülebileceği umul*uyor. (ii) *Giderler yalnız Ankara Hükûmeti toprakları için öngörüldü ve* İstanbul Hükûmetinin *harcamaları bütçe dışında bırakıldı. Harbiye, Dahiliye, Hariciye Vekâletlerinin gizli harcama fasılları dikkat çekici. Dokuz kalem vergi arttırılmış* durumdadır.[4668]

Garb Cephesi Cenub Kumandanı Miralay Refet (Bele), TBMM karargâhını yanıltıcı muhtıra kaleme alarak Yunan'a karşı Dumlupınar'da galibiyet elde ettiğini bildirmiş, Mustafa Kemal tarafından tebrik edilmiştir. Halbuki galibiyet mevzubahis değildir bilakis mağlubiyet söz konusudur.[4669]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, 31 Mart tarihli muhtırasına zeylen, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretini yöneten millîci gizli daire hakkında şu ilave bilgileri derc etti:

> Komite ile Savaş Bakanlığı arasında varılan tam bir anlaşma sonucunda, Ankara kurulu, subay ve askeri malzemenin Anadolu'ya sevkiyatını sağlamak amacıyla, Raif Bey adında bir kurmay yarbayı İstanbul'a göndermiştir. Raif Bey'in, Ankara'da, Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ca, İstanbul'daki tüm subayları, Ulusçulara katılmaya çağıran ve yeni kurulmakta olan ordulara ivedilikle subay ihtiyacı olduğunu vurgulayan bir çağrısını da birlikte getirdiği bildirilmektedir. Raif Bey, ayrıca, yedek subaylar konusunda, Savunma Bakanlığı, Personel Dairesi şefiyle gizli ilişki kurmuştur.
>
> Yine bildirildiğine göre, 2 Nisan'da, Komite'ye, Ankara'dan gönderilen telyazısında, İstanbul'da çıkarılan pasaportların verilmesinde kaydedilen uyanıksızlık yüzünden, gönüllü adı altında kimi ajanların Anadolu'ya geçtiği; isyan ve kargaşalık çıkararak BMM'nin yetkisini sarsmaya çalıştığı bildiriliyordu. Komiteye ayrıca bildirildiğine göre, onun yeniden örgütlenmesi için bir genel müfettiş atanmıştı. Bu arada, Anadolu'ya gönderilecek kişiler konusundaki yönergelere sıkıca riayet edilmeliydi.
>
> Son günlerde, siyasi bölüm adına, İstanbul Üniversitesi'nde örgütlenen bir grup, tüm iyi Müslüman'ları ve Ulusçuların sempatizanlarını, Anadolu'da şehit düşenleri anmak için, Aya Sofya camiine çağırmıştır. Dua edildikten sonra, İstanbul'da yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Peyami Safa mihraba çıkarak, Mustafa kemal'in marşını okumaya başlamıştır. Ulusçular, bunu gürültüyle alkışlarken, ulema ve yardımcıları, Peyami Safa'ya ve onu alkışlayanlara saldırıyor; Peyami Safa linç edilmekten zor kurtuluyordu. Orada hazır bulunan Prens Ziyaettin Efendi ve Binbaşı Ali Rıza, bu olaydan çok kaygılanmışlardır. Bu olay, komitenin, dini toplantılar kamuflesi altında kimi kamu mitingleri düzenlemesi plânlarını epeyi etkileyecektir.[4670]

Mustafa Kemal'in talimatın mucibince dokunulmazlığı kaldırılan Türkiya Halk İştirakiyun Fırkası katib-i umumisi Tokat mebusu Nâzım (Resmor/Öztelli) tevkif edildi.

4667 Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 1B; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 239.

4668 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXVIII.

4669 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 83. "Örneğin Yunan Genelkurmayı'nın tarih kitabında, Türklerin Dumlupınar Muharebesi adını verdikleri muharebenin büyük bir Yunan başarısı olduğu, Refet Bey'in hem yenildiği, hem de gerilediği kaydedilmektedir. Ancak 1. Kolordu Eskişehir'e doğru hareket etmek için yeterli güce sahip değildir." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 346.

4670 FO 371/6573/E 4854; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 168-169.

> Salih Hacıoğlu bu tutuklamaları şöyle değerlendirmiştir: "Nihayet Nazım Bey de tevkif olundu. Şeyh Servet ile Şükrü'nün de tevkifine teşebbüs olundu. Fakat sonradan bu ikisinin gayr-i mevkuf olarak taht-ı muhakemeye alınmasına karar verildi. Pek çok zaman sonra âgâh olduk ki Şeyh Servet'le Şükrü, Mustafa Kemal Paşa'ya dehalet ederek [birinin merhametine veya himayesine sığınma] tevkiften ve hatta mahkûmiyetten kurtulmaya muvaffak olmuşlar!!"[4671]

13 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. "Millî Mücadeleci"ler arasında ılımlı bir fırka kurulması ve tüm cereyanı deruhte etmesi gerektiğini belirtiyor:

> Tek umut, Anadolu ve İstanbul'daki ulusalcılar (milliyetçiler) arasından, daha ılımlı bir parti doğarak, tüm akımı etkisi altına alabilecek güce sahip olmasındadır... İzzet ve Bekir Sami denli adamları ılımlı olarak nitelemek doğru ise, onlara, kendileri gibi düşünenlerle birlikte, yeni bir yönetimin çekirdeği biçimine birleştirecek, Padişah veya hiç olmazsa Tahta bağlı kalacak ve Bağlaşıklarla yapılacak yeni görüşmelerde uzlaşıcı bir yöntem izleyecek.[4672]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: (i) *Londra Konferansından beri İstanbul basınındaki milliyetçi eğilim daha açık ortaya çıktı, dokuz gazeteden altısı açıkça Ankara'yı destekledi ve Müttefiklerin sansürü de bunun önüne geçemedi*. (ii) *Son Türk-Yunan muharebesi basını daha da kamçıladı.* (iii) *Camiler Kemalist propaganda merkezi rolü oynadı*. (iv) *Basında malî ve adlî bağımsızlık, kapitülâsyonların kaldırılması, yabancı kontrolünden tam bağımsızlık üzerinde ısrarla durulması dikkat çekici.* (v) *İstanbul Rum basını da hararetle Yunanistan'ı destekledi*.[4673]

Rumbold'dan Curzon'a telgraf: *İstanbul Hükümeti, Kuvay-ı Milliye'ye hizmet vermesi için bir Kızılay heyeti örgütledi. General Harington'un raporuna göre Harbiye Nezareti'nin kontrolü altındaki depolardan çok sayıda silah kayıplara karışmış. Silah ve cephanenin envanterini çıkarmak için tedbir alınıyor. Hiç şüphe yok ki, kaybolan silahlar Kuvay-ı Milliyeciler'e doğru yollarını buldular.*[4674]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. Ajan, Anadolu'dan İstanbul'a avdet etmiş bulunan Ahmed İzzet (Furgaç) Heyeti mensubu Fatin (Gökmen) ile görüşmüştür. Fatin'den edinilen istihbarat şöyle:

> Ani dönüşün gerçek nedeni padişahı şu istemlere razı etmekmiş: a. TBMM'nin Türkiye'nin tek hükümeti olduğunu açıklayan bir hatt-ı hümayun çıkarmak. b. Padişah İstanbul'da olacak, fakat hükümet Ankara'da olacakmış. İlişkiler özel bir heyet eliyle yürütülecekmiş. Londra'da Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalarla bu ülkeler fiilen Ankara'yı tanımış oluyorlardı. İngiltere de o yönde adım atmış bulunuyordu. Bundan sonraki adım Padişahın da tanıması olacaktı. İzzet padişahtan bunu elde edecekti. Padişah kabul ederse TBMM dağıtılacak ve genel seçim yapılacaktı. Yeni meclis Kurucu Meclis olacak ve padişahın yetkilerine son verecekti. 3. Meclis'in ikinci adımı ulusçuların Avrupa'da yaptığı anlaşmaları iptal etmekti. Bu planlar ulusçu önderlerle Bolşevikler arasında kararlaştırılmış. Fakat Ankara'dakilerin Bolşevik olma niyeti yokmuş. Zaten Bolşevikler Türkleri Bolşevikleştirmekten vazgeçmişler.[4675]

Avam Kamarasında Sir C. Townshend, İngiltere'nin Türk Milliyetçi Kuvvetleriyle savaş halinde olup olmadığını Başbakan'a sordu. Hükümet adına cevap veren Mr. Harmsworth, "Bir Barış Andlaşması

4671 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 482.

4672 FO/6468/E 4615; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 139. İngiliz askeriyesi, ılımlı fırkanın riyasetine Mustafa Kemal'i münasib görüyordu. 7 Aralık 1920 tarihli İngiliz Genelkurmay muhtırasını hatırlayalım.

4673 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXIX.

4674 FO 406/46, p. 21; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 205.

4675 FO 371/6509, E 4448/143/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 430-431, sonnot 8.

onaylayıncaya kadar teknik yönden ortada savaş halinin bulunduğunu fakat mevcut Türk-Yunan çatışması karşısındaki İngiliz tutumunun tarafsızlık olduğunu" söyledi.[4676]

İngiliz Hariciye Nezareti yetkililerinden W. S. Edmonds, Harry Lamb'in 10 Nisan tarihli raporuna derkenar yazdı: *Yunanlıların Afyonkarahisar'ı boşaltmış oldukları konusunda kuşku yoktur. İzmir'e yeni gelmiş olan askerlerin disiplinsizliği Anadolu'daki Rum halkına karşı düşmanlık duyguları yaratacaktır. İzmir'deki Yunan yetkilileri bu konuda hiçbir şey yapmıyor; dolayısıyla Yunan yönetimi bu konuda sert buyruklar vermelidir*…[4677]

Yunan Millî Meclisi içtima ediyor. Maliye Nâzırı Protopapadakis Meclis'e beyan ediyor: *İngiltere ve Birleşik Amerika hükümetleri bizim serbestçe borç sağlamamıza karşı çıkmayacaklar*.[4678]

14 Nisan 1921. Atina'da münteşir Efimeris gazetesinin haberine göre milletvekili P. Kurtidis, Yunan Millî Meclisine beyan etmiştir: *Londra Konferansı Doğu Sorununa, tüm yanların kabullenecekleri biçimde bir çözüm bulamamıştı*r.[4679]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İtalyanların Kemalistlere mahrem yardımları hakkında muhtıra kaleme aldı:

> B.S. 3. Berlin, 5.4.1921. Bugün, Emir Arslan ve Madam Talât'la [Yanyalı Hayriye Hanım'la] görüştüm. Moskova'da bulunan Enver'den gelen bir mektubu bana gösterdiler ve Fransızcaya çevirdiler. Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında alınıp verilen notaların özetini içeriyordu. Çiçerin, Mustafa Kemal'e gönderdiği notada, Londra Konferansı'nda yapılan görüşmelere karşı çıkıyor; bunların, Rusya'dan Ankara'ya gönderilen silâh ve malzeme yardımının kesilmesine yol açabileceği tehdidini savuruyordu. Mustafa Kemal, buna verdiği karşılıkta, Türk'lerin, sırf silâh ve malzeme eksikliği yüzünden, delegelerini Londra Konferansı'na göndermek zorunda kaldıklarını bildiriyordu. Yunanlı'ların yeniden saldırıya geçmesi üzerine, Ulusçuların silâh ve malzeme ihtiyaçları daha da artmış bulunuyor.
>
> S.E. 3, Cenevre, 13.4.1921. İtalyan Genel Kurmayı, Yunan askerlerinin hareketleri hakkında, İstanbul'daki ve Yunan ordusundaki İtalyan subayları aracılığıyla sağlamakta olduğu bilgiyi Cami Münir [Baykurt] Bey'e veriyor. Bu bilgi, Roma'dan Ankara'ya gönderiliyor; ama onun değerini azaltmak için geç gönderiliyor.[4680]

İngiliz Hükûmeti, Yunan Hükûmetine kat'î tarafsızlığını bildiren bir nota verdi.[4681]

> 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.[4682]
>
> İngiliz dostları tarafından en kritik anda yüzüstü bırakılan Yunanistan, bir kere başlamış olanı, umulan mutlu son doğrultusunda yürütmekten geri duramazdı. Nitekim Britanya kabinesinin resmen yaptığı, fakat kuşkusuz pek de ciddi olmayan arabuluculuk önerisini reddettiler.
>
> İngiliz, soğukkanlı sakinliğiyle olayların bundan sonra nasıl gelişeceğini seyre koyulmuştu. Koltuğunda kaykılmış, uzun bacaklarını önündeki masanın üstüne koymuş, bu işler aslında pek umurunda değilmiş de, aşağıdaki Anadolu arenasında yapılacak ikili dövüş, sanki kendisini yalnız bir spor karşılaşması kadar ilgilendiriyormuş gibi bir tavır takınmıştı. Telaşla atılmış adımlarla bir kez çıkmaza saplanmış durumları, tekrar rayına oturmaya kalkışmak, zaten oldum olası onun yaptığı bir iş olmamıştır. İşler nasıl olsa ya o

---

4676 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 138, dipnot 3.

4677 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 247.

4678 Efimeris, 13.4.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 150.

4679 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 140.

4680 FO 371/6509/E 4448; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 166.

4681 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

4682 Albay Bujac. (1939). *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri* (Kur. Yb. İbrahim Kemal, çev.) içinde (s. 217). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı; Aktaran: Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 461.

> tarafın, ya da bu tarafın ağır basmasıyla kendiliğinden durulacaktır. İngiliz, kendi saatinin geleceğini bilmenin güveni içinde bekleyebilir.[4683]

Liberal eğilimli İngiliz gazete *Manchester Guardian*ın muharriri sıfatıyla harb muhabirliği yapan Arnold Toynbee'nin 15 Nisan 1921 tarihli yazısına göre İngilizlerin Yunan saldırısını idare ettiği şayiası *hurafe*dir: *Bir gün önce Bursa'dan İstanbul'a döndüğümde, bu zaman zarfında İstanbul'da bulunan Türk dostlarım, Yunan saldırısının İngiliz subayları tarafından idare edilmiş olduğu hususunda beni temin etmekteydiler. Tabiatıyla bunda gerçeğin izi dahi yoktu. İşin aslı, üç müttefik güce ait subayların operasyonları izlemek amacıyla Yunan ordusuyla birlikte hareket ediyor olmalarıydı*.[4684]

David Walder: *İngilizler artık Yunanlıların müttefiki değillerdi; silâh ve para vermiyor, yardım etmiyorlardı. Yunan Kralını, politikacılarını ve generallerini kontrol edemiyorlardı. Yine de Türkler buna inanmıyor, Yunanlıların bütün hareketlerinin Lloyd George'un manevraları ile çevrildiğini düşünüyorlardı. Bundan da beteri, başta kralları olmak üzere, Yunanlıların da gerektiği zaman İngilizlerin, hiç olmazsa liderlerinin yardımlarına koşacağını beklemeleriydi. Churcihll'in deyişiyle, Yunanlılar, hâlâ şuna inanıyorlardı: "Büyük adam hâlâ bizimle beraber; kendi bildiği gibi, kendi bildiği zaman, kendine göre harekete geçip ihtiyacımız olan hayatî yardımı bize mutlaka ulaştıracaktır." Yunanlılar boşuna düş kuruyorlardı* [..].[4685]

15 Nisan 1921. İngiliz Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Reisi Mareşal Wilson, Yunan Başvekili Gunaris'e ve Yunan Hariciye Vekili Baltazzi'ye *taarruzdan sakınmalarını ihtar* etti.[4686]

Sovyet Rusya'nın ültimatomu üzerine TBMM Hükümeti, *Aleksandropol'u* [Gümrü'yü] *bir hafta içinde boşaltmaya karar verdi.* Zira *iki taraf da -belki de Ankara Moskova'dan daha fazla- bu sorunun yeni bir krize dönüşmesini istemiyordu. Tarafların, Batılı İtilaf Güçleri'ne karşı ortak bir cephe görüntüsü sergilemeye çalıştıkları bir dönemde böyle bir sorundan dolayı savaşa girmeleri pek akıllıca olmazdı. İlişkileri "ayrılıklara rağmen" makul bir düzeyde tutmak için "iki tarafın da iyi bir nedeni vardı*.[4687]

Muhalefet partisi milletvekili D. Panayotu, Yunan Millî Meclisinde konuştu: *Londra'ya giden kurulumuzun diplomasi sahasında başarısızlığa uğradığını herkes biliyor... Bu kurul, üyelerinin yetersizliği yüzünden değil, genel seçimden bu yana ülkeyi boğucu bir siyasî hava sardığı için başarısızlığa uğramıştır*.[4688]

Yunan Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Tümgeneral Guveris istifa etti. Guveris, TBMM Hükümeti ordusunun tamamen imhasını içeren iki aşamalı ve geniş çaplı bir harekatın tatbik edilmesini, muvaffak olmak için de *yeni yaş gruplarını*dan müteşekkil *güçlü kuvvetlerin derhal silah altına alınmasını* savunuyordu. Gunaris kabinesi ise, Anadolu Seferî Kuvvetleri Kurmay Başkanı Pallis'e ait *Anadolu'da varolan kuvvetleri sadece üç-dört bin askerle destekleyerek gerçekleştirilecek sınırlı ölçekli bir harekat üstlenilebileceği tezi* kabul etmişti.[4689]

Londra'da neşredilen İngiliz *The Morning Post* gazetesi:

4683 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 119.

4684 Arnold Joseph Toynbee. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* (K. M. Orağlı, çev.) içinde (s. 308). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

4685 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 151.

4686 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

4687 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 144.

4688 Efimeris, 15.4.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 141.

4689 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 342-343. Genelkurmay Başkanlığına Kral Başyaveri Dusmanis getirildi (Erdem, 2010, s. 375).

> Türkiye'nin kızıl müttefiki: Bir Türk kurulu, silah ve cephane almak için Rusya yoluyla Almanya'ya gitti. Çiçerin de silah ve cephane verilmesi için Alman Hükümeti'ne çağnda bulundu.
>
> İngiliz-Sovyet Ticaret Antlaşması'na göre Sovyetler, İngilizler aleyhindeki propagandayı durduracaklar. Bundan böyle bu görevi Ankara yapacak.[4690]

Arnold Toynbee'nin 15 Nisan 1921 tarihli yazısına göre, Yunan'ın ele geçirdiği Türk siperlerinde İngilizce ibareli çok sayıda mühimmat sandıkları bulunmuştur.[4691]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Yunan-Türk Harbinde *iki tarafında da destekçisi olmadığını, İtilafçı olduğunu* beyan etti. *Yunan politikası ve İtilaf Devletleri politikası son harekatla birbirinden ayrılmıştır, çünkü Yunan tarafı kendisini askeri hırslarına teslim etmiştir. Bu sebeple artık Yunanistan'a olan sevgi kaybe*dilmiştir. *Yunanistan, Anadolu'da bağımsız bir savaş başlatmakla ilgili bir bildiri sunmamıştır ve savaş beyanı olmadan yeniden düzenlenen harekat gazeteye göre "teknik olarak gereksiz"dir*.[4692]

İngiliz istihbarat raporlarına göre, Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) 15 Nisan'da Padişah huzuruna kabul edilmiştir. Sadrazam:

> Londra'daki davranışlarının (sözü Ankara temsilcilerine vermesi) ayrıntılarını anlatmış Padişaha. Birinci oturumun öncesinde rahatsızlanmış. Bir de Briand ve Sforza böyle davranılması gerektiğini Osman Nizami Paşa'ya telkin etmişler. Zaten İngilizler ve Fransızlar ulusçularla yapılacak anlaşmaların Padişah ve Babıali tarafından onaylanmadıkça geçerliği olmayacağının farkındaymışlar. Tevfik İstanbul ile Ankara'nın uzlaşmasına büyük önem veriyormuş ve iki heyeti hem Londra'da hem de Paris ve Roma'da bu yönde etkilemek için çabalamış. İtalyanlar da bu konuda ısrarcıymış. Sforza bu noktada Ankara yönetiminin İstanbul'a gelmesinin olanaksız olduğunu anladığını, fakat uzlaşmadan yana olduğunu belirtiyor ve bunu Bekir'e de söylüyormuş. Bekir yalnız TBMM'nin temsilciliği ile kalmayıp Padişahı da temsil ettiğini düşünmeliymiş. Bekir TBMM'de bu yönde çaba göstermeye söz vermiş.
>
> Roma'daki görüşmeler sonunda Ankara ve Babıali temsilcileri şunda anlaşmışlar: a) Vuruşmalar sonlanıp 2. konferans toplanıncaya değin İstanbul Hükümeti ulusçulara karşı olmayacak, onlardan yana tavır alacaktı. b) Babıali böyle davrandığı sürece Ankara aynı biçimde davranacak ve özellikle konferans çağrıldığında İstanbul ile eşgüdüm halinde olacaktı.
>
> Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalarda Padişahın haklarına ve ulusal çıkarlara bir aykırılık görmüyordu. Bazı ayrıntıların değişmesi gerekiyordu. Zaten ne padişah ne de hükümet bunları onaylamıştı. Ama yönetim birliği sağlandığında yapılacak gelecekteki anlaşmaların temeli olacaklardı.
>
> Sonuçta Tevfik, Padişaha hoşnutsuz kaldıysa istifa etmeye hazır olduğunu bildirmiş. Padişah ise ona her zaman güvendiğini, fakat taht ve hanedana karşı Anadolu'da görülen olumsuzluklardan kaygılandığını belirtmiş. Tevfik kimi aşırılar böyle düşünseler de Paris ve Londra'daki gelişmelerden sonra TBMM çoğunluğunun bundan yana olacağına inanmadığını söylemiş. Bundan sonraki kabine toplantıları İzzet ve Salih'in istifada ısrar etmeleri ışığında nezaretlerde yapılacak değişikliklere odaklanmış.[4693]

16 Nisan 1921. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Atina'daki Ortaelçi Lord Granville'ye telgraf gönderdi: *Biz tarafsızlığımızı ilan ettik. Yunanlara da Türklere de askerî malzeme gönderme izni vermeyeceğiz. Mustafa Kemal Paşa'nın askerî malzeme satın almak için İngiliz şirketleri ile görüşmesine izin vermeyiz. Yunanlara karşı da farklı bir tavır sergileyemeyiz*.[4694] İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri

---

4690 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 498.

4691 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 311.

4692 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 86.

4693 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 211-212.

4694 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Granville'e 16 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 30A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.

Kumandanlığı, 13 Haziran 1921'de İnebolu'ya fevkalâde mahremane sevkettiği 7880 artım sahra obüs cephanesini Mustafa Kemal'e "iyi niyet göstergesi" olarak hibe edecektir.

Lord Curzon, Britanya Harbiye Nezâretine muhtıra verdi. *İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık ilan etmeleri ve İstanbul bölgesi sınırları içerisinde her iki tarafın asker toplamasına izin verilmemesini" öner*iyor. War Office *onayladığı takdirde Curzon'un önerisi Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin bilgisine sunulacaktır*.[4695]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a TBMM Hükümeti-Afgan Hükümeti muahedenamesi hakkında mahrem rapor gönderdi. *Kemalist önderler, bu antlaşmayı, Türkiye'nin Doğuda kazanacağı büyük zafere yönelen önemli bir atılım olarak niteliyor; bunun, İngiltere'yi çok üzeceğine ve esasen, herhangi bir anda, "Batı emperyalistlerine karşı ayaklanmaya hazır olacak" Hindistan İmparatorluğuna son verecek ve Doğuda güçlü bir İslâm bloku doğmasına yardımcı olacak İslâm Federasyonuna giden yol olduğuna inanıyorlar*.[4696]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Londra'ya bildiriyor. *Yunan kurmay hizmeti kötü*dür, *ikmal işleri de baştan iflas etmiştir*. Diğer taraftan *Atina muhabirine göre Genelkurmay Dusmanis ve Stratigos tarafından yeniden düzenlenmiş, Stratigos başkan vekili olarak İzmir'e gitmiştir*.[4697]

17 Nisan 1921. Rumbold, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Tevfik Paşa, Anadolu ile daha fazla mücadele etmek için gerekli vasıtalara sahip olmadığını* ve *her iki hükûmetin arzuları arasında özde birlik olduğunu* lakin *aradaki farklılığın bu arzuların sunuluş şeklinde* bulunduğunu belirtmiştir.[4698]

18 Nisan 1921. Lloyd George, Avam Kamarasında tarafsızlık lehine bir konuşma gerçekleştirdi.[4699]

> [Muhfazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert*:] Türkiye ve Yunanistan'a sunulan Sevr Antlaşmasındaki son değişiklikler ve Boğazların tarafsızlığı ışığında, Yunanlılar'a Türkler'e karşı savaşında Çanakkale Boğazı'nı ve Marmara Denizi'ni kullanma izni öneriliyor mu? Yine aynı kapsamda, İstanbul'un Yunan filosunca tehdit edilmesi veya ele geçirilmesi düşünülüyor mu?
>
> [Liberal Başvekil Lloyd George:] Majestelerinin Hükümeti, şu andaki düşmanlıklar (Türk-Yunan) hakkında tarafsız olmada müttefikleriyle hemfikirdir. Bu durum müttefikler işgali altındaki İstanbul'u da kapsayacak. Boğazlar'a gelince, arkadaşıma şunu hatırlatırım ki, Boğazlar hakkındaki uluslararası düzenlemeler Türk Hükümeti'nin 1914 yılında "Goben"i kabul etmesinden bu yana askıda. Türkiye ile ilgili barış antlaşmasındaki

---

4695 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 16 Nisan, WO, 32/5775, No. 1A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 240.

4696 FO/6469/E 5231; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 59.

4697 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 444, sonnot 6.

4698 FO, 371/6468, E 4537; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 936.

4699 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

* "Düçar olduğumuz bu felâketli günler arasında, İngilterede leyhimizde hareket edecek taraftarlar vardı. Loyd George'un, Parlementoda, aleyhimizde kullandığı tecavüzkârane lisana mukabele eden meb'uslar olduğu gibi, Hey'eti Vükelâ arasında, Ciheti Askeriyede bizi iltimas eden yüksek şahsiyetler mevcuttu. Bunlar arasında, İngiltere Müstemlike Nazırı ve Erkânı Harbiye Nazırını zikretmek mümkündür. Meb'uslar içinde Aubry Herbert ileri gelenlerden biriydi.
Damat Ferit Paşanın Kabinesinden sonra, bir aralık, Sedarete tekrar gelen Tevfik Paşa Kabinesinden Hariciye Nezaretine tâyin edilmiş olan Müşir İzzet Paşanın, Nazır bulunduğu sıralarda, Aubry Herbert İstanbula gelerek, o zaman meydan almış olan ahval üzerine, İzzet Paşa ile müzakerede bulunmuş ve Parlementoda, müdafaa etmek için ben de hazır olduğum halde, bir takım kararlar alınmıştı.
Aubry Herbert, aldığı bu malûmatı, İngilterede hüsnü istimal ederek, leyhimize birçok taraftar kazanmıştı." Ali Haydar Mithat, *Hâtırlarım 1872-1946*, 1946, s. 337-338.

> yeni düzenlemeler ise bu antlaşmanın imzalanmasıyla yürürlüğe girecek. Sorunun son kısmına cevabım hayır.[4700]

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Hindistan İşleri Nâzırı Montagu'nun 8 Nisan tarihli muhtırasına cevabî muhtıra gönderdi. *İstanbul'un, "mütareke tebdiri olarak işgal edildiği"*ni; *Sevr Antlaşmasının mali ve iktisadi hükümlerinin ise "mali bakımdan Türkiye'yi ayakta tutacak bir mekanizma kurmak" amacı güttüğü*nü belirtiyor. *Bu hükümlerde belki 20 yıl sonra değişiklik yapılabilece*ktir.[4701]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a, Yunan destroyerlerince tevkif edilen *Heimei Maru* nam Japon gemisi vakası hakkında telgraf gönderdi. *Japonya Hükûmeti bir yandan Yunanistan'a müracaat ederken diğer yandan İngiliz Hükûmeti'nin araya girerek sorunu çözmesini iste*miştir. *Ancak İngiliz Hükûmeti, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız kalmaya dair bir karar aldığını vurgulayarak arabuluculuk teklifini geri çevir*miştir.[4702]

Japon Fevkalâde Komiseri Sadazuşi Uşida (Uçida / Uchida), İstanbul'a muvasalat etti.[4703]

19 Nisan 1921. İsveç'deki İngiliz elçiden Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a: (i) *Türkiye işgüderi Laik Mukbil Bey Stokholm'e geldi ve "Svenska Dagblad" gazetesine bir demeç verdi, Türkiye'de çift Hükûmetin sürüp gidemeyeceğini, İstanbul'daki duyguların kuvvetle Kemal Paşa'dan yana olduğunu söyledi*. (ii) *Mukbil Bey ayrıca, Kapitülâsyonların kaldırılmasının Türkiye için hayati önem taşıdığını, Türkiye'nin Türklerin oturmadığı bölgeleri bırakmağa hazır olduğunu, ancak İzmir'den ve Doğu Trakya'dan vazgeçmeyeceğini de söyledi*.[4704]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle hükûmetine muhtıra gönderdi:

> Uğradıkları yenilgiler Yunan siyasîlerinin gözlerini açacak mahiyettedir. Olağanüstü bir şekilde direnen Türkler, kendi topraklarındadır ve ölmemek isteyen bir ırkın iradesiyle dövüşmektedirler. Yenilgi anında çekilecekleri, yeniden toparlanabilecekleri Doğu Anadolu bölgesi vardır. Anadolu'nun yeni insan potansiyeli de unutulmamalıdır. Zaman Yunanlıların değil, milliyetçilerin hesabına çalışmaktadır.[4705]

Hindistan'daki İngiliz Genelkurmay Başkanlığı Londra'daki Askerî İstihbarat Şefine X/3249 künyeli mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ile Afgan Hükümetinin andlaşma akdettikleri bildiriliyor. Bu mahrem telgrafa Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds şu derkenarı kaydediyor: *Bu antlaşma, Kemalistlere, Kâbil'e gönderecekleri askerî kurul yardımıyla Afganistan'ı "Hindistan'ın etine batacak bir diken biçimine getirebilecek planlarını uygulamak için ortam hazırlayabilir*.[4706]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a iki adet telgraf gönderdi. Bunlara göre, *Rattigan birkaç ay önce Anadolu'dan gelen İzzet Paşa'dan Ankara'nın nihai taleplerini öğrenmek istemişti. Sevr Antlaşması için yapılan baskıların arttığı bir dönemde Anadolu'ya gönderilen heyet ile İstanbul arasındaki bağlantının kesilmesi ve <u>bu heyetin uzun süre İstanbul'a dönmemesi İtilâf Devletleri tarafından danışıklı dövüş olarak algılanıyordu</u>*. [..] *TBMM'nin nabzını ölçmek için Ankara'ya giden İzzet ve Salih Paşalar, İstanbul'a döndüklerinde istifa etmek istediler.*

4700 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 76-77.

4701 DBFP, I/17, s. 134-140, No: 119; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 25.

4702 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 18 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 8A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236.

4703 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 42.

4704 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXX.

4705 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 502.

4706 FO/6469/E 4950; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 59.

Ancak Tevfik Paşa, istifalarını geri çekmeleri konusunda onları ikna etti. Hükûmet 16 Mart 1921 tarihinde bir bildiri yayınlayarak istifa iddialarının asılsız olduğunu bildirdi.[4707]

20 Nisan 1921. General Harington, İngiliz subaylarının Yunan ordusuna iştirak ettiği söylentisini yalanladı: *İngiliz zâbitleri, Yunan ordusunda seyirci sıfatiyle bulunuyorlar ve yalnız harekâtı ta'kîb ediyorlar*.[4708]

Avam Kamarasında Bay Kenyon, *Fransa ve İtalya'nın Türk Milliyetçi Hükümetiyle ilişkilerine* değindi. Bu konuşmanın ardından söz alan Albay Wedgewood: *Biz de Müttefiklerimize danışmadan Türk Milliyetçileriyle bir düzenlemeye varmak hakkına sahip değil miyiz?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Konu hakkında şimdilik daha fazla bir şey söylememe izin verin*.[4709] İngiltere Harb Kabinesi, anlaşıldığına göre, Fransa'nın ve İtalya'nın TBMM Hükümeti'yle ayrı ayrı andlaşmalarından yine müttefiklerince resmen haberdar edilmiştir:

> Mr. Kenyon: Türk Milli Hükümeti'nin Fransa ve İtalya ile yaptığı antlaşmanın şartlarını biliyor musunuz? Eğer sizdeyse onları yayınlayacak mısınız?
>
> Mr. Harmsworth: Hükümet'imiz antlaşma metnine sahip ve Fransa ile İtalya Hükümetleri'yle irtibat halinde. Onları yayınlamaya gelince, bu karar adı geçen hükümetlerin bileceği iş.
>
> Albay Wedgwood: Bu antlaşmalar olmadan önce veya sonra Fransız ve İtalyan hükümetler tarafından bilgilendirildik mi?
>
> Mr. Harmsworth: Bu konudaki soruyu yazılı metni olmadan cevaplamamayı tercih ederim.
>
> Albay Wedgwood: Bu ülkedeki bizler de Bağlaşıklara danışmadan Türk milliyetçilerle düzenleme yapma hakkına sahip miyiz?
>
> Mr. A. Williams: Fransa ile Kemalist Türkler arasındaki uzlaşmanın Kilikya ve Kuzey Suriye'ye ilişkin şartları Dışişlerine ulaştı mı? Özellikle tebaa ırklara ilişkin şartları bize açıklayabilir misiniz?
>
> Mr. Harmsworth: Uzlaşma şartlarının farkındayız. Fransa hükümetiyle de iletişim halindeyiz. Şu an için daha fazla açıklama yapmamayı tercih ederim.
>
> Sir J. D. Rees: Sayın Harmsworth, Fransızlar tebaa milletleri korumda bize göre daha az mı istekliler.
>
> Mr. Harmsworth: Bence kesinlikle öyle değil.[4710]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*:

> Sevr, onlara ne verdiyse ve bir fazlasını istediler ama bu bir fazlasının ne olduğunu hiçbir zaman söylemediler. Bir haftadır Yunan meclisinde tartışmalar süregelmekte ve Yunan askerlerinin neden savaştığına dair sorular sorulmakta, Venizelosçu Bakan ise bu sorulara karşılık İzmir, Biga, Çanakkale ve Bursa çevresinde Yunanistan hakim olmalı, aksi takdirde Yunanistan için her zaman potansiyel bir tehlike olacaktır Herhalde daha aptalca bir meclis konuşması olamazdı. Topraksal genişleme bir devleti zayıflatır. Venizelos dünyadaki en yetenekli siyaset adamlarından biri, o da yayılmayı hedefliyor ama Konstantinistler'den farklı bir yayılma. Sağlam adım atmadığı yere ordusunu göndermedi ve onun zamanında müttefiklerle Yunanistan'ın ilişkisi daha güçlüydü.[4711]

4707 FO, 371/6468, E 4670 & E 4612; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 929-930.

4708 İkdâm, 21 Nisan 1921/12 Şa'bân 1339, Numero 8659, *İngiliz Başkumandanlığının Bir Tekzîbi*, s. 1.

4709 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 143.

4710 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 77.

4711 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 86-87.

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi "Bekir Sami'nin Açıklamaları" serlevhalı haber neşretti: *Bekir Sami Bey İstanbul'a döndükten sonra desteklerinden dolayı İtalyan heyeti ve Kont Sforza'ya teşekkür etti. "…Kötü günler artık geride kaldı. Daha iyi bir gelecek bekleyebiliriz. Türkiye ve Yunanistan'ın kaderi şu anda savaş alanında belirlenmektedir. Ocaklarımızı kanımızın son damlasına kadar savunmaya kararlıyız. Bizim davamız haklıdır ve Allah'ın yardımıyla başaracağımızdan eminiz" dedi*.[4712]

21 Nisan 1921. Yunanistan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'yle görüşüyor. *Fransa ve İtalya'nın Milliyetçilere* [Mustafa Kemal'e] *silah satarken İngiliz Hükûmeti'nin kendilerine* [Yunanistan'a] *askerî malzemelerin satışını yasaklayan kararını eleştirdi*.[4713]

Avam Kamarası içtimaı. Başvekil Lloyd George, *Türkiye ile Yunanistan aralarındaki meseleleri kendileri halletsinler, sonra barış antlaşmasını imzalayalım görüşünde*dir. *Sevr henüz onaylanmadı. Londra'daki konferansta karar verilen değişiklikler her iki ülkeye de önerildi. Ama henüz cevap yok* dedi.[4714]

Lord Lamington, Lordlar Kamarası içtimaında, *Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin Yunanistan'a yardım ettiği doğru mu?* sualini sorarak *hükümeti sıkıştırıyor*.[4715]

> Lord Lamigton, Londra Konferansı'nın hemen ardından Yunanlıların Türklere karşı saldırıya geçmesini, Müslümanların, "İngiltere'nin teşvikiyle yapıldığı" biçiminde yorumlamalarına hükümetin ne dediğini sorar, Lord Curzon adına cevap veren Earl of Crawford, Londra Konferansı'nda önerilen değişikliklerle bir anlaşma yapılıncaya kadar, Müttefiklerin, her iki tarafı da, kendi güvenliklerini arttırmak ve ordularını güçlendirmek için hareketlere girişmekten alıkoyamayacaklarını; yani bu konuda sorumluluk kabul etmediklerini taraflara bildirdiklerini söyledi. "Ancak, böyle bir harekete girişen tarafın da bütün sorumluluğu tek başına yüklenmiş olacağı açıkça belirtilmiştir" dedi. Earl of Crawford, Yunan saldırısıyla ilgili bilgileri verdikten sonra, Müttefiklerin "sıkı tarafsızlık" uyguladıklarını söylüyordu. İngiltere, ne Yunanlılara, ne de Türklere silâh ve malzeme vermemektedir. İstanbul'daki Müttefik askerî makamları da, Anadolu'da denetimleri altındaki demiryollarından yararlanılmasını durdurmuştur. General Harington, İzmit yarımadasındaki Yunan tümeni üzerindeki kumanda yetkisini bırakmıştır. Yunan kuvvetleri nezdindeki İngiliz irtibat suaylarına da artık tavsiyelerde bulunmamaları ve hiç bir biçimde müdahale yapmamaları yolunda talimat verilmiştir. Ayrıca, İstanbul'un her iki tarafca da, mevcut çatışmalarda bir askerî üs olarak kullanılmaması için gerekli önlemler alınmış bulunmaktadır. Malî yardım konusunda da aynı tutum izlenmektedir. Bu açıklamalara, soru sahibi Lord Lamington, teşekkür etmiş ve bu önlemlerin İngiltere'nin Yunan tarafını tuttuğu yolundaki kanıyı Müslümanların zihninden sileceğine inandığını belirtmiştir.[4716]

İngiliz-Osmanlı Cemiyeti mensubu Lord Lamington[4717] bahsinde bir hususu belirtmemiz gerekiyor. 1921 senesinde, *İstanbul Hükümeti isteği ve önde gelen Hintli Müslümanların organizasyonu ile*

4712 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 340-341.

4713 Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 22 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 33C; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.

4714 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 77-78.

4715 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145, dipnot 1.

4716 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 184-185.

4717 "Charles Wallace Alexander Napier Cochrane Baillie, (1860-1940), 1885 yılında dönemin Başbakanı Lord Salisbury'nin Özel Kalem Yardımcılığını yaptı. 1886-1890 arasında Muhafazakar Parti'den Kuzey St Pancras milletvekilliğinde bulundu. 1890'da Lord'luk payesini aldı. 1895-1901 arasında Queensland, 1903-1907 arasında Bombay Valiliklerinde bulundu. Esas ilgi alanı özgürlüğü için çalışan azınlıkların ve doğu milletlerinin savunuculuğunu yapmaktı." Mustafa Çufalı. (2000). Lozan Konferansı Ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(47), s. 571, dipnot 46.

*Londra'da Lord Lamington, General Townshend, Muhammed Ali Cinnah gibi isimlerin katıldığı protesto mitingleri düzenlenmiş*tir.[4718]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un muhtırasına göre İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Lamb, Yunan'ın İzmir'deki *keyfî hareketini protesto* etmiştir.[4719]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Bakü'de 25 Şubat 1921'de içtima eden *Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi*nin gizli tutanaklarını *R.V.1* kod adlı ajan tarafından ele geçirmiştir. *R.V.1* deruhte edilen mahrem evrakın katiyen neşredilmemesini aksi halde muhbirin deşifre olabileceğini ihtar etmiştir. Raporda, bilhassa şu cümleler stratejik önemi haizdir:

> [..] Bolşevik'lerle (Türk) Ulusçuları arasındaki ilişkilerde görünürde bir duraklama olmuştur. Yapılan varsayıma göre, güçlük çıkaran Kafkasya hududu sorunu, her iki yanı da memnun eder biçimde çözümlenmiştir ve şimdilik, bunun, yakın bir gelecekte yeni bir komplikasyon yaratması beklenmiyor. Ulusçular, Bolşevik'lere karşı fırsatçı (oportünist) bir tutum izliyor; Anadolu'nun dostsuz olduğu bir sırada, Bolşevik'lerle olan bağlantıyı memnunlukla karşılıyorlardı. Yunanlı'larla bir kaza çıkması olasılığını gözönünde tutarak, bu bağlantıyı sürdürmekten yanadırlar… Ulusçular, Bolşevik'lerin, bağlaşık olarak yararlı olabileceklerine inanıyorlar, ama Türkiye'de propaganda yapılmasına karşıdırlar. Son olaylar: Mustafa Suphi'nin ülkeden çıkarılması ve BMM'nin, Sovyet yönetimine, Anadolu'ya bir askeri kurul göndermesine izin vermemesi, Türk'lerin gerçek tutumunu yansıtıyor… Kapının yüzlerine kapandığını gören Bolşevik'ler, içeriye arkadan girmeye çalışacaklardır. Esasen bunu denemiş bulunuyorlar: son günlerde, gizli bir kaynaktan sağlanan bilgiye göre, Sovyet katları, Kâzım Karabekir'le dostluk ilişkileri kurarak, Anadolu üzerinde etki kullanmaya çalışıyorlar. [..][4720]

Lord Curzon, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'ye, Yunan destroyerlerince tevkif edilen *Heimei Maru* nam Japon gemisi vakasına dair telgraf gönderdi. *İngiliz Hükûmeti Yunan savaş gemilerinin açık denizlerde gemileri ziyaret etme, inceleme veya bloke etme hakkına sahip olmadığını bildir*iyor. *Bununla da kalmayan İngiliz Hükûmeti; kendilerine ait bir geminin durdurulması ya da müsadere edilmesi halinde hesap soracağını Yunan yetkililere* tebliğ ediyor.[4721]

22 Nisan 1921. "E. G. F. Adam" ve "H. W. Malkin" imzalı Britanya Hariciye Nezâreti raporunda belirtildiğine göre; birtakım *özel şirketler* ve *İtalyan Hükûmeti*, Mustafa Kemal'e kaçak yollardan *askerî malzeme sağla*mışlardır.[4722]

İngiliz Hariciye Nezâreti muhtıra kaleme aldı: (i) *Kral Konstantin'e karşı bir müeyyide olmak üzere, Aralık 1920'de Yunanistan'a savaş malzemesi gönderilmesi durdurulmuş, fakat yasaklanmamış*tır. (ii) *Daha sonra İtilâf devletlerinin savaşan taraflara savaş malzemesi satılmayacağı* bildirildi. (iii) *Ama, yalnız silah ve cephane satışlarının lisansa bağlı olacağı, öteki savaş malzemelerinin ise serbest olacağı*

4718 Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 308.

4719 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.

4720 FO 371/6510/E 4887; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 172. *Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi* mensubu Klyachko'nun şu beyanatı da fevkalâde dikkat çekicidir: "..Mustafa Kemal'in ve Ankara'daki BMM'nin iki yanlı siyaseti.. Kemalist'ler, Bağlaşıklar'la yaptıkları görüşmelerde başarılı olmaya başlamadan önce, bizimle yapacakları bir ittifak onlar için oldukça yararlı olacaktı, çünkü bunu pazarlık aracı olarak kullanabileceklerdi. Ama, Müslüman halk arasında komünist idealleri yaymak söz konusu olur olmaz, Kemalist'ler, kesinlikle düşmanlarımız oluyor; Müslüman halkın yinsel gücüne (moraline) darbe indirdiğimizi söylüyorlar; oysaki İnigltere bile bu denli bir davranışla suçlanmıyor." (Sonyel, 1995, s. 173).

4721 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Granville'e 21 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 330; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236-237.

4722 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 231.

belirtildi.[4723] Böylece Lloyd George Kabinesi *artık Yunanlıların müttefiki değildi; onlara ne silah, ne de para ve destek sağlıyordu*.[4724]

İngiltere'nin Yunanistan'a harb levazımı tedarikini durdurması, tatbikatta, Fransızlarca ve İtalyanlarca aşikarane desteklenen Mustafa Kemal'in lehine bir tedbir anlamına gelmektedir:

> Aynı zamanda Müttefikler, Marmara'da ve Ege'de Müttefik ticaret gemilerinin durdurulması ve aranması konusunda, savaşçı Yunanistan'a ait hakları da kabul etmemek yolunda adımlar atmışlardı. Bu davranış, Kemalistlerle yasadışı ticareti önleyemeyen Yunanistan için bir darbe olmuştu. Kemalistler bundan ayrı şekilde etkilenmemişlerdi, çünkü onlar Yunanistan'ı ablukaya zorlayacak durumda değillerdi. Müttefiklerin, tarafsızlığı, Yunanlıların İstanbul'u deniz üssü olarak kullanmalarını yasaklamak şeklinde yorumlamaları da, Yunanistan için başka bir darbe olmuştu.[4725]

Atina'daki İngiliz elçi Granville'den Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi'ye gönderilen nota İngiltere'nin takip ettiği kurnaz siyasetini ortaya koymaktadır: (i) *Yunanlılar ile Mustafa Kemal Paşa taraftarları arasındaki ilişkiler özel* statüdedir ve *tarafların bu savaşta normal muhariplik hakları* bulunmuyor. (ii) *Bu savaşan tarafların abluka ilân etme ve gemilerde arama yapma hakları İngiltere Hükûmetince* tanınmayacaktır. (iii) *Kemalistlere savaş malzemesi gönderilmesine zaten müsaade etmeyen Müttefik kuvvetlerin varlığı yüzünden Yunan Hükûmetinin Ege'de muhariplik hakkını kullanmasına gerek* bulunmamaktadır.[4726]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *1921 yılının başlarında Mustafa Kemal, Bulgar yönetimini ve çeşitli ihtilâl komitelerini Trakya ve Makedonya'da Yunanlılara karşı harekete geçmeye inandırmak ve Ankara ile Sofya arasında doğrudan görüşmeler yapılmasını sağlamak amacıyla Yüzbaşı Cevat Abbas'ı* [Gürer] *Sofya'ya göndermiştir*.[4727]

İngiliz *Daily Mail* gazetesi, neşrettiği bir yazı vesilesiyle, Yunanlılara henüz bozguna uğramamışken muharebeden vazgeçmelerini tavsiye etti.[4728]

23 Nisan 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Bir Yunan bölüğünün İstanbul'dan İzmit'e geçerek Anadolu'da yapılacak yeni operasyonlara katılmasına izin vermedi*ğini belirtiyor:

> Hatta Harington, İzmit'e geçmeleri halinde Yunan kuvvetlerini durduracağını ve onları İstanbul'a geri göndereceğini bildirdi. Harington, Yunan bölüğüne milliyetçilere karşı operasyonlara katılmakta kararlı iseler Yunanistan'a dönmelerini ve oradan Anadolu'ya geçmelerini de tavsiye etti. Yunan yetkililerin piyasanın üstünde fiyatlarla askeri malzeme satın alabileceklerini bildirerek Harington'ı ikna etmeye yönelik çabaları da sonuçsuz kaldı. Aksine Harington, bu teşebbüsten bir süre sonra kısa bir bildiri yayınlayarak İtilaf Devletlerinin Milliyetçilere yönelik operasyonlarda Yunan kuvvetlerine destek sağlamadıklarını açıkladı.[4729]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin gazetesi *The Orient News*: *Avantaj Türklerindir ve Yunan kanadındaki hükümet değişikliği Yunan kuvvetlerinin yeniden organize olmasını zorlaştıracaktır*.[4730]

4723 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXXI.
4724 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 165.
4725 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 306-307.
4726 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXXVI.
4727 FO/6512/E 5602; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.
4728 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 148.
4729 Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 23 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 13A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 239.
4730 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 86.

26 Nisan 1921. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya mektub gönderdi: *Çok zor durumdayım. Siz Yunan'a fazla yüz verdiğimizi sanıyorsunuz: 10 Downing Street (L. George) ise fazla sert olmamamı istiyor. Aslında kesin bir tarafsızlık güdüyorum ve tabii bu yüzden iki taraftan da eleştiriliyorum*.[4731]

*İngiliz Hükûmeti, Fransız ve İtalyan Hükûmetlerine müracaatla İtilaf Devletlerinin, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlıklarını ilan etmelerini önerdi. Tarafsızlık kapsamında Müttefiklerin denetimleri altındaki bölgelerde Türkiye ve Yunanistan'ın asker celbine izin verilmeyeceği açıklanacakt*ır.[4732]

27 Nisan 1921. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" Mustafa Kemal, gönderdiği telgrafla, İnebolu'ya muvasalat etmiş olan Şehzade Ömer Faruk Efendi'yi ikilik çıkmasın gerekçeli münasib bir lisanla İstanbul'a geri dönmeye mecbur etti. Mustafa Kemal, hânedana ve saltanat makamına hâlâ hürmet ediyor görüntüsü vermektedir:

> Telgrafnamei necabetpenahilerini kemali memnuniyetle aldık. Zatı fehimanelerinin Anadoluyu teşrif buyurmaları emsali müessefei tarihiye delâletiyle sabit olduğu üzere Erkânı Saltanatı setliye arasında bazı sui telekkiyata mahal verebileceği ve vahdeti tamme halinde bulunan efkârı umumiyei milliyeyi yeniden teşevvüşe düşürmek suretiyle de fevkalâde daii mehazır olacağı muhakkak olduğundan vatan ve milletin bütün hanedanı saltanatı seniye Erkânının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın hulûline intizaren şimdilik İstanbul'da temdidi ikamet buyurmaları meftur oldukları hamiyeti vataniye iktizasından görüldüğü maalihtiram arzolunur efendim.[4733]

Sultan Vahideddin'den damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi'ye: *Seni kabul etmeyeceğini biliyordum, oğlum!... Fakat M. Kemal Paşa'nın "Saltanat" ve "Hilâfet"e karşı kötü emeller beslediği bir kere daha teeyyüd etti.*[4734]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem surette yıllık rapor gönderdi. Rumbold'un bildirdiğine göre *artık sadece şeklen var olan İstanbul Hükümeti varlığını tamamıyla yitirmiş* durumdadır. *İstanbul'daki Padişah, tahtta kalıp kalmayacağından emin olmadığı gibi saltanatın ve hilafetin de geleceğine şüphe ile* bakmaktadır. Bâb-ı Âlî'nin devlet otoritesi, *Müttefiklerin her alandaki müdahalelerinde dolayı, İstanbul'a bağlı en küçük mıntıkalarda bile azalmıştır.*[4735] TBMM Hükümeti, 80.000.000 lira kadarlık bütçesinden Hazine-yi Hassa'ya (Halife-Padişah'ın maaşına) 551.012 lira tahsis etmiştir fakat bu geçicidir:

> Ankara'ya göre, hilafet makamının da sahibi olan Padişah, yabancıların elinde tutsak olduğu için görevlerini yerine getirememektedir. Ankara tarafından pek de sevilmeyen Padişah'ın uygun bir zamanda kendilerine daha yakın gördükleri Şehzade ile değiştirilmesi de geleceğe dönük fikirler arasındadır. Diğer bir yandan, halifeliğin Padişah'tan alınıp Şeyh Senusi gibi şimdilerde Anadolu'da gezinen onurlu bir din adamına verilmesi ve etrafında tüm İslam âleminin temsilcilerinden oluşan bir heyetin oluşturulması fikri de zaman zaman öne çıkmaktadır. Bu tür projeler henüz havadadır ve Ankara'nın ileri gelenlerinin bunlara, sonuçları önceden kestirilemeyen siyasal gelişmelere sebep olabileceği fikriyle, sıcak bakıp bakmadıkları şüphelidir.

4731 FO 371/6468, E 4785/1144; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 164.

4732 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hardinge'e ve Buchanan'a 26 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 19A ve 20B; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 240.

4733 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 400.

4734 "Şehzade Ömer Faruk Efendi tarafından Mısır'da Şehzade Mahmud Şevket Efendi'ye bizzat nakledilen ve O'nun tarafından da Fransa'nın Bağnols sur-ceze şehrinde bize anlatılan bu vak'a Sultan Vahideddin'in M. Kemal Paşa'nın istikbalde, yapacağı işleri doğru olarak tahmin edebildiğini ve bu sebeple O'nun şahsına karşı itimadını kaybettiğini göstermektedir." Kadir Mısıroğlu. (1992). *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler* (9. basım) içinde (s. 59, dipnot 32). İstanbul: Sebil Yayınevi.

4735 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 61.

> Benzer şekilde, bu tür bir gelişme itaatkâr Anadolu köylüsünün güçlü ve derin bir biçimde yaşattığı birkaç hissiyattan birine tecavüz etme anlamına gelebilir ki, bu, halkın öfkelenmesine yol açabilir.[4736]

İngiliz yıllık raporuna göre *Milli Mücadele* lider kadrosu ile İttihadçılar arasında ayrımlar söz konusudur:

> Milli Mücadele [The Nationalist movement], genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden dirilişi olarak gösterilse de bunun tümüyle gerçeği yansıttığından söz edilemez. Zira Cemiyet'ten artakalanların Milli Mücadele [nationalist] hareketi tarafından asimile edildiklerine hiç kuşku yoktur, fakat Ankara'daki lider kadro her zaman kendini Cemiyet'ten uzak tutma taraftarıydı. Bunun nedeni, hem cemiyetin itibar kaybetmiş olması ve onu diriltmek amacıyla sarf edilecek açık bir çabanın, mücadeleye milli kimliği nedeniyle destek veren kitlenin yabancılaşmasına sebep olabileceği endişesi, hem de, Cemiyet'in eski liderlerine duyulan kıskançlık ve güvensizlikti. [..] Milli Mücadele'nin [nationalist movement] lider kadrosu Talat, Cemal ve Enver gibi Cemiyet'in önde gelen isimlerine mesafeli durmaya özen gösterirken, örneğin zeki fakat gizli bir Yahudi olan Cavit gibi daha az önemli isimlerle yakınlaşmayı seçmiştir.[4737]

Mustafa Kemal'in İttihadçı Maliye eski nâzırı Sabataycı Cavid'e teveccühkâr tavrı, külliyetli sermayeye ihtiyaç ile izah edilebilir. Örneğin 1926 senesinde İstiklâl Mahkemesinde yargılacağı vakit, Cavid, Harb-i Umumî sırasında hükümetten habersiz ve kayıtdışı surette Osmanlı Bankasında "sulh için" servet biriktirdiğini itiraf edecektir.[4738]

Rumbold'un belirttiğine göre TBMM Hükümetinin güçlenmesine sebeb olan Müttefik politikaları, Yunanistan'daki iktidar değişikliği, Müttefiklerin çatışması, Sovyet Rusya'yla ve Suriye'deki Irak'daki Arab unsuruyla TBMM Hükümetinin teşrik-i mesaileri gibi hadisat, neticede, ağır şartlar içeren Sevr projesinin *bu haliyle uygulamayacağı* *uygulama olasılığını* *bile* ortadan kaldırmaktadır.[4739]

Rumbold'un şu calib-i dikkat tesbiti, İngilizlerin "tezat içinde zafer" politikasıyla mütalaa edilebilir: *İngiltere'nin 1919 ve 1920 yılları boyunca takındığı tavır, Türkiye'nin İngiltere'nin yardımı olmadan hiçbir şey yapamayacağı fikrinde olanların sayısını azaltmakla kalmamış, bu ve benzeri fikirdeki kişileri de bir şekilde Milli Mücadele hareketinin* [Nationalist movement] *kucağına itmiştir*.[4740]

Rumbold'un bildirdiğine göre Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinden maaşını düzenli olarak alamayan *çok sayıda yüksek ve düşük rütbeli subay*, geçimlerini idame ettirebilmek için Kemalist harekete katılmaktadır.[4741]

İzmir'e Yunan'ın çıkartılması hâdisesi, raporda belirtildiğine göre şu iki mühim sonucu doğurmuştur: (i) Merkezî hükûmet *en zengin vilayetinden ve en önemli limanından yoksun bırak*ıldı; (ii) *Anadolu'nun Müttefiklerin denetiminden çıkarak neredeyse tümüyle* Millîcilerin *denetimine girmesini sağlayacak bir ivme* kazandırıldı. Ayrıca, Yunan'ın Trakya'yı Temmuz 1920'deki işgali de İstanbul'daki merkezî hükûmetin taşradaki hâkimiyetini bütünüyle yitirmesini temin etmiştir.[4742]

4736 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 64.

4737 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 66.

4738 "O felaket günü için ben sulh hazinemi yaptım. Hala hayatta bulunan muamelat ve hazine müdürlerimin malumatları altında, fakat Sadrazamın [Talat'ın] da, Harbiye Nazırı'nın [Enver'in] da malumatları olmadan, Osmanlı Bankası'nda onbeş milyon lira biriktirdim." Polat Tunçer, *İttihatçı Cavit Bey*, 2010, s. 309.

4739 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 67.

4740 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 70-71.

4741 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 88-89.

4742 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 106. Örneğin Refik Hâlid (Karay) da, Yunan işgâlinin, daha ziyade merkezî hükûmete muhalefet eden Mustafa Kemal'e stratejik bir koz verdiğini ifade etmiştir: Alemdar, 5 Şubat 1336-1920, Aded 415-2715, *Meclisdeki Cereyanların Menba'ı*, s. 1.

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski liderleri arka planda bir gölge gibi etkinliklerini sürdürmektedirler. Çok sayıda siyasetçi, asker, gazeteci ve belli bir gruba ait olmayan kişiler, hem ülke içinde hem de ülke dışında, az çok etkili roller üstlenmişlerdir. Tutarsız ve sonu gelmez kumpaslarla dolu bir ortamın hüküm sürdüğünden söz edilebilir*.[4743]

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *İttihat ve Terakki karşıtlığıyla bilinen* Vahideddin Hân, *siyasi arenada açık bir rol oynamaktan genellikle geri durmuştur. Hayli zeki bir adam*dır. *Ülkesine hizmet etme ve hanedanlığını koruma arzusu kuvvetli, ülkedeki her tür topluluğa adaletle davranılması hususunda* gayretlidir. *Tahta çıktığı dönemden bu yana padişah ve halife sıfatlarının kendisine tanıdığı şahsi yaptırım gücü ile iç meselelerde oldukça etkili* hamleler icra etmiştir. İşgalci İngiltereye karşı mudârâ siyaseti yürüten *Padişah, Türkiye için tek kurtuluş yolunun İngiltere'nin lütuflarına mazhar olmaktan geçtiğine içtenlikle inandığı görüntüsünü vermektedir*.[4744]

İngiliz yıllık raporunda Fransız aleyhtarlığı zikredilen sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa hakkında şu ifade dikkat çekicidir: *Tek amacı, harap olmuş Türk devletine ve kendini adadığı Padişah'a en iyi şekilde hizmet etmek olmasına rağmen kendi insanının nefretini bu kadar üzerine çekmiş başka bir devlet adamı daha yoktur*.[4745] Raporda zikredilmiyor fakat bu üretilmiş nefret, önemli ölçüde milliyetçi hareketin yoğun kara propagandasına müstenid idi. Fevkalâde yıpranmış hâldedir. *Yaşı oldukça geçkin ve sağlık durumu yeniden dönüşüne el vermeyecek kadar bozuk*tur.

İngiliz yıllık raporunda Arnavud olduğu kaydedilen Ahmed İzzet'in (Furgaç) yönlendirildiği takdirde ılımlı bir milliyetçilik cereyanına liderlik yapabileceği kaydedilmektedir. Vahideddin Hân kendisine mesafelidir. Veliahd Abdülmecid ve Hüseyin Rauf (Orbay) ile yakındır. Yüksek rütbeli Osmanlı paşaları ile milliyetçi hareketin *bel kemiğini* teşkil eden düşük rütbeli Osmanlı subayları arasında rekabet vardır:

> [..] reddetse de milli harekete sıcak bakan bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ekim 1920'de Ferit Paşa'nın koltuğunu kaybetmesinden sonra Ankara Hükümeti ile karşılıklı müzakerelerin önünü açabilmek için Ankara'yı İstanbul ile aynı çizgiye çekebilmek maksadıyla Dahiliye Nazırı olarak Tevfik Paşa Hükümeti'ne girmiştir. İzzet Paşa, Milli Mücadele [Nationalist movement] liderleri ile görüşmek üzere yollanan heyetin başında olmak üzere 3 Aralık'ta Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Sonraki gelişmeler aksini ortaya koymuş olsa da, İzzet Paşa'nın ordu içerisinde ve Milli Mücadele [Nationalist movement] çevrelerinde gördüğü itibar adeta heyetin başarısının bir güvencesi olarak kabul ediliyordu. İşin doğrusu, kendisine Ankara'da çok da itibarlı bir biçimde muamele edilmemişti ve Milli Mücadele hareketinin [Nationalist movement] bir anlamda bel kemiğini oluşturan genç subayların onun sözü ile hareket etmeye hiç de niyetli olmadığını gösterir işaretler mevcuttu. Buna rağmen İzzet Paşa, Milli Mücadele hareketinin [Nationalist movement] birçok kanadından yoğun bir ilgi görmektedir ve hâlâ bu hareket içinde belli bir rol üstlenecek gibi görünmektedir. Açık sözlü ve dürüst bir adam olan İzzet Paşa, güçlü bir karaktere ve üst düzey komuta yeteneklerine sahip değilse bile sağduyusu yüksek ve yönlendirilirse nispeten ılımlı bir milliyetçiliğin odak noktası haline gelebilecek kişidir. Yaşlı ve kilolu bir görünüme sahip olan Paşa, aslında giydiği frakı ile sonradan siyasete soyunmuş açık sözlü ve yürekli bir askerdir. Padişah'ın kendisine ön yargı ile bakmasına rağmen Veliaht Şehzade [Abdülmecid] ile arası oldukça sıcaktır. Eski Bahriye Nazırı ve Milli Mücadele hareketinin [Nationalist movement] önderlerinden sayılabilecek olan ve halen Malta Adası'nda sürgünde tutulan Rauf Bey ve Türklerin şu an ki Paris temsilcisi Nabi Bey, İzzet Paşa'nın en yakınındaki siyasi dostlarıdır.[4746]

İngiliz yıllık raporunda *Mustafa Kemal Paşa* başlıklı bahis yer alıyor. İstihbarata nazaran Mustafa Kemal'in bazı vasıfları şunlardır: Selanikli, kibirli, mason, İttihadçı, teşkilâtçı, eğlenceye ve içkiye

4743 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 148.
4744 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 148-149.
4745 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 154.
4746 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 156-157.

düşkün, Enver ve Alman aleyhtarı, milliyetçi hareketin lideri, idarî ve siyasî ve hitabet (propaganda) meziyetleri olan otoriter bir asker:

> Orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1881'de Selanik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal, ilk askeri eğitimini Selanik ve Manastır idadilerinde almıştır. Çalışkanlığı ile akranları arasından sıyrılmayı başarmış ve listenin ilk sırasında olmak üzere İstanbul Askeri İdadisi'ne geçmiştir. Arkadaşları arasında pek de popüler olmayan Mustafa Kemal'in kibirli biri olduğu söylenebilir. Kurmay subaylığa hak kazanmasından sonra 1907'de Selanik'e atanmış ve aynı yıl içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmek suretiyle farmasonlar arasına katılmış ve İttihatçı fikirlerin en ateşli savunucularından biri olmuştur. Bir asker olarak iyi teşkilatçılığıyla ön plana çıkmaktadır. 1913'te askeri ateşe olarak Sofya'ya atanmıştır. Bugün dahi devam eden eğlenceye ve içkiye olan düşkünlüğünün bu günlere dayandığı dile getirilmektedir. Savaş sırasında üst düzeyde cesaret göstermiş ve bir gözünü yitirmiş olduğu söylenmektedir. Enver Paşa ve Almanlar ile olan ilişkileri oldukça kötüdür. Viyana'da İmparator Charles'ın taç giyme töreninde mevcut Padişah'a eşlik ettiği bilinmekte ve o dönemlerde Veliaht'ın kendisinden Enver Paşa'ya karşı bir denge unsuru olarak faydalanmak arzusunda olduğu ifade edilmektedir. 1919'un ilk dönemlerinde ortaya çıkan Milli Mücadele hareketinin [the Nationalist movement] bir anlamda tohumlarının atıldığı İstanbul'daki askeri çevrelerin örgütlenmesinde oldukça tesirli olmuştur. Bu hareket ile olan ilişkisi 1919 Mayıs'ında Anadolu'nun kuzeyinde özel olarak kurulmuş ordu müfettişliği görevine Ferit Paşa tarafından gönderilmesinin hemen ardından başlamıştır. O zamandan bu yana, adı geçen hareketin en önde gelen lideri konumundadır. Ayrıca bu hareket içerisindeki şahsi ağırlığı da oldukça fazladır. İdari ve siyasi yeteneklerinin ve kararlılığının hiç de azımsanmayacak ölçüde olması nedeniyle mevcut konumusu muhafaza etmesini bilmiştir. Muhtemelen kendisinin hazırladığı konuşmaları, kitleleri ve her türlü durumu başarıyla yönlendirme yeteneğine sahip olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Fevkalade gösterişli ve otoriter bir görünüme sahip olmakla birlikte, kendisini aşırı vatanseverlik ve dürüstlükten yoksun biri olmakla suçlamak için ortada bir sebep görünmemektedir.[4747]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre *Heimei Maru vakası Yunanların, açık denizlerde ticaret gemilerini durdurarak inceleme ya da bloke etme hakkını kendilerinde gördüklerini göstermişti*r. *Bu nedenle İtalyan Hükûmeti Heimei Maru vakası özelinde Yunanistan'a protestoda bulundu. Benzer sebeplerle Fransızlar da Yunanistan'ın böyle bir hakka sahip olmadığını bildirdiler*.[4748]

28 Nisan 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas, *Kemalist kuvvetlerin hızla ve korkunç bir şekilde çoğalması karşısında, bu orduyu yok etmek için Yunanlıların ellerindeki kuvvetlerle en geç 28 Mayısa kadar saldırıya geçmelerinin uygun olacağını* Gunaris kabinesine önerdi.[4749]

(i) İngilizler, Malta hapishanesinden 40 kişiyi salıverdi. (ii) Yunan İzmit'i işgâl etti.[4750]

29 Nisan 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a zata mahsus mektub gönderdi. *Padişah Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek Ömer Faruk'un Anadolu'ya kaçtığını bildir*miştir.[4751]

30 Nisan 1921. Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi'den Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'ye nota: (i) *Yunan Hükûmeti, İngiliz notasını en büyük dikkatle inceledi ve Yunanistan ile Mustafa Kemal taraftarlarının bu savaşta normal muhariplik hakları olmayacağı yolundaki İngiliz Hükûmetinin görüşüne katılamadı*. (ii) *İtilâf Devletlerinin kendilerini bugünkü savaşta tarafsız saymaları Yunan*

4747 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 157-158.

4748 Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 27 Nisan 1921, WO, 32/5775, No. 210; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 236.

4749 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 296-297.

4750 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 149.

4751 FO, 371/6469, E 5096; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 927.

Hükûmetini güç durumda bıraktı. Böyle bir durumda, tarafsızların bulunduğu fakat savaşan tarafların muhariplik haklarının bulunmadığı bir savaş söz konusu olacaktır. (iii) *Sevres andlaşmasınının onaylanmaması yüzünden Osmanlı Devleti ile Müttefikler ve bu arada Yunanistan arasındaki savaş hali devam* etmektedir. (iv) *Kemalist kuvvetlerin muhariplik haklarının bulunduğu inkâr* edilemez, *çünkü Mustafa Kemal iktidarı Londra Konferansına resmen çağırılmakla uluslararası tanınmağa kavuşturulmuş oldu.* (v) *Türkiye'nin hukuki kişiliğindeki ikiliği de gerçeklere* uymamaktadır, *Ankara Türkiyesi ile İstanbul Türkiyesi gerçekte bir bütün*dür ve *sorumluluğunu yüklenmesi gerek*ir. (vi) *Müttefik kontrolleri, Mustafa Kemal'e kaçak savaş malzemesi gönderilmesini önlemeğe yetmedi, bu ortak düşmanın direnme gücünü azaltacak kontrol tedbirleri alma hakkından Yunanistan yoksun* bırakılmamalıdır. (vii) *Yunanistan'ın muhariplik haklarının zayıflatılması değil, güçlendirilmesi gerek*mektedir. (viii) *Londra Konferansında İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye ve Yunanistan'a barış önerilerinde bulunmuş olmaları da bu savaşın hukuki niteliğini* etkileyemez. *Mustafa Kemal'in güçlenmesine fırsat vermeden Yunanistan'ın saldırıya geçeceği Müttefiklerce de önceden* bilinmekteydi. (ix) *Yunanistan'ın Anadolu'daki harekâtı aslında Müttefiklerce kendisine verilmiş bir görev ve bu görevi yerine getirirken Yunanistan Müttefiklerce desteklenmesi gerekti*r. (x) *Bu bakımdan Yunanistan, sorunun İngiliz Hükûmetince yeniden ve hayırhahlıkla gözden geçirileceği*ni ummaktadır.[4752]

> 30 Nisan 1921 tarihinde ise Baltazzis, Müttefikler tarafından yapılan denetimlerin, Milliyetçilere askerî malzeme sevkini engelleyemediğini vurgulayarak kendilerinin de bahsi geçen denetim mekanizmasına dahil edilmelerini istedi. Fakat İngilizler, tarafsızlık ilan ederek Türkiye'ye yönelik politikada revizyona gitmek istediklerinden bu talebi geri çevirdiler.[4753]

İzmir'deki Osmanlı tebaası İngiliz Forbes, Lord Riddell'e mektub gönderdi: *Yunan işgalindeki bölgelerde şiddet ve korku egemen*dir. *Türk halkı sokaklarda güvenlik içinde yürüyemiyor; Yunanistan'dan yeni gelen ve "eski hesapları temizlemek duygusuyla yanan" Yunan takviye gücü mensuplarının saldırılarına uğruyor*lar.[4754]

Nisan 1921. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 10 Nisan 1933'da neşredeceği tefrikasında, TBMM gizli celselerinde konuşulanların dışarıya sızması meselesine ilişkin şunları derc edecektir:

> *Hafi Celseler - Gazeteciler Hafi Celseler müzakeresini nasıl alırlar?..*
>
> Ankara, Nisan 1921.
>
> Haftada bir kaç defa hafi celse aktediliyor. Fakat bu celselerde mutlaka mühim meseleler konuşulmaz. Çok kereler ehemmiyetsiz, fakat şahsiyatla karışık işler hafi celselerde görüşülüyor. Hafi celselerde şahsiyat ile uğraşmak sanki mubah olmuştur.
>
> Hemen her toplanmada, hafi celsede görüşülen işlerin harice aksettiğinden şikayet ediliyor. Bu kabahati üzerine alan yok. Herkes başkasını ittiham ediyor. Maatteessüf bu ihtarlar, ittihamlar neticesiz kalıyor. Ertesi gün Meclis'te, hafi celsede görüşülen şeyleri yine Merkez kahvesinde işitirsiniz!.
>
> Bizde sır saklamak ne kadar güç! Her hangi bir şeyi "bilmiyorum" demek sanki pek ayıp... Bazısı bilgiçlik taslamak için söyler, bazısı heyecanına kapılarak söyler, bazısı da mu- hatabının samimiyet ve ketumiyetine inanarak söyler. Hepsi de unuturlar ki, bir ağızdan çıkan söz, bin kulağa girer.
>
> ***
>
> Mebuslardan en iyi haberleri sızdıranlar, daima gazetecilerdir. Bazı genç ve çapkın gazete muhabirleri günün ehemmiyetli haberlerini, hafi celselerde görüşülen şeyleri öğrenmenin yolunu bulmuşlardır. Bunlar,

[4752] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXXVI-LXXXVII.
[4753] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 238.
[4754] FO/6492/E 5846; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 163.

Meclis'in kapısında pusu kurarlar, avlarını beklerler. Bu gazetecilerin politikacı, şeytan, çöp atlatmaz mebuslarla işi yoktur. Bu gibi mebuslarla yalnız kuru kuruya ahbaplık ederler. İstedikleri malumatı sızdırmak için en sakin en silik mebuslar onların işine daha çok yarar. Suret-i haktan görünerek bu mebuslardan birine yanaşırlar. Müteessir bir tavırla hoşbeş ettikten sonra şöylece söze başlarlar:

"Beyefendi, doğrusu çok şayan-ı teessüf bir hal olmuş. Bütün memleket gözlerini Meclis'e dikmiş, oradan çıkacak kararlara, icraata bakıyor. Öyleyken bugünkü celsede yine acıklı bir hadise olmuş... Filan mesele münasebetiyle falan mebus şöyle demiş. Diğer bir mebus bundan alınmış. Birbir- lerine söylenmeye başlamışlar. En nihayet iş yumruğa dökül- müş... Birbirinden ayırıncaya kadar..."

Gazeteci henüz uydurmalarını bitirmeden mebus efendi pürhiddet söze atılıyor:

"İnanmayınız yahu! Meclis'in aleyhinde olanlar bu gibi hezeyanları uyduruyorlar. Bugünkü celsede, dediğiniz mesele mevzuubahis bile olmadı. Hele isimlerini söylediğiniz iki zat arasında bir kelime bile teati edilmedi. Bugün sadece falan mesele etrafında Reis Paşa'nın verdiği izahatı dinledik, dağıldık. Nasıl da uyduruyorlar, yahu..."

Gazeteci almak istediğini almıştır. Bereket versin ki, Ankara gazeteleri Hariciye Vekili kadar ihtiyatlı. Bilhassa mebuslara taalluk eden haberleri yazmakta çok imsak ederler, çok dikkatli davranırlar. Yalnız Ankara'nın bu havasından İstanbul gazetelerine akseden bir çok haberlere tesadüf ediyoruz. Nasıl oluyor? İstanbul ile irtibatımız kesik olduğu halde bu haberler nasıl uçuyor? Galiba bu da gazetecilerin kendilerine mahsus sırlarıdır!

***

Hafi celseler sık sık oluyor. Fakat bazı mebuslar da bundan memnun değildirler. Hitabet meraklısı olanlar, sözlerini herkese dinletmek isteyenler, gece uykularını terkederek hazırladıkları nutuklarının kapalı bir bina dahilinde kalmasından hoşlanmıyorlar. Bunlar istiyorlar ki kürsüye edalı edalı çıktıklarını herkes, bahusus hemşehrileri, görsünler, memlekete nakletsinler. Hafi celselere aleyhtar olan bu gibilerin tezi şudur: "Kapalı yerde görüşmenin manası var mı? Artık milletten gizli bir iş olur mu? Gene eski, gizli politika devrinde miyiz?"

Hafi celselerin zaptını Meclis'in en genç mebusları tutarlar. Fakat not tutmak kolay bir iş değildir. Uzun bir itiyat, biraz da ihtisas ister. Onun için ilk sıralarda iyi not tutulamadı. Ketum zabit katipleri arandı, bulundu. Bu vazife onlara verildi. Günün birinde ağzından bazı sözler kaçıran bir zabıt katibinin nasıl kovulduğunu bilmeyen yoktur. Fakat şimdi iş nizamma girmiştir. Meclis Başkatibi Recep [Peker] Bey'in (şimdiki katib-i umumi) disiplinli idaresi sayesinde fena ihtimallerin önüne geçilmiştir.[4755]

3-4 Mayıs 1921. *İngiliz kaynaklarına göre 3 Mayıs günü Padişah Abdülmecit'i, Şehzade Selim, Şehzade Ahmet Tevfik, Şehzade Ziyaettin'i kabul etmiş*tir. *Zaman zaman Başyaver Avni de toplantıya katılmış*tır. *Ertesi gün Avni, Damat Ferit'i, Ahmet Zülkefil, Nurettin ve Cemal paşaları ziyarete gitmiş*tir. *Toplantıda Anadolu'da gelişen hanedan karşıtı akım ele alınmış*tır. *Babıâli vasıtasıyla Sevr'e son biçiminin bir an önce verilip derhal onaylanması kararlaştırılmış*tır. *Ulusçu önderler o günkü tutumlarını sürdürdükçe, antlaşma onaylanıncaya değin onlarla hiçbir ilişkiye girilmeyecek* cihetinde karar alınmıştır. *Ama antlaşmaya Hilafet ve Saltanat haklarını sağlayan bir madde konacak*tır. *Sonra hiçbir hanedan üyesi, ne denli çekici öneri yapılırsa yapılsın, ulusçularla ilişkiye girmeyecek*. *Onaydan sonra ulusçular tutumlarını sürdürürlerse neler yapılabileceği de konuşulmuş*tur. *Bu bilgiler ulusçu olmayan bir kaynaktan alınmış*tır.[4756]

4 Mayıs 1921. Britanya'nın İstanbul'daki Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem muhtıra: *İstanbul'la Ankara yönetimleri arasındaki ayrılığı sürdürmeli; bu*

[4755] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 61-64.
[4756] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 321.

yönetimler birleşirse Ankara yönetiminin ortadan kalkarak, merkezi hükümetin, Padişahın önderliği altında sürüp gittiği görünümünü vermeli.[4757] Rumbold:

> Ankara'daki radikal eğilimlilerin (Yunanistan'a karşı) zaferi nedeniyle Müttefikler, Kemalistlerle görüşmeye zorlanırsa, padişahın ve tek yasal yönetimin yetkisini destekler gibi görünmemiz kendi çıkarlarımız yararına olacaktır... İstanbul'la Ankara arasındaki ayrılığı sürdürmeli; bu yönetimler birleşirse, Ankara yönetimini ortadan kaldırarak, merkezi yönetimin padişahın önderliği altında sürdüğü görünümünü vermeliyiz... Yunanlıların, bizimle Kemalistler arasında üslenmiş olduğu ve onların uğrayacağı herhangi bir felaketin, Ankara önderleriyle uğraşırken kendi güçlüklerimizi artıracağı gerçeğini gözden uzak tutmuyorum.[4758]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. Kemalistler *Anadolu'daki son Yunan saldırısının, İngiliz malî kuruluşlarınca dolaylı biçimde finanse edildiğine inan*ıyor, Britanya'nın tarafsızlıkla alakalı beyanatlarına *gülüyor*lar.[4759]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bir ulusçu propagandaya göre Ankara Peygamber soyundan gelen bir halifeyi başa geçirecek*tir.[4760]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına rapor gönderdi. *İngiltere Yüksek Komiseri basına; diğer devletler gibi İngiliz askerlerinin de "Yunanlara ne müdahale ne de danışmanlık ettiklerini" açıklamıştır*.[4761]

5 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Fevzi'ye (Çakmak) telgraf gönderdi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in bildirdiğine göre Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği Müsteşarı Ermeni Karahan, *Enver'in Anadolu'ya gelmesiyle bir "hercümerç (altüstlük) zuhuruna" çalışıyor*. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM'nin Britanya'yla andlaşması ihtimaline karşılık *Enver'in bir devrim yapması için yardım ediyor*.[4762]

Britanya Koloniler Nezâretinin Hariciye Nezâretine gönderdiği "gizli ve acele" muhtırada *Türk Milliyetçilerinin Mezopotamya sınırındaki İngiliz-aleyhtarı faaliyetlerinin ciddî bir durum yarattığı ve mahallî karışıklıklara yol açabileceği yolunda, Mezopotamya'daki sivil ve askerî makamlardan raporlar alındığı bildiril*di ve *Ankara Hükümeti ile tez elden görüşmeler açılması telkin* edildi. İngiliz Hariciye Nezâreti Başkâtibi W. S. Edmonds'un aynı gün tarihli derkenarına göre *İngiltere, Ankara ile anlaşmak fikrine yönelmekle beraber* 11 Mart 1921 tarihli Aristide Briand-Bekir Sami (Kunduh) akdinin akıbetine benzer bir akıbete uğramak noktasında çekincelidir. En nihayet muhtıra, Hariciye Nâzırı Curzon'un 13 Mayıs tarihli imzasıyla birlikte Müstemlekât Nezâretine tevdi edildi: *Fransızlar, tâviz vermiş bulunmaktadırlar; dolayısıyle geri dönemeyeceklerdir. Türkler ise taahhütlerini yerine getirmek niyetinde değiller. Aynı şeyi (anlaşmayı) İngiltere yapsa, Türkler Mezopotamya'ya baskıya yine devam eder*.[4763]

Lordlar Kamarası içtimaında *Macaristan Sulh Muahedesi* mevzu ediliyor. Lord Newton söz aldı:

> Amansız mücadeleye girdiğin, kolunu-bacağını kestiğin, topraklarını aldığın kişinin iyi ve muhteşem bir geleceğinin olacağını öngörüp ilerde mümkünse ondan para almaya niyetlenmek" bu ifadeleri şaşkınlıkla

---

4757 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 166.

4758 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 249.

4759 FO/6469/E 5450; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 150.

4760 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 296.

4761 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 338.

4762 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 335.

4763 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 149-150.

> karşıladım. Türkiye, Bulgaristan ve Macaristan gibi ülkelerden savaş tazminatı olarak bir şeyler alınabileceğini söyleyenler sadece lâfebeliği yapıyor. Almanya'dan bir şeyler alınabilir ama diğerleri bitik durumda. Sağduyu ve adalet gereği Macaristan'dan tazminattan vazgeçilebilir.[4764]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. Bâb-ı Âlî'nin Bern Elçisi Reşad Halis, Vahideddin Hân'a telgrafname göndermiştir. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), *TBMM'nin tanınması ve barış yapılana dek icra yetkisinin üstlenilmesi konusunda* milliyetçilerin *görüşleri*ni benimsemiştir. *TBMM tanınmayacak olursa ulusçu önderler ciddi olarak başka bir padişah ya da hiç değilse uysal bir naip düşünüyorlar. Herhalde Bolşevikler de bu yönde çalışıyorlar*.[4765]

6 Mayıs 1921. Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Malî sıkıntı ve savaş bitkinliği içinde kıvranan Yunan yönetimi* İnönü'deki başarısızlığının (1 Nisan) *yüzkarasını siler ve Türklerle en iyi koşullara göre bir anlaşmaya varır umuduyla, ne kadar önemsiz olursa olsun, küçük ölçüde bir askerî zafer kazanmak amacıyla yeni bir askerî harekât için hazırlık yapmaya* başlamış vaziyettedir.[4766]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi, İnönü Muharebesinde Yunan'ın mağlubiyet esbabına dair şunları zikrediyor: *En önemlisi subaylar siyasete fazla bulaşmışlardır. Konstantinist ve Venizelosçu partileşme ordu içinde de görülmüş ve sonucu önemli anlamda etkilemiştir. Türkler terk edilen Yunan malzeme ve materyallerinden faydalanmışlardır. Modern savaşlarda sadece cesaret yeterli değildir, iyi bir plan, organizasyon ve strateji de gereklidir ve Yunan kanadında bu eksiktir*.[4767]

7 Mayıs 1921. Fransa Cumhuriyeti,

8 Mayıs 1921. TBMM Çorum mebusu Bekir Sami (Kunduh), TBMM Hariciye Vekilliğinden *M. Kemal'in de isteğiyle* istifa etti. Zira Londra Konferansı haricinde İngiltere, Fransa ve İtalya ricaliyle görüşerek birtakım gizli andlaşmalar imzalamıştı. Muahedenameler mevaddı TBMM mebuslarının şiddetli tenkidine maruz kalmıştı. *İngiltere'yle yapılan anlaşmanın en önemli sakıncası tüm İngiliz esirlere karşı "Ermeni ve İngiliz esirlere kötü muamele etmemiş olan" Malta'daki Türk esirlerin değişimini öngörüyor olmasıydı. Bunun yanında, Malta'daki Türklerin bir kısmının Türkiye dışında yargılanmaları da kabul edilmişti*.[4768] Bu babda, 36 gün sonra 13 Haziran'da Refet (Bele), İnebolu'da İngiliz yarı-askerî mümessillerle mülakat edecek ve Bekir Sami'nin Britanya Başvekili Lloyd George'yle imzaladığı gizli andlaşmanın niçin TBMM'ce reddedildiğini izah edecektir:

> [..] Refet Paşa, İnebolu görüşmelerinde tutsakların değiş tokuşu konusuna da değinmiş ve bu konuda da İngilizleri yatıştırıcı sözler kullanmıştı. Söylediğine göre, yalnız tutsakların değiş tokuşuna ilişkin anlaşma olsaydı, Ankara Hükümeti bunu onaylayıp uygulayacaktı. Ama Bekir Sami Bey, Londra'dan dönerken Paris ve Roma'ya da uğrayıp Fransa ve İtalya ile de birer anlaşma imzalamıştı. İngiltere'nin politikası iyice belli olmadan önce Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmaları onaylamak doğru görülmemişti. Bu nedenle Ankara Hükümeti, her üç anlaşmayı birden reddetmişti. Ayrıca İngiliz makamlarının Malta sürgünlerini serbest bırakmayı geciktirmeleri Ankara'da olumsuz yorumlanmıştı. Ama bütün bunlara karşın, bu konuda da uyuşmaya varılabilirdi, bu konuda da Ankara'da iyi niyet vardı.[4769]

4764 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 78.

4765 FO 371/6513, E 5730/143/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 213-214.

4766 FO/6513/E 5898; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 163.

4767 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 85.

4768 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, 2009, c. 1, s. 144-145.

4769 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 68-69.

Britanya, Bekir Sami'nin sukûtunu, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya etkisinde hareket ettiğine delil sayacaktır:

> Raporlar, biraz abartılmış olarak, Ankara Hükümetinin gittikçe sola doğru kaydığını gösteriyor, bunu da Bolşevik nüfuzuna bağlıyorlardı. Londra Konferansı sonunda Bekir Sami Bey'in İngiltere, Fransa ve İtalya'yla yaptığı ufak anlaşmaların Ankara Hükümetince reddedilmesi ve hele "ılımlı" sayılan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in görevinden uzaklaştırılması, Ankara Hükümeti'nin Batı'ya karşı gittikçe sertleşen bir cephe alışı gibi yorumlanmıştı. Bekir Sami Bey'in yerine, Moskova Antlaşması'nı imzalamış olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in gelişiyse, büsbütün kuşku yaratmıştı.[4770]

Bekir Sami, istifasından sonraki bir tarihte Halide Edib'i (Adıvar) evine giderek ziyaret etmiş ve Lloyd George ile hususî mülakatı zabıtnamesinin çevirisini rica etmiştir. Halide Edib, Bekir Sami'yle mülakatını şu suretle mevzubahis edecektir: *Onun (Bekir Sami'nin) önerisi, Türkiye'yi bu Rus sınırındaki devletlerle birleştirerek, Batı ve Rusya arasında bir tampon devlet kurmaktı. Hattâ eğer gerekirse, Türkiye ile bu devletlerin Bolşevik rejimi aleyhine savaş açmalarını ve buna İngiltere'nin yardım etmesini istiyordu. Kendisine göre, Türkiye eğer İtilâf Devletlerinin istilâsından kurtulursa, o dönemin haksızlıklarını, öldürmelerini unutacak, İngiltere ile birlikte Batı ideallerinin savunmasını üstüne alacaktı. Lloyd George, bu fikri gülünç bulmuş! Fakat garip bir olay olmuş, bu görüşmenin bir kopyası Çiçerin'in eline geçmiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermiş. İşte, bu görüşmenin bütün sorumluluğunu Bekir Sami Bey'in kendi üstüne alarak istifa etmesi bu nedenden ileri geliyordu*.[4771]

Bekir Sami'den münhal Hariciye Vekilliği makamına, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Fevzi (Çakmak) vekâlet edecektir.[4772]

9 Mayıs 1921. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Londra'daki Bâb-ı Âlî Hükümeti Sefiri Mustafa Reşid'e muhtıra verdi. Bekir Sami'nin paraf ettiği 16 Mart tarihli esir mübadele anlaşmasına riayet edilmemesini protesto etti ve bu *Ankara Hükümetinin aşikâr kötü niyeti*nin diplomatik itibar kaybını mucib olduğunu belirtti. Mustafa Reşid, TBMM Hükümetinin Londra mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Nihad Reşad'la (Belger) görüşülmesi gerektiğini ifade etti:

> Öyle bir uzlaşma ki, Türklerin ziyadesiyle lehine: 29 Britanya esirine mukabil. . . Malta'daki 40 Türkü teslim etmek arzusunu gösterdik. . . Bekir Sami Bey Roma'da acı acı şikâyet etti:. . . Malta esirleri şimdiki halde teslim edilmemişti. İyi niyetimizi göstermek arzusu ile o vakit bunların hepsini İtalya'ya gönderdik. Böyle olduğu halde Britanyalı esirlerin tahliyelerine dair hiçbir haber duymadık.[4773]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: Erzurum, Yozgat ve Dersim mıntıkalarında isyanlar çıktı. *Ayaklanmacılar Mustafa Kemal'i düşürmek istedi, ancak bastırıld*ılar.[4774]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. 4 Aralık 1920 tarihli TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi ele geçirilmiş durumda. Tutanaktaki Ahmet Muhtar'ın (Mollaoğlu) beyanatından öğrenildiğine göre Kasım 1920'deki Yunan genel seçiminden evvel, *Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslüman seçmenlerle düzen çeviren Kemalistler de, Venizelos'un rakiplerine yardımcı olmak için elden gelen çabayı* sarfetmişlerdi.[4775]

4770 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 80. TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni'nin (Ulaş) TBMM gizli celsesinde belirttiğine göre Yusuf Kemal Mayıs 1920'de Moskova'ya giderken Hüseyin Avni'ye "[B]en de komünistim. [M]emleketin selâme[t]ini bunda görüyorum." demişti: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 22 Kânunusâni 1337 (1921), Cilt 1, s. 332.

4771 *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 193; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 233, dipnot *.

4772 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337 (1921), c. 2, s. 73.

4773 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 191.

4774 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 376.

4775 FO/6497/E 840; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 104.

10 Mayıs 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'dan Harbiye Nezâretine şifreli telgraf:

> Buradaki durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum… Başlıca etkenler şunlardır: a) Yunan askerleri yüksek kumandaya güvenlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir… b) Milliyetçiler, öncekinden daha güçlüdürler; iç hatlarda 7 Yunan piyade tümenine karşılık [*Milliyetçilerin*] 12 tümenleri vardır. Ocak ayından beri güçleri ve kendilerine güvenleri muhakkak ki artmıştır… Kanaatimce, Mustafa Kemal tamamen haşindir. Bizim içerdeki ve dışardaki güçlüklerimizi iyi bilmektedir. Tarafsızlık çabalarımıza inanmamaktadır. Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra bizi önüne katacağından aşağı yukarı emindir.[4776] Yunan askerlerinin Bursa ve İzmit'ten çekilmeleri halinde müttefik kuvvetleri Kemalistlerle karşı karşıya ve güç bir durumda kalacaklar. Üç-dört hafta sonra Yunanlıların yeniden saldırıya geçecekleri haber alındı. Zulümlerle ilgili raporlar arttı.[4777]

Mustafa Kemal, "Birinci Grup" namıyla kendisine tâbi bir fırka teşkil etti. Dönemin şartları çerçevesinde "Birinci Grup" isminin tercih edilmesi rastlantı değildir:

> Lenin'in Komünist Partisi'nde Bolşevik (çoğunluk) etiketini almasına benzetilebilecek psikolojik bir avantajla, Müdafaa-i Hukukun temel doğrultusunu temsil etmek üzere Birinci Grup adıyla bir çoğunluk partisini resmen oluşturmak için Mustafa Kemal, 1921 başlarında harekete geçmiş; 10 Mayıs 1921 tarihi itibariyle Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kurulduğu Hakimiyet-i Milliye aracılığı ile duyurulmuştur.[4778]

12 Mayıs 1921. TBMM gizli celse inikad ediyor. 11 Mart 1921 tarihli Briand-Bekir Sami mukavelenamesi Misak-ı Millî'ye mugayirlik gerekçesiyle TBMM'ce reddedilmekle kalmıyor; Bekir Sami'nin (Kunduh), Hariciye Vekilliğinden istifasıyla da neticeleniyor. Fakat Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin Avrupa'da suret-i mahsusayla mümessillik yapmasını Meclis'den istirham ediyor. Haricen, bizim dikkatimizi fevkalâde çeken çok ilginç bir husus bulunuyor. 12 Mayıs 1921 tarihli TBMM gizli celse zabtına göre, Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin Londra'da Fransa'yla (11 Mart) ve İtalya'yla (12 Mart) mukavele imzaladığından bahsediyor fakat İngiltere'yle (16 Mart) imzaladığı mukaveleyi sükût geçiyor.[4779]

13 Mayıs 1921. *İtilaf Devletleri'nin Üç Yüksek Komiseri, Boğazlar'ın tarafsız bölge olduğunu kararlaştırdılar. Böylece Boğazlar'da İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali bulunacak ve buralarda Türklerle Yunanlılar çarpışamayacak*.[4780]

> Bu karar kapsamında Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız kalacaklardı. Ayrıca İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının hinterlandı tarafsız bölge olarak belirlenecekti. Bu karar doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya işgali altındaki tarafsız bölge şu şekilde belirlendi;
>
> a. İstanbul yarımadasında batı sınırı; Sinekli-Büyükçekrnece hattı,
>
> b. İzmit yarımadasında doğu sınırı; Ağva-Yarımca hattı,
>
> c. Gelibolu Yarımadası'nın tamamı ve Bakla Bumu hattının kuzeyinde Bolayır-Gocuk Burnu hattı,
>
> d. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Karabiga, Biga, Bayramiç, Ezine.
>
> Avrupa yakasında Bolayır-Büyük Çekmece; Asya yakasında ise Karabiga-Gebze arasındaki bölge başka bir deyişle Marmara Denizi'nin kuzey ve güney kıyıları da Tarafsız bölgeye dahildi. İtilaf Devletleri sadece tarafsız hâle getirilen bölgede değil genel olarak işgalleri altındaki topraklarda da tarafsızlık ilkelerine uygun

---

4776 FO, 371/6513/E. 5730, Harington'dan Harbiye Nezâretine şifre telgraf, İstanbul, 10 Mayıs 1921, No: 284; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 26.

4777 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. LXXXIX.

4778 Rıdvan Akın. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923)* içinde (s. 59). İstanbul: İletişim Yayınları.

4779 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 12 Mayıs 1337(1921), c. 2, s. 72-78.

4780 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 529.

> hareket edeceklerdi. Buna göre Müttefiklerin işgali altındaki bölgelerde savaşan tarafların, asker toplamalanma ve ordu teşkil etmelerine izin verilmeyecekti. 19 Mayıs 1921 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri bu kararı da ilân ettiler. Genel olarak İstanbul ve Marmara bölgesinde idari birimlerde yaşayan işgal kuvvetleri ve ahalinin tarafsızlık ilkelerine uymaları bekleniyordu.[4781]

Britanya'da işsiz sayısı 2.000.000'a yükseldi.[4782]

14 Mayıs 1921. Hindistan Umuru Nâzırı Yahudi Edwin Montagu'nun telkiniyle Hind Hılâfet Cemiyeti liderlerinden Mutezilî Ağa Han, TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'ye (Kunduh) mektub yazdı. Mektubda, *Türkiye'ye karşı çok iyi karşınana anlayış belirtileri gösteren İngiltere'nin duygularını incitmekten kaçınmak amacıyla", vermiş olduğu "onur sözünü" tutarak, savaş tutsaklarını ivedilikle serbest bırakmak konusunda Ankara'yı* lisan-ı münasible ikaz ediyor.[4783]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, Londra Konferansına *İstanbul Heyeti* ile *Ankara Hükümeti*nin katıldığını belirtti. Tercih ettiği kavramlar TBMM Hükümetini İstanbul'dakine faik kabul ettiğini göstermektedir:

> Türkiye için son 10 yıldaki renkler kötü ve siyahtır, umut olarak beyaz ve masum devrim ortaya çıktı.. Şimdi Anadolu'da yeni bir siyasi hareket bulunmakta. Bu hareketin Mustafa Kemal tarafından yönetilen ve milliyetçi kökenli olan kanadı, tehlikelidir; diğer bir kanadı ise gelecek için umut vaat eden tek seçenektir. Eğer Kemalist taraf halkı savaş için değil de, barış için ayaklandırdığını kanıtlarsa bu onun iyi bir kanat olduğunu kanıtlayacaktır.[4784]

15 Mayıs 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Sovyet Rusya'yla yakınlaşan "*Kemalistler, İngilizlere karşı düşmanca davranışlarda bulunurlarken, Fransızlarla İtalyanları da gücendiriyorlar. Misak-ı Millî'nin bazı koşulları pahasına, Bekir Sami'nin Londra'da, Fransız Devlet Başkanı Aristide Briand'la kurduğu iyi ilişkiler, Ankara yönetiminin, Bekir Sami-Briand anlaşmasını sert bir dille eleştirerek Fransızları küçültücü biçimde inkârı üzerine gergin bir aşamaya* girmiştir. *Bu davranış, Fransızlar üzerinde iyi izlenim bırakmıyor; Anadolu'daki Yunan ordusunun çözülmesi ve Kemalistlerin büyük bir zafer kazanarak Kilikya'da kendilerine karşı baş belâsı kesilmeleri olasılığından kaygılanmaya* binaenaleyh her ihtimale karşı, *Yunanlılara iyi görünmek ve Türkiye ile genel bir uzlaşmaya varmak konusunda İngilizlerle işbirliği yapmak eğilimi göstermeye* başlamışlardır.[4785]

15 Mayıs 1921 sonrası. Bulgaristan *Çiftçi hükümeti, 1921 yılı mayısının ikinci yarısında Ankara'ya gizlice Angel Grozkov -Çiftçi partisi Meclis grubu temsilcisi- Yüzbaşı Girigor Pisare -Jandarma yaveri- ve Paskal Ençev -tüccar- dan kurulu bir heyet gönderdi*.[4786] *Bulgar Çiftçi Partisi milletvekillerinden*

4781 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 241-242. "İtalyan ve Fransız Hükûmetleri hatta İstanbul'daki Müttefik temsilcileri tarafsızlık kararının her iki tarafa da objektif bir şekilde uygulanmasını yararlı görürken İngiliz Hükûmeti, ittifak bağlarından dolayı Yunan gemilerinin Boğazlar bölgesinden geçme hakkına halel getirilmemesinden yanaydı. Ancak pratikte sorun sadece bu değildi. Gerek İstanbul' da gerekse İzmit'te Yunan kuvvetleri bulunuyordu. Ancak İngiliz yetkililer, pratikte tarafsız ilan edilen bölgelerdeki Yunan birliklerinin Müttefik kuvvetlerine bağlı olduklarına dair bir bahanenin arkasına sığınmaya çalışacaklardı." Britanya, Yunanistan'ı tamamen yalnız bırakamazdı zira gittikçe zayıflayan Yunanistan'ın kontrolsüz surette Anadolu'dan çekilmesi, Türklerin Trakya'ya ve Irak'a akın etmesine yol açabilirdi.

4782 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 194.

4783 FO/6470/E 5900, Paris'deki Ağa Han'dan Londra'daki Edwin Montagu'ya muhtıra; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 148.

4784 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 87.

4785 FO/6512/E 5655; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 157.

4786 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 98.

Angel Grozkov'un başkanlık ettiği bir heyet 1921 Mayısında Ankara'ya giderken, İnebolu'da "ünlü Rus yazarı, parti ve devlet yöneticisi A. A. Verbov"la karşılaşmıştır.[4787]

16 Mayıs 1921. Malta'dan 25 Nisan'da serbest bırakılan Meclis-i Mebusan Edirne eski mebusu İttihadçı Mehmet Faik (Kaltakkıran), TBMM'ye ikinci başkan atandı.[4788]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Vahideddin Hân, Şehzade Ömer Faruk'un İstanbul'dan Anadolu'ya firar ettiğini 28 Nisan'da Rumbold'a bildirmiştir. Padişah, Şehzade'den 27 Nisan tarihli mektub almıştır. Şehzade, firarını *yurtseverlik görevi ve tümüyle kişisel olarak* açıklamaktadır. Padişah, *gerekçenin ne ölçüde doğru ve Veliaht'ın işin içinde olup olmadığını* bilmemektedir. Rumbold, Şehzade'nin firarını *Ankara için bir kazanç ve Padişah için bir tehlike olduğunu* Curzon'a belirtiyor. Nitekim *son ay içinde Ankara basınında Vahdettin'in şahsına yönelik saldırı ve aşağılamalar artmış bulunuyor.* Vesikanın zeylindeki istihbarat raporuna göre Veliahd Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk, *23 yaşında, zihinsel ve fiziksel olarak sülalenin en "erkeği"*dir. *Almanya'da eğitim görmüş, ulusçu kafada*dır. *İnebolu'ya gidişi herhalde tasarlanmış bir iştir*. *Tahta geçme sırası bakımından 14*'üncüdür. *Ulusçular onu padişah değil, naip ilan ederler*. *Mukaddes emanetlere sahip olmadığı için padişah olması zordu*r. *Şeyh Ahmet Sünusi destek olabilir. Ulusçuların yararlanabilecekleri başka şehzadeler* şunlardır: *Ömer Hilmi (Reşat'ın kardeşi), Burhanettin (Abdülhamit'in oğlu), Abdürrahim (Abdülhamit'in oğlu), Osman Fuat (Berlin'de, V. Murat'ın torunu). Bunların hepsi zayıf karakterli*dir.[4789]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves'in haberini neşretti. Graves, 11 Mart 1921 akd tarihli Briand-Bekir Sami gizli andlaşmasının TBMM'de hâlâ müzakere edildiğini yazıyor. (Halbuki müzakere bitmiştir.) Graves'in bildirdiğine göre TBMM Hükümetindeki *ılımlıların başını çeken Bekir Sami ve* Celaleddin *Arif*, *Karabekir'in adamı olan tutucularla birlikte antlaşmayı onaylamayı savunuyorlar. Aşırıların başını çeken* [Selânik Dönmesi] *Remzi Paşa (Cavit Bey'in kuzeni) ve Muhtar karşı çıkıyorlar*. *Olasılıkla Fransa'nın kabul edebileceği kimi değişikliklerle kabul edilecek*tir.[4790]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Moskova'da bulunan Menteşe mebusu Sabataycı Tevfik Rüştü'ye (Aras) talimatname keşide eyledi. Enternasyonal olsun millî olsun, tüm komünist teşkilatlar ezilmiştir. Sovyet Rusya ile münasebat, TBMM Hükümeti iç işlerine karışılmaması merkezinde devam ettirilmelidir:

> Komünizm akımının ülkemizdeki gördüğü ilgi hakkında Rus çevreleriyle yaptığınız temaslardan ve bu esas içinde hazırladığınız rapordan sözeden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bu günkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerinizi uygun görmeyecek bir durumdadır. Ülkemiz bu günkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi

---

4787 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 35, dipnot 55. Muhittin Birgen: "Galiba aslen Yahudi olan [Verbof] biraz Fransızca ve biraz da Almanca bildiği için, daha 1919'da Moskova onu Balkanlara göndermişti. Bu adam Anadolu hareketinin başladığı sıralarda gizlice İstanbul'a gelmiş, orada Anadolu ile gizli münasebette bulunan muhit ile temas etmişti." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 36, dipnot 55). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4788 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 509, 532.

4789 FO 371/6512, E 5677/142/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 296, 447, sonnot 2.

4790 The Times, 16 May 1921; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 439, sonnot 14.

ile Halk İştirakiyun Fırkası bugün tam olarak dağılmış ve ülkede Komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmî, özel hiç bir örgüt kalmamıştır.

Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin ruhunu oluşturacaktır.

Sovyet Rusya, davamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükûmet olduktan başka genellikle Rusları Doğu Dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve millî ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde Ruslarla, kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.

Ruslarla gelecekteki ilişkilerimizde, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerine bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim.[4791]

17 Mayıs 1921. Moskova'daki TBMM Hükümeti Büyükelçi Ali Fuad (Cebesoy), Ankara'ya mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edilmiştir. Ali Fuad'ın bildirdiğine göre 18 Mart 1921 Moskova Muahedenamesini imza eden Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) Bekir Sami yerine TBMM Hariciye Vekili tayin edilmesi Sovyet Rusya'yı *çok sevin*dirmiştir; *Ankara'nın kendilerini memnun etmek için bu biçimde davrandığına inanıyorlar*.[4792]

İngiliz Hariciye Nezâreti vesikasında, 1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Muahedenamesiyle *kesin olarak Türk halifesinin tanındığı* belirtiliyor. Mezkûr andlaşmanın 3'üncü maddesinde şunlar derc edilmiştir: *Afganistan Devleti'nin asırlardan beri İslamiyet'e rehberlik ve güzel hizmetler ifa etmiş olan ve hilâfet alemini elinde tutan Türkiye'nin bu alanda lider olduğu bu münasebetle tasdik eder*.[4793]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) Londra Konferansı hengâmındaki Müttefik yanlısı diplomatik temasları Rusya Sovyet Cumhuriyetinin *canını çok sıkıyor*du.[4794]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı kaleme aldığı 243 numaralı muhtırasında TBMM'deki Bekir Sami andlaşmalarını müzakere celsesinde şiddetli tartışmaların vuku bulduğu, askerlerin meclise çağırıldığı ve bazı mebusların gizlice tevkif edildiği belirtiliyor:

Bir kaynağa göre, Bekir Sami kurulu Avrupa'dan dönünce, onun çalışmaları, BMM'nde yapılan gizli bir oturumda şiddetle eleştiriliyordu. Bizzat Mustafa Kemal, Londra'da Fransa ve İtalya ile imzalanan anlaşmaların onaylanması konusunda ilkin Bekir Sami'yi desteklemişti, ama aşırı eğilimli milletvekilleri bir gürültü koparıyor; başkan oturumu kapattığı halde gürültü sürüyordu. Binayı boşaltmak için askerler çağrılıyor ve 25 milletvekili Meclis'ten zorla çıkarılıyor; aynı gün, 7 milletvekili gizlice tutuklanıyordu.[4795]

17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Bekir Sami Avrupa'dan Ankara'ya döndükten sonra, ilk kez, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Nisan günkü oturumunda konuşmaya çalışmıştı. Kendi yokluğunda, BMM'de "radikal eğilimlilerin" ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anlamıştı. Kendisi ılımlılardan yana olduğunu iddia etmişti. Bekir Sami Londra'da iken Fransa ve İtalya temsilcileriyle imzalamış olduğu gizli anlaşmaların, BMM'nin onayına sunulmasını diliyordu, ama Mustafa Kemal, bunların, incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonlarına sunulmalarını önermiş ve bu önerisi kabul edilmişti. Bu

---

4791 *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III-110. a, D. 4-41, F. 3-5. "Dili sadeleştirilmiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4792 FO/6519/E 7232; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 150.

4793 FO 371/6470, E 5663; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 109.

4794 FO/6517/E 6910; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.

4795 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 180-181.

> komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasi ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürmüştü. Onun görüşünce, Fransızlarla İtalyanların talepleri, İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı idi ve bu iki ulusun, İngiltere'nin radikal politikasını desteklemeyeceklerini ve yasal dileklerini sağlamada Türkiye'ye yardımcı olacaklarını söylemişti. Bekir Sami imzalamış olduğu antlaşmaları BMM yönetimine kabullendirmek için çok uğraşmış; ama başarılı olamamış ve epey eleştirilmişti. Onun görüşlerini pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal ise, Fransa ile imzalanmış olan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek, bunun onaylanmasının önerilemeyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitirilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürmüştü. Sonuçta, BMM de, anlaşmaların onaylanmasına karşı oy vermiş; İzmir'le Trakya büsbütün boşaltılmadan Müttefiklerle herhangi bir görüşmeye girişilmesine izin vermeye karşı çıkmıştı. Tüm politikasının reddedileceğini sezmiş olan Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını almıştı. İngiliz istihbaratına göre, onun görevden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde Mustafa Kemal yaklaşık olarak 140 milletvekilince desteklenmişti. İngilizlerin iddiasına göre, bu görüşmelere "ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılmış ama katılanlar da saldırı ve hakarete uğramışlardı."[4796]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporları, İngiliz Hariciye Nezâretinin şu kanaatini teyid etmiştir: *sürgündeki Talat ve Enver liderliğindeki İttihadçılar ile Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçiler arasında mühim bir fark* vardır. Londra Konferansının *başarısızlıkla neticelenmesinin ardından müfritler (İttihadçılar)* TBMM'de *zemin kazanmışlardır*. Sovyet Rusya'dan ikmal edilen emtiayı inkıtaya uğratacaktır düşüncesiyle, Mustafa Kemal tarafından TBMM'ye tavsiye edilerek, *milliyetçi* Bekir Sami'nin (Kunduh) Müttefiklerle münferiden imzalamış olduğu andlaşmalar reddedilmiştir. Fakat Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya ile münasebeti İttihadçılarınkinden farklıdır:

> Mustafa Kemal'in tavrına gelince; bir taraftan Bolşevik doktrinlere şiddetle muhalefet ettiği, diğer taraftan hariciye siyasetinin esas umdelerinden birinin Sovyet Rusya Hükümetiyle yakın teşrik-i mesai olduğu şüphesizdir. Kendisi de şahsî sebeblerle Enver Paşa'ya muhaliftir fakat bu düşmanlığın İttihadçı doktrinlere kadar uzandığı görülmemektedir. Esasen İttihad ve Terakki'nin Turancılığı ile Mustafa Kemal ve destekçilerinin Panislâmcılığını birbirinden tefrik etmek müşkildir. Lakin Mustafa Kemal'in tavrının nirengi noktası onun her şeye hâkim olma hırsıdır ve bu hırsın etkisi sayesinde siyaseti iki ana umdeye istinad etmektedir: Bunlardan biri, Büyük Millet Meclisi mebuslarının ekseriyetiyle tamamen muvafık, müfrit bir milliyetçi siyasetin benimsenmesini muhtevidir. Diğeri ise milletin büyük kısmının aynı derecede düşman olduğu komünist doktrinlere karşı müstekar bir muhalefeti muhtevidir. Mustafa Kemal Paşa, aşırı milliyetçiliği bu suretle benimseyerek, aralarında muhtemelen mühim sayıda İttihadçıların da bulunduğu müfritlerin desteğini almış, Bolşevikliğe muhalefetiyle de ılımlı fırkanın itimatını kesbetmiştir. Bu minvalde, Mustafa Kemal, fıtratını tatmin edebilecek yegâne varlık olarak kendisini hâkim mevkide tutmayı başardı ve bu, onu mevcut mevkisinden daha aşağıda gösterecek surette herhangi bir andlaşmaya ne Merkezî Hükümetle ne de Müttefiklerle varmasını muhtemel kılmıyor.

Aynı raporda, *İttihat ve Terakki'nin "aslî" bir mensubu* ve de *"İstanbul'daki milliyetçi teşkilâtın rüesasından* temin edilen istihbarata göre, yakın bir zamanda Malta'dan tahliye edilmiş İttihadçı liderlerin, *bilhassa* Maliye eski nâzırı Cavid'in, *ihdas ettikleri Anadolu'daki millî hareketin idaresini yeniden ele geçirmeye* çalıştıkları belirtilmektedir.[4797] Başka bir deyişle İttihadçılar ile Kemalistler arasında iktidar mücadelesi veriliyordu.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi TBMM Hariciye Vekili *Bekir Sami'nin istifa ettiğini ve Hariciye Encümeni'nin anlaşmayı çekincesiz kabul ettiğini bildiriyor*. *Sovyetler'le antlaşma ise küçük bir çoğunlukla geçmiş*tir. *Afganistan Antlaşması da onaylanmış*tır. *Oraya askeri bir heyet gidecek*tir.[4798]

[4796] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 252-253.

[4797] A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 11.

[4798] The Times, 17 May 1921; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 439, sonnot 14.

18 Mayıs 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunanın* ve *Kemalistlerin yenişemeyerek birbirlerini tüketmeleri en iyi sonucu* verecektir.[4799] Rumbold, *Yunanlıların tam bir zafer kazanmalarının, Kemalistlerce tam bir zaferden daha az felâketli olacağına inanıyor; ama iki yanın Anadolu'da askerî bir çıkmaza yol açmalarını en iyi sonuç olarak görüyor; bu durumda iki yanın yorgun düşeceğini ve sorunun diplomasi yoluyla çözüme bağlanması için gerekli ortamın yaratılmış olacağını öne sürüyor*."[4800]

Britanya Dışişleri arşivinde bulunan *18 Mayıs 1921 tarihli bir rapor, Lozan öncesinde 9 Nisan'da gerçekleştirilen bir kongrede büyük bir İtalyan-Alman-Enver-Kemalist müttefik birliğinin istendiğini bildir*mektedir.[4801]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM'deki fırkalaşma hakkında muhtıra kaleme aldı:

> T.2/1, T.26/30, İstanbul, 2.5.1921. İyi haber alan bir Türk kaynağına göre, Anadolu'da şu üç siyasi parti vardır: Bağımsızlar (İstiklâl), Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) ve Uzlaşma (Islahat?). Bağımsızlar partisi, aşırı eğilimlilerden oluşan ve son on iki ay içinde Anadolu'da epeyi etki sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ileri gelenlerinin çoğunluğunu ve Selânik'teki Musevi çıkarlarını yansıtan temsilcileri kapsar. Bu parti, genellikle, İngiliz'lere ve son günlerde Padişah'a karşı başlatılan propaganda kampanyasının sürmesinden ve geniş ölçüde yapılmasından sorumludur. Aynı zamanda, Mustafa Kemal'e karşıcıldır. Başlıca üyeleri şunlardır: Musevi'likten dönme Halil Bey'in yeğeni General Remzi Paşa, Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar ve Lazistan mebusu Osman Bey.
>
> Ulusal Savunma partisinin programı *Misak-ı Milli*'ye dayanır. Üyeleri arasında Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Celâlettin Arif, Bekir Sami ve Ferit. Bu partinin organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesidir…, ama parti, sık sık aşırı eğilimlilerin insafındadır.
>
> Uzlaşma partisi, çoğunluğu dindarlardan ve adaylıklarını Karabekir'e borçlu bulunan Doğu İlleri'nin tüm milletvekillerini kapsayan 25 mebustan oluşur. Onlar, eski, tutucu Türk unsurlarını temsil ederler… ve BMM'nde dengeyi ellerinde tutarlar. Çoğu dindarlardan oluşan bir grup milletvekili, BMM'nde, Padişah'lık ve Halife'lik katlarının haklarını savunur. Onlar, sıkı olarak göz hapsine alınmışlardır ve aşırı eğilimlilerin eylemlerini karşılayacak maddi kaynaklara yeterince sahip değillerdir. Bekir Sami'nin BMM'nde yapacağı tartışmanın sonunda Meclis'te değişiklikler yapılması beklenmektedir. Bekir Sami kazanırsa, aşırı eğilimli kimi komiserler (Bakanlar)'ın yerlerine ılımlılar atanacaktır.[4802]

Lord Riddell, 18 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Vansittart'a gönderdiği özel mektuba, M. Forbes'un 7 Mayıs'ta İzmir'den göndermiş olduğu bir mektubun suretini de eklemiştir. Forbes'e göre, Yunanlılar yakın bir gelecekte yapmayı tasarladıkları saldırı konusunda oldukça iyimserdiler. Forbes şunları eklemişti:

> Onların bu savaşı kazanmaları için iyi bir fırsat vardır; ancak bunu sağlasalar bile, Küçük Asya'daki duruma hiç bir etkisi olmayacaktı. Onlar, İzmir'le hinterlandını denetimleri altında tuttukları sürece Anadolu'da barışın kurulması fırsatını göremiyorum. Yunanlıların bu savaşın masraflarını nasıl karşılayabileceklerini de göremiyorum; gerçi onlar bunu ödeyebileceklerini sanıyorlar; oysa Sevr Antlaşması gereğince işgal etmiş oldukları bölge oldukça fakirdir... Yunanlıların çok sayıdaki Müslüman halkı kendi hükümleri altında tutmalarının ne kadar olanaksız olduğunu da görüyorum. Bizler ve Rumlar için, Türklerin burasını diktatörce yönetmelerini görmek de hoş değildir. Türkler şimdi bizden ne kadar nefret ediyorlar ve ellerinden gelirse Türkiye'nin her yanında İngiliz ticaretini sekteye uğratmaya can atıyorlar..... Yunanlılar büyük bir darbeye maruz kaldılar ve şimdi, yitirmiş oldukları toprakları geri almaya çalışıyorlar. Onlar, gemilere askerler

4799 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XC.

4800 FO/6513/E 5926; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166.

4801 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

4802 FO 371/6512/E 5677; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 175-176.

> doldurarak süratle buraya gönderiyorlar ve İzmir şimdi yüce bir savaşta bir üs haline gelmiştir. Yunan işgali altındaki kimi bölgelerde durumun tatmin edici olmadığını üzülerek söylerim. Bu durumun nasıl iyileşeceğini göremiyorum, çünkü Yunanlılar, Türkler gibi bir halka nasıl muamele edeceklerini bilmiyorlar. İngiltere'deki halkın Rumların gerçekte ne gibi insanlar olduklarını bildiklerini sanmıyorum. Politikacılarımızın da buradaki durumun ne olduğunu ve yeteneksiz Yunanlıların Türkler gibi bir halka nasıl muamele edile- ceğini bilmediklerine inanıyorum... Son günlerde Yunanistan'dan gelmiş olan askeri birlikler pek az disiplin görmüştür ve onlar, gördükleri her Türk'ü başıboş bir köpek gibi vurmayı görev sayarlar. Hiçbir Türk şimdi güvenlik içinde değildir; hatta Osmanlı Rumları bile Yunan askerleri tarafından tedhişe tabi tutulmaktadır. Korktuğum şudur: Türkler, önceden güçlü devletlerle yapılacak anlaşma ve denetim olmadan geri dönerlerse, bu olayların yer almakta olduğu ilçelerdeki Hıristiyanlar için güvenlik olmayacaktır. Buna "olaylar" diyorum, ancak bunlar Türk bölgelerinde Rumlara karşı yapılmış olsa buna "kırım" adı verilir. Yunanlılar ne yaparlarsa yapsınlar, onların bu ülkeyi yönetemeyeceklerine inanıyorum. Onlar, işgal altındaki Türkiye'nin Müslümanlarının herhangi bir kısmını denetim altında tutacak güçte değildirler. Küçük Asya'daki Yunan yönetiminde yansızlık ve adalet yoktur.[4803]

İzmit yarımadasının sahil bölgeleriyle ilgili olarak soruşturma yapmak amacıyla görevlendirilmiş olan Albay H. M. Farmer başkanlığındaki Müttefik soruşturma komisyonu, görevini tamamlayarak 18 Mayıs'ta bir rapor kaleme almıştı. Bu komisyon, bir yıl kadar önce ve son zamanlarda Yunan subay ve askerlerinin, ilerlerken işlemiş oldukları barbarlıklarla ilgili olarak inanılır kanıtlar sağlamıştı. Bu kanıtlara göre, Yunan askeri yetkilileri, sivil halkı haydutların çapulculuklarına ve şiddet hareketlerine karşı korumak için yeterince gerekli önlemler almamış ve disiplin uygulamamışlardı. Bu raporda, birçok Yunan barbarlıkları hakkında kanıtlar öne sürülmüştü. Bu barbarlıklara epey içerlemiş olan İngiltere Donanma Bakanlığı yetkililerinden Yarbay Heathcote Smith şu yorumu yapmıştı: "İzmit bölgesinin kuzey kesiminde yüz kızartıcı olaylar kaydedilmiştir. Bu korkunç olayların çoğu Yunan yetkililerine atfedilmektedir. Bu nedenle ve Türklerin bu konuda Londra'da bir protesto mitingi yapmaları dileği nedeniyle, Yunan yönetimine şu uyarıda bulunulmalıdır: Yunan yönetimi bu olaylardan sorumlu olanları Haziran ayının sonuna kadar İngiliz yönetimini tatmin edici biçimde cezalandırmak için önlemler almazsa, Komisyonun bulguları geniş ölçüde yayımlanacaktır." D. G. Osborne adlı yetkili de şu çıkmayı kaleme almıştı: "Adalet sağlamak için bu denli şantaja başvurmaktan hoşlanmıyorum. Şunu tercih ederim: Komisyonun raporunu öne sürerek bu konuda geniş kapsamlı soruşturma yapılması ve suçluların cezalandırılmasını öneririm."[4804]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi haberine göre mustafî TBMM Hariciye Vekili *Bekir Sami'nin bir istifa nedeninin Ankara ile İstanbul hükümetlerinin birleşmesinden yana oluşu, fakat öbür ılımlı Merkez Partisi mensuplarını peşinden sürükleyememesi*dir.[4805]

19 Mayıs 1921. Londra'daki Yunan Elçiliğinden Britanya Hariciye Nezâretine nota: (i) *Wrangel ordusundan 500 Rus subayı Mustafa Kemal ordusuna katılmak üzere Çanakkale boğazından geçti*. (ii*) İki Fransız torpidosu da Gelibolu'da görüldü*. (iii) *Mustafa Kemal'in böylece güçlenmesi Yunan dâvasına pek zararlı* olacaktır, *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserinin dikkati* bu konuya çekilmiştir.[4806] Millî Âmâle Hizmet (MAH) eski mensubu Cavit Tulça'nın beyanatına göre amcası İsmail Sabri Tulça, *Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal'in talimatıyla Wrangel ordularından aldıkları*

4803 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 250-251. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4804 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 253-254.

4805 The Times, 18 May 1921; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021,

4806 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCI. "Wrangel, İtilaf Devletleri'nin desteği ile çarlığı diriltmek için ayaklanmış ve komutayı 4 Nisan [1920'de] Denikin'den devralmıştı. Kızılordu tarafından 10 Kasım'da [1920] Kırım'dan atılacak olan Wrangel, ordusunun artıklarıyla birlikte İstanbul'a gelecektir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 169.

silahları Karadeniz üzerinden Anadolu'ya nakletmiştir.[4807] Bu demektir ki Müttefikler (bilhassa İngiltere), müzaheret ettikleri Beyaz Rus Wrangel kanalıyla TBMM Hükümetine örtülü şekillerde silâh sevkiyatı yapmıştır.

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Jaspar'a rapor gönderdi:

> Fransa-Büyük Britanya-İtalya Yüksek Komiserlerinin 13 Mayıs'da (1921) gazetelere verdikleri ilanda; İstanbul, İzmit, Gelibolu Yarımadaları ve Anadolu kıyılarını tarafsız bölge ilan ettiklerini bildirdiklerini; bunun Bursa cephesindeki Helen ordusunun denizle olan iletişimini keseceğini ve Yunanların bu duruma itiraz ettiklerini; ayrıca Yunanların, ticaret gemilerinin denetlenmesine ve limanları ziyaret edememesine de karşı çıktıkları, ancak Yunanların itirazının reddedildiği, belirtiliyor.[4808] *Boğazlar'ın tarafsız bölge ilan edilmesi, Bursa cephesindeki Yunan kuvvetlerinin üsleriyle denizden ilgilerini kesmek, yani felce uğratmak demektir*.[4809]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti yakınlaşmasını bir tezahürü olarak *Yunanlılar, Fransızların tutumundaki değişikliği* farketmişlerdir. *Yunan irtibat subaylarına şimdi Fransızlarca daha iyi işlem yapıldığını kendi gözleriyle görüyorlar. Yunan basını, Fransızların yeni tutumundan, Türklerle imzaladıkları anlaşmanın değersiz olduğu ve Bağlaşıkların ortak çıkarları adına, Yunanlıların Kemalistlere karşı bir zafer kazanmaları gerektiğine* inanıyorlar. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, Granville mahrem telgrafına şu derkenarı yazacaktır: *Bir Yunan zaferine güvenmenin zamanı çokten geçti*.[4810]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi; TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başvekili) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi'yi (Çakmak), *ılımlı bir siyasetçi* olarak nitelendiriyor. Mamafih TBMM'deki *aşırıların egemen olacakları kaygısı dile getiriliyor*.[4811]

22 Mayıs 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği şifreli telgrafta *Enver'in Anadolu'ya gelmemesi için tedbir alınması* rica ediliyor.[4812]

23 Mayıs 1921. Vahiddedin Hân, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ve Baştercüman Andrew Ryan'ı huzuruna kabul etti ve dedi ki: *Mustafa Kemal'in şahsî ihtirasları (personal aims) var, Bolşevik yardımı aldı*.[4813] Şöyle devam etti:

> Yunanlılar imha siyaseti takip ediyorlar; Ankara liderleri şahsî maksatlarına bağlı olarak fesatçılığı destekliyorlar. Masum halk her ikisinin kurbanıdır. Kendi öz memleketi çılgın fikirli halkla dolup taşıyor. Onlar Bolşevik yardımına güveniyorlar... Evvelâ güdülecek siyaset Türkiye'yi ve sonra da dünya barışını tehdit eden tehlikeyi bertaraf etmek maksadiyle Bolşevikleri Kafkasya ötesine atmak olmalı, Doğu ve Batı Trakya tarafsız

---

4807 T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (2009). *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler* içinde (s. 117). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. "Amcam İsmail Sabri Bey, ATATÜRK'ün yakın çevresinde çalışmıştı. Kurtuluş Savaşı yıllarında Rusya'dan Wrangel ordularından silah sağlanması için Tevfik Rüştü Aras, Saim Önhon, Aziz Meker ile birlikte görevlendirilerek Novorossisk Şehbenderliğine atanmıştır. Bu dönemde Rusya'dan silah temini için çalışmıştır. Bu durum ne kadar devam etti bilmiyorum. Ama Anadolu'ya bir hayli silah gönderildiğini duydum." (Genelkurmay, 2009, s. 120).

4808 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 652/227, İstanbul 19 Mayıs 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 219-220, dipnot 993.

4809 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 536.

4810 FO/6513/E 5839; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 157, dipnot 60.

4811 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 341.

4812 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 152.

4813 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 152.

> hale konmalı... ve Avrupa ile Asya arasında tampon bölgesi teşekkül etmeli. Ne Atina, ne de Ankara tecavüz etmeyecek... lâzım olan tavassut değil, fakat devletlerin kuvvetli ve âdil baskı kuvvetlerinin harekete geçmesidir.[4814]

Londra'ya avdet etmiş bulunan Korgeneral Harington, Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson ile görüşüyor. Mülakatın konusu *Türk Milli Ordusu kuvvet itibariyle çoğaldıkça ve teşkilat itibariyle düzeldikçe Ankara'da Anadolu'dan Yunan Ordusu'nu* atacak*, müttefikleri İstanbul'u tahliyeye zorlayacak bir kuvvet teşkil edilmekte olduğu* ve *ciddi harekât için Yunan Ordusu'nun liyakatından tam emin* olunmadığı mesaili idi. İkili, *Türklerin Yunanlıları İzmir dahil, İzmir gerisinden sürüp çıkartacağı*nı; *İstanbul'daki kuvvetlerin tehlikede olacağı*nı*, böyle bir durumda Çanakkale'yi ellerinde tutmanın mümkün olmayacağı*nı; *Boğazlar ve Çanakkale'den tamamen geri çekilmek için, derhal gerekli adımların atılması yönünde* mütalaa ettiler. Bu mutabakat ise Henry Wilson tarafından Lloyd George Kabinesine 26 Mayıs'ta muhtıra suretinde verilecektir.[4815]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekilliğine Bekir Sami (Kunduh) yerine Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) tayin edilmiş olmasını *Ankara'nın uzlaşmaz tutumunun bir kanıtı* telakki ediyor.[4816]

24 Mayıs 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal diktatörlüğünde ve askerî liderler arasında bir çözülme* bulunmuyor.[4817]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus mahrem telgraf gönderdi. Ağa Han'ın Bekir Sami'ye (Kunduh) hitaben yazmış olduğu 14 Mayıs tarihli mektubu adresine gönderilmediğini bildiriyor zira Bekir Sami, TBMM Hariciye Vekilliğinden istifa ettirilmiş durumdadır. Rumbold, ayrıca, *Ağa Han'a Türkiye'de kimsenin önem vermediğini; ilgili mektubunun, İngiltere'nin genellikle Hindistan Müslümanlarından korktuğu biçiminde propaganda olarak niteleneceğini bildiriyor; bu davranışında Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds ve D. G. Osborne'ca destekleniyor*.[4818]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington'un karargâhı, Fransız karargâhına nota vererek *belirli bir miktar cephanenin* Zeytinburnu silâh deposundan *Nisan'ın sonunda veya Mayıs'ın başında Milliyetçiler'e doğru yola çıktığı*nı bildirdi. Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı silâh sevkiyatına göz yumuyor.[4819]

Mustafa Sagir salben idam edildi. Ankara İstiklâl Mahkemesinin Mustafa Sagir casusluk davasına ilişkin kararında (no. 583) belirtildiğine göre; Mustafa Sagir'i ihbar eden şahıs, İngiliz İstihbarat Dairesine çalışarak Miralay Nelson-Mustafa Sagir irtibatını temin etmiş olan, *İleri* gazetesi muharrirlerinden Ferid Cavid idi.[4820] Yanı sıra Mustafa Sagir'in deşifre edilmesi vak'asında istihbaratçı

4814 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 161-162.

4815 Serpil Sürmeli. (2007). General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler. *Atatürk Dergisi*, 5(4), s. 32.

4816 FO/6470/E 5950; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 150.

4817 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCI.

4818 FO/6470/E 5995; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 148.

4819 FMA, 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 186-187.

4820 Ergun Aybars. (1995). *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II / 1920-1927* içinde (s. 68-69). İzmir: İleri Kitabevi. Ferid Cavid, *Belçika sefaretinde* çalışmıştır: İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, 1953, s. 43.

İhsan Aksoley'in mesaisi de mühimdir.[4821] Aksoley, Felah Grubu rüesasındandı ve Felah Grubu İngiliz istihbaratı şefi Pandikyan ile müşterek çalışmakta idi.[4822]

> İngilizlerin düzmece bir operasyonla Mustafa Sagir'i tutuklaması inandırıcılığını daha da artırmış olmalı ki, 17 günlük hapisten kısa bir süre sonra, üzerinde Karakol Cemiyeti'nin mührü bulunan bir belge ile Ankara'ya doğru yola çıkacaktı. Mührün İngilizlerin eline nasıl geçtiği meçhuldü.[4823]

Mustafa Sagir'in *İngiliz gizli servisine, millîcilerin durumu konusunda, özellikle de o günlerde olağanüstü önemde görülen Bolşeviklerle ve Müslüman Doğu ile ilişkileri hakkında haber aktarmak üzere görevlendirildiği kesindi*.[4824] Nitekim Mustafa Sagir, ilk sorgusunda, *asıl maksadının Ankara'da bir gazete çıkararak Türkler ile Rusların arasını bozmak olduğunu söylemiştir*. Sagir, *bütün Türk milletini yok etmeksizin yalnızca Mustafa Kemal'in öldürülmesiyle Millî Mücadele'nin ortadan kaldırılamayacağının açık olduğunu belirterek* kendisine yöneltilen suikast suçlamasını reddetmiştir.[4825] Mustafa Sagir'in ifadesine göre *İngiltere, Kurtuluş Savaşı'nda Ankara Hükümeti'nin lojistik destek alacağı tek devletin Rusya olduğunu bildiği için, bu iki yeni hükümetin işbirliğinden haberdar olup, ona göre dış politikasını şekillendirmek istemektedir. Zira Bolşevikler ile Türkler arasında yapılacak bir anlaşma, İngiltere'nin Anadolu toprakları üzerindeki emellerinden uzaklaşmak zorunda kalması anlamına gelecektir. Bu nedenle, İngiltere'nin amacı; taraflar arasındaki ilişkileri bozmak için Hint Hilafet Cemiyetini kullanarak Bolşeviklerle bir görüşme ayarlamayı amaçlayarak, Rusların Türklerle yapacağı görüşmelerden haberdar olmak, mümkünse bunu Hindistan aracılığıyla engellemektir*.[4826] Bu bağlamda deşifre ve idam edilmesinde Sovyet istihbaratının muvaffakiyeti vardır:

> 1922 sonunda, o zamanlar Ankara'da Sovyet büyükelçisi olan Aralov, Çiçerin'e, hepsi Mustafa Saghir olayıyla ilgili dört mektup gönderdi. Bu mektuplarda bütün olay Türk-Sovyet işbirliğinin büyük bir başarısı olarak niteleniyor ve Sovyet istihbaratının İngiliz casusun planlarının açığa çıkarılmasında Ankara hükümetine yardım ettiğini söyleniyordu.[4827]

> İngilizlere göre, bütün bu İngiliz karşı eylemlerde Bolşevik parmağı olduğu açıktı. Londra Ankara'nın artan düşmanlığını Bolşeviklerin ulusçu başkentteki hâkimiyetinin kesin bir kanıtı olarak yorumluyordu. Birtakım İngiliz kaynakları Bolşevik ajanlarının sayısında belirgin bir artış olduğunu bildiriyordu. Bir rapora göre, Bolşevikler ajanlarını İstanbul'daki İtilaf polisinin, karargâhının, kaleminin içine ve postanelere bile sokmayı başarmışlardı. Mustafa Saghir'in tutuklandığı haberi Londra'ya ulaştığında, İngiliz yetkilileri bunun İngiliz

---

4821 Aykut Çağlak. (2019). *Türk ve Rus İstihbaratı (1900-1925)* [Doktora Tezi] içinde (s. 49). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

4822 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 200. Hem Felâh Grubuna hem de İngiliz İstihbaratına mensub ajanlar bulunuyordu: Ermeni asıllı Necati, Ermeni asıllı Efdal, Mustafa Rıza: Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi*, 2008, s. 161.

4823 Ayşe Hür. (2019). *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi* (2. baskı) içinde (s. 413). İstanbul: Literatür Yayınları. "Bu dönemde İngiliz casusu Hintli Mustafa Sagir'in Mustafa Kemal'i öldürmeye çalıştığının ortaya çıkarılması istihbaratçıların itibarını artırdığı gibi sarstı da çünkü Mustafa Sagir'in Anadolu'ya geçmesini sağlayan seyahat belgesinin üzerinde, Yavuz grubundan Yarbay Muğlalı Mustafa'nın vurduğu Karakol mührü vardı." (Hür, 2019, s. 401).

4824 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 123.

4825 Salih Kış. (2009). İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, (1), s. 203.

4826 Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1921, Numero 194, s. 1; Aktaran: Salih Kış, *İşgal ile İstiklâl Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, 2009, s. 204-205.

4827 Aralov'dan Çiçerin'e, 5 Ekim, 25 Kasım, 15 ve 19 Aralık 1922; Moskova, TsPA; Fond: Yakındoğu, Pap.: 8, Op.: 7, Por.: 11; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 161.

> ajanının gerçek kimliğinin ortaya çıkarılmasında Ankara hükümetine yardımcı olan Sovyet istihbarat örgütlerinin bir işi olup olmadığını anlamaya çalıştılar.
>
> Sorunun aldığı biçim, Londra'da, İngiltere'nin Türkiye'deki görüntüsünü düzeltme yollarının tartışılmasına yol açtı. Kemalistler üzerinde güçlü bir etki yaratmanın yolları üzerine kafa yoran Curzon, Yunanistan'a silah ve cephane ihracı üzerindeki ambargonun kaldırılmasını önerdi. General Haringtон ve Amiral Webb, bütün ulusçu limanlarının denizden ablukaya alınmasını teklif ettiler. Bu, Sovyet hükümetiyle çatışmaya yol açmadan dikkatli bir şekilde uygulanmalıydı.[4828]

Sovyet Rusya istihbaratının ve TBMM Hükümetindeki Bolşevik cuntanın İngiliz casusu Sagir'i deşifre edip niçin astırdığı bir nebze tenvir ediliyor. Çeteleri tasfiye etmeye ve nizamî ordu kurmaya çalışan Mustafa Kemal'e İngiliz yardımını binaenaleyh İngiliz nüfuzunu baltalamak. Nitekim Trabzon'daki Sovyet Rusya İstihbarat Bürosunun 6 Haziran 1921 tarihli raporunda Mustafa Sagir'in idamı, *Ankara'yla Londra arasındaki ilişkilerin iyice bozulmasının açık bir belirtisi olarak değerlendir*ilecektir[4829].

Sagir muhakemesi devam ederken Mustafa Kemal, Fransız istihbaratçı-gazeteci Berthe Georges Gaulis'e şu sözleri sarfetmiştir:

> Gerçek İngiltere ile bana karşı büyük bir kin besleyen emperyalist parti İngiltere'si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum, hatta İngiliz kamuoyunun bir kısmının da bizimle birlikte olduğunu biliyorum. Acaba kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldan beri bizi mahvetmek için çalışan bu birkaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücadeleye mecbur mu kalacağız? Bütün mesele burada.[4830]

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Karabekir'i Enver Paşa konusunda uyardılar: Doğu'da Enver Paşa'ya ve Bolşevik teşebbüslerine karşı sert tedbirler alın. Orduda Enver'e bağlı unsurları saf dışı edin. Türkiye'ye girerlerse Enver Paşa ve adamlarını tutuklayarak Ankara'ya gönderin... Karabekir'in 26 Mayıs'ta cevabı: "Muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum".[4831]

> 24 Mayıs 1921'de Atatürk'ün direktifiyle, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü, Karabekir Paşa'ya sert uyarılar gönderirler. Fevzi Paşa şöyle der:
>
> "Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum".
>
> Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), daha da ileri giderek, komünistlik yararına girişimlerde bulunan Enver Paşa'nın tutuklanmasını ister:
>
> "Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı giRişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi..."

4828 "İstanbul'daki Bolşevik faaliyetleri üzerine gizli siyasi rapor", 8 Haziran 1921; Londra, PRO; FO 371/6492, A/8, R/70. Parlamento'ya verilmiş soru önergesi, 1 Haziran 1921; FO 371/6470, E 6323/1/44, s. 222-23. Sir Harry Lamb'ın Albay Sariyonnis'le yaptığı konuşmadan, İzmir, 7 Haziran 1921, *British Documents*, XVII, s, 228-30. Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 161-162.

4829 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 161, dipnot 97.

4830 Yaşar Gürsoy. (2012). *Atatürk ve Berberi* (2. baskı) içinde (s. 24). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

4831 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 543.

> Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise, eski arkadaşı Karabekir Paşa'ya "Aman Enver'in oyununa gelme" biçiminde daha açık bir telgraf çeker:
>
> "Enver, daha önce Almanlara dayandığı gibi, Rus kuvvetleriyle de zorla memlekete girmeye uzun süre çalışmış, başarılı olamamıştır. İslâm İhtilâli Cemiyeti adıyla bir örgütü genişleterek, Orduya el atmak fikrini izlediği anlaşılıyor. Bunlar, doğal olarak Doğu Ordumuzdan başlarlar. Bizim Batı Cephesi'ndeki harekâtımız çok uzun süreceğinden, Doğu'da uzun süre serbest kalırlar. Kısaca, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un bilinen fesatçıları ile, herbiri başka amaç için, Doğu Ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların topuna engel olacak yalnız sensin. Açık tedbir ve hücumdan çekinmeyiniz. Kendine çok sağlam bir çevre sağlamalı ve son derece kuşkulu olmasın. Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Enver Paşa ailesinin iradesine inanılmaz ölçüde tutsak olduğu için, sana vefalı olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak kesinlikle gereklidir. Bana gönderebilirsin".[4832]

Belçika Orta Elçisi De Welle raporunda, rivayete göre Ankara'da Mustafa Kemal'i devirip yerine Enver paşa'yı geçirmek isteyen bir komplonun açığa çıkarıldığını, bu yüzden kabinede bazı değişiklikler yapıldığını yazdı.[4833]

25 Mayıs 1921. Avam Kamarası içtimaında söz alan Liberal Fırka mebusu Binbaşı Kenworthy, *Türkiye'deki başkaldırıyı yatıştırmaya dönük hükümeti hiçbir şey yapmamakla suçladı*.[4834]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Padişah, Kemalistlerin Bolşeviklerden yardım aldıklarını söyleyerek bir kez daha Bolşevik tehlikesine parmak* bastı.[4835] *Padişah, Bolşevikliğin Anadolu'dan Kafkaslar'a itilmesini istiyor*.[4836]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem rapor gönderdi. Nisan 1921'de TBMM Hükümeti ile Afgan Hükümeti arasında imzalanmış andlaşmanın bazı gizli mevaddı olduğu bildiriliyor: *Türk-Afgan Antlaşmasında bir İslâm Konfederasyonu kurulması; Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'a ihtilâl propagandası yürütecek örgütler kurularak yönetilmesi; Afganistan'ın savunması için bir Türk askerî kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğu*.[4837]

Rumbold, Curzon'a bir başka muhtıra daha gönderdi. Yunan Fevkalâde Komiseri ile ayrılıkçı Kürd Bedirhanîlerin Mustafa Kemal'e karşı komplo kurma teşebbüsü İngilizler tarafından reddedilmiştir:

> Bedirhan ailesinin reisi olan Ermi Ali, Kürt akımının baş tahrikçilerinden biri olan oğlu Celâdet'le birlikte, o gün, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden Andrew Ryan'ı görmeye gidiyor; dostlarıyla kendisinin, başkentteki Yunan temsilcisiyle görüştüklerini ve kendisine, Mustafa Kemal'e karşı bir Kürt akımı başlatmayı dilediklerini; bunun hem Yunan hem de Kürt çıkarlarına yardımcı olacağını; ama bunu yapmadan önce İngiliz yönetiminin de izninin alınması gerektiğini söylediğini bildiriyordu.
>
> Bunun üzerine, Ryan, kendi deyimince "Kürdistan'da" ayaklanma başlatmak için cesaret verilemeyeceğini; Yunanlı'ların, o sıradaki düşmanca davranışları İngiliz yönetiminin dileklerine karşıt olarak başlatmış olduklarını ve İngiliz'lerin, bu savaşta, yansızlıklarını ilân ettiklerini bildiriyordu.[4838]

4832 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 535.
4833 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 544.
4834 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 79.
4835 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCII.
4836 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 80.
4837 FO/8084/N 9912; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 59.
4838 FO 371/6346/E 6215; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 170.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, TBMM Hükümetinin *"uzlaşmacı" olmayan tutumunun Moskova'nın Ankara'ya uyguladığı baskıdan kaynaklandığı*nı belirtiyor.[4839]

26 Mayıs 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un Harbiye Nezâretine muhtırası: *Yunan ordusundaki devamlı değişikliklerden dolayı Venizelos'un düşüşü neticesinde bu ordunun ciddî harekât yapma kabiliyetinden şüphe* ediyorum.[4840]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 26 Mayıs 1921 tarihli raporunda Kemalistlerin Anadolu'da Bolşevikliğe ve İttihadçılar-Bolşevikler ittifakına karşı tedbir aldığı kaydedildi:

> "(Türk) ulusalcılar, herhangi bir komünist ajan veya tahrikçinin Anadolu'ya girmesini önlemek amacıyla, son zamanlarda, oldukça kesin davranışlarda bulunmuş; ülkede oldukları bilinen komünistlerin tümünü de ülkeden çıkarmışlardır. Bunlar arasında, kötü ad yapmış olan Mustafa Suphi de vardır. Bu davranışın sonucu olarak komünistler yer altına çekilmiş; eylemlerini gizlice yürütmeye başlamışlardır. Son günlerde Anadolu'dan dönmüş olan bir ajanın bildirdiğine göre, ulusalcılar, Bolşeviklerin komünizmi ülkeye yaymak niyetinde olduklarını iyice anlıyor ve Ankara'daki Bolşevik misyonunu, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğu ve ticari temsilcisini sıkı biçimde göz hapsine alarak, olanaklı her türlü önlemi alıyorlar. Bu arada, ulusalcıların resmi dairelerinde, Bolşeviklerden para alan birçok yetenekli adamları vardır. Bolşevikler, ayrıca, Bakû'deki Propaganda ve Eylem Konseyi aracılığıyla Anadolu'da propaganda yaymak amacıyla Tiflis ve Batum'da propaganda büroları kurmuşlardır. Yine Bolşevikler, Anadolu'daki ajanlarının sayısını artırmak için önlemler alıyor ve bu sahada çok miktarda para harcıyor; Batum'da sahte Türk banknotları (kayme) basıyorlar.[4841]

27 Mayıs 1921. Enver'den Cavid'e mektup: *Anadolu'nun son zamanlardaki şeklini hiç beğenmedim. Moskova'da kendilerine, Batı ile bir an önce sonuca varmalarını bildirmiştim. Ankara tersine şahsî diktatörlüğe ve Rus istikametine atıldı*.[4842]

İngiliz Gizli Servisi İstanbul Şubesi muhtıra hazırladı:

> Bekir Sami Bey Avrupa'dayken TBMM'nde aşırılar güçlendi. Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin imzaladığı anlaşmaların Rus yardımının kesilmesine sebep olacağını söyledi. Batılılar aleyhindeki politikasında Mustafa Kemal'i 140 mebus destekledi. Yeni kabine Bolşevik taraftarı bir politika izleyecek. Eski bir İttihatçının verdiği bilgiye göre, İttihatçı liderlerin yeniden politika sahnesine çıkmasında Cavit Bey öncülük yapacak.[4843]

İngiliz *Manchester Guardian* muhabirinin gazetesine gönderdiği yazı: Yalova ve çevresinde, *Samanlı ve Akköy dışında bütün müslüman köyleri Yunan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bütün bu köylerde hayatta kalan ve Akköy, Samanlı ve Yalova'da toplanmış sadece 500 kişi buldum. Son onbeş gün içinde Akköy'ün yüzde onbeşi öldürüldü. Kalanlar da her zaman ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır*.[4844]

28 Mayıs 1921. Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM, Bekir Sami'nin Briand ve Sforza'yla müstakilen akdetmiş olduğu gizli andlaşmaları reddetmiştir. Bu hadise üzerine, Curzon, Fransa ve İtalya üzerinde diplomatik baskı kurmaktan vazgeçiyor.[4845]

4839 The Times, 25 May 1921, *Policy of Angora. England the enemy*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 302.

4840 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 91.

4841 Salâhi Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 256-257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4842 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 547.

4843 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 548.

4844 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı,* 1970, s. 146; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 87, dipnot 40.

4845 *Confidential Print*, 6157; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.

Hardinge, Curzon'a bir başka mahrem telgraf gönderdi. Fransa Hariciye Nezâreti Genel Sekreteri Berthelot'la görüşmüştür. Berthelot, *"aşırı görüşlülerin" Ankara'da şaha kalktıklarını ve Fransız yönetiminin şimdilik hiçbir davranışta bulunmak istemediğini* söylemiştir.[4846]

29 Mayıs 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Rattigan, Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'yle mülakat etmiştir. Pellé, *Kemalistleri memnun etme siyasetinin başarısızlığa uğradığını anlamış bulunuyor*.[4847] Rattigan: *Yunanlılar yenilgiye uğrarlarsa, Kemalistler, tüm savaş kesimlerinde saldırıya geçecek ve zaten birçok kargaşalıklara gebe bulunan İstanbul'da bir hükümet darbesi yapmaya yeltenecekler*.[4848]

30 Mayıs 1921. İngiliz Askerî İstihbarat Dairesinin Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Harington'a aid dikkat çekici bir ifade yer aldı: *Yunanistan'ın ipiyle kuyuya inilmezdi*.[4849]

Britanya Hariciye Nezâreti, Boğazlar mıntıkasının tahliyesini savunan Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Payitaht İstanbul'un tahliyesi, Türk İmparatorluğunu küllerinden tekrar doğurabilir:

> İngiliz kuvvetleri İstanbul'dan çekilirse, İngiltere prestij kaybedecek, İngiliz ticareti bir darbe yiyecekti. Bu kadarını askeri makamlar da kabul ediyorlardı. Ama askeri bir felaketin önüne geçmek için İstanbul'dan çekilmeyi "ehvenişer" olarak görüyorlardı. Dışişleri Bakanlığı ise, işin başka yönlerini de düşünmekteydi: Yunanlılar yenildikten sonra Mustafa Kemal'in karşısında hiçbir kuvvet kalmayacaktı. İngiltere, Birinci Dünya Savaşında* Türklere karşı kazandığı zaferin bütün meyvelerini kaybedecekti. Doğu ve Batı Trakya'yı da içine alan büyük Türk imparatorluğu yeniden kurulmuş olacaktı. Bu imparatorluk Boğazlara kumanda edecekti. İngiltere'nin Irak'taki ve hatta Mısır'daki durumu için bir tehlike olacaktı. Fransa, İtalya ve Almanya bu büyük Türk imparatorluğunun peşinde koşacaklardı. İstanbul, bütün İngiliz aleyhtarı propagandanın ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu çökertmek amacı güden Panislamizm hareketinin merkezi olacaktı. Ankara'yla Moskova arasında zaten ittifak vardı. Bunun bir ayağı da, Afganistan'daydı. Hindistan İmparatorluğu'nu çökertme amacında Moskova'yla Ankara birleşiyorlardı. Hindistan için tehlike büyüktü.
>
> Bu tabloyu çizdikten sonra, Dışişleri Bakanlığı muhtırası devam ediyordu: İstanbul'u boşaltmak, İngiltere'nin izleyegeldiği politika için yıkıcı olacaktı. Onun için bu önemli konuda bir karar vermeden önce durumu enine boyuna yeniden incelemek, düşünmek gerekliydi. Her şeyden önce, Yunanlıların bozguna uğramaları acaba gerçekten kaçınılmaz bir şey miydi? Bunun bir çaresi bulunamaz mıydı? Bozgunu önleyecek tedbirler yok muydu? Bazı tedbirler alınarak Yunanlıların İzmir'de tutunmaları sağlanırsa, Kemalistlerin yine İstanbul'a saldırmaları tehlikesi var mıydı? Böyle bir saldırının hazırlanması acaba ne kadar zaman alacaktı? Veya Yunanlılar İzmir'i boşaltırlarsa, Doğu Trakya'da bir savunma cephesi kuramazlar mıydı? Bütün bunları askeri makamlardan sormak lazımdı.

4846 FO/6470/E 6157; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 157.

4847 FO/6470/E 6140; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 157.

4848 FO/6470/E 6140; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166.

4849 BNA, FO, 371/6470-E6129/1/44; Aktaran: Eleftheria Daleziou. (2002). *Britain and Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923* [PhD Thesis] (p. 196). Department of History, Faculty of Arts, University of Glasgow. "General Harington, Yunanlıların geçici başarılar kazansalar bile sonunda savaşı yitireceklerine inanıyordu. [..] Bir asker olarak General Harington, sorunların düğüm noktasının İstanbul'da değil, Ankara'da olduğuna inananlardandı." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 64.

* Bilâl N. Şimşir, vesikayı ya da vesikadan tam metin iktibas etmeyip 1972'de kendince özetlemektedir. Bu kapsamda *Harb-i Umumî* / *Cihan Harbi* kavramlarını değil de *Birinci Dünya Savaşı* kavramını istimal etmiştir. Lakin malumunuz 30 Mayıs 1921 tarihli İngiliz vesikasında *First World War* / *First Great War* tabirinin geçmesi mümkün değildir çünkü ikincisinin hurucuna 18 sene vardır.

> [..] Yunanlılar İzmir'den fedakârlık etmeye razı olurlarsa, Doğu Trakya'yı mutlaka Yunanistan'a kazandırmak lazımdı. Türklerin Çatalca'dan öteye, Avrupa'ya geçmeleri önlenmeliydi. Türk imparatorluğunun yeniden doğmasına hiçbir şekilde fırsat verilmemeliydi. İstanbul'a Yunan askerleri getirilmesi ihtimali de düşünülmeliydi. Oysa İngiliz askerleri İstanbul'dan çekilirse, Yunanlılar yalnız İzmir'i değil, Trakya'yı da yitireceklerdi. Bu, Türk imparatorluğunun yeniden kurulması demek olacaktı. O bakımdan İngiliz askerlerinin İstanbul'da kalmaları Britanya İmparatorluğu için hayati önem taşıyordu. Bu uğurda müttefiklerin de desteğini aramak gerekecekti. İtalya bir tarafa bırakılabilirdi. Ama Fransa'nın desteğini sağlamak için, gerekirse, pazarlığa girişilmeliydi. Rhine Nehri'nde Alman tehlikesine karşı Fransa'yla ittifak yapmak, Fransa'nın desteğini sağlayabilirdi.[4850]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 228 numaralı rapor kaleme aldı: *Bolşevikler Kemalistlerin İtilâf devletleriyle bir anlaşmaya vardıktan sonra dikkatlerini Doğuya çevirmeleri olasılığından kuşkulanıyor; Gürcistan'ın, Kemalistlerle iyi ilişkiler kuran yansız bir ülke olarak kalmasını dilemiyorlar*.[4851]

Yunan *Efimeris Ton Valkanion* gazetesi: *Mustafa Kemal iktidarda olduğu sürece Enver ve Cemal'in kişisel etkileri çok fazla hissedilir olmayacaktır. Mustafa Kemal'in konumu son derece güvensiz görünmektedir. Yakın gelecekte bu iki İttihatçı lider tarafından işgal edileceği düşünülmektedir*.[4852]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Gunaris kabinesi, *halkın ve ordunun moralini yükseltir umuduyla, Bizans İmparatorluğu efsanesinin dolaylı biçimde yeniden diriltilmesi* kabilinden *tüm askerî işlerin sorumluluğunun Kral Konstantin'e verilmesi ve onun buyruğunda bir Kraliyet Komutanlığı kurulması gerektiğini General Metaksas'a bildirmiştir*. *Gunaris, gerçekte Savunma Bakanına düşen askerî sorumluluk ve kararlara Kralı da karıştırmak amacını güdüyor*.[4853]

31 Mayıs 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. İstanbul'un tahliyesi meselesi, gündemin esas müzakere meselesidir. *İstanbul'un askerî durumuyla ilgili olarak* Britanya Harbiye Nâzırı Muhafazakâr Sör Laming Worthington-Evans'ın *Kabine'ye sunmuş olduğu muhtıra ile Genelkurmay Başkanlığının ve general Harington'un raporları ele alını*yor. General Harington: *Anadolu'da Yunan ordusu bozulmuştur, Mustafa Kemal'in durumu ise güçlenmiştir. Yunan orduları İzmir'e dökülebilir*. *İstanbul'daki Müttefik kuvvetleri Mustafa Kemal'e karşı koyabilecek durumda değillerdir. İstanbul'da kalmak yersiz ve tehlikeli olacaktır. Ayrıca Müttefik Kuvvetler, İngiliz Kumandanlığı altında toplanmamaktadır.* Lord Curzon, General Harington'a cevaben: *İstanbul'dan çekilmenin geniş ve felâketli yankıları olacaktır. İngiltere, zaferin bütün meyvelerini yitirecektir. Mustafa Kemal büsbütün güçlenecek ve İngiliz İmparatorluğu için tehlike olacaktır*. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, *Türkiye ile genel barış andlaşması yapılmadan İstanbul'dan çekilmenin Irak'ta ve Filistin'de İngiliz çıkarları için*

Fotoğraf. *Britanya Harbiye Nâzırı (13 Şubat 1921 - 19 Ekim 1922) Sir Laming Worthington-Evans* [Wikipedia].

4850 DBFP, I/17, s. 207-211, *Memorandum by Sir E. Crowe on the Hostilities between Turks and Greeks,* Foreign Office, May 30, 1921; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 27-28.

4851 FO/6515/E 6400; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 64-65.

4852 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 376.

4853 FO/6514/E 6181; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 164.

*tehlikeli olacağını belirt*ti.[4854] Churchill'e göre İstanbul'un tahliyesinin *barış antlaşmasının bir bölümü olarak ele alınma*sı gerekiyor.[4855] Hindistan İşleri Nâzırı Montagu, *Sévres andlaşmasında köklü değişiklikler yapılarak barışa ulaşılmasını ve İstanbul'un boşaltılmasını savunu*yor. Velhasıl, *Kabine, Dışişleri Bakanlığınca ve askerî makamlarca birer rapor hazırlanmasına, askerî raporda, en az kuvvetle Boğazlar bölgesinde tutunabilme olanaklarının araştırılmasına karar* verdi.[4856] Boğazlar mıntıkası, Curzon'un ifadesine göre, *müttefiklerin savaştan elde ettikleri her kazancı* ve *Ortadoğunun barışçı yolla yeniden kurulması* için rehin tutuluyordu.[4857]

> İngiliz Bakanlar Kurulu'nda, Savaş Bakanlığı'nın ve General Haringtон'un raporları görüşüldü. Haringtон, Yunanlıların yenileceğini, Mustafa Kemal'in güçlendiğini bildirerek İstanbul'un boşaltılması gerektiğini anlattı. Hindistan İşleri Bakanı Montagu da Sevr Anlaşması'nda köklü değişiklikler yapılmasını ve İstanbul'un boşaltılmasını savundu. Dışişleri Bakanı Curzon ile Sömürgeler Bakanı Churchill, İstanbul'dan çekilmenin felaket doğuracağını, bunun Irak ve Filistin'de de İngiliz çıkarları için tehlike yaratacağını savundular. Bakanlar Kurulu, en az kuvvetle Boğazlar bölgesinde nasıl tutunabileceği konusunda askeri makamların bir rapor hazırlamasını kararlaştırdı.[4858]

Britanya Bakanlar Kurulu, *durum çok ciddî olmaya başladığından, Türkiye'ye karşı uygulanan siyaseti yeniden gözden geçirecek özel bir komisyon kurmak kararını* aldı.[4859]

Avam Kamarası içtimaında TBMM Hükümetinin mevcudiyeti fiilen kabul edildi.[4860]

Sir Edward Grigg, Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: Yunanlar, *İngiltere ile Fransa'nın kendilerinden yana savaş girmelerini bekliyor; Yunan ordusu Batı Anadolu'da savaşırken, Fransız ordusunun da Kilikya'da ileri bir atılım yapmasını umut ediyorlar*.[4861]

*İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a 31 Mayıs'ta şu gizli telgrafı göndermişti*r: *"(Türk) ulusalcıların şimdiki tutumu bizi yansız kalmaya yüreklendirmiyor... Yalnız ulusalcılar değil, İstanbul'daki Türklerin çoğunluğu bizim yansızlığımızı bir komedi olarak görüyor..... Kesin yansızlığa daha az dayanırsak yitireceğimiz bir şey yoktur... Son günlerde Kemalistler İngiltere'ye o kadar şiddetle düşman olmuşlardır ki, onların pek pratik olduklarını sanmıyorum. Bunun alternatifi, onların taleplerine büsbütün teslim olmak veya Yunanlıları açıkça desteklemektir... Buradaki askeri uzmanların görüşünce, Yunanlılara yardım sağlanmazsa onlar sonuçta çökecektir. Bu olursa, ulusalcıların zafer kazanmaları ve bize karşı daha düşmanca davranmaları olasılığı göz önünde tutulmalıdır. Müdahale etmeyi ne kadar ertelersek, Kemalistlerin talepleri bir o kadar artacaktır. Bunun başka bir yolu, Yunanlıları desteklememiz ve Kemal'i yenilgiye uğratmamızdır. Bu olursa, Anadolu'da daha ılımlı kişilerin yönetime geçmesi muhtemeldir..."* Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *Ulusalcı güçleri dağıtmanın olanaklı olduğunu sanmıyorum... Ancak Kemalistleri teskin etmek için İzmir'i Türklere iade etmemiz ve muhtemelen Doğu Trakya'ya özerklik vermemiz gerekecektir. Hatta bunlar yapılsa bile, Yunanlıların İzmir'e gönderilmesiyle ilişkin görülen İngiltere'ye karşı duygular yatıştırılamaz olabilir. Ancak bunu yaparsak, İslam'a karşı işlenmiş olan büyük haksızlığı ortadan kaldırmış oluruz ve bu da muhte melen padişahı kurtarabilir... Hindistan sorunu olmasa, en açık çözüm, İzmir'i Türklere vermek ve Yunanlıları İstanbul'a yerleştirmek olacaktır, ancak bu*

4854 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCVIII-XCIX.
4855 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 308.
4856 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCIX.
4857 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 23.
4858 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 551.
4859 Cab. P. 23/25, 44(21) & 45(21); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 167.
4860 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 78.
4861 FO/6516/E 6486; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166.

olanaksızdır. Acaba Yunanlılara Kıbrıs'ı vererek onları yatıştırabilir miyiz? (Marjinde Curzon'un notu: "Lütfen bu saçma öneriyi yapmayınız") Herhangi bir sert karardan önce padişahın savını öne sürebilir ve olanaklıysa, halifenin inatçı uyruklarına karşı koruyucu rolünü oynayabiliriz. Sonra R. C. Lindsay derkenar yazdı: *Benim görüşümce Yunanlılar fırsatı kaçırmışlardır. Onların şimdi işgal ettikleri yerleri yönetimleri altında tutarak geliştirmeleri kuşkuludur*.[4862]

1 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu Encümeni, Başvekilin Avam Kamarasındaki odasında içtima ediyor. Lord Curzon, Londra'daki sabık Yunan Konsolosu Stavridi'yle olan mülakatından haber veriyor. Sürgün başvekil Venizelos, *karamsar*dır zira *Fransa ile İtalya, malî çıkarları yüzünden gizli kapaklı* surette Mustafa Kemal'in *yanında yer almışlar* böylece Mustafa Kemal'i *artık müthiş bir tehlike haline* getirmişlerdir.[4863]

Britanya Bakanlar Kurulu içtimaında Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *Mustafa Kemal'le anlaşma yapılarak Türkiye'nin boşaltılmasını önerdi*.[4864] H. H. Wilson, *Türkiye ve İrlanda'daki vaziyetin "esasen aynı olduğunu ve çözüm seçeneklerinin de aynı olduğunu* söyledi. *"Ya beylerin kafasına vurun ya da dışarı çıkın" dedi. İrlanda meselesinde şunu savundu: "Dışarı çıkmamak için beylerin kafasına vurmalıyız. Türkiye'de beylerin kafasına vuramayız, bu yüzden dışarı çıkmalıyız, ama dışarı çıkınca Kemal'le sevişmeliyiz."*[4865] Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise *İstanbul'dan çekilmenin ve Mustafa Kemal'e teslim olmanın "çok ağır bir moral darbe" olacağı ve İngiltere'nin Mezopotamya ve Filistin politikasını uygulama olasılığını ortadan kaldıracağı*nı belirtti:

> Biz hemen Mustafa Kemal'e karşı savaş halindeymişiz gibi bir tavır takınmalıyız; kendimizi ona elden geldiğince sevimsiz göstermeliyiz; askeri komutanlık, örgütlenme ve strateji yönlerinden öğütlerimizi ve politikada rehberliğimizi kabul etmeleri koşuluyla, Yunanlıları desteklemeliyiz.[4866]

Curzon'un beyanı, İngilizlerin 15 Mayıs 1919 Yunan hamlesini de tavzih eder mahiyettedir. Yunan'ı Anadolu'ya sürmek, Mustafa Kemal'e görüntüde düşman olmak.

Lloyd George, *Mustafa Kemal'e "mümkün olduğu kadar kötü" davranılmasını savun*uyor. *Gerek askerî kumanda örgütü ve stratejisi, gerekse politika yönetimi bakımından "bizim yönetimimize uymaları şartıyla, Yunanlıların desteklenmesini" teklif* ediyor. Britanya Başvekili, *Yunan ihtiraslarının artık gemlenmesi ve yeni barış koşullarının Türklere teklif edilmesi* hususuna da dikkat çekiyor. Ankara'daki *ılımlı* milliyetçilerle irtibat kurulmasını da arzuluyor. Bu ameliye için Ağa Han'ı öneriyor. *İsviçre'de tedavi gören Ağa Han, "Müslümanla Müslüman gibi" bir konuşma için Mustafa Kemal'le çeşitli barış yollarını görüşmeyi de kabul* edebilir. Her ne kadar Bekir Sami (Kunduh) ve emsali ılımlıların yerini müfritler almış olsa da, ılımlılarla bağlantı kurduğu anlaşılan Ağa Han fayda sağlayabilir.[4867]

Edwin Montagu, Hint Müslümanlarının temsilcilerine, Londra Konferansın'da Türklere verilen hakları açıkladığına dikkati çekti. Temsilcilere dinsel duygulara saygı gösterildiği ve bundan sonra da gösterileceği konusunda teminat vermişti. Daha sonra -biraz da hayret verici bir şekilde- Ankara

---

4862 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 260-261.

4863 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 169-170.

4864 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 553.

4865 Wilson diary, 1 June 1921; Aktaran: Keith Jeffery. (2006). *Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier* (p. 252). Great Britain, Oxford: Oxford University Press.

4866 Michael Llewellyn Smith. (2002). *Yunan Düşü* (H. İnal, çev.) içinde (s. 308). Ankara: Ayraç Yayınevi.

4867 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 170. "Kabinede Mustafa Kemal'e aracı olarak gönderilmesi için adı geçen Şiî Müslümanlarının ve İsmaîlîye mezhebinin lideri Ağa Han", David Lloyd George'nin "yakın dostu"dur (Walder, 1971, s. 194).

hükümeti, Londra'nın tekliflerini kabul etmeyecek olursa. Yunanlılara yardım etmekten yana olduğunu açıkladı.[4868]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Vekili Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a *çok ivedi* bir telgraf gönderdi. Fevzi, *10 İngiliz tutsağının serbest bırakılmasına karar verildiğ*ini, *öteki İngiliz yurttaşlarının ise, Malta'da tutuklu Türklerin geride kalanları serbest bırakıldıkça salıverileceklerini bildir*di.[4869]

Hindistan Umuru Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, Hariciye Nâzırı Curzon'un Kelam-i Mahsusu Robert Vansittart'a mahrem muhtıra gönderdi. Ağa Han'ın Bekir Sami'ye (Kunduh) yazdığı mektubun İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlik tarafından adresine teslim edilmemiş olmasına teessürünü bildiriyor. Montagu, *"Ankara'daki aşırı öğeleri etkisiz bırakmak amacı güden ılımlı Kemalist ajanların" bir araç olarak kullanmak istedikleri bu mektubun siyasî önemi* haiz olduğunu vurguluyor.[4870]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgrafname gönderdi. Yunan Kralı, Batı Anadolu cephesini *gezerse, Yunan ordusunun daha sonra kendi onur ve saygınlığını ciddî biçimde yitirmeden geri çekilmesinin güç olacağına inanan General Metaksas'la çevresindeki, kralın Anadolu gezisini önlemeye çalışıyorlar*.[4871]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, *Yunan ordusuna zerre kadar güveni olsa, Yunanlıları desteklemekten geri kalmayacağını, ama Fransız askerî katlarının, bu ordunun yetersizliğine inandıklarını öne sürüyor; Bağlaşıkların, Yunanlıları desteklemekle yeni bir Wrangel fiyaskosu yaratmaları olasılığından korkuyor*.[4872]

2 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu Encümeni, Başvekilin Avam Kamarasındaki odasında içtima ediyor. Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, *Yunanistan'ın 10 gün içinde İzmir'i boşaltması* ve *Türk Milliyetçileriyle görüşmelerin bir an evvel başlatılması*; *Yunanistan'ın bu istekleri reddetmesi durumunda onları kaderleriyle başbaşa bırakmak gerektiğini* ifade etti. *İstanbul derhal tahliye edilmeli*dir. *Aksi takdirde Mustafa Kemal, uygun bir zamanda İstanbul'a saldıracak daha sonra da Trakya'yı işgale kalkışacakt*ır.[4873]

Avam Kamarası içtima ediyor. "Yunanistan ve Türkiye" mevzubahistir:

> Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık kararı alan ve bunu Batı cephesinde uyguladığını ileri süren İngiliz Hükûmeti'ne karşı Ormsby Gore, İstanbul'un müdafaası amacıyla Kuzeybatı Anadolu'da (Marmara Denizi çevresinde) bulunan Yunan birliklerine mühimmat yardımı yapılıp yapılmadığının ya da teknik danışman sağlanıp sağlanmadığının da açıklığa kavuşturulmasını istedi. Bilhassa Albay Repington'ın Anadolu'daki Yunan ordusunda İngilizler tarafından askerî ataşe olarak görevlendirildiğine dair iddialara da cevap verilmesi bekleniyordu. L. George Yunanlara hiçbir şekilde mühimmat yardımı yapmadıklarını, teknik danışman sağlamadıklarını, sadece Atina'da bulunan askerî ataşenin Yunan cephesini ziyaret için bölgeye

[4868] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 171.
[4869] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 182.
[4870] FO/6470/E 6554; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 148.
[4871] FO/6516/E 6610; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 164.
[4872] FO/6515/E 6292; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166. "Beyaz Rus önderlerinden General Wrangel, Bağlaşıklardan gördüğü yardıma karşın Bolşeviklerce yenilgiye uğratılmıştı." (Sonyel, 1991, c. 2, s. 166, dipnot 108).
[4873] Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye*, s. 211; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 125.

> davet edildiğini, hatta o sıralarda ayrılmak üzere yola çıkmış olabileceğini ileri sürerek tarafsızlık ilkelerine uyduklarını savunuyordu.[4874]

İngiliz Bakanlar Kurulundan müteşekkil bir encümenin *önünde Yunan ordusuna ait raporlarla dolu büyük bir dosya vardı ve bu raporların çoğu Yunanlılara karşıydı. Harington'un Mart 1921 tarihli raporunda Kral yanlısı subayların işbaşına dönmeleri sonucunda "etkinlikte genel bir düşme" olduğuna işaret edilmişti. İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, mayısta karaya çıkarak Uşak'a giden, bu arada da minarelere ateş açarak mermilerini boşa harcayan ve sokaklarda Müslümanlara saldıran yeni tertip askerlerin disiplinsiz olduklarını bildirmişti. Stergiadis'te bunu nisanda İngiliz askeri temsilcisine anlatmıştı:*

> Birkaç ay öncesine kadar, Yunan denetimindeki topraklarda yaşayan halk, rahat ve memnundu, ülkenin yönetimi iyi sonuçlar vermeye başlamıştı. Bununla birlikte, Küçük Asya'da nasıl davranacaklarını bilmeyen yeni subay ve askerlerin Yunanistan'dan gelmesiyle karışıklık başgösterdi ve istenilmeyen çeşitli olayların meydana gelmesiyle Türk halkı darıltıldı.[4875]

Hükümet bir kere daha Mustafa Kemal'in dostluğunu kazanmak için ne teklif edilebileceği konusu üzerine eğildi. İzmir mi? Boğazlar ve İstanbul mu? Batum ve Baku mu? Kimse Yunanlıların kendilerini İngilizlerin ellerine emanet edip etmeyeceklerini bilmiyordu. Etseler bile, "Yunanlıların desteklenmeye değer olup olmadığı" da belirsizdi. Yunanlıların, İngilizlerce ihanete uğradıklarını düşünmelerine yol açacak delilleri olmadığı üzerinde duruldu. "Yunanlıların amaçlarını yıkan Kral Konstantin olmuştu ve sorumluluğunun omuzlarımıza yüklenmesine izin vermemeliyiz."[4876]

Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Wilson'un Bakanlar Kurulu Encümenine brifingi doğrultusunda, *İstanbul'da "eli kulağında" bir tehlike olmadığı kararlaştırıldı. Buradaki kuvvetlerin şimdilik takviyesi gerekmediği görüşüne varıldı*.[4877]

Avam Kamarası içtimaında *Yunanistan ve Türkiye* mavzubahis ediliyor. *Yunanistan'a İngiltere tarafından yardım edilip edilmediği* soruldu. Başvekil Lloyd George: *Ne İngiltere ne de müttefikleri Yunanistan'a yardım ediyor. Atina'daki İngiliz askeri ataşesi Yunan cephesine davet edildi. Ve belki de şu ana kadar oraya ulaşmıştır. Albay Repington'un yaptıklarıyla ilgili bilgim yok. Onun resmi bir misyonu yok*.[4878]

Avam Kamarası içtimaında *Ankara Hükümeti İngiliz Üsera* mevzubahis ediliyor. Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Ankara Hükümeti'ne aşırı uçlar hâkimdi*r. *Rus Hükümeti'yle yakın ilişki içinde*dir. *Fakat şu son asılma* [TBMM Hükümeti suçlu gördüğü iki İngiliz vatandaşı salben idam etmişti] *olayının Rus teşebbüslerinden dolayı olduğunu gösteren bir bilgi yoktu*r. *İngiliz vatandaşlarının asılması konusunda Ankara Hükümeti'yle görüşme yapılmasını veya iletişim kurulmasını şu an için gerçekleştiremedi*k. *Esir değişim antlaşması imzalanmıştı*. Hükümetimiz Malta'daki Türk 64 esirden 40'ını tahliye etti *ama Türkler şu ana kadar anlaşmaya sadık*

4874 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 242. Özel şirketler vasıtasıyla iki tarafa da askerî malzeme satılıyordu. Lloyd George, her zamanki gibi politik bir cevab vermiştir. Kısmen doğru fakat kesinlikle siyasî faydacı bir beyanat.

4875 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 310. "İzmir Başkonsolosu Sir Henry Lamb, Nisan ayında 10.000 askerin yeniden karaya çıktığını ve Anadolu'nun içine gönderildiğini bildiriyordu. *Yeni gelen birliklerin disiplinsizliği açıkça ortada ve Müslüman halka karşı duygularının kamçılandığı belli. Minarelere ateş ediyor ve sokak ortasında erkekleri, kadınları ve çocukları dövüyorlar. Resmî makamlar da tehlikenin büyüklüğünün farkında, fakat bunları kimse dizginleyemiyor*." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 179.

4876 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 172.

4877 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 172.

4878 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 79-80.

*kalmamışlar*dır. *Hükümet, esirlerin serbest bırakılması için her çabayı sarf edecekti*r. *Türk Hükümeti'nden imzalarına sadık kalmasını ummakta*yız.[4879]

Sir F. Banbury *Türkiye ile barışın yapılmasındaki gecikmenin, İngiltere'nin ticarî ve malî çıkarlarını olumsuz yönde etkilediğini Başbakan'ın dikkatine* Avam Kamarasında sundu.[4880]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Bristol, ABD Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Bildirdiğine göre İngiliz Fevkalâde Komiserliği ile İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı Türkiye üzerine zıt siyasetler takib etmekteler:

> Çok güvenilir kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, İngiliz Yüksek Komisyonu ile Askeri Komutanlık arasında, gerek siyasi, gerekse askeri yöntemlere ilişkin bir görüş ayrılığı var. İngiliz Yüksek Komisyonu'nun baş siyasi görevlisi Ryan'ın arka çıktığı, İngilizler'in buradaki ticari çıkarlarının, Dışişleri Bakanlığı üzerinde çok büyük etkisi olduğuna, dolayısıyla Yakın Doğu ile ilgili politikayı bu olgunun belirlediğine inanılıyor. General Harington'un Londra'ya, daha fazla gecikmeksizin barışın sağlanması veyahut İngiliz birliklerinin, İngiliz Yüksek Komisyonu'yla birlikte Türkiye'yi boşaltma önerisini ilettiği zannediliyor.[4881]

ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, Washington'a telgraf gönderdi. İstanbul'daki Britanya Fevkalâde Komiserliği ile Britanya İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, Türkiye politikası sathında mütecanis hareket etmemektelerdir:

> Bristol, 2 haziran tarihli telgrafında, Yakın Doğu işlerinde İtilâf Devletleri arasında bir bunalımın çıkması yakındır ve bir çekişme ve uyuşmazlık, dahası bir bozuşma bile beklenebilir; İngilizler, kendi aralarında bile anlaşmış ve birleşmiş değillerdir. İngiliz Yüksek Komiseri ve Askeri Komutanı, politik ve askerî konularda ayrı görüşler içindedirler. Yüksek Komiser, ticarî elemanların etkisi altındadır; bunlar Dışişleri Bakanlığı üzerinde üstün bir etkiye sahiptirler ve bu nedenle İngiltere'nin Yakın Doğu politikasına egemen olabilmektedirler. İngiliz Komutanı General Harington, ya barışı zorla kabul ettirmek için yeterli kuvvet verilmesi ya da işgal bölgelerinin bütünüyle boşaltılması için baskı yapmak üzere Londra'ya gitmiştir. Türkler ve Yunanlılar, yeni bir savaş için her türlü hazırlığı yapmaktadırlar ve İzmit'in Yunanlılar tarafından boşaltılması beklenmektedir. raporlara göre, Kilikya'daki Türk ve Fransız kavgası bitmiştir.[4882]

İstanbul'daki *Muharib Grubu*, Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığına şifreli, pek mühim, aciliyetli muhtıra gönderdi:

> Şifre: 368/88
> Pek mühim ve müstaceldir.
> 2 Haziran 337
>
> Ankara Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine
>
> İstanbul İngiliz mümessilinin Safa Beye vuku bulan müracaatı hakkında Harbiye Nazırı Ziya Paşa bervechi âti malumatı ita buyurmuşlardır.
>
> <u>İngilizler Bekir Sami Beyle yaptıkları Londra itilafnamesine tevfikan Maltadaki Türk mevkuflarını tahliye ettiler. Halbuki Anadolu'daki İngiliz mevkufini hakkında henüz hiç bir malumat alınmadı. Bu hal İngiliz muhitinde pek ziyade asabiyet tevlit ettiği</u> cihetle bu bapta bir hüsnü netice hasıl olmazsa İngiltere Fransız ve İtalyan'larla Anadolu sevahiline abluka vaz' edeceklerdir. Diğerleri iştirak etmedikleri takdirde dahi İngiliz'ler bu ablukayı bizzat yapacaklardır demiştir. Hariciye Nazırı Safa Bey ayrıca gruba bu husus hakkında ehemmiyetle beyanatta bulundu. Ve dediği gerek Avrupa'dan aldığım telgraflarda, gerek buradaki ecanible temasından İngiliz'lerin Anadolu'daki teb'asının serbest bırakılmamaları sebebiyile pek ziyade muğber bulunduklarını ve bu vesile ile abluka ilânı ve Yunan'lılara sarih muavenetler ifası gibi teşebbüsata

4879 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 79.
4880 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 143.
4881 *U. S. Records*, 867.00/1413; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 190.
4882 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* 1972, s. 353-354.

> hazırlanmaktadırlar. Karadeniz'deki nakliyatı Milliyeye de ağahtırlar. Bu hadisat yirmi otuz İngilizin Anadolu'da alıkonulması ile tamamiyle gayrimütenasip bir netice verecektir. Milletin menafii aliyesi namına bir fert sıfatiyle ve müstacel bir ehemmiyetle bu meselenin hüsnü neticeye isalini ve İstanbul'da işarını rica ederim.
>
> Filhakika İngiliz'ler Londra konferansından beri İstanbul'da mutedil ve müsamahakâr hareket ediyorlar ve Yunan'lılara karşı âşikâr muavenette bulunmuyorlar, yeniden bir tazyikin başlaması İstanbul ve muhitindeki İslâm ve Türk unsurlarının sükûn ve selameti ve Anadolu'ya yapılmakta olan nakliyat ve muavenetin idamesi noktai nazarından pek mühim görülmektedir.
>
> Bu vaziyet hakkında muktazi cevabın sürati itasına veya noktai nazarı Samileri hakkında grubumuzun tenvirine müsaadei devletleri ehemmiyetle maruzdur.[4883]

3 Haziran 1921. Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderen Atina'daki İngiliz Büyükelçi Granville, İngiltere'nin Yunanistan-TBMM Hükümeti harbinde *bekle-gör* siyasetini takip ettiğini ifade etti. Granville, Britanya'nın Yunan'ı desteklemesi gerektiğini belirtiyor.[4884]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığından Harbiye Nezâretine gönderilen muhtıraya göre, İstanbul'daki "Ulusal Savunma" mensubu Venizelosçu kurmaylar, ordunun yönetimini deruhte etmek üzere cunta teşkil etmiş ve darbe planı hazırlanmıştı. Albay Kondylis 1.000 kişiyle İzmir'e, General Ioannou 500 kişiyle Bursa'ya ve bir başka birlik de İzmit'e aynı gece hareket edecek ve Kralcı erkân ve zabitan enterne edilecekti. Lâkin danışılan İngiliz Umumî Karargâhı onay vermemiş binaenaleyh darbe planı kâğıt üzerinde kalmıştır.[4885]

4 Haziran 1921. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgrafname gönderdi. Sefa'nın şifreli telgrafı İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edildi. *Kemalistler, İngiltere'de kendilerine karşı baş göstermeye başlayan aşırı düşmanlık duyguları konusunda, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Sefa Bey aracılığıyla Londra'daki Osmanlı diplomatik temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'dan sürekli bilgi alıyorlardı. Reşit Paşa ayrıca, İngiltere'nin yansızlığı bırakarak, Ankara yönetimine karşı misilleme davranışına geçmesi olasılığı konusunda da uyarıda bulunuyordu*.[4886]

5 Haziran 1921. Kahire'deki Mareşal Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'a gayet mahrem telgraf gönderdi: 1) *Kahire'deki Fransızlar tanınmış bir Kemalist Mısırlı* aramaktalar. *Bunu, Fransızlarla Kemalistler arasında arabuluculuk yapmak üzere Mustafa Kemal'e göndermeyi düşün*üyorlar. 2) *Fransızların amacı, Mustafa Kemal'in dikkatini Kilikya'dan Mezopotamya'ya çevirmek*tir.[4887]

Ajan HC/2037'nin istihbarına dayanan İngiliz istihbarat raporuna göre Büyük Millet Meclisi gizli bir toplantı tertiplemiş ve Müdafaa-yı Milliye Vekili (Millî Savunma Bakanı) Fevzi (Çakmak) Paşa, beyanatının bir kısmında şöyle söylemiştir:

> İngiltere'nin yansızlığı bırakarak Yunanlılara yardımda bulunacağı söylentisine gelince, herhalde İngilizler uzun deneyleri sırasında anlamışlardır ki, bu denli tehditler Türklerin direnme kararına zerre kadar etki yapmaz. İngilizlerin Yunanlılara verdikleri az sayıda mermiler, gemiler ve İngiliz savaş gemilerinin limanlara savurdukları toplar Türkler için önemsizdir. Sonra İngiliz yönetimi Türkiye'de ciddi ölçemler de alamaz, çünkü başka sorunlarla uğraşıyor. Bunu anlayan İngilizler ulusalcılarla anlaşmayı dileyorlar, ama İngilizler

4883 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 216-217.
4884 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCIX.
4885 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 311-312.
4886 FO/6492/E 6968; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153.
4887 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XCIX-C.

> yansız kalmalıdırlar. Ulusal yönetim, Türk ulusunun çıkarları ve onuruyla bağdaşan tüm koşulları kabule hazırdır, ama buna karşıt hiçbir koşul kabul edilmeyecektir.[4888]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Curzon, Anadolu'daki savaşın içinden çıkılmaz bir halde tutulmasına matuf Yunan'a uygulanan ambargonun gevşetilmesini teklif ediyordu. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington ve Koramiral Richard Webb, Curzon teklifine ilaveten, *Kemalist limanların denizden abluka edilmesinin önemine değiniyorlar. Amiral Webb, bu ablukanın, Ruslarla imzalanan ticaret anlaşmasıyla çelişmeyecek biçimde uygulanmasını öneriyor*.[4889] Rattigan mahrem telgrafına birçok derkenar kaydedilecektir. Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, ablukanın *Kemalist-Bolşevik bağlaşıklını pekleştirerek, Doğuda İngilizlere karşı düzenler kurulmasına ve "pan-İslâmcı aşırı öğelerin", Ankara'da iktidarı ele geçirmelerine yol açabileceğini öne sürerek karşı çıkıyor; esasen Rusların, kendi bağlaşıklarını desteklemek amacıyla, Karadeniz'deki gemilerini kullanarak, düşmanca davranışlarda bulunmazlarsa bile, birçok olaylar çıkarabileceklerini ve böylece ablukayı etkisiz bırakmak için elden geleni yapacaklarını öne sürüyor. Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Cecil Hurst da, Türkiye'nin Karadeniz'deki limanları abluka edilirse, Türkiye ile İngiltere arasında geniş kapsamlı etkiler yaratacak bir savaşa yol açacağına inanıyor*.[4890]

Rattigan'ın Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre işgal ve malî çöküş içindeki Bâb-ı Âlî, *maliye üzerinde İtilaf kontrolünü kabul* etmiştir.[4891]

6 Haziran 1921. Başvekil Lloyd George, Hariciye Nâzırı Lord Curzon ve Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Wilson, sabık Yunan Başvekil Venizelos'la Londra'da mülakat ediyorlar:

> Curzon, son durumu enine boyuna kendisine [Venizelos'a] açıklamış, Müttefiklerin Yunanlılardan bazı fedakârlıklarda bulunmalarını isteyerek yapacakları arabuluculuğun Atina'da bir hıyanet olarak yorumlanıp yorumlanmayacağını sormuştu.
>
> Venizelos, iktidardaki Yunan hükümetinin görüşlerinin ne olduğunu bilemeyeceğini belirttikten sonra - Curzon bile "durumu takdir etmeleri çok güç oldu" demişti- sözlerine devamla, "böyle bir yakınlaşmada Yunanistan'ın gururu ile bağdaşmacayak bir şey görmediğini" söyledi. Kendisi bugünkü Yunan hükümetinin başında olsa, böyle bir uvertür [macera] karşısında asla gocunmazdı." Müttefikler elbette ilerde Yunan halkının kendilerini suçlamasına karşı korunmak zorundadırlar" diye de ekledi. Fakat şu anda o da başarıya ulaşılacağı hakkında kuruntuluydu. Müttefikler eyleme kalkışmak niyetinde iseler, derhal girişmeliydiler. Müttefiklerin gerek Ankara, gerekse İstanbul hükümetlerine bir arada yakınlaşmaları gerektiğini düşünüyordu. Venizelos daha sonra görüşme teklifleri başarısızlıkla sonuçlanırsa, "Yunan hükümeti Batı Anadolu'daki durumunu Müttefik desteği olmadan altı aydan fazla koruyamaz" diye de ekledi. Curzon ise, İngiltere ve Fransa'da Türkiye ile yeni bir savaşa kalkışmanın uyandıracağı hoşnutsuzluğu hatırlatmakla yetindi.
>
> Lloyd George da, Venizelos'la yaptığı görüşmede eski Başbakanın, Mustafa Kemal görüşme teklifini reddettiği takdirde, Müttefikler için tek alternatifin Yunanistan'ı en iyi şekilde desteklemek olduğunu, aksi halde utanç verici bir teslim olmaya, yalnız İstanbul'dan değil, Irak, Suriye ve Filistin'den de sürülmeye boyun eğmek olacağını söylediğini toplantıda [9 Haziran tarihli Bakanlar Kurulu Encümeninde] açıkladı. Lloyd George devamla, Türkiye ile yeni bir savaşın imkânsızlığından söz ettikçe, Venizelos'un da Müttefiklerin yüz kızartıcı bir çekilişine karşı tek engelin Yunan ordusu olduğunda ısrar ettiğini sözlerine ekledi. Venizelos ayrıca Müttefiklerin Kral Konstantin'i iktidardan uzaklaştırmak için girişecekleri her hareketin, "Yunanlıları

4888 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 257-258.

4889 FO/6516/E 6688; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 151.

4890 FO/6516/E 6688; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 151-152.

4891 Documents on British Foreign Policy, Vol. IV, p. 330; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 769.

> Krala daha çok bağlayacağını ve tahttaki yerini daha kuvvetlendireceğine" inandığını da söyleyerek, Lloyd George'u etkilemişti.
>
> Sir Henry Wilson da, Venizelos'la yalnız askerî sorunlar üzerinde tartışmıştı. Venizelos, kralcı subaylara karşı hazırlandığı söylenen "darbe" ile hiçbir ilişkisi olmadığını da açıkça belirtmek istedi. Fakat "Yunan ordusu bugünkü gibi yöneltilmeye devam ederse, altı ay sonra var olamaz" diye de ekledi. Yunan ordusunu yeniden ayağa kaldırmak için General Paraskeropulos görevine iade edilmeii, bölük kumandanlarına kadar, eski subaylar tekrar göreve çağrılmalıydı. "Bu imtiyazlara karşı da Kral Konstantin, daha iyi şartlar isteyebilirdi."[4892]

Lord Curzon, Atina Elçisi Lord Granville'ye telgraf keşide eyledi. Albay Farmer'in 18 Mayıs tarihli İzmit tahkikat raporunu *vakit geçirmeden Yunan yönetiminin dikkatine sunmasını ve o yönetimin, bu oldukça ciddi suçlamalarla ilgili görüşlerinin ne olduğunu sormasını* rica ediyor.[4893]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi: *İngiliz üserasının verilmemesi fevkâlade asabiyeti mucip olduğundan her taraftan bu bapta sorulan suallere ne yolda cevap verilmek icap edeceğinin emir ve işarı pek ziyade müsterhamdır. 6 Haziran 337*.[4894]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi: *Ankara, kendisini Rusya'nın kucağına attı. Bu dostluk sunidir*.[4895]

> [Anadolu'yu] Abluka haberi ve Ankara hükümetinin davranışlarının İngiltere'de, Türkiye'nin iyiliği için çalışanları üzdüğü yolunda Türk yanlısı İngilizce Morning Post gazetesinin yaptığı dostça uyarı Ankara'yı bir aşama etkiliyordu.[4896]

7 Haziran 1921. Ağa Han, TBMM Hükümetinin İngiliz esirleri serbest bırakmasını taleb eden telgrafını İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine keşide etti. Diğer bir deyişle *Kurtuluş Savaşı'na İngiltere nezdindeki girişimleriyle destek sağlayan Ağa Han, şimdi İngiliz Dışişleri'nin Ankara üzerindeki baskısında kullanılıyor*.[4897]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. TBMM Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk Grubu, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Enver'e bağlı unsurunu *dışta bırakmak için* kurulmuştur. Grublaşma sırasında TBMM'deki İttihad ve Terakki unsuru *42 mebus toparlayabilmiştir*. Mustafa Kemal, Edirne mebusu Şeref'ten (Aykut) Kâzım *Karabekir'in yardımını istemiştir*.[4898] Hatırlanacak olursa, sabık İttihadçı Şeref, Mart 1921'de Malta'dan İngilizlerce tahliye edilmiş, müteakib zaman zarfında TBMM'ye katılmıştı.

Aynı raporda kaydedildiğine göre R.26/30 ve B.T/1 kod adlı İngiliz ajanları, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtına TBMM'deki Kemalistler ile İttihadçılar tefrikasına dair mühim bilgiler verdilerdi: *Mustafa Kemal, Meclis'teki İttihatçı'ların hepsini atamazdı, çünkü onların kimilerine dayanmak zorunda idi; ama eski İttihatçı önderlerin erke geçmelerine ve kendisini ikinci plâna atmalarına, elinde var olan tüm güçle karşı koyacaktı. Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyeti de rahat oturmayacak ve pek yakında,*

4892 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 177-178.

4893 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 254. "Ancak bu sorunun sonucunun ne olduğunu kanıtlayıcı belge veya belgeler Ingiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır."

4894 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 318.

4895 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 559.

4896 FO 6517/E 6712, *Morning Post*, Londra, 6.6.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153.

4897 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 181.

4898 FO 371/6492, E 6968/50/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 452, sonnot 13.

Anadolu'da ciddi gelişmeler olacaktı. Hiç kuşkusuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bolşevik'lerce destekleniyor ve onun gücü, Bolşevik ajanlarının Anadolu'ya sızmalarıyla gittikçe artıyordu.[4899]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sör Harry Lamb, Yunan Genelkurmay Başkanı yardımcısı Albay Sarıyannis'le mülakat gerçekleştirdi. Sarıyannis, Kemalist limanların abluka altına alınması projesine destek veriyor.[4900]

8 Haziran 1921. Britanya Başvekili Lloyd George ile İrlanda Cumhurbaşkanı de Valera, ateşkes imzaladılar.[4901]

Atina'daki Britanya Ortaelçisi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: Yunan Başvekil Gunaris, *"Daily Telegraph" gazetesinin muhabiri Beaumont'la gizlice görüşürken, Yunanlıların Anadolu'da "vakitsizce giriştikleri saldırıdan ötürü" suçu İngiltere'ye yüklüyor; İngiliz hükümetinin, Yunanlıların saldırıya geçmelerinden yana olduğunu; başarı sağlanırsa, Yunanlılara yardımda bulunacağını anladığını bildiriyordu*.[4902] Granville: *Yunanlılar, mümkün olan en erken vakitte askerî harekâta başlamaya kararlı*dır, *ama sahra toplarının yetersiz olması nedeniyle, saldırıyı Haziranın ilk günlerine dek ertelemek zorunda* kalmışlardır.[4903] Granville:

> Yunan Savaş Bakanı, bana, Rum (Yunan) çetelerinin korkunç aşırılıklarda bulunduklarının gerçek olduğunu üzülerek söyledi. Bu olaylara neden olanlar, bu çetecilere önderlik eden, Yunan ordusundan kaçak Yüzbaşı Papagrigoriu ve Çavuş Lambros'tur. Bakan bu olayları gizli tutuyor ve bunların basına yansımasını önlemeye çalışıyor; ancak bana gizlice şunları söylemiştir: "Lambros ele geçirilmiştir ve askeri mahkemeye sevk edilecek; muhtemelen kurşuna dizilecektir. Papagrigoriu'nun yakalanması için çok çalışılıyor. General Leonardopulos görevden alınmıştır ve karısının sözde hasta oluşu nedeniyle Atina'ya gönderilmiştir. Bu bölgenin komutanı olarak bu konudaki teknik sorumluluğunu kabullenmiştir ve epey hırpalanmıştır; oysa aşırılıkları durdurmak için elinden geleni yapmıştır." Savaş Bakanı, işlenmiş olan cürümlerle ilgili olarak tiksintisini belirtmiştir ve bu gibi olayların Yunanistan'ın saygınlığını zedelediğini anlamıştır.[4904]

Atina'daki İngiliz elçisi Granville'in 8 Haziran'da Curzon'a gönderdiği gizli bir telgrafta bildirdiğine göre, İngiliz Amirallerinden Kelly'yle görüşmüş olan Yunanistan başbakanı Gunaris, ona, İngiltere'ye dönünce İngiliz yönetimine şu güvenceleri vermesini dilemişti: "Yunan yönetimi ve halkı İngiliz yönetimine olan bağlılığında, onunla ortak bir politika uygulamaları konusunda güvence vermesini; Yunanistan'ın Anadolu'daki harekâtı başarıyla sonuçlanana kadar yardımlarını sürdüreceğini ve bunu yapacak kudrete sahip olduğunu bildirmesini dilemişti. Onun görüşünce Yunanlılar, Bolşevizme karşı Avrupa'nın şampiyonlarıydı ve Türkler savaşmak zorunda kalacakları için Yunanlıların zafer sağlayacakları kesindi. Amiral Kelly, zaferden sonra Yunan yönetiminin son Londra Konferaransı'nda öne sürülmüş olan önerileri kabul edip etmeyeceğini sormuş; Gunaris, o zaman aynı koşulların geçerli olmayacağını, çünkü Türk gücünün ezilmiş olacağını; Sevr Antlaşması'nm saptamış olduğu hudutların stratejik açıdan kötü olduğunu; dolayısıyla bunların değiştirilmesinin gerekeceğini vurgulamıştı.[4905]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan tarafından Lord Curzon'a gönderilen muhtırada:

4899 FO 371/6492/E 6968; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 178.

4900 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 228-230; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 151, dipnot 31.

4901 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 166.

4902 FO/6516/E 6605; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 142.

4903 FO/6516/E 6605; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166.

4904 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 264-265.

4905 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 265.

> Fransız kaynaklarına dayanılarak elde edilen bilgilere göre, Kemalistlerle Bolşevikler arasında, Bolşeviklerle sürekli ittifak yapılıp yapılmaması konusundaki çatışmanın büyümekte olduğu belirtiliyordu. Hattâ, Bekir Sami Bey'in düşüşünün de bununla ilgili olduğu öne sürülüyordu. Yani, Bekir Sami Bey, İngiltere'yle yaptığı anlaşmayla, önemli sayıdaki bir İttihatçı grubunun serbest bırakılmasına ve bunların Ankara'ya gelip buradaki İttihatçı kliğini güçlendirmesine fırsat vermiş oluyordu. Mustafa Kemal, Türk sürgünlerinin salıverilmesine açıkça karşı çıkamamış; fakat, Bekir Sami Bey'in, Mustafa Kemal'in rakiplerinin -İttihatçıların- güçlenmesine olanak hazırlamasına da çok kızmıştı. Mr. Rattigan'a göre, Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'i düşürmesinin nedeni buydu. Raporda, ayrıca, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'in yerine geçmeğe kararlı olduğu; Enver ve Cemal Paşa'ların ve İttihatçıların, Dünya Savaşı'ndaki "sicilleri" yüzünden İtilaf Devletleri'yle bir araya gelemeyeceklerini bildikleri için Bolşeviklerle sürekli ittifak taraftarlığı yaptıkları belirtilmektedir. Oysa, Kemalistler, İtilâf Devletleri'nden olumlu bir davranış gördükleri takdirde Bolşevikleri bırakmağa hazırdır. Bununla birlikte, İngiliz Yüksek Komiser Vekili, "Kemalistler İttihatçılarla uyuşmazlıklarını büyültüyor da olabilirler" diyordu. Batılılar, Anadolu'da "daha aşırıların" başa geçmesini istemeyeceğine göre, Kemalistler, bu kozu kullanarak Batı'yı kendilerine karşı yumuşatmak da istiyor olabilirlerdi. Mr. Rattigan, Kemalistlerin İngiltere ve Fransa'nın arasını açmağa çalıştıklarını; eğer Rus yardımıyla Yunanistan'ı yenerlerse, kapitülasyonlar, silâhsızlanma ve nüfuz bölgeleri konularında uzlaşmaz olacaklarını öne sürüyordu. İngiltere, Anadolu'yla karşı karşıya kalmamak için askerî nedenlerle bir şey yapamayacaksa, "o zaman Türk Milliyetçileri bizi yendi demektir" diyordu. İngiltere'nin Fransa ile birlikte hareket etmesi ve Kemalistleri cesaretlendirmeden Yunanlılardan kurtulmağa bakması gerekmektedir. Mr. Rattigan, "Kemalist şovenizmini yok etmeliyiz. Sultan'ın yönetiminde, kontrol edilebilir fakat pek de ufalanmamış bir Türkiye için çalışmalıyız" diyordu.[4906]

Rattigan; *Kemalistlerin, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan Bağlaşık Devletlerinden tatmin edici koşullar sağlarlarsa, Bolşevikleri "atacaklarına" inanıldığını* belirtti:[4907] *Milliyetçiler grupunun Kemalist ve İttihatçı kısımları arasında bir ihtilâfın geliştiği söyleniyor; bunların her ikisi de mütecaviz şovinistlerdir.*[4908]

Rattigan: *Ulusalcı grup ve İttihatçılar arasında bir çatışma gelişiyor. Her iki grubun arasında kimi benzer görüşler vardır; örneğin, saldırgan şovenizm ve Bolşevik ilkelerine karşı nefret. Yine bu iki grup, şimdiki durumda ulusal amaçları sağlamada Bolşevik yardımına dayanmada kararlıdır. Kemalistler, Müttefiklerden tatmin edici yardımı sağlarsa Bolşevikleri baştan atmaya hazırdırlar. İttihatçılar ise, kendi geçmişleri nedeniyle Müttefiklerle eski hesapları olduğunu bilerek, Bolşeviklerle kalıcı bir ittifak kurmayı istiyorlar. Enver'le Cemal bu ikinci grubu destekliyor ve hatta Bolşeviklerin aletleridirler. Enver, Mustafa Kemal'in yerine ulusalcı grubun önderi olmaya kararlıdır. Onun bu sırada Ankara'da, İttihatçıları ön safhaya getirmeye hazır olan çok sayıda ve önemli yandaşları olduğu söyleniyor. Bir habere göre, Bekir Sami'nin gözden düşmesinin nedeni, İngiltere ile yapmış olduğu tutsak değiş tokuşu sonucunda çok sayıda İttihatçı savaş tutsaklarının özgür bırakılmış olmasıdır. Onlar Ankara'ya dönünce, Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmek için İttihatçı akımı güçlendirmişlerdi. Mustafa Kemal, Türk savaş tutsaklarının özgür bırakılmasına açıkça karşı çıkamadığı için, Bekir Sami'ye çok kızmış ve kendi partisini Bekir'in aleyhine döndürmüştü*.[4909]

İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, ilgili muhtıraya düştüğü derkenarda şunları yazdı:

4906 FO 371/6471, E 6786/1/44, No: 570; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 181-182.

4907 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 394.

4908 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.

4909 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 266.

> Herhalde Bolşevikler, Enver'in, ulusal akımın denetimini eline geçirmesini yeğ tutuyorlar, çünkü Enver, Mustafa Kemal'den çok onların ceplerinde bulunuyor ve Avrupa'da daha lekeli olarak görülüyor. Belki de, Ankara önderlerinin Bağlaşıklarla herhangi bir anlaşmaya varmayı kalben diledikleri kuşkusu içindedirler.[4910]

> Son günlerde Ankara'da patlak vermiş olan kriz, burada (İstanbul'da) öğrenilince, bu bunalımın Bekir Sami'nin ılımlı destekleyicileriyle *Misak-ı Milli*'yi destekleyenler arasındaki çatışmaya atfedilmişti. Son birkaç hafta sırasında çevrede dolaşan haberlere göre, gerçekte bu kriz, İttihat ve Terakki'nin ulusal akımı kendi denetimi altına alarak onun önderlerini ve özellikle Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmek girişimi nedeniyle ortaya çıkmıştır. İddia edildiğine göre Enver Paşa yandaşları (Halil Paşa ile Küçük Talât da dahil) bir tür darbeye girişmiş, ama başarılı olamamışlardı. Söylendiğine göre, Halil Paşa ile Küçük Talât son günlerde Ankara'yı terk etmiş veya oradan hudut dışı edilmişlerdir. Uzun bir süreden beri Enver, kendi başına kimi hareketlerde bulunmuştu; ancak Mustafa Kemal'le ona yakın olan askerler, Enver Paşa ile grubunun hareketlerine karşı çıkmışlardı. Büyük bir ihtimalle Bolşevikler, ulusal akımın Enver'in denetimi altında olmasını yeğ tutuyorlar, çünkü Enver, Kemal'den daha çok kendi ceplerindedir ve Müttefiklerin gözünden düşmüştür. İttihatçılarla Kemalistler arasındaki sözde mücadeleye kendi görüş açımızdan önem vermek hata olacaktır... İki grup arasındaki rekabet şahsidir; ancak her iki yan da İngiltere'ye düşmandır. Mezopotamya (Irak), Mısır ve Hindistan'da bize karşı olaylar çıkarmaya yöneliktirler ve genel tutumlarında yabancı düşmanıdırlar... Kemalistler Bolşevizm'den hoşlanmıyor; Müttefiklere güvenmiyor, ama yine de Bolşeviklerle olan ittifakı destekliyorlar... Onların amacı, Fransızlarla bizim (İngilizlerin) aramızı açmaktır... Kemalizm'i yıkmak kararını alırsak, bunu ancak Fransızlarla işbirliği yaparak başarabiliriz. Bu konuda İtalyanlara pek güvenilemez; ancak Yunanlılarla da işbirliği yapabiliriz... Tüm amacımız, Kemalist şovenizmini yıkmak ve padişahın yönetimi altında daha kısıtlı bir Türkiye yaratmak olmalıdır.[4911]

Hakikatte hem Sovyet Ruslar hem Enver, emellerine ulaşabilmek adına birbirinden vasıta olarak istifade etmeye çalışmaktaydılar denilebilir. Burada ancak şu kadarını ifade etmekle yetinelim ki Enver Anadolu'ya girip Harekat-ı Milliye liderliğine geçmek için Batum'da hazır bekliyorken Sovyet Rus yönetimi tarafından engellenmiştir.[4912] Nitekim hem İngiliz-Sovyet Rus ticaret ve nüfuz andlaşmaları hem de İttihadçı Enver'in Türkistan'daki Rus ve İngiliz çıkarları aleyhine Turancı cereyanları mucibince ulusalcı Mustafa Kemal, yeğlenmiştir kanaatindeyiz.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, fevkalâde memnuniyetle derkenar kaydetti: Kemalistlerin İtalyan aleyhtarı faaliyetlerde bulunması, İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza'nın *Türk yandaşı siyasetinin başarısızlığa uğradığını* isbatlıyor.[4913]

8 Haziran 1921 tarihli İngiliz dışişleri belgesinde belirtildiğine göre; İngiliz Parlamentosunda *Fransa ve İtalya Yunanistan'a mühimmat satarken İngiltere'nin geri durmasına itiraz ediliyordu*.[4914]

İstanbul'daki *Muharib Grubu*, Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığına 394/101 numaralı muhtıra gönderdi:

> Malta'daki üserayı siyasiyeden bir kısmının tahliyesine mukabil İngiliz esirlerinin henüz serbest bırakılmamış olmasından muğber olan İngiliz'ler İstanbul'daki Kuvayi Milliye mensubîninin tevkifine dair karar verdikleri

---

4910 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 394.

4911 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 266-267.

4912 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 400. 22 Şubat 1921'de Joseph Stalin'den Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'e: "İttifak akdedemeyiz. Çünkü İngilizlerle bir ticaret muahadesi yapacağız. Kardeşlik muahedesini imza ederiz. Siz Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz." (Jaeschke, 1989, c. 1, s. 141).

4913 FO/6516/E 6529; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 158.

4914 FO 371/6546, E 6565/143/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449.

> mevsukan istihbar edildi. Yüz kişiden ibaret olmak üzere ihzar edilen tevkif listesinde Harbiye Nazırı Merkez kumandanı Eyüp ve Seyfi Beyler dahildir. Arzı keyfiyet olunur.[4915]

TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı mason Doktor Tevfik Rüştü'nün (Aras), *KEYK* yayın organı *Moscou*da "Anadolu'nun Emperyalist Batı'ya Cevabı" nam makalesi neşredildi. Yahudi Dönmesi Tevfik Rüştü mühim hususlar zikrediyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu, Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin İTC'liler tarafından adem-i merkeziyetçe kurulduklarını, Mütareke İstanbulu'nda Mustafa Kemal'in halkçı liberal Ali Fethi'yi (Okyar) parlamento dışından desteklediğini yazıyor. Tevfik Rüştü, İngilizler ile Padişah'ın ortaklaştıklarını ve İTC'yi ortadan kaldırmaya çalıştıklarını iddia ediyor, Abdülhamid'i "Kızıl Sultan" tavsif ediyor. Başka bir deyişle, Padişah Vahideddin'in ve Sadrazam Damad Ferid'in İngiliz işbirlikçileri, uşakları olduklarına ilişkin komünist yaveleri tekrarlanıb duruyor. İtalya'nın Britanya'ya ve Fransa'ya nazaran daha mülayemetle hareket ettiğini belirten Tevfik Rüştü, İTC'nin Ermenileri katliam ettiğini kabul ediyor fakat mesuliyeti Taşnaksutyun'a hamlediyor. İzmir'e Yunan'ın çıkartılmasını "devrim" için hüdaverdi bir gerekli kötülük telakki ediyor. İzmir'in işgali ve dahi Yunan mezalimi, Celâl (Bayar), Rauf (Orbay) gibi İttihadçıların Garbî Anadolu'da gerilla faaliyeti yürütmeleri için uygun ortam sağlamıştır. Tevfik Rüştü, yardım dilendiği Moskova'da tekellüfe girerek Kuvâ-yı Milliyeyi partizan gerillalar şeklinde takdim ediyor. Haziran 1919'da Amasya'da askerî cunta kurulduğunu zımnen belirtiyor. Vukuatı tamamen çarpıtan Tevfik Rüştü'ye kalırsa Meclis-i Mebusan ve TBMM, kitlelerin engin katılımlarıyla gerçekleştirilmiş hür ve sahih seçimler muvacehesinde küşad edilmişlerdir:

> Bulgar işçiler ve köylüler kanlarını emperyalist çıkarlar için akıtmaya devam etmeyi kesin olarak reddettikleri zaman, monarşiyi, düşmanlıkları bırakmaya bu tarzda zorlayarak, Dünya Savaşı'na öldürücü bir darbe indirdiler. Bulgaristan'ın bu saftan ayrılışı yüzünden umudunu yitiren Türkiye kendisini İtilâf devletleriyle görüşme zorunluluğu karşısında buldu. 30 Ekim 1918 mütarekesi bu görüşmelerin sonucu oldu. İstanbul'un İtilâf yanlısı Türk basını hemen zorlu bir polemiğe girişti ve savaşın sorumlularına saldırmak bahanesiyle millete İngiltere'ye köle olmayı ya da bütün bağımsızlık fikirlerini terk etmeyi teklif etmekten utanç duymuyor.
>
> Bütün Türkiye halkı sözle anlatılamaz bir kaygı içinde olayların gelişimini bekliyordu. İşgal orduları birbiri ardınca geliyorlardı.
>
> Bütün öç-alıcılar Türk halkına karşı zincirlerinden boşanmışlardı. Bunlar, Türkiye'ye sözde Avrupa medeniyetini getiren bütün renklerden oluşan birliklerdi. Durum nazikti ve kriz çok büyüktü. Halkın bu durumdan en fazla sıkıntı çeken bölümü çalışan ve fakir sınıflardı, oysa savaş zenginleri işin içinden sıyrılmayı çok iyi biliyorlardı ve bu durumdan keyiflerine geldiğince yararlanmaya devam ediyorlardı. Kabineler birbiri ardınca düşüyorlardı. Fransız Senegallilerinin karanlık yüzleri ve İngiliz yamyamları direnmesiz teslim olan başkentin sokaklarına korku salıyorlardı; taşra da Avrupalı emperyalizmin bu lütfundan payını alıyordu. Siyasi partiler, ya da daha doğrusu ülkede hiçbir kökü olmayan parti merkez komiteleri Fransız İhtilâli'nden ödünç alınan adlar altında, çoğalıyordu. Bu partilerin içinde, bilinen bir geçmişe sahip olan ve avazı çıktığı kadar İngiliz mandasının iyiliklerinin şarkısını söylerek ve azgın bir anti-Bolşevik ve anti-komünist propaganda yürüterek İtilâfçı kabinelerin korunmasına lâyık olan Hürriyet ve İtilâf fark ediliyordu.
>
> Ülkede oldukça yaygın kuvvetli bir örgütle bir on kadar yıldır varolan İttihat ve Terakki Partisi'ne gelince, onun durumu değişmişti ve eski şeflerin yerlerini parti içindeki hasımlarına devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu, programına ve organizasyonuna sosyalist-liberal eğilimin bazı düzeltmelerini katarak "Teceddüt" (yenileştirme) adını almıştı. Böylece, ulusçu basın içinde, Amerikan mandasına yakınlık duyan, Wilson ilkelerine bağlı bir dernek oluştu.
>
> Bununla birlikte, büyük kitlelerin gözünde, bu partilerin istisnasız tümü ciddi bir güven vermiyordu: İttihat ve Terakki savaşın mukadder sonuçlarından sonra varlık nedenini yitirmişti; öbürleri rastlantılar sonucu

[4915] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 219.

erken doğmuş kuruluşlardı. Bu sırada, İtilâf devletlerinin subayları ülkeyi silâhsızlandırmak ve bu şekilde köleliği ve sömürüyü sağlamlaştırmak için hiç zaman yitirmeksizin Anadolu'yu baştan başa dolaşıyorlardı.

Teceddüt'e üye olan ya da olmayan önemli sayıda İttihatçı militan ile önemli bir bölümü daha sonra ulusal liberal partiyi (Millî Ahrar) kuran bağımsız ulusçular, kısaca ülkenin bağımsızlığını isteyen devrimci aydınlar İtilâf'ın Türkiye'ye hazırlamakta olduğu geleceği görmüşler ve bölgesel savunma komiteleri kurmaya girişmişlerdi. Rumeli, Doğu illeri, Anadolu, Aydın ili (İzmir), Kilikya, vb. komiteleri. Bütün bunlar mütarekeyi izleyen aylarda oluyordu ve biz hareketin bütününü örgütlemekten hâlâ uzaktık. Henüz feshedilmemiş olan Meclis şu üç gruptan oluşuyordu: Teceddüt, halkçı liberaller (önderleri Fethi Bey'di) ve Bağımsızlar. Bu üç grubun üyeleri özellikle Fethi Bey'in başlattığı, ama kürsüye kadar gelmeyen bazı iç çatışmalar dışında, savaş boyunca hükümeti destekliediler. Bu çatışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile dostları (bu satırların yazarı onlardan birisiydi) çok sayıda subayla birlikte Meclis dışındaki muhalefet içinde yer aldılar.

Galiplerin giderek daha saldırgan ve onur kırıcı davranışları ulusal bağımsızlık yanlılarının tepkisini artırmaktan başka işe yaramıyordu ve yukarıda anılan komitelerde ve halk arasında devrimci ve kavgacı eğilimleri doğuruyordu.

Kısa bir süre sonra Meclis feshedildi ve tutuklamalar başladı. Tutuklamalar daha çok, savaştan zenginleşmek için yararlanmayan siyasal militanlara yönelikti. Ama, savaş yolsuzluklarının hesabını soran halkın gözünü boyamak için savaşın sorumlularından birkaçı tutuklananlara katıldı. Bu, kimseyi yanıltmadı; tersine kurbanlara karşı halkın sevgisini artırdı.

İtilâf'ın emperyalist istekleri doğrultusundaki bu keyfi eylemlere, Avam Kamarası'nda Suriye galibi Mareşal Allenby'yi Haçlıların son kahramanı olarak resmen selâmlayan İngilizlerin kör taassubu ekleniyordu.

İngiltere ile Sultan, geçmişte ya da şimdi İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkisi olan herkese açıkça acımasız bir savaş açmışlardı. Böylece devrimci öğeler yok edilmek isteniyordu. Savaş ve katliamların sorumluluklarının araştırılması yalnızca bahaneydi; gerçekte bu araştırma tümüyle bırakılmıştı. Bu, istilâcıların uşaklarının ellerinde, Anayasa yanlılarını ve Kızıl Sultanı (Abdülhamit) tahttan indirenleri bile kovuşturmanın bahanesiydi.

Başkentin Rumlarının -bunlar savaş sırasında hiç tehdit altında değillerdi ve Ermeniler ile Türkler gibi acı çekmemişlerdi- kini Avrupalılarca öylesine beslenmiş ve kışkırtılmıştı ki, başkentin Müslüman halkı her an Rum patrikliğinin kışkırtmasıyla katledilmekten korkuyordu. Tüm özgürlükler yok edilmiştir. Lloyd George'un uşağı Ferit paşa, Meşrutiyetçi (anayasal) Türkiye'yi ve onunla birlikte her devrimci düşünceyi boğmanın yollarını araştırıyordu. Avrupa emperyalizmi, usulüne uygun bir antlaşmaya gereksinme duymaksızın Türkiye'yi parçalıyordu. Fransa, Adana ile çevresini işgal ediyordu; sonra Suriye pençesine düşüyordu. Kendi kendimizi inandırmak istediğimiz, güzel devrimci Fransa artık yalnızca bir masaldı. İtalya çok daha az sert tavırlarıyla, hatta daha beceriklilikle ve daha esnekçe diyeceğim, Anadolu'nun güney sahilini ve bu sahilin iç bölgesini sömürgeleştirmek istiyordu.

Türkler arasında kin duyulmayan tek Avrupa hükümeti de zaten İtalyan hükümetiydi.

Ermeniler, böylesi bir oburluğun öldürücü bir hazımsızlıkla sonuçlanabileceğini düşünmeksizin, ayakta kalan Türkiye'nin yarıdan fazlasını istiyorlardı. Özünde öbürlerinden daha az kötü olan, ama politikacılarınca kafalarına sokulan gerçekleştirilmez bir ideoloji ile cesaretlenen, emperyalist deliliğe tutulmuş bu halka sempati duyuyorum ve acıyorum. Bu durum, bu halkın sırayla tüm komşularınca katledilmesi kötü talihsizliğine uğramasına ve aynı acımasızlıkla komşularının üzerine atılmasına mâl oldu. Katliam yapanların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, sorumluluğun kaynağını burjuva Avrupa'da ve dünya emperyalizminin hizmetinde hiçbir macera karşısında gerilemeyen Daşnak yöneticilerde buluyorum.

Venizelos'un doymaz iştihasıyla yönlendirilen, emperyalist burjuvazinin Ortadoğu'daki desteği Yunanlılar, can çekişen Türkiye'nin mirasından en güzel parçaları ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Bu gözü doymazlık karşısında, tüm ülkede ve her yerde düzenlenen gizli toplantılardaki ruh hali devrimci coşkunluğa yaklaşıyordu. Saldırganlara karşı ölünceye kadar direnmeye and içiliyordu. Birçok kişi mütarekeyi kabul etmiş olmaktan dolayı pişmandı. Dört savaş yılından sonra tükenmiş olan bu Türkiye, yok

olma pahasına, kendisini yeniden olanaksızı yapmaya yetenekli duyuyordu. Burjuva ve iki yüzlü Avrupa'nın, Balkan Savaşı anılarından çok iyi bilinen iğrenç yüzü bir kez daha görülüyordu. İstanbul hükûmeti son savunma araçlarını İtilâf devletlerine teslim etmeye uğraşırken, ülkenin iç bölümlerinde terhis edilen askerler silâhlarını halka dağıtıyorlardı ve cephanelerini gizliyorlardı. Silâhları büyük bir bölümüne şimdiden galiplerce el konulmuştu.

Mütarekeden sonra Türkiye'de siyasal durum ve ruh hali böyleydi. Ulusun derinliklerinde kaçınılmaz bir devrim hazırlanıyordu. Ancak, bütün bu hareketi kapsayacak örgütlenme eksikti. İzmir'in işgali dönüm noktası oldu. Devrim çanı, öz düşmanlarının ellerince çalınmıştı. O dönemde, kamu güvenliğine tecavüzden ötürü aldığım dört aylık hapis cezası tamamlandığı halde hâlâ hapisteydim. İzmir'in işgalinin meyvelerini vereceğini düşünüyordum ve işgali Tanrı'nın yardımıyla gelen bir mutsuzluk olarak değerlendiriyordum.

Ulusal hareketin ikinci aşamasına geçmeden önce devrimci Rusya'nın oynadığı rolü belirtmem gerekir. Daha Brest-Litovsk düellosunda Rusya, Türkiye'de savaşçıların dikkatini çekmişti. Bu devrimci komşuluk etkisiz kalamazdı. Bunun örneği, savaş sırasında, Rus sularına gönderilen bir torpido mürettebatının halkı coşturan yüksek ideale kendisini kaptırdığında ve bu olaydan etkilenen Bâb-ı âli'de bulunan emperyalist yöneticiler gerekli koruyucu önlemleri almak zorunda kaldıklarını sandıkları zaman görüldü. Ancak, mütarekeden sonra bu etki daha artmıştı. Moral sıkıntısı içindeki halk kızıl bayrakların zaferini bekliyordu. İstanbul'da, İngilizlerin Bolşeviklere karşı yürüttükleri amansız takip, müttefiklerin ve uşaklarının utanç verici yalanlarına, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yalan propagandasına karşın, dikkatleri Bolşeviklerden yana çekmekten başka işe yaramıyordu.

Rus devriminde, ezilen bir halk için özellikle çekici olan, üstün olmayan ırklar kuramının geçersiz kılınması ve iktidarın köylüler dahil halk tarafından ele geçirilmesiydi.

Kızıl Ordu karşısında Avrupa burjuvazisinin ardarda gelen başarısızlıkları bizi Avrupa hükümetlerinin gerçek durumu konusunda aydınlatıyordu. Balkan ve Dünya savaşları ile gözümüzde karışmış olan Avrupa ile Avrupa'nın varlığını işte o zaman ayırabildik.

İzmir'in işgalinden sonra koşullar devrimcileri hızlı ve açık kararlar almaya zorluyordu. İzmir katliamları bu tepkileri doğurmuştu. Şimdi Ankara'da Tarım ve Endüstri [İktisat!] Bakanı olan partili arkadaşlarımdan birisi o sırada İzmir dolaylarında bir köye sığınmış bulunuyordu. [Celâl Bayar] Galip Hoca adı altında birkaç devrimci yardımcıyla birlikte silâhlı direnişi örgütlemeye başladı; militanlar bu çağrıya katılmakta yarıştılar. Öte yandan, Rauf Bey ve arkadaşları, halkı ayaklandırmak için Batı Anadolu'yu dolaşıyorlardı. Aydın'da Yunan ordusuna ilk saldıran Yörük Ali Efe gibi yurtseverler, köylerden koşup geliyorlardı. Demirci Efe vb. gibi çete reisleri bile duyarsız kalmıyorlardı ve ulusal harekete katılmaya geliyorlardı. Salihli dolayında, daha sonra [resmî] Komünist Partiye giren Ethem ve Edip gibi halkçı devrimciler Yunanlı istilâcılara karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Devrimci örgütler eşyanın doğası gereği hemen oluşmuşlardı ve Yunan işgal bölgesinin çevresinde üç noktada yoğunlaşmıştı: Uşak, Nazilli ve Balıkesir. Bu, bölgesel kongrelerin ertesinde gerçekleşmişti.

Çevredeki resmî ordu parçaları harekete ilk anından beri yürekten katılıyorlardı. İstanbul'un kesin emirlerine ve sayısız teknik zorluklara karşın, halk bölgesel kongrelerin kararlarına uygun olarak savaşa hazırlanıyordu. Her yanda, subaylar, özellikle küçük rütbeliler ülkenin savunmasında yerlerini almak için koşuyorlardı. Trakya komitesi ordunun yardımıyla bir direniş gücü örgütlemişti; aynı şey daha elverişli koşullarda Doğu Anadolu'da hazırlandı.

1919 Ağustosu'nda, Erzurum'da büyük bir etki doğuran ve bu nedenle ünlü olan bir kongre toplandı. Kongre tüm Doğu illeri temsilcilerinden oluşmuştu. O dönemde Anadolu askerî güçlerinin şefi olan Kemal Paşa ile Erzurum Ordu komutanı olan Kâzım Karabekir Paşa bu kongreye katıldılar. Herkes çağrıya uyuyordu; halk ne pahasına olursa olsun, kendisini savunmaya kararlıydı ve kongrenin çalışmasını tüm kalbiyle kolaylaştırıyordu.

Gelişmeler, eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak üzere bütün bu örgütlerin üzerinde yer alacak bir yürütme kuruluna sahip olan bir devrimci örgütün kuruluşunu bekliyordu. Bu tarihsel onur 4 Eylül 1919'da toplanan büyük Sivas Kongresi'nin oldu. Sivas Kongresi'ne Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nin kuruluşunu ve tüm siyasal

partilerin kaldırılmasıyla tüm Anadolu, Mezopotamya ve Rumeli hareketlerinin yönetiminin birleştirilmesini borçluyuz. Bu büyük kongre, Türkiye'nin istisnasız bütün illerinde yapılan seçimler sonucunda gönderilen delegelerden oluşmuştu. Nazilli, Uşak, Balıkesir ve Rumeli merkez komiteleri de delegelerini göndererek, ancak özgün örgütlerini koruyarak, Sivas Kongresi'ne katıldılar.

Bu sırada, İstanbul'da, sultan ve bakanları tüm bu militanları kınıyorlardı ve hareketi boğmak için en alçak araçları arıyorlardı. Bu kongre haberiyle deliye dönen İtilâf hükûmetleri çok ciddi önlemler almışlardı. Bir İngiliz birliği Ouli Tichku'ya [?] gitmeliydi. Bu kongrenin toplanmasını engellemek için Fransız güçleri Adana'dan Sivas'a ilerlemeli ve Samsun'a çıkarma yapılmalıydı. Sözde uygarlıkçı ve özgürlükçü Avrupa gerçekte Ortadoğu'nun her kurtuluşçu ve devrimci hareketini boğazlama görevini yerine getiriyordu.

Ancak kongre öylesine iyi hazırlanmış, çalışma öylesine iyi gizlenmişti ve özellikle halkın isteği öylesine sarsılmazdı ki, hareketin düşmanları kongre haberini çok geç aldılar. Sayısız güçlüklere karşın seçilen üyeler Sivas'a varmışlardı. Kongre toplanmakla kalmadı. İtilâfın ve İstanbul hükûmetinin kararlarına karşın koruyucu önlemler de aldı. Mustafa Kemal Paşa görevini ve resmî ünvanını feda ederek, halka hizmet etmeyi yeğledi. Rauf Bey de aynı şekilde davrandı ve kongreye katıldılar. Birisi başkan, öbürü başkan yardımcısı seçildiler. Ulusun bağrından çıkmış olan kongrenin kararı ve çağrısı üzerine, komutanlar Ali Fuat Paşa (şu anda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi), Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ile birlikte Anadolu'da bulunan kolordular halkın hizmetine girdiler. Burada bir noktayı açıklamalıyım. Bu kongreden hemen önce, yukarıda anılan önderler arasında Amasya'da, bu durum karşısında alınacak tavır ve üstlerine düşen görev konusunda gizli bir toplantı yapıldı.

Sonuçta, Sivas kongresi bir yürütme kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçti ve hareketin amaçlarıyla ilgili açık kararlar aldı. Aynı zamanda sultandan halk egemenliğinin yeniden kurulmasını, seçimlerin yapılmasını ve hemen ardından Meclis'in toplantıya çağırılmasını açık olarak istedi. Ayrıca, halkın kendi kaderinin tek sahibi olduğunu, Meclis'in incelemesinden ve onayından geçmeyen hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini ve ulusu Sultanın da, hükûmetin de temsil etmediğini açıkladı.

Alınan önlemler sayesinde, İstanbul hükûmetince Harput valiliğine atanmış olan Galip Bey'in alçak manevraları tam olarak başarısızlığa uğradı ve İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Adana komitesinin yönetimindeki Pozantı ve çevresinin devrimci köylüleri Fransız güçleri karşısında bir cephe oluşturdu; Fransızlar etkisiz kaldılar ve hatta gerilemek zorunda bırakıldılar. Kongrece Batı Anadolu ulusal direniş güçleri komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin tasarısını gerçekleştirmelerini önlemek için Eskişehir'e doğru hızlı bir baskın düzenledi. Ben, hareket içinde eylemci olarak, ancak İstanbul hükümetine kesin ve öldürücü darbeyi vuran Eskişehir harekâtına katıldığında yer alabildim. Bu sıradadır ki, Sultan hükûmeti değiştirmek ve iktidarı kongrecilerle anlaşabilecek birisine vermek zorunda olduğunu gördü. Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve hemen seçimlerin yapılmasını emretti. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşındı ve Ankara Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar Anadolu, Rumeli ve Mezopotamya hareketlerini yönetmeyi sürdürdü: Ali Rıza Paşa hükûmeti sırasında da yönetimdeki kaçınılmaz ikilik sürdü. Bu konuda, Avrupa burjuvazisinin tuhaf psikolojisini yansıtan bir anımı anlatmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Bu sırada, bir Fransız gazeteci [*George Berthe-Gaulis (ÖFA notu)*], Eskişehir yakınlarında bir köye, Ali Fuat Paşa'yı görmeye gelmişti. Bir rastlantı sonucu ben de oradaydım. Dostlarımdan birisinden bana bir mektup getiren bu hanımla tanıştık. Bize ne sorduğunu biliyor musunuz? Bolşevik misiniz? Ben "hayır" diye yanıtladım. Tam olarak rahatlamış değildi, ama yine de memnundu, bize devrimci Rusya konusunda bin türlü yalan söyledi ve kendisinin ihtiyar dönek Clémenceau ile iyi ilişkiler içinde olduğunu açıkladı. Peki bayan, bu fırsatı sizi daha bilgili kılmak için değerlendiriyorum ve diyorum ki o zaman Bolşevik değildim -gördüğünüz gibi gizlemek isteyen insanlardan değiliz-, ama bugün tüm insanlığın esenliği için, çalışan ve ezilen sınıfların kurtuluşu için, insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek için ve sömürgeciliğin esaretine son vermek için bu davanın haklılığına ve gerekliliğine inanıyorum. Bundan çok gurur duyuyorum. Kapitalizmin ve emperyalizmin, başka bir deyişle, yalancı olduğu kadar gaddar olan bu burjuvazinin mutlak iflâsı devrimci dünyanın bu atılımı karşısında kaçınılmazdır.

İngilizler bu demokratik egemenliğe ve Türkiye halkının egemenliğine uzun süre tahammül edemediler. Haince tasarılarının yok oluşunu cezalandırıyorlardı. 16 Mart 1919'da [*1920 (ÖFA notu)*] sabah erken başkentin belli başlı bütün kurumlarını işgal ettiler, Meclislere saldırdılar ve çok sayıda milletvekilini,

senatörü ve başkalarını tutukladılar. Bunların tün suçu İngiliz esaretine karşı çıkmalarıydı. Bu harekât, İngilizlerce her zaman olduğu en alçak ve kıyıcı biçimde gerçekleştirildi. Masum askerler uykularında kurşunlanarak ve süngülenerek öldürüldüler; tutuklananlar yatak odalarında eşlerinin ve çocuklarının yanlarından götürüldüler. Tüm savaş gemileri toplarını bu büyük güç gösterisini horgörü ve soğukkanlılıkla seyreden Türk halkına çevirmişlerdi. Hâkim noktalara makineli tüfekler yerleştirilmişti ve süngü takmış birlikler işgal edilmiş başkentin sokaklarını arşınlıyorlardı. Bütün bunlar ters etki etmekten ve emperyalist Avrupa'ya ve en başta da İngiltere'ye karşı tepkiyi ve bitmez tükenmez kini artırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu haber gelince, Ankara'nın emri üzerine Anadolu İstanbul'la tüm ilişkilerini kesti. Ardından, yürütme organı bir bildiriyle yeni durumu ulusa açıkladı; Büyük Millet Meclisi'nin oluşması için her ilden 5 milletvekili seçmek üzere seçimlerin yapılmasını emretti ve aynı zamanda İstanbul Meclisi milletvekillerini Büyük Millet Meclisi'ne katılmaya çağırdı. Yeni seçimler nisbeten daha geniş bir temelde yapıldı. Kitleler seçimde etkin rol aldılar. Son seçimlerden sonra BMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açıldı ve yasama ve yürütme iktidarlarını, yani Türkiye'nin kaderini eline aldı. BMM'nin yasama ve yürütme iktidarlarına birlikte sahip olması, Türkiye'nin siyasal yaşamında elbette büyük bir yenilik oluşturur. Ancak, bu yenilgi hâlâ başka yeniliklerin izlemediğini ve toplumsal köpekbalığının daha önce ne idiyse öyle, yani burjuva-ulusçu ve bürokratik olarak kaldığını, oysa son yılların tüm mücadelelerinde devletin ve devrimin tüm yükünü omuzlarında taşıyanın Türkiye'nin çalışan halkı olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir makalede TBMM'nin bileşimi ve çalışmaları ile Türkiye'de bir komünist parti kurulması konularında bilgi vereceğim.

Dr. Tevfik Rüştü[4916]

9 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu Encümeni, Başvekilin Buckinghamshire'deki resmî ikâmetgâhı Chequers'de son içtimaını 12:00'dan itibaren gerçekleştiriyor (15:30 kapanış). Başvekil Lloyd George, Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Harbiye Nâzırı Laming Worthington-Evans ve Sıhhiye Nâzırı Alfred Mond, encümen hazirûnunu teşkil ediyor.[4917] Koloniler Nâzırı Churchill, *Müttefiklerin arabuluculuğuna karşı gösterecekleri tepkiye göre ya Türklerin ya da Yunanlıların yararına harekete geçilmesi*ni teklif etti. Churchill, *savaşanların kafalarını birbirine vurmak, kendisine karşı olan her şeyin ve herkesin kendisine uyması için (bir çocuğun yaptığı gibi) istediklerini yaptırmakta kararlıydı*.[4918]

Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu Cecile Harmsworth, hükümete sual tevcih ediyor. *Türk ulusalcılarına (milliyetçilerine) karşı bir savaşta, İngiliz yönetiminin, Yunan Kralı Konstantin'i etkin biçimde desteklemek amacında* mıdır? Hükümet sözcüsü Muhafazakâr Austin Chamberlain cevab veriyor ve *İngiliz savaş gemilerinin, daha önce hazırlanan bir gezi programına göre hareket ettiklerini ve İngiliz yönetimince uygulanan siyasetin yeniden gözden geçirildiğini bildiriyor*.[4919]

İngiliz Askerî İstihbarat Dairesinin Hariciye Nezâretine gönderdiği ve Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington tarafından kaleme alınan muhtıradan: *Bursa'da ele geçirilen vesikalar, Ankara ile İstanbul arasındaki telgraf iletişimi açıkken muhtemel Yunan ilerleme hatları hakkında [Türk Ulusalcı Ordunun] pek iyi bilgilendirildiklerini, düşman Yunan kuvveti hakkında fevkalâde doğru bilgiye sahip olduklarını gösterdi. Ankara; Yunan kuvvası, mizacı ve niyetine dair çok kıymetli bilgiler aldı*.[4920]

4916 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

4917 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 176.

4918 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 313.

4919 FO/6516/E 6663; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 152-153.

4920 *BNA*, FO, 371/6470-E65 89/1/44; Aktaran: Eleftheria Daleziou, *Britain and Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923*, 2002, p. 196, footnote 151.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, İttihadçı lider Enver'in *derhal tevkif* edilmesini emretti.[4921]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'i (Hasancan) atlayarak doğrudan doğruya Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Britanya esirlerinin Trabzon'a gönderildikleri, geri kalanların Malta'da tutuklu 24 Türk esiri ile mübadele edileceği*.[4922]

TBMM Hariciye Vekaleti Vekili Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), Hamid'e (Hasancan) 107 numaralı *gayet acele* telgraf keşide eyledi:

> İngilizler Malta'daki Türk mevkuflarını tamamıyle tahliye etmediler. Kırk kişi bıraktılar. Biz de elimizdeki İngiliz üserasından şimdilik on şahsı Antalya ve Trabzon limanlarımızdan İngiliz'lere teslim edilmek üzere tahliye ettik. Malta'daki mütebaki mevkuflarımızı bıraktıkça biz de İngiliz üserasını peyderpey tamamıyle tahliye edeceğiz. İngiliz fevkalade komiseri Sir Horas Rombold'a bu mealde geçenlerde cevabı nota gönderdik. Muhaberattaki taahhut ve müşkülat dolayısıyle cevap verirlerse biz de bütün İngiliz üserasını tahliyeye amade olduğumuza dair cevap vereceğiz. Hukuku düvel ahkamına külliyen muhalif olarak Alman ve Avusturya Macar ve Bulgarlara yapılmayan bir muamelenin Türklere tatbikinden bütün Türklerin müteessir olacağı tabidir. Binaenaleyh İngiliz'ler bizim hakkımızda da adilane davrandıkları takdirde biz de İngiliz üserasını derhal tahliye ve haklarından her güne teshilât ibraz edeceğiz. Hususatı anifenin Safa Beyefendi vesatıyla İngiliz fevkalade komiserliğine tebliğine münasip bir cevap ita ettirilmesi hususunda ve icap edenlere de berveçhiati noktai nazarımız dairesinde izahatta bulunulmasına himmet buyurmanızı rica ederim. 9 Haziran 337

İnebolu'yu Yunanlıların Kılkış ve Averof gemileri bombaladılar. Kılkış'tan gelenler, İnebolu'daki silah ve cephanelerin kendilerine teslim edilmesini istediler.[4923]

10 Haziran 1921. Britanya Hariciye Nezâreti Anadolu limanlarını abluka altına almak tasarına ilişkin Bahriye Nezâretinin mütalaasını mahremane soruyor.[4924]

İngiliz ordusundan terhis edilen Binbaşı Henry, Kemalistlerden bir İngiliz firması adına ayrıcalık hakları sağlamak ve İngiliz İşgal Gücü Başkomutanı Korgeneral *Sir Charles Harington'un buyruğuyla, Anadolu'daki İngiliz savaş tutsakları ve Mustafa Kemal'in amaçları konusunda bilgi toplamak için 10 Haziran'da Anadolu'ya gidiyor*.[4925]

İnebolu Emniyet Müfettişliği Serkomiserliğinden Samsun Merkez Memurluğuna tayin edilen Ali Rıza Öge'nin şehadetine göre, kendisinin İnebolu'dan Samsun'a doğru yola çıkacağı gün başka bir ifadeyle Yunan'ın İnebolu'yu bombardıman edişinin ertesi günü, 10 Haziran 1921'de; dört direkli büyük bir İngiliz motoru İnebolu açıklarına gelmiş ve 9000 adet top mermisini TBMM Hükümeti memurlarına teslim etmiştir:

> Refikam bir gün evvel Samsun' a giden Loyd Triyestino Vapuruna binmediğine bin kere pişman olmuştu. O gün Samsun'a gitmek üzere intizar ederken limana dört direkli büyük bir İngiliz motoru geldi. Bu motorun İnebolu'ya çıkarılmak üzere top mermisi ile dolu olduğu anlaşıldı.
>
> Motorun geldiği zaman deniz o kadar müthiş dalgalı idi ki böyle havada kayık indirmek çok müşküldü. Fakat hükümetin ve cihet-i askeriyenin emir ve teşvikiyle, kahraman İnebolu kayıkçıları gayrete geldi. Bir gün evvel düşman donanmasının yaptığı bombardıman ve tahribat, kayıkçılara ve halka bir taziyane-i teşvik ve gayret mahiyetine geçmişti. Koca Karadeniz'in aman dinlemez dalgalarına karşı koyarak indirdikleri kayıklarla dokuz

[4921] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 153.

[4922] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 192. "Mr. J. Medlicott. . . teğmen Bowring ve diğer altı Britanyalı esir ile buraya. . . Antalya yolu ile gelmiştir."

[4923] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 561.

[4924] FO/6516/E 6688; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 152.

[4925] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 154.

> bin mermiyi altı saatte motordan boşaltmışlardı. Motordan karaya çıkarılan mermi sandıkları, kadın, erkek çoluk ve çocuğun gayretiyle pek az bir zaman içinde İkiçay'a götürülmüş, oradan da arabalarla Ankara'ya sevkedilmişti.[4926]

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'den, Doğu ordusunun Bolşeviklere karşı hazır bulundurulmasını istedi. Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa'nın gönderdiği raporlara göre, Bolşeviklerin siyasetlerini değiştirme ihtimali bulunuyor.[4927]

10 Haziran 1921 tarihli Britanya Hariciye Nezâreti vesikasında belirtildiğine göre İstanbul'da *kimi subaylar parasızlıktan devlet malzemelerini satıyorlar*.[4928]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, üç meselenin diplomatik kriz çıkardığını, *müttefiklerin tarafsızlığını bırakıp Kemalistler karşıtı hareket etmeye başladıklarını* belirtiyor:

> Bu değişikliğin sebebi üç şeydir. En önemli sebep Ankara'nın son zamanlarda İngiltere ve Fransa'ya karşı uyguladığı düşmanca hareketlerdir. Türk kaynaklarında ismi İngiliz casus olarak geçen Mustafa Sagir dostça Ankara'ya gitmiş ve orada asılmıştır. Sagir Bey olayına ek olarak, Antalya'da İngiliz gemisine zorla çıkılmış ve buradaki insanlar jandarmalarca öldürülmeye başlanmıştır. Bu başlı başına İngilizlerin tarafsızlıktan vazgeçmesi için yeterlidir. Ancak bunlara sebep olan üçüncü bir durum daha vardır. İngilizlerin Malta'daki Türk esirleri bırakmasına rağmen Türkler sözlerinde durmamış ve İngiliz esirlerini serbest bırakmamışlardır.[4929]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Yeni Savaşı Durdurun!" başlıklı haber neşretti: *Devletimizin Anadolu'da Türklere karşı yeni savaşta Yunan Ordusuna çeşitli yardım yapma yolunda hareket ettiğine şüphe yok. Halkın böyle müdahaleyi en sert şekilde protesto etmesi gerekir. Bu sadece pahalı değil, bütün Müslümanları bize kışkırtacak, özellikle Hindistan*.[4930]

11 Haziran 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti *Anadolu'daki on İngiliz savaş tutsağını Antalya veya Trabzon'da İngilizlere vermeye, geriye kalan tutsakları Malta'daki tüm Türk tutsaklarıyla değiş tokuşa hazır olduğunu* bendenize bildirmiştir.[4931] Rattigan, bu davranışın manevra olduğu kanaatindedir.[4932]

Frank Rattigan, Lord Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi: Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, Rattigan'a, Mustafa Kemal'in *aslında ılımlı bir kimse olduğunu, başka çaresi kalmadığı için Bolşeviklerden yardım aldığını, İngiltere'den anlayış görmediğini* bildirmiştir.[4933]

> 11 Haziran'da, Osmanlı Dışişleri Bakanı Safa Bey, önemli olduğunu söylediği bir konuyla ilgili olarak, İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan'i ziyaret etmiş; kendisinin, Ankara'nın temsilcisi olmadığını; ancak ulusalcılarla temas halinde olduğunu söylemişti. Sözlerini sürdüren Safa Bey, İngiltere'nin Türkiye'ye eşi görülmemiş biçimde sertçe muamelede bulunduğunu; Yunanlıların ihanet ve sadakatsizliklerin karşın, Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümü için girişimlerin yapıldığı bir sırada, İngilizlerin, Yunanlıları saldırıya geçmede

---

4926 Ali Rıza Öge. (2018). *İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hatıraları: Zabıta Hayatımda Neler Gördüm Neler Geçirdim?* (Ali Birinci & Yücel Yiğit, haz.) içinde (s. 403-404). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

4927 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 564.

4928 FO 371/6495, E7075/51/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 59.

4929 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 89.

4930 The Daily Mirror, 10 June 1921, *Stop The New War!*, p. 5; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 145.

4931 FO/6471/E 7078; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153.

4932 FO/6471/E 6930; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153.

4933 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CIV.

cesaretlendirdiklerini; Ankara'da herkesin, bu Yunan saldırısının Kemalistleri ezmek amacıyla yapıldığına inandığını söylemişti. Ona yanıt veren Rattigan, Ankara'nın İngilizlere karşı "suçlarını" bir bir şöyle sıralamaya başlamıştı: "Ankara yönetimi, tutsak değiş tokuşu anlaşmasını yerine getirmedi; *Palitana* gemisine müdahalede bulundu; İngiliz gemilerinin Türk limanlarına uğramalarını yasakladı; Abbot Emery (Zımpara) madenleri firmaları gibi İngiliz ticari kuruluşlarını kapattı; (Hintli ajan) Mustafa Sagir'i idam etti; İngiliz uyruklu kişileri tutukladı. Tüm bu olaylar bizim (İngilizlerin) kesin yansızlık kararını uyguladığımız(!) bir sırada kaydedildi. Biz (İngilizler), gerçekte Yunanlıları cesaretlendirmek ve onlara yardımda bulunmak için hiçbir şey yapmadık(!). Biz, düzeni yeniden kurmak için her şeyi yaptık(!)."

Safa Bey, Ankara'nın aşırılığının epey abartılmış olduğunu; Kemal'le adamlarının gerçekte ılımlı kişiler olduğunu ve İngilizlerin sertliği yüzünden Bolşeviklerle temas kurmak zorunda kaldıklarını söyledi. O sırada bile İngiltere en az yumuşaklık gösterir ve onlarla yarı yolda görüşürse, Bolşevikleri hemen bırakacaklarını ekledi. Rattigan, ona, Kemalistler Bolşevik dostluğunu terk eder ve İngiliz gemilerine uyguladıkları yasağı kaldırarak yeni bir sayfa açarlarsa, durumun değişebileceğini söyledi ve şunları ekledi: "Hiçbir zaman İngiltere Türkiye'yi imha etmek amacında olmamıştır. Bunun tam aksine, Yunanlılarla Türkler arasındaki didişmenin sona ermesi ve bir anlaşmaya varıldıktan sonra Türkiye'nin sağlıklı bir devlet olarak yeniden kurulması bizi memnun edecektir. Bu mesut sonuca varmayı engellemekte olan Kemalistlerin şımarıklığı ve inadıdır..."[4934]

Yunan Kral Konstantin; maiyetinde Veliaht Prens Nicholas, Prens Andrew, Başvekil Gounaris, Harbiye ve Bahriye nâzırları olmak üzere, *Lemnos* nam muhrible Atina'dan İzmir'e iki adet destroyerin koruması altında hareket etti.[4935]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Efimeris gazetesinin dünkü nüshasında neşredilmiş havadisi naklediyor. *Başbakan Gunaris'le dostları, Kral Konstantin'i, Yunan ordularının başkomutanlığını kabule inandırıyorlar. Bu haberi duyan Yunan Millet Meclisi coşuyor; muhalefet önderi Nikos Stratos, Yunanistan'ın Sevr Antlaşmasını kendi ordusu aracılığıyla kabul ettirerek, haklarını ele geçireceğini haykırıyor; Eğitim Bakanı Zaimis, Bizans İmparatorlarının, kiliseyi ziyaretten sonra ordularının başına geçtikleri geleneğine değinerek, kralın Anadolu'ya hareket edeceği gün, Atina katedralinde Yunan Kiliseleri Sen Sinod Kurultayınca dinî bir tören düzenleneceğini açıklıyor; bu sırada Yunan Millet Meclisindeki coşkunluk âdeta çılgınlığa dönüyor; milletvekilleri, Bizans İmparatorluğunun "onur ve saygınlıklarını" dile getirmede birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu coşkun hava yatıştıktan sonra, Yunan Millet Meclisi, kralın ve onunla birlikte Anadolu'ya gidecek olan Başbakan, Savunma ve Donanma Bakanlarının Atina'ya dönecekleri güne dek oturumlarını erteliyordu*.[4936]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a başka bir mahrem telgraf gönderdi. *Kral Konstantin, İzmir'e hareket etmeden önce, Yunan halkına seslenen bir genelge yayımlayarak, Yunan ordusunun başına geçtiğini ve bu ordunun zaferi kazanarak "özgürlük, eşitlik ve adalete ilişkin görevini yerine getireceğini"* açıklamıştır. *Bu genelge, İstanbul'un Türklerce fethi ve Konstantin Paleologos'un ölümünün yıldönümüne rastlıyor. Bundan yararlanan Yunan basını (Venizelos'cu basın dışında), bir gün başka bir Konstantin'in tüm İstanbul'u geri alacağı efsanesine değiniyor; Yunanistan'ın her yanında, Kral Konstantin'ın bu efsaneyi kısa bir süre içinde yerine getirecek önde olduğuna inanıldığı iddiasında bulunuyor*.[4937]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri istihbaratçı Philip Graves, Londra'ya bildiriyor: *Ulusçular Babıâli'nin uzlaşma öğütlerine kulak asmıyorlar, İngiltere'nin blöf yaptığını*

4934 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 269-270. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
4935 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 45.
4936 FO/6517/E 6703; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 164-165.
4937 FO/6517/E 6705; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 165.

düşünüyorlar. *Ulusçularla İtilaf kuvvetleri arasında yalnızca bir Yunan tümeni var*dır. *İtilaf kuvvetleri ise sayıca az, uzun mesafe uçakları ve ağır toplardan yoksundurlar*. *İngiltere bekle-gör siyasetini bir an önce bırakıp, bir karar vermeli*dir. *Ya Yunanistan'a manevi ve maddi destek (özellikle pilot ve uçak) vermeli, ya da saygınlık yitimini göze alarak Kemalcilerle uzlaşmalı*dır. *Yoksa bu belirsizlik onursuz bir diplomatik yenilgiyle ya da İstanbul'dan daha da onursuz bir kaçışla sonlanabilir*.[4938]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Yeni bir savaş? -Anti Waste Partisi'nin lideri Esmond Harmsworth Avam kamarasında başkana, devletin Fransa'nın ne asker ne de para vermeyeceğini açıklamasına rağmen Yunan Kralı Konstantin'i Türk Ulusçulara karşı aktif olarak destekleyip desteklemeyeceğini sordu*.[4939]

The Daily Mirror gazetesi: *Yunanlar Geri Çekilmeli. İyi bilgi edinmiş çevrelerde Hükümetin, Yunanları Türklere karşı savaşında yardımda bulunması için ikna olmaması konusunda büyük bir telaş var. Yunanların çeyrek milyon adamı arazide olmasına rağmen iflas ettiklerine göre Asya kıtasındaki Büyük Yunanistan hayalinden vazgeçmeleri gerekir*.[4940]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İngiltere'nin Doğu konusundaki tavrını değiştirdiği söylentileri üzerine, Kemalistlerin, Mezopotamya ve Kilikya'da yoğunlaşmak şartıyla Bolşevik askerlerinin Anadolu'ya girişlerine izin verdiği iddia edilmiştir*.[4941]

La Correspondencia yazıyor: *Türk-Bolşevik iletişiminin kesilmesi ve Kemalistlerin silah, cephane ve gıda maddeleri elde etmelerini engellemek amacıyla İstanbul'da demirli Yunan gemileri, Karadeniz'e ve Anadolu sahillerine doğru yelken açmışlardı*r. *Ankara Harbiye Vekili, askerlerini korumak amacıyla Karadeniz sahillerinin güçlendirilmesini emretmiştir*. *Yunanlılara ait bir torpido gemisinin Ereğli'yi bombardıman etmesi üzerine, Babıâli, Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota göndererek, müttefiklerin ilan ettikleri tarafsızlığın açık olarak ihlal edildiğini belirtmiş ve bu durumu protesto etmiştir*.[4942]

12 Haziran 1921. *Ankara Hükümeti'nin İstanbul'da temsilciliğini yapan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, Ankara'ya İngilizler'den bir görüşme isteği geldiğini bildirdi. Başbakan, Genelkurmay Başkan Vekili ve Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, 21 Haziran'da İngilizlerle konuşmaya hazır olduklarını bildirecektir*.[4943]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhının neşrettiği *The Orient News* gazetesinin haberine göre TBMM Hükümeti *müttefiklerin tarafsızlık kararını iptal etmesinden dolayı korkuya kapılmış ve 11 Haziran'da 10 tane İngiliz esiri serbest bırak*mıştır.[4944]

4938 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 314.

4939 The Daily Mirror, 11 June 1921, *Near East Crisis*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 145.

4940 The Daily Mirror, 11 June 1921, *Greeks Must Withdraw*, p. 4; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 146.

4941 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325.

4942 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325-326.

4943 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 566. "Ankara'da Hariciye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine. Bazı alâim ve ihtisasatıma nazaran sulh müzakeratı istimzacında bulunmak üzere İngiltere tarafından dahi müracaat edilecektir. Bu husus için kırk sekiz saatten evvel bendenize müracaat vuku bulacağını kaviyyen zannettiğimi pek mahrem olarak arz ederim. Böyle bir müracaat vukuunda resmen idarei lisan etmeye mezun olmadığımı ve her ne söylersem şahsi telakki edilmesini serdedeceğim. Ve mahalli müzakerenin Ankara olmasına kendilerini imaleye çalışacağım. Müracaat akabinde mufassal olarak maruzatta bulunacağım tabiidir. Bu yolda süratle talimat verilmesini istirham ederim. 12 Haziran 337 Hamit." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 324.

4944 Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 89.

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Bizans'ı diriltmek düşüne kapılan Kral Konstantin'le Bakanları, Pire limanından hareket* etmişlerdir.[4945]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Kral, Başvekil, Harbiye ve Bahriye nâzırları güç içinde İzmir'e muvasalat etmişler fakat *halkın ilgisizliğiyle karşılaş*mışlardır.[4946]

İstanbul'daki *Muharib Grubu*, Ankara'daki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine 414 numaralı *gayet müstacel* şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre; Dersaadet Merkez Kumandanı Miralay Esad, *İngiliz'lerin tavassut ve delaletiyle Polis Müdürü Umumisi Tahsin'in yerine tayin edilmesi takarrür ettirilmiş ve keyfiyet dün akşam Mabeyn'e arz edilmiştir*.[4947]

Sabık Dahiliye Nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal, Mustafa Kemal'i hılâfet-saltanata zarar verdiği gerekçesine binaen tenkid ediyor:

> Yine yaşasınlar, Saltanât-ı Osmâniyenin hâric ve dâhile karşı altı asırlık bir hakk-ı târihîsi, bir şehâmeti, bir mehâbeti vardı, Hılâfet-i İslâmiyeye bütün cihân-ı İslâmın hürmet ve irtibâtı ezelî, dinî ihtisâsâtdan münba'is idi.. Şimdiye kadar bu millet içün Allâhın bir inâyeti bildiğimiz, bir hüsn-i tâli' addetdiğimiz bu iki kuvve-yi ma'neviyeyi bu dînin, bu milletin en pervâsız düşmanlarından ziyâde baltaladılar, baltaladılar, nihâyet "Teşkilât-ı Esâsiye" nâmını verdikleri Bolşevik esâsatiyle kökden değişdirmeğe kadar vardılar, mukaddesâtımızı an'anâtımızı o mertebe ayak altına almakdan çekinmediler.[4948]

13 Haziran 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert söz alıyor, *alınan tarafsızlık kararına rağmen Yunan gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'deki savunmasız Türk şehirlerini bombardımana tabi tutmasının nasıl açıklanacağını sor*uyor. Kabinede yer alan Muhafazakâr Fırka mensubu Austen Chamberlain, *iki tarafa karşı katı bir tarafsızlık politikası uygulayacaklarını sürekli dile getirse de kamu menfaatlerine zarar verebilecek konularda devamlı surette sorguya çekilmesine içerliyor ve yöneltilen sorulan geçiştirmeye çalışıyor*. *Ayrıca Chamberlain Yunanlara karşı mali ya da askerî hiçbir vaat ya da taahhütte bulunmadıklarının altını çiz*iyor.[4949] Liberal Fırka mebusu Binbaşı Kenworthy söz alıyor ve Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth arasında İngiltere'nin Yunanistan'a herhangi bir desteği olup olmadığı tartışılıyor:

> Binbaşı Kenworthy: Gizli vaatler ve moral destek olmasa, Yunanistan bu politikasını sürdüremezdi. Ve bu destek, benim inancım, bu ülkeden geliyor.
>
> Albay Wedgwood: Türkler ile Yunanlılar birbirlerinin boğazlarını kessinler bana ne! Bana göre akıllıcası; İtalyan ve Fransızlar gibi Anadolu'yu terk edip o iki milleti de kendi hallerine bırakmalı ve sorunlarını kendileri halletmeli. Ordularımızı İstanbul ve Trakya'dan Boğazlar'a doğru çekelim karşılığında İzmir'i teslim etmeye, Trakya'ya otonomi vermeye Kemalistler'i ikna edelim. Aynısını Yunanlılar'a da kabul ettirelim.
>
> Williams: Askerlerimizi İstanbul'dan çekmek ve o bölgeleri tekrar Türkler'in eline bırakmak bizim için belki kolay ama onursuz bir politika olur.
>
> Mr. Cecil Harmsworth: Bu konuyu burada dile getirmenin ne anlamı var anlamadım. Bağlaşıklar ve dost uluslar asamblesinde konuşulur.
>
> Binbaşı Kenworthy: 18 aydır bize hep bu söyleniyor.

4945 FO/6517/E 6706; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 165.
4946 FO/6517/E 6721; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 165.
4947 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 219.
4948 Peyâm-ı Sabah, 12 Haziran 1921, Numero 906, *Yine Yaşasınlar*, s. 1.
4949 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 243-244.

Mr. Cecil Harmsworth: Bu mesele Bakanlığım ve Hükümetimiz için en öncelikli konu. Bunu söylememe gerek var mıydı bilmiyorum. Ama Kenworthy'nin "gizli destek" açıklamasını hiç kabul etmiyorum. Ayrıca ne anlama geldiğini de anlam[a]dım. Lütfen açıklar mısınız? Bu kelimeyle neyi kastediyorsunuz?

Binbaşı Kenworthy: Birçok diğer mesele gibi bunun da Meclise ve halka açıklanmadığını kastediyorum. Yunan Kralı, İngiltere bize moral destek veriyor diyor. Ben de öğrenmek istiyorum askeri veya maddi destek yapıyor muyuz?

Mr. Cecil Harmsworth: Yapmadığımız daha önce açıklandı.

Binbaşı Kenworthy: Hep aynı şekilde cevap veriliyor. Ben hala soruma cevap alamadım. Biz Yunanistan'a öyle ya da böyle bir şekilde yardım yapıyor muyuz?

Mr. Cecil Harmsworth: Bu soru mecliste en net cevaplandırılan sorulardan biri. Yapmadığımız açıklandı. Tarafsızlığımızı koruduğumuz açıklandı. Meclis Başkanımızın garanti verdiği konularda daha fazla zihin bulandırıcı yöne kaymamayı tavsiye ederim. Hiçbir şeye hizmet etmiyor.

Binbaşı Kenworthy: Küçük Asya'daki savaş hali ticaretimize çok zarar veriyor. /…/ Savaşın yanı sıra Yunan tüccarlar da fiyat kırarak kurnazlık yaparak hem Türkiye'deki hem de Yunanistan'daki ticaretimizin altını oyuyorlar.[4950]

Atina'daki Ortaelçi Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi:

Savaşa girmek konusunda Yunan önderleri arasında görüş ayrılıkları var. Başbakan Dimitrios Gunaris, Yunan kralı tanınıncaya ve İngiltere ya da Fransa yardım sözü verinceye dek, harekâtın ertelenmesini öneriyor. Savunma Bakanı Theotokis, Yunan Genel Kurmayı ve kral, harekâtın ivedilikle başlamasından yana, çünkü başarı sağlanırsa, Yunan kralının tanınacağına ve Bağlaşıkların kendilerine yardımda bulunacaklarına inanıyorlar. Oysa ilk olarak Bağlaşıkların desteğine başvurulursa, bu devletlerin, kralın tahtından çekilmesi koşulunu öne sürmeleri olasılığından korkuyorlar.

Yunan generallerinden Leonardopulos, Savunma Bakanı Theotokis'le görüşürken, ordunun Eskişehir'de uğradığı yenilgiden morali bozulduğunu öne sürerek, yeni bir saldırıya geçilmemesini öneriyor; o sıralarda Venizelosçuların yerlerine atanan Konstantin yandaşı yeni subaylara erlerin güveni olmadığını; onların buyruklarını yerine getirmeye karşı çıktıklarını ve ordu kaçaklarının sayılarının binleri aştığını anlatmaya çalışıyor, ama Bakan onu dinlemiyor. Konstantincilere göre, General Leonardopulos Venizelosçu ve Venizelosçular, Yunan yönetimi ve Kral Konstantin'in büyük bir zafer kazanmaları olasılığından o kadar kaygılanıyorlar ki, "yurtseverliklerini kendi kişisel duygularına kurban ediyor"; çevreye bozguncu söylentiler yayıyorlar.[4951]

Fransız mümessil Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal, Ankara'da mülakat ediyor.[4952]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'un tüccar suretli mümessilleri emekli binbaşı Douglas Henry ve emekli binbaşı Stourton*, İnebolu'ya ulaştı ve

4950 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 81.

4951 FO/6517/E 6806; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 167.

4952 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 252.

* "Her iki eski İngiliz subayı ordudan ayrılıp Türkiye'de iş tutmuş olan kişilerdi. Bunlar hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yeteri kadar bilgiye rastlayamadım." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 66. James Douglas Henry'nin 1918'de İmparatorluk "Deve Müfrezesi" mensubuyken Thomas Edward Lawrence'yle ve 1919-1921 zarfında binbaşı emeklisi bir maden müteşebbisiyken de Alfred Rawlinson'la teşrik-i mesaisi var imiş: Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Derviş*, 2018, s. 381-382, 406. J. D. Henry hakkında tafsilatlı bilgi tahsil edebilmek için önce Avustralya devlet arşivine sonra ailesine müracaat etmek lazım geliyor herhalde. Foreign Office arşivi zaten sansürlü olmakla beraber dominyon uyruklu bir askerin sicil dosyasının muhafazası için münasib yer de değil. Bizce, İstanbul'da silah kaçakçılığı yapan (Kurmay?) Binbaşı Stourton, belki de James Douglas Henry'den daha mahrem birisi. Mezkûr Stourton, hangi Stourton? Mesela Binbaşı A. E. C. Stourton mu (iwm.org.uk)? Binbaşı Herbert

beraberlerindeki 7880 adet artım sahra obüs cephanesini, silâh ve mühimmatı Mustafa Kemal'in mümessili Mirliva Refet'e (Bele) teslim etti.[4953] Refet'in 26 Aralık 1921 tarihli beyanatına göre bir adet obüs mermisinin fiyatı 50 liradır binaenaleyh İngilizlerin tek kalemde yapmış olduğu bu mühimmat yardımı 394.000 liraya baliğ olmakta.[4954] Örneğin Hind Hılâfet Komitesi'nin 1919-1923 tarihleri müddetince Mustafa Kemal'in şahsî hesabına hılâfetin istihlası için yatırmış olduğu nakdî bağışın toplamı ise Genelkurmay istatistiklerine göre 781 bin 570 lira idi.[4955] Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Batı Cephesindeki Türk ordusunun elinde 6.000 adet top mermisi kalmıştı ve bütün memleketteki top mermisi stoğu ise 20.000 kadardı.[4956]

> General Harington, maden işleri amacıyla Ankara'ya giden ve ordudan ayrılmış Subay M. Henry'e, Mustafa Kemal'in askeri niyeti ve İngiliz esirler hakkında bilgi edinmesi için talimat vermişti. İnebolu'ya giden M. Henry burada çok iyi karşılandı. Kendisini Ankara'ya götürecek otomobil bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla ayarlandı. Ancak şiddetli rüzgar nedeniyle yolar bozulduğundan Henry, Ankara'ya gidemedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendi adına Henry'le görüşmek üzere Refet Paşa'ya talimat verdi. Refet Paşa, İngiliz esirlerinin iyi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Harington'la temas kurmak istediğini bildirmişti. Bunun üzerine Henry ve Refet Paşa görüşmenin yapılacağı yer üzerinde konuştular. Görüşme için İnebolu ya da Boğaziçi'nin uygun ola cağı tartışılırken Refet Paşa, Harington'la İnebolu'da görüşebileceğini

---

Marmaduke Joseph Stourton (d.1873-ö.1932) mu (npg.org.uk & nationalarchives.gov.uk)? Yoksa bir başkası mı?

4953 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 94. Ahmed İzzet Furgaç: "Yüksek rütbeli bahriye ihtiyat subaylarından Mr. Stroten ile yine ihtiyat binbaşılarından Mr. Henry benden bir tavsiye mektubu alarak bazı hediyelerle inebolu'ya hareket etmiş ve sahile yakın Ecevid Hanı'nda tebdil-i hava eden Refet Paşa'yla ilişki kurmuş ve General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme hazırlamaya aralarında karar vermişlerdir." Ahmet İzzet Furgaç, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 132. "İngiliz Hükûmeti, Başkumandan Harington'ın değerlendirmelerini dikkate alarak meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Harington'a göre İngiltere Türkiye'de bulunan kuvvetlerini geri çekmeli ya da TBMM kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için harekete geçmeliydi. Sorunun çözümü basit görünmediğinden dolayı Mustafa Kemal ile anlaşma, hatta dost olma fikri de artık bir seçenek olarak masadaydı." Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 248. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

4954 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 534.

4955 Mustafa Keskin. (1991). *Hint Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)* içinde (s. 105). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.

4956 Genelkurmay Başkanlığı. (1973). *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi* içinde (c. 2, s. 479-480). Ankara: ATASE Yayınları. Güya milliyetçilere karşı Padişah Hükümetini desteklediği iddia edilen Britanya'nın milliyetçi asileri ezmesi için Padişah Hükümetine silah-mühimmat sattığı vaki değildir. Harb devresinde silah-mühimmat tedarikinden daha müdellel bir işbirliği yoktur.

ifade etti. Bu görüşmeden hemen haberdar edilen Harington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğini bildirdi.[4957]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Birinci Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngiliz Henry --- sekizbin küsur topçu mermisiyle İnebolu'ya gelerek bizimle anlaşmak istiyor*.[4959]

TBMM Hariciye Vekâleti Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü (1920-1922) Yusuf Hikmet (Bayur), 7 Nisan 1934 tarihli İstanbul Üniversitesi İnkılâp Enstitüsü konferansında şunları ifade edecektir: *İneboluya iki İngiliz binbaşı geldi. Bunlar Haringtonun yakınlarındandır. Bir motör cephaneyi bize verdiler* [..].[4960]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan: *İngiliz Genel Karargâhı, Ankara ile yakınlaşmayı, İngiliz Dışişleri'nden daha fazla istiyordu. Türk Milliyetçileriyle teması olan bazı eski subaylar da bu görüşteydi*.[4961]

Fotoğraf. Binbaşı James Douglas Henry.[4958]

Korgeneral Harington, Ekim 1923 tarihli muhtırasında, *hiç kuşkusuz Türk Ordusu'na çeşitli kaynaklardan harp levazımının gizlice ve kaçakçılık yoluyla geldiğini ancak bu zaman esnasında İngilizlerin iki taraftan hiçbirine bir şey vermemek suretiyle tarafsız kaldıklarını* yazacaktır.[4962] Harington Mustafa Kemal'e gizli surette istihbarat ve harb levazımı desteğinde bulunduğunu elbette itiraf edemezdi. Zaman akışı itibarıyla İtalyanların, Sovyetlerin, Fransızların hulûl etmeye çalıştığı Kemalist cuntaya İngilizlerin hulûl etmeye çalışmaması zaten kabil değildir.

Hükümetinden yetki almış bulunan Korgeneral Harington'un Türk-İngiliz esir mübadelesi kapsamında TBMM Hükümetiyle temas kurulması için İnebolu'ya izam ettiği sivil/tüccar görünümlü askerî heyet sadece esir takası konusunu müzekere etmemiştir. *Milliyetçilerin siyâsî tutumunu yoklamak niyeti*ndeki Harington*, Mustafa Kemalcilerin elinde esir olarak bulunan bazı İngiliz askerlerini bahane ederek Mustafa Kemal'e yanaşmayı dene*miştir.[4963]

4957 FO, 371/6471, E 7174, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 20 Haziran 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928-929.

4958 Retriewed from, December 12, 2025, digitize-vwma.s3.amazonaws.com.

4959 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* 2021, s. 800.

4960 Milliyet, 8 Nisan 1934, *İnkılâp Enstitüsünde: Harington; Gazi Hz.ni bir İngiliz gemisine çağırmıştı,* s. 6.

4961 Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, 1923, p. 153; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 196, dipnot 2. Çünkü "Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek için, Mustafa Kemal'le ilişki" kurmak bir mecburiyet idi (Kürkçüoğlu, 1978, s. 198).

4962 Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 34.

4963 Lord Kinross, *Atatürk,* s. 439; David Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 199; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58, dipnot 111.

> [..] Harington [..] "Milliyyetçilerin siyâsî tut[u]munu yoklamak niyetiyle Anadolu'ya bir hey'et" göndermeye karar verdi. Bu hey'et Binbaşı Douglas Henry ile Binbaşı Stourton'dan kurulu idi. 13 haziran 1921'de İnebolu'ya gel[e]n İngiliz binbaşıları, Türkler için bir miktar cephane getirmiş ve bundan sonra cephane sevkine devam olunacağını söylemişlerdi. General Harington tarafından gönderildiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'ya önemli bazı şeyler söyleyeceklerini açıklayan bu binbaşılar, bu tarihlerde İnebolu'da bulunan Re'fat Paşa (Bele) ile görüşmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir İngiliz savaş gemisi ile gizlice İstanbul'a giderek Harington'la barış meselesini konuşup anlaşabileceğini, İngilterenin, Türkiyenin tam müstakil bir devlet olmasını kabul ettiğini ve İngiltere'nin müdâhalesiyle Yunanlıların Anadolu'yu boşaltacaklarını söylüyor, esirlerin de değiştirilmesini istiyorlardı. Bunlara Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gidemiyeceği, ancak General Harington'un, İnebolu'ya geldiği takdirde, orada bulunan Re'fet Paşa ile görüşebileceği ve esirlerin değiştirilmesinin mümkün olabileceği cevabı verilmişti.[4965]

Fotoğraf. Britanya İmparatorluk Ordusunda muvazzaf Avustralyalı Binbaşı James Douglas Henry (d.26 Mayıs 1881, Australia: Queensland, Clermont - ö.18 Kasım 1943, Australia: Queensland, North Queensland, Atherton) [ortada, oturmakta], 23 Haziran 1917.[4964]

Refet (Bele), *Binbaşı Henry'e yolladığı mektupta, Mustafa Kemal'in İngiltere ve Türkiye arasında dostane ilişkiler kurulacağından emin bulunduğunu yazmıştı*r.[4966] Diğer bir deyişle teşebbüs, Mustafa Kemal tarafından edilmiştir.

> Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'ya hemen gitmeği reddetmesinin pek tabiî olduğunu belirtti. Resmî görüşmeler yapılacağından emin olmadan, Mustafa Kemal, Ankara'dan ayrılıp kıyıya gidemeyecek. Giderse ve gezisi fiyaskoyla biterse, bu davranışı Ankara'daki muhalefet tarafından istismar edilir. Kesin teminat verilmemekle beraber, resmen yetkili bir İngiliz temsilcisi İnebolu'ya giderse onunla görüşmek üzere Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmağı kendine manevî borç sayacağı kesin görünmektedir. O zaman ikisi arasındaki görüşme Kastamonu gibi bir orta noktada, ya da doğrudan doğruya İnebolu'da hemen başlayabilecektir.
>
> İngiltere'nin böyle bir teşebbüste bulunması için elverişli an gelmiştir; ama bu fırsat hemen yakalanamazsa edebiyen kaybedilmiş olacaktır.[4967]

Mustafa Kemal'in mümessili Refet (Bele) ile görüşen Henry ve Stourton, *getirdikleri cephanenin Harington'un iyi niyetine işaret olarak kabul edilmesini rica* ettiler. *General Harington'un Türkiyeci olduğunu, İngiltere kamuoyunun da Türklere meyilli olduğunu* söylediler.[4968] Stourton'un tezkeresine göre Refet *Ankara Hükümeti dış politikasının temeli olarak, İngiltere ile bir ittifak yapmayı düşünmekteydi. Ama bu konuda oyuna gelmeyi, kendisiyle oynanmasını istemiyordu. Önce İngiltere ile uyuşmaya varılmalıydı ve bu uyuşma gelip geçici değil, sağlam ve sürekli olmalıydı. Böyle bir uyuşma için Ankara'da yeteri kadar iyi niyet vardı. Ankara Hükümeti, Mezopotamya'yı* [Irak'ı] *yeniden işgal etmek isteğinde değildi. Boğazlar üzerinde müttefikler arası bir denetimi kabul etmemeye kararlıydı, ama bir Türk-İngiliz ortak denetimi üzerinde anlaşmaya varılabileceğini düşünüyordu. Sonra, Ankara Hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı panislamizm propagandasını*

4964 *Austalian War Museum Archive*, retrieved from March 6, 2025, awm.gov.au.

4965 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58.

4966 General Harington'dan Britanya Harbiye Nezâretine 13 Temmuz 1921 tarihli ve 593 numaralı muhtıra; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136.

4967 Stourton'un muhtırası; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 196.

4968 Rahmi Doğanay. (1998). Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu (Mustafa Kemal-Harington Görüşmesi Meselesi). *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(21), s. 51.

kullanmak ve özellikle Hindistan işlerine karışmak, oradaki Müslümanları İngiltere'ye karşı kışkırtmak isteğinde de değildi. Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü, ama buna pek önem vermemek gerekirdi. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandalara ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi…[4969]

Mustafa Kemal'in mülahazalarını ifade etmekle vazifeli Refet, Ruslara karşı sedd çekmek için İngilizlerin Irak'da kurmuş oldukları manda yönetimine mütecanis bir Türk devleti kurmayı vaad etmektedir. İngiliz akademik tarihçi Alexander Lyon Macfie bile, Mustafa Kemal'in teklifinin *kabul edilemez derecede bir İngiliz himayesi içerdiğ*ini belirtmekten kendini alamamıştır:

> Ankara hükümeti Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın 1921 yılında İnebolu'da Binbaşı Henry isminde diplomasi düşkünü bir İngiliz işadamına yaptığı öneri başta olmak üzere başka senaryolar da zaman zaman gündeme geldi. İngiliz arşivlerine göre, Refet Paşa, Binbaşı Henry'le yaptığı konuşmalarda, Ankara hükümetinin, o sırada İngilizlere güvenmemekle beraber, onlarla karşılıklı bir anlaşmaya varmaya da ikna olabileceğini söylemişti. Onun anlayışına göre, İngilizlerin niyeti Küçük Asya ve Arabistan'da bir dizi bağımlı yapı oluşturarak Afrika ve Hindistan'daki varlıklarını birbirine bağlamaktı. Bu planı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Ruslarla birlikte İran'da nüfuz bölgeleri kurarak uygulamaya koymuşlardı. Şimdi savaş, o zincirin halkalarını tamamlama fırsatını doğurmuştu. Mandasını almayı başardığı Filistin'i, Yahudiler için bir vatan yapmış; Yahudileri daha önceden barış içinde beraber yaşadıkları Araplardan korumak için Mekke veliahtının krallığı (Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah) altında Ürdün devletini kurmuş; ve Ümit Burnu-Kolombo zincirinin son halkası olmak üzere de Irak'ta Faysal'ın kralı olduğu bağımsız bir devlet yaratmıştı. Yalnız bu kadar da değildi. Güneye doğru bir Pan-İslavcı yayılmayı engellemek için, 19. yüzyıl boyunca, belli sınırlar içinde güçlü bir Türkiye'nin korunmasını sağlamaya çalışmıştı. Oysa İngilizlerin asıl şimdi Rus ya da Slavların İstanbul, Akdeniz ve Hindistan'a ulaşmasını engellemeleri gerekiyordu. Bu işi yapmanın en iyi ve ucuz yolu ise İngiltere'nin dokunulmaz bir Türkiye'nin devamını sağlama siyasetine geri dönmesiydi. Bu temel gerçek kabul edildikten sonra, kalan bütün sorunlar otomatik olarak halledilebilirdi. Boğazlar'ın bütün denetiminin yalnızca Türkiye'ye bırakılması ve Boğazlar savunmasının kilidi Trakya'nın da Türklere ait olması İngilizlerin de çıkarına olmaz mıydı? Türkler yerine Yunanlıları kullanma girişimi (Lloyd George siyaseti), Trakya'daki Rum nüfusun böyle bir yükü kaldırmaya yetmeyeceği göz önüne alındığında başarısızlığa mahkûm değil miydi? Bu yüzden İngiltere, daha önce yaptığı gibi, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olarak yaşamasına izin vermeliydi. Türkler sonra (kendi millet meclisi olan bir bağımsız bir Arap devleti altında birleşen) Araplarla, İngilizlerin koruması altında ikili ya da federal bir devlet yapısı içinde bütünleşirlerdi. Böylece, İngiltere Mezopotamya ve Körfez'deki etkinliğini, doğrudan yönetimin getireceği muazzam masraflar olmaksızın sürdürebilirdi. Bu ikili devletin kurulması ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında olduğu gerçeğinin tanınması "bütün Müslüman halklar, devletler ve özellikle de Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarındaki Müslümanlar üzerinde büyük bir etki yapardı." Orada da barış sağlanır ve bir kez daha Slavların güneye doğru ilerlemesi önüne set çekilmiş olurdu.[4970]

Bu babda, TBMM Hükümeti Genelkurmayına bağlı Alman Yüzbaşı Hans Tröbst'ün hayretini iktibas etmek münasib olacaktır. Tröbst, Düvel-i Müttefikanın Ankara'ya kaçak sevkiyat yaptığı liman hüviyetindeki İnebolu'nun İngilizler tarafından niçin abluka altına alınmadığını anlayamadığını ifade etmiştir:

> Giyim Dairesi eski bir okuldaydı, orada harıl harıl çalışılıyordu, her şeyden önce maksada uygun iş görülüyordu. Bütün işi yöneten görünmeyen en sıkı denetim vardı. Elinde bulunla ilgili bir izin belgesi olmadan, kimse bu daireden bir giysi parçası götüremezdi. Bütün ulusların üniformaları burada yığın yığın toplanmıştı. Kullanılmış Alman silah ceketleri, yeşil İtalyan paltoları, "bleu horizont" Fransız pantolonları, haki İngiliz üniformaları, üniformaların kesiminin yapıldığı her renk ve her çeşit kumaş topları, en renkli bir

[4969] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 68. "Kemalistler İngilizleri bir Türk-İngiliz işbirliğinin bölgedeki İngiliz çıkarlarının selameti açısından daha büyük bir garanti olduğuna ikna etme yönünde" çaba sarfetmişlerdir: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 188.

[4970] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 196-198.

> ölüdoğa resmi gibi bir araya gelmişti. Saçı sakalı ağarmış bir astsubay, seçmem için bu sonsuz stoktan bazılarını önüme koydu. Güzel bir koyu yeşil kumaş seçtim, ölçüm alındı; iki gün sonra giyinmiştim. Daha sonra, üniformayla körüklü tozluk giyildiği için, bir çift de bağcıklı mükemmel Amerikan ayakkabısı seçtim. Binbaşım sonra başka gerekli tedarikler için kente götürdü; parası benim cebimden çıkmadığı için, her yerde bolca alışveriş yaptım. Gömlekler, iç donlar, çoraplar ve terlikler, kısaca, askerin kurallara uygun donanımı için neler gerekliyse... Refakatçim durmadan art arda papelleri çıkarıyordu...
>
> [..] Yeni askerlerin oluşturduğu büyük birlikler silahlı diğerlerinin gözetiminde, günbegün uzun harekâtlarla Kafkasya taraflarından getiriliyordu. Yüzlerde yaşam sevinci yoktu, ama bu delikanlıların konuşmalarına ve şaşırtıcı bir çabuklukla giydirilmelerine engel teşkil etmiyordu. Bu kalabalıklar için üniformaların ve silahların nereden geldiği benim için olduğu kadar, durumdan daha fazla haberdar olanlar için de bir bilmeceydi. Malzeme ikmali için ana güzergâh olarak Kospoli'den denizyolu söz konusuydu ve kimi Türk kaptanları takdire şayan tedbir, vatan sevgisi ve fedakârlık örnekleri sergiliyordu. Bu hayati öneme sahip kaçak malların girebileceği iki liman Karadeniz'de İnebolu ile Akdeniz'de Antalya idi. Buraya özellikle İtalyanlar durmaksızın savaş gereçleri getiriyorlardı ve ben, Yunanlar ile İngilizlerin neden bu iki deliği bir ablukayla kapatmadıklarına şaşıyordum. Zira genel kanıya göre, bütün Yunan taarruzunun arkasında, Yunan ordusunu özellikle subaylar ve topçularla desteklediği söylenen İngilizler vardı.
>
> Genel olarak, İngilizlerin şimdiye dek Kemalistlerin hareketlerine karşı az çok müsamahalı davrandıkları söylenebilir [..][4971]

Ağır Topçu Yüzbaşısı Halil İbrahim ve Müdafaa-yı Milliye Vekaleti mutemedi Ahmed Naci biraderler, *bir kısım cephaneyi İngilizlerin yardımı ile ve bir defada İnebolu'ya götürüp teslim etmişlerdir*.[4972]

Yunan Kralı Konstantin ve maiyeti, İzmir'e muvasalat ettiler.[4973]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in haberi: *Türkler Yunan disiplininin bozulduğunu biliyorlar. İngiliz politikasında yüz kızartıcı bir teslim (an ignominious surrender) beklenebilir.*[4974]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *İngiliz halkı Yunan arzularını desteklemiyor ve kimseyle savaşa gitmek istemiyor*.[4975]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bir deklarasyon yayınlayarak, Milliyetçi hükümetin barışa ve faydalı ve makul müdahalelere karşı olmadığını ve düşmanlıkları bir gün bile uzatmak istemediğini açıkla*mıştır. *Diğer taraftan Fevzi Paşa Kemalistlerin zaferinin, taleplerini de arttıracağını ve Kemalistlerin zafer kazanmaları durumunda Türkiye'nin yaşam ve bağımsızlık hakkından başka bir şey istemeyeceklerini bildirdi*.[4976]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan kuvvetlerine karşı Anadolu'nun savunulmasında Kemal Paşa'nın askerleriyle işbirliği yapacak olan Bolşevik birliklerinin karaya çıktıkları bildirilmiştir*.[4977]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *İngiltere, İtalya'dan Mustafa Kemal'e yapılan yardımlarla ilgili açıklama istemişti*r. *Kont Sforza, bu durumun İtalya-İngiltere ilişkilerinin devam etmesine engel teşkil*

4971 Hans Tröbst, *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı*, 2018, s. 113, 117.
4972 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 257.
4973 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 99.
4974 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 153.
4975 The Daily Mirror, 13 June 1921, *Greeks' New War: Will Britain Be Involved?*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 147.
4976 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220.
4977 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325.

etmediğini, Türklere yapılan yardımların hiçbir zaman Yunanlılara karşı olmadığını ve İtalya Hükümeti'nin İzmir ve Trakya'nın Türklerin hakkı olduğu iddiasını sürdürdüğünü ifade etmiştir.[4978]

14 Haziran 1921. Sömürgeler Nâzırı Winston S. Churchill, Avam Kamarası içtimaında, *İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da birlikte hareket edememesinin her iki ülke için de çok zararlı olacağını söyledi*: *"Fransa'nın Arap isteklerine karşı ilgisiz kalması, İngiltere'nin ise Türklere ısrarla muhalefet etmesi felâketler doğuracaktır. Bu şekilde, her iki ülkenin de askerî kuvvetlerini azaltarak ağır masraflarını kısmak üzere oldukları bir sırada, Orta Doğu'daki bütün güçlerin bize karşı birleşmeğe kendimiz zorluyoruz demektir." Churchill, gerek İngiltere'nin ve gerekse Fransa'nın, hem Orta Doğu'daki durumlarını korumak, hem de külfetlerinden kurtulabilmek için, Türklere ve Araplara karşı ortak bir dostluk ve yatıştırma politikası izlemelerini istedi. Araplarla İngiltere ve öteki Müttefikler arasında çıkar birliği kurmak yolundaki çabaların, Türkiye ile barışçı ve sürekli bir çözüme varmadan sonuç sağlayamayacağını da sözlerine ekledi*.[4979]

Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'deki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye muhtıra gönderdi. Belirttiğine göre *Majestelerinin hükümeti, Ortadoğu'daki son siyasal gelişmeleri gittikçe artan bir kaygıyla izlemiştir.* Kaygıyla takib edilen hadisat şunlardır: 1) *Bekir Sami Bey'in, Kilikya konusunda Londra Konferansı sonunda Fransa'yla imzaladığı 11 Mart 1921 günlü antlaşmayı Ankara Hükümeti reddetmişti*. 2) *İtalya, 7 Haziran 1921'de Antalya'yı boşaltmaya başlamıştı.* 3) *Ankara Hükümeti İngiltere'ye karşı düşmanca bir tutum takınmıştır: Mayıs ayında Hintli Mustafa Sagir, Ankara'da asılmıştır*, *Ankara Hükümeti'nin elindeki İngiliz tutsaklar serbest bırakılmamıştır*. 4) *Mayıs ayında Türk polisi Antalya limanında "Palitana" adlı İngiliz gemisine girmiştir*. 5) *Muğla'da bir İngiliz maden işletmesinin çalışmalarına Türkler son vermişlerdir*. 6) *Ankara'yla Moskova arasında samimiyet gittikçe artma*ktadır. *16 Martta Ankara'yla Moskova arasında bir antlaşma imzalanmıştır*. *Ondan sonra Türklerin Ruslarla ilişkileri daha da sıklaşmıştır*. 7) *Türk-Yunan çarpışmalarının yeniden başlaması kaçınılmaz*dır. *Durum, müttefiklerin karşı karşıya oldukları siyasal ve askeri sorunların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.*[4980]

Curzon, TBMM Hükümeti Ordusunun Yunan Anadolu Seferî Ordusuna karşı faik mevkiye geldiği kanaatindedir. Fransa Hariciye Nezâretini teyakkuza geçirici hususları Hardinge'ye şöyle sıralıyor: *Kemalistler üstün duruma geçmişlerdir*. *Bu üstünlük, onların kendilerine güvenlerini ve savaşkanlık zihniyetini artırmıştır*. *Yunan ordularının Kemalistlere karşı kesin bir zafer kazanmaları ihtimali yoktur*. *Dolayısıyla Türklere "sürekli bir barışı empoze etme" olanağı da yoktur*. *Belki Yunanlar, sonucu belli olmayan geçici başarılar kazanabilirler. Bu, yeniden müzakerelere girişme ve uygun bir barış antlaşması yapma fırsatı yaratabilir. Müttefiklere zaman kazandırır. Ne var ki, geçici Yunan başarıları uzun süremez. Öte yandan daha kötü bir olasılık var: Yunanlar yakın bir gelecekte yenilebilirler, Anadolu'dan atılabilirler. O zaman, önce İstanbul tehlikeye düşecekti*r. *İzmit Yarımadası'ndan Yunan kuvvetleri atılınca İstanbul'daki Müttefik kuvvetleri Kemalistlerle karşı karşıya gelecekler. İstanbul, Kemalistlere karşı savunulamayacaktır*. *Yunanlar Anadolu'dan atılınca da Müttefikler, Boğazlar bölgesini boşaltmak zorunda kalacaklar. Böyle büyük bir Türk başarısı, hem İngiltere, hem de Fransa için büyük tehlike yaratacaktır*. *Suriye'de Fransa, Irak ve Filistin'de de İngiltere için tehlike doğacaktır*. *Fransa ve İngiltere ya buralardaki kuvvetlerini artırmak ya da bu yerleri terk etmek zorunda kalacaklar. Trakya, muhtemelen Kemalistlere karşı savunulamayacaktır*. *"Başka bir deyimle, Türk*

[4978] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 326.
[4979] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 144.
[4980] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 30.

başarısı (zaferi), müttefiklerin savaştan elde ettikleri her kazancı tehlikeye sokacak ve Ortadoğu'nun barışçı yolla yeniden kurulması olasılığını ortadan kaldıracak"tır.[4981]

Curzon muhtırasında Sovyet Rusya âmiline temas ediyor: *İtilaf temsilcileri 1921 Haziran'ında bir araya geldiklerinde, belki de son bir şans olarak, Bolşeviklerin bölgedeki otoritesine karşı ortak bir gayret sergilediler. Kemalistlere sağlanacak birtakım imtiyazlar ve bir miktar desteğin, onlara Bolşeviklere rağmen Kafkaslar'a açılma cesareti vermeye yeteceği umuluyor*. Bu bağlamda Anadolu'daki savaşı bitirmeye matuf *yeni teklif paketinin önce Yunan hükümetine sunulması kararlaştırıldı. İstanbul ve Ankara'yla, Yunan onayına bağlı olarak, daha sonra görüşülebilir. Eğer Yunanlılar teklifleri reddederlerse, o zaman tavır, mahvolmalarına izin vermek olacakt*ır.[4982]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İngiltere'nin kesin tarafsızlığı ve Ankara'nın itidali lazımdır*.[4983]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. *"Daily Mail" gazetesinin 8 Haziran günkü sayısında "canavarca bir haber" yayımlan*mıştır. *Bu habere göre, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir John de Robeck'i taşıyacak "Iron Duke" ve diğer bazı savaş gemilerinin, Kemalistlere karşı girişilecek harekâta katılmak, Karadeniz limanlarını abluka etmek ve Yunan çıkarma birliklerini desteklemek amacıyla İstanbul'a ulaşmaları bekleniyordu*.[4984] Haber yalandı. Bizce, mezkûr yalan haber basına İngiliz derin devleti tarafından sızdırılmış olmalı ki Mustafa Kemal'e tüfek, fişek ve top mermisi sevkiyatı perdelensin.

Mirliva Refet'in (Bele) TBMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği şifreli telgrafa göre emekli binbaşılar Henry ve Stourton, *İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Harington tarafından gönderildikleri*ni, *İnebolu'ya gelmek için cephane sevkiyatı vesilesinden faydalandıkları*nı, beraberlerinde getirmiş oldukları *cephanenin kabul edilmesini ve Haringtон'un iyi niyet göstergesi sayılmasını istedikleri*ni, *Mustafa Kemal'in Boğaziçi'ndeki Harington'un yalısına gizlice giderek Harington ile barış üzerine anlaşmalarını istediklerini* bildirmişlerdi.[4985] Ayrıca Refet, Mustafa Kemal'e, Henry ve Stourton'un yazılı herhangi bir vesika ya da mesaj getirmemiş olduklarını haber veren bir telgraf daha telledi.[4986]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gönderdiği muhtırasında, (i) *M. Franklin-Bouillon'un Paris'ten kalkıp 9 Haziran günü Ankara'ya gittiğini, orada görüşmeler yaptığını*[4987]; (ii) *-o sırada Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmış olan-* Bekir Sami'nin (Kunduh) *İngiltere ve Fransa'yı yatıştırmak üzere çeşitli önerilerle Avrupa'ya gitmekte olduğunu bildir*di.[4988]

13 Ağustos 1921 tarihili İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre Londra'da Bekir Sami (Kunduh) heyetinin kâtibi Ahmed Naci demiştir ki: Mustafa Sagir, Yüzbaşı John Godolphin Bennet ve Robert Frew tarafından Anadolu'ya gönderilmiş olduğunu itiraf etmiştir. Frew ise *Kızılay paralarını yöneten Londra'daki Emir Ali'nin adam*ıdır.[4989]

4981 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 31.

4982 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 162.

4983 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 154.

4984 FO/6517/E 6910; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 152.

4985 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), A-IH-7, D.18, F.84/13; Aktaran: Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu*, 1998, s. 59.

4986 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III, 7,D.18, F. 84/11; Aktaran: Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu*, 1998, s. 60, dipnot 34.

4987 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 75.

4988 FO 371/6471, E 6895/1/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 187.

4989 FO 371/6473, E 8417/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 448, sonnot 11.

Rattigan, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) *ivedilikle yeniden* kabine teşkil etmiş ve Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) ile Müşir Salih Hulûsi (Kezrak) nâzır tayin edilmişlerdir.[4990]

Rattigan, Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. *Yunanlılara etkin biçimde yardım edebilecek olan, ama o gün dek yardım konusunda gönülsüz davranan en etkili İtilâf devleti İngiltere'ye karşı biraz aşırı davranarak onun düşmanlığını kazandığını, Ankara hükümeti anlamaya başlıyor*; İngiltere'ye *karşı uyguladığı "aşırı tutumu" değiştirmek kararını* almıştır.[4991]

Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats* gazetesi Auguste Gauvain *imzasıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları* hakkında yazı neşretti: *Cihat ilanı ile zavallı köylüleri fanatikleştirmeye çalışan bu dinsiz imansız kişiler, yığınları harekete geçirmek için Halife'nin mutlak bağımsızlığını ileri sürüyorlar. Gerçekte ise kendileri Sultan'a kukla muamelesi yapıyorlar*.[4992]

Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor. *İzinli Fransız bahriyeliler geri çağrıldı. Bu askerler Doğuda İngiliz emperyalizminin hizmetine mi gönderilecek?*[4993]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi, sabık TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) beyanatını neşretti: *Ankara Hükümeti, müttefiklerle Türk iddialarını güvence altına alacak şekilde samimi bir anlaşma yapmak istiyor. Türk ordusu güçlü ve güven içerisinde Yunan ordusunun saldırısını bekliyor. Nihai zaferin bizim olacağına inanıyoruz. Büyük Britanya'nın mevcut çatışma sırasında tarafsız kalmasını bekliyoruz*.[4994]

15 Haziran 1921. Roma'daki Britanya Büyükelçisi Sir G. Buchanan, *İtalya Dışişleri memurlarından Signor Tuozzi'nin Ankara'ya yollandığını* Hariciye Nâzırı Curzon'a bildiriyor.[4995]

Hindistan Sömürge İdaresi Umumî Valiliği (*Governor-General of India's Council*) eski üyesi, hâlihazırda İngiliz Merkezî Afrika Şirketi (*The British Central Africa Company*) reisi ve Kuzey Hindistan Demiryolu Şirketi (*The North India Railway Company*) yöneticilerinden Muhafazakâr Fırka (mebusu Baron Sör John David Rees[4996], Avam Kamarasındaki konuşmasında, *Yunanlıların Trakya, Uşak, Bursa ve İzmit'te Türklere karşı şiddet ve yağmacılık hareketlerine giriştiğini söyleyerek* Lloyd George koalisyon kabinesine *sert eleştiride bulundu*. *Hükümet adına konuşan Mr. Harmsworth ise, konunun bir bütün olarak araştırıldığını, fakat bu arada İzmit'de Yunanlılarca yapıldığı tesbit edilen şiddet hareketleri hakkında da Yunan Hükümetine protestoda bulunulduğunu bildirdi*. Sör John David Rees, sözlerine devamla, *Türklerin Ermenilere karşı şiddet hareketine giriştiği yolundaki her iddia hakkında nasıl titiz davranılıyorsa, bu konuda da aynı duyarlılığın gösterilmesini istedi.* Tenkidlere cevaben, Liberal Fırka lideri ve Başvekil Lloyd George'nin muhalefetindeki Muhafazakâr Fırka lideri Joseph Austen

---

4990 FO/6471/E 6843; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153, dipnot 39.

4991 FO/6471/E 6895; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153-154.

4992 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 569.

4993 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 266.

4994 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Tarafsızlık şöyle dursun, hatta daha dün 13 Haziran 1921'de Mustafa Kemal'in mümessili Refet'e iyi niyet göstergesi olarak 7.880 artım sahra obüs cephanesi teslim etti Britanya.

4995 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 75.

4996 Baron John David Rees, Chesterfield Derbyshire'den East Nothingham'a doğru "The Scotch Express" treniyle seyahat ederken 3 Haziran 1922 tarihinde trenden atılarak katledilecektir: The Argus, 5 June 1922, *Sir John Rees, M.P., Killed: Fall from Scotch Express*, p. 7.

Chamberlain ise *Türkiye'de askerî serüvenlere girişmek konusunda İngiltere'nin bir niyeti olmadığını* söyledi.[4997] *Askerî macera peşinde koşmıyacağız*.[4998]

Fransız Başvekil Aristide Briand, görüşmek üzere Hariciye Nâzırı Lord Curzon'u Paris'e davet etti.[4999]

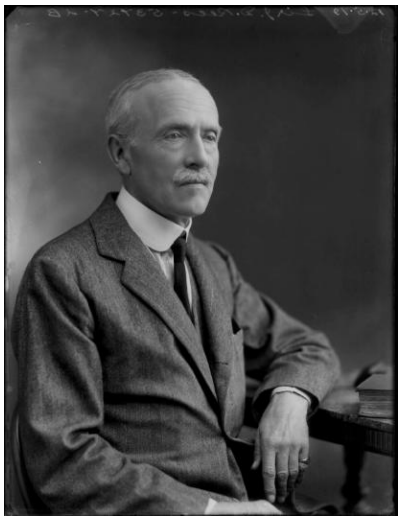

Fotoğraf. Baron Sör John David Rees, 12 Mayıs 1919 (National Portrait Gallery, London).

Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Miralay Hoare Nairne, Britanya Harbiye Nezâretine Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri hakkında tafsilatlı bir teftiş raporu gönderdi: *Yunan ordusu şimdi pek müessir bir savaş makinesidir*.[5000] Nairne, TBMM Hükümetinin *dış yardım almadan komuta düzeyini* Yunanınki kadar *geliştirebileceklerini "düşünemiyor"*.[5001]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Anadolu'nun abluka altına alacağı söylentileri Bâb-ı Âlî'yi telaşlandırmıştır. Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet, Rattigan'a *başvurarak, iyi niyetlerini kanıtlamaları konusunda Kemalistlere vakit vermek için, İngiltere'nin Yunanlılara yardım kararını ertelemesini sağlamasını* istemiş; *Kemalistleri "doğru yola getirmek için", onları etkilemek yönünde elinden geleni yaptığını* bildirmiştir.[5002]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Lamb, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerini *yeterli bir savaş makinesi* nitelendiriyor, Yunan'ın *kendi gücüne güvendiğini bildiriyor*.[5003]

Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan'a telgraf keşide eyledi. Japonya'nın Londra Büyükelçisi, nezârete gelerek mülakat etmiştir. *Sevr Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olarak Uchida'nın, Yüksek Komiserler toplantılarında Japonya'yı temsil etmesini istedi. Ancak İtilâf Devletleri, Japon Yüksek Komiseri'nin meslektaşları ile sadece özel görüşmeler yapabileceğini bildirdiler*.[5004]

Ankara'da bulunan İbrahim Tali (Öngören), Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf keşide eyledi: *"...hükümet başkanı (Fevzi Paşa) ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkiya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasî terbiye gerek, Batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli*

4997 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 143-144.
4998 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 154.
4999 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 34.
5000 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 116.
5001 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 344.
5002 FO/6471/E 6930; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 153.
5003 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 250-251; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 173.
5004 FO, 371/6564, E 6614; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 42.

düşman durumuna getirmek için elden geleni yapıyoruz..."[5005] *"Enver'in Doğu'da bulunması bu nefreti doğuruyor sanırım. Enver'le Doğu politikasını neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum."*[5006]

16 Haziran 1921. Britanya Bahriye Nezâreti, 10 Haziran tarihli mahrem muhtırasına cevaben Hariciye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi: *İstanbul deniz üssü olduğu sürece, Anadolu kıyıları abluka edilebilir; ama Akdeniz filosuna bağlı hafif savaş gemilerinin sayısının arttırılması; dahası, Bolşeviklerle Kemalistlerin karadan kurdukları bağlantı kesilmezse, böyle bir ablukanın etkin olup olmayacağı konusunun incelenmesi gerek*.[5007]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds, TBMM Hükümetinin İngiliz esirlerini serbest bırakacağını bildirmesi olayını şöyle mütalaa ediyor: *Bizi, Yunanlılara her türlü yardım görüşünden vazgeçirmek amacı güden yapma bir davranış*. Edmonds, *İngiltere, Kemalistlerin bu yanaşmalarına boyun eğerse, Türklerin "Bağdat, Şam ve Kudüsü bile isteyeceklerini" öne sürüyor*.[5008]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. İngiliz üserayı serbest bırakma davranışlarıyla *Bağlaşıkların gözlerine sadece toprak atmak istedikleri ve ciddiye alınmamaları gerektiğ*ini bildiriyor; *İngiliz yönetimini, hiç vakit yitirmeden Yunanistan'a yardıma çağırıyor*.[5009] Granville: *Kemalistlerin kendilerine karşı çıkardıkları gürültülere ve bunları izleyen sürekli olaylara dayanamayan İtalyanlar, Haziran başlarında Antalya'yı boşaltmak kararını* almışlardır.[5010]

Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr Fırka mebusu Francis Richard Henry Penn Curzon: *Yunanistan'a para, adam veya materyal yardımı yapılmadan önce mecliste oylama yapılacağını bize garanti edebilir mi?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Böyle bir garanti veremem. Bu yürütmeye ait tasarrufu sınırlamak anlamına gelir ki bu İngiliz çıkarlarına yardım etmez*.[5011]

Avam Kamarasındaki konuşmasında Sör H. Brittain, *Türkiye ile Yunanistan arasındaki mevcut uyuşmazlığı barışçı bir çözüme kavuşturmak mümkün olmadığı takdirde, İngiliz kuvvetlerinin her iki tarafın yanında da savaşa katılmayacağı konusunda Başbakan'dan güvence istedi*. *Soruyu hükümet adına Mr. Chamberlain cevaplandırdı ve şöyle dedi: "Majestelerinin Hükümeti, yalnızca barışın bir an önce kurulmasını istemekte ve dolayısıyla da her türlü askerî müdahaleden kaçınmağa çalışmaktadır. Fakat herhangi bir hükümetin varsayımlara dayanarak kendi geleceğini bağlayan kesin bildirgelerde bulunması da mümkün değildir."*[5012]

İngiliz Başvekil Lloyd George, Hariciye Nâzırı Curzon'a mektub gönderdi:

(1) Türkler yumuşak sözcüklere boyun etmeyeceklerdir.

(2) Yunan ordusunun moral değeri hakkında, güvenilir bir ordu olduğu yollu İngiliz ve Fransız askeri görüşüne dayalı bir inanca bel bağlamamak gerekir.

5005 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 320.
5006 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 536.
5007 FO/6518/E 6933; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 152.
5008 FO/6517/E 6910; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 154.
5009 FO/6471/E 6976; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 154.
5010 FO/6471/E 6976; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 158.
5011 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 82.
5012 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 144.

(3) Kendimizi, Yunanlıların geri çevirmek zorunda kalacakları bir şeyi zorla kabul ettirmeye çaba harcamak durumuna sokmamalıyız. Konstantin çekilmeye cesaret edemez. İyi iş yapabilir. Girişecegi saidırınlll başanya ulaşmaması, hiçbir şekilde Yunan direnişinin sonu anlamına gelmez.[5013]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ikinci reisi Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekâletine gönderdiği 125 numaralı gayet mahrem muhtırasında, *İstanbul'da İngilizlerin en büyük makamını temsilen birinin kendisine gelerek seri bir barışa ulaşmak için görüşmelere hazır olduklarından Mustafa Kemal ile hemen ilişkiye girişmek istediklerini söylediğini bildirdi*. TBMM Hariciyesinin cevabî telgrafı ise şu oldu: *Müzakereye hazırız. Gizli mi, açık mı? Kiminle yapacağız?*[5014]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, Fransa Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin-Bouillon'a *hiçbir resmî görevi olmadan Ankara'ya gitmekte olan özel bir kişi* muamelesi yapılmasını bendenizden taleb eylemişdir. Halbuki Franklin-Bouillon, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand'ın *gayrı resmî temsilcisi olarak, işçi sorunlarına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gitmekte olduğu izlenimini* vermeye çalışıyor.[5015]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi:

Ankaradaki İngiliz Hey'et-i Murahhasası

Rumca gazeteler heyetin bir miralay ve büyük rütbeli bir siyâsî me'murdan mürekkeb olduğunu söylüyorlar

Birkaç günden beri gelen telgrafnameler Ankarada İngiliz murahhaslariyle Anadolu Hükûmeti arasında müzâkerât cereyân etdiğini bildirmekdedir. İngiliz murahhaslarının kimlerden mürekkeb olduğunu henüz ma'lûm olmamakla berâber büyük rütbede bir zâbit ve diplomatın müzâkerâtı idâre etdiği söylenmekdedir.

(Patros) gazetesi bu hususda şu ma'lûmâtı veriyor:

"Ankarada bir miralay ve bir büyük siyâsî me'mûrdan mürekkeb bir İngiliz hey'eti bulunmakdadır. Bu hey'et vaz'ıyet hakkında müzâkerâtda bulunmakdadır. Millet Meclisi, İngiliz murahhasının musırrâne talebi üzerine, cumartesi günkü ictimâ'ında bütün İngiliz esirlerinin tahliyesine karar vermişdir. Ertesi pazar günü bütün bu esirler Ankaradan Antalyaya müteveccihen hareket etmişdir."[5016]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in, İstanbul'u almaya yönelik her türlü girişiminin İngiltere ile savaşa neden olacağı, İngiltere tarafından Milliyetçiler'e bildirildi*.[5017]

17 Haziran 1921. İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Yunanistan'ın artık dışardan ümidi kalmadı. Kendi başlarının çaresine bakmaları açıkça söyleniyor*.[5018]

5013 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 315.

5014 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 572. "Burada mevkii resmîsi olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makamı namına bu gün bendenize müracaatla seri bir sulha vasıl olmak üzere müzakereye hazır bulunduklarından Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen münasebete girişmek arzu ettiklerini ve cevabı seri'a muntazır bulunduklarını arza delalet etmemi rica etti. İngilizlerle mülayimane ve mahirane ceryan edecek bir müzakere amali Milliye dairesinde sulhu temin edeceğine kanaati kaviyyem tahassul etmiş olduğundan bu nimeti temin eyleyen heyeti mübecceliye şükranımı en evvel tebliğe muvaffak olmakla mübahiyim. Ferman 16 Haziran 337 Hamit." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 326.

5015 FO/6471/E 6973; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 199.

5016 Vakit, 16 Haziran 1921/9 Şevval 1339, Numero 1264, *Ankaradaki İngiliz Hey'et-i Murahhasası*, s. 1.

5017 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 178.

5018 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 574.

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor. *Türk-Yunan barışının sağlanmasına yönelik girişimlerin başladığı sırada önemli bir gelişme yaşanmış ve İtalya Hükümeti, İtalya ile Türkiye arasındaki mevcut sorunları dostane bir şekilde çözmek için Bay Trozzi'yi konsolos seviyesinde ve bir heyetle birlikte Ankara'ya göndereceğini açıklamıştır*.[5019]

18 Haziran 1921. İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanı General Harington, hükümetine gönderdiği muhtırada, Yunan'ın harbe hazır olduğunu 15 Haziran'da bildiren Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Hoarne Nairne'yi teşrih etti: *Albay pek iyimserdir. Halihazırda bir iyimserlik dalgası vardır*. *Yunan askerleri çabucak kendilerini toplayıp morallerini kuvvetlendirmişlerdi*r, *aslında iyi ve itaatkardı*rlar *ama son iki başarısızlık (İnönü Savaşları) üzerine önderlerine güvenleri pek kalmamıştı*r. *Kumandanların çoğu daha denenmemiş kimselerdir. "Ancak fiili çarpışmalar sonucu tayin edecek"tir. "Bursa kolordusu geçen yıldaki kadar iyi bir savaş makinesi değil*dir.[5020] *Yunanlıların zaferlerinden emin değilim. Türkler, kararlı ve açık hedeflere sahip*.[5021]

Atina'daki Ortaelçi Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Başbakan Gunaris'in görüşleri egemen* olmuştur ve *Yunan saldırısı, kralın tüm savaş kesimlerini gezeceği tarihten sonraya ertelen*miştir.[5022]

> Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 18 Haziran'da Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: "Yunanistan Dışişleri Bakanı dün akşam İzmir'e hareket etmiştir... Gazetelerin açıkladığına göre, Savaş Bakanı İzmir'den İstanbul'a gitmiştir. Anlaşılan, ona General Papulas eşlik ediyor. Bunun başlıca nedeni, herhalde Venizeloscu subayları görevlerine dönmeye inandırmaktır. Yunan saldırısı birkaç gün ertelenmiştir. Yunan Savaş Bakanlığı'nda bir subay, bir ay kadar hazırlık yapmaları gerektiğini söylemiştir. Fransız generali Gramet'e göre, Yunan saldırısı başlamadan önce kral cepheyi teftiş edecektir. Esasen Yunan yönetimi, savaşa başlamadan önce İngiltere ile Fransa'nın da yardımcı olup olmayacaklarını öğrenmek isteyecektir. Sırbistan elçisine göre, savaş başlamadan önce Yunanlılar buna Müttefiklerin müdahalede bulunmaları olasılığından epey kaygılanıyorlar. İtalyan elçisi ise, Yunanlıların, Müttefiklerin müdahalesi için dua ettiklerine inanıyor, ancak onların başarılı olmasını ümit ediyor, ama bunu pek beklemiyor. Onun kaygısı, Yunanlılar yenilgiye uğratılırsa Mustafa Kemal'le bir uzlaşmaya varmak olanaksız olacaktı. Fransız Generali Gramet ise, Yunan askerlerinin yıprandırılarak sonuçta ciddi bir yenilgiye uğratılacaklarına inanıyordu."[5023]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'den (Hasancan) İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği temsilcisine telgraf: *İngilizlerle görüşmeye hazırız. Ona göre karar verilmek üzere görüşmelerin gizli veya açık mı? Nerede veya kiminle veya hangi makamla görüşüleceğinin bildirilmesini dileriz*.[5024]

> 18 haziran 1921'de de Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey, "Mevki-i resmîsi" bulunan bir İngiliz'in, "İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makamı adına" kendisine baş vurarak, acele bir barışa kavuşabilmek için müzakerelere hazır bulunduklarını, bu sebeple Mustafa Kemal Paşa ile "Münasebetlere girişmek" istediklerini ve bu hususta verilecek cevabı beklemekte olduklalarını bildirdiğini, bir telgrafla Ankara'ya duyurmuştu. Ankara, Hâmid Bey'e verdiği cevapta, müzâkerelere hazır olduğunu bildirdi.[5025]

5019 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 220. İktibasdaki "Trozzi" ifadesinin doğru yazılışı, "Tuozzi" şeklindedir.

5020 FO, 371/6522-C.P. 3124; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 118.

5021 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 574.

5022 FO/6518/E 6996; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 167.

5023 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 274-275.

5024 Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu*, 1998, s. 54.

5025 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 58-59.

İngiltere'nin Atina Askerî Ataşesi Miralay Hoare Nairne, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. 4 Haziran'da İzmir'e muvasalat ve Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis'i ziyaret etmiştir. Nairne Stergiadis'i *güvenilir bulmakla birlikte, çok sayıda Venizelos yanlısı subayın ordudan atılmasından dolayı üzgün görmüştü.* Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Sarıyannis *de güvenilirdi ama, Bolşeviklerin Sinop, Samsun ve İnebolu yoluyla denizden Mustafa Kemal'e yardım göndermeleri nedeniyle "yarından yana kaygılıydı". Sarıyannis'in görüşüne göre, Yunan çabasının sonucu bu yolun ablukayla kapatılıp kapatılmamasına bağlıydı*.[5026]

Fotoğraf. *Miralay Hoare Nairne* (National Portrait Gallery, London).

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Robert Vansittart, D. G. Orborne ile Fransa Başvekili Aristide Briand, Fransa Hariciye Nezâreti Müsteşarı Philip Berthelot; Türkiye ile Yunanistan arasında arabulucuk yapmak hususunu müzakere için Paris'te Fransız Hariciye Nezâretinde içtima ediyorlar. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre İngiliz-Fransız toplantısının esbab-ı mucibesi, Yunan seferî kuvvetlerinin muhtemel mağlubiyeti ve Anadolu'dan tard edildikleri senaryosunu masaya yatırmaktır. Yunan tahliyesi, Boğazlar mıntıkasını tehlikeye düşürecektir. Binaenaleyh Müttefikler tedbir almalıdır. Fransızlar kabul etmiş, İtalyanlar da mutabakata dahil olmuştur.[5027]

Müttefiklerin Şark-ı Karîb'deki Arabuluculuğuna Dair Paris'de İçtimaat Zabıtları 18-19 Haziran 1921
[E 7154/143/44]
18 Haziran, 10:30

Saat 10:30'da Lord Curzon; Sir Horace Rumbold'un, Bay Vansittart'ın ve Bay Osborne'un refakatinde Mösyö Briand ve Mösyö Berthelot ile Quai d'Orsay'daki eski dairede görüştü.

LORD CURZON, Londra Konferansından beridir tüm ahvali nazar-ı dikkate alarak, Yunanistan'daki ve Türkiye'deki şeraitle alakalı Majestelerinin Hükümetinin uhdesindeki en son malumatları Mösyö Briand'a takdim etti ve düşmanlıkların yeniden başlamasının tabiatındaki ihtimalleri tetkik etti.

Müttefiklerin arabuluculuğunun tecdidi için münasib vaktin geldiğine nazar-ı dikkati celbetti ve müteakiben Müttefiklerin tekalifini istinad etmesi lazım gelen şeraiti müzakere etti. Bunlar hulasaten: Londra'nın İzmir meselesine dair teklifleri, Şarkî Trakya'nın Çatalca Hattı ötesindeki aksamını askerden arındırılması, malî kontrolde muhtemel daha fazla değişiklik, yeniden tesis edilmiş bir Türkiye'ye bir umumî destek teminatı, Müttefikînin Kafkasya'daki Türk genişlemesine itiraz göstermeyeceğine dair Türklere muhtemel bir ima; Üçlü Muahedenin ilgası veya tebdili ve Londra Konferansı tekliflerinde mündemiç sair tavizler. [..][5028]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon *yeniden kurulacak Türkiye'ye genel bir destek vaadinde bulunulması* gerektiğini ifade etti.[5029] *Doğulularla iş yaparken "arkalarında bir değnek bulundurmanın çok yararlı" olduğunu* belirtti.[5030]

5026 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 314.
5027 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 55.
5028 *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1967, Volume XV, p. 588. Devamı var. 8 sayfa tercüme edilip tamamen iktibas edilecek (*ÖFA notu*, 30 Temmuz 2024).
5029 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 188.
5030 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CX.

Fransız Başvekil Aristide Briand, Türk ve Yunan tarafları *zor durumda olduğundan, arabuluculuk için psikolojik anın geldiğini de sözlerine ekledi. Ellerinden geleni yapmak Müttefiklerin vazifesiydi ve O şahsen muvaffak olacaklarına inanıyordu. Majestelerinin Hükümetinin, Türklere sağlanan bu tedarik kaynağını kesmek maksadıyla Sovyet Hükümetine yaklaşıp yaklaşamayacağını sordu. Bu muamelenin içerdiği tehdidin Türk müfritleri üzerinde büyük etkisi olacaktır.* İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise *Milliyetçilerin Moskova ile bir andlaşması bulunduğuna ve onlarla mümkün mertebe en yakın temas içinde olduklarına dikkat çekti. Müttefiklerin maksadı Türkleri Moskova'dan ayırmaktı. Majestelerinin Hükûmeti, arabuluculuğun kabul edilmesi hâlinde gelecekte Türkiye'ye mümkün olan her türlü yardımı va'd etmeye hazırdı. Bununla birlikte, Sovyetlere yaklaşmanın en ufak bir faydası olup olmayacağından şüpheliydi*.[5031] Hem Briand hem Curzon, kendi milletleri amme efkârının yeni bir harb istemediklerini birbirlerine ikrar etmişlerdir.[5032]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *İtilâf Yüksek Komiserleri Uchida ile yaptıkları özel görüşmelerde Yüksek Komiserler toplantı programının önceden kendisine verilebileceğini bildirdiler. Oysa Yüksek Komiserler yaptıkları toplantılarda, sadece Japonya'yı ilgilendiren konularda Uchida'ya bilgi verilmesine karar vermişlerdi*r.[5033]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İngiliz Tümgeneral Charles Townshend'in beyanatını neşretti. Townshend'in belirttiğine göre Harb-i Umumîde *Yunanlıların Müttefiklere yardımı, sirkte soytarının gösteri bitince kum üzerindeki örtüyü kaldırmasına benzerdi*r.[5034]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk-Yunan savaşını engellemek mümkündü*r. *Fransız halkı, İngiltere'yi, Yunanları savaşmaları konusunda desteklediği için protesto etti. İtalyanlar da Anadolu'da yeni bir savaş istemediğini açıkça belirtti. İngiliz Hükümeti, barış için fedakârlık yapabilecekmiş ve Anadolu'da tek başına hareket etmek yerine anlaşmayı tercih ediyormuş gibi görünüyor*. *Anadolu'daki savaşı, Kral Konstantin'den başka isteyen yoktu*r. *Mustafa Kemal Paşa ise, savaşı çözüm olarak görmüyor bu nedenle antlaşma sağlanabilmesi için Bekir Sami Bey'i İtilaf Devletleri'nin başkentlerine diyalog kurulabilmesi için gönderdi. İngiltere aslında sadece İstanbul ve Mezopotamya ile ilgileniyor*. *Lord Curzon ve Mösyö Briand, Milliyetçiler'in kabul edebileceği aynı zamanda da İtilaf Devletleri'nin itibarını ve onurunu sarsmayacak bir antlaşmanın yollarını arıyor*. *En hassas konu İzmir, şehrin İtilaf Devletleri'nin kontrolü ve garantörlüğünde Türk ve Yunan eşit temsili ile yönetilebileceği yönünde umutları vard*ır. *Fransa, Milliyetçiler'le Bolşeviklerin işbirliği ve Suriye'deki çıkarları, İngiltere ise İran ve Afganistan'daki menfaatleri nedeni ile Milliyetçiler'le mümkün olan en kısa sürede yapılacak bir antlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'nin bu savaşta yanlış ata oynadığı yönündeki itiraflar ve söylentiler de yayılmaya başlamıştı*r.[5035]

19 Haziran 1921. Müttefik hariciye nâzırlarının Paris'de iki gün süren içtimaatında tam mutabakata varılamadı. Curzon tasarısına göre *Çatalca'ya kadar Doğu Trakya Yunanistan'a verilecekti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmemişlerdi*r. *İngiltere, başka çıkarlar karşılığında* Türkiye'yi iktisadî nüfuz menatıkına taksim edici *Üçlü Anlaşmadan vazgeçilmesini istiyordu. Bunu Fransa kabul etmiş, ama İtalya kabul etmemişti*r. *İngiltere, barış teklifleriyle birlikte Türkiye'nin tehdit edilmesinde ısrar*

5031 *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1967, Volume XV, p. 593.

5032 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 38.

5033 FO, 371/6564, E 7007; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 43. "Buna rağmen Yüksek Komiserler yaptıkları toplantılar hakkında Bristol'e olduğu gibi Uchida'ya da bilgi vermediler."

5034 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 39.

5035 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 223-224.

*ediyordu. Fransa ve İtalya bunu da kabul etmemişlerdi*r. *Üç devletin üzerinde anlaştıkları en önemli sorun, İzmir'di*r. *İngiltere İzmir bölgesine özerklik verilmesini istemişti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmişlerdi*r.[5036]

> 19 Haziran 1921 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Fransa ve İngiltere Haringtон'un Askerî Komisyon Başkanlığı konusunda anlaşmaya vardı. Haringtон'un, Askerî Komisyon Başkanı olması karşılığında Kontrol Alt Komisyonu (Silahsızlandırma Alt Komisyonu) Başkanı İtalyan, Jandarma Alt Komisyonu Başkanı Fransız ve Özel Birlikler Alt Komisyonu Başkanı İngiliz olacaktı. Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreteri Fransız, Gümrük Daimi Umûmi Müfettişi İngiliz olacak, eşit dağılım esasları doğrultusunda bu görevlere eş üçüncü bir görev bir İtalyan subayına verilecekti. Bu esasları birkaç gün içerisinde İtalya da kabul ettiğini açıkladı. Ancak İtalyan Hükûmeti, Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreterliği'nin bir İtalyan subayına verilmesini ve imtiyaz sözleşmelerinin tamamı üzerinde kontrol yetkisine sahip bir memur atamayı talep etti. Müttefikleri, böyle geniş yetkilere sahip memuriyetleri İtalya'ya vermeye razı olmadıklarından Osmanlı Hükûmeti ile Maliye Komisyonu arasında irtibat görevinin bir İtalyan memuruna vermeyi uygun gördüler. İtalyan ve Fransızların talepleri neticesinde varılan anlaşmaya göre bir tepki oluşmaması için Haringtон'un başkumandanlığı Türk ve dünya kamuoyuna ilân edilmeyecekti. Müttefiklerinin İngiltere'nin saygınlığının artmasını önlemek amacıyla böyle bir tutum sergilediklerini düşünseler de İngilizler bu isteği kabul ettiler.
>
> Başkumandanlığı tanındıktan sonra Haringtон, İstanbul'da Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon başlattı. Bu operasyonda tutuklanan 59 kişinin 29'una sürgün cezası verilirken gerisi serbest bırakıldı. Operasyon hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütüldüğünden Haringtон, Yüksek Komiserlere önceden bilgi vermemişti. Öyle ki; İngiliz Yüksek Komiseri dahi gelişmelerden haberdar edilmemişti. Haringtон'un bu tutumuna tepki gösteren İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, onun Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olduğunu belirterek bu tür vakaların tekrarlanması halinde başkumandanlığını tanımayacaklarını açıkladılar.[5037]

Müttefik hariciye nâzırlarının *Paris toplantısında Haringtон'un İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı*.[5038] *Sevr Antlaşması'nda öngörülen kurulacak komisyonların eşitlik ilkesi doğrultusunda kurulması karşılığında, Haringtон'un Askerî Komisyon Başkanlığı İtilaf Devletleri tarafından kabul edildi*.[5039] Salâhiyeti artırılan Haringtон, İstanbul'da birçok Bolşeviği tutuklatacaktır.[5040]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Britanya hükümeti, Yunanistan'a yardım çağrısına *uyacak durumda değil, çünkü İngiliz basınının bir kısmı, Yunanistan'a yardım yapılmaması için gürültü koparıyor ve İngiltere'nin Yunanlılardan yana soruna karışması olasılığının yaratmış olduğu tehlikeyi ortadan kaldırıyor*.[5041]

İstanbul Beykoz Kadısı Mehmet Sırrı Efendi, *Mabehül-iftihar-ı millet ve nurdide-i İslâmiyet Paşa kardeşim* hitabıyla Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Belirttiğine göre Beykoz'da hafiye teşkilâtı kurmuş, Müttefikler hakkında istihbarat toplamaktadır. Anglikan bir İngiliz papazıyla da irtibattadır. Beyaz Rus General Wrangel, birtakım imtiyazat karşılığında TBMM Hükümetine silâh sevkiyatı yapmak istemektedir:

> 1. Tekfürdağı'nda sekiz alay miktarında bulunan Verangel askerleri bilvasıta âcizlerine müracaat ederek kendileri Sövyetlere affettilmek veya badessulh Anadolu'da tevattun eylemelerine müsade olunmak şartiyle ellerinde bulunan eslihayı ve mitiralyözlerle parahodları arzu edildiği surette hükümet-i milliye namına terk

---

5036 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 42.

5037 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 878-878.

5038 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 575.

5039 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 79.

5040 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 64.

5041 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, XVII, p. 260; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 154.

etmeğe veyahut Trakyada istenilen şekilde Yunaniler aleyhine icrayi harekete âmade olduklarını bildirmişlerdir. Meselei maruza mukaddema bilvasıta arz edilmiş ise de şimdiye kadar bir guna emir vürut etmemiştir.

2. Londra Anglikan kilisesine mensu[b] ve Türk Muhipleri Cemiyeti azasından bulunan bir İngiliz papası tarafından İstanbul'da ulemadan bir zata gönderilen ve mündericatı itibariyle mühim görülen 5 mayıs 1921 tarihli İngilizce mektubun tercümesi leffen takdim-i huzur-ü samileri kılınmıştır.

3. İstanbul'da harekât-ı milliye umuru ile iştigale memur edilen bazı zevatın vazife-i mevdualarını kemahi hakkıha ifa edememekte oldukları ve bu sebeple bir hayli kabiliyetli haheşkeranın inkisar-ı kulubunu mucip olmakla ve bu işe minelvucuh iyi bir tesir yapmamakta olduğu maalesef ihbar edilmektedir. Maiyet-i devletlerinde sahra postaları müdür-ü umumiliği vazifesini kemal-i sadakat ve ehliyetle ifa ettiğine kail bulunduğum Naci Bey'in biraderi olup bu kere mader-i vatana azimet eden ve şayan-ı emniyet fedakar bir genç olan Hüsnü efendi işbu arizamı takdim-i piş-i gâh-ı devletleri eylemek şerefine nail ve binaenaleyh himaye-i samilerine müftekardır. Bu gibi maruzat-ı acizanemin doğrudan doğruya zat-ı devlet-meab-ı samilerine arz ve takdimi tensip buyrulduğu takdirde evamir-i cedidelerinin feragat-ı nefs ile infaz ve icrasına bezl-i mechud kılınacağı kemal-i hürmetle arz ve gaye-i milliyenin emr-ü istihsalinde tevfikat-ı samedaniyeye mazhariyetlerini dua ve niyaz ederim muhterem paşam.[5042]

Fakat nedense *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi* editörleri, Mehmet Sırrı Efendi'nin mektubuna ilave hâlde bulunan Anglikan İngiliz papazının mektubuna yer vermemişlerdir. Mezkûr papaz kimdir? Robert Frew olabilir mi? Mektubunda neler yazmaktadır?

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi: *İngiltere siyasetinde değişiklikler. Çörçil, Hükümetin Türklere karşı barış siyaseti takip etmesi lüzumunu söylüyor*.[5043]

20 Haziran 1921. Müttefiklerin Atina mümessillikleri, hükümetlerinin arabuluculuk teklifini Yunan hükümetine öğleden sonra bildirdiler.[5044]

Yunanistan Başvekili Gunaris, İzmir'den Londra'ya Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a nota gönderdi. Notada şu fevkalâde husus dikkati çekiyor: TBMM Hükümeti ordusu, *Müttefik silah depolarından elde edilen çok sayıda ve büyük çaplı toplarla* Yunan Seferî Kuvvetlerine karşı savaşmıştı.[5045]

Avam Kamarası içtimaı. Tuğgeneral Surtees: *Yunanistan'a bir şekilde yardım yapıyor muyuz?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Geçen Perşembe (16 Haziran) günkü cevaba bak*.[5046]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngiliz ve Fransızlar, şu sırada Ankara'ya resmî olmayan kurullar gönderdikleri gibi İtalyanlar da Antalya yoluyla Milliyetçilerle sıkı ilişkilerini sürdürmektedirler. Amerika, Anadolu işlerinden kendini uzaklaştırılmış görmek istemiyorsa, derhal harekete geçmelidir*.[5047]

5042 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No: 1278.

5043 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 576.

5044 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 48.

5045 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 313-314.

5046 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 82. 16 Haziran tarihli soru ve cevab şunlardı: "Yunanistan'a para, adam veya materyal yardımı yapılmadan önce mecliste oylama yapılacağını bize garanti edebilir mi?" "Böyle bir garanti veremem. Bu yürütmeye ait tasarrufu sınırlamak anlamına gelir ki bu İngiliz çıkarlarına yardım etmez."

5047 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 330.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> Terhis edilmiş bir subay olan Binbaşı Henry*, on gün kadar önce, madencilik işleri konusunda inceleme yapmak üzere, Ankara'ya yollandı. Kendisine, Mustafa Kemal'in elindeki tutsaklarımız ve onun (M. Kemal'in) askeri niyetleri hakkında elden geldiği kadar bilgi derlemesi için talimat verdim. İnebolu'ya gitti ve pek iyi karşılandı. Mustafa Kemal, onu Ankara'ya getirtmek için araba sağlamış. Ama ne yazık ki, fena bir sağanak başlamış ve sel yolları basmıştır. Onun üzerine Mustafa (Kemal), kendi adına konuşması için en iyi generallerinden olan Refet'e (Refet Bele)** telgraf çekmiştir. Tutsakların çok iyi olduklarını ve hepsinin serbest bırakılacağını benim bilmemi istemiştir...*** Mustafa (Kemal) aynı zamanda benimle görüşmeye pek hevesli olduğunu bildiren bir mesaj yollamıştır. [..] Anlaşılan, Mustafa Kemal bir askerin bir diğer askerle konuşması biçiminde görüşlerini bana bildirmek istemektedir. [..]
>
> Majestelerinin hükümeti uygun bulursa, bir İngiliz savaş gemisiyle şahsen İnebolu 'ya gidip Mustafa Kemal'in görüşlerini kendi ağzından dinlemeye tamamen hazırım. Görüşmemizin tutanağını bilgi için majestelerinin hükümetine rapor edeceğim. Ama Mustafa Kemal'in şahsen gelip davasını anlatması gerektiği görüşünde ısrar edeceğim. Tabii yalnız onun anlattıklarını dinleyeceğim ve hiçbir şekilde kendimi bağlamayacağım. Beni ilgilendirmeyen işlere karışmaktan hiç hoşlanmam.
>
> (Ama) buradaki durumun pek güç ve istisnai olduğunu ve Mustafa Kemal, gerçekten davasını bana anlatmak istiyorsa, gidip onu dinlemem gerektiğini hissediyorum... Zararı dokunacağını sanmıyorum, yararlı olabilirim... Görüşülmesini teklif edeceğim siyasi sorunlar, yalnız Rattigan'ın bana tevdi edeceği sorunlar olacaktır. Resmi bir görüşme yapılmasını teklif edeceğim ve Mustafa Kemal'in de imzalayacağı tutanağı, kendi izlenimlerimle birlikte Majestelerinin hükümetine sunacağım.[5048]

Korgeneral Harington *ilk kez Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan doğruya görüşme isteğinde bulunduğu*nu belirtiyor. *Bildirildiğine göre Paşa, Yunanlılara, Fransızlara çok kızgındır. Bolşeviklerden ise yardımdan başka birşey ummamaktadır.* Mustafa Kemal *Milliyetçi hareketin moralini yükseltmek amacıyla İngilizler aleyhinde propaganda yaptırmaktadır, aslında ise ılımlı bir kimsedir, yalnız çevresinde aşırılar vardır*. Harington, *hükümetçe uygun görülürse kendisinin bir İngiliz gemisiyle İnebolu'ya gidip Mustafa Kemal'in görüşlerini kendisinden dinleyip rapor etmeğe hazır olduğunu* yazıyor.[5049]

Bu meseleye ilişkin İngiliz yıllık gizli raporunda şunlar kaydedilmektedir:

> Haziran'da Milli Mücadele Hükümeti'nin [*the Nationalist Government*] ilk başta Müttefiklerle doğrudan görüşme yapma niyetinde olduğu izlenimini veren bir olay gerçekleşti. Anadolu'da maden imtiyazı için uğraşan Henry adındaki terhis olmuş, muvakkat bir İngiliz yüzbaşısı, İnebolu'dan dönüşünde Harington'a Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'dan bir mesaj aldığını bildirmişti. Bu mesajda Mustafa Kemal Paşa'nın General Harington ile temasa geçmeyi ve durumu kendisine kişisel olarak iletmeyi istediği belirtiliyordu. Mustafa Kemal Paşa, eğer aşırılar kendisini Ankara konusunda zorlamazlarsa, General Harington'la İnebolu ya da Tarabya'da memnuniyetle görüşebileceğini belirtiyordu. Bu neden

---

* Korgeneral Harington, J. Douglas Henry'in "daha önce orduda başarılı hizmetlerde bulunduğunu ve şimdi ticaretle uğraştığını" belirtmektedir: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 66.

** Korgeneral Harington'un Refet hakkındaki mütalaası: *Mustafa Kemal'in en iyi generallerinden biri*. Britanya Hariciye Nezâretinin Refet hakkındaki mütalaası: *En kabiliyetli milliyetçi liderlerden biri*: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 67.

*** Hatta, Mustafa Kemal, İngiliz üseradan "10 kişinin de zaten yola çıkmış bulunduğunu haber" bile vermiştir: Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri*, 2007, s. xxix.

5048 FO, 371/6471/E. 7174, No. 454; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 60, 65, 72.

5049 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXII.

> General Harington İnebolu'ya gelmeli ve kendisi de Refet Paşa aracılığı ile görüşmesini gerçekleştirebilmeliydi.
>
> Majesteleri'nin Hükümeti bu öneriyi Fransız ve İtalyan Hükümetleri ile tartıştıktan sonra aldığı kararı içeren General Harington'a verdiği cevapta, Mustafa Kemal Paşa ile Karadeniz'de görüşmeyi ve kendisinin söyleyeceklerini orada dinlemeyi arzu ettiğini bildirmesini istedi. Padişah ve Hariciye Nazırı [Ahmed İzzet Furgaç] gelişmelerden haberdar edilmiş ve böylece Majesteleri'nin Hükümeti'nin hiçbir biçimde Türkiye'nin yasal hükümetini bir tarafa atmadığı gösterilmişti.[5050]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan, General Harington'un Harbiye Nezâretine göndermiş olduğu şifreli telgrafın bir suretini Hariciye Nâzırı Curzon'a *çok acele* şifreli telledi:

> Binbaşı Henry aracılığıyla Ankara'dan kendisine iletilen mesajla ilgili telgrafının müsveddesini General Harington bana gösterdi.
>
> ..Majestelerinin hükümetince General Harington'a Mustafa Kemal'le herhangi bir şekilde müzakereye girişmesine izin verilecekse, (Mustafa Kemal'e), söyleyeceği önemli bir şey varsa General Harington bunları dinlemeye hazırdır, diye söylenmelidir. Ama Mustafa Kemal, generalin bir savaş gemisinde kendisini bekleyeceği kıyıdaki bir yere gelmelidir. Görüşmeler gemide yapılmalıdır. Bizim, gerçekten, hiçbir şekilde Kemalistlerin peşinde koşmadığımızı gayet açık olarak belirtmeliyiz.
>
> [..] Lord hazretleri (Lord Curzon), Doğu hakkındaki bilgileri sayesinde (...) bütün teklifin bir prestij kazanma tertibinden başka bir şey olmadığını takdir buyuracaklardır. [..] (Mustafa Kemal) eğer dizginleri sımsıkı elinde tutuyorsa ve ciddiyetle bazı makul tekliflerde bulunmak niyetindeyse, o halde kıyıda bir yerde General Harington'la buluşmakta güçlük çekmemeli. [..] General Harington 'un olağanüstü taktiğine, temkinine ve sağlam yargısına tam güvenim olmasaydı, teklif edilen buluşma aleyhinde tavsiyede bulunmaya meylederdim. Ama iş onun elinde oldukça Majestelerinin hükümetini bağlayacak ya da bizim Kemalistlere kur yaptığımız görüşünü verecek herhangi bir şeyden kaygı duymuyorum.[5051]

Ankara matbuatından, Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de haber: *İngiliz gazetelerinde Türkler lehine yayın.*[5052]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İzmir'deki İngiliz Konsolos Gunaris'e resmi bir ziyaret yapmış*tır. *Güvenilir kaynaklara göre yapılacak taarruzla kan dökülmemesi için, Yunanistan kamuoyu bir İngiliz-Amerikan müdahalesini olumlu karşılayacak*tır.[5053]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Yunanistan'a Ultimatom, Briand-Curzon'un Savaşı Durdurma Planı" başlıklı haber neşretti: *3 Devlet Yunan Hükümetine dahil olmak yerine arabuluculuğun önerildiği bir telgraf gönderme kararı aldı. Eğer Yunanlar kabul ederse aynı fikri Türklere de uygulayacağız ve iki taraf da anlaşırsa ateşkes derhal imzalanacak. Sonra bir konferans düzenlenecek. Eğer Türkler ya da Yunanlar reddederse İtilaf Devletleri onları kendi haline bırakacak. Hiçbir durumda Fransa'nın askeri harekete sürüklenmesine izin verilmeyecek*.[5054]

5050 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 59-60.

5051 FO, 371/6471/E. 7108, No. 443; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 73-74. "Oysa General Harington, İnebolu'ya gitmeye hazır olduğunu bildiriyor ama Mustafa Kemal'i İngiliz savaş gemisine çağırmayı açıkça istemiyordu. Görüşmelerin İngiliz savaş gemisinde yapılmasını istemek, aslında hiç yapılmamasını istemek anlamı taşıyordu. Mustafa Kemal'in böyle bir şartı kabul edemeyeceğini kestirrnek güç değildi."

5052 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 578.

5053 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449, sonnot 14.

5054 The Daily Express, 20 June 1921, *Ultimatum To Greeks*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 155.

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İtalyan, Fransız ve İngiliz Hükümetleri, Yunanistan'a nota göndererek Milliyetçiler'le aralarında barış görüşmesi düzenlenmesini kabul etmelerini önerdi. İki ülkeye de Londra Konferansı'nda teklif edilen şartların sunulacağı ihtimal dahilinde*dir. *Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine değiştirilebilecek madde, İzmir ile ilgili*dir *ancak Yunanlılar, İzmir'den çıkmaya yanaşmayacaklardı*r. *Kral Konstantin için bu durum yutması zor, acı bir ilaç gibi*dir *ama tersi bir durumda da Mustafa Kemal, kendisine çok daha acı bir ilacı içirebilir*. *Mustafa Kemal ile barış görüşmeleri yapılmasını Fransızlar son bir yıldır dile getiriyor*. *Ancak bu sefer teklif, İngiltere Başbakanı Lord Curzon'dan geldi. İtilaf Devletleri'nin, Türklerle barış görüşmelerinin başlaması için Yunanistan'a verdikleri nota, Kral Konstantin'in koltuğunu kaybetmesi ve yerine Venizelos'un gelmesi ihtimaline neden olabilir*. *Kral Konstantin, Türklere karşı taarruz düzenlemekte ısrarcı olursa da İtilaf Devletleri tarafsız kalacak ve ekonomik ambargoya devam edeceklerdi*r.[5055]

20/21 Haziran 1921. Yunan işgal birlikleri Adapazarı'nı tahliye etti.[5056]

21 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu encümeni içtima ediyor. Sabık Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos'un mütalaasını alıyorlar. *Venizelos, hiç vakit yitirmeden yanlar arasında arabuluculuk yapılmasını, ama Yunanistan'ın yalnız bırakılmamasını öneriyor; Yunanistan yalnız bırakılırsa, ordusunun 6 hafta içinde çökeceği uyarısında bulunuyor. Bir kez daha arabuluculuk deneyinde bulunmanın yararı olacağına inanan İngiliz Kabinesi, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u Paris'e göndermek kararını alıyor*.[5057]

Britanya Bakanlar Kurulu encümeni saat 18:00 itibarıyla ikinci celseyi inikad ediyor. Ankara'nın *Bolşevik nüfuzuna girmesini engellemek için* Mustafa Kemal'le görüşülmesine; Fransız ve İtalyan hükümetlere danışmak kaydıyla karar verildi. Aynı gün Fransa ve İtalya büyükelçilikleri haberdar edildiler ve müsaadeleri alındı.[5058] *Burada dikkat çekici bir nokta var: İngiltere, haberi Paris ve Roma'ya duyurmayı uygun* buluyor *ama Atina'dan gizli tutuyor*. Mustafa Kemal'le *görüşme fikri Atina'ya resmen duyurulmuyor*. *Yunan Hükümeti haberi epeyce geç ve başka yollardan duyacak, oldukça kuşkulanacaktı*r.[5059] Britanya Hariciye Nezareti, yaklaşık 1 aylık telgraf trafiği süresince, Yunan hükümetine görüşmelere dair resmî herhangi bir bildirimde bulunmadığı gibi üstelik Atina'daki İngiliz elçisini dahi bilgilendirmedi.[5060]

> Anadolu'ya "Bolşevik sızması"yla doğrudan doğruya bağlı olarak İttihatçıların faaliyetleri de kaygı yaratmaktaydı. Türkiye'deki İngiliz temsilcilerinin görüşüne göre, Anadolu'da Kemalistlerle Enveristler, yani İttihatçılar, iktidar için çarpışıyorlardı. Bu çarpışma Anadolu'yu ele geçirme çarpışmasıydı. Her ikisinin de arkasında Bolşevikler vardı ama İttihatçılar daha tehlikeliydi. Çünkü İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı'nda "sicilleri bozuk" idi, bu yüzden Bolşeviklerle kopmamacasına bağlanabilirlerdi. Batı'da temize çıkma umutları

5055 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 224.

5056 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 51.

5057 Cab. P. 23/26, 51(21); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 167.

5058 Rahmi Doğanay, *Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu*, 1998, s. 53-54. "Binbaşı Henry aracılığıyla Mustafa Kemal'den alınan ve General Harington'la görüşme isteğini bildiren mesaj konusunda, General Harington'dan (...) ve Rattigan'dan gelen telgraflar üzerine kabinenin dikkati çekildi. Konuşmalar sırasında, Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek ve Ankara ile daha sonraki görüşmeler için elverişli bir hava hazırlamak amacıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurmak için bu tekliften yararlanılması ısrarla telkin edildi. Kabil'de Afganistan Emiriyle tamamlanmak üzere bulunan müzakereler bakımından da meselenin önemine parmak basıldı. Müttefiklerin, arabuluculuk tekliflerine Yunan Hükümetinden yanıt bekledikleri bir sırada Mustafa Kemal'le ilişki kurulmasının zamansız olacağı belirtildi ve konu hakkında bir karar vermeden önce Fransız ve İtalyan hükümetlerinin haberdar edilmeleri kararlaştırıldı." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 79.

5059 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 83.

5060 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 100.

yoktu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Enver ve Cemal Paşa'ları o günlerde "fiilen Bolşevik ajanları" olarak görmekteydi. Bunlar, Ankara'da iktidarı ellerine geçirirlerse ve Sovyetler'le ittifak yaparlarsa, bu ittifak "ebedi" olurdu. Kemalistler ise, Batı'nın gözünde "lekeli" kimseler olmadıkları için, güçlükleri atlattıktan ve tatmin edildikten sonra Bolşeviklerle yapmış oldukları ittifakı bir kenara bırakıp Batı'ya dönebilirlerdi. Bunun için Batı'nın Kemalistlere anlayış göstermesi, onların isteklerini tatmin etmesi uygun olurdu. İngiltere Hükümeti, Mustafa Kemal'le görüşme fikrini önce bu açıdan ele almıştı. Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek için bu görüşmenin [*General Harington-Mustafa Kemal görüşmesinin*] yararlı olacağı üzerinde durulmuştu.

[..] Londra kabinesi, Mustafa Kemal-Harington görüşmesiyle Afganistan politikası arasında da bağlantı kuruyordu. Ankara Hükümeti, Moskova'yla anlaşma yaparken, aynı zamanda Afganistan'la da bir antlaşma imzalanmıştı. 1 Mart günü imzalanan Türk-Afgan antlaşması da Londra'da, Türk-Sovyet antlaşmasına benzer kaygılar yaratmıştı. Çünkü Afganistan, Hindistan'a komşu olması dolayısıyla, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun nüfuz bölgesinde sayılıyordu. Türk-Afgan antlaşmasının imzalanmasından sonra Ankara-Kabil ilişkilerindeki gelişmeler, Londra'da yakından ve dikkatle izleniyordu. Türk-Afgan antlaşmasının metni, 25 Nisan 1921 günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmıştı. Ankara-Kabil ilişkileri konusunda Türk basınında çeşitli yayınlar, TBMM'de çeşitli konuşmalar yapılıyordu. Bunlar Londra'da kuşkular, kaygılar yaratıyordu. 10 Haziran 1921 günü Ankara'da Afganistan Elçiliği açılmış ve açılış törenine Mustafa Kemal Paşa da katılmıştı. Hatta Afganistan Elçiliğine bayrağı Mustafa Kemal Paşa kendisi çekmişti. Yine karşılıklı nutuklar söylenmişti. Türk-Afgan ilişkilerindeki bu sıkı yakınlık nereye gidiyordu? Ankara Hükümetiyle Afganistan, Doğu'da bir Müslüman Ülkeler Bloku mu hazırlıyorlardı? Bir de bunun arkasında Bolşevik Rusya'nın durumu hesaba katılınca Londra'da kaygılar büyüyordu. Bu kaygılarla Londra Hükümeti, Afganistan Emiriyle görüşmelere girmeyi gerekli görmüştü. Görüşmeler gelişmiş, son aşamaya gelmişti. Buna paralel olarak Mustafa Kemal Paşa'yla da görüşme çığrının açılması, İngiltere'nin Doğu politikası bakımından yararlı görülüyordu. Böylece Afganistan ve Ankara Hükümetlerinin İngiltere'ye karşı kesin cephe almaları önlenmiş olabilirdi. Batıya, özellikle İngiltere'ye karşı bir "Doğu ülkeleri bloku" doğmadan öldürülebilirdi.[5061]

Lord Curzon'un siyasî müşaviri D. G. Osborne, General Harington-Mustafa Kemal muhtemel mülakatını, Müttefikleri parçalamak manivelası ihtimaline karşı, Üçlü Müttefik Andlaşmasına Britanya'nın sadakatini isbatlayıcı şekilde istimal edilmesini tavsiye ediyor. Hariciyede tutarlı duruş, TBMM Hükümeti nezdinde Britanya'nın itibarını artıracaktır:

Osborne'un notunda önce, Lord Curzon'un 18-19 Haziran günleri Paris'te, Müttefiklerin birbirlerine karşı dürüst ve birbirleriyle ortak hareket etmelerini savunduğu hatırlatılıyordu. Böyle olunca, Mustafa Kemal'le görüşme konusunu Müttefiklere açmak gerekecekti. İngiltere'nin bu dürüst davranışı Fransa ve İtalya Hükümetlerinde pek iyi etki yapacaktı. Hatta görüşmeler yapılırsa, bunlara Fransa ve İtalya delegeleri de katılabilirlerdi. Bunları söyledikten sonra İngiliz Dışişleri görevlisi şöyle devam ediyordu:

Ama yalnız tutsaklar sorununu görüşmeden başka, (M. Kemal'le görüşme) teklifinin kabul edilip edilmemesinde çok kuşkuluyum. (Teklif) Milliyetçiterin bizim niyetierimize sinirlendiklerini gösteren yeni bir kanıttır ve biz bu sinirlenmeleri yatıştırmak istemeyiz. Sonra bu bizi (Müttefiklerden) ayrı görüşmelere çekme ve böylece Müttefiklerin birliğine daha da zarar verme çabasıdır. Bu çabaların Fransa ve İtalya ile başarılı olduğu görüldü ama bizim tarafımızdan reddedilirse Müttefik başkentlerde ve Ankara'da iyi sonuçlar verir."[5062]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Bugün Albay Nairne ile uzun bir görüşme yaptım. Yunanlar hakkında onun rakamlarıyla benimkiler genellikle birbirlerini tutuyor. Yunan birlikleri onun umduğundan çok daha iyilermiş... Onun raporunu önemsememek eğiliminde değilim. Ancak çarpışmalar (gerçeği) söyleyecek... Şimdi harekat 3 ile 10 Temmuz arasında başlayacak gibi görünüyor, daha önce değil. Taraflardan birinin ya da ötekinin nasıl kesin başarı kazanacağını*

[5061] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 80-81.
[5062] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 87.

kestiremiyorum. Yunanlar ilk hedeflerine ulaşsalar bile -ki ulaşabilirler- bu onları hiçbir yere götüremeyecektir. Türkler savaşı kabul edebilirler ya da çekilebilirler...[5063]

İngiliz *Sunday Times* gazetesi: *Yunanlılar Mustafa Kemal'i yenseler bile Türkleri iç bölgelere sürmekle durumu kendileri için daha kötü bir biçime dönüştürecekler*.[5064]

22 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu 18:00 itibarıyla içtima ediyor. Müzakere edilen ilk mesele General Harington-Mustafa Kemal muhtemel mülakatı. *İleride yapılması olası resmi müzakerelere elverişli bir hava hazırlamak amacıyla (...) özel ve gayri resmi temaslar kurulması* saikiyle General Harington'a şu talimatın verilmesi takarrür etti:

> Majestelerinin hükümeti, Mustafa Kemal şahsen sizinle görüşmeyi arzu ediyorsa, kendisini size ve ona uygun olacak kıyıdaki bir yere çağırarak onunla buluşmanızın yararlı olacağını düşünmektedir. Ankara Hükümetine kesin bir teklif ya da mesaj sunmak için zaman henüz elverişli değildir; ama Ankara Hükümetinin İtilaf Devletlerine ve Bolşeviklere karşı tam tutumu hakkında bilgi almak ve Ankara Türklerinin bir yandan Bolşeviklerin tehlikeli nüfuzları ve sürüp giden savaş hali, diğer yandan İtilaf Devletleriyle barış ve yeniden iyi dostluk şıkları arasında seçim yapmaları gerektiği hakkında Ankara Hükümetini uyarmak son derece yararlı olacaktır. Herhalde (Binbaşı) Henry'nin konuşmaları pek yararlıdır. Dışişleri Bakanı, niyetinizi Fransa Hükümetine duyurmaktadır.[5065]

İngiltere Hükümeti, 22 Haziran 1921 günü "Ya Bolşevikleri, ya bizi seçersiniz. Bolşevikleri seçerseniz, sürüp giden savaş hâline katlanırsınız" anlamına gelen bir öğüdün General Harington aracılığıyla Mustafa Kemal'e yapılmasını kararlaştırır: "Ankara Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'ne ve Bolşeviklere karşı tam tutumu hakkında bilgi almak ve Ankara Türklerinin bir yandan Bolşeviklerin tehlikeli nüfuzları ve sürüp giden savaş hâli, öte yandan İtilâf Devletleri ile barış ve yeniden iyi dostluk şıkları arasında seçim yapmaları gerektiği hakkında Ankara Hükümeti'ni uyarmak son derece yararlı olacaktır".[5066]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı M. Rizo-Rangabe, Başvekil Gunaris'in Hariciye Nâzırı Baltazzi'yle beraber Londra'ya gelerek gizli görüşme yapmak talebini, Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'a bildirdi.[5067]

> İkinci İnönü Savaşı'nda Yunanlar, daha önceki "disiplinsiz sürüler" yerine, "örgütlü askeri bir kuvvetle" karşılaşmışlardı. Üstelik bu kuvvet "etkili savaş malzemesi"yle donatılmıştı. Elinde ağır toplar da vardı. Bu nedenle savaş, yepyeni bir biçime girmişti. Mart ayında ortaya çıkan bu yepyeni durumu göz önünde tutan Yunanistan, bu defa çok daha iyi hazırlanmıştı. Yunan parlamentosu, oybirliğiyle, savaş için 650 milyon drahmilik bir ödenek kabul etmişti. Yedi Yunan kurası daha silah altına alınmıştı. Orduya yeniden 53.000 asker katılmıştı...
>
> Muhtıra sürüyordu: Yunanistan Hükümeti, "hayati Yunan çıkarlarına" ve tarihi Yunan isteklerine uygun bir politika izlemekteydi. Bu politika, her türlü fedakârlığı haklı gösteriyordu. Şimdiki savaş, "Elen soyunun geleceği için" yapılıyordu. Bu soy, "üç bin yıldan beri, Asyalı bütün soylara karşı üstünlüğünü korumuş ve hâlâ da korumakta"ydı. Elen soyunun geleceğini kavramak için, haritaya bir göz atmak yeterdi. "Elenizmin, Avrupa ve Asya kıyılarına, Ege Denizi'ne, bu denizdeki adalara ihtiyacı vardı." Ancak Avrupa ve Asya kıyılarına yerleştikten sonradır ki, Elenizm, kendisine düşen misyonu yapabilecekti. Bu misyon, "Asya tehlikesine karşı Avrupa'yı koruma misyonu"ydu. Başka bir deyimle, bir uygarlık misyonuydu.

5063 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 118-119.

5064 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 580.

5065 CAB, 23/26, Cabinet 52(21); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 83-84.

5066 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 783.

5067 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 50.

> "Ebedi Yunan çıkarlarına uygun" bir politika izlerken Yunanistan Hükümeti şuna da inanmaktaydı: Söz konusu Avrupa ve Asya kıyıları "affedilmez Türk yönetiminden kurtarılmadıkça, Doğu'da gerçek ve uzun ömürlü bir barış yapılamayacaktı." Ancak bu topraklar "kurtarılarak" yapılacak gerçek barış ise, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına, ayrıca uygarlığa da uygun olacaktı. Bundan başka Yunanistan, "Boğazlardan geçiş serbestisinin.. samimi bekçisi" olabilirdi ve bu görevi de üzerine almaya hazırdı.[5068]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunanlılara yapılan önerilerin, birkaç ay önce Londra Konferansında yapılan önerilere oranla daha kötü olduklarına inandığını bildiriyor*. Granville telgrafına dikkat çekici derkenarlar yazılacaktır. Hariciye Nezâreti yetkilisi O. Lindsay, "*Lord Granville'in, akredite edilmiş bulunduğu ülkeden yana söz ettiğine değiniyor; Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise şu yorumda bulunuyor: "Aldırmayınız. Lord Granville, bize Türklere ilişkin olarak kendi görüşlerini bildirmek için değil, Yunanlılara ilişkin olarak önerilerde bulunmak için görevlendirilmiştir."*[5069]

Mustafa Kemal, İttihadçı lider Enver'in hükümet darbesi tehdidi altındayken İngilizler de *İngiliz çıkarlarına yararlı bir yönetim kurmaya çalışacakları* cihetinde söz alarak Malta'daki birtakım "İttihadçı"ları tahliye etmiş, yolculuk masraflarını ise Roma'daki Kemalist temsilci Cami (Baykurt) üstlenmiştir:

> 255 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, "çeşitli güvenilir kaynaklardan sağlanan Istanbul 7.6.1921 tarihli bilgi"den, BMM'deki İttihatçıların Ankara yönetiminde başgösteren boşlukları ele geçirmek için çok çalıştıkları öğreniliyordu. Bu davranışları ile Mustafa Kemal'i büsbütün şaşırtıyorlardı; ama Mustafa Kemal, BMM'nde çoğunluğun kendine karşı olduğunu ani olarak sezince, kendine has enerjiyle davranarak yeni bir grup kurmaya koyuluyor ve yedeğindek itüm "baskıları" kullanarak 170'e yaklaşık milletvekilinin desteğini kazanıyordu. Ama İttihatçılar bunların 42 sini kendilerinden yana çekmeyi başarıyorlardı. Böylece Mustafa Kemal, güvenebileceği ancak 128 milletvekiliyle kalıyordu. Milletvekillerinin tüm sayısı 280 olduğuna göre, Mustafa Kemal'in Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) Grubu azınlıkta kalıyordu. [..] bu durum önünde Mustafa Kemal Karabekir'in yardımına sığınıyordu. Bu arada Edirne Milletvekili Şerif Bey'i yeni grubun asbaşkanı atayordu. Herhalde amacı, onun, dostu Karabekir üzerinde etkisinden yararlanmaktı. Şerif Bey bu konuda Mustafa Kemal'in aracısı olarak görev yapıyor ve bunun sonucu olarak, yönergelerini genellikle Karabekir'den alan Doğu İllerinin 20 veya 30'a yaklaşık milletvekili, Mustafa Kemal'in grubunun yardımına koşuyorlardı. Böylece BMM'nde Mustafa Kemal'in grubu yeniden çoğunluk kazanmış oluyordu. Ama İttihatçılar mücadeleden vazgeçmiş değillerdi. Doğu İlleri milletvekillerini kendilerinden yana çekmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Mustafa Kemal, İttihatçıların kendisine karşı yaratmış oldukları tehlikeyi sezer sezmez, bir süre önce Malta'dan serbest bırakılan ve sempatizanlarınca Ankara'ya dönmeleri beklenen bir çok İttihatçıların Anadolu'ya girmalerini önlemek için ivedilikle ölçemler alıyordu. Roma'daki Kemalist temsilcisi Cami Bey, serbest bırakılan Malta sürgünlerinin yol masraflarını kendi cebinden ödemişti. Aynı zamanda, Istanbul'daki Kemalist örgütünün Ankara'ya bildirdiğine göre, İngilizler, İttihatçıları serbest bırakmadan önce, onlardan, Ankara'daki ulusal yönetimi erkten düşürecekleri ve başarı sağlarlarsa onun yerine İngiliz çıkarlarına yararlı bir yönetim kurmaya çalışacakları yolunda söz koparmışlardı.[5070]

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, akşamleyin, Paris'deki ve Roma'daki büyükelçilere telgraf gönderdi. General Harington ile Mustafa Kemal'in muhtemel mülakatı için Fransa'nın ve İtalya'nın tasdikine müracaat ediliyor. Mustafa Kemal'in çevresinde onu Ankara'ya hapseden *müfrit*ler bulunuyor:

> General Harington'la görüşmek üzere, generallerinden birini Karadeniz'de İnebolu limanına göndermek için, güvenilir bir kaynak aracılığıyla Mustafa Kemal'den bir teklif aldığımızı Fransa-İtalya Hükümetine lütfen duyurunuz. General Harington, Mustafa Kemal'in şahsen gelip davasını açıklaması görüşünde ısrar

[5068] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 49-50.

[5069] FO/6519/E 7193; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 169, dipnot 124.

[5070] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 258-259.

> etmektedir ve tercihen (Mustafa Kemal'in) İstanbul'a gelmesi gerekir. Bununla beraber, aracı, Mustafa Kemal'in müfritler tarafından fiilen Ankara'ya hapsedilmiş (confined) bulunduğu, kendisinin (M. Kemal'in) ve temsilcisinin İstanbul'a gitmeyi göze alamadıkları yanıtını vermiştir.
>
> Teklifin, zaman kazanmak ya da Müttefiklerin arasını açmak amacı gütmediğine emin olamıyorsak da, görüşme fırsatını kaçırmaya da istekli değiliz. (Müttefikler) Uygun bulurlarsa, bir İngiliz temsilcisinin Mustafa Kemal'in kendisiyle Karadeniz'de buluşup onun söyleyeceklerini dinlemeye hazır olacağı yolunda yanıt vermek niyetinde olduğumuzu lütfen Fransa-İtalya Hükümetine söyleyiniz. İkinci sırada bir kimseyle görüşmeyi uygun görmeye meyilli değiliz. Paris'te kuvvetle savunduğum hareket birliği esprisiyle kendilerine yaptığım bu telkin hakkında Fransa-İtalya Hükümetinin görüşünü öğrenmeniz mercudur.[5071]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *Londra'da Yunan zulmü için Lord Lamington başkanlığında bir toplantı düzenlen*iyor. *Konuşmacılar* Aubrey *Herbert*, Charles *Townshend*, *Kenworthy, L. Surtees, M. A. Cinnah, J. Rees, E. H. Griffin, C. F. Dixon-Johnson olacaktı*r.[5072]

*The Times*in bir diğer haberi: *Hindistan'da Ulusal Kongre Kurulu, İngiltere Türk-Yunan savaşına katılacak olursa, askerlik yapmamak kararı aldı*.[5073]

23 Haziran 1921. İngiliz Muhafazakâr Fırka lideri Joseph Austen Chamberlain, *harbin bitmesini istiyor*.[5074]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekaletine 472/147 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi:

> İngilizlerin, Yunanistan'a tebliğ ettikleri notada harbe devam edildiği ve galibiyet temin olunduğu takdirde bile istifade olunamayacağı muharrer bulunduğu ve Asya-yı Suğra'dan maada Şarki Trakya'nın da Türkiye'ye iadesi mutavasser bulunduğunu ve her ne kadar Aydın vilâyetinde idare-i mülkiye ve askeriye-i Osmaniye iade olunacaksa İzmir için muhtelif bir jandarma teşkili mutasavvar bulunduğu dün Mösyö Rayan tarafından İzzet Paşa Hazretlerine ifade olunduğunu pek mahrem olarak arz ederim.
>
> Bu malumatı haiz olduğum için bu gün görüştüğüm haizi selahiyet bir İngiliz'e İzmir'de veya sair bir yerde muhtelit Jandarma teşkili fikrinin doğru olmadığını ve çünkü kablelharp mesele İzmir'de yalnız Türk Jandarması bulunmasından dolayı ecnebilerin taht-ı tehlikede kalmadığını söyledim ve bu muhtelif Jandarma teşkilinin gayri kabul olduğuna ikna eyledim. 23 Haziran 337[5075]

Hamid, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 473/148 numaralı müstacel telgraf keşide eyledi: *İzmit zabtedildiği halde İngiliz'lerce bir şey denilmiyeceği ve fakat Yarımca'ya tecavüz olunursa mukabeleye mecbur olacakları mevsukan haber alındı. 23 Haziran 337 tarih ve 473 numaralıdır*.[5076]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Baştercüman Andrew Ryan, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) nezdine giderek, Müttefiklerin Yunan hükümetine verdikleri arabuluculuk notası hakkında Ahmed İzzet'e *gizli bilgi* vermiştir. Ryan, *Bağlaşıklar ancak Atina'ya baskı yapabileceklerinden, İstanbul yönetimini, Ankara'da ılımlı görüşlerin egemen olması için tüm etkisini kullanmaya* Hariciye Nâzırını davet etmiş; Ahmed İzzet de *onurlu bir barış sağlamak için* tüm nüfuzunu istimal edeceğini vaad etmiştir.[5077]

5071 FO, 371/6471/E. 7108; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 88.

5072 The Times, 22 June 1921; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 445, sonnot 17.

5073 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 450, sonnot 16.

5074 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 154.

5075 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 331.

5076 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 332.

5077 FO/6471/E 7231; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 169.

Rattigan, Curzon'a, General Harington-Mustafa Kemal mülakatı hakkında zata mahsus mektub gönderdi. *Rattigan, Mustafa Kemal ile yapılacak gizli görüşmelerden iyi bir sonuç çıkmamasından ve müttefiklerinde arkalarından entrika çevrildiğine dair bir intiba uyanmasından endişe etmekte*dir.[5078]

Britanya'nın Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. General Harington-Mustafa Kemal mülakatı meselesinde Fransa, olumludur.[5079]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Miralay Nairne'nin Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerine ilişkin müsbet mütalaasını tenkid ediyor: *Yunan topçu bataryalarının tam olduğuna ilişkin kuşku*luyum. *Yunan ulaştırması geçen saldırıda cepheyi iyi besleyememişti ve Türkler, Yunan ulaştırmasını engellemek için bol bol zaman bulmuşlardı. Yunan birlikleri arasındaki muhaberat da zayıftı*r. *"Zincirde birçok zayıf halkalar var"dı*r. *Kanaatimce Türk kumandanları, hedeflerini takip bakımından üstündürler. Onların hedefleri açık seçik bellidir, Yunan kumandanlarının birçoğunun kafalarında ise kararsızlık olmalı*.[5080]

Akdeniz'deki Britanya Donanması Başkumandanı Londra'daki Bahriye Nezâretine TBMM'deki fırkalaşma hakkında mahrem muhtıra gönderdi:

> Moskova'nın rehberliği ve etkisi altında olan aşırı eğilimliler erkte bulunuyor; Sovyet ideallerine ve işbirliğine pek az sempati gösteren ılımlılar halâ çoğunluğu oluşturuyor. Birinci grupta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok eski üyeleri vardır; ikinci gruptakilerin birçoğu ise, halâ, Türkiye'nin mahvına neden olan partiye karşıcıldır. Kemal, Moskova ile olan ittifak sayesinde, birinci partinin komünist ilke ve eylemlerine karşı çıkarak, ikinci partinin desteğini sağlıyor. Söylendiğine göre, hayat koşulları yüzünden, eskiden olduğu gibi aynı adam değildir ve hiç kuşkusuz, onun makamına göz diken ve düşmesine üzülmeyecek olan Enver gibi kişiler vardır.[5081]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Trabzon'dan İstanbul'a muvasalat eden İngiliz ajanı, şu bilgileri teslim etmiştir:

> O bölgedeki (Trabzon'da) Ulusçular ve Bolşevik'ler arasındaki ilişkiler oldukça gergindir. Trabzon'da bir Sovyet Konsolosluğu ve Bolşevik Enformasyon Bürosu vardır. Bu iki örgüt birbirinden bağımsız olmakla birlikte, her ikisi de Bolşevik propagandası yapıyor. Konsolosluk, Azerbaycan'lı bir Müslüman olan Bagirof'un yönetimindedir. Enformasyon Bürosu, Stakof adlı bir Rus'un denetimindedir. Stakof izinli olduğundan, onun görevlerini vekâleten yardımcısı Yust yapıyor. Konsolosluğun güçlü telsiz cihazları vardır ve Moskova'yla sürekli irtibat halindedir. Yerel Ulusçu katlar, bu Bolşevik örgütlerinin propaganda eylemlerini etkisiz bırakmak için yoğun gayret harcıyorlar. Son günlerde, Konsolosluğa başvurarak, personelin sayısını yarıya indirmesini dilemişlerdir. Ulusçular, ayrıca, Batum veya İstanbul'dan Trabzon'a gelen tüm yabancıları, özellikle Rus'ları, sıkı biçimde göz hapsine alıyor; çoğu kez, onlara, limana çıkmaları için izin vermiyorlar. Türk'ler, aynı zamanda, mukabil propagandayla da, Rus propagandasına başarıyla karşı koyuyorlar. Rusya'dan dönen ve o ülkedeki korkunç koşulları yansıtan Türk'lerin raporlarını çevreye yayıyorlar.[5082]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Britanya'nın TBMM Hükümetiyle Fransa ve İtalya gibi gayr-ı resmî münasebete geçmesinin Britanya itibarını menfî etkileyeceği kanaatinde:

5078 FO, 371/6470, E 7225; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928.

5079 FO, 371/6471, E 7199; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928.

5080 FO, 371/6522-C.P. 3124; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 118.

5081 FO 371/6523/E 8366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 176-177.

5082 FO 371/6519/E 7232; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 186-187.

> Ankara Hükümetiyle herhangi bir şekilde gizli görüşmelere gidilmesine şahsen çok karşıyım. Bunlardan iyi sonuç alınabileceğinden kuşkuluyum. Kemalistler, kendileriyle Müttefiklerimizin arkasından entrika çevirdiğimizi eninde sonunda ilan edeceklerdir. Şimdiye kadar bu çeşit şeylere tenezzülü reddedişimiz, Türklerin bize karşı saygısını muhakkak ki artırmıştır. Müttefiklerimizin bu yöndeki çabaları ise onları aşağılamaktan başka pek bir şey kazandırmamış görünmektedir.
>
> (Mustafa) Kemal'in söyleyebileceği önemli bir şey varsa bunları yalnızca dinlemek için General Harington'un yaptığı teklif ise, elbette başka niteliktedir. Söylediğim gibi, General Harington'a tam güvenim olmasaydı buna dahi itiraz ederdim.[5083]

Fransa, General Harington-Mustafa Kemal mülakatına dair Britanya'ya cevabî muhtıra gönderdi. Müttefik Üçlü Andlaşma hukukuna riayettar tavır sebebiyle Curzon'a teşekkür edildikten sonra: Mustafa Kemal'in *fiziksel bakımdan toplantıda bulunması olanaksız değilse* bizzat gelebilir. *Arabuluculuk teklifine Yunanistan'dan yanıt gelinceye kadar, Mustafa Kemal'le görüşmenin ertelenmesi* münasibdir. *Yunanistan teklifi kabul ederse, o zaman "Mustafa Kemal'e ya da elçisine" de benzer bir arabuluculuk teklifi yapmak uygun olur*.[5084]

24 Haziran 1921. Venizelos'a göre *bir saldırıya girişilmesi ve bu nedenle 21 Haziranda Müttefik Devletlerin arabuluculuk önerisinin geri* çevrilmesi *felakat getirecek bir politika*dır.[5085]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki Britanya Büyükelçisi Buchanan'a mahrem telgraf gönderdi. Sforza'nın 13 Mart günü Bekir Sami'yle akdetmiş olduğu gizli muahede başta olmak üzere, İtalyan dış politikasını *İngiltere ile olan ittifaklarını çiğnemekle suçluyor*.[5086]

25 Haziran 1921. *Arabuluculuk teklifine karşılık beklerken* Yunan Başvekil Gunaris'ten alakasız *bir muhtıra alan Lord Curzon, "muhtıradaki bütün görüşlere katılamayacağını", "gerçek ve uzun ömürlü barışın... arabuluculukla sağlanabileceğini" ve Müttefiklerin Yunan yanıtını beklemekte olduklarını bildirdi*.[5087] Ayrıca, Lord Curzon, arabuluculuk teklifini kabul etmek yerine Londra'da gizli görüşmek üzere *"hemen" Londra'ya gelmek isteyen Gounaris'i üç gün bekletti. 25 Haziranda kısa ve olumsuz bir yanıt verdi. "Şu sırada Bakanların Atina'yı terk etmek zahmetine katlanmamalarını"; bunun yerine, Müttefiklerin arabuluculuk teklifine Yunan yanıtının bir an önce bildirilmesini istedi*. Yunan Hükümeti ise arabuluculuk teklifine cevaben Fransız lisanıyla kaleme alınmış onbir paragraflık muhtırayı öğleden sonra Britanya Hariciye Nezâretine teslim etti.[5088] Başvekil Gunaris, *askeri nedenlerle artık saldırının ertelenemeyeceği, Yunan Hükümetinin her zaman bir barış anlaşması için yapıcı önerileri incelemeye hazır olduğu*nu bildiriyor.[5089] Daha açık bir deyişle Yunanistan, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddediyor.

Fransa, Yunanistan'ın arabuluculuk teklifini reddi üzerine Britanya'ya nota göndererek *tasarlanan* General Harington-Mustafa Kemal mülakatının *yapılmasının daha da önem taşıdığını* bildirdi. *İtalya ise, İngiltere gibi, görüşmeye Mustafa Kemal'in kendisinin katılması ve ikinci sıradaki kimselerle*

5083 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 75-76.
5084 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 89.
5085 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 330.
5086 *Confidential Print*, 7279; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.
5087 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 50.
5088 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 51.
5089 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 317. Sabık Başvekil Venizelos, arabuluculuk teklifinin kabul edilmesini istemişti.

görüşmelerden kaçınılması görüşünde. Ayrıca, yapılacak görüşmelerde İtalya ve Fransa temsilcilerinin de bulunmalarını istiyor.[5090]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill'den Başvekil Lloyd George'ye ve Hariciye Nâzırı Curzon'a İngiltere'nin Türk-Yunan harbini nasıl sonlandırabileceğine dair mektub gönderdi:

> Gazetelerden de anlaşılacağı gibi, Yunanların arabuluculuk teklifimizi reddedecekleri doğruysa, politikamızı etkili kılmakta tereddüt etmeyeceğimizi içtenlikle umuyorum. İngiltere ve Fransa'nın isteklerine aykırı ve hiçbir manevi destek almadan hareket ederlerse ve yenilirlerse veya en iyi ihtimalle zarar görürlerse, başa çıkmamız gereken kişi Kemal olacağından tüm planlarımız alt üst olacaktır. Cesaret yolunun güvenlik yolu olduğundan eminim. Başbakan geçen gün kabinede iki tarafla ilgili olarak tarafsız bir politikayı kabul edeceğini söyledi. Eğer Yunanlar, önerdiğimiz gibi kendilerini bizim elimize teslim etmezlerse, savaşı durdurmak için kesinlikle müdahale edeceğimizi ve İzmir'i abluka altına alarak Yunan gemilerinin geçişini engelleye- ceğimizi Yunanistan'a bildirmek hususunda Fransa'ya bize katılıp katılmayacağını sormalıyız. Bu tehdit kesin sonuç verecektir. Çünkü daha başka ne yapabilirler? Ayrıca bize hiçbir maliyeti olmayacaktır. Zira halihazırda Akdeniz sularında bulunan Akdeniz Filosu, ezici bir şekilde üstün durumdadır. Sanırım herkes savaşı durdurmamız konusunda hemfikir olacaktır. Buna karşın, Yunanlar, kendilerini bizim ellerimize bırakırlarsa ve Kemal mantıksızca bir şey yaparsa, Türklere karşı denizden silah ablukası yaparak Yunanlara destek vereceğimizi açıkça belirtmeliyiz. Yunanların bu yeni saldırıya cesareti kırılmış bir şekilde başlamaları fikri beni derinden endişelendiriyor. Başarısız olurlarsa telafisi mümkün olmayan bir felakete yol açabilirler. Bu, Chequers'ta [*İngiliz Başbakanlarının resmî ikametgâhında*] üzerinde anlaştığımız tüm politikaların boşa çıkması anlamına gelir. Şunu da ekleyebilirim ki, eğer Fransızlar, duruma göre Yunanistan veya Türkiye'nin deniz ablukasına katılmayı reddederlerse, tek başımıza devam etmemizde yarar görüyorum. Neticede bu konuda gerekli her şeyi yapacak ve bunu da olabildiğince çabuk yapacak tüm araçlara sahibiz.[5091]

İngiliz *The Times* gazetesi: *Moskova'dan Anadolu'ya bol miktarda altın ve mühimmat geldi*.[5092]

İkdâm gazetesi: *Müttefikler, Yunanlılardan İzmir dahil, Anadolu'nun tamamen boşaltılmasını istiyorlar*. *Anadolu'nun boşaltılmasına doğru*.[5093] *Vakit* gazetesi: *İ'tilâf Devletleri İzmir de dâhil olduğu hâlde Yunan kuvvetlerinin Anadoluyu tahliye etmesini istediler*.[5094]

27 Haziran 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. *Yunan yönetiminin Bağlaşık önerilerine karşı çıkması, Yunanistan'ı haksız gösteriyor*; İngiltere'deki Yunan taraftarlarına ve Yunanperver siyasete *darbe* anlamına geliyor.[5095]

5090 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 90. "İtalya'ya, yanlış aniaşılma olduğu, Ankara Hükümetiyle bir müzakerenin söz konusu olmadığı, *yalnızca Mustafa Kemal'in söyleyeceklerinin dinleneceği* yolunda yanıt verildi. *General Harington dinleyecek ve* (fakat) *müzakere yapmayacak* dendi. Bu bakımdan görüşmelere Fransa ve İtalya delegelerinin de katılmaları gerekmiyordu."

5091 Winston Churchill, *The World Crisis*, s. 396-397; Aktaran: Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 506-507. Bir başka eserde daha özet hali neşredilmiştir: "Cesaret yolunun güven yolu olduğundan eminim... Sanırım, önerdiğimiz gibi Yunanlılar kendilerini bizim ellerimize bırakmazlarsa, Yunan gemilerinin İzmir'e gitmelerini ablukayla engelleyerek savaşı kesinlikle durduracağımızı Yunanistan'a bildirmek konusunda Fransızların bize katılıp katılmayacaklarını sormamız gerektiğini düşünüyorum. Bu tehdidin kesin sonuç vermesi gerekir… Buna karşılık, Yunanlılar kendilerini bizim ellerimize bırakırlarsa ve Mustafa Kemal akıllıca davranmazsa, Türklere karşı denizden silah ablukası yapmayı da içeren etkin destek sağlayacağımızı Yunanlılara açıkça bildirmeliyiz. Yerine göre Türklere ya da Yunanlılara karşı denizden yapılacak ablukaya Fransızların katılmaktan kaçınmaları halinde, tek başımıza hareket etmekte yarar bulunduğunu eklemek isterim." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 317.

5092 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 155.

5093 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 584.

5094 Vakit, 25 Haziran 1921, Numero 2173, s. 1.

5095 Cab. P., 23/26, 54(21); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 170.

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, derkenar kaleme aldı. Yunanistan'ın Londra Elçisi Rizo-Rangabé, *Yunanistan, Bağlaşıkların arabuluculuk önerilerini kabullenmezse, İngiltere'nin buna şaşmayacağı gibi, açıktan açığa Yunanistan'dan yana bir siyaset uygulamada kendisini Bağlaşıkları nezdinde serbest sayacağını Atina'ya* bildirmiştir.[5096] D. G. Osborne, *Yunanlıların Sevr Antlaşmasını olduğu biçimde Türklere kabul ettirmek için Bağlaşıklarca artık görevli bulunmadıklarının kendilerine bildirilmesini öneriyor; Yunanistan'ın Bağlaşıklarla işbirliği yapmadığını; Bağlaşıkların, Batı Anadolu'nun kıyı bölgeleri üzerindeki Yunan hak iddialarını tanımadıkları ve Yunan ordusu çekilmedikçe Anadolu'yu barışa kavuşturmanın olanaksız olduğunu öne sürüyor*. Hariciye Nâzırı Lord Curzon ise Yunanlıların, *yanılgın bir mantığın kurbanı olduklarına* dikkat çekiyor.[5097]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi O. Lindsay'ın derkenarı: *Yunanlılar, yeniden saldırıya geçmek için hazırlıklarını tamamlamış bulunuyorlar. Yunan yönetimi ve halkı, bu saldırının zaferle sona erdirileceğine inandırılmışlar*.[5098]

Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Kral Konstantin hem tahtını hem hanedanını kurtarmak için askerî bir zafer kazanılmasının gerektiğine inanıyor*.[5099]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Granville ve İtalyan meslektaşı, Yunanlıların Bağlaşıklar ve Avrupa yararına kesin bir zafer kazanmalarını diliyorlar; çünkü onların görüşlerince, Yunanlılar üzerinde baskı kullanmak, Türklere baskı yapmaktan daha kolay*.[5100]

İngiliz Binbaşı Henry ile Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele) mülakatı ayyuka çıkmıştır. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İngilizler askeriyesi ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki gizli muhabere ve müteakiben General Harington'un İnebolu'ya gönderdiği temsilcileri emekli binbaşılar Henry ve Stourton mülakatı hakkında Meclis'e izahat verdi. Trakya'nın ve Anadolu'nun tahliye edilmesi teklifi fevkalâde mühimdir:

> İkinci mesele İngiliz müracaatına dair gazetelerde halkın lisanında pek çok şeyler deveran ediyor. Resmî olarak Hükümetiniz hiç bir müracaata maruz kalmamıştır. İstanbul'daki muhabere ettiğimiz zevattan kendisine bu babta isim tasrih etmeyerek - bir İngiliz, buranın en büyük İngiliz makamı bana müracaat etti. Mustafa Kemal Paşa seri sulh yapmak arzusu ediyorsa cevap bekliyor diye bir telgraf aldık. Fakat işte arzettiğim gibi telgraf böyledir. İstanbul'da muteber bir İngiliz makamı namına bana müracaat etti. Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle seri bir sulh aktetmek istedikleri arzusunu bildirdi. Cevap bekliyorum. Kendisine verdiğimiz cevapta müracat eden zatın kim olduğunu, müzakerâtın hafi veya alenî olarak mı icrasını, derecei salâhiyeti ne olduğunu sorduk. İşte telgraf budur. Heyeti Celileniz dosyamda her ne varsa harfiyen arzını tahtı karara alırsa, emrederse hepsini arza amadeyim. Gördüğüm işten sonra beni mesul ediniz. Verdiğimiz cevap şudur. İngilizlerle biz de müzakereye hazırız. Bu hususta çektiğimiz telgrafnameyi okuyorum. [..] İşte resmiyete yakındır. Resmî değil. Bu babta cereyan eden bunlardan ibarettir. Sonra İnebolu'ya bermutad gelen - bermutad sözünü sureti mahsusada zikrediyorum - bermutad gelen esliha, cephane ile iki adam gelmiş. O adamlar, biz Ankara'ya gitmek istiyoruz, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle görüşmek istiyoruz demişler. Eskiden İngiltere ordusunda, harp zamanında binbaşılık etmiş olduklarını söylediler. Ellerinde vesika yoktu, isimlerinin filân olduğunu, rütbelerinin vaktiyle binbaşı bulunduğunu kendilerinden öğrendik. Şimdiye kadar bizim icra ettiğimiz tahkikatta bunların böyle bir adam oldukları anlaşılamadı. Bu zevat orada

[5096] FO/6519/E 7247; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 169, dipnot 125.
[5097] FO/6519/E 7247; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171.
[5098] FO/6519/E 7247; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 170.
[5099] FO/6520/E 7336; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 170.
[5100] FO/6521/E 7894; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 166.

> kendisiyle temas eden diğer bir zata, yani bizim namımıza kendisiyle temas eden bir zata İngiltere'nin bizimle sulha amade olduğunu, Anadoluyu ve Trakyayı tahliye edeceklerini ve buna mümasil bazı sözler söylemişler. Bunlardan biri avdet etti, diğeri kaldı. Avdet eden bir telgraf çekiyor. İngiltere fevkalâde komiseriyle… Buna cevap şimdi tabiî Paşa Hazretlerinin oraya gitmesi imkânı yoktur. Bu adamların hüviyetleri hakkında bize malûmat veriniz dendi ve şu cevap geldi. (Telgraf aynen okundu) (İkinci cevap okundu) Bizim yazdığımız telgrafta Amiral Haringtonun İneboluya gelmesi… Onlar da Amiral Haringtona bir telgraf çekmişler, şifre ile. O telgraf gitmemiş.[5101]

Dikkat edilirse Yusuf Kemal, *İnebolu'ya bermutad* (âdet olarak) *gelen esliha, cephane ile iki adam gelmiş* demiştir. Mezkûr iki kişi Douglas Henry ve Stourton, silâh tüccarlarıydı.

Emekli Binbaşı Stourton'un 13 Haziran tarihli İnebolu Görüşmesinde tuttuğu zabıt ceridesi sureti, Britanya Hariciye Nezâretine tebliğ edildi.[5102]

Mustafa Kemal, General Harington'la görüşmüş olduğunu 27 Haziran tarihli meclis gizli celsesinde ifade etti:

> Hatırımda kaldığına göre İngilizlerin kabul ettikleri noktalar bizim Misakı Millî dahilinde olduğundan hususatı saire hakkında General Harington ile diğer Amiral ile görüştüm, İngiltere'ye bildirdim, henüz bir haber yok. Hariciye Vekâletimizin malûmatı bundan ibarettir ve binaenaleyh ben alenî şeyimde bu şayiatın, yani ismini vermeyerek şimdi göreceksiniz. İstanbul ve Avrupa ajanslarında deveran eden havadislerden Hariciye Vekâletinin hiç bir haberi resmî yoktur. Yani size Hariciye Vekili… Haber yoktur. Erkânı Harbiyeye geliyor. Anglo İtalyano şirketi bahriyesiyle…[5103]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya'nun TBMM Hükümetine altın, silâh, mühimmat ve askerî malzeme sevkiyatıyla alakalı muhtıra kaleme aldı. Trabzon'daki İngiliz ajanın bildirdiğine göre:

> Shalva Eliava başkanlığındaki kurul, 12 kişiden oluşuyor. …Eliava'nın halâ "Gürcistan Kara ve Deniz Gücü Komiseri" olduğuna inanılmaktadır, ama kendisi, politikaya karışan ve propaganda sorunlarında uzman olan bir kişidir… Kurulun kişisel bagajına ek olarak 6 sandık getirilmiştir; bunların 4'ünün altın, birinin kâğıt para ve 6'sının da mücevher ve değerli eşyalarla dolu olduğu söyleniyor. Kurul, İnebolu yoluyla Ankara'ya gitmek üzere, Trabzon'da, "Ak Deniz" gemisine bindi; ama Yunan Filosunun çevrede eylem gösterdiği ve Anadolu sahilindeki kimi kentleri top ateşine tuttuğu haberi üzerine, kurul, Samsun'a indi ve oradan da herhalde kara yoluyla hareket etti. Samsun'a inmeden önce, mücevher dolu sandık açıldı ve içindekiler, kurul üyelerinin ceplerinde sahile taşındı.
>
> 3 Haziran'da Novorossisk'ten Trabzon'a ulaşan silâhlı bir Rus gemisinden, at takımıyla birlikte 8 sahra topu, 2.000 mermi (herhalde 3 inçlik sahra topları için), 25 makineli tüfek, 10.000 tüfek, 8 milyon küçük çapta silâh mermisi ve biraz malzeme indirilmişti. Anlaşıldığına göre, Yunan savaş gemilerinin Karadeniz'deki davranışlarından kaygılanan Bolşevik'ler, bundan böyle para ve silâh yardımlarını deniz yoluyla değil, kara yoluyla kapmak kararını almışlardı.[5104]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Mustafa Kemal'in İttihadçılarla mücadelesi hakkında muhtıra kaleme aldı:

> İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasası, Türk'lerle Batı'lı Devletler arasında herhangi bir anlaşma veya görüşme yapılmasına karşı koymaktır. Ankara'da yönetimin değişmesine ve Bekir Sami'nin görevinden çekilmesine neden olanlar, böylece halkın gözlerini Moskova Antlaşması'ndan, Batı'daki görüşmelere çekmeyi başardılar. İttihatçı'ların diledikleri Kabine'de Ali Fuat, Savunma Bakanı, Ahmet Muhtar, Dışişleri

---

5101 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 93-94.

5102 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 67, dipnot 51.

5103 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 94.

5104 FO 371/6520/E 7336; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 191.

> Bakanı, Yunus Nadi, İçişleri Bakanı ve Sırrı Bey, Adalet Bakanı olacaklardı, ama başarı sağlayamadılar. Sonunda, BMM, Mustafa Kemal'in yönetimine 13 oy farkıyla güven oyu verdi.[5105]

İttihadçılar ile Mustafa Kemal TBMM'de kabine kurma rekabeti içerisindedir. İttihadçılar Müttefikler aleyhtarıdır; Kemalistler ise Sovyet aleyhtarı. Hükümet etme yarışını kazanan, 13 rey farkla Mustafa Kemal olmuştur. Refet (Bele) 13 Haziran 1921'de İngilizlerle İnebolu'da gizli görüşmüş, cephane teslim almıştı. Ataullah Atay, 19 Mayıs'ta Dahiliye Vekili seçilmiş fakat sağlık mazeretiyle 30 Haziran'da istifa edecektir. Mustafa Kemal, münhal Dahiliye Vekilliğine İzmir mebusu Refet'i ve Mersin mebusu İsmail Safa'yı (Özler) namzed gösterecek, Refet tercih edilecektir.[5106] Ezcümle, İngiliz yardımı, Mustafa Kemal kabinesini İttihatçılara ve Sovyet Rusya'ya karşı güçlendirme hamlesi gibi görünmektedir.

Mustafa Kemal, Ankara'daki Sovyet Rusya Cumhuriyeti Elçisi Natsarenus'a konuşmasında *Milletlerin Çarlığa karşı ayaklanması ve Çarlık zihniyetini terketmesiyle Türkiye'nin Osmanlı Devleti devrine ait kayıtları kırmasını birbirine benzetti*.[5107]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Kral İzmir'de bulunduğu için Yunanistan arabuluculuk teklifine olumsuz yanıtı verdi*. *Yunanların başlangıçta büyük başarılar kazanmayı umduklarını ve ondan sonra arabuluculuk teklifini memnuniyetle kabul edeceklerini sanıyorum*.[5108]

11'inci Yunan tümeni saat 20:00 itibarıyla İzmit'i boşaltmaya başladı. İzmit'in bîtaraf mıntıka ilânı ve de Eskişehir cephesinin tahkimi gerekliliği, bu tahliyeyi melzum kılmıştır. 28 Haziran saat 08:00'da, Sakarya Mıntıka Kumandanlığına bağlı bir süvarî birliği, İzmit'i harbsız istirdad edecek.[5109]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor. Sforza, Şark Meselesi ve Tuozzi misyoluyla alakalı beyanat vermiştir: *Tek isteğimiz Türkiye ile bereketli bir ekonomik işbirliği yapmak*.[5110]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Fransa ve İngiltere, Türk-Yunan sorunu hakkında* notalar göndermişlerdir. *Fransa'ya göre, müttefikler, Yunanistan'ı aracılık teklifine karşı aldıkları kararın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakmalı veya Doğu'da barışı sağlamak için tedbirler almalı*dır. *Yunanlılar İzmir'deyken Ankara hükümeti ile daha ihtiyatlı bir şekilde müzakereler yapılmalı*dır. *Yunanlılar ilan ettikleri saldırıyı gerçekleştirirse ve başarılı olurlarsa, sorun daha kolay çözülmeyecekti*r. *Fransa ve İtalya, tam bir uyum içerisinde hareket etmeli ve Yunanistan'ın tavrının sonuçlarına dikkat etmeli*dir. *İngilizlere göre, Yunanistan'la Türkiye arasında yeni savaşlar olacaktı*r *ve bu savaşların sonuçlarına göre müttefikler yeniden aracılık teklif edecekti*r. *İngilizlerin izlenimine göre, yorgunluk ve tükenmişlik Yunanlıları Küçük Asya'yı terk etmek zorunda bırakacaktı*r. *Yunanlılar halen muzafferken, durumunu korumalı*dır. *Genel izlenim, müttefiklerin yeniden harekete geçmeden önce yeni bir olay gerçekleşmesini bekleyecekleri yönünde*dir.[5111]

5105 FO 371/6520/E 7336; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 178.

5106 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2003, s. 313-316.

5107 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 586.

5108 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 55.

5109 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 390. Çanakaris, işbirlikçi "30 bin Rum, 10 bin Ermeni ve 4 bin Çerkes'in bölgeyi" Yunan tümeniyle beraber "terk ettiğini kaydetmektedir." (Erdem, 2010, s. 393).

5110 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

5111 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

29 Haziran 1921. Britanya Bahriye İstihbarat Teşkilâtı, Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. *Yunan boşaltmasının hemen artından, Kemalist ordusu İzmit'i işgal* etmiştir.[5112]

Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Hariciye Nâzırı Lord Curzon mektub gönderdi. *İngiltere'nin Yunanlılarla birlikte Ankara'ya karşı bir savaşa tutulmasının felâket olacağı*nı belirtiyor.[5113]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Bîtaraf mıntıkaya girerlerse, bu hareketin Müttefiklere karşı düşmanca tavır olarak nitelendirileceği noktasında Türklerin ikaz edilmelerine karar verildi.[5114]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1009/167 numaralı telgraf keşide eyledi:

> İzmit'teki General Frenks'den İngiltere sefaretine gelen telgrafnameyi okudum. Ordumuzu meth ediyor ve gördüğü hüsnü muameleden memnûniyet beyan ediyor. Şayet kendisiyle müzakeratı siyasîde bulunursanız ahlâkını arz edeyim. Namusludur. Hakka karşı lakırdı söyleyemez. Gülnihal Vapuru'nda ki Hilaliahmer memuru Macit Bey dostudur. Ondan istifade edebilirsiniz.
>
> Frenks'in orada bulunmasından istifade ederek Marmaranın bitaraf ilân ettirilmesine muvaffak olunuz ki muvâsala kolay olsun. Bir de Kemafissabık Adapazarı şimendiferinin seyrüseferini temin ediniz. Ferman.[5115]

Görsel. *Hilal-i Ahmet Heyeti Reisi Macid Beğ* (Vakit, 4 Haziran 1921, Numero 1282, s. 1).

Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi, TBMM Hükümetinin gayr-ı resmî mümessili sabık Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ile gerçekleştirdiği mülakatı neşretti. Bekir Sami, *Le Figaro muhabirine, Ankara hükümetine "aşırılık" ve "Bolşeviklik" isnadının "çok yanlış" olduğunu söyleyerek, Yusuf Kemal Bey'in, kendi yerini almasının nedenini açıkladı: "Müttefiklerle imzaladığım anlaşmalar esasda kabul edilmekle beraber, Misak-ı Millî'ye aykırı görüldü ve hükümetimiz karşı tekliflerde bulunmayı kararlaştırdı. Tabiî, artık ben işe karışamazdım; yerime Yusuf Kemal Bey seçildi. Fakat o, 'aşırı' görüşlere değil bilakis, derin bir anlaşma ruhuna sahiptir; Fransa ve İngiltere ile anlaşmayı arzulamaktadır."*[5116]

30 Haziran 1921. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan'a mahrem talimatname gönderdi: İzmit'in garbındaki bîtaraf mıntıkaya yaklaşılmamasını, şayet mezkûr tarafsız bölgeye tecavüz edilirse Müttefiklerin Türklere karşı mukavemet edeceklerini TBMM Hükümetine derhal bildiriniz.[5117]

İngilizlerin İstanbul'daki baştercümanı Andrew Ryan, Bolşeviklerin Enver Paşa'yı Ankara'da lider görmek istediğini belirttiği fevkalâde mahrem muhtırasında *Mustafa Kemal'in, Bolşevik ittifakına*

5112 FO/6520/E 7398; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172.

5113 FO/6520/E 7521; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172.

5114 FO/6520/E 7521; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172.

5115 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 335. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5116 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 206-207. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5117 FO/6520/E 7251; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172-173.

değer vermekle birlikte, Anadolu'nun Bolşevikleştirilmesini veya Bolşevik Rusya'nın bir dış istihkâmı biçimine getirilmesini görmeyi asla dilemediği kanısındayım dedi.[5118]

> 243 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in Haziran sonundan önce Meclisi dağıtmağa çalıştığı bildirilmişti; ama onun Meclisi dağıtması güç olacaktı, çünkü anayasaya göre Meclis, barış sağlanıncaya dek dağıtılamazdı. Kemalist çevrelerde egemen olan görüşe göre, yakında yeni seçim yapılmasını sağlayacak geçici bir yasa tasarısı Meclise sunulacak ve bu tasarı kabul edilmezse, Mustafa Kemal zor kullanarak Meclisi dağıtacaktı.[5119]

TBMM Dahiliye Vekili belirlendi. *İstifa eden İçişleri Bakanı Ata Bey'in yerine İzmir Mebusu Refet Paşa, 226 oydan 139'unu alarak yeniden seçildi*.[5120]

Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Fransa Parlamentosu Dışişleri Komisyonunun 29 Mayıs 1921'de kabul ettiği bir önergede, Fransa'nın artık hiçbir özürle Yunan yönetimine malî ya da askerî herhangi bir yardımda bulunamayacağı kesinlikle belirtiliyordu*.[5121]

Haziran 1921. İngiltere'de işsiz sayısı 2 milyon kişiye iblağ ediyor. Bu bir rekor.[5122]

General T. O. Marden 1921 Haziranında Yunan ordusu hakkında ikinci bir görüş hazırlamakla görevlendirildi. Marden, yanında Selânik ordusunda İstihbarat Kumandanı olan Binbaşı T. G. G. Heywood[*] olduğu halde, bir destroyerle İzmir'e doğru yola çıktı. İngiliz askerî ataşesi Binbaşı M. A. B. Johnston da onlara eşlik ediyordu. Yunanlılar aralarında artık diplomatik ilişki bulunmayan bir ulusun görevlendirdiği askerlerin garip işlerini görmelerine yine de ses çıkarmadılar.[5123] General Marden'in teftiş raporu, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin "talihin yardımı ile başarıya ulaşabilecekleri" doğrultusunda kaleme alınacaktır.

Haziran 1921'de Komintern'in Üçüncü Kongresi'nde TKP delegesi Süleyman Nuri şöyle konuşur:

> ...Ankara Hükümeti, bir yandan İtilâf Devletleri'ne karşı Türkiye'nin bağımsızlığı için silâhlı bir mücadele yaparken, öte yandan da bütün komünist hareketine karşı savaşmaktadır. Suphi Yoldaş'ın başında bulunduğu yoldaşlarımızın yok edilmeleri ve yoldaşlarımızın birçoğunun hapise atılmaları, Kemal'in komünistlere karşı savaşı koyulttuğunu gösteriyor.
>
> Kemal Paşa'nın kurduğu Komünist Partisi, komünistleri devamlı kovuşturma altında tutmak gibi kışkırtıcı bir amaçla ve bütün komünist etkisini öldürmek için kurulmuş bir partidir. Bizim İşçi Komünist Partimizin bu partiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Fakat Millî Kurtuluş Hareketi boyunca, kendilerini olaganüstü bir biçimde hazır tutan Anadolu köylüleri ve işçileri de, biz komünistlerle birlikte onu destekleyecektir. Çünkü İtilâf'ın ve emperyalistlerin yıkılması, her çeşit sömürüye son verecek olan Dünya İhtilâli'nin temeli ve başlangıcıdır... Fakat eğer Kemal Paşa, bu kurtuluş mücadelesini durdurmaya ve düşmanla uzlaşmaya cüret ederse, o zaman Anadolu işçileri ve köylüleri tek bir adam gibi ayaklanarak Kemal Paşa'yı devirecekler ve kendi

---

5118 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 392.

5119 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 259.

5120 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 590.

5121 FO/6522/E 8006; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171.

5122 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 150.

[*] Hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a muvasalat eder etmez Selânik Ordusu Askerî İstihbaratıyla temas kurmuş ve Heywood'la görüşmüştü. Bu vechile İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı (sabık Selânik Ordusu) evrakı, İngilizler ile Mustafa Kemal ilişkiselliği meselesi açısından fevkalâde ehemmiyet kesbediyor, hâlâ tetkik edilmeyi bekliyor.

5123 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 235.

> kurtuluşları için, bütün Doğu ile elele verip döğüşmek üzere onun cesedinin üstünden cepheye yürüyeceklerdir..."[5124]

Temmuz 1921. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Müttefik fevkalâde komiserlere gizli bir beyanname teslim etti. İngiliz yıllık raporunda gün belirtmiyor fakat beyanname muhtevasına nazaran Altıntaş bozgunundan evvel yazıldığı ve irsal edildiği söylenebilir. İbraz edilen şartlar oldukça dikkat çekicidir. Lozan Andlaşmasında tahakkuk edecek siyasî hudud ve kritik esaslar ile önemli ölçüde örtüşmektedir:

> Temmuz'da Misak-ı Milli giderek daha fazla göz önüne çıkmaya başlamıştı. Hariciye Nazırı İzzet Paşa bu Yüksek Komisyon'a kendi görüşleri dahilinde Türkiye'deki iki farklı hükümete son verecek ve ülkedeki vatansever unsurları harekete geçirecek koşulları bildiren gizli bir genelge sundu. Bu şartlar özetle, doğal sınırlar ve Türk ve Kürt çoğunluk dikkate alınarak tüm Anadolu'nun Türkiye'ye bırakılmasından ibaretti. Genelge, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırını Edirne dâhil Meriç Nehri olarak belirliyor, İstanbul'un güvenliğinin sağlanması koşuluyla Boğazlardan serbest geçişi kabul ediyordu. Türkiye'deki azınlıkların korunmasına yönelik maddeler Saint Germain, Neuilly ve Trianon Antlaşmalarındaki maddelerle aynı tutuluyordu. Genelge ayrıca ekonomik kapitülasyonların uygulamadan kaldırılması gerektiğini belirtiyor ve sınırların genişliği dikkate alındığında, geçmişte olduğu gibi şimdi de askerliğin zorunlu bir görev olduğunun altı çiziliyordu. Bu genelgenin Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesine hizmet eden bir anlayışla hazırlandığını düşünmek için ortada herhangi bir sebep bulunmamaktaydı. Muhtemelen Merkezi Hükümet karşısında Misak-ı Milli'nin sadece hangi boyuta indirgenebileceğini göstermekteydi.
>
> Yukarıdaki görüş, Milet Meclisi'nin 24 ve 27 Haziran'da yapmış olduğu iki gizli oturumda görüşülenlere ilişkin elde edilen bilgiler ışığında da doğrulanmıştır. Bu konuda Fevzi Paşa'nın ve Yusuf Kemal Bey'in beyanatları bulunmaktadır. Her ikisi de Misak-ı Milli'de yer alan tüm hususları gerçekleştirmek için Ankara'nın kararlılığını sürdürmesinde ısrar etmişlerdir. Fevzi Paşa, Bolşevikler ile işbirliği ve İslam ülkeleriyle ittifak kurma politikasının altını bir kez daha çizmiştir.[5125]

1 Temmuz 1921. *Ankara'nın elinde bulunan İngiliz esirlerinden 10'u Antalya Limanı'nda serbest bırakıldı. Bunlar, Malta'dan serbest bırakılan 40 Türk'e karşılık bırakılıyor. Türkiye'nin elinde daha 19 İngiliz var. Bunlar da Malta'daki diğer Türklerle değiştirilecek*.[5126]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. "Bir süreden beri erteleyip durdukları yeni saldırı için tüm erlerine gereksinen Yunanlılar, İzmit'i boşaltıyor; İngiliz ordusunu muhtemel bir Kemalist saldırısının tehlikesine maruz bırakıyor; böylece, Bağlaşıklarla Kemalistler arasında bir çatışma çıkmasını körüklemeye çalışıyorlar."[5127]

Fransa Başvekili Aristide Briand, Yunanistan'ın Müttefikî arabuluculuk teklifini reddetmesi üzerine Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf göndererek *ortak bir uyarıda bulunulmasını, savaşın sorumluluğunun Atina Hükümetine yükleneceğinin bildirilmesini istiyor* (i). Briand, *ayrıca, Müttefiklerin yeniden başlayacak savaşta bütünüyle yansız kalmalarını savunuyor. Yansızlığın gereği olarak da İstanbul'la Marmara Denizi'nin Yunanistan tarafından bir harekât ve ikmal üssü olarak kullanılmasına izin verilmemesini teklif* ediyor (ii).[5128] Curzon, aynı gün Briand'a cevab verdi: *İlki müsrifane zira Paris'da ihzar ettiğim ve Düvel-i Muazzama-yı Selâse tarafından tasdik edilmiş telgrafta Yunanlara, arabuluculuğumuzu reddetmeyi tercihi halinde münhasır mesuliyetin Yunan Hükümetine aid olacağını zaten söylemiştik. Binaenaleyh şu anda tehdidi tekrarlamanın veya bariz bir hakikatin tekraren ikrarının bir manasını görmedim. Bunun ne bir azarlama ne de bir tehdit olarak*

[5124] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 646-647. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[5125] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 62-63.
[5126] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 591.
[5127] FO/6521/E 7542; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172.
[5128] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 55-56.

tesiri kabil. İkincisine gelince, Yunanlara tanınan imtiyazlar bize İstanbul'dan tavsiye edilmişti, burada Yunan taraftarı bir hissiyatın hâkim olduğu pek söylenemez. Bu da en azından bizim tatbik ettiğimiz kat'î bîtaraflıkla tamamen muvafık. Türklerin Bolşevik Rusya'dan herhangi bir kesinti endişesi olmaksızın adam, para ve silah-mühimmat tedarik etmeleri cari olduğu müddetçe bu hususî şekl-i cebri Yunanlara tenfiz etmek, bana, tek taraflı teklif gibi göründü. Nazariyeme göre yegâne emniyet, en azından İngiliz Hükümetinin her zaman sadık kaldığı kat'î bîtaraflık siyasetinin devamında yatıyor. Curzon, istihbarata nazaran Yunanın muharebeye hazırlandığını dolayısıyla çatışmanın muhakkak olduğunu ve şuan Müttefik müdahalesinin muvaffak olamayacağını belirttikten sonra çatışmanın neticesi ne olursa olsun, ister Yunan ister Türk tarafı galebe çalsın, *daha münasib bir fırsatın ortaya çıkabileceğini umuyor.*[5129]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge'ye mahrem telgraf gönderdi. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, *Yunanlılara, izlemekte oldukları yöntemin tehlikeleri konusunda uyarıda bulunulmasını ve savaşı tekrar başlamasından sorumlu tutulmalarını; ayrıca, Yunan savaş gemilerine Marmara Denizi ve İstanbul'da yapılan kolaylıklardan vazgeçilmesini öneriyor*du. Curzon, bu önerilerin kabule şayan olmadıklarını bildiriyor. Ona göre *Yunanlılara yapılan kolaylıklar yansızlık ilkesiyle bağdaş*maktadır. Curzon, *Yunanlıların savaşta Türklere karşı ilk başarıyı sağladıktan sonra, kendi başlarına ve gönüllü olarak Bağlaşıkların hakemliğine başvuracaklarına inanıyor*.[5130]

Mustafa Kemal, ABD Fevkalâde Komiserliği mümessili sıfatıyla Ankara'ya muvasalat etmiş bulunan Bahriye İstihbarat Şefi Teğmen Robert Steed Dunn ve tercüman Bayan Allen'i makamına kabul etti. Mustafa Kemal, *Ankara Hükümetindeki siyasi partiler nelerdir, görüşleri ve ilkeleriyle birbirlerine nasıl muhalefet ediyorlar?* yazılı sualine şu cevabı verdi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasi hizip yoktur. Tüm Meclis dış ve iç politikasını Misâk-ı Millî'ye yoğunlaştırmıştır. Meclis, Misâk-ı Millî'nin şartlarını korumak için birlik olarak çalışmaya ant içmiştir. Bazen üyelerinin çok sayıda olduğu "İstiklal Grubu" "Islahat Grubu" "Müdafaa-i Hukuk" gibi gruplar ve diğer hizipler Meclisin işini kolaylaştırmak için kuruluyordu. Şu an "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" tüm bu farklı grupların yerini aldı, isminin gösterdiği üzere, bu grup "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk" cemiyetlerine dayanıyor. Meclis üyeleri genel bir bakışla iki eğilim gösteriyor denebilir: liberal ve muhafazakâr. Örgütlü tek grup olan ve çoğunluğun oluşturduğu "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk" grubu liberaldir.[5131]

Dunn: *İngilizlerin, Talat Paşa suikaste kurban gitmeden hemen önce, siyası amaçlarla onu Berlin'den Ankara'ya gönderme konusunda anlaştığına dair bir kanıt var mı?* Mustafa Kemal: *İngilizlerin Talat Paşa'yla temasa geçtiği bir gerçektir. Fakat bu irtibatın Talat Paşa'nın ülkesine dönme arzusuyla bir biçimde ilgili olduğunu gösteren bir belgeye sahip değiliz*.[5132]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Korgeneral Harington, İstanbul'da 59 Bolşeviği tevkif ettirmiş fakat daha sonra 30'unu serbest bıraktırmıştır.[5133]

Rattigan, Curzon'a telgraf keşide eyledi. Rattigan, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ile mülakat etmiştir. *Görüşmede Rattigan; "Kemalistlerin uzlaşma ve mantıklı bir şekilde anlaşma arzularını*

5129 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 290-291.

5130 FO/6521/E 7570; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171.

5131 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 224. İngiliz Avam Kamarasındaki başat siyasî iki fırka Muhafazakâr ve Liberal fırkalar idi.

5132 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 226.

5133 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 295, fn. 2.

*göstermeleri gerektiğini" önemle belirt*miştir. *İzzet Paşa'nın bu konuda teminat vermesi üzerine Rattigan, "Kemalistlerin" istekleri hakkında bilgi iste*miştir. *İzzet Paşa temkinli davranarak Ankara ile resmî olarak görüşmediğini "Kemalistlerin" Doğu Trakya ve İzmir'de halk oylamasını kabul edebileceklerini ileri sür*müştür. *İzzet Paşa'ya göre TBMM, İstanbul'un iadesi ve muhafazası şartıyla Boğazlar Komisyonu'na itiraz etmeyecek, gerekli görüldüğü takdirde kapitülasyonların on yıllığına yürürlükte kalmasına ve Türkiye'ye zarar vermeyecek şekilde mali denetimin değiştirilmesini temin edecek bir ara formül bulunmasına razı olacakt*ır. *Rattigan İzzet Paşa'nın ekonomik kontrol ve kapitülasyonlar hakkındaki sözlerini inanılır bulmadı*ğını belirtiyor.[5134]

1-2 Temmuz 1921. Belçika matbuatı: *Türkler tarafsız bölgeye saldırmayacaklarını bildirdi*.[5135]

2 Temmuz 1921. Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan'a *çok acele* telgraf gönderdi. *General Harington'un kendisiyle Karadeniz'de buluşup söyleyeceklerini dinleyeceği" yolunda Mustafa Kemal'e yanıt verilmesi*; *konuşmaların askeri nitelikte olmaktan ziyade siyasi olacağından, Rattigan'ın da, bir sakınca görmüyorsa, Harington'la birlikte toplantıya katılması* isteniyor; *Harbiye Bakanlığından da Harington'a talimat yollanacağı* bildiriliyor.[5136]

Lord Curzon, Paris'deki Büyükelçi Hardinge'ye ve Roma'daki Büyükelçi Buchanan'a telgraf gönderdi. İngiliz Hükümeti, General Harington-Mustafa Kemal mülakatına Fransa'yı ve İtalya'yı iştirak etmek istemiyor. Bu babda, mülakatın müzakere şeklinde değil de Mustafa Kemal'in *görüşlerini dinlemek maksadıyla organize edildiğ*inin bildirilmesini rica ediyor. *İstanbul'da yapılması konusunda ısrar edilmeyecek ve görüşme İnebolu'da yapılacakt*ır deniyor.[5137] Curzon: *İtalyanların Kemal'in yanına gönderilen Harington misyonuna dair kuşkuları* bulunuyor.[5138]

Britanya Harbiye Nezâreti, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a şifreli telgraf gönderdi. *Paris ve Roma'ya danıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığının Rattigan'a telgraf çekerek, kendisinin (Harington'un) "Mustafa Kemal ile buluşup onun söyleyeceklerini dinlemesi" yolunda talimat verildiğ*ini tebliğ ediyor. Muhtıra şöyle devam ediyor: *Rattigan'a, size eşlik edebileceği bildirildi. Rattigan size eşlik etse de etmese de, Mustafa Kemal'i çağırıp kendisiyle buluşunuz. Ona göre tertibatınızı atınız. Talimatınız, Mustafa Kemal'in bildireceği hususlar olursa onları almak ve söyleyecekleri hakkında tam bir rapor hazırlamaktır*.[5139] *Görüşmenin iki asker arasında olmasına özen gösterilecekti*r.[5140] Rattigan refakat etse de etmese de Mustafa Kemal'le görüş talimatı, Britanya Harbiye Nezâreti ile Hariciye Nezâreti arasındaki ince velâkin ehemmiyetli farkı işaret etmektedir.

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Batı cephesinde Türklerin Sapanca'ya doğru ilerledikleri ve Yunanlıların kayıplar vererek geri çekildikleri bildirilmiştir*. *Türklerin bütün kaynaklarını zorladıkları ve İstanbul'daki bakanlar kurulunun son yaşanan olayların yarattığı yeni durumu değerlendirdikleri ifade edi*liyor. *Atina gazeteleri İzmit'in boşaltılmasının güç karşısında olmadığını, Kemalistlerin Boğaz'a ilerlemesinin engellenmesi için saldırı yapmak amacıyla daha önceden karar verilerek yapıldığını*

5134 FO, 371/6471, E 7552; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 929.

5135 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 224.

5136 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 90.

5137 FO, 371/6471, E 7502; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 928-929.

5138 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 243, dipnot 15.

5139 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 91.

5140 FO, 371/6471, E 7656; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 930.

*aktar*maktalar. *İzmit'in Türkler tarafından ele geçirilmesi üzerine müttefiklerin bir açıklama yaparak İstanbul'un etrafındaki tarafsız bölgenin işgalinin savaş sebebi sayılacağı uyarısını yaptıkları ve Kemalistlerin de adı geçen bölgeye saygı duymaya söz verdikleri ifade edilmiştir*.[5141]

3 Temmuz 1921. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezaretine şifreli telgraf gönderdi:

> Tasarlanan görüşmeyle ilgili telgrafınız ve ayrıca Dışişleri Bakanlığının telgrafı alındı. Yarın İzzet'i (Hariciye Nazırı İzzet Paşa) görerek, onun aracılığıyla Mustafa Kemal'e bir mesaj göndermeyi ve benimle buluşmak istiyorsa, belli bir tarihte İnebolu açıklarında Ajaks gemisinde bulunacağımı, söylemeyi dilediği her şeyi ve görüşlerini dinleyip Majestelerinin hükümetine rapor edeceğimi bildirmek niyetindeyim. Dışişleri Bakanlığı belli noktalarda onun (Mustafa Kemal'in), fırsat çıkarsa, görüşlerini almamı gerekli görüyorsa, bu konuda bana kesin talimat verilmesini ve ayrıca sizin haber alınmasını istediğiniz askeri konuların da bana bildirilmesini telkin ediyorum. Onun (Mustafa Kemal'in) söyleyeceklerini dinlemeye gelmek lütfunda bulunduğumu açıkça belirttikten sonra, görüşmenin vakur bir şekilde yapılmasını teklif edeceğim. Söylenecek her şey zaptedilecek ve kendisi (M. Kemal) gemiyi terk etmeden önce özetler çoğaltılacak, bir (?) kopyasını ben imzalayıp kendisine vereceğim ve onun imzalayacağı öteki altı kopya, hükümete sunulmak üzere size gönderilecektir. Hiç kimseyi bağlamayacağımı (taahhüt altına sokmayacağımı) söylemem boşunadır. Görüşme, iki asker arasında bir görüşmedir. Yanımda mümkün olduğu kadar az kimse bulunması fikrindeyim, çünkü aniayabildiğim kadar, o da (M. Kemal) büyük bir kalabalığa razı değildir ve benimle yalnız olarak serbestçe konuşmak istiyor gibidir. Henüz Rattigan'ı görmedim ama onun ve bahriyenin temsilcilerinin gemide bulunmalarını telkin edeceğim. Görüşmenin, Yunan saldırısı başlamadan önce, hemen yapılması gerektiği kanısındayım, yoksa Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılma şansı pek az olacaktır.[5142]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 182 numaralı telgraf keşide eyledi:

> Binbaşı Hey [*James Douglas Henry? (ÖFA notu)*] ile müzakeratta begayet dikkat ve ihtiyat lâzımdır. Yerine diğer birini tayin ettirebilirsiniz pek iyi olur.
>
> Bitaraf mıntıkaya gelince: Biraz ısrar edilirse İstanbul'u Yunan kuvve-i askeriyesi ile memurin-i resmiyesinden tathir ettirmek ve Marmara'yı bitaraf bir hale sokmak mümkündür. Zan ederim.
>
> İstanbul ile Adapazarı beyninde Yunan'lılar zamanında olduğu gibi tren muvaredatını temin şartını koymak lâzımdır. Ferman 3 Temmuz 337[5143]

Venizelos General Danglis'e mektub gönderdi. *En sonunda kendisini hükümet politikasından tam anlamıyla ayırarak, Hükümetin Müttefik Devletlerce yapılan arabuluculuk önerisini geri çevirmesinin "Yunanistan'a karşı işleyeceği son cinayet" olacağını* belirtiyor. *Küçük Asya politikasının temeli (Müttefik Devletlerle ittifak yapmak) ortadan kalktığına göre savaşa son vermek ve kurtarılabilecek olanı kurtarmak amacıyla, Hükümetin artık bir uzlaşma yolu araması gerektiğini savunuyor*:

> Yunanistan tek başına kalmasına karşın Hükümetin savaşı sürdürdüğü bir gerçektir, çünkü Hükümet Yunan halkını günden güne daha fazla zorlamakta, başarısızlıktan başarısızlığa sürüklemekte, böylece de halkı ne pahasına olursa olsun barışı kendi başına aramaya ve barışı getirenlere kurtarıcı gözüyle bakmaya itmektedir; yani 1915-1916 olayları yinelenmektedir.[5144]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Müttefik fevkalâde komiserliklerine nota verdi:

> Babıâli, Müttefik Büyük Devletlerin, Yunanistan'a arabuluculuk teklif ederek, adil ve sürekli bir barış yapılması lehindeki iyi niyetli davranışlarını büyük bir memnuniyetle görmüştür. Yunan Hükümeti, olumsuz

5141 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327.
5142 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 92.
5143 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 336.
5144 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 330, 333.

> yanıtıyla bugünkü çatışmaya barışçı bir çözüm yolu bulunması olasılığını ... savuşturmuştur. Daha önce, İzmir ve Trakya bölgelerinde uluslararası bir anket yapılmasına ilişkin Londra Konferansı kararlarını reddettiği gibi, Müttefik Büyük Devletlerin (son) teklifini de reddetmekle Yunan Hükümeti, hak ve adalete dayalı çözüm yollarından sistematik olarak kaçındığını ve tek amacının gayri meşru fetih ihtiraslarını gerçekleştirmek olduğunu kanıtlamıştır. Büyük Devletlerin önleme isteklerine karşın, Yunan ordularının Anadolu'da yeniden savaşa başlamaları kesinleşmektedir. [..]
>
> Yunan askerlerinin girdikleri yerlerde hemen toplu kıyımlar, yakıp yıkmalar, yok etmeler başlıyor. Bunu, geçmişin deneyleri göstermişti[r]. Şimdi de aynı kötülükler görülecekti[r]. Bahtsız Anadolu, yıkım, kıyım ve yangın sahnesi olacaktı[r]. Babıali, yurttaşlarının yok edilmelerine, ülkenin yıkılmasına ilgisiz kalamayacaktı[r]. [..] Büyük Devletlerin ortak iradesine karşı gelmekle Yunanistan, onlardan kopup ayrılmıştı[r]. Artık kendi hesabına bir istila politikası güdüyor. (Atina'nın iddia ettiği gibi, Müttefik Büyük Devletlerin bir silah arkadaşı, müttefiki sayılamaz.) Sonra, gerek İzmir'de, gerek Anadolu'nun başka yerlerinde görüldüğü gibi, Yunan askerleri yakıp yıkma, toplu kıyım hareketlerinde bulunuyorlar. Uluslararası anketler de bunu kesinlikle kanıtlamıştı. Böyle olunca, Yunanistan, bölgede bir yatıştırma ve uygarlık etkeni de sayılamaz.
>
> Öyleyse Yunanistan'ın, Boğazlar'ı, Marmara Denizi'yle kıyılarını ve İzmir'i harekat ve ikmal üssü olarak daha fazla kullanmasına izin verilmesi, Büyük Devletlere düşen manevi boyun borcuna aykırı olacaktır. Bu düşüncelele Babıâli, ... Yunanistan'ın anılan sularla kıyıları ve Anadolu'nun herhangi bir noktasını harekat ya da ikmal üssü olarak kullanmasına karşı etkili tedbirler alarak haksız Yunan saldırısını önlemelerini ... ve böylece ... umumun ve insanlığın yararına ... gereksiz kan akıtılmasına son vermelerini Büyük Devletlerden rica etmeyi kendisine görev saymaktadır. [..] Türkiye'nin meşru haklarına yanıt verecek barış girişimlerine yardımcı olmaktan mutluluk duyaca[ktır.][5145]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan'ın 30 Haziran'da kaleme aldığı *gayet mahrem* muhtıra, Fevkalâde Komiser Vekili Rattigan tarafından Lord Curzon'a tellendi. Andrew Ryan, General Harington-Mustafa Kemal görüşmesinin Britanya-Fransa ilişkilerini bozmaya matuf bir manevra telakki etmekte, Osmanlı müktesebatı üzerinde yeni bir Türk İmparatorluğunun muhtemel zuhuruna karşı Britanya Hariciye Nezâretini ikaz etmektedir:

> Ryan'ın "çok gizli" notunda, önce İnebolu görüşmeleri sert biçimde eleştiriliyordu: Kemalistler, pek makul ve İngiltere'den yana görünerek İngilizleri oyuna getirmek istiyorlardı. Ankara Hükümetini Türkiye'nin tek hükümeti olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Aslında ise Misak-ı Milli'den başka hiçbir şeyi kabul etmek niyetinde değillerdi. Türkiye'deki bütün yabancı nüfuzunu silip süpürmek istiyorlardı. Eski Osmanlı topraklarında ve Kafkaslar'da siyasal nüfuz kurarak Türk hegemonyasını yeniden sağlayacaklardı.
>
> Kemalistlerin oyununa gelmemek için Mustafa Kemal'le Harington arasındaki görüşmeler ancak şu şartlarla yapılmalıydı: a) İngiltere, barış için bir muzafferin peşinde koşmuyordu, b) Türkiye'nin tek meşru hükümeti olan padişah hükümetinin arkasından iş çevirmiyordu, c) İngiltere gürültüye pabuç bırakmıyordu; Türkiye'ye makul topraklar üzerinde makul bir gelecek bağışlamaya istekli olmakla birlikte, Doğu'daki İngiliz çıkarlarının Türkiye tarafından tehdit edilmesini ya da kendi çıkarlarıyla azınlıkların yok edilmesini kabul edemeyecekti, d) Fransızlada İngilizler arasındaki ilişkiler onların kendi işleriydi, Türk entrikalarının Fransa'yla İngiltere arasına bir kama sokmasına izin verilmeyecekti.[5146]

Paris'de gayr-ı resmî mümessil olarak bulunan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif, Mustafa Kemal'e zata mahsus epey uzunca bir mektub gönderdi. Fransızlarla temasları ılımlı seyir takib ediyor. İngilizler, Davidoff tavassutunda Celâleddin Arif'le görüşmeye çalışmaktadır. TBMM Hükümetinin Hilafet düşmanı olduğu düşünülmektedir:

> [..] Burada bir sabah otele Davidof namında bir Bulgar geldi. Kendisinin İngiltere'de gayet mühim dostları bulunduğuna ve Talât Paşa merhumla bizim husus hakkında çok görüştüklerinden ve Talât Paşa'dan bir

[5145] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 56-57.

[5146] FO, 371/6472/E. 7936; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 77.

vesika aldığından bahseyledi ve mezkûr vesikayı gösterdiği gibi Doktor Nazım Bey'in ve başkasının mektubunu gösterdi. Talât Paşa merhum bu adam vasıtasıyla İngilizlerle konuşmuş, yani bu adam Londra'ya gidip gelerek her iki tarafın sözlerini birbirine isal eylemiş. Neticede İngilizlerin Türklere itimad eylemediklerini fakat itimad hasıl olduğu dakikada Yunanlıları İzmir ve Trakya'dan çıkaracaklarını, Musul ve havalisini bize terk edeceklerini, iktisadî ve malî kontrolü lâğvedeceklerini ve bizlere her sene yüz milyon frank vermek üzere bir milyar altın frank ikraz eyleyeceklerini ve yalnız bu paranın memleketin imarına sarfedilmesini temin edecek bir komisyon teşkil edeceklerini filân söylemişler. Herifin sözleri bir dereceye kadar kanaat bahş olmakta ise de işin ciddî bir teklif olup olmadığını anlayabilmek için bu gibi tekâlifte bulunan adamı Londra'dan getirip benimle görüştüreceğini söyledi. Herkesle görüşebileceğimi makamı cevapta söyledim. Londra'ya yazacağını bildirdi. Malûmu Samileri olduğu veçhile bu gibi hususatta daima gayri mes'ul bulunan zevat bir mükâleme kapısı açar. Hükümeti merkeziye ister kabul eder veya istemez, bu sözler ve mükâlemeler işe gelmediği takdirde mesele kapatılıyor. Şayet Londra'dan gelecek olan adamla görüşecek olur isem bittabi İngilizlerin bizden ne istediklerini soracağım ve Zatı Devletlerine arzı malûmat edeceğim. Bu hususat hakkında emri devletleri olacak olur ise bizim Erzurumlu Nafiz Bey vasıtasıyla ve İstanbul'a biraderi bendenize gönderilecek mektup daha kısa bir tarik ile gelir bendenizi bulur. Bugünlerde başlayan taarruzun bir an evvel hüsnü suretle neticepezîr olması için gece gündüz dua eylemekteyim, Cenabı Hak silâhlarımıza muvaffakiyet temin eylesin. İzmit'in işgalinden dolayı da ayrı arzı tebrikat eylerim. Gerek burada gerek İtalya'da Türklük büyük bir şeref kazanmıştır, göksüm fahr ile kabarmaktadır hâzâ emni fazl Rabbi. Fransa'daki mevkii devletleri gayet yüksektir, Ayân ve Mebusan Hariciye Encümenlerinin bu hususstaki efkârına muttali oldum. Âlemi islâmdaki mevkii samilerinin hiç bir veçhile tezelzüle uğramamasını ve bunun islâmlar için gayet parlak bir netice vereceğini söylüyorlar. Hacı Âkif Paşa hafidi İsmail namında Harbi Umumide ve şimdi de Yunanlılara casusluk eden bir alçak iki gün evvel Eclair gazetesinde yazmış olduğu bir makalede Anadolu'nun Hilâfet aleyhinde bulunduğunu gören gayet mühim bir zat bendenizden malumat istedi. Bütün kuvvetimle red eylediğim gibi o edepsiz çapkının mahiyetini bildirdim ve o zat da mezkûr encümenleri tatmin eyledi. Bu ay nihayetine doğru Marinbaad'a gideceğim. Baki muvaffakiyatı devletlerine duâhân olduğumu arz ile hatmi küftâr eylerim Efendim.[5147]

4 Temmuz 1921. Londra'da Britanya Hariciye Nezâretinde içtima. Korgeneral Harington'un Harbiye Nezâretine gönderdiği 3 Temmuz tarihli şifreli telgrafı müzakere konusu:

Generale nasıl bir talimat gönderileceği düşünüldü. İzmit bölgesinde tarafsız çizginin Mustafa Kemal kuvvetlerince ihlal edilmemesi için bir uyarı yapılması fikri ortaya atıldı. Ama bundan vazgeçildi. Harbiye Bakanlığının General Harington'a talimatının, Mustafa Kemal'le müzakereye girişilmesini "açıkça veto etmediği" konusuna değinildi. Bu konuda daha açık ve kesin talimat verilmesi fikri ileri sürüldü. Ama sonunda Harbiye Bakanlığı telgrafı, müzakerelere girişilmesini önlemek bakımından yeterli görüldü. General Harington'a, Ankara Hükümetinin İngiliz tutsakları konusundaki tutumundan dolayı şikayet etme talimatı gönderilmesi kararlaştırıldı. Dışişleri Bakanlığındaki bu görüşmede pek ilginç ve önemli bir nokta göze batmaktaydı: Genel Sekreter Yardımcısı Lindray "Ama Mustafa Kemal'in kıyıya gideceğine inanmıyorum" (But I dont believe Mustafa will go down to the cost) diye mürekkeple bir not düşmüştü.

Lord Curzon, bu fikre katıldığını belirterek, 4 Temmuz günü altına parafını koymuştu.[5148]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, *Mustafa Kemal'le görüşme konusunu* Bâb-ı Âlî Hariciye Nazırı Ahmed İzzet'e Baştercüman Andrew Ryan vasıtasıyla *haber verdi*. *Rattigan'la General Harington'un, "Merkezi Hükümetin (İstanbul Hükümetinin) arkasından" iş görmek niyetinde olmadıkları belirtildi*. *Görüşmelerin yapılabilmesi için İstanbul Hükümetince de gerekli tertibin alınması istendi*. Sonra, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'i (Furgaç) ziyaret etti ve Mustafa Kemal'e iletilmek üzere, hazırladığı mesajı nâzıra

[5147] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 123-125. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[5148] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 93. "Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir Eyre Crowe da bu kanaatin altına, kendi özel mührünü" 5 Temmuz'da basacaktır.

sundu. Nâzır, mesajın Ankara'ya iletilmesi işiyle TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmer Reis-i Sanisi Hamid'i (Hasancan) görevlendirdi.[5149]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a saat 18:45'de telgraf gönderdi. Kendisinin Korgeneral Harington'a refakat etmesi meselesine Fransa'nın ve İtalya'nın mutabık olduklarını; Harington'un Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le görüştüğünü bildiriyor ve ilave ediyor: *Yunan taarruzu başlamışsa Mustafa Kemal için sahile gelmek elbette güç olur*.[5150]

Frank Rattigan, 4 Temmuz akşamı cereyan eden hadisatı 5 Temmuz'da Curzon'a şöyle bildirecek:

> Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı [*Ahmed İzzet*] dün akşam Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reis-i Sanisi ve Ankara'nın başmümessili Hamid Bey'i İstanbul'da kabul etmemi istedi.
>
> Hamid, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırının kendisine [*Hamid'e*] General Harington'un Mustafa Kemal ile mülakata hazır olduğunu bildirdiğini bana anlattı. Bunu teyid etmemi istedi.
>
> Ben de teşebbüsün bizden değil Ankara'dan geldiğini söyledim.
>
> Mustafa Kemal, kendisine bazı nazariyelerini sunma fırsatını memnuniyetle karşılayacağını belirten bir mesajın General Harington'a verilmesini sağlamıştı.
>
> General Harington ve ben [*Rattigan*] birlikte istişare ettik ve konuyu Majestelerinin Hükümetine ilettik ve onlar da General Harington'un Mustafa Kemal'in söyleyebileceği her bir şeyi dinlemek için Anadolu sahilindeki bir noktaya gitmesine itirazları olmadığını bildirdiler.
>
> Hamid, Mustafa Kemal'i derhal malumatdar kılacağını ve Yunan taarruzunun kendisini gaybubetinden alıkoymaması halinde General Harington'la mülakat için ayarlama yapacağından emin olduğunu söyledi.
>
> Akabinde Hamid dedi ki Avrupa'daki yegâne hakikî güç Büyük Britanya'yla bir hüsn-i tefehhüme varmak, Türklerin tamamı indinde samimi bir arzudur. Mustafa Kemal ve taraftarları bunu çok kavî bir şekilde tahassüs ettiler lakin şimdiye kadar Büyük Britanya'dan adil muamele görmek hususunda ümidsizliğe kapılmışlardı.
>
> Büyük Britanya'nın da Türkiye'yle adil bir mutabakat ve bir hüsn-i tefehhüm temin etme hususunda müsavi derecede azimkâr olduğunu ancak bugüne kadar Kemalistlerin (Bekir Sami müstesna) kendilerini o kadar uzlaşmaz ve saldırgan gösterdiklerini ve bir mutabakata varma umudunun çok az olduğunu söyledim. Hakikaten Kemalistler Bolşevik dostlarına o kadar itimad ediyorlardı ki Müttefiklere alenen meydan okuyabileceklerini düşünüyorlardı.
>
> Kemalistlerle alakalı kat'î delillerim var. Kemalistler İngiliz halkının harbden o kadar yorulduğuna inanıyorlar ki İngiliz halkı her ne tahrikat olursa olsun askerî çaba veya artırılmış vergi dahilinde herhangi bir Hükümetin harekete geçmesini desteklemeyecekler. Buna binaen Hamid Bey'e, Kemalistlerle başa çıkılamayacağına ve taleplerinin hayatî İngiliz çıkarlarının teslimi manasına geldiğine dair hakikî bir delil elde edene kadar İngiliz halkı böyle bir fiilden uzak durmaklığının şüphesiz idrakindedir dedim. Binaenaleyh Kemalistler bu delili verecek kadar aptal olsalardı, Büyük Britanya'nın onları bastırmak için kararlı bir şekilde tevhid ettiğini göreceklerdi. Eğer akıllı olsalardı, taleplerini kesinlikle makul olanla sınırlayacaklardı. Eğer makul davranırlarsa, onlara adil bir duruşma sağlamak hususunda Majestelerinin Hükümetinin pek hazır olduğunu göreceklerinden emindim.
>
> Hamid'e dedim ki ben Kemal olsaydım kendime en iyi mesleğin hangisi olduğunu sorardım:
>
> 1. Müttefiklere meydan okuyarak taleplerimin tamamını elde etmek için Bolşeviklere güvenmek.

[5149] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 93.

[5150] *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 293; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 93.

2. Müttefiklerle makul olan her şeyi kabul ederek bir mutabakata varmaya çalışmak.

İlk mesleği benimsemek için şunlara ikna olmam gerekirdi: (a) Bolşeviklerin gerçekten en güçlü taraf olduğuna. (b) Bu pek gayr-ı mümkün faraziyeyi kabul edersem, arzumu elde ettiğim vakit Bolşevik tahakkümünden kendimi kurtarabilir miyim?

Herhangi makul bir adamın bu iki suali de müsbet bir şekilde cevaplayabileceğine inanamıyordum.

Binaenaleyh bana yegâne mümkün mesleğin Müttefiklerle anlaşmak olduğu göründü.

Hamid Bey fevkalâde etkilenmiş görünüyordu, lâkin Anadolu'daki vatanperverlik hissiyatı o kadar yoğundu ki, Ankara Hükümeti kendileri istese bile taleplerini değiştiremezdi.

Dedim ki: Hükümetler sıklıkla bu görüşü benimsiyor fakat fiiliyatta sulh ve mutedil şeraite duyulan arzu o kadar yoğundur ki halka "size sulhu ve mutalebatımızın ekserisini elde etmeyi sağlayabiliriz" diyebilen herhangi bir hükümet güçlü bir desteğe istinad edebilecektir ve azamîyi elde edememe halinde bile halkın hoşnutsuzluğundan en ufak bir şekilde korkmaması gerekir.[*]

Hamid Bey müteakiben Kemalist taleplerin ne kadar makul ve muhik [*haklı*] olduklarını izaha devam etti. Hulasa bunlar Misak-ı Millî talepleridir. Hamid Bey sanki Ankara namına konuşabiliyormuş gibi anlattı. Muhaveremizin bu kısmını daha sonraki bir telgrafta mütalaa edeceğim.

[*] Lord Curzon, 9 Temmuz tarihli 427 numaralı telgrafında Bay Rattigan'a şu cevabı verdi: "Lisanınız tasdik edildi."[5151]

İstanbul'daki Muharib Grubu, Ankara'daki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine 1049/188 numaralı, *son derece müstacel ve tehiri gayri câiz* telgraf keşide eyledi:

Müzakerat hakkında İngiliz'lerin cevabu bu akşam nısfülleylde bir İngiliz Torpidosu ile buradan hareket edecek olan Hilâli Ahmer'den Macit Bey vedatiyle Zonguldak'a gönderiliyor.

Bu cevabın Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle General Harington arasındaki müzakerat esasını ihtiva eylediği ve General tarafından Mustafa Kemal Paşa hazretlerine yazılmış bir telgrafında mevcut olduğunu Hamit Bey söylemiştir. Macit Bey Zonguldak vasıtasiyle bunların kesidesini temin ve cevabını alarak aynı vasıtayla avdet edecektir. Torpido harekâtını 5 Temmuz Salı sabahı 8'de Zonguldak'a vasıl olacak surette tanzim edeceğinden bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere Zonguldak'a derhal emir buyrulması maruzdur.

Bu telgrafın vusulünün işarına makina başında muntazırım.

Haşiye: Mükâlematın bir İngiliz harp gemisinde icrasının teklif olunduğunu şimdi istihbar eyledim.[5152]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: Atina'da *Yunanlıların Kemalistler karşısında geri çekildikleri söylentileri resmi olarak yalanlanıyor. Atina kaynaklarına göre, Konya'da Kemalistler arasında ayaklanmalar çıkmış, Anadolu içlerinde ve Kafkasya'da açlık baş göstermiş ve Babıâli müttefiklere başvurarak, Yunanistan ile Türkiye arasında savaşı önlemelerini talep etmişti*r. *Kemalistlerin İzmit'te Derince hattını aşmadıkları ve kazandıkları başarı sonrasında Bursa bölgesine saldırıya geçtikleri bildirilmiştir*. *Son günlerde Uşak bölgesinde yaşanan savaşın Yunan ordusu için oldukça ciddi olduğu, Kütahya bölgesine doğru saldırıya geçen Yunan ordusuna kısa süre içerisinde Kemalistlerin karşı saldırı düzenleyecekleri ve oldukça şiddetli bir direniş ve mücadele yaşanacağı aktarıl*maktadır.[5153]

5151 Mr. Rattigan (Constantinople, July 5, 1921, 7 p.m.) to the Marquess Curzon of Kedleston (Received July 6, 3 p.m.), No. 491 Telegraphic, E 7728/1/44; *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 297-299.

5152 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 222-223.

5153 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327-328. Tüylü-Turan (2019): "Türk birlikleri İzmit cephesinde İngiliz birliklerinin bulunduğu Derince hattına kadar ilerlemişler ancak İngilizlere saldırmayarak yönlerini Bursa'ya doğru çevirmişlerdi. Bu manevranın amacı,

4/5 Temmuz 1921. Korgeneral Harington'un yazılı mesajını ve Hamid'in (Hasancan) muhtırasını taşıyan ulak, Harington'un tahsis ettiği *H.M. Speedy* destroyerine binerek İstanbul'dan Zonguldak'a doğru geceleyin yola çıktı.

5 Temmuz 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. *Yunan ilerlemesi sırasında durum o kadar tehlikeli bir noktaya* gelmiştir ki *Kemalistler, Ankara'yı boşaltarak, başkenti Kayseri'ye taşımak kararını* almışlardır.[5154]

Zonguldak'a muvasalat eden kurye sabık müderris Macit[5155], Korgeneral Harington'un mektubunu Ankara'ya telgraf çekti:

> Kumandan Hanri vasıtasile aldığım habere nazaran Zatı Âlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabîlinden bazı mütaleat dermeyan etmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde Zatı Âlilerince muvafık görülecek bir günde İneboluda veyahut İzmitte Zatı Âlilerine mülâki olmak üzere Ajaks zırhlısile azimet için Britanya Hükûmeti tarafından mezuniyeti haiz bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece vazıh ve serbest bir surette teatii efkâr eylemeğe hazırım. Mütaleatınızı dinlemeğe ve bunları berayı tetkik İngiltere Hükûmetine tebliğe mezunum. İngiltere Hükûmeti namına ne icrayı müzakere, ne de mükâleme için hiçbir sıfatı resmiyeyi haiz değilim. Mülâkatın İngiliz zırhlısında vukuu lâzımdır. Zırhlıda Zatı Âlileri, kendilerine lâyık bir surette kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyeti kâmileyi haiz bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde Zatı Âlilerine muvafık gelecek tarih ve saatlerin lûtfen tayinini rica ederim.[5156]

Mustafa Kemal, General Harington'a cevabî mektub gönderdi:

> Zolguldağa göndermiş olduğunuz mektup tercümesini bugün Ankaraya bildirdiler. Aramızda vaki olacak mükâlematın bir suitefehhüm üzerine müesses olmaması için atideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Hanri ve rüfekası İneboluya gelerek zatı âlilerinin, Binbaşı Hanri tarafından Refet Paşaya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu cihetler Binbaşı Hanri tarafından size hitaben yazılıp bir sureti, tarafından mümzi olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlıyan doğrudan doğruya muhaberatın mukaddemesi bundan ibarettir. Metalibi milliyemiz, zatı âlilerince malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamile istihlâsı, hududu milliyemiz dahilinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, harsî istiklâli tammımız esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeğe amade olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Hanri tarafından size izah edilen esbaba binaen, müzakeratın zatı âlilerine fevkalâde hüsnükabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan muvafık görülmüştür. Bu nikatı nazarda, aramızda mutabakatı efkâr olup olmadığını tasrih edecek cevabınıza intizar ediyorum. Maksadı âliniz, sadece vaziyet hakkında teatii efkâr ise, bunun için rüfekamızdan birini memur edebiliriz.[5157]

İngilizlerin askerî olarak Yunanlıların yanında yer almasının engellenmesiydi." (s. 328). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Daha açık bir deyişle, 13 Haziran'da İngilizden 7.880 artım sahra obüs cephanesi teslim alan M. Kemal, birliklerini İngilize karşı tetik disiplininde hareket ettirmiştir.

5154 FO/6525/E 8990; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 175-176.

5155 Devrin TBMM Hariciye Vekâleti Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü Yusuf Hikmet Bayur'un yıllar sonraki beyanatı; Milliyet, 8 Nisan 1934, *İnkılâp Enstitüsünde*, s. 6.

5156 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 152. Britanya Hariciye Nezâreti evrakındaki nüshası şu künyededir: FO, 371/6471, E 7690, "Harington'dan Mustafa Kemal'e Gönderilen Mesajın Ekli Olduğu Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 933.

5157 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 152-153. Mustafa Kemal, bu cevabî telgrafını Fransızca kaleme almıştır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 97, dipnot 91. "Telgraf, General Harington'a karşı kibar bir dille kaleme alınmıştı ama kararlıydı." (Şimşir, 2016, s. 98).

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Hükümetinden *altı milyon Türk Lirası altın olarak ve 48 milyon Türk Lirası banknot (kayme) olarak ödünç para* almıştır.[5158]

İngiliz Gizli İstihbarat raporu kaleme alındı. *"A/8" kodlu İngiliz ajanının bildirdiğine göre, Kafkasya'dan alınan haberler, Bolşeviklerin Kars'ı işgal ettiklerini ve Kızıl Ordu'nun Türk hududu doğrultusunda ilerlemekte olduğunu gösteriyordu. Sağlanmış olan son haberlere göre, Rus süvari birlikleri Türk hududunu geçerek Erzurum'a doğru ilerliyorlardı. Ajan, Anadolu'daki durumu oldukça tehdit edici olarak görüyordu. Ona göre, Bolşevikler, Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının gelmiş olduğu kararını verebilirlerdi. Son 4 hafta sırasında Bolşevikler Anadolu'ya çok sayıda silah, makineli tüfek, küçük çapta silahlar ve mermiler göndermişlerdi. Bu da Bolşeviklerin bu ülkeye olan ilgisini gösteriyordu. Ancak bu ilgi, onların ulusalcıların savına sempatileri olduğu anlamında değildi. Bu silah ve mermilerin İttihatçılar için gönderilmiş olduğu meydana çıkarsa buna şaşmamak gerekirdi. Bolşeviklerin amacı, ülkede bir yönetim darbesi olursa, İttihatçıların durumunu berkitmekti. Bolşevikler, ayrıca, Shalva Eliava'nın başkanlığı altında olan bir heyeti özel bir görevle Ankara'ya göndermişlerdi ve kimi söylentilere göre, Enver Paşa Tiflis'e ulaşmıştı ve onun Anadolu'da muhtemelen bir yönetim darbesi yapılmasıyla ilgili olduğu söyleniyordu*.[5159]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le (Furgaç) mülakat etmiştir. Ahmed İzzet, *Yunanistan'ın artık Bağlaşıklardan biri olarak sayılamayacağını; dolayısıyla Boğazları ve öteki bölgeleri kullanmak hakkında yoksun bırakılması gerektiğini* bildirmiştir. Rattigan talimat istiyor. Bu telgrafa, Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne şu derkenarı yazacaktır: *Buna karşılık veremeyiz. İstanbul'la Ankara'nın oynadıkları çifte oyunun bir kısmını oluşturuyor. Yunanistan'la ilgili birçok gerçekleri kapsıyor ve ilk bakışta makul dilekler öne sürüyor. Buna ancak, düşmanca davranışların sürdürülmesine Ankara'nın neden teşkil ettiği cevabıyla karşılık verilebilir*.[5160]

Rattigan, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Korgeneral Harington-Mustafa Kemal muhtemel mülakatı meselesinden Saray-ı Humayun ve Bâb-ı Âlî resmen haberdar edilmiştir. Hatta mülakatın ihzar edilmesinde Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırıyla teşrik-i mesaiye gidilmiştir:

Bay Rattigan'dan (İstanbul) Kedleston Markizi Curzon'a (6 Temmuz, 12:30'da teslim alındı)
489 Numaralı Telgraf [E 7713/1/44]

İstanbul, *5 Temmuz 1921, 19:00*

406 numaralı telgrafınıza cevaben.

General Harington'a danıştıktan sonra, Bay Ryan'ı 4 Temmuz'da Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırına [*Ahmed İzzet Furgaç'a*] izam ettim. Ryan, İngiliz ricali Ankara namına konuşma salahiyeti olan kişilerle temasa geçirme ve yakın zamanda General Harington ile tanışma arzusunu Hariciye Nâzırına bildirdi. Haricen, General Harington, Mustafa Kemal'in kendisine [*Harington'a*] vaziyetini/mevkiini bildirme fırsatını memnuniyetle karşılayacağını lakin Ankara'dan ayrılamayacağını tamamen gayr-ı resmî mümessil bir İngiliz vasıtasıyla işitmişti. Majestelerinin Hükümeti, Müttefiklerin teminatını almış olduğundan sebeb, General Harington ile Mustafa Kemal arasındaki mülakatın vaziyetin tenvirine yardımcı olacağını ve astlarla yapılacak mülakatların faydasız olacaklarını düşündü. General Harington'un Ankara'ya gitmesi beklenemezdi fakat belirtilen tarihte Anadolu limanını ziyaret edip Mustafa Kemal'i orada kabul etmeye istekliydi, maksad Mustafa Kemal'in nazariyelerini sarih bir şekilde beyanını işitmekti; pazarlık yapmak/müzekere etmek değildi. Bay Ryan, ne benim [*Rattigan'ın*] ne de General Harington'un Merkezî Hükümetin [*Saray-ı Humayun'un ve Bâb-ı Âlî'nin*]

5158 FO 371/6523/E 8363; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 195.

5159 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 277.

5160 FO/6522/E 7939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171-172, dipnot 138.

> arkasından iş çevirmek istemediğimizi söyledi ve tavsiye etti ki Harington-Mustafa Kemal mülakatı için lazım gelen tertibatı Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı alabilir.
>
> General Harington aynı günün ilerleyen saatlerinde Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırına hususî bir ziyarette bulundu ve Mustafa Kemal'e iletilmek üzere yazılı mesaj tevdi etti. Behemehal gönderilmiş telgrafım, yazılı mesajın tercüme edilmiş son halini veriyor. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, Kemalistlerle fiilen irtibat vazifesini ifa ettiğini ve yazılı mesajı iletmekle tavzif ettiğini söylediği Hamid Bey'e (teminat ?) verdi. Yazılı mesajı ve Hamid Bey'in mektubunu taşıyan bir ulağın İngiliz bir destroyerle Zonguldak'a izamı kararlaştırıldı. Ulak, 4 Temmuz gecesi H.M. [*His Majesty's/Majestelerinin*] gemisi "Speedy" ile yola çıktı. Birkaç gün içinde cevab alınabileceği umuluyor.
>
> Eğer mülakat gerçekleşirse, General Harington'a önerdiğiniz gibi refakat etmeyi teklif ediyorum. Tüm meseleyi 4 Temmuz'da Fransız ve İtalyan meslektaşlarıma anlattım ve önerilen eylemle tamamen aynı fikirde olduklarını gördüm.
>
> Sultan'a önerilen eylemin keyfiyeti ve kapsamı hakkında bilgi verilmesi için adımlar atıyorum ve Majestelerinin Hükümetinin hiçbir şekilde Sultanı ve meşru Hükümeti bir tarafa koymak istemediğini, bilakis memleketteki tüm makul unsurları birbiriyle aynı çizgiye getirmek için çaba gösterdiğini; aşırılık taraftarlarının (tavırları sulh ümidleri ve Türkiye'nin çıkarları için eşit derecede tehlikelidir) ahvale vaz-ı yed etmesini engellemek ve bu şekilde Sultan'ın irade-yi seniyyeleri tahtında müesses nizamın yeniden teessüsünü teşvik etmek istediğini sarahaten beyan ediyorum.[5161]

Rattigan, Curzon'a bir başka telgraf gönderdi. Hamid (Hasancan) ile hususî görüşmüştür. *Hamit Bey söze yapılan görüşme talebinden başlayınca Rattigan bu talebinin ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'dan geldiğini* söylemiştir. *Son derece önemli olan bu konuda taraflar arasında görüş birliğine varılama*mıştır. *Bundan sonra Rattigan görüşmelerin özü hakkında açıklama yap*mış, *Mustafa Kemal Paşa'dan mantıklı bir şekilde taleplerini sınırlandırmasını beklediklerini* belirtmiştir. Rattigan demiştir ki: *"Ben Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde olsaydım, taleplerimin tamamını elde etmek için Bolşeviklere güvenerek İtilâf Devletlerine meydan okuyarak mı, İtilâf Devletleriyle anlaşmaya varmak için mantıklı olan taleplerimin kabul edilmesini sağlayarak mı gerçekleştirileceğini düşünürdüm." Rattigan, birinci seçeneğin yanlış olacağını izah etmeye çalış*mıştır. *Bolşeviklerin gerçekten güçlü taraf olmadığını ve TBMM'nin hedefine ulaşması halinde dahi Bolşevik egemenliğinden kurtulamayacağını* ikaz etmiştir ve *mantıklı olanın İtilâf Devletleri ile anlaşmaya varmak olduğunu savun*muştur. *Bu sözlere Hamit Bey, Misâk-ı Millî'deki taleplerin gayet mantıklı olduğunu ve bunların değiştirilemeyeceğini ileri sürerek mukabele* etmiştir.[5162]

6 Temmuz 1921. İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. *Bolşeviklerin Ankara'da bir hükümet darbesi yapmaları zamanı gelmiş olabilir*. *Son 4 haftada Anadolu'ya bir yığın silah göndermişlerdi*r. *İşi İttihatçılar tezgâhlayacaklardı*r. *Bu amaçla Bolşevikler Eliava başkanlığında bir heyet göndermişlerdi*r. *Enver'in Tiflis'te olduğu söylentisi vardı*r.[5163]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), Mustafa Kemal'e muhtıra gönderdi:

> Cevapnamesini samilerine General Harington'a tebliğ ettim. Kendisinin de tasvibine iktiran eyleyen cevabı şudur.

5161 *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 296-297.

5162 FO, 371/6471, E 7728; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 931.

5163 FO 371/6473, E 8417/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 452, sonnot 11.

1 - General Binbaşı Hanri'den talep eylediği, İngiliz esirlerinin nerede ve nasıl olduklarını anlamak ve kabilse görmekti. Ve bir de Zâtisamilerine mülâki olarak vermek istediğiniz malumatı askeriyeyi almaktı.

2 - Zâtisamileri ile mülâki olmaktan avdette Binbaşı Hanri Zâtisamilerinin Generali görerek ahvali müzakere arzusunda bulunduklarını söyledi ve Ankara'yı terk edemiyeceğinizden Generalin İnebolu'ya gelmesini teklif etti. İnebolu'dan Rafet Paşa Hazretleri vasatatiyle müzakere mümkün olacağını da ilâve etti.*

3 - General Hükümete atideki şerait dairesinde Zatısamileriyle görüşebileceğini raporla beyan etti.

A) Bir büyük harp sefinesiyle İnebolu'ya gitmek,

B) Generale mülaki olmak için Zatısamileri o sefineye gelmek,

C) Mustafa Kemal Paşa Hazretleri görüşmek arzusuna izhar etmiştir,

D) General bir zabitin bir zabite söyleyebileceği gibi açıkça görüşmek ve tekmil görüşülen şeyleri hükümetine raporla bildirmek,

H) Bu raporda görüşülen şeylerin tamamı mezkur olmalıdır.

4 - General her zaman politikadan bahsedemiyeceğini söylemiştir.

5 - Aldığı cevap telgrafnamesi mesaili siyasiyeye temas ettiği cihetle kendisi cevap veremiyeceğinden anı İngiliz Fevkalade komiserliğine verecektir.

6 - İngiliz fevkalade komiseri icap ettiğini zan eylediği surette hareket eder.İlaveten teşebbüsü vakiaden diğer iki itilaf hükümetlerinin dahi malûmatı olduğunu söyledi. Yukarda İngiliz fevkalâde komiseriyle bu husus hakkında görüşülebileceğini zan ederim. Ferman[5164]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Almanya sabık imparatoru *II. Wilhelm'in yerine* Sovyet Rusya devlet başkanı *Lenin Türkiye'nin hamisi oldu*.[5165]

Mustafa Kemal'in 5 Temmuz tarihli cevabî telgrafı, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet ve TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid taraflarınca Korgeneral Harington'a akşamleyin tevdi edildi.[5166]

Korgeneral Harington, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e muhtıra verdi:

1. General Harington, Binbaşı Henry'den, Mustafa Kemal ile görüşürse İngiliz esirlerin bulundukları yerleri ve sağlık durumlarını ve aynı zamanda Mustafa Kemal'in açıklayabileceği askeri bilgileri öğrenmesini istemişti.

---

* Douglas Henry, Harington-Mustafa Kemal mülakatının gerçekleşdirilemeyeceği senaryosuna intizaren, B planı kabilinden, kendisi ile Refet Bele'nin İnebolu'da mülakat edebileceklerini bildirmişdir. Bu, fevkalade kritik noktadır. Nitekim Kasım-Aralık 1921'de mezkûr mülakat tertiblenecekdir. Haricen, Mustafa Kemal'in 27 Haziran 1921 tarihli TBMM gizli celsesindeki izahatında ifade etdiği şu cümleler mutlaka akılda tutulmalıdır: "Hatırımda kaldığına göre İngilizlerin kabul ettikleri noktalar bizim Misakı Millî dahilinde olduğundan [..]" TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 94. Daha açık bir deyişle, İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Misak-ı Millî tahakkuk edebilsin için 8.880 artım sahra obüs cephanesi sevk etmişdir. İkinci sevkiyatda da 45.000 top mermisi teslim edilecekdir. Binaenaleyh, Harington-Mustafa Kemal mülakatının gayr-ı tahakkuku, Misak-ı Millî için seferber edilmiş İngiliz İşgal Kuvvetleri askerî yardımını ibtal etmez fakat mahremane yardımın perdelenmesi için kullanışlı bir vesile olabilir, olmuşdur da.

5164 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 338-339. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5165 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 156.

5166 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 98.

2. Dönüşünde Binbaşı Henry, Mustafa Kemal'in, durumu görüşmek üzere General Harington'la buluşma isteğinde olduğunu rapor etti ve Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılamayacağını söyledi; fakat General Harington'un İnebolu'ya inip Refet Paşa aracılığıyla çalışabileceğini telkin etti.

3. General Harington, aşağıdaki şartlarla görüşmeye gidebileceğini hükümetine bildirdi:

i) Bir savaş gemisiyle İnebolu'ya gidecektir.

ii) Kendisiyle buluşması için Mustafa Kemal şahsen savaş gemisine gelecektir,

iii) General Harington, Mustafa Kemal'in söyleyeceği her şeyi dinlemeye ve bunları hükümetine rapor etmeye hazırdır,

iv) Görüşme Mustafa Kemal tarafından istenmiştir,

v) Her şey açıkça ve dürüstçe olmalıdır.

4. General Harington, siyasi işleri konuşmayacağı görüşünü her zaman savunmuştur.

5. Mustafa Kemal'den alınan mesaj, General Harington'un karşılık vermeyeceği siyasi konularla ilgilidir. Bu nedenle General Harington, gerekenin yapılması için mektubu (mesajı) Yüksek Komisere havale edecektir.

6. Mektubun (mesajın) son cümlesine gelince, Mustafa Kemal bir askerin, bir diğer askerle görüşmesini istemişse, General Harington bunun belki ortak davaya yardım edebileceğini düşünmektedir. Fakat politika konuşmaya yetkili olmadığından General Harington, yukarıdaki paragrafta belirttiği gibi, telgrafı yüksek komisere vermektedir.[5167]

Korgeneral Harington, Mustafa Kemal'in 5 Temmuz tarihli cevabî telgrafını İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan'a şu şerhle telledi: *Binbaşı Henry, muhtemelen kendi maksadı uğruna, aldığı talimatı fazlasıyla aşmıştır (...) ve Mustafa Kemal ile buluşmak istediğimiz intibaını vermiştir*.[5168]

Frank Rattigan, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *1) İzzet Paşa'dan alınan bir muhtıra ilişikte sunuldu*. *2) Bazı yönleri kabul edilemeyecek nitelikte olmakla birlikte, bu muhtırada ileri sürülen istekler Ankara'nın isteklerinden daha ılımlı*dır. *Kemalistler hep Millî Misak'ı esas* almaktadır. *En ılımlı Kemalistler bile bağımsızlık amacı güt*mektedir. *3) İzzet Paşa'nın ileri sürdüğü istekleri elde edebilirlerse Kemalistler belki İngiltere ile anlaşabilecekler*dir:

Ek: Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'dan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rattigan'a Muhtıra

1. Avrupa'nın vadettiği bağımsız Türkiye'nin gerçekleşebilmesinin aşağıdaki koşullara bağlı olduğu:

i) Bütün Anadolu'nun Türkiye'ye verilmesi.
ii) Meriç sınırının kabulü.
iii) İstanbul'un güvenliği koşuluyla Boğazlarda geçiş serbestisi.
iv) Azınlıklara, Avrupa azınlıkları gibi haklar verilmesi.
v) Ekonomik kapitülasyonların kaldırılması.
vi) Türk ordusunun mevcudunun yükseltilmesi, daha fazla asker.
vii) Mali komisyonun yetkililerinin sınırlandırılması.

2. Buna karşılık Türkiye, Müttefiklerin Arap ülkelerindeki çıkarlarına zarar vermeyecektir.[5169]

[5167] FO, 371/6472/E. 8227; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 99-100.
[5168] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 100.
[5169] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXXIV.

Cephe	Kuruluşları	Tüfek	Mak. Tüfek.	Dağ Topu	Sahra Topu	Ağır Top	Düşün-celer
Kuzey Cephe (Bursa)	Dört tümen: 3., 7., 10., 11. Tümenler	18.000	288	64	36	8	Toplam tayın miktarı 200.000 kadar
Güney Cephe (Uşak)	Yedi tümen. Ayrıca bir süvari tümeni: 1., 2., 4., 5., 9., 12., 13. Tümenler.	33.500	504	104	68	46	
	Harekâtta kullanılabilecek toplam	51.500	792	168	104	54	
Ulaştırma hatları	İki ordu alayı ile ulaştırma kuvvetleri	6.500	24	—	—	—	
	Genel Toplam	58.000	816	168	104	54	

Kaynak: İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'nın 6 Temmuz 1921 günlü raporu.
F.O. 371/6522/Secret C.P. 3124

Tablo. *İngiliz istatistiklerine göre Anadolu'daki Yunan Silâhlı Kuvvetleri mevcudu* (Şimşir, 2016, s. 125).

Cephe	Kuruluşları	Tüfek	Mak. Tüfek.	Hafif Top	Ağır Top	Düşün-celer
Kuzey Cephe	Dört tümen: 3., 7., 10., 11. Tümenler	23.000	167	73	18	(*) Yunan tahminleri bunları hesaba katma-maktadır.
Güney Cephe	On tümen; iki süvari tümeni.	25.000	146	48	18	
Ankara'nın batısında	Üç tümen; bir süvari tümeni (*)	8.000	2	40	3	
Kilikya'dan geleceği bildirilen	İki tümen (*)	5.000	32	13	—	
Amasya'da	Üç tümen; iki süvari tümeni (*)	7.500	?	?	?	
	Genel Toplam	68.500	345	174	39	

Kaynak: İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'nın 6 Temmuz 1921 günlü raporu.
F.O. 371/6522/Secret C.P. 3124

Tablo. *İngiliz istatistiklerine göre TBMM Hükümeti Silâhlı Kuvvetleri mevcudu* (Şimşir, 2016, s. 125).

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Temmuz 337 (921) Çarşamba: Tophanede yapılan ufak tefek Vatan Hizmetlerini Tophanede Saraç Hacı (asıl ismi İbrahim Ethem bin Ali 119 No.) namıyla maruf birinin İngilizlere ihbar ettiği anlaşıldı.*[5170]

7 Temmuz 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Hamit (Hasancan) ile *görüşen Binbaşı Van Millingen, İstanbul'daki en yüksek İngiliz yetkiliden aldığı talimatla Ankara Hükûmeti'nin görüşmelere hazır olması halinde İngiliz Hükûmeti'nin hemen barış yapmayı dilediğini bildir*miştir. *Harington ise bundan haberdar olmadığını ve kendisini ilgilendirmeyen bir meselede alt rütbeli bir subayın işleri karıştırdığını ileri sür*üyor.[5171] Harington:

> Dün akşam Mustafa Kemal'den yanıt geldi... Binbaşı Henry 'nin belki kendi iş çıkarlarını artırmak için, benim talimatımı aştığı anlaşılmaktadır. Talimatım, esir İngilizler ve Mustafa Kemal'in açıklayacağı niyetler hakkında bilgi toplamak ve İngiltere'ye yaklaşmak istiyorsa Mustafa Kemal'in ilk adımı atması gerektiğini açıkça belirtmekti. Bunun yerine o (Binbaşı Henry) ters bir izlenim vermiştir. Cevabında Mustafa Kemal şartlarını bildiriyor, esas olarak, milliyetçi toprağın tam kurtuluşunu, siyasi, mali, ekonomik, askeri, hukuki tam bağımsızlığını (istiyor). Bu esaslar altında İnebolu'ya çıkıp müzakerelere girişmemi telkin ediyor. Bu esaslar dışında aramızdaki görüşmeyi gereksiz sayıyor. Şartlar tamamen siyasi olduğundan bütün işi Yüksek Komisere rapor ettim ve talimatınıza kadar yeni bir harekette bulunmayacağım.[5172]

5170 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 196.

5171 FO, 371/6472, E 8227, "Harington'un 7 Temmuz 1921 Tarihli Raporu"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934.

5172 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 100.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Rattigan, Hâmid (Hasancan) ile görüştü ve *bir tacir sıfatile Anadoluya gelen Binbaşı Hanriye Jeneral Harington oradaki İngiliz üserasının mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmağa çalışmasını ve kabilse millî orduların İstanbula doğru harekâta devam edip etmiyeceklerinin Mustafa Kemal Paşadan tahkikını, tenbih eylediği cihetle, Binbaşı Hanrinin bundan maada teşebbüsatta bir gûna salâhiyeti olmadığı*nı bildirdi.[5173]

> General Harington'un Mustafa Kemal'le görüşmesi konusunu İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan'ın engellemeğe ve İngiliz Dışişleri'ni de bu yönde etkilemeğe çalıştığı görülmektedir.[5174]

Rattigan, Curzon'a telgraf gönderdi: Mustafa Kemal'in Korgeneral Harington'a cevabı *nazik ama uzlaşmaya yanaşmayan bir tondaydı ve tatminkâr olmaktan tamamen uzak*. [..] *Sorumsuz kişilerin davranışı yüzünden, milliyetçi çevrelerde bizim Ankara'ya kur yaptığımız izlenimi kuşkusuz yaratılmıştır; bu hayalin dağıtılması için hiç zaman yitirmememizin kesinlikle zorunlu olduğunu düşünüyorum*.[5175]

Rattigan, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'i (Furgaç) makamında ziyaret etti. Hamid (Hasancan) makam odasında hazır bulunuyor. Rattigan, *Mustafa Kemal'in olayı değiştirdiğini* ifade etti. *Görüşmek isteyenin İngilizler değil, Mustafa Kemal'in kendisi olduğunu söyledi*. Mustafa Kemal'in *"milli sınırlar içinde Türkiye'nin tam bağımsızlığı* talebini makul görmemektedir. Bu raddede Ahmed İzzet, Hamid'e müteveccihen: *Görüyorsunuz, ben size bu çocukça bir çılgınlıktır dememiş miydim? Bir Büyük Devlet böyle bir şeye nasıl olur der?* demiştir. Derakab Hamid, teessürünü belirterek mülakattan mufarakat etmiştir. Rattigan, Ahmed İzzet'e: *Bizim bakımımızdan olaya kapanmış gözüyle bakılmalıdır. Bu konudaki yanlış anlaşılma bir yana, teklif edilen esasların (kabulü) söz konusu değildir. Mustafa Kemal'in cevabı İngiltere Hükümetinde çok kötü bir izlenim bırakaca*ktır.[5176]

Hamid, Mustafa Kemal'e rapor gönderdi:

> Şimdi İngiltere maslahatgüzarı Mösyö Rating ile görüştüm. Bir Tacir sıfatiyle Anadolu'ya giden Binbaşı Hanri'ye General Harington oradaki İngiliz üserasının mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve kabilse Milli Orduların İstanbul'a doğru devam edip etmiyeceklerini zati samilerinden tahkikini tenbih eylediği cihetle mumaileyhin bundan mâada teşebbüsatta bir gûna selahiyeti olmadığını ve bundan akdem bendeniz vasıtasiyle müracaat eden zabit dahi bila mezuniyet hareket ettiğinden askerlikten çıkarılacağını ve şayet Hanri de elyevm terhis edilmemiş olsaydı anın da aynı muameleye tabi tutulacağı şüphesiz bulunduğunu beyan ile Ankara Kükümetinin müzakere talebinde tekaddüm etmediğini dermeyan ve İngiliz zabitleri tarafından böyle bir sui tefehhüme meydan verilmediğinden dolayı beyani teessüf etti.
>
> Esas Meseleye gelince: Kablelmüzakere tasdiki talep edilen mevaddın, diğer Düveli mü'telifeden ayrı olarak kabule İngiltere Hükümetince kabil olmadığından meseleye kapanmış nazariyle bakılması icap ettiğini ilâve etti. Ferman 7.7.337[5177]

Britanya Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Yunan Kıralı Konstantin'in cephe ziyaretini şöyle nitelendirmiştir: *Akla gelebilecek durumların en kötüsü*.[5178]

5173 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 153.

5174 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 196. "Karadeniz'de bir limanda demir alan savaş gemilerimizden birinde buluşmamız için tüm düzenlemeler yapılmasına karşın, Hariciye Nezareti buna engel oldu." Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 145.

5175 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 101.

5176 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 101-102.

5177 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 341.

5178 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 100.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un derkenarı: Kemalistler Britanya'nın *Yunanlılara, Boğazlardan serbestçe geçiş ve İstanbul'u deniz üssü olarak kullanma hakkı tanıdıklarına değiniyorlar*.[5179]

İzmir'de bulunan Yunan Başvekil Gunaris, Atina'ya mahrem telgraf keşide eyledi: *Büyük devletlerden biri (İngiltere kastediliyor), askerî harekâtın sonuna dek sürdürülmesini resmî olmayarak salık* vermiştir. *Harekât başarılı olursa, Yunanistan'a ödünç para ve savaş gereci vermeye, işgal ettiği bölgeyi Yunanistan Krallığıyla birleştirmek hakkını tanımaya söz* vermiştir.[5180]

Bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi, "Türk Savaşı İçin Ne Bir Adam, Ne De Bir Metelik" başlıklı büyük puntolarla yazılı haber neşretti. *Filonun İstanbul'a hareket ettiği, İngiliz halkının yeni bir savaşa karşı olduğu, Kemalistlerin İstanbul'a yürüme ihtimali olduğu belirtilirken gazetenin 4. sayfasında Yunanların Türklere karşı desteklenmemesi konusunda kapsamlı bir propaganda haberi yer almaktadır*.[5181]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Türkiye'den gelen haberlerin ciddi olduğu, o ana kadar müttefiklerin Türklerle ilişkilerinde mümkün olduğunca barışçıl bir politika izledikleri ancak tarafsız bölgenin ve boğazların serbestliğinin korunması için İstanbul'daki müttefik kuvvetlerinin ve İngiliz donanmasının hazırda bekledikleri ifade edilmiştir*. *İngiliz resmi çevrelerini Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerinin İstanbul'a saldıracağı korkusunun sardığı ve İngiliz hükümetinin Kemalistlerin İstanbul'a karşı herhangi bir girişimine karşı güç kullanarak karşı koymaya hazır oldukları bildirilmiştir*. *İstanbul'daki müttefik orduları komutanı General Harington'un ve İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un sert tedbirler alma konusunda hemfikir oldukları, İngilizlerin Akdeniz donanmasının neredeyse tamamının İstanbul'a doğru yola çıktığı ve müttefiklerin tarafsız bölge ve boğazların özgürlüğünü korumak için müdahalede bulunacaklarının açık olduğu aktarılmıştır*.[5182]

8 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Dün akşam Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırını [*Ahmed İzzet Furgaç'ı*] ziyaret ettim ve Ankara'dan gelen mesaja cevap verdim. Hamid [*Hasancan*] Bey de oradaydı.
>
> Evvela nazar-ı dikkati celbettim ki Mustafa Kemal bizim tarafımızdan yapıldığını iddia ederek mülakat talebine muaddel onay vermek için elinden geleni yapmış buna binaen Ankara meseleyi aşikare yanlış anlamıştır. Bu [*mülakat talebinin Britanyaca yapıldığı iddiası*] bir hakikat değildi. Binbaşı Henry vasıtasıyla Mustafa Kemal'in General Harington'a mülaki olmak istediğine dair bir mesaj almıştık. Majestelerinin Hükümeti, Müttefik Hükümetleri bilgilendirdikten sonra General Harington'un Mustafa Kemal'in söyleyeceklerini dinlemesine müsaade etmeye karar vermişti.
>
> Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı bu noktanın pek mühim olmadığını söyledi. Mustafa Kemal'in böyle düşünmediğini, zira bizim tarafımızdan yapıldığı iddia edilen davete onun büyük vurgu yaptığını gözlemledim. Mamafih, bu noktadaki tartışmanın yalnızca kitabî [*academic, teknik tabir*] olduğu doğruydu zira herhangi bir *ön müzakereye* girişmeden evvel Türklerin millî hududu dahilinde istiklâl-i tamme iddialarını esasen tanımamız lüzumu cihetindeki akıl almaz taleb göz önüne alındığında, bu meselede daha fazla ilerleyemedik. Kemalistlerin böyle bir talebi tanzim ederken akıllarını kaçırmış gibi göründüklerini de ilave ettim. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Hamid Bey'e döndü "Bakın, size bunun tıflâne bir çılgınlık olduğunu söylemiştim. Büyük bir Güç böyle bir şeyi nasıl kabul edebilir?" dedi. Müteakiben hiçbir ahvalde *ön müzakereye* girişmeyi

---

[5179] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 165-166; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 150.

[5180] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 173-174.

[5181] The Daily Express, 7 July 1921, *Not A Man, Not A Farthing For A Turkish War*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 158.

[5182] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 329.

> düşünmediğimizi velâkin Majestelerinin Hükümetinin General Haringtон'a Mustafa Kemal'in söyleyebileceklerini işitmesi için salâhiyet verdiğini beyan ettim.
>
> Hamid Bey, planlanan mülakatın artık metruk sayılması lazım geldiği için samimî teessürünü dile getirdikten sonra ayrıldı.
>
> Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, mesaili yeniden açması için Mustafa Kemal'e baskı yapma salâhiyeti verip vermeyeceğimi sordu.
>
> Bizim zaviyemizden vakanın hitama ermiş sayılması gerektiğini söyledim. Meseleyle alakalı teşebbüs hususunda yanlış anlaşılmanın haricinde, teklif edilen esasın kabulü mevzubahis değildi. Kemal tavrını tamamen tadil ederse Majestelerinin Hükümeti meseleyi yeniden değerlendirebilir. Mamafih mevcut cevab, onlar [*Britanya Hükümeti*] üzerinde pek menfî bir intiba bırakmamış olamazdı.
>
> Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı, Mustafa Kemal'in böylesine akıl almaz bir talebde bulunmasının ne kadar çılgınca olduğunu idrak etmesi için Ankara'da mümkün olan tüm nüfuzunu kullanacağını söyledi ve ilave etti: "Cesaretim epey kırıldı ama henüz nevmide kapılmadım".
>
> Enver ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ankara'daki vaziyete yavaş yavaş vaz-ı yed ettiği ve Kemalist Hükümetin (tamamen ?) Bolşeviklerin elinde (olmaklığının ?) kabulünün lazım geldiği hususları şüphesizdir diye düşünüyorum.
>
> Son çantada gönderilmiş Üçüncü Enternasyonel'le alakalı mahrem muhtıradaki iktibaslardan, Lord Hazretleri, Büyük Britanya'ya karşı tasarılarını ilerletmek için Bolşeviklerin Anadolu'da neler planladığını göreceklerdir.[5183]

Korgeneral Harington, Hariciye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> Yüksek Komiser Vekilinin 7 Temmuz günlü 495 sayılı telgrafını biraz önce gördüm... Yüksek Komiserin (Vekilinin) telgrafında belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'in telgrafının öyle pek uzlaşmaya yanaşmayan ve tatminkâr olmaktan uzak olduğu yolundaki görüşten emin değilim... Öyle sanıyorum ki Mustafa Kemal, Milli Misak konusunda İngiltere Hükümetinin resmi görüşünden ziyade benim kendi görüşümü almaya teşebbüs etmektedir. Bu telgrafa (M. Kemal'in telgrafına) karşılık vermedim ve yeni talimat almadan vermeyeceğim.. Benim düşüncem odur ki, Mustafa Kemal hâlâ görüşmek istemektedir.[5184]

Hariciye Nazırı Curzon, Korgeneral Harington-Mustafa Kemal mülakatını baltalayan Rattigan'ı *çok acele* telgraf göndererek ikaz etti ve bir sonraki talimatına kadar vekayie müdahil olmaması gerektiğini bildirdi:

> Mustafa Kemal'in cevabı üzerine ortaya çıkan sorun, gerçekten bir hükümet kararı işidir ve yerel bir davranışla bu konuda önyargılı davranılmamalıdır. Ve bu aşamada, Majestelerinin hükümetini kesin olarak bağlamanızı istemiyorum. Yeniden benim talimatımı alıncaya kadar Mustafa Kemal'e yanıt verilmemesini yeğlerim.[5185]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Venizelosçuların yaydıkları söylentilere bakılacak olursa, Yunan yönetimi, Ankara ile gizli görüşmelerde bulunmaya çalışıyor; bu nedenle, Başbakan Gunaris, İzmir'de kalışını sürdürüyor. Başka bir söylentiye göre, Yunan Millet Meclisindeki Makedonyal'lı* [sabık Meclis-i Mebusan] *milletvekili Buzios, Yunan politikacılarından Nikos Stratos ve General Stratigos'un da desteğiyle, Yunan Millet Meclisindeki Müslüman milletvekilleriyle görüşüyor; bu milletvekilleri, yapılan görüşmeler konusunda*

[5183] Mr. Rattigan (Constantinople) to the Marquess Curzon of Kedleston (Received July 10, 12.35 p.m.) No. 499 Telegraphic [E 7866/1/44], Constantinople, July 8, 1921; *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1970, First Series, vol. 17, p. 305-306.

[5184] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 102.

[5185] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 103.

İstanbul yönetimine bilgi ileriyorlardı. Dahası, Yunan yönetiminden yana olan bir Atina gazetesi: "Mustafa Kemal, Trakya üzerindeki hak iddiasından vazgeçer ve İzmir konusunda bir uzlaşmayı kabullenerek, daha akıllıca davranırsa, Yunanistan'ın, Bağlaşıkları memnun etmek için barış yapmaya hazır olacağını" yazıyordu.[5186] Lord Granville:

> Ankara'yla bir çeşit müzakereler yapılmak üzere bulunduğu hakkında, çeşitli kaynaklardan çıktığı anlaşılan, fakat büyük bir olasılıkla aynı Venizelist kaynaktan çıkan hikâyeleri çok sık duyuyorum ve bu, saldırının geciktirilmesinin ve başbakanın İzmir'de kalmasının nedeni olarak gösteriliyor.[5187]

Fevkalâde çarpıcıdır ki İtilâf Devletleri-Sovyet Rusya ve İttihadçılar-Kemalistler arasındaki iktidar mücadelesinin hararetlendiği böylesi kritik bir devrede İngiliz istihbaratı, *Yunan ordusunun Anadolu'da ivedilikle ilerlemesinin, "Bolşevik ve Enver Partisi'nin ülkede sahneye ilk kez çıkması için gereksindiği" ortamı yaratabileceğine inanıyordu*.[5188]

Londra'da yaşamakta olan, Hind Hılâfet Hareketi liderlerinden Mutezilî Ağa Han, Britanya Başvekili Lloyd George'ye mektub gönderdi. *Hintlilerin, Bağlaşıkların yansızlıklarından kuşkulu bulunduklarını; "arabuluculuk önerisine sırt çevirmek cür'etini göstererek, kan dökme siyaseti uygulamak kararını alan" Yunanlılara, Ankara'ya dek yürümek izni verilirken, Türklere, onları Yunanistan içerilerine dek kovalamak izninin verilmediğini belirtiyor; Bağlaşıkların, ya onları kayırmaktan vazgeçmeleri ya da Türklerle olan hesaplarını temizlemek için yalnız bırakmaları gereğine değiniyor*.[5189] Ağa Han, *tutumlarından dolayı Yunanlıların yalnız bırakılmasını, adalet ve insaniyet temelinde Türkiye ile bir barış anlaşması yapılmasını talep e*tmektedir.[5190]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Ankara devletlerle anlaşmak istiyor. Yakında İngiltere ile de resmi görüşmelere başlanması muhtemel*.[5191]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi: *Re'fet Paşanın Karadeniz sevâhilini teftîş esnâsında Kastamonu ile İnebolu arasında bir müddet istirahat etdiği ve orada iki zâtın ziyâretini kabûl ile kendisiyle mülâkât etdiği hakkındaki haberler tahakkuk etmişdir. Yalnız bu ziyâret on beş gün evvelisi vukû' bulmuşdur.*[5192]

TBMM Hükümetinin Hariciye eski vekîli ve şimdiki Avrupa temsilcisi Bekir Sami (Kunduh), İngiliz *Morning Post* gazetesi Paris muhabirine beyanat verdi:

> Türkiyenin Hindistan, Mısır, Sûriye, Filistin üzerinde hiç bir emeli yokdur. Bolşevikler bizim komşularımızdır. On beş seneden beri mecbûrî ve mütemâdî harb hâlinde bulunan memleketimiz sulha şiddetle muhtâcdır. Türkiyede herkes İngilterenin dünyânın en büyük İslâm devleti olduğunu bilir. Türkiye ile İngiltere arasında samîmî münâsebetin te'sîsi arzu etmeyen hiçbir ferd yokdur. Aynı zamanda vaz'ıyet-i coğrafyası itibariyle bize en yakın bulunan Bolşevik Rusyayı dahi tanımak mecbûriyetindeyiz.
>
> Hâl-i hazırda en evvel nazar-ı i'tibâra alacağımız şey sulhdur. İngilterenin istiklâl-i millîmizle kâbil-i te'lif olan bütün arzularını tatmîne Türkiyenin âmâde bulunduğunu te'mîn edebilirim. Boğazların umûma küşâde

---

5186 FO/6521/E 9202; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 173.

5187 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 111. "Mustafa Kemal-Harington görüşmesi konusunda yazışmalar bir ay sürmüştü. Bu süre içinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı resmen Atina'ya herhangi bir şey duyurmamıştı. Atina Elçisi Lord Granville'e Mustafa Kemal'le görüşme konusundan özel olarak bile haber verilmemişti."

5188 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 396.

5189 FO/6472/E 8345; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 172.

5190 FO, 371/6472, E 8345, "Ağa Han'ın 8 Temmuz 1921 Tarihli Mektubu"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934.

5191 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 600.

5192 İkdâm, 8 Temmuz 1921, Numero 8734, *Re'fet Paşanın Müzâkerâtı*, s. 1.

> bulunması esâsını kabûl eylediğimiz gibi Türkiyenin iktisâdî, siyâsî ve adlî hukûk-ı hükümrânîsini ihlâl etmiyecek şartları kabûl ve imzâya da Türkiye hazırdır.[5193]

General Sir Charles Townshend The Daily Mirror gazetesine yaptığı açıklamada bir sonraki hafta Türkiye'ye yola çıkacağını, Yunanlarla olan düşmanlığın ilerlememesi için resmi görevi olmaksızın kişisel nüfuzunu kullanacağını belirtti.[5194]

The Guardian Gazetesi'nde "Yakın Doğu Savaşı'nda İngiliz Barış Çabaları" başlıklı haberin ayrıntılarında Fransız Hükümeti'nin İstanbul'daki İngiliz Başkomutanı Charles Harington'un Ankara'ya giderek müzakerelerde bulunmasını tavsiye ettiği, kendisinin harika bir müzakereci olduğu ve Türklerle bir anlaşma yapabileceği belirtilmiştir.[5195]

9 Temmuz 1921. Müttefik fevkalâde komiserler içtima ediyorlar. Misâk-ı Millî taleplerinin "inanılmaz ve saçma olduğunun ilân edilmesi" konusunda uzlaşma sağladılar.[5196]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti ilişkilerine Rattigan gibi bakmamaktadır: *Şahsen, "Ankara'nın tamamen Bolşeviklerin avcunun içinde" bulunduğunu tahmin etmek için henüz çok erken olduğu düşüncesindeyim. Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde telleyeceğim... Türkiye'nin Fransa'ya dönmesi bana anlamlı görünmektedir.. Mustafa Kemal'den hemen isteklerinin asgarisini ortaya dökmesini beklememeliyiz ve o kuşkusuz, beni boş yere İnebolu'ya çekmeye çalışmamaktadır*.[5197]

İngiliz *Reuter Telgraf Ajansı*:

> Mustafa Kemal Paşa'nın fevkalâde komiserle görüşme arzusunu açıklaması üzerine, Haringtonun İnebolu'ya bir harb sefinesiyle giderek müşârünileyhle görüşmesi kararlaştırılmış ise de ya dâhili siyâset neticesi ve yahut Türk diplomatlarına mahsus çapraşıklı usullerin etkisi altında M. Kemal Paşa tarafından yapılan yeni tebligatta görüşme teklifinin Müttefikler tarafından yapıldığı beyan edilmekle beraber görüşme hususunda bazı şartlar da ileri sürülmüş olduğu görüldüğü ve bu beklenilmedik değişikliğe ne ma'na verileceği kestirilemediği ve Müttefik Devletlerin M. Kemal Paşa'nın ön göreceği istekleri incelemeye hazır oldukları ve General Haringtonun yalnız dinlemeye memur olup Müttefik Devletlerin görüşme talebinde bulunmaları kat'iyyen varid olmadığı…[5198]

İtalyan *Corriere d'Italia* gazetesi: *İngiltere, Kemalistlerle Müzakereye Başlıyor-Karadeniz'de Kemal ve Harington Arasında Bir Toplantı*.[5199]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *General Harrington, bir Karadeniz limanında Mustafa Kemal'le görüşmek ve onun tekliflerini alarak Londra'ya iletmekle görevlendirilmiştir*. *Mustafa Kemal'in tekliflerinin İngiliz delegeler tarafından kabul edilebileceği ve*

5193 İkdâm, 8 Temmuz 1921, Numero 8734, *Bekir Sâmi Beğin Beyânâtı*, s. 1. Bekir Sami Bey, Fransızca neşredilen *İstanbul* gazetesine beyanatı, O'nun Avrupa'ya vazife icabı gönderildiğini göstermektedir: "Ben Ankara Hükûmetinin ta'kîb etdiği mekâsıd hakkında Fransayı tenvîr ile tavzif edildim." Vakit, 25 Haziran 1921, Numero 2173, *Bekir Sâmi Beğin Beyânâtı*, s. 1. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Meclis'teki bir konuşmasında Bekir Sami'yi (Kunduh) Avrupa'ya gönderdiklerini ifade etmiştir: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 455.

5194 The Daily Mirror, 8 July 1921, *No French Aid For Eastern War*, p. 2; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 159.

5195 The Guardian, 8 July 1921, *British Peace Efforts In The Near East War*, p. 7; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 159.

5196 FO, 371/6472, E 7874, "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 9 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 933.

5197 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 102-103.

5198 A. Akşin, s. 106; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 60, dipnot 121.

5199 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 244, dipnot 16.

*Kemalistlerin müttefiklerle müzakereler yapmaya hazır oldukları ancak İzmir ve Trakya konularında taviz vermeyecekleri aktarıl*ıyor.[5200]

TBMM'de Antalya mebusu Rasih (Kaplan) konuşma gerçekleştirdi: *Vahdeddin değil, muzırruddin.. (Bravo, sesleri alkışlar) muzırruddin.. (Şiddetli alkışlar, kahrolsun, sesleri)*.[5201]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Çok ileri gittiğim için özür dilerim. İngiltere Hükümetinin daha önceki açıklamalarına bakarak, Mustafa Kemal'in "milli sınırlar içinde tam bağımsızlık" isteğini Londra'ya danışmadan reddetmeyi uygun bulu*mdu.[5202]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, 23 Mart taarruzuna nazaran daha muhkem bir vaziyete kavuşturulmuştur:

> Başta gelen gereksinim askerdi. Mart saldırısı için Papoulas, sadece birkaç bin kişilik bir takviye kuvvetiyle yetinmiş, hükümetin askere almaya karar verdiği üç yeni dönemi beklemekte direnmemişti. Ama orduyu bugünkü üslerinden çok daha uzaklara götürecek büyük bir saldırı için, Küçük Asya'daki Yunan kuvvetlerinin çok küçük olduğu şimdi iyice belli olmuştu. Mart sonlarına doğru askere alınmış üç dönem, 40.000'den daha az adam sağlamıştı. Bundan sonra da hükümet yedeklerden iki dönemi daha askere aldı. Böylece Küçük Asya'daki ordu bir yıl öncekinin iki katına yani 200.000 adamdan fazlasıyla doruk noktasına çıkarıldı. En sonunda, morali yükseltmek amacıyla ve Metaxas'ın işbirliğine yanaşmamasına karşılık Hükümet, Kral Konstantin'i ordunun Başkomutanı ve Dousmanis'i de Genelkurmay Başkanı yaparak Balkan Savaşı'ndaki "Kraliyet Komutanlığı"nı canlandırdı.
>
> Bu hazırlıklar etkisini göstermişti. Haziranda Yunan ordusunu denetleyen İngiliz askeri ataşesi, bunu "şimdiye kadar gördüğümden çok daha etkin bir savaş makinası" diye tanımlamıştı. Daha sonra da şöyle yazacaktı: "Şimdi saldırıya hazır ve istekli olan Küçük Asya'daki Yunan ordusu, ulusun savaş alanlarına gönderilebileceği en korkunç kuvvetti. Morali yüksekti. Balkan ölçülerine vurulduğunda, kurmayları yetenekli, disiplini ve düzeni iyiydi."[5203]

Lord Curzon, Paris'daki ve Roma'daki büyükelçiliklere muhtıra gönderdi:

> Mustafa Kemal, bütünüyle asılsız olarak, kendisiyle görüşme inisiyatifinin İngiliz tarafından geldiğini ve ulusal istekleri esası üzerinde müzakerelere girişrnek için "daveti" kabul ettiğini bildirmekte ve ulusal isteklerini de, ulusal toprağın tam kurtuluşu ile siyasi, mali, iktisadi, hukuki ve kültürel tam bağımsızlık olarak tanımlamaktadır. Ankara Hükümeti, görüşmenin inebolu'da karada yapılmasını düşünmektedir.
>
> Mustafa Kemal, General Harington'la kendisi arasında bu noktalarda bir görüşbirliği bulunup bulunmadığını sormakta ve General Harington'un isteği yalnızca görüş alışverişine başlamaksa bunun için meslektaşlarından birini görevlendireceğini bildirmektedir.
>
> Bu cevabın tatminkâr olmayan niteliği bakımından, Türk (Osmanlı) Hariciye Nazırına tam bir yanlış anlaşılma bulunduğunun apaçık olduğu bildirildi. Mustafa Kemal'le bir görüşme aramak için hiç kimseye yetki verilmemişti; tersine, Mustafa Kemal'in, kendisine görüşlerini açıklamak isteği General Harington'a bildirilmişti ve buna göre (General), (Mustafa Kemal'e) bir İngiliz savaş gemisinde görüşme teklifinde bulunmuştu.
>
> Bütünüyle kabul edilmez nitelikteki teklifleri karşısında Mustafa Kemal'e cevap gönderilip gönderilmemesi konusunda Majestelerinin hükümeti henüz bir karar vermemiştir ve vermeden önce Fransa-İtalya

---

5200 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 223-224.

5201 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 11, s. 208.

5202 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 104.

5203 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 297.

> Hükümetine danışmak istemektedir. Mustafa Kemal zaman kazanmaya çalışıyor ya da Müttefikler arasında ayrılık yaratmak istiyor olabilir.[5204]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "General Harington Duruyor. Kemal'e Başka Bir Nota Giderken Kendisi İstanbul'da Bekliyor." başlıklı haber neşretti: *Dün Reuter'in öğrendiğine göre Mustafa Kemal'in General Harington ile buluşma ile ilgili gerçekleri çarpıttığı mesajı alındı. Ulusçu lider müzakere etmeye istekli olduğunu ancak İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmaya göre General Harington'un müzakere etmeyeceği sadece Mustafa Kemal'in durumunu dinleyeceği talimatları aldığını ortaya koyuyor. Ayrıca Türk Programının tamamı kabul edilirse müzakere edeceğini de belirtiyor. General Harington İstanbul'dan ayrılmadı, bundan sonraki adım Mustafa Kemal'e bir cevap gönderilmesi olacak*.[5205]

10 Temmuz 1921. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: *Bana sorduğu sorular konusunda Mustafa Kemal'e (henüz) cevap vermedim ve sizden talimat almadıkça da vermeyeceğim... Şahsen kapıları kesin olarak kapanmış görmüyorum*.[5206]

Korgeneral Harington-Mustafa Kemal mülakatından vazgeçildiği istihbaratı üzerine Yunan umumî taarruzu başladı:

> Burada önce göze batan, Atina basınına ne denli erken haber verilmiş olmasıdır. Gazeteler 11 Temmuzda bayram edercesine yayına başladıklarına göre, haberi hiç değilse 10 Temmuzda almışlar demekti. O tarihte İngiltere Hükümeti, Mustafa Kemal'le görüşmekten resmen vazgeçmemişti. Mustafa Kemal'den alınan yanıt, Paris ve Roma'ya bildirilmiş ve yanıt beklenmekte idi. İtalya'nın görüşü 14 Temmuzda, Fransa'nınki 15 Temmuzda Londra'ya ulaşmıştı ve İngiltere, Mustafa Kemal'le görüşmeden vazgeçtiğini 20 Temmuzda İstanbul'a bildirmişti. On gün önce Yunan basınına kimler ve nasıl Mustafa Kemal'le görüşmeden vazgeçildiğini açıklamışlardı? Bu açıklamanın asıl anlamı ve önemi şuradaydı: Mustafa Kemal ile görüşmeden vazgeçildiğini duyduğu gün, yani 10 Temmuz günü, Yunan orduları Sakarya'ya kadar olan genel saldırıya geçmişlerdi. Başka bir deyimle, Mustafa Kemal'le görüşme yapılmayacağın Atina'ya duyurulmuş ve genel saldırıya geçmeleri için Yunan ordularına yeşil ışık yakılmıştı. Yunanlılara yeşil ışığı yakan, Lloyd George Hükümetiydi.[5207]

Korgeneral Harington'a göre Yunan taarruzu stratejik açıdan hata idi:

> Eskişehir'in işgâline yönelik harekâtın ilk başarısızlığından sonra, bu şehrin ve Afyonkarahisar'ın daha sonra iyi yapılan bir taarruz sonucunda işgâl edildiğini bundan sonra Ankara'nın işgâlini hedefleyen yeni bir harekâta başlandığını, bu harekât plânının iyi ancak plânın başarısında tecrübeli kumanda ve kurmay heyetine ihtiyaç olduğunu belirterek, o zamana kadar Yunan Ordusu'nun mağlup edilmediğini fakat Ankara'ya karşı harekâta karar verilmesini ciddi bir hata olarak gördüğünü çünkü Ankara'nın işgâlinin bile, Türk Ordusu'nu savaş meydanında mağlubiyetini sağlayamayacağını ayrıca harekât üssünden o kadar uzaklaşmış bir ordunun iaşe ve teçhizi meselesinin zorluğunu ve yine bunun için de tamamen tecrübeli bir kurmay heyetinin gerekli olduğunu ortaya koymaktaydı.[5208]

Roma'daki Britanya Büyükelçisi Buchanan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. İtalya menfaatını Türk taraftarlığında gören Kont Carlo Sforza'nın yerine Hariciye Nâzırlığına

---

5204 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 104-105.

5205 The Daily Mirror, 9 July 1921, *Gen. Harington Halts*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 159.

5206 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 103.

5207 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, 1989, s. 101-102.

5208 Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 33.

İngiliz dostu Marchese della Toretta tayin edilmiştir. Bu hadise, *İtalya ile İngiltere arasındaki ilişkilerin düzelmesi*ne işarettir.[5209]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 213 numaralı telgraf keşide eyledi:

> Royter ajansının sansür edilerek İstanbul'da neşir edilmiş 9 Temmuz 337 tarihli bir telgrafnamesinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri fevkalâde komiserliklerle görüşmek arzusunu izhar etmesi üzerine Haringtonun İnebolu'ya bir sefine-i harbiye ile azimet ederek müşarünileyhle görüşmesi kararlaştırılmış ise de mademki siyaset neticesi veyahut Türk diplomatlarına mahsus muavveç usul tesiri olarak Paşa Hazretleri tarafından vuku bulan yeni bir tebliğatta görüşmek hususunda bazı şerait dahi dermeyan eylemekte olduğu görülmüş ve anı tebeddüle ne mana verileceği kestirilmemiştir deniliyor. Ve itilafılar Paşa Hazretlerinin dermeyan edeceği mesaili tetkika hazır olduklarının ve Haringtonun yalnız istima'a memur olup itilafıların mülakat talebinde bulunmaları katiyen varit olmadığı ilâve ediliyor.
>
> Zann-ı âcizâneme kalırsa bu telgrafname Antalya ajansı vasıtasıyla dahil olmuş gibi ajans istifanı ile Binbaşı Hanri'nin mektubunda bahsile tekzip edilse münasip olur. Ferman 10.Temmuz.337[5210]

11 Temmuz 1921. TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'den TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf: *Cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmak lâzımdır.*[5211]

> Karabekir, Mustafa Kemal'e, Yeni Anayasa Tasarısı ve Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkında kaygılarını bildirdi, Hoca Raif Efendi'nin de bunlara katıldığını ekledi. Şura esasına göre teşkilat yapmanın ve cumhuriyet ilan etmenin ülkede kargaşalık yaratacağını ileri sürdü. Mustafa Kemal'den siyasî partilerden uzak kalmasını istedi.[5212]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, *Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlanan Yunan ordusunun başarı oranını saptamak amacıyla, Tümgeneral T.O. Marden ve Albay E.S. Hoare Nairn'i, kendi kişisel görüşlerine dayanarak, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu konusunda raporlar hazırlamaya* görevlenmişti; *bu bilgileri toplayarak, Savaş Bakanı C.W. Evans'ın eliyle İngiliz Kabinesi'ne* sundu. *Wilson, ayrıca, Rus'ların Ulusçulara çok miktarda mermi, silah ve askeri gereç gönderdiklerini; Mustafa Kemal'in, "Rus yandaşı yönetimi" kabullenirse, personel de göndermeye hazır olduklarını* bildirdi.[5213] Taarruz eden taraf olan fakat sayıca ve teçhizatça kat'î faikiyeti bulunmayan Yunan mevzîî üstünlükler elde edebilir fakat *büyük bir zafer kazanamaz*. *Anadolu'ya barış getirebilecek kesin bir zafer kazanılması ihtimali* görünmüyor.[5214]

Atina'daki Britanya Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. *Lord Granville, İstanbul Yüksek Komiserliğinden çekilen bir telgrafın örneğini görmüş ve bundan Mustafa Kemal'le General Harington arasında bir görüşme yapılması düşünüldüğünü öğrenmişti. Elçinin buna pek canı sıkılmıştı. Düşünülen Mustafa Kemal-Harington görüşmesi konusundan ilk defa haberdar olduğunu belirttikten sonra, Dışişleri Bakanlığına sitem* ediyor: *Bu gibi şeylerden ve genellikle Majesteleri Hükümetinin görüş ve politikasından haberdar edilirsem buradaki görevim kolaylaşmış olur*.[5215]

5209 FO/6522/E 8091; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159.

5210 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 342.

5211 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 156.

5212 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 602.

5213 FO 371/6522/E 8134, C.P. 3124; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 197-198.

5214 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 121-122.

5215 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 112. "Bunun üzerine Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe ile Lord Granville arasında özel mektuplaşmalar" cereyan edecektir. "Bakan yardımcısı, elinde olmayarak zamanında Atina Elçiliğine bu konuda haber verilemediğini özür diler yollu

Atina matbuatı, Korgeneral Harington-Mustafa Kemal mülakatının akamete uğradığı haberini sevinçle Yunan kamuoyuna duyuruyor.[5216]

Granville, Curzon'a bir başka şifreli telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal'le General Harington arasında tasarlanan görüşmeden, birincisinin (M. Kemal'in) küstahlığı yüzünden vazgeçilmiş olması üzerine, Yunan gazeteleri bayram ediyorlar ve görüşmeyi İngiltere'nin değil, Türklerin teklif etmiş oldukları bildirisini tereddütsüz kabul ediyorlar. Gazeteler, Fransız etkisiyle İngiltere Hükümetinde ve İngiliz kamuoyunda (Mustafa) Kemal'le müzakereye girişip uyuşmaya varmak yolunda başgöstermiş olan eğilimlerin şimdi yok edilmiş olduğunu ileri sürüyorlar ve artık Yunanlar için İngiliz desteğinin sağlanabileceği umudunu belirtiyorlar. Bu olayın, (Mustafa) Kemal mağlup edilip daha makul hale getirilinceye kadar Yunan Hükümetinin arabuluculuğu reddetmekle ne kadar haklı olduğuna yeni bir kanıt olduğunu söylüyorlar.[5217]

"Resmi Olmayan Ziyaret İptal." başlıklı The Times Gazetesi'nin haberinde General Harington'un Mustafa Kemal'le yapacağı görüşmenin olmayacağı, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere'nin kendisi ile röportaj yapmak istediğini ancak kendisinin ateşkes başlangıcındaki gibi ulusal sınırları içinde "Hür ve kontrolsüz bir Türkiye" için Ulusal anlaşma yapmak istediğini dile getirdiği belirtilirken, muhabir tarafından bu isteğin yerine getirilmesinin imkansız olduğu ve bu yüzden görüşmenin iptal edildiği bilgisi verilmiştir.[5218]

12 Temmuz 1921. Bulgaristan Sofya'da bulunan Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı bu telgrafı ele geçirdi. Cevad Abbas, *Bulgaristan'a varınca, Bulgar yönetimini kamu aracılığıyla etkilemek için basın bir kampanya* başlattığını; *bu çalışmalarının sonucu olarak, Bulgar hükümet çevrelerinin, tutumlarını değiştirerek, Trakya'da ortak düşmana karşı başlatılacak akımlara katılmaya hazır olduklarını* bildiriyor.[5219]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a telgraf gönderdi. Welle, Korgeneral Harington-Mustafa Kemal mülakatı teşebbüsünü "acemice" tavsif ettikten ve Harington salahiyetinin Mustafa Kemal'i dinlemekle sınırlı olduğunu belirttikten sonra şunu yazıyor: *Kuşkusuz Kemal Ankara'daki bütün kredisini yitirmeyi risk etmeden, bu şartlarda ona gönderilen davete gidemez*.[5220]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf keşide eyledi: *Mesmuatı mevsukama nazaran Fransızlar'la olan itilafın imzası gayri dostane telakki edileceği İngiliz'ler tarafından Briyan'a ima edilmesinden dolayı bir kaç yevm telaş ve tereddüt geçirilmiş ise de Mebusan Maliye Encümenince Klikya bütçesinin Hükümetin dahi kabul eylediği Türkiye ile ananevi dostluğa muvafık ve seri bir sulh akdi kaydiyle geçirebilmek bu tereddütleri izal eylemiş ve akdi sulh pek ziyade tekarrüp eylemiştir. Ferman 12 Temmuz 337*[5221]

---

anlat"acak [*19 Temmuz*]; "Lord Granville buna teşekkür etmekle birlikte sitemlerini yinele"yecektir [*29 Temmuz*]."

5216 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 112.

5217 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 112.

5218 The Times, 11 July 1921, *Unofficial Visit Fails*, p. 9; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 160.

5219 FO/5812/C 22195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.

5220 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 886/307, İstanbul 12 Temmuz 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 319.

5221 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 343.

13 Temmuz 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Hariciye Nezâretine 593 numaralı şifreli telgraf gönderdi:

> Refet Paşa, Binbaşı Henry'e yolladığı mektupta, Mustafa Kemal'in İngiltere ve Türkiye arasında dostane ilişkiler kuracağından emin bulunduğunu yazmıştır.[5222] Ankara'nın Bolşeviklere teslim olduğunu gösteren herhangi bir belirti yoktur. Ankara'nın isteği, Yunanlarla savaşmak için Rusya'dan silah ve cephane almaktır. Rusya, bu manivelayı Anadolu'ya "protektorasını" [*himayesini*] empoze etmek için kullanma isteğindedir. Kazara bu silahların kendisine çevrilmesini istememektedir.[5223] Gerçek Müslümanların Rusya'dan korktukları kadar Rusya da İslâm akımından kork[maktadır.][5224] Gerçek Nasyonalist [*Milliyetçi*] grubun Bolşeviklerle işbirliğine eğilimi yoktur. Kendi kişisel amaçları uğruna, Bolşeviklerle işbirliğini isteyen İttihat ve Terakki hizbidir. Yine Yunan saldırısına rastlayan Kafkaslar'daki Bolşevik yığınağıyla Ankara üzerinde askeri baskı yapacak şekilde Rus işbirliğini sağlamak, onların (İttihatçı hizbin) planlarının kuşkusuz bir parçasıydı. Milliyetçilerin doğu illerine karşı Bolşevik niyetlerinden kuşkuları, bununla telif edilebilir. Güvenilir bir habere göre, 2 Haziran günü Çiçerin Moskova'dan Tiflis'teki Ordjonokitze'ye bir mesaj yollayarak Türkiye etrafındaki savaş hakkında Sovyet görüşüne dikkati çekmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern ile işbirliği halinde Askeri İhtilal Konseyi şuna karar vermiştir: a) Transkafkasya'dan kuzeye asker sevkinin durdurulması, b) Gürcistan ve Ermenistan Kızılordu birliklerinin, başlıca kuvvetlerin Türk sınırına yakın olacak biçimde toplanılması.[5225] Bolşevik askerî yığınağı, durum uygun düşünce Ankara'da bir darbe yapmak için olabilir. Son dört hafta içinde Anadolu'ya yollanan geniş çaptaki silâhlar, yalnız Milliyetçilere sempatilerinden değil; bir darbe için hazırlıklı olmaları için İttihatçılara da yöneliktir.[5226] Hiç kuşkusuz, Enver, bir Makineli Tanrı (Deux ex Machina) gibi, 1913'de Edirne'ye girerek yaratmış olduğu sansasyonu tekrarlamayı plânlıyor ve Mustafa Kemal, Yunan saldırısının gerginliğine uğradıktan sonra, Bolşevik berkitici (takviye) gücünün başında bölgeye girmeyi ümit ediyor… Mustafa Kemal'in durumunun pek güç olduğu apaçıktır. Kendisi iki ateş arasındadır, ama zaaf alameti göstermeye tahammül edemez.[5227]

Korgeneral Harington, Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*nin 13 Haziran 1921 tarihli *Eski Bir Hesap* nam makalesine dikkat kesiliyor. Gazete makalesinde İttihadçı lider Enver'e ve *dolaylı olarak da Bolşeviklere sert hücumda bulunulmakta*ydı. Harington: *Bugüne kadar böyle bir şey yazılmamıştı. Kemalistler, tehlike üzerinde olduklarını fark etmiş olmalılar*.[5228]

Mustafa Kemal'le gizli temaslar neticesinde *İngiltere'nin Mustafa Kemal hakkında duyduğu başlıca endişeler -Bolşeviklerle yakınlık ve İttihatçılarla ilişkileri konularının- aydınlığa kavuşmakta*dır. *Üstelik Mustafa Kemal'in İngiltere'yle anlaşmaktan yana olduğu* itimata şayandır artık.[5229]

Harington, aynı muhtırada şu cümleyi derc etmiştir: *Kemal'in hâlâ yönetimde olduğu kanısındayım; ama kendisi söylemek istediği şeyleri yazamaz*.[5230]

Paris'deki İngiliz Ortaelçi Lord Granville, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi:

> (Yunanistan'da) Hükümet ve Venizelos taraftarı bütün gazeteler uzun uzun geciktirilmiş saldırının başlaması üzerine heyecanlı makaleler yayımlıyorlar ve kesin zaferden emin olduklarını belirtiyorlar. (Gazeteler) son hedefin İstanbul olacağını da sözlerine ekliyorlar. Yalnız bir Venizelos'çu gazete (Mustafa) Kemal 'in çok kuvvetli olduğu uyarısında bulunuyor, ama bunun, Yunan zaferini daha da parlak duruma getireceğini

---

5222 FO, 371/6473/E. 8417; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136.
5223 FO, 371/6473/E. 8417; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 145.
5224 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 393.
5225 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 145-146.
5226 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136.
5227 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 393.
5228 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136.
5229 Ömer kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 137.
5230 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 278.

ekliyor... Sosyalist organ, bütün bu iyimserliğin saçma olduğunu ve zaferin bile yararsız ve kısır olacağını söylüyor.[5231]

Roma'daki İngiliz Büyükelçi Sör G. Buchanan, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İtalya, Müttefiki İngiltere'yle sıkı işbirliği yapmanın yararlı olacağı düşüncesinde. Müttefiklerin Ankara Hükümetine karşı tek başlarına ayrı ayrı tutumlar takınmalarını şimdi bir hata olarak görüyor. Mustafa Kemal'in istekleri konusuna gelince, İtalya, Üçlü Antlaşma'yla Türkiye üzerinde kazanmış olduğu iktisadi haklardan vazgeçemeyeceğini bildiriyor. "Tekliflerinin kabul edilemeyeceğinin ve o esaslar üzerinden Müttefiklerin müzakerelere girişemeyeceklerinin Mustafa Kemal'e açıkça anlatılmasını" istiyor*.[5232]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rattigan, İstanbul matbuatından temin ettiği bilgileri derliyor ve yorumluyor. Ankara'da 26 Haziran'da merasim tertiplenmiş ve Sovyet Rusya Büyükelçisi Natzarenus, Mustafa Kemal'e itimatnamesini takdim etmiştir. Natzaretnus, *Rusların Türk millî cereyanını desteklediklerini* söylemiş ve *iki ülke arasındaki işbirliği*ni vurgulamıştır. Mustafa Kemal ise cevaben *Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğine ilişkin olarak Natzarenus'un görüşlerini yansıtmakla birlikte, Sovyet büyükelçisinin sözlerinde sık sık geçen komünist sözcüklerini* kullanmamış, *bir dünya ihtilâlinden söz bile* etmemiş, *Türkiye'nin geleceğinin ulsal ilkelere dayanacağını; Anadolu'da kurulacak yeni sistemin, Türk kamusunun ihtiyaç ve sosyal koşullarına uygun olacağını* beyan etmiştir. Rattigan'ın tahliline göre Mustafa Kemal, bu beyanatıyla, *Türkiye'nin, Rusya ile bağlaşık olmakla birlikte, komünizmin yeni bir otlağı olmadığı*nı ifade etmiştir.[5233]

İstanbul'daki Bulgar temsilciliğinden, Bulgar dışişleri bakanlığına gönderilen 13.7.1921 tarihli raporda İstanbuldaki İngiliz Kumandanlığının, Varna'dan bir kaç defa Anadolu'daki Kemalistlere tüfek ve makineli kaçırıldığına dair bilgi gelmiş olduğu bildirilmekteydi. Raporda şöyle devam ediliyordu: "İngiliz kumandanlığında bu husus sorumsuz bazı kimseler tarafından yapılan bir kaçakçılık olayı olarak yorumlanmamaktadır. Onlar bu hususun görevli kimselerle subayların bilgisi olmadan yapılamayacağına inanmaktadırlar".[5234]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Müttefiklerin askerî uzmanları Yunanlıların zafer kazanamayacağından emindirler*.[5235]

14 Temmuz 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. Sevr Muahedesini imza eden Bâb-ı Âlî heyetinin Türk milletini temsil etmediğini ve İstanbul Hükümetinin "bir kukla" olduğunu belirten Mr. Shaw, ilave etti: *…istesek de istemesek de, Türk halkını temsil eden gerçek Türkiye Hükümeti, Ankara Hükümeti'dir. Türkiye ile barışı koruyabilmek için, Türkiye'ye dürüstçe kulak verilmelidir.*[5236]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgtaf gönderdi. *Fransız Genel Karargâhı, İngiliz askerî katlarının, mümkün olan tüm bilgiyi Yunanlılara sağladıklarına inanıyor. İngiliz askerî katları, Fransız Genel Karargâhının, Yunan saldırısının gizli planlarını Ankara'ya ilettiğini gösterecek "kesin kanıtlara" sahip bulunuyor.*

5231 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 128.
5232 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 106.
5233 FO/6472/E 8228; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 162-163.
5234 *Bulgaristan Devlet Tarihi Arşivi* (STDİA), Forma 321, Op. 1, Arşiv Ed. 2746, s. 6; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 118-119.
5235 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 606.
5236 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 144.

*Fransızlarla İtalyanların, Kemalistlere silâh, mühimmat ve savaş gereci sağlanması*na aracılık ediyorlar.[5237]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Britanya'nın Paris Sefarethanesi yetkilisi Milne Cheetham'a muhtıra tevdi etti. *Doğu'da barış yapılabilmesi için hiçbir fırsatı kaçırmamak ve böyle bir fırsatı ihmal etmenin de siyasi bir hata olacağı düşüncesiyle, Mustafa Kemal-Harington görüşmesi fikrine katılmış olduğunu belirt*iyor:

> Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü ön koşullar, Boğazların serbestisi, mali taahhütlere saygı, idari ve mali alanlarda yeniden teşkilatlanma vs. konularında Müttefiklerin meşru kaygılarıyla bağdaşacak bağımsız bir Türkiye kurulması için Müttefiklerin Londra ve Paris'te öngörmüş ve Türk delegeleriyle tartışmış oldukları esaslardan genel çizgileriyle pek farklı görünmektedir.
>
> Tasarlanan görüşmelerin yapılması halinde bunların Mustafa Kemal'e hatırlatılmasının uygun olacağını düşünmekteyim.[5238]

Yunan Millî Meclisi içtima ediyor. Başvekil Gunaris'den sonra söz alan *Reformist Parti* lideri Stratos dedi ki: *Müttefik Devletlerin arabuluculuk teklifine hükümetin yanıtını uygun buluyorum... Yunan ordusunun harekâta hazır olduğu bir sırada müzakerelere girişmek, bu orduyu hareketsiz bırakmaktan başka sonuç vermezdi... Baylar, böyle (arabuluculuk) girişimler, büyük hami devletlerce mağlup dostları için yapılır... Arabuluculuğu kabul etmesi Yunanistan'ın bu savaştaki durumunu zayıflatırdı...*[5239]

15 Temmuz 1921. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Mustafa Kemal'le görüşmek üzere hususen vazifelendilen General Charles Townshend'in Ankara'ya muvasalat etmek üzere olduğunu bildiriyor.[5240]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgrafname gönderdi. *Eline geçen kanıtların, Mustafa Kemal'in "artık dönemeyeceği bir yola saptığını" göstermediği; dolayısıyla, görüşme yolunu tıkamanın ancak İtalyanlarla Yunanlıları memnun edecek bir yanılgı olacağı görüşünü savunuyor*.[5241] Harington:

> Tarafsızlık konusundaki tutumunuzu anlamıyorum. Milliyetçilerin (Türklerin) tarafsız çizgiye riayet etmeleri benim İzmit'teki askeri pozisyonum için hayatidir. Yunan gemilerine ve (askeri) misyonuna burada kalma ve İstanbul'u üs olarak kullanma izni vermekle tarafsızlığı kendimiz bozuyoruz ve sonunda milliyetçileri kızdıracağız, Yunan ilerlemesini durdurunca bize saldıracaklar... Yunanları destekliyorsak bunu açıkça yapalım. Desteklemiyorsak şimdiki tertiplerden vazgeçelim. Her tarafta Yunanları desteklemekle itham ediliyoruz. Bunu açıkça protesto ediyoruz ama aslında onlara burada kalma izni vermekle onları destekliyoruz.[5242] Askerlerimizin güvenliğinden sorumlu olmayan Rattigan tarafsızlığı kuvvetlendirmeye karşıdır... Rattigan'ın fikrine katılmıyorum. Şahsen, görüşme kapısının böyle sert bir şekilde kapanmasının bir hata olacağı düşüncesindeyim. Mustafa Kemal'in makul bir şekilde konuşacağını hâlâ umuyorum.[5243]

5237 FO/6523/E 8256; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 149.

5238 FO, 371/6472/E. 8162; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 107.

5239 Progrés d'Athnés, 15 Temmuz 1921 ve FO, 371/6524/E. 8521; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 128-129.

5240 FO, 371/6472, E 8328, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 15 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 934. Bu bağlamda, "General Townshend'in mahremane misyonunu perdelemek için Douglas Henry misyonu zarf olarak mı kullanılmıştır?" suali akıllara geliyor.

5241 FO/6523/E 8195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 156-157.

5242 FO, 371/6523; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 150-151.

5243 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 109-110.

İngiliz Gizli İstiharat Teşkilâtının muhtırasına göre, *Kızıl Ordu'ya mensup çok sayıda asker, Türk hududu doğrultusunda* ilerlemektedir:

> Anadolu'daki durum oldukça tehdit edicidir. Bolşevik'lerin, Ankara'da bir hükümet darbesi yapmak zamanının geldiğini kararlaştıracakları vaktin yaklaştığına inanılmaktadır. Son dört hafta zarfında Bolşevik'lerce Anadolu'ya çok miktarda silâh, makineli tüfek, küçük çapta silâh ve mermi gönderilmiştir; bu da, Bolşevik'lerin, bu ülkeye olan ilgilerini göstermektedir -bu ilgi, Ulusçuların savuna sempatiden kaynaklanmıyor. Tüm bu silâh ve mermiler, bir hükümet darbesi olursa, kendi durumlarını pekiştirmelerini olanaklı yapmak için herhalde İttihatçı'lara gönderilmiştir. Bolşevik'ler, Ankara'ya, Eliava başkanlığında özel bir kurul göndermişlerdir; sonra, Enver Paşa'nın Tiflis'e geldiğine dair çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Onun adı, Anadolu'da yapılması muhtemel bir hükümet darbesine karıştırılmaktadır; bu da, önümüzdeki iki veya üç hafta içinde olayların çabucak gelişmesi olasılığını ortaya çıkarıyor. Gerçekten de bu sırada Kemalis'lerin, Bolşevik'lerin de içinde parmağı olan bir komplo meydana çıkardıkları bildiriliyordu.[5244]

> 1921 yılı Şubat'ında Londra'ya giden Ulusçu delegasyonun sekreterliğini yapan Ahmet Naci Bey, "Ankara'da idam edilen Mustafa Sagır'ın, kendisini İstanbul'dan Ankara'ya Yüzbaşı Bennett (Mart'ta İstanbul'dan ayrılmıştı) ve Dr. Frew'in gönderdiğini" itiraf ettiğini bildiriyordu.[5245]

Temmuz 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporlarında Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya silâh sevkiyatı fevkalâde takib edilmiş. M. Kemal'e karşı İttihadçı darbe tehdidi var. M. Kemal'e nakit ve top mermisi getiren Mustafa Sagir'i İttihadçı-Bolşevik klik deşifre etmiş olmalı. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetiyle münasebetini ve faaliyetini takib eden Mustafa Sagir'i deşifre etmekle kalmayıp üstelik nümayişle idam ettirerek, anladığımız kadarıyla, İngilizlerin Kemalist cuntayla ilişkilerine ciddî darbe indirmek istiyor İttihadçı-Bolşevik cunta.

TBMM Hükümetine bağlı Kastamonu matbuatından *Açık Söz* gazetesi:

> İneboluya gelen iki İngiliz binbaşısı ile mükâlemât – Müzâkerâta esâs Misâk-ı Millî dâiresinde Türkiya istiklâl-i tâmmının ve hâkimiyet-i mutlakâsının tanınmasıdır – Misâk-ı Millî dâiresinde her devlet ile i'tilâfa hazırdır.
>
> Ankara: 15 – Royter Ajansının dokuz temmuz ve Türkiya Havas Royter Ajansının 11 Temmuz tarihli tebliğlerinde Ankara Hükûmetinin âhiren Büyük Britanya Hükûmetinin İstanbulda bulunan ba'zı me'mûrîni ile vukû'a gelen temaslarına dâir izâhât verilmekdedir. Anadolu Ajansı bu izâhâtı bervech-i âtî tenvir ve tashih eder. Filhakîka İstanbulda İngiliz Karargâh-ı Umûmîsinin vazîfedar iki İngiliz binbaşısı İneboluya gelmiş ve Ankaraya giderek Mustafa Kemal Paşaya söylenecek mahrem şeyler olduğunu ifâde etmişlerdir. Bunun üzerine bittesâdüf orada bulunan Ankara Hükûmeti erkânından bir zât kendilerini kabûl ile dinlemiş ve mevzubahis etdikleri zemînin te'sîs-i sulha âid olduğu anlaşılmış ve bunu müteâkib Ceneral Harington tarafından sûret-i mülâkât hakkında vukû' bulan iş'âra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından cevab verilmişdir. Bu temas ve muhâberelerde Ankara Hükûmetinin aldığı vaz'ıyet ciddî ve dürüst olmakdan ibâretdir. Ve bu maksadla deriz ki müzâkerâta esâs olmak üzere sâdece Misâk-ı Millî dâiresinde Türkiya istiklâl-i tâmmının ve hâkimiyet-i mutlakâsının tanınması dermeyân edilmişdir. Anadolu Ajansı aldığı me'zûniyete binâen bir daha beyân eder ki Ankara Hükûmeti Büyük Millet Meclisince kabûl edilen ve Türkiyada hiç kimse tarafından tebdîline imkân olmayan Misâk-ı Millî esâsâtı dâiresinde her devlet ile i'tilâfa hazırdır. Binâenaleyh esâsât-ı mezkûre kabûl edildiği takdirde Türk milletinin hâl-i muhâsamada bulunduğu hükûmetlerle i'tilâfa mâni' sebebler tamâmiyle ortadan kalkmış bulunacakdır. Ankara Hükûmetinin bu haklı şerâiti dâhilinde herhangi bir i'tilâfdan çekindiği tarzında ihtimallere ve temâs-ı mezkûr hakkındaki ma'kûs tefsirlere mahal kalmamak üzere keyfiyeti kemâl-i sarâhatle bir kere daha i'lân ederiz.[5246]

[5244] FO 371/6472/E 8417; Aktaran: Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 200-201.

[5245] FO 371/6472/E 8417, İngiliz Gizli İstihbarat Muhtırası no. 285, 15 Temmuz 1921-Paris'te Türk Eylemleri, SW/20, Cenevre 8 Temmuz 1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 184.

[5246] Açık Söz, 15 Temmuz 1921, Numero 235, *Anadolu Ajansının Bir Tavzîhi*, s. 1.

Atina'daki Britanya Ortaelçisi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Fransız Maslahatgüzarının temin ettiği bilgilere göre Yunan Hükümeti, *Mustafa Kemal'in savaşı kabul etmeyip geri çekileceğinden korkuyor. Türk orduları çekilirse, Yunanların yok etme savaşı hedefine ulaşamayacak ve savaş uzayıp gidecek*tir. *Atina'da açığa vurulmayan korku bu*dur.[5247] Bir başka kaynakta Granville'den Curzon'a: *Bir süreden beri ertelenmekte olan Yunan saldırısının başlaması, Yunan basınını sevindiriyor, ama Atina yöneticileri çok sinirli davranıyorlar. Mustafa Kemal savaşırsa, onu yenilgiye uğratacaklarına inanmakla birlikte; geri çekilirse, bunun meydana getireceği uzun süreli ve sonsuz bir savaştan çok korkuyorlar*.[5248]

Lord Granville, Lord Curzon'a bir başka mahrem telgraf gönderdi. Yunan gazetesi *Efimeris*in dünkü nüshasında, Başvekil Gunaris'in Yunan Millî Meclisindeki konuşmasına yer verilmiştir. Gunaris, *duruma çözüm bulmayacağına inandığı bir konferansa katılmak, harekâtın ertelenmesine ve askerî durumun tehlikeli bir aşamaya gelmesine yol açacaktı* demiştir. Gunaris'e göre *her gecikme Kemalist ordusunu fazlasıyla güçlendirecek; Yunan ordusunun savaş gücünü azaltacaktı; dahası, Bağlaşıklar kesin önerilerde bulunamadıkları gibi, Türklerin, arabuluculuk önerisini kabullenecekleri yolunda güvence verebilecek bir durumda da değillerdi*. Gunaris'ten sonra söz alan *muhalefet önderlerinden Stratos ve Venizelosçu Danglis, yönetimin kararını desteklemekle kalmıyor, Yunanistan'a Sevr Antlaşmasıyla sağlanan yararların arttırılmasını da istiyorlar*.[5249]

Britanya'nın Paris Maslahatgüzarı Cheetham, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Briand'ın cevabî notasını Lord Curzon'a keşide eyledi. Briand'ın bildirdiğine göre, *1921 yılı ortalarında İngiltere ve Fransa antlaşma yapabilmek uğruna hiçbir fırsatın kaçırılmaması konusunda hemfikir olduklarından ortak hareket ediyorlar. Fransız Hükûmeti, taleplerinin Londra ve Paris'te tasarlananlardan farklı olduğunun hatırlatılması için de olsa Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılması gerektiği kanaatinde*dir.[5250]

16 Temmuz 1921. Britanya Başvekili Lloyd George, Avam Kamarasındaki konuşmasında, *içten bir Yunan dostu olduğunu tekrarladı. İngiltere'nin Türk ayaklanmasını bastırmak için Anadolu'nun dağlık yerlerine kadar ordu gönderemeyeceğini belirtti. "Tek bir ışık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır" dedi*.[5251]

Fransa'nın Savoie şehri Aix-le-Bains kazasında ikâmet eden sabık Yunan Başvekili Eleftherios Venizelos, *Atina'daki yandaşı ve muhalefet önderi Danglis'e* mektub gönderdi. Gunaris Kabinesinin Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddederek kendi başına Anadolu'da askerî harekât kararı almasını *Yunanistan'a karşı işlenen son cürüm* tavsif ediyor; *"Yunanistan'ın, Bağlaşıklarla olan*

5247 FO, 371/6524/E. 8521; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 129.

5248 FO/6524/E 8521; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 174.

5249 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 319-320; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 170, dipnot 131.

5250 FO, 371/6472, E 8155; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 933.

5251 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 610. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. 1922 sonbaharında Eskişehir'de bulunan Grace Mary Ellison ile millîciler arasında şu muhavere cereyan etmiştir: Millîciler: "Fakat sizin casusluk teşkilâtınız niçin bu kadar kötü yönetiliyor?" Grace Mary: "Böyle bir iddia için elinizdeki deliliniz nedir?" Millîciler: "Yunanlıları desteksiz bırakmanız için başka bir açıklama şekli yoktur. Olmaya ki Lloyd George'un gerçekte, düşman iki ordunun birbirini ortadan kaldırmasını istediğini fısıldayanlar haklı çıksın. Onun davranışı, bu suçlamaları doğruluyor gibi." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 126-127.

bağlarını keserek, şimdi yalnız kaldığını" belirtiyor; Yunanistan'ın *yakında "büyük bir felâkete uğrayacağı"* hususunda Danglis'i ikaz ediyor.[5252]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *İngiliz destek bölüğü de İstanbul'la İzmit arasındaki tarafsız bölgenin sınırı olan Yarımca'ya gönderilmiş ve Antalya'yı boşaltan İtalyan taburu da İstanbul'a doğru hareket etmiştir*.[5253]

17 Temmuz 1921. Eskişehir-Kütahya Muharebesinde Mirliva İsmet'in (İnönü) kumandasındaki TBMM Hükümeti ordusu Yunan hücumu karşısında bozguna uğradı. *Ordunun gücü hemen hemen yarıya düşmüştü*r: 1.643 şehit, 4.981 yaralı, 374 esir, 30.122'si müsellâh olmak üzere 30.809 firârî.[5254] Mustafa Kemal, Sakarya nehrinin doğrusuna doğru ric'at emri verdi. Geri çekilme harekâtında eldeki ordu da dağılma emmareleri gösteriyordu, öyle ki bazı taburlar hiç seviyesine kadar inkıraz etmişti.[5255] Silâhlı firârîler taşrada eşkıyalık yapmaktaydı. Böylesi kitlesel firar vakası, İstiklâl Mahkemelerinin yeniden uygulanmasına aslî sebeb teşkil edecektir.[5256]

Halide Edib, Türkiye'de *Ateşten Gömlek* namıyla tefrika olarak neşrettiği 1920-1922 devresi hatıratını, 1928 senesinde bu sefer Londra'da *The Turkish Ordeal* ismiyle neşredecektir. İngilizce nüshada Mustafa Kemal'e dair eleştirel cümlelerin yer aldığı görülmektedir. Halide Edib'in belirttiğine göre başarılı paşaları kendisine rakib gören ve onları gölgede bırakan yahut itibarsızlaştıran Mustafa Kemal'in *kamuoyu önünde övdüğü tek asker İsmet Paşa*'dır. Halide Edib, "başkumandan" Mustafa Kemal'in karakterine yönelik ehemmiyetli tahliline şöyle devam edecektir:

> Fakat bu övgünün arkasında kurnazca gizlenmiş bir gaye vardı. İsmet Paşa, Kütahya ve Eskişehir'de fena halde mağlup edilmiş, bu yenilgi Yunanlıları âdetâ Ankara'ya sürüklemişti; Mustafa Kemal Paşa da [Büyük Taarruz zaferinden sonra] İsmet Paşa'yı överken göz kırparak şöyle diyordu: "Sakarya'ya ve İzmir'e yürüyüşü ben emretmiştim: İsmet benim emrimdeydi, bu yüzden onu elbette özgürce medhedin; medhiyelerin hepsi bana geri dönüyor." Eğer o askerî talihsizlik olmasaydı İsmet Paşa'nın şu an bulunduğu durumda olup olmayacağına karar vermek, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yönünü bilen geleceğin tarihçisine düşecektir.[5257]

Daha açık bir deyişle, Halide Edib'in zaviyesi tarihçiyi şu hükme vardırmaktadır: Mustafa İsmet (İnönü), muvaffakiyetli bir kumandan olsaydı, Mustafa Kemal onu himaye değil tasfiye edecekti.

TBMM Ordusu Altıntaş'ta bozguna uğradığı vakit TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) ile Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), İngiltere'nin müdahale ederek Yunan ilerleyişini durdurmasını bekliyorlar. Fakat Rumbold'a göre İngiltere için müdahale zamanı henüz gelmemiştir:

> Yunan Ordusu 8 Temmuz'da yz ilerleyişini başlatmış, 20 Temmuz'da Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir Yunanlıların eline geçmişti. Milli Mücadele [Nationalist movement] güçleri, 21 Temmuz'da Eskişehir'e doğru karşı atağa geçmişlerse de tam bir bozguna uğrayarak, darmadağın bir şekilde Ankara'nın batısına,

---

5252 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 170-171. Venizelos'un mektubu 2 Ekim 1921 tarihinde *Efimeris*de neşredilecek, 1 gün sonra da Lord Granville, *Efimeris*e atfen Curzon'a iletecektir.

5253 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 329.

5254 Özlem Çankaya. (2018). *Milli Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 65). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

5255 "Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde ordu düzensiz bir şekilde geri çekilmekteyken birlikler birbirine karışmış, komutanlar birbirini kaybetmişti. 41. Tümen'in mevcudu 5.820 kişi iken geri çekilmesiyle 2.347 kişi kaybolmuştur. Bunların ne kadarı kaçak olduğu bilinmese de çoğunluğunun firar ettiği tahmin edilebilir." (Çankaya, 2018, s. 94).

5256 Özlem Çankaya, *Milli Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri*, 2018, s. 197.

5257 Nur Zeynep Kürük. (2017). *The Turkish Ordeal: Written In "Voluntary" Exile, Self-Translated Under Ideological Embargo* [Thesis] (p. 71). Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Master of Arts in Translation, İstanbul.

> Sakarya'ya doğru çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu arada Yunan Ordusu yeniden toparlanarak Ankara'ya doğru nihai bir saldırıya hazırlanmaktaydı. Anadolu'daki elverişsiz askeri durumun İstanbul Hükümeti üzerinde doğal yansımaları olmaktaydı ve bu etkisiyle İzzet Paşa ve Milli Mücadele Hareketi'nin [Nationalist movement] İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey, dikkat kesilmiş bir vaziyette Majesteleri'nin Hükümeti'nin müdahale edip etmeyeceğini anlamaya çalışmaktaydı. Arabuluculuk konusunda kesin bir teklif ileri sürmedikleri gibi somut bir politika da önermemişlerdi; fakat kafalarının bir köşesinde İngiltere'nin devreye gireceği ve Milli Mücadele [Nationalist movement] için savaşan orduyu yok olmaktan kurtaracağı ve Ankara'nın ele geçirilmesini önleyeceği umudu vardı. Askeri vaziyetin gelecekteki durumuna ilişkin bu iki önemli simanın duyduğu endişeye rağmen, Milli Mücadele Hareketi'nin [Nationalist movement] temsilcisi Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Milli konusundaki duruşunu halen muhfaza ettiğini belirtirken, İzzet Paşa, İstanbul'un daha fazla manevra kabiliyetine sahip olması gerektiğini ifade etmekteydi. Sadrazam, Ankara Hükümeti ile temas kurmaya ve sürmekte olan savaşı hangi koşullarda sonlandırmaya hazır olduğunu araştırıp öğrenmeye niyetli olduğunu açıklamıştı.
>
> Çok geçmeden görüldü ki, İstanbul Hükümeti sadece olayların şekillenmesini beklemekteydi. Bu sırada Sadrazam'ın İzzet Paşa'yla birlikte Yüksek Komisyon'a [Müttefik fevkalâde komiserlere] yaptıkları ziyaret, ikilinin aracılık konusunda kesin bir başvuru yapma niyeti olarak değerlendirilmişti. Elleri bağlı oturup savaşın devam etmesini seyretmeyeceklerini ifade etmelerine rağmen, arabuluculuk için acilen bir girişimde bulunmayı ciddi olarak düşünmedikleri açıktı. Keza, arabuluculuk yoluyla müdahale fikri o aralar Padişah'ın kafasından geçmekteydi. Ağustos başlarında Padişah'ın huzurunda bulunduğum sırada kendileri, İngiltere'nin sürmekte olan bu husumeti bir kalemde bitirmek için neden müdahale etmediğini sormuştu. Cevap olarak ben de Anadolu'daki savaşı durdurabilmek için Müttefiklerin ellerinde ne türden etkili vasıtalar olduğunu anlamakta güçlük çektiğimi söylemiştim. Padişah daha sonra bundan var olan husumetin sonsuza kadar devam edeceği anlamını mı çıkarması gerektiğini sormuş, ben de öyle olacağını sanmadığımı belirterek kanımca müdahale zamanının henüz gelmediğini ifade etmiştim.[5258]

Milano'da münteşir *Corriere Della Sera* gazetesi, "Türk Çıkmazı" sernameli makale neşretti. Haberi, Sonyel şöyle özetliyor:

> Sevr Antlaşması Küçük Asya'da savaş durumunun sürmesine yardımcı oluyor; İslam dünyasını genellikle Hıristiyanlığa ve özellikle İngiltere'ye karşı kışkırtıyor; Fransa ile İngiltere arasında sürekli sürtüşmelere neden oluyor ve Bolşeviklerin İstanbul'la Hindistan üzerindeki oyunlarını artırmalarına yol açıyor. İngiltere bu antlaşmayı hazırlarken iki amaçla harekete geçmişti: İstanbul'da halifeliğin saygınlığını zedeleyerek İngiltere imparatorluğunun Müslümanlarını lidersiz bırakmak ve Rusya'nın gelecekte Boğazlar'a girişini önlemek. Bu amaçlara yönelik olarak İngiltere, Yunanistan'ın İzmir'i almasına yardımcı olmuştur. . . Ancak Yunanistan, tahmin edildiğinden de zayıf çıkarak bu amacı gerçekleştirememiştir. . . Yunan askeri güçlerinin başarısızlığı, Yunanistan'daki kriz, Venizelos'un iktidardan düşürülmesi ve Konstantinos'un Yunanistan'a dönmesi, İngiltere'ye, hatasını bir evreye dek düzeltme fırsatını vermiştir ve esasen Hindistan'la Mısır'da da kaynaşmalar başlamıştır. . . Boğazlar'ın, İngilizlerin aleti olan Yunanistan tarafından tahakküm altına alınmasını istemiyoruz. . . Boğazlar koşullu olarak Türklere bırakılmalı ve Türkiye İzmir'e ve İstanbul'un dolaylarına sahip olmalıdır. Bu sırada Yunanlılar Kütahya ile Eskişehir'i ele geçirmiş olduklarını açıklamışlardır.[5259]

18 Temmuz 1921. Korgeneral Harington'dan Harbiye Nezâretine şifreli telgraf: *Yunan taarruzu başarısızlığa uğrayınca milliyetçilerin (Türklerin) İstanbul'a gelmekte gecikmeyeceklerini düşünüyorum. Mustafa Kemale yanıt verip vermeyeceğim konusunda hâlâ talimat bekliyorum*.[5260] Bir başka kaynakta okuyoruz ki Harington, mezkûr şifreli telgrafında birçok calib-i dikkat hususu mevzubahis etmiştir. Fransız ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Başkumandanları General Charpy ve General Mombelli ile birlikte, TBMM Hükümeti Ordusunun Boğazlara muhtemel taarruzuna karşı müdafaa

---

5258 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 62-64.

5259 Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)*, 2011, s. 293-294; Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 280-281. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5260 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 110.

planı hazırlamışlardır. *İngilizlerin eğittiği TBMM karşıtı Osmanlı birlikleri TBMM saflarına geçtiğinden Harington, Türk süvari mangasını dağıt*mıştır. *İzmit'teki savunma hattı İtilaf kuvvetleriyle takviye edilse dahi yetersiz kalacaktı*r. *Mısır'dan uçakların, Malta'dan bataryaların, İngiltere'den personel ve atların getirilmesi için zaman yoktu*r. *Sadece İzmit'de değil Çanakkale'de de durum aynı*dır. *Geriye tek çare olarak yine Yunan taarruzu kalıyor*.[5261] Fakat bu da itimat kesbetmemektedir. Yegâne çözüm, Mustafa Kemal'le anlaşmaktadır.

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Üçüncü Komintern'de başkan Zinovyev'in nutkunu yayınladı. Bu yazı, neredeyse kelimesi kelimesine İngiliz istihbarat raporundan iktibas edilmiştir:

> [The Times'in sahibi] Northcliffe, Kemalistlerin Bolşeviklerle olan bağlantısını çok büyük bir tehdit olarak görmüş olmalıdır ki *The Times* gazetesi bu ilişkiyi sütunlarında sürekli olarak işlemiştir. Bu algının altında İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve istihbarat kaynaklarının sağladığı bilgilerin de payının olduğunu düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. Haberlerin yansıtılma şekilleri, öyleyse genel anlamda yukarıda belirtilen İngiliz elitinin bakış açısının bir parçası ve özelde de İngiliz ulusal çıkarlarını ön plana çıkaran bir anlayışın ürünüdür. Bazı haberlerin yansıtılma şekilleri ve bunun istihbarat raporlarındaki dille sunulması bu dönemde İngiliz istihbarat birimlerinin en azından *The Times*'in İstanbul muhabirine "haber" sağladığını göstermektedir. Bunun en çarpıcı örneği Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında anlaşmazlıkların çıktığı 1921 yazında toplanan III. Sosyalist Enternasyonel'de başkan Zinovyev'in yaptığı konuşmanın Ankara Hükümeti ile ilgili olan kısmının *The Times*'da yer alma şeklidir. Gazetenin İstanbul muhabiri tarafından aktarılan Zinovyev'in Ankara Hükümeti ile ilgili sözleri ile ilgili haber o tarihte İngiliz istihbaratı tarafından aylık olarak hazırlanan rapordaki ilgili bölümle nerede ise kelimesi kelimesine aynıdır.[5262]

The Times gazetesinin bir başka haberinde Lloyd George koalisyon kabinesi tenkid ediliyor: *Ateşkesten bu yana Mezopotamya'daki yarı göçebeler için 150.000.000 sterline yakın para harcarken, kendi gecekondu bölgelerimiz için 200.000 sterlin bulamıyorlar ve 1918 Eğitim Yasası'nın öngördüğü tüm harcamaları durdurdular*.[5263]

İngiliz mümessil Baird, Sofya Ortaelçisi Peel'e rapor teslim etti. Mustafa Kemal, Yüzbaşı Cevad Abbas'ın (Gürer) 12 Temmuz tarihli mahrem telgrafında belirttiği hususları tasdik ettiğini bildirmiş lâkin *Yugoslavya ile arayı bozmamak için ihtilâl akımının ilk olarak Makedonya'nın Yunan sınırında başlatılmasını* emretmiştir.[5264]

19 Temmuz 1921. İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph*, Yunan matbuatından iktibaslar yaparak *Zamansız Sevinçler-Sahte Zafer Raporu* nam haber neşretti. *Kütahya'nın alınması üzerine Atina halkı coşmuş* vaziyettedir, *kilise çanlarının durmadan çaldığı* bildiriliyor. *Venizelos taraftarı "Elefteros Typos" gazetesi Yunanistan'ın yeni isteklerini anlatıyor. Yunanistan, barışı İstanbul'da dikte edecektir*. *Venizelos vaktiyle İzmir dahil bütün Aydın vilayetini, Bursa vilayetinin bir parçasını, Trabzon yöresinde özerk bir bölge (Pontus) kurulmasını, İstanbul'un uluslararası bir devlet olmasını istemişti. Şimdi Yunan orduları zaferler kazanıyor. Kütahya'dan sonra Eskişehir de ele geçirilince, Yunan orduları artık Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni hesaba katmayacaklar. Yunan Hükümeti dikkatini İstanbul'a çevirecek*.[5265]

5261 FO, 371/6473, E 8403, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 18 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 935-936.

5262 Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 301. Mukayese edilen kaynaklar: (i) The Times, 18 July 1921, *Arms and abuse for Turks. A Moscow outburst* (Constantinople Correspondant). (ii) TNA, CAB/24/127, p. 45, *A monthly review of revolutionary movements in British dominions overseas and foreign countries*, No. 33, July 1921.

5263 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 389.

5264 FO/5812/C 15671; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.

5265 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 135.

20 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mektub gönderdi. Buna göre, *1921 yılı Mart ayında Ziraat Bankası'nın hükûmete 100,000 lira borç vermesi ve Reji'nin Osmanlı Hükûmeti'ne ait hisseyi ödemeye razı olmasıyla birikmiş olan 1,951,700 lirayı ödemesi neticesinde çalışanlara az da olsa ödeme yapılabildi. Beklenmeyen gelirler Osmanlı maliyesini iflasın eşiğinden döndürmüş olsa da tehlike henüz geçmemiştir*. *1921 yılı ortalarında maliye hasılatı iyice azaldı. Memur maaşları ortalama iki ya da üç ay gecikmeli olarak ödenebiliyor*.[5266]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümeti ordusunun *Yunan saldırısı önünde ani olarak ve Türk'lerce asla beklenmedik bir biçimde çökmesi* Bâb-ı Âlî'deki Tevfik [Okday] Kabinesinin *dengesini bozdu*:

> "Tevfik Paşa, Salih, Ali Rıza ve Sefa Bey, istifa etmekten yanadırlar, ama İzzet Paşa ve Kabine'nin geriye kalan üyeleri buna karşı çıkıyorlar. Güvenilir bir kaynaktan bildirildiğine göre, Mustafa Kemal, son günlerde, İzzet'e gönderdiği bir mesajda, Anadolu'daki durum hakkında güvence veriyor ve Kabine'ye, ne pahasına olursa olsun, varlığını korumasını öğütlüyordu."
>
> Aynı raporda, "güvenilir olduğunu sık sık kanıtlayan Ulusçu bir kaynaktan" sağlanan şu bilgi veriliyordu: "Temmuz ayının ilk yarısında, Sovyet yönetiminin yardımı olduğuna inanılan yarım milyon Türk Lirası tutarında (altın) para Ankara'ya ulaşıyor ve memurlarla askerlerin maaşları altın olarak ödeniyordu (resmi kur: bir altına karşılık TL 5)".[5267]

Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'e cevabı: *Teşkilâtı Esasiye Kanununda cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur.*[5268] Von Mikusch'a göre Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'i *aldat*mıştır:

> Başlıca zorluk ve en ciddi görüş ayrılığı kendisini anayasada, daha doğrusu boşlukta bırakılmış bulunan saltanat sorununda gösteriyordu. Bu konuda muhalefet tehlikeli olabilirdi, çünkü aslında bütün ülke ve ordunun büyük kesimi arkalarındaydı. Daha çok parlamentonun dışında bulunan, bu saltanat yanlılarının önderi General Kazım Karabekir Paşa'ydı. Nitekim bir yazıyla Mustafa Kemal'i, saltanata dokunulmaması konusunda açıkça uyarmıştı. Yen anayasanın, demişti, hükümet şeklinde böylesine bir köklü değişiklik hakkında tüm ülkenin görüşü alınmadığı sürece, hiçbir geçerliliği olamaz. Sonra da tehdit edercesine yazısını şöyle bitirmişti: "Bir cumhuriyet hükümeti kurulmasını, her ne pahasına olursa olsun engellemeyi kendime amaç edinmiş bulunuyorum".
>
> Korktukları şey hep aynıydı. Mustafa Kemal padişahlığa kendisi yükselemezse, diktatör olabilmek için saltanatın başını saf dışı etmek isteyecekti. Onu ölçüsüz bir yükselme hırsına kapılmış sanıyorlar ve iktidara ulaşmak çabasını da yalnız bununla açıklıyorlardı. Kazım Karabekir Paşa bütün ordunun saydığı bir kişiydi, sözünün ülkede büyük ağırlığı vardı. Böyle biri elbette hasım yapılmamalıydı, en azından şu günler böyle bir tutum için hiç de elverişli değildi. Mustafa Kemal kendisine bir yazıyla cevap vererek, anayasanın kesin ve son şeklini almış bir şey olmadığını, sadece demokrasi ilkelerini yönetime getirmekle sınırlı kaldığını belirtti. "Bu yasa[da]" diyordu, "Cumhuriyet düşüncesini ifade eden hiçbir şey yoktur. Saltanatın yerini yakında bir cumhuriyet rejiminin alacağı yolunda, bazı kimselerin ileri sürdüğü görüşler ise, tümüyle ham hayal ürünüdür".
>
> Düpedüz kandırma manevrasıydı bu, böyle davranmakta da yerden göğe kadar haklıydı, zorunluluklar itiyordu onu bunlara. Dürüst asker mizaçlı Kazım Karabekir Paşa'nın rahatlamasına da bu kadarı yetmişti, ancak çok sonraları kendisinin aldatıldığını farkedecektir.[5269]

5266 FO, 371/6543, E 8508; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 767.

5267 FO 371/6473/E 9074, R.V.O., İstanbul, 3.8.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 200.

5268 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 157.

5269 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 120-121.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Oldukça yetkili bir kaynaktan* temin ettiği bilgiler arasında Kemalistler ile İttihaçılar-Bolşevikler arasındaki münasebet mevzu bahis edilmiştir: *Mayıs ayında, Kars'da, Kafkasya'daki Bolşevik güçleri komutanıyla Bolşevik yandaşı Enver'ci grubun delegesi olduğu söylenen kıdemli bir Türk subayı arasında oldukça gizli bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, Kemalist'ler Yunanlı'larca kesinlikle yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusunun Anadolu'ya girmesi; Kemalist'ler durumlarını korurlarsa, Bolşevik'lerin İran'a karşı yürümeleri karar altına alınmıştır. Başka bir kaynaktan sağlanan bilgi bu haberi doğruluyor*.[5270]

Atina'daki Britanya Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Kütahya'nın zaptedilişi haberi Atina'ya 18 Temmuz akşamı geç saatlerde ulaştı ve mecliste başbakan tarafından açıklandı. Kiliselerin çanları çaldı ve halk yığınları alkışlarla tabancalar vs. patlatarak hemen hemen bütün gece sokakları dolaştı. Halk kitleleri sabahın erken saatlarinde iki defa Majestelerinin elçiliğini ziyaret etti ve Büyük Britanya'yla başbakanı alkışladı. Başka elçilikleri ziyaret etmedi. Dün sabah yüz bir pare top atıldı ve katedralde resmi şükran ayini yapıldı.
>
> Bütün gazeteler, Yunanistan'ın gördüğü bu en büyük zafer için heyecanlı övgüler yayımlıyorlar ve bazıları bunun dünyanın en kesin savaşı olarak bilineceğini yazıyorlar. Gazeteler dün bunu savaşın son zaferi olarak ilan ettiler ve sayıları elli bine ulaşan tutsak alındığı yolunda hikâyeler anlatıldı. Bugün şaraba biraz su katıldı ve hiç değilse bir gazete, Türkler kuzeydoğuya çekilebilmişlerse orada zaptedilecek pek kuvvetli mevkiler olduğunu belirtti.
>
> Bu sabah Dışişleri Bakanı bana hükümetin henüz hiçbir tafsilat almadığını fakat zaferin pek tatminkâr olduğuna dair Kralın başbakana telgraf çektiğini söyledi.[5271]

Curzon, Rattigan'a talimat gönderdi: *426 sayılı telgrafım. (8 Temmuz günlü ve Mustafa Kemal'le tasarlanan görüşme hakkında.) Fransa ve İtalya Hükümetlerine danıştıktan sonra, Mustafa Kemal 'e tekrar cevap vermenin gerekli olmadığını düşünüyorum. Kendisi görüşmenin yapılması için hâlâ istekliyse bundan sonraki adımı atmak ona (M. Kemal'e) düşer*.[5272]

Britanya Başvekili David Lloyd George'nin metresi Bayan Stevenson'un günlük kaydı: *D. (David Lloyd George), Yunanlıların Türklere karşı ilerlemeleriyle çok ilgileniyor. O ve Balfour (eski Dışişleri Bakanı) orda (kabinede) tek Yunan yanlılarıdırlar... Yunan saldırısının başarısızlığa uğramasından ve bizzat yanıldığının kanıtlanmasından çok korkuyor. D., siyasal onurunun, Anadolu'da kaydedilecek olaylara büyük ölçüde dayandığını... Yunanlılar kazanırlarsa, Versailles Antlaşmasının haklı çıkacağını ve Türk yönetiminin sona ereceğini söylüyor. Böylelikle, İngiltere'yle dost yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak ve bu İmparatorluk, Doğu'daki tüm çıkarlarımıza yardımcı olacak*.[5273]

21 Temmuz 1921. TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanı Mirliva İsmet (İnönü) Batı ordusunu taarruza kaldırdı. Milliyetçi kuvvetler, *Eskişehir'e doğru karşı atağa geçmişlerse de tam bir bozguna*

5270 FO 371/6473/E 9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 185.

5271 FO, 371/6524/E. 8397; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 131.

5272 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 108-109.

5273 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 173, dipnot 149. Bir başka kaynaktan anlaşılıyor ki Sonyel, Stevenson'un mühim bir ifadesini nedense iktibas etmemiştir: "Yunanlıları desteklemek için (savaş alanında değil, moral olarak) Kabine'de büyük bir mücadele verdi; oradaki Yunan yanlıları sadece kendisiyle Balfour... İstediğini elde etti ama Yunan saldırısının başarısızlığından ve kendisinin haksız çıkacağından çok korkuyor. Politik ününün büyük ölçüde Küçük Asya'da olanlara bağlı bulunduğunu söylüyor... Yunanlılar başarılı olurlarsa Versay Antlaşması yürürlüğe girecek ve Türk egemenliği sona erecek. İngiltere'ye dost yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak ve Doğu'daki çıkarlarımıza yardımcı olacak. Lloyd bu konuda haklı olduğuna inanıyor ve her şeyini bu kumara yatırmaya hazır." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 462. Alıntıdaki vurgu tarafımıza aid.

uğrayarak, darmadağın bir şekilde Ankara'nın batısına, [nehr-i] *Sakarya'ya doğru çekilmek zorunda kalmışlardı*r.[5274] *Ordunun gücü hemen hemen yarıya düşmüştü*r: 1.643 şehit, 4.981 yaralı, 374 esir, 30.122'si müsellah olmak üzere 30.809 firarî.[5275]

> Kafkaslar'daki Bolşevik Başkumandanı 20 [Temmuz] günü ordusunun yardımını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine sunmayı teklif etmişti. Aynı gün Yunanlar Eskişehir'e girmişlerdi. Ertesi gün, 21 Temmuzda, Türk kuvvetleri Eskişehir'deki Yunan kuvvetlerine karşı bir saldırıya geçmişlerdi. İngiliz Genelkurmayı bu rastlantıyı anlamlı buluyordu. Öyle görülüyordu ki, Türk kuvvetleri, Bolşevik yardımına muhtaç olmadıklarını kanıtlamak ve Eskişehir önünde Yunan ilerlemesini durdurmak istemişlerdi. Ama yine çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu son çekilme, İngiliz Genelkurmayında şu kanıyı perçinlemişti: Türk kuvvetleri artık tek başlarına Yunan ordusu karşısında duramayacaklardı. Olsa olsa dağılıp gerilla savaşına girişeceklerdi ya da Bolşevik yardımını kabul edeceklerdi.[5276]

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şu çarpıcı hususları ifade edecektir: [Mustafa Kemal] *Eskişehir-Kütahya Muharebesini kaybettikten sonra O'nu* [İsmet İnönü'yü] *atabilirdi. Atmadı. Tuttu. Niçin? Biliyor. Bunu daha ben bir yerde kullanacağım bunu diye. Meclis'te yani Parti'de şiddetli hücuma uğramıştır İnönü. Müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır. A. İ. - Ne zaman? H. B. - Bu muharebeden sonra. Eskişehir'in kaybından sonra. Hücuma uğramıştır ve müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır ve o tutanak da ortada yoktur. Ben aradım o tutanağı çünkü. A. İ. - Gizli tutanak mıydı? H. B. - Gizli tutanak ama, onu ben aradım aradım yok*.[5277]

Britanya'nın Galli Liberal Başvekili Lloyd George, Harbiye Nâzırı Sir L. Worthington Evans'a *iğneleyici ve alaycı bir mektup* gönderdi:

> Yunan karargahından öğrendiğime göre, Eskişehir ele geçirilmiş ve Türk ordusu tam anlamıyla geri çekilmeye başlamıştır. Bu olaya hangi yönden bakarsanız bakınız, haberin birinci derecede önemi vardır. Doğunun yarını, daha çok bu mücadeleyle saptanacaktır ve anladığıma göre Savaş Bakanlığı, neler olduğunu öğrenmek için en küçük bir çaba bile göstermemiştir... Bu koşullar altında yapılan savaşın incelenmesinin ilgi çekici olması dolayısıyla, Genelkurmayın Atina'dan, İstanbul'dan ya da buradan birini göndermesinin iyi olacağını düşünmemek elde değil. Bu saldırının yapılacağını hepimiz biliyorduk. Kurmaylar bu konuda şaşırtıcı bir gevşeklik göstermişlerdir. Kurmayların, iki ordunun ayrı ayrı kuvvetleri ve yetenekleri hakkında elde ettikleri bilgilerin gerçekler araştırıldığı zaman, hor görülen politikacıların verdikleri örneklere karşın, umulamayacak kadar hatalı olduğu anlaşılmıştır. Kurmaylar birkaç hafta öncesine kadar İstanbul'un yazgısı konusunda birleşiyorlardı. Bize korkunç Mustafa Kemal'in yenilmeyen ordusuyla, üç hafta içinde İstanbul'u alacağını söylemişlerdi.
>
> Bakanlığınızda "Haberalma Örgütü" diye bilinen bir örgütünüz yok mu? Neler olduğunu öğrenebilirdiniz. Anlaşıldığına göre tahminler yapmakta epey usta bir örgüt, ama haber almaya gelince ortalıkta görünmüyor.
>
> Bu işle sizin ilgilenmenizi rica ederim.[5278]

Britanya Başvekili Lloyd George'nin sekreteri ve metresi Frances Stevenson'un günlük kaydı:

5274 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 62. Mirliva İsmet (İnönü) komutasında Garb Cephesi ordusunun 60 ilâ 70 bin kişilik mevcudu bozgun ve firarlar sebebiyle 30 bin civarına kadar erimişti.

5275 Özlem Çankaya, *Milli Mücadele Döneminde Asker Firarileri* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 65. "Hele muharebenin başlamasıyla birlikte, bu olaylar daha da artarak ordunun muharebe gücüne etki yapacak dereceye yükselmiştir. Bu erlerin çoğu müsellahan gitmekte ve memleketlerine varıncaya kadar uğradıkları köylerde, soygunculuk yapmaktaydılar." (Çankaya, 2018, s. 95).

5276 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 148-149.

5277 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 297. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

5278 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 319-320.

> Lloyd George, Yunanlıların Türkler karşısında ilerlemeleriyle çok ilgileniyordu. Bakanlar Kurulunda Yunanlıları desteklemek için (savaş alanında değil, moral bakımdan) çok kavga yapmıştı ve Bakanlar Kurulunda Yunanistan yanlısı olarak kendisiyle Balfour'dan başkası yoktu. Öbürlerinin hepsi engel olmak için ellerinden geleni yaptılar: Savaş Bakanlığı çok kötü davrandı. Ama Lloyd George yolunu bulmuştu, yalnız Yunan saldırısının başarısızlığa uğramasından çok korkuyor ve bu korkusunun yersiz olduğunun kanıtlanmasını istiyordu. Lloyd George, siyasal ününün Küçük Asya'daki olaylara çok bağlı bulunduğunu söylüyordu ama, bana göre Küçük Asya'da olan şeylere halk hiç aldırmıyordu. Ancak Lloyd George, Yunanlılar Sevr Antlaşması'nı koruyabilirlerse, Türk egemenliği sona erecektir diyor. İngiltere'ye dost yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak ve Doğudaki bütün çıkarlarımıza yardım edecektir. Bu konuda çok haklı olduğuna inanıyordu ve bunun için her çeşit kumarı oynamaya hazırdı.[5279]

Britanya Harbiye Nezâreti, Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Harbiye Nezâreti, *Mustafa Kemal'e cevap konusunda General Harington'a "bir an önce" talimat verilmesi fikrinde olduğunu* bildiriyor *ve bu konuda Lord Curzon'un görüşünü* soruyor.[5280]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a, dünkü mahrem telgrafının mütemmim cüzü cümlesinden mahrem bir telgraf gönderdi. *Kütahya ve Eskişehir'in de işgali, Yunan halkının sevincini doruk noktasına* yükseltmiştir. *Atina katedralinde dinsel törenler* düzenlenmiş; "*tüm Yunan gazeteleri, kendi deyimlerince, "Yunan tarihinin en büyük zaferini" öv*müş, *bunun, askerî harekâtın son zaferi olduğunu öne sür*müşlerdir.[5281] Lord Granville:

> Eskişehir'in zaptedildiği haberi Atina'ya dün gece ulaştı ve Kütahya'nın düşüşündeki gibi sahneler yarattı. Çok büyük bir kalabalık sabahın erken saatlerinde Majestelerinin elçiliğine yine geldi ve Büyük Britanya'yı, Kralı ve başbakanı alkışladı. Bu sabah yine kilise çanları çaldı, 101 pare top atıldı ve ayin yapıldı.
>
> Yunan basını, tabii, her zamankinden daha heyecanlı ve Sevr Antlaşması kararlarının artık Yunanistan için yeterli olmadığını, (Yunanistan'ın) Küçük Asya'nın verimli topraklarını işletebileceği stratejik sınırları olması gerektiğini bildirmektedir. Birçok gazete, Eskişehir yolunun Ankara'ya değil, İstanbul'a gittiğini yazmaktadır. Bir hükümet gazetesi, Büyük Devletlerin şimdiki savaşı, büyük savaşın (Dünya Savaşının) bir devamı saymadıklarını, Yunanlarla Türkler arasında bir mesele olarak gördüklerini, pek güzel, öyleyse Yunanların bu görüşü kabul edeceklerini ve (şimdiki savaşı) yüzyıl önce başlayan (Yunan) bağımsızlık savaşının son aşaması olarak saydıklarını söylemekte ve yakında (Türklere) empoze edilecek barışın da yalnız Yunanlarla Türkler arasında bir sorun olmasını istemektedir. Yunanistan'ın empoze edeceği barış, aynı derecede Avrupa'nın da çıkarına olacaktır.[5282]

Lord Granville, Lord Curzon'a bir başka mahrem telgraf gönderdi. Granville, Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis'le mülakat etmiş, *Yunan yönetiminin, Kemalistlere karşı kazandığı zafer üzerine arabuluculuk zamanının geldiğine inanıyorsa, doğrudan Lord Curzon'a başvurması gerektiğini* söylemiştir. Baltazzis, *arabuluculukla ilgili herhangi bir davranışın Yunan çıkarlarına karşı olacağını; öteki Bakanların da bu konuda kendisiyle oydaş olduklarını; Eskişehir'in Yunanlıların eline geçtiği haberinin ardından, Yunan ordusunun henüz bitmemiş görevini bütün bütün yerine getirmesi*

5279 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 320. "Muhafazakârlar ayrıca Yakın-doğu konusunda da Yunanlılara pek az güvenebiliyorlar, Disraeli'nin çağındaki geleneksel *Koca ihtiyar Türk* zihniyetini yavaş yavaş yeniden benimsemeye başlıyorlardı. Lloyd George'un sekreteri ve samimî arkadaşı Bayan Frances Stevenson, anılarında Muhafazakârların *Bir Türk, herşeyden önce bir centilmendir* cümlesini kullanmaya başladıklarını yazıyordu. Gerçekçiliğini daima duygularla bağdaştıran bir parti için bu cümle yeterdi. Türklere artık başarılı bir *centilmen* olacaklarmış gözüyle bakılabilirdi." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 141.

5280 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 110.

5281 FO/6524/E 8397 & E 8464; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 174-175.

5282 FO, 371/6524/E. 8464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 134-135.

görüşünde Yunan Başbakanı Gunaris'in kendisiyle birleştiğini ve Kemalist akımının tamamen çökmek üzere olduğuna inandığını ifade etmiştir.[5283]

Britanya Hariciye Nezâreti, Yunan matbuat bültenindeki şu ifadenin altını çizip yanına soru işareti koymuştur: *Kütahya ve Eskişehir yenilgileri "Türk ordusunu savaş dışı etmiş"tir*.[5284]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Orborne derkenar kaleme aldı. *Atina'daki İtalyan ortaelçisi, Yunanlıların hemen hemen hiçbir sahra topu ve savaş gereci ele geçiremediklerini ve pek az tutsak aldıklarını* öğrenmiştir. *Bağlaşık çevrelerine göre, Mustafa Kemal, Anadolu'nun içerilerine çekilmeye iki ay önce başlamış; tüm gereçleri, dahası, Eskişehir'deki silâh atölyelerini daha içerilere taşıtarak, çekilme işini ustalıkla tamamlamıştır*. *Zaman, Kemalistlerden yana*.[5285] Sonyel, bir başka çalışmasında, Osborne'nin 17 Temmuz 1921 tarihli *Corriere Della Sera* gazetesinde münteşir "Türk Çıkmazı" nam makale hakkında kaleme aldığı derkenarını biraz daha tafsilatlı mevzubahis etmiştir:

> Yunan ordusu amacına ulaşmıştır, ancak düşmanın ordularını ne dereceye kadar yıkmış olduğu belli değildir... Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerde sonsuza kadar kalamazlar. Ulusal güçler büsbütün imha edilmemişse ve bir süre saldırıya geçemeyecek bir duruma getirilmişse, Yunanlılar muhtemelen pek yakında savaşı sona erdirmekte zorlanacaklardır. Resmi haber ajansının sözcüsü Mr. Beaumont, son iki bildirisinde, Yunanlıların, Eskişehir ellerine geçtikten sonra gözlerini İstanbul'a çevireceklerinden söz etmiştir. General Haringtон'un bildirmiş olduğuna göre, yeni Trakya tümenine "İstanbul tümeni" adı verilecektir. Yunanlılar şimdi taleplerini artıracaklardır. Ne Kral Konstantinos ve ne de Mustafa Kemal, kendi durumlarını tehlikeye düşürmeden özveride bulunabilirler. En makul uzlaşma şudur: Yunanlılar İzmir'i Türklere iade etmeli ama Doğu Trakya'yı yönetimleri altında tutmalıdırlar. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın bana bildirmiş olduğuna göre, Türkler düzenli geri çekilmişlerdir ve 16 tümenden 6'sı henüz savaşa girmemiştir. Vaktin Türklerden yana olduğu aşikârdır.[5286]

22 Temmuz 1921. *Yunan ordularının Eskişehir'e girdikleri günlerde K. Kirtcheff adında bir Bulgar*, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un Siyasî Müşaviri D. G. Osborne'yle *Mustafa Kemal namına* Londra'da görüştü. *Kirtcheff, 1918'lerde İngiltere hesabına çalışmış, İngiliz pasaportu almış, güzel İngilizce konuşan orta yaşlarda bir kimseydi*.[5287] Mustafa Kemal, sulh şartları takdim etmiş ve Sovyet Rusya destekli Enver'e karşı Müttefiklerden yardım taleb etmiştir:

> Mustafa Kemal, İngiltere ile anlaşmak istiyordu. Cenevre'deki Türkle, istenirse, İsviçre'de görüşülebilecekti. Onun İngiltere'ye girmesine izin verilirse görüşmeler Londra'da da yapılabilecekti. Mustafa Kemal, Bolşevik-Panislam planıyla karşı karşıya bulunuyordu, etrafındaki kimselerin çoğu bu planı kabule yatkın kimselerdi. Onun için İngiltere'yle görüşüp anlaşmak istiyordu.[5288]

> Kistchew, Mustafa Kemal'in gizli temsilcisi olan bir Türk'ün Cenevre'ye gönderildiğini ve görevinin amacının, İzmir'in geri verilmesi; Doğu Trakya'nın da ya geri verilmesi ya da özerklik tanınması ve İngiltere, Fransa ve

---

5283 FO/6524/E 8463; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 177. Curzon, Yunan başarı sağlarsa, Müttefiklere arabuluculuk yapmaları için müracaat edeceklerine kaniydi. Bu kanaatinde yanılmıştır. "İngiliz ortaelçisinin Yunan yönetimine yaptığı bu öneri, Yunan halkından gizli tutulmuş ve ancak 18.3.1922'de, Baltazzis'in Rumca *Kathimerini* gazetesinde çıkan bir mektubunda açıklanmıştı. Yunan generali Metaksas, bu konuyla ilgili olarak anılarında şöyle der: *Belirsiz bir zaferle sarhoş olan Yunan yönetimi, İngiliz önerisine karşı çıkıyor ve böylece ulusal soruna uygun bir çözüm bulunmasına ilişkin son fırsatı yitiriyordu*." (Sonyel, 1991, c. 2, s. 177, dipnot 166).

5284 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 134. Başvekil Lloyd George ise, Eskişehir'in Yunan tarafından işgal edildiğini öğrenince şunu söylemiştir: "Danışmalara inanmamak gerektiğini insan ancak hayat deneyleriyle öğrenebilir." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 182.

5285 FO/6523/E 8363İ Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 175.

5286 Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)*, 2011, s. 294.

5287 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 154.

5288 FO, 371/6523; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 154.

> İtalya'nın Üç'lü nüfuz bölgelerinin kaldırılması esası üzerinden bir barış yapılıp yapılamayacağını araştırmak olduğunu bildirmiştir. Kistchew'un bildirildiğine göre, Mustafa Kemal, aşırıların tutumu yüzünden serbest hareket edememektedir; fakat Müttefikler barış şartlarına razı olur ve malî yardım sözü verirlerse, Mustafa Kemal bir hükümet darbesi yapabilecektir. Böyle bir durumda, Ruslar, Doğu Anadolu'yu istilâ edebilir. Ancak, Mustafa Kemal de buna müttefiklerin desteğiyle karşı koyabilir. Ayrıca Hindistan'daki Bolşevizm ve Pan-İzlâmizm lehindeki propagandaya son verebilir.[5289]

Mezkûr vesikanın suretine müracaat edilince başka mühim ayrıntılara daha muttalî olunuyor. Mesela Kirtcheff / Kistchew, sabık Sadrazam Mehmed Talat'la irtibat hâlindeydi (*Ömer Faruk notu: Talat, Mart 1921'de bir Ermeni tarafından Berlin'de katledilmiştir*). Osborne, dolambaçlı yoldan gizlice temas kurmak yerine İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğiyle münasebet kurulabileceğini belirttiği vakit Kirtcheff, Mustafa Kemal'in Ankara'daki nazik vaziyetine dikkat çekmiştir. Ankara'daki İttihadçılar ve Bolşevikler, Mustafa Kemal'e iktidar ortakları olmuşlardır. Sovyet Rusya, rüşvetle adamlar satın almaktadır. Osborne, şayet Mustafa Kemal muktedir değilse onunla sulh akdetmenin beyhude olacağını ifade edince Kirtcheff cevaben demiştir ki: İngilizler malî (nakit borç), mübayaa (askerî malzeme satınalımı) kolaylığı vesair destekler verirse Mustafa Kemal, Ankara'da hükümet darbesi gerçekleştirerek müfritleri derdest veya katl edebilecek ve zikredilen sulh şeraitini TBMM'ye kabul ettirebilecektir. Kafkaslarda tahkimat yapmış vaziyetteki Sovyet Rusya'nın Anadolu'yu muhtemel işgali tehlikesine karşı Müttefikler Mustafa Kemal'e siyanet ederlerse bunun karşılığında da Hindistan'daki ve sair sömürgelerdeki *Bolşevik* ve *İttihad-ı İslâmcı* propagandalar sonlandırılacaktır. Garb yanlısı Türkiye, Müttefiklere pek fayda sağlayacaktır. Bolşevikleştirilmiş Kafkas cumhuriyetleri hürriyetlerine kavuşturulabilecek ve Sovyet Rusya'ya karşı Kafkasya'da sedd çekilebilecektir. Mustafa Kemal Yunan'ı İzmir'den tahliye etmek için cebre mecbur olmasaydı silâhlanmaya ve büyük çaplı askerî harekat yapmaya lüzum kalmayacaktı (*Ömer Faruk notu: Zımnen diyor ki Mustafa Kemal'in Garb Cephesindeki namlusu sadece Yunan'a nişanlı, Müttefiklere değil*). Osborne'nin belirttiğine göre Londra Konferansını müteakiben Mart 1921'de TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'yle (Kunduh) akdedilmiş andlaşmanın TBMM tarafından tasdik edilmemesi tecrübesi İngiltere'yi ihtiyatlı davranmaya sevketmektedir. Gayr-ı resmî mümessiller vasıtasıyla gizli görüşmeler yapılması ise rizikoludur, Sovyet Rusya deşifre ettiği vakit mümessilleri infaz edebilir. Osborne, Trakya meselesi müstesna teklifatı umumî anlamda makul addetmektedir. Bu vechile Bern'deki İngiliz Elçiliği, gizli mülakat için İsviçre-Cenevre'de hazır bekleyen Kemalist mümessille itimatname ibrazı kaydıyla temas kurabilir.[5290]

Komünist Enternasyonal Yürütmek Kurulu Sekreteri, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisine göndereceği Temmuz 1922 tarihli mektubunda konuyla ilgili şu cümleleri yazacaktır: [1921 yazında] *Asker kaçakçılığı, (kızgın ve acımasız) eşkıyalık, Yunan tarafına geçme olayları, Anadolu ulusal efsanesinin en çetin anıydı: Yunan Ankara'ya doğru ilerliyordu, Meclisin dörtte üçü hükûmete muhalifti, Mustafa Kemal her şeyi kabul ederek ve en çok gerçek bir devrimin (ister köylü devrimi, ister ulusal devrim olsun) patlak vermesinden korktuğu için, İtilaf devletleriyle gizlice barış hazırlığı yapıyordu*.[5291]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, 1066 numaralı kararname neşretti. Hükümet merkezinin Ankara'dan Kayseri taşınmasını âmir İcra Vekilleri Heyeti kararı, TBMM tarafından *aynen kabul edilmedi*. *Yalnız*

5289 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 136-137.

5290 FO, 371/6523, Memorandum by Mr. Osborne; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 550-551.

5291 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 33, Klasör 1_6, Belge: 36-44 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 221.

âilelerle esyâ-yı zâ'ide şimdiden naklolunacakdır. Meclis ve hükûmet yeni karâr ittihâz edilinceye kadar Ankara îfâ-yı vazîfeye devâm edecekdir.[5292]

23 Temmuz 1921. Yunan matbuat bülteni neşredildi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas'ın beyanına göre Kütahya-Eskişehir Muharebesi cephe hattı *büyük savaşta Fransız batı cephesinden daha uzundu*.[5293]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi. *Atina'da, Genel Kurmay Başkanlığı, ele geçirilen tutsaklar ve savaş gereçleri konusunda kesin ayrıntı yokluğundan daha tutumlu davranmakla birlikte, Kemalist ordusunun "savaş aracı olarak değerini büyük ölçüde yitirdiğine" inanıyor*.[5294] Atina'daki Britanya Elçisi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. Yunan matbuatına kalsa Mustafa Kemal'e karşı *ezici ve kesin zafer kazan*ılmıştır. Fakat hakikat tam da öyle değildir:

> Atina'da Genelkurmay, alınan esirler hakkında tafsilat olmadığından, daha ölçülü bir tutumda olmakla birlikte, milliyetçi ordunun (Türk ordusunun) savaş gücü olarak değerini büyük ölçüde yitirdiğine emindir. 21 Temmuzda milliyetçiterin başarısız karşı saldırısından sonra başlayan hücum ve kovalama sonunda, (Mustafa) Kemal'in ordusunu ikiye böldüklerini, iki grubu Ankara demiryolundan uzaklaştırdıklarını, birini kuzeydoğuya, diğerini de güneydoğuya sürdüklerini söylüyorlar.
>
> Atina'da Genelkurmay, bundan sonraki harekâtın Ankara gibi coğrafi noktalardan ziyade, "düşman" kuvvetlerine karşı yöneleceğini söylüyor. Şimdi Lefke'de bulunan 11. Tümen, büyük olasılıkla İzmit ile Geyve bölgesini temizlemek için kullanılacak.
>
> Yeni kurulan "İstanbul Tümeni" için asker taşıyan gemiler, birkaç gündür Pire'den Trakya'ya yollandı.
>
> Anadolu hakkında birçok haberalma kaynağı bulunan İtalyan elçisi, Yunanların aslında hiçbir malzeme ya da top ele geçiremediklerini ve nispeten pek az esir aldıklarını; (Mustafa) Kemal'in iki ay önce çekilmeye başladığını, Eskişehir imalathaneleriyle birlikte bütün malzemesini alıp götürmüş olduğunu öğrenmiştir.
>
> Acaba İstanbul'daki başkumandan, gerçek Yunan başarıları ve Türklerin moral bozukluğu hakkında bir tahminde bulunamaz mı?[5295]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: TBMM Hükümeti, *Moskova Antlaşmasının onaylanmasını* ertelemektedir.[5296]

24 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

> Yunan Yüksek komiseri dün akşam benimle görüşüp Yunan zaferlerini haber verdi. Başarılarının tam olduğunu, Kemalist direnişin artık maziye karıştığını söyledi. Bundan sonraki adım Anadolu'da antikemalist ihtilal olacakmış. Ben bu görüşün biraz iyimser olduğunu söyledim. Kemalistlerin yenilgisi gerçekten kesin ise, Anadolu'da antikemalist bir hareket olması çok muhtemeldir.

Rattigan *Bolşeviklerle Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmelerinden kaygı duyduğunu ve İstanbul Hükümeti çevrelerinden sızan bir habere göre de Ankara Hükümetinin Bolşevik askerlerden yardım istediğini söyledikten sonra* şu cümleleri kaydetti:

5292 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 224-225.

5293 FO, 371/6524; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 137.

5294 FO/6524/E 8513; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 175. Sonyel, görüldüğü üzere, Şimşir gibi tafsilat vermemiştir.

5295 FO, 371/6524/E. 8513; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 139.

5296 FO/6524/E 8463; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 160.

> Anadolu köylüsünün savaştan usanmış olduğunu ve kendisine barış getirecek ılımlı bir hükümeti destekleyeceğini her zaman hissettim… Kanaatimce tek umut, etrafında barışçı ahalinin toplanacağı müttefiklerin sempatisini kazanmış birleşik, güçlü bir ılımlı hükümet kurulmasıdır.[5297]

Yunan başarısı, İstanbul'da, Kemalistlere karşı olan çevrelerde de bir akım yaratıyor; bu çevreler, Kemalist orduları yenilirse, bir hükümet darbesi yapmayı plânlıyorlardı. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı isyan çıkacağına inanıyordu. İngiliz Yüksek Komiser vekili Frank Rattigan, bu isyanın Bolşevik-Enver grubu tarafından başlatılarak, savaşı sonuna dek sürdürmek amacı gütmesinden kaygılanıyor; Yunanlılara, aşırı davranmamalarını ve Ankara'daki ılımlıların işbaşına geçerek barışı (Sevr'i) imzalamalarını kolaylaştırmalarını öneriyor; aksi durumda, tüm Türk halkının kendilerine karşı birleşerek direnişi belirsiz bir süre sürdürmeleri ve bunun sonucu olarak her iki yanın felâkete uğraması olasılığına değiniyordu.[5298] Diğer bir deyişle Yunan ilerleyişi Mustafa Kemal'in devrilmesine sebebiyet vereceği için dizginleniyor. Lâkin milliyetçi hareketin Müttefikler aleyhine kontrolden çıkması anlamına gelecek nitelikli bir millî birliği teşekkülü de engelleniyor.

> Yunan ordusu, Mayıs 1919'da Çerkes Ethem, Yörük Ali, Demirci Efe ve diğer direnişçilerin karşı koyması sonucu değil, İngiltere'nin daha ileriye gitmelerine izin vermemesi nedeniyle belli bir bölgede kalmıştır. Yunan devlet adamları ve komutanları en çok bundan yakınıyorlardı. Bu bölümde kitabını özetlemeye çalıştığımız Yunanlı yazar da, işte buna parmak basmaktadır. Yunanlılar, Anadolu'yu işgâl için geldikleri yanılgısı içindeydiler. Oysa, İngiltere'nin onlara verdiği görev, Batı Anadolu'nun belli bir kesiminde, İngiliz ve batılı ülkelerin çıkarlarını korumaktı. Neden sonra, Yunanlılar Anadolu içinde ilerleme iznini koparabilmişler ve Polatlı önlerine kadar gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın düzenli ordu kurmasına fırsat vermeden, Yunanlılar Mayıs 1919'da ilerleseler ne olurdu? İnsan gücünden yoksun küçük Yunanistan, Anadolu bozkırlarında kaybolur gider, daha uzun ve kanlı bir savaştan sonra, Polatlı önlerinden değil de, Erzurum dolaylarından geri çekilerek, elbette ki yine İzmir'den denize dökülürdü.[5299]

Prens Sabahaddin'in *meşru savunmayı tebrik eden telgrafı Meclis'te okundu*.[5300]

Yunan matbuat bülteni neşredildi: *Türklerin hâlâ doğuya doğru çekildikleri* bildiriliyor*. Uçaklar öyle haber vermişler*dir.[5301]

24 Temmuz-13 Eylül 1921 arasında bir tarih. Yunan'ın Ankara'yı tehdit ettiği ve İttihadçıların Mustafa Kemal'e darbe yapmaya hazırlandığı hengâmda Çankaya'ya muvasalat eden İttihad ve Terakki Cemiyeti eski genel sekreteri Sabataycı Mithat Şükrü (Bleda), Mustafa Kemal'in davetlisi olarak akşam yemeği için köşke kabul edilmiştir. Bıçak sırtı bir ahvalde Mustafa Kemal'in kehânetvârî sözleri fevkalâde dikkat çekicidir:

> Yemek esnasında bir münasebetine getirip sordum:
>
> - Paşam, askeri vaziyeti nasıl görüyorsunuz?
>
> Cevabı çok kati ve kısa oldu; dudaklarından dökülen cümle aynen şöyleydi:

5297 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 155. Mustafa Kemal'in Nisan 1923'de Birinci Meclis'i fesh ettirip Garb yanlısı *kız gibi bir meclis* yapacak ve Lozan'ı imzalattıracak olması, bu babda, calib-i dikkat bir hadisedir.

5298 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 396.

5299 Nurdoğan Taçalan, *Hasan Tahsin*, 1998, s. 199, dipnot *. Nitekim Halide Edib Adıvar, Mustafa Kemal'le arasındaki şu muhavereyi nakletmiştir: "*Eğer Ankara'ya gider de bizi geride bırakırsa, ne yaparız?* diye sordum. Korkunç bir kaplan gibi güldü: *Bon voyage, messieurs, derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda mahvederim.*" Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* içinde (c. 3, s. 16). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

5300 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 624.

5301 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 140.

- Yunan ordusunu pek yakında denize dökeceğim, bunu iyi bilin…

Yemekten önce birkaç kadeh içmişti ve sofrada devam ediyordu. Ne yalan söyleyeyim onu böyle konuşturanın biraz da içtiği rakı olduğu zehabına kapılmaktan kendimi alamamıştım. Zira Mustafa Kemal'in denize dökeceğim dediği düşman Ankara'nın burnunun dibine gelmişti. O, herkesi etkileyen konuşmasıyla beni de inandırmıştı, bütün tereddütlerime rağmen söylediğini yapacağına içimde bir inanç doğdu ve lâf olsun diye sordum:

- Pekiyi ama, İstanbul'dakiler ne olacak Paşam? Herifler her tarafı işgal ettiler.

Kır düşmeye başlayan uzunca bıyıklarını elinin tersiyle sıvazlayarak (o zaman tıraşsızdı) şu cevabı verdi:

- Onlar kendiliklerinden hem de bayrağımızı selamlayarak gidecekler…

Bu sözlerin bir gün gelip aynen tahakkuk edeceğini nasıl kabullenirdim, nasıl akla gelirdi böyle bir sonuç? O zamanki durum gözönünde tutulursa böyle bir lâfı başkası söylese akli muvazenesinin bozuk olmasından kuşkulanabilirdim. İstanbul karadan ve denizden düşman ve müttefik devletlerinin orduları tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ötekiler çıksa İngilizler kıpırdamazlardı. Mustafa Kemal Paşa derme çatma kuvvetleriyle üç büyük orduyakarşı hangi mucize ile galebe çalacaktı… Gazi sözlerine şöyle devam etti:

– Neler yapacağımı herkes gibi sen de duyacak, göreceksin ve herkes gibi sen de şaşacaksın…[5302]

25 Temmuz 1921 evveli. *İngiliz arşivlerinde bir İzzet Hükümeti kurma girişimine rastladım. Sanırım Bulgar olan Cyril Kyrtcheff adında biri Temmuz'da İngiliz Dışişleri'ne, D. G. Osborne'a başvurmuş. "Arkadaşları" (kimler ?) İstanbul'daki İngiliz elçisi ve İzzet'in huzurunda, başında İzzet'in bulunduğu bir hükümetin kurulmasını konuşmaya hazırmışlar. Bu hükümette şimdiki hükümetten üç kişi de bulunacakmış, yani karma bir hükümet olacakmış. Konuyu bu yoldan mı yürütmeli yoksa askeri durumun Türkler lehine gelişmesini mi beklemeliymişler, bu konuda bakanlığın tutumunu soruyordu. Bu adamın kim olduğu, kimin adamı olduğu, ne yapmaya çalıştığı karanlık noktalar olarak görünüyor. Fakat Osborne'un Kyrtcheff'in girişimini tümüyle püskürten 25 Temmuz günlü mektubunun metni var. Bir kez istenen pasaport kolaylıkları reddediliyordu. Olay Kyrtcheff'in özel bir kişi olarak gelip bir öneride bulunması ve bu önerinin reddedilmesinden ibaretti*.[5303]

25 Temmuz 1921. Lord Curzon'un Siyasî Müşaviri ve Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden D. G. Osborne'nin derkenarı:

Enver'i Mustafa Kemal'in yerine geçirmek için Ankara'da bir hükümet darbesi yapılması olanaklı görünüyor. Esasen böyle bir darbenin ilk belirtilerini gösterecek kanıtlar vardır. Eliava (?) önderliğinde yeni bir Bolşevik kurulu, yerel İttihatçı-Komünist partisinin gittikçe artan etkisi; Türkiye'nin Kafkas hududuna Bolşevik askerleri yığılması. Bu arada, Mustafa Kemal, şimdiye dek çok başarılı olan Yunan saldırısının gerginliğine katlanıyor.[5304]

Atina'daki Britanya Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Atina'daki İngiliz ataşemillterinin toplayacağı bilgileri günü gününe Londra'ya telleyeceğ*im. *Ama burada (Atina'da) elde edilen bilgilerin hiçbirinin güvenilir sayılamayacağını lütfen Harbiye Bakanlığına anlatınız*.[5305]

26 Temmuz 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Muhtırada, TBMM İstanbul mümessili Hamid'in (Hasancan) TBMM Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine göndermiş olduğu 23 Temmuz

---

5302 Mithat Şükrü Bleda. (1979). *Bir İmparatorluğun Çöküşü* içinde (s. 152). İstanbul: Remzi Kitabevi.

5303 FO 371/6473, E 8652/1/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 327-328.

5304 BNA, FO, 371/6473/E 8417; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 396.

5305 FO, 371/6524/E. 8501; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 140.

tarihli mahrem telgrafın bir sureti yer alıyor. Hamid'in belirttiğine göre *Fransız'lar, Yunan saldırısına karşı koymanın ve onlara karşı savaşabilecek Türk Ordusu'nun varlığını sürdürmesinin, Yunan ordusunu yenmek olanaksız olsa dahi, ilerideki barış görüşmelerinde Ulusçuların durumunu geliştireceğini söylüyor; durumun Türk'lerden yana gelişeceğine inanıyorlar; dolayısıyla Eskişehir ve Kütahya'nın düşmesi onları etkilemiyor*.[5306]

Britanya Hariciye Nezâreti, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Muhtıra zeylinde Lord Curzon'un Rattigan'a göndermiş olduğu telgraf sureti yer alıyor. Curzon, Korgeneral Haringtон-Mustafa Kemal mülakatı meselesinin sonlandırıldığını belirtiyor.[5307]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) hem kendisiyle hem İtalyan Fevkalâde Komiseriyle görüşmektedir. Ahmed İzzet, *kendisiyle bir uzlaşmaya varılırsa, bunun, kendinden yana olduğunu iddia ettiği "tüm Anadolu, BMM ve ordunun yüzde 65'i tarafından kabul edileceği" yolunda yüksek komiserlere güvence* vermiştir.[5308]

Rattigan, Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre işgal ve malî çöküş içindeki Bâb-ı Âlî'nin *harcamaları tamamen İtilâf temsilcilerinin denetimi altında yapıl*maktadır. *Hükûmet malları Londra'daki müzayedelerde satışa çıkarıl*mıştır. *Çok sayıda devlet memuru görevden alın*mıştır. *Ayrıca Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere mali bir reform yapacağına dair söz ver*miştir.[5309]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. *Türkiye Komünist Partisi'yle Enverci Parti özdeşti*rler. *Kemalcilere göre Enver vatan düşmanı*dır.[5310]

Yunan İşgal Kuvvetleri Karargâhında içtima. Yunan ordusunda cephane yetersiz. Başkumandan General Papulas, *danışmanlarına düşüncelerini sordu. Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve III. Harekat Dairesi Başkanı Sarıyannis, her zaman olduğu gibi eylem yanlısıydı ve düşmanın bozguna uğramasından, moralini de yitirmesinden yararlanarak en az gecikmeyle ordunun ilerlemesini öğütledi*. 4'üncü Şube Erkân-ı Harbiye Reisi Spyridonos ise ordunun *cephane yokluğu nedeniyle hemen ilerlemenin söz konusu olamayacağını, daha sonra yapılacak ilerlemeye gelince de, Sakarya'dan öteye gidilirse son seferin ardından bozulan ulaşım hatlarının ve araçlarının büyük yük altına gireceğini, malzemenin yetiştirilememesi tehlikesiyle karşılaşılacağını ileri sürdü*. *Ankara üzerine ilerlemek, ciddi ve belki de kesin bir yenilgiyle karşılaşma tehlikesini göze almak demekti.* Papulas'ın Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Pallis ise *ilerlenmesi yolundaki Sarıyannis'in görüşüne kuşkuyla katıldı*:

> Bir uzlaşmaya varılarak, bir süre dinlendikten ve düzenleme yapıldıktan sonra ordunun Sakarya'ya kadar ilerleyebileceği yolunda Hükümete öğüt verilmesi kararlaştırıldı: "Düşman, Sakarya halkası içinde direnişe kalkışırsa, ordu bu direnişi bastıracak ve bundan sonra bir tümen ya da gerekirse bir kolordudan oluşan bir kuvvetle Ankara'yı bir süre için işgal edecek ve düşmanın Ankara'daki malzemesini, demiryolunu tahrip ettikten sonra çıktığı yere dönecektir."[5311]

5306 FO 371/6524/E 8783; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 199.

5307 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 110.

5308 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 334-335; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 156, dipnot 54.

5309 *Documents on British Foreign Policy*, Vol. IV, p. 327-328; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 769.

5310 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 336.

5311 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 323.

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, mahrem telgraf göndererek Hariciye Nâzırı Lord Curzon'u Yunan matbuatından haberdar ediyor. Milliyetçi gazetelere göre *Sevr koşulları Yunanistan için artık yetmiyor. Yunanistan, stratejik açıdan uygun sınırlara sahip olmalı ve bu sınırlar içinde Küçük Asya'nın verimli topraklarından yararlanmalı. Bazı gazeteler, yolun Eskişehir'den Ankara'ya değil, İstanbul'a uzandığı yazıyorlar*.[5312]

İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph*, İzmir muhabiri A. Beaumont'un Yunan Başvekil Gunaris'le mülakatını neşretti: *En ciddi bir şekilde, barışa giden en kestirme yol, İstanbul sorununun çözümlenmesidir*.[5313]

27 Temmuz 1921. Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığı, Bahriye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Eskişehir'de Türklerin "başarıyla çekildikleri, yalnızca 100 esir verdikleri" belirtiliyor*.[5314]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Kanaatimce şimdi milliyetçi ordunun kötü bir durumda olduğuna ve artık direnme ya da saldırma gücü kalmadığına kuşku yoktur*.[5315]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *Sabahleyin Liman Dairesi'ne gittim. Kavak Liman Reisi Yüzbaşı Fuat Bey gelmişti. Gece ve gündüz gözetleme icrasıyla neticenin her gün muntazaman bildirilmesi hakkında görüştük ve bir karar kabul ettik. Kontrol'deki David için de görüştük. Asıl kontrol İngiliz zabiti de para alıyormuş. David de arada vasıta oluyormuş. Şimdi yeni bir zabit gelmiş, bununla henüz anlaşamamış. Bu konuda Fuat Bey tahkikat ve takibat yapacak*. Belirtildiğine göre David Sahakkulu, Müttefiklerin kontrol heyeti tercümanıydı ve millîcilerin Anadolu'ya silâh sevkiyatı işlerine yardım etmişti.[5316] David Sahakkulu, İran vatandaşı bir Ermeni idi.[5317]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1522 numaralı telgraf keşide eyledi: *Yunan'lıların delalet ve teşvikiyle buradan bir Anadolu cemiyeti teşkiline ibtidar olunmuştur. Bu cemiyet İstanbul'la Anadolu'nun istila altında bulunan mahallinde Büyük Millet Meclisine Mukabil olmak üzere bir Meclisi müessesen teşkiline dair propaganda yapılacaktır. Meclisi müessesan toplanınca başına geçecek olan Sabri Efendi Sadriazam olarak Ankara Hükümetinin ademi meşruiyeti ilân edilerek İngiltere'nin delâlet eyliyeceği bir hükümet teşkil olunacaktır. Bunun gayet mektum tutulması lâzımdır. Zira ufak bir teraşşuh buradaki menbaımı kapar. Ferman 27 Temmuz 337*.[5318]

5312 *Confidential Print*, 9010; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 175.

5313 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 138.

5314 FO, 371/6524; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 136.

5315 FO, 406/47, p. 28, No. 16; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 142.

5316 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 482. "27 Temmuz 337 (921) Çarşamba: Kavaktaki İngiliz kontrolunda bulunan Davit'in tavassutu ile İngiliz zabitinin para aldığı Kavak Liman Reisi Yüzbaşı Fuat Beyden öğrenilmiştir. Karadenize boş nakliye gemilerinin çıktığı haber alınmıştı. Boğazın gece ve gündüz tarassudu ve neticenin her gün Felah Grubuna bildirilmesi için Kavak Liman Reisi Yüzbaşı Fuat Beye vazife verildi." Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 199.

5317 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 109, dipnot 55.

5318 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 346. "Sabri Efendi"den kasıt sabık Şeyhü'l-İslam Mustafa Sabri Efendi'dir mamafih onun, Yunan tertibinde hareket etmesi pek mümkün değildir binaenaleyh bu istihbaratın sıhhati fevkalade zayıfdır.

Yunan Başvekil Gunaris ve Harbiye Nâzırı Theotokis Kütahya'ya muvasalat ettiler. Yunan karargâh-ı umumîsinde harb şûrası yarın toplanacak.[5319]

Atina'daki Britanya Askerî Ataşesi Miralay Hoarne Nairne Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Yunan kuvvetlerinin Türk ordusuyla irtibatı yitirdiklerini, ancak uçaklarla Türkleri izieyebildiklerini* yazıyor.[5320]

İzmir'deki Amarikan Başkonsolos Washington'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Türkler yenildi; Yunanlılar dilerlerse Ankara'ya yürüyebilirler*.[5321]

Anadolu Ajansı, *Avrupa matbuâtınca resmî sıfatlar izâfe* edilmiş olan Bekir Sami'nin (Kunduh) *hükûmet tarafından hiç bir vazîfe-i resmiye verilmediğini* duyurdu.[5322]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Yunanistan'ın, Eskişehir'de kazandığı zaferin ardından, ordusunu İstanbul'a yönlendirip yönlendirmeyeceği olasılığı tartışılmakta*dır. *Ancak Yunanlılar İstanbul'a ilerlemeleri durumunda kentte konuşlanmış, İtilaf Devletleri birliğinin engellemesi ile karşılaşacaktır. Yunanlılara ekonomik destek verdiği düşünülen İngiltere, Yunan yönetimini İstanbul'u işgale kalkışmaması konusunda uyardı*.[5323]

28 Temmuz 1921. Kral Konstantin riyasetinde içtima eden Yunan harb encümeni, *düşmanı Ankara'ya kadar izlemek* hususunda oybirliğiyle karara vardı.[5324] Harb encümeni içtimaında zabıt tutulmamıştır. Daha da çarpıcısı, 4'üncü Şube Kurmay Başkanı Stratigos'un belirttiğine göre encümende hain vardır: *Meclisin toplandığı salonda Kemal'in kurmaylarının gözü vardı [Kemalistler haber alıyorlardı]*.[5325]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) Bâb-ı Âlî yönetiminin *korkularını* dile getirmiştir. *Düşmanca davranışların mümkün olan en erken vakitte sona ermesini; İngiliz yönetiminin en azından kabulleneceği koşulları öğrenmek* istemiştir. Harington*: Korku içindeler ve ivedilikle davranıyorlar*.[5326]

Harington, Harbiye Nezâretine gönderdiği raporunda, *Türk ordusunun taarruz ya da direnme gücünü yitirdiğ*ini, *ele geçen haberleşmelerden çekilişin sürdüğü*nü *ve Sivrihisar'da duramayacaklarını*

5319 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 405.

5320 FO, 371/6524; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 140.

5321 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 175.

5322 Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1921, Numero 248, *Bir Tekzîb*, s. 1.

5323 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 178. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5324 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 325. Harb encümeni Kral Konstantin, Başvekil Gunaris, Harbiye Nâzırı Theotokis, Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, Papulas'ın Kurmay Başkanı Pallis ve Askerî Müsteşar General Stratigos hazır bulunuyor: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 407. Muhtelif Yunan kaynaklarına atıf yapan Sonyel, kararın oybirliğiyle değil oyçokluğuyla alındığını belirtiyor: "Kütahya'da oturum yapan Yunan Savaş Konseyi, düşman bütün bütün yenilinceye dek, birkaç günlük dinlenmeden sonra askerî harekâtı sürdürmek kararını alıyor; ama bu karar oybirliğiyle alınmıyordu. Yunan orduları Başkomutanı Orgeneral Papulas'la Tümgeneral Spiridonos buna karşı çıkıyorlar; Kurmay Başkanı Albay Pallis'le yardımcısı Albay Sarıyannis, bu karardan yana oy kullanıyorlardı. Başbakan Gunaris, İngiliz yönetiminin de bundan yana olduğunu öne sürerek, Kral Konstantin'in onayını kazanıyordu. Böylece, Anadolu'da savaşı sürdürmek konusunda askerî değil, siyasal bir karar alınıyordu." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 178.

5325 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 413. Tasos Vurnas "bu olgunun Yunan askeri içindeki ihanetin boyutunu ortaya koyduğuna işaret etmektedir."

5326 FO/6524/E 8739; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 176.

anlatıyor. *İstanbul Hükümeti çok telaşta*dır. *Jandarma Komutanı Ali Kemal o gün ziyarete gelmiş ve anlaşmak gerektiğini söyledikten sonra, İngiltere Hükümeti'nin kabul edebileceği asgari koşulları sormuş*tur. *Harington bu konuda bir şey söylemeye yetkili olmadığını, ama İngiliz görüşlerini soran bir yazı getirirse, onu Yüksek Komiser'e iletebileceğini belirtmiş*tir. Jandarma Kumandanı Ali Kemal, *Salih Paşa'yı Londra'ya göndermek istediklerini açıklamış*tır. *Harington'a göre Salih İngiliz yanlısı ve ulusçu karşıt*ıdır. *Onun gitmesi iyi olur*.[5327]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı haftalık muhtıra kaleme aldı: *Kafkaslar'daki Bolşevik kuvvetlerinin komutanı ile kıdemli, Enverci ve Bolşevik bir kıdemli subay Mayıs'ta Kars'ta görüşmüşlerdi*r. *Türk yenilgisi halinde Bolşevik ordusunun Anadolu'ya gireceği kabul edilmiş*tir. *İngiltere'nin tarafsızlık siyaseti Rus ve Enverci siyasete uygun sayılabilir*. *M. Kemal'in başarısızlığı halinde Enver sahneye çıkabilir*.[5328] Diğer bir deyişle *Kemalistler Yunanlılarca kesin bir yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusu Anadolu'ya girecek; ama, Kemalistler durumlarını korurlarsa, Bolşevikler İran'a karşı harekete geçecek.*[5329] Zira Yunan'ın Anadolu'da ilerleyişi Mustafa Kemal'i hem İttihadçılar karşısında müşkül vaziyete düşürüyor hem de Sovyet Rus Cumhuriyeti melcesine mecbur ediyordu. "Cumhuriyet" bilfiil tesis edilmişti velâkin cumhuriyet idaresinin Sovyetvârî olmaması gerekliydi:

> 1921 yılı Ocak ayının ortalarında, İngiliz İstihbarat Servisi ve İstanbul'daki askeri karargâhı mensupları, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye gizli sondajlar yaparken, kendi durumunu Bağlaşık Devletler'e ve Osmanlı yönetimine kabul ettirmek için Rus tehditlerini özür olarak kullanacağını gösteren belirtiler olduğuna; aynı zamanda, İzzet Paşa'ya düşmanca davranarak ve kendi askeri gücünü abartarak, görünürde Sovyetler'e blöf yapmaya çalıştığına inanıyorlardı. Bu arada, 1920 yılı Aralık ayında, Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla Ankara'ya ulaşıyor; 125.000 on-Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim ediyordu. Erzurum halkı ona karşı düşmanca davranıyor; büyükelçinin trenden inmesine engel olmaya çalışıyor; ona küfürler savuruyor; Bolşevik'lerle bir ittifak imzalanmasına karşı gösteri yapıyor; ama jandarma müdahale ederek duruma egemen oluyordu. Bolşevik'lerin Azerbaycan'daki aşırılıkları, bu gösterilere yardımcı oluyordu.
>
> Bolşevik temsilcilerinin kabaca davranışları da, halkı, özellikle Türk resmi çevrelerini, Bolşevik olan herşeye karşı tiksindirmiştir. Eskiden, Türk'lerle Bolşevik'ler arasındaki görüşmelerde Sovyet milli marşı Enternasyonal çalışırken Türk'ler ayağa kalkıyordu; ama şimdi kasten kalkmıyorlar. İki ay önce, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunun kışkırtma ve propaganda davranışlarında bulunduğu anlaşılmıştı. Konsolosluk aranmış, bulunan silâh ve mermiler, bir uyarıyla birlikte Rusya'ya verilmişti. Sovyet kurulunun her üyesi şimdi göz hapsine alınmıştır. Türk komünist örgütünü ezmek için etkin önlemler alınmıştır… Mustafa Suphi ve dostları, denizde kasten boğdurulmuşlardır.
>
> Mayıs ayında, Enver'in Bolşevik yandaşı partizanları, Mustafa Kemal'in durumunu sarsmak için deneyde bulunmuşlar; az daha başarı sağlayacak bir evreye gelmişlerdi; ama Mustafa Kemal, Karabekir'in de yardımıyla, durumu kurtarmayı başarmıştır. Bu gelişmeler kaydedilirken, yeni Sovyet elçisi Natharanas (Natzarenus), 1921 yılı Mayıs ve Haziran'ında Ankara'ya ulaşıyordu.[5330]
>
> Kemalist yönetiminin gözünde Enver, kendi ülkesinin düşmanıdır. Onun, Anadolu'da varlığına tolerens gösterilmiyor; Halil Paşa'nın yurt dışı edilmesi ise, Enver'in dostlarının dahi ülkede varlıklarına karşı Mustafa Kemal'in tolerans sahibi olmadığını açıkça göstermektedir.
>
> Kemalist'ler, Anadolu'da, Komünist veya Enver Partisi'ni ezmede ne kadar başarılı olmuşlardır? Ankara'dan henüz dönen ve bir süreden beri taşrada yaşayan bir ajana göre, Enver Partisi, henüz ortadan kaldırılmamıştır. Son zamanlara kadar Türk Komünist örgütünün 400'e yaklaşık üyesi, Anadolu'da

[5327] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 359.
[5328] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 336.
[5329] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 392.
[5330] FO 371/6473/E 9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 141, 197.

eylemlerde bulunuyordu. Bu eylemlerini gizlilik içinde ama büyük enerjiyle sürdürüyorlar. Onların çoğunluğu hükümet hizmetinde görev aldı; resmi görevleri ise, gizli eylemlerini pek iyi biçimde kamufle etti. Hepsi de Enver'in sadık yandaşlarıdır. Bu komünist örgütünün gizli bir şifreye sahip her üyesi, kişisel bir sayıyla biliniyor. Hepsi de birbirleriyle sürekli olarak temas halindedirler. Onların çoğunluğunu subay, doktor, profesyonel veya teknik kişiler olarak Türk aydın sınıfına mensup gayretli gençler oluşturur. Örneğin, partinin en aktif üyesi olan Nuri Paşa, Erzurum'da, bizzat kendisinin yönettiği bir silâh fabrikası örgütlemiştir. Erzincan'da parti sayısı 104 olan Şükrü Bey, büyük bir askeri deri fabrikası kurmuştur. Şükrü, Almanya'da teknik bir kurs bitirmiştir. Komünist örgütünün belli başlı öteki üyeleri şunlardır: XV. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey.

Mustafa Kemal, bu örgütün varlığını biliyor ve ondan korkuyor. Enver'in, Anadolu'daki kimi çevrelerde halâ popüler olmasından; Almanya ile olan ilişkisinden ve Türkistan'la Afganistan'daki eylemlerinden kaygılanıyor. Son günlerde, Ulusçuları çok endişelendiren Kürt isyanını Enver'in yapıtı olarak göstererek, onun saygınlığını sarsmaya çalışmıştır. Buna karşılık veren Enver'ciler, Kürt isyanının, İngiliz ve Yunan düzen ve rüşvetinin bir sonucu olduğunu öne sürerek, kamuyu buna kolaylıkla inandırmışlardır.

Son günlerde Türk komünistlerine karşı açılan kampanyaya ve Mustafa Suphi ve komünist yoldaşlarının denizde boğulmalarına karşın, halâ, Anadolu'da, güçlü bir komünist nüvesi vardır. Bolşevik'ler, Dağıstan ve Azerbaycan'da yaptıkları gibi, Türk komünistleri kullanarak Anadolu'ye sızabileceklerini pek iyi biliyorlar… Yunanlı'ların ivedilikle ilerlemeleri, Bolşevik'lerle Enverci'lerin ülkeye girmeleri için gerekli ortamı hazırlayabilir. Bu sırada, yukarıda sözü edilen Anadolu'daki gizli komünist örgütüyle, Eyüp Sabri'nin kurmuş olduğu "Yeşil Ordu" arasındaki görünürde görüş birliği, göz önünde tutularak, bu ciddi olanak gözden kaçırılmamalıdır.[5331]

Bütün Hindistan Kongresi, Bombay'da toplandı. Kongre, Ankara'ya karşı İngiliz Hükümeti'nin yapacağı bir harekâta Hintli askerlerin katılmaması kararını aldı.[5332]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk), 1522 numaralı telgrafa cevaben, 263 numaralı *gayet mahrem* telgraf keşide eyledi: *Anadolu Cemiyeti programını Berveçhi ati takip edecektir. 1 - Bu günkü kabineyi iskat 2 - Anadolu'da intihabat yapılarak Meclisi müessesan teşkil etmek 3 - Meclisi müessesan Büyük Millet Meclisinin ademi meşruiyetini ilân ile aleyhine ordu teşkiline karar vermek 4 - Sabri Efendinin riyasetindeki kabine İstanbul ve işgal altındaki sahai cesimeden propaganda, fetva ve para kuvvetiyle ordu teşkil ederek sevkine gitmek. Bu halin netayici her halde fevkalade muzır olacağı şüphesizdir. Binaenaleyh ilk yapılacak iş Anadolu'nun buradaki kabineyi siyanet etmesi ve hatta derakap Tevfik Paşaya bir telgrafname göndererek katiyen istifa etmemesini kendisinden rica edilmelidir. Cevaba muntazırım. Ferman 28 Temmuz 337*.[5333]

Hamid, Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 265 numaralı telgraf keşide eyledi: *İtalya'nın Londra sefiriyle İngiltere Hariciye Nazırı arasında Anadolu hakkında itilaf hususunda geldiği ve bu itilaf düşman kuvvetleri Ankara'ya girince mevki tatbikata konulacak ciddi ve siyasi tedabire müracaat olunacağı İngiltere mahafilinde söylenmektedir. Ferman. Hamit. Erkânıharbiye kanaliyle gönderilmiştir. 28 Temmuz.337*[5334]

29 Temmuz 1921. İngiliz General Charles Townshend, İngiliz *Pall Mall* gazetesine uzunca bir beyanat verdi. Dikkat çekici cümleler şunlardır: *Şark-ı Karîb ve Vasatî Şark Meseleleri yekdiğerinin aynıdır. Sulh Türkiye ile te'min edildiği takdirde Irak'da, İran'da ve Afganistan'da derhal iade edilecek ve*

5331 FO 371/6473/E9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 201-202.

5332 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 629.

5333 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 347.

5334 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 72.

Hindistan'da ise sükûn avdet edecekdir. [..] *İstanbul'un işgali İngiltere'nin mukaddes şehri asla terk etmeyeceği kanaatini tevlîd ile Türk milliyetperverliğini hâl-i faaliyete getirdi*. [..] *Hükûmetimiz şarkda, güzergâhımızda Türk'ün mevcud bulunmasının elzem olduğunu görmüyor mu? Hindistan tarîkına başka kimi ikame edebilirsiniz?* [..] *Kıta'âtımız Dersaâdet'den çekilmelidir*. [..][5335]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rattigan, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le (Furgaç) görüşmüştür. Rattigan *"Mustafa Kemal'i oldukça girişimci ve siyaset sahasında sönmek tehlikesinden korkan bir adam" olarak tanıdığını öne süren İzzet Paşa'nın önerilerini "iyimser" olarak niteliyor*. Rattigan, *Osmanlı önderine, Bolşeviklerle kurulacak bağlantının tehlikeleri konusunda Mustafa Kemal'in "gözlerini açmasını" ve onu, Ankara'da "makul öğelerin" oluşturacağı, ordunun çoğunluğuna dayanarak İstanbul yönetimiyle birleşecek ve "adil bir uzlaşma için" önerilerde bulunacak bir blok kurulması görüşünden yana çekmesini* tavsiye etmiştir. Buna cevaben *İngiliz yandaşlığını gizlemeyen İzzet Paşa, Rattigan'ın önerisine göre davranacağı yolunda söz* vermiştir. Rattigan, *İzzet Paşa'nın daha ılımlı bir siyaset uygulanması için yaptığı önerilerin de başarı sağlamalarının beklenemeyeceğine inandığını bildiriyor*.[5336]

30 Temmuz 1921. Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lord Granville'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: Yunan Kurmay Başkanı Albay Pallis demiştir ki *Artık Yunanistan bütün ülkeye (Türkiye'ye) yerleşme ve Boğazlar'ın bekçisi olma hakkını kazanmıştır. Yunan ordusu bu hak üzerinde ısrar etmeye kararlıdır ve hakkını kabul ettirebilecek güçtedir*. Curzon'dan Granville'ye cevabî muhtıra: *İstanbul'a ilişkin girişeceği maceranın Müttefiklerle çatışmaya tutuşacak Yunanistan'a felaket getireceğini Yunan yönetimine bildiriniz*.[5337]

> 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.[5338]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk), 1528/270 numaralı şifreli telgraf keşide eyledi: *Evvelki Akşam Ankara namına Müzakeratta bulunmak üzere bir zatın İngiltere komiserliğine müracaat ettiğini ve fakat komiserliğin mumaileyhin derecesi mezuniyeti hakkında müteraddit bulunduğunu gayet mahrem surette haber aldım. Böyle bir teşebbüs olup olmadığını lütfen ve serian bildiriniz ve son derece mahremiyeti muhafaza buyurunuz ki babi istihbar kapanmasın. Ferman 30 Temmuz 337*.[5339]

İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph*, Yunan matbuatından iktibas ediyor. *Chronika* şunları yazıyor: *Türklerin İstanbul'da bırakılmaları, onların Sevr Antlaşması'nı kabul edip uygulamaları şartına bağlanmıştı. Londra Konferansında İstanbul Türkiyesi Ankara Türkiyesiyle birleşmişti. Şu halde Sevr Antlaşması artık hükümsüzdür ve Yunanistan'ın İstanbul sorununu ortaya atmaya tam hakkı vardır. İstanbul etnoloji, tarihi ve coğrafi bakımdan bizimdir. (İstanbul) Bizimdir, çünkü Türkler onu koruyamamakta, orada güvenliği sağlayamamaktadırlar. Öyleyse Yunanistan, İstanbul sorununu ortaya atacaktır*. *Protevousa* şunları yazıyor: *İstanbul sorunu çözümlenmedikçe Türklerle barış yapmayacağız, çünkü ortada iki Türkiye yoktur, yalnız İstanbul Türkiyesi vardır*. Venizeloscu gazete

---

5335 Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsusu muhtırası; Aktaran: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 82-84.

5336 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 334-335; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 156, dipnot 54.

5337 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632.

5338 Albay Bujac. (1939). *1919-1922 Yunan Ordusunun Seferleri* (İ. Kemal, çev.) içinde (s. 217). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı; Aktaran: Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 461.

5339 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 348-349.

Hestia şunları yazıyor: *Hıristiyan halklarının artık Türk boyunduruğu altında kalmamaları için ısrar etmek hükümetin görevidir*.[5340]

31 Temmuz 1921. *18 Eylül 1920'den bu yana Rusya'dan gönderilen silah ve cephane miktarları açıklandı: 30.000 tüfek, 15.500 süngü ve kasatura, 31.317 sandık cephane, 207 hafif ve ağır makinalı tüfek, 26 top, 21.000 atım top cephanesi.*[5341] Bununla birlikte 16 Mart tarihli Britanya-Sovyet Rusya ticaret mukavelenamesi, Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine yardımlarını kısıtlamıştır. Britanya, bir taraftan Sovyet Rusya-TBMM Hükümeti yakınlaşmasını Müttefikler cephesini tahkim etmek için kullanmış; diğer taraftan mezkûr yakınlaşmayı nisbeten sınırlandırmıştır denilebilir:

> Kemalistler, diplomatik ve askerî çabalar sonunda sağlamış oldukları kazançları 1921 yılı ilkbahar ve yazında yitirmek tehlikesiyle karşılaşıyorlardı. Bir yandan İngiltere'nin düşmanlığını, Fransa ve İtalya'nın Türk tezine karşıcıl tutum uygulamalarını körüklerken; öte yandan Sovyet Rusya'dan yeterli askerî gereç sağlayamıyorlardı. O sıralarda İngilizlerle bir ticaret anlaşması imzalayan Ruslar, bu anlaşmanın uygulanabilmesi için İngilizlere bazı ödünler vermek yoluna gidiyorlar; Kemalistlerle Moskova Antlaşmasını imzaladıktan sonra, Anadolu'ya gönderdikleri yardımda kısıntı yapmaya başlıyorlardı.[5342]

İtalya Hariciye Nâzırı Marchese della Toretta, İtalya Senatosundaki ilk konuşmasını gerçekleştirdi. Toretta'nın beyanatı, İngiliz istihbaratı tarafından merkeze bildiriliyor. *İtalyanlarla Kemalistler arasındaki ilişkileri gergin bir aşamaya* girdiği söylenebilir. Toretta, *Akdeniz bölgesindeki dengenin, İtalyanlara karşıt olarak daha fazla sarsılmaması; bu bölgede İtalya'nın kendi bağlaşıklarıyla olan içten işbirliğini bağlılıkla sürdürmesi gereğine değiniyor; Türklerle yalnız ekonomik işbirliği yapmayı istiyor; İtalyan yönetiminin, Yakın Doğuyla ilgili "ılımlı ve dürüst" emellerinin, Kemalistlerle yanlış anlaşıldığını öne sürüyor*.[5343]

Ağustos 1921'in ilk günlerinden bir akşam. Alfred Rawlinson, *Enver namına Ankara Hükümeti'ne belirli tekliflerde bulunmak üzere Ankara'ya* gitmekte olan Enver'in ağabeyi Nuri'nin (Killigil) kendisini ziyaret ettiğini belirterek iki mühim hususu kaydetti: *Nuri Paşa'ya göre Türklerin beni hapsetmekten maksatları benden iki taraflı olarak faydalanmaktı. Bunlardan birincisi kendi görüşlerini Müttefıkler'e iletmek için beni bir kanal olarak kullanmak, diğer ikincisi ise mübadele esasına göre Rauf Bey'in serbest bırakılmasını sağlamak için bir koz olarak beni ileri sürmek idi*.[5344]

1 Ağustos 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, *Yunanistan İstanbul'u işgal ederse, bunun İngiltere'ye sağlayacağı yararları tekrarlayıp duran Yunan yüksek komiserini böyle bir işgale karşı uyar*dı.[5345]

Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rattigan, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) ile mülakat etmiştir. Hamid, *Ankara'nın Misak-ı Millî üzerinde direnmeyi sürdüreceğini* söylemiş, buna cevaben Rattigan da *Kemalistlerin, Yunan başarılarının yaratmış olduğu yeni durumu hazmetmeleri gerektiğini* ifade etmiştir.[5346]

5340 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 138.

5341 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632.

5342 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159-160.

5343 FO/6171/C 15851; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159.

5344 Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları (1918-1922)*, 2016, s. 398. Rawlinson, 2 saati mütecaviz uzun görüşme hakkında ketum davranmaktadır: "Kendisinden birçok şeyler öğrendim. Bunları şimdi tekrarlamak uygun olmaz." (Rawlinson, 2016, s. 396).

5345 DBFP/1/XVII, s. 336-337, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.8.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 178.

5346 FO/6525/E 8886; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 176.

2 Ağustos 1921. İngiliz Hariciye Nezâretinden İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan'a talimatname gönderildi. Buna göre *İngiliz Hükûmeti; Harington'un, Yüksek Komiserlerle yakın temas halinde olduğunu ve sadece istişari anlamda temasta bulunduğunu, bunun dışında onlara karşı hiçbir şekilde sorumlu olmadığını açıkla*maktadır. *Harington, kumandası altındaki bölgede asayişi sağlama, Divân-ı Harb kurma, düzeni sağlama, İtilâf askerlerinin güvenliğini temin etme ve diğer tüm askerî meselelerde kendi inisiyatifi ile hareket edebilme yetkisine sahipti*r.[5347]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi de Welle'nin raporundan: *Anadolu'da durum çok karışık. Türk kuvvetleri bir strateji dahilinde çekiliyor. Doğu'dan getirilen birliklerle takviye ediliyor. Türklerin parolası sonuna kadar dayanmak. Uzayan savaş, Türklerden çok, anavatanlarından uzak Yunanlıları zayıflatıyor*.[5348]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunan ordusu fazla ilerlediğinden zayıfladı*.[5349] İngiliz Harbiye Nezâreti, *Türk kayıpları hakkında güvenilir bilgi bulunmadığı*nı, *Yunan zayiatının ise 10.000 kadar olduğu*nu Hindistan'daki ve Kahire'deki kumandanlıklarına bildirdi.[5350]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Müttefik Yüksek Konseyi, mevcut silahlı mücadelenin çözümlenmesi için aracılık taleplerini Türkiye ve Yunanistan'a sunmuştur*.[5351]

3 Ağustos 1921. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Jaspar'a rapor gönderdi. *Yunanların zaferlerini abarttıklarına, düşmanı içerilere çeken Milliyetçilerin henüz Ruslardan yardım istemediğine dikkat çekmekte*dir.[5352]

4 Ağustos 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, *Yunanlıların, kesin bir zaferin yüzde 30'unu sağladıklarına; Türklerin daha fazla direnemeyeceklerine ve karşı saldırıya geçemeyeceklerine; ciddî biçimde tehdit edilirlerse, içeriye çekilerek, Ankara için savaşmayacaklarına ve Yunanlıların Ankara'yı belki hiç kayıp vermeden işgal edebileceklerine inanıyor*.[5353]

Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder.[5354] Yusuf Kemal, Kütahya-Eskişehir Bozgunu mucibince Sovyet Rusya'dan maddî yardım seferberliği rica ediyor. Yusuf Kemal bile Britanya'nın hilafeti Türk hanedanı sultasından almaya çalıştığını zımnen ifade ediyor. Yusuf Kemal'in iddiasına göre Britanya milliyetçiliğe karşı İslâmcılığı terviç ediyormuş; bu, malumdur ki doğru değil. Yusuf Kemal, Sovyet Rusya'nın yeni şeraitli işbirliği teklifi karşısında hangi imtiyazları TBMM Hükümetinden istediğini öğrenmek istiyor fakat para ve silah yardımının pazarlık meselesi yapılmamasını istirham ediyor. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklememesini rica ediyor:

5347 FO, 371/6484, E 8697; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetim*, 2014, s. 879.

5348 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 635.

5349 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 158.

5350 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXLVIII.

5351 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224.

5352 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 934/322, İstanbul 3 Ağustos 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 229.

5353 FO/6525/E 8973; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 178, dipnot 173.

5354 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Ağustos 1921

Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yöneliminin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.

Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) [*Atlamalar Rusça metindedir. (Yerasimos notu)*]

Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstediğimiz şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kanıya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmiş olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkir olurum. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble [7.500.000 lira (ÖFA notu)] tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrollerinin işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanılması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanılması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilafet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor. Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek

olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurulması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington [*silahsızlanma (Yerasimos notu)*] konferansına bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şandung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmarnız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulanmadığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi arifesinde, Rus-Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum:

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönrnek isteyen bazı devrik kariyeristlere [*Burada sözü geçen Enver Paşa'dır. (Yerasimos notu)*], anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi.

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

Üçüncüsü, beklenen Rus-Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan, Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Komiser, en derin saygılarımı sunarım.[5355]

5 Ağustos 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği 719 numaralı şifreli telgrafta, (i) *Türk ordusunun geri çekilmesi üzerine, Ankara'da Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa ile Genelkurmay dışında herkesin Enver Paşa'nın geri dönmesini istemeğe başladığ*ını, (ii) *Ankara'daki Bolşevik temsilcisinin de fırsattan yararlanarak Rus andlaşmasının onaylanması için Mustafa Kemal'i sıkıştırdığı ve andlaşmanın hemen onaylandığ*ını, (iii) *Kafkasya'daki Kızılordu komutanının da Anadolu'ya yardıma gelmeyi önerdiği, ama kibarca reddedildiğ*ini, (iv) *Mustafa Kemal'in Milli Misak'tan vazgeçmek niyetinde görünmediğ*ini ve *Bolşeviklerin askerlerle yardıma gelmesini de istemediğ*ini, (v) *Yunanlıların 19-20 temmuzda*

[5355] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 377-380. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

*Trabzon'u, 22 temmuzda Sinop'u bombaladıkları*nı, (vi) *Ardahan, Kars yöresinde 15.000 süvari toplandığı, ancak bunların Bolşevik kuvvetlerle karıştırılmaması gerektiği*ni bildirdi.[5356]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti mahrem muhtırası: *Türkler kuzeydoğuya Eskişehir'e çekildiler. Ele geçirilen Türk emirleri, onların kesin bir savaştan kaçındıklarını gösterir yöndedir ve çekilme, metotlu ve iyi gerçekleştirilmiştir. Orduyu korumak için süvariler arkada bırakılmıştır*.[5357]

Mustafa Kemal, Başkumandan; Mustafa Fevzi (Çakmak), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi ve Refet (Bele), Müdafaa-yı Milliye Vekili tayin edildiler.[5358] Akademik tarihçi Mete Tunçay, mühim bir nüansa dikkat çekmiştir: *Kanun-i Esasi gereğince, başkumandanın padişah olduğunu da akılda tutmak lazım*.[5359] Başka bir deyişle Mustafa Kemal'in kendisini başkumandan tayin ettirmesi, Padişah'a biat etmeyeceği manasını da içermektedir.

Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine 719 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Milliyetçiler İngilizlerin Yunan'a yardım ettikleri zehabına kapılmış durumdalardır. Sovyet Rusya Yunan ilerleyişini fırsata çevirmeye çalışmaktadır. Mustafa Kemal, Kızıl Ordu'nun Anadolu'ya gelerek bilfiil yardım etmesini lisan-ı münasible reddetmiştir. Yunan'a karşı toprak "fedakâr"lığına dayalı yıpratma savaşı uygulamaktadır:

> 19 ve 21 Temmuz arasında, Türk çekilmesinin ilk haberleri Ankara'ya ulaştığı sırada, umumi maneviyat bozuldu ve Mustafa Kemal, Fevzi (Paşa) ve genelkurmay dışında, herkes Bolşevik kuvvetleriyle Enver Paşa'nın dönmesini yaygarayla istemeye başladı. İngiliz yardımı olmaksızın Yunanların bu kadar geniş çapta bir gayret göstermeleri olasılığına Türklerin inanmamaları, bu istekleri şiddetlendirdi. Ankara'daki Sovyet temsilcisi, Rus anlaşması onaylanmadıkça Moskova'da bir değer taşımayacağı yolunda Mustafa Kemal'in dikkatini çekmek için bunu fırsat bildi. Bunun üzerine anlaşma hemen onaylandı...
>
> Transkafkasya'daki Kızılordu kumandanı 20 Temmuz günü Kâzım Karabekir'e yaklaştı ve İngilizlerin Yunanları desteklemesi karşısında, kendisinin de ordusunun yardımını milliyetçilere (Türkiye'ye) sunmaya hazır olduğunu bildirdi. Millet Meclisi'nin gizli bir oturumundan sonra, şu şekilde cevap vermesi için Kazım Karabekir'e talimat yollandı: "Millet Meclisi Maverai Kafkas'taki Kızılordu başkumandanma teşekkür eder. Bununla beraber Türkiye, teklif edilen yardıma şimdilik ihtiyaç duymamaktadır. Böyle bir yardım gerekli olursa, Türkiye, Kızılordu Başkumandanının değerli yardımından yararlanacaktır."
>
> Milli ordunun bütünlüğü korunabildiği sürece, Mustafa Kemal'in Milli Misak'ı terk etmeye niyeti yoktur, öte yandan kendisi (M. Kemal) Bolşevikler hakkında gafil değildir ve şöyle söylediği bildirilmektedir: "Bolşeviklerin ve Bolşevizmin ne olduklarını siz kavramıyorsunuz. Bolşeviklerin Anadolu'ya girdikleri günden başlayarak mutluluğumuz Moskova tarafından emilecektir ve biz çırılçıplak bir halk olarak bırakılacağız. Azerbaycan örneğine bakınız."*
>
> Bolşeviklerle işbirliği fikrine Mustafa Kemal partisince karşı durulmaya devam olunacaktır.[5360]

Korgeneral Harington'un muhtıra İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporlarına müsteniddir:

> 5 Ağustos tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 20 Temmuz'da Karabekir'e başvuran Maveray-ı Kafkas Kızıl Ordu komutanı, İngiliz'ler Yunanlı'ları desteklediklerine göre, Ulusçulara kendi ordusunun hizmetini

---

5356 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXLVIII.

5357 FO, 371/6528; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 131.

5358 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 639.

5359 Neşe Düzel. (2011). *Korkusuz Tarih* (3. baskı) içinde (s. 50). İstanbul: Alkım Yayınevi.

* İngiliz askerî istihbaratının bu raporu sahihse ve Mustafa Kemal bu sözleri teklim etmişse, Bakü'yü 27 Nisan 1920'de 11'inci Kızıl Orduya teslim etmiş Harekat-ı Milliyeci askerî cuntanın lideri Mustafa Kemal hakkındaki mütalaamızı kanunî mahzuriyet vechile nefsimizde mahfuz tutuyoruz.

5360 FO, 371/6525; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 148.

önermeye hazır olduğunu bildiriyordu. BMM'nin gizli oturumunda alınan karara göre, Karabekir'e, şu yanıtı vermesi yönerilmişti:

> "BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu'nun genel komutanına teşekkür eder. Türkiye, şimdilik, önerilen yardıma gereksinmiyor. Bu denli yardıma gerek olursa, Türkiye, Kızıl Ordu'nun genel komutanınca yapılan bu değerli yardım önerisinden yararlanacaktır".

İngiliz'lere bakılacak olursa, bu yanıt, Rus'ların müdahalesi için kapıyı açık bırakıyordu. Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

> "Ulusal Ordu'nun bütünlüğü korunduğu sürece, Mustafa Kemal, *Misak-ı Milli*'den vazgeçmek niyetinde değildir. Bolşevik'ler konusunda herhangi bir vehime kapılmıyor ve şu yorumda bulunduğu bildiriliyor. *Bolşevik'lerin ve Bolşevizm'in ne olduğunu anlamadınız. Bolşevik'lerin Anadolu'ya girdikleri gün, malik olduğumuz mutluluk Moskova'ya aktarılacak ve biz, çıplak bir halk olarak kalacağız. Azerbaycan'ın başına gelenlere bakınız*. Ajanın bildirdiğine göre, son günlerde, Rusya'dan Samsun'a 800 ton askeri malzeme getirilmiştir. Trabzon'a da malzeme çıkarılmıştır.
>
> Daha önce *pek iyi* bilgi veren ve 23 Temmuz'da Eskişehir düştükten sonra İstanbul'a dönen *güvenilir* bir İngiliz ajan şu bilgiyi veriyordu: *Türk Genel Kurmayı, bir süreden beri şu siyaseti izlemektedir: geniş topraklar yitirilmesi pahasına, savaşçı ordu korunmalıdır. Eskişehir'in terkedilmesine ilişkin bir proje, altı ay önceden İsmet Paşa'ca hazırlanmıştı. Öteyandan, Mustafa Kemal, gerekirse, Sivas'ın doğusuna çekilmeye daima hazır olmuştur. Uygulanan politika, Yunanlı'ları yıpratma politikasıdır.*
>
> *Öte yandan, Yunanlı'ların uygulamış oldukları çevirme harekâtı, bunu ne ölçüde yapacaklarına inanmayan Ulusçuları şaşırtmıştır. Ulusçuların başlıca güçleri Kütahya'nın kuzeyinde toplanmıştı. Bunun sonucu olarak, Ordu'ya çekilme fırsatı vermek için Altıntaş tepelerinin savunulmasında 4. grubun 4. tümeni feda edilmiştir. Ordu, biri 5. Kafkas tümeni olan, öteki iki tümenin koruyuculuğu altında geri çekilmiş; 4. tümen komutanı Nazım Bey, savaşta yaşamını yitirmiştir. 21 Temmuz'da yapılan karşı saldırıyla sonuçlanan harekât sırasında, Ankara Genel Kurmayı'nın tahminlerine göre, 12.000 ölü, yaralı veya kayıp verilmiştir. Bunların 9.000, Kütahya'nın güneyindeki Altıntaş harekâtı sırasında yitirilmiştir. Yunanlı'lar ise, yaklaşık olarak 15.000 kayıp vermişlerdir*.

Bu sırada, Eskişehir'de sorguya çekilen Türk ordu kaçakları, şu iddialarda bulunuyorlardı:

> "1. süvari tümeninin dörtte biri kaçmış, ancak 600 er kalmıştır. Batı savaş kesiminde ancak tek bir uçak çalışabilir durumdadır. 11. Yunan tümenine bağlı İngiliz irtibat subayı, Türk'ler arasında kayıptan çok kaçak olduğunu bildiriyordu. 1 ile 5 Ağustos tarihleri arasında, hergün, ortalama, 100 Türk kaçağı, 3. Yunan kolordusu kesimine sığınmaktaydı. İzmir'deki İngiliz irtibat subayı, Yunanlı'ların bir hafta içinde Ankara'ya doğru ilerlemeye başlayacaklarını, 7 Ağustos'ta İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanına bildiriyordu".[5361]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine gönderdiği 729 numaralı şifreli telgrafta, (i) *Ankara'dan dönen Kanadalı Binbaşı Brown'un verdiği bilgilere göre, Mustafa Kemal'in duruma hakim olduğu*nu, *geri çekilmeye pek aldırmadığı, asıl orduyu korumak niyetinde olduğu*nu, *Bolşevik yardımı da istemediği*ni; (ii) *Yunanlıların aslında başarı kazanamamış oldukları*nı bildirdi.[5362]

Korgeneral Harington, Mustafa Kemal ile Fransızlar ilişkisine dair Londra'ya muhtıra gönderdi: Ankara'daki TBMM *20 Temmuz 1921'den başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyordu. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransız'lara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur*.[5363]

5361 FO 371/6525/E 8990; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 202-203.

5362 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CXLIX.

5363 FO 371/6525/E 8990; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 198.

> Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu Başkomutanı General Haringtон'un, 5 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği şu gizli telgraf oldukça ilginçtir: "BMM'nin 19 Temmuz günkü gizli oturumunda, Ankara'yı boşaltmak için ivedi hazırlıklar yapılması kararı alınmıştır. Yönetimin bir kısmı, Maliye, Posta, Telgraf ve Gümrük Bakanlıkları, 20 Temmuz'da başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyor. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransızlara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur. 21 Temmuz'da, Eskişehir'in doğusunda, Mustafa Kemal'in dileklerine karşıt olarak yapılmış olan mukabil Türk saldırısı, yönetimin Ankara'dan çekilişini örtbas etmek ve halkın moralini yükseltmek amacını güdüyordu."[5364]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti *Anadolu'da Türk-Yunan Harekâtları, Temmuz ve Ağustos 1921* nam mahrem muhtıra kaleme aldı. Muhtıra iki kısımdan müteşekkildir: (i) *Yunan ilerlemesi arifesindeki durum*; (ii) *Yunan harekât planı*:

> 22 Temmuzdan sonra Yunan ordusu Kemikli Maden-Kısmetköy hattını tutmuştu. Birinci kolordu Seyitgazi'deydi. Türk kuvvetleri Sivrihisar-Mihaliç hattına yerleşmişlerdi. Yunan genel karargahı Kütahya'da, Türk genel karargahı ise, Polatlı yakınındaki Şeyhali'deydi. Yunan Kralı Konstantin 22 Temmuz günü Eskişehir'i ziyaret etmiş, General Papoulas'tan başkumandanlığı almıştı. Şimdiye kadarki çarpışmalarda iki tarafın zayiatı, ölü ve yaralı olarak, değişik tahmin ediliyordu. Fransız askeri otoriteleri, her iki tarafın yaralı ve ölü zayiatını onar bin tahmin ediyorlardı. Ama İngiliz askeri makamiarına göre, Yunan zayiatı 6.000, Türk zayiatıysa 12.000 kadardı. Türklerden 2.000 kişi ölmüş, 6.000 kişi yaralanmış ve 4.000 de esir alınmıştı.
>
> İngiliz Genelkurmayı, Türk ordusunun şimdiki durumunu pek iyi bilmiyordu ama Türklerin yenilmiş oldukları kanısındaydı. Türkler, Yunanların uzun bir ilerleyişine müsaade etmişlerdi. Kütahya'yı savaşsız boşaltmışlardı. Ama Eskişehir'de direnmek, kesin savaşa girmek istemişlerdi. 21 Temmuzda giriştikleri karşı hücum bunu gösteriyordu. Burada da çekilmek zorunda bırakılan Türklerin, "yenilgiye uğradıkları açıkça anlaşılıyordu." Bu yenilgi Türklerin maneviyatımı elbette bozacaktı.
>
> Buna karşılık Yunan ordusu, İngiliz Genelkurmayının kanaatince, "güç bir harekatı başarıyla yürütmüş"tü. Yunan askerinin morali yüksekti. Dinlendikten sonra yeniden hücuma geçebilecekti. Yunanların beslenme ve ulaştırma olanakları iyiydi. Kütahya fırınları günde 35.000 ekmek çıkarıyordu. Eskişehir demiryolu atölyeleri çalışıyordu. Yunan ordusu halen üç yoldan besleniyordu: Karaköy yoluyla Bursa'dan Eskişehir'e malzeme taşınıyordu. Gediz yoluyla Uşak'tan Kütahya'ya, karayolu ve Altıntaş yoluyla yine Uşak'tan Kütahya'ya demiryolu çalışıyordu. Daha başka yollar da vardı. Zarar görmüş yollar da yakında onarılacaktı. Kısacası, Yunan ordusunun beslenme sıkıntısı yoktu. Yollar güvenlik altındaydı.
>
> Morali yüksek, beslenmesi iyi, malzeme sıkıntısından uzak olan Yunan ordusu biraz dinienince yeniden saldırıya geçecekti. Artık Türklerin önünde, İngiliz Genelkurmayınca, üç olasılık vardı:
>
> 1) Ya Yunanlarla kesin savaşı kabul edeceklerdi,
>
> 2) Ya daha da doğuya çekilecekler ve kesin savaşı kabul etmeyi geri bırakacaklardı,
>
> 3) Ya da orduyu dağıtıp gerilla savaşma girişeceklerdi.
>
> İngiliz Genelkurmayı, Yunan ordularının kesin savaşı kazanacakları ve Türk ordusunun dağılıp gerilla savaşına girişeceği kanısındaydı. "Yunan ordusunun hedefi, Türklere savaşı kabul ettirip mümkün olduğu kadar erken kesin kararı elde etmek olmalı"ydı. Yoksa Yunanlar "kışın da sürüp gidecek uzun bir gerilla harekatıyla karşılaşacaklar." Belki Rus kuvvetleri de gelebilirdi.[5365]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, 11'inci Kızıl Ordunun Kafkasya'daki tahkimatına nazaran Anadolu'ya Bolşevik kıtaatının sevkedilebileceğine ilişkin senaryo kaleme almıştır:

> Yunanların Eskişehir'e kadar ilerlediği günlerde, Kafkaslar'da, Türkiye'nin doğu sınırları yakınında Bolşevik kuvvetlerinin sayısı 129.400 tüfek ve kılıca yükselmişti. Tiflis'te XI. Kolordunun Karargahıyla 9. Piyade ile 1. Süvari Tümenleri bulunuyordu. Kutais'te 33., Batum'da 12. Süvari, Gori'de 18. Piyade, Ardahan'da 31. Piyade

[5364] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 282. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[5365] FO, 321/6528; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 140-142.

Tümenleri toplanmıştı. Erivan, Kavaklı, Nahcivan bölgelerinde de sırayla 28., 20., 18. ve 42. Tümenler vardı. Bu kuvvetlerin Gümrü'den Erzurum'a gelmeleri altı gün sürecekti. Gümrü'den Ankara'ya erişmeleriyse, dinlenme günlerinin de hesaba katılmasıyla, 62 gün tutacağı hesaplanmıştı. Aradaki uzaklık 822 mil [*takriben 1322 km*] tutuyordu.[5366]

6 Ağustos 1921. Yunan eski başvekili Eleftherios Venizelos, bizzat Kral Konstantin'in katılımıyla gerçekleştirilen Yunan işgâlci ilerleyişini tenkid etti: *Ankara'ya doğru başlanan hareket bir deliliktir*.[5367]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Başarılarının sonucu ve "fedakârlıklarının" karşılığı olarak Yunanlılar şimdi tazminat istemeye başlıyorlar. Yunan basını, İstanbul'un işgalinden söz ediyor; böyle bir davranışın, savaşın bitmesine yardımcı olacağını öne sürüyor*.[5368]

Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Birinci Ferik Fevzi (Çakmak) ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliva Refet (Bele), Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e müşterek şifreli telgraf gönderdiler:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Ankara, 6-8-337 [1921]

Son muharebatı müteakip Garp Cephesi kısm-ı küllisinin Sakarya hattı gerisine kadar çekilmesi üzerine efkar-ı umumiyede husule gelen heyecan bilhassa Meclis'te büyük akisler tevlit etmiş ve bir haftadan beri geceli gündüzlü devam eden hafi celselerde efkarı tatmin için askeri vaziyeti hâzıramız hakkında Hükümet'çe lazım geldiği veçhile izahat verilmiş ise de Meclis'in ekseriyet-i azime ile vaki olan talebi neticesinde Büyük Millet Meclisi'nin emir ve kumandaya ait salahiyetini meclis namına fiilen istimal etmek üzere resmi tebliğde zikrolunan kuyut dahilinde Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Başkumandanlığı deruhte eylemesi zarureti ve İsmet [İnönü] Paşa Hazretleri'nin münhasıran ordusuyla iştigalini temin için esasen istifayı lüzumlu görmesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekaleti Erkanıharbiye-i Umumiye Riyaseti'nde bir resmi tebliğde arz olunan tadilat yapılmış ve efkar-ı umumiyedeki heyecan ancak bu suretle teskin edilebilmiştir. Kıymettar şahsiyet-i devletleri her zaman olduğu gibi bugünkü vaziyette dahi gaye-i milliyenin en metin istinatgahlarındandır. Bilvesile tezkar eder, hürmetle gözlerinizden öperiz efendim.

Mustafa Kemal - Fevzi [Çakmak] - Refet [Bele][5369]

8 Ağustos 1921. Müttefikî *Yüksek Konsey, Yukarı Silezya'da genel seçimi tartışmak için Paris'te toplandı. Toplantı sırasında Yunan ve Türk savaşı sorunu da söz konusu edildi.* [ABD] *Elçi*[si] *Harvey de, gözlemci olarak bulunuyordu.* [Britanya Başvekili] *Lloyd George, Türkiye konusuna dokunarak, Yunanlıların, kendi ülkelerinden özel olarak silah satın almalarına izin vermelerini istedi. Türkler Bolşeviklerden silah alabiliyorlarken Yunanlılara, savaşta tarafsız oldukları nedeniyle, birçok ülkeden, silah satın almaları yasaklanmıştı. Yunanlılara karşı iyi davranılmalıdır ve İtilâf Devletleri Hükümetleri'nin tarafsız kalmaları gerekmektedir, ancak özel kurumlara, Yunanlılara silah satma izni verilmelidir. Bu öneriyi Fransa, italya ve Japonya, ilke olarak onayladılar. Toplantıdan sonra Lloyd George, Harvey'i, özel bir görüşme için bir kenara çekti. Kendisinin yaptığı öneriye karşı A. B. D.'nin tutumunun ne olacağını sordu. Harvey, bunun pratik olmaktan çok akademik bir soru olduğunu*

[5366] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 146.

[5367] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 104, dipnot 34.

[5368] FO/6525/E 8990; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 177.

[5369] Kâzım Karabekir'in *Milliyet* gazetesine 11 Mayıs 1933 tarihli mektubundan; Aktaran: Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 172-173.

söyledi, fakat, kendi bildiği kadarıyle, "Başkan Harding, geleneksel Amerikan politikasından ayrılmayacaktır," dedi.[5370]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Başvekil Gunaris, *Anadolu'daki Yunan ordusunun durumunun "oldukça bunalımlı ve nazik olduğunu", basın mensuplarına gizlice* açıklamıştır.[5371]

Malta'dan tahliye edilen Ali Fethi (Okyar), Ankara'ya vasıl oldu.[5372] Böylelikle Britanya casusu Romen François Stern'in tavsiyesi tahakkuk etmiş oldu.[5373] 10 Ekim tarihinde Dahiliye Vekili tayin edilecektir.[5374] Bu bağlamda Ali Fethi'nin Grace Ellison'a "..Malta sürgünlüğü olmasaydı, milliyetçiler de doğmazdı." sözünü hatırlamak faydalı olacaktır.

> İngiltere'nin sürgün politikası, hem Ankara'da TBMM'nin kuruluşuna giden yolu açtığı; hem de Malta'ya sürülmekten kurtulabilen birçok Osmanlı ileri geleninin Millî Mücadele'ye katılmalarını teşvik ettiği için, Mustafa Kemal'e dolaylı olarak yaramış oldu. Malta'dan kurtulanların bir kısmı da Anadolu'daki mücadeleye katıldılar. Hattâ, belki bir kısım İttihatçının Malta'da sürgünde kalması, Mustafa Kemal'in içeride muhtemel bazı engellerle karşılaşmasını da önlemiştir.[5375]
>
> İttihatçıların, mağlubiyete rağmen memlekette kalanları İstanbul'un işgali sırasında Malta'ya sürüldüler. Esasen o devrin bütün Türk münevverleri için Malta zindanlarını görmek mukadderdi. Fakat Anadolu harekâtı inkişaf ettikçe ve İngilizler milli hükümetle bir anlaşmaya vardıkça bu münevverlerin tahliyesi başlamıştı. Mustafa Kemal, bir zamanlar bu memlekette hürriyet uğruna mücadele etmiş bu gayretli insanları Büyük Millet Meclisi'ne âza yaptı. Hepsine mevki verdi.[5376]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunanlılar içlere doğru ilerledikçe vazifeleri daha da güçleşmekt[e]dir. . . Türk Nasyonalistlerinin çoğu ölünceye kadar dayanacaklar ve muannidane çarpışacaklardır ve öylece öleceklerdir*.[5377]

Paris'de *Hôtel Continental*de konaklayan TBMM Erzurum mebusu Celâleddin Arif, TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal'e cevabî zata mahsus mektub gönderdi. İngilizlerle alakalı ifadeler: [..] *Yalnız şurasını rica edeceğim ki yazılacak olan tebliğlerde "İngilizler tarafından verilen alât ve mühimmatı harbiyeyi" cümlesinin ilâve buyurulmasını emir buyurunuz. Hind ile bura efkârı umumiyesi*

5370 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 356. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5371 FO/6525/E 9057; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 179.

5372 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 158. Ali Fethi, İttihadçı rüesaya şiddetle aleyhtardır. Doktor Nazım'ın Cavid'e gönderdiği 27 Mayıs 1921 tarihli mektuba bakılırsa Fethi, Münih'de bulunmaktayken "hariçtekilere ağız dolusu küfürler ediyormuş." Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 127. Ali Fethi, Malta'da iken "sürgünü fırsat bilerek İngilizce öğrenmiş, hem de pek güzel öğrenmiş" idi: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 24.

5373 "Mösyö Stern'in iş bitirici önerisi, O ve Subhi Bey'in birlikte Ankara'ya gitmesi idi. O'na eşlik etmeleri üzere Celâl Nûri'nin ve Fethi Bey'in -Mustafa Kemal'le beraber büyük bir yük omuzladıkları için- Malta'dan serbest bırakılmalarını talep etti. Mamafih, Celâl Nûri ve Fethi nüfûzunun sulhten taraf olacağını niçin düşündüğünü izah etmedi." Hariciye Nâzırı Curzon'dan Roma'daki temsilci Buchanon'a ve İstanbul'daki fevkalâde komiser Rumbold'a 3 Eylül 1920 tarihli muhtıra. Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 1967, vol. XII, p. 135-137; Aktaran: Ömer Faruk, *İngiliz Vesîkasına Göre Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlere Gizli Bir Teklifi*, 2022.

5374 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 163.

5375 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 184. "Ankara'ya kaçanların bir kısmı hizmet için, bir kısmı da İttihatçı olup da yakalanarak Malta'ya sürülmekten kurtulmak içindir." Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 29. "Harp suçluları", Mustafa Kemal cuntasına katılmak suretiyle Müttefiklerin takibatından "kolayca sıyrıl"abilmişlerdir: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 172.

5376 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 2011, s. 90.

5377 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 92.

üzerine fevkalâde hüsnü tesir icra eyleyecektir. [..] *Korkuyorum ki bize karşı siyasetini bir dereceye kadar İngilizlere takrib eyleyen İtalya'ya Franklin-Bouilleon'un sözleri üzerine Fransa da iltihak eylesin. Zira İngilizler Silezya meselesinde doğrudan doğruya Almanları tutuyorlar ve bugün anlaşıldı ki Lloyd George Silezya'yı Almanlara vadeylemiş. Bundan dolayıdır ki İngilizler Fransa'yı şantaj yaparak bugün toplanacak olan Konferansta Fransızlar üzerine icrai tesir eylemesin.* [..] *Burada Hindli müşir Kitvay (?) cenaplarıyla da görüştüm. İngiltere siyasetinde büyük bir tahavvül olduğunu, hatta şimdiye kadar kendileriyle beraber olan Hindistan Nazırı Montagu'nun lisanında bir tahavvül olduğunu ve evvelce Edirne'nin bile bize verilmesi taraftarı olan merkumun bugün tehdidi âmiz bir vaziyet aldığını bildiriyor. Bir de İngilizler Afganistan üzerine bir harbe hazırlanıyorlar olduğunu işittim. Her ne kadar Hindistan'dan çok asker bulamayacaklar ise de tayyare, bomba, uzun menzilli toplarla gazlar neşrederek Efgan'ı boğmaya çalışacaklarını söyledi. Herhalde Efgan Sefirine bu babda malûmat verilecek olursa iyi olur zannındayım. Hindliler Müslüman iki fırka imiş. Biri Mehmet Ali taraftaranı ki herhalde İngiltere'ye cebrî şiddet gösterilmesi fikrinde musır bulunuyorlar. Diğer Gidvay Ağa Han ve saire ki bunlar İngilizlerle anlaşıp bir şey koparmak fikrinde olanlardır. Montagu ile bukua gelen son mülâkatından sonra Gidvay fikrini değiştirmiş ve Mehmet Ali ile birleşmek taraftarı olmuştur.* [..][5378]

Mustafa Kemal'in TBMM'deki gizli celse konuşmasından: *...memleketin heyeti umumiyesini müdâfaa ve muhafaza etmek istiyoruz. Bazen muvakkat olarak bir kısmının düşman eline geçmesine razı olmak icabeder*.[5379] Fakat bazı mebuslar, Batı Anadolu'daki muhtelif mıntıkaların Yunan'a terk edilmesini, Temmuz 1920'den beri tenkid etmekteydiler: *Bütün bu işleri yapıb sonra cepheye gitmiyen adam* [Mustafa Kemal] *nerede*?[5380]

9 Ağustos 1921. (i) İtilâf Devletleri, Paris Konferansı neticesinde tarafsızlık kararı aldı ve buna göre ne Türk ne Yunan silâhlı kuvvetleri Boğazlar bölgesine giremeyecektir. (i) *The Times*in haberi: "Yunanlıların vazifesi her gün biraz daha güçleşiyor." (iii) İngiliz Başvekil Lloyd George beyan etti: *Sevres Muahedesi yırtılmış olduğundan silâh ticareti serbesttir.* (iv) 14 Nisan tarihli bîtaraflık ilânı tadil edildi: *Hususî şirketler harb halinde bulunan memleketlerle silâh ticareti yapabilirler.*[5381]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Yunanlıların vazifesi hergün biraz daha güçleşiyor*.[5382]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Harbiye Nâzırı Theotokis, Askerî Ataşe Hoare Nairne'yle gün içinde mülakat etmiştir. Theotokis, *Mustafa Kemal'in ordusunun ansızın kaybolduğunu; Sakarya ırmağının doğu kıyısının ötesine dek uzanan bölgede uçakla yapılan arama sonunda bile bu ordunun nerede olduğunun saptanamadığını öne sürerek yakın*mış; *bununla birlikte, Yunan ordusunun iki veya üç gün içinde tekrar harekete geçeceğini bildirerek, ataşemiliteri, Yunan ordusuna katılmaya* davet etmiş ve *5 Eylül'de Ankara'da görüşmek üzere ona randevu* vermiştir.[5383]

Sakarya Muharebesine katılacak Yunan birliğindeki muvazzaf Nikos Vasilikos'un günlük kaydı: *Yüzbaşı Kogopulos canlı bir merakla ilerleyişe dair söylentilerin gerçekliğini soruyor. Söylentilerin doğrulandığı yanıtını verdiğimde, kötülükleri önceden hissederek kafasını moralsizce sallıyor ve "Artık kurtulamayacağız" diyor*.[5384]

5378 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 134-137. Belki mektubun tamamı iktibas edilebilir (*ÖFA notu*, 3 Şubat 2025).

5379 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 196-197.

5380 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 166-167.

5381 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 159.

5382 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 111.

5383 FO/6526/E 9134; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 179.

5384 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 426.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İngiltere Kralı Beşinci George'ye zata mahsus muhtıra arz etti:

> Şu anda en zor meselelerden birisi, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler'in yüksek komutanlığını üstlenmiş bulunan General Haringtон ile üç Yüksek Komiser arasında ortaya çıkan sorunlardır. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Haringtон'un buradaki konumunu daha üstün saydıkları için açıkça kıskançlık ediyorlar. Onların kıskançlığı, General Haringtон'un, Müttefik Yüksek Komiserleri'nin imtiyazlarını kısıtlamaya kalkışabileceği yollu imâlarla ortaya çıkıyor ve bu iki Yüksek Komiser Haringtон'un kendisini İstanbul Askeri Valisi saymasına itiraz ediyorlar.[5385]

10 Ağustos 1921. Britanya Başvekil Lloyd George: *Sévres Muâhedesi yırtılmış olduğundan silâh ticâreti serbesttir*.[5386]

> Kütahya-Eskişehir Savaşı'ndan yaklaşık bir ay sonra Sakarya Savaşı'ndan iki hafta kadar önce (10 Ağustos 1921 tarihinde) L. George'un önerisiyle Yüksek Konsey Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve **Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı**.[5387]

İngiliz Hükûmeti derhal özel şirketlerin Yunanlarla birlikte Milliyetçilere askerî malzeme satışına dair engelleri kaldırarak gerekli ruhsatları verdi. [..] ***Yunan Hükûmeti*** [..] ***bunun Milliyetçilerin işine yarayacağını ileri sürdü ve buna çok sert tepki gösterdi***.[5388] Mustafa Kemal'e sahra obüs cephanesi hibe eden İngiliz, Yunan ile Fransa-İtalya taraflarını karşı karşıya getiriyor:

> Daha önce aldıkları abluka kararı kapsamında Müttefiklere ait ticaret gemilerine müdahalede bulunmaktan kaçınan, Yunan yetkililer, bilhassa Fransız ve İtalyanlara ait gemileri durdurarak denetlemeye başladılar. Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin şiddetli protestolarına yol açan bu uygulamalar karşısında İngiliz Hükûmeti'nden duruma müdahale etmesi istendi. Fakat İngiliz Hükûmeti, artık bu tür durumlara müdahil olmak istemiyor Fransa ve İtalya ile Yunanistan'ı karşı karşıya bırakıyordu.[5389]

Tahlil: Kütahya-Eskişehir Bozgununu (24 Temmuz 1921) müteakiben Müttefikler, herhalde esasen Mustafa Kemal'e kaçak yollardan askerî malzeme satışının yetersiz kaldığından olacak, 10 Ağustos 1921'de kaçakçılığı yasallaştırmışlardır.

> Yunan yetkililer, İngiliz kuvvetleri ile birlikte Milliyetçilere kaçak askerî malzeme ticaretini engellemek için teşebbüslerde bulunsalar da hukuki açıdan bahsi geçen ticaret artık meşru idi.[5390]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Başvekil Lloyd George, Paris'de şu beyanatta bulunmuştur: *Epeyi zayiat verdikten sonra büyük bir bölgeyi fetheden Yunanlılar, herhalde daha fazla isteklerde bulunacaklard*ır.[5391]

Atina'daki Ortaelçi Lord Granville, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Yunan Başvekil Gunaris, Atina matbuatına beyanat vermiş, *Türk ordusunun kalıntıları bütün bütün ortadan*

5385 Rumbold Yazışmaları, No. 206-209, 9 Ağustos 1921, Sir Horace'dan Majesteleri V. George'a; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 115.

5386 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 111.

5387 10 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Konsey Toplantısından md. 1, WO, 32/5775, No. 93A; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

5388 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265. İktibasdaki ***vurgu*** tarafımıza aiddir.

5389 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 265.

5390 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

5391 FO/6526/E 9145; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 177.

kaldırılıncaya dek, Anadolu'daki askerî harekâtın sürdürüleceğini; Yunan ordusunun gerekirse Ankara'ya ve dahası, Ankara'nın ötesine dek ilerleyeceğini ifade etmiştir.[5392]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Atina'da Bakanlar Kurulu'nda cepheden yeni dönen Gounaris'in izlenimlerine yer verilmiştir. Gounaris, Kemalist ordu tamamen imha edilene kadar düşmanlıkların sona ermeyeceğini ve bu nedenle Yunan ordusunun Ankara'ya ilerlemesi kararını onayladığını belirtmiştir. Yunan ordusunun disiplini ve vatansever coşkusunun büyük övgüler hak ettiğini ifade eden Gounaris, Eskişehir'deki savaşta ganimet olarak çok miktarda top, mitralyöz ve diğer savaş gereçleri ile büyük miktarda buğday ele geçirildiğini ve Türklerin kaybının çoğu Alman olan 60 rütbeli ve 1200 asker olduğunu aktarmıştır*.[5393]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) beyanatta bulunmuştur: *Hâlihazırda silahlı müdahale uygunsuz olaca*ktır. *Anadolu'da Bolşevik güçlerin nüfuzundan kaçınılması beklen*mektedir. *Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a ilerlemek üzere Çatalca'da yoğunlaşması konusunda müttefiklerin her saldırıya karşı şehri koruyacaklarını deklare etmeleri Türkiye'de memnuniyetle karşılandı*.[5394]

Britanya Başvekili *Lloyd George'un önerisiyle Yüksek Konsey Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlığa ilişkin kararı gözden geçirdi ve özel şirketlerin, muhasım devletlere askerî malzeme satışına izin verdi. Böylelikle Yunanistan ve Türkiye'nin özel şirketlerden askerî malzeme almasının önü açıldı*.[5395]

11 Ağustos 1921. *1921 ağustosunun ilk on gününde Yunan Silahlı Kuvvetleri cepheyi Afyonkarahisar mevkiinde yardı. 11 Ağustos'ta Lloyd George, Paris'teki bir müttefikler toplantısında* İtalya Başvekili *Bonomi'ye, zafer kazanmalarından önce, Yunanlarla anlaşma yapmak için elini çabuk tutmasını öğütledi*.[5396]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror Gazetesi'nde yer alan haberin ayrıntılarında İtilaf Devletleri'nin savaşanlara hiçbir şekilde yardım etmeyeceğini ancak özel partilerin Türkleri ve Yunanları savaş materyali ile destekleme hakkı olacağı belirtilmiştir*.[5397]

12 Ağustos 1921. Mustafa Kemal, cepheleri teftiş ettiği sırada atından düşerek kaburga kemiğini kırdı.[5398]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Lord Hardinge'ye ve Kennard'a mahrem telgraflar gönderdi. Vazifesinde muvaffakiyet elde edemeyen Yüzbaşı Cevad Abbas'ın (Gürer) Bavarya'ya ve İtalya'ya muvasalat etmek üzere Bulgaristan'dan ayrıldığını bildiriyor.[5399]

5392 FO/6526/E 9560; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 178-179.

5393 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5394 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'e kaçak silah-mühimmat tedarik eden Müttefikler, İstanbul'u da Yunan'dan alenen koruyorlar. Hayret edilir vakıa.

5395 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 265.

5396 *Documents on British Foreign Policy*, 15, s. 696; Aktaran: Fabio L. Grassi, *İtalta ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 167-168.

5397 The Daily Mirror, 11 August 1921, *No Allied Move To Stop Turco-Greek War*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 165.

5398 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 649.

5399 FO/5812/C 16290; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.

14 Ağustos 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri *Eskişehir'in doğusundaki siperlerden çıkarak, doğuya, Ankara'ya doğru* harekete geçti.[5400]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1619 numaralı telgraf keşide eyledi: *Rafet Paşa Hazretleri ile üsera meselesini müzakere edecek olan İngiliz Binbaşısı ile müzakeratta mülayim davranıldığı surette matlubun istihsal edileceği ihsas olunmuştur. Mahsusatı acizaname göre Maltada'ki üseradan iki üçü müstesna olmak üzere umumu tahliye edilecek ve bu iki üç Türk ve İngiliz adliyei müşterekesi huzurunda muhakeme olunacaktır. Bu meselenin halle iktirani vesilesiyle mesaili sairenin tahşitine yol açılabilecektir. Ferman 14 Ağustos 1337*.[5401]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu son zamanlarda toparlanarak hem Trakya'da hem de Anadolu'daki etkisini artırmıştı*r. *Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da İstanbul'daki Merkezi Hükümet'e, telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğu ile Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığa müdahale edilmesini istedi. Yunanistan'ın, Anadolu kıyılarındaki üstünlüğü açıkça görülüyor. İngiltere'nin, Yunanistan'a desteği devam ediyor. Ancak Fransa ve İtalya, İngiltere ve Yunanistan'a karşı mesafeli*dir.[5402]

15 Ağustos 1921. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington*, Zeytinburnu silah deposuna Kemalistler'in yeni bir baskın planladıkları hakkında güvenilir istihbarata sahip olduğu konusunda, Bakırköy'deki Fransız kuvvetleri komutanı General Prioux'yu uyar*dı. *Soygun yine de* gerçekleştirilecektir zira İttihadçı teşkilât Müdafaa-yı Milliye Grubu *liderlerinden Binbaşı Kemal'in (General Koçer) de teyit ettiği gibi, baskın, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin bilgisi dahilinde*dir.[5403]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, *Bolşevik denen kişileri tutuklayarak yetkisini kötüye kullandı* demek suretiyle Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'u şikâyet etti.[5404]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi: [..] *imparatorluğumuzla Rusya arasında bir tampon oluşturmak bizim için yaşamsal önemdedir. Maalesef Kafkasya'dan çekilmemiz, bu küçük cumhuriyetlerin* [Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan] *Bolşevikler tarafından işgal edilmesine yol açmıştır*.[5405]

Yunan muhribleri bîtaraf mıntıkadaki bazı limanları üs olarak kullanıyor. *Kilkis, Panther, Niki* ve *Doris* İstanbul (Prinkipo) Adalarında; *Averoff*, *Aetos* ve *Akteon* Haliç'de; *Alkyone*, *Aspris* ve *Arethusa* Mudanya'da; *Dafni*, *Leon*, *Arkadia*, *Levarc* ve *Naksos* Marmara'da demirliyor ve Karadeniz'e devriyeye çıkıyorlardı.[5406]

Yunan Kral Konstantin, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerini teşci etti: *Ankara'ya!*[5407]

5400 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 328.

5401 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 359.

5402 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5403 FMA, 20N1112 C/46 Dos1; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 187.

5404 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 159.

5405 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 142.

5406 FO, 371/6528, Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığından Bahriye Nezâretine şifreli telgraf; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 151.

5407 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 92.

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1620 numaralı telgraf keşide eyledi: *Anadolu cephanesinden avdet edip konferansta ilk söz söyleyen İngiliz miralayı Yunan ordusu muvaffakiyetle taarruza devam edebilecekse de Yunan Erkânıharbiyesinin Eskişehir'de bir üssü harekat ve iaşe tesisi için bir çok haftalara muhtaç olduğunu söylemiş ve badehu Mareşal Foş dün yazdığı fikri beyan ile yaz mevsiminin hitamında Yunan ordusunun dehşetli cilvelere maruz kalabileceği ilâve eylemesi konferans üzerine ziyade tesir ederek malûm olan metni kabul ettirmiştir. Mareşalın bu ifadesini Franklen Buyyon'un ihzar eylemiş olmasından şüphem yoktur. Ferman 15 Ağustos 337*.[5408]

15-16 Ağustos 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin iki günlük haberlerinin hulasası: *İzmir'deki muhabirine göre Yunanlılar Ankara'yı aldıktan sonra fazla kalmayacaklar. Esas amaç, Ankara'daki savaş ve demiryolu malzemelerine el koyup götürmek, ya da yok etmek*.[5409]

16 Ağustos 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. Başvekil Lloyd George, Yunanlara aşırı taleblerde bulunmamalarını tavsiye ediyor.[5410] Lloyd George: *Türkleri uzlaşmağa zorlamak için. . . Anadolu'nun dağlık sahasına bir ordu göndereceğimizi kim söylemiş olabilir? Bu imkânsız! Yalnız bir ikinci şık vardı: Her iki tarafı da sonuna kadar savaştırmak. . . Harbin tek meziyeti en sonunda hâdiselere saygıda bulunmayı öğretmiş olmasındadır*.[5411]

Daily Telegraph gazetesi, *Türkiye'nin Bulgaristan'da yarı resmi bir temsilcisinin bulunmasını anlamadığını yazıyor ve Grozkov'un Ankara'da bulunuşunu ele alarak sert hucumlarda bulunarak esasen ağır olan Çiftçi Partisinin durumunu daha da ağırlaştırıyor*.[5412]

17 Ağustos 1921. Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Sadrazam* [Ahmed Tevfik Okday] *karşı koyma yeteneğine sahip olmakla birlikte reformları yürütemeyecek kadar yaşlıdır. Hariciye Nazırı* [Ahmed İzzet Furgaç] *zaten bir diplomat olmadığını, asker olduğunu göstermiştir. Bu kişilerle müzakerede bulunmak kazançlı değildir. Yüksek Komiserler bu çılgın mekanizmanın daha ne kadar süreceğini merak etmektedir*.[5413]

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, 5 Ağustos tarihli mahrem muhtırasına zeylen Lloyd George Kabinesine muhtıra verdi. Britanya Genelkurmayı, TBMM Hükümetine Sovyet Rusyanın bilfiil askerî yardım yapabileceği ihtimaline dikkat çekiyor. 11'nci Kafkas Kızıl Ordunun *nerelerde bulunduklarını, ne kadar zamanda Anadolu'ya yetişebilecekleri*ni*, inceden inceye hesapla*mıştır.[5414]

10 piyade ve 1 süvari tümeni mevcudlu Yunan işgal kuvvetleri *Porsuk suyunun kuzeyinden ve güneyinden ve Sakarya* nehrinin *yukarı kısmı güneyinden doğuya doğru* yürümek suretiyle *ve hiç bir engelle karşılaşmadan* Sakarya nehrinin garbına muvasalat etti ve TBMM müfrezeleriyle temasa geçti. Müfrezelerin vazifesi, zaman kazandırmaktı.[5415]

19 Ağustos 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. İtalya ile TBMM Hükümeti *arasındaki gerginlikten kaygılanan* Roma'daki TBMM Hükümeti Mümessili Cami (Baykurt), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) telgraf göndermiştir. Cami, *"İtalyanlarla olan ilişkileri*

5408 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 359.

5409 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 394.

5410 FO/6526/E 9464; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 178.

5411 The Times, 17 August 1921; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 92.

5412 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 99.

5413 FO, 371/6474, E 9550; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 942.

5414 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 142.

5415 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 112.

düzeltmek için elinden geleni yapmaya çağırıyor: "Ankara'ya yeni bir İtalyan ekonomik kurulu ve yeni bir temsilci göndermelerini isteyiniz, çünkü, İngiltere, bu durumdan çok yararlanacak."[5416]

20 Ağustos 1921. *Harington'ın tavsiyelerini değerlendiren Müttefik Yüksek Komiserleri, 20 Ağustos 1921 tarihinde Yunan Yüksek Komiseri Votsis'e, İstanbul'u işgal altına almalarına izin vermeyeceklerini bildirdiler*.[5417]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine gayet mahrem şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığının mahrem bilgileri İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanlığı tarafından ele geçirilmiştir. Bu mahrem istihbarat Yunan tarafına servis edilmeyecektir:

Aşağıdaki bilgiler pek gizli bir kaynaktandır:

-20 Ağustos saat 06.30'a kadar alınan bilgiler Türklerin Sakarya'yla Ankara arasında savaşı kabul edeceklerini göstermektedir. (Türk) Tümenleri aşağıdaki şekilde yeniden toparlanmışlardır. (Burada Türk tümenlerinin beş grup halinde kuruluştan, hangi kuvvetlerden meydana geldikleri teker teker anlatılmaktadır.)

-20 Ağustos saat 06.30'da ele geçirilen (Türk) gizli belgeleri, batı ordusunun aşağıdaki harekât emirlerini açığa vurmaktadır." (Burada da Türk harekât emirleri ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.)

İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı, 20 Ağustostan başlayıp 13 Eylüle kadar Türk ordusunun sırlarını ayrıntılarıyla ele geçirmişti. Batı ordusunda Türk kuvvetlerine verilen günlük emirler, Türk birliklerinin harekâtı, Batı Cephesi Kumandanlığının tutumu vs. geceli gündüzlü, saati saatine, İstanbul'da General Harington'a iletilmişti. İngiltere arşivlerinde bu konuda pek çok şifre telgraf vardır. Yukarıdaki satırlar, bu çeşit telgraflardan küçük bir örnektir. Türkiye için bir ölüm kalım savaşı denebilecek olan Sakarya Meydan Savaşı boyunca, en gizli askeri sırların nasıl olup da saati saatine karşı tarafın eline geçmiş olduğu çok düşündürücüdür. Bu sırların doğrudan doğruya Yunanlılara verilip verilmediği belli değil. Ama bu telgraflar, çok çeşitli yerlere dağıtılıyordu. Hindistan'a, Mısır'a ve Irak'a tekrarlandıktan başka, bu telgrafların Londra'dan dağıtımı 17 ile 19 yere birden yapılıyordu. Beş örnek İngiltere Dışişleri Bakanlığına veriliyordu. Bazı elçiliklere de örnekler yollanıyordu. Bu kadar geniş dağıtımı yapılan bu şifrelerin, el altından, Yunan Genelkurmayının eline ulaştırılmış olabileceği de akla geliyor. Sakarya Meydan Savaşı boyunca Türk ordusunun en gizli sırlarının karşı tarafın eline geçmiş olması, gerçi savaşın sonucunu değiştirmemişti; ama değiştirebilirdi de. [..][5418]

Sakarya Savaşı'nın hazırlık günlerinde beklenmeyen bir olay gelişir. 20 Ağustos 1921 gecesi saat 23.35'te, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı İngiliz Generali Harington, Londra'ya şifreli uzun bir telgraf gönderir. Telgraf metninde şunlar yazılıdır:

"20 Ağustos saat 06.30'a dek alınan bilgiler, Türklerin Sakarya Irmağı ile Ankara arasında savaşı kabul edeceklerini göstermektedir. Türk tümenleri aşağıdaki şekilde yeniden toparlanmışlardır."

Telgrafta Türk tümenlerinin beş grup halinde kuruluşları, hangi birliklerden oluştukları teker teker ve ayrıntılarıyla açıklandıktan sonra şöyle denilir:

5416 FO/6527/E 9813; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159.

5417 FO, 406/47, No. 31 , Ek 3; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 269.

5418 FO, 371/6527; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 164. Muktebes cümlelerin italik aksamı İngiliz vesikasındaki cümlelerin tercüme edilmiş muadilleridir. Parantez içindeki ifadeler ise Şimşir'e aiddir. Şimşir, vesikanın tam metin tercümesini yapmamıştır. İngiliz askeriyesi ve istihbaratı, "Sakarya Savaşı'nda orduya verilen emirleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda söylenenleri bile ele geçirebilmiş" idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, 2000, s. 82.

> "20 Ağustos saat 06.30'da ele geçirilen Türk belgeleri, Türk ordusunun aşağıdaki harekat emirlerini açığa vurmaktadır." Telgrafın devamında, Batı Cephesi Komutanlığı'nın verdiği en son harekat emirleri son derecede ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Bu telgraf çok acı ve ürkütücü bir gerçeği ortaya çıkartır. Demek ki Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emirleri, Türk birliklerinin harekatı, İstanbul'daki İngiliz Generali Harrington'a anında iletiliyordu. İngiliz gizli haber alma örgütünün yeryüzünün en güçlü casusluk ağına sahip olduğu biliniyordu ama Anadolu'nun göbeğindeki Sakarya boylarında olup bitenlerin, ancak çok az sayıda üst düzeydeki Türk komutanları arasında geçen haberleşmelerin günü gününe İstanbul'daki General Harrington'a ulaşması nasıl oluyordu? Bu durum Türk askeri harekatı açısından oldukça vahimdi. Türkiye için bir ölüm-kalım savaşının başlayacağı şu günlerde, İngiliz'lerin Türk askeri sırlarını
>
> öğrenmesi çok düşündürücüydü. Yakında başlayacak kesin sonuca yönelik çarpışmalar boyunca da askeri sırları ele geçirebilecekler ve Yunanlılara verecekler miydi? Eğer böyle olacaksa, belki binlerce Türk askeri bilgi sızıntısı nedeniyle boş yere can verecekti.
>
> Yıllar sonra İngiltere Dışlişleri Bakanlığı arşivinde yapılan incelemede, İngilizlerin "Black Jumbo" takma adlı casusluk örgütünün Ankara'da çok aktif olduğu anlaşılır. "Black Jumbo"nun Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarında konuşulanları, Türk başkomutanlık karargahının bazı gizli emirlerini günü gününe, hatta saat hesabıyla İstanbul'daki İngiliz makamlarına ulaştırdığı ortaya çıkar.[5419]

22 Ağustos 1921. İngiliz Muhibler Cemiyeti reisi Said Molla'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a Fransızca kaleme alınmış muhtıra: *Damat Ferit Paşa bile İngiliz aleyhtarı*dır, *Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderdi*[5420]:

> Pan-İslâmcılığın destekçisi olmak için Anglofobik duygulara sahip olmak yeterlidir. İstanbul'da misallerini verebiliriz: Eski Sultan Abdülhamid, şimdiki tahtın varisi Mecid Efendi, Abdülhamid'in bazı oğulları, Abdülhamid'e ilk defa pan-İslâmcılık fikrini telkin eden Abdülhamid'in eski casusu Cemil Molla.
>
> Bu şahsiyetlerin İngiltere'ye karşı öyle bir nefreti var ki, Abdülhamid'in ölümünden sonra bile pan-İslâmcılığı sürdürmeye devam ettiler ve taraftarları arasındaki her türlü milliyetçilik fikrini İslâm'ın reddetmesine rağmen, Jön Türklerin pan-Turancılığını benimsemekten kendilerini alamadılar.
>
> İngiliz Hükümeti, mütareke sonrasında Türkiye'de yaşanan olaylara bakacak olursa, bu zihniyete sahip karakterlerin en az emperyalisti gibi görünen Damad Ferid Paşa'nın dahi, duygularının emirlerine karşı koyamayarak bu zihniyete sahip olduğunu görecektir.
>
> Mustafa Kemal'i Anadolu'ya milliyetçi bir teşkilat kurma emriyle gönderen O idi. Konferansa gitmeden evvel Bay Ryan'a Türkiye için İngiliz mandası talep edeceğini açıkladıktan sonra, Konferans başlangıcında Ankara'nın milliyetçi iddialarını gündeme getiren de yine O idi. Ferid Paşa daha sonra Mustafa Kemal'e karşı düşmanca bir tavır aldıysa, bunun sebebi Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetini bırakarak tam bir özgürlük içinde hareket etmek istemesiydi.[5421]

Bu babda, hatırlanacak olursa, Wyndham Deedes biyografisindeki ilginç iki paragraf; İngiltere ile Bâb-ı Âlî'nin birbirlerine Mustafa Kemal üzerinden dümen çevirdiklerini temsil etmektedir denilebilir:

> Deedes bir an için kaderinin saçağına dokundu. İtilâf Encümeni, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Türk Hükûmeti'ne rağmen Yunanistan ve İtalya iddialarına karşı çıkmak, Türkleri bir araya getirmek için

---

5419 Abdülkerim Erdoğan & Gökçe Günel, *İstiklal Savaşı'nda Ankara*, 2007, s. 264.

5420 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLV. Muhtıranın Fransızca tahrir edilmesi, Said Molla'nın İngilizce bilmediğini düşündürmektedir.

5421 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 611-612. "Adkisson, Mustafa Kemal'in Yunanlılar'a ve Ermeniler'e karşı çıkma planlarını Damat Ferit'in fark ettiğini ama bunun İstanbul hükümetine karşı bir ayaklanma içerebileceğini göremediğini ileri sürer." Laura Madge Adkisson, *Great Britain and the Kemalist. Movement for Turkish Independence*, 1958, p. 168; Aktaran: Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 181, sonnot 2.

> Anadolu'ya gideceği bilgisini almıştı. Ve Deedes, gece yarısı Cemal Ferit Paşa'yı ikaz için aceleyle Bâb-ı Âlî'ye gönderildi. Lâkin Deedes konuştuğu vakit ihtiyar adam koltuğuna sırtını yasladı, parmak uçlarını birbirine kavuşturdu ve ahestece dedi ki: "Çok geç kaldınız, Ekselans; kuş uçtu!"
>
> Tam o saat Mustafa Kemal Boğaz'ı geçti ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a, Deedes'in Miralay Hüseyin Bey ve "Jumbo (Azman)" ile 1913'teki seferinde karaya çıktığı aynı limana ayak bastı. Mustafa Kemal; Atatürk, halkının Babası ve Önderi olarak dönene kadar bir daha İstanbul'a dönmedi."[5422]

Atina'daki İngiliz Elçi Granville, Venizelos'un şöyle dediğini bildirdi: *1920'de Mustafa Kemal'i mahvedebilirdik*.[5423] Fakat örneğin *Milne Hattı* buna somut bir biçimde engel olmuştu:

> Yunan ordusu, Mayıs 1919'da Çerkes Ethem, Yörük Ali, Demirci Efe ve diğer direnişçilerin karşı koyması sonucu değil, İngiltere'nin daha ileriye gitmelerine izin vermemesi nedeniyle belli bir bölgede kalmıştır. Yunan devlet adamları ve komutanları en çok bundan yakınıyorlardı. (..) Yunanlılar Anadolu'yu işgâl için geldikleri yanılgısı içindeydiler. Oysa, İngiltere'nin onlara verdiği görev, Batı Anadolu'nun belli bir kesiminde, İngiliz ve batılı ülkelerin çıkarlarını korumaktı. Neden sonra, Yunanlılar Anadolu içinde ilerleme iznini koparabilmişler ve Polatlı önlerine kadar gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın düzenli bir ordu kurmasına fırsat vermeden, Yunanlılar Mayıs 1919'da ilerleseler ne olurdu? İnsan gücünden yoksun küçük Yunanistan, Anadolu bozkırlarında kaybolur gider, daha uzun ve kanlı bir savaştan sonra, Polatlı önlerinden değil de, Erzurum dolaylarından geri çekilerek elbette ki yine İzmir'den denize dökülürdü.[5424]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *İngiliz gazeteleri, "Ankara'ya yürümek güç" diyorlar*.[5425]

23 Ağustos 1921. *23 Ağustos 1921 tarihinde Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu ve askerî temsilcilerinin katıldığı geniş çaplı bir toplantıda; Osmanlı Hükûmeti'ne ait cephane ve silah dâhil tüm savaş malzemeleri ile ticari stokların İtilâf Devletlerinin müşterek malı sayılmasına karar verdiler. Yüksek Komiserlerin uygun görmesi halinde bu malzemeler Geçici Maliye Komisyonu tasarrufuna verilecekti. Savaş malzemelerinin satışından İtilâf askerî yetkilileri, ticari stokların satışından Geçici Maliye Komisyonu emri altında bulunan ve Türk temsilcisinin de yer aldığı Satış Komisyonu sorumlu olacaktır. Askerî yetkililer, Geçici Maliye Komisyonu ve Satış Komisyonu arasında muhtelif depolardaki malzemelerin satışında kolaylık sağlanması amacıyla uygun bir prosedür bulunacaktır. Bu bağlamda alınacak karar Yüksek Komiserlere bildirilecek, onlar da yeni düzenleme hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne bilgi vereceklerdi*r.[5426]

Mühim bir stratejik mevki olan Mangal Dağı, Yunan silâhlı kuvvetleri tarafından işgal edildi.[5427]

Yunan işgal kuvvetleri Eskişehir'den Sakarya'ya gelirken Anadolu coğrafyasıyla çetin bir mücadele verdi. İkmal yollarının uzaması, eratın iaşe ihtiyacının karşılanamamasına sebebiyet vermektedir:

> Yunanlılar, düşmanla karşılaşabilmek için dokuz gün sıkı yürüyüş yaptılar. Türk ordusunun kanadını çevirmeyi üzerine alan sağdaki 2. Kolordu ve Atlı Alayı, Orta Anadolu'daki büyük Tuz Gölü'nün kuzeyinden güneybatıya sarkmak zorunda kalmışlardı. 5. ve 13. ve 9. tümenler, ağustosun yakıcı güneşi altında bu boş topraklarda inatla ilerlediler. Geceleri serin ve soğuktu. Malzeme sorunu, tehlikeli bir hal almıştı. Yürüyüş halindeki tümenlere suyun kamyonlarla getirilmesi zorunluydu. Yapışkan kum ve boğucu toz, dingillerin ve

---

5422 John Presland, *Deedes Bey*, 1942, p. 309.

5423 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 160.

5424 Nurdoğan Taçalan, *Hasan Tahsin*, 1998, s. 199.

5425 Zeki Sarıhan. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* içinde (c. 4, s. 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

5426 FO, 371/6544, E 10709; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 768. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5427 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 112.

> motorların içine işliyor, arızalara neden oluyordu. Yunan askerlerinin hareketleri, yürüyen birliklerin üzerinde kötü bir belirti gibi göğe yükselen toz bulutlarından anlaşılabilmekteydi.
>
> Çölde bitki ve su hemen hemen yok gibiydi. Ordunun değerli kamyonlarından sadece bir kaçı su taşımaya ayrılabiliyordu. Yemek pişirmek için petrol yoktu. Yer yer dağılmış küçük yerleşme yerlerinde oturanlar kuru tezek kullanıyorlardı. Daha önceki seferden sonra bu yürüyüşle tükenmiş olan askerler, ilerlemekte olan cephenin gerisindeki arazi fırınlarından gönderilen ekmekleri torbalarına koyuyorlar ve bu torbaları yatak takımlarına ek olarak kullanıyorlardı. Ekmek, daha malzeme merkezlerindeyken bozuluyordu. ilerleyen piyadeler, zavallı Türk köylülerini mısır için öldürmek zorunda kalıyorlardı. Çölün kenarında otlamakta olan sürülerden etlerini sağlıyorlardı.[5428]

Hicaz Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal, Britanya'nın himayesinde %96 oranında "halk oyu" alarak *Irak'ın ilk kralı olarak taç giydi*.[5429] Masraflarını kısma cihetine giden Britanya, müttefik yerel unsurları vekil tayin ediyor.

24 Ağustos 1921. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin'in girişimi üzerine, Moskova'da bulunan İngiliz Ticaret Kurulu Başkanı Totsman ile Büyükelçi Ali Fuat* [Cebesoy] *Paşa bir görüşme yaptı. Ali Fuat Paşa, İngilizlerin Türk meşru haklarını tanıyacağından ümitli olduğunu söyledi. Görüşmede bulunan Çiçerin, Ali Fuat Paşa'ya, şimdilik bazı tavizler verilerek İngiltere ile barış yapılmasını tavsiye etti, Rusya'daki açlık nedeniyle Türkiye'ye altın para vermelerinin zorlaştığını söyledi*.[5430]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington*, İngiliz ajanlarınca ele geçirilen Türk savaş planını da Londra'ya telledi*[5431]:

> 24 Ağustos saat 04.00'e kadar ele geçirilen (Türk) gizli belgelerinden, milliyetçi ordunun büyük kısmının hızla (...) Göksu bölgesine yığıldığı görülmektedir. Milliyetçilerin şimdi, Engürü suyunun kuzeyinde kalan Sakarya hattında yalnız Birinci Süvari Tümeniyle 17. Tümenin bir kısmı vardır. Batı ordusunun kalan kuvvetleri, Göksu vadisinde başlayacağı beklenen asıl Yunan ilerlemesine karşı koymaya hazırlanmaktadır...
>
> Türk kumandanları, bugün (24 Ağustos) şafakla birlikte Göksu hattında kesin savaşın başlamasını beklemektedirler..
>
> 24 Ağustos günü saat 00.04'te, (Türk) batı ordusu genel karargâhı aşağıdaki buyrukları vermiştir: Asıl Yunan kuvvetleri Göksu vadisi (Ilıca Çay) boyuna, hatlarımızın karşısına yayılmışlardır. 24 Ağustos şafakla birlikte çarpışmalar beklenmektedir. 24 Ağustos öğle üzeri Birinci Tümen Polatlı'ya hareket edip ihtiyata geçecektir. Düşman uçaklarından gizlenmeye özellikle önem verilmelidir.[5432]

Korgeneral Harington, *Konya vilayetinde bütün liva ve kazaların Kemalistlere karşı ayaklandıklarını, beş günden beri Ankara'nın boşaltılmakta olduğunu, başkentin Kayseri'ye taşındığını* Harbiye Nezâretine bildiriyor ve ilave ediyor: *güvenilir olduğuna inanmak için bütün sebepler mevcuttur*.[5433]

> İngiliz Gizli İstihbaratı, Anadolu'daki bütün gelişmelere; savaş alanlarındaki Türk birliklerinin haberleşmelerine, hattâ TBMM'ndeki gizli görüşmelere ilişkin bilgileri bile elde edebilmekteydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bu konuda birçok belgeye rastladık.[5434]

5428 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 328.

5429 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 261.

5430 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 4.

5431 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 4.

5432 FO, 371/6527, İstanbul'da Müttefik Başkumandanlığından War Office'e şifre tel, yıldırım hareket, 24 Ağustos 1921, saat 14.00, No. 848; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 165.

5433 FO, 371/6527; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 168.

5434 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 329, dipnot 3.

Daily Telegraph gazetesi makale neşretti. Buna göre *gazete, Grozkov'un Ankara ziyaretinin tafsilatını öğrenmek üzere Albay Repington adlı bir özel muhabirini Sofya'ya gönderdi. Bu Albay, Sofya'da, Grozkov'un ve Çiftçi hükümetinin durumunu anlamak için çeşitli sınıflardan insanlarla temas etti. Repington, daha sonra Daily Telegraf'te "Bulgar meselesi" adlı altında bir seri yazı yayınladı. Bu makalelerin birinde "İthamlar ve Cevaplar" başlığı altında şunları yazıyordu: "Grozkov, Bulgaristan'a döndükten sonra İstanbolinski'ye bilgi verdi..... Başbakan İstanbolinski ondan Kemal'in gelecekte düşündükleri ve stratejisi hakkında bilgi aldı. Bulgar başbakanı, bu seyahati benden saklamadı. Sadece bunun resmi bir gezi olmayıp iktisadi olduğunu tütün ve yiyecek satımı konusunda bir anlaşmaya varılması için yapıldığını söyledi."*[5435]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *İzmit'in otuz beş mil güneydoğusunda, tatbikat uçuşu yapan bir İngiliz uçağı, Türklerin kontrolünde olan hat içinde düşürüldü, pilot esir alındı, uçağın Yunanlılar için keşif yaptığı belirlendi*.[5436]

25 Ağustos 1921. Türbetepe mevkiinde şiddetli müsademe cereyan etti. Türbetepe Yunan ile TBMM birlikleri arasında müteaddit defa el değiştirdi, nihayetinde ise TBMM birliklerince zabt edildi.[5437]

David Walder: *Yunanlılar son dakikada yapılan bir plan değişikliğinden çok şey çektiler. Başlangıçta, Papulas, güneyden bir çevirme hareketiyle Türk mevzilerine yanaşmayı tasarlamıştı. Cephe hattının çok yayılması ve sonradan yanlış olduğu öğrenilen Türk birliklerinin bir manevraya giriştikleri haberi, onu bundan caydırdı. Bunun üzerine Sakarya nehrinin üzerinden aşmayı denedi ve iki ordu adeta kafa kafaya geldiler*.[5438]

Fransa'nın Bagnères de Luchon mıntıkasında bulunan Eleftherios Venizelos, General Danglis'e mektub gönderdi. *Türklerin geri çekilebilecekleri ve ezici bir darbeden kaçabilecekleri için zafere ulaşma olasılığı bulunmadığını ileri sürerek saldırıya toptan karşı çık*ıyor. *Sadece İstanbul'un ele geçirilmesinin kesin bir sonuç verebileceğini ve bunun da Müttefikler tarafından engellendiğini yaz*ıyor:

> Duygusal nedenlerle Fransa'dan daha az etki altında olan İngiltere, Biiyük Yımanistan'ın Yakın Doğu'da inanılır bir dost olacağına kandırıldığı takdirde, Türkiye zararına Yunanistan'ın büyümesini istemeye devam edecektir. Ama İngiltere tek başına görüşlerini zorla kabul ettiremez. Ve Fransızların bize karşı tepkileri de ayakta durmaktadır.[5439]

Britanya'nın Moskova Ticarî Mümessili Bay Hodgson ile TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Çiçerin nezdinde görüşüyorlar. Çiçerin mülakatı *kısa bir hitabe ile* açıyor: *Bugün her şeyden evvel milletler sulha kavuşmak istiyorlar. Bu da en tabiî haklarındandır. Eğer Rusya Hariciye Komiserliğinde böyle hayırlı bir neticenin elde edilmesine muvaffak olursam, kendimi bahtiyar addedeceğim. Her iki tarafa teklif edeceğim şey, elyevm bulundukları hatlarda mütarekeyi kabul edip hemen sulh müzakerelerine başlamak olacaktır*. Çiçerin, Ali Fuad'a dönerek: *Bir dâva ne kadar halkı olursa olsun, bir defada elde edilemezse, iki kısma ayırarak ikinci defa tamamını elde etmeğe çalışmalıdır. Esasen biz de, kapitalizme karşı olan dâvalarımızı değil ikiye, birkaç kısma ayırmağa mecbur olduk. Türk dostlarımıza bu hal tarzını tavsiye ederim*. Bundan sonra üçlü muhavere başladı:

[5435] Daily Telegraph, 24.8.1921; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 99.

[5436] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 237.

[5437] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 113.

[5438] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 187.

[5439] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 331.

Hodgson: *Sizlerle her hangi siyasî bir meselenin müzakeresine salâhiyetim yoktur. Yalnız bana söylenecek sözlerinizi ve tekliflerinizi aynen hükûmetime iblâğ edebilirim*.

Çiçerin: *Demek ki söylediklerimi aynen hükûmetinize tebliğ edebileceksiniz?*

Hodgson: *Bunu arzu ettiğiniz takdirde derhal yaparım*.

Çiçerin: *Çok memnun olurum*.

Ali Fuad: *Benim, İngiliz hükûmetine iblâğ edilecek hiçbir teklifim yoktur. Dâvamız haklı ve dünyaca malûmdur. Dâvamız taksim edilemez, kül halindedir. Şahsî kanaatime gelince, Türk ve İngiliz milletleri arasında devam edebilecek hiçbir düşmanlık tasavvur etmiyorum. Yeter ki, İngiliz hükûmetinin sebebiyet vermiş olduğu haksızlıklar ortadan kaldırılabilsin. Hükûmetimden de bu mülâkat hakkında bir talimat almış değilim*.

Çiçerin: *Talimat almağa lüzum var mı? Müzakere mevzuu malûm, konuşulabilir. Tavsiyelerim sizce şayanı kabul değil midir?*

Ali Fuad: *Tavsiyeleriniz ne benim ve ne de hükûmetimin aklına gelmiş şeyler değildir. Esasen bizler, milletimizin kararı haricinde konuşmağa mezun değiliz. Kararlarımız Misak-ı Millîmizde mevcuttur. Bunu kimse ihlâl edemez. Bunda dâvamızın kabili inkısam olmadığı sarih ve âşikârdır*.

Hodgson, Ali Fuad'a hitaben, az evvelki beyanatını İngiliz hükûmetine iblâğ edip edemiyeceğini sordu.

Ali Fuad: *Sözlerimde yeni bir şey yok ki onu iblâğ edebilesiniz*.[5440]

26 Ağustos 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Sabık TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) Müttefiklerle gizli akdettiği andlaşmalardan *hiç memnun kalmadıklarını Ankara'ya duyurmaktan geri kalmıyorlar*.[5441]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı:

> Aşağıdaki bilgi, Mustafa Kemal'in yakın bir dostu ve Ankara yönetiminin kıdemli bir yetkilisi olan bir kişiden, oldukça gizli olarak sağlanmıştır: Fransız'lar ve İtalyan'larla imzalanan (Bekir Sami) anlaşmaları, *Misak-ı Milli*'ye uymadıkları için onaylanmamıştır; ama Bolşevik teveccühü ve yardımı da yitirilmek istenmemiştir. Sovyet yönetimi, tasarlanan anlaşmalarla ilgili görüşmelerden hiç de memnun olmadığını açıkça belirtmiştir. Bizzat Ulusçular, Bolşevik olmamakla birlikte, Ankara yönetimi onlarla işbirliğini sürdürmeyi yeğ tutmuştur…
>
> Ajanın açıkladığına göre, 1921 yılı ilkbaharında, ulusal kurulun resmi üyesi olarak Rusya'da üç ay geçirmiş ve geri dönerken, Bolşevik'lerin Ankara yönetimine göndermiş oldukları altınlara kişisel olarak gözcülük etmişti. Bu paraya ve Sovyet'lerin çok miktarda yapmış oldukları savaş gereci yardımına karşılık olarak, Ulusçular, Rus'lara bir miktar un vermişlerdi.[5442]

Mustafa Kemal, Bekir Sami'ye (Kunduh) telgraf gönderdi: *Görüşmek üzere Ankara'ya gelmenizi rica*.[5443]

5440 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 264-265. Ali Fuad'ın iddiasına göre bu cevabıyla mülakat sonlanmış. Belli ki Ali Fuad yıllar sonra mevzubahis ederken ya ketum davranıyor ya da sadece bir kısmını hatırlıyor. Ali Fuad'ın izzetli üslûbu, Kütahya-Eskişehir Bozgunu ile Sakarya Muharebesi arası devresi koşullarına nazaran pek mümkün değil. Mülakatın Ali Fuad rivayeti bize mutemet, inandırıcı gelmiyor. Sovyet Rusya ve Britanya arşivleri tetkik edilmeli ve mezkûr mülakatın varlığı ve içeriği aydınlatılmalıdır.

5441 FO/6464/E 10281; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 138.

5442 FO 371/6464/E 10261; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 156.

5443 Bilâl N. Şimşir. (2000). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (2. baskı) içinde (c. 4, s. XXXI). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Harita 1. *Yunan ordusunun Anadolu dâhilinde yanlarından tehlikeye ma'rûz bir vaz'ıyetde nasıl ilerlemiş olduğunu gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 31 Ağustos 1921, Numero 3109-81, "Pâydâr Olamayacak Bir Vaz'ıyet", s. 1.)

Harita. *Yunanistana (Sevr) Muahedesi ile verilmek istenilen araziyi ve bunların son günlerde dermeyan etmek arzusunu ızhar eyledikleri aksam-ı mülkîmizi gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 4 Eylül 1921, s. 1).

27 Ağustos 1921. Atina'daki Britanya Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. Britanya devlet devairinden Londra matbuatına mahrem bir bilgi sızmıştır. Şöyle ki Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Miralay Nairne, Yunan Harbiye Nâzırı Theotokis'den randevu taleb etmiş, Theotokis ciddi ciddi *5 Eylül'de Ankara'da buluşalım* demişti. Bu mahrem muhavere, 6 Eylül'de *The Daily Telegraph* gazetesinde neşredilecektir. Granville bildiyor ki bu ve emsali diğer *askeri sırlar İngiliz elçiliğinden gazetelere sızdırılma*mıştır. *İngiliz Dışişleri ya da Harbiye Bakanlığından sızdırılmışsa, ileride bu elçiliğin haber alma kaynaklarını* kurutabilecektir.[5444] Granville'nin Curzon'a gönderdiği mahrem telgrafından anlaşıldığına narazan, Yunan Harbiye Nâzırı Theotokis'in Miralay Nairne'ye gizli beyanatı, *Lord Curzon'un özel sekreterlerinden A. Leeper tarafından İngiliz basınına, oradan da Yunan gazetelerine* sızdırılmıştır.[5445]

*Stenografi bültenleri*nde belirtildiğine göre *Bulgar hükûmeti, 20.7.1921 de Sofya'daki büyük devletlerin diplomatik temsilcilerine birer nota vererek bu konuda kendilerine yapılan suçlamaları reddediyor. Notada, Bulgar hükûmetinin her kime karşı olursa olsun bir anlaşma yapmak üzere Moskova veya Ankara'ya bir heyet göndermemiş olduğu belirtiliyor. Notada, Moskova ile sadece Rusya'da bulunan esirlerin iadesi konusunda temas yapıldığı ifade ediliyor. Notada, Ankara meselesinden de şöyle bahsediliyor: "Grozkov, Yüzbaşı Pisarev ve Tüccar Ençev, İstanbul'daki Bulgar elçiliğinden vize almadan ve sadece ticari maksatlarla Ankara'ya gitmişlerdir..."*[5446]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Elde ettiğimiz İngiliz istihbaratında da, İngilizlere casusluk eden ve evine İngiliz zabitlerini kabul eden ve Altunzâdede oturan Belkis Hanımın fotoğrafiyle birlikte şu malumat vardı. (Esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Alinin verdiği jurnalda, kuvayi milliyenin İstanbul memurlarından Erkânıharp Yüzbaşısı Seyfettin Efendinin Anadoluya çağırıldığı ve Erkânıharp Yüzbaşısı Ekrem ile Topçu Miralay Eyüp Beylerin de çağırılmak üzere olduğunu ve binaenaleyh onların*

5444 FO, 371/6527/E. 9752; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 170. "İngiltere Dışişleri Bakanlığıyla *Daily Telegraph* idaresi arasında da bu konuda yazışmalar olmuştu"r.

5445 FO/6527/E 9752; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 179. Sonyel'deki tafsilat Şimşir'de; Şimşir'deki tafsilat Sonyel'de bulunmuyor. Pazıl parçalarını birleştirmiş gibi olduk.

5446 Stenografi bültenleri, 27.8.1921; Aktaran: Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, 1969, s. 101.

gideceğini İstanbul Hükümeti ile Anadolunun arasının açılmış olduğu) yazılı idi. İngiliz zabitlerinden Kapiten Benet'i İngiltere'ye istemişler, onun yerine Mülazım Gordon teyin olunmuş.[5447]

28 Ağustos 1921. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği vasıtasıyla Ağa Han'a telgraf gönderdi. Bekir Sami'nin (Kunduh) imzaladığı 16 Mart 1921 Londra Andlaşmasının TBMM tarafından niçin tasdik edilmediği izah edilmektedir.[5448]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk), Roma'daki TBMM Hükümeti Mümessili Cami'ye (Baykurt) mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edilmiştir. Yusuf Kemal, *Ankara'ya yeni bir İtalyan temsilci gönderilmesi için İtalyan yönetimine başvurmak kararının alındığını bildiriyor*.[5449]

ABD basını, Mustafa Kemal'in *Associated Press* muhabirine beyanatını neşretti: *Mezopotamya ve Suriye'yi İngiliz ve Fransızlara bıraktık*.[5450]

29 Ağustos 1921. TBMM Hükümeti Garb Cephesi Karargâhındaki köstebek veya casusluk şebekesi, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına bilgi sızdırmaya devam ediyor. Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Bu sabah, 29 Ağustos saat 06.45'e kadar gizli kaynaktan alınan ek bilgiler, Türk Batı Ordusu genel karargâhının, bugün bütün cephe boyunca genel ve kesin bir Yunan hücumunu beklediğini göstermektedir*. Atina'daki Britanya Askerî Ataşesi Miralay Nairne, 30 Ağustos'da şu şifreli telgrafı Harbiye Nezâretine telleyecek: *29 Ağustos günü genel hücum emri verildi. I., II. ve III. Kolordular kuzeye doğru; 7. Tümen ırmaktan doğuya doğru hücum edecekler*.[5451]

30 Ağustos 1921. Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Yunanlar zafer iddiasında bulunuyorlar ve Ankara'ya doğru ilerlediklerini söylüyorlar. (Ama) Benim aldığım bilgilerde bunu gösteren bir şey yok. Şiddetli çarpışmalar ve Türklerin sol kanadına karşı baskı olduğu* vakidir. *Ya Türk direnişi çökecek, o zaman Yunanlar başarı kazandıklarını söyleyebilecekler; ya da Türkler direnecekler*. *O zaman da iki taraf yorgunluktan bitkin düşüp savaşı durduracaklardı*r.[5452]

> Harington'un 30 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, o sırada Ankara doğrultusunda ilerlemekte olan Yunanlılar zafer sağlamış oldukları iddiasında bulunuyorlardı. Harington şunları eklemişti: "Türk kaynaklarından bugüne kadar sağlamış olduğum haberlerde bunu doğrulayıcı hiçbir kanıt yoktur; ancak gerçek durum şudur: Türk ordusunun sol cenahı şiddetli çarpışmalar sırasında baskı altına girmiştir. Türklerin bozguna uğraması muhtemeldir ve bu da Yunanlılara zafer sağlayabilir; ancak Türkler direnişlerini sürdürebilir ve orduyu koruyabilirler. O zaman her iki muhalif ordu yorgun düşmüş olacaktır. Türk ordusunun Ankara-Kayseri yoluna çekilmesi mümkündür ve bu olursa, Türkler tuzaktan kurtulmuş olacaklardır.[5453]

Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin Ankara'daki elçisi S. P. Natsarenus, Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e muhtıra gönderdi: *İçişleri ve Savunma Bakanlıklarını elinde tutan Refet (Bele) Paşa, Mustafa Kemal'in Sakarya'da bulunmasından faydalanarak polis teşkilâtına kendi adamlarını yerleştirip Mustafa Kemal yanlısı olanları sürmekte ve o sırada Ankara'ya gelen Nuri Paşa ile anlaşıp Envercilerle birlikte Mustafa*

5447 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 202-203.
5448 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 177, dipnot 1.
5449 FO/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159.
5450 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 189.
5451 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 170.
5452 FO, 371/6526; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 170.
5453 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 284-285.

Kemal'e karşı bir darbe hazırlamaktadır.[5454] İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 22 Haziran 1922 tarihli mahrem raporuna göre ise *Enver destekçilerinin hazırladığı entrikaya Natsarenus'un kendi de karışmıştı*r. *Bu komploda Sovyet parmağının olduğu, Ali Fuat tarafından da doğrulanıyor. Ali Fuat, anılarında, ağustos ortalarında Moskova'da yaptıkları bir görüşmede Çiçerin'in, Enver'in ulusçuları feci bir bozgundan kurtarmak için İslam Ordusu'nun başında Anadolu'ya gireceğini ima ettiğini yazar*.[5455]

Roma'daki TBMM Hükümeti Mümessili Cami (Baykurt), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edilmiştir. Cami, *İtalya'nın dostluğunu yeniden kazanmak için zamanın henüz uygun olduğunu; İngiltere'nin, İtalya ile Yunanistan'ı barıştırmaya çalıştığını; Kemalistlerden hoşlanmayan Marchese della Toretta'nın durduğunu bildiriyor; İtalyanları kazanmak için üstün çaba harcanmasını öneriyor*.[5456]

31 Ağustos 1921. Veliahd Abdülmecid, İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret etti. Veliahd dedi ki: *Padişah Damat Ferit Paşa'ya güvenmekle çok akılsızca davranmış oldu. . . .Britanya Hükümeti ve Britanyalılar Türkleri ve onların zihniyetlerini anlamıyorlar. . . Neden Nasyonalistlerle doğrudan doğruya temas için teşebbüste bulunmuyorsunuz?" Ondan sonra da: "Nasyonalistlerin siyasetlerini akılsızca yürüttüklerini kabul etmekle beraber, onların sırtlarını duvara dayayan harp askerleri olduklarını" sözlerine katmış... Daha sonra da İngiltere ile Türkiye'nin karşılıklı menfaatleri için elbirliği etmelerine ait konu üzerinde uzun uzadıya konuşmuştu*.[5457]

1 Eylül 1921. General *Harington, Türk cephesinden ajanların günü gününe bildirdikleri raporları Londra'ya aktarıyor. Bugünkü raporunda savaşın berabere bitebileceği tahmininde bulundu*[5458]:

> İsmet (Paşa), 31 Ağustos günü İkinci ve Üçüncü Grup cephelerine karşı girişilen Yunan hücumunun püskürtüldüğünü Beşinci Gruba bildirdi... Dördüncü Gruba karşı girişilmiş olan devamlı Yunan hücumu, akşamüzeri yapılan bir karşı hücumla durdurulmuştur. 31 Ağustos günü yapılan Türk karşı hücumu, Çaldağ kesimindeki önemli mevzilerden Yunanları sokmuştur... Türk karşı hücumu, Çaldağ'ın batı kesimine karşı devam etmiştir... 1 Eylülde, özellikle Haymana'ya karşı düşman (Yunan) genel saldırısı hâlâ bekleniyordu.[5459]

2 Eylül 1921. *Çal dağının hakim tepeleri Yunanlıların ellerine geçti ve Türklerin morali bozuldu. Cephe boyunca Yunanlılar, Türklerin ikinci savunma hattına karşı saldırıya geçtiler*.[5460]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Bu sabah erken vakitlerde alınmış olan bilgiye göre*[5461], *sekiz gündür süren savaşlarda taraflardan hiçbiri kesin bir başarı kazanamadı*. *Türk cephesinin sol kanadının da tutunmuş*tur. *Türkler, Çaldağ denen Yapan Hamam yakınındaki önemli mevzilerini yitirdiler; ama dün onlara karşı hücuma geçtiler ve mevzilerinin çoğunu geri almış ve ordularını birleştirmiş görünüyorlar. Kanaatimce, savaşların sonu berabere bitecektir*.[5462]

5454 Stefanos Yerasimos. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)* (2. basım) içinde (s. 323). İstanbul: Boyut Yayıncılık.

5455 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 146.

5456 FO/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 159.

5457 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 19.

5458 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 23.

5459 FO, 371/6528; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 172.

5460 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 329.

5461 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 285.

5462 FO, 371/6528; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 172-173.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 347 numaralı raporunda belirtildiğine göre TBMM gizli celsesinde zaferden bahseden Mustafa Kemal hükümetini bazı mebuslar tenkid etmiştir: *Anadolu'nun en iyi bölgeleri yakılarak yıkılırsa, bu denli bir zafer yenilgiden pek değişik olmıyaca*ktır.[5463]

Tevhîd-i Efkâr, Mustafa Kemal'in Amerikan *Associated Press* muhabirine beyanatını iktibas etti: *Memleketimizde cumhuriyet tesisine kat'iyyen tarafdar olmamakla beraber Cemâhir-i Müttefika* [Amerika Birleşik Devletleri] *kadar demokrat olduğumuzu zan ediyoruz. Ben, Re'is-i cumhûr olmak hevesinde değilim*.[5464]

3 Eylül 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına TBMM Hükümeti Garb Cephesi Karargâhından mahrem bilgiler sızdırılmaya devam ediyor. Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi.

> "Gizli kaynaklardan" aldığı bilgilere göre, 1 ile 3 Eylül günleri cephede en önemli yer, merkez bölgesiydi Çaldağ'ın karşısında, Haymana yolunu koruyan bu bölge, Yusuf İzzet Paşa'nın kumandasındaki Üçüncü Grup tarafından tutuluyordu. En şiddetli çarpışmalar şimdi burada oluyordu. 1 Eylül günü Birinci Grup da Üçüncü Grubun yardımına gelmiş ve Y. İzzet Paşa'nın kumandasına girmişti. 2 Eylülde İsmet Paşa, Çaldağ bölgesini tutan Üçüncü Grubun yardıma gelip gelemeyeceğini Dördüncü Gruba da sormuştu. Ertesi gün saat 02.00'de bizzat Mustafa Kemal, bütün gruplara gönderdiği bir emirle, yalnız kendi cephelerini düşünmelerini istemişti. Böylelikle Üçüncü Grup güçlendirilmişti. İkinci ve Dördüncü Gruplar Çaldağ bölgesinin yardımına gelmişlerdi.[5465]

4 Eylül 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) iki adet telgraf keşide eyledi:

> No: 1705/107. İngiliz zabitanı şimdiye kadar bu taarruzda Yunan'lıların galebe edeceği kanaatı katiyesinde bulundukları halde üç gece evvel acem sefareti süvaresinde General Harington Osmanlı memurininden birine esnayi mükalemede Türk ordusunun pek güzel müdafaa etmekte olduğunu ve neticenin Türkler lehine olacağını tahmin eylediğini söylemiştir. Ferman 4 Eylül 337.
>
> No: 1705/108. General Harington'un Türk İngiliz münasebetinin bir neticei haseneye raptı için fevkalade ibrazı mesai eylemekte olduğunu ve bunun pek az zamanda asari [*eserleri*] görülmeye başlayacağını bir İngiliz mahalifinden tahkik ettim. Tahkikata devam ediyorum. Ferman 4 Eylül 337.[5466]

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri Yunan'ın İzmit'teki mezalimi hakkında muhtıra kaleme aldılar.[5467]

Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas, Bursa'da bulunan Yunan Harbiye Nâzırı Theotokis'e Tümgeneral Stratigos vasıtasıyla muhtıra gönderdi: *Türk kuvvetleri Yunan Ordusu'nunkilerle denk*tir. *Özellikle subay olmak üzere eksiklikler*imiz *bulun*uyor. *Bunun yanında taşıma araçları her geçen gün hızla eksilmekte*dir. *Türkler topraklarını adım adım savun*maktadır *ve karşılıklı kuvvetlerin denk olması sebebiyle kuşatma hareketi gerçekleştirileme*mektedir. Şifreli bir başka telgrafında ise *daha ileriye gidilmemesi gerektiği konusunda bilgilendirmiş ve Başbakan Gunaris'in derhal Bursa'ya gelmesini istemiştir*.[5468]

5463 FO 371/6528/E 10122, kaynak: R. 26/30, İstanbul, 22.8.1921; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 199.

5464 Tevhîd-i Efkâr, 2 Eylül 1337-1921, Numero 3111-83, s. 1.

5465 FO, 371/6528; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 173.

5466 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 366. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

5467 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 160.

5468 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 422.

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Dün akşam İngilizlerin cephane yüklü bir motor yakaladıkları, bunu yüzbaşı Ahmet Zeki ve Vasıf Efendilerin yükledikleri ve Reji Kolcularından Haydar namında biri tarafından bunun İngilizlere ihbar edildiği haber alındı.*[5469]

5 Eylül 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi:

> Sakarya Savaşı on-on bir gündür sürüyor. Her iki tarafta da ağır zayiat olduğu kesindir. Türkler bir ara nazik bir durumdaydılar ama ustaca kendilerini bu durumdan kurtardılar.
>
> Yunan ordusu Sakarya ötesini ele geçirmiş olmakla birlikte, şimdiki durumda Türkler soluk alacak bir saha kazanmışlardır. Bu, onların yeniden teşkilatlanmalarına olanak verecektir. Türk ordusu her halde de saf dışı değildir.
>
> Savaşın şimdiye kadarki başlıca sonucu, her iki kuvvetin aşınmış olmasıdır ve (savaş) sürerse karşılıklı bitkinlikle sonuçlanacaktır.[5470]

Rumbold: *Türkler, tüm güçleriyle direniyor; ele geçen her fırsattan yararlanarak, toparlanıp karşı saldırıya geçiyor*. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi O. Lindsay, bu mahrem telgrafa şu derkenarı kaydediyor: *... Yunanlıların Ankara'ya girmelerini umut ederim. Başarısızlığa uğrarlarsa, Hindistan, Mısır ve Afganistan'daki durum fazlasıyla güçleşecek*.[5471]

> İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da, 5 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: "Sakarya ırmağı savaşı 10-11 günden beri sürüyor. Her iki yanın da ağır kayıplar verdiği kesindir. Bir ara Türkler kritik bir duruma girmiş, ama ustaca davranarak bundan kurtulmuşlardır. Yunan ordusunun Sakarya ırmağının karşı yakasına geçmiş olmasına karşın, anlaşılan, Türkler nefes alacak bir duruma gelmiş ve bu onların yeniden örgütlenmesine yardımcı olabilir. Onların ordusu savaşamaz bir duruma gelmemiştir. Şimdiye kadar savaşın önemli gelişmesi şu olmuştur: her iki ordu da yıpranmıştır ve bu yıpranma sürerse, her iki yan yorgun bir duruma gelecektir." Bu bilgi İngiltere'nin Dışişleri Bakanlığı'na ulaşınca, yetkililerden RCL rümuzunu kullanan kişi (Lindsay veya Lindley olabilir) şu yorumu yapmıştı: "Bu çarpışmalarda Yunanlılar gerçek bir zafer sağlayamamışlardır; ancak onların Ankara'ya ulaşmalarını ümit ederim. Bunda başarılı olmazlarsa, bize (Ingilizlere) Hindistan, Mısır ve Afganistan'da daha çok güçlükler çıkaracaktır.[5472]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Eylül 337 (921) Pazartesi: İngilizler Top Fabrikasından tüfek namlularını nakle başlamışlardı, bizimkilerde bir taraftan aşırıyorlardı. Dün yakalanan motoru İngilizlerden kaçırmak mümkün olamadı. İngilizler içindeki cephaneyi denize döküyorlardı.*[5473]

5-6 Eylül 1921. TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) iki adet telgraf keşide eyledi:

> No: 1719/111. C[*evab*]. 24 Ağustos Tele: (Tobembi) Eylül'ün onunda İstanbul'a gelerek onbeşinde buradan hareket etmeye mecbur olduğuna dair mektup gönderdi. Müzakerenin İstanbul'da icrası oradan size izah olunana esastan dolayı ihtimal haricindedir. Bendenizce telâkiden pek nafi netayiç elde edilebilir. Mülakat edecek zatın ismini ve tarihi telakisini kendisine bildirmek icap eder. Herhalde 10 Eylül'den evvel verilecek cevabın emru işarına muntazırım. Ferman
>
> No. 1730. İngiltere ile müzakerei hususiye meselesi mukaddematını ihzar için Londra'ya giden madam (Tobembi)den gelen iki mektupta (İskvit) [*sabık Başvekil liberal Herbert Henry Asquith mi kastediliyor, zira Montagu da liberal idi (ÖFA notu)*] ile görüştüğünü ve İskit'in Türklere karşı mütemayil ve müsait olduğunu

[5469] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 204.
[5470] FO, 371/6528/E. 10089; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 174.
[5471] FO/6527/E 10089; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 180, dipnot 187.
[5472] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 285.
[5473] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 204.

ve fakat müzakerenin tarafeyin hükümetlerinin resmi adamları meyanında olması münasip gördüğünü ve madam Tobembinin boğazlarla kapitülasyonlar hakkında bizim nokta-i nazarımızı makul gördüğünü ve madamın dayısı (Montakü) ile bu günlerde görüştükten sonra İsviçre'ye giderek üç hafta kalacağından oralarda kuve-i milliyenin bir adamı varsa kendisi ile görüşme münasip olacağını yazıyor ve hususi müzakerenin icrasına kendisinin taraftar bulunduğunu dahi ilave ediyor. Bizim tarafımızdan İsviçre'de görüşecek mutedil birisi varsa hemen tayin ediniz, yoksa buradan Rauf Ahmet [*adı geçen Rauf Ahmet herhalde "İstiklal" gazetesi başmuharriri Rauf Ahmet Hotinli idi, Rauf Ahmet ile Hamid Hasancan iştirak etdikleri 26 Mayıs 1919 tarihli Şura-yı Saltanat'da ABD mandasını savunmuşlardı (ÖFA notu)*] veya Hasan Beylerden birisini göndermek için emir veriniz ve para gönderiniz. Ferman 6 Eylül 337.[5474]

6 Eylül 1921. *Başkumandanın yetkileri ile ilgili tartışmalar sürerken Askerî Organizasyon ve Kontrol Komisyonu Umûmi İdari Komitesi'ne İngiliz Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan General E. Mombelli ve Fransız Tümgeneral C. Charpy atandı. Umûmi İdari Komite ilk toplantısını 6 Eylül 1921 tarihinde yaparak çalışmalarına başladı. İtilâf Generalleri, alt komisyonların çalışma yöntemleri üzerinde tamamen anlaşmaya vardılar. Bir iki hafta içerisinde askerî komisyona bağlı alt komisyonlar kuruldu. Bu komisyonların hangi alanlarda çalışacakları tespit edildi. Buna göre* Fransa'ya tevdi edilen *İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Osmanlı savaş malzemelerinin tasarrufu ve kontrolü hakkındaki sorunlarla ilgilenecekti*r. Yine Fransa'ya tevdi edilen *İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu, Özel Birlikler Alt Komisyonu; üç büyük İtilâf Devleti üyelerinden oluşacak, bir İngiliz subayının başkanlığında olacak, Osmanlı Harbiye Nezâreti'nin yeniden organizasyonunu sağlayacak ve Harbiye Nezâreti tarafından verilen talimatları denetleyecekti*r. *Merkezi hükûmetin emri altında istihdam edilecek yeni birlikleri de bu komisyon denetleyecekti. Harbiye Nezâreti diğer komisyonlarla İtilâfçı irtibat bölümü aracılığıyla temas kurabilecekti*r. *Ayrıca irtibat personeli, İdari Umûmi Komite veya herhangi bir alt komisyon tarafından verilen emir ve talimatların Harbiye Nezareti içerisinde uygulanışını denetleyecekti*r.

Askerî Komisyon ve Alt Komisyonları şu şekilde kurulmuştu;

Nişantaşı İtilâf İşgal Orduları Umûmi Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan Umûmi İdari Komite; Başkanı İngiliz üye Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan üye General E. Mombelli, Fransız üye Tümgeneral C. Charpy, Sekreter Yarbay T.G.G. Heywood*.

Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Başkanı İtalyan üye Tümgeneral Bassingnano, Fransız üye Yarbay Chatel, İngiliz üye Yarbay W.C.E. Twidake, Sekreter Teğmen Martinengo.

Osmanlı Jandarma Genel Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu; Başkanı Fransız üye tümgeneral Fillonneau, İtalyan üye Albay Caprini, İngiliz üye Yarbay J.A.W. Spencer, Sekreter Teğmen Wurtz.

Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Özel Unsurlar Alt Komisyonu; Başkanı İngiliz üye Tümgeneral G. McK. Franks, İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Genin.

Osmanlı Harbiye Nezirâti'nde faaliyette bulunacak olan irtibat bölümü; Başkanı İngiliz üye Albay A.T. Beckwith; İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Layer, Sekreter G;E. Wheeler.[5475]

Moskova'daki Britanya Ticaret Heyeti Reisi Hodgson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuad'la (Cebesoy) onun ikâmetgâhında mülakat etmiştir. Bu mülakat, Çiçerin'in nezareti altında yapılmadığı ve sadece tarafların bulunduğu

---

5474 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 366-368.

* Hatırlanacak olursa, 14 Kasım 1918'de Pera Palace Hotel'de Mustafa Kemal'in temas kurduğu ve valilik taleb ettiği yarbay, T.G.G. Heywood idi.

5475 WO, 32/5774; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 879-880, dipnot 3218. Bâb-ı Âlî mezkûr Askerî Komisyonu tanımayacaktır.

vechile samimane vuku bulmuştur. Ali Fuad, *Mondros Bırakışmasından beri İngilizlerin Türklere karşı uyguladıkları baskı siyasetinden ötürü yakın*mıştır; TBMM *yönetimi kurulalıberi, İngiltere'nin, bu yönetime karşı aşırı düşmanlık duygularıyla davrandığını; oysa ki, ulusal sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığını sağlamak amacı güden bu yönetimin, İngiltere ile ahenk içinde ve dostça geçinmek istediğini; İslâm dünyasında büyük çıkarları olan İngiltere'nin, ulusalcı Türkiye'ye karşı bu denli bir siyaset uygulamasının kendi yararına olamayacağını bildir*miştir.[5476]

Doğan Avcıoğlu:

> Ali Fuad Paşa, Moskova'da Büyükelçi iken İngilizler ve Polonyalılarla sıkı ilişkiler kurmuştur. Moskova'daki İngiltere Ticaret Kurulu Başkanı Hodgson'a, İngiltere Hükümetine duyurulmak üzere, şu öneride bulunmuştur:
>
> "Söyleyeceklerim hem pek çok ve hem de sizce bilinmeyen şeyler değildir. İzin verirseniz, kısaca özetleyeyim: Lloyd George ve Lord Curzon gözlükleriyle Türklere bakarak bizleri çok zayıf görmek, İngiliz milletinden gerçeği gizlemek demektir. Türklerin Orta Doğu'da yüzyıllarca üzerlerine almış oldukları tarihsel ve önemli görevlerin Yunanlılar ve Ermeniler tarafından başarılacağını sanmak, İngiliz politkasının kaydetmediği büyük bir gaflet olacaktır. Türkler, Osmanlı topluluğu içinde yüzyıllarca egemen olmuş bir unsurdur. Türkiye, bütün İslâm ve Doğu Dünyası'nın umut kalesidir. Yüzyıllardan beri bu kudret ve kuvvet var olmasaydı, sıcak denizler ve okyanuslar Kuzey istilâcılarının eline geçmiyecek miydi? O zaman İngiliz sömürgecilerinin durumu ne olacaktı? Şimdi bu tehlike eskisinden daha çok büyüyebilir. Bu tehlike karşısında Yunanlılar ve Ermeniler hangi kuvvetle karşı durabileceklerdir? Sanırım, karşı durmak şöyle dursun, önce onlar Kuzey istilâcılarının ilerlemesini kolaylaştıracaklardır. Bilmem anlatabiliyor muyum?
>
> Hodgson: -Sizi dinliyorum Generalim, dedi.
>
> Sözlerime devam ettim: -İngiliz milletinin sağduyusunun bir gün bunları algılayacağına kesinlikle inanıyorum. İşte bunun için İngilizlere düşman olmayı hatırımızdan geçirmiyoruz ve sabrediyoruz."
>
> General'in önerisi, görülüyor ki, "Bizimle anlaşın, biz de sizin sömürgelerinizi koruyalım" anlamına gelmektedir.
>
> Mr. Hodgson, Ali Fuad Paşa ile yaptığı görüşmeyi Londra'ya rapor eder. Dışişleri Bakanlığındaki rapor üzerine şu yorum yapılır: "İlginç bir mesaj. Ama Ankara bizimle ayrı bir anlaşma yapmayı belki hâlâ umuyor ve bir aracı olarak Mr. Hodgson'a Binbaşı Henry'den daha fazla umut bağlıyor. Milliyetçilerin hıristiyanlara muamelelerinin İngiliz kamuoyunda ve dolayısiyle İngiliz politikasında pek kötü etki yaptığı üzerinde Ali Fuad Paşa'nın uyarılması için Mr. Hodgson'a direktif göndermeye değmez mi?" Gerçekten Mr. Hodgson'a bu yolda direktif verilir: Ankara Hükümeti'nin İngiltere ile dostluk ilişkileri kurmak istediğine dair Ali Fuat Paşa aracılığıyla yollanan mesajın alındığı bildirildikten sonra, hıristiyan ahaliye yapılan muamelelerden şikâyet etmesi istenir. Bu şikâyetin, Mr. Hodgson'un "kendisinden" gelmiş gibi gösterilmesi de emredilir.[5477]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Anlaşılıyor ki İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti kumandanlarının Sakarya Muharebesindeki şifreli emirlerini *ele geçirerek, günü gününe İngiliz yetkililerine* bildirmiştir.[5478]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, İstanbul'daki subayları Anadolu'ya gitmeye zorlayacak mühim bir karar aldı:

[5476] FO/6475/E 10539; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 214.

[5477] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 239-240, dipnot *.

[5478] FO 371/6474/E 10312 & E 10503, Harington'dan Londra'daki Harbiye Nezâretine şifreli telgraf, İstanbul, 6 Eylül 1921; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 204.

> 6 Eylül 1921'de Generaller Yönetim Komitesi, Türk subay ve erlerinin, o tarihten itibaren Müttefik askerlerini selâmlamakla yükümlü kılındıklarını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmeye karar verdi. Ancak, karşılıklı selâmlaşma sorun yaratıyordu; çünkü Müttefik er ve subaylarını Türk erlerini selâmlamaya ikna etmek zor olabilirdi. Bu nedenle, işgal edilmiş düşman topraklarında bulundukları için Müttefikler'in selâmlanma hakkına sahip olduklarına, Türk subaylarını selâmlamak mecburiyetinde olmadıklarına karar verildi. Selâmlama ciddi bir sorun haline geldi ve selâmlamaya ilişkin bir alt komite kuruldu. Rütbesine bakmaksızın, işgalci askerleri selâmlamak zorunluğu Türkler'in çok gücüne gidiyordu. Üstelik şehirde Yunan subaylarının da bulunması haksızlığa bir de aşağılanmayı ekliyordu. Pek çok Türk subayı selâmlamadan kaçınmak için kamuya açık yerlerde üniforma giymemeye başladılar. Selâm verilmemesine ilişkin bir ceza belirlenmediği için, Müttefik subayların selâmlamamaya verdikleri karşılık hakaret etmekle sınırlı kalıyordu. Böylece Türk subayları horlanmış oluyordu ve bu, belki de psikolojik baskının bir parçasıydı.[5479]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1729 numaralı telgraf keşide eyledi: *İngiliz esirlerinin listeleri elan gelmedi. İngiltere sefarethanesi bugün müracaat ederek listeleri tekrar istedi. Bu listenin bir an evvel irsalini ve irsali tarihinin telgrafla inbasını bilhassa rica ederim. Ferman. 6 Eylül 337*.[5480]

7 Eylül 1921. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Bugün aldığım bilgilerden Yunanların çekilmekte oldukları ve onları kovalamak için Türklerin yoğun bir hazırlık yaptıkları kesinlikle görülüyor. Yunan çekilmesinin Sakarya arkasında (batısında) toparlanıp hücumu yenilemek amacıyla yapılıp yapılmadığını söyleyemem. Herhalde şimdiki durumda hedeflerine ulaşmayı başaramamışlardır ve Türkler başarı kazandıklarını ileri sürecekler. Türk başarısı burada (İstanbul'da) hemen yankı yaratabileceğinden her türlü ihtiyat tedbiri alıyorum*.[5481]

Lord Curzon, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e nota gönderdi. *Bolşeviklerin İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasındaki propaganda yasağı hükmünü çiğneyerek Hindistan, İran ve Afganistan'da faaliyet gösterdiğini* sert bir lisanla protesto ediyor.[5482]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1735 numaralı telgraf keşide eyledi: *Dün İngiltere sefareti İzzet Paşa'ya müracaatla Anadolu'da % 40 nisbetinde eşyaya vaziyet edildiğini ve bunun ecanibe de teşmil olunduğunu ve bu meyanda asyatik Petrol Kum Kapnani emvalinin dahi alındığını beyan ederek bu kaidenin ecanibe teşmil olunmamasını talep etmiştir. Ne yolda cevap verilmek icap ettiğinin emrü işarı müsterhamdır. Ferman 7 Eylül 337*.[5483]

8 Eylül 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Papulas, Bursa'daki Harbiye Nâzırı Theotokis'e telgraf gönderdi: *Mücadele denk kuvvetlerle siper savaşına dönüştü. Takviyeler yapabildiklerinden dolayı bu* siper savaşı *Türklerin yararına*dır. *Harekatın devamı tehlikeli*dir. *Yunan Ordusu elinden geleni yap*mıştır. *Bugüne kadarki başarıların neticesinde, hızlı bir ateşkesin gerçekleştirilmesi hem manevi açıdan, hem de askeri çıkarlar gereği mükemmel bir çözüm olacaktır. Askeri önlemleri alabilmem için lütfen Hükümet'in görüşleri bana bildirilsin*.[5484]

Harington, 8 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermiştir: *"(Ajan) Black Carnbo, 7 Eylül'de şu bilgiyi iletmiştir: Yunanlıların 4. grubunun, cephedeki çarpışmalar sırasında küçük çaptaki mermileri ve topları için mermi kalmamıştı, çünkü bunları kamyonlarla taşımak güç olmuştu. Yunan askerlerinin*

5479 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 116.
5480 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 367.
5481 FO, 371/6529; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 175.
5482 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 843, dipnot *.
5483 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 368.
5484 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 422.

yiyecekleri de kısıtlanmış; yerli etlere el konmuştur. Yunan askerleri ayrıca susuzluk çekiyor. 10. Tümende dizanteri başgöstermiştir."[5485]

9 Eylül 1921. Korgeneral Haringtonʼdan İngiliz Harbiye Nezaretine şifre: *Kendi tahminimce Türkler Yunanlıların ilerleyişini durdurmuşlardır. Bunun sonucu olarak Yunan askeri misyonu ümitsizliğe kapılmıştır. Sağlamış olduğum son bilgiye göre, Türkler, yarın karşı saldırıya geçeceklerdir. Yunan saldırısı zayıflıyor. Türkler başarılı olursa İstanbulʼda bunun etkisi derhal yayılacaktır*.[5486]

Şark Cephesi Başkumandanı Kâzım Karabekirʼin günlük kaydı: *Sakarya boyundaki Yunan ordusu ricate başladığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal Paşa da ricat etmini vermiş. Fevzi Paşa sabaha kadar tehir etmiş, Yunan ordusunun ricatını görünce vazgeçmiş, yoksa felâket olacakmış*.[5487]

Sakarya Muharebelerini onbaşı rütbesiyle karargâhtan takib eden Halide Edibʼin (Adıvar) anlatımı:

> 25 Ağustos'ta savaş başladı. İlk günleri, Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askeri bakımdan çok önemli idiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymanaʼya girerlerse, bizim de kapana tutulacağımızı söyledi. [..]
>
> Bir hafta geçmeden Çal Tepesi düştü. Korkunç bir sükût. Mustafa Kemal Paşa sövüyor, aşağı yukarı dolaşıyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu. Bir zabit odaya girerek:
>
> "Fevzi Paşa sizi telefonda arıyor, efendim" dedi.
>
> Gece yarısından sonra, saat tam ikiydi. Bana orası o gece tiyatro sahnesi gibi gelir. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, ben de kapıya dayanmış, dinliyordum. Sofa, ayakta dimdik duran zabitlerle doluydu. Herkes bekliyordu.
>
> "Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz Paşa Hazretleri? Ne? Vaziyet lehimizde mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, ricat mı edecekler?[5488]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf ve Maliye Nâzırı İttihadçı Hüseyin Kâzım (Kadri): *Teşekkür olunur ki onun* [Mustafa Kemalʼin] *gösterdiği acz u fütûra Meclis taraftar olmadı ve "müdafaada devam için yerine başkasının getirileceği" söylendiği zaman da çâr u nâçar Ankaraʼda kalmaya mecbur oldu!*[5489] *Sakarya Muharebesi'nde, Yunan ordusunun Ankara yakınlarından ricati, kumanda heyetinin aldığı yanlış bir haberden ileri gelmişti*.[5490]

10 Eylül 1921. Hilafete merbut Hindistan Müslümanları, Britanya ihracatı hacmine fevkalade tesir etmekdelerdir. Şöyle ki, TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), *1755/121 numaralı ve 10 Eylül 337 telle Hariciye Vekâletine Londra'da bulunan Hilafat komitesi rüessasından Şeh Gidavi İngiltere'nin Hindistan'a her sene gönderdiği 300 milyon Sterlin'lik ihracatının yapılan boykot dolayısiyle 100 milyona indiği bildirilmiştir*.[5491]

Hamid, Yusuf Kemalʼe 1756 numaralı bir başka telgraf daha keşide eyledi:

5485 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 286.
5486 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 287.
5487 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 751.
5488 Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* (N. Uğurlu, haz.) içinde (c. 3, s. 21-22). İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
5489 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetʼten Cumhuriyetʼe Hatıralarım*, 2018, s. 335.
5490 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetʼten Cumhuriyetʼe Hatıralarım*, 2018, s. 225.
5491 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 370.

> Avam Kamarası azasından Kolonel (Kinez) mösyö Loyd Corc'un Amerika Reisicumhuru gibi mutlakiyetle hareket etmekte ve İngiltere'nin büyük nişanlarını hamil olan Bazil Zaharof namındaki Rumun telkiniyle idarei siyaset eylemekte ve ne bir seyyah ve ne de bir zabitin İngiltere'nin Şarkikarip siyasetini tasvip etmemekte olduğundan bahisle Loyd Corc'u tenkit ve konferans mukarreratını ret etmekle dairei insaftan huruç etmiş olan Yunan'lıların ve icap ederse Türk'lerin tehdit edilerek muharebeyi bitirmek lâzım geldiğini Morning Post gazetesine yazmıştır.
>
> Bilahare kendisine müracaat eden bir zata Türkler için tehdit tabirini kullanması bitaraflık iraesi için olduğunu söylemiştir. Mumaileyh Kolonel İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye karşı hakiki bitaraflığı hasıl olabileceğini Hariciye Nezareti'ne beyan ve beyanatının hülasasını Morning Post gazetesiyle neşreylemiştir. Ferman 10 Eylül 337.[5492]

Artık Yunan birlikleri, oldukları yerde kalmak için savaşıyorlardı. Yunan ulaşım yollarına karşı Türk atlıları tarafından başarıyla saldırılar düzenlenmesi ve Yunanlıların cephe gerisine akınlar yapılması yüzünden cepheye ne yiyecek ne de cephane gönderilebiliyordu. Genel Seferberlik ilan edilmesi nedeniyle, taze Türk askerleri gelmeye devam ettikleri halde, Yunan birliklerinin hepsi savaşın içindeydi. Bütün bu nedenlerle Yunanlıların saldırı gücü kalmamıştı. İki ordu da yorgun olduğu için saldırılar zayıfladı, birkaç gün için savaşta bir duraklama olmuştu. Yunanlıların saldırı heveslerinin kırıldığını anlayan Türkler, 8 ile 10 Eylül arasında karşı saldırıya geçtiler. *Yunan cephesi dayanıyordu ama ordu savaştan bıkmıştı*.[5493]

Başvekil Gunaris'den Bursa'daki Harbiye Nâzırı Theotokis'e telgraf: *Ordu her türlü siyasi düşünceden uzak ve bağımsız olarak, askeri gereklere göre karar vermelidir*.[5494]

İtilâf donanması Marmara Denizi'nde bir tatbikat yaptı.[5495]

*Londra'da yayımlanan "Morning Post" gazetesi de 10 Eylül sayısında şunu belirtmişti*r: *"... Yunan saldırısı şimdilik gücünü yitirmiştir ve şimdi Türkler karşı saldırıya geçeceklerdir."*[5496]

11 Eylül 1921. Başkumandan General Papulas, *Eskişehir'in doğusuna*[5497] *geri çekilme emrini verdi. I. Kolordu, ağır kayıplarla ele geçirilmiş olan Çal dağından o gece çekildi ve genel geri çekilme başladı*.[5498]

General Papulas, *yenilmenin sebeplerini, Türk ağır toplarının çokluğunda ve üstünlüğünde buluyor*.[5499]

Korgeneral Harington'dan İngiliz Harbiye Nezaretine şifre: *8 Eylül sabahı tüm kesimlerde savaş sürmüştür. Türkler önemsiz başarılar sağlamışlardır. Yunanlıların sol cenahı ikiye bölünmüştür*.[5500]

Harington'dan İngiliz Harbiye Nezaretine şifre: *Türk saldırısı başladı. 10 Eylül'de Türkler Haymana'nın güneybatısında bulunan Kızıl Kevi'ye ulaşmışlardır. Fransız karargâhının bildirdiğine göre Türkler, Ankara-Beypazarı yolu boyunca Beypazarı doğrultusunda saldırıya geçmiş ve epey ilerlemişlerdir*.[5501]

5492 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 369-370.
5493 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 329.
5494 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 422.
5495 FO, 371/6474, E 10261, "Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 12 Eylül 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 936.
5496 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 287.
5497 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 422.
5498 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 329.
5499 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 117.
5500 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 286-287.
5501 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 287.

İzmir'deki İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb, 11 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermiştir: *"Sağlamış olduğum bilgiye göre, Tire ve Ödemiş'ten gelen (Yunan) askerler Aydm'a kadar uzanan bölgede 50 kadar köyü yakarak Aydm'a dönmüşlerdir. Bu askerler olay yerine yaklaşırken sakinlerin çoğunluğu kaçmış olduğu için hiçbir kırım olmamış, ancak bazı cinayetler işlenmiş ve hayvanlar öldürülmüştür."*[5502]

12 Eylül 1921. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Gizli kaynaklardan* aldığı istihbarata göre *10 Eylül günü İsmet Paşa, Beşinci Gruba Mangaldağ'ı işgal etme emri vermişti. Türklerin sol kanadı batıya doğru ilerliyordu. Mangaldağ'ın güneyinde ve batısındaki Yunan kamplarında telaş vardı. Türk uçakları çekilen Yunan kollarından birini bombalamışlardı. Türklerin sol kanadı ilerliyordu. Türk karşı hücumu 10 Eylülde bütün cepheye yayılmıştı. Yunanlar, özellikle Türk sol kanadının karşısındaki kuvvetlerini çekmeye başlamışlardı. Türkler kovalıyor, Yunanlar kaçıyordu. Kaçan Yunan kuvvetlerini Türkler yandan ve arkadan vuruyorlardı. "Yunanlar çekilirken bütün Türk köylerini yakıyorlardı"*.[5503]

TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili Hilal-i Ahmerci Hamid (Hasancan), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) 1768 numaralı *gayet mahrem ve müstacel* telgraf keşide eyledi:

> Dün gece Harbiye Nazırına verilen ve bu gün gazetelerde intişar eden General Haringtonun bir beyannamesinin hülasası berveçhiatidir.
>
> İstanbul'da ihtilâl çıkarmak, kuvvei itilafiyenin mühim zabitlerini öldürmek, cephane depolarını zaptetmek, İngiliz merkezi hindiyesini işgal etmek üzere bir komplo tertip edildiğine dair kuvayi itilafiyeyi işgaliyece kanaat hasıl olduğundan bu işde zimethal olan eşhası teslim için Hükûmeti Osmaniyeye 7 gün müsaade verilmiştir.
>
> Bu müddetin hitamında eşhası mezkûre teslim edilmediği takdirde kuvayi işgaliye kumandanlığı şiddetli bir idare-i örfiye tatbik edecek ve diğer lâzım gelen tedabire müracaat eyleyecektir.
>
> Zimethaller listesinde 24 isim bulunduğu fakat bunlar meyanında tanınmış kimseler bulunmadığı istihbar edilmiştir. Listeyi elde ettiğimizde isimleri tamamen bildiririm. Mahafil-i ecnebiye ile hemen temasa geldim. General Harington ile İngiliz fevkalade komiserinin bu işte samimi olduklarını yani bu ihtilale kani bulunduklarını ve işin İngiliz gayri mesul kuvvetleriyle buradaki muhalifler tarafından ihdas kılındığını zan ediyor ve üç komiserin rızası hilafında ve Fransa ve İtalya Generallerinin malumatı olmaksızın bu beyannamenin neşredildiğini beyan ediyorlar.
>
> Muhaliflerin bundan maksadı İngilizlere bir 16 Mart daha yapturıp İngiltere'yi burada bir derece daha hakim kılmak ve badehu Padişaha müracaatla kendilerinden bir kabine yaptırmak olduğunu ilave eyliyorlar. Mesele bir iki güne kadar tezahur edecektir. Bendeniz temasımı sıkı surette muhafaza ediyorum. Ecnebi mahafili tavsiyesi evvela kabinenin zinhar istifa etmemesi, saniyen listede isimleri muharreze zevatın bizzat hükümete müracaatla tahkikat için emre amade olduklarını beyan etmişlerdir.Hakikatın meydana çıkmasına General Pelle şiddetle çalışıyor ve meseleyi mudrik bir şekle ifrağ etmek istiyor. Ferman 12 Eylül 337.[5504]

Hamid, Yusuf Kemal'e 1770/131 numaralı bir başka telgraf daha keşide eyledi: *İngilizlerin temas hasıl etmek üzere bir an evvel izamını istirham eylediği zata dair bir haber gelmediği gibi bendenize de bu hususta bir talimat vürut etmedi. Bendeniz ve rufekam pek müşkül mevkide bulunuyoruz. İngiliz üserasına dair bazı mahalife cevap vürut ettiği bu suretle vaziyetimiz daha garip oldu demektir. Her*

[5502] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 287.

[5503] FO, 371/6529; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 176. "General Haringtonun 12 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Ilıca, Mangal Dağ ve Kızıl Koyunlu dolaylarındaki savaşlarla ilgili kimi Türk gizli belgeleri veya enformasyon İngilizlerin eline geçmişti." Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 287.

[5504] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 364.

halde bu günlerde İngiliz'lerle izzeti nefis muhafaza edilmek şartıyle bir teması pek mühim ve elzem addediyorum. Ankara'da Hüseyin ve Hikmet Beylere bahsedilen tarzda meselenin intacına yani gelecek zatın derhal tayin ve izamiyle o zamana kadar bendenizin tavrı hareketime dair malumatı muvazzaha ve mufassala itasına cümleten büyük sabırsızlıkla muntazırız. Ferman 12 Eylül 337.[5505]

13 Eylül 1921. Yunan işgâl kuvvetleri, Ankara önlerinde durduruldu ve taarruz kabiliyeti kırıldı. Bu gelişme neticesinde Kemalistler İttihadçılarca tasfiye edilmekten kurtulmuştur. Binaenaleyh bilhassa İngilizler nazarında fevkalâde tehdit arz eden İttihadçı idarenin teessüsü veyahud da hükümet darbesi engellenmiştir.

> Selim İlkin Bahçelievler'de yaşayan Şevket Süreyya'yı sık sık ziyaret ediyordu. Selim, Şevket Süreyya'ya güven vermişti. Kadrocular hakkında yazdığımız kitap için de bize önemli bilgiler vermişti. Selim'in anlattığına göre Sakarya Savaşı sürerken o sırada Batum'da bulunan Şevket Süreyya Komünist Partisi'nin verdiği bir görevle gözlemci olarak Trabzon'a gönderilmiştir. Şevket Süreyya'nın verdiği raporlara bağlı olarak eğer Mustafa Kemal Sakarya Savaşını kaybederse, Kafkasya'da hazırlanan bir askeri güç Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya gönderilecektir. Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanınca buna gerek kalmamış, Enver'e Anadolu'ya giriş yolu açılmamıştır. Şevket Süreyya Trabzon'dayken yaptığı yazışmaları topladığı dosyayı Selim'e göstermiş ve yazıya dökmek için bu dosyayı bize vereceğini söylemiştir. Şevket Süreyya o günlerde öldüğünden bu dosya bizim elimize geçemedi. Ölümünden sonra Selim İlkin oğluna başvurarak ondan kalanlar arasında bu dosyayı araştırdıysa da bulamadı. Böyle önemli bir olgu hakkındaki bilgimiz, belgeye dayanmayan bir söz düzeyinde kalmış oldu.[5506]

Örneğin ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un kaleme alacağı 3 Ağustos 1926 tarihli resmî raporda şöyle denilecektir: *İttihatçı önderler, özellikle Enver Paşa, Milliyetçi Akımın örgütlenmesinden sonra Kafkasya İslam Ordusu (Batum Kongresi)ni kullanarak, zorla Anadolu'yu eline geçirme planını izlemiş, ancak Sakarya Zaferi bu girişimi önlemiştir*.[5507]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Karargâhındaki İngiliz irtibat subayının bilgilendirmesine nazaran *10 Eylül günü Yunan genel karargahı Sakarya üzerindeki Kavuncu köprüsündeydi. 13 Ağustosla 10 Eylül arasında Yunanların yitirdiği asker sayısı 18.000 kişi olmuştu. Aynı süre içinde Türklerinki 12.000 kişiydi. 9 ve 10 Eylül günleri Türk ordusu I. ve II. Yunan Kolordularına hücum etmişlerdi. Ağır topçu atışları yapılıyordu. Yunan Genelkurmayı, saldırı düşüncesini kesinlikle bırakmıştır*. *Ankara'yı ele geçirmeye kalkışmayacaktır*. *Yunan kuvvetleri Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına çekileceklerdir*. *Çekilirken demiryollarını sistematik olarak uçuracaklardır*. *Sakarya'nın stratej ik önemi ve çekilmenin tehlikeli siyasi sonuçlar yaratacağı bilinmiyor değildir*. *Ama Yunan kuvvetleri yine de çekileceklerdir*.[5508]

İngiliz yıllık gizli raporunda ise hadise farklı mütalaa edilmektedir. Yunan Genelkurmayı, mevsim şartlarına nazaran harekâtı durdurmuş ve Eskişehir mıntıkasına çekilip mevzilenmiştir:

> 13 Ağustos'ta Eskişehir'den Ankara'ya doğru ilerlemeye başlayan Yunan Ordusu, 11 Eylül'e kadar sürekli bir muharebenin içindeydi. Yunanlıların ana hedefi Türk Ordusu'nun sol kanadını arkadan kuşatmak, onu geriye doğru eğmek suretiyle tüm Milli Mücadele [Nationalist movement] güçleri için tehlike oluşturmaktı. Bu harekâtı uygulamak amacıyla harekete geçen Yunan destek gücü, ülkenin geniş, çorak arazisinde susuzluktan kavrulmuş bir halde ilerlemek durumunda kalmıştı. Bir ara kritik bir konumda kalmışlar, fakat başarılı bir şekilde kendilerini bu durumdan kurtarmışlardı. Yunanlılar, Kemalist Ordu'dan böylesine kararlı

5505 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 372.

5506 İlhan Tekeli. (2012). *Anlatabildikleriyle ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* içinde (s. 6-7). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

5507 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 226-227.

5508 FO, 371/6529; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 176.

> bir direniş beklemiyor gürünümündeydiler. 25.000 Yunan ve 18.000 Türk'ün hayatına mal olan çatışma Yunanlıların önemli ölçüde toprak kazanımıyla sonuçlanmıştı, ama kendileriyle Ankara arasında, hâlâ yenildiğinden emin olunamayan bir düşmanla da yüz yüze gelmek durumunda kalmışlardı. 11 Eylül'de Yunan Genelkurmayı mevsimin ilerlediğini düşünerek Ankara'ya varmak çabalarını sonlandırdı ve Eskişehir'in doğusundaki hatta çekilmeye karar verdi. 23 Eylül geldiğinde Yunan Ordusu'nun yukarıda bahsedilen hatta çekilmesi tamamlanmıştı.[5509]

Çok pahalıya mal olan Sakarya Zaferi, ülke ekonomisini yıkıma uğratmıştı. Zaten çok kıt maddî kaynaklar erimişti. Türk hükûmetinin elinde, yalınayak ve çıplak orduyu donatacak ne para, ne gerekli silah ve taşınım araçları vardı.[5510]

14 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *14 Eylül 337 (921) Çarşamba: İngilizlerin tevkif hadisesi, bizleri ihtiyatlı hareketlere mecbur etmişti. İaşe komisyonunda bir İngiliz Binbaşısı, İngiliz bayrağı taşımak ve istenilen eşyayı nakletmek üzere kendi motorunu satmak teklifinde bulunmuştur. Dün akşam boğazdan cephane yüklü bir taka hareket etmişti*.[5511]

14 Eylüle kadar Yunanlılar, toplarını ve araçlarını alarak, saldırıya uğramadan Sakarya nehrini geçtiler. 20.000'den fazla kayıp verdikten ve Anadolu'nun yabancı tepelerinde canlarını dişlerine takarak savaştıktan sonra, birlikler Eskişehir'e ve az önce bıraktıkları mevzilerine çekildiler. Çekilen ordu, Türklere faydalı olabilecek hiçbir şeyi geride bırakmamıştı. Demiryolu köprüleri uçurulmuştu. ilerleyen birlikler nedeniyle boşaltılmış olan köyler yakılmıştı.[5512]

Mustafa Kemal'in başkumandan sıfatıyla deruhte ettiği TBMM ordusunun Sakarya Muharebesinde Yunan'ı durdurması İngiliz askeriyesi açısından *olumluydu*. Çünkü bu suretle TBMM'deki *ılımlılar*, İttihatçılara ve Bolşeviklere karşı kuvvetlenmiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanlığının tanzim ettiği mahrem muhtırada şu ifadelere yer verildi:

> ". . .Bu harekât sonucu olarak Mustafa Kemal'in prestijinin büyük ölçüde yükseldiğine şüphe yoktur. . . Bu bakımdan (Ilımlıların) Ankara Hükümeti'nde kuvvetle iktidarda olduğunu tahmin edebiliriz ve bu tahmin doğruysa, Enver Paşa'nın yakında geri dönme ya da Milliyetçilerle Bolşevik Rusya arasında askerî ittifak tehlikesi giderilmiş görünür. Aynı zamanda Mustafa Kemal öyle kuvvetli bir askerî durumdadır ki, barış müzakerelerinin yeniden başlaması halinde siyasî istekleri yumuşatmasına hiç bir sebep yoktur."

İngiliz Genelkurmayı, Mustafa Kemal'in İttihatçılara ve Bolşeviklere galebe çalmasını müsbet karşılasa da kontrolden çıkacak kadar güçlenmesini de menfî telâkki etmektedir:

> Burada dikkati çeken nokta, İngiliz Genel Kurmayı'nın, bir yandan Mustafa Kemal'in saygınlığının artmasını olumlu karşıladığını; öte yandan ise, endişe duyduğunu ortaya koymasıdır. Gerçekten, İngiliz Dışişleri de Anadolu'daki İttihatçı unsurlardan ve Milliyetçi-Bolşevik bağından kaygı duyuyordu. Artık Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığı bilindiğine göre, saygınlığının artması, hem "Ilımlıların" gücünü yükseltecek, hem de Mustafa Kemal'in Bolşeviklere "ihtiyacını" azaltacaktı. Bu yönüyle, durum, İngiltere bakımından olumluydu. Ancak, gücü artan Mustafa Kemal'e Müttefik önerilerinin kabul ettirilmesi ise güçleşebilirdi. Bu da işin kaygı verici yönüydü.[5513]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Yunanistan ve Türkiye" sernameli makale neşretti:

5509 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 70-71. Raporda, milliyetçi hareketin "Yunanlılar karşısında kazandıklarına inandıkları son zaferle coşmuş" olduğu belirtiliyor (Satan, 2011, s. 73).

5510 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.

5511 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 260.

5512 Michael Llewellyn Smith, *Yunan* Düşü, 2002, s. 329-330.

5513 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 207.

> Muhabirimizin dün bildirdiğine göre, Yunanlılar Ankara'ya ulaşmada kesinlikle başarılı olamamışlardır ve şimdi Batı'ya doğru geri çekilmektedirler. On günden beri Ankara tümseklerinde sürmekte olan savaş bir çıkmaza girmiştir. Kimi anlarda Yunanlıların hedefe ulaşmalarına ramak kalmış; uzun bir süreden beri hasretini çektikleri hedefe ulaşmak üzere iken, bunu terk etmek zorunda kalmışlardır. Konstantinos'un ordusu Sakarya bölgesindeki ganimeti yitirmiş; geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre önce çıkan söylentilere göre Ankara'nın ele geçirilmiş olduğu haberi çevreye yayılmıştı; ancak Yunanlılar bu gayretlerinde başarı sağlayamamışlardır. Anadolu'nun vahşi kalbindeki ulaşım güçlükleri, işgalcilerin girişimi, fedakârlıkları ve askeri kaynaklarıyla alay etmiş; Türklerin kendi yurtlarındaki korkunç dayanaklığı Yunan saldırısını geri püskürtmüştür... Bu denli bir savaştan sonra... her iki yan da iyileşmek için zamana gereksinecektir. Yunanlılarla Türklerin epey savaşmış olduklarına kuşkumuz yoktur. Teknik açıdan savaş berabere sona ermiştir; ancak Doğu'da, Türklerin zaferi olarak sayılacak; tüm olarak Kemal'in zaferi olarak görülecek ve onun sarsılmış olan saygınlığını yeniden doğrulayacaktır... Yunanlılar şimdi sorular sormaya başlayacaktır. Korkunç bir istikamete doğru bu denli bir sokulma hangi amaç için yapılmıştır?... Yunanlılar bu denli bir maceraya Avrupa'lı güçlerin yetkisiyle değil, kendi önderlerinin ihtirasları nedeniyle öne sürülmüş olduklarını anlayacaklardır... Kemal'in kanamakta olan ordusu hâlâ boyun eğmemiştir ve kış mevsiminde yeniden örgütlenecektir. Tüm bu kan dökümü boşuna olmuştur... Şimdi Müttefikler kendi politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalacak ve savaşanların, arabuluculuk yapılması için başvuruda bulunmalarını bekleyecektir. Yunanlılar, yerine getiremeyecekleri bu denli maceralara sürüklenmemelidir. Onların, Anadolu'nun kalbinde bu denli ilerleyişleri bir felaketle sonuçlanmazsa, buna teşekkür edilmelidir.[5514]

Bir başka ikinci elden kaynak, *The Times* gazetesinin alakadar makalesini şöylece aktarmıştır:

> Yunanlar Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frigya krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı... Bu tersyüz dönüşün Kral Konstantin'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür... Ama Elen Yarımadasında ve Ege Adalarında birçok kimse şimdi şöyle düşünüyor olmalı: Yüzyıllardan beri Türk yurdu olan Ana Tanrıçanın bilinmeyen ülkesinde (Anadolu'da) büyük maceraya atılmak yerine, Yunanistan'a yakın yerlerde küçük başarılarla yetinmek daha uygun olurdu.
>
> Mustafa Kemal'in ordusu kayıp vermiş olmakla birlikte boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk milliyetçi önderinin doğudaki saygınlığı artmıştır...
>
> Bunlar, Müttefiklerin hesaba katmak zorunda oldukları soğuk gerçeklerdir... Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Geçmişin hataları ve oyalanmaları şimdi hissedilmektedir. Herhalde Yakındoğu konusunda Müttefiklerin yeni bir politika saptamalarının zamanı gelmiştir... Bu politikanın bir öğesinin, Yunanların asla taşıyamayacakları yükü taşımaya artık teşvik edilmemeleri olması bize muhakkak gibi görünmektedir. Anadolu'nun bağrına karşı bu hamle bir felaketle sonuçlanmazsa şükredilmelidir.[5515]

Yunan işgal kuvvetlerinin Sakarya nehri boyunda taarruz hedeflerini gerçekleştirememesi binaenaleyh mağlub olması meselesinde, Smith, dikkat çekici ironik bir cümle kurmaktadır: *Lloyd George başlarını derde sokmaları için* [Yunanistan'a] *yardım etmişti*.[5516]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill, yıllar sonra neşredeceği kitabında şunu yazacaktır: *Yunanlılar kendilerini öyle bir politik-stratejik konuma sokmuşlardı ki "kesin bir zafer dışındaki her şey bozgundu"; Türklerin durumunda ise "ezici bir bozguna uğrama dışındaki her şey zaferdi*.[5517]

[5514] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 289-290. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[5515] The Times, 14 September 1921, *Greece and Turkey*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 183.

[5516] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 341.

[5517] Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, s. 400-402; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 164.

Taarruz eden Yunan olmasına rağmen müdafiî TBMM Hükümeti ordusu daha fazla zayiat vermiştir:

> Genelkurmay kaynaklarına göre; Sakarya Meydan Muharebesi'nde şehit subay 277, yaralı subay 1058, esir 23, kayıp 27, firar 4 toplam zayiat 1389 olarak tespit edilmiştir. Şehir er sayısı 5436, yaralı 17422, esir 805, kayıp 8602, firar ise 5635 olarak tespit edilmiştir. Toplamda er kaybımız 37.900'e ulaşmış subay ve er kaybımızın yekûnu 39.289 kadardır. Yunan ordusunun kaybı ise 208 subay, 3750 er ölü, 700 subay ve 18.255 er yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.267 kişidir.[5518]

Sakarya Muharebesi galibiyeti Mustafa Kemal'in mevki-yi iktidarının kuvvetlenmesine binaenaleyh *resmi İngiliz makamlarında Mustafa Kemal'le görüşme ve anlaşma yapmak fikrinin yer etmeye başlaması*na sebeb olmuştur.[5519]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti tarafından esir edilmiş İngiliz subayların serbest bırakılması için Japon Fevkalâde Komiseri Sadazuçi Uçida'nın arabuluculuğundan istifade ettiğini bildiriyor.[5520]

15 Eylül 1921. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid'in (Tek), TBMM Hariciye Vekâletine rapor gönderdi. Bu rapor, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Ferid, raporda, Poincaré'nin vekili Laroche ile mülakat ettiğini yazıyor. *Fransızlar Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesi esas olmak üzere İstanbul ve Boğazlar meselelerin Türk taleplerine uygun bir şekilde çözülmesinden yana*dır. *İki tarafın mümkün mertebe olası bir çatışmadan kaçınacakları da yapılan özel görüşmelerde sık sık tekrarlan*mıştır. *Ayrıca Fransızlar, Türklerle yapılacak bir konferansta tarafsızlıklarını korumaya çalışacaklarını, Türkiye'nin de içerisinde yer alacağı uluslararası bir garnizon tarafından muhafaza edilmesi koşuluyla Boğazların ve Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iadesine sıcak baktıklarını da beyan* etmişlerdir.[5521]

16 Eylül 1921. Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta, (i) *General Coutsis'in verdiği bilgilere göre, Yunan ordusunun ikmal güçlülüğü yüzünden Sakarya'dan çekilmek zorunda kaldığı. 15.000 zayiat verdiği, daha önceki zayiatının da 8000 olduğu*nu; (ii) *Yunanlıların bu kadar zayiat ve böyle çetin bir direnişi öngörmemiş oldukları, Denikin gibi yenildikleri*ni ve (iii) *Milliyetçilerin dengeyi kendi lehlerinde çevirdiklerinin kuşkusuz olduğu*nu bildirdi.[5522] *Şahsen, bir ordunun arka tertiplerini anlayamadıkları için Denikin ve diğerleri gibi yenildiler diye düşünmekteyim*.[5523] Yunan tarafı TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığının ihtiyat kuvvetlerini nedense hesaba katmamıştı.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İngiliz mümessil Rodd'a mahrem telgraf gönderdi. Yüzbaşı Cevad Abbas'ın (Gürer) *Bulgaristan'dan uzaklaştırılması için Bulgar yönetimine* nota vermesini tensib buyuruyor.[5524]

16 Eylül 1921. *Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 16 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli ve ilginç telgrafı göndermiştir: "Hiç de keyifli görünmeyen yönetim başkanı (Gunaris) bu sabah, geri çekilme kararının alınmış olduğunu, çünkü daha ileri gitmenin gerekmediğini ve bunun pahalıya mal olacağını; yağmurların başlamak üzere olduğunu; bunun, iletişimi güçleştireceğini; ordunun yavaşça geri*

5518 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, 1995, Cilt 2, Kısım 5, Kitap 2, s. 491; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 264.

5519 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 190.

5520 FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230.

5521 Ferid Bey'den (Paris) Ankara Hükûmeti Hariciye Vekâleti'ne 15 Eylül 1922, HW, 12/38, No. 11209; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 278-279.

5522 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXII.

5523 FO, 371/6529; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 177.

5524 FO/5812/C 17823; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.

çekileceğini; her şeyin alınıp götürüleceğini ve arkada bir çöl bırakılacağını söyledi... Ona, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak için ilk adımı Yunanlıların atıp atmayacağını sordum. Bana, bunun olumsuz olduğunu söyledi ve arabuluculuktan söz etmedi. Savaş Bakanlığı'na mensup Albay Kerr'in bana bugün bildirdiğine göre, Fransız askeri ataşesinin dün onlara verdiği bilgiye göre, Yunan Kabinesi'nde, Eskişehir hattında durup durmamak konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştü. Ayrıca, iktidardaki yönetim düşmek üzere idi. Yunanlıların askeri durumunun tahmin edildiğinden de daha kötü olduğunu; Kral Konstantinos'un, Ankara macerasına daima karşı çıktığını, ama onun bu görüşüne önem verilmediğini; dolayısıyla kendi generalleri aleyhinde propaganda yaptığını ekledi."[5525]

17 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Eylül 337 (921) Cumartesi: Bu güne kadar İngilizlerin tevkif ettiği ve ettirdiği kimseler arasında gizli teşkilatımıza bağlı arkadaşlardan kimse yoktu Anadolu'nun 16 tarihli tebliğinde, takibatın devam ettiği bildirilmişti. Harington, Harbiye Nazırı Paşayı çağırmış, nazır gitmiş, kıtayı muntazıra ile selamlaşmışlar. Hükümetin verilen listedeki kişileri takip ve yakalanması hususunda büyük bir alaka ile çalıştığını gördüklerinden memnun olduğunu ve verilen 7 günlük mühletin kaldırılmış olduğunu söylemiş. Fransızlar, Zeytinburnu cephaneliklerinin anahtarlarını istemekte ısrar ediyorlar*.[5526]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Türklerin başarısı Yunanların geri çekilmesinden kaynaklandı. Yunanlar Eskişehir'in batısına çekildi*.[5527]

19 Eylül 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti, Hindistan Sömürge Nezâreti'ne acele mahrem muhtıra gönderdi: İngiltere'nin Türkiye'deki hukuki durumu anormaldir. İstanbul Hükümetiyle hâlâ savaş hâlinde, Ankara Hükûmeti-Yunan Hükûmeti savaşında ise tarafsızdır. Özel firmalar Kemalistlere silâh satabilir.[5528]

19-20 Eylül 1921. Venizelos'un General Danglis'e yazdığı iki mektub, *kimlere yazıldığı açıklanmadan Kavaphakis'in önerisi üzerine 19 ve 20 Eylül 1921 tarihli "Eleftherios Typos" gazetesinde* neşredildiler. Mektublar, Yunan Bakanlar Kurulunda müzakere konusu teşkil edecek, Başvekil Gunaris'in mektublara ilişkin beyanatı, Venizeloscuların şiddetli tenkid seferberliğine maruz kalacaktır.[5529]

20 Eylül 1921. *İngiliz Başkomutanı General Harington 20 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na şu bilgiyi iletmiştir*: *"Cepheden henüz dönmüş olan Johnston'un anlattığına göre, Yunanlılar geri çekilirken demiryollarını tahrip etmiş ve tüm köyleri yakmışlardır. Ricat sırasında Yunan ulaşım sistemi tümüyle çalışamaz bir duruma gelmişti. 3. Yunan Kolordusu dört günden beri karargâhın nerde olduğunu bilmiyordu. Yunan askerleri gayet memnuniyetsizdirler ve iktidardaki yönetim aleyhinde sözler söylüyorlar. Johnston'un görüşünce Yunan ordusu tehlike içinde değildir ve geri çekiliş güvenlik içinde gerçekleştirilmiştir. 15 Eylül'e kadar Yunanlılar 23.000, Türkler ise 17.000 zayiat vermişlerdir*."[5530]

Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre, *18 Eylül'de yayımlanan Yunan resmi bülteni, Türklerin Yunanlıları kovaladıklarını ve Şeydi Gazi yakınlarındaki Kırgız Dağ*

[5525] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 290-291.

[5526] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[5527] The Daily Express, 17 September 1921, *Turk Offensive*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 171.

[5528] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXII.

[5529] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 336, sonnot 60.

[5530] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291.

bölgesine ulaştıklarını bildirmişti. Bu sırada, Türk komutanların planlan ve verdikleri buyruklar İngilizlerin eline geçmiştir.[5531]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. (i) *Franklin-Bouillon'un Paris'ten İstanbul'a geldiği ve İnebolu'ye gittiğ*ini; (ii) *Fransızlarla Kemalistler arasında yapılacak anlaşmada gizli bir askeri madde bulunduğunun haber alındığ*ını ve (iii) *Herhalde Franklin-Bouillon'un yürüttüğü görüşmelerin yalnız tutsak değiştokuşu ile ilgili olmadığ*ını bildiriyor.[5532] *Fransızların, Üçlü Antlaşma'daki nüfuz bölgelerini içeren imtiyazlar karşılığında Anadolu'yu tahliye ederek iki bölüğe yetecek cephane, ekipman ve askerî malzemeyi Milliyetçilere bırakacaklarına dair istihbarat* alınmıştır.[5533]

İngiliz istihbaratçı Arnold Joseph Toynbee'nin karısı, Londra'ya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Toynbee çifti, *Akhisar'la Manisa arasında bulunan 84 köyün Yunan/Grek saldırılarına uğradığını* doğruluyorlar. *Birçok Türklerin Yunanistan'a sürüldüklerini, ama onlardan hiçbir haber alınmadığını; kimilerinin cesetlerinin bulunduğunu* bildiriyorlar.[5534]

23 Eylül 1921. *İngiliz Donanma Bakanlığı, Milliyetçilere askerî malzeme nakleden gemilere dahi müdahalede bulunulmamasını Akdeniz Müttefik Orduları Başkumandanı'na emretti*.[5535]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington, hükûmetinin çağrısı üzerine İstanbul'dan İngiltere'ye hareket etti.[5536]

Fransız askerî istihbarat raporuna göre *La Turquie Nouvelle* gazetesi, *söylendiğine göre Kemal yanlısıydı ve yayımcısı da Kemalist ajan Alaeddin Haydar'dı*:

> İstanbul'da Kemalist ajan diye bilinen Aleaddin Haydar, geçenlerde, İstanbul'daki İngiliz çevrelerde Kemalist propaganda yapmak için harekete geçti. İyi niyetli bir İngiliz'i, limandaki Türk mavnacıları derneği Byzantine Co.'nin müdürü Kaptan Walker'i bulmayı becerdi ve ona Ankara'dan gelen paraları verdi. Böylece bu

5531 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291.

5532 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXIII.

5533 Rumbold'dan Curzon'a 20 Eylül 1921, FO, 406/47, No. 46; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 279.

5534 IDA, FO 371/6557/E 10550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 202.

5535 İngiliz Donanma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül 1921, WO, 32/5775, No. 1358; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 273.

5536 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 71.

paralarla, Mr. Sciuto'dan l'Aurore'un* satın alınması mümkün oldu; çünkü yeni bir gazete çıkarma yetkisini elde etmek, sonuç olarak imkânsızdı.[5537]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mektub gönderdi: *Anadolu'daki durumla ilgili güvenilir bilgi yoktur... Tahminime göre, her iki yan da bu durum hakkında yalan söylüyor. Yunanlıların geri çekilişi kolay ve başarılı olmamıştır; ancak, Türkler yüce bir zaferden söz etmede haklı değillerdir. Atina depresyon içindedir ve oldukça karamsardır, çünkü halka, zaferin sağlanmış olduğu basın vasıtasıyla bildirilmiş; Türklerin tümüyle yenilgiye uğratılmış oldukları iddia edilmişti; oysa gerçek durum bu değildi. Sakarya savaşında kaydedilmiş olan kayıpların sayısı oldukça kabarıktır... Çevrede dolaşan söylentilere göre, Yunan askerleri cephede veya cepheye yakın yerlerde isyan etmiş veya en azından askeri katlara ve yönetime karşı müthiş memnuniyetsizlik belirmiştir*.[5538] Granville: *Yunanistan'ın yenilgisi Müttefikler için pek acı olacaktır. Şuna inanıyorum ki bu, Fransa ve İtalya için bile doğrudur. Ama İngiltere bakımından çok daha önemli görünmektedir... İngiliz çıkarları için, bize kuşkusuz düşman bir Türkiye yerine dost bir ülkenin (savaşı) kazanmasının ne derece önemli olduğunu Lord Hazretlerine bir kez daha ısrarla arza cesaret ederim. Buna o kadar kuvvetle inanıyorum ki, Kemalist kuvvetlerin yeni Yunan cephesini ciddi olarak tehdit etmeleri olasılığı belirir belirmez, İngiltere Hükümetinin Yunanlara maddi ve manevi yardımda bulunmasını ve onların ezilmelerine fırsat vermemesini isteyecek kadar ileri gideceğim*.[5539]

24 Eylül 1921. Hind Müslümanlarının Londra'ya gönderdikleri Hey'et-i Murahhasa Re'isi Şeyh Geydâvî: *Biz Mustafa Kemal Paşayı İslâmın nâmus ve hürriyeti içün harb eden bir kumandan biliriz ve Türkiyanın tamâmiyet-i mülkiyesini arzu ediyoruz*.[5540]

26 Eylül 1921. Britanya Koloniler Nâzırı Winston S. Churchill, Lloyd George Koalisyon Kabinesine mahrem muhtırasını takdim etti: *Yunanların Ankara'yı ele geçirme denemeleri geri tepmiştir. Doğunun bu bölgesi şimdi yıkıntılar içinde*dir. *Geri çekilen Yunan ordusu, arkasında kalan demiryollarını da* havaya *uçuracaktır*. *Türklerin ileri yürüyüp Yunanları tehdit etmeleri çok güçleşecektir*. *Savaş, bu noktada mıhlanıp kalacaktır*. *Mustafa Kemal, eğer akıllıysa, çekilmelerini tamamlayan Yunanların üzerine hemen saldırmayacaktır*. *Onları "ilanihaye" cephede çok sayıda asker tutmak zorunda bırakacaktır*. *Bu da zamanla Yunanistan'da felaketli tepkilere yol açacaktır*. *Bu bekleyiş zamanı içinde Mustafa Kemal, Mezopotamya'yı* [Irak'ı] *ve Musul'u tehdit edebilecek; birkaç*

---

* "İsrail menfaatlerinin organı *l'Aurore*, 1908 de Lucien Sciuto tarafından kurulmuştu. Mütareke döneminde yayınlanması durdurularak İngiliz kapitali tarafından satın alınmış ve Britanya ordusu eski görevlilerinden Yüzbaşı Walker tarafından yönetilmesi, İngiliz Yüksek Komiserliği'nce uygun görülmüştür. (A.A.E. Turquie, 581, 9.11.1921). Türk İngiliz dostluğu lehinde bir propaganda sürdürmekdeydi (Savaş Başkanlığı Arşivleri, 20 n 1103, 12.5.1922), 1922 Kasımı'nda *la Turquie Nouvelle* adını aldı "tam anlamıyla ulusçu organ" (Savaş Başkanlığı Arşivleri, 20 N 1127, 19.2.1923)." François Georgeon. (1990). Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938) [N. Öktem, çev.]. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), s. 325, dipnot 15. *L'Aurore* gazetesinin müdürü Lucien Sciuto, Selânik Yahudisi ve siyonist idi: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 71. "*L'Aurore* [Şafak] gazetesi Lucien Sciuto tarafından 25 Temmuz 1908 tarihinde yayımlanmaya başladı. Sciuto'nun gazetenin başlığının altına slogan olarak eklediği Herzl'in şu sözleri aynı zamanda gazetenin amacını da özetlemekte idi: *Bu gazete bir Yahudi gazetesidir. Bazıları için hakaret ifade eden bu sıfatı kabul ediyor ve bir övünç vesilesi yapıyoruz*." Naim A. Güleryüz. (2022). Osmanlıdan Cumhuriyete Fransızca Yahudi Basını. *Kebikeç*, Sayı 53, s. 267.

5537 Fransa Askerî Arşivi (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 23 Eylül 1921; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 76. "1923'e gelindiğinde, gazete, Alman Yahudisi bir subay olan Heinrich Cohn tarafından destekleniyordu. Bir Rus casusu, Ratinof gazetede çalışıyordu. Cohn Bolşevikler'le işbirliği yapıyordu ve Bolşevik propagandasını yaymak için ayda 600 lira alıyordu."

5538 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291-292.

5539 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

5540 Hâkimiyet-i Milliye, 24 Eylül 1921, Numero 302, *Şeyh Geydâvînin Mühim Beyânâtı*, s. 1.

*bin Türk askeri Musul'da İngiltere'yi güç durumda bırakabilece*ktir. *Bu nedenle, bir çözüm yolu bulmak için müdahale etmenin tam zamanı değil midir? Mustafa Kemal, artık Londra Konferansı zamanındaki kadar uyuşmaz tutum takınmayabilir. Yunanistan ise gittikçe iflasa ve ihtilale doğru kaymakta*dır. *Şimdi İngiltere'nin her iki tarafa seslenmesi zaman*ıdır. *Kuşkusuz, teklif edilecek koşullarda öncekilere kıyasla bazı değişiklikler yapılacak*tır. *İngiltere bir kez kesin karar verdikten sonra, tekliflerin kabul edilmesi için sonuna kadar direnmeli*dir. *Yunanistan teklifleri reddederse, sözgelişi, Pire limanı abluka altına alınabilir. Reddeden taraf Türkiye olursa, o zaman da İngiltere Yunanistan'a doğrudan doğruya para ve savaş malzemesi yardımında bulunabilir. İngiltere, şimdiki "seyirci" tutumunu sürdürürse Mezopotamya'da hiç kuşkusuz güç durumda kalacak*tır.[5541]

Britanya Hindistan Umuru (İşleri) Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, hükümete arz ettiği muhtırasında *İngiltere'nin Ankara'da resmi ya da gayrı resmi temsilci bulundurmasını* musırrane *istedi*.[5542] *İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmemesi felâketli sonuçlar veriyor. İngiltere'nin müttefikleri Fransa ve İtalya'nın, yarı-resmî de olsa Ankara Hükümeti'yle ilişkileri var. Oysa İngiltere Dışişleri Bakanlığı, temsil edilmek denince yalnız resmî temsilciliği anlıyor*.[5543] *Ankara Hükümetiyle resmen diplomatik ilişkiler kurulmadığı ve Ankara'da resmi temsilcilik açılamayacağı için de İngiltere Mustafa Kemal nezdinde hiç temsil edilemiyor. Bu nedenle Mustafa Kemal'le ilişkilerini düzeltemeyen yalnız İngiltere kalmıştı*r.[5544]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Tüm gazetelerin bildirdiğine göre, Yunan yönetimi, işgal edilmiş olan bölgelerin Yunanistan'la birleştirilmesini desteklemektedir. Başbakan, 24 Eylül'de basına verdiği demeçte, yönetimin Ankara'ya kadar gidilmesinden vazgeçilmesi kararını almış olduğunu bildirmiştir. Bu ilerlemeden amaç şuydu: düşmanı geri püskürtmek; tüm ulaşım vasıtalarını tahrip etmek ve her iki ordu arasındaki bölgenin kaynaklarını yıpratmak. Bu planın büyük bir kısmı sağlanmıştı, ancak geriye kalan kısmı için yapılması gereken büyük özverilerin gereksiz olduğu; kış mevsimi yaklaşmakta olduğu için ordunun daha önce kararlaştırılmış olan hatta dönmesi karara bağlanmıştır... Ayrıca başkan şunları eklemişti: Ordumuz muzaffer olmuştur ve bu zafer bize birçok yararlar getirmiştir. İşgal etmiş olduğumuz ülkeyi, en az emek ve masrafla savunabilecek biçimde örgütlemeliyiz. (İzmir'deki Yunan yüksek komiseri) Stergiadis hemen Atina'ya gelecek; bu örgütlenmenin esası karara bağlanacak ve derhal uygulanacaktır*.[5545]

27 Eylül 1921. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydına göre İngiliz Binbaşı Stourton, silâh tüccarıydı ve İstanbul'daki millîci gizli örgütlere binaenaleyh TBMM Hükümetine silâh satıyordu: *Ferit Bey ile İngiliz Binbaşı Strayt [Sturton]'a gittik. Alman fişek ve tüfeğini veremiyor. İngiliz tüfek ve fişeğini verebileceğinden bahsediyor. Ayrıntılı mektup istedim. Yarın verecek*.[5546]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı "M. Franklin-Bouillon'un Türkiye'deki eylemleri" nam muhtıra kaleme aldı. Anlaşılıyor ki İngiliz istihbaratı TBMM Hükümetinin diplomatik yazışmalarını, ekseriya, ele geçiriyordu:

> Sakarya zaferinden sonra, Kemalistler, Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla, bu zaferden yararlanma yoluna gidiyor; Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almaya; Fransa, İtalya ve

5541 FO, 371/6531/E. 11175; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 185-186.
5542 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 75.
5543 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208-209.
5544 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 194.
5545 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292.
5546 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 549.

> hatta İngiltere ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya çalışıyorlardı. Bu anlaşmaları sağlamaya çalışırken giriştikleri eylemlerle ilgili bilgi ve yaptıkları yazışmaların çoğu İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu. Örneğin, Fransız temsilci M. Franklin-Bouillon'la kurdukları ilişkiler hakkında, 27 Eylül 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporunda bilgi veriliyordu. Öteyandan, 26 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında, Ulusçu Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan Kars Konferansı'nın da kimi belgeleri İngiliz'lerin eline geçiyor; İngiliz İstihbaratı, kendi ajanları ve boşboğaz kimi Ulusçular aracılığıyla, bu konferansı yakından izliyordu.[5547]

*Türk süvarisi doğrudan doğruya Uzunbey'deki Yunan Genelkurmay Karargahına saldır*dı. *Karargahtaki veliaht Prens soğukkanlı davranmıştır*.[5548]

28 Eylül 1921. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Sör Horace Rumbold, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: *Anadolu'dan alınmış olan haberlere göre, 10 gün kadar önce Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e, Ankara'ya döndükten sonra, 'Müşir' (Mareşal) unvanını vermiştir. Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Eylül günkü oturumunda, öteki şeyler arasında şunları da söylemiştir: Yunanlıların işgal etmiş oldukları bölgelerde Rumların çoğunlukta oldukları iddiası doğru değildir. Kemal, Lloyd George'un 15 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda vermiş olduğu söylevde, savaştan galip çıkacak olan ülkeyi destekleyeceğine dair vermiş olduğu sözden caymaması ümidini beyan etmiş ve o ülkenin Türkiye olduğunu söylemiş; şunları eklemişti: Ulusal sınırlarımız içinde tek bir Yunan askeri kaldığı sürece silahlarımızı bırakmayacağız*.[5549]

Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, Londra'daki Koloniler Nezâretine mahrem telgraf gönderdi:

> Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal Yunan saldırısını ezdi. Mustafa Kemal, Yunan saldırısını ezdikten başka Enver Paşa'yı da tamamen gölgede bırakmıştı[r]. Şimdi Anadolu'daki politikanın en belirgin özelliği, Bolşevik aleyhtarı olması[dır]. Ankara Hükümeti, Kafkaslar'a yığılmış Bolşevik kuvvetlerden korkuyor. Doğudaki Türk ordusunun başında antibolşevik generaller bulunuyor. Erzurum kuvvetlendiriliyor. Bunlar Bolşevik tehdidi varsayımına karşı tedbirlerdi[r]. Öte yandan Mustafa Kemal, Irak'taki İngiliz çıkarlarına zarar vermek istiyor. Arapların bağımsızlık almalarına karşı değil ama Irak'ın İngiltere tarafından yönetilmesine karşı. İngiltere'nin Yunanistan'a yardım ettiğine inandığı için Irak'taki İngiliz çıkarlarına en büyük zararı vermek isteyecekti[r]. Bunu önlemek için Kral Faysal, Mustafa Kemal'le müzakerelere girişmeli. Böyle bir görüşme için zaman elverişli. Çünkü Ankara'da Bolşevik nüfuzu zayıflamış, Bolşevik tehdidi korkusu artmıştı[r]. Mustafa Kemal-Faysal görüşmesinin İngiltere için riskleri yok değil. Mustafa Kemal, Faysal'ı İngiltere'ye karşı çevirmeye çalışabilir. Ama Faysal'ın İngiltere'ye bağlılığına güvenerek, böyle bir risk göze alınabilir. Sonra Fransızlarla Türkler arasında yapılmakta olan görüşmeler de Mustafa Kemal'i İngiltere'ye karşı zehirliyor. Mustafa Kemal-Faysal görüşmeleri bunun bir panzehir olabilecekti[r]. Görüşmeler başarılı olursa, Irak'a karşı Türk tehdidi ortadan kalkacaktı[r]. Kral Faysal'ın saygınlığı yükselecek, tahtı sağlamlaşacaktı[r]. Mustafa Kemal tehlikesi o zaman Faysal için bir güç kaynağına dönüşebilecekti[r]. Mustafa Kemal'le görüşüp anlaşmasından İngiltere'nin memnun kalacağı Kral Faysal'a temin edilecekti[r]. Görüşme için şimdiki fırsat kaçırılmama[lıdır].[5550]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi *Gazi Mustafa Kemal* başlıklı haber neşretti: (i) *Ankara Meclisi Mustafa Kemal'e "müşir" ve "gazi" payelerini verdi, Paşa, teşekkür ederek Mecliste önemli bir konuşma yaptı ve milliyetçilerin politikasını bir kez daha açıkladı.* (ii) *Türkiye, ulusal sınırları içinde*

5547 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 209.

5548 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 335-336, sonnot 57.

5549 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292-293. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5550 FO, 371/6353/E. 10936; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 187-188.

özgür ve bağımsız yaşamak istiyor, *aslında savaş isteklisi* değildir, *ulusal istekleri tanınınca barışa razı* olacaktır. *Türkiye haksız yere suçlan*maktadır.[5551]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, İngiliz Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Cox, *Mustafa Kemal'le Irak Kralı Faysal kanalıyla görüşmeler yapılmasını öneriyor*.[5552]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı:

> Ekrem'le görüştüm. Ben yüz liralık bir çek aldım. Şişli'ye Halil Asaf Bey'e gittim. Şefik Bey de oradaydı. Halil Asaf Bey,Ştörton [Sturton] (Bu herifin evvelce ismini Strayt demişlerdi. Yahut ben öyle anlayıp bellemiştim.) namında İngiliz'in teklif ettiği tüfeklerin beheri yüz fişekle on dokuz liraya imiş. Bunu muvaffakiyet diye büyük bir hareretle anlattı. Pek pahalı olduğunu ve bunun alınamayacağını söyleyince afalladı. Şefik Bey de mektubunu yazıp yarın getirecek.[5553]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: Britanya, *hem Kürt ayrılıkçı hareketini bastırmak hem de Emir Faysal'a karşı kabilelerin isyanını desteklemek için Mezopotamya'ya büyük miktarda kuvvet sevk* etmiştir.[5554]

29 Eylül 1921. (i) *Meclis'in gizli oturumunda, İngilizlerin elindeki Malta tutuklularıyla Anadolu'da tutuklu İngilizlerin değiştirilmesi için Hükûmet'e tam yetki verildi*. (ii) *İngiliz temsilcileriyle Ankara'nın İstanbul Temsilcisi Hamit Bey, tutukluların karşılıklı serbest bırakılması görüşmelerine başladılar*.[5555]

30 Eylül 1921. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye acele telgraf göndererek, (i) *Franklin-Bouillon'un ne amaçla Ankara'ya gittiğinin Fransa Dışişleri Bakanından sorulması*nı istedi; (ii) *İngiltere ile uyuşmaya varmaksızın Fransa'nın Kemalistlerle anlaşma yapmayacağı yolunda daha önce İngiltere'ye söz verilmiş olduğu*nu bildirdi.[5556]

Lord Curzon, Montagu'nun 26 Eylül tarihli muhtırasına derkenar yazdı: *Kemal'le temas etmek için her şeyi yaptık ama başarı sağlayamadık*.[5557]

Eylül 1921. Şubat-Mart 1921'de Ankara'da bulunup TBMM Hükümetini müşahede eden ABD'li istihbaratçı Clarence K. Streit, notlarını Eylül ayında derledi ve dikkat çekici şu cümleyi yazdı: *Milliyetçiler sultanı bir kukla hâline getirmeyi planlarken, İstanbul'u da Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu hâkim konumundan mahrum etmeye niyetliydi*. [..] *Milliyetçilerin projesi bir uzlaşma: İstanbul'u sözde başşehir olarak koruyup, gerçek hükümet merkezini Anadolu'da kurmak*.[5558] Milliyetçiler köylüyü ise kandırmaktadır: *Dinî hissiyata başvurulan tek yer, köylülere Halife'nin İtilaf Devletleri'nin elinde esir olduğu ve bir an önce kurtarılması gerektiğinin söylenmesidir. Yunanlıların ve Ermenilerin Türklere yaptığı zulümler, Hıristiyanların Müslümanlara değil, bu iki milletten insanların bilhassa Türklere karşı işledikleri suçlar olarak gösteriliyor- arada çok büyük fark var*.[5559]

1 Ekim 1921. Hindistan Kral Naibliği, Londra'ya Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya mahrem muaccel telgraf gönderdi:

5551 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXV.
5552 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208.
5553 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 551.
5554 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 290.
5555 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 79.
5556 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXVI.
5557 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292.
5558 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 114.
5559 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 88.

> Majestelerinin hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış koşullarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin koşulların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun hemen Hindistan'da sonucu görülecektir. Dışarda, özellikle Afganistan'da da Bolşevizme en etkili bir darbe olacaktır... Hatta Türkiye'ye karşı cömertçe bir jest, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı Müslüman kaynaşmasını yatıştırmaya kadar gidecektir. Ve halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri göz önünde tutarak, bu telkinlerin Majestelerinin Hükümetince olumlu şekilde dikkate alınmasını ısrarla rica ederim.[5560]

Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Hindistan Sömürge Genel Valisinin bildirdiğine göre *Müslümanlar, Türkiye'nin kaderinin İngilizlerin elinde bulunduğuna inanıyorlar. Türkiye'ye karşı daha cömertçe davranılması ve böylece Orta Asyada İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaya başlayan İslâm duygularının yatıştırılması için İngiliz Sömürgeler Bakanlığı* vekayie vaz-ı yed etmelidir.[5561]

İngiltere'nin İstanbul Donanma Kumandanı Amiral Sör John de Robeck, İngiliz Bahriye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *(Anadolu'daki savaş)... Yunanlılar, kış mevsimi süresince korumak istedikleri hatta Eskişehir'in doğusu, Kütahya ve Afyonkarahisar'a kadar yavaşça çekilmeye başlamışlardır. Onların ulaşımları düzenli Türk süvari birlikleri tarafından hırpalanarak sık sık saldırıya uğruyor. İstanbul'daki Rum çevrelerinde epey kaygı egemendir ve bu da Atina'da tehlike duygusu yaratmaktadır. Yunanlıların zafer sağlayarak Ankara'ya kadar yürüyüşleri; savaşın süratle sona ermesi ve askerlerin evlerine dönmesi bir hayalden öteye geçmemiştir. Yunanistan, yaklaşık olarak 18.000 kayıp verdikten ve çok miktarda para harcadıktan sonra kendisini savunma durumunda buluyor ve ordularının, üzerinden geçmiş oldukları bölgelerin şimdi ancak küçük bir kısmını işgali altında bulunduruyor... Bunun Kemalistler üzerindeki etkisi güvenle açıklanabilir. Kemalistler, direnişleri ve özverileriyle Yunan işgalini geri çevirmişlerdir ve gayet hatalı olarak, İngiltere'nin bu gerilemede bir payı olduğunu öne sürebileceklerdir*.[5562]

İngiliz Harbiye Nezâreti, *Yunan Seferî Kuvvetleri*nin Sakarya'daki mağlubiyetine dair muhtıra kaleme aldı. İngiliz Harbiyesine göre mağlubiyetin esbab-ı aslîsi, Yunan Başkumandanlığının *aşırı özgüveni*, Yunan istihbarat teşkilâtının lakayt hususiyeti ve harekât planının kifayetsizliği idi. Türk milliyetçiliğinin zaferi neticesinde Mustafa Kemal'in itibarı büyük ölçüde artmıştır. Binaenaleyh İngiliz Hükümeti, Ankara'daki ılımlı fırkanın iktidarda kalacağını farzedebilir, makuldür. Bundan böyle Enver Paşa'nın Anadolu'ya avdetinin ya da milliyetçiler ile Bolşevikler arasında askerî bir ittifak teessüsünün ihtimali yoktur.[5563]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti ordusu hakkında muhtıra kaleme aldı. *Ulusalcı komutanlarla Genel Karargâhın yeteneklerinden söz* ediliyor; *140 kilometre mesafe üzerinde, kararlı bir düşmanın önünden ve ciddi hiçbir aksilik olmadan çekilmiş*likleri*, komutanlarla kıdemli personelin yeteneklerini doğrular* deniliyor; *Türk askerinin iyi bir savaşçı olduğu* kaydediliyor; *süvari birliklerinin azim ve insiyatif gösterdiğini; piyade birliklerinin inatla ve iyice savaştığı; Yunanlı'larındakinden daha zayıf olan topların ustalıkla kullanıldığı* takdir ediliyordu:

> (Ulusalcılar) kendi saflarında 30.000'e yakın kayıp vermişlerdir... Onların yedek savaş gereçleri kısıtlıdır; ama Fransa ve öteki kimi Avrupa ülkelerinden ek gereç sipariş etmişlerdir. Önümüzdeki ilkbahara dek daha da silahlı ve donatılmış olacaklardır. Bunları alınca, artık Rusya'ya güman etmeyeceklerdir. Onların morali de

---

5560 FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 195.

5561 FO/6531/E 10931; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230.

5562 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 294-295.

5563 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 12.

> yüksektir. Sakarya zaferi ve bunu izleyen 80 kilometrelik ilerleme, tüm orduda ve Anadolu'da, Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları pek sağlam olmayanlar arasında bile ulusalcılardan yana bir coşku yaratmıştır.[5564]

İngiliz Harbiye Nezareti, Bakanlar Kuruluna muhtıra takdim etti: *(Kemal) daha önce meclise sorumlu bir başbakan gibi iken, şimdi göründüğü gibi, bir diktatör durumuna gelmiştir. Kendisi o denli güçlü ve askeri bir durumdadır ki, barış görüşmeleri yeniden başlarsa, kendi siyasi taleplerini hafifletmesi için bir neden yoktur. Sonuç şudur: Genelkurmay Başkanlığı'nm görüşünce, Yunan ordusu Türk ulusalcılara bir karar kabul ettirecek durumda değildir... Vakit geçtikçe, Türklerin yetenekleri Yunanlılara kıyasla daha da artacaktır... Yunanlılar askeri operasyonları sürdürmekle hiçbir şey kazanamayacaklardır. Onların izlemesi gereken en iyi istikamet, Mustafa Kemal'le barış görüşmelerine hemen başlamak; yitirme tehlikesi içinde olan işgallerindeki toprakları pazarlık konusu yapmaktır*.[5565]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi İngiliz *Daily Ekspres* gazetesinin haberini iktibas etti: *Türkler Boğazların güvenilir muhafızlarıdır*.[5566]

2 Ekim 1921. *Hindistan Genel Valisi, Pencap Müslümanlarına hitaben yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklediğini yalanladı. Türkiye'yi ve Hint Müslümanlarını memnun edecek bir barış imzalanması için elinden geleni yapmaya devam edeceğini söyledi*.[5567]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) talebi üzerine Bâb-ı Âlî Sadareti, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Müttefiklerin Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk etmeleri istenecekti*r. *Bu konuda İstanbul Hükümetiyle işbirliği yapmak üzere Ankara'dan bir temsilci gönderilmesi isten*iyor.[5568]

Atina matbuatından *Elefteros Typos*, Venizelos'un mektubunu neşretti. *Yurtdışında bulunan Venizelos, Sakarya Savaşı'ndan önce Yunan Hükümetinin arabuluculuk tekliflerini kabul etmeyişini sert bir dille eleştiriyor, hükümeti suçluyor. Müttefiklerin desteği olmadan Yunanistan'ın savaşı sürdüremeyeceğini söylüyor*.[5569]

3 Ekim 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti'nde hazırlanan bir raporda belirtildiğine göre İngiliz hükümeti şu görüştedir: *Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne karşı 1918 Mütarekesi'ni ihlâl niteliğindeki ayaklanmasın*a, Müttefikler, *çeşitli nedenlerle göz yummuşlar ve hattâ Yunan-Kemalist çatışmasında tarafsızlıklarını ilân etmişlerdir*:

> Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu'nün Ankara'da İngiltere'nin temsil edilmesi yolundaki isteği konusunda da, Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 3 ekim 1921 tarihli bir raporda, şu görüşlere yer verilmiştir: Bu istek benimsenecek olursa, Ankara'nın ayrı statüsünün tanınması demek olacaktır. Oysa, İngiltere, "mümkün olduğu kadar" İstanbul Hükümeti'nin hukukî bakımdan Türk Hükümeti olduğu görüşünde devam etmek istemektedir. İngiltere, "sonunda İstanbul ve Ankara'nın daha ılımlı görüşleri toplayan bir ortak Hükümet içinde kaynaşacaklarını ümit etmektedir". İngiltere Hükümeti'ne göre, Mustafa Kemal'in son düşmanca hareketlerinin kökü, İstanbul Hükümeti'ne karşı 1918 Mütarekesi'ni ihlâl niteliğindeki ayaklanmasıyla başlamıştır. Bu hareket, bütün Müttefiklerce imzalanan Ağustos (Sevr) Barışı'na da karşıdır. Çeşitli nedenlerle, Müttefikler, bu harekete göz yummuşlar ve hattâ Yunan-Kemalist çatışmasında tarafsızlıklarını ilân etmişlerdir. Hal böyleyken, şimdi, gayrı-resmî nitelikte de olsa, Ankara'yla ilişkilere girerek daha fazla "tanımak" ve göz yummak arzu edilir bir şey midir? Ayrıca, ayaklanmanın ilk günlerinde, Albay Rawlinson'u Erzurum'da ve öteki İngiliz subaylarını ve adamlarını da başka yerlerde tutuklayan Mustafa Kemal'dir. Bu

[5564] Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 294.
[5565] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 296.
[5566] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 84.
[5567] İkdâm, 14 Teşrîn-i evvel 1921; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 85.
[5568] FO, 371/6476, s. 23; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 198.
[5569] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

kişiler hâlâ bırakılmadılar. Mustafa Kemal, İngiltere'yi Türkiye'yle savaş halinde veya ikiyüzlü tarafsızlık içinde gördüğünü açıkça söylemektedir. Ayrıca, bir İngiliz gemisine zorla adamlarını sokarak yolcuları tutuklatmıştır. Limanlarını da İngiliz gemilerine kapamış; öte yandan, Mezopotamya'nın (Irak) kuzey sınırına saldırıları kışkırtmıştır. Dışişleri Bakanlığının raporunda, Ankara'ya temsilci gönderilse bile hapsedilme tehlikesinin bulunduğu; veya en azından rahat haberleşme yapmasının engellenebileceği öne sürülüyordu. Yani, sadece Mustafa Kemal'in istediği tarzda bilgi göndermeğe zorlanabilir. Böyle olmayacağı yolunda İngiltere'nin bir güvencesi de yoktur. Raporda, Ankara'ya temsilci göndermek yerine, Mustafa Kemal'in, İstanbul'daki Kemalistlerin -Hariciye Nâzırı İzzet Paşa, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey gibi- kanalıyla İngiliz Yüksek Komiseri'yle veya Mr. Toynbee gibi Kemalistlere yakın olan İngilizlerle temasa geçebileceği belirtiliyordu. İstanbul Hükümeti'nin Londra'daki temsilcisi Reşit Bey veya Mustafa Kemal'in Avrupa'daki temsilcileri -Dr. Nihat Reşat, Cami Bey ve Bekir Sami- kanalıyla da bu temas sağlanabilir. Raporda, bu kişilerin her zaman İngiltere'ye gelebilecekleri veya dışarıdaki İngiliz temsilcileriyle görüşebilecekleri belirtilmektedir. Raporun sonunda, Dışişleri Bakanlığı'ndan E. G. Forbes Adam imzasıyla şu ilgi çekici ifadeye yer verilmektedir: "Majesteleri'nin Hükümeti'nin Ankara'yla ilişkilere girişmesinin gerekli olduğu bir zaman gelebilir. Fakat, hiç olmazsa bütük tutsaklarımız serbest bırakılıncaya ve mevcut çatışmaya Müttefiklerin yeniden müdahalesi (genel) sorunu çözülünceye kadar, bugünkü tutumumuzu devam ettirmek daha uygun görünmektedir".[5570]

Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta, Mustafa Kemal liderliğindeki 165-170 üyeli *ılımlıları* şöyle nitelendirdi: *Ruslardan korkar ve Misak-ı Milli koşulları gereğince Bağlaşıklarla barış yapmayı diler*.[5571]

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington, 28 Eylül'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak, 3 Ekim'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, BMM'de şu üç grubun bulunduğunu bildirmişti: 1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası milletvekili olan ılımlılar; 2. Başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası milletvekili olan radikal eğilimliler ve 3. Pan-İslamistlerden oluşan Enver Paşa grubu. Onun görüşünce 1. Grup Ruslardan korkuyor ve "Misak-ı Milli" koşulları gereğince, Müttefiklerle barış yapmayı diliyor; 2. Grup, Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını destekliyor; Rus yardımına güveniyor ve İngiltere'ye düşmanlık besliyordu. 3. Grup İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile işbirliğinden yanaydı. Yunanlıların yenilgiye uğratılmaları yüzünden 1. Grup daha da güçlenmişti.[5572]

Politbüro Sekreteri Molotov, Ankara'daki Sovyet Rusya mümessili General Frunze'ye şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin Müttefiklerle andlaşmasından endişe etmektedir:

Ankara'ya resmi olarak Ukrayna adına gidiyor olmanıza karşın, ziyaretiniz siyasi anlamda Rusya'nın tüm Sovyet cumhuriyederinin dostluğunun bir ifadesi olarak görülecektir... Bu yüzden ziyaretiniz, Türkiye'yi İtilaf nüfuz alanına sürükleyen bütün bu etkilerin dengelenmesi yönünde bir işlev görecektir. Türk yönetici çevreleri söyleyeceklerinizi kesinlikle büyük bir ilgiyle dinleyecek ve onları Rus politikasının ifade edilişi olarak değerlendireceklerdir... Türk ordusunun durumu, yönetim biçimi, teçhizatı ve yeni operasyonlara girişme olasılığını ayrıntılarıyla öğrenmeye çalışın. Türk ordusunun kayıplarının boyutunu ve kalan gücünün etkili, ciddi bir askeri faktör olarak sınırlarını bilmeliyiz... bazı sürprizler bekleyip beklemememiz gerektiğini... öğrenmeliyiz... Askeri açıdan Türkiye'deki genel durum... ve Kürt isyanı ve Ermenilerle Rumlar arasındaki

---

5570 FO 371/6475, E 11051/1/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 211-212. "Ankara ile İngiliz Hükûmeti arasındaki ilişkileri değerlendiren Forbes Adam da Montagu tarafından yapılan uyarıların dikkate alınması ve Ankara ile gayri resmî ilişkilerin başlatılması yönünde görüş bildirdi. Bu arada Ankara Hükûmeti ile gayri resmî temaslarda bulunmak üzere Townshend Ankara'ya gitti. F. Adam, Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin arabuluculuğu kabul edilmedikçe ve İngiliz esirleri serbest bırakılmadıkça Türkiye ile resmî ilişkilerin başlamamasını tavsiye etti." FO, 371/6475, E 11051, "Forbes Adam Tarafından Hazırlanan İngiliz Hükûmeti-Ankara Hükûmeti İlişkileri Başlıklı Rapor"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 939.

5571 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 264.

5572 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 298. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> hareketlenmeler... gibi etkenlerin önemi hakkında fikir edinmelisiniz... Sadece Türkiye'nin önemli bir askeri gücünün kalıp kalmadığını değil, ayrıca onun [Türk ordusunun] İtilafçılarla yapılacak bir anlaşma sonucunda bize karşı dönmeye niyetieneceğini dikkate almayı gerektirecek herhangi bir durum olup olmadığını da bilmeliyiz...[5573]

Yunan Başvekil Gunaris, Venizelos'un 2 Ekim'de neşredilmiş mektubuna matbuat vasıtasıyla cevab veriyor: *Kral bütün işgal edilen toprakları ziyaret etti, Yunan ordusu, Elen bayrağını şimdi dalgalandırdığı yerlere (Anadolu içlerine) kadar götürdü*.[5574]

Atina'daki Ortaelçi Granville, Atina matbuatından Gunaris Kabinesinin efkâr-ı umumiyesini Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a bildiriyor. Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmesine ve tek başına askerî harekât düzenlemiş olmasına rağmen *Yunan yönetimi, kendini hâlâ Bağlaşıkların ortağı sayıyor*.[5575]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Teşrinievvel 337 (921) Pazartesi: Aldığımız bu günkü istihbarat raporunun hulasası şuydu: 1 - Ferit Paşanın yalısında, Hoca Sabri, Zeynelabidin, Mehmet Ali, Mahir Sait, Pandikyan, Bir İngiliz Binbaşısı, Ballar'ın bir tercümanı, Hulusi Efendi, Mukarribini Padişahiden bir zât ictima etmişler. Muhaliflerin hattı hareketlerini tesbit ederek Hürriyet ve İtilaf fırkasına da bildirmeye karar vermişler.* [..][5576]

4 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold: *Yunanlar Kemalist orduyu ezemeyeceklerdir. 1922 baharında yeniden taarruza kalkabilirler. Ama savaşa süresiz dayanabilmeleri kuşkuludur; çünkü bu savaş Türklerden ziyade Yunanlara pahalıya mal olmaktadır*.[5577]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin istihbarat teşkilâtı hakkında kapsamlı bir rapor hazırladı. Buna göre TBMM Hükümeti istihbarat teşkilâtı, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinde gizli daire kurmuştur. "Felâh Grubu" nam bu mahrem örgüt, Fransız Karargâh-ı Umumisinin 2'nci şubesiyle iltisaklıdır; İngiliz Karargâh-ı Umumisinden bilgi sızdırılmaktadır:

> Kemalistlerin istihbarat merkezi, Ankara'da, Ordu Karargâhı'nda bulunan Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'dür. İlkin, Tuğgeneral Kâzım Paşa tarafından kurulmuştu; daha sonra sırasıyla Hamdullah Suphi ve Ahmet Muhtar'ın yönetimine verilmişti. O sırada bizzat Genel Kurmay Başkanı tarafından yönetiliyordu. "Anadolu içinde ve dışında propaganda, casusluk ve mukabil casusluk örgütlerini denetler. Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da 5 dış şubesi vardır. Onların görevi, Avrupa'da topladıkları istihbaratı Anadolu'ya göndermek ve Ulusçuların propagandasını, müdüriyet aracılığıyla Avrupa'ya yaymaktır. Roma şubesi en önemli örgüttür. Rodos ve Antalya yoluyla, Anadolu ile ulaştırma merkezi olarak görev yapar… Moskova, Berlin ve Roma arasında bir kurye sistemi kurulmuştur. Roma'daki örgüt, aynı zamanda, Trablusgarp (Tripoli)'deki İslâm komiteleriyle ilişki kurmuş ve Hindistan Halife'lik Delegasyonu'yla yazışmıştır. Müdüriyet, Avrupa'nın işlerine ve onun Anadolu hakkındaki görüşlerine büyük ilgi gösterir. Roma şubesi İngiltere, Fransa ve İtalya'da çıkan gazetelerin suretlerini, çevrilmek üzere, sık sık Ankara'ya gönderir.
>
> İstanbul'daki enformasyon örgütü bu dış örgütlerden değişiktir ve Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı'nın yetkisi altında çalışır. Bu örgüt, doğrudan doğruya Ulusçuların Ankara'daki karargâhıyla ilişki kurmuştur. Şimdi Felâh Grubu olarak bilinen bu örgüt, daha önce Muharip Grup olarak biliniyordu. İngiliz'ler, İstanbul'la

---

[5573] Moskova, TsPA; Fond; 5, Op.; 2, D.; 315; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 142.

[5574] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

[5575] FO/7902/E 10845; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171.

[5576] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 263. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[5577] Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, 1973, p. 241; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 431.

İzmit arasında seyreden motorlu bir gemide, derneğin eski adını ortaya çıkaran kimi belgeler de ele geçirdikleri için, 1921 yılı Ağustos'unda örgütün adı değiştirilmişti.

Bu grup üç bölüme ayrılır: (a) İstihbarat Bölümü: bu bölüm, İstanbul'daki Fransız Genel Karargâhı'nın 2. Bürosuyla sıkı ilişki halindedir. Bu büro, son zamanlarda, Ulusçulara, Yunan askerlerinin durumu ve mevzileri hakkında, İngiliz Genel Karargâhı'ndan sağladığı askeri bilgiyi iletiyordu. İstihbarat Bölümü, askeri bilgi sağlamaya ek olarak, Grubun Anadolu'ya gönderdiği tüm subayların özgeçmişini araştırır; İstanbul'da ve Franklin-Bouillon denli Türk yandaşları aracılığıyla, Avrupa'da, Ulusçuların kısmen propagandasını yapar.

(b) Komutanlara yardımcı olan bölüm: Ulusal Güçler'e katılmayı dileyen subayları Anadolu'ya gönderir; aynı zamanda, telgrafcı, telsizci, v.s. gibi teknisyenlerin, bir yerden başka bir yere nakillerini düzenler.

(c) Satın Alma Bölümü: silâh, mermi v.s. satın alımını düzenler; silâh, mermi, harite, askeri yapıt, v.s.'nin İstanbul'dan Anadolu'daki Ulusal Güçlere kaçırılmasını düzenler.

5. Grup, aynı zamanda, Kızılay Derneği asbaşkanı ve İstanbul'daki Ulusçuların temsilcisi Hamit Bey'le Ankara'daki Dışişleri Bakanı (vekili) arasında yapılan gizli yazışmalarda; Trakya ve Bulgaristan'da olay çıkarmak için, Ulusçuların düzenlerini uygulamada kullanılır. 6. Anadolu'daki mukabil casusluk örgütü, "Ain Pe Teşkilâtı" aracılığıyla, müdüriyetçe yürütülür. Bu, daha önemli iç ve sahil kentlerinde ajanları bulunan askeri ve siyasi bir örgüttür. Görevleri şunlardır: (a) Anadolu'ya giren veya çıkan tüm kişilerin pasaportlarını sıkıca denetlemek; (b) daha önemli kentlerdeki yabancıları göz hapsine almak; (c) İstanbul v.s.'ye gönderilecek olan kuryeleri seçmek. Bu örgütün İstanbul'da bir şubesi vardır. Bu şube, Anadolu'ya gitmeyi dileyen kişilere belgeler verir. Kafkasya ve İran'da da şubeleri vardır.

"Ain Pe" örgütünce tutuklanan her kişi, ülkenin güvenliğine karşı suç işleyenleri yargılamak amacıyla kurulmuş olan İstiklâl Mahkemeleri'nin önüne çıkarılır. 7. Bir bakıma, "Ain Pe", Kamu Güvenliği Dairesi'nin bir eşidir, ama birincisi askeri bir örgüt, ikicisi ise İçişleri Bakanı'nın yetkisi içindedir. Her iki örgütün de yetkileri bulunan kentlerde, kuşkulu durumlarda, "Ain Pe"nin yetkilileri duruma el koya. "Ain Pe" yetkilileri Ankara'yla doğrudan doğruya temas halindedirler; dolayısıyla, uygun bir vizesi olmayanlara, Anadolu'ya gitmek için izin vermeden önce, Ankara'daki merkeze danışılır.[5578]

Hindistan'da, içlerinde Gandi, Ajmal Han, Nehru, Ansari de bulunan Hindu ve Müslüman 47 ünlü kişi bir bildiri yayımlayarak İngiltere hükümetiyle ilişkinin kesilmesini istediler. Bildiride "Hint askerlerinin Araplar, Türkler, Mısırlılar ve benzeri milletlerin özgürlüklerini ellerinden almak için hizmet etmesi, milli onura aykırıdır. İngiltere hükümetiyle ilişkiyi kesmek, herkesin görevidir" denildi.[5579]

5 Ekim 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Britanya Hükümeti Malta'da enterne edilen 51 Türkün Anadolu'da mevkuf tutulan 17 Britanya tebaasiyle mübadelesine karar vermiştir*.[5580]

The Times gazetesi İstanbul muhabiri, Londra'ya telgraf keşide eyledi: *Güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre Babıâli, önde gelen Fransız devlet yetkilileri ve politikacılarıyla temaslarda bulunan temsilcisi Nabi Bey vasıtasıyla, Yunanlıların yakın bir gelecekte teklif etmeyi düşündükleri müttefik arabuluculuğu fikrine Fransız siyasi çevrelerinin pek de sıcak bakmadığı bilgisini almıştır. Mevcut durum muvacehesinde Milliciler, Avrupa müdahalesini talep veya kabul etmelerinin yanlış bir adım olacağını ve Yunan ordusundaki bezginliğin nihayette Yunanistan'ı, Türkler için şu ankinden çok daha uygun şartlar altında, Avrupa arabuluculuğunu kabul etmeye zorlayacağını düşünmektedirler*.[5581]

5578 FO 371/6533/E 11670; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 214-215.

5579 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 89.

5580 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 193.

5581 The Times, 10 October 1921; Aktaran: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 118.

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Cheetham'a mahrem muhtıra tevdi etti. Briand, *"zaferin etkisiyle kendilerinden geçerek" daha başka zaferler kazanacaklarına emin olan Kemalistlerin, bu ruh durumu içinde isteklerini arttırmaları olasılığına karşın, Kilikya'daki 80.000 erlik ordusunu geri çekmek isteyen Fransa, onlarla bir anlaşmaya varmak zorunda*dır. *Esasen 18 Ekim'de oturum yapacak olan Fransız Parlamentosu, bu ordunun masraflarını karşılamaya karşı çıkacağına inanılıyor. Bu yüzden Franklin-Bouillon'a, Kilikya'nın Fransız ordusunca boşaltılması konusunda Kemalistlerle yeniden görüşmelerde bulunmak yetkisi vermiştir*.[5582] *Briand, İngiltere'nin şikâyetine neden olan F. Bouillon'un, Matin gazetesi ile bağlantıları olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini kabul etse de ona Ankara Hükûmeti ile esir değişimi konusunda müzakerede bulunmak için yetki verdiğini açıkladı. Ancak çelişkili bir ifadeyle Briand, Bouillon'un anlaşmaya yönelik geniş çaplı müzakerelerde bulunmayacağını ileri sürdü*.[5583]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Sadarete cevabî telgraf gönderdi: *Bütün acil ve önemli sorunlar, İstanbul Hükümeti tarafından değil, Türk ulusunun seçtiği Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çözülecektir. Hedeflerimize silah gücüyle erişmek isteğindeyiz, İstanbul Hükümetinin diplomasisiyle değil. Büyük Millet Meclisi'nin karar ve isteklerinden size haber verilecektir. Bununla beraber acil bir durum ortaya çıkarsa, görüşlerimi kendisine bildireceğim gizli bir temsilciyi bana yollayabilirsiniz*.[5584]

Korgeneral Harington, *Anadolu'daki siyasi durum* nam mahrem muhtırasını Askerî İstihbarat Şefine gönderdi. Alınan son galibiyet, TBMM'deki Mustafa Kemal'in liderliğini ve *ılımlıları* güçlendirmiştir:

> O (Yusuf Kemal) halâ Ankara'dadır ve söylenildiği gibi yine Moskova'ya gitmemiştir. Rafet Paşa, Temmuz ayında Ulusal Savunma Bakanı atanmıştı; bu da onun gücünü epeyi artırmıştı; bu günü, Mustafa Kemal'i desteklemede harcıyor. Tüm askeri konularda Mustafa Kemal'in ağzıyla konuşuyor; Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı görevlerini de uhdesinde tıplar.
>
> Mustafa Fevzi Paşa, İstanbul'da, Kabine'nin 31.3.1920'de istifasına dek Savaş Bakanı'ydı; o tarihten sonra Anadolu'ya gitmişti. 1920 yılı Mayıs'ında, Damat Ferit'in, Mustafa Kemal'le görüşme deneyine karşı çıkmıştı. İngiliz'lere karşıcıldır. Tüm güç, şimdi Rafet Paşa'nın elinde olduğuna göre, Fevzi Paşa'nın gücü semboliktir. Ulusçuların Eskişehir'den çekildikleri günden beri savaş konseylerine kabul edilmeyen Fevzi Paşa, kendini incinmiş duymaktadır ve Rafet'le arası gergindir.
>
> BMM şidi 230 üyeden ve 3 partiden oluşur: (a) Mustafa Kemal'in başkanlığı altındaki ılımlılar; 165-170 arası yandaşa sahiptirler. Bu parti, Yunan ordusunun son geri çekilişinden bu yana, eskisinden daha güçlü olmuştur; ona şimdi "Ulusal Savunma (Mudafaa-i Milliye) Grubu" adı verilir. Türkiye'nin geleceğinin Batı'lı Devletler'le iyi ilişkiler kurulmasına dayandığına inanır ve Rusya ile her çeşit ilişkiden korkar. Yunan ordusunu imha ettikten sonra, Bağlaşıklar'la *Misak-ı Milli* esaslarına göre barış yapmayı umut eder. Meclis'in hemen hemen tüm ağır-başlı üyelerinden oluşur.
>
> (b) Aşırı eğilimliler (müfritler) Grubu: Yusuf Kemal'in başkanlığında, 40-45 üyeden oluşur; amacı, Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamaktır. *Misak-ı Milli*'nin tümüyle uygulanmasından daha az bir anlaşmadan memnun kalmayacaktır; Batı'yla ilişki kurulmasına karşı, Doğu'ya doğru yayılmaktan yanadır ve Büyük Britanya'yı, Türkiye'nin geleneksel düşmanı sayar. Yunanlı'lar büsbütün yenilince dahi, İngiliz'ler, Doğu'ya doğru genişlemede Türk'lerin en güçlü muhasımları olacaktır. Dolayısıyla, ne pahasına olursa olsun, Rusya'dan yardım dilenilmelidir. Yusuf Kemal, bu partinin güçlü adamıdır; öteki önemli üyeler şunlardır: Bayezit mebusu Atıf, İzmit mebusu Necati Sırrı, *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni, son günlerde Mustafa Kemal'le kapışan Yunus Nadi ve komünizm suçundan ötürü hapse gönderilen Nazım.

5582 FO/6475/E 11053; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 200.

5583 FO, 371/6475, E 11053, "M. Cheetham'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ekim 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

5584 FO, 371/6476, s. 23; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 198.

> (c) Enver'ci grup, partilerin en küçüğüdür. İttiat ve Terakki Cemiyeti'nin en kötü geleneklerini korur ve amaçlarında oldukça aşırıdır. 15'e yaklaşık üyesi vardır; örneğin (kötü ad yapan, Pan-İslâm'cı, BMM'nde Eskişehir mebusu ve Anadolu'da Bolşevizm'in kurulmasını savunanların başlıcalarından biri olan) Eyüp Sabri ve Şükrü [Çelikalay]. Amacı, Orta Asya'da, Pan-İslâm'cı ihtilâlin sancağını dalgalandırmak; Batı'lı Devletler'in, özellikle Büyük Britanya'nın egemenliğini yıkmak için Sovyet Rusya'yla can-ı gönülden işbirliği yapmaktır.[5585]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı müdürü tarafından tanzim edilmiş bu raporda, görünen o ki, TBMM Hükümetinin 1921 yazında tesis ettiği istihbarat teşkilâtının yapısı ve faaliyetleri hakkında *oldukça iyi istihbarat* toplanmıştır. Buna göre; Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da şubeler ihdas edilmiştir. Roma şubesi, muhaberat merkezi olarak vazife görmektedir. Mezkûr şubelerin TBMM Hükümetiyle irtibatı, Rodos ve Antalya üzerinden sağlanmaktadır. Moskova, Berlin ve Roma arasında kurye sistemi kurulmuştur. Roma şubesi, Trablusgarb'daki Müslüman cemiyetlerle ve Hind Hılâfet Cemiyetiyle de muhabere etmektedir. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti kisvesi altında faaliyetini yürüten İstanbul'daki milliyetçi teşkilât hücresi, İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhının İkinci Şubesiyle fevkalâde iltisaklıdır.[5586]

5 Ekim tarihli gizli bir İngiliz raporuna göre, ulusalcıların son zaferi, Mustafa Kemal'i ve BMM'nde önderi bulunduğu Ilımlılar Partisi'nin durumunu güçlendirmişti. İngiliz istihbaratı, o sırada, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, BMM'deki muhalefetin başkanı olarak görüyor; onun etkisinin hâlâ geniş olduğunu; Rusya'dan yardım kabul edilmesini desteklediğini; oysa ulusalcıların başarısının ışığı altında bu yardımın artık pek önemli olmadığını öne sürüyordu.[5587]

Yunan General Metaksas, Yunan Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı telgrafı ele geçirdi. Metaksas, *Sakarya Savaşı'ndan önce Milliyetçilerin Roma'daki temsilcisi Câmi* [Baykurt] *Bey aracılığıyla İtalyanlardan aralarında uçak ve denizaltı dahi bulunan askerî malzeme satın aldıklarını, bunları Boğazlar aracılığıyla Karadeniz limanlarına naklederek Anadolu'ya ulaştırdıklarını* bildiriyor.[5588]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi. Londra-İstanbul-Simla arasında politika farkları bulunduğunu bildiriyor:

> Bristol, "5 ekim, 1921'de, Türklerin başarısından sonra, Ankara'da yeniden yoğun bir politik hareket başladı, güvenilir raporlar elde etmek güçse de, yine de sağlayabildiğim bazı bilgileri gönderiyorum," diyordu. Fransız milletvekillerinden ve gazeteci Franklin Bouilon, bir barış planıyla Ankara'ya dönmüştü. Dolaşan yaygın söylentilere göre Fransızlar, Kilikya'nın geniş bir bölgesini, aralardaki savaş araçlarıyle birlikte Milliyetçiler'e bırakarak, boşaltacaklardır. Buna karşılık istedikleri, ekonomik çıkarlar ve Suriye sınırları boyunca Türk-Fransız ilişkilerinin düzeltilmesidir. Bristol'un hatırladığına göre, bu yılın başlarında Franklin Bouillon, aynı nitelikte önerilerle Ankara'ya bir kere daha gitmiş fakat bir sonuç alamamıştı. Şimdi, Milliyetçiler askerlik bakımından güven içindeydiler ve bu nedenle aklın öncülüğünü benimsemeye daha hazırlıklı bulunuyorlardı. 20 mayıs'ta imzalanmış olan Türk-Afgan Antlaşması'na benzeyen bir antlaşma yapmak üzere, son günlerde Ankara'ya bir İran Delegasyonu da gelmişti. Türkler, Afganistan ordusunu yetiştirmeye yardım amacıyle oraya bir askerî Kurul göndermişlerdi. Yine yaygın bir söylentiye göre Hint Müslümanları'yle Türkiye arasında uyumlu davranış sağlamak için bir Hindistan Delegasyonu, şu sırada Ankara'da bulunmaktadır. Bristol, "Yunan yenilgisi İngiliz düşüncesinde anlamlı bir etki yarattı," diyor ve devam ediyor: "Kendi Hükümetlerinin politikası yönünden İngilizlerin İstanbul'daki askerî durumları daima kritik olmuştur ve belki artık Londra,

---

5585 FO 371/6533/E 11670; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 212-213.

5586 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 12

5587 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 298. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5588 Metaksas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1921, HW, 12/27, No. 8222; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

bunların sözlerine kulak tıkamayacaktır." Fakat, İngiliz ticaret ilgilileri Yunanlıları tutmaktadır. Bunlar, aralarında işbirliği yapılırsa, İngilizlerin görünmek istemedikleri, sözgelişi Anadolu gibi alanlarda Yunanlıları, ajan gibi kullanarak, iki ülkenin Orta Doğu ticaretine hâkim olabileceklerini düşünüyorlardı. Bristol, "İngiliz politikasında üçüncü bir parti daha vardı, bu Hindistan'dı. Büyük Müslüman varlığının etkisiyle Hindistan, daima Türk yanlısı bir politika güdüyordu," diyor. İngiliz Hükümeti, biraz içine itilmiş olduğu üç değişik politika yüzünden, biraz da başarılı olamadıkları takdirde Yunanlıları desteklememek niyetinde olmasından ve son olarak Yunanlıların Türkleri yenemeyeceklerinden artık şüphe edilmediğinden çekimser bir tutum içindeydiler, diye yorumluyordu durumu.[5589]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümetinin Doğu sorununun çözümü konusunda harcadığı yoğun çaba ve barışın tesisi için Türklerle ayrı antlaşmalar imzalanmasını düşünmeleri, Türk basınında takdirle karşılanmıştır*.[5590]

6 Ekim 1921. *Politbüro* mensubu Ukraynalı Bolşevik General Mihail Frunze, 223 numaralı *Komünist* gazetesinde makale neşretti: *Kemalistler bağımsız Türkiye'nin yeniden kurulmasını istiyorlardı. Hattâ Arap vilâyetlerinden bile vazgeçmişlerdi*.[5591]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Teşrinievvel 337 (921) Perşembe: Yalnız cephane yükletilmek üzere ve ilk defa olarak büyük bir kaçakçılık yapacağımı* [İngiliz Bahriye İstihbaratı şube müdürlerinden] *Pandikyan ile görüştüm. Muvafakat ve yardımını rica ettim. Mutabık kaldık*.[5592]

7 Ekim 1921. Hariciye Nâzırı Curzon, Britanya Bakanlar Kuruluna muhtıra tevdi etti. İstanbul'daki hükümet artık ehemmiyetsizdir. Esas devlet Ankara'dadır. Muhtıranın calib-i dikkat zeyilleri bulunuyor. *Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilere müdahale hakkındaki* kısımda iki memleketin *mantık evliliği* yaptığını belirtiyor.[5593] Diğer zeyilde ise Misâk-ı Millî'nin İngilizce tercümesi bulunuyor ve hükümete bu suretle ilk kez arz ediliyor[5594]:

Sakarya Savaşı sonrasında siyasal durum:

1. Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk konusu yine ortaya atıldı. Görünen şudur: Yunan ordusu Sakarya'da 23.000 zayiat verdikten sonra çekiliyor. Morali sarsılmış [ama "disiplini kaybolmamıştır. Yunanlar yine de bir cephe tutabilmişlerdir. Türkler, silah, cephane, motorlu taşıt ve benzin sıkıntısı çekiyorlar. Yaklaşan kış içinde Türklerin genel bir saldırıya geçip Yunanları söküp atmaları olasılığı pek yoktur. Her iki ordu çivilenip kalmış gibi. Sakarya Meydan Savaşı, "Jutland Savaşını hatırlatıyor..."[5595]]. 17.000 zayiat veren Türkler, Yunanlıları Eskişehir'den ve Afyon'dan atmağa kalkışmayacaklar gibi. ["Öte yandan, zaman Türklerden yana gibi görünüyor." Çünkü, kışı siperlerde ve düşman bir ülkede geçirecek olan Yunan askerlerinin morali daha da bozulabilir. "Durumda bir değişiklik olursa bu, Yunanların aleyhine olacak"tır. Şu halde, askeri açıdan, Müttefiklerin müdahale etmeleri için zaman"[5596]], arabuluculuk girişimine elverişli görünüyor.

2. Siyasal bakımdan, Yunanistan'ın tutumu henüz belli değil. [Sakarya Savaşı öncesinde Yunanistan aşırı isteklerde bulunuyordu. Şimdi durum değişmiştir. Gerçi Yunanistan'ın hangi koşullarla arabuluculuğu kabul

---

5589 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 357-358. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5590 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224-225.

5591 M. V. Frunze. (1978). *Türkiye Anıları: Kasım 1921-Ocak 1922* (A. Ekeş, çev.) içinde (s. 11). İstanbul: Cem Yayınevi.

5592 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 268.

5593 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143.

5594 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 210.

5595 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 200. Köşeli parantez "[]" içi ifade *İngiliz Belgelerinde Atatürk* nam kitabdan iktibas edilmiş özete *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e* nam kitabdan ilavedir.

5596 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 200-201.

edeceği kesinlikle belli değil. Ama Yunan basınına ve Yunanistan'ın iç durumuna bakarak, "görünüşü kurtaracak" koşullarla Yunanistan Müttefiklerin arabuluculuk teklifini kabul edecek ve barış yapmaya razı olacaktır[5597].] Yunan Başbakanı Gounaris yakında Londra'ya gelecek. Arabuluculuk isteyip istemediği o zaman anlaşılacak. İstanbul Hükümeti pek önemli değil. Sadrazam Tevfik Paşa, arabuluculuk için müttefiklere başvurmayı düşünüyor. Ankara'dan alınan raporlar pek umut verici değil. [Milli Misak esasları, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmiş halinden bile çok farklıdır.[5598]] Kimi belirtilere göre Ankara Hükümeti arabuluculuk önerilerini kabul edebilecek, ama kendi şartlarını öne sürecektir. [Ama konferansa çağırılma biçimindeki bir müdahaleyi belki geri çevirmeyeceklerdir. Bu durumda Müttefikler, konferans masasına oturmadan önce, kendi aralarında -ve tercihan Yunanistan'la birlikte- Kemalistleri tatmin edecek biçimde Sevr Antlaşması'nda yapılacak değişiklikler üzerinde anlaşmalı.[5599]] Mustafa Kemal'in durumu sağlam.

3. Sévres antlaşmasında yapılacak değişiklikler konusunda müttefiklerin kendi aralarında ve Yunanistan ile anlaşmaları gerekir. İzmir yöresinde özerk bir vilâyet kurulması, Trakya sınırında düzeltmeler yapılması üzerinde müttefikler uyuşmaktadırlar. [İzmir için müttefikler, Sakarya Savaşı'ndan önce "özerk" bir rejim düşünmüşlerdi. Kemalistler, İzmir konusunda daha az elverişli koşullarla barış yapmaya hiçbir zaman razı olmayacaklar. Onun için İzmir konusunda İngiltere'nin Yunanistan'a baskı yapması gerekiyor. Trakya'ya gelince, Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi'nin kuzey kıyıları, hiç değilse Tekirdağ'a kadar Yunanistan'ın elinde kalmalı. Boğazların güvenliği bakımından bu gerekli.[5600]]

4. Sévres'in mali hükümlerinde Türklere biraz ödün verilebilir. Mali Komisyon yerine Türk Hükümetine Avrupalı danışmanlar verilmesi gibi. İlerde ekonomik, askerî ve adlî hükümler de biraz yumuşatılabilir. [Müttefikler, mart ayında Londra'da teklif edilen ödünlerden daha ileri gidebilirler. Ama Sevr Antlaşması'yla Türkiye'nin yüklendiği mali ve iktisadi ödevler kalacak.[5601]]

5. Değişiklikler Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra müttefikler toplanıp kendi aralarında ortak bir görüşe varacaklar. En sonra Türkler ve Yunanlılar masa başına çağırılacaklar. Şimdilik zorlama düşünülmüyor.

6. Ankara ile ilişki kurma konusuna gelince, Mustafa Kemal isterse İzzet Paşa ya da Avrupa'daki temsilcileri aracılığıyla görüşlerini İngiltere'ye iletebilir. Fransızların ve İtalyanların Mustafa Kemal ile ilişkileri pek umut verici olmadı. Şimdi yapılacak iş, arabuluculuk ve Sévres antlaşmasındaki değişikliklerdir ve bunları taraflara kabul ettirebilmektir.[5602]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'nun Kemalistlerle doğrudan resmî temas kurulmasını isteyen 26 Eylül tarihli muhtırasına yazılı cevab veriyor. *Mustafa Kemal'in, kendi görüşlerini İngiltere Dışişleri Bakanlığına duyurabilecek adamları ve araçları olduğunu; İngiltere'nin Ankara yönetimiyle ilişki kurma zamanının geleceğini, ama İstanbul'da hâlâ bir hükümet bulunduğunu ve onun onayını almadan herhangi bir çözüm için İngiltere'nin görüşmelerde bulunamayacağının unutulmaması gerektiğini; Bağlaşıkların, Türk-Yunan çatışmasına yeniden karışacakları güne dek bu İngiliz tutumunun sürdürülmesinin daha iyi olacağını* ifade ediyor.[5603]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, Koloniler Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: *Kral Faysal, Mustafa Kemal'den korkuyor. Yunanlıları yendikten sonra Mustafa Kemal'in şimdi Irak'a da yürüyebileceğini gösteren bazı telgraflar görmüş. Kral Faysal, Mustafa Kemal'le görüşüp bir komşuluk anlaşması yapmayı çok istiyor. Böyle bir anlaşma, Faysal'ın İslam dünyasındaki saygınlığını*

5597 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.
5598 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.
5599 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.
5600 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.
5601 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.
5602 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXIII-XXIV. Bir başka tercümede: "İstanbul Hükümeti'nin tutumu pek önemli bir etken değil. . . Mustafa Kemal'in önderliğindeki Millî Hareket (ise), Anadolu'da gerçekten tutunmuş." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 210.
5603 FO/6475/E 11051; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 215.

artıracaktır. *Ayrıca Irak'taki Türkiye taraftarlarının faaliyetlerini de kısırlaştıracaktır*. *Sonra, Irak'ın Türkiye ve Fransa'yla ilişkilerinin tez elden belli olması gerekiyor*.[5604]

"Türk-Yunan krizi" hakkındaki 7 Ekim 1921 tarihli Komintern muhtırasına göre *Yunanlılar Sakarya başarısızlığından sonra, Anadolu'dan itibarlarını kaybetmeden çekilmelerini sağlayacak diplomatik bir çözüm arayışına girmişlerdi*r.[5605]

> Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiserliği'nin Yakın Doğu şubesi şefi M. Bravin, 7 Ekim tarihli "Yakın Doğu'yla ilgili olarak Sovyet Dışişleri Komiserliği raporu" adı altında kaleme aldığı bir belgede şunları belirtmişti: "Doğu sorunu Ankara'nın ulusal yönetimi lehinde yavaşça çözümlenmeye başlamıştır. Son bir- kaç ay sırasında Türk ordusunun operasyonları sonucunda sağ- lanmış olan başarılar, İngiliz emperyalistlerini yeterince ayıltmıştır. Bu emperyalistler, uyanmakta olan Doğu'nun birleşik cephesini zayıflatmak için Yunan süngülerini kullanmaya kalkışmışlardı. Kral Konstantinos'un örgütlemiş olduğu cezalandırıcı askeri harekât yavaşça başarısızlığa uğramış bir maceraya dönüşmüştür ve bunun sonucu olarak, son zamanlarda kurulmuş olan krallığının çökmesine neden olabilir... Yunan halkının çoğunluğu, boş yere kan dökülmesinin suçunu, Yunanistan'ı İngiltere'nin ağına itmiş olan Kral Konstantinos'un omuzlarına yüklemektedir... Öte yandan ulusalcı Türk yönetiminin durumu günden güne daha düzenli ve sabit oluyor. Türk ordusunun bir seri yenilgiyle karşı karşıya olduğu günlerde BMM'nin kritik günlerdeki kimi kuşkuları şimdi ortadan kalkmıştır ve bunların yerini Mustafa Kemal'in dehasına güven ve takdir almıştır... Türk ulusu siyasi sınavını onurla geçmiştir ve sonuçta zaferle ödüllendirilecektir. Türklerin tek bir amacı vardır: Kendi ülkelerinde yine kendilerinin efendileri olmak ve arsız Avrupalılara, yabancıların Türk malını paylaşmaları ve Türkiye'ye bir sömürge işlemi yapmaları zamanının henüz gelmediğini göstermektir. Türkiye'de tek bir silahlı düşman kaldığı sürece asla barış yapmayacağını belirtmiş olan Mustafa Kemal ve ulusalcılar Türk halkı tarafından desteklenmektedirler.[5606]

Narkomindel (Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği) muhtıra kaleme aldı. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı tarafından ele geçirilecek ve merkeze bildirilecektir:

> İngiliz İstihbaratına göre, Türk ordusunun Sakarya'daki zaferinden sonra, Kemalist yönetimi daha güçlü bir duruma geliyor; Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in yeteneklerine yeniden güvenmeye; bu yetenekleri değerlendirmeye başlıyor; Sakarya zaferinden tinsel bir sevinç duyuyordu. Bu zafere ilişkin olarak, Sovyet Rusya Yürütme Kurulu Başkanı tarafından Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi eliyle Mustafa Kemal'e gönderilen yazıda, Sakarya savaşını yürüten Türk komutanları kutlanıyor; göstermiş oldukları mertlikten ötürü "ihtilâl Türkiye'sinin emekçilerinden" övgüyle söz ediliyordu. Mustafa Kemal, verdiği karşılıkta, Sovyetleri bütün bütün yitirmemek için ustaca davranıyor; en ciddî anlarından birinde "Türk ihtilâl ordusuna yardım eden Sovyet işçilerine" teşekkür ediyor; kasten komünist sözcükleriyle donatılan bu yazısıyla Sovyet önderleri üzerinde iyi izlenim yaratıyor; bu önderler, bundan böyle, Ankara ile olan ayrılıklarını ortadan kaldırmak yoluna gidiyorlardı.[5607]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İzzet Paşa'nın açıklamalarından sonra İstanbul hükümetinin görevlendirdiği bir heyet, Kemalistlerle Yunanistan'la yapılacak barışın şartlarını görüşmek amacıyla Ankara'ya doğru yola çıkmıştır*.[5608]

8 Ekim 1921. İstanbul'daki Japon Fevkalâde Komiseri Uçida, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'da mülakat ediyor. Uçida, *"konferansa gitmeden önce İngiltere'yle bir ön anlaşma yapmasını" Ankara Hükümetine salık verdiğini* belirtiyor.[5609]

5604 FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 188-189.

5605 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 165.

5606 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 297.

5607 FO/6478/13179, *Sovyet Dışişleri Komiserliğinin, İngiliz İstihbaratının eline geçen, "Moskova, 7.10.1921" tarihli raporu*; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 184-185.

5608 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

5609 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230.

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Babıâli, Türk-Yunan çatışmasını çözüme kavuşturmak için aracılık teklifi konusuna müdahale etmeme kararı almıştır ve Kemalistler ise Yunanlılar Küçük Asya'yı terk etmedikleri sürece hiçbir aracılık teklifini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi*r.[5610]

11 Ekim 1921. Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Hindistan Kral Naibliğinin 1 Ekim tarihli mahrem muaccel telgrafını, tasdik etmek suretiyle Britanya Hükümetine takdim etti: *Montagu, Hindistan Hükümetinin durumu doğru değerlendirdiğine ve Ortadoğu'da gerçek barış sağlanıncaya kadar (...) Hindistan üzerindeki etkinin pek ciddi olmakta devam edeceğine kuşku duymamaktadır*.[5611]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox, Koloniler Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> 1) Suriye ve Irak'taki İngiliz politikasına sinirlenen Fransa, Mustafa Kemal'le bir anlaşma imzalatmaya ve Ortadoğu'da İngiliz çıkarları aleyhinde Fransız nüfuzunu genişletmeye çalışıyor. 2) Mustafa Kemal, Yunanistan'ın başlıca dayanağının İngiltere olduğuna inanıyor ve İngilizlere çok sinirleniyor. 3) Mustafa Kemal'in başarısı üzerine Fransa, Türkiye ile anlaşmaya yönelmişti[r]. Sovyet Rusya, Türk-Fransız yakınlaşmasının Türkiye'deki Sovyet isteklerini köstekleyeceğinden korkmakta. Ankara'daki bu gelişmeler, Irak için hayati önemde sonuçlar doğurabilecekti[r]. Bu nedenle bir an önce harekete geçmek, Mustafa Kemal-Faysal görüşmesini yapmak gerekiyor. Şimdiki psikolojik an böyle bir görüşme için elverişli[dir], gecikmeyse İngiliz çıkarları için zararlı olacaktı[r]. Sovyet Rusya da Fransa'yla İngiltere arasını daha fazla açmayı tasarlıyor.
>
> Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı olan güçlerle, etkenleri durdurmak için şöyle bir politika güdülmeli[dir]: 1) Fransızlarla işbirliği yapılmalı ve 2) Mustafa Kemal'le müzakere kapısını açmalı. Başka bir deyimle, görüşmeler üçlü olmalı. Ankara'da yapılmakta olan Türk-Fransız görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in ve İngiltere'nin kabul edebilecekleri koşulları üzerinde anlaşmaya varılması için Fransa'ya telkinde bulunulabilir. İngiltere hesabına dolaylı olarak Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılınca Irak'ın güvenliği sağlanmış olacaktı[r].[5612]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e mahrem telgraf gönderdi: *İvedilikle davranmak için psikolojik an gelmiş bulunuyor. İngiltere'nin Fransa'ya karşı uzlaşıcı bir siyaset uygulayarak, Ankara yönetimiyle görüşme kanalı açması; Fransa'nın, İngiltere ve BMM yönetimlerinin kabul edecekleri esasa göre, Ankara'daki görüşmelerini sürdürmesi için ikaz edilmesi ve sonuçta bu görüşmelere Kral Faysal'ın katılmasını* arz ederim.[5613]

12 Ekim 1921. Britanya Harbiye Nâzırı Sör Laming Worthington-Evans, Bakanlar Kuruluna muhtıra verdi: *Kemalistler, hem İngiltere'nin Irak'daki çıkarlarına zarar vermek, hem de, Türk-Fransız dostluğunun bir sonucu olarak, Fransa'nın hoşuna gitmek için, İngiltere'nin tahta çıkardığı Kral Faysal'ı devirmeğe ve Musul'u geri almağa kalkabilirler*.[5614] *Görüldü ki, düşman olabilecekler sırasında en güçlü olasılık milliyetçi Türkiye'dir. Onun (Türkiye'nin) saldırısına fırsat verirsek belki bir felaketle ya da kesin bir prestij kaybı tehlikesiyle karşılaşacağız. Ülkede (Irak'ta) harcamış olduğumuz bütün emekleri heba edeceğimizi hiç anmıyoruz. Bunun tek çıkar yolu, Ankara'nın Irak'a saldırmasını önlemektir ve bu amaca giden tek yol ise bir bütün olarak Türkiye ile tez elden dostluk kurmaktır*.[5615]

5610 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

5611 FO, 371/6532/E. 11250; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 195.

5612 FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 189. Sör Percy Cox'un üç mahrem telgrafı da Britanya Bakanlar Kurulunda müzakere edilecektir.

5613 FO/6532/E 11375; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.

5614 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208.

5615 FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 191.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ile Franklin-Bouillon arasındaki müzakerelerin *çıkmaza girdiğini* bildiriyor.[5616]

13 Ekim 1921. Kafkasya Sovyet Federasyonu (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile TBMM Hükümeti, Kars Andlaşmasını imzaladı. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre 16 Mart 1921 tarihli Moskova Muahedenamesiyle büyük oranda benzerlik taşıyor. *Bu antlaşmayla Ankara Hükümeti her halükarda doğu sınırını şimdilik garanti altına almıştır*. *Antlaşmanın yukarıdakiyle aynı biçimde Kilikya sınırını garanti altına alan Fransa ile yapılmış antlaşmadan bir hafta önce gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir*. Kars ve Franklin-Bouillon muahedeleri, Kilikya'dan Vilâyât-ı Sitte'ye kadarki topraklarda kurulması tasarlanmış Büyük Ermenistan hayalini bilfiil sukut ettirmiştir.[5617]

İtalya Hariciye Nâzırı, Rodos Valisine telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi'nin [Baykurt] muhtısını TBMM Hariciye Vekâletine ulaştırmasını rica ediyor. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. *İtalyanlarla Milliyetçiler arasındaki askerî malzeme ticareti* deşifre edildi.[5618]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *13 Teşrinievvel 337 (921) Perşembe: Çubuklu'dan yüklenen benzine bir İngiliz küçük zabiti mani olmak istedi. 10 lira mukabilinde rızası alındı. Benzinler tahmil edildi*.[5619]

14 Ekim 1921. Venizelos'un General Danglis'e gönderdiği iki mektubun Yunanistan matbuatında neşredilmesi *fırtına yarattı ve Küçük Asya savaşı üzerinde "ulusal" bir yaklaşımın sonunu işaretledi. Ulusal birlikteki son ve açık çözülme, Gounaris'in ertesi gün Baltazzis'le birlikte Paris ve Londra'ya gideceğini ve güven oyu istediğini bildirdiği 14 Ekim 1921 tarihindeki Meclis toplantısında ortaya çıktı. Liberaller, hükümetin ulusal bir sorunu ele almasını kabul etmeyerek toptan Meclisten çıktılar. Bugünden sonra, düşünce ayrılığı hem dış ve hem de iç politikaya yayıldı, Venizelos yanlıları Hükümeti hem vatan hainliği ve hem de yeteneksizlikle suçlamaya başladılar*.[5620]

İstanbul'daki Japon Elçisi Uçida, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'la görüştü:

> Londra'yla Ankara'nın arasını bulmak için yaptığı çalışmaları anlattı. Bir yandan Ankara Hükümetinin İstanbul'daki Temsilcisi Hamit Bey, öte yandan da İstanbul Hükümetiyle görüşmüştü. Yapılması düşünülen barış konferansından önce Türkiye'nin, *Hindistan ve öteki ülkelerdeki Müslümanlar arasında İngiltere aleyhtarlığına ve propagandaya son vermesini* telkin etmişti. Ankara ve İstanbul Hükümetlerinden birer cevap da almıştı. Bu cevaplarla ilgili bir notu İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a sundu. İstanbul Hükümeti, *Milli Misak ilkelerine uygun bir barış antlaşması yapılması şartıyla,* İngiltere aleyhtarı propagandayı durdurmak için *İngiliz makamlarıyla işbirliği yapmaya hazır olduğunu* bildirmişti. Ankara Hükümeti de, *İngiltere Milli Misak hükümlerini kabul ederse, İslam ülkelerindeki siyasi akımlara Türkiye'nin karışmaması şeklinin yetkili makamlarla görüşüleceğini* söylemişti.
>
> [..] Sir H. Rumbold, *Japon Yüksek Komiserine, Milli Misak'ın Doğu Trakya'yı da Türklere vermeyi öngördüğünü ve bizim (İngiltere'nin) bunu kabul edebileceğimizden kuşkulu olduğumu anlattım* diye Londra'ya rapor etti.[5621]

5616 FO, 371/6475; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.

5617 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbol'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 76-77.

5618 Dış İşleri Bakanı'ndan (Câmi Bey'in telgrafını Ankara'ya iletmesi için) Rodos Valisi'ne 13 Ekim 1921, HW; 12/27, No. 8195; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

5619 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 270.

5620 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 332.

5621 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230-231. İngiliz ricali ile Mustafa Kemal arasındaki gizli görüşmelerin mühim mahrem cihetlerini tenvir etmek için Japonca bilmek ve Japonya Hariciye Evrakının tetkiki lâzımdır.

15 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *Yüksek Komiserler, el konulan altınlara karşılık Osmanlı Bankası'nın hükûmete 1,500,000 liraya yakın avans vermesine razı ol*muşlardır.[5622]

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Fransa, Yüksek Komiseri vasıtasıyla müttefiklerine TBMM ile Kilikya hakkında anlaşmaya çalıştıklarını bildir*miştir.[5623]

Rumbold, Curzon'a muhtıra gönderdi. *Japonya Yüksek Komiseri M. Uchida, Ankara Hükümeti'yle yaptığı temaslarda, Millî Misak ilkelerinin İngiltere tarafından kabul edilmesi halinde, Türkiye'nin öteki Müslüman ülkelerin ortak siyasal hareketinden uzak duracağını bir formüle bağlamağa Ankara'nın hazır olduğunu öğrendiğini* bildirmiştir.[5624]

Uçida, Cihan Harbi hengâmında Stockholm'da elçi olduğu sırada, İttihad ve Terakki iktidarının Berlin Büyükelçiliğiyle görüştükten sonra *Türkiye'yle İngiltere arasında ayrı bir barış yapılmasını İngiltere'nin Stockholm büyükelçiliğinden iskandil etmiş* bir hariciyeciydi. 1921 yazında ise *İstanbul'un diplomasi tarihini incelediğini* söylerken öte yandan İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'la temas kurup *esir İngilizleri serbest bıraktırmak için Türkler nezdindeki nüfuzunu kullanabileceğini bildirmiş*ti.[5625]

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi'nden, Yunanlıların toparlanmasına fırsat kalmadan saldırılması konusunda gönişlerini sordu. "Sad Taarruz Planı" adı verilen raporda Sakarya Savaşı gibi bir savaş halinde elde ancak üç günlük cephanenin bulunduğu bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması istendi.[5626]

Yunan Başvekil Gunaris, *Sevr Antlaşması'yla Anadolu'da Yunanistan'a 1 milyon nüfuslu 16.000 kilometrekarelik bir yer verildiği halde, Yunan ordularının şimdi 3 milyon nüfuslu 100.000 kilometrekarelik toprakları işgal ettiğini* Yunan Millî Meclisine belirtiyor; Meclis'den güvenoyu istiyor; Meclis güvenoyu veriyor.[5627]

16 Ekim 1921. ABD'nin Philadelphia eyaletinde münteşir *Public Ledger* gazetesi, İstanbul muhabiri Clarence K. Streit'in hususî haberini neşretti: [ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un istihbarat subayı] *Teğmen Dunn mevcut Türk-Yunan Savaşı'nın yakın zamanda neredeyse mutlak bir Türk zaferiyle sonuçlanacağına, Yunanlıların İzmir'den çekileceğine ve Trakya meselesinin yeniden gündeme geleceğine inanıyor. Yunanlıların yakın zamandaki yenilgiden sonra kaynaklarının sonuna geldiğini ve artık bir biçimde kendilerini kurtarmaya baktıklarını açıkladı*.[5628]

17 Ekim 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Binbaşı Stourton Refet ile, Rumbold da Hamid ile enterne edilen İngilizlerin salıverilmesini görüştüler*.[5629]

19 Ekim 1921. TBMM Hükümeti Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sâbis), Garb Cephesi Kumandanlığı'na tevdi ettiği muhtırada, mevcut birliklerle bir taarruzun mümkün olmadığını bildiriyor: *Asker esvaplı yüzde beş insana rastlamadım. Yandan fazlası, yırtık palaspareler içinde,*

5622 FO, 371/7938, E 10514; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

5623 FO, 371/6475, E 11378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

5624 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 137.

5625 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 229-230.

5626 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 103.

5627 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

5628 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 245, dipnot 244.

5629 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.

ayakkabılarının yarısı kullanılamaz durumda. Onda dokuzunda matara, çanta, torba, istihkam edevat yok.[5630]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Forbes Adam, muhtıra kaleme aldı. Britanya'nın Mustafa Kemal'le görüşmek için Kral Faysal'ı aracı kullanmasının sakıncalarına dikkat çekiyor. Forbes Adam'a göre *Kral Faysal, İngiliz sorumluluğuna dayanmadan bu biçim görüşmelere başlayamaz; Mustafa Kemal, Kral Faysal'ın çıkarlarının İngiliz çıkarlarından ayrı olduğunu kabul etmeyecek; onunla Irak konusunda ayrı bir anlaşma imzalamaya yanaşmayacak; onun bu konudaki sondajlarını zayıflık belirtisi ve kamufle edilmiş İngiliz sondajları olarak karşılayacak; sonra Fransızlar Faysa'la işbirliğine yanaşmayacaklar; İtalyanlarla Yunanlıların bu görüşmelere çağrılmaları yanılgı olacak; Faysal veya elçisi İngilizlerden sürekli olarak talimat almadan bu güç görüşmeleri kendi başlarına sürdüremeyecekler. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'le ancak yerel görüşmelerde bulunarak; onun Irak sınırında huzursuzluk yaratması önlenmeli*dir.[5631]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Sör Percy Cox'un önerilerini reddediyor:

> Kral Faysal'ın Mustafa Kemal' le müzakereye girişip anlaşma imzalaması konusu eleştiriliyor: Her şeyden önce Irak, bağımsız bir ülke değildi[r]. İngiltere'nin mandası altında. İngiltere, Irak'ın dış politikasından sorumlu. Faysal ya da temsilcisi Ankara'yla müzakereye girişince İngiltere'yi de bağlayacaktı[r]. Yapacağı anlaşma, sınır anlaşması gibi dar ölçüde de kalsa, Türkiye ile yapılacak genel barış antlaşmasının bir parçası niteliğinde olacaktı[r]. Böyle olunca da Irak, bir bakıma Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasının taraflarından biri durumunda görünecekti[r]. Mustafa Kemal, Faysal'ın bu girişimini, "üstü örtülü İngiliz girişimi" olarak görecekti[r]. Görüşmeler, Fransa'nın yapmakta olduğu görüşmelerle birleştirilerek üçlü görüşmelere de dönüştürülemez. Çünkü Fransa buna yanaşmayacaktı[r]. Sonra üçlü görüşme olsa bile, İtalya neden bunun dışında bırakılacak? Faysal'ın ya da temsilcisinin Mustafa Kemal'le görüşmesi, görüşmelerin "Avrupa'dan Ankara'ya kaydırıması demek olacaktı[r]. Sonra Mustafa Kemal, Faysal'ın temsilcisini İngiliz memuru sayıp öteki İngiliz tutsakları gibi rehin tutmaz mı? Irak'ın görüşme isteğini İngiltere'nin "zayıflık işareti" olarak görmez mi? İngiltere, Müttefiklerin kendi başlarına ayrı görüşmeler yapmamaları politikasını güdüyor. Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşmesi, bu politikaya aykırı düşecekti[r].
>
> Anadolu sorunu geniş düşünülmeli, bu konuda Müttefikler arabuluculuk etmeli, Irak sorunu bunun bir parçası sayılmalı. Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilince de Faysal'ın Mustafa Kemal'le artık görüşme yapmasına gerek kalmayacaktı[r]. Ama Müttefiklerin müdahalesi gecikirse, Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilemezse iş biraz değişebilir. O zaman Mustafa Kemal'in Irak'a güçlükler çıkarması olasılığı güçlü[dür]. Ve o zaman Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşme yapmasına izin verilebilir. Ama bu görüşmeler, "kış içinde Ankara'nın Irak'a karşı geniş bir harekâta girişmesini önlemek için" olmalı, genel nitelikte müzakere değil.[5632]

20 Ekim 1921. Franklin-Bouillion nâm-ı diğer Ankara Andlaşması imza edildi.[5633] İngiliz ricalinin belirttiğine göre muahedenamenin gizli maddeleri bulunuyor.[5634]

> Şayet İzmir'e çıkma hatasının ilk sorumluluğu Venizelos'a aitse, kendisinden sonra gelenler de Venizelos'un yüzyüze bulunduğu şartların on misli ağır şartlara rağmen İzmir'de kalmakta ısrar ettikleri için aynı derecede sorumlu tutulmalıdırlar. İngiltere ve Fransız halkoyu 1920'nin Aralık ayında Kral Konstantinos'un yeniden tahta getirilmesi sebebiyle Yunan gayelerine yüz çevirmişti. İngiliz ve Fransız hükümetleri, eski sözlerinden caymak için bunu fırsat bildiler ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilafta tarafsız davranacaklarını ilan

5630 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 108.
5631 FO/6369/E 12341; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.
5632 FO, 371/6369/E. 12341, Memorandum by Mr. Forbes Adam, *Angora and Turkey*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 199-200.
5633 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.
5634 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53.

ettiler. Her türlü mali yardım ümitleri de tamamen kesilmişti. Fransa Türkiye ile ayrı bir barış yapma niyetinden söz ediyordu. Bu şartlar altında takip edilecek tek politika olabilirdi: Geri çekilmek.[5635]

İzmit'te konuşlu İngiliz Telsiz Birlikleri, Franklin-Bouillon Muahedenamesinin metnini ele geçirdi:

Boğazın doğu yakasında üslenmiş İngiliz Telsiz Birlikleri bir süre önce iki taraf arasında esir değiştirilmesini sağlamak amacıyla Ankara ile bağlantı kurmuşlardı. Ankara telsizinin yayın yaptığı dalga uzunluğunu bu arada öğrenerek, istasyonun verdiği uzun bir mesajı da tespit etmişlerdi. Fransızlarla varılan anlaşmanın metni, atlı ile garnizona ulaştırıldı; oradan bir kamyonla istasyona götürüldü ve trenle Haydarpaşa garına vardı. Bir motor da mesajı derhal İstanbul'a geçirdi. Mesajın şifresi çözüldükten sonra, yeniden şifreli olarak Londra'ya aktarıldı. Nevile Henderson'un deyimiyle "Fransızlar yan çizmişlerdi". Sir Horace Rumbold ve Lord Curzon da dehşet içindeydiler. Fransızlar bu yolu seçtikten sonra, îtalvanlar da mutlaka peşlerinden gidecekti.[5636]

Resim. Tevhîd-i Efkâr, 20 Teşrîn-i evvel 1921.

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Fransa, Suriye ve Kilikya konusunda TBMM ile anlaşmaya vardı*.[5637]

İngilizler, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak için Ankara'nın Bolşeviklere karşı Fransa ile gizli bir anlaşma imzaladığını yaymışlar ve bunda hayli etkili olmuşlardır.[5638]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi:

(Londra)da münteşir (Revüv of Reviüvz – Mecmualar Mecmuası) teşrîn-i evvel nüshasında (Türklerin Lideri) serlevhasıyla Mustafa Kemal Paşa hakkında mutalaat-ı âtiyeyi neşretmekdedir: "Mustafa Kemal Paşanın simâsında şecaat, ikdam ve azimet müncelidir. Müşarileyhin vatanperverliği hiçbir vechile kâbil-i münakaşa değildir.[5639]

21 Ekim 1921. Britanya Harbiye Nezâreti, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinin *Anadolu'da Vaziyet* nam muhtırasını Bakanlar Kuruluna takdim etti. Muhtıranın dikkat çekici kısmı Mustafa Kemal'in Müttefiklerden silâh ve cephane temin etmesi binaenaleyh Sovyet Rusya'ya bağımlılığının dengelenmesidir:

1. Türk-Yunan askeri durumunu değerlendirme: Son Yunan askerî harekâtının üç hedefi vardı. Yunan ordusu Türk ordusunu yoketmek ve Ankara'yı ele geçirmek hedeflerine ulaşamadı. Afyon-Eskişehir demiryolunu ele geçirmek hedefine güç belâ ve kısmen ulaşabildi. Geri çekilmek zorunda kaldı. Yunan başarısızlığının nedenleri[5640]: a) Yunan yüksek kumandanlığı, güçlerine aşırı derecede güvenmişti, b) Yunan haberalma servisi ilgisizdi ve *düşman* hakkında çok eksik bilgi vermişti, c) Sakarya Meydan Savaşı'nın planı son derece karışıktı ve Yunan teşkilatı bununla başa çıkabilecek durumda değildi, d) Ordu içi haberleşme hatalıydı, e) Ulaştırma kusurluydu, f) Yedek cephane yetiştirme işinde aksaklık vardı, g) Alt kademedeki kurmay

5635 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 53.
5636 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 198-199.
5637 FO, 371/6475, E 11589; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.
5638 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 846.
5639 Tevhîd-i Efkâr, 20 Teşrîn-i evvel 1337-1921, *Bir İngiliz Gazetesinin Mustafa Kemal Paşa Hakkında Takdirat-ı Mahsusası*, s. 1. "Mustafa Kemal Paşanın İngiliz risalesi tarafından tab' edilen resmi ile altında *Türk vatanperveri Mustafa Kemal Paşa* suretindeki İngilizce izahatı."
5640 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXV-XXVI.

çalışmaları kötüydü, h) Yunan ordusu, harekâtın ilk günlerinde Türk ordusunu felce uğratamamıştı. Türkler Sakarya'da savaşı kabul ettiler ve parlak bir zafer kazandılar.[5641]

2. Türk ve Yunan ordularının güçleri ve son durumları: Türk yüksek kumandası başarılı ve etkin; Türk askeri iyi. Türkler toplam 30.000 kişilik zayiatı kapatabilirler. Malzeme sıkıntıları pek yok. Silah ve teçhizat bakımından artık Rusya'ya bağlı değiller. Batı Avrupa'dan da bunları sağlayabiliyorlar. Türk ordusunun morali yüksek. Mustafa Kemal'in durumu sağlam.

3. Yunan Yüksek Komutası harekâtın ilk safhasında başarılıydı. Sakarya yenilgisi Yunan ordusunun moralini bozdu. Yunanlılar 31.000 zayiat verdiler ve bunu giderdiler. Malzeme kıtlığı çekmiyorlar.

4. Türk ve Yunan orduları bundan sonra ne yapabilir? Soruyu değerlendirince şu sonuçlar çıkıyor: Yunan ordusu Türklere boyun eğdiremez. Anadolu'da kesin bir zafer kazanamaz. Türk ordusunun etkinliği gittikçe artacaktır. Yunanlılar, Anadolu'da savaşı sürdürmekle bir şey kazanamazlar. İyisi mi halen işgal altında tuttukları toprakları pazarlık konusu yaparak Mustafa Kemal ile müzakereye girişmelidirler.[5642]

Britanya Genelkurmayı, *Türk milliyetçi ordusunun şimdiki durumu*nu şöyle mütalaa ediyor:

a) Yüksek Kumanda: Milliyetçi genelkurmayın ve birlik kumandanlarının etkili oldukları üzerinde artık kuşku yoktur. Kararlı bir düşman karşısında hiçbir ciddi aksaklığa meydan vermeksizin 100 milden [*takriben 160 kilometreden*] fazla bir çekilme sırasındaki tutumları, kumandanların ve yüksek kurmay heyetin ustalığını doğrular. Sakarya Savaşı'nda güç taktik durumu ele alışlarının da etkili olduğu görülüyor.

b) Asker: Elimizdeki bütün bilgiler Türk askerinin iyi olduğunu gösteriyor. Süvariler girişimci, ataktı. Piyade inatçı ve iyi bir şekilde çarpıştı... Topçular, sayıca Yunanlardan daha zayıf olmakla beraber, becerikliydiler.

c) Zayiat: Harekâtın başlangıcından beri Türklerin yitirdiği asker sayısının 30.000'e yükseldiği bildiriliyor... Harekât sona ermeden önce orduya 31.000 kişilik takviye gönderildiği de bildiriliyor.

d) Savaş Malzemesi: Türklerin top, tüfek, cephane ve öteki savaş malzemesinin tehlikeli biçimde noksan olduğunu gösteren bir kanıt yoktur; ama yedek malzemelerinin az olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, elimizdeki gizli istihbarata göre, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden bol malzeme sağlamaya çalıştıklarına inanılmaktadır. Gelecek baharda şimdiye kadarkinden daha iyi silahlanmış olacakları sanılmaktadır... Bu çeşit malzeme ikmali bakımından Türkler artık Bolşevik Rusya'ya bağlı kalmayacaklardır.

e) Moral: Türk milliyetçi ordusunun morali yüksek sayılmalıdır. Sakarya zaferinin ve onun arkasından 60 millik ilerlemenin etkisi, yalnız orduya değil, baştan başa bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Bu (Sakarya zaferi), Mustafa Kemal'e bağlanmakta kararsız olanların da heyecanını muhakkak ki alevlendirecektir ve işgal edilen yerlerde Yunanların karşılaştıkları güçlükleri iki katına çıkaracak gibidir.

f) Mustafa Kemal'in Durumu: Bu harekât sonucu olarak Mustafa Kemal'in prestijinin büyük ölçüde yükseleceği kuşkusuzdur... Bu bakımdan Mutedil Partinin Ankara Hükümetinde kuvvetle iktidarda olduğunu tahmin edebiliriz ve bu tahmin doğruysa, Enver Paşa'nın yakında geri dönme ya da milliyetçilerle Bolşevik Rusya arasında askeri ittifak tehlikesi giderilmiş görünür. Aynı zamanda Mustafa Kemal öyle kuvvetli bir askeri durumdadır ki, barış müzakerelerinin yeniden başlaması halinde siyasi isteklerini yumuşatmasına hiçbir neden yoktur.[5643]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı: Anadolu'daki harbde *inisiyatif kesinlikle Türklere geçti*.[5644] *Zamanın Türkler lehine işlediği de kuşkusuz*. *İstanbul'a karşı askeri harekâtı Mustafa Kemal için tehlikeli*. *İstanbul'un yakınında Yunan orduları bulunduktan başka, böyle bir harekât üç Müttefik devlet ile silahlı çatışmaya girişmek olur. Ankara Hükümeti böyle tehlikeli bir harekâta herhalde girişmeyecekti*r. *Fakat Mustafa Kemal'in Musul'a karşı harekâta girişmesi "her zaman mümkün"*. *Hele*

5641 FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 177.
5642 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXVI.
5643 FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 178-179.
5644 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 179.

Türkiye ile Fransa arasında Kilikya konusunda ayrı bir barış yapılırsa o zaman Mustafa Kemal'in büyük kuvvetlerle Musul'a karşı harekete geçmesi beklenebilir.[5645]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı, Sakarya Muharebesinin neticelerini Britanya Hükümetine mahrem muhtırayla bildiriyor:

> Yunan ordusu Türk milliyetçilerine bir kararı empoze edebilecek güçte değildir.
>
> Daha önceki bir raporunda da (Genelkurmay), Yunan ordusunun (...) başlangıçta başarılar kazansa bile Anadolu'ya barış getirebilecek kesin bir zafer kazanma umudu olmadığı kanısını belirtmişti.
>
> Son olayların gidişi bu görüşü doğrulamıştır. Üstelik, yüksek konseyin tarafsızlığa ilişkin son kararları Yunanların geleceğini daha da karartmıştır. Savaş malzemesi ihtiyaçlarını gidermek için Türkler artık yalnız Rus Bolşevik kaynaklarıyla ve kaçak silah ticaretiyle yetinmeyeceklerdir, çünkü bol miktarda savaş malzemesi sağlamak için Avrupa ülkeleriyle müzakereler yapmaktadırlar. Genelkurmay şu kanaattedir ki, Yunanlara kıyasla Türklerin nispi gücü zamanla artacaktır.
>
> O halde Genelkurmay şu kanaattedir ki, harekâta devam etmekle Yunanların kazanabilecekleri hiçbir şey yoktur ve onlar (Yunanlar) için en iyi yol, ellerindeki toprakları yitirme tehlikesiyle karşılaşmadan önce onları pazarlık konusu yaparak derhal Mustafa Kemal'le barış müzakerelerine girişmektir.[5646]

22 Ekim 1921. İngilizlerin Ankara'da resmî mümessilliği yoktu fakat gizli istihbarat teşkilatının Ankara'daki casusluk şebekesi elçilik vazifesini ifa ediyordu. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İngiliz Hariciye Nezâretine mahrem muhtırasını sundu:

> Son zafer Mustafa Kemal'in ve BMM içindeki "mutedil" partinin durumunu büyük ölçüde kuvvetlendirmişti[r]. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üç grup ve 230 mebus vardı[r]. Gruplardan biri Mustafa Kemal'in önderliğindeki "Mutediller"di[r]. Bunların 170 kadar mebusu vardı[r]. İkinci grup "Müfritler"di[r]. Yusuf Kemal Bey'in önderlik ettiği bu grubun 45-50 kadar mebusu vardı[r]. Üçüncü grup "Enveristler"dir. Eskişehir Mebusu ve Bolşevizmin savunucusu Eyüp Sabri'nin önderliğindeki bu grubun Meclis içinde 15 kadar mebusu vardı. Böyle olunca Ankara Hükümetinin politikasına Mustafa Kemal'in partisi egemen demekti[r]. Bu parti Milli Misak'a bağlı. Türkiye'nin geleceğini Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurulmasında görüyor. Rus Bolşevik nüfuzundan kaygılanıyor. Ama Batı'yla işbirliği için de Milli Misak'tan fedakarlık edecek gibi görünmüyor. Milli Misak temeline dayalı bir barış bekliyor.[5647]

TBMM Hükümetinin Moskova sefiri Ali Fuad (Cebesoy), Moskova'da bulunan İngiliz Ticaret Heyeti Reisi Hodgson'la TBMM Hükümeti sefarethanesinde görüştü. Ali Fuad demiştir ki:

> Bazı İngiliz politikacıların haksızlıklarına karşı Rusya ile mecburen dost olduk. Sovyet yardımı önemsizdir. İngiltere'ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz.[5648]

Mülakatın en mühim iki esası olarak (i) İngiliz mümessil Hodgson, İttihadçıların TBMM Hükümetiyle iltisaklı olup olmadığını sormuştur. (ii) Ali Fuad, Ruslara karşı İngiliz-TBMM ittifakı teklif etmiştir:

> Moskova'ya bir İngiliz ticaret heyetinin geldiğini ve reisleri Mister Hudson'la Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin nezdinde yaptığımız mülakattan daha evvel bahsetmiştim. Bu mülakattan sonra temaslarımız kesilmiş değildi. İngiliz heyeti ve bilhassa Hudson'la sık sık görüşüyorduk. Bir hayli kalabalık olan heyet âzalarının

---

5645 FO, 371/6533/E. 11464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 192.

5646 FO, 371/6533/E. 11464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 193. "Genelkurmay Başkanlığının raporu İngiltere Dışişleri Bakanlığında dikkatle okunmuş ve *sonuçlar* bölümü işaretlendikten sonra altına anlamlı bir eda ile şu not düşülmüştü: *Başbakan bunu (herhalde) ilgiyle okuyacaktır*."

5647 FO, 371/6533/E. 11670; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 196.

5648 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 113.

ekserisi vaktiyle Rusya'nın muhtelif yerlerinde memuriyet yapmış ve eski Rusya'yı iyice tanımış kimselerdi. Bizler de, yeni Rusya'nın dahilî durumunu yakından biliyor sayılırdık. Bu itibarla aramızda yakın bir temas teessüs etmeğe başladı. Çünkü onların malûmatı, bizimkileri, bizimkiler de onların malûmatını tamamlayıcı mahiyette idi. Gerek Mister Hudson ve gerekse temas ettiğimiz azaları centilmen insanlardı. Şunu itiraf etmeliyim ki, Moskova'nın o günlerdeki can sıkıcı hayatı yabancılan birbirlerine bağlamakta çok mühim bir rol oynuyordu.

Şüphesiz Mister Hudson, ara sıra Lord Kurzon'dan almış olduğu talimat mucibince bana bazı sualler sorar ve benden almış olduğu cevapları da aynen Foreign Office'e gönderirdi.

Bu konuşmalarımızdan en mühimi 22 Ekim 1921'deTürkiye Büyükelçiliğinde olmuştu. Aramızdaki muhavere şöylece cereyan etmişti:

Hudson - Enver ve Cemal Paşalarla Ankara hükûmetinin bir münasebeti var mıdır? Bazan onların Ankara namına salahiyetli oldukları söylenmişti. Acaba doğru mudur?

Ben - Enver ve Cemal Paşalar Ankara namına vazifeli ve salahiyetli değillerdir. Onlar, memleketi kendiliklerinden terkedip harice çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Umumî Harbe karar vermiş hükûmetin en nâfiz âzasından bulunuyorlardı. Harbi başından sonuna kadar idare etmiş olduklarından, memleketçe hesapları görülmeden Türkiye'de yeni ve siyasî bu vazife alamazlar. Hariçte bulundukları zaman da Anadolu hükûmeti, nam ve hesabına hareket etmek hak ve salâhiyetleri yoktur. Kendilerine hiçbir hususta da vazife verilmiş değildir.

Hudson - Cemal Paşa'nın Afganistan'da umumî müfettişlik gibi pek mühim bir vazifeye getirilmesine tarafınızdan yardım edilmiş midir?

Ben - Cemal Paşa'nın Afganistan'a gitmesi ve orada umumî müfettişlik gibi bir vazifeye getirilmesi Afganlıların arzusu ve talebi ve kendisinin de muvafakati ile olmuştur. Türkiye hükûmetinin bu hususta hiçbir teşebbüsü olmamıştır.

Hudson - Ankara'nın İslâm ve Şark âlemi ile münasebetlerinde Enver ve Cemal Paşalar'ın bir rolü olmuş mudur?

Ben - Ankara, İslâm ve Şark alemindeki faaliyetine Enver ve Cemal Paşaları karıştırmamıştır. Müslüman ve Şark memleketleriyle bizzat temasa gelerek bunlarla muahedeler akid ve mütekabilen elçiler, mümessiller ve heyetler göndermek suretiyle Ankara, İslâm ve Şark âleminin merkezi haline gelmiştir, Afganistan'la yapılan muahedede yeni Türkiye hükûmeti Afganistan'ın kalkınması ve bir ordu teşkil etmesi için elinden gelen yardımı yapmağı üzerine almıştır.

Hudson - Son derece milliyetperver bir Türkiye ile Bolşevik Rusya nasıl anlaşabilmiş ve dost olabilmiştir?

Ben - Garplıların ve bilhassa İngiltere'nin Lloyd George-Lord Kurzon hükûmeti Türkiye'yi parçalıyarak ona istiklâl vermemek için Türkler aleyhinde kullanmadıkları vasıtalar kalmamıştır. Türkiye güç olan bu vaziyet karşısında Sovyetlerle anlaşmağa mecbur olmuştur. Emperyalistlerin Şark milletleri üzerindeki baskılarından kurtarmak, komünistlerin gaye ve hedeflerinden biri olduğu için Türkiye bu noktada onlarla birleşmiştir ve dost olmuştur. Bolşevik bayrağının Kremlin üzerinde dalgalanmasında en mühim âmil olan Rus Müslümanlarını da memnun edebilmek için Rusya, Türkiye'ye dostluk ve yardım elini uzatmıştır.

Hudson: -Benim suallerim bitmiştir. Sizin diyeceklermiz varsa memnuniyetle dinler ve eğer müsaade ederseniz, onları da ayrıca Foreign Office'e arzederim.

Dedi. Sual sırası bana geliyordu. Fakat ben buna lüzum görmedim. Doğrudan doğruya en can alacak mevzua girdim:

- Söyliyeceklerim hem pek çok ve hem de sizce malûm olmayan şeyler değildir. Müsaade ederseniz, kısaca hulâsa edeyim. Lloyd George ve Lord Kurzon gözlükleriyle Türklere bakarak bizleri çok zayıf görmek İngiliz milletinden hakikati gizlemek demektir. Türkler Ortaşarkta asırlarca üzerlerine almış oldukları tarihî ve mühim vazifelerin Yunanlılar ve Ermeniler tarafından başarılacağını sanmak. İngiliz siyasetinin kaydetmediği

büyük bir gaflet olacaktır. Türkler, Osmanlı camiası içinde asırlarca hâkim olmuş bir unsurdur. Türkiye bütün İslâm ve Şark âleminin ümit kalesidir. Asırlardan beri bu kudret ve kuvvet mevcut olmasaydı, sıcak denizler ve Okyanuslar şimal müstevlilerinin eline geçmiyecek miydi? O zaman İngiliz müstemlekelerinin hali ne olacaktı? Şimdi bu tehlike eskisinden daha çok büyüyebilir. Bu tehlike karşısında Yunanlılar ve Ermeniler hangi kuvvetle karşı durabileceklerdir? Zannederim buna karşı durmak şöyle dursun, evvelâ onlar, şimal müstevlilerinin ilerlemesini kolaylaştıracaklardır. Bilmem arzedebiliyor muyum?

Hudson: - Sizi dinliyorum, generalim.

Dedi. Sözlerime devam ettim: İngiliz milletinin aklı selimi bir gün bunları muhakkak surette idrâk edeceğinden emin bulunuyoruz. İşte bunun için İngilizlerle düşman olmayı hatırımızdan geçirmiyoruz ve sabrediyoruz. Hattâ bundan dolayı aramızda akdedilmiş itilâf mucibince, Fransız esirlerini serbest bırakırken İngiliz esirlerine de aynı muameleyi yapmakta hükûmetim tereddüt etmemiştir. Ruslar, bize yaptıkları yardımları İngiltere'de çok mübalâğalı surette işaa ediyorlar. Türk ordusunda kullanılan Rus silâh ve techizatı, vaktiyle bize Almanlar tarafından gönderilmişti. Rus orduları inhilâl ettiği zaman da bunlardan elimize çok miktarda geçmişti. Son Ermeni mağlûbiyetinde de aynı cinsten silâh iğtinam edilmişti. Paraca yapılan muavenete gelince, bunun da miktarı hiçbir vakit Bolşeviklerin alacaklı olan tebaamızın istedikleri miktardan fazla değildir.[5649]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: [..] *Bu günkü istihbarat raporunun özeti şuydu:* [..] *12 - Fırakı muhalefei saire ile işbirliğini reddeten Hürriyet ve İtilaf fırkası heyeti merkeziyesinin ahiren programlarında bazı tadilat icra eyledikleri Hoca Sabri Efendi tarafından Pandikyan'a gönderilen bir mektupla açıklanıyor. Değişiklikler hakkında Bosfor gazetesine bir kısım malumat verilmiştir. Tadilat meyanında hilafet etrafında Anadolu ile İttihat keyfiyeti İngilizlerce badiiteaccüp ve hayret olmuş ve bu husus hakkında Sadık Beyden izahat alınması tekarrür eylemiştir. Pandikyan bu gün yarın Sadık Beyi ziyaret edecektir. Hoca Sabri Efendinin mektubu baştan başa fırkanın ve Sadık Beyle arkadaşlarının aleyhindedir. Bilhassa son zamanlarda Hürriyet ve itilafın Ankara Hükümetiyle İtilafı mesaiye taraftar olduğu hakkındaki şayiatın bu suretle tahakkuk eylediği ve daha bir takım hezeyan. İngilizler fırakı muhalefenin ittihadından kat'ı ümit etmiştir*.[5650]

23 Ekim 1921. *23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmî temsilcisi Hamit* (Hasancan) *Bey ile bir görüşme yapan* Andrew *Ryan, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma hakkında malumat istedi. Bu fırsatı kaçırmayan Hamit Bey yapılan antlaşma hakkında malumat vererek Ankara'nın uzlaşmadan yana olduğunu gösterdi*.[5651]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), İngiliz Fevkalâde Komiserliği tercümanı Matthews'e şöyle dedi: *T.B.M.M. İstanbul ile beraber memleketin her tarafından seçilmek (ve sonra da) Sulh Muahedesini tasdik etmek üzere bir Kurucular Meclisi seçimini tertibine koyduktan sonra kendi kendisini dağıtacaktır. Nasyonalistlerin hiç bozuşmadığı şimdiki Sultan'a karşı hiçbir harekette bulunulmayacak*.[5652]

Hamid (Hasancan), vesika sureti neşretti: *Vesikaya imzasını koyan ben, Hâmid Bey, Anadolu'da bulunan her cinse mensub Britanya esirlerinin Malta'daki her kategoriye mensub Osmanlı esirleriyle tüme tüme esasına müstenit olarak 1, 10 ve 21 Ekim tarihli Memorandumlardaki şartlarla Haşmetlû*

5649 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 269-272.

5650 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 273.

5651 FO, 371/6475, E 11937, "Rumbold'dan Curzon'a 26 Ekim 1921 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

5652 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 244. Hamid, "zafer kazanıldığında *milliyetçilerin herhangi bir şikayetinin bulunmadığı Sultan'a karşı bir eylemin söz konusu olmadığını* açıklıyordu." Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 68.

İngiltere Kralının Yüksek Komiseri Ekselânsın bana 4 Ekim 1921 tarihinde verdiği mektup mealine uygun olarak mübadelesini Ankara'daki T. B. M. M. Hükûmeti adına kabul ettiğimi beyan ederim.[5653]

24 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *İstanbul'daki Japon Yüksek Komiseri Uchida, arabuluculuk yapmağa çalışıyor. Ankara ajanı Hamid Beyle görüşmüş*.[5654]

> Sir H. Rumbold, Japon Yüksek Komiserinin İstanbul'da "pek etkin" olduğunu yeniden Londra'ya bildirdi. Uchida, Ankara Hükümetinin İstanbul'daki Temsilcisi Harnit Bey'le birçok görüşme yapmıştı. Ona, İngiliz Yüksek Komiseriyle politika konusunda görüşmesini ve Ankara'nın barış koşullarını İngilizlere anlatmasını tavsiye etmişti. Ondan sonra da Uchida yeniden İngiliz Yüksek Komiseriyle konuşmuş, Hamit Bey ile yaptığı görüşmeleri anlatmıştı.[5655]

Rumbold, Curzon'a telgaf keşide eyledi. Buna göre *1921 yılı Ekim ayında Türk parasının değer kaybı sürdü. 1 sterlin, 8,70 liraya kadar yükseldi. Bankalar Türk parasının değerinin daha da aşağı düşmemesi için çaba sarf ediyorlar. Öyle ki; maliyede sadece 27 lira nakit kalmıştır*. *Bütün bunlara rağmen hükûmetin varlığını nasıl sürdürdüğüne Yüksek Komiserler dahi anlam veremiyorlar*.[5656]

25 Ekim 1921. Avam Kamarası içtimaında *Hindistan'da Vaziyet* mevzubahis edildi. *Halife gönüllüleri organizasyon yapıp gösteri yapmışlar, Türk bayrağı taşımışlar*dır. *Hindistan için için kaynamakta*dır. *Hindistan Müslümanlarını, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanacak adilane bir barış yatıştırır görüşünü dile getirdiler*.[5657]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi:

> 1. Tercümanım Hamid Beyle bir görüşme yaptı. Hamid Bey, Ankara anlaşması konusunda bilgi verdi. Keyifli görünüyor. Anlaşmada kapitülasyonlara değinilmiyormuş.
>
> 2. Hamid Beye göre, barış yapılınca Ankara Meclisi kendisini feshedecek; yeni seçime gidilecek, Padişah'a dokunulmayacak, Mustafa Kemal "Türkiye diktatörü" olmayacak.
>
> 3. Vakit ve Tevhidi Efkâr gazeteleri, Ankara anlaşmasına göre yeni sınırın bir haritasını yayınladılar. Anlaşmada gizli hükümler bulunduğu yolunda söylentiler dolaşıyor.[5658]

26 Ekim 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, muhtıra sundu. *Fransa'nın Kemalistlere yardım edeceğini* bildiriyor:

> "Bu habere inanmak çok güç, ancak eğer doğruysa, bu Fransa hükümetinin diplomasi dilinde ancak *dostça olmayan davranış* olarak nitelendirilebilecek bir şeyden suçlu olduğunu göstermektedir." Diplomasi dilinde "Bir devlet diğer devletleri yaptıkları belirli bir hareketin savaşa yol açacağı konusunda uyarmak isterse, genellikle bu hareketin *dostça olmayan bir davranış olduğu*" belirtilir. Dolayısıyla Churchill çok sert

---

5653 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 193; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 60, dipnot 122. Mukavelenamedeki "tüme tüm esası" ibaresi dikkat çekicidir. 1 Ağustos 1921'de kendisini ziyaret edip "Nasyonalistler itidal göstermekle menfaatlerini anlayacaklar" diyen İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) şu cevabı vermişti: "Mübadelede hepe heple mukabele edilmelidir." (Jaeschke, 1971, s. 193).

5654 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXVIII.

5655 FO, 371/6534; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

5656 FO, 371/6544, E 11933; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

5657 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 83.

5658 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXIX.

konuşmaktaydı; sözlerinden Ankara Anlaşması'nın Fransa ile İngiltere arasında savaşa yol açacağı iması çıkmaktaydı.

Churchill bir süredir milliyetçi Türkiye'nin Faysal'ın Irak'taki hassas rejimine saldırmasından korkuyordu; Fransa'nın da -Türkiye'nin Kilikya'daki Bağdat Demiryolu kesimini kullanmasına izin vererek- böyle bir hareketi kolaylaştırmak üzere olduğuna inanıyordu. Churchill'in muhtırası şöyle devam ediyordu: "Fransızlar Franklin-Bouillon aracılığıyla sadece Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumaya değil, bu çıkarları İngiltere aleyhine elde etmeye de yönelen bir anlaşma yapmaya çalışmaktadırlar. Fransızlar anlaşıldığı kadarıyla bizim de Yunanlılarla böyle Fransız aleyhtarı anlaşmalarımız olduğuna inanmaktadırlar... Kral Faysal'ın da İngiltere tarafından Irak tahtına çıkarılmasına çok kızmışlardır..." Yine Churchill'e göre, Fransa, Faysal'ın ve bölgedeki İngiliz politikasının çökmesinden çok memnun olacaktı.[5659]

27 Ekim 1921. Londra'da bulunan Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazis, Maslahatgüzar Rizo-Rangabe'yle beraber Lord Curzon'la resmî mülakat ediyorlar. Öğleden evvel ve öğleden sonra olmak üzere iki celse içtima ettiler. Calib-i dikkat husus: Gunaris, Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane sattıklarını şikâyet etti. Curzon, özel şirketler kararının Yunan'dan ziyade Mustafa Kemal'in işine yaradığını kabul etti:

27 Ekim 1921 tarihinde Curzon ile Yunan temsilciler (Gounaris, Baltazzis ve Londra Büyükelçisi Rangabe) arasında yapılan toplantıda, Türkiye'ye yönelik politika ele alındı. Sakarya Savaşı'nda aldıkları yenilgi ve Yunanistan'ın içinde bulunduğu durum hakkında bahane üretme arayışına giren Gounaris, Anadolu'da 3.000.000 nüfus ve 100.000 km kare alanı kontrol etmeye çalıştıklarını; zamanında bunun zorluklarını Briand'a anlattığını ancak sözlerinin dikkate alınmadığını ve çok ağır bir yükün altına girdiklerini ileri sürdü. **Ayrıca Gounaris; Briand'ın Müttefik çıkarlarının gözetileceğine dair sözlerine rağmen Fransız ve İtalyanların Türklere silah ve cephane satarak önlerine engel çıkardıklarını iddia etti**. Bu tartışmaya girmekten kaçınan ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki pozisyonlarını koruyamayacaklarını savunan Curzon, Gounaris'ten kesin bir öneri beklemekteydi. Gounaris ise Yunan Hükûmeti'nin, Anadolu'da mevcut pozisyonunu koruyacak ve fedakârlıklarının karşılığını alacak somut önerilere açık olduğunu bildirdi. Venizelos Hükûmeti'ne olduğu gibi yeni Hükûmete de dost ve sempati ile baktıklarının altını çizen **Curzon, Paris'te Ağustos ayında özel şirketlerin savaşan taraflara silah ve cephane satışına izin vererek bunu gösterdiklerini, fakat Yunanlardan çok Türkler bunlardan yararlandıklarından aldıkları kararın amacına ulaşmadığını ifade etti**. Gounaris'in işgal altındaki Türk topraklarında daimî idare kurmanın zorluklarından bahsetmesine sinirlenen Curzon da Briand ile ağız birliği yapmışçasına Yunanlara bu konuda herhangi bir söz verilmediğini ve yanlış yönlendirdiklerini vurguladı. Gounaris, ise işgallerinin geçici olduğunu fakat ekonomik yüklerini azaltmak amacıyla bu adımları attıklarını iddia etmekteydi. Önemsiz detaylara takılmamak gerektiğini düşünen Curzon, Sevr ya da yerine ikame edilecek antlaşmanın hayata geçirilmesi sayesinde Doğu'da bilhassa Türklerle antlaşma yapılmasını isteyen Hindistan'da huzursuzluğun yatışacağını, Avrupa barışının sağlanacağını ve hatta Yunanistan'ın ekonomik sıkıntılarının dineceğini düşünüyordu. Curzon'a göre Yunanların, Londra Konferansı'ndaki teklifleri reddetmeleri ve Anadolu'da tekrar saldırıya geçmeleri hataydı. Nitekim Yunan geri çekilişi sonucunda Doğu kamuoyunun Türkiye lehine düzenleme beklentisi artmıştı. 1921 yılı Haziran ayı içerisinde Paris'te sunulan arabuluculuk tekliflerinin reddedilmesi de Curzon tarafından eleştirilmekteydi. Bu aşamadan sonra Curzon, 1921 yılı Haziran ayında sundukları önerileri gözden geçirdiklerini ve İzmir'de kurulacak idarî mekanizma ile başkentin güvenliğini sağlayarak Türkleri rahatlatacak şekilde Trakya'da bir sınır düzenlemesi üzerinde çalıştıklarını bildirdi. Curzon yenilgiye rağmen 1921 yılı Haziran ayında İzmir hakkında sundukları önerileri tekrarlayarak Yunan Hükûmeti'nin en iyi dostunun İngiltere olduğunun unutulmamasını istiyordu. Müttefiklerin ve Türklerin bahsi geçen önerileri kabul edecekleri konusunda garanti sunulamasa da öncelikle Yunan Hükûmeti'nden yapılacak öneriler için onay bekleniyordu.[5660]

[5659] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 458-459.

[5660] Curzon, Gounaris, Baltazzis ve Rangabe arasında 27 Ekim 1921 tarihinde yapılan birinci toplantı tutanağı, saat 12.00, FO, 406/48, No. 13; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 273-274.

Kemalist tarih yazıcılarından Bilâl N. Şimşir; 27 Ekim 1921 tarihli mezkûr toplantının yukarıda bahsi geçen enteresan diyaloğunu "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e" kitabına almamıştır. Vesikayı kırpmıştır:

> Gounaris güvenoyu almak için Yunan Meclisinde söylediklerini, Briand'a anlattıklarını Curzon'a da yineledi. Yunanistan'ın Anadolu'da 3 milyon nüfuslu bir bölgeyi işgal ettiğini belirterek buraları "teşkilatlandırmak" amacında olduğunu açıkladı. Curzon, bu yerlerin temelli işgaline gidilmesinin doğru olmayacağını Gounaris'e hatırlattı. Yunan Başbakanı, bu toprakları Yunanistan'a katmak niyetiyle değil, "Yunanistan'ın mali yükünü hafifletmek" amacıyla teşkilatlandıracağını söyledi.
>
> Ondan sonra Lord Curzon barış konusunu açtı. Yunan ordularının şimdiki yerlerinde uzun süre kalamayacaklarını, kalmalarının Yunan maliyesine yük olacağını, ayrıca ordunun moralinin de bozulacağını belirtti. "Kış boyunca bekleyecek miyiz, yoksa barış yönünde yeni adımlar atacak mıyız?" diye sordu. Barış denemesi için Yunanistan'la Türkiye'nin görüşmeye istekli olmalarının ve Müttefiklerin de birlikte hareket etmelerinin zorunlu olduğunu söyledi. Türkiye ve Yunanistan bakımından en başta İzmir'le Trakya'nın önem taşıdığını belirterek Yunanistan'ın tutumunu sordu. Ama karşılık beklemeden konuşmaya devam etti: "Ankara'dan alınan haberlere göre, Yunanlar İzmir'de kaldıkça Türkler hiçbir şekilde barış yapmayacaklar" dedi. Büyük devletlerin İzmir konusunda yeni bir formül arayacaklarını ekledi. Trakya konusundaysa İngiltere'nin Sevr Antlaşması hükümlerinde ısrar edeceğine söz verdi. Yalnız sınır Çatalca'dan biraz öteye alınabilecekti. Lord Curzon, müzakerelere yeniden başlanabilmesi için Yunanistan'ın buna razı olmasını, "kendisini Müttefiklerin ellerine bırakmasını" istedi. Yunanistan, İzmir'le ilgili yeni koşulları kabul etmeli, Trakya konusundaysa İngiltere'ye güvenmeliydi. [Artık Yunanistan daha iyi koşullar bekleyemeyeceği için bu öneriye karşı çıkmak delilik olurdu. İzmir için yapılan öneri, Yunan ordusunun çekilmesi koşulunu da kapsıyor. Ama bu çekiliş, Müttefiklerin gözetimi altında karma bir jandarma kuvveti kurulduktan ve Hıristiyan halk için Müttefikler tarafından "güvenceler" sağlandıktan sonra, düzgün bir şekilde yapılacaktır. Bundan başka Curzon, Yunan Trakyası Boğazların özgürlüğü bakımından bir güvence olduğu için, Doğu Trakya'yı Fransızlara karşı savunmayı da üzerine alıyor.[5661]] Son söz olarak Lord Curzon, Türklerin bu koşulları kabul edip etmeyeceklerini söyleyebilecek durumda olmadığını da belirtti. Birinci toplantı böyle bitti.
>
> İkinci toplantı[da] Yunan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması konusuna değindi. Lord Curzon, bu antlaşmanın Fransa ve İtalya tarafından onaylanmadığını, artık onaylanmasının da olanaksızlığını belirtti. Ağustos ayında İngiltere Başbakanı Lloyd George da Sevr Antlaşması'nın yırtıldığını söylemişti. Lord Curzon bunu da hatırlattı." Yeni bir antlaşma gerekliydi. Bu, eskisinin temelleri üzerine oturacak yeni bir antlaşma" olacaktı. Yunan Dışişleri Bakanı, yeni anlaşmanın nasıl hazırlanacağını sordu. Yine Büyük Devletlerce hazırlanıp tamamlandıktan sonra mı Yunanistan'la Türkiye'ye sunulacaktı? Bu soruya Fransa Başbakanı Briand, Paris'te, "belki" diye yanıt vermişti. Yunanistan yeni anlaşma tasarısını önceden görüp inceleyebilecek miydi? Lord Curzon, "En pratik yol, Yunanistan'ın kendi davasını Büyük Devletlerin eline bırakmaya razı olmasıdır" diye karşılık verdi. Yunanistan razı olduktan sonra aynı şey Türklerden de istenecekti. Lord Curzon'un deyimiyle, "Türkler şu sırada coşkunluk içinde, küçük dağları ben yarattım havasındaydılar. Onlar tarafından ret, bütünüyle olanaksızdı."[5662]

Toplantının ikinci celsesinde nelerin konuşulduğuna dair Şimşir tasviri ile Bozkurt tasviri arasında mühim farklar bulunuyor:

> 27 Ekim 1921 tarihinde Curzon ile Yunan heyeti arasında yapılan ikinci toplantıda Gounaris'in, Sevr Antlaşması'nın İtalya ve Fransa tarafından onaylanmamasına yönelik serzenişleri üzerine Curzon, çok sayıda değişiklik teklifi sunulan bu antlaşmanın orijinal haliyle onaylanmasının artık imkânsız olduğunu ifade etti. L. George'un 1921 yılı Ağustos ayında Sevr'in pratikte yırtıldığına dair sözlerine atfen Curzon, eskisinin temelleri üzerinde yeni bir antlaşmaya ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Curzon'a göre en doğru yöntem, Yunanistan'ın davasını savunma vazifesini Müttefiklere bırakmasıydı. Gounaris'in karşılığı ise halkının bu görevi yalnızca İngiltere'ye bırakmayı tercih edeceği şeklindeydi. Bunun aynı şey olduğunu belirten Curzon,

---

5661 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 346-347.

5662 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 206-207.

> Yunan Hükûmeti'nin sadece arabuluculuğu kabul ettiğini bildirmesinin yeterli sayılacağını ve akabinde Türklerin de rızasıyla yeni bir antlaşma teklifi hazırlanarak ilgililere sunulacağını açıkladı.[5663]

Sonyel'in aktarımıyla Curzon-Gunaris mülakatı:

> Londra'da bulunan Yunanistan başbakanı Gunaris, 27 Ekim'de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Curzon'la "Anadolu'daki durum ve Yunan ordusu" konusunda bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında Curzon ona şu öğütte bulunmuştu: "Yunanistan'ın, işgal etmiş olduğu bölgelerde sürekli olarak kalacağı ve oralarını yöneteceği izlenimini vermesi hiç de tavsiye edilmiyor. Barış herkes için önemlidir. Barış olursa, Yunanistan'ın mali yükü azalacak, İngiltere'nin tüm Doğu'da ve özellikle Hindistan'daki güçlükleri giderilecektir."
>
> Curzon'a göre Yunanlılar iki hata işlemişlerdi: 1. Soruşturma komisyonu kurulmasını reddetmiş ve 2. Düşmanca hareketleri yinelemiş, ama başarısızlığa uğramışlardı. Ayrıca, Yunanistan, kendi yazgısını Müttefiklerin ellerine bırakmayı reddetmişti. O sırada her iki yan da saldırıya geçecek bir durumda değildi. Türkler biraz daha iyi bir durumda idiler. Onların silahları ve morali gelişmişti. Yunan ordusu o sıradaki pozisyonunda uzun süre kalırsa, Yunan mali kaynakları epey gerilmiş olacaktı. Ortada 3 gereksinim vardı: 1. Yunanlılarla Türkler görüşmeye gönüllü olmalı; 2. Güçlü devletler oybirliğiyle hareket etmeli ve 3. İzmir sorunu çözümlenmeli. Türkler, İzmir'i Yunanistan'a bırakacak herhangi bir anlaşmayı asla kabullenmeyeceklerdi. Curzon'a göre, bu, mantıki değildi. Yunanlılar İzmir'le ilgili olarak önerilmiş olan koşulları kabullenmeli ve Trakya konusunda İngiliz yönetimine güvenmeliydiler, çünkü İngiltere onların en iyi dostu idi.
>
> 2. toplantı öğleden sonra 4'te yapılmıştı. Curzon, Yunanlıların soruları olup olmadığını sormuş; Baltacis, Briand'ın, Sevr Antlaşması'nın Fransız parlamentosuna sunulmadığını ve sunulmayacağını söylediğini ve İtalya'nın da aynı görüşte olduğunu bildirmişti. Curzon da şu karşılığı vermişti: "(İngiltere) Başbakanı, Sevr'in yırtılmış olduğunu Ağustos'ta söylemişti. Yeni bir antlaşmaya gerek vardır ve ilk adımda, her iki yan da her şeyi Müttefiklerin elinde bırakmalı ve Müttefikler bir anlaşma yapmalıdır; ancak bu, tüm Sevr'in kaldırılması anlamına gelmiyor. Yeni anlaşma eskisinin temeline dayanmalıdır; ancak bu, her iki yanı da tatmin edemeyebilir." Baltacis, Yunanistan'daki kamuoyunun kendi savlarını İngiltere'nin eline bırakmayı kabul edeceğini; ancak öteki güçlere (Fransa ve İtalya) güvenmenin daha güç olacağını söylemişti. Curzon şu yorumu yapmıştı: "En iyi tavsiye şudur: Fransızlarla İtalyanları Yunanistan'a karşı iyimser olmaya inandırmak." Yunan delegasyonu, Atina'ya danışmayı ve bir haftaya kadar yanıt vermeyi kabullenmişti. Gunaris, bu görüşmelerin gizli tutulmasını ve Bunların basına yansıtılmamasını rica etmiş; Curzon da bunu kabul etmişti, ancak bu konuda Paris ve Roma'ya bilgi iletmesi gerektiğini eklemişti. Gunaris buna itiraz etmemişti.[5664]

Curzon, Yunan nâzırlara, *Londra Konferansı kararlarını reddetmekle Yunanistan'ın hata işlediğini sonra, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddederek temmuz ayında saldırıya geçmekle Yunanistan'ın yeniden hata ettiğini belir*tiyor.[5665]

Kuvvetle muhtemel bugün, Lloyd George, Gunaris'e şunları söyledi: *Yunan ordusu, öncelikle şimdiki mevzilerinde kalmalı ve Konferans başlayana dek düşman saldırılarını püskürtmekle yetinmelidir. Geri çekilmek için her türlü görüşme gereksizdir*.[5666]

28 Ekim 1921. İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Yunanistan'ın her yanını bir kötümserlik dalgası sarmıştır. Her yanda Gunaris yönetimi sertçe eleştirilmektedir. Bana bildirilmiş olduğuna göre, kral bile, özellikle cephelerde sözlü saldırılara*

5663 Curzon, Gounaris, Baltazzis ve Rangabé arasında 27 Ek.im 1921 tarihinde ikinci toplantı tutanağı, saat öğleden sonra 04.00, FO, 406/48, No. 13; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 274.

5664 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 301-302.

5665 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 209.

5666 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 365, dipnot *.

uğramaktadır. Yunanistan'da olaylar çıkacağına dair siyasi kulüpler tarafından çevreye yayılmış olan söylentiler ve bu sırada Gunaris misyonunun Venizelos'un çevirmekte olduğu oyunlar nedeniyle başarısızlığa uğrayacağına dair söylentiler her yana yayılmıştır. Cephede birçok Yunan askerleri kaçmaya başlamıştır. Kimilerinin görüşünce tüm Yunan ordusu mensuplarının Anadolu'dan kaçmalarını önleyen denizdir.[5667]

Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltacis'i makamına kabul eden İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, *Anadoludaki barış konusuyla ilgili meselelerde Fransız ve İtalyan hükümetlerini göz ardı edemeyeceğini vurguladı*.[5668]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, *Yüksek Komisyonun Uşak'taki temsilcisine* mektub gönderdi: *Burada kendilerine Yunanlı denilenlerden hiçbir şey bekleyemeyiz*.[5669]

General Kontoulis, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas'a mektub gönderdi. *Son zamanlarda tümgeneralliğe yükseltilen yirmi sekiz kişiden sadece sekizinin son Küçük Asya seferinde hizmet ettiğ*ine dikkat çekti.[5670]

Irak Fevkalade Komiseri Percy Cox, Harbiye Nazırı Winston Spencer Churchill'e gayet mahrem telgraf keşide eyledi:

> Türkiye-Irak hududundaki güvenlik, Yakın Doğu politikamızla ilgili çok önemli bir etkendir. şu anda Türk komşularımız barışçı olarak görüne- bilirler, ancak fiili olarak düşmanlarımız olabilirler ve bu da bizi rahatsız ediyor. 11 Ekim 1921'de ve daha önceleri göndermiş olduğum telgraflarda, Faysal vasıtasıyla Kemal'le görüşmeler yapılmasını önermiştim. İngiliz yönetimi bu önerimi soğuklukla karşılamıştı... Kemalistler Irak'a karşı yeni komplolar kuruyorlar... Bu arada Halil Bedirhan'la Kürt Kulübü'nün 4 üyesi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğince imzalanmış olan pasaportlar taşıyarak Bağdat'ı ziyaret ediyorlar. Halil Bey'in bana söylediğine göre, kendi planları, İngiliz Büyükelçiliğince biliniyor ve Büyükelçilik Kürtlere "bol şanslar" temennisinde bulunmuştur. Halil Bey şunları da eklemişti: Son iki yıldan beri hazırlamakta olduğumuz Kürt isyanı başlamak üzeredir. Aynı zamanda isyan edecek olan Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van'da toplam nüfus 5-6 milyondur. Bu halk, bir yıldan beri Türklere vergi ödemeyi reddetmiş ve benim de oraya gitmemi ve Bedirhan soyunun birleşmesini bekliyorlar. Hepimiz de kalp ve ruhumuzla İngiliz yandaşıyız. Orada bir İngiliz güdümü kurulmasını isteriz. İngiltere bize yardımcı olursa, biz de İngiltere, Irak ve düşmanları olan Rusya ile Türkiye arasında İngiltere'nin tampon bölgesini oluşturacağız. Ermeniler ve öteki Hıristiyanlarla işbirliği yapacağız. Şu anda gereksindiğimiz yardım, Binbaşı Noel gibi birkaç İngiliz subayının, Kürt giysisi giyerek bize gelmesidir... En azından 2 dağ topuna, birkaç makineli tüfeğe, 5.000 tüfeğe, biraz mermiye gereksineceğiz. Para istemiyorum. Bana sağlanacak olan gereçler kredi olarak verilecek ve bağımsız Kürdistan kurulduktan sonra iade edilecektir. Önerilerim reddedilirse, ben yine hareketimi sürdüreceğim ve mutat mücadeleyi sürdüremezsem, gerilla savaşı örgütleyeceğim... Kaynak açısından, misyon, İstanbul'daki Zarini Bankası'ndan 10.000 lira ödünç para almıştır. Yunanistan'dan da silah yardımı yapılmaktadır. Ben, onlara, İngiliz yönetiminden talimat almadan herhangi bir konuyu tartışamayacağımı söyledim...[5671]

5667 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 302-303.

5668 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439.

5669 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 352. Yunan Prens Andrew, General Metaksas'a göndereceği 1 Ocak 1922 tarihli mektubunda, Stergiadis'in, "ordunun o güne kadar verdiğinden fazlasını veremeyeceğinden emin" olduğunu; "Küçük Asya'dan çekilme fikri"nin onu "ürkütme"diğini belirtecektir (Smith, 2002, s. 351, dipnot *).

5670 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 353. "Savunma Bakanlığı'nın, cephede savaşan subayları ödüllendirmeyi bir yana bırakarak, kendi görüşüne uygun siyasal düşünceye sahip olanlara bol keseden yükselmeler sağladığı ve kolay masa başı işleri verdiği anlaşılmaktaydı. Bu haksızlığın etkisiyle subaylar Yunanistan'daki cepheye nakledilmelerini istiyorlardı."

5671 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 303-304.

İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesi: *Türk-Yunan Harbi. Bay Gunaris Londra'da. Lord Curzon'a resmî ziyaret*.[5672]

29 Ekim 1921. TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele) TBMM gizli celsesinde çarpıcı beyanatta bulundu. İngilizlerden silâh temin etmiştir:

> Beyfendiler, sağlam olmıyan, terbiyesi yerleşmiyen bir ordu bugün galip gelse de yine firar eder ve Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti, casusluk etti ve Ordu tekrar muharebeye hazır bir hale geldi.[5673]

Hariciye Nâzırı Curzon, Yunan Başvekil Gunaris üçüncü kez mülakat ediyor. *Yunan Başbakanı, önceki görüşmeleri Atina'ya telleddiklerini, cevap beklediklerini bildirdi. Ayrıca bu görüşmelerin gizli kalmasını, basına duyurulmamasını istedi. Kabul edildi. Toplantı sona erdi*.[5674]

Curzon, Londra ile Ankara arasında arabuluculuk faaliyeti gösteren Japon Büyükelçi Uçida'nın bu çabalarının İngiliz prestijinin korunması saikasıyla sonlandırılmasını istedi:

> Niyetleri çok iyi olsa bile Japon Yüksek Komiserinin etkinlikleri tehlikeli oluyor düşüncesindeyim. İngiltere aleyhindeki propagandanın durdurulması için soruşturmalar yapması, Türkler tarafından (İngiltere'nin) korku ve zayıflık işareti diye yorumlanmış olmalı... İleride kendisini susturmakla iyi edersiniz.[5675]

Fransa Hariciye Nezâreti, Paris'deki Britanya Büyükelçiliğine, Fransa ile TBMM Hükümeti tarafeyninde Franklin-Bouillon Andlaşmasının akdedildiğini bildirdi.[5676] Andlaşma metnini takdim etmiştir.[5677]

Şam'daki İngiliz Konsolos Palmer, Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. 21 Ekim tarihli telgrafıyla beraber mütalaa edilirse Palmer şu manzarayı müşahede etmektedir: *Suriye basını, Müslümanları, bağımsız tek İslâm ülkesi olan Türkiye'nin çevresinde toplanmaya sürekli uyarıyor. Suriye'de çıkan "El-Arap", "Umran", "Muktabas" ve Tunus'da yayımlanan "El Vezir" ve "Umma" gibi gazeteler, Kemalist propagandası yapıyor; İngilizleri İslâm düşmanı olarak gösteriyor ve Müslümanları, Mustafa Kemal ve Halifenin çevresinde toplanmaya* çağırıyor.[5678]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson, Lord Granville'nin dünkü mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Gunaris'in çökmesi anarşiye yol açabilir*.[5679]

30 Ekim 1921. Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge, Franklin-Bouillon Andlaşması metnini Lord Curzon'a telledi.[5680]

31 Ekim 1921. Mustafa Kemal'in 5 Kasım'da süresi dolacak olan başkumandanlık yetkisi, Büyük Millet Meclisi tarafından 3 ay daha uzatıldı.[5681]

5672 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207, dipnot 262.

5673 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 398. Halide Edib Adıvar: "Erkan-ı Harbiyye'nin başında olan Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Re'fet Paşa'ya borçlu olduğumuzu söylerdi." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 110, dipnot 57.

5674 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207.

5675 *Documents on British Foreign Policy*, 1/17, s. 457, No. 426, Curzon'dan Rumbold'a telgraf; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

5676 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.

5677 FO, 371/6475, E 11970, "Fransız Hükûmeti tarafından verilen 29 Ekim 1921 Tarihli Nota"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 941.

5678 FO/6463/E 12485; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 232-233.

5679 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 303.

5680 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.

5681 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 124.

İngiliz Tuğgeneral Franks, Hüseyin Rauf'la (Orbay) *iadesinden önce bir görüşme* yaptı. Franks: *Pek müsait tesirler altında kaldım*.[5682]

Kartalis'den Başvekil Gunaris'e gönderilen ve İngiliz İstihbaratınca ele geçirilen telgrafta bildirildiğine göre *İngilizler Müttefikler arası dengelerin daha da bozulmaması adına* [..] *Yunan yetkililerin Milliyetçilere nakledilen askerî malzemeyi engelleme tekliflerini geri çevirdiler*.[5683]

1 Kasım 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. *İngiltere Kabinesi'ne, Türkiye-Irak konusunda C.P. 3378 sayılı oldukça gizli şu rapor sunulmuştu*r: *"Bu anda var olan dış durum şöyledir: Mustafa Kemal, zeki strateji ve yüce taktikle Yunan, saldırısını ezmiş; Enver Paşa'yı gölgede bırakmıştır. Anadolu politikamızın başlıca amacı, bize karşıt olan Panturanizm ve Bolşevizm düşmanlığıdır. Kemalistler, kendi hudutlarına yığılmakta olan Bolşevik askerlerinden korkuyorlar ve kendi generali Karabekir'i görevde tutuyorlar... Mustafa'nın Panturanist politikası, Arap illerini Türkleştirmek amacı gütmüyor, ama kendisi, Yunanlıların gücünün İngiltere'ye dayandığına inanıyor. Bu nedenle buradaki (Irak) İngiliz çıkarlarını hasara uğratmak için elinden geleni yapıyor. Onun itiraz ettiği Arap bağımsızlığı değil, Irak'ın İngilizlerce yönetilmesidir... Yunanlılara gizlice yardımda bulunulduğu konusunda bilgim yoktur; ancak, İngiltere'nin, Irak hudutlarında bir dost bulundurmak istediğini tahmin ediyorum. Anadolu politikası açısından Bolşevik etkisinin en zayıf noktada olduğu; Bolşevik saldırganlığı korkusunun var oluşu ve Rusya'nın etkisinin İran politikasına yayıldığı bu sırada Türkler epey kaygılanmaktadırlar."*[5684] Nazırların ekserisi *Kral Faysal'ın, önceden saptanacak sınırlı esaslara göre, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmasından yana görüş beyan ediyorlar*.[5685]

Britanya'nın Hindistan Umuru Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e gönderdiği muhtırasında, Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox'un Mustafa Kemal-Faysal görüşmesiyle İngiliz çıkarlarının temin edilmesi talebini onaylıyor. *Montagu'nun kanısına göre, Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserinin telkini, İngiltere'yle Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ilişkileri iyileştirebilecek ve ayrıca Hindistan Müslümanlarını yatıştırabilecek nitelikteydi. "Bu nedenle Montagu, Sir P. Cox'un telkinini desteklemeyi ister"*.[5686]

4 İngilize karşı 59 Türk esir İnebolu'da mübadele edildi.[5687] *59 Türk'ten 48'i Ankara'ya gidiyor, 11'i ise, kendilerini getiren İngiliz gemisi ile İstanbul'a dönüyor*.[5688]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Londra'ya Hariciye Nezâretine telgraf keşide edildi. Telgrafta belirtildiğine göre, *31 Ekim 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret eden Hariciye Nazırı İzzet Paşa, Divan-ı Harblerin kurulması hakkında 1 Kasım 1921 tarihinde basında ilan edilmesi düşünülen bildirinin ertelenmesini rica etti. Ancak Rumbold, Divân-ı Harblerin bu tarihten itibaren işlevine başlaması için düzenleme yaptıklarını ileri sürerek bu talebin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine İzzet Paşa, söz konusu bildirinin ilan edilmesi halinde Millî Hareket liderlerinin gücendirebileceğini açıklayarak İstanbul Hükûmeti'nin, Ankara Hükûmeti'nin "düşmanlığı" ile başa*

5682 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194.

5683 M. Kartalis'ten Gounaris'e 31 Ekim 1921, HW, 12/28, No. 8349; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335. "İngilizler, Milliyetçilerin Fransızlardan alacakları askerî malzemeyi Musul'da kendilerine karşı kullanmalarından endişe ettiklerini" bildirmişlerdi. "Buna karşın Fransızlar bahsi geçen askerî malzemenin ileride Suriye'de kendilerine karşı kullanılabileceğini bildiklerinden sadece sarf malzemeleri sağladıklarını ısrarla tekrarladılar"dı. Buna binaen İngilizler de Yunan'ın mezkûr talebini iade etmiştir.

5684 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 304-305.

5685 FO/6369/E 12386; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.

5686 FO, 371/6369/E. 12341; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 195.

5687 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.

5688 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 125.

çıkamayacağını bildirdi.[5689] Daha açık bir deyişle, başta Britanya olmak üzere Müttefikler, TBMM Hükümetinin Bâb-ı Âlî'ye yönelik düşmanlığını artırmak için yapması gerekeni yapıyor.

Lord Curzon, Yunan Başvekil Gunaris'le mülakatı hakkında Britanya Bakanlar Kurulunu bilgilendirdi.[5690] *İngiliz-Yunan görüşmeleri konusuna kısaca değindikten sonra Lord Curzon, "birkaç saat önce aldığı" Ankara Antlaşması'yla "durumun tamamen değiştiğini" söyledi. Antlaşmayı ve Fransa'yı sert bir dille eleştirdi. Lord Curzon'un deyimiyle, böyle bir antlaşma imzalayan Fransa, "şeref sözünü tutmamış, iyi niyetten ayrılmıştı." Anlaşma, "İngiliz çıkarları için son derece zararlıydı."*:

> Aynı kabine toplantısında Lord Curzon Ankara Antlaşması'nı aşağıdaki şekilde tahlil edip eleştirdi:
>
> Birinci madde: Antlaşmanın birinci maddesinde, Ankara Hükümetiyle Fransa'nın aralarındaki "savaş haline son verdikleri" belirtiliyordu. Bu, Fransa'nın ayrı bir barış antlaşması imzalamış olması demekti. Oysa Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşmış olan Müttefikler, düşman taraflardan herhangi biriyle ayrı barış antlaşmaları yapmayacaklarını birbirlerine taahhüt etmişlerdi. Müttefikler, yani İtilaf Devletleri, bu konuda kendi aralarında bir de antlaşma imzalamışlardı. 4 Eylül 1914'teki bu antlaşma hukuken hâlâ yürürlükteydi. Mustafa Kemal'le Ankara Antlaşması'nı imzalamakla Fransa, 1914 antlaşmasını çiğnemişti. Lord Curzon bu konudaki tahlil ve eleştirisini yaptıktan sonra, kabine: "Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetine karşı teknik bakımdan asi statüsünün belirsiz olması dolayısıyla bu nokta üzerinde pekfazla durulmaması". görüşünü ileri sürdü.
>
> Üçüncü ve beşinci maddeler: Ankara Antlaşması'nın üçüncü maddesi, Fransız kuvvetlerinin Güney Anadolu'yu boşaltmalarını öngörüyordu. Antlaşmanın imzalanmasından sonra iki ay içinde Türk ve Fransız kuvvetlerinin saptanan sınır çizgisinin kuzeyine ve güneyine çekileceklerini belirtiyordu. Lord Curzon'a göre, bu madde, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla birlikte, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın imzalamış oldukları Üçlü Antlaşma'ya (Tripartite Agreement) aykırıydı. Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma, "azınlıkları korumak için"; bu nüfuz bölgelerindeki Fransız, İngiliz ve İtalyan askerlerinin Türkiye ile barış antlaşması uygulanıncaya kadar çekilmeyecekleri hükmünü koymuştu (madde 8). Türkiye ile imzalanmış olan Sevr Antlaşması onaylanıp yürürlüğe girmemiş ve ayrı bir genel barış antlaşması da henüz imzalanmamıştı. Böyle olduğu halde Fransız askerleri Güney Anadolu'dan çekileceklerdi.
>
> Antlaşmanın beşinci maddesi de aynı şekilde Üçlü Antlaşmaya aykırıydı. Beşinci madde, boşaltılan bölgelerde genel af ilan edileceğini öngörüyordu. Ama Hıristiyan azınlıkları koruyacak özel hükümler getirmiyordu. Üçlü Antlaşma ile Müttefiklerin kendi nüfuz bölgelerindeki Hıristiyanları koruma ödevleri vardı. Fransa bu ödevlerinden de yan çizmiş oluyordu.
>
> Sekizinci madde: Lord Curzon, Ankara Antlaşması'nın en fazla 8. maddesine sinirlenmişti. Bu madde, Türkiye ile Suriye arasındaki yeni sınırı saptayan maddeydi. Lord Curzon'a göre, "en fazla itiraz edilecek madde" buydu. Çünkü yeni Türkiye-Suriye sınırı, Sevr Antlaşması'nda saptanan sınırdan farklı olarak, Türkiye'nin lehine, Fransız mandası altındaki Suriye'nin ise aleyhineydi. Bu topraklar, İngiliz orduları tarafından ele geçirilmiş olan topraklardı. İngiltere'nin Müttefiki sıfatıyla buraların manda yönetimi Fransa'ya verilmişti. Fransa'nın tek taraflı olarak bu topraklar üzerinde "herhangi bir tasarruf hakkı olamazdı." Oysa Fransa, Kemalistlerle imzaladığı anlaşma gereğince bu "verimli toprakları Türklere devrediyordu." Fransa'nın bu davranışı, "pek ayıp" ve en fazla itiraz edilecek bir davranıştı.
>
> Bundan başka bu madde, Sevr Antlaşması'nın Bağdat demiryoluna ilişkin hükümlerini ihmal etmiş, göz önünde tutmamıştı. Bu yeni antlaşmayla Türkler, Bağdat demiryolunu askeri amaçlarla serbestçe kullanabileceklerdi. "Demiryolu, Musul'a saldıracak askeri birlikleri taşımak için bile kullanılabilecekti."

[5689] FO, 371/6553, 12231; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 659-660. Hariciyeci Forbes Adam'ın hazırladığı Kasım 1921 tarihli bir raporda ise güya *bu saatten sonra İstanbul Hükûmeti'nin görevden çekilmesinin, Ankara'nın işine yaramayacağı* yazıyor. "Are you kidding me?"

[5690] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207.

Bu konu, İngiliz Kabinesinde uzun boylu görüşüldü. Fransa'nın "Yakındoğu'daki İngiliz çıkarlarına karşı kesin olarak düşmanca bir tutum takındığı" söylendi. Kabine, Ankara Antlaşması'nı "meşum" (sinister) olarak vasıflandırıyordu. Antlaşmanın "en meşum" hükmü olarak da Bağdat demiryoluyla ilgili maddesi görülüyordu. Çünkü, "Musul Türklere açık tutuluyordu." Fransa, Mustafa Kemal'in Musul'a doğru harekete geçmesini "memnuniyetle seyredecek"ti. Kabinenin kanaatince, "Mezopotamya'daki durum pek nazikti ve Fransa'nın Mustafa Kemal'e yardım etmesi halinde daha da nazik hale gelecekti. Türkiye'nin durumu Hindistan'ı da etkiliyordu." Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasından sonra, "İngiltere ve yalnız İngiltere Türklerin düşmanı olarak görülecekti." Ortadoğu'daki durum hızla gelişiyordu ve İngiltere'nin Fransa'yla ilişkilerini de fena halde etkiliyordu.

Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalaması üzerine, İngiltere'nin de Mustafa Kemal'le anlaşmasının uygun olup olmayacağı konusu da İngiliz kabinesinde görüşülmüştü. Bazı Bakanlar, İngiltere'nin "bir an önce hemen Mustafa Kemal'le anlaşması gerektiğini" savunmuşlardır. Mustafa Kemal'le anlaşabilmek için İngiltere'nin Anadolu'daki bazı çıkarlarından fedakarlık etmesini de istemişlerdi. Kimi Bakanlar ise, İngiltere'nin durumunun Fransa'dan farklı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasında bir mazereti vardı. Kilikya'da ve Türkiye-Suriye sınırında 80.000 kadar Fransız askeri bulunuyor, bunların Fransız bütçesine yük oldukları söyleniyordu. İngiltere'nin ise Mustafa Kemal'le anlaşırken ileri sürebileceği bir mazereti yoktu. Bu nedenle İngiliz kabinesi, Mustafa Kemal'le temasa geçilecekse bunun ancak Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk yapmak amacıyla olması görüşüne yatkın görünüyordu.

1 Kasım günlü İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında, Ankara Antlaşması'nı imzalamasından dolayı Fransa'dan açıklama istenmesine karar verildi. Lord Curzon Fransız Büyükelçisine, İngiltere'nin anlaşmayı "hayret ve kaygı ile karşıladığını" söyleyecekti. Antlaşmanın "baştan başa İngiliz çıkarlarına aykırı olduğunu" belirtecekti. İngiltere, Müttefikleriyle Ortadoğu konusunda "el ele çalışmaya" çabalarken, Fransa'nın Müttefiklerin arkasından böyle bir antlaşma yapmış olmasına "üzüntü" duyulduğu açıklanacaktı. Ama bunları belirtirken, Fransa'yla İngiltere arasında bir çatışma yaratmamaya da dikkat edecekti.[5691]

Lloyd George Kabinesi, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı *General Harington'a, Mustafa Kemal'le hangi yolla yaklaşılacağını araştırma talimatı ver*di.[5692]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı Franklin-Bouillon Muahedenamesine dair iki rapor kaleme aldı:

"Franklin-Bouillon gene Ankara'ya gönderiliyor ve o sıralarda tutuklu bulunduğu Malta'dan İngilizlerce serbest bırakılan Ali Fethi (Okyar)'ın katıldığı ikinci bir konferansta, Yusuf Kemal'le yeniden görüşmelere başlıyordu. 24 Eylül'de başlayan ve üç hafta kadar süren görüşmelerde, azınlıklar, kapitülâsyonlar ve Türkiye'nin güney sınırı konularında bazı güçlükler meydana çıkmıştı. İlk iki konuya ilişkin olarak Yusuf Kemal, Misak-ı Millî koşulları üzerinde direniyor; BMM yönetiminin, yabancı devletlerin Türkiye'de nüfuz bölgeleri ve Kilikya'da karma jandarma gücü kurmalarına karşı çıktığını; Suriye ile olan sınırın, İskenderun'un güneyinden geçmesini istediğini bildiriyordu. Toplantılardan birinde Franklin-Bouillon, Türklerin tüm kapitülâsyonları kaldırabileceklerini sanıp sanmadıklarını öfkeli biçimde Yusuf Kemal'den soruyor; Kemalist Dışişleri Bakanı, kapitülâsyonlar tümüyle kaldırılmadıkça, BMM'nin Türklere silâhlarını bir yana bırakmak iznini vermiyeceğini belirtiyordu.

Anlaşmazlık konusu olan bu sorunlar yüzünden görüşmeler üç gün kesiliyor; Yusuf Kemal hasta olduğu özürüyle evinden dışarı çıkmıyor; üçüncü gün Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'i Bakanlar Kurulu toplantısına çağırıyordu. Türk-Fransız görüşmeleri konusunda Bakanlar arasında ayrılıklar başgöstermişti. Yusuf Kemal,

---

5691 FO, 371/6535/E. 12380, Cabinet 84(21); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213-216

5692 Ömer Kürçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 213. Zira Harington'un "aldığı istihbarat, Mustafa Kemal'cilerin hergün biraz daha güçlendiklerini haber veriyordu. Ruslar az da olsa kendilerine malî yardımda bulunurken, Fransızlar ve İtalyanlar da artık etki alanlarında kendilerine yaramayacak olan silahları Mustafa Kemal'e veriyorlar, böylece Turkiye'nin gelecekteki yöneticilerinin gözüne şirin gözükmeye çalışıyorlardı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 199.

azınlıklar konusunda Misak-ı Millî'ye karşıt olarak Fr.-Bouillon'a ödün vermek isteyen Ali Fethi'ye karşı çıkıyor; Bakanlar Kurulu Ali Fethi'den yana geçince; Yusuf Kemal, görevinden çekilmek tehdidini savuruyor, ama Mustafa Kemal onun tarafını tutuyor ve Ali Fethi'yi görüşmelerden çekere Fr.-Bouillon'la tek başına görüşmeleri sürdürmesini Yusuf Kemal'e gizlice öneriyordu.

Yusuf Kemal'i BMM de destekliyordu. Azınlıklara üstün haklar verilerek, Misak-ı Millî koşullarından fedakârlık yapılacağını duyan BMM galeyana gelmişti. Ama çok geçmeden Fr.-Bouillon, bu konuda Paris'e danışarak Türk koşullarını kabullenmesi için yeni teklif alıyor; azınlıklar konusunda Misak-ı Millî koşullarını kabul ediyordu.[5693]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının haftalık raporundan: *Artan güçleriyle Mustafa Kemal ve taraftarlarının mağrur oldukları şüphesiz. Milliyetçiler en fazla İngiltere'ye karşı sert bir tutum* sergiliyorlar. *Milliyetçiler Fransa ve İtalya'yla ayrı ayrı görüşmeler yaparak (Fransa ve İtalya'yı) İngiltere'den ayırmağı tasar*lıyorlar *ve ondan sonra yalnız kalacak İngiltere'nin kendiliğinden Ankara'ya yanaşacağını umu*yorlar.[5694]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Roma'daki TBMM mümessili Cami (Baykurt) ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) şifreli yazışmalarını ele geçirdi: *Roma'daki Ulucçu temsilci Cami Bey'le Yusuf Kemal arasında, Türk-İtalyan ilişkileri konusunda yapılan telyazışmaları, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Örneğin, Yusuf Kemal'den Cami Bey'e, telyazısı, Ankara, 29.7.1921: İtalyan'larla İngiliz'lerin anlaştıkları yolunda söylentiler hakkında; Cami Bey'den Yusuf Kemal'e telyazısı, Roma, 7.8.1921: yukarıdaki tele yanıt ve 12.8.1921: Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırma önerisi; Salih Paşa'dan Mustafa Kemal'e, Roma, 20.8.1921: daha ılımlı olmasını ve Doğu'yla Bolşevik'lere güveneği yerde, Batı'yla anlaşmaya varmasını öneriyordu; benzer telyazıları: Fransa ile İtalya'yı yitirme kaygısını yansıtıyordu*.[5695]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Hindistan Sömürge Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi. Bombay'dan Osmanlı Bankasına 10 bin sterlin gelmiş. Banka, bu paranın Mustafa Kemal'e gönderilip gönderilemeyeceğini soruyor. Curzon, İngiliz hükümetinin bu işe karışmayacağını bankaya bildirmek niyetinde. Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu'nun görüşü nedir?*[5696]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Maliye Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e para yardımı. Bombay'dan Mustafa Kemal'e gönderilen 10 bin sterlin konusunda Maliye Bakanlığının görüşü nedir?*[5697]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold: *Mustafa Kemal'in durumu güçlendi. Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli üzerinde direniyor. Meclis'te Müdafaai Hukuk grubu Mustafa Kemal'i destekliyor. Mustafa Kemal'in muhalifleri ise Yunanlarla müzakereye girişmeyi savunuyorlarsa da önleniyorlar*.[5698]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türk Milli Meclisi, Ankara'da yaptığı toplantıda, Türk-Yunan barışı ve müttefiklerle ayrı ayrı barış için Türk tarafının şartlarını belirlemiştir. Müttefiklerle yapılacak ayrı barış antlaşmalarında Türk tarafının şartları şu şekilde belirlenmiştir*:

5693 FO/6476/E 12085 & E 12088; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 200-201.

5694 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 209.

5695 FO 371/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 193-194.

5696 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXX.

5697 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXX.

5698 FO, 371/6476; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 431.

1. Müttefiklerin Türk-Yunan savaşı sırasında mutlak tarafsızlığı
2. Müttefikler tarafından Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınması
3. Kapitülasyonların kaldırılması
4. Yunanlıların tarafsız bölgeleri tamamen boşaltması.[5699]

2 Kasım 1921. Londra'daki görüşmede İngiliz Başvekil Lloyd George, *Yunan kahramanlığını övdü* ancak *Yunanistan'a askerî kuvvet olarak yardım edemeyeceğini, fakat barışın gerçekleşmesi için elinden geleni yapacağını* Yunan Başvekil Gunaris'e belirtti.[5700] Gunaris ve Baltazis, *Yunan Hükümetinin Müttefiklerin arabulucuğunu kabul ettiğini Curzon'a söylediler*.[5701] Dimitris Gunaris, Lloyd George'den istikraz talebinde de bulundu:

> Gounaris tarafından yapılan başvuru, Lloyd George'un Yunan atının desteklenmeye değer olduğu yolundaki görüşü konusunda Dışişleri Bakanlığı'nda ciddi kuşkular uyandırmıştı. Ama Yunanlılar Curzon'un hazırladığı Yakın Doğu Konferansı'na kadar ayakta tutulamazlarsa, İngilizlerin elinde Ankara'ya zorla kabul ettirilebilecek haklı bir barış anlaşması için "koz" kalmayacak, böylece de Boğazlarda ve daha doğudaki Musul yöresinde çıkarlarını koruyamayacaklardı. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı Müttefikler tarafından Aralık 1920'de konulan parasal ablukaya karşı gelmemek koşuluyla, Yunanlıların borç isteği hakkında görüşmelerde bulunmak için yollar aramaya başladı. Ama Curzon, Fransızları gücendirmemek için olumlu bir harekette bulunmayı reddetti.[5702]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* yayınladığı başmakalesinde *İngiltere'nin Ankara ile anlaşmasını istiyor*:

> Yunanistan'ın Küçük Asya hareketi, kesin olarak başarısızlığa uğramıştır. Sevr Anlaşması kaldırılmıştır. Yunanlıları Küçük Asya'yı terketmeğe ikna zamanı gelmiştir. Türk-Yunan anlaşmazlığı uzadığı sürece hergün müşkülatımız ve masraflarımız artmaktadır. İstanbul'da Müttefiklerin baskısı altında bulunan ve kukla durumunda olan Türk hükümetinin hiç bir değeri ve önemi yoktur.[5703] Türkiye'nin gerçek temsilcisi olan tek hükümet, MUSTAFA KEMAL'inkidir. Yurtdışında İngiliz Hükümetinin Yunan isteklerine bir miktar sempati duyduğu ve onların Türklere saldırmasını desteklediğine dair bir izlenim vardır. Bu izlenim -bugün için inanıyoruz ki yanlıştır- kararlı bir şekilde giderilmelidir. Yunanlılara verebileceğimiz en iyi hizmet, onları, imkansız taleplerini hemen terk etmeleri için ikna etmektir. Türkler ve Yunanlılar arasındaki ihtilafın uzadığı her gün, Mezopotamya, Kürdistan, Orta Doğu'dan Hindistan'a kadar olan yerlerde sorunlarımızı ve harcamalarımızı çoğaltmaktadır.[5704]

5699 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

5700 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 127.

5701 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 347. "Artık Gounaris, bir anlaşma yolu aramak yükünü kendi omuzlarından Lord Curzon'un omuzlarına atmıştı. Venizelos yanlılarının Gounaris ve arkadaşlarına yönelttikleri suçlamaların başlıcası, Yakın Doğu konusunda bir anlaşma yapmak için görüşmelerde bulunmak üzere Müttefiklere açık kart vermekle Yunan egemenliğine ve Yunanistan'ın hayati çıkarlarına ihanet ettikleri noktasında toplanıyordu. Bu suçlama haklı değildi. Davalarını Müttefiklerin ellerine bırakırken, Yunanlılar, arabuluculuğun sonuçlarını kayıtsız şartsız kabul edeceklerini söyleyip kendilerini bağlamamışlardı. Gounaris de, Yunanistan'ı kendi başına sağlayamayacağı daha uygun koşulların sağlanması için Curzon'un önerilerini kabul etmişti."

5702 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 348.

5703 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 128.

5704 The Times, 2 November 1921, *The crisis in the Near East*; Aktaran: Ebru Boyar. (2009). Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (36), s. 314. *The Times*, Mustafa Kemal'in adını büyük harflerle ("MUSTAFA KEMAL") yazmıştır, fevkalâde dikkat çekicidir. Bu babda zikretmek istediğimiz bir mesele var. Kemalist tarih yazıcılarında yaygın olarak görülen iki nakisa bulunuyor: (i) Kısmî iktibaslar diğer mühim delilleri dışlıyor. (ii) Çeviride kelime tercihleri anlam çarpıklığına yol açıyor. Örneğin Zeki Sarıhan "İstanbul'da Müttefiklerin baskısı altında" yazarken Ebru Boyar "İstanbul'da Müttefiklerin koruması altında" yazmaktadır. "Baskı" ile "koruma" arasındaki fark korkunç derecededir. Makalenin İngilizce aslındaki kelimenin ne olduğuna bakılmalıdır.

3 Kasım 1921. Müttefikler tarafından emrivakiyle kurulmaya çalışılan Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harb hakkında *Osmanlı Hükûmeti 3 Kasım 1921 tarihinde verdiği cevapta alınacak tedbirin gerek Bab-ı Âli ve gerekse Türk ahali üzerinde pek elim bir his uyandıracağını beyan etti. Bunun hukuk cihetinden ve geçmişteki emsalleri göz önüne alındığında asla kabul olunamayacağı bildirildi. Zira İstanbul'un işgalinin hiçbir dayanağının olmadığı, harb yoluyla işgal halinde bile mahalli mahkemelerin yargı hakkını serbestçe yerine getirmesinin hukuki kaidelerden olduğu ve işgal ordularının buna müsaade etmesi gerektiği ayrıca Lahey Mukavelenamesi'ne bağlı nizamname ahkamında dahi bu konuda herhangi bir ibare bulunmadığı bildirildi*.[5705]

Britanya Harbiye Nezâreti, hükümet-i hazıraya muhtıra tevdi etti. Muhtırada, Britanya Genelkurmay Başkanlığının şu notu düştüğü belirtiliyor: *Yunanlılar Anadolu'da savaşı sürdürmekle bir şey kazanamayacaklar, bir an önce Türklerle müzakerelere* başlamamız gerekmektedir.[5706]

> Türklerin de kış saldırısına geçebilecekleri belirtiliyor. Malta sürgününden kaçan Ali İhsan Paşa'nın Afyonkarahisar bölgesindeki Birinci Ordu Kumandanlığına atanması da kaygı yaratan bir başka nokta. İngiliz askeri otoritelerine göre, Ali İhsan Paşa "parlak ve deneyimli bir kumandan". Ruslara ve İran cephesinde General Maude ve Marshall'a karşı harekattan deneyimi var. Sert kış harekâtı için özellikle yetenekl[i]. Kış saldırısı âdeta kaçınılmaz gibi görünüyor.[5707]

Llord George, Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltacis'i makamına kabul etti. *İngiltere Başbakanı'nın iki yüzlü diplomatik yanıtları*na muhatap oldular.[5708] Yunan heyeti, *Curzon'u "görgüsüz ve acımasız", George'u da " iki yüzlü" buldular*.[5709]

Lord Curzon, Londra'daki Fransız Büyükelçi Kont de Saint-Aulaire'yle mülakat etti. Franklin-Bouillon Muahedenamesine ilişkin mütalaasını anlattı.[5710]

İngiliz Hariciye Nezâreti, Hindistan Sömürge Nezâreti'ne ve Maliye Nezâreti'ne birer muhtıra gönderdi: *Mustafa Kemal'e iletilmek üzere, Bombay'dan Osmanlı Bankasına 5 bin sterlin daha yollanmış. Maliye'nin ve Hindistan işlerinin görüşü nedir?*[5711]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya yönetimi *Batılı devletlere saldırırlarsa, Kemalistlerin Kafkasya'yı istilâ edecekleri yolunda* Franklin-Bouillon Muahedenamesinde *gizli bir bölüm olduğuna inan*ıyor ve *kuşkusunu sürdürüyor*.[5712]

5705 BOA, HR.SYS, 2599/ 10, lef. 3-5; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 660.

5706 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXII.

5707 FO, 3171/6535/E. 12381; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 233.

5708 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439.

5709 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 7.

5710 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 217.

5711 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.

5712 FO/7902/E 10892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 187.

4 Kasım 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Ankara'daki kaynaklarından temin ettiği malumata göre 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Muahedenamesinin gizli ek maddeleri bulunuyor.[5713]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Tayms da nihayet hakikati anladı ve söyledi. Büyük İngiliz Gazetesi "Yunanlıları" Anadoluyu tahliye edecek derece tadil-i müddeiyata ikna etmek zamanı gelmişdir, diyor*.

5 Kasım 1921. Londra'dan mufarakat etmiş bulunan Korgeneral Haringston, İstanbul'a muvasalat etti.[5714]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, 20 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillion nâm-ı diğer Ankara Andlaşması hakkında yazı neşretti: *Vaziyeti büsbütün değiştirdi. Kemalist hareketi şimdi dehşetli bir kuvvettir*.[5715] Bir başka haberinde *Batum'da İttihat ve Terakki Ahali Sovyet Fırkasına istihale eden Enver, Halil, Küçük Talât ve Dr. Nazım taraflarından imzalanan bir beyannameyi bildirmektedir*.[5716]

Fotoğraf. *(Tayms) gazetesinin (Londra)daki idarehanesi ile (Tayms)ın ve diğer (50) gazetenin sahibi olan Lord (Nortkılif)* [Tevhîd-i Efkâr, 4 Teşrîn-i sânî 1921, s. 1].

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge'ye uzun bir nota göndermek suretiyle Fransız Hükümetini protesto etti[5717]:

> Bu notayla, Ankara Antlaşması'nın maddelerine teker teker itiraz edildi. Lord Curzon'un kabine toplantısında ileri sürdüğü görüşler daha fazla genişletilip nota halinde yazıya döküldü. Böyle bir antlaşma imzalanacağının İngiltere'den gizlendiği ve imzalanan antlaşmanın İngiltere'de "hayret ve hatta kaygı ile karşılandığı" belirtildikten sonra teker teker maddeler üzerine Fransa'dan açıklama istendi. İngiltere'nin Ankara Antlaşması'na itirazları özetle aşağıdaki noktalar üzerinde toplanıyordu:
>
> Fransa'yla Ankara Hükümeti arasında "savaşın sona erdiğini" belirten birinci madde, 4 Eylül 1914 günlü İngiliz Fransız Antlaşmasına ve Kasım 1915 günlü Londra Paktı'na aykırıydı. Fransa, Büyük Millet Meclisi'ni Türkiye'nin egemen otoritesi olarak resmen tanımıştı. Antlaşmanın üçüncü ve sekizinci maddeleriyle Fransa, Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkları koruma ödevlerinden sıyrılmıştı. Azınlıkların korunması konusunda antlaşmaya özel bir madde de konmamıştı. Bu açıdan antlaşmanın beşinci maddesi yetersiz, altıncı maddesi ise Sevr Antlaşması'na aykırıydı, İskenderun bölgesinde Türklere özel haklar bağışlayan yedinci maddenin değiştirilmesi gerekliydi. Sekizinci maddeyle, Sevr Antlaşması'nın çizdiği sınır Türklerden yana değiştirilmiş, İngiliz ordularının işgal ettikleri verimli ve geniş topraklar Türkiye'ye devredilmişti. Bu maddeyle ayrıca, Musul ve Mezopotamya'nın güvenliği bakımından stratejik önem taşıyan Bağdat demiryolunu Türklerin kullanmalarına olanak verilmiştir. Nusaybin, Ceziret-ibn-Ömer Türkiye'ye devredilmişti. Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük antlaşması yapılacağını belirten on birinci madde konusunda Müttefiklere de danışmak lazımdı. On birinci madde Sevr Antlaşması'nın 294. maddesine ve Üçlü Antlaşma'nın Fransa'ya yüklediği ödevlere aykırıydı. Bütünüyle antlaşma "Müttefiklerin biri tarafından düşman bir hükümetle imzalanmış ayrı bir antlaşma" niteliği taşıyordu. Bu izlenim giderilmezse, "Müttefiklerin tam işbirliği politikasına olumsuz

5713 The Times, 4 November 1921, *Concessions to the Kemalists. Causes of uneasiness*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 315.
5714 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 234.
5715 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.
5716 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170-171.
5717 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.

> etki yapmaktan geri kalmayacak"tı. Bu bakımdan İngiltere, bütün bu noktalarda Fransa Hükümetinden "tam ve dostça açıklama" istiyordu.[5718]

6 Kasım 1921. İngiliz bahriye istihbaratı şefi Pandikyan'ın kontrolündeki ve yaklaşık 400 ton ağırlığınca silâh ve cephâne yüklü *Ararat* gemisi, İnebolu'ya ulaştı ve malzemeler limana boşaltıldı.[5719]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger) Fransız gazete *Petit Journal*e beyanat verdi. Ankara Hükümeti üzerindeki Sovyet nüfuzunun Ankara İtilafnamesiyle dengelendiği ifade edilmiştir ki bu çok mühim bir stratejik hedefti:

> Türkler, Fransanın kendileriyle (Ankara) İtilafnamesini imza eylemesini parlak bir nişane-i muhasalat ve muhadenet olarak telakki etmekdedirler. Fransa bu tarz-ı hareketiyle Türkiyanın, fakat millî hududları dahilinde yaşamak kudretini haiz müstakil bir Türkiyanın paydar olmasını arzu eylediğini isbat etmişdir. Fransa-Türkiya İtilafnamesi (Ankara) Hükümetine atf u isnad edilen ifratperverlik ve Bolşeviklikden tebrie etdirecek mahiyette bulunmaktadır ve hükümet-i mezkûre, Fransa ile akd-i sulh etmekle zevk için harb eylemediğini isbat eylemiş oldu. (Fas)dan Çine kadar bütün memleketler (Fransa-Türkiya) mukarenetini alkışladı ve bu suretle Fransanın en uzak bilad-ı İslâmda bile nüfuz ve itibarı tezayid etmiş oldu. Kafkasya ve İranda itilafnamenin akdi münasebet-i mübeccelesiyle şenlikler icra edildi.[5720]

7 Kasım 1921. Esir becayişi sonrası serbest bırakılan Alfred Rawlinson, İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington ile görüştü. Aynı gün *The Times*, *sağlam bir sulh* taleb etti.[5721]

> Rawlinson herhangi bir gazeteye İstanbul'da mülâkat vermekten kaçınmıştır. Başka bir zaman da: "Memleketimizin kaçınılamaz siyasetinin mümkün olduğu takdirde daima Türkiye ile dostane münasebetler kurmak mecburiyetinde olduğu fikrinde idim ve hâlâ da aynı fikirdeyim" demiştir. Rawlinson böylece askerlerinin de kendisiyle paylaştığı müstesna vasıflara sahip olduğunu gösterdiği gibi (Britanya askerlerinin en mükemmel geleneklerini de muhafaza ettiğini göstermiştir), siyasî basireti ile de temayüz etmiştir. 23 Ekim tarihli bu uzlaşma İngiliz-Türk münasebetleri tarihinin en hazin bir bölümünün kapandığı mânasını ifade etmiş olmaktadır.[5722]

Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzârı R. Rangabe, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota verdi: *Tevfik Rüştü, Moskova'dan bir milyon altın lira kadar borç sağlamış. Bu para savaş malzemesi için kullanılacak*.[5723]

TBMM Hükümeti, Müttefik fevkalâde komiserlere nota vererek *Müttefiklerarası Denetim ve Düzenleme Komisyonu'nun kurulması*nı *protesto* etti. *Sevr Antlaşması'nı uygulamak amacıyla alınan tüm tedbirlerin kaldırılması talep ediliyor. Bu, Ankara Hükümeti'nin Yüksek Komiserlerle, İstanbul'daki uygulamalardan doğan sorunlara ilişkin anlaşmazlık yaşadığı ilk konu*dur. *Ankara Hükümeti, Merkezi Hükümet ile sanki bir danışıklı dövüş içindeymiş gibi görünmekte*dir.[5724]

5718 FO, 406/48, s. 38-40, No. 18; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 217-218.

5719 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 133. TBMM Hükümeti emrindeki bahriye kuvveti 7.000 tona; Müttefiklerinki ise 250.000 tona tekabül etmekteydi: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 217. Müttefiklerin mestur biçimde fakat imtiyazlar karşılığında TBMM'ye ikmal koridoru açması fevkalâde mühimdir.

5720 Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Anadolu Rical ve Mümessillerinin Beyanatı: Türkiya-Fransa İtilafnamesinin Ehemmiyeti*, s. 1. *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde de neşredildi: *Çin'den ta Fas'a kadar bütün Şark, Türk-Fransız Muahedesi'ni alkışladı*: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 134.

5721 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

5722 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194.

5723 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.

5724 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 81.

8 Kasım 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Hindistan Sömürge Nezâreti'ne çok acele muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen para konusunda Mr. Montagu'nun görüşü nedir?*[5725]

Hindistan Sömürge Nezâreti'nden İngiliz Hariciye Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen 15 bin sterlin konusunda Curzon'un görüşüne katılıyoruz*.[5726]

Hindistan Sömürge Nezâreti'nden Hindistan Kral Naibliği'ne telgraf: *Mustafa Kemal'e iletmek üzere, Hindistan'dan Osmanlı Bankasına 15.000 sterlin gönderilmiş. İngiltere Hükümeti bu işe karışmayacak*.[5727]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. İstanbul'da *birçok subaylar beslenebilmek için her şeylerini satmışlar, açlık çekiyorlardı*r. *Birçokları bu yüzden Anadolu'ya gitmişlerdi*r.[5728]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Sir Graham Bower'in mektubunu neşretti: *Eğer Britanya'nın çıkarlarını ve dürüstlüğünü Yunan ihtirasları için kurban etmeyi kabul edersek, Yunanistan gibi fakir bir ülke bir fetih ve uzun süreli askeri işgal ve baskı politikasını yürütebilir mi?*[5729]

The Times haberi: *Parlamentodaki bir soru üzerine yurt dışındaki İngiliz askerinin dökümü açıklandı. (Kuzeybatı İran'dan çekilme bir ay önce tamamlanmıştı): İstanbul'da 5.200 İngiliz, 5.500 Hintli asker bulunuyordu. Mısır'da 13.800 İngiliz, 3.200 Hintli; Filistin de 4.400 İngiliz, 10.800 Hintli; Mezopotamya da 10.000 İngiliz, 50.000 Hintli asker vardı*r.[5730]

Vakit gazetesi *The Times* gazetesinden iktibas etti: *Sevr Anlaşması hukumden duşmuştur. Yunanistan muvaffak olamamıştır*.[5731]

9 Kasım 1921. Londra ziyaretinden İstanbul'a avdet eden İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un Türkiye basınına beyanat verdi: *Türkler ve Yunanlılar akl ve mantık sahibi milletlerdir. Bunlar sulhün, refah ve sa'âdetin, ticâret ve sanâyi'in diğer memleketlerde olduğu gibi kendi memleketlerinde de inkişâfını görmek isterler.* Harington'un ifadesine göre *İngiltere, Fransa, İtalya el ele hareket etmek isteselerdi* sulh akdedilebilirdi. Kendisi, *dâimâ muhâfaza etmiş olduğu bîtaraf-ı tam politikasına, ya'ni gerek Yunanlılara gerek Türklere muâvenet-i askeriyeden imtinâ' politikasına devâm etmek niyetinde* idi.[5732]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Lordlar Kamarasına beyanatta bulundu: *Rawlinson'un serbest bırakılmasını sağlamak için Türk taleplerini kabul etmeye karar verdik*.[5733]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de "Yeni Türkiyanın Ma'nâsı" nam "Mahmud Es'ad" imzalı baş makale neşredildi: *Dâhilde yeni idâre, yeni siyâsî vazıyet ihdâs etmesi zarûrî olan yeni Türkiya hareketinin iki cezrî ma'nâsı vardır. Birisi, yeni Türkiya halk devletidir. Diğeri, yeni Türkiya*

5725 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.
5726 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.
5727 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.
5728 FO 371/6497, E 1760/52/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 59.
5729 The Times, 8 November 1921, *Greek imperialism*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 317.
5730 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449, sonnot 7.
5731 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 135.
5732 Tercümân-ı Hakîkat, 10 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 14586, *Ceneral (Haringtonun Beyânâtı,* s. 1.
5733 The Times, 10 November 1921; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194, dipnot 59.

hârice karşı mütemeddin devletler hukuk-ı düvel esaslarından başka bir kayd ile mukayyed olamaz.[5734] Makalede ilginç bir biçimde "Türkiyalılar" ifadesinin sıklıkla kullanılmış olduğu görülüyor.

Osmanlı Bankası Londra şubesinden İngiliz Hariciye Nezâreti'ne muhtıra: *Mustafa Kemal'e iletilmek üzere Hindistan'dan 15.000 sterlin gönderildi. Bu parayı Mustafa Kemal'e transfer etmemiz konusundaki görüşünüzü tezelden bekliyoruz*.[5735]

10 Kasım 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. "Sevr Muahedenamesi" mevzubahistir. Başvekil Lloyd George, *Sevr'de önemli değişiklikler önermeye hazır olduğunu ifade* ediyor.[5736]

İstanbul Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf keşide eyledi: *İleride, ulusalcılar İstanbul'a ilerlemeye başlarsa, Fransa ile Kemalistler arasında imzalanmış olan antlaşma nedeniyle Fransızlar, ulusalcılara karşı alınacak olan enerjik önlemlere katılmayacaklardır. Bu denli bir durum ortaya çıkarsa, Fransızların ihaneti beklenebilir. Türk-Fransız Antlaşması, Müttefiklerin ulusalcılara karşı tutumlarının kökünü kazımıştır. Fransızların, güçlüklerimizi daha da artırmış olan bu hareketlerini haysiyetsizlik olarak nitelerim*.[5737]

Bâb-ı Âlî mümessili A. Şevki, Müttefik fevkalâde komiserlere nota verdi. *Yeni kaynaklar bulamayan hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans iste*mektedir.[5738] Müttefik fevkalâde komiserleri 10 Aralık'da red cevabı vereceklerdir.

Tevhîd-i Efkâr gazetesi, *The Times*in "Yunanistanın Anadolu macerâsının iflâs ettiğini ve Yunanistan için bulunduğu müşkil vaz'ıyetden kurtulmanın, ancak Anadoluyu terk ve tahliyeye mütevakkıf bulunduğunu" belirten haberini iktibas etti.[5739]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yaşanan gelişmeler karşısında, Gounaris'in yaptığı son tekliflerin ardından Yunan Hükümeti, Ankara Hükümeti ile belirli koşullar çerçevesinde bir ateşkes imzalamaya hazır görünmekte*dir *ve taraflar arasında müzakereler başlamıştı*r.[5740]

11 Kasım 1921. Harbiye Nazırı Winston Spencer Churchill, Irak Fevkalade Komiseri Percy Cox'a cevabî telgraf keşide eyledi: *Bu sırada, Türkiye ile barış yapmak konusunda daha önemli barış görüşmeleri yapılmakta olduğu için, Faysal'a Kemal'le görüşmesi iznini vermek olanaklı değildir. Bu nedenle, sükûnu korumak ve hudutta etkili bir varlık sürdürmek için elinizden geleni yapınız. Türklerin acil gayreti Batı'da Yunanlılarla uğraşmaktır, şu anda Kürtlerin cesaretlendirilmesini onaylamıyorum. Ayrıca, Fransızlarca da keskin bir tartışmaya tutuşmuş bulunuyoruz*.[5741]

İstanbul'da bulunan Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine gönderdiği mahrem telgrafında, Mustafa Kemal'le yakınlaşmak için *bir alternatif olarak telkin edebileceğim tek şey, Refet'i (Refet Paşa'yı), Şile'de veya İstanbul'da benimle görüşmeye çağırmak ve onun aracılığıyla Mustafa Kemal nezdinde, daha sonra (İngiltere Yüksek Komiseri) Sir Horace Rumbold'un yapacağı müzekereler için elverişli bir hava yaratmağa çalışmaktır*.[5742]

5734 Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 348, s. 1, sütun 1.
5735 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.
5736 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 275-276.
5737 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 305.
5738 FO, 371/6544, E 14190; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.
5739 Tevhîd-i Efkâr, 10 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3180-152, *(Tayms)ın Lisânındaki Tahvil*, s. 1.
5740 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
5741 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 304.
5742 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 213.

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İtilâf Devletleri aldıkları tedbirlerle Sevr'de öngörülen İtilâfçı organizasyon ve kontrol komisyonlarını teşkil etmeye başlamışlardı. 7 Kasım 1921 tarihinde İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderdiği bir telgraf ile bu uygulamaları protesto eden TBMM Hükûmeti, Sevr Antlaşması'na yönelik uygulamaların tamamının iptalini talep* etmiştir.[5743]

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Korgeneral Harington'dan farklı düşünüyor ve *Mustafa Kemal'e, İstanbul Hariciye Nazırı İzzet Paşa ve İstanbul'daki Ankara Temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla yaklaşmayı savun*uyor.[5744]

Bulgar Cyrille Kirtcheff, Curzon'un Siyasî Müsteşarı D. G. Osborne'yle tekrar temas kurdu. Temmuz ayında belirtmiş olduğu sulh şeraitini İngiltere kabul etmeye hazırsa *resmi bir heyet, tayin ettiğiniz yere gidip ön anlaşmayı imzalayacak*tır. *Hükümetinizin önünde şimdi, son iki yılda yitirdiklerini kazanma ve Ortadoğu'da Müttefiklerin en nüfuzlu üyesi olma şansı vardır*. Kirtcheff, mülakatçı Davidoff'u mektubun zeylinde takdim ediyor: *Dostum (Davidoff) Roma'da Mustafa Kemal'in en yakın resmi temsilcisiyle görüştükten sonra İsviçre'den buraya (Paris'e) geldi. Doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le hükümetiniz arasında özel bir anlaşma (arrangement) yapılmasıyla ilgili olarak size pek önemli açıklamada bulunmak üzere kendisine yetki verilmiştir... Kendisini Londra'da görmek isteyip istemediğinizi (...) bana bildirmenizi rica ederim*.[5745]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, İngiliz Harbiye Nezâreti'ne muhtıra gönderdi:

> 1. Anadolu'da Yunan subaylarının cesareti kırılmış. Yunan askerinin morali bozuk. Türkler onları rahatsız ediyorlar.
>
> 2. İstanbul Hükümeti aracılığıyla Mustafa Kemal'e yaklaşmak konusunda iyimser değilim.
>
> 3. Tek kaygım şu ki, Mustafa Kemal Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları ve Misak-ı Milli esasları gibi aşırı istekler ileri sürebilir. Rafet Paşa ile Şile'de ya da İstanbul'da görüşüp onun aracılığıyla Mustafa Kemal'i yumuşatmak aklıma geliyor.
>
> 4. Fransız askerleri çekilirse durumumuz güçleşebilir.[5746]

12 Kasım 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi:

> Harington, barış çalışmalarının hızlandırılmasını istiyor. Kemalistler uzlaşmaz bir tutum içinde. Ankara ile temasa geçmek için zaman pek elverişsiz. İzzet Paşa, İstanbul Hükümetinin Ankara'yı etkileyemediğini söylüyor. Ankara'ya yaklaşmak işini yalnız Fransızlara ve İtalyanlara bırakmak da sakıncalıdır. Resmî olmayan ajanlar kullanmak da öyle. En uygunu, Hamid Bey aracılığı ile Ankara'yla ilişkiye geçilebilir ve Kemalistlere şu yolda bir mesaj iletilebilir: "Herkes savaştan usandı. Herkes barış istiyor. Siz de gerçekten barış istiyorsanız, müttefik yüksek komiserleriyle görüşmek üzere tam yetkili bir temsilcinizi İstanbul'a gönderiniz..." Uygun görülüyorsa, Hamid Bey aracılığıyla Ankara'ya bu yolda bir telgraf çekebiliriz.[5747]

Yunan Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi:

5743 FO, 371/6535, E 12466 & E 12467; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 943.

5744 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 234.

5745 FO, 371/6477/E. 12580; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 226-228.

5746 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.

5747 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV- XXXV.

[D]üşünülen değişiklik, Sevr Antlaşması'nın İzmir'le ilgili temel ilkelerini değiştirmemeli[dir]. Yani, Türk olmayan nüfus, "Türk egemenliğinden ileri gelen tehlikelere karşı korunmalı"[dır]. Türk olmayan nüfus, Yunan işgalinden bu yana artmıştı[r]. Ocak 1921'e dek yalnız İzmir bölgesine 126.000 Yunan göçmeni yerleştirilmişti[r]. Bu göçmenler "Türk egemenliğinin tehlikelerinden" korunamazlarsa, yeniden göçmen olmak zorunda kalabilirler. Bu nedenle Yunanistan, İzmir bölgesinde "fiili güvenceler" istiyor. Sevr Antlaşması'nın Türklerin silahsızlandırılmasına ilişkin hükümleri uygulanamamıştı, Kemalist ordu silahlanabilmişti. "Türk yönetiminden koparılan topraklar tekrar Türk yönetimine geri verilmez" yolundaki ilkede gedikler açılıyor. Türkler, sanki bu ilke gücünü yitirmiş gibi umuda kapılıyorlar. "Yunan görüşü şudur ki, İzmir bölgesinde Yunan askerlerinin bulunması, kurulacak rejime Türklerin saygı göstermeleri için tek elverişli güvence olacaktır". Türk olmayan nüfus, Yunan askerleri tarafından korunmalı[dır]. Yalnız İzmir bölgesinde değil Marmara bölgesinde de Yunan askerleri bulunmalı[dır]. Bu sayede hem Türk olmayan ahali Türklere karşı koruna bilecek, hem de Avrupa'yla Anadolu arasında ulaştırma kolaylaşacaktı[r].

İzmir'den başka Anadolu'nun öteki bölgelerini de düşünmek gerekiyor. Türk olmayan nüfus yalnız İzmir bölgesinde yaşıyor değil. Öteki bölgelerde yaşayan Türk olmayan nüfus şimdi tehlike içinde. Çünkü o insanların bir kısmı Müttefiklerle ve Yunan ordularıyla işbirliği yapmışlardı. O bölgelerden gelen askerler, halen Yunan ordusunda hizmet ediyorlar. Yunanistan Hükümeti, o insanların da geleceğini güven altına almak için Anadolu savaşına girişmişti. Onlara karşı manevi borç içinde[dir]. "Bu azınlıkların korunmaları için özel tedbirler düşünülmeli ve Türkiye'ye empoze edilmeli". Bu alanda "Yunanistan, askeri vesair yükümlülükler almaya hazır.[5748]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Hind Hılâfet Cemiyeti liderlerinden mutezilî Ağa Han'ın beyanatını neşretti: *Türkler mağlûp edilemezler*.[5749]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti'nin Türkiye ile İzmir'in boşaltılması konusunda müzakerelere başlamaya hazır olduğu haberinin asılsız olduğu bildirilmiştir*.[5750]

13 Kasım 1921. İstanbul'dan Ankara'ya silâh, mühimmat, teçhizat, insan kaynağı sevkiyatı için Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*den iktibas edilen tavsiye haber, Müttefik sansürünün müsaadesiyle, neşredildi: *İstanbuldan Ankaraya (İzmit) tarikiyle karadan gitmek (İnebolu) tarikiyle denizden gitmekden daha seri' daha rahatdır*.[5751]

İngilizler, İstanbul ile Ankara arasındaki karayolu irtibatını tamamen kesecek bir işgale de müsaade etmemiştir. Hatta, İstanbul matbuatında, İstanbul'dan Ankara'ya denizyoluna nazaran karayoluyla daha kısa zamanda intikal edilebileceğine dair harita bile neşredilmiştir. Hatırlanacak olursa Kuvâ-yı Milliye perişan olmuş bir vaziyette iken Yunan Başkumandanı Paraskevopulos'un ordusuz Mustafa Kemal'i ortadan kaldırma teklifi (Temmuz 1920), İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne

Harita. *Nafia Vekili Ömer Lütfi Beğ tarafından (İnebolu) tarikine müreccah olduğu söylenen (Ankara-İstanbul) kara yollarını gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1921).

5748 Bilâl N. Şimrşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 208-209.

5749 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

5750 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

5751 Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3183-155, *İstanbul-Ankara Yolu Kısalıyor*, s. 1. Nafia Vekili Ömer Lütfi, 3 gün sonra istifa ettirilecek ve istifası Meclisce kabul edilecektir (Tevhîd-i Efkâr, 17 Teşrîn-i sânî 1921).

tarafından "İngiliz menfaatlarına mugayirdir" gerekçesiyle reddedilmişti. İngilizler; bir taraftan siyasî ihtilâf hatta iç savaş[5752] çıkartmış lâkin Harekât-ı Milliye'yi İttihad-ı İslâm ve Turancı cereyana sevkedebilecek tam bir boğma politikası uygulamamıştı, diğer taraftan da Mustafa Kemal grubunun önünü zımnen açmıştı.

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr*da "İngiltere de, Türkiya ile i'tilâfa mütemâyil" başlıklı haber neşredildi: *[Londra] mehâfil-i siyâsiyesinde İngiliz Hükûmetinin dahi Şark-ı Karîbdeki vaz'ıyetini muhâfaza içün tedâbir-i lâzımeye tevessülden geri kalmayacağı kana'atı hâkimdir.*[5753]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Mösyö Tuozzi beyanatta bulundu: İtalya Türklerle itilaf için Londra ve Paris Kabineleriyle hemfikirdir. Yunan ordusu akıbet isyan edecektir*.[5754]

14 Kasım 1921. Halife-Padişah Vahideddin'den İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Haringtон'a: *İzmir ve Trakya boşaltılmadan anlaşmaya varıla*maz.[5755]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Osmanlı Bankası'na muhtıra: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e havale edilen para konusunda İngiltere Hükümeti hiçbir işlem yapmayacak*.[5756]

İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankasındaki şahsî hesabına yatırılan 15.000 sterlin (yaklaşık 150.000 lira) nakdî bağış intikalini engellemedi.

> Osmanlı Bankası Londra Şubesi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Mustafa Kemal'e iletilmek üzere Hindistan'dan 15.000 Sterlin gönderildiğini haber vererek bu paranın Mustafa Kemal'e transferi konusunda görüş sordu. Bakanlık, 14'te, İngiliz Hükûmeti'nin bu konuda bir işlem yapmayacağı karşılığını verecektir. İngiliz Hükumeti, daha önce de bu soruyla karşılaşmış ve olaya müdahale edilmeyeceği talimatını vermişti.[5757]

Yarı resmî *The Times* gazetesinin haberi: *Anadolu savaşı hiç bir sonuç vermedi. Bu siyasete devam edemeyiz. Yunanlılar Anadolu'dan çıkmadıkça sağlam bir barış kurulamaz.*[5758] *20 Ekim muahedeye günlü* [Franklin-Bouillon İtilafnamesine] *dair münakaşa faydasızdır. Sulha muhtacız.*[5759]

15 Kasım 1921. *İstanbul'a geleli beri padişahla hiç görüşmemiş olan İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Sir Charles Harington, 14 Kasım'da huzura çıkarak padişahla özel olarak görüşmüş*tü*; bu görüşmeyle ilgili olarak 15 Kasım'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermiştir*:

> Padişahla görüşmemin amacı, kış mevsiminde ikamet edeceğim evi bana tahsis etmiş olduğu için ona teşekkür etmekti. Padişah, İstanbul ve Ankara yönetimlerini birleştirmenin önemine değinmiş ve yönetimdeki Sadrazamla (Ahmet Tevfik Paşa) bakanların bu konuda çalıştıklarını söylemişti. Sözlerini sürdüren padişah, Türkiye'nin savaşa girmesini daima intihar olarak nitelendirdiğini; İzmir'le Trakya

---

5752 "Türkiye tam bir karışıklık içerisindeydi. Mustafa Kemal adlı birinin başını çektiği Ankara'nın yeni milliyetçileri, padişah taraftarlarına karşı iç savaş yürütüyorlardı." Robert Neumann. (1938). *Zaharoff the Armaments King* (R. T. Clark, tran.) (p. 222). Great Britain, London: Readers' Union.

5753 Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3183-155, *İngiltere de, Türkiya ile i'tilâfa mütemâyil*, s. 1.

5754 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 143.

5755 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI, 78-79. "Harington padişahla görüştü. Padişah, İstanbul ile Ankara'nın yakınlaştırılmasını istiyordu. Ona göre İzmir ve Trakya boşaltılmadan barış yapılamazdı. Barış yapılınca yüzde on olan aşırılar dağılırdı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 37. Kemalist tarih anlatıcılarından Türk Tarih Kurumu mensubu, CHP Tek-Parti Manisa mebusu, sabık sosyalist Yusuf Hikmet Bayur ise "İstanbulda düşmanlara her türlü yardımı yapmağa hazır bir padişah [..] vardı" diyebilecektir: *Belleten*, Nisan 1937, Cilt 1, Sayı 2, s. 450.

5756 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXV.

5757 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 137.

5758 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 144.

5759 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

boşaltılmazsa hiçbir anlaşmaya varılamayacağını; Türkiye'nin, yüce bir imparatorluk olmasından sonra, kısıtlı bir krallık biçimine gelmiş olduğunu; bu devletin, kendi ulusal sınırları içinde, kendi işlerinin yöneticisi olmaktan başka bir şey dilemediğini; Ankara'daki "militanların" tüm ülkenin yüzde 10'unu bile temsil etmediğini ve adil bir anlaşmaya varılırsa onların ortadan silineceğini söyledi. Son olarak, Yunan işgaline karşı Türkiye'nin birleşmiş olduğunu vurguladı.[5760]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Kasım 1921 tarihli "Ankara ile görüşme olanağı" başlıklı bir muhtırası: *"Ankara'yı asıl kaygılandıran şeyin Rusya'nın Batı Avrupa ile anlaşması kuşkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler..."*[5761]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı, Refet (Bele) hakkında muhtıra kaleme aldı: *Rafet Paşa, tutsaklar işinde Mustafa Kemal ile İngilizler arasında aracı rolü oynadı. Harington da onunla görüşmek istedi. Paşa ılımlıdır. Geniş görüşlüdür. Milliyetçilerin en yetenekli liderlerinden biridir. Özel yaşamı kötü*.[5762]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporu: *1 Ekim'den beri, Fransız tüccarları ve İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya çok sayıda silah satışı anlaşması yaptılar. 9-19 Ekim günleri arasında da İstanbul'dan Anadolu'ya 1048 subay gönderildi*.[5763]

İngiliz ajanı *Traian* Satvet Lütfi (Tozan): *1921-22 yıllarında silah satın alma konusunda Mustafa Kemal Atatürk ile de konuştum ve akabinde Basil Zaharoff*[*] *ile müzakereleri başlattım. Lakin Zaharoff bir antlaşma yapmayı reddetti, bu sebepten dolayı silahları Fransa'dan satın aldık*.[5764]

Grace Mary Ellison: *Herkes bu cephaneyi* [Howitzer mavzerleri mühimmatını] *Fransızların verdiğini sanmaktadır. Fakat Türkler bize, İngiltereye, 5000 sterlin (bugünkü parayla) ödemişlerdir. Biz bu cephaneyi, Fransızlardan aldık, Türkler de İstanbul'daki İngiliz subaylarından almışlardı. Bir miktar*

5760 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 305-306. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5761 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

5762 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.

5763 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 146.

[*] Basil Zaharoff, şahsî menfaatine çalışan ve bu umurda devletleri kızıştıran karakterde bir silâh baronuydu: "Söylenebilecek, onun her şeyden önce bir iş adamı olduğudur. Zira Zaharof sonsuz servetini, ticaret dehasına borçluydu. Çeşitli memleketlere silah satmaktaki ustalığına ve kurnazlığına dair, olağanüstü hadiseler bilinmektedir. Sonradan klâsikleşen, bir memleketi diğerine karşı kullanma metodunu kuran da odur. 1885 yıllarında, henüz iş hayatının başındaydı ve İngiliz Nordenfeld silâh fabrikalarının, bütün Balkanlar temsilcisi olarak Atina'da bulunuyordu. Bu, ilk gerçek denizaltıyı yapan şirketti. Yaptığım satmak istiyor, ama büyük devletler arasında bir alıcı bulamıyordu. işte bu sırada Zaharof harekete geçti: önce vatanı olan Yunanistan'ı bir denizaltı almaya kandırdı. Sonra İstanbul'a gitti ve Yunanistan'ın elinde bir denizaltı bulunmasından doğan tehlikeden bahsederek, türkleri de bir denizaltı satın almaya razı etti. Bundan hemen sonra Paris'teki rus ataşe militeri firmanın temsilcisini arıyacak ve denizaltı edinen boğazların bekçisine karşı, bir kaç denizaltı da onlar ısmarlayacaktı. Zaharof üstelik 1912-1913 yıllarında Türkiye'nin, yani kendi memleketinin can düşmanının silâh yapımı ve deniz harp gemileri inşaatı organizasyonlarına da katılmıştı. *Ve birden öğrenildi ki, Zaharof, Société impériale ottomane: Compagnie de constructions maritimes, de docks et arsenaux (gemi, dokve tersaneler inşaat ortaklığı: Osmanlı imparatorluk Şirketi) adı altında Vickers ortaklığına, Haliç ve İzmit'teki tersanelerin tüm reorganizasyonu, 32.000 tonluk havuz tesisleri, bir okul, işçi ve memur evleri, hattâ bir cami inşaatı işlerini almak üzere, türk hükûmetiyle anlaşmaktadır*. [..] Petrakopulos'a 1914'te yazdığı mektuplarda Zaharof, vatanına ve başbakan Venizelos'a hizmet etme isteğinden ve gayretinden söz etmekte, ve yunan hükûmetini Türkiye'nin askerî hazırlıklarından haberdar etmek fırsatlarını kaçırmadığını söylemektedir. Türk askeri gücünün artmasına kendi eliyle katıldığına göre, Zaharof'un bu yaptığı da, gene bir memleketi diğerine karşı kullanmaktan başka bir şey değildi." Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 281-282.

5764 Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 127.

cephane de Fransız, İtalyan ve Ruslardan, hatta inanmayacaksınız Yunanlıların kendilerinden alınmıştı. Türkiye, nereden bulabilmişse oradan silâh satın almıştı.[5765]

Batı Cephesindeki silâh mevcudu: *66.732 tüfek, 518 hafif, 576 ağır makineli tüfek, 230 top*.[5766]

Akademik askerî tarihçi Erhan Çifci: *Türk ordusunun reorganizasyonunda dış yardıma başvurulan neredeyse her dönemde yardım alınan ülkeye ya da ülkelere askerî, iktisadi ve siyasi bağımlılığın arttığı görülmüştür*.[5767] İlginçtir, Çifci, 1919-1922 devresini, diğer bir deyişle TBMM Hükümetinin Müttefiklere bağımlı hale geldiğini mevzu etmemiş, vakıayı incelemesinin haricinde bırakmıştır.

Malta'dan tahliye edilen Hüseyin Rauf (Orbay), Ankara'daki Büyük Millet Meclisine kabul edildi. 2 gün sonra Nâfia (Bayındırlık) Vekili tayin edilecektir.[5768]

> Rauf Bey'in görüşleri İngiliz modeline göre belirlenmişti. Malta'da zorla oturtulmuş olması Anglosaksonluğa olan sempatisini çok azaltmışsa da, yine de İngiliz anayasasını demokrasinin en gelişmiş biçimi olarak görmekteydi. İngiltere modelini kendi ülkesine de uygulamak istiyordu; başta sembolik bir sultanın bulunması, yükselme hırsıyla dolu paşalara karşı sağlam bir denge öğesi olacaktı. Mustafa Kemal'e, bu cumhuriyetçiye ters düşen bu görüş, daha sonraları ikisinin arasının kesinlikle açılmasına yol açacaktır.[5769]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi W. S. Edmonds, TBMM Hükümeti'yle resmî münasebet tesis etme meselesine ilişkin muhtıra kaleme aldı:

> Türkler, Yunanları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askeri durumu pek öyle üstün değil.[5770]
>
> Sir H. Rumbold, 724 sayılı telgrafında pek haklı olarak Mustafa Kemal'le koşulları görüşmenin büyük sakıncaları olduğuna parmak basmaktadır. Mustafa Kemal, hemen, bizim olduğumuzdan daha kötü durumda bulunduğumuzu düşünecek ve şartlarını ona göre ileri sürecektir.
>
> Sir H. Rumbold'un, Ankara'nın blöfünden gereksiz yere etkilenmiş olduğu düşünülebilir. Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askerî durumları pek öyle üstün değil. Ama onları asıl kaygılandıran şeyin, Rusya'nın Batı Avrupa'yla anlaşması korkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler...
>
> Her durumda şunu teklif ederim: Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşması'nı protesto edişi bize, antlaşmada yapılacak değişiklikleri tartışmak üzere onun (Mustafa Kemal'in) kendisini İstanbul'a çağırma ve Sir H. Rumbold'un parmak bastığı dezavantajlardan kendimizi sıyırma şansını vermektedir…
>
> Orada kendisi (M. Kemal) ile, üç Yüksek Komiser; Yunan ve İstanbul Hükümeti temsilcileri arasında görüşmeler yapılabilir…
>
> Mustafa Kemal, kabul ederse ne âlâ, reddederse, o zaman Hindistan İşleri Bakanlığına ve başka eleştirilere yanıt verilmiş olur. Başlayan görüşmeler bir sonuç vermese bile, görüşmeler boyunca Mezopotamya üzerindeki Türk baskısı olasılığı herhalde daha azalır.[5771]

5765 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 99.

5766 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

5767 Erhan Çifci. (2022). *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi (1880-1960)* içinde (s. 478). İstanbul: Kronik Yayınları.

5768 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

5769 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 4, s. 22.

5770 FO, 371/6536/E. 12840; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 335.

5771 FO, 371/6536/E. 12840; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 237-238.

16 Kasım 1921. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), *Ankara'ya, Londra'dan Mustafa Kemal adına yirmi bin İngiliz Lirası gönderildiğini ve yardımın devam edeceğini bildirdi*.[5772]

Himmetzade Hüsnü yazıyor:

> 16 Teşrinisâni 337 (921) Çarşamba: Ziya Bey (Pandikyan'ın yanında tercüman) Harongton'un evelki gün huzura kabul edildiğini, mülakatın bir buçuk saat devam ettiğini, Türkçeyi az bilmesine rağmen tercümanlığın Kumandan Armistrong tarafından yapıldığını söyledi.
>
> İngilizlerin Ferit Paşa ile yaptığı mukavele 10 tarihli Maten gazetesinde intişar etmişti. Metni hulasaten şöyleydi.
>
> Ferit Paşa, memleketi İngiliz mandası altına koyuyor. İngilizlerde tamamiyeti mülkiyemizi Mondros mütarekesindeki hudut dahilinde tasdik ediyor. Boğazlar, İngilzlerin mürakebesine terk ediliyor, İstanbul makarri hükümet olarak kalıyor. Hükümet nim meşrutî bir şekilde olacak Irak, Filistin, Suriye, Kıbris ve Mısır üzerindeki hukuktan İngilzler namına feragat edilecek halife bütün islamlar hakkındaki mânevi nüfuzunu İngiliz Hükümeti emrine amade kılacak ve Padişah ile İngiliz Kralı arasında bir mukavele akdedilecek ve bu gayet mahrem tutulacak.[5773]

17 Kasım 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *1921 yılı sonlarında çalışanların yaklaşık üç buçuk aylık maaşlarını ödemeyen Osmanlı maliyesinin 6 milyon lira civarında açığı vard*ır.[5774]

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Davidoff adlı Bulgardan alınan mektup ilişiktedir. Kemalistler adına İngiltere ile görüşmeler yapmak istiyor*[5775]:

> A. Davidoff adlı bir Bulgar, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'le görüştü. İngiltere Dışişleri Bakanlığına ulaştırılmak üzere büyükelçiye gizli bir mektup sundu. 17 Kasım 1921 günlü bu mektubunda Davidoff, Mustafa Kemal Paşa adına İngilizlerle görüşmek istediğini bildiriyordu. Anlattığına göre, kendisi Türk siyasi çevreleriyle sıkı ilişkileri olan biriydi. Türklerin güvenini kazanmıştı. Eski Sadrazam Talât Paşa'nın da yakın dostuydu. Talât Paşa'nın kendisine verdiği bir de takdim mektubu vardı. Talât Paşanın vurulmasından sonra Davidoff, Ankara Hükümetinin Roma'daki Temsilcisi Cami Bey'le iki görüşme yapmış, ondan da bir mektup almıştı. Roma'daki Türk siyaset adamları, İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma yapılmasını kararlaştırmışlar, Mustafa Kemal Paşa da bu fikri uygun bulmuş, İngiltere ile temas kurma işiyle Davidoff görevlendirilmiş imiş. Cami Bey'in tavsiyesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa da Davidoff'un İngiltere ile temas kurmasını uygun bulmuş. Davidoff, Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmasını savunuyor, daha ayrıntılı konuşmak üzere, Londra'ya gitmek istiyordu. Lord Hardinge aracılığıyla İngiltere Dışişlerine yolladığı mektup özetle buydu. Davidoff, Kyrtcheff'in de kendisine çevirmenlik yapacağını bildiriyordu.
>
> Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge, Davidoff'un mektubunu Lord Curzon'a iletti. Kendisi *Milliyetçi Türkler adına Majesteleri Hükümetiyle müzakerelere girmek isteğinde* dedi.[5776]

5772 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 147.

5773 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 281-282. Himmetzade Hüsnü'nün 16 Kasım 1921 tarihli günlük kaydına nazaran, 12 Eylül 1919 tarihli sahte andlaşmanın üç maddesi bizce calib-i dikkatdir: 1) Hudud-ı siyasiyye, Mondros Mütarekenamesinin akdedildiği sıradaki hududlardır. 2) Boğazlar, Osmanlı Devletinden alınıb bir murakıbın hakimiyetine verilmişdir. 3) Irak, Filistin, Suriye, Kıbrıs ve Mısır toprakları üzerindeki haklardan feragat edilmişdir. Merkum üç madde, biraz tadilatla, Lozan Andlaşmasıyla kabul edilecekdir.

5774 FO, 371/6544, E 13049; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

5775 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.

5776 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 226-227.

Davidoff, Roma'da iken TBMM mümessili Cami (Baykurt) ile ve Paris'te iken de TBMM mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat'la (Belger) görüşmüştü.[5777]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Tayms Türkleri müdafaa ediyor*.[5778]

Fransa Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine Franklin-Bouillon Muahedenamesi hakkında taleb edilmiş izahatı uzun bir muhtıra suretinde gönderdi:

> Fransız notasında önce, "yanlış anlaşılmayı gidermek" için genel nitelikte açıklamada bulunuluyordu. Buna göre, Fransa, "Müttefiklerle Türkiye arasında, genel barış konusuna ilişkin bir antlaşma imzalamamıştı, Müttefikleriyle ve özellikle İngiltere'yle mutabık kalmadıkça da böyle bir antlaşma imzalamayacak"tı. Fransa, Müttefikler arası "tam işbirliği esprisine" bağlıydı. "Genel barış sorunlarını tamamen ayrı tutarak" Ankara Hükümetiyle bir anlaşma imzalamıştı. M. Franklin-Bouillon'un Ankara'ya yaptığı iki gezi hakkında zamanında İngiltere'ye bilgi verilmişti. İngiltere'den gizli tutulmamış olan bu gezilerden ilkinde Ankara'daki durum hakkında bir ön araştırma yapılmıştı, ikinci gezide de Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayı imzalamakla Fransa, "acımasızca kan dökülmesine son vermek" istemişti. Suriye mandasının kuzey sınırında Türkiye'ye "azıcık ödün" verilmişti ve bunlar da "milliyetler ilkesine uygun"du. Fransa, Türkiye'nin güney bölgelerinde 100.000 kişilik bir askeri kuvvet bulundurmak zorunda kalıyordu. Bu, Fransa için çok masraflı oluyordu. Öteki Müttefikler ise, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal ettikleri Türk topraklarının çoğunu boşaltmışlardı. Fransa'nın da Müttefikleri gibi davranarak Türkiye'nin güneyindeki kuvvetlerini çekmesi olağan karşılanm alıydı. Yalnız arada bir fark vardı: Öteki Müttefikler Ankara Hükümetiyle anlaşma yapmadan Anadolu'daki askerlerini çekmişlerdi. Fransa ise antlaşma yapmak durumunda kalmıştı. Çünkü şimdi Kemalist ordular çok kuvvetlenmişti. Ankara şimdi bir "saldırı ordusuna sahip" bulunuyordu. Ayrıca Suriye'deki Fransız kuvvetleri, Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetleri gibi Kemalist ordudan uzakta, güvenlik içinde bulunmuyorlardı. Bu nedenlerle Türkiye'nin güneyindeki Fransız kuvvetlerinin boşaltılması kararı anlayışla karşılanmalıydı.
>
> Genel nitelikteki bu "dostça açıklama"dan sonra Fransız notası, İngiltere'nin itirazlarına teker teker yanıt veriyordu: Ankara Antlaşması'nın birinci maddesinde "savaşa son verilmesi" yolundaki anlatım, antlaşmanın bir "barış antlaşması" olduğu şeklinde yorumlanamazdı. Ankara Antlaşması, Türkiye ile yapılmış bir "barış antlaşması" değildi. Yalnızca bir "Uyuşma" (Arrangement) idi. Bölgesel nitelikteydi. Bu "Uyuşma üstlendiği yükümlülükleri yerine getirebilecek, uygulatabilecek sadakate, yurtseverliğe ve otoriteye sahip bir iktidar" ile (Ankara Hükümetiyle) yapılmıştı. Ama bu antlaşmayı imzalamakla Fransa, Ankara Hükümetini hukuken (de jure) ya da fiilen (defacto) tanımış değildi. Ankara Antlaşması'nın Türkiye'yle yapılmış bir "barış antlaşması" olmadığı şuradan da belliydi: Fransız anayasasına göre, barış antlaşmalarının parlamentonun onayına sunulması gerektiği halde, Ankara Antlaşması parlamentoya sunulmamış, yalnızca hükümet tarafından onaylanmıştı. Yine antlaşmanın birinci maddesinde kullanılan "yüksek akit taraflar" deyimi ve Ankara Hükümetinin de jure tanındığı anlamı taşımıyordu. Bu deyimin bir tek "teamül ve geleneksel nezaket değeri" vardı. Kaldı ki, bu deyim Londra Sözleşmesi'nde de kullanılmıştı ve İngiltere buna şimdiye kadar hiç itiraz etmemişti.
>
> İngiltere, Ankara Antlaşması'nın üçüncü maddesiyle Fransa'nın Üçlü Antlaşma'sıyla yüklendiği ödevlerden sıyrıldığını ileri sürüyordu. Ama Fransa, Üçlü Antlaşma'yla "ilanihaye" sürüp gidecek bir işgalin yükünü üzerine almış değildi. Suriye sınırında çarpışmaların devam ettiği anormal duruma son vermek zorunda olduğunu İngiltere'ye de bildirmişti. Kaldı ki, İngiliz notasının hukuken dayanmak istediği Üçlü Antlaşma, onaylanmış bir antlaşma değildi, onaylanmamış olan Sevr Antlaşması gibi değiştirilebilecekti. Bu bakımdan Üçlü Antlaşma, yürürlükteki bir antlaşma gücünde sayılamazdı. Ankara Hükümeti, Fransız kuvvetlerinin çekilecekleri bölgelerdeki azınlıkları koruma işini yüklenmişti. Ama İngiltere, bunların Sevr Antlaşması'nın öngördüğü görevlerden farklı olduğunu ileri sürüyor, üzüntüsünü belirtiyordu. Oysa, Sevr Antlaşması'nın hükümleri Müttefiklerin tüm gücüyle bile Ankara Hükümetine empoze edilememişti. Fransa'nın tek başına

[5777] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 217.
[5778] Tevhîd-i Efkâr, 17 Teşrîn-i sânî 1337-1921, 3187-159, *Ağa Han,* s. 1.

bunları Ankara'ya kabul ettirememiş olmasından dolayı sitem edilemezdi. Sevr Antlaşması imzalanmıştı ama onaylanmamıştı.

İngiltere'nin itiraz ettiği noktalardan biri de, Ankara Antlaşması'yla İskenderun bölgesindeki Türklere özel haklar tanınmış olmasıydı. Ama antlaşmanın yedinci maddesi, manda rejimine aykırı değildi. Bununla Fransa, İskenderun bölgesinde, Arapça ve Fransızcanın yanı sıra Türkçenin de kullanılmasını kabul etmişti. Çünkü Türkçe, o bölgedeki "nüfusun büyük çoğunluğunun kullandığı dildi." Suriye'deki manda rejimi, çeşitli etkin grupları göz önünde tutmak durumundaydı. Bu bakımdan İskenderun bölgesindeki Türklere böyle bir "idari rejim" tanınmıştı.

Ankara Antlaşması'nın sekizinci maddesiyle Türkiye'ye bazı toprakların geri verilmiş olmasına da İngiltere itiraz etmiş, Fransa'nın tek başına bu topraklar üzerinde tasarruf etmeye hakkı olmadığını ileri sürmüştü. Çünkü bunlar, Müttefiklerin "ortak zaferinin rehini" sayılıyordu. Fransa önce şunu belirtiyorrlu ki, Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefikler başka Türk topraklarını da "rehin" olarak işgal ettikleri halde, daha sonra bunları boşaltmışlardı. O topraklar da aynı derecede önemliydi. Sonra, Suriye mandasından Türkiye'ye bırakılan topraklar gerçek anlamda Arap toprakları değildi. Burada Fransa 100.000 kadar asker tutarken Türkiye'nin öteki bölgelerindeki Müttefik kuvvetleri çok az altılmış bulunuyordu. Fransa'nın Kilikya'yı boşaltırken Suriye mandasından "birkaç parsel toprağı" terk edeceği Müttefiklerce bilinmiyor da değildi. Dicle ile Fırat arasındaki topraklara gelince, buralar zaten Müttefik kuvvetlerince işgal edilmemişti. Bundan başka manda idaresi Milletler Cemiyeti tarafından henüz onaylanmamıştı, Sevr Antiaşması da yürürlüğe girmiş değildi. Bu antlaşmanın çizdiği sınırların dokunulmaz olduğu ileri sürülemezdi. Bu nedenlerle Türkiye'ye toprak terk etti diye Fransa'ya sitem etmek yersizdi.

Ankara Antlaşması'nın dokuzuncu maddesiyle, Süleyman Şah Türbesinin mülkiyet hakkı "duygusal nedenlerle" Türklere bırakılmıştı. Antlaşmanın onuncu maddesiyle, Fransa'ya tanınan demiryolu imtiyazı Sevr Antlaşması'na aykırı değildi. Üçlü Antlaşma'yı da değiştirmemişti. Bağdat demiryolunun askeri amaçlarla kullanılacağı kaygısı da şöylece hafifletiliyordu: Bu demiryolunun bir parçası Suriye topraklarından geçiyordu. Irak'a karşı sevk edilmek istenecek Türk kuvvetlerini Fransa burada durdurabilirdi. Fransa Hükümeti ayrıca, Irak'a karşı düşmanca bir hareketi teşvik etmeyeceğine ilişkin İngiltere'ye "en kesin güvenceyi veriyor"du. Silahlı bir çatışma halinde Fransa, Bağdat demiryolunun Suriye'den geçen parçasında Türkleri durduracaktı. "Fransa'yla İngiliz İmparatorluğu arasındaki sıkı bağlar"; İngiltere'nin kaygılarını gidermeye yeterliydi.

17 Kasım günlü Fransız notasının son bölümlerinde İngiltere'ye biraz daha güvence veriliyordu. Burada belirtilcliğine göre Fransa, "Sevr Antlaşması'nın ve Üçlü Antlaşma'nın genel ilkelerinden ayrılmamıştı." İzmir ve Trakya üzerindeki Türk isteklerini desteklemek için gizli bir yükümlülük altına girmemişti. Genel nitelikteki sorunlara antlaşmada yer verilmemişti ve bunların barış antlaşmasında ele alınacakları tutanaklarda belirtilmişti. Türklere savaş malzemesi ya da para verme karşılığında Fransa'ya Türk jandarmasını teşkilatlandırma tekeli verileceği sözü verildiği yolundaki söylentilerse tamamen gerçek dışıydı. Fransa'nın Irak'a karşı İngiltere aleyhtarlığını teşvik edeceği kuşkusu da yersizdi. İngiltere-Fransa ilişkileri "çok samimi ve çok dostane"ydi. Fransa'nın "ilanihaye" Kilikya'yı işgal yükünü üzerinde taşıyamayacağını herhalde İngiltere haklı bulacaktı. Bundan sonra İngiltere'nin Ankara Antlaşması'na karşı itirazlarında ısrar etmeyeceği umuluyordu...[5779]

19 Kasım 1921. Curzon ile Yunan Başvekil Gunaris ve Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi Londra'da mülakat ediyorlar. Curzon, 12 Kasım tarihli Yunan muhtırasını tenkid ederek söze başladı:

1) Yunan temsilcileri, İzmir bölgesinin sınırlarını Marmara Denizi'ne kadar genişletmek istiyorlardı. Oysa Büyük Devletler, haziran tekliflerinde bile böyle bir söz vermiş değillerdi. 2) Yunanistan, İzmir bölgesinde kurulacak yeni rejimin Yunan askerlerince korunmasını istiyordu. Lord Curzon, ne böyle bir söz vermiş ne de yükümlülüğü kabul etmişti. Yeni rejimin nasıl kurulacağına Büyük Devletler karar vereceklerdi. 3) Muhtırada

[5779] FO, 406/48, s. 58-63, No. 24; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 218-221.

ayrıca, Anadolu'daki Hıristiyanların kaderiyle Yunan ordusunun ilgilenmesi telkin ediliyordu. Bu da Büyük Devletlerin takdirine kalmış bir işti. Lord Curzon bu konuda şimdiden bir şey söyleyemezdi.

Bunları söyledikten sonra Lord Curzon devam etti: Yunanistan, çıkarlarının korunması işini büyük devletlere bırakmış, arabuluculuğu kabul etmişti. Ama Ankara'nın bunu kabul edip etmeyeceği belli değildi. Franklin-Bouillon sözleşmesi işi kolaylaştırmıyordu. Hatta Türklerin uyuşmaya yanaşmayan sert bir tutum takındıkları seziliyordu. Türklerin tutumu, biraz da kış saldırısına bağlı olacaktı. Türkler saldırıya geçmeyi düşünüyorlarsa, bunun sonucunu bekleyebilirler, arabuluculuk ya da konferans teklifini geciktirebilirlerdi. Yok eğer saldırı olmazsa, kış içinde bir konferans toplanabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı, Yunan delegelerine, bir Türk saldırısı ihtimali bulunup bulunmadığını sordu. Gounaris, kesin bir şey söyleyemedi, tahminlerin değişik olduğunu belirtti. Varsayımlara göre Türkler, Fransa'nın Kilikya'dan yollayacağı silahları bekliyorlardı. Lord Curzon, Fransa'nın bunu yalanladığını açıkladı. Yunan delegeleri, bir kez daha yüksek perdeden konuşmaktan kendilerini alamadılar ve Yunan Başkumandanlığının "saldırı beklemekten çok saldırıya hazır olduğunu" ileri sürdüler. Sonra Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, Yunan muhtırasının İngiltere'ye yalnızca "bilgi için" sunulduğunu açıkladı.

Lord Curzon'la Yunanistan Başbakanı Gounaris arasındaki görüşmeler böylece sona ermiş oldu. Yunanistan, Büyük Devletlerin arabuluculuğunu kabul etmişti.

Lord Curzon, Yunan muhtırasını aldıktan sonra bundaki görüşleri Fransa ve İtalya'ya duyurmuş ve Yunanistan'ın isteklerini "tatminkâr olmaktan uzak" bulduğunu belirtmişti.[5780]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra: (i) *Ankara ile temas işini erteleyelim. İrlanda sorunu çözümlendikten sonra daha güçlü duruma geliriz.* (ii) *Kemalistler, bizim yöntemimizi kabul etmeyeceklerdir.* (iii) *Yine de temas aramam isteniyorsa yakında İstanbul'dan geçecek olan Bekir Sami'den yararlanabilirim*.[5781]

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Georgi Çiçerin, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti askerî mümessili General Mihail Frunze'ye ve Sovyet Rusya'nın Tiflis mümessili Legran'a mektub gönderdi. TBMM Hükümeti yetkilileri, Fransız-Türk Mukavelenamesi aleyhine Britanya tarafından açılmış seferberliğe Sovyet Rusya'nın da katkı verdiğini ima etmişlerdir:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Ukrayna SSC'nin Olağanüstü Vetkilere Sahip
Türkiye'deki Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye,
Tiflis'e Gönderdiği Mektubu

19 Kasım 1921

Ankara Hükümeti yetkilileri Natsarenus ile yaptıkları bir konuşmada, İngiltere'nin Fransız-Türk Anlaşmasına karşı kampanyasının, üçüncü bir gücün, yani Rusya'nın da katılması ile başladığını ima ettiler. Bu tahmin tamamen yersizdir. İngiltere ile olan ilişkilerimizi bilirsiniz, bunun için de böyle gizli bir anlaşmanın yapılması ya da tarafımızdan İngiltere'nin teşvik edilmesinin fiilen imkânsız olduğunu da bilirsiniz.

Biz defalarca şunu tekrar ettik durduk: Türkiye için Fransa ile barış anlaşmasının imzalanması yararlı görünüyorsa, bizim aleyhimize herhangi bir hareket varolmadıkça, Türkiye'nin durumunu düzelten her şeyi olumlu karşılayacağız. Şimdiye kadar Türkiye ile başka devletler arasındaki anlaşmalarda bize karşı herhangi bir düşmanlık sezilmiyordu. Türkiye kendi durumunu düzeltince biz yalnızca memnunluk duyacağız. Yalnızca Türk halkının çıkarı bakımından, Türk Hükümeti'nin ekonomik ödün verme yolunda fazla ileri gitmesine karşı üzüntü ve endişe duyabiliriz. Çünkü bunların sonucu olarak Fransa, Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmeye kalkacak ve böylece Türk ulusu Fransız sermayesinin buyunduruğu altına girebilecektir.

Türk millî önderleri, belki ekonomik ödünlerin ve Fransız sermayesinin ekonomik olarak ülkeye yerleşmesinin bütün sonuçlarını iyice göremiyorlar. Ancak bize düşen şey, sadece "platonik" olarak

[5780] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 209-210.
[5781] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.

> üzüntümüzü belirtmekten ibarettir, biz bunun dışında Türk ulusunun çıkarlarını düşündüğümüz gibi, Fransa'nın Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmesi karşısında endişe duyduğumuzu da saklamayız, çünkü bu durum önünde sonunda bizim için elverişli olmayan bir ortam yaratabilir. Durum ne olursa olsun, İngiltere'nin bu anlaşma aleyhine açtığı kampanyaya herhangi bir eylemle hiçbir şekilde katılmayız.
>
> Çiçerin[5782]

20 Kasım 1921. İtalyan hususî mümessil Alberto Tuozzi, hükümetinin onayıyla İngiliz hesabına da çalışmaktadır:

> Tuozzi, Ankara'da yaptığı görüşmelerde İngiliz esirlerin bir kısmının serbest bırakılmasını sağlamıştır. Sforza ile Curzon arasında Londra Konferansı esnasında Anadolu'daki İngiliz esirlerin kurtarılması konuşulmuş, Curzon, Sforza'dan yardımcı olmasını istemişti. Tuozzi, Ankara'da bu konu hakkında da görüşmeler yapmıştır. 20 Kasım akşamı yapılan görüşmelerde, Hariciye Vekaleti yetkilileri, değiştirilmek için İngiliz tutsaklarının ayın on dokuzunda İnebolu'ya getirildiklerini söylemişlerdir. Tuozzi'nin girişimleri sonucu İngiliz tutsaklar serbest bırakılmış ve Londra, İtalya Büyükelçiliğine teşekkür etmiştir.[5783]

Bu babda, ne kadar ilginçtir ki, Mustafa Kemal-Tuozzi mahrem mülakatları hâlâ aydınlatılmayı beklemektedir:

> Ne yazık ki, Mustafa Kemal Paşa ile Alberto Tuozzi arasında yapılan görüşmeden nelerin konuşulduğunu şimdilik tam olarak ortaya koyma imkanına sahip değiliz. [*Niçin? (Ö.F. suali)*] Bununla birlikte; elimizdeki bir belge, bu görüşme hakkında ipuçları vermektedir. İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, Doğu Akdeniz İtalyan Sefer Kuvveti Komutanlığı'na ve Rodos ve Oniki Ada Hükümetine 21 Ocak 1922'de bir yazı gönderilmiştir. Bu raporda, Tuozzi'nin Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Menderes Bölgesi'ndeki askerlerin geriye çekilmesi konusunda yaptıkları son görüşme anlatılmıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Tuozzi'ye, "İtalya'nın Anadolu'daki askerlerini tamamen geriye çekeceği hakkında verdiği sözü tutmadığını" söylemiştir. Tuozzi cevabında; "Ankara Hükümeti Hariciye Vekili'nin Roma'ya 'İtalyan askerlerinin Menderes Bölgesi'nde bulunmasının Milliyetçilere coğrafi avantaj sağladığını söyleyerek bölgenin tahliye edilmemesini istediğini' söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tuozzi'den, "Ankara Hükümeti'nin, bölgenin tahliyesinin en kısa zamanda gerçekleşmesini arzu ettiğini Dışişleri Bakanına iletmesini" rica etmiş, Tuozzi da, "Roma'ya döner dönmez bu isteği ileteceği konusunda güvence vermiştir.[5784]

21 Kasım 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *21 Teşrinisâni 337 (921) Pazartesi: Muaveneti Bahriye Grubu Başkanı Komodor Miralay Nazmi Beyin azliyle tevkifi ve Divanı harbe verilmesini İngilizler Bahriye Nezaretinden istemişlerdir. Bahriye Nazırı da yerine Cevat Bey namında birini tayin etmiştir. Harbiye Nazırı Harington ile görüşmüş ve bu görüşme samimi olmuştur. Harington Sevr muahadesinin tatbikine imkân olmadığını Harbiye Nazırına söylemiştir*.[5785]

Mustafa Kemal, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e haber vermeksizin TBMM Ardahan mebusu (İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî eski âzâsı) Hilmi'ye mektub vererek Enver'e göndermiştir:

5782 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 420. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5783 ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1662-7775; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 308.

5784 ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1673-7806; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 305. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "Türk-İtalyan mukalematının son safhaya dahilî olduğu (Ankara)dan bildirilmekdedir. Mustafa Kemal Paşa karargâh-ı umumîye azimet etmezden evvel İtalyan murahhası [Alberto Tuozzi] müşarünileyhle [Mustafa Kemal'le] müteaddid mülakatlarda bulunmuşdur." İkdam, 8 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Türkiye-İtalya: Türk-İtalyan Müzakeratı*, Numero 8854, s. 2.

5785 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 282. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Ardahan Mebusu Hilmi, (eski İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından) M.Kemal Paşa'nın mektubunu hamilen Enver Paşa ile görüşmeye, üç maddenin temini için Enver Paşa nezdine gidiyormuş. (1) Harp devamı müddetince Anadolu'ya Enver gelmesin. (2) Türklerle İngilizler müsâlaha yaparsa İslam âleminde İngilizler aleyhine propaganda yapmamak. (3) Harpten sonra da Enver Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.[5786]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin Bâb-ı Âlî'yle temaslarına mümessil tayin ettiği Yarbay Süleyman'ın şifreli telgraflarını ele geçirdi:

> 4 ve 12 Kasım tarihli istihbarat raporları, İstanbul'da "yetkili bir kaynağa" dayanarak, Ekim ayı sonunda Yarbay Süleyman Sırrı Bey'in, merkezi yönetimin daveti üzerine, Ulusçuların elçisi olarak Ankara'dan İstanbul'a ulaştığını ve Ulusçularla İstanbul yönetimi arasındaki kimi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için hükümet çevreleriyle temaslarda bulunduğunu bildiriyordu. Yarbay Süleyman, Damat Ferit'in Sadrazam'lığı günlerinde Ulusçuları asi olarak ilân eden fetvaların kaldırılmasını diliyor; ama Tevfik Paşa Kabinesi, 13 Ekim'de bu konuyu görüşerek Ulusçuları tanıtmaya gerek olmadığı kararını alıyordu. Yarbay Süleyman'ın İstanbul'da yaptığı temaslar ve Padişah'la Kabinesi'nin Ulusçularla olan ilişkileri konusundaki gizli görüşmeleri ve kararları ve nihayet, onun, 21 Kasım'da Ulusçu İçişleri Bakanı'na gönderdiği Kâmil imzalı telyazısı, aynen İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[5787]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Roma'daki TBMM mümessili Cami'ye (Baykurt) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bu telgrafı ele geçirmiştir. Yusuf Kemal, *Tuozzi'nin inatçı tutumundan yakınıyor; İtalya Dışişleri Bakanlığının, Türkiye'de saptanmış nüfuz bölgeleri üzerinde direnmeyeceğini Cami Bey'in daha önce Ankara'ya bildirmiş olduğunu hatırlatıyor; "olayların gerçek gelişimi" ve bu gelişmelerde İngilizlerin parmağı olup olmadığı konularında* bilgilendirilmek istiyor. Telgraftan anlaşılıyor ki *Kemalistler, İtalyanlara bazı ayrıcalık hakları vermekten yana, ama bu hakların, tanımadıkları özel nüfuz bölgelerinde uygulanmalarını kabullenmiyorlar*.[5788]

Bâb-ı Âlî'nin Londra mümessili Mustafa Reşid Paşa'dan İngiliz Hükümetine ve Yunan heyetine beyanat: *İzmirin tahliyesinden ve Trakyanın bilâ kayd u şart iadesinden başka bir esas dahilinde müzakerat icrası mümkün* değildir.[5789]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Yunanlılar çekilmedikce sulh imkânsızdır. Bunu (Tayms) söylüyor; İngiliz gazetesi, Yunanistanın hakîkî menfa'atlerine en büyük hizmetin, kendilerini Anadoludan çekilmeğe sevk etmek olduğuna kâildir*.[5790]

21 Kasım 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre Mart 1920'den Ekim 1921'e kadarki zaman zarfında Kemalistlerin Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî yardımların dökümü şöyledir: *1920 Temmuz'unda, 50 milyon altın ruble olması tasarlanan kredinin ilk taksidi olarak, 20 pud altın (yaklaşık 50.000 sterlin değerinde); Kasım 1920'de 2 milyon altın ruble; 1921 Nisan'ında 40 milyon altın ruble ve ek olarak Almanya'daki Türk*

Fotoğraf. *Bâb-ı Âlînin Londra mümessili Mustafa Reşid Paşa* (Tevhîd-i Efkâr, 21 Teşrîn-i sânî 1921).

[5786] Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (Y. Demirel, haz. & B. Karabey, çev.) içinde (c. 1, s. 761-762). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[5787] FO 371/6478/E 13179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 217.

[5788] FO/7881/E 147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 209-210.

[5789] Tevhîd-i Efkâr, 21 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3190-162, *Yunanistan Tedricen Yola Geliyor*, s. 1.

[5790] Vakit, 21 Teşrîn-i sânî 1921, Numero 1418, s. 1.

temsilcilerine gönderilen 1 milyon altın ruble; son olarak da Eylül 1921'de 500 okka altın (yaklaşık 90.000 sterlin değerinde).[5791]

> 15 ile 21 Kasım dönemini kapsayan İngiliz Gizli İstihbarat Raporu şu ilginç bilgiyi veriyordu: "Yunanistan'ın Küçük Asya'dan çekilmek kararını almış olduğuna dair çevrede dolaşmakta olan söylentiler, Yunan ordusunun disiplin ve moralini daha da kötüleştirmiştir. Şimdiki hareketsiz durumdan yararlanan Venizeloscu kışkırtıcılar, ordu arasında yönetimdeki rejime karşı memnuniyetsizlik yaratmaya çalışıyorlar. Beş hafta kadar önce görevinden istifa etmiş olan General Papulas'm istifası kabul edilirse veya Yunanistan'ın Anadolu'dan çekileceği söylentileri gerçekleşirse, ordu, Konstantinos'a karşı çıkacaktır... Venizelos partisine mensup Yunan 'Ulusal Savunma Örgütü'nün yürütme komitesi son günlerde yeniden örgütlenmiş ve daha etkili bir duruma gelmiştir. Gunaris'in Londra'ya yapmış olduğu ziyaret ve onun, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmak niyetinde olduğunu İngiliz yönetimine bildirmiş olduğuna dair söylentiler, Yunan ordusu ve özellikle kimi komutanlar arasında yönetimdeki rejime karşı kızgınlık ve memnuniyetsizlik yaratmış; onlar, bu aşağılayıcı geri çekilmeye epey içerlemişlerdir. Bu sırada, Küçük Asya'da yeni bir Yunanistan kurmayı amaçlayan ayrılıkçı bir akımdan söz edilmektedir."[5792]

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele), İnebolu'ya muvasalat etmek üzere Ankara'dan yola çıktı.[5793] Korgeneral Harington'un temsilcisi İngiliz emekli binbaşı müteşebbis Douglas Henry ile görüşecektir.

22 Kasım 1921. İtalya'da temaslar gerçekleştiren TBMM Hükümeti mümessili Bekir Sami'den (Kunduh) *Ajans Stefani*ye beyanat: *Bizim siyâsî planımız sâdece "Türkiyanın, tam bir istiklâl dâiresinde Türklerindir" düstûru ile hulâsâ edilebilir. Binâenaleyh ne Panislâmizm âmâlini taşıyor, ne de ecnebî düşmanlığı güdüyoruz*.[5794]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. *Ankara'ya yaklaşmanın "hiçbir yararı olmayacağını"* yazıyor. Zira Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Rumbold'a Ankara mahreçli bir telgraf sunmuştu. *Telgrafta, Ankara Hükümeti Londra Konferansına çağrılırken Yunan ordusu için zaman kazanılmış olduğu belirtiliyor, bu kez Ankara temsilcileri hiçbir koşul ileri sürmeden konferansa giderlerse yine aynı sonuç doğabileceği söyleniyordu. "Şu halde İngiltere ve Yunanistan bizim gibi samimi olarak barış isteğindeyseler, ancak Anadolu'yla Trakya'nın boşaltılması bunun bir kanıtı olabilir" deniyordu*. *Ankara Hükümetinin Milli Misak üzerinde ısrar ettiğini ve konferansı kabul etmek için de Anadolu'yla Doğu Trakya'nın boşaltılmasını ileri sürdüğünü belirttikten sonra,* Rumbold: *Ve ben artık Ankara Hükümetine yaklaşmanın hiçbir yararlı amacını göremiyorum*.[5795]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, *Ulusçu Ordu'nun İstanbul ve Batı Avrupa'dan sağladığı yardım* nam tasfilatlı muhtırayı Harbiye Nezâretine gönderdi:

> 17 Eylül 1921'de bir Fransız firması, Ulusçulara, üç grup halinde, Antalya ve İnebolu'ya indirilmek üzere, 100.000 Alman tüfeği öneriyordu. İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcisi General Pellé adına öneriyi yapan bir Fransız'dı. Ulusçular, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin yardımıyla, Fransa'ya gönderebilecekleri bir kurul aracılığıyla, bu silâhları teftiş edip deneyebileceklerdi. 1917 Alman Mavzer tipi iken değiştirilen bu silâhlar için 14 Ekim'de bir anlaşma yapıldığı, güvenili kaynaklarca bildirilmektedir. Bu silâhlar, süngüleriyle ve silâh başına 1.000 mermiyle birlikte, 15 Kasım'a dek Anadolu'ya teslim edilecektir. O tarihe dek 100.000 silâh teslim edildiğine inanılmaktadır.
>
> 20 Eylül'de, Gabriel de Lesta adlı bir Fransız, Ulusçulara, General Pellé'nin de ilişiği bulunan bir Fransız grubu adına 30.000 tüfek sağlamak için bir anlaşma imzalamıştır. Bu silâhlar, ilk taksit Osmanlı Bankası'nın yerel

[5791] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138-139.
[5792] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 306.
[5793] Tevhîd-i Efkâr, 27 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3196-168, *Refet Paşa*, s. 1.
[5794] Hâkimiyet-i Milliye, 14 Kânûn-ı evvel 1921, Numero 378, s. 2.
[5795] FO, 371/6536/E. 12878; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 239.

bir şubesine yatırıldığı günden itibaren, 31 gün içinde teslim edilecektir; ama bu işlemin bütünlenmesinde güçlükler çıkıyordu. Bu arada, Paris'teki ajanlar, Ulusçulara 1.350.000 İngiliz [fişeği] önermiştir; ama bir anlaşma yapılıp yapılmadığı bilinmiyor.

Paris'teki Türk kuruluna bağlı bulunan Reşat Nihat [Belger], 27 Ekim'de İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği aracılığıyla, Faik Sabri'den Ulusal Savunma Bakanlığı'na bir öneri gönderiyordu. Bu öneriye göre, çok sayıda süngülü silâh ve her silâh için 1.000'er mermi, İnebolu'de Ulusçulara teslim edilebilecekti. İstanbul'daki ajanlar, 7.7 santimetrelik top mermileri sağlamayı öneriyorlardı. Bu arada, Ulusçu ajanlar, silâh satın almak için İsviçre ve Londra'ya gönderiliyorlardı. Ekim ayı sonunda, Yarbay Mehmet Ali, Marconi telsiz firmasıyla görüşmelerde bulunmak üzere, Marsilya yoluyla İstanbul'dan Londra'ya gidiyordu. 27 Ekim'de, Nechatel'deki bir İsviçre firması, 51.000 tüfekle süngü ve 2.500 süngüsüz karabina tüfeği ve mermisi sağlamayı öneriyor; ama onların önerisi Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı yerine, İstanbul'daki İngiliz askeri gücünün karargâhına gönderiliyordu.

Bu sırada, Ankara, çeşitli cihaz, kış giysisi ve taşıt araçlarının sayısını artırmaya çalışıyordu. İvedilikle palto, askeri giysi, ayakkabı ve palto kumaşı sağlamaları için İstanbul'daki ajanlara Ekim başlarında buyruklar gönderilmişti. 100.000 Fransız giysisi öneren bir müteahhidin İnebolu'ya gitmesi için izin isteniyordu. Yine bu sırada, İstanbul'dan Akçeşehir'e çok sayıda at ve katır eyeri, üzengi ve gem gönderilmişti. Ekim ayında, Fiat firması, İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla, Ulusçulara açık ve kapalı arabalar sağlamak önerisinde bulunuyordu. İstanbul'daki depolardan sürekle silâh ve mermi kaldırılıyordu.

7 Ekim'de, İstanbul'daki İngiliz liman denetim yetkilileri, Fransız bandıralı *Adana* gemisine silâh yükleyen ve mermi dolu bir mavnayı yakalıyordu. 7.5 santimetrelik toplar, Haliç'teki bir depodan aşırılmıştı. 2/3 Kasım gecesi, İstanbul'daki Türk deniz (bahriye) katları, İnebolu'ya götürülmek üzere iki motorbota şunları yüklemişlerdi: 3 torpido, 2.40 santimetrelik projeksiyon, bir motor, 2 sandık yedek parça ve 3 sandık karbayıt -herhalde Deniz Bakanlığı'na yakın Bahriye deposundan. Yunan saldırısı günlerinde, Türk deniz katları, bu depodan savaş gereci kaçırıyorlardı.

Kemalist Ordusu'na personel sağlayan İstanbul'daki örgüt de eylemlerini artırıyordu. Ulusal Güçler'in İstanbul'daki yönetim komitesinin buyruğuyla her semti gezen bölge askeri kayıt yetkilileri, Eylül ayının son haftasından itibaren, 1875 ile 1902 yılları arasında doğan, Ankara, Kastamonu, Konya ve Sivas'lı erkekleri kaydediyorlardı. 9 ile 19 Ekim arasında şu kişiler İnebolu'ya gönderiliyordu: 680 teğmen ve asteğmen, 115 yüzbaşı, 21 binbaşı, 2 kurmay binbaşı, 4 yarbay, 1 kurmay yarbay, 1 Albay, 5 tabur memuru, 1 alay memuru, 13 sivil memur, 184 Ordu doktoru, 41 yardımcı; toplam: 1.068. Bu adamların çoğu, son zamanlarda er sayısında bir azalma olan Doğu Ordusu'na gönderilmişlerdir. 1 ile 20 Ekim arasında, İstanbul'dan Kocaeli grubuna şu kişiler gönderilmiştir: 312 astsubay, 44 yüzbaşı, 11 kıdemli subay ve 47 tıp subayı.

İstanbul'un Ayasofya semtinin Yerebatan imamı, 22 Eylül'de, Bağlaşık katlarına gönderdiği bir yazıda, o semtlerdeki erkeklerin zorla askere alınmasını semt sakinlerinin protesto ettiğini bildiriyordu. Bizzat imam, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensuptu.

Yukarıda belirtilen gerçeklerin ışığı altında, ve Ulusçuların aynı zamanda Rusya ve Kafkasya'dan da savaş gereci ithal etmiş olduğu göz önünde tutularak, onların Batı savaş kesimindeki etkilerinin artmış olduğu açıktır.[5796]

Sabık Sadrazam Damad Ferid, tekzibname neşretti:

Paris'te münteşir "Matin" gazetesinin 10 Teşrin-i sani tarihli nüshasında, hizmet-i devlette bulunduğum müteaddid defalarda İngiltere Devleti ile Bâbıâlî arasında bir muahede-i hafiyye akdedilmiş olduğu beyanile, bir sureti dahî neşredildiği görüldü.

[5796] FO 371/7923/E 76; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 225-227.

Şu rivayet, geçen sene tekzib edilmiş olmasına rağmen, bu defa da ne maksada mebni ise tecerrüd ediyor. Sırf tasniden ibaret olan ahidname-i hafî ve muhayyeli, birinci kelimesinden son kelimesine kadar tekrar ve son defa olarak tekzib eyledim.

Sadr-ı sabık Damad Ferid[5797]

23 Kasım 1921. Müdafaa-yı Milliye Vekaleti Müsteşarı Ali Hikmet'in (Ayerdem) Felah Grubuna keşide eylediği 23 Kasım 1921 tarihli ve 304 numaralı şifreli telgrafda belirtildiğine nazaran, mühimmat sevkiyatı mucibince İngiliz mutavassıtlara 5500 lira ödenmesi lazım geliyor:

Şifre / 304

F. G. 23 Terşinisâni 337

Türkiye ambarı sahibi Hüsnü Bey ahiren İnebolu'ya gelen mermiyat için buraca tediye edilmiş olan ücreti nakliyeden başka sevkini temin için İngilizlere 5500 liranın tesviye edilmesi lazım geldiğini ve Fransız nakliye kumpanyasının bu masrafı tanımadığı ve bu bapta F. G. nun da malumatı bulunduğunu söylemektedir. Malûmatınızın sürati işarı.

MM. Vekili namına
Müsteşar
Ali Hikmet[5798]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi neşrettiği yazısıyla *mümkün olduğu kadar süratle sulh müzakereleri*nin başlatılmasını taleb ediyor.[5799]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) *Vakit* gazetesine beyanat verdi:

Anadolu ibtidâdan beri tutduğu yolu ta'kîb etmekdedir. Bu yol hürriyet ve istiklâlimizi taleb etmekden ibâretdir. Misâk-ı Millînin ihtivâ etdiği mutâlebâtın tahakkuku için çalışıyoruz. Masrûf-ı mesâimizi kuvvetlendirecek esbâb çoğalmakda ve vaz'ıyetimiz gitdikce salâh kesb etmekdedir. Millet bugünkü harbin bir mevcûdiyet muhârebesi olduğunu idrâk etmişdir. Bu vesile ile hiç bir fedâkârlıkdan çekinmemişdir.

Hükûmetimiz muhtelif vesîlelerle ve en salâhiyetdâr ağızlar vâsıtasıyla ızhâr etdiği kuvvetimiz artdığı hâlde taleblerimiz tezyîd edilmemişdir. Biz millî maksadlarımızın husûlünden, yaşamak hakkımızın kabûl edilmesinden başka bir şey istemiyoruz. Yunanlıların lüzûmsuz yere îkâ' etdikleri zararların tazmînini taleb etmek hakkımız ve vazîfemizdir. Hükûmet bittabî bu noktada ısrâr edecekdir.

Emellerimizin istihsâlini gördüğümüz anda sulhun en büyük tâlibi biziz. Sulh te'sîs etdikden sonra Yeni Türkiyenin ta'kîb edeceği programa gelince, bu programın rûhu sulh ve sükûn içinde memleketimizin imârını, halkımının refâhını te'mîn husûsu teşkîl etmekdedir. Hükûmetimiz herkesle sulh ve müsâlemet dâiresinde münâsebât idâme etmek arzusundadır. Bugün mecbûr edildiğimiz muhârebeye hiç kimse ta'arruz mahiyeti atfedemez. Millet nefsini müdâfa'a etmekde, muhâfaza-i mevcûdiyet için çarpışmakdadır. Ma'mâfih müte'arızlarımız ta'arruzdan vazgeçdikleri, istiklâl hakkımızı tasdîk etdikleri gün bütün dünyâ ile sulh akdine hâzırız.

Vaz'ıyet-i hâriciyemiz iyidir. Şark dostlarımız ile münâsebâtımız gitdikce kuvvet bulmakda ve muhâdenetkârâne bir şekil almakdadır. Garb devletleri ile münâsebetimize gelince, bunların da bizimle anlaşmak istediklerine hükmediyoruz. Fransızlarla akdetdiğimiz i'tilâf, İngilizlerle mübâdele-i üserâ meselesinde gösterdiğimiz hüsn-i niyet tarafımızdan mümkün olan her şeyin yapılacağına delildir. İtalyan

[5797] Peyam-ı Sabah, 22 Teşrin-i sani 1337 (1921); Aktaran: F. Rezan Hürmen, *Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1993, c. 2, s. 278.

[5798] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 121.

[5799] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167.

> mümessili Mösyö (Touzi) ile müzâkeratda bulunmakdayız. İtalya-Türkiya iştirâk-ı menâfi'inin İtalyanlar tarafından takdîr edileceği ve İtalya ile de i'tilâf husûle geleceği ümîdindeyiz.[5800]

İngiliz Yüzbaşı Canningham ile görüşen Müdafaa-yı Milliye Teşkilatı mensubu Saffet'in 23 Aralık 1921 tarihli raporuna göre *Enver Paşa İstanbul'a padişah ve İngilizlerle görüşmek üzere bir temsilci göndermiştir. Temsilcinin padişahla ilişki kurmasını* İngilizler önlemiş, temsilciyi *Balta Limanı'nda Kaptan Maxwell'in yalısına yerleştirmişlerdir*. Raporda belirtildiğine göre *Enver Paşa'nın düşüncesi, Enver-İngiliz anlaşması ile Fransa ve İtalya İngiltere'yi yalnız bıraksa bile İngiliz-Alman ittifakının hazırlanabileceğidir.*[5801]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Harp olmazsa Ankara kahramanları yaşayamazlar, küflenirler, sönerler*.[5802]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor. *İngiliz Hükümeti, Babıâli'ye Türkiye ile Yunanistan arasında barış müzakerelerine Washington Konferansı'nın hemen akabinde başlamasını teklif etmiştir. Haberde, Yunanistan, İzmir'de Osmanlı yönetiminde Yunan bir valinin yönetiminin olmasını ve Trakya'da belirlenen sınırı kabul etmesinin beklendiği belirtilmiştir. Babıâli'nin barış müzakerelerinin temeli olarak bu teklifleri elverişli bulduğu ancak Kemalistlerin bu teklifi kabul etmelerinin beklenmediği ifade edilmiştir*.[5803]

24 Kasım 1921 evveli bir gün. Alfred Rawlinson, Winston Churchill'e rapor sundu:

> Türk milliyetçilerinin iktidarının pekişmesinde, Müttefik siyasetlerinin katkısı ne oldu? Milliyetçi liderlerin, Erzurum ve Sivas Kongrelerini takib eden devrede konumları güçlenmesine rağmen "ülke insanının genel desteğini kazanmak" konusunda zihinlerinde bir netlik olmadığı kanaatindeyim. Türk milliyetçileri, 1920 baharına kadar ciddi bir muhalefetle karşı karşıya idiler. Fakat 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın Müttefik desteğiyle İzmir'i işgali; 16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali; 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın ilanı sonucu, bu muhalefet büyük oranda dağıldı. Milliyetçiler, Yunan kuvvetlerinin kendileri için bir tehdit oluşturmadığından kesinlikle emindirler; "Müttefikler, Anadolu'da askeri harekâtlara girişmeye hiç bir şartta hazır" değildirler ve dolayısıyla müttefiklerin halihazırdaki politiklarından korkmalarına hiçbir gerekçe yoktu, ancak bu politika devam ettiği sürece tüm taleplerini elde etmekten daha fazla emin olacak ve bu sebeple daha azıyla yetinmeyeceklerdir.[5804]

24 Kasım 1921. Sömürgeler (Koloniler) Nâzırı Winston Churchill: *Dost bir Türk Devleti'nin cenahımızda* olması lâzımdır.[5805]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un *United Wards Club*daki beyanatı: *Türkiye, Türklerle meskûn olan yerlerde kuvvetli bir hükümet tesis edebilmek için lazım gelen kuvvet ve zindeliğe maliktir. Türkiye ile dostluk isteriz.*[5806]

5800 Vakit, 24 Teşrîn-i sânî 1921, Numero 1421, *Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Beğin (Vakit) Muhâbirine Beyânâtı*, s. 1.

5801 *TİTE Arşivi*, K. 39, F 14361. Ek. 6; Aktaran: Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi*, 2008, s. 140-141, dipnot 27.

5802 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 160.

5803 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225-226.

5804 Robert Olson. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (B. Peker & N. Kıraç, çev.) içinde (s. 118-119). Ankara: Öz-Ge Yayınları.

5805 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.

5806 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 161.

Roma'daki İngiliz mümessil Kennard, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İtalya Hariciye Nezâreti, Cavaliere Tuozzi Heyetine, *güç bir durumla karşılaşırsa, ivedilikle Ankara'dan ayrılmak yetkisini vermiştir*.[5807]

Roma'da bulunan TBMM gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami'nin (Kunduh) Avrupa matbuatına resmî beyanatı: *Ne İttihad-ı İslâmcılık ve de Avrupa düşmanlığı mevzubahis değildir, tam bir istiklâl dahilinde Türkiye Türklerindir!..*

> (Ajans Senfani) 24 Teşrîn-i sânî tarihile Bekir Sami Beğin beyanat-ı resmiyesini neşrediyoruz: "Bazı gazetelerin yazdığı gibi Türk-İtalyan itilafının i'lâsı hakikatle taban tabana zıddır. Mevzubahis itilafname henüz Millet Meclisinde müzakere bile olunmamışdır. Ankara Hükümeti, İtalyanın da Fransa gibi müzakerata ibtidarına intizar etmekdedir. Ankaranın, her iki memleketin menafiine uygun bir itilafın müzakeresine daima hazır olduğunu ve hatta bu babda müzakerata intizar etdiğini suret-i ta'biyede beyan edebilirim. Aynı zamanda Türkiyenin Yunanlılara karşı elde etdiği ilk askerî muvaffakiyetler üzerine mütekaddem itilafları feshetdiği haberi de kamilen yalandır.
>
> Bu muvaffakiyetler sadakat yemini etdiğimiz "Misâk-ı Millî"den fazla mutalebatda bulunacak kadar bizi sersem etmemişdir. Aynı suretle hiçbir şey de bizi Misâk-ı Mezkûreden inhiraf etdiremez. Siyasî planımız şu cümleyle hulasa olunabilir: "Tam bir istiklâl dahilinde Türkiye Türklerindir" Binaenaleyh ne İttihad-ı İslâmcılık ve ne de Avrupa düşmanlığı mevzubahis olamaz. Türkiyenin İtalyaya karşı beslediği hissiyata gelince, evvelce vâki olan birçok mülakatlarımda söylediğim gibi, Türkiyede İtalyaya büyük bir muhabbet perverde edildiğini teyid etmekden başka bir şey söyliyemem." (Jurnal Doryan)[5808]

Roma'daki İngiliz hariciyeci Kennard, 24 Kasım 1921'de, Londra'ya rapor gönderdi: *Bekir Sami Ankara'ya gitmek üzere yarın buradan ayrılıyor. Sanıyorum paralarının kıt olması ve Ankara nezdinde etkili olmamaları nedeniyle İtalyan hükümeti artık onlara pek sempatiyle bakmıyor, bu yüzden Kemalist delegasyonun buradaki durumu hayli zor.* [İtalya] *Dışişleri Bakanlığı'na göre Kemalist hükümet istikrarlı bir durumda değil, yalnızca Yunan tehdidi ile ayakta duruyor*.[5809]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *24 Teşrinisâni 337 (921) Perşembe: İngiliz Sütürten* [Stourton] *Hanri* [Henry] *ve daha bir kişiden mürekkep bir İngiliz heyetinin Rafet Paşa ile görüşmek üzere İnebolu'ya hareket edecekleri, fakat havadan dolayı henüz gidemediklerini, <u>İngiliz heyeti askeriyesiyle mülkiyesi arasında pek büyük ihtilaflar olduğunu ve hatta İngiliz mümessilinin, askerler ile görüşmeyiniz ve onlara itimat etmeyiniz dediği Hamit Beyden öğrenilmiştir</u>*.[5810]

25 Kasım 1921. İngiliz istihbaratı mahrem muhtırası: *Hüseyin Rauf'a, Ankara'da, Bayındırlık Bakanlığı'nın önerilmesi oldukça önemlidir, çünkü bu adam, Türkiye'de en namuslu politikacılardan biridir ve tutumu ılımlıdır. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara Kabinesi, pek yakında büsbütün değişecek ve tüm milletvekilleri Mustafa Kemal'in Ulusal Savunma Derneği'ne mensup olacaklardır*.[5811]

> İngiliz istihbaratı, Ankara ile sıkı ilişkileri olan İstanbul'daki ulusalcı bir kaynaktan sağladığı bilgiyi, 25 Kasım tarihli gizli istihbarat raporuna aktarmıştı. Bu rapora göre, 1921 yılı Kasım ayında Ankara'da siyasi bir fırtına kopmuştu. Halil ve Nuri paşalarla Kâzım Bey'in tutuklanmaları üzerine BMM'deki Enver partizanları büyük bir gürültü koparmışlardı. Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak yetkisinin üç ay süre ile yeniden uzatılması sorunu meclisin 4 Kasım 1921 günkü oturumunda görüşülürken büyük patırtı kopmuştu. İngilizlerin iddiasına

---

5807 FO/6478/E 12964; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.

5808 Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3201-173, s. 1.

5809 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 257.

5810 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 282-283. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

5811 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 219, 267.

göre, Mustafa Kemal, böylece, Türkiye'nin "diktatörü" biçimine gelmiş ve yaşamı boyunca Gazilik unvanı almamış olan ve ancak Başkomutan vekili olan Enver Paşa'yı da gölgede bırakmıştı.

Mecliste kimi "keyfi" davranışlar, hem illerde hem Ankara'da çok coşku yaratmıştı. Nurettin Paşa'nın görevinden çekilmesi, Mustafa Kemal'le İsmet Paşa arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştı. İsmet Paşa, bir komutanın, siyasi nedenlerden ötürü görevden uzaklaştırılmasından hiç de memnun olmamıştı. BMM'deki Mustafa Kemal yandaşları, meclisten memnun olmadıklarını öne sürerek meclisin dağıtılmasını istiyorlardı. Onların öne sürdükleri neden şu idi: bir saldırı hazırlanıyordu. Bunun başarılı olabilmesi için, Türk yüksek komutasının, her türlü uğraşılardan özgür bırakılması gerekiyordu. Ancak gerçek amaç, Mustafa Kemal ve yandaşlarının egemenliğini sağlamaktı.[5812]

Korgeneral Harington'dan İngiliz Harbiye Nezâreti'ne muhtıra: *Rumbold'un telgrafını gördüm. Ankara'nın uzlaşmaz olduğu görüşüne katılmıyorum. Karşılıklı kuşkuları gidermek gerek. Askeri bakımdan İstanbul'da güçlüklerimiz artıyor, müzakerelere tezelden girişilmelidir*.[5813]

Refet Paşa ile görüşecek İngiliz heyeti (Binbaşı Şütürten, Henry ve Bokingam) vapurla İstanbul'dan İnebolu'ya hareket ettiler.[5814]

Hariciye Nâzırı Curzon, Fransız Hükümetine tevdi edilmek üzere Paris'deki Britanya Sefarethanesine nota gönderdi. 5 Kasım tarihli protesto muhtırasına nazaran mülayim bir üslub mevzubahistir. Curzon, 17 Kasım tarihli Fransız izahat notasını *memnuniyetle* karşıladığını bildiriyor:

Fransız notasıyla İngiltere'ye verilmiş olan güvenceler özetleniyor, yazıya dökülüyor ve bunların "not edildiği" belirtiliyordu. Ayrıca, Fransa'ya teşekkür ediliyordu. Ondan sonra "tartışmayı uzatmak amacıyla değil, yalnız silinmeden kalabilecek yanlış anlaşılmaları gidermek niyetiyle" yeniden İngiltere'nin itirazları nazikane bir dille ileri sürülüyordu. Lord Curzon'un bu defa üzerinde durduğu konular şunlardı: Kilikya Hıristiyanlarının korunmaları, Bağdat demiryolunun Musul'a karşı askeri amaçla kullanılması, Fransa'nın demiryolu imtiyazları, genel barış antlaşmasıyla Ankara Antlaşması'nın da değiştirilmesi, Türkiye'yle barış yapılırken İngiliz-Fransız işbirliği ihtiyacı. Son olarak Lord Curzon, Yunanistan'la Türkiye arasındaki savaşa son vermek için yapılacak arabuluculuk konusundaki görüşlerini ayrıca bildireceğini belirtiyor.[5815]

Britanya Hariciye Nezâretinden Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge'ye telgraf gönderildi. Mustafa Kemal namına İngilizlerle gizli görüşmek yapmak için müracaatta bulunmuş *Davidoff'un mektubunun alındığı fakat kendisine cevap verilmeyeceği bildiril*iyor. *Yeniden İngiltere Büyükelçiliğine başvurursa Davidoff'a bu yolda cevap verilmesi isten*iyor.[5816]

26 Kasım 1921. Malta'dan tahliye edilen Celâl Nuri (İleri), Büyük Millet Meclisine takdim edildi.[5817] Böylelikle İngiliz casus Stern'in tavsiyesi tahakkuk etmiş oldu.[5818]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Teşrinisâni 337 (921) Cumartesi: Bu gün İngiliz heyeti (Binbaşı Sütürten, Hanri ve Bokingam) vapurla İnebolu'ya hareket etmişlerdir. Bu gün Harbiye Nezaretindeki İngiliz mümessili askerisi Harbiye nazırının yanına giderek (Kurzon'un Türklerin Yunanlılara itimat etmediği hakkındaki sözünden İngilizlere de Türkler itimat etmiyor demek istediğini ve Yunanlılarla artık anlaşma lüzumunu söylemiş, Nazır Paşa da Yunanlıların haksız olarak işgal ettikleri yerlerimizi tahliye ettikleri takdirde müzakerata girişilebileceğini söylemiş, İngiliz Askeri mümessili müzakereye girişildiği takdirde belki tahliye edeceklerini beyan etmişse de, Nazır Paşa tahliye etmeden*

5812 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 307-308.
5813 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVII.
5814 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 164.
5815 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 221-222.
5816 FO, 371/6580/E. 12737; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 229.
5817 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167.
5818 Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 1967, vol. XII, p. 135-137.

müzakerata girişilemiyeceğini, çünkü müzakerelerin aylarca devam edeceğini ve bu zamandan Yunanlıların istifade etmeye çalışmak ihtimali olduğunu izah etmiş. Bu malumat Anadoluya bildirilmiştir. Gazeteler Kilikya'nın tahliyesine ayın 28 inde başlanacağını yazıyorlar.[5819]

The Times gazetesi: *İzmir Anadolunun mahrec-i iktisadîsidir. Bu mahreci başka ellere vermek doğru mudur? Anadolunun işgali Yunanistanın iflası demekdir*.

> 26 Teşrîn-i sânî tarihli (Tayms) gazetesi Dersaadet muhabir-i mahsusunun (İzmir)den gönderdiği bir mektubu neşretmekdedir. Muhabir mumaileyh bu mektubunda diyor ki: "Yunanlılara terk olunan mıntıkanın sülüs-i ahalisinin Rum olub olmadığı şübhelidir. Yunanlılara terk olunan bütün saha tedkik olununca Türklerle gayrimüslimler arasındaki nisbetsizlik hâlen pek büyük görünmekdedir. [2 satır sansürlenmiştir.] Anadolu Osmanlıların tarihî yurdudur. Ve (İzmir) onun zarurî mahrec-i iktisadîsidir. Mahallî bir Rum ekseriyetinden dolayı bu mahrec-i Anadoludaki ekseriyetden başka ellere tevdi etmek doğru mudur?
>
> (İzmir) şehri Türklerin zamanında iken nezafet ve emn ü asayiş itibariyle daha iyi bir hâlde idi. Fakat siyasî veya askerî bir mucize vuku bulmayıb harb devam etdikce -ki devam edecekdir- ve Yunanlılar (İzmir)de kaldıkca ticaret gerileyecek, ordular memleketi yiyecek, demiryollarla köprülerin tahribi devam edecek ve Türkler, Yunanlılar arasında adavet kesb-i şiddet edecekdir. [3 satır sansürlenmiştir.] Yunan işgalinin iktisadî cihetine ve bunun (İzmir) üzerindeki tesiratına gelince bugün (İzmir)in İstanbul gibi harab-ı iktisadî tehlikesi karşısında olmadığı derhal teslim olunur. Fakat ticaret ve ziraat bütün Garbî Anadoluda harb ve netayici yani vesait-i nakliyenin fıkdâsı, emval ve emtianın noksanı, askerî müsadereler ve her şeyden ziyade birgül iktisadînin ikiye inkisam etmesinden dolayı ziyadesiyle tenakus etmişdir.
>
> Tekalif-i harbiye hububatın, bunları istihsal eden mıntıkadan ve (Uşak) ile (Afyonkarahisar) havalisinden ihracını men etmekdedir. Zaman-ı tabiîde kurumuş olan meyvelerden, bilhassa incirden (50.000) ton ihrac olunmakda idi. (Menderes) havalisinin harab ve turab olması ve incir istihsal eden sahanın yarısının Kuvâ-yı Milliyede bulunması bu sene yalnız (10.000) ton ihrac edilmesinin sebebini teşkil eder. Hususat-ı sairede dahi hâl bu merkezdedir.
>
> Yunanistanın daha vâsi bir saha işgal etmesi lüzumunu dermeyan eden Yunanlılar bugün az değildir. Çünki hadisat, (Sevr) Muahedesinin parçaladığı (Aydın)daki bugünki vaziyetin idamesi "iktisaden imkânsız" olduğunu isbat etmişdir. Garbî Anadolunun Yunanistan tarafından ale'd-devam işgali Yunanistanın iflasını ifade eder."[5820]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngilizler, Mersin'e (Adana, Türkiye'nin Asya kesimi) çıkmak üzere Kıbrıs'ta önemli miktarda kuvvet toplamışlardı*r.[5821]

27 Kasım 1921. Korgeneral Harington'un mümessili mütekaid Binbaşı J. Douglas Henry ile Mustafa Kemal'in mümessili Mirliva Refet (Bele) nezdinde İkinci İnebolu Mülakatı başladı. TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele), *yine İngiltere ile dostluk konusu üzerinde durdu. Türkiye'de geleneksel İngiliz dostluğu yine de büsbütün ölmemişti. İngiltere bir dostluk gösterisinde bulunursa, Türkiye'deki geleneksel İngiliz dostluğu yeniden canlandırılabilecekti*r. Refet, *böyle bir anlaşmayı arzuladığı için Türk-Fransız Anlaşmasını dört ay geciktirmişti*. *Binbaşı Henry kanalıyla İngiltere'den haber beklemişti. Ankara Anlaşması'nın tek kabahatlisi İngiltere'ydi*. Douglas Henry ise *bugünkü çıkmaz yarılmalı, ilk adım atılmalıdır* dedi. *General Harington'un o günlerde Londra'ya telkin etmeğe çalıştığı fikri de açtı ve Refet Paşa'nın doğruca General Harington'u ziyaret etmesini önerdi. General Harington'un böyle dostça bir ziyareti memnunlukla karşılayacağını; bunun resmî bir görüşme olmayıp, ileride yapılacak konferans için bir ortak zemin hazırlayacağını ve pek olumlu etki yaparak General Harington'un durumunu da kuvvetlendireceğini söyledi.* Söz sırası şimdi Refet'teydi. Refet, *böyle bir görüşme yapılmasının gerekli olduğunu belirtmekle beraber, General Harington'a konuşma*

[5819] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 283.

[5820] Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-i evvel 1337-1921, Numero 3201-173, *(İzmir) Yunan İşgalinde Mahvoluyor*, s. 1-2.

[5821] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 291.

yetkisi verilmedikçe ziyaretten bir sonuç çıkabileceğini sanmadığını da eklemiştir. Onun için, General Harington'un konuşmağa yetkili olduğu yolunda önceden güvence verilmeliydi. Douglas Henry, *böyle bir güvence verebilecek durumda olmadığını; görevinin dostça bir görüşme sağlamaktan öteye gitmediğini bildir*di.[5822] Korgeneral Harington, bu görüşmeden İngiliz Fevkalâde Komiserliğini haberdar etmemiştir zira ilkini baltalamıştı, yeni bir müzakereye ise karşıydı.[5823]

Britanya Hariciye Nezâreti Roma'daki İngiliz mümessil Kennard'a mahrem telgrafname gönderdi. Müttefikliğe *içtenlik ve bağlılığından* ötürü İtalya Hariciye Nezâretine medh ü sena ediyor.[5824]

İngiliz *The Nation* gazetesi: *Fransa, Türkiye'nin bedeninden Rusya'ya sızmak istiyor. Türkiye'yi ele geçirirse, Kafkasya'nın ele geçirilmesi kolay bir iş olacak. Fransızlar Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda, Rusya'yla en yakın tarihteki bir savaşta İstanbul'dan savaş üssü olarak yararlanmaya karar verdiler*.[5825]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Ankara Hükümeti ile İtalya arasındaki barış müzakereler, herhangi bir kazanım olmaksızın sona ermiştir*.[5826]

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, silahsızlanma konferansındaki Briand'ın Washington muhabirine beyanatını neşretti. Briand:

> Bir gün Türkleri Londra konferansına daveti kim akıl etti? İngilizler. Türkler çağrılınca hemen dostlarımıza dedim ki:
>
> "-Bu adamların gelmesinden yararlanıp onlarla işlerimi ayarlayacağım, duymuş olun! Fransa'nın ne İstanbul ne Ankara Türkleriyle ebediyen savaşmaya niyeti yok. Kuşkusuz sizin haklarınıza karışmam, ama ben barış yamaya çalışma hakkımı kullanacağım.
>
> Tıs yok. İşte, Londra anlaşması denen ilk anlaşmayı o zaman yaptık. İmzalanır imzalanmaz İngiltere Dışişlerine örneğini gönderdik, ancak Ankara Meclisi bunu onaylamadı.
>
> Ama ben umudumu yitirmedim; bu kez doğrudan Ankara ile müzakereye giriştim: Mösyö Franklin-Bouillon'u oraya gönderdim, yola çıkmadan da gidip Mösyö Lloyd George'u görmesini ve girişeceğimiz yeni görüşmelerden bilgi vermesini söyledim; o da isteğime uydu; ama Mösyö Lloyd George pek kulak asmadı, zaten bizim başaracağımız onda şüpheli idi. Bana, "siz kötü bir bahis tutucusunuz" diyordu. "You have backed the wrong horse" (kaybedecek ata para yatırdınız).
>
> Ben de: Hele durun koşu bitsin, atlar son direğe ulaşsın cevabını veriyordum; La Fontaine'in "Tavşan ve Kaplumbağa" masalını tercüme ettirip okuyun; kim kazanmış görürsünüz. Ben Kaplumbağa'ya güveniyorum…
>
> Ankara anlaşması Londra'da imzalanan belgeden daha şanslı çıkarak onaylandı. Anlaşmada, İngiliz çıkarlarına zerre kadar dokunacak şey yok; bazı ayrıntılar hariç, kimsenin sesini çıkarmadığı Londra anlaşmasındakilerden fazla birşey bulunmuyor.
>
> Ne var ki, Ankara anlaşması, öncekinin aksine, taraflarca onaylandı. Bir de anlaşma bizi masraflı ve kanlı bir savaştan kurtardı. Sitemler bu yüzden mi? Ben Faysal adında birini tahta oturtup başka yerde bize pirincin taşını ayıklattıkları için kimseye sitem etmiyorum.[5827]

[5822] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 214-215.
[5823] Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 341.
[5824] FO/6478/E 12964; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.
[5825] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.
[5826] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.
[5827] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 223-224.

28 Kasım 1921. İkinci İnebolu Mülakatının ikinci celsesinde Mirliva Refet, *İngiliz politikası ve Türk-İngiliz ilişkileri tarihi üzerine oldukça uzun bir açıklama yap*ıyor. *Geleneksel Türk-İngiliz dostluğunu anlat*ıyor. *Bu dostluk, kuzeyden Slav yayılmasına karşı iki tarafın ortak çıkarlarına uygundur ve 1908 yılına kadar sürmüştür. O tarihten sonra İngiltere, Alman tehlikesine karşı Rusya'nın ittifakını yeğleyerek geleneksel Türk dostluğuna son vermişti. Şimdi durum yeniden değişiyor*:

> Yeni [Sovyet] Rusya eskisinden daha büyük tehlike olacak. İngiltere'yle Türkiye'nin çıkarları eski dostluğa yeniden dönmeyi gerektiriyor. İki ülke arasında dostluk kurulabilmesi için İngiltere, Türkiye'nin hayat hakkını tanımalı. Yunanlar Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltmalı. Panslav yayılmasına karşı İngiltere'yle Türkiye birbirleriyle kader birliği yapmalıdır. İngiltere, Türkiye'yi siyasi bakımdan yok etme planından vazgeçmelidir. İngiltere, bu politikasını sürdürürse, Türkiye'nin elinde çeşitli kozlar var, İngiltere'yi birçok noktadan vurabilecektir. Ama böyle bir boğuşmadan yalnız İngiltere'yle Türkiye zararlı çıkacaklar. Bunun çaresi, Türkiye'nin, hayat hakkının tanınması, dostu ve müttefiki olarak kabul edilmesi olacaktır. Türkiye'yle İngiltere beraber olurlarsa İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarları korunabilecek, güneye doğru Slav harekâtına karşı bir set çekilebilecektir. Türkler artık eskisi gibi geniş bir imparatorluk istemiyorlar, Türk nüfusunu bir arada toplayıp güçlenme amacı güdüyorlar. Ondan sonra da Türkiye'nin ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olacak. Bu alanda Türkiye, İngiliz sermayesine kolaylık gösterecek. Haringtон, İngiltere'nin bu görüşleri tartışmak istediğini özel olarak temin ederse, şahsen kendisiyle görüşece[ğim]. Türkler, İngiltere'den işaret bekliyorlar. Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye'yle İngiltere kesin bir anlaşmaya varmalı.[5828]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İstanbul'da bildiri yayınladı:

> 1. Ankara Hükümetinin resmen görüşünün sorulduğu yolunda "İleri"nin haberi asılsızdır. Bu yüzden gazete bir gün kapatıldı.
>
> 2. İngiltere, Ankara'ya resmi ya da yarı resmi hiçbir heyet göndermedi.[5829]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. Bir sene kadar evvelinde Bilecik'e izam edilen Ahmed İzzet (Furgaç) Heyetinin Mustafa Kemal tarafından tevkif edilmesi meselesiyle alakalı olarak, *Bolşevik itirazları dolayısıyla Heyetin alıkonmuş olabileceğine işaret* ediliyor.[5830]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, *The Times*tan iktibas etti: *Yunanlılar, İzmir'i boşaltmalıdır*.[5831]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesiyle alakalı *Fransız notasına İngilizlerin cevabının Fransa büyükelçisine verildiği, cevabın oldukça dostane kaleme alındığı ve İngiliz hükümetinin Fransız notasını, Ankara Hükümeti'ni tanımadıklarının ve Mezopotamya'ya karşı tüm faaliyetlere karşı çıkacaklarının bir garantisi olarak gördükleri ifade edi*liyor. *Cevapta, İngiltere'nin de aynı şekilde, Fransa'nın müttefiklerle bilgilendirme ve işbirliği çerçevesinde bir politika izleme hakkını onayladığı ve bu politikayı İngiliz hükümetinin de temel alacağı bildiril*iyor. *Ayrıca, İngiltere, Türk-Yunan savaşına müdahale konusunda İngiliz hükümetinin Paris'te müzakereler yapılmasını ve politikanın bu görüşmelere göre şekillendirilmesini istemiştir*.[5832]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile Yunanistan arasında tesis edilmek istenen barış görüşmeleri için Ankara'ya gelen İngiliz Heyeti ile görüşmeyi kabul*

5828 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 242-243.

5829 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.

5830 FO 371/6497, E 1759/52/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 421, sonnot 35.

5831 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 167.

5832 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 288-289.

etmedi. Barış yapmak için pek de hevesli görünmüyor. Batılı Savaş Bakanı ile Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nın İnebolu'da, görüşebileceğini söyledi.[5833]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal, İngiliz heyeti Ankara'da ağırlamayı kabul etmedi ve benzer bir teklifi çok önce de reddetti* idi.[5834]

29 Kasım 1921. İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 1083 numaralı muhtıra: *Binbaşı Henry'nin İnebolu gezisi İngilizlerin Anadolu'ya bir heyet gönderdikleri yolundaki söylentilere neden oldu. Fransa ile yapılan Ankara anlaşmasından sonra, İtalya ve İngiltere'nin de Ankara Hükümetiyle anlaşmalar yapacakları yolunda propaganda yapılıyor*.[5835]

Rumbold'dan Curzon'a 1084 numaralı muhtıra: *İstanbul Hükümeti, gittikçe Ankara'ya boyun eğer duruma düşüyor. Maliye Nazırı "Ben Ankara Hükümetinin bir kavasıyım" demiş. Yalnız sadrazam Kemalistleri "âsi" sayıyo*r.[5836]

Rumbold'dan Curzon'a 1080 numaralı muhtıra:

> 1. Ankara Hükümetinden iki vekil çekildi. Yerlerine Rauf bey ile Vehbi Bey getirildi. Bu değişikliklerin Mustafa Kemal yandaşlarıyla Enver Paşa yandaşları arasındaki çekişme ile ilgili olduğu söylentileri var.
>
> 2. Ama Mustafa Kemal'in durumu zayıflamış değil. Malta'dan dönenlerden bazılarının önemli makamlara getirilmeleri normaldir. Kabine'de ve kumandanlar arasındaki değişiklikler, Enver Paşa yandaşlarının bir başarısı sayılamaz.[5837]

Rumbold, Mustafa Kemal'i *halis nasyonalist* nitelemiştir.[5838] Buradaki "ulusalcı (nasyonalist)" vasfı, İttihadçıların "Turancı"lığı hilâfında bir anlama sahiptir.

Kasım 1921. Triantafillidis'in günlük kaydına göre Yunan Veliaht Georgios, Afyon Bölgesi'ndeki birlikleri teftiş ederken Sinan Paşa Köyüne geldiği vakit piyade erlerinin korosunu işidmişdir: *Terhis! Terhis!*[5839]

1 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rumbold, *"yetkisiz" saydığı Binbaşı Henry'nin Anadolu'daki davranışlarının Ankara, Paris ve Roma'da kötü izlenimlerine yol açarak, İtalyanlarla Fransızlar arasında kuşku yarattığını öne sürüyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi D.G. Osborne, ondan "komisyonculuk avcısı..., tehlikeli karakter, bir İngiliz Franklin-Bouillon'u" olarak söz ediyor.* Rumbold'a göre *Binbaşı Henry'nin, İngiliz yönetiminin koruyuculuğu altında ve siyasî amaçları için Samsun'a gittiği inancı, Bağlaşık dayanışması açısından çok zararlı oluyor. İngilizlerin, Franklin-Bouillon'un Ankara'da yaptığı görüşmelerin ilk döneminde, Fransa'nın çevirdiği düzene benzer bir oyun oynamalarından kuşkulanılıyor*.[5840]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: *Güvenilir bilgilere göre Ankara, İngiltere ile anlaşmayı arzuluyor. Misak-ı Milli üzerinde direniyor. Yunanlılar Anadolu'dan*

5833 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 243.

5834 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 243.

5835 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.

5836 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.

5837 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII-XXXIX.

5838 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 171.

5839 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 441.

5840 FO/6479/E 13284; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 216.

kovulmadan önce İngiltere ile anlaşırsa Ankara Musul'dan vazgeçebilecek. Anlaşma gecikirse Ankara sertleşecek. Lütfen görüşünüzü telleyiniz.[5841]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi, Lord Curzon'a, *ödünç para olmadan Yunan ordusunun daha fazla tutunamayacağı*nı beyan etti:

> Bu açıklama İngiltere Dışişleri Bakanlığında telaş yarattı. Yunanistan'ın "Konferanstan önce nefesi tükenirse Ankara'ya barış koşullarını empoze etmek için artık elimizde hiçbir koz kalmaz" dendi. Foreign Office'de bu konuda kaygı dolu yorumlar yapıldı. Bir yorum şuydu: "M. Baltazzi'nin açıklaması soruna yepyeni bir boyut kazandırmaktan öteye, bütünüyle sorunu bambaşka esaslara oturtuyor... Sorun, Yunanistan'ın savaşa devam edebilmesi değil, var olabilmesi sorunudur. Yunanistan, siya si, askeri ve her şeyin de üstünde mali bir çöküntünün eşiğindedir. Kanaatimce bu çöküntü her durumda kaçınılmaz... Müttefikler arası görüşmelere kadar ya da (daha iyimserce) Yakındoğu konferansı sonuna kadar bu çöküntüyü önleyebilirsek, o taktirde Kemalistleri daha makul hale getirmeyi ve Anadolu'ya genel barış sağlamayı umut edebiliriz. Tersine, Yunanlar müzakerelerden önce çökerlerse, o zaman Kemalistlerin Edirne'ye kadar iddialarına set çekme şansı pek az olacaktır." Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe da "Konferanstan önce Yunan çöküşünü önlemek gerçekten önemlidir" diye yorumda bulunmuştu.[5842]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Meclis'e beyanat veriyor:

> Biz panislâmizm yapmadık, belki: "Yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da; "yaptırmamak için biran evvel öldürelim" dediler. Panturanizm yapmadık, yaparız, yapıyoruz, dedik, yapacağız dedik, ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dâva bundan ibarettir.[5843]

Mustafa Kemal, anayasanın İslâm Şeriatı olması gerektiğini meclise beyan etti:

> Cenabı hak gönderdiği kitaba riayetkâr kılmaya mecbur tuttuğu insanların esasen kalb ve vicdanındaki ihtiyacatı hakikiyesini tamamen bilir. Binaenaleyh, gönderdiği kitap tamamen o ihtiyacata mutabık ahkâmı ihtiva eden bir kitaptır. (Alkışlar) Ve efendiler, ilmi hakikinin en son emrettiği, ihtar ettiği kanun böyle olabilir. Taklit ile, tebdil ile kanun olamaz, kanun, kanunu hakiki olmak lâzımdır, kanunu tabiî olmak lâzımdır. Yani kanuni ilâhi olmak lâzımdır. (Alkışlar)[5844]

Mustafa Kemal, Batıyı taklit eden inkılâpçıları Meclis kürsüsünde iken tenkit etti:

> Sultan Mahmudu sani memleketin idaresini ıslah etmek, mazharı terekkiyat etmek için teşebbüste bulunmakistedi. Fakat vukubulan teşebbüsat Avrupa'yı taklidetmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi birtakım teşebbüsatı ıslahiyyede bulundu. Fakat bu;

5841 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII-XLIV.

5842 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 211-212.

5843 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 431. "Anadolu toprakları için verdiği mücadele sırasında, Mustafa Kemal pantürkizmi mahkum etti" François Georgeon. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş Makaleler* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 6). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. İngiltere indinde pantürkizm büyük bir tehdid idi: "Türkistan'da teşekkül edecek büyük bir *İslâm-Türk Devleti* Afganistan üzerinden Hindistan'ı da tehlikeye düşürecekti; çünkü Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyindeki Türk menşeli kavimlerin de bu hareketle ilgilenmeleri mümkündü. İran'daki Türk kabilelerinin de bu harekete katılmaları mümkündü. İran'da da Türk kabilelerinin çokluğu, buranın da *Pantürkist* harekete katılmasını icap ettirecekti. Dolayısiyle, Britanya İmparatorluğunun menfaatlarını korumak için Pantürkist hareketin behemehal ta başlangıçta boğulması icabediyordu. [..] Sırpların, Rumların, Bulgarların, Çeklerin, Lehlilerin ve Ermenilerle Arapların ve Gürcülerin milli hareketleri hoş karşılandığı ve bunların ayrı birer devlet kurmak teşebbüs ve hareketleri İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Avrupalı devletlerle Amerikada hem umumî efkâr hem de hükûmetler tarafından desteklendiği halde, Türk-Müslüman kavimleri bu yolu ihtiyar edince iş değişmişti. Bu defa, Türk kavimleri ya *Pantürkist* veya *Panislamist*likle itham edilmişlerdi. Çünkü bu hareketler Avrupalı büyük devletlerin menfaatlerine ve emperyalist emellerine karşı gelmekte idi. Dolayısiyle bunların kötülenmesi ve boğulması icabediyordu." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 525-526.

5844 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 436.

hakiki, müspet bir netice vermedi, veremezdi. Çünkü; ıslahat için mukallitliğe tevessül etmişti. (..) Deli Petro dahi taklit ile milletini ıslah etmek istedi. Hakikaten bunda bir dehai taklidi vardı. Fakathiçbir vakit yoktan var eden ve icadeden dehai hakikiye malik değildi. Onun için kendi milletini ıslah etmek için ihzarı tedabir ederken, milletini Rus olarak tekâmül ettireceğini zannederken Rus değil bir Alman, bir İngiliz yapmıştır. Halbuki bir Rus'un Alman olması mümkün olamadığından, hem kendi benliğini kaybetmiş ve hem de olmak istediği şeyi olamamış ve ortaya böyle müşevveş bir mahlûkiyetten başka bir şey çıkmamıştır.[5845]

Mustafa Kemal, tevhid-i kuvva (kuvvetler birliği) prensibini kabul ettirmek için mühim bir hakikati saptırdı:

Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihli meclis oturumunda Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerine dair kanun teklifini görüşülürken "kuvvetler ayrılığı" (tefrik-i kuvva) ilkesini savunan İkinci Grup üyelerine hitaben yaptığı (Latin alfabesiyle 31 sayfalık) konuşmasında şöyle demişti:

> Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, Sosyalist bir hükümet değildir. Ve gerçekten kitaplarda var olan hükümetlerin, bilimsel mahiyeti bakımından, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hakimiyeti, milli iradeyi oluşturan tek bir hükümettir, bu öze sahip bir hükümettir! İlmi ve sosyal noktadan bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse "halk hükümeti" deriz!... Bundan dolayı bu ve bu gibi yönlendirmelerle ve açıklamalarla hükümetimizin dayandığı temelin, ilmi çalışmaya dayanan bir temel olduğunu açık bir şekilde görürüz, fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler... (Alkışlar, alkışlar) Hakikatte efendiler, tabiatta efendiler, alemde efendiler, taksim-i kuvva (kuvvetler ayrılığı) yoktur! (...) Taksim-i Kuvva ideal bir çözüm değil, hükümdarları müstebit (baskıcı) iktidarların etkisini hafifletmek için bulunmuş bir çare , bir ehven-i şerdir...

Ziya Gökalp'in "tabiatta dahi tevhid-i kuvva vardır" (doğada bile kuvvetler birliği vardır) sözünden (tersten) ilham aldığı belli olan Mustafa Kemal (günümüz Türkçesi ile) şöyle devam etmişti:

> Bu meşrutiyet teorilerini bulan en büyük filozofların, bu teorilerini kurmak için çalıştıkları esasları inceledim, bunların içeriğini anlamaya çalıştım. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, o toplumsal ve ulusal iradenin aşağısında kalabilsin ya da sıfıra ulaşabilsin diyorlar. Ve bunu başaramamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean Jacques Rousseau'yu baştan sona kadar okuyunuz ! Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki, bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok ve pek çok dayandığımız bu teori, böyle bir dimağın ürünüdür.

Konuşmayı ilginç kılan iki şey vardır: Birincisi bugün bile evrensel hukuk kurallarına, evrensel ahlak anlayışına, evrensel insan haklarına uymama gerekçesi olarak tekrarlanan "Biz bize benzeriz!" ifadesidir. İkinci ise "Kuvvetler Ayrılığı" ilkesinin Rousseau'ya değil, Montesquieu'ye ait olmasıdır. O halde acaba Mustafa Kemal, ilkenin kimin eseri olduğunu bilmemekte midir? Öyle olmadığı açıktır çünkü Rousseau'nun *Mukavele-i İçtimaiyye* (Toplum Sözleşmesi) adlı eserini 1913 tarihli çevirisinden okuduğunu Çankaya Köşkü'ndeki Atatürk Kitaplığı'nda bulunan kitabın üstündeki bazı notlardan biliyoruz. Kitabın 156. sayfasında Mustafa Kemal'in "mühimdir" notu düştüğü satırlarda şunlar yazar: "Egemenlik gücü basit ve tektir. Bu gücü bölmek, yok etmek demektir." Aynı şekilde Mustafa Kemal'in Montesquieu'nün kitaplarını hatmettiğini de biliyoruz. Peki Montesquieu diyeceğine yanlışlıkla Rousseau mu demiştir acaba? Bu da imkansızdır çünkü konuşmasında Rousseau'nun iyi bilinen "mecnunluk" ve "cinnet hallerinden" söz etmiştir.

Neden saptırdı?

Akla gelen tek ihtimal şudur: Mustafa Kemal, gücünü sınırlayacağını bildiği "kuvvetler ayrılığı" ilkesini çürütmek için ilkenin özünü eleştirmek yerine, bugün de sıkça yapıldığı üzere, ilke ile ilişkisi olmayan bir eleştiriye, kişilik eleştirisine başvurmuştur. Ancak ilkenin asıl müellifi Montesquieu'nün saygın kişiliğine laf

[5845] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 432-433.

> edemeyeceği için ilkeyi bazı kişisel zaafları olan Rousseau'ya atfetme yoluna gitmiştir. Böyle yaparak kendi fikrini çürütmüştür, ama ne gam? Çünkü hedefe ulaşmak için her yol mubahtır! Ancak aynı konuşmanın sonundaki, yukarıda sözünü ettiğim bölüm, Mustafa Kemal'in tezlerini savunmak için Rousseau'ya veya Montesquieu'ye hiç ihtiyacı olmadığını gayet açık biçimde gösterir.[5846]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *General Harington'un İnebolu'ya gittiğine dair bir şayia çıktı*.[5847]

2 Aralık 1921. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un özel sekreteri Robert Vansittart ile Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis mülakat etti. Fakat Baltazzis'in *İngiliz malî kuruluşlarından yeni borç sağlama çabaları olumlu bir sonuç getirmedi*.[5848]

Bekir Sami ile Roma'da mülakat gerçekleştiren Amerikan gazetesi *Chicago Daily News*, Kemalistlerin Bolşeviklerden Müttefiklere yöneldiğini belirtti: *Geçen baharda Türkler kat'î bir karar vererek Bolşeviklerden yüz çevirmişler ve Garb Âlemine teveccüh ederek sulh akdetmek üzere İtilaf Devletlerinin payitahtlarına bir heyet-i murahhasa göndermişlerdi*.[5849]

3 Aralık 1921. Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir P. Cox'tan Koloniler Nâzırına telgraf: *Biran önce barış yapıp dost bir Türkiye kazanmak bizim için hayati önem taşıyor. Hükümete ısrarla arzederim*.[5850]

4 Aralık 1921. Roma'dan İstanbul'a avdet eden Bekir Sami, *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine beyanat verdi: *(Misâk-ı Millî) haricinde sulh yokdur*. [..] *Seyahatımın bende bırakdığı intibaat gayet ümidbahşdır. Elyevm Avrupa efkâr-ı umumiyesi Türk davasındaki hakkı teslim etmeğe başlamış ve tamamıyla bizim lehimize teveccüh eylemişdir.* [..] *İngiliz matbuatında İngiliz efkâr-ı umumiyesinde de Türklere karşı büyük bir tahavvül başlamış ve bugün denilebilir ki eski nokta-yı nazar büsbütün değişmişdir.*

> Bekir Sami Beğ İstanbula muvasalatını müteakib Hariciye Nâzırı İzzet Paşanın konağına azimet ve ba'de Rauf Ahmed Beği ziyaret eylemişdir. Müşarileyhin İstanbulda kaldığı müddetce Şehremin Celâl Beğe misafir olacağı haber alınmışdır.[5851]

4-5 Aralık 1921. General Harington, İngiliz Harbiye Nezâreti'ne şifreli telgraf gönderdi:

> Ankara ile yapılan sözde müzakerelere benim adım da karıştırılıyor. Oysa bu konuda herhangi bir faaliyette bulunmadım ve bulunmak niyetinde de değilim. Eski Binbaşı Henry izinsiz olarak benim adımı kullanmış olabilir. Onun Anadolu'ya gittiğinden ise son ana kadar haberim bile yoktu.[5852]

5 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a *özel* mektub gönderdi:

> İngiltere, Fransa gibi Ankara'yla antlaşma imzalamaya sürüklenmek isteniyor. Bu durumda Yunanlar yalnız kalacaklar. Kemalistlerin Yunanlara karşı elleri serbest olacak. Bundan yalnız Yunanlar zarar görse sorun yok. Ama İngiltere'nin de kendi çıkarları ve manevi borçları var. Bunları göz önünde tutmak zorunda. İngiltere'nin kendi çıkarları şunları gerektiriyor: 1) Türkiye yeniden İslam propagandasının merkezi olamamalı ve İngiliz İmparatorluğu'nun İslam topraklarında karışıklık yaratamamalı. 2) Türkiye Mezopotamya'da İngiltere'ye kolayca saldırabilecek güçte olmamalı. 3) Boğazlar açık kalmalı. 4) Türkiye, İngiliz yurttaşlarının kolayca yaşayabilecekleri bir ülke olarak kalmalı.

5846 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 332-334.

5847 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 284.

5848 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 505-506; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.

5849 Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3201-173, *Bekir Sami Beğin (Roma)daki Beyanatı*, s. 1.

5850 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII.

5851 Tevhîd-i Efkâr, 5 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3204-176, *Bekir Sami Beğ İstanbulda*, s. 1.

5852 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIX.

Kemalistlerle anlaşmak, onlara teslim olmak anlamına gelecek ve İngiliz çıkarlarının gerektirdiği hedeflerin hiçbirine ulaşılamayacak.

Bu mektubu yazmaktaki amacım, bir hal şekli teklif etmek değil fakat İngiltere için tek çıkış yolunun Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya ve az çok onun kendi koşullarıyla ilişki kurmak olduğu yolundaki teoriye ısrarla engel olmaya çalışanların seslerine, kendi sesimi katmaktır. Bu teorinin Dışişleri Bakanlığında tututmadığını biliyorum ama başka bakanlıklarda ve onların danışmanları arasında (teorinin) taraftar kazandığı görülüyor. Buranın geleceği bakımından şahsen pek umutlu değilim. Belki Kemalistlere teslim olabiliriz... Şimdilik Yunanlarla Türkler arasında arabuluculuğu teşvik etme (...) işine devam etmemiz gerektiğini düşünüyorum.[5853]

Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'un mümessili müteakid Binbaşı J. Douglas Henry, Refet (Bele) ile İkinci İnebolu Mülakatının zabıtnamesini Korgeneral Harington'a teslim etti. Mustafa Kemal, *İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla değil, General Harington aracılığıyla görüşmeyi yeğliyor*[5854]:

1. Haziran'da yapılan görüşme başarısız kalmıştı. Rafet Paşa, bunun İngiliz Yüksek Komiserliğinin entrikaları yüzünden başarıya ulaşamadığını söyledi ve şunları ekledi. İngiltere ile Türkiye'nin ortak çıkarları var. Devlet adamları bunu kavrarlarsa anlaşma sağlanabilir. Şimdiye kadar anlaşma olmamışsa İngiltere'nin tutumu yüzündendir. İngiltere Türkiye'yi dün Almanya'nın kucağına atmıştı, bugün Fransa'nın kollarına itiyor. Türkiye halâ İngiltere'den bir işaret bekliyor.

2. Henry, bu çıkmazdan kurtulmak gerektiğini ve Rafet Paşa'nın General Harington ile buluşmasının uygun olacağını belirtti.

3. Rafet Paşa, Harington tam yetkili değilse böyle bir buluşmadan sonuç alınamayacağını, ama bu öneri üzerinde düşüneceğini söyledi.

4. Henry, iki general arasında dostça buluşma sağlamağa çalıştığını, aynı zamanda bazı ticaret ileri için Ankara'ya gitmek istediğini bildirdi ve Rafet Paşa'yı ilerde yapılacak Türk-İngiliz görüşmeleri için en iyi aracı olarak gördüğünü söyledi.

5. Harington'a iletmek üzere, Rafet Paşa'nın görüşlerini sordu. Rafet Paşa, görüşlerini özetle şöyle açıkladı: İngiltere, Afrika'daki topraklarıyla Hindistan'ı bağlamak için eski Osmanlı topraklarında Filistin, Ürdün, Irak gibi devletler kurdu. Ama durum artık eskisi gibi değil. Mısır'da, Hindistan'da İngiliz prestiji sarsılıyor. Eskiden İngiltere slav yayılmasına karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunuyordu ve iki ülke arasında geleneksel dostluk vardı. Alman tehlikesi artınca İngiltere, slav tehlikesini unuttu. Rusya ile dost olup Türkiye'ye ihanet etti. Türkiye, varlığını koruyabilmek için, Almanya'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Bugün durum yine değişti. Artık Alman tehlikesi yok, ama slav tehlikesi yine var. Rusya ilerde daha da büyük tehlike olacak. Rusların İstanbul'a, Akdeniz'e, Hindistan'a inmelerini önlemek amacıyla geleneksel Türk-İngiliz dostluğuna dönmek gerek. Bu gerçek benimsenince öteki sorunlar kolayca çözülecektir. Yunanlıların Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltmaları gerekir. Slavlara karşı Boğazların savunması için Trakya'nın Türkiye'de kalması gerekir ve bu aynı zamanda İngiltere'nin çıkarınadır. İstanbul ve Boğazlar, Türk kontrolunda kalmalıdır.

7. Rafet Paşa, Misak-ı Milli sınırları içinde kurulacak ulusal Türk devletinin güneyde kurulacak bağımsız Arap devleti ile bir çifte devlet (Dual State) oluşturabileceklerini söyledi ve bu plânın İngiliz çıkarlarına da uygun düşeceğini savundu. Türkiye'nin İngiliz sermayesine geniş ölçüde açılacağını belirtti.

8. Paşa, bu görüşlerinin Harington'a sunulmasını istedi ve ısrar edilirse Harington'la görüşebileceğini ekledi.

9. Kendisine yöneltilen sorular üzerine Rafet Paşa şunları söyledi: Plan, Fransızların da yararına olacak. "Çifte Devlet"in başında Osmanlı Halife-Padişah bulunacak. Irak'ta Faysal tahttan indirilecek. Müttefiklerarası bir konferanstan önce Türkiye ile İngiltere aralarında anlaşalacaklar.

5853 FO, 371/6480/E. 13810; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 239-240.

5854 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 244.

10. Rafet Paşa, ayrıca şunları açıkladı: "Ermenistan" coğrafî bir terimdir, etnik anlama gelmez. Türkiye'de ermeni nüfusu % 2,5 kadardır. Ermeniler yalnız Sovyet Ermenistan'ında çoğunluktadır. Türkiye'de Ermeni muhtariyeti olamaz. "Kürdistan" Türkiye'nin bir parçasıdır. Azınlıkların korunması sorunu kolayca çözümlenecektir. İngiliz Baştercümanı Mr. Ryan, Türkiye'de en çok nefret edilen kişidir. Onunla işbirliği yapan Rahip Frew da öyle. Birlikte bir entrika ağı kurdular. İki gazeteyi beslediler. Said Molla'yı, Refi Cevad'ı kullandılar, Damat Ferit Paşa'yı avuçlarının içine aldılar. Türkiye'yi kontrol altına almağa kalkıştılar. Yurtsever Türk aydınlarını tutuklatıp Malta'ya sürdüler. Bunları hep Ryan'ın çetesi tezgâhladı. Türkleri yıldırmak için İstanbul işgal edildi. Anadolu'da gelişen milliyetçi hareket, Ryan'ın planlarını açığa çıkardı. Haringtон'a suikast yapılacağı söylentisini de Ryan çetesi uydurdu. Birileri öldürülecek ise, işe Ryan'dan başlardık. Ryan, General Haringtон'u İstanbul'da istemiyor ve suikast masalını uydurmakla bir taşla iki kuş vurmayı amaçlıyor. Türkler Haringtон'a karşı saygı besliyor.

11. Rafet Paşa, İstanbul Hükümeti, Ankara anlaşması, Albay Rawlinson ve Bolşevikler konusundaki görüşlerini de anlatıyor.

12. Binbaşı Henry'nin notları: Rafet Paşa dürüst ve samimi. Türkiye'yi ezmek plânı suya düştü. Anadolu'da yeni bir Devlet doğdu. İngiltere, politikasını değiştirip Türklerle anlaşmalıdır.[5855]

Sabık TBMM Maarif Vekili, 24 Aralık'ta TBMM Sıhhiye Vekili tayin edilecek olan Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, İngilizlerin mezkûr Refi Cevad'ı (Ulunay) *besle*yip *kullandı*ğını ziyadesiyle ifade eder: *Ref'ii Cevad* [..] *İngilizlere casusluk etmiş* [..] *Beni Ankara'ya da jurnal edermiş. Meğerse Vehip Paşa ile müşterek Mustafa Kemal'e casusluk ederlermiş.* [..] *Ref'ii Cevad kumarbaz, dolandırıcı, casus, haini vatan biridir. Ben de bilirdim, herkes de bilir.*[5856] Fransız Miralay Mougin'in kaleme aldığı rapora göre Refi Cevad, *İngiliz Generali Maxwell'in himayesinde, İngilizler hesabına bilgi toplamak için* "Anadolu Kulübü" nam kumarhaneyi kurmuştu.[5857] Dahası, Refi Cevad, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya fevkalâde müfettiş tayin edilmesine katkı sağlamıştı.[5858]

Amerikan Yardımcı Ticarî Komiseri Julien Gillespie, 10 Ocak 1922 tarihli raporunda, Refet Paşa'nın İkinci İnebolu Görüşmesine dair şu cümleleri kaydetmiştir: *Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı*.[5859]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Roma'daki Büyükelçi Osman Nizamî'ye telgraf gönderdi. *"İngilizlerin, Ankara ile ilişki kurmak üzere yarı resmî bir görevliyi, Ankara'nın Roma temsilcisi Câmi Bey'e gönderdiklerinin haber alındığını" bildirdikten sonra, "bu haberin doğruluk derecesinin araştırılıp sonucunun kendisine bildirilmesini"* istiyor.[5860]

5855 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIX-XLI.

5856 Rıza Nur. (2010). *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası 1923-1933* (2. baskı) içinde (s. 223-224). İstanbul: Örgün Yayınevi. Refi Cevad, *Yüzellilik* iken de "iki taraflı" casusluk faaliyeti yürütmüştür: Sabahaddin Mıhçı. (2020). *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi* [Doktora Tezi] içinde (s. 52-53). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya.

5857 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 188, p. 30; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 218, dipnot 479.

5858 Turgut Gürer. (2006). (Der.). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl* (2. baskı) içinde (s. 213). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

5859 Ankara'daki Gillespie'den İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'e mektup; Aktaran: Orhan Duru, *ABD Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 132.

5860 Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi, K.127, D.4; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 307.

İngiliz istihbarat servisi tarafından hazırlanmış olan ve 22 Kasım-5 Aralık 1921 dönemini kapsayan gizli bir raporda, Yunan yetkililerinin Kürt asilere yaptıkları yardıma değinilmiş; şunlar eklenmiştir: "Anlaşılan, Yunan politikasının amacı, Başkenti Bursa olacak ve Ankara'daki BMM yönetimine rakip olacak 'Batı Anadolu Türk Yönetimini' kurmaktı. Bu plan, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile öteki muhalefet partilerinin işbirliğiyle gelişmişti. Kurulması tasarlanan meclis (asamble) Türkiye'deki çeşitli uyrukları temsil edecek; onların kimileri seçimle, kimileri de atanma ile meclis üyesi olacaktı. Yunanistan başbakanı Gunaris izin verirse, Yunan yetkilileri, Bursa ilinden sağlanacak olan gelirin bir kısmını, kurulacak olan meclise tahsis etmeye söz vermişlerdi. Bu proje başarılı olursa, Türklere, Sevr Antlaşması'yla sağlanacak topraklardan daha geniş bir bölge verilecek; Yunanlılar ise, kendi saygınlıklarını ve yararlarını feda etmeden Anadolu'dan çekilebileceklerdi. Bu projeye göre padişah, Yunan koruyuculuğu altında egemenliğini sürdürecek; ayrıca, özerk bir Kürdistan kurulacaktı."[5861]

6 Aralık 1921. İstanbul'daki Japon Fevkalâde Komiseri Uşida (Uçida / Uchida), İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'la mülakat ediyor. Uçida, Rumbold'a, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) *aracılığıyla Kemalistlerin barış koşullarını öğrenmesini tavsiye* ediyor. Rumbold, cevaben, *barış koşulları hakkında çok iyi fikri olduğunu, sorunu Hamit Bey'den izlemek isteğinde olmadığını* ifade ediyor. Bu mülakat hakkında Rumbold tarafından bilgilendirilen Curzon, Rumbold'un verdiği cevabı doğru bulmuyor, Uçida'nın *etkinliklerinin kısıtlanması gerektiği*ni tekraren salık veriyor ve *Japon elçisinin Türkiye'yle ilgisinin* Cihan Harbi *yıllarına kadar gittiğini, Türkiye işlerini tanımasının göründüğünden daha derin olduğunu söylüyor*.[5862]

> Uchida, ısrarla yapılacak toplantılar hakkında kendisine bilgi verilmesini talep ettiyse de Yüksek Komiserler, toplantılarda üç büyük İtilâf Devleti tarafından kurulan işgal yönetimi ile ilgili sorunların görüşüldüğünü vurgulayarak bu şartlar altında toplantı programının gönderilmesinin mümkün olmadığını açıkladılar. Yüksek Komiserler Japonya'yı ilgilendiren meselelerde Uchida'yı toplantılara davet edeceklerine dair sözlü teminat verdilerse de böyle bir davet gerçekleşmedi.[5863]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus mektub:

> Ankara Hükümetini yola getirmeden barışa ulaşamayız. Kemalistlerle savaşamadığımıza göre, barış onların lehinde olacaktır. Ama kendi çıkarlarımız ve moral sorumluluklarımız var. Çıkarlarımız açısından Türkiye, İslam propagandası merkezi olmamalı. Irak'ta bize saldırmamalı. Boğazlar açık kalmalı ve vatandaşlarımız Türkiye'de yaşayabilmeli ve iş tutabilmeli. Ankara'nın isteklerini kabul edersek dost bir Türkiye kazanmayız. Tam tersi olur. Ankara yola getirilmeli. Ama İstanbul kenara itilmemeli. Padişahın nüfuzu artırılabilirse elimizde yararlı bir koz olur. Mustafa Kemal'le anlaşalım diyenler var. Foreign Office'de değil ama öteki Bakanlıklarda bu görüş yayılıyor. Ben de görüşlerimi ekledim. Mustafa Kemal'e teslim olmak zorunda kalabiliriz. Şimdilik Yunanlarla Türkler arasında arabuluculuk için çalışalım.[5864]
>
> 1. Çıkarlarımız açısından Türkiye, Pan-İslâmcı propagandanın merkezi olmamalı ve böylece, bize bağlı olan Mısır ve Arabistan gibi ülkelerde sürekli olarak olay kışkırtmamalıdır; 2. Türkiye, bize Mezopotamya (Irak)'da kolayca saldıramamalıdır; 3. Boğazlar açık kalmalıdır; 4. Türkiye, kendi uyruklarımızın orada yaşayabileceği ve iş yapabileceği, dayanılabilir bir ülke olmalıdır.[5865] Damat Ferit "namuslu ve birinci sınıf tek adam" olmakla

---

5861 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 312-313.

5862 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

5863 FO, 371/6564, E 1 3619, "Rumbold'dan Japon Yüksek Komiseri'ne 26 Kasım 1921 ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1921 Tarihli Mektuplar"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 43.

5864 FO, 371/6480/E. 13810; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 432.

5865 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 166.

birlikte, yararlı olamayacak kadar gözden düştü.[5866] Mustafa Kemal'le anlaşalım diyenler var. Dışişlerinde değil, ama öteki Bakanlıklarda bu görüş yayılıyor. Ben görüşlerimi ekledim. Pek iyimser değilim. Mustafa Kemal'e teslim olmak zorunda kalabiliriz. Bolşevikler Enver Paşa'yı Ankara'ya oturtabilirler.[5867]

Rumbold'dan Curzon'a 1112 numaralı muhtıra: *Mustafa Kemal Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeye çalışıyor. Fransızlar kabul etti sayılır. İtalyanlar da karşı çıkmıyor. Kemal, İngiltere'de de Misak-ı Milli'yi kabul etmek eğiliminde olanlar bulunduğunu biliyor. Mustafa Kemal'in içerdeki durumu zor. Misak-ı Milli'yi kabul ettirirse kurtarıcı olarak yıldızı parlayacak ve ilerde de Türkiye'nin kaderinde rol oynayacak. Ankara liderleri İzmir'i ve Edirne'yi geri almadan kılıçlarını kınlarına sokmak istemiyorlar*.[5868]

Fransa Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine 25 Kasım tarihli Curzon notasına cevabî nota gönderdi. Notada, *Ankara Hükümetinin Müttefikler tarafından fiili bir hükümet muamelesi gördüğü" belirtiliyor ve Londra Konferansına Ankara temsilcilerinin de çağırıldıkları hatırlatılıyor. Kilikya Hıristiyanlarının korunmaları görevini yalnız Fransa'ya yüklemenin doğru olmayacağı söyleniyor. Kesin barış antlaşması yapılıncaya kadar Kilikya Ermenilerinin korunmaları işinin Kemalist Hükümetin verdiği güvenceye bağlı olduğu belirtiliyor. Ankara Hükümetinin bu konudaki tutumunun umut verici olduğu açıklanıyor. Bağdat demiryolunun Irak'a karşı askeri amaçlarla kullanılmasına Fransa'nın izin vermeyeceği yolundaki güvence yineleniyor. Fransa'nın Türkiye'de Üçlü Antlaşma'yla Sevr Antlaşması'nda öngörülenlerden fazla demiryolu imtiyazı istemeyeceği söyleniyor. Son olarak da Fransa'nın, arabuluculuk işinde İngiltere'yle işbirliği yapacağı belirtiliyor*.[5869]

İngiliz *Morning Post* gazetesi, İngiltere-Fransa-İtalya hariciye nâzırları tarafından tertiplenecek *Üçler Konferansı*nı şöyle değerlendirmiştir: *Gelecek içtimaı alakadar edecek en birinci mesele (Sevr) Muahedesini tadil değil, çünki hadisat bunu yapmışdı, belki muahedeyi tedfin etmekdir, konferans bu bîkes çocuğu gömdükden sonra beşeriyeti bu gibi yüklerden sıyanet edecek mesaili derpiş edecekdir*.[5870]

8 Aralık 1921. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri *Rumbold'un 8 Aralık'ta* Lord *Curzon'a bildirdiğine göre, Yunan veliahttı cepheyi teftiş etmek amacıyla 2 Aralık'ta İzmir'e dönmüştü. Onun bu teftişi epey başarısız olmuştu; esasen ordu arasında hiç de sevilmiyordu. Gittiği her yerde soğukça karşılanmış, hatta kimi yerlerde askerler tarafından yuhalanmıştı. Bu sıralarda, Yunanistan'ın İzmir'den çekileceği söylentileri gittikçe yayılmaya başlamıştı*.[5871]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in başmakalesinde *Sultan'ın, Müttefiklerin esiri olduğu teorisinin doğru olmadığı* belirtildi.[5872]

9 Aralık 1921. İngiliz Askerî İstihbarat Umum Müdürü, "Ulusçu Dış Politika" nam muhtıra kaleme aldı ve Hariciye Nezâretine şu tavsiyede bulundu: *Eğer İngiltere akılcı bir anlaşmaya varırsa, Ulusçular gerçekten Mısır, Mezopotamya ve Hindistan'da sorun çıkarmayacakları teminatı verebilirler*.[5873]

5866 FO/6480/E 13810; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217-218.

5867 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII.

5868 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 432.

5869 FO, 406/48, s. 96-98, No. 44; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 222.

5870 Tevhîd-i Efkâr, 12 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3211-183, *(Sevr) Muahedesi Tedfin Olunacak*, s. 2.

5871 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 308.

5872 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 244.

5873 "Ulusçu Dış Politika", Askeri istihbarat müdüründen, 9 Aralık 1921; Londra, PRO; FO 371/6537, s, 56-61; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 166.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Kemalist önderler, Cavaliere Tuozzi kurulu Ankara'dan ayrılmadan kısa bir süre önce, bu kurula bazı uzlaşıcı önerilerde* bulunmuş ama başarı sağlayamamışlardır.[5874]

10 Aralık 1921. *Fransa, üçüncü bir notayla Ankara Antlaşması'nın ekleri olan, 11 mektubu da İngiltere'ye sundu. Bu belgeleri sunarken, Fransız Büyükelçiliği, Ankara Antlaşması'nın gizli hükümleri ya da ekleri bulunmadığını İngiltere'ye yeniden temin etti. Mektupların, İngiltere'nin kaygılarını "yatıştırmak" amacıyla sunulduğu da belirtildi*.[5875] Fransa inkâr etse de Franklin-Bouillon Muahedenamesinin mahrem mevaddı bulunuyor.

Bâb-ı Âlî mümessili A. Şevki, Müttefik fevkalâde komiserlere nota vermiş, *yeni kaynaklar bulamayan hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans iste*mişti. Müttefik fevkalâde komiserleri, bugün cevabî nota vermek suretiyle avans talebinin reddedildiğini bildirdiler. [5876]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus muhtıra:

> Milliyetçilerle (Kemalistler) girişeceğimiz işlemlerde tutumlu [ihtiyatlı] davranmalıyız. Olağanüstü durumda, Padişahın güvenliğini güvence altına almış bulunuyoruz, çünkü üzerinde kullandığımız baskı sonunda Sevr Antlaşmasını imzalamış bulunuyor... Şimdiki durumda, hem gücünü hem saygınlığını yitirmiştir, ama onun tahtından indirilmesi, ciddi düşünceli kamu arasında şok etkisi yapacak ve İslâm dünyasında bize karşı bir davranış sayılacak. Kemalistler inatlarını sürdürürlerse, Padişaha makul bir çözüm öneriniz... O, gelecekte yararlı olabilir. Kesinlikle gerekmedikçe Padişahın görevinden uzaklaştırılması kendi çıkarlarımız açısından yararlı olamaz.[5877]

Sonyel, başka bir kitabında, Rumbold'un Curzon'a göndermiş olduğu zata mahsus muhtırayı şöyle *özetle* aktarmıştır: *Türk ulusalcıların amacı, Ankara yönetimini İstanbul'da yeniden kurmaktır. Onların yönetimdeki padişaha karşı hiçbir toleransı yoktur ve padişah şu üç seçenekle karşılaşacaktır: İstifa, sürgün veya ölüm. Ankara'yı hizaya getirmemiz gereklidir ve onlarla işlemlerimizde kararlılıkla davranmalıyız. Padişahın kişiliği ve onun tahtta kalması arasında ayrım yapmıyorum. Olağanüstü bir durumda padişahı korumaya söz vermiş bulunuyoruz. Bunun iki nedeni vardır: 1. Sevr Antlaşmasının imzalanmasına bizim baskımızla izin vermiştir; 2. İstifa etmeyi ciddi olarak tasarlarken onu bu görüşten vazgeçirmiştik. Ancak onun tahtında kalmayı sürdürmesi için hiçbir sorumluluk altında değiliz. Kendi görüşümce padişah, durum oldukça ümitsiz bir evreye gelinceye kadar görevinde kalmalıdır. Şu anda, yaklaşık olarak hiçbir gücü yoktur. Ankara'daki önderler ondan hoşlanmıyor ve Türkiye'deki halk arasında da pek popüler değildir. Kemalistlere, İngilizlerle bir anlaşmaya varılabileceğini göstermek fırsatını verirsek dost bir padişahı terk etmiş olduğumuz izlenimi yaratılmış olacak ve İslam Dünyası'nda, halifeliğin yönetimden düşürülmesine yardımcı olduğumuz sanılacaktır*.[5878]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem muhtıra gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le (Furgaç) mülakat etmiştir. Rumbold, Ahmed İzzet'in *fırsatta küçümsediği Mustafa Kemal'den şahsen hoşlanmadığı için, Osmanlı hanedanını kurtarmak amacıyla Padişahı desteklemekten yana olduğunu kaydediyor*.[5879]

5874 FO/7881/E 147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.

5875 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 223.

5876 FO, 371/6544, E 14190; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

5877 FO/6480/E 13903; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.

5878 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 314-315. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

5879 FO/6480/E 13903; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 218.

Rumbold'dan Curzon'a 1122 numaralı muhtıra:

1. İzzet Paşa, Ankara'nın İngiltere ile anlaşmak istediğini, Binbaşı Henry'yi çok iyi karşıladığını söyledi. Kendisine Henry'nin hiçbir resmi sıfatı bulunmadığını anlattım. İngiltere'nin Ankara Hükümetiyle ayrı barış yapmayacağını belirttim.

2. İzzet Paşa, Türkiye'nin bütün Anadolu'yu ve Meriç sınırını istediğini; Kemalistlere karşı saltanatın korunacağını söylüyor.[5880]

Rumbold: *Mustafa Kemal'in askerî kabiliyetine fazla kıymet veriliyor*.[5881]

11 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rumbold resmî bir tekzib yayınlayarak emekli Binbaşı Douglas Henry'nin Britanya resmî mümessili olmadığını duyurduğunu bildiriyor.[5882]

12 Aralık 1921. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. *İzmir'e yapılan Yunan çıkarması hem Türk direniş hareketini, hem de Türklerin İngilizlere karşı Bolşeviklerle yakın işbirliğini başlatan çok ciddi bir olay*dır.[5883]

Lord Curzon, Paris Büyükelçisi Lord Harding'e ve Roma Büyükelçisi Sir Ronald Graham'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Şimdi İstanbul'da ticaretle meşgul olan Binbaşı Henry adlı emekli bir subay, ayrıcalık hakları sağlamak amacıyla son günlerde, İngiliz yetkililerinin haberi olmadan, Refet Paşa ile görüşmek amacıyla İnebolu'ya gitmişti. Saptamış olduğumuza göre, bu kişi, görünüşte bir Fransız kuruluşunun temsilcisi olarak bir İtalyan gemisiyle seyahat etmişti. Onun Ankara'ya seyahati, İstanbul'daki ulusalcılara, bir İngiliz misyonu şeklinde yansıtılmıştı. Bunun üzerine İngiliz yüksek komiseri bu konuda bir yalanlama yayımlamıştır. Bir süre sonra Binbaşı Henry İstanbul'a dönmüş ve Londra'ya hareket etmişti. Onun iddiasına göre, İngiltere yönetimiyle görüşmelerde bulunmak amacıyla Mustafa Kemal'den kimi önerileri de birlikte götürmüş. Görünüşte Kemal, Fransa ile bir sözleşme imzaladıktan sonra İtalyanlarla da benzer bir sözleşme imzalamaya çalışmış, ama başarısız olmuştu. Şimdi de bizimle ilişki kurmaya çalışıyormuş*.[5884]

Curzon, İkinci İnebolu Görüşmelerine dair Müttefik hariciye nâzırlarını bilgilendirdi. Curzon: *Fransa'yla bir anlaşma yapmış ve İtalya'yla anlaşamamış olan Mustafa Kemal'in şimdi bizimle ne yapabileceğini denediği görülüyor. Müşterek hareket politikamızdan bizi saptıracak böyle bir teşebbüse elbette müsaade etmeyeceğiz*.[5885] İngiliz yıllık gizli raporunda şu ifadeler kaydedilmiştir: *Yıl sonuna doğru Binbaşı Henry'nin bir kez daha Refet Paşa'yla siyasi entrikalar çevirmeye kalkması göz önüne alındığında ortaya çıkan şu ki, bu subay, istenmeden verilmiş teklifler gibi, en iyimser bir tahminle kendi pozisyonunun yanlış değerlendirilmesine yol açacak bir mesaj üretmiştir*.[5886]

5880 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIV.

5881 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 168.

5882 FO/6480/E 13609; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 216.

5883 PRO, FO 371/E 13700/143/44, 6537; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 58, dipnot 62.

5884 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 315-316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5885 *Documents on British Foreign Policy* (DBFP), Series 1, Volume 17, s. 523, No: 482; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 216.

5886 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 61.

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Lancelot Oliphant, derkenar kaydetti: [Emekli Binbaşı Douglas Henry ve emsali] *...küçük rütbeli subayların siyasal sorunlara karışmalarına son verilmesini umut edelim*.[5887]

Britanya Harbiye Nezâreti İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a mahrem telgraf gönderdi. *Dışişleri Bakanı Lord Curzon ivedilikle davranarak, İstanbul'daki İşgal Gücü Başkomutanı General Harington'a, Bağlaşıkların genel bir barış sağlamakla ilgili çalışmalarını güçleştirdiğinden, Mustafa Kemal'le dolaylı biçimde ilişki kurma çabalarına son verilmesini buyuruyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığının, Binbaşı Henry'nin Refet Paşa'yla görüşmesinden yana olmadığını; esasen Bağlaşıkların, Kemalistlerin barışla ilgili "aşırı koşullarını" kabul edemeyeceklerini bildiriyor*.[5888]

Sabık Malta sürgünü, İttihadçı, Edirne mebusu Şeref (Aykut), TBMM gizli celsesinde uzunca bir konuşma gerçekleştirdi: [..] *Geçen burada bir İngiliz heyetinin İnebolu'ya geldiğinden bahsedilmişti. Evvelâ sıra ile başlamak için İngiliz Hükümetinin siyasetini ve tarihi siyasetini baştan aşağı okuyunuz. İngiltere her ne yapmış ise ticaret için yapmıştır ve mutlaka ticaret işiyle girmiştir. Koca Hindistan'ı bir ticaret meselesiyle işgal etmiştir.. Onun için İngilizler daima kendisini gizler. Maksadını daima başka gösterir. Biz de bunu ehemmiyetsiz addetmiştik*. [..] *İngiltere casusunun bir noktasını ikmal etmek için bendeniz vakıf olduğumdan dolayı arz edeceğim. Birincisi; doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisinin işlerini anlamak, ordusunun işlerini anlamak* [..][5889]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti ordusunun Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî ve malî yardımlar hakkında tafsilatlı rapor hazırladı:

> Bolşevik-Ulusçu ittifakının nedenleri: 1919 yılı Mayıs'ında, Yunanlı'ların İzmir çıkarmasıyla başlayan Ulusal Akım'a ve Rusya'nın geleneksel düşmanı Türkiye'ye bugüne dek yapılmakta olan Sovyet yardımının ardındaki amaç, Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki üstün durumunu, Asya'da, İngiltere'ye karşıcıl olarak, Rus yayılma politikasını uygulamada kullanmaktır. Ulusçu yönetimin Kafkasya ve Orta Asya'da amaçları, Türk emelleriyle çatışan ve Bolşevik ilkeleri İslâm inançlarına tümüyle karşıcıl olan Sovyet'lerle bir anlaşmaya varmayı dilemesinin nedeni ise, nüfusunun çoğunluğu Türk olan tüm ülkeleri, dıştan yardım almadan Türk yönetimi altında korumanın olanaksız olduğunu Ulusçuların anlamış olmasıdır. Bu yardımı da pek kolayca Rus'lardan sağlayabilirler.
>
> Her iki ülke de, sözde bağlaşık oldukları dönem içinde, büyük ölçüde bağımsız bir siyaset izlemiş; ama ilişkilerini açıktan açığa kesmemeye dikkat etmiştir; oysaki Kafkasya ve İran'da çıkarları birbirine karşıcıldır. Kemalistlerle Bolşevik'ler, kendilerini tehdit eden Bağlaşıklar'ın Kafkas'lardaki gücünü zayıflatmak için, 1920 yılı başlarından beri işbirliği yapmış olmakla birlikte, bunda başarı sağlandıktan sonra, her ikisi de Maveray-ı Kafkas'a egemen olmaya çalışmış, ama durumun, aralarını açacak kadar kötüye gitmesini dilememiştir.
>
> Kemalistlerin başlıca amacı, Batum, Kars ve Ardahan bölgelerini Doğu sınırlarına dahil etmek ve Azerbaycan'da etki kazanmak için, bağımsız Ermenistan'ın varlığının meydana getirdiği tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bolşevik'lerin amacı ise, Rusya'ya bağlılığını Sovyet ihtilâlinden sonra koparan ülkeleri yeniden kendi imparatorluğuna katmaktı. Aşırı eğilimli komünist'lerle Enver'ciler dışında, Kemalistlerin çoğunluğu, bugüne dek Bolşevik'lerin kendi ilkelerini Anadolu'ya yaymalarına kesinlikle karşı koymuşlar; Rus'lardan, er olarak değil, savaş gereci olarak yardım almaya hazır olduklarını Rus'lara açıkça belirtmişlerdir.
>
> Rusya'dan maddi yardım sağlamak için yapılan görüşmeler: (Mart-Ekim 1920) – 1920 yılı Nisan'ında Azerbaycan'In Sovyet'leştirilmesinden hemen sonra, Kemalist bir askeri kurul, Azerbaycan'dan savaş gereci sağlamak ve Ankara ile Azerbaycan yönetimleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için Bakü'ye ulaşıyordu.

[5887] FO/6480/E 13939 & E 13940; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.

[5888] FO/6480/E 13938; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.

[5889] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 457.

Haziran'dan önce Moskova ile Ankara arasındaki resmi ilişkiler henüz kurulmamış olmakla birlikte, Güney Rusya'nın limanlarından Anadolu'ya sürekli olarak silâh taşınmasına başlanmıştı; ama Bağlaşık savaş gemilerinin varlığı, bu sevkiyatın büsbütün kısıtlanmasına neden olmuş; silâh taşıtı ancak sonbaharda yeniden artmaya başlamıştı.

Haziran'da Ankara ile Moskova, Maveray-ı Kafkas'daki siyasetlerini birleştirmek ve ülkeleri arasında sürekli siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmak amacıyla nota alış verişinde bulunuyordu. Bunu izleyen ayın sonunda, siyasi anlaşmanın ayrıntıları henüz tümüyle bir karara bağlanmadan önce, yapılan başarılı mali görüşmeler sonunda, Rus'lar, Anadolu'ya (50.000 sterline yaklaşık) 20 put altın göndermişlerdi. Bu miktar, tutarı henüz saptanmamış, ama daha sonra 50 milyon ruble olduğu bildirilmiş olan müstakbel borcun ilk taksidini oluşturuyordu.

Eylül'e doğru, görüşmeler ürün vermeye ve iki ülke arasında daha yakın diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmaya başlanıyordu. Bu ayda, her iki ülke, birbirine diplomatik kurullar gönderiyordu. Ekim ayında, Türk-Ermeni savaşı, iki ülkenin arasını açıyor; Bolşevik'ler, ivedilikle bir hükümet darbesi yaptırarak, Ermenistan'ı ele geçiriyor ve Kemalistleri bir oldu-bitti önünde bırakıyorlardı.

Trabzon'daki Bolşevik temsilcisinin, Batum'daki Bolşevik kuruluna gönderdiği listeye göre, 11 Ağustos ile 11 Ekim 1920 tarihleri arasında, Novorossisk'ten Trabzon'a gönderilen savaş gereçleri: 19 hafif silâh, 6.000 Rus tüfeği, 1.000 İngiliz tüfeği, 400 makineli tüfek, 650 tabanca, 4 uçak, 4 telsiz seti, 3 tonluk 3 kamyon, 4.960 top mermisi, küçük çaptaki silâhlar için 90.000 Rus ve 50.000 İngiliz mermisi, 620.000 paket makineli tüfek mermisi, 150 bomba, 34 put dinamit, 3.000 put tel örgü, 2.700 put akar-yakıt (benzin), 6.300 put petrol, 1.800 put ağır yağ, 10.000 put un, 4.000 çift İngiliz çizmesi.

Kasım 1920-Haziran 1921 dönemi: bu dönemde Kemalistlerle Bolşevik'ler arasında daha sıkı işbirliği kuruluyor ve savaş gereci ticaretinde bir artış kaydediliyordu. Kemalistlerin Ermenistan kampanyasından sonra, Yunan Kralı Konstantin'in tahtına dönmesi üzerine, Bağlaşıklar'ın, Yunanistan'a karşı uyguladıkları siyaseti değiştirerek, Kemalistlerle bir anlaşmaya varmaları olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, Kemalistlerle Maveray-ı Kafkas konusunda, aralarındaki kıskançlık ve güvensizliğe karşın, dostluk ilişkilerini sürdürmenin daha önemli olduğu sonucuna varıyorlardı. O sıralarda Kafkas'larda yapılan askeri harekât sonunda, her iki ülke de, dolaysız olarak karadan ilişki kurmuş olduğundan, Novorossisk-Trabzon deniz yolundan daha salim bir yola kavuşuyordu. Kemalistler, Ermenistan'da ele geçirmiş oldukları silâh ve mermilere karşın, 1920 yılı Kasım ayında, özellikle Batı savaş kesiminde, tüfek, küçük silâh mermisi, trenler için kömür, yağ ve malzeme, kamyonlar için ise petrol sıkıntısı çekiyorlardı.

Ali Fuat Moskova'ya ulaşınca, Anadolu'ya gönderilen savaş gereçlerinde bir artık kaydediliyordu. Gönderilen malzemeler arasında şunlar da vardı: top malzemesi, 10.5 ve 15 santimetrelik, orta ölçüde ve Hovitzer tipi toplar, Q.F. tipi İngiliz sahra topları (Bolşevik'ler, bunları, Güney Rusya'da General Denikin'le çarpışırken ele geçirmişlerdi); çeşitli tiplerde sahra topları (herhalde aralarında Rus Skoda ve Krupp topları da vardı); Bağlaşıklar'a teslim edilen Türk top sürgülerinin yerine Rus sürgüleri, küçük çapta silâhlar -Rus, İngiliz, Alman ve Avusturya tüfekleri, Vickers, Maxim, Colt ve Schwartza makineli tüfekleri, Lewis otomatik tüfekleri, el bombaları, bombalar, atlar, silâh imali için makine ve cihazlar, her tür giysi ve askeri malzeme.

Rus'lar, koşum takımı ve uçak sağlıyamıyorlardı. Bu malzemelerin çoğu, Batı savaş kesimine gönderiliyor ve Kemalistlerin, 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında ve daha sonra Temmuz ile Eylül aylarında yapılan Yunan saldırısına karşı direniş göstermelerine yardımcı oluyordu. Aynı dönemde şu mali yardım yapılıyordu: Kasım 1920'de iki milyon altın ruble, Nisan 1921'de dört milyon altın ruble; Almanya'daki Kemalist ajana bir milyon ruble. Mali yardımların sonucu olarak Kemalistler dış ülkelerden sağladıkları malzemelerin fiyatlarını nakdi para olarak ve hükümet memurlarının maaşlarını düzenli biçimde ödeyebiliyorlardı.

Temmuz-Ekim 1921 dönemi: Temmuz'un sonuna doğru Kemalistlerin Eskişehir'i boşaltmaları ve Yunan ordusunun ilerlemesini sürdürmesi, askeri harekât sırasında yitirilen malzemelerin yerine yeni malzeme sağlamak gereği, Rus yardımını pek önemli yapıyordu. Karadeniz sularında seyreden Yunan savaş gemileri, bu malzemenin İstanbul'dan sağlanmasını engelliyordu.

Ankara yönetimi, Moskova'daki büyükelçisine 7 Ağustos'ta gönderdiği ivedi işaretli telyazısında, Rusya'yı, Ulusçu hükümetin mali güçlüklerini gözönünde tutarak, en azından iki milyon altın ruble tutarında toplam bir para vermeye inandırmayı yöneriyor; Ulusal askeri örgütü silâhlandırmak ve donatmak araçlarından yoksun kalarak, tüm askeri örgütün tehlike içine girdiğini bildiriyordu. Bolşevik'lerin, Eylül'ün ilk haftasında, yaklaşık olarak 90.000 sterlin tutarında olan 500 okka altın gönderdiklerine inanılmaktadır. Bu arada, Karadeniz yoluyla da top, küçük çapta silâh, hayvan, gereç ve demiryolu malzemesi gönderilmesi sürdürülüyor; ama kara yolları yeğ tutuluyordu, çünkü yardım getiren gemilerin, Yunan savaş gemilerince tutuklanması tehlikesi vardı. Ağustos sonlarına doğru, Trabzon-Erzurum yolunda çalışan kamyonların petrol kaynakları azalmış olduğundan, Türk Ordusu'nun ivediyle gereksindiği silâhların sevkiyatı sekteye uğruyordu. Bu sırada, Bolşevik'lerin, Karadeniz filolarından bir bölüğünü, personeli sağlayacak olan Kemalistlerin buyruğuna verecekleri söylentisi çıkıyor; bir destroyer, iki savaş gemisi ve bir denizaltıdan söz ediliyor; ama İngiliz İstihbaratı bu haberi kuşkuyla karşılıyordu.

1921 yılı Ekim ayının sonuna dek Bolşevik'lerin Ulusçulara sağladığı yardım: 10 Temmuz'da başlauan Yunan saldırısı sorasında, Ulusçuların Batı Ordusu'nun elinde bulunan tüfeklerin yüzde 50'inin, makineli tüfeklerin yüzde 24'ünün ve üniformaların yüzde 15'inin Bolşevik kaynaklarından sağlandığı tahmin ediliyordu. Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na karşın, Rus'lar, halâ Anadolu'ya savaş gereci gönderiyorlardı. Bu yardımın kesilmemesi için, Ulusçular, Ankara Antlaşması'ndaki gerçek koşulları Bolşevik'lerden gizlemeye çalışıyorlardı.

Rus'lar, ayrıca, Sibirya'daki kimi Türk savaş tutsaklarının ve Kafkasya'daki kimi Müslüman'ların Anadolu'ya dönmelerine ve Ulusal Ordu için er kaydına izin veriyorlardı. 1920 yılı Kasım ayının sonunda, yaklaşık olarak 500 Türk savaş tutsağı, Batum'dan Trabzon'a gönderiliyor; başka bir grup da, aynı limana gitmek üzere Poti'de bir İtalyan gemisini bekliyordu. 1921 yılı Şubat ayında, Türk'ler, Sibirya'daki Türk savaş tutsaklarının yurtlarına dönmeleri için yardımda bulunmak üzere, Tiflis'teki Ulusçu temsilci eliyle Rusya'ya TL 10.000 göndermiş ve Almanya'dan Rusya'ya giden 400 subay ve erin Anadolu'ya dönmesine izin vermesi için Moskova'ya başvurmuştu. 1921 yılı Mart ayında, Sibirya'da bulunan 6.000 Türk savaş tutsağı Kars'a ulaşıyor; oradan da Karabekir'ce Ankara'ya gönderiliyordu. Aynı yılın Ağustos ayında, Tuapse'deki Ulusçu temsilci Yüzbaşı Sami, Türk savaş tutsaklarını gruplar halinde topluyor; onları Batum yoluyla Trabzon'a göndermeye başlıyordu.

Bolşevik'lerin, Anadolu'da, Ulusçularla doğrudan doğruya işbirliği yapmaları olasılığına karşı Türk tutumu: 1920 yılı Nisan ayının sonlarına doğru Azerbaycan Bolşevik'leştirilince, bu denli Sovyet işbirliği olanaklı bir duruma geliyordu. O tarihten sonra, Bolşevik önderler, oldukça zayıf bir Türkiye'nin kendi düşmanlarına karşı koyamayacağı bir sırada Anadolu'ya asker göndermeyi bir fırsat olarak kullanıyor; belki tüm Türkiye ve İstanbul'u denetleri altına almayı umut ediyorlardı. Mustafa Kemal, Türk toprakları üzerindeki Bolşevik plânlarını daima kuşkuyla karşılamış ve Bolşevik'lerin, Anadolu'ya doğrudan doğruya müdahalede bulunmasına karşı direnmiştir. Ama, 1921 yılı Temmuz ayı sonunda, Ulusçular Eskişehir'den çekilirken ve Türk Batı Ordusu'nun yardım görmeden durumu düzeltemeyeceği görülürken, bu görüş yine ortaya atılıyordu.

Tam bu sırada, Mustafa Kemal'le yandaşları dışında herkes, Enver'in Bolşevik berkitici güçlerinin başında Anadolu'ya dönmesi için naralar atıyordu. Türk'ler, Yunanlı'ların, İngiliz'lerden yardım sağlamadan bu denli ilerleyemeyeceklerine inanıyor; bu inanç, Enver'cilerin savını daha da güçlendiriyordu. 20 Temmuz 1921 dolaylarında, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanı Karabekir'e yanaşarak, İngiliz'ler Yunanlı'lara yardım ettiği için, Bolşevik'lerin de Ulusçulara yardımda bulunmasını öneriyor; ama Karabekir, BMM'nin gizli bir toplantısında alınan karar üzerine, Sovyet komutanına şunu söylemeye yetkili kılınıyordu: "BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanına teşekkür eder. Ancak, Türkiye, önerilen yardıma şimdilik gereksinmiyor. Bu yardım, gerekli olursa, Kızıl Ordu komutanının değerli yardımlarından yararlanılacaktır.[5890]

[5890] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* 1995, s. 221-225.

13 Aralık 1921. Douglas Henry, Britanya Harbiye Nezâretine gelerek İkinci İnebolu Mülakatı hakkında rapor verdi.[5891]

Ukrayna İçtima-ı Şûra Cumhuriyeti Türkiye Fevkalâde Sefiri ve Ukrayna Komiserleri Şûrası Âzası, Ukrayna Amele ve Köylü ve Kızılordu Murahhasları Şûrası Merkezi İcra Komitesi Âzası ve Bütün Ukrayna Orduları Başkumandanı General Mihael Frunze riyasetindeki Sovyet heyet, Ankara'ya muvasalat etti:

> Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus günlerinde kötüye giden Türk-Rus ilişkileri, onun Ankara'dan kaldırılmasıyla yine düzeliyor ve Rus'lar, Ukrayna'daki Sovyet orduları başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığında yeni bir kurulu Ankara'ya gönderiyorlardı. Rusya'nın Doğu savaş kesiminde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratan ve ileride Trotski'nin yerine Savunma Komiseri atanacak olan General Frünze, 40 kadar Sovyet subay ve emirberiyle birlikte, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varıyordu. Onun Ankara'ya ulaşması ve Anadolu'daki eylemleri, İngiliz'leri çok ilgilendiriyor; ajanlarını harekete geçiren İngiliz İstihbarat Servisi, bu konuda topladığı belgeleri İngiliz yöneticilerine iletiyordu.
>
> Rus'ların Frünze'yi böyle bir kurulun başkanı atamalarının nedeni Kemalist'lerle olan ve son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askeri davranışlarını kısmen denetlemek istemeleriydi. İngiliz İstihbaratı'na göre, Kemalist'ler, Frünze kurulunun ziyaretini, yardımla savaşı ivedilikle sona erdirmeyi ve ilkbaharda Anadolu'da Yunanlı'lara karşı saldırıya geçerken, Ukrayna'nın da Besarabya'ya karşı saldırıya geçmesi için ortak plânlar hazırlamayı umut ediyorlardı.[5892]

Frunze, Samsun'dan Çorum'a seyahat ettiği sırada şu dikkat çekici cümleler kaleme almıştır: [Kemalistlerin] *Padişaha karşı takındıkları tavır da pek ilginç. Ona özel bir duygu beslemiyorlar, ne kin, ne de sevgi duyuyorlar. Geçen yılki kardan ne denli söz ediyorlarsa ondan da o kadar söz ediyorlar. Bu duygular yalnızca şimdiki padişah Sultan VI. Mehmet'e karşı değil, genel olarak sultanlık yönetimine karşı*. [..] *İngilizler İstanbul'daki Türk devlet dairelerindeki baskılarını artırdıkları oranda Ankara Hükümetinin sözü daha da geçerli oluyor*.[5893]

14 Aralık 1921. İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Charles Harington'a mektup gönderdi:

> SEVGİLİ TIM
>
> Kilikya'dan gelen mültecilerle ilgili sağlam duruşundan dolayı çok memnun oldum. Gerçekten tam bir skandal. Burada biz elimizden geldiğince sana yardım etmeye çalışıyoruz ama artık eskisi gibi içeriden haber alamıyorum çünkü bildiğin üzere Kabine, "katilleri" kendi Genelkurmay Başkanlarına tercih ediyor ve bu yüzden artık eskiden yapabildiğim gibi işleri sessizce halledemiyorum.
>
> Konstantinopolis'i toptan terk etmeden, daha da önemlisi Türklerle dostça ilişkiler kurmadan hayırlı hiçbir iş yapamayız. Ancak evvelsi gün Montegue'ya Lloyd Georg'u bu konuda ne kadar yönlendirebildiğini sordum ve yanıtı "hiç" oldu. Tim, senin de "tabu olduğunu çünkü Lloyd George'un senin Türklerin tarafını tuttuğunu düşündüğünü" ekledi. Yalnız değilsin, yalnızca İmparatorluk Genelkurmay Başkanı değil Britanya ordusunun tüm subayları arkandadır! H.W.[5894]

5891 FO, 371/6480, E 13938, "J. Douglas Henry ile Savaş Bakanlığı'nda Yapılan 13 Aralık 1921 Tarihli Görüşme"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 942.

5892 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 228.

5893 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 55, 64. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5894 Charles Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları* (T. Akyüz, çev.) içinde (s. 98). İstanbul: Kronik Kitap. "Aziz Tim , biz İstanbul'dan tası tarağı toplayıp gidinceye kadar nasıl iyi bir iş yapmış olmayacaksak, Türklerle dost oluncaya kadar da elbette faydalı bir iş yapmış olmayacağız." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.

İngiliz temsilci Mr. Aubrey, Türkiye'ye gerçekleştirdiği uzun bir seyahat sonrasında Sunday Times'da bir makale yayınlamıştır. 14 Aralık tarihli "El Globo" gazetesi haberinde, bu makaleden şu alıntı yapılmıştır:

> Doğu'daki karışıklıklar, İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgalinin bir sonucudur. Türkler, Ankara'da Milli Meclis'i kurarak, Büyük Britanya'nın başkentinin işgal edilmesi ve bir İrlanda hükümeti kurulması durumunda hiç şüphesiz İngiliz milliyetçilerinin de izleyebileceği bir politika izledi. Bütün İngilizler anında Londra'yı terk eder ve Oxford'da yeni bir hükümet kurarlar. Büyük Britanya'nın Türkiye karşıtı politikası sayesinde, Fransa Kemalistlerle bir anlaşma imzalayarak gücü eline aldı. Fransa gibi büyük ve kaynakları kendine yeten bir ülke, her seferinde daha da güçlü her gün daha zengin oluyor. Diğer taraftan İngiltere, toprağı az olan ve yabancı ürünlere muhtaç bir ülke. Mevcut durum beklenmedik değil ve durumu düzeltmenin de bir yolu var: Türklerle bir antlaşma imzalamak.[5895]

15 Aralık 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, TBMM Hükümetinin Garb Cephesindeki askerî yapılanmasına dair istihbaratı İngiliz Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra suretinde gönderdi:

> 9 Aralık'ta Ankara'dan dönen en iyi ajanımız, Ulusçuların Batı savaş kesimindeki askeri durumu şöyle özetlemektedir: askerlerin üslendikleri yerler, 26 Kasım tarihli bir Genel Kurmay haritasından aktarılmıştır. Bu bilgiler dığrudu ve elimizdeki öteki bilgileri doğrular.
>
> Batu savaş kesiminin karargâhı Alaşehir'de, İsmet Paşa'nın komutasındadır. Aşağıdaki birlikler de onun komutasındadır: (a.) II. Kolordu (Bolvadin'in kuzey-batısındaki bölgede bulunan 3., 4. ve 7. tümenler), (Sureikal Chifut Kassa Sorkein? bölgesinde bulunan) 6. ve 8. piyade ve 14. süvari tümenleri, I. ve IV. Kolordu (Çay'da üslenmiş bulunan 14., 23. ve 57. tümenler); (c) IV. Kolordu (5. Kafkas, 11 ve 12. tümenler) karargâhı Çay'ın doğusunda Işaklı'da (?); (d) III. Kolordu (1., 16., 17., 41. ve 61. tümenler), karargâhı Sivrihisar'da; (e) V. Kolordu (2. ve 3. süvari tümenleri ve yeni kurulan 14. piyade tümeni), karargâhı Dinir'de; (f) Kocaeli grubu (3 bağımsız alay), karargâhı Geyve'de.
>
> Yukarıdaki gruplar, Ali İhsan'ın komutasındaki güçlerin geçisi bir süre için zayıfladığını gösteriyor, ama Çay'ın güney ve doğusunda gruplaşmış bulunan I. ve IV. Kolordu'larca desteklenmektedir. Sivrihisar veya Ankara'ya ulaşmaya çalışacak herhangi bir Yunan deneyine karşı koymak amacıyla, III. Kolordu'yu berkitmek için, Kocaeli grubu en düşük seviyesine indirilmiştir. Ulusçular, Kasım ayında, Afyon bölgesinde harekâta geçmeye niyetleniyorlardı, ama bu harekât aşağıdaki nedenlerden ötürü ilkbahara ertelenmiştir.
>
> Nedenler: 1. Sakarya'dan geri çekilmenin Yunanistan'da ihtilâl çıkmasına ve Konstantin'in düşmesine yol açacağı düşünülmüştür. 2. Ankara yönetimi, Büyük Britanya ile içtenlikle barış yapmayı diliyor; dolayısıyla Yunanlı'lara karşı aktif olarak harekâta geçilmenin İngiliz çevrelerinin canını sıkabileceği düşünülmüştür. 3. Ulusçular, kış giysisi ve çadır sıkıntısı çekiyor. Saldırı ne kadar ertelenirse, kendi savaş gereçlerinin de bir o kadar artacağına, Yunan gereçlerinin ise azalacağına inanıyorlar.[5896]

16 Aralık 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 464 numaralı muhtıra tanzim etti: *İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanan bilgi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlı'larla görüşmelerde bulunmamak yolunda Ankara yönetimince karar alındığı hakkında daha önce verilen bilgiyi doğruluyor*.[5897]

[5895] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 190-191. "Aubrey, Anadolu'daki milliyetçi hareketin Yunanlılara karşı olduğunu ve İngiltere'nin politikasını değiştirerek Türklerle antlaşma imzalaması durumunda kârlı çıkacağını ifade etmekteydi."

[5896] FO 371/6537/E 13870; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 220-221.

[5897] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 217.

16 Aralık 1921 tarihli şu gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir: "İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanmış olan bilgiye göre, Ankara yönetimi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlılarla görüşmelerde bulunmamak kararını almıştır. Yine bu rapora göre, BMM'nin 21 Kasım günkü gizli oturumunda, Ankara yönetiminin, askeri harekâtı durdurarak barışı diplomasi kanalıyla çözümlemek dileğinde olup olmadığı sorusuna karşılık veren Mustafa Kemal, Yunanlılar Anadolu'da geniş bölgeleri işgallerinde bulundurdukları sürece barışın nasıl sağlanabileceğini veya görüşmelerin nasıl yapılabileceğini göremediğini; yönetimin barışçı bir politika uyguladığını ve Türk ulusunun yasal haklarından başka bir şey sağlamaya çalışmadığını açıkladığını bildirmişti. Mustafa Kemal ayrıca şunu eklemişti: "Türkler, yasal olarak başka bir ulusa ait olan bir şeyi dilemiyorlar; ama, Türk ulusunun kesin hakları sağlanmadıkça barıştan söz edilemez." Bunun üzerine BMM, hiç bir olay çıkmadan yönetime güven oyu vermişti.[5898]

Bâb-ı Âlî'nin Roma'daki Murahhas-ı Mahsusu, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) *gayet mahrem* telgraf gönderdi. Buna göre Bulgar hükümetinin gizli istihbarat teşkilâtı memuru [*Ömer Faruk notu: Kirtcheff olabilir*], hem TBMM'nin Roma mümessili Câmi'yle (Baykurt) hem Bâb-ı Âlî Roma Sefarethanesiyle temas kurmuştur. İngilizlerden teklif getirmiştir. Boğazların serbestisi, Panislamizm ve Panturanizm davalarının terk edilmesi ve Bolşevik Ruslarla ittifak edilmemesi şartlarına karşılık olarak Türkiye'nin istiklâli tanınacak, Yunan İzmir'den tahliye edilecek, Trakya ve İstanbul mesaili Türkiye'ye muvafık surette çözüme kavuşturulacak ve 500.000 sterlin (5.000.000 lira) istikraz verilecektir. İngilizler, Binbaşı Henry vasıtasıyla da sulh şeraiti hakkında müzakere etmektedirler:

Roma Sefâret-i Seniyyesi
Numara
790
468

Gayet mahremdir.

Hariciye Nâzırı übbehetlü devletlü Müşir Ahmed İzzet Paşa Hazretleri'ne

Ma'rûz-ı çâkerleridir.
10 Kânûn-ı Evvel tarihli ve 460 numaralı telgrafnâme-i çâkerîye zeyldir:

Bu kere sefâret-i seniyyeye gelen bir Bulgar vaktiyle İngiltere'nin kabul edeceği şerâit-i sulhiyeyi anlamak üzere merhum Talat Paşa tarafından Londra'ya i'zâm edildiğini ve bilâhare geçen yaz esnasında aynı maksatla İngiltere Hükûmetiyle Cami Bey arasında tavassutda bulunduğunu ve bu sefer de İngiltere Hükûmeti tarafından kendisine tevdî' olunan şerâit-i sulhiyeyi Cami Bey'e tebliğe me'mur edildiğini beyân ederek bu işin bir hüsn-i neticeye îsâli zımnında ihtiyâr eylediği küllî masârıf yekûnunun müşârunileyh Cami Bey tarafından tesviye edilmek istenilmediğinden bast-ı şikâyet eylemişdir. Merkûmun irâ'e etdiği şerâit-i sulhiyeye nazaran Boğazlar Meselesi'nin Sevr Muâhedenâmesi mûcebince halledilmesine ve Ankara Hükûmetince "Panislamisme" ve "Pantouranizme" siyâsetinden tamamen sarf-ı nazar olunmasına ve Bolşevik Ruslarla kat'iyyen akd-i ittifak edilmeyeceğine dair te'minât itâsına mukâbil İngiltere tarafından Türkiye'nin istiklâli tasdik edileceği ve İzmir'in Yunanlılara tamamen tahliye etdirileceği ve Trakya'da da ya Rum bir vali taht-ı idaresinde bir hükûmet-i mahalliye teşkili veyahud Silezya'da yapıldığı vechile bilâhare ârâ-yı umumiyeye müracaat edilmek üzere her iki Trakya'nın da şimdilik İngiltere'nin taht-ı idaresine vaz'ı ve İstanbul meselesinin Türkiye'ye muvâfık bir suretde halli teklif edildiği gibi beş yüz bin İngiliz lirası râddesinde bir istikrâz akdi dahi va'd edilmekdedir.

5 Kânûn-ı Evvel tarihli telgrafnâme-i sâmiyelerinde mevzu'-ı bahs müzâkerâtın işbu teklifâtdan galat olması muhtemeldir. Ancak tavassut eden zâtın İngiliz olmayıp vaktiyle Sofya Hükûmeti'nin istihbarât-ı hafiyye memûrîninden olması ve gerek Cami Bey'den ve gerek sefâret-i seniyyeden para talebinde bulunması İngiltere Hükûmeti tarafından bu işe memur edilmediğine bir delil-i kavî teşkil etdiğinden mâadâ Cami Bey'in de şu sırada Ankara Hükûmeti tarafından böyle bir işe memur edilmeyeceği tahmin olunmakdadır. Bâ-husus ki mevsûk bir menba'dan vâki olan istihbarâtıma nazaran İngilizler sulh müzâkeresi için Miralay Henry'yi birkaç memur-ı mahsusla beraber İnebolu'ya i'zâm etmişlerdir. Binâenaleyh sâlifü'l-arz Bulgar'ın ifadâtının şâyân-ı itimad olmadığı ve bazı menâfi'-i maddiye temini maksadıyla tertib edilmiş tasnî'atdan ibaret

[5898] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 307.

bulunduğu ağleb-i ihtimalâtdandır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 16 Kânûn-ı Evvel sene [1]921 / [16 Aralık 1921] Roma Murahhas-ı Mahsusu[5899]

İngiliz Başvekil Lloyd George, Londra'daki Yunan Fahrî Başkonsolosu John Stavridi'ye muhtıra vererek, Venizeloscu sabık Atina Başpiskoposu Meletios Metaksakis'in İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği seçiminde desteklenmesini rica etti.[5900]

17 Aralık 1921. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, Veliahd Abdülmecid'le mülakat etti ve muhtıra kaleme aldı:

> Büyük Britanya'nın dostluk ve desteğinin, Türkiye'nin Fransa ile araları iyi olsa da, bu memleketin refah ve saadeti için elzem olduğunu sık sık tekrar etti. Prens. . . şimdiki Padişah'ı, dizginlerin ucunu kaçırdığından dolayı şiddetle yerdikten sonra . . .Türkiye'nin. . . Abdülâziz gibi bir Padişah'a (1918) de malik olmadığından dolayı üzüntüsünü söyledi. . . Şimdiki Sultan'dan kendisinden umduğumdan fazla bir saygı ile bahsetti. . . Ankara'nın: İzmir'le Trakya'yı düşmandan temizlemek gibi muayyen bir ödevi yerine getirinceye kadar sebat edeceğini. . . Panislamizm'in. . . halifeliğin manevî bir kuvvet olarak mevcut olduğu zamanlar hariç, sadece bir gölgeden ibaret olduğunu anlattı. . . Veliahd hislerine çabuk kapılacak, çabuk tesir altında kalacak derecede hassas olduğundan, korkarım ki, tahta çıktığı zaman bizim görüşümüze göre kendisine pek güvenilemeyecektir; bununla beraber ilk on sene içinde (!) pek iyi hareket etmesi memul olduğundan şimdiki Sultan'a karşı dürüst hareketle hemahenk olmak şartiyle onunla dostluk münasebetlerimizi muhafaza etmek zahmete değer.[5901]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris'deki ve Roma'daki Britanya büyükelçilerine telgraf gönderdi:

> Önceden tahmin ettiğim gibi, milliyetçiterin (Türklerin) hareketi, Majesteleri Hükümetini ayrı bir anlaşma yapmaya ve Müttefiklere danışmadan önce onu (İngiltere'yi) milliyetçiterin koşullarına bağlanmaya hileyle kandırma çabasında toplanmaktadır. Binbaşı Henry, herhangi bir yetkisi olmadığını bildiği halde, belki de teklifleri General Harington'a sunmayı ve mümkünse onunla Refet Paşa arasında bir buluşma hazırlamayı teklif etmiştir. Majesteleri Hükümeti, bu telkinleri hiç nazarı itibara almayacağını gayet açık olarak belirtmek niyetindedir.
>
> Refet Paşa, uzun uzun İngiltere'nin Türkiye'ye karşı eski dostluğundan söz etmiş, İngiliz ve Türk çıkarlarının iki ülke arasında sıkı ilişki kurulmasını gerektirdiği üzerinde ısrar etmiştir. Mösyö Franklin-Bouillon'la Tuozzi de hiç kuşkusuz benzer kanıtlar dinlemişlerdir...
>
> Binbaşı Henry'ye, Majesteleri Hükümetinin, onun aracılık hizmetlerine ihtiyacı olmadığı ve İngiltere'yle Ankara Hükümeti arasında uygun haberleşme kanalının İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği olduğu söylendi.[5902]

Curzon, Müttefik nâzırlarına İkinci İnebolu Mülakatına dair muhtıra gönderdi:

> Önceden tahmin ettiğim gibi, Milliyetçiler'in hareketi, Majesteleri'nin Hükümeti'ni ayrı bir anlaşma yapmağa ve Müttefiklere danışmadan önce onu (İngiltere'yi) Milliyetçiler'in şartlarına bağlanmağa hileyle kandırma çabasında toplanmaktadır. Binbaşı Henry, herhangi bir yetkisi olmadığını bildiği halde, muhtemelen teklifleri General Harington'a sunmağı ve mümkünse onunla Refet Paşa arasında bir buluşma hazırlamağı teklif etmiştir. Majesteleri'nin Hükümeti, bu telkinleri hiç nazarı itibara almayacağını gayet açık olarak belirtmek niyetindedir. . .[5903]

5899 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 91-92.

5900 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 377, sonnot 25. Metaksakis, seçimi kazanacaktır.

5901 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 19.

5902 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 244-245.

5903 *DBFP*, 1/17, s. 526-527, No: 486; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 216.

İngiliz Hariciye Nezâreti, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek *Binbaşı Henry'nin müdahalesinin İngiltere Hükümeti'ni "pek rahatsız ettiği"ni ve Lord Curzon'un bundan "pek ciddî olarak kaygılandığı"nı bildirdi. Bundan böyle, Binbaşı Henry'nin araya girmesine fırsat verilmemesi; ayrıca General Harington'un da uyarılması istendi. Lord Curzon, General Harington'un adının siyasî ve diplomatik işlere karışmasını "kat'iyen arzu etmiyordu". Müttefikler ortak bir politikayı yürütmeğe çalışıyorlardı. Fransa'nın son davranışıyla ağır bir şekilde zaten zarara uğramış olan bu politika, Harington'un şahsî davranışlarıyla tehlikeye girebilirdi*.[5904]

İngiliz askeriyesi ile hariciyesi farklı siyasetler takib ediyorlar. Douglas Henry, anlaşıldığına göre, İngiliz askeriyesindeki Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Henry Hughes Wilson (Londra) ile Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington (İstanbul) misakının mümessiliydi. Mezkûr askerî kanada karşı menfî tavırlı hariciyeci Horace Rumbold'un hazırladığı İngiliz yıllık gizli raporunda Binbaşı Henry teşebbüsü şöyle mütalaa edilmektedir:

> [Signor Tuozzi riyasetindeki] İtalyan Heyeti'nin [bir andlaşmaya varmadan Ankara'dan] ayrılışı, Ankara Hükümeti için şüphesiz bir hayal kırıklığı oldu. Fakat bir grup İngiliz'in görünüşte ticari bir amaçla Samsun'a gitmesi, Ankara'nın cesaretini bir süreliğine de olsa yeniden kazanmasına yol açtı. Malum Mr. Henry -ki adından yukarıda bahsetmiştim- bu grubun başkanıydı ve Milli Mücadele Hareketi'ne [Nationalist movement] kendisinin siyasi bir görev sahibi olduğu görüntüsünü vermişti. Bu harekete mensup bakanlardan biri Samsun'a bu grubu görmeye gitmiş, tamamıyla izinsiz gerçekleşen görüşmeler bir belgeyle somutlaştırılmış ve Mr. Henry, bu belgeyi yanına alarak Londra'ya dönmüştü. Burada derhal geri çevrilerek Majesteleri'nin Hükümeti'nin kendisinin hizmetinden istifade etmek gibi bir talebinin olmadığı şahsına iletilmişti. Mr. Henry ve grubunun Majesteleri'nin Hükümeti'yle hiçbir bağlantısı olmayıp sadece kendi adına hareket ettiğini Türklere ve Müttefiklere anlatabilmek için İstanbul'da her türlü çaba sarf edilmişti. Milli Mücadele Hareketi [Nationalist movement] de böylece, İngiltere ile herhangi bir antlaşmanın gerçekleştirilememiş olmasından dolayı aynı oranda hayal kırıklığına uğramıştı.[5905]

18 Aralık 1921. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *En büyük İngiliz gazetesi Times, bütün Yunan şenaatlerini itiraf ederek İzmir'in tahliyesi lüzumunu kaydediyor*.[5906]

19 Aralık 1921. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Müttefik hariciye nâzırlarına *Sevr Andlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı* serlevhalı bir muhtıra gönderdi. Curzon, Sevr'i *fiilen ölü* tavsif etti. *Müttefikler artık yeni bir başarısızlığa tahammül edemezler. Fransa'nın Ankara'yla anlaşması ve Kemalistlerin "artan dikbaşlılığı" güçlük yaratacak gibi görünmekle beraber, bazı elverişli sayılabilecek şartlar da doğmuştu*r. *Bir kere, Müttefikler arasında birlik sağlanabilece*ktir. *Sonra, Yunanlılar, Anadolu ihtiraslarının gerçekleşmeyeceğinin bilincine varmışlardı*r. *Türkler de savaştan yorulmuş ve barış istiyor*dur:

> Lord Curzon, "şartları bakımından Türkler için daha liberal" fakat aynı zamanda "Yunanlıların kabul edebilecekleri" yeni bir program öngörüyordu. İngiliz Kabinesi uygun bulursa, bu program Fransa ve İtalya'ya sunulacaktı. Müttefikler kendi aralarında tasarıya son şeklini verdikten sonra Türkiye ve Yunanistan'a sunulacaktı. Son Konferans yeri İstanbul olacaktı ve buna Mustafa Kemal'in kendisi de katılacaktı. Fakat, Lord Curzon, barışın İstanbul Hükümeti'yle yapılmasını öngörüyordu. Mustafa Kemal, Ankara-İstanbul karması tek Türk heyetinin içinde yer alacaktı.
>
> Yeni şartları Yunanistan reddederse, Müttefikler, "dolayı baskı" yollarını kullanıp bunları kabul ettireceklerdi. Reddeden Türkiye olursa, daha sıkı yaptırımlar uygulanacaktı. Yani, Akdeniz ve Karadeniz limanları abluka altına alınacak; İstanbul'daki işgâl serleştirilecek; Yunanistan'a her türlü aktif yardım

---

5904 *DBFP*, 1/17, s. 527-529, No: 488; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 217.
5905 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 74-75.
5906 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 193.

> yapılacak; Müttefik subayları da Yunan ordusunda bulunacaktı. Hem Yunanistan, hem de Türkiye yeni barış şartlarını reddederlerse, o zaman Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'na "seyirci kalacaklardı".[5907]

Curzon'un ana konulara getirdiği öneriler şöyleydi: Yunan ordusu Anadolu'dan çekilmeli, İzmir Türkiye'nin egemenliğinde kalmalı, Doğu Trakya Türklere devredilmeli, İstanbul askerden arındırılmalı, Boğazlar uluslararası güce bırakılmalı ve Ermenistan'ın sınırları küçültülmeli.[5908]

21 Aralık 1921. İngiliz Sömürgesi Yeni Delhi Hükümeti Dışişleri Sekreterinden Siyasi İşler Sekreterine telgraf: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi engellenmeyecektir*.[5909]

İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. Vaziyete nazaran *Yunan ordusunun çok geçmeden "bir savaş makinesi olarak varlığına son vermesi"* muhtemeldir.[5910]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Cami (Baykurt), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) mahrem telgraf göndermiştir. Cami, *İngilizlerin, İtalya'yı etkileyerek Fransa'yı yalnız bırakmaya çalıştıklarını bildi*rmiş; *Tuozzi'yi Ankara'da tutmak için her çeşit çareye başvurulmasını öner*miş; *İtalya ile anlaşamazsak, vakit kazanmaya; İtalya ile İngiltere'nin arasını açmaya çalışmalıyız* yazmıştır. Yusuf Kemal'e daha evvelki bir telgrafında, *İtalya'yı kazanarak İngiltere'yi yalnız bırakmanın ve tüm dünyaya "İslâm düşmanı" olarak göstermenin önemine* değinmişti.[5911]

22 Aralık 1921. Hindistan İşleri Nâzırı Edwin Montagu'dan İngiliz Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra:

> Türkiye ile dostluk kurulması İngiltere'nin yararına olacaktır. Savaşın sürdürülmesi Yunanistan'da kargaşa ve ihtilâl yaratabilir. Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklere bırakılacağına söz vermişsek, sözümüzü tutalım. Savaş öncesi sınırlarına kadar olan Trakya topraklarını Türkiye'ye bırakalım. Edirne'yi geri verelim. Fransa'nın daha fazlasını Türklere vadedebileceğinden kaygı duyarım.[5912]

Lloyd George'nin talimatı üzere İngiliz Maliye Nâzırı Horne, Yunan Başvekil Gunaris'e bir andlaşma metni içeren mektub gönderdi. Gerçi *bu anlaşma Yunanistan'a* İngiltere devletinden istikraz alması noktasında *hiçbir şey kazandırmıyordu, ama serbest piyasadan borç alabilmesini sağlamak için bazı engelleri ortadan kaldırıyordu*:

> Horne-Gounaris anlaşmasına göre, İngiliz Hükümeti 15 milyon sterlinlik bir borç için Yunanistan'ın gelirlerini güvence olarak göstermesini kabul ediyordu ve borç İngiltere'den sağlanacaktı. Bu ödüne karşı Yunanistan, İngiltere tarafından Yunanistan'a açılmış olup Aralık 1920 para ablukasıyla bloke edilen 12 milyon sterlinlik kredinin kullanılmamış bölümünü isteme hakkından vazgeçecekti. [Yunanistan'ın Müttefiklerle yaptığı 1918 anlaşmasına göre Yunanlılara ödenen avanslar geri alınmayacaktı. Yine 1918 anlaşması uyarınca Yunanistan, Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika'nın rızası olmadan gelirlerini temlik edemeyecekti.] Böylece Yunanlılar, İngiliz sermaye piyasasından borç sağlayabilme *olasılığına* karşı kullanılmayıp dondurulmuş 6.5 milyon sterlinlik krediden vazgeçtiler. Bu anlaşma Yunanlıların omuzlarından sadece haksız bir yükü kaldırmış, başka bir şey sağlamamıştı. Anlaşmayla ilgili bir açıklamada Curzon, anlaşmanın "parasal ablukayı kaldırma anlamına gelmediği gibi" dolaylı yoldan hükümetin Yunanistan'a parasal yardım yapmaya hazır olduğu anlamına da gelmediğini belirtti. Yunanlılar serbest piyasadan borç alabilirler ya da alamayabilirlerdi. Hiç değilse artık bu çabayı göstermekte özgürdüler.

5907 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 218.

5908 Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye*, s. 220; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s 135.

5909 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

5910 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 165.

5911 FO/6537/E 14080; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.

5912 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

> Horne anlaşmasından güç bulan Gounaris, bir borç sağlamak için Armstrongs Bankası'na başvurdu. Yunanlıların kaçamak yollara sapmaları ve Yunanistan'ın parasal durumu hakkında hesap vermekte gecikmeleri, aynı zamanda İngiliz Hükümetinin borcu kesin ve resmi olarak desteklememesi nedeniyle İngiliz sermaye sahiplerinin ciddi bir şekilde görüşmelere girişmemeleri yüzünden bu konudaki görüşmeler kesildi. Borç sağlamaktaki başarısızlık, Gounaris'i Yunanlıların Küçük Asya'yı boşaltmayla karşı karşıya gelmeleri noktasına çok yaklaştırmıştı.[5913]

23 Aralık 1921. İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. *Curzon bir anlaşmaya varmak için İtilafçıların "mantık sınırları içindeki bütün tavizler"i vermelerini istedi*.[5914]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı, İngiliz Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Ankara hükümeti Sakarya nehrindeki muharebenin ardından kasım ayında Afyonkarahisar bölgesinde bir taarruz gerçekleştirme kararı almıştı*. *Fakat "Yunanlılara karşı aktif operasyonlara girilirse bunun İngiliz çevrelerinde rahatsızlık yaratacağı düşünüldüğü" ve Kemalistlerin İngiltere'yi kızdırmak istemediğinden taarruzun ertelendiğini* bildirdi.[5915]

TBMM Hükümeti ordusu tayyaresi Yunan mevziine komünist bozguncu beyannameler attı: *Anadolu'da ne işiniz var. Sizi buraya bir takım kapitalistler getirdiler. Onlar savaştan yararlanarak zenginleşiyorlar. Subaylarsa nişanlara sahip oluyorlar. Oysa siz, anne ve kızkardeşleriniz köylerinizde açken, kanınızı döküyorsunuz. Savaşın sona ermesi için bir tek yol var. Bize sığının. Biz sizin ihtiyaçlarınızı karşılayacağız ve savaş bittiğinde vatanınıza gönderileceksiniz*.[5916]

24 Aralık 1921. Belçika'nın İstanbul Elçisi De Welle, Belçika Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında, *tehlikeli Slav birliğini önlemek için Boğazların savunmasını kuvvetli bir Türkiye'ye bırakmak, hatta sadakatini sağlamak amacıyla Türkiye'ye yardım etmek gerektiğini bildirdi*.[5917]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Japonya Tokyo'daki İngiliz Büyükelçi Sör C. Elliot'a *çok gizli* talimat gönderdi:

> İstanbul'daki temsilcilerinin etkinliklerinden kesinlikle rahatsız olduğumuzu lütfen Japon Hükümetine gizlice haber veriniz. Ankara'dan öğrendiğimize göre, Japon temsilcisi, Kemalist makamlarla sürekli temastadır ve onlara, İngiltere'yle kendileri arasında arabulucu olarak kabul edilmesini teklif etmektedir.
>
> Bu davranışlar, İngiltere Hükümetini ciddi olarak rahatsız etmek için hesaplanmıştır. Bu bakımdan, İngiliz tutumunu ciddi olarak tehlikeye sokacak biçimde, İngiltere'nin arkasından hareket etmemesini temsilcilerine anlatma yolunu Japon Hükümetinin bulacağı kuvvetle umulmaktadır.[5918]

26 Aralık 1921. Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Ankara'da bulunan General Frunze'ye mektup gönderdi: *Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile anlaşmak, Kars'ta saldırıya hazırlanmak üzere olduğuna dair haberler alıyoruz. Buna rağmen Türkiye'ye elimizden gelen yardımı yapıyoruz. Çünkü Doğu halklarını doğal müttefik sayıyoruz*.[5919]

5913 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 348-349.
5914 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 166.
5915 İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsinden Londra'daki Harbiye Nezâretine, 15 ve 23 Aralık 1921; Londra, PRO; FO 371/6537, s. 89-90 ve 165; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 166-167.
5916 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 441-442.
5917 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 202.
5918 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 232.
5919 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 204.

27 Aralık 1921. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi İngiliz *L'Aurore*den iktibas ediyor: *Türk taarruzu Şubatta bekleniyor*.[5920]

28 Aralık 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı'nın hazırladığı muhtırada Ankara-Moskova hattındaki "A.2" kod adlı ajanın faaliyetleri ve raporları kaleme alındı:

> Ankara'da ulusalcı önderlerin çoğunluğuyla kişisel olarak görüştüğünü iddia eden ve "A.2" olarak anılan bir İngiliz ajanı, 1921 yılı Aralık ayında İstanbul'a dönüyor ve Kemalistlerin gizli siyasi daire şefi Arif Bey'in, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Refet Paşa ve Fethi Bey'le yapmış olduğu uzun süren görüşmelerden sonra, Aralık ayının başlarında, özel bir görevle Ankara'dan Moskova'ya gönderildiğini bildiriyor; onun başlıca amaçlarının şunlar olduğunu iddia ediyordu: Fransızlarla Kemalistler arasında aktedilen Ankara Sözleşmesi'nin Moskova'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik hakkında Ali Fuat Paşa'ya kimi yönergeler vermek ve Enver Paşa'nın faaliyetleri konusunu incelemek.[5921]

30 Aralık 1921. İngiltere, Yunan işgal kuvvetlerinin *Anadolu'dan çekilebileceğini Fransa'ya teklif* etti.[5922]

Yunanistan maliyesini denetleyen Beynelmilel Maliye Komisyonu mümessili İngiliz Maslahatgüzar Charles Henry Bentinck, Atina'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a mektub gönderdi: *Küçük Asya'daki savaş Yunan hazinesine günde 8 milyon drahmiye mal oluyor*.[5923]

Arnold Joseph Toynbee'nin muharriri olduğu liberal eğilimli İngiliz *Manchester Guardian* gazetesi: *Yunanlılar Anadolu'yu terketmelidirler*.[5924]

Aralık 1921. Britanya ile İrlanda Cumhuriyeti sulh muahedesi akdettiler. *Bundan böyle İrlandalılar kendi cumhuriyet yönetimleri içinde diledikleri gibi döğüşebilecek, Ulster ayrı olacaktı*r; *İngiltere ise direk olarak hiçbir zaman karışmada bulunmayacak ve bir yıl sonra son İngiliz askerî birlikleri de adadan çekilecektir*.[5925]

1922

Horace Rumbold: "Eğer Yunanlar çökerse, bol bol pislik yiyeceğiz ve bu beslenme biçimi hiçbir zaman bana uygun olmadı ama Pellé [Fransa Yüksek Komiseri] ve Garroni [İtalyan meslektaşı] bununla beslenebilir."[5926]

"Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Suriye cephesinden geri dönüşünü izleyen dört yıl boyunca Britanya'nın koruduğu ülkelerle yurtiçinde ve yurtdışında savaşırken, doğrudan doğruya Britanya ile çatışmamak için elinden geleni yapmıştı. Ne kadar dolaylı ve deneysel amaçlı olursa olsun çeşitli aracılarla, ülkesi hakkındaki Britanya politikasının yanlış yönlendirildiğini, eğer

5920 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 170.

5921 FO 371/7853/E 872, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No. 508, Türkiye, *Ulusalcılar ve Bolşevikler, Arif Bey'in Moskova misyonu*, BT/1, İstanbul; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 400.

5922 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 248.

5923 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 370.

5924 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 170.

5925 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 166.

5926 Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869-1941*, 1973, p. 249; Aktaran: T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 116.

Britanya Türkiye'nin 1918 ateşkes anlaşması sınırları içinde tam bağımsızlığını kabul ederse, bölgede onların en iyi dostu olacağı mesajını defalarca göndermişti."[5927]

Saray ve Bâb-ı Âlî idaresi, hem Yunan işgallerinden hem TBMM Hükümetinin uyguladığı gümrük tarifesinden fevkalâde muzdarib olmakta, maliyesi yavaş yavaş izmihlal ettirilmektedir:

Yunan İdaresinin İktisadi Durumu Üzerindeki Etkisi

Anadolu ve Trakya'daki geniş arazilerdeki Yunan işgali, doğrudan ticari teşebbüsü, Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sine bırakılan gelirin düzgün toplanmasını, başkentin erzak ikmalini ve genel olarak iktisadi durumu etkiledi. Trakya'nın bütün tahil ürününün Yunanistan'a nakledilmesi, Yunan donanmasının, Karadeniz limanları ve İstanbul arasında işleyen küçük Türk teknelerine yönelik faaliyetleri, Marmara Denizi'nin Asya kıyı bölgesindeki çeşitli limanlarında ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiş diğer bölgelerdeki gümrük tarife farklılıkları, zeytinyağı ile ünlü Ayvalık'ta Hükümet'in ve Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sinin mülkleri ve drahmi kullanımının zorunlu kılınmasıyla bağlantılı olarak Müttefik Güçleri Yüksek Komiserleri birkaç kez Yunan makamlarını şikâyet etmeye mecbur oldu.

Başkente gönderilen gıda maddelerine, Yunanlı ve Türkler tarafından benzer şekilde kısıtlama ve yasakların uygulanmasının yanı sıra Osmanlı limanları arasında yapılan ticaret üzerindeki mali yükler, zaten askeri harekâtlar yüzünden engellerle karşılaşmış olan ticareti özellikle yavaşlattı.

Kemalist Yönetim

Milliyetçiler, Merkezi Hükümet'in yönetimindeki bölgeyi diğer herhangi bir yabancı ülke ile aynı çizgide sayıyor ve İstanbul'dan Kemalist yönetimin sınırları içerisinde bulunan limanlara gönderilen mallarda bile miktar üzerinden özel vergi tarifesine dayalı ithalat vergisi alıyordu. Bu şekilde Anadolu'daki Kemalist yönetimi de genel olarak ticarete çok zarar verdi.

1921 senesinde Büyük Millet Meclisi korumacı bir yöntem uyguladı ve çok sayıda mal çeşidini aşırı oranda vergiye tabi tutan, birçoğunun ithalatını da yasaklayan bir karar aldı. Türkiye'ye ilk girişi İstanbul olan belirli zaruri mallar üzerinden orada alınmış olan vergiyi ve bazen de daha yükseğini tüketim vergisi olarak bir kez daha aldı.[5928]

1 Ocak 1922. Komintern Doğu Bölümü Yürütme Komitesi, "Türkiye'deki Ekonomik ve Siyasi Durum Özeti" serlevhalı muhtıra kaleme aldı. Fevkalâde mühim bir cihet hakkında ehemmiyetli tesbit yapılmıştır: *Mustafa Kemal İstanbul'daki İngiliz yanlısı yönetim tarafından Anadolu'ya, yeni başlayan ve 1919 baharı sonlarında Bâbıâli'nin otoritesini tehdit eder bir havaya bürünen* İttihadçı *direniş hareketinin hızlı büyüyüşünün kontrol altına alınması için gönderildi*.[5929]

Yunan Prens Andrew, *yakın dostu Metaxas'a özel bir* mektub gönderdi. *Andrew, Sakarya'dan çekilirken II. Kolordu Komutanlığı'nı başkasına devretmişti ve şimdi de İzmir'de, "Tuğgeneraller Konseyi"nde görevliydi. Andrew, ilkbahar başlarında bir Türk saldırısı yapılacağı düşüncesinde olan Genelkurmay'ın kafasındakileri anlayabilecek durumdaydı*:

Çok uzun olması ve kuvvetlerimizin yetersizliği yüzünden, şimdi elimizde tuttuğumuz cepheyi sistemli bir şekilde savunmak olanaksız değilse bile çok zordur. Bu nedenle ya kendi isteğimizle ya da düşmanın baskısıyla geri çekilmek zorunda kalacağımız apaçık ortadadır. Bu koşullarda konuyla ilgili bazı araştırmaların

[5927] T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 288.

[5928] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 146-147. Tüm bu menfî şeraite rağmen Saray ve Bâb-ı Âlî idaresi, işgal yönetimine direnç göstermekteydi. Örneğin belediye vergileri meselesinde "Müttefik Gücü denetimine veya gözetimine karşı" çıkmış binaenaleyh Müttefikler açısından "tatmin edici bir anlaşmaya varılamamıştır." Saray ve Bâb-ı Âlî, "kanunda bir boşluk bulunması için her yol"u her fırsatta deniyordu (Satan, 2011, s. 143).

[5929] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 62.

yapılmış olabileceğini, elimizdeki kaynaklarla savunabileceğimiz daha dar bir ikinci cepheyle ilgili hazırlıklara başlandığını düşünebilirsiniz. Buna benzer hiçbir şey yapılmamıştır; ikinci cephe diye bir şey yoktur, ikinci cephenin bir planı bile yoktur! Ordunun durumu bende fazla güven yaratmamaktadır. Ordunun saldırgan ruhu yok olmuştur ve eğer ordu bugün cehede bozguna uğramadan kalıyorsa, çok yakında barış yapacağımıza inandığı için kalıyor. Ama görüşmeler uzun sürer ya da Gounaris hiçbir başarı göstermeden döner ve savaş sürerse, o zaman ne olur? Ordunun, düşman tarafından yapılacak ciddi bir hareket karşısında dayanacak durumda olmadığını sanıyorum, ama cephenin bir noktasındaki başarısızlık, peşinen öteki başarısızlıkları getirecektir ve o zaman da yenilgi nerede son bulacaktır? Bir darbede elde ettiğimiz bütün sonuçları ve daha çok bütün özverilerimizin ürünlerini yitireceğiz, Gounaris ve Phontas'in iyimserliklerinin bizim için bir değeri olmayacaktır.

Bizi Küçük Asya kabusundan kurtarmak için hemen bir şeyler yapılmalıdır. Ne yapılacağını ben de bilmiyorum ama, blöften vazgeçelim ve gerçek durumu olduğu gibi görelim. Çünkü en sonunda hangisi daha iyi olacaktır? Denize dökülmek mi, yoksa kafalarımız suya girmeden kaçmak mı? Korkarım bunları söylemekle bana bozguncu damgası vurulacak ya da yaradılışımın çok etkisi altında kaldığım söylenecek. Ama inanın ki böyle değil. Savaşı sürdürmekle Yunanistan'ın varlığını ve özünü nasıl kurtaracağımızı bir türlü anlayamıyorum. Ben tersini görüyorum, hem o kadar açık bir şekilde görüyorum ki, yanlış anlaşılma tehlikesine karşın düşüncelerimi size bildirmek için yazıyorum. Eğer savaş Yunanistan'da olsaydı başka türlü konuşacaklardı ve o zaman halkın duyguları da başka olacaktı. Burada bir felakete ya da yenilgiye uğramakla ne kazanacağız? Gerçekleri Epir ve Trakya'da kovalamak yerine burada gölgeler peşinde koşmak niye?

Başka bir şey daha işittim. Yüksek Komutanlığın durumu askerlerin gözünde çok zayıflamıştır, bildiğiniz gibi ben de onlara inancımı çoktan yitirdim... *Le Temps* gazetesinin, Veliaht Prensin cepheyi ziyareti sırasında Afyonkarahisar'da tüm 4. Tümen'in terhis yaygaralarıyla karşılandığı ve bu nedenle Koutoulis'in araya girerek kürsüden bir nutuk atmak zorunda kaldığı yolunda yazdıkları doğrudur. Hükümet tarafından verilecek emirlere karşın, burada kalmak konusunda ordunun herhangi bir bölümünün ayaklanması -bu amaçla bazı girişimler yapıldığı söylenmektedir- benim düşünceme göre söz kanusu olamaz. Askerler terhis edildiklerini, subayların da ayrılmalarını engelledikleri öğrendikleri zaman, kendi bakımlarından haklı olarak, eğer bizi öldürmezlerse, hiç değilse bağlayacaklardır!

Buradaki halk genellikle tiksindiricidir. Şişirilmiş Venizelos yanlılığı yaygın bir haldedir... Eski Yunanistan'ın burada korkunç denecek kadar kanını döktükten sonra böyle davranan bu değersiz insanları tekmeleyip atması için İzmir'i Mustafa Kemal'e teslim etmek gerçekten yerinde olacaktır, çünkü en iyi yerli ailelerin çocukları İzmir'de ve cephe gerisinde hizmet etmektedirler ve salt Küçük Asya Rumlarından kurulmuş bir birliğin düşmanla yüz yüze gelmesi halinde Tanrı yardımcımız olsun... Tanrım, ben buradaki cehennemden ne zaman kurtulacağım?[5930]

2 Ocak 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Türk Ulusçular ve Bulgaristan* nam muhtıra kaleme aldı:

Aşağıdaki bilgi, Aralık (1921) başlarında Ankara'dan İstanbul'a dönen, oldukça güvenili bir ajandan sağlanmıştır. Ele geçirdiği bilgiyi Kemalist Bakan ve yetkililerle doğrudan doğruya yapmış olduğu kişisel temaslardan sağlamıştır. Bunlar arasında bizzat Mustafa Kemal'e ek olarak şunlar da vardır: Ankara'daki Kemalist Siyasi ve Gizli Servisi'nin şefi Arif Bey, Mustafa Kemal'in "Müdafaa-i Hukuk" partisinin asbaşkanı Şeref Bey, bir zamanlar Abdülhamit'in hassa askeri arasında yüzbaşı bulunan Genç Türk, Debre'li Albay Rasim Bey, eskiden Kemalist'lerin İstanbul'daki gizli komitesinin başlıca üyelerinden ve şimdi Kemalist Karargâhı'nda bir bölümün müdürü bulunan Yarbay Hüsamettin Bey, Kemalist İçişleri Bakanı ve eskiden Sofya'da Türk temsilcisi Fethi Bey, BMM asbaşkanı Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip, eskiden Gelibolu milletvekili ve daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa üyesi olan Şakir Bey adlı aşırı eğilimli Genç Türk.

Yukarıda adları geçenlerin hepsi de, Ankara yönetiminin Bulgar hükümetinden hiç de memnun olmadığı ve (başbakan) Stambolisky'nin erkten düşürülmesinden yana oldukları görüşünde uyuşuyorlardı. Mustafa Kemal, Stambolisky ve Bulgar yönetimi o günkü politikasını izlediği sürece, onlarla hiçbir ilişki kurmayı dilemediğini açıkça belirtiyor ve gizli bir Bulgar irtibat subayının Ankara'ya gönderilmesi yolunda ajan

[5930] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 350-352.

tarafından yapılan öneriye karşı çıkıyordu. Şeref ve Rasim, Fethi'nin de onayıyla, Türk-Bulgar işbirliği olanağını şöyle anlatıyorlardı: "Son amaç, Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk ve hatta Macaristan'ı da kapsayacak bir ittifak kurmak olmalıdır…"

Raporda, ayrıca, Bulgaristan ve Trakya'daki Kemalist örgütü ve Kemalist'lerin Dimitri Atchkoff adlı Bulgar ajanlar olan ilişkileri hakkında bilgi veriliyordu.[5931]

3 Ocak 1922. Rumbold'dan Curzon'a telgraf: Japon Fevkalâde Komiseri Uçida'nın TBMM Hükümeti ile Britanya arasında arabuluculuk *çabaları rahatsız ediciydi ve ben, bu çabaları önlemek için elimden geleni yaptım*.[5932]

4 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde Müttefikler konferans düzenleniyor. Britanya Başvekili Lloyd George, *Küçük Asya ve Rusya karşısında müttefiklerin birlikte hareket etmemesi halinde zararlı çıkacaklarına dikkat* çekiyor.[5933]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Barışın ilk ve aşikâr şartı Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi*dir.[5934]

5 Ocak 1922. Londra İslâm Birliği (*London Muslim League*), Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra tevdi etti. *İngiliz yönetimini, volkan gibi patlamak üzere olan durumu yatıştırmak; Hindistan'da normal düzeni yeniden kurmak ve dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları memnun etmek amacıyla, Türkiye'ye "dürüst, cömert ve adil bir çözüm" sağlamaya çağırıyor*.[5935]

6 Ocak 1922. *Fransız sayfiye kenti Cannes'da toplanan İtilaf Yüksek Konseyi'nin on altıncı toplantısında Lloyd George konseyin onayına bir önerge teklifi sundu. Önerge, Sovyet Rusya da dahil bütün Avrupalı güçlerin temsilci göndermelerinin isteneceği, şubatta ya da mart başında toplanacak bir uluslararası ekonomik ve finansal konferans çağrısı yapıyor*. Bu hadise TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya ilişkisini menfî etkiliyor. Zira *Türkiye Cenova Konferansı'na davet edilmedi. 1922 başlarında, tam Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler normale dönmüşken, Sovyet hükümetinin Cenova'daki uluslararası bir konferansa çağrılması Türkleri kendilerini dışlanmış hissetmeye ve şüpheye yönel*tecek.[5936]

Atina'daki Ortaelçi O. Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Lindley, Londra'dan Atina'ya intikal ederken Roma'ya uğradığı vakit İtalya Hariciye Nâzırı della Toretta'yı ziyaret etmiştir. Toretta, *Türklerin Tuozzi kuruluna iyi davranmadıklarını, ama İtalyanların ne pahasına olursa olsun gene de barış istediklerini* bildirmiştir.[5937]

Britanya Hariciye Nezâreti muhtıra kaleme aldı. Türkiye'yle sulh müzakereleri yapılacakken 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi mevaddının hangilerine itibar edilecek hangilerine itibar edilmeyecek bu husus masaya yatırılmaktadır:

Türkiye'yle yapılması düşünülen barış görüşmelerinde, 20 Ekim 1921 günlü Ankara Antlaşması'nın hangi hükümlerinin "olduğu gibi geri çevrileceği"; hangi hükümlerinin ise Türkiye'yle imzalanacak genel barış antlaşmasıyla "bağdaştırılabileceği" yeni baştan incelendi. Bu inceleme sırasında Fransız notalarıyla

---

5931 FO 371/7363/C 505; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 228-229.

5932 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 232.

5933 La Nation Belge, 5 Ocak 1922, s. 3; La Nation Belge, 7 Ocak 1922, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

5934 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.

5935 FO/7853/E 608; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230.

5936 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 148.

5937 *Confidential Print*, 527; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

İngiltere'ye verilen güvenceler göz önünde tutuldu. Ankara Antlaşması'nın 13 maddesinden altısı üzerinde İngiliz açısından yorumlar yapıldı. Özellikle altıncı, sekizinci ve onuncu maddeler üzerinde duruldu. Azınlık haklarıyla ilgili altıncı maddeyi İngiltere'nin aynen kabul edemeyeceği belirtildi. Türkiye'yle yapılacak genel barış antlaşmasında azınlıklar için daha ayrıntılı hükümler isteneceği not edildi. Türkiye-Suriye sınırını çizen sekizinci maddenin son paragrafı üzerinde çok duruldu. Bu paragraf, Türkiye-Suriye sınırının bir Türk-Fransız karma komisyonunca saptanmasını öngörüyordu. İngiltere, bu komisyona İngiltere, İtalya ve Suriye'nin de katılmasını, sınırın yeni baştan çizilmesini düşünüyordu. Onuncu maddenin ikinci paragrafı İngiltere'yi en fazla kaygılandırıyordu. Bu paragraf, Bağdat demiryolunun Suriye'de kalan kısımlarından Türkiye'nin asker geçirebileceğini öngörüyordu. İngiltere, yapılacak barış görüşmelerinde bu paragrafı tamamen çıkartmak niyetindeydi.

Toparlamak gerekirse, birkaç sözcükle şunlar söylenebilir: 20 Ekim 1921 günlü Türk-Fransız Antlaşması, İngiltere'de çok sert bir tepkiyle karşılanmıştı. İngiltere, önce, antlaşmanın hemen hemen bütün maddelerini protesto etmişti. Protesto ederken, Fransa'yla bir çatışma yaratmayı değil, antlaşmanın kendisini yıpratmayı amaç edinmişti. Bunda oldukça da başarı kazanmıştı. Fransa, antlaşmanın önemini azaltacak yönde sözler vermiş ve İngiltere'yi yatıştırmaya çalışmıştı. İki ay kadar süren yazışmalardan sonra, İngiltere'nin itiraz edebileceği ancak iki-üç nokta kalmıştı: Azınlıklar, sınır ve Bağdat demiryolu. İngiltere'nin gerçek kaygısı bu sonuncu noktada toplanıyordu. Bağdat demiryolunu Türkler askeri amaçlarla kullanabilecekler ve Musul'u tehdit edebileceklerdi. Fransa'nın güvence vermesine karşın, İngiltere'nin Musul için duyduğu kaygı silinememişti.[5938]

Ankara'dan İstanbul'a gelmiş bulunan İtalyan mümessil Cavaliere Tuozzi, Rumbold'la mülakat ediyor ve *Bağlaşıkların Yunan tezini savunmaktan vazgeçtiklerine inanan Kemalistlerin, üç Bağlaşık devletiyle ayrı antlaşmalar imzalayarak, Yunanistan'ı yalnız bırakmak istediklerini açıkça söylediklerini* haber veriyor.[5939]

4 Ocak'ta Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan İtalyan temsilcisi Signor Tuozzi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la görüşürken, Anadolu'daki durumu şöyle anlatmıştı: "Mustafa Kemal, geçmişe oranla şimdi daha güçlü bir durumdadır. Büyük Millet Meclisi Başkanı ve ulusal askeri güçlerin Başkomutanı olarak onun gücü, bir diktatörün gücü gibidir. Ankara yönetiminin şimdiki amacı, Türkiye'nin gelecekteki başkentini Ankara veya Anadolu'nun başka bir yerinde kurmaktır. Padişah İstanbul'da bırakılacaktır. Kemal, BMM'nin başkentini Anadolu'da kurmakla, İstanbul'da bulunan bir Türk yönetimine uygulanabilecek baskıdan kaçınmış olacaktır. Başkenti Anadolu'da olan bir Türk yönetimi, çevredeki devletlerle işbirliği yapmak veya onlara karşı koymak özgürlüğüne sahip olacaktır... Şimdiki durumda Enver'in partizanları Kemal'e karşı bir tehlike oluşturmuyorlar; ancak Kemal bir aksiliğe uğrarsa, durum değişebilir." Tuozzi Ankara'ya ulaşınca ulusalcılar, kendi politikalarının üç Müttefik devletle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak Yunanistan'ı izole etmek olduğunu beyan etmişlerdir. Onlar, Müttefiklerin Yunanlıları terk ettiklerine inanıyorlardı.

Ulusalcılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilere de değinen Tuozzi, bu ilişkilerin karşılıklı kuşkuya dayandığım; Türklerin, Sovyet yönetiminin durumunun eskiye oranla pek güçlü olmadığına inandıklarını; Rusya'dan gittikçe azalmakta olan silah ve mermi sağladıklarını bildirmişti. Bu silahlar Karadeniz limanlarına teslim ediliyordu ve Tuozzi'ye göre onlara yolda el konulmalı idi. Onun görüşünce, Afganistan gibi öteki doğu ülkelerinin temsilcileri Ankara'da entrikalar çeviriyor; ulusalcılar ise Hindistan'da İngiltere'ye karşı bir kaynaşma olduğu illüzyonuna kapılmışlardı; dolayısıyla, Hindistan ve Afganistan'da propaganda yapmaya çalışıyorlardı.

Tuozzi ayrıca şunları belirtmişti: "Anadolu'da epey memnuniyetsizlik vardır. Bu nedenle silahlı çeteler ortaya çıkmıştır. Onları bastırmada Ankara yönetimi epey para harcıyordu. Bu çetelerin ortaya çıkışı daha da sıklaşmıştı ve Tuozzi'nin görüşünce Kemalist akımının kökeni çeteler olduğu gibi, bu akım yine çeteler tarafından çökertilecekti. Askeri duruma da değinen Tuozzi'ye göre, Kemalistlerin silah, mermi ve paraları yeterli değildi. Bu da onların gelecekteki operasyonlarını etkileyebilirdi. Ancak Tuozzi, Yunanlıların

[5938] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 223-224.

[5939] FO/7853/E 320; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 208-209.

> Kemalistleri kesin olarak yenilgiye uğratabileceklerini sanmıyordu. Onun görüşünce Kemal'e kafa tutanların başında Karabekir geliyordu. Ekonomik durum da kötüydü. Ulusalcılar İngiltere'den çok nefret ediyorlardı. Tuozzi'nin görüşünce, Kemalistlerle Anadolu ve İzmir konusunda bir uzlaşmaya varmak olanaksızdı. Kemalistlerin amacı, Anadolu'nun toprak bütünlüğünü, ekonomik ve mali bağımsızlığını sağlamaktı.[5940]

Harington ve Bristol'ün girişimiyle kurulan Şarkta Münasebatı Muhadenetkârane (Dostluk) Cemiyeti, Pera Palas'ta bir toplantı yaptı. (Bu kuruluşun adı Tunaya'nın yapıtında yok.)[5941]

1-7 Ocak 1922. *1922 Ocağının ilk haftasında Haliç'te güneye doğru yolalan bir Fransız gemisi durduruldu. Gemi Anadolu'daki Türkler'e gönderilen cephane ve savaş malzemeleriyle doluydu ve geminin İngilizler tarafından durdurulması diplomatik bir skandala yolaçtı*.[5942]

7 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Ankara'dan dönen İtalyan mümessil Tuozzi'nin bildirdiklerini İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telledi:

> Mustafa Kemal Paşa her zamankinden daha güçlü durumda. Milliyetçi güçlerin komutanı ve millet meclisinin başkanı olarak bir diktatör kadar güçlüdür. Ankara Hükümeti daha şimdiden, Türkiye'nin başkentinin Ankara veya Anadolu'da bir yer olmasını tasarlıyor. (Padişah İstanbul'da kalabilir.) Mustafa Kemal'den sonra Ankara'da en önemli kişi, Mustafa Kemal'in de yakın arkadaşı olan Malta sürgünlerinden ve Dâhiliye Vekili Fethi Bey'dir. Şimdiki şartlarda Enver Paşa yanlıları Mustafa Kemal için bir tehlike oluşturmuyorlar.[5943]
>
> Mustafa Kemal, her zamankinden daha güçlü durumda. Ankara Hükümeti, Türkiye'nin başkentini Anadolu'ya kaydırmak niyetinde. Mustafa Kemal'den sonra en önemli kişi Fethi Beydir. Enver Paşa yanlıları bir tehlike değil.
>
> Ankara Hükümeti, Müttefiklerin her biriyle ayrı anlaşmalar yapıp Yunanistan'ı yalnız bırakmak niyetindeydi. Ama bunu başaramadı; Tuozzi, anlaşma imzalamadan döndü.
>
> Ankaranın Bolşeviklerle ilişkilerinde karşılıklı güvensizlik var. Ruslar yardımlarını azalttılar.
>
> Türkler, Afganistan yoluyla Hindistan'da propagandaya kalkışıyorlar. Anadolu'da büyük hoşnutsuzluk ve silahlı çeteler var. Ankara'nın silâh, cephane ve para sıkıntıları var. Ekonomik durum hiç iyi değil. Anadolu'da azınlıkların durumu kötü. Türkler "Anadolu Türklerindir" düşüncesinde.
>
> Milliyetçiler, İngiltere'den nefret ediyorlar. İrlanda'daki gelişmeleri dikkatle izliyorlar. Geri dönen Malta sürgünleri İngiltere aleyhindeki propagandayı kamçıladı.
>
> Tuozzi, müttefikler arasındaki dayanışmayı elzem görüyor, Sevres'in yerini alacak barış antlaşmasının çok dikkatle hazırlanması ve İstanbul hükümetine imzalatılması gerek. Kemalistlerle anlaşmaya varılamaz. Çünkü Anadolu'nun tam bağımsızlığını istiyorlar. Milliyetçiler, Fransa'ya bel bağlıyorlar. Signor Touzzi, Yunan yanlısı bir tutum içinde.[5944]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *The Times'e göre Şark sulhunün ilk şartı, Yunanlıların Anadolu'yu tahliyesidir*. Ali Kemal'in başmakalesi: *Ankara işi bu keşmekeşte süründürür durur. Yunan'ı mağlup etmek yetmez. Devletlere de 'bis' dedirtmeliyiz. Ankara'nın bildiği yalnız kılınçtır*.[5945]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Fernand Neuray imzalı "Kaybolan Düşler" nam başmakale neşredildi. *Belçika Başbakanı ve aynı zamanda Maliye Bakanı olan*

5940 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 322-323.

5941 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 56.

5942 Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 244; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 37.

5943 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde* Atatürk, 2000, c. 4, s. 169; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 309. Şimşir'in Türkçe belge özetinde "diktatör" ayrıntısı yer almadığı için, bu kısmı, Çelebi'den de alıntılamayı tercih ettik. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

5944 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIX.

5945 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 223.

Theneus'e göre Cannes Konferansına *Almanya'nın soluğunun tıkanılmasına gidilirken en kazançlı ülke* Almanya çıkmış, *bu da Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmuştur*.[5946]

8 Ocak 1922. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Hint Müslümanları Cemiyeti'nin senelik toplantısında Hint kardeşlerimiz Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye iadesini talep etmişlerdir*.[5947]

9 Ocak 1922. Moskova'daki İngiliz diplomatik temsilci Hodgson, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Moskova'daki Kemalist Büyükelçisi Ali Fuat* [Cebesoy]*, İngiliz diplomatik temsilcisi Hodgson'la konuşurken, onunla 1921 yazında Moskova'da yaptığı görüşmenin Ankara'da iyi karşılandığını; İngiltere ile resmî olmayan görüşmelerde bulunmaya yardımcı olan bu yeni araçtan ötürü, BMM yönetiminin memnunluk duyduğunu; kendi hükümetinin İngiltere ile dostluk ilişkileri kurmaya ilişkin içten dileklerine değinmesi için Ankara'dan yönerge aldığını bildiriyor.*[5948]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı: *Kemalist önderlerin Cavaliere Tuozzi kuruluyla bir antlaşma imzalayamamaları ve bu kurulun Ankara'dan ayrılması, BMM'nin 8 Aralık 1921 günkü gizli oturumunda Edirne milletvekili Şeref Bey'in sunduğu bir önergeyle yönetimin sert bir dille eleştirilmesine yol açıyordu. Buna karşılık veren Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, İtalyan hükümetine ilişkin gelişmeler konusunda yönetimin üzüntüsünü beyan ediyor; beklenmedik bazı olayların, görüşmelerin başarısızlığa uğramasına neden oluşturduğunu; BMM yönetiminin yabancı boyunduruğu altına girmek istemediğini; İtalyanların üzerinde direndikleri koşulların, Fransızlarca öne sürülen koşullardan bütün bütün değişik olduklarını; o sıralarda açıklayamayacağı daha bazı anlaşmazlıklar olduğunu anlatmaya çalışıyor; yakında görüşmelere yeniden başlanması umudunu dile getiriyordu*.[5949]

10 Ocak 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Zaferden Sonra Orta Yol Barışı" nam makale neşredildi. Bainville, *konferans çalışmalarını değerlendirirken Almanya'nın ayağa kaldırıldığını, Lloyd George'un politikasının galip geldiğini ve Versay sisteminin sona erdiğini belirtiyor*.[5950]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin muhafazakâr sahibi[5951] Lord Northcliffe, Hindistan tahkikat raporunda belirttiğine göre Hindular ile Müslümanlar tarihte ilk kez ittifak halinde hareket

---

5946 Fernand Neuray, "L'Angleterre, Les Illusion Perdus…", *La Nation Belge*, 7 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

5947 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 224.

5948 "İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D.G. Osborne, belgeye şu derkenarı ekliyordu: *İlginç bir mesaj, ama Ankara belki hâlâ bizimle ayrı bir antlaşma imzalamayı umut ediyor ve Mr. Hodgson'un bir aracı olarak Binbaşı Henry'den daha etkin olacağını sanıyor*." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 218, dipnot 379. Osborne şöyle devam ediyor: "Milliyetçilerin (Türklerin) Türkiye'deki Hıristiyanlara muamelelerinin İngiliz kamuoyunda ve dolayısıyla İngiliz politikasında pek kötü etki yaptığı üzerinde Ali Fuat Paşa'nın uyarılması için Hodgson'a talimat göndermeye değmez mi?" Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 246.

5949 FO/7883/E 872; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210-211.

5950 Jacques Bainville, "La paix compromis après la victoire", *La Nation Belge*, 10 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

5951 Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 163-165. Daily Mail, Daily Mirror, The Observer, Sunday Dispatch, Sunday Pictorial, Evening News gazetelerinin sahibi Lord Northcliffe, İngiliz devletinin Cihan Harbi hengâmında "Düşman ve Tarafsız Ülkere Karşı Propaganda Birimi" başdanışmanıydı. "Onun asıl yakın olduğu kurum ve kişiler ise ordu ve yüksek rütbeli subaylardı. Çoğunlukla politikacılara karşı subayları desteklerdi. Savaş sonrası dönemde, Almanya'nın savaşın bedelini tamamıyla ödemesi gerektiğine inanan Northcliffe, aynı zamanda Bolşevikleri dünyadaki en büyük tehlike olarak görüyor, The Times sütunlarını da bu düşünce iklimiyle tasarlıyordu." *The Times*in dışişleri editörü Wickham Steed, İngiliz Hariciye Nezâreti memuruydu aynı zamanda ve Şubat 1919'dan beridir gazetenin

etmektedirler. Hindistan'ın yatıştırılması için *Türklerle yapılan antlaşmanın* müsbet olması lâzımdır. Bu vechile şu şerait Hindistan'ı tatmin edecektir: *İngiltere, Sultan'ı kutsal toprakların bekçisi ve Müslümanların halifesi olarak tanımalı*. *Edirne'nin İzmir dâhil tüm Anadolu Türklere geri verilmeli*.[5952]

ABD'nin Ankara'daki Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie, gazetesi Clair Price vasıtasıyla ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a zata mahsus mektub gönderdi:

10 Ocak 1922, Ankara

Kişisel

Azizim Amiral,

[Clair] Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz bir mektup yazıyorum.

[..] Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışanıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı.

[..] Burada derinlerden bir şeyler oluyor ama ne olduğunu anlayamıyorum. Yalnız Fransızlarla ilgili bir şey olduğuna eminim. Bilgisine güvendiğim bir kişi, Savunma Bakanı Refet Paşanın birkaç gün içinde istifa edeceğini söyledi. İstifası belki de Meclis tarafından isteniyor ve askeri durumla ilgili değil. Benim görüşüme göre, burada bir topluluk savaşı bitirmek için tamamen Fransız parasına ve cephanesine dayanmak, onlara bazı imtiyazlar tanıyarak İngiliz ve Fransızlardan olumlu bir barış sağlamak görüşünde.

Ama başkaları da var. Bunların önde geleni belki de Refet Paşa. Bunlar Fransızlara güvenmiyorlar. Asker kişiler olarak, Milli Misak'taki amaçların tanınması ve özgürlüğün kazanılması için İngiltere'nin tatmin edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Eminim ki Refet Paşa, Fransızların, İngilizlerden Milliyetçilerin istediklerini koparacak kadar güçlü olmadığını düşünüyor.

Bir başka grup ise orta yolu izliyor. Yusuf Kemal Bey belki de bunların en iyi sözcüsü. Bir büyük savaş daha bekliyorlar, bu savaşı da kazanacaklarına güveniyorlar. Ondan sonra mümkün olduğu kadar az imtiyaz vererek barış yapmayı umuyorlar. Amerika'ya ve Amerikan şirketlerine her kolaylığı göstererek, Amerikan Hükümetince tanınabilecekleri umuyorlar. Bu olursa, istedikleri, her şeyi alacaklarını sanıyorlar. Bana kalırsa, Meclis isteklerini elde edinceye kadar savaş, bu olmazsa ülkeyi yok etme ya da anarşiye sürükleme politikasına karar vermiştir. Meclis Refet Paşanın İnebolu'ya gitmesine karşı ayaklanmıştır, nedeni de belki budur. Ne olursa olsun, birkaç güne kadar işin içinde ne olduğunu öğreneceğim. Bu nedenle bu günlerde burada olmaktan mutluyum.

Julian E. Gillespie[5953]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Türkiye ile Barış Koşulları Hakkında Hipotezler" başlıklı rapor gönderdi. İngiliz, Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi, Doğu Trakya'nın iadesi, hilafet-saltanatın birbirinden ayırılması ve Mustafa Kemal liderliğinde cumhuriyet idaresinin kurulması hususlarında Mustafa Kemal'le uzlaşmıştır:

başmuharriridir (Başak, 2018, s. 165-166, dipnot 549). Steed, patronu Nortcliffe'ye benzer şekilde İttihadçılardan hoşlanmamaktaydı: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 303.

[5952] The Times, 20 January 1922, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 140.

[5953] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 131-136. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> İtilaf Devletleri, Müslümanların nefretinden kaçınacak şekilde, emellerine nasıl ulaşacaklarına dair planlar üretmektedir. Elçi, İstanbul'daki bir Fransız'dan; İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile yapılacak barış koşullarında anlaştıklarını öğrenmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri; "Yunan işgalinde olan bölgelerin boşaltılması ve Anadolu'da Kemalist lider Mustafa Kemal başkanlığında bir cumhuriyet kurulmasını"; "Padişah'ın 'geçici' gücünün alınarak, sadece halife ya da Müslümanların ruhani lideri olarak kalmasını ve İzmit Körfezi, Çanakkale ve Edirne'ye kadar Doğu Trakya ile sınırlı olacak İstanbul'da ikamet etmesini" öngörmektedir. Gelen birçok habere göre, Kemalistler Anadolu'nun boşaltılması ve hatta silah bırakışmasını, müzakereler için vazgeçilmez bir şart olarak öne sürmektedirler. Buna karşın elçi, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında bilgi alışverişi ve gizli bir anlaşma olduğuna inanmakta; dolayısıyla Anadolu merkezli bir cumhuriyetin kurulmasını pek gerçekçi bulmamaktadır. Ne Anadolu'daki ne de İstanbul'daki Türklerin buna razı olacaklarını düşünmektedir. Özellikle Anadolu'nun İstanbul'un ihtiyaçlarını ve Hilafet makamının lüksünü sağladığı göz önüne alındığında, Padişah'ın geçici gücünün feshedilmesi; İstanbul'daki Türk unsurunun buna karşı isyan etmesine sebep olacaktır. İspanyol diplomat, milyonlarca Katolik'in protestosuna rağmen, İngiltere'nin Vatikan'dan ayrılarak Protestanlığı seçtiğini hatırlatmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin; benzer bir uygulamaya Müslümanların en yüksek makamı için de gidilebileceğine inanmasını mümkündür. Elçiye göre İngiltere'nin bu planı; Boğazları ne pahasına olursa olsun elinde tutmak üzere ürettiği bir formüldür. İngiltere; Padişah'ın pozisyonunu Vatikan'daki Papa'nınkine benzer bir hale getirebilirse, gayesine dünya Müslümanlarının ayaklanması tehlikesinden arınmış bir şekilde ulaşabilecektir. Hatta zamanı geldiğinde ve gerekli koşullar oluştuğunda; halifeliğin Anadolu'daki veya başka yerdeki Müslümanlara geçmesini de sağlayabilecektir. Elçi Servert, Padişah ve maiyeti için böyle bir düzenlemenin, dünya Müslümanlarında yankı uyandıracağını; Vatikan'ın yaşadığı durum karşısında Katoliklerin yaptığı gibi uysal bir şekilde boyun eğmeyeceklerini savunmaktadır. Avrupa'nın, Doğu zihniyetini yeteri kadar göz önünde bulundurmadığını; Padişah'ın -görünüşte bile olsa- büyük bir imparator olmaması konusunda uzlaşmayacağını düşünmektedir.[5954]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa'nın güvenliği ve Avrupa'daki statükonun sağlanması amacıyla, tasarı halindeki anlaşmalarla ilgili olarak, Lloyd George ve Briand arasında yapılan görüşmelerde, Almanya'nın herhangi bir saldırısına karşı iki ülkenin güvenliğinin temin edilmesine ve Versay'da teklif edilen garanti antlaşması çerçevesinde bir Fransız-İngiliz antlaşması hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, asgarî kapsamı aynı şekilde belirtilmiş olacak olan karşılıklı kara, deniz ve hava yardım desteğini içermekte*dir. *Muhtemelen, Belçika da bu anlaşmaya katılabilecek ve Fransa'yı askerî alandaki ağır yükleri üstlenmeye zorlayacak hususları kısmen ortadan kaldırmak suretiyle, nakdî masrafların azaltılmasına yardımcı olacaktı*r. *Antlaşmaya İtalya'nın muhtemel katılımı da düşünülmekte*dir. *Bu antlaşma, bütün Avrupa devletleri tarafından imzalanacaktı*r. *Bu geniş tasarının uygulanmasından önce, Fransa ve İngiltere, Ankara ile mevcut sorunu çözmek zorunda*dır. *Ankara sorunu, Cannes Konferansı'nın sona ermesinden sonra sonra, Paris'te müzakere edilecektir*.[5955]

12 Ocak 1922. Müttefik konferansının içtima edildiği Fransa'nın Cannes şehrinde Yunanistan Başvekili Dimitrios Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazzis, Britanya Başvekili Lloyd George ve Hariciye Nâzırı Lord Curzon ile mülakat ediyorlar. *İngiltere'nin 30 Aralık'ta Müttefiklere sunduğu yeni barış planını* müzakere ediyorlar[5956]. Gunaris, malî sıkıntıdan şikâyet ediyor, yardım istiyor fakat İngiliz sermayesinden kaynak sağlayamıyor, *bu yetmiyormuş gibi, Lloyd George onlara, Trakya'nın bir bölümünü ve İzmir'i yitirmeye hazırlanmalarını öneriyor*.[5957] *Yunanlı yetkililer konferansta destek bulamadıkları gibi, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin onayı olmaksızın hareket etmemesi gerektiği*

5954 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 349-350. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5955 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

5956 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 229.

5957 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 572-573; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.

uyarısıyla karşılaşıyorlar.[5958] *Yunan Başbakanı Gounaris, Yunan ordusunun şimdiki yerinde tutunabileceğini, "fakat yabancı yardımı olmaksızın" Türklere barışı kabul ettiremeyeceğini, "bir karara ulaşamayacağını" açıkladı. Lloyd George, Yunan ordusunun yeniden saldırıya geçmesini beklemek "ondan çok şey ummak olur" diye yanıt verdi. İngiltere'nin son tekliflerinin "Yunanistan'a kazandırabileceğinin azamisi" olduğunu belirtti. Yunan Başbakanı, "kendisini tamamıyla Lord Curzon'un eline bırakmaya"; yani İngiliz tekliflerine razı oldu. Lloyd George, Yunan Başbakanını teselli etmek istercesine, barış antlaşmasıyla Yunanistan'ın "pek geniş yeni topraklar" kazanacağını ve "istikbalin, Yunanistan'dan yana olduğunu" söyledi*.[5959]

> Lloyd George'un önerisi üzerine Gounrais ve Baltazzis, Londra'dan ayrıldıktan sonra Roma'ya, oradan da Tazminatları ve İngiliz Fransız Güvencesini görüşmek üzere Cannes'a gitmişlerdi. Loyd George ve Curzon 12 Ocakta kendileriyle buluştular. Lloyd George, Yunanlılara karşı alışılmamış bir katılıkla davrandı. Kendilerine, İngiltere'nin elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi. "Doğu Sorunu konusunda anlaşmaya varmak için bizim Fransızlarla bir Güvence Antlaşması yapmamız koşul olarak ileri sürülmüştür ve bu olabilecek en iyi anlaşmadır." Buna göre, Yunanlılar İzmir'i boşaltacaklar ve Trakya sınırında Türkler yararına değişiklik yapılacaktı. Yunanlıların İzmir'den çekilmeleri halinde, Hıristiyan azınlıklar konusunda gerekli adımlar atılacaktı. Yunanlılar bu koşulları kabul etmezlerse, savaşı kendi başlarına yürüteceklerdi.
>
> Lloyd George, Dışişlerini ilk defa, tam anlamıyla ve içtenlikle destekliyordu. Yapılacak görüşmelerde kendilerini Curzon'un eline bırakmaya Yunanlıları teşvik etmişti ve Gounaris böyle yapmayı kabullenmişti. İngilizlerin, Yakın Doğu anlaşmasının Güvence Antlaşmasına bağlı tutulması konusundaki girişimleri, başka yoldan elde edilemeyecek bir anlaşmadan Yunanlılar yararına daha iyi bir anlaşma umudu elde etmek için başvurulmuş bir hileydi, görüşmeleri de karmaşık hale sokacak ve ertelemelere yol açacaktı. Bu arada, Yunan ordusu Küçük Asya yaylalarında yavaş yavaş ölüme mahkum olmaktaydı.[5960]

TBMM Hükümeti hesabına çalışan, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *..mektebe gittim. Habip Bey'le uzun uzadıya görüştük. Teklifi hakkında mektup verdi. Oradan Halil Asaf'ı bulmak üzere aşağıya indim; buluştuk. Teklifinin esasını anlattı. Silahları* [silâh kaçakçısı, İngiliz emekli binbaşı] *Sturton bulmuşmuş. Taleplerimi yazdım. Cumartesi* [14 Ocak'ta] *cevabını verecek*.[5961]

13 Ocak 1922. Halife-Padişah Vahideddin, Müttefik bloğu arasındaki rekabeti artırmaya matuf teşebbüste bulunuyor. Padişah, Şehzade Sami'yi mahremane İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a izam etti. Şehzade Sami'nin şifahen belirttiğine göre *Padişah, "harekete geçmeye" (passer en activite) karar vermişti. "Ankara'nın otoritesinin yerine kendi otoritesini ikame etmek" kararındaydı. Bu amaçla "İngiltere'nin manevi desteğini sağlamak" isteğindeydi. Bu konularda ve belki daha başka konularda da İngiliz Yüksek Komiserine bir şeyler söyleyecekti*. *Ama Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, Paris Konferansı'ndan önce Padişahı ziyaret etmeyi sakıncalı gördü; Fransa ve İtalya kuşkulanabilirlerdi. Bu nedenle görüşmeyi konferans sonrasına erteledi*.[5962]

5958 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439-440.

5959 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 252.

5960 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 357. Mezkûr "İngiliz-Fransız Güvencesi", İstanbul'un Türklere karşı müşterek savunulmasına karşılık Ren mıntıkasının da Almanlara karşı müştereken müdafaa edilmesi mutabakatıdır. İngiliz hariciyeci Eyre Crowe, 30 Mayıs 1921 tarihli muhtırasıyla, Yunan kuvvetlerinin İstanbul'u koruması gayr-i kabil olduğu takdirde Fransızların desteğini satın almak gerektiğini kabineye ifade etmişti (Smith, 2002, s. 357, dipnot *).

5961 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 647.

5962 FO, 371/7853/E. 676; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 292. "Padişah, yeğeni Prens Sami aracılığıyla 13 Ocak'ta Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek, *harekete geçme zamanının geldiğine inandığını* ve Ankara'nın yetkisine karşıt olarak kendi yetkisini kurmak amacıyla İngiltere'nin manevi yardımı konusunda Rumbold'la görüşmeyi dilediğini bildirmiş; ancak Rumbold,

Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesi: *13 senedir bu devletin başına gelen belalar, İkinci Abdülhamit'in dış siyasetinin örnek alınmayışı yüzündendir*.[5963]

15 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde düzenlenen Müttefikler konferansı sonlandı. *Lloyd George İngiltere'sinin dediği olmuş ve Almanya kazanmış, Versay Antlaşması'yla belirlenen tazminatların Almanya'ya ödettirilmesinden vazgeçilmiş, bu ise Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmasının yanında, özellikle Fransa'da fırtınalar koparmış ve başbakan istifa ederken Fransız kamuoyunda da İngiliz karşıtlığı büyük oranda artmıştı*.[5964]

Sabık reisicumhur ve avukat Raymond Poincaré, Fransa Başvekili olarak kabinesini kurdu; hariciye nâzırlığını de deruhte etti. Selef Aristide Briand'ın *Cannes'teki golf sahasında* bulunduğu sırada[5965] başvekâletten ıskat edilmesi ilginçtir. *Lloyd George'un zoruyla golf sahasına götürülen Briand, Cannes konferansında Cumhurbaşkanı Millerand'ı hoşnut edemediği için iktidardan düşmüş*tür. Poincaré, *İngilizleri de Yunanlıları da sevmez* birisidir.[5966]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ankara yöneticileri, Misak-ı Milli üzerinde direniyorlar. Daha azını kabule yanaşmazlar. Öte yandan Ankara'da çözülme, Mustafa Kemal'e muhalefet belirtileri var. Mali durum nazik. Yeni barış önerilerini Mustafa Kemal reddedecektir. Bunlar Padişaha kabul ettirilebilir*.[5967]

16 Ocak 1922. Cannes'de bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yi ziyaret etti. *Doğu'da barış askıdadır* demek suretiyle yeni bir sulh konferansı içtima edilmesini teşvik etti. Prensibde mutabakata varıldı.[5968] Poincaré, *İngiliz tekliflerine çeşitli itirazları olacağını, bu arada Yunanistan'ı korumak için Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri alınmasına Fransa'nın razı olamayacağını* şerh düştü.[5969]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. (*i*) Paris'e muvasalat eden TBMM Hükümeti mümessili Ahmed Ferid (Tek), Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesine beyanat vermiştir. Ahmed Ferid, "ilk görevinin, Ankara Antlaşmasının uygulanmasından doğan bazı sorunları ele almak olduğunu ve Fransa ile Türkiye arasındaki sempatiyi arttırmak için elden geleni yapacağını" ifade etmiştir. (*ii*) Kilikya, karma bir komisyonun nezareti altında TBMM Hükümetine 20 Aralık'da devredilmiştir. Karma komisyonun Fransız mümessili Miralay Pettelat, Beyrut'daki İngiliz irtibat subayıyla mülakat etmiş ve demiştir ki *Fransızlar ancak kışla ve bazı kampları Türklere devretti; silâh ve mühimmat vermedi*.[5970] Diğer bir deyişle yalan söylemiştir.

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinin haberine göre Cannes Konferansı *süresince hem Lloyd George hem de Lord Curzon Yunan Başbakan Gounaris'le görüşmüş, Lord Curzon bu görüşmelerde İzmir'i Yunan askerlerinin boşaltmasını ve Türk egemenliğinde*

padişahı tek başına görmeyi usulsüz bulduğundan, öteki Müttefik yüksek komiserleriyle birlikte saraya gitmeyi tasarladığını Curzon'a duyurmuştu; ancak o sırada Fransız yüksek komiseri Türkiye dışında bulunuyordu." Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 326.

5963 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 232.

5964 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.

5965 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 24.

5966 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 357-358.

5967 FO, 371/7853/E. 589; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.

5968 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358.

5969 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 253.

5970 FO/7853/E 581; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.

kalmasını, ancak Küçük Asya'nın tamamında Hıristiyan azınlıklar için uluslararası koruma ve garantilerle birlikte yerel bir otonomi verilmesini önermişti.[5971]

17 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), *Rus göçmenlerinin kaderi konusunda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a giden İngiliz yetkilisi Sir Samuel Hoare* ile mülakat etmiştir. Hamid, TBMM Hükümetinin *barış yapmak ve özellikle İngiltere'ye karşı dostça davranmak dileğinde olduğunu anlatmaya çalış*mıştır.[5972]

Britanya Hariciye Nezareti memuru D. G. Osborne'nin Sevr projesi hakkında Rumbold'un 15 Ocak tarihli muhtırasına derkenarı: *antlaşmayı, İstanbul bölgesi dışında uygulamak için aracımız yoktur; sonra, Ulusalcı Ordu, hem Yunanlılar hem de bizim için hâlâ bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bugünkü durumda, yalnız Padişahla barış yapmak kumarını oynayamayız; bilâkis, Kemal'le bir uzlaşmaya varmalıyız*.[5973]

> Mustafa Kemal'in prestijinin artmasıyla birlikte İngilizler 1922 başlarında İstanbul üzerindeki baskılarını az da olsa hafifletmiştir.[5974]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Sayın Poincaré İktidarda" nam başmakale neşredildi. Bainville'ye göre, *Cannes Konferansı savaşın ve zaferin amacını yok etmiş, buna Fransız halkının çok şiddetli tepki göstermiş ve Briand istifa etmek zorunda kalmış, ayrıca Fransız kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığı büyük oranlara varmıştı*r.[5975]

18 Ocak 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunan malî kaynakları kuru*muş vaziyettedir.[5976]

20 Ocak 1922. Britanya Hariciye Nezâreti, Moskova'daki İngiliz Ticaret Mümessili Hodgson'a talimat gönderdi. *Ankara Hükümetinin İngiltere'yle dostluk ilişkileri kurmak istediğine dair Ali Fuat Paşa aracılığıyla yollanan mesajın alındığı bildirildikten sonra, Hıristiyan halka yapılan muamelelerden şikâyet etmesi* fakat şikâyetin *Hodgson'un kendisinden gelmiş gibi gösterilmesi* isteniyor.[5977]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Hindistan'da birtakım tetkiklerde bulunan Lord Norsglif'in mütalaalarını neşretti: *Hintlilerle Müslümanlar, ilk defa birleşiyorlar. Durum, İngiliz gazetelerinin yazdıklarından da önemlidir. Müslümanlar, Halife'nin kutsal yerlere hükmetmesini, Edirne'nin ve Anadolu'nun Türkiye'ye bırakılmasını istiyorlar*.[5978]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Sivas mebusu Hüseyin Rauf'un (Orbay) Nafia Vekilliğinden "sağlık durumu" sebebiyle istifası meselesi hakkında muhtıra kaleme aldı:

> [..] gerçek neden, BMM başkanının yetkilerinin kısıtlanması sonunda, Mustafa Kemal'le arasında başgösteren görüş ayrılığı idi. İngiliz'lerin "inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine" göre, BMM'nin son

---

5971 Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.
5972 FO/7853/E 813; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.
5973 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 169-170.
5974 Bülent Çukurova. (1994). *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları* içinde (s. 103). Ankara: Ardıç Yayınları.
5975 Jacques Bainville, "M. Poincaré au pouvoir", *La Nation Belge*, 17 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.
5976 FO/7590/C 781; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
5977 FO, 371/7853/E. 565; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 246-247.
5978 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 240.

toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken, Mustafa Kemal ani olarak Meclis'e girerek onun sözlerini bitirmesini bekliyor ve sonra şunları söylüyordu:

"A! Mondros Bırakışması'nı imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven için bulunurken, biz, senin, Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk."

Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'e karşılık vermeden ivedilikle Meclis'ten ayrılıyor; onu Refet Paşa izliyordu. İngiliz'ler, Hüseyin Rauf'un bu arada Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu görevden çekilme yazısını da ele geçiriyorlardı. Bu yazıda, ilkin genel savaştan söz ediyor; bunun bırakışma ile sona erdiğine değiniyor; Ulusal Gücün kuruluşundan, *Misak-ı Milli*'nin kaleme alınışından söz ediyor, şöyle diyordu:

"Bakanlık görevleri alan, Ulusal Güc'ün yönetim kurulunun üyeleri olan bizler, Bakan olarak uyguladığımız siyasadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasal çalışmaları kendi siyasal inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek, yerlerini, bu davranışlara inananlara bırakmalıdırlar. Vekil olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak böyle bir siyasa uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilemedim. Fransız'larla yapılan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin-Bouillon'un, Dışişleri Bakanı'na Konya'da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki siyasamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım.

Öteyandan özellikle daima dostane ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin-Bouillon'un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bekleme süresi konusunda, kendi hür görüşlerim için, meslektaşlarım arasında oy çokluğu sağlayamadım; bu yüzden görevimi bırakarak çekilmek zorunda kalıyorum. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını umud ederim.[5979]

21 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mektub gönderdi. Buna göre, Rumbold, 19 Ocak 1922 tarihinde, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) ile bir görüşme yapmıştır. *Bu görüşmede TBMM'nin elindeki esirler, Trakya, kapitülasyonlar gibi meseleler ele alın*mıştır*. Rumbold, TBMM'nin asgari barış koşullarını öğrenmek istiyordu. Hamit Bey de TBMM'nin Misak-ı Millî çerçevesinde uzlaşabileceğini bildirdi. TBMM'nin Anadolu'da bir başkent tesis etmek istediğini ileri süren Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının İstanbul'dan vazgeçmeye niyetlerinin olup olmadığını da öğrenmek iste*miştir. *Ancak Hamit Bey, İstanbul'un da Misak-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu ve İstanbul'dan vazgeçilmeyeceğini gayet uygun bir lisanla izah et*miştir.[5980] Hamid (Hasancan), *Mustafa Kemal'in bir suikaste kurban gittiği yolunda İstanbul'da dolaşan söylentileri güya yalanlamak için, ama gerçekte, Kemalistlerin "Avrupa'da en güçlü devlet" olarak niteledikleri İngiltere'ye karşı düşmanlık duyguları olmadığını; esasen onunla bir çatışmaya tutulmanın kendi çıkarlarından yana olmayacağını belirtmek amacıyla* Rumbold'u ziyaret etmişti. Hamid, *Türk Milliyetçilerinin, Misak-ı Millî ilkelerine göre barış yapmaya hazır olduklarını* bildirmiştir. Rumbold, *iyi izlenim yaratmayan ve "üstün zekâlı olmayan bir kişi"* tavsif ettiği Hamid'e cevaben, *Türkiye, Misak-ı Millî'nin tümünde direnirse, barış yapmanın güç olacağını* ifade etmiştir.[5981]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, *Londra'daki temsilcisi Krassin'e, Kemalist yönetimin Cenova Konferansına çağrılmasını sağlamak için elden geleni yapmasını bildiriyor*.[5982]

23 Ocak 1922. Sulh konferansının toplanması hususunda *Müttefik devletlerin yol açtığı gecikmeler yüzünden hükümetin dayanılması güç bir duruma düştüğü* Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri

[5979] FO 371/7938/E 1591, kaynak TE/1 ve R10/S kod adlı ajanlar; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 233.

[5980] FO, 371/7854, E 1100; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 943-944.

[5981] FO/7854/E 1100; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.

[5982] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

Başkumandanı General *Papulas'a bildirildi ve Gounaris'in İngiltere'ye son bir çağrıda bulunmasına temel olacak şekilde askeri durum hakkındaki düşünceleri Papoulas'tan soruldu*.[5983]

24 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *TBMM'de Mustafa Kemal'e karşı güçlü bir muhalefet olduğu anlaşılıyor. En çok muhalif olanlar Enver Paşa yandaşlarıyla bazı "Dönme"lerdir*.[5984] Rumbold'un belirttiğine göre *Enver Paşa tarafından erkten düşürülmekten korkan; İtilâf devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak siyasetinin başarısızlığa uğradığını gören ve Fransızlara büsbütün güvenemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal, Türkiye'nin kaderini sigortalamak amacıyla gene Bolşeviklere yönel*miştir; *Sovyet yandaşı bir siyaset uygulamaya* başlamıştır.[5985]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*: *Anadolu'ya giren Yunan, çıkarılmalıdır*.[5986]

27 Ocak 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Lord Curzon'a teslim edilmesi üzere Londra'daki Fransız Büyükelçiliğine muhtıra gönderdi. 16 Ocak tarihli *İngiliz muhtırası Yunanların tutumunu göz önünde tuttuğu halde, Fransız muhtırası Türklerin tutumuna yer veriyor*. *Fransa, barış şartlarını kabul ettirebilmek için Türklere karşı baskı tedbirleri alınmasından yana değildir*. *Sevr Antlaşması'nın hazırlandığı zaman ile şimdiki zaman arasında fark vardır*. *Yunanistan'ın başında şimdi Almanlarla işbirliği yapmış bir kralla bakanlar vardır*. *Artık Yunanistan bir Müttefik değildir*. *Yunan ordusu Anadolu'da Türklere iki kez yenilmiştir*. *Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ordusu kuvvetlenmiştir*. *Çarpışmalar yeniden başlarsa "nazik bir durum" ortaya çıkacaktır*. *Barış yapılması "acil bir zorunluluk"tur*. Mart 1921'de Sevr Antlaşması'nda yapılan değişiklikler artık yeterli değildir. *O tarihten beri Yunanistan ağır bir askeri başarısızlığa uğramış ve iki vahim siyasi hata işlemiştir*. *Bunun yükünü çekmeleri gerekir*. Poincaré'nin *Sevr Antlaşması'nın Revizyonu Üzerine Teklifler*inde şu mevad yer alıyor:

> İzmir, kesinlikle Türkiye'ye geri verilmeli ve Yunan ordusu buradan çekilmeli. Yalnız İzmir belediye teşkilatı, İskenderun'daki gibi özel bir statüde olabilir. Batı Trakya sorununu yeniden açmaya gerek yok, burası Yunanistan'da kalacak. Doğu Trakya'nınsa, önemli kısımlarının Türklere geri verilmesi gerekli. Trakya'da yeni Türk-Yunan sınırı, Tunca'dan Edime'ye, oradan Meriç ve Kuleli Burgaz'a ve Tekirdağ yanında Marmara Denizi'ne uzanan bir sınır olacak. Yani Gelibolu Yarımadası Yunanistan'da, Doğu Trakya'nın öteki bölgeleri Türkiye'de kalacak. Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılmasını ve Anadolu yakasında Müttefik askerleri bulunmasını Türkler kabul etmezler. Boğazlar konusuna Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi Türkiye'nin bu cemiyete alınmasına bağlanmalı. Ermeni sorununu yeniden açmaya gerek yok. Fransa, Kilikya'da Ermenilere özerklik verilmesi fikrine karşı. Azınlıklara ilişkin Sevr Antlaşması hükümlerine Türkiye'nin kabul edebileceği bir şekil verilmeli. Üçlü Antlaşma konusunda İtalya görüşünün bilinmesine ihtiyaç var. Sevr Antlaşması'nın mali komisyonla ilgili hükümlerinde de değişiklikler yapılması, askeri hükümlerin de yeni baştan gözden geçirilmeleri gerekiyor. Sevr Antlaşması'nda başka değişiklikler de yapılmalı. Değişiklikler arasında kapitülasyonların kaldırılması da yer almalı.[5987]

Curzon, Poincaré'ye cevabî nota gönderdi. *İngiltere'nin Yunanistan'ın avukatlığını yapmadığını, tersine Fransa'nın "en aşırı Türk isteklerini" savunduğunu* yazıyor. *Türkiye'ye karşı zorlama tedbirleri alınmasını uzun uzun savun*uyor. *Türkiye'nin bir "düşman", Yunanistan'ın ise eski bir Müttefik*

5983 Theotokis'den Papulas'a 5 Şubat 1922 tarihli mektub; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358.

5984 FO, 371/7853/E. 589, s. 187- 190, No. 73; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.

5985 FO/7881/E 1107; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190.

5986 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 245.

5987 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 253-254.

*olduğunu hatırlat*ıyor. *Müttefikler arasında önceden bir görüş birliğine varılmazsa konferanstan bir sonuç çıkmayacağını* vurguluyor.[5988]

Fransa Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı *Franklin-Bouillon, İngiltere Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Headlam Morley ve Childs'la görüşürken, Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi sırasında, Türklere silâh, üniforma, mühimmat ve 10 uçak verildiğini açıklıyordu*.[5989] *Yunan yazarlarına göre, Fransızlar, askerî gücünü kolayca taşıyabilmesi için, Mersin limanını da Mustafa Kemal'e bırakmışlardı*r.[5990] Franklin-Bouillon: *Fransa Kilikya'da yılda 500 milyon frank harcıyor; orda 5.000 Fransızın mezarı bulunuyor*. [..] *Fransız uyruklu Müslümanların görüşleri yabana atılamaz, çünkü gelecekteki Fransız askeri gücünün yüzde 30'u, sürekli olarak Fransa'da üslendirilecek Müslüman erlerden oluşacaktı*r.[5991]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: Britanya, *İngiliz politikasını, İngiliz amaçlarını gerçekleştirmek için askeri kanallarla sadık köle Tevfik Paşa'yı başa getirmeye teşvik ediyor*du. *Bu daleverenin esin kaynağı General Harrington'du*.[5992]

28 Ocak 1922. *Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'in tanıdığı bir Yunan gazeteci, Anadolu'da Yunan ordusuna 9 ay eşlik ettikten sonra Atina'ya dönmüş ve 27 Ocak'ta İngiliz elçisini ziyaret etmişti. Bunu 28 Ocak'ta Curzon'a bildiren İngiliz elçisi bu ziyaretle ilgili olarak Curzon'a şu bilgiyi vermişti*:

> Bu gazeteci hevesli bir Venizeloscudur ve 1920'de Peloponez'den milletvekili adayı olmuştu. Onun söylediğine göre, Yunan subayları, Türkiye'yi boşaltmamak kararındadırlar, çünkü bu boşaltmanın kendi yurttaşlarını yok olmaya mahkûm edeceğine inanıyorlar. Onun görüşünce Kemalistler o kadar örgütsüz ve savaştan nefret eder olmuşlardır ki, Yunanistan'dan yardım gelmese bile, Türklerin ilerlemesini önlemek kolay olacaktır. Bu sırada Yunan subayları her geçen gün Konstantinos'a karşı daha çok düşman oluyorlar ve şimdi de, Yunanistan'ın başına gelenlerden onu sorumlu tutuyorlar. Bu askerler boşaltma sırasında Atina'ya dönerlerse kanlı bir ihtilal olacak; Saray ve yönetimle ilişkisi olanlar katledilecektir. Bu gazeteci ayrıca şuna inanıyor: Son anda bile Venizelos yönetime geçerse, Müttefikler kendi politikalarını hemen değiştirerek Yunanlıların Anadolu'yla ilgili emellerini yine desteklemeye başlayacaklardır. Bu, bana tehlikeli bir illüzyon (hayal) olarak görünmüştür ve ona, Konstantinos'un Yunanistan'a dönmüş olması ne kadar bir felaket olmuşsa olsun, durum, 1920'den sonra değişmiştir. Her yanda barışa gereksinim vardır ve hiçbir kişi, Yunanistan İzmir'i işgal ettiği sürece barışın olanaklı olacağına inanmıyor.[5993]

30 Ocak 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Yunanlıların Sakarya'ya değin ilerlemelerinden paniğe kapılan İstanbul hükümeti, Donanma Bakanı Salih Paşa'yı, İtilâf devlet adamlarıyla görüşmek üzere Roma'ya gönder*miş; *orada iken BMM yönetimi temsilcisi Cami Bey'le de görüşen Salih Paşa, onun aracılığıyla, Mustafa Kemal'e,* 20 Ağustos 1921'de*, İngiltere ile bir anlaşmaya varmasını* önermiş; *İngiltere'ye karşı belirsiz bir süre direnmenin tehlikeli olacağı ve bir*

5988 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 255.

5989 FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.

5990 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.

5991 FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 198, dipnot 278.

5992 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Europe Orientale, Konstantinople, Dossier No: 193/44, Janvier-Juın 1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 69/2, İstanbul 27 Ocak 1922; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 260, dipnot 1258.

5993 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 326-327. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

*felâkete yol açacağı uyarısında bulun*muş; *"İngiltere'yi dize getirecek araç ve güce sahip değiliz"* demiştir.[5994]

31 Ocak 1922. Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubu İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinde neşredildi: *Edirne Türktür.*[5995]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyetinin Londra'ya gelmesine müsaade edildiğini fakat aşırı mutalebatta bulunur ihtimaline binaen, ihtilaftan nemalanmak maksadıyla, Bâb-ı Âlî'nin de Londra'ya heyet göndermesini istiyor.[5996]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Osmanlı Hükümeti, Cenova'da toplanacak olan konferansa katılma talebini müttefik devletlere resmî olarak tebliğ etmiştir*.[5997]

1 Şubat 1922. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek), *İtalya Dışişleri Bakanı Signor Bonomi'ye, Türkiye'nin davet edilmemesini protesto eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin, coğrafî konumundan dolayı, özellikle Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin Cenova'ya davet edilmemesinin, konferansın beklenen sonuçlarının verimliliğini düşüreceğini aktarmıştır*.[5998]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, Türk delegelerin* Cenova Konferansına *davet edilmemelerini protesto etmiştir*.[5999]

2 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, *Lord Curzon'a, Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istedi*.[6000] Halbuki *Dışişleri Bakanı Lord Curzon bunalımın çözülmesine yönelik İngiliz çabasını tümüyle ele almıştı; Müttefiklerle birlikte hareket ederek milliyetçi Türkiye ile anlaşmaya çalışıyordu*.[6001]

Lord Curzon, Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye telgraf gönderdi. Telgrafnamenin 7 numaralı dipnotunda çarpıcı bilgiler yer alıyor. Buna göre İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri, Mustafa Kemal'e toplamda 53.000 adet top mermisi tedarik etmiştir:

> [Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi Bay W. J.] Childs'in kayıtlarında (E 1179/5/44), Mösyö Franklin-Bouillon'un akıcı ve neredeyse mükemmel İngilizceyle verdiği uzun ve sık sık hararetli nutkunun, Müslüman Şark'daki vaziyet, Bolşeviklik, Ankara Muahedenamesi, muahedenamedeki kendi payı, Anadolu'daki Fransız siyaseti, Türk Milliyetçileri ve Anadolu'daki & Çukurova'daki şerait mesailinin uzun uzadıya ele alındığı, Mösyö Franklin-Bouillon'un da şöyle dediği bildirilmektedir: "Milliyetçi ordu takriben 200.000 kişiden müteşekkil. Tüfekleri vardır lakin giysileri ve çizmeleri pek az. Mühim miktarda mühimmat biriktirildi. İstanbul'daki mühimmat depolarından 'uykulu İngiliz polisince korunan' top mermileri deruhte ediliyor." Rapor şöyle devam ediyor: "Bu menbadan 'buharlaşan' iki kere top mermisi sevkiyatının Milliyetçilere ulaştığını biliyordu -biri 8.000, diğeri 45.000 top mermisi. Bunlar Fransız vapurlarıyla taşınıyordu. Mösyö Franklin-Bouillon, Binbaşı Henry'nin İnebolu'ya gittiğini ve bu mezbele cephanelikten çıkan ilk 8.000 top mermisini Milliyetçilere sattığını, kötü niyetle söyledi. Mösyö Franklin-Bouillon, Fransız üniformalarının, silahlarının ve mühimmatının Milliyetçilere verilişini, aksi takdirde yeni jandarmanın

[5994] FO/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 214.
[5995] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 173.
[5996] FO/7852/E 1068; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 220.
[5997] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
[5998] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226-227.
[5999] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
[6000] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.
[6001] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

> paçavralar içinde olacağı ve Hıristiyan nüfusa eşkıya oldukları fikrini vereceği gerekçesiyle haklı çıkardı. Haricen, Fransızlar tedarik etmediği müddetçe jandarmaya tüfek sağlanmayacaktı. 10 adet tayyare, muhaberat vasıtalarından yoksun bir memlekette bilgiyi hızla iletecekti. Bunlar jandarmanın teçhizatının birer parçasıydı..[6002]

Yunan gazetesi *Eleftherios Typos*, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin kendisini ziyaret eden Patrik Meletios Metaksakis'e beyanatını neşretti, bu, Yunan kamuoyunda *skandal* telakki edildi:

> Kasım sonrası kurulan rejim, Yunanlıların daha önce kazandıkları bütün dostlukları yok etmiştir. Bugünkü genel durum, Yunanistan'a dost olanların yurdunuza yardım etmelerine engel olmaktadır. Krallığı yeniden kurmanız yüzünden Türklere dostluk gösterenler daha da güçlenmişlerdir.. Bunların hepsini son günlerde Bay Gounaris'e de açıkça söyledim. Bugünkü rejim iktidarda bulundukça sizin Küçük Asya'da kalmanız olanaksızdır, kesinlikle olanaksızdır. Bunu Bay Gounaris'e açıkça ve kesinlikle belirttim. [Patrik, Gounaris yanlılarının, Fransızlar kendilerine karşı oldukları halde İngilizlerin karşı olmadıklarına inandırmak suretiyle Yunan halkını aldattığını anlamıştı. Lloyd George kuşkuluydu:] Hayır, Kralın geri getirilmesi konusunda hepimiz aynı düşüncedeyiz. İngiltere, Yunanistan'ın haklı isteklerini desteklemektedir, ama rejime karşıdır. Bunu geçen hafta Bay Gounaris'e ve Bay Balto'ya -öbürünün adı neydi?- Bay Baltazzis'e açıkça söylemiştim. Kişi olarak ben Yunanistan'ın dostuyum, ama size anlattığım nedenlerle bütün arkadaşlarım bana karşıdırlar. Ve ben size hiç yararlı olamam. Bu olanaksızdır, olanaksız.[6003]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Lord Curzon'a cevabî nota gönderdi. *Kendisinin "Türklerin avukatı olmadığını", barış için çalıştığını* ifade ediyor. *Fransa, Türklerin de kabul edecekleri değişiklikleri belirtmek istemiştir*. *Ama İngiliz görüşlerini tümüyle reddetmiş değildir*. *İngiliz ve Fransız muhtıraları karşılaştırılınca, bu durum daha açık görülüyor*. *Fransa, Türklere karşı zorlayıcı tedbirlere gidilmesinden yana değildir*, *çünkü bu tedbirler yeterli olamayacaktır*. *Bu konuda Mareşal Foch'un da görüşü* alınmıştır. *Mareşalin vardığı sonuç, kaygı verici*. *Türkler savaşla Yunanları Anadolu'dan atarlarsa, İngiliz ve Fransız imparatorlukları için de tehlike baş gösterebilecektir*. *Bu bakımdan Fransa, bir an önce konferansın toplanmasını gerekli görüyor*:

> [Mareşal Foch:] Müttefiklerin, Ankara Hükümetine karşı askeri zorlama harekâtına girişmeleri olanaksız, abluka harekâtı ise, işlemeyecek görünmektedir.
>
> Türk milliyetçiliğine zarar verecek, yani Türk nüfusunun yaşadığı topraklara dakunacak koşullar empoze etmek, tabii bir sonuç olarak milliyetçi hükümetin ayaklanmasını uzatmak suretiyle Müttefiklerin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmak ve hatta onların Anadolu'da şimdiki mevkilerine zarar vermek tehlikesini yaratacaktır.
>
> Özellikle Fransa ve İngiltere, Ortadoğu'da askeri ve siyasi böyle bir başarısızlığı büyük tehlikesiz göze alamazlar. Böyle bir başarısızlığın mahalli ve Avrupa ölçüsündeki sonuçları yanında, onların koloni imparatorluklarında da uzun yankıları olacaktır. Türk milliyetçiliğinin, Müttefiklere karşı açık bir başarısı, Arap krallıkla rında ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında dini fanatizmi, onunla birlikte de bağımsızlık fikrini uyandırıp alevlendirecek ve gelişmeleri (şimdiden) kestirilmeyecek ayaklanma hareketleri yaratacaktır.
>
> Gelecek müzakerelerde müttefiklerin ilham olacakları askeri düşünceler işte bunlardır, gibi görünüyor.[6004]

3 Şubat 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: Cenova Konferansı *Başkanı Poincaré'in, İngiltere'nin Paris büyükelçisi Harding'i kabulü sırasında, Harding, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi müttefiklerin*

6002 The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris), February 2, 1922, No. 344 [F 1248/5/44]; *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1970, First Series, Vol. XVII, p. 597, fn. 7. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6003 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 354-355.

6004 FO, 406/49, s. 79-80, No. 23/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 255-256.

kararlarını uygulamaya zorlamak için Fransa'nın ne tür tedbirlere başvurmaya hazır olduğunu sormuştur. Yunanistan, İngiltere'nin hakemliğini kabul edeceğini bildirmiştir ve şimdi sırada Türkiye vardır. İngiltere, Türklerle dostane ilişkiler sürdüren Fransa'nın, zorunlu müdahaleler konusunda İngiliz hükümeti ile ortak hareket etmeye hazır olup olmadığını öğrenmek istemiştir.[6005]

4 Şubat 1922. Mustafa Kemal'in başkumandanlık (diktatörlük) yetkisi, 3 ay müddetle uzatıldı.[6006]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Doğu Trakya'nın iadesi hakkında Fransız muhtırası*.[6007]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Türk millî davasını Avrupa'da savunmak için Meclis'ten izin aldı*. Mustafa Kemal, *hükûmetin de kararı ile* Yusuf Kemal'in *Padişahla görüşmesini* istiyor.[6008]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden: *İtilaf Devletlerinin Şark davasını kökünden halledebileceğine ihtimal vermiyoruz. Ancak, dünyanın hayrı için daha sakit ve sakin bir safhaya sokabilirler. Bunun için Yunanlılara İzmir ve Trakya'yı boşalttırmalıdırlar*.[6009]

6 Şubat 1922. Rumbold'dan Curzon'a telgraf: *TBMM, Ankara Hükümetinin dış politikasının Misak-ı Milli'ye dayandığını yeniden vurguladı*.[6010]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın fikir aldığı Forbes Adam ve Edmonds 6 Şubat 1922 tarihinde hazırladıkları muhtırada öncelikle Yunanistan'a mali ve askerî yardım yapılmasını ve bununla eş zamanlı olarak Türkiye'ye finansal ve mali abluka uygulanmasını önerdiler. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nda "çözümsüzlük" bu önerilerden daha yararlı bulundu.[6011]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas'ın muhtırası: Anadolu'daki Yunan seferî kuvvetlerini *takviye imkânsızsa* Anadolu'yu *tahliye zamanında düşünülmeli*.[6012]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi: *Hindistan'da ateş bacayı sarmak üzeredir*. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Hindistan'da itaatsizlik*. İngiliz *Daily Herald* gazetesi: *Mısır halkının hiddeti derindir. İtaatsizlik hızla yayılıyor. İngiliz malları ve bankalarına karşı boykot başlamış, mutedillerle milliyetçiler birleşmişlerdir*.[6013]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Cenova'da başlayan müzakerelerin odak noktası, İzmir ve Trakya sorunları ile Türk ve Yunan azınlıkların himayesi sorunları*dır. *Bu süreçte, Türk Hükümeti,*

6005 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.

6006 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 261.

6007 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 262.

6008 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 388.

6009 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 262.

6010 FO, 371/7855/E. 1426; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.

6011 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 308. Doğan Avcıoğlu mezkûr muhtıranın Britanya Hariciye Nezâreti tarafından hazırlandığını belirterek resmî politika olarak kabul edilmiş havası verdikten sonra şu maddeleri sıralamıştır: 1) Türkiye'nin malî ve iktisadî bakımdan abluka altına alınması, 2) Yunanistan'a mali ve askerî yardım yapılması, 3) Yeni anlaşmanın Türkiye'ye karşı daha da şiddetlendirilmesi: Trakya, İzmir, Boğazlar vb. gibi konularda Türkiye'ye tanınan ödünlerin geri çekilmesi ve hatta Doğu Trakya ile Istanbul'un Türkiye'den koparılması, 4) Istanbul ve Ankara hükümetlerinin birbirlerinden koparılması: Antlaşmanın Sultan'la imzalanması ve Mustafa Kemal'in azınlıkta bırakılması, 5) Bâzı Türk topraklarının doğrudan doğruya Müttefikler tarafından kesin olarak ilhak edilmesi: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 181.

6012 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 174.

6013 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 266.

yabancı askerî birlikler geri çekilene kadar, müttefiklerin denetim uygulamaktan vazgeçmelerini talep etmiş ve bu taleplerin yerine getirilmesi için gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir.[6014]

7 Şubat 1922. Vahideddin Hân, *Hanedan-ı Âli Osman Umuru Kararnamesi* irade etti. Böylece *Hanedan-ı Saltanat Meclisi* ihdas edilmiş ve Hanedan mensubları ferdî hareket etmekten men edilmişlerdir.[6015]

İngiliz Gemicilik şirketi Parker Garrett'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderildi. Mustafa Kemal'e kömür ve petrol taşımakta olan *Berkshire* adlı gemi, Yunan Donanması tarafından yakalandı ve Pire limanına götürüldü.[6016]

Liberal Fırka mebusu Binbaşı Kenworthy, Avam Kamarasında, Başvekil Lloyd George'ye hitaben: *Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden düşmanlıkların İngiliz ticaretine zarar verdiğini ve savaşın devam ettiği bu ülkelerle pazar yapmanın imkânsız olduğunu da hatırlatırım*.[6017]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in beyanatını neşretti: Yunan'ın İzmir dahil Anadolu'yu tahliye etmesi zarureti, *tamamiyle ve doğrudan doğruya İzmir'in işgali sırasında Yunanlıların pervasızca ve zalimane işledikleri ağır hatalardan -ki Lloyd George bunun başlıca mesulü olarak görülmektedir- ileri geldi*.[6018]

İngiliz-İskoç asilzâdesi, sömürge valisi, muhafazakâr politikacı Gideon Oliphant-Murray'ın Lloyd George hariciyesine aleyhtar beyanatı Belçika matbuatından *La Nation Belge* gazetesinde neşredildi: *İstanbul'dan Delhi'ye Britanya isminden nefret ediliyor*.[6019]

8 Şubat 1922. Britanya Hariciye Nezâreti muhtelif daireleriyle istişare toplantısı düzenliyor. Maksad, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki yakınlaşmayı izale etmek. Lord Curzon planına göre Britanya, Sovyet Rusya'yı resmen (*de jure*) tanımak karşılığında iki tercihten biri üzere taahhüd alacaktır: 1) *Bağlaşıklar, arabuluculuk koşullarında görüş birliğine varırlarsa; Sovyet Rusya ile peyklerinden, Bağlaşıkları büsbütün desteklemeleri ve Ankara yönetimiyle olan ilişkilerini keserek para ve silâh yardımını durdurmaları istenecek*. 2) *Bağlaşıklar, arabuluculuk koşullarında anlaşmaya varmaz ve yansızlıklarını sürdürürlerse; Sovyet Rusya'dan da yansız kalması ve barışın kurulmasında kendi etkisini Bağlaşıklardan yana kullanması istenecek*.[6020]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) hakkında mahrem rapor hazırladı. Belirtildiğine göre *gerçekte bir Fransız ajanı* idi:

> Hamit, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın müdürlerinden biridir; onun ticari deneyleri geniştir. Bu kentteki mali entrika dünyasını iyi bilir. Onun ticaret (meslek) yargısı sağlamdır ve başarılı olmuştur. Halis Türk kökenli olduğuna inanılır. Geçen Eylül ayının başlarına dek, Fransız Yüksek Komiserliği'nin hizmetinde, Ulusçuların gizli siyasi temsilcisi idi. Fransız'lar, böylece, onu koruyabiliyor ve yalnız Ulusçularla teması sürdürmede değil, aynı zamanda, Orta Doğu politikasına Fransız görüşünü katması bakımından da yardımcı oluyorlardı.
>
> Mayıs başlarından beri Fransız'larca çalıştırıldığı halde, Ulusçu'ların İstanbul'da resmi temsilcisi olmuştur. Eylül ayında gizliliği bırakarak, Ulusçuların temsilcisi olarak ortaya çıktı ve İstanbul'daki Avrupa'lı

6014 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
6015 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 19-20.
6016 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LV, 209.
6017 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 86-87.
6018 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.
6019 Jacques Bainville, "Çift taraflı garanti: Tehlike anında karşılıklı yardım ve pakt konusunda İngiliz-Fransız tartışmaları", *La Nation Belge*, 7 Şubat 1922, s. 1; Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.
6020 FO/7796; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 191-192.

> diplomatlarca, Ankara'nın sözcüsü olarak resmen tanındı. Kendisi, Dış ve İç işleri Bakanları'yla sürekli temas halindedir. Avrupa ve İstanbul'daki politika konusunda Ankara'ya ayrıntılı bilgi verdi ve BMM'nin İstanbul'daki öteki Ulusçu örgütlere bırakılamayacak kadar önemli olan kimi ticari işlerini gördü. Adnan [Adıvar] gibi, o da, Ankara Kabinesi'ndeki Bakanlar'ın özel mali işlerine bakar; bu da, onların, kendisine olan güvenini gösterir ve Ankara'daki önderler üzerinde biraz etki kurmasına yardımcı olur.
>
> İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Hamit'e tümüyle güvenir; onu, yalnız Ankara ile olan ilişkilerinde kullanmakla kalmaz; aynı zamanda, Fransız siyasetinde kaydedilen değişiklikler konusunda ona bilgi verir. Onun, Ankara'nın diplomasisi üzerindeki etkisi pek saptanamaz. Maliye dünyasındaki statüsü yanında, Fransız'larca da desteklenmiş olması ve gerçekte bir Fransız ajanı olması yüzünden, kendisine ilkin güvenilmişti. Hamit'in, aynı mali grupa mensup olduğu Franklin-Bouillon üzerindeki etkisi sayesinde, Fransız-Kemalist antlaşmasının imzalanmasından sonra, bu güven daha da artmıştır. Ankara'ya büsbütün Fransız görüşünden yana öğütlerde bulunan Hamit, başka açıdan önerilerde bulunmuyor; buna karşın, onun vermiş olduğu bilgi ve olayların tahmini, kesinlikle güvenle kabul edilerek ivedilikle uygulanıyor… Hamit, bağımsız bir yetkiye sahiptir, ama Mustafa Kemal Paşa ve hükümetinin ona göstermiş olduğu güven yüzünden, onun söylediklerine ve yaptıklarına kesinlikle saygı gösterilir ve genellikle kabul edilir…[6021]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas, Gunaris Kabinesine cevabî muhtıra gönderdi. *Askerlerinin moralinin iyi olduğunu ama Genel Karargahın asker takviyesine, paraya ve araç gerece gereksinmesi bulunduğunu bildirdi. Bunlar sağlanamadıkça, boşaltma zorunlu*dur*. Genel karargah, askeri yönden sağlıksız, moral için de kötü olacağı gerekçesiyle, bugün ellerinde olan cephenin batısında toplanma düşüncesini redde*tmektedir.[6022]

> Yunan Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı, Hükümet'in önceki günkü sorusuna verdiği cevapta, Türklerin güçlenmekte olduğunu bildirerek, işgal ordusunun hızla güçlendirilmesini, yoksa Anadolu'daki Rumların yüzüstü bırakılarak çekilme tehlikesi doğabileceğini bildirdi. Londra'da bulunan Gunaris, bu durumu İngiliz Başbakanı'na bildirecek, 10 Mart'ta Atina'ya Anadolu'nun boşaltılması düşüncesiyle dönecek, ancak hükümeti devrildiğinden bu görüşünü uygulayamayacaktır.[6023]

Fransız komünistlerinin ana yayın organı *L'Humanite* gazetesi: *İngiltere İmparatorluğu'nun her tarafında, kendilerine kabul ettirilmek istenen hakimiyete karşı ayaklanma ve isyanlar oluyor*.[6024]

9 Şubat 1922. Paris'deki İngiliz uzman Alwynn Parker, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), kendisini ziyaret etmiştir. Ahmed Ferid, *Misak-ı Millî'de bazı değişiklikler yapılabileceğini* ifade etmiş; *Kemalistlerin, Trakya sınırı konusunda herhangi bir hat üzerinde inatla durmadıklarını; ama Türkiye'nin bölünmez bir parçası olan İzmir bölgesinin boşaltılmasını ve boşaltılırken, geçici bir süre için Bağlaşıklar ya da Cemiyet-i Akvam'ca denetlenmesini kabul edebileceklerini; BMM yönetimi, İngiltere ile barış yapabilirse, Türkiye'nin kalkınmasına yardım edecek İngiliz danışmanları atayabileceğini"* söylemiş ve şunu ilave etmiştir: *"İngiliz yardımı olmadan barış ve ekonomik kalkınma sağlanamaz*."[6025]

Dahiliye eski nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in İstanbul gazetesi *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Askerler siyasete karıştı, elim vaziyete düştük*.[6026]

6021 FO 371/7943/E 1863; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 237.

6022 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358-359.

6023 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 268.

6024 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 270.

6025 FO/7855/E 1496; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.

6026 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 272.

Avam Kamarası içtima ediyor. Bay T. Shaw, Avam Kamarası konuşmasında, hükümeti hem Hindistan Müslümanlarına hem Türkiye'ye karşı vermiş olduğu taahhütlerini yerine getirmeye davet etti:

> Başbakan'ın kesin olarak verdiği söz şöyleydi: Açıkça Türklerin olan verimli Küçük Asya ve Trakya topraklarını Türklerden almak için savaşmıyoruz. Bu temel üzere Muhammedi'ler bizim yanımızda savaştılar ve Doğudaki savaşı kazandık. Ya savaştan sonra Muhammedi'ler ne gördüler? Trakya Yunanistan'a verilmiş. Küçük Asya'nın açıkça Türklere ait olan zengin toprakları ellerinden alınmış. Hintlilerle Müslümanların İngiliz çıkarlarına karşı birlikte çalıştıklarını görmek artık kimseyi şaşırtmaz herhalde. Bilgilerim doğruysa Hindistan'daki durum çok vahim ve tehlikeli bir devrimin eşiğindeyiz. Umarım Hükümet Türkiye hakkındaki politikasını dikkatlice tekrar düşünür. Müslümanlar Sultan'ı İngiliz silahları altında gördükçe onu bağımsız olarak görmeyeceklerdir.[6027]

Başvekil Lloyd George, *Yunan Hükûmeti'nin Londra pazarında bir kredi için müzakerelerde bulunduğunu ancak henüz bir sözleşme yapılmadığını* beyan ediyor. *Bununla birlikte İngiliz Hükûmeti'nin tasvibiyle Yunan Hükûmeti'nin, Ticari Tesisler Yasası uyarınca kredi almak amacıyla Danışma Komitesi'ne başvurduğu itiraf edildi*.[6028]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî İkinci Müşaviri Andrew Ryan, "Küçük Asya'nın Yunan orduları tarafından boşaltılması" sernameli muhtıra kaleme aldı:

> (İngiltere) Dışişleri Bakanlığı, benden şu konuda görüşlerimi belirtmemi istemiştir: "İngiltere'nin Yunanistan'a mali sahada yardım yapmamak kararından sonra, Yunanlılar yakın bir gelecekte Küçük Asya'yı boşaltırlarsa bunu ne izleyecektir?" Buna yanıtım şu olmuştur: Bursa ve İzmit bölgeleri Kemalist yönetiminin doğrudan doğruya yönetimi altına girecek... Ankara, Asya Türkiye'sindeki zaferinden çok sevinecek ve Müttefikleri çok ilgilendiren Trakya gibi sorunlarda Müttefiklerin koşullarını kabullenmeye pek gönüllü olmayacak; yerel Rum halkı tehlike içinde olacak; Müttefiklerin İstanbul'daki durumları ciddi surette tehdit edilecek; bu Yunan boşaltması, Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarının başlangıcı olacak; bu da muhtemelen İstanbul yönetiminin ve şimdiki padişahın sonu olacak ve Trakya'da Türklerle Yunanlılar arasında yeni bir savaşın başlamasına yol açacaktır. Bir anlaşmaya varılması için gayret gösterilmeden Yunanlıların Küçük Asya'yı aceleyle boşaltmaları İngilizlerin Yakın Doğu'daki durumları için oldukça tehlikeli olacak ve Misak-ı Milli dışında herhangi bir barış antlaşması imzalanmasını olanaksız kılacaktır... Yunanlıların Küçük Asya'yı ani olarak boşaltmalarını engellemek için elden gelen her şey yapılmalıdır. Sonuçta Küçük Asya'nın boşaltılmasına yol açacak genel bir antlaşmaya varılmasını süratlendirmek için her tür gayret gösterilmelidir.[6029]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi, Britanya Muhafazakâr Fırka resmî yayın organı *Morning Post* haberini iktibas ediyor: *Lloyd George'un dış politikada yanlış yolda olduğunu belirtiyoruz. Anadolu konusunda şu anki çıkmaz yol, dış olayların seyrinden kötü esinlendiğini kanıtlıyor…Sonuç ne? Yunanistan iç karışıklıklarla donatıldı, Anadolu savaşla harab edildi*.[6030]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar. Cenova Konferansı *sırasında, Lord Curzon, Türkiye'nin, Anadolu'daki başlıca merkezlerini de içine alacak şekilde ve başkenti İstanbul olmak suretiyle, millî birliğini kurmasına izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin*

6027 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 88.

6028 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 291.

6029 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 327-328. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6030 La Libre Belgique, 9 Şubat 1922, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.

*Boğazları kapatmasına asla müsaade edilmeyecek ve İngiltere ve müttefiklere hizmetleri nedeniyle, Yunanistan'a da tavizler verilecekti*r.[6031]

10 Şubat 1922. İngiltere'nin Hindistan İşleri Nâzırı Liberal Yahudi Edwin Montagu: *İngiliz Hükümeti, Hindistan'daki durumu endişeyle takip et*mektedir. *Mevcut meselelerin çözüme kavuşturulabileceğini ümit et*mekteyiz. *Hindistan'daki vaziyetin farklı nedenleri bulunuyor*. *Bu nedenler arasında öncelikle Sevr Antlaşması'nı ele almak gerekiyor*. *Hindistan'da, halkı Müslüman olan Türkiye'nin bu antlaşma gereğince bağımsızlığını kaybetmesinden endişe duyulmakta*dır.[6032]

12 Şubat 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İstanbul'a muvasalat edince ilk olarak İngiliz Sefarethanesini ziyaret ederek Rumbold'la mülakat etmiştir. Yusuf Kemal, *siyasî durumu yoklamak ve görüş teatisinde bulunarak siyasî havayı temizlemek amacıyla Bağlaşık başkentlerini gezeceğini; Kemalistlerin, Bağlaşıklar ve Yunanlılarla sürekli bir barış imzalamayı istediklerini; esasan Türklerin ileride Yunanlılara gereksinecekleri gibi, Yunanlıların da Türklere gereksineceklerini; ama barışın, ancak iki soy arasında düşmanlık duygularının sürmesine neden olan tüm sorunların ortadan kaldırılmalarıyla olanaklı olabileceğini belirt*miş; *Misak-ı Millî'yi öne sürerek, Türk-Yunan çatışmasına ancak İngiltere'nin bir çözüm bulabileceğine inandığını* ifade etmiştir.[6033]

13 Şubat 1922. Londra'daki Sovyet Rusya mümessili Krassin, Britanya Hariciye Nezâretine müracaat ediyor. *Avrupa ülkeleri arasında barış ve normal ilişkiler konususun görüşüleceği Cenova Konferansına, Türk yönetiminin de katılmasını sağlamada etkisini kullanmaya çağırıyor; Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununun da bu konferansta görüşülmesini istediğini bildiriyor*.[6034]

Fransız *Matin* gazetesi: *İngilizler Hindistan'da elli milyonluk Müslüman kitlesine dayanabilirlerdi ama Türkiye'ye karşı tutumları yüzünden bu imkânı kaybetmişlerdir. Hintliler niçin kendi kendilerini yönetmesinler?*[6035]

15 Şubat 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *İngilizlerin hazırladığı özel bir trenle İstanbul'a* muvasalat etti.[6036]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) Paris'de münteşir *Echos de L'Islam* mecmuasında Alaaddin Haydar'ın yazısı neşredildi: *Müttefiklerarası sansür basına karşı görevlerini sürdürüyor ve basın buna tarifi imkânsız bir şekilde katlanıyor. Bu olgu yüzünden gazetecilik bütün atılımını yitirdi. Öyle ki, gazetelerin son provaları akşam saat 7'de ta mamlanıyor. Bu keyfi sansür nedeniyle olayların güncelliğinde 12 saatlik bir kayıp oluyor... Bütün bunların en gülüncü de şu ki; burada yasaklanan her şey Anadolu gazetelerinde basılıyor ve bu gazeteler birkaç gün sonra İstanbul sokaklarında bağıra çağıra satılıyor*.[6037]

Yunan Başvekil Gunaris, Başkumandanı General Papulas'ın muhtırasına binaen İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a uzunca bir mektub keşide etti. *Umutsuzluk içinde kıvranan* Gunaris'in muhtırası *oldukça kötümser*dir. *Yunanlıların, parasızlık yüzünden Anadolu'da tutunamıyacaklarını; para bulunmazsa*

6031 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6032 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

6033 FO/7855/E 1877; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.

6034 FO/C 1720/458/62; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

6035 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 276.

6036 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 122-123.

6037 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 80-81.

Anadolu'nun boşaltılması gerekeceğini belirtiyor.[6038] Fakat anlaşıldığına göre Curzon, bu tehditvarî muhtırayı blöf telakki edecektir:

> Bu mektup, yardım yapılması konusunda son bir başvuruydu ve hemen yardım yapılmazsa Yunanistan'ın tek hareket ederek Küçük Asya'yı boşaltacağı, İngiltere'yi kendi işlerini çözümlemesi için Mustafa Kemal'le karşı karşıya bırakacağı yolunda bir tehdit mektubuydu. Dolaylı yoldan anlatılmak istenilen şey açıktı: Ya İngiltere işe karışmalı ve sadece moral değil de malzeme desteğinde bulunmalıydı ya da Yunan ordusunun Küçük Asya'dan çekilmesiyle bütün Yakın Doğu politikasının ateş ve çöküntü halinde başarısızlığa uğramasına seyirci kalmalıydı.
>
> Bu umutsuz başvuru karşısında Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'a borç verilmesi sorununu bir kez daha ele aldı, ama bu da bir sonuç vermedi.[6039]

Yunanistan tabiri caizse Anadolu'da yedi düvele karşı mücadele veriyor. Mustafa Kemal Müttefikler tarafından silâhlandırılıyor; Yunan ise âdetâ Mustafa Kemal'e yenilsin için Batı Anadolu'da askerî yardımsız hâlde bekletiliyor:

> 15 şubat 1922'de Yunan Başbakanı, Curzon'a bir çağrıda bulunarak bugünkü durum devam edecekse, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma zorunda kalacaklarını bildirdi. Milliyetçiler'in, yalnız Bolşevikler'den değil, Fransa ve İtalya'dan da yardım gördüklerini ve Britanya da kendilerine aynı ölçüde yardım edemeyecekse, kendileri için, şartlar uygun hale gelir gelmez, Anadolu'yu boşaltmaktan başka yapacak bir şey kalmayacağını ekledi. Bu çağrıya İngiliz Dışişleri'nden cesaret verici bir karşılık gelmediğinden Yunan Başbakanı, boşaltma hazırlıklarını yapmasını Başkomutan'a emretti. Curzon, diplomatik destek vaadini tekrarladı ve ilgili taraflara çağrılar gönderdi. Yunan çekilişi ertelendi ve mart ortalarında Londra'da konuşmalara başlandı.[6040]

TBMM Hükümeti Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Samsun'daki teftişleri sırasında İngiliz *The Morning Post* gazetesi muhabirine beyanatta bulundu. Fethi, Türklerin Ruslarla dost olmakla beraber İngiltere ile de dostluk ve siyasî, askerî, ticarî, malî yardım hususlarında ilişkilerini ihya etmeyi şiddetle arzuladığını vurgulamıştır:

> Fethi Beğin (Morning Post) muhabirine, İngilterenin siyasetini Türkiyaya istinad etdirmesi lazım geldiğini söylemişdir
>
> -
>
> 17 Şubat tarihli (Morning Post) gazetesine Samsun muhabir-i mahsusu tarafından gönderilen telgrafnamede malumat-ı atiye verilmekdedir:
>
> "Millî Türkiyanın azimkâr ve kat'î vaziyeti, Dahiliye Vekili Ali Fethi Beğin bana vuku bulan beyanatıyla bir kere daha te'yid etmişdir. Fethi Beğin, ki bir gencdir ve Mustafa Kemal Paşadan sonra Anadoluda en kuvvetli şahsiyetdir, Kuvâ-yı Milliyenin vaziyeti hakkında namuskârâne ve doğru ifadatda bulunmuşdur. Mumaileyh Kuvâ-yı Milliyenin İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ kay u şart tahliyesini taleb etdiğini, Kuvâ-yı Milliyenin zaferden emin olduğunu, Rumlara ve Ermenilere muhtariyet değil, aynı şerait-i Müslüman ekalliyetleri hakkında tatbik olunmak şartıyla ekalliyetlere te'minat verileceğini, Rusyadan kendilerine vuku bulan muavenetlerden dolayı bu devlete minnetdar bulunduklarını, Türklerle Rusların iyi dost olduklarını beyan eylemiş fakat memleketinin İngiltere ile münasebat-ı dostaneyi tecdid etmek istediğini te'kid eylemişdir. Fethi Beğ Ankaranın Irak ve Afganistanda propaganda yapdığını tekzib ve böyle bir propagandayı yapmağa arzu etmedikleri gibi bunu yapmak içün menbaları bulunmadığını da ilave eylemişdir. Türkiyanın Hindistanda propaganda yapdığı gülüncdür.
>
> Cemal Paşa ve (Kâbil) ile Ankara arasında revatıb mevcud değildir.
>
> Fethi Beğ, İngilterenin Şark-ı Vasatîde siyasetini askerî bir Türkiya esasına istinad etdirmesi lazım geldiğini Yunanlılarla Ermenilere güvenilemiyeceğini, İngilterenin Türkiyaya karşı mütemadî husumetperverde etmek

6038 FO/7855/E 1931; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
6039 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 359.
6040 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 359.

hususundaki saikini anlayamadığını, Rusya bile da'vet edildiği halde Türkiyanın (Ceneve) Konferansına da'vet olunmadığını beyan eylemişdir.

Dahiliye Vekili Türkiyenin de mutasavver beynelmilel istikrazdan istifade etmesini ümid eylediğini, Samsun Limanının ıslah edilmesi lazım geldiğini, buraların zıraatın ve madenin inkişafı itibarıyla istikbali parlak olduğunu beyan eylemiş ve bu inkişafatı tacil etmek içün ecnebî sermayesini hüsn-i kabul edeceklerini söyleyerek beyanına hatme vermişdir.

Fethi Beğ (Morning Post) muhabirine Türkiyanın galibiyetden emin olduğunu İngiltere ile de eski tarihî dostluğunu ihya etmek istediğini söylemişdir.

Morning Post gazetesi muhabir-i mahsusu Dahiliye Vekili Fethi Beğle icra etdiği bir mülakatı neşr etmekdedir. 15 Şubat tarihinde Samsundan telgrafla çekilen mezkur mülakat ber vech-i âtîdir:

"Ankara Hükûmeti Dâhiliye Vekîli Fethi Beğle bugün icrâ etdiğim bir mülâkâtda müşârünileyh Türkiyenin nihâyetde gâlib geleceğine kat'iyyen kâni olduğunu beyan itmişdir. Fethi Beğ pek gencdir ve Ankarada Mustafa Kemal Paşadan sonra gelen en mühim bir şahsiyetdir. Ankaranın Şark Meselesi hakkındaki nokta-i nazarını bana izah etdi; dedi ki: Biz İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ kayd u şart bize iadesini taleb ediyoruz. Neticede biz Yunanistana karşı galib geleceğiz. Ermeni yahud Rum idaresi te'sisini nazar-ı itibara alamayız. Fakat Türkiya idaresi altında bulunan Hıristiyanlara ekalliyetler hukukunu vermeğe hazırız. Bize karşı yapılan yardımdan dolayı Rusyaya medyun-ı şükranız. Kafkaslar Meselesi halledilmişdir. Ruslar ile Türkler dostdurlar. Fakat Türkler İngiltere ile dahi eski tarihî dostluklarını ihya etmek isterler. İngiltere, Afganistan ve Irakda propaganda yapmamışdır. Türkiyanın böyle bir propaganda içün ne kabiliyeti, ne vesaiti, ne de arzusu vardır. Hele Hindistandaki Türk propagandası hakkındaki rivayetler gülüncdür. Cemal Paşa ve Kâbilin Ankara ile münasebeti yokdur.

İngilizler Şark-ı Karîb siyasetlerini bir askerî Türkiya üzerine te'sis etmelidirler. Yunanlılar ve Ermeniler şayan-ı itimad değillerdir. İngilterenin Türkiya aleyhinde ta'kib etdiği hatt-ı hareket anlaşılmaz. Ruslar bile Ceneveye edildikleri hâlde Türkler da'vet edilmemişlerdir. Türkiya akd edilecek beynelmilel bir istikrazdan istifade etmek istiyor. Samsun Limanı ihya edilmelidir. Türkiya ecnebî sermayesi içün kapılarını açacakdır.[6041]

***

Fethi Beğin Beyanatı

-

Netice-i Askeriyeye Karşı Emniyet

-

İngiltere-Türkiya Münasebatı Hakkında Mütâlaalar

Morning Post gazetesinin Samsunda bulunan muhabiri Dahiliye Vekili Fethi Beğle mülakat etmişdir. Muhabir Fethi Beğin beyanatını mezkur gazeteye ber vech-i âtî işâr ediyor:

Anadolu Hükümetinin en zînüfuz ricalinden olan Dahiliye Vekili Fethi Beğle bugün mülakat etdim. Mûmaileyh Anadolunun vaziyeti ve nokta-i nazarı hakkında bana bazı malumat verdi. Türkiyanın talebi İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ şart iadesinden ibaretdir. Anadolu Türkleri harekat-ı askeriyenin muvaffakiyetle neticeleneceğine mutmaindir. Başka memleketlerde Müslüman ekalliyetlere tatbik edilen hukuk-ı te'minatı Rum ve Ermenilere bahşetmeğe hazırdırlar.

Fethi Beğ Türklerin Rusyadan gördükleri muavenetden minnetdar ve Kafkas Hükümetleriyle yapılan itilafdan memnun olduklarını söylemiş ve Türklerin Ruslarla dost olmakla beraber İngiltere ile dahi teceddüd-i meveddet ve muâvenete şiddetle hevâheşkâr bulundukları noktasında bilhassa ısrar etmişdir. Ankara Hükümetinin Irak ve Afganistanda propagandalar yapdığını tekzib ve Türkiyanın bu gibi harekat içün ne

[6041] Vakit, 23 Şubat 1922, Numero 1510, *Dâhiliye Vekîli Fethi Beğin Beyânâtı*, s. 1.

vesaiti ne şevk ve arzusu mevcud olmadığını beyan etmiş, Cemal Paşanın ve Kâbilin Ankara ile hiçbir münasebet ve irtibatı olmadığını söylemişdir.[6042]

Resim. *Fethi Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 23 Şubat 1922, s. 1).

Resim. *Fethi Beğ* (Vakit, 23 Şubat 1922, s. 1).

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Lloyd George Hükümeti, *Yunanistan'a yardıma kolaylık gösterdikçe, Türk-Yunan davası çözümlenemez. Dolayısıyla, Hindistan halkı yatıştırılamaz*.[6043]

16 Şubat 1922. Avam Kamarası içtimaı. *Eğer Türkiye konferansa dâhil edilmezse verilen kararlara uymayacağına dair* Mustafa Kemal'in beyanatı mevzubahis edildi. Mebuslardan Bay Malone, *hal böyleyken Türkiye'nin neden çağrılmadığını sordu*. Hükümet tarafınca *sebep açıklanmadı*.[6044]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırası: (i) *Hükümetin yetkileriyle ilgili yasa tasarısını incelemekle görevli komisyon başkanlığına Yunus Nadi getirildi. Mustafa Kemal'in diktatörlüğü üç ay daha uzatıldı* (ii) *Mustafa Kemal'e Hindistan'dan 26 bin sterlin gönderildiği, ayrıca 24 bin sterlin daha gönderileceği haber alındı.*[6045]

Rumbold'dan Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal'in diktatörlüğü üç ay daha uzatıldı. Mustafa Kemal'e Hindistan'dan 26 bin sterlin gönderildiği, ayrıca 24 bin sterlin daha gönderileceği haber alındı*.[6046]

17 Şubat 1922. *İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'e 17 Şubat'ta şu gizli ve oldukça ivedi telgrafı göndermiştir*: *"Yunanistan için sağlanmaya çalışılan borçlanmanın uluslararası komisyonun denetimine verilip verilmemesi sorunu ortaya çıkmıştır. Fransızlarla İtalyanlar buna muhtemelen karşı çıkacaklardır. (Oldukça gizli) Bu konu oldukça acildir, çünkü burada (Londra'da) bu borçlanma ile ilgili görüşmeler başarılı olmazsa, Yunanlılar, Yakın Doğu sorununun çözümünü beklemeden Küçük Asya'yı boşaltabilirler... <u>Kimi çevrelerde iddia edildiğine göre, Küçük Asya'nın erken vakitte ve gönüllü olarak boşaltılması ve Yunan askeri güçlerinin Trakya'da toplanması kötü bir görüş olmayabilir, çünkü bu, Yunanlıların Avrupa'daki durumunu güçlendirecek ve onları para harcamaktan kurtaracaktır</u>."*[6047]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

6042 İkdam, 23 Şubat 1922, Numero 8958, *Fethi Beğin Beyânâtı*, s. 1.
6043 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 279.
6044 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 89.
6045 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LV.
6046 FO, 371/7926; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.
6047 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 329-330. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

> Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusunda Londra'da dört değişik düşünce var: a) Yunanistan'ı desteklemek, b) Türklerle Yunanlıları kendi hallerine bırakmak, c) Rusya ile anlaşarak Ortadoğu sorununa çare aramak ve d) Türkiye'ye ödün vermek gibi düşünceler ileri sürülüyor.
>
> Bir anlaşmaya varılamazsa önümüzdeki baharda Irak için tehlikeli bir durum ortaya çıkabilir, çünkü Mezopotamya'nın geri alınması Misak-ı Milli'nin bir parçasıdır.[6048]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Yetkili bir Kemalist kaynağından sağlandığı* belirtilerek, Mustafa Kemal'in şu beyanatta bulunduğu kaydedilmektedir:

> Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi diliyorlarsa, işe karışarak Yunanlı'ları, hiçbir koşul olmadan ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdırlar. Görünüşte Yunanistan halâ İngiltere'den koruyuculuk görüyor ve sorun ancak silâh gücüyle çözümlenebilir: ama olanaklı ise, sorunu diplomasi yoluyla çözümlemeyi kabule hazırız.[6049]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden: *Bu millet, fena çobanların eline düştüğü için böyle yokluk ve yoksulluk içinde çırpınıyor. Karşımızda merdut bir düşman var diye Ankara'ya hücum etmeyi hıyanet sayıyorlar. Bu zorbalarımız senelerden beri bundan istifade edip bu milleti azat kabul etmez bir esir gibi tepe tepe kullandılar*.[6050]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Cenova'da müzakereler devam ederken, 16 Şubat'ta Kemal Paşa, konferansa bir Türk temsilcinin katılmasına müsaade edilmediği takdirde, Ankara Hükümeti'nin, Türkiye ile ilgili alınacak herhangi bir kararı katiyen kabul etmeyeceğini beyan etmiştir*.[6051]

18 Şubat 1922. İstanbul'daki Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle hususî mülakat etmiştir. Mülakatın tafsilatı hakkında TBMM Hükümetine acele telgraf gönderiyor. Yusuf Kemal, adlî kapitülasyonların ilgası meselesine dair İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a demiştir ki *hükümetimiz ıslahatı adliye ile meşgul*dür *ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahat* Britanya *için teminat teşkil edebilece*ktir. Bu ifadeler, ilerleyen zaman zarfında İslâm hukukunun ilgası ve yerine Kuzey Batı Avrupa hukukunun transferiyle tahakkuk edecektir:

> Hariciye Vekâletine
>
> Çarşamba günü 15/2/338/1922 tarihinde saat 4. Sonrada İstanbul'a geldik: Haydarpaşa rıhtımında Halk yaşasın Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yaşasın Mustafa Kemâl Paşa! diye bağırıştılar. İzzet Paşa Kalemi mahsus müdürünü göndermişti. Dünkü perşembe gününü Hilâli Ahmerde hemen gazetecilerin mülâkatlariyle geçirdik. Tevfik Paşa'nın bitaraf bir yere gelmesi mümkün olmadığı için bu sabah onbirde Hamid Bey'in konağına gittik. İzzet Paşa da orada idi. İkisinde de İngiliz korkusu ve İngilizler'le anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa Devletlerle olan münâsebâtında ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misâk-ı Millî esaslarını istemekte israr ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisinin Makamı Hilâfete merbut meclisimiz mahiyet-i asliyesiyle tanıldığı halde Meclisin de bunu izhar edeceğine dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucip oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezcümle benim seyahatım esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi yeni esası itibariyle muvafık gördüler. Arkadaşlariyle konuşup bir cevap verecekler. Sık sık görüşmekliğimizi söylediler. Bunun bîtaraf bir yerde kabil olduğu cevabını verdik. Öğleden sonra evvelâ İngiliz Komiserl Rumbold ile, müteakiben Fransız Komiseri General Pellé ile görüştük. Rumbold seyahatimin mahiyetini ve karar ittihazına mezun olup olmadığımı sordu. Seyahatimin tenvir ve tenevvür için olduğu ve sifat-ı resmiyem ile Meclisin

---

6048 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVI.

6049 FO 371/7926/E 2661, kaynak R. 26/44 kod adlı ajan; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 232.

6050 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 282.

6051 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

müttehiden beyan ettiği itimadın konuşmak için lâzım gelen kudreti bana bahşettiğini söyledim. Yunanlılarla aramızda arazi meselesi ve diğer devletlerle de sair mesail mevcut olduğu mukaddemesini serdederek arazi meselesine girişti. Yunanlılara hem Anadolu'nun hem Trakya'nın tahliyesinin teklifi halinde bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur, dedi. Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü halinde ne yapılırsa Trakya'nın tahliyesini kabûl etmediği takdirde de aynı şeyin yapılabileceğini beyan etmekliğimiz üzerine Hükümetim bizimle müttefikan harb etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez dedi. Trakya'dan Şarki ve Garbi her iki Trakya'yı mı kastetmekte olduğumuzu ayrıca sual etmesi üzerine mevzuu bahis olan Şarkî Trakya'dır. Fakat Misâk-ı Millîmiz Garbî Trakya'nın mukadderatını da Şarkî Trakya'nınkine raptetmiştir dedik. Bulgarla bizim hem hudut olmamıza Balkan Devletlerinin hoş bir nazarla bakmayacaklarını ve Bulgarlarla bilittifak kendileri aleyhine harbe girişmiş olduğumuz için böyle bir ittifaka bir daha mahal vermemek iktiza ettiğini söylemesi üzerine Bulgarlarla aramıza bir dil olarak Yunanlılar sokulurlarsa bu halin Yunanlıları hariçte müttefik aramaya, bizi de Bulgarlarla ittifaka sevk edeceğini ve bunun harice de sirayetiyle yine iki taraf hasıl olacağını, bundan başka Yunanlıların Trakya'da vücudu İstanbul'un Marmara Denizinin ve bu denizin cenup sahillerinin ve bu sahillerin hinterlandının emniyetini ihlal edeceği cevabını verdik. Nefsi Edirne şehrinin hâli hazırdaki nüfusuna göre İslâmların büyük bir ekseriyet teşkil etmediğine dair bir rapor aldığını beyan eylemesi üzerine bunun yanlış olacağını, Harb-i Umumiden bir sene evvelki istatistiklerin Trakya'nın kahir bir ekseriyetle Türk ve Müslüman olduğunu göstermekte bulunduğunu ve bu halkın Yunan zülmünden Bulgaristan'a ve İstanbul'a firar etmiş bulunduğunu ve meselenin halli için bu istatistiklerin esas ittihazı lâzım geldiğini söyledik.

Kapitülasyonların iktisadî kısımlarının ilgası demek ecnebilere bu hususta teba-i mahalliye muamelesi yapmak yani yerlilerden ne vergi alınıyorsa ecnebilerden de aynı vergiyi almak demek olduğuna göre bunu şahsen muhik bulduğunu fekat adli kapitülâsyonları birden bire ilga mümkün olamıyacağını Mısır kendilerinin himayesi altında olduğu ve bunun ecnebiler için bir teminat teşkil etmesi lâzım geldiği halde Mısır'da muhakimi muhtelitanın kırk sene devam ettiğini söyledi. Uzun izahat vererek davamızı müdâfaadan sonra hükümetimizin ıslahatı adliye ile meşgul olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini bildirdik.

Ekalliyetler meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sordu. Misâk-ı Millî Maddesinin bunu temin eylediğini diğer devletlerle yapılan malûm muahedatın bahşettiği hukuku bizim temin edeceğimizi söyledik. O muahedelerin tatbiki ahkâmını Cemiyet-i Akvamın temin eylediğini bizde dahi böyle olacağını söyledi. Bizde Misâk Millî hükmünce o muahedelerde ne varsa bizde onu kabul ediyoruz dedik.

Mübadele-i cebriyeden bahsettik. Bunu muvafik bulmadı. Boğazlar meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sual etmesi üzerine biz İngiltere'nin bu babda muayyen bir fikri varsa bize bildirmesini rica ettik. İngiltere meselenin şeklinde yalnız değil ki bir şey söyleyebilsin dedikten ve İngiltere'nin menfaatı ileride Türkiye ile meselâ Elcezire ve Irak'tan dolayı bir ihtilaf halinde Boğazların kendisine kapan[ma]masını temin eylemek olduğunu beyandan sonra tekrar bizim fikrimizi sordu. Misâk-ı Millî maddesi hükmünü beyandan ve Karadeniz sahilindeki Devletlerin bu meselede en ziyade alâkadar olduklarını ve bizce asıl matlup olan bizim hâkimiyetimizin mahfuziyeti ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temin maddeleri olduğunu ve bu şartlarla Boğazların münâkalat-ı âleme küşadını Misâk-ı Millî ile kabul eylemiş bulunduğumuzu söyledik. O halde Boğazları tahkim arzusunda mısınız dedi. Biz evvelki sözlerimizi tekrar ederek geçtik. Harbe de hazırsınız değilmi? dedi. Evet dedim. Müzakerât muvaffakiyetle nihayetlenmezse ne zaman harbe başlayacaksınız dedi. Bunu Erkânı Harbiyemiz bilir dedik. Ayrılırken inşaallah bu defa sulha nail oluruz demesi üzerine İngiltere cidden sulhu arzu ediyorsa nail oluruz. Dedik. İngiltere'nin büyük bir müslüman devleti olduğunu ve Müslüman âleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sûlhü arzu ettiklerini söyledi. General Pellé iki gün evvel Paristen gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincaré, Maraşel Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştüğünü Poincaré'nin gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde hatta teferruatta dahi tebeddül olmadığını İslâm Fransız tebasını tatmin etmek bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek Türkiye'yi yenileştirmek Fransa'nın menafii iktizasından bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye'nin avukatlığını yapacağını beyandan sonra İngilizlerin son muhtırasında Fransa'nın buna karşı verdiği cevaptan istidlâline göre Trakya ve ordumuzun gönüllü efrattan teşekkülü ekalliyetlerin hukukî meselelerinde azim müşkilâta uğrayacağımızı

> fakat bu meselelerde Fransa'nın bize zâhir olacağını beyandan sonra, Maliyemizin hakkı hâkimiyetimizi en az takyit edecek surette ve bütçenin umumuna şamil olmamak üzere bir müddeti muvakkate için murakabesi meselesiyle adlî kapitülâsyonların yine bir müddeti muvakkate bir istihale devresi geçirmesi maddesinde fedakârlık etmemiz lazım geleceğini söyledi.
>
> Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin en ziyade âlakadar olduklarına dair serdettiğimiz fikirleri General Pellé şahsen tasdik etti. Ve sözlerinden bu mesele için aralarında henüz bir şekil tayin etmemiş olduğu anlaşılıyordu. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında ihtilâf-ı efkâr olduğu görülmekte olduğundan şayet bu babta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyl edilemezse neticenin ne olacağına dair sorduğum suale Fransa'nın bizim avukatlığımızı ifada son dereceye kadar gideceğini fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunması Fransa'nın ellerini bağladığını ve her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi.
>
> Yusuf Kemâl[6052]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul Hükümeti'nin konferansa resmî katılma talebi de, müttefik yüksek komiserleri tarafından, Türkiye'nin Asyalı ve muharip bir devlet olması nedeniyle konferansa kabul edilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir*.[6053]

19 Şubat 1922. İngiliz-İriş Mareşal "Fatty/Şişko" Rudolph Lambart*, Henry Hughes Wilson'dan münhal Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı makamına tayin edildi. Lambart, Wilson'a nazaran koalisyon kabinesiyle daha uyumlu bir şahsiyettir.

Fotoğraf. Kraliyet Genelkurmay Başkanı Rudolph Lambart, Lord Cavan (*Wikipedia*).

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a cevabî telgraf telgraf keşide eyledi:

> Sorumlu birçok Yunanlılar Küçük Asya'nın derhal boşaltılmasından şimdi memnun olacaklarsa da, yönetimdeki Yunan yönetiminin, Hıristiyanların güvenliği teminat altına alınmadan bunu yapacağına inanmıyorum... Bu sorun, boşaltmayı engelleyen ciddi bir problem haline gelmiştir ve Fransızların Kilikya'da (Çukurova) sağlamış oldukları güvencelerin ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Oradaki halk kitleler halinde ülkeyi terk etmektedir. Bu nedenden dolayı ben, Yunanlıların bu boşaltma tehdidini bir blöf olarak kullandıklarına inanıyorum... Öte yandan, (İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri) Stergiadis yönetime geçerse, Yunan yönetimi, Avrupa'da ne kurtarabilirse onu kurtarmak için Küçük Asya'daki Hıristiyanları feda edebilir. Bu, Yunan yönetiminin izleyebileceği en akıllıca bir davranış olacaktır, ancak buna karşı halk arasında kızgınlık o kadar geniş çapta olacaktır ki, Yunanistan'da bir isyan başlamasına yol açabilir.[6054]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Cephe arkasında: Anadolu, yalnız bir istihlas davası icra etmekle kalmadı. Dünyanın en mühim inkılaplarından birisini de ikmal etmek üzeredir. Ki bu inkılabın ruh ve esası, milletin vasıtasız olarak kendi kendini idare etmesinden ibarettir*.[6055]

6052 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, 1994, c. 1, s. 399, Belge: 67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6053 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

* "Aslında çok geleneklere uygun bir askerdi. İrlandalı bir soylunun oğluydu. Eton'dan Sandhurst'e geçmiş, Muhafızbirliğine ayrılmıştı. Son savaşta Fransa'da hizmet görmüş, İtalya'da bir ordunun kumandanlığını yapmıştı. Daha sonra buradaki bütün İngiliz kuvvetlerinin komutasına atanmış, İtalyanların Avusturyalılar karşısında bir dizi halindeki yenilgilerini, bir Müttefik zaferi haline getirmeyi becermişti." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 297.

6054 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 330.

6055 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 285.

20 Şubat 1922. Bay Malone, 4 gün önce cevab alamadığı hususu Avam Kamarasında tekrar mevzubahis etti: *Türkler konferansta olacak mı? İstanbul Rusya kontrolüne bırakılacak mı?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Hepsine hayır*.[6056]

İngilizler, İzmit'ten İstanbul'a ulaşması için Yusuf Kemal'in emrine *hususî bir tren tahsis ettiler* idi.[6057]

> 1922 ilkbaharına kadar Kemalistler, ne mecliste ne de basında padişaha karşı çıkmadılar. Kemalist Türkiye'de padişah sadece mesçitlerde değil, askerî birlikler ve halk önünde dualarda da övülüyor ve sultanın harcaması için devlet bütçesinden özel tutarlar (meblağ) ayrılıyordu.
>
> Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 1922 şubatında İstanbul'a giderek padişahın TBMM'yi ve hükûmetini kabul etmesi için çaba gösterdiyse de red yanıtı aldı.
>
> Bu tarihten sonra Kemalistler, Padişah VI. Mehmed'e ve saray çevrelerine karşı çıkarak onları hainler, entrikacılar ve satılık adamlar grubu diye adlandırdılar.[6058]

21 Şubat 1922. Avam Kamarası içtima ediyor, *Yunanistan Ticarî İkrazlar (Krediler)* mavzubahis ediliyor. Britanya koalisyon kabinesi hem Yunanistan'a hem Türkiye'ye borç para vermektedir:

> Mr. L. Malone: İngiltere Yunanistan'a kredi temin etti. Hint Müslümanlarının en çok tepki göstermelerine bu kredinin sebep olduğuna dair kanıtınız var mı? Eğer böyleyse kendi gücünü kullanarak Yunanistan'a verilen kredi anlaşma sağlanıncaya kadar erteletebilir mi?
>
> Mr. Montagu: Yunanistan'a sağlanan imkânlar Türkiye dâhil tüm dış ülkelere sağlanıyor. Bu bilgi evhamları gidermeli.[6059]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) İstanbul'da konakladığı sırada Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'yle mülakat etmiştir. Pellé, *Türk-Yunan anlaşmazlığından Fransa'nın, İngiltere'ye karşı, Türk tezini savunacağı yolunda ona güvence* vermiştir.[6060]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'den (Tengirşenk) Fransız "Journal d'Orient" gazetesinin İstanbul muhabirine beyanat: *Avrupa'ya yeni Türkiye'yi tanıtmak amacıyla gidiyorum. Emperyalist değiliz. Turancı veya İslam birliği taraftarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz*.[6061]

> Hariciye Vekili Avrupaya Yeni Türkiyayı tanıtmak içün gitmekde olduğunu söylüyor

---

6056 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 89.

6057 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 158. Yusuf Kemal'in ödeneği Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin malî kaynağından *gizlice* karşılanmıştır: "sekreteri Kemal Bey'in İstanbul'da, bir görüşme sırasında söyledikleri: *BMM, kurula, (bugünkü resmi kurdan) 25.000 sterlinden biraz az olan TL 160.000 verdi; bunun TL 50.000'i yol masrafı, geriye kalan TL 110.000'i gizli amaçlar içindir*." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 243.

6058 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 1999, s. 280. Örneğin Vahideddin Hân'ın doğum günü, Ankara'da 1922 yılına kadar resmen kutlanmıştır: Erik Jan Zürcher, *Ulusun İnşası*, 2015, s. 20. Mustafa Kemal ve ekibi, Hılâfet-Saltanat aleyhtarı olsa da, toplumun ekseriyetini teşkil eden köylü tabakasına hılafetçi-saltanatçı profil sergilemekteydi. Örneğin İngiliz Hariciyeci Harry Luke şöyle yazmaktadır: "Bir Türk dostum bu duyguda [muhafazakâr] bir köylüye Mustafa Kemal hakkındaki düşüncesini sordu. Köylü safiyane bir takdir ile: *Padişah'ın sadık bir hizmetçisidir*." Örneğin "1922 Kasımına kadar da cami minberlerinde, Hutbe kürsüsünden Padişahın adı okunuyordu." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 243.

6059 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.

6060 FO/7856/E 2056; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.

6061 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 288.

Yusuf Kemal Beğ diyor ki: "İmperyalist değiliz. Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz."

Yusuf Kemal Beğin (Jurnal Doryan) muhabirlerinden birine şu beyanatda bulunmuşdur:

- Biz, hem istihsal-i malumat hem de i'ta-yı malumat edeceğiz. Garb efkâr-ı umumisini, Anadolu ahalisinin hakikî zihniyetini, hakikî maksadları hakkında tenvir etmeğe gidiyoruz. Avrupada bizi tanımıyorlar veyahud yanlış tanıyorlar ki hiç tanımamakdan beterdir. Bizi imperyalist zannediyorlar. Halbuki biz adalet istiyoruz. Bizi cidalci bir millet olarak telakki ediyorlar. Halbuki biz sulh istiyoruz. Bittabi öyle bir sulh istiyoruz ki hukuk-ı meşruamızı te'min etsin. Bundan başka bir istediğimiz yok.

Aynı zamanda Garb efkâr-ı umumisinin zimamdarânının yeni vaziyetlerini, mütalaa ve kanaatlarında vuku bulan tebdilat, husule gelen yeni cereyanları öğrenmeğe gidiyoruz. Nazar-ı dikkatinizi şu nokta üzerine celb ederim: Bizim maksadımız, cihana Yeni Türkiyayı tanıtmakdır. O Türkiya ki mücadelemizin ıztırabları ve azabları arasında doğmuşdur.

Bittabi iki sene içinde Türk milletinin büsbütün yeni bir zihniyet iktisab etdiğini iddia edecek kadar ileri gidecek değilim. Fakat Türk milleti benliğini idrak etdi. İşte, yeni halet-i zihniyesini eskisinden temyiz eden fark bundadır. Bundan dört sene evvel size Anadolunun herkesden ayrı olarak yirmi dört ay yaşayabileceğini söyleseler idi ne der idiniz, buna ihtimal vermez idiniz değil mi? Halbuki bu olmuşdur.

Asırlardan beri bizim kavî, vâsi bir saltanatımız vardı. Gerek ırkî coğrafî, siyasî gerekse ictimaî ve iktisadî, birçok esbabdan dolayı bu ecdad yurdu tedricî bir suretde parçalandı. Aslen Türk olmayan arazi Osmanlı vatan-ı aslîsinden ayrıldı. Her millet kendi hukuk-ı millîsini serbest bir suretde itimale muvaffak oldu. Biz vukuatı olduğu gibi teşrih ediyoruz.

Tarih cereyanının aksine gidileceğini biliyoruz. Herhalde eski imparatorluğumuzun üçte ikisi gaib oldu. Bize yalnız bir sülüsü kaldı. Biz onu muhafazada ısrar ediyoruz. Bu kadar bir şey istemek çok mudur? Ahalisinin tamamıyla veya ekseriyeti itibarıyla Türk olan bu arazi arzusundaki hukukumuzun tanınmasını istiyoruz. Biz bu zihniyetle "millîci"yiz biz imperyalist değiliz. Başkalarının elinden arazisini veya emvalini almak istemiyoruz. Biz aşikâr ve gayr-i kâbil-i münakaşa bir suretde bize aid bulunan şeyleri taleb ediyoruz. Biz iddia edildiği gibi Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Bütün dünya Müslümanlarının naim-i hürriyet ve istiklâlinden müstefid olmalarını temenni ederiz. Onlar ile aramızda dinî ve harsî münasebata girişmekle mahzuz oluruz. Biz Müslüman hem de hâlis Müslümanız. Fakat tehlikeli hayalperestliklerden ve müfritane fikirlerden ihtiraz ediyoruz. İşte Avrupaya söyleyeceğimiz şeyler bunlardır.

Hiç bir gizli maksada âlet olmayan bu samimî ve hâlisane beyanatımdan sonra bütün muhibban-ı adalet ve hürriyetin yani ahlâken ve fikren en yüksek olan kimselerin bize zahir ve tarafdar olacağına kâniyim.[6062]

22 Şubat 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) delâletiyle Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktı. Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday) mülakatta hazır bulunuyor.[6063]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Ankara'nın ne komünist ne de cumhuriyetçi olduğunu, Padişahlığa ve Halifeliğe bağlı olduğunu* söyledi. Sultan Vahideddin ise *itidal tavsiye etti ve kendisi hakkındaki yanlış görüşlerin Ankara'da düzeltilmesini istedi. Felç olmuş bir hanedanın tahtına*

[6062] Vakit, 22 Şubat 1922, Numero 1509, *Yusuf Kemal Beğin Mühim Beyânâtı*, s. 1. "Dün Hariciye Vekilini bazı mühim zevat ziyaret etmişdir: Bir haftadan beri şehrimizde bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ evvelki gün Matbuat Cemiyetinde Çamlıcadan İstanbula inerek şerefine verilen ziyafetde hazır bulunmuş ve dün de Hilâl-i Ahmere ve bilahare de Doktor Âkil Muhtar Beğin hanesine giderek bazı mühim ziyaretleri kabul etmişlerdir. [4 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ öğleden sonra da bazı zevatın ziyaretini kabul etmişdir. [3 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ heyetinin Avrupaya ne vakit hareket edeceği henüz malum değildir. 26 Şubatda doğru Marsilyaya gidecek bir vapur bulunduğundan 26 Şubatda heyetin hareketi muhtemeldir." İkdam, 22 Şubat 1922, Numero 8957, *Yusuf Kemal Beğ*, s. 1.

[6063] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 388.

istemeyerek çıktığını belirtti.[6064] *Kendisiyle millet arasında Yunanlıların girdiğini ve Yunanlılar memleketten mündefi olduktan sonra* TBMM'nin Saray tarafından tanınması hususundaki talebin *şâyanı müzakere olduğunu* söylemiştir.[6065]

İstanbul'da sırasıyla İngiliz, Fransız, Amerikan ve Japon fevkalâde komiserlerini ziyaret eden TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal, TBMM Hükümetine rapor gönderdi.[6066] *Padişah tahtta kaldıkça Fransızların pek birşey yapamayacaklarını, barışın sağlanmasında İngilizlerin en önemli faktör olduklarını* bildirdi.[6067]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), kendisini ziyaret etmiştir. Hamid, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) mülahazalarını tekrar etmiştir. Rumbold, *Kemalistlerin, İngiltere'den, Misak-ı Millî'nin tüm koşullarını kabullenmesini beklemeyerek bir uzlaşmaya varmaya hazır olmaları gerektiği uyarısında bulun*muştur.[6068]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Francis Oswald Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, şu düşüncesini Lindley'e ikrar etmiştir: *Bugünkü hükümet savaşı tasfiye etmelidir ve yurtsever Yunanlıların bu konuda hükümete yardım etmeleri görevleridir*.[6069] Lindley: *Stergiadis bu sabah beni görmeye geldi ve İzmir'deki durumun oldukça kritik olduğunu; güçlü devletlerin Yunanistan'dan ne yapmasını istediklerini kesinlikle bilmeleri gerektiğini; Yunanistan'ın bu bölgeyi boşaltması isteniyorsa, Yunan yönetimine derhal bilgi verilmesini, çünkü bu boşaltmanın aylar süreceğini vurguladı. İzmir'de bir felaketten kaçınılması için (Yunanistan'a) mali yardım sağlanmasını ümit ettiğini ekledi*.[6070]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Waterlow, Sovyet Rusya mümessili Krassin'e 13 Şubat tarihli dilekçesine cevab veriyor. *Cenova Konferansının Türk sorununu ele almayacağını ve zaten Türk yönetiminin konferansa çağrılması konusunun Sovyet yönetimini ve Londra'daki Sovyet temsilcisini ilgilendirmediğini* bildiriyor. Nitekim Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Krassin'in müracaatını *küstahlık* olarak nitelendirmiştir.[6071]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Hindistan Bakanı "Türk barışı adil ve hak dairesinde olmazsa Hindistan isyanı yatıştırılamaz" dedi*.[6072]

6064 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 285. Büyük Millet Meclisi, Yusuf Kemal'e, "B.M.M. Hilafete bağlıdır, ancak Sultan'ın da B.M.M.'sini tanıması lazımdır" talimatını vermiş idi (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 317). Yusuf Kemal'in yokluğunda Hariciye Vekâleti'ne muvakkaten vekil olan Mahmut Celâl (Bayar): "Yusuf Kemal Bey; Büyük Millet Meclisinin makamı muallayı hilafeti tanımakla olduğunu ve tanıdığını ve kendisinin de bütün mahiyeti ile tanınmasını talep ettiğini ifade ediyor" T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 17. Mahmut Celâl: "Yusuf Kemal Beyefendi Makamı Hilâfeti işgal eden zata *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti takip ettikleri esaslar icabı Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet eylemektedir. Meclisin tanınmasını talebeder.* demiş". T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 31-32. Mahmut Celâl'in Sultan Vahideddin'i zikrettiği sırada ismiyle değil, "Makamı Hilâfeti işgal eden zat" demektedir.

6065 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 17.

6066 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 289.

6067 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 235 numaralı muhtıra, 7 Mart 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVII.

6068 FO/7856/E 2087; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.

6069 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 356.

6070 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 330.

6071 FO/7419/C 2170; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

6072 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 290.

İzmir'de 15 Mayıs günü *işlenen cinâyetlerin uyandırdığı heyecan hemen yatışmadı. Nitekim 22 Şubat 1922'de Mrs. Rose Kerr (1913-1915 yıllarında yunan donanmasını reorganize etmekle görevlendirilen ve Kral Konstantin'in yakın dostu ve müşaviri durumuna giren, İngiliz amirali Marc Kerr'in eşi), Konstantin hükûmetinin Londra büyükelçisi M. Rizo Rangabe'ye şunları yazıyordu: "Kocam, İzmir'in işgali sırasındaki katliamın hikayesini, görgü şahidi olan bir amerikalıdan dinliyerek dehşete düşen Mr. Maccingham'la konuştu. Bunun, Kralın dönüşünden önce ve ordunun başında asıl subaylarının bulunmadığı bir sıraya rastladığını söyledim. Ama kocam, kendisine hâdiselere dair resmî tutanakların kopyalarını göndermenizi rica etti. Bunu yapmakla, yunan ordusuna karşı bir peşin hükmü önlemiş olacaksınız. Saygılarımla. Rose Kerr".*[6073]

23 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a şikayet mektubu gönderdi: Sulh geciktirildiği için Yunanistan'ın iktisadî kaynakları tamamen tükendi. Türkler ise bu süreçte silâhlandı, Müttefikler buna göz yumdu. Askerî harekât yakında başlayabilecektir. Acilen yardım yapılmazsa Anadolu boşaltılacaktır[6074]:

> Lordum, 27 Ekim 1921 tarihinde Baltacis ve bana İngiliz hükümetinin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini sunma nezaketinde bulundunuz. Durumu inceledikten sonra barışın hızlandırılmasının herkesin çıkarına olacağı sonucuna vardınız. Barışı sağlamak için ulusal çıkarlarımızı Üç Büyüklere emanet etmemizi önerdiniz. İngiliz hükûmeti ortak bir arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a gösterdiği ilgi ve sempatiyi takdir eden bizler, konuyu dikkatle inceledikten ve Atina'daki meslektaşlarımıza danıştıktan sonra, Yunanistan'ın çıkarlarının teklifinizin kabulünü gerektirdiğine karar verdik. Lakin sizin benden daha iyi bildiğiniz üzere yaşanılan farklı olaylar, sorunun çözümünü bugüne kadar erteledi. Aradan üç aydan fazla zaman geçmesine ve sizin samimi çabalarınıza rağmen barışın sağlanması mümkün olmadı. Tüm bu süre boyunca Yunan hükûmeti, Türkiye ile müzakerelerde, Müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet eden Küçük Asya'daki askerî durumu korumakla meşguldü. Statükoyu korumak adına Yunan hükûmeti, bugün işgal ettiği mevzilerde Yunan Ordusu'nu tutabilmek için dayanma sınırını aşmıştır. Yunan hükûmetinin karşı karşıya kaldığı ciddi zorlukları İngiliz hükümetinin anlaması zor değildir. Yunan Ordusu toplam dokuz yıldır zorunlu askerlik yapmaktadır. Ayrıca askerlerin vatanseverliği ve görev bilinci, yani Türk boyunduruğu altındaki kardeşlerinin kurtuluşu ve Yunanistan ile birleştirilmesi, beklenen barışın tam olarak gerçekleşmemesi yüzünden azalmıştır. Bunların yanı sıra ülkenin ekonomik kaynaklarının zayıflaması, ordunun ikmalinde büyük ve giderek artan zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, Küçük Asya'da Yunan Ordusu fazlasıyla zorlanmaktadır. Yunanistan kötü şartlara rağmen şu ana kadar bu durumla mücadele etmeyi başarmıştır. Şahsınızın İngiliz hükûmetini koşulları dikkatlice incelemeye ve zorluklarla başa çıkmanın yollarını bulmaya yönlendireceğini umuyorum. Çünkü Yunanistan kendi gücüyle tek başına bırakılırsa bunların hiçbirinin üstesinden gelemeyecektir. Özellikle Yunan hükûmetinin mali kaynaklarının tamamen tükendiği konusunda sizi bilgilendirmek isterim. Bu gelişmeyi önceden tahmin etmiştim ve birçok kez İngiliz hükümetine, İngiliz pazarından kredi almamıza yardımcı olması için başvurmuştum. 22 Aralık 1921'de İngiliz Maliye Bakanı ile benim aramda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiliz hükûmeti 15.000.000 İngiliz sterlinine kadar kredi vermeyi kabul etmişti. Fakat İngiliz hükümetinin onayına rağmen krediyi hala sonuçlandıramadık. Bu arada Atina hükümeti, kamu hazinesinin kaynaklarının birkaç gün içinde tükeneceğine dair bize bilgi aktardı. Atina'dan gelen son telgrafta da ordu harcamalarının durdurulmasına rağmen hükümetin Şubat ayının sonundan sonra orduyu ayakta tutacak parasının olmadığı belirtildi. Ekonomik çıkmazın yanı sıra, Küçük Asya'da askerî operasyonların başlayacağı zamanın yaklaştığını da hesaba katmak gerekmektedir. Örneğin geçen sene askerî harekât bir ay geç başlamıştı. Bu arada düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer

[6073] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 225-226.

[6074] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 291.

güçler, açıkçası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Son olarak, imzalanmayan barış antlaşması nedeniyle, istisnasız tüm Müttefik Güçler, Türkiye ile aralarında bir savaş halinin varlığını kabul etmeyi reddettiler. Türk-Yunan ihtilafında tarafsızlık beyanında bulunmalarına rağmen uluslararası hukukun savaşan taraflar ile tarafsızlar arasında tanıdığı ateşkesleri Yunanistan için uygulamadılar. Türk kuvvetlerinin büyük ölçüdeki silah tedariki ve Küçük Asya'daki askerî operasyon zamanının yaklaşması Yunan Ordusu için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Sayın Lord Curzon, bunu anlamanız sizin için zor olmasa gerektir. Küçük Asya Ordusu'nun askerî kurmaylarından alınan bilgiye göre, Yunan askerlerinin morali oldukça iyidir. Ancak Yunan Ordusu ile kıyaslandığında düşmanın sayısal olarak 10.000 asker fazlası bulunmaktadır. Ayrıca bizden çok daha fazla süvarisi ve iki kat fazla uçağı vardır. Türkler topçu bakımından daha zayıftır. Yunan Ordusu'nun yaklaşık 100 kadar daha fazla topu mevcuttur. Bu konuda şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Türkiye'nin silahsızlandırılması Mütareke şartlarına uygun olarak yapılmış olsaydı ya da Yüksek Konsey tarafından Küçük Asya'nın işgal emri verilir verilmez Yunan askerî birliklerinin özgürce hareket etmesine izin verilmiş olsaydı, Yunan Ordusu'nun büyük bir avantajı olacaktı. Bu şartlar altında Küçük Asya Ordusu'nun, birliklerdeki boşlukların doldurulması ve Türklerin üstünlüğünü etkisiz hale getirecek hatırı sayılır sayıda asker sağlanmadığı sürece, olası bir Türk taarruzunu karşılayabilecek kapasitede olmadığını ve bu konuda herhangi bir güvence verilemeyeceği bildirildi. Düşmanın üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için mühimmat ikmali şarttır. Bunun için ordunun hızlı hareket etmesine yardımcı olacak uçakların, topların ve kamyonların tedarik edilmesi elzemdir. Ordunun ekonomik yönden çaresiz kalması mali yardımı da gerektirmektedir. Yukarıdakilerin yapılmaması halinde, Ordu Komutanlığı, gerçekleşecek Türk taarruzunun ordumuzu ciddi bir tehlikeye maruz bırakacağına inanmaktadır. Eğer yukarıda belirtilen tedbirlerin acil olarak alınması mümkün değilse, derhal geri çekilme emrinin verilmesini talep etmektedir. Geri çekilme inisiyatifini kendimizin almasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Böylece olayların gidişatının bize dayatacağı bir geri çekilme tehlikesinden de kaçınılmış olacaktır. Küçük Asya Ordusu'nun kurmayları, şu anda işgal edilmiş olan tahkimat hattının batısında herhangi bir noktada başka savunma tahkimat hattı bulunmadığından, Küçük Asya'dan çekilmeye karar verilmesi durumunda topyekun geri çekilmenin gerekli olduğu görüşünü ifade etmektedir. Küçük Asya Ordusu kurmayları, düşmanın sayısal üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için yeni askerî alımlar yapılmasını ve bu sayede Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak Yunan hükümeti Küçük Asya Ordusu'na acilen ihtiyaç duyduğu mali yardımı ve gerekli mühimmatı da sağlayamamaktadır. Hatta yeni asker alımları olursa, o zaman ilaveten büyük miktarda savaş malzemesine de gereksinim olacaktır. Yunanistan'ın yetersiz araçlarla yalnız bırakılması durumunda ortaya çıkacak kesin sonuçları İngiliz hükümetine belirtmeye gerek yoktur. Yunanistan, Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardığı barış şartlarını Türkiye'ye dayatma yönündeki kararını kabul etmiştir. Bu koşullar arasında müttefiklerin Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusa karşı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mücadele boyunca Yunanistan, Müttefiklerin koyduğu sınırlamalara, bu sınırlamalar Yunanistan'ın üstlendiği işin yürütülmesine ciddi bir engel oluştursa bile, saygı göstermiştir. Bu tür kısıtlamalardan biri, düşmanın başkentine karşı askerî gücün yasaklanmasıydı. Bu mücadelede Yunanistan, doğal ve hukuki çıkarı olan Batı Anadolu'daki Yunan halkının kaderine dair arzusundan esinlenerek tüm gücünü kullanmış ve tüm kaynaklarını tüketmiştir. Yunanistan, çabaları sayesinde şu ana kadar bu halkları kurtarmayı başarmış ve aynı zamanda barışın sağlanması için sağlam temeller atmıştır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalması durumunda, eminim ki İngiliz hükümetinin Hristiyan halklara yönelik duygularıyla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yunanistan bu halkların kaderini Müttefik Güçlerin ellerine bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak Müttefikler, Türkiye ile barış için müzakere ederken, Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Küçük Asya'daki varlığının sağladığı garantiyi de silah olarak kullanamayacaktır. İngiliz hükümeti, Yunan Ordusu'nun mevcut mevzilerinden çekilmesi ve Batı Anadolu halklarını ve Boğazları korumayı bırakması halinde, Kemal istilasının dehşetinden yalnızca Hristiyan halklar payını almayacaklardır. Aynı zamanda Türk kibri hiçbir yerde durmayacak ve Kemalistlerin toprak genişlemesi ne Sevr Antlaşması ne de İzmir ile sınırlı kalacaktır. Kemal, Boğazları da ezip geçecektir. Yunanistan bu sonuçlardan ne kadar rahatsız olsa da eğer destek bulamazsa, müttefik güçler tarafından tanınan ulusal haklarını savunmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Yunan Ordusu, barış konferansında belirlenen Yunanistan'ın Avrupa'daki sınırlarını korumaya öncelik verecektir. İngiliz hükûmetini tüm bunlardan haberdar etmek benim asli görevimdir. Bahsettiğim mevzu eminim ki İngiliz hükümetinin ilgileneceği bir meseledir. Ayrıca politikamı yönlendiren İngiliz-Yunan ilişkilerine dair algım, bu kritik dönemde ülkeme karşı bir görevim olduğunu hatırlatmaktadır. İngiltere ve

> Yunanistan arasındaki dostluk İngiliz hükümetinin Yunan milletine tavsiyelerde bulunmasını, görüşlerini belirtmesini ve almayı düşündüğü önlemleri bize iletmesini gerektirmektedir. Yunanlar her zaman bu dostluk ve güvenle desteklenmiştir. Gounaris.[6075]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden:

> Bütün Türklerin ve hatta Müslümanların gayesi o merdut ve insafsız düşmanın istilasından memleketin kurtarılmasıdır. Bu noktada Ankara'ya muhalefet elbette küfürdür. Fakat Ankara'nın amal ve imaline, icraatına iştirak etmek elimizden gelmez. Dahilî ve haricî siyasette Ankara'dan ayrılıyoruz. Böyle gecenin hayr umulur mu sabahından?[6076]

23 Şubat 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, oldukça yetkili bir kaynak, tanınmış bir politikacı olan Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonunda, padişahtan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildirmişti. Raporda özetle şöyle deniyor:

> 30 Ocak'ta, Mahmut Sadık; Ali Rıza ve İzzet paşaların kendisiyle görüşmeyi istediklerine dair, İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj almıştı. Söz konusu bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, padişah ve yönetim adına Karabekir'e bir mektup götürmesini dilemişlerdi. Yolculuk, azami olarak iki ay kadar sürecekti; masraflarını karşılaması için kendisine 1.500 Türk lirası verilecekti. Özellikle Ali Rıza, bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değinmişti.
>
> Mahmut Sadık, bu dileği kabullenmiş; bunun üzerine, kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzet'in imzalamış olduğu bir mektup verilmişti. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının, ülkeyi kurtarılamayacak biçimde yok etmekte olan affedilmez hatalar işlediklerini söylemiş; padişah ve yönetiminin, Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilen yazıda ana hatları verilen yönetim politikasını desteklemesini dilemişlerdi. İngiliz ajan, Karabekir'e yapılmış olan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, yönetimin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyaset noktalarının kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu: "1. Halifelik ve padişahlık katlarının korunması ve güçlendirilmesi; 2. Bunu yapabilmek için var olan anayasanın değiştirilmesi; 3. Şu barış koşullarının kabulü: (a) İzmir'in geri alınması; (b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu olanaksızsa, Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin kaderini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi; Yüce devletlerin azınlıklar konusunda saptamış oldukları ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak geçici süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü; (c) kamu borçlarının, Bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; yönetimce resmen kabul edilmiş olan borçların ödenmesinin üstlenilmesi; (d) adli devrim konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla, geçici olarak korunması."
>
> Padişahla söz konusu iki bakan, bu koşulların Ankara yönetimince kabul edilmeyeceğine inanıyor ve bu durumda, Karabekir'i, Ankara yönetimi üzerinde, bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırıyorlardı. Onu, gerekirse şiddet kullanmaya davet ediyor ve merkezi yönetimin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvenebileceği kendisine bildiriliyordu. Dahası, ulusalcı kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi yönetimin onlara para vereceği; ötekilere ise onurlu görevler verileceği belirtiliyordu. Bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmemiş; Mahmut Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınmıştı.[6077]

24 Şubat 1922. Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Londra'ya "çok gizli" muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre *Kilikya'daki bir İtalyan ajanı; Kemalistlerin Müttefiklere karşı "blöf politikası" izlediğini bildirdi*.[6078]

6075 Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 647-650. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
6076 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 292.
6077 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 331-332.
6078 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.

Peyâm-ı Sabah gazetesi: *The Times, Espuvar vapurunun hamulesi iade edilmezse Fransız Hükümeti'nin Yunan gemilerine karşı misillemede bulunacağını temin ediyor*.[6079]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Ankara Hükümeti, Yunanistan'la bir barışın yapılabilmesi için taleplerini açıklamıştır: "Türkiye ve İstanbul, savaştan önce bulundukları duruma dönmelidir. Türkiye, askerî, malî ve iktisadî yönden tam bağımsız olacaktır. İşgal altındaki İzmir ve diğer topraklar kayıtsız şartsız iade edilmelidir. Batı Trakya'ya muhtariyet verilecektir. Doğu Trakya ise iade edilecektir. Yunanistan ise savaş tazminatı ödeyecektir*."[6080]

25 Şubat 1922. İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), Ankara'ya muvasalat etti.[6081]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, *İstanbul'la Ankara'nın arasını bulmak için elinden geleni yapıyor*.[6082] İtalyan Fevkalâde Komiseri Marquis Garroni ise TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk), *ılımlı davranarak, gerçekleşmeyecek dileklerden vazgeçmelerini* önermiştir.[6083]

27 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, Atina'ya avdet etmeden evvel, İngiliz Başvekil Lloyd George'yle son kez mülakat etti.[6084] Gunaris dedi ki: *Finansal kaynaklarımızın tamamen tükenmesi, Küçük Asya Ordusu'nun bakımını zora soktu. Buna ek olarak, kesin gerekli savaş malzemesindeki eksiklik sefer başlar başlamaz orduyu ciddi tehlikelerle karşı karşıya bıraktı*.[6085] Lloyd George: *Ben şahsen Yunanistan'ın dostuyum, ama... tüm meslektaşlarım bana karşı. Size hiçbir yardımım dokunamaz. Bu olanaksızdır, olanaksız*.[6086]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet'in (Furgaç) *Avrupa gezisinden amacın, İstanbul yönetiminin Ankara'ya bağlı olmadığını kamuya göstermek ve Yusuf Kemal'in "kanatlarını kırmak" olduğunu bildiriyor*.[6087]

Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington ile karısı*, göçmenler yararına bir hayır balosu verdiler. Baloya Veliahd Abdülmecit ile İstanbul Hükümeti'nin bazı bakanları da katıldılar. İngilizlerin ve Fransızların İstanbul'da göçmen, yoksul ve hastalar için yaptıkları bu gibi yardımlar, o ülkelerin hayırseverliği konusunda yazılara vesile oluyor*.[6088]

6079 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 293.

6080 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

6081 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 175. Sarıhan'a (1996) göre Jaeschke'nin *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*nde "-yanlışlıkla- Nihat Paşa yerine bugün Ankara'ya Dr. Nihat Reşat'ın geldiği kayıtlıdır." (c. 4, s. 294).

6082 FO/7856/E 2195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.

6083 FO/7856/E 2195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

6084 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 359.

6085 Yunan maslahatgüzarından Mr. Vansittart'a, 1 Mart 1922, Londra, PRO, FO 371/7857, E 2588/5/44, s. 21-22; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.

6086 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

6087 FO/7856/E 2329; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221, dipnot 390.

6088 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 296. Rumbold'dan Oliphant'a 28 Şubat tarihli telgraf: "Propagandadan sözaçacak olursak, şu sıralarda işler bir hayli eğlendirici. İngiliz topluluğu mümkün olduğunca çok sayıda Türk sığınmacıya yardım işine kendini kaptırmış durumda. Block epey para topladı, Haringtonlar bir bağış kampanyası açtılar ve dün gece, yüzlerce sterlin toplanmış olması gereken bir balo verdiler. Padişah Haringtonlar'ın kampanyasına 500 TL bağışladı ve hepsi birlikte 3.500 pound toplandı." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 120.

> Harington İstanbul'a geldiği günden beri (8. 11. 1920) Sir Horace Rumbold ile beraber İstanbul'da ve mümkünse Ankara'da Türklerle dostane münasebetler kurmak için çalışmıştı. "İngiliz Kızılhaç Cemiyeti" vasıtasiyle Müslüman mültecilere yardım etmek ve "hayırsever baloları" tertip etmek, "siyasî iklimin" iyileşmesi mânasına gelmekte idi [..][6089]

Resim. *Leydi (Harington)* (Vakit, 1 Mart 1922, s. 1).

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *20 Ekim 1921 ile 1 Şubat 1922 tarihleri arasında Fransız'larca Ulusçulara yapılmış olan askeri yardım konusunda ayrıntılı bilgi veriyordu*.:

> Franklin-Bouillon Antlaşması'ndan sonra (Ekim 1921), Fransız işgalindeki bölgelerden Anadolu'ya, Ulusçu ajanlarca çok miktarda savaş gereci gönderilmiştir. Bu ajanlara, İstanbul'daki Fransız yetkilileri yardımcı olmuştur. Bu süre zarfında Ulusçulara şu savaş gereçleri önerilmiştir: sahra topu, top mermisi: 194.000; üç milyon küçük silâh mermisi, v.s.[6090]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *L'Aurore* muhabirine beyanat verdi: *İngiltere bir gün Türkiye ile dostluğun kendi menfaatine uygun olduğunu anlayacaktır*.[6091] *Akşam* gazetesi: *Yusuf Kemal Bey Eurore gazetesine demecinde "Ankara ve bütün Anadolu'da İngiltere'ye karşı husumet yoktur. Boğazlar meselesinde İngiltere'yi tatmin edecek her türlü teminatı vermeye amadeyiz" diyor*.[6092]

Yusuf Kemal'in mülakatı ayrıntılarına bakıldığı vakit şu fevkalâde önemli iki mütalaa göze çarpmaktadır: (i) Halkı Müslümanlardan oluşan küçük ve müstakil bir Türkiye, Boğazların serbestisini temin edecek. (ii) Türkiye ile İngiltere'nin yakınlaşması iki tarafın da çıkarları için elzemdir:

Yusuf Kemal Beğe Göre İngiltere ve Türkiya

-

"*Ankarada İngiltereye karşı hiçbir husumet yokdur*"

-

"Fakat biz Büyük Britanyanın Türkiyaya karşı dost olmak kendi menafii iktizasından olduğunu anlayacağı güne kemâl-i merak ile intizar ediyoruz."

-

> Şehrimizde İngilizce Fransızca çıkan (Oror) muharrirlerinden birine Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ âtideki beyanatda bulunmuşdur:
>
> "Evvela şunu söyleyim ki (Ankara)da İngiltereye karşı hiç bir husumet yokdur ve bu, bütün Anadolu için böyledir. Fakat biz, Büyük Britanyanın, Türkiyaya karşı dost olmak kendi menafii iktizasından olduğunu anlayacağı güne kemâl-i merakile müntazırız. Vakıa biz, arzumuz hilafına olarak harbe girdik, fakat bu hareketimizden dolayı şimdiye kadar haddinden fazla ceza görmüş bulunuyoruz. Irak ve Filistini gaib etdiğimiz gibi İstanbul da hâlâ ecnebî işgâli altındadır. Biz, kâffî mikdarda arazi gaib eylediğimiz fikrindeyiz ve Misak-ı Millîde, Arabların istedikleri şekl-i hükümeti intihab hakkına malik olduklarını tasdik etmedik.
>
> Lakin ahalisini sırf Türklerden mürekkeb arazinin elimizden çıkmasını asla kabul edemeyiz. Misak-ı Millîmizin esası şudur: ahalisi esas itibarıyla Müslüman olan araziden müteşekkil küçük ve müstakil bir Türkiya.
>
> Sulhün müşkil noktası Boğazlar meselesidir. Biz, bu hususda İngilterece lüzum görülecek her türlü te'minatı kendisine itâya tamamen hazırız."

6089 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.

6090 FO 371/7926/E 2915; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 227.

6091 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 175.

6092 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.

Bugün Anadoluda iş zımnında bir seyahat icra etmek arzusunda bulunacak bir İngiliz teb'asının vaziyeti hakkında vaki bir suale cevaben Yusuf Kemal Beğ demişdir ki: "Sulh henüz akd edilmiş olmayıb resmen Türkiya ile İngiltere arasında hâl-i harb mevcud bulunduğundan (Ankara) Hükümeti İngiliz teb'asıyla resmen iş zımnında münasebatda bulunamaz. Fakat, Anadoluyu ziyareti arzu eden her İngiliz bunu yapabilir ve hatta Anadoluda müzahir hüsn-i kabul olur."

Müşarileyh İngiltere ile Türkiya arasında bir mükarenetin tarafeyn-i menafii içün elzem olduğu hususunda ısrar eylemişdir.

Yusuf Kemal Beğ kezalik "Türkiyayı kendi başına bırakınız. O, hâl-i hazırdaki ihtilafı silâhla halledebilir." demişdir. (Ankara) Hariciye Vekili, beyanatının hitamında şu suretle idare-i kelâm eylemişdir: "Eğer Türkler, İngilizlerin hüsn-i selimine ve fikr-i adaletine güvenebileceklerinden emin olurlarsa, kendileri içün şayan-ı kabul olmayan sulh şeraiti önünde bulunmakdan korkmayacaklardır."

Yusuf Kemal Beğin Şahsiyeti

(Oror) muharriri Yusuf Kemal Beğ hakkındaki ihtisasatını şu suretle yazıyor:

"Yusuf Kemal Beğ şayan-ı dikkat bir şahsiyetdir. Kendisinin çehresinde büyük bir eser-i zekâ vardır. Fakat onun vasf-ı mümeyyizi, son derece azimkâr bir tabiata delalet edemez nazarlarındaki manadır. Müşarileyh kırk yaşından daha genc görünüyor. Kendisi (Londra) ve (Paris)de herhalde pek iyi bir te'sir yapacakdır. Yusuf Kemal Beğ, ne istediğini bilen, delail-i sarih ve kat'î bir zatdır. Sulh içün müşarileyh tarafından bedel edilecek mesainin muvaffakiyetle tetevvücü pek ziyade temenni ederiz."[6093]

Yenigün gazetesi: *Londra'da Hint ekâbirinin mühim bir toplantısı: İşgal altındaki Türk yurtları Türklere verilmelidir*.[6094]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*: *Yunanistan'la yapıldığı söylenen 15 milyonluk borç anlaşması gerçekleşirse, bunun Hindistan, Mısır ve bütün yakın Doğu'da yapacağı ibirardan manen Hükümet sorumlu olacaktır*.[6095]

28 Şubat 1922. Vahideddin Hân'ın Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektub hakkındaki İngiliz istihbarat raporuna, İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi D. G. Osborne not yazdı: *Padişah, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'i kendinden yana çekebilirse, belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili ulusalcının tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf'un) son günlerde Ankara'daki Bakanlar Kurulu'ndan çekilmiş olduğu ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur*. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon ise şu derkenarı kaydetti: *Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşıt olduğunu söylüyor*.[6096]

Yunan Başvekil Gunaris, Londra'dan yola çıkarken, Atina'ya telgraf gönderdi. İngiltere'den *borç alma işinin ve savaş malzemesi isteğinin başarısızlığa uğradığını bildirdi, askeri bakımdan gerekliyse "çekilme hazırlıklarının önlemlerini" saptamak için durumdan Genel Karargaha bilgi verilmesini istedi*.[6097]

İngiltere, Mısır halkının mücadelesi sonucu Mısır politikasını değiştirdi. Londra'dan Mısır'a dönen Mareşal Allenby, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak, İngiliz askeri Mısır'da kalmaya devam edecek. Yeni statüye göre, İngilizler Mısır'ı "dış saldırılardan" koruyacak. İmparatorluk ve azınlık hakları da

6093 İkdam, 28 Şubat 1338-1922, Numero 8963, *Yusuf Kemal Beğe Göre İngiltere ve Türkiya*, s. 2.

6094 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.

6095 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.

6096 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 332.

6097 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360. "Aslında, 1922 yılı Şubat sonu/Mart başı gibi erken bir tarihte Gounares Anadolu'dan çekilmek konusunda kararlıydı. Fakat patlak veren hükümet krizi neticesinde bunu gerçekleştirememişti." Toplumsal Tarih, Ağustos 1922, Sayı 344, s. 31.

korunacak. Mısır'da bu durum 1936'ya kadar sürecektir. Türkiye basını, Mısır'ın bu bağımsızlığını göstermelik bir bağımsızlık olarak niteleyecektir.[6098]

Şubat/Mart 1922. *Yunan yetkililer Alman, Belçika, hatta İngiliz sermaye gruplarının Milliyetçilere askerî malzeme sattıklarını iddia ediyorlar*.[6099]

1 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltacağı yolunda çevrede birçok söylentiler dolaşıyor*.[6100]

Britanya Hindistanı Kral Naibi Rufus Isaacs (Lord Reading), Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya telgraf gönderdi. Bu telgraf, Londra ile Simla arasında siyasî zelzele meydana getirecektir:

> 1922 yılı Mart ayının birinci günü, Müslüman liderlerinin devamlı baskısı altında bulunan Reading, Montagu'ye bir telgraf göndererek bir kere daha Hindistan'daki Müslüman halkın duygularının çok gerginleştiğini belirtti. Hint hükümeti üç şartın gerçekleştirilmesini zorunlu görüyordu: "İstanbul'un boşaltılması, Kutsal Topraklar üzerinde Padişah'ın egemenliğinin tanınması ve Müslüman Edirne de içinde olmak üzere, Doğu Trakya'nın, ayrıca İzmir'in de Türklere geri verilmesi." Bunlar garip ve birbirine zıt isteklerdi; Mustafa Kemal'le Padişah arasındaki anlaşmazlığı görmezlikten geliyor, her şeye rağmen yine de Hindistan'ın görüşünü yansıtıyordu ve Reading, bu şartların yayınlanmasını istedi. Montagu de kabineye danışmadan Hintlilerin ileri sürdükleri şartların yayınlanmasına izin verdi. Reading hükümetin de aynı görüşte olduğunu düşünerek, telgrafın bütününü Hindistan'da yayınladı. Curzon, Montagu'nün marifetini öğrendiği zaman, önce söyleyecek söz bulamadı. Bir mektup yazmayı kararlaştırdı. Mektup, Curzon'a özgü sözde tehditlerle doluydu. "Benden Paris'te bir konferansa gitmem istenirken, 6.000 mil uzaktaki küçük bir memurunun Trakya'da nasıl bir politika izlemem gerektiği konusunda İngiliz hükümetine emirler göndermesi bence hiç dayanılacak bir davranış değildir.
>
> ... Hint hükümeti geniş bir Müslüman kitlesini yönetiyor diye İzmir'de ve Trakya'da ne yapmamız gerektiği hakkındaki görüşlerini belirtip yayınladığına göre; neden Mısır, Sudan, Filistin, Arabistan ve Malaya yarımadaları ya da Müslüman dünyasının diğer bir ülkesi aynı şeyi yapmasın? Acaba Hint kamuoyu, Müslümanların Yüksek Mahkemesi midir? Umarım ki bu talihsiz beyanlarınızın sonuncusu olur." Oldu da. İki gün sonra, 9 Mart'da, Lloyd George Montagu'yü çağırtarak bir güzel haşladı.[6101]

TBMM'nin üçüncü devresi küşad ediliyor. Mustafa Kemal, açış konuşmasında, 1 Aralık 1922 tarihli konuşmasına tezat teşkil edecek surette, Batı kanunlarının Türkiye hukukuna kan gibi nakli hususunun sinyallerini veriyor:

> Efendiler; terakkiyatı asriye milletlerin medeni ihtiyaçlarını tevsi, teksir ve tenvi ve bu ihtiyacatı medeniye ile mütenasip medeni hakların vücudunu istilzam eder. Her devletin mensubolduğu heyeti içtimaiyenin derecei temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukiyesi vardır. Dünyada mevcut bilcümle medeni devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve Hükümetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh; bizim dahi mevzuatı hukukiyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniyesinden nâkıs olması caiz değildir. Mücahedatımızın mâtuf olduğu istiklâli tam mefhumunda istiklâli adlîmizin de mündemiç bulunduğu tabiîdir. Binaenaleyh; her müstakil devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız. (Bravo sesleri)

6098 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297-298.

6099 Baltazzis'ten Londra Yunan Heyetine 20 Şubat 1922, HW, 12/31, No. 9628; Moulis'ten Berlin, İzmir Yunan Yüksek Komiserine, 13 Haziran 1922, HW. 12/36, No. 10570; Baltazzis'ten Brüksel Yunan Büyükelçisi'ne 11 Mart 1922/15 Mart 1922, HW, 12/32, No. 9773; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

6100 FO/7856/E 2346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247.

6101 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 195-196.

> Efendiler; bizim elyevm mevcudolan Kanunu Medenimiz Mecelledir. Bu Kanunu Medeni takriben yarım asır evvel Cevdet Paşa merhumun tahtı Riyasetinde bir heyeti ilmiye marifetiyle tertibolunmuştur. İşte, o mecellenin kavaidi külliyesindeki, "Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz." Kaidei fıkhiyesi siyaseti adliyemizde üssülesasımızdır. Bu esas dâhilinde hareket eden Adliye Vekâletimiz mecellenin ihtiva veya tatmin eylemediği ihtiyacatı asır ve nâsı, evfak ahkâmla tevsi ve tarsin lüzumunu takdir eylemiştir. [6102]

Mustafa Kemal'e göre *mazinin* Batıcılaşmaya mani olan *zincirlerini* yurtdışından alınacak borçlarla kopartmak mümkün olabilecektir:

> Mazinin ve düşmanların memleket ve milletimizi bütün dünyayı medeniyetle birlikte terakkiye yürümekten menetmiş olan zincirleri, bugün bizi, az zamanda fevkalâde teşebbüsat ve icraatta bulunmaya icbar ediyor. Ancak bu mecburiyetin tatmini ve zayiatın telâfisi bugünkü kudreti maliyemizin fevkındedir. Bundan dolayı Hükümetimizin her medeni devlet gibi haricî istikrazlar akdetmesine lüzum vardır.
>
> Biz memlekette, mamuriyeti, istihsali ve refahı halkı temin edecek, menabii varidatımızı inkişaf ettirecek müsmir istikrazlara taraftarız.[6103]

Mustafa Kemal, İngilizlerle münasebetleri hakkında mecliste ketum konuşmaktadır: *İngilizlerle bugüne kadar aramızda cereyan eden yegâne müspet vakıa, kendileri tarafından tevkif edilip Malta'ya sevk edilmiş bulunan vatandaşlarımızı kurtarmaktan ibaret kalmıştır*.[6104]

Mustafa Kemal, Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi "millete karşı âsî, bâgi, hain" nitelendirdi:

> Efendiler! Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türkiye'nin ve Türkiye halkının baka ve istiklâlini temine çalışıyor. Çünkü Türkiye'nin sahibi aslisi, sahibi meşru ve hakikisi olan Türkiye halkının arzu ve iradei katiyesi bu yoldadır. (Hay, hay sadaları) bu idarei âliyei milliyenin hilâfında harekete cüret ve tasaddi edenler millete karşı âsi, bâgi, haindirler. (Bravo sadaları ve alkışlar) bu gibi günahkârlar evvel ve ahir iradei milliyettin tecellii adaletinden kurtulamazlar, (Bravo sadaları) binaenaleyh; İstanbul'da bâzı ricalin ve sarayın Türkiye Büyük Millet Meclisinin vaziyet ve mesaisini ihlâl ve işgalden mücanebet eylemelerine intizar olunur.[6105]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, 7 Şubat'ta TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub göndermiştir: *Yaptığınız savaşta yalnız değilsiniz. Tüm Rus ulusu sizi destekliyor, çünkü çıkarlarımız aynıdır*.[6106]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Ankara Hükûmeti tarafından Paris mümessili tayin edildi.[6107] Hariciye Vekili Yusuf Kemal sırasıyla Paris'e, Londra'ya ve Roma'ya gitmek üzere heyetiyle İstanbul'dan yola çıktı.[6108]

6102 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 4.

6103 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 7.

6104 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 11.

6105 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 12.

6106 FO/7942/E 4366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190-191.

6107 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 298.

6108 Vakit, 1 Mart 1922, Numero 1516, *Yusuf Kemal Beğ Hareket Ediyor*, s. 1. Heyette yer alan kişiler: *Hukuk Müşaviri Münir, Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Hikmet, Maliye Vekâleti Müsteşarı Fuad, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Tevfik, Bank-ı Osmanî Meclis İdare Âzâsından Hamid, Hariciye Vekâleti Kalem-i Mahsus-ı Müdürü Ferid, Kâtib Kemal, Safvet beğler*. Yusuf Kemal'in açıklamaları, Mustafa Kemal'in talimatı çerçevesindedir: "Efendiler! Bilirsiniz ki, hututu esasiyesi bütün cihan nazarında malûm olan millî dâvamızı Avrupa'da müdafaa etmek ve muvacehei beşeriyette, bu dâvayı bir daha teyit ve ispat eylemek üzere Hariciye Vekilimiz İstanbul üzerinden Avrupa'ya gönderilmiştir." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 11.

Resim. *Yusuf Kemal Beğefendi* (Vakit, 1 Mart 1922, s. 1).

Resim. *Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ* (Vakit, 21 Mart 1922, s. 1).

Bir mahallî gazetenin dünkü haberi, Müttefik İşgâl Kuvvetleri Karargâhı, tekzib etti: *(T.H.R) Ajansı tarafından tebliğ edilmişdir: Dün mahallî gazetelerden birinde Yusuf Kemal Beğin Livtenan Ceneral (Harington)u ziyaret etdiğine dair neşredilen haberin bi-asl u esas bulunduğunu Müttefikîn Kuvâ-yı İşgâliyesi Karargâhı tarafından beyana me'zundur*.[6109]

2 Mart 1922. Veliahd Abdülmecid, mültecîlere muaveneti dolayısıyla General Harington'a teşekkür etti: *Bu alicenapca teşebbüşünüzü; memleketlerimizi birbirlerine bağlayan geleneksel dostane münasebetlere biran önce yeniden devam edileceğinin mutlu bir işareti gibi görmekteyim*.[6110]

Avam Kamarası içtima ediyor. Yunanistan'ın Londra borsasından istikraz alması mevzubahis edildi. Bu hadisenin *Ortadoğu ve Uzakdoğu halklarında kızgınlık ve kırgınlık meydana getirdiği vurgulandı. Hükümet adına söz alan Sir R. Horne, "Borç vermek Londra piyasasının işi. Biz karışmayız. Aynı haktan Türkler de yararlanabilir." dedi*.[6111]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İtalyan Fevkalâde Komiseri Garroni'ye, *Türkiye'nin hiç bir hakka dayanmayan ve Türk halkına danışmadan Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen "adalet dışı Üçlü Sözleşme"yi tanımayacağını; bizzat Tuozzi'yi, İtalyanların Antalya üzerindeki özel amaçlarını inkâra ve daha geniş bir görüşle davranmaya çağırdığını; o zaman tüm Anadolu'nun İtalya tüccar ve işçilerine açık olacağını bildirdiğini; İtalyanların Doğu Anadolu'da iyi karşılanacaklarını; İtalyan halkını, "Üçlü Sözleşme'nin kısır koşullarını" bir yana bırakmaya çağıracağını* söylemiştir.[6112]

4 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal yeniden TBMM Başkanlığına seçildi. Tam bağımsızlık ve Misak-ı Milli*

6109 Vakit, 1 Mart 1922, Numero 1516, *Bir Tekzib*, s. 3.
6110 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 20.
6111 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 91.
6112 FO/7945/E 3243; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

üzerinde ısrar ediyor.[6113] Rumbold'un 16 Şubat tarihli telgrafı hatırlanacak olursa, İngiltere sömürgesi Hindistan'dan takriben 500.000 lira nakit (astronomik bir meblağ) Mustafa Kemal'in hesabına yatırılıyor, o günlerde Mustafa Kemal meclis reisi seçiliyor. İlginç.

Yarbay Alfred Rawlinson, muhtıra kaleme aldı. *Kemalistleri Doğu illerinde hırpalamak için Pontuscu Rumlarla işbirliği yapılarak Kürtlerin harekete geçirilmelerini öneriyor.* Fakat kabul görmeyecek.[6114]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Mart 338 (922) Cumartesi: General Pelle'nin (İngilizler bizi maymun gibi oynatıyorlar) dediğini mevsukan haber aldık*.[6115]

5 Mart 1922. Sarıkamış'taki Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Ankara'daki Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *Bendenizin anladığım Ankara şimdiki İstanbul kabinesiyle bilmuhabere veya İstanbulda veya Ankarada mutemed bulundurarak temas olmazsa Ankaranın cumhuriyete doğru gittiği ve Tevfik Paşa kabinesinin de hiç bir menfaatini temin edemediğini padişah kabul ile kendi mutemedi olan adamları iş başına getirecektir*.[6116]

6 Mart 1922. Avam Kamarası içtimaında Anadolu'daki gerçek kontrolün Mustafa Kemal'in elinde olduğu binaenaleyh sulh müzakerelerini onunla yapmak gerektiği belirtiliyor. Hükümet tarafı şu cevabla iktifa etti: *Bağlaşıklar arasında görüşmeler yapılacak*.[6117] Bay Malone: *Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat tahtı altında sadrazamlık vazifesini kabul etmesi mümkün olacak mı? İstanbul'daki gölge Padişah'la müzakerata devam ettiğimiz müddetçe Irak'da katiyen sulh tesis edemeyeceğiz.*[6118]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, malî yardım yapılmadığı takdirde Anadolu'nun boşaltılacağını yazan Yunan Başvekil Gunaris'in 15 Şubat tarihli muhtırasına cevab veriyor. *Yunan ordularının "olağanüstü yurtseverlik ve disiplinine" değinerek, yakında Paris'de yapılacak olan Bağlaşık konferansının sonucunu beklemesini öneriyor*.[6119] Curzon, *Küçük Asya'daki askeri durumun Gounaris'in anlattığı kadar kötü olmadığı umudunu belirtiyor*. *Bu yanıtta, ne parasal, ne de başka türden bir yardımda bulunacağından söz ediliyor. Curzon, bu çıkmaza yalnız diplomasi yoluyla çare bulunabileceği yolundaki sözlerini yinelemekte*dir. *Müttefik Dışişleri Bakanlarının toplantısının ertelenmesinden üzüntü duyduğunu, bununla birlikte, yazgılarını Müttefiklerin ellerine bırakmayı sürdürmeyi öneriyor*.[6120]

Curzon, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e muhtıra gönderdi:

> İngiltere Yunanistan'a dayanmasını öğütlüyordu. Öğüdün nedeni çok açıktı. İngiltere, geri çekilmeden kaçınılamayacağını kabul etmekle birlikte, Yunan geri çekilişinin düzen içinde ve genel Yakın Doğu Anlaşmasının bir parçası olarak yapılmasını istiyordu. Panik halinde ve tek yanlı bir kararla ilkbahar mevsiminden önce boşaltma yapılması halinde, İstanbul, Boğazlar, Trakya, Mezopotamya ve bütün Yakın Doğu'daki damino taşları arka arkaya devrilebilirdi. Curzon, düşüncelerinin, olasılığı varsa Küçük Asya'nın hemen boşaltılmasının Ankara'yla bir anlaşmaya dayanılarak yapılması olduğunu Lindley'e belirtiyordu.

6113 FO, 371/7956/E. 2448; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.

6114 FO/7858/E 3287; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 227.

6115 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 286.

6116 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1085.

6117 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.

6118 *House of Commons Debates*, 9 March 1922, vol. 151, c. 1587, parliament.uk. "[..] Would it be possible for Mustapha Kemal Pasha to accept office as Prime Minister under the Sovereign? We shall never get peace in Iraq so long as we continue negotiating with a shadow Sultan at Constantinople. [..]"

6119 FO/7856/E 2741; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.

6120 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360. "6 Mart 1922 tarihinde Curzon, Müttefikleri ile beraber aldıkları tarafsızlık kararı sınırları içetisinde kalmaya çalıştıklarını vurgulayarak bahsi geçen krediyi onaylamayacaklarını ima etti." Curzon'dan Gounaris'e 6 Mart 1922, FO, 406/49, No. 53; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.

> "Gounaris benim notamı kuşkusuz böyle yorumlayacaktır, bu arada da bu konuda bir söz söylememeli ve çok ölçülü davranmalısınız" diyordu. Söz dinleyen Yunanlılar, geri çekilme konusundaki düşüncelerini bir kenara atarak Curzon'un öğüdünü kabullendiler.[6121]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), Rumbold'u ziyaret etmiş ve *Lord Curzon'un Türkler yararına yapmak isteyeceği herhangi bir sınır değişikliğinin, İstanbul yönetiminin yetkisini arttırmak için İzzet Paşa kuruluna önerilmesini* taleb etmiş; *aksi durumda, Kemalistlerin dileklerini arttırmaları olasılığı* kuvvetlenecekmiş.[6122]

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 6 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, Sir Harry Lamb'in İzmir'deki Yunan yüksek komiseriyle yapmış olduğu görüşmeden sonra kaleme aldığı şu raporun bir suretini eklemişti: "Daha önce de yapmış olduğum uyarılara ek olarak şunları belirtmek isterim: Yunanlılar, buradan gitmeleri gerektiğini anlamalıdırlar; ancak kimin çıkarları zarar görürse görsün, geride bir çöl bırakacaklardır. Vakit ve vasıta bulurlarsa her şeyi Yunanistan'a taşıyacaklardır. Türkler yağmaya tutulacak, evleri yakılacak; yabancılar sıkıştırılacaktır. Şimdiye kadar bizim (İngilizlerin) onların yardımına koşmamız ümidini besliyorlardı; dolayısıyla İngiliz mallarına dokunmuyorlardı. Bugün, bizim de onları terk etmiş olduğumuza inanıyorlar; dolayısıyla herkes gibi bizi de ısıracaklardır." Lamb, Türk köylerinin yıkılması ve camilerin yangına verilmesi olaylarıyla ilgili olarak Yunan yüksek komiseriyle bir görüşme yapmıştı. Stergiadis bundan bilgi sahibi olmadığını söylemiş olmakla birlikte, daha sonra, bu denli tahribatın yapılması gerektiğini ve yapılmakta olduğunu söylemiştir. Onun görüşünce tüm bu hareketler, geri çekilmekte olan Yunan ordusunu korumak için yapılmaktadır; dolayısıyla sivil yetkililer, sadece siyasi ve insani nedenlerden dolayı bu olaylara karışamayacaktır. Lamb'in görüşünce, Müttefikler yeterli bir askeri güçle Yunanlıların geri çekilmelerini güvence altına almazsa, Anadolu'nun yazgısı kan ve ateşle çözümlenecektir.[6123]

Mustafa Kemal, *en zelil düşman* ilân ettiği İngilizlerin Osmanlı'yı içeriden yıkmaya çalıştığını TBMM çatısı altında ifade etti:

> Heyeti Celileniz bütün dünyaya karşı ne kadar çok mütesanit ve vahdet halinde bu arzuyu milliyi tecelli eettirirse hiç şüphe etmemeliyiz ki düşmanlarımızın savletlerine karşı çok kuvvetli ve en kuvvetli vasitai müdafaaya malik bulunmuş oluruz. Efendiler; yine milletin müsellah evlatlarından mürekkep olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur. Efendiler; bu kuvvetlerle düşmana karşı mutasavver olan cepheler cümlenizce malumdur ki ikiye ayrılabilir. Herkesin malumu olduğu bir tabirle arz edeyim dahili cephe, zahiri cephe.. Dahili cephe aslolan cephe bütün memleketin aynı fikir ve kanaatte olarak yekvücut olarak tesis etemiş oldukları cephedir. Zahiri cephe doğrudan doğruya ordumuzun düşman karşısında göstermiş olduğu cepheden ibarettir. Bu zahiri cephe, ordu cephesinin tezelzül etmesi, tebeddül etmesi, mağlup olması, çözülmesi hiç bir vakitte bir milleti ve bir memleketi mahvedemez. Bunun hiç bir ehemmiyeti yoktur. Asıl haizi ehemmiyet olan ve asıl memleketi temelinden yıkan ve halkını esir eden dahili cephenin sukutudur, işte bu hakikate bizden ziyade vakıf olan düşmanlarımız ki başta en zelil düşman olan İngiliz, asıl bu cepheyi yıkmak için iki üç seneden beri ve asırlardan beri sarfı mesai etmektedir. (Kahrolsun sesleri) Malumu Aliniz bizim eski Osmanlı tabirimizce "Kale içinden yıkılır" işte düşmanlarımız bizi içimizden yıkmağa çalışıyorlar. Düşmanlarımızın bizce malûm olabilen, malum olamıyan daha çoktur şüphesiz – malum olabilen zehirli teşebbüsleri hakikaten korkunçtur.[6124]

6121 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360.

6122 FO/7856/E 2567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221, dipnot 390.

6123 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 336-337. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6124 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 7.

TBMM gizli celsesinde Vahideddin Hân'dan sebeple Saray'a ve Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'dan sebeple Bâb-ı Âlî'ye yönelik karşıtlık ve *ihanet* ithamı yüksek perdeden dile getirilmiştir:

TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş):

> Bilmünasebe yine arz etmiştim ki efendiler biz makamı muallayı hilâfetin kudsiyetine hürmet ve mukaddes gayesi ile beraber benim içtihadımın gayesinden doğan, kanından hasıl olma deryada oturuyor. Hepimiz alakadarız. Onun için mukaddes tanırız, yoksa o irademizi, emir ve fermaniyle bizim memleketimizi esir edecek, Ermenistan yapacak bir adamın fermanları işlemez efendiler. (Bravo sesleri) O mukaddes makama kutsi adam getiririz efendiler. Bu millet işte isbat ediyor ki her ne kadar muhterem tanılırsa tanılsın hiyanet ettiği zaman cezasını görüyor ve biz bundan daima mütenebbih olmalıyız.[6125]

TBMM Mersin mebusu Selahaddin (Köseoğlu) Bey ise idare şeklinin Batıcı yönde değiştiğine dikkati çekmiştir:

> [Mustafa Kemal Paşa'nın] İfadatı âliyeleri arasında hangi yoldan gideceğiz suali vardır. Tahminen maşrıkten başladık, garbe gidiyoruz. Yahut şarktan başlıyorlar, garbe gidiyorlar ve milleti kendi mebdelerinden başka mebdelere götürüyorlar ve bu tarzı idare memleketin hissiyatı, ananatı ahlakı ile mütearız olduğu için bu istikamet bu milleti saadete götürmüyor. Bu mevzu üzerinde uzun uzadıya söz söylemek zamanı değildir. İnşallah bunu bilahare, çünki, bu teşekkülü Hükümet ve gayei Hükûmet meselesidir, programlarımızın esasatıdır. Bunun üzerinde konuşacağız ve bu mebdeleri çok güzel telakkî ederim. Aldığımız mebdei daha iyi tekâmül ettirerek gidersek daha doğru olurdu. Fakat acaba o yolda mı gidiyoruz. Acaba ittihaz ettiğimiz esasat, tuttuğumuz umde halkın ahlakiyatınaı iktisadiyatını, ihtiyacatını tamir ve ıslaha doğru matuf olan tedabiri ahlakiye ve maneviye midir? Ben bunu anlamıyorum ve binaenaleyh bunu izahını sonraya bırakıyorum. Uzun bir bahistir. Başka bir meseledir. Vakit olmadığı için söylemiyorum. Yani hükûmet nazariyesinden vesaireden bahsolunmuştu. Fakat başka bir şekil tasavvur olunmuyor buyuruldu. Bunda bendenizin düşündüğüm hükûmet ıslahının, nazariyesinin tebeddülü şekille olmaz denerek on iki senelik inkılabta tamamiyle Kanunu esasi tedvir ettik, tamamiyle zararımıza oldu ve memleketimizi kaybettik ve taksim edildi. Biz ahlakiyatı, ananatı ve milletimizin kabiliyetini ıslah etmeli ve binaenaleyh yükselmeğe çalışmalıyız. Bu da maarifle iktisadi ile vesaireye ehemmiyet vermekle olur. On iki senedir yapamadık. Binaenaleyh bu nokta da İnşallah ayrı ve sakin bir zamanda görüşülecek ve bu noktada bendeniz şekli hükümet değil ıslahı nefs meselesini ortaya sokmak meselesini isterim. Bu da milletin ahlaken, ilmen ve iktisaden ihyası meselesidir.[6126]

Mahmut Celâleddin (Bayar), Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'i (Furgaç) Yunanlılarla işbirliği yapmakla itham etti: *İzzet Paşa Avrupa'ya doğru seyahate devam ediyor. Yunan'lıların müsaadesiyle yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki Yunan bayrağı altında şimendiferlerle seyahatine devam ediyor "kahrolsun sesleri"*.[6127]

Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin (San), Vahideddin Hân'ı Yunan işbirlikçisi, İngiliz esiri/kölesi ve iç savaş sebebi olmakla itham etti:

> Tasavvur buyurunuz efendiler Yunanlıların memleketimize ayak bastıkları gündenberi bir taraftan Yunanlıların bir taraftan İslâmların biribirini kırmak suretiyle belki bir buçuk milyon müslümanın mahvolmasına ancak Sultan Mehmedi Sâdis denilen adamın Hilafet bayrağını Yunanlılar eline teslim edip bizim üzerimize saldırmasından ve islâmları yekdiğeri aleyhine isyan ettirip hükümeti milliyeyi onlarla mücadeleye mecbur etmesinden tevellüt etmiştir. Tasavvur buyurunuz efendiler, düşününüz efendiler. Bu adam her vakit bu hiyanetinin mesuliyetini ve millete karşı bunun hesabını vermek mecburiyetini düşünmekten biran hali kalmayacaktır. (..) Milletin yüz binlerce nüfusunun kanını dökmek suretiyle istihsaline çalıştığı bir gayeyi takip etmek için ihtiyarı siyaset eden bir adamla anlaşmak için Hariciye Veklimizi

[6125] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 20.
[6126] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 21.
[6127] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 32.

> Heyeti Vekilemizin memur etmesi esasen bir hatadır. Sonra onun vasıtasiyle anlaşmak için Sultan Mehmed'e onu göndermek, temas etmek için mezuniyet vermesi ayni hatadır. Sultan Mehmet orada bir esirdir. Kabul ettiğimiz kaide budur. Bir esir alınmak istenildiği zaman onunla mı pazarlık edilir? Yoksa efendisi ile mi? Yani orada Amiral Haringtон ile mi anlaşılır? Sultan Mehmed'i almak isterse ona gider. Onunla anlaşmak lâzımdır. O bir esirdir. Onun efendisi Haringtон, onun efendisi Loit corç... Binaenaleyh İstanbul'da Sultan Mehmet'le müzakere etmesi doğru olur mu? Bu böyle? Sonra Hariciye Vekilinin velev Sultan Mehmet'le zaten gayri kabili hal bir meseledir. Tasavvur buyurunuz ki Sultan Mehmet bugün yüzbinlerce islâmın kanını dökmeye sebep olmuştur. Bunların hesabını vermek mecburiyetindedir. (..) Bu böyledir. Bu adamda behemehal mevkiinde bulunmak ve tutunmak için her halde İngilizlere istinat etmek mecburiyeti vardır: İlanihaye öyledir. İngilizler, Arapların başına Emir Faysal'ı, Mekkelilerin başına Şerif Hüheyini musallat ettikleri gibi bizde de daima milletle saltanat arasına bir fitne ocağı bulundurmak için daima onu başımızda bulunduracaktır.[6128]

Edirne mebusu Şeref (Aykut), Vahideddin Hân'ı İngiliz işbirlikçisi olmakla itham etti. İddiasına göre Padişah, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği ve tutuklamalar yaptığı sırada kahkahalarla gülüyordu:

> Efendiler, bendeniz Hariciye Vekilimizi burada dinlediğim vakit böyle nazarım önünden bir üç yüz senelik bir tarih geçti. Düşündün hikmeti eşraftan tulu eden imanı islâmın bütün dünyaya saadet getireceğini iman eyleyen Halifeler birer, birer nazarımdan geçti. O kudsiyeti gördüm. Baktım ki bütün alemi islâm bir mihraba doğru tevcih etmiş kalbini, fikrini nesi varsa hepsini ona bağlamış, başta Halife olmak üzere. Dört yüz milyon müslüman bunun arkasına düşmüş bir varlık gösteriyor. Fakat öyle Halifeler geçti ki bütün varını yoğunu hepsini nesi varsa yalnız islâmın şeref ilâsına sarfetmiş, taşa yaslanmış, toprağa düşmüş fakat islâmın ihyasına çalışmıştır. Yine nazarım önünde öyle bir geçti ki Ulu Hakanın Ulu Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim'e hatip Minberde ilk defa olmak üzere: Hdaimül haremeyneül şerifeyn , derken başından destearını, altından seccadesini atarak toprağa kapanan ve Allahına secde eden o büyük Padişah ile şimdi bir sarayın muzlim köşesine sığınan şahsiyet, didişan, çalışan, çırpınan, yaşamak isteyen koca bir milleti ne hale getirdiğini düşündüğüm zaman, Allahım büyüktür ona kahredenler sanki saikai ilahiyen ile mahvolacaktır, dedim (İnşallah sesleri.)
>
> Efendiler, bütün islâmların imanına, vicdanına müracaat ederim. Sağ elinizi makarrı iman olan göğsünüze koyunuz. Hiç bir islâmın kalbinde Makamı Hilafete tazimden, takdisten başka bir his yoktur.
>
> O makam ne kadar büyükse, o makama gelen bir mekînin seciyesi islâm olmak şartiyle pek çok alçak olabilir. Fakat makamın ülviyetini onun fenalığı katiyen örtemez. Çünkü makam kutsîdir. Zira bütün islâmı âlemden alınmış ve nihayet efendiler mahbubu hüde olan fahri risaletin makamını haiz bulunmuştur. O makamı kutsî. Fakat şahsiyet her vakit için sefil ve nakâmdır. Ben tahattur ediyorum ki ilk defa olmak üzere mütarekenin akdini müteakip İngiliz'lerin İstanbul'u işgal ettiği zaman işte ben o vakit ağladım. Gördüm ki memleketin içinden bir çok evlâdını İngilizler topluyor. Düşman bunları sürüyorken padişah da sarayında kahkahalarla gülüyordu. Yalnız efendiler; o gün bir faciaya rast geldim. Defteri hakaknîye giderek kendi emlâki hususiyesini -ki vaktiyle millet elinden almış- onun senedini taharri için Refik Beyi göndermişti. İyi hatırlıyorum ki Meşrutiyetin hini ilânında ve şimdi içimizde bulunan ve rüfekamızın ser tacı olan Rıza Nur Beyefendi serveti şahane ve Hakkı millet diye yazmış olduğu bir kitap üzerine millet hakkını aramış, emlâki almış ve milletin hazinesine teslim etmiş iken işte en son şimdiki bulunan şahsiyeti safile bundan istifade ederek o emlâki kendi üzerine çevirmek olmuştur. Efendiler; işte düşününüz ki bir millet yaşamak için çırpınırken, uğraşırken mütareke denilen belayı siyah üstüne çöktüğü dakikada ben milletin reisi bulunduğum diyen zat kendi şahsî menfaatını temin için üç beş parça binanın beş, on parça tarlanın tapu senedini çıkarmakla meşguldür. Efendiler ben isterdim ki Ahmet Celayirî'yi Timurleng'e teslim etmektense koca muazzam bir saltanatın enkazı tarümarı üzerine kapanmağı, Yıldırım Bayizit'in na halef halefi bu hal kadar alçalmasın. (Alkış) Efendiler, Sakarya vadilerinde son kanını dökerek milletin namusunu Alsancağın asırlardan beri şerefini nihayet islâmın mihrabını, kâbesini bu kutsi varlığını, müdafaa eden mehmetçik

[6128] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 34.

bütün caniyle didişirken efendiler; saray ve saltanatta bulunan şahsiyet halife ise genç müstesna bir kadınla izdivaçtan vaz geçmemiştir. (Allah kahretsin sesleri)

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Efendiler, bu perdeler çok çirkin perdelerdir. Bunlar açılmamalıdır. (Doğru sadaları) (Gürültüler)

HÂŞİM BEY (Çorum) – Ben de, şapkalı olarak fotoğrafını çıkaracağım.

ŞEREF BEY (Devamla) – Efendiler açılmasın denilen perdeyi bir defa daha açayım efendiler. İyi dinleyiniz. Şimdiki şahsiyeti Halifenin ayağına Meclisi Millîden ve Heyeti temsiliyeden dört, beş zat gitmişti ki içinizde arkadaşlardır. Padişahın kendisine vaziyeti hazırayı tamamiyle anlatmış ve kendisine demişti ki -sen altı asrın şehnamesini taşıyan bir varlığın başında bulunuyorsun. Buyurun milletin başına demişlerdi. Efendiler o eşhas sarayın kapısından çıkarken papas (Furo) haremi hümayunda hüzura kabul olundu. (Pek doğru) işte bir vak'ayı tarihiye. Binaenaleyh benim kendisinden hiç ümidim yoktur.[6129]

Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) da Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi *davayı millîmize hiyanet* etmekle itham etmiştir. Yanı sıra Saray ve Bâb-ı Âlî "esaret" altında olduğu hâlde Ankara Hükûmeti'nin mezkûr makamlarla temas kurmasını da tenkid etmekten geri durmamıştır:

Şeref Beyin pek parlak nutkundan sonra uzun söz söylemeğe lüzum yoktur. Yalnız şayanı dikkat iki nokta vardır ki Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatini bu iki noktaya celbetmek isterim. Efendiler, gerek İzzet Paşanın ve onun dahil olduğu heyetin ve gerek sarayın davayı millîmize karşı yaptıkları hiyanet herkesçe malumdur. Bilhassa heyeti vekilece daha evvel sabit olmuş bir hakikattir ki biz onları vaktiyle kulaktan kulağa işitirken onlarca bu bir hakikati müspite olarak malum idi. Böyle hüviyetleri, mahiyetleri ve davayı millimize karşı bugüne kadar irtikâp ettikleri rezail e dalavereler malum iken bu tariklerden istifade etmek için Yusuf Kemal Beyi İstanbul'a sevk etmek ve bunu tahtı karara almak basiretsizliğini irtikâp ermek doğru mudur? Bendeniz buna basiretsizlik diyorum. Çünkü, affınıza mağruren, tamamen bunun basiretsizliğine kaniim. Çünkü bunlarla temastan bir netice çıkmayacağı malum iken ve sarayın İngiliz'lerin tahtı esaretinde olduğunu ilân ederken, İngiliz'lerin hâkimiyeti altında bulunan bir yerden menfaat çıkarmak ümidini beklemek, affınıza mağruren söyleyeceğim, basiretsizliktir. Bu bairetsizliğin irtikâbı ve onun binnetice tevlit ettiği şey memleket dahilinde milletin tesanüt ve itimadını bozmak için düşmanların ekmeğine yağ çalmak olmuştur ve bunun neticesi budur. İşte bu Heyeti Vekile ki en mühim mesailde Meclisi Âlinizin reyini almak icap ederken ve Meclisi Âliniz onlara veçhe tayin etmek kudreti kanuniyesini haiz iken bunu burada söylememek ve bunu Meclisi Âlinizden gizlemek, yapmış oldukları lâf meydana çıktıktan sonra bugün huzuru âlinizde anmışlardır. Efendiler; mesul olacak orta yerde yalnız Heyeti Vekile vardır, işlemiş oldukları cürmü siyasînin günahını çekecek yalnız Heyeti Vekile vardır? Çünkü mahiyetleri bugüne kadar yapmış oldukları cinayetleriyle malum olan eşhastan istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. İşte Meclisi Âlinizin soracağı ve hesap ve divana çekeceği şey budur. Onun üzerinde imali fikretmek lâzımdır. Bunun üzerinde beyanı mütalâa etmek lâzımdır. Yapılan her cinayetin hesabını sormak vazifesiyle mükellef olan ve bilhassa ferdî işlerden dolayı sabırsızlık gösteren Meclisi Âlinizin bütün cemiyetimizi; bütün milletimizi izrar edecek olan bu hâdiseyi tevlit ettiklerinden dolayı bendeniz İstiklâl Mahkemelerine verilmelerini teklif ve talep ediyorum. [6130]

[6129] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 35. Mecliste İslâmcı koyu söylemler serdeden Edirne mebusu Şeref; CHP Tek-Parti devrinde kadrolu Edirne *saylav*lığı yapacak, Aykut soyadını alacak ve neşredeceği "Kamâlizm" nam dalkavukluk kitabında da kendi şahsiyetini tenvir eden şu çarpıcı satırları kaleme alacaktır: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markıst, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

[6130] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 36-37. Afyon mebusu İştirakiyuncu Mehmet Şükrü (Koç), *Türk komünistleri*nden idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327-328.

Karahisar-ı Sahib mebusu, Müderris, İttihadçı İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi; Sultan Vahideddin'in müdafii olmadığını belirterek şer'î ve millî mahkemeler tarafından muhakeme edilinceye kadar ağırkanlı olmak gerektiğini ifade etmiştir:

> Arkadaşlar, bendeniz bazı ufak noktalara işaret etmek isterim. Malûmu âliniz İslâmiyet şahsa merbut olmaktan çok uzaktır. Makamı hilâfetin kudsiyetini hepimiz tasdik ediyoruz. O makamı işgal eden zat hakkında şer'i şerif, mahkemei şer'iye hükmünü elbette verecektir. Fakat zannedersem mahkemei şer'iyenin hüküm vereceği zaman henüz hulul etmemiştir. Çünkü esaret, ikrah zail olmamıştır. Birtakım esabap ve avamil de bu hükmün teehhürünü zaruri kılmaktadır. Âmali milliyemizin husulü zarureti bunu icap ettiriyor. Biz bir halk hükümeti ilân ettik. Halk bir taraftan namına dua ederken bize bu kürsüde şahsı ile oynamak icap etmez. Hüküm verilinceye kadar gerçi bendeniz de kaniim ki âmali milliye hilâfına gayet mel'unane dolaplar çevriliyor. Fakat bunun esbap ve avamili suveri hakikisiyle meydana çıkıp mahkemei şer'iyeye, mahkemei milliye hükmünü verinceye kadar bizim gibi dinini, vatanını kurtarmak için kalbi çırpınan mebuslara düşen şey ağırkanlılıktır. Zannedersem bu bapta hareket biraz nezahati lisandır. Bendeniz bunu söylemekle hiçbir vakit onun müdafii olmadığımı da arz etmek isterim.[6131]

Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Sultan Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi olmakla itham etti:

> Arkadaşlar; ben uzak diyarlardan geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükümetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat istanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar... (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccar sıfatiyle uğradım. İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? (..) ben Yusuf Kemal Beyin saraydan ne kadar entrika karşısında kalmış olsa yine bizim kuvvetimiz arkasında olduğu için elbette Avrupa'ya giderken elbette İzzet Paşayı gayri kabili kıyas derecede kuvvet sahibi olarak gittiğine eminim. Bütün dünya Yusuf Kemal Beyin Büyük Millet Meclisinin mümessili hakikîsi olarak ve bu toprakların hakiki mümessili ve bu halkın mümessili olduğuna ve binaenaleyh bir davayı adilenin hakiki sahibi olduğuna şahittir. Binaenaleyh saray bu entrikasını yanlış çevirmiştir. Saray gibi rezil, milletsiz, mezhepsiz, menfaatperestler aşağı; benim azmini her vakit ispat etmiş olan milletimin davası her zaman yukarı. (Alkışlar)[6132]

Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) Padişah huzuruna çıkartılması, Meclis'in müşterek kararı değil; Heyet-i Vekile'nin tasarrufuydu ve birçok mebus, bu durumu tenkid etmişlerdir. Vatan haini ilân edilen kişilerle resmî temaslar kurulmasının ardında nasıl bir hesap vardı, acaba, bir komplo mu yatmaktaydı? Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Baştımar), Yusuf Kemal'in İstanbul temasları meselesini farklı bir zaviyeden tahlil etmiştir. Ona göre İstanbul'daki Padişah hal' edilmeli, Ankara'daki Fevzi (Çakmak) Kabinesi düşürülmeliydi:

> Efendim, bendeniz meseleyi üç şekilde düşünüyorum. Hükümet Meclisi Âlinin malûmatı olmaksızın Hariciye Vekilini Padişahla görüşmeye memur edebilir mi, edemez mi? Bununla görüşmekte faide var mı, yok mu? Mazarrat mı var, faide mi? Bu meseleleri müzakere edelim, kararlaştıralım. Meclisi Âli kendi salâhiyetini, hukuku esasiyesini tabiîdir ki böyle yani halife ile, padişahla görüşmeye muhtaç olup olmadığını kararlaştırmak Meclisi Âlinin bizzat hukuku esasiyesidir. Buna Meclisi Âli muhtaç mı, değil mi? Buna kendisi karar verebilir. Yoksa Heyeti Vekile hiç bir vakit Meclisi Âlinin meşruiyetini Meclisi Âlinin hükümetinin meşruiyetini tasdika ihtiyaç olduğuna karar veremez.
>
> MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) – Öyle bir şey yoktur. Böyle bir karar olamaz.

[6131] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 37.
[6132] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38.

HAFIZ MEHMET BEY (Devamla) – Hariciye Vekilinin beyanatında vardır. Arz edeceğim efendim, biz müslümanız. Makamı Hilafete merbutiyetimiz layezaldir. Buna şüphe yok. Fakat bendenizden mukaddem iradı nutuk eden rüfekamın tadat ettikleri bir çok fecayiin müsebbiplerinden olan ve kendi şahsî menfaatini milletin ve işgal ettiği Makamı Hilafetin menfaatinin de fevkinde tuttuğunu ispat eden Padişahın şahsına karşı bizim muhafazai merbütiyet etmekliğimizde ve muhafazai merbutiyet ettiğimizi dünyaya göstermediğimizde mazarrat mı var, menfaat mi var? Çünkü, bütün âlemi islâm nazarında ve âlemi insaniyet nazarında şöyle bir ittiham altında kalacağız. Bize birbirimizi katle teşvik eden, bir çok mukatelelere sebep olan, aramıza girip islâm kanına giren, fetvalarla, mahkemelerle bir çok ricalimizi mahkûm eden, fetvalar çıkarıp bizi bağı, âsi diye ilân eden... (İftiradır sadaları) Halbuki bizim maksadımız, gayemizin kudsiyeti gayri kabili inkâr iken bizi bu suretle âsi diye üzerimize ordu sevkettiği halde bugün yine ona sarılmak ve onunla barışmak ve onlardan bizim mevcudiyetimizin tasdikini istemek zannediyorum ki bütün âlemi islâmiyet ve insaniyet nazarında hacil düşeceğiz. Binaenaleyh bu suretle bizim hiç bir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim. Mazarrata gelince: Arz ettiğim gibi bir kere Türkler, kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip değillerdir. Mutlaka Padişahın esiridir. Türkler, hiç bir vakitte milliyetlerine ve kendi varlıklarına kail değildirler. Her daim bunun bu önlerinden geçmedikçe, bunlara rehber olmadıkça bir şey yapamazlar. Burada iki senedenberi bu kürsüde, Reisimizin ve diğer hatiplerin bağırdıkları nutukları, feryatları hepsi hava ve hepsinin yalan olduğunu bütün âlemi insaniyete karşı ilân ediyoruz. Çünkü fiilimiz, ahvalimizin hilafıdır. Bu suretle bütün âlemi insaniyetle islâmiyet arasında mevkiimizin tenezzülüne bâdi olacak olan böyle bir harekete karar veren heyeti hükûmete karşı bendeniz itimat edemeyeceğim. Ve itimat ettiğimiz takdirde bu mesele burada mevzubahis olmamalı idi. Olduktan sonra bu kadar sözler söylendikten sonra bu hükûmeti ibka etmek, harekâtını tasvip etmek demektir; bu doğru değildir. Bunun hakkında ikinci bir şey kalır hükûmeti iskat, Padişahı da hal'... Fakat hal' hakkındaki kararımızın kabiliyeti tatbikiyesini düşünüyorum. Kabiliyeti tatbikiyesi olmamasına binaen bu teklifimi geri alıyorum. Buna göre Meclis vaziyetini tanzim eder. Herhalde Heyeti Vekilenin ıskatı lâzım gelir. Bu Meclis mevkiini muhafaza edecektir.[6133]

Tenkidler Heyet-i Vekile'de teksif ettiği vakit söz alan Mustafa Kemal, Hilâfet-Saltanatın muhafazasına vurgu yaparak Fevzi Paşa Kabinesinin kabahatli olmadığını bilakis İstanbul'daki ikiyüzlülerin entrikasına kurban gittiğini ifade etti ve meseleyi sonlandırdı:

Efendiler, mevzubahis olan meselede tenkitlerin teveccüh ettiği noktaya dair ben de iki kelime söylemek istiyorum. Heyeti Vekilenin Hariciye Vekiliniz Yusuf Kemal Beye; İstanbul'da ifa edeceği vazife ve vermiş olduğu talimat, tamamen salâhiyeti ve mezuniyeti dairesindedir. Çünkü Meclisi Âlinizin bütün milletle beraber takip etmiş olduğu esasat cümlesindedir ki Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet etsin. Evet merbutuz, çünkü Makamı Hilafet ve saltanat herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün âlemi islâmın müzaheretiyle beraber Türkiye hakkındadır. O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz. (Alkışlar) Binaenaleyh o makamda henüz calis olup millet tarafından, Heyeti Celileniz tarafından hiç bir hükmü şeriye tutunmaktan uzak olan bu zat Meclisi Âlinizin mukadderatına, teşebbüsatına, milletin âmaline mutabık hareket edeceğini söylemek üzere ciddî ve hakiki arzu ve talepte bulunursa -o Makamı Muallaya ki merbutuz- müracaat edebilirsin. böyle bir mülâkat yapabilirsin demek hepimizin salâhiyeti dahilindedir. Vekillerinizden mürekkep olan heyetin de tamamen salâhiyeti dahilindedir. Binaenaleyh Yusuf Kemal Beyefendi bu noktada almış olduğu talimatı tamamen tatbik ve hüsnü ifa etmiştir. Ancak kendisine davet vukubulduğu anda bu daveti yapanlar ve yaptıranlar adî bir surette ve iğfalkâr bir surette entrika yapmışlarsa bunda Yusuf Kemal Beyin ne kusuru olabilir? Mahaza Yusuf Kemal Bey yine mülâkatı yapmakla kendisine teveccüh etmiş vazifeyi yapmış bulunuyor. Bilhassa İstanbul'da

[6133] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38-39. Hafız Mehmet Baştımar, hukukçu idi. "Hafız", Kur'ân'ı hıfz etmiş olmasını ifade etmiyor, mecliste öyle anılıyordu. "1-8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayına Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Necati ile birlikte Anadolu delegesi olarak katıldı. Bakü dönüşü Trabzon'da yayımlanan (İstikbal) Gazetesine verdiği demeçte, yeni programların gerekliliğini vurgulayarak Sovyet Rusya ile dostça ilişkiler sürdürmenin zorunlu olduğunu, ancak bunun Türkiye için kabul edilebilir olmayan Bolşevizm'in benimsenmesine yol açmaması gerektiğini söylemek suretiyle, o sıralarda serbestçe faaliyette bulunan komünistlerin karşısında cephe aldı.". Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, 1994, c. 3, s. 939-940. Yeğeni Zeki Baştımar da 1959-1973 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi'nin liderliğini yapmıştır.

> müfaraket etmeden evvel bütün vaziyeti teşrik ederek yapmış olduğu mektupla bu vazifesini hüsnü ikmal etmiş ve muhataplarının mahiyeti asliyelerini tamamen izhar ve ilân etmiş bulunuyor. İstanbul'da kabine halinde, Heyeti Hükûmet halinde hiçbir vaz'ı meşruları olmadığı halde memleketin ve milletin mukadderatına alâka gösteren ve cihanda bu zavallı milletin terihi üzerinde teşvizat yaratan insanlara karşı vazifei insaniyeye ve vazifei vicdaniyeye ve vazifei hamiyete davet etmek için Hariciye Vekiline salâhiyet vermek bittabi Heyeti Vekilenin yapabileceğe ve yapmakla mükellef olduğu vezaiftendir. Böyle bir talimat verdiğinden dolayı Heyeti Vekileyi tenkitte isabet mevcut değildir. Efendiler İstanbul'da bir takım adamlar vardır ki zevahir halleriyle müraîdirler. Dünyayı aldatagelmişlerdir ve bugün dahi aldatmaktadırlar. Binaenaleyh her nasılsa iktisabı şöhret etmiş ve kendilerini hamiyetle ve vatanperver tanıtmış olan bu insanların bizim okuduğumuz kadar bütün milletimizin ve bütün âlemi islâmın okumasının imkân ve ihtimali yoktur. Kazanabilmiş oldukları bu mevkiin vermiş olduğu salâhiyetle dünyayı iğfal etmektedirler. Biz ve milletimize ve âlemi islâma karşı bu zevahiri ve bu mevaidi iğfalkârane ile hareket etmekte olan insanların içyüzünü göstermek vazifesiyle mükellefiz. Binaenaleyh Yusuf Kemal Bey bu hakikatın tecellisine ve bütün vuzuh ve tebarüzüne pek büyük hizmet etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Vekilemizin hareketi bence doğrudur. Yusuf Kemal Bey kendisine teveccüh eden şeyi bihakkın ifa etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Celilenizin yapacağı şey İstanbul ve İstanbul'dan Londra'ya gönderilenlerin teşebbüsatı meşrua ve makulemizi ızrar etmek için vuku bulacak teşebbüslerinin hiç bir kıymeti ve ehemmiyeti olmadığını bu kürsüden Heyeti Umumiyenizle beraber bütün cihana ilân etmektir. (Alkışlar)[6134]

Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, bu meseleyle alâkalı olarak şu satırları hatıratına kaydetmiştir:

> Mecliste yapılan müzakereler sonucunda maruzatım kabul ve takdir edilerek Ankara ile uzlaşmak için tavsiye ettiğim son girişimin uygulama şekli de görüşüme bırakıldı ve bana verildi. Bu amaçla Vükelâ Heyeti dilinden Ankara ricaline bir mektup kaleme almışsam da, Ankara ile iyi ilişkilerde bulunmakla birlikte devlete sadakat ve bana sevgileri olan bazı kişiler böyle kesin ifadeli bir teklif yapılmasından önce Ankara'dan İstanbul'a veya İzmit gibi orta bir noktaya gönderilecek ve bizim tarafımızdan da tayin olunacak sözü geçer birkaç zât arasında şifahen görüşülmesinin uygun olacağı ve böyle bir görüşmenin kendileri tarafından hazırlanmasına çalışılacağını açıklamaları üzerine, bu teklife uyarak mektubu göndermekten vazgeçtim.
>
> Bu kişiler tarafından böyle bir görüşme hazırlanması için beş on gün haberleşildikten sonra, İtilâf Devletleri ve özellikle Fransa ve İngiltere ricaliyle görüşmek üzere Avrupa'ya gidecek olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a uğrayarak bizimle müzakerede bulunacağı haberi gelmiştir. Yusuf Kemal Bey'in bu seyahati ve Fransa ile İngiltere ricaliyle mülâkatı, Hamit Bey'le Fransız temsilcisi tarafından hazırlanıp sağlanmıştır. Yusuf Kemal Bey'in, Ankara ile olan ilişkilerimizi büsbütün bozmuş olan bu seyahatiyle İstanbul'daki ikameti ve bunu izleyen olaylar anlatılmadan önce, bu tarihe kadar bakanlığım zamanında ortaya çıkan diğer bazı olayları bu arada anlatayım: [..][6135]

6 Mart 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki ulusalcı komiteyle sıkı ilişkisi olan bir ajanca, Ankara'yla ilişkisi olan "bağımsız ve güvenilir bir kaynak," şu bilgiyi vermişti: "Şubat ayı sonunda, Ankara'daki Rus elçisi Aralov, Mustafa Kemal ve Celal Bey arasında, Anadolu'da bir Pan-Asya Kongresi düzenlenmesi konusunda gizli görüşmeler yapılmıştır. Aralov, aynı konuda, Sovyet yönetimiyle yazışmalarda bulunmuştur. Bu haberin verildiği sırada kesin bir karar alınmış olmamakla birlikte, Moskova'nın, bu projeyi desteklemesi bekleniyor. Mustafa Kemal'le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, olanaklı olan en erken vakitte, İslam uluslarının birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma Sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart'ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu

---

[6134] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 40.

[6135] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 142, 153-157. 153 ilâ 157 arasındaki iktibas tamamlanmadı (*ÖFA notu*, 29 Ağustos 2023).

anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi'nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar."[6136]

7 Mart 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. "Türkiye" mevzubahis ediliyor. Bay L. Malone *Mustafa Kemal'le bir anlaşma yapılması halinde bunun Hindistan'da ve Doğu'da Müslümanlarca iyi karşılanacağını* ifade etti. Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth ise şöyle cevablandırdı: *Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk halkının, Milliyetçi kesimi içindeki (güçlü) durumu pek iyi bilinmektedir. Majesteleri'nin Hükümeti'nin kendisi de, Hindistan ve Doğu'daki Müslümanlar gibi, Türkiye ile, bütün Türk topraklarını ve makamlarını kapsayan genel bir çözümden yanadır…*[6137] *Sultan ile barış yapılması lâzımdır*. Bunun üzerine söz alan Hindistan Sömürge Nâzırı Yahudi asıllı Edwin Montagu: *Allah esirgesin! Bırakınız da İngiliz halkı olayları öğrensin!*[6138]

> 7 Mart 1922 tarihinde L. Malone, Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir anlaşmanın Doğu'da (Hindistan'da ve Müslümanlar arasında) İngiliz menfaatlerine uygun olacağını vurgulayarak kendisi ile müzakerelere başlanıp başlanmayacağına sordu. Buna karşılık Harmsworth, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkının Milliyetçi kesimi arasındaki konumunu iyi bildiklerini fakat umumi bir barış antlaşmasını devletin hâkimi olan Sultan ile sonuçlandırmak istediklerini dile getirdi.[6139]

İngiliz istihbaratı, Fransızlarla görüşmek üzere İstanbul'dan Paris'e hareket etmiş olan TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tenginşenk) evrakından 6 sayfayı kopyalamak suretiyle ele geçirdi. İlgili vesikalar, Yusuf Kemal'in özel kalemi Kemal'in 12 günlük yokluğu sırasında, O'nun kayınpederinin evinden temin edilmişti.[6140]

Kurmay Yüzbaşı Neş'et Bey

Görsel. Çopur Neş'et (Himmetoğlu, 1975, c. 1, s. 171).

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 235 numaralı telgraf gönderdi. Mustafa Kemal ve çevresi hılâfet-saltanat aleyhtarıdır. Fransa, İstanbul'daki hükümetin ortadan kaldırılması için Mustafa Kemal'le entrika çevirmektedir. Ankara'nın yegane hükümet olması için Padişah'ın propaganda sayesinde İngiliz esiri ve vatan haini oldurulması lazımdır:

> Lordum,
>
> Bugün tarihli, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in Avrupa Heyeti kâtibi Kemal Bey'in elinde olduğu belirtilen bazı vesaikin tercümelerini

6136 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 339.

6137 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145.

6138 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.

6139 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 312. Bunların yerine direkt olarak *House of Common*un (HoC) zabıtnamesini çevir (https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/mar/07/turkey). Gotthard Jaeschke'ye atıf yapmışım fakat *HoC* zabıtnamesiyle tenakuz halde. Muhtemelen Montagu başka bir yerde bu itirazı teklim etti (*ÖFA notu*, 7 Aralık 2024).

6140 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 171. Burada bir hususu zikretmek fayda var: Kemalist tarih yazıcılarından Sonyel, *Aide de camp* (hünkâr yaveri) kavramını *emektar bir mabeynci* olarak Türkçeye çevirmiştir. Hâlbuki *mabeynci* kelimesinin İngilizce karşılığı *court chamberlain*dir. Mete Tunçay, bu nüansa dikkati çekerek hünkâr yaverinin bir subay olabileceğini belirtiyor (*Tarih ve Toplum*, Nisan 1985, Sayı 16, s. 59, sonnot 2). Başka bir deyişle mezkûr köstebek, TBMM Hükümetinin Padişah yanına yerleştirmiş olduğu subaydır. Biz, merkum hünkar yaverinin Kurmay Yüzbaşı Neşet olabileceğinden kuşkulanıyoruz. Hüsnü Himmetoğlu'nun belirtdiğine göre Yüzbaşı Neşet, Mustafa Kemal'e bağlı bir hünkar yaveriydi: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 171-175.

ileten 232 numaralı Gizli yazıma atıfta bulunarak, aynı menbadan aldığım ber-vech-i âtî malumatı isal etme şerefine nailim.

2. Kemal Bey, İstanbul'da kaldığı süre boyunca yaptığı bir sohbette, Büyük Millet Meclisi'nin heyete 160.000 Türk Lirası tahsis ettiğini, bunun da bugünkü döviz kuruna göre 25.000 sterlinden biraz daha az olduğunu söyledi. Bu meblağın 50.000 Türk Lirası seyahat masrafları için, geri kalan 110.000 Türk Lirası ise gizli gayelere tahsis edilmişti.

3. Kemal Bey'e atfedilen diğer ifadeler arasında şunlar yer almaktadır: Şehzade Ömer Faruk Efendi 1921 senesinin bidayetinde İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderildiği hengâmda, Büyük Millet Meclisi mebusu Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey haberi Ankara'ya telgrafla göndererek, Şehzade'nin Anadolu'da hüküm sürmek istediğini bildirdi. Bu telgraf Büyük Millet Meclisi'ne okundu ve birkaç Mebus Şehzade'yi kınadı. Mebuslara, Padişah'ın İngilizlere satıldığı bildirildi ve Mebusların intihab mıntıkalarını ziyaret edip hanedan aleyhtarı propaganda yapmalarını sağlamak için Meclis iki ay tatil edildi. Bu propaganda, bilhassa halkı Saltanata ve Hılâfete merbut Sivas, Konya ve Erzurum mıntıkalarında pek fazla destek görmedi.

4. Mösyö Franklin-Bouillon, Ankara'da bulunduğu son sefer, Ankara ve İstanbul'un ikili sisteminin kaldırılmasını savunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ona bunun ancak İngilizlerin kölesi olan ve memleketine ihanet eden Padişah'ın tahttan indirilmesiyle gerçekleştirilebileceğini söylemişti.

5. Mösyö Poincaré'yle yaptığı mezkûr mülakattan kısa bir süre evvel, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey, Paris'deki Ankara Hükümeti mümessili [Ahmed] Ferid [Tek] Bey'e, mevcut Padişah tahtta olduğu müddetçe Fransızlar için herhangi bir şey yapmanın imkânsız olduğunu ve Şark-ı Karib meselesinin hallinde en mühim âmilin İngilizler olduğunu telgrafla bildirmiştir. Prensip olarak Fransızlar da aynı mülahazada, lâkin Bay Lloyd George'yle anlaşamamaktalardır ve mesele her geçen gün tehir edilmektedir.

6. Ruslar, maden imtiyazatı vermesi için Ankara Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı ve muhtemelen yirmiden fazla maadin vermek zorunda kalacaktı Ankara. Tek ümidi, Ruslara kesin bir cevap vermek zorunda kalacakları 20 Mart't'an evvel Fransızlardan daha münasib şerait elde etmekti. Bu mesele Ankara Hükümeti için hayatî ehemmiyet taşıyordu.

7. Mustafa Kemal Paşa'yla temas halinde olan eşhas, ona karşı en azim hürmeti duyarlar ve bu hürmet, ihtimal, son zamanlarda onun faaliyetlerine duyulan hayranlıkla artmıştır. Çevresi, yüce karakterli bir adamın, milletin müncisinin ve muhafızının hizmetinde olmaklığın, yegâne maksadı saltanatını sürdürmek olan cahil bir Hükümdarın hizmetinde olmaklıktan çok daha iyi olduğunu söyler. Yusuf Kemal Bey'in birkaç gün evvel Hilal-i Ahmer dairesinde Celal Muhtar Bey'e söylediği gibi, "Padişah kusurlarını görmek için gözlük ister velâkin bunları İngiliz dükkânlarından ve kayınbiraderinden (Damad Ferid Paşa) satın alırsa, nevzuhur hiçbir şeyi algılayamaması hayreti mucib değildir."

Bendeniz, Horace Rumbold, *Fevkalâde Komiser*.[6141]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem telgraf: Bâb-ı Âlî Hükümetinin Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet'i (Furgaç), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyetinden müstakilen Müttefik başşehirlerine göndermiş olması, Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin *canını çok sıkıyor*.[6142]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Morning Post'un mühim bir makalesi: Türkiye istiklaline hak kazanmıştır*.[6143]

8 Mart 1922. Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*: *Babıali ve Biz: Babıali'nin taşıdığı zihniyetle Türklerin ve Ankara Hükümeti'nin zihniyeti arasında uçurum vardır. Ankara, yeni bir devlet kurarken kokuşmuş Babıali düşmanlara hizmet ediyor*.[6144]

6141 F.O. 406/49. P. 132, No. 58; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 219-220.
6142 FO/7857/E 2755; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.
6143 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311.
6144 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold'a telgraf gönderdi. *Çoğunluğu Venizelos'cu subaylardan oluşan, Konstantin rejimine kafa tutarak Batı Anadolu (İonia)'yu ne pahasına olursa olsun savunmak sabrı gösterek Yunan Ulusal Savunma Komitesinin yarattığı Küçük Asya akımı (Mikrasitikon Kinima)* nam yapılanmayı şöyle nitelendiriyor: *Tehlikeli, çılgınlık*.[6145]

> İzmir'deki İngiliz temsilcisi Harry Lamb, 8 Mart'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda şöyle diyor: "... Yunan ordusunun mentalitesi hakkında almakta olduğum haberler kötüdür. Onlar üzgündür ve ümitleri kırılmıştır. Mustafa Kemal harekâta geçerse, onlar çökerek gemilerine kaçacaklardır... Helenler geri çekilince, 40.000 Anadolulu dağlara çekilerek dünyaya meydan okuyacaktır. 15 ile 20 yaşları arasındaki her erkek silaha çağrılacaktır... Bildiğimiz Piskopos, Hrisostomos adlı yaşlı tahrikçi, bu akımın başlıca kışkırtıcılarından biridir. Rumlar (Yunanlılar) çılgınca hareket ediyorlar ve bu da durumu gayet tehlikeli yapıyor. Onlar Türkleri dışarıda tutamazlar, ama kırımlar ve hasarlar yapabilirler ve bunlar da Türkler arasında reaksiyon yaratabilir. Helen geri çekilince onun yerini birisinin alması gerekecektir; aksi halde kıyamet kopmuş olacaktır ve bu da, 1913'te Makedonya'da kaydedilmiş olan olaylardan daha kötü olacaktır, çünkü yıkılabilecek daha çok şeyler vardır."[6146]

9 Mart 1922. *Hindistan sömürge yönetiminin gönderdiği telgraf, İngiliz basınında yer aldı. İngiliz kamuoyu üzerinde ciddi bir etki yapan telgrafı basına verdiği için Hindistan işleri Bakanı Montaqu, kabine tarafından istifa ettirildi. Hindistan Kral Naibi ve Genel Valisi Lord Reading, Montaqu'ya gönderdiği telgrafta, Hindistan yönetiminin İstanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Padişah haklarının tanınmasını, Osmanlı Trakyası ve İzmir'in Türkiye'ye iadesi konusunda ısrar ettiğini, bunların Hindistan için büyük önemi olduğunu bildirmişti*.[6147]

> Savaştan sonra da Hintli müslümanlar, Gandi ve Nehru gibi Hindu liderlerinin tam desteğiyle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü ve Hilâfet için mücadeleyi sürdürürler. İngiltere üzerine çeşitli yollardan baskı yaparlar. 17 Ekim 1919'da bütün Hindistan'da Türkiye için oruç tutulup dua edilir, genel grevler yapılır. Sevr Antlaşması'ndan sonra, bu antlaşmayı yırttırmak amacıyla ve Hindistan'daki İngiliz Hükümeti ile işbirliğinden kaçınan pasif direnme kampanyası başlatılır. Onbinlerce müslüman, Hindistan'ı terk eder. Hindistan Millî Kongresi, 1920 yılı sonlarında 15 bin delegeyle toplanarak Gandi'nin işbirliğinden kaçınma programını millî program olarak benimser. Milliyetçi adayların hepsi seçimlerden çekilirler. Seçmenlerin yüzde 80'i oylarını kullanmaz. Bir kısım memurlar ve askerler, İngiliz Hükümeti hizmetinde çalışmayı reddederek görevlerinden ayrılırlar. Okullar boykot edilir. İngiliz malları satın alınmaz. 1921 Mayısında Assam çay bahçelerinde 12 bin işçi işlerini bırakır. Bengal ve Asman'da demiryolu ve gemi işçileri, protesto amacıyla iki ayrı greve giderler. Ankara'ya yardım fonu kampanyası açılır ve toplanan para Mustafa Kemal'e gönderilir. Eylem o kadar genişler ki, Hükümet 30 bin kişiyi tutuklamak zorunda kalır. Nehru ve Gandi, tutuklananlar arasındadır. Bu çabalar üzerindedir ki, Hindistan Kral Naibi Lord Reading, ülkedeki İslâm duygusunun şiddetini ileri sürerek, "İstanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Halife'nin egemenliğinin tanınmasını, Trakya ve İzmir'in geri verilmesini" Londra'ya yazar.[6148]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Chamberlain, Avam Kamarasında, Cannes Konferansı'nda Türkiye'nin Cenova'daki konferansa davet edilmemesine yönelik alınan kararın değiştirilmesi için herhangi bir gerekçe olmadığını beyan etti*.[6149]

10 Mart 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Roma'daki Kemalist temsilcisi Cami Bey'in yerine atanan Celâlettin Arif, Roma'ya varışının ertesi günü, İtalya Dışişleri Bakanlığını ziyarete*

6145 FO/7882/E 3223; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247, dipnot 36.

6146 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 338.

6147 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.

6148 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 89.

6149 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

*gidince içtenlikle karşılan*mış; *İtalya'nın Türkiye'ye karşı olumlu bir siyaset uyguladığı ve Roma'daki yönetim değişse bile, bu siyasetin değişmeyeceği yolunda kendisine güvence veril*miştir.[6150]

Yaklaşık dört ay önce yardım sağlamak için Avrupa'ya gidip 5'te Atina'ya dönen Başbakan Gunaris, Yunan Parlamentosu'nda gezisi hakkında bilgi verdi. İngiltere piyasasından kredi alabilmek için yaptığı anlaşmayı anlattı. Devrim Partisi lideri Stratos, eli boş döndüğü için Gunaris'e hücum etti. Gunaris, güvenoyu istedi. 155'e karşı 162 güvensizlik oyu alan Gunaris, yarın istifa edecek, Stratos hükümet kurmayı başaramayınca 16'da tekrar Başbakanlığa getirilecek ve güvenoyu alacaktır.[6151]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi:

> [..] Amerikalı, Fransız, Belçikalı, İsviçreli -kim olursa olsun- birden hayal u efsune diyarından hakikat diyarına nakl-i mekan etdiler mi Türkü sevmeden ve onun hakkını tasdik etmeden ayrılamıyorlar.. Madam Golis, Mister Pırayz, bir iki ay zarfında hemen âlemşümul bir şöhrete malik oldular, Türk davasında Piyer Loti, Klod Farer gibi dostlarımıza (? *kelime okunamadı*) olarak yalnız gördüklerini olduğu gibi yazmış olsalar da yine bizim için kifayet ederdi. Halbuki kendi ihtisas ve fikirlerini de buna ilave ederek Garba mücadelemizin ne kadar ulvî ve ne kadar esaslı olduğunu anlatdılar.. [..][6152]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) maiyetinde Londra'ya muvasalat etti.[6153]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, Türk Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı* Cenova Konferansının *kapanış oturumunda kabul edeceğini bildirmiştir*.[6154]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Cenova Konferansı devam ederken, İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu, konferansla ilgili Hindistan Hükümeti'nden gelen ve Müslüman camianın görüşünü belirten telgrafın İngiliz kabinesindeki diğer üyelerin rızası olmadan yayınlanmasına izin vermiş ve bu nedenle de istifaya zorlanmıştır. Chamberlain, konuyla ilgili Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'ye dair İngiliz politikasını eleştiren ve sonuç olarak bütün Britanya İmparatorluğu hükümetleri arasındaki ilişkilere ters düşen bir telgrafın yayınlanmasına müsaade edilemeyeceğini beyan etmiştir. Lordlar Kamarası'nda da aynı açıklama yapılmıştır. Yayınlanması krize neden olan telgraf, konferansta, Boğazların tarafsızlaştırılması, İstanbul'un tahliye edilmesi, Osmanlı Padişahına Kutsal Yerler üzerindeki haklarının verilmesi ve Edirne de dâhil Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi yönünde karar alınmasında ısrar edilmekte*dir.[6155]

11 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Müttefik başşehirlerinden Atina'ya *eli boş olarak* dönen Başvekil Gunaris, Yunan Millî Meclisinde fevkalâde tenkide maruz kalmış, diplomatik *temaslarında başarısızlığa uğramış olması nedeniyle Meclisten güven oyu ala*mamış; *görevinden çekilmek zorunda kal*mıştır.[6156]

TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), *Morning Post* gazetesine beyanat verdi:

> "Türkiyanın İngiltere ve Fransa ile ciddî ihtilafı yokdur"

6150 FO/7945/E 3243; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.
6151 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 315.
6152 Tercümân-ı Hakîkat, 10 Mart 1922, Numero 14704, *Ankarayı Ziyarete Gelen Ecnebiler*, s. 1.
6153 Tercümân-ı Hakîkat, 11 Mart 1922, Numero 14704, *İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Beğ*, s. 1.
6154 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
6155 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229.
6156 FO/7584/C 4149; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246-247.

"Türkiyanın harbe iştiraki Almanların Karadenizde el çabukluğuyla ifa etmiş oldukları bir hadise neticesidir. Bu hadiseden Almanlar Enver Paşa ve diğer refikleri vasıtasıyla istifade etmeğe muvaffak oldular ve İngiltereye karşı harb etmek bizim için bir musibet olmuşdur"

Ankara Dahiliye Vekili Fethi Beğ seyahatde bulunduğu sırada "Morning Post" gazetesinin Samsundaki muhabirine beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

- Anadolu, İstanbul ve Trakyanın mukadderatı Avrupa devletleri tarafından müzakere edilmekde bulunduğu bu nazik zamanda Morning Post gazetesi vasıtasıyla İngiliz efkâr-ı umumiyesine Türk milletinin âmâl ü efkârını temsil etmekde olan Ankara Hükümetinin gaye ve maksadlarını arz etmeği kendime vazife biliyorum.

Türkiyanın harbe iştiraki Almanların Karadenizde el çabukluğuyla ifa etmiş oldukları bir hadise neticesidir. Bu hadiseden Almanlar Enver Paşa ve diğer refikleri vasıtasıyla istifade etmeğe muvaffak oldular. Türkiyanın İngiltere ve Fransa ile hiç bir ciddî ihtilafı yokdur. Almanya ile ittifakın netice-i zaruriyesi olarak İngiltereye karşı harb etmek bizim için bir musibet olmuşdur. Merkezî devletlerin mağlubiyeti ve mütarekenin akdi üzerine Enver Paşa fırkası mevki-i iktidardan teb'id edilmiş ve İngiltere ile münasebat-ı hüsnîyi asıl siyaset addeden bir kabine mevki-i iktidara getirilmişdir. Kendini bilen Türklerin hepsi harb neticesi olarak bir çok arazi zayi etmek lazım olduğunu takdir ediyorlar. Fakat ekseriyeti Türkce konuşan ahali ile meskûn arazi üzerinde millî bir devlet teşkilini ümid etmişler ve bunun Mister Loyd Corcun Teşrîn-i evvel 1918deki vaadine güvenmişlerdir.

Fakat çok geçmeden acı bir sukût-ı hayale uğradık. Mütareke yapıldığı hâlde Türkiya aleyhine harbe nihayet verilmedi. Kafkasyadaki Ermeniler teslih edilerek Şarkî Anadoluda altı vilâyetden müteşekkil bir Ermenistan vücuda getirileceği vaadleriyle teşci edildiler.

Kürdistana muhtariyet itâsı tasavvur edildi. Pontus Rumlarının muhtar bir hükümet teşkili ümidleriyle Avrupaya gönderdikleri heyetler hüsn-i kabula mazhar oldular. Yunan ordusu İzmiri işgâl ve dahile doğru istila hareketlerine devam etdi. Nihayet Sevr Muahedesi meydana geldi. Bu muahede Türkiyayı elinde son kalmış olan münbit araziden dahi mahrum bıraktı. Türkiya müebbeden fakr u sefalet içinde yaşamağa mahkûm bir esir devlet haline vaz edildi.

Bu hadiseler Anadoluda halkı bir tefrit ve galeyan ile on sene mütemadî harblerle yorulmuş ve usanmış olan Türkler millî yurdlarını kurtarmak için yeniden yeniye mesai sarfına mecburiyet hissetdiler.

Bu mesai eseriyle Yunanlıların ileri hareketleri tevkife uğradı. Ermeniler sulh akdine mecbur oldular; Kilikya tahliye edildi. Bu muharebe bizim için bir hayat ve memat muharebesidir. Bize böyle ümidsiz bir zamanımızda dest-i meveddeti uzatanları her kim olursa olsun, dost olarak kabul ve telakki etdik. Gayelerimiz pek vazıh ve muayyendir.

Bu gayeler istihsal edilinceye değin mücadeleye azmimiz kat'îdir. Pâyitahtımızı ve Mister Loyd Corcun Teşrîn-i evvel 1918 tarihinde bize iade-i temin etdiği yerleri istirdad etmek istiyoruz. Rum ve Ermeni ekalliyetlere Müslümanların Yugoslavya Yunanistan ve Bulgaristanda haiz oldukları hukuku tamamıyla itâya âmâdeyiz.

Ekalliyetler meselesi İngilterede güzelce anlaşılamıyor. Rum ve Ermenilerin asırlardan beri idaremiz altında dinî an'anelerini muhafaza etdikleri hususu cemaat mektebleri açdıkları, vezaif-i askeriyeden muaf tutdukları ve bizim idaremiz altında zengin oldukları inkâr kabul eder mi?

Bunlar harb zamanlarında mevkiimizi tehlikeye düşürdükleri ve düşmanlarımızla gizliden gizliye aleyhimize ittifak etdikleri zaman tarafımızdan şiddetli tedbirlere düçar oldular.

[Bir ya da birkaç kelime sansürlenmiş] İngilizler içinde çok dostlarımız olduğunu de biliriz. Âdilâne ve şerefli bir sulh ile İngiltere ve Türkiye arasında tecdid-i meveddet edileceği hakkındaki ümidlerimiz bâkîdir.

Britanya İmparatorluğu için Türk meveddetinin büyük bir kıymeti vardır. Biz şimdi küçük bir memleketimize fakat coğrafî vaziyetimiz itibarıyla sevkülceyş nokta-i nazarından mevkiimizin ehemmiyeti kabil-i inkâr

değildir. Müslüman hars ve medeniyetinin takviye ve ilâsı hususunda dahi İngiltere bizden istifade edebilir.[6157]

Önceki gün Hindistan İşleri Bakanlığı'ndan istifa eden Montaqu, Cambridge'de yaptığı konuşmada "Curzon, politikasının Hindistan'daki etkisini bilmiyor. L. George ve Lord Curzon'un siyaseti memleketi uçuruma götürüyor" dedi Hindistan Genel Valisi Reading, Montaqu'nun istifasına hayret ediyor.[6158]

12 Mart 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, İngiliz ve Fransız mevkidaşlarına sulh şartlarını bildirdi:

1 - İstanbulun müdafaası içün elzem olan Trakyanın Edirne dahi dahil olmak üzere (Meric)e kadar Türkiyaya iadesi

2 - Çanakkalenin serbest ve gayr-i müstahkem fakat her türlü taarruz ve bilhassa Yunan tecavüzüne karşı tahtı emniyetde bulunması

3 - Bütün Anadolunun Türkiyaya iadesiyle, Yunan ordusunun İzmiri tahliye etmesi.[6159]

Kemalist *Yeni Adana* gazetesi: *Dışişleri Bakan Vekili Celal* [Bayar] *Bey'in Meclis'te mühim beyanatı: Saray ve Babıali düşman aleti*.[6160]

13 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtırada, *Yusuf Kemal'in İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce, Mustafa Kemal'den bir telgraf aldığı ve bu telgrafta Mustafa Kemal'in barış yapılması gereği üzerinde önemle durduğu*nu bildirdi.[6161] Duyûn-ı Umûmiye'nin Fransız mümessili, *Milliyetçi Ordu'nun güçlü ve taarruz harekâtı için iyi örgütlenmiş durum olduğu*nu Rumbold'a bildirmiştir.[6162]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ve O. Lindsay derkenarlarında belirtildiğine göre, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), *hemen hemen tüm Misak-ı Millî üzerinde direniyor*.[6163]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in Londra seyahatinin müzakere edildiği TBMM celî (kamuoyuna açık) celsesinde fevkalâde İngiliz aleyhtarı bir hava hâkim olmuştur. Heyet-i Vekile, Yusuf Kemal'in Londra temaslarını menfî etkileyeceği mülahazasıyla ilgili zabtın neşredilmesini tehir etmek üzere meclise takrir sundu ve Meclis tenkidlere sahne oldu. Bilhassa Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü'nün çözümlemesi dikkat çekicidir:

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) – Efendim; bazı hususatta Heyeti Aliyenize maruzatta bulunmak istiyorum.

Evvelemirde malumu alinizdir ki Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Bey Londra'ya muvasalat ettiler. Orada İngiliz ricaliyle müzakereye girişmek üzere bulunuyorlar. Bizim Yusuf Kemal Beyin İstanbul'dan geçtiği zaman vukubulan müzakeratları, mülakatları sebebiyle müzakere cereyan etti. Bu müzakere kısmen hafi, kısmen celi cereyan etmiştir. Müzakeratı aleniyede İngilizlerin hakkında bihakkin şiddetli tenkidatta bulunulmuştur.

6157 İkdam, 11 Mart 1922, Numero 8974, *Dâhiliye Vekili Fethi Beğin Bir İngiliz Gazetesine Yeni Beyânât-ı Mühimmesi*, s. 1.

6158 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 317.

6159 Vakit, 14 Mart 1922, Numero 1529, *İzzet Paşanın Dermeyan Etdiği Sulh Şartları*, s. 1.

6160 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 319.

6161 FO 371/7857, E 2829/5/44, No: 158; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.

6162 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.

6163 FO/7857/E 3158; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.

Bunların zabıtları neşrolunacaktır. Fakat bu zabıtlar süratle düşmanlarımızın eline geçerek, süratle Londra'ya gönderilerek bilistifade oradaki heyetimize müşkülât ika edilmesi vâridi hatır oluyor.

SELÂHATTİN BEY (Mersin) – Hükûmetin aklı nerede idi.

MUSTAFA BEY (Tokat) – Dinleyelim bir kere efendim.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) – Bunun için efendiler, bu zabıtların neşrinin heyetimizin müzakeratta bulunduğu müddetçe neşrinin tehirini Heyeti Aliyenizden istirham ediyorum. (Pek muvafık sedaları)

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Reis Paşa Hazretlerinden sual soracağım. Mademki; bendenizin işittiğime göre, Heyeti Vekile bu meseleyi kendi arasında durudıraz düşünmüş. Bahsolunacak İstanbul meselesini bir celsei hafiyede müzakere olunmasını ve yalnız malumatın heyete arzını kararlaştırmıştır. Fakat buraya geldiği zaman bu meselenin celsei hafiyede kalıp harice intişar etmemesi hususunda da bazılarımız ve bendeniz teklifte bulunmuştum. O zaman Heyeti Vekileden hiç birisi kalkıp da evet memleketin menafii aliyesi bunu iktiza eder ve biz zaten buna karar vermişizdir, demediler. Bu vaziyete meydan verdiler. Bugün diyorlar ki bu, böyle olmaz, Hariciye Vekilimiz Celâl Bey alenî olmasını talep etmiştir. Paşa Hazretleri bugün hafi olmasını talep ediyorlar. Heyeti Aliyenizin nazarı dikkatini celbederim, memleketin menafii aliyesi böyle mi idare olunur? (Gürültüler) (Devam devam sadaları)

REİS – Efendim; sualin cevabı verilsin ondan sonra sual sorarsınız.

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) – Efendim; bu müzakeratın şüphesiz hafi cereyanı lâzım gelirdi ve biz böyle karar vermiştik. Aynı zamanda İstanbul'da İngilizlerin teşvikatiyle vukua gelen vaziyetin her halde bir alenî celsede izahı lâzım geliyordu. Onun için Heyeti Vekilede durudıraz ne yolda neşriyat yapılacaksa o tespit olundu ve Hariciye Vekili onu kâğıt üzerine kaydettiler. Buraya geldikten sonra müzakere bir müddet hafi cereyan etti ve biraz sonra müzakere intaç edilmek üzere alenî celseye geçilmesi arzu olundu. Alenî celseye geçilmekten maksat tespit edilen mevaddın neşri matlup idi. Fakat söz alan arkadaşlar celsede söyledikleri için bu suretle bu mesele alenîye uğramıştır. Gerçi bunun neşri ve hakikatten ibaret olan mevaddın herkes tarafından bilinmesi lâzım gelir, büsbütün ademi neşri değildir. Ancak bugün Londra'da bulunan heyeti murahhasamızın Hariciye Vekilimizin müzakeratını işkâl etmemek üzere tehiri neşrini istiyoruz ve bundan düşman istifade etmesin, diyoruz.

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Reis Bey, sual soracağım.

REİS – Olmaz.

SALÂHATTİN BEY (Devamla) – İcra Vekilleri Heyeti Reisidir, memleketin menafii âliyesinden bahsediyorlar, sual sormayalım mı?

REİS – Sonra sorarsınız, buyurun Şükrü Bey.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) – Efendiler, Paşa Hazretlerinin beyanatından bir şey anlamadım. Geçenlerde celsei hafiyede aramızda mevzubahis olan bu meselede rüfekanın bir kısmı ve bendeniz de dahil olduğum halde bunun celsei hafiyede konuşulup celsei aleniyeye geçmemesini teklif etmiş ve bunun da menafii memleket icabından olduğunu dermeyan eylemiştim. Fakat maalesef Heyeti Vekile namına söz söyliyen Hariciye Vekili bulunan Celâl Bey biraderimiz, hayır alenî celse olmasını kabul ederiz, dediler. Alenî olarak celsenin devamı arzu edilmediği halde alenî oldu. Sonra alenî celsenin müzakeratını gazetelere geçirmiyecek kadar da hatamızı daha o günden anladık ve bugün onun itirafını burada dinliyoruz. Paşa Hazretlerinin bugünkü beyanatı o hatanın itirafı sarihidir. Efendim, başka bir şey değildir. Tekrar ediyorum, o hatanın itirafı sarihidir. Ben böyle olmak üzere telâkki ederim. Karşımızda görüyoruz ki Heyeti Vekilenin sabit, takarrür etmiş bir kanaatı yok. Heyeti Vekilenin kanaatı siyasiyesi de muayyen değildir. Şarka mı gidecek, garba mı gidecek; şark siyasetini mi takip edecek, İngilizlere mi yanaşacak, bunu da tayin etmiş değildir. Bunu da bugünkü beyanatı ile sarahaten söylemektedir. Bir memleketin siyaseti tespit edilemez, böyle günün esen rüzgârlarına, cereyanlarına tabi olacak olursa böyle Devlet idaresi olmaz, buna Devlet idaresi denilemez. Efendiler, tayin edilmelidir ve Heyeti Vekilenizin siyaseti şark mıdır garp mıdır? Bunu anlamak isteriz; bunu burada dinlemek isteriz. Bunu her halde bilmeliyiz. Bunu bildikten sonra, siyasetimizin

> cephesini tayin ettikten sonra ona göre hareket etmek ve yürümek lâzımdır. Yoksa Londra konferansına giderken bir türlü, şarka giderken bir türlü, garptan esen bir rüzgârla zabıtların ademi neşrini talep etmek bir türlü, rica ve temenni ve tahtı karara almak bir türlü; yazıktır bu memleketin siyasetine. Alt üst oluyor, muzır olmaktadır.[6164]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

> İstanbul Hükümeti, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istiyor. Misak-ı Milli'den yana değil, Ankara'nın isteklerini aşırı buluyor. İzzet Paşa, Avrupa'da İstanbul'un talimatına göre davranacak. Sadrazam, Anadolu'nun boşaltılmasına karşı direnmek isteyen Venizelos'un Yunan subayları konusuna değindi. Ben, Mustafa Kemal'in Sovyetlere bel bağladığını söyledim. Sadrazam, "denize düşen yılana sarılır" deyince, "yılan, Mustafa Kemal'i sokacak" diye karşılık verdim. Son haberler, Anadolu'da bolşevik nüfuzunun arttığını gösteriyor. Anadolu'nun ve Edirne ile Doğu Trakya'nın Türklere bırakılmasını isteyen Hindistan müslümanlarıyla ilgili telgrafı basına duyurmadım. Yalnız Hindistan İşleri Bakanı Montagu'nun istifası haberinin yayınlanmasına izin verdim.[6165]

Mustafa Kemal'in matbuatçılarından İsmail Habib'in (Sevük), *Açıksöz*deki makalesi: *İki senedir, maddî Ankara'nın yanında bir de manevî Ankara yükseldi. Bu ikinci Ankara'nın her evi çelikten bir kaledir. Anadolu'nun payitahtı, işte bu Ankara'dır*.[6166]

14 Mart 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Sadarete tezkere keşide ederek *ayrılıkçı olarak suçladığı Ankara Hükümeti'nin uyarılmasını istedi. Ankara'nın Halifeliğe karşı nefret göstermesinin, İslam dünyasının yapacağı yardımı yok edeceğini ileri sürdü*.[6167]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti 1 Mart günü deniz yoluyla Marsilya'ya doğru hareket etmiştir. 4 Mart günü ise Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) heyeti, Yusuf Kemal heyetinden erkence Müttefik başşehirlerine muvasalat edebilmek için Şark Ekspresine binmek suretiyle Londra'ya doğru yola çıkmıştır.[6168] Şark Ekspresi, Yunan işgalindeki bazı Türk topraklarından geçiyor. Bu hadiseyi Kemalistler propaganda malzemesi olarak kullanacaklardır.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 14 Mart'ta, o sırada İstanbul'da bulunan Yusuf Kemal'le bir söyleşi yapmıştı. Bu söyleşiyi Ryan şöyle anlatmıştı: "Dün sabah Yusuf Kemal Bey'e nezaket ziyaretinde bulundum. Uzun süren bir görüşme yaptık. Öteki konulara ek olarak... Trakya ve kapitülasyonlar konusunu tartıştık. Yusuf Kemal görünüşte gayet ılımlılıkla konuştu. Onun izlenim yapmak ve Ankara'yı makul bir ışık altında göstermek istediği anlaşılıyordu; ancak Misak-ı Milli'de belirtilenlerden daha az koşulları kabullenmediği ortaya çıkmıştı. 13 Mart'ta akşam yemeğinde görüşmüş olduğum İzzet Paşa'nın sözleri doğrudur. Ne Yusuf Kemal ve ne de herhangi bir devlet adamı, şu anda, Misak-ı Milli dışında herhangi bir anlaşmayı açıkça kabullenmeye cesaret edebilir. Ferid Paşa, Müttefiklerin gönlünü alır ümidiyle yeni Türkiye için Müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin desteğini sağlamakla; bir iç hastalığı olarak nitelendirdiği Kemalizm'i yıkarak ülkeyi daha büyük felaketlerden kurtarır ümidiyle Sevr Antlaşması'nı imzalayarak kendi kendini mahvetmiştir... İstanbul'daki ve muhtemelen Ankara'daki mali sıkıntılara ve anlaşmazlıklara rağmen,

---

6164 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 47-48.

6165 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVIII.

6166 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321. 1923'te, Mustafa Kemal, örtülü ödenekten gizlice beslediği mebus-matbuatçısı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde 80 lira ücretle muharrirlik yapan İsmail Habib'i; mebus-tetikçisi Kılıç Ali'ye talimat vererek, 100 lira ücretle *Hâkimiyet-i Milliye* şahsî gazetesine transfer edecektir: İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, 1981, s. 48-49.

6167 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321.

6168 FO/7857/E 3040; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.

Türkiye şimdi dahilde daha birleşiktir ve uluslararası pozisyonu daha güçlüdür. İstanbul'la Ankara aynı amaçları sağlamayı istiyorlar. Onlar arasındaki fark, ne dereceye kadar tazyik edilebileceklerine dayanır. Ancak dıştan güçlü baskı yapılmazsa, onlar sıkıştırılmazlar. İstanbul üzerinde baskı kullanmak yararsızdır; ama bu tazyikin başarılı olması için bunun Ankara'yı da kapsaması ve ulusalcı militanların ortadan kaldırılmasına dayanır." Ryan, bu konuda padişahtan yararlanılmasını önermiş ve şunları eklemişti: "Durumu kendi amaçlarımıza göre şekillendirmezsek, Misak-ı Milli'yi bir tüm olarak hazmetmek zorunda kalacağız ve bu da bizi aşağılayacak ve ileride bir tehlikeyle karşı karşıya bırakacaktır veya olayların gelişmesine karışmayarak, Türk-Yunan düşmanlığının yeniden başlamasına ve Mustafa Kemal'in, önümüzdeki ilkbahar başlangıcında Irak'taki pozisyonumuza muhtemelen saldırmasına neden olacaktır."[6169]

Avam Kamarası içtima ediyor. Cenevre Konferansına TBMM Hükümetinin davet edilip edilmeyeceğine ilişkin Sir J. D. Rees sual tevcih etti: *Mustafa Kemal Türkiye davet edilmezse kararlara uymayacağını söylemişti. O davet edilmeyecekse, onun kararlara uyacağına inanmamızı gerektiren bir sebep mi var?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Uyup uymayacağını bilmiyoruz*.[6170]

15 Mart 1922. Gunaris, Yunanistan'da hükümeti tekrar kurdu.[6171] Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas vazifesinden istifa etti.[6172]

TBMM Hariciye Vekili Murahhas Heyeti reisi Yusuf Kemal, Londra'ya ulaştıktan *beş dakika sonra*, *Daily Telgraph* gazetesine mülakat verdi:

> Şimdilik müdavele-i efkârda bulunacağız. Düvel-i Müttefikanın nukat-ı nazarını anlamak, hükûmetime ihbar etmek, hükûmetimin nukat-ı nazarını Müttefik Hükûmata takdim etmek içün geldim. (..) Türkiya münasebat-ı ticariyesi ve mevki-i coğrafyası itibariyle bir Avrupa devletidir.[6173]

Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ajans Havas'ın Londra mümessiline beyanat verdi: *Ankara ile İstanbulun nokta-i nazarları birdir. Türkiya, Rusya ile münasebatı hüsniye idame etmekle beraber Bolşevik usûlüne karşı temayül beslememekdedir*.[6174]

Londra'da bulunan Baştercüman Andrew Ryan, muhtıra kaleme aldı. Bildirdiğine göre Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), *Kemalistlere, "yurtseverlikte onları kimsenin geçemeyeceği" izlenimini yaratmak olanağını sağlamayı istemiyor*.[6175]

16 Mart 1922. Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Londra'da Hariciye Nezâreti dairesinde mülakat ediyor. Curzon, *Ankara Hükümetinin Rusya'yla yaptığı anlaşmadan ve Irak sınırına karşı Türklerin yığınak yaptıklarından yakındı. Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin İngiltere'ye saldırmak niyetinde olmadığını, barış istediğini, başka uluslar gibi bağımsız yaşamak isteğiyle savunma savaşı yaptığını belirtti. Lord Curzon, müttefiklerin üzerinde ısrar edecekleri başlıca konuları söyledi. Bunlar, Anadolu'da azınlıkların korunması, Boğazların tarafsız hale getirilmesi, Türkiye'nin borçları konuları olacaktı. İngiltere Anadolu'nun boşaltılması için çalışacaktı, ama bunun için önce Türkiye'yle Yunanistan'ın mütareke yapmaları gerekiyordu. Yusuf Kemal Bey,*

6169 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 340-341. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
6170 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.
6171 İkdam, 17 Mart 1338-1922, Numero 8980, *Yunanın Yeni Başvekili, Yine Gunaris*, s. 3.
6172 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 375.
6173 Tevhîd-i Efkâr, 21 Mart 1922, Numero 3309-281, *Yusuf Kemal Beğden Âdetâ Hesab Soruyorlar*, s. 1.
6174 Vakit, 17 Mart 1922, Numero 1532, *Yusuf Kemal Beğin Beyanatı*, s. 1.
6175 FO/7857/E 2887; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.

buna hemen yanıt veremeyeceğini bildirdi.[6176] *Curzon, şaka yollu, Meclis'ten oybirliği ile güvenoyu alma sırrını kendisine de söylemesini isteyince Yusuf Kemal Bey, Ankara Meclisi'nde İngiliz parlamento usulünü bilen çok kişi olduğu, dış politikada görüş ayrılıkları bulunmadığı cevabını verdi*.[6177]

> Londra'da Lord Curzon, Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'e Sovyet dostluğundan ve yardımlarından vazgeçmeyi tehdit edici bir dille belirtir:
>
> "Bolşevikler Ankara'ya maddî yardımda bulunuyorlar. Para ve silâh veriyorlar ve verdiler... Sovyetler ile aranızdaki içten ilişkiler, bizi kaygılandırıyor. Bu kaygı, memleketimizde geneldir... (Sovyet) yardımlarının bize karşı olmayacağı nereden belli... Bu yardımlarla bizi tehdide kalkışırsanız, pek açık söyliyeyim ki, barış için pek uğursuz birşey yapmış olursunuz."[6178]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *İskenderun'dan Ankara'ya bir heyet gönderilmiş. T.B.M.M.'ne 120 imzalı bir dilekçe sunulmuş. Mustafa Kemal, heyeti kabul etmiş. Heyet, İskenderun bölgesinin anavatandan ayrılmamasını, bir plebisit yapılmasını istemiş. Mustafa Kemal, heyete, sabırlı olmalarını öğütlemiş. Suriye ve Filistin halkı da Türkiye'ye katılma eğiliminde*.[6179]

17 Mart 1922. Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e mektub gönderdi. *Türk heyeti yalnızca Lord Curzon ve Andrew Ryan ile görüşmeleri durumunda İngiltere'den kızgın bir şekilde ayrılaca*klardır zira *bu iki ismi Türkler düşman olarak gör*mektedir. *Hiç olmazsa sadece Türklerle "iyi geçinmek" için onlarla görüşme*lisiniz. *Bu daha sonraki barış görüşmeleri sürecinde çok işe yarayaca*ktır.[6180]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) neşrettiği Fransızca *Echo de Paris* mecmuasından iktibasla, Fransız istihbaratçı Georges Berthe-Gaulis'in Mustafa Kemal hakkındaki fikirlerini neşretti:

> Hiç bir mesele, bir karar yokdur ki onun daire-i hüküm ve kazasından haric bulunsun. En vâsi salâhiyetle başkumandan ve Büyük Millet Meclisi Reisi olan müşarileyh her şey yed-i idaresinde cem etmişdir. Bu dakikada dünyada bu kadar fiilî, bu kadar mas'un-ı itiraz bir nüfuz sahibi bir kimseyi bulmak mümkün olacağını zannetmiyorum.
>
> Fakat Mustafa Kemal Paşa asla tefahur eylemez, kendisi Türk milletinin ruhu olmuşdur. O her zaman diyor ki "Ben evvela memleketin ve ahalinin kalbini zabt ve teshire mecbur idim." Bu zabt ve teshir vukua gelmişdir. Memleket ve milletini teshir eden bu zat, toprağının tahlisine ve teşkilât-ı ictimaîyeye doğru yürümekdedir. Bu askerî ve mülkî reis, bütün vatandaşları arasında yegâne mes'uldür. O, eserinin esiridir, âşıkıdır. Fakat aynı zamanda eserine, ihbâs-ı düşmanlarına hâkim olduğu kadar hâkimdir.
>
> Mustafa Kemal Paşa pek nadir hata eder; hiç bir şeyi tesadüfe terk etmez ve geçen dakikaları mevki-yi istifadeye koymasını bildiği kadar intizarı da bilir. Kendisi hakkında ihbâsı diyorlar ki o, vaktinin kıymetine fevkalade takdir ediyor ve paranın kıymetini bilmiyor. Onun menfaatden tecridi mutlakdır. Bazen haşindir. En yakın rüfekâsı bile efkârına gayr-i vâkıfdır ve düşüncelerinin anahtarını kimseye teslim etmemekdedir. [..][6181]

Müttefik fevkalâde komiserleri, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. Buna göre, *Yüksek Komiserlerin izni olmadan Seyr-ü Sefain vapurlarının Karadeniz'e açılmalarına müsaade edilmemekteydi. 1922*

6176 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 249.
6177 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 324.
6178 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 783-784.
6179 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LIX.
6180 CHAR, 2/121/90; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 318. "Churchill bu talebi karşılıksız bırakmıştır."
6181 İkdam, 17 Mart 1338-1922, Numero 8980, *Madam (Golis)in Mustafa Kemal Paşa Hakkında Fikirleri*, s. 2.

yılında Müttefik idaresinin gevşemeye başlamasıyla birlikte bu vapurlar Yüksek Komiserlere müracaat etmeden yolcu ve yük taşımaya başladılar. Yüksek Komiserler bu vapurların Millî Hareket taraftarlarına iletilmek üzere Karadeniz limanlarına malzeme taşıdıklarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle 17 Mart 1922 tarihinde verdikleri bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ni uyardılar. Osmanlı Hükûmeti bunun Karadeniz'de bağımsız ticaret ilkesine ters olduğunu ileri sürdü. Yüksek Komiserler ise Seyr-ü Sefain vapurlarıyla Anadolu'ya savaş malzemesi kaçırıldığı gerekçesiyle gemilerin kendilerinden habersiz hareketine izin vermeyeceklerini bildirdiler.[6182]

18 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan Kralı Konstantin, yeni kabineyi kurması için gene Gunaris'i görevlendir*miş ve yeniden teşkil edilen kabine bugün Yunan Millî Meclisinden güven oyu almıştır.[6183]

Londra'da, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ve TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile ayrı ayrı görüştü. Ahmed İzzet, Misâk-ı Millî'yi *savundu*. Yusuf Kemal, *özellikle Batı Trakya'daki Türklerle Türkiye'deki Rumların değiştirilmesi üzerinde durdu. Böylece sorunun esastan çözüleceğini* ve *diğer azınlıklar konusundaysa başka ülkelerin antlaşmalarındaki gibi koruyucu hükümlere razı olduğunu söyledi*. *Türkiye'ye diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir uygulama yapılmamasını isteyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun miraslarını istemediklerini* vurguladı. Curzon ise, 2 Ocak 1918 ve 2 Ocak 1919 tarihli muhtırasında yer vermiş olduğu Türk-Rum mübadelesi tasarısını, Ahmed İzzet ve Yusuf Kemal karşısında "imkânsız" nitelendirdi.[6184] Bizce, Curzon'un mezkûr tavrı diplomatik bir manevradır. Zaten makbul bir umdeyi pazarlık masasında derhal kabul etmemekte, karşılığında taviz istemektedir. Curzon, Yusuf Kemal'in vücud dilinden *İngiliz Hükümetinin tarafsız olmadığı* intibaını sezmiş, bunun üzerine, kendisinin *Yunanlıları savaşa teşvik etmeyi ve onlara yardım etmeyi her zaman reddettiğini* belirtti. *Türkiye'nin bir dostu* olduğunu beyanla *tavsiyelerde* bulunmuştur.[6185] Ermenistan'a Anadolu Şark Vilayetlerinden toprak verilemeyeceği İngiliz ricali tarafından anlaşılmış olmasına rağmen, Curzon, yine, diplomatik tavır icra ederek Ermeni meselesinde TBMM Hükümetinin nabzını yokladı:

> [Curzon] Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Ermenistan'a vermesini istedi. Yusuf Kemal Bey bu toprakların Rusya'dan geri alındığını, buralarda Ermeni çoğunluğu da bulunmadığını belirtti. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye buna razı olmazsa Ermeni sorununun "daha tatsız bir şekilde" konferansta ortaya atılacağı ve Kilikya'nın da Ermeniler için isteneceği tehdidinde bulundu. Türk Hariciye Vekili, İngiltere'nin Trakya, İstanbul ve Anadolu konularındaki görüşünü öğrenmek istedi. Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılmasına çalışılacağını, bunun için de önce mütareke yapılması gerektiğini yineledi. Yusuf Kemal Bey, Yunanların önce Anadolu'yu boşaltmalarını ondan sonra konferansın toplanmasını savundu. Londra Konferansından sonra Yunan ordularının yeniden saldırıya geçtiklerini hatırlattı. Curzon, önce mütareke yapılması fikrinde direndi.[6186]

İngiliz *Morning Post* gazetesi, Yusuf Kemal ile gerçekleştirdiği mülakatı neşretti:

> Türkiyanın asgarî mutalebatında ısrarı İngilterece bir ultimatom telakki edilmemesini söylemişdir
>
> *Morning Post da Hariciye Vekilini bir İngiliz, bir İskoçyalıya benzetmişdir*

6182 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 857.

6183 FO/7856/E 2346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247.

6184 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 262.

6185 TNA, CAB/24/134, p. 8, *Memorandum of an interview between Lord Curzon and Yussuf Kemal Bey*, 1, Carlton House Terrace, March 18th 1922; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 318.

6186 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 262.

Morning Post gazetesinin muhabir-i mahsusu Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ ile bir mülakat icra etmişdir. 18 Mart tarihli nüshada intişar eden bu mülakat şu suretle naklolunuyor:

"Londrada elyevm burada bulunan İzzet Paşa ile Yusuf Kemal Beğ ve Lord Kurzon arasındaki mukalemelerin bir neticeye müncer olmayacağı hakkında bir fikir vardır. Bu adem-i muvaffakiyetin en büyük sebebi İngilterenin vaziyet-i dahiliyesi olduğu söyleniyor. Sevr Muahedesinin İzmir ve Anadolu hakkındaki maddelerinin tatbikine imkân olmadığı artık anlaşılmışdır; binaenaleyh elyevm İngiltere ile Türkiya arasındaki ihtilaf yalnız ekalliyetler hukukunun muhafazasına münhasırdır. Türklerin fikrince bu, hüsn-i niyetle te'min edilebilecek bir mes'eledir. Dün gazetemizin bir muhabiri Yusuf Kemal Beğ ile bir mülakat icra etmişdir. Ankara Hariciye Vekili bir İngiliz veyahud daha ziyade bir İskoçyalıya benziyor. Sör Ceyms Bariye (meşhur bir İngiliz müellif) müşabeheti pek çokdur. Maksadını derhal anladığını ifham eder. Muhakemesi pek ziyade ta'lim ve terbiye görmüş bir hukukşinas gibi sarih ve kat'îdir. Tarz-ı ifadesi de pek vâzıhtır. Gencliğinde İngiliz hukuku hakkında tedkikatda bulunmuşdur. (Days)ı okumuşdur ve İngiliz kavânini hakkındaki fikri (Nortvil)in fikrine müşabihtir. Herhalde Kemal Beğ bir zaman İngiliz adaleti hakkında o yolda düşünüyordu.

Yusuf Kemal Beğ Lord Kurzon ile vâki olan mülakatının teferruatından bahsetmedi. Kendisine müzakeratın suret-i cereyanı hakkında sorulan bir suale Ankara Hariciye Vekili Kemal memnuniyetle bunun galib devletlerin ta'yin edeceği bir mesele olduğunu söyledi; fakat Yusuf Kemal Beğ üç noktayı İngiliz efkâr-ı umumiyesine anlatmak istediğini söyledi. Hariciye Vekili İngiltere ile Türkiya arasındaki müzakeratın yalnız Anadolu ve Trakyaya münhasır olmadığını ve Irak, Filistin ve Osmanlı İmparatorluğunun sâir aksamını teşkil eden arazisinin de alâkadar olduğunu bildirdi. Sonra Türkiyanın ancak Misâk-ı Millî dairesinde sulh yapabileceğini söylemekle Ankaranın kat'iyyen pazarlık etmek niyetinde olmadığını ve kendisi eğer Misâk-ı Millî haricine çıkacak olursa mevkiinden hemen ıskat edileceğini beyan etdi.

Muhabirimiz tarafından Türkiyanın sulh şeraitinin mahiyeti ne olduğu hakkında sorulan bir suale cevaben Yusuf Kemal bu şeraiti tamamen ihtiva eden matbu bir vesika uzatdı. Bu vesika 17 Şubat 1920 tarihinde Ankara Büyük Millet Meclisi tarafından neşredilen Misâk-ı Millî idi.

Yusuf Kemal Beğ bunun üzerine Ankara ile İngiltere arasında sulhün te'sis edememesinden İngiliz ticaretinin mutazarrır olduğunu beyan ederek demişdir ki: "Zayiat yalnız pamuk mamulatı, demir ve çelik ticaretine münhasır değildir. Evvelleri bu eşya Anadoluya İzmir Limanından idhal edilirdi. Bu tabi'î İngiltere için büyük bir zarardır. Ankaradan mufarakat ederken hareminin son siparişi kendisine İngiltereden dikiş için lazım gelen şeyleri getirmek idi; fakat zarar yalnız buna da münhasır değildir; zarar daha büyükdür. Harb İngiltereyi Trabzon ve Kafkas limanları ile ticaret eden havaliden de mahrum ediyor.

[Birkaç kelime sansürlenmiştir] fikrimce bugün İngiliz ticaretinin halline sebeb Bolşeviklerden ziyade Türkiyanın on beş seneden beri harbde bulunmasıdır." Yusuf Kemal Beğ vaziyet-i askeriyeden bahsetmek istemedi; fakat Türklerin Anadolu ve Trakyadan vazgeçmekdense harbi ilânihaye devam etdirmeyi tercih etdiklerini söyledi; fakat bununla beraber Türkiyanın bu asgarî mutalebatında ısrarı İngilterece bir ultimatom şeklinde telakki edilmemesini rica etdi.[6187]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ile gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti:

"Milî mefkurede Türkler arasında fark yokdur; bütün Türkler bu mefkureyi kalblerinde taşımakdadırlar; biz iktisadî kayıdlardan da âzâde olmak isteriz"

İzzet Paşa Londradan Parise azimet etmezden mukaddem Lord Kurzon ile üçüncü defa olarak uzun bir mülakatda bulunmuşdur.

İzzet Paşa Parise azimetden evvel "Tayms" gazetesi muharririne ber vech-i âtî beyanatda bulunmuşdur:

[6187] Vakit, 24 Mart 1922, Numero 1539, *Yusuf Kemal Beğle Mülakat*, s. 2.

"-Londradan mufarakat ederken Şarkda sulhün te'sisinden nevmid bulunmuyoruz. Müstakil ve istiklâlini muhafazaya kâdir bir Türkiyanın teşkilini Avrupa mukerreren ve alenen va'd etmiş olduğundan önümüzdeki haftalar zarfında mutalebatımızı nazar-ı itibara alacağına şübhe etmem. Bizim mutalebatımız bu va'dlerin bilfiil tahakkukundan başka bir şey değildir. Irkî ve vatanî hududu dahilinde hür ve müstakil ve kabiliyeti milliyesinin serbestce inkişafını takibe kâdir bir Türkiya... İşte kavî ve sürekli bir sulh ancak bu şart ile kabildir.

İzmir dahil olduğu halde bütün Anadolu Türkiyaya bırakılmalı, Türkiyanın bu arazi üzerinde hakimiyet-i mutlakası tasdik edilmelidir. Devletin bittaht-ı taarruzlardan masun olması, bu masuniyeti gerek kara, gerek deniz taraflarından te'min edilmelidir. İstanbulun masuniyeti te'min edilmek şartıyla Boğazlarda seyrüseferin serbestisini kabul ederiz."

Ekalliyetlerin himayesi meselesi hakkında suale cevaben de şu beyanatda bulunmuşdur:

"Nöyyi, Sen Jermen ve Triyanon muahedelerindeki ekalliyetler ahkâmını kabul ederiz. Ekalliyet anasırlarına karşı daima hüsn-i niyetle mütehassis olacağımızdan istiklâl ve hakimiyetimizle kabil-i te'lif olacak ve aynı zamanda ekalliyetleri teşci' etmeyecek suretde tekalif olunacak şartları da tedkike âmâdeyiz. Bunların birtakım şerait-i ihtilaliye ile ekseriyeti tahrik edecek yerde bilakis ekseriyetle hüsn-i muaşeretlerini şûriş ü fesadlardan mücanebetlerini tevsiye ve te'min etmek daha ma'kuldür. Ekalliyetler rahat durdukca Türklerden hiçbir fena mualeme görmeyeceklerini te'min ederim."

Kapitülasyonlar hakkında İzzet Paşa şu sözleri söylemişdir:

"Kapitülasyonlara gelince biz iktisaden serbest olmak ve müstakil inkişafımıza mâni' teşkil edecek kayıdlardan âzâde bulunmak isteriz. Diğer tarafdan devletlerin meşru menfaatlerini ciddiyetle nazar-ı itibara almağa hazırız. Türkiyanın mutalebatı hakkında Ankara ile aramızda itilaf-ı tam mevcud olub olmadığını soruyorsunuz. Size serbestce söylerim ki hangi fırkaya mensub olursa olsun; memleketin hukuk-ı meşruasını takdir edebilen her Türk millî mefkureyi kalbinin derinlerinde taşımakdadır. Bu millî mefkure de Türkiyanın istiklâl ve hürriyetine lüzumu olan mutalebat-ı milliyenin istihsalinden başka bir şey değildir."[6188]

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Lloyd George 1920 yılında İstanbul'un Türklerde kalacağı*nı; Ocak 1918'de *Akdeniz-Karadeniz arasında bir Türk İmparatorluğu'nun bulunacağı*nı belirtmişti. *"Türkler zorbadır ve insafsızca cezalandırılmalıdırlar. Türkler kâfirdir ve sahip oldukları yerler Hıristiyanlara verilmelidir" anlayışıyla yapılan Sevr adaletten yoksun*dur. *Yunanlılar Anadolu'ya itildi ve "Waterloo" yenilgisinin aynısını* Sakarya'da *tattı*lar. *İtilaf Devletleri birbirinin aleyhine entrikalar çevir*mekteler. *Fransızların Türklerle ayrı barış yapması sonucu İngiltere İslâm dünyasında kâfir* telakki ediliyor. *Vakit geçirmeden yanlışlar düzeltilme*lidir. *İrlanda, Mısır, Yakın Doğu, Hindistan gibi büyük problemler çözüm bekle*mektedir. *Fransa ile olan anlaşmazlığın önemi* meydandadır. *Bütün bu koşullar altında bizim yapacağımız en iyi şey Sevr Anlaşması'nı çöp sepetine atmak, yeni bir tane hazırlamaktır. Türklerin bütün istedikleri henüz kesin değildir. Biz Mustafa Kemal'in her isteğinin kabul edilmesini istemiyoruz, ama büyük olasılıkla istekleri abartılacaktır. Fakat üzerinde uzlaşma sağlanacak ana noktalar yeterince açıktır. İlk önce Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmalıdır. Onların İzmir iç bölgesinde (Hinderland) herhangi bir hakları yoktur ve aldıklar kasabaları, limanı terketmelidirler. Yunanlılar orada Türklerin düzeyine düşerek, sorulduğunda itiraz edemeyecekleri katliamlar yaptılar. Müttefikler İstanbul'u boşaltma*lıdır, *kentte devamlı bir garnizonun ve kenti tehdit eden bir donanmanın bulunması saçma olaca*ktır. *Boğazlar ise Türklerin de katıldığı bir komisyonca yönetilme*lidir. *Trakya konusunda da Türkler "Kutsal Kent" Edirne dahil, Trakya'dan vazgeçmeyecekler*dir. Üstelik Trakya'da *Bulgar-Yunan gerginliği* vakidir.[6189]

19 Mart 1922. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Forbes Adam, muhtıra kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'le (Tengirşenk) resmî bir akşam yemeği yemiştir. Yusuf Kemal, *Misak-ı Millî'yi*

[6188] İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *İzzet Paşaya Göre Türkiyanın Sulh Şartları*, s. 3.
[6189] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 58.

gerçekleştirmek isteğinde olduğunu söylemiş ve *Türkiye'ye "güvenlik ve üstlenmeye" dayanan bir antlaşma yerine bir "intikam antlaşması" kabul ettirmenin tehlikelerine değin*miştir.[6190]

20 Mart 1922. İngiliz Bakanlar Kurulu saat 11:30'da başvekâlet binasında içtima etti. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Lloyd George Kabinesinin Türkiye politikasını eleştirdi. *Yunanistan'ı para ve silah açısından desteklemeye devam etmenin İngiliz çıkarlarıyla uyuşmadığını* belirtti. Bilhassa Musul meselesine dikkat çekti:

> Sevr Antlaşması'nın imzalanması, dünya tarihindeki en talihsiz olaylardan biri olmuştur. Bu anlaşmayı uygulamak için hiçbir vasıta yoktur. Sonuç şudur ki; karşımızda şu an bir güç duruyor ve buna karşı mücadele edecek herhangi bir imkândan mahrumuz. Dolayısıyla Dışişleri, bu zor şartlar altında yapabileceğinin en iyisini yapmak zorunda. Türklere karşı kullanbileceğimiz bir vasıta yok, oysa Türklerin bize karşı Musul'da bir tehdit oluşturma yönünde kullanabilecekleri imkânları var ve orada bizim politikamızı çok büyük bir çaba sarf etmeden sekteye uğratabilirler. Eğer Lord Curzon, Paris'ten bir anlaşma ile gelmezse kendisi dahi Kabine'ye nasıl bir açıklama ve tavsiyede bulunacağı konusunda sıkıntı yaşayacak. O, (L. Curzon) devamlı olarak sınırlarında barışı hakim kılmadığımız müddetçe Mezopotamya'yı elde edemeyeceğimizi söylüyordu. Eğer bir barış sağlanmaz ise muhtemelen Mezopotamya üzerinde oluşturulacak bir baskı, bizi o bölgeden çıkmaya zorlayabilir… Türkler İngiliz İmparatorluğu'nu düşmanları olarak görüyorlar. Bir zamanlar onlar her şeylerini bizden alıyorlardı. Ama biz onlara sırtımızı döndük ve şu anda Türkler, bizi küçük düşürecek ve Mezopotamya politikamızı mahvedecek güce sahipler… Umuyorum ki, bizim Türkiye'ye yönelik politikalarımızın artık imkânsızı başarmak noktasına geldiğini Kabine'de bulunan herkes anlamıştır. Özellikle, aralarındaki büyük ilkesel çatışmalara rağmen bölgedeki Bolşevik-Türk evliliği İngiltere'nin durumunu daha da bir çıkmaza sokmuştur.[6191]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Ankara matbuatından, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yeni Gün*ün 6 Mart tarihli nüshasından iktibas ediyor. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) ve Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), *Damat Ferit'ten de tehlikeli yurt hainleri* nitelendirilmiştir. Bilhassa Ahmed İzzet için şu yazılmıştır: *Son davranışı ile... kendini o kadar kirletmiştir ki, Hindistan'ın tüm lavantaları bile onu temizleyemez*.[6192]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* mühim bir baş makale neşretti:

> Parisdeki Şark Konferansı şimdi değil, kış esnasında ictima etmeli idi, o zaman Türklerle Yunanlılar arasında kış ve kar sebebile mecburî bir ta'til-i muhasemat mevcud idi. Bu fırsat kaçırıldı. Şimdi Anadoluda karlar erimiş, bahar başlamış ve haber verildiğine göre Mustafa Kemal yeni bir taarruz için hazırlıklara ibtidar etmişdir.
>
> [6-7 satır sansürlenmiştir]
>
> Artık Müttefikler Türkiya ile sağlam bir sulh akdetmelidir. Bu sulhün birinci temeli Türkiyaya kendi ırkî hududu dahilinde istiklâl vermekdir. Türklerin millî mutalebatı hususunda Ankara ile İstanbul arasında hiçbir nokta-i nazar farkı mevcud olmadığı iki Hariciye Nazırı beğin beyanatından sarahaten anlaşılıyor. Bu mutalebat uzun müzakerelere esas olacağından burada tahliline girişmek istemiyoruz. Yalnız müstakil bir devlet saffetiyle serbestce yaşayabilecek bir Türkiyanın mevcudiyeti tasdik edilmedikce Türkiya ile hakikî bir sulh yapılamayacağı aşikârdır.
>
> Yunanlılar Anadoludan çıkmalıdırlar ve ne şartlarla çıkacakları sarahaten ta'yin edilmelidir. Ekalliyetlerin selameti de kuvve-i te'minata rabtedilmelidir.

6190 FO/7857/E 3154; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.

6191 PRO, CAB, 23/29, Cabinet, 19(22), Secret; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 135-136, dipnot 452.

6192 FO/7882/E 3299; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221.

> Türkiya ricali Avrupa devletleri arasında yapılan diğer sulh muahedelerinde münderic te'minatı kabul ediyorlarsa da bu te'miat-ı şerait ve ihtiyacatı mahalliyeye muvafık bir şekle ifrağ edilmelidir.
>
> Eğer Türkiyaya adalet ve basiretle muamele edilecek olursa harb esnasında bilihtiyar veya bilâihtiyar Müttefiklere yardım etmelerinden dolayı fena muamelelere düçar olmuş olan Hıristiyan ekalliyetler hakkında insaniyetkârâne bir muamele te'mini daha kolay olur.
>
> Parisde İngiliz murahhaslar Fransızlarla birleşerek Âlem-i İslâm ile Garb Medeniyetini barışdırmak gibi her iki tarafın müşterek menfaate hâdim olan ehemmiyetli bir gayenin te'minine sarf-ı mesai etmelidirler.[6193]

Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor: *Bâb-ı Âlî ecanibin ellerinde âlet olmak üzeredir. İstihsali pek yaklaşmış olan istihlas ve istiklâlimizin tahakkukuna mâni' ve sarf-ı şahsi-yi menafii te'mine medar olacak birtakım kayd, alâka ve kontrollerle ellerimizin bağlanmasına vasıta olmak arefesindedir. Bir ayağı huzûr-ı Rabbü'l-Âlemîne uzanmış olan ihtiyar Tevfik Paşa -geçen senelerde konferansda parlayan hamiyet ve vicdan şu'lesi tamamen sönmemiş ise- Bâb-ı Âlîyi ebediyyen lanetler ile yâd etdirecek böyle bir cinayetden men eder!*[6194]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lancelot Oliphant'a telgraf: *İngilizler 4.000, Fransızlar ise 1.800 kadar Müslüman sığınmacıya* bakmaktalardır.[6195]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar. *İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, bir Akdeniz ülkesi olarak İtalya'nın haklarını vurgulamış ve İtalyan politikasında herhangi bir değişikliğin olmayacağını beyan etmiştir. Schanzer, hür ve bağımsız bir Türkiye ile İtalyan hükümetinin ekonomik menfaatlerini geliştirmeye çalışacaklarının da altını çizmiştir*.[6196]

21 Mart 1922. TBMM Hükümeti, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ı (Belger), *Yusuf Kemal Beğin riyasetindeki heyete me'mur* etmiştir. *Ankara Hükümeti tarafından Üçler Konferansı için ta'yin edilen murahhaslar: Yusuf Kemal, Ferid, Nihad Reşad, Celâleddin Ârif beğler.*[6197]

> Yusuf Kemal Bey, Muhafazakâr Parti ileri gelenlerinden Lord Derby, İngilizlerin İstanbul Yüksek Komiserliği Baştercümanı Mr. Ryan, Arapları Osmanlı Devleti'nden ayırmak için yaptığı çalışmalarla ünlü Lawrence, İşçi Partisi çevreleri, Mareşal Lione, bazı iş adamları ve gazetecilerle de görüşmüş, olumlu izlenimler edinmiş bulunuyor.[6198]

Birkaç hususa dikkat çekmek gerekirse, Londra ve Paris temaslarında gerek Bâb-ı Âlî gerek TBMM hariciyecileri Misâk-ı Millî noktasından hareketle görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak TBMM gizli celse zabıtlarında görüyoruz ki bilhassa Bolşevik yanlısı mebuslar saltanat ve sadaret karşıtlığını tırmandırmışlardır. Öyle ki, bir taraftan hariciye politikasını Avrupa merkezli programlamaya çalışan Mustafa Kemal, söz konusu hücum karşısında Hilafet-Saltanat makamına merbut olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.

22 Mart 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un *1921 Aralık'ının sonu için önerdiği İtilaf toplantısı ancak 22 Mart 1922'de Paris'te* inikad ediyor. Müttefik hariciye nâzırları *barış ve tüm bölgenin güvenliği açısından en büyük önceliğin Türkiye'nin Moskova'dan uzaklaştırılmasına verilmesinde*

6193 İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *Sulhün Temeli*, s. 2.
6194 Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1338-1922, Numero 460, *Sulh Konferansı*, s. 1.
6195 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 120.
6196 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.
6197 Tercümân-ı Hakîkat, 21 Mart 1338-1922, Numero 14714, *Celâleddin Ârif Beğ*, s. 1.
6198 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 333.

anlaştılar.[6199] *Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağı*nı ilân ettiler.[6200] Müttefikler, TBMM Hükümeti ve Yunan Hükümeti tarafeynine 3 ay müddetli mütareke teklif ettiler.[6201]

> Lord Curzon'un programı şöyleydi: 1) Önce mütareke yapılacaktı. 2) Ondan sonra barışın ön şartları saptanacaktı. 3) Bu ön şartlar Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra Yunan orduları Anadolu'yu boşaltmaya başlayacaklardı ve genel barış antlaşması yapılacaktı. Bir süre görüşüldükten ve askeri uzmanların da görüşleri alındıktan sonra, mütareke teklif edilmesine karar verildi. Mütareke 92 gün için yapılacaktı ve bu sürenin bitiminde otomatikman 92'şer gün uzatılacaktı.
>
> Mütareke konusundan sonra, aynı toplantıda Üçlü Antlaşma konusu ile İzmir konusu da görüşüldü. İtalya Dışişleri Bakanı Signor Schanzer, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma'nın İtalya için "hayati önem taşıdığını" söyledi. İtalya bu konuda ısrar edecekti. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılmış olan zaferden İtalya'nın tek çıkarı Üçlü Antlaşma'ydı. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi "manda" toprakları almamıştı... Poincaré, bu konuda "Türkiye'nin kabul edebileceği bir uygulama şekli bulunması gerektiğini" belirtti. Curzon, bu konunun teknik bir iş olduğunu söyledi.
>
> İzmir konusunda Lord Curzon konuştu: Yunan orduları Anadolu'yu boşaltınca İzmir bölgesi kayıtsız şartsız Türklere geçmemeliydi. Bu bölgeye bir çeşit özerklik tanınmalıydı. Curzon buna "özel rejim" diyordu. Belki Saar Havzasına benzer bir rejim kabul edilebilirdi. 19. yüzyılda Lübnan'a tanınan özerklik örneği de göz önünde tutulabilirdi. Belki de yepyeni bir rejim düşünülebilirdi. Ama ne yapıp yapıp İzmir bölgesine ayrı bir rejim tanınmalıydı. Çünkü burada Rumlar yaşıyordu. Onları korumak gerekirdi... Lord Curzon'un fikrine M. Poincaré karşı çıktı. Rumlara özel bir imtiyaz verilmesini Fransız kamuoyunun kabul edemeyeceğini söyledi. Ayrıca İzmir bölgesine tanınacak "özel rejim"in Türklere empoze edilemeyeceğini belirtti. Belki yalnız İzmir için özel bir belediye teşkilatı öngörülebilirdi. Ama İzmir bölgesi için değil. Sonra Edirne, Yunanistan'a bırakılacaksa orası için de aynı özel rejimi kabul etmek gerekirdi. İzmir'de Rumlar varsa, Edirne'de de Türkler vardı.[6202]

Müttefik hariciye nâzırları Yunan, Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetlerine müşterek nota gönderdiler: *Ortadoğu'da yeniden barış yapmak ve yeniden can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek amacıyla Paris'te toplanmış olan üç Büyük Devletin Dışişleri Bakanları, ilgili hükümetlere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye etmeyi kendilerine ilk görev sayarlar*.[6203]

Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e Türklerle sulha varılması meselesine dair hususî mektub gönderdi. Herbert'e göre *Türklere gerçek hakimiyet verilmeli ama azınlık hakları göz önünde bulundurularak Avrupalı bir jandarma gücü Anadolu'ya yerleştirilmeli. Makedonya ve Girit'te işe yarayan bu güç Anadolu'da da işe yarayaca*ktır. *Ayrıca Doğu Trakya'yı Türklere* bırakılmalıdır. *Batı Trakya'da ise geçici bir antlaşma yapılabilece*k *ve belki tarafsız bir prensin buranın yönetimine atanması mümkün olabilece*ktir. *Bir savaş hatırası olarak Gelibolu'nu* istenebilir, *bu konuda Türklerin ikna edilmesi mümkün*dür. Elbette bunlar için *Türklerin İngiliz politikasının gerçekten değiştiğine inandırılması ve* İngiltere'nin *Türklere ülkelerinin yeniden yapılandırılması için yardım etme önerisinde bulunması gerek*mektedir. *Türklerle iyi geçinilmeye*

6199 Paris'te İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında yapılan görüşme, 22-26 Mart 1922, *British Documents*, XVII, s. 668-79; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 167.

6200 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 226.

6201 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 177.

6202 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 269-270.

6203 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 275.

*çalışıldığı Türkiye üzerinde İngiliz nüfuzu devam edece*ktir. *Bu önerilerin kabul edilmesi halinde Anadolu'da bir İngiliz hegemonyası etkin bir şekilde var olabilece*ktir.[6204]

İsmail Habib (Sevük), *Açıksöz* gazetesinde saltanatın İngiliz gemileriyle beraber gitmesi gerektiğini belirtti: *Yunan ordusu Anadolu'da hurdahaş olup atıldığı gün, İngiliz gemileri de Boğaziçi sularından çekilip gidecektir. Boğaziçi kıyısındaki mermer sütunlu sarayın şeametli heyülası da o zaman, isterse o gemilerle beraber ve o gemilerin biri içinde çekilip gitsin*.[6205]

General Harington, Fransız Kumandan General Charpy'e mühim bir iyilik yaptı. *General Charpy, Fransız Hükümeti'nin Ruslar hakkındaki planlarının açığa çıkmasını engellediği için İngiliz generaline teşekkür etti. Müttefikler'in birbirlerine karşı iyi niyet gösterdikleri böylesi fırsatlar nadiren çıkıyordu*:

> Bugünkü Poldhu Press'den çıkartılmasını sağladığım, basıldığı takdirde sizin için sakıncalı olacak bir paragrafın kopyasını ilişikte gönderiyorum. Paragrafta şunlar yazılı: "İstanbul'dan haber verildiğine göre Fransız Hükümeti General Wrangel'e, Beyaz ordu için daha fazla masrafa girmeye gücünün yetmeyeceğini bildirdi. Fransızlar Wrangel'e, bir af sağlandığı takdirde, onun adamlarını Rusya'ya geri göndermeyi yahut Güney Amerika'ya göç etmeleri için yardım etmeyi önerdiler. Fransızlar'ın bir başka teklifi de Wrangel'in ve adamlarının Fransız Yabancı Lejyoner birliklerinde görevlendirilmeleri oldu. Wrangel bu teklifleri sert bir şekilde protesto ederek son anti-Bolşevik ordunun dağıtılmasının ertelenmesini istedi.[6206]

23 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtimaı devam ediyor, öğleden evvelki celsede *Anadolu'nun boşaltılması ve azınlıklar* meselesi müzakere ediliyor:

> Anadolu'nun boşaltılması konusunu M. Poincaré açtı. Lord Curzon'un Anadolu'daki status quo [hâl-i hazır] esasına göre mütareke yaptırmak, Anadolu'nun boşaltılmasını ise geciktirmek amacı güttüğü yolunda bir haber almıştı. Fransa Dışişleri Bakanı, Müttefiklerin Anadolu'nun boşaltılması için hazır olduklarının açıklanmasını işitiyordu. Asıl amaç Türklere barışı kabul ettirebilmek olmalıydı. Fransa ve İngiltere imparatorluklarındaki Müslümanları tatmin etmek için de bu gerekliydi. Bu nedenle Müttefiklerin gerçekten Anadolu'nun boşaltılması için çalıştıkları belirtilmeli ve basına da açıklanmalıydı. Müzakerelerden sonra basına bir açıklama yapılmasına karar verildi.
>
> Azınlıklar konusunu Lord Curzon ortaya attı. Sevr Antlaşması'nın azınlıklada ilgili hükümlerinin kuvvetlendirilmesini istedi. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların korunmalarını Milletler Cemiyeti denetlemeliydi. M. Poincaré Sevr Antlaşması'nı diriltmekten kaçınmak gerektiğini belirtti. Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasıyla, öteki Avrupa ülkeleriyle yapılmış olan antlaşmalardaki azınlık hükümlerine benzer hükümler konulmalıydı. İtalya Dışişleri Bakanı [Carlo Shanzer], Türklerin Avrupalılarla aynı düzeyde olmadıklarını ileri sürdü, Avrupa anlaşmaları örnek alınamazdı.[6207]

Müttefik hariciye nâzırları öğleden sonra tekrar içtima ediyorlar. *Azınlıklar* meselesinin müzakeresine devam ediliyor:

> M. Poincaré'nin ısrarı üzerine, Sevr Antlaşması'na açıkça atıfta bulunulmamasına karar verildi. Daha kapalı bir formül kullanılacaktı ve aynı zamanda Yunanistan'daki Müslüman azınlıkların korunmaları da öngörülecekti. Bundan sonra Lord Curzon, Ermenistan konusunu ortaya attı. Erivan Ermenileri için Doğu Anadolu'dan toprak verilmesini istedi. Ayrıca Türkiye'nin güneyinde, Kilikya'da Ermenilere bir "yurt" verilmesini savundu. M. Poincaré, Lord Curzon'a karşı direndi. Fransa'nın Kilikya'yı (Çukurova'yı) boşalttığı sırada burada birkaç bin Ermeni bulunduğunu açıkladı. Ermenilere "yurt" verilirken, "Ermeni nüfusunu nerede bulacağız?" diye sordu. Türklerin hiçbir zaman Kilikya'yı geri vermeyeceklerini belirtti. İtalya Dışişleri Bakanı, Kars Antlaşması'ndan sonra kuzeydoğu Anadolu'dan da Ermenilere toprak verilmesinin güç olacağını

6204 CHAR, 2/121/109-110; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 313.

6205 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 336.

6206 FMA, 20N1104 C38/2 n.n., Harington'dan Charpy'e; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 127.

6207 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 270.

> söyledi. Lord Curzon, bir bakıma yalnız kaldı. Ermenilerin başka bölgelerde "tatmin edilmeleri" halinde "Kilikya üzerinde ısrar etmeyeceğini" söyledi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün Ermenilere "ödün vermesi" şartına bağlanabileceği fikrini ileri sürdü. Lord Curzon ayrıca, Türkiye'deki azınlıkların korunmaları için jandarma kullanılması ve jandarma kuvvetinin başında Müttefik subayları bulunmasını teklif etti. M. Poincaré buna itiraz etti. Kemalistlerin, jandarma kuvvetine yabancı subayların kumanda etmesinden nefret edeceklerini belirtti. Lord Curzon bu konuda da "ısrar etmeyeceğini" söyledi.[6208]

Yunan Başvekili Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a gönderdiği mektupta; *barışın geciktiğini, Yunanistan'ın iktisadi kaynaklarının bütünüyle tükendiğini, Türklerin silahlandığını, Müttefiklerin buna göz yumduğunu, yakında askeri harekâtı başlayabileceğini, bunun Yunan Ordusu için büyük bir tehlike olduğunu bildirdi. Hızla yardım yapılmazsa orduyu geri çekeceklerini, buradaki Hıristiyanların kaderini bundan böyle Müttefiklerin eline bırakacaklarını anlattı.*[6209]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington da *Yunan maliyesinin iflasa doğru gittiğini ve askerlerde hoşnutsuzluk belirtilerinin görülmeye başladığını, Yunan Ordusu'nda ara sıra siyasi sebeplerden kaynaklanan değişiklikler yapıldığını fakat Anadolu'da ciddi bir harekâta hazırlanmak için orduda hiçbir gayretin sarfedilmediğini* İngiliz makamlarına bildirmiştir.[6210]

***

İstidrat: Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu'yu tahliyesi ciddiyet kesbettiği bir hengâmda, İstanbul'daki Venizeloscu binaenaleyh Kral Konstantin ve Gunaris aleyhtarı *Amyna* (Müdafaa-yı Milliye Hareketi) nam Yunan askerî cuntası, Gunaris Kabinesinin bilgisi olmaksızın Batı Anadolu'da ihtilâlci muhtar bir *Küçük Asya Hükümeti* kurulması tasavvuruyla birtakım gizli faaliyetler yürütmüştür. Bu babda, General Harington karargâhının hem *Amyna* hem Mustafa Kemal cuntasıyla mestur münasebatına dair dikkat çekici ikilik mevzubahisdir. İngiliz desteğine itimad eden bir örgüt olarak *Amyna*, propaganda etmekteydi ki *General Harington'un kurmay başkanı* şunları söylemiştir: *Küçük Asya'yı elde tutmak konusundaki kararlılığınızı ortaya koyun, İngiltere'nin desteğini sağlarsınız*. Fakat Pallis'ten (acaba hangi Pallis? Papulas'ın kurmay başkanı Miralay Pallis mi yoksa siyasetçi Alexander Anastasius Pallis mi?) rivayet edildiğine göre General Harington, *Amyna* mensubu Miralay Kondilis'in *amaçlarıyla yöntemlerini onaylamadığını* Pallis'e beyan etmiştir. O halde, İngiliz kurmay başkanı sadece kendini bağlayıcı bir niyet izharında mı bulunmuştur yoksa İngiliz Genelkurmay Başkanlığının bir entrikası mıdır bu?

> Bir Yunan dostunun dostça sözleri burada hükümet politikası olarak gösterilmek istenmektedir. İngiliz ordusuyla Yunan ordusu arasında görevli irtibat subaylarının ilişkileri iyi olsa da, İngiliz ordusunun genel eğilimi Türklerden yanaydı; bu konuda Mareşal Sir Henry Wilson'un General Harringlon'a yazdığı 14 Aralık 1921 tarihli mektuba bkz. "Hep birlikte İstanbul'dan çekip gitmediğimiz ve Türklerle dost olmadığımız sürece hiçbir yararlı şey yapamayız. Ama Montagu'ye.. Lloyd George'u bu yönde eğitmek konusunda her hangi bir gelişim sağlayıp sağlamadığını sorduğumda *kesinlikle hiçbir gelişim sağlayamadım* karşılığını aldım. Ardından da şöyle dedi, *Siz tabu oldunuz, çünkü Lloyd George Türk dostu olduğunuza inanıyor*."[6211]

Örneğin Müttefiklerin mütareke teklifi ve Gunaris kabinesinin kabulü; *Milliyetçi Yunanlıların, hükümetin Küçük Asya sorunuyla ilgili tutumuna olan güvenlerini yitirmelerine ve "Amyna" ile övünmeye başlamalarına neden oldu*. Örneğin, Yunan Millî Meclisindeki 21 Nisan tarihli celsede,

---

6208 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271.

6209 Ali Satan. (2011). (Haz.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922* (A. Angı, çev.) içinde (s. 28). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

6210 Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 35.

6211 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 361, dipnot *.

Gunaris kabinesinin dış politikası müzakere edilmiş, Venizeloscular meclisi terk etmiş ve 52 redde karşı 163 tasdikle *değersiz bir güven oyu* alınabilmiştir.[6212]

***

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in Fransız Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'ye belirttiğine göre; Anadolu'nun tahliyesi beklenirken Müttefiklerin teklif ettikleri üç aylık *garip* ateşkesi Mustafa Kemal kabul ederse, *onu Meclis önünde asacaklar*dır.[6213]

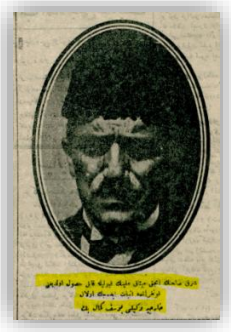

Resim. *Şark sulhünün ancak Misâk-ı Millînin kabulü ile kabil-i husul olduğunu konferansa isbat edecek olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ* (İleri, 23 Mart 1338-1922, s. 1).

Hem Bâb-ı Âlî hem TBMM heyetleri Bâb-ı Âlî Paris sefiri *Nâbi Beğ nezdinde bir ictima akdeylemişlerdir.* Bu toplantıda *Ahmed Rızâ, Câvid, Ferid* (Tek) ve İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) katılmıştır.[6214]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri (İleri), *İleri* gazetesinde *Anadolu İnkılâbının İçinde* nam makale neşretti: *Bu dakikada Anadolu tam bir inkılâb merkezidir. Bu itibar ile fevkalâde ehemmiyet peyda etmişdir. Bu inkılâb neyi istihdaf ediyor? Bu suale umumî bir cevab verecek olursak hafiflik etmiş oluruz. Lakin daha hususî, daha kısmî bir cevab itâ edelim: -Anadolu, bugün, tamamiyet-i mülkiye ve milliye gayesi istihdaf etmekdedir. -Ya ondan sonra ne olacak? -Bu ciheti kesdirmek insanların kârı değildir*.[6215]

24 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtimaı devam ediyor. Öğleden evvelki celsede *Ermeniler* ve *Anadolu'nun boşaltılması* mesaili müzekere ediliyor: *M. Poincaré, Süraynilerle Geldaniler konusunu açtı. Lord Curzon, bu sorunun çok karışık olduğunu, Süryanilerin Türkiye, Irak ve İran'a dağılmış bulunduklarını söyledi. Fransa Dışişleri Bakanı, 1920 yılında "Asuri Devleti" kurmaya kalkışmış olan Aga Petros için "bir şeyler yapmak" arzusunda olduğunu söyledi. Ama pek ısrar da etmedi*.[6216]

Müttefik hariciye nâzırları öğle arasından sonra tekrar içtima ediyorlar. *Boğazlar* ve *Doğu Trakya* mesaili müzakere ediliyor. Korgeneral Harington'un Yunanistan-Türkiye hududunun Meriç nehri olabileceğini belirtmesi dikkat çekicidir:

> Birbirine bağlı bu iki konuda Lord Curzon ile M. Poincaré arasında derin görüş ayrılığı ortaya çıktı, çetin tartışmalar oldu. Bu sorunun askeri ve siyasi iki yönü vardı. Askeri bakımdan Boğazların ve özellikle İstanbul'un nasıl korunabiieceği söz konusuydu. Bu konuda askeri uzmanların görüşü soruldu. Askeri uzmanlar, Çatalca sınırını askeri bakımdan uygun görmüyorlardı; çünkü İstanbul top menzili içinde kalıyordu. Çatalca'dan Yunan topları İstanbul'u dövebileceklerdi. Mareşal Foch, Trakya'da Türk-Yunan sınırının Midye-Enez çizgisi olmasını, ayrıca bu sınırın kuzeyinde Türkiye ile Yunanistan'ı birbirinden ayıracak ve Edirne'yi de içine alacak bir "tampon devlet" kurulmasını savunuyordu. General Harington, Çatalca'dan sonra en iyi sınırın Meriç sınırı olacağını söylüyordu. İtalyan Generali Marietti'yle Fransız Generali Gouraud da bu görüşleri az çok paylaşıyorlardı. Ama bu uzmanlar yalnız askeri açıdan görüşlerini söylüyorlardı ve siyasi bakımdan konuyu Dışişleri Bakanlarının takdirine bırakıyorlardı. Çatışma burada çıkıyordu. Lord Curzon, Gelibolu Yarımadası'nın hiçbir şekilde Türklere geri verilemeyeceğini söylüyordu. Çünkü 1915 yılında

6212 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364-365.
6213 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 337.
6214 İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *Pârisdeki Türk Heyetlerinin İctimaı*, s. 1.
6215 İleri, 24 Mart 1338-1922, Numero 1487, s. 1.
6216 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271.

> Avustralya, Yeni Zelanda askerleriyle birlikte İngiliz askerleri Çanakkale Boğazı için kan dökmüşlerdi. Sonra Boğazların serbestisi bakımından Çanakkale Boğazı'nın iki yakasının da Türklere geri verilmemesi gerekiyordu. Halbuki Midye-Enez sınırıyla Gelibolu Yarımadası Türkiye'de bırakılmış olacaktı. Bu nedenle Lord Curzon, sınırın Çatalca'dan ancak Tekirdağ'a kadar çekilebileceğini ileri sürüyor ve Midye-Tekirdağ sınırını savunuyordu. Lord Curzon ayrıca, İstanbul'a yönelen Yunan isteklerine set çekilirse, Yunanistan'ın bunu kabul etmeyip savaşacağını söylüyordu. İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini istemiyordu ama İstanbul'a karşı Yunanların önüne büsbütün set çekilmesine de taraftar görünmüyordu. İlerde Yunanistan'ın İstanbul'a uzanması için kapıyı adeta açık bırakmak istiyor gibiydi. Marmara kıyılarının bir kısmı Yunanistan'da kalacaktı ve Marmara Denizi'nde Yunan donanması bulunabilecekti. M. Poincaré bu görüşün karşısındaydı. Yunanistan'a "İstanbul'u ele geçirmeyi düşünme fırsatı vermemeliyiz" diyordu ve Midye-Enez sınırını savunuyordu. Ayrıca Mareşal Foch gibi, Türkiye'yle Yunanistan arasında bir "tampon devlet" kurulmasını istiyordu. Poincaré'nin bu görüşü, daha önce 27 Ocak muhtırasıyla İngiltere'ye bildirdiği görüşten epeyce farklıydı. O zaman Meriç-Tekirdağ sınırını teklif etmişti. M. Poincaré, önceki teklifin, Türkler tarafından reddedileceğini bilmeden yapıldığını söylüyordu.[6217]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in TBMM Heyet-i Vekilesine talimatı: *Mütareke teklifini hüsnü telâkki etmek lâzımdır. Fakat mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı teşkil edecektir.*[6218] Mütareke şartları *Meclis'in gizli oturumunda görüşüldü. Fevzi Paşa'nın durumu anlatmasından sonra mebuslar, İtilaf Devletlerine karşı sert konuşmalar yaptılar. Bunun bir siyasî tuzak ve oyun olduğunu, Türkiye'nin bugün daha kuvvetli bulunduğunu, Anadolu'yu ve Trakya'yı hemen boşaltmayan, Misak-ı Milli'yi kabul etmeyen ateşkesin reddedilmesi gerektiğini söylediler. Bir mebus, "Kabul ederseniz, halk gelip sizi sopalarla kovalayacaktır" dedi*.[6219]

İsmet İnönü, 1987 senesinde neşredilecek hatıratında, Mustafa Kemal'in mütarekeyi kabul etmeyen meclisi askerî darbeyle dağıtmak istediğini ve fakat ona mani olduğunu belirtecektir.[6220]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *çeşitli Ulusçu kaynaklardan sağladığı* bilgileri muhtıra suretinde İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti:

> BMM'nde 360 milletvekili var: bunların çoğunluğunu subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri oluşturuyor. Seçimler "komedi" idi ve milletvekillerinin çoğu seçilmiş değil, atanmışlardı. Çoğunluk, Ulusal Hakları Savunma grubunun elinde idi, ama Hamdullah Suphi, Cevat Abbas ve Kara Vasıf gibi milletvekilleri, grup disiplinine daima uymuyorlardı. Öteki gruplar şunlardı:
>
> 1. Dindarlar grubu: 20-30 milletvekili; başta Vehbi Hoca (Konya), Basri (Karesi), Abdul Gafur (Karesi), Mehmet Akif (şair, Kastamonu), Münir (Kırşehir) ve *Sebiül Reşat'*ın sahibi Eşref Edip. Albay Selâhettin (Mersin) ve Albay Eşref (Trabzon) bu grubu destekler. Doğu İlleri gurubu adını taşıyan bir grupla işbirliği yapar ve Afgan diplomatik temsilcisi Sultan Ahmet Han'ca gizlice kışkırtıldığı söyleniyor. Oldukça hırçın bir karakteri olan Selâhettin Bey ayrı bir grup kurmayı başaramamıştır. Mustafa Kemal'in başlıca muhaliflerinden biridir. Kemal en çok ondan korkar.
>
> 2. Doğu İlleri grubu: 45-50 milletvekili; başkanları Salih Efendi (Erzurum), Hüseyin Avni (Erzurum), Müştak Durak (Erzurum), Emir Paşa (Sivas). Bu grup, dincilerle işbirliği yaparak Mecliste çoğunluğu sağlar. Mustafa Kemal'in aşırı davranışlarına dikkati çeken ve onun etkisini azaltan gruptur.
>
> 3. Sözde Komünist grubu: başkanı Mahmut Esat; üyeler: Tevfik (Menteşe), Numan Usta (İstanbul), Albay Bekir Sami ve Hakkı Behiç. Son ikisi tutuklandı.

6217 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271-272.

6218 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 177.

6219 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 339.

6220 İsmet İnönü. (1987). *Hatıralar* (S. Selek, haz.) içinde (c. 2, s. 107-108). Ankara: Bilgi Yayınevi.

4. İttihat ve Terakki grubu: Yunus Nadi, Necati, Hacı Muhittin, Hüseyin Avnı ve Hafız Mehmet. Yunus Nadi, sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi zetesi *Yeni Gün,* Ankara yönetiminden her ay TL 1.000 ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler.

5. Küme grubu: dinciler, Doğu İlleri milletvekilleriyle Ulusal Hakları Savunma grubunun memnun olmıyanlarının birleşmelerinden doğması bekleniyor.

6. Tevhid grubu: Hüseyin Rauf ve Fethi Bey'in kişisel yandaşlarından oluşur.[6221]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in başmakalesi: 23 Mart tarihli mütareke teklifiyle *tahliyeye nezaret etmek hususunda Mareşal Foch'un tayini doğru yönde atılmış bir merhale teşkil eder*.[6222]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasındaki meselelerin çözümlenmesi konusundaki çalışmalar kapsamında, müttefik devletlerin Dışişleri Bakanları 23 Mart 1922'de Paris'te bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Fransız, İngiliz ve İtalyan Dışişleri Bakanları ve teknik danışmaların yer aldığı toplantıda, Anadolu ve Trakya'daki etnik azınlıkların himayesi konusu üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra müttefik askerî komisyonu, üç bakana, Anadolu'nun tahliye edilmesine dair bir teklif sunmuşlardır. Dışişleri bakanları, Ermeni meselesi üzerinde de durmuşlarsa da bu meselenin başka oturumlarda ele alınmasına karar vermişlerdir*.[6223]

25 Mart 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *25 Mart 338 (922) Cumartesi: Perşembe günü yapılan mütareke teklifinin hem Babıâliye ve hem de Anadoluya çekilmek üzere Hikmet Beye verildiği, Anadolu'dan da (Başkumandanlığa verdik, askeri bir mesele olduğundan cevabı seriini orası verecektir) diye haber alındığını haber aldık*.[6224]

İngiliz *The Economist* mecmuası: *Türk-Yunan Savaşı aslında bir Fransız ve İngiliz mücadelesi*dir. *Dövüşü yapan ve acı çeken bu iki Doğu halkı [Fransa ve İngiltere'nin elinde] piyondurlar*.[6225]

> Ankara Türkleri ve Yunanlar arasındaki Anadolu Harbi, aynı zamanda Fransız ve İngiliz arasındaki bir petrol politikaları savaşıydı. Bu harb, bilhassa Irak-Anadolu petrol meselesi nazar-ı dikkate alınarak büyük petrol menfaatı tertibinde yürütülmüştür. Yunanistan, İngiliz Hükümeti'nin arkasına sığınan Shell'in tertibinde; Türkiye ise ABD'nin değil de Fransa'nın desteklediği bir küresel güç olan Standard Oil grubunun tertibinde savaştı.[6226]

Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar. *Trakya* meselesini müzakere berdevam:

> Bir gün önce Midye-Enez sınırını savunmuş olan askeri uzmanlar ve özellikle Mareşal Foch, Lord Curzon'un direnmesi yüzünden görüşlerini değiştirmişlerdi. Şimdi yeni bir sınır teklif ediyorlardı. Bu yeni sınır Tekirdağ'ın batısından başlayıp Babaeski ve Kırklareli'nin batısından geçecek ve İstranca'nın hemen batısında Bulgar sınırına erişecekti. Buna göre Edirne şehriyle Gelibolu Yarımadası Yunanistan'da; Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli Türkiye'de kalacaktı. Sınırın her iki tarafı silahtan arındırılacaktı. Lord Curzon buna da itiraz etti. Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli kentlerinin Yunanistan'a verilmesini istedi. Sınır bu kentlerin doğusundan geçmeliydi. M. Poincaré, Türkler için bir "kutsal şehir" olan Edirne'yi Yunanistan'a vermekle esasen Türkiye için "nahoş" bir iş yaptıklarını söyledi. Tekirdağ'ın Türkiye'de kalmasını savundu. Lord Curzon

---

6221 FO 371/7861/E 3935, R. 26/44 kod adlı ajanın 24 Mart 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinden İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 252-253.

6222 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 236.

6223 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6224 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 288.

6225 The Economist, 25 March 1922, *Great Britain and France in the Near East*, p. 570; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 300.

6226 Robert Neumann, *Zaharoff the Armaments King*, 1938, p. 229.

bu defa, Tekirdağ Türkiye'de bırakılacaksa Yunanistan'ın bu limanı kullanma hakkı olmasını ve ayrıca Edirne-İstanbul demiryolunda da Yunanistan'a kolaylık tanınmasını istedi. Sorun uzmanlara havale edildi.

Aynı toplantıda mali konular da görüşüldü. Uzmanlar, Sevr Antlaşması'yla öngörülmüş ve Türkiye maliyesini kontrol edecek olan Mali Komisyonun kaldırılmasını teklif ediyorlardı. İtalya Dışişleri Bakanı, Üçlü Antlaşma'yla İtalya'nın elde ettiği imtiyazlara zarar gelmemesi şartıyla Sevr'in mali hükümlerinin değiştirilmesini kabul edebileceklerini söylüyordu. Başka ve dolaylı denetim yolları istiyordu. Sevr hükümleri, İtalyan çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde değiştirilmeliydi. Başka yollarla Üçlü Antlaşma hükümlerinin uygulanmasını istiyordu.[6227]

Vahideddin Hân, Sadrazam Ahmed Tevfik'i (Okday) İstanbul'daki Britanya Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold nezdine gönderdi. Yunan'ın Anadolu'dan tahliyesine ilişkin Müttefikîn kararını tebrik etti. Fakat Türk asakirinin bulunmadığı Trakya'ya Yunan askerlerinin sevkini ise tehlikeli nitelendirdi.[6228] Padişah, münferid sulh teklif ediyor. Teklif, Müttefik Üçlü Andlaşmasına mugayirdir fakat Padişah, Fransa'dan ve İtalya'dan gizli tutulacağını taahhüt ediyor. Maziden misal veriyor. Padişah, Şarkî Trakya'nın ve Edirne'nin Osmanlı Devletine iadesi karşılığında Boğazların serbestisini kabul edecektir. Mıntıkanın emniyetini Britanya ve Osmanlı Devleti müştereken sağlayacaktır. TBMM Hükümetinin Bolşevik Rusya'dan silâh, mühimmat, para ve "Müslüman"-komünist insan kaynağı tedariki vechile Anadolu'nun Bolşevikleştirilmesi tehlikesine karşı Britanya, bu teklifi kabul ederek, aslında Türkiye'yi yıkmak istemediğini ve Hılafet müessesesine düşman olmadığını da isbat edecektir. Lâkin Horace Rumbold, bu diplomatik manevrayı *Müttefikleri birbirinden ayırmak* için teşebbüs telakki ediyor binaenaleyh Padişah'ın teklifi kabul edilmiyor:

Sir H. Rumbold'dan Marguess Curzon of Kedleston'a.

No. 304 İstanbul, 26 Mart 1922
Gizli
My Lord,

Sadrazam dün benimle görüştü.
2. Altes (sadrazam) geçen yılın mart ayında Londra Konferansı sırasında Lord Hazretleriyle yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak söze başladı. O vesileyle, Padişahın İngiltere'yle ayrı bir anlaşma yapmak istediğini beyan etmişti. O zamanki konjonktür içinde Majesteleri Hükümetinin Müttefiklerden ayrı hareket edemeyeceğinden böyle bir hal şeklinin uygulanamayacağını Sadrazam kabul etti. Söz konusu konuşma Lord Hazretlerinin 15 Mart 1921 gün ve 240 sayılı yazıların da zaptedilmiş bulunmaktadır.

3. Bundan sonra Sadrazam, dünkü kabine toplantısından sonra Padişahın kendisini saraya çağırdığını bildirdi. O zaman Padişah kendisine aşağıdaki teklifi açmıştır. Majeste (Padişah), Lord Hazretlerine sunmam ricasıyla teklifi bana bildirmesi için kendisine (Sadrazama) talimat vermiştir. Teklif şöyledir: İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma aktedilecektir. Anlaşma gereğince Türkiye, bütün ulusların yararına tarafsız olarak Boğazların serbestisinin korunmasını İngiltere'ye tevdi edecektir. İngiltere bu amaçla kendi askerlerini ya da Türk jandarmasını kullanabilecektir. Türk Hükümeti Türk jandarmasını İngiltere'nin emrine verecektir. Hatta Boğazların serbestisini korumak için gerekli toprak şeridinin idaresi (administration) İngiltere'nin eline verilecektir (vested).

4. Sultan, böyle bir anlaşmanın Doğu Trakya'yla Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesine karşı itirazı ortadan kaldıracağını düşünmektedir, zira bütün uluslar adına Boğazların koruyuculuğu İngiltere'ye verileceğinden gelecekte korkulacak bir şey olmayacaktır. Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin hilafete düşman olduğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da vesair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyyen

[6227] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 272-273.
[6228] Rumbold'dan Curzon'a 26 Mart 1922; Tevfik Paşa'dan Rumbold'a nota, 26 Mart 1922, FO, 406/49, No. 80; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 324.

yıkacaktır. Anlaşma aksinin (aksi fikrin) parlak bir kanıtı olacaktır ve İngiltere'nin hilafetin hamisi (proteetor) ve şeriki (associate) olduğunu İslam dünyasına beyan edecektir.

5. Sadrazam devamla, Türkiye'yle ayrı anlaşma yapmamak için Müttefiklerin birbirlerini bağlamış olduklarını tamamen müdrik bulunduğunu söyledi. Bu itirazı karşılamak için Padişah, Berlin Kongresi sırasında, Rus müdahalesine karşı Anadolu'nun korunması garantisi karşılığında Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini hatırlatmaktadır. Bu uyuşma öteki Büyük Devletlerin haberi olmaksızın doğrudan doğruya İngiltere'yle Türkiye arasında müzakere edilmiş ve toplantı halinde bulunan kongreye bildirilmişti. Padişah ayrıca İngiltere'nin Mısır'daki politikasına atıfta bulunmaktadır. Bu politikanın temeli, Süveyş Kanalı'yla İngiltere'nin doğuya ulaşımını açık tutmaktı ve öyle kalacaktır.

6. Sadrazam, Majestenin teklif ettiği projeye kendisinin de mutabık olduğunu söyledi. Bu konuda bütün gece düşünmüş ve Lord Hazretlerine ulaştırmamı istemek için bugün bana gelmiştir. Padişah bu sorunun gizli olduğunu belirtmiş ve hatta İzzet Paşa dahil öteki nazırlara bu tekliften söz etmemesini kendisinden (Sadrazamdan)nistemiştir. Bu bakımdan Lord Hazretlerinin de sorunu aynı şekilde gizli tutacağını ve teklifi Fransızlara ya da İtalyanlara açmayacağını umut etmektedir. Son olarak Majeste (Padişah), belirtilen esaslar dahilinde İngiltere ile bir anlaşmaya varabilirse bunu derhal imzalayıp tasdik edeceğini beyan etmektedir.

Padişahın İngiltere'ye gizli teklifi burada sona eriyordu. Yüksek Komiserle Sadrazam, bir süre daha kendi aralarında konuşmuşlardı. Yüksek Komiser, böyle bir anlaşmanın Müttefikler arasında kıskançlık yaratacağını söylemişti. Sadrazam, "herkesin yararına olacağı için" anlaşmanın kıskançlık yaratmayacağı kanısındaydı. Kemalistlerin de buna ses çıkaramayacaklarını söylüyordu. Çünkü anlaşmayla Edirne, Türkiye'ye geri verilecekti. Bunları Lord Curzon'a rapor ederken Yüksek Komiser, bu teklifin "Müttefikleri birbirinden ayırmak" amacıyla yapıldığına inanmadığını da belirtiyor ve şunları sözlerine ekliyordu:

Padişahın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak isteğiyle samimi olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiçbir zaman bunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetine bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını da getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir.[6229]

26 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar:

Trakya konusundaki uzun tartışmalar bir uzlaşmayla sonuçlandı. Fransızlar, Enez-Midye hattını sınır yapmak ve Doğu Trakya'da uluslararası bir tampon devlet kurmak yoluyla Türkleri ve Yunanlıları birbirlerinin boğazlarına sarılmaktan uzak tutmak istiyordu. Başta gelen çıkarı Boğazları denetim altında bulundurmak olan Curzon, Yunanlıları Çanakkale Boğazı'nda üstün duruma sokacak Midye-Rodosto hattını tartışıyordu. Bir sınırda uzlaşmaya varılmıştı, buna göre Yunanlılar Gelibolu'da kalacaklar ve Rodosto'dan çıkacaklardı.

Poincaré daha baştan, Yunan ordusu çekilmeden hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini bildirmişti. Sorun bunun nasıl sağlanacağıydı. Konferans, Yunanlıların çekilmesi halinde ortaya çıkacak pratik sorulara ciddi bir şekilde yöneliyordu ve Foch, Weygand, Gouraud ve Haringtон'un da dahil olduğu askeri bir grup, İstanbul'daki Müttefik generallerinin öğütlerine dayanarak Yunan ordusunun çekilmesi konusunda bir plan hazırladı. [..]

Paris'te hazırlanmış olan anlaşmanın ana hatları, önceki öneriden daha olumluydu. Bu anlaşma, Türklerin Küçük Asya'daki egemenliğini kabul ediyordu. Ama anlaşma kuramsal olarak Türk yönetimi altında kalacak Hıristiyanların esenliğini sağlayamıyordu ve bu Yunanlıların çekilmesinden sonra Türklerin davranışına bağlı kalacaktı. İşte anlaşmanın bu yönüyle Müttefik devletlerin önerileri Yunanistan'da soğuk bir duş etkisi yaptı. Ateşkes "Küçük Asya'daki Yunan Kuvvetlerinin düzenli olarak çekilmelerini sağlamak amacıyla" önerilmişti. Böylece en sonunda Küçük Asya'dan çekilme konusu kamunun eleştirisine açık tutulmuş ve bu da Küçük Asya'daki Rum halkının tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunu ortaya çıkarmıştı.[6230]

[6229] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 293-295.

[6230] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 363-364.

Müttefik hariciye nâzırları Yunan, Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetlerine müşterek nota gönderdiler. 25 maddelik nota şöyle özetlenebilir:

> 1) Mütareke yapılacaktı. 2) Anadolu kansız boşaltılacaktı. 3) Azınlıklar korunacaktı. 4) Ermenilerin tatmin edilmeleri işi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. 5) Boğazlardan geçiş serbestisi güvence altına alınacaktı. Bunun için Boğazların Anadolu yakası silahsızlandırılacak ve Gelibolu Yarımadası'nda da Müttefik işgal kuvvetleri kalacaktı. 6) Doğu Trakya için yeni bir sınır çizilecekti. Tekirdağ'ın batısından Istranca Dağı'na doğru uzanacak bu sınır uyarınca, Edirne, Babaeski, Kırklareli ve Gelibolu Yarımadası Yunanistan'a verilecek; Tekirdağ Türkiye'de kalacaktı. 7) İstanbul'un Türkiye'den alınabileceği tehdidi kaldırılacak, Müttefikler şehri boşaltacaklardı. 8) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri artırılacaktı. Sevr Antlaşması'nın öngördüğü 50.000 yerine, Türkiye'ye 85.000 kişilik silahlı bir kuvvet bulundurma hakkı tanınacaktı. (9) Kapitülasyonlar rejimi yeniden gözden geçirilecekti...[6231]

Yunan Hükümeti Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes teklifini *birkaç ufak itiraz dışında hemen kabul etti*.[6232] Fakat Yunan matbuatının, ekseriya, *tepkisi olumsuzdu*r.[6233]

> Barış şartlarının Türkiye'ye zorla kabul ettirilmesi gerekiyor idiyse, bunun yerine getirilebilmesi için hiçbir harekete girişilmiyor, iyi niyet gösterilmiyor ve yükü paylaşacak bir arzu ortaya konmuyordu. Yunanistan, İtilaf Devletleri'nin manda kuvveti olarak İzmir'e girebilirdi ama bu, İtilaf Devletleri'nden biri olan İtalya'nın Türk Milliyetçilerine doğrudan doğruya yardım etmesine engel olmuyordu. Yunanlılar yerli Rum ve Ermeni halkı bir yerde toplamak, himaye altına almak gayesinde Anadolu'ya gönderilmesinden bir yıl kadar sonra, ona bu görevi veren İtilaf kuvvetleri bu kere geri çekilmesini, Türkiye'deki menfaatlerini devam ettirebilmek için onunla barışmasını istemeye başlıyordu. İtilaf Devletleri'nin gözünde kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, çeşitli imtiyaz ve tesir bölgeleri, boğazların serbestisi gibi şeylerin, Anadolu'daki yüzbinlerce Rum ve Ermeni'nin hayatından çok daha önemli olduğu anlaşılmıştır.[6234]

Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), 23 Mart 1922'de Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Türk ve Yunan birlikleri arasında mütareke yapılması gerektiğini bildiren Yüksek Komiserlere, bugün, cevabî nota tevdi etti. *Öncelikle Yunan birliklerinin Anadolu ve Trakya'yı tahliye etmesi gerektiğini beyan* ediyor. *Tevfik Paşa, İtilâf Devletlerinden aynı öneriyi Ankara Hükûmeti'ne de sunmalarını* istiyor.[6235]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği mahrem muhtıradan anlaşıldığına göre Sultan Vahideddin, İngilizlerin Hılâfet makamına düşman olduğunu düşünüyor:

> Sadrazam Tevfik Paşa, Padişahın İngiltere ile ayrı bir anlaşma yapmak istediğini bildirdi ve Padişah adına şu önerilerde bulundu:
>
> "Türkiye ile İngiltere arasında ayrı bir anlaşma yapılacak. Boğazların serbestisini sağlama işi İngiltere'ye bırakılacak. Doğu Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesine karşı itirazlara neden kalmayacak. Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin Halifeliğe düşman olduğu yolundaki düşüncelerini de yok edecek..." Sadrazam, bu konunun bütün nazırlardan ve İzzet Paşadan da gizlendiğini söyledi. İngiltere böyle bir anlaşmayı kabul ederse Padişahın bunu hemen onaylayacağını bildirdi.

6231 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 276.

6232 Lindley'den Curzon'a, 26 Mart 1922, *British Documents*, XVII, s. 764; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.

6233 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364.

6234 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 55.

6235 FO, 371/7860, 3552; Aktaran Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 945.

> Sadrazamı dikkatle dinledim. Bunun müttefiklerde kıskançlık yaratacağını söyledim. Padişah, İngiltere ile sıkı ilişki kurmayı içtenlikle arzuluyor. Mustafa Kemal'e karşı bir koruyucu arıyor ve gözlerini İngiltere'ye çeviriyor. Padişaha verilecek cevabın, -red bile olsa- elden geldiğince okşayıcı olacağını umarım.[6236]

Rumbold'un şu muhtırasına nazaran denilebilir ki Vahideddin Hân, Fransa ve Sovyet Rusya'yla işbirliğine giden Mustafa Kemal'in hükümet darbesi tehdidi karşısında siyasî denge sağlamalıydı, mecburî bir stratejik müttefik temin etmeliydi ve bu müttefik, İngilizler olabilirdi:

> Sultanın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak isteğiyle samimi olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiçbir zaman bunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetine bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir.[6237]

Sultan Vahideddin'in İngilizlerle münferid sulh akdetmek çabasının mühim bir gayesi de Anadolu'nun Sovyet Rus yayılmacılığı tehdidine karşı korunmasıdır. Rumbold ile mülakatında Sadrazam Tevfik Paşa, *Türkiye'yle ayrı anlaşma yapmamak için müttefiklerin birbirlerini bağlamış olduklarını tamamen müdrik bulunduğunu söyledi* idi. *Bu itirazı karşılamak için sultan, Berlin Kongresi sırasında, Rus müdahalesine karşı Anadolu'nun korunması garantisi karşılığında Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini hatırlatmaktadır. Bu uyuşma öteki büyük devletlerin haberi olmaksızın İngiltere'yle Türkiye arasında müzakere edilmiş ve toplantı halinde bulunan kongreye bildirilmişti.*[6238]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Türkler şartları reddedebilirler. Buna, İngiltere'nin uyguladığı Yunan dostu siyaset sebep olacaktır. Bazı yetkililer, Mustafa Kemal'in Cengiz Han zihniyetiyle hareket ettiğini zanediyorlar*.[6239]

Rumbold'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Hardinge vasıtasıyla Curzon'a telgraf: *Sadrazam, müttefiklere yazılı cevap verdi. Önerilerin Mustafa Kemal'e iletildiğini bildirdi, Trakya'nın ve Edirne'nin boşaltılmamasını tehlike olarak görüyor*.[6240]

Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzis, Müttefiklerin Yunan'ı gözden çıkarmış olduklarını ABD'nin Atina Elçiliğine ifade ediyor: *İtilâf Devletleri'nin önerileri Atina'ya ulaşır ulaşmaz, Yunan Dışişleri Bakanı, Amerikan Elçilik görevlisini Bakanlığı'na rica ederek, Yakın Doğu sorununun çözümünde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın işe karışmasına aracı olmasını istemiştir. Çünkü, ona göre, Avrupa Devletleri, Müslüman dünyasındaki etkilerini sürdürebilmek için Anadolu'da Yunanlıları ve Hıristiyanları gözden çıkarmaktaydı. Görevli, kendi kanısına göre, Amerika'nın işe karışmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bakan, bunun üzerine, kendi düşüncesi olarak Dışişlerine "Anadolu'daki Hıristiyan halkın kaderiyle yakından ve duygu yolundan ilgilenilmesi" için bir telgraf çekmesini rica etti. Dışişleri Bakanlığı, elçilik görevlisine, Yakın Doğu durumu üzerinde herhangi bir görüş belirtmek istememekte olduğunu bildirdi. Kendisinin Yunan Dışişleri Bakanlığı'na verdiği karşılık uygun görülmüştü, fakat; bir Amerikan karışması hakkında herhangi bir tartışmaya girmekten de çekinmesi talimatı verilmişti*.[6241]

27 Mart 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *Milletvekillerinden T. E O'Connor söz alarak şunları söylemiştir*: *"Yunanistan'ın İzmir'i boşaltmasını desteklemiyorum, çünkü İzmir, Türkler oraya gelmeden çok önce ve tarih boyunca bir Grek kenti idi. Yunanlılar İzmir ve Anadolu'ya gitmişlerdir,*

6236 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX.

6237 FO 371/7860, s. 41; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 282.

6238 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 281.

6239 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 342.

6240 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LIX.

6241 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 362-363. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

çünkü biz (İngiltere) onlardan oraya gitmelerini istemiştik. Onlar, Müttefiklerden en azından birisinin (İngiltere'nin) talebi üzerine bir misyonla oraya gönderilmişlerdir... Türkiye savaşa girmemiş olsaydı, savaş iki yıl önce sona ermiş olacaktı. Şimdi Yunanlılar tehlikeli bir durumdadırlar. Bundan sorumlu olanlar biziz ve onlara hiç olmazsa manevi destek verebilirdik. Bunu yapacağımıza, son iki yıldan beri Yunanistan'a karşı korkunç bir kampanya yürütüyoruz. Şimdi Yunanlılardan İzmir'i boşaltmaları isteniyor." Aubrey Herbert de söz alarak şunları söylemişti: "Sayın O'Connor'un şimdi söylemiş olduklarından dolayı çok üzüntü duyarım. Bu bizi daha ileri götürmüyor. Bu denli sözler eskidir, can sıkıcıdır ve birbirini kınamaya dayanır... Doğu'da kırımlar yaygındır ve hepsinin de bunda parmakları vardır. Bizim yönetimimiz de bu kırımlardan sorumludur..." Sir E. Percy de şunu eklemişti: "Kendi görüşümce, Yunanlıları İzmir'e göndermek en büyük hata idi."[6242]

RV/O kod adlı İngiliz ajana istinaden İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Kemalist'lerin Batı Anadolu'daki eylemleri* nam muhtıra tanzim etti. *İyi haber alan Ulusçu bir kaynağa göre, Ankara yönetimi, Yunan Ulusal Savunma Komitesi'nin İzmir bölgesinde bir darbe yapmayı tasarladığını biliyor ve birçok Ulusçu subayları, o bölgedeki Türk halkın da desteğiyle, buna karşı mukabil bir akım örgütlemek amacıyla, gizlice oraya gönder*miştir. *Bağımsız bir Türk kaynağından sağlanan bilgiye göre, İttihat'çı hükümetin günlerinde Gıda Kontrolörü olan ve son zamanlarda Almanya'da bulunan Kara Kemal, bu mukabil akımın başına geçmek için Ferit Bey tarafından ivedilikle Ankara'ya çağrılmıştı. Aynı ajana göre, 24 Şubat'ta Ankara'ya ulaşan Kara Kemal, Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunan aleyhtarı örgütler kurmak için derhal çalışmaya başlamıştı. Aynı zamanda Kâzım Paşa, o bölgeye, Salihli, Alaşehir ve İzmir'e mensup olan tüm subay ve erleri, bu özel servis için gönüllü kaydolunmaya çağırmıştı. Örgütün toplam gücü 150 subay ve 6.000 er olarak saptanmıştı, ama, bilginin sağlandığı güne dek, ancak 400 kişi toplanılmıştı. Yine ajanın bildirdiğine göre, Kara Kemal, beraberinde Uzun Petrof adında eski bir Bulgar teğmen de olduğu halde, bilinmeyen bir istikamete doğru Ankara'dan ayrılmıştı*.[6243]

ABD'nin Paris Elçisi Harrick, Washington'a rapor gönderdi: *Türkler üzerine uygulanabilecek tek baskı konusunun, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından boşaltılarak Yunanlılarca işgaline izin verilmesi olduğu söylentisidir*.[6244]

İspanyol matbuatı yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansı *sırasında, Poincaré, Schanzer ve Curzon, Yakın Doğu meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla, Türk ve Yunan hükümetlerine aleyhlerine işleyebilecek şartlar dayatılmadan Türk-Yunan barışını tesis etmeyi sağlayacağını düşündükleri bir teklif kaleme almışlardır. Teklife göre, Padişahın dinî otoritesi sağlanarak, Türkiye'nin yeniden bağımsızlığa kavuşması teklif edilecek ve aynı zamanda Yunanistan'a da Müttefik devletlere yaptığı yardımlarından dolayı bazı tavizler sunulacaktı*r. *İstanbul ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü de dâhil Anadolu'nun, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Türkiye'ye bırakılması ve tahliye edilmesi ön görülmekte*dir. *Boğazlara yakın olan yerler, gerek Türkiye gerekse Yunanistan'a ait olmak üzere askersizleştirilecektir. Mali konularda alınan kararlara göre ise Osmanlı borçlarının tespit edilmesinin ardından, Türkiye'nin malî bağımsızlığı tanınacak ve Türkiye, bir savaş tazminatı ödeyecekti*r. *Ayrıca, müttefiklerin Türkiye'deki ekonomik menfaatlerinin korunmasına dair hükümler dışında, Türkiye, malî denetimden muaf olacaktı*r.[6245]

6242 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 345-346. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6243 FO 371/7861/E 3935; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249-250.

6244 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 362.

6245 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.

28 Mart 1922. Müttefikler, Yunanistan-TBMM Hükümeti harbi için 3 ay sonra başlamak kaydıyla Anadolu'nun tahliyesini içeren ateşkes teklifini hem Bâb-ı Âlî Hükümetine hem TBMM Hükümetine bildirdiler. TBMM Hükümeti, Anadolu'nun tahliyesine behemehal başlanır ve öngörülen 3 ay zarfında da tamamen boşaltılırsa teklifi kabul edeceğini bildirecek; *Padişah Hükümeti'nin cevabı* ise *ateşkes meselesi ordunun, yani Milliyetçilerin kararına bırakılma*lıdır olacaktır.[6246] Ali Satan'ın belirttiğine göre *Padişah Hükümeti*nin TBMM Hükümetiyle mütenasib/uyumlu cevab vermiş olduğu, mevcut tarih anlatısında *belirtilmemekte* bilakis *söz konusu barış önerisine Atina ve İstanbul hemen evet derken Ankara'nın Anadolu'nun hemen tahliyesi şartını öne sürdüğü anlatılmaktadır*.[6247] Diğer bir deyişle Kemalist tarih anlatısı gerçeği gizlemekten öte, iftira atmaktadır.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın 25 Mart tarihli istihbaratına göre İstanbul'daki Venizelosçu subayların Miralay Kondilis liderliğinde darbe planladıklarını raporladı. *General Papulas, 9 ile 11 Nisan arasında İyonya (İzmir bölgesi)'nin bağımsızlığını ilân edeceğini bildirdi*. *Atina'daki Venizeloscu Skiotis'in göndermiş olduğu bir telyazısına göre, bu akım, Yunan Kırallığına karşı cephe almazsa, Yunan hükümetince de desteklenecekti*.[6248]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın 28 Mart tarihli istihbaratına göre, TBMM Hükümetinin dış borç alamadığı için darboğazda olduğunu ve Sovyet Ukrayna'dan ve ABD'den istikraz almaya çalıştığını raporladı:

> İngiliz İstihbaratı'nın "güvenilir" olarak nitelendirdiği bir kaynağa göre, 1922 yılı Mart ayı içinde, Ankara yönetimi, dıştan mali yardım sağlayamadığından büyük bir güçlük içinde bulunuyordu. Son günlerde İstanbul'a dönen bir Türk subayına göre, Ukrayna ile bir anlaşma imzaladıktan sonra ödenmek üzere, bu ülkeden 1.500.000 altın ruble borç alınması için 1921 yılı Aralık ayında atılımlar yapılıyordu. Bu para, Ordu'nun, tehlikeli biçimde memnuniyetsizlik göstermeye başlayan birliklerinin maaşlarının ödenmesine harcanacaktı. Ankara'nın bu parayı alıp almadığı bilinmiyordu, ama bu arada şu önlemler alınıyordu: 1. Ankara yönetiminin kendi bölgesi dışındaki emekli yetkililere verilen emeklilik maaşının durdurulması; 2. subayların eş ve çocuklarına verilen emeklilik maaşının durdurulması; 3. BMM'nin onayladığı kişiler dışında, yurtsever hizmetten ötürü verilen ödeneğin durdurulması; 4. hayat pahalılığının artmasıyla yetkililere verilen zamda yüzde 20 indirme yapılması.
>
> Başka bir güvenilir ajana göre, yukarıda sözü edilen önlemlerden ancak 5 milyon Türk Lirası sağlanabilecekti ve bu da Savunma Bakanlığı fonlarına yatırılacaktı. Ankara yönetimi, Amerikalı'lara ayrıcalık hakları önererek onlardan borç sağlamaya çalışıyor, ama Rus'lar, bu denli ayrıcalıkların verilmesine karşı çıkıyorlardı.[6249]

Paris'ten Ankara'ya dönmekte olan TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk)*, trenle Sofya'ya geldi. Bulgar sınırında Başbakan'ın gönderdiği bir görevli ve Sofya'da Türkler tarafından karşılandı. Gazetelere verdiği demeçte, "İngiltere ile münasebetimiz yavaş yavaş iyileşecektir," dedi*.[6250]

6246 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 35.

6247 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 35, dipnot 4. Nitekim İstanbul'daki İspanyol "Elçi Servert, İstanbul Hükümeti'nin notasının, Ankara Hükümeti'nin cevabını tamamlayıcı nitelikte olduğuna dikkat çekmekte; bunun Ankara ve İstanbul arasındaki birleşmeyi gösterdiği görüşünü yinelemektedir." Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 354.

6248 FO 371/7858/E 3360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249.

6249 FO 371/7861/E 3935; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 250-251.

6250 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 347.

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Babıâli'nin ateşkes önerisine cevabı: Ankara'ya bildirdi. Cevabı yalnız biz verecek değiliz*.[6251]

Arabulucu olarak Müttefiklerin Yunan-Türk harbinde mütareke teklifi *Ankara'ya bildirilir bildirilmez, Mustafa Kemal ateşkes teklifinin bir kopyasını Sovyet elçisi Aralov'a iletti. Aralov, anılarında, Mustafa Kemal'in Batı'nın koşullarını bir "kürek cezasına mahkûm etme" olarak tanımladığını yazar. Bununla birlikte, ilişkileri koparan taraf olarak görülmek istemeyen Türk hükümeti, teklifi reddetmeyi pek akıllıca bulmadı. Ankara, ateşkesi ilke olarak kabul edip karşı teklifler götürdü*.[6252]

Aralov'un belirttiğine göre 28 Mart'ta Mustafa Kemal ve ordu bazı üst düzeyi; saltanata, ulemaya ve zengin sınıfa aleyhtar söylem içerisindedir:

> Mezarın üzerinde, çoğu Nasrettin Hoca'nın fıkralarından alınmış yazılar vardı. Bazılarını bizim için tercüme ettiler: "Yalan hiçbir zaman halka hâkim olamaz, hakikat üstün gelir"; "Halkın belleğine hüküm geçmez". Bize eşlik eden Türk, sonuncu söze şunu ekledi: "Ne Sultan'ın ne emirin ne de zenginlerin hükmü geçer". Bazılarının söylediklerine göre, bu mezarda kimse yokmuş. Kurnaz Nasrettin Hoca bu mezarı kendisi yaptırmış ve öldüğünü etrafa yayarak, bir yerlere çekip gitmiş.
>
> Gece Mustafa Kemal, Nasrettin Hoca'nın serüvenleriyle, onun padişahların, hocaların, zenginlerin hileciliklerini meydana vuran davranışlarıyla ilgili fıkralar anlattı. Bütün bunlar çok ilginçti.[6253]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. Müttefik hariciye nâzırları konseyi, Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı *General Papoulas ile görüşülmeden önce, Ankara Hükümeti ile ateşkes teklifine bir cevap vermeme kararı almıştır*. *Ankara Hükümeti'nin, bazı koşullar çerçevesinde, özellikle de tarafsız bölgeyi, stratejik yerlerin korunmasını ve demiryolu ulaşımının yasaklanmasını kararlaştıracak bir komisyonla birlikte, ateşkesi kabul edeceği düşünül*üyor.[6254]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: Müttefik hariciye nâzırları konferansının ardından Lord Curzon *Londra'ya varışında yaptığı açıklamada, Poincaré ve Schanzer'le yaptıkları konferansta varılan sonuçlardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Curzon, bu konferansta, samimi işbirliğine dayalı tek bir cephenin oluşturabildiğinin üstünü çizmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer de konferansta varılan sonuçlardan memnun kaldığını ifade etmiş ve konferansın hür ve bağımsız bir Türkiye ile müttefiklerin menfaatlerine uygun umumi bir barışın tesis edilmesi ihtimalini güçlendirdiğini söylemiştir*.[6255]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefiklerin teklifleri ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, kendilerine gönderilen genel notayı protesto ederek, Ankara Hükümeti'nin cevabını Müttefik Yüksek Komiserlerine iletmişlerdir. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, gönderilen genel notayı inceledikten sonra bir cevap verileceğini beyan etmiştir*.[6256]

29 Mart 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bağımsız bir Türkiye mutlaka kurulmalıdır*.[6257]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi. *Güvenilir bir kaynaktan* istihbar edilmiştir ki Koçgiri Kürtlerinin ayaklanmasına sebeb, Erzurum

---

6251 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 347.

6252 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.

6253 Semyon İvanoviç Aralov. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923* (H. Â. Ediz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 83). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

6254 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.

6255 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230-231.

6256 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231.

6257 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 349.

mebusu Salih Efendi'nin belirttiğine göre, *yerel işgüderlerin gaddarlıkları ve Ankara yönetiminin Halifeliğe karşı olan tutumu* idi.[6258]

Avam Kamarası içtima ediyor. Britanya Koalisyon Kabinesi sözcüsü, *Yunan Hükûmeti tarafından Danışma Komitesi'ne resmî bir kredi müracaatında bulunmadığı açıklandı*.[6259]

Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazis, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'le mülakat ettiler. Anadolu'dan *çekilme önerisi yayılır yayılmaz gerçek bir panik olacağını, imkanı olan her Rumun kaçacağını ve sonra da çılgına dönen Rumların genel göçünün başlayacağını ve böylece Yunanistan'ın yıkılmasına yol açılacağını* söylediler. *Her ikisi de, önerilen güvencelerin Hıristiyanlar için yeterli olmadığı noktası üzerinde duruyorlardı. Osmanlı yurttaşları da dahil Küçük Asya'daki Rumların alınıp başka yere götürülmeleri, hükümete özel bir sorumluluk yüklemekteydi: "Bu halk asiler gibi öldürülmek için nasıl geride bırakılabilirdi*."[6260]

Paris'ten Ankara'ya geri dönmekte olan Yusuf Kemal, Sofya'da bulunduğu sırada beyanat verdi: *Müttefiklerin (Trakya'ya ait) gayretleri müşkilleri çözmek için gerçek bir teşebbüs olmaktan ziyade hafifletici mahiyette gözükmektedir. (Eminim ki) İngiltere ile Türkiye arasında daha iyi münasebetler tedricen husul bulacaktır*.[6261]

Maliye Vekili Hasan (Saka) teklif edilen ateşkesin kabul edilmesini belirtmiş fakat Mustafa Kemal, Sovyet Rus Cumhuriyeti desteğine dayanarak "emperyalistlere boyun eğmeye"ceklerini belirtti:

> Akşam yemeğinden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin politik durumu, İtilaf Devletlerinin teklif ettikleri ateşkes koşulları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerine uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in, Türk mâliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği düşüncesini savunduğunu anlattı. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, o nedenle emperyalistlere ödün vermemek gerektiğini ileri sürerek itiraz etmişti. Türk ordusunun gücünün artması, zaferleri, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar -işte İtilaf Devletlerini böyle bir teklifte bulunmaya zorlayan sebepler bunlardı. İşin sonuna kadar gitmek ve emperyalistleri yurdun topraklarından kovmak gerekmektedir. İşte Mustafa Kemal'in çıkardığı sonuçlar bunlardı.
>
> Ateşkese yanıt, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü düşüncelere uygun bir ruhta hazırlanmış idi. Böyle bir teklifte bulunulduğu için teşekkür edilerek, nazik bir tonla kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan koşullar ileri sürülmüştü.[6262]

30 Mart 1922. Lord Curzon, Avam Kamarasına mühim beyanatta bulundu: *Anadolu'ya Devletler tarafından davet edilen Yunanistan malî, bedenî her iki sahada da kudretini yoketmiş* durumdadır.[6263] *Anadolunun tahliyesi teklifi, Yunanlılar tarafından bile muvâfık-ı adalet bir keyfiyet olarak telakki edilmek lâzımdır. Düvel-i Müttefika artık Boğazların kapanmasına kat'iyen razı olmayacaklardır. Beynelmilel bir komisyon seyrüseferin murakabesine devam edecekdir. Bu komisyon, Düvel-i Müttefika, Amerika, Romanya ve icabında Rusya mümessillerini hâvî olacakdır. Tahliye edilecek İstanbulda Zât-ı Şâhâne kalacakdır. Bu teklifler üç devlet tarafından müttehiden icra edilmişdir. Bu*

6258 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 234.

6259 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.

6260 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364.

6261 The Times, 31 March 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255-256.

6262 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 84.

6263 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.

devletler, kendilerinin gayretlerini hiç etdirebilecek tadilat ile, hareketlerindeki vahdetin ihlalini kabul eylemiyecekdir.[6264]

İnönü Muharebesi zaferinin sene-i devriyesi mucibince merasim tertip edildi. Resmî merasime Sovyet Rus elçisi Aralov davet edilmişti.[6265] Aralov'un şahidliğine göre orduda, ulema sınıfına aleyhtarlık var idi:

Resim. *Lord (Kurzon)un Son Resmi* (Vakit, 2 Nisan 1338-1922, s. 1).

> Geçit töreni bitince bizi özel olarak hazırlanmış bir barakaya götürdüler, çay ve kahve ikram ettiler.
>
> Erler için oyunlar, şarkılar, danslar, güreşler, ödüllü çeşitli yarışmalar başladı, ip çekişildi. Ekmeği kimin çabuk yiyeceği; kimin çabuk soyunup giyineceği yarışmaları yapıldı. Koşular düzenlendi. Oyunlar başlamadan önce bir hoca çıkıp dua etti, bundan sonra on koç kurban kesildi. Koçları bizim çadırın önünde hocanın kendisi kesti. Er oyunlarından ve istirahatten sonra bizi ordu karargâhına, akşam yemeğine davet ettiler. Yemekte bütün yüksek rütbeli subaylar da vardı. Yemek masası büyük bir ambarın içine kurulmuş, yeşil otlarla ve ulusal bayraklarla süslenmişti. İki orkestra vardı. Biri askeri bandoydu, ötekisi de milli Türk sazlarından kurulmuştu. Yemekte, karşılıklı dostça konuşmalar yapıldı.
>
> Yemekten sonra, elektrikle aydınlatılmış ambarda bir temsil verildi. Elektriği otomobil motorundan elde etmişlerdi. Bütün bunlar bana, bizim Kızıl Ordu'daki temsilleri hatırlatıyordu. Erler burada kendilerini daha özgür hissediyorlardı. Bütün temsiller, bugünün konulan üzerine yazılmış küçük yurtsever nitelikte piyeslerdi. Halkın, Türkiye'nin bağımsızlığı için yaptığı savaşı öven şiirler okundu. Bir sıra komik numaralar ve sahneler de vardı. En sonunda, iki mollanın cahilliğiyle ve açgözlülüğü ile alay eden bir piyes oynandı. Bu piyes çok beğenildi, erler arasında bitmez tükenmez gülüşmelere yol açtı. Bu olay, subayların mollalara karşı olan olumsuz tutumunu çok açık olarak ortaya koyuyordu.[6266]

Mustafa Kemal, Aralov ile olan sohbetinde zikrettiği Misâk-ı Millî tahlili, İngiltere'nin Suriye, Irak, Arabistan üzerindeki menfaatıyla çatışmamaktadır:

> Mustafa Kemal, "Biz Türkler, bizim Misak-ı Milli'de Arap ülkelerine sahip olmaktan vazgeçtik" diye işaret etti. "Araplar, kendi kaderlerini kendileri belirleyebilir ve belirlemelidir. Sivas Kongresi'nde pantürkizm, panislamizm, Osmanlıcılık konularında tartışmalar oldu. Bu miadını doldurmuş ilkelerin yandaşları, ağızları köpürerek bunları savundular. Ama aklı başında çoğunluk başka türlü karar verdi. Bu bizim işimiz değildi, bizim amacımız Türklerin oturduğu toprakların çerçevesi içinde milli bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarına sahip olmak, bizim için uluslararası anlaşmazlıklara yol açacak korkunç bir yük olurdu."[6267]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Ankara, Asya'da ve Moskova'da takip ettiği sergüzeşt siyasetinden vazgeçmeli, siyasî hattını devletlerin göstereceği makule ifrağ etmelidir. Barışımızın elde edilmesi bu iki noktaya bağlıdır. O zaman İzmir ve Edirne'yi kurtarabiliriz*.[6268]

6264 İkdam, 2 Nisan 1338-1922, Numero 8996, *Bazı Müşkilâta Rağmen Sulhün Akdine Karşı Emniyet Vardır*, s. 1.

6265 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 350.

6266 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 87.

6267 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 113.

6268 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 352.

Refik Halid'in (Karay) sahibi ve müdürü olduğu *Aydede* mecmuası, Anadolu'nun tahliyesini içeren mütareke teklifi karşısında TBMM Hükümetinin harbcı tavrını tenkid etti.

Resim. "-Bırak vire... gidezeyim!
-Olmaz, sonra ben ne iş görürüm?"[6269]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türkiye'ye yapılan teklifle ilgili açıklama yapan Poincaré, Türkiye'nin, Cenova Konferansı'ndan sonra müttefikler tarafından yapılan bu denli müspet teklifleri bekliyor olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Yapılan tekliflerle ilgili İngiliz Hükümeti, Türklere en üst seviyede imtiyazlar verildiğini ve daha iyi bir teklifin yapılmasının adil olmadığını düşünmekte*dir. *Türklerin inatçı bir tavır sergilemesi durumunda, kendilerinin aleyhine bir hava oluşacak ve bir daha bu kadar iyi bir teklif alamayacaklard*ır. *Konferansta, Trakya ile ilgili olarak, askerî uzmanların oy birliğiyle yaptığı tavsiyelere uygun olarak etnik olarak Rum olan Rodosçuk'un Türkiye'ye terk edilmesine karar verilmiştir. Edirne, Yunan hâkimiyetinde kalacak, İzmir ise Türkiye'ye devredilecekt*ir. *Azınlıkların himayesi için her iki şehirde benzer tedbirlerin alınarak adalet sağlanacakt*ır.[6270]

31 Mart 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Atina'daki Ortaelçi Lindley'ye mahrem telgraf gönderdi. İyonya devleti kurmak emelindeki Yunan Ulusal Savunma Komitesinin Küçük Asya Akımına (*Mikrasiatikon Kinima*) karşı Yunan hükümetini ikaz ediyor.[6271] İstanbul'da Albay Kondilis liderliğinde Venizelosçu subaylar cuntasının darbe hazırlığı yaptığına ilişkin istihbarat raporuna muttalî olan Hariciye Nâzırı Curzon, Yunan hükümetini, *bu proje gerçekleşirse, felâket*in *gelece*ğini ihtar ediyor.[6272]

Mart-Nisan 1922. Mart 1922 bidayetinde Afgan Emiri Emanullah Han'a müsteşar/nâzır tayin edilen Binbaşı Francis Humphrys, 5-6 Ekim 1930 yılında İngiltere'nin Irak Fevkalâde Komiseri sıfatıyla ziyaret edeceği Reisicumhur Mustafa Kemal'e şu çarpıcı hakikati diyecektir: *1922'de, Kâbil'de, Afgan Emiri Amanullah Hân'ın nâzırı/müsteşarı olduğum vakit, Buhara-Duşambe'deki Enver Paşa benden silâh ve para istediydi*.[6273]

1 Nisan 1922. Vahideddin Hân'ın münferid sulh teklifini İngilizler *müttefiklerden ayrı olarak anlaşma yapamayacağı* gerekçesiyle reddetti.[6274] Böylece Vahideddin Hân, *İngiltere'nin hilafete düşman olduğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da vesair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyyen* yıkılmadığını görmüş oldu denilebilir.

6269 Aydede, 30 Mart 1338-1922, Numero 26, *Verilecek Cevab Münasebetile*, s. 1.

6270 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231-232.

6271 FO/7858/E 3360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247, dipnot 36.

6272 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249.

6273 Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir F. Humphrys'ten Lord Passfield'e muhtıra, 20 Kasım 1930; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2006, c. 7, s. 133.

6274 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 297.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Ankara'dan İstanbul'a dönen Ulusçu bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilen haberleri doğruladığı* bildiriliyor. T/26/42 kod adlı İngiliz ajanı, *Rusya'ya çok miktarda gıda maddesinin ihraç edilmesinin, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epeyi artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. ve 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildirmiş; sözlerine şöyle son vermiştir*:

> Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka birşey özlemiyor. Bir konferans çağrılacağı haberi biraz rahatlama getirmiştir. Eğer Yunanistan, konferansın kararlarını kabullenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır. Ama bu da daha büyük bir felâkete yol açacaktır, çünkü Enver'ciler, böyle bir fırsatı kolluyordu. Enver akımının gücünü yitirdiği sanılmamalıdır: aksine, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygulamayı sürdürüyorlar".[6275]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazis, Gunaris kabinesinin İyonya muhtar devleti kurmaya çalışan *Amyna* hareketiyle hiçbir alakasının olmadığını bilakis reddettiğini, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e temin etti. Zira Hariciye Nâzırı Curzon, *böyle bir hareketin İngiltere'yi düş kırıklığına uğratacağını ve sadece yıkıcı sonuçlar vermekten başka işe yaramayacağını* Lindley vasıtasıyla Baltazis'e bildirmişti.[6276] Lindley, bu hususda Curzon'a telgraf gönderdi:

> 80 sayılı telgrafımda belirttiğim gibi, yakın zamana kadar bu [*Yunan Hükümeti ile Amyna arasında münasebet olmadığı*] doğruydu, hareket İstanbul ve İzmir'den çıkmıştı ve hükümete ve hanedana karşıydı. Herhalde Yunanistan'la hiçbir ilgisi yoktu. Bununla beraber, barış tekliflerini aldığından beri Yunan Hükümetinin onunla (hareketle) flört etmediğine emin değilim.[6277]

Akşam gazetesi, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in beyanatını neşretti: *İngiliz kamuoyunda lehimize ciddi bir değişiklik vardır. Londra'daki intibalarımdan memnunum*.[6278]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *İttihat ve Terakki'yi fırkalıktan çıkaran kin oldu. Ankara'nın eline geçsek diri diri derimizi soyarlar*.[6279]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Türk basını da Doğu Trakya'yla ilgili şartlar dışında iyimser bir havanın olduğunu ifade etmekte*dir. *Bununla birlikte Türk kamuoyu, Edirnesiz barışın mümkün olmadığı görüşünde*. *Nitekim ne Doğu Trakya'da ne de Batı Trakya'da Rumların sayısı çoğunlukta*dır.[6280]

2 Nisan 1922. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı *Poincaré, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı 2 Nisan 1922 tarihli konuşmada, Türkiye'nin Cenova Konferansı'na, konferansın sadece bir Avrupa konferansı olması nedeniyle davet edilmediğini ve ayrıca konferans davetlerinin yapıldığı sırada Türkiye'nin müttefiklerle barış içerisinde olmadığını ifade etmiştir*.[6281]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Acz siyaseti: Kuvayı Milliye bizi darağacına gönderemeyince manen öldürmeğe teşebbüs ediyor. Din ve vatan düşmanı diye iftira ediyor. Hele bir sulh olsun bu sefer biz o Bolşevik döküntülerine dünyayı da Konya'yı da göstereceğiz*.[6282]

6275 FO 371/7862/E 4222; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 254-255.

6276 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 373.

6277 FO, 371/7860/E. 3514; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 309.

6278 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 356.

6279 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 357.

6280 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

6281 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

6282 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 359.

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesindeki yazısı: *Müttefikler Yakın Doğu'da sulh mu istiyorlar? Önce Yunan badiresini bertaraf edelim, sonra da kendileri ile umumî harbin umumî sulhuna geçebiliriz*.[6283]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırlarının son teklifleriyle *mevcut bir sorunun çözüldüğü görülmekte*dir: *Ankara Meselesi, yani, Türkiye'nin yeniden kurulması meselesi*. *Yunanistan, Paris'te bir araya gelen konferanstaki teklifleri kabul etmiştir*. *Ancak henüz Ankara Hükümeti, bu teklifle ilgili görüşünü bildirmemiştir*. *Teklife göre, Türkiye, Avrupa'da yeniden bir toprak parçasına sahip olabilecektir*. *Fakat Çanakkale Boğazı'nın Avrupa sahilinde bulunan Gelibolu yarımadası Yunanistan'a bırakılacak ve müttefiklerin askerî birlik denetimleri burada gerçekleştirilecektir*.[6284]

3 Nisan 1922. Rumbold'dan Curzon'a muhtıra: *Anadolu'da savaş çıkmaza girmiştir. Yunan ordusu kesin zafer kazanamaz. Milliyetçi ordu da Yunanlıları artık Anadolu'dan atamaz*.[6285]

Londra'daki Fransız Büyükelçi, Britanya Hariciye Nezâretine nota tevdi etti. Miralay Mougin Heyeti, *Suriye'deki Fransız yüksek komiserliğinin temsilcisi olarak, Anadolu ve Suriye arasındaki gümrük ve döviz sorunlarında görüşmelerde bulunmak* üzere Ankara'ya gönderilecektir.[6286]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi Hariciye Nezâretine 630 numaralı rapor gönderdi:

> Müttefiklerin mütareke teklifleri Anadolu halkında büyük hoşnutluk yarattı. Ankara bu teklifi reddederse Konya ve Tokat'ta karışıklık çıkabilir. Ankara çevrelerinde ise teklif, Yunanlıları korumayı amaçlayan bir hile olarak görülüyor. Mustafa Kemal henüz görüşünü açıklamadı. T.B.M.M.'nin gizli oturumunda konu görüşüldü. Kâzım Paşa, Misak-ı Milli'nin ancak silahla sağlanabileceğini söyledi ve alkışlandı. Yalnız albay Ömer Lütfi Bey muhalif görüşü dile getirdi.[6287]

Anadolu Cemiyeti nam bir örgüt ile İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiserliği arasındaki mülakat ve andlaşma, Vahideddin Hân aleyhine propaganda malzemesine dönüştürülmüş görünüyor. Bu babda İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının kaleme aldığı 3 Nisan 1922 tarihli muhtıradan anlaşıldığına göre TBMM Hükümeti, *Batı Anadolu'nun Bağımsızlığı* şeklindeki bu tezgâhın arkasında İngiltere'nin bulunduğu, İstanbul'daki hükümetin de bu komploya dahil olduğu, İngiltere'nin TBMM Hükümetine *karşı Batı Anadolu'nun "bağımsızlığı" hareketini teşvik* ettiği zehabına kapılmıştır.[6288]

Refik Halid (Karay), kendisini yakaladığında "kıtır kıtır" kesmekle tehdit eden TBMM Hükümetine "insaniyet cezası" vermek istediğini belirtti.[6289]

4 Nisan 1922. TBMM içtima ediyor. Gizli celseye geçildi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): [..] *İngiliz* [..] *Marka Diktavore* [..] *ben Pariste iken beni gördü ve <u>Hilâfet komitası</u> tarafından mahremane yazılmış bir kâğıt verdi. Âdeta <u>ültimatom</u> şeklindedir. Bunu yapmıyacaksınız diyor ve son cümlesinde diyor ki: <u>bizce makamı hilâfetten maksat; Büyük Millet Meclisidir</u>*. [..][6290]

6283 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 359.

6284 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

6285 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 360.

6286 FO/7863/E 4482; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

6287 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX.

6288 FO, 371/7861; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 265-266.

6289 Aydede, 3 Nisan 1338-1922, Numero 27, *O Benim Elime Geçse İdi...*, s. 1. "Refik Halit, kendisine ceza olarak ölümü layık gören insanları (Ankara'dakileri) eline geçirirse onlara nasıl bir ceza vereceğini anlatıyor: 'İnsan yapardım.'" Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 361.

6290 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 4 Nisan 1338 (1922), c. 3, s. 178. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir. Bu veri, bizce, Hindistan Şiîlerinin hılâfeti ilgaya çalıştıklarına karinedir. Mustafa Kemal'e gönderilen İngiliz sterlinleri de bu maksadla gönderilmişti. Britanya İmparatorluğunun Simla (Hindistan) yönetimi, Mustafa

Paris'ten Ankara'ya muvasalat eden Yusuf Kemal'in görüşleri alındıktan sonra, Heyet-i Vekile, Müttefiklerin teklif etmiş oldukları mütarekeyi reddetmek yerine tadil etti ki Anadolu'nun muhtelif mahallerinden mütarekenin reddini talep eden telgraflar Meclis'e âdetâ yağdırılıyordu: 4 ay içinde Anadolu'nun Yunan tarafından tamamen tahliyesi şarttır. Sulh müzakerelerine ancak ve ancak bu şart yerine getirilirse başlanacaktır. Yusuf Kemal'e göre *Avrupa'da Türkiye lehine bir akım güçlendi* idi.[6291]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 335 numaralı muhtıra gönderdi:

> Paris konferansı ve Türk basını. Türk gazeteleri mütareke fikrine karşı. İşgal altındaki topraklar boşaltılmadıkça silah bırakılmayacağını yazıyorlar. Misak-ı milli konusunda pazarlığa girişilemeyeceğini belirtiyorlar.
>
> "Vakit" gazetesinde Ahmet Emin, Edirne'den ve Gelibolu'dan vazgeçilemeyeceğini yazıyor, ama Boğazlardan geçiş konusunda Devletlerin güvence istemelerini de kabul ediyor.
>
> "İleri" gazetesi, Türk-Yunan savaşının sona erdirilmesiyle genel barış andlaşması yapılması konularını birbirinden ayrı tutuyor.
>
> Türk gazeteleri, Atina haberlerine geniş yer veriyorlar. Yunan Hükümetinin güçlüklerini sömürü konusu yapıyorlar. Kemalistlere karşı tek gazete olan "Peyam-ı Sabah" ayrı bir tutum izliyor. Türklerin başarılarını Kemalistlerin eseri değil, müttefik politikasının sonucu olarak görüyor. Düyunu umumiyenin ve kapitülasyonların devamını doğal sayıyor.
>
> Anadolu gazeteleri de mütareke teklifini bir İngiliz tuzağı gibi görüyorlar.
>
> (..) Venizelos yanlısı Rum basını da karamsar. Gounaris Hükümetini suçluyor. İngiltere'ye umut bağlıyor. İzmir'in boşaltılamayacağını ileri sürüyor. Paris tekliflerinin Türklerin lehine olduğunu yazıyor.[6292]

Lord Curzon, Tümgeneral Townshend'in sulh müzakeresi yapmak üzere Anadolu'ya gitmek önerisini mündemiç dilekçeye derkenar yazdı: *Düşman memleketine gidilemez*.[6293]

Peyâm-ı Sabah gazetesinde makale neşreden Ali Kemal, *Edirne ve Gelibolu Türkiye'ye bırakılmadıkça barışın kurulamayacağını yazıyor.* Ona göre *"Bu milletin mukadderatı, Ankara'dakiler gibi dahilde ne yaptıklarını bilmeyen, hariçte ise hakiki düşmanı Eskişehir'de bırakarak Asya'da sergüzeşt peşinde koşan yadkarların ellerinde kaldıkça böyle elim, feci vaziyetlerden kurtulamayız."*[6294]

5 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Nisan 338 (922) Çarşamba: Fransız Bandıralı Süveyda vapuru ile Hamit Bey dönmüştü. Ankara'nın mütarekeye ait cevabında (sureti umumiyede mütareke teklifi kabul edilmekte şu esaslı kayıtlar bulunmaktadır. Tahliye, mütarekenin lâzımı gayrı müfarikidir. Mütarekenin imzası günü ferdasından tahliye başlamalı ve onbeş gün sonra Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattı tarafımızdan işgal edilmeli ve 4 ay zarfında İzmir şehri de dahil olduğu halde*

Kemal'le anlaşılması gerektiğini uzun zamandan beridir savunuyordu. Simla, Mutezilî-İsmailî Hind Hilafet Komitesinin Mustafa Kemal'in banka hesabına gönderdiği İngiliz sterlinlerine niçin müsaade etmişti ki? 1918 Filistin Cephesindeyken 7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal'le Faysal aracılığıyla gizli temaslar kuran Thomas Edward Lawrence, Mustafa Kemal'in Edwin Montagu-Leo Amery-Aubrey Herbert hattına itimad ettiğini Eylül 1919'da Foreign Office'ye bildirmiştir. Montagu ve Amery, Simla yöneticilerindendir.

6291 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 361. Örneğin *Yeni Adana* gazetesi: "Paris'te toplanan Üçler Konferansı'nda Türkiye'ye yapılan ateşkes teklifi, bütün Anadolu'da olumsuz bir etki yaptı. Avrupa, Türkiye'yi daima aldatmış, uçurumun kenarına sürüklemiştir." (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 360-361).

6292 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX-LXI.

6293 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 237.

6294 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 363.

tahliye ikmâl edilmiş olmalıdır.) Bu teklifimiz Yunanlılara itimat edemediğimizdendir. Sebeplerini de izah ediyorlar. Ankaranın kabul teklifinde Boğazlar, İstanbul ve Trakya'dan hiç bahsedilmemiştir. Teklif kabul edildiği takdirde 15 gün zarfında istenilen şehirde barış delegelerimiz hazırdır. Hamit Bey bunu müttefiklerin mümessillerine götürmüştü.[6295]

Ankara Hükümeti, Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine birlikte cevap verdi. Ateşkes önerisi ilke olarak kabul edildi. Esas koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını, bunun ateşkes süresi olan 4 ay içinde tamamlanmasını, boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler başlamamış olursa anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını istedi. Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve dört ay içinde de İzmir'le birlikte düşman elindeki bütün toprakların boşaltılması istenerek ateşkes önerileri kabul edilirse barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerin, kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği bildirildi.[6296]

> T.B.M.M. 5 tarihli Türk cevabî notasını 4 Nisan'da kabul etti. Nota'da şöyle denilmekte idi: "23 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi... ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesiyle vatan müdafaai meşruasına gayrı müsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir... Binaenaleh... Hükümetin, mütareke mebdeinden itibaren ilk onbeş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zarurî görmektedir; tahliye ve teslim... muhtelit komisyonlar marifetiyle ve Düveli Müttefikanın nezareti altında cereyan (etmeli)."[6297]

Rumbold, Curzon'a gönderdiği muhtırada ifade ettiğine göre *Kemalistler Eskişehir-Kütahya-Afyon hattını boşalttırmakla "stratejik demiryolunu işgal edecekler". Bu ise Yunanlıların işine gelmeyecektir*. *Yunan ordusunun Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar stratejik demiryolundan çekilmesi teklifinin kabul edilmesi milliyetçileri öyle üstün bir duruma getirecektir ki, artık iddialarına bir sınır olmayacaktır*.[6298]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi:

> *Mustafa Kemal Paşa diyor ki: Sakarya zaferinin yıldönümünde düşmanı topraklarımızdan atacağımıza imanımız kat'îdir*.
>
> *Mustafa Kemal Paşadan Rus Sefirine Bir Mukabele-i Nazikâne*
>
> Rus Sefiri Aralof İkinci İn Önü Harbinin ve zaferinin sene-i devriyesi münasebetile Büyük Millet Meclisine bir tebrikname göndermişdi. Mustafa Kemal Paşa bu tebrike karşı bir mektubla nazikâne ve samimâne beyan-ı teşekkür etmişdir. Bu mektubda Paşa demişdir ki: "Izhar buyurulan samimî tebrikât ve temenniyâtdan son derece mütehassis oldum. Tarihimizin en mühmel, en karanlık bir devresinin her tarafdan düçar-ı tariz ve taarruz olduğumu [*iki satır sansürlenmiştir*] muhterem mümessili olan Zât-ı Âlîlerinin böyle bir zaferin tes'idinde ne büyük bir şiddetle alâkadar bulunacakları suhuletle kabil-i takdirdir.
>
> Girişdiğimiz şu mücadelenin gayesi hukuk-ı tâbiiyemizin istihlâsıdır. Rusya halkının ve şeci' Kızıl Ordusunun tebrik ve selâmlarını ordumuzun bilcümle kıt'atına tebliğ edilmek üzere icab eden makamata bildirdim. Tebriknameniz Meclis Heyet-i Umumiyesinde kıraat edilmiş ve müttefikan pek samimî ve hâr-ı alkışlarla karşılanmıldır. Mazlum Şark âleminin intibah ve halâsına yol açan ve rehâkâr prensiblerine hak ve adalet esasatına istinad etdiren Rusya Şûralar Cumhuriyetinin mazhar-ı muvaffakiyet olmasını temennî eder ve bu

---

6295 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 288-289. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6296 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 363-364.

6297 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.

6298 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 281.

vesile ile bilmukabele gâsıb düşmanları öz vatandan kat'iyen tard etmeğe ahd ü peyman eylemiş bulunan Türkiya Ordusunun hâr ve samimî selâm ve ihtiramlarının muazzam Kızıl Orduya isâle delâlet-i âliyelerini rica ederim."[6299]

İngiltere'den kredi temin edemeyen *Yunanistan Parlamentosu, hükümetin önceki gün sunduğu iç borçlanma yasasını 148 red oyuna karşı 151 oyla kabul etti. Maliye Bakanı, tasarıyı sunarken bir buçuk milyar liralık bir iç borçlanmaya gitmek zorunda olduklarını belirtmişti*.[6300]

Ali Kemal'e göre TBMM Hükümeti halkın değerlerini istismar etmektedir: *İttihat Terakki ve onu yaşatanların en birinci fesat aletleri, bu halkın dinî, millî, ırkî her türlü hissiyatını, her hadise ile harekete getirmektir*.[6301]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Ankara Rus mümessili baskılarda bulunuyor. Fakat buna rağmen Ankara'da barış yanlısı bir cereyan görülüyor*.[6302]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesinin haberine göre ajan *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), TBMM Hükûmeti tarafından Londra'ya mümessil tayin edildi.[6303]

Avrupa'dan İstanbul'a avdet eden TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), akşamleyin ziyaret ettiği İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a mütareke aslî şartını beyan etti: *Anadolu dört ay içinde tahliye edilmelidir.*[6304]

TBMM Hükümeti Paris Mümessilliği Londra'daki İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat'a tarihsiz bir muhtıra gönderildi. Verilen talimata göre Rahib Frew'in belirlediği iki kişi ile sulh hakkında temas kurulacaktır:

Nihad Reşad Beyle
Muhabere

Londra'da
Nihad Reşad Beyefendi'ye

Hamid Bey'den âhiren almış olduğum bir mektubda İstanbul'da İngiliz teşkilât-ı hafiyesi müdiri Rahib Fru'nun bu tarihde bizim sulhümüzle alakadar görünmeğe başladığı bildirilmekde ve mümaileyhin münâsib suretle eşkâli münâsib görülmekde olduğunun İngiltere'de propagandamızın tevsi'i maksad-ı zahirisi ile mümaileyh Rahib Fru tarafından isimleri verilen iki zât ile görüşülmesi muvafık olacağını dermeyan eylemekdedir. Rahib Fru'ya karşu, bu hususda tavsiyesi vechile hareket ediyor gibi görünmek mucib-i menfaatimiz olabileceğinden adresleri melfuf iki zât ile tensib edilecek tarzda te'sis-i münâsib olunmasını ve bu babdaki teşebbüsatımızdan malûmat verilmesini rica ederim efendim.[6305]

6299 İkdam, 5 Nisan 1338-1922, Numero 8999, *Aralofun Tebrikât-ı Teşekkürü,* s. 1.
6300 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 364.
6301 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
6302 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
6303 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
6304 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178. "Hamid Bey dün akşam Fransız mümessil-i siyasîsi Ceneral (Pelle), İtalya mümessil-i siyasîsi Marki (Garoni), İngiliz mümessil-i siyasîsi (Rumbold)u ziyaret etmişdir." Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, Numero, 3325-297, s. 1.
6305 Paris Büyükelçiliği Arşivi, D. 370; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, c. 2, s. 490.

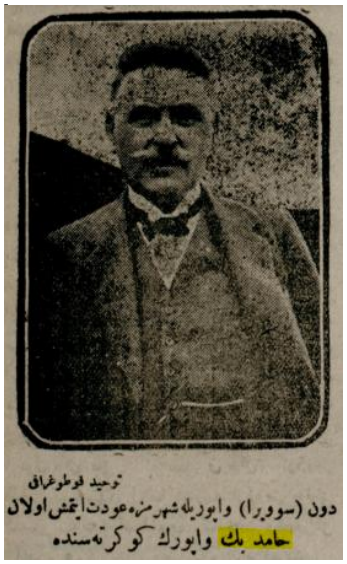

Resim. *Dün (Suvira) Vapurile şehrimize avdet etmiş olan [Hilâl-i Ahmer Reis-i sânîsi] Hâmid Beğ vapurun güvertesinde* (Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, s. 1).

Resim. *Dün Avrupadan şehrimize avdet etmiş olan [Hilâl-i Ahmer Reisi sânîsi Hâmid Beğin kâtib-i husûsîsi] Safvet Beğ (Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, s. 1).*

6 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, *mütareke ve barış teklifleri konusundaki fikirlerini öğrenmek* maksadıyla Vahideddin Hân'ın huzuruna çıkarak iki buçuk saat süren gizli bir mülakat gerçekleştirdi. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, görüşmede mütercimlik yapmıştır. *Rumbold, "tarafsız bir şekilde hazırlanan anlaşma şartlarının" kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek istedi. Nezaket cümlelerinden sonra* Vahideddin Hân, *teklifler hakkında doğrudan görüş bildirmekten kaçınarak*, ilk olarak demiştir ki *Ankara'nın askerî ihtilâl teşkilâtı sadece eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden dirilmesinden ibaret olup Yunan istilâsının uyandırdığı duyguları işleyerek göz boyamaya imkân veren Nasyonalizm maskesi altında gizlenmiştir. Halkın %90'ı kalben Ankara'nın gidişine muhaliftir, ancak onların baskı metodlarıyla başkaldırmaları önlenmiştir*. *Padişah, kendisinin ve İstanbul Hükumeti'nin zor durumda olduğunu ve Bolşevik olarak nitelendirdiği "isyankârların" kendisini ve hükûmetini hain ilan ettiklerini açıkladıktan sonra %75'i Müslüman ve Türklerden oluşan Edirne ve İzmir'in Türklere bırakılması, antlaşma şartlarının İslam ve Türk dünyasını tatmin etmesi halinde kabul edilebileceğini ifade etti*. Padişah'a göre Kemalistlerin *"isteği, otoritelerini İstanbul'a kaydırmaktı". Doğu sorunu yeni bir aşamaya girmişti. Ama Türkiye'nin problemi, yalnız bir dış sorun değildi. Aynı zamanda bir iç sorun vardı. Ortada iki etken bulunmaktaydı. Biri meşru İstanbul Hükümeti, öteki Ankara'daki ihtilal teşkilatıydı. "Barış kiminle yapılacaktı, meşru hükümetle mi yoksa ihtilal teşkilatıyla mı?" İstanbul Hükümeti, "Ankara'nın kabul etmeyeceği koşullarla barış yapabilecekti." Ama Ankara bunu reddedecek ve sultanı hain olarak ilan edecekti. Sonra, yapılacak antlaşmayı onaylayacak bir parlamento da yoktu. Şu sırada İstanbul'da bir parlamento da toplanamazdı. "Ankara meclisi kanunsuz bir kuruluştu." Bu güç durumdan sıyrılmak için İngiltere yardımda bulunacak mıydı? Türkiye'yi ve İslam dünyasını tatmin için Meriç sınırına kadar Doğu Trakya Türkiye'ye geri verilmeliydi. Batı Trakya'da* da *özel bir idare* kurulmalıydı. *Bir başka önemli dava Anadolu'nun boşaltılmasıydı. Boşaltılacak topraklar kime devredilecekti? Boşaltma öyle yapılmalıydı ki, Kemalistler kuzeyden buralara girememeli ve İstanbul Hükümeti bu toprakları devralabilmeliydi.* Rumbold, cevaben, *Müttefiklerin Türkiyede ikili sistemin karşısında olduğunu* ve *onların ümitleri Anadolu'nun boşaltılmasını hesaba katan bir barış tesviye suretinin Ankara'yı hikmeti vücudundan mahrum kılacağı noktasında toplanmaktadır* demiştir. Vahideddin Hân ise *Anadolu'nun Kemalistlerin yürüyüşlerine müsait olmayacak bir şekilde boşaltılmasını rica etti*. Rumbold, mülakat zabıtnamesini Curzon'a iletirken şu notları derc etmiştir:

> Padişah, Ankara Hükümeti aleyhinde "her zamankinden çok daha sert konuşmuştu[r]." Kemalistlerle başa çıkamadığını, "kendi hayatının tehlikede olduğunu" söylemişti[r]. Onun için Edirne'yi geri istiyor. Böylece Kemalistlerin kozunu ellerinden alacak, ayaklarının altındaki toprağı kaydıracaktı[r]. Edirne konusunda Kemalistlerle Padişah arasındaki görüş birliğinin İngiltere'ye yansıtılmaması gerek[lidir], Padişah Kemalistlere karşı "kullanılabilece[k"tir].[6306]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Nisan 338 (922) Perşembe: Fransız ve İtalyanların cevabı, muvafık buldukları, İngilizlerin işe musalahadan evvel tahliye nasıl olur dediklerini öğrendik*.[6307]

Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki yazısında, *Anadolu'daki Yunan ilerlemesini ıstırap duyarak seyrettiğini belirterek bu düşmanı Eskişehir'e kadar getirenin, yurdu savaşa sokanın kendisi mi olduğunu* sordu[6308]:

> Kâri'lerimin vicdanlarına müracaat eylerim, Yunan gibi bir hasm-ı merdûdun lehinde kalemimden bir kelime olsun çıkdığını gördüler mi? Alelhusus öyle bir düşman-ı makhûrun şu mübarek Anadolu topraklarında, babamın, atalarımın o mukaddes yurdunda adım adım ilerlediğini gördükce bu sütunlarda nasıl kan ağladığına şâhid olmadılar mı?
>
> Evet, bu mülk ü milleti bu felâketlere uğratanlara dâimâ lanet okuduk. Fakat Eskişehire kadar öyle bir adüvi-i mevcûdiyetimizi biz mi getirdik? Biz mi Harb-i Umumî hâilesine bu devleti iştirak etdirerek bu belâlara sokduk? Biz mi mütarekeden beri siyaseten ve idareten günâgün hatalarla Anadoluyu bu hâl-i perişâna uğratdık?
>
> [..] Düşman bizi bir mütarekenâme ile mukayyed bularak bir yandan tâ Çatalcaya, bir yandan da Eskişehire kadar gelmiş iken bu felâketlerin müsebbibleri bu milleti avutarak içün hâlâ nelerle oyalıyorlar.[6309]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi, Hamid (Hasancan) ile gerçekleştirmiş olduğu mühim mülakatı neşretti:

> Hâmid Beğ bir muharririmize konferansın teklifatı sulha doğru esaslı bir hatve telakki edilebilir. Bu defa olmazsa gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz, diyor.
>
> Yusuf Kemal Beğ Avrupadan avdet ederken memnun mu idi? – Anadolunun vereceği cevabı ne zaman öğrenebileceğiz?
>
> Yusuf Kemal Beğ heyet-i murahhasası âzâsından Hilâl-i Ahmer Re'is-i Sânîsi Hâmid Beğ, kâtib-i husûsîsi Sefvet Beğle beraber (Paki) kumpanyasının (Suvira) vapurile dün sabah saat yedi buçukda şehrimize avdet etmişdir.
>
> Hâmid ve Safvet Beğler, Galata rıhtımında Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumîsi Hikmet ve Ali Mâcid beğler ile bazı ecnebî zevat tarafından istikbal edilmişlerdir. Hâmid Beğ doğruca Hilâl-i Ahmere gitmişdir.
>
> Hâmid Beğin Muharririmize Beyanatı
>
> Kendisini vapurda karşılayan bir muharririmiz ile Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsinde ziyaret eden bir muharririmize Hâmid Beğ seyahatı ve ihtisasatı hakkında beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

6306 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 162; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 438-439; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 297-298; Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket*, 2021, s. 325-326.

6307 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289.

6308 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 366.

6309 Peyâm-ı Sabah, 6 Nisan 1338-1922, Numero 11630, *Dârü'l-Fünûnda*, s. 1.

-Üçler Konferansının teklifatı sulha doğru atılmak istenilen esaslı bir hatve şeklinde telakki edilebilir. Teklif edilen sulh şartları tamamile şâyân-ı kabul olmamakla beraber mukabil teklifat içün bazı açık kapılar bırakmışdır. Yusuf Kemal Beğ gibi bendeniz de ne bedbinim, ne memnunum.

Heyet-i murahhasamız Avrupada fevkalade bir hüsn-i kabule mazhar olmuşdur. Şark Meselesini müzakere etmek üzere (Ceneve) Konferansından sonra ikinci bir konferans akd edilmesi ağleb-i ihtimaldir. Konferansın teklifatına Heyet-i Vükelaca ve Büyük Millet Meclisince ne suretle cevab verileceğini henüz tahmin edemiyorum. Mahazâ, mukabil bazı teklifat dermeyan edileceğini zannediyorum ki bu da nihayet bu akşam (dün) veya yarın sabah (bu sabah) belli olacakdır.

(Misâk-ı Millî)miz hiç bir suretle hatırdan çıkarılmamalıdır. Her hâlde harb devam edib gidecek değildir. Bu konferansda olmaz ise gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz.

Yusuf Kemal Beğin (Ankara)ya müteveccihen hareketinden sonra bizim (Paris)de kalmamız sırf (Marsilya) tarikiyle ve daha sühuletle İstanbula gelebilmemizi te'min maksadına matuf idi.

(Paris)de Salib-i Ahmerler ile de temas hasıl etdik ve İsviçreden i'zam edilen murahhaslar ile de görüşdük.

Safvet Beğin Bir Muharririmize Beyanatı

Muharrirlerimizden birini kemal-i nezaketle kabul eden Safvet Beğ de beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

-Bizden evvel hareket eden Yusuf Kemal Beğ ve arkadaşları, malum olduğu vechile (Ankara)ya (Boğaz-İnebolu) tarikiyle gitdiler. Malum sulh teklifatından başka teklifatı hâmilen avdet etdiğini zannediyorum:

Yusuf Kemla Beğin memnunen avdet edib etmediğini soruyorsunuz. Cümlemizin malumu olan konferansın teklifatı bizi memnun edecek şekilde ise tabiî Yusuf Kemal Beğ de memnun olmuşdur.

Fransada bulunduğumuz esnada Salib-i Ahmer ile muhtelif ve müteaddid temaslarda bulunduk. Fransa Salib-i Ahmeri Hâmid Beğin şerefine bir ziyafet verdi, bu ziyafetde bendeniz de bulundum. Fransanın yüksek siyasîlerinden mürekkeb olan hazirûn tarafından pek iyi karşılandık ve ziyafet esnasında nutuklar irad edildi. Hazır bulunan madamlar Hilâl-i Ahmerin yapmış olduğu iyiliklere karşı şükranlarını bildirdiler.

Biz de cevaben, bu yolda daima kendileri ile beraber çalışmak arzusunda bulunduğumuzu söyledik. Ba'de cemiyetin nafiz âzâsı, para toplayıb bize göndererek ve diğer şekillerde ellerinden gelen muaveneti yapacaklarını va'detdiler. Hâmid Beğ; beynelmilel Salib-i Ahmerden gelen âzâ ve doktor (Rurih) ile de görüşdü.[6310]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Anadolu'da teftişler gerçekleştiren Arnold Toynbee'nin 2 Nisan tarihli bir mektubunu neşretti. *Bu mektupta "İzmir'de bir Türk muhabirinin 9 Mart'ta Köşkün beş kilometre uzağında Karatepe'nin bir Yunan kuvveti tarafından 14 Şubatta kuşatıldığını... camilerin ateşe verildiğini... dörtyüz kişiden yalnız onbeş kadın ve erkeğin kaçtıklarını kendisine bildirdiği" yazılıyordu.*[6311]

7 Nisan 1922. Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki yazısında, mütareke teklifine karşı TBMM Hükümetinin tavrını ılımlı buldu: *Ankara'nın cevabı, muhalif muvafık herkeste bir inşirah yarattı. Ankara, olumlu cevap vermekle itidal yolunu tuttu. Sulha doğru ilk adımını attı. Anadolu'dakiler ilk defa siyasi bir marifet gösterdiler*.[6312]

İngiliz Harbiye Nezâreti, TBMM Hükümeti tarafından teklif edilen *ateşkes önerisinin kabul edilmemesini istedi. Gerekçe olarak şunlar üzerinde duruldu: Anadolu boşaltılırsa Türkler konferansa Anadolu meselesini halletmiş olarak geleceklerdir. Yunanlılar da Trakya'da yığınak yapabilirler.*

6310 Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, Numero, 3325-297, *Hâmid ve Safvet Beğler Dün Avdet Etdiler*, s. 1.
6311 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.
6312 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 368.

Böylece harekatın merkezi Anadolu'dan Trakya'ya kayabilir. İstanbul'daki Müttefik kuvvetler de Trakya yakasında Yunan kuvvetleriyle Anadolu yakasındaki Türk kuvvetleri arasında kalabilirler.[6313]

Lord Curzon, Paris'deki ve Roma'daki İngiliz büyükelçilere telgraf gönderdi: Anadolu'yu *boşaltmanın mütarekeyi hemen takip edemeyeceği, ancak mütarekenin sona ermesiyle başlayacağı*.[6314]

Curzon, Rumbold'a idare-yi maslahatı gözetici talimat gönderdi: *Barış imzalanır imzalanmaz Majesteleri Hükümetinin kendisiyle sıkı ilişkiler kurmayı hararetle arzu ettiğini* Padişah'a bildiriniz.[6315] Hâlbuki *Majestelerinin Hükümeti*, Vahideddin Hân'ın 25 Mart tarihli münferid sulh teklifini reddetmişti.

8 Nisan 1922. *İstanbul Hükümeti adına Ahmet İzzet Paşa, Müttefiklerin ateşkes teklifine verdiği cevapta, konferansa katılmayı kabul ettiklerini bildirerek Trakya da içinde olmak üzere işgal altındaki yerlerin boşaltılmasını istedi*.[6316]

Londra Müslümanları Birliği, *The Times*in iki gün önce neşrettiği Toynbee mektubuna istinaden İngiliz Hariciye Nezâretine (Foreign Office'ye) şikâyette bulundu. İngiliz Hariciye Nezâreti ise şu cevabı vermiştir: *...resmî tekit alınmadı... İngiliz Hükümeti daima olanca nefretini izhar etmiştir... Buna binaen Foreign Office... takriben Mart 1921'de başlayan Pontos Rumlarının tehcirine dikkat nazarınızı çekmeyi haklı görmektedir...*[6317]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *İtalya Ankara'nın cevabını gayet mutedil buluyor. Fransız gazeteleri makul buldu. Ankara'nın cevabı Londra'ya vasıl oldu*.[6318]

Burhan Cahid (Morkaya) mesul müdürlüğündeki *Karagöz* mecmuası, dikkat çekici bir kapak tanzim etti:

Resim. *Karagöz – Hey bana bak çorbacı iki senedir kontratsız montratsız oturduk ama Paris Sulh Konferansından tahliye kararını aldık, icra memurlarımız da alesta, bunun istinafı, temyizi yok. Tası tarağı çabuk topla karışmam kapı dışarı edilirsin ha!* (Karagöz, 8 Nisan 1338, Numero 1467, s. 1).

6313 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 367.
6314 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 282.
6315 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 296.
6316 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 368.
6317 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.
6318 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 369.

Yakubî Sabataycı Ahmed Emin (Yalman), başmakalesinde mühim bir meseleyi konu edindi. Belirttiğine göre Yunan işgali altında bulunan Aydın şimendifer hattının hissedarı İngiliz Şirketi, son toplantısında, Yunan işgal idaresini "rezalet", "lanet" nitelendirmiş, İzmir'in Türk hinterlandından ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir:

> Dünyada hatır ve gönle bakmaz bir kuvvet var ise o da sermayedir. Sermayenin yagane gayesi menfaatdır. Hissiyatın hiçbir nev'i ile alışverişi yokdur. Bu itibarla Aydın Şimendüferi hissedarlarının yüz yirmi sekizinci nısf-ı sene umumî ictimaında Yunan işgali, Yunan idaresi, Yunan te'diyatı hakkında söylenen sözler en müdellel tahkikat raporlarının, en müheyyic bir propaganda yazılarının hasıl edemiyeceği tarzda bir te'sir husule getirecekdir. Aydın Şimendüferi idaresi sırf menfaatı düşünmekle mükellef bir heyet saffetiyle Yunan idaresiyle münasebetde bulunmuş ve neticede pek acı ve feci tecrübeler toplamışdır. İşadamlarından mürekkeb bir meclisde, her kelimenin ma'nâsını ölçmeğe alışmış adamlar arasında Yunan idaresi hakkında kullanılan rezalet, lanet gibi ağır sözler pek şâyân-ı dikkat bir mahiyeti hâizdir.
>
> İctimaa riyaset eden Lord (Sent de Yoyds)un verdiği izahata göre Yunan idaresinin hasıl etdiği ilk te'sirlerden bir iktisadî hayatı durdurmak olmuşdur. Birkaç gün evvel (Morning Post) gazetesi de bu ciheti, İzmirin dünki bugünki idhalat ve ihracatına aid rakamlar ianesiyle pek beliğ bir suretde isbat etmişdi. Memleketin en mamur ve münbit topraklarından geçen, en işlek bir hat olan Aydın hattı öyle bir hâle gelmişdir ki sermayedarlarına hiçbir menfaat bırakmadıkdan başka, faaliyetinin idaresi için İngiltereden para celbine ihtiyac görülmekdedir. Sonra Yunan idaresinin o kadar fena, müz'ic bir idare olduğunu tahkik etmişdir ki Türkler ve ecnebî tüccarı şöyle dursun bizzat yerli Rumlar bile Yunanlıların bir ân evvel çekilib gitmesine dua etmeğe başlamışlardır. Lord (de Yoyds) Yunan idaresinin ve yerli Rumların işgalinden evvelki nokta-i nazarını şöylece hulasa ediyor: Atinada rical-i hükümet karşılarında İzmir isminde işlek bir liman görmüşler, "Burasını ele geçirmek imkânı var, aman ele geçirelim. Yalnız gümrük varidatı bile ceblerimizi doldurmağa kâfîdir." diye düşünmüşlerdir. Rumlara gelince bunlar Yunan idaresi ne demek olduğunun bundan evvel hiç tadına bakmadıkları içün Yunanlıları sırf hissiyat u hayalat sevkiyle istemişlerdir. Fakat hakikat karşısında bu serablar az zamanda sönüb gitmişdir. Yunanlılar pek acı bir suretde anlamışlardır ki İzmir limanını muhafaza-i askerî nokta-i nazarından kendileri için imkânsız oldukdan başka İzmir (hinterland)ından ayrıldıkdan sonra hiçbir kıymeti hâiz değildir, ölüme mahkumdur. Aydın Şimendüferi hissedarlar heyetinin reisi bu vaziyeti, (Nü York)un (Dublin) Hükümeti tarafından idare edilmesine benzetiyor. Bugün Nü York dünyanın en canlı bir limanıdır. Fakat Nü Yorkda İzmirdeki Rumların mikdarından kat kat fazla İrlandalı meskûn bulunmakdadır. Yunanlıların İzmiri istemeğe ne kadar hakkı varsa İrlanda Hükümeti de Nü Yorka aynı derecede kuvvet ve salahiyetle iddia-yı tasarruf edebilir. Limanın şimdik hâline bakılacak olursa (Dublin)de oturan İrlanda politikacılarının Nü Yorku pek güzel bir lokma addetmelerine imkân yokdur. Fakat bir defa Nü York Amerikadan ayrılarak (Dublin) gibi deniz aşırı bir mahalde müteşekkil bir hükümet tarafından idare edilirse Nü York pek seri' bir ölüm karşısında kalır. Bu koca cesed İrlandaya hiçbir menfaat te'min etmekden başka pek ağır bir yük olur.
>
> İctimada yalnız iktisadî izahat ve sırf kumpanyaya aid meselelerle iktifa edilmemekde, Yunan fecayiinden de bahsolunmakdadır. Aydın şimendüferinin güzergâhında Yunanlılar tarafından yakılan köyler 50, 60 kadar tahmin edilmekde, kasaba şimendüferi güzergâhındaki yakılmış köylerin üç, dört yüzü tecavüz etdiği söylenmekdedir. Ahalinin bir kısmı imha, bir kısmı tehcir edildiği de ilave olunmakdadır. İzmir havalisinden muhtelif mecralarla gelen korkunc haberlere inzımamen Aydın şimendüferi idaresinin de Yunan te'diyatını bu suretle tasdik ve te'yid etmesi Yunanlılar aleyhine pek mühim ve müskit bir vesika teşkil eder.
>
> Fakat asıl şâyân-ı dikkat olan cihet, ahvali yakından tedkik edebilecek bir vaziyetde olan şimendüfer idaresinin istikbalden çok korkması tahliye zamanlarında bu Yunanlıların şimdiye kıyas kabul etmeyecek mikyasda tecavüz ve şekavetlerde bulunacağını tahmin etmesidir. Bu ihtimale karşı koymak içün tahliyenin sıkı bir kontrol altında icrası lüzumunda ısrar olunmakdadır.[6319]

[6319] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Mühim Bir Şehâdet*, s. 1.

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington mühim bir beyanat verdi: *Ticaretin ihyası... bütün bunlar âdil bir sulha mütevakkıfdır*:

> Dersaadet, 6 Nisan (T.H.R.) Ceneral Harington Dersaadete avdetini müteakib vuku bulan mülakatında matbuatın neşriyatına ilave edecek hiçbir sözü olmadığını beyan etmişdir. Mösyö (Puankâre), Mösyö (Şanzer) ve Lord Kurzon arasında hasıl olan itilafın bütün tafsilatı neşredilmişdir. Mezkur vesika icab eden malumatı vermekde tarafeyne karşı muhik ve âdil şerait dermeyan etmek içün üç hariciye nazırının azimkârâne bir say u gayret sarf etdiğini irae etmekdedir.
>
> Ceneral (Harington)un iki şey nazar-ı dikkati celbetmişdir: Bunlardan biri beş gün zarfında fart-ı iştigalden çekinmeyen üç nazırın ibraz etdiği hakikî ve dostane say u ikdam, diğeri askerî müşavirlerin efkâr ve mutalaatı arasında tam bir ittifak mevcud olmasıdır. Marşal Foş ile teşrik-i mesai Ceneral Haringtonda pek parlak hatıra bırakmışdır. Ceneral (Goro), (Veygand) ve (Maryeli) halisane ve samimane bir muhadenet ibraz etmişlerdir. Ceneral Harington aynı zamanda Dersaadetde Müttefikîn cenerallerinin efkâr ve mutalaatının Parisdeki mütehassısîn-i askeriyenin fikr ve mutalaasına tevafuk etdiğini müşahede etdiğinden pek memnundur.
>
> Ceneral Harington netice-i makâl olarak demişdir ki:
>
> "Tenkid etmek kolaydır; fakat kemal-i samimiyetle temennî etdiğim şey bu say u ikdamın boşa gitmemesidir. Ticaretin ihyası, fakr u sefalete nihayet verilmesi, bedbaht mülteciler meselesinin halli, bütün bunlar âdil bir sulha mütevakkıfdır. Dermeyan edilen şeraiti istihfaf ederek reddedecek taraf pek büyük bir mesuliyet deruhde edecekdir."[6320]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesinin haberine göre iç borçlanmaya giden Yunan maliyesi, Müttefiklerin mütareke teklifine TBMM Hükümeti tarafından verilen ılımlı cevabın da etkisiyle, buhran devresine girmiş; TBMM maliyesi Yunan maliyesi karşısında değer kazanmıştır:

> Devletlerin mütareke teklifini ihtiva eden notasına verilen cevabın te'siriyle Yunan ahval-i dahiliyesinin aldığı şâyân-ı dikkat vaziyeti, bilahare verilen mecburî istikraz kararı ile en had şeklini iktisab etmiş bulunmakdadır. Hakikî bir karşıklıkdan ziyade ajans telgraflarının Şimal-i Garbîden getirdikleri iyi veya fena haberlere göre tahvile uğrayan drahminin de bu şerait dahilinde mün'asir olmaması ihtimali mevcud değildi. Nitekim batî sukutlarıyla yüz on kuruş etrafında bir hafta kadar tutunmuş gibi görünen Yunan parası, bundan sonra tedricen kıymetden gaib etmek suretiyle yüz kuruşa kadar tenzil etmişdir. Siyasî barometronun evvelki günkü ânî tenzili drahmiyi doksan altıya, dün de yine bu te'sir ile doksan iki kuruşa sukut etdirmişdir. Sulh hâlinden ziyade daimî bir meyelân-ı tenzil irâe eden drahmi fiatı, şehrimizdeki Rum müessesat-ı ticariyesini bir hayli düşündürmekdedir. Drahmi saat on birde doksan ikiye düşdüğü içün ondan sonra faaliyeti ondan sonra hitama eren banka vesair müessesat-ı sarâfiye muamelatının kesilmesi yüzünden hakikî bir muamele görmemiş, binaenaleyh bu kıymetde takılmış kalmışdır. Fakat bugün bu tenzilin bir mikdar daha artması ihtimalleri çok kuvvetlidir; çünkü bu yüzden vukua geldiği rivayet edilen mühim iflaslar dolayısıyla vaziyetin drahmi içün daha gayr-i müsaid olduğu izahdan müstağnidir. Türk tâli'inin kararmasında kendi kazancları içün ümid-i inkişaf arayanların gördükleri bu cezaya mukabil evvelki gün on altı otuz beşi bulan istikraz-ı dahilî dünkü faaliyetsizliğe rağmen on yedi liraya fırlamışdır.[6321]

[6320] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Ceneral Haringtonun Beyânâtı*, s. 1.
[6321] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Drahmi 92ye Düşdü*, s. 1.

Resim. *Kıymeti günden güne düşen Yunan evrâk-ı nakdiyesinden biri* (Vakit, 8 Nisan 1922, s. 1).

9 Nisan 1922. Ankara matbuatından *Yenigün* gazetesi: *Notamızın Avrupa'daki tesiri olumludur. İngiltere de bağımsız bir Türkiye istiyor*.[6322]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından:

> Biz muhalifler hürüz. Hür düşünüyor, hür yazıyoruz. Karşımızdakiler ise ağır zincirlerle bağlı esirdirler. Lahana yaprakları, önce mütarekenin kabul edilmezliğini yazarken Ankara'nın cevabı üzerine dillerini değiştirdiler. Zorbalar, harp ve darp yolunun çıkmaz yol olduğunu anlamaya başladılar.[6323]

10 Nisan 1922. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan muhtıra kaleme aldı. Buna göre Vahideddin Hân, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine bir ulak göndermişti: *İşgal edilen topraklar Merkezî Hükümet'e teslim edilmelidir aksi takdirde Kemalistlerin nüfuzu fevkalâde çoğalacaktır*.[6324] Ryan: *Padişah, "kurtuluş için Türkiye'nin İngiltere'ye ve yalnız İngiltere'ye bakması gerektiğine kesinlikle inanıyordu." Habercinin söylediğine göre, "Padişah, şahsi durumu için pek kaygılı"ydı*.[6325]

Cenova'daki İngiliz mümessil Gregory, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Cenova Konferansı sürerken Sovyet Rusya mümessili Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, İtalya Hariciye Nâzırı Shanzer'le temas kurmuş, *Türkiye'yi konferansa kabule sıkıştır*mıştır. Shanzer ise *Türkiye'de iki ayrı yönetim bulunduğu; bu ülkenin bir Avrupa devleti olmadığı ve hâlâ savaşta bulunduğu* vechile Çiçerin'e menfi cevab vermiştir.[6326]

İspanyol *La Epoca* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: TBMM Hükümetinin Cenova Konferansına *katılmasını destekleyen ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmekte*dir. *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye'nin konferansa katılmasını şiddetle talep ederken, bu konferansta Sovyetler Birliği'nin nasıl bir rol oynayacağını ortaya koymakta*dır.[6327]

11 Nisan 1922. TBMM Maliye Vekili Hasan (Saka), meclis konuşmasında maliyenin zor durumda olduğunu, nakit sıkıntısı çekildiğini, münbit mıntıkalar Yunan işgaline terk edildiği için vergi gelirlerinin

---

6322 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 371.

6323 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 371.

6324 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 162-163. "İzmir Sultan ordusuna teslim edilmelidir." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178.

6325 FO, 406/49, s. 273-274. No. 95/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 298.

6326 FO/7861/E 3944; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

6327 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

azaldığını ve fakat ordu masraflarının ise arttığını, Fransa'dan İngiltere'den ve İtalya'dan dış borç alınamadığını ve dahi Sovyet Rusya yardımlarının yetersiz kaldığını binaenaleyh vergilere zam yapılması gerektiğini Yunan emsalini örnek göstererek beyan etti:

Müdafaai Milliye bütçesi bütçemizin yüzde seksenini teşkil eder. (..)

1337 bütçesinin hakiki masrafı 40 milyon lira ise 1338 de bu behemhal 70 milyonu geçecektir. (..)

Sene ibtidasından itibaren tahakkuk eden ve defaten tahsili icabeden varidat; heyeti celilenin de malumu olduğu üzere, aşar hariç olmak üzere; Emlâk, ağnam, temettü vergilerinden ibarettir. Bu vergilerin sinini sabikaya nazaran yekûn mikdarı 8 milyon liradır. Bu 8 milyon liranın 5 milyon lirasını ayırıp Müdafaai Milliye emrine verdikten sonra devletin aşar ve gümrüklerden maada, hidematı umumiyesine karşı, senenin geri kalan 6 ayında, başka bir varidat yoktur ve bu 8 milyondur. (..)

Bu kanunun [*Harp kazançları vergisinin*] mevkii tatbika vazından itibaren her tarafa lâzım gelen tebliğat yapılmıştı. Badettebiliğ biz taşraların, vilayetlerin, livaların, gayri kabili tahammül itirazı ve serzeneşlerine maruz kaldık. Diyorlar ki: 1337'den bilhassa memurin maaşatı hususunda -ki bu heyeti celilenizce malumdur- ne kadar tedahül vardır, bunu bilirsiniz. Şimdi de bütün varidatımızı elimizden alıyorsunuz. Aşar zamanına kadar da başka varidat yoktur. Bir sene tedahül ile hizmet etmenin de imkânı ve ihtimali mevcut değildir.

Binaenaleyh biz hiç bir mesuliyet deruhde edemeyiz diye her taraftan feryat yağmaya başlamıştır. Bu vaziyet karşısında ağnamdan maada, Emlâk ve temettü ve arazi vergilerinden her livanın kendi vergilerini mahalline terk etmek mecburiyyeti hâsıl olmuştur. Elde bir ağnam vergisi kaldı; şunu da arz edeyim ki; bu verginin de 1337 senesine nispetle mikdarı tahakkuku noksandır. Bunu esbabı asliyesinden biri de; geçen seneden beri elimizden münbit ve zengin bir kaç livanın maalesef zayi olmasıdır. Bilhassa ağnam varidatının geçen seneye nispetle yüzde 25 noksan olması, bu sahaların elimizden çıkmasına münbaisdir.

Derecei sâniyede; geçen sene tekâlifi milliye şeklinde tatbik ettiğimiz ayniyat vergilerinin icra ettiği tesiratı iktisadiyedir. Binaenaleyh senenin 6 ayı zarfında, arz ettiğim vergilerden maada -ki yekûnu 8 milyona baliğ olur diyorum- Devletin elinde kabili cibayet başka varidat yoktur. Biz bu varidatla, geçen seneye nispetle iki misli olan ordu masarifatını idare etmek ve aynı zamanda mühim bir kısmını teçhizat ve mühimmata tahsis etmek vesair masarifi mübreme ve tehiri gayri kabil olan ve yeni masarifi umumiyei devleti ifa etmek zaruretinde kalıyoruz.

Halbuki bu seneden itibaren ordu, masarifini tamamen peşin para ile yapmak mecburiyetindedir. Bulunduğu sahada ne yaparsa peşin para virecektir. Erzak alınacak peşin para ile, ağnam alınacak peşin para ile. Bundan dolayı yalnız garp cephesinin iaşe tahsisatı bir milyon iki yüz bin liradır. Ayda tasarruf maksadile maaşatda heyeti celileniz hayli tenkihat yaptı ve samimi olarak arz edeyim ki ordu bundan epice mütazarrır oldu. Maaşlarını bu hale koyduktan sonra bir de maaş vermemek daha başka tesiratı dai olmak ihtimali vardır. Mart maaşını yolladık. Nisanı da yollamak mecburiyyetindeyiz. Yalnız garp cephesine şehri 400 bin lira maaş vermek mecburiyyetindeyiz. Haddi asgari 4 006 450 lira.

Binaenaleyh garp cephesi ayda bizden bir milyon 700 bin lira alıyor ve yalnız garp cephesinin diğer aksamında olan diğer kıtaat teşkilat merkezi ve sairesi ve yalnız ordu için iaşe ve maaş laakal iki milyon lira istiyor. Ordunun masrafları yalnız bundan ibaret değildir. Mevsim, mevsimi ihzarattır. Elbisesi de, teçhizatı da ve sairesi de hep bu zamanda yapılacaktır ve bu babta Müdafaai Milliye Vekâleti musırdır. Halbuki elimizdeki paranın yekûnu varidatı saireyi mahalline bıraktıktan sonra 3,5 milyon lira ağnam varidatı, Gümrüklerden de 1,5 milyon lira alırsak 5 milyon lira. Yalnız 6 ay zarfında yani aşara kavuşuncaya kadar isterim. 12 milyon lira Jandarma, ki ordu kadar ehemmiyeti haiz ve asayişi memlekete alâkadar. Sonra devairi merkeziye ki 13 aydan beri kendilerine bir maaş verdik.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) – Sekiz aydan beri maaş alamayanlar var.

HASAN BEY (Devamla) – Hepinizin gözü önünde cereyan ediyor. Velhasıl vaziyyeti maliye sırf geçen seneye nispetle masarifi hakikiyenin mütezayit olmasına mükabil varidat da ehemmiyetli tenakus husule gelmesi

ve bunun yerine konacak başka varidatın henüz ele geçmemesi, henüz başka bir menabiin elde bulunmamasından dolayı müşkil bir vaziyete düşüyoruz. Ordu da iaşesini ve masarifini ve maaşını muntazaman ve peşin olarak istemektedir. Başkumandan Paşa Hazretlerinden gelen bir telgrafta diyorki - cebimdedir- daima Harp encümeninde müzakere ettiğimiz ve karar verdiğimiz hep mesaili maliyeye aittir. Ordumuz pek hassastır. İhtiyacatının tatmin edilmemesi büyük inikâslar yapıyor ve bu, kumandanların nazarı dikkatini celbediyor. Behemhal bu gibi inikâslara sebebiyet vermemek için bütün gece toplanıyoruz. Neticei karar: Para, kasa, maliye.

Efendiler, bendeniz bütün vaziyeti maliyeyi müteaddit defalar bütün çıplaklığı ve uryanlığı ile arz ediyorum. Yalnız şimdi arzetmedim, müteaddit defalar arzetmiştim. Mezun olarak burada bulunmayan arkadaşlarımın belki hatırında yoktur. Fakat burada olan arkadaşlarıma en ziyade acı bir lisanla söylenmesi nasıl kabilse öyle söyledim. Bizim yekûnu varidatımız "35" milyon lira. Fakat bunun maddi askari 5 milyon lirası gayri kabili tahsildir. 30 milyon liranın iki mislinin eylülden sonra tahsili imkânı melhuzdur. Çünki 15 milyon lirasını âşar teşkil eder. Gümrüklerin en ziyade faal olduğu, eshabı zürrain arazi vergisini en ziyade tediyeye muktedir olduğu zaman hep Ağustosdan sonra başlar.

Çünki memleketimiz ziraat memleketi. Bütün hayatı ziraiyyesi, haytı iktisadiyesi, ticariyesi, sınaiyesi, maliyesi hep o hayatı ziraiyesi üzerine kurulmuş olduğu için tüccarın faaliyyeti de, gümrüklerin faaliyetleri de hep zürraın zahiresinin para etmiye başladığı devirden başlar. Bu memleketin öteden beri derdi bu. Nisanın birici kısmı daima kısırdır. Pek kuru bir zamanda ağnam çaresaz oluyor. Diğer vergiler heman gayri kabili tahsil. Onlar da ikinci 6 ayda başlar. Halbuki bu kış zamanında başlar. En ziyade masrafın yapılması lâzım gelen devirdi kuruluk ve atalet zamanıdır. Sebebi, bütün hayatımız çiftçinin mesaisi üzerine kurulmuştur. Bundan neşet ediyor. Başka hiçbir sebep yoktur.

Temenni ederim ki şu vaziyet karşısında, bahusus mütareke teklifinin ve sairesinin şu zamanında her türlü ihtiyacatı emniyetle karşılayacak bir vaziyyette bulunmak lâzım. Bunun için muhtaç olduğumuz mebaliği müsait şerait altında memaliki ecnebiyeden istikraz suretile tedarik etmek kolay ve en ziyade kabili tatbik çaredir. Müteaddit defalar arzettim, ki hariçten istikraz hususunda Hükümet elinden gelen her türlü teşebbüsatta bulundu. En ziyade bu nevi teşebbüsatın semeredar olması lâzım gelen memleket, ki Fransa'dır. Orada bendenizin selefim olan faal bir zat bulunuyor.

Bilhassa bu işle müteveggildir ve buna salâhiyetdardır. En nihayet artık o da kati ümit etmiştir. Bendenize yazdığı en son hususi mektubunda ve bu sefer Kemal Beyefendi ile mülâkat ederek bendenize yolladığı haberle de Fransa'da şeraiti hazıra tahtında bir muamelei maliye yapmanın ve temin etmenin imkânı olmadığını bildiriyor. Ferit Beyin meşrebi hepimizce malum. Bıkmaz, usanmaz, nevmidi getirmez, daima tâciz eder, daima çalışır bir tabiatte olduğu halde o bile yavaş yavaş bu ümidi kaybetmiştir. Bendenize yazdığı mektupta diyorki (Perin) bankasile vaktile bir istikraz yapılmış.

Bendeniz meselenin istihsali için lâzım gelen teşebbüsatta bulundum. Boş çıktı. Banka bize bakiyeyi vermek değil mütebaki kalanları koparmak için metalibatta bulunuyor. Fransa Hükümeti harbi umumi içerisinde çıkarttığı istikraz tahvilatını (de fanini istunatal) unvanı altında çıkardığı tahvilatı Paris borsalarında sürmek için çalışıyor ve muvaffak olamıyor. Fransız hükümeti bunu satmak için müessesatı maliyeye müracaat ediyor, muvaffak olamıyor. Paris belediyesi, ki senevi (20) milyonluk bütçesi vardır. Muhtaç olduğu mebaliği temin için Amerika'dan istikraz etmiş olduğu mebaliği, yüzde kaç kuruş alıyor bilmem, ihtimalki 85-90'a satıyor. Yani Paris belediyesi dahi %10 faizle Amerika'dan para istikraz etmek mecburiyetinde kalıyor.

İtalya'dan bir şey ümit etmek ihtimali yok. Zaten sermayece fakir bir memleket. İngiltere'nin ise, bize bu şerait altında para vereceğini akla getirmek, zannediyorum, safderunluktan başka bir şey olmaz.

Şarkta ki teşebbüsatımıza gelince, bizim müessesatı siyasiyemizin temel taşı olan ve münasebetimiz gayet uhuvvetkârane ve samimi olmak itibarile bütün ihtiyacatımıza vakıfdırlar ve onlara karşı teşebbüslerimiz daha samimi ve daha kat'idir. Bendenize gelen kanaate göre onların vaziyeti maliyeleri, iktisadiyeleri böyle bizim arzu ettiğimiz kadar muavenette bulunmaya müsait olmadığını ifham etmektedir. Şimdiye kadar bize hiç yok dimemişlerdir ve çok muavenetlerini gördük. Para hususunda henüz bir ahde müsnenit olan mikdarda muavenetlerini tahsil edemedik. Bunlar vaitlerinde gayet kuvvetlidirler.

Fakat hepisi şimdiye kadar vait sahasından daha ileri geçmemiştir. Bu sahada ne müddet daha kalacağını da kesdirmek ihtimali yoktur. Hariçle âcilen muhtaç olduğumuz, âşar zamanına kadar masarifi umumiyeyi durdurmak için ordunun bilhassa âşar masarifini peşin para ile tedarik etmek mecburiyetinde bulunmaklığımıza binaen, para bulundurmak hususunu temin için muhtaç olduğumuz parayı hariçten bulamayınca, iş yine memlekete kaldı diyerek memleketten aramak mecburiyyeti karşısındayız. Yani efendiler; daha açıkcası heyeti umumiyyenin muhtelif vesait ile istifade etmek istediği ve heyeti umumiyyesinin daima tekrar ettiği bir kanaat var, ki yani hayatını kurtarmak için millet gömleğini dahi satıp vermeye razidir. (Gömlekte yok sadaları). Esirkemiyecektir. Bendeniz bu anın hulul ettiğine kaniim.

OSMAN BEY (Kayseri) – Bunun da bir haddi vardır.

HASAN BEY (Devamla) – Haddi, maddi yoktur. Tasarruf hususundaki noktai nazarımı arz ettim. Bendeniz zannediyorum, ki ferden ferda umuru maliye ile alâkadar olan arkadaşlarım, hangi taraftan beş para olsun temin edebilmek için çalışıyor. Bendeniz de elimden geldiği kadar yapıyorum ve Heyeti Âliyeniz'i zannederim, âcizane sarfettiğim gayretin farkındadır. (Doğru sadaları.) Yani vaziyetimi ve tarzı hareketimi izah için kendi halimi tespit edecek kelime ile ifade etmek istiyorum ve en ziyade teşkilâtı göze batan Müdafaai Milliyedir. Müdafaai Milliyeyi de temin edebilmek için harp encümenine iştirak eden arkadaşlarımın şehadetine müracaat ederim. Kendileri de buradadırlar. Kendileri söylesinler. Fakat zannediyorum ki, belki bir çok söylediklerimin tesiri olacak. Artık masariftan ya kabili tasarruf bir cihet kalmamıştır, ki doğrusu da budur, veyahut sözlerim bir tesir yapmamıştır. Ben elimden geldiği kadar tasarrufu temin için gerek masraftan ve gerek hak olan muamelâttan ve hak olan şeyleri arz ettiğim cihetlerde elimizden gelen her şeyi yapıyorum ve samimi olarak arz ediyorum. Heyeti Vekile arkadaşlarımın bu hususta gösterdikleri fikri iştirak ve mesaiye karşı müteşekkirim. Hepsi de benim gibi fikri tasarrufla mütehassistirler ve böylece de hareket ediyorum onlardan hiç şikâyetim yoktur. Yalnız dert büyük, yama küçük. Tabiri marufiyle işin peşin para ile görülmesi, bilhassa ordu ihtiyacatının peşin para ile temin edilmesi mecburiyeti vaziyeti maliyemizi daha ziyade fena bir hale koymuştur. Harp encümeniyle bir çok müzakereden sonra şimdiye kadar ordu iaşesine sarfetmediğimiz ağnam tahsilâtının sarfına başladık. Bunun hepsini dahi sarfetsek varidat aylarımıza bununla idare ederek kavuşmanın imkân ve ihtimali yoktur. Yani fark büyük olduğu için, yani yalnız teşkilâtta, devairden tasarruf ile hali hazırdaki varidat, ki günden güne azalmaktadır, masarifi de o seviyeye indirmenin imkân ve ihtimali yoktur. Bidayetten beri ve hatta bendenizin vekalete geldiğim zamandanberi tedabiri teşebbüsiye olmak üzere bir çok levayihi kanuniyeyi Heyeti Celilenizie takdim etmiştim. Bir kısmı bendeniz zamanında olmak ve bir kısmı da bendenizden evvel Heyeti Celilenize takdim edilmiş olmak itibariyle ondan fazla levayihi kanuniye mevcuttur. Bunların kimisi Muvazenci Maliye Encümeninde, kimisi ruznamdedir.

BİR MEBUS – Evvelâ olmuyordu da şimdi neden fazla oluyor? Devairi sairede kadro fazlalığı mı vardır?

HASAN BEY (Devamla) – Efendim, arz ettiğim devairi sairede fazlalık yoktur. Fakat 1337'ye nispetle masarifin böyle %40 -haddi asgari %40 diyorum- tezayüdünü icap ettiren esbap, ordunun geçen seneye nisbetle bir buçuk misli fazla olmasıdır. Hâlâ asker toplanıyor. Beni mazur görünüz ve ben bilmiyorum ki söyleyeyim. Teşkilât yapılıyor, Erkânı Harbiye lüzum gösteriyor. Çünkü karşımızdaki düşman da hazırlanıyor ve hepiniz işittiniz ki mütareke teklifine rağmen, Yunan 1,5 milyar drahmi istikrazı dahiliye teşebbüs etmiştir ve bu mesele de olacaktır efendiler. Çünkü İngilizler Yunanlılara açıktan açığa kendi piyasalarında, Londra piyasalarında istikraz yapmaya devam etmektedir. Efkârı umumiyeyi kendilerinin aleyhine çevirmemek için bu hileye sapmıştır. Bu istikrazı dahiliyeye İngilizler, gizli olarak vesaiti hususiye ile yardım edeceklerdir. Müdafaai Milliyeye gelen telgrafı biliyorsunuz. Yunan istikrazı dahiliyi temin için memlekette ne kadar kâğıt çıkarmışsa damgalayacaktır. Her halde istediği paranın bir iki misli çıkarmıştır. Hepisini meydanı tedavülde para olmaktan çıkarmıştır ve razı olmuştur. Meydanı tedavülde bulunan Yunan kâğıtları getirilip Hükümete mühürletilmedikçe para değildir, diyor. Bundan maksadı da bütün çıkarttığı paranın nısfını istikrazı dahili olmak üzere almaktır. Bakınız düşman istikrazı dahilisini temin için kendi memleketine karşı ne gibi tedabiri cebriyeye teşebbüs etmiştir. Nısıf parayı tebeasının elinde bulunan nısıf parayı almak için bütün serveti, yani bütün nakit halindeki paranın nısfı imzası olmazsa muteber değildir. Taki herkes bunu getirsin ve nısfını tabii

imzaladıktan sonra sahibine verecektir ve nısfını kendisi alacaktır. Emin olunuz ki efendiler, Yunan milleti gayet idealisttir. Bunu zulüm şeklinde de olsa kemali memnuniyetle kabul edecektir ve yapacaktır.[6328]

Bayezid mebusu Şevket Beyin Maliye Vekili Hasan'a (Saka) sorduğu sualden öğreniyoruz ki Avrupa ülkelerinden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla meclis namına külliyetli mikdarda nakdî bağışlar yapılmaktadır ve bu para transferleri, Maliye Vekâleti denetimine tabiî değildir:

ŞEVKET BEY (Bayezit) - Efendim; evvela İtalya tarikiyle Antalya'ya Hilâliahmer namına 300 000 lira para gelmiş. Bu paradan haberiniz var mı? Bu paralar nereye gitmiş? (..)

HASAN BEY (Devamla) - Ben Hilaliahmer namına hangi bankadan kaç para yolandığını bilmem. Hilaliahmer namına gelen paralar maliyenin elinden geçmez. Çünkü bu bir müessesei hayriyedir. Hatta buna ait olan paralar mukavelâtı düveliyeye nazaran bunlar, bir müessesedir. Başka memleketlerde teberrü olur, teberrüattan toplanılan hâsılat ile kendilerine mevdu olan hususta -ki acezeye, yaralılara vesaire muavenettir sarfederler. Gelen palara Hilaliahmer namına gelmişse onlarındır.

ŞEVKET BEY (Bayezit) - Meclis namına gelmiş.

HASAN BEY (Devamla) - Onlardan malumatım yoktur.[6329]

Ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), Hilâl-i Ahmer mensubuydu ve İngiliz Sömürgesi Hindistan'dan gönderilen nukudu, Hilâl-i Ahmer aracılığıyla 1920'den beridir TBMM Hükümetine aktarıyordu:

Ayrıca Ankara'nın yardım gördüğü bir başka aracı, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay Derneği) idi. Mütareke sırasında Kızılay, daha önceleri İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı doktorlar tarafından yönetildi. 1920'de İngilizler, Hindistan Halifelik Delegasyonu'nun getirdiği paranın, Kuvay-ı Milliyeciler'e Kızılay Derneği aracılığıyla aktarıldığından şüphelenmişti. Amiral de Robeck, Lord Curzon'a "Hindistan'daki ve Türkiye'deki Pan İslâmcılar, Türk Kızılay Derneği aracılığıyla şimdi açıkça ilişki içindeler" diye yazmıştı. Gerçekten de para, Kızılay mensubu Dr. Nihad Reşad'a (Belger) verilmişti ve o da bu parayı Ankara'ya aktarmıştı.[6330]

12 Nisan 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *İngiliz Hükûmeti "uluslararası hukuka göre tarafsız bir ülkenin savaşan devletlere askeri amaçlarla kullanılması amacıyla borç veremeyeceğini"* açıkladı:

Bundan böyle İngiliz Hükûmeti süreçten kendisini tamamen soyutlayarak Londra piyasasından kredi temini noktasında yetki ya da yaptırım gücüne sahip olmadığını ileri sürdü. Dahası 1918 Şubat ayındaki anlaşma uyarınca, savaş sırasında verilen borçlar ödeninceye kadar, İngiliz Hükûmeti tarafından Yunan Hükûmeti'ne yeni dış borç verilmeyeceği vurgulandı. Böylece İngiliz Hükûmeti'nin, mevzuattaki açıktan yararlanarak Yunanistan'ın Londra'da özel sektörden kredi temin edebilmesi için açtığı yol da kapandı.[6331]

13 Nisan 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Pontus olayları; konferansın sürekli ertelenmesi ve Yunan Maliye Bakanının, halkı, hükümete borç para vermeye zorlayarak malî durumu bir dereceye kadar iyileştirmesi, Yunan yönetimini daha inatçı bir tutum izlemeye* sevketmiş; *Yunan kamuoyundan çekinmeye başlayan Atina yönetimi, Anadolu'yu boşaltmak görüşünden* vazgeçmiştir.[6332]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. İstanbul ve Ankara hükümetleri birbirine

6328 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 198-203.
6329 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 203.
6330 *Dr. Nihat Reşat Belger Dosyası*, İstanbul Üniversitesi, Deontoloji Bölümü, Tıp Tarihi Kurumu, Cerrahpaşa Hastanesi; Aktaran: Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 205.
6331 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.
6332 FO/7881/E 3963; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 255.

fevkalâde düşmandır ve ikisi de birbirinden beterdir. Mustafa Kemal'in iki yüzlü siyaseti, ne yapıldığı belli olmayan karma karışık bir manzara görünümü arz etmektedir. Kemalist yönetim, Erzurum maadin imtiyazını Fransa'ya vermiştir:

Ankara 13/Nisan/1922

Muhterem Safarov yoldaş
Bin türlü şüphe ve tereddütlerle geçen uzun ve üzüntülü bir yolculuktan sonra işte nihayet Ankara'ya geldim. Hele Samsun'a gelinceye kadar bilmem kaç defa çocuk doğurmuştum. Bereket versin ki vaziyet benim ince ve uzun düşündüğüm gibi değilmiş. Benim Anadolu topraklarında ayak basmaya başladığım günler tam bir Şark-i karib konferansının çağırıldığını ve binaenaleyh bu yüzden İstanbul ile Anadolu'nun tamamen yekdiğerine düşman bir vaziyet alarak Kemalistlerin -ekseriyetle vaki olduğu gibi- yine Sovyet Rusya'ya iltifat ve muhabbetini ziyadeleştirdiği Rus misafirlerini sevinçle karşıladığı bir zamana tesadüf ettiğinden ne ise siyasi bir dolaba takılmadan Ankara'yı buldum. Gerçi büyük bir muvaffakiyet ise de ya endişe içinde geçen günlerin seyyiesi ve yahut da tamam bir ay devam eden ağır bir seyahat neticesi olarak nihayet hastalandım. Ve bugün cidden hastayım. Eğer benimle beraber gelen kurye yarın hareket etmemiş olsaydı cidden beni pek üzen şu satırları bir başka güne talik edecek ve belki daha etraflı bir halde karalayacaktım. Görüyorum ki buna imkân yok. Bunun için peşinen şunu arz edeyim ki mektubum muhtasar ve gayri muntazam olduğundan dolayı bana darılma. Şimdi gelelim buradaki vaziyete:
İstanbul ile Anadolu arasındaki gerginlik elân devam ediyor. İzzet Paşa kabinesi Anadolu yârânı tarafından olmadık hakaret ve kepazeliklere maruz kalıyor. Doğrusu ya Kemalistler bu meselede bir dereceye kadar haklı da bulunuyorlar çünkü bu namussuz herifler her neye mâl olursa olsun yalnız İngiltere'nin hesabına çalışmaktan ve onun teklif ettiği şerait-i sulhiyeden adeta memnun olarak onun kucağına atlamaktan başka bir hüner gösteremiyorlar. Gerçi Anadolu yârânının da temiz ve sağlam bir meslekleri yoksa da herhalde bunlar gibi değil (Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi) derlermiş. Ne ise bir de şimdi İstanbul'dakilere bakılınca bunlara nispeten iyi diyeceğiz. Hakikatte her ikisi de aynı mektep talebesi ya! Ne ise geç...
Şimdi buraya muvasalatımda beni en ziyade memnun eden bir şey var o da buradaki fırkanın yeniden faaliyete geçmiş olmasıdır. Mahpushaneden birer ikişer canını kurtaran yoldaşlar yine Ankara'ya toplanmış işe başlamak çarelerini ararlarmışlar. Tam bu sırada yoldaş Golman'ın da yardımıyla nihayet firkayı yeniden ihya ve bir de "Yeni Hayat" adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlar. Ben geldikten sonra iki adet de beyanname neşrettiler. Doğrusu biraz gayret edilirse bu herifler çalışmaktan kaçanlara benzemiyorlar. Fakat malum ya her şey meydanda bir az yardım ve himayeye muhtaçtır. Bu diriğ edilmezse çocuk büyür ve nihayet yürür. Bu adamlar üç dört güne kadar "Emek'i de yevmi olarak çıkarmaya başlayacaklar. Gerek Golman gerekse ben tabii şu güzel fırsattan bi'l-istifade fırkayı mümkün olduğu kadar işçi ve çiftçi kitleleri arasında derinleştirerek bir mevcudiyet gösterebilmeleri için elimizden geldiği kadar uğraşıyoruz. Muvaffak olursak elbette bahtiyarlıktır. Fakat asıl bizi düşündüren şey şu sırada Anadolu hükûmetinin her nedense Komünistlere karşı bir az müsamahakâr olmasıdır. İhtimâl ki bunda yine (Kemal'in) bir oyunu olabilir. Yani bu arkadaşlar yeniden meydana çıkmalarına mümanaat göstermeyen Kemal'in şu ihsanı, ya hükûmetinin Sovyet Rusya'ca halli lâzım gelen bazı müşkili olduğundansa ki bu en ziyade yardımdan ibarettir ve yahut da hükûmetin artık bunlardan korkusu olmayacak kadar kuvvetli bulunmasından başkaca buna hiçbir mana verilemez. Fakat birincisini ikinciye daha ziyade takaddüm ettiği velev ikinci şekilde olsa bile hileye karşı daima hile ile mukabele etmekten başka bir çare olmadığından biz de şimdi şöyle düşünüyoruz mesela ben diyorum ki bir taraftan Komünistlerin meydana çıkmasına mümanaat etmeyen ve bu suretle Sovyet Rusya siyasetine temayül ettiğini gösteren Kemal hükûmeti diğer taraftan da ecnebilerle birçok samimi münasebât teatisinden Fransızları ta ciğergâhına sokarak en zengin servet menbalarını onlara vermekten asla çekinmiyor. Bu mesele yalnız Kilikya ve havalisine inhisar eden bir şey değil. Mesela Erzurum'daki madenleri de Fransızlara verdiler. Fransızların bilhassa buralarda böyle ticaret namı altında bugün belki bir faaliyet-i siyasiyeye başlamaları elbette bizim için cay-ı teemmül bir tehlikedir. Artık şu mütalaadan sonra Kemal'e itimat imkânı olmadığından arapsaçı gibi karmakarışık bir siyasete malik olan ve ne yaptığını kimse bilmeyen bu herifin mahiyetini meydana koymak için bence şöyle bir şeye teşebbüs etmek lâzımdır:
Bir Şark-i karib konferansı çağırmak:

Acaba bu konferanstan ne netice hasıl olabilir? Bir kere üçlerin Şark-ı karibi taksim konferansından sonra doğrudan doğruya bunlar aleyhine ve mağluplar lehine olacak konferansı herhalde Rusya'nın Şark-ı karib siyasetinde büyük bir rol oynar. Saniyen orada yapılacak propagandalarla Kemal'in çar-na-çar onlardan uzak bulunmasını intaç eder.. Salisen Kemal Antantalarla anlaşmak istese bile bu defa onlar Kemal'e bir türlü itimat edemezler. Halkın ekseriyeti Antanta aleyhtarı olurlar. Ve en ziyade bu konferans Kemal'in maskesini düşürerek mahiyetini ortaya kor ki Kemal iki yüzlü siyasetine artık ister istemez nihayet vererek iki karargâhtan birine iltihak mecburiyetinde kalır ve biz hiçbir zaman ümit etmeyiz ki Kemal ekseriyetin temayül ettiği Şark siyasetinden ayrılarak yalnız başına Garba teveccüh etsin bu gayrı mümkündür. O halde burada hem fırka kuvvetleniyor hem de Türkiye kazanılıyor hem de faaliyet sahamız Arabistan'ın her cihetine teşmil olunuyor. Eğer münasip görülüyorsa bu konferans Batum'da olmalı ve Türkiye, Suriye, Filistin hükûmetleri resmen bu konferansa çağırılmalıdırlar. Kemal ister istemez bu konferansa murahhaslarını gönderecek ve maksad-ı aslî kendiliğinden hasıl olacaktır. Tabii bu Bakû konferansına hiçbir zaman benzemez çünkü bunu bugünkü vaziyet-i siyasiye talep ediyor.. Eğer bu konferans bir hüsn-i netice verirse o zaman biz burada yalnız birkaç kişiden mürekkep bir fırka değil Rusya'daki bütün tecrübeli yoldaşlarımızı da buraya çağırır kuvvetli ve metin bir teşkilât vücuda getirdiğimiz gibi belki de bütün Türkiye, Arabistan, Suriye, Filistin ve hatta Mısır'a kadar daire-i faaliyeti teşmîl eden Üçüncü Enternasyonal'in bir bürosu olur ki işte ancak o zaman Türk (kurnazları) istedikleri gibi at oynatamazlar.

Yoldaş Golman daha iki arkadaşla bazı iktisadi tetkikât için yarın Adana'ya hareket edi- yor. Bütün işleri benim sırtıma yükletti bu yükün altından kalkacağımı ümit ediyorum. Be-an şart ki:

1. Yoldaş Golman'ın bi't-tanzim size gönderdiği Ankara teşkilâtına ait müstacel ve muvakkat bütçenin bir an evvel tasdikiyle irsali.
2. Beni sefaret tamamıyla kendine mâl ediyor bittabi (iki karpuz bir koltuğa sığmayacak) iki işten hangisiyle meşgul olacağımın işarı.

İşte şu iki ricam kabul edildikten sonra cephemi ona göre tayin edecek vazifeye canla başla girişeceğimi arz ve iblağ eylerim. Baki birliğe, Safarov ve Elhamidov yoldaşlara Komünist selamlar.

13 Nisan 1922

Hüseyin Hüsnü[6333]

14 Nisan 1922. Maliye eski nâzırı, İttihadçı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *Canbolad'dan mektup aldım.* [..] *Mustafa Kemâl'in kendisi niyâbet-i hükûmete geçmek için en küçük bir şehzâdeyi padişâh yapıp tahsîline i'tinâ etmek fikrinde bulunduğunu yazıyor*.[6334] Hakikaten, Mustafa Kemal, bu tarihten 7 ay sonra 18 Kasım'da, meclis gizli celsesinde şu cümleyi sarf edecektir: *Bu ailenin, içinde bizim aradığımız evsafı bulmak bugün için biraz müşküldür. Belki gençleri sureti mahsusada yetiştirildikten sonra evsaf ve sıfatı lâzımeyi haiz insanlara tesadüf edilebilir*.[6335] 17 Kasım'da İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacak Padişah Vahideddin'in, mezkûr *en küçük bir şehzade* yetiştirme projesine uygun 10 yaşındaki küçük oğlu Ertuğrul'u, Hanedan mensublarına emanet etmeyip de yanında götürmesi dikkat çekicidir.[6336] Örneğin Selânik'teki Venizeloscu ihtilâl hükümeti, Müttefiklerin yardımıyla Haziran 1917'de ıskat ettiği Kral Konstantin'in yerine 23 yaşındaki oğlu Alexander tahta iclas etmişlerdi. Monarşi karşıtı cumhuriyetci Venizeloscular, genç bir prensi kral yaparak daha etkin nüfuz kuracaklarını düşünüyorlardı.[6337]

6333 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 267-269 (Osmanlıca); Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6334 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. IV, s. 358.

6335 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1051.

6336 Vahideddin Hân'ın maiyetindeki kişileri şunlardır: Başmabeynci Ömer Yaver Paşa, Hadaka Kumandanı Kaymakam Zeki Beğ, Esvabcıbaşı Küçük İbrahim Beğ, Başberber Mahmut Beğ, Seccadecibaşı İbrahim Beğ, Musahib-i sânî Mazhar Ağa, Musahib-i sâlis Hayreddin Ağa, Sertabib Reşad Paşa. Ertuğrul'dan başka hanedan mensubu yoktur: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1043.

6337 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 89.

15 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

> Fransız Fevkalâde Komiseri bana bildirdi ki Fransa'nın Adana'daki başkonsolosundan gelen raporlar, milliyetçi ordunun savaşa devam etmek hususunda isteksiz olduğunu gösteriyor.
>
> Ankara'nın mütareke teklifine verdiği son cevap, ılımlıların müfritlere karşı kazandığı bir zafer olarak görülüyor. Ankara'nın cevabı TBMM tarafından tasdik edildiği sırada Mustafa Kemal Konya'da değildi.
>
> Fransız Fevkalâde Komiseri, bugün teslim edilen Fevkalâde Komiserlik notasında yer alan teklifleri milliyetçilerin kabul edeceğini düşünmüyor ve fakat bunların hiçbirinin çözülemez bir grup olmayacağını da düşünüyor.[6338]

İtilâf Devletlerinin fevkalâde komiserleri TBMM İstanbul mümessili Hamid'e (Hasancan) *Anadolu'nun derhal tahliye edilemeyeceğine dair nota* verdiler[6339]:

> Ankara Büyük Millet Meclisi Hariciye Nâzırı Yusuf Kemal Beğefendi Hazretlerine
>
> Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri Ankara Hükümetinin Şarkda sulh te'sis etmek üzere Düvel-i Müttefika tarafından tanzim edilen teklifat-ı sulhiyeye îtâ etdiği 5 Nisan 1922 tarihli cevabı ittihaz etdiklerini iş'âr etmekle kesb-i şeref ederler. Ankara Hükümetinin mütareke hakkında esas itibariyle vukubulan muvafakatini ve keza arazi-i meşgulenin tahliyesi ve teslimi şeraitinin ve tekalif-i sulhiyeyi tedkike mübaşeret etmek üzere murahhaslarının ta'yin olunacak bir şehre i'zamı hususunun kabulünü sened-i ittihaz etmekle bahtiyardırlar. Ma'haza Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin mütareke akdini ta'lik etdiği Anadolunun derhal tahliyesi keyfiyetini kabul edebileceklerini zannetmezler. Filhakika Yunan Hükümeti müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina edebilir. Kabulü halinde lede'l-iktiza tekrar harbe başlamak üzere kıtaat-ı askeriyesini Trakyaya nakletmesine bilfiil mâni' olmak imkânsız olur. Fakat Ankara Hükümetinin taleblerini mümkün olduğu kadar büyük bir mikyasda tatmin etmek arzu eden Hükûmat-ı Müttefika bu tahliyenin tarihini ileri almağa mütemayildir. Şerait-i sulhiyenin heyet-i mecmuasının kabulünü müteakib ve nukat-ı hususiyenin münakaşası hakkı mahfuz kalmak şartile (kaydile) işbu tahliyeye şurû' olunabilir. Bundan başka Hükûmat-ı Mezkûre Ankara Hükümetinin cevabında dermeyan etdiği vechile mütareke müddetini tadil etmek lâzım olduğu fikrindedirler. Çünki işbu ta'lik-i muhasamat iki muharib tarafından mukaddemat-ı sulhiye kabul edilinceye kadar kendi kendine kâbil-i tecdiddir. Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin taleb-i esasiyesini mühim bir mikyasda tatmin etmek fikrinde olduklarından hükümet-i mezkurenin bâlâda muharrer şerait-i dairesinde ta'lik-i muhasematı kabul etmesini kaviyyen temennî ederler ve mümessillerinin isimlerini kendilerine bildirmesini hükümet-i mezkureden rica ederler. Mukaddemat-ı sulhiye şeraitinin kararlaşdırılması için teklif olunacak şehri ba'de ta'yin etmek hakkını muhafaza ederler.
>
> Garroni Horas Rumbold Pelle[6340]

Kendi aralarında bir süre yazışma yaptıktan sonra müttefikler, 15 Nisanda Ankara'nın notasına yanıt verdiler. Notada şunlar söyleniyordu. Ankara Hükümetinin ilke olarak mütareke teklifini, işgal altındaki toprakların boşaltılması koşullarını ve barış koşullarını görüşmek üzere delege göndermeyi kabul edişini müttefikler mutlulukla not ediyorlardı. *"Bununla beraber müttefikler, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edebileceklerini sanmıyorlar"*dı. Yunan Hükümeti buna razı olmayacaktı, razı olsa bile Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet kaydırmasına engel olunamayacaktı. Ama Ankara Hükümetinin isteklerini *"olabildiğince geniş ölçüde tatmin etmek isteyen müttefik hükümetler, bu boşaltma tarihini öne almaya hazır"*dılar. *"Barış koşullarının tamamı kabul edilir edilmez boşaltmaya başlanacak"*tı. *"Bazı özel noktaların müzakere edilmesi mahfuz"*du. Ayrıca müttefikler, Ankara'nın teklif ettiği biçimde mütareke süresini uzatmayı (üç aydan dört aya çıkarmayı) gereksiz görüyorlardı. Çünkü savaşan taraflar ön barış koşullarını

6338 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 240.

6339 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178.

6340 Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1338-1922, Numero 484, *Mukabil Teklifatımıza Karşı Üç Devlet Tarafından Verilen Cevab Sureti*, s. 1.

> kabul edinceye kadar mütareke zaten kendiliğinden (otomatikman) uzatılacaktı. Müttefikler, Ankara Hükümetinin asıl isteğini geniş ölçüde tatmin etmiş olduklarını sanıyorlardı, müzakerelere katılacak temsilcilerin adlarını bildirmesini Ankara'dan rica ediyorlardı. Konferans yeri ayrıca bildirilecekti.[6341]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı hazırladığı muhtırada, Sovyet Ukrayna'dan istikraz alınma teşebbüsü TBMM tarafından reddedilmiştir:

> 15 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, "İstanbul'daki Ulusçu örgütle ilişiği olan bağımsız bir ajandan henüz alındığını" iddia ettiği bilgiye göre, Ukrayna yönetimi, Ankara yönetimine 1.500.000 ruble altın kredi verebilmek için, Doğu Anadolu'daki kimi maden kaynaklarından kendisine ayrıcalık hakları verilmesini diliyordu. Bu konu, BMM'nde oldukça sert tartışmaları yol açmıştı. İsmet Paşa, Ukrayna önerilerine karşı çıkanlar arasında idi. Meclis'teki muhalefet, Ukrayna ve Rusya'nın Anadolu'ya sızmalarını oldukça tehlikeli sayıyor; Meclis, bu konuda henüz kesin bir karar alamıyordu.[6342]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Ankara'nın mütareke teklifine verdiği cevaba mütelifin verdiği cevaptan haberdar olduk. Bu cevapta mütareke ve şeraiti sulhiyenin kabul edilmiş olduğuna teşekkür ediliyor. Mütareke ile beraber tahliyenin başlıyacağını zan etmiyorlar. Mamafih tacil edeceklerini söylüyorlar. Düveli Mütelife Anadoluyu tatmin etmek için azamî fedakârlık edilecektir diyorlar*.[6343]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesine göre Dixon ve Toynbee, *Anadolu'nun boşaltılması sırasında Müttefik kontrol subaylarının hazır bulunması*nı istiyorlar.[6344]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan Anadolu Ordusu Genel Komutanlığı, Türklerin ateşkes için sunduğu karşı teklifleri reddetmiştir. Bu karşı teklifler, Yunan askerî birliklerinin on beş gün içinde tahliye edilmesini içermekte*dir. *Ayrıca, Türklerin karşı tekliflerinin Paris, Londra ve Roma'da da reddedilmesi bekleniyor*. *Bununla birlikte, konferansa katılacak Yunan heyeti, Yunan Hükümeti'nin, Kemalistlerin ateşkese yönelik yaptığı teklifleri reddettiklerine dair İngiliz kaynaklı haberleri yalanlamıştır*.[6345]

17 Nisan 1922. Fener Rum patriği Metaksas Meletios'un Rumbold'a beyanatı: *Yunan ordusunun ricatiyle Rumların vaziyeti ümitsiz oluyor. Türkiye'nin en fena tecellisi olan Kemalizm galip gelecektir.*[6346]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Nisan 338 (922) Pazartesi: Pandikyan beni çağırdı. Şahsımla ilgili ve Ankara'nın emriyle Hürrem Bey riyasetinde toplanan komisyon evrakı fotoğraflarının İngilizlerin elinde olduğunu bildirdi. Ve bunun Erkânıharp Yüzbaşısı Şakir Muzaffer tarafından yapıldığına karar verildi*.[6347]

18 Nisan 1922. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti ordusunu Meclis konuşmasında şu vasıflarla sınırlandırdı: *Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordularından biri değildir. İstilâlar yapmak veya saltanatlar yıkmak veya saltanatlar kurmak için şunun veya bunun elinde aleti ihtiras olmaktan münezzehtir*.[6348]

6341 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 271.

6342 FO 371/7863/E 4466; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 251.

6343 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289-290.

6344 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 382.

6345 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.

6346 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.

6347 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 290.

6348 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 19, s. 297.

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi. 26 Mart tarihli Müttefikler notasına bir an evvel cevab vermesi üzere Yunanistan'a baskı yapılmasını tasvib etmiyor.[6349]

19 Nisan 1922. İtilâf Devletleri fevkalâde komiserleri Trakya'nın askerden arındırılmış hale getirilmesi hakkında muhtıra yayınladılar.[6350]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *19 Nisan 338 (922) Çarşamba: İngilizlere Şakir Muzafferin verdiğine kani olduğumuz komisyon evrakı foto kopilerini Pandikyan delaletiyle ben, Halil Kemal ve Rasim Beylerle birlikte İngilizlerin elinde gördük. Fotoğraf camlarını 500 lira mukabilinde aldık*.[6351]

20 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Britanya Hükümeti, Kemalistlerin gayr-ı resmî mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'a (Belger), *İngiliz başkentindeki Yunan propagandasına karşı bir denge kurmak ve İngilizlerin Türklere karşı dostluk duygularını geliştirmek için Londra'ya* gelmesine müsaade edilmiştir.[6352]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Bol keseden vaatlerde bulunup halkı aldatmak kolaydır. Türk askeri, her çarpışmada şehamet yaratılışını gene gösterir, fakat bu kadarıyla Anadolu kurtulur mu? Yunanlılar denize dökülmüş olur mu? Hulasa, bizi bu girdaptan ancak sulh kurtanr. Ankara ile sulh olmaz. Başka hükümet ister. Vakit geçirmeden onu hazırlamalıyız*.[6353]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. TBMM mebuslar arasında muhtekirler (vurguncular) bulunuyor. Anadolu'da yoksulluk had bir safhadadır. Erkekler cepheye gönderildikleri için işgücünün ekseriyetini kadınlar yüklenmiştir. Halk, hayat memat meselesi acil olduğu vechile Kemalist yönetime tahammül etmektedir:

> Ankara
> 20/Nisan/22
> Yoldaşa!
> Mufassal mektup yazamıyorum çünkü vakit yok. Yalnız bugünkü vaziyeti arz edeyim: Memleket iktisadı çok bozulmuş yalnız bir hükûmetçi sınıf istisna edilirse cephelerde elem ve ölüm nişanelerinden başka hiçbir şey görülmüyor. Yalnız köyler değil hatta şehirler bile derin bir matem içinde. Bizzat Ankara'da eski hayat yok. Yalnız şehrin en kaynak yerlerinde tek tük mağaza ve dükkanlar görürsünüz ki bunlar yeni muhtekirler yani "Büyük Millet Meclisi" azalarıdır. Köylü işçi hepsi cephede... şüphesiz ki cephe faaliyeti her şeyi unutturmuş halk umumiyetle silah başı yaptığı için bütün işler kadınlara terk edilmiş. Binaenaleyh şimdi bu memleketin her bucağında köyde şehirde, tarlada, fabrikada en büyük âmil kuvvet kadınlardır. Tabii bunlar Avrupa kadınları gibi çehrelerinden kan fışkıran güçlü kuvvetli insanlar değil asırların ağır ve elemli yükleri altında belleri iki büklüm olmuş açık, saçık koyun sürüleri gibi tarlalara dökülmüş hayat arayan Türk analarıdır. Şüphesiz ki memleket bu hal ile uzun müddet varlığını muhafaza edemez. Nitekim bu sefalet günden güne büyüyor. Büyüdükçe halkın isyan ve inkılâp ruhları her gün biraz daha yükseliyor. Yalnız memleketin bugünkü vaziyetteki nezaketidir ki bu ruhun az zamanda tevsiine büyük bir mani teşkil ediyor. İşte memleketin küçük bir krokisi (?), gelelim bizim olup biten şeylere:
> Eski teşkilât yine ihya edilerek faaliyete geçildi ve bir aydan beri de "*Yeni Hayat*" namında haftalık bir jurnal neşredildiği gibi "*Emek*"in çıkarılmasına da hasr-i mesai ediliyor. Belki Bir Mayıs'a behemehal bu da temin ediliyor da Mayıs bayramını *Emek*'le tebrik ederiz. Size belki Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da birçok teşkilatlardan içtimai inkılâp taraftarlarından bahsolunur. Bunlar -bir ekalliyet istisna edilirse- mevki inkılâpçılarıdırlar. Bunlar o mebuslardır ki Mecliste her birerleri müthiş bir burjuva müdafii, fakat hariçte

6349 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 305.
6350 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.
6351 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 290.
6352 FO/7863/E 4553; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.
6353 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 391.

fukara taraftarı olanlardır. Çünkü memleketin efendileri kendileri olduktan sonra artık mevkilerini tehlikeye sokacak yeni bir harekete bunlarca ne ihtiyaç var. Şimdilik halk hükümete mutidir. Çünkü ortada bir hayat ve memat meselesi var. İşte bugünün kahramanları sırf bu va- ziyetten bi'l-istifade icra-yı hükûmet ediyorlar. Bakalım bu gaile ortadan kalktıktan sonra hükümetlerini ne şekle koyacaklar. Gerçi kendileri bu gaileden sonra halkın ahvalinde bir çok tebeddüller göstereceklerinden mufassal bahsedip duruyorlarsa da bunlar hep birer parlak cümleden ibarettir ki neticesi sıfıra müncer oluyor. Kendi ölümünü kendisi ihzâr eden bir şahıs varsa bunlardan da böyle bir hal beklenebiliyor. Fakat nerede! İstanbul Teşkilatıyla henüz irtibat ve muvasalat tesis edemedik. Onun için onların faaliyetlerinden size bir şey yazamıyorum. Burada faaliyet kısmen yoluna girdi. Şimdi de şimendifer amelesi rehberleriyle müzakerat cereyan ediyor. Yakında bunları da içimize almaklığımız pek memûldur. Bir Mayıs'ta bir amele bayramı yapmak tasavvurundayız. Şimdiye kadar Halk İştirakiyun Fırkası birkaç da beyanname neşretti. Suretlerini Zinet yoldaştan alırsınız. Bir profsoyuz teşkilatı için de uğraşıyoruz, muvaffak olursak ayrıca yazarım. Halk İştirakiyun Fırkası'nın pek mübrem ihtiyacına yani (*Emek*, *Yeni Hayat*) gazetelerinin neşriyle teşkilata sarf edilmek üzere yoldaş "Golman" ile Aralof ve Frunze dahil olduğu halde tertip edilip bir sureti de size gönderilen bütçenin vaktiyle tasdik ve işarı bittabi faaliyetimizi daha ziyade teşdîd edecektir.

Türkiye'nin bugünkü hakiki vaziyetini oraya izâm olunan Zinet yoldaş bertafsil size izah edeceğinden fazla malumattan şimdilik sarf-ı nazar ediyorum. Baki Komünist selamla- rim. Hem sefaret, hem teşkilat iki karpuz bir koltuğa sığmaz, ama ne yapalım.

Geberinceye kadar çalışmaya karar verdim.

Hüseyin Hüsnü[6354]

21(?) Nisan 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon derkenar yazdı: *Onu* [Doktor Nihad Reşad'ı] *ölmeyecek kadar ayakta tutacak ve vakit vakit gerekli reçeteyi vereceğim*.[6355]

21 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbaratı İstanbul şubesi, *İstanbul'daki Ulusçu örgütle sıkı ilişiği bulunan bir ajandan sağladığı* bilgilerle 634 numaralı mahrem muhtıra hazırladı:

[1.] 13 Mart'ta BMM'nde yapılan gizli oturumda, Ankara yönetiminin, yeni mali yılın ilk ayına ait bütçesi görüşülüyordu. Ankara yönetiminin Maliye Dairesi, yeni bütçeyi hazırlarken, bunu ılımlı göstermek için büyük dikkat harcamış ve tüm gideri 25 milyon TL olarak göstermişti. Bu gider şöyle karşılanacaktı: Ukrayna yönetiminin söz verdiği 2 milyon lira tutarında altın, vergilerden 10 milyon lira, geriye kalan 5 milyon lira da özel savaş vergisi (Salyan)'dan sağlanacaktı. Bu savaş vergisi her köy ve kentte "empoze ediliyordu".

Bunu izleyen görüşme oldukça şiddetli geçiyor ve muhalefet yalnız yönetime değil, kişisel olarak Mustafa Kemal'e de saldırıyordu. Ali Şükrü (Trabzon), Yusuf Ziya (Bitlis) ve Selâhettin Bey (Mersin), sundukları bir önergede, dış ülkelerdeki çeşitli Kemalist kurulları için yapılan harcamadan ötürü yönetimi eleştiriyorlardı. Yapılan görüşme sırasında, Yunus Nadi (İzmir), Celâl Nuri (Anafarta), Tevfik Rüştü ve öteki milletvekilleri de önergeyi destekliyorlardı. Bu arada şiddetli olaylar vuku buluyor ve Meclis asbaşkanı oturuma on dakika ara veriyordu.

Görüşmelere yeniden başlanınca, açık oturum yapılıyordu. Hüseyin Avni söz alarak Fethi Bey'in Kuzey Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında İçişleri Bakanı vekili olarak Vehbi Bey'in atanmasına karşı çıkıyor; bu atanmanın yalnız Mustafa Kemal'in onayıyla yapıldığını; Meclis'e danışılmadığını öne sürüyordu. Hüseyin Avni, Fethi ve Vehbi Bey'lerin görevlerinden çekilmelerini talep ederek sözlerine son veriyordu. Bunu izleyen oylama sırasında şiddet hareketleri oluyor ve Mustafa Kemal ivedilikle Meclis'e çağrılıyordu. Kemal gelir gelmez yaptığı "tehdit edici" bir konuşmada, savaş biter bitmez herşeyden elini çekeceği uyarısında

6354 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 271-272 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6355 FO/7862/E 4132; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

bulunuyordu. Bunun üzerine geniş bir alkış tufanı kopuyor ve yönetim güven oyu alarak oturuma son veriliyordu.[6356]

2. Türk-Rus ilişkileri. 5 Martta Rus Büyükelçisi Aralov, Mustafa Kemal onuruna bir yemek verdi. Karşılıklı ilginç konuşmalar yapıldı. Aralov, itilâf devletlerine karşı doğu halklarının saflarını sıklaştırmalarından sözetti. Mustafa Kemal, Türk ve Rus ordularının kuzeyden güneye aynı düşmana karşı, aynı hattı savunduklarını söyledi. Doğu halklarının tam dayanışma içinde olmaları gereğini vurguladı.

3. Ankara Hükümeti ve Afganistan: Kâbil Büyükelçiliğine atanan Fahrettin Paşa'ya verilecek talimat konusu görüşüldü. Büyükelçinin, Hint Hilafet Komitesi aracılığıyla Gandi'ye bir mektup götürmesi kararlaştırıldı. Büyükelçi, Afganistan'daki ingiliz gizli haberalma örgütü konusunda araştırma yapmakla da görevlendirildi. Fahrettin Paşa, Hindistan Müslümanları derneğine de bir mektup gönderecek ve Ankara'nın teşekkürlerini bildirecek. Paşa'nın yakında Kâbil'e hareket edeceği sanılıyor.[6357]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân'ı ihanetle itham etti: *Sultan yine Yunanlılarla el ele çalışıyor*.[6358]

22 Nisan 1922. TBMM Hükümeti, Müttefiklere nota verdi:

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 5 Nisan 1922 tarihli notasına cevaben Fransa, Büyük Britanya, İtalya hükümetleri üç devlet hariciye nâzırlarının hâr u samimî suretde Şark-ı Karîbde sulhun te'sisi arzusunu beyan eylediklerine ve diğer tarafdan mütareke teklifi dahi ancak Asya-ı Suğrayı muslihane bir suretde tahliye etdirmek maksadıyla yapıldığına göre Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti mütareke ile beraber tahliyenin vukuunu takib edilen maksadların netayic-i mıntıkıyesine daha mutabık görmüş ve 5 Nisan 1922 tarihli cevabî notasıyla harbin ihtimal-i avdetini ref' eylemek maksadını ta'kib eden Düvel-i Müttefikanın nokta-i nazarına tevfik-i hareket etdiğini zanneylemişdi.

Filhakika 23 Mart 1922 tarihli mütareke notasında üç devlet hariciye nâzırları muhasematın derhal ta'tilini musırane tavsiye ederken "Şark-ı Karîbde sulhu iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden Asya-ı Suğranın tahliyesi içün teklifatda bulunabilmek" maksadını ta'kib eylediklerini beyan ediyorlar. 26 Mart 1922 tarihli esasat-ı sulhiye notasında dahi mütarekenin "Yunan kuvvetleri tarafından Asya-ı Suğranın suret-i muslihanede tahliyesi ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hakimiyetinin iade-i te'sisini temin etmek niyet-i sarihasıyla yapılmış olduğunu" zikreylemekdedir.

Bunlara zamimeten Büyük Britanya Hariciye Nâzırı Lord Kurzon teklif edilen mütareke kabul edildiği hâlde bunu, Yunan kuvvetlerinin tedricen Anadoluyu tahliyelerinin ta'kib edeceğini 23 Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarasında beyan eylemişdir.

Bu silsile-i beyanatı nazarda tutan Türkiya halkı mütareke ile beraber Anadolunun tahliyesinin de bilamehel başlayacağını ümid etmekde iken maatteessüf 15 Nisan 1922 tarihli tebliğ-i ahirinde Düvel-i Müttefika mütareke ile beraber derhal tahliyeyi kabul edemiyeceklerini ve tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik edildiğini bildirmişdir.

Yunan Hükümetinin "müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina etmesi ve harbin Trakyada başlayabilmesi" gibi Düvel-i Müttefikanın hâr u samimî sulh arzularına bilfiil muhalefeti ve cihan efkâr-ı umumiyesi karşısında ağır takbihleri ve ithamları davet edecek olan harekatı Düvel-i Müttefikanın tahliyenin ta'likine sebeb olarak göstermiş olmalarını burada münakaşa etmekden hükümetim ictinab etmek ister. Herhalde mezkur sebebler tahliye hususundaki Türk nokta-i nazarının sulh menafiine ve adl ü hakka ne derece muvafık olduğunu isbat etmekdedir.

Yalnız hükümetim şurasını te'yide lüzum görür ki bir zamanlar pek zengin ve mesrur olan arazi-i meşgulede Yunan idaresi her gün geçdikce şimdiye kadar yapdığı yangınlara, tahriblere yenilerini ilave etmekde ve

6356 FO 371/7862/E 4222; R/21 kod adlı ajanın 30 Mart 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 251-252.

6357 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXII-LXIII.

6358 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 393.

dökülen masum İslâm kanlarını yeni kurbanlarla tezyid eylemekdedir. Son günlerde ezcümle İtalyanın tahliye etdiği Söke taraflarında Yunan ordusunun köyleri yakmak ve ahaliyi katl-i âm etmek suretiyle irtikab etdikleri mezalim bu müddeamızın delilidir.

Yunan işgalinin Türk topraklarında yıkdığı harabeler ve müreffeh ahali-i İslâmiyeye mucib olduğu nâkâbil-i tasavvur fecâyii İzmir ve havalisini ziyaret eden bütün bîtaraf ecnebilerle birlikte Salib-i Ahmer murahhaslarının dahi taht-ı şehadetindedir. Hıristiyan ekalliyetleri himaye etmek hususundaki mesai-yi insaniyeleri malum olan Düvel-i Müttefikanın Yunan işgali altında inleyen Müslüman ekseriyetlerini bedbaht tâli'lerine daha bir müddet terk etmek ve uzakdan seyirci kalmak isteyeceklerine hükümetim inanmak istemez. Bu ümid ile Düvel-i Müttefika hariciye nâzırlarını tahrik eden hissiyat-ı insaniyeye müracaat ederek tâli'imiz ve masum İslâm kardeşlerimizi bir ân evvel hasmın tahammülsüz ve zalimâne idaresinden kurtarmalarını ve kendi niyet ve maksadları vechile mütarekeyi tahliye ile ta'kib etdirmelerini hükümetim musirâne rica eder.

Vatandaşlarını bir ân evvel hasmın pençe-i zulmünden kurtarmak azm u iradesiyle müteheyyic olan Türkiya halkının tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesini kabulden sonraya ta'lika muvafakat etmemekde ne derece ma'zur olduğunu Düvel-i Müttefikanın süluhetle teslim edeceğini hükümetim kaviyyen ümid eder.

Hükümetimin tahliye hususundaki nokta-i nazarı kabul olunduğu takdirde 26 Mart 1922 tarihli notadaki davete imtisalen şerait-i sulhiyeyi berâ-yı tedkik murahhaslarını gördermeğe âmâde olduğunu evvelce de bildirmek şerefini ihraz etmişdim. Ancak mevcut şartlar arasında Büyük Britanya Başvekâleti 1918de "Türkiyayı Pâyitahtından veya ırkan ekseriyet-i hakime ile Türk olan Trakya ve Asya-ı Suğranın zengin ve meşhur arazisinden mahrum etmek içün harb etmez." yolundaki resmî ve âlî teminatına ve müttefik devletler hariciye nâzırlarının fikirlerinde ve müstakil bir mevcudiyet-i milliyeye tekrar ibtidar edebilmesine müsaade edecek kuvva ile Türk milleti ve devletini kendilerine aid addedilebilecek topraklar da tekrar iade etmek ve Müslümanlara en munsifâne bir tarz-ı idare temin eylemek vesaire gibi 26 Mart 1922 tarihli notada zikrolunan prensibler Türkiya halkının istihsali içün bunca fedakârlıklar ihtiyar eylediği gayelerden ayrı bir şey olmadığına göre işbu prensiblere uymayan şerait-i sulhiyenin ona göre tashih olunacağından ve binnetice şeraitin heyet-i umumiyesi üzerinde mutabakat hasıl olacağından hükümetim kat-ı ümid etmek istemez.

Türkiya halkı, kendine aid topraklarda müstakil ve emin yaşamakdan ve şimdiye kadar serbestce terakki ve inkişafa mâni' olan siyasî, adlî ve iktisadî ve mâlî zincirlerden kurtulmakdan ve Hıristiyan milletlere tabiî görülen hukukdan sırf Müslüman olduğu içün mahrum edilmemesinden başka bir şey arzu etmediğini hükümetim bir defa daha tekrara müsaadenizi rica eder.

Filhakika Harb-i Umumîye girmek yüzünden imparatorluklar vüs'atindeki memleketlerden mahrum edilmek suretiyle mağlub devletler arasında en ağır zarara düçar olan Türkiya halkının meşru ve mütevazı olan ber vech-i bâlâ gayeleri Düvel-i Müttefikaca esas itibarile kabul edilmiş iken tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik etmenin şerait-i sulhiyeyi tesbit içün geçecek aylar zarfında düşmana Anadoluda tecdid-i muhasemat iktidarını vermekden ve her türlü itirazdan ârî bir suretde Türklere aid yeni teslim olunan arazide müstevlilerin mütemadî ve mütezayid tecavüzleri altında İslâm namusu ve kan ve malının heder olmasına fırsat ihzar eylemekden başka bir netice veremiyeceğine hükümetim kânidir. Hususile şerait-i mezkurenin Anadoluda bir Yunan istila ordusu bulundurmağa ihtiyacı olmadığı itikadındadır.

Şurasını da beyana lüzum görürüm ki Düvel-i Müttefika şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinden hangilerini nukat-ı hususiye telakki edildiklerini tasrih etmemekle hükümetimi tereddüde düçar eylemişdir.

Filhakika muhtelif nukat-ı nazara göre muhtelif ictihadlara ve tefsirlere mütehammil olmasından nâşî bu tarz-ı taksim dahi mahzur ve mucib-i münakaşadır. Bütün bu münakaşat ise İslâm ahali üzerindeki bâr-i işgalin temâdî ıztırabını mucib olacakdır.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti tahliye hususundaki taleb-i esasiyesinin büyük bir mikyasda tatmini hakkındaki beyanatdan müteşekkir olmağla beraber mülahazat-ı ânife sevkile mütareke ve tahliyeye aynı zamanda başlanması lüzumunu tekrara kendini mecbur görmüşdür. Şu kadar var ki: muhaberat ile geçecek

> zamanları hıfz etmek ve yeniden mal ve can zayi etmeden sulha vasıl olmak emrinde ileri sürülen muhtelif nukat-ı nazarın filhakika kâbil-i te'lif olub olmadığını şifahen müzakere ile hal ve ta'yin etmek ve muhtac-ı tenvir olan noktalar üzerinde doğrudan doğruya anlaşabilmek maksadlarıyla evvela ihzarî şekilde görüşmek ve zemin-i i'tilaf bulunduğu takdirde derhal sulh müzakeratına mübaşeret etmek üzere sahib-i salahiyet murahhaslarımızın tesbit olunacak tarihde İzmit şehrinde Düvel-i Müttefikanın sahib-i salahiyet murahhaslarıyla buluşmağa âmâde olduklarını hükümetim namıza arz ederim ve bu teklife muvafakat olunduğu takdirde murahhaslarımızın isimlerini bildirmek üzere iş'ârını rica ile kesb-i şeref eylerim.
>
> 21 Nisan 338
> Türkiya Büyük Millet Meclisi
> Hariciye Vekili[6359]

TBMM Hükümeti Moskova sefîri Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) ve maiyeti, Polonya ve İngiliz lehine casusluk yaptıkları sebebiyle Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nden sınırdışı edildiler:

> Moskova'daki Türk Askerî Ataşeliği ÇEKA tarafından basılır. Gerekçe, personelin Polonya ve İngiliz temsilcilikleri ile ilişkide bulunarak casusluk olayına karıştıkları iddiasıdır. Sorumlu görülenler tutuklanır. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Dışişleri Halk Komiseri Karahan'ın karşılıklı notalarının bir sonuç vermemesi ve Ali Fuat Paşa'nın Karahan'la görüşmeyi bir türlü kabul etmemesi üzerine çabalar çıkmaza girer. 10 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa, sınırdışı edilen memurların da aralarında bulunduğu 15 kişi ile birlikte Moskova'dan ayrılır ve Türkiye'ye geri döner.[6360]

TBMM Hükümeti Maliye Vekili Hasan (Saka) istifa etti.[6361]

23 Nisan 1922. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yenigün*e mülakat verdi: *23 Nisan, Türkiye milli tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir cihan-ı husumete karşı kıyam eden Türkiye halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder*.[6362]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Ankara, Paris tekliflerini tartışmaya açık sayıyor. Milliyetçilerle Anadolu'da buluşmak olmaz. Hamid Bey, Konferans İzmit'te yapılırsa Mustafa Kemal de katılacak, diyor*.[6363]

6359 Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1338-1922, Numero 490, *Evvelki Gün Büyük Millet Meclisi Tarafından Müttefikan Kabul ve Tasvib ve Derhal Müttefiklere Tebliğ Edilen Nota Metni*, s. 1. *Hakimiyet-i Milliye* nüshasında yer verilmeyen fevkalâde bir detay, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivindeki nüshada yer alıyor: "Bu teklife Ankara Hükûmeti, Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey tarafından kaleme alınan 22 Nisan 1922 tarihli nota ile karşılık verdi. Hamit Bey aracılığıyla Yüksek Komiserlere sunulan bu notada Ankara Hükûmeti, Müslümanların güvenliğinin sağlanması ve Anadolu'nun tahliye edilmesi şartıyla yapılan teklifleri görüşmek üzere İzmit'te bir konferans yapılabileceğini bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e gideceği, tam yetkili devlet başkanı olarak **TBMM'ne danışmadan** yapılacak tekliflere cevap verebileceği belirtilerek İtilâf yetkililerinin de aynı yetkiye sahip temsilciler atamaları talep edildi." FO, 371/7862, E 4430; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 946. İktibasdaki **vurgu**lar tarafımıza aiddir.

6360 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 139-140.

6361 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 394.

6362 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 396.

6363 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII.

Resim. *Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi Reisi Hâmid Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 8 Eylül 1337-1921, s. 2).

Resim. *Hükümet-i Milliyemizin cevabını İ'tilâf Devletlerine tevdi ve tebliğ etmiş olan Hâmid Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 24 Nisan 1338-1922, s. 1).

İspanyol El Sol gazetesi yazıyor: *Özellikle Türkiye'nin Rusya ve Almanya ile bir blok oluşturması kaygı verici bir gelişme*dir.[6364]

24 Nisan 1922. Britanya'nın Atina Askerî Ataşesi Miralay Hoare Nairne, Batı Anadolu'da Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Erkân-ı Harb Reisi General Pallis'le mülakat ettikten sonra Londra'ya muhtıra gönderdi:

> Anadolu'daki Yunan ordusunun morali yüksekti[r]. Sakarya çekilmesinden sonra moral epeyce düşmüştü. Ama ondan sonraki sıkı çalışmalar sonunda moral yeniden yükseltilmişti[r]. "General Pallis, askeri bir harekâtla Türklerin, Yunanları şimdiki mevzilerinden sökebileceklerine inanmıyor". Türkler ancak cephenin güney kısmına saldırabilirler. Türk ordusunun hareket yeteneği ve yiyecek içecek durumu başka bir hücuma geçmelerine imkân vermeyecekti[r]. Türklerin Aşağı Menderes Vadisi'ne doğru harekâta kalkışmaları, kendi "boyunlarını kemente uzatmaları" demek olacaktı[r]. Bununla birlikte Afyonkarahisar bölgesinde Türk hücumu beklenebilir. Ama burada da savunma tedbirleri çok kuvvetlendirilmişti[r]. Sonra, "Türklerin morali düşüktü[r]." Yunan ordusunun önemli bir kısmı Anadolu'yu boşaltmaya karşı. "Düşünen" Yunan subaylarının çoğu ise, İzmir bölgesi dışında, Anadolu'nun boşaltılmasını "askeri bir zorunluluk" olarak görüyorlar. Sakarya'da Mustafa Kemal'e karşı kesin bir zafer kazanılamamıştı. "Mustafa Kemal'i ezmek" için Yunan ordusunun önünde iki imkân var: İstanbul'u işgal etmek ve Anadolu'yu abluka altına almak. Ama bunlar kullanılamıyor. Kullanılamayınca Mustafa Kemal'i ezme umudu da yoktu. Bu bakımdan İzmir bölgesine özerklik verilmesi şartıyla Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltabilir. Bunlar, General Pallis'in görüş. General Pallis'in "zayıf bir insan" olarak nitelendirildiği ve "dinleyenin isteğine göre konuştuğunun" söylendiği de belirti[li]yor.[6365]

25 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Ankara'ya verilecek cevap konusu müttefik Yüksek komiserlerince görüşüldü. Bazı noktalar üzerinde görüş birliğine vardık gibi. İzmit konferansı konusunda karara varamadık. Fransız Yüksek komiseri İzmit'e taraftar, İtalyan ortada görünüyor. Bense karşıyım. Ankara'nın cevabı bence taktik bir manevradır*.[6366]

6364 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
6365 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 338-339.
6366 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII.

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Ankara'nın cevabı, barışın kurulmasına hizmet etmez. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu devlet ve milleti savaşa sürüklediler. Şimdi bu hatalarından dönemiyorlar*.[6367]

Yunan Hükümeti tarafından tanınmayan İstanbul'daki Rum Ortodoks Patriği Meletios Metaksakis, sabık başvekil Venizelos'a mektub gönderdi:

> Karşılaştığımız birçok zorluklar arasında, Stergiadis'in genel tutumu da var. Patriklıaneye karşı, Gounaris'den bile daha düşmanca davranıyor. Devletin Asya işgalini daha fazla uzatamayacağını ileri sürmekle birlikte, halka hizmet etmek için gönderdiğimiz Başpiskoposları hakaret ederek kovuyor. Atina'da son kez bulunduğu sırada, hiç kimsenin kendisi kadar içtenlikle rejim için çalışmadığı izlenimini bırakmıştır...
>
> Ülkenin genel çıkarları konusundaki görüşlerimizde bile umutsuzca ayrılmış olduğumuz için hepimizin burada, İzmir'de ve Atina'da karanlıkta bocaladığımız, artık kesin bir amaç olmadan dostlarımıza, düşmanlarımıza çattığımız besbelli. İşte bu nedenle hepimiz, sizin dehanızın ışıklarını bekliyoruz... Bay Stergiadis gibi siz de Asya'daki mücadelenin bir vatan mücadelesi olmadığını düşünüyorsanız, Patrikhanenin davranışını buna göre düzenlememizi bize söyleyiniz. Ama eğer Stergiadis hata ediyorsa, yurduna hizmet ettiği inancında olan İstanbul Grubuna karşı girişilen saldırılardan üzüntü duyanlarla ilgili görevini söylemekte gecikmeyiniz.[6368]

26 Nisan 1922. Churchill'in Curzon'a beyanatı: *Türkiye hakkındaki politikamız bizim menfaatimize aykırıdır*.[6369]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: [Trakya İşgal Kuvvetleri Başkumandanı] *Yunan generali Hacıanesti, tahliyeyi temin etmek üzere İzmir'e seyahat etmekte imiş*.[6370]

27 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. TBMM Hükümeti Cenova Konferansına katılmak için Avrupa'daki mümesillerine talimat vermişti. Paris'deki TBMM mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hükümetinin Cenova Konferansı haricinde bırakılmış olmaklığını protesto etmiştir. Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, TBMM Hükümetinin de konferansa davet edilmesi için şahsen İtalya Hariciye Nâzırı Shanzer'e müracaat etmişti fakat Shanzer, Türklerin Müttefiklerle hâlâ hal-i harbda oldukları ve Cannes Konferansı itibarıyla Türkiye'nin *bir Asya devleti* tanımlandığını belirtmiş, Cenova Konferasına gayr-ı resmî surette iştirak edilmesini Celâleddin Arif'e salık vermiştir.[6371]

TBMM Hükümetinin malî ve iktisadî idare buhranına bir delâlet olarak İktisad Vekili Sırrı (Day), istifa etti:

> İktisat Bakanı Sırrı Bey hakkında güven oylaması iki kere tekrar edildi. İkinci oylamada güven ve güvensizlik oylan eşit çıktı (78'er). Üçüncü oylamada güvensizlik oyları 79'a çıku, güven bildiren oylar ise 75'e indi. Sırrı Bey istifa etti. Önceki gün, Meclis'te kendisinden cevap istenen sorulara üstünkörü cevaplar vermiş olan Sırrı Bey hakkında yapılan ilk oylamada 7 çekimser, 44 güvensizlik oyuna karşılık 98 güven oyu çıkmış ancak bu sayılarla çoğunluk sağlanamamıştı.[6372]

6367 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 400.
6368 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 384-385.
6369 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.
6370 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.
6371 FO/7863/E 4553; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 193.
6372 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.

Kastamonu matbuatından Kemalist *Açıksöz* gazetesi: *The Morning Post gazetesinin muhabiri İstanbul'dan gazetesine çektiği telde "Türkiye, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve bugünkü teşkilat sayesinde süratle terakki edecektir" diyor*.[6373]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi: *İzmir Yunan Komiseri, Anadolu'nun terkine lüzum görüyor*.[6374]

İzmir'deki İngiliz Muavin Konsolosu Hole, Anadolu Rumları "Müdafaa-i Hukuk Komitesi" ileri gelenlerinden Nicholas Pavlidhis'le uzun bir görüşme yapmıştı. Kaleme aldığı muhtırayla Britanya Hariciye Nezâretine mezkûr *hareket hakkında etraflı bilgi veriyor*. Yunanistan'daki Yunan ile Anadolu'daki Rumlar arasında sınıfsal ve siyasal ayrışma mevzubahistir:

> Hareket, esas itibariyle Elenlik hareketinden ayrı, bir Anadolu (Mikroasia) hareketiydi. Taraftarları Anadolu ve Adalar Rumlarıydı. Politikası, Müttefiklere ve Atina Hükümetine meydan okumaktı. Ama Atina Hükümetiyle işbirliği yapacağına ilişkin kanıtlar da vardı. Komite, Yunan işgalinin işe yarar bir çözüm yolu getireceğine inanmıyordu. Böyle düşünmekle, "Kemalistleri yabancı işgalcilere tercih edecek bazı eski (old) Türk sınıflarını"da yanlarına çekebileceklerini umuyorlardı. Ayrıca Yunan idaresinin yerli zenginlikleri Atina'yı güzelleştirmek için kullanacağı düşünülüyordu. Yerli "esir" Rumlarla Adalar Rumlarının bu konuda Yunan idaresinden uzun şikayetleri vardı. Yerli gelirler yerinde harcanmıyordu. Eski Yunanistan için kullanılıyordu. (Yunan idaresi Anadolu'yu sömürüyordu.) Klasik Yunanistan'da, ayrı ayrı site devletlerinin birbirlerine güvenmedikleri gibi, İyonya Rumlarıyla eski Yunanistan arasında da derin ayrılıklar vardı. Ama Anadolu Rumları, Yunan idaresini istemedikleri gibi, Kemalist idareyi de istemiyorlardı. Kemalistlerin muzaffer yürüyüşleri Anadolu Rumlarını toplu göçe zorlayacaktı. Bu bakımdan Anadolu Rumları "Müdafaa-ı Milliye Komitesi"; devletlerin "kâğıt üzerindeki güveneelerini" yeterli bulmuyordu. Bir yandan Kemalist idare korkusu, öte yandan Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltma olasılığı Anadolu Rumlarını "bağımsız harekete" itiyordu. Bu "bağımsız hareket" silahlı direnişle olacaktı. Silahlı direniş Avrupa'nın yardımı olsun, olmasın yapılacaktı.
>
> Bu fikirlerle hareket eden "Mikroasia" Rumları, öncelikle Bandırma'dan Alaşehir ve Menderes Vadisi'nin güneyine ve oradan da Kuşadası'na kadar uzanan bir bölgeyi tutmak kararındaydılar. Bu bölgeyi savunacak kuvvetler şöyleydi: Halen Yunan ordusunda hizmet eden 35.000 Anadolulu (Mikroasiates), 25.000 Giritli ve 10.000 Adalı askerden başka, Anadolu'dan 10.000, İzmir bölgesinden 20.000 kişilik kuvvet daha toplanacaktı. Böylece 1 00.000 kişilik bir ordu meydana getirilmiş olacaktı. 19 ile 32 yaşları arasındaki bu genç ordunun yarısından fazlası orduda uzun hizmet görmüştü. Bunlara, İzmir'i bırakmamaya ahdetmiş 3.400 subay kumanda edecekti.
>
> 100.000 kişilik ordudan başka, 32-45 yaşları arasındaki kimselerin de seferber edilmesiyle 25.000 kişilik bir yedek kuvvet de toplanacaktı. Bu tedbir şimdiden Anadolu içlerinde uygulanmaya başlamıştı ve olumlu sonuç veriyordu. Sözgelişi Urla kasabası 2.560, Manisa 3.000, Edremit 800 asker vermişlerdi ve küçücük Balia (Balya) bile 308 kişi çıkarmıştı. Toplananlar askeri talim görüyorlardı. Ermeni cemaati de yardıma söz vermişti. Bu orduyu ayakta tutmak için gerekli para başlıca üç kaynaktan toplanacaktı: a) Yerli Türklerden vergi alınacaktı, b) Düyunu umumiye gelirlerinden Türk Hükümetine verilmekte olan hisseler alınacaktı, c) Lüks vergiler konacaktı. Bunlardan başka yabancı ülkelerdeki Rum toplulukları da yardım sözü vermişlerdi. İstanbul Rumlarından 20 milyon Türk Lirası, Amerika Rumlarından da 10 milyon dolar gelecekti. Mikroasia "Müdafaa-i Milliye Komitesi": ordusunun başkumandanlığını General Papoulas'a emanet etmek niyetinde değildi. Çünkü Papoulas, Pavlidhis'in deyimiyle, Kral Konstantin'in bir "kuklası" idi. Komite, daha kabiliyetli bir lider bulmakta güçlük çekmeyecekti, Papoulas'tan başka generaller de vardı.
>
> Müdafaa-i Milliye Komitesi, Majesteleri Hükümetinin fikren kendileriyle beraber olduğuna kanidir. M. Pavlidhis, bu bölgenin özerkliğinin Boğazlar üzerindeki İngiliz idaresini geniş ölçüde kolaylaştıracağını

[6373] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 403.
[6374] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 404.

belirtti. Komite, pek yakında Londra'ya gidecek olan Venizelos'un müdahalesine çok güveniyor görünmektedir.[6375]

28 Nisan 1922. Mensubları arasında Yüzbaşı Ernest Nathaniel Bennett'in[6376] ve ajan A.H.206 Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) yer aldığı İngiliz-Osmanlı Cemiyeti, senelik içtimaını Prens Henry'in *tarihî* salonunda gerçekleştirdi ve bu, geçmiş toplantılara nazaran en kalabalık celse oldu. Anadolu'nun tahliyesi:

Londrada ahiren intişar eden şayan-ı dikkat bir eser ve Yunan tarafdarlarının hakikati nasıl tahrif etdiklerine bir misal

Londra – 30 Nisan 1922

Londra muhabir-i mahsusumuzdan:

İngiliz-Osmanlı Cemiyetinin senelik ictimaı 27 Nisan tarihinde (Flit Estrit)de Prens Hanrinin tarihî salonunda vuku bulmuşdur. Bundan evvelki senelik ictimalarda hiç bir zaman bu seneki kadar kalabalık görülmemişdi. Salonun eski meşeden mamul tezyinatı ve güzel ve azametli mefruşatı, ictimaın mahiyet-i ciddiyesine uygun düşüyordu. Evvela senelik rapor ve hesablar okundu ve bu seneye mahsus memurîn intihab olundu. Mister (Hornimen)in vüruduna kadar ictimaı Doktor (Grifin) riyaset etdi.

Kâtib Mister (Arturfiyıld) tarafından yorulmak bilmeyerek sarf edilen mesai herkesin müzahir-i takdiri oldu. Mumaileyh mevcud müşkilat ve müzahameye rağmen Türk davasını büyük bir azimle müdafaa etmiş ve 1912 senesinde cemiyetin tesis olunduğu zamandan beri bütün boş vaktini cemiyetin işlerine hasreylemişdir.

Hazır bulunanlar arasında Mister (Arnold Lupeten)e Yüzbaşı (Benet), Yüzbaşı (Diksen Conson), Yüzbaşı (Layen Tomson), Mister (Saklatvala), Mister (Lovgro), Profesör ve Madam (Lion), Mister ve Misis (Armstrong), Mister ve Misis (A.P.Teli), merhum Atâullah Efendi kerimesi Doktor Hayrünnisa Hanım mevcuddu. Mustafa Reşid Paşa, refakatinde Başkâtib Şefik Beğ bulunduğu halde hazirûn arasında idi.

Mister (Hornimen), Mister (Lüpeten), Yüzbaşı (Benet), Mister (Saklatvala), Profesör (Lion) ve Mister (Flit) tarafından nutuklar irad edilmişdir. Mustafa Reşid Paşa Fransızca beyanatda bulunarak cemiyete ve Türkiyenin İngiliz dostlarına adalet namına sarf etdikleri mesaiden dolayı teşekkür etmişdir. Müşarileyh az, fakat mükemmel surette intihab olunmuş ve maksada tamamiyle muvafık sözler söylemişdir.

Nutuklar arasında bazı latifeler de yok değildi. Ezcümle Mister (Saklatvala) Büyük Britanyanın Filistinde bir Musevî yurdu tesisine neden bu kadar ehemmiyet verdiğini izah yolunda demişdir ki: "Musevîler her girdikleri memleketde tesis-i hakimiyet ederler. Buralarda da birçok sahalarda hemen tamamiyle hâkim bulundukları içün Filistinde bir yurd tesisi namı altında buradan harice çıkarılmaları maksud bulunmakdadır."

[6375] FO, 406/49, s. 298-299, No. 110/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 311-313.

[6376] Ernest Nathaniel Bennett; *bir İngiliz akademik, siyasetçi, kâşif ve muharrir.* "Manchester Guardian" gazetesi muhabiri olarak katıldığı 1911 Trablusgarb Harbi'nde Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal ile bizzat tanıştı: Ernest N. Bennett. (1912). *With the Turks in Tripoli*. Great Britain, London: Metheuen & Co. Ltd. Balkan Harbi hengamında Trakya'daki Türk Ordusuna "Matbuat Sansür Memuru" olarak "hizmet" etti ve *paşa* unvanıyla taltif edildi. Birinci Cihan Harbi hengamında Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti hesabına faaliyetlerde bulundu ve 9'uncu Kolorduya bağlı yüzbaşılık yaptı. Aynı zamanda İngiliz Donanması İstihbarat Dairesinde vazife görmüştür. Liberal Fırka eski mebusu olan Ernest Bennett, 1916'da istifa ederek İşçi Fırkasına katılmış ve 1945'te emekli olasıya kadar siyasî hayatına bu fırkada devam etmiştir (en.wikipedia.org).

Birçokları içtimada hazır bulunmadıklarından dolayı mektubla itizar-ı beyan eylemişlerdir. Elyevm Berlinde olan Kaimmakam (Kenvorti) ile (Heişings)de nekahet günlerini geçiren Doktor Nihad Reşad Beğ Londraya varır varmaz hastalığa tutulduğundan doktorun tavsiyesiyle (Heişings)e gitmişdir.

İngilterede Türkiye lehinde icra-yı tesis eden cereyanların kuvvet bulduğuna şübhe yokdur. Eskiden daha fazla mikdarda gazeteler Türkiyeye karşı adaletle hareket edilmesi lehinde neşriyatda bulunuyorlar. Hele Yunanlılara ne malî suretde, ne de başka herhangi bir tarikle muavenet gösterilmemesi hakkında daha fazla hararetle yazılar yazılmakdadır. (Tayms) ve (Deyli Meyl) dahil olduğu halde bütük Nortklif gazeteleri, (Deyli Mirer), (Sandey Pikçoriyel) ve daha bir iki gazete Yunanlıların derhal Anadoluyu tahliye etmesine muhtelif derecelerde şiddet ve hararetle tarafdar bulunuyorlar. Bazıları Irakın da tahliyesini iltizam ediyorlar.

İşin askerî tarafı şuradadır ki bugüne kadar İngilterede bir (Piyer Loti) yetişmemişdir. Fransız edibinin Türk hayatını tasvir yolunda çok zamandan beri yazdığı yazıları İngilterede de yazan bir muharrir zuhur etseydi iş değişecekdi. İyi bir kalemden çıkmak şartile bu gibi yazılar Londra efkâr-ı umumiyesine siyasî münakaşa yollu yazılan şeylerden birkaç misli fazla tesir eder.[6377]

29 Nisan 1922. Ramazan Ayı'nın ilk günü. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa, bu *akşam geç vakit*te, Müttefiklere cevabî nota verdi:

Bâb-ı Âlî menatık-ı meşgulenin tahliyesini tesri' suretle Hükümet-i Seniyyeyi tatmin emrinde ızhar eyledikleri arzudan dolayı Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine teşekkür eder.

Beyanat-ı mezkureden Yunanlılar tarafından irtikab edilib gerek Salib-i Ahmer gerekse kendileri tarafından tahkikat-ı lazıme icrasına memur edilen murahhasların raporları ile emniyet hasıl etdikleri mezalime Düvel-i Müttefikanın bilatehir hatme çekmek azminde oldukları kanaatı istihsal olunmuşdur.

Bu kabil mezalime ve hukuk-ı beyne'd-devle mugayir bir vaziyete nihayet verecek olan emr-i tahliyeyi taleb etmekle Bâb-ı Âlî taviz-i müstelzim bir lütf-ı niyazda bulunmuş olduğu zehabında olmayıb hak ve hudud vekâletini tahtı ve tecavüz eyleyen bir vekilin pâ-mâl-i istilası bulunan memleketin bugün cihanca musaddık desatir-i insaniyete müstenid ve muvafık olduğu ve binaenaleyh bunun Düvel-i Müttefikaca bir kere daha derpiş ve tedkik edilerek müzahir-i is'af ve kabul olacağı itikadındadır.

Düvel-i Müttefikanın 19 Nisan tarihli takrirlerinde ızhar olunan arzu vechile Hükümet-i Seniyyenin 26 Martda teklif olunan şerait-i sulhiyenin heyet-i umumiyesini "nukat-ı mahsusasının münakaşası kaydile" kabule âmâde bulunması tahliyenin sür'at-i icrası hakkında perverde etdiği itimadı bir kat daha takviye etmekdedir.

[6377] Vakit, 11 Mayıs 1338-1922, Numero 1587, *İngiliz-Osmanlı Cemiyetinin Senelik İctiması*, s. 1-2. İngiliz-Osmanlı Cemiyeti'nin mensub profilleri oldukça ilginç: "Bu dernek içerisinde yer alanlar Lord Mowbray gibi asilzade ailesinden, yine Aubrey Herbert gibi bir kontun oğlundan, muhafazakâr milletvekillerinden gazetecilere kadar geniş bir yelpaze oluşturmuştur. Her ne kadar böyle etkili isimler bu dernekte yer alsa da faaliyetlerinin etkisi de aynı oranda görülmemiştir. I. Dünya Savaşı başlamadan evvel dernek çoğunlukla Osmanlının toprak bütünlüğü ve İngiltere'nin savaş çıkacaksa bile Osmanlı ile aynı safta yer alması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Fakat burada ilginç birkaç nokta vardır. Mesela bu dernek içerisinde Rus göçmeni liberal haham Jaakoff Prelooker'ın, hahambaşıdır ve Siyonist önderlerden olan Moses Gaster'in, Yahudi gazeteci Lucien Wolf'un yer almış olması şaşırtıcıdır. Çünkü bunlardan bazısı o dönemde Osmanlı toprağı olan Kudüs'e yerleşmek niyetinde olan Siyonist destekçisidir. Bunların dışında ilginç olan bir şey daha vardır ki, o da Aubrey Herbert'ın bu dernekte Osmanlı toprak bütünlüğünü savunurken diğer taraftan da savaş başlayınca Lawrence ile birlikte Arap Bürosu'nda Osmanlı'nın Arap coğrafyasının ayaklanma hazırlıklarını yapmış olmasıdır. Bütün bunlar akla acaba bu dernek ısmarlama bir kuruluş mu sorusunu getirmektedir. Ancak dernek üyelerinin kim olduklarının ve düşünce yapılarının ötesinde, dernek ısmarlama mı yoksa hakikaten mi Osmanlı toprak bütünlüğünü savunuyordu, bu sorunun cevabını bulmak güç. Çünkü bunun haricinde çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Bunun yanısıra Duse Muhammed Ali, Marmaduke Pickthall ve Abdullah Quilliam gibi gerçekten bu işin samimi taraftarlarını da zikretmek gerek." Muhammed Sarı. (2019). I. Dünya Harbi Öncesi İngiltere'de Kurulan Türkofil Bir Dernek: The Anglo-Ottoman Society. *Belleten,* 83(298), s. 1074-1075.

Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihi ile teklif eyledikleri şerait-i sulhiyenin mebni-i aleyhi olan ve Türkiya ile Yunanistan arasında tarafeynden hiçbirine netice-i mağlubiyet addolunabilecek şeraiti tahmil etmeyecek muhik bir sulhun iadesini tazmin eden -esas-ı evvelî- Hükümet-i Seniyye kabul ve ancak Trakyanın bir kısmının daha fekkile Türkiyanın yeniden bir tecziyeye düçar edilmesi hususunun bu esasa tamamen münâgâtını müzakerat-ı sulhiye esnasında isbata âmâde olduğunu beyan eyler.

Hükümet-i Seniyye mârezzikr şerait-i sulhiyenin müstenidileyhi olan ve İstanbul merkez olmak üzere Türk millet ve devletine aid arazi dahilinde Türkiyanın yeniden kavî ve müstakil bir mevcudiyet-i milliye iktisabına müsaid bir suretde ihyasını mutazammın bulunan ikinci teklifi içün Düvel-i Mu'telifeye beyan-ı teşekkür eder.

Düvel-i Mu'telifenin erkâr-ı münevver ve hakşinâsânesinden emin olan Bâb-ı Âlî kanaat eder ki milliyet esasına muhalif ve devletin masuniyetini muhill olarak Trakyadan bir kısmının nez'i hususunun bizce gayr-ı kâbil feragat olan bu esasa münafi olduğunu hîn-i müzakerede bilâmüşkilat isbat edecekdir.

Devlet-i Osmaniyenin umur-ı maliyesine, teşkilat-ı adliyesine, kuvva-ı beriyye ve bahriyesine, tamirat ve tazminata taalluk eden her türlü mesail kavî ve müstakil bir Türkiyanı ibka ve teyidi esasına pek sıkı bir suretde bağlıdır. Binaenaleyh işbu mevadd-ı mahsusanın Düvel-i Müttefikaca teklif olunan konferansda münakaşa olunacağı tabiîdir.

Şerait-i sulhiyenin ibtina etdirildiği üçüncü esas Müslümanlar hakkında muamele-i âdilâne icrasının temini ve Zât-ı Şevketsimât Hazret-i Padişâhînin ruhanî ve cismanî nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki keyfiyetidir ki Müslümanların hukuk ve imtiyazat-ı kadîmelerinin idamesini ve kendileri hakkında kaide-i müsavata riayeti cihanşümul olan Cemiyet-i Milel mukavelenamesinde Düvel-i Müttefikaca ilan edilen esasatın bunlar hakkında dahi tatbikini temin eden bir düstur-ı mutazammın bir alâniyet-i resmiye ile beyan olunmasından dolayı Bâb-ı Âlî kendini bahtiyar ad ve beyanat-ı mezkureden bu prensibin fiile ihracı içün konferansa arz edeceği mülahazatın bîtaraf ve bîivâz bir fikr-i münevver ile tedkik olunarak bir hüsn-i neticeye iktiran edeceği itimadını istihsal eyler. 26 Mart tarihli tekalifde dermeyan olunan dördüncü esası Müttefikler lehine Harb-ı Umumîde ihtiyar eylediği azim fedakârlıklar içün Yunanistana tavizat îtâsı lüzumudur.

Yunanistanın Müttefikler lehinde ihtiyar etmiş olduğu fedakârlıklar, istediği kadar vâsi ve bu fedakârlıkların nail-i mükafat olması icab-ı adaletden ma'dud olabilir, ancak aynı fikr-i adalet bu mükafatın Türkiya zararına olmasını istilzam etmez. Alelhusus Yunanistan 1918 Mütarekesinden sonra Türkiyaya taarruz etmişdir.

26 Mart tarihli tekalif-i sulhiyenin ibtida etdirildiği beşinci esas, Türkler ile Rumların temasda oldukları veya muhtelit bulundukları menatıkda atiyyen emniyet-i mütekabiliyelerini vak' ve haysiyetlerini kâfil şerait dahilinde yaşayabilmelerini temindir ki Hükümet-i Seniyye kamilen tahakkukunu şiddetle arzu eylediği işbu esası müsareatla kabul eder. Hükümet-i Seniyye herhangi bir adaletsizlik veya memleketin emniyetine karşu vuku bulacak bir tecavüz ve hak tahaffuzuna karşı ika edilecek bir tahdid ile ihlal olunamayacak metîn ve müstemir bir sulhun şart-ı esasîsi olan bu esasın temini zımnında sulh konferansında Düvel-i Müttefikaya hâr u samimî bir suretde muavenet etmekle bahtiyar olacakdır.

Ekalliyetlerin himayesi, Düvel-i Müttefikaca müttehaz esasatın altıncısını teşkil eylemekdedir. Hükümet-i Seniyye herkese hürriyet mezhebiyesini ve haysiyet-i insaniyesine hürmeti temin eden bu esasa tamamen muvafakat ve bunu kendi memalikinde kabul etdiği gibi devletlerin umumî mütekabil bir vazifesi hükmünde telakki eder. İşbu himayeyi temine salih vesaitin esna-yı münakaşasında Bâb-ı Âlî muhik bir esasın yanlış telakkisi dolayısıyla esbab-ı iğtişaş ve münafese-i ihzar edilmesini taleb eyleyecekdir. Ekalliyetlerin himayesi iğtişaş ve ihtilal muharriklerine karşı ekseriyetsiz hiçbir teşkilat-ı ictimaiyenin intizam ve sükûn dahilinde inkişafı kâbil olamayacağından keyfiyet-i himaye bir ekalliyetin ekseriyete karşı tahakküm ve istibdadı suretinde münkalib olmamak iktiza eder.

Ahiren kendisiyle hâl-i harbde bulunmuş olan Avrupa devletleriyle Türk milleti arasında bir ihtilaf-ı müsellahın tekrarına mâni' olmak lüzumu Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihli tekalif-i sulhiyelerine zemin addetdikleri esasatın yedincisidir.

> Düvel-i Müşarileyhim esas-ı mezkurdan bazı menatıkın askerlikden tecridi ve Boğazların nezareti ile mükellef beynelmilel bir komisyon teşkil neticesini istihrac eylemişlerdir.
>
> Bâb-ı Âlî gerek masuniyet-i matlubeye lüzum-ı katiyesi olan menatıkın askerlikden tecridi gerekse Boğazlarda seyrüsefain serbestisi ve Boğazların beynelmilel teminat tahtında bilcümle milletlerin sefainine küşadı esasını kabul eder. Ancak teemmül olunan tedabir İstanbulun masuniyetini temin etmemekdedir.
>
> Hükümet-i Seniyye, müsavat-ı tamme dairesinde ve en vâsi ve en emin bir şekilde bilcümle devletler içün serbesti-yi seyrüseferi ve gerek Türkiya ve gerek bilcümle düvel-i bahriyeye muktezî emniyet ve masuniyeti kâfil olacak usul ve kavaidi en hürriyetperverâne bir fikr ile müzakereye âmâdedir.
>
> Beyanat-ı ânife Düvel-i Müttefikanın mukaddemat-ı sulhiyeye esas olmak üzere tekalif eyledikleri desatir-i asliyenin Hükümet-i Seniyyenin de efkârına mutabık olduğunu isbat etdiğinden mukaddemat-ı sulhiyenin derhal müzakeresine ibtidar olunmağa ve menatık-ı meşgulenin bilâimhal tahliyesine mâni' olacak artık hiçbir sebeb görülmemekdedir.
>
> Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihli tebliğlerinde tekalif olunduğu vechile şerait-i sulhiyenin müştereken tedkiki emrinde Hükümet-i Seniyye hiçbir maksad-ı mahsus ile hareket etmeyeceğini Düvel-i Müşarileyhime temin eder. Hükümet-i Seniyye Düvel-i Müttefika misillü âlem-i medeniyetin hakem Hak Beyannamesine muhalif olacak bir talebde bulunmakdan mütevekkî olub Düvel-i Müttefika ile müstemir bir sulh esasını korumak arzu-yı kat'îyesinde ve icabat-ı adl ü hakkaniyeti kabul azim ve niyetindedir.
>
> Binaenaleyh Hükümet-i Seniyye murahhaslarını tayin ve i'zam edebilmek içün konferansın zaman ve mekân ictimaının sür'at-i iş'arını Düvel-i Müttefikadan rica eder.
>
> Hariciye Nâzırı
> İzzet[6378]

Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Nairne, Londra'ya muhtıra gönderdi: *Ankara ya da Fiume planı esasına göre, Yunan Hükümetinin de İzmir'de ayrı bir hükümet kurmayı deneyip denemeyeceği şimdi Atina'da en çok konuşulan konudur. Harbiye Bakanlığında, bakanın yardımcılarından biri olarak görevli bulunan genç bir subay birkaç gün önce böyle bir adım atılması olasılığı bulunduğunu bana söylemişti. Böyle bir planın askeri veçhesine gelince, Anadolu'daki Yunan ordusu Yunanların şimdiye kadar sahip oldukları en kuvvetli askeri teşkilattır ve Yunanlar doğal olarak bunu kullanma yoluna sapabilirler*.[6379]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi*. Yunan Başbakanı M. Gounaris'in, Mikroasia Komitesi Önderlerinden üçüyle görüşmüş olduğunu ve komite üyelerinin Atina'yla işbirliği teklifinde bulunduklarını bildiriyo*r.[6380]

Nisan 1922. Baştercüman Andrew Ryan, Şubat-Nisan aylarına ilişkin rapor kaleme aldı. Belirttiğine göre TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, *Fransa'da yaptığı temaslar sonunda birçok savaş gereçleri* sağlamıştır.[6381]

1 Mayıs 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. "Küçük Asya" mevzubahis ediliyor. Yunanistan'ın "İyonya" muhtar devleti emrivakisinin Britanya Hükümetince zaten reddedilmiş olduğu açıklanıyor:

> 1922 yılı Mart ayında Müttefiklerin Paris'te mütareke ve barış önerilerini hazırladıkları ve ilgili taraflara sundukları sıralarda Yunan Hükûmeti'nin Batı Anadolu'da İonya devleti kurma emellerini hayata geçirebilmek amacıyla hazırlıklar yaptığı istihbar alındı. Bu iddiaları Avam Kamarası'nda gündeme getiren Townshend, bu "vahim durum" karşısında İngiliz Hükûmeti'nin nasıl bir politika izleyeceğini sorsa da İngiliz Hükûmeti 31 Mart 1922 tarihinde gereğini yapmıştı. Yunan Hükûmeti'ne ve Anadolu'daki Yunan yetkililere

6378 Peyâm-ı Sabah, 30 Nisan 1338-1922, Numero 11654, s. 1; Vakit, 30 Nisan 1338-1922, Numero 1576, s. 1.
6379 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 313-314.
6380 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 314.
6381 FO/800/240; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

> eş zamanlı notalar gönderen İngiliz Hükûmeti, Müttefikler tarafından onaylanmayan İonya devleti kurma planının felâkete yol açacağına dair ikazlarda bulunmuştu. İngiliz Hükûmeti sadece Yunan yetkilileri değil İstanbul Rum Patrik'ini de Yüksek Komiserleri aracılığıyla gayriresmi fakat ciddi bir şekilde uyarmıştı.[6382]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 408 numaralı telgraf:

> Ankara'da politik durum: Başlıca üç parti var: 1) Mustafa Kemal'i destekleyenler, 2) Enver Paşa'dan yana olanlar ve 3) Padişahla barışmak isteyenler.
>
> Mustafa Kemal, yine de duruma hakim görünüyor. Fethi Bey, "memleketin kapıları İttihatçılara açık" dedi. Ankara kabinesinden üç vekil istifa etti. Ama bunlar pek önemli kişiler değildi. Misak-ı Milli'den gerileme görülmüyor. Dış politika bakımından "Rusya eğilimli" ve "Batı eğilimli" olanlar var. Rusya eğilimli olanlar şimdilik ağır basıyor. Türklerle Yunanlılar arasındaki askeri denge Yunanlılardan yana değişti. Ama Kemalistlerin savaş makinası çözülmüş değil. Çarpışmalar yeniden başlarsa ne Türkler ne de Yunanlılar başarı kazanabilirler.[6383]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Afganistan Kâbil'e elçi tayin edilen Fahreddin (Türkkan) Paşa'nın, *Medine'yi dünya savaşı sıralarında İngilizlere karşı savunmasının Orta Asyada propaganda aracı olarak kullanacağına ve Kemalistlerin kendi hegemonyaları altında, Asyadaki tüm Müslüman devletlerden oluşan bir blok kuracaklarına* dikkat çekiyor.[6384]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Harry Lamb, Anadolu'nun barışçıl surette tahliyesinin mümkün olmadığını Londra'ya bildiriyor: *Mikroasia Müdafaa-i Milliye Komitesi'nin silahlı direniş propagandası başlangıçta blöf gibi görünüyordu. Ama hareket gittikçe ciddileşmiş ve gerek ordu, gerek halk içinde kuvvetlenmiştir. Mikroasia özerkliğinin aşırı taraftarları, şimdi İzmir'den Antalya'ya kadar uzanacak bir hattın batısındaki bütün Batı Anadolu'yu istiyorlar. Başpiskopos Chrysostomos (Hrisostomos), komitenin aşırı üyelerinden biri. Hole'un birkaç gün önceki raporunda belirttikleri doğru. Ama oradaki görüşler, ılımlıların görüşleriydi. Yabancı ülkelerdeki Rum kolonilerinin geniş yardımlar yapacaklarına kani[im]. Alt komiteler bu konuyu inceliyorlar. "Anadolu'nun barışçı yolla boşaltılması umudu olmadığına her zamankinden daha fazla kaniim."*[6385]

2 Mayıs 1922. İngiliz Orta Doğu Komitesi içtima ediyor. *Irak'taki İngiliz yetkili katları, sınır sorunu konusunda İngiliz yönetiminin gözcülüğü altında, BMM yönetimiyle görüşmelerde bulunmayı öneriyor; İngiliz Sömürgeler Bakanlığınca destekleniyor*.[6386]

Mustafa Kemal, Paris'deki TBMM Hükümeti Mümessili Ahmed Ferid'e (Tek), Britanya sömürgesindeki *Hintlilerin gönderdiğine işaret edilen paranın Ankara'ya ulaşmadığını bildirerek bu durumun araştırılmasını istedi*.[6387]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Türk basını, Ankara'nın notasını pek makul görüyor. "Tevhid-i Efkâr", bu notaya "evet" veya "hayır" diye cevap vermek gerektiğini yazıyor. "Vakit" Mustafa Kemal'in İzmit konferansına katılmaya razı olmakla barışçı niyetini açıkladığını ileri sürüyor, Amerika'nın da İzmit'e "gözlemci" gönderebileceğini belirtiyor. Gazete, İstanbul'da konferans toplanmasının söz konusu olamayacağını da yazdı, ama bu cümle sansür edildi. "İleri" gazetesi ise, barışa savaşla varılabileceğini ileri sürüyor.

6382 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 339.
6383 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII-LXIV.
6384 FO/7944/E 4696; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 231.
6385 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 314.
6386 FO/6344/E 5391; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.
6387 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 411.

> Bu gazeteler, İstanbul Hükümetinin cevabı konusunda hiçbir yorum yapmıyorlar ve Ankara'yı Türkiye'nin tek Hükümeti olarak tanıma eğilimi gösteriyorlar. "Tevhid-i Efkâr", bu konuda daha da ileri gidiyor. Bu gazete, Ermenilere karşı saldırgan. Fransız sansürü gevşek davranıyor.[6388]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *Mustafa Kemal, BMM'nde birçok güçlüklerle karşılaşıyor. Meclis, ona gittikçe daha çok baş kaldırıyor. Savaşın sürdürülmesinden yana olduğu iddia edilen Ulusal Savunma Bakanı Kâzım Paşa, Bayındırlık Bakanı Sırrı Bey ve Ankara yönetiminin öteki kimi üyelerine karşı son günlerde bir kışkırtma başlıyor. Mustafa Kemal, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'la görüş birliği içinde; kendi komutasındaki ordunun çarpışma yeteneğinden emin olmayan İsmet Paşa barıştan yana. Sağlanan son haberlere göre, Kemalist Ordusu'nda birçok kaçaklar var ve asker, savaşın sürdürülmesinden yana değil. Ankara'da durum oldukça kötüdür*.[6389] *Hâlen yapılmakta olan Cenova Konferansı'nda Batılılar, Sovyet Hükümeti'ni hukuken (de jure) tanırlarsa, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler büsbütün değişebilecek, Kemalistler daha da güç durumda kalacaklardır*.[6390]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi *L'Aurore* haftalık dergisinden Veliahd Abdülmecid'in beyanatını iktibas etti: *Bugün Türkiye en mukaddes haklarını müdafaa mecburiyeti altında bırakılmıştır*.[6391]

3 Mayıs 1922. İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı emrindeki Hindî askerler İstanbul'dan ayrıldılar.[6392]

"Ferman mührü emîni" Muhafazakâr Fırka liderlerinden Austen Chamberlain *Avam Kamarası'nda, 15 Nisan tarihli İstanbul-İtalyan Anlaşması'nı haber verdi ve bu konuda araştırma yapmaya söz verdi.* Chamberlain'in selefi *Lord Robert Cecil "Acaba Mustafa Kemal vaatlerde bulunacak kadar insanlığa dost mudur?" diye sorunca "Anlaşma tek taraflıdır" dedi*.[6393]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Mayıs 338 (922) Çarşamba: Hürrem Beyin idaresindeki komisyon zabıtı ile evrakı asliyenin 50 lira mukabilinde İngilizlere Erkânıharp Yüzbaşısı Şakir Muzaffer tarafından verildiği de ayrıca haber alındı*.[6394]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, Bâb-ı Âlî'nin Müttefiklere cevabî notasını gayet avamî bir üslupla tenkid etti; Sultan Vahideddin'in İngilizlerin elinde esir olduğu, sadece tahtını düşündüğü ve ihanet ettiği iddiasını fevkalade vurgulu surette işledi:

> Devletlerin son notlarına Bâb-ı Âlî tarafından kaleme alınan cevab -Bâb-ı Âlîce bir vesikadır! Yani kendisini bir su-i tefehhümden, hiçbir hakikati ifade etmeyen, havada muallak, mevcudiyeti ile adem-i mevcudiyeti müsavi bir hiçliğin ruhundan çıkan mahiyeti, âmâl ve arzularını ifade eden bir vesikadan- hissiyat-ı umumiyesi itibariyle bir hiçlikden başka bir şey olamaz ve değildir. Bâb-ı Âlî ber vech-i mutad sağa sola temennalar yapıyor. Düvel-i Müttefikanın hakcûluğundan, adaletperverliğinden emin olduğunu Bâb-ı Âlîye layık bir lisan-ı teşekkür ve minnetdarı ile beyan ediyor. Yunanistana mükafat verilmesini esas itibariyle bir lazıme-i adalet gibi telakki ediyor. Ve nihayet Düvel-i Müttefika tarafından teklif olunan şerait-i sulhiyeyi esas itibariyle kabul etdikden sonra bazı mevadda mesela, tahliyeye, adlî ve iktisadî kapitülasyonlara, Boğazlara, Trakyaya aid muğlak, gayr-ı muayyen kayd-ı ihtiraziye dermeyan ederek yine bu meselelerin

---

6388 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

6389 FO 371/7882/E 4701; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 257.

6390 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 786.

6391 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 20.

6392 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 180.

6393 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412.

6394 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 291.

münasib bir tarzda hallini Düvel-i Müttefikanın Bâb-ı Âlîce müsellim olan "desatir-i adliye ve hukukiyelerinden" bekliyor!

Hulasa akı karaya, karayı aka bulaşdırarak nihayet lehaye renksiz, tatsız, tuzsuz şeyler söylüyor!

Mamafih -ve bütün bu renksizlikler arasında iki bariz nokta derhal calib-i dikkat ediyor:

Bunlardan birisi -Devletler tarafından teklif olunan şerait-i sulhiyenin esas itibariyle kabulüdür!

Malum olduğu vechile -devletlerin notasındaki şu cihet- Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti bilhassa meşgul idi. Mezkûr hükümet Düvel-i Müttefika notalarındaki <mevadd-ı hususiyenin bilahare müzakeresi> kaydının muallak, gayr-ı muayyen olduğunu sarahaten zikrederek tahliye meselesi hallolunmadan evvel vâki olan sulh şartlarının heyet-i umumiyesinin gayr-ı kâbil-i kabul olduğunu kemal ve vuzuh ve sarahatle izah ve teklifi katiyetle reddeylemişdi!

Cevabını Ankaranınkinden bir hafta sonra veren Bâb-ı Âlî -tabiatı ile Ankara cevabındaki bu sarahatı biliyordu.

Binaenaleyh -Ankara Hükümetinin bu esas nokta hakkında verdiği cevabın tamamen muhalif ve zıddını bilerek ve anlayarak vermişdir. Yani memleketin mukadderatı ile alakadar olan en mühim bir meselede- ikilik idame etdirmek şimdiye kadar bu bedbaht millete karşı irtikab etmiş olduğu cinayet ve hıyanet silsilesine en ağır ve en vahim birisini daha ilave eylemişdir.

Hatırlardadır ki vaktiyle Tevfik Paşa "Vakit" gazetesi ile icra etdiği bir makalede aynen şöyle demişdi: "Hukukunu silaha sarılarak bence fedakârlıklar ile müdafaa etmiş olan bir milletin arzu ve temayülatına karşı hareket etmek cür'etinde bulunacak bir devlet adamı tasavvur edemem. Şayed böylesi olursa -hiçbir vechile mazur addolunamaz!"

Bu kere -hukukunu silaha sarılarak müdafaa eden milletin arzu ve temayülatına karşı ve taban tabana zıd ve muhalif bir tarzda hareket ederek memleketin düşmanlarına kendi eliyle silah veren, gaye ve hedefin tahakkukuna yaklaşmış olan milletin önüne yeni müşkilat ve gaileler çıkaran Bâb-ı Âlînin başında aynı Tevfik Paşa bulunmuyor mu?

Acaba bu kere olsun -bir ayağı ile Rabbü'l-Âlemîn Hazretine dahil olan o ihtiyar devlet adamı kendi vicdanının, kendi nefsinin indinde mahcub olmayacak mıdır? O ne kul idi, bu ne fiildir?

Fakat ısrar etmiyelim! Milletin ilhamatına, kalbî heyecanlarına, yüksek ihtizazlarına yabancı olan bütün hayatlarını (?) arasında geçirerek mevkilerini, makamlarını, şahsiyetlerini (?) ve isti'daddan ziyade başkalarının iltifatlarına, merhametlerin medyun bulunan ve bu iltifat ve merhametleri celb etmek içün o yüksek ihtizazları, kalbî heyecanları, şahsî duyguları nefislerinde kurutmak, öldürmek mecburiyetinde bulunanlardan millet kaygusu, vatan endişesi haysiyet ve şeref gailesi beklemek abesdir! Bu gibiler köle doğarlar, köle ölürler- makamları, mevkileri, ilim ve irfanları ne olursa olsun! Onun içündir ki Bâb-ı Âlî ile Ankara arasında bu kadar tezadlar, bu kadar yabancılık, bunca anlaşamamazlık vardır!

Ankara koyu bir millet meclisi içinde yaşıyor ve millî hava-yı nesimî ile teneffüs ediyor ve tabiatı ile ilhamatı da o hava-yı nesimîden aldığı içün kalbinin darabanı da onunla hem-âhenkdir!

Bâb-ı Âlî ise -ah! onun endişeleri, hava-yı nesimîsi, ilhamatı başkadır!

Bu ciheti de keşfetmek isterseniz verdiği notanın şu cihetine dikkat ediniz -ki:

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin ruhanî ve cismanî nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki keyfiyetidir."

Asıl endişe bu!

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin nüfuz-ı hümayunları tevsîk" olduğunda ne olurlarsa olsun!

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin nüfuz-ı hümayunları!!" Ah bu cümleden münfesih, müt'affin, hakikatten ârî, riya ve acziyet ile malî, pis bir ruhun menfur bir kokusu geliyor! Başdan aşağı her kelimesi yalan, riyakâr,

hakikate tamamen muhalif! Bu cümle -tazeliğini, hüsn ü cemalini, taravet ve zarafetini gaib eden velakin yine cazibedar ve işvekar olmak isteyen bazı insanların yüzlerini öpdürmelerini, o allıkları eşeleyiniz altından- yıpranmış, buruşmuş, menfur ve müstekreh bir derinin buruşukları çıkar!

Bu cümleyi de tahlil ediniz- aynı neticeye vasıl olursunuz!

"Zât-ı Şevketsimât!"

Yıldız esiri için -kendisini (?) (?)- bundan acı ve bundan ağır bir istihza olmazdı! <Zât-ı Şevketsimâta> İngilizler Sarayın dairesi haricine bile çıkmak müsaadesini vermiyorlar! Cum'a namazlarına gitdiği zaman İngilizler mızrakları ile etrafını alıyorlar! En yakın müsahibi -İngiliz misyoneri ve casusu Papas Fru olmuşdur! Daha dün -Veliahdın Sarayı İngilizler tarafından kuşatılarak- haricle münasebat ve alakadan tamamen tecrid ve men' edilmişdi! Sadrazamı Tevfik Paşanın -bugün o cümleyi yazan Tevfik Paşanın- otomobilini İngiliz sefiri çeviriyor ve İngiliz polis dairesine sevk ediyordu!!

<u>İşte Zât-ı Şevketsimât!</u>

Böyle bir şevkete -değil Oğuz nesline mensub Kayı Han torunundan bir Osman oğlu- azıcık izzet-i nefs ve şeref-i tam sahibi olan bir kimse bile tahammül edemezdi!

Fakat Şevketsimât ediyor!

Bu Şevketsimâtın nüfuzuna gelince -bu da o kadar vâsi ve âlemşümuldür ki önünde -İngilizler Sadrazamlardan başlayarak ordu kumandanlarına kadar evlad-ı vatanı toplayıb nefy ü tard ediyorlar. İslâm evlerine girerek istedikleri İslâm muhadderatını kaldırıyorlar. Arabyan hanında, Yedikule Zindanlarında vesair ittihaz etdikleri yeraltı işkence hanelerinde İslâmları inim inim inletdirsinler. İstedikleri İslâm evlerine girerek eşyası ile beraber müsadere edebiliyorlar veyahud İslâm âileleri (?) sokularak cebren oturuyorlar!

İşte bunlar da Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarından birer numune!!

Bu nüfuzu, bu şevketi muhafaza içündirki Saray ve Bâb-ı Âlî İzmiri Kanbur Mel'unun vasıtası ile işgal etdirdiler! Yine aynı nüfuz düşmanın muhafazası içündir ki Sarayda Şûrâ-yı Saltanat ictima etdirilerek -bu gün İstanbulun Hariciye Nâzırı olan İzzet Paşanın ve bizzat Tevfik Paşanın da iştirakleri ile- Sevr Muahedenamesinin kabulüne karar verdilerdi! Yine aynı nüfuz ve şevketin muhafazası içündir ki Sevr Muahedenamesi millete de kabul etdirmek için -ötede beride isyanlar çıkarılarak, Anzavur mel'unu da teslih edilerek mücahidler üzerine saldırdılar!

Ve işte bugün de gayet tabiî olarak aynı istikamet üzerinde bildevam -hükümetler tarafından vâki olan şerait-i sulhiye esas itibariyle kabul olunuyor: endişe hep o: Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki! İster bu tevsîk İngilizlerden gelsin ister Ermenilerde! El verir ki bu nüfuz-ı hümayın muhafaza edilmiş olsun ve o nüfuz etrafında da bazı başlar toplanarak müreffehen yaşasınlar!!

Zaten asırlardan beri iş böyle gelib gitmişdir! Bu millet -hep o anlayamadığı, zevk aldığı terkibler ile, kof, boş, riyakâr velakin debdebeli cümleler, kelimeler ile aldatılmışdır! Anadoluyu bir kez (?) göreceksiniz ki Bâb-ı Âlî ve Saray- bu zavallı halkın en ibtidaî ihtiyaclarını bile düşünemiyordur! Anadolu yalnız israfat için para ve adam lazım olduğunu zaman hatıra gelmişdir! Çünki Bâb-ı Âlînin ve Sarayın yegane endişesi daima:

Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki olmuşdur! Bunun öteki tarafa -onların akıl ve şuurları işleyememişdir. [6395]

[6395] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1338-1922, Numero 497, *Bâb-ı Âlînin Cevabı*, s. 1.

Fotoğraf. *Chotani*[6396]

4 Mayıs 1922. Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek) *aracılığı ile Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Başkanı Chotani'ye telgrafında, gönderdikleri üç mektubu ve 26.000 lirayı aldıklarını bildirdi*.[6397]

Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Tüm Yunan siyasî partileri, Küçük Asya Rumlarının savunulması konusunda birleşiyorlar*.[6398]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, General Townshend'in, Türk Hükümeti ile resmi münasebetler kurmak amacıyla İstanbul ve Ankara'ya gitmesine izin vermemiş ve bu karar Avam Kamarası'nda bir takım soruları da beraberinde getirmiştir. Chamberlain, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, General Townshend'ı, plananan yolculuğunun uygun olmadığı, bu resmî görevin ne müttefiklere ne de Türkiye'ye faydasının olmaması ve barışın sağlanmasını geciktirerek müttefiklerle Türkiye arasında gerçekleşen müzakerelere de halel getireceği nedeniyle göndermediklerini belirtmiştir. Chamberlain, Türklerin İtalyanlara Anadolu'da bazı ekonomik imtiyaz sözleri verdiğini ve İtalya'nın İstanbul Hükümeti ile imzalanan anlaşmadan Britanya Hükümeti'ni haberdar ettiğini de sözlerine eklemiştir*.[6399]

5 Mayıs 1922. İzmir'deki İngiliz Askerî Ataşe Johnston rapor kaleme aldı. Johnston, İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiyadis'le mülakat etti. *Sterghiades, Yunan ordusuna doğrudan talimat verebilmek maksadıyla General Pallis'ten karargâhını Atina'dan İzmir'e taşımasını istemiş, başlangıçta Yunan Savaş Bakanlığı ile teknik sorunları gerekçe gösterse de Pallis İzmir'e dönmüştür*. *Pallis ve Sterghiades'in yaptıkları değerlendirmelere göre Yunanlarla Türklerin askerî güçleri hemen hemen aynıdır*. *Sterghiades, Türk ordusunun genel bir taarruz yapabilecek kapasitede olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi gelişmelerin sonucunu beklediğini düşünüyor*.[6400]

5-6 Mayıs 1922. TBMM gizli celselerinde Başkumandanlık Kanunu tenkid edildi. Uzun uğraşlar sonucunda çoğunluk sağlandı ve Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkisi 3 ay müddetle yeniden uzatıldı.[6401]

6 Mayıs 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a çok gizli, zata mahsus, 56/7 numaralı uzunca bir rapor gönderdi: *Türk hükümeti İngilizlerden mermi alıyor*.[6402]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a rapor mektub gönderdi. Halk harbden bıkmıştır bu hadise TBMM

6396 Mü'min Halay (*Halai Memon*) Cemaati mensubu, Bombay tüccarlarından, Şubat 1921'de Avrupa'ya ikinci kez seyahat eden Hilafet Heyeti'nin lideri Mian Mohammad Haji Jan Mohammad Chotani (1873-1932), *The Lafayette Studio*, 15 Nisan 1921, London [http://lafayette.org.uk].

6397 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 414.

6398 FO/7863/E 4595; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 255.

6399 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.

6400 Tahliye konusunda Yunanların tavrına dair rapor, Savaş Bakanlığı Askerî Operasyonlar Direktörlüğü'nden Dışişleri Bakanlığı'na, FO, 406/49, No. 142, Ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 365.

6401 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 415-417.

6402 *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 73-79; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 368.

Hükümetini sulhçu bir çizgiye sevketmektedir fakat kendi ikbalinden endişeli Mustafa Kemal'in işine gelen tarz, İstanbul ile Ankara hükümetlerinin birleştirilmemesidir:

> [..] Ankara hükûmeti her halde sulh taraftarıdır. Çünkü bir taraftan halkın artık kuvve-i tahammülliyesi yok, diğer taraftan ise bu fırsattan istifade eden Antantist faaliyete geçiyorlar. Nitekim "Ali Kemal" bütün kuvvetiyle halkın heyecanını mucip olacak satırlar karalayarak halk arasında adem-i memnuniyet tevlidine bütün kudretiyle uğraşıyor ve İtilâfçıların son zamanlardaki faaliyeti de buna güzel bir delildir.
> İzmit'de yapılması Ankara tarafından teklif edilen müzakereden henüz eser yok. Mamâfih bu güne çok sabırsızlıkla intizâr ediliyor. Bugün halkın artık en ziyade nefretini mucip olan bir şey vardır ki o da harptir. Yani demek istiyorum ki bu halk artık yeni bir harp yapamayacak ve bu suretle de belki memleket daha ağır ve fena bir vaziyette kalacaktır. İzmit'te müzakereye eğer Antantalar muvafakat ederlerse, Kemal bizzat kendisi gidecek ve milletten ziyade kendi istikbalinin ne olacağından bahsedecektir. Çünkü onlarla uyuşmak bütün kuvvet ve kudretini sultan eline vermektir ki tabii bu Kemal'in işine gelmez. Onun içindir ki Kemal her şeyden evvel kendini düşünecektir. Hasılı pek ağır ve elemli günler geçiriyoruz. Yarının ne olacağını bittabi kestiremiyoruz. [..][6403]

7 Mayıs 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, İngiliz Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend'in *resmî ve gayr-ı resmî müzakeratda bulunmak üzere İstanbul ve Ankaraya gelmek* istediğini yazıyor ve fakat liberal Başvekil Lloyd George'nin kabinesi buna resmen *müsaade vermemişdir*:

> İstanbul: 6 (Anadolu Ajansı) – Türkiya Havas Royter Ajansı 3 Mayıs tarihiyle Londradan istihbar ediyor: Kûtü'l-Âmâre müdafii ve halihazırda İngiliz Parlamentosu âzâsından Ceneral (Tavsend)in Türkiya zimamdaran umuruyla gerek hususî gerek resmî mükalemata girişmek üzere İstanbul ve Ankaraya azimet etmesi içün Britanya Hükümetinin i'tâsına (?) Avam Kamarasında birçok mesailin mavzubahis olmasına sebebiyet vermişdir. Büyük Britanya Şark-ı Karîbde Müttefiklerden ayrı olarak herhangi bir hareketde bulunmağa daima muarız kalmış ve her zaman Müttefiklerin müştereken hareket hususunda kabul eyledikleri esasına tevfik-i hareket etmişdir. Britanya Hükümetinin bu tarz hareketi (Çemberlayn) tarafından ahiren vâki olan beyanatla teyid edilmişdir. (Çemberlayn) Avam Kamarasında hükümetin Ceneral (Tavsend)e seyahat tasavvurunun muvafık olmadığını ve gerek Müttefikler gerek Türkiya tarafından su-i tefsir edileceğini bildirdiğini izah eylemiş ve İtalya ile İstanbul Hükümeti arasında bir itilafına akdedildiğinden Britanya Hükümetinin Asya-yı Suğrada şimendüfer ve umur-ı nafia imtiyazatı müsaid bir suretde tedkik etmeği deruhte eylediğini ilave etmişdir.[6404]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, *Türk muhibbi* olarak nitelendirdiği Muhafazakâr Fırka'dan Avam Kamarası mebusu, İngiliz İstihbaratçı Aubrey Herbert'in mühim bir beyanatını neşretti:

> Sir Obri Herbert, Türkiyanın Rumeli hududlarının Edirneyi ihtiva etmesi ve Garbî Türkiyanın müstakil bir hükümet olması lüzumunu söylüyor
>
> İstanbul: 6 (muhabir-i mahsusumuzun telgrafıdır) – İngilterede Türkiya lehinde hayırhahâne beyanat ve neşriyatda bulunan Mister Obri Herbert son günlerde Londrada vukubulan bir mülakatda Türkiyanın Rumelideki hududunun Edirneyi ihtiva eylemek şartıyla ve Midye-İnöz hattından daha iyi bir hat olması lüzumunu söylemiş ve bilhassa Türkler ile Yunanlılar arasında müşterek bir hudud olmaması içün Garbî Trakyanın müstakil bir hükümet haline ifrağının hasıl edeceği hüsn-i neticeyi teşrih eylemişdir. Obri Herbert Hilafet meselesinde şu fikirdedir: Halife mutlaka Hâdimü'l-Harameyn vaziyetini muhafaza eylemeli. Kudüsdeki Makamat-ı Mübareke üzerindeki hakk-ı nezareti ibka olunmalıdır. Makamat-ı Mübareke asayişi, bütün Âlem-i İslâm memalikinden toplanan kuvvetler tarafından temin olunmalıdır.

6403 TÜSTAV Komintern Arşivi, CD 25, Klasör 32_36, Belge 275-278 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6404 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1338-1922, Numero 500, *Ceneral (Tavsend)in Seyahatı Etrafında*, s. 1.

> Yunanistanın, bu harb esnasında, Müttefiklere birtakım hizmetler yapdığı ve buna karşı bir mükafat kazanmağa bir hak ihraz eylediği meselesine gelince, bu hususda Yunanistana karşı yapılacak şeyler vardır. Kendisine, ânisi tesis edecek para ikraz etmek ve kralları olan Kostantini ta(?)nımak.[6405]

Bu noktada bir örtüşmeye dikkat çekmek istiyoruz: Vahideddin Hân'ın 23 Mayıs 1921 tarihli beyanatı hatırlanacak olursa Avrupa ile Asya arasında bir tampon bölge kurulmasını belirtmişti. Kemalistlerin "Türk muhibbi" tesmiye ettiği Aubrey Herbert de, Vahideddin Hân'a benzer şekilde, Yunanistan ile Türkiye arasında Batı Trakya'nın müstakil bir hükümet şeklinde tesis edilmesi lazım geldiğini söylemiştir.

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *İki afet: Menfaatperestlik, münafıklık, bu zavallı milleti için için kemirir*.[6406]

8 Mayıs 1922. *Ankara Hükümeti, bir kararname ile pasaportlardaki "Nam-ı Nami-i Hazret-i Padişahi" ibaresi yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ibaresinin konulmasını kararlaştırdı*.[6407]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem surette yıllık rapor gönderdi. Calib-i dikkat ifadeler kaydedilmiştir. "Bekle ve gör" siyasetiyle maruf *İngiltere, "Türklerin mukavemetini, direncini" görmek istiyor.* Sadrazam Tevfik (Okday) ve Harbiye Nâzırı Çürüksulu Ziya (Kutnak) inkâr ediyorlar fakat Bâb-ı Âlî, TBMM Hükümetini destekliyor, *silah ve cephane gönderiyor*. Bu meşhur sır, İngilizlerin de işine geliyor. *İngiltere, Yunan Ordusu'na fazla güvenmemektedir. İngiltere dolaylı yollarla Ankara ile temas aramakta ama bu konunun duyulmasını veya Ankara'nın bundan cesaret almasını da istememektedir*. Diğer bir ifadeyle İngiltere, TBMM Hükümetini el altından destekliyor velakin kontrolden çıkmasını da istemiyor. İnce müdahaleler neticesinde *Türkiye'de inisiyatif İstanbul'dan Ankara'ya geçiyor ve Ankara İstanbul'a karşı mesafe koyuyor*. TBMM Hükümetinin maliyesi Bâb-ı Âlî'ye nazaran oldukça iyi ve sürdürülebilir durumda. Hem İngiltere hem Bâb-ı Âlî indinde TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'yla münasebatı tehlike arz ediyor. Fransızlar, Franklin-Bouillon Andlaşmasıyla Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti üzerindeki nüfuzunu umumî anlamda Müttefikler lehine dengelemiş olsalar da münferid hareket ettikleri vechile *ihanet*kâr davranıyorlar. İtalyanlar da iktisadî menfaat devşirebilmek için TBMM Hükümetiyle anlaşmaya çalışıyorlar. Sovyet Rusya, Moskova Muahedenamesiyle Misâk-ı Millî'yi resmen tanımış bulunuyor.[6408] 1923 senesine ilişkin İngiliz gizli yıllık raporunda da TBMM Hükümetinin bilhassa 1922 senesinde tebarüz eden iki yüzlü politikası mevzubahis edilmiştir: *Ankara, işgal karşısında sergilediği cesur tutum nedeniyle İstanbul Hükümeti'ni halk nezdinde överken, perde arkasında gerçek anlamda* milliyetçi harekete *katılmadığı için yermekteydi*.[6409]

İngiliz yıllık raporuna göre *Anadolu'ya asker, savaş malzemesi, vs. göndermek için İstanbul'da örgütlerin kurulmuş olduğu bilinmektedir*. Sadrazam Tevfik (Okday) ve Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), TBMM Hükümetiyle doğrudan münesebet halinde olmadıkları hususunda ısrarcılar fakat buna inanmak güç. *Baharın sonlarında Hariciye Nazırı olan Sefa Bey'in yerine geçen İzzet Paşa ve arkadaşları açıkça ılımlı milliyetçilerdendirler. Aslında Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa Kabinesi'nin belli ihtimaller dahilinde Ankara ile uygun bir bağ kuracağı değerlendirmesini yapmışlar ve Kabine'yi mevcut durum içinde beklentileri sağlayacak en iyi hükümet olarak görmüşlerdir.* Sadrazam Tevfik'in muhalifleri ise onu ve kabinesini *Müttefik Orduları yetkililerinin gözünden düşürerek devirmek*

6405 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1338-1922, Numero 500, *İngilterede Türk Muhibbinin Beyanatı*, s. 1.

6406 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 420.

6407 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 421.

6408 Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)* (S. Demirci, çev) içinde (s. 9-11). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

6409 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 21.

istemektedirler.[6410] Fakat Tevfik Kabinesinin sukûtu mevcut dengeler zaviyesinden Müttefikler için muvafık değildir.

İngiliz yıllık raporunda, Vahideddin Hân'ın Anadolu'ya sirayet etmiş Bolşeviklik tehlikesine göre vaziyet aldığı belirtiliyor. Padişah'ın, milliyetçi harekete *ya da isyancı olarak değerlendirdiği liderlerine karşı olan görünüşünü değiştirdiğini düşünmek için ortada bir sebep görünmemektedir. Mustafa Kemal tarafından kendisine karşı takınılmış olan saldırgan tavrın farkındadır ve Bolşevik rejimin korkusuyla,* milliyetçi hareket *kadrosunun Bolşevikler ile olan yakın ilişkisinden endişe duymaktadır. Şu andaki aciz durumu, ülkesinin refahı için olan samimi endişesiyle birleşince, kendisini sempatik ve biraz da acınası bir figür haline getirmektedir*.[6411]

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *Yunanlıların Ankara'yı zorladıkları sırada milli güçlerin şansları en düşük noktadaydı. Ancak Yunan Ordusu'nun Sakarya Nehri'nden geri çekilişi,* milliyetçilerin Kütahya-Eskişehir'de kaybettikleri *prestijlerini onarmış ve küstahlıklarını artırmıştı. Mustafa Kemal halkın gözünde şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde devleşti*.[6412]

İngiliz yıllık raporunda 20 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillon Muahedenamesi mütalaa ediliyor: *Bu antlaşma, nahoş nitelikte maddeleri içermekteydi ve genel mahiyeti itibarıyla Türklere Müttefiklerin ağız birliği içinde olmadıkları ve bir bütünlük sergileyemedikleri izlenimini vermekteydi. Diğer Müttefikleri dışlayarak gerçekleştirilen bu antlaşma, Müttefikleri genelde Türkiye, özelde de Kemalistler karşısındaki pozisyonunu aslında çok ciddi biçimde riske sokuyor ve Kemalistlerin daha da uzlaşmaz bir tavır almalarına yol açıyordu*. *Yunanlıların Sakarya Nehri'nden geri çekilmeleri Mustafa Kemal'in askeri itibarını yeniden sağlamlaştırmıştı. Franklin-Bouillon antlaşması Ankara Hükümeti'ni siyaseten güçlendirmiş, Hükümet yalnızca Kilikya'yı geri almakla kalmamış, aynı zamanda büyük Müttefik Devletleri'nden biriyle de bir antlaşmaya imza atmıştı.* Milliyetçi hareket *yanlıları İtalya ve İngiltere ile de sırasıyla ayrı ayrı antlaşmalar yapmayı ummuşlar, fakat bu umutları hüsranla sonuçlanmıştı*.[6413] Rumbold'un Kemalistleri Türkler içerisindeki bir tabaka telakki etmesi mühim bir ayrıntıdır.

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümeti bütçesini ordu ihtiyaçlarının karşılanmasına seferber ettiği için *ülke, bir görgü tanığının ifadesiyle, harabe durumdadır*.[6414]

İngiliz yıllık raporunda TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkileri mütalaa edildi. Taraflar, kendi hükümetlerinin Müttefikler karşısında güçlenmesi için ikili ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu bir "mantık evliliği" idi; sevgi ve sadakat yoktu:

> Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerinin alacağı yön, büyük ölçüde onların Bolşeviklerle olan ilişkisi çerçevesinde şekillenecekti. Bu ilişkiler ilk olarak Kafkasya sorunundaki anlaşmazlıklar, ikinci olarak da çok sayıdaki Türk'ün Bolşeviklere olan güvensizliği -ki bu güvensizliğin arkasında Bolşevik prensiplerin Anadolu'ya sızma korkusu ve şu anki dostluğun arkasında Çarlık Rusya'sının eski tehditkâr tutumunun yattığı düşüncesi vardı- nedeniyle şüphesiz sık sık gerilmekteydi. Yine de her iki tarafta mevcut olan ruh hali konusunda tüm belirtiler şu sonuca işaret ediyordu: İşbirliğinin devamı ve olası bir çatışmadan kaçınma. Aslında o sıralar Milli Mücadele [the Nationalist movement] yanlıları ile Bolşevikler arasındaki ilişkinin yapısı "mantık evliliği" niteliğindeydi. Bolşevikler Yakındoğu'daki çözümsüz meselelerin Müttefiklerin çıkarlarına zarar vereceğini ve onlar için bir endişe kaynağı olacağını fark etmişlerdi. Çünkü Sovyet Hükümeti'nin politikası, Müttefiklere mümkün olan en büyük sıkıntıyı verme üzerine kurgulanmıştı ve Anadolu'da düşmanlığın sürdürülmesi

[6410] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 17-18.
[6411] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 21.
[6412] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 22.
[6413] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 23-24.
[6414] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 25.

> Bolşeviklerin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bu yüzden Anadolu'yu silah ve teçhizatla donatmak konusunda istekli davranıyorlardı. Öte yandan silah, vs.yi Avrupa'dan elde etme imkânından yoksun olan Milli Mücadele [the Nationalist movement] yanlıları zorunlu olarak bunların temini konusunda Rusya'ya yönelmişlerdi.[6415]

Rumbold, Yunanistan-TBMM Hükümeti harbinde Müttefiklerin azamî menfaat temin edebileceği bir senaryoyu zikretmiştir: *Pek çok kişi Anadolu'daki bu çatışmanın en iyi çözümünün Türk ve Yunan taraflarının pes edene kadar mücadele etmesi olacağını düşünmekteydi. Çünkü ancak bu şekilde Müttefiklerin baskı ve önerileri karşısında daha makul bir tutum takınabilirlerdi. Bir facia yaşanmaksızın kesin bir Yunan ya da Kemalist zaferden bahsetmek mümkün görünmemekteydi*.[6416]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümetinin hariciye siyaseti, şu stratejiyi takib ediyordu: *Milli Mücadele Hükümeti'nin* [Nationalist Govenment] *politikası artık açıklığa kavuşmuştu: Eğer mümkünse, sırayla, tek tek her bir Müttefik ile ayrı antlaşmalar akdetmek ve böylece Yunanlıları yalnız bırakmak*.[6417]

İngiliz gizli yıllık raporunda Bâb-ı Âlî Hükümetinin hariciye siyasetine dair mühim bir bahis kaleme alınmıştır. İşgalci Müttefiklerin İstanbul'daki hâkim gücü İngilizler, Bâb-ı Âlî'yi halk nazarında itibardan düşürmüşlerdir. Osmanlı nâzırları her ne kadar Müttefikleri birbirine düşürmeye çalışsalar da muvaffak olamamışlardır. İngilizler nazarında Bâb-ı Âlî, Türklerle istikrarlı bir sulha varmanın mercii değildir dolayısıyla ona *yaranmaya çalışmak hem akılkârı olmayacak hem de bir işe yaramayacaktı*r:

> İstanbul Hükümeti'nin dış ilişkileri, etkili politika izleme anlamında hemen hemen yok denecek düzeydedir. Aslında İstanbul Hükümeti sadece İstanbul ve civarında, Müttefiklerin işgali altında bulunan ve Müttefik Yüksek Komiserlerinin faaliyetlerini büyük ölçüde denetim altında tuttuğu ve bu hükümetin bağımsız bir politika izlemesini imkânsız hale getirdiği bölgede hüküm sürmekteydi. Osmanlı Nazırları, yapabilselerdi, hiç kuşkusuz bir işgalci gücü diğerine karşı kullanmayı denemek isterlerdi. Fakat şu ana kadar bunu başarmayı becerebilmiş değillerdi. Görünürde, Fransız ve İtalyanların belki de kendilerine daha yakın davrandıklarını anlamışlardır. Fakat kafalarının bir köşesinde Yakındoğu Sorunu'nu çözecek en önemli ülkenin İngiltere olduğu inancı yatmaktadır. Fransa ve İtalya ödün vermeye niyetli olabilirler, fakat İstanbul Hükümeti bu yönde ortak bir karar alınabilmesi için Majesteleri'nin Hükümeti'nin ikna edilmesi gerektiğini bilmektedir. İstanbul Hükümeti'nin işgal güçleri sevme ya da sevmeme gibi bir durumu söz konusu değildir. İstanbul Türkleri, Müttefikleri, şehirlerinde işgalci güç olarak görmekte ve doğal olarak da bu duruma içerlemektedirler. İngiltere'nin diğer Müttefikler için en ön sırada yer aldığının muhtemelen farkındadırlar. Hem buradaki limanda en büyük gemileri her zaman İngiltere bulundurmuş, hem işgal güçlerinin başkomutanı olarak İngiliz generali atanmış, hem de Geçici Mali Denetim Komisyonu'nun başkanlığına da dirayetli bir İngiliz getirilmişti. Tüm bunlar saygı uyandıran hususlardı. Diğer Müttefik ülkelerde yaşanan sürekli kabine değişiklikleri karşısında İngiliz Hükümeti'nin istikrarlı oluşu, onun itibarını artıran diğer bir unsurdu. Diğer yanda, Türklerin hepsi Anadolu'da süren mücadelede Yunanlıların arkasında İngiltere'nin bulunduğuna inanmakta ve bu ülkenin tarafsız olduğu yolundaki beyanatını inandırıcı bulmamaktadır. İngiltere'nin bu tutumunu, muhtemelen, Yunan gemilerine arama izni vermeyi reddeden, İstanbul'daki depolarda tutulan teslim alınmış savaş malzemelerinin Anadolu'ya gönderilmek üzere Kemalist ajanlar tarafından çalınması karşısında hoşgörülü bir tavır sergileyen Fransızlarla mukayese etmekteydiler.
>
> Türkiye'nin gelecekte İngiltere'ye dayanması gerektiği fikrini öne süren İstanbul Hükümeti'ndeki üyelerin kişisel görüşleri aslında pek bir önem taşımamaktadır. Bu türden ifadeler çoğunlukla samimi de olabilir, fakat Merkezi Hükümet'in şu anki durumu göz önüne alındığında hepsi teoride kalmaktadır. Öte yanda Padişah, ülkesinin ileride Britanya İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde olması gerektiği konusunda kesinlikle ikna olmuş görünmektedir. Veliaht da bu görüşü paylaştığını itiraf etmektedir.

6415 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 31.
6416 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 32-33.
6417 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 74.

> Merkezi Hükümet'e yaranmaya çalışmak hem akılkârı olmayacak hem de bir işe yaramayacaktı. Müttefik Yüksek Komiserleri, Merkezi Hükümet'e muhtelif zamanlarda hoş karşılanmayacak bakılar uygulamışlardı. Bu nahoş tedbirlerin sorumluluğunu İngiliz Yüksek Komiserliği'nin sırtına yüklemek, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri için hiç de zor bir şey değildi. Müttefiklerin Türklerle olan ilişkilerinde itici gücün İngiliz Yüksek Komiserliği'nce sağlandığına hiç şüphe yoktu. Yine de bu durum İngiliz yetkililere saygı duyulmasına engel olmamaktaydı. Aynı şekilde, el konulan bina ve apartmanlara sadece İngiliz askeri yetkililerinin kira ödemesine rağmen, bunlara el koyma şekilleri geçmişte çok rahatsızlık yaratmıştı.[6418]

İngiliz yıllık gizli raporunda TBMM Hükümetinin hariciye siyaseti mütalaa edilmiştir. Anadolu'daki Yunan vakıası, TBMM Hükümetinin hariciyesinin sıklet merkezidir. Milliyetçi ve şovenisttir. "Türkiye Türklerindir" umdesini sık sık dillendirmektedir. Zaten Mondros'la birlikte siyasî bilfiil hudud, Türklerin ekseriyetle yaşadığı coğrafyayı muhittir. İngilizlerin yüksek çıkarları bulunan Suriye'ye ve Irak'a teveccüh edemeyecek kadar meşguldür artık Türkler. TBMM Hükümeti, İngiltere'yle anlaşmak için *her fırsatı kollamakta*dır:

> Ankara Hükümeti'nin dış ilişkileri ister istemez Yunanistan'la olan savaşın etkisi ve baskısı altındaydı. Milli Mücadele Hareketi'nin [Nationalist movement] gözünde Müttefik Hükümetleri tarafından desteklenen Hıristiyan bir devlet, tüm Türkleri ata yurdu olarak kabul ettikleri toprağı işgal etmişti. Bu durum Ankara Hükümeti'nin, bilerek ya da bilmeyerek, büyük ölçüde Sovyet Rusya'ya doğru kaymasına ve Asya odaklı bir politika izlemesine ve birçok gözlemciye göre de Anadolu'da daha önce mevcut olmayan milliyetçi ve şovenist bir havanın doğmasına yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının üçte ikisini kaybetmişti. Türkler, daha önceki dönemlere kıyasla İmparatorluktan geri kalan bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Hâlâ çok sayıda azınlık olmasına rağmen, Türkler açısından bakıldığında "Türkiye Türklerindir" sloganının oldukça haklı bir gerekçeye oturduğu görülmektedir. Yunanistan'la yaşanan savaş, Ankara'yı komşu Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya itmekteydi. Afganistan ve Buhara gibi devletlerle yakınlaşmada Panislamist etkinin belli ölçüde rol oynadığı söylenebilir. Fakat Afganlılar, İranlılar ve diğerleriyle daha yakın ilişkiler kurma isteği, büyük bir olasılıkla Yunanistan'ın arkasında duran ve Türkiye'nin yok edilmesinde kararlı bir güç olarak gösterilen tek bir devletin, yani İngiltere'nin önünü kesip ona zarar vermek arzusundan kaynaklanmaktaydı.
>
> Bütün raporlar, Anadolu'da İngiltere'ye karşı olan düşmanlığın diğer devletlere olan düşmanlıktan çok daha fazla olduğu yolunda ortak bir görüşü yansıtmaktaydı. Halen Yunanistan'la sürdürülen savaşın doğurduğu sonuçlardan İngiltere sorumlu tutulmaktadır. İngiltere'nin Mısır ve Hindistan politikası yakından takip edilmektedir. Ankara tarafında doğrudan İngiliz çıkarlarını hedef alan bir propaganda başlatılmıştır. Bu husumete rağmen Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlıları yine de İngiliz Hükümeti ile temasa geçmek için her fırsatı kollamakta, dolayısıyla İngiliz işadamlarının Anadolu limanlarına yaptıkları seyahatleri büyütme eğilimindedirler. İstanbul'daki Türkler gibi Anadolu'dakiler de İngiltere'nin Müttefik Devletlerin en güçlüsü olduğunu ve bu nedenle onun bu düşmanlığının üstesinden gelinmesi gerektiğini fark etmektedirler.[6419]

İngiliz yıllık gizli raporunda Fransa-TBMM Hükümetine ilişkin fevkalâde calib-i dikkat bir cümle yer alıyor: *Eğer Fransızlar Mustafa Kemal ve Milli Mücadele* [Nationalist movement] *yanlılarının sonunda kendi himayelerinde İstanbul'a geleceklerine inanıyorlarsa, kendilerine belli ölçüde hayal kırıklığı hazırlıyorlar demektir*.[6420]

6418 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 85.

6419 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 86-87. TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'yla yakınlaşması ile TBMM'de İngiliz düşmanlığının tezahür etmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetini İngiltere'ye karşı koz olarak kullanmaya çalışıyordu.

6420 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 87.

İngiliz yıllık gizli raporunda, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya yörüngesine girdiği belirtiliyor, bu hadisenin eğer devam ederse Mustafa Kemal'e itibar kaybettireceği derpiş ediliyor. Fakat İngilizler, TBMM Hükümetinin İngiliz dostu olmaklıktaki istikrarından emin olmak istemektedir:

> Milli Mücadele Hareketi'nin [the Nationalist movement] Sovyet Hükümeti'yle olan ilişkilerini tanımlamak daha zordur. Para, silah ve araç gereç konusunda Ruslardan yardım almak zorunda kalmışlardı. En büyük zorluğu ise, karşılığında vereceklerini minimuma indirgemekte yaşamaktaydılar. Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlıları Rusya'daki rejim değişikliğinin Rusya'nın geleneksel politikasında en fazla küçük bir oynama -o da varsa- yaptığının farkındaydılar. Transkafkasya devletleri, göstermelik bir bağımsızlığa sahip olsalar da, gerçekte savaş öncesi dönemde Rusya Genel Valisi'nin yetkilerine benzer güce sahip bir örgüt tarafından kontrol edilmekteydi. Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlılarının Müttefikler için baş belası olmaları, başkalarının zayıflıklarından yararlanmak isteyen Rusların da işine gelmekteydi. Savaşın uzaması Mustafa Kemal'i giderek daha fazla Rusya'nın yörüngesine girmeye zorlamaktaydı. Ankara Hükümeti'nin kendisini bu Rus kıskacından nasıl kurtaracağını kestirmek zor görünmektedir. Ankara ve Moskova arasındaki bu yakın ilişki nedeniyle İstanbul'un duyduğu makul endişe, Ankara'daki ılımlılar arasında da hissedilmekteydi ve belki de bu durum sonunda Mustafa Kemal'i itibar kaybuna uğratacak bir sebep oluşturabilirdi. Türkler çok kolay dönüş yapan insanlardır ve bugünün dostu pekâlâ yarının düşmanı olabilir.[6421]

9 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 434 numaralı telgraf:

> Ankara haber ajansı, Kars antlaşması ile Ankara-Ukrayna antlaşmasını onayladıklarını duyurdu. Mustafa Kemal, Bolşevik dostlarıyla ilişkilerini güçlendiriyor. İçerde güçlükleri arttıkça Bolşeviklere daha çok bağlanıyor.[6422]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, 662 numaralı muhtıra kaleme aldı. *Bilgilerini doğrudan doğruya Ankara'dan alan güvenilir ve gizli kimi Türk kaynaklarından sağla*yan ajanın bildirdiğine göre TBMM Hükümeti, Müttefiklerin mütareke teklifini şu esaslar üzerinde anlamlandırıyordu:

> 1. İzzet Paşa, Ankara yönetimine karşıcıl bir siyasa uygulamaktadır ve özellikle İngiliz'lerle ayrı bir anlaşma yapmak için çalışıyor;
>
> 2. İngiliz yönetimi, Batı Anadolu'da baş gösteren Yunan Küçük-Asya akımını gizlice destekliyor;
>
> 3. Fransa yönetiminin ve daha az olmak üzere İtalya yönetiminin siyasalarının Ankara yönetiminden yana olduğuna inanılıyor.[6423]

10 Mayıs 1922. Muhafazakâr Fırka lideri Austen Chamberlain, *Müttefiklerin şimdi ne yazık ki, Kemalist'lere karşı müessir tedbir ittihaz edecek bir durumda olmadıklarını* Avam Kamarasında ifade etti.[6424]

Hariciye Nâzırı Curzon'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye telgraf:

> Paris tekliflerine Atina, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin verdikleri cevapların özeti ve Ankara'nın cevabının eleştirisi.
>
> Ankara Hükümeti, konferansın İzmit'te toplanmasını istedi. İngiltere bunu sakıncalı gördü ve konferans yeri olarak Tarabya'yı öne sürdü. Fransa, Ankara'nın teklifinin kabul edilmesinden yana görünüyor. İngiltere,

---

6421 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 88-89.

6422 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIV.

6423 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 256.

6424 Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgeleri ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.

> Fransa'nın tutumunu anlamakta güçlük çekmektedir. Zaman geçiyor. Paris kararları uygulanamıyor. Bu noktalara Fransa Hükümetinin önemle dikkatinin çekilmesi talimatı.
>
> Paris planından vazgeçilmesini İngiltere derin bir üzüntüyle karşılayacak. Müttefiklerin ortak hareketi sağlanamazsa, İngiltere kendi başına ve başka biçimde hareket edecektir. İlk iş olarak müttefiklerle Ankara, İstanbul ve Atina Hükümetleri arasında yapılmış olan yazışmaları açıklayıp yayınlayacaktır.[6425]

Veliahd Abdülmecid'in *L'Eurore* gazetesine beyanatı:

> Çalışkan ve namuslu bir millet olan Türkler, o kadar muharebelerden sonra bugün yalnız sulha, fakat şeref ve namuslarının muhafaza olacağı hakiki bir sulha kavuşmak arzusundadırlar. Türkiye ve İngiltere Yakın Doğu'da birbirlerinin yardımına muhtaçtırlar. Türkiye, tabii kaynaklarını işletrneye başlayınca tecrübeli işçilere ihtiyaç duyacaktır. Barış olursa milyonlarca İngiliz işçisi de iş bulmuş olur. Anadolu'da Müslümanlarla Hıristiyanlar kardeş gibi yaşıyor.[6426]

Britanya'nın Lord Ampthill namıyla esbak Madras Sömürge Valisi ve Hindistan Umumî Valisi vekili Oliver Villiers Russell'a göre Kemalistler *çabukça o kadar Yahudi istilasına uğramış hale gelmişlerdir ki kendileri kasten halifeliği ve sultanı devirmeye koyulmuşlardır*.[6427]

Muhafazakâr Fırka lideri Austen Chamberlain, Avam Kamarasına beyan etti: *Mustafa Kemal'e karşı tedbir imkânsızdır.*[6428]

Apostolopoulos, Venizelos'a mektub gönderdi. Venizeloscu bir subay, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin 27'nci ve 30'uncu alaylarında firar vukuatının teamüle dönüştüğünü belirtiyor:

> Her şeyden önce adamlarımızın morali acınacak haldedir. Bir düşünün, Küçük Asya'nın boşaltılacağı haberini büyük bir heyecanla karşıladılar… (Eve gidelim, Küçük Asya'nın canı cehenneme!)… Savaşın birkaç gün daha sürmesi halinde, toptan çözülmemizden korkuyorum.
>
> Birkaç gün önce Küçük Asya'nın boşaltılması sorunu açıklandığı zaman, geri çekilinirse, ordu komutanlığının Küçük Asya'yı savunmaya karar vermesi halinde, askerlerimizle konuşmamızı ve böyle bir kararı nasıl karşılayacaklarını öğrenmemizi söylediler. Sizin de anlayacağınız gibi biz, sonucun ne olacağını baştan biliyorduk. Kendine saygısı olan askerler bile, "Çok iyi, ben Küçük Asya için üzüntü duyarım ama her şeyden önce evime dönmekle ilgiliyim" demektedirler.[6429]

11 Mayıs 1922. *Yunan Parlamentosu'nda güvenoyuna gidildi. Gunaris Hükümeti, 160 red oyuna karşı 161 oyla güvenoyu aldı. Gunaris bu güveni yeterli görmeyerek yarından sonra istifa edecektir*.[6430]

Abdülhamid Hân-ı sânînin (İkinci Abdülhamid'in) en büyük oğlu Şehzâde Mehmed Selim Efendi *Hazretleri bütün erbab-ı mürüvvet ve hamiyete pişvâ olarak* Anadolu'daki *mücahidlere bayram hediyesi alınmak üzere bin lira teberrû buyurmuşlardır*.[6431]

6425 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

6426 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 409. *Vakit* gazetesi: "Veliaht Hazretleri'nin şehrimizde İngilizce ve Fransızca olarak haftada bir yayımlanan Eorore gazetesine demeci: Türkler, en mukaddes haklarının müdafaasına muztar kalmışlardır. Hukukumuzun tasdik edildiği gün, Şark'ta sulh devri başlayacaktır." *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Abdülmecit'in bir İngiliz gazetesine demeci* (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 411).

6427 Ebru Boyar. (2014). Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938). *Belleten*, 78(283), s. 1165. Oliver Villiers Russell, 1908'den 1935'e değin mason teşkilatından bilfiil idarecilik ve İngiltere Büyük Birlik Locası'na büyük üstadlık yapmıştır: Museum of Freemasonry, artuk.com.

6428 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 180.

6429 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 372-373.

6430 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 425.

6431 Vakit, 13 Ramazan 1340/11 Mayıs 1338-1922, Numero 1587, *Anadoludaki Mücahidlerimize Bayram Hediyesi*, s. 1. Haberde belirtildiğine göre İstanbul'daki Rumların Yunan ordusuna yaptıkları bağış mikdarı

مجاهدة ملیه‌مزه قارشی وظیفه‌حقیقی ایفا ایله اکتساب
امتیاز وثواب ایلین
شهزاده سلیم افندی

Fotoğraf. *Şehzâde Mehmed Selim Efendi* (Tevhîd-i Efkâr, 12 Mayıs 1922).

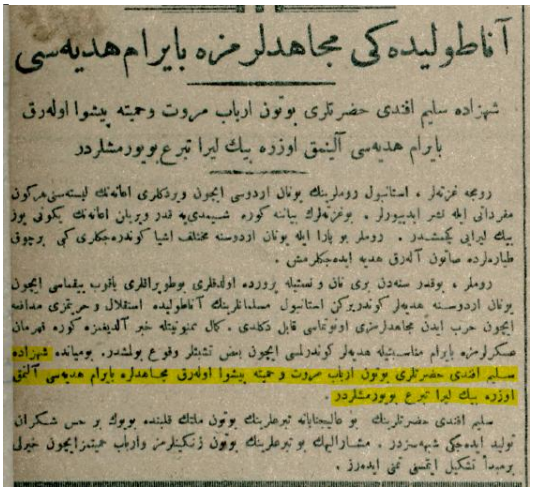
آناطولیده کی مجاهدلرمزه بایرام هدیه‌سی

شهزاده سلیم افندی حضرتلری بوتون ارباب مروت وحمیته پیشوا اولهرق
بایرام هدیه‌سی آلینمق اوزره بیك لیرا تبرع بیورمشلردر

روسیه نزدنده ، استانبول رومللرینك یونان اردوسی ایچون ویردکلری اعانه‌نك لیسته‌سی هرکون مفردانی ایله نشر ایدییورلر . یونان‌لرك بیانه کوره شیمدی‌یه قدر ویریان اعانه‌نك یکونی یوز بیك لیرایی یکشمکدر . رومللر بو پارا ایله یونان اردوسنه مختلف اشیا کوندرمکده‌در کی یرچوق طیارملرده صاتون آلمرق هدیه ایده‌جکلرمش .

رومللر ، یوقدر سنه‌دن بری نان و نشتیله پرورده اولدقلری بوطورالقلری یاقوب یقماسی ایچون یونان اردوسنه هدیه‌لر کوندیرکن استانبول مسلمانلرینك آناطولیده استقلال و حریتی مدافعه ایچون حرب ایدن مجاهدلرمزی اونوتماسی قابل دکلدی . کال ممنونیتله خبر آلدیغمزه کوره قهرمان عسکرلرمزه بایرام مناسبتیله هدیه‌لر کوندرلمسی ایچون بعض تشبثلر وقوع بولمشدر . بومیانده شهزاده سلیم افندی حضرتلری بوتون ارباب مروت وحمیته پیشوا اولهرق مجاهدلره بایرام هدیه‌سی آلینق اوزره بیك لیرا تبرع بیورمشلردر .

سلیم افندی حضرتلرینك بو عالیجنابانه تبرعلرینك بوتون ملتك قلبنده بیوك بر حس شکران تولید ایده‌جکی شبه‌سیزدر . مشارالیهك بو تبرعلرینك بوتون زنکینلرمز وارباب حیتیزایچون خیرلی برمثال تشکیل ایتمسی تمنی ایده‌رز .

Fotoğraf. *Anadoludaki Mücahidlerimize Bayram Hediyesi* (Vakit, 11 Mayıs 1922).

12 Mayıs 1922 evveli bir gün. Gunaris Kabinesinin sukûtu arifesinde Atina'ya İsveç pasaportuyla gizlice muvasalat eden Üçüncü Komintern mensubu bir Sovyet Rus mümessil, İşçi Sosyalist (Komünist) Fırkası genel sekreteri Yannis Kordatos'u ziyaret etti. Mustafa Kemal'in Fransızlarla ve İngilizlerle siyasî ve malî ilişkiler tesis ettiğini; buna mukabil Sovyet Rusya'nın da Yunan hükümetiyle ilişkilerini geliştirmek istediğini bildirdi:

> Önce Zinovyev, Troçki ve Çiçerin'in imzalarını taşıyan itimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi: "Sovyet hükûmeti Yunanistan'a, Anadolunun işgali konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce, Mustafa Kemal'i maddî ve manevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da, pek çok hıristiyanın yaşadığı Anadolunun sahil kısmında bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık sovyet hükûmeti, yunan hükûmetince fiilen de olsa tanınmasını istemektedir."
>
> Yani Kordatos "Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim, diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım: Mustafa Kemal hareketi bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaştıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmiyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 jön-türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal milletinin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama, bir kaçı müstesna, onu destekliyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dair işaretler değil, kesin deliller var; yarın öbürgün, eğer bunlar harbi kazanır ve yunanlıları Anadoludan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasın, Türkiye Batıya yönelecektir. Türkiyedeki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemiyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamıyacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla yunanlıların Anadoluda kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanların ve Anadolunun bütünüyle islâmlaştırılmasını engelliyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'den düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besliyen bir kaynak olmuşlardır."
>
> Yani Kordatos bu konuyu görüşmek üzere (Gunaris hükûmetinde Dışişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki Sosyal işler bakanı) Andon Kartalis'e gitti. Konuyu öğrenen bakan küplere bindi ve bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı: "Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı

ise 100.000 lirayı aşmıştır. 12 Mayıs tarihli *Tevhîd-i Efkâr*da ise, mücahidlerin gâzî oldukları belirtilmektedir.

aya varmaz rus milleti bunları linç edecektir." Kordatos durumu muhalefet (ama Venizelos aleyhdarı muhalefet) lideri olan Niko Stratos'a da anlattı. Onun düşüncesi de şuydu: "Kabul ediyorum... Bugünlerde hükûmeti değiştirmiş olacağız.." Ama Gunaris hükûmetinin düşüşünden sonra, yeni hükûmeti kuran Stratos, Kordatos'u çağırdı ve sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira, bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulunda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamıyacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı.[6432]

Bu yetkili Sovyet Rusya Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları tarafından. Sovyetlerin Yunanistan'ı Anadolu çıkmazından kurtarmaya hazır olduklarını bildirmek üzere gönderilmiştir. Kordatos'un naklettiklerine göre Sovyet Rusya önce Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği maddi ve manevi desteği çekecek, ikinci olarak da Hıristiyanların yaşadığı Anadolu kıyı şeridinin otonom olması için tüm etkisini kullanacaktır. Sovyet Rusya'nın karşılık olarak talep ettiği, Yunanistan tarafından tanınmaktır. Kordatos bu teklif karşısında şaşırmış ve neden Sovyetlerin siyaset değişikliğine gittiklerini sormuştur. Bu soruya aldığı yanıt, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk hareketinin özgürlükçü olduğu, bu sebeple destekledikleri, ancak önlerinde 2. Meşrutiyet Dönemi örneğinin durduğu olmuştur. 2. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat Terakki farklı bir söylemle yola çıkmış, lakin farklı bir siyaset uygulayarak Alman militarizminin etkisine girmiştir. Sovyet yetkili Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlarla anlaştığının kanıtlarının bulunduğuna, Türkiye'nin kurtulduğu anda yüzünü batıya döneceğine, burjuva sınıfının zayıf olduğundan hareketle Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'den kredi almaksızın ayaklarının üzerinde duramayacağına dikkat çekmiştir. Geçmiş deneyimlere bakarak Sovyet Rusya azınlıkları Türkiye'deki özgürlük hareketlerinin kaynağı olarak görmekte ve basit bir duygusallıkla değil, gerçekçi sebeplerle RumLaın Anadoluöa kalmasını istemektedir.

Kordatos Sovyet yetkiliye, hükümet yetkilileriyle kendisini bir araya getirme girişiminin problemli olabileceğini. keza partisinin küçük olması sebebiyle Yunanistan'ın siyasi hayatında aktif rol oynayamadığını ifade etmiştir. Ancak Sovyet yetkilinin dayatması üzerine Kordatos, o dönemde muhalefetin lideri olan Stratos ile görüşmüştür.

Kordatos Stratos'un kendisini büyük bir dikkatle dinledikten sonra, "Hemfikirim. Bu günlerde hükümet değişikliği olacak... Hükümet kuracak olursam, Dışişleri Bakanlığı dosyalarını inceledikten sonra, size haber vereceğim. Eğer İngiliz ve Fransızlardan büyük bir engelleme olmayacağına kanaat getirirsem, beni Rus yetkili ile bir araya getirmeniz için sizi arayacağım. Ancak Kartalis'in ağzını aramanızın iyi olacağını düşünüyorum. Belki hükümetin niyetleri konusunda ağzından laf alırsınız" demiştir. Kartalis Gunaris'in siyaseti üzerinde etkili olan bakanlardan biridir. Kordatos Kartalis'i de ziyaret etmiş ve Sovyet yetkilinin Atina'da bulunduğunu söylemeden, Sovyet Rusya'nın arabulucu olabileceğini kendisine ima etmiştir. Ancak hemşehrisi olan Kartalis, babasının hatırına polise teslim etmediğini söyleyerek Kordatos'u azarlamıştır. Neticede Sovyet yetkilinin arabuluculuk teklifi dikkate alınmamıştır.[6433]

12 Mayıs 1922. İngiliz Bahriye İstihbarat Teşkilâtı Şefi Pandikyan ile Fransız istihbaratı müzaheretinde, *Ararat Vapuru'na Istanbul'dan 244 ton barut, cephane ve diğer savaş araçları yüklendi. Birkaç iskeleden parça parça yüklenen araç ve gereçler, gizli örgütler tarafından Anadolu'ya kaçırılıyor*.[6434]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân hakkındaki kara propagandasına devam etti: *Damat ve kayınpeder birlikte çalışıyor. İstanbul'da yâran Baltalimanı'nda toplanıp hergün yeni bir hile ile post elde etmek için uğraşıyorlar*.[6435]

Yunan Başvekil Gunaris istifa etti.[6436]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Cenova Konferansı'yla ilgili görüşlerini beyan ederken, Anadolu'daki barış konusundaki müttefik tekliflerini*

6432 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 68-70.
6433 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 447-448.
6434 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 426.
6435 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 427.
6436 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.

hayretle karşıladığını belirtmiş ve yeniden barış ortamının oluşması için acele ediliyorsa neden Türkiye'nin konferansa kabul edilmediğini sorgulamıştır.[6437]

13 Mayıs 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra gönderdi. Irak Fevkalâde Komiserliğinin hükümet nezareti altında TBMM Hükümetiyle Irak hududunu resmen müzakere etmesine ilişkin 2 Mayıs tarihli İngiliz Orta Doğu Komitesince alınan kararı kabul etmediğini bildiriyor. *Ankara yönetimiyle görüşebilmek içinm ortada sağlam bir esas bulunmadığına* dikkat çekiyor.[6438]

15 Mayıs 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi, "Ruslarla Kemalistler arasındaki ilişkiler" hakkında muhtıra kaleme aldı. *Babıâli'ye ulaşan bir duyuru, Bolşeviklerle Kemalistler arasında sıkı ilişkileri doğruluyor. Anadolu'da Rus etkisinin arttığı söyleniyor.*[6439] *Ankara'dan İstanbul'a ulaşan Ulusçu bir yetkili, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçı'lardan Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef'in göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda, Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli para almasının da katkısı olduğunu; Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını* bildirdi.[6440]

TBMM Lazistan mebusu (Zeynel) Abidin (Atak), İzmir'in işgâlinin yıldönümünü idrak etmek münasebetiyle meclisteki konuşmasında *Saray İzmirimizi çaldırdı* dedi.[6441]

Adliye eski nâzırı ve Âyan Meclisi Reis Muavini Vasfi'nin, sabık Edirne mebusu İsmail, sabık Adana Belediye Reisi Mahmud Celâleddin'in, Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı), Süleymaniye, Fatih ve Bayezid medreseleri namına 9 kişinin, Kadirî ve Rufaî tarikatları namına 10 şeyhin öncülüğünde 76 imzanın bulunduğu bir muhtıra, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine verildi:

> Anadolu'nun toptan boşaltılmasına ilişkin teklif (...) İtilaf Devletlerinin ciddi olarak Doğu sorunlarıyla uğraşmaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu yüce anda, biz aşağıda imzaları bulunan ve Osmanlı ulusunu temsil edenler, Türkiye'nin gerçek fikrini medeni dünyaya bildiririz...
>
> 1. Geçmiş olayların deneyimiyle... bizler, daha korkunç bir istikbali şimdiden görüyoruz...
>
> 3. Sultan, Osmanlı ulusunun ve devletinin kişiliğini temsil eder. Onun etrafında birleşmiş olan halk, hiçbir kişinin ve hiçbir topluluğun hukuki ve meşru varlığını tanımamaktadır... Devlet ve ulus adına konuşma yetkisi yalnız Majesteye (Sultana) aittir. Onun dışında yapılacak her anlaşma (...) geçersizdir.
>
> 4. Son yıllarda işlenen cinayetler gizli ve ihtilalci bir komitenin eseridir (...) İş bu belgeyi imzalayan bizleri (...) de cinayet ve soygunlar başkente sığınmak zorunda bıraktı.
>
> 5. Her şeyden önce şu bilinmelidir ki, pek nadir istisnalarla Anadolu'da ve başkentte çıkan gazeteler Ankara asilerinin paralı hizmetindedir ve hiçbir şekilde Osmanlı kamuoyunun tercümanı sayılamazlar.
>
> 6. Ulus ve hükümdar, yaptıkları işler insanlığın vicdanını dehşetle titreten bir ihtilal komitesinin eline teslim edilmiştir...
>
> 7. Bugün bütün Asya'da, sultanın tekrar devleti üzerinde hükümranlığını kurması bekleniyor...

6437 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233-234.

6438 FO/6346/E 5287; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.

6439 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

6440 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 256.

6441 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 429.

8. Sultana bütün Anadolu'da hem bağlılık, hem de güven duyulmaktadır... Halkın silahları milliyetçilik etiketi altında hareket eden bir cinayet çetesinin eline geçmiştir.

9. Ankara şeflerinin ve Büyük Meclis adı verilen meclis üyelerinin çoğu (...) Müttefik devletlerin cani olarak tevkif edilmelerini istedikleri aynı kimselerdir.

10. Son savaşın galipleri bugün hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlamak istiyorlarsa, insanlara ve Allah'a düşman olan, istismar ettikleri memleket kanunlarına, siyasi ve sosyal düzene isyan eden bu yabancı maceraperest çeteyi bertaraf etmelidirler. Yunan işgaline acilen son verilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalanın (toprakların) Osmanlı hanedanına iade edilmesi (...) barış yapılmasını kolaylaştıracaktır... On üç ay önce kurulan ve Padişaha karşı isyan edenleri bastırarak asayişi sağlama görevini yüklenmiş olan hükümet, Avrupa'nın yardımlarına rağmen, istenen sonucu sağlayamamıştır ve durum gittikçe vahamet kazanmaktadır... Ankara'daki ihtilal komitesi Anadolu'da bağımsız bir devlet ilan ederse ve hilafetin merkezi İstanbul'a onun hükmetmesine müsaade edilirse, böyle bir çözüm sadece bunalım yaratacaktır.

Doğunun ve batının selameti, Anadolu'nun yatıştırılmasına ve tez elden boşaltılmasına bağlıdır.[6442]

16 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 446 numaralı muhtıra:

T.B.M.M.'de Mustafa Kemal'e karşı muhalefet var. Kabine'nin iki boşluğu güçlükle doldurulabildi. Mustafa Kemal, Meclise istediğini yaptırmakda gitgide artan güçlüklerle karşılaşıyor ve Bolşeviklerle bağları koparmak niyetinde değil.[6443]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Lamb'den Rumbold'a muhtıra: *Anadolu'daki Yunan işgal ordusu İyonya Devleti kurmak isteyenlerin programlarını uygulamaya başladı. Kurulacak bu yeni devletin ordusunu hazırlıyor. İşgal altındaki her kasaba ve şehirde silahlı sivil muhafız teşkilatı kuruldu. Bunlar, Yunan subayları tarafından hızla eğitilip yetiştiriliyor*.[6444]

18 Mayıs 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *18 Mayıs 338 (922) Perşembe: İngiliz Yüzbaşısı ile Maçka'daki mühimmat ve silahlar hakkında görüştüm. 1000 fişenk ile bir tüfenk'e 12 lira bir mitralyöze (150), bir kamaya (15) lira istediler*.[6445]

6442 FO, 371/7866/E.6005; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 299-300. Şimşir, Fransızca yazılmış vesikanın "bazı parçalar"ını Türkçeye çevirmekle yetinmiştir. Muhtıradaki "cinayet çetesi" tamlaması dikkat çekicidir. Müteakib senelerde Mustafa Kemal yönetimi, tek partili istibdad rejimini tesis edecek ve Fransız yazar Duhamel'in belirttiğine göre Kemalist devrimler kapsamında Türkiye'de yaklaşık 250.000 kişi öldürülecektir: "Türkiye'de çeşitli kaynaklarca açıklanan rakamlara bakılacak olursa, bu şaşırtıcı devrim iki yüz elli bin ölümle kapanmıştır." Georges Duhamel, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, 1998, s. 55.

6443 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV. Mustafa Kemal'in bu şartlar altında Bolşevik Rusya ile ilişkilerini "koparmak" şöyle dursun onu tahkim etmek mecburiyetindeydi. Enver'in Batum'dan Anadolu'ya girerek iktidarı Mustafa Kemal'den devralması söz konusuydu. Nitekim, Karahan'ın Aralov'a gönderdiği muhtırada belirtildiğine göre Sovyet Rusya, Enver'e engel olarak Mustafa Kemal'in iktidarda kalmasına çok esaslı katkı sağlamıştır: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 456.

6444 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 432. Mustafa Kemal'in Ward Price'ye Eylül'de vermiş olduğu mülakatta, taarruzu istemeye istemeye emrettiğini belirtmiştir. Doğrusu, Yunan'ın İyonya devleti kurmak adına milis kuvvetler teşkil etmesi, Mustafa Kemal'i sınırlı da olsa "kan dökmeye" mecbur etmiştir, denilebilir.

6445 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 291.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Anadolu hareketinin ispat ettiği birinci gerçek, İstanbul'un müdürlük ve rehberlik görevini yapamadığıdır*.[6446] Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *İstanbul, Yunanlılara yardım ile meşguldür*.[6447]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Haberde, Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, bir Türk gazetesine verdiği beyanat yer almaktadır: Türkiye ile Rusya arasında bir yıl önce dostluk anlaşması imzalandığını söyleyen Çiçerin, Rusya'nın Türk halkının özgürlüğünden yana ve işgal ve baskı politikasına karşı olduğunu ve özgürlükleri için mücadele veren halkların dostu olduğunu ifade etmiştir. Çiçerin, Sovyetler Hükümeti adına, Türk halkının mücadelesinin bir an önce müspet bir sonuca varmasını istediğini de ifade etmiştir*.[6448]

19 Mayıs 1922. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Londra'daki Fransa Büyükelçisine şifahen bir talebde bulundu. *İngiliz yönetimi, Albay Mougin kurulunun Ankara'ya hareket gününün, Bağlaşıklarla BMM yönetimi arasındaki ilişkilerin daha az bunalımlı olacağı bir evreye dek ertelenmesini istiyor; aksi durumda, Kemalistler üzerinde, Bağlaşıkların Yakın Doğu siyasetlerinde ayrılık başgösterdiği izlenimini yaratacağını; kurulun hareket günü ertelenmezse, Fransız temsilcisinin, Kemalist temsilcisiyle sınırda görüşmesini* önermiştir.[6449]

İngiltere'nin Washington Elçisi, ABD Hükümeti'ne başvurarak, Anadolu'da Hıristiyanlara kötü muamele nedeniyle, Yunanlıların, işgal alundaki yerlerde Türklere misilleme yapabileceklerini bildirdi ve buralara karma bir subay kurulunun gönderilmesi için Yunan Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istedi.[6450]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Tahkikat kararı keşmekeşi artırır, sulhu erteler. Bu fenalıklar, Yunanlıların Anadolu'ya ayak basmalarıyla başladı. Yine onların çekilmesiyle son bulur. Böylece Ankara gibi ortaçağkârî, Timurlenk taslağı değil, hiç değilse Tanzimat'ın hayrülhalefi olduğunu fiilen ispat eyler bir Osmanlı hükümetinin bir an evvel teşkiline himmet ve yardım edilmiş olur*.[6451]

20 Mayıs 1922. Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Sakıt Gunaris Kabinesi Maliye Nâzırı Petros Protopapadakis, *Zorla Borç Alma Yasası* mucibince halktan toplanan 1.500.000 drahminin *ancak ordunun terhis edilmesine yeteceğini* ve *bu amaçla kullanılması gerektiğini gözleri yaşlı olarak söyle*miştir.[6452] Lindley'in bildirdiğine göre uzun zaman İzmir'de ikâmet etmiş bulunan İtalyan Kurmay Albay Giordino, *"Kemalistlerin ciddi bir askeri harekâta kalkışabilecek güçte olmadıklarını" söylüyor. Bu bakımdan ordular mıhlanıp kalmış durumday. Bu durum, Yunanların mali gücü tükeninceye kadar sürüp gidecektir. Bu görüş, iyi haber alan çevrelerce de aynen kabul ediliyor*. Lindley: *Askeri bakımdan güçsüz olmalarına karşın Kemalistler, Milli Misak'tan daha azıyla yetinmeyeceklerdi*r. *Yunanistan'ın takatinin tükenmesini ve İngiltere'nin de yorulup usanmasını bekleyecekler. O bakımdan İngiltere'nin Kemalistler üzerinde "ciddi baskılar" yapması gerekli*dir. *Kemalistler üzerine baskı yapmak için İtalya ile Fransa'nın da işbirliği sağlanmalı. İzmir bölgesine özerklik verilmeli. Kemalistler bunu kabul etmezlerse, Türk limanları abluka altına alınmalı, Yunanistan'a gereken yardımlar yapılmalı*dır. *Öyle ki, alacakları yardımlarla Yunanlar, Kemalistlere*

6446 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.
6447 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.
6448 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 237.
6449 FO/7863/E 4482; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.
6450 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 436.
6451 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 437.
6452 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 382.

direnebilmeli. *Kemalistlere baskı yapma politikasında Fransa'nın işbirliği sağlanamazsa, İngiltere, İtalya'yla birlikte ve hatta tek başına baskıya devam etmeli*dir.[6453]

21 Mayıs 1922. *Yunanistan'da Protopapadakis Hükümeti kuruldu. Gunaris'in 12'de istifası üzerine hükümeti kurma görevi Stratos'a verilmiş ancak Stratos güvenoyu alamamıştı. Protopapadakis Hükümeti yarından sonra güvenoyu alacaktır*.[6454] Bu kabine, *Kralcı koalisyon kabinesi* olarak nitelendirilmektedir.[6455] Gunaris, Adliye Nâzırı; Baltazzis, Hariciye Nâzırı; Theotokis, Harbiye Nâzırı; Stratos, Dahiliye Nâzırı.[6456]

22 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi ve *Fransızlarla İtalyanların, Kemalistlerle ayrı görüşmelerde bulunmaları olasılığından kaygılanarak, bir ön görüşme yapılmasını* desteklediğini bildirdi.[6457] *Mustafa Kemal'in durumu sağlamdır. Cenova konferansının başarısızlığı Ankara-Moskova ilişkilerini güçlendirir*.[6458]

Mebus Morgan Jones, Avam Kamarası içtimaında hükümete hitaben şöyle dedi: *Ankara hükümeti. Hemen onunla da dost oluverdiniz. Nasıl oraya geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak böylesi işinize geliyor*.[6459]

Bursa'da bulunan İngiliz Binbaşı M. R. Strover "Batı Anadolu'da Haydutluk" nam rapor kaleme aldı. Manisa'da cereyan etmiş bir vakayı haber veriyor: *21 Mayıs Pazar günü, karakoldaki kimi tutuklular arasında olaylar çıkmıştı. Yunan jandarmalar bunlarla başa çıkamayınca havaya kurşun sıkmak zorunda kalmışlardı. Kurşun sesleri her yanı altüst etmiş ve birkaç dakika içerisinde Yunan askerleri her yanda koşuşmaya ve gözlerini yakındaki yamaçlara dikmeye başlamış; Yunan karargâhındaki askerler ise olup bitenleri anlamak için her yana dağılmışlardı*.[6460]

Mamuretülaziz'de (Elaziz) münteşir Mustafa Kemal taraftarı *Satvet-i Milliye* gazetesi Padişah'ın hain olduğu propagandasını icra ediyor: *Yıkıl ey İngiliz hadim-i melaneti Saray yıkıl! Zat-ı Hazret-i Padişah'ınla, Babıali'nle, Bab-ı Meşihat'ınla yıkıl!*[6461]

23 Mayıs 1922. Londra'daki Fransa Büyükelçisi, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a cevabî nota tevdi etti. *Fransız Başbakan Raymond Poincaré, Fransız diplomatik temsilcisinin* [Miralay Mougin heyetinin], *BMM yönetimiyle önemli sorunlarda görüşmelerde bulunacağı ve bu görüşmelerin, Ankara'dan başka bir yerde yapılamayacağını özürüyle, geziyi ertelemeye karşı çıkıyor; ama Bağlaşıklar arasında dayanışma olmadığı izleniminin yaratılmaması için elden geldiğince çalışılacağı yolunda güvence veriyor*.[6462]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *İngiltere* Müttefikler Fransa ve İtalya'dan ayrı olarak *tek başına hareket etmek durumunda kalırsa, Ankara'ya karşı İstanbul Hükümetini kullanabilir*.[6463]

6453 FO, 406/49, s. 332, No. 134, Lindley'den Curzon'a, 20 Mayıs 1922, No. 255; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 341.

6454 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 439.

6455 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 478.

6456 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.

6457 FO 7865/E 5299; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 254.

6458 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVI.

6459 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 100.

6460 IDA, FO 371/7883/E 5768; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 203.

6461 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.

6462 FO/7865/E 5345; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

6463 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVII.

Önceki gün kurulan Protopapadakis Koalisyon Hükümeti, Yunan Parlamentosu'ndan 47'ye karşı 210 oyla güvenoyu aldı. Venizelosçular muhalefette kaldı. Yeni hükümette eski Başbakan Gunaris Adalet, güvenoyu alamadığı için hükümet kurmayı başaramayan Kralcı muhalefet lideri Stratos İçişleri, Baltacis Dışişleri, Teotakis de yeniden Savaş Bakanlığı'nı işgal ediyor.[6464]

24 Mayıs 1922. TBMM Hükümeti Londra temsilcisi, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), *Avam Kamarası azalariyle* görüştü.[6465] Nihad Reşad, TBMM Hükümetinin *davasını* Avam Kamarası içtimaında izah etti. Britanya sabık Müstemlekât Nâzırı Edwin Montagu, Nihad Reşat'ın izah ettiği *bütün fikirlerine iştirak etmiştir*.[6466] Nihad Reşad'ın şu ifadeleri mühimdir:

> (..) Biz Yunanlıların Geliboluyu işgal etmesine kat'iyyen muvafakat edemeyiz. Hâlbuki Müttefiklerin işgâline aslâ itiraz etmeyiz. Diğer tarafdan Trakyada dahi bîtaraf bir hükümet-i hazırasının teşkiline karar verilmesine bu babda hiçbir itirazımız olmayacak. (..) İstanbul ile Ankara arasındaki ihtilaf-ı hazır [işgal altında olmasından dolayı] muvakkat bir mahiyeti haizdir. (..) Enver ile Ankara Hükümeti arasında hiçbir münasebet yokdur. Enver bir ta'likcûdur ve Buharada kendi hesabına iş görüyor. Biz onu kat'iyyen istemeyiz. (..) Türkler Ermenilerle meskûn olan Kafkasyayı istemez. Arablar ile meskûn olan araziye de talib değildir.[6467]

Avam Kamarasında söz alan Muhafazakâr mebus General Charles Townshend 1922 senesinde Almanya ile Sovyet Rusya arasında akdedilen Rapallo Muahedesinden bahisle şu sözleri ifade etmiştir: *Türk-Yunan Savaşı'nı hemen durduramazsak, Türkiye'yi Rusya'nın kollarına atmak ihtmaliyle karşı karşıya kalacağız. . . Bu bizim büyük tehlikemizdir. Eğer Türkiye, Rusya ve Almanya ile bir ittifaka itilecek olursa, bunun Hindistan'da, Irak'da ve her yerde bizim için ne demek olduğundan kimsenin şüphesi yoktur*. Townshend, ahiren, *Anadolu'ya gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini ve Mustafa Kemal'i tanıdığı için barış yönünde kendisini ikna edebileceğini söyle*di.[6468]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye muhalefetini tekrar ikrar etti: *Milli hareketin mahiyetini ve istikametini tayin eden ikinci hadise, Saray ile Babıali'nin iflaslarıdır. Eski Osmanlılık devrinin bu iki istinadgah sütunlarının manen ve maddeten yıkılmasıdır. Üçüncüsü Anadolu halkının mukaddesata bağlılığıdır*.[6469]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Fransız Albay *Mougin Ankara'ya gitmiştir*.[6470]

Sabık Yunan Başvekil Venizelos, *Etniki Amyna* için Londra'da lobi faaliyeti yürütmeye çalışıyor. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör E. Crowe'yle uzunca mülakat ediyor: *Görüşme konusu, İyonya devleti kurmaya çalışan Mikroasia Komitelerinin desteklenmesi. Bu silahlı teşkilatın tutunabileceğine Venizelos inanıyor. Yalnız biraz para yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtiyor. Müttefikler, Mikroasia Komitelerine yardım yaparlarsa, Mustafa Kemal'e karşı Boğazları daha kolay koruyabilirler. Kısacası Venizelos, İyonya devleti ordusu için İngiltere'den yardım, özellikle para yardımı istiyor.* Fakat *İngiltere para yardımında bulunma*yacaktır.[6471]

6464 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.

6465 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 181.

6466 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1338-1922, Numero 522, *Londrada Türk Davasının İzahı*, s. 2.

6467 Peyâm-ı Sabah, 1 Haziran 1338-1922, Numero 11684, *Nihad Reşad Beğin Beyanatı*, s. 1. Nihad Reşad, *Morning Post* gazetesine bir tekzib göndermiş ve Gelibolu hakkında şunu söylediğini belirtmiştir: "Gelibolu şibh-i cezirenin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine itiraz edilmeyeceğini söylemedim. Ben şibh-i cezirenin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine muteriz olduğumuzu ve Boğazların umum devletlerin gemilerine açık bulundurulmasını taahhüd edeceğimizi söyledim." Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1922, s. 2.

6468 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 233.

6469 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.

6470 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 181.

6471 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 316.

25 Mayıs 1922. Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend, Yunan'ın 15 Mayıs 1919 İzmir katliamına ilişkin tahkikat raporunun hâlâ neşredilmemiş olmasını tenkid ediyor. Hükümet kanadı, evvelce verilmiş cevablara bakmasını söylüyor fakat ahiren raporun yayımlanmasına da karar veriyor. Söz alan İşçi Fırkalı ve Galli mebus Morgan Jones, koalisyon hükümetinin diplomatik ikiyüzlü politikasını tenkid ediyor:

> Sırbistan'ın başına kanlı bir devrimle kral geçince ilişkileri geçici bir süre için durdurdunuz. Daha sonra hemen dost oluverdiniz. Kanlı mı kansız mı nasıl geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak bu işinize geldi. Aynı şekilde Ankara hükümeti. Hemen onunla da dost oluverdiniz. Nasıl oraya geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak böylesi işinize geliyor.[6472]

Fotoğraf. Avam Kamarası Gelligaer mebusu Morgan Jones (*Wikipedia*).

Küçük Asya Sefer Ordusu Komutanı General Papulas, istifa etti. İstifası, 3 Haziran'dan geçerli olmak üzere kabul edilerek yerine, 31'de Trakya Ordusu Komutanlığı'na atanmış olan Hacıanesti getirilecek. Papulas, Özerk İyonya Devleti planı hükümetçe kabul edilmediği için 21 Mart'ta istifasını vermiş ancak istifası kabul edilmeyerek Atina'ya çağrılmış ve Hükümet'in görüşleri doğrultusunda hareket etmesi sağlanmıştı.[6473] Papulas, Yunan Hükümetinin *Anadolu'yu tahliye politikasını doğru* bulmuyor.[6474]

30 Mayıs 1922. Londra'ya muvasalat eden sabık başvekil Venizelos, Lloyd George'yi görmek için Avam Kamarasını ziyaret etti. Mülakat, Lloyd George'nin başvekâlet dairesinde gerçekleşiyor. Kâtip Sör Edward Grigg tarafından tahrir edilen mülakat zabıt ceridesinde *çok gizli* ibaresi okunuyor. Venizelos'a göre *Kemalistler hiçbir koşulu kabul etmeyecekler*dir. *Kısa süre önce, kesin bir tavır takınmadıkça Türklerin zorla kabul ettirmek isteyecekleri bütün koşulları kabul etmek zorunda kalacağını* Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye söylemiştir: *Türkler gelip, Londra'da, Paris'te ve Roma'da kubbeleri St. Paul, Notre Dame ve St. Peter kiliselerinin kubbelerinden daha yüksek camiler yapmak isteyebilirler*. *İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması*, *"tümüyle Müttefik Devletlerin küçük düşmeleri" sonucunu doğuracaktı*r. Fakat *Fransa bunu bir kez anlayınca ve Mustafa Kemal'in aldığından fazlasını isteyeceğini görünce, politikasını değiştirebilir ve Konstantin tahttan vazgeçerse Yunanistan'ı destekleyeceğini gösterebilir*. *"Konstantin'in tahttan vazgeçmesi halinde, Türkleri İstanbul'dan atmak ve Küçük Asya hakkında gerçekten hoşnutluk verici bir anlaşmaya varmak olanaklı olabilir."* Hıristiyan siyonist[6475] Lloyd George'nin Venizelos'a cevabında, Tevrat'a gönderme yapması manidardır. Bu, ilahî nimetlere nankörlük edince Tih Çölünde takriben 40 sene konar-göçer yaşayıp helak olan Yahudilerin akıbetini de içermektedir:

> [..] Yunanistan çölleri aşmalıdır, kayalardan toplanmış kudret helvasıyla yaşamalıdır ve bugünün çetin sınavından geçmelidir. Böyle yaparsa, Vaad Edilmiş Toprakları kazanabilir… Talih dönüyor, Konstantin sahneden çekilinceye kadar, Yunanlılar cesaret göstermelidirler… Aceleyle yapılacak bir anlaşma Yunanlılar için kötü olacak. Sabırlı olmaları ve direnmeleri gerekir.[6476]

6472 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 100.

6473 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 446.

6474 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 180.

6475 "Lloyd George, İngiltere'de Püritenlere ve Mayflower'ın Yeni Dünya'ya yelken açtığı döneme kadar uzanan Hıristiyan Siyonistleri hareketinin en son örneğiydi." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 235.

6476 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü,* 2002, s. 387-388. "Bu politika, maddesel destek önermeyi üstlenmeyerek uygun bir anlaşma yapılmasını sağlayacak şekilde koşulların değişeceği umuduyla

Yazılı taahhüdden kaçınan pragmatist liberal Lloyd George, lafla Yunan peynir gemisini İzmir limanında tutmaya çalışıyor: *İngiliz Başbakanı'nın Yunanlılara sunacağı bir şey yoktu ama savaşa devam etmeleri için de teşvik ediyordu. Politikası, işlerin daha iyiye gideceği umuduyla Yunanlıların dayanmasıydı. 1922 baharında Venizelos'a (o zaman özel bir ziyaret için Londra'daydı ve Avam Kamarası'na Başbakanı görmeye gelmişti) Kral Konstantin sahneden çekildiğinde Müttefiklerin yine Yunanistan'ı destekleyeceğini söylemişti: "Bu arada Yunanistan, politikasında ısrara devam etmelidir… Bu, Yunan milletinin sınanmasıdır ve şimdi direnirlerse gelecekleri garanti altına alınmış demektir… Ben, İzmir'de ülkesinin amaçlarına sırt çeviren bir Yunanlıyla bir daha asla el sıkışmam…"*[6477]

Avam Kamarasında Lloyd George Kabinesinin Şark siyaseti bilhassa Türk-Yunan meselesindeki tavır ve hamleleri fevkalâde tenkid edildi. Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend *Mustafa Kemal'le doğrudan görüşülmesini öneriyor*[6478]. Townshend:

> Cenova Konferansının tek elle tutulur sonucu, Alman-Rus İttifakı olmuştu. Rus-Alman İttifakının yeni bir savaş tehlikesi yaratması bir yana Avrupa dengesini de aleyhimize bozduğunu kabul edersiniz. Tarih okumuş bir insan olarak şunu söylemek isterim ki Türk-Yunan savaşı en kısa zamanda durdurulmadığı takdir; de, Türkiye Rusya'nın kucağına atılmış olacaktır. Türkiye, Rusya ve Almanya ile ittifaka itilirse bunun Hint İmparatorluğumuz, Irak ve diğer bölgelerimiz için ne demek olacağım sanırım hepiniz takdir edersiniz.
>
> Daima yakın doğudaki politikamızın yanlış olduğunu haykırdım. Türkiye'nin savaştan çekilmesi, İngiltere için faydalanılabilecek bir andı. Meseleler bundan sonra daha kolaylıkla halledilebilirdi. Hükümet bundan faydalanmasını bilemedi. Her işi bırakıp, Türklere en insafsız şekilde şiddet gösterdi. İrak, Suriye, Filistin, Arabistan, Hicaz -geriye zaten ne kaldı ki- Türklerden alınmakla, Türkiye yeter derecede cezalandırılmış olacakken, dış politikamızın başındakiler bunu yeterli görmedi. Buna İstanbul'a bir top atımlık mesafeye sokulup, tarihi Edirne de dahil Trakya'yı ellerinden alışımızı ekliyelim. Sanki dış politikamızın başları bunları yeni bir savaşa sebep olmak için yapıyordu. Böylece Türkiye'de yeni bir Alsace-Lorraine meselesinin tohumları atılıyordu. Dış politikamızın başları bununla da yetinmeyip Venizelos ve ortaklıklarının etkisi altında müslüman dünyasını iyice harekete getirmek, Türklerin arkalarını duvara dayayıp savaşmalarını sağlamak istercesine, Yunanlıları Anadoluyu işgale çağırdı.
>
> İstanbul'un tarafımızdan işgali büyük bir hata oldu. Bütün gücümle böyle delice bir adımı önlemeğe çalıştım. İstanbul işgal edildi, sonuç ne oldu? Türk Milliyetçi Partisi kuruldu. Başbakanın "Asi General" olarak vasıflandırdığı kahraman Mustafa Kemal yaratıldı. Tarihte onun gibi başka asi generaler de vardır. Washington bunlardan biridir.
>
> Dış politikamızı idare edenler fırsat düştükçe her hatayı işlediler. Sultan'ın 600-700 yarda ötesinde demirli filomuz varken, Boğazlar elimizde iken sen git İstanbul'a asker çıkar. Bir müslüman şehrine yaptığımız çıkarmanın sonucu ne oldu? Türkler hiçbir ümidin kalmadığını görünce silâha sarıldılar.
>
> Başbakan İzmir'in işgali üzerine, "şimdi Türkiye'nin kapısını kapadık, pencereden çıkmak isterse, yapsın da görelim" demiş Gülünç doğrusu.
>
> Müslüman dünyasına geliyorum. Acaba Hükümet Fastan Çin'e, Türkistan'dan Kongo'ya kadar bir kuşağın halkının müslüman olduğunun farkında değil mi? İmparatorluk içinde müslümanların sahip olduğu yeri unutuyor mu?
>
> Son olaylardan söz edeyim. Yunanlılara yaptığımız yardımın felâket yaratan sonuçlarını hepimiz biliyoruz. Yunanlıların bizim yardımımız olmadan beş dakika bile Anadoluda kalamıyacaklarını herkes biliyordu. Sayıca üstünlüklerine, malzeme, mühimmat ve silâhların en iyisine sahip olmalarına rağmen, Sakarya'da ağır bir

---

Yunanlılara mücadeleyi sürdürme cesareti vermekti. [..] Lloyd George'un aceleyle bir anlaşma yapılmasma kesinlikle razı olmaması, Yunan ordusuna ve hükümetine bir hizmet değildi."

6477 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

6478 FO/7865/E 5345; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

> yenilgiye uğradılar. Daima tüfeğin arkasındaki askerdir. Dünyada iyi ve kötü olmak üzere iki çeşit asker vardır. İyi bir askere basit bir silâh da verseniz, kalbi yerinde atmıyan bir askeri yener. Yunanlılar içinde de iyi askerler olduğu söylenebilir ise de çoğunun savaş gücü hakkında fikrimiz olumsuzdur. Ne oldu? Püskürtüldüler. Şimdi savunmaya geçtiler, siperlerine sindiler. Elde ettiklerini korumaya çalışıyorlar. Hükümetimiz önce himaye fikri ile işe karıştı ve Yunanlılara baskıda bulunmamak vaadiyle taraflara mütareke teklif etti. Yani Yunanlılar keyiflerine bakacaklar, 3 veya 4 ay sonra "fikrimizi de değiştirdik, durmak istiyoruz" diyebileceklerdi. Sonra Mustafa Kemal'in böyle aptalca bir teklifi kabul etmiyeceğini kabine anlıyabildi. Kendinizi Türk Generalinin yerine koyun. "Mütareke istiyoruz, burada kalmak istiyoruz" densin. Kabul eder misiniz? Onun karakterinde bir kimse mütarekeye zorlanmaz. Defalarca "Kemal şunu yapmıyacak, bunu yapmıyacak dendiğini duydum. Meseleleri Kemal tarafından görüldüğü gibi görmeliyiz. Bu ayın başında Kemal İzmit'te bir konferans teklif etti. Ankara'ya yakın ve direkt telgraf teması olan bir yer seçmiş. Barış bu konferans ile gelebilir. Birçok Türkler ile konuştum ve bundan eminim. Dışişlerimiz, Quai d'Orsay'ı 15 gün beklettikten sonra, Konferansı kabul etmediğini bildirdi. Aynı zamanda Türklerin giriştiği katliam ile ilgili olarak soruşturma talebinde bulundu. Fransızlar konferansı kabul ettikleri cevabını verdiler. Konferansa katılmaları Kemal'in bütün şartlarını kabullenmeleri demek değildi. Başbakanın hasıraltı etmeğe çalıştığı İzmir'deki Yunan katliamı ile ilgili bir soruşturmanın da kabulü şartiyle, Türklerin sebep olduğu katliam hususundaki teklifimizin incelenebileceğini bildirdiler. Bu konuda yapılacak adil bir soruşturma sonucunun Yunanistan aleyhine çıkacağı açıktır. Bunu aslında herkes bilmiyor mu? Yunanlıların Anadolu halkına reva gördüğü muamele Fransız ve Amerikan hükümetlerine rapor edilmiştir. Bizim Hükümetimize de bildirilip bildirilmediğini bilmiyorum. Fakat olayların cereyan ettiği bir gerçektir. Ümitederim ki, Hükümetimiz dayanıksız bir takım iddialara devamla doğu aleminin ve Avrupanın gözünde gülünç olmak yolundan dönecektir. Niçin Başbakan İzmit'e gitmiyor? Gidip Kemal'e görüşsün ve tekliflerini yumuşatmağa çalışsın. Bunun için oraya gitmek istiyorum. Onu iyi tanırım ve kendisine saygı duyarım. Bırakın gideyim ve ona "Kemal allah rızası için isteklerini biraz daha yumuşat, mutlaka barış yapmalıyız." diyeyim. Bütün kalbim ve varlığımla buna çalışıyorum. Fakat Dışişleri Bakanlığı ayrı görüştedir. Tenkit etmek istemiyorum. Sadece doğru olanı söylüyorum. Hâlâ zaman var. Hükümetin, politikasını değiştirerek Beaconsfield, Palmerston ve Büyük adam Salisbury'in yolunu izlemesini rica ediyorum. Onlar ki, Büyük asker millet Türkleri Hindistan yolumuz üzerinde dostlarımız olarak daima yanımızda tutmamız lüzumuna inanmışlardır.[6479]

Kemalist tarih yazıcısı Taner Baytok, Charles Townshend'in beyanatındaki mühim birkaç cümleyi atlamış görünüyor: *Bence savaş Haziran bitmeden başlayacak. Doğudan batıya doğru büyük bir Türk harekâtı var. Hükümetimiz İzmit'e gitmeyi reddederek, barış müzakerelerini kırmış oldu. Hala vakit olduğunu söylemem gerek*.[6480]

Kenworthy, konuşmasında Yunan'ın Türkleri katliâm etmesi büyük bir titizlikle gizlenirken Türklerin tedâfüî mukâtelesi Rumların sistematik ve acımasızca katliâm edildiği şekliyle çarpıtılarak kamuoyuna ısrarla propaganda edilmesini tenkid etmiş ve Hindistan sömürgesinin kaybedilebileceğine dikkati çekmiştir:

> Sayın milletvekilinin Anadolu dağlarında savaş ve üzücü olaylar başlamadan bu meseleyi ortaya atmakla büyük bir kamu görevi gördüğü kanısındayım. Bu karışık ve ciddi meseleyi birkaç yönden ele almayı teklif ederim. Niçin Hükümetimiz ansızın Türklerin sebep olduğu katliamları aşırı derecede yaymağa başladı? Niçin hükümetimiz ansızın Türklerin sebep olduğu katliamları aşırı derecede yaymağa başladı? Niçin kendi görevlilerinin hazırladığı Yunanlılar tarafından yapılan katliamla ilgili raporları büyük bir gayretkeşlikle gizledi. (..) Kendimizi inandırmak istediğimiz masal büyük şüphelere açıktır. Eğer Yunanistan'a ve onun Helenik davasına inanan ve dolayısiyle Başbakan ve onun icraatım destekliyen ve üzüntü ile söyliyeyim ki Türkiye'nin karşısında bulunan bir gazeteden Daily Telegraphtan bir pasaj okunmasına izin verilirse, durumun kötülüğü açıkça görülecektir. Yunanlıların aleyhine girişilen korkunç barbarlığa ait uzun nutku

---

6479 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 142-145.

6480 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 101. Baytok'un daha sonraki baskıda da bu nakisayı gidermediği görülüyor: Taner Baytok. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a* içinde (s. 156). İstanbul: Doğan Kitap.

meclisimizin nasıl üzüntü ve sessizlik içinde dinlediğini hatırlarsınız. Bu nutkun dayanağı olarak Binbaşı Yowell'in bir haberi gösterilmişti. Şimdi Daily Telegraph'tan aldığım pasajı okuyorum:

"Chicago Tribune'un İstanbul'daki özel muhabiri Mr. Larry Rue dün telgrafla bildirmiştir - Amerikan Near East Relief Association'ın İstanbuldaki müdürü Yüzbaşı Jacquith Anadolu Basınına verdiği bir demeçte, cemiyetin eski mensuplarından Binbaşı Yowell'in Anadolu'daki Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğine dair verdiği haberlerin aslı olmadığını açıklamıştır. Binbaşı Yowell'in beyanları kendisi ve yoldaşları tarafından uydurulmuştur, olaydan üzüntü duydum, diyen Yüzbaşı Jacquith, adı geçenin bu tip haberleri Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmaktadır. Binbaşı Yowell'in haberi, bizim makamlarımız tarafından yapılan araştırmanın sonucu değildir. Binbaşı Yowell Anadolu'dan atılmasından sonra bağımsız hareket etmiştir diyerek sözlerini bitirmiştir. Yüzbaşı Jacquith, Harputa giderek, Türklerin Ermeni ve Rumlara karşı giriştiği söylenen katliamı incelemesi yolundaki Türk çağrısını kabul etmiştir. İnanılır bir kaynaktan öğrenildiğine göre Kayseri'deki Hristiyan halk bir tören esnasında Yowell raporunu protesto etmiştir."

Türklerin Yunanlılara, Yunanlıların Türklere zulüm yapmış olmaları muhtemeldir. Bu iki millet birbirleriyle savaştıkları zaman din ve ırk ayrımının etkisi altında daima büyük katliam ve vahşete rastlanmıştır. Bunun önüne geçmenin çaresi barışı sağlamaktır. İngiliz Hükümetinin Türk meselesindeki yanlış politikası olmasaydı bu bölgeye barış aylar ve hatta yıllar önce gelirdi.

Genel savaş sırasında Yunan ordusu olanların dışında kalmaya bilhassa dikkat etmiştir. Türkiye'yi yenerek silahsızlandırdıktan ve Türklere, Başbakanın beyanları ve Mütareke hükümleri ile bir takım yükümlülükler yüklendikten sonra Yunanlıları eli kolu bağlı arslanın üzerine çakal gibi salıverdik. Her iki tarafın da diğerine karşı taşkınlıkları olmuştur ve savaş devam ettiği müddetçe de olacaktır. Tek kurtuluş barıştadır. Yanlış yolda olduğumuzu, yanlış ata oynadığımızı kabul edelim. Allah için Türkiye ile onurlu ve kesin bir barış yapalım, bundan sonradır ki, talihsiz Ermeniler, Rumlar 500 senedir olduğu gibi Türklerle barış içinde bir arada yaşıyabilirler. Irk ayrımının kışkırtılması sonunda, bütün bu katliamlar ve kötülükler başladı. Dış politika meseleleri üzerinde ağırlığı olan bir gazeteden, Manchester Guardian'dan, bir pasaj okuyabilirmiyim? 27 Mayıs 1921 tarihli sayısında Yunanlıların işgali altındaki, özellikle Yalova bölgesindeki, Türk köylerine karşı Yunanlıların tutumu anlatılıyor:

"-Yüzbaşı Dimitrius Pappagrigoriou'nun Yunan Başkumandanlığına getirilişindenberi Samanlı ve Akköy dışında bütün müslüman köyleri Yunan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bütün bu köylerden hayatta kalan ve Akköy, Samanlı ve Yalovada toplanmış sadece 500 kişi buldum. Son 15 gün içinde Akköy'ün de % 15'i öldürüldü. Kalanlar da her an ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadırlar."

Bu olaylarla ilgili sorularıma cevap verecek bir tek Hükümet sözcüsü çıkmadı. Türklere karşı girişilen katliamlar daima ört bas edilmek istendi. Karadeniz kıyılarında Yunanlılara karşı taşkınlıklarda bulunulmadı demiyorum. Ancak bu taşkınlıkların sebebi üzerinde durmak gerekir: Bir taraftan İzmir'i işgal ederken Yunanlılar diğer taraftan da Boğazlardan geçerek Karadeniz kıyılarına gemilerle asker taşımağa başladılar. Bundan cesaret alan Rum halkı bu bölgede bir Rum Pontus Cumhuriyeti kurulduğunu iddia edecek kadar ileri gitti. Türkler, silahsız mühimmatsız olarak, tarafımızdan takviye ve teçhiz edilmiş Yunanlılara karşı hayatları için mücadele ediyorlardı. Vukubulan taşkınlıklar bu şartlar altında olmuştur. Flanders'in halkı aleyhimize ayaklansa biz ne yapardık?

Başbakan daima barışın kurulmasından ve bir buçuk milyon insanımıza iş bulmak lüzumundan ve dünya ticaretinin kötü durumu sebebiyle bunun güçlüğünden bahsediyor. Barışın yeniden sağlanması kadar hiçbirşey ticaretin canlanmasına yol açamaz.

Fakat Anadoluda savaşa son vermedikçe Cenova'da veya La Haye'de Ruslarla barış aramanın faydası yoktur. Anadolu İngiliz malları için iyi bir pazardır. Fakat biz kendimizi müslümanların düşmanı olarak göstermeğe devam edersek Hindistandaki kendi tabamızı dahi kaybetmek durumuna düşeceğiz. Hükümet bu meselede

> yanlış yol tutmuştur. Bu tutumlarım değiştirmelerini istiyoruz. Kendilerini bundan dolayı ayıplamıyacağız. Hatta hatalarım anladıkları için teşekkür edeceğiz.[6481]

İngiliz istihbaratçı, Miralay Aubrey Herbert, Başvekil Lloyd George'yi tenkid etti:

> Başbakan Cenova Konferansında tarafsızlar arasında barışı sağlamıştır. Savaşmıyanlar arasında mütarekeyi başarmıştır. Yapamadığı şey, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşa son verememek olmuştur. Sezar Rubicon'u geçmek istediği zaman kendisi gitmiştir. Yoksa Başbakanın yaptığı gibi Yunanlıları göndermemiştir. Sonuç İzmirden Karadenize, Pontusa kadar huzursuzluk yaratmak olmuştur. Hâlâ olumlu bir adım atılmamıştır. Neden? Bunun cevabı, Politikadaki herhangibir değişikliğin Başbakanın kişisel prestijini sarsacağı korkusu değil midir? Doğuda izlenilen politika tamamen onun kendi politikasıdır. Olanlardan bu meclis dahi haberdar edilmemektedir.[6482]

Lord Robert Cecil, Avam Kamarasına konuşmasında, Lloyd George kabinesinin ve İtilâf rüesasının Şark-ı Karîb (Yakın Şark) siyasetindeki izmihlâlini beyan etti:

> Biraz evvel konuşan O'Connor'un yaptığı gibi Türklerin katliamını büyütüp Yunanlılar tarafından girişilen katliamı küçük göstermeğe çalışmakla bu iş halledilmez. Profesör Toynbee'nin Yalova'da yapılanlara dair raporundakiler de mi yalan? O da mı Türkofil?
>
> Bütün kabahat yanlış bir Yakın Doğu politikası güden İngiltere ve Müttefiklerinindir. Mütarekeden sonra barış anlaşması gecikmiştir. Uygun şartlar teklif edilseydi, daha o zaman Türkiye memnuniyetle barış andlaşmasına yanaşırdı. Amerika'nın manda kabul edip etmiyeceğine dair kararının beklendiği yolundaki bahane bana daima yetersiz görünmüştür. Daha başka hatalar da işledik. Sayın Dışişleri Bakanı bana Yunanlıların niçin İzmir'e gönderildiğini ve orada teşvik ve takviye edildiğini söyliyebilir mi? Yunanlılara karşı taahhütlerimiz nelerdir? Onların İzmir'de kalışları ile ilgili politikamız nedir? Şimdi Yunanlılar Anadolu'dan çekilmeğe zorlanırsa bu kadar tahrik gördükten sonra 800 binden fazla hıristiyan Türk gerillacılarının lûtfuna mı bırakılacak?
>
> Hükümete soruyorum; politikaları ne olacak? Benden evvel O'Connor, hıristiyan nüfusu koruyalım, dedi. Bütün kalbimle onunla beraberim. Yalnız bunu nasıl yapacağız? Savaşa mı başlıyalım yeniden? Bunun için yeni asker mi göndereceğiz? Bunun doğru bir politika olacağını sanmam. O'Connor, Yunanlıları Anadoluda bırakalım dedi. Bundan kastı Yunanlıları kendi hallerine bırakmak ise askeri güçleri bir yana, Yunanlıların mali ve ekonomik güçleri acaba orada tutunmağa yeter mi? Yok eğer "bizim burada kalmamızı istiyorsanız masraflarımızı karşılayın" derlerse cevabımız ne olacak? Bu soruların cevaplarını bilmemiz lâzım. Nerede olduğumuz bize söylenmeli.[6483]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. Bir Amerikalının nazariyesini naklediyor. Şöyle ki *Boston'da çıkan "Christian Science Monitör" gazetesi muhabiri Dr. Gibbons, Anadolu'daki Yunan cephesini dolaşmış ve gördüklerini Sir H. Rumbold'a anlatmış, yazdığı makalelerinin birer örneğini de ona vermiştir. Dr. Gibbons, Yunan işgali altındaki Anadolu'yu dolaşmış. Afyon, Kütahya ve Bursa'daki Yunan askerlerini yerinde görmüş. Birçok kimseyle konuşup görüşmüş, çok bilgi toplamış. Yunanların askeri durumunu "pek parlak" görüyor. Yunanlar "kuvvetli" bir cephe tutuyorlar. Arkalarındaki ulaşım hatları "fevkalade"* ve *"moral, umulanın çok üstünde"* imiş*. Dr. Gibbons da, "fiziksel zorlamanın onlara (Yunanlara) Anadolu'yu terk ettiremeyeceği " inancında*dır*. Yunan ordusunun hiçbir şeyi eksik değil* imiş*. Sonra, İyonya devleti kurmak isteyen "Mikroasia hareketi çok kuvvetli"* imiş. *Yunan ordusu, Atina'dan önce bu hareketin önderlerine "itaat edecek"* imiş*. Bunlardan başka Amerikalı gazeteci, çeşitli anti-Kemalist unsurlarla görüşmüş. Anadolu'daki anti-Kemalistlerin, gerektiğinde, "Ankara Hükümetini yıkmak" için "yararlı bir etken"* olabileceklerdir.[6484]

6481 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 145-147.
6482 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 147.
6483 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 147-148.
6484 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 340.

30 Mayıs tarihli İngiliz Gizli istihbarat Raporu'na göre, BMM'nin 18 Mayıs'ta yapılan gizli oturumunda, Hıristiyanların Pontus bölgesinde (sözde) kırımdan geçirildikleri konusunda Amerika Yardım Komitesi üyesi Dr. Yowell'in hazırladığı raporun görüşülmesi sürdürülmüştü:

> Doğu illeri milletvekilleri adına, bu sorunla ilgili olarak bir önerge imzalamış olan Diyarbakır milletvekilleri Hamdi ve Mustafa efendiler söz alarak, yönetim, bu iddiaları yalanlamaz ve yeterli kanıt ibraz etmezse, bu olayın, sözde kırımlarla hiçbir ilişiği olmayan Kürtlerin yeniden suçlandırmalarına yol açabileceğine meclisin dikkatini çekmişlerdi. Onların görüşünce, bu konuda hiçbir şey bilmemelerine; ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey işitmemiş olmalarına karşın, kimi siyasi kişilerin yasal biçimde cezalandırılmalarının, bu denli söylentilere yol açmış olması olasılığına değinmişlerdi. Öne sürülmüş olan bu gibi hatalı görüşleri ortadan silmenin, yönetimin görevi olduğunu belirterek sözlerine son vermişlerdi. Bundan sonra Hüsrev Bey (Trabzon), Şükrü Bey (Canik), Şevket Bey (Sinop) ve Ziya Hurşit'ce (Lazistan) imzalanmış olan bir önerge okunmuştu. Önerge sahipleri, Pontus'da kırım davranışları veya yer değiştirmeler yapıldığı yolundaki suçlamaların kesinlikle yalanlanmasını önermişlerdi. BMM, bu önerileri görüşmeyi sürdürerek İçişleri Bakanı Fethi Bey'den bilgi dilemişti. Fethi Bey, bu suçlamaları yalanlamış ve hiçbir Hıristiyan, Rum ve Ermeni'nin, yasadışında cezalandırılmadığını ve hiçbir haksızlığa uğramadığını bildirmişti. Yönetim, Rumlarla Ermenilere karşı kimi önlemler almışsa, kimisini mahkûm etmişse veya geçici bir süre için onları sahil bölgelerinden uzaklaştırmışsa, bunu, kendi bağımsızlığını korumak için yapmıştı. Fethi, durumu incelemek için Harput'a gideceğini ve geri dönerken Pontus'u ziyaret edeceğini bildirmişti. Bu arada, Anadolu Ajansı aracılığıyla bir yalanlama yayımlamayı ve Cenova'da toplanan çeşitli ülkelerin temsilcilerine bilgi vermesi için Celalettin Arif e talimat göndermeyi üstlenmişti. Buna ek olarak, kanıt ve belgelerle birlikte ayrıntılı bir rapor yayımlanacağını eklemişti. Bir buçuk saat kadar süren görüşmelerden sonra, Burdur milletvekili Veli Bey, ulusal çıkarlara karşıt olan kimi Rum ve Ermenilerin yer değiştirmelerine ilişkin olarak toplamış olduğu kanıt ve belgelerin bir özetini açıklamıştı. 74 milletvekilinin imzalamış olduğu kararla görüşmelerin yeterliliği saptanmış ve Ali Fethi meclisten çıkarken milletvekilleri tarafından alkışlanmıştı.[6485]

31 Mayıs 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra gönderdi. 13 Mayıs tarihli görüşünü tashih ediyor. *Irak'ı "Kemalist entrikalarına" karşı koruması için bizzat Kral Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmasını prensip olarak kabulleniyor*.[6486]

Haziran 1922 bidayeti. İzmir'deki Askerî Mümessil Binbaşı M. A. B. Johnston, *Anadolu'daki askeri duruma ilişkin Yunan görüşlerini* Londra'ya bildiriyor. *Yunan İşgal Orduları Kurmay Başkanı General Pallis, İzmir bölgesinde, Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ayrı bir "Mikroasia" (Anadolu) devleti kurulmasını uzun uzun savunuyor, bunun nasıl kurulacağını anlatıyor. Böyle bir devlet kurulmadan Yunan orduları Anadolu'yu terk etmeyecekler*.[6487]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis'in mülahazalarını içeren, *Yunan İşgal Menatıkındaki Vaziyet Üzerine* nam bir başka fakat gizli muhtırada şunlar yazıyor:

> Sterghiades de Anadolu'da ayrı özerk bir devlet kurulması gerektiğini savunuyor. Böyle bir devlet kurulmadıkça Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesine şiddetle karşı. Yunan Yüksek Komiseri, şimdiki Yunan cephesinin kuvvetine güveniyor. Yunanistan Başbakanlığına getirilmesi de söz konusu olan Yüksek Komiser Sterghiades, Mustafa Kemal aleyhinde sert bir dille konuşuyor. Mustafa Kemal "maceraperestin biri", belli bir politikaya sahip değil. Onun Sakarya'da yenilemeyişini de Sterghiades şöyle açıklıyor: "Mustafa Kemal'in küçük bir çadırı vardı, onu şuraya ya da buraya kuruveriyordu. Ondan uzaklaştırılınca ya da konak

[6485] Salahi R. Sonyel, *Kaygıulı Yıllar*, 2012, s. 348-349.

[6486] FO/6346/E 5955; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.

[6487] FO, 406/49, s. 362-364, No. 149/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 343.

> yerini değiştirmeyi kendisi gerekli görünce, çadırını toplayıveriyor ve iki merkebinin yardımıyla çekip gidiyordu." Ama şimdi durum, Sakarya günlerindekine benzemiyor. Yunan cephesi kuvvetli.[6488]

2 Haziran 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nâzırı Worthington Evans'a rapor gönderdi: Anadolu'daki vaziyet *tamamen bir kör düğüm* halinde. *Sovyet Rusya, İtalya ve Fransa'dan askerî malzeme aldıkları hâlde Milliyetçiler yorgun düştü ve taarruza hazır* değiller. *Fransız ve İtalyan kuvvetleri Türkiye'de* bendenizin *otoritesini içselleştirme*mişlerdir. *Gerekirse İstanbul'dan çekilerek Gelibolu'da tahkimat* kurmak mercudur.[6489]

TBMM'nin Londra mümessili, ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), *millî dava*nın *İngiliz efkâr-ı umumiyesine arz* edilmesi vazifesi kapsamında Avam Kamarası mebusu Lord Robert Cecil ile görüştü. *Robert Sesilin tarafdarlarına ve bilahare ahaliye nutuklar vererek propaganda yüzünden hakikatin nasıl setredildiğini izah edecekdir*.[6490]

3 Haziran 1922. Korgeneral Harington, Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mareşal Rudolph Lambart'a *çok gizli* muhtıra gönderdi: *İstanbul'da Müttefik kuvetlerin yalnızca adı var. Müttefikler İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini boşaltmalıdır*[6491]:

> Kemalistler, "makul" barış koşullarından yana olacak gibi görünmüyorlar. Müttefikler, Paris tekliflerine sadık değiller. "Yunan ordusu, Yunanistan için elverişli koşullarla ilgili güvence verilmedikçe (Anadolu'yu) boşaltmayacaktı[r]." Ortada tam bir çıkmaz var. Askeri bakımdan da bir çıkmaz vardır. Taraflardan hiçbiri, geniş çapta bir (askeri) harekâtı tekrarlamak isteğinde değil. Taraflardan herhangi birinin bir kararı karşı tarafa empoze edebilmesi imkânsızdır. (Anadolu'yu) boşaltma tehdidi ve azınlıkların kaderi korkusu Yunan ordusu içindeki dayanışmayı artırdı. Yunan ordusu takviye aldı ve onun, daha bir yıl cephede tutunabilmesine yetecek kadar parası olduğu bildiriliyor. (Yunan ordusu) Kemalist ordu tarafından geri atılamayacağını biliyor ve kendiliğinden sonucu belli olmayan bir çarpışmaya kalkışacak kadar da aptal değil. Kemalist ordu, herhangi bir başarı umuduyla taarruza kalkamaz ve kalkmak da istemiyor. Kemalist ordu iyileşmedi ve bu ordudaki çoğunluğun, savaştan bıkmış olması da muhtemeldir. Kanaatimce, Anadolu'daki silahların zoruyla bu soruna bir çözüm yolu bulunamaz.[6492]

4 Haziran 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Haziran 338 (922) Pazar: Maçka'dan silah ve cephane çıkarmayı istiyen ve İngilizlerle çalışanlardan birinin Mahir Sait ve diğerinin Hayri Bey olduğu öğrenildi. Eyüp Beyle birlikte Hayri Beyle uzun uzadıya görüştük. Nihayet bir sandık fişenk 2,5 lira ve bir kasatura ile bir tüfenkte yine 2,5 lira olmak üzere ve Anadolu iskelesinde teslim etmek şartiyle almaya hazır olduğumuzu bildirdik*.[6493]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi yazıyor. *Kemalistlerin İzmir milletvekilinin, Anadolu'da Ankara hükümetince yapıldığı söylenen katliamı araştırması için gönderilmesi teklif edilen komisyonun protesto edildiği mitingde yaptığı konuşma: "Bizim suçladıklarımız sadece Yunanistan değildir. Onu koruyan diğer devletlerdir. Müttefiklere karşı olan hıncımız sınırsızdır, onların son barış tekliflerinde en ufak bir samimiyet işareti görmüyoruz. Bu teklifleri Türkiye'nin haklarının savunulmasında bir ileri adım olarak görmüyoruz." Bu toplantıda bir başka konuşmacı da şöyle diyordu: "Bunlar Doğu'da*

6488 FO, 406/49, s. 365, No. 149/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 343-344.

6489 Harington'un 2 Haziran 1922 tarihli raporu, L. Worthington Evans'tan Balfour'a 22 Haziran 1922, FO, 406/49, No. 159, Ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 358.

6490 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1338-1922, Numero 522, *Nihad Reşad Beğin Mesaisi*, s. 2.

6491 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 458.

6492 FO, 406/49, s. 383, No. 159/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 342.

6493 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 293.

ihtilâlci güçleri kışkırtandır. Sadece İzmir'in geri verilmesi bizi memnun etmeye yetmiyecektir. Biz daha yüce hedefler peşindeyiz. Avrupa'nın tam anlamıyla çözülmesini istiyoruz."[6494]

5 Haziran 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin Ankara'da münteşir *Yeni Gün* gazetesi Vahideddin Hân'ı halk nazarında itibarsızlaştıracak nitelikte bir haber daha yayınladı: *İstanbul'da Saray Lale Devri'ni yaşıyor*.[6495]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor: *Manchester Guardian hatalarını tek tek itiraf ederek "Türk Hükümeti İstanbul'da değil, Ankara'da" diyor*.[6496]

6 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour'a telgraf gönderdi. Nisan ayında Ankara'ya gönderilen Fransız Miralay Mougin, *Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Aralov'un çalışmalarını etkisiz bırakmak amacıyla, Kemalist önderlerle sıkı ilişki kurmak; Anadolu'daki siyasî ve askerî gelişmeler konusunda Fransız yönetimine sürekli bilgi iletmek için Ankara'ya* gönderilmiştir.[6497]

> Albay Mougin'in Ankara'da bulunuşu Rusların canını çok sıkıyor; onun Mustafa Kemal'i, Fransa'yla askerî bir ittifak, İngiltere'yle uzlaşma yoluyla bir barış imzalamaya ve Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini kesmeye çağırdığına, ama Mustafa Kemal'in bu önerileri kabullenmediğine inanıyorlardı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Aralov'a bakılacak olursa, Fransa, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri koparmaya çalışıyor; bu amaçla, Albay Mougin'in Ankara'ya gelişinin ardından, Rusya'ya karşı sistemli bir propaganda kampanyası açıyordu.
>
> Albay Mougin'in Ankara'da bulunuşu, gerek Fransızlar gerekse öteki Bağlaşıklar için yararlı oluyordu, çünkü Kemalistlerle Batı'lı devletler arasında yalnız bir araç olmakla kalmıyor, aynı zamanda, Kemalist önderler üzerinde etkisini kullanmaya yeltenerek, Sovyet nüfuzunu etkisiz bırakmaya çalışıyordu. 1922 yılının sonlarına doğru Ankara'yı ziyaret eden İngiliz kadın yazarı Grace Ellison, Albay Mougin'in çalışmalarını şöyle anlatıyordu:
>
> > "Fransız Albayı (Mougin), çok değerli bir bilgi kaynağı biçimine gelerek...iyi iş yaptı... Ben, Fransızları eleştireceğime, Ankara'da bir (İngiliz) temsilci bulundurarak, onların yolunu izlemeyi yeğ tutacaktım. Kuşku, bir sonuç getirmez. General Haringtон gibi bir adam, olay yerinde, barışın sürekli sağlanması için çok iyi işler başarabilirdi."[6498]

İngiliz *Morning Post* gazetesi: *Yunanistan Paris tekliflerini reddetmiş de olsa, halk uygun bir çözüm arıyor. Arazi meselesinden çok, azınlıkların durumu güvence altına alınabilirse Yunanistan tekliflerini kabul edebilir*.[6499]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor. Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına *Hacıanesti tayin edildi. Yunan gazeteleri onun şöhret sahibi olmayışını manidar*

6494 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 43.

6495 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 462.

6496 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 462. Arnold Toynbee, Türk-Yunan harbini gözlemlemek üzere *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri sıfatıyla Anadolu'ya gelmiş ve "Yunan birliklerinin giriştiği vahşet hareketlerini bu gazetenin okurlarına aktarmış"tır: Arnold Joseph Toynbee. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* (K. M. Orağlı, çev.) içinde (s. IV). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

6497 FO/7866/E 5908; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

6498 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 207. İstihbaratçı Grace Ellison, neşrettiği kitabında ancak bu kadarını söyleyebilmiştir. İngiliz derin devleti, resmî ya da gayr-ı resmî mümessil bulundurmayarak dolaylı suretlerde bu işi kotarma yolunu tercih etmiştir. Başarıldığı takdirde deşifre etmesi güç fevkalâde kurnazca bir tercih.

6499 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 464.

buluyorlar. Eski başkumandan Papulas ise *İzmir'in tahliyesine taraftar olmadığından istifa etmiş*.[6500] General George Hatzianestis, Trakya Kumandanlığını da deruhte etmekte.[6501]

Lloyd George'nin Hatzianestis hakkındaki kanaati: *Bacaklarının şekerden ve ayağa kalkarsa kırılacak kadar gevrek olduğu kuruntusuyla yaşayan sinir hastası*.[6502]

7 Haziran 1922. Yunan donanması Samsun'u bombardıman etti.[6503] İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *Samsun'un bombalanması, deniz kuvvetlerini kötüye kullanmanın bir örneğiydi; bu harekât hiçbir askeri başarıya yol açmadı ve yalnızca Yunanlıların* bîtaraf mıntıka statüsündeki *İstanbul'u* askerî *bir deniz üssü olarak kanun dışı kullanmalarını vurgulamaya hizmet etti*.[6504]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Anadolu'nun tahliyesi durumu, Hacıanesti'nin planında mevcuttur*.[6505]

8 Haziran 1922. Hem Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti hem TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), Samsun'un bombardıman edilmesini sözlü olarak protesto ettiler.[6506]

*İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un 8 Haziran'da Lord Balfour'a gönderdiği gizli telgrafta, "Averoff" adlı Yunan savaş gemisinin, destroyerlerin eşliğinde, 5 Haziran'da Karadeniz'e girerek 7 Haziran'da Samsun'u 3 saat süren top ateşine tutmuş olduğunu bildirmişti. Bu bombalamadan amaç, limandaki savaş gemilerini hasara uğratmaktı. Anlaşılan, bu harekât sırasında pek az kişi yaşamını yitirmiş, ama epey hasar yapılmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu Yunan harekâtı "oldukça çılgın bir hareket" olarak nitelendirilmişti*r.[6507]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Haberlere göre yalanlanmış olmasına rağmen gizli bir Türk-İtalyan Antlaşması imzalanmıştı*r. *İtalya, antlaşmayla, Türkiye'ye Anadolu'daki hâkimiyeti için destek vermeye söz vermişti*r. *Bu yardımı da silah, top, mühimmat ve malzeme olarak yerine getirecekti*r. *Haberde, bu bilgiler çerçevesinde, İtalyan-Türk Ticaret Antlaşması'nın bu gizli antlaşmanın ön hazırlığından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir*.[6508]

9 Haziran 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Askerden kaçanların çokluğundan dolayı Mustafa Kemal ancak sınırlı bir saldırı yapabilir*.[6509]

Rumbold, Balfour'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Samsun olayı durumu karıştırabilir; Pontus ve öteki bölgelerdeki Hıristiyanlara karşı sindirici önlemleri daha da tahrik edebilir ve Türklerin, bir soruşturma komisyonu kabullenmeleri olasılığını azaltır. Kemalistler, Yunanlıların açık bir kenti top ateşine tutmalarını protesto ediyorlar. Onların görüşünce bu hareketten amaç, o bölgedeki Rumları isyana teşvik etmek ve Anadolu'daki Müslümanlar arasında kışkırtma başlatmaktır. Bu olaydan yararlanan Ankara yönetimi Yunanistan'ın derhal Anadolu'yu boşaltmasını talep etmiştir*.[6510]

6500 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 464.
6501 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 389-390.
6502 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 390.
6503 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 465.
6504 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 191.
6505 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.
6506 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.
6507 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352. "Bu tarihten sonra Yunanlılar İstanbul'u askeri bir üs olarak kullanamaz bir duruma getirilmişlerdi." (Sonyel, 2012, s. 354).
6508 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 238.
6509 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 468.
6510 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352-353.

10 Haziran 1922. Bâb-ı Âlî, Yunan donanmasının Samsun'u bombardıman etmiş olmasını, Müttefik fevkalâde komiserlerine tevdi ettiği notayla yazılı olarak protesto ediyor.[6511]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. İtalya Hariciye Nâzırı *Schanzer, konferans öncesinde Doğu Sorunu ile ilgili yaptığı açıklamada, üç müttefik dışişleri bakanının Paris'teki toplantılarının Türk-Yunan husumetine son vermeyi amaçladığını ve hazırlanan teklifle, Anadolu'daki Yunan birliklerinin tahliyesinin en iyi şartlar altında gerçekleşmesinin sağlandığını bildirmiştir. Teklifin kabul edilmesi halinde, meslektaşlarıyla birlikte Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi üzerine çalışacaklarını belirten Schanzer, İzmir, Trakya, Ermenistan, etnik azınlıklar gibi meseleler ile Türkiye'nin güvenliği ve bağımsızlığının sağlanmasıyla konularının görüşüleceğini ifade etmiştir*.[6512]

11 Haziran 1922. Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Lord General Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a mektub gönderdi. *Anadolu fakirleri için Mısır'ın her yanından para toplandığını bildiriyor*.[6513]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* "açık mektub" neşretti: *Hindistan'da muhterem Hilafet Komitesi'ne, Londra'da Ağa Han'a, Seyit Emin Ali ve diğer Hind Müslümanları lideri hazretlerine*.[6514]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesi: *Samsun bombardımanı ne vahşiyane harekettir*.[6515]

13 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf:

> İzzet Paşa, barış müzakereleri konusunu sordu. Tekliflerimizin üç hükümetçe kesin olarak kabulünü ya da reddini beklediğimizi söyledim. Barış konusunun Ankara'da takılıp kaldığını, bu hükümetin İzmit'te konferans teklif ettiğini, bunun ise kabul edilemeyeceğini belirttim. Paşa, Ankara Hükümetinin, mütareke teklifini kabul etmemekle, büyük yanlışlık yaptığını söyledi. İzzet Paşa, son Avrupa gezisi dolayısıyle Ankara Hükümetince çok eleştirildiğini, bu eleştirilerin ise Mustafa Kemal'in durumunu zayıflattığını, bu yüzden şimdi Mustafa Kemal'in İttihadçılardan destek sağlamağa çalıştığını ileri sürdü.[6516]

Mustafa Kemal ve sabık ABD mandası taraftarı Necmeddin Sadık'ın (Sadak) *Akşam* gazetesi: *Yunanlılar, taarruza geçeceğimizi söylüyorlar*: *Atina 12 "Anadolu Ajansı" - Yunan mehafil-i siyasiye ve askeriyesi, Ankara Hükümetinin kariben muhasamata ibtidar hazırlığında bulunduğuna dair malumata malikdir. Heyet-i Vekile birçok ictimalarda vaziyet-i askeriye hakkında müzakeratda bulunmuşdur*.[6517]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten maaşa bağladığı mebus-matbuatçısı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, yine, Vahideddin Hân aleyhinde yazı neşretti*: İstanbul halkı Sultan'ı telin ediyor. Şehir Emini Ziya Paşa melunu, C. Farrére'i "Padişahım çok yaşa!" diye bağırttı, fakat halk, bir kere daha bunu tekrar ettirirse binanın camlarını taşlayacağını söyledi*.[6518]

14 Haziran 1922. Lord Curzon, İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley'e telgraf gönderdi. Samsun bombardımanı hususunda *özel olarak protestoda bulunmasını; bu denli bir hareketin değersiz olduğunu ve o sırada hiç de politik olmadığını ve Ankara yönetimini, Pontus bölgesindeki Rumların*

6511 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 469.
6512 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.
6513 FO/7742/E 6157; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230, dipnot 438.
6514 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 471.
6515 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 471.
6516 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII.
6517 Akşam, 13 Haziran 1338-1922, Numero 1338, s. 1.
6518 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 474.

şikâyetlerini soruşturmak için gönderilmesi tasarlanan komisyonun görevini güçleştireceğini bildirmesini rica ediyor.[6519]

Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım, İstanbul'dan özel trenle İzmit'e muvasalat etti.[6520]

Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert'in Samsun bombardımanı hakkındaki sualine cevaben Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworh, Avam Kamarasına şu izahatta bulunmuştur:

> Samsunun Yunan filosu tarafından topa tutulmasına muttali oldum. Bu taarruzdan maksad Rusyadan mezkur limana vasıl olan mühimmat-ı harbiyenin tahribi olsa gerekdir. Gayr-ı muhariblerin emvali tahrib edildiğine dair hükümete malumat gelmemişdir. Boğazlar mıntıkasının Türk Yunan harbinde bîtaraflığı geçen Ağustosun onundan beri Müttefikler tarafından muhafaza edilmiş ise de muharib devletler gemilerinin Boğazlardan mürurına bu bîtaraflık mani değildir. Yunanlıların işbu bombardıman hakkındaki tasavvurları Müttefiklere tebliğ edilmemiş olduğundan Müttefiklerin muvafakati de mevzubahis değildir.[6521]

Dârü'l-Fünûn siyasî tarih muallimi Ali Kemal, memleketin bütünlüğünü temin edecek yegâne kuvvetin Hilâfet-saltanat makamı olduğunu belirtti:

> Cihân-ı İslâmdaki bu ehemmiyeti, bu nüfûzu nazar-ı itibâra alınca Hılâfet-i Osmâniyenin bu devlet içün ne büyük bir kuvvet-i mevcudiyet olduğu elbette takdîr edilir. Çünkü ne İngiltere, ne Fransa, ne İtalya, hasılı hiçbir Devlet-i Muazzama İslâmın böyle bir kıblegâhına karşı haksızlığı ve hakikatsizliği kabul etmezler, muvafık hükümet-i siyaset görmezler. Bu nazariyeye göre Hılafet ve hatta şu Makarr-ı Hılâfet devletimizin mevcudiyeti içün birer büyük kuvvetdir..
>
> Saltanat da böyledir, çünkü Saltanat-ı Osmaniyeyi temsil eden şahsiyet-i mualla aynı zamanda halifedir, Hılâfete hürmet, saltanata da riayeti istilzam eder.[6522]

15 Haziran 1922. Ignatius Valentine Chirol, beyanat verdi: *Türk-Hint dostluğu devamlı değildir*.[6523]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *General Hacıanestis'in Anadolu'da Yunan ordusunun Başkomutanı olarak atanmış olması iyi bilgi sahibi olan kamu tarafından hayretle karşılamıştır... Onu iyi bilenlerin ona atfetmiş oldukları nitelikler, onun gelecekteki hareketlerine güven verici olamaz... Kendisi acayip (eksantrik) bir kişidir. Kız kardeşi Law Hanım, dostlarından birine şunu anlatmıştı: "Kardeşim, Kemalistlerle bir anlaşmaya varılmasını daima desteklemiştir ve Kemal'i kişisel olarak iyi bilir." Bunun gerçek olması imkânsızdır. Onun Stergiadis'le işbirliği yapması veya üstlenmiş olduğu güç görevi idrak etmiş olması olanaksızdır*.[6524]

Fotoğraf. *Ignatius Valentine Chirol* (Wikipedia).

[6519] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 353.
[6520] Tercümân-ı Hakîkat, 15 Haziran 1338-1922, Numero 14796, *Mustafa Kemal Paşanın Validesi*, s. 2.
[6521] İkdam, 20 Haziran 1338-1922, Numero 9073, *Avam Kamarasında*, s. 2. Ayrıca: Peyâm-ı Sabah, 20 Haziran 1338-1922, Numero 1273-11703, *Samsun Bombardımanı Avam Kamarasında*, s. 1; Vakit, 20 Haziran 1338-1922, Numero 1625, *Samsun Bombardımanı*, s. 2.
[6522] Peyâm-ı Sabah, 14 Haziran 1338-1922, Numero 1267-11697, *Hılâfet ve Saltanat*, s. 1.
[6523] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 182.
[6524] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 351.

Ankarada Taş Han altında Erkân-ı Harbiye İstihbarat Salonu küşad edilmiş; resm-i küşadda ricalden, vükeladan ve mebuslardan birçok zevat hazır bulunmuşdur.[6525]

16 Haziran 1922. TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Garb Cephesine umumî taarruzun yapılması kararı aldı.[6526]

Mustafa Kemal'in tetikçisi Recep Zühtü'ye ait *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ali Kemal hakkında iftira kampanyası yürütüyor: *Ali Kemal, İngiliz memurları tarafından satın alınmış alçak bir haindir. Bütün milletçe menfur, menhus, melun tanınmış bir zavallıdır. Damat Ferit'in mezarını Türk çocukları birbirlerine göstererk "burada yatan bir hain melundur" diyecekler*.[6527]

17 Haziran 1922. *Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na yazısında, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını önerdi. Yazıda Ali İhsan Paşa'nın ordunun inzibatını ve genel yönetimini çıkmaz bir yola düşürecek davranışlarda bulunduğu ileri sürüldü*.[6528] Fakat örneğin Teşkilât-ı Milliye hareketinde mühim rol oynayan İttihadçı Doktor Nazım'a göre mesele tam aksi istikamettedir: [Mustafa Kemal ve] *askerlik mi? Ali İhsan Paşa ordunun başına geçsin. Planları hazırlasın. Tam kumanda vereceği zaman sen gel, onu at, koşulu arabaya bin ve İzmir'e git...*[6529] Ali İhsan (Sabis) Paşa, Bolvadin'de görüştüğü 4'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'in kendisine şöyle dediğini ifade eder: *Mesele sizi ıskartaya çıkarmaktır. Muvaffakiyete ortak istemiyorlar*.[6530] Dahası, Büyük Taarruzun 10'uncu Süvari Alayı Kumandanı Albay Şerif Güralp, takip harekatını yürütecek 1'nci Ordunun kumandası Ali İhsan Paşa tarafından deruhte edilmiş olsaydı, daha başarılı bir netice alınacaktı görüşündedir:

> Şurasını da açık olarak kaydedeyim ki; son taarruzdan biraz evvel birinci ordunun başında bulunan Ali İhsan Paşa ordunun başından alınmasa, birinci süvari tümeninin eski alay kumandanları alaylarının başında kalsalardı, Yunan ordusunun geriye gidenlerinin en az daha yarısı esir edilerek büyük gazâ daha büyük haşmetle tetevvüç ederdi.[6531]

Ali İhsan'ın tasfiye edilmesinin esas sebebi, Mustafa Kemal'in şu cümlesinde saklıdır: *Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasile de, irtibat ve muhaberatta bulunuyordu*.[6532] Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov da aynı hususu zikreder: *Ali İhsan Paşa'nın gerici muhalefetle ilişkisi olduğu anlaşıldı. Biz cepheden ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, Ali İhsan'ı 1. Ordu Komutanlığı'ndan uzaklaştırdığını bana söylediler*.[6533]

18 Haziran 1922. 1'nci Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis), vazifesinden azledildi ve Müdafaa-yı Milliye Vekâleti emrine tavzif edildi. Meclis gizli celsesinde ise muhalif mebuslar *ordunun niçin saldırıya geçmediğini, ordu için verilen paranın nereye gittiğini sordular*.[6534]

6525 Tercümân-ı Hakîkat, 15 Haziran 1338-1922, Numero 14796, *Ankarada İstihbarat Salonu*, s. 2.

6526 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 478.

6527 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 479.

6528 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.

6529 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 368). İstanbul: Bateş Yayınları.

6530 Ali İhsan Sabis. (1993). *Harp Hatıralarım* içinde (c. 6, s. 231). İstanbul: Nehir Yayınları.

6531 Şerif Güralp. (2007). *İstiklâl Savaşı'nın İçyüzü* içinde (s. 213). Ankara: Polatlı Belediyesi. Örneğin Mustafa Kemal'in matbuatçı-mebuslarından Celâl Nuri'ye (İleri) ait *İleri* gazetesi Ali İhsan'ın (Sabis) muvaffakiyetine dikkat çekmiştir: "Birinci Millî Ordunun celâdetkâr kumandanı Ali İhsan Paşa cebhede müdafaa-yı milliyemizi hazırlayan en büyük kumandanlarımızdan biridir." İleri, 25 Mayıs 1338, Numero 1548, *Ali İhsan Paşa*, s. 1.

6532 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 171.

6533 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 82.

6534 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 481.

19 Haziran 1922. İstanbul'da neşredilen *İkdam* gazetesi: *Tahliye aleyhindeki Yunan zabitleri, Başkumandan Hacıanesti tarafından birer bahane ile ordudan uzaklaştırılıyor*.[6535]

Dahiliye eski nâzırı, Dârü'l-Fünûn siyasî tarih muallimi Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinde, Yunan işgalinin genişlemesine İttihadçılarla işbirliği yapan Mustafa Kemal grubunun sebebiyet verdiğini belirtti:

> Malumdur ki üç sene evvel İzmir felâketi zuhura geldiği vakit bu zat [Mustafa Kemal] Damad Ferid Paşa Hükümetinin dûrendişâne siyasetine karşı ayaklandı, fırsatdan herç-i bâd-âbâd istifade etmek isteyen İttihad ve Terakkinin teşkilatına dayandı. "Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye" diye cemiyetler ihdas eyledi. Nihayet birçok gürültülerden, mücadelelerden sonra yalnız Anadoluda hükümeti ele almağla kalmadı [1 satır kadar ifade sansürlenmiştir] bilahare Damad Ferid Paşanın yeniden mevki-i iktidara gelmesine [5 satır sansürlenmiştir.]
>
> Mustafa Kemal Paşa bu kıyamı arz etdiğimiz vechile Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye namına İstanbula karşı ref' eylediği zaman biz Dahiliye Nâzırı idik. Mahza kanaat-ı vicdaniye ve siyasiyemizin sevkiyle bu hareketin tehlikelerini, bu memleket içün zarar-ı melhuzlarını, Hükümet-i Osmaniyece azimkâr, fakat mutedil ve dûrendiş bir siyasete iktifa etmenin derece-yi lüzumunu müdellel bir tamim ile vilâyetlere bildirdik.. [3 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Paşa bu hakikatleri nazar-ı itibara almayarak aleyhimizde ipsiz, sapsız iftiralara, hücumlara kalkışdı, hizb-i meş'umun meslek-i ma'rufuna ittibaen hıyanet-i vataniye, ihanet-i milliye isnad-ı mudhiklerini savurdu, [9 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Riyaset etdiği heyet, yani Kuvâ-yı Milliye ise İttihad ve Terakkinin ikinci tab'ıdır.. (..)
>
> Paşa bu hakîkatleri nazar-ı itibâra almayarak aleyhimizde ipsiz, sapsız iftirâlara, hücumlara kalkışdı, hizb-i meş'ûmun meslek-i ma'rûfuna ittibâen hıyânet-i vataniye, ihânet-i milliye isnâd-ı mudhiklerini savurdu. [9 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Riyaset etdiği heyet, yani Kuvâ-yı Milliye ise İttihad ve Terakkinin ikinci tab'ıdır.. (..)
>
> Yunan gibi bir düşman-ı merdudu denize dökmek, bahusus dahile doğru bir karış ilerletmemek içün Mustafa Kemalin ve arkadaşlarının öyle ortalığı yakarak, yıkarak, İstanbulu tehdidlere tahriklere boğarak teşkil etdikleri bu Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti va'dlerinin hiçbirini incaz etmedi. Bilakis Yunanlıları Eskişehire kadar âdetâ sürükledi, getirdi. Garbî Anadoluyu başdan başa öyle bir hasm-ı gaddarın çizmeleri altında çiğnetdi, aynı zamanda bu mütemadî hâl-i harb zaruretile Avrupa ile musalahamızı tehirden tehire uğratdı, şimdi o yüzden de iktisaden ve ictimaen ziyanlarımıza hadd yokdur, hesab yokdur.[6536]

20 Haziran 1922. Cidde'deki İngiliz Askerî İstihbaratı mensubu Binbaşı Marshall, doğrudan doğruya Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem rapor veriyor. İstihbarata göre *Mustafa Kemal, Irak'ta olay çıkarmak ve düzen çevirmek amacıyla özel bir komite* kurmuştur.[6537]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) *Mustafa Kemal ile müzakere lâzımdır* dedi.[6538] Ahmed İzzet ise, *Merkezî Hükümet'in; sadece kendisinin hariç tutulacağı Müttefik Devlet temsilcileriyle Nasyonalistler arasında bir buluşma fikrinden ziyadesiyle endişe duyduğunu* ifade etti.[6539]

Rumbold'dan Curzon'a 556 numaralı telgraf:

> Mustafa Kemal'in Adapazarı'na ve İzmit'e gelişi, Adapazarı'nda "Vakit" gazetesine bir demeç veren Mustafa Kemal, İzmit cephesini denetlemek için geldiğini, Pontus Rumlarının askeri nedenlerle sürüldüklerini, Yunan

---

6535 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 485.

6536 Peyâm-ı Sabah, 19 Haziran 1338-1922, Numero 1272-11702, *İnsâf ile, İ'tidâl ile*, s. 1. "Kuvayı Milliye'nin değil düşmanı kovmak, onu Anadolu'nun içlerine kadar çektiğini yazıyor ve Mustafa Kemal'in siyasetinin iflas ettiğini ileri sürüyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 485.

6537 FO/7781/E 6916; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

6538 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.

6539 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 163.

> donanmasının Karadeniz kıyılarını bombalamasından bir sonuç çıkmayacağını, Rusya ile ilişkilerinin çok iyi olduğunu söyledi. Soru üzerine, Anayasa'nın değiştirilmeyeceğini, Hükümetin görev ve yetkileriyle ilgili yasa tasarısının ise yakında Meclise sunulacağını söyledi.
>
> Mustafa Kemal'in Adapazarı ve İzmit gezisi askeri amaçlıdır. Bolu yöresinde Kemalistlere karşı silahlı bir hareket var. Hareketin başında Albay Şevket Beyin bulunduğu söyleniyor. Batı Anadolu'da, Yunan kanadı altında, Ankara'ya karşı ayrı bir Hükümet kurulmak istendiği söylentileri de dolaşıyor. Ama bu isyan hareketini Kemalistler bastırabilirler, sanırım. Claude Farrére, Mustafa Kemal ile buluşmak üzere İzmit'e gitti.[6540]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 767 numaralı muhtıra kaleme aldı. R/31 kod adlı İngiliz ajanın *güvenilir bir aracı yoluyla İstanbul'daki Kemalist temsilci Hamit Bey'den ve son günlerde Trabzon'dan İstanbul'a gelen bir Kemalist'ten sağladığı* istihbarata göre *Yunus Nadi ve Mahmut Esat, BMM'nde büyük çoğunlukla yeniden Dışişleri Komisyonu başkanı ve asbaşkanı seçil*mişlerdir:

> Her ikisi de İttihatçı'ların belli başlı öğelerinden sayılabilirler. Komisyon'un seçiminden sonra, ilk oturumunda, ulusal dilekleri tatmin etmiyen hiçbir barışın, Ankara yönetimince kabul edilmiyeceği ve Yunanlı'lar büsbütün yenilgiye uğratılıncaya dek savaşın sürdürüleceği yolunda karar alınmıştır… Ajanın bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu buyruklara karşın, Trabzon bölgesindeki Enver yandaşı örgüt bastırılamamıştır. Bu örgütü bastırması için Albay Sami Sabit Trabzon'a gönderilmişti. Onun Trabzon'da buytukları uygulanırken, BMM'ndeki Mustafa Kemal'e karşıcıl milletvekilleri Ankara yönetimine saldırıyorlardı. Öteyandan, Mustafa Kemal'in yandaşları olan Ulusal Savunma Grubu milletvekilleri, Trabzon'da Enver'ci bir örgütün varlığına göz yuman vali Hazım Bey'in görevinden uzaklaştırılmasını talep ediyorlar.[6541]

21 Haziran 1922. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), *dinlenmek üzere Avrupa'ya seyahat* edecektir.[6542]

22 Haziran 1922. İngiltere'nin sabık Erkân-ı Harbiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, şayet doğruysa İrlandalı Sinn-Fein mensubu iki aşırı-milliyetçi tarafından evinin önünde başından vurularak katledildi. *1918 senesinde Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiş* olan Wilson, *bu sene Avam Kamarasına dahil olmak üzere* Erkân-ı Harbiye Riyasetinden *infisal* etmişti, ayrılmıştı. *Bu siyasî cinayet, cumhuriyet tarafdarı bir çeteye atfedilmekdedir.*[6543]

İngiliz Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'un Avam Kamarasına beyanatı: *Taraflardan sadece biriyle değil de Ankara, İstanbul ve Yunan hükümetleri olmak üzere üçüyle birden görüşmeyi doğru buluyoruz*.[6544] İngiltere'nin TBMM ile Bâb-ı Âlî'yi karşı karşıya getirmek siyaseti resmî bir ağızdan açıkça zikredilmektedir.

6540 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII-LXIX.

6541 FO 371/7868/E 7185; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 261.

6542 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231.

6543 İkdam, 24 Haziran 1338-1922, Numero 9077, *Bir İngiliz Feldmareşalinin Katli*, s. 1. "22 Haziran'da Liverpool Sokağı'ndaki anıta bir savaş anısı plakası çakan Sir Henry Wilson, Eaton Place'teki evine dönüp merdivenleri çıkarken, İrlandalı iki silâhlı adam tarafından vurularak öldürüldü. Yeni yılın başında İmparatorluk Genelkurmay başkanlığından ayrılmış, Ulster'den Parlamento üyesi seçilmişti. Katilleri için de bu kadarı yeterdi. Onun ölümüyle İngiliz ordusu ilk defa bir feldmareşalini tedhişe kurban veriyor, Lloyd George da kendisini en çok eleştiren birinden kurtuluyordu. Daha başlangıcından beri *Henri* ile beraber Yunan serüvenine *hayır* diyen Mareşal Foch, *Benim eski ve en güvendiğim, en iyi dostum* dediği arkadaşının cenaze töreninde bulunmak için Fransa'dan gelip St. Paul katedralindeki törende Leydi Wilson'un koluna destek oldu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 200.

6544 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 102.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir *muhbir*den temin ettiği istihbarata müsteniden muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Sovyet Rusya yönetimi hem Mustafa Kemal hem de Enver'le entrika çeviriyor. Kemalistler ile Enverciler arasındaki ilişkiler *pek kötü* durumdadır. Mustafa Kemal, Enver'in tasfiyesi için Sovyet Rusya'ya *diz çök*müştür:

> Enver, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdi, ama iktidar düşkünü ve megalomanik Mustafa Kemal buna karşı çıktı. İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmıyacağına inanıyorlardı. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.
>
> Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştukları için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu İlleri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan kaldırılıyordu.
>
> Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun kalmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı.[6545]

Hasta vaziyette yatakta tedavi gören Lord Curzon, karısına mektub gönderdi. Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un öldürülmesine fevkalâde müteessirdir: *F. bu dakika bana zavallı Henry Wilson'un bugün öğleden sonra Londra'daki evinde, muhtemelen bir Sinn Feine mensubunca suikasta uğradığını söylemek için geldi. Ne ilahî adaletsizlik; ne melun alçaklar ama. İrlanda, hakikaten de, bir elem mirası, sakinlerinin ekserisi için şeytanlarla dolu bir yeryüzü cehennemidir*.[6546]

23 Haziran 1922. Sovyet General Frunze, Stalin'e telgraf gönderdi. *Ankara'daki atmosferin değişmesinin ilk belirtilerine işaret ediyor, Türk tarafında çok fazla şüphe ve tam bir güvensizlik olduğunu söylüyor*.[6547]

24 Haziran 1922. Rumbold, Curzon'a şifreli telgraf keşide eyledi: *Türk protestosu muhtemelen İstanbul'un yansızlığını gerginleştirmeye neden olacaktır. Hiç kuşkusuz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunan savaş gemilerinin İstanbul'dan kaldırılmalarını; Yunan askeri misyonunun*

6545 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 255-256.

6546 Earl of Ronaldshay. (1928). *The Life of Lord Curzon: Being the Authorized Biography of George Nathaniel Marquess Curzon of Kedleston* (vol. 3, p. 234). Great Britain, London: Ernest Benn Ltd.

6547 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154, dipnot 68.

kapatılmasını vb.'yi kendi yönetimlerine muhtemelen önereceklerdir. İstanbul, Müttefiklerarası bir rejime tabi olduğu ve geçen yıl açıklanmış olduğu gibi yansız olduğu ilan edilmiş olmasına karşın, Yunan filosu tarafından bir üs olarak kullanılmaktadır. Şimdiki durum güçlü devletleri gayrimakul ve savunmasız bir duruma koyar ve Temmuz ayının sonlarında yeni bir Doğu Konferansı yapılacaksa, bu durum gözden geçirilmelidir.[6548]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *İngiltere'nin müttefiklerin şartlarının Türk ve Yunan taraflarına zorla kabul ettirilmesi veya Türk-Yunan anlaşmazlığıyla ilgili bütün diplomatik faaliyetlerin durdurulması yönündeki teklifi, Fransa tarafından da kabul görmüştür. Fransa Hükümeti, İngiltere'ye verdiği cevapta, yeni bir konferans toplanmasının da uygun olacağı üzerinde durulmuş ve düşmanlıkların devamına engel olunması gerektiği bildirilmiştir*.[6549]

26 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi İstanbul şubesi mahrem muhtıra kalem aldı:

> Sovyetlerin Mustafa Kemal ve Enver Paşalarla entrikaları. Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri.
>
> Sovyetlerin şaşırtıcı ikiyüzlü entrikalarıyla ilgili güvenilir rapor ilişiktedir. Rapor, Mustafa Kemal ile Enver arasındaki kişisel düşmanlığın derin kökenlerini belirterek başlıyor. Sonra Sovyet Hükümetiyle Enver arasındaki ilişkileri anlatıyor. Sovyetler, önceleri Mustafa Kemal'i devirmek için Enver'i kullanmayı amaçlamışlar. Enver, bu amaçla Kafkaslarda çalışmaya koyulmuş. Tehlikeyi kavrayan Mustafa Kemal, Sovyetlere yanaşmış ve gizli bir anlaşma yapmış. Mustafa Kemal'e kızan Sovyetler, bu kez, Enver'i gizlice kösteklemeye koyulmuşlar ve ona karşı Bakü yöresinde ayaklanma çıkartmışlar. Sonra Enver'i görevli olarak Berlin'e, arkasından da Türkistan'a göndermişler. Türkistan'a gönderilmeyi sevinçle kabul eden Enver, Çiçerin'in sekreterinden Sovyet planının içyüzünü öğrenmiş ve onun üzerine Sovyetlere karşı dönmüş, Bolşeviklere karşı savaşmağa başlamış.[6550]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a 234 numaralı telgraf gönderdi: *Atina'ya çağrılan* [İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri] *Stergiades ziyaretime geldi. Anadolu'daki Yunan ordusunun yeni hatta çekilmesine karşı çıkıyor. Yunan Hükümeti mali nedenlerle tek başına savaşa devam edemeyeceğinden ve geri de çekilemediğinden bir çıkmaz içinde. Ama müttefiklerin desteği olursa Yunanistan dayanabilir ve sürekli barışı sağlayabilir*.[6551]

Lindley, müteakib zaman zarfında iznini erken istimal edip Londra'ya gidecek, Hariciye Nâzırı Vekili Arthur Balfour'a ve Başvekil Lloyd George'ye rapor verecektir: *İngiltere'den hem moral, hem de maddi yardım görmedikçe Yunanistan sonbaharda gerçekten çökece*ktir.[6552]

28 Haziran 1922. Yunan Başkumandan General Hatzianestis, *Anadolu'nun kısmî tahliyesi*ni *teklif* etti. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis *itiraz ederek harbin uzatılmasının Büyük Devletlerin yardımiyle mümkün olduğunu ileri* sürdü.[6553]

Stergiadis, Atina'da, İngiliz Büyükelçi Lindley'i ziyaret etti. *Küçük Asya'da günden güne kötüleşen durum* mukaleme meselesiydi. *Stergiadis, yeni başkomutanı uygun buluyordu, ama cepheyi daraltmak konusundaki planlamaya çeşitli nedenlerle ve özellikle boşaltılacak yerlerden gelecek binlerce Yunan göçmeni yüzünden Yunan yönetiminin aksayacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Stergiadis'e göre, "Yunanistan ne Küçük Asya'yı boşaltabilir, ne de savaşı tek başına sürdürebilirdi." Müttefik Devletlerin ne yapılacağına karar vermeleri ve bu kararlarını uygulamaları zorunluydu*.[6554]

6548 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 353.
6549 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.
6550 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIX.
6551 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXI.
6552 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 401.
6553 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
6554 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 399.

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, TBMM mümessili Celaleddin Ârif'in *Giornale d'Italia* muhabirine verdiği beyanatı iktibas etti: *Peyâm-ı Sabah'tan başka bütün İstanbul basını Mustafa Kemal'e taraftardır*.[6555]

ABD'nin Atina Elçiliği, Washington'a rapor gönderdi. *"İzmir'de ve İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserleri'yle Anadolu Ordusu Başkomutanı, kendileriyle görüşülüp kesin bir karara vanlmak umuduyle bir kabine toplantısı için Atina'ya çağırıldılar" diye yazdıktan sonra, "Anadolu'da işlerin uzaması yüzünden durum naziktir." diyor. İngilizler, Yunanlıların Anadolu cephesindeki durumlarını koruyabilmeleri bakımından kaygılıydılar; çünkü, Yunanlılar, uzun süre dayanamazlardı. Fena halde paraya muhtaçtılar ve ordu da artık savaşın bitmesini ve yurda dönmeyi istiyordu*.[6556]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid, İstanbul'daki Berlin eski elçisi Mahmud Muhtar Paşa'dan bir mektub aldı:

> Mahmud Muhtar Paşa'dan mektıup. Pek bed-bînâne yazılmış. Anadolu hâl-i infisahta. İstanbul hâl-i inhilâlde diyor. Düşmanların son darbeyi ihzâr etmekte oldukları fikrinde. Anadolu müstakilen sulh ederse Kafkasya'daki Rus ordularının Sivas ve Diyarbakır'a kadar ilerleyeceklerini ve âtiyen Rusya sulh mes'elesinde Anadolu ile birlikte Avrupa'ya karşı şerâitini vaz' etmedikçe sulh olmayacağını, sulh akdedilmeyip Rumlar taarruza geçerle ve galip gelirlerse yine Sovyetlerin Sivas ve Diyarbakır'a kadar araziyi işgâl eyleyecekleri, harp bir iki sene devam edip Anadolu'da bezginliği ve iztırârı derece-i gayeye getirirse Sovyetlerin yine işgâl siyasetini ta'kîb ederek bâlâdaki yerleri istilâ eyleyeceklerini, Rusların şimdilik hedefleri İskenderun olduğunu, İngilizlerin bunun farkında iseler de Bolşevikliğin âtîsinden emin olmadıkların ibtidâ Anadolu'nun sonra Rusya'nın inhilâliyle Türkiye'nin İngilitere kucağına düşeceğine i'timâd ettiklerini, İstanbul'a gelince Rus Bolşevik, İttihat ve Anadolu teşkilâtları pek mebzûl olup günün birinde bunların çarpışacaklarını ve İngiltere'nin bundan istifâde ederek idâme-i hâkimiyetini mü'eyyid bir vaziyet alacağını, bu esbâbdan dolayı sulh teklifleri bir sulh taarruzu mahiyetinde bulunmakta ve İstanbul'da mütehâliki tezyîd eylemekte ve bir hatt-ı hareket ta'yîninden âciz olan Tevfik Paşa kabînesi ile erkânından ma'lum zevât himâye edilircesine mazhar-ı müsâade olmakta olduğunu ve bu zevâtın aczleri yüzünden mevcûdiyet-i devlete vurdujkaru darbeleri idrâk edemediklerini maa-mâ-fih tevâlî eden adem-i mevcûdiyetlerinden bir fayda husûle gelemeyeceğine kanaat etmeye başladıklarını, vaktiyle Gazi Muhtar Paşa kabînesinin başına geldiği gibi şimdi de bu bî-çareleri istihlâf etmek cür'etinde bulunacak heyetin bir buçuk seneden beri muntazam sûrette bilmeksizin ihzâr edilmiş enva'ı fecâyi' karşısında kalacağını söylüyor. Üç, dört ay evvele kadar tedâbir-i ciddiye ve seri'a sayesinde gerek Anadolu'ya, gerek Avrupa'ya karşı mevcûdiyet ve istiklâlini muhâfaza ettirmek kabil iken bu meş'ûm adamların o fırsatı da zâyi' ettirdiklerini çünkü yerlerinde kalmakta musırr olduklarını ilâve ediyor.
>
> Bundan sonra da hâlen Yunanlılara ya çık, ya ilerle denilmekte olduğunun mevsûkan istihbâr edildiğini, Rumlar muvaffak olamazlarsa Anadolu'nun da takibe muktedir olmadığı tahakkuk edeceğini, Rumlar muvaffak olurlarsa müfrit mutâlebâtta bulunamayacakları cihetle mutavassıt rolü müşkil olmayacağını dermiyân ederek mektubunu bitiriyor.[6557]

29 Haziran 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *Hükümet adına konuşan Mr. Harmsworth, Yunanlıların İstanbul'dan yolladıkları bir ganbotla Samsun'u bombardımana tuttuğunu bildirince, Türkleri tutan milletvekilleri bunu eleştirdiler. Hükümet adına yapılan açıklamada ise bombardımanın teknik yönden "haklı" olduğu; ancak barış şansına zarar verdiği belirtildi*.[6558]

6555 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
6556 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 367.
6557 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 372-373.
6558 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 232.

Rumbold, Curzon'a gayet mahrem şifreli telgraf gönderdi. İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Triandafilakos, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'u ziyaret ve *Anadolu Cemiyeti*yle münasebetlerine ilişkin *çok gizli bilgileri* İngiliz mevkidaşına beyan etmişti:

> İstanbul'daki anti-Kemalist derneğin (Anadolu Cemiyeti'nin) üyelerinden olan eski bir nazır, Yunan Yüksek Komiseriyle görüşmeler yapmış. Bu eski nazır ve arkadaşları Mustafa Kemal'den korkuyorlar. Mustafa Kemal İstanbul'a gelince bu eski nazır ve arkadaşları ya öldürülecek ya da sürülecekler. Onun için İstanbul'daki "anti-Kemalist cemiyet"; Padişahla Yunanistan arasında ayrı barış yapılmasını istiyor. Barış güvencesi verilirse Padişah, Kemalist karması gibi olan şimdiki İstanbul Hükümetini değiştirecek. Anti-Kemalistlerin kuracakları yeni İstanbul Hükümeti şu esaslarla Yunanistan'la barış yapacaktı:
>
> A) Anadolu'da Padişahın vesayeti altında bir muhtar devlet kurulacaktı. Bu devletin sınırları, Sevr Antlaşması'nın 66. maddesinde saptanan sınırlar olacaktı. Muhtar Anadolu devletinin başında bir Hıristiyan vali bulunacaktı; ama vali, Yunan olmayacaktı.
>
> B) Trakya sınırı, 1921 Mart ayında saptanmış sınır olacaktı (Çatalca sınırı).
>
> Yunanistan daha elverişli koşullar isterse, yeni İstanbul Hükümeti bunları da görüşmeye hazırdı. Yunan Yüksek Komiseri, anti-Kemalist "Anadolu Cemiyeti" üyesi eski nazıra bir soru sormuştu: "Batı Anadolu Muhtar Devleti, Ankara Hükümetine nasıl empoze edilecekti?" Eski nazır, anti-Kemalistlerin esasen Mustafa Kemal'in otoritesini içten baltalayıp yıktıklarını, Padişahla Yunanistan arasında anlaşma yapılınca da Kemalist subayların Padişahın tarafına geçeceklerini söylemişti.[6559]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *29 Haziran 338 (922) Perşembe: Maçkadan ve Taşkışladan makanizmalariyle beraber bir tüfenk ve bir kasaturayı iki buçuk ve keza bir sandık cephaneyi 2,5 liraya, kaçakçılığı yapacak İngiliz zabitinin razı olduğunu Kaymakam Eyüp Beye bildirdim. Eyüp Bey telgrafla Anadoluya bildirdi*.[6560]

Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb (Durukan) yazıyor: *29/6/38 Perşembe* [..] *Akşamüzeri Ardiyeci Hüsnü Bey geldi. Maçka'dan ve Taşkışla'dan mekanizmalarıyla beraber bir tüfek, bir kasaturayı iki buçuk ve keza bir sandık cephaneyi iki buçuk liraya kaçakçılığı yapacak İngiliz zabiti razı olmuş. Bunun için telgraf yazdım*.[6561]

30 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İstanbul'dan Londra'ya doğru yola çıktı. Bu müddet zarfında, İngiliz Sefareti Müsteşarı Nevile Henderson, Rumbold'a vekâlet edecektir.[6562]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiyadis, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine, *Yunan askerî makamlarının, katiyen kendisinin tamamen lüzumsuz addettiği, her bir köyü tahrip etmek istediklerini. . . Tahliye probleminin, büyük devletlerin yardımı olmaksızın halledilmesinin kabil görülmediğini* belirtti.[6563]

1 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Harekât-ı Milliyeyi kendisinin kurduğunu ve İttihadçılarla münasebetinin bulunmadığını iddia etti:

6559 FO, 371/7867/E. 6499; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 266.

6560 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 296.

6561 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 780.

6562 "İngiliz Fevkalâde Mümessili Sir Horas Rumbold Cenabları, evvelki gün Şark Sürat Katarı ile mezunen Londraya azimet etmişdir. Müşarileyhin gaybubeti pek az bir müddet sürecek ve fevkalâde komiserlik vezaifini sefaret müsteşarı Mister (N. Henderson) tarafından vekâleten rü'yet olunacakdır." Peyâm-ı Sabah, 1 Temmuz 1338-1922, Numero 1284-11714, *Dahilî Haberler: Sir Rumboldun Mezunen Azimeti*, s. 3.

6563 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 238.

> Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı aracılığı ile bir açıklama yaparak Anadolu'da millî ayaklanmayı İttihat ve Terakki'nin isteği üzerine başlatmadığını, bunda kendi kararından başka rol oynayan bir kişi ve kuruluş olmadığını belirtti. Tevhidiefkir gazetesinde yayımlanan İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları adlı dizi yazının 22 Mayıs tarihli bölümünde yer alan iddia için Kazım Karabekir 23 haziran'da Ankara'yı uyararak bunun yalanlanmasını istemişti. Bugünkü açıklama, cevap olarak Karabekir'e de bildirdi. Mustafa Kemal mektubunda son Kocaeli gezisinde İzmit'e gelmiş olan Velid Bey'in zararlı bir amaca alet olmuş durumda kaldığını anlayarak bundan kaçınmak gerektiğini teslim ettiğini belirtti.[6564]

2 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanlığına telgraf göndererek umumî taarruz için mütalaa istedi.[6565]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, uzunca bir yazı neşretti: *Orduya yeni iltihak eden genc unsur*.[6566] Mezkûr yeni zabitan kadrosu, Hılâfet-Saltanat aleyhtarı politik yüklemelerin yapıldığı bir nesildir.

Tercümân-ı Hakîkat gazetesi: *Atina'da zıt iki fikir: Harp mi sulh mü? Gunaris harekat aleyhinde, Stratos lehindedir. -Atina müzakeratı henüz neticelenmedi. Yunanlılar harp ile rical arasında müterediddit*.[6567]

3 Temmuz 1922. *Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığı'na şifresinde, İsmat Paşa'nın genel bir saldırı için bugün verdiği cevaba karşılık verdi ve harekât planı konusunda aynı görüşte olduğunu, başarının harekâtın ani olmasında yattığını, bunun için her türlü yardım ve hazırlıklarda son derece hassas olunması, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı ile birlikte güç harcanması gerektiğini bildirdi, isteklerin kendisine bildirilmesini istedi*.[6568]

Dahiliye Vekili Ali Fethi'nin (Okyar) mezuniyet takriri mecliste *ekseriyeti azime* ile kabul edildi.[6569] Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi (Okyar) gayr-ı resmî ve gizli suretlerde İngiltere'deki ve Fransa'daki *ricâl-i siyâsiyye ile görüşmek ve müzâkerâta girişmek ve te'sîs-i sulh için, her şeyi yapmak için selâhiyyet-i kâmiliye mâlik* kılındı.[6570]

> Meclis, İçişleri Bakanı Fethi Bey'i iki ay izinli saydı. Fethi Bey görünüşte dinlenmek için aldığı bu izni, gerçekte Avrupa başkentlerinde siyasî görüşmeler yapmak için kullanacaktır. 5'te Ankara'dan Beyrut yönüne hareket edecek, 18'de Marsilya'ya ulaşacak, 23'te Poincaré ile görüşecek, 1 Ağustos'ta Londra'ya ulaşacak, burada uzunca bir süre kaldıktan sonra 21 Ağustos'ta Paris'e dönecek, 3 Eylül'de Roma'da olacak ve daha sonra İzmir'e gelerek burada Mustafa Kemal ile bulaşacaktır. İçişleri Bakan Vekilliği'ne 10'da Niğde Mebusu Ata Bey seçilecektir.[6571]

4 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'un bir muhtırası: *Kemalistlerin düşmanları İngiltere'nin yardımını boşuna beklemişlerdir.* Bir başka muhtırası: *Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesinin duyduğu gibi Yunan ordusunu şerefli bir ricat bekliyor.*[6572]

6564 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 502-503. 5 Temmuz'da da Mustafa Kemal'in kurdurduğu Anadolu Ajansı, şu haberi duyuracaktır: "Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'yi vicdanlarının emri ile deruhte etmiş, hiç bir zat ve makam tarafından teşvik görmemiştir." (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 510).

6565 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 504.

6566 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Temmuz 1338-1922, Numero 546, s. 1.

6567 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 505.

6568 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.

6569 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. "Mazereti sıhhiyeme binaen berayı tedavi Avrupa'ya azimet ihtiyacında bulunduğumdan iki ay müddetle terhisim hususunda Heyeti Celile'nin lûtfünü istihsale vesatatı aliyelerini arz ve istirham eylerim efendim."

6570 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157.

6571 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.

6572 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.

Akdeniz'deki İngiliz donanması başkumandanlığından İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra: *T.B.M.M.'de Mustafa Kemal'e muhalefet artıyor*.[6573]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi reisi Hamid, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a beyan etti: *İngiltere bir gün Türkiye ile dost olmağa mecbur kalacak.*[6574]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Temmuz 338 (922) Salı: Maçkadan İngiliz subayları vasıtasiyle çıkarılacak silahlar hakkında yazılan telgrafa Ankara'dan cevap alındı*.[6575]

Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb (Durukan) yazıyor: *4/7/38 Salı.* [..] *Maçka'dan İngiliz zabitleri vasıtasıyla çıkarılacak silahlar hakkında yazdığımız telgrafa cevap geldi. Binbaşı Necip Bey bunları birer liraya gönderebileceğini teklif etmiş; onu yazıyorlar. Ekrem Bey'e bizzat Necip'ten tahkikini söyledim. Hüsnü Bey geldi. İsim zikretmeden bu teklifi söyledim*.[6576]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *General Townshend Anadolu'ya geliyor*.[6577]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi yazıyor: *Ankara İhtiyat Zabitleri Talimgâhında devre-yi tedrisiyelerini ikmal eden zabitana dün diploma tevzi'i merasimi icra edilmiş ve bu münasebetle şenlikler yapılmıştır. Diploma töreninde vükelâ, süferâ, matbuat erkânı, mebuslar hazır bulunmuş, eğlenceler gece yarısına kadar devam etmişdir. Yapılan manevralarda zabit namzedlerinin gösterdikleri liyakat ve kabiliyet rical-i askeriyece takdir edilmiş ve halk yeni zabitleri şiddetle alkışlamışdır*.[6578]

Vahideddin Hân'ın tahta cülûsunun dördüncü sene-yi devriyesi. Bununla birlikte Padişah; cami ve mescidlerin aydınlatılmamasını, şehrayin ve top atışı mesarimlerinin tertip edilmemesini irade etti. Sadece Yıldız Sarayı'na gelinip tebrik edilmesiyle iktifa edildi.[6579]

آنقره ده احتیاط ضابطلرینه دیپلوما توزیعی

ضابطانك و ضابط نامزدلرینك مأمورلرده كوسترد كلری لیاقت

بویوك تقدیرله مظهر اولمشدر .

دیپلوما آلدقدن صكره احتیاط ضابط نامزدلری بر نبی یاوركی

Fotoğraf. *Ankarada ihtiyat zabitlerine diploma tevzi'i* (Vakit, 4 Temmuz 1922, s. 1).

5 Temmuz 1922. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı *Ryan ile uzun bir görüşmede* Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reisi *Hamid: "Ankara Hükümeti... Büyük Britanya'yı (bir) dostluğa zorlamayı arzu etmektedir" demiştir*.[6580]

TBMM İzmir mebusu İttihadçı Yunus Nadi'nin Ankara matbuatından *Yeni Gün* gazetesi: *Townshend'in Anadolu seyahati*.[6581]

6 Temmuz 1922. Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert: *M. Kemal yuvarlak masa konferansına çağrılacak mı Yunan kralı tanınacak mı?* Liberal Başvekil Lloyd George: *3. Oturumdaki cevaba bak. Bizim Yunan politikamızda değişiklik yok*. Herbert, İngiltere'nin Yakındoğu

6573 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXII.
6574 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.
6575 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 297.
6576 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 783.
6577 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 508.
6578 Vakit, 4 Temmuz 1338-1922, Numero 1639, *Ankarada İhtiyat Zabitlerine Diploma Tevzi'i*, s. 1.
6579 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 508.
6580 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 256.
6581 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 510.

politikası Yunan'ın İzmir'e çıkarmasından sonra başarısızlığa uğradı, dedi. Lloyd George'nin cevabı bizce manidardır: Zamanla, Yakındoğu'da takip ettiğimiz politika haklı çıkacaktır fakat daha fazla açıklama yapamayacağım.[6582]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Rum tehcirini tahkikat için *kurulan komisyonla ilgili olarak İngiliz Dışişleri müsteşarı Harmsworth, parlamentoda soruları cevaplandırırken, İngilizlerin iddia edilen vahşetin gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla Küçük Asya'ya bir müttefik inceleme komisyonu gönderme teklifinin Fransa, İtalya ve ABD hükümetleri tarafından kabul edildiğini söylediği aktarılmıştır. Bu karara göre Ankara'daki Türklere sözü edilen komisyonla ilgili herhangi bir bildiri gönderilmeyecektir. İstanbul'dan alınan habere göre ise, Karadeniz sahilindeki Ordu'da Yunanlıların sürgünü devam ediyor. Sadece 4 Yunanlı, 75 kadın ve birkaç çocuk bu sürgünden kurtulabilmiştir. Türkler, 15 civarında çocuğun bulunduğu bir eve girmiş ve evi yakmışlardır. Kaçmaya çalıştıklarında çocukları vurmuşlardır. Ardından çocukları alarak o gece onlara çok kötü muamelede bulunmuşlardır. Ertesi gün çocukları parçalamışlardır. Boyalan yakınlarındaki diğer 9 köyde de aynı uygulamalar yapılmıştır*.[6583]

7 Temmuz 1922. *Müttefik Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiserine bir nota vererek serbest ticarete yönelik müdahalelerden kaçınılmasını istediler*.[6584]

Mustafa Kemal hareketine muhalif liderler, Damad Ferid Paşa ve Ali Kemal Bey teşebbüsüyle İstanbul Beyoğlu'ndaki *Cercle d'Orient* kulübünde içtima etti. Davetliler şu kimselerdi:

> Damad Ferid Paşa Hazretleri, mahdumları Prens Sami Beğ, Şeyhü'l-İslâm-ı sabık Mustafa Sabri Efendi Hazretleri, [Dârü'l-Fünûn siyasî tarih müderrisi ve *Peyâm-ı Sabah* başmuharriri] Ali Kemal Beğefendi, Fırka reisi Sadık, reis-i sânî ve Âyândan Vasfi ve Gümülcineli İsmail beğler, Âyândan Rıza Tevfik Beğ, Zeynelabidin Efendi hazeratı ile Erkân-ı Harb miralaylarından Hamdi ve Rıza paşalar, Şeyhü'l-İslâmzâde Muhtar, Dahiliye Nâzır-ı esbak Mehmed Ali, Süleyman Nazif, Said Monla, Refik Halid, Hakkı Halid, Mahir Said, Nuri, Hafız İsmail, Hariciye Müsteşar-ı esbak İhsan, Tevfik beğler ile Şeyh Receb Efendi ve daha birçok zevat.[6585]

Mezkûr muhalif unsurun çok garip cihetleri bulunmaktadır. Mesela Fransızların himayesinde İstanbul'a avdet eden Maliye eski nâzırı İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid, Mahir Said'e malî destek vermektedir. *Peyâm-ı Sabah* gazetesinin sahibi Ermeni Mihran Efendi, tirajını düşürdüğü gerekçesiyle Ali Kemal Bey'i gazeteden uzaklaştırmak istiyordu.[6586] Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi Miralay Sadık, 1913'ten itibaren İngiliz istihbaratına çalışmaktaydı.[6587] Çok iyi seviyede Fransızca bilen Said Molla,

---

6582 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 106. "Lloyd George hükümeti, danışmanların uyarılarına karşın, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya, büyük bir subay grubu ile gönderilmesini kabul etti ve bir süre sonra terhis işlemlerinin yalnızca durdurulmakla kalmadığı, Küçük Asya'daki ordunun yeniden örgütlendiği haberleri ulaştı. Kısa süre sonra Lloyd George'un emriyle İngilizler tarafından dağıtılan İstanbul Meclisi'nin bazı üyeleri, Malta'ya sürülecek temsilciler heyetinden kaçanlar Ankara'ya gitti. Lloyd George, böylelikle bugün Türkiye'de tüm gücü elinde tutan ve İngilizler nezdinde müttefiklere meydan okuyan Ankara'daki Millet Meclisi'nin temellerini atmış oluyordu." Öztürk Emiroğlu & Agnieszka Zastawna, *Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938)*, 2012, s. 22-23.

6583 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 241.

6584 Yunan Yüksek Komiserine müşterek nota 7 Temmuz 1922 FO, 424/254, No. 45, Ek 2; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 339.

6585 Peyâm-ı Sabah, 8 Temmuz 1338-1922, Numero 1291-11721, *Rüesa-yı Muhalefetin Dünki Çay Ziyafeti*, s. 1. "Hürriyet ve İtilafçılarla Mutedil Hürriyet ve İtilafçılar Serkl Doryan Kulübü'nde Damat Ferit Paşa şerefine verdikleri bir çay ziyafetinde buluştular." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 513.

6586 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518, 541.

6587 Çağıl Sağun. (2023). Bir 150'liğin Savunması Üzerine: Miralay (Mehmed) Sadık'tan Bir Beyanname (1933). *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), s. 565.

arzu ettiği teveccühü göremese de İngiliz Sefaretiyle sık sık temas kurmaktaydı.[6588] Gümülcineli İsmail, çift taraflı casus ve bir hırsız idi.[6589] Muharrir Süleyman Nazif, Refik Halid'e göre kalemi kiralık bir *müdâhane fahişesi* idi.[6590] Ezcümle, bu verilere nazaran "muhalefet"in ihtilaflı bir yapı arz ettiği rahatlıkla söylenebilir.

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan ile TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) mülakat ediyor. *Müttefikler ile Türkiye ve Yunanistan arasında yapılması tasarlanan konferans hakkında fikir alışverişi gerçekleşti*rildi. *Hamid Bey, bahsi geçen konferansa Yunanistan'ın katılmasında sakınca görmediklerini ifade etti. Bununla birlikte Hamid Bey, tarafsızlık kararının tek taraflı uygulanmasından dolayı serzenişte bulundu*. *Ryan ise söz konusu tarafsızlığın sadece karada geçerli olduğu ve denizleri kapsamadığ*ını ifade etti.[6591]

8 Temmuz 1922. İngilizler, İstanbul Beykoz'da tertip edilmek üzere sulh konferansı teklif etti.[6592]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan Hamid'in (Hasancan) 5 Temmuz tarihli beyanatını bildirdiği vakit Nevile Henderson *gülümsemekle yetin*di.[6593]

Mustafa Kemal'in meclisteki yetkileri kısmen sınırlandırıldı:

> Bakanlar Kurulu'nun seçiliş biçimine ilişkin kanun kabul edildi. 14 çekimser, 46 red oyunun kullanıldığı tasarı, 124 oyla kanunlaştı. Böylece, bakanlar kurulu üyelerinin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi usulü sona erdi, bunun yerine bakanların Meclis içinden, tek tek, gizli oy ve salt çoğunlukla seçilmesi getirilmiş oldu. Böylece, Mustafa Kemal'in Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapma imkânı da kalktı. Tasarının kabulü, Hükümet yanlısı Birinci Grup'un muhalefete yenilgisi anlamına geliyor.[6594]

Mustafa Kemal, Hindistan Merkezî Hilafet Komitesi Başkanı Chotani'ye mektubunda, İzmir felaketine uğrayanlar için gönderilen 28.000 İngiliz Lirası'ndan 20.000 liranın alındığını ve Hilal-i Ahmer aracılığı ile harcandığını, 8.000 liranın ise henüz ulaşmadığını bildirdi.[6595]

9 Temmuz 1922. *Hükümet üyelerinin seçiminde yeni bir usulün dün kabul edilmesi üzerine Fevzi Paşa başkanlığındaki Bakanlar Kurulu üyeleri istifa etti. Yeni seçimler 12'de yapılacak, Rauf Bey, Başbakanlığa getirilecektir*.[6596]

6588 Said Molla, 26 Haziran 1925 tarihli beyannamesinde İngilizce bilmediğini zikretmiştir: Mehmet Demiryürek, *Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla,* 2003, s. 1219. Nitekim İngiliz Fevkalâde Komiserliğine tevdi ettiği 22 Ağustos 1921 tarihli 3 buçuk sayfalık muhtırası da Fransızca kaleme alınmıştır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 610-613.

6589 Doktor Rıza Nur, Gümülcineli İsmail'in çift taraflı casusluk yaptığını belirtmiştir: Dr. Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası*, 2010, s. 484. Belirtildiğine göre Gümülcineli İsmail, kendini acındırarak, San Remo'da ikamet eden ve mâlî bakımdan fevkalâde müşkil hâldeki Vahideddin Hân merhûmu 500 altın dolandırmıştır. Mustafa Sabri Efendi merhûmun ricasıyla Hamdi Topbaş Beyefendi merhûm, 490 altını kurtarabilmiştir: Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar*, 2015, c. 2, s. 35. "Gümülcineli sonradan anlaşıldığına üzere bilâkis hırsızın vücud bulmuş hali imiş!" Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 151-152. Mustafa Sabri Efendi; Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık ve emsalleri ile münasebetini kesmiştir: Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 66.

6590 Refik Halid, "Bir Fatiha Yerine", *Doğru Yol*, 1926; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 556.

6591 Ryan tarafından sunulan muhtıra, 8 Temmuz 1 922, Henderson'dan Balfour'a 10 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 46, ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 338-339.

6592 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.

6593 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256.

6594 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.

6595 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.

6596 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.

10 Temmuz 1922. Meclisteki salahiyeti tahdid edilen Mustafa Kemal, Meclis Reisliğinden ve Başkumandanlıktan istifa edeceğini Kâzım Karabekir'e ve Mustafa İsmet'e (İnönü) telgrafla bildirdi.[6597]

TBMM Hükümeti'nin Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesi Sovyet Rusya aleyhtarı idi. Örneğin *Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil Company'nin bir süre Ankara'da bulunmuş olan Türkiye Temsilcisi Miller Joblin'in ABD Yüksek Komiseri Britol'a anlattıklarına göre, Rauf Bey, bir görüşmelerinde Joblin'e şunları söyledi: Bolşevikler, para ve cephane gönderdiklerinden dost görünüyorlar. Bu dostluk son Bolşevik hediyeleri ile birlikte son bulacaktır*.[6598]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *General Townshend'in muvasalatına intizar*.[6599]

11 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a mahrem muhtıra gönderdi:

> "Peyam-ı Sabah", Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetlerini öven bir yazı yayınladı. Gazeteyi çıkaran Ali Kemal, Mustafa Kemal'e karşı olan çeşitli unsurları bir partide toplamağa çalışıyor ve bu arada Enver Paşa'nın da avukatlığını yapıyor. Yazının İngilizlerce yazdırıldığı, Enver Paşa'nın İngilizlerle anlaşmış olduğu ileri sürülüyor.
>
> Bir başka söylentiye göre, Bolşeviklerle bozuşmuş ve Mustafa Kemal'e karşı olan Enver Paşa şimdi Padişah'a yanaşıyormuş. Padişah'ın da Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı kullanmak eğiliminde olduğunu gösteren bazı belirtiler var. Halen Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı en güçlü muhalif grup Enver Paşa yanlılarıdır.
>
> Padişah ile Enver Paşa'nın işbirliği şimdilik bir teoriden başka bir şey değildir. Böyle bir işbirliğine gidilirse, hem Padişah hem Enver Paşa İngiltere'nin koruyuculuğunu isteyeceklerdir. Enver Paşa ile ilişki kurulması yolunda İngiltere Yüksek komiserliğine son bir yıl içinde iki kez telkin gelmiştir.
>
> Nuri ve Küçük Talat Paşaların gizlice İstanbul'a geldikleri söylentisi dolaşıyor. Doğru çıkarsa buradaki konumuz bakımından anlam taşıyacaktır.
>
> Enver Paşa ile öteki İttihadçı liderlerin Türk siyaset sahnesinde ilerde yeniden görülmeleri halinde ne gibi gelişmeler olabileceği incelenmeğe değer. Bir süre önce Fethi Beyin, "kapılarımız İttihatçılara açıktır" yolundaki demeci epeyce dikkat çekici.

İngiliz Hariciye Nezâreti, Henderson'un mahrem muhtırasına şu derkenarı düşmüştür: *Padişah-Enver ve İttihatçı işbirliği ilginç bir tasarıdır. Padişah için, hatta Kemal'i defetmesine karşılık Enveri kabullenecek miyiz? Sanmam. Fethi Bey Avrupa'da, Cavit Bey Fransız maliyecilerle anlaşıyor. Bu da not edilmeğe değer*.[6600]

Mustafa Kemal, Karabekir'e Başkumandanlık'tan ve Meclis Başkanlığı'ndan istifa etmek isteyişinin nedenini yazdı. Mustafa Kemal dün Karabekir'e yazısında bu iki görevden ayrılmak istediğini bildirmiş, Karabekir de açıklama istemişti. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu üyelerinin kendi gösterdiği adaylar arasından seçilme önerisinin reddini otoritesine indirilmiş bir darbe sayıyor.[6601]

Fransızların himayesinde İstanbul'a avdet eden ve Düyûn-ı Umumiye Müdürü tayin edilen İttihadçı Sabataycı *Cavit Bey, Veliaht Abdülmecit'i ziyaret etti. Abdülmecit, Anadolu basınının hanedan*

6597 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 517.
6598 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518.
6599 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 519.
6600 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIII-LXIX.
6601 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 520.

aleyhindeki yayınlarından üzüldüğünü anlattı. Padişah'ın şiddetle aleyhinde bulundu. İkiliği giderecek bir hükümete ihtiyaç olduğunu söyledi. Cavit Bey, İzzet Paşa'yı da ziyaret etti.[6602]

Peyâm-ı Sabah gazetesi: *Eski Erkanıharbiye Reisi Meteksas, Yunan gazetelerine demecinde "Yunanistan behemehal Türkiye ile uzlaşma çarelerini bulmalıdır" diyor*.[6603]

Fotoğraf. *Fethi Beğ* (Vakit, 12 Temmuz 1922, s. 1).

Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Mersin'den Beyrut'a muvasalat etti. *Müşarileyh Beyrutda Ceneral (Goro) ile mülakat edecek ve Suriye ile bir gümrük muahedenamesi akdi içün Beyruta azimet etmiş olan Muhyiddin Paşanın riyaseti altındaki heyet erkânını kabul edecekdir*.[6604]

Türk Hariciye arşivinde Ali Fethi'nin Londra seyahatı hakkındaki vesikalar hâlâ gizliliklerini korumaktadır.[6605]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesi, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesine mektub gönderdi. Mustafa Kemal, Fransızlarla ve İngilizlerle yakınlaşmaktadır, bu babda THİF ve yayın organlarına müteveccih baskılarını artırmıştır:

> Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
> 11 Temmuz 922 Ankara
>
> Komünist Enternasyonali Şark Şubesi'ne
> Son tebligatınızı aldık münderecatına tatbik-i hareket bizim için tabiidir. Bu gün atiyen vuku bulacak işarınıza bir mukaddeme ve esas olmak üzere şu icmali arza lüzum görüyoruz.
> Fırkamız müessisleri ve merkezi umumi azasının bir kısmının geçen sene şahsi ve gayri kanuni bir tahakkümle tevkif olması yüzünden 9 Kânunusani 921 tarihinden 1 Teşrinevel 921 tarihine kadar bir devre-i buhran geçirmiş 1 Teşrinevel 921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nden sadır olan bir affa rağmen hükûmetin hafi, celi takibat ve tehdidatına mebni 28 Mart 922'ye kadar tahaffuz ve intizar mecburiyetinde kalarak teşkilatıyla tesis-i irtibata imkân bulamamıştı.
> Emperyalistlerin Cenevre Konferansı'nda ahval-i alem için yeni bir tuzak tertip etmek üzere oldukları artık tahakkuk etmiş olduğu günler, fırkamız da her türlü tazyikata ve her türlü işkâl ihtimallerine rağmen mefkûre ile imkân müsait olduğu ihtiyatları da elden bırakmayarak faaliyete geçmek mecburiyetinde kaldı. Ol bâbdaki beyannamenin bir nüshasını takdim ediyoruz. (*Yeni Hayat* kolleksiyonunun üçüncü numarasındadır.) Fırka bu beyannamesi ile Komünist Üçüncü Enternasyonalin son tezleri dairesinde Anadolu harekât-ı milliyesine ve bi'n-netice Büyük Millet Meclisi hükûmetine müzahir bir vaziyet almış ve bu vaziyetini türlü vesilelerle fiilen isbata çalışmış iken hükûmetin sâkit bir endişe ve muzmer bir iğbirârla fırsat-cû bir tavr-ı ihtiyat takınması, bizi de teşkilat hususunda fazla ihtiyata sevk etmiş ve diyebiliriz ki bu mecburiyet fırkanın tevkif zamanında ve af günlerinde geçirdiği buhranı az bir farkla idame ettirmiştir. İşte bunun içindir ki fırkamız umûr-ı dahiliyesine ve teşkilata ait suallerinizin cevaplarını vaktiyle yetiştirememek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber fırkamız zamanın ve siyasetlerin gösterdiği lüzumları derpiş ederek kuvvetlenmek için elden geleni sarf etmekten hâli kalmadı. Faaliyetimiz tarihinden bu güne kadar yapabildiğimiz şeyler şunlardır:

6602 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 521.

6603 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 521.

6604 Vakit, 12 Temmuz 1338-1922, Numero 1647, *Dahiliye Vekili Fethi Beğ Beyrutda*, s. 1.

6605 "Bu mesele (Fethi Bey meselesi) henüz Türkiye'nin dosyaları neşredilmemiş olduğu için öyle esrar dolu bir karanlığa boğulmuştur ki bundan efsaneler doğmuştur." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. "İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey'in Avrupa'ya gidişini, bu hususdaki belgeler henüz yayınlanmamış olduğuna göre, aydınlatmak mümkün olamamaktadır." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157, dipnot 158. Bu gizlilik niyedir?

a- Ankara'daki ameleden bir sendika vücuda gelmesine delalet ettik ve bir amele birliği fikri ve teşebbüsü için de meydanlar hazırladık. Sendika merkez-i umumiye ve Ankara heyet-i merkeziyesine aldığımız amele arkadaşlarla bize merbuttur "Şimendifer sendikası son intihabatında komünistler heyet-i idareyi ele geçirmişlerdir." Birlik bizimle birleşmek üzeredir.
b- Faaliyete mukaddime olmak için faaliyetten bir ay evvel tesis ettiğimiz haftalık *Yeni Hayat* Mecmuası'nı biraz daha canlandırdık bir kolleksiyonunu takdim ediyoruz.
c- Zonguldak, Samsun amelesi tesis-i irtibata muvaffak olduk. Bize mütalaalarını ve marşlarını göndermişlerdir.
d- Mevcut teşkilatı tasfiyeye başladık. Merkez-i umumi azasının tevkif olunması taşra teşkilatında her teşkilatta olduğu vechile bazı hususiyetler tevlid etmişti. Devre-i faaliyette böyle bir tasfiyeye ihtiyaç görülmek zaruri idi. Nasıl ki bu tasfiye merkez-i umuminin bizzat kendisinde dahi vaki olmuştur.
e- Yeniden bazı heyet-i merkeziyeler vücuda getirdik. Kayseri, Kilis, Mersin heyet-i merkeziyeleri bunlardandır. Birkaçı da derdest teşekküldür.
f-İlk kongreyi akde karar verdik. Kongre 15 Ağustos 922'de Ankara'da ictima edecektir. Hükûmete verdiğimiz ve matbuatla da neşr ettiğimiz beyannamenin ve nerelerden kaç murahhas celbi mümkün olduğunu mübeyyin listenin bir nüshasını takdim ediyoruz.
g-Yirmi günden beri kongre mesailiyle meşgulüz. Bilhassa altı gündür ki Golman, Hüsnü, Rozenberg arkadaşlarla birlikte fırka programı üzerinde çalışıyoruz. Diğer mesaile de yine müştereken ve tesanüden çalışacağız.
h- Yevmi olmak üzere "*Şarkın Sesi* unvanlı bir gazete tesis edilmiştir. Mersin'de çıkan "Doğru Öz" gazetesi de fırkamıza mal olmak üzeredir. İşte dört buçuk aylık mesaimizin icmali budur. Bu icmali size arzeder iken bu gün karşımıza çıkan tehlikeleri ahval ve müşkülâtı izahtan da vaz geçmeyeceğiz.
Ankara Hükûmeti Dahiliye Vekili [Ali] Fethi [Okyar] Bey'in yazmış olduğu ağır ve şedid bir ithamname ile *Yeni Hayat* muharrirlerinden ve *Şarkın Sesi* heyet-i tahrir müdürü Nizamettin arkadaş bundan üç gün evvel İstiklâl Mahkemesine celb olunarak bilâ-muhakeme ve derhal tevkif olunmuştur. Sebeb-i tevkif Nizamettin arkadaşın *Yeni Hayat*'ın 14 numaralı nüshasında münderic "Anadolu" ünvanlı makalesindeki "Janlar, Klodlar" sernameli fıkradır. Fethi Bey bu makalede güya köylüyü yeise düşürecek sözler olduğunu, köylü yeise düşerse harp cephesi sarsılacağı nazariyesini ileri sürmüş ve muharriri ihanet-i vataniye ile itham eylemiştir. Asıl hedef ise "Jan ve Klod" [Jean Schlicklin & Claude Farrere] namında iki Fransız hakkındaki tenkitlerdir. Fırkamız geçen sene İngilizlerle anlaşma ihtimali vücuda geldiği günler Anadolu'da Bolşevik cereyanına Hükûmet-i Milliye müsaade edemez ve Ruslar'la gizli itilaf yoktur. Ankara yönetimi İngilizlerle daha geçen yıl uzlaşma sağlamak umuduyla partiye yüklendi ve onu dağıtarak, bir yandan Ruslarla ve içerideki Bolşeviklerle hiçbir ortak yanının olmadığını kanıtlamak, öte yandan da, güya ülkede sosyalizm için bir zemin bulunmadığını göstermeye çalıştı. Şimdi de, Fransızlarla kesin uzlaşmaya varmak umuduyla, partimize darbe indirmeye yöneliyor. Nizamettin yoldaşın tam da Fethi beyin Avrupa gezisine çıkacağı bir sırada tutuklanması rastlantı değildir. Geçen yıl da Bekir Sami beyin gezisi öncesinde böyle olmuştu. Biz artık şu kanıdayız ki, Doğu ile mutlaka bir işi olacaksa, bize karşı en azından tarafsız davranıyor, Batı ile oyun başladığında ise, bize saldırıyor ve bununla emperyalizme sadakatını gösteriyor.
Bu gibi tehlike karşısında partinin iki dayanağı var. Biri, meclisteki liberal unsurlar vasıtasıyla kendini savunuyor ve ikincisi, Komintern'in saygınlığına ve desteğine dayanıyor olması. Elbette ki, biz burada destek sağlamak için var gücümüzle çalışıyoruz ve bu yönde ısrarla çalışmaya devam edeceğiz. Bugün, Nizamettin yoldaşın tutuklanması dolayısıyla ciddi tartışmalar oldu ve ileride de olacak. Ama, yine de şunu kabul etmek gerekir ki, Moskova'nın ve Komintern'in desteği şimdiye kadar çok zayıftı. Bu durumu şöyle izah edebiliriz: 1/ Telgrafla irtibat olanağı yok. Postayla bağlantı ise çok uzun sürüyor, 2/buradaki RSFSC temsilciliği bizim davamıza moral destek verebilecek durumda değil.
Komintern temsilcisi, özellikle son zamanlarda bizlerin durumuyla ilgileniyor, ama, bu da şimdilik sonuç vermiyor. Elçiliğin bizim durumumuz kaşısındaki bu kadar kayıtsız tutumu, kanımızca, hem Doğu politikası ve hem de ortak devrimci davamız açısından zararlıdır.
Geçen yıl Moskova'nın üzerimizdeki baskılar konusuna dikkat çekmesi, tutuklu yoldaşlarımızı çok etkiledi. Ankara hükûmeti üzerinde moral baskı önlemleri alındı ve böylece işçilerimiz ölümden kurtuldu. Şöyle ki, Moskova ve buradaki Elçilik partimizin yaşamında önemli bir rol oynuyor. Bundan başka, Komintern'in ve Elçiliğin tutumu, Meclis çevrelerini de etkiliyor. Şimdi burada öyle bir durum oluştu ki, bizim her

başarısızlığımız, Doğu politikasının yenilgisi olarak algılanacak. Ne yazık ki, bu husus Elçilik tarafından gereği gibi anlaşılmış değil.
Şu hususu tespit etmek zorundayız: Ankara hükûmeti, Sovyet Rusya'nın burada yetkili bir elçiliği bulunduğuna hiç aldırmadan ve herhangi bir maddeyi bahane ederek, partiye saldırıyor. Öyle bir durum söz konusu ki, Ankara hükûmeti Elçiliği hesaba katma gereğini bile duymuyor.
İlerideki çalışmalarımız açısından çok büyük önem taşıyan bu hususun dikkate alınmasını rica ediyoruz. Buradaki anormal durumun ortadan kaldırılmasıyla, partimizin güç kazanacağına ve hızlı adımlarla ilerleyerek, ülkede sosyal devrimi yönetmek için gerekli güce en yakın zamanda ulaşacağına inancımız kesindir.

MK Sekreteri Aldül Kadir
Sekreter Nâzım[6606]

12 Temmuz 1922. Sovyet Rusya aleyhtarları Hüseyin Rauf (Orbay), İcra Vekilleri Heyeti Reisi; Rauf'un *yakın arkadaşı* Doktor Adnan (Adıvar) da TBMM Reis Vekili tayin edildi.[6607]

General Townshend, Londra'dan Ankara'ya doğru yola çıktı. *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde Yunan kurmay Metaksas'a ilişkin bir haber neşredildi: *Metaxas Mart 1921'den beri Anadolu'ya girmekten sakınılmasını ihtar etmiştir.*[6608]

Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesi, *komünist propagandasının men'i* hakkında kanun çıkarttı.[6609] Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'a göre Rauf *gizli bir sultancı ve İngiliz dostu* idi. *Mustafa Kemal tarafından gerici muhalefetle siyasi mücadele için Başbakanlığa* getirilmişti. Heyet-i Vekile Reisi Rauf, *dış politikada ikiyüzlü hareket ediyordu; Sovyet Rusya'ya dostça davranır gibi görün*üyor ve fakat *İstanbul'daki gerici güçlerle, onların aracılığı ile de İngiltere'nin emperyalist çevreleriyle ilişkilerini sürdürüyordu*.[6610]

Kâzım Karabekir ve Mustafa İsmet (İnönü), Mustafa Kemal'i istifa etmekten caydırdılar.

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend, Ankara'ya muvasalat etmek üzere Londra'dan yola çıktı.[6611]

6606 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 298, 295 (Osmanlıca) & *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 302-305 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 239-241. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

6607 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154.

6608 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

6609 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

6610 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 149.

6611 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

13 Temmuz 1922. Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Miralay Hoare Nairne, *İzmir'deki İngiliz subaylarından Binbaşı Johnston ile Binbaşı Strover'i de yanına alarak, Anadolu'daki Yunan cephesini bir ay kadar dolaştı*ktan sonra, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e raporunu takdim etti:

Fotoğraf. *Rauf Bey – İcra Vekilleri Heyeti Reisi. Sabık Bahriye Erkân-ı Harbi. O, harika İngilizce konuşur ve İngiltere'yi sair herhangi bir Türkden daha iyi bilir.*[6612]

> "Askerlerin genel durumu, umduğumdan daha iyi". Yunan askerleri iyi giyinmişlerdi[r]. Elbiseleri, çizmeleri 1919 ve 1920 yıllarına bakarak "çok daha iyi". Askerler iyi besleniyorlar, tayınlar yeterli. Yunan ordusunda haftada üç ya da dört kere askere et yemeği de veriliyor. Tek sızlanma konusu, yemeklerin biraz "aynı" oluşu. Sözgelişi, Yunan Hükümetinin elinde bol makarna stoku var ve askere sık sık makarna veriliyor. Açık havada asker yok. Bütün askerlerin, örtüleri, barınakları var. "Silahlar iyi bakımlı." Erlerle subaylar arasındaki ilişkiler iyi. 1) Askerler her zamankinden daha iyi talim görmüşlerdi[r]. 2) İstihkamlar çok ıslah edilmişti[r]. 3) İlk defa organize eğlenceler düzenleniyor, kukla oyunlarından iddialı piyeslere kadar çeşitli temsiller veriliyor, bunlara kadın oyuncular da katılıyor.
>
> Cephedeki Yunan askerlerinin morali "her zamankinden daha iyi." Yunan askerleri, "askeri ve manevi bakımdan Türklere üstün"ler. Türk hücumlarını "pek aktif bir savunmayla karşılayacaklar"dı[r]. Başarı kazanacaklarına, "tam güvenleri var"dı[r]. Türk hücumunu püskürttükten sonra da Türkleri "hırsla kovalayacaklar"dı[r]. Ama Yunan ordusu geçen yıl olduğu gibi kendiliğinden saldırıya geçmek niyetinde değildi[r]. Yunan subayları, "(Mustafa) Kemal'in şimdiki kuvvetleri karşısında cephelerinin güven içinde olduğundan kuşku duymuyorlardı[r]." Ama Yunan subaylar, Yunanistan'ın uzun süre cepheyi tutmasının mali güçlükler yaratacağını söylüyorlar. Bununla beraber, Hıristiyan halk için kesin bir çözüm yolu bulunmadan Anadolu'yu bırakmak niyetinde değiller. Yunan ordusunun üçte ikisi, merkezi Afyon olan güney cephede toplanmış bulunuyor. Uşak ve Afyon, demiryoluyla besleniyorlar. "Edindiğim izienim şudur ki, Yunanlar şimdiki cephelerinde tutunmak kararındadırlar (...) bu arada mevzilerini ıslah çalışmalarına, orada devamlı kalacaklarmış gibi devam etmektedirler". Yunan ordusunun yeni Başkumandanı General Hadjianesti, bazı tuhaflıklarına rağmen, Balkan Savaşı'ndan beri savaş deneyimi olan bir kumandandı[r]. Yeni Kurmay Başkanı General Valettas, "pek yetenekli" bir kimse.[6613]

Miralay Nairne, Yunan Trakya ve Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General George Çatzanestis'e dair mütalaasına şöyle devam ediyor:

> Bana politikadan hiç söz etmeyen ve anlaşılan Krala sıkı sıkı bağlı olan ve görevi bulunmayan bir subay. İngiliz dostu olduğu söylenmekteydi, ama ben kendisini iyi yetişmiş, kültürlü, nazik bulurdum ve çoğunlukla on beş yıl ya da daha önce bir süre için Woolwich'deki bir topçu bataryasında görevli olduğu günlerden söz ederdi. Davranışları garipti ve herkesçe deli olarak bilinirdi. Yakışıklı ve iyi giyinmiş bir Don Kişot gibiydi. Askeri niteliklerine gelince bu konudaki kararımı kendisiyle birlikte çalışmış her rütbeden ve değişik siyasal görüşlü

6612 Grace Mary Ellison, *An Englishwoman in Angora,* 1923, p. 192. "Şimdi Rauf Bey'i tanıyınca aynı şeyi düşünmemek imkânsızdı. Burada bu uzak dağlarda, aksanı bile belli olmadan en mükemmel İngilizceyle konuşuyor. [..] Başbakan, nedense daha güzel duran kalpak yerine başında fesle gelmişti." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 132. Sabataycı Abdi İpekçi'nin *Milliyet Yayınları*, Rauf'un mezkûr fotoğrafını, nedense, Türkçe çeviride başka bir sayfaya almış ve altyazı açıklamayı da kısaltmıştır: "Devrin Başbakanı." (Ellison, 1973, s. 97).

6613 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 344-345.

> subayların zaman zaman bana söyledikleriyle vermek zorundaydım. Bu subayların bana verdikleri raporlara dayanarak komutan olamayacağı hakkındaki düşüncemi size bildirmiştim ve şimdi belki de bu düşüncemin abartılmış olduğunu anlıyorum. Sinirleri gergin ve telaşlı olduğundan, bazan anlamsız sayılabilecek aşırı disiplin duygusuyla davrandığı için yanındakileri üzmüştür. Karısına çok bağlıydı, birkaç yıl önce karısının öliimüyle gerçekten çılgına dönmüştü ama kuşkusuz artık dengesine kavuştuğunu sanıyorum. Bunun dışında iyi eğitilmiş bir asker ve Balkan savaşlarından önce Dousmanis, Metaxas ve Trikoupis'le birlikte Yunanlıların Genelkurmaylarını kurarken seçtikleri ilk subaylardan biridir.[6614]

Miralay Hoare Nairne, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin müşkil vaziyetine dair şu ifadeleri derc etmiştir:

> Yüksek rütbeli birçok Yunan subayı, Yunanistan'ın iç durumuyla parasal durumundan ve Küçük Asya sorununun bir an önce anlaşmayla çözümlenmesi gerektiğinden üzüntüyle söz ettiler. Mustafa Kemal'in bugünkü kuvvetleri ve kaynakları karşısında, şimdiki cephenin güvenliği konusunda kuşkuları vardır, ama Yunanistan'ın büyük çabalar harcayarak ordusuna bir yıl malzeme sağlayabildiğini ve askerlere ödenmemiş aylıklarını bile ödemeyi başarabildiğini kabul etmektedirler. Hem malzemenin, hem de paranın artık sonunun geldiğini de biliyorlardı. Bu koşullarla, Küçük Asya boşaltılmasa bile üslerine yakın bir hatta çekilmenin çok yakında gerekli olacağını kabul etmekteler, ama gerçek bir anlaşma yapılmadan çekilmenin Hıristiyanlar ve belki de Yunanlılarla dostluk kurmuş binlerce Çerkes ve Türk için ölüm ve yıkım olacağına da inanıyorlar.
>
> Edindiğim izlenime göre Yunanlılar, koşullar kendilerini gerçekten çekilmeye zorlamadıkça ellerindeki genel hattı tutmak niyetindeydiler ve bu arada da devamlı kalacaklarmış gibi mevzilerini geliştirmeye çaba gösteriyorlardı. Hükümetin ve ordu komutanının ağustosta hangi hatta kalınacağına karar vereceğini bilemiyorum ama bir anlaşma yapılmazsa ya da paraca bir ferahlık olmazsa, ağustostan sonra Yunan ordusunun şimdiki mevzilerinde tutulması bir kumarbazın riskine dönüşecektir.[6615]

İstanbul'daki *Felah Grubu*, Ankara'daki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine 4858 numaralı telgraf keşide eyledi: *İngiliz Erkânıharbiyesi bu gün Galata ve Haydarpaşa istihbarat şubelerini lağv ve istihbaratı doğrudan doğruya Gripin deruhte etmiştir. Sebebi ilga memurların nakit mukabilinde Kuvayı Milliyeye silah sevk edenlere iğmaz ve teshilatta bulunmaları imiş, çıkartılan eşhası marufeden bazıları şunlardır: Pandikyan, mahut komser Nedim, biraderi Cemal, Trakyacı Tayyar, Terzi Mehmet, Dirdat, Atlı piyade bölüğü Kumandanı Kemal, bunlardan başka Pandikyan esas vazifesi olan mümessillik istihbaratı müşavirliğinde kalmışsa da bir müddet vazife haricinde bulundurulacakmış*.[6616]

14 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a telgraf: *Hükümet üyelerinin T.B.M.M.'nce seçimi usulüyle ilgili yasanın kabulü üzerine, Ankara Hükümeti istifa etti. Yeni yasa Mustafa Kemal'in yetkilerini kısıtlıyor. Son telgraflar, istifa eden başlıca Hükümet üyelerinin yeniden seçildiklerini haber veriyor.*[6617]

Beyrut'a muvasalat eden General Townshend, matbuata beyanat verdi: *Ankara'ya davet olundum*.[6618]

6614 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 390.

6615 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü,* 2002, s. 391-393. "Albay Hoare Nairne'nin üzüntülü ve alaylı raporu, felaketin arifesinde Yunan ordusunun durumu hakkında yaralı bir belgedir. Yunan askerlerinin Küçük Asya'daki Hıristiyanlara karşı besledikleri duyguların moral etkilerini hayli abartmıştı. Yerli Rumlarla Yunanistan'dan gelen askerler arasındaki ilişkiler çok kez kötüydü. Ama subaylar, bir yabancıyla konuştukları zaman Yunan mücadelesinin sevgiye ve yurtseverliğe dayanan yönlerini ortaya koyma eğilimi gösteriyorlardı. Nairne birçok Yunanlının içlerinden yitirmiş olduklarını bildikleri bir dava için mücadele etmekte yarar bulunmadığı yolundaki moral çöküntüye yeteri kadar önem vermemişti."

6616 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 231.

6617 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV.

6618 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Çürüksulu Ziya (Kutnak), *Anadolu'ya silâh kaçıranların önderi*dir. Bu maksada binaen Topçu Müfettiş-i Umumîliği dairesi emrindeki hususî memurlar *silâh kaçırmaktan başka birşey* yapmamaktadırlar: *"Türk Savaş Bakanını ve Genel Müfettişi, görevlerinden uzaklaştırmak istiyorum. Meslektaşlarımın (Fransız ve İtalyan) ikisi de, onun halefinin daha iyi olmıyacağı özrüyle buna karşı çıkıyorlar. İngiliz Yüksek Komiseri de, erkteki Osmanlı yönetimi düşürülür kaygısıyla buna karşı çıkıyor. Ne yapayım?"*[6619]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi'yle mahremane mülakat eden Atina'daki Britanya Büyükelçisi Lindley, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a *çok gizli* telgraf gönderdi: *Şimdilik hiçbir Yunan kuvveti Anadolu'daki yerlerinden çekilmeyecekti*r.[6620]

> Ataşemiliter Nairne'nin raporunu Londra'ya iletirken Atina'daki İngiliz Elçisi Lindley, kendi görüşlerini de ekliyordu: Anadolu'daki Yunan ordusunun iyi savaşamayacağı yolunda Fransızların yaymak istedikleri iddia, şimdi "tamamen" çürütülmüş oluyordu. Yunan ordusu "hiçbir zaman bu kadar sağlıklı ve bu kadar etkili bir durumda" olmamıştı. Savunma savaşı yapabileceğinden başka, başarılı saldırı harekatında bile bulunabilecekti. Yeni Yunan başkumandanı hakkındaki kanaat de olumluydu. Bu kanaatlerden hareket eden Lindley, Anadolu'da "özerk" bir bölge kurulmasını tekrar ve hararetle savunuyordu. Böyle bir bölge kurulmadan Yunan ordularının Anadolu'dan çekilmeleri, İngiltere'nin doğudaki saygınlığının "sonu olacak"tı. Bu özerk bölgenin kurulması, İngiltere'nin saygınlığı için de zorunluydu. Lindley, raporunun sonunda aynen şöyle diyordu:
>
> "Özerklik sözü kullanılmayabilir. Başka bir kamuflaj kullanılabilir. Ama Türk idaresinin ve Türk kuvvetlerinin yeniden bölgeye sokulması kabul edilemez. Şu halde, Rumlar tarafından, devamlı bir özerk idare yaratılması gerçeğine halkı alıştırmak, bizim avantajımıza olacaktır. Bu, Türk kamuoyuna bir ödün vermek gibi gösterilebilir... Bunun M. Sterghiades gibi yetenekli, deneyimli bir kimse tarafından kurulması (...) ayrı bir avantajdır, özerk bir bölge kurulmasının Paris teklifleri içine nasıl dahil edileceği ayrı bir konudur ama Lord Hazretlerinin en son notasında, azınlıklara ilişkin hükümlerin güçlendirilmesi gerektiğini Fransa Hükümetine belirttiklerini görmekteyim ve sanırım bu hat üzerinde yürünerek sorunun üzerine gidilebilir."[6621]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *(Yunanistan) Dışişleri Bakanı'nın bana bugün bildirdiğine göre, yapılan son kabine toplantısında şu iki karar alınmıştır: 1. Şimdilik, hiçbir askeri güç Anadolu'daki pozisyonundan geri çekilmeyecek; 2. İzmir ve Bandırma'ya kadar uzanan bölge (iki kenti birleştiren demiryolu da dahil) yeniden örgütlenecektir. Stergiadis bugün İzmir'e hareket etmiştir ve yeni örgütlemeye hemen başlayacaktır. Bundan amaç, Yunan ordusu bu bölgeyi boşalttıktan sonra orayı yönetecek yerel elemanlara (Hıristiyan ve Müslüman dahil) daha geniş kapsamlı yetkiler vermek ve bir çeşit kalıcı ve özerk yönetim kurmaktır. Stergiadis bu konuda halka bilgi verecek ama "özerklikten" söz etmeyecektir*.[6622]

Lindley, Hariciye Nazırı Vekili Balfour'a mahrem muhtıra gönderdi: *Kemalistlerce sindirilmiş olan Ermenilerle Rumların sayısı konusunda gerçek ne olursa olsun, işgal altındaki bölgede yaşayan Hıristiyan nüfus, Türk yönetimi yeniden kurulursa, ya savaşacak veya toplu olarak bu bölgeden ayrılacaktır. Levant tümüyle tahrip edilecek ve bunun yankıları İngiltere'yi de etkileyecektir. Bu da Batı'daki saygınlığımızı sona erdirecektir. Bu faraziye kabul edilirse, Fransızların dileği ne olursa olsun, İzmir bölgesinde bir çeşit özerklik kurulmasını istemek zorunda kalacağız... Türk yönetiminin ve askeri*

6619 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 262.

6620 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 287.

6621 FO, 424/254, s. 58-59, No. 67, Lindley'den Balfour'a gizli yazı, 14 Temmuz 1922, No. 352; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 346.

6622 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 356-357.

güçlerinin bu bölgeye yeniden girmesini kabullenmek olanaksız olacaktır. Orada kalıcı ve özerk bir Rum yönetimi kurulacağına kamu inandırılırsa, bu, bizim yararımıza olacaktır. Bunu başarmak için Stergiadis gibi yetenekli bir kişiden yararlanılabilir. Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *İzmir'le Trakya'da özerk, geçici ve özel bir rejim kurmak zorunda kalacağız. Bu geçici düzenlemeyle antlaşmanın (Sevr'in) geriye kalan maddeleri konusunda belki bir anlaşmaya varılabilir. Bu da Paris koşullarından ayrılmayı gerektirecektir*. Sonra Balfour derkenar yazdı: *Başbakan bunu görmelidir*.[6623]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransız hükümetinin İngiliz hükümetine bir nota vererek, barış konusundaki tekliflerin öncelikle bir konferansta müttefikler arasında görüşülmesi gerektiğini bildirdiği ve İngiliz hükümetinin de Beykoz'da bir konferans düzenlenmesine karar verdiği ifade edilmiştir. Fransız Hükümeti, konferans yerine itiraz etmemiştir*. *İngiltere, Türkiye'ye gelen bütün Yunan ticaret gemilerine ziyaret hakkı verilmesi gerektiğini bildirmiştir*.[6624]

15 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti ordusunun Batı Cephesindeki silâh mevcudu: *95.313 tüfek, 599 hafif makineli tüfek, 826 ağır makineli tüfek, 314 top*.[6625]

16 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a telgraf: *Ankara Hükümetinin Beykoz konferansına katılacağı yolunda bir belirti yok. Londra konferansına katılmayı arzu edebilir. Böyle bir arzu resmen bildirilirse tutumumuz ne olacak?*[6626]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Meclis'te yapılan toplantısında Misak-ı Millî'yi esas alan yeni tüzüğü kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa Grup'un doğal başkanı, Ali Fuat Paşa ise başkanı oldu.[6627]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Mustafa Kemal Paşa, Hükûmet başkanlığından istifa etti*.[6628]

17 Temmuz 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'a şunları beyan ediyor: *Mustafa Kemal ordusunun askerleri ile Anadolu köylülerinin sayıları birdenbire kabardı. Bu kampanya durmalıdır… Barışa da, Devletlerin merkez Hükümetiyle doğrudan doğruya bir hal suretinde anlaştıktan sonra varılabilir… Sultan; Devletlerin Türkiye'ye ayrıca bazı müsaadelerde bulunmaları halinde işbu tesviye suretinin Ankara'ya hükmetmek kudretini kendisine vereceği ümidine kapılmaktadır*.[6629] Zât-ı Şâhâne'nin Anadolu'da ve Büyük Millet Meclisi'nde *çok dostu var*.[6630]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Yeni Yunan birliklerinin Mudanya üzerinden Tekirdağ'a sevkine dair bilgiler* istihbar edilmiş olduğunu bildiriyor.[6631]

18 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal'in yerini almaya can atan Ahmet İzzet Paşa'yı, İstanbul yönetimiyle anlaşmaya varmanın, 1920 yılında Damat Ferit'le yapılan ama uygulanamayan Sevr Antlaşmasını andıracağı ve o günkü durumun tekrarından başka birşey*

6623 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 357.
6624 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235.
6625 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.
6626 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV.
6627 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 529.
6628 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 530.
6629 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleleri*, 1971, s. 163.
6630 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.
6631 Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 17 Temmuz 1922, WO, 32/5746, No. 1(k); Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

*olmayacağı*nı belirtiyor. *Henderson, İzzet Paşa'nın, "kendisini dev aynasında gören, kendini beğenmiş, basit kafalı bir adam" izlenimi yarattığını ayrıca kaydediyor*.[6632] Henderson: *Kemalist taarruzundan kaçınmak için İzzet, İzmir'in Sultan Ordusuna teslimini teklif etti*.[6633]

Henderson, "Ankara'da kabine değişikliği" hakkında Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 646 numaralı telgraf gönderdi:

> Kasım ayındanberi komisyonlarda incelenmekte olan kabine üyelerinin seçimi ve Hükümet başkanı ile ilgili yasa tasarısı, 6 Temmuzda T.B.M.M.'nce kabul edildi. Yasanın nasıl çıktığı henüz bilinmiyor.
>
> Yeni yasa, Mustafa Kemal'in boş hükümet üyeliklerine aday gösterme yetkisini elinden alıyor. Yeni usule göre yeni vekiller 13 Temmuzda seçildiler. Yeni kabine eskisinden pek farklı değil. Yeniler şunlar: Başvekil Hüseyin Rauf, Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ve Dahiliye Vekili Ata Bey. Fevzi Paşa eskiden Başvekil ve Genelkurmay Başkanıydı, şimdi yalnız Genelkurmay Başkanı olarak kabinede kaldı. Eski vekillerden yalnız üçü kabine dışında kaldı: Hasan Bey, Refik Şevket Bey ve Adnan Bey. Ama Adnan Bey Meclis İkinci Başkanlığına getirildi. Müttefikler bakımından bu kabine değişikliğinin ne gibi etkileri olacağını söylemek için henüz erken. Rauf Bey, Mustafa Kemal'e rakip olarak sivrilebilir. Mustafa Kemal'in otoritesi kısıtlanmıştır. Ama politik bir yenilgiye uğrayıp uğramadığı henüz belli değildir.[6634]

Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosu Satow, Balfour'a 109 numaralı telgraf gönderdi:

> General Townshend, 12 Temmuzda Beyrut'a geldi. General Gouraud ile görüştü ve Ankara'ya hareket edeceğini duydum. Kendisini bu geziden vazgeçirmek için gönderilen talimat bana 17 Temmuzda ulaştı. General Gouraud'yu gördüm ve Townshend'e bu yolculuğunda kolaylık göstermemesini istedim. Yalnız nezaket gösterdiğini ve Halep'e kadar kendisine bir refakatçı subay verdiğini söyledi. Bundan geri dönmedi. Beyrut'ta Townshend'i yol hazırlığı içinde buldum. Vazgeçmesini söyledim, ama vazgeçmedi. Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını, görüşmek istediğini, İngiliz Parlamentosunda 100 kişinin bu görüşmeyi onayladığını, yalnız Foreign Office'in buna karşı çıktığını söyledi. Türkiye'ye hiç gitmeyeceği yolunda söz vermemiş, pasaport alırken, "şimdilik, yani birkaç hafta içinde gitmeyeceğim" demiş. Üç hafta içinde döneceğini söyledi. 17 Temmuzda Halep'e hareket etti.[6635]

Dikkat edilirse Townshend ile Ali Fethi (Okyar) aynı gün Beyrut'ta bulunmuş ve Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiseri Gouraud ile görüşmüşlerdir. Ali Fethi, Beyrut'tan Ankara'ya gönderdiği telgrafta Townshend'le görüştüğünü bildirmiştir.[6636] Binaenaleyh üçlü bir zirve yapıldığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a muhtıra: *Bir süre önce Ankara'da Mustafa Kemal'in konuğu olan Signor Touzzi, İtalya'nın Şam Konsolosluğuna atandı. Şunları söyledi: Anadolu, yokluk ve sıkıntı içinde. Bolşevik yardımı olmasa Mustafa Kemal'in askeri direnişi çöker. Pontus bölgesinde Hristiyanlara zulüm yapılmış.*[6637]

TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine muhtıra gönderdi:

> Bütün dünya sulha teşne bulunmaktadır. Fransa ve İtalya anlaşma suretiyle buna vasıl olmak istedikleri halde, İngiltere bize arzusu dairesindeki sulhu kabul ettirmek cihetini istilzam eyliyor. Fransa ve İtalyanın ahval-i maliye ve siyasiyesi icabınca İngiltereyi takip eyleyeceklerini ümit etmiyorsam da Paris

---

6632 FO/7868/E 7288; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

6633 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

6634 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV- LXXV.

6635 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV-LXXVI. Townshend, bu ziyaretinden Lloyd George'nin de memnuniyet duyduğunu Satow'a ifade etmiştir: H.E. Satow'dan Balfour'a, 18 Temmuz 1 922, FO, 424/254, No. 103; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 360.

6636 Peyâm-ı Sabah, 26 Temmuz 1338-1922, Numero 1309-11739, *Townshend Ankarada*, s. 1.

6637 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV.

> mukarreratıyla kendilerini bir dereceye kadar bağlı addettiklerinden Misakı Millinin tamamen tatmini cihetine yanaşmayacakları da görülüyor. Dahili ve harici gavail ve bahusus İrlanda ile meşgul olan İngiltere, daha asude zamanlarına intizaren sulh arzusuna rağmen meselemizi uzatabilmek niyetindedir. Yeni hadiselerle lehimizde olarak vaziyeti ciddiye husule gelmeden bugünkü şekliyle tamamen gayemize vasıl olmayı ümit etmiyorum. Fikr-i şahsim olarak harbin başlayabileceği hususundaki tehdidimin Şanzer üzerinde büyük tesir icra ettiğini müşahede etmekle diğer taraftan Yunanlıların muhtar bir hükümet teşkil ederek yeni bir vaziyet vucude getirmeleri suretiyle bugünkü teşevvüşten kurtulabilmelerini mülahaza eylemekteyim. Neticesiyledir ki bu yeni vaziyetin ihdası hususunda eğer istihzaratımız müsait ise, akacak kanın mesuliyetini müteliflere tahmil ile teşebbüsü bizzat ele alarak diğerlerinden evvel davranmaklığımız ve aksi takdirde pek muhtemel olan aleyhimize bir cereyan almamasına gayret etmekliğimiz gibi iki şıktan birine kat'î olarak zamanının hulul etmiş olduğuna kanaat etmekte olduğum ve buradaki mesaime bir cereyan-ı muttarid-i kat'î verebilmek için bu bapta ittihaz kılınacak kararın taraf-ı âcizaneme tebliği mercudur.[6638]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in fırkası Müdafaa-yı Hukuk Grubuna ikinci başkan tayin edildi.[6639] Said Molla, mahkemelik olduğu Ebuzziyazade Velid hakkında Yunus Nadi'nin menfî içerikli bir mektubunu *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde neşredecek ve Yunus Nadi'yi şöyle tavsif edecektir: *Dört sene Tasvîr-i Efkâr Ebuzziyanın veledleri ile beraber bulunarak onların tekmil-i hareketine vakıf olan Ankarada Millet Meclisi âzâsından Hariciye Encümeni Reisi ve Ankaranın geçen sene murahhas olarak Londraya gönderdiği Yeni Gün gazetesi sahibi Yunus Nadi Beğ*.[6640]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngiltere Hükümeti, bütün müttefikleri memnun edecek bir barış çözümü sunmaya hazırlanmış ve Fransa'ya vermiş olduğu borcu affedeceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili haberde, Poincare ve Lloyd George'un verdikleri röportajda, yeni bir barış formülü üzerinde çalışıldığı ve bunun sonucunda Türkiye ile Yunanistan'ın yakın zamanda Türkiye'nin herhangi bir şehrinde müzakerelere başlayacağının beklendiği ifade edilmiştir*.[6641]

19 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti, *İngilizlerin Beykoz'da bir konferans toplanması ile ilgili önerisini kabul etti*.[6642]

Müdafaa-yı Milliye Vekâleti bütçesinin müzakere edildiği gizli celsede, Mustafa Kemal grubuna muhalif mebuslar, *geri hizmetlerde subay kullanılmasını eleştirdiler, kadroların çok kabarık olmasından yakındılar. Yol taburlarında 9 bin erin hiç bir iş yapmadan bütçeye yük olduğunu söylediler. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, geri hizmetlerde gerekli azaltmanın yapıldığını söyledi. Durak Bey, kadınlara cephane taşıttırılmasını eleştirdi. Ziya Hurşit Bey, düşmanın iki ay içinde Anadolu'dan atılacağına söz verilmezse orduya para vermeye razı olmadıklarını söyledi*.[6643]

Mustafa Kemal grubu tarafından desteklenen talebe boykotu nihayet netice verdi ve Dârü'l-Fünûn siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in dersleri malî "tasarruf" gerekçesiyle müfredattan kaldırıldı.[6644]

6638 Başkumandan Mustafa Kemal'den Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya 9 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1357, s. 101.

6639 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186.

6640 Peyâm-ı Sabah, 4 Ağustos 1338-1922, Numero 1318-11748, *Said Monla Beğin Bir Mektubu*, s. 3. Yunus Nadi, Ebuzziyazade Velid'e *mel'un* demiştir.

6641 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6642 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 535.

6643 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 534.

6644 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 534.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Charles Townshend'in *İngiliz Hükûmeti'nin sık sık dile getirilen dileklerine meydan okuyarak Anadolu'ya gittiğinin ve hiçbir yetkiye sahip olmadığının açıklanmasını Hükûmetine tavsiye* ediyor.[6645]

20 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, başkumandanlık yetkisinin süresiz olarak uzatılması kararını çıkarttırabilmek için meclis konuşmasıyla Hılâfet-Saltanata merbut olduğunu iddia etti ve istiklâlden sonra da istifa edeceğini taahhüt etti. Propaganda işe yaradı:

> O gün kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, makarrı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'umuz, Trakya'mız Anavatana iltihak etmiş olacaktır. (İnşallah sadaları) Efendiler; Makamı Riyasetinizde bulunmakla mübahi olan âcizleri o gün iki kere mesudolacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dâvayı mukaddesemize başladığımız gün bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar) Hakikaten sînei millette serbest bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vâkıfı hakayik olan, kalb ve vicdanında mânevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımıyan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamatın hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitam verirken mevzuu müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfu olmasını nazarı dikkatte bulundurmanızı rica ederim. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)[6646]

Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Lord Cheetham, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye zata mahsus mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin mezun Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar), TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek) vasıtasıyla Britanya Sefarethanesine müracaat etmiştir. *Ankara'nın gayrı-resmî temsilcisinin gizlice bildirdiğine göre, Fethi Bey'in İngiliz Dışişleri'yle temasa geçmek istediği duyuruluyordu. Yine bildirildiğine göre, Ankara Hükümeti, İngiltere'yle Irak ve Boğazlar konusunda anlaşmak istemektedir ve Fethi Bey, Mustafa Kemal'in tam itimadına sahip bulunmaktadır. Fethi Bey'in Londra'ya gelmesi için gereken kolaylığın gösterilmesi* talep edilmektedir.[6647] Ali Fethi müracaatının esbab-ı mucibesini hulasa edecek olursak: (i) *Irak ve Boğazlar* mesailinde anlaşmaya varmak için Londra'ya seyahatına müsaade edilmesi. (ii) Britanya ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluk ilişkisini ihya etmek üzere müzakerede bulunmak.[6648]

Bâb-ı Âlî nâzırları Heyet-i Vükelâ içtima ederek *Beykoz Konferansı için vuku bulacak resmî bir davetin kabulüne karar vermişdir*.[6649]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı, Bakanlar Kuruluna muhtıra sundu: *Yunan ve Türk orduları, 1921 Ekiminden beri şimdiki hatlarında kalmışlardır. Taraflardan hiçbirinin Anadolu'da askeri bir kararı zorlayabilecek durumda olmadığı kuşkusuzdur. Çarpışmaların uzun süredir durmuş olması, bu inancı kuvvetlendirmiş, belki de savaş kuvvetlerinin zihinlerinde harekâta yeniden başlamama eğilimi yaratmıştır*.[6650]

21 Temmuz 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine mahrem ve müstacel telgraf gönderdi: *Bugün, son günlerde Atina'dan dönmüş olan Helen askeri misyonu başkam Albay Psallidis'le görüştüm. Bana üç kez şunları söyledi: "Yunan yönetimi boğulmakta olan bir adam gibidir." Onun görüşünce, şimdiye kadar Ankara ile yapılmış olan gizli görüşmeler başarısızlığa uğramıştır*.[6651]

6645 Henderson'dan Curzon'a 19 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 53; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 360.

6646 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 21, s. 431.

6647 FO, 371/7979, E 7480/7480/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 234.

6648 FO/7949/E 7480; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 262.

6649 Hâkimiyet-i Milliye, 21 Temmuz 1338-1922, Numero 563, *Bâb-ı Âlî Davetin Kabulüne Karar Verdi*, s. 2.

6650 FO, 371/7869, *The Situationin Anatolia*, C.P. 4131, July 29, 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 348.

6651 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 357-358. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Ankara'ya gelmek üzere Afganistan'dan yola çıkmış bulunan *İttihat ve Terakki yönetiminin 3 numaralı adamı Cemal Paşa,* Bakü tarikiyle Gürcistan'ın Tiflis şehrine 10 Temmuzda muvasalat etmişti. Ahmed Cemal, *Tiflis'te Ermeni silahşörleri tarafından vurularak öldürüldü. Suikastte Cemal Paşa'nın yaveri de hayatını kaybetti*.[6652]

Halide Edib, mühim bir siyasî bağlamdan söz eder. Mustafa Kemal Kontrollü Büyük Taarruzu geciktirdiği devrede İttihadçı Enver'in Buhara'daki ve İttihadçı Ahmed Cemal'in Afganistan'daki faaliyetleri onu *üzüyordu*. Hatta mahrem toplantılarda İttihadçı rüesanın aleyhinde konuşuyordu:

> [1922] Haziranın sonunda bir izin alarak Ankara'ya gittim. Mustafa Kemal Paşa cepheyi teftiş ediyordu. Ordu taarruza hazırdı. Fakat Türk-Yunan münasebetlerini kansız olarak halletmek mümkün olup olmadığını son defa anlamak için, Dahiliye Vekili Fethi Bey'i İtilaf kuvvetleri başşehrine göndermişti.
>
> Ağustosun başlarında, bir gün, sokaktan geldiğim zaman Fatiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bize gelip, ertesi günü kendisiyle yemek yemeye bizi davet ettiğini söyledi. Bugünlerde, Buhara Emiri bulunan Enver Paşa meselesi Mustafa Kemal Paşa'yı üzüyordu. Buhara'dan Fergana'ya kadar Rusya'daki Türkler Basmacılar adı altında kızıllara isyan etmiş, Enver Paşa'yı başlarına geçirmişlerdi. O da bunu kabul etmiş ve Buhara Emiri olmuştu. Daha sonra, Basmacıların son dakikada, Moskova'dan büyük bir kuvvet gelince, kaçtıklarını ve Enver Paşa'nın birkaç Anadolulu ile Rus ordusuna karşı dövüştüğünü haber aldık. Bu savaşta şehit olunca Ruslar onu merasimle gömmüşler ve ceplerinde karısının mektuplarını bulmuşlardı. Cemal Paşa, bu aralık, Amanullah ile beraber Afganistan'da çalışıyor ve Rusya'ya sadık kalmasına rağmen, Ruslar onu pek tutmuyorlardı.
>
> Kendisini emniyette bulmadığı için, yaveri İsmet Bey'i bir mektupla Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş kendisini memlekete almasını rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa mektubu okuyunca bu isteği reddetti. Cemal Paşa da Tiflis'de Bolşevikler tarafından öldürüldü.
>
> Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in sabık Valisi [Selânikli] Tahsin [Uzer] Bey'in evinde bir içki âleminde hepimizin aleyhinde bulunduğunu ve benim dağlarda yalnız gezmemin tehlikeli olacağını bana orada bulunan bir adam anlattı. Pek inanmak istemedim. Dolaşmakta devam ettim. İnanmadım, çünkü: Mustafa Kemal Paşa'nın vücudunun bu mücadeledeki lüzumunu en fazla hissedenlerden biriydim. Bu adamın sözlerini o günlerde bize sık sık gelen ve bize çok dostça davranan Mustafa Kemal Paşa'ya söylemekten çekindim.[6653]

Ahmed Cemal, Garb Cephesi Kumandanı İsmet'i (İnönü) şefaatçı kılarak Anadolu'ya dahil olmayı Mustafa Kemal'den istemiş fakat reddedilmiştir. Bakü'den Tiflis'e muvasalat etmiş bulunan Ahmed Cemal, Bolşevikler tarafından 21 Temmuz 1922'de katledilmiştir. Enver de Kızılordu tarafından 4 Ağustos'ta katledilecektir. Bize göre, Dahiliye Vekilliği döneminde İttihadçıların Trabzon ocağını tedib etmeye çalışmış olan Ali Fethi'nin Paris'e ve Londra'ya gittiği hengamda İttihadçı iki mühim liderin tasfiye edilmesi, rastlantı değildir. Ali Fethi mezun bir Dahiliye Vekilidir. Önce Paris'e sonra Londra'ya muvasalat etmiştir. Münferid sulha karşı İngiliz Hariciyesi onu yine de iyi ağırlamıştır. Fethi'nin asıl gayr-ı resmî temasları mühimdir: Aubrey Herbert, "Yakın ve Orta Şark" ile "İngiliz-Osmanlı" cemiyetleri. İttihadçı Doktor Nazım, idam edilmeden evvel, 1926 tarihli muhakemede, İttihadçı Talat'ın katledilmesinin (15 Mart 1921) müsebbiblerinden biri olarak Mustafa Kemal'i göstermiştir.[6654]

6652 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 538.

6653 Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* (N. Uğurlu, haz.) içinde (c. 3, s. 69-70). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.

6654 "Avrupa'da yaptıkları seyahatlerin bir netice vermeyeceğini anlayınca yurda dönmek için Talat Paşa'nın vurulmasından kırkbeş gün evvel Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazdığını ve mektubun cevapsız kaldığını" belirtmiştir: Ahmet Eyicil, *Doktor Nazım Bey* [Doktora Tezi], 1988, s. 158.

İlginçtir, Talat, Anadolu'ya dönmek hususunda öldürülmeden birkaç hafta evvel Aubrey Herbert'le görüşmüştü.[6655]

Mustafa Kemal, meclisteki muhalif grub için, *Nutuk*ta; *ordunun Sakarya Savaşı'ndan sonra uzun süre düşmana karşı saldırıya geçmemesini eleştirdiler. Düşmanın sadece Yunanlar olmadığını İngilizlere de saldırmamız gerektiğini öne sürdüler* demiştir.[6656] Meclis'teki İttihadçılar Mustafa Kemal'in sadece Yunan'a değil İngilizlere de taarruz etmesini teşvik ediyor, zora sokuyordu çünkü Mustafa Kemal'in kumandanlık kabiliyetini biliyorlar ve pat durumunda bulunan müsavî kuvvetteki iki ordunun normal şartlarda yenişemeyeceğini biliyorlardı. Mustafa Kemal hâlâ bıçak sırtındaydı. Yunan'ı Anadolu'dan söküp atamazsa İttihadçılar tarafından iktidardan düşürülecekti. Hem Sovyet Rusya Yunan ordusunu komünist propagandayla bozuyor hem Müttefikler Yunan otomobiline hararet yaptırıyor ve ılımlı Mustafa Kemal grubunu el altından besliyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal, orduyu frenleyecektir. Dikkat edilirse, İngilizleri hakikaten düşman tanımlayan ve İngilizlerin de "müfrit/aşırı" tavsif ettiği Birinci Meclis'teki muhalif mebuslar Lozan müzakereleri devresinde tasfiye edilecektir (örneğin Ali Şükrü Bey katledildi ve "yeni seçim"e gidilmek suretiyle Birinci Meclis feshedildi). Daha açık bir deyişle, Yunan'dan ziyade İngiliz'e saldırmak gerektiğini belirten İttihadçıları 1927 Ekiminde *Nutuk*ta tenkid edecek olan Mustafa Kemal, 28 Eylül 1922'de İngiliz birlikleriyle burun buruna gelen Türk ordusunu durdurup akabinde İttihadçıları tasfiye etmeye başlamıştır. O halde Mustafa Kemal'in 1919-1922 devresindeki *gelip geçici* "İngiliz düşmanlığı" propagandası "sahte bayrak" operasyonu olarak değerlendirilebilir.[6657] Bir başka çarpıcı misal de şudur: Mustafa Kemal, *Nutuk*ta, Hılâfet-saltanatın tefrikine cevaz vermesi için Şer'iye ve Adliye Encümenini "ihtimal bazı kafalar kesilecektir" diye tehdit ettiğini belirtmiş[6658]; İtilâf Devletlerinden ise *kısa ve ılımlı* surette bahsetmiştir.[6659] *İstiklâl Harbi, düşünceleri aynı kalmasına karşılık, kendisi olamayan bir liderin, katlanmak zorunda kaldığı bir geçiş dönemi, bir "parantez" niteliği taşımıştır*.[6660]

Mustafa Kemal'in akrabası ve Ankara Mevkiî Kumandanı Sabataycı Fuat Bulca, Ali Fethi'nin Londra seyahatı hususuna ilişkin hatıratında çok çarpıcı cümleler kaleme almıştır. Buna göre İngiliz Gizli İstihbaratı *Büyük Taarruz*u bilmektedir ve fakat İngiliz Askeriyesi çatışmakta olduğu *Foreign Office*yi yanıltmıştır. Dahası, Mustafa Kemal'in kara kutularından Fuat Bulca, İngiliz İstihbaratının Büyük Taarruz vekayiinden haberdar olduğunu gösterir mahrem muhtırayı mı okumuştur, yoksa, teşrik-i mesaisi mi bulunmaktadır?

> Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek.

6655 Talat, Aubrey Herbert ile "Görüşmesinden sonra [Hamm'dan] Berlin'e gitti. Burada bir Ermeni tarafından silahla vurularak öldürülecekti." H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, 1999, s. 440.

6656 Ahmet Demirel. (2013). "Nutuk'ta Birinci Meclis". *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* (B. Bilmez, haz.) içinde (s. 19). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

6657 13 Haziran 1921 tarihli İnebolu Görüşmesinde Mustafa Kemal'in mümessili Refet (Bele), İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un mümessilleri Henry'e ve Stourton'a şöyle demişti: "Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü[r], ama buna pek önem vermemek gerekir. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandaları ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi[r]." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, 1989, s. 58. "*Sahte bayrak*, gizli örgütlerin ya da istihbarat örgütlerinin halkı kışkırtmak ya da yönlendirmek amaçlı kendi yaptıkları bazı olayları hedefteki kişiler yürütüyor gibi göstererek kamuyu aldatmak için tasarladıkları gizli operasyonlardır" (Vikipedi).

6658 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, cilt 2, s. 185-186.

6659 Bir İngiliz diplomat, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği muhtırasında Mustafa Kemal'in *Nutuk*u hakkında şöyle demiştir; "İtilaf kuvvetlerinden *daha kısa ve ılımlı bahsedilemez*di." Klaus Kreiser. (2010). Atatürk" (D. Zaptçıoğlu, çev.) içinde (s. 261). İstanbul: İletişim Yayınları.

6660 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 384.

> Fethi Bey'in reisliğinde bir heyet Londra'ya gönderildi. Fakat Entelligence Service'nin verdiği: "Türkler için için taarruza hazırlanıyorlar" şeklindeki raporuna değil de Afyon'da bulunan İngiliz mümessilinin "Yunan hatlarının son derece kuvvetli olduğuna dair" verdiği rapora inanmış olacaklar ki mağrur Lloyd George heyetimizi kabul bile etmemişti…[6661]

Fuat (Bulca), Ali Fethi'nin (Okyar) Londra'ya gönderilmesinin esbab-ı mucibesi hakkında dikkat çekici satır arası bilgiyi belirtir: *Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek*. Dikkat edilirse İngilizler Trakya'yı tahşid eden Yunan'ın İstanbul'a taarruzunu engelleyecek (Temmuz sonu), hatta "İyonya" muhtar devlet projesini dahi reddedecektir (Ağustos ortası). Başka bir deyişle, Ali Fethi'nin seyahatını Kemalist tarih anlatısının *başarısız* nitelendirmesi doğru değildir.

Manchester Guardian gazetesi muharriri sıfatıyla Türkiye'de faaliyet icra eden Arnold J. Toynbee, Yunan tarafından *Türk casusu olduğu gerekçesiyle* gözaltına alındı.[6662] Toynbee, İngiliz Hariciye Nezâreti'ne bağlı ve dış politikanın belirlenmesine katkı sağlayan *Siyasal İstihbarat Dairesi*ne 7 Mayıs 1917'de tayin edilmişti. Kasım 1918'e değin bu müessesede çalışan Arnold J. Toynbee'nin mühim bir tesbiti vardı:

> Daha Büyük Savaş'ın bitiminde, Britanya İmparatorluğu'nun artık gerileyen devlet olduğunu kavradı. Nitekim sonunda Avusturya İmparatorluğu'nu parçalayacak Doğu Avrupa milliyetçiliğinin yükselişi karşısında çaresiz kalan 19. yüzyıl Habsburglarıyla birçok benzerlik saptadı. Ancak İngilizlerin sorunu Balkanlar değil, İslam dünyasıydı. Toynbee İslam halklarının tam bilinçlendiklerinde, Britanya İmparatorluğu için sadece Osmanlı topraklarında değil, Hindistan ve Afrika'da da çok büyük bir tehdit oluşturacakları kanısına vardı.
>
> Arnold Toynbee bu önemli tespitlerini 10 Ocak 1918 tarihli "Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Formülü ve Müslüman Dünya Üzerine Tezkere"yle Dışişleri Bakanlığı'nın incelemesine sundu.[6663]

22 Temmuz 1922. *Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzis,* [..] *iktisadi kaynaklarının ve askerî malzemelerinin 1922 yılı Eylül-Ekim aylarında tükenebileceğini belirterek İngiltere'den bir kez daha mali destek talebinde bulundu*.[6664]

Tümgeneral Townshend Adana'ya muvasalat etti, TBMM Hükümeti Adana Valisi tarafından karşılandı.[6665] Townshend, *Yeni Adana* gazetesine beyanat verdi:

> Türkiyanın en büyük müdafiî olmağla iftihar ederim. İngilterede Türk Mücahede-yi Milliyesinin manası anlaşılmakda ve Türklerin mesaisini muhik(?) gören parti gitdikce kuvvetlenmekdedir. [4 satır kadarlık ifade sansürlenmiştir.] Ben uzun müddet Türkler arasında yaşadığım ve Türkleri iyi tanıdığım içün aleyhlerindeki

---

6661 Sadi Borak. (1990). Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), s. 384.

6662 Toynbee, bundan yaklaşık 11 sene evvel 16 Kasım 1911'de, İtalyanlar tarafından Türk casusu olduğu gerekçesiyle gözaltına alınmıştı: David S. Katz. (2021). *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)* (N. Elhüseyni, çev.) içinde (s. 209, dipnot 4). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. "Toynbee'ye ait belgelerin kataloğu hâlâ çıkarılmış değildir; hepsi Oxford'a bağlı Bodley Kütüphanesi'nde 136 kutu ve 1 arşiv zarfı içinde geçici olarak saklanmaktadır. Kutu 50-58 çoğu Türk İstiklâl Savaşı'yla ilgili malzemeleri içerir." (Katz, 2021, s. 209-210, dipnot 6).

6663 David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye*, 2021, s. 212. Arnold Toynbee ve İngiliz Hariciyecilerden Harold Nicolson, "ABD'ye bağımsız bir Ermenistan ve İstanbul için Milletler Cemiyeti mandası verme düşüncesinin uygulanamayacağında tam mutabıktı." (Katz, 2021, s. 213).

6664 M. Baltazzis'den 22 Temmuz 1922; Bentinck'ten Balfour'a 5 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 154; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

6665 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

> şayialara, mezalim isnadlarına ehemmiyet vermedim. Anadoluda ikametim uzun sürmeyecekdir. Niyetim Ankarada 14 gün kadar kalmak ve ba'de avdet etmekdir.[6666]

*İngiliz Generali Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere 22 Temmuz akşamı özel bir trenle Adana' dan Konya'ya hareket etmişti*r.[6667]

Ankara'da ikamet etmekte olan İttihadçı İstanköylü Mehmed Şükrü'nün (Kaya) hatıratında mühim bir ayrıntıdan bahsediyor: *İstihbaratta çalışan Deniz subaylarımızdan Cemil Bey, General Tawsend'e refakat subayı olarak verilmiştir*.[6668]

23 Temmuz 1922. Atina Elçisi Lindley, Hariciye Nazırı Vekili Lord Balfour'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunanlıların sabrı tükeniyor. Kendi başlarına harekâta geçmek tehdidinde bulunuyorlar*.[6669]

Mustafa Kemal'in emriyle Paris'e giden Ali Fethi (Okyar), Fransız basınına beyanat verdi: *Zaferi kazanabiliriz, fakat kan dökmekten çekiniyoruz*.[6670]

Mustafa Kemal, niçin Yunan kanını dökmekten çekinmekte ve umumî taarruz arifesindeyken Müttefiklerle uzlaşmaya çalışmaktadır? İngiliz yıllık raporundaki iki paragraf bu mühim suale cevab teşkil edebilir. Mustafa Kemal şayet taarruz eder ve epeyce kan dökerse, Boğazlar mıntıkasını işgal etmiş bulunan Müttefikler de Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya güdümünde hareket ettiğine kâni olacaklardı:

> 1 Mart'ta Mustafa Kemal yeniden Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi ve ilkelerinden vazgeçmeyeceğini gösteren bir konuşmayla Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin Türk politikasında gerekli bir unsur olduğunu duyurdu. "Rusya ile dostluk Türk dış politikasının temelidir." Hükümetinin Müslüman devletler olan Afganistan, Buhara, İran ve Azerbaycan ile samimi ilişkilerini ve Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye'nin konumunu tanımaya hazır devletlerle de dostça ilişki kurmaya hazır olduklarını vurguladı. Aynı zamanda, Misak-ı Milli ilkelerinde belirtilen Türkiye'nin tam bağımsızlığı sağlanıncaya kadar silah zoru ile mücadele etmede de Türkiye'nin çok yorgun olmadığını söyledi. Türk köylüsünü de Türkiye'nin gerçek efendisi olarak tanımladı.
>
> Mustafa Kemal'in bu durum üzerine yaptığı konuşma, Türkiye'nin tüm politikasının yani Misak-ı Milli'nin tam olarak, gerekirse silah zoru ile gerçekleştirilmesindeki kararlığının, Türkiye'nin hâkimiyeti altında toplanmış bir Panislamist birliğin gerçekleştirilmesinin ve Rusya ile ittifakının (muhtemelen sadece kendisine yarar sağladığı sürece devam edecek olmasına rağmen) bir bildirisi şeklini aldı.[6671]

General Townshend, sabahleyin trenle Konya'ya geldi ve törenle karşılandı.[6672] Merasim, askerî bir merasim idi ve *büyük coşkuyla* istikbal edildi. İngiliz istihbaratı, Townshend'in temaslarını yakından takib etmiştir.[6673]

6666 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Ceneral (Tavnsend)in Mühim Beyanatı*, s. 1.

6667 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

6668 Hanri Benazus. (2007). *Yaşamın İçinden Atatürk Anıları* (7. baskı) içinde (s. 93). İstanbul: Bizim Kitaplar. Mehmed Şükrü, Lozan Sulh Konferansına TBMM murahhas heyetinin maliye müfettişi tayin edilecektir: Yakup Kaya. (2012). *Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya* [Doktora Tezi] içinde (s. 51, dipnot 180). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Kayseri.

6669 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 358.

6670 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

6671 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922* (A. Angı, çev.) içinde (s. 30-31). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

6672 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 543.

6673 FO 371/7945/E 7488, Henderson'dan Curzon'a telgraf, İstanbul, 27 Temmuz 1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 264.

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yazıyor: *Bütün Türkiye için General Townshend ismi meçhul değildir. Harb-i Umûmî zamanında Kutülamare'de hakkıyla kahramânâne müdafaada bulunduktan sonra kuvvetlerimize teslim olan İngiliz Generali Mütarekeye kadar memleketimizin misafiri olmuş ve hakkında büyük bir ihtirâm gösterilmişti. Munsıf ve hakperver bir insan olan General Townshend böyle uzun seneler içimizde yaşayarak hakikî Türkü anladığı için, esaretten döndükten sonra bu kadar âli meziyetlerin sahibi olan Türk halkına karşı gösterilen kindar taassuba karşı mücadele etmiş ve Türkiye davâsını pek çok defa İngiliz gazetelerinde müdafaa etmiştir kar'lerimiz generalin bu hukukiyâne, hakperverâne makalelerini defaâtle takip etmişlerdir*.[6674]

24 Temmuz 1922. Akşehir'deki Başkumandan Mustafa Kemal, Ankara'daki İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) telgraf keşide eyledi: *Cephede şimdiye kadar tesbit olunan malûmata ve yakından yapılan tedkîkâta göre düşmanın hakikî vaziyeti ve maksadı inkişâf ettirilememiştir. Vaziyetin tesbiti için cephe kumandanlığınca tedâbir-i muhtelifeye teşebbüs edilmiştir. Ben bir iki gün sonra avdet etmek üzere General Townshend ile görüşmek için Konya'ya gidiyorum*.[6675]

Mustafa Kemal, Garb Cephesi Karargâhındaki temaslarının ardından Akşehir'den özel trenle Konya'ya 18:30 civarında ulaştı. İngiltere Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Tümgeneral Charles Townshend, Mustafa Kemal'i istikbal eden rical arasında yer alıyor. Sonra *Mustafa Kemal ve General Townshend bir otomobile binerek, İstasyon Caddesi üzerinde bulunan köşke gelmişler*, hususen mülakat etmişlerdir.[6676] Mustafa Kemal, General Townshend'in Lloyd George Kabinesine rağmen Ankara'ya gelmiş bulunduğunu biliyor olsa gerektir zira 20 Temmuz tarihli Londra mahreçli haberde, Townshend'in pasaportuna *Türkiye için gayr-ı muteberdir* kaydının ilave edildiği bildirilmişti.[6677]

25 Temmuz 1922. *Townshend'in Anadolu seyahati* hakkında Ankara'ya *istihbarat raporu* gönderildi: *Generalin nimresmî bir sıfat ve selahiyeti hâiz olarak Anadolu'ya geçtiği ve gazetelerde görülen ve generalin hükümetle malûmâtı olmaksızın Anadolu'ya geçtiği hakkındaki ihbaratın bir safsatadan ibaret bulunduğu ve general ile heyet-i vekile riyâsetine bu kerre tayin ve intihâb olunan Rauf Bey'in harb-i umûmî esnasında ve bilhassa mütareke adasında hâsıl olmuş bir dostlukları bulunduğu ve binaenaleyh Townshend'in her halde Ankara Hükümeti tebdili siyaset ettirmekte muvaffak olacağının ümid edilmekte bulunduğu ve heyet-i vekile riyâsetine, Ankara Hükümetince Rauf Bey'in tayini suretiyle bir Türk İngiliz muhadenedetinin husulünün Ankara Hükümetince de matlub olduğu kanaat ve hissiyâtının verildiği söylenilmekte imiş*.[6678]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında ittifakname imzalandığına ilişkin istihbaratı, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 653 numaralı mahrem muhtırayla gönderdi:

> Bana, 20 Haziran'da Ankara'da imzalanan gizli bir Türk-Rus anlaşması olduğu iddia edilen bir belgenin kısaltılmış sureti gösterildi. Bunun, Sovyet yönetimi adına, Ankara'daki temsilcisi Aralov ve Türkiye adına Kâzım Paşa ve Yusuf Kemal'ce imza edildiği ve Ulusçu yönetimce bu ayın başlangıcında onaylandığı söyleniyor. Anlaşmada şu 6 madde vardır:

6674 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 234.

6675 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 243.

6676 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 243-244.

6677 İkdam, 24 Temmuz 1922, Numero 9107, *İngiliz Ceneral "Tavnshend" Anadoluda*, s. 1.

6678 *TİTE Arşivi*, Kutu No: 47, Gömlek No: 95, Belge No: 95, Tarih: 25/07/1338; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 252.

1. Türkiye, Sovyet yönetiminin izni olmadan Yunanistan'la barış yapmamayı üstlenir;

2. Türkiye, düşmanlarıyla barış yaptığı takdirde, kendi ülkesinin, Rusya aleyhine olabiliecek herhangi bir eylem için kullanılmasına izin vermemeyi üstlenir;

3. Bir Balkan veya Kafkas devleti Rusya'ya saldırırsa, Türkiye, var olan tüm gücüyle, kendi Bağlaşığı (Rusya)'dan yana müdahalede bulunmayı üstlenir;

4. Türkiye; Almanya ve Rusya arasındaki Rapallo Antlaşması'nı ve Rusya'nın öteki ülkelerle yapacağı antlaşmaları onaylamayı üstlenir; ancak, söz konusu ülkeler, Türkiye ile olan ilişkilerinde 1920 Türk-Rus dostluk antlaşmasını esas olarak almalıdırlar;

5. Bu madde verilmiyor;

6. Sovyet yönetimi, Türkiye'ye, Yunanistan'a karşı olan savaşını yürütmesi için gerekli tüm askeri gereçleri sağlamayı üstlenir.

6. maddede kabullenilen üstlenmenin etkin biçimde yerine getirilmesi için bir Sovyet askeri kurulu, Ulusçu Ordu'nun karargâgına katılacaktır. Türkiye'nin, Batı'lı Devletler'le gelecekteki ilişkileri hakkında bir madde daha vardır (herhalde madde 5); ama o kadar gizli tutulmuştur ki, bana bilgiyi verenin ajanı, onun koşullarını saptayamamıştır. Bu belgenin mevsukiyetine inanıp inanmadığıma bir karar vermiş değilim. Onu, bana, kendisine güvendiğim bir dostum göstermiştir. O da, bunu, güvenilir ve sadık bir kaynaktan sağlamıştır; ama bu yetenekler, kişinin yanılmasına engel olmuyor. Amerika'lı bir muhabir olan muhatabım, bu belgenin mevsukiyetine o denli inanmıştır ki, bunu telyazısıyla gazetesine göndermiştir.

Bu denli bir antlaşmanın imzalanmış olması olasıdır. Sovyet yönetiminin Ankara'da gittikçe artmakta olan etkisi, Yakın Doğu'daki şimdiki durumun en rahatsız edici özelliklerinden biridir. Moskova'nın, Kemalist yönetimi, kuşkusuz, bir bağlılık durumuna ahdi bir biçim vermeye inandırmak istemesi ve bunda başarı sağlaması olağandır. Ulusal Akım, mücadelesinde başarı kazanmak için gerekli para ve silâh bakımından Rusya'ya o denli muhtaçtır ki, Mustfa Kemal, kendi kendini bu biçimde bağlamayı yeğ tutmasa bile, Sovyet yönetiminin, Rapallo Antlaşması'nı Ankara ile bir ittifaka iliştirmesi dileğine karşı pek direniş gösteremezdi. Ama bu anlaşma sahte olabilir. Onu, Mustafa Kemal'in İzmit'te açık olarak söylemiş olduğu ve Yusuf Kemal'in, Ankara'ya yeni gelen İran büyükelçisi onuruna Sovyet temsilcisince verilen yemekte belirtmiş olduğu sözlerle bağdaştırmak güçtür; ama, açıkça yapılan konuşmalar çoğu kez yanıltıcıdır. Öteki kaynaklar anlaşmayı doğrulayıncaya dek, onun mevsukiyeti konusundaki herhangi kesin görüşlerimi ertelemeyi yeğ tutarım.[6679]

Henderson, Balfour'a 656 numaralı muhtıra gönderdi:

T.B.M.M.'i Mustafa Kemal'in Başkomutanlık görevini süresiz uzattı. Mustafa Kemal bir konuşma yaptı ve Meclise teşekkür etti. Ordunun moralinin yüksek olduğunu ve olağanüstü tedbirlere başvurulmadan ulusal amacın gerçekleşebileceğini söyledi. Mustafa Kemal sarsılan otoritesini güçlendirmeğe çalışıyor. Eski otoritesini kazanıp kazanamayacağı Rauf Bey'in tutumuna da bağlı olacaktır. Ankara'da Mustafa Kemal'in durumunu etkileyen herşey uluslararası durumu da etkiler. Ama müttefiklere karşı Ankara'nın daha ılımlı bir tutum izlemesi, Milli hareketin toptan zayıflamasıyla olur. Mustafa Kemal, kurtarılacak yerler arasında Musul'un adını anmadı. Misak-ı milliye uygun kesin sonuç alınmasından söz etti. Bunlar dikkate değer noktalardır. Duygusal bakımdan Türkler için Musul, belki İzmir, Bursa, İstanbul ve Trakya kadar önemli olmayabilir.[6680]

Musul meselesi fevkalâde mühimdir. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, Mustafa Kemal'in Türk toprağı Musul'u istirdad etmek niyetinde olmadığını belirtmiştir: *Mustafa Kemal, "Fazladan boş*

[6679] FO 371/7947/E 7554; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 263-264. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, 2 Ağustos tarihinde şu derkenarı kaydedecektir: "En azından, Türkiye, Sovyet yönetiminin etkisinin arttığı tek yerdir."

[6680] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXVI-LXXVII.

kuvvetlerimiz yoktu. Ama onları [Bağdad'daki Arab Kuvâ-yı Milliyesini] *cesaretlendirmek için, moral yardımı anlamında olmak üzere Musul'a küçük bir birlik gönderdik" demişti*.[6681] Mezkûr birliğin teşekkülü vazifesine Özdemir Bey tavzif edilmiştir. *1 Şubat'ta Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen Özdemir Bey, gönüllü ve bağımsız bir çete kimliğiyle ve 70 kişilik bir müfrezeyle 9 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmıştı*. Özdemir Bey, 19 Haziran 1922 tarihinde Kuzey Irak'tan Elcezire Kumandanlığına gönderdiği muhtırada bildirmiştir ki *bu bölgede İngilizlere ve Kral Faysal'a karşı girişilecek harekete çok miktarda üniformalı asker gelmezse aşiretlerin katılma imkânı* yoktur.[6682] Özdemir Bey'in Revandiz'den Elcezire Cephesi Kumandanlığına gönderdiği 5 Temmuz 1922 tarihli telgrafı ise müfrezenin oldukça zayıf bir teşkilat olduğunu ifade etmektedir: Evdeki hesap çarşıya uymadı. Buraya getirdiğim askerlerin bir kısmı daha fazla maaşı duyunca İngilizler tarafına kaçtı, bunlardan birkaçı yakalandı, idam edildi.[6683]

Nevile Henderson, ayrıca, muhtırasında şu mühim cümleyi derc etmiştir: *Rauf, Mustafa Kemal ile Enveristlerin arasında bir mutedildir; Misakı Millî belki güzel bir tumturaklı sözdür*.[6684]

Başkumandan Mustafa Kemal, General Townshend ile görüşmesinin muhtevası hakkında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) şifreli telgraf keşide eyledi:

> General Townshend'la mülâkâtım hulâsası ber-vech-i âtîdir:
>
> 1-General parlamentoda mensûb bulunduğu parti a'zâlarını iknâ' ederek görüşmek üzere gelmişdir. Bazı mukaddimâtdan sonra sulh hakkında müskil-pesend olmayıp ma'kûlât dâhilinde anlaşabileceğimizi takdîr buyurduğunu söyledi ve binâen-aleyh sulh hakkında fikirlerinin ne olduğunu sordum. Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmelerinin muhakkak olduğunu ve ancak Trakya hakkında şimdilik fazla mutâlebâtda bulunmayıp İslâmların hukûklarının muhâfaza edilmesi kaydıyla Edirne'nin mes'ele-i mebhûse hâricinde bırakılması îcâb edeceği kanâ'atinde bulunduğunu ve Çanakkale'ye gelince; bir Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan garnizonu te'sîsiyle bunların basında Danimarka, Felemenk gibi hâric bir devlet me'mûru bulundurmak sûretiyle Çanakkale hakkında kavî te'mînât taleb edileceğini söyledi. Bence bunların teferru'ât olduğunu, sulhun takarrürü rûh-ı mesâ'ilin nazar-ı dikkate alınmasıyla mümkin olacağını ve bu sûretle teferru'âtın kendi kendine halledilmiş bulunacağını söyledim. General devâmla: "İzmir'in tahliyesi Paris'de takarrür etdi. Fransa ve İngiltere sulh istiyor. Türk-Yunan Harbi devâm etdikce dünyâda sulh olmayacakdır. İngiltere Türkiye'nin sulhu ile en ziyâde alâkadâr ve menfa'atdârdır. Çünkü aksi takdirde Hindistan, Mısır, El-Cezîre de mücâdeleden âzâde kalmayacakdır ve is Asya-yı Suğrâ'nın tahliyesi ve Trakya mes'elesinin vakt-i âhara ta'lîki ve Çanakkale'nin arzetdiğim vechile idâresidir" dedi. "İngiltere, Fransa ve İtalya adlî, mâlî, iktisâdî, askerî kapitülasyonlarla fazla mutâlebâtda bulunmayacaklar mı?" su'âlime: "Hayır, bulunmayacaklardır. Bu söylediklerimi tutmak mecbûriyetindedirler. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın sulha ihtiyâc-ı kat'îsi vardır. Herkes bu fikirdedir. Poincare ve Gouraud ile görüşdüm, bunlar da işin halline hâhis-kerdirler" cevâbını verdi. "Biz de ciddî olarak sulh istiyoruz, sulha doğru atılan her hakîkî adımı memnûniyetle karşılıyoruz. Müşkil-pesend değiliz. Müşkil-pesend Lloyd George, Curzon ve İngiltere Hükûmeti'dir" dedim. "Pek doğru söylüyorsunuz, da'vânız sarîhdir. Ben bunu takdîr ediyorum. Geçen seneden beri sizinle hem-fikirim. Hemen Londra'ya avdet edip sulhun tesrî'ine çalısmalıyım" dedi. Ancak Ankara'ya kadar gitmek husûsundaki arzusunun da fazla olduğunu anladığımdan ve Ankara'daki rüfekâ ile görüşmekle benim ile mülâkât netîcesinde hâsıl etdiği kanâ'ati takviye edeceğini düşündüğümden Ankara'ya gitmesini tensîb etdim.
>
> 2-General ile bu gece birlikde yemek yiyeceğiz.
>
> 3-General mülâkâtda tercümânlık eden zâbitimiz vâsıtasıyla bugün âtîdeki notları göndermişdir:

6681 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 113.
6682 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 483.
6683 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 509.
6684 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186.

"Mülâkâtımızdan mütehassis olmuş. Sulh imza edildiği takdîrde mâlî ve iktisâdî husûsât için kayınpederi dolayısıyla çok mu'âvenetde bulunabilecekmiş. Kayınpederi, Kont Kahen Rothschild ve Morgan Harcsel gibi pek zengin bir banker olup Fransız ve İngiliz mâliyyûnunun hemen bir nısfı bunun ile iş yapmak için işâretine bakarlarmış. Bu ve buna merbut gruplar Anadolu'da şimendifer yapmak, me'âdin işletmek için çok hâhis-ker imişler. Bunların cümlesine bi'l-vâsıta te'sîr edecekmiş ve bi'l-vesîle mu'ârefe-i şahsiyesi olan Rauf Bey ile doğrudan doğruya bu işlere dâir açıkca görüşebileceğini, Türkiye'ye karşı kalbî merbûtiyeti[ni] söylemişdir. Hemşîrezâdesi Kont Rosveld'e pasaport verip Anadolu'ya müsâ'ade edilirse bir-iki ay sonra bir mütehassıs ile birlikde mezkûr husûsât dâhilinde ise başlanabileceği, Paris'de Ferid Bey ile bir istikrâz mes'elesine dâir mezkûr hemşîrezâdesiyle müzâkere yapıldığını, İskenderun'a avdet eder etmez hemen Londra'ya, mensûb bulunduğu partiye bir telgraf çekerek sulhun kolay olduğunu bildireceğini ve bi'l-vesîle Lloyd George'un mevki'inin müşkilleseceğini söylemişdir".[6685]

Sâbık Hahambaşı Hâyim Nâ'ûm Efendi Kuvâ-yı Milliyenin İstanbul mümessili Hâmid Beği ziyâret ederek uzun müddet mülâkatda bulundu.[6686]

Ankara'da münteşir *Anadoluda Yeni Gün* gazetesi yazıyor. *Townshend, Kilikya'nın Fransızlar tarafından tahliyesinden sonra azınlıklar hakkında çıkarılan şayialara zerre kadar ehemmiyet vermemiş olduğunu da belirtmiştir. Seyahatinin amacı hususunda sorulan soruya da: "politikadan bahsetmekte mazuru bulunduğunu ve bu nedenle maksad-ı seyahati hakkında bir şey söylemeyeceğini, ancak seyahatinin on dört gün kadar devam edeceği" cevabını vermiştir. Townshend'in, seyahat maksadı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyân etmesi, bir şeyler gizlemek zorunda olduğu kanısını vermektedir. Nitekim Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de bu durumun "oldukça şâyân-ı dikkat" olduğu yorumunu yapmaktadır*.[6687]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi 25 Temmuz tarihli mühim bir haber neşretti: *Mösyö Puankare ile Loyd Corc arasında yakında Şark Meselesine dair vuku bulacak mülakatlardan bahseden (Jurnal)ın elyevm (Paris)de bulunmakda olan Ankara Dahiliye Vekili Fethi Beğin (Londra)ya azimet edeceği, mumaileyhin, Mösyö (Puankare) tarafından yapılacak seyahate inzimam eden seyahatı muallak bazı müşkilatın hall u faslına yardım edebileceği mütalaasını dermeyan ediyor*.[6688]

Mustafa Kemal ile Townshend, gece ikinci defa mülakat ediyorlar.[6689] Fakat, bilebildiğimiz kadarıyla, Mustafa Kemal ikinci mülakata dair Rauf'a tafsilatlı bir muhtıra göndermemiştir.*

6685 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DCA), 030-10-1-1-1; Aktaran: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 230-232. "Bu belgeden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu bu bilgiler Townshend'le yaptığı ilk görüşmeyle ilgilidir." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 246.

6686 Peyâm-ı Sabah, 25 Temmuz 1338-1922, Numero 1309-11739, *Hâyim Nâ'ûm Efendinin Ziyareti*, s. 2.

6687 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

6688 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Şark Meselesi Hakkında Mühim Bir Müzakere: Fethi Beğ Parisden Londraya Gidecekdir*, s. 1.

6689 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 247.

* 6 Eylül 1922 tarihli *İkdam* gazetesi, Townshend'in *The Times* gazetesine göndermiş olduğu mektubu alıntılayacak ve bu gece neler konuşulduğuna dair mühim bir ipucu verecektir. Kanaatimizce, Yunan'a taarruz planı hakkında fikir teati edilmiştir. Townshend: "Bir akşam birlikte yemek yerken bahsimiz Napolyon'un 1805'teki Avustralya [*Avusturya (ÖFA notu)*] seferine intikal etti. Bu muharebede Napolyon düşmana merkezden hücum etmişti. Hâlbuki onun maksadı düşmanı az kuvvetlerle merkezden oyalamak ve başlıca kuvvetleriyle cenahlardan hücum etmek idi. Bu mübâhasede Kemal Paşa'nın Napolyon seferlerini pek iyi mütalaa ettiği ve Napolyon'un meftûnu olduğunu anladım. Bunu yazmaktan maksadım

26 Temmuz 1922. Sir M. Hankey, İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sir E. Crowe'ye mektub gönderdi:

> İstanbul bölgesinde görev yapmış Yüzbaşı Armstrong'dan alınan memorandum ilişikte sunulmuştur. Armstrong, Ankara Türklerinin pek yorgun olduklarını ve eninde sonunda Rusya'nın kucağına düşeceklerini söyledi.
>
> Ek. Yüzbaşı Armstrong'dan Sir M. Hankey'e Muhtıra. Kişiye Özel
>
> Padişah, "İngiltere, Padişahı ve Halifeyi ayakta tutmak istiyorsa tezelden yardımına gelmeli" diyor. İngiltere'den neler beklendiğini ve beklediklerini elde ederse neler yapacağını birer birer sayıp döküyor. Yunanlılarca boşaltılacak Anadolu'nun milliyetçilere değil, kendisine teslim edilmesini istiyor. Milliyetçiler, İngiltere'ye düşman, Padişah ise dosttur. Anadolu'nun boşaltılması, adım adım, "sancak sistemi"ne göre yapılmalı. Boşaltılan yerler adım adım Padişah'a devredilirse Mustafa Kemal'in gücü son bulur. Yunanlılar gidince Türk niçin savaşacak? Zaten pek yorgun.[6690]

Sonyel de şöyle aktarıyor:

> İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un yakınlarından, kabine sekreteri Sir Maurice Hankey, Ingiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a 26 Temmuz'da gönderdiği mektupta, Yüzbaşı Harold Armstrong'un, padişahtan İngiliz yönetimine bir mesaj getirmiş olduğunu bildirmişti. Padişah bu mesajında şöyle diyormuş: "İngiltere, padişahla halifeyi korumak istiyorsa, beni bir padişah ve halife olarak tutmayı diliyorsa derhal şimdi, geç olmadan yardımıma gelmelidir, Bunu diliyorsa bana küçük rütbeli birisini göndererek, onlardan ne gibi yardım bekleyebileceğimi bana bildirmelidir. Bu kişiye, önerilecek olan yardımla ne yapabileceğimi söyleyeceğim ve onunla birlikte ayrıntıları saptayacağız. Bir belirti ve kabataslak olarak İngilizlerle Müttefiklerinden, İngiliz İmparatorluğu'nun yalnız benim padişahlığım altında birleşik bir Türkiye ile işlem yapacaklarına; Kemal ve Ankara ile işlem yapmayacaklarına dair bir deklarasyon yayımlamalarını dilerim. Bu deklarasyon benim gücümü yüzde 75 oranında artırmış olacaktır... Başarı sağlandıktan sonra 4 milyon sterline gereksineceğim... Türkiye üzerinde açık güdüm istemiyorum, ama dilediğiniz tüm etkilere sahip olabilirsiniz. Bunların yardımıyla benim ve sizin dileklerinizi yerine getirecek bir yönetimi yönetime getireceğim. Şahsen, yavaşça, ülkemi Yunanlılardan teslim alacağım. Asilerin çoğunluğu bana gelecektir; para harcayarak asker sağlayabilirim..." Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığında oldukça ilginç olarak nitelendirilmiş, ama buna uymakta bir yarar görülmemişti.[6691]
>
> İngiliz subaylarından Harold Armstrong'un 1925'te Londra'da yayımlanmış olan *Turkey in Travail* (Türkiye Doğum Sancıları içinde) adlı yapıtında Vahideddin'in Türkiye'deki son günleriyle ilgili olan şu pasajı buraya aktarıyorum: "1922'de... Prens Sami, padişahtan bana şu mesajı getirmişti: Sayın Lloyd George'a ve İngiltere'de yönetimde olanlara sonun yaklaşmakta olduğunu söyleyiniz. Onlar durumu anlamıyorlar. İngiliz Büyükelçisine de bildirdim, ama bana inanmıyorlar. Mustafa Kemal'in adamları ihtilalcidir. Türkiye'yi altüst edeceklerdir. Bana ve anlaşmalara saygı göstermeyeceklerdir. Dini yıkacaklardır. Onlar sizin düşmanlarınızdır. Onlar asidir ve benim düşmanlarımdır. Sizin, Türkiye'nin tek kurtarıcısı olduğunuza inanıyorum ve dostunuzum. Ankara'dan hiçbir şey alamayacaksınız; istediğinizi size ben vereceğim. Padişahlıkla halifeliği kurtarmayı diliyorsanız süratle yardımıma gelmelisiniz. Ankara'yı tanımayı reddediniz ve benimle barış yapınız. Bana iyi bir barış ve Ankara'ya vermeye hazır olduğunuz şeyleri veriniz. Yunanlıların Anadolu'yu terk edeceklerini garanti ediniz ve Yunanlılar geri çekildikçe, işgallerindeki yerleri bölge bölge bana teslim ediniz... Fransızlarla da dost olacak ve ittifakın üyesi olacağım. Hep birlikte Türkiye'yi diriltecek ve onu gönençli yapacağız, ama güdüm sistemi uygulanmamalıdır... Boğazları açık tutacağım. Halife olarak sizin yanınızda duracağım, çünkü Müslümanların savunucuları olacaksınız. Sadık uyruklarım olacak Hıristiyanları da koruyacağım. Ankara'nın adamları kanlıdır; Moskova'dan aşılanmış oldukları kızıl görüşlere

---

bütün büyük kumandanlar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın da tarihteki muhtelif tabiyye usullerini ehemmiyetle tetebbu' etmiş olduğunu göstermektir."

6690 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVII.

6691 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 359.

kapılmışlardır ve tüm bu saydıklarımı yapamayacaklardır…" Yazarın bu konudaki yorumu şu olmuştu: "Bu, Müttefiklere yardımcı olacak tek politikanın mersiyesidir; ama artık çok geçti."[6692]

Vahideddin Hân, Romanov hanedanını ortadan kaldıran Sovyet Rusya cihanşümul tehdidinin izalesi bağlamında İngiltere Kraliyeti'nin Türk Hılâfet-Saltanatına taraftar olacağını düşünmüş ve Anadolu'da yaklaşmakta olan bir nevi Bolşevik İhtilâline karşı "düşmanımın düşmanı" İngiltere'yi tabiî bir müttefik görmüştür. Binaenaleyh, Vahideddin Hân'ın devrin siyasî şeraiti iktizasınca Mustafa Kemal'e aleyhtarlığı ve İngiltere ile olan münasebetlerini iyileştirmeye çalışması, Sovyet Rus faktörü nazar-ı dikkate alınarak doğru anlaşılabilir kanaatindeyiz. Dikkat edilirse, Şark Vilâyetlerine askerî vali yetkileriyle donatılıp 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilen Mustafa Kemal'in 3 aslî vazifesi arasında, "şûrâ" suretinde teşkilatlanan yapıların tasfiye edilmesi bulunuyordu. "Şûrâ"dan maksad, Bolşevik teşekkülleri idi. Meşrû vazifesini bırakıp bilakis o devirde Türk'ün en büyük hasmı kabul edilen Rusların Bolşevikleriyle anlaşmaya varan Mustafa Kemal, tabiatıyla, Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye tehdid unsuru olmaya başlamıştır. Ayrıca şu mühim hususu belirtmemiz gerekiyor: Mustafa Kemal'in Teşkilât-ı Milliye'nin yegane lideri olduğu önkabulü doğru değildir. Mustafa Kemal, Teşkilat-ı Milliye'ye sonradan dahil olan bir hücrenin/cuntanın lideri idi. Malumdur ki Mayıs 1919 itibarıyla Rumeli ve Anadolu 3 müfettişlik bölgesine taksim edilmiş hâldeydi. Mustafa Kemal cuntasının yurtdışı temaslar çerçevesinde niyet ve şekil değişikliğine giderek Müttefiklerin ve Sovyet Rusya'nın çıkarlarına tecavüz etmeyen ve fakat Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye muhalif bir askerî-siyasî yapıya dönüşmesi, sair hücreleri de domine etmesini sağlamıştır.

Townshend, *kendisine tahsis edilen özel bir otomobil ile 26 Temmuz günü Konya'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etmiş ve akşam saatlerinde Ankara'ya gelmiştir. Ankara'ya gelişinde de, aralarında eski Dâhiliye Vekili*, Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliva Refet (Bele) *başta olmak üzere birçok zevat tarafından şehir dışında karşılanmıştır. Dostum dediği* İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) ile *uzun süre görüşen Townshend, daha sonra Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşküne misafir olmuştur*.[6693]

Belçika'nın İstanbul Elçisi De Welle'in raporu: İngilizler, Kemal Paşa'yı işbaşından uzaklaştırmak için Rauf Bey'in etrafında teşekkül edecek bir iradeye bel bağladılar.[6694]

Sabık Hahambaşı Hâyim Nâ'ûm Efendi sabah Haydarpaşadan şimendüfere binerek İzmit tarikiyle Ankaraya müteveccihen İstanbul'dan *hareket etmişdir. Hâyim Nâ'ûm Efendi hareketinden evvel muharrirlere: "Türk dava-yı millîsinin şerefli payitahtına vazife-yi vataniyesini ifaya hazır bir vatandaş sıfatıyla gidiyorum." demişdir*.[6695] *"Ankarada ne kadar kalacağım malum değildir. Bana bir vazife verilecek olursa bu vazifeyi kemal-i memnuniyetle ifaya çalışacağım. Bugünki Millî Mücahedenin neticesinden ümidvarım. Ankaradakiler istiklalden başka bir şey istemiyorlar. Bu sebeble nihayet haklarını teslim etdireceklerdir. Benim hissiyatım yakında sulhun tesis edileceği merkezindedir."*[6696] Hayim Nahum, *dönüşünde yeniden Avrupa'ya gideceğini* de *söyledi*.[6697]

Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da intişar eden *Öğüd* gazetesi tezvirat yayınladı: *İstanbul saltanatının yeni ihaneti: Saray, Yunanlılar lehine İzmir muhtariyeti istiyor*.[6698]

6692 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 382-383. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6693 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251.

6694 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.

6695 İkdam, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 9110, *Haham Nâ'ûm Efendinin Ankara Seyahatı*, s. 3.

6696 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Hâyim Na'um Efendi*, s. 1.

6697 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.

6698 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Koloniler Bakanlığı'nın Doğu meseleleri ile ilgili danışmanı olan Albay Lawrence'dan mevcut sorunlarla ilgili çözüm önerileri aldığı sıralarda, Mustafa Kemal de Rus temsilcisi Araloff'un da katıldığı olağanüstü bir savaş meclisi toplamıştır. Mecliste Kemal Paşa, Doğu Orduları Kumandanı Kazım Karabekir'e Rus yetkililerle iletişimi yoğunlaştırması talimatı vermiştir. Millet Meclisi'nde ise müttefiklerin izlediği politikaların aktif bir şekilde protesto edilmesine, protestonun bu ülkelerin ve Amerika'nın parlamentolarına ve Kuzey Afrika ve Hindistan basınlarına gönderilmesine karar verilmiştir*.[6699]

Anadoluda Yeni Gün gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa evvelki akşam Konya'ya muvâsalat etmişler. İlk mülâkat muvâsalat akabinde ve ikinci mülâkat dün öğleden evvel vukû bulmuştur. General Townshend'i ertesi gün (25 Temmuz) öğleden evvel ikametlerine tahsis edilen dairede kabul etmiş ve bu mülâkat uzun müddet devam etmiştir*.[6700]

27 Temmuz 1922. *General Townshend 27 Temmuz Perşembe günü Ankara'da, önce saat 11,30'da TBMM'ye gelmiş ve başkanlık odasında TBMM ikinci başkanı olan Dr. Adnan Bey tarafından kabul edilmiştir. Townshend daha sonra da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'i ziyaret ederek onunla yarım saat süren bir görüşme yapmıştır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i de ziyaret etmek isteyen Townshend, Hariciye Vekâletine gitmişse de Yusuf Kemal Bey'in rahatsız olması sebebiyle vekâlet rüesası ve memurları tarafından karşılanmış ve ağırlanmıştır. General öğleden sonra da Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Bey'i ve Ankara'da bulunan Fransız Miralayı Mougin'i ziyaret etmiştir. Aynı gün eski Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, Townshend şerefine bir ziyafet vermiş, Rauf Bey'in dışında diğer bütün vekiller bu yemekte hazır bulunmuşlardır*.[6701]

İngiltere'deki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabe, 27 Temmuz'da Dışişleri Bakanı vekili Arthur James Balfour'a gönderdiği yazıya, Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltacis'in notasının bir suretini de eklemişti. Bu notada bakan, var olan durumdaki kararsızlık ve belirsizlik nedeniyle Yunan yönetiminin savaşı sona erdirmek için en etkili usulleri incelemek zorunda olduğunu bildirmişti.[6702]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Hatzianestis, karargâhını Tekirdağ'a taşıdı.[6703]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine 2009 numaralı gizli telgraf keşide eyledi. *Yunanlılar İstanbul'a saldırırsa ne yapması gerektiğini* soruyor.[6704]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezaretine 2013 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Eskiden Londra'da bulunmuş olan ve Budapeşte'den henüz gelmiş olan Yunan Yüksek Komiseri Simopulos'u bugün kabul ettim. Edinmiş olduğum izlenime göre, Yunanlılar, geciktirme ve mali sorunlardan bıkıp usanmalardır. Onlar, azınlıkların korunması için Anadolu'da barikat kurulmasını istiyorlar. Onların amacı, askerlerin hattını daraltmak ve masraflarda kesinti yapmaktır. Trakya'da kendilerini savunmak için önlemler alıyorlar ve bu sırada İstanbul üzerinde gözleri yoktur; esasen bu çılgınlık olacaktır. İstanbul'da Rumları silahlandırmak için uğraşan herhangi bir gizli örgüt olmadığına dair bana güvence*

6699 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6700 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.

6701 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251.

6702 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 359-360.

6703 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

6704 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360.

vermiştir. Kendi kişisel görüşüm hâlâ şudur: Yunanlılar Trakya'yı korumak ve güçlü devletleri harekete geçirmek için asker yığınağı yapıyorlar, çünkü gecikmeden ve mali bunalımdan usanmışlardır.[6705]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, General Townshend'i *askerî tören*le istikbal etmiş, bu ziyaret *büyük coşkuyla* karşılanmıştır.[6706]

Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Haberleşme Bürosu Müdürü Georgiy A. Astahov'un aktardığına göre, Ankara'ye gelib Mustafa Kemal'le temaslarda bulunan Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend demiştir ki: *Türkiye'nin güçlü olmasını ve böylelikle de güçlü İngiltere'ye yardım etmesini arzu ederim*.[6707]

Korgeneral Harington *sessizce Marmara kıyılarından Karadeniz'e kadar Boğaz'ın 30 mil* (32 kilometre) *uzağındaki Çatalca hattını teftiş etti*. Yunan tahkimatını görünce tedbirler aldırdı ve *Sancak Gemisi Iron Duke ve beş İngiliz gemisi, deniz uçağı taşıyan bir gemi ve dokuz destroyerin tamamladığı bir filoyla, Üçüncü Hafif Kruvazör Filosu'nu Akdeniz'den harekete geçirdi. 1 Ağustos'ta müttefik hatlarda yoklamalar yapan Yunanlılar bir yandan Marmara Denizi'nde çok kuvvetli bir İngiliz filosu diğer yandan Çatalca hattında mevzilenen müttefik kuvvetler karşısında boyun eğmek ve birliklerinin hareketini durdurmak zorunda kaldılar*.[6708]

Mustafa Kemal, Konya'dan Akşehir'e Batı Cephesi karargâhına avdet etti. Mustafa Fevzi (Çakmak) ile ordunun ahvalini mütalaa geceleyin ettiler. 15 Ağustos'ta umumî taarruz yapmak üzere hazırlıkların tamamlanması emri verildi.[6709]

Akşehir Garb Cebhesi Karargâhında bulunan Mustafa Kemal, Ankara'daki Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf'a (Orbay) telgraf gönderdi: *General Townshend'in, hükümetinin malûmatı olmaksızın Anadolu'ya geçtiği hakkındaki ihbaratın bir safsatadan ibaret bulunduğu ve mûmâileyhin nîm-resmî bir sıfat ve salâhiyyeti haiz olduğu İstanbul'dan ihbar edilmektedir*.[6710] General Townshend'in Ankara seyahatı, her ne kadar Lloyd George Kabinesi tarafından "izinsiz" olmakla itham edilse de hakikatte yarı resmî surette ve salahiyetteydi. Taarruz emri verilmeden evvelki birkaç günlük ardışık faaliyete dikkat ediniz. Gizli görüşmede tahliye mevzubahisti.

General Charles Townshend, Başkumandan Mustafa Kemal ile mülâkatının muhtevası hakkında İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

1. İzmir vilayeti boşaltılacak. Azınlıklar için Türkler güvence verecekler.
2. Trakya'nın sınırı değiştirilecek. Edirne'yi içine alacak biçimde Meriç sınırı Türkleri tatmin edecek.
3. Çanakkale Boğazı güvence altına alınacak.
4. Türk Silahlı Kuvvetleri 45.000 yerine 300.000 kişilik olmalı.

6705 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360. Bir başka ikincil kaynakta da zikredilmiştir: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 27 Temmuz 1922, FO, 424 /254, No. 86; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

6706 FO/7945/E 7488; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

6707 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye: Kemalizm Tarihinin Ana Hatları*, 2022, s. 106.

6708 David Walder, *Çanakkale Olayı,* s. 203; The New York Times, 2 August 1922; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 40.

6709 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 549.

6710 BCA, 030.10/54.354.31.(27.7.1338); İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, Belge No: 11, s. 30-31; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 252.

5. Mustafa Kemal, İslâm dünyasındaki büyük hareketi henüz İngiltere aleyhine kullanmamıştır, ama barış yapılmazsa bu silahı kullanabilir ve İngiltere'yi güç durumda bırakabilir.

6. Türk milli ordusu güçlü ve etkindir. İngiltere hükümeti bunu kavrayabilmiş değildir.

7. Yepyeni bir Türkiye doğmuştur. Bu da İngiltere'de henüz anlaşılmış değildir.

8. İngiltere'nin düşmanca tutumu yüzünden Türkiye ticaretini başka ülkeler ele geçirmişlerdir.

9. İngiltere ve Fransa Yakın Doğu konusunda elele vermeli. Biri Türk sempatizanı, öteki Yunan sempatizanı olursa barış nasıl yapılır?

10. İngiltere ve Fransa için ortak tehlike, İslâm tehdididir. Türk tehlikesidir. Barış için aklımızı başımıza toplayalım.

11. Ordumuzu terhis ettik. Anadolu'da Yunanlılar için savaşabilecek durumda değiliz. Lloyd George 150.000 kişiyi askere almağa kalkışsa bu, onun sonu olur. Türk'ü Avrupa dışına, Anadolu'ya itmeğe çalışmak çılgınlıktır.

12. İngiltere konferans yeri olarak Beykoz'u ileri sürdü. Mustafa Kemal oraya gidemez. İzmit'e gidebilirdi, ama en iyi konferans yeri Mersin limanı olabilir.[6711]

Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet'in (İnönü) günlük kaydı: *Başkumandan Konya'dan avdet etti. Townshend ile mülakatını anlattı. Sulh mümkün olmayacakmış*.[6712]

Ali Fethi (Okyar), Paris'te Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré ile *uzun mülakatlarda* bulundu ve Londra'ya muvasalat etmek üzere Poincaré ile birlikte Paris'ten ayrıldı. Fransız *Le Journal* gazetesine göre *bu seyahatın mevcut müşkilatı izale edeceği* ümid edilmektedir.[6713]

TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine çok mühim bir telgraf gönderdi:

İstihsal eylediğim malûmat-ı mevsukaya nazaran bir haftadan beri İngilizlerde, Yunanlıların müracaatı üzerine bir telaş başlamıştır. Yunanlılar kuvvemizden ürkerek ve 15 ağustosa doğru tarafımızdan taarruz edeceğimizi ileri sürerek meselenin bir an evvel hallini veya muavenet-i maddiyede bulunmalarını İngilizlerden talep eylemiş, Fransızlar da Yunanlıların büsbütün duçar-ı hezimet olmasını istemediklerinden onlarda da bir telaş görülmektedir. Cephede yapılacak birkaç nümayiş bu telaşı daha tezyit eyler fikir ve kanaatinde olduğum maruzdur.[6714]

Mustafa Kemal'in 15 Ağustos'ta umumî taarruz yapılacağı emri ile Yunan'ın işaret ettiği tarihin fevkalâde örtüştüğü görülüyor. Bizce, bunun anlamı şudur: umumî taarruz hakkındaki bazı mahrem bilgiler, Yunan tarafına sızdırılmıştır. Oldukça derin bir komplo söz konusudur. Malumdur ki Büyük Taarruz planları Fransız kurmaylarla birlikte hazırlanmıştır. TBMM Roma mümessili Celâleddin Ârif'in fevkalâde çarpıcı telgrafına göre Fransızlar, diğer taraftan da Yunan ordusunun *büsbütün duçar-ı hezimet olmasını* istemiyordu. Gerek Fethi'nin gerek Mustafa Kemal'in *kan dökülmesini istemiyorduk* beyanatları, Mustafa Kemal'in Türk ordusunu frenlemesi ve takip harekatı kontrolde tutularak kısmen kanı dökülen Yunan'ın tahliyesinin seyredilmesi, bizce, bir bütünün parçalarıdır. Yunan, ardında muhtar devlet bırakmak şartıyla Batı Anadolu'yu tahliye edecekti. Fakat böyle bir müessesin iktisadî,

---

6711 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVIII. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6712 İsmet İnönü. (2020). *Defterler (1919-1973)* (A. Demirel, haz.) (3. baskı) içinde (s. 39). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

6713 Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1338-1922, Numero 568, *Fethi Beğin Londra Seyahatı*, s. 1.

6714 Garp Cephesi Kumandanı İsmet'ten Birinci Ordu Kumandanlığına 10 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1358, s. 105.

içtimaî, siyasî yaşaması mümkün değildi. Hem Yunan'ın *şerefli* ricatı[6715] hem Mustafa Kemal cuntasının *iç düşman*a faik olması için kontrollü taarruz lâzımdı. Milyonlarca lira bütçe tahsis eden Birinci Meclis, artık, taarruz istiyordu. Paraların nerelere tasarruf edildiğini hükümetten sorar olmuştu. İngilizlerin *müfrit* telakki ettiği Birinci Meclis'in daha sonra *ılımlı* Mustafa Kemal tarafından ortadan kaldırılması rastlantı değildir. Türk umumî taarruzunu haber alan Yunan, İstanbul'u işgal etmek için İzmir'den iki tümen asker kaydırmış fakat İngiltere ve Fransa, bîtaraf mıntıka statüsündeki İstanbul'un işgaline müsaade etmemiştir. Mustafa Kemal de Türk ordusunu bîtaraf mıntıkalar hududunda zabtedecektir. Mustafa Kemal Müttefiklerle yeniden bir harbe tutuşmaktan fevkalâde imtina etmiştir. Zaten ısrarla üzerinde durduğu sulh şartı şu idi: Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi.

Kontrollü Büyük Taarruz, iç siyasette birçok meseleyi de çözmüştür denilebilir:

(i) Sulhun süngü yoluyla temin edileceğini hararetle savunan "müfrit" çoğunluklu Birinci Meclis, ordu ve matbuat tatmin edildi.
(ii) Yunan'ın tahliye ettiği toprakların yönetimini Saray ve Bâb-ı Âlî değil TBMM Hükümeti deruhte etti.
(iii) Mahallî tecavüzler yaşansa da Türk ordusu frenlenerek bîtaraf bölgeleri istirdad etmesi engellendi ve fakat bilkuvve olarak Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye karşı yıldırıcı güç şeklinde istimal edildi.
(iv) Mustafa Kemal'in muhalefet karşısındaki itibarı fevkalâde arttı.

İstanbul'da intişar eden *İkdam* gazetesinin Kemalist muharriri Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), kaleme aldığı mühim makalesinde, *Mustafa Kemal'in savaş bitince köşesine çekileceği yolundaki bir sözünü ele alarak bunu mümkün görmediğini, çünkü onun açtığı savaşın yalnız barışı ve bağımsızlığı değil, siyasî ve toplumsal devrimi de hedeflediğini, millî hareketin ikinci ve en müşkül kısmını teşkil eden o mücadelenin Mustafa Kemal'siz düşünülemeyeceğini* belirtti.[6716]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, *yayımladığı bildiride, İstanbul'un "tarafsız bölge" olduğunu hatırlatarak Yunanlıların İstanbul'a girmemesini ihtar etti ve girerlerse bunun kuvvet yoluyla önleneceğini bildirdi*.[6717]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. *Bentinck Yunan Dışişleri Bakanı ile görüşerek Granville'nin önceki yıl İstanbul'a saldırıya tolerans*

[6715] "İtilaf hükümetleri, Yunan hükümetini Anadolu'dan çekilmeye razı etmeye çalışıyor, ağır baskı yapıyordu. Ancak İngiliz hükümetinin bu yoldaki baskısı, biraz tavsaktı. İngilizler Türkiye'yle kesin barış yapılana kadar Türk topraklarında Yunan ordusunun bulunmasını İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin savunması için faydalı görüyorlardı. Öte yanda Yunan hükümeti, Yunan halkının göstereceği tepkiden çekindiğinden Anadolu'dan çekilmeyi göze alamıyordu." Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

[6716] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 551.

[6717] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 552. "Generalin hiç kuşkusu yoktu. Türk ve Yunan halklarının sokaklarda savaştıklarını görür gibi oluyordu. *Bu çılgın tasarı hakkında aldığım rapora inanmak bile istemem.* dedi. Sessizce Marmara kıyılarından Karadeniz'e kadar, Boğazın 30 mil uzağındaki Çatalca hattını teftiş etti. Ölen dostu Wilson burası için *Dünyadaki en kusursuz doğal mevzi* demişti. Hat, İngiliz ve Fransız birliklerince takviye edilmiş, kumandası da bir Fransıza, General Charpy'ye verilmişti. Akdeniz'e yeni atanan başkumandan Amiral Sir Osmond Brock, sancak gemisi *Iron Duke* ile beraber denize açıldı; yanına ayrıca beş büyük gemiyi, *Benbow*, *King George V*, *Marlborough*, *Ajax* ve *Centurion*u da aldı. Deniz uçağı taşıyan bir gemiyle 9 destroyer de filoyu tamamlıyordu. Ayrıca Üçüncü Hafif Kruvazör Filosu Malta'dan yakıt ve cephane ikmali yapıp, tam yol Akdeniz'in doğusuna doğru yola çıkmıştı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 203.

*gösterilmeyeceğine dair uyarılarda bulunduğunu ve Hükûmetinin aynı görüşü sürdürdüğünü ilet*miştir.[6718]

İspanyol matbuatı yazıyor. *İngiltere Anadolu'da Türkler ve Yunanlılar tarafından yapıldığı ileri sürülen katliamları incelemekle görevlendirilecek olan komisyonun İstanbul'daki Kızıl Haç yetkililerinden oluşturulmasına ilişkin Fransa'nın teklifini kabul etmiştir*.[6719]

Hakimiyet-i Milliye gazetesi yazıyor: *... General* [Townshend] *dün akşam saat altıda Konya'dan otomobil ile şehrimize muvâsalat eylemişlerdir. Generale bir Bahriye Yüzbaşımız mühmandarlık etmektedir. Misafirimiz doğruca Refet Paşa'nın köşküne gitmişlerdir. Ankara'daki ikametleri esnasında orada misafir olacaklardır*.[6720]

28 Temmuz 1922. Baştercüman Andrew Ryan, Vahideddin Hân'ın huzuruna kabul edildi. Mülakatta şu husus bahis mevzuu oluyor: *General Townshend'in Ankara'yı ziyareti Kemalistler için büyük bir başarı sayılıyor*.[6721]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Henderson, *Yunan Askerî Ataşesini ziyaret ederek Trakya'da* [İstanbul'u işgal üzere düzenlenecek] *"Yunan harekâtının ahmaklık olacağını" bildir*miştir.[6722]

Balfour, Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck'e telgraf gönderdi. *Yunan Hükûmeti'nin "Müttefiklerin işgali altındaki bir yere saldırmalarının delilik olduğuna inandığını fakat alınan raporlardan durumun ciddi göründüğünü ve İstanbul'daki yetkililerin alarma geçtiklerini" vurgulayarak Bentinck'ten diplomatik yöntemlerle bu felâketin önüne geçmesini iste*mekte.[6723] Balfour: *Sizin, 26 Temmuz'da 360 sayılı telgrafınızda bildirmiş olduğunuz gibi, bunun, Yunanlıların İstanbul'u işgali tehdidiyle ilişiği olmamasını ümit ederim. Ancak, savaşın sona erdirilebilmesi için Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesi konusunda basında yayınlanmış olan haberleri göz önünde tutarak, sayın Dışişleri Bakanı'na* [Baltacis'e]*, Müttefik işgal gücünün buna karşı koyacağım ve bunun Yunanistan için oldukça ciddi sonuçlara yol açacağını bildiriniz*.[6724]

Bentinck, Balfour'a mahrem telgraf keşide eyledi. *İyi bir kaynaktan öğrenmiş olduğuna göre, Yunan yönetiminin amacı, Mustafa Kemal'e bir ültimatom vererek, güçlü devletlerin Mart önerilerini kabullenmezse, Yunanlıların İstanbul'u işgal edeceklerini ona bildirmekti... İstanbul Müttefiklerin işgali altında olduğu için, bu denli bir tehdidin Mustafa Kemal üzerinde herhangi bir etkisi olacağı görülemiyor*.[6725]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiyesi, gizli içtima ediyor. *Kumandanların çoğu*, Yunan'a cârî üstünlük kesbetmeyen mevcut silâhlı kuvvet ve taarruz planına istinaden, *tam bir zafer sağlayacak saldırı*

6718 Bentinck'ten Balfour'a 27 Temmuz 1922, FO, 424 /254, No. 77; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

6719 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.

6720 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251, dipnot 1003.

6721 FO/7945/E 7838; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 229.

6722 Henderson'dan Balfour'a 28 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 82; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

6723 Balfour'dan Bentinck'e 28 Temmuz 1922, FO, 424 /254, No. 84; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

6724 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360.

6725 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360-361.

yapamayacaklarını belirtmişlerdir.[6726] Askerî teknik açısından ciddî mahzurları bulunan bu taarruz emrinin Müşir Mustafa Kemal, Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Mirliva Mustafa İsmet (İnönü) grubu tarafından dikte edilmiş olması ehemmiyetlidir. Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, birkaç gün evvelinde İngiliz General Townshend ile gizli görüşmüştü.

"Kontrollü Büyük Taarruz" planlarının fevkalâde calib-i dikkat bir vechesi bulunuyor. İngiliz yıllık gizli raporuna nazaran General Allenby'in Filistin'deki yarma harekâtı planından istifa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır:

> Siyasi sonuçlarını bir yana bırakırsak askeri açıdan Türklerin taarruzu takdire şayan bir başarıydı ve hem düşünce hem de uygulamada Lord Allenby'in Filistin'deki askeri harekâtına birçok bakımdan benzerlik gösterdiğini fark etmek oldukça ilgi çekicidir. Her iki durumda da taarruzun gerçek hedefini gizlemek için dikkatlice atılan adımları ve eş zamanlı olarak düşman kuvvetlerinin dağıtılmasını ve hayati bir noktada onların direncinin azaltılmasını, daha sonra mümkün olan bütün kuvvetle, ki süvariler bunda önemli bir rol oynayacaktı, doğru ve iyi seçilmiş hedefe karşı, ilk zaferden yararlanmak için etkin bir ilerlemenin takip ettiği şiddetli bir darbeyi ve sonunda tamamen morali bozulmuş düşmanın insafsızca kovalanmasını, herkes gözlemleyebilirdi.[6727]

Mustafa Kemal'in Filistin Cephesi'ndeyken Ağustos-Eylül 1918'de General Allenby ile muhabere ettiği hatta Mustafa Kemal'in emrindeki bazı zabitlerin İngiliz tarafına geçtiği; 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen General Allenby'in Mustafa Kemal'i 6'ncı Ordu Kumandanlığına tayin ettirmek istediği; "Kontrollü Büyük Taarruz" planlarının İngiliz askeriyesi tarafından mevsuken bilindiği; "Kontrollü Büyük Taarruz" emri verilmeden hemen evvel İngiliz General Townshend'le mülakat edildiği ve cephenin gezdirildiği; İngiltere Akdeniz Donanması Başkumandanı Tuğamiral Brock ile 1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin arasında İngiliz irtibat zabiti Eric Whittall'un gizli kurye olduğu ve dahi Garb Cephesi Kumandanı İsmet'in 14 Ekim 1922 tarihli şifreli telgrafında belirttiği üzere Başkumandanlığın Garb Cephesi Karargâhında İngiliz irtibat zabitinin bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa; "Kontrollü Büyük Taarruz"u planlayanlar arasında İngiliz askeriyesinin de yer aldığı söylenebilir.

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu, İngiliz istihbaratçı Albay Aubrey Herbert'in beyanatı: *Lloyd George'un elindeki silâh kırıktır*.[6728]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Ceneral Cenabları, Avam Kamarasından birçok âzânın ısrarı üzerine Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini görmeğe geldiklerini ve sulhu temine çalışacaklarını bildirmişlerdir*:

> Ceneral Tavsend Cenablarının Anadolu seyahatının Londrada ve bütün Avrupada pek büyük tesirata meydan verdiği malumdur. Bilhassa İngiliz kabinesi Ceneral Tavsend Cenablarının, hükümetin müsaadesi hilafına seyahat etdiklerini resmen beyan eylemesi üzerine İngiliz matbuatında muhtelif tefsirat başlamışdır. Ceneral Tavsend Cenablarına, evvelki gün şu telgraf gelmişdir:

6726 "İsmet Paşa, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, ikinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve bazı kolordu komutanlarının katıldığı gizli bir toplantı yapıldı. Fevzi Paşa, saldırı planını açıkladı. Kumandanların çoğu, tam bir zafer sağlayacak saldırı yapamayacaklarını söylediler. Fevzi Paşa istifa etmeye kalkıştı. İsmet Paşa'nın emirlere uyulacağı güvencesi vermesi üzerine istifa düşüncesinden vazgeçti. Yarından sonra Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar yapılacak saldırının biçimi ve ayrıntılarını saptayacaklardır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 552. Örneğin "taarruz için düşmandan iki üç kat üstün olmak gerekliydi." Fakat TBMM Hükümeti ordusunun mevcudu 207.942, Yunan ordusunun mevcudu 225.000 kadardı: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 271, 273.

6727 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 186.

6728 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187.

Ankarada Karargâhda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Vasıtasıyla Ceneral Tavsende

Türkiyaya gitmekle tahrirî taahhüdnamenizi ihlal etdiğinizi hükümet, parlamentoya tebliğ etmişdir. Cevabınız nedir? Londrada Morning Niüz Müdürü

Ceneral Tavsend Cenabları aynı günde şu mühim telgrafla cevab vermişlerdir:

Londrada Morning Niüz Sermuharririne

Meseleden haberdar olan parlamento âzâsından Yüzbaşı (Keye)ye müracaat ediniz. "Dedik ki" ile başlayarak "benim şimdiki arzum değildi" ile nihayet bulan sekiz mayıs tarihli tahrirî izahatnamem ve parlamentoda irad eylediğim otuz mayıs tarihli nutkum fikrimi niçün değişdirib Kemal Paşayı görmek istediğimi açıkca anlatıyor. Kemal Paşayı görmekliğim Avam Kamarasından birçok âzânın ısrarı ile oldu ki müteveffa Mareşal Vilson da bu meyandadır. Hariciye Nâzırının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerine bütün nüfuzumu istimal ederek İngiltere Hükümetinin menafii ve insaniyet namına bu muharebeye bir nihayet vermeği kendime bir vazife telakki ederim. Harb hemen durmazsa bütün Avrupayı ateş saracağını kendilerine anlatacağım.

Türklerle bin dokuzyüz onsekiz senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususda yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam afv olunacağımdan ümidvarım lütfen bunun bir suretini Madam Tavsende ve fırkaya veriniz. Tavsend

Ceneral Tavsend Cenablarının Şehrimizdeki Dünki Ziyaretleri

Ceneral Tavsend Cenabları dün öğleden evvel ilk ziyaretlerine başlamışlar ve saat onbir buçukda Büyük Millet Meclisine gelerek riyaset odasında Reis-i Sânî Adnan Beğefendi tarafından kabul olunmuşlardır. Ceneral Cenabları ba'de, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beğefendiyi ziyaret ederek yarım saat kadar mülakatda bulunmuşlar ve sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beği ziyarete gitmişlerse de müşarileyh rahatsız bulunduğundan (?) bir (?) ve Hariciye Vekâleti rüesa ve memurîni tarafından teşyi' olunmuşlardır. Ceneral Cenabları öğleden sonra Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa Fransız Miralayı Mösyö Mojeni ziyaret etmişlerdir.

Refet Paşa, Dün Gece Ceneral Cenabları Şerefine Ziyafet Vermişlerdir

Refet Paşa dün, Ceneral Tavsend Cenabları şerefine köşklerinde bir akşam zifayeti vermişlerdir. Bu ziyafetde Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânîsi Adnan, Heyet-i Vekile Reisi Rauf beğler ile Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Fuad paşalar ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ de bulunmakda idiler.[6729]

General Townshend'in seyahatı, Kemalist çevrelerde *coşku yaratıyor*; Kemalist matbuat, Townshend'den *tinsel yurdunu ziyaret eden asil bir Türk dostu* olarak nitelendiriyor.[6730]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi Townshend hakkında yazıyor: *Generalin Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatı Konya'da vukû bulmuştur. Elyevm Başkumandan beray-ı teftiş Konya'da bulunduğundan General Konya'dan geçerken kendisini ziyaret etmiş ve iki defa uzun müddet görüşmüştür*.[6731]

İstanbul'da münteşir *İkdam* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa Konya'da İngiliz Generali Townshend'i kabul etmiş ve bu iki General arasında uzun bir mülâkat cereyan etmiştir*.[6732] *İkdam* gazetesi, "General Townshend Ankara'ya gitti. Refet Paşa'nın Bağına Misafir" başlığıyla yazıyor: *General Townshend, dün akşam saat altıda Konya'dan otomobil ile Ankara'ya vâsıl olmuştur. Sabık*

[6729] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1338-1922, Numero 568, *Tavsend Cenabları Maksadlarını Söylüyorlar*, s. 1.

[6730] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 229.

[6731] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.

[6732] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.

Dâhiliye Vekili Refet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Hariciye memurları tarafından istikbâl olunmuştur. İngiliz Generali Refet Paşa'nın bağında misafir edilmiştir. Burada 3-4 gün kalacaktır.[6733]

Konya'da münteşir *Babalık* gazetesi, *muhabiri Samizâde Süreyya, Townshend ile yaptığı mülâkatı "General Townshend'le Hasbihâl" başlığıyla* neşretti. *Bu mülâkatın bir yerinde Townshend şöyle demektedir*:

> Bahsi değiştirmek için şu suali sordum: Dün gece Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle geç saatlere kadar görüştünüz. Bu mülâkat sizde nasıl bir te'sir ve intibâ bıraktı?
>
> Hararetli hararetli cevap verdi: Çok memnun kaldım, hakikaten bahtiyârım. Kemal Paşa cidden büyük bir nüfûz-u nazara mâlik. Paşa müstesnâ insanlardandır, harikulâde insanlardan... Öyle olmasaydı hiç şu eser, şu şaheser meydana gelir miydi? Düşününüz ki Kemal Paşa, yalnız başına meydana çıktığı zaman bütün dünya aleyhinize idi. Hatta kendi vatandaşları bile bidâyette onun fikirlerine, onun kararlarına, muarız bulunuyorlardı. Öyle iken o hiç me'yûs olmadı. Hiçbir tehlikeden yılmadı millî müdafaayı bu parlak dereceye îsâl etti. Bu işleri gören adam nasıl harikulâde olmaz? Hayır, hayır. Mustafa Kemal Paşa'nın dehası kudret ve zekâsı zerre kadar şek ve şüphe götürmez. O, büyük bir kumandan, büyük bir teşkilâtçı büyük bir vatanperverdir…[6734]

Anadoluda Yeni Gün gazetesi yazıyor:

> General Townshend Ankara'ya varışının ertesi günü Londra'da yayınlanan Evening News gazetesinden şu telgrafı almıştır: "Ankara'da Karargâhta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Vasıtasıyla General Townshend'e: Türkiye'ye gitmekle tahrîrî taahhüdnâmenizi ihlâl ettiğinizi hükümet Parlamento 'ya tebliğ etmiştir cevabınız nedir?"
>
> Bunun üzerine Townshend Evening News gazetesi müdürü ve başyazarına aynı gün şu telgrafı göndermiştir: "*Meseleden haberdar olan Parlamento azasından Yüzbaşı Gee'ye müracat ediniz. 'dedim ki' ile başlayarak 'benim şimdiki arzum değildi' ile nihayet bulan 8 Mayıs tarihli tahrîrî izahnâmem ve Parlamento'da izah ettiğim 30 Mayıs tarihli nutkum fikrimi niçin değiştirip Kemal Paşa'yı görmek istediğimi açıkça anlatır. Kemal Paşa'yı görmekliğim Avam Kamarası'ndan birçok a'zânın ısrarı ile olup müteveffâ Mareşal Wilson'da bu miyândadır. Hariciye Nazırının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerinde bütün nüfuzumu isti'mal ederek İngiltere Hükümeti'nin menfaatleri ve insaniyet nâmına bu muharebeye bir nihayet vermeyi kendime bir vazife telâkki ederim. Harp hemen durmazsa bütün Avrupa'yı ateş saracağını kendilerine anlatacağım. Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususta yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam afv olunacağımdan ümîdvârım. Lütfen bunun bir suretini Madam Townshend'e ve fırkama veriniz*."[6735]

28-29 Temmuz 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a biri 28 Temmuz diğeri 29 Temmuz tarihli iki telgraf göndermiştir. Mezkûr telgraflara göre *Yunan Hükûmeti, Anadolu ile birlikte Makedonya ve Atina'dan 1910, 1911 doğumluları askere alıyor ve Trakya'ya sevk ediyor. Gerek Yunan Genel Kurmay Başkanı ve gerekse Savaş Bakanı başlangıçta Sevr ötesine geçmeyeceklerine dair garanti sunsalar da hedeflerinde İstanbul'un bulunduğuna artık şüphe kalmamıştı*r.[6736]

6733 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251, dipnot 1003.

6734 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 247-248. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6735 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 252-253. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6736 Bentinck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1922, FO, 371/7868, No. E 7514; Bentinck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1922, FO, 371/7868, No. E 7521; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 344.

29 Temmuz 1922. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Britanya Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra teslim etti. Muhtırada *"Yunanların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi" teklifi yer alıyor*.[6737] Bizce, Britanya Genelkurmayı, Kontrollü Büyük Taarruzun altyapısına matuf, Batı Anadolu'daki Yunan askerî varlığından Trakya'ya kaydırma yapılması bu vechile de Kontrollü Büyük Taarruzun muvaffakiyet ihtimalinin güçlendirilmesi için entrika çevirmiştir. Nitekim Britanya Genelkurmayına merbut İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsi, Trakya'dan İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Yunan'a karşı Çatalca Hattında savunma tertibatı aldıracaktır. Lloyd George de Yunan'ı bîtaraf mıntıka dahilindeki İstanbul'a harekat için el altından tahrik edecektir. Yunan entrikaya doğru yürütülecektir:

> Umutsuzluk içinde kıvranan Yunan yönetimi, Bağlaşıkları, Kemalistler üzerinde baskı kullanmaya zorlamak amacıyla, son koz olarak İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyor; bu konuda, Londra'daki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabé'ce sürekli kışkırtılıyordu. Rizo-Rangabé, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sekreterlik dairesinin, İstanbul üzerine yürümesi için Yunanistan'a sürekli önerilerde bulunduğu özürünü öne sürüyordu. Bu kışkırtmaları ciddiye alan Yunan yönetimi, Anadolu'daki Yunan askerî gücünden iki ordu tümenini Trakya'ya sevkediyordu.[6738]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Alexander Rizo-Rangabe, Hariciye Nâzırı Baltazzis'e şifreli telgraf gönderdi. İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Rangabe, Doğu Trakya'da bulunan Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a girmeksizin şehrin kapılarına kadar ilerleyerek baskı yapmak suretiyle isteklerini Müttefiklere kabul ettirmesini önermekte*dir. *Bu şekilde Müttefiklere, Yunanların sadece Anadolu'da işgal ettiği hatta kalmayacakları ve İstanbul'a yönelik emellerden vazgeçmeyecekleri hatırlatılacakt*ır. *Bundan sonraki safhada Avrupa kamuoyunun da yakından ilgilendiği gayrimüslimleri koruyabilmek ve Anadolu'daki hatta kalabilmek amacıyla Yunanistan'a finansal yardımda bulunulması istenecekt*ir. *Son tahlilde Kral Konstantin'in tanınması şartıyla Yunan kuvvetlerinin İstanbul önlerinden çekilebileceği bildirilecektir*.[6739]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Balfour'a mahrem ve müstacel telgraf gönderdi: *Yunanistan Dışişleri Bakanı bana ve meslektaşlarıma şu anda birer nota vermiştir (bunun bir sureti bugün size teslim edilmektedir). Notada şunlar belirtiliyor: "Yunan yönetimi şu sonuca varmıştır: Barışın yeniden kurulması İstanbul'un işgaliyle mümkündür. Dolayısıyla, Yunan yönetimi, Müttefiklerden, işgalci askerlere gerekli buyrukları vermelerini diler." Bakan, Yunan ordusuna ilerleme emrinin henüz verilmediğini bildirmişti. Ben de fırsattan yararlanarak ona, ciddi olaylardan kaçınılması öğüdünü verdim*.[6740]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis, *barışın ancak İstanbul'un Yunan işgali ile dikte edilebileceğ*ini belirterek Müttefiklere müracaat etti[6741] lâkin izin verilmeyecektir. Bu arada Yunan, İzmir'deki iki tümen askerini Tekirdağ'a sevk etti.[6742] Bu hatt-ı hareketle, Kontrollü Büyük Taarruzun arifesinde iken Anadolu'daki Yunan İşgâl Kuvvetleri ciddi miktarda zayıflatılmış oldu.

6737 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 324.

6738 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

6739 Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1922, HW, 12/38, No. 840958; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 346.

6740 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361.

6741 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56.

6742 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187. "Churchill 1922 yılında Anadolu'da Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında hâlâ avantajlı olduğunu ancak bu sevkiyatla taraflar arasında denge sağlandığını, hatta bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın harekete geçme zamanının geldiğini anladığını ileri sürmektedir." Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, *1918-1928*, s. 417-418; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

> Büyük Millet Meclisinin gizli oturumlarının tutanakları bugün bile Türkiye'de bulunamazken, bu oturumlarda olup bitenler, o günlerde İngilizlerin satın aldığı bazı kimselerce günü gününe İngiliz İstihbaratına bildiriliyordu. Yunanlılara karşı girişilen Türk saldırılarının planları, İnönü savaşlarının, Sakarya savaşının, hattâ bir gizli istihbarat raporuna göre, Büyük Taarruzun büyük bir titizlikle hazırlanan planları İngilizlerin eline geçmiştir. Savaş sırasında, komutanlarımızın askerî birliklerimize telsizle verdikleri emirler, çeşitli askerî karargâhlarımızın kurulduğu noktalar; Türk ordularının işgal ettiği bölgeler, saldırıya geçeceği hedefler, İngiliz İstihbaratınca Türk kaynaklarından öğreniliyor ve saati saatine İngiliz Hükûmetine bildiriliyordu. [..] İngiliz İstihbaratına göre, Mustafa Kemal'in çevresi İngiliz, Fransız, İtalyan, Bolşevik ve İttihatçı sempatizanları, hâttâ ajanlarıyla çevriliydi [..] Eskiden beri Türk sempatizanı olan İngiliz Savunma Bakanlığı hükümetin Yunan taraftarı politikasını her fırsatta baltalamaya çalışıyor, İngiliz askerî kuvvetlerinin İngiliz çıkarları aleyhine Türk milliyetçilerine karşı seferber edilmelerini onaylamıyordu.[6743]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bentinck'e 29 Temmuz'da gönderdiği gizli ve oldukça ivedi telgrafta, Dışişleri Bakanı'nın hayretlerini beyan etmiş ve Müttefiklerin bunu asla onaylamadıklarının Yunan yönetimine yeniden bildirilmesini talep etmiştir.[6744]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Henderson, aynı gün (29 Temmuz) şu oldukça ivedi ve gizli telgrafı Londra'ya göndermişti: "Durum süratle gelişiyor. Başkomutan Trakya cephesini teftiş ettikten sonra bu sorunu ciddiyetle izlemeye başlamıştır. Bugün öğleden sonra Fransız ve Italyan yüksek komiserleri, İstanbul'daki Yunan savaş gemileri konusunu ele almışlardır." Henderson'un görüşünce bu gemiler orada bırakılmalı ama gerekirse rehine olarak enterne edilmeliydi. Yunan Maslahatgüzarı da bu konuda uyarılmış; Henderson'a verdiği yanıtlarda kaçamak yapmış; yarı gönüllü olarak ona, herhangi bir harekât yapılacaksa Müttefiklere önceden bilgi verileceğini söylemişti. Henderson yazısını şöyle sürdürmüştü: "Yunanlıların ihbarda bulunmadan hududu geçeceklerine hâlâ inanmıyorum. Yunanistan güç kullanarak Yakın Doğu çıkmazına bir çözüm bulmaya çalışıyor; ancak bunu yaparken Müttefik güçleriyle bir savaşa tutuşmaktan kaygılanıyor. Bu sırada hudutta da olaylar çıkabilir."[6745]

Ali Fethi (Okyar), Londra'ya muvasalat etmek üzere Paris'ten ayrıldı.[6746]

General Charles Townshend, İngiltere Avam Kamarası mebusu Yüzbaşı Gee'ye telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal ile görüştükten sonra şu kanıya vardım: Yunanlılar Anadolu'yu boşaltırlarsa barış hemen yapılabilecek. Dönüşümde bunu Hükümete anlatmak istiyorum. Çok iyi karşılandım.
>
> Türkiyeyi ziyaret etmeyeceğim yolunda verdiğim söz şarta bağlıydı. Meclis'te beni savunmanızı dilerim. Bu telgrafın örneğini ilgililere ve basına göndermenizi rica ederim.[6747]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi: *Yarın burada Anadolu'nun özerkliğinin ilan edileceği açıklandı*.[6748]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* Londra'da yeni teşekkül eden mühim bir cemiyet hakkında haber neşretti. Buna göre Aubrey Herbert'in mensub olduğu cemiyet; *İstanbulun, Şarkî Trakyanın ve İzmir dahil olduğu halde Anadolunun Türkiyaya iadesini* taleb ediyordu:

6743 Salâhi R. Sonyel, *Ölümünün Otuzdördüncü Yılında Atatürk'ü Anarken*, 1973, s. 237, 239.

6744 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361.

6745 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361-362.

6746 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 555.

6747 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 1 Ağustos tarihli ve 678 numaralı telgraf, Ek No. 140; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVIII-LXXIX.

6748 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 320-321.

Şark-ı Karîb ve Vasatî Cemiyeti dün (Koin Strit) [*Coin Street*] sokağında (? Rums) *[? Rooms*] salonunda cemiyetin reisi olan Lord (Edvard Glehen) [*Edward Gleichen*] taht-ı riyasetinde ictima etmişdir.

Henüz pek yakın bir zamanda teşekkül etmiş olan bu cemiyetin başlıca gayesi Britanya İmparatorluğunda ve bütün Âlem-i İslâmiyetde Müslümanların hissiyatını tatmin edecek teveccühkârâne bir hatt-ı hareketin muhafazasıdır. Cemiyet İstanbulun, Şarkî Trakyanın ve İzmir dahil olduğu halde Anadolunun Türkiyaya iadesini, Türkiya ile dostane münasebatın tecdid ve tevsi'ini, Osmanlı milletinin kendi hududu dahilinde tam bir hakimiyete nailiyetini, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan yerlerde sakin Türk ekalliyetlerin müsavat-ı hukuka mazhariyetlerini, Arnavudluğun istiklaliyle beraber hududunun tahdidini iltizam etmekde ve Osmanlı İmparatorluğuyla dostane münasebatın idamesi İngilterenin halen ve istikbalen mesarıfını tenkîsa medar olacağını beyan eylemekdedir.

Cemiyet âzâsından mebus (Obri Herbert) [*Aubrey Herbert*] Anadoluda cereyan eden vekayiin orada yaşayan Hıristiyan ekalliyetler içün dahi felaketengiz akıbetler tevlid eylediğini, Anadoluyu Türklerin yedd-i tasarrufuna iade etmek icab etdiğini, Bulgaristanın hukukunun dahi unutulmaması lazım geldiğini söylemişdir.

Binbaşı (Ralf Gılayn) [*Ralph Glyn*] cemiyetin en ehemmiyetli vazifesi Şark-ı Karîb ve Şark-ı Vustadaki menfaatlarımızı kendi ahalimize tanıtdırmak noktasına masruf olacağını ve meseleyi iktisadî nokta-yı nazardan tenvir etmek icab edeceğini ve Türkiya ile ticarî münasebetleri olan kimselerin nesayih ve irşadatı istima' edildikden sonra semerebahş ve kat'î teklifat serd etmek ve Şark-ı Karîb ve Şark-ı Vustadaki menafiimizin mukteziyatına muvafık bir siyaseti parlamentonun nazar-ı dikkatine koymak kolay olacağını beyan etmişdir.

Reis şimdiki halde cemiyetin iktisadî nokta-yı nazardan işe başlayacağını Türkiya tüccarının bu mesele hakkındaki mütalaatını dinlemek üzere tüccarın bir heyet-i mebusasını kabul eylemesini hükümetinden taleb edeceğini söylemişdir.[6749]

[6749] İkdam, 8 Ağustos 1338-1922, Numero 9119, *Türkiyanın Hukukunu Tanıtdırmak İçün*, s. 2. Ayrıca: Peyâm-ı Sabah, 8 Ağustos 1338-1922, *Londrada Lehimizde Bir Cemiyet*, s. 1. Cemiyet reisi Tümgeneral Lord Edward Gleichen, İngiliz Kraliyeti nedimlerinden tecrübeli bir asker idi. İngiliz ordusunun en kıdemli piyade alayı kabul edilen *Grenadier Muhafızları* mensubuydu. Mısır'da, Güney Afrika'da ve Sudan'da harekatlara katıldı. Berlin'e ve Washington'a askerî ataşe tayin edildi. 1907 ilâ 1911 devresinde Askerî Harekat Dairesi Müdür Muavinliği görevini ifa etti. 1917-1918 senelerinde İngiliz İstihbarat Teşkilatı'nın Muhaberat Dairesi Umumî Müdürü idi (Wikipedia). *Glyn* bankacılık hanedanından Peterborough Piskoposu Edward Carr Glyn ile İskoç toprak sahiplerinin ekabirinden Sekizinci Argyll Dükü'nün kızı Mary Emma Campbell çiftinin oğlu olarak dünyaya gelen Ralph, fevkalâde seçkin bir aileye mensub idi. İrlanda'nın asayişine görevlendirilmiştir (1907). Harb-i Umumî hengamında İngiliz ordusunda vazife gören Binbaşı Ralph Glyn; Rusya'da, Balkanlarda harekatlara iştirak etti, Çanakkale Muharebesinde bulundu, Mısır'a ve Fransa'ya tavzif edildi (1914-1918). Birçok madalya ile taltif edilmiştir. 1922'ye gelindiğinde Muhazakâr Fırka mebusu sıfatıyla Avam Kamarasına dahil olmuştur. Gedikli bir mebustur. İşçi Fırkası döneminde Başvekalet Kalem-i Mahsusu makamında hizmet ettiği kaydedilmektedir (1931-1935). Ölümüne yakın *baron*luğa terfi edilerek Lordlar Kamarasına kabul olunmuştur [www.abingdon.gov.uk].

Fotoğraf. *Lord (Albert) Edward Wilfred Gleichen* (National Portrait Gallery, London).

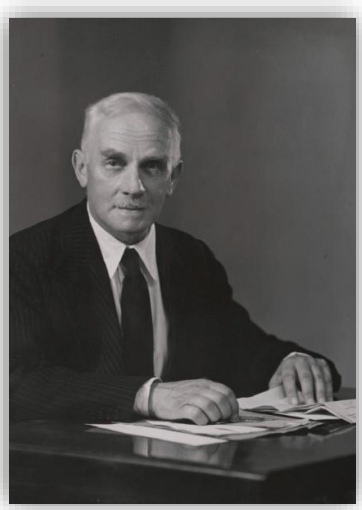

Fotoğraf. *Ralph George Campbell Glyn, Baron Glyn* (National Portrait Gallery, London).

TBMM Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu), Ankara'daki Türkiye Komünist Partisi Merkez Heyeti içtimaında dedi ki:

> Erzurum'un (Salih oradan mebus) tarihinde kara bir leke var. Doğu Anadolu devrimci güçleri birleştirme atağına kalktığında, Mustafa Kemal Paşa ortaya çıktı. Halk eski yüksek unvanlıları pek görmek istemiyordu ve bu yüzden Mustafa Kemal'e bağlanmak istemedi. O şöyle dedi: Ben sizinleyim. Apoletlerini indirmesini teklif ettik. O apoletlerini söktü. Bunu gazetede ilân etmesini teklif ettik. O bunu da yerine getirdi. Ama, iki-üç ay sonra buraya geldiğinde tanınacak gibi değildi. Eski ferdi diktatörlüğün aynısı. Eğer İngilizler ve bütün Avrupa işin şahsiyetlerde değil, halkta olduğunu bilmiş olsaydı, savaşımızın sonucu başka olurdu. Şimdi onların hükûmetleri, politik çizgisi olmayan ve bu yüzden hiç beklenmedik şartları kabul edebilecek olan Mustafa Kemal'le görüşme yapıyor. Bugünkü idarecilerimiz üç gruba ayrılıyor: Savaş taraftarları, savaşa karşı olanlar ve ne olur ne olmaz diye, bavulunu sıkanlar. Eğer hava olumsuz yönde gelişirse, bu adamlar halkı terk edecek. M. Kemal Paşa da onlardan biri. Eğer ciddi bir iş yapmak istiyorsanız, halkla konuşmalısınız.[6750]

Fotoğraf. *Mehmet Salih Yeşiloğlu* (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 28).

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzi Fransız Hükümeti'nin Yunanistan'la Türkiye arasında barış görüşmelerinin başlaması teklifi yaptığına ilişkin önceki gün çıkan söylentileri yalanladı*.[6751]

6750 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 237.

6751 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

30 Temmuz 1922. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiades, *İyonya* muhtar devletini ilân etti.[6752] *Müslümanların desteğini de kazanmak amacıyla Müttefiklerin barış anlaşmasına göre Halife'nin Sultan olarak kalacağı ve İslam alemindeki ününe dokunulmayacağı üzerinde ısrarla durdu*.[6753]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Bentinck, *Yunan Dışişleri Bakanı'nı beş kez uyar*mıştır. *Her defasında Yunan Dışişleri Bakanı İstanbul'u işgal için harekete geçmeyeceklerine dair kesin güvenceler sun*muştur.[6754]

Horace Rumbold, Londra'dan İstanbul'a avdetle İngiliz Fevkalâde Komiserlik vazifesini tekrar deruhte etti.[6755] *Rumbold 30 Temmuz'da İstanbul'a dönünce Harington ve Brock ile yaptığı toplantıda olası Yunan harekâtına karşı alınacak tedbirleri görüştü. Harington Yunan birliklerinin sınırı geçmesi hâlinde uyarıda bulunacaklarını ardından onlara karşı koyacaklarını bir kez daha tekrarladı. Rumbold ise Hariciye Nâzırı'nın* [Ahmed İzzet Furgaç'ın] *hâlihazırda organize 2.000 Türk askeri ile 20.000 yedek askeri ihtiyaç halinde Harington'ın hizmetine verebileceğine dair önerisinden de bahsederek bunun o an için düşünülmediğini vurguladı*.[6756]

General Townshend *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirine beyanat verdi: *Mensub olduğum fırkanın bütün düşüncesi Türkiyayı tahkim ve tahliye etmek, Türkleri kuvvetli bir millet olarak İngiltereye zahir görmekdir*. *Türkiyada şu seyahatım esnasında pek büyük bir harika gördüm*.[6757]

Townshend, 30 Temmuz Pazar günü otomobille sabahın erken saatlerinde yanında Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa olduğu halde Konya'ya hareket etmiştir.[6758]

> General Townshend'in Anadolu seyahati Türk çevrelerinde de coşku ve heyecan yaratmıştı. Sovyet elçisi Aralov, bu geziyle ilgili olarak Mustafa Kemal'in "General Townshend'in Türkiye'ye gelişinin siyasal bir önemi olmadığını kendisine söylediğini" hatıralarında belirtmekle birlikte, tam aksine başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, görüştüğü bütün Millî Mücadele ricâli generale karşı saygı ve alâka göstermişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa generalle iki kez görüşmüştür. Ankara'da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey olmak üzere birçok vekil ve devlet erkânı Townshend'in geliş ve gidişlerinde yapılan istikbâl törenlerinde hazır bulunmuşlardı. Ankara'da General Townshend'in şerefine hem Meclis, hem de Rauf Bey yemek ziyafeti vermişti. Yine Adana'ya ve Konya'ya gelişlerinde bu vilayetlerin valileri tarafından General Townshend istikbâl törenleriyle karşılanmıştı. Yine Konya-Ankara, Ankara-Konya seyahatlerinde generale özel bir otomobil ve Adana-Konya ve Konya-Adana seyahatlerinde ise özel bir tren tahsis edilmişti. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Ankara, General Townshend'e birçok yabancı konuğa gösterilmeyen ayrı bir ehemmiyet ve hürmet göstermişti.[6759]

6752 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187.

6753 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 400.

6754 Bentinck'ten Balfour'a 30 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 99; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 344.

6755 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 557.

6756 Rumbold'dan Balfour'a, 1 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 131; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 346.

6757 İkdam, 2 Ağustos 1338-1922, Numero 9116, *Tavnshend Anadoluda Bir Harika Gördüğünü Söylüyor*, s. 1. "Townshend, Refet Paşa'nın köşkünde gazetecileri kabul etti. Hakimiyeti Milliye'nin sorularına cevap olarak Türkiye ile çocukluğundan beri ilgilendiğini, mensup olduğu partinin, İngiltere'ye yardımcı kuvvetli bir Türkiye arzuladığını, eskisi gibi Türk-İngiliz dostluğunun kurulacağından ümitli olduğunu söyledi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 554.

6758 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 254.

6759 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 255-256. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal, *Devlet Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyyesine* telgraf keşide eyledi: *1- General Townshend bugün 30.7.38 sabahı Ankara'dan hareketle akşam Konya'da bulunacaklardır. Yarınki Pazartesi günü Konya'da istirahat ve Salı günü Adana İskenderun tarikiyle seyahatine devam edeceklerdir. Tren seyahati Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyyesince tanzim olunacaktır. 2-Konya Vilâyetine Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyyesine Yazılmıştır*.[6760]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) *delâletiyle* TBMM Hariciye Vekâletine mektub gönderildi ve Mustafa Kemal'in *doğrudan doğruya* emrine verilmesi üzere mektubun ilavesinde 2091 lira 72 kuruşluk çek yer aldı. Nihad Reşad, Ağaoğlu Ahmed vasıtasıyla 7.896,45 Frank (731 lira 15 kuruş) değerinde bir çek daha göndermiştir.[6761]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç)*, İstanbul'un tarafsızlığını ihlal eden bir harekete müsaade edilmemesini talep etti*. *Babıâli'ye teminat verildi*.[6762]

ABD'de münteşir *The Indianapolis Star* gazetesi, "Müttefikler Türk Başkent'ini Savunmaya Hazır" başlıklı haber neşretti*: Trakya üzerinden ilerleyen Yunan kuvvetleri İstanbul'u hedef aldı, Müttefikler bu plana karşı çıktı*.[6763]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: Yunanistan Hariciye Nâzırı *Baltazzi, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine bir nota göndererek Asya ve Türk-Yunan sorununun çözümüne ilişkin önerilerini iletmiş ancak bu nota kamuoyuyla paylaşılmamıştır*.[6764]

31 Temmuz 1922. *Mümessil-i siyasiliğin istihbarat raporlarına göre, General Townshend'in gayriresmî bir tarzda Ankara Hükümeti ile icrâ-yı müzâkerâta memur edildiği belirtilmiştir*.[6765]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, Batı Anadolu'dan bindirilen *25.000 Yunan birliğinin Trakya'ya ulaştığı*nı yazıyor.[6766]

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour, Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis'e nota vererek Yunanistan'ın İstanbul'u işgali cihetinde *herhangi bir teşebbüsün kuvvetle karşılanacağını* bildirdi.[6767] Böylece *İngilizler, üstelik Türkler'i yenmekte başarısızlığa uğramış Yunanlılar'ın Türkiye'deki en güzel armağana konmasına izin vermediler*.[6768]

> Ne tuhaf durum! İtilaf Devletleri İstanbul'u bir Yunan işgalinden koruyacaktı! *Times* gazetesi Yunan girişimini küstahça (impudent) diye niteliyordu.[6769]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'a yönelik bir harekâtı durdurabilmek için güç kullanılacak ve gözetim altında tutulacak Yunan*

6760 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 254.

6761 *ATASE Arşivi*, 37-102; Aktaran: Y. Doğan Çetinkaya. (2023, Haziran). Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dekontları ve Hint Yardımları (1921-1923). *Toplumsal Tarih*, (354), s. 39.

6762 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 558.

6763 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 203.

6764 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

6765 *TİTE Arşivi*, Kutu No: 47, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1, Tarih: 31/07/1338; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251-252.

6766 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 180.

6767 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56.

6768 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 212.

6769 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 13.

*donanmasının hareketi sınırlandırılacak ancak gerekli görüldüğü takdirde bu donanma batırılacaktı*r.[6770]

İngiliz Başvekil Lloyd George, İstanbul'u işgalini taleb eden Yunan Hükümetinin red edildiğini Avam Kamarasına beyan etti:

> Mösyö (Loiyd Corc) Şark-ı Karîb vaziyeti hakkında Avâm Kamarasında beyanatda bulunarak demişdir ki: "Yunan Hariciye Nâzırı İngilterenin Atine mümessiline bir nota tevdi etmişdir. Notada Yunan Hükümetinin vasıl olduğu neticeye nazaran ancak İstanbulun Yunan kıtaatı tarafından işgali ile sulh tesis edeceği beyan edilmekdedir. Aynı günde İngilterenin Atina mümessili, Londradan alınan talimata tevfikan Yunan Hükümetine böyle bir teşebbüsün bâdî olacağı netayic-i vahime hakkında ihtaratı muhtevî bir tebliğ göndermişdir. Yunan Hariciye Nâzırı cevabında mucib-i endişe hiçbir şey olmadığına ve Yunan kuvvetlerinin Müttefiklerin muvafakatı olmaksızın hiçbir bahane ile bîtaraf mıntıkaya girmeyeceklerine dair müsbet teminat vermişdir. Bu teminat o zamandan beri teyid edilmişdir."[6771]

Yunan, Mart 1922 itibarıyla Anadolu'yu tahliye etmek zorunda kaldığı senaryoyu düşünerek Trakya'yı tahkim etmek, İstanbul'u işgal etmek ve Batı Anadolu'da İyonya muhtar devletini kurarak çekilmek stratejisini planlamıştır. Başta İngilizler olmak üzere Müttefikler İstanbul'un işgalini ve İyonya'yı engellemiştir. İlginçtir, TBMM Hükümetine karşı *birleşik cephe* oluşturmakta zorlandığı belirtilen Müttefikler, Yunan'ın İstanbul'u işgal teşebbüsü karşısında mütecanis hareket ederek Yunanistan'a nota vermişler ve işgali önlemişlerdir. Diğer bir deyişle bîtaraf statülü İstanbul'u Yunan'a karşı korumuşlardır. İngiliz yıllık raporuna derc edilen ber vech-i âtî özet, meseleyi hulasa etmektedir:

> Trabzon'da Osmanlı Hıristiyanlarının yok edilme hikâyeleri, var olan belirsizlik ortamı ve büyük harcamaların gittikçe tahammül edilemeyen hal alması bu yükü taşıyan Yunanlıları çok kızdırmıştı. Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu tahliye etmesiyle ilgili Mart ayında Müttefik Güçleri'nin yaptığı ilanın sonucu olarak İzmir'deki Hıristiyan nüfusun kendi savunmalarını düzenleyen bir Mikro-Asya hareketi oluşmuştu. İstanbul'da bulunan birkaç yüz Venizelos muhalifi subay bu harekete katılmak için Anadolu'ya hareket etti. Müttefik Güçleri Yüksek Komiserliği tarafından ırk nefretine sebep olmaması için uyarılana dek, Rum Ortodoks Patriği Monsenyöe Meletios, İstanbul'daki çeşitli kiliselerde bunu destekleyen vaazlar vermeyi sürdürmüştü. Bunu izleyecek olan muhtemel yıkıcı sonuçları başlangıcından beri öngören Majesteleri'nin Hükümeti, bu Mikro-Asya hareketini memnuniyetsizlikle karşıladı.
>
> Haziran ayında aykırı bir kişiliğe sahip General Hacı Anesti, General Papoulas'ın yerine, Yunan Ordusu'nun Trakya ve İzmir'deki Başkomutanı oldu ve aynı ayın içerisinde "Averoff" ve bazı Yunan destroyerleri Samsun'u bombaladı. Bombardımanın amacı o limandaki Türk cephane depolarını imha etmekti ve bu açıdan mazur görülebilirdi. Ancak müzakereler konusunda ön görüşmelerin devam ettiği göz önünde bulundurulunca, bu hemen hemen hiç makul görülmedi ve Müttefik Güçleri tarafından memnuniyetsizlikle karşılandı. "Averoff"un baskınına kaldığı yerden, İstanbul'dan başlamış olamsı, bu şehrin tarafsızlığı konusunda yeniden şiddetli tartışmaların çıkmasına yol açtı. Ancak Temmuz ayında yapılması kararlaştırılan Müttefik Güçleri'nin tüm Yakındoğu sorununu gözden geçireceği müzakereler sonuçlanıncaya kadar Majesteleri'nin Hükümeti bu durumu dikkate alma konusunda isteksizdi.
>
> Samsun'un bombalanması Yunanlılar tarafından tasarlanan bir ön darbeydi ve özellikle General Hacı Anesti'nin göreve atanması bu darbenin uygulamaya geçirilmesi için atılan bir adımdı. Temmuz ayının ikinci yarısında Doğu Trakya istikametindeki Yunan birliklerinin ileri hareketi, aşılması zor gelişmeleri başlattı ve ani bir darbe ile İstanbul'un ele geçirilmesi için Yunanlıların bir girişimde bulunma ihtimali birden mümkün hale geldi. Ümitsizliğin doğurduğu hezeyan Yunanistan'da galip geldi ve hiç ihtimal verilmezken Müttefik Güçleri'nin istilası altında bulunan İstanbul'a doğru Yunan Ordusu'nun ilerleme budalalığını gösterebileceğinin dikkate alınması zorunlu hale geldi. 27 Temmuz tarihine kadar iki yeni tümen

---

[6770] FO, 371/7869, No. E 7633; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 348.

[6771] Vakit, 2 Ağustos 1338-1922, Numero 1667, *(Loyd Corc)un Avâm Kamarasında Beyanatı*, s. 1.

eklenmesiyle toplamda dört tümen olan takviye kuvvetleri Trakya'ya gönderilmişti ve diğer başka birliklerin de oraya sevk edilmesine devam edileceğine inanılıyordu. Aynı gün General Hacı Anesti de karargâhını Tekirdağ'a nakletti.

Birkaç gün süresince bu gerçek bir tehlikeydi. Müttefik Güçlerin aralarında bir uyumun olmaması ve güçlerden birinin açıkça bu darbeye kayıtsız kalmasının beklenmesi Yunanlıları bu darbenin gerçekleştirilebileceğine inandırıyordu. Yunanlılara göre böylesi bir darbenin takdir edilmesi için çok sebep vardı. Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeleri durumunda Majesteleri'nin Hükümeti'nin ciddi bir muhalefet göstermeyeceğini ve bu tip bir emrivâkiyi çok büyük bir öfke duymadan kabul edeceğini, Yunan Hükümeti'nin gerçekten tereddüt etmeden düşünmesi için iyi bir nedeni vardı. Onlardan önce Anadolu'yu tahliye etmeleri durumunda, Trakya'daki konumlarını güçlendirmek ve bütün nihai ihtimallere karşı kendilerini tekrar emniyete almak isteyen Yunanlılara göre bu mantıklı bir manevraydı. İstanbul'a doğru ilerlenmesi, Yunan askerlerinin bozulan morallerini düzeltmek ve düşmanın maneviyatını zayıflatmak amacıyla tasarlanmıştı. Bu, hem Ankara hem İstanbul Hükümetlerine olduğu kadar Yakındoğu meselesinin erken görüşülmesini zorlamak amacıyla Müttefik Devletleri'ne de bir baskı oluşturma isteğinin ürünüydü.

Yunanlılar açısından ne yazık ki bütün bu öngörüler bu olayda -neredeyse tüm sene boyunca bir tek bu olayda- Müttefik Güçleri'nce birleşik cephe kabul edilmesiyle altüst oldu.

28 Temmuz tarihli bir notasonda Yunan Hükümeti, savaşın uzaması kabakatinin kendilerine yüklenemeyeceğini ve Yunanistan'ın artık mevcut durumun yükünü taşıyamayacağı sebebi ile bu çatışmaya kendi tasarrufunda son vermek için en etkili önlemleri göz önünde bulundurmaya mecbur bırakıldığını bildirmişti. Majesteleri'nin Hükümeti, bu üstü kapalı ifadenin savaşı sonlandırmak için İstanbul'un işgaliyle ilgili bir planı mı kast ettiğinin tam anlaşılamamasına rağmen aceleyle yapılan hareketin tehlikelerine dikkat çekti ve Müttefik Güçleri'nce işgal edilmiş bölgeye yapılacak herhangi bir Yunan saldırısının delice olduğunu ve buna işgaldeki bütün Müttefik Güçleri'nce karşı konulacağını ve bunun Yunanistan için çok ciddi sonuçlara yol açabileceğini belirtti. 31 Temmuz günü Yunanistan, buna rağmen, açıkça İstanbul'un işgali için izin istedi. Majesteleri'nin Hükümeti açıkça bu fikri değerlendirmeyi reddetti. Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin cevapları da aynı şekilde kesindi.

İstanbul'daki Müttefik Güçleri'nin temsilcileri tarafından da daha az dayanışma sergilenmemişti. Emirleri beklemeden ve Müttefik Yüksek Komiserlikleri ve generaller arasında anlaşma sağlandıktan sonra, işgaldeki Müttefik Güçleri generallerinin Başkomutanı olarak General Harington kendi imzasıyla, bir önceki yılın bildirgesinde tanımladığı gibi, işgal altındaki bölgelerin tarafsızlığını bozacak herhangi bir girişime karşı koymak için emrindeki tüm kuvvetler hakkında basında bir bildiri yayımlattı. Bildirinin, ayak diremeye başlayan yerel halk üzerinde güven tazeleyici etkisi oldu (Merkezi Hükümet General Harington'un emrine 20.000 kadar Türk askerinden oluşan birlikleri vermeyi bile teklif etti) ve Yunan Hükümeti'ne de eğer bir saldırı girişiminde bulunursa, sadece Fransız değil aynı zamanda İngiliz birliklerinin de karşı duracağını açıklamış oldu.

Bu ortamda İngilizlerin gösterdiği sadık işbirliği, altı veya yedi hafta gibi bir süre sonra tarafsız bölgeye Kemalist taraftarlarından tehdit geldiğinde müttefiklerimizce sergilenen hıyanet ile belirgin bir biçimde çelişti.

İstanbul'da Müttefik Güçleri ve Hükümetleri tarafından sergilenen birleşik cephe, Yunanlıların beslediği çılgınca hayalleri yıktı. Birkaç gün devam eden bir hadise sonucunda ortaya çıkan çatışma tehlikesi, Yunan ileri karakollarının Trakya'daki Çatalca mevkiinden 20 kilometre kadar uzağa çekilmelerine kadar devam ettiyse de sonuçta bu darbe boşa çıktı ve 1 Ağustos'a kadar tehlike tamamıyla ortadan kalktı.

İstanbul'da olan Yunan tehdidinin hezimeti, Anadolu'daki Yunan hedefine son darbeyi vurdu. Yunan Hükümeti'nin yayımlamaya giriştiği İzmir ve çevresinin bir daha asla Türk idaresine dönmeyeceği ile ilgili bildirisi bile başlamadan sona erdi. Bu bölge yönetiminin tasarrufu, Müttefik Güçleri ve Türkiye arasındaki

> belirsiz uzlaşmaya bağlı olduğu için Müttefik Güçleri, Yunanistan'a İzmir vilayetinde kalıcı bir yapıya sahip herhangi bir yönetim biçimini başlatmaya yetki vermediklerini sadece hatırlattı.[6772]

Müttefikler, Boğazlar mıntıkasını bîtaraf ilân ederek, Yunan-Türk kara hududunda tampon bölge vücuda getirmişlerdi. Harbin Balkanlara sıçraması, büyük oranda engellenmekteydi, kontrol altında tutulmaktaydı. Ve denilebilir ki Yunan-Türk harbinin bitirilmesi için 1921 yazından itibaren beklenen İngiliz müdahalesinin zamanı, 31 Temmuz 1922'de gelmiştir. Örneğin Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis, *Müttefiklerin Türk-Yunan savaşında tarafsız olduklarını açıklamaları -İstanbul'un Müttefikler tarafından işgal edilmesi- önce Türklere karşı baskı aracı olarak kullanılırken, savaşan bir tarafın başkentini savaşan öbür tarafa karşı koruma aracı haline dönüştüğünü* şikâyet etmiştir.[6773]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay), Townshend-Mustafa Kemal görüşmesi hakkında meclise izahat verdi: [..] *Hatta bundan bir müddet evvel efendim General Tavsent, Türkiye Ordusunda gönüllü olarak hizmet edebilmek arzusunu izhar etmiş ve Paris'te iken bunu Paris mümessilimiz Ferit Beye ifade etmiş, Ferit Bey kendisine Türkiye Ordusunda ecnebi zabitanın istihdamı muvafık olmadığını beyanla beraber eğer arzu eder ve Ankara'daki zevatile sureti hususiyede görüşmeye lüzum görürse bunu Ankara'ya bildireceğini söylemiş.* [..][6774]

İstanbul'da münteşir *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi yazıyor: *Townshend Ankara'dan memnun ayrıldı*.[6775]

İstanbul'da münteşir *İkdam* gazetesi yazıyor: *General Townshend'i kendi ifadesi vechile Türk muhibbi olarak şehrimizden uğurlarken, vükelâ ile ricâlden birçokları ve büyük bir cemm-i gafîr uğurlamışlardır*.[6776]

Fransız *Le Matin* gazetesi, Tümgeneral Townshend'in Avam Kamarası üyesi Yüzbaşı Gee'ye gönderdiği telgrafı neşretti:

> Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra İzmir vilayetinin ve Anadolu'da işgal altında bulunan yerlerin Yunanlar tarafından derhal tahliye edilmesiyle sulhun istihsal edeceğine kânî oldum.
>
> Türkiye'de her ferd şerefli bir sulh arzu ediyor. Ankara'daki Fransız İrtibat Zabiti benim nokta-i nazarıma tamamıyla iştirak ediyor.
>
> Eğer şimdiki sulh teşebbüsleri akim kalırsa bundan pek ciddi bir vaziyyet tahaddüs edecektir. Müslümanlar arasında on yedi senedenberi elde ettiğim tecrübeler buna şüphe olmadığını gösteriyor. Avdetimde mezkûr vaziyeti hükümete izah edeceğim her sınıf halktan gördüğüm hüsn-i kabul harikulâdedir.
>
> Townshend[6777]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti, Türklere karşı güç kullanılmadıkça barış görüşmelerinin başlayamayacağını düşünüyordu. Yunanistan, her ne kadar aksini bildirse de İstanbul'u işgal etmeye hazırdı. Ancak bu fikir Fransa ve İtalya'yı rahatsız etmişti. Habere göre, Fransız Hükümeti, İngiliz Dışişleri Bakanı'na İstanbul'a karşı hiçbir saldırının hoş görülemeyeceğini ve güçle püskürtülmesi gerektiği fikrini aktarmıştı. İtalya da bu fikri destekliyordu. Fransa Hükümeti, İngiltere'nin de hemfikir olduğunu bildirmesinin ardından bu hususları Yunan Hükümetine aktarmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, tarafsız bölgeye tecavüz etmekle ilgili herhangi bir teklifte*

6772 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 48.

6773 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 397.

6774 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 641.

6775 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 559.

6776 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 254, dipnot 1012.

6777 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 253-254. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

bulunmadıklarını sadece İstanbul'un savunmasının güçlendirilmemesi durumunda Türklerin İstanbul'a yürümelerinden korktuklarını ifade ettiklerini müttefik devletlere bildirmiştir.[6778]

La Accion yazıyor: *Sovyetler Hükümeti İngiliz hükümetine bir nota vermiştir. Moskova Hükümeti, notada, Yunan donanmasının Türk-Yunan savaşı sırasında harekâta katılmak üzere Boğazlardan geçmesi ile ilgili olarak "1914 yılına geri dönecek olursak Goben ve Breslau'nun Çanakkale boğazından geçmesi boğazın tarafsızlığını bozmuştu" demiştir. Moskova Hükümeti, bu askeri operasyonları engellemek için Ankara Hükümeti'nin yanında yer alacağını bildirmiştir*.[6779]

Temmuz-Ağustos 1922. Komünizmin kurucularından Almanya vatandaşı Aşkenazî Yahudi Karl Marx'ın büyük kızı Magdeleine Marx, Ankara'yı ziyaret ettiği devrede, *Kemalist başkentteki yoğun anti-komünist ve anti-Sovyet atmosferi* hatıratında anlatmaktadır.[6780]

1 Ağustos 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti, *İyonya* muhtar devleti ilânını protesto etti.[6781]

1 Ağustos 1922 tarihinde Yunan devriyeleri sınırı ihlal edince nöbet bekleyen Türk jandarmaları ateş açarak 3 Yunan askerini öldürdü. Bunun üzerine Başkumandan General Monbelli'yi refakatinde Müttefik subayları olduğu hâlde görevlendirerek Türk ve Yunan askerî yetkililerle temasa geçmelerini onlara sınır haritalarını vererek hattı kesin olarak belirlemelerini istedi. Böylelikle taraflar arasındaki mesafe belirlenecek devriyelerin ve hava, araçlarının bu hattı geçmemeleri sağlanacaktı.[6782]

Londra'daki İtalyan Büyükelçi, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi. İtalya, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da İyonya muhtar devleti ilânına karşı Britanya'nın mülahazısını soruyor. *Atina'ya bir ortak protesto notası verilmesi*ni *teklif ediyor*: *Müttefikler, Atina Hükümetinin aldığı son tedbirleri "keyfi" bulduklarını ve bunları tanımayacaklarını açıkça Yunanistan'a bildirmeli*.[6783]

Müttefik başkumandanlar içtima etti. Müttefik kuvvetler ile Yunan kuvvetleri arasında silâhlı çatışma çıktığı takdirde Türk askerlerinin Müttefikler safında vazife görmesi kararlaştırıldı.[6784]

Tekfur Dağı'nda (Tekirdağ'da) bulunan Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Hatzianestis, İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a gönderdiği hususî mektubda, "bî-taraf" İngiltere'nin Mustafa Kemal'e emniyet, silâh, mühimmat ve istihbarat desteği sağladığını belirterek şikâyetini arz etti:

> General Cenabları,
>
> Arazi-yi müşaggıle ve hududları üzerinde bî-taraflığa mugâyir herhangi bir hareketin kuvvetle tenkilini kat'iyyen tasmîm ettiğinizi mübeyyin ahâliye hitâben bir tebliğ neşrettiğinizi, hatta bunları İstanbul'da duvarlara ta'lîk ettirdiğinizi şimdi öğrendim. Binâenaleyh ber-vech-i âtı hususâta nazar-ı dikkatinizi celb ile kesb-i şeref eylerim:
>
> a. Yunanistan'ın Kemal ile hal-i harbde bulunduğu bütün zaman esnâsında İstanbul'da zâbit, efrâd ve her türlü levâzım-ı harbiyyenin bir usûl tahtında kendisine irsal edildiğine ve bunun ayni bî-taraflığı tamamen muhafaza için orada teessüs etmiş bulunan bilumûm ecnebi memûrîn-i askeriyesinin malûmâtı haricinde olmayarak yapıldığına dair delâil-i vâzıhaya yalnız küçük bir misâl olarak Anadolu'ya gönderilen muntazam

---

6778 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

6779 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236-237.

6780 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154-155.

6781 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 188.

6782 Rumbold'dan Balfour'a, 3 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 119; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 348.

6783 FO, 371/7869/E. 7674; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 322.

6784 *Fransa Askerî Arşivi* (FMA), 20N1094 C/30 Dos1, Müttefik Komutanların 1 Ağustos 1922 tarihli toplantısının tutanakları; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 214.

postalarla Zeytinburnu'ndaki esliha deposunun tamamen boşaltılmış olmasını zikrederim. Doğrudan doğruya Türk jandarmasının taht-ı muhafazasına tevdi edilen esliha depolarını hiç kâle almıyorum.

b. Ekseriya ve bilhassa mâh-ı carînin onunda (23 Temmuz) Anadolu âsîlerine gönderilmek üzere Gelibolu'dan İngiliz işgalinde bulunan karşıda Asya tarafına mühimmat ve esliha nakledildiğini de isbat edebilirim.

c. Yunan ordusunun İstanbul üzerine sadece yürümesi korkusu binlerce esliha ve mühimmatın gayr-i müstakim bir hareket olarak Türk ahâliye tevziine kâfi gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin silahtan tecridi denilen şeye rağmen bu esliha Sirkeci, Eminönü, Osmaniye müdüriyeti Kuvâ-yı İnzibâtiye'de olduğu gibi Mâliye Nezareti ve Osmanlı Dârülfünûnu'nda kemâl-i itinâ ile hıfz edilmişti.

Müsellah çeteler halinde teşkil edilen ve muahharan jandarma üniforması iksâ olunan siviller Türk Trakyası'nda köylerin kısm-ı a'zâmında serbestçe geşt ü güzâr ve icrâ-i faaliyet etmektedirler. Hatta İstanbul'da bundan bir mâh mukaddem Ankara'dan îzâm edilen Kara Kemal, Merkez Kumandan Muâvini Kaymakam Ferhat Bey, Binbaşı Nuri Bey, Ankara hükümetinin Harbiye Nezareti nezdindeki mümessili Yüzbaşı Feridun Bey ve daha diğerleri tarafından teşkil edilen komite Mısır Çarşısı'nda Toka Hanı'nda Emin Bey'in idarehanesinde serbestçe müzakereler yapmakta ve Türkiye'nin bî-taraf payitahtının teslihi teşkilâtını yapmaktadır.

d. Son birkaç gün esnâsında ecnebi zâbitânının Türklerin mukâvemetini ihzâr ettikleri ve şimdi de kemâl-i harâretle etmekte oldukları ve Türklerle teşrîk-i mesaî ederek Yunan-Türk hududunda istikşâfâtta bulundukları sâbit olmuştur.

Bütün bunlardan sonra tebliğinizde bahsettiğiniz bî-taraflığın ne olduğunu sormam muhterem meslektaşım, sağlam esâsâta müsteniddir. Darbenizi evvelâ bizim zararımıza olarak gözünüzün önünde bilâ-hicâb ve ihtirâz bî-taraflığı ihlâl edenlere indiriniz.

Bî-taraflık kisvesi altında aleyhimize orgies'ler [*cümbüşler*] irtikâb edenleri arayıp bulunuz. Tam bir İngiliz ve bir asker olarak bir an için kendinizi benim mevkiime koyunuz ve hüküm veriniz. Hemen iki senedir, Yunanistan Türklere karşı elim bir harb yapmaktadır. Hasmı bazı ecnebi bayraklarının himâyesi altında her cins levâzım-ı harbiye, her nevi kuvâ-yı imdâdiye almaktadır. Bizzat sahne-i harbde ecnebi ajanları maatteesüf bunların bazıları da müttefiklerin bütün harekâtınızı ve ittihâz edilen tedâbiri düşmana ifşâ etmekte ve fenâ bir sûrette Kemal'e malûmat îsâline vâsıta oluyorlar.

Başkumandanı bulunduğunuz müttefikin kıtaât-ı işgâli altında bulunan İstanbul bizzat düşmanımızı rezâletkârâne bir sûrette teçhiz ve ona muâvenet etmektedir.

işte bütün bunlardan dolayı mücâdele devam ediyor, Yunan kanı aktı, akıyor ve mebzûl bir sûrette akacaktır.

Muhterem meslektaşım, eğer aynı şerait altında bu akıtılmakta olan kan Yunan kanı yerine Ingiliz kanı olsaydı, siz ne düşünür ve ne derdiniz?

Evet, bî-taraflığa kasdedenler ve onu tahrîb edenler var. Lâkin onlar hududun bu tarafında nafile yere aranılacaktır. Çünkü onlar hududun öte tarafında ve bizzat İstanbul'un içindedirler ve işin en fenası onların yalnız Türklerden ibaret olmamasıdır. Bütün bunları ben size muzdarib bir kalb ve muhikk bir iğbirar ile resmî olarak değil, bir generalin bir generale ve bir askerin bir askere hitabı gibi, bir arkadaş kalbinin samîmi lisânı ile izâh ediyorum.

Muhlisiniz: Haçyanestis[6785]

Korgeneral Harington'un da belirttiğine göre "..Savaştan sonra Türkler silahsızlandığında, onların silahları İngiliz, Fransız ve İtalyanların sorumluluğundaki çeşitli depolara bırakılmıştı."[6786] Harington,

[6785] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017 c. 2, s. 417-419.

[6786] Charles Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor* (T. Akyüz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 118). İstanbul: Kronik Kitap.

Hatzianestis'in şikâyetini şöyle ifade etmektedir: "..Yunan Komutanı.. Müttefiklerin Anadolu'daki Türklere silahları toptan verdiğini söyledi!"[6787]

İstanbul Fevkalade Komiseri Rumbold, Hariciye Nazırı Vekili Lord Balfour'a mahrem telgraf keşide eyledi: *(İngiliz) Başkomutanı, benden, Yunanlılar İstanbul'u işgal ederlerse padişaha kişisel koruma sağlamak konusunda İngiliz yönetiminin görüşünün ne olduğunu sormamı istemiştir... Yunan işgali sırasında padişahın kişisel olarak tehlike içinde olacağına inanmıyorum; ancak İstanbul'da bir kargaşalık çıkabilir. Başkomutan, Yunanlılar düzeni korumakla ilgili sorumluluklarını yerine getirene kadar padişahın güvenlik altına alınmasını sağlayabilir*.[6788]

Tümgeneral Townshend, Mustafa Kemal tarafından tahsis edilen özel bir tren vasıtasıyla Konya'dan Adana'ya intikal etti. İngiliz *Morning Post* gazetesi "Townshend'in Ankara görüşmeleri" hakkında haber yayınladı.[6789] Townshend, *Yeni Adana* gazetesine şu beyanatta bulundu: *Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasından başka çözüm yolu yok. Abluka sonuçsuzdur. Anadolu'da silah, mühimmat çok. Anadolulu'yu gördükten sonra Türk davası için çalışmak benim için gaye oldu*.[6790] Townshend, seyahatının esas maksadını söylemekten imtina etti:

> Ekalliyetlerin Anadoluda zulme maruz kaldığına dair işaha olunan ve bir tahkikat meselesi ortaya çıkaran dedikodular İngilterede ne gibi bir tesir hasıl etmişdir?
>
> -Bu havadisler matbuatda görüldü, İngilterede bu mesele hakkında bir kanaat yokdur. Esasen bu mesele pek eskidir.
>
> -Tahkikat meselesi pek eski değildir. Son zamana kadar bunun hakkında münakaşat cereyan etmişdir.
>
> -Evet böyle bir şey düşünüldü. Fakat benim nokta-yı nazarıma göre tahkikat yalnız Anadoluda değil, aynı zamanda Yunan işgali altındaki arazide de yapılmalıdır. Biz Yunanlıların İzmirde yapdıkları mezalimi pek âlâ biliyoruz.
>
> -Maksad-ı seyahatınızı lutfeder misiniz?
>
> -Bunun hakkında maalesef bir şey söylemeyeceğim, size bazı malumat vermek arzu ederim. Fakat bugün mümkün değildir.
>
> -Kilikyanın tahliyesi üzerine Avrupada birçok dedikodular oldu. Bazıları, Türklerin Kilikyada ekalliyetlere mezalim yapacaklarını ileri sürdüler. Kilikyayı gördünüz, bu hususdaki hissiyatınız ne merkezdedir?
>
> -Esasen bu gibi şayialara zerre kadar ehemmiyet vermemişdim.[6791]

İstanbul'daki İngiliz Fevakalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 678 numaralı telgraf gönderdi:

> General Townshend'in Anadolu gezisi, Türkiye'de heyecan yarattı. Geziyle ilgili basın haberleri, önceleri İngiliz sansürünce kısıtlandı, sonra serbest bırakıldı.

6787 Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 120.

6788 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 362.

6789 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187-188.

6790 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 560.

6791 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1338-1922, Numero 573, *Ceneral Tavsend: "Yeni Adana" Refikimize Beyanatı*, s. 2. "[Mülakat] üzerine muharririmiz gazetesi namına ceneralin bir fotoğrafını almak arzusunu ızhar etmişler, ceneral, âdeti olmadığını, Amerikaya gitdiği zaman birçok gazetecilerin fotoğrafını almak ve görüşmek için arkasından gezdiklerini fakat bunlara oturduğu otelin ismini bile söylediğini ve maalesef mümkün olamayacağını söylemişlerdir."

> Telgraf haberlerine göre, General, Konya'da iki kez Mustafa Kemal'le görüşmüş. Ankara'da Rafet Paşa'nın konuğu olmuş, ileri gelen kişilerle görüşmüş. Mustafa Kemal ile ne konuştuğu bilinmiyor.
>
> Townshend, basına verdiği demeçte, Türkiye'yi savunmaktan kıvanç duyduğunu, Avam kamarasında Türk yanlısı olanların çoğaldığını, Yunan işgal bölgesinde işlenen zulümlerin de araştırılması gerektiğini v.s. söylüyor. Townshend ile "Evening News" gazetesi arasında yapılan yazışmalar da yayınlandı. Padişah, Townshend'in gezisini sordurdu. İngiltere Hükümetinin bu geziye karşı olduğu Padişah'a duyuruldu.[6792]

Paris'deki Britanya Maslahatgüzarı Sör M. Cheetham, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi: *Paris basını hemen hemen oybirliğiyle, Yunan Hükümetinin tutumunu İngiltere'nin kapalı ya da açık teşvikine atfetmektedir*.[6793]

TBMM *Hâriciye Vekâleti'nin müzekkeresiyle* Londra'daki ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger) *vasıtasıyla hâriçten gelen* 219 lira 91 kuruş Mustafa Kemal'in şahsî hesabına yatırıldı.[6794]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesinde *tek çözüm olarak Yunanların Anadolu'yu terk etmesi, bütün garnizonların geri çekilmesi ve Türklere başkentlerini koruyabilecek kadar Avrupa'da yer bırakılması gerektiği belirtilmiştir*.[6795]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi yazıyor: *Kral Konstantin, teşebbüslerinin Londra hükümetince hoşnutsuzluk gösterilmeden karşılanacağını düşünmese İstanbul'u işgal ve İyonya'nın otonomisini ilânını aklının ucundan geçiremezdi…*[6796]

2 Ağustos 1922. *Müttefiklerin, Yunan kuvvetlerinin İstanbul'u işgaline karşı koyacaklarını gören Yunan Dışişleri Bakanı ise 2 Ağustos 1922 tarihinde bir yıl içerisinde koşulların tamamen değiştiğini ve savaşa son verebilmek için İstanbul'un işgalden başka seçenek bulunmadığını Atina'daki İngiliz Büyükelçisi'ne bildirdi*.[6797]

Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Arthur Balfour'un muhtırası: *Yunanlıların çekilmesini talep edeceğim*.[6798]

Sabık Hahambaşı Haim Naum, *öğleden sonra saat ikide* Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânîsi Adnan'ı (Adıvar) *riyaset odasında ziyaret* etti ve *mülakat yarım saat* sürdü. Haim Naum, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) ile makamında görüştü.[6799]

İngiliz *Mancherster Guardian* gazetesi: *Yakın Doğu'da rezalet. Yunanlılar İstanbul'u almak istiyor. İtilaf Devletlerinin etkili bir siyaset teklif edeceğine dair emareler yok. Fransa ile İtalya, Ankara ile ayrı ayrı anlaştılar ve Ankara'ya silah veriyorlar. İngiltere de kabahatsiz değildir. Yunanlıları Ankara üzerine saldırmağa teşvik etmiştir. Yunanlılar şimdi ne ileri ne geri gide biliyorlar. El ele verilerek bir çözüm bulunmalıdır*.[6800]

6792 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXVIII.

6793 FO, 371/7869/E. 7646; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 322.

6794 *ATASE*, 37-102; Aktaran: Y. Doğan Çetinkaya, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dekontları ve Hint Yardımları (1921-1923)*, 2023, s. 39.

6795 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 182.

6796 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288-289.

6797 Bentinck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1922, FO, 371/7869, No. E 7700; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 349.

6798 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 188.

6799 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1338-1922, Numero 573, *Dahilî Haberler: Ziyaretler*, s. 2.

6800 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 563.

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: İngiliz General *Townshend, Ankara'dan ayrılarak Londra'ya dön*müş, *barışın yeniden tesisi konusunda çalışmalar yaptığını ve ziyaretinin başarılı bir şekilde sonlandığını bildirmiştir. Ona göre, Yunanlıların Küçük Asya'yı hemen terk ederek işgal ettiği bölgeleri Türklere bırakmaları durumunda hızlı bir şekilde barışın tesisi mümkünd*ür.[6801]

3 Ağustos 1922. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour, İstanbul Fevkalade Komiseri Rumbold'a cevabî mahrem telgraf gönderdi. *Padişaha her tür korumanın sağlanmasını* rica ediyor.[6802]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis, Atina'daki Müttefik elçilere birer nota verdi. *"Anadolu'daki Türk direnişini yok etmek, moral kazanmak ve askeri bir etki yaratmak" maksadıyla İstanbul'u işgal niyetinde bulunduklarını* ifade ediyor.[6803]

Rumbold, Lord Balfour'a telgraf gönderdi: *İşgal altındaki Anadolu'da Yunanistan'ın özerklik ilanına karşı Türk Hükümeti Müttefik Yüksek Komiserlerine resmen protesto notası sundu. Notada, özerklik ilanının barış davasına zarar vereceği, hukuken hükümsüz olacağı ve bunun sonuçlarından Yunanistan'ın sorumlu tutulacağı belirtiliyor*.[6804]

Rombold, Balfour'a 123 numaralı telgraf gönderdi. *Müttefik Amiralleri*, 1 Ağustos'da, *mevcut tansiyon düşene değin Yunan askerlerinin Boğaziçi ve tarafsız bölge karasularını kullanmalarına izin verilmeyeceğini, ayrıca Yunan savaş gemilerinin ve ulaşım araçlarının Çanakkale Boğazı'ndan geçişine de müsaade edilmeyece*ğini Yunan'a tebliğ etmişlerdi. *Amiral Brock aldıkları karar Yunan Yüksek Komiserine iletilmeden önce misilleme ihtimaline karşı, Müttefik menfaatlerini koruyabilecek kapasitede kuvvet bulunmadığından Müttefik kuvvetlerinin İzmir'den çekilmesini öner*miş; *dahası Yunanistan tarafından savaş ilânına karşı İzmir'deki Yunan donanma kuvvetleri ile başa çıkmak amacıyla tedbirlerin alınması Brock tarafından tavsiye* etmiştir.[6805]

Yunan Hariciye Nezâreti, İngiltere Hariciye Nezâretine nota vererek, İstanbul'un işgalini engellediği için İngiltere'yi protesto etti.[6806] Yunan hükümeti *"Mustafa Kemal'in savaş gereci sağlamasını önleyememenin yaratmış olduğu ciddî durumun Bağlaşıklarca şimdi daha karışık bir biçime getirildiğinden" yakınıyor*.[6807]

Avam Kamarası içtima ediyor. Binbaşı Kenworthy, Başvekil Lloyd George'ye sual tevcih etti: *İzmir ve çevresinde bağımsız bir Yunan devleti kurulması girişiminden haberi olup olmadığının ve böyle bir hareketin Majesteleri Hükümetince tasvip edilmeyeceğinin açıkça Yunan Hükümetine belirtilip belirtilmediğinin Başbakandan sorulması*. Başvekilin cevabı şu oldu: *…Son Yunan tedbirleri, bir derece mahalli özerklik kurmakla birlikte, İyonya'yı bağımsız bir devlet haline getirmemektedir... Majesteleri Hükümeti tarafından Yunan Hükümetine uyarmada bulunma gerekli görülmemektedir*.[6808]

Ali Fethi (Okyar), Londra'ya muvasalat etti ve *The Times* gazetesine beyanat verdi:

6801 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 237.

6802 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 362.

6803 FO, 371/7869, No. E 7718; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 349.

6804 FO, 371/7869/E. 7724; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 322.

6805 Rumbold'dan Balfour'a, 2 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 118; Rumbold'dan Balfour'a, 3 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 123; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 348.

6806 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 564.

6807 *Confidential Print*, 7718; Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Rizo-Rangabé'den Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour'a nota; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 260.

6808 FO, 371/7869/E. 7750; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 322-323.

> Seyahatim tamamen gayrı resmîdir. . . Bilhassa Çanakkale ve Trakya için tekliflerle geldim. . . Ümit ederim ki, Türkiye ile Büyük Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve iyi bir anlaşma siyaseti husule gelebilecektir. İngiltere'nin bize karşı iyi niyetinin büyük değerini takdir etmekteyiz. Fakat ne yazık ki, şu anda Britanya halkının büyük bir çoğunluğu İstiklâl Mücadelemizin mânâsından haberdar bulunmamaktadır. Sevr (Sulh Muahedesi)nin mânâsı (bizim için) kölelik demektir. . . Edirne meselesi, prensip hususunda başlıca müşkili teşkil etmektedir. Bu şehir Yunanlılara bırakıldı (Mart 1922). . . Türk halkı İngiliz halkına düşman değildir; fakat ne yazık ki, Britanya, (Türk halkına) düşmanlık göstermektedir. Tehcir meselesinde de tartışmaya hazırım, Allah'ın huzurunda olduğu kadar, herkesin ve kimin huzurunda olursa olsun. . .[6809]

Ali Fethi, *The Morning Post* gazetesine de beyanat verdi. 4 Ağustos'ta neşredilen mülakatta, Ali Fethi, *Tatminkâr bir sulhün temini mesuliyetini haiz bulunan Britanya makamları önünde görüşlerini serdetmeyi ümit ettiğini, teklif ettiği şartların Çanakkale'nin her iki sahilinin Milletler Cemiyetinin kontrolü altında askerlikten tecridi ve Trakya'da Meriç'in tabiî ve haklı bir hudut teşkili olduğunu, İzmir için ise Paris'te Mart 1922'de bir hükme varıldığını. . . Irak hakkında tatmin edici teminat vermeye hazır olduğunu. . . Kemalist'lerin Bolşeviklere boyun eğdikleri iddiasına gelince; Türkiye'nin kendi öz varlığı için mücadele etmek hususunda musır bulunduğunu, Bolşeviklerden bu hususta teminat aldıklarını, müthiş mücadele karşısında bu teminatı ihmal etmelerinin mümkün olamadığını* ifade etti.[6810]

General Townshend, Konya'da bulunduğu sırada Süreyya Sami'nin (Berkem) neşrettiği *Babalık* gazetesine beyanat verdi. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi mezkûr mülakatın mühim bir kısmını iktibas etmiştir:

> Türklerden çok hüsn-i muamele gördüm. Bu iyiliklere bir mukabele-yi şükran olmak içün hükümetinizin en dar, en buhranlı bir zamanında onu bu müşkil harb vaziyetinden çıkarmak üzere mütarekeye delalet etdim. Ne çare ki vekayi-yi âtîye benim arzum dairesinde cereyan etmedi. Binaenaleyh o zamandan beri bu hatanın tamiri içün elimden geldiği kadar çalıkmakdayım..
>
> Şu kadar söyliyeyim ki sulh olacakdır, bunun içün hiçbir mani tasavvur edemiyorum.
>
> -Demek o kadar kânîsiniz Ceneral?
>
> -Evet, evet, bu muhakkak, sulh olmalıdır, olacakdır da.. Yalnız sulhun takarrüründen sonra siz gazetecilere büyük bir vazife terettüb edecek: mütemadî neşriyatda bulunarak halkı sulh içinde müfid bir suretde çalışmaya teşvik ediniz. Onları harb ve darb heveslerinden uzaklaşdırınız.
>
> -Aman Ceneral, bunun için teşvike, terğibe lüzum yokdur. Avrupalılar bizim yakamızı, ne olur on, onbeş sene için bıraksınlar, göreceksiniz biz ne müfid bir âmil sulh ve salah olacağız. Biz harbi hevesimizden mi ediyoruz, yoksa kat'î mecburiyetler saikasıyla mı? Durup dururken kim ölmek ister? Boğazına hançer dayanılan bir adamın kemal-i tevekkül ile boynunu uzatdığını siz hiç gördünüz mü? Tabiîdir ki debelenecek, kurtulmak için her tehlikeyi göze alacak, bizim davamızda aynı davadır. Hiç fark yok.. Dün gece Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle geç vakte kadar görüşdünüz. Bu mülakat sizde nasıl bir tesir ve intiba bırakdı.
>
> -Çok memnun kaldım, hakikaten bahtiyarım. Kemal Paşa, cidden büyük bir nüfuz-ı nazara malik, Paşa, müstesna insanlardandır, harikulade insanlardan.. Öyle olmasaydı hiç şu eser, şu şaheser meydana gelir miydi? Düşününüz ki Kemal Paşa, yalnız başına meydana çıkdığı zaman bütün dünya aleyhinizde idi. Hatta kendi vatandaşları bile bidayetde onun fikirlerine, kararlarına muarız bulunuyorlardı. Öyle iken o hiç meyus olmadı, hiçbir tehlikeden yılmadı, millî müdafaayı bu parlak dereceye isal etdi. Bu işleri gören adam nasıl harikulade olmaz? Hayır, hayır, Mustafa Kemal Paşanın dehası, kudret ve zekası zerre kadar şek ve şübhe

---

6809 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 232. *The Times* muhabiri Ali Fethi'yi şöyle tavsif etmektedir: "Fethi orta yaşta olup görünüşte İngilizlere çok benzer."

6810 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 232-233.

götürmez. O, büyük bir kumandan, büyük bir teşkilatcı, büyük bir vatanperverdir. Biliyor musunuz, artık Yunan ordusunda da içün takat kalmamışdır?

-Firar vekayiine ne dersiniz Ceneral?

-Evet, küme küme kaçıyorlar. Meyus ve meftur bir ordu. Bizim parti İngilterede gitdikce kuvvet peyda ediyor. Bidayetde zayıf bir teşkilat iken bugün tarafdarlarımız tasavvurun haricinde çoğalmışdır. (Obri Herbert)ler [*Aubrey Herbert*], (Kenvorti)ler [*Joseph Kenworthy*], Ceneral (Sortis) [*General Herbert Conyers Surtees*], (Park)lar, (Marmadok Pikethol)lar [*Marmaduke Pickthall*] cereyana başka bir feyz verdiler. Binaenaleyh vaziyet, eski vaziyet değildir.[6811]

4 Ağustos 1922. Mezun TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi (Okyar) makamına kabul eden İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'un Özel Kalemi Robert Vansittart, *İngiltere şimdi müzakere istemiyor* dedi.[6812] İngiltere, Müttefiklerarası andlaşmaya resmen ve zahiren riayettar olduğunu bir kez daha "göster"mektedir.

Mustafa Kemal'in yegâne rakibi Enver, Kızılordu müfrezesi tarafından katledildi.[6813] İttihadçı Enver'de, ahirete irtihal etmeden evvel, iki mühim hususiyet temayüz etmiştir denilebilir: İttihad-ı İslâm ve Turancılık. Mezkûr özellikler, gerek Müttefikler gerek Sovyet Rusya için fevkalâde birer tehdid unsuruydu.

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi General Townshend'in beyanatını neşretti: *Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasından başka çözüm yolu yok. Abluka sonuçsuzdur. Anadolu'da silah, mühimmat çok. Anadolu'yu gördükten sonra Türk davası için çalışmak benim için gaye oldu.*[6814]

Avam Kamarası mebuslarından *Freyzır*, Townshend'in seyahatı hakkında şu izahatta bulunmuştur: *Ankaraya Türkiyede nail-i hareket olan hususî bir ferd gibi gitdi. Maksadı Ankaradaki Türk Hükümetinin mutalebatını tadil etdirmeğe çalışmakdır*.[6815]

Bâb-ı Âlî Londra mümessili Mustafa Reşid Paşa, bir muhtırada kaleme alarak, Ali Fethi'nin (Okyar) İngiliz Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdürü Vansittart ile görüştüğünü ve *Edirnenin Türkiyaya iadesi ve Mericin hudud tayini hakkındaki nokta-yı nazarını serd ve müdafaa* ettiğini Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine bildirdi.[6816]

Liberal Fırka mebusu Binbaşı Joseph Kenworthy'in Avam Kamarasına konuşması:

İngiltere bugün büyük bir ekonomik kriz içinde bulunmaktadır. Buna rağmen Boğazlarda bir aşağı bir yukarı dolaşan bir donanmayı, Çatalca hattında Kral Konstantin'in tehditlerine karşı tutulan birlikleri beslemek durumunda bırakılmaktadır. Sayın Başbakan'a memleketi içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için politikasını değiştirmesini tavsiye edeceğim. Herşeyden önce Anadolu'ya barış ve huzur getirilmelidir. Zaten

---

6811 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1338-1922, Numero 573, *Ceneral Tavsend*, s. 2. *Park* soyadlı muhafazakar fırka mebusu kim? (*ÖFA notu*, 22 Ekim 2023).

6812 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 188. "15 Eylül tarihli *The Daily Mail Vansisttart'ın kendisine [Ali Fethi'ye]; Lord Balfour'un şanssızlık eseri az önce İsviçre'ye gittiğini, Lord Curzon'un ise şehirde bulunmadığını, yakında geleceğini ve Fethi'nin tekrar Foreign Office'i ziyaret ettiğini, o zaman Lord Curzon'un şehirden ayrılmış olup Eylül sonundan evvel gelmiyeceğini 4 Ağustos'ta söylediğini* bildirmektedir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 233.

6813 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s.

6814 Hakimiyet-i Milliye, 4 Ağustos 1922; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 225.

6815 İkdam, 4 Ağustos 1338-1922, Numero 9118, *Tavnshendin Seyahatı*, s. 1.

6816 İkdam, 11 Ağustos 1338-1922, Numero 9122, *Dahiliye Vekili Fethi Beğ: Londrada Fethi Beğin Teması*, s. 1. "Fethi Beğin İngiltere Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdürü ile olan bu teması, Mister Loiyd Corcun Avam Kamarasında son nutkunu irad etdiği 4 Ağustos tarihine müsadifdir."

> Mezopotamya, Suriye ve Arabistan elinden alınmakla yeter derecede cezalandırılan Türkiye'nin elinden bir de Tarihi ülkesi Anadolu ve Trakya alınırsa bu bölgede barış kurulamaz. [..][6817]

Başvekil Lloyd George, Yunan'ı İzmir'e çıkartan konsensüsün Müttefik Komisyonu olduğunu vurguladı:

> Binbaşı Kenworthy: Türkler, Yunanlılardan önce İngiliz silahlarıyla zayıf duruma düşürüldü. Silahsız, çaresiz bırakıldı. Başbakandan yalvarıyorum bu pazarı restore etsin. Belki büyük İslam dünyası ile fikirlerimizi tekrar uzlaştırır.
>
> Başbakan Mr. Lloyd George: Sayın Kenworthy, Hükümetin gizlediği hiçbir politikası yok. Surtees'in o bölgeye artık barış getirilmesi gerektiği şeklindeki fikrine de katılıyorum. Zaten hükümetin de derdi bu. Çok önemli bir durum var. O da barışın adil ve dürüst olması ki bu da olmak üzere.
>
> Kenworthy dost ülke Türkiye'nin hükümetimiz politikaları yüzünden küstürüldüğünü söylüyor. Sevgili ve değerli dostum bu ülkenin son zamandaki tarihini unutmuş görünüyor. 8 yıl önce Avrupa'nın merkez devletleriyle çok çetin bir savaşa girmiştik. Bu savaşta Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından Karadeniz'e ulaşmak bizim için hayatiydi. Bu dost ülke Çanakkale Boğazının kapılarını yüzümüze çarptı ki bizim ve Fransa'nın sürekli desteği olmasaydı Türk İmparatorluğu bu güne kadar hayatını devam ettiremezdi. Biz Türkiye'yi düşmanlarına karşı korumak için bir büyük savaş yaşadık. O savaştan önce onu ona saldıranlardan korumak için de defalarca müdahale ettik. Ta 1878'lere kadar bu ülkeyi o eski düşmanından korumak için ve felaketin önüne geçmek için ülkemiz tüm gücünü bu işe tasnif etti.
>
> Türkiye bize ihanet etti. Yapılması gerekenin tam tersini yaptı. Savaşı uzattı. Hatta ve hatta şunu söyleyebilirim ki Rusya'nın yıkılışının hemen hemen tek sebebi Türkiye'dir. Ki bunu yapan da bir yüzyıl boyunca mali, diplomatik, askeri, bizim çocuklarımızın kanları, Fransız çocukların kanlarıyla desteklenen Türkiye'ydi.
>
> Bir başka ilizyon ise İzmir'in Yunanistan'a tahsis edilmesini biz sağlamışız. Tamamen yalan. Bunu, içinde bizim de temsilcilerimizin bulunduğu Büyük Güç'lerden oluşan Komisyon yaptı. Biz hiçbir şekilde Komisyona müdahale etmedik. Komisyon, İzmir nüfus, tarih, ilgi bakımından Yunan ağırlıklı olduğu için oranın Yunanistan'a verilmesini tavsiye etti. Bu fikre tek katılmayan devlet ise İtalya'dır. O, oranın kendisine verilmesini istedi. Oranın Yunanistan'a bırakılma sebebi bu.[6818]

İngiliz Başvekil Lloyd George, Avam Kamasındaki çarpıcı nutkunda "tezat içinde zafer politikası"na uygun olarak Yunan'ın Anadolu'dan tahliyesini reddetti. Bununla birlikte İstanbul'un Türkler lehine muhafaza edildiğini, dahası, Anadolu'nun dahiline doğru teşvik edilen Yunan'ın tam tekmil harb etmesine de izin vermediklerini belirtti. Lloyd George, Mustafa Kemal grubuna Müttefikler tarafından silâh satıldığı gerçeğini tekzib etmiştir zira, yine kendi beyanı üzere, mezkûr teslihat resmen kabul edilmiş olsaydı, Yunan donanması Türk sevahiline yanaşan tüm gemileri hukuken arama hakkı kazanabilecekti:

> Bugün Türkiye'nin başkentini Yunanistan'a karşı savunuyoruz, yoksa Yunanlılar birkaç saat içinde İstanbul'a girerler. Yunanlıların Anadolu'yu abluka altına almalarına da izin verilmiyor.[6819] Şimdi Yunanlıların bir karara varılmasını sağlayabilmek için bir tek yol vardır ve bu da ülkenin aşılması güç geçitlerinden geçerek yüzlerce mil yürümektir. Hiç bir ordunun Yunanlıların gittikleri kadar uzaklara gittiğini bilmiyorum. Bu büyük yüreklilik göstererek ve büyük tehlikeleri göze alarak yapılmış askeri bir girişimdir. Kemalist kuvvetlerin Avrupa tarafından yeniden donatıldıkları yolunda bile kesin olmayan ve belki de temelsiz sözler söylenmektedir. Başka koşullarda, Yunanlıların Küçük Asya kıyılarını abluka altına alma hakları doğuracaktır… Barışı Kemalistler kabul etmeyeceklerdir, çünkü kendilerine uygun ateşkes koşulları sağlamadığımızı ileri sürmektedirler. Ama biz, Yunanlıların bütün güçleriyle savaşmalarına izin vermiyoruz. Biz savaştan başka bir

[6817] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 149.
[6818] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 110.
[6819] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXI.

> savaşa geçerek askerleri on, on iki yıldan beri silah altında olan ve sınırsız kaynakları bulunmayan bu küçük ülkenin Kemalistler tarafından yok edilmesini bekleyerek böyle bir şeyin sonsuza dek sürdürülmesine göz yumamayız.[6820]
>
> Lloyd George, Yunanistan'ın kolaylıkla ele geçirebileceği İstanbul'u ona bırakmamakla ve Anadolu'ya dışarıdan (hattâ Avrupa'dan) gelen silâh ve cephaneye Yunanlıların abluka uygulamasını engellemekle, aslında Yunanistan'ın korunmuş olmadığını iddia ediyordu.[6821]

Lloyd George'nin nutku Yunanistan'da nasılsa sevinçle karşılanmıştır. Âdetâ bir trajikomedi senaryosu sahnelenmektedir:

> Sevgi ve dostluk duygularıyla dolu bu konuşma, Yunanistan'da büyük bir heyecan uyandırdı. İngiliz Büyükelçiliği önünde bir gösteri yapıldı. Stratos ve Baltazzis hoşnutluklarını anlatmak için Elçiliği ziyaret ettiler. Konuşmadan çıkarılan özetler bir günlük emirle orduya dağıtıldı. Ama bu konuşma, görüşme zamanı gelinceye kadar bulundukları yerde kalmaları için Yunanlıların morallerini yükseltmek amacıyla savrulmuş bir blöften başka şey değildi. Belirsiz umutlar veriyorsa da, yardımdan hiç söz etmiyordu. Bu Lloyd George'un sonuncu müdahalesiydi ve Yunanlıları İstanbul'dan uzak tutmakta kendi hükümetinin davranışını kınamak yönünden de garipti, ama İngiltere'ye bir yükümlülük getirmeden Yunanlıları kışkırtmak konusunda kendi politikasına uygundu. Konuşma, Küçük Asya'daki durumun doruk noktasına ulaşmasına neden oldu, çünkü Türkler, bu konuşma üzerine Yunanistan hakkında bazı pratik yardım önlemleri alınır diye, saldırı planlarını daha da hızlandırdılar.[6822]

"Londra'da Kemalist Bakan" başlıklı haberde Ankara Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Fethi Bey'in önceki gün Londra'ya ulaştığı bilgisi verilmiş ve The Times Gazetesi'ne yaptığı açıklamanın tam metni yer almıştır. Açıklamasında özetle, söyleyeceklerinin resmi olmadığını ve yayımlanmasında tereddütleri olduğunu, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarını tartışmak üzere hazırlanarak geldiğini ve bir anlaşmaya varılacağını düşündüğünü belirtmiştir.[6823]

5 Ağustos 1922. Bâb-ı Âlî'nin Londra Sefiri Mustafa Reşid Paşa, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Belirttiğine göre *Büyük Millet Meclisi Umur-ı Dahiliye Vekili olub Londrada bulunmakda olan Fethi Beğ, İngiltere Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdürü Mister "Vansitart" ile görüşerek Edirnenin Türkiyeye iadesi ve Mericin hudud tayini hakkındaki nokta-yı nazarını serd ve müdafaa etmişdir*.[6824]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 690 numaralı telgraf gönderdi:

> İzzet Paşayla görüştüm. Paşa, Çatalca yöresinden kaygı duyduklarını, ama şimdi kaygılarının giderildiğini söyledi. İzzet Paşa'ya göre, Mustafa Kemal'in durumu sarsılmıştır. Ankara'da Vekilleri artık Mustafa Kemal seçmiyor. İstanbul Hükümeti Beykoz konferansına razı, ama İzmit'e karşı. İzzet Paşa, Ankara Hükümetini konferansta Rauf bey'in temsil etmesini istiyor.[6825]

Rumbold, Balfour'a 335 numaralı telgraf gönderdi:

> Türkiye'de genel hava. Herkes konferanstan yana. Anlaşmazlık yer konusunda. İstanbul Hükümeti Beykoz'a razı. Ankara İzmit'i istedi, olmayınca Batı Avrupa'da bir yeri yeğliyor. Anadolu boşaltılırsa, asıl güçlük Trakya konusunda görülecek.

6820 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 402.
6821 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 232.
6822 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 402-403.
6823 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 182-183.
6824 İkdâm, 11 Ağustos 1338-1922, Numero 9122, *Dahiliye Vekili Fethi Beğ*, s. 1.
6825 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXI-LXXXII.

Mustafa Kemal'in durumu sarsılmış, kendisine muhalefet artmıştır; ama Ankara'da Misak-ı Milli'den gerileme yönünde bir belirti yoktur.

Mustafa Kemal'in yerini Enver Paşa yanlıları veya eski İttihatçılar alsalar bile onlar da bize Mustafa Kemal'in kendisi kadar güçlük çıkarırlar. Bizim için en iyisi Padişah'ın güçlenmesi olur, ama şimdilik pek umut yok [Bizim bakımımızdan en çok arzu edilen gelişme Padişahın yeniden hakiki bir otoriteye kavuşabilmesidir; ama İngiltere'nin desteğini sağlayamazsa onun (Padişahın) şansı pek azdır.*]

Türkler, Yunanlıların Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan atılmasını istiyorlar. Trakya'da Yunanlıların durumunun güçlenmesi, Türklere baskı için yararlı olacaktır. Kemalistlerin Bolşeviklerle sıkı ilişkileri Fransa'yı etkileyebilir.[6826]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in haberi: *Lloyd George'un nutku hüsrana sebeptir*.[6827]

6 Ağustos 1922. *Lloyd George'un önceki gün Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmanın Ankara'da öğrenilmesi üzerine Batı Cephesi ordulara saldırı için gizli bir hazırol emri gönderdi. Emirde, Trakya'da hazırlık yapan Yunanlıların buradaki kuvvetini Anadolu'ya getirmesine fırsat vermeden saldırmak gereği üzerinde duruldu, amacın düşmanı Afyon'dan kuzeye atmak olduğu bildirildi. Son ana kadar amacın karşı taraftan gizli tutulması istendi*.[6828]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1'inci Kongresi Program Komisyonu, tashihat neticesinde nihaî şeklini verdiği 10 maddelik Rusça "Tezler ve Kararlar"ı neşretti. TBMM Hükümeti tenkid edilirken Mustafa Kemal istisna ediliyor, Padişah ve Enverciler lanetleniyor:

1) Türkiye'de ulusal hareketin doğuşu
Türkiye'yi emperyalistlerin köleliğine teslim eden Mütareke'den sonra Yunan orduları İzmir'e çıktı; Erzurum bölgesinde Ermeni çeteleri belirdi. İstanbul da İtilaf devletlerinin elindeydi. Bütün bunlara karşı, burjuvazinin ve askerlerin en ilerici ve bilinçli kesimleri kurtuluş hareketini örgütlediler. Izmir, Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplandı. Ankara'da hükûmet merkezi kuruldu. Bir yıl sonra salt milis niteliği taşıyan müfrezelerin yerini nizamî ordu aldı. TBMM hükûmeti bir yandan Sultancıların gericiliğini yenerken, bir yandan da yığınların istemlerini bastırarak, kendi iktidarını pekiştirmek için teröre başvurdu. Ama iç ve dış politikada gerekli çalışmaları yapmadı.

2) Ülkenin şimdiki ekonomik durumu
Türkiye ekonomisinin temeli tarımdır; fakat korkunç bir yıkıma uğramıştır. Tarımsal üretim savaş öncesine oranla çok azalırken, tam tersine köylülerin sırtındaki vergi yükü her geçen gün daha ağırlaşmıştır. Şu anda köylüler, gelirlerinin yüzde yetmişine varan 9-10 çeşit vergi ödemektedirler. Tefeci ve ağalardan almak zorunda kaldıkları borçlarla sömürülmeleri bir kat daha artmıştır. Hükûmet ise "Memleketin efendisi köylüdür" sloganını kullanmaktadır. Sanayiin durumu daha az acıklı değildir. Savaş öncesinde Zonguldak'ta ayda 13 milyon okka kömür üretilirken, bu şimdi 580 bin okkaya düşmüştür. Adana bölgesinde eskiden 26 fabrika çalışırken şimdi faal 10 fabrika kalmıştır. İşçilerin günde 12 saat iş karşılığı aldıkları ücret, tek bir kişinin asgarî geçimine bile yetmemektedir. Sivas ve Kayseri'de ünlü halı üretimi hızla gerilemiştir. El yapımı halılar Batı'dan gelen fabrika halılarıyla rekabet edememektedir. Zanaatçılar işliklerini birer birer kapatarak sıradan işçi olmaktadır.

3) Mübadele ve Ticaret
Küçük işletmeler iflâs ederken, savaş zenginleri bankalar ve anonim şirketler kurarak daha semiriyorlar (örneğin, Paris'te 1922 Nisanı'nda bir Fransız-Anadolu Bankası kuruldu). Yerli kapitalistler yabancılarla ortaklaşa Türkiye'nin emekçi yığınlarını sömürmektedirler. Yerel borsa ve ticaret odalarında yapılan

* Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 301.
6826 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXI.
6827 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 188.
6828 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 569.

sözleşmeler geçen yıllara oranla birkaç kat azalmıştır. Adana, Sivas, Trabzon gibi merkezlerde işletmelerin ticaret bilançoları geçmişe göre 4-5 kat düşüktür.

4) Bütçe ve Maliye
Hükûmetin hâlâ bir ulusal merkez bankası yoktur. Anadolu'da faaliyet gösteren Osmanlı Bankası şubeleri, ülkenin malî durumunu büyük ölçüde etkiliyor. İstanbul Borsası tarafından yönetilen bu banka sermayesinin dörtte üçü İngiliz ve Fransız burjuvazisi tarafından konulmuştur. Devlet bütçesinin yüzde 85'i ordu ve jandarmaya gitmektedir. Üretim daraldıkça, hükûmet eğitim, ulaştırma ve iletişim bütçelerini kısarak askerî harcamaları karşılamaya çalışıyor. 1922 yılında jandarma için ayrılan tahsisat 5 milyon, eğitime ayrılansa beş yüz bin liradır; jandarma sayısı 85 binken öğretmen sayısı 3 binden ibarettir.

5) Anadolu'daki siyasal durum ve sınıflar dengesi
Anadolu'da bulunan eski paşalar, aristokrat beyler, Enverci ve Refetçi subaylar, kara cüppeli hocalar sürüsü, Sultana ve İstanbul hükûmetine, dolayısıyla da İtilaf devletleri sempati duymaktadır. Rauf Bey hükûmeti bu acı gerçeği gösteriyor. Fransız ajanı Mojen'in (Maugin) etkisindeki bütün bu gruplar, şu veya bu biçimde savaşa son vermek istiyorlar. Millî gurur ve Türkiye'nin bağımsızlığı ilkeleri artık unutuldu. Halk yığınlarının reform isteklerini hiç umursamayan tüccarlar yalnız kendi çıkarları için uğraşıyorlar. Ankara ile İstanbul arasında aracılık etmeye teşneler. Kendi partilerine "İkinci Müdafaai Hukuk Grubu" adını veren muhalif milletvekilleri her an iktidara geçebilirler.

6) Aydınlar
Gericilerin baskısı altında olan ve her geçen gün daha yoksullaşan küçük aydınlar, özellikle de öğretmenler sağlam duruyorlar. Ama bugüne kadar konuşmaktan ileri gidemediler ve kendi örgütlerini kuramadılar. Aydınların üst tabakaları egemen sınıflarla eski bağlarını koparmamışlardır. Kendilerini liberal göstermelerine karşın, Ahmet Beyin [Ağaoğlu] önderliğinde Pan-Turanizm, Pan-Türkizm şarkılarını söylüyorlar. Örneğin, Hakkı [Behiç ?] Beyin hocalarla ilgili yazısı dava konusu oldu. Rauf Bey bu tutumda olanlara, "Siz hocalara karşı savaşmakla Türkiye Bolşeviklerine yardım ediyorsunuz" dediğinde, hükümetle işbirliği ettiler ve susacaklarına söz verdiler.

7) Köylülük
Köylüler eski rejim ile yeni rejim arasında herhangi bir fark görmüyor ve bir an önce barış istiyor. Bunun için de, gerici hocaların ve Ankara türedilerinin değil, ancak Sultan'ın ve İstanbul hükümetinin kendilerine barışı sağlayabileceği yolundaki kışkırtmalara kapılıyorlar. Onlara göre, ancak Ankara İstanbul'la birleşirse, Sultan hazinesini açacak, hükümetin elinde daha fazla para olacak, vergiler azalacak ve rahat nefes alınabilecektir. Bazen (Küçükhisar'da olduğu gibi) köylüler ayaklanmakta, çete kurup dağlara çıkmakta, ellerine düşen subayların başını kesmekte, telgraf direklerini ve devlet dairelerini yıkmaktalar. Bu gibi köylülere karşı terör uygulanıyor, evleri yıkılıyor, yakınları zorunlu çalışmaya gönderiliyor. Bazıları iş bulmak için Adana'ya gidiyor; oysa Adana'da 20 bin tarım işçisi işsiz. Ali İhsan Paşa davasının gösterdiği gibi, Ordu'da da bu tür eğilimler var. Asker kaçaklığı azalmıyor, tersine artıyor. Fakat egemen sınıfların sahte devrimciliğini anlayan ve ülkenin gerçek kurtuluşunu emekçi yığınlarında, işçi ve köylülerin devriminde göre köylülerin bilinçli kesimleri onların partisine katılıyor.

8) İşçiler [Bekir yoldaşın tezleri]
Büyük Savaş döneminde, deniz kıyılarında yoğun olan demiryolu ve sanayi işletmelerinin işçileri büyük haksızlıklar içinde yaşıyor, aldıkları ücret asgari ihtiyaçlarını bile karşılamıyordu. Yarattıkları üretim fazlasına, yabancı kapitalistler el koyuyordu. Yeni savaşın başlaması, onları yine işsizlik, pahalılık ve düşük ücretler gibi dertlerle karşı karşıya getirdi. Güneydeki liman işçileri angarya olarak askerî yükleme işlerinde çalıştırılıyor. Anadolu işçilerinin haklarını ne İstanbul, ne de Ankara hükûmeti tanıyor. İşçiler Sultan'dan da, fabrika sahiplerinden de kendilerine hayır gelmeyeceğini anlamıştır. Onlar toptan yok edilmelidir.

9) Hükûmet
Bugünkü hükûmet askerî bürokrasi ile zenginlerin diktatörlüğünden başka bir şey değildir. Güneydoğunun şeyh ve ağaları da, bu süngü ve lira diktatörlüğüyle işbirliği içindeler. Şimdiki Bakanlar Kurulu, Rus devrimcileriyle Brest-Litovsk'ta görüşmeler yapan, Sultan yanlısı Rauf Bey'in başkanlığında maskelenmiş Envercilerden oluşuyor. Açıkça gericilerin etkisi altındalar. Basın-yayın, kamu özgürlüklerinden, kişi

dokunulmazlığından iz bile kalmadı. Hükûmetin savaş kazançlarına el koyması ve finans burjuvazisinden yüksek vergiler alması gerekirken, dış borç bulabilmek için Fransa'nın kucağına gidiliyor. Meclis bugüne kadar ikincil işlerle uğraştı, yakıcı güncel sorunların çözümünü savaş sonrasına bıraktı. Emekçi yığınları için hiçbir şey yapılmadı. Vali ve kaymakamlar rüşvet aracılarıdır. Belediye gibi yerel yönetimler de hükûmetin emir kulu ve hizmetçisi durumunda. Köylüler jandarma zulmü altında inliyor. Özyönetimden eser yok. Üç yıldır reformlar yapılmasını bekleyen THİF, hükûmet çizgisini değiştirmezse, artık iç politikada onu desteklemekten vazgeçecek ve ona karşı mücadeleye başlayacak. Parti, savaştan sonra emekçi yığınlarının yardımıyla, bu hükûmeti yıkmayı kendine ödev edinecektir.

10) Hükûmetin dış politikası
Hükûmet bugüne kadar Doğu'daki elverişli koşullardan yararlanmadı; tam tersine Kilikya'yı Fransızlara teslim etti. Avrupa proletaryasının desteğini kazanamadı. Hükûmet Sultan ve Fransa yanlısı, *Öğüt* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde Rusya'ya karşı yazılar yayınlanıyor. TKP'nin Fransız sömürgelerindeki halkların korkunç durumunu anlatan yazısının basılmasına izin verilmedi. Komintern'in Türkiye'de bir Doğu Halkları Kongresi toplanması girişimine, Ankara hükûmeti iyi gözle bakmadı. İktidardaki Kemalistler ile muhalefetteki Sultancı ve Refetçiler arasında dış politika bakımından hiçbir fark kalmadı. Cephede askerî bir zafer kazandıktan sonra İtilaf devletleriyle barış imzalanırsa, bundan sonra ya İngilizlerin koruduğu Sultan'ın İstanbul'una karşı harekete geçilecek ya da Sultan ve İngiltere'yle anlaşmaya gidilecek. Bunların birincisini Kemalistler yapmazsa, ikincisini Refetçiler yapacak. İç gericilik, dış gericilikle ittifak halinde.
İtilaf devletleri, Türkiye'ye karşı birer tuzak olarak Roma'da bir Doğu Halkları Kongresi, Venedik'te de bir konferans düzenliyor. THİF bunlara katılınmamasını ve cephede yeniden saldırıya geçebilmek için güç kazanılmasını istemektedir. Öncelikle, burada bir kongre toplayarak, emperyalizme karşı Doğu ülkeleri arasında ekonomik ve politik ortaklıklar kurulmalıdır. İç reformlar gerçekleştirilerek ülkenin savunma olanakları arttırılmalıdır. Türkiye bütün Doğu ülkelerinde ve sömürgelerde elçilik açma hakkı elde etmelidir. Sultan hükümetiyle hiçbir pazarlık yapılmamalıdır. Sultan'ın, bütün İstanbul zenginlerinin ve soyluların mallarına emekçiler lehine el konulmalıdır. Avrupa proletaryasıyla bağlantılar kurulmalıdır.
Komintern IV. Kongresi'ne gidecek delegelere, Lloyd George hükümetine baskı yapması için İngiliz İşçi Partisi'yle görüşmeler yapmaları talimatı verilecektir. İngiliz emperyalizmine karşı ciddi mücadele ve propaganda yürütecek olan TKP kongresinin yapılmasını yasaklamak, artık aptallık değil, ihanettir.

Kahrolsun Sultan ve İstanbul hükûmeti.
Yaşasın yeni işçi ve köylü Anadolusu.
Kahrolsun Ankara hükümetinin başındaki Sultancı ve Enverciler.
Yaşasın RSFSC ile ekonomik, siyasal ve askerî birlik.[6829]

THİF Kongresi "Kararlar"lar metninde TBMM Hükümetinin Irak'daki Britanya çıkarlarına ve Suriye'deki Fransa çıkarlarına zarar vermekten sakınan tavrına dikkat çekiliyor: [..] *Arap kabileleri silâhlı çeteler halinde, İngiliz işgalcilerini Mekke ve Medine'den kovup oraları kurtarmak için sistemli bir savaş yapıyorlar*. [..] *Fakat elverişli konumuna rağmen, TBMM hükûmeti, Mezopotamya'da İngiltere'ye karşı çıkmak, Suriye, Arabistan ve bütün Doğu halklarına ve kabilelerine bağımsızlık hakkı tanımak, bu halkların kongrelerini örgütlemek, onlara siyasal ve moral destek vermek konularında hiçbir şey yapmamıştır. Tam tersine, TBMM hükûmeti Suriye Heyetini kabul etmedi, sınırdaş ülkelerin bağımsızlıklarını tanımadı*.[6830]

Bir başka vesikada "Dış Durum" tahlil ediliyor:

Anadolu'nun dış durumu, uluslararası ilişkilerin ve iç koşulların bir sonucudur.

6829 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 535 - 549 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 258-261. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6830 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 558 - 561 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 265-266.

> İtilaf emperyalizmi, Sèvres anlaşmasıyla Yakın Doğu'yu sömürgeleştirmeyi amaçlamıştır. Fransa, Ankara hükûmetiyle bir barış imzalamış olmakla birlikte, İngiltere'yle arasındaki çelişkiler, onunla Türkiye konusunda anlaşabilmesini engelleyecek düzeyde değildir. Bu Mart ayı başlarında, üç Bakan Paris'te toplandıkları zaman Fransa Türkiye'nin bağımsızlık haklarının Yunanistan lehine budanmasını ve iktidarın İstanbul hükûmetine verilmesini isteyen kararları destekledi ve böylece Ankara'yla dostluğunun değerini ortaya koydu. Ankara hükûmeti, Kilikya'yı Fransa'nın ekonomik yönetimi altına bırakmaktan başka, onların işgalleri altındaki Suriye halkına siyasal destek vermekten de vazgeçti. Bütün Yakın Doğu'daki devrimci etkisini kullanmamak dar görüşlülüğünü sergiliyor. Ankara, Fransa sermayedarlarından borç alırken, bir yandan da İngiliz hükümetiyle özel ve resmî görüşmelere girişti. İngiltere ve Fransa başbakanlarının Mayıs ayındaki toplantıları, İstanbul'u kollayarak bütün Müslümanlara karşı iyiniyetli oldukları imajını yaratmaya çalışmıştır. Ankara hükûmetinin gafletinden yararlanarak Cenova konferansını uyduran itilaf devletleri, şimdi de Ankara ile İstanbul'u barıştırmak ve Yunanlılarla görüşmeler yapmak için Venedik'te bir toplantı düzenlemeye, Roma'da da bir Doğu Halkları Kongresi toplamaya karar verdi. Böylelikle, İtilaf devletleri emperyalizmi Doğu ülkelerini sömürmeye devam edebilecek. [..][6831]

THİF Kongresi, *son olarak hükûmetten sultanın devrilmesini ve Cumhuriyetin ilân edilmesini, ülkenin savunma gücünün arttırılmasıyla savaşın başarılı bir biçimde sonuçlandırılmasını hızlandıracak işçi ve köylü yığınlarınm temel isteklerinin gerçekleştirilmesini talep eder*.[6832]

7 Ağustos 1922. Vahideddin Hân İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'u huzuruna kabul etti. Padişah *Esas şartlar ise barışın Türkiye'nin istiklâliyetinin ve İslâm dünyası içinde bakasının temini olmalıdır. Şimdi Ankara'da uyuşmazlıklar mevcuttur. Müttefikler enerjik bir hareket hattı tutturmalıdırlar. Nasyonalistlerin kuvveti mübalâğa edilmektedir. Yunanlılar çıkmalı, ancak boşaltılan topraklar yavaş yavaş meşru hükümete devredilmelidir... Eğer Kemalistler serkeşçe hareketlerinde israr ederlerse, o zaman barış İstanbul Hükümeti ile yapılmalıdır... Asileri yok etmesi için meşru Hükümet desteklenmelidir* demiştir. Rumbold'un Padişah'a cevabı ise şu olmuştur: *Maalesef Ankara bir hal çaresi bulma hususunda hesaba alınacak bir faktör olduğu gibi, görebildiğim kadar, yok etme çaresine malik olmadığımız bir kuvvettir de...*[6833] Rumbold, Curzon'a yarın göndereceği muhtırasında mülakatın tafsilatı hakkında şunları yazacaktır:

> Padişah barış umudu hakkında ne düşündüğümü sordu. Majesteleri Hükümetinin (İngiltere'nin) barış yapılması için her çabaya öncülük ettiğini, şimdiye kadarki çabalar başarısız kalırsa bunun hatasını bizde değil, başka yerde, yani Ankara'da aramak gerektiğini hatırlattım. Sultan hemen kabul etti ve milliyetçi önderlere karşı ağır hakaretlere başladı. Onların bir hükümet değil, bir asiler ve ihtilalciler topluluğu olduğunu söyledi. Onlar (Milliyetçiler), çeşitli adlarla ve bu arada "Milliyetçilik" adıyla bu memlekete hükmetmek için bencil istekler güden İttihatçılardı. Politika ve inanç bakımından onlar Bolşevik idiler...
>
> Kendisinin (Padişahın) ve hükümetinin barış yapmaya ve buna erişmek için fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Kendisi bakımından mutlak olarak konuşabiliyordu. Hükümetin içinde yanlış yöne meyledecek olan unsurlar değiştirilecekti... Milliyetçilerin gücü abartılıyordu. Bu güç Yunanların Türk topraklarını işgal etmeleri gerçeğine dayanıyordu... Bunun panzehiri (antidotu) Yunanların gitmeleri, boşaltılacak toprakların tedricen meşru hükümete devredilmesiydi ve yeniden otoritesini kurması için Müttefiklerin meşru hükümete yardım etmeleri gerekiyordu. Durum gittikçe vehamet kazanıyordu... Barış İstanbul'la yapılacaktı, Yunan işgalindeki topraklar boşaltılıp meşru hükümete devredilecekti ve asileri bastırma çabasında meşru hükümet desteklenecekti.

6831 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 562 - 564 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264-265. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6832 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 20, Klasör: 25_36, Belge no: 565 - 571 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 264. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

6833 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 163.

> Durumla ilgili bu açıklaması sırasında Padişaha ne gibi bir destek düşündüğünü sormam üzerine, Majeste (Padişah), işgal altındaki toprakların kendi hükümetine devredilmesinden başka, silahlı kuvvetlerin teçhizi için kolaylık gösterilmesinden, silah yardımı yapılmasından, özellikle Türk silahlarının devri teslim edilmesinden ve mali yardımdan söz etti. Daha kapalı şekilde deniz harekatına atıfta bulundu ama Yunanların sahneden çekilmesiyle Kemalistlerin başlıca âmillerini kaybedeceklerini ve onların işini bitirmek için doğrudan doğruya tedip harekâtına pek az ihtiyaç kalacağını belirtti...
>
> Padişah, mülahazaları içinde garip bir şekilde Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya atıfta bulundu. Bugünkü durumun Mehmet Ali (Paşa) isyanı zamanındaki durumun tıpkı bir benzeri olduğunu söyledi. Tek fark şuydu ki, o zaman sultan olan dedesi bir tek şahsın karşısında bulunduğu halde, şimdiki karşı kuvvetler, yani milliyetçiler, bir gruptu. O zaman İngiltere (ayaklanmayı) durdurmuş ve güçlük giderilmişti. İngiltere şimdi de durdurursa aynı sonuç alınacaktı...
>
> Yunanlar çekilince Ankara hareketinin çözülmeye mahkum olduğu yolundaki tezini geliştiren Majeste (Padişah), bu hareketi canlı tutan üç şey olduğunu söyledi: İzzetinefis, yurtseverlik ve kişisel çıkar. Yunanlar çekilince ilk iki etkenin ortadan kalkacağını söyledi... Yalnız kişisel çıkar etkeni kalacaktı (...) ve bu etkenin tecrit edilmesi merkezi hükümetin işini kolaylaştıracaktı...
>
> Bu konuşma benim tarafımdan pek az yorumu gerektirir... Padişahın Ankara'dan ayrı olarak Müttefiklerle merkezi hükümet arasında barış yapılması olanağı üzerindeki ısrarı ilgi çekicidir... Büyük ölçüde Ankara'daki ayrılık belirtileri üzerine hesaplar yapmaktadır ve Mustafa Kemal'in muhalifleriyle ve hatta bu muhalefet içindeki Enverci unsurla temasa geçmiş bulunması asla imkânsız değildir.[6834]

Şimşir'de göremediğimiz mühim bir detayı Bozkurt'ta okuyoruz: *Sultan ise ısrarla Milliyetçilerin Türkiye halkını baskı altında tuttuklarını, şahsı aleyhinde her türlü propagandaya müsamaha gösterdiklerini, kendisini Yunanların müttefiki ve İngilizlerin uşağı gibi lanse ettiklerini belirterek bu kinin sebebinin TBMM'nin meşruiyeti için kendisine sunulan Halifelik teklifini geri çevirmesi olduğunu, onurunun Milliyetçi liderlerle uzlaşmaya izin vermediğini vurguladı. Sultan Yunanların saf dışı bırakılmalarının ardından şahsi menfaatlerin ön plana çıkacağını ve Milliyetçilerin yeni durumdan avantaj sağlamaya çalışacaklarını da öngörmekteydi. Görüşmenin sonlarında Sultan, yeğeni Prens Sami Bey'in siyasi bir rol oynamaya teşebbüs ettiğini belirterek ona desteğinden dolayı Rumbold'a teşekkürlerini sundu*.[6835]

Avcıoğlu, Padişah'ın Rumbold'a sarfettiği sözlerin şu aksamını tercüme etmiştir:

> ... Millîci liderler bir hükümet değildir, bir isyancılar ve ihtilâlciler topluluğudur. Onlar, İttihat ve Terakki'nin canlandırıcılarıdır. Çeşitli adlar altında -ki bunların sonuncusu "milliyetçiler"dir- kişisel çıkarları için, ülkede egemenliklerini kurmaya çalıştılar. Mâsum halkın vatanseverliğini ve iyiniyetini sömürdüler. İnançları ve politikaları bakımından, onlar Bolşevikten başka birşey değildirler. Ben ve hükümetim, barış yapmaya ve bu yolda özverilerde bulunmaya hazırdır..... Fakat barışın, Türkiye'ye bağımsızlığını ve İslâm Dünyası'ndaki mevkiini sağlaması temel koşuldur... Ankara'da şimdi anlaşmazlıklar var. Müttefikler, kuvvetli bir tutum takınmalılar... Millîcilerin gücü abartılıyor. Onların gücü, Yunan'ın Türk arazisini işgal altında tutmasından ve Merkezi Hükümetin sözünü geçirme olanaklarından yoksun bırakılmasından ileri gelmektedir. Yunan'ın geri çekilmesi ve böylece boşalan arazinin kısım kısım meşru hükümete teslim edilmesi, Millîcileri güçsüz bırakacaktır.
>
> ... Durum gittikçe ciddileşmektedir.. Mehmet Ali Paşa isyanı sırasındaki durumla tam bir paralellik göstermektedir... Bununla birlikte, Mehmet Ali, Kemalistlerden daha az zayıftı. Türk halkını baskı altında tutuyorlar. Beni Yunanlıların müttefiki ve İngilizlerin uşağı olarak gösteriyorlar. Düşmanlıkları, kişisel kinlerinden ileri gelmektedir. Çünkü Halife olarak benden Millet Meclisi Hükümeti'ni tanımamı istediler,

---

[6834] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 302.

[6835] Rumbold'dan Curzon'a 8 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 140; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 353.

> kesinlikle reddettim. Halife olarak görevim, bu gibi önerileri kabul etmeyip geri çevirmektir. Şeref, âsi liderlerle benim aramda herhangi bir uzlaşma olanağı tanımaz.[6836]

Dikkat edilirse Horace Rumbold, Vahideddin Hân'ın Mustafa Kemal karşısında kuvvetlenmesinin İngiltere'nin menfaatına olacağını İngiliz Hariciyesine 2 gün evvel bildirmişti. Fakat 2 gün sonra huzura kabul edildiği vakit kalıcı sulh şartı olarak Türkiye'nin istiklâliyetine ve İslâm âlemindeki bekâsının teminine Vahideddin Hân'ın vurgu yapması üzerine Rumbold, TBMM Hükümeti idaresinin kabullenilmesini telkin etmiştir. Bizce, "tezat içinde zafer politikası", Rumbold'un mezkûr ikili ilişkilerinde de sarahaten görülmektedir.

Vahideddin Hân, İstanbul'u işgale gelmiş Yunan'a müsaade etmeyen Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Haringtон'a şifahî nota verdi. Lâkin Haringtон şifahî nota hakkında herhangi bir muamelede bulunmadı:

> Ben, Padişah ve halifeyim. Padişah olarak Osmanlı ordusu Başkomutanıyım. Bir bunalım çıkarsa müttefik işgal kuvvetleri başkomutanı ile beraber olmam doğaldır ve böyle bir kriz anında Genel karargâhımın nerede olacağını bildirmesini General Haringtон'dan rica ederim.[6837]

Vahideddin Hân'ın sözleri şaşırtıcı değildir. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'un 7 Kasım 1923 tarihli yıllık gizli raporda belirttiğine göre, 31 Temmuz 1922'de İstanbul'a saldırmaya teşebbüs eden Yunan'a karşı Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Haringtон vaziyet almış, Saray ve Bâb-ı Âlî Hükümeti de *General Haringtон'un emrine 20.000 kadar Türk askerinden oluşan birlikleri vermeyi bile teklif* etmiştir.[6838]

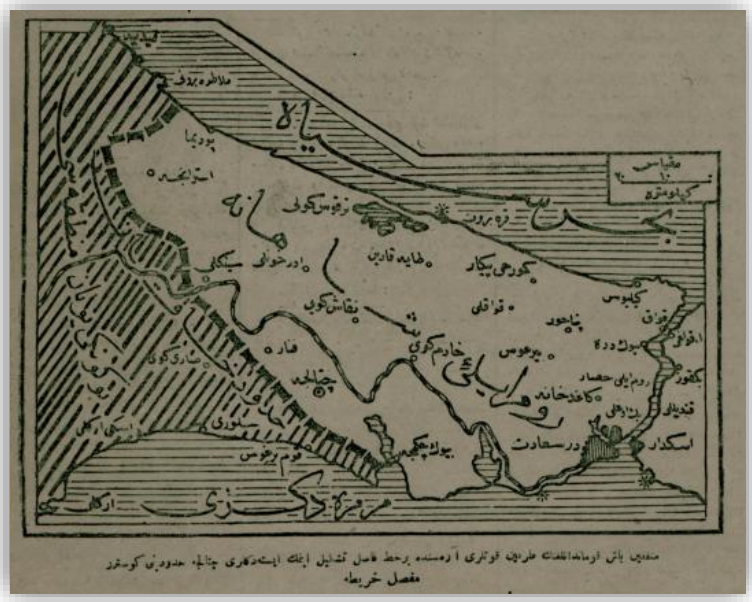

Fotoğraf. *Müttefikîn Başkumandanlığının tarafeyn kuvvetler arasında bir hatt-ı fâsıla teşkil etmek istedikleri Çatalca hududunu gösterir mufassal harita*. "Rumili-yi Şâhâne" nam İstanbul'un Türk hâkimiyetindeki mıntıkaları. Taralı alan Yunan işgali altındaki Türk menatıkı (Tevhîd-i Efkâr, 8 Ağustos 1922, s. 1).

6836 G. Jaesckhe, *İngiliz Belgeleri*, s. 272-274; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, s. 208-209.

6837 İngiltere Savunma Bakanlığından Dışişleri Bakanlığına gizli yazı, no 0152/6137. Ek.1 Türkiye'de Müttefik İşgal Orduları Başkomutanı General Haringtон'dan Savunma Bakanlığına yazı, kişiye özel, 142. Ek.2 Prens Sami Bey'den Albay Gribbon'a sözlü mesaj; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXVIII-CXXIX.

6838 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 48.

İngiliz Hariciye Nezâreti, General Haringtonʼun 14 Temmuz tarihli muhtırasını İstanbulʼdaki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumboldʼa şifreli telgrafla iletti ve Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırının ıskatı meselesine ilişkin mülahazısını sual etti.[6839]

8 Ağustos 1922. *The Times* gazetesi: *Bursa, Sultanʼa taraftardır*.[6840]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi:

> Morning Post gazetesi 9 Ağustos tarihiyle yazıyor: Londrada müteşekkil İngiliz-Osmanlı Cemiyeti namına Lord (Moideprey) [Mowbray], (Kenvorti) [Kenworthy] ve daha bazı zevat geçen salı günü sabahı Fethi Beği ziyaret etmişler, cemiyetin Türkler hakkında beslediği hissiyat-ı teveccühkârâneyi beyan eylemişlerdir. Bu münasebetle Fethi Beğ Loyd Corcun nutkundan bahsetmiş [1 buçuk satır sansürlenmiştir.] Evvela Türkiyanın Harb-ı Umumîye duhulünü ve saniyen Ankara Hükümetinin Londrada Bekir Sami Beğ tarafından icra olunan müzakerat hakkında ittihaz eylediği vaziyeti halkı olmak üzere göstemeğe çalışmışdır. Baʼde kendisinin Londra ziyaretini mevzubahis etmiş bu hususda da Ankara Hükümetinin efkâr-ı itilafcuyâne ile meşbu' bulunduğuna delalet etdiğini ve İngiltere Hariciye Nezâretini ziyaretinde hakkında gösterilen âsâr-ı nezaketi takdir etmekle beraber Türkiya-Yunanistan münazeasına mütedair nazariyatını İngiltere Hükümetine tebliğe fırsat bulamadığından dolayı müteessif olduğunu dermeyan eylemişdir.[6841]

9 Ağustos 1922. Sabık Hahambaşı Haim Naum, *Çankayada Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul* olundu.[6842]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *İstanbul'a girmek, Yunanlılar hakkında iyi bir netice tevlid etmez. Yunanistan bu suretle İtilaf Devletleriyle vahim bir ihtilafa giriftar olur*.[6843]

Paris'te bulunan TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid *Katimirini* gazetesi İstanbul muhabirine beyanat verdi: *Ankara Hükümeti barışseverdir. Yunanistan tarafından bir soru gelince Ankara şartlarını bildirecektir*. Örneğin *Öğüd* gazetesi 12 Ağustos tarihli nüshasına ateş püskürecektir: *Hamit Bey, pazarlık kapısı mı açıyor? Hükümet tekzip etmeli.*[6844]

İngiliz *Daily Express* gazetesi, Ali Fethi'nin (Okyar), yatakta tedavi gören Lord Curzon tarafından resmen kabul edilmeyişini tenkid ediyor, bunu *hakaret* kabul ediyor. Britanya Hariciye Nezâretinde Ali Fethi'yi karşılayacak kimsenin bulunmadığını şikâyet ediyor: *Yunanlılar, kendi sorunlarını Downing Street'e (Başbakanlık Dairesi) duyurmakta görünürde zorluk çekmiyorlar. İngiliz halkı, Yunan siyasetinin tahta atı içine kapatılmaktan usanmıştır. Halk, İngiliz ordularının Yakın Doğudan çekilmelerini ve barış istiyor. Buna hangi sinsi etkenler engel oluyor?*[6845]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten maaşa bağladığı Yunus Nadi'ye ait *Yeni Gün* gazetesi: Lloyd *George, İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgaline taraftar*.[6846] Halbuki Lloyd George, daha evvel vazıh surette belirtildiği üzere, bilakis, İstanbulʼu Yunanʼa karşı koruyan failler arasında idi.

6839 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 262.

6840 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 188.

6841 Peyâm-ı Sabah, 15 Ağustos 1338-1922, Numero 1326-11756, *Fethi Beğin Londraya Azimeti: İngiliz-Osman Cemiyeti ve Fethi Beğ*, s. 1.

6842 İkdam, 10 Ağustos 1338-1922, Numero 9121, *Hâim Nâʼûm Efendinin Ziyareti*, s. 1.

6843 İleri, 15 Ağustos 1338, Numero 1625, *(Tayms)ın Şarka Dair Mühim Bir Makalesi*, s. 1.

6844 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 572.

6845 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 262-263.

6846 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 573.

10 Ağustos 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour, Yunanistan'a *kat'î* bir nota verdi. *Yunanistanın Trakya hududunda bir müsademeden ictinab etmesini tavsiye eylemiş ve böyle bir hareketin Yunan menafii içün pek gayr-ı müsaid tesirat îkâ' edeceğini ilave etmişdir*.[6847]

Lord Curzon, *Fethi Beği kabulden imtina eylemişdir. Royter Ajansına nazaran Fethi Beğ İngiltere Hükümetiyle görüşmek arzusunu hiçbir zaman ızhar etmemişdir. İngiltere Hariciye Nezâretinde mumaileyh Kâtib-i Umumî tarafından kabul edilmiş mumaileyh mukalemata girişmeğe gelmediğini beyan eylemişdir. Royter Ajansı ilaveten diyor ki Fethi Beğ böyle bir fikir ızhar etmiş olsa idi kendisine cevaben İngiltere elyevm Müttefiklerle görüşmekde olduğundan münferiden hareketi istemediği söylenecekdi. Fethi Beğ İngiliz-Osmanlı Cemiyetini ziyaretinden Mösyö (Loyd Corc)un Şark Meselesi hakkındaki son nutkunun Türkiya ile sulh ve Harb-ı Umumî hadisatına müteallik noktalarda hakikate muvafık olmadığını izah eylemişdir. Mumaileyh efkârını İngiltere Hükümetine daha tam bir suretde bildiremediğinden müteessif bulunduğunu söylemişdir*.[6848]

> İngiliz basınında, bir yanda Dışişleri Bakanlığı, öteki yanda Profesör Arnold Toynbee ve İngiliz milletvekili Albay Aubrey Herbert arasında sert bir polemiğe yol açıyordu. Toynbee ile Herbert, Dışişleri Bakanlığını, Ali Fethi'yi soğuk karşılamakla suçluyorlardı. Dışişleri Bakanlığı, Ali Fethi'nin Mustafa Kemal tarafından özel bir görevle gönderildiğini bilmediği; gerçekte onun Dışişleri Bakanı bile bulunmadığı özürünü öne sürüyordu.[6849]

Maliye eski nâzırı, İttihadçı, Duyûn-ı Umumiye mümessili Cavid; Duyûn-ı Umumiye'nin İngiliz mümessili Adam Block tavassutuyla İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold ile Yeniköy'deki Avusturya Sefarethanesinde mülakat etti. Rumbold *pek az söylüyor, daha ziyâde dinlemek istiyor. Meslekten yetişmiş bir diplomat. Sözlerinde pek ihtiyatkâr.* Rumbold, Ankara'daki İngiliz aleyhtarlığının sebebini; TBMM'de siyasî fırkalaşmanın bulunup bulunmadığını; Anadolu'da Padişah hakkındaki umumî efkârın ne olduğunu sordu. Cavid:

> Kendisine şerâit-i muhtemele-i sulhiyeden bahsettim. Münazi-i fîh noktaları birer birer tedkîk ederek, kendi fikir ve mütâlaamca, ne esaslar dâiresinde sulh yapılabileceğini, söyledim. İngiltere'de bazı mahâfilde farz ve tahmîn edildiği gibi ne burada, ne Ankara'da esaslı bir İngiliz hukuku mevcut olduğuna inandırmaya çalıştım.
>
> -O hâlde nedir Ankara'daki İngiltere aleyhinde neşriyât? dedi.
>
> Bunların gayri mes'ûl kimseler tarafından yapılmakta olduğunu, nazar-ı ehemmiyete alınmaya şâyân olmadığını, mu'tedil zevâtın İngiltere'ye karşı olan vaziyet-i muhalefeleri ise sulhü İngiltere'nin tasdîk etmekte olduğuna dâir bir kanâat mevcut olmasından ileri geldiğini söyledim. Şerâit-i sulhiye hakkında "İktisadî ve malî kapitülasyonlar sûret-i katiyede ilgâ edilmelidir. Adlî kapitülasyonlar gayet muhaffef ve mu'addel bir şekilde olarak muayyen bir müddet için devam edebilir. Boğazlardan Rumlar mutlaka çekilmelidirler. Boğazlar için belki Cemiyet-i Akvâm murâkabesi kabûl olunabilir. Ekalliyetler hakkında diğer mu'ahedâttaki kuyûdun kabûl edileceğini Ankara Hükûmeti defaât ile ve resmen söylemiştir" dedim. İngiltere bu şerâitle sulh yapmaya muvâfakat edecek olursa Ankara'da müfritlerin emsâl-i kelâm edemeyeceklerini mutedillerin tamamen sulha taraftar olacaklarını söyledim. Bu vesîle ile Anadolu'da bir fırka olup olmadığını sordu. Fırka yoktur, fakat arkadaşlarımız vardır, dedim. Çünkü Büyük Millet Meclisi'ni teşkîl eden efrâdın hepsi husûsî ihtilâfları unutarak vatan gayesi etrafında toplanmışlardır.
>
> Padişah hakkında Anadolu'da ne düşünülmekte olduğunu sordu. Padişâhlık aleyhinde bir fikirleri olacğaını zannetmediğimi ve olsa bile böyle bir fikrin bu memlekette tatbîk edilmesi muhal olduğunu, padişâh-ı hâzırın şahsına karşı ne düşündüklerine gelince, buna cevap verememeyi tercih ettiğimi söyledim.

6847 Tercümân-ı Hakîkat, 11 Ağustos 1338-1922, Numero 14847, *Balforun Yunanlılara Mühim Bir İhtarı: Trakya hududunda vuku bulacak bir müsademe Yunan menafii için muzır akıbet tevlid edecekdir*, s. 1.

6848 İkdam, 12 Ağustos 1338-1922, Numero 9123, *Ali Fethi Beğin Londra Seyahatı*, s. 2.

6849 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 263.

> Enver'in Türkistan'daki harekâtından bahsetti. Halkta bu harekâta İngiltere'nin müzâhir olduğuna dâir bir fikir mevcut olduğunu söyledim. Buna şiddetle itiraz etti.
>
> Ankara Hükûmeti İstanbul'a gelecek olursa pek çok kimseleri asıp keseceğini söyledi. Ben de cevaben Türkiye'de artık asmak kesmek politikasının bir netîce vermeyeceğini herkesin anlamış olduğunu binâen-aleyh böyle bir tehlikenin muhtemel olmadığını söyledim. Herhâlde memleketten pek çok kaçacak olanlar vardır dedi. Ben de bu da memleket için bir zarar teşkîl etmeyecektir, cevabını verdim.[6850]

İstanbul'da münteşir *İkdam* gazetesi Ankara'da siyasî görüşmeler gerçekleştiren eski Hahambaşı Haim Naum'un beyanatını Ankara'daki *Yeni Gün* gazetesinden iktibas etti. Buna göre Haim Naum'un General Townshend ve Miralay Mougin ile dost olduğu ve aynı siyasî şebekede (*ağ*da, İngilizce ifadeyle *network*te) bulunduğu anlaşılmaktadır:

> Elyevm Ankarada bulunan sabık Hahambaşı Hâim Nâ'ûm Efendi "Yeni Gün" muharririne beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:
>
> "… Daimî suretde ikamet eylemekde olduğum Parisden Ankaraya gelmek maksadıyla ondört temmuzda ayrıldım. Geçen çarşamba günü Haydarpaşa-İzmit tarikiyle Ankaraya müteveccihen seyahata devam eyledim. Ancak Ankaraya biraz geç geldiğimden müteessifim. Aziz dostlarımdan Ceneral Tavnsend ile Ankarada görüşemediğimden meyusum. Fakat hareket etmek üzere bulunan dostum Mösyö Mojen ile yarın görüşeceğim. Yollarda memurîn-i ilmiye, askeriye, mülkiye, pek ziyade âsâr-ı ihtiram gösterdiler, mekteb talebeleri şehirler haricinde bendenizi hep bayraklarla istikbal eylediler. Bu teveccühden minnetdarım. Kendilerine ne suretle teşekkür edeceğimi bilmiyorum. Doğrusu bu vatanın evladı olmağla iftihar ediyorum. Yolda hiç zahmet çekmedim. İzmit şosesi hakikaten iyidir. Ankaraya ancak bazı ahbabı görmek içün geldim. Esasen Amerikadan bir seyahat yapmağı kararlaşdırmışdım.
>
> Ankarada ne kadar kalacağımı bilemem. Fakat herhalde birkaç gün burada kalabileceğim. Maksadım tekrar Parise gitmekdir. Sulh-ı umumîye kadar alelade bir ferd sıfatıyla orada ikamet edeceğim. Esasen meslek-i ruhaniyeden tamamen el çekdim.
>
> Türkiya Büyük Millet Meclisinin davası meşrudur. Bu davanın meşruiyeti birçok delail ile tezahür etmişdir. Esasen Fransa vesaire gibi medeniyetde ileri gitmiş milletlerin bu hakkı tanıması davanın meşruiyetine en büyük delildir. Millî dava, muvaffakiyetle nihayetlenecekdir.
>
> Gerek Avrupada ve gerekse Amerikada hiçbir faaliyetde bulunmadım ki buna dair izahat vereyim. Yalnız icab etdikce konferans vermek suretiyle ricali, gazetecileri ve yüksek tabakayı teşkil eden münevveranı lüzumu derecede Türk ahvalinden tenvir etdim. İki buçuk sene devam eden gaybubetimde birisi beş ay, diğeri yedi ay devam etmek üzere iki defa Amerikaya seyahat etdim. Şimalî Amerikanın bütün büyük şehirlerine giderek müteaddid konferanslar verdim. Halk bu izahatla kendilerini tenvir etdiğimden bana teşekkür etdiler. Amerika gazeteleri bir seneden beri düşman propagandalarına âlet olmamağa dikkat etmekde ve Türkiya hakkındaki neşriyatda ihtiyatkâr davranmakdadırlar. Amerika zenginleri ve tüccarı Türkler hakkında müsaid fikirler beslemekde ve sulhun avdetiyle faaliyete geçebilmelerini şiddetle arzu etmekdedirler. Bu meyanda [bir ya da iki kelime sansürlenmiştir] Amiral Bristol Cenablarının mesaisini şükranla etmek mecburiyetindeyim. İngiltereye hiç gitmedim. Fransada ise efkâr-ı umumiye tamamıyla Türkler lehindedir. Gazeteler, vaziyeti kısmen kavramışlardır. Binaenaleyh burada rical-i siyasiye ile görüşerek muhtac-ı tenvir cihetlerini izah etdim. Artık Fransada buna da hacet kalmamışdır. Paris mümessili Ferid Beğ bu hususda pek ziyade (?)liyetle çalışıyor. Refikası Müfide Ferid Hanım mütemadî konferanslarla rical-i siyasiye gailelerini Türkiya ahvali hakkında tenvir etmiş her tarafda teveccühle karşılanmışdır."[6851]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Londra'ya Hariciye Nezâretine cevabî şifreli telgraf gönderdi: *Şimdiki durumda ve siyasi nedenlerden ötürü, söz konusu Türk yetkililerin* (TBMM Hükümetine silâh sevkiyatı yapan Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırının ve Topçu Müfettiş-i Umumîsinin)

[6850] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 382-383.

[6851] İkdam, 10 Ağustos 1338-1922, Numero 9121, *Hâim Nâ'ûm Efendi*, s. 1.

görevlerinden uzaklaştırılmasına karşıyım. Bu denli bir talep, tüm Kabine'nin düşmesine yol açabilir ve komplikasyonlardan kaçınılması gereken bir sırada durumu daha da karıştırabilir… Sonra, at kaçtıktan sonra ahır kapısını kapamak anlamına da gelir…[6852]

İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Satow; General Townshend ile Anadolu seyahati dönüşünde kısa bir görüşme yaptığını, generalin çok açık bir şekilde kendisiyle konuştuğunu ve Ankara'ya gitmeden önce ve sonra yaptığı gezi ile dikkatlice yazmış olduğu önemli olayları içeren günlüğünün özetini kendisine verdiğini belirtmektedir. Başkonsolos Satow, Townshend'in günlüğüne dayanarak telgrafında şu bilgileri vermektedir:*

> Onun gezisi şöyle: Konya'ya Temmuzun 23'de vardı ve ertesi gün Mustafa Kemal onu görmeye geldi. Temmuzun 26'da Ankara'ya bir araba ile götürülmüş ve oradan da 30'da ayrılmış. 31 Temmuz akşamı ise Konya'dan ayrılarak İskenderun'a özel bir trenle gitmiş.
>
> Görünen o ki, General Kemalistlerle hemen bir barış yapılması düşüncesini kafasına takmış ve bunun İngiliz İmparatorluğu için gerekli olduğuna inanıyor ve böylece Hindistan'da bir Müslüman tehdidini ve başka başkaldırmaları bertaraf etmiş olacağını söylüyor.
>
> Mustafa Kemal ile barış için olası koşulları konuşmuş. Mustafa Kemal kendisine, eğer İzmir ve Anadolu'dan Yunanlar hemen çekilirse diğer bütün konular kolayca çözülebilir, demiş.
>
> Mustafa Kemal bir tehditte de bulunmuş ve eğer şartları hemen kabul edilmezse, bugüne kadar kullanmadığı doğudaki (Hindistan) İngiliz çıkarlarına zarar verecek bir Müslüman isyanı çıkaracağını bildirmiştir.
>
> General Townshend Mersin'de bir konferansın yapılmasını öneriyor ki Mustafa Kemal şahsen katılabilsin. Böylece meselelerin çözümlenmesi hızlandırılmış oluna- cak ve Ankara ile ilgili mesele çözüme kavuşmuş olacaktır ..."
>
> Başkonsolos Satow'un telgrafında verdiği bilgilerden, Townshend'in Konya'da kaldığı süre içinde Konya'daki askerî kampları ziyaret ettiği, cepheleri gezmesi için davet yapılmakla birlikte generalin cepheye gitmediği anlaşılmaktadır.[6853]

İngiliz *Daily Express* gazetesi, *Lloyd George'un Yunan yanlısı siyasetinin İngiliz İmparatorluğuna pahalıya mal olduğunu ve İngiliz halkının bu yönetime güveni olmadığını öne sürüyor*.[6854]

11 Ağustos 1922. Ali Fethi (Okyar), *Curzon'un tanıdıklarından biri olan*[6855] İngiliz Lord Long'u ziyaret etti. Trowbridge'deki Lord Long gün içinde Londra'daki Lord Curzon'a mülakat hakkında muhtıra verdi. Sonyel şöyle hulasa etmektedir:

> Ali Fethi'yi "dürüst" olarak niteleyen ve onun kendi ülkesini ve İngiltere'yi memnun edecek bir anlaşmaya varmayı içtenlikle istediğini öne süren Lord Long, Ali Fethi'nin görüşleri İngiliz halkına duyurulursa, bunların Yakın Doğu barışı için öz olarak kabul edileceklerine inanıyordu. Lord Long'a göre, Ali Fethi şu koşulları öne sürüyordu:
>
> > Boğazlar tümüyle askerden arındırılmalı; Boğazlardan geçit kesinlikle serbest olmalı; azınlıkların etkin biçimde korunmaları için bir proje hazırlanmalı; Trakya'daki Yunan sınırı Edirne'den Meriç ırmağına çekilmeli.

6852 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 262.

6853 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 249. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6854 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 263.

6855 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 168.

> Lord Long, İngiltere Yunanistan'a ödünç para verirse, Yunanlıların da bu koşulları kabulleneceklerine inanıyor; 11 Ağustos'ta Lord Curzon'u bu sorunu ele almaya çağırıyordu; ama Curzon ona bir hafta sonra verdiği karşılıkta, Ali Fethi'nin kendi yönetimi adına konuşmak veya görüşmelerde bulunmak yetkisine sahip olmadığını; sonra, Yunanlıların Doğu Trakya'dan nasıl çıkarılacakları ve Anadolu'daki azınlıkların nasıl korunacakları konularında görüş beyan etmediğini öne sürüyor; bununla birlikte, ilgili tüm yanları bir konferans masası çevresinde toplamaya çalıştığını yazısına ekliyordu.[6856]

Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, *Morning Post* gazetesindeki makalesinde, *Yunan halkını ihmal ettikleri ve onlara verdikleri sözü tutmadıkları*nı belirterek Hariciye Nâzırı Curzon'u ve Başvekil Lloyd George'yi şiddetli tenkid etti.[6857]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinin haberine göre Hind Hılâfet Cemiyeti'nin Mustafa Kemal'in şahsî hesabına göndermiş olduğu nukut, 29 Haziran 1922 tarihli *Hılâfet-i Osmâniye* mecmuası verilerine nazaran 1.449.197 rupi (takriben 96.004 sterlin ya da 676.082 Osmanlı lirası) idi. Mustafa Kemal, Urduca kaleme alınan bir mektubla şöyle teşekkür etmiştir:

> Hindistan Müslümanları kardeşlerimiz tarafından gönderilen meblağı ahz u teslim etdim. Bunların makbuzunu kemal-i şükran ve ihtiram ile takdim ediyorum. Hindistanlı kardeşlerimizin minelkadim Türk kardeşlerine karşı göstermekde oldukları hissiyat-ı uhuvvet elhak şayan-ı iftihardır. Hindistan Müslümanları bu yardımlarıyla cebel-i metin uhuvvete fiilen sarıldıklarını ve "Mü'minlerin kardeşden başka bir şey olmadıkları" mealindeki âyet-i kerîmeyi tahakkuk etdirdiklerini isbat edib Cenâb-ı Hakkın Rızâ-yı Subhâniyesini ve Rasûlullah Efendimizin Rızâ-yı Nübüvviyesini kazanmışlardır.[6858]

12 Ağustos 1922. *Hindistan Hilafet Komitesi'nin* hılâfetin korunması için Mustafa Kemal'e *gönderdiği 35.900 lira da geldi. Böylelikle komite 26 Aralık 1921'den sonra 675.494 lira yardım yapmış oldu. (2.143.525 Rupiye yani 142 bin küsür İngiliz Lirası, yaklaşık 1 milyon Osmanlı Lirası)*.[6859]

13 Ağustos 1922. *Ankara'da Rus Elçilik binası yandı. Yangın yerine Hükümet üyeleri ve Mustafa Kemal de gitti. Karaoğlan Çarşısı'ndaki elçilik çevresinde 30 kadar ev de yandı. Hafta tatili nedeniyle elçilikte kimse bulunmadığından can kaybı olmadı*.[6860] *Büyükelçi Aralov bunun bir kundakçılık eylemi olduğundan kuşkulanarak Moskova'dan Türk politikasını yeniden gözden geçirmesini istedi ve ayrıca, Ankara son zamanlardaki Sovyet karşıtı olaylara birtabm açıklamalar getirene kadar, yardımlarda ciddi bir kesintiye gidilmesini salık verdi*. Belki de daha mühimi, *Aralov'un telgrafı İngilizlerce ele geçirildi*:

> Aralov, anılarında, uzun bir süredir anti-Sovyet politikalar savunduğu söylenen Rauf Bey'i suçlar. Şimdi 1922 yazında o, başbakanlığın sağladığı otoriteyle, Bolşevik rejimine karşı aktif bir düşmanca tutum sergiliyordu.
>
> Aralov Ankara hükümetinin tavrındaki bu değişikliği uluslararası bir komploya bağlar. Ona göre neden, Fransız diplomasisinin Kemalistler arasında gittikçe artan etkisidir. Gerçekten de Aralov'un ikametgâhına yönelik şüpheli kundakçılık eyleminden yaklaşık iki ay önce, 4 Haziran'da, Fransız hükümetinin bir temsilcisi, Albay Maugin, iki taraf arasında daha ileri bir işbirliğinin olanaklarını görüşmek üzere Ankara'ya gelmişti. Türk basını Fransız heyetinin temel amacını, Anadolu'daki Bolşevik nüfuzunun araştırılması ve Aralov'un Ankara'daki yüksek prestijinin dengelenmesi olarak tanımlıyordu. Aralov bu görüşü paylaşır ve Maugin'in gizli bir görevi olduğunu iddia eder. Aralov'un inancınca, Maugin Mustafa Kemal'e Fransa'yla bir askeri ittifak

---

6856 FO/7949/E 8047; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 263-264.

6857 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 263, dipnot 121.

6858 Tevhîd-i Efkâr, 11 Ağustos 1338-1922, Numero 3447-419, *Hindistan Müslümanlarının Anadoluya Yardımı*, s. 1.

6859 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 577.

6860 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 578. Sovyet Rusya istihbaratı raporuna göre yangını tertipleyen kişi Erzurum mebusu Mustafa Durak (Sakarya) idi: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 372.

anlaşması imzalanması, İngiltere'yle tavizkâr bir barış yapılması ve Sovyet hükümetiyle ilişkilerin kesilmesi teklifleriyle gitmiştir.[6861]

[..] Temmuz'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'la görüşen İzzet Paşa, bu komünist propagandasının ülkeye giderilmez biçimde zarar getirdiğini; tüm ülkeyi çürütmek tehdidi oluşturduğunu söylüyordu. Ağustos ve Eylül aylarında, Aralov, Türk komünistleri konusunda Ankara katlarıyla sürekli anlaşmazlık içindeydi. 15 Ağustos dolaylarında, Aralov'un Ankara'daki evi bir yangında yanıyordu. Aralov, bunun kasten yapıldığına inanıyor ve bir süre sonra Ankara yetkilileriyle arası biraz açılıyordu.

Kemalist'ler, komünistlerin toplantı yapmalarına izin vermiyor ve onları tutukluyorlardı. [..][6862]

14 Ağustos 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı William Tyrrell'ı ve Müsteşar Muavini Lindsay'ı, Ali Fethi (Okyar) ile görüşmeleri üzere tavzif etti:

Ali Fethi, 14 Ağustos'ta bu iki Hariciye yetkilisiyle görüşerek, BMM yönetiminden ve Doğu'da barışın kurulmasından yana uygun bir hava yaratmak amacıyla Londra'ya geldiğini açıklıyor; Türk emelleri konusunda daha önce Lord Long'a söylediklerini tekrarlıyor; kendi hükümetinin, Boğazlardaki istihkamların kaldırılmasını; Boğazlara yaklaşık kara yollarının askerden arındırılmasını ve Boğazların uluslararası teftiş sistemine tabi tutulmalarını kabul edeceğini; ama Marmara Denizi'ne yaklaşık herhangi bir yerde, Yunan yetkisinin sürdürülmesine asla dayanamayacağını; ayrıca, Irak bölgesinde meydana gelen herhangi bir sorunu çözüme bağlamak konusunda bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu sözlerine ekliyor; barışın ivedilikle kurulmasını köstekleyen tüm güçlüklerin Londra'da yaratıldığı izleniminin Ankara'da egemen olduğunu; kendisinin Londra'da bulunuşunun, bu engellerin hiç olmazsa bazılarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olmasını umut ettiğini bildiriyordu.[6863]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı William Tyrrell'in 15 Eylül 1922 tarihli *The Morning Post* gazetesinde şu beyanatı neşredilecektir: *Foreign Office'de işgal ettiğim müsteşarlık makamında müsteşar muavini Lindsay'le beraber, henüz memleketine yeni dönmüş olup tıbbî tedavi altında bulunan Lord Curzon'dan talimat almış olduğumuz halde 14 Ağustos'ta Fethi Bey'i kabul ettim. Fethi Bey bu mesele hakkında bana etraflı beyanatta bulundu. Bu beyanat derhal Hariciye Nazırına gönderildi*. Dikkat edilirse Tyrrell, Curzon'a iletilen *"bu etraflı beyanat"ın muhtevası hakkında susmakta*dır.[6864]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin *İyonya* sözde muhtar devletini tanıyan 4 Ağustos tarihli nutkunu protesto etti.[6865]

Yusuf Kemal (Tengirşenk), hastalık gerekçesiyle 3 ay müddetli izin talebi kabul edilerek, Meclis tarafından mezun edildi. Hariciye Vekâletine ise Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) vekâlet ediyor.[6866]

Tercümân-ı Hakîkat gazetesi: *İstihbarat-ı mahsusumuzdan: Ankara Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beğefendi Avrupa mehafili ile temas etmek üzere yakında Londraya azimet edecekdir*.[6867]

6861 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 155, dipnot 70.

6862 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 275.

6863 FO/7949/E 8265, Lindsay'ın 14 Ağustos 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 264.

6864 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 233.

6865 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 189.

6866 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 579.

6867 Tercümân-ı Hakîkat, 14 Ağustos 1338-1922, Numero 14849, *Rauf Beğ Londraya Gidiyor*, s. 1.

Heyet-i İcrâiye Reisi ve *Hariciye Vekâleti Vekili* Hüseyin Rauf (Orbay), Fransız İrtibat Zabiti Miralay Mougin ve eski hahambaşı Haim Naum tarafından ziyaret edildi. Mougin, *bazı mesaili mühimme*ye; Haim Naum ise *mesail-i umumiye*ye dair görüşmüşlerdir.[6868]

The Times gazetesi sahibi Alfred Charles William Harmsworth Lord Northcliffe, tutulduğu akıl hastalığına bağlı olarak öldü. Mesul müdür ve başmuharrir Wickham Steed, gazetenin yönetimini üstlenmiş vaziyette.[6869]

15 Ağustos 1922. *İngiltere, Fransa ve İtalya, Yunanistan'a verdikleri bir nota ile Batı Anadolu'nun yönetim biçimine Türkiye ile yapılacak görüşmelerden sonra bir çözüm bulunabileceğini bildirdiler. Böylece özerk İyonya Devleti tasarısı desteklenmemiş ve suya duşmuş oldu*.[6870] Yunanistan, Müttefiklerle protokol imzaladı ve 4'üncü Kolordusunu bîtaraf mıntıka husudunun 6 kilometre mesafesine geri çekti.[6871]

> ***Tahlil***: Büyük Taarruz'a günler kala Yunanistan'ın gerek Trakya cihetinde gerek İzmir cihetinde yüzüstü bırakılması dikkat çekicidir. Hatırlatmak gerekirse: Fransa, Celâleddin Arif'in 27 Temmuz 1922 tarihli telgrafına nazaran bir yandan TBMM Hükümetinin 15 Ağustos'da taarruz edeceğini Yunan'a ihbar etmiş; diğer yandan da Yunan tamamen imha edilmesin istemişti. Britanya Genelkurmayı tavsiyesiyle Britanya Hükümeti, İstanbul'u işaret ederek Yunan'a "gel gel" yapmış, Yunan Batı Anadolu'dan 2 fırka askerini Trakya'ya sevketmiş böylece Kontrollü Büyük Taarruz'un başarı oranı artırılmış fakat sonra Müttefikler Çatalca'da tahkimat yapıb Yunan'a silâh çekmişti. Bu gün ise Müttefikler, Kontrollü Büyük Taarruz arifesindeyken İyonya teşebbüsünü reddediyor Yunan'ı zayıflatıyor.

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Yunan Hükümeti, *ilgili notadaki üslubu oldukça "yaralayıcı"* telakki etmekte; böyle bir hareketi *bilhassa İngilizlerden* beklemediğini ve *üzüntülerini* bildirmektedir.[6872]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'u ziyaretle mülakat ediyor. *Ahmet İzzet Paşa, Lloyd George'un son zamanlardaki Tevfik Paşa Hükûmeti karşıtı beyanatından rahatsızlığını dile getirerek bu sözlerden, İngilizlerin güvenini kaybettiklerini anladıklarını ve bunun yeni bir Hükûmet kurulması anlamına geldiğini sitemkâr sözlerle dile getirdi*. [..] *İzzet Paşa, "İngilizlerin hedefinin Türkiye'yi haritadan silmek olduğunu savunan- Milliyetçilerin propagandalarının halk üzerindeki etkisini kırmak için mücadele sürdürdüklerini" vurgula*dı.[6873]

Rumbold, İngiliz Hariciye Nâzırı Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'a mahrem mektub gönderdi: *Anlayabildiğim kadarıyla, Fransız meslekdaşımın, Yüksek Komiserler arasındaki toplantılarda konuşulan her şeyi Milliyetçi ajana iletmekte hiç zaman yitirmediğinin altını çizmek istiyorum*.[6874]

Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine zata mahsus telgraf gönderdi: *Benim emrimde bulunan altı yüz küsur bin lirayı ihtiyacı mübremei askeriye için maliye vekilinin emrine*

6868 İleri, 15 Ağustos 1338, Numero 1625, *Rauf Beğin Seyahatı: Miralay (Mojen) Rauf Beğ nezdinde*, s. 1.
6869 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 375.
6870 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 581.
6871 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 141.
6872 Bentinck'ten Curzon'a 15 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 161; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 341.
6873 Rumbold'dan Curzon'a 15 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 141; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 354.
6874 Rumbold Yazışmaları, No. 242-243, 15 Ağustos 1922; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.

verdim.[6875] Dikkat edilirse, Hind Hilâfet Cemiyeti, 26 Aralık 1921'den 12 Ağustos 1922'ye kadarki zaman zarfında, Mustafa Kemal'in şahsî hesabına İngiltere'nin müsaadesiyle 675.494 lira yatırmıştı.

Peyâm-ı Sabah gazetesi, Ali Fethi'nin (Okyar) Londra temasları hakkında mühim bir haber neşretti:

> Fethi Beğin Londraya azimeti Ankaranın İngiltereye karşı tebdil-i siyasete karar vermesinden münbais idi. *Fethi Beğ, İngiltereye sulh-ı münferid teklif eylemek istiyor idi.*
>
> Atina 14 Ağustos (Pa) – Romadan telgrafla bildiriliyor: Londradan gelen malumata göre Fethi Beğin Londraya i'zâmı, Ankaranın İngiltereye karşı tebdil-i siyasete karar vermesinden ileri gelmiş idi. Fethi Beğ İngiltereye sulh-ı münferid ve hususî imtiyazat-ı maliye teklif eylemek emelinde idi. İtalya mehafili, İngilterenin, maksadı ziyaretini bildiği halde Fethi kabulden ve teklifatını istima'adan istinkaf etmesine bir ehemmiyet-i mahsusa atfediliyor.
>
> *
>
> 11 Ağustos tarihli Yeni Parizyen gazetesine Londradan bildiriliyor: Ankara Hükümetinin Dahiliye Nâzırı Fethi Beğ temmuzun otuzuncu günü Ankara Hükümetine iblağ edilmek üzere teklifat-ı sulhiyeyi hamil olarak ve salahiyet-i kamile ile Londraya vasıl oluyordu. Fethi Beğ Londraya gelmeden evvel Parisde Mösyö Puankare ile bir mülakat icra etmişdi. Türk milliyetperver nâzırı Londraya ferda-yı muvasalatında teklifatını Hariciye Nâzırına izah etmek talebinde bulundu. Fakat birincisinde Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balforun İsviçreye azimeti ve ikincisinde ise Lord Kurzonun ancak eylülde avdet etmek üzere Londradan mufarakatı bahanesiyle bu taleb iki defa red edildiği içün Fethi Beğ yarın Paris tarikiyle Türkiyaya avdete karar vermişdir. [4 satır sansürlenmiştir.]
>
> *
>
> Diğer tarafdan Tan gazetesine de Londradan malumat-ı âtîye veriliyor: Ankara Hükümeti Dahiliye Nâzırı Fethi Beğin seyahatı etrafında deveran eden şayialar hakkında Royter Ajansı Fethi Beğin Parisde pasaportunu vize etdirmek istediğini ve bu vize muamelesinin yapıldığını beyan ediyor. Fethi Beğin maksad-ı siyasetini hiçbir zaman bildirmemiş ve İngilterede bir kimse ile görüşeceğini suret-i katiyede beyan etmemişdir. Mumaileyh bir gün Hariciye Nezâretine giderek Kalem-i Mahsus Müdürü Mösyö Vakpetan(?) tarafından kabul edilmiş, fakat müzakerata girişmeye geldiğini söylememişdir. Mamafih bu maksadla geldiğini söylememiş olsaydı bile kendisine İngilterenin halihazırda Müttefiklerle müzakerede bulunduğu ve bu şerait dahilinde münferid bir suretde harekete niyeti olmadığı cevabı verilecekdi.
> Diğer tarafdan birçok gazetelere göre Lord Kurzon Fethi Beğin vazifesini münferiden değil fakat müştereken bütün Müttefiklerle görüşmek olduğu kanaatından dolayı Fethi Beği kabul etmekden imtina etmişdir. [3 buçuk satır sansürlenmiştir.] Londra mehafil-i resmiyesinde söylendiğine göre Ankara Hükümetinin takib etmesi lazımgelen hatt-ı hareket, tehirî Türkiya ile Yunanistan sulhuna mani olmakda olan Beykoz Konferansının inikadını teshil etmekdir. [Birkaç kelime sansürlenmiştir.] Yunanistan ve bütün Müttefikler bu konferansa tarafdar oldukları halde, yalnız Ankara Türkleri red ediyorlar. [3 buçuk satır sansürlenmiştir.]
>
> Fethi Beğ Türkiyanın Harb-i Umumîye duhulünü intac eden sebebi ve Bekir Sami Beğ tarafından Londrada icra edilmiş olan müzakerat hakkında Ankara Hükümetinin ittihaz ettiği hatt-ı hareketi izah etmişdir. Türklerin itilafgirizliğine gelinde Fethi Beğ İngiltere Hükümetine teklifatda bulunmak üzere kendisinin Londraya gelmiş olması Ankara Hükümetinin niyat-ı müsellematcuyânesine maddî bir delil olduğunu ilave eylemiş ve Hariciye Nezâretinde gördüğü nazikane muameleye rağmen nukat-ı nazarını İngiltere Hükümetine izah edebilmek fırsatına nail olamadığından dolayı teessüfünü ızhar etmişdir.[6876]

Hariciye Vekili değil de mezun Dahiliye Vekili olduğu halde Londra'ya gidip üstelik gayr-ı resmî temaslarda bulunan Ali Fethi (Okyar), *Vakit* gazetesinin belirttiğine göre, tüm bunlara rağmen *Londrada büyük bir hüsn-i kabule mazhar olmuş, rical-i siyasiyeden birçok zevat ile görüşmüşdür*:

> Fethi Beğin Londradan Parise azimet etdiğini dünki nüshamızda yazmışdık. Haber aldığımıza göre Dahiliye Vekilinin bu seyahatı, Rumca gazetelerin neşriyatına rağmen, pek istifadeli olmuşdur. Fethi Beğ Londrada birçok rical-i siyasiye ile görüşmüş, pek iyi bir kabule mazhar olmuşdur. İngilizce gazetelerin bu hususda

[6875] Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Eylül 1976, Sayı 75, Belge No. 1632.

[6876] Peyâm-ı Sabah, 15 Ağustos 1338-1922, Numero 1326-11756, *Fethi Beğin Londraya Azimeti*, s. 1.

neşriyatı bu hususda pek vazıhdır. (Morning Post) gazetesi resmî bir menbadan istihsal eylediği malumata göre Fethi Beğin Londra seyahatının resmî bir mahiyeti olmadığını söyledikden sonra diyor ki: Fethi Beğ Hariciye Nâzırı memurîninden birisini ziyaret etmiş olmağla Londraya seyahatının Şark Meselesiyle alakadar olduğu anlaşılamaz. Dahiliye Vekili İngiliz Hükümetini Ankaranın sulh hakkındaki nokta-yı nazarından haberdar etmemişdir. Fethi Beğ İngilterede alelade bir misafir gibi bulunmakdadır.

Fethi Beğe Türk-İngiliz Cemiyeti namına Mister Kenvorzi [*Kenworthy*] ve sair İngiliz ricali tarafından bir ziyafet verilmişdir. Ziyafetde Mister Kenvorzi Dahiliye Vekiline cemiyetin Türkiyaya karşı sarsılmaz bir dostluğu olduğunu söylemişdir.

Fethi Beğ de bir nutuk irad ederek Türkiyanın Harb-i Umumîye duhulünü izah [1 satır kadarlık ifadeler sansürlenmiştir.] Ankaranın sulhperver olmadığı hakkındaki iddaaya cevaben Fethi Beğ bu aralık Londrada bulunmasının bunun aksini isbata kafî olduğunu söylemişdir.

Dahiliye Vekili Londrada gördüğü hüsn-i kabulden dolayı medyun-ı şükran olmakla beraber hükümete nokta-yı nazarını daha etraflı bir suretde izah edemediği cihetle mütessif olduğunu bildirmişdir.[6877]

İkdam gazetesi Fransız *Petit Parisien* gazetesinin 10 Ağustos tarihli nüshasından iktibas etti: *İngiltere siyasî mehafilinde Lord (Kurzon)un tavr-ı harekatını ber vech-i âtî izah olunuyor: Mumaileyh,* [2 satır sansürlenmiştir] *(Ankara) Hükümetiyle münferiden mukalemata girişmek istemiyor*. [4 satır sansürlenmiştir.][6878]

Şark-ı Karîb Cemiyeti, Başvekil Lloyd George'ye muhtıra gönderdi:

Morning Post gazetesinde okunduğuna göre İngiliz Şark-ı Karîb Cemiyeti Başvekile bir muhtıra vermişdir. Muhtırada Parisde tesbit edilen sulh şeraitinin Şarkda sulhu iade edebilecek bir mahiyetde olmadığını bildiriyor ve diyor ki:

-Bu şerait ekalliyetlerin hukuku nokta-yı nazarından da şayan-ı kabul değildir. Türkler kendilerine vaki olan va'dlere rağmen müdafaasız bırakılmışlar, Bulgarlar ise Adalar Denizinde bir mahrecden mahrum edilmişlerdir. Yunanlıların da bu iki devlet arasındaki mevkileri pek gınâdır. Vergi veren İngilizlerin nokta-yı nazarından bu halin devamı şayan-ı arzu değildir.

Lord Kurzonun İngiliz askerlerinin mezarlarının Türk topraklarında kalamayacağı hakkındaki beyanatına teessüf ederiz. Asıl orda hatırlamak isteriz ki Üsküdardaki İngiliz mezarları Türkler tarafından kemal-i hürmetle muhafaza edilmişdir. Türklerin mezarlara karşı olan hürmetleri malumdur.

Muhtıra ber vech-i âtî zevat tarafından imza edilmişdir: Lord Abington, Mister Akland, Mister Norman Ancel, Ceneral Beylvord, Sir Hivzbarfs, Lord Kadendis Benetik, Lord Çalmerz, Vikolt Çelmsford, Mister Disraeli, Lord Galeyhin, H. C. Velz vesaire…[6879]

Roma'da bulunan İttihadçı Vehib (Kaçı) Paşa, Berlin merkezli Türk İhtilal Cemiyeti mensubu olmak gerekçesiyle İtalyan polisi tarafından gözaltına alındı.[6880]

Ankara matbuatından *Yeni Gün* gazetesi: [Aubrey] *Herbert,* [Lloyd] *George'un riyâkar siyasetini yüzüne vuruyor. Yakın Doğu Cemiyeti de İngiliz Başvekili'ne eski vaadlerini hatırlatıyor*.[6881]

6877 Vakit, 15 Ağustos 1338-1922, Numero 1677, *Fethi Beğin Londra Seyahatı Hakkında*, s. 1.

6878 İkdam, 15 Ağustos 1338-1922, Numero 9126, *Fethi Beğin Seyahatı*, s. 1.

6879 Vakit, 15 Ağustos 1338-1922, Numero 1677, *Şark-ı Karîb Cemiyetinin İngiliz Başvekile Muhtırası*, s. 1. "Yakın ve Orta Doğu Derneği (Near and Middle East Association)", "Türk yandaşı bazı İngiliz milletvekilleri" tarafından Londra'da kurulmuştu ve "İzmir, Doğu Trakya ve İstanbul'un Türklere geri verilmesi için mücadele" ediyordu: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 215.

6880 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 582.

6881 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 582.

İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi Atina kaynaklı bir haber neşretti: *Britanyanın Atina sefîri Yunan Hükümetine nota tevdi etmişdir. Notada Yunanistan içün vahim neticeler tevlid etmesi melhuz bulunduğu cihetle Yunan kıtaatı ile Müttefikîn kuvvetleri arasında* [Çatalca'da] *bir müsademeye herçe-yi bâd âbâd meydan vermemesi tavsiye edilmekdedir*.[6882]

İleri gazetesi:

> Heyet-i Vekile Reisinin Londraya gideceği söyleniyor. Millî nokta-yı nazarımızı Avrupa devletlerine bildirmek ve dava-yı meşruamızı müdafaa etmek maksadıyla Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beğin yakında Avrupaya azimet edeceğine dair şehrimiz mehafilinde bir havadis şâyi olmuşdur. Bu havadisin derece-yi sıhhatini tahkik içün bazı menba-yı mühimmeye müracaat etdik; bu babda henüz resmî bir malumat gelmemiş ise de müşarileyhin Londraya azimet edeceğine muhakkak nazarıyla bakılmakdadır.[6883]

16 Ağustos 1922. Hamid (muhtemelen Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumi Reisi), Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden Miralay Mehmed Sadık'ın Vahideddin Hân'a takdim ettiği bir layihayı, Duyûn-ı Umumiye mümessili Sabataycı Cavid'e okudu. Layihanın esasında, iktidar mevkiine Hürriyet ve İtilaf Fırkasının getirilmesi taleb edilmekteydi. Fakat *Padişah tarafından hüsn-i kabûle mazhar* olmamıştır. Bununla birlikte layihada yer alan şu ifade ayrıca dikkat çekicidir:

> Mondros mukâvelesinin akdi sırasında Avrupa'daki vaziyet ve kabiliyet i'tibârıyla Düvel-i müttefikanın bilâ-tereddüt kabûl edeceği kuyûdun mütarekenâmeye dercinde bile ancehlî ihmal ve lâ-kaydî gösteren Raûf Bey'in mezkûr mukâveleden re'sen ve vazîfeten mes'ûl olan İzzet Paşa ile elele vererek!! Memlekete hâkim oldukları [..][6884]

Hüseyin Rauf (Orbay), Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) yerine Hariciye Vekili tayin edildi.[6885]

17 Ağustos 1922. General Townshend, Marsilya'da iken Fransız basınına beyanat verdi: *Fransa ile İngiltere'nin işbirliğiyle sulh mümkündür.*[6886]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, Amerikan *Chicago Tribune* gazetesinin Türkiye'deki muhabir-i mahsusu tarafından keşide edilmiş bir telgrafı iktibas etti:

> Otuz bin kişilik bir Yunan ordusu Çatalca müdafaa hatlarını hiçbir zaman zabtedemez. On günlük istihzaratdan sonra müdafaa hatları o kadar mükemmel bir suretde takviye edilmişdir ki Yunanlılar pek faik bir kuvvet sevk etmedikce ve askerin hayatını feda etmedikce bu hatları ele geçiremez. Yunanlılar Müttefiklerin muvafakatı olmaksızın İstanbulu işgal edemezler. Çünki Anadolu cebhesini boşaltmadıkca buraya kafî derecede kuvvetli bir ordu tahşid edebilmeleri gayr-ı mümkündür.[6887]

Fotoğraf. *Rauf Beğ* (İleri, 15 Ağustos 1338, s. 1).

18 Ağustos 1922. Britanya Hariciye Nâzırı *Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılması işinin artık "zaman aşımına"*

6882 İleri, 15 Ağustos 1338, Numero 1625, *İngilterenin Yunanistana Gönderdiği Nota*, s. 1.
6883 İleri, 15 Ağustos 1338, Numero 1625, *Rauf Beğin Seyahatı*, s. 1.
6884 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 384-385.
6885 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 189.
6886 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 189.
6887 İkdam, 17 Ağustos 1338-1922, Numero 9128, *Çatalca Hattı Çok Kuvvetlendirilmişdir*, s. 1.

uğradığını ve yapılması düşünülen Venedik Konferansı'nda bu konunun açılmasını istemediğini Fransa'ya bildirdi.[6888]

Londra'daki Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Trowbridge'deki Lord Long'a cevabî muhtıra gönderdi. Ali Fethi'nin (Okyar) *kendi yönetimi adına konuşmak veya görüşmelerde bulunmak yetkisine sahip olmadığını; Yunanlıların Doğu Trakya'dan nasıl çıkarılacakları ve Anadolu'daki azınlıkların nasıl korunacakları konularında görüş beyan etmediğini* ifade ediyor, itimad etmiyor. Bu vechile *ilgili tüm yanları bir konferans masası çevresinde toplamaya çalıştığını* bildiriyor.[6889]

İngiliz gazetesi *Sunday Express*, *önde gelen, nüfuzlu ve İngiliz-taraftarı bir Türk Kemalist Bakan* tavsif ettiği Ali Fethi'nin, *Yakın Doğu'da sürekli ve doyurucu bir barış için, Ankara Hükümeti'nin önerilerini İngiltere Hükümeti'nin önüne koymak üzere, Londra'ya geldiğini belirtti*:

> (Fethi Bey), Osmanlı halkının tek . . . gerçek kesimini temsil etmektedir. (Fakat) ne oldu?
>
> Lord Curzon, hasta olduğu için (Fethi Bey'i) göremedi. Vekili Lord Balfour ise İsviçre'ye gitmişti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Milletvekili Mr. Harmsworth ise bulunamadı. (Bakanlığın) sürekli memuru Mr. Vansittart ise . . . saygılı ve nâzikti, fakat müzakereye yetkisi yoktu. Yolun karşı tarafından Mr. Lloyd George bulunuyordu. Fakat pek fazla meşguldü. Merak ediyoruz, eğer Sir Basil Zaharoff bir Yunan barışı yapmak üzere yanında bir plânla gelmiş olsaydı, acaba o da böyle kesin biçimde geri geçrilir miydi? Fethi Bey, Hükümeti'nin önerilerini açıklamak fırsatını bulamadan dönüp gitmiştir. Bu arada bizim kasalarımızdan akıp giden milyonlar ise, bir gün mutlaka Britanya İmparatorluğunun kafasına geri tepecek olan mâceraları desteklemek uğruna harcanıp durmaktadır.[6890]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) beyanatı: *İngiliz umumî efkârı Yunanistana karşıdır*.[6891] Nihad Reşad ile mülakat gerçekleştiren Haşim Nahid; *inkılab* kelimesiyle başladığı mukaddimesinde Müttefikler tazyiki ile Türkiye dahilinde bulunan bazı erbab-ı "zekâ"ların ortaya çıkması arasında doğrusal ilişki kurmuştur. Bu dikkat çekici mütalaa, İngilizlerin Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi tazyikat altında tutarak Mustafa Kemal'in rağbet görmesine sebebiyet vermesi meselesine muvafakat etmektedir. Bu tazyikatın tevlid ettiği bir erbab-ı "zekâ" da *A.H.206* Nihad Reşad olmuştur.

> İnkılab zamanı fevkaladelikler zamanıdır: milletler büyük hareketlerle sarsılırken azamî kudretleri faal bir hale gelir. Hareket derecesinin artması gibi millî kudretin faaliyetinin artması da umulmaz hadiseler meydana getirir. Türk ruhu üzerinde düşmanların yapdığı tazyik bir tarafdan Türk milleti için hayrlı oluyor. Çünkü tazyik, aksülameller husûle getirir ve şurada burada Türk zekâlarının meydana gelmesi işte bu kabilden bir hadisedir. Nihad Reşad Beğ bir doktor olduğu halde bugün bir diplomat rolünü yapıyor. İşte bunu yapdıran millî hayatın zaruretleridir ve bu tazyik devam ederse kim bilir daha ne kadar çok zekâlar, karanlıkda beliren meşaleler gibi birden bire vekayi sahnesine atılacak?
>
> Ahiren Paris muhabir-i mahsusumuz – bugünki telgrafların Fethi Beğle birlikde Parise hareket etdiğini bildirdiği Nihad Reşad Beğle bir mülakat icra etmişdir. Parisle Londra arasında icra edilen bu mülakatı ber vech-i âtî naklediyoruz:
>
> -Londrada ikametiniz esnasında, birçok İngiliz mebusan ve ricaliyle temasda bulundunuz; bizim hakkımızda ne düşünüyorlar?..
>
> -Avâm Kamarasında davamıza "sempatik" bir hayli mebus var. Malum-ı âlîniz olsa gerekdir ki âzânın kaffesi Şark işleriyle meşgul değildir; fakat meşgul olanların ekserîsi de aleyhimizde değildir. Maalesef Türk işleriyle

6888 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 305.

6889 FO/7949/E 8047; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 263-264.

6890 Sunday Express, 18 August 1922; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 235. Örneğin Arnold Toynbee, *The Manchester Guardian Weekly*nin 22 Ağustos nüshasında Ali Fethi'nin *geri çevrilmesini aptalca* olarak değerlendirmiştir (Kürkçüoğlu, 1978, s. 235, dipnot 2).

6891 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 189.

alakadar olmayanlar -ki bir ekseriyet-i kâhiredir- Mösyö Loiyd Corcun siyasetini takib ediyorlar. [2 satıra yakın ifade sansürlenmiştir.] Hulasaten demek isterim ki ekseriyet fırkasının fikri Başvekilinkini pek yakından takib etmekdedir. Mösyö Loiyd Corc -vekayiden doğan tazyik altında- tebdil-i fikir etmedikce parlamentodaki dostların bir şey yapabilmesi kabil değildir.

-Anadolunun sulh temayülatına inanıyorlar mı?

-Sulh akdine tarafdar olduğumuza inanıyorlar, fakat şerait-i sulhiyemizi mübalağalı buluyorlar.

-İstanbulun Yunanlılar tarafından tehdid edilmesini, İngiliz efkâr-ı umumiyesi nasıl telakki ediyorlar?

-İstanbul hakkında yeni ve aykırı bir karar ittihazına hiçbir temayül yokdur, bilakis efkâr-ı umumiye ve matbuat Yunanistanın son cüretini şiddetle tenkid etmekdedir. [Bir ya da birkaç kelime sansürlenmiştir.] bu hakikî ve ciddî muhalefete rağmen [bir ya da birkaç kelime sansürlenmiştir] İstanbul hakkında korkduğunuz gibi bir karar ittihaz edebileceği zannediliyor.

-Türk olan İstanbul, bu vaziyet içinde ıztırab çekiyor. Acı ihtimalleri bertaraf etmek içün şiddetli bir tedbir ittihaz edilemez mi?

-Acı ihtimalleri kat'î suretde ortadan kaldıracak şiddetli tedbir ittihazına -burada- imkân yokdur. Parlamento teşrîn-i evvel nihayetine kadar kapandı. Hükümet, bu müddet zarfında murakabeden âzâdedir. Mösyö Loiyd Corc, daha büyük bir serbestî ile hareket edebilir? Fakat yine tekrar ederim ki İngiliz efkâr-ı umumiyesi bu meselede kuvvetle ve ekseriyetle Yunanistanın küstahlığına muhalifdir.

İrlanda ve Fransa ile olan ihtilaf mesailinden dolayı belki birkaç ay sonra vukuu melhuz intihabatdaki vaziyetini nazar-ı dikkatden dûr tutmayan Mösyö Loiyd Corc, memleketin İstanbul meselesine müteallik bugünki his ve fikrini ihmal ve istihfaf etmeğe kalkışamaz zannediliyor.

-Fethi Beğin Londradan temdid-i ikametinden, sulh müzakereleri ümidi istidlal olunabilir mi?

-İngilterede Fethi Beğin temdid-i ikameti, bittabi arzu edilen temasın vuku bulacağı ümidinden mütevelliddir. Fakat bu temasdan istihdaf etdiğimiz gayenin temin edileceğine dair bir şey söylemeğe cesaretim yok. Kanaatım bilakis sadece bir "müdavele-yi efkâr" derecesini geçemiyeceği ve "müzakereye" geçilemiyeceği merkezindedir.

-Tarafeyn arasında doğrudan doğruya veya İtilaf Devletleri arasında bir konferans akdedileceği söyleniyor.

-Bahsetdiğiniz konferansa dair burada ciddî bir habere destres olamadık. Şimdiki halde burada arzu edilen konferans, İstanbuldaki komiserlerin iştirakiyle Yunanlılarla birlikde müzakerata girişebilmekliğimizi temin edecek bir ictimadır. Böyle bir ictimadan sulh çıkarabilmek ihtimali olabilirse de zayıftır.

***

Nihad Reşad Beğefendinin bu izahatı arasında en mühim olan nokta, İngiliz efkâr-ı umumiyesinin Yunan cüreti aleyhinde bulunmasıdır.

18 Ağustos 922 Haşim Nahid[6892]

19 Ağustos 1922. İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşar Muavini Lindsay, TBMM Hükümetinin mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'ye (Okyar) *Londra'da daha fazla alıkonmayacağı yolunda* mektub tevdi etti.[6893] Ali Fethi'nin Londra'daki gayr-ı resmî temaslarına hususen ve titizlikle mercek tutmak gerektiği kanaatindeyiz. Örneğin Arnold J. Toynbee *kendini "Britanya'da Türk milliyetçi hareketine yakınlık duyan oldukça az sayıdaki kişilerden biri olarak" gördüğü için, karısıyla birlikte Fethi Bey ile arkadaşlarını âsi Muhafazakâr milletvekili Samuel Hoare (1880-1959) ve "Arabistanlı" Lawrence'la (1888-1935) kendi evinde görüşmeye davet* etmişti ve görüşülmüştü.[6894] Bu toplantıda neler

[6892] İkdam, 26 Ağustos 1338-1922, Numero 9137, *Londrada Nihad Reşad Beğle Mülakat*, s. 1.
[6893] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 264.
[6894] David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye*, 2021, s. 230.

konuşuldu? Ali Fethi'nin Ağustos 1922 zarfında Londra'daki gayr-i resmî temaslarına dair Türkiye evrakı *henüz neşredilmemiş olduğu için öyle esrar dolu bir karanlığa boğulmuştur ki* çevresini efsaneler sarmış durumdadır.[6895]

Örneğin *İngiliz yetkililer, Fethi Bey'in Misâk-ı Millî'de ısrar ettiği için sonuç alınamadığını ileri sürerek İtalyanlara şikayet etmişlerdir*.[6896]

Ali Fethi *Ankara'ya, İngiliz başbakanı ve dışişleri bakanının Türk yurdunun bağımsızlığını engellemeye çalıştığı yönünde görüş bildirdi. İngilizlerin uzlaşmaz tavrı karşısında, Türklere ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için silahların gücüne başvurmaktan başka yol kalmadığı duygusuna kapılmıştı*. Ali Fethi'nin bu telgrafı, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı tarafından deşifre edildi.[6897]

Yunan'ın Anadolu İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Çatzanestis *savunma hattının kısaltılmasına hükümeti ikna etmek* üzere, İzmir'deki Fevkalâde Komiseri Stergiadis ile beraber Atina'ya doğru yola çıktığı hatta İstanbul'daki Yunan mümessil Simopolos da Atina'ya revan olduğu[6898] belirtilse de Türk ordusunun taarruz edeceği haberini alınca bu seyahatını iptal etti.[6899]

TBMM Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, Hind Hılâfet Cemiyeti'nin *savaştaki başarı ve imparatorluğun korunması* için Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankası'ndaki şahsî hesabına yatırmış olduğu 636.394 lira hakkında şunları derc etmiştir: *Emr buyurulduğu zaman iade edilmek üzere hazineye ita buyurulmuş*tur.[6900] 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı vakit şahsî hesabında binlerce lira bulunmayan Mustafa Kemal'in, Ağustos 1922'ye gelindiği vakit TBMM Hükümeti'ne 636.394 lira borç verecek derecede servet elde etmiş olması ne anlama gelmektedir? Mustafa Kemal, harb zengini tavsif edilebilir mi?

20 Ağustos 1922. *Mustafa Kemal, Yunanlılara karşı saldırıya geçip geçmemek konusunda 20 Ağustos'ta Akşehir'de komutanları arasında görüş yoklamasında bulunuyor; II. Ordu komutanı General Yakup Şevki ve yüksek rütbeli diğer bazı subaylar, savaş gereci yetersizliğini öne sürerek, genel bir saldırıya geçilmemesini öneriyorlar*.[6901]

TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili ve Hilâl-i Ahmer seis-i sânîsi Hamid (Hasancan), Sadrazam Tevfik'i (Okday) sadaret dairesinde ziyaret etti.[6902]

6895 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231.

6896 ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1671-7796; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 378, dipnot 251. Bizce, İngilizler, bu suretle, gayr-ı resmî mümessil Ali Fethi'yle resmî herhangi bir itilâf akdetmediklerini beyan ederek gayr-ı resmî mutabakatı setretmeye çalışmıştır.

6897 PRO, FO 371/7889/E 9444; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 168.

6898 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 588.

6899 "1922 Ağustos ayı başlarında iki komite de çalışmalarını tamamlamış, Chatzanestes konuyu gündeme getirmek adına Atina'ya yola çıkmak üzereydi. Yolculuğu, Türk Büyük Taarruz'u nedeniyle kesintiye uğradı." Konstantinos Travlos. (2022, Ağustos). Yunan Generalleri ve Küçük Asya Ordusu'nun Hezimetindeki Rolleri. *Toplumsal Tarih*, (344), s. 32.

6900 Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ebis Sıra No: 01003482_5; Aktaran: Y. Doğan Çetinkaya, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dekontları ve Hint Yardımları (1921-1923)*, 2023, s. 42-43. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in genel sekterlerinden Hasan Rıza Soyak, *hesaplar elimde olmadığı için verdiğim rakamlar takribidir. Zaten mühim olan, herkesçe takdir edilebileceği gibi, rakamlar değil, hadisedir* dipnotunu şerh ederek şu mühim gerçekliği ifade etmiştir: *Zaferden sonra, beşyüzbin liranın üçyüz seksen küsur bin lirası, İcra Vekilleri Heyeti kararıyle kendisine iade olunmuştu*: Hasan Rıza Soyak. (1974). *Atatürk'ten Hatıralar* içinde (c. 2, s. 684). İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

6901 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 265, dipnot 131.

6902 İkdam, 21 Ağustos 1338-1922, Numero 9132, *Dahilî Haberler: Hamid Beğ, Sadaretde*, s. 2.

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Curzon'a telgraf gönderdi: *Küçük bir Türk birliği Burhaniye yakınında Aydın demiryolunu kesti, Yunanlar o tarafa 1.000 kişilik bir takviye gönderdi*.[6903]

21 Ağustos 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *İtalyanlar, Türklere uçak veriyorlar ve Mustafa Kemal'in taarruza hazırlandığını söylüyorlar. Fransızlar da savaş malzemesi veriyorlar*.[6904] *Yunan Hükûmeti; Fransız ve İtalyan ticari gruplarının Milliyetçilere uçak dâhil silah ve askerî malzeme sattıklarını, çok sayıda Fransız subayın Türk ordusunda istihdam edildiğini ve Mersin limanı üzerinden Milliyetçilere nakil işlemlerinin gerçekleştirildiğini* şikâyet etmiştir.[6905]

> Rumbold'un Curzon'a çektiği 21 Ağustos günkü tel İzmir'deki İngiliz konsolosu Lamb'in bu yönde istihbaratını bildiriyordu. [..] Verilen habere göre, Ankara'ya uçak getiren kimi İtalyanlar dönüş yolculuklarında 17 Ağustos'ta İzmir'e gelmişler. Açıkça M. Kemal'in Eskişehir cephesinde bir taarruz hazırladığını ve başarı olasılığının yüksek olduğunu söylüyorlarmış. Amaç, havalar bozmadan Yunanlıları berkitilmiş mevzilerden sökmek ve kış gelinceye kadar takip etmekmiş. Fransızlar Mersin'e savaş malzemesi "akıtıyorlarmış" ve Türk ordusunda hizmet eden " birçok" Fransız subayı gördüklerini söylüyorlarmış.[6906]

İngiliz çevrelerine göre, Kemalistler, askerî gereçlerini kısmen Rusya, Fransa ve İtalya'dan temin etmiştir. Mesela *İtalya, Kemalistlere Spad uçaklar sağlamıştır*. *İngiliz firmaları da Yunanlılara epeyi savaş gereci* satmıştır.[6907] Diğer bir deyişle Anadolu'da bir vekâlet savaşı yapıldığı da söylenebilir.[6908]

Mezun TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) ile İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Londra'dan mufarakat ve Paris'e muvasalat ettiler.[6909]

Yunan Başkumandan Hatzianestis bir emir tamim etti: *Önceki gün Ortanca'da saldıran Türk kuvvetleri hazırlıksız yakaladı, düşmanın diğer kesimlerde de saldırı hazırlığı görüldü; her an olabilecek bir saldırıya karşı uyanık bulunulması, cephe üzerinde olabilecek bir yarma harekâtına karşı yedeklerin daima hazır bulundurulması*.[6910]

Rauf (Orbay) kabinesinin iç borçlanma talebi, Meclis tarafından kabul edildi. *28 Şubat, 6 Mayıs ve 3 Temmuz tarihlilerinden sonra bugün çıkarılan dördüncü avans kanunuyla orduya 5, diğer dairelere 3 milyon lira ödenek ayrıldı. Böylece bu yılın bütçesinden orduya 22 milyon lira verilmiş oldu. Diğer dairelere ayrılmış olan toplam ödenek ise 15 milyon*.[6911]

22 Ağustos 1922. İngiliz Harbiye Nezâreti, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a mahrem muhtıra gönderdi: *Talimat isteyen yazınız alındı. Gönderilen yazılarda gerekli tavsiyeleri bulacaksınız. Padişah'ın güvenliği için gereken önlemleri alınız. Kendisini bir İngiliz gemisi ayrılması için ön hazırlıkları donanmayla birlikte yapmanız uygun olur*.[6912]

6903 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 350-351.

6904 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXIII.

6905 Rumbold'dan Curzon'a 21 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 156; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

6906 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 103-104.

6907 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 264, dipnot 128.

6908 "..ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee, yazdığı kitapta Türk-Yunan savaşını aslında vekâlet yoluyla yürütülmüş bir İngiliz-Fransız savaşı olarak nitelendirecekti. Bir ölçüde doğru bir tanıydı bu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

6909 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 233; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 189.

6910 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 590.

6911 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 591.

6912 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCII.

23 Ağustos 1922. Türk ordusu mevzilerinden firar eden bir er, Yunan işgal kuvvetleri tarafından derdest edildi. Mezkûr firarî er, büyük bir saldırı olacağını itiraf etti. Yanı sıra Yunan istihbaratı raporları da, bu itirafı teyid eder şekilde, *Türklerin ileri yürüyüşler ve Yunan mevzilerine karşı yığınak yaptığı, bir saldırıya geçebileceğ*ini bildiriyordu.[6913]

Yunan işgal kuvvetlerinin vaziyeti hakkında:

> 1921-1922 kış mevsiminde Yunan ordusunun moralinin çökmüş olduğu hakkında herkes birleşiyordu. Cephedeki eğlence olanaklarını çağaltmak ve askerleri çalıştırmak konusunda subayların harcadıkları çabalar bile, hareketsizliğin ve sinirleri bozan siyasal olayları bekleyişin belirtileriydi. Evden ve aileden ayrı olmanın verdiği huzursuzluğa, Yunanistan'ın tek başına kalması ve siyasal anlaşmazlığa, bozuk yemek verilmesi, kötü giysi ve kötü araç gereç, aylıkların zamanında ödenmemesi gibi maddesel kötülükler ekleniyordu. Hacıanesti'nin gelişi, kötüleşrnekte olan duruma yüzeysel bir etki yapmaktan başka işe yaramamıştı. Askerlerin uzun süreden beri ödenmeyen paralarının ödenmesini Maliye Bakanlığı'ndan sağlamıştı; İzmir'de gizlenip boş oturanları ortaya çıkarmakta ve cepheye göndermekte başarı göstermişti, ama bu çabaları, taktik ve disiplin konusundaki gariplikleri yüzünden boşa gitmişti.[6914]

İngiliz İstihbaratı, Nisan-Ağustos devresini kapsayan mahrem raporunu İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti. 9 fasıldan ve 17 sayfadan müteşekkil mufassal raporda, şu istihbarat dikkati çekmektedir:

> Hılâfete karşı tavır vesaire. Ankara ile İstanbul arasındaki münasebatın gergin olduğu görülüyor. Mustafa Kemal ve taraftarlarının Padişah'a karşı tavrına gelince, raporlar, hanedan aleyhtarı güçlü bir propaganda seferberliğinin Anadolu'da sürdürüldüğüne işaret ediyordu. Ulusalcıların bu hususiaki niyetlerinin çarpıcı bir delili, İmparatorluk Hükûmetine destek kesbetmek için Padişah'ın gönderdiği gizli elçiye Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği beyanat idi. Kâzım Karabekir, Ulusalcıların maksadına vasıl olması halinde saltanatı ilga edeceklerini, halihazırdaki hanedanın hiçbir mensubunu tanımayacaklarını, reddedeceklerini beyan etti idi. Fakat sadece Halife muhafaza edilecekti.[6915]

"Black Jumbo" nam istihbarat ekibinin 14-22 Ağustos tarihli yazışmalarına General Harington'un derkenarı:

> Hayret, sessiz sedasız, yeniden bir ordu kurmuşlar. Ankara'nınki yılgınlık değil, fırtına öncesi sessizliğiymiş. Doğrusunu söyleyeyim, bir enkaza doğru yürüdüğünü sanan Yunanlıları uyarmak, hiç içimden gelmiyor.[6916]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre (i) *Cenova Konferansı'na katılan Yunan delegelerinden M. Rufos, 1922 yılı Haziran ayı başlarında, Galip Kemali ve İstanbul yönetimi aracılığıyla Kemalistlerle Yunanlı'lar arasında bir anlaşmaya varılması için ortam hazırlamak amacıyla gayret gösteriyordu. İstanbul yönetimi, Rufos'un önerilerini, Hamit Bey aracılığıyla Ankara'ya gönderiyor; ama Mustafa Kemal, bu sondajlara cesaret vermeye karşı çıkıyor; Yunanlı'lar görüşmeleri başlatmayı diliyorsa, ilk olarak "Misak-ı Milli"yi kabullenmeleri ve sonra, Babıali'yle herhangi biçimde ilişiği olan aracılar kullanacakları yerde, doğrudan Ankara yönetimiyle temas kurmaları gerektiğini vurguluyordu.* (ii) *Sovyet temsilcisi Aralov'un başarılı diplomasisi yüzünden, Sovyet etkisinin Ankara'da gittikçe artmakta olduğu; ama Moskova'ya karşı Türk dostluğunun içten olmayıp ancak çıkar sorunu olduğu; Enver'ciler konusunda iki yan arasında karşılıklı güvensizlik olduğu* kaydedildi:

> Türk Ulusçularıyla Batı'lı Devletler arasında barışın imzalanması halinde, Doğu İlleri'nde bir iç isyan başlatmak için, 1922 yılı Mayıs'ında bir Rus planı vardı. Bu isyan sonucunda görünürde bağımsız, ama gerçekte Moskova'nın koruyuculuğu altında bir Sovyet Cumhuriyeti kurulması niyeti vardı. Son günlerde, Ankara ile Moskova'nın arası daha az dostçadır. Bunun nedenleri, (o sırada Ankara'ya ulaşan) Fransız

6913 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 593.
6914 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 393.
6915 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 349.
6916 Ayşe Hür, *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 411-412.

temsilcisi Albay Mougin'e gösterilen hüsnü kabul ve Moskova'dan Ankara'ya gereç göndermede karşılaşılan güçlüktür.

Aralov, var olan antlaşmayı genişletmek için Türk'lerle görüşmelerde bulunuyor. Aynı zamanda, özellikle Türk dış politikası sahasında görünürde epeyi etki kullanıyor. Dahası, kendisinden "Ankara yönetiminin siyasi ve askeri danışmanı" olarak söz ediliyor. Mayıs ayında, Aralov, Çiçerin'den almış olduğu yönergeler üzerine, Ulusçu önderleri, barış ve bırakışma görüşmeleri ve genellikle dış işler konularında, geciktirici bir taktik uygulamaya sıkıştırıyordu. Mustafa Kemal, Aralov'a karşı oldukça dosttur; onu, Ordu'yu teftişe birlikte götürmüştür.[6917]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada Yunanistan ve Türkiye'nin 26 Mart tarihli barış teklifleri temelinde Venedik'te yapılacak bir konferansta bir araya getirilmeleri teklif edilmiştir. Bu notanın ardından İtalya da Fransa'ya Venedik konferansının toplanmasını onayladığını bildirmiştir*.[6918]

24 Ağustos 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Ali Fethi'yi (Okyar) kabul etti. Ali Fethi'nin Fransız matbuatına beyanatı *Petit Parisien* ve *Matin* gazetelerine neşredildi: *Türkiye, Küçük Asya tahliye edilmek şartıyla bir ateşkes yapılmasına, hatta ateşkesten önce barış şartlarını müzakere etmeye hazırdır. Bundan başka Türkiye, Boğazların serbestisi için fiilen teminat vermeyi ve azınlıkların himayesinde kâfi sayılacak her türlü tedbiri kabule hazırdır*.[6919] *Ankara (Venedik) Konferansına iştiraki kabul ettiğini beyan etmiştir*.[6920]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Fransa'nın konferans talebini kabul etmesinin ardından, Ankara ve Yunanistan hükümetleri Venedik'te toplanacak olan konferansa davet edilmişlerdir*.[6921]

25 Ağustos 1922. Türk silâhlı kuvvetlerin mevcudu: *85.000 tüfek, 5282 süvari, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 10 uçak.* Yunan silâhlı kuvvetlerin mevcudu: *90.000 tüfek, 1280 süvari, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 50 uçak*.[6922]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Temmuz 1922'nin son haftasında Mustafa Kemal'le görüşmüş İngiliz Tümgeneral Charles Townshend'in Londra matbuatına beyanatını alıntıladı:

Kuvvetli, dinç bir Türkiye gördüm.

İngilizlerin Türk düşmanlığı, özellikle, Türkiye'nin bütün ticaretinin Fransa, İtalya ve A.B.D. ile olmasından ileri geliyor. Biz Yunanlıları desteklerken Amerikalılar Ankara'da bir konsüllük açtılar. Fransa ve İtalyanların Konya ve Adana'da heyetleri var (…)

Türk ordusunun kondisyonu mükemmel! Bu yalnızca benim değil, bütün Fransız uzmanlarının görüşü.

Askerler iyi yiyor, iyi giyiniyor, moralleri fevkalâde. Başkomutan çok değerli bir adam. Türkler on bir yıldır çarpışıyor; subayların fevkalâde iyi ruh hali olmadan bu mümkün olmazdı. Genelkurmaya gelince, herhangi bir Avrupa ordusununki kadar iyi.

Askerler arasında tam bir görüş birliği var ve bağımsızlıklarını, hürriyetlerini istiyorlar, yoksa ölmeye razılar (…)

6917 FO 371/7916/E 13321; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 261-262.

6918 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.

6919 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 595.

6920 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 233.

6921 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242.

6922 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190.

> Ayrılmadan önce Kemal Paşa ısrarla benden son bir barış şansı kalıp kalmadığını araştırmamı istedi ve bizimle barışa varmak için şerefli herşeyi yapabileceğini söyledi.[6923]

Amerikan gazetesi *New York Herald Tribune*, 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında şu mühim gerçekliği ifade etmiştir:

> Kemal [..] neredeyse bir yılı silah, cephane ve üniforma gibi her türlü askeri gereci kaçak olarak toplamakla geçirdi. Bunların bir kısmını Rusya'dan, bir kısmını Antalya'daki İtalyanlar'dan ve hatta Yunanlıları İzmir'de destekleyen İngilizler'den alıyordu. Kemal'in ordusu saldırıya hazır olduğunda, Fransa'daki Amerikan ordu fazlası malzemeleri satan dükkânlardan bile silah edindiği ortaya çıktı. Ayrıca Türkler'in ateşkesten sonra İtilaf Devletleri'ne bıraktıkları kullanılmaz haldeki toplar tamir edilmiş ve yeniden Jön Türkler'in eline geçmişti.[6924]

Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Riyasetine ve Meclis İkinci Riyasetine şifreli telgraf göndererek, taarruz edileceğini bildirdi.[6925]

Tablo 5: Türk Kaynaklarına Göre, Büyük Taarruz Öncesinde Türk ve Yunan Ordularının Mevcutları[1064]

	Subay	Er	Tüfek	Makineli Hf.	Makineli Ağ.
Türk Ordusu	8659	199.283[1065]	100.352	2025	839
Yunan Ordusu	6565	218.432	90.000	3139	1280

	Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	Oto. Ve Ambulans
Türk Ordusu	323	5282	10	198	33
Yunan Ordusu	418	1280	50	4036	1776

Tablo. Kontrollü Büyük Taarruz arifesinde Türk-Yunan silâhlı kuvvetlerinin sayıca ve teçhizatça mukayesesi.[6926] Halbuki devrin askerî müktesebatında taarruz eden tarafın mutlak bir zafer elde edebilmesi için müdafiî taraftan en az üç misli daha fazla sayıda olması lâzımdı.

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri 4'üncü Şube Kurmay Başkanı Spiridonos, *Yunan kuvvetlerinin en önemli zaafının cephane eksikliği olduğunu*; *Türklerinse Ruslar ve "Yunanlıların eski, Türklerin yeni müttefikleri olan Fransa ve İtalya" sayesinde cephane bolluğuna sahip olduklarını* belirtiyor.[6927]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Askerî Müsteşarı Stratigos: *Savaştığı ve kendisiyle barış masasına oturacak devletler, gayrı meşru yöntemlerle kendisine* [Mustafa Kemal'e] *bolca savaş malzemesi sağlamakta ve Mustafa Kemal'in ordusunu savaş kazanma yeteneğine sahip olacak şekilde desteklemekteydiler*.[6928]

İlginç bir vekayi olarak *Ağustos'un ikinci yarısında İzmir, gemiyle Anadolu'yu terk etmeye çalışan insanlarla doludur*.[6929]

6923 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 287. "Le Temps: *Townshend Londra'ya gelip Türk Ordusunun kuvvetini övdü*." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 190.

6924 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 111.

6925 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 597.

6926 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 462.

6927 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 464.

6928 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 464.

6929 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 484.

26 Ağustos 1922. TBMM Hükümeti birlikleri *1310 rakımlı tepe yanındaki* Yunan mevzilerine taarruza kalktı.[6930]

> 26 ağustos'da alınan sonuçlar çok umut verici idi. Çünkü düşmanın, uzun zamandan beri tahkim ettiği bir hat üzerinde bulunan Kaleciksivrisi, Belentepe ve Tınaztepe gibi üç önemli yer ele geçirilmiş, öteki cephelerde de istenilenler gerçekleşmişti. Fakat henüz cephe yarılamamıştı. Bununla beraber gece gelen haberlerden, Yunanlıların geri çekilmeğe başladıkları ve sabaha karşı da, terkettikleri mevzilerinin, Türk askerleri tarafından işgal edildiği öğrenildi.[6931]

Uşak'da bulunan Yunan subay Nikos Vasilikos'un günlük kaydı:

> Kesin gözüyle bakılan Türk taarruzunu beklerken bütün gece uykusuz kaldık... İlk düşman dalgaları geri püskürtülüyor, ama hemen daha yoğun, daha saldırgan ve kararlı taarruzlar geliyor... Birkaç saat sonra ölecek olan Astsubay Aggelopulos soğukkanlı ve ilgisiz bir şekilde, "Vasilikos, olayları nasıl görüyorsun? Türkler çok kızgın görünmüyorlar mı?" diye sorduğu sırada kurşunlar ötüyor ve başımızı kaldırmaya fırsat vermiyorlardı. ilk umudun yerini, umutsuzluk aldı. İlk andan itibaren durum kritik ve ciddi bir şekil aldı... Mücadele azgın bir şekilde cereyan ediyor. Ağızlarında "Urra!" ile yoğun dalgalar halinde saldırıyor ve verdikleri ciddi kayıplara rağmen durmayı bilmiyorlar. Ağır [Türk] bombardımanı ciddi kayıplara sebep oluyor. Aynı zamanda Afyon şehri de bombalanıyor... Güneş Kalecik'teki mücadeleden daha feci bir manzarayı aydınlatmamıştır. Her yerde gömülmemiş cesetler var. Ağır yaralıların inlemeler; duyuluyor ve onların taşınması pek çok tehlikeyi içerdiğinden dolayı yavaş gerçekleşiyor... Bu dehşetli manzaraya, bombardıman ateşinin sebep olduğu kuru otların yanması da eklendi... Bütün gün boyunca durum kritikliğini korudu. Türkler birbiri ardı sıra devam eden hücumlarıyla gediği büyütmek istediler. Tüm saldırılarımıza inat ve kararlılıkla karşı koyuyorlar... Sürekli büyük kayıplar veriyoruz. Ağustos 1922, Anadolu Harekatı'nın trajik sonunun başlangıcıdır.[6932]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf ve Maliye Nâzırı Hüseyin Kâzım Kadri:

> Rivayet edildiğine göre Yunan ordusunun, yanlış bir manevra yüzünden Sakarya'dan ricata mecbur olması, o zamana kadar devam eden tedafüî bir hareketi tecavüzî bir vaz'a inkılap ettirdi ve nihayet Yunanlıların her taraftan ricat ve hezimetleri de Mustafa Kemal'in mevkiini kuvvetlendirdiği derecede İstanbul hükümetini vahim bir hale düşürdü. Bundan sonra da Mudanya Mukavelesi'yle yeni bir vaziyet hususle geldi.[6933]

Müttefiklerin birtakım stratejik müdahaleleri, *Kontrollü Büyük Taarruz*un yapılabilmesini sağlayan fevkalâde faktördür. 1922 İngiliz yıllık raporunu 7 Kasım 1923 tarihinde Londra'ya gönderen İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, söz konusu fevkalâde faktörü önemli ölçüde ifade etmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan ordusu zayıflatılmış, gerçekleşmesi muhakkak olan tahliye muamelesi "şerefli" mağlubiyet suretinde hızlandırılmıştır. Gayr-ı resmî salahiyettar mümessil Ali Fethi'nin (Okyar) Londra'daki resmî temaslarının "başarısız" olduğu propangadası, kamuflajdır, sahte bayraktır. Kemalist cunta, kan dökme taraftarı olmadığını beyan zımnında taarruz yapacağını ifade etmiş; silâha müracaat, sükût ikrardandır kabilinden açıkça men edilmeyerek taarruza müsaade edilmiştir. İzmir ve havalisinden Yunan 2 tümenin Trakya'ya kaydırılması ve Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetleriyle TBMM Hükümeti kuvvetlerinin müsavi hale gelmeleri, taarruz kararına katkı sağlamıştır:

> Ankara, Müttefik Güçleri'nin bölünmesi ve gecikmesi fırsatından tamamıyla yararlanıyordu ve Yunanlıların ihtiyatsız hareketleri işlerine geliyordu. Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rusya, Fransa ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti. İstanbul'a karşı Yunan tehdidi konusunda Müttefik Güçleri tarafından benimsenen tutum onları fazlasıyla cesaretlendirdi. Trakya'ya birlikleri sevk edilerek

---

6930 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190.

6931 İsmet İnönü, "Millî Mücâdele", *Ulus,* 7 Haziran 1968; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 162-163.

6932 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 469.

6933 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 335.

yerlerinden kaydırılan Yunan Ordusu'ndaki yılgınlık tohumları, İstanbul'un işgali ümitlerinin engellenmesinden sonra başlayan tepkinin sonucunda hızlıca büyümüştü. Eninde sonunda tehliye etmeye mahkum oldukları ülkedeki Yunan Ordusu'nun morali bozuldukça, Türk Ordusu'nun maneviyatı kuvvetleniyordu. Ankara Hükümeti, Ağustos ayındaki Harp Tazminatları Görüşmeleri'nin başarısızlığından, Fransızların verdiği neredeyse açık destekten ve İtalyanların bir nebze daha örtülü tarafgirliğinden cesaretlendi. Ankara'nın cevap alamadığı, 22 Nisan tarihli Müttefik Devletleri'ne verdiği karşı teklifinden bu yana dört ay geçmişti. Mart ayına nazaran Büyük Britanya'nın daha aleyhte olduğunu ve sunulan şartların daha olumsuz olduğunu fark ettikleri için ön görüşmelere pek önem vermediler. Temmuz ayında Londra'yı ziyaret ettiğinde Dışişleri Bakanlığı'nda Sir William Tyrrell ve Bay Lindsay tarafından kabul edilen Fethi Bey'in, aslında o sırada hasta olan Lord Curzon tarafından kabul edilmediği palavrasına abartılı bir önem atfedildi. Bay Lloyd George'un Yakındoğu meselesi ile ilgili Avam Kamarası'nda 4 Ağustos günü yaptığı konuşmaya yönelik öfkeleri daha mazur görülebilirdi. O konuşmayı, bir anlamda Mart Önerileri'nin Türkiye aleyhine geliştirilmesi ve Yunanlıların İstanbul'u işgallerinin engellenmesinden vazgeçilmesi olarak algıladılar. Hâlâ Müttefik Güçleri davet şeklini ve görev tanımlarını tartışıyorken Türkler Venedik Konferansı'ndaki durumlarını güçlendirmek amacıyla meseleye silahlı bir müdahalenin gerekli olduğuna karar verdiler. Fırsatın geldiğine inanan Mustafa Kemal, saldırı konusunda kararını verdi. Kazanılan başarı, bize bir mucize iken, Türkleri pek de şaşırtmamış görünüyordu.[6934]

[..] Yunanlıların iki askeri kolordusu veya muadil birliğini Trakya'ya çekmeleri, Anadolu'daki kuvvetlerinin sayısını azaltarak, Türklerinkiyle denk duruma getirmişti. Hükümetlerinin Anadolu'yu tahliye etmeye karar verdiği bilgisi, Yunan kuvvetlerinin moralini çoktan etkilemişti ve Türkler haklı olarak, nasılsa kısa bir zamanda tahliye edilecek olan bir toprak için Yunan askerlerinin ciddi olarak savaşma isteğinin azalmış olacağını öngörebilirdi. [..][6935]

[..] Yunan başbakanı beklenmedik bir kararla Anadolu'daki iki tümenini Trakya'daki ordusuyla birleşmek üzere geri çağırdı. Ardından, İtilafçılardan İstanbul'a giriş izni istedi. Sakarya'daki küçük düşürücü bozgundan sonra. Yunan ordusunun yeniden bir şans yakalamasını sağlayacak tek şey İstanbul'un işgali gibi görünüyordu. Fakat İtilafçılar Yunanlılara İstanbul üzerine ytirüme izni vermeyi reddettiler. Mustafa Kemal'e göre, iki Yunan tümeninin Anadolu'dan çekilmesi aslında çok iyi bir haberdi; böylece Anadolu'daki Yunan birliklerinin sayısı azalacak, iki tarafın asker sayısı eşitlenecekti.[6936]

Kasım 1922'de, Yunan askerî ihtilal mahkemesi, vatana ihanetle yargıladığı maznunlara şu "suç"u isnad edecekdir: *İstanbul üzerine çocukça bir saldırıda bulunmak için askeri birlikleri Küçük Asya'dan Trakya'ya gönderip düşmana saldırı fırsatı vermek*.[6937]

27 Ağustos 1922. Yunan birlikleri askerî malzemelerini imha edip kademeli savunma hattı kurmak ve ricat etmek suretiyle Afyon'u boşalttı. Türk 1'nci Ordusu Afyon'u istirdad etti.[6938]

6934 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 49-51.
6935 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 182.
6936 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 169.
6937 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 455.
6938 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 601.

Fotoğraf. *Yunanlılar tarafından 27 Ağustosda* [Büyük Taarruz'un 2'nci gününde] *tahliye edilerek evvelki gün* [28 Ağustos'ta] *kahraman Anadolu İslâm Ordusu tarafından halkının azîm tezâhürât-ı meserretkârânesi arasında istir*[d]*ad edilmiş olan cefâkâr ve fedâkâr [Afyon Karahisarı]mız*.[6939]

Yunanlılar taarruzdan haberdar. Kontrollü bir biçimde müdafaa hattı kurmak suretiyle tedricen ricat ediyor, kendi askerî malzemelerini imha ediyor ve dahi Türk meskûn mahallerini yakıyor. Yunan işgal kuvvetlerinin büyük kısmı, Batı Anadolu sevahiline ulaşıyor tahliye ediliyor.

> Menderes Vadisi'ndeki savaş aldatmacasından sonra 27 Ağustos günü sabahı Türkler taarruzunu Afyonkarahisar cephesinden başlattı. Daha sonra ün kazanacak olan Albay Plastiras'ın emrindeki kuvvet dışında hiçbir yerde gerçek bir direnme ile karşılaşmadılar.[6940]

Venizelosculuk aleyhtarı Yunan muharrir G. Vlahos, Atina'da münteşir *Kathimerini (Hergün)* gazetesinde "Evine" serlevhalı makale neşretti. *Haciantoniyu'ya göre bu makale, Yunan Ordusu'nun gerileyişine zemin hazırlamak için kaleme alınmıştır. Makalede konferansların ürün vermediğinden, sonbahar ve kışın yaklaşmakta olduğundan ve Yunanistan'ın evine dönmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Haciantoniyu Atina'da cephenin uzağında olan Antivenizelist yazar ve subayların bu görüşte olduklarını ve bu makalenin vatana ihanet anlamına geldiğini ifade etmektedir. Afyon'da Türk taarruzunun yaşandığı bir dönemde böylesine bir makale yayınlayan G. Vlahos, "herhangi biri değildir". Antivenizelistlerin önemli bir ismi, resmi bir kaynaktır. Türk taarruzunu öğrenir öğrenmez Haciantoniyu'nun deyimiyle, "sanki asker bunu istemiyormuş ve sanki Anadolu Yunanistan değilmiş gibi" bu makaleyi kaleme almıştır. 28-29 Ağustos'ta Kathimerini'nin makaleyi içeren sayısı Anadolu'ya ulaşmış ve Haciantoniyu'nun iddiasına göre "büyük bir umutsuzluğa sebep olmuş ve savaşanlara vatanseverlik yerine kaçış fikrini empoze etmiştir"*.[6941]

28 Ağustos 1922. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Türkler bütün cephelerde saldırıya geçmiş olduklarından, Anadolu ile bütün haberleşme kesilmiştir*.[6942]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Curzon'a telgraf gönderdi: Türklerin *gerçek saldırı*sı Uşak mıntıkasından bekleniyor.[6943]

6939 Tevhîd-i Efkâr, 30 Ağustos 1338-1922, Numero 3466-438, *Afyon Karahisarımızın Şanlı Sûretde İstirdâdı*, s. 1.

6940 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Henderson'dan Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.

6941 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 474.

6942 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 605.

6943 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a telgraf gönderdi: *Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmaları konusunun görüşülmesi noktasında Fransa ısrarcı*. Bu hususda Yüksek Komiserin görüşü nedir?[6944]

Curzon, Bükreş'deki ve Belgrad'daki İngiliz sefirlerine telgraflar gönderdi. *Romanya ve Yugoslavya Hükümetleri de, "Sevr Antlaşması'nı değiştirmek için" yapılacağını sandıkları Venedik Konferansı'na katılmak istediklerini belirtmişlerdi. Lord Curzon, Bükreş ve Belgrad temsilciliklerine Venedik Konferansı'nın genel bir barış konferansı olmayacağını bildiriyor. Konferans, Türkiye'yle Yunanistan'ı mütareke yapmaya ve mart ayında Paris'te saptanan şartları kabul etmeye çağıracaktı*r.[6945]

"Onbaşı" Halide Edib (Adıvar), Başkumandan Mustafa Kemal ile bir muhaveresini nakleder:

> Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu, dedim ki:
>
> "İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz."
>
> "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz."
>
> "Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!"
>
> "Ya, bana muhalefet etmiş olan adamlar?"
>
> "Bu, bir millet meclisinde tabii değil mi?"
>
> Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve ikinci gruptan iki isim zikrederek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi.[6946]

Halide Edib'in hatıratına Türkiye'de sansür uygulanmıştır. Örneğin "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz." cümlesinin aslı İngilizce "I will have those lynched by the people. No, I will not rest, we will kill each other." idi.[6947]

> Halide Edib'in milli mücadele dönemi hatıraları önce "Asia" dergisinde, daha sonra da Turkish Ordeal adıyla 1928 yılında Amerika'da yayımlanmış, Türkçe'de ise 31 sene sonra, 1959-60 yıllarında 'Hayat Mecmuası'nda "Milli Mücadele Hatıraları" adıyla tefrika edilmiş; 1962 yılında da "Türkün Ateşle imtihanı" adıyla yayımlanmıştır. Ancak kitap aynen çevrilmemiş, bazı bölümleri kısaltılmış, Mustafa Kemal'e yönelik ağır eleştiriler ise hemen hemen hiç yer almamıştır.[6948]

Uşak'da bulunan Yunan subay Nikos Vasilikos'un günlük kaydı:

> …[Türkler] gece çevredeki tüm tepeleri aldılar ve bizi sığınağa hapsettiler. Neredeyse tamamen çevrilmiş durumdayız. Dağınık olarak, tek çıkış durumundaki kuzeye çekiliyoruz. Sığınağın ağzındaki ilk geçide geldiğimizde, karşı tepeyi almış az sayıdaki, ancak çoğunluğu köylülerden oluşan Türklerin açtığı ateşe maruz kalıyoruz. [Türkler] ayakta ateş ediyorlardı ve panik düzenimizi bozdu. Sığınaktan çıkmak için herkes koşuyordu. Aynı anda taşımacılar yüklerini atıp, atlı olarak panikle dört nala kaçıyorlardı. İç burkan, umutsuz bir durum. 300 Türk, 10 bin eri kovaladı. Pek çok top ve makineli tüfek, yüklemeye fırsat bulunamadan Türklerin eline geçti... Birçoğu yaralandı, bir o kadarı hayatını kaybetti... Zavallı yaralılar, iç burkarcasına yalvararak arkadaşlarının yardım etmesini istiyorlardı. Hiç kimse yardım eli uzatmıyor, herkes kaçarak

---

6944 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.

6945 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.

6946 Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* içinde (c. 3, s. 74-75). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

6947 "Bunları insanlara linç ettireceğim. Hayır, dinlenmeyeceğiz; birbirimizi öldüreceğiz." Halidé Edib. (1928). *The Turkish Ordeal* (p. 355). Great Britain, London: John Murray.

6948 Emel Akal. (2013). *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* içinde (s. 99). İstanbul: İletişim Yayınları.

> kurtulmak istiyor... Hiç kimse nereye gittiğimizi bilmiyor. Hiç kimse, hiç kimseye emretme ve emredilme yetkisi vermiyor. Başsız, lidersiz, nereye gittiğini, nerede bulunduğunu ve ne olacağını bilmeyen ayak takımına dönüştük. Gece yarısı, Türk köyüne varıldığında, üşümekte olan askerleri ısıtması için köy yakılmıştır. Askerlerin bir örtüsü ve battaniyesi yoktu... Ateşin yanında koyunlar gibi, biri diğerine yaslanmış geceledi̇ler. Açlık bizi kırıp geçiriyor. Tek battaniyeyi yayıyor ve Manoli İlyaki'yle birlikte dinleniyoruz.[6949]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sör Harry Lamb, gece vakti Lord Curzon'a ve Rumbold'a telgraflar gönderdi: *26 Ağustos günü Türklerin (...) Uşak doğusunda demiryolunu keserek Afyonkarahisar'ı tecrit ettiklerini öğrendim. Afyon'un Türkler tarafından zaptedildiği bile haber verildi*.[6950]

29 Ağustos 1922. Şam'daki İngiliz Konsolos Palmer'den Hariciye Nâzırı Curzon'a 251 numaralı mahrem muhtıra: *Türk-Fransız anlaşması Mustafa Kemal'e biraz nefes aldırdı, yoksa bir ayaklanma patlak verecekti.*[6951]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Curzon'a telgraf gönderdi: *Afyon'un ele geçirilişi resmen doğrulanmadı, fakat 26 Ağustostan beri şiddetli çarpışmaların sürdüğü kabul edi*liyor. *İzmir ve Manisa'ya 400 yaralı gelmişti*r. *Yunan ordusu bütün taşıtlara el koyuyor*. Lamb, bu telgrafından birkaç saat sonra ilaveten bildiyor: *Yunanlar Afyonkarahisar'ı boşaltmak zorunda kaldıklarını şimdi kabul ediyorlar*. *Ama Uşak'ın batısında demiryolunu kesmeye çalışan Türkler geri püskürtüldü*.[6952]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 365 numaralı telgraf gönderdi: *Anadolu'daki Yunan cephesine karşı, oldukça geniş çapta olduğu anlaşılan Kemalist taarruz başlamıştır. Anadolu'yla bağlantı kesiktir ve şimdiye kadar alınabilen tek haber, Afyonkarahisar'la Kütahya'nın belki de Kemalistlerin eline düşmüş olmasıdır*.[6953] Rumbold 366 numaralı ikinci bir telgraf gönderdi: *Kemalistlerin Anadolu limanlarını yabancı gemilere kapatmış oldukları, hiç kimsenin karadan ya da denizden İzmir'e gitmesine izin vermedikleri bildiri*liyor. *Bir İtalyan gemisi de Antalya limanına sokulmamıştı*r. *Bu tedbirlerin taarruzla ilgili olduğu anlaşılıyor*.[6954]

Rumbold, Curzon'a 770 numaralı telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal'in 19 Ağustos'ta yaptığı bildirilen konuşmasının çevirisi ilişikte sunulmuştur. Konuşma, gerçekten yapılmış ise, pek ilginç değildir. Mustafa Kemal'in meydan okuyan tonu bir yana, İngiltere'ye yaklaşmak istediği seziliyor. Ama konuşmanın gerçekliği konusunda kuşkum var, bunun ihtiyatla karşılanması gerekir. Mustafa Kemal'in 21 Ağustos'ta Ankara'da verdiği bildirilen resepsiyon konusunda henüz yeterli bilgi alamadım.
>
> Ek. 19 Ağustos Mustafa Kemal'in T.B.M.M.'de Yaptığı Konuşmanın Çevirisi
>
> Rusya ile ilişkilerimiz kötü görülüyor. Ama topraklarımızda gözü olmayan Rusya bizim dostumuzdur. Barış tekliflerine barışçı düşüncelerle cevap verdik. İngiltere barışı geciktiriyor ve bir tarafı açıkça yüreklendiriyor.
>
> Katliam hikâyeleri düşmanlarımızca bir silah olarak kullanılıyor. Yunan zulümleri gözardı ediliyor. Yunanistan'ın İstanbul'u işgal tehdidi bizi etkilemez. İstanbul zaten işgal altında.

6949 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 469-470.

6950 FO, 424/254, s. 134, No. 167; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 353.

6951 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXV.

6952 FO, 424/254, s. 137, No. 178; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 353.

6953 FO, 424/254, s. 136, No. 173; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 354-355.

6954 FO, 424/254, s. 136, No. 174; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 355.

> Anadolu'da Rum muhtariyetinin önemi yoktur. Biz yurdumuzun toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını istiyoruz. Gelecek için umutluyuz. Müttefiklerin Doğudaki çıkarlarını tartışmıyoruz. Ekonomik imtiyazlar konusunu görüşmeye hazırız. Ama ekonomik sömürüyü kabul edemeyiz. Bizim temsilcimiz Londra'da kabul edilmedikçe Anadolu'ya İngiliz temsilcisini kabul etmemiz askıdadır.[6955]

19 Ağustos 1922 günü TBMM hem alenî hem hafî içtima etmiştir fakat zabıtlara göre Mustafa Kemal o günkü celselerde bulunmamış, konuşma yapmamıştır. Bununla birlikte Rumbold'a böyle bir raporun teslim edilmesi ve ihtiyatlı Rumbold'un mezkûr nutku *Mustafa Kemal'in meydan okuyan tonu bir yana, İngiltere'ye yaklaşmak istediği seziliyor* şeklinde tahlil etmesi, oldukça önemlidir.

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan Savaş Bakanlığı; İzmir'de bulunan Fransız askerî heyetinin görevine son vererek, güven duymadıkları bu heyetin cepheye gitmesini engelledi. Yunan Genel Kurmay Başkanı da Milliyetçilerin, İtalyanlardan aldıkları Spad uçaklarıyla Yunan hava kuvvetlerinin keşif yapmasını engelledikleri ve bundan yararlanan Türklerin yaptıkları yığınakların çok geç öğrenilebildiğini savunuyor*.[6956]

Bentinck, Curzon'a gizli telgraf da gönderdi:

> Yunanlar, İngiltere'nin "verdiği sözlerin arkasının gelmesini" bekliyorlar. "Elenizmin hayalinin hala gerçekleşmemiş olmasından" dolayı sabırsızlanıyorlar. "İngiliz aslanı sayesinde, Kral Konstantin'le Kraliçe Sophia'nın Ayasofya Kilisesi'nde kısa zamanda Bizans İmparatoru ve İmparatoriçesi tacını giymelerini" sabırsızlıkla bekliyor ve umuyorlar. Bu sorunun bütün gerçeklerini gözden geçirdikten sonra şu sonuca varmak zorundayım ki, tahmin ettiğim gibi, kendimiz İstanbul'un işgalini sonsuza dek sürdürmek amacında değilsek, onu (İstanbul'u) Yunanlara devretmek Doğu Sorununun tek çözüm yoludur... Lord Hazretlerince bilindiği gibi, Sevr Antlaşması'nın 36. maddesinde de bu çeşit bir çözüm yolu ima edilmişti.[6957]

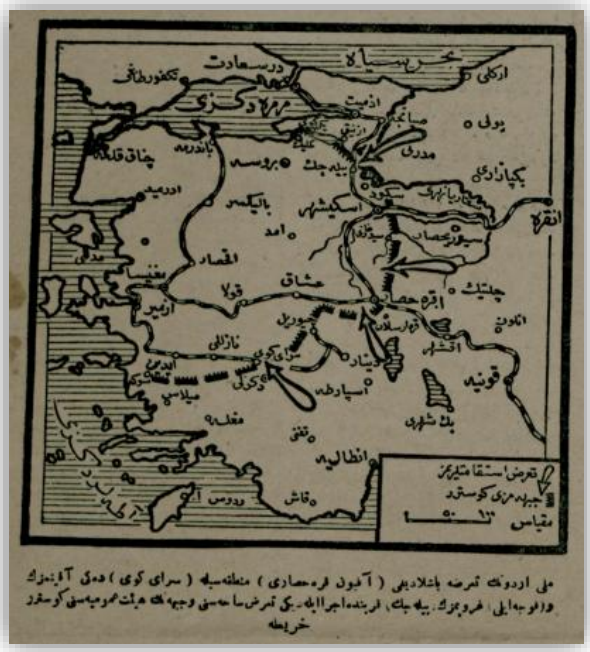

Harita. *Millî Ordunun taarruza başladığı (Afyon Karahisarı) mıntıkasıyla (Saray Köy)deki akıncımızın ve (Koca İli) Grubunun Bilecik kurbunda icra eylediği taarruz sahasını ve cebhenin heyet-i umumiyesini gösterir harita* [Tevhîd-i Efkâr, 29 Ağustos 1338-1922, s. 1]

6955 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXIV-LXXXV.

6956 Bentinck'ten Curzon'a 29 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 170; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 368.

6957 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 356.

29 Ağustos'da İslâmköy'de bulunan Yunan 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Gonatas'ın belirttiğine göre *az sayıdaki* Türk *süvarilerin görünmesi dahi* Yunan piyade *taburlarını*n *dağılmasına sebeo oldu*. *Yunan askeri atlara binmek için toplar ve cephaneleri, hatta daha hızlı koşabilmek için silahlarını attı*.[6958]

30 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz'un 4'üncü günü. Yunan Genelkurmay Başkanı, "Yedi Düvel"den şikâyetçi: Müttefikler Mustafa Kemal'e "kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla" askerî malzeme satarken; Yunanistan'a ise para peşin kırmızı meşin diyordu. Dahası, Yedi Düvel'e karşı harb ediyordu:

> 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan Genel Kurmay Başkanı; Milliyetçilerin Fransız ve İtalyanlardan kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla satın aldıkları askerî malzemelerle kendilerine taarruz ettiklerini fakat Yunanların nakit ödeme mecburiyetinden dolayı askerî ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını savundu. Buna örnek olarak son zamanlarda kendilerinin İngiltere'den uçak satın almalarını referans gösteren Yunan Genel Kurmay Başkanı, kendilerinin sadece Türklerle değil Bolşeviklerle ve Batı Avrupalılarla savaştıklarını iddia etmekteydi.[6959]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi yazıyor. Londra'ya avdet eden General Townshend: [..] *Mustafa Kemal Paşa hareketimden evvel son bir ihtimâl-i sulh olub olmadığını araştırmağı şiddetle rica ve bizimle sulh akd etmek için şerefli her şeyi yapacağını te'mîn etti.*[6960]

Yunan Bağımsız Tümeni, Yunan ordusuyla bağlantı kuramayarak batıya Dumlupınar'dan Kütahya'ya doğru ricat etmeye başladı.[6961]

Yunan Başkumandan Haçyanestis *son harb tebliğinden sonra istifa* etti.[6962] Onun yerine Yunan Anadolu İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına, Birinci Ordu Kumandanı Trikopis, rütbesi tümgeneralliğe merfu surette, tayin edildi.[6963]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'ten İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a: *Zafer, Mustafa Kemal'in* [kaybetmiş olduğu] *şöhretini* [ona] *iade etmiştir*.[6964]

> Ahmet İzzet Paşa, Haydar Bey'i, Milliyetçilerin taarruzunun Venedik'te düzenlenmesi planlanan hazırlık konferansı için yapılacak davet üzerindeki etkisini öğrenmek maksadıyla İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderince Rumbold'un haklı olduğu görüldü. Haydar Bey, söz konusu taarruzun, konferans davetini geciktirip geciktirmeyeceğini öğrenmek istiyordu. Tatmin edici cevaplar alamayınca Haydar Bey, davetin gecikmesinden dolayı İzzet Paşa'nın huzursuzlanmaya başladığını bildirdi. Artık Rumbold, İstanbul Hükûmeti'nin Milliyetçilerinin galibiyeti halinde "Mustafa Kemal Paşa'nın prestijinin artmasından ve onun ülkenin kurtarıcısı haline gelmesinden" korktuğundan emindi.[6965]

Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi (Altay), Gebze'deki ganimet 20 adet top silâhının yüklü olduğu trenle İngilizlerin kontrolündeki Gebze İstasyonu'ndan İngiliz memurların *iltifat mahiyetinde* müsaadesiyle geçmişler ve malzemeleri Türk ordusuna nakletmişlerdir:

6958 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 470.

6959 Bentinck'ten Curzon'a 30 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 179; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

6960 Vakit, 30 Ağustos 1922, *Türk Ordusu Çok Parlak ve Mükemmeldir*, s. 1.

6961 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 610-611, 614.

6962 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 190.

6963 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 611.

6964 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 190.

6965 Rumbold'dan Curzon'a 2 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 307; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 354.

Yol güzergâhında gitmekte olan taburuma İzmit'te yetiştim. Burada toplarımızı açık vagonlara yükledik. Üzerlerini de büyük muşambalarla örttük. Bunu aldığımız kat'i talimat üzerine, Gebze İstasyonu'nda bulunan İngilizlerden silahlarımızı saklamak için yapıyorduk. İzmit'ten hususi katarımız bir beşik gibi sallandı. Mecburi ağır ağır geçiyorduk. Ne olur ne olmaz diye bir iki salavat-ı şerife okudum. İman ile gitmek lazım. Katar şimdi Gebze İstasyonu'na girecek. Burada İngilizler var. Topları görmemelerine imkân var mı? Çünkü katar bundan sonra dönecek. Bizim için hazırlanmış kendi hududumuz içinde ve geride kör hat denilen kısımdaki rampaya yanaşacak. Biz de orada topları indireceğiz.

Topların bütün örtülerini açtırdım. Yiğit ve kahramanın malı meydanda gerek dedim. Dost da görsün düşman da!.. Kahramanca bir muharebeden sonra muzafferiyet kazanmış toplarımızın uzun ve kalın namlularını saklamakta hiçbir mana görmedim.

İstasyona girdik. İngilizler bol ışıklı vagonların kapılarında omuz omuza yaslanmış, ekserisi ağızlarında birer pipo tüttürüyorlardı. Kendilerine has soğukkanlılıklarıyla bizi seyrediyor ve "yes", "orrayt" diyorlardı. Bu iki kelime bana bir iltifat mahiyetinde geldi. Geç yiğidim geç!.. demek istiyor gibiydiler. Ben Mısır'da esir iken sabah ve akşam yoklamalarında davet makamında birer düdük çalar ve sonra da; "Kaman Coni, yoklama!.." diye sesleniyordum. Derhal bu aklıma geldi. Ben de onlara kaman coni, yoklama!.. diye karşılık verdim. Esas istasyonu arkamıza bırakarak gerisin geriye bizim hududa girdik.

"Hatt-ı fasıl" denilen hududumuzdaki küçük köprünün altından geçiyoruz. Köprü üstündeki hudut nöbetçisi aziz Mehmetçiğin himayesi altına giriyoruz. İstiklal ve hâkimiyetimizi dalga dalga etrafa yayan şanlı al bayrağın altından geçiyoruz. Mehmetçiğin muzaffer süngüsü silahının ucuna takılı olduğu ve al bayrağımız da üstünde dalgalandığı halde yiğit Mehmet seyrek, sert ve vakur adımlarla bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, nöbet bekliyor.

Hava, yağmurlu ve sertti. Topları koştuk. (Hayvanlarımız kara yoluyla gelmişlerdi.) Gece yerini sabahın kervan kıran yıldızına bırakmış ertesi akşam yine gelmek üzere gidiyordu. Gebze'ye çıkıyoruz. Yağmur iri tanelerini dökmeye başladı. Sert ve poyraz rüzgârı yüzümüze çarpıyordu. Hava birden soğumuştu. Bu sırada tabur komutanı, İngilizler topları açık olarak görünce ne yaptılar diye sordu? *"Ne yapacaklar"* dedim *"geç yiğidim geç"* dediler. Çünkü bu söz ve hareketlerini bize karşı bir muhabbet ve teveccüh şeklinde telakki etmiştim.[6966]

31 Ağustos 1922. *Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen yazıda Dışişleri-Hindistan ve Sömürgeler Bakanlıkları -geçen yıl- hilâfetin dünyevî ve ruhanî etkilerinin birbirinden ayrılmasının zorluğunu belirttiler. Aynı yazıda ayrıca, "Curzon, Churchill'in hâlâ bölgedeki müslüman idareciler tarafından halife olarak kabul edilen Osmanlı Sultanının Türkiye'den ayrılması görüşüne katılıyor mu?" diye soruluyor*.[6967]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 183 numaralı telgraf gönderdi. Atina matbuatında *Fransız subayların, Türk uçaklarını kullandıkları ve Türk birliklerine kumandanlık yaptıkları* yazıyor.[6968]

Bentinck, Lord Curzon'a 184 numaralı telgraf gönderdi: *Yapılması düşünülen barış konferansında Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmemesi* lazımdır. *Böyle bir kararın Yunan ordusu içinde*

6966 Ahmet Atalay, *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları*, 2016, s. 65-67.

6967 Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 69. Curzon ile Churchill niçin Mustafa Kemal'i Yeni Türkiye lideri görmek istediler, önce saltanatın sonra hilafetin kaldırılmaları zımnında, mesele anlaşılıyor. Nitekim işbirlikçi Kemalist CHP Tek-Parti yönetimi, İslâm müesseselerini yıkıb yerine Batıcı *iç sömürgeleştirme* sistemi kuracaktır: Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm! Diyene*, 2022, s. 67. Ve Mustafa Kemal bu program için, Britanya'nın *iyi niyetli işbirliğini* sarahaten taleb edecektir: Foreign Office 371/11557, E 6677/6677/44, No: 621 (4008/10/1926), Clerk'ten İngiliz Dışişlerine muhtıra, 24 Kasım 1926; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 323.

6968 Bentinck'ten Curzon'a 31 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 183; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

"ayaklanma" yaratacağı ve Atina'da "ihtilale" neden olacağı kat'îdir. *Paris Konferansı'nın Doğu Trakya'yla ilgili kararını, yani Tekirdağ'ın batısından Istranca Dağlarına uzanacak bir Türk-Yunan sınırını şimdilik Atina Hükümetinin kabul edebileceğini ama verilen bu "ödüne" karşı bile Yunanistan'da direnme olacağını* arz ederim.[6969] Bentinck, gece vakti Curzon'a başka bir telgraf daha gönderdi. Yunan Trakya ve Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı Hatzianestis'e sövüyor: *Tamamen gafil avlandı dik kafalı aptal*. [..] *Hükümet çevreleri son derece kederli*. [..] *Durumun gerçekten ne kadar ciddi olduğunu anlamak güçtür; çeşitli söylentiler vardır ama Anadolu'nun boşaltılmasına alelacele karar verilmesi ve boşaltmaya hemen gidilmesi (ihtimaline) karşı sizi uyarmaya cesaret ederim.*[6970]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Askeri durum, kritik değilse bile ciddidir: (Yunan) İçişleri Bakanıyla Harbiye Bakanı dün, 30 Ağustos günü, alelacele İzmir'i ziyaret ettiler. Yüksek Komiserle ve daha sonra istifa ettiği bildirilen Başkumandanla görüştükten sonra aynı gün akşamı gittiler. Henüz panik alameti yok ama her an baş gösterebilir. Limana birkaç Müttefik savaş gemisi yollanması yararlı olabilir*.[6971]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi: *Milliyetçilerin taarruzu İstanbul Hükümetine büyük huzursuzluk vermektedir. (İstanbul Hükümeti) Venedik'te yapılması tasarlanan hazırlık konferansının zarar göreceğinden ya da gereksiz yere erteleneceğinden korkmaktadır. İstanbul Hükümeti, Paris teklifleri gereğince Anadolu esasen Türkiye'ye geri verilecek olduğuna göre, bu taarruzu kışkırtan nedenleri bilmediğini ileri sürmektedir*.[6972] Bâb-ı Âlî, Yunan cephesinin çöktüğünü bilmiyor, buna ihtimal vermiyor. Kesin galibiyet temin etmeyecek bir saldırının Avrupa efkâr-ı umumiyesini Türkiye aleyhine döndüreceğine kani.

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Yeni Yunan nakliye sefinesi de derhal İzmire azimet edeceklerdir. Bahriye Nezâreti filoya İzmire gitmek için emr vermişdir. Pire Liman Riyaseti, yedi tüccar vapuruna vaz-ı yed etmek için emr almışdır. Bu sefineler derhal İzmire gideceklerdir*. [6973]

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Yunan Gazeteleri Yunanların savaş malzemesi bakımından zor durumda olduğunu, Kemalistlerin her çeşit savaş materyali, uçak aldığı belirtirken, Yunanistan'ın İstanbul'a hücumunun İtilaf Devletlerinin yasağıyla engellendiği vurgulanmıştır*.[6974]

6969 FO, 424/254, s. 139, No. 184; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 358.

6970 FO, 424/254, s. 140, No. 187; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 350, 358-359. "Bentinck, 31 Ağustos'ta Lord Curzon'a şu gizli ve ivedi telgrafı göndermişti: *(Yunan) yönetimi çevreleri büyük depresyon içindedir. büyük bir sürprizle karşılaşmış olan Yunan Başkomutanına karşı müthiş kızgınlık vardır, çünkü onun 'inadı ve ahmaklığı' bu denli bir felakete neden olmuştur. Bana söylendiğine göre, Stratos, daha önceki cephesine çekilmeyi önermiştir; Gunaris ise tüm bölgenin boşaltılmasından yanadır... Çevrede çeşitli söylentiler dolaşıyor ancak şu Uyarıda bulunmaya cesaret ediyorum: Anadolu'nun boşaltılmasına çabucak karar verilebilir ve bu derhal uygulanabilir*." Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 364.

6971 FO, 424/254, s. 139, No. 186; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 359.

6972 FO, 424/254, s. 139, No. 185; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 359.

6973 Peyâm-ı Sabah, 2 Eylül 1338-1922, Numero 1344-11774, *Yunan filosu İzmire gitmek için Bahriye Nezâretinden emr aldı*, s. 1. "Yunan Bahriye Nezâreti donanmaya İzmire gitmeği emretmişdir. Pire Liman Riyaseti, donanma ile beraber İzmire gitmek üzere yedi vapurun da müsaderesi için emr almışdır." İkdam, 2 Eylül 1338-1922, Numero 9144, s. 1.

6974 The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 188.

Eylül 1922. Aylık mecmua *Larousse Mensuel Illustré* Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme teşebbüsü hakkında yazıyor: *Her zaman büyüklük hastası olan ve İstanbul'u düşleyen, Türklerden rövanş almayı düşünen Yunanlılar İngiltere'nin "cüret" almasalar bu yeni hareketlere girişemezlerdi*.[6975]

1 Eylül 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Fransa ve İtalya *Türklere silah ve mühimmat vermekteydiler*.[6976]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Devriye görevindeki bir Yunan savaş gemisi Kemalist orduya gitmek üzere savaş malzemesi taşıyan İngiliz bandıralı bir gemiyi ele geçirdi*.[6977]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar W. Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gayet mahrem telgraf gönderdi. *İki Yunan kolordusu Uşak önünde* birleşememiş ve "*bunlardan birinin ulaştırma hattı Türklerce kesilerek, ancak birkaç günlük gıda ve gereçle kuzeye doğru çekilmeye zorlanma*ktadır.[6978]

> 1 Eylül'de Bentinck, Lord Curzon'a şu gizli ve oldukça ivedi telgrafı göndermişti; "Bu akşam savaş sahasından alınmış olan haberler oldukça ciddidir. Anlaşılan, 2.Yunan Kolordusu Uşak önlerinde birleşememiş; onlardan biri tecrit edilerek kuzeye sürülmüştür. Bu ordunun gereksinimleri ve mermileri birkaç gün içerisinde tükenecektir. Yunanistan yönetimi büyük kaygı içindedir ve Dışişleri Bakanı'nın sekreterinin bana bildirmiş olduğuna göre, İzmir'i terk etmekten söz edilmektedir. Yunan ordusu moralini yitirmiştir. Dışişleri Bakanı bu gece saat 10.30'da beni görmeye gelecektir; size (Lord Curzon'a) verilmek üzere, Londra'daki Yunan elçisine göndermiş olduğu telgrafı okumuştur. Onun bana söylemiş olduğuna göre durum o kadar kritiktir ki, Yunan yönetimi, Başkomutana bir telgraf göndererek ateşkes dileğinde bulunmasını emretmiştir."[6979]

1 Eylül'de, İngiliz Askeri Harekât şefi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli mektupta, Yunan ordusunun geri çekilmekte olduğunu; Türklerin ilerleyerek İnönü'yü işgal ettiklerini; öte yandan birçok göçmenlerin İzmir'e akmaya başladıklarını bildirmişti.[6980]

Sabık Paris Büyükelçisi (24 Ekim'de ise Harbiye Nâzırı tayin edilecek) Muhafazakâr Lord Derby Edward Stanley'den Liberal Başvekil Lloyd George'ye tenkid: *Yunanistan'ı çılgınca bir maceraya sürüklemek, bir devlet adamının değil, ancak bir kumarbazın işi*dir.[6981]

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal" yazılı bir emir verdi: *Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri.*[6982] Bununla birlikte İzmir cihetine doğru takip harekatını sürdüren 1'inci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nurettin, aldığı talimatları *eteğimden tutuyorlardı* şeklinde değerlendiriyor:

> Birinci Ordu Komutanı Nurettin paşa 1'inci, 2'nci Kolorduların başına geçerek düşmanı (Elvanlar-Alaşehir) doğrultusunda şiddetle takip etmekte idi. Birlikler çok yorulmuş, cephane azalmış, kollar geride kaldıkları için de yiyecek sıkıntısı başlamıştı.

6975 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

6976 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

6977 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 340.

6978 FO/7885/E 8732; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politik*a, 1991, c. 2, s. 266.

6979 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 365.

6980 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 365.

6981 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 95.

6982 Genelkurmay Başkanlığı. (1995). *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)* (2. Cilt, 6. Kısım, 3. Kitap) içinde (s. 40). Ankara: ATASE Yayınları. Mustafa Kemal, millete hitaben de bir beyanname neşretti aynı gün. Fakat mühim bir farkla: "Farka gelince, orduya beyannamede dinsel söyleme hiç başvurulmadığı halde, millete beyannamede Allah'ın yardımı, şehitlik ve imandan söz ediliyordu. Hiç görünmez olan, Padişahlık ve Halifelikti." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 113.

> Bu durumda Batı Cephesi Komutanı ihtiyatlı davranıyordu. Daha 1 Eylül'de verdiği emirde düşmanın İzmir doğrultusunda on tümen toplayabileceğine dikkat çekmişti. Ordu Salihli doğusuna varınca Batı cephesinden alacağı emre göre hareket edecekti. Sonra Nurettin Paşa bu emri eteğimden tutuyorlardı şeklinde yorumlayacaktır.[6983]

Yunan işgal kuvvetleri Uşak'tan ricat etti fakat *köy ve kasabaları yakıyor*.[6984] *Düşman çekilirken yolu üzerindeki harmanları, köyleri yakıyordu. Bu arada Uşak'ı da ateşlemişti. 31 Ağustos'ta başlamış olan yangın, 1 Eylül saat 6,15'de Türk süvarileri Uşak'a girdikleri vakit halâ devam eriyordu*.[6985] Bursa'yı da tahliye etmeye başladı ve birçok Müslümanı rehin aldı.[6986] Mustafa Kemal *Kocaeli Grubu*nu (kuzey takib harekatını) yeterince takviye etmemiş ve *bütün* Türk ordusunu İzmir istikametine sevk etmiştir. Bursa'daki Yunan birlikleri bu kararlardan istifade ederek ricat ve tahliye edebilmiştir.

> Kocaeli grubu (bir tümen ve üç müfreze) Bilecik umumi istikametinde, II. Yunan Tümeni'ne taarruza devam ediyordu. Toplayabileceği kuvvetlerle, İznik gölü ile Gemlik körfezi arasında Bursa istikametinde düşman gerilerine taarruz etmek vazifesi verildi. Burada kazanılacak muvaffakiyet üçüncü Yunan Kolordusu'nu müşkül bir duruma sokabilirdi. Fakat grubun bu maksatla toplayabildiği kuvvet altı piyade taburu ile bir miktar topçu ve süvariden ibaretti. [..]
>
> Başkumandan (Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber bütün orduyu aslî ile bilâ ârâm İzmir'e yürümek) kararını vermişti. Düşmanın beş piyade ve bir süvari tümenine yakın bir kuvveti İzmir umumî istikametinde çekiliyor. Dört tümen de Eskişehir-Bursa bölgesinde bulunuyordu. İzmir istikametinde çekilen kuvvetlerin çekilmelerine ve toplanmalarına meydan vermemek bakımından asıl kuvvetin İzmir istikametinde yürütülmesi çok yerinde bir karardı. İzmir, siyasi bir hedef olmakla beraber, Yunan büyük kuvvetlerinin daha ziyade İzmir batısında toplanabilmesi bakımından da askerî hedef olmuştu. Başkumandan ordularına Akdeniz'i hedef vermekle beraber kuzeye çekilen kuvvetle de önemli idiler. (Bursa-Eskişehir) bölgesinde dört tümenden fazla olan ve muharebelerden sarsılmayan 50.000 kişilik bir Yunan kuvveti vardı. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz de iki piyade tümeni ve üç müstakil alaydan, 20.000 kişiden ibaretti. Bunlara zayıf bir piyade tümeni ile 7000 mevcutlu bir piyade tümeni katmakla istenilen imha maksadına varılamazdı. (..)

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Georgios Chatzanestes

6983 Fahri Belen. (1999). *Büyük Türk Zaferi: Afyon'dan İzmir'e Kadar* içinde (s. 117). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

6984 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 618.

6985 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 62, Vesika No: 1405, 1407; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 172, dipnot 57.

6986 "İzmit, 1 Eylül - (muhabir-i mahsusumuzdan) Buraya gelen mevsuk haberler düşmanın alelacele Bursamızı tahliyeye başladığını bildirmekdedir. Düşman bütün ağırlıklarını taşımış, Müslüman ahaliden de bazı kimseleri taht-ı tevkife almışdır." Tevhîd-i Efkâr, 3 Eylül 1338-1922, Numero 3470-442, *Hususî Haberler: Düşman (Bursa)yı Tahliye Ediyor*, s. 1.

Kuzeye karşı kâfi kuvvet tahsis edilmemesinin ilk neticesi bugün görüldü. 15. Yunan Tümeni, kendini batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki Süvari Tümenimize taarruza başladı. 1. Tümen de akşama doğru yetiştiği için Yunan tümeni geceden istifade ederek batıya doğru çekilmeye muvaffak oldu.[6987]

Fotoğraf. *Georgios Chatzanestes* (Toplumsal Tarih, Ağustos 2022, Sayı 344, s. 31).

Yunan Bursa'yı tahliye ederken Müttefik mümessilleri boşaltmaya nezaret ederek Bursa'nın yakılmasını engellemiştir.[6988]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sir Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Askeri durum pek karanlık; ama görünüşe göre iyileşmiyor. Uşak'ın bu sabah boşaltıldığı bildiriliyor*.[6989]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Anadolu'nun tamamen boşaltılacağı anlaşılıyor. Anadolu Hıristiyanlarının nakledilmeleri için İngiltere'nin yardım etmesi yerinde olacaktır. Ayrıca İzmir'e savaş gemileri gönderilmeli ve gemiler, Hıristiyan halkı boşaltıncaya kadar "Türklerin İzmir'e girişini önlemeli"*dir. *"Üzücü haberler" şimdilik Atina'da gizli tutul*makta, *İngiltere elçiliğinden başka hiçbir tarafa bunlardan söz edilme*mektedir. *Anadolu'nun boşaltılması konusunun zaman aşımına uğramış sayıldığı ve Venedik Konferansı'nda konuşulmayacağı* yönündeki karar artık hükümsüzdür.[6990]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Tümgeneral Townshend'in *Daily Express* gazetesine beyanatını iktibas etti: *İngiltere hükümetinin Kemal'in ordusunun savaşçı değerine ilişkin en küçük bir fikri olduğunu sanmam. Bu ordunun morali fevkalâdedir. "Fevkalâde" kullanılabilecek tek kelime. Askerlerin hepsini, yenme arzusu sarmış. Erzak ve teçhizat iyi. Cephane bol. Gerçekten, son Savaşta kullandıkları top ve tüfekler yine Türklerin elinde. Mütarekede ellerinden alınan top kamaları ile tüfeklerin hepsinin yerine Ankara silâh imalâthanesinin yaptıkları kondu; bu imalâthanede, Savaş sırasında Almanların yetiştirdiği işçiler hayret edilecek bir iş başarıyorlar. Lokomotif tekerleklerinden, vagon parçalarından vs. top kamaları yapılıyor. Türk toplarına uyması için Rus mermilerinin çapı değiştiriliyor. Konya uçak fabrikasında Yunanlılardan ele geçirdikleri uçakları gördüm; Türkler bunlara kanat ve pervane uydurmuşlar... Sakarya savaşından beri Yunanlılardan on dört uçak kazandılar ve sadece bir tane kaybettiler…*[6991]

1/2 Eylül 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, saat 00:30'da Lord Curzon'a *çok acele çok gizli* şifreli telgraf gönderdi:

Bu gece cepheden alınan haberler son derece üzücüdür. İki kolordunun Uşak önünde asla birleşememiş ve kolordulardan birinin ancak birkaç günlük yiyecek ve cephaneyle kuzeye sürülmüş olduğu anlaşılıyor. Hükümet (Atina Hükümeti) ciddi olarak telaşlıdır ve Dışişleri Bakanının özel kalem müdürü bana İzmir'in terk edilmesi konusunda konuşmalar yapıldığını söyledi. Ordu moralini yitirmiş görünüyor. Dışişleri Bakanı bu gece saat 10.30'da beni çağırdı ve size ulaştırılmak üzere Londra'daki Yunan Elçiliğine gönderilen telgrafın çevirisini bana okudu... Mesajın sonunda, ordunun artık düşman (Türk) saldırısına karşı duramayacağı belirtiliyor. Bu vesileyle Dışişleri Bakanı bana durumun pek üzüntü verici olduğunu, mütareke istenmesi için hükümetin başkumandana telgraf çektiğini anlattı. Alacakları cevabı bana yarın bildirecektir...[6992]

6987 Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, 1999, s. 99-101. İlginçtir, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin kuzeydeki ordusu askerlerinin Batı Anadolu'dan tahliye edilmeleri üzere gemilere bindirildiği iskeleler (mesela Erdek, Bandırma, Mudanya, Gemlik) Müttefiklerin bîtaraf ilân ettikleri mıntıkalar dahilinde idiler.

6988 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

6989 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 362.

6990 FO, 371/7885/E. 8746; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 366.

6991 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

6992 FO, 371/7885/E. 8732; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 363.

2 Eylül 1922. İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör H. Lamb, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *Yunanlılar Uşak'ı boşaltarak ateşe veriyorlardı. Bozguna uğrayan tüm Yunan orduları İzmir'e doğru kaçıyor*.[6993] *Askeri durum umutsuz hale geldi. Uşak boşaltıldı ve yakıldı. Yunan ordusu tam kaçış halinde ve daha fazla direnişe dayanabilecek gibi görünmüyor. Önümüzdeki birkaç gün içinde burada (İzmir'de) tam bir kaos beklenebilir. Savaş gemilerinin ve kuvvetli çıkartma birliklerinin bir an önce gelmeleri asayişi korumanın tek çaresi gibi görünüyor*.[6994] Lamb, Curzon'a gönderdiği birkaç saat sonraki ikinci telgrafında *Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla Türklere mütareke yaptırılmasını telkin* ediyor.[6995]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar W. Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan Dışişleri Bakanının özel sekreteri, İzmir'in boşaltılmasının düşünüldüğünü; Yunan ordusunun moralini yitirerek hiç savaşamaz bir duruma geldiğini* bildirmiştir.[6996]

8 ve 9 Eylül 1922 tarihli mahrem vesikalarda belirtileceğine göre *Eskişehir, Kütahya ve diğer birçok köy ve kasabalar* 2 Eylül günü *ateşe* verildi. *Bursa, ancak* Müttefiklerin (İngiltere, Fransa ve İtalya'nın) *ivedilikle davranmalarıyla yangından* kurtarıldı.[6997]

Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı resmî tebliğ tamim etti: *Bütün cebhede düşman tazyiki olmaksızın cebhenin geri alınması devam ediyor*.[6998]

2 Eylül 1922 saat 6,30'da Türk süvarileri Eskişehir'e girdikleri vakit istasyon çevresi baştan başa yanmış bulunuyordu çünkü Yunan tahliye etmeden evvel Eskişehir'i, 31 Ağustos 1922 akşamı ihrak etmişti.[6999]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal mütareke bahşederse, Anadolu ve Doğu Trakya'nın boşaltılmasını isteyeceğini ve muhtemelen İstanbul'a yürüyeceğini, orada ise Fransızlar kendisine karşı direnmeyeceği için ve Yunan desteği de olmaksızın "İstanbul'u savunma(nın) bir problem olacağını"* ifade ediyor.[7000] Bentinck, Lord Curzon'a başka bir şifreli telgraf gönderdi. *Yunan Hükümeti'nin Anadolu'nun derhal boşaltılması şartıyla mütareke istediğ*ini *ve bu konuda İngiltere'nin yardımına başvurduğ*unu bildiriyor[7001]:

> Mütareke isteğine ilişkin olarak aşağıdaki noktaları takdirlerinize sunma cesaretini gösteriyorum:
>
> 1. (Mustafa) Kemal mütareke bahşederse, askerlerin Anadolu'dan, kendisinin göstereceği bir yere taşınmalarını kuşkusuz isteyecektir.
>
> 2. En azından Doğu Trakya'nın da boşaltılmasını (isteyecektir). Bizi Yunan desteğinden yoksun bıraktıktan sonra da (M. Kemal) belki de İstanbul üzerine yürüyecektir ve orada Fransızlar kendisine karşı direnmeyeceklerdir.

6993 FO, 7885/E 8745, Sir H. Lamb'dan Lord Curzon'a mahrem telgraf, İzmir; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267, dipnot 144.

6994 FO, 371/7885/E. 8745; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 365.

6995 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

6996 FO/7885/E 8749; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

6997 FO, 7886/E 9073, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a mahrem telgraf, İstanbul, 8.9.1922 ve Lord Curzon'dan W. Bentinck'e mahrem telgraf, Londra, 9.9.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267, dipnot 145.

6998 Peyâm-ı Sabah, 5 Eylül 1338-1922, Numero 1347-11777, *Bütün Cebhelerde Ric'at Devam Ediyor*, s. 1.

6999 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 62, Vesika No: 1407; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 173, dipnot 58.

7000 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

7001 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

> Öte yandan mütarekeyi reddederse bu, Yunanistan'ın güney ordusu için üzüntü verici bir felaket olacaktır ama (Yunan ordusu) hiç değilse bir kısım askerlerini kuzeyden Trakya'ya taşıma fırsatını bulacaktır.
>
> Bu amaçla bakılınca, Yunan kuvvetlerinin desteği olmaksızın İstanbul'u savunmak bir problem olacak gibi görünmektedir. Askeri otoritelerin, sorunların bu yönünü de göz önünde tuttuklarını tahmin ederim.[7002]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Rangabe, Lord Curzon'a nota verdi: *Yunan Hükümeti, davamıza ilgi göstermiş olan İngiltere Hükümetine şunu bildirmeyi görev sayar ki, Yunan ordusu artık düşman saldırısıyla baş edebilecek durumda değildir*.[7003] Rangabe, Yunan Hükümetinin ikinci notasını da tebliğ etti: *Askeri durum karşısında Yunan Hükümeti, Anadolu'nun derhal boşaltılması koşuluyla mütareke teklifini kabul etmek istemektedir*. *Mütareke yapılabilmesi için İngiltere'nin aracılığı* matlubumuzdur.[7004] Başka bir deyişle *Yunanistan, Ankara Hükümetinin 5 ve 22 nisan 1922 tarihli notalarıyla istediği şartı nihayet kabul etmiş oluyor*.[7005] Fakat Lloyd George Kabinesi, mütareke talebini TBMM Hükümetine derhal bildirmemiş, beklemiştir. Rangabe'nin bir başka nota vermek suretiyle *Yunanistan'ın, İzmir'i artık koruyamayacağı ve kendi vatandaşlarını korumaları için Büyük Devletlerin tezelden tedbir almaları yolundaki isteği üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığı hemen İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'ne talimat verdi: İzmir'deki İngiliz kolonisinin korunması ve muhtemel bir boşaltma konusunda Akdeniz Başkumandanlığı'yla birlikte gereken tedbirlerin alınmasını ve Fransa ile İtalya Yüksek Komiserleri'ne de haber verilmesi* rica olunur.[7006]

3 Eylül 1922. Britanya Başvekiline *Yunanistan'ın dostlarından bir haberin geldiği 3 Eylül Pazar günü Lord Riddell, Lloyd George'un yanındaydı.* Lord Riddell: *Lloyd George'un Yunanlılar için bir şeyler yapmasını istiyorlardı. Lloyd George bir şey yapmasının olanaksızlığını uzun uzun açıkladıktan sonra olanlardan sorumlu olduğunu söylediği Kral Konstantin'in hareketlerini şiddetle eleştirdi. Kral bir çok şeyin yanı sıra en beceriksiz ve uygun olmayan generali seçmişti. Lloyd George görebildiği kadarıyla ülkede Yunanlıları tutan bir tek kendisinin, Balfour'un ve Curzon'un kalmış olduğunu da söyledi. Durumu üzüntüyle karşılıyordu ama elinden hiçbir şey gelmezdi*.[7007]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, saat 03:45'de Londra'ya Harbiye Nezâretine 2167 numaralı *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Gerek İzmir'deki İngiliz konsolosundan, gerek oradaki irtibat subayımdan alınan haberlerde, yazık ki gittikçe kötüleşme var. Sivil halkın hücumundan ve panikten korkuyorlar. Bugün tellediğim gibi, Yunanların Alaşehir'de tutunabileceklerine hâlâ inanıyorum ama son haberler, fena halde parçalanan ordunun kalıntıları, askerler ve siviller arasında panik yaratabilecek gibi görünüyor. King George gemisi az önce İzmir'e hareket etti, lron Duke gemisinin de yollanacağını öğrendim, böylece İngiliz kolonisinin güvenliği sağlanmış oluyor; destroyerler de Mudanya 'ya gidiyorlar. İrtibat Subayım Binbaşı Johnston'a, Yunanlara cesaret vermesi için tel çektim. Sadece savaşabilseler, Türklerin durdurulabileceğine güvenim var... Trakya'dan İngiliz askerlerini çekiyorum ki, kendi başarılarıyla Kemalistlerin pek fazla coşmalarına karşı İzmir'i gözetleyebileyim.[7008]

Korgeneral Harington, bir iki saat sonra 2173 numaralı *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Durum pek ciddi ve derhal hareketi gerektiriyor. Bu değerlendirmeyi, İngiliz Hükümetine yardım için yolluyorum. Binbaşı Strover, Uşak cephesinden yeni döndü... Strover, toparlanabilir ve kumanda edilebilirse

---

7002 FO, 371/7885/E. 8747 ve FO, 424/254, s. 143, No. 198, Bentinck'ten Curzon'a şifre tel, 2.9.1922, No. 258, çok acele; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 367.

7003 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 368-369.

7004 FO, 371/7885/E. 8766; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 369.

7005 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237, dipnot 4.

7006 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

7007 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464-465.

7008 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 372-373.

ordunun (Yunan ordusunun) Alaşehir'de tutunabileceğini düşünüyor. Çekilen Yunan ordusunun içinden geçmiş ve istikamet ihtiyacından başka panik olmadığını söylüyor. İzmir'deki manzara değişik. Yüksek kumandayla temas kurulamıyor... Cephe Kumandanı Tricoupis'le bağlantı yok. İzmir, her şeyi kaybedilmiş görüyor ve Strover'e katılmıyor.

(İzmir'dekiler) göçmenlerin çığ gibi büyüyen hücumunu görüyorlar, bununla baş edebilecek olanaklardan yoksunlar, asıl tehlike bu...

Bu bana, yüksek kumandayla cephe arasındaki bağlantının bütünüyle yitirildiği İtalyan bozgununu hatırlatıyor. Kanaatimce, enerji ve azim, askeri durumu kurtarabilir. Panik ve ümitsizlik İzmir'de yeniden nükseder ve yüzbinlerce aç göçmen yüksek kumandayı muhasara ederse, her şey olabilir. Yunanistan İngiltere'ye çağrıda bulunacaktır. Durumu kurtarabilmek için bütün koşulları kabul edecektir. Bizden öğüt ve yardım alacaktır. Bugün İzmir'e varan savaş gemilerimiz güveni yeniden canlandırabilir. Hücumu durdurmalı ve zaman kazanmalıyız.[7009]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan ordusunu tam bir felâketten kurtarmak için Kemalistlere mütareke teklifi yapılırsa, Kemalistlerin, kabul şartı olarak Doğu Trakya'nın boşaltılması dahil, bütün Misak-ı Millî'yi isteyeceklerini tahmin edebiliriz. Mürareke teklifi için Müttefikler müdahele ederlerse, Kemalistler, İstanbul'un Müttefik Kuvvetler tarafından boşaltılmasını istemeğe tamamen ehildirler*.[7010]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar W. Bentinck, Lord Curzon'a 367 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Mevcudu birbuçuk tümene kadar tezyif etmiş 1'inci Yunan Ordusu Uşak'dan İzmir'e doğru ricat etmektedir; 2'nci Yunan Ordusu esir edilmiş haldedir; 3'üncü Yunan Ordusu *Bursa'ya doğru başarıyla geri çekilmekte* ve *Anadolu'yu düzenli bir biçimde boşaltaca*ktır.[7011]

Bentinck, Lord Curzon'a bir başka mahrem telgraf gönderdi. *Türklerin büyük ölçüde kullandıkları top ateşi, Yunanlıları gerçekten şaşırtmıştı*r. *Bundan başka, Rizospastis kadar solcu ve Eleftheros Tips ile Patris kadar Konstantin düşmanı gazeteler, Türkler tarafından havadan Yunan hatlarının gerilerine atılıyor, Albay Kondilis'in ve İzmir'i korumak amacı güden Yunan Ulusal Savunma Akımının öteki önderlerince yazılan yazılar ve komünist bildirgeleri taşıyan bu gazeteler, Yunan erlerinin moralini* bozmuşlardır. *Bu yazılar, özellikle Anadolu'daki savaşın, Kral Konstantin'e tahtını korumasında yardım olmaktan başka işe yaramadığını ve Venizelos'tan başka kimsenin Yunanistan'ı kurtaramayacağını* öne sürmüşler; *Yunan erlerini, silâhlarını atarak kendi evlerine dönmeye kışkırt*mışlardır.[7012] Bentinck: "Türklerle dostluk ilişkileri kuran bir Yunan piyade birliği, Türklere karşı savaşmaktan vazgeç"miş; "yüzlerce Yunan er ve subayı ordudan kaçarak Türk milis gücüne teslim" olmuştur; "dahası, savaşa karşı Pire limanında gösteriler yapıl"maktadır.[7013]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi ve kendisine sadık olan Mustafa Abdülhalik'in (Renda) İzmir'e vali tayin edilmesini istiyor.[7014]

7009 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 373.

7010 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 238.

7011 FO, 371/7885/E. 8779; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 375.

7012 FO/7885/E 8751; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

7013 FO/7885/E 8751; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

7014 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 624. İlerleyen zamanda İzmir'e muvasalat edecek Grace Mary Ellison, kendisini İzmir Valisi olarak karşılayacak Mustafa Abdülhalik Renda hakkında şunları yazacaktır: "Bütün Milliyetçi liderler gibi Vali genç bir adam. Kırk yaşında gibi görünüyor ve Arnavut soyundan. Orta boylu, esmer, gözlüklerine rağmen yakışıklı ve zeki: Her şeyin üstünde namuslu ve müşfik bir centilmen. Eğer Ankara'nın *bütün azgınlığı!* bu adama benziyorlarsa benim korkacak bir şeyim yok.

TBMM Hükümeti mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Roma'ya muvasalat etti.[7015]

Yunanistan'ın İngiltere'ye nota vererek *Anadolu'dan çekilmeğe karar verdi*ği bilgisi, İstanbul matbuatına inikas etti: *Anadoluda ekalliyetlerin himayesi için Müttefiklerce kendisine verilen mandadan feragata mecbur olduğunu İngiltere Hükûmetine açıkca tebliğ*.[7016]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a akşamüzeri *acele* telgrafla bildiriyor: *Mütareke isteğiyle ilgili haberlerin dışarı sızdığı ve Fransızların bunu duymuş oldukları* maruzdur. *Yunan Hükümetinin düşmesi söz konusu*dur. *İstisnasız bütün basın, hükümetin istifa etmesini istiyor. Yunan askerlerinin çarpışmak istemeyişi Yunanistan için "müthiş bir sürpriz" olmuştu*r. *"En tatsız sürpriz" ise Türk toplarının umulmadık gücüydü. Pire limanına yaralı askerler gelmeye başlamıştır. Limanda, savaşa karşı gösteriler patlak vermiştir*. *Kral Tatoi'de, veliaht Romanya'da bulunuyorlar. İngiltere'nin Yunanistan lehine "gözle görülür destek tedbirleri alması, şu sırada bile büyük moral etki yapabilecek"ti*r.[7017]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İki yıldır süren savaşın, her iki taraf için de zamanla farklılık gösteren sonuçları oldu. Yunan Ordusu'nun Ankara'ya çok yaklaştığı süreçler yaşandığı gibi, Türklerin de Yunan kuvvetleri üzerinde yoğun baskı uyguladığı ve Yunanlıları geri çekilmek zorunda bıraktığı dönemler oldu. Fransızların, Çukurova'daki işgali kaldırmalarının ardından, Mustafa Kemal, Çukurova'daki kuvvetleri, Batı'ya kaydırarak, Yunanlılara karşı savaş gücünü artırdı, bu sırada Yunanistan, akılsız İstanbul macerası hevesi ile İzmir'deki 25.000 askeri geri çekme hatasını yaptı ve Ankara Ordusu'na, karşı gücünü zayıflattı. Tüm bu şartlar altında, Milliyetçiler'in, cesaretini artıran iki faktör oldu. İlki Yunanlıların son bir yıldır yaşadıkları zorlukları, Türklerin çok daha önceden ve daha uzun yıllar deneyimlemiş olmaları, diğeri de neredeyse demiryolu ağı ve doğru düzgün karayollarının olmadığı bu ülkede, Milliyetçiler'in, Ankara'dan Yunanlıları uzaklaştırdığı her bir mil, kendi iletişim hatlarını genişletilmesine neden olması*dır. *Mustafa Kemal'in, Ordusu'nun silah, cephane ve gıda maddelerini, nasıl tedarik ettiği ise tam anlamı ile bir soru işareti*dir. *Türklerin uzun zamandır savaşmasına ve yorgunluğuna rağmen, nasıl tekrar tekrar toparlanarak savaştıklarının, anlaşılması çok güçtü*r.[7018]

4 Eylül 1922. *İngiliz yönetimi, 4 Eylül tarihli oldukça ivedi telgrafla, 3 Müttefik yüksek komiserinin Ankara yönetimini, yansız bölgenin hududuna yetkili askeri temsilciler göndermeye derhal davet etmesini önermişti. Bu temsilciler, Müttefiklerin Başkomutanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili bir Yunan temsilcisiyle hemen bir bırakışma imzalanmasını sağlamaya çalışacaklardır. Müttefik askeri temsilcileri, olanaklıysa, Yunan ordusunun kademeli olarak ve Müttefik subaylarının nezareti altında Küçük Asya'yı tedricen ve derhal boşaltmasını sağlayacaklardır.*"[7019]

Abdülhalik Bey İngiltere'nin büyük bir hayranı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 38.

7015 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgleri*, 1971, s. 233.

7016 Peyâm-ı Sabah, 5 Eylül 1338-1922, Numero 1347-11777, *Yunanistan, Anadoludan Çekilmeğe Karar Verdi*, s. 1.

7017 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 377.

7018 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 255-256. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

7019 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 366.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris ve Roma büyükelçilikleri mahrem telgraflar gönderdi. *Fransız ve İtalyan yönetimlerini, daha fazla kan dökülmesini önlemek amacıyla bir bırakışma sağlamak çabalarına katılmaya çağırıyor; Papa da bu çalışmalara katılıyor*.[7020]

Korgeneral Harington saat 10:20'de Harbiye Nezâretine *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Atina ve İzmir'den gelen telgrafların hemen hepsi, Yunan ordusunun bütün direnişini bitmiş görüyorlarsa da, bazı alay kumandanlarınca Alaşehir yakınında askeri toplamak girişiminin başarı sağlayacağını hâlâ umuyorum. Zaman kazanmak için bir durdurma zorunludur; uzun yürüyüşlerinden sonra Türkler de İzmir'e paldır küldür bir hamle yapabilecek durumda değillerdir, durdurulabilirler. Bu yapılamazsa ya da tez elden bir mütareke bunu sağlayamazsa, çok sayıda aç göçmen ve kaçan bir ordu ile İzmir'de tarifsiz bir karışıklık olacaktır...
>
> Buradan (İstanbul'dan) oraya İngiliz askerleri gönderilmesine karşıyım... Müttefik donanmasının çıkartma birlikleri daha uygundur. İstanbul, bayraklarla donatılmış olmakla beraber sakindir. Başarının büyüklüğü henüz tam olarak bilinmiyor. Karışıklık çıkacağını tahmin etmemekle beraber (İstanbul'u gözetlemek için) İrlanda muhafız kıtalarını Çatalca'dan çekiyorum.
>
> İzmit'te her şey sakin. Yunanlar Bursa'dan çekilince İzmit Yarımadası'nı, Yunan ordusu çökünce de Çanakkale'deki mevkimizi gözetlemeliyiz. O zaman Anadolu'da yalnız İngiliz kuvveti kalmış olacak.[7021]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi:

> Yunan ordusu Alaşehir hattında tutunabilirse nefes alacak zaman bulabiliriz. Bu zaman içinde İzmir'i düzenli bir şekilde boşaltma tedbirleri atabiliriz. General Harington'un en son aldığı haberlere göre, bir önder olursa savaşabilecek durumda üç-dört Yunan tümeni vardır. Öte yandan dün Akdeniz Başkumandanlığından alınan telgraflar, Yunan askeri otoritelerinin Yunan ordusunun herhangi bir hat tutabilme olasılığı bulunmadığı kanısında olduklarını bildiriyor. Bu İzmir'in telgrafıyla da doğrulandı... Şu halde, binlerce göçmenin İzmir'i ve sahil kasabalarını doldurmalarını hesaba katmalıyız.
>
> Yunan teklifini Türklere bildirme konusunda meslektaşlarıma danışmamak için kasten kendimi tutuyorum, çünkü önce teklif Fransız meslektaşlarım tarafından hemen milliyetçi ajana iletilecek ve Yunanistan'ın durumunu daha da zayıflatacaktır. Yunanlara karşı bu hoş olmaz. Sonra Fransız Yüksek Komiseri, hemen hemen muhakkak şekilde, olayların gelişmesi ve mütarekeyi Yunan başkumandanının istemesi gerektiği görüşünü tutacaktır.[7022]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânîsi Hamid'den Mustafa Kemal'e mahrem telgraf: *Yunan Hükümeti, Anadolu'yu kayıtsız şartsız terk etmeye razı* olduğunu Atina'daki İngiliz Elçiliğine bildirmiştir.[7023]

Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi ve kendisine sadık olan kişileri; Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin'i (Uzer) Bursa'ya, Karahisar mebusu Ali'yi (Çetinkaya) Balıkesir'e vali tayin edilmelerini istedi.[7024] Hatırlanacak olursa Vahideddin Hân, 7 Ağustos'ta Türkiye'nin istiklâliyeti ve İslâm âlemindeki bekâsının temini esasında bir sulh akdi ve tahliye edilecek mıntıkaların da İstanbul Hükümetine terk edilmesini Rumbold'a teklif etmişti. Bu bağlamda, Mustafa

---

7020 *Confidential Print*, No. 228; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267.

7021 FO, 371/7885; Aktaran: İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 2016, s. 378.

7022 FO, 371/7885/E. 8874; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 379.

7023 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 629.

7024 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 624. Hasan Tahsin Uzer ile Ali Çetinkaya mebus oldukları için aynı zamanda valilik (memuriyet) yapamazlardı, bu sebeble Mustafa Kemal'in talebi reddedilmiştir. İzmir'e Birinci Ordu Kumandanı Sakallı Nureddin vali vekili atanacaktır.

Kemal'in Bursa'ya, Balıkesir'e ve İzmir'e kendi adamlarını süratle tayin ettirmeye çalışması düşündürücüdür. Acaba, İngilizler, Vahideddin Hân'ın mezkûr niyetini Mustafa Kemal'e sızdırmış mıdır?

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Müttefik hariciye nâzırlarına saat 17:00'da nota göndererek Yunanistan'ın mütareke taleb ettiğini bildirdi. Curzon: *İstanbul'daki Üç Müttefik Yüksek Komiseri, birlikte Ankara'ya bir çağrıda bulunmalı*; *Ankara'nın askerî temsilcisi, sınıra gelip Yunan ve Müttefik Komutanlarıyla derhal mütareke yapılması konusunu görüşmeli. Anadolu, Müttefik subaylarının gözetimi altında kademeli olarak boşaltılmalı*.[7025]

Yunan ordusu İzmir'i boşaltmaya başladı.[7026] *Yunanistan, Anadolu'da yenilen kuvvetlerini Doğu Trakya'ya taşıyor*.[7027] Yunan ordusunun ricatına kalkan olan *Bağımsız Yunan Tümeni, Simav'a doğru çekiliyor. Yunan kuvvetleri Simav'dan 4 gün önce çekilmişti*. Yunan Bağımsız Tümeni *kendisini savunarak arkalarından gidiyor. Tümen Simav'da bol üzüm ve meyve yeme imkânı buldu*. Yunan *General Frankos* da *Türk Birinci Ordusuyla savaşacak durumda olmayan birliklerinin en iyi kuvvetlerini Alaşehir'den* batı istikametine, *Salihli'ye nakletti*. Ayrıca, *Yunan hastane gemisi, yaralılarla dolu olarak İzmir Limanı'ndan ayrıldı.*[7028]

Kontrollü Büyük Taarruz kapsamında Mustafa Kemal'in Kemalist kumandanları terfi ettirmesini, İttihadçı kadro, varlığına tehdit algılamış ve mecliste tenkid etmiştir. Öyle ki Erzurum mebusu Hüseyin Avni'ye (Ulaş) göre mezkûr kumandanları terfi edenler en az *Yunanlılar kadar tehlikeli*dir.[7029]

Yunan birlikleri tahliye etmeden evvel Alaşehir'i umumiyetle ateşe verdi. 4500 kadar hanenin 4300'ü kül oldu. 1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin'in kaleme aldığı muhtırada belirttiği üzere ricat ve ihrak faaliyeti, *Yunanlıların önceden tespit ettikleri program dâhilinde* icra edilmektedir.[7030]

> Yunan Başkomutanı General Trikopis esir alınmış ve Yunan Ordusu'ndan geriye kalanlar İzmir'den önce son mevzi olan Alaşehir hattına geri çekilmişti. Burası da direniş gösterilmeden terk edildi.[7031]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, saltanatın ilgasını ihzar etmek kapsamında, Vahideddin Hân'ı İngiliz işbirlikçiliği ile itham ediyor: *İngiltere, başında Lloyd Georgelar, Lord Curzonlar bulundukça, bunlar da Padişah ve Ali Kemal gibi üfürücüler buldukça bu memleketi bir bardak suda boğmaya hazırdır*.[7032]

Rumbold, gece vakti Curzon'a iki telgraf daha gönderdi:

> Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla mütareke yapılabilirse ne âlâ. Ama İngiltere'nin Yunanistan için "daha elverişli koşullar sağlayabilmesi" mümkün değil. Çünkü, Kemalistlerin görüşüne göre, İngiltere'yle Yunanistan birlikler. Bu kanı, Lloyd George'un son söyleviyle (4 Ağustostaki) çok daha kuvvetlenmişti. Şimdi İngiltere, Yunanistan hesabına mütareke istemek için öne atılırsa, Kemalistlerin İngiltere aleyhindeki düşüncesi bir kat daha kuvvetlenecek ve "Majesteleri Hükümetinin politikasının da iflas ettiği" kanısı doğacaktı[r]. İngiltere'nin "Kemalistler nezdindeki manevi nüfuzu sıfırdı[r]." Yunanistan için öne atılmak doğru değil. Kemalistlerde İngiliz korkusu yaratılmalı. İngiltere, Türklerin önüne "şimdiye kadarkinden daha fazla güçlük çıkarabilir" diye Kemalistlerde bir korku zaten var. Bu korku devam ettirilmeli. Kemalistlerin bu

7025 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 239.
7026 Yunan Ansiklopedisi, c. 1, s. 290-291; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 163.
7027 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 240.
7028 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 627-628.
7029 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 629.
7030 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 173, dipnot 59.
7031 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
7032 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 630.

"korkusunu canlı tutmak için her şey yapılmalı". Yunanların kendileri Kemalistlere başvururlarsa, Milli Misak'ın Yunanistan'a kabul ettirilmesi istenecekti[r]. İngiltere başvurursa, Milli Misak'ın İngiltere'ye de kabul ettirilmesine çalışılacaktır. Halbuki İngiltere'nin elleri serbest kalmalı.[7033]

Yunan bozgunu artık tamamlanıyor. Atina ve İzmir'deki panik, cephedeki panikten daha büyüktü[r]. Ama "Yunanistan'a sempatisi (İngiltere'yi) körletmemeli." İngiltere'nin durumu tehlikeye sokulmamalı. Anadolu'nun apar topar boşaltılması, İngiltere için de İstanbul'da ve Irak'ta tehlike yaratacaktı[r]. Yunanlar Doğu Trakya'yı da terk ederlerse, İngiltere'nin Boğazlar bölgesindeki durumu tehlikeye girecekti[r]. Fransa sadık değil. Olaylar pek hızlı gelişiyor. İngiltere şimdiden harekete geçmeli ve "Kemalistlerle kendisi arasında bir denge kurma" konusunu düşünmeli[dir]. İngiltere ya Kemalistlere "tam teslim olmak" ya da tek başına hareket etmek durumuyla karşı karşıya. Gelibolu Yarımadası işgal [edilebilir.][7034]

5 Eylül 1922. İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ödemiş, Alaşehir, Tire ve Söke hepsi boşaltıldı; Türk süvarilerinin Salihli'de oldukları sanılıyor. Yardımcı kuvvetler de Aydın demiryolunun Çatas kavşağına kadar Ödemiş ve Tire kollarını ele geçirdiler*. *Yunanlar alelacele, mümkün olan bütün malzemeyi boşaltıyorlar ve sivil idare de (İzmir'i) terk etmek üzeredir. Yunan postanesi kapandı ve Yunanistan Milli Bankası da kapanıyor. Göçmenler kente hücum ediyor ve şimdiden ekmek kıtlığı başladı. Kent (İzmir) pek telaşlı ama şimdilik karışıklık yok*.[7035]

Curzon, Atina'daki Britanya Büyükelçiliğine talimat gönderdi. *Yunan zulümlerinin Kemalistlerin misillemesine neden olabileceğini, bu nedenle zulümlerin önlenmesi için Atina Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunulmasını* istiyor.[7036]

İngilizler tarafından el altından desteklenen Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Vahideddin Hân'a yönelik kara propagandaya devam etti:

Geniş bir ihanet planının yıkılması. İngiltere, İslam'ın son sığınağı olan Türkiye'yi boyunduruğu altına almak için iki vasıtaya başvurdu: Saray ve Yunanistan. Selim'in torunu; İngiliz himayesi altında, İngiliz hazinesinden alacağı bol paralar ile sarayın ılık havası ve kızlar ağasının nüvazişleri arasında ıyş ve nuşa devam edebilmek karşılığında Türkiye'yi bir hidivlik haline sokarak Hilafet makamının İslam âlemi üzerindeki manevî nüfuzunu ve Türklüğün Şark âlemi üzerindeki önderliğini L. George Hükümeti'nin hizmetine amade kılacaktı. Dumlupınar'da, Uşak'ta, Karahisar'da yalnız Yunanistan değil, aynı zamanda L.George ve saray yenilmiştir.[7037]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasında belirtildiğine göre, Refet'in (Bele) ve Ali Fethi'nin (Okyar) *kişisel dostu olan ve Anadolu'ya savaş gereci gönderilmesinde önemli rol oynayan, İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyelerinden biri, "güvenilir" bir İngiliz ajanına* bildirmiştir ki Yunan'a karşı taarruz şu sebeblere binaen gerçekleştirilmiştir:

i) Ankara yönetiminin kaynakları ve gereçleri, Ordu'ya, ciddi tehlike olmadan bir kış kampanyası daha karşılamak olanağını sağlayacak kadar yeterli değildi;

ii) gerek azalan kaynaklar, gerekse başka nedenlerden ötürü, Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya sağladığı parayı geciktirmişti;

iii) Kemalist Ordusu, 12 ay süren hareketsizlikten zarar görmeye başlıyordu; kış aylarında kaçakların sayısında büyük bir artış kaydedilmesinden kaygılanılıyordu;

7033 FO, 371/7885/E. 8878; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 381-382.
7034 FO, 371/7885/E. 8873; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 382.
7035 FO, 371/7885/E. 8893; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 383-384.
7036 FO, 371/788; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 388.
7037 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 634-635.

iv) Rus'ların Doğu Avrupa'ya karşı olan askeri plânlarını ertelemeleri; belki de bunlardan vazgeçmeleri; onların, bu plânları uygulamalarını beklemekten artık bir yarar sağlanamazdı;

v) Yunan güçlerinin Anadolu'da Trakya'ya taşınması, Yunan savaş kesimini zayıflatmıştı;

vi) Fethi Bey'in Londra misyonunun başarısızlığa uğraması, İngiliz yönetiminin halâ Türk'lere karşı muhasım olduğunu kanıtlamıştı; ancak bir Yunan yenilgisi bu durumu etkileyebilirdi.[7038]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock'tan Ceanterbury Başpiskoposu Charles Dobson'a: *Türkler karışıklık yaratacak bir işgale girişmeyecekler*. Tarihi belirtilmemiş bu muhavere, muhtemelen, 1 ilâ 5 Eylül 1922 arasında bir gün İzmir'de cereyan etmiştir. İzmir Rum Başpiskoposu, Ermeni meslekdaşıyla Dobson'a müracaat ve İngiltere Bakanlar Kurulundaki nüfuzu sayesinde Mustafa Kemal'in şehir dışında alıkonulmasını taleb etmişlerdi. Ceanterbury Başpiskoposu da Amiral Brock'a tevessül etmişti. Brock ise sanki Mustafa Kemal'den teminat almışcasına *Türklerin karışıklık yaratacak bir işgale girişmeyeceklerini ve karışıklık çıkarsa gereksinmesi olanları koruyacağını söyleyerek tatlılıkla davrandı*. Dobson, itimad edemedi.[7039]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi: *Tricoupis'in başkumandanlığa, Saryannis ile Pallis'in de onun yardımcılıklarına atandıkları bildiriliyor. Hepsi iyi insanlar. Çok geç değilse, bu durumu kurtarabilir. Herhalde zaman kazandıracaktır. Yunanların durumu bugün daha iyi, öyle sanıyorum ki, daha da düzelebilir... Yunan ordusundan en büyük beklenti, Alaşehir'de tutunmasıdır*.[7040]

Hem Korgeneral Harington hem Rumbold, Harbiye ve Hariciye nezâretlerine müşterek manalı şifreli telgraflar gönderdiler: Türklerin zaferi Mısır'da, Hindistan'da, Irak'da Britanya'nın vaziyetini sarsabilir.[7041]

Osmanlı Bankası İzmir şubesi müdürü, İzmir limanında demirli Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock nezdine gelerek *bankadaki hazineyi İngiliz zırhlısı Iron Duke'ye taşımayı* teklif etti. Kabul edildi.[7042]

6 Eylül 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon talimatı Atina'daki Britanya Büyükelçiliğine ulaştı: *Yunan Hükûmeti kundakçılığı men'etsin*.[7043] Zira Yunan, 31 Ağustos'ta Uşak'ı; 2 Eylül'de Aydın'ı, 4 Eylül'de Alaşehir'i, 6 Eylül'de de Manisa'yı yakarak tahliye ettiydi.[7044]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Rumbold, General Harington'la da görüştükten sonra, İstanbul'daki Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerine konuyu* açmış, *çabucak mütakere yaptıramazlarsa "ağır bir sorumluluk yükleneceklerini"* söylemiş; *İtalya Yüksek Komiseri, Sir H. Rumbold'un fikrini kabul* etmiş; *bir süre tartıştıktan sonra Fransız Yüksek Komiseri de onlara* katılmıştır: "*Bunun üzerine, yarın sabah (7 Eylül) ilk iş olarak milliyetçi temsilciyi görmeleri ve sizin Paris'e çektiğiniz 275 sayılı telgrafınızın ikinci paragrafında yer alan mütareke teklifini kendisine sunmaları için dragomanlarımıza talimat verdik*."[7045]

7038 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 267.

7039 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 426.

7040 FO, 371/7886; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 384.

7041 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 387.

7042 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 388-389.

7043 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

7044 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190-191.

7045 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 390-391. Mezkûr "ikinci paragraf"ta şunlar yazılıdır: "Majesteleri Hükümeti, (İstanbul'daki) Yüksek Komiserlerin, derhal mütareke yapılması amacıyla,

3'üncü Yunan Kolordusu Komutanı, *6 Eylül 1922 saat 16.30'da ordudan aldığı emirde; Kolordunun Bursa'ya çekilmesi, buradan Mudanya ve Gemlik'e gidip deniz araçlarına binmesi, Bandırma ve Kapıdağ limanları iskelelerinin tamir ettirilerek Türk baskısı karşısında Anadolu'yu terk için buraların kullanılması* talimatını aldı.[7046]

Simav'dan ricat eden *Yunan Bağımsız Tümeni, 5 gün önce Yunan kuvvetlerinin çekildiği* [Balıkesir-Akhisar-Demirci üçgeninin ortasında bulunan] *Sındırgı'ya vardı. Birkaç gün önce kasabayı işgal etmiş olan çeteler dağlara çekildi. Yunanlılar, Hıristiyan halka ekmek yaptırdılar*. *Hayvanları için arpa aldılar. Hıristiyanlar, kendilerinin de birlikte götürülmesini istediler. Tümen komutanı, zor olacağı gerekçesiyle bu isteği reddetti. Buna rağmen birçok yerli Rum, Tümen'e sığındı*. [7047]

Yunan kuvvetleri Manisa'yı yaktılar. Şehirdeki 18.000 yapıdan 500'ü ayakta kalabildi.[7048]

Yunan askerleri Kirmasti'yi terketti. Belediye Başkanı, Eşkiya Davut'un halka vereceği zararı önlemek için çetecilerden Gürcü Mevlüt'e mektup yazarak kasabayı teslim almasını istedi. Mevlüt yarın Kirmasti'ye girerek hakim olacak.[7049]

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubu İngiliz yarı resmî gazete *The Times*te neşredildi: *Yunanlılar Lloyd George'un ahmaklığının cezasını çekmektedir.*[7050]

Yunan Harbiye Nâzırı Theodokis'in İzmir basınına beyanatı: *Ancak şerefli bir tahliyeye razıyız*.[7051]

İngiliz *Morning Post* gazetesi başmakalesi: *Mustafa Kemal'in zaferiyle İzmir Türklere veriliyor. Böyle mühlik bir hediye'yi Yunanlılara sunmak bir devlet adamının değil, bir kumarbaz'ın teşebbüsü idi*.[7052]

Korgeneral Harington gece vakti Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *General Tricoupis'in esir edildiği bu sabahki Türk bildirisinde açıklanmıştı, ondan sonra Türk Kızılayı'nın resmi bir bildirisiyle doğrulandı*.[7053]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, İtalyan ve Fransız hükümetlerine başvurarak Türkler ve Yunanlılar arasında daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla bir ateşkes sonuçlandırmak için müşterek hareket edilmesini teklif etmiştir. Bu sırada İstanbul limanında demirli İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan kruvazörleri İzmir'e doğru hareket etmişlerdi*r *ve İstanbul'da sükûnet hâkimdi*r.[7054]

6 Eylül 1922 tarihli İkdâm gazetesi "General Townshend'in Başkumandanımıza Dâir İhtisasatı" başlığıyla General Townshend'in "Times" gazetesine gönderdiği, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı

Müttefik Başkumandanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili Yunan askeri temsilcileriyle buluşmak üzere, yetkili askeri temsilcilerini tarafsız bölge sınırına göndermesi için Ankara Hükümetine çağrıda bulunmalarını teklif eder."

7046 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 229.

7047 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 635.

7048 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 636.

7049 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 636.

7050 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

7051 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

7052 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 182.

7053 FO, 371/7886; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 390.

7054 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242. Mustafa Kemal'in Grace Mary Ellison'a beyanatı, Yunan kanının Müttefiklere iyi niyet göstergesi olarak fazlaca dökülmemiş olduğunu işaret ediyor: "Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan dökmemekti. Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk." Vakit, 23 Ocak 1923, s. 1. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

görüşmesindeki izlenimlerini anlatan mektubunu yayınlamıştır. Townshend bu mektupta şunları söylemektedir:

> Nâfiz mâî gözler, gür saç, uçları kesik bıyıklar, Kemal Paşa'nın sîmâsında nazara çarpan şeyler bunlardır. Bir ay evvel Konya'da kendisiyle görüştüm. Üzerinde sahra elbisesi, başında büyük hacimde ve Ruslarla Acemlerin giydikleri kürklü serpu- şa müşâbih bir astragan kalpak var idi.
>
> Kemal Paşa ordunun ve ahâlinin perestîdesidir. Orduda nifâk ve tefrikanın mevcudiyetine dâir propagandacıların çıkardıkları şâyialara kimse inanamaz. İstanbul ahâlisinin elyevm yüzde doksanı Kemal taraftarıdır. Anadolu'daki Türkler ise son neferine kadar kendisine müzâhirdir. Emirlerine bilatereddüd itaat ederler. Kadife eldiven içinde demir pençe ile idare-i hükümet etmekte ve onun kumandası altında Türkiye millî hükümeti muntazamen çalışmaktadır. Her arzusu bir kanundur.
>
> Kemal Paşa son derece hâyatî bir mesele mevzu' bahs olmadıkça az konuşur. Fakata hayatî meselelerde gayet beliğdir. Bir akşam birlikte yemek yerken bahsimiz Napolyon'un 1805 'teki Avustralya [*Avusturya (ÖFA notu)*] seferine intikal etti. Bu muharebede Napolyon düşmana merkezden hücum etmişti. Hâlbuki onun maksadı düşmanı az kuvvetlerle merkezden oyalamak ve başlıca kuvvetleriyle cenahlardan hücum etmek idi.
>
> Bu mübâhasede Kemal Paşa'nın Napolyon seferlerini pek iyi mütalaa ettiği ve Napolyon'un meftûnu olduğunu anladım. Bunu yazmaktan maksadım bütün büyük kumandanlar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın da tarihteki muhtelif tabiyye usullerini ehemmiyetle tetebbu' etmiş olduğunu göstermektir.
>
> Kemal Paşa daima iş başında ve yorulmak bilmez bir sa'y ve faaliyet halindedir. Avrupa'nın siyasî işlerine de şâyân-ı hayret bir vukûf vardır. Tahsili yalnız İstanbul mekteb-i harbiyyesine münhasır olan bir adamda bu kadar vukûf taaccübe sezâdır. Trablusgarb muharebesinde ve harb-i umûmîde muhtelif cephelerde bulunmuş ise de en büyük yararlığı Gelibolu müdafaasında görülmüştür. Bu muharebedeki hidematı sebebiyle Liman Fon Sanders tarafından kendisi ordu kumandanlığına tayin edilmişti.
>
> Mütarekeden sonra Anadolu'ya müfettiş-i umûmîlikle gönderilmiş ve orada iken İstanbul'un işgalinden hissiyât-ı vatanperverânesi ve netice olarak kuva-yı milliye teşkilâtına başlamıştır.
>
> Kemal Paşa bir vatanperverdir. "Türkiye Türklerindir" düsturunu, hürriyet ve istiklâli muhafazaya, şerefli bir sulh istihsâline çalışıyor. Anadolu'nun derhal tahliyesi lüzumunda musırdır...[7055]

7 Eylül 1922. Müttefik fevkalâde komiserlikleri başterçümanları TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) nezdine gelerek *Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla Yunanistan'ın mütareke istediğini* tebliğ ettiler. *Müttefik kumandanları ve Yunan temsilcileriyle mütareke konusunu görüşmek üzere Ankara Hükümetinin temsilci göndermesini istiyorlar. Delegeler, tarafsız bölgenin Anadolu tarafında (Yarımca'da) buluşacaklar*. Hamid, *teklifi hemen Ankara'ya telleyeceğini bildirdi*. *Telgraf hatlarının bazı yerlerde tıkanık olduğu söyleniyordu. Ama haberin yine de çabucak Ankara'ya ulaştırılacağı umuluyordu. Esasen Hamit Bey de Ankara'dan bir telgraf almıştı. Ankara, resmen mütareke teklifi yapılıp yapılmadığını önceden sormuştu. Dragomanlar, şimdi mütareke teklif etmekle Ankara'nın sorusunu yanıtlamış olduklarını söylediler*.[7056]

Britanya *Sömürgeler Bakanlığı'nın yazısında Bakanlığın hâlâ Sulta'nın halife olarak tanınması konusunda fikir değiştirmediği bildiriliyor. Yani Osmanlı Halifesi'nin hiçbir hükümranlık hakkını*

[7055] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 248-249. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[7056] FO, 424/254, s. 167, No. 267, Rumbold'dan Curzon'a tel. 7 Eylül 1922, No. 393; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 395-396.

Sömürgeler Bakanlığı tanımaya yanaşmıyor ve Halife'nin Türkiye'den ayrılmasını İngiltere çıkarlarına en uygun çözüm görüyorlar.[7057]

Ordusu yavaş hareket ettiği söylenince İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki [Subaşı] *Paşa; ordusunun lağv edilmesini, kendisine bir er görevi verilmesini istedi*. *14. Süvari Tümeni'nin cephane isteği, Kolordu Komutanı Fahrettin* [Altay] *Paşa tarafından "kılıca kuvvet!" denilerek geri çevrildi*.[7058]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, *Fransa'nın sürekli ihaneti yüzünden* TBMM Hükümetine mütareke kabul ettiremediklerini şikâyet ediyor. Curzon: *Şimdi artık Yunan ordusunun savunma imkânı kalmadığı belli olmuştur*. *Türkler, Fransa ve İtalya'dan büyük çapta askerî yardım atarak büyük bîr avantaj elde etmişlerdir*.[7059] *İstanbul'a yürümek amacıyla Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya asker kaydırması bir hata* idi. *Aynı zamanda onlar (Yunanlar) İzmir'de çılgınca bir özerk bölge ilan ettiler*. *Yunan ordusunun direnme ihtimali bulunma*maktadır. *Kemalist ordunun birkaç gün içinde İzmir'de olacağını* belirtmeliyim. *Anadolu'da Yunanların başarısızlığı bizim Avrupa politikamızı terk etmemiz için bir neden değildir*.[7060]

> Koloniler Bakanı Churchill'le Başbakan Lloyd George, her ne pahasına olursa olsun Boğazların Kemalistlere kaptırılmamasını savundular. Epeyce konuşmadan sonra İngiliz Hükümeti, 7 Eylül günü şu kararları aldı:
>
> 1) Türk-Yunan çarpışmasına hızla son verilmesi için çaba harcanacak, bu konuda İngiltere, Müttefikleriyle birlikte hareket edecekti[r]. İngiltere'nin Yakındoğu politikası, mart ayında Paris'te saptanan esaslara dayandırılmaya devam edecekti[r].
>
> 2) Asya'yla Avrupa'yı birbirine bağlayan Boğazlar, İngiliz çıkarları için pek önemli ve Kemalistler Gelibolu Yarımadası'nı işgale kalkışırlarsa, İngiltere, silahla karşı kayacaktı[r].
>
> 3) Boğazlar bölgesindeki İngiliz deniz kuvvetleri artırılacaktı[r].
>
> 4) İngiliz kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nı işgal edecekti[r].
>
> 5) Kemalistlerin İzmit Yarımadası'na saldırmaları halinde buradaki İngiliz kuvvetleri geri çekilecekti. Ama Kemalistler İstanbul'u işgal etmeye kalkışırlarsa, İngiliz deniz ve kara askerleri bütün güçleriyle karşı koyacaklardı[r].
>
> 6) Harbiye, Bahriye ve Hava Kuvvetleri Bakanlıkları ortak bir rapor hazırlayacaklardı[r].
>
> 7) İzmir'deki İngiliz kolonisi İngiliz Deniz Kuvvetlerince korunup boşaltılacaktı[r]. İngiliz olmayan göçmenlerin taşınmaları için de İngiltere İzmir'e gemiler yollayacaktı[r].[7061]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in haberi: *Hadjiyanesti askerlere ricat hareketi vadetmekle maneviyatlarını kırdı*.[7062]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock nezdine geldi. *Türk öncü kuvvetlerinin İzmir'e 20 mil (32 km) yaklaşmış olduklarını*; *Yunan*

7057 BNA, FO, 371/7800, E 9017/8472/65, s. 197-199; Aktaran: Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 69.

7058 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 639. Müttefikler Yunan'ın Bursa'yı yakmasını önlemiş ve Yunan tahliyesine ve şehrin Türk ordusuna teslimine nezaret etmiştir. Bir husus fevkalâde dikkat çekmektedir: Yunan işgal kuvvetleri ateş açıldığı takdirde şehri yakacaklarını tehdit etmiştir. Kolordu Kumandanı Fahrettin'in 14'ün Süvari Tümeni'ne cephane vermediği hatırlanacak olursa, bu iki çarpıcı vaka, birbiriyle alakalı mıdır?

7059 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 215-216.

7060 CAB, 23/31, Cabinet 48(22), s. 1-9; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 393-395.

7061 CAB, 23/31; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 395.

7062 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

karargâhının ve sivil memurlarının kenti terk etmek üzere bulunduklarını belirterek sığınma talebinde bulundu. Talebi kabul edildi. *Iron Duke* zırhlısına bindirilecek.[7063]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan Dışişleri Bakanı, İzmir'e "yüz binlerce göçmen yığıldığını söylüyor*.[7064]

Gunaris Kabinesi istifa etti. Kral Konstantin yeni kabineyi kurma vazifesini Kalogeropulos'a tevdi ediyor.[7065]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Kemalist Hükümetin, yapılan konferans çağrısına cevabı Dâhiliye Vekili Bekir* Bey'in Londra'ya gönderdiği telgrafla verilmiştir. Telgrafta, Ankara Hükümeti'nin Küçük Asya'nın tamamen boşaltılması ve Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye bağlanması şartıyla barış görüşmelerine başlayabileceği bildirilmiştir. Haberde, Balkanlar Sözleşmesi'nin iptali anlamına gelecek olan bu şartları İngiltere'nin kabul edemeyeceği de vurgulanmıştır*.[7066]

8 Eylül 1922. ABD'nin Londra Büyükelçisi, Washington'a telgraf gönderdi. Başvekil Lloyd George'nin özel sekreteri Sir Edward Grigg'in bildirdiğine göre Lloyd George, Bakanlar Kurulunda, Kral Konstantin'e karşı *son derece* kızgınlığını dile getirmiştir. Zira Konstantin Hükümeti, *Asya savaş boyundan iki kilit tümeni çekerek yenilgiye yardımcı olmak gibi "boş hareketi"* icra etmişti.[7067]

Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine şifreli telgraf keşide eyledi: *İzmir'den kötü haberler alınıyor. Rumların ricası üzerine yüksek komiserler, konsolos ve amirallere, kenti Türklere teslim etmeleri bildirilmiştir. Bu, üzücü bir sonuçtur. Yunan askerleri hiçbir davranışta bulunmamışlardır. Alman raporlara göre Yunan askerleri denetlenemiyor. Her yanı yakıp yağmalıyorlar. Ulusalcılar derhal ateşkes ilan edilmesine karşı çıkarlarsa, Bursa da yakında aynı akıbete uğrayacaktır. İstanbul'da sükûn sürüyor; ama heyecan yükseliyor. Oraya asker göndermekten çekiniyorum*.[7068]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, saat 16:40'da Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Yunan ordusunun son kalıntıları şimdi kente (İzmir'e) yaklaşıyorlar ve küçük bir Türk kuvveti kendilerini izliyor ama saldırmıyor.
>
> Önümüzdeki 24 saat içinde Yunanlar büyük olasılıkla boşaltmayı tamamlamış olacaklar ve o zaman kent hükümetsiz kalacak. Bahriye ile sivil memurlar aynı anda çekiliyorlar.
>
> Yunan Yüksek Komiseri kente devriyeler çıkartmalarını (Müttefik) amirallerden rica etti. Devriyelerin görünüşü, Türk idaresi kuruluncaya kadar güvenliği sağlamaya yeter diye umuluyor.
>
> Aradaki hükümet boşluğunu mümkün olduğu kadar kısaltmak için Türk Hükümetinin hemen memurlar atamaya çağrılması gerekir düşüncesindeyim.[7069]

7063 FO, 371/7906, Amiral Brock'un 2 Ekim 1922, No. 1992/742 sayılı raporu; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 396.

7064 FO, 424/254, s. 166, No. 263; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 396.

7065 FO, 371/7886/E. 9068; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 397.

* Paris'de ve Londra'da sulh müzakereleri yürüten Ali Fethi Okyar'ın yerine Dahiliye Vekilliği makamına vekâlet eden kişi, Niğde mebusu Mehmet Ata Atalay idi: Mustafa Ersagun Dalan, *Mehmet Ata Bey Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1882-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 41.

7066 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243.

7067 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 378-379.

7068 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 367-368.

7069 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 397.

İzmir'deki Yunan Ordusu Komutanlığı *Yağcılar dağını savunması, Çeşme'de tahliyeye devam edileceği, İzmir Alsancak iskelesinden tahliyenin 9 Eylül 1922 gece yarısına kadar süreceği* talimatını Güney Grubu komutanı General Franko'ya bildirdi.[7070]

5'inci Süvari Kolordusu, Batı Cephesine ve 1'inci Orduya gönderdiği muhtırada: *İzmir'e iki Yunan vapuru geldiğini ve Yunan askeri doldurup gittiğini, dört İngiliz zırhlısının limana geldiğini, fakat asker çıkarmadığını* bildirdi.[7071]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi Londra'daki, Paris'deki, Roma'daki ve Washington'daki Yunan Büyükelçiliklerine telgraf gönderdi: *Anadolu limanlarına acıklı bir durumda 500.000'den fazla göçmen geldi. Yunan Hükümeti, kendilerine gereken toprağı verebilir ama onun elinde gemi, yiyecek ve çadır yoktur. Yunan Hükümeti, insani bakımdan yardım çağrısında bulunuyor*.[7072]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasında belirtildiğine göre Ali Fethi (Okyar), *Londra'daki temasları ve İngiliz yönetiminin Yunan yandaşı politikasını sürdüreceği konusunda Ankara'ya bir rapor gönderdikten sonradır ki, Mustafa Kemal, genel saldırıya geçilmesi buyruğunu ver*miştir.[7073]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâretine rapor: *Bursa'nın da, Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğramasından korkmak için sebep vardır.* [*Böyle bir hareketin, hele Yeşil Camiye (Türbeye) zarar verilmesinin havsalaya sığmayan çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türklerince öylesine derin hürmet duyulan bir kentin vahşice yakılıp yıkılmasının dağuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyaç duymuyorum.*[*]] *Pellé Yunanlıların Bursa'yı yakmak niyetinde olduklarını Fransız konsolosluğu ajanı'nın bir telgrafından öğrenmişti. . . Üç müttefik subayından mürekkep bir misyonunun Bursa'ya gönderilmesini muvafık gördük. Müttefik Devletlerin, Yunanlıların hareketlerinden doğabilecek misillemelerden dolayı azınlıkların akıbetleri için hiçbir mesuliyet kabul edemeyecekleri hususunda Yunan Valisine çok sert ihtarlar yapıldı*.[7074]

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri kaleme aldıkları müşterek talimatnameyi İzmir'deki Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral de Brock'a telldiler:

> Yunan Hükümeti adına İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserinin kendilerine başvurması sonucu olarak, aşağıda imzaları bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri, İzmir'in Türk ordusuna teslimini kolaylaştırmak için beraberce araya girmek üzere Müttefik amiralleriyle başkonsoloslarına yetki verirler.
>
> Pellé, Rumbold, Garrani[7075]

Amiral de Brock, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Rumbold'a telgraf gönderdi: *Yunan askerleri bugün İzmir'i terkettiler*.[7076] Amiral de Brock'un geceleyin tahrir ettiği muhtıra kaydı:

7070 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 164-165. "Yunan ordusu bozguna uğradı ve 9 Eylül 1922'de apar topar gemilere binerek İzmir'den ayrıldı." Jean-François Solnon. (2013). *Sarık ve İstanbulin: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. yüzyıllarda çatışma ve karşılıklı hayranlık* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 522). İstanbul: Doğan Kitap.

7071 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 159.

7072 FO, 424/254, s. 166, No. 265, Bentinck'ten Curzon'a tel, 8 Eylül 1922, No. 395; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 399.

7073 FO 371/7891/E 9674, HV/3 kod adlı İngiliz ajanın *Kemalist saldırısı* nam raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 267.

* FO, 371/7886/E. 9073; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 403.

7074 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 239.

7075 FO, 371/7886/E. 9072, Rumbold'dan Curzon'a tel, 8 Eylül 1922, No. 397(R); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 398.

7076 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

> Yunan kuvvetlerinin İzmir'i boşaltmaları perşembe (7 Eylül) gecesi ve 8 Eylül Cuma günü bütün gün hızla devam etti. Yunan ordusunun bir kısmı İzmir'de gemiye dolduruldu; ama büyük kısmı kentten geçip batıya uzanan yol boyunca Vurla (Urla) ve Çeşme'ye gitti. Saat 18.25'te Lemnos ve Kilkls adlı Yunan savaş gemileri limandan (İzmir limanından) ayrıldılar.
>
> Akşam saatlerinde İstanbul'dan bir mesaj aldım. Mesaj kentin (İzmir'in) düzgün bir şekilde Türk ordusuna teslimi konusunda ellerinden geleni yapmaları için Müttefik amiralleriyle başkonsoloslarına Müttefik Yüksek Komiserlerince yetki verildiğini bildiriyordu.[7077]

İngiliz-Kanadalı iş adamı ve gazetesi Lord Beaverbrook, ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'la mülakat ediyor. *Beaverbrook'un ifadesine göre Yunanlılar, haksız muameleye uğramışlardı*r. *Türkler tarafından yenilgiye uğratıldıklarında, herkesin sempatisini isteyeceklerdi*r. *Açıkça Yunanlıların, kendileri (İngilizler) tarafından desteklendiklerini ve neticede Türkler tarafından yok edilmek üzere bir başlarına bıraktıklarını kabul etmekte*dir. *Beaverbrook'a göre Lloyd George, Yunanlıları mümkün olan her şekilde desteklemişti ancak maddi destek sağlayamamıştı ve şu an zor durumda*lar.[7078]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin temsilcileri Ankara Hükümeti'nin temsilcisine, Yunanistan'ın hemen ateşkes ilan edilmesi halinde Küçük Asya'yı boşaltmayı kabul ettiğini bildirmiştir*. *Ankara Hükümeti'nin ateşkesi kabul etmesi durumunda Türk ve Yunan parlamenterlerinin şartları müzakere etmek için tarafsız bölgede bir araya gelecekleri de ifade edilmekte*dir. *Fransa Hükümeti savaşa son verilmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında artık daha fazla kan dökülmesine engel olunması gerektiği konusunda İngiliz Hükümeti ile hemfikirdi*r. *Fransa'nın verdiği cevapta, mevcut koşullar altında Ankara hükümetine doğrudan müdahale etmenin mümkün görünmediğini düşündükleri ancak Fransız hükümetinin müttefikler adına iki tarafın orduları arasında doğrudan müzakereler yoluyla çözüm bulmaya çalışacağı ifade edilmekte*dir. *İtalya da İstanbul'daki üç yüksek komiserin Atina ve Ankara hükümeti temsilcileri ile ateşkesin şartlarını müzakere etmeleri konusundaki İngiliz teklifiyle hemfikirdi*r.[7079]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Türkler, Mezopotamya'ya karşı bir saldırı düzenlemiş, saldırı Londra'da endişe yaratmış ve Mezopotamya'daki İngiliz askeri merkezlerinde anormal bir hareketlilik başlamıştı*r.[7080]

9 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, Yunan ordusu Anadolu topraklarında kaldıkça bırakışma imzalamaya yanaşmıyor; ordusunun ileri atılımlarını durdurmak ve Bağlaşıklar üzerinde yaratmış olduğu baskıyı vakitsiz olarak kaldırmak istemiyor*.[7081]

İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb ve Amiral Brock'un kurmaybaşkanı Komodor Barry Domville, Türk ileri kolunun kumandanı Ferik Selâhattin Bey'le bir görüşme yaparak, Türk jandarması gelinceye kadar şehirde polis görevini sürdürme konusunda anlaştılar.[7082]

7077 FO, 371/7906; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 399.

7078 ABD Yüksek Komiseri Bristol'un 08.09.1922 tarihli aynı savaş günlüğü, 867.00/1547, s. 3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 79. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

7079 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243-244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7080 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 291.

7081 FO/7886/E 9093; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267.

7082 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 211.

İzmir'deki Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral de Brock'un notu: *(İzmir'in teslim edilmesi konusundaki) Yüksek Komiserlerin mesajı, cumartesi sabahı erkenden "Iron Duke" gemisinde yapılan toplantıda görüşüldü. Bu görüşme sonunda Müttefik temsilcileri, en yakın nizami Türk kuvvetleriyle temasa geçmek ve kumandan subaya bir nota sunmak üzere gönderildiler. (Ama) Temsilcilerin hareketiyle onun (Türk Kumandanının) gelişi aynı ana rastladığı için delegeler doğruca askeri karargâhın kurulduğu konağa gidip Türk ileri karakollarının kumandanıyla görüştüler. Kumandan, barışçı niyetleri hakkında teminat verdi*.[7083]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan basınında Fransız, İtalyan ve Bolşeviklerin Türklere* [daha doğru bir ifadeyle: Mustafa Kemal'e] *askerî malzeme tedarik ettiklerine dair haberler sıkça yer alıyor*. *Bu bilgilerin kaynağı İstanbul'daki Yunan askeri heyeti, sansür bürosu ve İskenderun'daki gazeteler*dir.[7084]

İzmir limanında demirli, mevcut İngiltere Kralının adıyla müsemma "George V" nam muhribin kaptanı Bertham Thesiger, sabah vakti karaya çıkıp TBMM ordusu süvarilerini istikbal ediyor, onlara talimat veriyor, süvari albay ise riayet ediyor:

> Herkes Türklerin 9 Eylülde İzmir'de olacaklarını biliyordu. *George V* savaş gemisinin kaptanı Bertram Thesiger, sabah erkenden karaya çıkmış ve koruma amacıyla yerleştirmiş oldukları İngiliz deniz askerlerinin durumlarının iyi olup olmadığını görmek için kentin civarında ve demiryolu istasyonu yanındaki gazhaneye gitmişti. Gazhanede bulunduğu sırada, demiryolları müdüründen demiryolu ambarlarından yapılan yağmayı görmesi ve durdurması için ivedi bir mesaj aldı. Ambarları gezerken, uzaktan bazıları silahlı bir Rum kalabalığının ambarları yağma ettiklerini gördü. Birden bağrışmalar, ayak ve silah sesleri işitilmeye başladı ve "Türkler geliyor!" haykırışları ortalığa yayıldı. Yağmacılar kaçtılar. Arkalarından da, aşağı yukarı 400 kişiden oluşan ve yalın kılıç Türk süvarilerinin kente doğru ilerledikleri görüldü.
>
> Thesiger, cesaret göstererek Türk süvarileriyle kaçan Rumların arasına girdi. Türk albayı Fransızca olarak kendisine kimliğini sordu. Thesiger, Yunan birliklerinin kenti boşalttıklarını ve sadece düzeni korumak için İngiliz birliklerinin karaya çıkarıldıklarını duraklayarak anlattı. Aynı zamanda da ara sokaklardan ve sessizce kordon boyundan giderlerse hiç bir zorlukla karşılaşmayacaklarını söyledi. Bu arada bir silah sesi işitildi ve Thesiger'in yanındaki bir adam yere düşüp öldü. Anlaşılan bir Türk süvarisi adamdan bir şey istemiş, vermeyince de öldürmüştü. Thesiger, demiryolu ambarlarını korumak için bir nöbetçi kıtası bırakmasını albaydan rica etti. Bu da yerine getirildi. Bundan sonra süvariler kente doğru ilerlediler ve Thesiger de rapor vermek üzere *Iron Duke* savaş gemisine döndü.[7085]
>
> Amiral Brock'un belirttiğine göre, 9 Eylül Cumartesi sabahı öğleden önce saat 10.30 sularında Türk ordusunun ileri kolları İzmir'e girmek üzereyken "King George V" adlı İngiliz savaş gemisinin kaptanı Thesinger'le karşılaşmışlardı. Gazhane yanındaki muhafızlarını ziyaret ettiği bir sırada Thesinger, kente yürümekte olan Türk askerlerini durdurmuş ve onlara, İzmir içinde herhangi bir direnişle karşılaşmayacaklarını söylemişti. Onun üzerine Türk süvarileri kente hücum eder gibi bir giriş yapmamışlar ve panik yaratmamışlardı.[7086]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 403 numaralı telgraf gönderdi: *Hamid Bey, Yunan Hükümeti'nin resmen mi ateşkes istediğini sordu. Fransız Yüksek*

7083 FO, 371/7906, Amiral Brock'un 2 Ekim 1922 gün ve 1992/742 sayılı raporu; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 404-405.

7084 Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesi E. S. Hoare Nairne'den Bentinck'e, Bentinck'ten Curzon'a 9 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 434 ve ekleri; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

7085 Thesiger, *Naval Memoires*; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 431-432.

7086 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 405.

Komiseri resmen istediğini ve amacının Anadolu'nun hemen boşaltılması şartıyla kan dökülmesine son verilmesi olduğunu bildirdi. Ankara Hükümeti işi geciktirmeğe çalışıyor.[7087]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunanların (İzmir'i) boşaltmaları geceleyin fiilen tamamlanmıştı. Türk süvarisi saat on bir sularında kente girdi. Rumlar ve Ermeniler tarafından birkaç el ateş edildi, bomba atıldı, kısa bir panik oldu ama Türkler intizam içindeydi, yarım saat içinde her şey sakin leşti. Tam bir nizami ordu tümeni gelmektedir ve Kumanda Subayı Salahaddin Bey, hiçbir aşırı harekete ve misillemeye izin verilmeyeceği güvencesini verdi*.[7088]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *6 Eylül sabahı, General Tricoupis'in, kurmay heyetiyle birlikte 2 Eylül günü Türkler tarafından esir edildiği haberleri (Atina'da) duyulmaya başlandı. Esir düşme üzerine ilk haber, Kızılhaç'ın Yunan Kızılhaçına yolladığı bir mesajdan alındı. Bunun üzerine, Harbiye Bakanıyla birlikte İzmir'e gitmiş olan General Potimakos Başkumandan yapıldı*.[7089]

9 Eylül 1922'de İtalya'nın Londra Büyükelçisi *De Martino, Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a müttefiklerin barışı korumak için güçleri dahilinde her şeyi yapmaları ve çok acil bir şekilde Venedik'te bir barış hazırlık konferansının toplanması gerektiğini yazmıştır (De Martino, konferansın açılış tarihi için 25 Eylül'ü önermiştir)*.[7090]

TBMM Hükümeti Ordusu 3'üncü Süvari Tümeninden 1'inci Kolorduya muhtıra: *Limanda üç İngiliz, iki Fransız zırhlısı, iki Amerikan, iki Fransız torpidosu ve bir İtalyan kuruvazörü vardı. Bunlar kendi uyruklarını korumak için şehre bir miktar asker çıkarmışlardı.*[7091]

Yunan 3'üncü Kolordusu, 9 Eylül'ü 10 Eylül'e bağlayan *gece Trakya'ya geçmek üzere Bandırma, Gemlik, Mudanya limanlarından bindirilmeye başlandı*.[7092] *9 Eylül günü Türk Orduları İzmir'e direnişle karşılaşmadan girdi*.[7093] Çünkü *Yunan Karargâhı 48 saat önce İzmir'i boşaltarak Çeşme'ye çekilmiş*ti*, birliklerden arta kalan Yunan askerleri de Yunanistan'a ve Yunan adalarına tahliye edilmeye çalışılıyor*.[7094]

7087 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVIII.
7088 FO, 371/7886/E. 9096; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 406.
7089 FO, 424/254, s. 236, No. 435; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 389.
7090 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 290.
7091 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 178.
7092 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 649.
7093 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
7094 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 185.

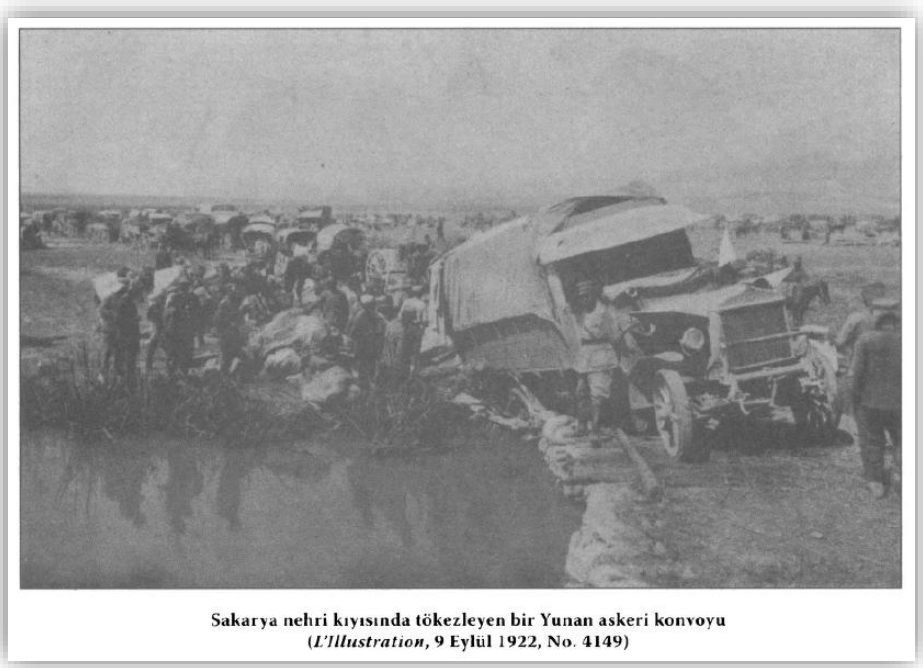
Sakarya nehri kıyısında tökezleyen bir Yunan askeri konvoyu
(*L'Illustration*, 9 Eylül 1922, No. 4149)

Fotoğraf. *Sakarya nehri kıyısında tökezleyen bir Yunan askeri konvoyu* (Şimşir, 2016, s. 525).

Dumlupınar'dan İzmir'e 375-400 kilometrelik yaya mesafesini "10 günde"[7095] kat eden TBMM Hükümeti ordusu; İzmir'deki Yunan tahliyesi 4 Eylül'de başlayıp 15 Eylül'de tamamlanırken, 9 Eylül istirdad tarihli İzmir merkezden Çeşme'ye (78,8 km) 6 günde; Dikili'ye (104 km) ise 5 günde girmiştir. Demek oluyor ki Türk ordusu, Yunan işgal kuvvetlerinin tahliyesini beklemiştir.

> [..] (9 eylül) muzaffer Millî Ordu, İzmir'e girdi. İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, öncü kumandanı Yüzbaşı Şerefeddin'in yanına gidip Fransızca konuşarak şehrin Yunan ordusundan kurtarılmış olduğuna dair haberiyle onu selâmladı. O da Fransızca şu cevabı verdi: "Müttefik devletleri temsil etmeniz dolayısıyle sizden kendi jandarmamız gelinceye kadar şehirde bizimle birlikte zabıta nizamını sağlamanızı rica etmeğe yetkili bulunuyorum. Mustafa Kemal Paşa yakında buraya varacaktır".[7096]

İzmir'deki İngiliz gaz şirketinin mallarını koruyan İngiliz Yüzbaşı Thesiger, TBMM Hükümeti süvari albayıyla mülakat etti, Fransızca olarak *dostça* mukaleme edildi. İngiliz yüzbaşı *boş yere kan dökülmemesi için Türk albayına arka sokaklardan geçmemesini salık verdi*. Bunun üzerine TBMM süvari birliği ana arteri takib ederek Rıhtım'a doğru yol aldı.[7097]

İzmir'deki Başkonsolos Muavini Hole'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a rapor:

> Eylül başında, Yunanların savaşmayı bırakıp darmadağınık şekilde çekilmekte oldukları anlaşılınca İzmir'deki durum nazikleşmişti. içerlerden beriye (İzmir'e) doğru gelirlerken (Yunanlar) geçtikleri her kasabayı yakmışlardı ve vahşetler yaptıklarına dair de pek çok güvenilir tanık vardı. İki İngiliz demiryolu memuru Menderes Vadisi'ni işgal eden (Yunan) kuvvetlerine yakalanmışlar ve sistematik tahribat sırasında, onlara refakat etmişlerdi. Demiryolundan görülebilen her köy yakılmıştı ve kaçamayan halk öldürülmüştü...

7095 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 294.

7096 Gotthard Jaeschke. (1972). Mustafa Kemal'in Amiral Brock'a Mektubu (N. Arsan, çev.). *Belleten*, 36(144), s. 535.

7097 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1970, s. 210; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 187, dipnot 102.

Boşaltma çok hızlı yapıldı ve Yunan askerleri kente gelir gelmez gemilere dotdurulup yollandılar. Gelince büyük zarar ziyan vereceklerinden korkulmuştu ama öyle üzgün ve bitkindiler ki, onların tek istekleri kaçıp uzaklaşabilmekti.

8 Eylül akşamı askerlerin boşaltılması tamamlanmış, Yunan Yüksek Komiseriyle Yunan donanması kenti terk etmişlerdi. Halkın karamsar tahminlerine, özellikle silahsız Türk halkı için bizim himayemizi istemiş olan müftünün tahminlerine rağmen, gece tamamen sakindi. Bir Yunan süvari tümeni (?), karışıklık yaratmaksızın Çeşme'ye doğru geçmişti.

9 Eylül günü saat 11.00'de hafif Türk süvarisi İzmir'e girdi ve konağı ele geçirdi. Giriş, tam disiplin içinde yapıldı, askerler o kadar intizam içindeydiler ki, bir Ermeninin önlerine attığı bir bombayla bir subayı ve bazı askerleri yaraladığı zaman bile karşılık vermediler. Kumandan yurttaşlarına dokunulmayacağına dair Müttefik konsoloslarına güvence verdi. Bununla birlikte savunmasız Türk sivilleri, birer silah ve silah başına 200'er mermi ile sahnede göründüler.[7098]

Resim. *Padişah kazanılan zafer üzerine Fatih'te şükür duası ediyor* (Excelsior, 30 Septembre 1922).

10 Eylül 1922. Mustafa Kemal İzmir merkeze muvasalat etti. Diğer taraftan İzmir merkeze karayoluyla 37,3 kilometre mesafede batıda bulunan Urla'dan Yunan tümenleri, Yunan süvarisi nezaretinde gemilere bindirilmekteydi.[7099]

General Franko Grubu'nun 10 Eylül 1922'deki Çekilme Harekâtı

Kurtulabilen Yunan birlikleri Urla yarımadasındaki Çeşme'den bindirme yapmak için 9/10 Eylül gecesi batıya çekiliyordu. [..] General Franko Çeşme'den bindirmeyi emniyetle almak ve iki-üç günlük bir zaman kazanmak için Gülbahçe körfeziyle Demirali limanı arasındaki dar bölgenin işgal ve berkitilmesini ve savunma görevini 1 nci Kolordu'ya (1 nci, 2 nci, 7 nci, 13 ncü Tümenlerin kalıntılarını) vermişti. Aynı zamanda gemileri de bu mevzideki kuvvetleri destekleyecekti.[7100]

Latife Uşşakî'nin *Kontrollü Büyük Taarruz*a ilişkin 21 Şubat 1926 neşir tarihli mülakatında şu çarpıcı ifadeler yer almaktadır:

[Mustafa Kemal] bana, askerî anlamda Yunan ordularını Anadolu'dan çıkarmanın, Anadolu'nun o dönem içinde bulunduğu şartlardan bihaber olan dünya kamuoyunun zannettiği kadar büyük bir zafer olmadığını

7098 FO, 424/254, s. 319, No. 595/1, *Memorandum by Mr. Hole on Events in Smyrna*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 406-407.

7099 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 652-653.

7100 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 187.

söyledi. Daha sonra bir adım daha ileri gitti ve Türk ordusu olmasa bile Yunanların Anadolu'da altı ay daha kalmaları durumunda muhtemelen açlıktan ölecek hâle geleceğini, çünkü ne yeterli mühimmata, ne gıdaya, ne de giyecek kıyafete sahip olduklarını söyledi.[7101]

Britanya, İngiliz Binbaşı H. G. Howell'i, Eskişehir'den ricat eden 3'üncü Yunan Kolordusunun *Bursa'yı yakmasını önlemek, aynı zamanda kenti Türk ordusuna teslim etmek amacıyla* Mudanya'ya (Müttefik askerî heyet dahilinde) gönderdi. Howell, saat 12:30'da Mudanya'ya muvasalat etti. Üç saat sonra ise Bursa'ya intikal etti.[7102]

Kuzey Yunan Ordusu *Bandırma'ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekil*miş durumda.[7103] İki gün önce Bursa'ya gönderilmiş olan *Howell, Oliveur ve Ciampi adlarındaki İngiliz, Fransız ve İtalyan komutanları, Yunan generali "Soumelas'a Bursa'nın yakılmasından sakınılmasını ihtar"* etti.[7104] Çünkü Yunan ordusu, *geri çekilirken vahim mezalimde bulunmuştu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı*. *Müttefik Güçleri'nin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı*.[7105]

İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletlerinin İzmir'deki amiral ve konsolosları, öğleden evvel Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa'yı ziyaret ederek, Türk zaferini tebrik etti.[7106] Nureddin, İngiliz mümessil Lamb'a *İngiltere ile harb halinde değiliz* dedi.[7107]

1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin ile Akdeniz İngiliz Filosu Başkumandanı Sir Osmond de Beauvoir Brock, Kurmay Şefi Tuğamiral Barry Domvile, Üçüncü Hafif Kruvazör Kumandanı ve Başkonsolos Harry Lamb heyeti hususen mülakat ettiler.[7108] Brock, İngiltere'nin TBMM Hükümetini *tamamen dost* tanıdığını bildirdi:

Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa Hazretleriyle İngiliz amiralinin ve konsolosonun mülâkatı. Not halinde.

İngiliz – Açıkça görüşelim. Bizi dost mu tanıyorsunuz düşman mı?

Nureddin Paşa Hazretleri – Buna bir cevap verebilmekliğim için evvel be-evvel siz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini dost mu düşman mı telâkkî ediyorsunuz?

İ – Tamamen dost tanırız. Esâsen biz Osmanlı Hükûmeti ile muharib idik, dört sene evvel mütareke akdederek muhâriblikten çıkmıştık. Şimdiki Türkiye Hükûmeti ile ise zaten hâl-i harbe girmemiştik (Konsolos dahi aynı mütâleayı tekrar etti) binâenaleyh, sizi muhâsım tanımıyoruz.

N. P. - Bizimle muhâsım olmadığınızı ve münâsebat-ı dostâne te'sis etmek istediğinizi hükûmetiniz nâmına söylemeye selâhiyyettar mısınız?

İ – Evet. Türkiye Hükûmeti ile muhâsım olmadığımızı söylemeye selâhiyyettarım. Zaten böyle olmasaydı burada bulunmamaklığım lâzımdı, bunda şüphe buyurmayınız.

N. P. – Lâkin Harb-i Umûmîden sonra memleketimiz dâhilinde tehaddüs eden muğlak vaziyetten dolayı daima aramızda komplike bir vaziyyet hâdis olmuştur. Biz de bu sebepten müteredid olmakta haklıyız.

İ – Evet, i'tirâf ederiz, lâkin tekrar ediyorum, dost'uz ve dost olmak arzusundayız.

7101 Boston Sunday Advertiser, 21 February 1926; Aktaran: Derin Tarih, Mayıs 2017, Sayı 62, s. 46.
7102 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 408.
7103 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
7104 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 196, dipnot 138.
7105 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 51-52.
7106 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 192.
7107 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.
7108 Gotthard Jaeschke, *Mustafa Kemal'in Amiral Brock'a Mektubu*, 1972, s. 535.

N. P. – Bu sözünüzü bir münâsebât-ı âtiye-i siyâsiyyenin şekl-i müstahsen almasına mukaddime addederiz.

İ – Evet, eşkâl-i siyâsiyyenin tesbitini arzu ederiz.

N. P. – Bit-tabi' bu eşkâlin yapılması lâzımdır, bu arzunuz da bir mukaddime olabilir.

İ – O halde sizin dostâne niyyet beslediğinizi kemâl-i şükranla telâkki eyledim. Şimdi telsizle hükûmetimize derhal bildireceğim.

N. P. – Karaya niçin İngiliz askeri çıkardınız?

İ – Bu, sırf İngiliz müessesâtını, konsoloshaneyi, şehirdeki bazı firârîlerin tahrîbat ve çapulculuklarına karşı muhafaza etmek için çıkardık, başka bir maksadımız yoktur. Bir de tebaamızın seyyahat istiyenlerinin pasaportlarını vize etmeye müsâade eder misiniz?

N. P. – Askeriz, harp ettik ve şehri harb ede ede işgal eyledik. Umûmî tedâbir sırasında düşman bakıyyet-üs-süyûfunu da şehirde aramak mecburiyyetindeyiz. Bu sebeple Fransız ve İngiliz ve diğer tebaaların da bu tedâbir arasında dâhil bulunmaları icâbedeceğini takdir buyurursunuz. Îcâb görünüyorsa asker verip konsoloshanenizi de biz muhâfaza ederiz.

İ – Derhal İngiliz askerlerini gemiye alacağım. Yalnız konsoloshaneyi muhâfaza için bir miktar asker bırakalım.

N. P. – Lâkin fazla adam hariçte gezdirmeyiniz. Ahvâl-i tabiiyyenin tamamen avdetine kadar sizi müteessir edebilecek en ufak bir hâdisenin vuku' bulmaması için de bu lâzımdır.

İ – (Bunun üzerine yalnız zâbitânın gezmesine ve şehir dâhilinde müsellâh asker gezmemesine karar verildi.) Tercüman Remzi Beye, General, bu mülâkattan fevkalâde memnun olduğunu ve 4 senedir yaşadığı Türkiye'de şimdi daha ziyade kanâat-i kalble bulunduğunu bildirmiştir. Konsolos ayrıca, tarafımızdan kuvvet verilmesi hakkındaki teklife teşekkür ederek konsoloshaneye bir zabitin geldiğini ve konsolostan başka kimsenin dışarıya çıkmayacağını söyledi. Sebebini sordum, diğer konsoloshanelere de bu tebliğ yapılmıştır dedi. Tetkik ve tahkîk ettirdim, yapılmamış dedi.

N. P. – Olabilir, bunu mâdûn me'murlar yapmıştır, tashih olunur. Esâsen sizin şimdi diğer devletlerle bize karşı dost şekil ve nazarı ile aynı mevki'de bulunduğunu söylemekliğimiz, bu günden mu'teber addettiğim için bu tarzda bir tedbîre hâcet kalmamıştır. Tarafeynin sâbık vaziyyetleri bu tebdîri doğurabilir.

İ – Bugünden i'tibâren tebaamızı diğerleriyle siyyânen tutuyor musunuz?

N. P. – Bit-tabi'. Sözlerinizi senet ittihaz ederek tutuyorum.[7109]

İzmir merkezdeki Mustafa Kemal, Ankara'daki Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi. Telgrafta belirtildiğine göre İngiliz mümessil Lamb, İngilizlerin Osmanlı Hükümetiyle muharib olduklarını fakat TBMM Hükümetiyle savaş halinde olmadıklarını beyan beyan etmiştir:

İzmirdeki İngiliz Konsolosu ve İzmir limanında bulunan İngiliz gemisi amirali bugün birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşaya müracaat ederek İngilizlerin Harbi Umumide Hükümeti Osmaniye ile muharip olduklarını ve dört sene evvel mütareke yapmak suretile muhariblikten çıktıklarını ve şimdiki Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile ise esasen hali muhasamada olmadıklarını dermeyan ettiler.[7110]

[7109] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 64, Vesika No: 1443; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 193-194, dipnot 126.

[7110] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 482.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Roma eski temsilcisi (20 Ağustos 1921-30 Ağustos 1922)[7111] Osman Nizamî (Doğancı) Paşa'dan Britanya Kraliyeti danışma encümeni üyesi[7112] İngiliz diplomat Sör George Dixon Graham'a beyanat: *Türk milleti İngiltere'nin dostluğunu istiyor*.[7113]

Sadrazam Kırımlı Tevfik (Okday) Kabinesi, Mustafa Kemal'i tebrik etti:

Kumandan-ı besâlet-unvan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

> Anadolumuzun ve Türk ili olan İzmir şehr-i şehirimizin tahlisi.. Osmanlılığın tarih-i mefâhirine pek parlak bir sahîfe-i celâdet ilâve etmiştir. Bu hususta gerek taraf-ı âlî-i kumandânilerinden gerek bilcümle erkân ve ümerâ ve zâbitân ve efrad taraflarından ibraz olunan meâsir-i celâdet ve hamiyyet berâverde-i lisân-ı tebcîl ve tahmîd ve muzafferiyât-ı vâkıa tebrik ve tes'id edilmekle beraber şühedâmızın ervâh-ı tayyibelerine fâtihalar ithaf olunur efendim.[7114]

Vahideddin Hân da tebrik telgrafı yazdırmış fakat Tevfik (Okday), gönderilmesinden vazgeçirmiştir.[7115]

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Graham, Hariciye Nâzırı Curzon'a 271 numaralı telgraf gönderdi. Roma'da bulunan Ali Fethi (Okyar) Bâb-ı Âlî Roma Sefiri Osman Nizamî Paşa'yla sefarethanede görüştü. Anlaşıldığına nazaran Osman Nizamî, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham ile Ali Fethi arasındaki mülakata tavassut etmektedir.[7116] Graham, mülakatın tafsilatını İngiliz Hariciye Nezâretine şöyle bildirecektir:

> İstanbul Hükümetinin Roma temsilcisi Osman Nizami Paşa, Fethi Beyin İngiltere Hükümetince kabul edilmemiş olması yüzünden Mustafa Kemal'in Anadolu'da taarruza giriştiğini ve şimdi durumun daha da güçleştiğini söyledi. Mustafa Kemal'in İstanbul ve Edirneyi de silah zoruyla geri alacağını ileri sürdü. Paşanın kanaatince, Ankara Hükümeti konferans çağrısını kabul edecektir. Barış yapılabilmesi için İstanbul ve Edirne konusunda Türklere umut vermek gerekir. Roma'da bulunan Fethi Bey adına konuştuğunu belirten Osman Nizami Paşa, henüz vakit varken, İngiltere'nin tutumunu değiştirmesini istedi. Dostça bir jestimiz durumu lehimize çevirebilir.
>
> Yunanlıların Boğazlara bekçilik edemiyecekleri anlaşıldı. Bolşeviklere karşı bu bekçiliği Türkler üstlenebilirler. Mustafa Kemal Rus yardımını kabul etmek zorunda kalmıştır ama gerçekte Türkler Bolşeviklerden nefret ederler. [7117]
>
> M. Kemal bir mütareke akdi hususunda, tabiîdir ki, mutabıktır. Fakat lâzım ise, İstanbul ile Edirne silâh kuvvetiyle geri alınacak. Kendisini durdurmak hususunda Müttefiklerin tehdidini sırf blöf olarak görmektedir*. Ankara Hükümeti Venedik davetini kabul edecektir. Başdelege Fethiyle Cemal Ferit ve belki

---

7111 Resul Turan. [7 Temmuz]. Osman Nizamî (Doğancı) Paşa (1856-1939). *Atatürk Ansiklopedisi*. ataturkansiklopedisi.gov.tr adresinden edinilmiştir.

7112 The Times, 11 July 1940, *Sir George Grahame*, p. 7.

7113 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.

7114 Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 1, s. 7; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 189, dipnot 113.

7115 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 124, dipnot 412.

7116 Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizami Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)*, 2021, s. 222-223. 3 Eylül'de Roma'ya ayak basan Ali Fethi, Graham'la görüşmek istemiş fakat bu taleb lisan-ı münasible geri çevrilmişti.

7117 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XC.

* Eylül 1922 bidayetinde *Downing Street* 10 numarada Lloyd George ile ABD'li siyonist Yahudi sabık İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau kahvalta yapmışlar ve aralarında şöyle bir muhavere cereyan etmiştir: [Morgenthau:] "Britanya imparatorluğunun silâh gücünün Türkleri Asya'ya geri püskürtmeye yeteceğini" belirtmek isterim." [Lloyd George:] "Bay Morgentahu, bunu yapamam. İşçiler ve barış taraftarları şimdi beni bütün orduyu terhis etmem için sıkıştırıyorlar; hatta Filistin'deki kuvvetlerimizi geri çekmem için denemeler yapıyorlar. Hangi amaçla olursa olsun askerî bir hareket için metelik harcamaya kalkışacak bir hükümeti desteklemeyeceklerdir." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 272. Fakat Lloyd George ile

de bizzat kendisi bulunacaktır. Fethi, şimdi tam zamanı olduğundan durumunu değiştirmesi için İngiltere Hükümetini sıkıştırmamı benden rica etti. Türkiye biz eski müttefiklerine karşı tabiatıyle öfkelidir, Fransa ile İtalya'ya ise bir dereceye kadar müteşekkirdir. Fakat bu iki devlete, bize olan güvenleri gibi güven duymamaktadır. Tarafımızdan dostane bir jest, gene de, bütün durumu lehimize çevirebilir… İcrası mümkün tek bir hal çaresi: Boğazları tarafsız hale sokmak, himayesini Müttefiklerin veya Milletler Cemiyetinin mandateri olan Türkiye'ye bırakmak… Bolşeviklere veya başka hüviyette bir Rusya'ya karşı müdafaa hususunda Türkiye'ye güvenilebilir. Türkler Bolşeviklerden nefret ederler."[7118]

Osman Nizami Paşa'nın bu söylediklerini dinledim. Mustafa Kemal'in müttefiklerle çatışmasının pek tehlikeli olacağını söyledim.[7119]

Ajan *Traian* Satvet Lütfi ve ajan *A.H.206* Nihad Reşad şebekesinin lideri Prens Sabahaddin, Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı gönderdi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

On dört ay evvel, Kütahyayı tahliyeye mecbur olduğunuz matemli bir gün makam-ı riyasetinize çekdiğim bir telgrafda maruz olduğumuz "en haksız bir tecavüz-i askeriyeye karşı müdafaa-yı meşruanızı derin bir samimiyetle tebrik etmiş ve mütecavizlerin olageldikleri vesait-i faika-yı maddiyeye mukabil ilâhî kaderin mazhar-ı lutf ve muaveneti olmaklığınızı" temenniye gelmişdim. O zamanın temennisi bugünün hakikati oldu! Yalnız fütuhat-ı askeriyenin hakk-ı hayatına tevcih edilen sarih bir suikasda karşı bütün yoksulluklara rağmen şerefli bir müdafaa tesisine muvaffak olan sizler, kabiliyet-i askeriyemizi en elemli o nisbetde lüzumlu bir zamanda isbata muvaffak oldunuz! İstila harblerinin iflas feciasını bir kez daha yaşatan ve binaenaleyh hakkın haksızlığa karşı galebesini bir kere daha temin eden bu Gazâ-yı Uzmâ, istiklal siyasetimizi kurtardıkdan başka mamuldür ki zaman-ı hazır ve vicdan-ı siyasisini de ilaya medar olsun. Medîd sa'ylar, feci' elemler, azamî fedakârlıklardan doğan büyük neticeyi tesid ederken Şarkın ne kadar zamandan beri muzlim kalan ufuklarını tenvir edecek ilâhî bir cereyan-ı muhabbet küşadına da muvaffak olmaklığınızı mutlak bir samimiyetle temenni ederim.

Şahsiyet-i muhteremenizde fedakâr ordumuzu ve ona zahir olan Büyük Millet Meclisiyle beraber umum vatandaşlarımızı tebrik eden ve hakkın zaferini takdis ile nâmahdud bir saadet duyan: Sabahaddin.[7120]

Yunan Genelkurmay Başkanlığının resmî tarih kitabında belirtildiğine göre TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığı 1'inci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nureddin'e *taarruz etmek değil, sadece Yunan birliklerinin gemilere binip binmediklerinden emin olmak* için *Urla'ya doğru ilerleme emri* vermiştir.[7121]

11 Eylül 1922. Vahideddin Hân; *Anadolu Osmanlı Ordusunun ihraz eylediği muzafferiyet ve bu sırada mertebe-yi şehadeti ihraz eyliyen şüheda ervahına ithaf olunmak üzere.. Topkapı Sarayı Hümayununda* Mevlid-i Şerif okutmuştur.[7122]

Hindistan Kralı Naibi, Hindistan Umuru Nezâretine telgraf gönderdi:

Türk zaferi, İslâm dünyasında şiddetli yankılar yapacak ve Hindistan'da güçlüklerimizi arttıracak. Majesteleri Hükümetince, Hindistan bakımından, eski Türk-İngiliz dostluğunu diriltmek esas olmalıdır. O zaman Hindistan Müslümanları yatışacak; Afganistan sınırındaki güçlüğümüz azalacak; Türkiye, Rusya'dan ayrılmış

Winston Churchill riyasetindeki encümen, savaşa hazırlanıyordu, blöf yapmıyordu (Walder, 1971, s. 290-304).

7118 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 234.

7119 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XC.

7120 Vakit, 11 Eylül 1338-1922, Numero 1704, *Sabahaddin Beğ Millî Zafer Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşayı Tebrik Ediyor*, s. 2.

7121 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 493.

7122 Peyâm-ı Sabah, 11 Eylül 1338-1922, Numero 1353-11783, *Dahilî Haberler*, s. 2.

olacaktır. Türklerin zaferlerinin meyvalarını ellerinden almağa kalkışmak ise İslâm dünyasında fırtına koparacaktır.[7123]

Lord Curzon, İtalya'nın Londra Büyükelçisi De Martino'ya cevabî telgraf gönderdi. *İltifat sözleri arasında şöyle cevap vermiştir: … "bu aşamada Kemalist hükümeti bir toplantıya davet etmek istemiyoruz, çünkü son zamanlardaki Türk zaferlerinden dolayı Ankara'da umutlar yükselmiştir ve Müttefiklerin yapacağı böyle bir toplantı davetinin şu anda Kemal tarafından Müttefiklerin zayıflığı olarak değerlendirilmesi tehlikesi vardır."*[7124]

İngiliz *Daily Mail* gazetesi muhabiri istihbaratçı George Ward Price; İzmir'in istirdadını müteakiben, isminin basında çıkmasını istemeyen Amerikalı bir muhabirle birlikte İzmir'e muvasalat ederek Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirdi. Mezkûr Amerikalı muhabirin şu mühim cümleleri Mustafa Kemal'in Müttefik yanlısı ılımlı tavrını ifade etmektedir:

İstanbul hakkındaki sualime cevaben Paşa İstanbula harben değil sulhen girmek istediğini, mamafih herhangi şekilde girerse girsin Boğazlarda tahkimat icra etmeyeceğini ve Türk milletinin ehass-ı emeli sabık Osmanlı İmparatorluğunu ihya etmek değil, Türklerle meskûn araziyi Edirne [*birkaç kelime sansürlenmiştir*] dahil olduğu halde istirdad etmek olduğunu beyan etdi.

Paşaya askerinin ne kadar olduğunu sordum. Müşarileyh tebessüm ederek "Yunanlıları mağlub edecek mikdarda askerim var" cevabını verdi. Mustafa Kemal Paşa harbcu değildir, mutedil bir zatdır. Müşarileyh ferda-yı muzafferiyetinde bile âsâr-ı teheyyücden ârî ve gayet sakin idi. Efkârını mutedilane bir lisanla beyan u ifade etdi. Müşarileyhin büyük bir rical-i hükümet olduğu bâhir u âşikârdır.[7125]

Fotoğraf. *Amerikalı bir muharrir ile beraber İzmirde Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa mülakat etmiş olan Mister [Pirays]* (Tevhîd-i Efkâr, 12 Eylül 1921).

Mustafa Kemal'in İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'ye verdiği beyanat:

Daha fazla dövüşmek için hiçbir sebep mevcut değil. Ben ciddî olarak barış istiyorum. Bu son taarruzu başlatmak arzusunda değildim…. fakat Yunanlıları Anadolu'yu tahliyeye ikna için başka çare yoktu. Zaferde gösterdiğimiz itidal; Yunanlıların sefilane âvâre yıkılışı ile bir çelişme teşkil etmektedir.[7126] Türkler her zaman İstanbul'daki Hilâfete muhtaçtır, fakat Sultan düşmanlarımızla entrika yaptığı için B.M.M. ağlebi

[7123] Lord Peel'den İngiliz Meclis-i Vükelâsına muhtıra: Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIII.

[7124] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 290-291.

[7125] Tevhîd-i Efkâr, 18 Eylül 1338-1922, Numero 3486-458, *Mustafa Kemal Paşa ile İzmirde İlk Mühim Mülakat*, s. 2, sütun 1.

[7126] The Daily Mail, 15 September 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240. "Sultanlık ile Halifeliğin birbirlerinden ayrılması, daha doğrusu *hükümdarlık salâhiyeti olmaksızın bir halifelik* kurulması fikrini M. Kemal -zaten onun daha 28 Ocak 1921'deki teklifinin mânası buydu- ilk defa 12 Eylül 1922'de Ward Price ile görüşmesinde ortaya atmış görünmektedir: *Türklerin İstanbul'da daimî bir Halifesi bulunmalıdır. Ancak şimdiki Sultan Mehmed VI.'in düşmanlariyle birlikte entrika çevirmekte olduğunu gördüklerinden, muhtemeldir ki, T.B.M.M. onu azledecektir*." (Jaeschke, 1971, s. 245).

> ihtimal kendisini değiştirecektir.[7127] İnanıyorum ki, Britanya milleti Türkiye ile ticarete ve dostane münasebete yeniden başlıyacaktır. Britanya devlet adamlarının olaylara şimdi tamamiyle hâkim olmalarına binaen hareket hatlarını tamamiyle tadil edeceklerini sanmaktayım.[7128] Ben sulh tarafdarıyım. Taarruz etmek istemiyordum. Fakat Yunanlıları Anadoludan vazgeçirmek için taarruzdan başka çare olmadığını anladım. Türkiya için taleb eylediğimiz hudud Türk ahalisi ile meskun olan arazinin Türk idaresi altında kalmasından ibaretdir. Muzafferiyetden evvel mutalebatımız her ne ise şimdi de odur. Avrupadaki hududumuz Meriç Nehri olmalı ve İstanbul bize iade edilmelidir. Çanakkaleyi tahkim etmeyeceğiz ve Boğazların serbestisi için lazım gelen teminatı vermeğe hazırız. Ancak İstanbulun müdafaası için Marmara sahilinde müdafaa tertibatı yapmak lazımdır.[7129]

Mustafa Kemal hedeflerini sıralarken, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotomya'yı almak istemediğini ve Boğazlara istihkâm kurmayacağını söyledi.[7130] Mustafa Kemal, 14 Kasım 1918 günü İngiliz askerî istihbaratına vali olmak istediğini bildirmek için istihbaratçı-gazeteci Ward Price'ye müracaat etmişti. Yaklaşık 4 sene sonra 11 Eylül 1922'de ise İngilizlerin stratejik çıkarlarıyla daha açık bir deyişle Boğazların serbestisi ve Mezopotamya'daki İngiliz mandası projesiyle çatışmayacağını bildirdi.

Kemal Atatürk, 19 Ekim 1937 tarihinde resmen kabul ettiği Yunan Başvekili ve Hariciye Vekili General Metaksas'a dikkat çekici şu beyanatı vermiştir:

> Biliyorsunuz, ben Makedonyalıyım. Selânik'de Çocukluğumdan beri, Milletinizin çocuklarile tanıştım, dostluk ettim. Onlardan da aynı mukabeleyi gördüm ve şunu da sezdim ki her iki Millet'in çocuklarında biribirlerine karşı daha fazla ve daha hususî mahiyette bir yakınlık ve sokulganlık vardır. Bu tabiî temayüle bakarak her iki Milletin daima biribirine yakın dost olmasını ve öyle kalmasını daha gençliğimden düşünmüştüm. Bilâhare hâdiselerin ilcaları dolayısıyle ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabitlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu, esasda, dikkatle bakılacak olursa bu iki milletin biribirine dost olması her ikisinin de büyük ve hayatî menfaatleri iktizası bulunduğunu, zaman ile bu hakikatin anlaşılacağını ve bu dostluğun teessüs edeceğini ve daima buna çalışmak muvafık olacağını söylemişimdir. Benim, çok eski olan düşüncem bugün tahakkuk etmiş bulunuyor.[7131]

Daha açık bir deyişle Mustafa Kemal, Türk-Yunan Harbi devam ederken Yunanla kurduğu birçok gizli temasta, kendi askerî yönetimi iktidar mevkiine gelince düşmanlığın bitirilip hatta dostluğun tesis edileceğini va'd etmiştir. Bu va'd 1930'larda gerçekleştirilecektir. Mustafa Kemal grubu ile Yunan askeriyesi-istihbaratı arasında Kasım 1920'de yürütüldüğü mevsukan anlaşılan gizli müzakereler[7132] netice vermiş olmalıdır:

(i) Kontrollü Büyük Taarruz'da Türk ordusu fazla kan dökmedi;[7133]

7127 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193. İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'nin mülâkata dair hatıratına yazdığıdır: "[O]nun [Mustafa Kemal'in] beş yıl önce, İstanbul'dayken, İngiliz hükümetine hizmetlerini sunmak istediğinde de benimle bir röportaj yapma talebinde bulunduğunu anımsamak tuhaftı." Ward Price, *Extra-Special Correspondent*, s. 126; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 172.

7128 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256.

7129 Vatan, 20 Eylül 1338-1922, Numero 1713, *Mustafa Kemal Paşa ile Mühim İki Mülakat: Deyli Meyl Muhabirinin Mülakatı*, s. 1. "Ward Price, hâlâ İzmir'deydi ve kendine özgü şekilde çalışıyordu. *Iron Duke* dan ayrılıp karaya çıkmayı becererek, Mustafa Kemal'den özel bir demeç almayı başarmıştı. Bu demeç, 15 Eylülde gazetede yayınlandı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 220.

7130 Andrew Mango, *Atatürk,* 2021, s. 419.

7131 Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Hususî Kalem (HK), Belge No. 4, 1937; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 223.

7132 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXIV.

7133 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

(ii) Tahliyesine müsaade edilen Yunan işgal ordusu, buna mukabil askerî malzemelerinin mühim bir kısmını Türk ordusuna teslim etti.[7134]

Nitekim hatırlanacak olursa söz konusu müzakerelerin icra edildiği zaman zarfında, Türk-Yunan ittifakı gibi akıl almaz bir proje için lobi faaliyetinin yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

İngiliz Harbiye Nezâretinden İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a telgraf:

> Çanakkaleyi boşaltabilirsiniz. Boşaltırken Türk topları yokedilecektir. İzmit yarımadasından da çekilebilirsiniz. Donanma, Anadolu'dan Trakya'ya Türk kuvvetleri geçirilmesini önleyecektir. Müttefiklerin işbirliği sağlanamazsa İngiltere bu işi tek başına yüklenecektir. Çanakkale'deki birliklerimiz Gelibolu yarımadasına kaydırılacaktır. Ayrıca Malta'dan asker istiyor musunuz?[7135]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı, İngiliz Bahriye Nezâretine 302 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal 10 Eylül'de İzmir'e geldi, T.B.M.M. adına ülkeyi yönetecek. İngiltere bu Hükümeti ne ölçüde tanıyor?*[7136]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold Hariciye Nâzırı Curzon'a 801 numaralı telgraf gönderdi:

> Son gelişmeleri topluca sunuyorum:
>
> 2 Eylül'de, Yunanlıların askeri durumunun umutsuz olduğunu haber aldım. Bir ara Tricoupis'in tutunabileceği yolunda bir umut belirdi. Ama umut boşa çıktı. Bir iki gün Tricoupis'in kaderi anlaşılamadı. 6 Eylül'de Ankara, Tricoupis'in tutsak edildiğini açıkladı. Ertesi gün haber doğrulandı. Tricoupis, Başkomutanlık görevine atandığını ilk önce Mustafa Kemal'in kendisinden öğrenmiş deniyor.
>
> 8 Eylül'de Yunanlılar İzmir'i boşaltma hazırlıklarını tamamladılar. Ertesi gün Türk süvarisi İzmir'e girdi. Bizim ilk kaygımız İzmir'deki İngiliz toplumunu korumaktı. Amiral Brock, İzmir'e gitti. Birkaç destroyer de oraya yollandı.
>
> İstanbul'da günlerce gösteriler yapıldı. 10 Eylülde pek büyük bir halk kitlesi Galata'dan Hürriyet-i Edebiye tepesine yürüdü. Camlar kırıldı. Beyoğlundaki Yunan Askeri heyeti binası ve muhalefet partisi merkezi saldırıya uğradı. Ama genellikle gösteriler düzen içinde geçti.
>
> İstanbul'da Hükümet çevreleri de genel sevinci paylaşıyorlar. Ama sorumlu kişiler ve İzzet Paşa, Trakya konusunda kaygılı. Padişah'ın da tahtı bakımından kaygılı olduğunu sanıyorum.[7137] Türk coşkunluğu 10 Eylül günü zirveye vardı. Altıncı Mehmet her zaman Mustafa Kemal'e karşı idi.[7138]

Polonya'daki Sovyet Büyükelçi Lev Karahan'dan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Boğazlar meselesinin halli ancak 16 Mart 1921 günlü Rus-Türk Muahedesine göre mümkündür*.[7139]

Kocaeli Grubu Kumandanı "Deli" Halid (Karsıalan) Mudanya'da Yunan tahliyesini müşahede etti ve ciddî bir askerî anlaşmazlık yaşadı:

> Grup komutanı, öncüdeki İzmit Taburu ile beraberdi. Göynüklü köyü güney tepesinden yaptığı gözetlemede Mudanya'da fazla kalabalık, limanda önemli sayıda harp ve nakliye gemileri, Göynüklü'den Burgaz'a inen karma bir kol (11 nci Yunan Tümeni'nin 17 nci Alayı), Tepederbent'ten Kuzguncuk dağına giden bir piyade

---

7134 11 Eylül 1922 tarihli meclis gizli celsesinde Yunan İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Haçyanestis'ten "bedava alındığı" belirtildi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 659.

7135 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.

7136 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.

7137 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.

7138 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.

7139 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.

> taburu ile Tepederbent civarında mevzie giren topçular gördü. Burgaz'a inen yürüyüş kolunu, sabah verdiği emre göre, Seçtepe'den ilerleyen 18 nci Tümen Müfrezesi zannetti. Saat 10.00'a doğru Burgaz köyünün güneyindeki tepeye 50 m kadar yanaştığı zaman, Burgaz'a inmekte olan kol birden geri dönerek Burgaz güneydoğu tepelerinde mevzie girerek, öncüye ateş açtı. Öncüdeki İzmit Taburu da mevzi aldı ve şiddetli bir ateş muharebesi başladı. Öncüyle beraber bulunan Kocaeli Grup Komutanı, Yunanlıları 18 nci Tümen Müfrezesi sandığından, boru çaldırarak ateş kestirdi. Müfreze büyük kısmını ileriye yanaştırdı. Bu sırada 18 nci Tümen komutanının geriden yanına geldiğini hayretle gördü ve o zaman gerçek durumu anladı. Sabahki emri alıp almadığını Tümen komutanına sordu. Tümen komutanı; emri Göndoğdu köyüne yanaştığı sırada aldığı için Gündoğdu-Mudanya yolu ile yürüdüğünü bildirdi.[7140]

Fransız *Le Matin* gazetesi: *İşleri karıştırmaktan ibaret olan İngiliz tutumu ağır basar gibi oluyor: Yönetmek için bölmek. İngiltere, Balkan uluslarını Türklere karşı kışkırtmak için hükümetlerini "işliyor"*.[7141]

Atina'da neşredilen *Patris* gazetesi: [İzmir'in] *Çeşme havalisine gelen Yunan kıtaatının vapurlara irkabı devam etmekdedir. Üçüncü kolordunun da Tekfurdağına* [bugünkü namıyla Tekirdağ'a] *nakliyatına devam olunmakdadır*. Yine Atina'da neşredilen *Hıronos* gazetesi: (i) *İzmirden çekilen Yunan ordusuna mensub tayyareler Midilliye salimen vasıl olmuşdur. Mühimmat-ı harbiyenin de bir kısmı nakledilmişdir*. (ii) *Esir düşen Ceneral Trikopisin kolordusuna mensub müstakil fırka, Mudanyaya vasıl olmuşdur. Bu fırka gaib idi. Fırka Trakya*[ya] *nakledilmişdir*.[7142]

Mustafa Kemal, Amerikan *Chicago Tribune* gazetesi muhabiri Clayton'a beyanat verdi: *Biz İngiltere ile harb etmek istemiyoruz. Fakat İstanbul payitahtımızdır ve bize verilmelidir. Mümkün mertebe sulhperver davranmak isteriz*.[7143]

12 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 801 numaralı telgraf gönderdi: …*Umutların hiçbiri gerçekleşmedi. Yunanların bir iç hatta tutunabilecekleri inancı, 5 Eylüle doğru, cepheyi şahsen ziyaret etmiş ve darmadağınık bir şekilde kaçan 15 bin kişi görmüş olan İzmir'deki İngiliz askeri temsilcisinin bir raporuyla bertaraf edildi. General Tricoupis'le askerlerinin kaderi bir-iki gün meçhul kaldı. 6 Eylülde, İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi, Ankara'dan aldığı resmi haberlere dayanarak General Tricoupis'in esir edildiğini açıkladı. Haber biraz kuşkuyla karşılandı. (Ama) ertesi gün doğrulandı. General Tricoupis'in, bu arada Atina'da kararlaştırılmış olan Başkumandanlığa yükselme haberini ilk defa bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı söylendi. Bu, tamamen doğru değilse bile yerinde bir buluştur*.[7144]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Kontrollü Büyük Taarruzun Türk efkâr-ı umumiyesini şaşırttığını bildiriyor.[7145] Birbirine denk iki kuvvetten birisinin böylesine kesin galibiyet elde etmesi tabiatıyla beklenmiyordu.

Rumbold, Lord Curzon'a 806 numaralı telgraf gönderdi:

> Nairobi İslâm derneğinden bir telgraf aldım. Türk zaferini kutladıklarını ve Mustafa Kemal'in kahraman ordusunun yeni zaferleri için dua ettiklerini Padişah'a iletmemi istiyorlar. Bu, Hindistan, Mısır v.s. müslümanlarından Mustafa Kemal'e gönderilen benzer telgraflardan sadece biridir, sanırım. Türk zaferi,

---

7140 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 250.

7141 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 660.

7142 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Yunan Ordusu Terhis Ediliyor: Firarî Yunan Askeri Adalara Kaçıyor*, s. 2.

7143 Vakit, 20 Eylül 1338-1922, Numero 1713, *Mustafa Kemal Paşa ile Mühim İki Mülakat*, s. 1.

7144 FO, 424/254, s. 221, No. 413; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 389-390.

7145 *Confidential Print*, 9449; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 269, dipnot 155.

> müslümanlık-hristiyanlık sorununu ortaya çıkaracak gibi görünüyor. Yunan ordusu, Anadolu'dan kendisini sıyırmak üzere olduğundan, mütareke yapmak şimdilik gereksizdir. Müttefikler, denize hükmettiklerinden Kemalist ordunun Trakya'ya geçemiyeceği anlaşılacak ve bu, gerek Türklerin, gerek islâm dünyasının coşkusunu yatıştıracaktır.
>
> Fransızların da Kemalist başarıdan kaygılanmağa ve güçlü bir Türkiye'nin tehlikesini kavramağa başladıklarını gösteren belirtiler var.[7146]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Hardinge, *Türklerin, Yunanları denize döktükten sonra Müttefiklere de aynısını yapmak üzere İstanbul'a doğru harekete geçebileceklerini iddia ederek Poincaré'den bu konuda destek almaya çalış*mıştı. Poincaré, *tarafsız bölgenin savunulması konusunda İngiltere'ye destek vermeye*ceğini bununla birlikte *1. Dünya Savaşı'ndan aldıkları dersi unutmadıklarını vurgulayarak Boğazlar bölgesinde kurulması planlanan rejim hakkında müttefiki* [Britanya] *ile aynı fikirde olduğunu* beyan etmiştir.[7147]

Yunan tahliyesi muvaffakiyetle devam ediyor: (i) 4.000 mevcutlu Bağımsız Yunan Tümeni, Dikili'ye muvasalat etti. (ii) *Yunanlılar Bandırma'dan gemilere binmeye başladılar. 25 subay, 8.000 erden kurulu bir Yunan birliği, Naksos silahlı ticaret gemisine binmeyi başardı*. (iii) *Yunanlılar, Çeşme'ye çekiliyor. Yunan süvarileri, diğer askerlerin çekilmesini sağladıktan sonra Çeşme'de Eon ve Kral Konstantin gemilerine binmeye başladılar. Binme yarın öğleye kadar devam edecek*.[7148] Bu cihetten "Kontrollü Büyük Taarruz"un başarısız olduğu söylenebilir zira büyük bir kısmı Batı Anadolu'dan tahliye edilen Yunan kuvvetleri Trakya'ya nakl ve tahşid edilmiştir. Örneğin Müttefik fevkalâde komiserleri 15 Nisan tarihli notalarında Yunan'ın Trakya'yı tahkim etmesini engelleyemeyeceklerini bildirmişlerdi. Diğer bir deyişle Batı Trakya'nın istirdadı bir tarafa Doğu Trakya'nın istirdadı dahi tehlikeli bir hâle düçar olmuştur.

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'i ziyaret etti. Ryan, *Müttefiklerin Türkiya Ordusunun bîtaraf mıntıka hududlarını tecavüz etmeyeceğinden emin bulunduklarını izah etmişlerdir. Hamid Beğ bu teşebbüsden Ankara Hükümetini derhal haberdar edeceğini temin etmişdir*.[7149]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Muhtırada belirtildiğine göre Londra seyahatına nihayet verdiren 19 Ağustos tarihli Lindsay mektubunu teslim aldıktan sonra Ali Fethi, Ankara'ya uzunca bir telgraf tellemiştir: Ali Fethi; *Lloyd George ve Lord Curzon'un, Türkleri yıpratır ve onlara feci bir barış kabul ettirir umuduyla, o sıralardaki durumu sürdürerek Türkiye'yi yıkmak amacını güttüklerini; zaten "Quai d'Orsay"ın* [Fransız Hariciye Nezâretinin], *Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğramazsa, İngiltere'nin, Türklerle uygun bir barış imzalanmasını her bakımdan engellemeye çalışacağını; Yunan ordusunun moralinin epeyi sarsıldığı ve Yunanistan'ın siyasi ve ekonomik açılardan çöküntü geçirdiği o sırada, Ankara'nın hareketsiz kalmaması gerektiğine dikkatini çektiğini bildiriyor* idi.[7150]

Haim Naum, İstanbul'dan Avrupa'ya doğru yola çıktı. Hatırlanacak olursa Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşmüş idi. Avrupa'dan Ankara'ya gelirken olduğu gibi Ankara'dan Avrupa'ya giderken de İstanbul'a muvasalat edip Hamid'le görüşmüştür:

7146 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIII.

7147 Hardinge'den Curzon'a 12 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 381.

7148 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 661.

7149 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Bîtaraf Mıntıka Hakkında Bir Müracaat*, s. 1.

7150 FO, 7889/E 9444; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 264.

> Berâ-yı seyahat Avrupada bulunmakda olan sabık Hahambaşı Hâim Nâ'ûm Efendi ahiren Ankaraya azimet etmişdi. İcabat-ı harbiyeden olarak yolların kapanması üzerine bir müddet intizar mecburiyetinde kalan Hâim Efendi ahiren Anadoludan şehrimize vürud etmiş ve dün sabah [12 Eylül] Avrupaya müteveccihen şehrimizden hareket eylemişdir. Hareketinden bir müddet evvel berâ-yı veda Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânîsi Hamid Beği ziyaret ederken mumaileyh mülaki olan bir muharririmize Hâim Efendi demişdir ki:
>
> -Anadoluya seyahatım, sırf müdafaa-yı vatan uğrunda yapılan Millî Mücadeleyi yakından görmek maksadıyla idi. Anadolunun müdafaası uğrunda yapılan gayretleri, sarf edilen fevkalbeşer mesaiyi bizzat görerek kıymet-i hakikiyesini takdir etmeğe muvaffak olduğuma çok memnun oldum. Şimdi Avrupada bulunan aileme iltihak etmek üzere hareket ediyorum. Size resmî bir sıfatım olub olmadığını söylemeği zaid görürüm. Çünki beni Türkiyaya merbut kılan bağların icraatıyla her ân ifa-yı vazifede bulunacağım bedihidir. Binaenaleyh buna resmî bir vazife süsü vermek doğru olamaz.[7151]

Mezun Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), vazifesine geri döndü.[7152]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Fransa, Boğazlar'ın serbestliği ve uluslararası bir komisyon tarafından idaresi konusunda İngiltere'yi destekleyeceğini açıkladı. Milliyetçiler'in kazandıkları zafer, karşılanamaz isteklerde bulunmalarına neden olabilir. Trakya'nın tümünü ve İstanbul'u isteyen Milliyetçiler'in hırsları, İtilaf Devletleri tarafından dizginlenecekt*ir *ve Türklerin Avrupa'daki isteklerinin herhangi bir dayanağı bulunmadığını dile getirdiler*.[7153]

İspanyol *La Libertad* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *Venedik Konferansı'nın toplanmasının artık zora girdiği ve Avrupa ile Türkiye arasındaki mevcut tüm sorunların genel olarak çözülmesi gerektiği aktarılmıştır. İngiltere'nin bütün Akdeniz donanmasının İzmir önlerinde olduğu ve radarda 6 İngiliz, 3 Fransız, 2 İtalyan ve 2 Amerikan savaş gemisinin olduğu bildirilmiştir*.[7154]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegelerin Yunan askerlerinin durumunu göz önüne alarak Venedik'te toplanacak konferansta faydalı bir sonuca ulaşılamayacağını düşündükleri ve bu nedenle de konferansın toplanmasına karşı oldukları ifade edilmiştir*.[7155]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngilizler ön bir toplantı yapılması gerektiğini ve bu toplantıda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının durumunun görüşülmesi gerektiğini düşünüyorlar*.[7156]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İzmir'in alınmasını kutlamak için İstanbul'da başlayan gösterilerde, Romanya elçiliği, Yunan askeri misyonu binası, Fransız postanesi ve Fransız askeri gazinosunun camları kırılmış ve göstericiler tarafından bir Yunan vatandaşı öldürülmüştü*r. *Müttefik yüksek komiserleri, tarafsız bölgede ve boğazlarda İngiliz, Fransız ve İtalyan bayrakları dalgalandırarak, bu bölgelere yapılacak herhangi bir hareketin bu üç ülke tarafından savaş sebebi sayılacağını göstermeye karar vermişlerdi*r.[7157]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Binden fazla İngiliz havacı askeri, Mezopotamya'ya doğru yola çıkmıştı. Onları diğer önemli taburlar izleyecekti. Bu birliklerin amacı, Kürdistan'daki Türk birliklerinin Mezopotamya'ya akınlarını önlemekti*r. *İki İngiliz topçu bataryası, İstanbul'a doğru yola çıkma emri*

7151 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Hâim Nâ'ûm Efendi*, s. 4.

7152 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 662.

7153 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7154 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.

7155 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.

7156 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.

7157 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 349.

almıştı. Türklerin zaferinden sonra Doğu'da ortaya çıkan yeni durum nedeniyle Mezopotamya'ya İngiliz ve Hint askerleri destek olarak gönderiliyor.[7158]

12/13 Eylül 1922. 15'inci Yunan tümeni, 12/13 Eylül 1922 gecesi Dikili'den gemilere bindirilmeye başlandı ve Kıyıbaşı mevkiindeki bir batarya da yüklenilerek 14 Eylül sabahı *Dikili'de tek bir Yunan askeri dahi* bırakılmamış oldu. 14'üncü Türk piyade tümeni ise Dikili'yi 18:00'da istirdad etti.[7159]

13 Eylül 1922. Britanya'nın Çanakkale Mevki Kumandanı Miralay Shuttleworth'un emri üzere, 13 Eylül sabahı saat altıda bölgeyi iyi tanıyan ve iyi türkçe konuşan en yüksek rütbeli İngiliz jandarma subayı Binbaşı Harenc, haber toplamak üzere otomobille Ezine'ye gönderildi.[7160]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'a neşredilmesi üzere beyanname keşide etti:

> Türklerin son faaliyetlerinin mesuliyetini İngiltere Hükümeti'nin Fethi Bey'e karşı gösterdiği hareket tarzına yüklemek gibi mânâsız ve zamanı geçmiş olan bir gayretkeşlik matbuatta çok geniş bir alana yayılmış olup bunun şiddetle reddi gerekir. Fethi Bey'in M. Kemal'in özel misyonu olarak geldiğine dair bize herhangi bir tebliğ yapılmış değildir. . . O, son Mart ayında neticesiz görüşmeler yüzünden birçok saatler kaybettiren Yusuf Kemal gibi Hariciye Vekili de değildir. L. George ile görüşmek için bir istekde bulunmadığı gibi Hükümetimiz onu kabulden imtina etmiş de değildir; tersine, hususî kâtibimle evvelce görüştükten sonra (4. 8.) hasta olduğum için keyfiyeti Sir William Tyrrell ve Mr. Linsay'e açıklaması ve tam izahatta bulunması zımnında Foreign Office'e davet edilince bu daveti yerine getirildi. Fethi'nin "Misakı Millî" şartlarından başka hiçbir teklifte bulunmadığı belli olunca, Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu Yüksek Komiserler müşterek Konferansını tertiple yetindik; hem zaten M. Kemal ile bir tek devletin görüşmelere girişmesini öteden beri ittifaka bağlılık hesabına aykırı bir hareket telâkki ettiğimiz için de, meselenin böylece daha fazla kurcalanması lüzumsuz görüldü.[7161]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 864 numaralı muhtırasında belirtildiğine göre Başkumandan Mustafa Kemal, *hiç vakit geçirmeden Yunanlı'lara saldırmak için Ankara'daki Sovyet diplomatı Aralov ve Fransız temsilcisi Albay Mougin tarafından sürekli olarak kışkırtıl*mıştı.[7162] Ayrıca, sabık Viyana Başsefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ve Fransız Fevkalâde Komiserliğindeki İngiliz ajanından edinilen bilgilere göre; Mustafa Kemal yönetimi, Kontrollü Büyük Taarruz için *Fransız'ların görüşü*nü sormuş, izin almıştır:

> Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre, Kemalist saldırısından önce Fransız'ların görüşü soruluyor; General Pellé, İngiliz yönetimini etkilemek amacıyla, Kemalist'lerin saldırı plânlarını onaylıyordu. Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki ajana göre, Ankara yönetimi, Hamit Bey aracılığıyla General Pellé'ye şunu soruyordu: "(İngiliz Başbakanı) Lloyd George'un, son günlerde (Yunanlı'lardan yana) vermiş olduğu demeç gözönünde tutularak, Türk'ler hareketsiz kalmayı sürdürmeli mi?" Ankara, ivedilikle saldırıya geçmekten yanaydı. Fransız'ların buna verdiği yanıt şu olmuştur: "Ankara yönetimi, en iyi görünen doğrultuyu izlemelidir, çünkü Fransız'lar, Türk'lerin kendi kendilerini aldatmalarına izin veremezler; ama, artık beklememek belki daha iyi olur. Ne olursa olsun, Ankara yönetimi, Fransız destek ve sempatisine güvenebilir".[7163]

7158 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 350.

7159 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 207, 210.

7160 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 244.

7161 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 234-235.

7162 FO 371/7891/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266.

7163 FO 371/7981/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266-267.

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'a 271 numaralı telgraf gönderdi: *Fethi Beyin İngiliz Hükümetince kabul edilmediği ve Mustafa Kemal'in bunu kendisine saygısızlık saydığı iddiası, son Türk hareketlerinin sorumluluğunu İngiltere'nin üzerine atmak çabasıdır. Fethi Bey, Dışişlerinde yardımcılarımla görüştü. Misak-ı Milli'den başka birşey söylemediği için görüşmeleri uzatmağa gerek görülmedi*.[7164]

Graham, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İtalyan Hükûmeti Boğazlar sorununun yeniden ortaya çıkmasına yol açtığından Türk-Yunan Savaşı'nın artık bir Avrupa sorununa dönüştüğünü düşünmekte ve bu konular hakkında İngilizlerle fikir birliği içinde olduğunu deklare etmekte*dir.[7165]

Mustafa Kemal, Amerikalı gazeteci Richard Eaton'a beyanat verdi: *Ben İngilizlerle değil, Yunanlılarla harb ediyorum*. (Gülüyor) [..] *Padişah ehemmiyetsiz bir kukladır*. [..] *Türkler kaçınılması mümkün olmayan birçok kayıplara uğradılar. Harp ve kan borçlarını ödediler. Makedonya'yı ve Suriye'yi terk ettik. Fakat arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmaya azmettik ve kurtaracağız. Bu hususta, herkesi, hatta İngilizleri bile memnun edebilecek esaslar dairesinde anlaşmak suretiyle…* [7166]

Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *İzmir'de bulunan İngiliz temsilcisi Lamb, şehre geldiği gün tesadüfen Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığını nakletti. Mustafa Kemal Paşa, görevinin ne olduğunu sorduğunda Lamb, İstanbul Yüksek Komiserliği'nin İzmir temsilcisi olduğu şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sert bir şekilde Hükûmeti ile İngiltere arasında savaş hali olduğunu düşündüğünü, bu nedenle Yüksek Komiserlik gibi bir makamı veya onun temsilcisini tanımadığını bildirmişti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, bütün İngiliz vatandaşlarını gözaltına alma hakkı olduğu halde bunu yapmadığını ve istedikleri takdirde gitmekte serbest olduklarını ifade etmişti. Bu şokun ardından Lamb, Hükûmetinden İzmir'deki sömürgelerini nakletme konusunda talimat istemişti. Ankara Hükûmeti tarafından İzmir'e atanan vali de güvenlik konusunda endişe etmelerine gerek olmadığını bildirse de İngilizler fazlasıyla tedirgindi*r.[7167]

Saat 03:45. 2'nci Kolordu Kumandanlığının 1'inci Ordu Kumandanlığına gönderdiği muhtıraya göre Dikili'de bir haftadan beri 4-5 nakliye gemisinin bulunduğu ve 13 Eylül sabahı yaklaşık 2 tabur Yunan askerini tahliye edeceği binaenaleyh esir ve yok etme hareketine geç kalındığı bildirildi.[7168]

Dikili'deki Yunan kuvvetlerinin gemilerle Midilli'ye taşınması sürüyor. 7.500 asker, 8.000 göçmen ve silahlar taşındı.[7169] "Kontrollü Büyük Taarruz"un başarısız olduğu şu cihetten de söylenebilir: Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi hızlandırılmış olsa da Yunan Küçük Asya kuvvetlerinin ricat ettiği Anadolu dibindeki Adalardan yeniden çıkarma yapmak tehdidi bilkuvve sürmektedir. Adalar da istirdad edilemeyecektir.

7164 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIV-XCV.

7165 R. Graham'dan Curzon'a 13 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 369; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 381. "Boğazların savunmasına katılmaktan kaçınan Fransız ve İtalyan Hükûmetleri, Boğazlar rejimi konusunda İngiltere ile hemfikirdi. Dolayısıyla Ankara, Boğazlar meselesi özelinde askerî bakımdan İngiltere ile siyasi bakımdan bütün Müttefiklerle karşı karşıya idi."

7166 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, c. 13, s. 279.

7167 İzmir Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı için; Akdeniz Donanma Başkumandanı'ndan Amiralliğe, 13 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 341; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 378.

7168 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 206.

7169 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 665.

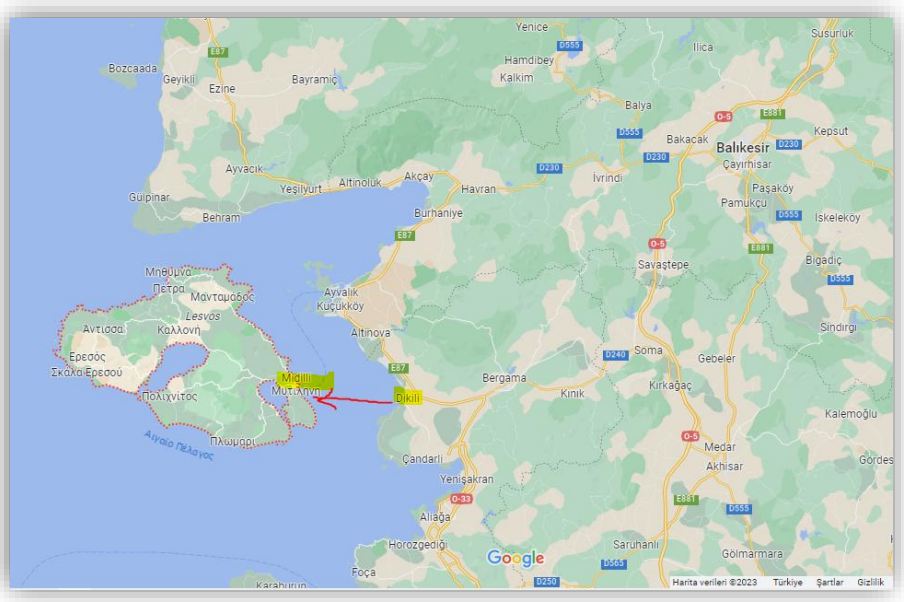

Harita. *Dikili ile Midilli arasındaki mesafe*.

Mudanya'ya 10 Eylül'de gönderilmiş bulunan Binbaşı Howell, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine göndereceği muhtırada, Mudanya ve Bursa menatıkındaki 3 günlük vukuatı şöylece derc edecektir:

> Bursa'nın yakılmasını önlemek ve Türk ordusuna teslimini sağlamak amacıyla birer Fransız, İngiliz ve İtalyan subaylarından kurulu heyet, 10 Eylül günü saat 9.15'te "Sepoy" adlı bir gemiyle İstanbul'dan yola çıkmış ve saat 12.30'da Mudanya'ya gelmişti. Oradaki Yunan askerlerinin çıkardıkları bazı güçlüklerle karşılaştıktan sonra Binbaşı Howell, aynı gün saat 15.30'da Bursa'ya yollanmıştı. Mudanya bir ana baba günü yaşıyordu. Kasaba göçmenlerle doluydu. Yunan subayları büyük bir korku içindeydi. Yollar tıkanmıştı. Herkes kendi derdine düşmüştü. Bursa yolu boyunca bütün köyler alevler içindeydi ve bunlar kaçan Yunanlar tarafından ateşe verilmişti. Bir Yunan subayı da bunu İngiliz subayına böyle söylemişti.
>
> Yarbay Ciampi, Binbaşı Howell ve Yüzbaşı Oliveur'den kurulu Müttefik askeri heyeti saat 17 .00 sularında Bursa'ya 3 mil [4.8 km] uzaklıktaki Yunan karargâhına gelmişti. Yunan Kumandanı General Soumelas'tan, "Bursa'nın güvenliği için güvence" istemişlerdi ama Yunan generali bunu reddetmişti. Yüzbaşı Oliveur, Bursa'yı geçici olarak korumak için Mudanya'dan bir Fransız taburu getirmeyi teklif etmiş, ama Soumelas Mudanya'yla haberleşmenin kesik olduğunu söylemişti. Yunan karargâhında, generalden aşağıya doğru herkes büyük korku içindeydi.
>
> General Soumelas'tan Bursa'nın korunması için bir söz alamayan heyet, bu kez kentteki Mevki Kumandanı Albay Ciola-Kapulo'ya başvurmuştu. Heyete iki Müttefik yüzbaşısıyla Bursa'daki Fransız Konsolosu da katılmışlardı. Bu altı kişilik heyetin Bursa'nın güvenliği için istediği güvenceyi mevki kumandanı da reddetmişti. Albay Ciola-Kapulo, Bursa'yı 10 Eylül günü akşam saat 20.00'de boşaltmaya başlayacaklarını, Anadolu Oteli'ne gelip kenti resmen Müttefik askeri heyetine teslim edeceğini bildirmişti. Bu arada Türk çeteleriyle Yunanlar arasında Bursa'nın güney kıyısında çarpışmalar başlamıştı. Bursa'daki Yunan albayı "acıklı bir durumdaydı." Şaşkın, umutsuz bir hale düşmüştü. Bursa'daki yabancılarla Hıristiyanlar, Fransız, İspanyol Konsolosluklarıyla Anadolu Oteli'ne vb. toplanmışlardı. Saat 18.30'da Yunanlar, Fransız Konsolosluğunun yanındaki binayı ateşe vermişlerdi, bunun çok geç fark edileceğini ummuşlardı. Ama ateş çabuk fark edilip söndürülmüştü. Yunanlar aynı zamanda Bursa'daki köprüleri uçurmuşlar, Rum kilisesini ateşe vermişlerdi. Bu kiliseyle birlikte civardaki kırk kadar ev yanmıştı.
>
> Aynı gün saat 19.00'da Yunanlar Bursa'dan çekilmeye başlamışlardı, bu arada Türk çeteleri yetişmişlerdi. Karşılıklı ateş başlamıştı. "Hatta otelin dışı bile tehlikeliydi." Türkler de, Yunanların çekildiklerini anlayarak gösterilere başlamışlardı. Saat 20.00'de Yunanlar Bursa'yı tamamen boşaltmışlardı. Sokaklar, bayraklı

Türklerle doluvermişti. Saat 20.20'de Türk çeteleri kumandanı, Anadolu Oteli'ne gelmişti. Çeteler, iyi savaşçı, naziktiler ve otelde Müttefik heyet tarafından kabul edilmişlerdi. Otele hemen bayraklar çekilmişti. Çete Kumandanının adamlarından ikisi, az sonra Fransız Konsolosunun arabasıyla Bursa'nın boşaltıldığını, Türk ordusunun öncü kuvvetlerine haber vermeye gitmişlerdi. Saat 20.45'te silahlar susmuştu. O gece Bursa Türkleri büyük gösteriler yapmışlar, Müttefik heyeti de alkışlamışlardı. Halk, heyetin Bursa'yı yakılmaktan kurtardığına inanmıştı. Bütün Türk dükkânları açılmıştı. Türk süvarileri, Mudanya yoluna doğru geçip gitmişlerdi.

11 Eylül sabahı saat 9.30'da Albay Nafiz Bey kumandasındaki birinci tümen Bursa'ya gelmiş, biraz sonra da Üçüncü Ordu Kumandanı Şükrü Paşa kente yetişmişti. Şükrü Paşa, Müttefik heyeti kabul etmiş, Bursa'da can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, Hıristiyanların zulüm görmeyeceklerini söylemişti. Ayrıca Şükrü Paşa, 11. Yunan tümeninin Gemlik'e çekilme emri aldığını ama oraya yetişemediğini, bu tümeni esir almayı umduğunu açıklamıştı. Gerçekten 11 Eylül akşamı ve 12 Eylül günü 11. Yunan tümenine karşı Mudanya taraflarında şiddetli top ateşleri yapılmıştı. 13 Eylül günü Binbaşı Howell, Bursa'ya 700 Yunan esiri ve aynı akşam 2000 esir daha getirildiğini görmüştü. Binbaşı bu konuda aynen şöyle diyor: *Saat öğleden sonra 5.30'da 200 kadar savaş esiri Yunan geldi, çoğu pek bitkin di. Gösterinin en acıklı tarafı, esirlerin yüzde 90 kadarının şapkalarını çıkarıp "Vive Kemal" (Yaşasın Kemal!) diye bağırmalarıydı. Bu, halkın hoşuna gitti. Esirler derilerini (canlarını) kurtarabilmek için her şeyi yapabilecek bir sürü gibi görünüyorlardı*. İngiliz binbaşısı, Yunanların çekilirken yalnız bir köyde 60 kadar kadın ve çocuğu öldürmüş, öldürmeden önce bütün kadınlara tecavüz etmiş olduklarını söylüyordu. Bu katliam sahnesini Bursa'daki Fransız Konsolosu Kocher'le İtalyan Konsolosu M. Miazzi gözleriyle görmüşlerdi.[7170]

İngiliz mizah mecmuası *Punch*[*] acaib bir illüstrasyon neşretti: *Balkan Savaşları sonunda, 1913'te, Makedonya, Batı Trakya ve bu arada Selanik Yunanistan'a verilirken, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, "Türkiye kendisini Anadolu'da güçlendirmelidir" demişti. Dokuz yıl sonra Kemalist Türk, Palikarya'yı altına almış, keyifli bir halde bu sözü hatırlamakta ve "Peki öyleyse Anadolu'da kuvvetleniyorum" demektedir*.[7171]

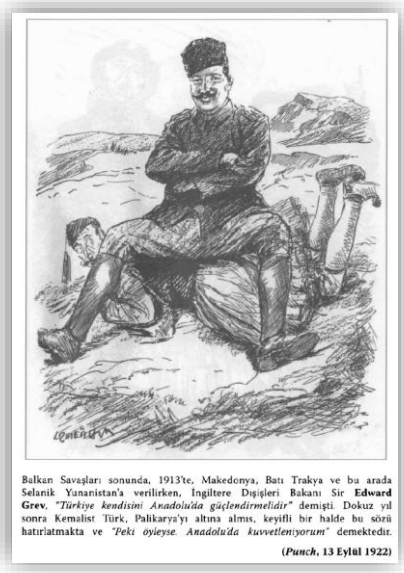

Fotoğraf. *Punch* mecmuasının 13 Eylül 1922 tarihli nüshasından (Şimşir, 2016, s. 330).

Şu açıdan acaib ki İngilizler, 1912 itibarıyla başşehri Ankara olacak şekilde Anadolu'da millî bir Türk devleti kurulmasını tasarlamaktaydı:

1912 Balkan Savaşları öncesi yayımlanmış "Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?" adlı yayında; başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınacağını, Balkanlar'ın ve Arap topraklarının terk edileceği ve Anadolu'da bir Türk Devleti kurulacağı belirtilir. Abidin Nesimi'ye göre bu çalışmanın yazarı olan İttihatçı Habil Adem, kamuoyundan gelen baskılar üzerine Cemiyet tarafından yurtdışına çıkmaya zorlanır.[7172]

7170 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 409-411. Muhtemelen aralarında tecavüzcülerin de bulunduğu merkum 180 kadar Yunan askeri şayet o günlere erişmiş iseler; CHP Tek-Parti istibdadının 1925'den itibaren Türklere zorla Avrupaî şapka giydirdiğini, giymeyenleri ise öldürdüğünü öğrendiklerinde yine şapkalarını çıkartıp fakat bu sefer meserretle *Yaşasın Kemal!* diye bağırmış olabilirler.

* Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 129.

7171 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 330.

7172 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, 2008, s. 60.

Il Giornale d'Italia, Moskova hususî muhabirinin haberini neşretti. Muhabir, *Türk zaferinin komünist çevrelerde ve kamuoyunda yarattığı memnunluğu kaydettikten sonra, şu gözlemde bulunmaktadır: "Sovyet hükûmeti ile Ankara hükûmeti arasındaki münasebat zahiren daima meveddetkârane görünmesine rağmen uzun zamandan beri bârit ve endişeli bir şekil almıştır. Kemal Paşa hazretlerinin Ruslarla akdetmiş olduğu hususi itilâflara rağmen, Rusya ile daha ziyade uzlaşmaktan son derece ihtiraz etmekte ve her Rus teklifine karşı ihtiyatkâr davranmakta olduğu anlaşılıyor."*[7173]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor. *İzmir'in Türk orduları tarafından geri alınmasının ardından, İtalyan Hükümeti, Fransız Hükümeti'ne Venedik Konferansı'ndan önce toplantı yapılması talebi göndermiş ve Fransız Hükümeti de bu talebi kabul etmiştir. İngiltere de Yunanlılar ile Türkler arasında barışın sağlanması işinde işbirliği içerisinde hareket etmek isteğini tekrar deklare etmiştir. Haberde, Venedik Konferansı'nın toplanmasının ardından taraflar arasında barışın sağlanmasının beklendiği de aktarılmıştır*.[7174]

İspanyol *La Voz* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiltere, Fransız Hükümeti'ne bir nota göndererek, İstanbul'un ve Gelibolu yarımadasının savunulması için müttefik kuvvetlerine güvendiğini deklare etmiştir. Konuyla ilgili haberde, Fransız Bakanlar Kurulu'nun ileriki günlerde bir toplantı yaparak, Fransa'nın bu savunmada yer alıp almayacağına karar verecekleri ifade edilmiştir*.[7175]

"Tribune" gazetesi editörü, Kemalist Hamid [Hasancan] *Bey ile bir röportaj yapmış ve bu röportaja 13 Eylül tarihinde İspanya basınında da yer verilmiştir. Hamid Bey, Türkiye'nin uğruna mücadele ettiği barışı sağladığı zaman İstanbul'daki müttefik işgalinin sona ermek zorunda olduğunu, Türklerin kendilerinin aşağılanmalarına asla izin vermeyeceğini ve köle olarak yaşayamayacaklarını anladıkları için mutlak bağımsızlık isteyeceklerini ifade etmiştir. Hamid Bey, öncelikle İngiltere'nin ordularını geri çekmesi gerektiğini ve Türk tarafının barış konferansına gitmesinin tek şartının Anadolu ve Trakya topraklarının boşaltılması olduğunu da sözlerine eklemiştir*.[7176]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *Türklerin Yunanlıları bozguna uğratmasının ardından müttefik yüksek komiserleri, Ankara Hükümeti'nin temsilcisine Çanakkale ve İzmir'deki tarafsız bölgelere saygı duyulması gerektiğini bildirmiştir*.[7177]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Trakya ve Çanakkale sorunlarının Anadolu'da devam eden harekâttan tamamen ayrı bir şekilde çözümlenmesi gerektiğini düşünüyor. İngilizlere göre, Trakya'nın geleceğinin Boğazlarınkinden ve Balkanlarınkinden ayrılması mümkün değildi*r. *Onlara göre, Romanya, Karadeniz'in Türk-Bolşevik gölü haline dönüşmesinden korkmakta haklı*dır.[7178]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngilizler, İzmir'deki bütün devriyelerini şehirden çekmiştir. İngiliz konsolosu, şehirdeki İngiliz yüksek komiseri olarak tayin edilmiş ve müttefik temsilcilerinden resmi olarak İngiliz filosunun amiralinin Büyük Britanya tebaasını korumakla görevlendirilmesi talep edilmiştir*.[7179]

7173 Ayın Tarihi, Birinci Kanun 1928 - İkinci Kanun, Şubat 1929, Sayı 57-58-59, *Dünya Muvacehesinde Yeni Türkiye*, s. 4231-4232; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 176, dipnot 179.

7174 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7175 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

7176 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 351.

7177 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 351.

7178 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 351.

7179 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 351.

14 Eylül 1922. Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock ile Mustafa Kemal mülakat ediyor. Mustafa Kemal, *Lamb ile yaptığı konuşmanın resmî bir mahiyet taşımadığını bildirerek iki Hükûmet arasında siyasi ilişkilerin kurulması gerektiğini yine hususi mahiyette önerdi*.[7180]

Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, *Lamb ile hususi mahiyette bir görüşme yaptı*ğını *ve ona karşılıklı bir yanlış anlaşılma olduğunu bildir*miştir.[7181]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Çanakkale ve Yarımca cephelerinde dayanmaya çalışacağım. İstanbul'da karşışıklık çıkmasını da önlemek zorundayız. Fransız kuvveti gönderilmezse ancak Bostancık-Çamlıca keşif hattını tutabiliriz ve Üsküdar'ı tutmadan İstanbul'u tutamayız. Mustafa Kemal'in hedefi Çatalca'dır. Donanma, Türk kuvvetlerinin Boğazı geçmesini önleyemez. Müttefikler birlikte hareket ederlerse Mustafa Kemal saldıramaz ve istediklerinin çoğunu konferansta elde edemezse kuvvet yoluyla elde etmeye kalkışacaktır. Müttefikler hazırlıklı olmalıdırlar*.[7182]

Malta Vali-yi Umumîsi Mareşal Plumer, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi: *İstanbul'a gelip durumu inceledim. Harington'un aldığı tertipler yerindedir. Durum ciddidir. Köşeye sıkıştırılabiliriz. Müttefikler şartlarını açıklamalı ve bunların aşılmasının Müttefiklere savaş demek olacağı Mustafa Kemal'e duyurulmalı. Kararlı ve birleşik olduğumuzu göstermeliyiz*.[7183]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Tezelden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa Mustafa Kemal rahat durmaz. Ordularına "İlk hedefiniz Akdeniz'dir" diyen Mustafa Kemal'in, ikinci hedefi Trakya'dır. Konferans olmazsa Trakya'ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı, mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlıklar sorunu olmalıdır*.[7184] Rumbold, *Kemalistlerin bu konferansa katılmalarını olanaklı kılmak için onlara çekici koşullar önerilmesi gereğine değiniyor; konferans gerçekleşirse, Bağlaşıklara "nefes alma olanağı" sağlayacağını belirterek, Lord Curzon'u şöyle uyarıyor: "Durumun askıda kalmasına izin verirsek, Kemal rahat oturmayacak; görüşmeler bir an önce başlamazsa, İstanbul ve Çanakkale yoluyla Trakya'ya geçmeye çalışacak*tır. *Rumbold'a göre, İngiltere, Kemalistlerin hem Boğazlarda hem de Irak sınırında yarattıkları tehlikeye askerî bakımdan karşı koyacak bir durumda değildi*r.[7185]

Hâriciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Rumbold'u ziyaret etti. Müttefiklerin bir an önce bir konferans vasıtasıyla Boğazlar ve Doğu Trakya meselelerini ele almalarına dair arzusunu dile getirdi. İzzet Paşa ve Sultan'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın önce Üsküdar'ı ardından Müttefik kuvvetlerin zayıflığından istifade ile İstanbul'u ele geçirmesinden endişelendikleri için hevesle konferans istediklerini düşünen Rumbold, Daily Mail muhabirine yaptığı açıklamalardan hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan'ı değiştirebileceği şeklinde imalarda bulunduğunu dile getirdiğinde ***İzzet Paşa; Sultan'ın değiştirilmesinin imkân dâhilinde olduğunu ancak Saltanat'a dokunulamayacağını vurguladı****. Ankara ve İstanbul Hükumetlerinin birleşip birleşmeyecekleri şeklindeki soruya ise kendisinin asla*

7180 Curzon'dan Paris'teki temsilcisine 16 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 404; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

7181 Akdeniz Donanma Başkumandanlığı'ndan Amiralliğe 14 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 361; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

7182 FO, 371/7889/E. 9492; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443.

7183 FO, 371/7889/E. 9491; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443.

7184 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 442-443. Nitekim 11 Ekim'de akdedilecek Mudanya Mütarekesiyle TBMM Hükümeti Ordusunun Trakya'ya geçmemesini sağlanacaktır.

7185 FO/7888/E 9346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 274.

*Milliyetçilerin "gözüne girmeye çalışmayacağını", ancak Tevfik Paşa'nın bu doğrultuda bir adım atabileceğini ileri süren İzzet Paşa, Türklerin tamamı tarafından kabul görebilecek bir Sadrazam atanabileceğini de sözlerine eklemekte*dir.[7186]

Saat 06.00'da hareket eden 2 nci Süvari Tümeni, saat 12.30'da Dikili'ye vardı. Yunanlıların son kâfilesi 13/14 Eylül gecesi kasabayı yakarak vapurlarla Midilli'ye geçmiş olduklarından, Süvari Tümeni Yunan birliklerine rastlamadı.[7187]

Yunan Bağımsız Tümeni'nin bir gün evvelinde tahliye etmiş olduğu Dikili'ye TBMM Hükümeti ordusu girdi.[7188]

İzmir'in Çeşme ilçesinde *bazı Yunan birlikleri ve bunların savaş araçları da bugün gemilere bindirildi*.[7189]

Mustafa Kemal, Latife Uşşakîzâde'nin ısrarlı talebi üzerine İzmir Göztepe'deki Uşşakîzâdelerin köşküne yerleşti. İkili, köşkte başbaşa/halvette kaldılar.[7190]

TBMM Hükümeti Genelkurmayı ve Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhları İzmir Bornova'ya taşındı.[7191]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré, Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge'ye nota tevdi etti. TBMM Hükümeti ordusunun ilerleyişini sınırlandırmak mucibince, İzmit ve Çanakkale bîtaraf mıntıkalarına askerî kıtaat sevkine destek verdiğini bildiriyor.[7192]

> Fransızların, Boğazlar'daki İngiliz durumunu destekleyen 14 eylül tarihli notası, İngiliz Kabinesi'nde "büyük memnunlukla" karşılanmıştı. Özellikle, Boğazlar'daki Fransız Komutanı Pelle'ye İngilizlerle işbirliği yapması emrinin verilmiş ve bölgeye daha fazla birlik gönderilmesinin onaylanmış bulunması bu memnunluğun nedeniydi. Fransa, ayrıca, Ankara'ya, İtilâf Devletleri'nin Boğazlar'ın tarafsız bölgesine saygı gösterileceğini umduklarının bildirilmesini ve İtilâf Devletleri amirallerine de Boğazlar'ı geçmemeleri için Milliyetçiler'i uyarmaları hakkında talimat gönderilmesini kabul ediyordu.[7193]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Hindistan Bakanlar Kurulu ve Meclisindeki Müslüman temsilcilerin Lloyd George'a bir telgraf göndererek, Türk-Yunan savaşı sırasında tamamen tarafsız bir tutum*

7186 Rumbold'dan Curzon'a 16 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 593; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 355.

7187 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 207.

7188 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 668.

7189 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 669.

7190 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 311; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671. *Tek Adam* biyografisinin müellifi Şevket Süreyya Aydemir: "En mühimi İzmir'de. O Latife Hanım'ın Köşkü'ne misafir olduğu zaman ki, o bir hatadır. Çünkü Latife Hanım'ın ailesi köşkte yok. Babası yok. Atatürk'ün (bir kızın davetiyle) bu evi seçmesi hataydı. Olmuş. Fakat bir emr-i vaki olmuş ve zannetti ki Atatürk, bu böyle geçer gider. Fakat kadın onun peşini bırakmadı. Orada yazılıdır. Yakup ve Falih'e anlatmıştır bu emr-i vakiyi Atatürk. *Ben istemedim* demiş. *O benim yatağıma geldi*. O zaman daha genç Atatürk ne olsa. O hayatının en büyük hatası, hem de ızdırabı oldu. Kitapta [Salih Bozok'un hatıratında] da enteresan sahneler vardır." Arı İnan. (1997). (Haz.). *Tarihe Tanıklık Edenler* içinde (s. 269-270). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

7191 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 311; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671.

7192 FO/7888/E 9350; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270-271.

7193 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 379.

sergilemesini ve İngiliz-Türk dostluğunu yeniden tesis etmelerini istedikleri ve böylece Müslüman dünya ile İngiltere arasında bir birlik olacağını ilettikleri aktarılmıştır.[7194]

İspanyol matbuatı yazıyor: İngiltere ve Fransa hükümetleri, *Doğu sorununu çözmek için konferansın en kısa süre içerisinde toplanması konusunda hemfikirdi*r ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi *Harding, müttefiklerin Türk ve Yunan hükümetleri ile görüşmeden önce kendi aralarında müzakereler yapması konusunda da Fransız ve İtalyan hükümetleri ile uyum içerisinde*dir.[7195]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. *Venedik Konferansı'nın toplanma sürecinin hızlandırılması konusunda Schanzer'in talebini, Fransa'nın kabul ettiği ancak İngiltere'nin hâlihazırda bu konferansın toplanmasını faydalı bulmadığını ve Yakın Doğu'da durum istikrarlı bir hal alana kadar beklenmesi gerektiğini bildirdiği aktarılmıştır*.[7196]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Fransız bakış açısına göre Türklerle anlaşma konusunda atılabilecek tek adımın Ankara hükümetinin daha önceden müttefiklere bildirdiği haklı taleplerinin kabul edilmesi olduğu ve bu fikrin Paris'teki İngiliz büyükelçiliğine bildirildiği aktarılmıştır*.[7197]

İspanyol matbuatı, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya resmî gazetesi *Izvestia*ya beyanatını alıntıladı: *Türkiye, Fransa ile siyasi ilişkilerin yeniden tesis edilmesini hararetle arzu ediyor, çünkü bağımsızlığını ve özgürlüğünü bu şekilde sağlayabileceğini düşünüyor ve buna inanıyor. Aynı sebepten ötürü, İtalya ve İngiltere ile de normal ilişkiler başlatmaya hazırız. Fransa ile iyi ilişkilerimiz, Fransız Hükümeti'nin Anadolu'da bizim haklarımızı tanımasıyla süratle temellendi*.[7198]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz gazeteleri, Yunanlıların karşılaştıkları felaketin sorumluluğunun bir kısmının Fransa'ya ait olduğunu iddia ediyorlar. Bu gazetelere göre, Fransa'nın gizli yardımları olmaksızın Türklerin bu başarıları kazanmaları mümkün değildi. İngiliz politikasının Doğu'da başarısız olmasının sorumluluğunun büyük kısmı da Fransa'ya aitti*r. *Fransa'nın doğuda kalıcı barışı tesis etmek istediği ve kendi çıkarları ile diğer devletlerin çıkarlarının çakışmasının da bunu engelleyen unsurlardan biri olduğu aktarıl*ıyor.[7199]

15 Eylül 1922. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi: *İngilizlere göre Türk-Yunan çatışması genel durumu değiştirmeyen "küçük bir şovdan" ibaret*. [..] *Avrupa'daki barış için M. Kemal'in gücünü muhafaza ederek Türkleri dizginlemesi ve itidalli davranması gerekiyor*.[7200]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Rumbold'u ziyaret etmiş ve *Osmanlı Hükûmeti'nin, Trakya ile ilgili düzenlemelere gidilmesini ve acilen Venedik'te toplanacak bir konferans için taraflara emrivaki yapılmasına dair beklentilerini bildir*miştir. *İzzet Paşa bu sıralarda, Milliyetçi çevrelerin İzmir'de bir hazırlık konferansı toplanmasını istediklerini öğrenmiş*. *Milliyetçilerin kontrolleri altına aldıkları İzmir'de toplanacak bir konferansta İstanbul Hükûmeti devre dışı kalacağından İzzet Paşa,*

7194 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7195 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

7196 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

7197 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245-246.

7198 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

7199 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352. Britanya da Mustafa Kemal'e mahremane yardım etmişti. Şayet mezkur İngiliz gazeteleri, Londra'dan talimatla hareket ediyorlar idiyse, Fransa'nın Mustafa Kemal'e yardım ettiği söylemi, Britanya'nın mahremane yardımını gizlemeye matuftur denilebilir.

7200 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 214-215. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Türkiye açısından dezavantaja yol açsa da Müttefiklere ait bir şehirde yapılacak konferansı destekliyor. *Osmanlı Hükûmeti, Milliyetçilerin Yunanlar karşısındaki başarılarından memnundur*. *Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın prestijinin artmasından dolayı iktidarları tehlikeye giren Padişah, Tevfik Paşa ve İzzet Paşa kaygılanıyor*lar.[7201]

Rumbold, Lord Curzon'a *çok acele* telgraf gönderdi: *Meslektaşlarımla durumu görüştük: "Mustafa Kemal birkaç gün bekler, konferans yoluyla istediklerini alamayacağını anlarsa, İstanbul ve Boğazlar üzerine yürür" diyorlar. Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in Boğazlardan kuvvet geçirmeden de Trakya'da karışıklık çıkarabileceği kanısında. Müttefikler, en kısa zamanda Boğazlarda ve İstanbul'da kuvvetlerini artırmalıdır. En kısa zamanda konferans çağrısı yapılması gerektiğini düşünüyoruz*.[7202]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *İzmir'den Atina'ya ulaşan Amerikalı genç bir gazeteci de 13 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü* söylüyor. *Buna göre Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin İstanbul'u kendilerine teslim edeceklerini umduklarını, bu gerçekleşmediği takdirde sekiz gün içerisinde İstanbul'a ulaşacaklarını oradan Meriç'e kadar ilerleyeceklerini ifade etmişti*r. *Gazetecinin İngilizlerin buna karşı koyması halinde ne yapacaklarını sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Yunanlarla savaştıklarını fakat İngilizlerle bir kavgalarının bulunmadığını vurgulasa da Marmara Denizi'ni geçmek amacıyla bütün hazırlıkları yaptıklarını bildirerek kararlılığını göstermişti. Musul'u alacaklarını da sözlerine ekleyen Mustafa Kemal Paşa, Suriye ile ilgili niyetlerinin ne olduğuna ilişkin soruyu tebessümle karşılamış ve yanıtsız bırakmıştı*r.[7203]

Britanya Başvekili Lloyd George ve Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Dominyonlara nota gönderdiler: *Kabine, Avrupa'ya yapılacak Türk saldırısına, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan Müttefikleri atmasına karşı koymaya ve Gelibolu Yarımadası'nı elde tutmaya karar verdi. Fransa ve İtalya bizimle beraberdir. Boğazları savunmak için Yunan, Romen ve Sırp hükümetlerinin de askeri yardımını sağlayabileceğimizi umuyoruz. Yenilgimiz Hindistan'da ve öteki Müslümanlar arasında vahim sonuçlar yaratır. Hükümetinizin bir askeri birlik gönderip gönderemeyeceğini bilmek istiyorum*.[7204]

> Kabine durumun ciddiyetinin kamuoyuna da bildirilmesini kararlaştırmıştı; Churchill ile Lloyd George'un hazırladıkları basın bülteni 16 Eylül akşamı gazetelerde yayınlandı. Churchill ve Lloyd George dışındaki kabine üyeleri, bülteni yayınlanmadan önce görmemişlerdi. Bildiride İngiliz hükümetinin Türkiye ile bir barış konferansı toplamak istediği belirtiliyor, ancak böyle bir konferansın Türk silahının tehdidi altında toplanamayacağı vurgulanıyordu. Göreli olarak zayıf olan Müslüman Türkiye'nin Müttefikleri büyük bir yenilgiye uğrattığı kabul edildiği takdirde Müslüman dünyasının yapabilecekleri konusundaki korku dile getiriliyordu: Herhalde tüm İslam dünyası sömürge yönetimini üzerinden atmak için cesaret bulmuş olacaktı. Bildiride İngiltere'nin Mustafa Kemal tehdidini ortadan kaldırmak için ortak bir askeri harekâta başlamak üzere Fransa, İtalya ve Dominyonlarla görüştüğü de belirtilmekteydi.
>
> Bildirinin saldırgan tonu İngiliz kamuoyunu ürkütmüştü. *Daily Mail* "BU SAVAŞI DURDURUN!" manşetini attı. Bildiri yurtdışında da korku yaratmıştı. Fransız Başbakanı Poincare, İngiliz hükümetinin kendisi adına konuşur gibi davranmasına kızarak Tarafsız Bölge'nin ön cephesindeki Fransız birliklerinin geri çekilmesini emretti; İtalyanlar da onu izleyince İngilizler düşman karşısında yalnız kaldılar.

7201 Rumbold'dan Curzon'a 15 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 389; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 355.

7202 FO, 424/254, s. 214, No. 390; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443-444.

7203 Bentinck'ten Curzon'a 15 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 374-376; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

7204 FO, 371/7892/E. 9774; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444.

> Dominyon başbakanları da alınmışlardı. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda başbakanları kendilerine gelen şifreli telgrafları çözmeye vakit bulamadan bildiri buralardaki gazetelerde de yayınlanmıştı. Churchill ile Lloyd George kendilerini düşünme zamanı tanımadan bir şeylere zorluyor gibiydiler. Kanada ve Avustralya asker göndermeyi kabul etmediklerini bildirdiler. Britanya İmparatorluğu anayasasında bir ihtilal olmuştu: İngiliz Dominyonları ilk kez anavatanın-ardından savaşa girmeyi reddediyordu. Güney Afrika sessizliğini koruyordu. Sadece Yeni Zelanda ve Newfoundland olumlu yanıt vermişti.[7205]

İngiliz *The Daily Mail* gazetesinin haberine göre Vahideddin Hân, *Kemalist Ordu'ya Kızılay (Hilal-i Ahmer) vasıtasıyla 5000 Türk Lirası yardım* göndermiştir.[7206]

Mustafa Kemal, Fransız Donanma Kumandanı Amiral Dumesnil'i saat 17:30'da, İzmir Göztepe'deki ikâmetgâhına kabul etti. Dumesnil, *Fransa'nın kendi bağlaşıklarından ayrılmayacağı gibi ayrılmak niyetinde de olmadığını bildiriyor*.[7207] Sohbet, bîtaraf mıntıka krizine intikal ve Mustafa Kemal de bîtaraf mıntıkayı tanımadığını ifade edince, Dumesnil: *Ne olursa olsun İstanbul bölgesinde İtilaf kuvvetleri var. Bu kuvvetler size daha son zamanlarda büyük hizmette bulunmuşlar ve tarafsızlıklarının parlak delilini vermişlerdir. Zannedersem İngilizlerle aranız iyi değil. Fakat insan düşmanının bile hakkını teslim etmelidir. General Harington İtilaf kuvvetlerine Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesine mani olmalarını emretmekle size yardım etmiştir. Bu hadisede davranışı herkesin kanaatine göre tam manasıyla açık ve dürüst olmuştur. Unutmamak lazımdır ki, Trakya'ya nakledilen Yunan alayları -ki bunlar Yunan ordusunun en kötüleri değildi- eğer Asya'yı terk etmeselerdi, zaferiniz belki daha güç elde edilirdi* diyor. *Mustafa Kemal kabul ediyor*.[7208] Diğer bir deyişle, "Yedi Düvel" bilhassa İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Mustafa Kemal'e kritik askerî stratejik yardım yapmıştır.

5'inci Kolordu Kumandanının muhtırası: *Düşman artçısı, Alaçatı-Ilıca körfezi hattının batı sırtlarında savunmaktadır. Asıl kuvvetleri Çeşme'de gemilere binip çekilmektedir. Düşman harp gemilerinin ateşleri 1 nci ve 14 ncü Süvari Tümenlerinin ilerlemelerini engellemektedir*.[7209]

> 15 Eylül 1922 sabahı Deveci boğazından çekilen Plastras Müfrezesi saat 13.00'te Alaçatı boyun noktasını aşarak Çeşme'ye çekildi. Bu sırada Alaçatı'da 1200-2000 mevcutlu karma bir alayla bir dağ bataryası mevzide bırakılarak 2 nci ve 7 nci Tümenler de Çeşme'ye gidip gemilere bindi. 16 Eylül 1922 saat 01.00'de son gemiler Sakız ve Midilli'ye hareket etti. Bu suretle Urla yarımadasında tek bir Yunan eri kalmamıştı.[7210]

The Daily Mail, Ali Fethi'nin (Okyar) Roma matbuatına beyanatını iktibas etti: *Londra'da Doğu barışını yapmak için büyük bir arzu beslenmediği intibaına vardım*.[7211]

Mustafa Kemal'in Amerikan gazetesi *Chicago Tribune*nin İzmir muhabirine verdiği beyanat, neşredildi. Mustafa Kemal, *Türk toprakları üzerinde yapılacak herhangi bir konferansa şahsen*

7205 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 468-469. "Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türk milliyetçi davasını desteklediğine inandığı basına öfkeleniyordu. *The Daily Mail* gazetesinin *son derece aşağılık* olduğunu yazdı. *The Morning Post* ise, *Türklerin canavarlığına gözlerini kapatıyor ve bunu hiç hak etmeyen Fransızlara ağlamaklı bir sevgi gösterisi* yapıyordu. Fransız basınına gelince, "*herhalde uluslararası bir yatırımcı ya da Fransa'nın parasal çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bir Yahudi'nin elindeydi*." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 294.

7206 Erdem Güven, *İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış*, 2019, s. 28.

7207 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

7208 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 13, s. 287.

7209 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.

7210 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.

7211 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

katılmaya hazır olduğunu bildiriyor.[7212] Diğer bir deyişle, Britanya menfaatleri gereği derhal konferans içtima edilmesini savunan Rumbold'la aynı safta yer alıyor.

Fransız istihbarat raporu: İstanbul'un Anadolu yakasında İngiliz-Osmanlı Mektebi açılmıştır. Mekteb müdürü Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu Doktor Niyazi'dir. Doktor Rahib Robert Frew ise fahrî müdürdür. Mektebin masrafları İngilizler tarafından karşılanmaktadır.[7213]

16 Eylül 1922. Britanya Koalisyon Kabinesi Londra matbuatında "Yakındoğu'da İşlerin Durumu" nam beyanname neşretti:

> Kemalist güçlerin İstanbul'a ve Çanakkale boğazlarına yaklaşmaları ve Ankara hükûmetinin ileri sürdüğü koşullar, son savaş sırasında Türkiye üzerinde kazandığımız zaferin tüm sonuçlarını yok edici bir tehdit içermektedir. Avrupa'yı Asya'dan ayıran ve Akdeniz'i Karadeniz'le birleştiren derin boğaz, tüm dünyanın Avrupa'nın ve ilk sırada da İngiltere'nin çıkarlarını ilgilendirmektedir.
>
> Boğazlarda gemilerin özgürce dolaşımının ve Avrupa'yı Asya'dan ayıran deniz sınırlarının korunması için, Türk askerî birliklerinin düşmanca davranışlarına karşı koymaya yetenekli uygun güçler gereklidir. Eğer Mustafa Kemal'in askerî birlikleri İtilaf güçlerini İstanbul'dan çılmrırsa, bu son derece yıkıcı sonuçlara yol açar ve tüm İslam dünyasında güçlü bir tepki yaratır. Ve bu tepki, İslam devletlerinin sınırlarını da aşarak son savaşta yenilgiye uğramış tüm devletlerde de yankılanır. Çünkü oldukça güçsüz Türk askerî birliklerinin işitilmedik başarıları, bu devletleri de karşı koyma yönünde kışkırtır.[7214]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, 874 numaralı muhtırayı İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti. Bu raporda Mustafa Kemal'in İngiliz siyasetine ilişkin mütalaası fevkalâde mühimdir:

> Kemalist taarruzu: Fethi Beyin Ankara'ya raporu. Fethi Bey İngiltere'nin tutumu konusunda, 25 Ağustos'ta Ankara'ya pek karamsar bir rapor gönderdi. Lloyd George ile Lord Curzon'un Türkiye'yi yoketmeğe kararlı olduklarını bildirdi. Türkiye lehine bir barışı İngiltere'nin engellediğini Fransa Dışişlerinin de doğruladığını ekledi.
>
> Mustafa Kemal, Fethi Beyin İngiltere konusundaki görüşünü paylaşmadığını bildirdi. İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmeyi değil, Fransız nüfuzunu önlemeyi amaçladığını söyledi.[7215]

Hariciye Nâzırı Curzon, Rumbold'a *çok acele* ve *gizli* telgraf gönderdi: *Hükümet, Mustafa Kemal'in Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyebileceğinden kaygılıdır ve oralarda yeterince kuvvet bulundurmaya kararlıdır. Harington'a yeni kuvvet gönderiliyor: Dominyonlara da başvuruldu ve ben de Romanya ve Yugoslavya'ya başvuruyorum. Tezelden kuvvet göndermelerini istiyoruz. Poincaré ile görüşeceğim ve İngiliz-Fransız işbirliğini sağlamaya çalışacağım. Konferansın bir an önce toplanması gerektiği kanısındayım. Yer olarak İtalya Venedik üzerinde duruyor. Ama Venedik'te İtalya'nın başkanlık etmesinden kaygı duyarız*.[7216]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi: *Padişah Hükümeti, Müttefiklerin tezelden konferans toplamalarını aruzuluyor. Mustafa Kemal'in İstanbul'a yaklaşmasından kaygılanıyor. İzzet Paşa, belki şimdiki padişahın (Vahdettin'in) değişebileceğini ama Mustafa Kemal'in Osmanlı hanedanını deviremeyeceğini söylüyor. Padişahın geleceği karanlık. Padişah, zaferden dolayı Mustafa Kemal'i kutlamayı reddetti. Son şehitler için dua yapıldığı camiye gitti ama basın bunu sessiz geçiştirdi. İzzet*

7212 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 274.

7213 Fransa Askerî Arşivi (FMA), 20N1105 C38/1 Dos3; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 216.

7214 W. Churchill, *Dünya Bunalımı* [Rusça], s. 292-293; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 292.

7215 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIX-C.

7216 FO, 371/7891; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444.

Paşa, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin kaynaştırılmaları için bir girişimde bulunmayacağını söyledi.[7217]

Britanya Harbiye Nezâreti Korgeneral Harington'a *çok acele şifreli* telgraf gönderdi: *Kabine, bir-iki tümeni daha seferber edip Mustafa Kemal'e karşı koymak niyetindedir. Yeni kuvvetlerin ne zaman size yetiştirileceği hesaplandı. Mustafa Kemal saldıracaksa, önce Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyılarını işgal edecektir, sanıyoruz. İşin savaşa kadar varmayacağını da umarız*.[7218]

Lord Curzon, Paris'teki ve Roma'daki İngiliz büyükelçiliklerine sırasıyla 307 ve 274 numaralı telgraflar gönderdi: *Mustafa Kemal savaş halinde olmadığımızı, ancak aramızda siyasi ilişkiler kurulmasının bazı formaliteleri gerektirdiğini bildirdi. Fransa, İtalya Hükümetine duyurunuz*.[7219]

Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Feldmareşal Edmund Allenby, Hariciye Nâzırı Curzon'a 473 numaralı telgraf gönderdi. Buna göre İngiltere, Mustafa Kemal'i Türkiye'deki yegane siyasî otorite olarak tanırsa onun dostluğunu kazanabilecektir:

> Geçenlerde [Mısır] Kral[ı] Fuad ve Tevfik Nesim Paşa ile Türk zaferi hususunda görüştüm. Tevfik Nesim Paşa, Anadolu'yu emniyet altına alan Mustafa Kemal Paşa'nın, karakterine uygun davrandığı takdirde muhtemelen şöhretiyle yetineceği görüşünü ifade etti. Tevfik Nesim Paşa'nın düşüncesine göre Majesteleri Hükümeti, Mustafa Kemal'i şayet şimdi tanırsa Müslüman Doğu'nun dostane hissiyatını yeniden kazanacaktır. Tevfik Nesim Paşa'nın belirttiğine nazaran General Townshend'in Ankara ziyaretinin Türk taarruzuna tekaddüm etmesi, yakın bir silsile teşkil etmesi Mısır'da gözden kaçmamıştır. Ne Tevfik Nesim Paşa'nın kendisi ne de Kral Fuad, Mustafa Kemal ile Vahabiler arasında herhangi bir işbirliği beklemiyorlardı.[7220]

Saat 03.00'te Alaçatı'ya gönderilen bir bölük, buradan Ilıca köyüne kadar ilerlediyse de, Yunanlılara rastlamadı. Yunanlılar bütün cepheden çekilmişlerdi.[7221]

> Kaçanlar batıya doğru ilerlerken, Yunan askerleri de Yunan filosu tarafından alınıp götürülmek için beklemek üzere Çeşme'de toplanırken, Yunan askerlerinin Çeşme yarımadasına çekilmesi bir hafta kadar sürdü. 14 Eylülde Polymenakos, boşaltma için ayrıntılı emirler çıkardı. Yarbay Odysseus Maraulis'in komutasındaki 1. Piyade Alayı'na bağlı ve hala disiplin içindeki 1200 kişiden oluşan bir birlik, iki dağ bataryasıyla, Güney Grubu gemilere binerken yarımadayı elinde tuttu. En sonunda 15 Eylül akşamı saat 9'da, Maroulis ve adamları Yunan filosunun ateşiyle korunarak Çeşme'ye vardılar ve gemilere bindiler. Maroulis, 16 Eylül sabahının erken saatlerinde gemiye en son binen kişi oldu. Yunan ordusu ve filosu böylece Küçük Asya'dan uzaklaştı. Artçı kuvvetler çok az baskı altında kalmıştı.[7222]

Türkiye Genelkurmay Başkanlığının elinde, Yunan zayiatına ilişkin kat'î veriler yoktur. Tahminler derc edilmiştir. Şöyle ki *12 piyade, bir süvari tümeniyle, altı bağımsız alaydan kurulu olan Yunan Küçük Asya Ordusu'nun mevcudu, Yunan kaynaklarından verilen bilgilere göre 218.000* idi. 1'inci Ordu muhtıralarına istinaden 80.000 civarında Yunan kuvvetinin tahliye edildiği ve yaklaşık 20.000'inin de esir düştüğü belirtilmiştir. Lâkin Ermeni tedib harekatı ile başlayıp Yunan'ın atılmasıyla nihayete eren Haziran 1920-Eylül 1922 zarfındaki İstiklâl Harbi boyunca şühedâ yekûn sayımızın 9167 olduğu göz önüne alınırsa[7223]; Genelkurmayın mevzubahis tahminleri çerçevesinde Yunan'ın yaklaşık 100.000 ölü

7217 FO, 424/254, s. 316-317, No. 593; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444-445.

7218 FO, 371/7891/E. 9650; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 445.

7219 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIX.

7220 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CI, 425-426.

7221 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.

7222 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 438.

7223 Metin Kopar. (2017). İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923). *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* 4(8), s. 218.

vermesi mümkün görünmemektedir.[7224] Binaenaleyh Yunan tahliyesi epeyce vüs'atli, büyük çaplı olmalıdır.

> (..) Mustafa Kemal [*Başkumandanlık*] yetkisini kullanarak onun [*1'nci Ordu Kumandanı Sakallı Nureddin'in*] birliklerine doğrudan doğruya emirler vermişti. (..) Geri çekilen (..) Yunan ordusunun büyük bir bölümü sahile ulaşmayı başardı. (..) Mustafa Kemal, 10 Eylülde İzmir'e girdi. Batı Anadolu'daki Yunan birliklerinin sonuncuları 16 Eylülde Urla yarımadasından ayrıldı.[7225]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Fransa Hükümeti, Türklerin zaferlerinden sonra 1921 yılı Mart ayında İstanbul'un Türklerin hâkimiyetine geçmesine karşı konulması konusunda müttefiklerin uzlaştığı sözleşmenin şartlarının Türkiye lehine değiştirilmesi gerektiğini düşünmekte*dir. *Türklerin elde ettikleri zaferlerin ardından yaşadıkları coşku ortamında kendilerinden tavizler koparılması oldukça güçtü*r. *Bununla birlikte Fransa'nın Türklere Boğazların serbestliği konusunda diğer müttefiklerle samimi bir şekilde birleştiklerini açıkça söylemesi gerekiyor*.[7226]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor: *Yunanlıları bozguna uğratarak İzmir'i ele geçiren Kemalist Hükümet, zaferden sonra büyük devletlere barış için Türkiye'nin şartlarını içeren bir nota göndermeye hazırlanmıştır: "Edirne ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi ve müttefiklerin İstanbul'u boşaltması." Eğer bu şartlar kabul edilirse, Türkler boğazlarda serbest geçiş garantisi verecekti*r.[7227]

13-16 Eylül 1922. Kontrollü Büyük Taarruzun *imdi kendi çıkarlarına da etki yapmasından; özellikle kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Genel Borcunun reddedilmesi olasılığından kaygılanmaya bağlayan Fransızlar, Boğazlar sorununda İngiliz yönetimini desteklemek kararını alıyor, İngilizleri memnun ediyorlar*.[7228]

16/17 Eylül 1922. Britanya Başvekili Lloyd George ile Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Birtanya Dominyonlarını (Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Newfoundland vesaire) Boğazların müdafaasına davet ediyorlar. Bu hadise, TBMM Hükümetiyle harbe tutuşmak istemeyen Fransa ile İtalya'yı Müttefikler içinde blok kurmaya sevkedecektir.[7229]

17 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin Mustafa Kemal'le mülakat etmek için İzmir'e doğru yola çıktığını bildiriyor.[7230]

İngiliz *Sunday Express* gazetesi, Atina'da ahvali Londra'ya duyuruyor. Yunan efkâr-ı umumiyesi başta İngiltere olmak üzere Müttefiklere sövüyor:

> Lloyd George, "Daily Mail"de yayınlanan demeç ve haberlerin bazılarını kendi hükümetine karşı gazetenin iyi bilinen düşmanlığı yüzünden kabul etmese bile, iki gün sonra "Sunday Express"te Yunanlıların tam çöküntüsünü anlatan rapor üzerine herhalde kuşkuları eni konu artmıştır. Rapor, kusursuz bir kopya kâğıdı gibi, Lloyd George'un yakındoğu hakkındaki görüşünü gayri resmî şekilde yansıtmakla ün salan gazetenin sahibi Lord Beaverbrook tarafından yazılmıştı. Beaverbrook, kadın, erkek ve çocukların vapurdan,

---

7224 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 292-293.

7225 Andrew Mango, *Atatürk*, 2021, s. 402-404.

7226 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.

7227 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.

7228 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270.

7229 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271. Lloyd George ve Winston Churchil'in "niyetleri *adımını Avrupa'ya atmadan, Türkleri barış masasına oturmaya zorlamaktı*." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 295.

7230 FO/7888/E 9426; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

gemilerden inişlerini seyretmişti. Dönenler arasında 17 ile 45 yaşları arasındakiler yoktu. Bunlar Türkler tarafından, Türk vatandaşı olarak Anadolu'da alakonulmuştu: "Gemilerden iniş, insana acı veren bir görüntüydü. Karaya ayak basan serseme dönmüş her piyade erinin elindeki tüfek derhal alınıyordu, ama ikinci erin zaten tüfeği yoktu elinde." Beaverbrook, gelenlerin sıralar halinde toplanıp barakalara doğru yürümelerini beklemişti, oysa ne subay, ne de inzibat vardı başlarında. "Hepsi iki ay izinle -savaşın göbeğinde- şehre salınıveriyordu. Hepsi umutsuz bir şaşkınlık içindeydi; sırtlarında kimliklerini belirten pis bir üniforma ile, ceplerinde gidecekleri uzak köylerinin biletinden başka bir şey yoktu."

Atina, devrim, darbe söylentileriyle çalkalanıyordu. Darbenin kimin tarafından, kime karşı yapılacağı ise belli değildi. Beaverbrook şöyle devam ediyordu: "Venizelos'un dönüşü için kuvvetli bir akım varsa bile, ben bunu sezemedim. Yaygın kanaat şu ki, eski Başbakan için Atina kaçılacak iyi bir yer." Fısıltı halinde de olsa, gerek "Konstantin" gerekse Venizeios durmadan lânetleniyordu: Atina'lıların ellerinde kalan tek söz hürriyeti, bir arada, ya da ayrı ayrı Müttefik lere sövmek hakkıydı, İngilizleri lanetliyor, Fransızlara sövüyorlar. Kendilerini bu serüvene sürükleyenin sonunda her şeyin, kâbus gibi bir felâketle bitişinin sorumluluğunu İngilizlerin omuzlarına yüklüyorlar. Lloyd George'un da yardımlarına koşmaya muktedir olmadığını, ya da isteyerek koşmadığını ileri sürüyorlardı..," Belki de Lord Beaverbrook incelik göstermek istemişti. Çünkü Ege'nin iki kıyısında da, "George'un canı cehenneme!" diye sözler işitenler vardı. Beaverbrook, Yunanistan'a geri dönen askerler ağzından Toynbee'nin aylarca önce Anadolu'da işittiği ve Türklere yapılan yabancı yardım özürünü de duymuştu. Sözde "Kemalist orduları bölüklere kadar, seçme Fransız subayları tarafından yönetiliyordu; Türklerin hareket planları Fransız generalleri tarafından hazırlanmıştı ve Batı cephesinde Almanlara karşı öğrenilen teknik ustalığa karşı hiçbir şey dayanamazdı."[7231]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Sovyet Hükümeti, İstanbul, Edirne ve Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi için her alanda Türk Hükümeti'ni yüzde yüz desteklediğini yineledi. Rusya'nın Boğazlar'ın tam bağımsızlığı ile ilgili talebindeki ısrarı, Milliyetçiler'den bile fazla*dır, *Türk sularının, İngilizler tarafından kontrol edilmesine şiddetle karşı çıkıyorlar ve Boğazlar'da eşit haklara sahip olmayı istiyorlar*.[7232]

18 Eylül 1922. Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'nin notası mevzubahis ediliyor. Poincaré, *askerlerinin geri çekilmesi için İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'ye talimat gönder*miş; *Fransızların hiçbir biçimde Yunanlılarla işbirliği yapmayacaklarını ve Türklere karşı savaşmayacaklarını; esasen Türklerin saldırgan amaçları olmadığını; Bağlaşıkların İzmir ve Trakya üzerinde Türk egemenliğini iade etmeleri gerektiğini* açıklamıştır.[7233] Şu hususlar takarrür etti: *Akdeniz Orduları Başkomutanı, Mustafa Kemal'in Trakya'ya kuvvet geçirmesini önlemekle görevli olacak. Savaş Bakanlığı Harington'a takviye gönderecek. Deniz Bakanlığı, bölgeye yeni deniz kuvvetleri sevkedecek Hava Kuvvetleri Bakanlığı bölgeye yeni bombardıman uçakları yetirştirecek. İlgili makamlar Çanakkale Bağazı'nın geçiş güvenliği konusunda ortak bir rapor hazırlayacaklar*.[7234]

Miralay emeklisi, İmparatorluk Müdafaa Komitesi'nin ilk umumî kâtibi, Victoria ve Bombay sömürgelerinin eski valisi Lord George Sydenham Clarke'nin mektubu İngiliz Hariciyesine: *Türkiye'nin kuvvetleri mahduttur. Büyük Devletlerin karşısında Mustafa Kemal'in vaziyeti zayıftır. Sovyet dostlarının yardımı ehemmiyetsizdir*.[7235]

7231 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 221-222.

7232 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 262-263.

7233 *Confidential Print*, 7890/9555; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

7234 FO, 371/7892/E. 9770; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 445.

7235 The Times, 20 September 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 195.

Fotoğraf. Victoria Sömürge Valisi (1901-1903) *George Sydenham Clarke* (Australian Dictionary of Biography).

Fotoğraf. Combe Baronu *George Sydenham Clarke* (National Portrait Galery, London, 1925).

Türk şehir ve köylerinin, Yunan ordusunun çekilişini karakterize ettiği veçhile, duman tüten harabeleri bilhassa İngiliz Akdeniz Donanması Başkumandanı *Amiral de Brock'un öfkesini mucip olduy*du. İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, *H. G. Howell* imzalı ve 15 Eylül tarihli muhtırayı Fevkalâde Komiser Rumbold'a takdim ediyor. Buna göre İtilâf Devletleri, Bursa'yı Yunan'a karşı korumuştur. Bu cihetle TBMM Hükümeti kumandanı Şükrü Naili (Gökberk), *Bursa yağmadan kurtulduğu için* İtilâf temsilcilerine şükranlarını ifade etmiştir.[7236]

İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamit'e İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki *Tarafsız Bölge*ye riayet etmesi hususunda nota verdiler.[7237]

Duyûn-ı Umumiye mümessili, Maliye eski nâzırı İttihadçı Cavid'in günlük kaydı:

> Bî-taraf mıntıkaya ordunun girip girmeyeceği mes'elesi bugünlerde İstanbul'u çalkalayan en mühim mes'ele, kimi hemen girmeli diyor. Kimi girilirse harb olacağından bahsediyor. Hâmid; -Anadolu'nun mümessili sıfatını hâiz olduğu için olacak- bilâ-tereddüt bî-taraf mıntıkayı geçmeliyiz. Fransa memnun olur. İtalya ses çıkarmaz, İngiltere emr-i vâki karşısında sükût eder, diyor. Fakat bu mütâlaâtı hiç bir delil ile ispat etmiyor. Sir Adam Bloch, eğer geçerseniz harb olur, diyor. Fakat mademki, devletler geçmemizi istemiyorlar ve harbi de arzu etmiyorlar o hâlde neden Rumları Trakya'da çekmiyorlar? Bunu bir an evvel yapacak olsalar bizim düşmanı ta'kîb edeceğiz yolundaki iddiâmıza mahâl bırakmazlardı. Bu zaferden sonra Yunanlıların Trakya'da

---

7236 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 239-240. H. G. Howel (15 Eylül 1922): "Bursa yolu üzerindeki köyler yanıyordu; Yarbay Ciampi ve deniz binbaşısı Oliveur General Soumelas ile temas halinde idi. Öğleden sonra saat 8'de Yunanlılar Bursa'dan temizlenmişlerdi (clear of B.). Caddeler boğuk sesler çıkararak çığlık atan ve bayraklarını sallayan Türklerle dolmuştu. Saat 8.20'de Türk başıbozuk alayının şefi Püskülsüz otele gelerek büyük alkışlarla karşılandı. . . öğleden sonra saat 8.45'de bütün ateş etmeler kesilmişti. . . Saat 9.30'da komisyon Türk kıtalarının öncüleriyle buluşmaya gitti: 1. Fırka (Albay Nafiz Bey). . . sonra General Şükrü (Naili) Paşa. . . Hıristiyan halkı himaye için her türlü yardımı vadetmişdi. Paşa orada bulunuşumuz sayesinde Bursa yağmadan kurtulduğu için bize çok müteşekkirdi. . . Yunan kıtalarının kuvvei maneviyeleri fena halde bozulmuştu. . . Kemalist kıtalar iyi zapt ve rapt altında bulunuyorlardı."

7237 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 681.

> kalacaklarına kim ihtimâl verebilir? İzmir zâten harbsiz dahi kurtulacaktı. Anadolu zaferi Trakya'yı ve Edirne'yi tahlis etmiştir.[7238]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâretine rapor: *Amiral de Brock bana Yunanlıların hareketlerinden (bazı yerlerde Müslümanları camilere toplayarak yakmak gibi) şiddet ve nefretle bahsetmişti*.[7239]

Atina'daki İngiliz Elçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a 455 numaralı telgraf gönderdi: *Yunanistan'a müttefik gibi davranmazsak İngiliz planlarında Yunan ordusuna bel bağlanamaz. Bu durumda (i) ya Mustafa Kemal ile Misak-ı Milli esaslarına göre anlaşmaya gitmeli, (ii) ya da Türklerin Avrupa'ya dönmelerine karşı koyacağımız Mustafa Kemal'e duyurulmalıdır. Yunan ordusu en ucuz silah olarak kullanılabilir*.[7240]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock'tan Bahriye Nezâretine 355 numaralı mahrem muhtıra: *Mustafa Kemal, İzmir'deki göçmenlerin 30 Eylül'e kadar Yunan gemileriyle taşınmalarını kabul etti. İzmir yandı*.[7241]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *İngiltere'yi, Yunanistan'ı işlemiş olduğu hatalardan kurtarmaya çalışmakla suçluyor*.[7242]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi Mustafa Kemal'in ajitatif bir beyannamesini neşretti: *Batı fabrikalarının çelik zırhlarıyla kaplanan Yunan orduları...*[7243] Mustafa Kemal ve rüfekası, Müttefikler ve Sovyet Rusya tarafından başka bir deyişle *yedi düvel* tarafından Yunan'a karşı desteklendiklerini tabiatıyla mevzubahis etmezler. Garb fabrikaları, iki tarafı da teçhiz etmiştir.

Lloyd George muhalifi Lord Northcliffe'nin gazetesi *The Times*de, *Fransa'nın savaşa engel olma çabaları övülüyor. İngiltere hükümeti hakkında sempatik görüşlere pek yer yoktu*r.[7244]

Lloyd George taraftarı Lord Beaverbrook'un gazetesi *Daily Express* manşeti: *İmparatorluk Seferberlik Halinde*. Gazete, şu yazısıyla da TBMM Hükümeti Londra mümessilini ihtar ediyor gibidir: *Mustafa Kemal kazandığı ucuz zaferlerin sarhoşluğu içinde Boğazları aşmaya kalkışırsa, felâketin tam kucağına atılmış olacaktır*.[7245]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne, Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki durumunu hatırlatarak, tarafsız Boğazlar bölgesinden Yunanlılar çekilmezse, Milliyetçi Ordu'nun Boğazlar bölgesine ilerleyeceğini söyledi. Yunanlıların İstanbul'u terk etmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa, Trakya'nın boşaltılması konusunda da ısrar ediyor*. *İngiltere Yüksek Komiseri Sir Harry, Mustafa Kemal ile görüştü. Türk lider, eğer İngiltere Ankara Hükümeti'ni tanır ve Trakya Türkiye'ye verilirse, tarafsız Boğazlar bölgesine karşı herhangi askeri bir atakta bulunmayacağını söyledi. Milliyetçiler arasında, Türk Ordusu'nun milli bağımsızlık haklarının kazanılması ile ilgili sabırsız olduğu, büyük ve kesin bir zafer kazanmış olmalarına rağmen antlaşma şartlarının hala değişmediği, kazandıkları zaferin sarhoşluğu içinde olmadıkları, Boğazlar için de*

7238 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 390.
7239 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.
7240 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIII.
7241 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIII.
7242 *Confidential Print*, No. 465; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.
7243 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 683.
7244 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 275.
7245 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 275.

*savaşacakları konuşulmakta*dır. *İtilaf Devletleri'nin, İstanbul ve Boğazlar'ı savunabilmek için 33 tabura ihtiyacı vard*ır, *mevcutta 20 tabur hazırd*ır. *Türkiye'nin durumunu görüşmek için henüz bir kongre tarihi belirlenmedi ancak İtilaf Devletleri'nin, Ankara Hükümeti'ne bakış açıları değişmediği sürece, Ankara görüşmelere katılmayacaktır*.[7246]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İngiltere, Boğazlar için gerekirse savaşacağını, kara ve deniz kuvvetlerini Türklere karşı kullanacağını, böyle bir durumda Fransa'ya kendilerine destek verip vermeyeceğini sordu. Fransa ise askeri her türlü müdahaleye karşı olduğunu, en iyi yöntemin konferans düzenleyip, müzakere yolu ile çözüm üretmek olduğu fikrini iletti*.[7247]

Yunan Üçüncü Kolordusu'nun bütün birlikleri, Erdek'ten Tekirdağ'a giden gemilere bindirildi.[7248]

Fotoğraf. *(Bandırma)nın tarafımızdan istirdadından evvel Yunanlılara aid son manzara: Bandırmadan firar eden Yunanlıları almağa gelen vapur kâfilesi* (Tevhîd-i Efkâr, 19 Eylül 1922, s. 1).

18-19 Eylül 1922. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé ile Mustafa Kemal, İzmir'de, iki gün boyunca mülakat ettiler. *General Pellé, İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşerek ondan "yansız bölgeyi" ihlâl etmemesini istiyor ve Yunan askerî gücünün gerisine çekileceği sınırı İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin bizzat saptayacakları yolunda onca güvence vermeye çalışıyor. Buna karşın, Mustafa Kemal, Trakya konusunda pazarlığa yanaşmıyor; düzeni sürdürmek için oraya bir miktar asker göndermeyi ve Yunanlıların derhal Meriç'in batısına çekilmelerini talep ediyor. Sonra bu "yansız bölge" de ne oluyor? Böyle bir bölgeyi tanımıyor. Bundan başka, İstanbul ve Çanakkale üzerine aynı zamanda yürüyecek olan "muzaffer Türk ordusunu" durdurmak da güç. Mustafa Kemal'in görüşünce, İngiltere, Trakya ile ilgili siyasetinde esaslı değişiklik yapmaktan yana olmadığına göre, sorunu askerî yönden çözümlemek zorunda. Buna karşın, Üsküdar'da bir konferans düzenlenirse, buna katılmaya hazır olduğunu, ama askerlerinin ilerleyişini durdurmaya taraftar olmadığını kesinlikle belirtiyor. Buna karşılık veren Pellé, ivedilikle davranarak konferansın başarı olacağını tehlikeye düşürmemesini istiyor; İngiltere bir mücadeleye girerse, bunu sebatla sürdüreceğini Mustafa Kemal'e anlatmaya çalışıyor*.[7249]

[7246] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 263. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[7247] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 264.

[7248] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 681.

[7249] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

19 Eylül 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgrafname gönderdi. 15 Eylül'de İzmir'de Fransız Donanma Kumandanı Amiral Dumesnil ile Mustafa Kemal'in mülakat ettiklerini bildiriyor. Dumesnil, *Çanakkale ve Boğazlarda Türklerle Fransızlar arasında ayrılık yaratacak davranışlardan sakınmasını* önermiştir. *Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Türk ordusunu uzun süre bekletemeyeceğini, ama Misak-ı Millî'de belirtilen ulusal sınırları sağlarsa ve Yunan ordusu Trakya'dan çekilirse, sorunun diplomasi kanalıyla çözümlenmesini yeğ tutacağını* söylemiştir. Mustafa Kemal *böylece savaşa girmeden, Fransa'nın yardımıyla amaçlarına varmayı umut ediyor*.[7250]

Moskova'daki İngiliz Ticaret Temsilcisi R. M. Hodgson, 19 Eylül'de Radek'le görüştüğünü Curzon'a bildirerek Radek'in, Sovyetlerin İngiltere ile anlaşarak Türklerin Avrupa'ya geçmelerini ya da Çanakkale Boğazını ellerine geçirmelerini önleyebileceklerini söylediğini belirtir.[7251]

Fransız Başbakanı Poincaré, yeni karışıklıklardan kaygılanarak, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada, Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini; esasen Fransız kamuoyunun buna taraftar olmadığını açıklıyor.[7252]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Hardinge, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yle mülakat etmiş, *Fransızların ânî olarak Boğazlardan çekilmeleri* hususundan şikâyetçi olmuştur. Poincaré önce *"İngiltere'nin bir savaş siyaseti güttüğünü" öne sürmüş fakat "daha sonra sözünü geri aralak, "Kemalist tehdidinin" gerçek olduğunu; Fransız askerlerinin hayatlarını tehlikeye koyamayacağını* belirtmiştir.[7253]

İzmir'deki İngiliz Üçüncü Hafif Kruvazör Filosu Kıdemli Memurundan Bahriye Nezâretine 506 numaralı telgraf: *İtalyan Konsolosu, görüştüğü Mustafa Kemal'in uzlaşmaz bir tutum içinde olduğunu söylüyor. Kuzeye büyük kuvvetler gönderiliyor. Yunan askeri halâ Çeşme'den gemiye dolduruluyor*.[7254]

3'üncü Yunan Kolordusu *Bandırma'dan sağ salim gemiye bindirildi*. *Yunanlıların toplam kaybı (büyük çoğunluğu esir alınan) yaklaşık 45.000 kişi ve 180 toptu*. *Önceden götürülmesi veya yok edilmesi mümkün olmayan büyük miktarda her çeşit levazım da Türklerin eline geçti*.[7255]

Alman *Germania* gazetesinin 10 Kasım 1938 tarihli nüshası: Mustafa Kemal'in *orduları Yunanlıların kaçarken ateşe verdikleri İzmir'e girmiş, son Yunan askerinin de gemilere binerek Türk topraklarını terk edişini izlemekteydi*.[7256]

*Ege adaları ve Trakya'ya kaçan Yunan ordu seli, bütün döküntüleriyle birlikte Batı Anadolu'daki Hıristiyan halkın tamamını da yanısıra sürükleyip götürmüştü*r.[7257]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

7250 FO/7891/E 9641; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

7251 *Documents on British Foreign Policy*, Seri I, Cilt XVIII, 1972, Belge No. 38, Hodgson'dan Curzon'a, 20 Eylül 1922; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.

7252 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

7253 *Confidential Print*, No. 494; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 1991, c. 2, s. 273.

7254 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CV.

7255 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 186. Türk Genelkurmay Başkanlığı istatistiklerine göre Yunan üsera sayısı 20.826 idi. Bir başka araştırmada ise muhtelif kaynakların mukayesesine binaen Yunan üserası "üçü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivil olmak üzere 25.296" kişiden ibarettir: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 482-483.

7256 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 177.

7257 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 43.

> Fransa Başbakanına Boğazların Anadolu kıyısından Fransız birliklerinin çekilmesi kararını hayretle karşıladığımı bildirdim. Askerlerini geri çekmekle Mustafa Kemal'i yüreklendirmiş ve dolayısıyla savaşı kışkırtmış olduklarını belirttim. Başbakan, İngiltere'ni savaş politikası güttüğünü ileri sürdü. Bunun kesinlikle asılsız olduğunu vurgıuladım. Başbakan, Çanakkale mevzilerinin tehlikede olduğunu, Mustafa Kemal'in tarafsız bölgeyi tanımadığını, Fransız kamuoyunun tek bir Fransız askerinin tehlikeye atılmasına izin vermeyeceğini anlattı. Mustafa Kemal'i bir-iki gün içinde konferansa çağırmanın en doğru yol olacağını söyledim. Başbakan, toprak istekleri önceden karşılanmazsa Türklerin konferansa katılmayacakları görüşündedir. Bu isteklerin, Edirne'yi de kapsayacak biçimde Meriç sınırı, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği olduğunu söyledi...[7258]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi:

> [Akdeniz Donanması Başkumandanı] Amiral Brock, Mustafa Kemal kuvvetlerinin Trakya'ya geçmelerini önlemek görevi aldığını bildirdi ve Mustafa Kemal'e bir uyarı göndermemi istedi. Sizden kesin talimat almadan bunu yapamıyacağımı söyledim. Böyle bir uyarı, Mustafa Kemal'e savaş ilânı demek olacak. *Status quo*'nun [mevcut müesses nizamın] muhafaza edilmesi, yani konferansa kadar Mustafa Kemal kuvvetlerinin Anadolu'da kalmaları gerektiği yolunda bir açıklama yapmak daha yerinde olur. Amiral, Boğazlardan ve Marmara'dan her türlü geçişi ve şehrin feribot seferlerini de durdurmak niyetinde. Böyle bir tedbir ve uyarı, Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılar.[7259]

Britanya Akdeniz Donanmasının neredeyse tüm muharib gemileri Boğazlar mıntıkasında toplanmış vaziyettedir. Mezkûr zırhlılar, evvela Yunan'ın İstanbul'u işgaline karşı müdafaa vaziyeti almışlar; sonra TBMM ordusunun İstanbul'dan Avrupa yakasına ve Çanakkale'den Trakya'ya geçişine karşı müdafaa vaziyeti almışlar; şimdi ise İngiliz iki zırhlısı ve piyade birlikleri Anadolu'nun tahliyesine muhafızlık etmektedirler.[7260]

Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın resmî mecmuası *Yeni Hayat*, bugünkü 21'nci sayısında çarpıcı ifadeler kaleme almıştır. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), *Yeni Hayat*ın sahibi ve müdürü sabık Tokat mebusu Nazım'ı (Resmor) makamına davet etmiş ve *partiye artık ihtiyaç olmadığını söylemiş, tehdit etmiş*tir.[7261]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Kemalist'lerin niyet, plân ve eylemlerini öğrenmeye çalış*an İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *örneğin, Paris'teki Kemalist temsilcilerinden Nabi Bey'in, Fransız Kabinesi'nin 14 Eylül günkü oturumu hakkında*ki telgrafını ve *Paris'te, Fethi Bey'e,* Çanakkale bunalımıyla *ilgili olarak gönderdiği* 15 Eylül tarihli telgrafını ele geçirmiştir.[7262]

Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. Celâleddin Arif'in bildirdiğine göre İtalyanlar, menfaatları icabı Britanya safına yanaşmış vaziyettedir. Binaenaleyh *İngiltere'nin Bağlaşıkları Türkiye'ye karşı kışkırtmasına karşılık olarak, İtalya'ya ekonomik sahada ayrıcalık hakları önerilerek Türklerden yana çekilmesinin önemine değiniyor*.[7263]

7258 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 446-447.

7259 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIV-CV.

7260 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 192.

7261 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 687.

7262 FO 371/7891/E 9641; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 269.

7263 FO/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270. Grace Mary Ellison'un 1922 sonbaharında İzmir'e (Türkiye'ye) kabul edilmesi için Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, tavassut etmiştir: "Vali'ye benim İzmir'e gitmekte olduğumu, Türkiye uğrunda yaptıklarıma karşılık bana gereken bütün kolaylıkların ve konukseverliğin gösterilmesini telgrafla

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *Daily Mail* gazetesini iktibas ediyor. *Daily Mail*, Britanya Başvekili Lloyd George'nin Çanakkale Krizine yönelik tavrını, *"dünyanın yeni bir Haçlı seferine daveti" şeklinde yorumla*mıştır.[7264]

Sovyet Rusya'da münteşir *İzvestiya* gazetesi, İngiliz liberal eğilimli *Manchester Guardian* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Yakındoğu sorunları ve Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı bir konferans düzenlemek düşüncesi tam bir anlamsızlıktır. Var olan Rus hükûmetinin Avrupa devletlerince şimdiye kadar biçimsel olarak tanınmamış olması bize tam bir saçmalık olarak görünmektedir. Rusya, Boğazlarda herhangi bir başka devletten çok daha büyük ölçüde ilgilidir. Rusya'nın tüm çıkarlarının hesaba katılmadığı hiçbir uzlaşma doyurucu ve sağlam olamayacaktır*.[7265]

Sovyet Rusya'da münteşir *Pravda* gazetesi, İngiliz *Daily Herald* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Rusya'nın katılmadığı bir Yakındoğu konferansı akılsız bir girişim olacaktır. Zira Rusya'nın imzalamadığı ve onun uyması zorunlu olmayan bir Boğazlar antlaşması hiçbir gerçek önem taşımayacaktır*.[7266]

20 Eylül 1922. Paris'teki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar. Bîtaraf mıntıka, Boğazların serbestisi esasında Türkiye ile sulh akdedilmesi meselesini görüştüler. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, toplantı sonrasında Londra'ya telefon ederek *şu sırada savaşa neden olabilecek bir hareketten kaçınmalıyız* talimatını verdi.[7267]

> Lord Curzon: "Mart ayından beri Mustafa Kemal'i konferansa getirmek için harcanan çabalar boşa gitti. Venedik Konferansı'na katılacağı yerde Mustafa Kemal taarruza geçti. Yunan cephesi çöktü. Andolu'da toprak sorunu çözümlenmiş oldu. Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümü ise Mustafa Kemal'e bırakılamaz. Bunlar, konferansta, Müttefiklerce çözüme bağlanacaktır..."
>
> M. Poincaré: "Mart tekliflerini Mustafa Kemal'in kabul etmeyeceğini zamanında söylemiştim... Şimdi zafer kazanmış bir millet karşısındayız. İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşen General Pellé'den bir telgraf aldım. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini Mustafa Kemal'e hatırlatmış. Mustafa Kemal, kış basmadan önce Misak-ı Milli'nin öngördüğü toprakları geri almak zorunda olduğunu söylemiş. Fransa'nın Türkiye'ye gönderecek askeri yoktur. Ayrıca Fransa Müslüman kolonilerindeki duyguları hesaba katmak zorundadır. Tunus'ta Mustafa Kemal'e kutlama telgrafları gönderiliyor... Bu durumda Mustafa Kemal'i konferansa çağırmak, çağırırken de kendisine Boğazlar ve Trakya konusunda vaadde bulunmak gerekir."
>
> Lord Curzon: "Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal'den fazla Kemalist davranıyorlar."
>
> M. Poincaré: "Anadolu'ya Fransız askeri göndermek, Fransız-Türk savaşını başlatmak olur. Konferansı toplamak ve Türklere ödün vermek gerekir."
>
> Lord Curzon: "Önemli konular üzerinde Müttefikler önceden anlaşmaya varmalı. Gelibolu Yarımadası, Boğazlar, Trakya, silahsız bölgeler gibi. Fransa, alelacele bir harekete kalkışmaması için Mustafa Kemal'i ikna etmelidir. Bunun için Franklin-Bouillon görevlendirilebilir."
>
> M. Poincaré: "Pellé zaten İzmir'de. Franklin-Bouillon da gönderilebilir. Kanaatimce Yunanlar da Meriç'in gerisine çekilmeli."[7268]

---

bildirmişti. Vali elinden gelen her şeyi yaptı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 36.

7264 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 296.

7265 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.

7266 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.

7267 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 688.

7268 FO, 424/254, s. 278-285, No. 523; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 450-451.

Şimşir'de göremediğimiz bazı tafsilatı Bozkurt'ta görebilmekteyiz:

> 20 Eylül 1922 tarihinde Curzon ve Poincaré başında bulundukları İngiliz ve Fransız heyetleri Quai d'Orsay'da bir araya geldiler. Curzon tarihi gelişmeleri hatırlattıktan sonra aslında Paris'te büyük ölçüde antlaşma prensiplerinin belirlendiğini, değişikliğe gerek kalmadığını, ancak taarruzdan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güç kullanarak meseleleri çözmeye kalkıştığını öne sürdü. Poincaré'nin 14 Eylül'de tarafsız bölgenin savunulması konusunda teminat verdiğini hatırlatan Curzon, açıkça söylemese de Fransızların sözünde durmadıklarını ima etmekteydi. Ayrıca Curzon, Mustafa Kemal Paşa'ya bazı çevreler tarafından meseleyi konferans düzenlemeksizin çözmesi yönünde telkinlerde bulunulduğunu ve bu amaçla İstanbul'da bir ayaklanma tertiplendiğini, Doğu ve Batı Trakya'da aktif olduğu bilinen çetelerin kışkırtıldığını sözlerine ekledi. İngilizler tarafsız bölgeyi üç bayrağı dalgalandırarak muhafaza etme düşüncesindeydiler. Fakat Curzon'un verdiği bilgilere göre Çanakkale'de sadece bir İngiliz taburu kalmıştı. Gelibolu'daki garnizon ise bir Fransız Senegal taburundan oluşuyordu. İngilizler bölgeye iki piyade taburu ile bir sahra topçu taburu gönderdikleri hâlde hâlen takviyeye ihtiyaç duyuluyordu. İzmit ve Üsküdar'daki kuvvetler de Boğaziçi'nin elde tutulabilmesi amacıyla içeriden takviye ile destekleniyordu. Curzon, Müttefikler arasındaki zayıflığın Mustafa Kemal'i, "Gordion düğümünü kesmeye davet edeceğini" de ileri sürüyordu. Curzon'a göre Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'ndan serbest bir şekilde ilerlemesine göz yumulduğu takdirde Mustafa Kemal, "kılıcını meydana bırakarak barış koşullarını rafa kaldıracak ve kendi koşullarını dayatacaktı". **İstanbul'u işgal altına almaya kalkışan Yunanlara karşı Fransızlarla İngilizlerin birlikte oluşturdukları ortak cephenin şimdi de Milliyetçilere karşı kurulması** Curzon'un tek arzusuydu. Fransızların Çanakkale'deki birliklerine çekilme talimatı vermelerini şaşkınlıkla karşılayan ve sürpriz olarak değerlendiren Curzon, bunun Mustafa Kemal'e meseleyi kendi bildiği şekilde çözmesi için fırsat verdiğini düşünmekteydi. Sözü alan Poincaré ise 1922 yılı Mart ayından itibaren sundukları tekliflerin geri çevrildiğini, Pele'nin 20 Eylül 1922 sabah (bu toplantının düzenlendiği sabah) saatlerinde İzmir'de tarafsız bölge hakkında Mustafa Kemal ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğini, ondan kazandığı zaferi suiistimal etmeyerek Avrupa'ya "**modern medeni bir organizma**" olduklarını göstermelerini istediğini açıkladı. M. Kemal'in de Müttefiklerle çatışmadan kaçınarak Misâk-ı Millî'de tasarlanan toprakları geri almaya çalıştığını vurgulayan Poincaré, bu kapsamda Milliyetçilerin kıştan önce Trakya'ya düzeni sağlamak üzere asgari düzeyde kuvvet göndermeyi arzuladıklarını da Pellé'ye atfen nakletti. Bu şartlar altında konferansın toplanmasını son derece önemli bulan Poincaré'ye göre, tarafsız bölgeyi geçmelerine izin verilmeyeceği söylendiği takdirde Türkler konferansa gelmeyecekleri gibi saldırıya geçebilirlerdi. Böyle bir saldırı durumunda Fransızlar kendilerini savunamayacaklardı. Poincaré sözlerini, "Fransa bir Müslüman devletidir ve Müslüman sömürgelerinde bir ayaklanma çıkması gibi ciddi durumları görmezden gelemez" diyerek sürdürüyordu. Bu noktada Poincaré; Tunus'taki Müslümanların Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı zafer için gönderdikleri sayısız tebrik telgrafına atıfta bulunarak Hindi-Çini Valisi'nin de Fransa ile Türkiye arasındaki bir savaşın kolonide tamamıyla yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini bildirdiğini nakletti. Dolayısıyla Poincaré; manevi sorunlarla birlikte Fransa'nın maddi sorumluluklarıyla da yüzleştiğini ve Çanakkale'ye kuvvet gönderemeyeceğini açıkça dile getirdi. Fransızların Mustafa Kemal'den yana olmadıklarını onurlu bir barış istediklerini, **Yunanistan'ın savaşta Fransa'nın müttefiki olduğunu ancak daha sonra Atina sokaklarında Fransız askerlerine ateş açılmasından sorumlu olan Kral Konstantin'in tahta döndüğünü** hatırlatan Poincaré, bu noktada İngilizlerin Gelibolu için hissettikleri gibi duygusal bir sorun yaşadıklarını da ileri sürüyordu. **Ferid (Tek) Bey'in bir gün önce kendisini ziyareti sırasında Mustafa Kemal'in Boğazları geçmeyeceğine dair kararını resmi olarak bildirdiğini** de ileri süren Poincaré yine de **Milliyetçiler arasında aşırılar bulunduğunu ve zaferin verdiği coşkuyla Mustafa Kemal Paşa'yı Müttefik karşıtı bir harekâta yöneltebileceklerini** de ihtimaller arasında görüyordu. Kısaca Poincaré Milliyetçilere; İstanbul, Boğazlar ve Trakya ile ilgili teminatlarda bulunulması hâlinde ortak bir noktada buluşulabileceğini fakat Fransa'nın tek başına böyle bir teminat sunamadığını bildirmekteydi. Fransızların çekilme kararını gözden geçirmelerini isteyen Curzon'a göre; Müttefiklerin birlikte hareketi ve üç bayrağın Boğazların Asya yakasında dalgalanması Türkler üzerinde caydırıcı etki yaratacak ve onları konferansa katılmaya mecbur bırakacaktı. Her ne kadar Curzon toplantının başında Türklerle yürütülecek müzakerelerde Paris'teki önerilerin baz alınması gerektiğini vurguladıysa da toplantının ilerleyen kısımlarında bahsi geçen önerilerde değişikliğe gidilebileceğine dair sinyaller verdi. Poincaré; Türk taleplerine sırt çevirmek suretiyle Fransa'nın, İngiltere ile birlikte Boğazları kapatması ve Türkleri anlaşmaya

> zorlaması hâlinde Suriye'de felaketle, diğer sömürgelerinde sıkıntılarla ve hatta Asya'da büyük bir Müslüman devrimi ile karşılaşabileceklerini de ileri sürmekteydi.[7269]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Buna göre, *Müttefik temsilciler (Curzon, Sforza ve Poincaré), basına bir demeç vererek Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte barış koşullarının masaya yatırılacağı bir konferansın toplanması konusunda fikir birliğine vardıklarını açıkladılar*.[7270]

Sömürgeler Nâzırı Winston Churchill'den Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği umumî valilerine, Newfoundland Hükümetine ve Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiserine telgraf: *Durum şudur: Anadolu'nun Yunanlılarca boşaltılması tamamlandı. Geriye, Boğazlar, Avrupa Türkiye'si ve İstanbul sorunlarının çözümü kaldı*.[7271]

Avustralya Başvekili, Britanya Başvekiline *gizli şifreli* telgraf gönderdi:

> Bizden asker isteyen telgrafınız, içeriği basında yayımlandıktan sonra bize ulaştı. Bu, pek vahim ve üzücü bir durumdur. Bizi bu durumda bırakmak doğru değildir. İmparatorluğun bir savaşın eşiğinde olduğu bize hiç bildirilmemişti. İngiliz kabinesinin Kemalistlere karşı harekete geçme kararı bize bir yıldırım darbesi oldu. Kemalistlerin hangi hareketinin buna sebep olduğu şimdi bile bize söylenmiyor da bizden asker isteniyor ve Hükümetimiz, savaşla barış arasında karar vermek gibi pek güç bir durumla karşı karşıya bırakılıyor. Bir karar vermeden önce İngiltere'nin Dominyonlara danışması gerekir. İmparatorluk ya bölünmez bir bütündür ya da bir hiçtir. İngiltere kendi başına karar verir ve ondan sonra bizden asker isterse, o zaman Dominyonların da imparatorluk kararlarında payı bulunduğu sözleri havada kalır.
>
> Avustralya halkı, savaştan bıkmış usanmıştır. Hayati ulusal çıkarlar tehlikeye girmedikçe savaşı bir cinayet saymaktadır. Boğazların önemini, Çanakkale'deki Anzak mezarlarının kutsallığını biliyor; ama Kral Konstantin'in aç gözlü emellerine hiç sempati duymuyor ve Müttefiklerin Yunanları neden zamanında frenlemediklerini anlayamıyor. Milletler Cemiyeti ne yapıyor diye kendi kendine soruyor.
>
> Önce İngiltere'nin ve Müttefiklerin Türkiye politikalarını açık seçik bilmek istiyoruz. Kral Konstantin'in emelleri için tek bir askerimizi tehlikeye atamayız. Uğrunda savaşacağımız dava haklı değilse savaşa fiilen katılmayacağız. Türkiye'ye karşı haksızlık edilmesine Avustralya taraf olmayacaktır. Türkiye'nin haklı isteklerine cevap vermek için Sévres Antlaşması ne ölçüde değiştirilecek? Değiştirilecekse hemen değiştirilmeli ve savaştan kaçınmak için her şey yapılmalıdır.[7272]

General *Townshend Londra'ya vardığında cihadın ilanından korktuğunu bildiriyor*.[7273]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, *İngiltere'nin ricat halinde olduğunu bildiriyor; Çanakkale'deki baskıyı arttırması için Mustafa Kemal'e öneride bulunuyor; aksi*

7269 20 Eylül 1922 tarihinde saat 11.00'da Poincaré'nin başında bulunduğu Fransız heyeti ile Curzon'un başında bulunduğu İngiliz heyeti arasında Quai d'Orsay'da yapılan toplantı tutanağı, FO, 424/254, No. 523; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 409-411. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

7270 Hardinge'den 20 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 498; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

7271 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXVII-CXXVIII. Telgrafın devamı var. 3 maddelik İngiliz nazariyesi. Tamamen iktibas edilebilir. Tercihan (*ÖFA notu*, 10 Kasım 2023).

7272 FO, 371/7892/E. 9774; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 451-452.

7273 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 195.

halde, Lloyd George'un gücünü kırmaya çalışan Poincaré'nin durumunun güçleşeceğini öne sürüyor.[7274]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'ye iki adet çok acele telgraf gönderdi: (i) *Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme hakkında olumsuz raporlar gönderdi. Bu yüzden Fransız askeri alelacele geri çekildi*. (ii) *İtalyan Yüksek Komiseri, İtalyan askerinin geri çekildiğini bildirdi. İtalya'nın Mustafa Kemal ile savaş istemediğini söyledi*.[7275] Rumbold annesine mektub gönderdi: *Fransızlar boyuna bize ihanet ediyorlar*.[7276]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *20 Eylül 338 (922) Çarşamba: Hamit Bey İngilizlerin iki gün mukaddem kuvayi milliyenin takarrübü halinde müdafaa etmesi için donanmasına verdiği emri bugün veremiyeceğini bildirdi. General Harington Harbiye Nazırını çağırarak (Kuvayı Milliye mensubuninin artık İstanbul'dan kaçakçılığa meydan verilmemesini aksi takdirde bundan şahsan kendisini mesul edeceğini, aynı zamanda kuvayı milliye bitaraf mintıkaya tecavüz ettiği takdirde, İstanbul'daki adamlarının İngiliz polisleri tarafından tevkif edileceklerini ve hepsinin polisçe ikametgâhları muayyen olduğunu) bildirmiştir. İngilizler, Adalar, Haydarpaşa ve Kadıköy vapurlarının yalnız tulu' ile grup arasında sefer yapabileceklerini de bir tedbir olmak üzere kararlaştırmışlardır. Çanakkale mutasarrıfından gelen bir telgrafta da kuvayı milliyenin Ezine ve Bayramiç ile Çanakkale sancağının birleştiği sınırı geçtiği için, İngilizlerce tedafüî tedbirler alındığı bildirilmiştir*.[7277]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *İstanbul'daki İngiliz kolonisinde bulunan Kont Abington, Lord Cavendish, parlamento üyesi Bay Bentinok, Tümgeneral Helmsford, Amiral Edmund Freemantle, Tümgeneral Adward Gleithen, Korgeneral Hubert Gough ve Lord Cecil Manners gibi nüfuzlu kişiler de Türklerle yapılabilecek muhtemel savaşa karşı*dır. *Bu nedenle de Lloyd George'a bir memorandum göndererek, İngiliz dış politikasında bir değişiklik talep etmişlerdi*r. *Memorandumu imzalayanlar, Türkiye sorununda yeni çatışmaların kışkırtılmasını gerçekleştirilemez bulduklarını deklare etmişlerdi*r. *Bunun üzerine, Lloyd George, etnografik ve coğrafi sorunu dikkate alarak, Türkiye'nin Doğu Trakya ve özellikle de Edirne üzerindeki haklarını tanıdığını ilan etmiştir. Batı Trakya ile ilgili olarak ise burasının Milletler Cemiyeti himayesinde otonom bir vilayet haline dönüştürülmesi ve Bulgaristan'a Ege Denizi'ne çıkış kapısı verilmesi öngörülüyor*.[7278]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Paris'ten gelen bilgilere göre, İngiltere, Doğu'daki bir askeri harekât için Fransa'nın askeri yardımını talep etmesi durumunda bu talep kesinlikle reddedilecekti*r. *Fransa, ordularını bu yüzden geri çekmişti ve İtalya ve General Townshend de Fransa'nın bu politikasını destekliyorlar*.[7279]

21 Eylül 1922. Başvekil Lloyd George, Sendikalar Kongresi Genel Konyesi mensublarından müteşekkil 30 kişilik heyeti makamına kabul etti. Sendika sözcüleri J. H. Thomas (Avam Kamarası mebusu), Margaret Bondfield ve Ben Tillet, işçilerin savaş karşıtı olduklarını ifade ettiler ve Lloyd George'nin

---

7274 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

7275 FO, 371/7891/E. 9640 & FO, 371/7891/E. 9641; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 447.

7276 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.

7277 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 321-322. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Denilebilir ki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Charles Harington, Çanakkale Krizine değin, İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçakçılığına daha ziyade göz yumuyordu. Fakat Müttefikîn ile TBMM silahlı kuvvetleri arasındaki Yunan ref edilince tavrını kat'î değişdirmişdir.

7278 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.

7279 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.

savaş yanlısı politikasını tenkid ettiler. Bunun üzerine Başvekil söz aldı: *Bir harbin önüne geçmek istiyoruz. . . Yunanlılara asla metelik bile vermedik, onlara silâhla. . . asla yardım etmedik*[7280]:

> Lloyd George lâf arasında delegelerden birinin kendilerine para verdiklerini ileri sürdüğü Yunanlılara da dokundu. Ne münasebet, böyle bir şey olmamıştı. "Biz Yunanlılara metelik vermedik," dedi. "Yunanlıları para ve silâh bakımından asla desteklemedik." Şehirde bir yardım kampanyası açmayı denemişlerdi, ama hükümetin yardımı olmadan, başarısızlığa uğramışlardı. Başbakan devam etmişti: "Yunanlılara İzmir'e çıkacakları zaman kendilerine *Biz sizi destekliyemeyiz, sorumluluğu kendinize yüklenin* dedik. Bu sırada Fransızlar ve İtalyanlar da Anadolu'ya çıkmışlardı. Amerikalılar ise Ermeniler için bir manda idaresi kopartmayı umuyorlardı. Yunanlılar da İzmir'i istiyordu." Lloyd George eski müttefiğinden bu şekilde yararlandıktan sonra, bu sefer Birinci Dünya Savaşında Boğazların Türkiye'nin elinde olması yüzünden uğradıkları ve pek iyi bilinen zararları sıralamaya başladı. 1918 yılında İşçi Partisi kongresinde Boğazların Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında serbest kalmasını istemişti. Kendi güttüğü politika da buydu. Oysa, Türklerin ileri sürdükleri Millî Misak'ta Boğazlar üzerinde Türk egemenliği şart koşulmuştu. Yunanlıların İstanbul'u işgal etme teşebbüsü, Çatalca'da önlenmişti. Sıra, şimdi Türklerdeydi. Bu, son derece açık ve mantıklı görünüyordu.
>
> Lloyd George o kadar İnandırıcı konuşmuştu ki, delegeler çıkmaya hazırlanırken J.H. Thomas söz alıp, "Biz kardeşlerin bu sorundaki yerimizin neresi olduğunu açıkça belirtti" demişti. Hatta Thomas cesaret bulup "ortak politikaları" yürütmek için imkânlarını da söylemek istedi. Fakat Lloyd George bu noktaya varınca, herhangi bir yüküm altına girmemeyi daha politik buldu. Delegelere veda ederek, basına derhal karşılıklı görüş birliğine varıldığı hakkında bir not uçuruldu. Lloyd George'un ustalığını doğrusu kimse inkâr edemezdi; politik rakiplerine karşı açıkça bir zafer kazanmıştı.[7281]

Örneğin Winston Churchill de *"The World Crisis - The Aftermath" adlı kitabında, 1920'de Venizelos'un yerine gelen Yunan Hükümetini, anlaşmalara ve diplomatik yazışmalara aykırı bir şekilde Lloyd George tarafından verilen gayrıresmi desteğe fazla güvenmekle suçlar*.[7282] Alan John Percivale Taylor'un belirttiğine göre Lloyd George, *yöntemlerinde dürüst değildi ve çıkarcıydı*.[7283]

Fransız ve İtalyan hariciye nâzırları ile Paris'de içtima eden Lord Curzon, Büyükelçi Hardinge vasıtasıyla Başvekil Lloyd George Kabinesine telefonla bildirdi:

> Yarın toplanıp konferans esasları üzerinde anlaşmağa çalışacağız. Güç olacak. Fransa ve İtalya tarafından desteklenen Kemalistler, Misak-ı Milli'nin toptan kabulü için baskı yapıyorlar. Bu iddialara karşı argümanlarım var. Hükümetin onaylaması şartıyla şu önerilerde bulunacağım.
>
> 1. İstanbul: Barış antlaşması onaylandıktan sonra Türklere geri verilecek. Güçlük, Boğazların Anadolu kıyılarını silahsızlandırma konusunda çıkacak.

7280 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235. "Yunanlılara asla altı peni ödemedik, onlara. . . silâh yardımında bulunmadık." (Jaeschke, 1971, s. 90, dipnot 128). "Yunanlılara ne para ve ne de silâh verdik." (Jaeschke, 1989, c. 1, s. 195). "Lloyd George her zaman ısrarcı olamamıştı. Yunanlıları cesaretlendirmiş, yüksek kavramlarla hayal güçlerini ateşlemiş, sonra da onları kendi hallerine bırakmıştı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 259.

7281 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 287.

7282 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 84. "Venizelos, elde edilecek ödüller için Müttefik Devletlerden kesin güvence almadan Yunanistan'ı savaşa sokmuştu." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 213. "Yunanlılar, İngilizler tarafından donatıldıkları ve finanse edildikleri söylentilerine rağmen, Anadolu saldırısını yürüttükleri sırada muazzam bir mali yük altındaydılar." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 212. Lloyd George, "Yunanlıları boş vaadlerle oyalamıştı"r: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 318. Mesela, Atina'da bulunduğu sırada ziyaret ettiği kilisenin Rum papazı Grace Mary Ellison'a yaklaşmış ve "kırık bir Fransızcayla İngiltere'nin kalleşliğini protesto" etmişti: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 31.

7283 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 233.

2. Trakya: Fransa, Yunanlıların çekilmesi ve Meriç sınırı için baskı yapacak. Mustafa Kemal İzmit yarımadasının tarafsızlığına saygı gösterirse Yunanlılar Enoz-Stranca çizgisine çekilebilirler diyeceğim. Sforza, Trakya'nın müttefiklerce işgalini isteyebilir. Trakya üzerinde Türk egemenliğinin hemen tanınması isteklerine karşı bunun konferansta kararlaştırılacağını söyleyeceğim.

3. Çanakkale: Burayı işgal etmemizi önereceğim. Sırbistan'dan ve Romanya'dan da katkı isteyeceğim. Teknik olarak Türk egemenliği kabul edilebilir. Bu çerçevede hareket etme yetkisi istiyorum. Müttefiklerin yakında konferans toplayacakları açıklanırsa Mustafa Kemal'in herekete geçmesi zorlaşır.[7284]

Şartlar o denli zorlaştı ki, İngiliz Hükûmeti Milliyetçilerin istemeleri halinde Rusya'nın konferansa katılmasına dahi itiraz etmeme kararı aldı.[7285]

İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'ye muaccel ve fevkalâde mahrem telgraf gönderdi:

Haringtonʼa şunlar tellendi: Savaşa neden olabilecek hareketlerden kaçınmak gerek. Yollanacak takviye ayrıca bildiriliyor. Politikamızın temeli Gelibolu yarımadası ve Boğazların serbestliğidir. İmparatorluğun prestiji bakımından Çanakkale başta, İstanbul ikinci sırada, İzmit ise üçüncü sırada geliyor. Gerekirse askeri İzmit'ten, hatta İstanbul'dan Çanakkale'ye çekebilirsiniz. Çanakkale'yi iki-üç hafta tutabilecekseniz Yüksek Komiser aracılığıyla Mustafa Kemal'e gerekli bildirimde bulunabilirsiniz. Örneğin, tarafsız bölgeye girmemesi, girerse ateş edileceği yolunda kendisini uyarabilirsiniz.[7286]

Korgeneral Haringtonʼ, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, Boğazlar bölgesine girerse karşısında İngiltere'nin gücünü bulacağını artık biliyor. Savaşa neden olmaktan kaçınıyorum*.[7287]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *Konferans yeri ve tarihinin tayini halinde çatışmanın önlenebileceği*ni belirtiyor.[7288] Bahriye Nezâreti ise 512 numaralı telgraf göndermek suretiyle Paris'te Müttefikler arasında yapılan müzakerelerden dolayı tarafsız bölgedeki Milliyetçilere karşı düşmanca bir eylemde bulunulmamasını, gerçekten savaş hali ortaya çıkmadıkça ateş açılmamasını emretti.[7289]

Rumbold, Curzonʼa 444 numaralı şifreli telgraf gönderdi: *Yunan Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in Avrupa yakasına asker taşımak için gemi aradığını söyledi*.[7290] Rumbold, Curzonʼa 445 numaralı *acele* telgraf gönderdi:

Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal ile İzmir'de yaptığı görüşmeleri anlattı. Fransız askerlerinin geri çekilmesi konusunda Paris'ten bir telgraf almadığını söyledi. Mustafa Kemal'i iki kez görmüş. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini istemiş.

Mustafa Kemal İstanbul üzerine yürüyeceğini söylemiş. Belki Çanakkale'ye de yürüyecek. Meriç'e kadar Trakya'yı istiyormuş. Sorunu kış basmadan önce kuvvet kullanarak çözmek niyetindeymiş. Konferansa katılacakmış ama yürüyüşünü de durdurmayacakmış. Konferans yeri olarak Üsküdar'ı önermiş. Fransız

7284 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXIII.

7285 Kabine'den Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 518; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

7286 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXII-CXIII.

7287 FO, 371/7893/E. 9816; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 452.

7288 Akdeniz Donanma Başkumandanlığından Amirallik Dairesi'ne 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 510; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

7289 Amirallik Dairesi'nden Akdeniz Donanma Başkumandanlığına 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 512; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408-409.

7290 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 453.

> Yüksek Komiseri, Kemalistlerin yalnız toprak konusuna önem verdikleri izienimi edinmiş ve aceleci bir hareketle konferansı suya düşürmemesini Mustafa Kemal'den istemiş.[7291]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a 529 numaralı telgraf gönderdi. Rumbold, Yugoslav mümessiliyle mülakat etmiş ve onu, *Fransız ve İtalyanların Milliyetçilere büyük oranda silah ve cephane satmak suretiyle dolaylı destek sağladıklarına dair ikaz* etmiştir.[7292]

Rumbold, bir muhtıra kaleme aldı, Curzon'a ve Hardinge'ye birer suretini gönderdi. Bildirdiğine göre, *İzmir'den dönen Pellé, Mustafa Kemal Paşa ile "zafer kazanmış bir kumandan gibi değil bir siyasetçi edasıyla iki kez müzakerede" bulunduğunu, ona üç Müttefikle karşı karşıya kalacağı için tarafsız bölgeyi geçmemesini önerdiğini, ancak onun ordunun harekete geçtiğini ve İstanbul'a doğru ilerleyeceğini bildirdiğini nakletmekte*dir. *Ayrıca Mustafa Kemal Paşa; İstanbul ile eş zamanlı olarak Çanakkale'ye doğru ilerleyeceklerini ve Meriç'e kadar olan kısımları alacaklarını da sözlerine eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre İngiltere Trakya ile ilgili görüşünü değiştirmediği müddetçe askeri yöntem dışında ufukta çözüm görünmüyor*. *Bu bağlamda hedefinin ilk kısmını başarmıştı*r. *Türk ordusu hedefin ikinci kısmını ise kıştan önce gerçekleştirmeyi planlıyor. Mustafa Kemal Paşa gerekirse konferansa bizzat katılacağını ancak harekatı durdurmayacağını da özellikle ifade etmiştir*. *Pellé konferansın Üsküdar'da yapılabileceğini bu arada Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar iadesine dair güvence sunulmasının, Mustafa Kemal Paşa'yı çatışmadan vazgeçirebileceği görüşünde*dir.[7293]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *21 Eylül 338 (922) Perşembe: İngilizlerin Ada, Kadıköy, Haydarpaşa vapurları hakkında aldıkları kararlara göre tarifelerde tadilat yapılmış, akşam üzeri vazgeçilmiştir. İngilizler, Bahriyeye gelmişler, inzibat ve muhafız erlerin tabanca ve üç bin den fazla tüfenklerini, keza boğazda işleyen Gambotlarımızdaki askerlerin silahlarını ve subayların tabanca ve çakılarını almışlardır. Gambotlara İngiliz bayrağı çekmişler, içine Rum ve ermenileri askeri elbise ile mürettebat olarak koymuşlardır. Yangın ve vukuat çıkarmak üzere Rum ve Ermenilerden teşkilât yapmışlardır. Osmanlı bayrağını hamil hiç bir vapurun boğazlar haricinde ve Marmara da seyrüsefer etmesini menetmişler ve boğazlara hiç bir kimsenin girip çıkamıyacağını emretmişlerdir. Hatta, Fransız ve İtalyan gemilerinin de Anadolu iskelelerine gitmemelerini. Fransız ve İtalyan liman reislerine tebliğ eylemişlerdir. Milli orduda, behmehal Trakyaya geçeceğini ve mümanaat olunduğu takdirde silah kullanacağını bildirmiştir*.[7294]

Konya'da neşredilen *Babalık* gazetesi, Benito Mussolini'nin tesis etmiş olduğu *Il Popolo d'Italia* gazetesinden mühim bir mülakatı iktibas etti. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in (Hasancan) beyanatındaki çarpıcı ifadeler, TBMM Hükümeti dış politikasının Sovyet Rusya'dan Müttefikler eksenine kaydığını sarahaten belirtmektedir:

> Bizimle Bolşevikler arasında ittifak değil, dostluk vardır. Bu hadise, alelekser birçok dedikoduyu mucib olmakdadır. Bu dedikodular arasında Mavera-yı Kafkasda bulunan Enver Paşanın Sovyet Hükümetinin maddî müzaheretine malik olmasıdır. Bu, suret-i katiyede tekzibe mecbur olduğum asılsız bir rivayetdir. Biz Moskova ile ancak şükran ve dostluk münasebatına maliğiz. Asla bir ittifakımız yokdur. Biz, Fransızlarla Ankara İtilafnamesini akd etdiğimiz zaman su-i tefehhümlere mani' olmak maksadıyla bunu ilan etmeyi düşündük. Biz, sosyalist veya bolşevik değiliz; Ruslar, bu ciheti biliyor. Her memleket, milletin ruh ve anane ve mizacına tevafuk eden hükümete malik olmalıdır. Her çeşid ve her boyda elbise bir insana olmadığı gibi her nevi hükümet de bir millete tevafuk etmez. Biz Türkler, Bolşevik değiliz ve olmayacağız. Biz

---

7291 FO, 371/7891/E. 9711; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 452-453.

7292 Rumbold'dan Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 529; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.

7293 Rumbold'dan Curzon'a ve Hardinge'e 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 531-532; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 411.

7294 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 322.

> milliyetperveriz, bununçün Filistin, Suriye ve Arnavudları besledikleri istiklal emellerinden dolayı muaheze edemeyiz. Memleketimizin hür ve müstakil olmasını isteyen bir Türkler, tazyik altında bulunan başka memleketlerin hürriyet ve istiklal besledikleri meşru elbette takdir ederiz. Ve biz kendi memleketimizin hürriyet ve istiklalini kazanacağız. (..)[7295]

İngiliz *Daily Mail* gazetesi "Çanakkale'den Çekiliniz" nam haber neşretti. Haberde, *Bradford kenti belediye başkanının, Türkiye ile savaşa girmeyi protesto amacıyla belediye kurultayını toplantıya çağırdığı*nı bildiriyor, *diğer kent belediyelerini de Bradford'u taklide davet ediyor*.[7296]

İngiliz İşçi Federasyonu (Trades Union Congress)'e mensup 30 kişilik bir kafile, J. B. Williams'ın başkanlığında Lloyd George'u görmeye giderek, İngiliz işçilerinin "savaşa kesinlikle karşı" olduklarını ve savaş olursa grev ilân edeceklerini İngiliz Başbakanına açık bir dille bildiriyor.[7297]

TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuad (Cebesoy) Mustafa Kemal'e mülakî olmak üzere Ankara'dan İzmir'e doğru yola çıktılar.[7298] Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'u, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'i, mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi, Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuad'ı İzmir'e toplayıp TBMM Hükümeti'ni kısa devre yaptırarak Müttefiklerle ateşkes ve sulh müzakeratına girişecektir. 23 Eylül 1922 tarihli meclis gizli celsesinden anlaşıldığı üzere, Yusuf Kemal'in yerine Hariciye Vekâletine Sinop mebusu Dr. Rıza Nur vekâlet etmektedir. Doğrusu, "Kontrollü Büyük Taarruz" arifesinden itibaren TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletinin istikrarsız yapısı dikkat çekicidir. 16 Ağustos'ta Yusuf Kemal (Tengirşenk), 3 ay izin almış ve vekâlet, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a bırakılmıştı. 12 Eylül'de (26 gün sonra) ise Yusuf Kemal vazifesine dönmüş bununla beraber 21 Eylül'de İzmir'e gitmişti. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mustafa Kemal'in istikrarsız hâldeki hariciye vekâletinin vazifesini de deruhte etmiş bir vaziyette İzmir'de siyasî görüşmeler yapmasını bu bağlamda tenkid edecektir.[7299] Dış politikada Fransızlara istinad eden Mustafa Kemal ve mezkûr vekilleri, Trakya'yı istirdad etmek isteyen Türk ordusunu bîtaraf mıntıka hududlarında frenlemişlerdir. Ali Şükrü Bey de bu vekayii şöyle tenkid edecektir: "Mehmedçik süngüsüyle artık sadece dişini bileyebilir." İngiliz hariciye arşivine bakılırsa, kurt diplomat Curzon, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın Mustafa Kemal'le resmen görüşülmesi üzere mutemet bir İngiliz mümessil İzmir'e tayin edilsin talebini reddetmiştir. Müzakeratı Fransızlar üzerinden kontrol etmeye çalışmıştır. Fransız Fevkalâde Komiseri Pellé, Türk ordusunun Boğazlar bîtaraf mıntıkalarını işgal etmemesini, Doğu Trakya ve İstanbul iade edileceği vaadiyle, Mustafa Kemal'den rica etmiştir. Uzlaşma sağlanmıştır. İngilizler *Kontrollü Büyük Taarruz*un kontrolden çıkmamasını temin etmiştir. Fransızlar, Lozan müzakerelerinde Mustafa Kemal grubuna belki de asrın diplomatik manevrasını icra ederek Kemalist dış politika sefinesini âdetâ karaya otutturacak ve böylece Müttefikler Şark Meselesinin çözümünde fevkalâde tavizler elde edecektir.

22 Eylül 1922. Britanya Başvekili Lloyd George, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e *Türkiye'deki askeri harekâta nezaret edecek bir Kabine Komisyonu'nun başkanlığını verdi*.[7300]

[7295] Babalık, 21 Eylül 1338-1922, Sayı 997, *İtalya Şark Ummânında: Ankara Mümessili Hamid Beğle Mülakat*, s. 1-2.

[7296] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

[7297] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272-273.

[7298] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 692.

[7299] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 812.

[7300] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 469.

Korgeneral Harington, Rumbold'a zata mahsus muhtıra gönderdi. *Zorda kalmadığı sürece İstanbul'u boşaltmaya niyeti olmadığını, çünkü pazarlık edebilmek için İngilizler'in başkenti ellerinde tutmak zorunda olduklarını dile getiriyor*.[7301]

Müttefik hariciye nâzırlarının Paris'deki içtimaları sürüyor. Üçüncü celsede Mustafa Kemal'in TBMM Hükümeti ordusunu frenlediği belirtiliyor:

> Lord Curzon: "Sorunları tek tek ele alalım. İstanbul'dan başlayalım. Trakya, Edirne, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası sorunlarına geçelim."
>
> M. Poincaré: "Türkleri barış konferansına getirmenin çaresini arayalım. Pellé'nin telgrafına göre, Mustafa Kemal kuvvetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal onları frenlemeye çalışıyor. Çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya Konferansı'nı* başlatmaktır. Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceği hemen açıklanmalıdır. Ancak böyle savaş önlenebilir. İngiltere ve İtalya razı olmazlarsa, Fransa kendi tutumunu açıklayacak ve savaşın sorumluluğunu yüklenmeyecektir."
>
> Lord Curzon: "Mustafa Kemal, savaş öncesi Trakya sınırını istiyor. Bu, Müttefikler için intihar olur."
>
> M. Poincaré: "İngiltere bilmeli ki, Fransa, Yunanistan'ın yanında savaşmaya hiçbir zaman razı olmayacaktır. Mustafa Kemal, bazı yatıştırıcı güvenceler almazsa Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyüşünü durdurmayacaktır. Meriç sınırı ve Edirne Türklere geri verilince silahtan arındırılmış bazı bölgeler kabul edilebilir. Bunu Türklere anlatabiliriz."
>
> Lord Curzon: "Yani Müttefikler, Trakya sınırının Meriç'e çekileceğini, yalnız sınır boylarının silahsızlandırılacağını söyleyecekler. Bu pek ciddi bir adımdır. Şimdilik buna kalkışmayalım. Mustafa Kemal'e genel nitelikte bir güvence vermekle yetinelim."
>
> Kont Sforza: "Meriç sınırı konusunda Mustafa Kemal'e kesin güvence vermek gerek."
>
> Poincaré: "Amirat Dumesnil'den bir telgraf aldım. Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmesini anlatıyor. Kemal, Doğu Trakya konusunda istediklerini elde edince öteki sorunların konferansa bırakılabileceğini söylemiş. Yunanların Doğu Trakya'dan çıkmaları gerektiğini belirtmiş."
>
> Lord Curzon: "Müttefiklerin ortak bir nota üzerine anlaşmaları esastır."
>
> M. Poincaré: "Trakya üzerinde Türklere ödün verilmezse ortak nota olmaz."
>
> (Toplantı erteleniyor. Kısa bir basın açıklaması kabul ediliyor.)[7302]

Lord Curzon, Paris'den Londra'ya Britanya Hariciye Nezâretine *yıldırım* telgraf gönderdi: *Benzeri görülmemiş bir toplantıdan dönüyorum. Trakya konusunda konuşmaya başlamıştım ki, Poincaré parladı. Meriç sınırının Mustafa Kemal'e derhal verilmesini istedi. 15 dakika bağırıp çağırdı. Sözlerimi ağzıma tıktı. Salonu terk ettim. Poincaré arkamdan gelip özür diledi. Yarım saat sonra salona döndüm. Poincaré, Mustafa Kemal'e boyun eğmemizi öngören teklifini yineledi. Savaş öncesi sınırların*

7301 Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 241; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 215.

* Lord Curzon "General Harington'un, Mustafa Kemal'le Türkiye'nin herhangi bir yerinde buluşarak Türkiye'nin gururunu zedelemeden Yunan ve Türk ordularının ardına çekilecekleri bir hat üzerinde anlaşmalarına izin verilebilir, en son anlaşma da uluslararası bir konferansta çizilirdi. Curzon, buluşma yeri olarak da Marmara kıyısındaki Mudanya kasabasını uygun gördüğünü açıkladı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 281-282.

7302 FO, 424/254, s. 335-346, No. 621; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 453. Mustafa Kemal "Trakya'daki Yunan yıkımları nedeniyle öfkeli askerlerini kontrol etmekte sıkıntı yaşadığını ifade" ediyordu: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 426.

Türkiye'ye geri verilmesini istedi. Yeniden çıkmaza girmek üzereydik ki, önceden hazırladığım bir formülü ortaya attım... Ödün vermiyorum. Hükümetin kararını bekliyorum.[7303]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre İngiliz istihbaratı, Moskova'daki Aziz nam kişinin TBMM Hariciye Vekâletine gönderdiği telgrafı ele geçirmiştir. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Karahan, Boğazlar meselesinin daimî çözüme kavuşması için konferansa Sovyet Rusya ve dominyonlarının iştirak etmesi lüzumunu ve TBMM Ordusuna bağlı gerilla kuvvetlerinin hem bîtaraf statüdeki Boğazlar mıntıkasını ve Irak mıntıkasını baskı altına alması gerektiğini önermiştir.[7304]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ordusuna "Marmara'dan geçmen iznini vermekle İngiltere'nin "onurlu bir barış" sağlayabileceğini öne sürüyor."[7305]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, *yetkili gizli bir kaynaktan* temin ettiği istihbaratı 887 numaralı mahrem muhtıra olarak tanzim etti:

> Yakın Doğu bunalımı: Fransa'nın ve Rusya'nın tutumları. Mustafa Kemal, Boğazlar ve İstanbul üstüne yürümek istiyor. Rauf Bey ise diplomatik yolu yeğliyor ve konferansta Fransız desteğine güveniyor. Henüz kesin karar verilmemiş. Savaş çıkarsa Fransa'nın İngiltere'ye yardım etmeyeceği Ankara'ya duyurulmuş. Ruslar, Türkleri yüreklendiriyorlar.
>
> Türklere yardım amacıyla Kafkas Rus ordusu güçlendirilmiş. Ankara, Romanya'ya karşı harekât konusunda Ukrayna ile temasa geçmiş. Henüz cevap alamamış ve o yüzden şimdilik Boğazlara karşı harekete geçilmiyormuş.[7306]
>
> Mustafa Kemal'in önderliği altındaki askeri grupla, Hüseyin Rauf'un önderliği altındaki "daha az aşırı eğilimli" öğeler arasında büyük görüş ayrılıkları çıktığı iddia ediliyordu. Mustafa Kemal grubu, Bağlaşıklar'la görüşmeden, Rus Bolşevik'lerinin de kışkırtmasıyla Boğazlar ve İstanbul'a saldırmayı istiyordu. Rauf ve yandaşları, bir konferansta Fransız desteğine güvenerek, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinden yanaydılar. Ancak, askeri grup, Fransız'ların, Ulusçulara sadakati konusundaki kuşkudan ötürü, daha güçlü görünüyor; ama henüz kesin bir karar alınmıyordu. Raporda, ayrıca, şöyle deniyordu: "Etkisi şimdi üstün olan Mustafa Kemal, bizzet kendisi karar verebilir".
>
> İstanbul'daki Ulusçu Hamit Bey'in dairesinden sağlanan bilgiye göre, Pellé ile Hamit arasında yapılan sürekli görüş alış verişi sırasında, General Pellé, Hamit'e, Ulusçuların İngiliz'lere karşı ılımlı davranmalarını öğütlüyordu. Hamit, bunu Rauf'a bildirince; Rauf, Ankara'nın tutumunun değişmeyeceğini, çünkü İngiltere'nin, Balkan devletlerini Türkiye'ye karşı seferber ettiğini; Ankara'nın hareketinin, Fransız'ları hedef olarak almayacağını; Boğazlar'a da teşmil edilmiyeceğini; yalnız Trakya'yı hedef olarak aldığını bildiriyor; Fransız'ların, Trakya'nın Türkiye'ye iadesini güvence altına almalarını diliyor; Ankara'nın bu denli bir güvenceyi kabullenerek, Boğazlar sorununu bir konferansta görüşmeye hazır olduğunu vurguluyordu.
>
> Rauf'un görüşleri, Fransız Başbakanı Raymond Poincaré'ye duyurulunca, Poincaré, Fransız yönetiminin, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinde direneceği yolunda Rauf'a bilgi vermesi ve Türk'leri, saldırıye geçmemek için uyarması yolunda, Albay Mougin'e yönerge gönderiyordu. Rauf, *Misak-ı Milli'*nin uygulanmasının Mustafa Kemal'in elinde olduğunu; bu misakın gerçekleştirilmesi için ona diktatörce güçler verildiğini öne sürüyor; İstanbul saldırıya uğrarsa, Fransız'lara, orasını ivedilikle boşaltmayı öğütlüyordu.

7303 FO, 371/7892/E. 9755; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 454.

7304 FO 371/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 271.

7305 *Lloyd George's Files*, 207/1; FO/7894/E 10197; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.

7306 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXI.

Fransız Yüksek Komiseri, savaş çıkarsa, Fransa'nın İngiltere'ye yardımda bulunmayacağını Hamit Bey'e anlatmıştı.

Yetkili ve gizli bilgiye göre, İtalyan'ların tutumu da Fransız'larınkini izliyordu. İtalya Yüksek Komiseri, Roma'ya gönderdiği uzun raporda, düşmanlığa yol açacak herhangi bir eylemden kaçınılmasını öneriyordu. Ankara'dan alınan resmi bir basın mesajına göre, Ulusçu yönetim, Balkan devletleri müdahalede bulunursa, Rusya'nın harekete geçmesini resmen dilemişti. Bu konuda Karahan'dan bir mesaj alan Aralov, Türk'leri, İstanbul ve Boğazlar'ı özgürlüğe kavuşturmaya kışkırtıyor; onlara, Rusya'nın tüm desteğini sağlamaya söz veriyordu.

Rusya'nın müdahalesi için Ankara yönetimince yapıldığı iddia edilen başvuruya karşılık veren Sovyet yönetimi, Anadolu'daki Türk Ordusu'na yardım etmek için Kafkasya'daki Rus ordusunun berkitildiğini bildiriyor; Romanya'ya karşı askeri harekâta geçilmesi konusunda Ankara'ya, Harkov'daki Ukrayna yönetimine başvurmayı öneriyordu. Bunun üzerine, Ankara yönetimi, Ukrayna hükümetine gönderdiği uzun bir notada, Ocak-Mart 1922'de Ukrayna ile imzalanan antlaşmaya işaret ediyor; İngiliz diplomasisinin Balkan'larda yaratmış olduğu duruma değinerek, Ukrayna'dan, söz konusu antlaşmanın koşullarına göre davranarak, Romanya'ya karşı eyleme geçip geçmeyeceğini soruyordu. 18 Eylül'e dek Ukrayna'dan bir yanıt gelmiyor; bu yüzden, Boğazlar konusunda bir karar alınmıyordu. Ukrayna'dan olumlu bir yanıt alındığı takdirde, Mustafa Kemal, Boğazlar'daki "yansız bölgeye" saldırmak niyetindeydi.[7307]

TBMM Hükümeti ordusu süvarî öncü birliği, İngiltere'ye karşı tetik disiplini halinde bîtaraf mıntıkada ilerliyor:

Tarafsız bölgeye ilk giren Türk kuvvetleri 200 kişilik bir süvari birliğiydi. Saat 10'da Sarayeli'nde Teğmen Naylor kumandası altındaki bir devriye birliğince karşılandılar. Türkler son derece dost görünüyorlardı ve belki de barışçı niyetlerinin ilk belirtisi olarak omuzlarına astıkları tüfeklerinin namluları da yere bakıyordu.

Teğmen Naylor, ardında otuz adamıyla Türk kumandanından geri çekilmesini istedi. Türk subayı kabul etmedi. Naylor bunun özerine durumu ikisinin de üstlerine bildirmeleri için beklemelerini teklif etti. Türk subayı yine dostça bir tavırla buna da hayır dedi. O tarafsız bölge diye bir şey tanımıyordu. İngiliz bayrağı da görmemişti; emir almadan geri çekilemezdi, hem de İngilizlerle savaşmayı hiç istemediği halde. Tam bu sırada bir diğer Türk süvari birliği daha göründü. Bu yeni gelenlerle beraber Türklerin sayısı rahatça 1.000'i aşmıştı. Teğmen Naylor küçük birliğinin tamamen kuşatılmaması için hemen Erenköy'e çekildi. Durumu buradan Çanakkale'deki Albay Shuttleworth'a bildirdi. Askerler derhal savunma mevzilerine girdiler ve 4. Savaş Filosu kumandanı Amiral Kelly'ye durum geciktirilmeden duyuruldu. Shuttleworth bunu yaptığı halde, yine de iki şıktan birini seçmek zorundaydı. Kendisi şöyle anlatıyor: "Durum anlaşılmaz hale gelmişti. Savaşmak istemeyen silâhlı askerlerin barışçı bir sızma hareketiydi bu; üstelik geri çekilmeyi reddediyorlar, beklemeye bile razı olmuyorlardı. Görülmüş şey değildi bu kadarı..."[7308]

16'ncı Fırka Erkân-ı Harbiye Reisi İsmail Hakkı (Okday): *Tümenimiz, Bolvadin'den, Akhisar, Balıkesir, Gönen, Çanakkale'ye kadar yürüdü ve düşmanı kovaladık. Yalnız Çanakkale'ye geldiğimiz zaman, tel örgülerin arkasında Hind askeri. Yunanlılar rahat rahat o telleri geçtiler, İngilizler onları iltica ettiler... Seyretmeye mecbur kaldık. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'dan gelen emir, "İngilizlere kat'iyen tek kurşun atılmayacak". Onun için biz seyretmeye mecbur olduk*.[7309]

7307 FO 371/7893/E 9795, RV/O kod adlı ajanın 20 Eylül tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 269-270.

7308 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 290-291.

7309 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 2011, s. 28-29; Aktaran: D. Mehmet Doğan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş*, 2014, s. 209, dipnot 1. "Fakat Türk askeri silah kullanmamak konusunda kesin buyruk almıştı. Sonuçta İngiliz askeriyle ahbap bile oldular. İnönü *yüz göz* oldular diyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 159.

İzmir'deki Başkumandan Mustafa Kemal, Trabzon'daki Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi:

> Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmire geldi. Bitaraf mıntakaya edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbulda ve Trakyada hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Puvankare ve Franklen Büyonun gönderdikleri telgrafnamelerde vaziyeti siyasiyenin tehlikeli olduğu mevzuu bahistir. İngilizleri yalnız bırakmak için sarfı mesai edilmektedir. Ordularımız (İstanbul) ve (Çanakkale) ye karşı tahaşşüt etmektedir. Her halde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz. Vakî olacak teşebbüsat ve netayici ayrıca bildiririm.[7310]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, TBMM Hükümeti bîtaraf mıntıkaya riayet ederse, *Fransızların, Yunanlıları Trakya'yı boşaltmaya zorlayacaklarını* bildiriyor.[7311]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: *İngiliz İşçi Partisi aldığı bir kararla Lloyd George'un "dünya barışı için tehlike teşkil ettiğini" açıkladı*.[7312]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, Türklerle yapılacak barış görüşmeleri öncesinde Lord Curzon'un, İstanbul'un Asya tarafındaki İngiliz birliklerinin Avrupa kıyısına çekilmesi ile ilgili onay vermesini beklediklerini ancak Lord Curzon'un bunu yanlış bir diplomatik hareket olarak nitelendirdiğini ve bu durumun Türklerin barış masasında daha cesaretli olmasına neden olacağını söyledi. The New York Times'a göre, Fransızların diplomatik tavsiyeleri kabul görürse, İtilaf Devletleri hiçbir şey elde edemeyeceklerdi ve Mustafa Kemal, istediklerini kolayca alacaktı*r.[7313]

23 Eylül 1922. Müttefikler, TBMM Hükümeti nota gönderdi:

> Üç İtilaf hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin tam yetkili bir temsilciyi görüşmek üzere bir an önce göndermek kararında olup olmadığını bildirmesini diler.
>
> Üç İtilaf hükûmeti bu fırsattan yararlanarak, Türkiye'nin Trakya'yı yeniden Meriç ve Edirne'ye kadar işgal etmek niyetini olumlu karşıladığını bildirir.
>
> Üç İtilaf hükûmeti, konferansta Türkiye'nin bu sınırlarının belirlenmesini candan destekleyecektir.
>
> Ve son olarak, üç İtilaf hükûmeti, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne alınmasını candan destekleyecektir.
>
> Üç İtilaf hükûmeti çağrılarının dinleneceğine ve tüm uygar insanlığının susadığı barışın kurulması için diğer müttefikleriyle olduğu gibi Türkiye'yle de işbirliği yapabileceklerine inanmaktadırlar.[7314]

Britanya koalisyon kabinesi içtima ediyor. Anadolu'daki mevcut vaziyetin sebebleri olarak şunlar zikredildi: (i) *Fransa'nın Kilikya'da manda almayı reddetmesi*, (ii) *Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan'da manda kabul etmeyi reddetmesi*, (iii) *İtalyanların Antalya'dan çekilmesi* ve (iv) *Yunanistan'ın İzmir'deki konumunu korumadaki beceriksizliği ve ordusunun yenilmesi*.[7315] Lloyd

---

7310 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1166.

7311 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: SalâAhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

7312 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 296.

7313 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 268.

7314 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294-295.

7315 TNA, CAB/23/31, p. 6; Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 300.

George'nin içtima esnasındaki cümlesi: *Ulusal çıkar söz konusu olduğunda tam aleniyet arzu edilmez*.[7316]

Britanya Başvekili Lloyd George, İngiliz matbuatına beyanat verdi: *Biz Yunan-Türk savaşında mutlak tarafsız idik. İstanbul'da yüzbinlerce Ermeni ve Rum var. Sulh isteriz, fakat Boğazların Milletler Cemiyetinin himayesinde serbestliğini de*.[7317]

Müttefiklerin Mudanya Mütarekesi'ne ilişkin tekliflerinin şekillendiği 23 Eylül 1922 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı aralarındaki ittifak gereği bütün kaynaklarını İngilizlerin tasarrufuna sunabileceklerini bildirerek mütareke sürecini engellemeye çalıştı. Fakat İngilizler buna cevaben teşekkürlerini ileterek artık barışçıl bir çözüm aradıklarını bildirdiler.[7318]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Ulusçular ve İtalyan'lar: Signor Schanzer ile Fethi Bey arasında bir mülâkat* namıyla 888 numaralı muhtıra hazırladı:

> Ali Fethi'nin Roma'ya vardığı günden beri onunla temas halinde olan "güvenilir bir İngiliz ajanın" bildirdiğine göre, 8 Eylül'de, Fethi Bey, İtalya Dışişleri Bakanlığı'na giderek, Bakan Signor Schanzer'le içten bir görüşme yapıyor; İtalyan yönetiminin, genellikle Müslüman'lara ve özellikle Türk'lere göstermiş olduğu dostluktan ve İtalya'nın, Kemalist'lere savaş gereci yardımı yapmış olmasından ötürü teşekkür ediyordu.
>
> Son Türk zaferinden ötürü, Schanzer, Fethi'yi içtenlikle kutluyor ve Yakın Doğu sorununun diplomasi yoluyla çözümlenmesinin *Misak-ı Milli*'ye pek uyacağına inandığını; yalnız Anadolu ve İzmir üzerinde Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına değil, aynı zamanda, Doğu Trakya'nın, 1914 hududuna dek, Türkiye'ye iadesine yönelik olan Türk dileklerinin haklılığını tanıdığını; son dileğin, İstanbul'un güvenliği ve Yakın Doğu'da daimi barış için gerekli olduğuna inandığını vurguluyordu. Sözlerini sürdüren Schanzer, bu görüşlerine İngiliz Başbakanını da inandıramadığı için üzüldüğünü, ama 1922 Mart'ında, Fransız yönetimiyle birlikte, hiç olmazsa Doğu Trakya'nın bir bölüğünü Türkiye için almayı başardıklarını; Ankara yönetiminin, İtalya'nın dostluk ve yardımına güvenebileceğini; İngiltere, Yunanistan için daha iyi koşullar sağlamak amacıyla devletlerin müdahalesini sağlarsa, Kemalist'lere, hak iddialarını düşmanlarına zorla kabul ettirebilecek vakti sağlamak için, İtalya'nın, görüşmeleri uzatmaya çalışacağını bildiriyordu.
>
> Görüşmenin sonuna doğru, Fethi Bey, Ankara yönetiminin, İtalya'ya, Anadolu'da ayrıcalık hakkı vermek yolundaki üstlenmesini doğruluyor; bu konudaki İtalyan dileklerini ayrıntılarıyla öğrenmeyi diliyordu. Schanzer, Türkiye'deki İtalyan temsilcilerinden bu konuda bilgi istediğini; bu alınır alınmaz bildirileceğini söylüyordu. Roma'dan Ankara'ya gönderilen 19 Eylül tarihli telyazısında şöyle deniyordu: "İngiltere, Bağlaşık'ların görüşlerini Türkiye'ye karşı kamçılarken, İtalya'yı bizden yana tutmak gereklidir. İtalya Dışişleri Bakanlığı, aracılar vasıtasıyla, İtalyan yardımına karşılık olarak bizden ekonomik çıkarlar istiyor. Bayındırlık ve maliye işleriyle ilgili projeleri ivedilikle buraya gönderiniz; aksi durumda, İtalya'yı yitireceğiz".[7319]

İngiliz, Fransız ve İtalyan hariciye nâzırları Curzon, Poincaré ve Sforza müşterek bir karara vardı ve hazırlanan nota, TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid'e yarın verilecektir:

> Üç müttefik Hükümet, Venedik'te veya başka yerde toplanacak konferansa tam yetkili temsilci gönderip göndermeyeceğini bildirmesini Ankara Hükümetinden rica ederler. Konferansın amacı, kesin barış antlaşmasını yapmak olacaktır.
>
> Üç müttefik Hükümet, Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı geri almak arzusunu olumlu karşıladıklarını beyan ederler. Barış antlaşması yürürlüğe girer girmez askerlerini İstanbul'dan çekmeleri

---

7316 TNA, CAB/23/31, p. 62; Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 308.

7317 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

7318 Lindley'den Curzon'a 23 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 573; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 432-433.

7319 FO 371/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 268.

> yolundaki güvencelerini yinelerler. Konferanstan önce Yunan askerinin saptanacak belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Söz konusu çizgiyi saptamak üzere, Mustafa Kemal ile müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te bir konferans hemen toplanabilecektir.[7320]

*Yoğun ve hararetli tartışmalara rağmen **Curzon, Hükûmetine yazdığı telgrafta Poincaré ve Sforza ile yaptığı toplantı sonuçlarından tatmin olduğunu ve arzuladıklarının tamamını elde ettiğini** ileri sürdü. Curzon'a göre Poincaré Misâk-ı Millî'nin tamamının kabul edilmesiyle birlikte Türklerle masaya oturmaktan yana iken kendisinin çabalarıyla teklif Mudanya'da bir ön Barış Konferansı'na dönüşmüştü. 23 Eylül 1922 tarihli Müttefik notasının savaşı tek başına önlemeyeceğinin bilincindeki Curzon, Fransızların, tarafsız bölgedeki kuvvetlerini çekmesi konusunda Mustafa Kemal'i ikna edeceklerine dair teminatına güveniyordu*.[7321]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a *çok acele* ve *gizli* telgraf gönderdi: *Amiral Brock, Kemalistlerin Avrupa kıyısına geçmelerini önlemek amacıyla bütün gemileri Boğaz'dan uzaklaştırmak için aldığı talimatı gösterdi. Bütün gemileri Boğaz'dan uzaklaştırmak güçtür ve bunun İstanbul'a etkisini gözön ünde tutmak gerekir. Harington bunun şimdilik yapılmaması düşüncesindedir. Ben de bu talimatın tam uygulanmasının pek güç olacağını düşünüyorum. Haliç'te gemileri toptan yok etmek ise tehlikelidir*.[7322] *Durum zarurî olarak günden güne değişmektedir. Krallık Hükümeti'nin umumî talimatına uyarak Amiral de Brock, General Harington ve benimle beraber bu mesele ile bütün kabiliyetimizle ve tam bir serbesti içinde meşgul olmamızı teklif ediyorum*.[7323]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a beyanatı: *Mustafa Kemal yeni bir hanedan kurmak niyetindedir.*[7324]

İngiliz Teğmen Naylor komutasındaki piyade birliği ile Miralay Zeki komutasındaki süvarî birliği Çanakkale Erenköy'de karşılaştılar. Naylor'un raporu: *Türk askerleri son derece dostça bir tutum sergiled*iler, *tüfeklerini omuzlarında asılı tutarak namlularını yere çevirdi*ler.[7325]

Türk süvarî kıtaatı *bîtaraf* statüsündeki Çanakkale'nin Erenköy nam mıntıkasına 22 Eylül'de girmişti ve fakat aldığı talimat mucibince bugün geri çekildi.[7326]

> 23 eylül'de Türk süvarileri Müttefikler tarafından tarafsız bölge olarak kabul edilmiş olan yerlere girmiş, hatta bir İngiliz süvari birliğiyle karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak Türk süvarileri, çarpışmak için niyyetli görünmüyorlardı, bu sebeple de omuzlarına astıkları silahlarının namluları yere bakıyordu.[7327]

Sabık sadrazam Damad Ferid Paşa, Rumbold'un *öğüdüne uyarak* Fransa'nın Nice şehrine muvasalat etmek üzere İstanbul'dan yola çıktı.[7328]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mustafa Kemal'in İzmir'deki siyasî gizli görüşmelerini tenkid etti. Ne hariciye vekâleti ne meclis, mezkûr müzakerelerin mahiyetinden haberdar edilmemiştir. Hüseyin Avni, Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkilerini aştığını belirtmiştir:

7320 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXIII.

7321 A. L. Macfie, *The Chanak Affair (September-October 1922)*, s. 329-330; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 418.

7322 FO, 371/7893/E. 8003; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 455.

7323 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

7324 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

7325 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 419.

7326 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

7327 David Walder, *Çanakkale Olayı,* 1970, s. 290; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, s. 203.

7328 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

Efendiler; Hariciye Vekili Beyin [*Dr. Rıza Nur, bu vakit vekâleten Hariciye Vekilidir*] bir saatten beri verdiği malumatı yekun ettim, cihanın kendisiyle ve mukadderatiyle uğraşan bir milletin emellerini ta[t]min edecek bir mahiyette bulamadım. Sefirlerimizin verdiği adi havadis ajansları resmî bir mahiyeti haiz değildir. Yalnız birer imzaları haizdir. Anlaşılıyor ki Türkiye milletini temsil eden o mümessil beylerin temayülleri sokaklarda ve kahvelerde dolaşan ajans kâğıtları mahiyetinden başka bir şey değildir. Sonra vaziyeti siyasiyenin yekununu bilmiyorumdan ibarettir. Bizi tatmin eden şey Paşa Hazretlerinin İstanbul'a yazdığı bir muhtıra bir mektup ve mahiyeti malum olmayan bir şeydir. Siz Pelle'ye veyahut İngilizlere söyleyiniz ki; Türkiye B. M. Meclisi mukadderatını şu suretle tespit etmiştir. Siz söyleyiniz ki; biz İngilizlerin dolabına düşmiyeceğiz. Bu dolaba ehemmiyet vermiyeceğiz. Bunlar bin defa söylenmiş sözlerdir. Bunlar siyasî mahiyette söylenmiş sözler değildir. Sonra siyasî bir ağızdan çıkmış sözler de değildir, efendiler. Böyle üç dört sene kan dökmüş, Allah'tan başka kimseden imdat görmemiş…

KILINÇ ALİ BEY (Gaziantep) - Hariciye Vekili burada yok

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Hariciye Vekili gibi bilmiyorum, diyen arkadaşa ben, hiç bir şey söylemem ki, bana ajansı tebliğ eden müvezzi mahiyetinde ifadede bulundular. Başkumandanın ifadesi de Hâmit Beyden gelen bir mektup da, siz şöyle söyleyin, böyle söyleyinden ibaret.

Efendiler, cihan siyaseti vardır ve bir âlemdir. Sonra efendiler, bunun binlerce şubesi vardır. Böyle sellemehüsselâm bir millet nam ve hesabına söz söylenemez. Bir millet namına kimseye vesaiki tarihiye verilemez. Sonra insanlar ne kadar hayırlı iş görürse görsünler, yekdiğerine kademe kademe, herkese bir vazife verilmiştir. Hariciye Vekili Başkumandan olamayacağı gibi, Başkumandan da, Hariciye Vekili vazifesini yapamaz. Ne kadar kudreti siyasiyeyi haiz olursa olsun, milletin siyasî ağzı ancak Hariciye Vekâletidir. Münasebatı hariciyedir, münasebatı siyasiye o kanaldan idare edilir. Yusuf Kemal Beye bir ordu teslim etmem. Evet; Hariciye de Paşa Hazretlerine, siyasatta bir söz söylemeye müsaade ve salâhiyet vermedikçe söz söylemek lâzım gelmez. Salâhiyet vermelidir. O vakit söyleyebilir. Bugün İzmir'de muhabere oluyormuş. İzmir'den buraya henüz muhabere tesis olunamamış imiş. İstanbul'dan bazı telgraf ve mektuplar geliyormuş ve ajanslarda da şu havadisler varmış. Ey muzaffer ordu; muzaffer millet! Bütün cihan bizimle uğraşıyor. Mehmed'in buğziyle kazandığı bu zaferi maazallah kaybetmeye mi, sarfedeceksiniz? Kuvvet ve kudretinizi kime verdiniz? B. M. Meclisi bu şeyi tatbik etti mi?

Efendiler; B. M. Meclisi için bu kâfi midir? Müjen diyor ki: eskiden Türkiye'de iki Hükümet vardı, şimdi, bugün üç Hükümet oldu. Vukubulan teşebbüs ve söylenen sözler bize daha iblâğ edilmemiştir. Ben bilmiyorum bir söz benim kulağıma girdiği halde Heyeti Vekilede Hariciye sandalyasında oturan bir zat nasıl bilmiyor, Hariciye Vekili o sandalyada nasıl oturuyor. Bir söz benim kulağıma girmeden, başkasının kulağına girerse ben orada oturmam. Otururum namerdim. Bizim Hariciye Vekâleti böyle şeylerden bîhaber mi olacak? Sonra bizim vekâleti meşruamızı haiz olan bu zat vazifemi yapıyorum mu diyecek?

OSMAN BEY (Kayseri) - Geldiğinde söyle…

HÜSEYİN AVNİ BEY (Devamla) – Ben Meclise söylüyorum, Meclisi Âli kudretine sahip olsun, rica ederim. İzmir'de bir müzakere oluyormuş, Hukuk Müşavirine naklediyor da ne müzakere edildiği Meclise arz edilmiyor. Ben hayret ediyorum, bunda Meclis kendisini nasıl tatmin ediyor. Avrupa'dan gelen adam kimdir? Bizden ne istiyor, ne söylüyor? Bize iblağ etmek için ihmal mi edeceğiz, bu nasıl vaziyet? Nasıl siyaset? B. M. Meclisi vekilleri vaziyeti siyasiye ve hariciyenin ne mahiyette olduğunu bilmiyorum demekten başka elinizden ne gelir, şahsiyeti maneviyenize diyorum. Ben de içinde dahilim, bilmiyorum. Efendiler, rica ederim herkes bu memlekette haddini hududunu bilmezse iş şirazeden çıkar. Memleketin âtisini yine müşkilâta sokarız. Onun için buradan giden arkadaşlarım[ı]z bize malumat vermek için gittiler. Onlarla biz muhabere edemiyoruz. Avrupa bizimle muhabere ediyor. Biz İzmir'le muhabere edemiyoruz. Dahiliye Vekili nerede? Hani bu Devletin postası… (Uyuyor sesleri.) Devlet milleti gönderiyor ve ordusunu sevkediyor da nasıl…

VEHBİ BEY (Karesi) - Muhabere başlamıştır Hüseyin Avni Bey..

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Yirmi günden beri vaziyeti siyasiye hakkında bize haber yok.

REFİK BEY (Konya) - İnsan bize haber yok demeye sıkılır efendim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Heyeti Vekile Reisi bana burada ne söylerse beyhude. Bugün onbeş gündür iş bitmiş. İzmir'e girilmiş ve onlar ne söylüyor, siz ne söylemişsinizdir diyorum. Belki gelmiş söylemiştir. Çünkü Hâmit Beyden gelen kâğıttan şu mana çıkıyor: "Son vaziyeti siyasiye budur, herkesin vazifesini kendisine tevdi edelim." Herkesin vazifesini kendisine tevdi ediniz. Herkes kendini ve kendi milletini düşünsün. Sonra bu muzafferiyetler sizi müşkilâta sokar. Bununla neşveyap olmayınız, Cenabı Hak herkesin hakkını verir. Fakat her [ş]eyden mukaddes olan kendi salâhiyetinizi…

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) - Kimse söylüyorsunuz, bu derleri biz biliyoruz. Heyeti Vekileyi çağıralım da onlara söyliyelim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Biz emrivaki karşısında ve müşkilât karşısında bulunmamak için bu günden söylüyorum ve söyliyeceğim, vazifemize müdahale ettirmiyelim. O hürmetler aksiye münkalip oluyor.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) - Kimsenin verdiği yok.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Lütfen siz haber verin ne söylediler. Vadiyeti siyasiyeden, ve Hariciye Vekilinin onbeş günlük siyasetinden bizi lütfen tenvir buyurunuz. Ben ihmal etmiyorum. Meclis ve bu Hükümet ihmal edilmektedir. Bunun neticesi vahimdir, bu kadar söylüyorum.[7329]

İzmir'deki Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), Ankara'daki hükümete akşamleyin telgraf gönderdi. Buna göre Mustafa Kemal, Fransızların diplomatik teşebbüslerine güvenerek orduyu bîtaraf mıntıka sınırlarında frenlemektedir:

Muzaffer ordumuz Misaki Millî ile muayyen olan millî gayelerimizi istihsal edinceye kadar vazifei vataniyesini kemali ehemmiyetle ifadan geri kalmıyacak ise de her vakit olduğu gibi bu safhada dahi vesaiti sulhiyeyi istimal etmesini ve silâha müracaat zarureti katiyesi olmadan ordumuzu tahrik etmemek Başkumandanlıkça vacibürriaya velmukaddes bir düstur ittihaz edilmektedir. Ahiren Paris'ten Başkumandana Franklen Büyyon imzasiyle varit iki telgrafnamede mumaileyhin iki güne kadar İzmir'e muvasalat edeceği bildirilmektedir. Cereyanı sulhtan Mösyö Franklen Büyyon'un elyevm Paris'te Mösyö Puankere ile, İngiliz Hariciye nazırı ve İtalya sefirinin Fransa Hükûmeti ile birlikte ittihaz edecekleri mukarrerat hakkında itayı malumat edeceği, vazifei resmiye ve itilâfcuyanesini deruhde eylediği tahmin olunmaktadır. Amali umumiyemizi tatmin edecek bilcümle siyasî teklifleri kemali ehemmiyetle nazarı dikkate almak lazimeden olduğundan mumaileyhin getireceği teklifatı berayı tetkik acizleri ile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve ahiren Avrupa'da teşebbüsatta bulunmuş olan Dahiliye Vekili Fethi Beylerin İzmir'de temdidi ikametlerine zaruret hasıl olduğunu ve neticeden itayı malumat edileceğini arz ederiz.[7330]

Heyet-i Vekile Reisi Rauf ile TBMM Heyet-i Vekile Riyaseti arasında telgraf trafiği yaşandı. Mustafa Kemal siyasî müzakereler yürütmek için İzmir'de seyyar bir hükûmet ihdas ederken[7331]; Meclis de siyasî görüşmelerin Ankara'da cereyan etmesini ısrarla istiyordu:

İzmir 23: Hukuk Müşaviri Münir [Ertegün] Bey, Franklen Büyyon ile görüşüldüğü zamanda tercümanlık etmek ve zabıt tutmak için istenilmişti. Franklen Büyyon'un muvasalatından evvel burada bulunması lâzımdır. Hemen hareketinin kendisine tebliğini rica ederim. Başkumandanlıktan icabedenlere emir verilmiştir.

2. Hâmit Beyden bugün Başkumandana gelen telgrafnamede Fransız askerinin çekilmesi için resmen emir aldıklarını ve İtalyanların da aynı emri aldığı istihabar eylediğini, ilâve ettiği bildiriyor. Bu gibi haberleri oraya da yazacağı tabiî olmakla beraber berayı malumat maruzdur. [İmza Heyet-i Vekile Reisi Rauf]

7329 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 820-821.

7330 Heyeti Vekile Reis Vekili ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi'nin meclis kürsüsünden mebuslara beyanatı, T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 824-825.

7331 Örneğin Lazistan mebusu Ziya Hurşit meclis gizli celsesinde şu cümleyi sarf etmiştir: "Hangi Heyeti Vekile? Buradaki mi, yoksa İzmir'deki mi?" T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 827.

Heyeti Vekile mukarreratı olmak üzere müzakeratı siyasiyenin Ankara'ya nakli hususunda Heyeti Vekile müttehidülrey bulunmaktadır. Meclisde ahiren vaki olan talep üzerine verilen izahat esnasında bu cihet muhtelif tarzlarda…… ve vaziyeti hazirai Hükümet noktai nazarından tamamen tatbik edilmiştir. Diğer taraftan orada vaki olacak teklifatın tetkiki ve bir neticeye raptı Heyeti Vekilenin kararıyle olacağından muhaberatın hali hazırı bu müzakeratın muhaberatla idamesi mümkün olamıyacağını gösterdiğinden Franklen Büyyon'un Ankara'ya gelerek müzakeratın burada cereyanı lâzım olduğunu ve binaenaleyh derhal merkeze avdet buyurulmasını, bu müzakerat esnasında Reis ve Başkumandan Paşa Hazretlerinin de müddeti muvakkate için de bulunmalarını zarurî ad ve telakki ettiğimizi arz ederiz. Mamafih müzakeratı ibtidaiyei sulhiyenin İzmir'de icrası teklif ve tarafımızdan teklifi vaki kabul ediliyorsa bu müzakerata mürahhas olarak bulunacak zevatın Heyeti Vekilece tayin edileceği ve her vakit ki gibi Meclisce tasvibi icabedeceğinden o cihetin işarı rica olunur. [İmza Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Vekile Riyaseti]

Malumu âlileri olduğu üzere İzmir'e hareketimizden maksat Başkumandan Hazretleriyle vaziyeti harbiye ve siyasiyeyi tetkik ve neticei tetkikatı Heyeti Vekile ve Meclise arz etmek idi. Evvelki telgrafnamede arz ettiğimiz veçhile buraya vüsulümüzde doğrudan doğruya bir dost sıfatiyle Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir telgraf çekmiş olan Franklen Büyyon'un İzmir'e gelmek üzere bulunduğu anlaşıldığından ve sebebi vürudu da buraya azimetleri icabeden vaziyeti siyasiye ve hariciyemizle mutlak olarak alâkadar olduğu kaviyyen memul bulunduğundan Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve Avrupa'nın son siyasî kararlarına vakıf bulunan Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi ile intizara mecburiyet gördük. Aksi takdirde seyahatımızdan maksut olan şeyden istifade edilemezdi. Ancak Franklen Büyyon'un Ankara'ya kadar seyahatının muvafık olup olamıyacağının mumaileyhin buraya muvasalatında anlaşılacaktır. Sulh için henüz bir taraftan teklif edilmiş değildir. Şu halde murahhas meselesi mevzubahis olamaz. Franklen Büyyon İtilâf Devletleri namına bir teklifte bulunursa temhidatı evveliyede bulunarak malum metalibi milliyemize muvafık görülürse berayı tetkik bittabi evvelâ Heyeti Celilei Vekileye ve Meclisi Âliye arz edilecektir. Başkumandan Hazretleri rüfekayı kirama ve bilumum Meclisi Âli azayı muhteremesine kalbî ve samimî selam ve temennilerini tekdim eyler. Bir an evvel Ankara'ya gelmek emelinde bulundukları ve fakat bugünkü vaziyet henüz arzuyu şedidelerini tatmine müsait bulunmadığını, inşalallah Franklen Büyyon ile görüşülmesini müteakip birlikte Ankara'ya avdeti mümkün olacağından kuvvetle ümitvar bulunduğumu ve intizar olunan zatın buraya vüsulüne kadar bizim burada bulunmaklığımızın menafii memleket noktai nazarından zarurî olduğunu arz ederim. [İmza Heyet-i Vekile Reisi Rauf][7332]

İzmir'in kurtuluşu üzerine İstanbul'da Fatih Camisi avlusunda zafer şenliği.
(*L'Illustration*, 23 Eylül 1922)

Fotoğraf. *İzmir'in kurtuluşu üzerine İstanbul'da Fatih Camisi avlusunda zafer şenliği* (Şimşir, 2016, s. 528).

[7332] Hariciye Vekâleti Reis Vekili Doktor Rıza Nur'un meclis kürsüsünden izahatı; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 825-826.

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *23 Eylül 338 (922) Cumartesi: Bostancı ve Maltepeden İngilizlerin asker ve eşyalarını kaldırdıkları ve hristiyan halktanda göç başladığı haber alındı. Karaağaçtan Rus mühimmatı alarak İzmit'e giden Nimetühüda motorunun taşa çarparak Derince önünde battığı, İngilizlerinde bunu haber alıp bu mühimmatı mavunaya naklettiklerini işittik. Harington yine Harbiye Nazırını çağırdı, (Anadoluya yine mühimmat kaçırılıyor, bu devam etmiyecektir. Aksi sabit olursa seninle Bahriye Nazırı şahsan mesuldürler. Bununla beraber bütün, levazımı harbiyenin imhasını emrederim.) Dedi. İngilizlerin Çamlıcada tahkimat yaptıkları haber alındı. Damat Ferit Paşanın bu gün firar ettiği duyuldu. Diğerleri de pasaport peşinde imişler.*[7333]

24 Eylül 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Çanakkale'deki İngiliz kıtaatı kumandanı Miralay Shuttleworth'a telgraf göndererek *Müttefiklerle Mustafa Kemal arasında bir müzakere ihtimali doğduğu bir anda, gereksiz şiddet eylemine girişilmemesini istedi*.[7334]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre; Rumbold, Yunan Fevkalâde Komiseri Kalogeropulos'la mülakat etmiştir. *Yunan yetkililer, Marmara Denizi'nde bulunan Averof kruvazörünü İstanbul'a göndermeye karar* vermişler. *Rumbold, Yunan Yüksek Komiseri'ne bunu asla istemediklerini ve böyle yapıldığı takdirde takviye yapmama konusunda Türklere verdikleri taahhütlere aykırı davranmış olacaklarını bildi*rir. *Ayrıca bu eylem, Yunanların İstanbul'u bir donanma üssü gibi kullandıklarına dair Türk iddialarını da haklı çıkaracaktı*r. *Yunan Yüksek Komiseri, bunları Hükumetine ileteceğine söz verse de ertesi gün Averoff İstanbul'a gel*ir. *Bu eylemin mevcut şartlar dikkate alındığında provokatif bir eylem olduğunun bilincindeki Amiral Brock ve Rumbold, Averof'un geri dönmesi için temaslarda bulunulmasını Hükûmetlerinden* istiyorlar.[7335]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill'in heykeltraş kuzeni Bayan Clare Sheridan, *Mustafa Kemal'in heykelini yapmak üzere İzmir'e gitti*. Sheridan; *Lenin, Stalin, Troçki ve Alman Cumhurbaşkanı Ebert'in de heykelini yapmıştı*.[7336]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ankara'ya yapılan ortak çağrıyı Fransız basını sevinçle karşıladı. Curzon'un uzlaşıcı tutumu övülüyor. Lloyd George'un ters demeci ise eleştiriliyor. "Temps" gazetesi hâlâ güçlükler bulunduğunu belirtiyor ama iyimser. "Journal des Débats" Türkiye'nin eskisinden daha güçlü olacağına üzüntüyle değiniyor*.[7337]

Anadolu'dan çekilen Yunan *subaylar tarafından* Kral Konstantin aleyhine *örgütlenen askerî isyan*, Midilli ve Sakız adalarında başladı. *İhtilalin başına Albay Gonadas getirildi*. *Venizelosçu subayların ayaklanması kısa sürede Selanik ve Atina'yı da saracak, Kral Konstantin,* 27 Eylül'de *tahttan vazgeçmek zorunda kalacaktır*. *Ayaklanma 4 gün önce Albay Plasuras'ın önderliğinde başlamış, önceki gün Plasuras'ın başkanlığında üç kişilik bir ihtilal komitesi kurulmuştu*.[7338]

7333 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 323.

7334 David Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 292; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 699.

7335 Rumbold'dan Curzon'a 24 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 576; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

7336 Anita Leslie. (1977). *Clare Sheridan: Her Tempestuous Life with Jennie Churchill, Mussolini, Lenin, Charlie Chaplin, Trotsky, Winston Churchill, and Others* (p. xiii, 199). United States of America, New York: Doubleday & Company; Fatih Bayhan & Mehmet Sadık Öke. (2011). *Teyzem Latife: Atatürk'le Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi* (3. baskı) içinde (s. 123). İstanbul: Pegasus Yayınları; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 701.

7337 FO, 424/254, s. 333, No. 613; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 455-456.

7338 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 700.

Almanya'da intişar eden *Berliner Tageblatt* gazetesi, İtalyan tarihçi Guglielmo Ferrero'nun makalesini iktibas etti. Ferrero, *Yakın Doğu buhranı hakkında pek ümitsiz. Müslümanların taarruz ruhunun Anadolu'dan sonra Filistin, Irak, Hindistan, Mısır ve Kuzey Afrika'ya intikal edebileceğini, bu durumda İngiltere'den başka Fransa'nın ve İtalya'nın da yakında İslamlara karşı uzun ve kanlı bir savaşa tutuşabileceklerini ve sonuçta, Asya ve Kuzey Afrika'nın bir kısmının Avrupa'nın elinden çıkacağını söylüyor*.[7339] Bu bağlamda, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e gizli ve alenî yardımları semere verecek; *Müslüman taarruz ruhu*nun önü kesilecektir.

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, TBMM Hariciye Vekâletine Müttefik hariciye nâzırlarının müşterek notasını telledi:

> İzmir'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine; Ankara'da Hariciye Vekâletine: Bugün vakti zevalde, Fransa Devleti fahimesi fevkalâde komiseri Jeneral Pelle tarafından bendenize tevdi edilen nota berveçhi a[ti] maruzdur. Vüsulünün işarını istirham ederim; ferman.
>
> "Üç müttefik Hükümet salâhiyeti tammeyi haiz bir mümessili Venedikte veya sair bir mahalde vukubulacak bir içtimaa balâteahhur göndermeğe muvafakat edip etmiyeceğini kendilerine işar eylemesini Büyük Millet Meclisi Hükümetinden rica ederler. Bu içtimaa Türkiye mümessilleriyle beraber Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp, Hırvat ve İslovan devleti ve Yunanistanın mürahhasları dahi meduv bulunacaklardır. Bu içtimaa alâkadar Hükümetler tarafından tertibatı lâzıme alınır alınmaz vuku bulacaktır. İçtimaın gayesi Türkiye ile Yunanistan ve Düveli Müttefika arasında bir muahedei sulhiyei katiyenin müzakere ve akdi ile iştigal etmek olacaktır. Üç müttefik devlet, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı tekrar tesahüp arzusunu hüsnü nazarla telâkki eylediklerini beyan için bu fırsatı vesile ittihaz ederler. Müzakeratı sulhiye esnasında, Ankara Hükümeti, Düveli müttefikanın muvakkaten bîtaraflığını ilân ettikleri mıntakaya, ordusunu göndermemesi şartiyle, üç devlet konferansta, mezkûr hudutların Türkiye'ye verilmesini maalmemnuniye müdafaa edeceklerdir. Esasen şurası mukarrerdir ki muahededе; Türkiye ve komşularının menafiinin vikayesi, sulhün muhafazası için, bilâhare tayin edilecek bazı menatıkın gayrı askerî bir hale vaz'ı, Türk hâkimiyetinin muntazam ve muslihane bir surette yeniden teessüsünün istihsali ve nihayet Cemiyeti Akvamın himayesi altında Boğaziçinin serbestisini ve ırk, din ekalliyetlerinin emniyeti için muahededе bilittifak tedabir ittihaz edilecektir. Zaten üç devlet Türkiye'nin Cemiyeti Akvama dühulünü memnuniyetle müdafaa edeceklerdir. Muahede mevkii icraya vaz olunur olunmaz İstanbul'daki Müttefik kıtaatının geri çekilmesi hakkında geçen martta verilmiş olan teminatı tekrarda üç Devlet müttefiktir. Üç Hükümeti müttefika konferansın küşadından evvel Türk ve Yunan memurini askeriyesi ile bilitilaf Müttefik Hükümetler jeneralleri tarafından tespit edilecek olan bir hat üzerine Yunan kuvvetlerinin çekilmesini temin etmek üzere nüfuzlarını istimal edeceklerdir.
>
> Bu müdahale mukabilinde Ankara Hükümeti, ne konferanstan evvel ve ne konferans esnasında muvakkat bîtaraf ilân olunan mıntıkalar dahilinde asker göndermemeği, ne boğazları ve ne de Marmara denizini geçmemeği taahhüt edecektir. Yukarıda mevzubahis olan hattı tayin ve tespit için Mustafa Kemal ile Müttefik jeneraller arasında Mudanya ve İzmir'de derhal bir içtima vukubulabilir. Müttefik Hükümetler davetlerinin semi itibare alınacağına ve bütün insaniyeti mütemeddinenin arzukeş bulunduğu bir sulhün tesisi için müttefikleri ile olduğu gibi Türkiye ile de teşriki mesaî edeceklerine kanidirler.
>
> Paris, 23 Eylül 1922
>
> Puankara — Gürzon
>
> Hof — Keybiston[7340]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *24 Eylül 338 (922) Pazar: Mütelifinin İstanbul Hükümetine bir nota verdiği haber alındı. Notada: (İstanbul-Edirne ve Meriç'e kadar şarkî Trakya'nın Hükümeti Osmaniyeye*

[7339] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 702.

[7340] Hariciye Vekâleti Reis vekili Doktor Rıza Nur'un meclis kürsüsünden izahatı; T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 826-827. Urfa mebusu Bozan Bey, 23 Eylül tarihli Müttefikler notasındaki mühim bir yokluğa dikkat çekmiştir: "Musul için bu notada bir şey yoktur." T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 828).

terk edileceği, yalnız boğazların tahtı hakimiyeti Osmaniyede olarak cemiyeti akvamın kontrolu tahtında serbest olacağı ve Marmara sahilinde asker bulundurabilmemizin mümkün bulunacağı ve buna muvafakat olunduğu takdirde hemen İzmir'de ibtidaî bir müzakere ile Trakya sınırının tesbiti ve bir konferans akdi ile Yunanlılar mütelifin ile akdi sulh etmemiz ve bitaraf mıntıkaya taarruz etmememiz) teklif olunuyormuş.[7341]

25 Eylül 1922. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine *Misâk-ı Millî ahkâmı haricine çıkılmayacağını* vurgulayarak bir beyanat verdi: *Başlıca sulh şeraitimiz, [Misâk-ı Millî]de mündemicdir. Fakat [Misâk-ı Millî] hutut-ı esasiyeyi tayin etmekdedir. Teferruat muhtevî değildir. Teferruata aid şartlarımızı şimdiden söylemek bîlüzumdur. Esasları istihsal etdikden sonra onları da görüşürüz.* [..] *Boğazlar meselesindeki nokta-yı nazarımız Boğazları açmakdır*. [..] *Bence musalaha derhal tesis etmelidir. Buna hiçbir mani yokdur. Fakat musalaha iki taraflı olur.*[7342]

Sakız ve Midilli'de askerî bir ihtilal başlatan Yunan kuvvetleri*, savaş gemilerinin refakatinde Pire'ye hareket ettiler*.[7343] Anadolu'dan tahliye edilen Yunan erkân-ı harblerin 12 Adalar'da Kral Konstantin aleyhine ihtilâl cuntasını olgunlaştırması ve dahi 27 Eylül'de hükümet darbesi gerçekleştirmeleri, ayrıca dikkat çekicidir. Türk ordusunun esir aldığı Yunan subaylar, kâmilen kralcı subaylar olmalı.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 461 numaralı telgraf gönderdi: *2000 kişilik bir Türk süvari kuvveti Erenköy'de göründü. Bunları tarafsız bölgeden geri çekmesini Mustafa Kemal'e duyuruyoruz. Yoksa Harington bunları geri çevirecek*.[7344] Rumbold, Curzon'a 840 numaralı bir başka mühim telgraf daha telledi:

> İzzet Paşa'yla görüştüm. İstanbul'da sükûnun korunmasını, Rumlarla Ermenilerin tutuklanmasını istedim. İlgilenmeye söz verdi. İstanbul'da 20.000 kadar silahlı Türk var sanıyoruz. Patrik de 20.000 silahlı Rumu emrimize verebileceğini yazıyla bildirdi. İzzet Paşa, İstanbul'da 300 polis ile 300 jandarma bulunduğunu söyledi.
>
> Daha sonra Padişah'ın mevkii meselesine döndük. İzzed Paşa, Zat-ı Şahanenin vekayiin gidişatına mütevekkil olduğunu ve ihtiramı hak eden bir vakarla hareket ettiğini söyledi. İzzed Paşa, Padişah'a merbutiyetinin hususî bir sebebi olmamasına rağmen, Zat-ı Şahane'nin tavrından oldukça mütehassis bir şekilde bahsetmiş ve Padişah'ın elân Osmanoğlu Hanedanı'nın en iyi mensubu olduğunu söylemiştir. Yine de Zat-ı Şahane'nin pek çok düşmanı vardı ve İzzed Paşa'ya göre Padişah'ın ahvalinin nâzik olduğu sonucunu çıkardım. Zat-ı Şahane, epeyce ihtirasları olan Mustafa Kemal'in, Osmanoğlu Hanedanı'nı bir kenara bırakıp kendi şahsında yeni bir hanedan kurabileceği fikrini tetkik ettiydi. Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanını devirip yeni bir hanedan kurabilir.[7345]

7341 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 323.

7342 Tevhîd-i Efkâr, 26 Eylül 1338-1922, Numero 3494-466, *Başkumandanın İzmir Muhabir-i Mahsusumuza Beyanatı*, s. 2.

7343 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 703.

7344 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXX.

7345 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXI, 550. İstanbul âdetâ karmakarışık bir ahval arz ediyordu. Korgeneral Harington, Kraliyet Hava Kuvvetleri Kumandanı Mareşal Trenchard'a gönderdiği bir telgrafnamede şunları yazıyordu: "Şimdiye kadar gördüğüm en başıbozuk savaş bu. Yetmiş iki buçuk milletin diplomatları, askerleri, denizcileri, Yunanlılar, Türkler, türlü dinsizler ve Bolşevikler bir arada ve koca şehir gelmiş geçmiş en azılı şeytanların buluştuğu iğrenç bir kalabalıkla dolmuş. Bana gönderdiğiniz birliklere göz kulak olmak için elimden geleni yapacağım." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 305.

Rumbold, Curzon'a 612 numaralı telgraf gönderdi. *Üç Müttefik Yüksek Komiserleri de Averof'un İstanbul'a gelmesinin "provokasyon kaynağı olacağını" düşünüyor. Ayrıca Averof'un İstanbul'da bulunması Rumlara karşı hareketlere yol açabilir*.[7346]

Hariciye Nâzırı Curzon, Rumbold'a talimat verdi: Yunan *Averof harb gemisi İstanbuldan çıkarılmalıdır*.[7347]

Curzon, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley'e telgraf gönderdi. *Yunan Hükûmeti'nin savaş gemilerini İstanbul'dan çekerek buradaki deniz üslerini tamamen kapatmasını* istiyor.[7348]

Curzon, Fransız Hariciye Nâzırı Poincaré'yi *Kemal üzerindeki iyi etkisini, onu konferansın toplanmasını engelleyebilecek bir faaliyetten alıkoyması için kullanmaya davet etti. Bay Franklin-Bouillon, Bakan Poincare tarafından seçilen elçiydi ve bu amaçla hemen İzmir'e gönderildi*.[7349] Ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ile görüşen Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf gönderdi: *Nihat Reşad'le görüşüldü. Konferans çağrısını Mustafa Kemal'in kabul edeceğini söyledi. Franklin-Bouillon'un İngiliz çıkarları için tehlikeli olduğunu belirtti ve güvenilir bir kişiyi İzmir'e göndermemizi telkin etti. Kendisi* [Nihad Reşad] *Londra'ya geçmek istiyor. Onunla görüşseniz iyi olur*. Hardinge Curzon'a 480 numaralı başka bir telgraf daha gönderdi: *Franklin-Bouillon'un, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e hareket ettiğini duyuran bir bildiri "Temps" gazetesinde yayınlandı*. [7350]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem muhtıra kaleme aldı: *Yakın Doğu bunalımı: Sovyet Hükümeti, Ankara'yı desteklemek üzere askeri ve diplomatik önlemler düşünüyor. Troçki ve Buharin, doğu Avrupa'ya karşı askeri harekât istiyorlar; Çiçerin bu fikre karşı çıkıyor. Henüz kesin bir karar verilmiş değil. Ama askeri hazırlıklar sürüyor. Kemalistler, motorlarla Zonguldak'tan Trakya'ya asker taşıyorlar*.[7351]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, *İngiltere'nin her noktada ödün verdiğini ve Mudanya Konferansıyla ilgili önerinin daha çok İngilizlerin onurunu kurtarmak için öne sürüldüğünü bildiriyor*.[7352]

TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), Paris'de, İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'yle mülakat ediyor. Nihad Reşad, Mustafa Kemal'in *sunulan konferans fırsatını ve şartlarını kabul edeceğine dair ifadeler kullandı*. Franklin-Boullion'un *Mustafa Kemal'le görüşmesinin İngiliz menfaatleri açısından çok tehlikeli olacağına dair telkinlerde de bulunmuş olduğunu* vurguladı. *Ankara'da mütarekeye Fransızların çabalarıyla ulaşıldığı şeklinde bir intiba uyanacağını* belirtti. Nihad Reşad, *İngilizlerin Anadolu'ya, -Türkler tarafından güvenilen Aubrey Herbert gibi- güvenilir bir temsilci göndermelerini* istiyor, *kendisinin de Londra'ya geçerek Curzon ile*

7346 Rumbold'dan Curzon'a 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 612; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

7347 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

7348 Curzon'dan Lindley'e 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 619; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

7349 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 59.

7350 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXX.

7351 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXI.

7352 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: SalâAhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

görüşmesini öneriyor. Lord Hardinge, *bu sözlerden etkilen*miştir. Hardinge, *Franklin Bouillon'dan önce Henderson'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşebileceğini belirtiyor*.[7353]

İkdam gazetesi: *Müttefikler, Trakya ve İstanbul'un Türkiye'ye iadesini kabul ediyorlar. Boğazlar serbest olacak, askerlikten tecrit edilecek, ancak konferanstan önce ve konferans sırasında tarafsız mıntıkadan tecavüz edilmemesini talep ediyorlar*.[7354]

İngiliz Hükümeti, Rumbold'un 23 Eylül tarihli teklifini kabul etti, Mudanya Konferansı hakkında Amiral Brock, General Harington ve Horace Rumbold heyetine *Krallık Hükümeti'nin umumî talimatı* çerçevesinde *tam bir serbestî* verdi.[7355]

26 Eylül 1922. Rumbold Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus mahrem telgraf gönderdi. *Nihai zaferi sonrasında Mustafa Kemal'e kutlamalarını göndermesi için* Padişah'a *"baskı" yapılmıştı*r; *ama o kutlamayı reddetmiştir*.[7356]

> Rumbold, 26 Eylül'de Lord Curzon'a bu konuyla ilgili olarak gönderdiği gizli ve kişisel yazıda şunları belirtmişti: 1920 yılı Ekim ayında ona (padişaha) özel olarak şu konu da söz vermiştik: kendisi tehlike içine girerse, ona kişisel olarak elimizden gelen her yardımda bulunacağız. Siz de Sayın Lord, 6 Ekim 1920 tarihli telgrafınızda bunu onaylamıştınız. O sıralarda onu görevinden istifa etmemeye inandırmış olmamız, onun kişisel güvenliği konusundaki sorumluluğumuzu artırmaktadır... Güçlük, tam vaktinde harekete geçmektir. Padişah, 23 Eylül'e kadar bu konuda bizimle temas etmemiştir; ancak, bana dolaylı biçimde bildirmiş olduğuna göre, Mustafa Kemal'e kutlayıcı bir yazı göndermesi için kendisine baskı yapılmış, ama bunu reddetmişti. Aynı gün (23 Eylül) onun mutat aracısı Ryan'i görmek istemiş ve 24 Eylül'de Ryan'la görüşmüştü. Bu aracı, durumun ne olduğunu sormuş; ona bu konuda bilgi verilmişti. Bunun üzerine aracı, padişahın durumunun ne olacağını sormuş; Kemalistlerin uzun süreden beri padişahtan nefret etmekte olduklarını ve padişahın da onlarla asla çalışamayacağını anlamış olduğunu; Kemalistler İstanbul'u denetimleri altına alırlarsa, padişahın oradan ayrılmasının gerekeceğini ve kendi ailesiyle birlikte İstanbul'u terk edeceğini; böylece, Abdülhamid'in başına gelmiş olanlardan kaçınmış olacağını söylemişti. Ryan, İngilizlerin padişahı korumak istediklerini; ancak vakti ayarlamanın güç olduğunu; Kemal'in, Müttefiklerce öne sürülmüş olan son önerilerini nasıl karşılayacağını görmek için padişahın 2-3 gün daha hiçbir şey yapmamasını söylemişti... Şimdilik padişahın hayatı tehlike içinde değildir; ancak tehlike süratle ortaya çıkabilir ve Kemalistler İstanbullu ele geçirirlerse ki eninde veya sonunda bu gerçekleşecektir. Padişah buradan gitmek zorunda kalacaktır. Benim dileğim, onu, ani bir karar vermeye zorlamamak; onun hayatını ve özgürlüğünü kurtarmaktır.[7357]

Rumbold, Curzon'a 625 numaralı telgraf gönderdi. *Amiral Brock, Averof'un İstanbul'a ulaşmasından sonra Yunan askerî nakliye gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara'nın kuzey kıyılarına doğru gittiğini istihbar alıyordu. Bu gemilerin Trakya'ya asker ve cephane taşıdığını bilen Brock tarafsızlık ilkelerini Yunanistan'a da uygulama vaktinin geldiğini düşünüyor. Bu düşünceyle Brock, Marmara Denizi'ne gidecek Yunan nakliye gemilerinin alıkonmalarına yönelik bir talimat ver*miştir.[7358]

Lord Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye 326 numaralı muaccel muhtıra gönderdi: *Nihad Reşad'ın Londra'ya gelmesi uygun. Mustafa Kemal'e birisini göndermemiz ise uygun değil*.[7359] İlginçtir,

---

7353 Hardinge'den Curzon'a 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 616; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 426-427.

7354 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 705.

7355 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

7356 *Rumbold Yazışmaları*, No. 11, 26 Eylül 1922. Rumbold'tan Curzon'a, "Gizli ve kişisel"; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 218.

7357 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 368-369. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7358 Rumbold'dan Curzon'a 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 625; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 434.

7359 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIII.

başka bir kaynakta ise tam tersi bir belge ve içerik mevzubahistir. *Aslında Curzon da Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermek niyetinde*dir ve Nihad Reşad tarafından *yapılan teklife olumlu yaklaşıyor*.[7360]

Hardinge, Curzon'a 481 numaralı telgraf gönderdi: *M. Poincaré, Pellé'ye ve Dumesnil'e talimat yolluyor. Askerini tarafsız bölgeden geri çekmesi için Mustafa Kemal nezdinde girişimde bulunacaklar. Poincaré ayrıca Anadolu kıyısında müttefik askeri bulundurmanın sakıncalı olduğu görüşünü size iletmemi istedi*. Hardinge, Curzon'a 482 numaralı bir başka telgraf daha gönderdi: *Poincaré'nin söyledikleri pek haksız değil. Harington ile Mustafa Kemal arasında her iki tarafın da tarafsız bölgede asker bulundurmayacağı yolunda bir anlaşma yapılırsa tehlike savuşturulmuş olur*.[7361]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi. *Baskılar karşısında Yunan Hükûmeti, ihtiyaç halinde İstanbul'daki Yunan subaylarını nakledecek iki torpido bot ve destroyer dışındaki bütün deniz kuvvetlerinin çekilmesi için İstanbul'daki temsilcilerine talimat* vermiştir.[7362]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'un Moskova'ya gönderdiği 25 Eylül tarihli telgraf ele geçirilmiştir. Mezkûr telgrafta belirtildiğine göre TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, bîtaraf statülü Boğazlar mıntıkasının işgal edilmesi hususunda gizli bir karar alındığını ihbar etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu reisi Ali Fuad (Cebesoy), bu kararın geri alınması için Mustafa Kemal'in İzmir'deki karargâhına doğru hareket etmişlerdir. Aralov ise *Dostlarımız, Mustafa Kemal'e gönderdikleri telyazısında, onların etkisine kapılmaması için onu uyarmıştır* diyerek Rauf-Ali Fuad-Yusuf Kemal teşebbüsünün izale edilmeye çalışıldığını bildirmiştir. Yusuf Kemal'in yokluğunda ise Hariciye Vekâletine Rıza Nur vekâlet etmektedir. TBMM İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) 24 Eylül'de Mustafa Kemal'e telgraf göndermiş ve Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin "olay çıkarılmaması öğüdü"nü iletmiştir.[7363]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine 2463 numaralı fevkalâde mahrem telgraf gönderdi: *Hamid Bey'den Mustafa Kemal'e tel: General Pellé, 2000 süvarimizin Erenköy'den geri çekilmesini rica etti*.[7364]

General Harington, *bir akşam gazetesine* beyanat verdi: *Bir hadise karşısında kalabileceğimizi düşünmek bana elîm geliyor. Fakat Mustafa Kemal Paşanın itidaline ve soğukkanlılığına pek fazla istinad ederek böyle bir hâle maruz kalmayacağımızı ümid ediyorum*. *Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek benim için pek ziyade mucib-i memnuniyet olacakdır. Müşarileyhin sahib-i seciye, azminde sabit ve mutedil bir zat olduğunu söyleyebilirim. Müttefikîn ceneralleri ile birlikde müşarileyhe mülakî olacağımız günü sabırsızlıkla beklemekde olduğumu saklamayacağım*.[7365]

Tümgeneral T. O. Marden, Çanakkale'ye muvasalat ederek mıntıka kumandanlığını General Shuttleworth'dan devraldı.[7366]

7360 Curzon'dan Hardinge'e 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 643; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 427.

7361 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIII.

7362 Lindley'den Curzon'a 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 648; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

7363 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 271.

7364 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIV.

7365 Tevhîd-i Efkâr, 27 Eylül 1338-1922, Numero 3495-467, *Ceneral Haringtonun Vaziyet Hakkında Beyanatı*, s. 1.

7366 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 421.

Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a 484 numaralı telgraf gönderdi: *Pellé Hamid Beyi görmüş. Tarafsız bölgeden askerini çekmesi için Mustafa Kemal'e mesaj iletilmiş. Quai d'Orsay'de Fethi Beye de aynı şeyler söylenmiş. Fethi Bey bölgeye İngiliz takviyesi gönderilmesinden yakınmış*.[7367]

Sabah gazetesi ehemmiyetli bir haber neşretti. Buna göre bîtaraf mıntıka Erenköy kariyesinde Türk süvarî müfrezesi ile İngiliz süvarî devriyesi karşılaşmış lakin rütbelilerden başlayıp kumandanlara merfu muhabereler gerçekleştirilerek kriz çıkması engellenmiş ve uzlaşılmıştır:

> Orora [Aurora] gazetesi İngiliz erkân-ı harbiyesinden âtîdeki malumatı almışdır: "Son otuz altı saat zarfında Şark-ı Karîb vaziyeti ziyadesiyle değişmişdir. Çanakkale bîtaraf mıntıkası belki de istenilmeyerek ve bilinmeyerek tecavüz edilmişdir. Bu tevacüz hadisesi şu veche ile vuku bulmuşdur:
>
> Eylülün 23ncü cumartesi günü akşam saat beş raddelerinde Çanakkale kasabasının cenub-ı garbî cihetinden takriben on mil uzakda bulunan Erenköy kariyesi havalisinde bir İngiliz süvarî müfrezesi istikşafat icra ederken takriben bin yüz kişilik Türk süvarî müfrezesine tesadüf etmiş ve onu tevkife davet ederek vakıayı Çanakkale İngiliz Kuvâ-yı Askeriyesi Kumandanına işar eylemişdir.
>
> İngiliz kumandanı da Çanakkale Mutasarrıfına müracaat etmiş, Türk müfrezesi kumandanına telefon ederek kendisine bîtaraf mıntıkayı tecavüz etmiş olduğunu, geri çekilmediği takdirde bu yüzden husule gelecek müsademe netayicinin kamilen uhdesine terettüb edeceğini tefhim etmesini teklif eylemişdir. Türk kumandanı da cevaben talimat almak içün keyfiyeti Ezineye işar edeceğini söylemiş. [Ezine şimdi bîtaraf mıntıka dahilinde değildir] Bilahare beyaz bayrak ile İngiliz kumandanının bir mümessili nezdine giderek mülakat etmek talebinde bulunmuşdur. Taleb-i vâki kabul edilmiş ve dün sabah saat altıda (كه فز) köprüsünde Türk kumandanıyla bir İngiliz zabiti arasında bir mülakat vukuu takarrür etmişdir.
>
> Dün gece gazetenin basıldığı zamana kadar bu mülakat neticesi hakkında Çanakkaleden İngiliz karargâhına hiçbir haber varid olmamışdır. Ancak öteden beriden alınan malumatdan Türk kumandanı havali-yi mezkure bîtaraf mıntıka dahilinde bulunduğuna vakıf olmadığı anlaşılıyor. Türk müfrezesi müsellahan geri çekildiği takdirde İngiliz kıtaatının müdahale etmeyeceği âşikâr olduğu gibi son haberlere göre bîtaraf mıntıkaya diğer bir tecavüz vuku bulmamış ve Türk süvarî müfrezesi katiyen ilerlememiş olduğundan pek yakında herhâlde geri çekileceği memuldür. Aksi takdirde Çanakkale İngiliz Kumandanı mezkur müfrezeyi cebren teb'id edecek ve böyle bir hareketden tehaddüs edecek bütün neticeler de Ankara Hükümetine raci olacakdır."
>
> -Sabah-
>
> (Oror)un mevzubahis etdiği bu hadise hakkında merci-yi âidi nezdinde tahkikatda bulunduk. Filhakika Eylülün yirmi üçüncü günü, bir süvarî müfrezemiz Yunan bakiyyetü's-süyûfunu takib ederken bîtaraf mıntıkaya girmiş fakat bir İngiliz müfrezesiyle karşılaşır karşılaşmaz tevkif etmişdir. İşte hadise bundan ibaretdir. Tarafeyn kumandanlıkları mümessilleri arasında vuku bulan mukalemat neticesinde bu hadisenin kapanmış olacağı şehrimiz mehafelinde kuvvetle ümid edilmekdedir.[7368]

[7367] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIV.

[7368] Sabah, 26 Eylül 1338-1922, Numero 11797, *Bîtaraf Mıntıkaya Tecavüz Vâki Oldu Mu*, s. 1.

Fotoğraf. *Mustafa Kemal'in İzmir'de çekinilmiş resmi* (Tevhîd-i Efkâr, 26 Eylül 1921).

Fotoğraf. *İstanbulda daha fazla kalacağını zannetmeyen Ceneral Harington* (Tevhîd-i Efkâr, 27 Eylül 1921).

Korgeneral Harington ile Mustafa Kemal arasında muaccel bir telgraf trafiği gerçekleştirildi:

> [Erenköy] ve [Biga]nın garbında süvarînizin çekilmesi içün hemen şimdi Hâmid Beğin sizinle muhabereye girişmesini rica etmişdim. Hiçbir hadise vuku bulmamasına pek hâhişgerim. Müzakerat esnasında askerlerinizi bîtaraf mıntıkanın haricine çıkmanızı rica ederim. Ceneral Harington
>
> *
>
> Bîtaraf mıntıkanın şimdiye kadar Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile alakadar hükümat arasında takarrür etdirilmiş olduğundan haberdar değilim. Süvarîlerimizin kıtaatımızın harekâtı mağlub Yunan ordusunu takibden ibaretdir.
>
> Malumunuzdur ki Anadoluyu başdan başa tahrib ve ihrak etmiş ve yüz binlerce nüfusu melcesiz ve gıdasız bırakmış olan Yunan ordusu Trakyada bir tarafdan aynı mezalime devam ve diğer tarafdan her geçen günden istifade ederek yeniden teşkilata ikdam etmekdedir. Yunan Kuva-yı Harbiyesinin bir mıntıka-yı bîtarafı kuyûdu altında bulunmadığına en yakın misal olarak 23-9-38 [*23 Eylül 1922*] zevalinde Yunan tayyarelerinin [Ezine] civarında Türk toprağında faaliyet-i harbiyede bulunduklarını ve Yunan donanmasının 25 Eylülde bile İstanbul limanında demir atmış olduğunu zikredebilirim.
>
> Hadisat vukuuna mahal vermemeğe azmimiz hakikî ve samimîdir. Çanakkaledeki Britanya kıtaatı tarafından [Erenköy] ile [Çanakkale] arasında arazimiz üzerinde tahribat yapılması [Çanakkale] kasabamız civarında binaların hedemi bize aid olan esliha ve mühimmatın imhası kıtaatımız civarında top ve bomba (?) bizi, Yunan ordusuna isal eden yol üzerinde tahkimat yapılmakda olması ve bu tahkimatda ahali-yi İslâmiyenin çalışdırılması gibi harekâtın esbabını anlamakda cidden düçar-ı müşkilat oluyoruz.
>
> Türk milletinin Boğazların serbestisine riayet etmiş olduğunu bu vesile ile de tekrar eder ve samimî olarak netayic-i müsbete ümid etdiğimiz müzakerat-ı karîbeye kadar su-i tefehhüm husulüne mani' olacak vaziyet ihdasını rica ederim. İzmir 26 Eylül 338 Başkumandan Mustafa Kemal[7369]

[7369] Tevhîd-i Efkâr, 29 Eylül 1338-1922, Numero 3497-469, *Bîtaraf Mıntıkanın Kıtaatımız Tarafından İşgali Üzerine Başkumandanımızla Ceneral (Harington) Arasında Cereyan Eden Muhaberat*, s. 1-2. Harington'un göndermiş olduğu telgrafın gazetede neşredilmeyen kısmı olsa gerek: "27 Eylül 1922 tarihinde Harington, Hamid Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektubunda Harington, tarafsız bölge içerisinde yer alan Erenköy'de bulunan Türk süvarilerin çekilmesini istedi ve aksi hâlde İngiliz Kumandan Marden'e bölgedeki deniz, hava ve kara kuvvetlerinden yaralanması konusunda tam yetki verdiğini vurguladı. Aynı gün verdiği karşılıkta Mustafa Kemal Paşa tarafsız bölgeyi tanımadığını ve Türk kuvvetlerin tek amacının Yunanları takip ederek kesin yenilgiye uğratmak olduğunu bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Ezine yakınlarında Yunan uçakları görülmesinin ve İstanbul'da Yunan askerleri bulunmasının Yunanların tarafsız bölgeye saygı göstermediklerini kanıtladığını açıklıyordu. Buna karşın Harington, Yunan

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, İngiliz Bahriye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Milliyetçilerin İzmit'e karşı saldırıya geçmekle kararsız kalmalarının nedeni, şehirde ve mevzilerde meydana gelebilecek ölümlerden dolayı, Fransız ve İtalyanların sempatisini kaybetme korkusudur. Hıristiyan halk, büyük bir sinir gerilimi içindedir. İstanbul'da Türkleri silahlandırmak için büyük bir örgüt çaba harcıyor*.[7370]

Cumhuriyetçi Albay Plastiras, Albay Gonatas ve Bahriye Yüzbaşısı Phokas liderliğindeki askerî cunta, Atina'da ihtilâle teşebbüs ediyor. *Bir uçak kentin üzerinde uçtu, kara ve deniz subaylarıyla Midilli ve Sakız adaları halkı adına Gonatas tarafından imzalanmış ve Kral Konstantin'in tahttan çekilmesini, Hükümetin istifa etmesini, Meclisin dağıtılmasını, Trakya cephesinin güçlendirilmesini isteyen bildiriler attı. Aynı gün içinde Prens Nicholas, Kral ve Kral ailesinin hayatlarının tehlikede olduğunu ileri sürerek bir İngiliz savaş gemisinin gönderilmesini istedi. Yunan donanmasının ayaklandığı anlaşılınca -çünkü İstanbul dışındaki Yunan savaş gemilerine gönderilen telgraflara yanıt gelmemişti- İngiliz Büyükelçisi Lindley bir İngiliz savaş gemisi gönderilmesi için telgraf çekti*.[7371]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine gece vakti 2468 numaralı *yıldırım* telgraf gönderdi:

> Süvarisini Lapseki ve Erenköy'den çekmesini Mustafa Kemal'den istedim. Albay Shuttleworth da bir ultimatom verdi ve yarın sabah silah kullanmak zorunda kalacağını bildirdi. Mustafa Kemal'e 48 saatlik süre tanıyacağım.
>
> Mustafa Kemal Çanakkale'ye saldırmak için 23.000 asker getirebilir. Çetin bir direniş gösterebilirim. Ciddi olarak kapışmadan önce bana takviye gönderilip gönderilemeyeceğini bilmek istiyorum. Mustafa Kemal'in ciddi saldırıya geçmeyeceğini sanıyorum. İlk ateş etmeye beni zorlamaya çalışıyor. Bundan kaçınıyorum ama bizi kuşatmasına ve Boğazlara toplar yerleştirmesine göz yumamam.[7372]

27 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Müttefik başkumandanlar ve fevkalâde komiserler İstanbul'da içtima etmişler, *Yunanlıların Meriç hattına çekilmelerini oybirliğiyle karar altına* almışlardır.[7373]

Rumbold, Lord Curzon'a 468 numaralı mahrem ve *çok ivedi* telgraf gönderdi: [İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri] *Pellé'ye göre müttefiklerin telgrafı yumuşama yarattı. Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'u beklediği için cevabı geciktiriyor*.[7374]

İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Kraliyet Genelkurmay Başkanı General Rudolph Lambart'a telgrafname gönderdi:

> Niyetim burada direnmek uğruna yüzlerce insanın canına kıymamak, özellikle kabine isterse yapacağım şey bu. Tabiî gereken takviyeyi göndermezlerse. Neden hemen işe girişip Türkiye'ye İstanbul ve Meriç nehrine kadar Trakya verilmiyor? Böylece herşey bitmiş olur. Çanakkale'de bir ile ri karakol tutulur, büyük bir güç ve büyük bir filo Gelibolu'da bekler. İleri karakoldaki küçük kuvvete düzeni sağlaması ve Mustafa Kemal'in karşılığı olumsuz olduğu takdirde son er kalıncaya kadar Çanakkale'de dayanması emrediliyor. Görüşmeler uzayacak olursa, güçlükler daha da artacak. Gecikecek hiç zaman yok. Unutmayın ki, Türkler hedeflerine

---

askerlerinin İstanbul'dan ayrıldıklarını bildirdi." Rumbold'dan Curzon'a 27 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 651; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 422.

7370 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 708. Ayrıca: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 325. "Kocaeli'ndeki Türk kuvvetleri de saldırgan bir harekete girişmemişlerdi, oysa karşılarındaki gücü kolayca silip süpürmeleri mümkündü." (Walder, 1971, s. 335).

7371 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 441.

7372 FO, 371/7896/E. 10191; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 457-458.

7373 FO/7895/E 10039; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 281.

7374 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXVII.

> görüş mesafesi içindeler ve tabii, çok gururlu durumdalar. Hiç kimse benim kadar savaşı önlemeye hevesli olamaz. Ne var ki koşar adım savaşa gidilen bir yoldayız.[7375]

Britanya Sömürgeler Nezâreti dairesinde encümen içtima ediyor. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi General Rudolph Lambart: *İngiliz ve Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeden çekilmeleri için anlaşmaya varılırsa lehimize olur*.[7376]

Korgeneral Harington, *Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupta "Yunan kuvvetlerinin konferansın toplanmasından önce, gerisine çekilecekleri hattı tesbit etmek üzere Mudanya veya İzmit'te kendisiyle buluşmayı" teklif* etti.[7377]

> Telgrafnamenizi aldım. Düvel-i Müttefika tarafından ilan olunan bîtaraf mıntıka hakkında su-i tefehhümü ifade eden ilk muhtıra budur, nazar-ı dikkatinizi şu noktaya celbederim ki geçen sene İzmitdeki kumandanınız kumandanımızla birlikde [Yarımca]daki bîtaraf hududu tayin ediyordu. Hedefinizin Yunan kuva-yı askeriyesi olduğunu takdir ederim. Fakat tehdid etmekde olduğunuz mıntıkada Yunanlılar yokdur ve oradan geçmemişlerdir. Dermeyan etdiğiniz noktaları ale't-tertib cevab vereyim:
>
> A – Yunanlıların benim malumatım dahilinde hiçbir vakit [Ezine] veya civarında bir tayyareleri yokdur.
>
> B – Yunan filosu en kuvvetli bir İngiliz tazyiki neticesinde bugün İstanbuldan kamilen çekilmişdir.
>
> 1 – Düvel-i Müttefika Terk-i Teslihat Komisyonunun emriyle [Çanakkale]de bazı tahribat yapılmışdır. Ve bir tedbir-i askerî olmak üzere daha küçük tahribat yapılmışdır. Bunların daire-i vüsatini tahkik etmekdeyim.
>
> 2 – Toplar vaz' olunmuş fakat askerlerinize karşı bir mermi bile atılmamış olduğu gibi benim emrim olmadıkca sevk-i hiddetle askerinize karşı bir mermi bile atılmayacakdır. Yegane arzum askerlerinizle münazaa vukuuna mani' olmakdır. Eminim ki gösterdiğim tahammül, sizi samimiyetime ikna edecekdir. Düvel-i Müttefikanın mütekabilen arzu etdiği Boğazların serbestisine dair beyanatınızı memnuniyetle zikrederim. Dünyanın arzu etdiği sulha nail olmak içün seri' müzakerat hakkındaki arzunuza iştirak eylerim. Binaenaleyh herhangi hadiseye mani' olmak için Çanakkaledeki kuvvetlerime Boğazlara karşı tehdidi mutazammın her türlü tezahüratı geri almanızı samimiyetle tekrar rica ederim. Aramızda su-i tefehhüme bâdi herhangi bir nokta olursa arzu etdiğiniz takdirde mütekabilen takarrür edecek herhangi bir yerde sizinle mülakata âmâdeyim. Bu fırsatdan bilistifade İngiltere namına size şunu beyan ederim ki bana gönderilen kuva-yı imdadiye ahiren neşretdiğim tebliğde söylediğim vechile mahza sulh namına gönderilmişdir. Binaenaleyh askerlerime karşı niyat-ı tecavüzkârâneniz bulunmadığını sizden işitmekliğim benim mucib-i meserretdir. Ceneral Haringon[7378]

Averof zırhlısının da dahil olduğu Yunan filosu Müttefiklerin baskısı neticesinde İstanbul Boğazı'nı terketti. Diğer taraftan da TBMM Hükümeti'nin Garb Cephesi Kumandanlığı*, Çanakkale'de bulunan birliklere, Mudanya'da askerî konferans toplanacağından, bulundukları yerde kalmaları emrini verdi*.[7379]

Karadeniz ve Marmara Denizi Müttefiklerin kontrolü altındaydı. *İtilâf Devletleri'nin baskısıyla Yunanlılar Trakya'dan çıkmazlarsa Türk ordularının Yunanlıları Misak-ı Millî'nin öngördüğü sınırların dışına çıkarmadan önce İngilizler tarafından kontrol edilen tarafsız bölgeden İngilizlerle çatışmadan veya çatışarak geçmeleri kaçınılmazdı*:

7375 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 310-311.

7376 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXV.

7377 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

7378 Tevhîd-i Efkâr, 29 Eylül 1338-1922, Numero 3497-469, *Bîtaraf Mıntıkanın Kıtaatımız Tarafından İşgali Üzerine Başkumandanımızla Ceneral (Harington) Arasında Cereyan Eden Muhaberat*, s. 2. "Saldırı emeli beslemediğinizi sizden duymuş olmak beni son derece ferahlattı." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIX.

7379 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 709-710.

> Batı Cephesi Komutanlığı'ndan 27 Eylül 1922 günü, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yönelik ileri harekâtını sürdüren 2 nci Ordu Komutanlığı'na çekilen bir telle Mudanya'da bir ateşkes konferansının başlayacağı, birliklerimizin bulunduğu mevkilerde kalmaları, ikinci bir emre kadar ileriye müfreze göndermemeleri bildirildi.[7380]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri'nin (İleri) İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Biz yalnız Yunanlılara düşmanız. İngiliz milletiyle her zaman dost yaşamak istiyoruz*.[7381]

Yunanistan'da ihtilâl teşebbüsü başarıya ulaştı.[7382] *İktidarı ele geçirenler ise cumhuriyetçi ve otoriter kişilerdi. Üstelik hepsi askerdi. Şimdi Yunanistan'ı bir İhtilâl Komitesi yönetiyordu. Liderleri de Albay Plastiras ile Albay Gonatas'tı. Sınıf ve mesleklerinin iki tipik örneği. Asıl başı çeken Plastiras'tı. İnançlı bir cumhuriyetçiydi*.[7383] Cunta yönetimi, derhal, Trakya'nın TBMM Hükümetine karşı müdafaası için orduyu tahkim etmeye seferber olacaktır.

Londra matbuatının kahir ekseriyeti, Osmanlı Demiryolları Şirketi İdare Heyeti Reisi Lord Saint Davis'in raporunu neşretti: *Yunanlılar savaşta kötü, cinayette birinci sınıf*.[7384]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Voz* gazeteleri yazıyorlar: *Moskova'da Müslümanlarla komünistler, bir gösteri düzenleyerek İngiltere karşıtı büyük pankartlar taşımışlar, önce Sovyetler Dışişleri Komiserliği'ne doğru, oradan da Ankara Büyükelçiliğine doğru sloganlar atarak yürümüşler ve elçilik önünde dağılmışlardı*r.[7385]

28 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Londra'ya Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf gönderdi: *Ankara'daki Sovyet temsilcisinin, Mustafa Kemal'i, yansız bölgeye saldırmaya inandırması için azami baskı kullandığını gösterecek, mutat gizli kaynaktan sağlanmış kesin kanıt vardır*.[7386] *Ankara'daki Sovyet temsilcisinin tarafsız bölgeye saldırması konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı kışkırttığına hatta Milliyetçilerin Zonguldak'taki kuvvetlerini, Midye'ye nakletme konusunda destek sağlayacaklarına dair vaatlerde bulunduğunu öğrenen Rumbold fikrini değiştirdi. Rumbold, Doğu Trakya Türklere iade edilmediği bahanesiyle Sovyetlerin Milliyetçilere aktif destek sağlamalarının ancak Yunanistan'ın Meriç'in batısına çekilmesiyle önlenebileceğini düşünmeye başladı. Bunun için de Rumbold, Doğu Trakya'da müzakere sürecine mahsus geçici bir idare kurulmasını öneriyor*.[7387] Rumbold, Korgeneral Harington'un TBMM Hükümeti ordusuna Marmara'dan intikal izni verilmesine ilişkin önerisini doğru bulmuyor. Britanya Kabinesi de aynı kararda.[7388]

7380 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 57.

7381 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 711.

7382 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 441-442.

7383 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 315-316.

7384 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 313.

7385 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 352.

7386 FO 371/7895/E 10146; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273.

7387 Rumbold'dan Curzon'a 28 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 674; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 436.

7388 *Confidential Print*, 10417/10151; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.

Paris'de bulunan TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) *Londra'ya geçmesi için düzenlemeler yapılmış* durumdadır.[7389]

Fransız mümessil Franklin-Bouillon, *Lord Curzon'un teşebbüsü sonunda*[7390] ve *Fransız Hükümeti'nin emriyle, İngiliz ve İtalyan hükümetlerinin onayıyla* Mustafa Kemal'e mülakî olmak için İzmir'e muvasalat etti.[7391] Franklin-Bouillon'un Müttefikler namına Mustafa Kemal'e müracaatı, TBMM Hükümetine müracaat kabul edilerek müzakereye geçildi.[7392] Bu vaziyet, fiiliyatta Mustafa Kemal'in hükümet içinde hükümet mevkiinde olduğunu göstermektedir denilebilir.

> Mösyö Franklen Buyyon Cenabları bugün zevalî saat birde İzmire muvasalat eylemişlerdir. Muhterem misafirimiz Başkumandan Paşa Hazretleriyle Fevzi ve İsmet paşalar ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Dahiliye Vekili Fethi ve Aydın valisi Mustafa Abdülhalik beğler ve İzmirde bulunan mebuslar tarafından istikbal edilmişdir. İstikbal merasimi pek hararetli ve samimî olmuşdur. (..)
>
> Tan [Le Temps] gazetesi Mösyö (Franklen Buyyon)un Mustafa Kemal Paşaya, Mösyö Puankare Kurzon ve Sforça tarafından irsal edilen davetiye hakkında lazım gelen bilcümle sarahatı itâ edeceğini yazıyor: ibtidaî mütareke ictimaı, Trakyada Türkiya-Yunanistan arasında bir hatt-ı mütarekenin tesbiti, Boğazların serbestisi, bîtaraf mıntıkaya riayet, Şarkî Trakyanın iadesi va'di, ilh..[7393]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 480 numaralı telgraf gönderdi: *Çanakkale'de durum: Türkler, tarafsız bölgeye aldırmıyorlar. İngiliz askeri makamları kendilerini zor tutuyorlar. Pellé, Franklin-Bouillon'a telgraf çekiyor. Dumesnil, Mustafa Kemal'le görüşmüş. Kemal, İngiliz askeri tarafsız bölgeden çekilirse Türk askeri de çekilir demiş*.[7394]

Lord Curzon, Britanya Bakanlar Kurulu kararlarını Rumbold'da telledi:

> Kabine General Haringtonun tekliflerini inceledi ve şu kararlara vardı:
>
> 1) Haringtonun Mustafa Kemal ile ikili görüşme yapması, Paristeki varılan mutabakata uygun düşmez; ama Hükümet Mudanya Konferansının bir an önce toplanmasını desteklemektedir.
>
> 2) Yunan askerinin gerisine çekileceği hat, Mudanyada generallerce saptandıktan sonra Hükümetlerin onayına sunulacaktır ve;
>
> 3) Yunanlar Mudanya kararlarını kabul etmez ve geri çekilmezlerse Türk askerinin Trakyaya geçmesine izin verilirse, Yunan donanmasının da Marmara sularını kullanmasına izin vermek gerekir. Bu ise savaşı Avrupaya sıçratır.[7395]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, Mustafa Kemal'e *pek acele* bir telgraf gönderdi. Buna göre Muhafazakâr Lord Newton ve General Sir Frederic Morris, İstanbul'a muvasalat etmiş ve General

---

7389 Hardinge'den Curzon'a 28 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 663; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 427. "Ancak Fransız temsilcilerin Mustafa Kemal Paşa ile temasları olumlu bir mecraya girince İngilizler son dakikada aldıkları bu kararı uygulayamadılar."

7390 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 67, Vesika No: 1502; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 209, dipnot 190.

7391 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 59.

7392 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 209.

7393 Vakit, 30 Eylül 1338-1922, Numero 1723, *Mösyö Franklen Buyyon İzmirde*, s. 1. Franklin-Bouillion, üst düzey bir diplomatik karşılamaya mazhar olmuştur: "Muhterem misafirimiz Başkumandan Paşa Hazretleriyle Fevzi ve İsmet paşalar ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Dahiliye Vekili Fethi ve Aydın Valisi Abdülhalik beğler ve İzmirde bulunan mebuslar tarafından istikbal olunmuşdur."

7394 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXVII.

7395 FO, 371/7897/E. 10197; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 458-459.

Morris, Lord Newton namına Hamid'le görüşerek Türk ordusunun daha fazla ileri gitmemesini rica etmiştir:

> İngiltere'de Türk taraftarlığı meşhur Lord Newton beraberinde General Sir Frederic Morris olduğu halde İstanbul'a geldi. Lord hastalandığı için görüşemediğimizden Generali bendenize göndererek Türkler maksatlarına vasıl olduklarını ve Avrupa'nın umum Hükümetleri Türk taraftarı bulunduklarını, İngiltere'nin efkârı umumiyenin tamamen Türklerin lehinde bulunduğundan dolayı Lloyd George Hükûmetinin isteyerek bir şey yapamayacağını söyleyerek bizim de ihtiyatlı hareket etmemizi Lord namına söyledi ve İngiltere Kabinesi ne kadar dûn mevkide bulunursa bulunsun yirmi dört saat zarfından politikasını tebdile dâvet edilemeyeceğinden bîtaraf mıntıka meselesinde ısrar olunmamasını huzuru Samilerine arz etmemi rica etti.[7396]

Hamid, *tehiri gayri caiz* yani geciktirilmemesi gereken bir telgraf daha gönderdi. Buna göre bîtaraf mıntıkada Türk birlikleri İngiliz birlikleriyle müsademe ederse, çatışırsa; bu ahval İngiltere'nin itibarını zedeleyici neticeler doğurur binaenaleyh İngiltere'nin *izzetinefsine* halel getirecek herhangi bir harekete mahal verilmemelidir:

> İngiltere Sefarethanesinde ikâmet eden ve mes'elemiz için buraya geldiği anlaşılan Lord Newton ve General Morris ile bendeleri beyninde cereyan eden bir müzâkere neticesini nazarı tetkiki samilerine berveçhi âti arzediyorum.
>
> Yunanistan'da ahiren zuhur eden ihtilâlat ahvali tagyir etmiş olduğundan dolayı Şarki Trakya'daki Türklerin can ve malları bir kat daha tehlikeye girdiğinden oranın Yunan asakirinden pek yakın bir zamanda ve meselâ 10 Teşrinievvele kadar tahliyesiyle Türk idarei mülkiyesine ve âsayişi idame edebilecek kadar Türk ordusuna teslimi ve bu halde şayed Çanakkale'deki Düveli itilâfiyenin muvakkat işgal kuvasiyle Türk kuvvetleri arasında bir güna müsadematı menedecek ve tarafeyn kumandanları beyninde tayin olunacak bir mıntıka ile tefriki mümkün olacağı hususuna dair geyet seri bir notanın Düveli İtilâfiye Mümessillerine itası halinde İngiltere bunu kabul edeceğini şiddetle ümid ettiklerini ve şayed Yunanistan riza göstermez ise Bahrimuhit filosu o sulara vasıl olacağını Harbi Umumide olduğu gibi yapılarak cebren kabul ettirileceğini söylediler.
>
> Bendelerine verilen ilk talimatta Trakya'nın işgali esas olup bize ilişmeyen kuvvetlere ilişmek is[t]emediğimiz dahi mezkûr bulunmasına ve maksadı istihsal mümkün iken ne kadar az ihtimali olursa olsun İngiltere izzetinefsine dokunmak suretiyle bir meseleye mahal vermek arzu edilmeyeceği tabii bulunmasına göre teklifi vaki pek ziyade şayanı kabuldür fikrindeyim. Ferman.[7397]

Franklin Bouillon'un İzmir'de kararlaştırılan hususları sağlayacağına dair teminatı üzerine Türk ordularının boğazlara yönelik harekâtı durdurulmuştur.[7398] Mutabakatın asıl ve gizli maddesi şudur: *Bouillon'un açıklamasından az çok anlaşıldığı kadarıyla konuşma, Mustafa Kemal'in Franklin-Bouillon'a şahsi bir lütfu olarak, eğer Majesteleri'nin Hükümeti bundan başka destek göndermeyeceğini ve ilaveten siper kazmayacaklarını taahhüt ederse, Kemal'in bütün birliklere derhal mevcut mevkilerinde durmaları emrini vermeye rıza göstermesiyle sonuçlanmıştı*.[7399] Doğu Trakya, *sus payı* olarak sunulmuştur:

> Türkiye'nin yanı sıra Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'a da Barış Konferansı'na katılmak üzere temsilci göndermeleri çağrısında bulunuldu. Ancak Mustafa Kemal'i kabul etmeye ikna etmek için bir sus

---

7396 Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), *Boğazlar meselesi (1922),* İstanbul'da T.B.M.M. Hükümeti Temsilcisi Hâmid Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Tel. No. 1/858; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1981). *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)* içinde (s. 325). Ankara: Kültür Bakanlığı.

7397 DBA, *Boğazlar meselesi (1922),* İstanbul'da T.B.M.M. Hükümeti Temsilcisi Hâmid Bey'den İzmir'de Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Tel. Tehiri gayri caizdir; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 326.

7398 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 59.

7399 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 62.

payı sunulması zorunluydu ve eğer barış müzakereleri boyunca, Türkler tarafsız bölgeleri işgal etmezse ve barışın sürdürülmesi amacıyla, Boğazlar'ın serbestliği ve azınlıkların emniyetini fiilen temin etmek için Türk hâkimiyetindeki belirli bölgeler askerden arındırılırsa, üçlü Müttefik Hükümetleri Meriç Nehri ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdi. Üç Hükümet, Barış Antlaşması yürürlüğe girer girmez, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini desteklemeyi ve birliklerini İstanbul'dan geri çekmeyi ayrıca taahhüt etti. Tarafsız bölgeleri işgal etmeme sözüne ilaveten Yunan güçlerinin Meriç Nehri'nin gerisine çekilmesi için Müttefik Güçleri'nin yaptığı arabuluculuk karşılığında, Türkler bu sürede Boğazlar'ı veya Marmara Denizi'ni geçmeyeceklerdi.[7400]

Mustafa Kemal'den General Harington'a cevabî telgraf: *Şimdi bulundukları yerde kalmaları ve hâdiselerin çıkmasına meydan verilmemesi için kıtalarımıza emirler verdim. Gerçi Ankara'ya dönüyorum... ancak ilk fırsattan faydalanarak size mülâki olmak şerefiyle mübahi olacağım*.[7401] Böylece Mustafa Kemal, *Türklerle İngilizler arasında olası bir çatışmayı önlemek için en uygun hareket tarzını önermiştir*.[7402] Bu hususa müteallik olarak mecliste Lozan müzakeresi tartışıldığı esnada TBMM Biga mebusu Hafız Hamdi Bey'in 5 Mart 1923 tarihli beyanatı, fevkalâde veciz ve çarpıcıdır: [Mustafa Kemal,] *Müsallah* [silâhlı] *olduğumuz halde* [Türk ordusuna] *terki silah ettirmiştir*. Aynı celsede, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in şu beyanatı da aşağı kalır değildir: *Efendiler, ordumuzun bugün yapacağı bir vaziyet karşısında silahına süngüsünü takıp dişini bilemektir*.[7403] Nitekim Mustafa Kemal, tarihsiz not defterine ordunun terhisini sulh şartı olarak kaydetmiştir:

Not: Şerâit-i sulhiyye

1. Bazı terfî' mesâili müdâfaa-i milliyye vekîli ile Fevzi Paşa ve İsmet paşa görüşsünler. Geridekiler İstanbul'dakiler.

2. Orduyu terhîs (120)

3. Siyâsî parti programı yapacağız. Projesi.

4. İntihâb-ı meb'ûsân kanûnunu tedkîk edeceğiz.

5. Yeni intihâbın zamanı ve sûret-i icrâsı hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz (görüşeceğiz)

6. Konferans hâriçte ve dâhilde olacağına göre hey'et-i murahhasa hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz.

8. İzmir'de olursa hükümet ve meclisin oraya naklini görüşeceğiz.

9. Meclisin Bursa'ya nakline temâyül vardır. Ben Ankara'dan ayrılmayı mûcib-i za'f olacak telâkki ediyorum. Bunun hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz.

10. Medivâni ile mülâkatda Rus siyâseti, Kafkas siyâseti.

11. Bekir Sami, Atıf.[7404]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ordusunun *Çanakkale'ye doğru ilerledikleri yolunda*

7400 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 59-60.

7401 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

7402 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 60.

7403 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 133.

7404 Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III* içinde (s. 121). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

temin edilmiş istihbarat raporlarını bildiriyor. *Bu haberlere göre Mustafa Kemal, 30 Eylül'de İstanbul ve Boğazlara karşı genel bir saldırıya geçecekti*r.[7405]

Türk birlikleri harekete geçtiği takdirde İngilizlerin İstanbul'da bazı kişileri tutuklamaya karar verdikleri haberi Türklere ulaştı.[7406]

Fotoğraf. *Maurice Hankey* (Wikipedia).

Britanya Koalisyon Kabinesi Kâtib-i Umumisi Maurice Hankey, Cenevre'deki Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a şifreli telgraf gönderdi: *Şunları Dominyon delegelerine duyurunuz: Harington, Türk askerinin tarafsız bölgeden çekilmesini sağlamak için yoğun çaba harcıyor. Yerel İngiliz komutanı Türklere verdiği ultimatomu geri aldı. Mustafa Kemal, askerini Çanakkale'den geri çekmesi isteğimize tatmin edici olmayan bir cevap verdi. Tarafsız bölgeyi tanımıyor. Yunan ordularını kovaladığını ileri sürüyor. Müttefiklerin notasına henüz cevap vermedi ve gecikmesi, Franklin-Bouillon'u İzmir'e bekleyişi yüzündenmiş. Yunan donanması İstanbul'u terk etti*.[7407]

Mustafa Kemal, *Türkiya Ordusu Karargâh-ı Umumîsinden uzakta kalmı*ş ve dolayısıyla ilgili "dur" emrinin geç ulaştığı *Türk süvarî müfrezesinin bîtaraf mıntıka dahilinde bulunmasını tasvib etme*mekte idi. Bu ya siyasî bir manevra ya da mahallî bir hata idi zira Nisan 1922'deki Paris Konferansı'nda Şarkî Trakya meselesinin halli için Boğazlardaki tarafsız bölgelere riayet edilmesi hususunda mutabakata varılmıştı:

> İngilizler, Türk süvarîsinin bîtaraf mıntıkaya girmesi üzerine hâdis olan vaziyetin, Amiral (Brok) Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya müzakere etdiği takdirde halledileceğini ümid ediyorlar:
>
> Londra, 26 (T.H.R.) – İzmirdeki İngiliz amirali (Çanakkale)de bîtaraf mıntıkaya bir Türk süvarî müfrezesinin mürûru hakkında nazar-ı dikkatini celbetmek üzere Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya muhaberata girişmek içün emir almışdır. Burada, mezkûr müfrezenin Türkiya Ordusu Karargâh-ı Umumîsinden uzakda kalmış olması muhtemel olduğu ve müfrezenin bîtaraf mıntıkaya duhûlü son mukalemat-ı siyasiyeden müstakil olarak vuku bulduğu zannedilmekdedir. Bu su-i tefehhüm neticesinde karışıklık imkânı İngiliz amiraline doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile muhaberede bulunmağa muvaffak olduğu takdirde bertaraf edilebilecekdir. Mahallî İngiliz kumandanı, Türk süvarîsinden bîtaraf mıntıkayı terk etmesini taleb eylediği esnada bunlara, karargâh-ı umumîlerinden evamir telakki edebilmeleri imkânını bahşetmek içün oldukca uzun bir mühlet vermişdir. Türk süvarîsinin bîtaraf mıntıka dahilinde bulunması Mustafa Kemal Paşanın tasvib etmediğini isbat eden bir sebeb, (Paris)de esna-yı müzakeratda Müttefiklerin Türkiyaya Şarkî Trakyada azm-i müsaadatda bulunulması içün müzaheret göstermeleri, ancak Türklerin Boğazları himaye eden bîtaraf mıntıkalara riayet etmeleri şartıyla vâki olmuşdur.[7408]

7405 FO/7899/10488; *Lloyd George's Files*, 207/2; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277. Bu istihbarat raporu Lloyd George'nin sonunu getirecektir desek abartmış olmayız. Öyle ki Çanakkale Krizi hengâmında Kabine, 30 Eylül'de umumî taarruz yapılacağına ilişkin mezkûr askerî istihbaratı merkeze alarak Harington'a ultimatom talimatı verecek fakat Harington inisiyatif kullanarak Kabine talimatına riayet etmeyecektir. Diğer bir deyişle "Lloyd George bir kere daha askerlerin verdiği yanlış bilgilerle yanlış yöne sevkedil"mektedir: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 352.

7406 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 324; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 713.

7407 FO 371/7896; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 460.

7408 Tevhîd-i Efkâr, 28 Eylül 1338-1922, Numero 3496-468, *Çanakkale Meselesinin Mustafa Kemal Paşa ile Doğrudan Doğruya Halline İzmirdeki İngiliz Amirali Memur Edildi*, s. 1.

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine 2485 numaralı *yıldırım şifreli* telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'in bize saldıracağını sanmıyorum. Zayiat vermeden konferansa ulaşabilmek istiyorum. Türklerin Trakya'ya asker geçirmeleri konusu en büyük sorundur. Hukuken geçirmeye hakları var sanırım. Marmara'nın Trakya kıyıları ile Yarımca-Karabiga arası tarafsız bölge değildir. Geçişleri engellenmezse tarafsız sınırları çiğnemezler*.[7409]

Fotoğraf. *İzmirdeki İngiliz Filosu Kumandanı Amiral [Brok]* (Tevhîd-i Efkâr, 28 Eylül 1922).

Lloyd George Kabinesinden askerî takviye ve ateş emri istemiş ve bu talebleri karşılanan General Harington, kabinenin Türk-İngiliz harbi başlatma kararını sümen altı etmiştir. Harington, bu enteresan siyasetini kabineye şöyle izah etmiştir:

> Bu esnada [Türk ordusunun Çanakkale'de yığınak yaptığı esnada], İngiliz Hükûmeti'ne durumda meydana gelen ciddiyeti bildirmek mecburiyetinde kaldım. Hükûmet gereken desteği verdi. Bunun üzerine birliklerimin selâmetini temin için Kemalist komutana kıtalarının 1921 Mayısında İtilâf komiserlerinin saptadığı hattın öte tarafına çekilmeleri gerektiğini bildirerek bu çekilme belli bir zamanda gerçekleşmediği taktirde ateşe başlayacağımı da ilave ettim. Bu ültimatomu verebilmek için gereken bütün ölçemleri tasarladım. Bu ültimatomu vermek mecburiyetinde kalmadım. Mudanya Konferansı'nın açılmasından pek az evvel durumu tamamen öğrenmiş olmam sayesinde ültimatomu vermeyişimde tamamen İngiliz Hükûmeti'nin işlerine uygun bir tarzda hareket ettiğime inanıyorum.[7410]

Garb Cebhesi Kumandanlığı Serbaytar Muavini Yüzbaşı Mehmet Turgut (Argun), General Harington-Mustafa Kemal telgraf trafiği hakkında şu cümleleri derc etmiştir:

> Başkumandan ve diğerleri İzmir'de! Mühim müzakereler oluyor. Orada İzmit ve Çanakkale havalisinde de faaliyette. Halbuki buralarda İngiliz kuvvetleri var. İstanbul'dan Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya bir sürü telgraf çekiyor. Anlaşılıyor ki ordunun ilerlemeye gücü var. Fakat bizimkilerin dillerinden yine sulh lafı düşmüyor. Bakalım, Cenab-ı Hakk bundan sonra neler gösterecek?! Çünkü işin en mühimi şimdiden sonra görülecek. Bu kadar geniş bir memleketi on günde temizleyen millet, asırların biriktirdiği günahları da temizlemek için bir dirayet gösterebilecek mi acaba?[7411]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. *Türk ulusal akımının önderleri arasında bazı görüş ayrılıkları* belirmiştir. *Başbakan Hüseyin Rauf, generallerden Ali Fuat ve Poincaré'nin daha önce söz verdiği Fransız yardımına dayanan Batı eğilimli diğer bazı kişiler, sorunun diplomasi kanalıyla çözüme bağlanmasını*

7409 FO 371/7898/E. 10197; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 459.

7410 FO 7899/10488, LG. F. 207/2 General Harington'un Harbiye Nezâretine şifreli telgrafı, İstanbul 28.9.1922 ve CAP P. 23/31, 52(22), Ek-V, 29.9.1922; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 66. "Bu rapordan anlaşılıyor ki, İngiliz kabinesi Türklere bir ültimatom verilmesini ve tarafsız bölgeden çıkılmaması halinde çarpışmaların başlatılması kararını Harrington'un Londra'ya gönderdiği bir rapor üzerine almıştır. Tarafsız bölgeden çıkmadıkları taktirde Türklere ateş açılmasını isteyen General Harrington'dur. İngiliz kabinesinin ateş aç emrini dinlemeyende kendisidir. Harrington ateşkes görüşmelerinin kısa bir zaman sonra başlayacağına dair aldığı emin bilgiler üzerine kendi önerisi ile kendisine verilen emrin yerine getirilmemesinde önemli bir sakınca bulmamıştır kanısındayız." (Genelkurmay, 1995, c. 2, k. 6, k. 4, s. 67).

7411 Mehmet Turgut Argun. (2014). *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)* (P. Güven, ed.) içinde (s. 148). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

*yeğ*lemekte; bazı *askerî önderler ise, Bağlaşıklarla görüşmeden Boğazlara ve İstanbul'a saldırmak için Ruslarca kışkırtıl*maktalardır.[7412]

Mustafa Kemal'in mebus-gazetecisi Yunus Nadi sahibliğindeki *Yeni Gün* gazetesi, dikkat çekici bir biçimde, Vahideddin Hân'ın İtilâf Devletlerine iltica etmeye hazırlandığını belirtti: *Büyük biraderiniz hâmileri ile birlikte gitmek için hazırlık görmektedir. Canı cehenneme!*[7413] Aynı gazetede dikkat çekici bir başka haber daha neşredildi: *Babıâli'nin Millî Hükümetimize müracaatı: Bütün aza-yı Hükümet derhal istifaya hazırdır*.[7414]

Amerikan gazetesi *Washington Times*te Robert S. Thornburgh imzalı dikkat çekici bir makale neşredildi: *İngiltere, Doğu Trakya'yı Türklere vermekle, Ön Asya'da Yunanistan'a yaptırmak istediği görevi Türkiye'ye veriyor. Gelibolu'ya süvari birlikleri göndererek Türkiye'nin Boğazları tutmasını sağlamaya çalışıyor. Bu durumda Fransa'nın Yakın Doğu'daki etkinliği ciddî olarak azalacaktır*.[7415]

Mustafa Kemal İzmir'den ayrılmadan evvel *Vakit* gazetesine beyanat verdi: *İstanbula benden çok çok selâm.. (..) Her şeyde orduyu istimale lüzum yokdur. Artık bütün cihan bizimle beraberdir. İnsaniyet bizimle beraberdir. İngiliz milletinin akl-ı selimi bizim tarafımızdadır. (..)*[7416]

Yunan ihtilalcileri, Başbakan Gunaris, Protopapadakis, Stratos, Savaş Bakanı Teotakis, Dışişleri Bakanı Baltacis, Anadolu Sefer Orduları Kumandanı Hacıanesti, Tumamiral Gudas, Tümgeneral Ksenefon Stratigos'u tutukladılar.[7417]

Gonatas, Plastiras ve Phokas liderliğindeki cumhuriyetçi darbeci cunta, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e tekmil verdiler. Hükümete kimlerin gelmesi gerektiği müzakere edildi:

> Gonatas, Plastiras ve Phokas'tan oluşan üç kişilik ihtilal yönetimi Atina'da iktidarı eline aldı ve ihtilalin görevi başladı. [Sabık Başvekil] Gounaris, [Harbiye Nâzırı] Theotokis, [Başvekil] Protopapadakis, [Dahiliye] Nâzırı Stratos ve [Amiral] Goudas hemen tutuklandılar. Kurulacak bir savaş mahkemesinde yargılanıp kurşuna dizilmeleri bekleniyordu. Venizelos yanlılarının öç almalarından endişe eden Lindley, Gonatas ve Plastiras'la Fransız Büyükelçisini çağırdı.
>
> Toplantı öğleden sonra saat beşte yapıldı. Albaylar, ulusal bir felakete neden olduklarına inandıkları kişilerin vakit geçirmeden işlerinin bitirileceğini ve ondan sonra da af ilan edeceklerini belirttiler. Lindley'le meslektaşı de Marcilly de usulüne uygun bir hükümet kurulduktan sonra eski bakanların sivil bir mahkemede yargılanmaları gerektiğini şiddetle savundular. Aşırı görüşlü destekleyicilerin tepkisinden ürkmekle birlikte, Gonatas ve Plastiras istenilenleri yapacaklarına söz verdiler.
>
> Lindley, İhtilal komitesinin hükümet konusunda ne yapmak niyetinde olduğunu sordu. Albay Gonatas'ın işlerin o günkü durumundan memnun olduğu ve devleti yönetmeyi sürdürmeye kendisini layık gördüğü açıkça anlaşılmıştı. Lindley, kendilerine orduda kalmalarını ve hükümeti yönetme işini meslekten politikacılara bırakmalarını önerdi. Her iki albay da bu öneriye içtenlikle güldüler, ihtilalin tüm amacının Müttefik Devletlerle dost kalmak olduğuna göre, iki büyükelçi hükümet üyelerini önerirlerse birçok sorunun çözümleneceğini söylediler. Bundan sonra Gonatas, sırayla bazı adlar bildirdi ve bunlara karşı bir itirazları olup olmadığını sordu. Böylece de bir kukla hükümet kuruldu.

7412 FO/7895/E 10147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

7413 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

7414 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716. Sadrazam Tevfik (Okday), 29 Eylül tarihli mülakatında ise şöyle diyecektir: "Millet birdir. İkilik yokdur. Şimdiye kadar görülen ihtilaf bir şekl-i zahirîden ibaretdir. İnşallah ankarîb bu da zail olacakdır." Vakit, 30 Eylül 1338-1922, Numero 1723, *Sadrazam Paşanın Beyanatı*, s. 1.

7415 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716.

7416 Vakit, 4 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1727, *Mustafa Kemal Paşadan İstanbul Ahalisine*, s. 1.

7417 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 714.

> [..] İhtilalin ilk işlerinden biri Paris'te bulunan Venizelos'a telgraf çekmek ve kendisinden Müttefik Devletler katında temsilcilik görevini yapmasını istemek oldu. Venizelos, bu isteği kabul etti. Venizelos ihtilalin amaçlarını olumlu karşılıyor, kısa vadeli bir önlem olarak kabul ediyordu. Ama ihtilalcilerin tam anlamıyla tecrübesiz olduklarını ve bunun yaratacağı tehlikeleri de biliyordu. Böyle bir ulusal felaket sırasında, Venizelos'un görüşüne göre yapılacak şey İngiltere ve Fransa'yla işbirliğine dayanan yeni bir düzenleme ve kalkınma yoluna gitmekti. Böylece Müttefiklerin Lozan'da yapılmasını kararlaştırdıkları barış konferansında Yunanistan'a bir yer hazırlamak için Paris ve Londra'daki Bakanlarla görüşmek görevini üzerine aldı.[7418]

Belgrad'daki İngiliz Elçi Young, Lord Curzon'a 413 numaralı telgraf gönderdi:

> Ankara Hükümetine verilen nota örneği Yugoslav Hükümetine iletildi. Basın, Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere bırakılmasından pek hoşnut değil.
>
> Ninçiç ile görüştüm. Boğazlar bölgesine asker göndermek istediklerini fakat Fransa'nın bir süre önce açtığı 100 milyon franklık krediyi kesebileceğinden çekindiklerini söyledi. Askerin zaten Anadolu yakasına değil, Trakya'ya gönderilmesinin tasarlandığını anladım. Israr etmedim. Ninçiç, Macarlardan ve Bulgarlardan çekindiklerini de söyledi.
>
> Mustafa Kemal'in zaferinin Yugoslav Müslümanları üzerindeki etkisini sordum. Makedonya Müslümanlarının ayaklanabileceklerinden kaygılandığını, Boşnaklardan kaygı duymadığını söyledi.
>
> Moskova, Boğazlar işinin Rusya'sız çözümlenemeyeceğini Yugoslavya'ya duyurmuş.[7419]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk birlikleri tarafsız bölge etrafında konuşlanmış olmasına rağmen, Türkiye ile İngiltere arasındaki olası bir savaş ihtimali, Mustafa Kemal Paşa'nın konferans süresince tarafsız bölgeye herhangi bir ihlal olmayacağını açıklamasının ardından geçici olarak da olsa artık gündemden kalktı. General Harington, Mustafa Kemal'e bir mesaj göndererek İngiliz ve Türk generallerin İzmit ya da Mudanya'da bir araya gelmelerinin, Çanakkale Boğazı'nda Kemalist güçlerin ilerlemesinin yarattığı zor durumu dostane bir yaklaşımla çözmenin en etkili yolu olduğunu iletti. Buna karşılık Ankara temsilcisi Hamid Bey, Milliyetçi güçlerin sözde tarafsız bölgede İngilizlerle karşılaşacağını, eğer İngiliz birliklerinden bir saldırı olmazsa, Türklerin ateş açmayacağını ancak aksi bir durumda mutlaka karşılık vereceklerini söyledi*.[7420]

29 Eylül 1922. *29 Eylül 1922 tarihinde Biga istikametinden dikenli telleri aşarak tarafsız bölgeye giren Türk birlikleri ile İngiliz birlikleri arasında sıcak bir çatışma yaşandı. Türk birliklerinin açtığı ateş sonrası iki İngiliz askeri öldürüldü. Bu hadise Curzon'un malikanesinde düzenlenen kabine toplantısında ele alındı ve İngiliz Hükûmeti bu hadisenin üzerini örtmeye karar verdi. Curzon, Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini "aşağılayıcı tutumuna daha fazla tolerans gösterilmemesini" savunurken kabinede Türk kumandanlara sert bir ültimatom vermesi için Harington'a acilen talimat gönderilmesi konusunda görüş birliğine varıldı*.[7421]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. TBMM Hükümetine *kesin süreli ültimatom göndererek en kısa zamanda "yansız bölgeden" çekilmelerini istemek kararını alıyor; bu karar, Savunma Bakanlığınca aynı gün Harington'a bildiriliyor*.[7422] Britanya Harbiye Nezâreti, Çanakkale Boğazı'nın tarafsız bölgesini (Erenköy'ü) ihlâl eden TBMM Hükümeti ordusuna 24 saatlik mühletten

---

7418 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 443-445.

7419 FO, 424/255, s. 28-29, No. 34; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 460.

7420 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 270-271.

7421 FO, 371/7898/10399'dan nakleden; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, s. 178; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 428.

7422 Cab. P. 23/31, 52(22); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.

sonra ateş edilmesi gerektiğini emreden muhtırayı İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Harington'a gönderdi.[7423]

İzmir'deki Franklin-Bouillon, Paris'deki Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal ile dört saat süren bir görüşme yaptım. Durumu güç. Askerini zor zaptediyor. Trakya'nın Müttefiklerce geçici işgalini teklif ettim. Türk askeri barıştan sonra geçecek. Türkler Çanakkale'de şimdiki mevzilerinde kalacaklar. Bunlar Mudanya'da kararlaştırılır. Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güveniyorum. Ama önce Trakya'yı kurtarmak gerek*.[7424]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 484 numaralı telgraf gönderdi: *Franklin-Bouillon Mustafa Kemal ile uzun bir görüşme yapmış. İş çetin, ama umutluyum, diyormuş*.[7425] Rumbold, Curzon'a ikinci bir telgraf gönderdi:

> Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notasına Ankara Hükümetinin cevabı: "Müttefik notasına TBMM Hükümetinin cevabı yakında bildirilecektir. Askeri harekatımızı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM Hükümetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan İsmet Paşa 3 Ekimde Mudanya'ya gidecektir. Bu tarih uygun görülürse Mudanya Konferansı'na katılacak Müttefik generallerinin adlarının bildirilmesini rica."[7426]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, Boğazlar bîtaraf mıntıkasına saldırılması için; Mustafa Kemal'e, Mustafa Fevzi'ye (Çakmak), Köprülülü Kâzım'a (Özalp), Mustafa İsmet'e (İnönü) vesair kumandanlara *rüşvet olarak* kıymetli eşya dağıtmayı düşünüyor:

> Aralov, 27 Eylül'de Moskova'ya şu bilgiyi gönderiyordu: "Ankara'daki gazeteler, Bağlaşıklar'ın önerilerine karşı ve olağan Bolşevik propagandasıyla harekete geçirilmişlerdir". Aynı gün Aralov, Türk komutanlara, özellikle Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Savunma Bakanı Kâzım, İsmet Paşa, Kurmay Başkanı, I. Ordu komutanı Nurettin Paşa, II. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, Kafkasya Grubu komutanı Fahrettin [Altay] Paşa ve 2. süvari tümeni komutanı Mürsel Bey'e, "rüşvet olarak", değerli kılıçlar, saatler, sigara tablaları v.s. dağıtmayı düşünüyordu. Ancak, İngiliz İstihbaratı, Bolşevik etkisinin Ulusçular arasında azalmaya başladığı görüşünü öne sürüyor, şöyle diyordu: "Adları verilen Türk komutanların daha kolayca etkilenebilecekleri sanılıyor".[7427]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, TBMM Hükümeti Londra mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ile mülakat ediyor (saat 16:00). Nihad Reşad, *Ali Fethi'nin temsilci*ydi ve *Curzon'un talebi üzerine* Paris'den Londra'ya muvasalat etmişti[7428]. Curzon, Nihad Reşad'ı *İngiliz dostu* tavsif ediyor. Nihad Reşad, *Mustafa Kemal'e Paris'ten gönderilen notanın barış yolunda atılan olumlu bir adım olduğuna değinince, Lord Curzon, İngiliz Kabinesi tarafından General Harington'a gönderilen ve Mustafa Kemal'e bir ültimatom verilmesiyle ilgili olan talimattan söz ediyor; Türklerin Çanakkale'de tel örgülere kadar yanaşarak İngiliz askerlerine "yüzlerini ekşittiklerini"; barıştan çok savaşa doğru*

7423 Salâhi R. Sonyel. (1973). Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü. *Belleten*, 37(145), s. 106. Bu iktibas metinden tayyedilebilir (*ÖFA notu*, 10 Ekim 2024).

7424 FO, 424/255, s. 7-8, No. 3/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 461.

7425 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII.

7426 FO, 424/255, s. 42, No. 54/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 461-462.

7427 FO 371/7897/E 10119; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273.

7428 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 341.

gidilmekte olduğunu belirtiyor. Bu tehlikeli durum önünde Nihad Reşad, *İngilizlerin niyetleri konusunda Mustafa Kemal'i uyarmayı üstleniyor*.[7429]

> Nihat Bey, Paris'te alınan kararın -Bununla Müttefik notasından söz ediyordu- "Barış yolunda atılmış bir adım" olduğunu söyleyerek söze başlamıştı. Tabiî Curzon dayanamamış ve "şimdilik buna barış gözüyle bakılamayacağını ve çarpışmaların başlamasının eşiğine gelindiğini" bildirmişti. Nihat Bey, hayretle Curzon'a ne demek istediğini sormuştu. Curzon da Mustafa Kemal'in karşılığının çok geciktiğini, Çanakkale'de Türklerin dikenli tel engellerine kadar sokulup "dil çıkarttıklarını" anlatmıştı. Daha sonra da kabinenin kararını ve Harington'a gönderilen emirleri sıralamıştı. Bu sefer Nihat Bey, "Fakat bu savaş demektir" diye feryadı basmıştı. Durumun bu derece ciddî olduğunu anlayamadığını belirttikten sonra da, Mustafa Kemal'le görüşüp görüşemeyeceğini sormuştu. Curzon kabul etmiş, ama bunu yaparken, Mustafa Kemal'in neden "kaçamak ve yavaş" bir tutum izlediğini öğrenmesini de istemişti. Nihat Bey de Mustafa Kemal'in iki değerlendirme arasında bocaladığını anlatmıştı: İngiltere hükümeti, Atina ile komplo hazırlamakta ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından savunulmasını örgütlemektedir ve Boğazlardaki savaş gemilerine yardımcı olmaktadır. Curzon Atina ile işbirliği yaptıkları iddiasını reddetmiş, delil olarak da Atina'da ancak iki-üç günden beri bir hükümet kurulduğunu belirtmişti. Nihat Bey bunun üzerine Mustafa Kemal'in ikinci endişesini açıklamıştı: İngilizlerin bir kukla Türk hükümeti kurdurarak konferansa bunların temsilcilerini çağırması. Curzon bunu da reddetmiş ve barış konferansı sırasındaki geçici Türk yönetiminin bile "Türk karakteri" taşıması gerektiğini kabul ettiklerini ileri sürmüştü. Aralarında bir süre daha konuştuktan sonra, Nihat Reşat Bey, ertesi sabah durumu Mustafa Kemal'e ileteceğine söz vererek ayrılmıştı.[7430]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a 959 numaralı telgraf gönderdi:

> Bugün Dr. Nihat Reşad benimle görüştü. Paris anlaşması için beni kutladı. Hararetli bir dost olarak geldiğini söyledi. Kendisine Mustafa Kemal'in taktiklerini anlayamadığımı belirttim. Mustafa Kemal halâ notamıza cevap vermedi, bu arada tarafsız bölgeye girdi. Çekilmezse çıkarılacak. Birkaç saat içinde savaşın eşiğine gelebiliriz, dedim.
>
> Nihad Reşad telaşlandı. Derhal Mustafa Kemal'e telgraf çekeceğini söyledi. Yunanlılarla birlikte savaşa gireceğimizden, Trakya'da Türk yönetiminin kurulmasını engelleyeceğimizden korktuklarını söyledi.
>
> Yunanlıları teşvik etmiyoruz. Tarafsız davranıyoruz. Ama Çanakkale'de olaylar ve savaş çıkarsa tutumumuz hemen değişir. Trakya'da sivil bir yönetim kurulmasını ve bunun daha çok Türk özellikli olmasını istiyoruz. Ama Mustafa Kemal bunu Mudanya'da halledeceği yerde, oyalanıyor, dedim.[7431]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor (saat 22:00). Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'la (Belger) gün içinde cereyan eden mülakatını mevzubahis ediyor ve "*General Harington'a gönderilen talimatın veya ültimatomun 24 saat süre ile ertelenmesini istiyor; Lordlar Kamarası başkanı Lord Birkenhead, "Türklerin küstahlığının" İngiliz askerlerine etki yapması olasılığından doğan kaygısını belirtiyor; Maliye Bakanı Robert Horne,* Nihad Reşad'ın *Londra'yı*

7429 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277-278.

7430 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 342. Curzon, Nihad Reşad'a "şahsen güvendiğini" belirtmiştir (Walder, 1971, s. 243).

7431 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII. "(Morning Post) gazetesinin 30 Eylül tarihli nüshasında okuduğumuza göre Doktor Nihad Reşad Beğ Eylülün 29unda Lord Kurzon tarafından Hariciye Nezâretinde kabul edilmiş ve mülakat üç çeyrek saat kadar son derece halisane ve dostane bir şekilde devam eylemişdir. Lord Kurzon İngiliz nokta-yı nazarından ve bilhassa Çanakkaledeki vaziyet hakkındaki fikirlerini büyük bir nezaketle anlatmışdır. Doktor Nihad Reşad Beğ beyanatda bulunmak içün talimatı olmadığını söylemiş ve fakat Lord (Kurzon)un ortaya koyduğu meseleler hakkında Ankara Hükümetinin takib etdiğine ihtimal verdiği nokta-yı nazarı kendi tahminine göre izah etmişdir. Nihad Reşad Beğ (Morning Post) gazetesinin bir muharririyle uzun uzadıya mülakat ederek âmâl-i milliyemiz ve son vaziyet hakkında izahat vermişdir." Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1729, *Lord Kurzon ve Nihad Reşad Beğ*, s. 1.

aldatmak için gönderilmiş olması olasılığına değinerek ona güvenmediğini; alınan tüm gizli haberlere göre, Mustafa Kemal'in İngiliz uyarılarına kulak asmadığını; askerî harekâtın ertelenmesinden sonuçta üzüntü duyulacağını söylüyor. Sonunda Lord Curzon, Kabineye meram anlatamıyor ve ültimatomun ertelenmesi veya durdurulması için hiçbir tedbir alınmıyor.[7432]

Curzon, Harington'a gönderilmiş olan "vur emri"ni havi muhtıradaki 24 saatlik mühletin ertelenmesini önerdi ancak kabine kabul etmedi.[7433] Curzon'un hanesinde gerçekleştirilen nâzırlar içtimaında şu konuşmalar cereyan etti:

> *Lord Curzon:* Kemalistlerin temsilcisi Nihat Reşat ile görüştüm. İngiltere'nin dostudur. Türkiye'nin Londra büyükelçisi olmak emelinde. Paris kararlarını övdü. Beni kutladı. Teşekkür ettim. Ama savaşın eşiğinde olduğumuzu şöyle anlattım: Mustafa Kemal konferans çağrımıza cevap vermedi. Bu arada yalnız Harington'a bir telgraf gönderdi. O da tartışma açan nitelikte. Çanakkale'de Türk askerleri bizimle burun buruna geldiler. Artık buna katlanamayız. Türklerin çekilmelerini isteyeceğiz, yoksa ateş açacağız. Nihat Reşat, Mustafa Kemal'e telgraf çekeceğim dedim. Mustafa Kemal neden Mudanya'da değil? Boyuna oyalanıyor. Nihat Reşat'ın dediğine göre Yunanlılarla işbirliği yapıp Trakya konusundaki vaadimizi hiçe indirmek isteyeceğimizden korkuyorlarmış. Yunanlıları durdurmağa çalışıyoruz, ama gelişmeler bu tutumumuzu değiştirebilir, dedim, Mustafa Kemal Trakya işini çözümlemek için neden Mudanya'ya gitmiyor diye sordum. Acaba Harington'a gönderilen takviye durdurulamaz mı? Çekilmeleri için Türklere tanınan 24 saatlik süre uzatılamaz mı?
>
> *Chamberlain*: Süre uzatılırsa Türkler siper kazarlar, topları Çanakkale'ye getirirler. Mustafa Kemal'e halâ ültimatom verilmemiş olduğunu öğrenince pek şaşırdım. Ama bu bizim temel tutumumuzu değiştirmez. Zaaf göstermekle savaş savuşturulamaz.
>
> *Maliye Bakanı*: Paris notasında, tarafsız bölgenin çiğnenmemesi şartı vardı. Mustafa Kemal bunu hiçe saydı. Kuvvetlerimizi kuşatıyor. Hareketimizi geciktirmemiz üzücü olur.
>
> *Genelkurmay Başkanı*: Mustafa Kemal'e ültimatom verilmesi emri saat 16'da Harington'a tellendi. Şimdi ültimatom verilmemesi yolunda bir talimat gönderilmesi, askerin morali bakımından pek tehlikeli olur. Gecikmemiz düşmanın gittikçe güç kazanması demektir.
>
> *Lord Curzon*: Karşı emir değil, ültimatomun 24 saat geciktirilmesini telkin ettim.
>
> *Chamberlain*: Genelkurmay Başkanının görüşü kesindir.
>
> *Koloniler Bakanı*: Kabine, ültimatom verilmesi yolundaki kararını değiştirmez. Mustafa Kemal'in bizimle savaş isteğine inanamıyorum. Ültimatom ille de savaş demek değildir. Lord Curzon barış çabalarını yine sürdürebilir.
>
> *Lord Curzon*: Teklifimin uygulanmayacağı anlaşılıyor. Hayırlısı dileğinde bulunmaktan başka bir şey kalmıyor.[7434]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki münasebete ilişkin kritik bir mahrem rapor kaleme aldı:

> Sovyet'lerin Kemalistlere karşı olan güvensizlikleri artıyor. Bu konuda yeni ve değerli kaynaklardan, son zamanlarda, Moskova'daki Dışişleri Komiserliği'nin Doğu Dairesi'nde çalışan ajandan, Tiflis'deki Kavbüro ve Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'nin gizli belgelerini ve öteki belgeleri toplayan ajanlardan yararlanılmıştır. Moskova, görünürde Ankara'yla sıkı biçimde işbirliği yaparken, Sovyet yönetiminin, Türk

[7432] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.

[7433] Salâhi R. Sonyel, *Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü*, 1973, s. 106-107.

[7434] İngiliz bakanların Lord Curzon'un evinde yaptıkları toplantının tutanağı; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLIII-CXLIV.

Ulusçularının maksatlarına, özellikle onların Fransız'lara karşı olan dostluklarına ve Pan-İslâm'cı projelerine olan güvensizliği gittikçe artmakta ve o hükümetin tutumunu etkilemektedir.

Moskova'da Dışişleri Komiserliği'nde çalışan ajan, 1921 yılı Mart'ında imzalanan Türk-Rus Antlaşması'na ek olarak, 1922 yılı yazında gizli bir askeri protokolün imzalandığını gösterecek belgesel kanıtlar bulmuştur. Bu protokola göre, Sovyet yönetimi, on yıl süre ile Ankara yönetimine silâh ve para olarak yıllık prim verecektir. 1922 yılı başlarında, Sovyet yönetimi, Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Franklin-Bouillon Antlaşması'nda gizli bir askeri madde bulunduğunu öğreniyordu. Bu madde gereğince, Sovyet Rusya Batı'ya saldırarak Fransız çıkarlarını tehlikeye koyarsa, Türk'ler de Kafkasya'yı işgal edecekti. Ulusçuların Fransız'larla düzenledikleri oyun ve Ankara'nın Orta Asya'daki Sovyet aleyhtarı Pan-İslâm'cı projelerde parmağı olduğunu gösteren kanıtın Moskova'da ele geçirilmesi, Sovyet katlarını, Ankara ile imzalamış oldukları gizli askeri protokolü uygulamamaya kararlı kılmıştır. Tiflis'deki Kavburo'yla sıkı ilişkisi bulunan ajan, Sovyet yönetiminin, Ankara hükümetinin içtenliğine olan güvenini epeyi yitirmeye başladığını ve Anadolu'ya kimi maddi yardım sağlamayı sürdürmekle birlikte, oraya daha önceki gibi sürekli ve bol olarak gereç göndermekten vazgeçtiğini bildirmiştir. İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyeleri, Sovyet'lerin, son günlerde Ankara'ya para göndermeyi geciktirdiklerini belirtmişlerdir.

Bakü'deki Stassova adlı etkili komünist, Ağustos ayında Moskova'ya gönderdiği raporda, Ulusal Akım'ın başarısından sonra kaydedilmesi olanaklı gelişmeler konusunda ciddi surette kaygılandığını; bu akımın, Maveray-ı Kafkas ve Hazer Denizi dolaylarındaki Ulusal Müslüman Örgütleri'ne, Rusya'ya yararsız biçimde büyük bir teşvik verdiğini ve genellikle Doğu'da komünist propagandasını felce uğrattığını öne sürüyordu. Ona göre, buna tek çare, özellikle Türkiye'de propagandayı artırmak ve Türk Ulusal Cephesi'nin birliğini yıkmaktı. Stassova'nın raporu, kendi üzerinde derin bir izlenim yaratan 3. Enternasyonal, Anadolu'daki eylemleri için Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'ne 10.000 sterlin tutarında bir prim veriyordu.

Bu arada Aralov, Ankara'daki önemli eylemlerini sürdürüyor; Ulusçu askeri önderleri, İngiliz plânlarını suya düşürmek için, daha çok vakit yitirmeden Yunanlı'lara saldırmaya kışkırtıyordu. Tiflis'de Kavbüro'yla sıkı ilişkisi olan ajan, Sovyet yönetiminin, Kemalist'lerin, Yunanlı'lara karşı kazanmış oldukları kesin zaferden ötürü şimdiye kadar olandan daha bağımsız bir durumda olduklarını anladığını; Ankara yönetiminin, Batum'a karşı olan ve asla bırakmadığı hak iddiasını yenilemesinden kaygılandığını bildiriyor; bu Sovyet kaygılarının, Kemalist zaferinin sonucu olarak Kafkasya ve Hazer Denizi bölgelerinde Pan-Türkçü ve Pan-İslâmcı kışkırtmaların artmasıyla doğrulandığını kaydediyordu. Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya gönderdiği notada, Rus yardımının, Türk'lerin, 1914 Türk-Rus hududunun iadesini kabullenmelerin bağlı olacağını bildirmişti. Bu da, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya iadesi anlamına gelmektedir. Ankara yönetimi buna henüz bir yanıt vermemiştir.

Sonuç: i) Türk Ulusçuları, Moskova ve Ukrayna ile imzalamış oldukları anlaşmalar gereğince Sovyet'lerin faal biçimde yardımlarını sağlamaya çalışıyorlar; ii) Moskova ve Harkov'un tutumları, Ulusçuların beklemediği gibi tatmin edici değildir… Rus'ların, kendilerine karşı göstermekte oldukları güvensizliğe, Ulusçular da, el altından kendi birliklerini yıkmaya çalıştıkları özürüyle karşılık veriyorlar".[7435]

İzmir'deki Fransız Donanması Kumandanı Tuğamiral Dumesnil, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre Fransız ve İtalyan birliklerinin yapmış olduğu gibi İngiliz birlikleri de Çanakkale'nin Anadolu yakasından Gelibolu'ya; Türk birlikleri de bîtaraf mıntıka haricine ricat etmektedir. Yunan filosu da İstanbul Boğazından çıkartılmıştır. Fakat *Çanakkale Boğazında Türk birlikleri takviye edilmiş, İngiliz birliği gittikçe sıkışıyor görünmektedir ve bunun sonucu, çatışmadan sakınma iradesinin ilke olarak bulunmasına rağmen, (ciddi) olay çıkma tehlikesi bulunmaktadır*.[7436]

[7435] FO 371/7899/E 10515; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273-274. 1922 yazı ve sonbaharı itibarıyla "Rus'lar, Ankara'nın başlıca iki gazetesine mali yardım yapıyorlardı (adları açıklanmadı)."

[7436] İzmir'de Tuğamiral Dumesnil'den TBMM. Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, "Edgar Quinet" gemisi, 29 Eylül 1922, DBA, Türk K. 34/2, No. 611 DNL/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 328-329.

Londra'daki İtalyan Büyükelçiliği Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi: Yunan ihtilalci subaylar Trakya'da Yunan cephesinin hemen güçlendirilmesini istiyorlar. Bunun barış yapılmasına zarar vereceği Atina'ya duyuruldu. İtalya, Müttefiklerin Atina'yı uyarmaları gerektiği düşüncesindedir. Schanzer, Yunan askerinin Meriç gerisine çekilmesi, Doğu Trakya'da Türk sivil yönetimi kurulması ve buraya Müttefik asker gönderilmemesi görüşündedir.[7437]

Çanakkale Buhranı sonunda Lloyd George ve Winston Churchill, şu veya bu şekilde Mustafa Kemal'i durdurmayı başarıyorlar. Fromkin bile *parlak bir zafer* tavsif ediyor:

> Bu arada İngiliz ve Türk orduları Çanakkale'de karşı karşıya gelmişlerdi. Fransız ve İtalyan birlikleri çadırlarına çekildiler, küçük bir İngiliz birliği üzerlerine ateş açılmadıkça ateş açmama emri almış olarak dikenli telin arkasında nöbete geçti. Türk ordusunun ilk birlikleri 23 Eylül'de İngiliz hatlarına yürürüdü. Türkler ateş açmadılar ama oldukları yerden çekilmemekte inat ettiler. Birkaç gün sonra başka Türk birlikleri de geldi. Eylül sonunda Tarafsız Bölge'de 4500 Türk askeri vardı; bunlar İngilizlerle dikenli telin ardından konuşuyor, ilk ateş edecek olanın kendileri olmayacağını belirtmek için tüfeklerini dipçikleri yukarı gelecek biçimde tutuyorlardı. Ürtütücü ve sinir bozucu bir durumdu. İngiliz istihbaratı 29 Eylül'de Kabine'ye Sovyet Rusya tarafından zorlanan Mustafa Kemal'in ertesi gün saldırmayı planladığını bildirdi. Haber yalandı ama inanıldı. Kabine'nin onayıyla askeri kuvvet başkanları yerel İngiliz komutanına Mustafa Kemal'e ateş açma tehdidini içeren sert bir ültimatom vermesini emrettiler.
>
> Yerel İngiliz komutanı Londra'dan gelen talimata aldırış etmedi ve -bu talimat İngiltere'yi savaşa sokabilirdi- ültimatomu vermedi. Tersine Mustafa Kemal'le bir ateşkes anlaşmasına vararak krizi sona erdirdi. Mustafa Kemal pek çok nedenle -bunların içinde Lloyd George ile Churchill'in cüretkârlıklarıyla yapabilecekleri konusundaki korku da vardı- İngilizlerin Türkiye'nin ilerde zaten işgal edeceği toprakların işgalini bir süre erteleyerek şereflerini korumalarına olanak tanıyan formülü kabul etmeye hazırdı. Mustafa Kemal Avrupa'yı işgale kalkışsaydı bu savaş demek olacaktı. İngiliz liderlerinin saldırgan tutumları kendisini durdurmuş görünüyordu. Aslında durumlarının gerçek zayıflığı göze alındığında, bu durum Lloyd George ve Churchill için parlak bir zaferdi.[7438]

İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumiliği Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Rauf Bey Yahudi yurdu aleyhindeki sözlerinin yalanlanmasını istemiş. Ankara'da bolşevik nüfuzu azalıyor*.[7439] Hatırlanacak olursa siyonist Haim Naum[7440], 14 Ağustos 1922 günü Ankara'da TBMM Heyet-i Vekile Reisi Rauf'la görüşmüştü.

29 Eylül'ü 30 Eylül'e bağlayan gece Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, Ankara'ya muvasalat etmek üzere İzmir'den yola çıktılar. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) ve İzmir mebusu Refet (Bele) ise Mudanya'daki konferansa iştirak etmek üzere İzmir'den yola çıktılar.[7441]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *29 Eylül 338 (922) Cuma: Bitaraf mıntıka hakkında Harington'un Mustafa Kemal Paşaya yazdığı telgraf ile onun verdiği cevap gazetelerde okundu. Mustafa Kemal Paşa cevabında hulasaten: (bitaraf denilen mahallerden sizde askerlerinizi çekiniz. Oradalarda Hükümeti Milliyei Osmaniye teşekkül etsin, ben de askerimi alayım. Mamafih, askerimin daha ileri gitmemesini ve bir hadiseye meydan vermemelerini emrettim.) demekteydi*.[7442]

7437 FO, 371/7897/E. 10321; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 462.

7438 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 469.

7439 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII.

7440 "Haim Nahum da gerçek bir siyonistti." Jacob Landau, *The Young Turks and Zionism*, 1983, s. 203; Aktaran: Murat Akan. (2021). *Kozmik Karargâh: Dünyayı Yöneten Üst Akıl B'nai B'rith* (2. baskı) içinde (s. 53). İstanbul: Hayat Yayınları.

7441 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 719.

7442 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 324.

Sovyet Rusya'da münteşir *Pravda* gazetesi, İngiliz *Daily Chronicle* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Bizi şöyle bir seçenekle karşı karşıya bırakabilirler. Ya filoyu Boğazlardan çekmek ya da onu orada kapanmak tehlikesi altında bırakmak. Türkler Çanakkale'yi ele geçirmek istiyorlar. Çünkü onu ellerinde tutarak İngiliz filosunu sorunun çözümü dışında bırakabilirler. Filosuz bir çözüm ise kara ordusunun elinde bulunacak ve böyle bir durumda da büyük ve güçlü bir orduya sahip olan Türkiye daha büyük başarı şansına sahip olacaktır*.[7443]

30 Eylül 1922. Lord Harding, Lord Curzon'a 492 numaralı mahrem ve müstacel telgraf keşide eyledi: *Öğrenildiğine göre Kemal, kendi generallerini dizginlemede güçlük çekiyor ve vakit kazanmaya çalışıyor... Yunanlıların Doğu Trakya'da, Kemalistleri kışkırtıcı hareketlerde bulunduklarına pek az kuşku vardır. Tüm enerjimizi, Kemal'i, en erken vakitte, Mudanya'da, Müttefik temsilcileriyle görüşmeye inandırmaya harcamalıyız*.[7444]

İspanyol *El Imparcial* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar: *Eylül ayı sonlarında, gönderilen İngiliz birlikleri İstanbul'da karaya çıkmıştır*.[7445]

Daily Mail gazetesi Türkiye muhabiri Ward Price, Mustafa Kemal'in Müttefik şartlarını kabul ettiğini Londra'ya bildiriyor. Bu kapsamda Korgeneral Harington'un mesaisini medhediyor.[7446]

30 Eylül sabahı, tam da Avustralyalılar önceki kararlarından vazgeçip Çanakkale'ye birlikler göndermeyi kabul ettikleri sırada Türkler yelkenleri indireceklerinin işaretini verdi; Çanakkale'deki birliklerine "herhangi bir vukuatı" tahrik etmeme emri verilmişti ve liderleri Mustafa Kemal, İngilizler Asya kıyılarını terk edip Avrupa yakasına geçmeyi kabul ederse Çanakkale'nin hemen dibindeki bölgeden geri çekilmeyi teklif etti. Zira Mustafa Kemal *İngilizleri denize dökmeye kalkışmak niyetinde değildi*. [7447]

Mustafa Kemal, 28 Eylül'de Franklin Bouillon'la görüştükten sonra Harrington'a, Türk ordusunun, harekâtını durdurduğunu yazar ve ertesi gün, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli notasına birinci cevabı vererek Mudanya'da 3 Ekim'de başlayacak bir konferans çağrısında bulunur. Bu, konferans süresince Boğazların İtilâf işgalinde kalmasının kabul edilmesi demektir ve Sovyetler bu duruma hemen tepki gösterirler. Karahan, 30 Eylül'de, Boğazların abluka edilmesini, İtilâf Hükümetleri nezdinde protesto eder ve Aralov aracılığı ile Türk Hükümeti'ne bir nota göndererek dış politikada meydana gelen uyuşmazlıklardan şöyle yakınır:

> "Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve de Boğazlada İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilâf Devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır."[7448]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Kont de Saint-Aulaire, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota verdi:

> Franklin-Bouillon'un Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmenin raporu ilişikte sunulmuştur.

7443 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294.

7444 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 371.

7445 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 350.

7446 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 351.

7447 Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 534.

7448 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473-474. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> Ek. İzmir'de Bulunan Franklin-Bouillon'dan Fransa Başbakanı Poincare'ye Tel: Mustafa Kemal'le dört saat süren bir görüşme yaptım. Durumu güç. Askerini zor zaptediyor. Trakya'nın müttefiklerce geçici işgalini teklif ettim. Türk askeri barıştan sonra girecek. Türkler Çanakkale'de şimdiki mevzilerinde kalacaklar. Bunlar Mudanya'da kararlaştırılır. Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güveniyorum. Ama önce Trakya'yı kurtarmak gerek.[7449]

Rumbold, Curzon'a 487 numaralı telgraf gönderdi: *General Harrington'un Mustafa Kemal ile tek başına görüşmesinin doğru olmayacağı görüşüne katılıyorum. Boşaltılacak Doğu Trakya'da yönetimin İstanbul Hükümetine bırakılmasını Mustafa Kemal kabul etmez. Mustafa Kemal kuvvetleri İstanbul Boğazından Trakya'ya geçmek isterler ve Yunanlar bunu engellemeye kalkışırlarsa, İstanbul savaş meydanı olur. Bunu önlemeliyiz. Paris kararlarını ne Yunanlar ne de Mustafa Kemal kabul edecek gibi görünüyorlar. Çabalarımızı öncelikle Mudanya Konferansı üzerinde yoğunlaştıralım*.[7450]

Rumbold, Curzon'a 489 numaralı telgraf gönderdi: *Ankara temsilcisine (Hamid Bey'e) gereken bildirimde bulundum. Mudanya Konferansı'nın bir an önce toplanması gerektiğini, Mustafa Kemal'in sabrımızı taşırdığını bildirdim. Mudanya Konferansı'nın bir-iki gün içinde toplanacağını söyledi. Mudanya Konferansı'nın ayrıntıları İzmir'de belirleniyor sanırım. Temsilci, Yunanların Trakya'da yaptıklarını protesto etti*.[7451]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

> Bugün İngiliz Komiseri bendenize şifahen tebliğ ettikten sonra tercümesi âtideki ibareyi tevdi etti.
>
> "Âhiren Paris'te vukua gelen itilâfname ruhuna tevfikan Yunan nakliye ve harp sefinelerinin Marmara denizine ve Çanakkale boğazına girmelerine şimdiye kadar mâni olduk. Ve her zaman da mâni oluyoruz. Mamafih eğer Mustafa Kemal Paşa kıtaatını bîtaraf mıntıkadan çekmezse bu memnuiyeti haklı gösterecek hiçbir sebep kalmaz. Ve binaenaleyh ref'i icabeder."
>
> Badehu İngiltere Hükümetinin verilen notaya cevap beklemekte ise de bir hafta geçtiği halde elan alınamadığından dolayı sabrı tükenmekte olduğunu ve Generaller içtimaı Mudanya'da vâki olup da hüsnü neticeye iktiran edince derhal Şarkî Trakya'nın tahliyesi için Yunanistan'a tebligat vukubulacağını ve tahliyeden sonra orada muvakkat bir Hükümet teşkil olacağını söyledi. Bendeniz bu hükümetin ne hükümeti olacağını sordum. Generaller içtimaının bunu da tayin edeceğini söyledikten sonra General Pellé ile görüştüğümde bu hükümetin Türk Hükümeti olacağını söyledi. İngiliz Komiseri Zâtı Samileri ile Harington arasında teati edilen muhaberatın İngiltere Hükümetine kanaatbahş olmadığını dahi ilâve eyledi. Tahassüsatım İngiliz Hükümeti ilk hayret hissinden uyanarak asabileşmekte olduğudur. Halbuki diğer İtilâf Devletleri ilk fikirlerinde sabittirler. Her halde Mudanya içtimaını teshil ve tesri etmeliyiz. Pek çok şey konuşacağımızı zannediyorum. Ferman.[7452]

Rumbold, Curzon'a 490 numaralı telgraf gönderdi: *Ultimatom konusunda Harington'a gönderilen talimatı gördüm. Çanakkale'de iyileşme var. Mudanya Konferansı'nın toplanma umudu belirdi. Harington talimatı uygularsa durumu tehlikeye sokarız. İki-üç gün gecikmeyle bir şey kaybetmeyiz*.[7453]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Curzon'a telgraf gönderdi: *M. Poincaré, Mustafa Kemal ile görüşen Franklin-Bouillon'dan aldığı telgrafı gösterdi. Görüşme ılımlı ve umut verici. M. Poincaré, Harington'un Mustafa Kemal'e ultimatom vereceği yolundaki haberlerden pek kaygılıdır. Bunun İngiltere ile Türkiye arasında savaşa varabileceğinden korkuyor. Böyle bir kararın Fransa ve İtalya'dan*

7449 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVI. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7450 FO, 371/7897/E. 10263; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 462.

7451 FO, 424/254, s. 386, No. 708; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.

7452 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 331.

7453 FO, 424/254, s. 386-387, No. 709; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.

habersiz alınmış olmasına üzgün. Bundan doğacak sonuçların sorumluluğuna Fransa'nın katılmayacağını söyledi.[7454]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *Marmara Denizi'ne gidecek Yunan nakliye gemilerinin alıkonmalarına yönelik* karar bugün itibarıyla *uygulanmaya başlandı ve Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya girmek isteyen Yunan kuvvetleri durduruldu*.[7455]

Korgeneral Harington, Britanya Koalisyon Harb Kabinesinin vur emrini sümen altı etti binaenaleyh bir Britanya-TBMM Hükümeti harbi çıkmasına sebebler açısından mani oldu başka bir deyişle savaşmayı değil müzakereyi tercih etti.[7456]

Sadece 16 Eylül-30 Eylül 1922 tarihleri arasında Batı Anadolu'dan Yunanistan anakarasına ve Adalara tahliye edilen Rum sayısı, 200.000 civarında idi.[7457] İki haftada yüzbinlerce kişinin nakliyatı, Mart 1922'deki tahliye planından yararlanıldığını göstermekte. Ayrıca, mezkûr "mülteci"ler arasında tebdil-i kıyafet etmiş acaba ne kadar Yunan askeri bulunuyor?

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Anadolu'nun ve Doğu Trakya'nın asıl sahipleri Türklere verilmesi* lâzımdır. *Sovyet Hükümeti batılı devletlere* nota göndererek *Türkiye'ye karşı bir savaş açılırsa Sovyetler'in tarafsız kalmıyacağını ve yeni bir savaşın çıkacağını* belirtmişti.[7458] *Türkler Avrupa'ya dönüyorlar, bir parya değil, Avrupalı bir devlet olmalıdır*.[7459]

London Opinion mecmuası dikkat çekici bir karikatür neşretti: *Karikatürün altında, "Barışçı asker Savaş Köpeklerini tutuyor" yazıyor. Karikatürde de asker üniforması içinde Harington, bir uçurumun başında iki azman köpeği, zorlukla da olsa tutmaya çalışıyor ve köpeklerin başı, Churchill ve Lloyd George'u gösteriyor*.[7460]

Britanya Bakanlar Kurulu üç celseden mürekkeb fevkalâde içtima ediyor (16:00, 19:45 ve 22:30[7461]). Korgeneral Harington'a gönderilmiş talimatnamesinin teslim alınıp alınmadığı hususunda teyid edici herhangi bir haberin gelmemiş olması mevzubahis ediliyor. Saat 22:30'da inikad eden celsede, Britanya ile TBMM Hükümeti arasında *henüz husumetin başlamamasına şaşılıyor; General Harington'un, gönderilen talimata uymadığı ve Türklere ültimatom vermediği anlaşılıyor. Gerçekten General Harington, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un da onayıyla, Türklerle savaşmak yerine görüşmeyi yeğ tutuyor*.[7462]

Padişah Vahideddin, 30 Eylül 1922'de, bir arkadaşına mektub gönderdi: *Kutsal görevlerimi yerine getirmeye sonuna kadar devam edeceğim. Milliyetçiler İstanbul'a girdiğinde, onlara söyleyeceğim münasip bir şey olacak*.[7463]

Eylül-Ekim(?) 1922. Çanakkale Krizi devresinde İzmir'de bulunan Grace Mary Ellison'a İzmir Limanı Gümrüğünün İngiliz-İskoç memuru şu suali tevcih etti: *Sizin gözü pekliğinize son derece hayranım,*

7454 FO, 371/7869/E. 10249; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.

7455 Akdeniz Donanma Başkumandanı'ndan Amirallik Dairesi'ne 30 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 710; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 434.

7456 Salâhi R. Sonyel, *Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü*, 1973, s. 107.

7457 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 128.

7458 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 62.

7459 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 63.

7460 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 351.

7461 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 345.

7462 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.

7463 The Evening Star, 7 Ekim 1922, Front page; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 80.

ama sormam ayıp olmazsa, buraya gelişiniz ne anlam taşıyor? Grace Mary: *Ankara'daki millî hareketi incelemeye ve millî kahraman Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye geldim*.[7464]

1 Ekim 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Bakanlar Kuruluna izahat telgrafnamesi gönderdi:

> Kabinenin Mustafa Kemal'in nazlanmalarına bir son vermek dileğini ben de paylaşıyorum, ama durumun şimdilik benim yargıma bırakılması gerektiği kanısındayım. Mustafa Kemalciler daha çok sayıda asker ve top yığmadıkça, İngiliz kuvvetleri için bir felâket ya da tehlike yoktur.
>
> Mustafa Kemal'in iki-üç güne kadar Müttefik generalleriyle görüşmeye razı olacağı ve Ankara hükümetinin Müttefik notasına bir karşılık vermek için çabaladığı bir sırada barut fıçısına ateş atmam demek olan ateş aç emrim, herşeyi altüst edeceği ve bu yoldan geriye bir daha dönüş olmayacağı için asla kabul edilemez. Ben aralıksız barış için çalıştım ve Majestelerinin hükümetinin isteğinin de barış olduğundan şüphem yoktur. Benim Çanakkale'de ateş açtırmamamın bir zayıflık olarak yorumlanacağı düşüncesi de son derece yanlıştır. Çünkü ben Hamid'e İngiltere'nin (Deşifre edilememiştir) güçlerinin arkamda olduğunu dikkatle bildirdim ve gerekirse bunları kullanacağımı da söyledim. "Mustafa Kemal'le savaş halinde olmadığımıza göre, Türk süvarilerine karşı hedefimi saklamak için asgarî bir güçle mi karşı çıkmayı, yoksa bir anda bütün kuvvetimi üzerlerine mi sürmem gerektiğini dikkatle inceledim. İngiltere'nin "saldırgan" diye suçlandırılmaması için, ilk yolu seçtim. Çanakkale'de harekete geçince, burada (İstanbul'da) Hıristiyan halka karşı davranışlar olabileceğini tahmin edersiniz. Şehri korkuya salarsak, sonra çok üzücü olur. İzmir'den sonra halk da ayrıca büyük korku içinde. Tek yedek kuvvetim İstanbul'da bulunuyor. Bu kuvveti de buradan almam gerekebilir ki, bu durumda Hristiyanların durumu (Kadın ve çocuklar da dahil) çok güçleşir. Son günlerde takviye kuvvetlerinin gelmesiyle burada güven iyice arttı ve her geçen gün tarafsız bölgeyi tek kurşun sıkmadan koruyabileceğimiz hakkındaki inancım daha da artıyor ve İngiliz bayrağının dalgalanmaya devam edeceğine inanıyorum. Bence, her şey, Trakya'da yapılacak şeylere bağlıdır.
>
> Durumun her gün biraz daha düzeldiğini izliyorum. Elbette Mustafa Kemalcilerin daha uzağa çekilmelerini ben de istiyorum ve Çanakkale'deki Türk kumandanından, Marden'le görüşüp geçici bir hat belirtmeleri konusunda yaptığım teklife karşılık beklemekteyim. Marden birkaç gün önce durumunun dayanılmaz hale gelmeye başladığından söz etmişti. O günden bu yana daha çok sayıda asker ve silâh aldık. Mustafa Kemalci birliklerin de saldırıya geçmemek için emir aldıkları açıkça belli. Hiçbir zaman tehlikeli durum olmadı. Bunu bana derhal onaylayın, yoksa yargımda yanıldığımı söyleyin. Son talebime Mustafa Kemal'in karşılığı tatmin edici olmazsa, ben de bir sonuca varmaktan yanayım. Benim görüşüme göre Çanakkale'ye saldırmak niyeti ciddî değil. Bunu Brock ve Rumbold'a da açtım, onlar da kabul ettiler.[7465]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a mahrem telgraf gönderdi. 27 Eylül tarihli Rumbold mahrem telgrafında belirtilen hususları tashih ediyor. *Lord Curzon, Mudanya Konferansına katılacak Bağlaşık generallerine gönderdiği talimatta, konferansın tek amacının, Yunan ordusunun Doğu Trakya'da ardına çekileceği hattı saptamak olduğunu; buna karşılık, Ankara'nın, barış konferansının sonuna dek, "yansız bölgeye" asker göndermemeyi ve Marmara Denizi'ne açılan Boğazlardan geçmemeyi üstlenmesi gerektiğini; Bağlaşık askerlerince takviye edilmiş yerel bir jandarma gücünün güveni sağlayacağı ve Bağlaşık yetkililerinin yöneteceği*

[7464] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 48. Grace Mary'in Ankara'ya temsilci olarak gönderilmesini Aubrey Herbert Başvekâlete teklif etmişti: "Yakın Doğu'nun tanınmış otoritesi Yarbay Aubrey Herbert, 10 Downing sokağına Başbakanın özel sekreteri Philip Kerre iki kere benim yapmak istediğimi, telefonla bildirdi, fakat onlar beni İngiltere'de tutmayı uygun buldular." (Ellison, 1973, s. 126). Grace Mary, Günhani mevkiinde iken Türk subayların İslâm ahlâkı üzere kendisine (kadına) fevkalâde hürmetkâr elini sıcak sudan soğuk suya değdirmeme tavrından etkilenerek "yeni halk cumhuriyetinin askerleri"nin Bolşevik olmadığını kaydediyor (Ellison, 1973, s. 79-80).

[7465] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 348-349.

Doğu Trakya'nın geçici yönetim biçiminin Bağlaşık yönetimlerince ve Yüksek Komiserilerin önerilerine göre saptanacağını; tüm siyasal sorunlarda Yüksek Komiserlere danışılması gerektiğini bildiriyor.[7466]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığından Bahriye Nezâretine 436 numaralı telgraf: *Franklin-Bouillon'dan mesaj: (a) Türk askerinin durdurulmasını sağladım. (b) İki tarafın kuvvetleri 30 Ekim'de* [Eylül'de?] *bulundukları yerlerde kalacaklar*. *(c) Trakya'nın derhal Müttefiklerce işgal edilmesi isteniyor. (d) 3 Ekimde Mudanya konferansının toplanması kararlaştırıldı*.[7467]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 494 numaralı telgraf gönderdi: *Türk askerinin Avrupa'ya geçişini önlemek için Fransız ve İtalyan gemilerinin Amiral Brock ile işbirliği yapıp yapmayacaklarını sordum. Fransız meslektaşım hiçbir harekette bulunmayacaklarını bildirdi. İtalya Yüksek Komiseri de bu konuda talimatı olmadığını söyledi*.[7468] Rumbold, Curzon'a 498 ve 499 numaralı *ivedi* telgraflar gönderdi:

> Harington, Mustafa Kemal'in 50.000 kişilik bir kuvvetle İzmit yarımadasında tarafsız bölgeye saldırma hazırlığı içinde olduğunu söyledi. Ryan'ı Hamid Bey'e gönderdim. Kemalistlerin susmaları ve tarafsız bölgeye girmeleri karşısında sabrımızın taştığını söyledi. General Harington'un 3 Ekim'de Mudanya'ya gideceğini, Milliyetçi Komutan gelip kendisiyle görüşmeye oturmazsa bundan bir anlam çıkaracağını bildirdi. Hamid Bey, İsmet Paşa'nın 3 Ekim'de Mudanya'da olacağını ve Türk ordularının ileri yürüyüşlerinin durdurulacağını söyledi.[7469]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten her ay 1.000 lira tahsis ettiği[7470] TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân aleyhtarı tezviratına devam etti: *Türk Nasyonalistlerinin zaferi hain Padişah'ın taç ve tahtını bırakmasına sebep oldu;. . . kendisi İngilizlerle kaçmak üzeredir . . . Vahideddin selâmlık resmine İstanbul'a gelen Malta Valisi Mareşal Plumer'in himayesi altında götürülmektedir*.[7471]

> Türk milletinin zaferi hain padişahın taht ve tacını bırakmasına neden olmuştur. Constantine (İstanbul)'den sonra yıktığımız padişah İngiltere ile kaçmaktadır. Mehmed Han VI unvanı ile iktidara geçtiği günden itibaren milletine ihanet edip İngiliz ve Yunanlılarla birlikte hareketmiş olan Vahdeddin tahttan çekilmiştir.
>
> İstanbul'da bulunan özel muhabirimizden aldığımız telgraftan Sultan Vahdeddin'in iktidardan çekildiğini, taht ve tacını terk ettiğini öğrenmiş bulunmaktayız.
>
> Milletinin zaferi karşısında düşman bir ülke hükümdarının maruz kaldığı kadere mahkûm olduğunu gören Vahdeddin sadece taht ve tacı terk etmekle yetinmemeli, hayatına da bir son vermelidir. Fakat Vahdeddin, padişahı olmak iddiasında bulunduğu milletinin zaferi önünde, tıpkı yenilmiş düşman memleketi hükümdarı gibi kaçmak alçaklığını da nefsine yedirebilmiştir. Vahdeddin, benzer bir durumda saygıdeğer bir insanın göstereceği, son cesareti bile göstermeye muktedir olamamıştır. O sadece tacını feda edebilmiştir.
>
> Biz bunu yapmasını zaten ondan uzun bir süredir bekliyorduk. İstanbul'a gelen Malta Genel Valisi Mareşal Lord Herbert Plumer'in koruması altında Selamlık'a alınmasından sonra özellikle vaziyet tamamıyla anlaşılmıştı. İstanbul'da bulunan muhabirimizin o tarihlerde dikkatini gelişmelere yönlendirmiş ve ulaşması için planlar yapmıştık. İngiliz sansürünün olayın duyulmasına resmî olarak yayımlanmadan izin vermeme ihtimali dolayısıyla hazırladığımız planlardan ilki sansüre uğramadan nasıl haberdar olacağımız şeklini aramızda belirlemek olmuştu. Muhabirimiz dün aşağıdaki şekliyle haberi bize iletti.

7466 FO/7898/E 10377; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 281.

7467 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVIII.

7468 FO, 371/7897/E. 10282; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.

7469 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVIII.

7470 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 277.

7471 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

> Telgrafın gerçek metnini yayımlıyoruz:
>
> "İstanbul, Eylül 28. – Büyük biraderiniz istifa etti. Beraber gitmeye hazırlanıyor.
>
> Son kızım bize Vahdeddin'in kendisini koruyanlarla yani İngiltere ile birlikte ayrılmak için hazırlandığını bildirmekteydi. Cehenneme kadar yolu var…[7472]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesine beyanat verdi: *Zannederim ki Mudanya Konferansı yirmi dört saat kadar az bir müddet zarfında ikmal-i vazife edecekdir. Bu konferans Trakya'nın tahliye hududlarını tayin ve bize teslimi hususatını kararlaşdıracakdır*.[7473]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumisi tarafından İstanbul'da neşredilen *L'Aurore* gazetesi: "*Kocaili şib-i ceziresinde, bir Türk Süvarî kolu, beyaz bayrak keşide ederek hatt-ı faslı* [Müttefiklerin ilân ettiği tarafsız mıntıkayı] *dün sabah geçmiş ve hiçbir hadise zuhur etmemişdir*. *Bu süvarî kolu, yani Yunan çetelerinin iltica etdikleri "Şile"ye doğru ilerlemekdedir. Süvarîlerin mikdarı 3000 nefer raddesinde tahmin edilmekdedir*.[7474]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsusu, Çanakkale Mutasarrıflığına muhtıra gönderdi:

> Mösyö Kolonel Kumandan Shuttleworth, Mustafa Kemal Paşa ile Büyük Britanya Hükûmeti arasındaki münâsebâtın şâyân-ı memnûniyet bir safhaya dâhil olduğunu kemâl-i meserretle zât-ı âlîlerine arzetmekliğime bendenizi sevk buyurdular. Şimdilik ta'arruz edilmemesi için bu gece emir alınmışdır.
>
> Londra'da sulhun karîbü'l-vukû' olması dolayısıyla Kemal Paşa'nın süvârîlerini bî-taraf mıntıkanın beri tarafına çekmek fikrinde bulunacağı zan ve ümîd edilmektedir. Belki de süvârîsinin emir alması için pek az mühlet kalmışdır.[7475]

Franklin-Bouillon İstanbul'a muvasalat etti. Müttefikler içtimaında izahat verdi:

> 1 Ekim akşamı Franklin-Bouillon bu havadislerle İstanbul'a geldi. O akşam Müttefik Yüksek Komiserleri ve İngiltere Yüksek Komisyonu'ndaki generaller ve amirallerle yapılan toplantıda, en ufak bir aktörlük yeteneği olmadan ama berbat bir kibir gösterisiyle genel olarak Müttefik Güçleri ve özellikle Büyük Britanya yararına verdiği zorlu çabalarını anlattı. Kendisini, çarpışmaları önleyen ve İngiliz güçlerini, yedekte 150.000 asker ve arkalarında 3 milyon Müslüman olan, zafer kazanmış 150.000 Türk tarafından Anadolu'da yok edilmekten kurtaran, beklenmedik biçimde yardıma yetişen bir güç olarak gördüğünü açıkladı. Bakan Poincare'ın 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükümeti'nin verdiği, "Mudanya'yı kabul ettiklerini ve birkaç gün içerisinde

---

[7472] Yeni Gün, 1 Teşrîn-i evvel 1338-1922; Aktaran: Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 121. Kanaatimizce Yunus Nadi, ABD ile münasebeti derinlemesine araştırılması gereken anahtar bir kişiliktir. Bu babda en azından şu çarpıcı gerçekliği ipucu mahiyetinde belirterek iktifa edelim. Yunus Nadi, Nisan 1920'de İngilizce kaleme aldığı hususî mektubunda ABD başkanı Woodrow Wilson'u şöyle tazim etmekteydi: "Evreni yöneten ilksiz ve sonsuz güç, her peygamberin kendi çağının gereksinmelerini görmesi ve ona göre milletini seçmesi kuralını koymuştur. Ve siz çağımızın peygamberisiniz." Orhan Duru. (2011). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (6. Baskı) içinde (s. 83). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[7473] Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *"Franklen Buyyon" Yarın Sabah Mudanyaya Hareket Edecekdir*, s. 1. "Hamid Beğ dahi katiblerle beraber yarın *Meç* kruvazörüyle gideceklerdir. Yarın sabah Hamid Beğ Mösyö *Franklen Buyyon* refakatinde katib Safvet ve Lütfullah beğlerle daktilograf Nebahat Hanım olduğu halde *Meç* kruvazörüyle konferansda hazır bulunmak üzere Mudanyaya azimet edeceklerdir."

[7474] Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *Kocailide 3000 Kişilik Bir Süvarî Kuvvamız, Beyaz Bayraklar Çekerek Dün Sabah Hatt-ı Faslı Geçdi ve Hiçbir Hadise Olmadı*, s. 1.

[7475] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 235.

> Barış Konferansı'na yapılan davete cevap vereceklerini taahhüt ettiklerini" bildiren Yusuf Kemal Bey imzalı resmi cevabı da toplantıya katılanlara okudu.[7476]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Ültimatomun niçin Mustafa Kemal'e tevdi edilmediğini izah ediyor. *Kemalistlerin bir bırakışma konferansına katılmayı kabullenmek üzere oldukları bir sırada, "buradaki mayını ateşleyerek bir ateş cumudiyesi başlatmanın önerilemeyeceğini"; esasen İngiliz yönetiminin de isteğinin barışı sağlamak olduğunu; Mustafa Kemal'in Çanakkale'ye saldırmak niyetinde olmadığını bildiriyor*.[7477]

Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a nota gönderdi ve *Mudanya Konferansına katılmayı kabullendiğini bildiriyor*.[7478]

Korgeneral Harington'un Kabine emrini yerine getirmeyip inisiyatif alarak ültimatomu Mustafa Kemal'e tebliğ etmeyişi karşısında tabiatıyla otoritesi zedelenen Başvekil Lloyd George ve rüfekası, Harington'un tazir edilmesini istiyorlar fakat başta Lord Curzon (ki ültimatomun verilmemesini sağlayan derin yapının Hariciye'deki mensubudur) müdahale ederek kınama cezasına engel oluyor.[7479]

Lord Harding, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Poincare, Franklin-Bouillon'dan almış olduğu bir telgrafın suretini bana göndermiştir. Bu telgrafa göre Bouillon, iki gün süren tartışmalardan sonra Mustafa Kemal'i, ordusunu durdurmaya güçlükle inandırmıştır. Buna karşılık olarak İngilizler de gemilerden asker indirmeyi durduracaklardır*.[7480]

2 Ekim 1922. Britanya'daki *İnatçı Muhafazakârların en başta geleni 2 Ekim'de, "Bizim eski politikamız Türkiye ile iyi bir karşılıklı anlayıştı (özgün metindeki vurgu) ve hâlâ da öyledir..." diyor*.[7481]

Fotoğraf. "İnatçı Muhafazakâr" Ziraat Nâzırı Sör Arthur Sackville Trevor Griffith-Boscawen (*Wikipedia*).

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre:

> Müttefiklerin ikazlarına karşın Yunanistan'daki askerî hareketin gerçek lideri Albay Plastiras, İngiliz Büyükelçisi Lindley'e Mudanya'da konferansın toplanacağını öğrendikten sonra dahi orduyu yeniden düzenlemek üzere Trakya'ya gideceğini ve bu bu amaçla bölgeye subaylar gönderdiğini söyledi. Buna karşın Lindley, Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeyi kabulü hâlinde Yunanların reddetmelerinin delilik olacağını net bir şekilde açıkladı. Ayrıca Lindley üstü kapalı tehditlerde de bulunarak; Yunanistan'ın uzun savaşın ardından ülkede düzeni sağlamak için büyük devletlerin yardımına ihtiyaç duyabileceğini ve mütareke teklifini kabulü hfilinde bu desteğin sağlanabileceğini bildirdi. Plastiras ise neticede Türklerin İstanbul'u geri alacaklarını dolayısıyla Yunanistan'ın savaştan zayıf çıkacağını ileri sürüyordu. Bu nedenle Plastiras gerekli görülmesi hâlinde

[7476] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 63.
[7477] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.
[7478] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278-279.
[7479] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.
[7480] Salahi R Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 371.
[7481] Tarım Bakanı Arthur S.D. Griffith-Boscawen'den, Kenneth O Morgan*, Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979), s. 325.'de alıntı yapılmış; Aktaran: David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 472.

> Trakya'yı savunacak 60.000 askeri bir ay içerisinde hazırlayabileceklerini bildirmekteydi. Fakat Lindley aldığı talimat gereği bu tür tekliflere karşı çıkıyordu. Yunanlara kararlı bir şekilde yalnız düzeni sağlamak, katliamları ve aşırılıkları önlemek amacıyla Trakya' da disiplinli bir ordu bulundurabilecekleri hatırlatıldı. Lindley düşüncelerinin hayata geçirilmesi durumunda izole olacakları ve sonucun kendileri açısından gerçek anlamda bir felâkete dönüşeceği konusunda Plastiras'ı uyardı. Ancak bundan sonra geri adım atan Plastiras, kendisinin bir siyasetçi olmadığını, siyasi konularda Venizelos'un dediklerini yapacaklarını belirterek vakit kaybetmeksizin orduyu düzenlemek için Trakya'ya gideceğini söyledi.[7482]

Mustafa Kemal, Ankara'ya muvasalat etti. TBMM Hükümeti Heyet-i Vekilesi kararıyla bolşevik *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* kapatıldı.[7483]

> Lozan Konferansı sıralarında, Mustafa Kemal'in giriştiği başka bir hareketin de, Anadolu'ya karşı Batı'da duyulan öteki kaygıları gidermek amacını taşıdığı düşünülebilir. Lozan öncesinde, Ankara Hükümeti'nin geniş çapta bir komünist tutuklamasına girişmesi, Batı'da, Mustafa Kemal'in Bolşevik bir önder olduğu yolundaki son tereddütleri gidermek için yapılmış olabilir. Mustafa Kemal'in, böylece, İngiltere ve Batı'yla anlaşmak için ortada bir Bolşeviklik engelinin bulunmadığını göstermek istediği düşünülebilir. Bu sırada Rusya'nın Ankara'yla ilişkilerinde soğuma belirtileri vardı.[7484]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 503 numaralı telgraf gönderdi:

> İstanbul'a dönen Franklin-Bouillon İzmir'deki görüşmelerini anlattı. Söylediklerine göre, İstanbul'a ve Çanakkale'ye yürümeğe hazır 150.000 Türk askeri İzmir'de bekliyormuş. Türkler, İngilizlerin tutumunu anlayamıyorlarmış. Tehlikeli olmakla beraber yürümek niyetindeymişler. Franklin-Bouillon, son dakikada Türkleri ileri yürümekten caydırmış. İngilizlerin de ayni biçimde davranmaları ve Yunanlıların Trakya'yı boşaltmaları şartıyla Türk askeri ileri yürüyüşünü durdurmuş. Franklin-Bouillon, Mudanya konferansına katılacak generallere verilecek talimat taslağını da okudu. Türklerin tarafsız bölgeden çekilmeleri için ısrar edilmemesini söylüyor.

Rumbold, Curzon'a 584 numaralı bir başka ama *çok ivedi* telgraf gönderdi:

> Fransız Yüksek Komiseri, Türkler Mudanya konferansını kabul ettiklerine göre, Yunan askerinin doğu Trakya'yı hemen boşaltması ve burada geçici yönetim kurulması gerektiğini ileri sürdü. Böyle bir yorumu kabul etmedim. Mustafa Kemal'in önce barış konferansına katılmayı kabul etmesi gerektiğini bildirdim. Harington da önceden ellerimizi bağlamayalım diyor. Fransız Yüksek Komiseri, Trakya sınırının demiryolunu izlemesi ve Meriç'in batısına taşması gerektiğini savundu. Meriç sınırını değiştirmeyi de kabul edemeyeceğimi bildirdim. İtalyan yüksek komiseri, bu güçlüğe başka bir çözüm bulunabileceği görüşünde.[7485]

Akşam gazetesi, Mustafa Kemal'in Amerikan *Chicago Tribune* gazetesine beyanatını iktibas etti: *Boğazların serbestîsi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin menafiine de muvafıkdır. Fazla olarak şunu da tahattur etdirmek isterim ki, mazide Boğazları kapamış olan, Türk Hükümeti değildir. Eğer İngiltere Hükümeti Boğazların serbestîsini arzu ediyorsa, mesele şimdiden hal edilmiş demekdir*.[7486]

Mustafa Kemal'in "muzaffer" kumandan olarak Ankara'ya avdet ettiği vakit cereyan eden fevkalâde bir vakayı TBMM İzmir mebusu Mahmud Esad (Bozkurt), şöyle şehadet etmektedir:

[7482] Lindley'den Curzon'a 2 Ekim 1922, PO, 424/255, No. 16-17; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 437.

[7483] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 724.

[7484] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 260.

[7485] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CLI.

[7486] Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *Boğazlar Hakkında Mustafa Kemal Paşanın Beyanatı*, s. 3.

> Şimdilik şu kadarcığını kaydedelimki, zamanı gelmeden Atatürk bunu [laiklik prensibini] ortaya sürmedi. Fakat aksine hareket ettiği görülmüştür.
>
> Mesela: Birinci millet meclisinin açılma merasiminde, önce, Ankarada Haci Bayram camiine gidilmiş, kurbanlar kesilmiş, dualar edilmiş, tekbirler getirilmiş, bu dini merasimle meclis açılmıştır.
>
> Birinci teşkilati esasiye kanununun, iki maddesini din prensibi teşkil etmiştir. Bu maddelere göre "Türkiye devletinin dini, di-ni islam"; "ahkami şer'iyenin infazine millet meclisi me'mur" idi.
>
> Meclisde müezzin, beş vakıtda ezan okur, imam cemaata namaz kıldırırdı. Dikkata değerki kurtuluş savaşları zaferle taclandıktan sonra, Atatürk, Ankaraya avdet etti. Meclis kapısı önünde resmi üniformasile bekleyen imam efendi, Atatürkü durdurdu, ellerini kaldırdı,fakat,dini duaya başlar başlamaz, Atatürk hiddetle:
>
> "Burada böyle şeylere lüzum yoktur. Bunları camide yapa bilirsiniz! biz savaşı düa ile değil mehmetciğin kanile kazandık!" dedi ve imamı kovdu.[7487]

Hakikatte *istiklâl mücadelesi Türk ulusu için savaşanlar değil Müslüman imparatorluğu savunan insanlar tarafından desteklenmiştir*.[7488] Garbcı ve seküler Türkcü dünya görüşüne sahib olan Mustafa Kemal'in mezkûr tavrı şaşırtıcı değildir. 1919-1922 devresinde Anadolu'daki teşkilâtlanmanın liderliğine nailiyeti için toplumsal tabana istinad etmenin gereği olarak İslâm milletciliği siyasetini zahiren, söylem bazında takib etmiş lâkin yeterli gücü temerküz ettiğine kâni olduğu vakit ise aslî hüviyetini ızhar etmeye başlamıştır:

> Mustafa Kemal, dünya görüşü ve temel yaklaşımlarının, başına geçtiği hareketin ideolojisiyle ciddî farklılıklar nedeniyle, ortak çalışma yürüteceği kadro ile "öncelikli hedef"e ulaşıncaya kadar sürecek bir beraberlik planlamıştır. Aşağıdan yukarıya örgütlenen bir tabanda karşılık bulan Müslüman milliyetçiliği, "millet-i müsellehâ" haline getireceği toplumun, ülkeyi işgalden arındırma ve Osmanlı enkâzı üzerine yeni devlet kurma mücadelesinin ideolojik motor gücü işlevini görecektir.
>
> Ancak, Mustafa Kemal, Garbçı hareketten etkilenen bir bilimci ve Türkçü olarak, Müslüman milliyetçiliğini, tasavvurunun bir sonraki aşamasında işlevselleştiremeyeceğini düşünmüş; bu ideolojisinin takipçileri ile arasındaki ilişkinin, zafer sonrasında terkedilecek bir *modus vivendi* [muvakkat mutabakat] karakteri taşıdığını varsaymıştır. Bunu 1920 yılında ilân etmenin, liderliğini tartışmaya açma ve hareketin tabanıyla çatışmayı göze alma anlamına geleceğinin de bilincindedir. O nedenle, "tatbikatı birtakım safhalara ayırmak" ve "kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak" gerekmektedir.[7489]
>
> [..] Anadolu direniş hareketi, yerden göğe kadar bir bağımsızlık savaşıydı. Fakat Kemalist tarih anlatısının aksine, bu savaş Türk *millet*inin bağımsızlık savaşı değildi: Daha ziyade sultan-halifenin ve Osmanlı *millet*inin yabancı bir emperyal kontrolden (İngiliz, Fransız ve İtalyan) kurtulma ve Yunanlar ile Ermenilerin Anadolu'yla ilgili aşikâr planlarını bertaraf etme hareketiydi. Mustafa Kemal, bu zaman zarfındaki konuşmalarında, açık bir şekilde bunları *millet*in düşmanı olarak tanımladı, ancak milletle ilgili görüşleri kasıtlı bir şekilde müphemdi. İma ettiği *millet*in ortak bir düşmana karşı, ama ortak bir kimliğe istinaden değil, birleştiğiydi. Modern Türk milletini meydana getirmeye yönelik bir çaba içinde olmaktan ziyade, Anadolu direniş hareketi bir kendini koruma mücadelesiydi. Bu direniş, aynı zamanda, sonradan Irak ve Suriye olacak eski Osmanlı Arap vilayetlerinde Fransız ve İngiliz işgaline karşı ortaya çıkan eş zamanlı direnişlere benzer bir şekilde yürütüldü.[7490]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı Rizo-Rangabé, Atina'ya Hariciye Nâzırı Baltazzis'e telgraf gönderdi. Venizelos'un mektubu, zeylde yer alıyor. Bu telgraf, İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Yunanistan'da ihtilâlcilerin siyasi davayı savunma vazifesini üstlenmesini istedikleri Venizelos, İngiliz*

7487 Mahmut Esat Bozkurt. (1940) *Atatürk İhtilâli: Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden* içinde (s. 138-139). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

7488 Frederick F. Anscombe, *Osmanlı Dönemi ve Sonrası Ülkelerde Devlet, İnanç ve Millet*, 2017, s. 261.

7489 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 323.

7490 Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, 2022, s. 80-81.

*Hükûmeti ile beraber hareket etmekten başka seçenek kalmadığını görmüştü*r. *İngilizlerin Milliyetçilerle anlaşmazlığa düşmesini hesaba katan Venizelos her ihtimale karşı Doğu Trakya'ya Kral ve Hükûmeti tarafından atanan kumanda ya da personel kadrosunda değişikliğe gitmek suretiyle hazır bir ordu bekletilmesini yararlı görüyor*.[7491]

3 Ekim 1922. İtalya Hariciye Nâzırı Schanzer, Londra'daki İtalyan Büyükelçiye şifreli telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlarının Mudanya'daki temsilcilerine konferans boyunca yakın temas halinde bulunmaları konusunda talimat gönderdikleri* anlaşılıyor.[7492]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumdanı General Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Mombelli bir zırhlıyla; Fransız mümessil Franklin-Bouillon ile Hamid ise *Meç* nam başka bir kruvazörle İstanbul'dan Mudanya'ya muvasalat ettiler. Konferansın evvelinde Franklin-Bouillon, Mustafa İsmet'le (İnönü) hususen görüştü ve nihayet Mudanya Konferansı öğleden sonra içtima etti. Müttefik generaller, Yunan'ın Doğu Trakya'dan tahliye edilmesi meselesinde vazifedar olduklarını belirttiler.[7493]

Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, TBMM Hariciye Vekâletine nota verdi. Mezkûr notada, *İtilâf Devletleriyle toplanacak konferansın Sovyetlere haber verilmeyişinin daha önceki anlaşmalara aykırı olduğu* ve dahi *Trakya'nın İtilaf Devletlerince işgaline razı olunması da kınanarak bunun Sovyetlerin aleyhine olduğu* bildirildi.[7494]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. "Yunan ordusundaki komünistler ve Bolşevik ajanları, çevreye propaganda yayarak ve Yunan ordusunun moralini bozarak Kemalistlere yardımcı" olmuşlardır.[7495]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırasında belirttiğine göre, *Sultan'ın tahtını bırakmak üzere olduğu* hakkında sual soran Reuter Ajansı

7491 Venizelos'un telgrafı, Rangabe'den Yunan Dışişleri Bakanı'na 2 Ekim/7 Ekim 1922, HW, 12/39, No. 11331 & No. 11333; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 437.

7492 Schanzer'den Londra İtalyan Büyükelçiliği'ne 3 Ekim 1922, HW, 12/39, No. 11354; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 443.

7493 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 726. Franklin-Bouillon'un maiyetinde "*Le Matin* gazetesinin muhabiri olduğunu söyleyen bir yardımcısı" bulunuyordu: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 359. "Türk murahhasları: İsmet ve Asım paşalar. Tercüman Seyfeddin Beğ, Yaver Tevfik Beğ ve mümessil Hamid Beğ. Fransız murahhasları: Ceneral Şarpi ve Miralay Saro. İtalyan murahhasları: Ceneral Mombelli ve Miralay Vitali. İngiliz murahhaslar: Ceneral Harington ve Miralay Ganipon" Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Mudanya Konferansı Nasıl Cereyan Etdi*, s. 1. Mudanya'da bulunan diğer zevat Müdafaa-yı Milliye Vekili Köprülülü Kâzım (Özalp), Refet (Bele), Antalya mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver), Buhara Sefareti Müsteşarı muharrir Ruşen Eşref (Ünaydın): Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1729, *Fethi Beğle Kâzım Paşa*, s. 1; Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Fethi Beğ Ankarada*, s. 3. "Mudanya'ya gelen İngiliz heyeti ise, General Harington'un başkanlığında Albay Gribbon, Hukuk Uzmanı Albay Heywood, Binbaşı Simms-Marshall ve İstihbarat Subayı Teğmen Blunt'tan oluşmaktaydı." Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 58. "Teğmen Blunt Türkçe de konuşabiliyordu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 358. *Daily Mail* muhabiri Ward Price de Mudanya Konferansına iştirak etmiştir. Mustafa Kemal de konferansa iştirak etmiş olsaydı, Heywood-Ward Price-Mustafa Kemal üçlüsü Pera Palas Otel'deki 14 Kasım 1918 tarihli özel görüşmeden yaklaşık 4 sene sonra tekrar bir araya gelmiş olacaklardı.

7494 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 726.

7495 FO/7902/E 10892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

muhabirine, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı İzzet Paşa, *Bir tek kelimesi dahi doğru değil* cevabını vermiştir.[7496] *Sultan Vahideddin tahtını terk etmek istemiyor*.[7497]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Atina'daki Ortaelçi Lindley'e mahrem telgraf gönderdi. *Trakya'daki Yunan ordusunun gücü konusunda ilkin yanlış bilgiye sahip olan ve ordunun Çatalca hattına dek ilerleyerek orda Türklerin en azdan altı ay tutabileceğine inanan Venizelos'u, Lord Curzon, İstanbul'a girmeye can atan Mustafa Kemal'in, Yunan reddini özür bilerek Avrupa'ya geçmesine ve Doğu Trakya'yı "ateşe ve kılıca" tutmasına hiçbir şeyin engel olamayacağı yolunda uyarıyor*.[7498]

> İngiltere, bir Kemalist saldırısına karşı koyabilmek ve konferansta hem kendi hem de Yunanistan tarafından koz olarak kullanılmak üzere, Batı Trakya'daki Yunan ordusunu yeniden örgütlemesi için Atina'daki ihtilâl yönetimini sürekli olarak uyarıyordu.[7499]

Sabık Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, Paris'ten Atina'daki darbeci hükümete gönderdiği muhtırasında *Yunanistan'ın askerî ve diplomatik açılardan büsbütün yalnız kaldığı*nı belirterek *Yunan ihtilâl önderlerini, düşmanca davranışlardan vazgeçmeye, Mudanya Konferansına katılmaya, barış konferansı karar verinceye kadar Doğu Trakya'yı boşaltmaya ve ordaki Yunan ordusunu yenibaştan örgütlemeye* davet etti.[7500]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Teşrinievvel 338 (922) Salı: İngilizler Trakya'da çalışanların da hepsini öğrenip listesini tanzim ve bir suretini Fransızlara vermişlerdir. Ordumuz, taarruz ettiği takdirde bunlarda tevkif edileceklemiş. Bu gün Fransız, İtalyan, İngiliz Generalleri, Hamit Bey Mudanya'ya gittiler. Polis Müdürü Miralay Esat Beyle Trakyacı Şakir Bey de Mudanya'ya çağırıldılar. Trabzon Fırka Kumandanı Cemil Cahit Beyi de İsmet Paşa çağırdı*.[7501]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: *İngiliz Karargâh-ı Umumîsinden bugün öğle üzeri aldığımız malumat ber vech-i âtîdir: 1-Çanakkale mıntıkasındaki havalide bulunan Türk süvarîsi mezkur mıntıkadan geri çekilmişdir. 2-İzmit Cebhesinde Türk kıtaatı bîtaraf mıntıkaya tecavüz etmemişlerdir. Şileye dahi hiçbir tecavüz vâki olmamışdır*.[7502]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi Harold Nicolson muhtıra hazırladı: Türkiye ne minnettarlık, ne de gücenme duygusunu tanır; onun oluşmuş tek siyasi duygusu korkudur. Bir yüzyıl Rusya'dan korktu ve bizimle dosduk etri; sonra biz Rusya'yla dost olunca, Türkiye Almanya'ya sığınma arayışına girdi; şimdi de bizden korkuyor... Muhtemeldir ki birkaç yıl içinde yine Rusya'dan korkacak ve tekrar Büyük Britanya'ya yönelecek.[7503]

Mudanya Konferansı murahhası Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet (İnönü), Başkumandanlığa saat 23.30'da şifreli telgraf gönderdi:

> Meriç garbinde Yunan ordusuyla Türk idaresi arasında müttefikin kıtaatı veya müttefikin komisyonları idaresinde bir tampon mıntıkası ihdası mümkün olmadı. Meriç garbine herhangi bir suretle geçmek selâhieyleri haricinde olduğunu notalarda Meriç ve Edirne'den bahsolunduğunu bildirdiler. Franklin Bouillon kendisinin bir proje olmak üzere kabul etmiş olduğunu makamı itizarda söyledi. Ve Fransa namına

---

7496 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.
7497 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 198.
7498 FO/7899/E 10550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 280.
7499 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 301.
7500 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 280-281.
7501 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 325-326.
7502 Akşam, 3 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1447, *Çanakkale Mıntıkasındaki Süvarîlerimiz Geri Çekilmişdir*, s. 1.
7503 PRO, FO 371/7898,5.220-35; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 180.

> konferanstan 1914 hududunu istihsale çalışacağını temin eyledi. Şimdilik yalnız şimendifer hattı Meriç garbinde itilâf nezareti altında bulunacaktır. 4 Eylûl (sic) [Ekim] 38, 11.30 sonrada Mudanya'dan yazıldı.[7504]

4 Ekim 1922. Venizelos'la mülakat eden ABD'nin Londra Büyükelçisi Harvey, Washington'a telgraf gönderdi. Britanya, Yunanistan'ı yarı yolda bırakmıştır fakat Venizelos ABD'nin yarı yolda bırakışına öfkelidir: *Harvey, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, biraz da hayretle, Venizelos'un, Yunanlıları yüreklendirdikten sonra desteklemekten vazgeçmiş olmaları karşısında İngilizleri tenkit etmemekte olduğunu yazıyor ve; "onun kızgınlığı, Barış Konferansı'nda vaatlerini yerine getirmeyi reddetmiş, kendi bunalımlarını ve karışıklıkları zamanında durdurmak için harekete geçmemiş olmasından ötürü, Amerika'ya karşıdır," diyor*.[7505]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralov, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le bir görüşme yapar ve İzmir görüşmeleri hakkında bilgi ister. Bu nota ve görüşmelerden sonra Ankara'nın, 4 Ekim'de, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli çağrısına verdiği ikinci cevabında Rusya'nın da konferansa çağrılması istenir. Ancak metinde diplomatik bir incelik vardır. Konferansın yeri ve tarihi saptandıktan sonra şöyle denilir: "Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ve Yunanistan'dan başka konferansa yalnız iki devlet çağrılmıştır (Yugoslavya ve Romanya), onlar da herhalde savaşan devletler olduklarından değil, barış anlaşmasında karara bağlanacak bazı konular kendilerini yakından ilgilendirdiği için çağrılmıştır. Bu konuda en önemli sorun Boğazların gelecekteki denetimidir. Bu konu ile çok yakın bir ilgisi olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılmaması karşısında duyduğumuz şaşkınlığı belirtmek isteriz. Bu üç devletin katılması, alınacak olan kararları çok daha kalıcı kılmaya yararlı olabileceği gibi, gelecekteki tüm savaş nedenlerini ortadan kaldıracağından, bunların bağlaşıklar tarafından bugüne kadar çağrılan diğer iki devlet gibi çağrılmalarını kesinlikle diler ve bu çağrının onlara, konferanstan önce iletileceğini umarız." Bundan şu anlam çıkartılabilir: Rusya konferansa katılmalıdır, fakat katılması ancak Boğazlar sorunuyla sınırlandırılabilir*.[7506]

Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Ronald Graham, Lord Curzon'a 4 Ekim'de şu mektubu göndermiştir:

> İtalyan basını, Venizelos'un Londra'da soğukça karşılanmış olduğunu ve onun bile Türk zaferinin makul sonuçlarını değiştiremeyeceğini yazmıştı. *Popolo d'Italia* adlı gazetenin 1 Ekim sayısında Benito Mussolini şunları yazmıştı: "... tüm Italyan halkının Kemal'e sempatisi vardır. İngiliz imparatorluğunu desteklemek İtalya'nın çıkarları yararına değildir. İtalya'nın çıkarları, Ingiliz imparatorluğunun yıkılması için işbirliği yapılmasına dayanır." Aynı gazetede yayımlanmış olan başka bir makalede de şu yorum yapılmıştı: "Bir güçlü devlet Boğazları egemenliği altına almalıdır; ancak bu devlet İtalya olmayacağı için, İngiltere yerine Türkiye olmalıdır, çünkü İngiltere, Boğazlardaki gücünü şantaj yapmada kullanacaktır." *Observatore Romani* adlı gazete, Papa XI. Pius'un, Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu bir mektupta, gereksiz kırımlarda bulunmamasını dilemiş; Mustafa Kemal de buna karşılık olarak, bu dileğin Atina'ya yapılması gerektiğini nezaketle bildirmişti. 3 Ekim tarihli *Corriere Della Serra* adlı gazeteye göre, aralarında David Lloyd George da olmak üzere, İngiliz Kabinesi'nde savaştan yana olanlar 29 Eylül'de üstünlük sağlamışlardı; ancak General Harington, kendisine Boğazlar konusunda gönderilmiş olan buyruğu uygulamayı ertelemiş ve soğukkanlılıkla davranarak yeni bir savaşı önlemişti.[7507]

7504 Mudanya'da Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şifreli telgraf, Mudanya, 5.10.38 (1922); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 340-341.

7505 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 390.

7506 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 474.

7507 Salahi R. Sonyal *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 374.

5 Ekim 1922. Mudanya Konferansı 24 saat tatil edildi. Müttefik işgal kuvvetleri general kumandanları ve Franklin-Bouillon, Mudanya'dan İstanbul'a hareket ettiler.[7508]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumîsi, beyanname neşretti: *Salı günü toplanan Mudanya Konferansı tatmin edici bir şekilde gelişme gösterdi. İsmet Paşa, milliyetçi ordulara yeniden İngilizlerle bir temastan kaçınılmasını emretti. Milliyetçiler prensip olarak müttefiklerin notasını (23 Eylül tarihli nota) kabul ettiler. Yunan temsilcinin bu öğleden sonra (5 Ekim) saat 16.00'da Mudanya'ya ulaşması bekleniyor*.[7509]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. *Müttefik komisyon, subay veya jandarmalarının denetimi altında idarenin Milliyetçilere devrine* Rumbold *sıcak bakıyor*.[7510]

Curzon, ABD'nin Londra Büyükelçisi Harvey'le mülakat ediyor. *Curzon, Venizelos'un kendisine geldiğini ve Harvey'e yönelttiği serzenişleri aynen kendisine de yapmış olduğunu söylüyor. Millî Savunma Sekreteri Worthington Evans'in Yunan ordusunun yeterliliğinden şüphe eden sözlerinden sonra, serzenişler kesin biçimde geri çevrildi. Curzon, Harvey'e öz bakımından Venizelos'a hak verdiğini, fakat, yeni savaşları önlemenin de o ölçüde dikkate değer bir etken olduğunu söylemiştir. Venizelos, şüphesiz yurtseverliği ve içtenliği bakımından üstün ölçüde saygıdeğer bir insandı. Kendi yurttaşlarının ortaya attıkları gerçek ya da hayalî tehlikelere de önem vermekteydi. Bu nedenle, onun ileri sürdüğü öneriler, çevrelerden yapılan kışkırtmalar nedeniyle dikkate değerdi. Bununla birlikte konu, bir İtilâf Devletleri işgaliyle çözümlenebileceğinden ve Türklerin de, Londra'da verilen söze saygılı olarak, uysal bir tutum göstereceğinden, Curzon, konuşmaların sonunda Dışişleri Bakanlığının 26 eylül'deki tutumundan duyduğu memnunluğu bildirdi ve bunun kendi hükümetinin Boğazlar'ın serbestliği hakkındaki direnişli isteğine yardım ettiğini söyledi*.[7511]

Bursa'ya muvasalat eden Mustafa İsmet (İnönü), Ankara'daki Mustafa Kemal'e 7 sayfalık konferans raporu saat 21.00'da gönderdi. Muhtırada iki husus dikkati çekmektedir: (*i*) Fransız general hükümetinden tam yetki almış iken İngiliz ve İtalyan generaller Yunan'ın Şarkî Trakya'dan tahliyesi meselesinde salahiyettar olduklarını ve fakat Doğu Trakya'nın TBMM Hükümetine teslimi meselesinde hükümetlerine danışmaları gerektiğini bildirmişlerdir; (*ii*) ateşkes, daha ziyade Yunan kuvvetlerinin işine yaramaktaydı:

> (..) Evvelen Yunanlılarla tatili muhasemat fıkrası kabul edilmekle iktifa olmuştur. Teklifimiz bu idi. Saniyen Karaarağç'ın Trakya'ya bırakılması imkânını uzun uzadıya aradıklarını bildirdikten sonra bulabildikleri tarzu halli okudular ki şudur: Müttefiklerin 23 tarihli notasında Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'ya iadesi zikredildiğinden Büyük Millet Meclisi Murahhası bu tabiri berveçhi âti tağyir eylemiştir: Karaağaç dahil olmak üzere orta istihkâmatı kâmilen B. M. M. Hükümetine teslim edilmek lâzımdır. Müttefik generaller sulhün intacı tarihine kadar her türlü ihtilâli menetmek için Meriç'in sağ sahilindeki tabyalar hattına kadar dahil olan ve istasyonun Karaağaç şehrini hâmil olan arazinin Yunan kıtaatından tahliyesine ve müttefik kıtaattan bir müfrezenin orada ikamesine karar vermişlerdir. (..) İngiliz ve İtalyan Generalleri müteakiben filhakika yalnız Yunanlılara tahliye mevzuubahs olup memleketi bize teslim keyfiyetinin kendilerinin talimatları haricinde olduğunu bildirdiler. Ve esasen konferansımıza esas olan 23 Eylûl tarihli müttefikin notasına henüz Hükümetimizce cevap verilmemiş olduğunu ve burada yalnız tahliye keyfiyeti ve bize teslimini ihzar meselesi mevzuubahs edildiğini ve konferansın bu tedabiri ihzar etmekte olduğunu ifade

---

[7508] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 730.

[7509] El Sol, 5 Octubre 1922, p. 5; La Libertad, 5 Octubre 1922, p. 1; Aktaran: Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 398.

[7510] Rumbold'dan Curzon'a 5 Ekim 1922, FO, 424/255, No. 70; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 443.

[7511] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 390-391. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

eylediler. (..) Fransız Generali burada söz alarak koydukları maddenin Hükümetler arasında derhal hallolunacağı ümidiyle kuvvetlendiğini Fransa Hükümeti namına vazı imzaya ve maddeyi kabule şimdiden selâhiyettar bulunduğunu ve diğerlerini göstererek bu efendilerin selâhiyetleri olmadığını, az bir zamanda bunun hallolunacağını söyledi. Buna teşekkür etmekle beraber ilk günü noktai nazarımız anlaşılmış olduğundan şimdiye kadar talimatı cedide istihsali kabil idiğünü, içinde bulunduğumuz ve hakikatı askeriye aleyhimize cereyan etmekle olup çünkü tevkıfi harekât sebebiyle Yunan ordusunun bilfiil müstefit ve buna istinaden tertibat ve tahribatında faal bulunduğunu ve bundan fazla olarak tevkifi harekât selâhiyetim konferans başlamasına kadar meri olup ondan sonra her gün bir neticeye varmak ümidiyle durduğumu söyledim.[7512]

Fotoğraf. *Ceneral Harington Mudanyada* (Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1).

Fotoğraf. *Müttefikîn ceneralleri konferansın inikad etdiği binanın kapısı önünde* (Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1).

TBMM Dahiliye Vekilliği için yeni seçim icra edildi. Namzedlerden Kemalist Ali Fethi (Okyar) 131 rey; İttihadçı Kara Vasıf (Karakol) ise 60 rey aldı. Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, yeniden vekâlete reis tayin edildi.[7513]

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen'in günlük kaydı:

Türklerin geçen ay Yunanı İzmir'de denize sürmesinden bu yana Yakın Şark, her an Britanya'yı Türkiye'yle hesaplanamaz netayice gece feci bir savaşa sürükleyebilecek bir dizi kriz takdim etti. Birliklerimiz İstanbul Boğazı'nın ve Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını işgal ediyor; muzaffer Kemalist ordu, kendisini sulha tehdit telakki ederek bîtaraf menatıka girdi. Kemal İngiltere'ye meydan okudu ve biz de bu meydan okumayı reddettik, mevkimizi korumakla iktifa ettik. Başlangıçta mevzimiz son derece zayıftı çünkü Gelibolu'da yalnızca dört taburumuz vardı. Şu anda sekiz taburumuz var ve birkaç gün içinde on iki taburumuz olacak. Filomuz, Türkler için hakikî değeri pek az moral bir tehdit olarak hazırda bekliyor. Bîtaraf mıntıkadan çekilmeyi mütemadiyen reddeden Kemal, nihayet ricaat alâmetleri gösterdi ve Mudanya'da bir konferansa razı oldu; burada ilk talebimiz, Türkiye'nin bîtaraf menatıka hürmetkâr bulunması oldu. Türkiye'nin talebi ise Şarkî Trakya ve Musul Vilâyetinin Türkiye'ye terkini öngören Misak-ı Millî'nin aynen tatbikidir.

Londra'dan mufarakat ettiğimde vaziyet buydu. İstanbul'da kumandan olan General Harington, zorlu bir meseleyi mükemmel bir maharetle vaz-ı yed etti; hem asakirin hem de rical-i devletin hayranlığını mucib oldu. Hem kendisi hem de erkânı, en kışkırtıcı şerait altında en azamî mutedil tavrı gösterdiler. Haringtон,

[7512] Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya, Bursa, 5.10.338 (1922), Konferans raporudur; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 341-347. İktibas tamamlanmalı (*ÖFA notu*, 18 Kasım 2023).

[7513] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 731.

Harbiye Nezâretine gönderdiği bir telgrafta şunları söylüyor: "Türk süvarileri tel örgülerimize doğru ilerleyip adamlarımıza yüzlerini çevirdiklerinde Gelibolu'daki veziyet çok müşkil."

Böylesine çileden çıkarıcı şerait altında Harington'un Kabinemizin tutumuna kızması şaşırtıcı değildi. Kat'î bir siyasete karar veremedikleri için savaş manasına gelebilecek harekat önerecek kadar ileri gittiler. Bana bu çılgın siyasetin arkasında Winston'ın olduğu ve Türklerle savaşmayı gerçekten arzuladığı söylendi. Harington'un telgraflarından birinde hulasa etmek gerekirse şu sözleri okumak pek de şaşırtıcı olmadı: "Tanrı aşkına, Kabine'den karar almasını isteyin. Savaş istiyorlarsa bunu onlara beş dakika içinde verebilirim. Hepimiz savaşı önlemeye çalışıyoruz, ancak zahire göre onlar bizi savaşı başlatmaya teşvik ediyorlar."

Bu vaziyetin Kabinece büyük ölçüde yanlış idare edildiği efkâr-ı umumiyenin malumudur. 1919'dan beri şu anda karşı karşıya oldukları kriz hususunda ikaz ediliyorlar. Yunanın İzmir'i işgal etmesine izin vermenin hatasını hiçbir zaman hakikaten takdir etmediler ve netayicin de henüz farkına varmadılar. Halihazırda mevcut olan şerait defalarca önceden bildirilmişti; Kabine ikaz edildi ancak dikkate alınmadı. Kabine, Bahriye Nezâreti ve Hava Kuvvetleri Nezâreti; tehdit vuku bulduğunda askerî müdahalede bulunmamakla ve tehlikeye dikkat çekmemekle Harbiye Nezâretini suçluyor artık. Yunanın İzmir'e gitmesinden bu tarafa tehlikenin var olduğunu ve Harbiye Nezareti'nin onları elân akıllarını meşgul eden şerait hususunda defalarca uyardığını unutuyorlar. Harbiye Nezâreti, Kabine'yi kasten savaşı kışkırtmakla, bahusus da Winston'ı sadece ve sadece savaşla neticelenebilecek bir siyaseti sürdürmekle suçluyor. Bahriye Nezâreti ve Hava Kuvvetleri Nezâreti, Harbiye Nezâretini vazifesini eylemsizliğe binaen ifa etmediğini düşünüyor, velâkin kendileri cahil cesaretiyle Çanakkale Boğazı'nı yalnızca hava ve deniz yoluyla müdafaaya hazırlanıyorlar. Hem Beatty hem de Trenchard, Kabine içtimalarında, deniz ve hava harekâtıyla Boğazları açık tutabileceklerini iddia ettiler. Tanrıya dua edin, ikisinin de böylesine aptalca bir tecrübeyi hayata geçirmesine izin verilmeyecek olsun.

Kabine, Kemalistlerin ciddi ve yegâne maksadını, ordularının mükemmelliğini ve Türk'ün birinci sınıf savaşçı vasıflarını da fark edemedi. Bütün bunları 1919'da Curzon'a anlattımdı ve Harbiye Nezâreti vekayii defalarca ve doğru bir şekilde tahmin etti. Kabine, Kemal'le uzlaşmadaki başarısızlığın tüm suçunu üstlenmeli. Bunun için hiçbir vakit ciddi bir çaba göstermediler. Uzun zaman önce Yunanistan'ın İzmir'den çekilmesi hususunda ısrar etmeleri, Sevr Andlaşması'nın tasdiki üzerine İstanbul'un boşaltılmasını kabul etmeleri ve Türkün Yunandan daha iyi bir insan olduğunu anlamaları lâzımdı. Türk, İtalyandan daha iyi; Mısırlıdan daha iyi bir adam olabilir. Artık muzaffer bir Kemal'in karşısında İstanbul'u boşaltmak zorunda kalacağız ve Boğazlar'ın güvenliğinin tek teminatı olarak Gelibolu'ya odaklanmak zorunda kalabiliriz. Bu önemli noktayı emniyet altına almanın yegâne ama yegâne yolu var; o da dost bir Türkiye ile sulh için samimiyetle çalışmaktır. Dost bir Türkiye olmaksızın Boğazlar hiçbir zaman serbest olmayacaktır.

Katiyyen savaşmak istemiyoruz; memleket buna dayanamaz. Ve Türkiye'nin yeni bir harbe girmek isteyip istemediğinden de şüpheliyim. O blöf yapıyor. Muhkem bir veche gösterirsek ne Irak'ı işgal edecek, ne de İstanbul'da bize saldıracaktır. Hiçbir hükümet dairesinin son birkaç hafta olduğu kadar sarsıldığını görmemiştim ve bunların hepsi korkunç hatalar yapmış oldukları içindi. [7514]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. Buna göre, TBMM Paris ve Londra mümessili, *A.H.206* kod adlı İngiliz ajanı, Doktor Nihat Reşat (Belger), *Türklerin İngilizlerle savaşmak istemediklerini ancak Yunanlılara karşı zaferlerinin sonuçlarını almayı arzu ettiklerini ifade etmiştir*.[7515]

6 Ekim 1922. Mudanya Konferansının ikinci celsesi içtima edildi. Konferans öncesi, General Harington'un Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Gribbon, Mustafa İsmet'le hususen görüşerek *Trakya'nın nasıl olsa Türkiye'ye ait olacağını* söylemiştir. Bize göre Müttefikler ince bir işçilik sergilemişlerdir. İngilizler her zamanki gibi diplomatik zaman kazanma ve pazarlığı en üst perdeden başlatma

[7514] Colonel Richard Meinertzhagen. (1960). *Middle East Diary 1917-1956* (p. 121-124). United States of America, New York: Thomas Yoseloff.

[7515] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 396.

manevralarını takip etmişlerdir. İtalyanlar evvela İngiliz tarafında saniyen Fransız tarafında yer almıştır. Fransız Franklin-Bouillon, Müttefikler ile TBMM Hükümeti arasında resmî arabulucu vazifesini ifa etmiştir. Netice olarak zaman kazanılmış; Edirne ve Karaağaç dahil Meriç nehrine değin Doğu Trakya'nın TBMM Hükümetine iadesi hususunda iradelerini ortaya koymuşlardır ve bu suretle Türk ordusunun ileri harekatını durdurmuşlardır.[7516]

6 Ekim'de ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Karnİseri Sir Horace Rumbold, Curzon'a, Rusya'nın konferansa katılması gerektiğini, ancak bu katılmanın yalnız Boğazlar sorunu ile ilgili olarak öngörülebileceğini yazar.[7517]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), ABD'nin Londra Büyükelçiliği üst düzey bir yetkilisiyle mülakat ediyor:

> 6 ekim'de, Londra Elçiliği ileri gelenlerinden biri, Ankara Hükümeti'nin Londra'daki diplomatik ajanı Reşat Bey'le bir konuşma yaptı. Görüşmenin konusu, hemen hemen bütünüyle Reşat Bey'in, kendi hükümetinin tutumunu açıklaması oldu. Millî Hükümet, Yunan ordusunun orada tekrar toparlanıp örgütlenmesi ihtimaline karşı, Trakya'nın hemen işgalini istiyordu. Bu kabul edilmezse İtilâf Devletleri Yunanistan'a çekilmelerini emretmeli ve bölgeyi, geçici olarak, kendileri yönetmelidir. Boğazlar'a gelince, Türkiye'nin genel düşünceleri şunlardır: Her iki yakada otuzar mil genişliğinde bir alan, bütün ilgili devletlerin ve Rusya'nın da içinde bulunacağı uluslararası bir kurulun denetimi altında, bütünüyle askerden arınmalıdır. Milletler Cemiyeti denetimi, Cemiyetin, İngiliz etkisi altında bulunması bakımından, uluslararası bir nitelik göstermediği için kabul edilemez. Askerden arınma sonunda İstanbul savunmasız kalacağından, devletler, şehre Türklerin sahipliğini garanti etmek yolunda kendilerini bağlı saymalıdır. Kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Özellikle ekonomik imtiyazla ilgili olması bakımından bunda zorunluk vardır. Türkiye'nin ekonomik yapısının düzeltilmesi, bugünkü kısıtlamalar altında ve öncelikle gümrük resimleri üzerindeki kısıtlamalar yüzünden mümkün değildir. Konsolosluk mahkemeleri, Türk Adliyesi uygun biçimde örgütlendirilip düzeltilinceye kadar sürebilir. Boğazlar'ın devamlı olarak İngiliz işgali altında bulundurulmasını asla kabul edemeyeceklerini bildiren Reşat, biraz ihtiyatla, bu konuda Rusya'nın kendilerini tamamiyle destekleyeceğini de dolaylı olarak anlatmıştır.[7518]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Moskova'nın Parmağı" nam haber neşretti:

> Kemalistler Bolşeviklere çeşitli açık ya da gizli anlaşma ve sözleşmelerde bağlanmıştır. Yunanistan'la savaş nedeniyle Batıdan koptukları uzun dönem, onlara Bolşeviklerle birleşme dışında bir seçenek bırakmadı. Bolşevikler bol para ve cephanelikle Kemalist'lerin yardımına koştular ve siyasetlerinin bütün sırlarına sızdılar. Sovyet Moskova'nın yardımıyla Türkiye yeniden hayata kavuştu. Ama Sovyetler'in amacı, Türkiye'yi yaşatmak değil, Batı kültürüne en zayıf olduğu noktada, yani Balkanlarda yeniden saldırarak yeni yeni huzursuzluklar çıkarmak, böylece de bitkin Avrupa'da devrimci eylemi yeniden başlatabilmektir![7519]

ABD'de münteşir *The American Jewish World* gazetesi:

7516 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 733-734. Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasında taahhüd edilen Doğu Trakya'nın teslimi hususunda İngiliz ve İtalyan generallerin ağır davranmalarını gerekçe göstererek Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet'e 6 Ekim'de ileri harekat emri vermiştir. Mustafa İsmet, almış olduğu talimattan Franklin-Bouillon'u haberdar etmiştir. Aynı gün Franklin-Bouillon, Mustafa Kemak'e telgraf göndererek mazeret ve teminat bildirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, muayyen emrini tehir etmiştir. İlgili serencamı takip etmek için okuyunuz: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 340-363. "Bana bizzat Fransızlar, Franklin-Bouillon'un Türklere, İngilizlerle iyi ilişkiler kurmayı öğütlediğini söylediler." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 120.

7517 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475.

7518 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 391-392.

7519 Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.) içinde (s. 104). İstanbul: Kaynak Yayınları.

İZLER, KEMAL PAŞA'NIN ECDADINI SABATAY SEVİ'YE GÖTÜRÜYOR

Philadelphia (Jewish Correspondence Bureau) – "Public Ledger" gazetesinin özel muhabiri Clarence Streit'in bilgilendirmesi doğru ise, Türk Ulusalcısı Ankara Hükûmeti'nin lideri olan Kemal Paşa'nın damarlarında, Yahudi kanı var. Türk lideri tarif eden muhabir şunları söylüyor: O, [sahte mesihliği] ifşâ olduktan sonra Muhammedî inanca dönmüş olan Sabatay Sevi'nin bir takipçisinin neslindendir.[7520]

7 Ekim 1922. *Gece Londra'dan Paris'e gelen* Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré ve İtalyan Maslahatgüzarı Galli, Şarkî Trakya'nın Yunan tarafından süratle boşaltılmasını kararlaştırdılar. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Harington'a bu hususta kararlarını aktararak Mudanya Konferansına dönebileceğini bildirdi. Ancak, Türklere fazla ödün verilmemesini istedi.[7521] *Rusya'nın konferansa katılması konusu da konuşulur. Genel olarak varılan karar şudur: Boğazlar sorunu diğer sorunlardan ayrı tutulmalı ve Sovyetler ancak Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmalıdır*.[7522]

Mürettep Süvarî Tümeni, Mustafa Kemal'in talimatı ve Garb Cephesi Kumandanı İsmet'in emri mucibince, *yolda İngiliz birliklerine rastlanırsa çatışmaya girilmeyerek* etrafından *dolaşmak suretiyle yürüyüşe devam* etti ve Şile'ye girdi.[7523] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a bu gelişmeyi bildirdi: *Türk kıtası İzmit mıntıkasına girdi*.[7524] Bu manevradan evvela Fransızlar rahatsız oldu ve Mustafa Kemal'le temas kurdular.[7525]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Konferanstan önceki Türk tutumu, Fransız basınında da tepki yaratıyor. Bu basına göre, Türk istekleri "aşırı"*dır ve *"sözde Millet Meclisi (BMM), tamamen gemi azıya almıştır*. "*Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle gelirlerse, Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme siyasetini yeniden gözden geçirebilirler*.[7526]

7520 The American Jewish World, 6 October 1922, *Traces Kemal Pasha's Antecedents to Sabbathai Zvi*, p. 6, c. 1; The Wisconsin Jewish Chronicle, 6 October 1922, p. 3, c. 2; The Denver Jewish News, 11 October 1922, p.6, c. 5 ; The American Israelite, 12 October 1922, p. 4, c. 2; The Sentinel, 13 October 1922, p. 6, c. 3. "Büyük Millet Meclisi Başkanı seçildikten sonra Mustafa Kemal ile konuşan ilk yabancı gazeteci" unvanlı Clarence Kirshman Streit (25 yaşındaydı), "1921'in başında Anadolu'da iki ay geçirdi. Bunun 26 gününde Ankara'da kalıp, Mustafa Kemal dahil birçok kişiyle tanışıp mülakatlar yaptı." (Turkish Forum, *Bilinmeyen Türkler – Clarence Streit*, 7 Mart 2012). Streit'in 1921 tarihli bir haberinde dikkat çekici şu cümle yer almaktadır: *Ve o kadar çaba sarf etti ki tarih Mustafa Kemal Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır*. Streit, ABD istihbaratı ajanı idi: İnci Enginün. (2012). Bilinmeyen Türkler. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, (6), s. 248-249. El yazmaları tam metin olarak henüz neşredilmemiştir. 1921'de, bir başka Amerikalı istihbarat yüzbaşı Robert Steed Dunn da Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirmiş ve Mustafa Kemal'in *her vasfının gayr-ı Türk (Helen/Yunan, Yahudi veya Çerkes) kanını gösterdiği neticesine* varmış idi: A. L. Macfie. (1994). *Atatürk* (p. 6). England, London: Longman.

7521 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 735.

7522 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475. "Ancak ayrıntılar konusunda, Curzon Londra'ya döndükten sonra, Poincare ile uzun yazışmalar yapılır. Curzon bir tek konferans yapılmasını ve bu konferansın Boğazlar sorununun ele alınacağı oturumlarına Rusya'nın katılmasını önerir, fakat Poincare Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden kuşkulanarak iki ayrı konferans ister. Sonunda Curzon'un görüşü kabul edilir, fakat Gürcistan ve Ukrayna'nın ayrı olarak çağrılmaması kararlaştırılır ve 20 Ekim'de çağrı taslakları Londra'dan Paris'e gönderilir."

7523 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 734, 736.

7524 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 198.

7525 "İlk tepki Fransızlardan geldi. General Pellé ve Franklin Bouillon telaşlandılar ve bize müracaatta bulundular. Aman yapmayın, diyorlardı. Konferans böyle buhranlı bir noktaya geldi. Biz henüz Çanakkale önündeki kıtalarımızı harekete geçirmiş değiliz. Gerideki kuvvetleri ileriye yanaştırıyoruz." Sabahattin Selek, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 1987, c. 2, s. 34.

7526 FO/7909/E 12232; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 297.

Başvekil Yardımcısı Muhafazakâr lider Andrew Bonar Law, *The Times* ve *Daily Express* gazetelerine mektub gönderdi:

> Batı Anadolu'da Yunan orduları ezildikten ve İzmir'de denize döküldükten sonra, kesin bir ihtar yapılmazsa, Türklerin zaferin hızıyla İstanbul'a girmeye çalışacaklarını ve Trakya'ya geçmeyi deneyeceklerini sanmıştım. Bu bakımdan İngiliz hükümetinin bu tür olayları önleyecek şekilde hareketi hakkıydı. Bu bakımdan İngiliz hükümetinin bu tür olayları önleyecek şekilde hareketi hakkıydı.
>
> Fakat gereken eylemin sorumluluğunun yalnız İngiliz İmparatorluğunun omuzlarına yüklenmesi hak değildi. Savaşın önlenmesi, İstanbul'da kıyıma engel olunması yalnız İngilizlerin çıkarı değildi. İnsanlığın çıkarıydı. Boğazların serbestliği de yalnız İngilizlerin çıkarı değildi. Bütün dünyanın çıkarıydı. Biz bugün Boğazlarda ve İstanbul'da isek, bu yalnız kendi eylemimizin sonucu değil, savaşı kazanan Müttefiklerin isteğidir ve bu Müttefikler arasında Birleşik Amerika da vardır.
>
> Öyleyse bu şartlar altında ne yapmamız gerekiyor? Açıkçasını söylemek gerekirse, her devletten çok daha fazla sayıda Müslümanı sömürgelerinde barındıran Britanya İmparatorluğu, Türklere karşı daha fazla düşmanlık ve iki yüzlülük göstermemelidir.
>
> Gazetelerden duyduğum ve inanmak istemediğim söylentilere göre, Mustafa Kemalci kuvvetlerin nezdindeki Fransız temsilcisi, kendilerini olmayacak taleplerde bulunmaları için zorlamaktaymış. Bence hükümetimizin izleyeceği yol gayet belirlidir. Biz tek başımıza dünya polisi olarak hareket edemeyiz. Bu ülkenin malî ve sosyal şartları, bunu imkânsız kılmaktadır.[7527]

8 Ekim 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Mudanya'daki Korgeneral Harington'a şifreli telgraf gönderdi:

> Curzon'un Fransızları inandırmayı becerdiğini, Türklerden önce Müttefiklerin ortaklaşa Doğu Trakya'yı işgal etmeyi kabul ettiklerini bildirdi. Venizelos otuz günlük bir süreyi kabul etmiştir. Buna uygun olarak Harington da İsmet Paşa'ya şartlarını söyleyebilir, Türklerin Çanakkale ve Kocaeli'deki İngiliz mevzileri karşısından çekilmelerine karşılık, Yunanlıların da Meriç nehrinin ötesine çekileceklerini bildirebilir. Harington'a göre Mudanya'da artık alınacak daha önemli bir karar kalmamıştı. Müttefikler hiç olmazsa kâğıt üzerinde birleşmişlerdi. General'in görevi İsmet Paşa ve onun da ardındaki Mustafa Kemal'i inandırmaktı. Büyük bir dikkatle ve ustaca teminatla dolu ve karşılıklı güvenden bahseden bir konuşma hazırladı. Türklere yapılan teklifleri süsledi püsledi, en sonunda da bu tekliflerin reddi halinde ortaya çıkacak tehlikelerden de bahsetti. Profesyonel bîr diplomat bundan daha iyisini yapamazdı ve herhalde yaptığı daha kötü olurdu.[7528]

Rumbold, İsmet Paşa'ya İzmit'te tarafsız bölgeden çekilmemeleri halinde ellerindeki kuvvetlerle karşı koyacaklarına dair blöf niteliğinde bir ültimatom gönderdi.[7529]

Bolu'da intişar eden *Türkoğlu* gazetesi Vahideddin Hân aleyhinde neşriyat yaptı: *"İzmir alındı". Mehmet cevap verdi: "Sıra, İngiliz'le Padişah'a geldi".* Gazete, ayrıca, Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da yayınladığı *Öğüd* gazetesinden iktibas etti: *Saray, köylerimizde bile kokmuş bir cesetten başka bir şey değildir. Sen bir vatandaş değilsin. Senin idama mahkûm ettiğin bir millet, kocaman bir içtimaî heyettir. Ondan sakın. Kanımıza elimizi bulaştırmadan defol! Yoksa bekle geliyoruz*. [7530]

[7527] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 362-363. "Mektup karşılıklı çıkarları korumak için Fransızlarla açıkça görüşmek gerektiğini teklif ederek sonuçlanıyordu."

[7528] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 367-368.

[7529] Rumbold'dan Curzon'a 8 Ekim 1922, FO, 424/255, No. 108; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 448. "Bu sıralarda Milliyetçiler İzmit tarafsız bölgede yaklaşık 6 km ilerlemişlerdi."

[7530] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 738. *Türkoğlu* gazetesinin sahibi Mithat Akif (Bandırma), Harb-i Umumî sırasında, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bolu şubesi katib-i mesulü idi. Ermeni Tehciri meselesinde suç isnadıyla Malta'ya sürülmüş ancak 24 Mart 1921'de tahliye edilmiştir. Anadolu'ya avdetiyle birlikte Bolu'da, bu sefer, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine intisab etmiş ve icra-yı faaliyetine

Andrew Bonar Law, Lloyd George Kabinesinin Çanakkale Buhranındaki kat'î tavrına destek beyan ediyor:

> Birlikçi-Muhafazakâr Parti'nin emekli lideri Andrew Bonar Law 8 Ekim 1922'de *The Times* ve *Daily Express*'e gönderdiği bir mektupta Lloyd George hükümetinin Çanakkale'de Türkiye'ye karşı takındığı sert tavrı desteklediğini bildiriyordu. Ancak diğer yandan, İngiltere'nin Çanakkale boğazından geçiş serbestisi ve Hıristiyanların ilerde kıyıma uğramalarını önlemek gibi savunur göründüğü çıkarların gerçekte İngilizlerin değil, dünyanın çıkarları olduğuna işaret etmekteydi. Bu nedenle, diye yazıyordu, "Bu hareketin yükünün sadece İngiltere'ye düşmesi doğru değildir... Biz Boğazlarda ve İstanbul'da sadece kendi hareketlerimizin sonucu olarak değil, savaşı kazanan İtilaf Devletleri'nin isteği üzerine bulunmaktayız ve Amerika da bu devletlerden biridir."
>
> Bonar Law sonraları çok tekrarlanacak sözcüklerle Birleşik Devletler ve Müttefiklerin sorumluluk yükünü paylaşmaktan kaçınmaları durumunda İngiltere'nin de bunu bırakması gerektiğini iddia ediyordu: "Biz tek başımıza dünyanın polisliğini yapamayız. Bu ülkenin mali ve sosyal koşulları bunu olanaksız kılmaktadır." Bonar Law, Fransa'nın, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da bir tutum belirlenmesi gerektiğini görmediği takdirde, İngiltere olarak Almanya'yla uzlaşmayı yürütmekten kaçabileceği ve Birleşik Devletleri taklit ederek sadece ulusal çıkarlarla ilgilenebileceği konusunda uyarılmasını öneriyordu.[7531]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *Poincare, Curzon ve Galli, 7 Ekim saat 14.00'da bir toplantı yapmışlardı*r. *Toplantıda, Curzon ve Galli, Poincare'e ortaya çıkan nihai anlaşmanın metnini sunmuşlardı*r:

> Üç müttefik hükümet, Yunan ordularını en kısa sürede Meriç'in doğusuna çekilmeye davet etmek konusunda hemfikirdir. Helen kuvvetleri tarafından boşaltılan bölgelerde, müttefik hükümetler düzeni ve güvenliği sağlamak için geçici bir işgal başlatacaktır. Ancak Doğu Trakya'da Türk sivil yönetimi ve jandarması görev yapacaktır. Bütün bunlar, Yunan ordularının çekilmesinden itibaren 1 ay içerisinde gerçekleşecektir. Müttefik kuvvetler, barış konferansı süresince, Meriç'in sağ kıyılarında belirlenen bölgeleri işgal etmeyecektir.[7532]

9 Ekim 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzed (Furgaç): *Sultan işlerin sonunu görmek istemektedir. . . Nasyonalistler onu İngilizlerin dikte ettiği bir siyaset takip etmekle suçlamaktadırlar; fakat bunun bir tek kelimesi dahi doğru değil;. . . tamamiyle memleketinin refah ve saadeti mülâhazası kendisine rehber olmuştu*r.[7533]

Korgeneral Harington, *Carysfort* nam savaş gemisiyle İstanbul'dan Mudanya'ya avdet etti. Konferans içtimaında dermeyan etmek üzere bir konuşma metni hazırladı: *İnsan olarak yapılması gereken her şeyi yaptığımızı hissediyoruz. Dün söylediklerimi bugün tekrarlamam yararsız. Elimizde olan her şeyi size verdik. Buna karşılık Büyük devletler sizden çok az şey istediler. Siz ise hiçbir şey vermediiniz. Tekrarlamaya mecburum, hiçbir şey... Şu anda ayrılan yolların başındayız. Bir tarafta barış, diğer tarafta karanlık bir gelecek var. Hükümetiniz ilk yolu reddediyor ve insanlığın büyük bir kısmını karanlık bir geleceğe atmak...*[7534]

Mustafa Kemal taraftarı olarak devam etmiştir. "Gazetede, İngilizlerle İstanbul Hükümeti'nin iş birliği üzerine eleştiriler sıkça görülmekledir." Fahri Kılıç. (2019). Millî Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (36), s. 55-56, 62.

7531 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 471-472.

7532 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371-372.

7533 Corresp. Turkey II No. 211; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

7534 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 368.

Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinin Müttefiklerle savaş halinde olmadığını meclis gizli celsesinde beyan etti. Müttefikler tarafsız bölgenin ihlalini savaş sebebi addedeceklerini ihtar etmişlerdir. Ültimatom işe yaramıştır:

> [..] Bizim maksadımız Boğazlardan ve İstanbul'dan adeta bahsetmeksizin, yani tecahûl ve tegafül ederken, Trakyayı muharebesiz düşmandan, ordu ve idaresinden tahliye ettirip Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine almaktır. Fakat bu maksada vasıl olmak için vukubulan teşebbüsatımızda artık muhatabımız Yunanlılar bulunmuyor. Yunanlılar ortadan çekilmiştir. Karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı ve durunuz.. daha ileriye hareket edecek olursanız düveli müttefikaya karşı ilânıharb etmiş telakki edileceksiniz, dediler. Bittabi bu vaziyet karşısında ciddi düşünmek lâzımdı. Bu söze riayet etmeksizin heman İstanbul üzerine ve doğrudan doğruya Çanakkale Şehrine yürümek ve karşı tarafa geçmek üzere teşebbüsatta bulunmaklığımız, bu üç devletin bu hareketimizi bir ilânı harb telakki etmesi ve bu suretle gayri muayyen bir zaman için bu hali harbi kabul etmemiz tabii kolay hazmolunacak ve kabul edilecek bir vaz'iyet değildi. Bunun üzerine daha sâlim vaziyetler temin edilecek çarelere tevessül etmek ve daha ziyade makul ve mantıki görülmüştür. Diğer taraftan şunu da arz edeyim ki, Mudanya Konferansını kabul ettiğimiz gün ve yahut harekatı tevkif ettik dediğimiz gün bizim harekâtımız tevekkuf etmiş değildir. Harekât bilâinkita devam etmektedir. [..][7535]

Mustafa Kemal'in Müttefiklere ateş açmaması şaşırtıcı değildir. *Milliyetçiler tarafından reddedilen Sevr Antlaşması'nı İtilaf Avrupası dayatmıştı, ama Mustafa Kemal "İstiklal Harbi"ni sadece İzmir'e yerleşen Yunanlara karşı yürüttü, çünkü Fransızlar ve İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmişlerdi*.[7536] Müttefikler Anadolu'nun tahliyesini kabul etmekten de öte, Mustafa Kemal'e askerî, malî, diplomatik yardımlar yapmıştı. Uluslararası ilişkilerin konusu bu yatırım, Müttefikler için semerebahş bir teşebbüs olmuştur.

Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, Mustafa Kemal'in Müttefikler ültimatomu karşısında siyasî vaziyeti nasıl mütalaa ettiğine ilişkin şu şehadetini nakletmektedir:

> Mustafa Kemal, İstanbul'a girmenin olanaksızlığını bana anlatmaya çalıştı: Ordu yorulmuştu. Ayrıca ordunun ana üsle bağlantısının kesilmesi tehlikesi de belirmişti. Sonra, İngilizlerin rakiplerinin durumu da açık değildi.
>
> Mustafa Kemal Paşa, "Mudanya Anlaşması Ankara için stratejik bakımdan olduğu kadar politik bakımdan da bir başarıdır" dedi. "Ankara gerçekten de Boğazlar'ı, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta çok muhtemelen askeri harekât olmasaydı bile, Türkiye belirsiz bir süre için bütün Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı. Memleket bu durumda, her gün biraz daha takattan düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd George'un istediği de buydu. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu. Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Biz, ihtiyatlı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz; böyle yapmasaydık onları birleştirirdik." Mustafa Kemal, açıklamasına devam ederek,

---

[7535] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 918. "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e bilgi verdi [..] Hükümet'in, orduyu hazır tuttuğu, İngilizlerle savaşmaktan çekindiği, Trakya'yı bir an önce teslim almaya, bunun için Mudanya'da mümkün olduğu kadar sabırlı ve ağırbaşlı davranmaya çalıştığı açıklandı." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 739. "Mustafa Kemal de Millî Misak sınırları içindeki isteklerinde kararlıydı. Yurttaşlarını başkalarının görüş açısından incelemek fırsatına sahipti. Avrupallların çoğunun kendileri için beslediği duyguları biliyor ve silâhlı bir geri dönüşün yalnız Balkanları değil, Büyük Devletleri de *Düşman Türk*e karşı birleştireceğini seziyordu. Bugünkü durumda Büyük Devletler bölünmüş haldeydi; fakat istekleri mantık sınırını aşar, Osmanlı İmparatorluğunu yeniden kurmak isteğini onlara sezinletirse; Fransa, İtalya ve Balkan ülkeleri yeniden İngilizleri desteklemeye başlayabilirdi. İngilizlere karşı saldırıya geçerse, bir yenilgi halinde de Lloyd George'u haklı çıkartmış olurdu. Birlikleri Avrupa'ya geçerse, kendilerine karşı bir Haçlı seferi açılma sini hazırlardı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 293-294. Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, 18 Nisan 1922 tarihli Meclis konuşmasında TBMM Hükümeti ordusunun Viyana kapılarına dayanan fatih Osmanlı ordusu olmadığını vurgulamıştı.

[7536] Jean-François Solnon, *Sarık ve İstanbulin*, 2013, s. 521.

> "İstanbul'la Trakya'yı işgal etmemiz," dedi, "müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek demekti, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır. Öyle önlemler almış bulunuyoruz ki, bugün bir taarruz emri versem yarın ordumuz İstanbul'u ve Boğazları işgal edebilir. Hatta, Boğazlar arasında bulunan düşman filosu da hapsedilebilir."
>
> Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti: "Biz şimdi Trakya'yı savaşsız ele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarma kurulabilecek olan Trakya ordumuzun çekirdeğini oluşturacaktır. Böylece, Boğaz'ın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa hemen İstanbul'u ve Boğaz'ı işgal edebilir."
>
> Boğazlar konusuna gelince, Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'de belirtilen formül üzerinde duracağını ekledi. Bu formül, Boğazların serbestliğini, "Marmara Denizi'yle İstanbul'un güvenliğini sağlayacak" biçimde bir serbestlik olarak tanıyordu. Hem İtilaf Devletleri bu güvenliği, Türkiye'yi tamamıyla tatmin edecek birtakım garantilerle sağlamak zorundaydılar. Boğazların istihkâmı meselesi ise ona göre büyük bir rol oynamıyordu, çünkü Boğaz kıyılarını elinde bulunduran Türkiye, bugünkü teknikle gerektiğinde Boğazları daima kapatabilir: Bunun için sadece topa ihtiyaç vardır. [..][7537]

Mustafa Kemal, Mudanya Konferansı Reisi Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet'e (İnönü) telgraf göndererek, Müttefik teklifini yeni bir harb çıkartacak tarzda katiyetle reddedilmemesi gerektiğini bildirmiş ve Karaağaç'ın Müttefikler tarafından işgal edilip müteakiben TBMM Hükümetine teslimine yeşil ışık yakmıştır.[7538]

Sabah gazetesi: *Muhterem bir kumandanımız, bizim Yunanlılardan başka düşmanımız yoktur*, *diyor*.[7539]

Sovyet Rusya devletinin yarı-resmî gazetesi *Pravda*, Mudanya Konferansı'yla durdurulan Türk ordusunun ilerlemesi gerektiğini yazdı: *Ankara yarı yolda kalmak istemezse hemen Tarafsız Bölge'yi işgal eder ve Boğazları ateş altına alır*.[7540]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi ilginç bir tezvirat yayınladı: *Sultanlar ve şehzadeler Malta'ya kaçtılar*…[7541] 17 Kasım'da Vahideddin Hân, Hicaz'a muvasalat etmek üzere Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington tavassutuyla Malta'ya nakledilecektir.

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Barış imzalanana kadar, müttefiklerin şu an asker bulundurdukları yerler dışında hiçbir yerde asker bulundurmayacak*. *Kemalist kuvvetlerle İngiliz kuvvetlerini uzaklaştırmak için tarafsız bölge daraltılacak*tır.[7542]

El Heraldo de Madrid, Lord Curzon'un beyanatını aktarıyor: *Makul bir anlaşmaya vardıktan sonra döndüm. Halen çözülmemiş sayısız sorun var, örneğin İstanbul'un durumu. Ancak ben bu sorunların Fransa, İngiltere ve İtalya'nın ortak faaliyetleri sonucunda çözüme kavuşacağına inanıyorum*.[7543]

7537 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 145-146.

7538 "Tebellür eden kanaate göre mezkûr cenerallerin teklifleri esas itibariyle hükûmatı Müttefika ile hali harbi fiilen ihdasa sebebiyet verecek reddi kat'i ile karşılanmak muvafık görülmemektedir. (..) Karaağaç'ın Edirne'ye şimdilik ilhakı mümkün olmadığı takdirde Müttefikin işgali altında kalmakla beraber Yunan idaresinin ref'iyle Müttefikin tarafından idare edilmesini ehven telâkki etmek lâzımdır." *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 1991, s. 496-497; "Tekliflerini, yeni bir savaşa sebep olacak biçimde kesin olarak reddetmeyin. Şimdilik Karaağaç'ın Müttefiklerce iade edilmesine razı olabiliriz." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 739.

7539 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 741.

7540 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744.

7541 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744.

7542 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 406.

7543 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 407.

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Lord Curzon, barış konferansına Rusya'nın katılımıyla ilgili Fransızların görüşlerini öğrenmiş ve ardından yaptığı açıklamada Fransızların boğazlar sorunu ile doğrudan ilgili olan Rusya'nın müzakerelere katılmasına prensip olarak karşı çıkmadığını söylemiştir*. *Ancak Sovyetler'in halen tanınmamış olması göz önüne alındığında, kendilerinin konferansa nasıl dâhil edileceği de bilinmiyor*.[7544]

10 Ekim 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 883 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'in konuşması. M. Kemal, zaferden sonra ilk defa 4 Ekim günü TBMM'de bir konuşma yaptı. Mesajı ılımlıdır*.[7545]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsusu muhtıra kaleme aldı. İngiliz Binbaşı Johnstone'den istihbar edildiğine göre General Harington, Mustafa İsmet'e (İnönü) ultimatom vermiştir: *General Harington İsmet Paşa'ya İngiltere'nin pek çok gemilere, mühim mikdarda asâkire ve pek çok topa mâlik olduğunu ve İngilizlerin muharebe etmek için fena bir muhâsım olduğunu söyleyerek hatm-i kelâm eyledi*.[7546]

Arnold J. Toynbee, İngiliz yarı resmî gazete *The Time*se mektub gönderdi. Toynbee, İngiliz Liberal Başvekil Lloyd George'nin şark siyasetini ve *bilhassa 21 Eylül tarihli nutkunu* tenkid etmektedir: *Misakı Millî'de (Boğazları kapamak salâhiyetine) dair bir tek kelime bile mevcut değil. Fethi Bey'in teklifi: Dört bölgenin askerlikten tecridi ile tarafsız bir hale konmasından ibarettir. O gene de İngiliz Hükümeti'nin bir üyesi tarafından kabul edilmeyi başaramadı. Lloyd George bu nutkunda (21. 9.) onun misyonunun gerektirdiği sözleri söylemedi. . . Yalnız Londra basınının 9 Ağustos'taki ilhamına uyarak: "Fethi Bey'in doğu işlerinin hallini görüşmek üzere bir vazife ile Londra'ya gelmediğini, Foreign Officede sadece sırf nezaket eseri olarak kıdemsiz memurlar tarafından kabul edildiğini" söyledi*.[7547]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı:

> İstanbul Hilal-i Ahmer Reisi Hamid [Hasancan] Bey'den aldığımız telgrafta külliyetli (jandarma ile) Mudanya'ya hareket ettiği bildiriliyordu. Saat 10'da Bursa'dan otomobille Mudanya'ya hareket edildi. Saat 12'de Birinci Kolordu Komutanı Kemalettin Sami [Gökçen] Paşa ve diğer rüfeka(nın) alkışları arasında vapurumuz İstanbul'a müteveccihen hareket etti. Saat 20'de İstanbul Limanı'na geldik. Birçok istimbotlar ve motorlarla liman dışına bir İngiliz kontrol gemisi vapurumuza yanaşıyordu ve kısa bir görüşmeden sonra ayrıldık. Bade yalnız Karargah-ı Zabıtan bir istimbota nakledilerek Mudanya İskelesi'ne çıktı. Yazı ile izah edilemeyecek bir derecede kalabalık mahalde, mektebliler, askerler, yolcular, halk arasından binbir müşkilatla rükbumuza tahsis olunan bargirli bir fayton arabasının içine Refet Paşa ile Erkan-ı Harb Binbaşısı (halen Tokyo Sefiri) İzzet Aksolur bindiler. Fakat oturulacak yerde her ikisi de ayakta duruyorlardı. Arabanın basamakları, tekerlekleri, çamurlukları, arabanın arabacının ayak basacağı yerlerde ayakta ve çömelmiş insanlar vardı. [Ahmed Tevfik Okday'ın oğlu] Yaver Nuri Bey arabacı ile adamın yanında oturan şahsın önünde ayakta bir vaziyette bulunuyor diğer yaver Rıfat Bey (*Refet* Paşanın kardeşi Rıfat bey ile) kalabalıktan arabaya bindi. Bir yerde üç kişi idik.
>
> Bizden başka arabada yalruz 15-20 kişi olduğu halde hareket etti. İngilizler uzaktan ve hayret içindeydiler. Ekaliyetin ani bir ateşine karşı tabancamın kılıfı açık ve (....) olduğundan her tarafa hakim bir vaziyette etrafa dikkat ederek hareket ettik. Tophane, Galata Köprüsü, Sultan Ahmet tarikiyle Divan Yolu'nda Şark Mahfili'nde durdu.
>
> Yolda bir çok yerlerde kurbanlar kesiliyordu. Her tarafta (bayraklar) asılmıştı. Halk mütemadiyen yaşasın milli kuvvetler, yaşasın Refet Paşa diye inletirken vapurumuzu karşılayanlar ve vapura çıkanlar arasında

[7544] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 416-417.
[7545] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XLVI.
[7546] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 109.
[7547] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

> Veliaht Abdülmecid Efendilerin yaverleri Kurmay Binbaşı Remzi Bey de vardı (halen emekli Remzi Yiğiter) Paşa'ya Şark Mahfili'nde İstanbul hükümetinin muhtelif memurları beyan-ı hoşamedî ettiler. Paşa; hükümet namına değil ancak şahsı namına şahısları namına bu resmi selam bir ziyaret telakki ve kabul ettiği, mahfilde bir müddet istirahati müteakib Hilal-i Ahmer'e gittik. Siyasi mümessilliği Hamid Bey'den devraldı. Halk gerek mahfilde ve gerek Hilal-i Ahmer önünde toplanmış Paşa'ya intizar ediyorlardı. Gittiğimiz yerde nutuklar birbirini takib ediyordu.[7548]

11 Ekim 1922. Mudanya Askerî Mütarekenamesi imzalandı:

> Yunanistan 15 gün içinde Doğu Trakya'yı boşaltacak, Türkiye ile Yunanistan arasında 1919'dan beri süren düşmanlık tatil edilecek, Trakya, Yunanistan'ın boşaltmasından başlayarak 30 gün içinde Müttefikler tarafından Türkiye'ye teslim edilecek. Türkiye, burada 8.000 jandarma bulunduracak. Türkiye, barışın imzalanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu Yarımadası ile Doğu Trakya'ya asker geçirmeyecek, buralarda ordu toplamayacak. Boğazların iki yanına da Türk birlikleri girmeyecek.[7549]

*Musul, Misak-ı Millî'de tesbit edilen sınırlar içinde kalıyordu; fakat, bu bölgenin Millî Mücadelede düşman işgalinden kurtarılması mümkün olmadan Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı*r.[7550] 31 Ağustos'da Derbent'de İngiliz nizamî birliklerine karşı gayr-ı nizamî muvaffakiyet elde eden Özdemir Bey, 18 Eylül'de de *Revandiz-Erbil yolu üzerinde önemli bir yer olan Musul ile bağlantıyı sağlayan Şaklava ilçesini* istirdad etmişti. Özdemir Bey, *Genelkurmay'a Süleymaniye'ye yürüme önerisinde bulun*acak fakat, *Mudanya Mütarekesi çoktan imzalanmış* olduğu vechile *Genelkurmay, Süleymaniye hareketine izin verme*yecek; mamafih İngilizler ise Özdemir Bey *egemenliğindeki ilçe ve köylerde silâhsız halkı insafsızca bombalamakta devam ede*ceklerdir.[7551]

İngiltere'nin stratejik ve aciliyetli iki maksadı vardı: (i) *Türklerin Yunanlılara karşı* Trakya'da *harekâta devam etmelerini gerektirecek herhangi bir bahane* bırakmamak; (ii) *Lozan'da yapılacak konferansta kesin barış sağlanıncaya kadar İstanbul'un Müttefik işgalinin tanınmasını* TBMM Hükümetine kabul ettirmek.[7552] İkisini de temin etmiş bulunuyor.

> İngiliz komutanı General Harington, Mustafa Kemal'in blöfünü anladı ve Çanakkale'de, Türklerin çok sayıdaki birlikleri karşısında kendi mevzilerinde kalmaya devam etti. Milliyetçilerin Boğaz'lara karşı hareketi ve Asya'dan taşacak ve İstanbul ile Trakya'ya doğru akacak bir Türk patlaması ihtimali, kan dökülmeden durdurulmuştu. 11 ekim'de General Harington başkanlığında bir delegasyon, Türklerle Yunanlılar arasında bir silah bırakışması yapmak için Mudanya'da İnönü savaşları galibi İsmet Paşa'yla buluştu. Türk'ler Boğazlar'dan geçmeye ve Trakya'yı işgale izin istediler. Fransız temsilcisi , kendi Hükümetiyle de anlaşmış olarak, Türk isteğini kabul ediyordu, fakat, Harrington bu isteği reddetti. Bunun üzerine, Türkler bir ultimatom vererek uzlaşmayla geçmeye izin verilmezse zorla ve saldırıyla geçeceklerini bildirdiler. Haringtон, yine tutumunu değiştirmedi. Curzon tarafından, Milliyetçilerin isteğini desteklemeye bir son vermesi için Fransız Hükümeti üzerinde baskılar yapıldı ve ultimatom'un süresinin dolmasına beş saat kala Yunanlıların Trakya'yı Meriç'e kadar boşaltması, fakat boşalan bölgeye Türk birlikleri yerine İtilâf Devletleri birliklerinin yerleştirilmesi ve bunların Barış Konferansı sonuna kedar burasını işgalleri altında tutması

7548 Erdal Aydoğan. (2010). Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri. *Atatürk Dergisi*, 4(2), s. 153-154. Gerçekçi'nin günlüğünde, 10 Ekim ilâ 2 Kasım ve 5 Kasım ilâ 13 Kasım arasındaki muazzam boşluklar vardır.

7549 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744. "Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da, Boğazlar bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf askerî birlikleri kalıyor, Türk askerî birliklerinin Boğazların yansızlaştırılmış bölgelerine geçmeleri yasaklanıyor. Bu bölgeler, Çanakkale yöresinde Boğaz'ın Asya kıyısından hemen hemen 15 kilometrelik bir hat, İzmit Yarımadası'nda ise Darıca'dan Karadeniz'deki Şile'ye kadar olan hattı." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 296.

7550 Mehmet Günlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 1987, s. 70.

7551 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 155-156.

7552 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 187-188.

> yolunda bir uzlaşmaya varıldı. Boğazlar ve İstanbul yine İtilâf Devletleri'nin denetimi altında kalacaktı. Bu temeller üzerine 11 ekim'de bir silah bırakışması imzalandı ve bundan sonra Barış Konferansı hazırlıkları başladı.[7553]

Halbuki *Türk komutanları derhal harekete geçmek; Trakya'yı alarak İstanbul'a girmek istemekte ve Mustafa Kemal'in duraksamasına karşı* idi.[7554] Fakat *Mustafa Kemal üzerindeki nüfuzunu kullanmak üzere Lord Curzon'un isteğiyle gönderilen M. Franklin-Bouillon, barış konferansı toplanmadan Türk isteklerinin kabul edileceği ve Meriç'e kadarki Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verileceğini bildirerek Mustafa Kemal'i Türk Ordusunu durdurmağa ikna edebilmiştir*.[7555]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'u ve Fevkalâde Komiser Rumbold'u Mudanya Mütarekenamesinin akdi üzerine tebrik etti.[7556] Curzon'a ise basın tarafından "Müttefikler arası dayanışmayı yeniden sağlayan ve ülkeyi savaşmaktan kurtaran kahraman" payesi verildi.[7557]

Türklerin ikinci hedefi Trakya'ya asker çıkartmasını engelleyen Mudanya Mütarekesi "şerefine" Fransız hariciyeci Franklin-Bouillon; *11 Ekim öğleden sonra yanında bir kasa şampanya ve birkaç kutu büsküvi ile gelmiş* ve Başkumandanlık heyetini *içtenlikle kutlamıştır*.[7558]

Korgeneral Harington matbuata beyanat verdi: *Barışın şimdi sağlandığına inanıyorum. Biz istediğimiz her şeyi aldık ve sabrımız sonunda ödüllendirildi*.[7559]

Mudanya Konferansını takib eden *Daily Mail* muhabiri Ward Price Londra'ya bildiriyor: *General Sir Charles Harington şerefli bir barış sağladı*.[7560]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkililerinden R. A. Leeper'in derkenarı: *Güvenilir bir Amerika'lı olan Dr. Ward, Haziran ayında, bir yıldan beri Anadolu'ya Rus altını girmediğini söylemişti.* [..] *Belgeler Rus yardımının durması yüzünden Ankara'da mali güçlükler çıktığını gösteriyor.* [..] *Görünürde Rus'lar, Türk'lere, sınırsız olarak malzeme göndermiş değillerdi; savaş gereçlerini, Türk'leri el altında tutmak için ayarlamışlardı. Tiflis'den alınan son bir habere göre, Rus'ların sağladığı sınırlı yardım, Fransız'ların muazzam yardımıyla kıyaslanamazdı*.[7561]

İngilizler "Kontrollü Büyük Taarruz"un kontrolden çıkmasına karşı tedbiren, süratle konferans içtima etmeye çalışmış ve bu vetirede istihbarat teşkilâtını seferber ederek Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti ilişkilerini bozmaya çalışmıştır:

> Türk zaferinden hemen sonra, Bağlaşık Devletler, yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, BMM yönetimini, Yunanistan ve öteki kimi devletleri, ivedilikle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı [23 Eylül 1922]. Konferanstan önce, konferans sırasında ve hemen sonra perde gerisinde kaydedilecek gelişmeleri izleyerek İngiliz yetkililerine günü gününe bilgi vermesi ve böylece İngiliz'lere konferansta yararlı

7553 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7554 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 244.

7555 Salâhi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923),* 1975, p. 176; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 245, dipnot 6.

7556 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 1.

7557 Earl of Ronaldshay, *The Life of Curzon*, Vol-3, s. 309-313; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 432.

7558 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 462.

7559 The New York Times, 13 October 1922; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 62.

7560 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 373.

7561 FO 371/8170/N 9302; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 276-277.

bir ortam hazırlaması için İngiliz İstihbarat Servisi seferber ediliyordu. İstihbarat Servisi'nin ilk görevi, Ulusçu Türkiye ile Bolşevik Rusya arasındaki ilişkilerin gerçek durumunu saptamak; iki ülkenin arasını açmak için atılımlarda bulunmak ve gerekirse hem Türkiye hem de Rusya'yı yalnız bırakmaktı.[7562]

Harita. 1919-1922 Türk-Yunan Harbi'ne dair bir harita.[7563] Müttefikler, Yunan'ı, stratejik derinliğin fevkalâde olduğu garb-şark hattında ilerlemeye mecbur etmiştir. Bu, Yunan'ın "Anadolu macerası"nın sürdürülebilir olamayacağının temel göstergesiydi.

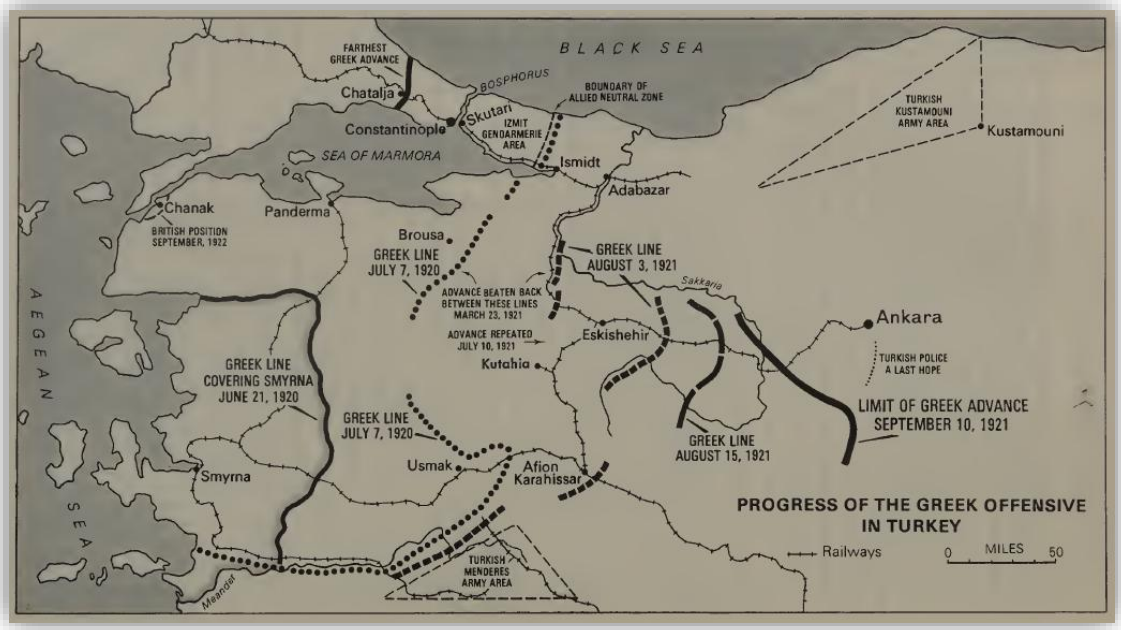

Harita. *Türkiye'de Yunan Taarruzunun Terakkisi*.[7564]

7562 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 279.

7563 Philip S. Jowett & Stephen Walsh. (2015). *Armies of the Greek-Turkish War 1919-22* (p. 7). United Kingdom, Oxford: Osprey Publishing.

7564 Howard M. Sachar. (1970). *The Emergence of the Middle East 1914-1924* (p. 426). Great Britain, London: Allen Lane The Penguin Press.

İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı William Tyrrell, Arnold J. Toynbee'nin *The Timese* gönderdiği 10 Ekim tarihli mektubuna tekzib yayınladı.[7565]

12 Ekim 1922. Avam Kamarasındaki Muhafazakâr Fırka, liberal Lloyd George'ye karşı *ayaklandı*.[7566]

Arnold J. Toynbee, William Tyrrell'e cevabî yazı kaleme aldı: *Lloyd George, Sir William Tyrrell'in Morning Post'ta Eylül 15'te çıkan mektubundan -kendisinin 16 tarihli beyannamesinin neşri ve 21 tarihinde verdiği nutuk sıralarında- haberdar bulunuyordu. . . Fethi Bey'in teklifi hakkında ne düşünürse düşünsün, (Türk) tecavüzünü silâh kuvvetiyle. . . karşılamak için Büyük Britanya ile Dominyonlarını ve Küçük İtilâf (kuvvetlerini) davet ettiği bir sırada onun bütün söylediklerini ihmal ile geçiştirmeye hakkı yoktu*.[7567]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubunu neşretti: Curzon hasta olabilirdi fakat *[d]iğer Nazırlar. . . . hasta değillerdi, (onu)* [Ali Fethi'yi] *pek âlâ kabul edebilirlerdi. . . Fevkalâde mühim olan sulh teklifi ile hiç meşgul olunmadı*.[7568]

13 Ekim 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Findlay'a: *Anlayışsız şovenizmle esinlenen Kemalist Türk, tüm yabancılardan nefret eder ve kendi ülkesini hiçbir yabancı müdahalesi olmadan bizzat kendisinin yönetebileceğini sanır*.[7569]

Baştercüman Andrew Ryan, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le (Furgaç) mülakat ediyor. Ahmed İzzet, "İstanbul yönetiminin hukukî (de jure) hükümete olarak konferansa katılmak hakkı olduğunu; Ankara'nın bu hükümete karşı düşmanca duygular beslemediğini ve konferansta iki delegasyonun anlaşmaya varabileceğini" söylüyor.[7570] Sulh konferansına iki murahhas heyeti gönderilmesi teklifi kabul görüp tahakkuk ettirilecek ve bu, saltanatın ilgasına bahane olacaktır.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Mr. Ryan bugün Hariciye Nazırı ile görüştü. Nazır, Rusya'nın barış konferansına yalnız Boğazlar konusunda katılmasını istiyor. Konferans yeri olarak Fransa'nın İzmir'i kabul edebileceğini söylemiş. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümetinin barış konferansına katılmasına karşıdır*.[7571]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı William Tyrrell ile TBMM Hükümeti Londra mümessili İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger) mülakat ediyor. Nihad Reşad, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf'un (Orbay) da *kendisi gibi içten bir İngiliz yanlısı olduğunu* ifade ediyor.[7572]

İngiliz *The Daily Herald* gazetesinin Paris muhabiri George Slocombe'nin makalemesi neşredildi:

> O halde Yakın Doğu, iki rakip milliyetçiliğin veya iki düşman dinin değil, iki kapitalist tröstün savaş alanıdır. Yunanlıların arkasında İngiltere var. İngiltere'nin arkasında Sir Basil Zaharof ve Shell Oil var. Türklerin arkasında Fransa, Fransa'nın arkasında Bay Bedford ve Standart Oil var. Yunanlılar ve Türkler sadece

---

7565 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

7566 The Times, 12&14 October 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 1.

7567 The Times, 13 October 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

7568 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

7569 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 170.

7570 FO/7903/E 11025; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 292, dipnot 13.

7571 FO, 371/7903/E. 11025; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 466.

7572 FO/7903/E 11098; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 294, dipnot 22.

gölgeler, Yunanlılar silahlı ama yenilmiş, Türkler ise silahlı ve muzaffer… Savaşlarında birbiri ardına savaş tehlikesiyle karşı karşıya olan gerçek savaşçılar, dünyanın rakip petrol krallarıdır.[7573]

Kastamonu matbuatından Kemalist *Açık Söz* gazetesi, Mustafa Kemal'in Amerikan muharrir R. Deane'ye mülâkatını iktibas etti: *Meriç'e kadar Trakya ve Musul Türk topraklarıdır…. Padişah ehemmiyetsiz bir kukladır*.[7574]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *General Harington, Mudanya Protokolünün imzalanmasının İngiliz kuvvetlerini çok daha zor bir durumda kalmaktan kurtardığını açıklamıştır. Harington, bu süreçte, İngiliz disiplininin bir örneğinin sergilendiğini ve imzalanan anlaşmanın bütün tehlikeleri ortadan kaldırarak kalıcı bir barışın tesis edilebilmesine yardım edeceğine inandığını da sözlerine eklemiştir*. *Lord Curzon, hükümeti adına General Harington ve İstanbul'daki müttefik yüksek komiserlerine bir telgraf göndererek, müzakerelerdeki başarıları nedeniyle kendilerini kutlamıştır*.[7575]

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) intişar eden Yahudi gazetesi *The Sentinel*in haberi:

İZLER, KEMAL PAŞA'NIN ECDÂDINI SABATAY SEVİ'YE KADAR GÖTÜRÜYOR

Philadelphia (Jewish Correspondence Bureau) - "Public Ledger" gazetesinin özel muhâbiri Clarence [Kirshman] Streit'in bilgilendirmesi doğru ise, Türk Ulusalcısı Ankara Hükûmetinin lideri olan Kemal Paşa'nın damarlarında, Yahudi kanı var.

Türk lideri tarif eden muhabir, şunları söylüyor: O, [sahte mesihliği] ifşâ olduktan sonra Muhammedî inanca dönmüş olan Sabatay Sevi'nin takipçisinin neslindendir.[7576]

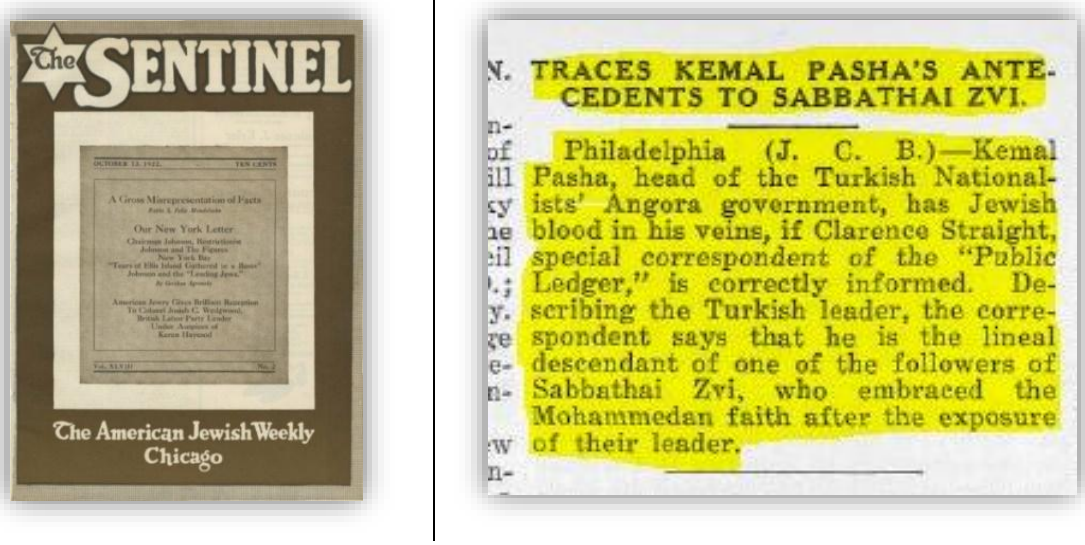

Fotoğraf n. The Sentinel, 13 October 1922.

7573 Feyza Kurnaz Şahin. (2022). Büyük Taarruz'un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(100), s. 112-113.

7574 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 1.

7575 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 414-415.

7576 The Sentinel, 13 October 1922, Volume XLVIII, *Traces Kemal Pasha's Antecedents to Sabbathai Zvi*, p. 6. Clarence Kirshman Streit, Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştiren "ilk yabancı gazeteci" ve ABD istihbaratı ajanı idi. Dikkat çekici bir biçimde, el yazmaları, tam metin olarak hâlâ neşredilmemiştir. Clarence Kirshman Streit ile esbak Wilson Prensibleri Cemiyeti mensubu Yakubî Sabataycı Ahmet Emin Yalman, "arkadaş" idi. Clarence Streit, 1921 tarihli günlüğüne şu notu düşmüştür: "Ve o kadar çaba sarf etti ki tarih Mustafa Kemal Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır." İnci Enginün. (2012). Bilinmeyen Türkler. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi,* (6), s. 247-248; Elif Key. (2011, Kasım 7). Kaderimizi biz tayin etmeliyiz, HT Pazar.

14 Ekim 1922. İngiliz Başvekil Lloyd George, İngiltere'nin Manchester şehrindeki "Reform Club"u (Islahat Kulübünü) ziyaret etti ve burada mühim bir beyanatta bulundu. İngiliz Hükümeti, üç esas gayesini tahakkuk ettirmiştir:

> İngiltere Hükümeti yegane iş olan sulh yolunu tutdu ve sulha vasıl oldu. Bu sulhu ziyadesiyle İstanbuldaki mümessillerimiz bulunan Ceneral Harington ile durbîn müşavirimiz Sir Horas Rumboldun maharet ve muhakeme-yi sâibelerine ve azim ve metanetlerine borclu olduğumuz gibi Lord Kurzonun sabr u gayretine medyunuz. Mahaza mumaileyhimden hiçbirinin meziyetini taklil etmek istemiyoruz. Eğer Ceneral Haringtonla Şark zihniyeti üzerine icra-yı tesir eden kuvvet sevkiyatı suretiyle azim ve metanet gösterilmese idi sulhun husûlü imkân haricinde idi.
>
> Hükümet harekâtında üç gaye takib ediyor idi. Birincisi Boğazların bütün milletlerin ticareti içün temin-i serbestîsi idi. İkincisi harbin Avrupaya sirayetine meydan vermemek idi. Zira bu yüzden husûle gelebilecek işti'aller kabil-i tasavvur değildir. Üçüncüsü son altı yedi sene zarfında Anadoluda vuku bulan tecvizi gayr-ı kabil müdhiş vekayiin İstanbul ve Yunanistanda tekrarını men etmek idi. Vaziyet gayet tehlikeli idi. Binaenaleyh süratle ve azm u metanetle hareket etmemiz icab ediyor idi.
>
> Bahrî ve askerî mütehassıslarımız Boğazların iki sahilini tutmadıkca serbestîsini veya sükûn dairesinde muamelât-ı ticariyeyi temin edemeyeceğimizi ihtar eylediler. Türkler bize doğru ilerlediler. Fransızlar geri çekildiler ve İtalyanlar da derhal onları takib etdiler. Farz ediniz ki biz de Fransayı takib etseydik, o vakit Kuvâ-yı Milliye Çanakkaleye gelecek ve ikinci hareketleri Boğazları geçmek olacak idi. Eğer konferansda muvafakat göstermese idiler onları kim yerlerinden çıkarmağa gidecek idi? Bittabi hiçkimse. Karadeniz Boğazında dahi aynı hal vuku bulacak idi. Türkler İstanbula gelecekler idi. Eğer Türklerin Boğazları geçmesine müsaade etseydik ne gibi vekayi-i müdhişe zuhur eyleyecek idi?
>
> Birinci sınıf bir muharibe karşı blöf tecrübesinde bulunmak âdet değildir. Türk de her ne olsa birinci sınıf bir muharibdir. Blöf ise ancak korkaklara karşı yapılabilir. Eğer isterseniz diyebilirsiniz ki biz Türklere karşı tehdidatda bulunduk. Ancak karar-ı kat'î vermemişseniz tehdid daima bir hata teşkil eder. Biz sadece tehdidatda bulunmadık. Karar-ı kat'î de vermiş idik. Türkler bunu anladıkları içündür ki elyevm sulhu istihsal etmiş bulunuyoruz.[7577]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz General Harington, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Mombelli, müşterek bir muhtıra neşrederek Mudanya Mukavelesinin tatbik edileceğini ilân ettiler:

> Şehr-i cârînin on beşinde Müttefikîn Heyetleri, Şarkî Trakyada intihab edilen bazı merakize gidecek ve onları Müttefikîn askerî müfrezeleri takib edecekdir. Kendilerinin vazifesi, bu harekat esnasında ahali arasında intizam ve sükûnun muhafazası olacakdır. Müttefikîn Kumandanlığının, şimdiki Yunan idaresi tarafından kendisine devrolunacak mülkî idareyi üzerine alması ve mümkünse aynı günde bu idareyi Türk memurlarına tevdi edilmesi kararlaşdırılmışdır.
>
> Büyük Millet Meclisi Hükümeti, tayin edilen mevakie icab eden memurîn ve jandarmayı temini taahhüd etmekdedir. Kendileri Müttefikîn Kumandanlığı tarafından yerleşdirilecekdir. Yunan kıtaatının tamamen tahliyesinden sonra bir ay zarfında ikmali lazım gelen Türk idare-yi mülkiyesinin tesisini müteakib Müttefikîn askerleri çekileceklerdir.

[7577] Sabah, 16 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 11817, *Loiyd Corcun Nutku*, s. 1. Lloyd George, ayrıca, "1916 senesinde Başvekâlet makamını asla zihninden geçirmediğini, üç sene evvel de mevkiini terk etmeğe hazır olduğunu hatta o zaman Başvekâlet makamını Bonar Lava teklif etdiği halde mumaileyhin kabul eylemediğini, bu senenin ibtidarında dahi Çemberlayna bir mektub yazarak Başvekâleti kendisine teklif etdiğini ve hükümetin tesis-i sulh siyasetini takib etdiği müddetce kendisine müzahir olacağına dair teminat verdiğini, halbuki rüfekasının istişareden sonra başka fikirde bulunduklarını" belirtmiştir.

> Hükümetin devredileceği müddet nazik telakki ediliyor ve mesul memurlara bu vazifenin ifasında yardım için herkes tarafından bütün gayretin sarf edileceği ümid olunur.[7578]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Yeni Bir Türkiya" nam başmakale neşretti:

> Sulhun akdinden sonra İstanbul şehriyle ona mücavir olan Avrupa arazisi Mustafa Kemal idaresine geçecekdir.
>
> Buhranın had bir safhası iktiham edilmişse de yeni tehlikelere mani olmak için maharet ve metanet-i tammeye ihtiyac vardır.
>
> Şimdi Avrupaya gelen Türkiya yeni bir kuvvetdir. Bizim tanıdığımız eski Türkiya askerî ve dinî ananatı ve Bizans görenekleri üzerine kurulmuş, [bir ya da birkaç kelime sansürlenmiştir] eski Türkiya ölmüş, Selçukluların ve Osmanoğullarının enkazından yeni bir Türk türemişdir. Onu tahrik eden kuvvet mübalât-ı diniye değil gayret-i milliyedir. Türk nihayet milliyetin asrî telakkisini öğrendi. Abdülhamide karşı isyan etmiş olan Genc Türklerin hissiyat-ı milliyeleri sathî idi. Onlar henüz tamamiyle Türk değil Osmanlı idiler. Şair Mehmed Emine yirmi sene evvel: "*Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur*" dedirten his harbden evvelki seneler zarfında tedricen [yaklaşık bir satır kadarlık ifadeler sansürlenmiştir.] İşte Türklerin Asyaya tardından sonra bir devlet sıfatıyla muhafaza-yı mevcudiyeti için nevmidane meydan-ı mücahedeye atılmış olan Mustafa Kemale Türk milletinin hissiyat-ı milliyesi müzahir olmuşdur.
>
> Herhalde Yeni Türkiya büyük ve zengin bir şehrin idaresini yeniden eline alacak, karışık Balkan siyasetine karışacak ve Avrupa devletleriyle tesis-i münasebat eyleyecekdir. [Yaklaşık bir buçuk satır kadar ifadeler sansürlenmiştir.] Türkiya birçok siyasî ve malî müşkilat karşısında kalacakdır. Türk devletinin temellerini bile yeniden atmak lazım olacakdır.
>
> Müttefik hükümetlerin müstacel vazifesi sürekli bir sulhun esaslarında ittifak etdikden sonra bu esasları Türklere müttefikan kabul etdirmek ve bu hususda metaneti muhafaza ile beraber Türklerin müşkil vaziyetlerini de teveccühkarane karşılamakdır. Ceneral Haringtonun mütareke müzakeresinde gösterdiği maharet İngiliz diplomasisine numune-yi imtisal olmalıdır.[7579]

Garb Cephesi Kumandanı İsmet'in Başkumandan Mustafa Kemal'e gönderdiği şifreli telgraftan anlaşıldığına göre; Garb Cephesi ve 6. Kolordu karargâhlarında İngiliz irtibat zabitleri vazife ifa etmekteydi. Yeni bir harb muhtemeldir binaenaleyh İngiliz zabitan iade edilmelidir:

> İngilizlerin bizimle atiyen hal-i harp ihdas etmeleri muhtemel olduğundan Garp Cephesi karargahında ve Altıncı Kolordu karargahında İngiliz irtibat zabiti bulunması fevkalade mahaziri daidir. Buna müsaade buyrulmamasını istirham ederim. Refet Paşa Hazretleri derhal İstanbul'a nakledildiği halde müşarünileyhle Ceneral Harington mütekabilen irtibat zabitleri tayin ederek veya irtibatta bulunarak devr-i teslimi tanzim edebilirler.
>
> Bu suret tasvip buyrulursa irtibat fikrine teşekkür edilerek Refet Paşa Hazretlerinin Dersaadet'e müttehi-i hareket olduğunu ihbar etmek mümkündür. Çanakkale için de münasip suretle itizar icab edeceği mütalâa-yı acizanesindeyim.[7580]

7578 İkdâm, 15 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9187, *Şarkî Trakyanın Tahliyesi ve Teslimi*, s. 1.

7579 İkdam, 21 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9193, *Yeni Bir Türkiya*, s. 2.

7580 Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine şifreli telgraf, 14 Teşrinievvel/338; Aktaran: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 66, Aralık 1968, Vesika No: 1481. Örneğin, İngiltere'nin İzmir'deki Akdeniz Donanması Başkumandanı Tuğamiral Brock ile TBMM Hükümeti 1'nci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nureddin arasındaki *öteden beri resmî olmayan temas vasıtası*, İngiliz İrtibat Zabiti *Eric Vitel* idi: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 58. Mezkûr *Vitel*, İstanbul Modalı meşhûr Whittall ailesi mensubudur.

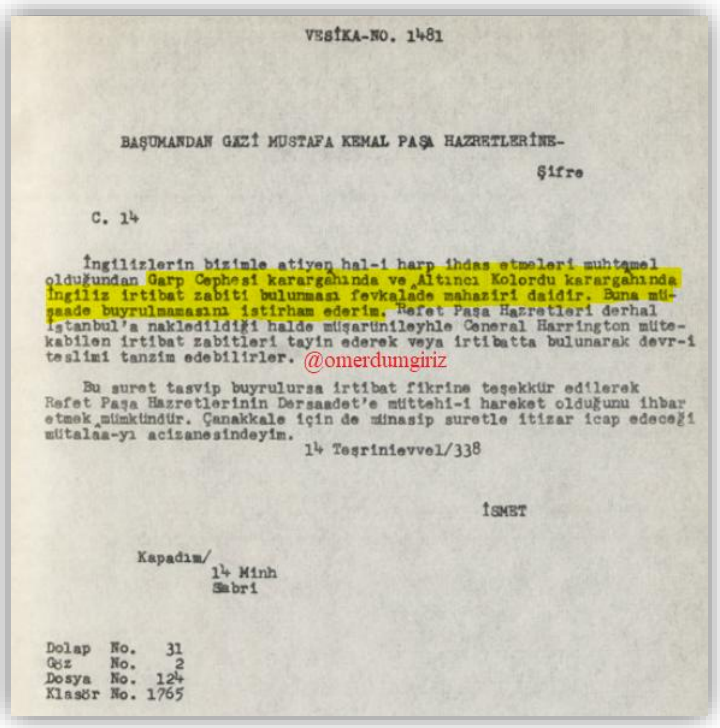

VESİKA-NO. 1481

BAŞUMANDAN GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE-

Şifre

C. 14

İngilizlerin bizimle atiyen hal-i harp ihdas etmeleri muhtemel olduğundan Garp Cephesi karargahında ve Altıncı Kolordu karargahında İngiliz irtibat zabiti bulunması fevkalade mahzuri dadir. Buna müsaade buyrulmamasını istirham ederim. Refet Paşa Hazretleri derhal İstanbul'a nakledildiği halde müşarünileyhle General Harrington mütekabilen irtibat zabitleri tayin ederek veya irtibatta bulunarak devr-i teslimi tanzim edebilirler.

@omerdumgiriz

Bu suret tasvip buyrulursa irtibat fikrine teşekkür edilerek Refet Paşa Hazretlerinin Dersaadet'e müttehi-i hareket olduğunu ihbar etmek mümkündür. Çanakkale için de münasip suretle itizar icap edeceği mütalaa-yı acizanesindeyim.

14 Teşrinievvel/338

İSMET

Kapadım/
14 Mihn
Sabri

Dolap No. 31
Göz No. 2
Dosya No. 124
Klasör No. 1765

Fotoğraf. Başkumandanlık Garb Cephesi Karargâhında İngiliz irtibat zabiti bulunuyor (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 66, Aralık 1968, Vesika No: 1481).

Prens Sabahaddin, *Mudanya Konferansının imzalanmasını tebriken Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyasetine* telgraf gönderdi:

> Mudanya Protokolünü imzalamakla milletini ve insaniyeti seven her Türke yeni bir ufk-ı ümid daha açdınız! Ankaranın haksızlığa karşı hakkı müdafaada göstediği sebat ve kabiliyetden sonra şimdi de Garb devletlerinin tavassut-ı dostanelerini hüsn-i kabul ederek Şark-ı Karîb sulhunun tesisine doğru ilk adımı atmış olması yalnız Türkiyaya değil, fakat Reis-i Muhteremin dedikleri gibi "cihan sulhuna bir temel teşkil etdiği içün" insaniyet-i mütefekkireye karşı da velud, meşkur ve pek vicdanî bir hizmet oluyor!
>
> Bugün vicdan-ı millîmizi temsil eden sizlerin memleketimizle birlikde dünyayı yeniden matemlere gark edecek bir facia-yı uzmâ önünde yalnız millî değil aynı zamanda cihanşümul bir hiss-i mesuliyetle de mütehassis olduğumuzu isbatınız ne kadar şayan-ı tebcil ise yarınki sulh konferansında ve cihan nazarında, öyle bir hiss-i muhabbetle mücehhez bulunduğumuzu ızhara muvaffakiyetiniz de o kadar şayan-ı temennîdir.
>
> Mağlubiyet karşısında muhafaza-yı itidalden bin kat daha müşkil ve o nisbetde kıymetdar bir fazilet-i ictimaiye var ki o da şübhesiz galibiyetin büyüklüğüyle mütenasiben artan bir tevazu duymak ve ilahî duyguyu bütün bir millete duyurabilmekdir. İşte o zaman askerî zaferimiz ruhanî bir zafer mertebesine yükselir, insaniyet-i güzidenin mefahir-i ebediyesinden birini teşkil eder!
>
> Takatsûz mesainize olduğu gibi o ezelî ve ebedî kanun-ı adâlete de medyun bulunduğumuz bu muazzam galibiyetden sonra Türkiyanın hukuk-ı meşruasını tasdik edecek bir sulh-ı siyasîyi bir hava-yı itilâfkâr içinde akd eder kabiliyet-i ictimaiyemizi tezeyyübde azmederken vicdan-ı millîmizi de hâlık fakat mütezayiden şakir bir cereyan-ı muhabbetle tevsie imkân doğarsa, Yeni Türkiya, cihan içün kıymeti kendince artacak ve o nisbetde daha çok söylemeğe, daha iyi dillenmeğe liyakat kesb edecek bir âdil sulh ve saadet olur.

> Felsefe-yi maddiyenin galebesinden beri insaniyet-i hazıranın gömüldüğü umman-ı ağrâzın fevkine yükselerek sine-yi şükranımızda bu muazzam ve mukaddes cereyan-ı muhabbetin de inkişafına hadim ve muvafık olmaklığınızı bütün kalbimle temennîye gelen: Sabahaddin.[7581]

15 Ekim 1922. Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdi. İtilâf Fevkalâde Komiserleri müşterek bir beyanname yayınladı: *Yunan ordusu Trakya'yı boşaltacak, İtalyanlar Çorlu, Fransızlar Edirne, İngilizler Tekirdağ bölgelerini işgal edeceklerdir.*

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf'a (Orbay) ve Ali Fuad'a (Cebesoy) *Hilâfet ve Saltanatı birbirinden ayırarak Saltanatı lağvedeceğiz* dedi.[7582]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Londra'dan ayrılmadan evvel *The Times* gazetesine İngiliz Liberal Başvekil Lloyd George'nin nutku hakkında beyanat verdi:

> Hiçbir şey söylememeyi... bu memlekette misafir olduğum için... tercih ederdim... İntibaım: Ortaçağ zihniyeti; ama bugünkü Türklerin canlandırdığı zihniyet hiçbir suretle Ortaçağ zihniyeti değildir, olabildiği kadar moderndir... Mr. Lloyd George gibi kabiliyetli ve nüfuz sahibi bir devlet adamının Türk halkının ölüm kalım mücadelesinin hakikî mânasını anlamak hususunda hatalı fikirlere düşmesi esef vericidir... Buradaki ikametim müddetince efkârı umumiyenin büyük bir kısmının ve matbuatın; Nasyonalist Türkiye'ye ve onun, Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostane münasebetler için yeni bir devre açılması bakımından büyük ümitlere müsait olan emellerine karşı sempatik bir tavır takındıklarını görmekle çok bahtiyar oldum...[7583]

TBMM Hükümeti, bîtaraf mıntıkadaki Çanakkale'ye vali tayin etti. Bu hamle, Nevile Henderson'a göre, Müttefiklerin işgal rejimini değil Müttefik kuvvetlerin mıntıkadaki işgalci varlığını tanımak şeklinde anlaşılmaktadır. Daha açık bir deyişle diplomatik manevradır. Fakat TBMM Hükümetinin asıl maksadı, Saray ve Bâb-ı Âlî Hükümetinin otoritesini tasfiye etmektir:

> Aslında bu bölge, Mudanya'da Milliyetçi hâkimiyetinin tanınmış olduğu Doğu Trakya'nın idaresi altında yer aldığı için, Gelibolu'nun ilk adım olarak seçilmesi akıllıcaydı. Bu yöntemin yaygınlaştırılması ihtimali İngiliz Yüksek Komiseri'nce öngörülmüş olmasına rağmen Milliyetçilerin bu konudaki ısrarına birçok sebep yüzünden karşı çıkılmadı ve bunu başarmak için ilk girişim kararlı bir şekilde başlatıldı. Benzer bir talep İzmit bölgesi için de öne sürüldü ve Ankara Hükümeti, Merkezi Hükümet görevlilerinin yerlerinin Milliyetçilerle değiştirileceği kararlılığını açıkça duyurdu. Müttefik Güçleri'nin bu talebe karşı durmadaki acizliği, çoktan çökmeye başlamış olan Merkezi Hükümet'in ölüm haberini verir gibiydi ve 19 Ekim tarihinde Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle bir serüven başladı.[7584]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Refet (Bele), Bursa'ya muvasalat etmek üzere Ankara'dan yola çıktılar.[7585]

Başkumandan Mustafa Kemal ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), terhis namı zikredilmeksizin fakat bütçe carî açığını kapatmaya matuf malî bir kemer sıkma politikası şeklinde izhar edilmek üzere 1297-1300 (1881-1884) tevellüdlü 4 sınıf eratın teshisini meclisten habersiz, gizli surette kararlaştırdı.[7586] Bu hususta dikkat çekici bir cihet var ki Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi, bu kararı, *terhis* namıyla gizliliği ihlâl ederek kamuoyuna duyurmuştur. 4 sınıf erat yaklaşık 30.000 kişiye

---

7581 İkdâm, 24 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9196, *Prens Sabahaddin Beğ Mudanya Protokolünün İmzası Münasebetiyle Ankarayı Tebrik Ediyor*, s. 2. Halbuki "İttihatçı rejimin sürgün ettiği itilafçı Sabahattin taraftarları Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'ne karşı yatıştırma siyaseti izledi ve İttihatçılar'ın Anadolu'da bir ulusal direniş hareketi başlatma girişimlerine karşı çıktı"ydı: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* 1987, s. 40.

7582 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 1.

7583 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256.

7584 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 78-79.

7585 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 753.

7586 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 753.

tekabül etmektedir. Fakat Temmuz 1923'e değin yekûn olarak 17 sınıf erat terhis edilecektir. Sulh muahedesi imzalanmadan evvel, böylesi büyük çaplı ve akıl almaz terhis muamelatı, *Batı Cephesi Ordularında cephe kumandanları üzerinde büyük üzüntü ve tepkiye neden* olmuştur. Örneğin Garb Cephesindeki 2'nci Ordunun mevcudu neredeyse %50 azaltılmıştır. *Zaten Türk askeri kaynaklarında hakim olan görüş yapılan terhislerin Lozan Konferansı'nın gidişatı üzerinde olumsuz, Türkiye'nin haklı davalarının kabulünde güçlük yaratan etkisinin büyük olduğu yönündedir*.[7587]

16 Ekim 1922. Ankara'dan Bursa'ya trenle gitmekte olan Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Refet (Bele) arasında bir muhavere cereyan etti. Mustafa Kemal'in *Refet paşa Sultan Mecide karşı ne vaziyet almalı?* sualine Karabekir şu cevabı vermiştir: *Bu günkü vaziyetimiz şudur – Sultan Mecid halifedir, hâkimiyet Millet Meclisindedir, Refet Paşa da Sultan Mecidi bir halife olarak selâmlar, halife de Millet Meclisine tabiatiyle hâkimiyet ve saltanatı tevdi etmiş bulunur. Bu tarz bilâhare Meclisce de tedkik ve münakaşa olunur. Meclis bir meclisi müessesan gibi teşkilâtı esasiyesini yapar, artık payidar olur*.[7588] Bursa'ya muvasalat ettiler.[7589] Bursa Valisi Yakubî Sabataycı Hacı Adil (Arda)[7590], Mustafa Kemal ve maiyetini karşıladı.[7591]

TBMM Hükümeti, *İstanbul'un işgâlinden ve Meclis-i Mebusân'ın feshinden beri İstanbul Hükûmeti tarafından yapılan bütün kavanin, nizâmât, istikrâzât ile verilen imtiyâzâtı tanımayacağına dâir* kanun neşretti.[7592] İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümeti, *işlevini yapamaz hale getirmek için abluka dayatan bu kararnameyle, Padişah Hükümeti'nin finansman güvenirliliğ*ini *yok* etti.[7593] Aynı rapordaki ifadeler, işgal yönetiminin "destek" görüntüsü altında esasen Payitaht'ı iflas ettirdiği, bunun sonucu olarak Müttefikler tarafından el altından ve hakikaten desteklenen Ankara'daki askerî yönetimin tabiatıyla terviç edildiğini anlatmaktadır:

> Senenin on ayı boyunca Türkiye'de iki hükümet vardı: Ankara'daki fiili hükümet ve Müttefik Güçleri'nin meşru olarak tanıdığı İstanbul'daki Padişah Hükümeti. Padişah Hükümeti sadece Müttefik Güçleri'nin işgali sayesinde var oldu; fiziksel olarak Müttefik askeri birliklerinin süngüsüyle, manevi açıdan Müttefik Yüksek Komiserleri'nin desteğiyle ve mali açıdan istenmese de Geçici Mali Komisyon'un çabalarıyla mevcudiyetini sürdürdü. Gittikçe daha çok iktidarsızlığa ve daha derin mali sıkıntıya saplandı. Var olma mücadelesi fiilen Mudanya'da son buldu. Bundan sonraki varlığı ise Barış Konferansı açısından sorun teşkil etti. Bu hükümeti ayakta tutan Müttefik Güçleri'nin politikası iflas etti. Bu hükümetin varlığının sona ermesi konusunda Ankara

---

7587 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 959; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 78-80.

7588 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1095, dipnot 1.

7589 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 755.

7590 İstanbul'daki Maçka Mezarlığında medfundur: Cumhuriyet, 9 Şubat 1935, s. 4. Maçka Mezarlığı ekseriya Yakubî Sabataycıların defnedildiği kabristandır: Cengiz Şişman. (2016). *Suskunluğun Yükü: Osmanlı-Türk Sabataycılarının Evrimi* (A. Demirhan, çev.) içinde (s. 262-263). İstanbul: Doğan Kitap. Nitekim müteveffa Hacı Âdil'in kabir tezyinatında Sabataycı mimarî tezahür etmektedir.

7591 Togay Seçkin Birbudak. (2022). *Hacı Âdil Arda Bey (1869-1935)* içinde (s. 84). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Hacı Âdil, Mart 1921'de Malta'dan tahliye edilince bir müddet İtalya'da ve daha ziyade Almanya'da ikamet etmiştir. İzin verilince Haziran 1922'de Anadolu'ya gelmiş ve Bursa Valiliğine tavzif edilmiştir. Bu babda dikkat edilmesi gereken husus, Hacı Âdil'in kendisini Anadolu'ya kabul etmiş olan Mustafa Kemal'e medyun mevkiinde bulunuşudur.

7592 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 396. Fakat bu hareket, TBMM Hükümeti'nin elini Lozan'da zayıflatacaktır: "Bütün mahâfil-i maliye ve ecnebiyede müthiş bir tesir-i elim yaptı. Kavânin ve nizâmât ber-taraf, fakat istikrâzât ve avanslar ile icrâ edilmiş olduğu gibi, garanti mukâbilinde de yapıldığından bunları tanımamaya nasıl imkân olabilir? Ankara Hükûmeti bu iddiâsıyla müttefıklerin gözlerini açmış ve akdolunacak sulh muâhedenamesine bütün bu muâmelâtın mer'î ve mu'teber tutulacağına dâir bir madde ilâve ettirmeyi düşünmelerine sebep olmuştur. Ve bu sûretle yapılan muâmelâtın cidden şâyân-ı kabûl olmayanlarını da kabûl etmek ıztırârında kalacaklardır." (Cavid Bey, 2015, c. 4, s. 396).

7593 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 81.

> kararlıydı. Durum şüphesiz savunulamazdı. Sonunda 4 Kasım tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin saltanatı kaldıran kararnamesinden üç gün sonra, ardı arkası kesilmeyen sadrazam silsilesinin sonuncusu olan Tevfik Paşa görevinden istifa etti ve İstanbul yeni Türk devletinin sıradan bir idari bölgesi haline geldi.[7594]

Franklin-Bouillon, Mudanya Mütarekesi hakkında Paris matbuatına beyanat verdi. Mustafa Kemal, Türk ordusunu frenlemiştir:

> Karşısında bulunduğumuz vaziyeti tasavvur ediniz; işte, on beş günde rakibini imha eden, sıfıra indiren Türk kıtaatı ki payitahtlarının 40 kilometro yakınına gelmişdi. Bu esnada Fransa, kuvve-yi nüfuziyesiyle onlara dedi ki: "Durunuz! Sizin belki pençeleriniz vardır, fakat dünya harbden yoruldu; haklı olsanız bile muzaffer ordularınızı tevkif etmelisiniz, çünki cihanı harbe icbar etmeğe salahiyetdar değilsiniz. (..) Bütün cihan, sulhu Türk milletinin başında bulunan Mustafa Kemal Paşaya medyundur. Mustafa Kemal Paşa ki harb yapabileceği ve bu harbe muzaffer asâkîri tarafından sevk edildiği halde kıtaatının arzularına karşı geldi. Ben buna şahidim ve hiçkimse bunu tekzib edemez.[7595]

Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet (İnönü) de Türk ordusunun frenlendiği hakikatini beyan etmektedir: *Mudanya Konferansı Türk ordularının önlerinde hiçbir mani kalmadığı bir zamanda ve bunların önlerine bir ayda, iki ayda mani tedariki maddeten gayr-ı mümkün olduğunu her askerin anladığı bir devrede başlamışdır*.[7596]

17 Ekim 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Buna göre Kontrollü Büyük Taarruz'un planları İngiliz istihbaratı tarafından ayrıntılarıyla biliniyordu.[7597]

17 Ekim 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, 11 Ekim'de İzmir'den ayrılan bir İngiliz ajanı şu bilgiyi iletmişti: "Bugüne kadar Mustafa Kemal'in stratejik planı, hiçbir aksaklık çıkmadan başarılı olmuştur. 26 Ağustos'taki genel saldırı büyük gizlilik içinde hazırlanmıştı ve iki gün öncesine kadar bunu ancak üç kişi biliyordu. Boğazlara ve Marmara Denizi'ne ulaşmış olan Mustafa Kemal'in planı şuydu: (a) Trakya ile İstanbul'u ele geçirmek; (b) Musul ilini yeniden fethetmek ikinci amaç, birinci amaç gerçekleşinceye kadar ertelenecekti. Mudanya konferansından sonra Mustafa Kemal, barış konferansının başlamasından sonra, iki ay içinde, İstanbul ve Trakya Türklere devredilmezse İngilizlere karşı ivedilikle husumete başlayacaktı. İtalyanlarla Fransızlar bu saldırıya müdahale etmeyeceklerine dair ona güvence vermişlerdi.[7598]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Askerî İstihbarat Şefine muhtıra gönderdi: *Türkler, Rusları, gerek konferansta gerekse konferans dışında (özellikle konferans başarısızlığa uğrarsa) bir destek aracı olarak kullanmak umuduyla, onlarla olan dostluklarını*

7594 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 113. Başka bir deyişle, İngiliz istihbaratçı Kaimmakam Alfred Rawlinson'un 1919 yazından itibaren Mustafa Kemal'e teklif etmiş olduğu İstanbul'u başşehir olmaktan çıkartınız teklifi gerçekleştirilmiş oluyor.

7595 Sabah, 22 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 11823, *"Sulhu Mustafa Kemal Paşaya Medyunuz!"*, s. 1. "…Dünya barışı, Türk ordusunun başındaki kişinin hayran olunacak bilgeliğine borçludur. Mustafa Kemal Paşa, savaşabileceği halde, hatta muzaffer ordularınca savaşa itildiği halde onları durdurmayı bildi. Milliyetçi tutumları ve iyi niyetleriyle ilgili olarak da onlara hiç bir kusur bulunamaz. Çanakkale'de yalnız bizim isteğimiz üzerine Türkler, düşmanlıklarını askıya aldılar. İngiliz dostlarımız Çanakkale'de korkunç tehlikeli bir durumdaydılar. Zaten 100.000 kişiden az bir orduyla Çanakkale'nin tutulmasına olanak yoktu. Fransa meşrutiyete ve eşitliğe dayalı politikasıyla Doğu'da etkin olduğu için banşı kurtarmıştır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 757.

7596 Vakit, 22 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1745, *İsmet Paşa Hazretleriyle Mülakat*, s. 2.

7597 FO/7907/E 11881; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 265, dipnot 132.

7598 FO 371/8909/E 1214, İngiliz Askeri Ataşesi'nden Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 67, İstanbul, 4.11.1922; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 376.

sürdürmek amacını güdüyorlar[7599]. TBMM Hükümetinin hem Sovyet Rusya hem Fransa ile ilişkilerine mercek tutuluyor:

> Türk'ler, Rus'ları, gerek konferansta gerekse konferans dışında, (özellikle konferans başarısızlığa uğrarsa), bir destek aracı olarak kullanmak umuduyla, onlarla olan dostluklarını sürdürmek amacını güdüyorlar.[7600]
>
> Bu sırada Aralov, Mustafa Kemal'e, Avrupa'nın içerilerine doğru ne kadar ilerlerse, daima Rus ordularının kendisini destekleyeceğini ve Sovyet yönetiminin vermiş olduğu sözü yerine getirmek niyetinde olduğunu Ulusçulara göstermek amacıyla, o sırada Kafkasya'da bir Rus ordusunun toplanmış bulunduğunu söylemiştir. Moskova ile Ankara'nın arasındaki ilişkiler bütün bütün memnuniyet verici değildir. Moskova'da boşalan Türk büyükelçiliğine henüz bir atanma yapılmamıştır.
>
> Fransa ile olan ilişkilere gelince, Ankara yönetimi, İngiliz'lerle yapılacak görüşmelerde Fransa'nın diplomatik desteğine veya İngiliz'lerle savaşa gidilirse Fransa'nın askeri hareketsizliğine güvenmeyi sürdürmektedir. BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını sağlamak yolunda Büyük Britanya ile savaşmaya hazırlanmaktadırlar. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık bağlaşığı rolünü oynadığına inanmaktadırlar. Ajan, Afyon Karahise savaşından sonra, Albay Mougin'in, Mustafa Kemal'e, "bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir", dediğini duymuştur. Afyon Karahisar saldırısından iki hafta önce, Beyrut'tan Mersin'e 54.000 tüfek ve 5.000 otomatik silâh (veya hafif mitralyöz) ulaşmıştı.[7601]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 903 numaralı fevkalâde mühim bir muhtıra gönderdi. İstanbul Hükümetinin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir aksi takdirde Padişah'ın varlığı, İslâm hâkimiyetini tesis etmek gayesiyle federatif Türk imparatorluğunu diriltilecektir. Bu bağlamda Rumbold Curzon'u müjdeleyecektir: *Türkiye'de esaslı bir inkılâp beklenmektedir*.[7602]

> *Türkiye'de genel durum*: Kemalistler Anadolu'da Yunanlıların hesabını gördükten sonra, gelişmelerin ağırlık merkezi Boğazlar'a ve Trakya'ya kaydı ve Mudanya konferansına gidildi. Kemalistler savaşmadan Doğu Trakya'yı kazandılar, karşılığında verdikleri tavizler ise kalıcı değildir. Türkler, Misakı Milliden taviz vermek niyetinde değillerdir. Ama karşılarında İngiltere vardır. Sevr anlaşması ölmüştür ancak şimdi Müttefikler Misakı Milli ile boğuşmak durumundadırlar: Sınırlar çizilirken Kemalistler Batı Trakya'da plebisit deyecekler, Musul'u geri almak isteyecekler. Suriye sınırında düzeltme yapılsın diye direnecekler. Boğazlar sorununda İstanbul'un güvenliğini öne sürecekler, mali ve ekonomik kontrole karşı çıkacaklar, kapitülasyonlar konusunda hiç boyun eğmeyeceklerdir ve hep Türkiye egemen ve bağımsız olmalıdır diye cevap vereceklerdir. Bu durumda İngiltere bu bölgedeki kuvvetlerini azaltmamalı, Yunanistan da Batı Trakya'daki kuvvetlerini arttırmalıdır. Barış konferansından önce İstanbul Hükümetinin sahneden çekilmesi belki hayırlı olacaktır, yoksa Padişahın durumu ciddi sorun yaratacaktır. Misakı Milliyi gerçekleştirmek Türklerin ilk hedefidir. Ondan sonra federal esasa göre Türk İmparatorluğunu diriltmeyi ve İslam hegemonyası kurmayı düşünen bazı liderler vardır. Bunlar İngiltere'nin Doğu'daki durumunu çökertmek arzusundadırlar. Şu sırada Türkiye, Rusya ile Batı arasında, orta yerdedir. Mustafa Kemal, Ruslarla işbirliğinde dikkatli davranmıştır ve Ruslar, Ankara'ya dış politika dikte edecek kadar bir nüfuz kazanamamışlardır.[7603]

7599 FO/7907/E 11861; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 291.

7600 FO 371/7907/E 11861; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 280.

7601 FO 371/7907/E 11861, İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîliğinin İngiliz Harbiye Nezâretine C.R./B.F.T./54736/4 "1" sayılı mahrem raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 282-283. İngiliz Harbiye Nezâreti, bu mahrem raporu İngiliz Hariciye Nezâretine 2 ay sonra 30 Aralık'ta bildirmiştir.

7602 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 2.

7603 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XLVII-XLVIII.

Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), oğlu Ali Nuri vasıtasıyla Mustafa Kemal'e ulaştırılmak üzere İstanbul'daki TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'e teslim ettirdiği telgrafında *Konferansta müttehiden hukuku milletin müdafaası*nı teklif etti.[7604]

Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Biavnihi tealâ ihraz olunan muzafferiyyet, ba'de ezin İstanbul ve Ankara arasında tehaddüs etmiş olan ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdeti milliyyemizi te'min etmiş olub ancak düveli müttefika ile aramızda henüz müsaleha akd edilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde kariben in'ikadı der kâr bulunan sulh konferansına sabıkı vech ile her iki tarafın dâvet edileceği malûm bulunduğuna mebni selâmeti milliyyemize müteallik mevaddı mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tesbiti zımnında istihzaratda bulunularak mezkûr konferansda müttehiden hukuki milleti müdafeaya sarfı mesai edilmesi nezdi âlilerinde dahi rehini tasvib olacağına kanaati kâmile bulunduğundan ol babda tarafı senaverilerile görüşüb anlaşmak üzere ahvale vakıf ve emniyyetinizi haiz bir zatın buraya gayet mahremane talimatı hamilen ve sür'ati mümkine ile i'zamı mütemennadır efendim. 17 teşrini evvel 1338[7605] [Sadrazam Tevfik]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumisi mahrem muhtıra hazırladı: *BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını gerçekleştirmek için Büyük Britanya ile savaşmaya hazırlanmaktadırlar. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık müttefiği rolünü oynadığına inanıyorlar*.[7606]

Mustafa Kemal, Bursa'da bir nutuk irad etti: *Üç beş sene süren bu mücahededen sonra ilim nokta-yı nazarından, maarif nokta-yı nazarından, iktisadiyat nokta-yı nazarından mücahedemize devam edeceğiz ve eminim ki bunda da muvaffak olacağız. Fabrikacı olacağız. Sanatkâr olacağız. Bundan sonra zihniyetimizi hep buna hasr edelim*.[7607] Konuşmanın mahiyetinden anlaşıldığı üzere siyasetten çekilmeyeceğini bilakis idareci olarak birtakım ıslahatlara teşebbüs edeceğini zımnen ifade etmiştir.

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi, TBMM Hükümeti Paris Mümessili Ahmed Ferid'in (Tek) beyanatını neşretti: *Lloyd George, İngiltere'nin enerjik tavrı ve güç gösterileri ile Türkleri korkuttuğunu ve onu ateşkes imzalamaya mecbur bıraktığını söylemiş. Bu, yaşanan olayları yansıtmıyor. Barış, Doğu'da daha fazla kan dökülmesini istemeyen Fransız Hükümetinin övülesi ve samimi ordularını geri çekmesi sayesinde sağlandı*.[7608]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *La Correspondencia de España* nam gazeteler yazıyorlar: *Franklin Bouillon'un açıklamalarına göre barışı sağlayan asıl unsur Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiydi. Bouillon, Mudanya görüşmeleri sırasında Kemalist ordunun maneviyatının oldukça güçlü olduğu ancak yetenekli Mustafa Kemal'in muzaffer ordusunu durdurmayı başardığı belirtilmiştir. Mudanya Konferansı sırasında Türkiye'nin boğazların Avrupa kıyılarını tek bir asker bile göndermemeyi kabul etmesini büyük bir başarı olarak gören Bouillon, güç kullanma siyasetinin ateşkesi engellemekten başka bir işe yaramadığını ve ilgili devletlerin nüfuzunu kullanmaları sayesinde barışın egemen olacağını da ifade etmiştir*.[7609]

18 Ekim 1922. Mustafa Kemal, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a mektub gönderdi. Harington: *Mudanya'da İsmet Paşa ile aramızdaki ilişkiden hoşnut*

7604 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 2.
7605 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 1738.
7606 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 377.
7607 Hâkimiyet-i Milliye, 19 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 638, *Başkumandan Paşa Bursada*, s. 1.
7608 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 415.
7609 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 415. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

kaldığını söylüyor ve barış çabalarının da başarıya ulaşacağı umudunu dile getiriyor. İsmet Paşa'dan da benzer bir mektup aldım.[7610]

Mustafa Kemal'in İstanbul'daki TBMM mümessili Hamid'e (Hasancan) telgrafı: *Sulh Konferansında Türkiye Devleti, yalnız ve ancak T.B.M.M. Hükûmetiyle temsil olunur.* Lâkin Hamid, bu telgrafı Sadrazam Tevfik'e (Okday) bildirmedi.[7611]

İngiliz Muhafazakârlara aid Londra'daki Türk-İngiliz Cemiyeti içtima etti ve dikkat çekici kararlar alındı: *İşbu ictima Büyük Millet Meclisinin Türkiyanın bilcümle sivil ve askerî işlerinde hâkimiyet-i milliyenin câri olması ve şahsî saltanata aid her hakk-ı müdahalenin ilgası hususunda ittihaz etdiği karara tarafdardır*. *Ankaranın, Hılâfeti idame ve müdafaa etmek hususundaki kararına beyan-ı itimad ile Hılâfetin bütün zahirlerini, Türk milliyetperverleri aleyhindeki tecavüz ve iftiralara kulak vermemeğe davet eder.*[7612]

TBMM Hakkari mebusu Mazhar Müfid (Kansu), İngiliz Başvekil Lloyd George'nin Manchester'deki nutkunda Mudanya Askerî Mukavelesini TBMM Hükümetine harb tehdidiyle imzalatıldığını belirttiğini ve bu mevzunun doğru olup olmadığını Hariciye Vekili Yusuf Kemal'den (Tengirşenk) sordu. Yusuf Kemal, meclis kürsüsünden müteaddid defa tekzib etti.[7613]

İkdam gazetesi: *Yunanistanın cumhuriyet idare içün hazırlanmış olduğunu söylüyorlar. Bazılarının fikrince felâketin sebebi Yunan milletinin cehaleti ve hamakatı değil, ancak kraliyetdir*.[7614]

19 Ekim 1922 evveli bir tarih. Grace Mary Ellison, Uşak'da Vali, Belediye Reisi ve eşrafın içtimaına katılmıştır. Lloyd George'nin başvekâletten ıskat edileceğini, İngiltere ile TBMM Hükümetinin dost olacağını beyan etmiştir:

> Hepsi milliyetçilikten konuşuyordu, son zaferlerinden memnundu. İngiltere aleyhine de çok kötü duygularla doluydular. O gece gençlik kulübünde yapılacak büyük milliyetçilik toplantısına çağrıldım. Bana soracakları sorulara cevap verme imkânından memnundum. Bizi eleştirenlere dertlerini boşaltmak için cesaret vermek akıllıca bir şeydi. Gıcırdayan bir merdivenden, içi dumanla dolu büyük bir odaya girdik. Bütün erkekler kalpak giymişler, aralarında bir Ingiliz kadını görmekle şaşkınlar, bazıları gülümsedi, bazıları açıkça şaşkınlık gösterdi, geri kalanları da yalnızca bakıştı.
>
> [Grace Mary'nin refakatçisi Oxford Arab Dili Profesörü Mısırlı modernist] Şeyh birkaç sözle toplantıyı açtı. Ev sahibi benim bulunuş nedenimi açıkladı. Onlara Ankara'ya tamamen kendi hesabıma geldiğimi ve her ne kadar yüksek makamlar, savaşın eşiğinde olduğumuzu söylüyorlarsa da, Türkleri savaşın olmayacağına inandırmak istediğimi anlattı.
>
> Sonra, Vali benim konuşmalarımı tercüme ederken, onlara, Lloyd George'un politikasının, asıl İngiliz halkının politikası olmadığına inanmalarını söyledim. "Bu konuda Lloyd George, Gladstone'un yaptıklarını sürdürdü. Venizelos tarafından da yanlış yola saptırıldı. Hiç bir İngiliz vatandaşı Türkiye'ye savaş açılmasını istemez ve bu nedenle biz halk olarak, onun başbakanlıktan düşürülmesine kararlıydık." diye devam ettim.
>
> Hepsi "inşallah" diye bağırdı.

7610 İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'dan Harbiye Nezâretine 2833 numaralı mahrem şifreli telgraf, 24 Ekim 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XLIX.

7611 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 2.

7612 Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi. (1338/1922). *Anadoluda Yunan Zulüm ve Vahşeti*: *Yunan Fecayii Hakkında Raporlar, Vesikalar, Mektublar* içinde (c. 3, s. 232). Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.

7613 Akşam, 23 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1467, *Yusuf Kemal Beğ Mühim Beyanatda Bulundu*, s. 1.

7614 İkdâm, 18 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9190, *Yunanistanda Cumhuriyet Tarafdarları*, s. 2.

> Ondan sonra dedim ki; "İster bizim Muhafazakâr partimiz ya da İşçi partimiz Lloyd George'u desteklesin, bu hiç bir şeyi değiştirmez. Her iki parti de barış istemektedir. Ben İngiltere'de Türkiye'nin tek dostu değildim. Bizim gibi işin aslını bilenler, barış için elimizden geleni yapıyoruz."
>
> Acayip bir toplantıydı bu. Öbür adamların her söylediğini Vali İngilizceye çevirdi mi? Bilmem. Bazıları müthiş öfkeliydi. Lloyd George ya da "Savur, savur" (Gâvur, gâvur!) kelimelerini yakalayabiliyordum. Valinin çevirisi: "Konuşucu Lloyd George'un politikasını beğenmiyor."
>
> "Ben de beğenmiyorum." deyince hepsi yürekten güldü.
>
> "Her neyse" dedim. "Savaş olmayacak, akla uygun değil bu. Yeterince birbirimize düşmanlık gösterdik. Şimdi büyük dost olacağız."
>
> Birçok soruları cevaplandırdım. Vali çoğunu benim duygularımı incitmesin diye çeviri sırasında yumuşatmıştı.
>
> En sonunda, ev sahibim, dinleyicilerden, bütün güçlükleri yenerek ta İngiltere'den haber getiren bu kararlı İngiliz kadını için takdirlerini belirtmelerini istedi. O anda eski tahta çatı el çırpmasından ve bağırmadan sarsıldı.[7615]

19 Ekim 1922. Britanya koalisyon kabinesinin ortağı Muhafazakâr Fırka, *Carlton Club*da içtima ediyor. Fırka riyasetine, Austen Chamberlain'in yerine Bonar Law seçildi. Genel seçime tek başına girilmesi kararı aldı.[7616] Liberal lider Lloyd George de aynı gün Kral Beşinci George'ye istifasını sundu.[7617]

Britanya Kraliyet Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Hariciye Nezâretine "İtilaf Devletleri ile Türkiye Arasında Yeni Antlaşma Önerisi Üzerine Bir Muhtıra" nam gizli muhtıra göndererek *yeni Türkiye*nin askerî olarak desteklenmesi gerektiğini bildirdi:

> Zorunlu görüldüğü gibi Türk gücünün yeniden kurulmasını kabul etmemiz gerekirse, yeni Türkiye'ye kendi ülkesinde düzenini yeniden kurma ve toprağını savunma şansı vermek için olası her şeyi yapmak kesinlikle bizim yararımıza olacaktır. Türkler sayısal olarak küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlarla çevrili olduğu için, büyük ölçekli fetih ya da toprak genişletme düşüncelerini gerçekleştiremez.
>
> Ne var ki, onları dünyada en çok göz dikilen bölgelerden birine yerleştirmiş ve eğer Yakındoğu'da barış olacaksa, barışı savunacak kadar güçlü olmalıdırlar. İngiliz İmparatorluğu'nda hiçbir yaşamsal noktaya (ne Irak ne de Filistin böyle sayılabilir) saldıramazlar; bu nedenle, Genelkurmayın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostane olduğu sürece, askeri açıdan onları güçlendirmek Majestelerinin Hükümetinin yararına olacaktır.[7618]

7615 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 93-94.

7616 M. Philips Price, *A History of Turkey: From Empire to Republic*, 1961, p. 121-122; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 250. Ne kadar ilginçtir ki "Carlton Kulübündeki görüşmeler özel ve gizli cereyan etti. Toplantının zabıtları bir kaza sonucu yok olduğu halde, yine de gizlilik kararına rağmen gazetelere bazı haberlerin uçurulduğu malûm siyasî toplantılardan değildi." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 378. "335 Muhafazakâr parlamento üyesinin 273'ü koalisyonda kalıp kalmamayı tartışmak üzere Londra'da Carlton Club'ta toplandı. Toplantıya katılanlardan 185'i Lloyd George'dan desteğin çekilmesi yönünde oy verdi. Sadece 88 kişi koalisyonun devamını istedi." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 188, dipnot 37.

7617 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 763. Toynbee'nin belirttiğine göre Britanya'daki Muhafazakar Fırka, koalisyon ortağı Lloyd George'den kurtulmak için, "Anadolu'daki trajedi"yi vesile olarak kullanmıştır: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. XVII.

7618 *Documents on British Foreign Policy*, 1972, First Series Volume XVIII, p. 984; Aktaran: Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 108, 113. Bir başka tercüme: "Türk gücünün yeniden ayağa kalkışını dikkate almak zorundayız; yeni Türkiye'ye ülkesinde düzeni yeniden kurma ve toprağını savunma şansı verecek olanaklı her şeyi yapmak kesinlikle lehimize olacaktır. Türkler nüfusça küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlar tarafından adeta kuşatılmışlardır... Bununla birlikte,

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi General Rudolph Lambart'ın muhtırası: *Boğazlar, barış antlaşmasının İngiltere ve Türkiye tarafından tasdikinden sonra boşaltılmalıdır*.[7619]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin *Bursa, İzmir veya Konya'ya taşınması için 115 imzalı bir önerge verildi. Gerekçe olarak Ankara'da geçim sıkıntısı ve ev yokluğu gösterildi. Gürültülü bir tartışmadan sonra konunun görüşülmesi ertelendi*.[7620]

Şarkî Trakya'nın teslimi için vazifelendirilen Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti mümessili Refet (Bele), İstanbul'a muvasalat etti fakat Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Refet'in maiyetindeki 104 kişilik jandarma bölüğünün karaya çıkmasına müsaade etmedi bununla birlikte Refet, Harington'la hususî mülakat ederek izin aldı. Vahideddin Hân'ın yaveri Ali Nuri, Veliahd Abdülmecid'in yaveri ve Sadrazam Tevfik'in (Okday) yaveri Selahattin, Refet'i istikbal ettiler. Refet, üç yavere farklı cevablar vermiş; Vahideddin Hân'ın siyasî otoritesini zikretmemiştir:

> Refet Paşa'yı karşılamaya gelenler arasında Padişah'ın memuru Ali Nuri, onu Padişah adına selamladı. Refet Paşa cevaben Halifelik makamına dindarca saygılarının iletilmesini istedi. Abdülmecit'in yaverine önceden beri Halifelik makamını kurtarmaya ahdettiklerini, ona şükranlarını sunmasını söyledi. Tevfik Paşa'nın yaveri Selahattin'e ise, Anadolu'nun İstanbul'da bir hükümet ve başbakan tanımadığını, ancak uzun yıllar yurda hizmet etmiş ve yurdun mukadderatını kurtarmak için çaba göstermiş olan Tevfik Paşa'ya kutlamalarından ötürü teşekkür ettiğini bildirdi.[7621]

Refet'in (Bele) vazifesi, Saray ve Bâb-ı Âlî Hükümetini devirmektir.[7622]

20 Ekim 1922. Askerî cunta yönetiminin Selânik'teki Yunan ajanları, *çoğu Ma'min cemaatinden gelen* [Sabataycı / Selânik Dönmesi] *"fanatik Kemalistler"in kralcı Venizelos karşıtlarıyla temas kurduğunu* hükümetine bildiriyor.[7623]

Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti mümessili Refet (Bele), İstanbul'a muvasalat etti. *Muallimler Cemiyeti Başkanı ve Darülfünun İdare Hukuku Müderrisi* Yakubî Sabataycı *Muslihittin Adil* (Taylan) *Bey, Refet Paşa'yı ziyaret ederek öğretmenlerin şükranlarını sundu. Refet Paşa, kazanılan zaferde öğretmenlerin büyük payı olduğunu ve bundan sonra cehaletle savaşın da öğretmenlere düştüğünü söyledi*.[7624]

İngiliz yıllık raporunda, Refet'in resmî tavırları şöyle mütalaa edilmiştir:

> Refet'i karşılamak üzere şehirdeki Türk nüfusu tarafından coşkulu bir tören düzenlendi. Refet Paşa amaçlarını gizlemedi. Sadrazam Tevfik paşa'ya hitap ederken Sadrazam unvanın[ı] kullanmama konusunda dikkatliydi. Karşılanması için Padişah tarafından gönderilen emir subayına teşekkür ederken "Halifeliğin yüksek makamına bağlılık ile ilgili düşüncelerimi iletin" dedi. Ayrıca onu karşılayan Dahiliye Nazırı'na

---

kader onları dünyanın en imrenilen bölgelerinden birine yerleştirmiştir ve eğer Yakındoğu'da bir barışa ulaşacaksak, onlar bunu savunacak güçte olmalıdırlar. Onlar Britanya İmparatorluğu'nun yaşamsal önem taşıyan hiçbir yerine saldıramazlar (ne Irak, ne de Filistin böyle görülebilir), bu yüzden, Genelkurmay'ın bakış açısına göre, onlarla ilişkilerimiz dostça olduğu sürece, onları askeri açıdan güçlendirmek Majesteleri'nin Hükümeti'nin -tersi bir durumdan daha fazla- yararına olacaktır." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 189.

7619 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 3.

7620 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 763.

7621 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 762.

7622 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 79.

7623 IAM/GDM 87/1, Anotera dioikisis chorofylakis Makedonias, "Egklimatikotitos minos Sept. 1922", 20 Ekim 1922; Aktaran: Mark Mazower. (2007). *Selanik: Hayaletler Şehri* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 349). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

7624 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 766. Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, 17 Ekim 1922'de Bursa'da, mücahedeye "ilim nokta-yı nazarından" devam edeceklerini beyan etmişti.

> "Hükümetimiz tamamıyla milli hâkimiyet ilkesine göre halk tarafından yönetilen demokratik bir hükümettir, ancak hükümetim adına bir Dahiliye Vekili'ni tanıyamam," diye belirtti. Katıldığı farklı toplantılardaki konuşmalarda eski halifelerin Padişahlık unvanına gerek duymadıklarını ve İstanbul'un sadece halifeliğin merkezi olduğu konusunu vurguladı. Misak-ı Milli'nin Ankara Hükümeti'nin dış politikası olduğunu ve 1921 yılının başlarında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen anayasanın iç politikası olduğunu anlattı. Halifeliğe herhangi bir zarar vermeden saltanatın feshedilebileceği ile ilgili temel görüşleri telkin etti.[7625]

1'nci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nureddin, 201 numaralı mütalaa kaleme aldı. Buna göre (i) Garb Cephesi ordularının harekat-ı askeriyesini yetersiz görmüş ve tenkid etmiş; (ii) *Mudanya Mukavelenamesi*nin *netayicini tenkid* etmiş; (iii) Mustafa Kemal'in ve Rauf kabinesinin emrivakisiyle teşkil edilmiş TBMM Lozan heyetinin nasıl bir surette hareket edeceğine ilişkin nasihatta bulunmuştur.[7626]

21 Ekim 1922. Sabık Başvekil liberal Lloyd George, Leeds şehrinde nutuk irad etti. Nutkun öne çıkan cümlesi şudur: *Harbin Avrupa'ya yayılmasını önledik*.[7627]

İngiliz *The Economist* mecmuası: *Türk tarafının savaşı kazanması İtalyanların, Fransızların ve Bolşeviklerin* destekleriyle mümkün oldu. *Yunanlılar* da *Lloyd George tarafından ortada bırakıldı*.[7628]

Muhafazakâr Tümgeneral Townshend, Londra'da intişar eden ve Muhafazakâr Fırka taraftarı *The Pall Mall Gazette*ye beyanat verdi:

> Ceneral (Tavnshend) Mösyö (Puankare)nin, ve İtalyanın makul hatt-ı hareketi ve Mösyö (Franklen-Buyyon)un Mustafa Kemal Paşayı ziyareti sayesinde Şarkda harbin önüne geçildiğini beyan eylemişdir.
>
> Müşarileyh, (Ankara)dan Altı Eylülde avdetinde Mösyö (Loiyd Corc)a verdiği bir muhtırada, Türklerce şayan-ı kabul gibi görünen ve Müttefikler tarafından kabul edilmiş bulunan sulh şartlarını bildirdiğini yazıyor. Türkler, garaz ve ıvazdan ârî bir hükümete âid bir zâbit kumandası altında olmak üzere Çanakkale Boğazının bir İngiliz-Fransız-İtalyan kuvve-yi muhafazası tarafından işgaline bile razı oluyorlardı.[7629]

*Londra gazetelerinden "Pall Mail" Gazette, 21 Ekim tarihli sayısında, "General Tovvnshend'in Açıklamaları" başlığı altında şu makaleyi yayımlamıştı*r:

> General Townshend, tüm yanlara onurlu bir barış, hiçbir masraf yapmadan gerçekleştirilebilirken, yapılmış olan harcamalardan dolayı Lloyd George'u eleştirmiş; onu, Yunan istilasından dolayı sorumlu tutmuş ve şunları eklemişti: Onun (Lloyd George'un) politikası tüm İslam dünyasını bize karşı çevirmiştir. Onun yönetimi Türklere karşı sertçe davranmıştır, ama başlıca suçlu olan Almanya bu denli bir muameleye tabi tutulmamıştı. Osmanlı Imparatorluğu'nu Mezopotamya (Irak), Filistin ve Suriye'den ve İstanbul'un kapılarına kadar öteki bölgelerinden yoksun bıraktık ve her şeyin üstünde, Yunanlıları Asya Türkiye'sini işgale özendirdik. Onları en zengin il olan İzmir'e yerleştirdik. Dolayısıyla, sayın efendi (Lloyd George), ümitsizlik içinde kalan Türklerin, bir elde kılıç olmak üzere, onun tüm entrikalarını bir yana iterek, tüm işgalcileri tekmeyle dışarı atmış olmalarına ve şimdi de zaferin ürünlerini yasal olarak hak ettiklerine nasıl şaşabilir? Türkler çılgın değildir; en zengin limanları olan İzmir'i onlar yakmamıştır..."[7630]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Mombelli, Refet Paşa'yı ziyaret ettiler ve şerefine ziyafet

---

7625 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 80.

7626 Sadi Borak. (2004). *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş, Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşiler* (3. basım) içinde (s. 494). Ankara: Kırmızı Beyaz.

7627 The Times, 24 October 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 3.

7628 The Economist, 21 October 1922, *Greece - the Near East crisis - financial and economic consequences - foreign exchanges*, p. 665; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 300.

7629 İkdâm, 24 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9196, *Tavnsende Göre*, s. 2.

7630 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 374-375.

tertiplediler.[7631] Refet, *saltanat hükümetinin kaldırıldığını ve kendisinin de BMM Hükümeti adına İstanbul'un idaresini üzerine aldığını* bildirdi. General Haringtonʼa göre *bu olay bir ihtilâl devresi*dir.[7632]

TBMM Hükümetinin Trakya Fevkalâde Komiseri mason[7633] Refet (Bele), İstanbul'daki Dârü'l-Fünûn'da bir nutuk irad etti. Fatih Mehmed Hânʼın İstanbulʼu İslâmlaştırmış olmasını ve Yavuz Selim Hânʼın ise Hılâfeti deruhte ederek İstanbulʼu *Dârü'l-Hılâfe* merkezine dönüştürmesini zikr ve tazim etti: *hakikat ebedîdir, ve halifeler şehri ilelebet hılâfet makarrı ve Türkün ve Müslümanın ruh ve canıdır*. Refet, devamında, Çaldıran Savaşıʼnı misal vererek hem Yavuz Selim Hânʼın hem Şah İsmailʼin Türk olduklarını belirtmiş; biri *Osmanlı* diğeri *Acem* namıyla iki Türk devletinin birbiriyle harb etmişliklerini vurgulamıştır. Refetʼe göre *bir kısmı Turan bir kısmı kızıl elmaya koşan* ve *tamamen Türk*lerden müteşekkil *Büyük Türk ordusu* bu suretle ikiye bölünmüştü. Çaldıranʼda maddî zafer elde eden Yavuz Selim, Refetʼe göre, mefkuresinin maneviyatını kavrayamamış ve *başka bir diyara* sefere çıkmıştır. Türkler, muhtelif hanedanlar peşinde yürüyerek bölünmüşlerdir. Hiç şüphesiz Mustafa Kemal, Refet vasıtasıyla İstanbul ahalisine zihinsel bir temel atmaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti Hükümeti ile TBMM Hükümeti savaşmamalı, kan dökmemelidir. Fakat bu seferki galib Şah İsmailʼin temsil makamındaki Mustafa Kemal olmaktadır. Dikkat edilirse Mustafa Kemal, "Gazi" unvanını vurgulu surette kullanmaktadır çünkü Selçuklu Devleti yıkıntıları arasında gazalar ederek Türk milletinin yeni hükümdarına terfi eden Osman Gazi'nin Hanedan-ı Osmanîyi kurmuş olmasına mütekabiliyet serdetmektedir.[7634] Refet, *Nihayet Selçuklu hanedanının başına gelen Osmanlı hanedanının da başına geldi. Devlet dağılmış, millet dağılmış,* [birkaç kelime sansürlenmiştir]*, âdetâ vatan esarete düşmüş, âdetâ elden gitmiş, millî namus tehlikeye düşmüşdü. O zaman yeni bir Osmancık çıkdı. Bu Osmancık kimdi ve kimdir?* demek suretiyle meseleyi sarahaten beyan etmektedir. *Bugün bir Almanca mecmua gördüm* dedi Refet ve hitabına şöyle devam etti: *Burada Anadolu ricalinden bazılarının resimleri var. Benim de bir resmim var. Bu resimlerin altındaki yazılarla Anadolu Hükümetinde bir cumhuriyet fikri arandığını anladım.* Görülüyor ki beynelmilel matbuat, Türkiyeʼdeki siyasî seyrin farkındadır. Bu babda ehemmiyetli bir alt anlam katmanına temas etmek zorundayız. Saltanatın kaldırılacağının ima edildiği nutukta "nur", "ziya", "baykuş" kelimeleri mükerrerdir.[7635] Mezkûr ıstılahlar (terimler), masonik ve İttihadçı ıstılahlardır. *Nur* ve *ziya* masonik-İttihadçı aydınlanmayı remzederken; *nur ve*

7631 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 331; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 767.

7632 Serpil Sürmeli, *General Charles Haringtonʼun 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 63.

7633 İlhami Soysal. (1988). *Dünyada ve Türkiyeʼde Masonluk ve Masonlar* içinde (s. 9). İstanbul: Der Yayınları; Düzdağ, M. Ertuğrul. (2002). *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler* (2. baskı) içinde (s. 316). İstanbul: Zvi Geyik Yayınları; Ferit Kılıç. (2010). *Atatürk Masonmuydu?* içinde (s. 102-103). İstanbul: Kalipso Yayınları; Zeki Yıldırım. (2010). *Geçmişten Günümüze Masonluk Tarihi* içinde (s. 168). İstanbul: Kalipso Yayınları.

7634 Örneğin Osmanlı klasik devri sahasında uzmanlaşmaya çalışmış Halil İnalcık, Mustafa Kemalʼin deruhte ettiği "Gazi" unvanının tarihî mecaz anlamı hakkında şunları yazmaktadır: "Mustafa Kemal bağımsızlık savaşının en bunalımlı günlerinde, düşmanı Sakarya üzerinde durdurup geri attığı zaman (23 Ağustos-3 Eylül 1921) TBMM ona, *Gazi* unvanı ile *Müşirlik* (mareşallik) rütbesi tevcih eder. Kendisine bundan sonra, ölümüne kadar *Gazi Paşa* diye hitap edilir. *Gazilik*, XI. yüzyıldan beri Türkler için en kutlu unvandır. Anadoluʼyu Bizansʼtan alıp yurt yapan, orada Batının Haçlı ordularına karşı yüzyıllarca savaşan ve sonunda Yunanlıları öne sürerek Anadoluʼyu paylaşmaya kalkışan Avrupa emperyalist kuvvetlerini Sakaryaʼda durdurup geriye atan, hep o gazi Türklerdir. Sakarya, gerçekten Mustafa Kemalʼin ve yeni Türk devletinin tarihinde kesin bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Mustafa Kemalʼin vatan kurtarıcı önderliğine kimse karşı gelmemiştir. O zaman Kafkas sınırında bekleyen Enver Paşa bu zafer üzerine bırakıp gitmiştir." Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, 2016, s. 46-47. İnalcık, Sakarya Muharebesinin semerelerini şahıs kültüne irca ederek örneğin orduya bizzat komuta eden Fevzi Çakmakʼı göz ardı etmiştir. Mustafa Kemalʼe muhalefet Eylül 1921ʼde kesilmemiş bilakis daha kuvvetli biçimde tezahür etmiştir. Birinci Meclisʼin Nisan 1923ʼte dağıtılması bunun en bariz delilidir.

7635 Renin, 22 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9, *Refet Paşa Hazretlerinin Dârü'l-Fünûndaki Nutku*, s. 1.

ziyadan korkan baykuş ifadesi ise Abdülhamid-i Sânî temsiliyetiyle Osmanlı Saltanatını telmih etmektedir. Ayrıca belirtilmesi gerekiyor ki mason Refet'in konuşma gerçekleştirdiği Dârü'l-Fünûn'un emîni (rektörü) Ömer Besim de bir mason idi.[7636]

Fotoğraf. Şehremaneti muhterem Paşamıza ziyafeti dün gece Fatih Daire-i Belediyesinde verdi: Refet Paşa Hazretleri ziyafet sofrasında (Vakit, 22 Teşrîn-i evvel 1922).

Fotoğraf. *Refet Paşa ve rüfekasının Şark Mahfelinde çekilen bir resmi [sırayla Anadolu ajansı mümessili Muttalib, Hilal-i Ahmer Katib-i Umumisi Hikmet, Miralay Cemil Cahid Beğler, Refet Paşa* (Vakit, 22 Teşrîn-i evvel 1922).

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Refet'in (Bele) Darülfünun nutku hakkında muhtıra kaleme aldı: *Refet Paşa Sultan'ı doğrudan doğruya zikretmemeye çok dikkat etmektedir. . . Belki. . . Halifelik vazifesini kabule ikna edilebilir mi, diye . . . Kemalistler şimdilik müsamahalı davranıyorlar, ama korkarım ki, başarabilecekleri bir duruma geçince onu başlarından atmaları pek muhtemeldir*.[7637]

22 Ekim 1922. Refet (Bele), Hüseyin Cahid'in (Yalçın) gazetesi *Renin*e önemli beyanatta bulundu. Refet, (i) kontrollü *Büyük Taarruz*a hazır olmakla birlikte Misâk-ı Millî'yi *kan dökmeden temin edebilmek için* siyasî temaslar kurduklarını ve akabinde varılan mutabakat üzere askerî harekatın lâzım geldiğini ve yapıldığını; (ii) Misâk-ı Millî henüz tatmin edilmediğini ve aslında daha doğrusu TBMM Hükümetinin donanması olmadığı cihetle Ankara'daki meclisin sahile nazır *İzmir veya diğer bir mahalle* taşınamayacağını; (iii) Batı Anadolu'daki *Yunan tahribatı ve itisafatına karşı rehine ve teminat almak üzere âtiyen Garbî Trakya üzerinde bir hareket-i askeriyeye girişilmesi tasavvuru*nun *emperyalist bir siyaset* olduğunu *daima bu siyasetden* ictinab ettiklerini, tazminatı başka yollara tevessül suretiyle almaya gayret edeceklerini, *istila harbi* yapmadıklarını ve bunu bütün *cihana isbat* edeceklerini ifade etti.[7638]

İngiltere Hükümeti Fransa Hariciye Nezâretine bir nota göndererek intihabdan biraz evvel başlayacak bir konferansda Britanya Hükümeti içün hazır bulunmak imkânı olmadığından 13 Teşrîn-i sânîde inikadı mukarrer olan Şark-ı Karîb Lozan Konferansının tehirini taleb etmişdir.[7639]

[7636] Tesviye, Nisan 2007, Sayı 71, s. 4. Ömer Besim (Akalın), 6 Kasım 1921'de Dârü'l-Fünûn emîni intihab edilmişti: Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1921, s. 1.

[7637] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 246.

[7638] Renin, 23 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 10, *Refet Paşa Hazretlerinin Gazetemize Beyanatı*, s. 1.

[7639] Akşam, 24 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1467, *Son Dakika: İngiltere Konferansın Tehirini Taleb Etdi*, s. 1.

Mustafa Kemal'in Ankara matbuatından *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *(Loiyd Corc) büyük bir inhizam ile sukût etdi*.[7640]

Ankara'daki İngiliz-İskoç gayr-ı resmî mümessile Grace Mary Ellison:

> Milliyetçilerin evinde gazete okumak, dışarıdan gelen telgrafları konuşmak, neredeyse dinî bir uğraş gibi olmuş. Bu sabah belli ki iyi haberler var. Nefes aldığımız hava daha hafif, yüzler daha az endişeli, erkekler birbirlerini daha umutlu bir ses tonuyla selâmlıyorlar. Acaba ne var?
>
> Tabiî uzun süre beklemem gerekmedi, nedenini öğrenmem için. "Mr. Lloyd George kabinesi düşmüş." Eh bunun için yas tutacak değilim. Yalnız insan burada kendi ülkesine böyle bir durumda gösterilen açık düşmanlığı görünce üzülüyor.
>
> Doğuştan bir incelikle arkadaşlarım, hep birlikte Paşa'ya gidip "kayıp liderin" düşüşünü değil, fakat muhafazakârların iktidara dönmesi ihtimalini kutlamamızı öğütlediler.[7641]

Grace Mary, tam tarihi belirtmiyor fakat müteakib bir günde, Yunus Nadi'yle hususî görüşerek İngiltere lehine kulis faaliyeti icra edecektir:

> Bir gün, Yenigün gazetesinin yazıişleri müdürü ve Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey'i görmek istediğimi söyledim. [Nafia Vekili Pirinççizade Fevzi:] "Onu görmeniz ilgi çekici olacak, çünkü bizim basınımız onu kurşuna dizilecek adam diye tarif ediyor" dedi.
>
> Bu adamı [Yunus Nadi'yi], tanışılması insana bir şeyler veren biri olarak kabul ediyorum. Hüseyin Cahit [Yalçın] beyin inceliği onda yok ama Yunus Nadi yanlışlığı, doğruluğu konusunda bir düşüncede karar sahibi olduktan sonra, harekete geçmekte hiç duraksamıyor. Ne olursa olsun kurşunlanıncaya kadar, hükümetin uyumasına ya da yeter garanti sağlanmadan Avrupa'ya güvenilmesine izin vermeyecek. Yenigün gazetesine, bizim politikamız hakkında çok değerli bilgi verdiğimi yazdı. Ben Lord Curzon'un durumunu açıklamak için elimden geleni yaptım. Ne o, ne de Fethi Bey, onun yeni kabinede kalmasını anlayabiliyorlardı. Ben, İngiltere'nin, bütün hükümet mekanizmasını, bir tek adamın tartışılamayan denetimi altına koyma konusundaki tutkusunu, onların ya da herhangi bir yabancının anlayabilmesini bekleyemezdim. Kudret mevkiinde göstermelik herkes gibi, Dış İşleri Bakanı bir hiç durumundaydı:
>
> "Niye buna dayanıyor" diye sordular.
>
> "Bu an için, protestoların hiç etkisi olmayacak. İstifası ise daha büyük bir çöküntü doğurabiliyor. Belki, Muhafazakârların çıkarları onun kabinede kalmasını gerektiriyor. Lord Curzon Doğu'yu biliyor, ne yapılması gerektiğinde bilgili Goethe'nin dediği gibi "Kurnazla aptalın arasında seçim yapılırsa daima kurnazı seçmeli; 'Gegen die Dumheit, kämpfen die Götte selbst vergebens', (Tanrılar bile aptallara karşı boşuna dövüşüyorlar.)"
>
> Tekrar tekrar, onlara bizim Türkiye'deki politikamızın doğru bir yola gireceğine teminat veriyorum. Bana, buna dair belirtilerin henüz ortada görünmediğini söylediklerinde: "İmparatorluklar, balinalar gibidir, yönlerini çabuk değiştiremezler" diyordum.
>
> Yunus Nadi Bey'in konuşması çok ilgi çekici... Birçok milliyetçi gibi, o da Malta'dan gelme... Ötekiler gibi o da memleketini çok seviyor, onu korumaya azimli... Daha üç ay önce kendilerini yok etmek için elinden geleni ardına koymayan bir devlete inanmayı bu insanlardan nasıl bekleriz? Benim yönümden, onlara, düşüncelerini değiştirmek için, çabuk ve sağlam deliller göstermeliyiz.
>
> Daha sonra, Yunus Nadi'yi Yenigün yazıhanesinde ziyaret ettim. Onun basın odasında bir kahve içtikten sonra, çalışma biçimini gördüm. Resimler, elle işleyen makinede hazırlanıyordu. Bana okul yıllarımdaki duvar gazetesini hazırlayışımızı hatırlattı. Fakat elde ettikleri sonuçlar bizim günlük gazetelerimizdeki kadar başarılıydı. Dizgi makinelerini yöneten kişi, yatağını makineler üzerine sermişti. Hem, zaman kazanmak için,

[7640] Hâkimiyet-i Milliye, 22 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 640, s. 2.

[7641] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 140-141.

> hem, şüphesiz, hâzinesini daha iyi korumak için. Yazıişleri müdürü, bizim modern baskı şartlarımıza sahip olmadığı için zür diledi. Asıl ben, zorlukları yendiği için kendini kutladım.[7642]

ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri *Amiral Bristol'a ait 22 Ekim 1922 tarihli savaş günlüğünde ise Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Charles Haringtон'un, barış konferansındaki tecrübeleri ve İsmet Paşa'nın konferanstaki tutumuna dair yorumları dikkat çekmektedir. Haringtон, konferansa belirgin bir şekilde ülkesini savaş dışında tutma niyetiyle gidişinden bahsetmiştir. Sonrasında ilk olarak, Türk delegesi İsmet Paşa'nın sinir bozucu ve mağrur olduğunu söylemiş ve (Paşa'nın) "dostu" Franklin Bouillon'un, İngilizlerin savaşmayacağına inanmaları hususunda, Türkleri cesaretlendirmekle bir alakası olduğundan şüphelendiğini sözlerine eklemiştir. Harrington, aynı zamanda Lloyd George'un istifasından duyduğu memnuniyeti de dile getirmiş ve yeni kabineyi kuran Mr. Bonar Law hakkında, muhtemelen Lloyd George kadar zeki olmasa da sağlam bir adam olduğunu söylemiştir. Bristol'a göre Haringtон, sanki çok yakında bir barış olacağına ve İngilizlerin çekip gideceğine inanıyormuş gibi konuşmuştur. Bu durum karşısında Bristol kendisinin, Haringtон'un olmasını dilediği bu fikre inanmayı seçtiğini düşünmeye meyilli olduğunu belirtmiştir. Bristol, Haringtон'a dair edindiği izlenimler neticesinde politik aklın nasıl işlediğini anlayamadığını düşündüğünü, bu sebeple de Haringtон'ın daima, doğru olan neyse yapılacağını düşündüğünü ifade etmiştir*.[7643]

23 Ekim 1922. Bonar Law başvekâletinde Muhafazakâr Fırka hükümeti kuruldu. Lloyd George aleyhine kulis yapan Lord Curzon, Hariciye Nâzırı makamını koruyor.[7644] O halde denilebilir ki Türkiye üzerine icra edilen İngiliz hariciye siyasetini, aslında, Muhafazakârların belirlediği tezahür ediyor.

İtilâf Fevkalâde Komiserleri, Başkumdanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'e (Bele) *Doğu Trakya'nın 20 Kasıma kadar boşaltılacağını vaadettiler*.[7645] Tahliye muamelesi nihayete ermesiyle birlikte Müttefiklerin birer tabur asakiri, Meriç Nehrinde konuşlanarak Şarkî Trakya'da Türklerle Yunanlar arasında vazifeleri gereği bir engel teşkil edecektir.[7646]

Londra'daki *Şark-ı Karîb ve Mütevassıt* (Yakın ve Orta Doğu) *Cemiyeti* içtima etti. Toplantıdaki hazirûn arasında dikkat çekici isimler yer almaktadır: Arnold Toynbee, istihbaratçı Yüzbaşı John Godolphin Bennett, Hind Hılâfet Hareketinden Emir Ali. İstihbaratçı Binbaşı Bettelheim'in tesbitleri fevkalâde çarpıcıdır:

> Şark-ı Karîb ve Mütevassıt Cemiyeti de ayın 23ünde mühim bir ictima akd etmişdir. Fakat bu cemiyet yalnız Türk tarafdarlarından müteşekkil olmadığı içün kat'î bir karar ittihazına muvaffak olamamışdır. İctimaa Lord (İslingten) [*John Poynder Dickson-Poynder, Lord Islington*] riyaset etmişdir. Lord (غلانحبن) ictimadan maksad cemiyetin Garbî Trakya ve kapitülasyon meseleleri hakkındaki mesleğini tayin etmek olduğunu söylemişdir.
>
> Hazirûn arasında Lord (Nivten) [*Richard William Davenport Legh, Baron Newton*(?)], Sir (Detisenros), Sir (Edvard Yoyl), Emir Ali Hazretleri, Leydi (Kinni Vinsent), Profesör (Toynbi), Mister (Durham), Mister (Bokston), Yüzbaşı (Dikson Conson), Yüzbaşı (Benet), Binbaşı (Betelhaym), Yüzbaşı (Tomson), Mister (Silly) ve Mister (Tely) vardı.

7642 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 142-144.

7643 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol'un savaş günlükleri, 23. ek, 22.10.1922, 867.00/1561, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 82. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. General Haringtон, Britanya Muhafazakârlığının gedikli müessesesi olan Britanya Askeriyesini temsil ediyor. Lloyd George ise malumdur ki liberal bir sima.

7644 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 771.

7645 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 3.

7646 Serpil Sürmeli, *General Charles Haringtон'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 65.

Reisin bütün gayretlerine rağmen bahsi iki noktaya hasr etmek mümkün olmamış ve efkâr pek dağınık olduğundan neticede hiçbir karar verilmemişdir.

Reis Lord (İslingten) ileriye sürülen bazı noktaların Lordlar Kamarasında mevzubahs edilmeğe yarayacağını söylemişdir.

Lord (Nivton) Türklere müsaade gösterilmesi ve her zaafın vahim neticeler verebileceği fikrinde bulunmuşdur.

Binbaşı (Petelhaym) şu sözleri söylemişdir: "Türkler dünyanın en iyi ve idaresi en kolay insanlarıdır. İki milyona yakın nüfusu olan İstanbulu bugün idare eden 1500 Türk polis memuru, Londra inzibatını temin eden memurlar yekûnundan nüfus farkını gözetmek şartıyla da pek az bir mikdardadır. (Bu nokta pek çok alaka uyandırmışdır) Türklere insan muamele edilmelidir. Her insana adaletle muamele etmek lazımdır. Sulh akd edildiği zaman İngiltere en iyi dostlarını Türkiyada bulacakdır. Bu dostlar şimdiki Müttefiklerden daha sadık ve samimî olacakdır."[7647]

Fotoğraf. Refet (Bele) [Akşam, 23 Teşrîn-i evvel 1922].

İstanbul'daki Kadıköy Daire-yi Belediyesi binasında Refet şerefine ziyafet verildi. Refet, yemeği müteakiben bir balkon konuşma icra ederken fevkalâde bir ifade kullandı: *Artık milleti esaret altına alacak ne bir fert ne de saltanat vardır*.[7648]

İttihadçı Mehmed Ziya Gökalp, Mustafa Kemal'e hitaben "İstida" nam nazım neşretti: [..] *Kurtar bizi cehaletten, noksandan!... Göster şimdi ilmî, harsî hedefler! Kurtar bizi artık kara Sultandan!*[7649]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Halifenin dünyevi gücü gidiyor*.[7650]

24 Ekim 1922. İstanbul'daki Korgeneral Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine *gizli şifreli* telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'den 18 Ekim tarihli bir mektup aldım. Mudanya'da İsmet Paşa ile aramızdaki ilişkiden hoşnut kaldığını söylüyor ve barış çabalarının da başarıya ulaşacağı umudunu dile getiriyor. İsmet Paşa'dan da benzer bir mektup aldım*.[7651]

Amerikalı muharrir Ernest Hemingway, *The Toronto Daily Star* gazetesinde fevkalâde bir makale neşretti:

Daha birkaç ay öncesine kadar İslam dünyasında Mustafa Kemal'e yeni bir Selahattin Eyyubi gözüyle bakılıyordu. İslamiyeti, Hıristiyanlığa karşı savaşa yöneltecek, bütün doğu ülkelerinde bir kutsal savaşın öncülüğünü yapacaktı. Ama şimdi doğu dünyası ona karşı güvenini gitgide yitirmeye başladı. Konuştuğum Müslümanlar bana; "Mustafa Kemal bize ihanet etti" dediler. Artık kimsenin kutsal savaştan söz ettiği yok. Bu, galip kumandan Mustafa Kemal, sivil Mustafa Kemal olarak göründüğü için böyle oldu. Şöyle ki, kendisine sunulan elle tutulur kazançları almakta, Panislamcıların kendilerince küçük düşürücü saydıkları

7647 Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, *Anadoluda Yunan Zulüm ve Vahşeti*, 1338-1922, c. 3, s. 233.

7648 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 772.

7649 Küçük Mecmua, No. 20; Yeni Hayat, 1941, s. 45; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 3. Türk milliyetçisi Kürd Mehmed Ziya'nın (Gökalp) dayızadesi, TBMM Hükümeti Nafia Vekili Pirinççizade Fevzi toprak ağasıdır, "Diyarbakır'da aşağı yukarı on sekiz köyün sahibi"dir: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 138.

7650 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 129, dipnot 425.

7651 FO, 371/7906/E. 11654; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 467.

> uzlaşmalara yanaşmakta, kazançlarını hep ayırıp saklamayı denemekte, bunları garantiye aldıktan sonra da daha fazlasını elde etmek için yeni tasarılar kurmaktadır.[7652]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a muhtıra göndererek *iki Türk delegasyonu davet olunduğunu bildirdi*.[7653] Curzon, böylece, Bâb-ı Âlî Hükümetinin *mezarını kazmış oluyor*.[7654]

> Ayrıca, İtilaf Devletleri de, Lozan barış konferansına Ankara'dan ve İstanbul'dan delegeler çağırarak saltanatın kaldırılışını zorunlu hale getirmişlerdi.[7655]

Refet (Bele), Fransız *Petit Parisien* muhabirine *Cumhuriyet ile Türk demokrasisi arasındaki farkı* anlattı. Fransız muhabirin cumhuriyet idaresi hakkındaki sualine Refet şu cevabı vermiştir:

> Her adım atıldıkca terakkiye doğru gidilmekdedir. Geride kalan her şeye modası geçmiş nazarıyla bakmak lazımdır. Fransız şekl-i idare-yi cumhuriyesinin hakikaten modası geçmiş olub olmadığını bilmiyorum, fakat öyle zan ediyorum ki geçmişdir. Çünki biz milliyetperverler, nazarımızda cumhuriyetden daha ileri olan sade bir demokrat idaresi tesis edildi. Sizin cumhurî idarenizle bizim demokrat idaremiz arasındaki farka bakalım. Sizin bir reis-i cumhurunuz vardır. Bizim reis-i hükümetimiz pek âlâ halifemiz olabilir. Sizin kuvve-yi teşriiyeye malik parlamentonuz vardır. Bizim ise aynı zamanda kuvve-yi teşriiye ve icraiyemizi cami olan bir parlamentomuz vardır.
>
> Bizde, Heyet-i İcraiye âzâsı, ancak daimî bir suretde hal-i ictimada kalıb milletvekilleri tarafından vaki icraatı günü gününe murakabe eden Millî Meclisin tayin eylediği esaslar dahilinde hareket etmekdedir. Sizde nâzırlarınızın mesuliyetine ehemmiyet veriliyor. Bizde ise, birtakım hatalar irtikab edildikden sonra mesuller aranılmak istenilmiyor. Biz, her türlü teşebbüsat ve mukarreratı terk ederek Heyet-i İcraiye âzâsının hatalar irtikabına meydan vermemek arzusundayız. İşte bu sebebden sizin cumhurî idarenizi, bizim şekl-i idaremize nazaran modası geçmiş diye telakki ediyorum.[7656]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, kaleme aldığı muhtırasında, Refet'in (Bele) Dârü'l-Fünûn'daki 21 Ekim tarihli nutku hakkında şu mütalaayı derc etmiştir: *Refet Paşa, Sultan'ı doğrudan doğruya zikretmemeye çok dikkat etmektedir . . . Belki . . . Halifelik vazifesini kabule ikna edilebilir mi, diye . . . Kemalistler şimdilik musamahalı davranıyorlar, ama korkarım ki, başarabilecekleri bir duruma geçince onu başlarından atmaları pek muhtemeldir*.[7657]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi İtalyan *Le Figaro* gazetesinin 6 Ekim tarihli haberini iktibas etti: *Mustafa Kemal'in 13 Eylül'de İzmir'de verdiği demeç: İstanbuldaki Padişah önemsiz bir kukladır. Ben, Büyük Millet Meclisi'nin bana tevcih edeceği memuriyetten başka şeylerle meşgul bile olmam*…[7658] Bir diğer *Yeni Gün* haberi: *Refet Paşa Darülfünun'da "Hakimiyet hakanın değil, ancak ve ancak milletindir" dedi*.[7659]

TBMM Hükümeti, *henüz bir ticaret sözleşmesi imzalamadığı gerekçesiyle Sovyetlerden Ankara'daki ticaret bürosunu kapatmasını istedi. Sovyet Büyükelçiliği yarından sonra vereceği cevapta böyle bir durumun Türk-Rus ilişkilerini ciddi bir biçimde etkileyeceğini belirtecektir. Türk-Rus Ticaret ve*

7652 Ernest Hemingway. (1988). *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı* (M. A. Kayabal, çev.) (2. baskı) içinde (s. 19). Ankara: Bilgi Yayınevi.

7653 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 2.

7654 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 292.

7655 Erik Jan Zürcher. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık* (N. Salihoğlu, çev.) içinde (s. 243). İstanbul: Bağlam Yayınları.

7656 İkdâm, 26 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9198, *Refet Paşaya Göre*, s. 2.

7657 Corresp. Turkey II No. 350; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 246.

7658 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 735.

7659 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 774.

Konsolosluk Konferansı 28 Ekim'de *Ankara'da açılacaktır*.[7660] Dikkat edilirse TBMM Hükümeti hariciye siyasetinde Müttefiklere ise tedricen teveccüh etmekte; Sovyet Rusya ile arasına mesafe koymaktadır.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın istihbaratına istinaden *Rus-Kemalist ilişkileri* nam muhtıra kaleme aldı. *"Tiflis ve İstanbul'daki bağımsız ve yetkili" kaynaklardan öğrenildiğine göre, Rusya ile Türk Ulusçuları arasındaki karşılıklı güvensizlik, Ulusçuların zaferiyle ikisinin arasını açacak kadar genişlemiş bulunuyor. Sovyet'lerin Kafkasya'daki tehdit edici durumu, Ankara'yı Bağlaşıklarla ve özellikle İngiltere ile, Rusya olmadan, bir anlaşmaya varmaması amacını güdüyor. Ancak Rus'lar, bu konuda pek ileri gidemiyeceklerini, çünkü Sovyet yönetimindeki Müslüman'ların nefretini kazanabileceklerini; öteyandan Türk'leri Bağlaşıklar'ın kucağına yitmiş olacaklarını anlıyor; Ulusçulara sadece blöf yapıyorlardı; ama Ulusçular da Rus'ların tutumunun blöf olduğunu çok geçmeden anlıyorlar*.[7661]

25 Ekim 1922. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda vazifesinden istifa etti.[7662]

İstanbul'daki Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet (Bele), *Tercüman* gazetesi muhabirine beyanat verdi. Anlaşıldığı üzere Refet'in siyasî müktesebatında cumhuriyet, Bolşevik idare sistemidir: *İdarî sistemimiz Sovyetizmden bütün bütün başkadır. Bir fırkanın hakimiyeti değil umum milletin hakimiyetini esas olarak kabul etdik. Binaenaleyh sistemimizin Ruslarla hiçbir alakası yokdur*. General Harington'la iyi ilişkiler tesis etmiş bulunan Refet, demokratlığa vurgu yapmaktadır. Daha evvel Halife'nin hükümet reisi olabileceği beyanatı hatırlanacak olursa, Refet'in vaz ettiği idare tarzı, İngiltere'deki idare tarzıyla benzerlik taşımaktadır. Bir tarafta Halife ile meclis, diğer tarafta Kral ve parlamento:

> Biz Teşkilât-ı Esasiyemizle kudret ve kuvvetini yalnız milletden alan ve menba-yı milliyeye istinad eden tamamen demokrat bir hükümet tesis etmek istedik.
>
> Bazılarının söyledikleri vechile biz bir cumhuriyet vücuda getirmeği hiçbir zaman tahayyül dahi etmedik. Bizce matlub olan şey milletin daimî bir Meclis-i Millî vasıtasıyla kendini idare etmesidir. Bu meclis icraî ve teşriî salahiyeti haizdir. İntihab etdiği vekillerine verdiği sarih (دیره کتوبولرله) salahiyet icrasını tatbik ve takib eder.
>
> Meşrutiyet ile idare edilen memleketlerde memleket mesul nâzırlar tarafından idare ediliyor ve bunların hatalarının kabil-i tecziye olduğu zan olunur. Fakat herhangi bir felaket-i milliyeden sonra verilecek ceza bittabi yapılan bu hataları tamir edemez. Halbuki bizim usûlümüzde İcra Vekilleri ancak meclisin mukarreratının tatbikine memurdur.
>
> Teşkilât-ı Esasiyemizde ikmal edilecek noktaların mevcud olması tabiîdir. Bunlar ikmal edilecek. Bu hususda elyevm Ankarada Büyük Millet Meclisinde müzakerat cereyan etmekdedir.
>
> Teşkilâtımız, bilâ kayd u şart hakimiyet-i milliyeye istinad ediyor. Teşkilât-ı Esasiyemizin ruhu buradadır. Bu sayede muvaffak olduk ve ancak bu sayede vatanı i'lâ edeceğimize kâniiz. Bu hususda tebeddülat yapmak içün ortada sebeb mevcud olmadığı gibi ihtimali de yokdur.

[7660] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 774.

[7661] FO 371/7908/E 11966; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 284.

[7662] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 775. Mustafa Kemal "Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli bir telgraf gönderdi ve Hariciye Vekilliği'nden istifa etmesini iste"mişti: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 479.

> İdare-yi müstakilede hiç kimse re'sen vatanı ızrar edebilecek bir kudreti haiz olmayacakdır. Makâm-ı Muallâ-yı Hılâfet-i Kübrâ-yı İslâmiye Hânedân-ı Âl-i Osmâna aiddir. Makâm-ı Hılâfet mübeccel, mukaddes ve gayr-ı mesuldür. Hakimiyet-i milliyenin kuvvet ve kudreti Makâm-ı Hılâfet-i Kübrânın mesnedi, kudret ve kuvvetidir.
>
> Rusya Hükümeti iktisadî sistem olarak Bolşevizmi, idarî olarak da Sovyetizmi kabul etmişdir. Bizim Teşkilât-ı Esasiyemiz yalnız idarî esasları tesbit ediyor. Binaenaleyh Bolşevizm hiç mevzubahs olamaz ve bu iktisadî sistem memleketimizin bünyesine hiç tevafuk etmez. Bizim sermayeye ihtiyac ve hürmetimiz vardır.
>
> İdarî sistemimiz de Sovyetizmden bütün bütün farklıdır başkadır. Biz herhangi bir fırkanın hakimiyet-i mutlakasını değil, umum milletin hakimiyetini esas olarak kabul etmişizdir.
>
> Binaenaleyh sistemimizin Rus sistemleriyle hiçbir alaka ve münasebeti olmadığını ilk ve son defa olarak söylemek belki faideli olur.[7663]

Türkiye Komünist Fırkası kurucularından Affan Hikmet'in belirttiğine göre Refet, TBMM mebuslarının Garbperver kanadında yer almaktaydı:

> Kemalistlerin Sivas kongresinden sonra 1920 senesi Nisanın 24'ünde Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisinin deputatları [milletvekilleri] içinde Bekir Sami, Ferit, Refet ve saire gibi çok reaksiyon komünizm aleyhtarı deputatlar vardı. Bu reaksiyon deputatlar garbperver [Batı yanlısı] siyaseti takip ederek Mustafa Kemal'i Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmak isterlerdi.
>
> Mustafa Kemal 'in kendisi ise nereden rüzgar eserse o taraftan istifade etmek siyasetini takip ederdi.
>
> Kemal'in takip ettiği siyaset her ne pahasına olursa olsun milli kurtuluş savaşının başında bulunmak ve kimden daha artık menfaat gelirse, garpten mi, yoksa Sovyet Rusya'dan mı o tarafa geçmek. Bu, onun hükümdarlığı sevmek arzusundan geliyordu. Sovyet Rusya'nın nazarı dikkatini celbedip onun itimadını kazanmak ve mümkün olduğu tezlikle çok miktarda silah alarak orduyu teçhiz etmekti. Kemal gizli bir mülakatında o ilkbaharda Ankara'da İslam kongresi çağırmak ve bu kongrenin teşkilat meselesini Kominternin üstüne almasını rica edeceğim demişti.[7664]

26 Ekim 1922. İngiliz parlamentosu 15 Kasım'da icra edilmesi üzere genel seçim kararı aldı.[7665]

Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet (İnönü), Hariciye Vekili tayin edildi.[7666] Bu hususta, Mustafa Kemal Kâzım Karabekir'e şöyle demişti: *Sulh heyetimize seni baş murahhas olarak gönderemem. Çünkü kafanla harekette ısrar edersin, İsmet Paşa'yı göndereceğim; çünkü sözümden dışarı çıkmaz*.[7667]

Refet, İstanbul Aksaray'daki Mekteb-i Mülkiye'de verilen çay ziyafetine iştirak etti ve müteakiben saltanatın ilgasını muhtevî bir nutuk irad etti: *Bu milletin azmiyle öyle bir sahife açıldı ki artık ferdî hakimiyetler herhangi bir pusuda gezinib de milletlerin buhranlı zamanlarında onun kanını içmek içün ortaya atılmayacakdır.* [..] *Her millet, her millet hürdür. Başında bir Türk milleti olmak üzere (alkışlar) Türk milleti bundan sonra her milletin hürriyet ve istiklâlinin manevî bekcisidir* [yaklaşık dört satır kadar ifade sansürlenmiştir.][7668]

7663 İkdâm, 26 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9198, *Teşkilât-ı Esasiyemiz ve Usûl-ı İdaremiz*, s. 1.

7664 Erden Akbulut. (2006). (Der.). *Milli Azadlık Savaşı Anıları* içinde (s. 26-27). İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı.

7665 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 777.

7666 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 777.

7667 Kazım Karabekir. (2005). *Paşaların Kavgası* (F. Özerengin, haz.) (6. baskı) içinde (s. 88). İstanbul: Emre Yayınları.

7668 İkdâm, 27 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 9199, *Refet Paşa Hazretleri Mekteb-i Mülkiyede*, s. 2.

27 Ekim 1922. Hem Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa hem TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, İtilâf Devletlerinden 13 Kasım içtima tarihli Lozan Konferansına davet mektubu aldılar.[7669] TBMM Hükümeti teklifi derhal kabul etti. Fakat ayrı bir nota daha göndererek *eğer Padişah Hükümeti'nin temsilcisileri bilfiil konferansa katılırsa, Ankara Hükümeti'nin temsilcilerinin katılmasının engellenebileceği konusunda kesin bir tehdidi* tevcih etti.[7670]

> İngilizler de Mustafa Kemal'in başındaki bu sorunu onun hesabına çözümlediler. Londra konferansında olduğu gibi, Lausanne için de yalnız Ankara'daki Büyük Millet Meclisine değil, İstanbul'daki Babıâli hükümetine de davetiye gönderilmişti.[7671]

Müttefikler, Lozan'da içtima edecek Yakındoğu İşleri Konferansının Boğazlar Komisyonuna iştirak etmek noktasında Sovyet Rusya'ya davetiye gönderdi:

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin,
Büyük Britanya'nın Moskova'daki
Resmi Temsilcisi Peters Aracılığı ile
G. V. Çiçerin'e Sundukları Nota

27 Ekim 1922

> Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerine 13 Kasım'da Lozan'a temsilcilerini göndermelerini ve Doğu'daki savaşa son verilmek üzere bir barış anlaşmasının imzalanması önerisiyle çağrıda bulunurlar. Bu konferansta görüşülecek olan sorunların yanı sıra ayrıca Boğazlar sorunu da görüşülecektir. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, bu sorunun yalnızca savaşan devletlerin sorunu olmayıp, sınırları Karadeniz'den geçen devletlerin de çıkarlarına değindiği için, bu devletlerle özel görüşmelerin ve danışmaların yapılmasının gerektiğini kabul ederler. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri bu nedenle Sovyet Rusya Hükümeti'ne Boğazlar sorununun görüşülmesi amacıyla kendi temsilcilerini Lozan'a göndermeleri ricasında bulunmaktadır. Bu görüşmelerin başlangıç tarihi Sovyet Rusya Hükümeti'ne daha sonra bildirilecektir.[7672]

TBMM Hükümeti, Lozan Konferansına Sovyet Rusya himayesinde iştirak etmekliğe dair bir suitefehhüm meydana gelmemesi için Müttefik görüşünü benimsiyor:

> Türk hükûmeti, Sovyet Cumhuriyetlerinin Boğazlar sorununun görüşülmesi için konferansa çağrılmalarında direniyor, ancak Sovyet hükûmetinin diğer devletlerle eşit haklara sahip olarak konferansa katılma konusundaki isteğini desteklemiyordu. Türkiye'nin bu soruna ilişkin konumunu açıklarken, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa şöyle demekteydi: "Türkiye Rusya'nın konferansa katılmasını olanaklı saymamaktadır. Zira barış yapılması sorununu Türkiye, sadece savaş durumunda bulunduğu devletlerle konuşacaktır. Rusya'nın barış görüşmelerine katılması ise, tüm devletlerin Türkiye'nin yazgısı üzerinde karar verdikleri, o eski, yani sömürge Türkiye konumunu yaratmış olacaktı. Bu bakımdan Türkiye, Rusya'nın barış görüşmelerine katılmasını isteyemez."[7673]

28 Ekim 1922. Müttefik fevkalâde komiserleri, TBMM Hükümeti *tehdid*ine karşı *iki hükümetin çağrılmasında sadece* Müttefikler tarafından *şimdiye kadar uygulanan usulün izlenmiş olduğu ve Ankara, İstanbul'un yalnızca idari bir bölge olduğunu öne sürdüğüne göre tek bir heyetin*

7669 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 4. "Ankara Hükümeti'nin baskısı ve kararları sonucu İstanbul Hükümeti, 4 Kasım'da istifa edeceğinden konferansa kaulamayacak, İngiliz genel seçimleri nedeniyle konferans 13 Kasım'dan 20 Kasım'a ertelenecektir. Ankara delegeleri 5 Kasım'da yola çıkacaktır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 779.

7670 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 74-75.

7671 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 386.

7672 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 522.

7673 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

gönderilmesinin Türkiye için zor olmaması gereken bir yöntem olacağı şeklinde cevabî nota verdi. *Ankara bu doğrultuda harekete geçti*.[7674]

Bursa'daki Mustafa Kemal Ankara'ya doğru yola çıkmazdan iki saat evvel, Fransız *Le Petit Parisien* gazetesinin mahsus muhabirine beyanat verdi. Kapitülasyonları katiyen reddettiğini, ecnebî sermayeye ihtiyaç duyduğunu, Boğazların serbestisinin temin edileceğini beyan etti. Bolşevik değil bilakis demokrat olduklarını, Hılâfeti muhafaza edeceklerini vurguladı:

> "Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Anadoluda sakin ecnebilere karşı tarz-ı hareketi Bolşevikler tarafından ittihaz edilmiş olan tedabire pek benziyor, ezcümle İzmir ve bazı bankalarda hatta Fransız bankalarındaki ecanibe aid kasaların zorla açılması İstanbulda Müttefikîn mehafilinde pek elim bir tesir hasıl etmişdir. Türkiyada Komünizm bir idare mi tesis etmek istiyorsunuz?"
>
> Gazi Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi: "-Yeni Türkiyanın eski Türkiya ile hiçbir alakası yokdur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmişdir. Şimdi yeni bir Türkiya doğmuşdur. Gerçi, millet değişmemişdir. Aynı Türk unsuru bu milleti teşkil ediyor. Ancak tarz-ı idare değişmişdir. Ankarada hükümet-i milliye tesis etmeden evvel İstanbulda bir sultan ve bunun bir hükümeti vardı. Millet memleketin işlerine vazifesi kanun yapmakdan ibaret olan bir meclis vasıtasıyla iştirak edebiliyordu. Bu tarz-ı hükümet, millete hevaheşkâr olduğu istiklal ve hürriyeti vermeğe kafî değildi. Bu tarz-ı hükümetin verdiği fena neticeler meydandadır. [3 satır kadarlık ifade sansürlenmiştir.] Millet ölmek istemiyor. Yaşamak ve bunun için de ne lazımsa onu yapmak istiyordu. İşte bunun içündir ki üç seneden beri tarz-ı idaresi değişdirdi yukarıda izah etdiğim bir meşrutî hükümete bedel, doğrudan doğruya milletden çıkan bir hükümeti kabul etdi.
>
> Bu yeni hükümet taraf-ı milletden mensub ve aynı zamanda hem kuvve-yi icraiyeyi, hem de kuvve-yi teşriîyeyi haiz mebuslardan teşekkül eder. Bu mebusların bazıları umur-ı idarenin teferruatını temşite ve halk komiserleri* vazifesini ifaya memurdurlar. Hakikatte hakim olan ve her şeyi idare eden merci, Millet Meclisidir. Zannederim yer yüzünde buna benzeyen diğer bir hükümetde vardır.
>
> Şurasını unutmamalı ki bu tarz-ı idare tamamyla bir Bolşevik sistemi değildir. Çünki biz ne Bolşeviğiz, ne de Komünist! Ne biri, ne diğeri olamayız. Çünki biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Hulasa bizim şekl-i hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet (Halk Hükümeti) diye yad edilir.
>
> (..) Hılâfeti muhafaza edeceğiz. Şu şartla ki Büyük Millet Meclisi ve millet Halifenin istinad edeceği bir mesned ve kuvvet olacakdır. (..)[7675]

Amerikalı muharrir Robert S. Thornburgh, *Washington Times* gazetesinde makale neşretti: *İngiltere, Boğazları tutabilmek için Kemal'den yararlanmayı plânlıyor*.[7676]

29 Ekim 1922. İngiliz Hariciye Nezâreti, Boğazların harbda da sulhda da kapalı olmasını savunan Sovyet Rusya lideri Lenin'in *The Observer* gazetesinde neşredilen mülakatı mucibince bir muhtıra tanzim etti. Muhtırada belirtildiğine göre Lenin'in talebi kabul edilemez. *İngiltere, şu anda Doğu'da iki hasım devletle karşı karşıyadır: Rusya ve Türkiye. Birincisi üzerinde etkili denetim olanaksızdır. İkincisi, yani Türkiye üzerinde ise olabilir. İngiltere'ye karşı olan bu kombinezonu kırmak, İngiltere'nin çıkarınadır. O halde Türkiye'ye, Barış Konferansı'nda İngiltere'ce tâviz verilirse, bu, Rus baskısıyla*

7674 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 81.

* TBMM'nin halk komiseri ifadesini Bolşevik müktesebatla ilişkilendiren bir kaynak vardı. Hangisiydi? (*ÖFA notu*, 2 Aralık 2023).

7675 Renin, 2 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 20, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Bir Mülâkat,* s. 1, sütun 6. Muhabirin İngiltere ile TBMM Hükümeti arasında itilâf imza edilip edilmeyeceği hakkındaki suali, sansürlenmiştir.

7676 Bilâl N. Şimşir. (2019). *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi: Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor (Cilt I, 1922-1924)* (2. baskı) içinde (s. XXIV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

değil, "kendiliğinden" olmalıdır. İngiltere'nin Türkiye'yle ilişkilerinin geleceği bunu gerektirmektedir. Türkiye'yi Rusya'ya karşı oynamak politikasını denemekte yarar vardır.[7677]

Halife-Hünkâr Vahideddin Hân, Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'i (Bele) huzuruna kabul etti.[7678] Refet, Padişah'tan *hükümetini azletmesini istedi*. *Padişah Hazretleri bunu yapmayı reddetme niyetiyle bakanlarının görüşüne başvuracağını söyle*di.[7679] İngiliz *The Times* gazetesi muhabiri, yaklaşık 4 saat süren mülakat hakkında istihbar ettiği bilgileri şöyle derc etmiştir:

> Şu izahatı elde ettim. . .: *Sultan,* kabinenin meşrutî mahiyeti olduğu için Ankara'nın teklifi gereğince istifa ettirilmesi hususunda ısrarda bulunmaya salâhiyettar olmadığını, alelâcele seçilen Ankara Meclisinin milleti temsil etmediğini beyan etti. . . *Refet Paşa*: "Ankara'nın fikir bilânçosunda Padişahlığın kaldırılması ve bir Halifenin seçilmesi terviç edilmektedir. *Sultan*: "İslâmlığın menfaatlerine en derinden tesir eden bir meselede hiçbir karar alınamaz. . . Ankara Meclisi payitahtın kontrolünü kesin surette üzerine alıncaya kadar hükümet vazifesinde kalacaktır. *Refet*: "Eğer nazırlar halkın iradesine muhalif olarak vazifelerinde kalmakta devam edecek olurlarsa bu hepsinin de ipe gelmesi demek olur."[7680]

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Sadrazam Tevfik'ten (Okday) işiddiklerini şöyle nakledecektir:

> İstanbula gelen Re'fet Paşa, padişah ile görüşdükde "serayın kapularını kapatdırınız, kimseyi içeri almayınız. Münasebetsiz âdemler gelir, söz olur. Zatı şahaneniz, yalnız selâmlık resmini icra için cami'i şerife çıkınız, başka bir yere gitmeyiniz" demiş. Hal buki padişah, müteakiben Mustafa Sabri ile Ali Kemali huzuruna kabul etmiş. Ben, itiraz etdiğimde [Padişah:] "üç dört def'a geldiler. Kabul etmedim. Israr etdiler. Belki mühim bir şey söylerler diye çağırdım. Kabinenin gevşekliğinden ve Anadoluya karşı müsaid davranıldığından, bir gün kendilerinin ezileceğinden bahs etdiler. Sözlerine ehemmiyet vermedim. Hattâ Said Mollanın bir kâğıdını getirdiler, açmadım, şurada duruyor" dedi.[7681]

Sadrazam Tevfik (Okday) sulh müzakere masasına hem hılâfet-saltanat kuvvesi hem Büyük Millet Meclisi ve ordu kuvvesi ile birlikte oturulması gerektiğini bildiren "gayet müstacel" telgrafını Mustafa Kemal'e gönderdi:

> Konferansa, Babıali de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıalinin ademi icabeti, devletin altı asrı mütecaviz zamandanberi müesses ve mahfuz olan, bütün âlemi ıslâmın alâkadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkûm indiras etmek, Büyük Millet Meclisinin ademi icabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhü akîm bırakmaktır. Bu mühim mes'uliyetleri bittabi ne Babıali ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babıali ile Büyük Millet Meclisi arasında hakikî bir ikilik mutasavver olmadığı [..] muvaffakıyatı vakıanın husulüne bikaderilimkân hizmet eden heyetimiz hakimiyeti milliyeyi tahkim ve tevsik suretile vahdeti idareyi temin için müzakereye de hazır olduğu halde [..] mücahedei milletten ayrı kalmayı [..] asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hattâ payi âdayı katı' ve levsi istilâyı izale yolunda seyfen mesaii cansiperane ve hudapesendanede bulunanları nefsine tercih eyler. Binaenaleyh ademi itilâf sebebile devlet ve milletin başına maazallahü taalâ bir musibeti uzma getirmek ve muaveneti maddiye ve muzahereti maneviyelerine nail olduğumuz âlemi islâmı müteellim etmekten ise menafii âliyei vatan uğrunda temini vahdet, evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbali memleket, hem müdafaai hukuku vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın talimatı mahsusa ile gönderilmesini hassaten temenni ve bu şık tensip

---

7677 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 258-259.

7678 "Refet Paşa Hazretleri dahi dün sabah saat dokuzda Yıldıza azimetle huzura girmiş ve üç buçuk saat kadar huzurda kalmışdır. Bu ziyaretle daha ziyade ehemmiyet kesbeden mesailin halli kuvve-yi karibeye geldiği ve yakında İstanbulun gayr-ı tabiî olan vaziyete hitam verilerek bu suretle buhran-ı millî meselesinin ve diğer mezayıkaların izale edileceği müstahbarat-ı mahsusamız cümlesindendir." Renin, 30 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 18, *Refet Paşa Hazretleri Huzurda*, s. 1.

7679 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 81.

7680 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 246.

7681 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982, c. 4, s. 2097-2098.

> buyurulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.[7682]

Tekirdağ, İngiltere'nin; Edirne, Fransa'nın; Çorlu, İtalya'nın korumasında olduğu hâlde İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanı General Harington; *mükemmelen neticelendirilen başarılı tahliyeden dolayı* Yunan Başkumandan *General Nider'i hararetle tebrik etti*.[7683]

Mustafa Kemal, maiyetindeki Garb Cephesi Kumandanı Mustafa Fevzi (Çakmak), Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü), Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir ile beraber Ankara'ya muvasalat etti.[7684]

30 Ekim 1922. TBMM Reisi Mustafa Kemal ve Meclis, *23 Nisan 1920'de açılırken sultana ve halifeye sadık olacağına söz vermişti. Şimdi ise monarşiyi reddediyor ve gölge halifeliği övüyordu*.[7685] TBMM'nin bugünkü 3'ncü celsesinde saltanatın ilgası müzakere edilmeye başlandı:

> Sinop mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve tamamına yakını Birinci Grup'tan 78 arkadaşı "Osmanlı İmparatorluğumun münkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümeti'nin onun varisi bulunduğuna ve Makam-ı Hilafet'in esaretten kurtulacağına dair" bir takrir vermiştir. Takrirde şu kararın alınması isteniyordu:
>
> 1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber münkariz olmuştur.
>
> 2. Türkiye Devleti namıyla genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.
>
> 3. Yeni Türkiye Hükümeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u milli dairesinde yegane varisidir.
>
> 4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümranii milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık madum ve tarihe müntekıldır.
>
> 5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcud olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh oraların umur-u idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.
>
> 6. Türkiye Hükümeti hakk-ı meşru olan Makam-ı Hilafeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.
>
> Teklif okunduktan sonra Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey teklifin içeriğine katılmakla birlikte, konu önemli olduğundan, Layiha Encümeni'ne gitmesini ve Meclis'e daha sonra gelmesini istemiştir. Ancak, oturum başkanı hiçbir tartışmaya meydan vermeden teklifi oya sunmuştur. İkinci Grup üyelerinin, teklifte hilafetin durumu açıkça belirtilmediği için oylamaya katılmayıp yaptıkları engelleme yüzünden, oylamada görüşme yetersayısına (161 kişi) ulaşılamayınca sonuç alınamamıştır. Oylamaya 136 kişi katılmış, 132'si teklifin kabulü, 2'si reddi yönünde oy kullanırken 2 kişi de çekimser kalmıştır.[7686]

Kâzım Karabekir'in belirttiğine göre Rıza Nur ve rüfekasının takriri şu sebeble kabul görmeyip encümene havale edilmiştir: *6'ncı maddede hilâfetin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğunun vurgulanmaması*. Buna binaen *mebuslar arasında Mustafa Kemal'in halifeliği ve saltanatı alıyor sözü yayıldı*. Oylamadan sonra Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'le iştisare etmiş, şu cümleye muhatab olmuştur: *Sizin hilâfet ve saltanatı almak sevdasında olduğunuz kanaati belirmiştir. Kök de salmaktadır…*[7687]

7682 Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1238-1239.

7683 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

7684 Hâkimiyet-i Milliye, 30 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 647, *Dünki Heyecanlı ve Samimî İstikbal*, s. 1.

7685 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 303.

7686 Ahmet Demirel. (2003). *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* (3. baskı) içinde (s. 484-485). İstanbul: İletişim Yayınları.

7687 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 134, dipnot 440.

TBMM Riyasetine takrir veren, Mustafa Kemal'in hempası, Aydın Kuvâ-yı Milliyesi eski kumandanı, Bolşevik yanlısı, Diyarbekir mebusu Binbaşı Hacı Şükrü (Aydındağ) meclis kürsüsünden mebuslara beyan etti:

> İslâm mukaddesatına ve İslâmiyete karşı şeytandan daha şeni olarak son asırda mütecaviz bir Loyd Corc türemişti. Meğer şeytandan, Loyd Corc'dan daha şeni alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşte bu vesikayı yollıyan ve düşünenler, öyle ise başta Vahdeddin olduğu halde besmele ile bunları bilûmum İslâmların taşlamasını teklif ederim.[7688]

Renin gazetesinin haberine göre Lozan Konferansına iştirak meselesinde Bâb-ı Âlî, TBMM Hükümeti lehine karar verecektir: *Bâb-ı Âlînin konferansa davetinden mütevellid vaziyet Meclis-i Vükelâca tezekkür edilmekde olub Bâb-ı Âlî mehafilinde mevcud kanaata göre konferansa yalnız Hükümet-i Milliye murahhaslarının izamıyla iktifa olunacakdır. Mamafih gerek konferansa davet meselesi ve gerek Hükümet-i Milliye ile Bâb-ı Âlî arasında mevcud mesail birkaç gün zarfında halli mümkün bir vaziyet iktisab etmişdir*.[7689] Bir başka İstanbul gazetesi *Tevhîd-i Efkâr,* Lozan Konferansına TBMM Hükümeti heyetini izam edilmesi isteğini Sadrazam Tevfik'e tahsis etmektedir: *Meclis-i Vükelâ dün akşam dahi Sadrazam Tevfik Paşanın riyasetinde ictima etmiş ve sulh konferansı meselesini müzakere eylemişdir. Bâb-ı Âlî mehafili İstanbul Hükümetinin bu konferansa iştirak edeceğini beyan eylemekdedir. İştiraka suret-i kat'iyede karar verildiği takdirde Tevfik ve İzzet paşalar murahhas olacakdır. Diğer tarafdan Sadrazam Paşanın, konferansa yalnız Hükümet-i Milliye murahhaslarının gitmesi daha münasib olacağı tarzında bir cevab itasına tarafdar olduğu söyleniyor*.[7690]

31 Ekim 1922. Britanya Harbiye Nezâreti, Korgeneral Harington'a talimatname gönderdi. TBMM Hükümetiyle *süren görüşmelerin kesilmesi ve* TBMM Hükümeti *ordularının İstanbul'a doğru ilerlemesi halinde İtilâf kıtalarının Gelibolu'yu elde tutmaya devam etmeleri, İstanbul'dan gitmek zorunda bırakılmaları veya tehlikenin yaklaştığını anlayıp kendi inisiyatifleri ile İstanbul'u tahliye etmeleri durumunda Çanakkale'de toplanmaları emredil*mektedir.[7691]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 957 numaralı telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, TBMM'yi kuklası haline getirmeye çalışıyor:

> *Ankara Hükümeti ve yabancılar.* Müttefik meslektaşlarım, Ankara Hükümetinin Türkiye'deki yabancılara ve yabancı işletmelere karşı kısıtlayıcı önlemlerinden yakınıyorlar. Aşırılar, Millet Meclisi'ne de hakim olmuşlar. Fransız Yüksek Komiseri, bu konularda Müttefiklerin ortak bir tutum takınmalarını M. Poincare 'ye önermiş ama görüşünü kabul ettirememiş. Mustafa Kemal seçime gidecekmiş çünkü bugünkü Meclis yeterince onun etkisinde değildir. Refet Paşa'nın nutukları İstanbul Türkleri üzerinde kötü bir izlenim yarattı. Resmi çevreler, İstanbul'da Kemalist rejimin kurulmasına pek hevesli görünmüyorlar; çünkü içlerinden birçoğu işlerinden olacaktır.[7692]

Rumbold, Curzon'a 960 numaralı bir başka telgraf daha gönderdi. *Sultan tahttan feragat etmelidir*[7693]:

7688 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 291. "Başkan Vekili Musa Kâzım Efendi bu teklifi oya koydu: *Padişah'ın hakkında muamele-i kanuniye yapmak esasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın; kabul edilmiştir; Efendim, nasıl yapılacağını ayrıca mevzuu bahsetmek lâzımdır. Esas itibariyle haklarında muamele-i kanuniyenin tatbikini kabul buyurdunuz.* 16 Kasım'da Tevhidi Efkâr 30 Ekim tarihli müzakerenin bir hulâsasını çıkarmıştı ki Sultan'ın bunu okumuş olması muhtemeldir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 251.

7689 Renin, 30 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 18, *Refet Paşa Hazretleri Huzurda*, s. 1.

7690 Tevhîd-i Efkâr, 30 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 500-3528, *Sulh Konferansı ve Bâb-ı Âlî*, s. 2.

7691 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 954.

7692 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. L.

7693 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 6.

> İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı oldu ve Barış Konferansında Ankara heyetine Başkanlık edecek. Dr. Rıza Nur ikinci delegedir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar 28 Ekim'de Bursa'dan Ankara'ya gittiler. İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümetiyle birlikte barış konferansına katılmaya istekli. Refet Paşa, 29 Ekimde Padişahı ziyaret etti. 30 Ekimde Sadrazam Mustafa Kemal'e bir telgraf çekti. Padişah ve İstanbul Hükümeti, Büyük Millet Meclisinin Türkiye'yi temsil etmesini kabul etmelidir. Yoksa büyük zorluk çıkabilir. Ankara Hükümeti, İngiltere'ye karşı daha elverişli bir hava yaratmaya çalışıyor; Bolşeviklere güvenmiyor ve Türkiye'nin Avrupa'ya yayılmasına karşı Balkan ülkelerinin direnişinden de çekiniyor.[7694]

> 29 Ekim tarihinde Refet, Padişah'ı ziyaret etti ve hükümetini azletmesini istedi. Padişah Hazretleri bunu yapmayı reddetme niyetiyle bakanlarının görüşüne başvuracağını söylemişti. Tevfik Paşa Ankara'ya bir telgraf göndererek, Lozan'da ortak heyet ile birlikte hareket etmeyi önermişti. Bu önerisine bir cevap almadı. Sonra Sir Horace Rumbold'a tavsiye için başvurdu ve Sir Horace Rumbold['dan], hükümetin istifası ve Lozan'a heyet gönderilmesi konularının hükümetin kendisinin karar vermesi gereken iç meseleleri olduğu cevabını aldı. Tevfik Paşa, hükümetinin son bulduğunu anlamış olmalıydı.[7695]

Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'la mülakat eden TBMM Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü), Müttefik yanlısı tavrını icra ederek, Lozan Konferansında *Sovyetlerle ortak bir cephe kurmak istemediğini belli etti*; *Boğazların savaş gemilerine kapanmasını istemeyeceklerini* söyledi. İsmet'e göre *Sovyetler barış görüşmelerinin tümüne değil,* yalnızca *Boğazlarla ilgili oturumlara* katılmalıdır.[7696]

> Sovyetler için, Türkiye ile ortak bir cephe oluşturamadıktan sonra, İtilâf önerisini [Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansının sadece Boğazlar meselesine ilişkin oturumlarına katılması önerisini] olduğu gibi kabul etmek ya da reddederek konferansa katılmamaktan başka hiçbir yol yoktur. Böylece Çiçerin, İngiltere'nin Moskova temsilcisi Peters'ten ek bazı açıklamalar ister ve Aralov'a, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere beş soru yöneltir. Aralov, 31 Ekim'de İsmet Paşa ile üç buçuk saat süren bir görüşme yaparak şu cevapları alır:
>
> 1) Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşü Misak-ı Millî görüşüdür, bunun ötesine gidilemez, yani Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine yasaklanması istenemez;
>
> 2) "Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle başlı başına barış anlaşması imzalamasını tabii sayar", yani Rusya'nın konferansın tümüne katılmasını arzu etmemektedir;
>
> 3) Sovyetlerin Boğazlar konusunda öne sürdüğü önerileri, Türkiye kendi adına ileri sürerse, konferansta zor bir duruma düşecektir;
>
> 4) Türkiye, Boğazlar konusundaki görüşmelere konferansa katılan tüm devletlerle Rusya ve bağlaşıklarının katılması gerektiğine inanmaktadır;
>
> 5) Rusya, Türkiye ile savaş halinde bulunmadığından, yapılacak olan anlaşmayı imzalaması gerekmemektedir.[7697]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, Vahideddin Hân'ı ve Bâb-ı Âlî'yi ihanetle itham etti: *Ey ulu millet. Cihanın imrendiği zaferini çekemeyen, akıddığın kanların mükafatını toplamağa mani olmak isteyen "Saray" ve onun vasıta-yı ihtirası "Bâb-ı Âlî" sana bir kere daha hıyanet ediyor. Bu kendisini mezara götüren son hıyanet olmuşdur!..*[7698] TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün*

7694 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. L.

7695 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 81-82.

7696 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 1967, s. 185-189; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 788.

7697 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 476-477. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

7698 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 648, s. 1.

gazetesi de aynı propagandayı icra etmiştir: *Millet, Babıali ve Saray'ın yeni ve son bir ihaneti karşısında kalmış ve Millet Meclisi artık son kararını vermeğe azmeylemiştir*.[7699]

Kasım 1922. John Godolphin Bennett, Mustafa Kemal'in melez olduğunu; ya İngiltere'yle ya da Sovyet Rusya'yla anlaşacağını belirtti:

> Selanik'li bir ailedendir ve Selanik'li Türklerin çoğu gibi damarlarında Arnavut, Rum ve Yahudi kanı vardır. Doğal olarak, Balkanlar açısından olaylara bakar ve tutkusu Türkiye'yi yeniden Balkan politikasında rol oynar bir duruma getirmektir. Rusları sevmez ve Bolşevikler'den çekinir. Koşulların zorlaması onu Moskova ile bir işbirliği politikası izlemeye itmiştir. 1920'den bu yana Ankara'da pek çok, genellikle bilindiğinden de daha fazla Rus bulunmaktadır ve bunlar Büyük Millet Meclisi üzerinde bir hayli etkiye sahiptirler. Aşırı ılımlı bir unsur oluşturduğu söylenen Çerkesler sayılmazsa, Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'ndeki tek rakibi Bolşevikler'dir ve O bunlara karşı çıkmak yerine her zaman uzlaşıcı olmayı yeğlemektedir. Bolşevikler'in maddi ve manevi desteklerinden büyük ölçüde yararlanmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olması konusundaki baskılarını unutacağa benzememektedir. Mustafa Kemal'in ülkesinin selameti ve iyiliği için Büyük Britanya ile anlaşmak ya da Rusya'nın desteği ile Balkanlar'da egemenlik peşinde koşmak uğruna bir kumar oynayıp oynamayacağını yalnızca olaylar gösterecektir.[7700]

Britanya'nın gayr-ı resmî mümessilesi olarak Ankara'da bulunan Grace Mary Ellison, TBMM Hükümetinin Bolşevik olmadığını, Britanya'dan fevkalâde silâh satın aldığını belirtiyor:

> Bizim anladığımız biçimde bir cumhuriyeti henüz kurmamışlar. Dünyada hiç bir ulus bolşevizme eğilimi bakımından bu kadar isteksiz olamaz. Hiç bir zaman, Lenin ve Trotsky'nin ilkeleriyle onların inançları arasında bir beraberlik bulunamaz, insan, milliyetçilerin isteklerinin arkasında, Kızılların etkisi olduğunu o kadar çok işitiyor ki... Bu suçlamaların bütünüyle uydurma olduğunu anlamak ve görmek için bu insanlarla kendi evlerinde tanışmak gerek. Sovyet Rusya Türklere ihtiyaç anında dost olmuştur. Belki de tekrar dost olabilir. Fakat bundan fazla bir şey beklenmemelidir.
>
> Bolşevik Elçiliğinin büyüklüğü kendi mimarîlerinin bir ölçüsü olabilir. Ama onların başarılarının bir belirtisi değildir. Fethi Bey ve Rauf Bey gibi kişilerin biraz döşenmiş köy odasından daha iyi olmayan küçücük iş yerlerinde çalıştıklarını görünce insan Sovyetlerin böyle büyük ve şehrin en göze çarpan binasına sahip olmasını yadırgıyor, içlerinde bir ordu kadar daktiloyla birlikte yetmiş kişilik kadroya sahip. Ataşelerin otomobilleri, at arabaları ve borçlarını altın Rus Ruble'siyle ödemek gibi Batılı lüksleri var.
>
> Onlara Kızıl edebiyat eserlerini dağıtmaya izin vermişler. Ama aslında Türkiye'de kimse onları okumuyor.
>
> Milletvekillerinden birine Türkiye'nin Bolşeviklerden ne kazandığını sordum. Bir yabancı temsilci Türkiye gibi dostsuz bir ülkeyi ziyaret eder de; "biz sizin düşünce ve ilkelerinizi tümüyle destekliyoruz. Sizin övdüğünüz özgürlük ve bağımsızlık doktrinine inandığımızı dünyaya göstermek istiyoruz" derse bize gösterilen bu biricik yakınlığı biz yüz geri mi etmeliyiz? "Bundan başka korumamız gereken bir çok sınırlarımız var. Hiç olmazsa Sovyetlerle el sıkışmak suretiyle bir sınırımızı güvenlik altına aldık. Biliyorum ki bu minnete dayanan dostluk hareketi üzerinde çok konuşulmuş ve Avrupa'da şiddetle eleştirilmiştir. Belki bunun bize büyük bir zararı olabilirdi. Ama seçme hakkına sahip değiliz. Başka kim dostluk elini bize uzatmıştır?" dedi.
>
> "Benim kabalığımı bağışlayın ama ya altınlar ve silâhlar?" diye sordum.
>
> "Çok az altın... İki milyon Türk lirasından bir kuruş fazla değil. Silâhları ise her memleketten aldık. Rusya'dan aldığımız, Çekoslovakya'dan aldığımızdan çok değil. Silâhların çoğunun İngiltere ve Yunanistan'dan alındığını söylesem şaşırırsınız," diye karşılık verdi.
>
> Ondan sonraki sorum "parayı nereden buldunuz" oldu.

[7699] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 789.

[7700] J.G.B. (1922, November). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews,* Cilt CXXII, ss. 590-594; Aktaran: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 47.

"Anadolu halkımızdan başka hiç bir ülkede halk, topraklarına, davarlarına ve mısırlarına konmuş bu kadar ağır vergiyi kabul etmezdi. Başka hiç bir ülke varlığını korumak için bütün dünyaya karşı dayanmaya zorlanmamıştır. Vergilerimiz belki yüzde yetmiş beşe kadar çıktı. Böylece görüyorsunuz ki Avrupa bize yardım etmezse biz kendi kendimize yetiyoruz. Ve onların aldırmazlığı için boşu boşuna göz yaşı dökmüyoruz."[7701]

Fotoğraf. *Osmanlı Bankası Ankara Şubesinde Bir Öğle Yemeği Partisi. (Soldan sağa) Osmanlı Bankası Ankara Şubesi Müdürü Boghetti, Miralay Mougin'in Kâtibi Oeillet, Bayan Grace Ellison, Van Mebusu Haydar (Vaner) Bey, Miralay Mougin*.[7702]

Grace Mary Ellison: *Yunanlı esirler, Türk Ordusuyle savaşlarında kendilerine yardım etmedikleri ve arkadan vurdukları için İngiltere'ye acı suçlamalarda bulunuyorlardı*.[7703]

Moskova'da Türk lisanıyla münteşir *Kızıl Şark* mecmuası ilk sayısını Kasım 1920'de neşretti. Dergide, kapatılan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının TBMM Hükümetine müteveccih protestonamesi yer almaktadır. THİF, birtakım sınır tashihatı karşılığında Batı sermayesine imtiyazat verileceğini yazıyor:

İşçi ve Köylülerin omuzları üzerinde kurduğunuz tâk-ı zaferleri geçerek tahtlarınıza sağlamca yerleşmek imkânını bulur bulmaz bütün vaadlerinizde yalancı olduğunuzu meydana koydunuz: 12 Eylül tarihinden itibaren "THİF"nı resmen ilgaya, işçi ve köylünün sesini boğmağa teşebbüs ettiniz. "THİF" sınıfî bir varlıktır. O, Türkiye işçi ve köylülerinin teşkilâtıdır. Bu sınıflar mevcut oldukça firka yaşayacaktır.

Son günlerde Ankara'da ve taşralarda birçok yalan ve iftiralarla ve utanmadan Rusya Hükûmeti casusluğuyla itham ederek birçok arkadaşlanmızı tevkif ve hapsettiniz. Bütün Türkiye işçi ve köylüleri şahittir ki: Arkadaşlarımız masumdur. İsnat ve ithamlarınız yalandır, iftiradır. Fırkamızı dağıtmak, gazetelerimizi kapatmak ve arkadaşlarımızı hapsetmek teşebbüsleriniz hep Lozan konferansına giderek memleket menafiini bir takım coğrafi hudut tashihatı perdesi altında Avrupa burjuvalarına satmağa karar verdiğinizden ve Komünistlerin ise bu siyasetinizin içyüzünü halka açarak maskenizi yere çarpmasından korktuğunuzdan

[7701] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 150-151. Mezkûr TBMM mebusu, dış borçlanma olmadığını iddia etmiştir. Bu, doğru değildir. Britanya ve Fransa sermayedarlarından temin edilen kredilerle Britanya'dan ve Fransa'dan silâh ve mühimmat satın alınmıştır. Böylesi maliyetli alışverişi sınırlı yurtiçi kaynaklarla sübvanse etmek katiyen mümkün değildi.

[7702] Grace Mary Ellison, *An Englishwoman in Angora*, 1923, p. 240.

[7703] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 248.

ve zaferden sonra yapacağınızı vaadettiğiniz dahilî ıslahatı isteyecek unsurları susturmak istemenizdendir.[7704]

1 Kasım 1922. Rasûlullah'ın (ﷺ) doğum gününün sene-yi devriyesi. Mustafa Kemal, Sadrazam Ahmed Tevfik'in (Okday) 29 Ekim tarihli uzlaşmacı telgrafını olduğundan farklı, *efkârı umumiyei islâmiye*yi *teşviş* ve *istiklâli imha* edici şekilde sundu. Daha evvelden planladığı üzere evvela bugünün Mevlûd-i Nebîye "tesadüf" ettiğini vurgulamak suretiyle saltanatın ilgası kararının manevî alâmete nazaran hayrlı olacağına atıf yaptı. Mustafa Kemal; İslâmiyet öncesi Türk devletleri, hılâfet makamının teşekkülü, râşid hılâfet ve halifeler, hılâfet-saltanat makamının birbirinden ayrıldığı devirler, hılâfet makamının Osmanlı Hanedanına intikali tarihî bahislerini açıp nihayetinde Osmanlı Devleti'nin inhitatı safhasına gelerek Vahideddin Hân'ı ihanetle itham edip saltanatın ilga edilmesi yönünde Meclisi tahrik etti ve muvaffak oldu. TBMM Hükümeti'nin Türkiye Devleti'ni Osmanlı Hanedanından *ihyaen* devraldığını ve Hılâfet müessesesini muhafaza edeceklerini vurguladı:

[..] Selçuki Devletinin idaresinde teşettütü umumi hâsıl olması üzerine Türkler (699) tarihi hicrisinde Selçuk Devleti yerine Osmanlı Devletini ihyaen tesis eylediler.

Bu Devletin ulularından Yavuz Hazretleri (924) tarihi hicrisinde Mısır'ı zapteylediği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka, unvanı halife olan bir zat buldu. Halife sıfatının böyle bir şahısı âciz tarafından kullanılması âlemi islâm için şin olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye Devletinin kuvasına istinadettirerek ihya ve îlâ eylemek üzere aldı.

Efendiler, Osmanlı Devleti ki, (669) da teessüs etmişti. Hilâfeti aldığı (924) tarihinden ancak elli sene sonrasına kadar tarihi cihanda devri itilâ denilen muvaffakiyatı mütevaliye ve azime ile mâli olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra.. Ondan sonra efendiler; inhitat, inhitat başlıyor.

Efendiler, devri inhitatın her safhası Türkiye Devletinin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor, Türk milletinin maddi ve mânevi kuvvetlerini biraz daha fazla taksir ediyor, Devletin istiklâlini darbeliyor, arazi, servet, nüfus ve haysiyeti millet âzami bir suratle mahıv ve tebah oluyor. Nihayet Âl'i Osman'ın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahideddin'in devri saltanatında Türk milleti, en derin hufrei esaretin önüne getiriliyor.

Binlerce senelerden beri istiklâl mefhumunun timsali asili olan Türk Milleti bir tekme ile bu hufrenin içine yuvarlanmak isteniyor.. Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, bişuur, biidrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lâzımgelenlerin bile ipini çekmek için kalb ve vicdanı, ulviyeti insaniyeden mücerret bir mahlûk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle âdi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?

Türkiye Devletinin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamiyle kabul etmek istidadında kim olabilirdi? (Vahideddin, Vahideddin sadaları, gürültüler)

Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahideddin.. (Allah kahretsin sadaları) Vahideddin, bu hareketi denaetkâranesiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı.

Vahideddin, bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını zaruri kıldı. Fakat efendiler; millet hiçbir vakit bu hareketi hıyanetkâranenin kurbanı olmaya razı olamazdı. Çünkü millet, icabı teamül olarak başında bulunanın mahiyeti hareketini suhuletle idrak edecek rüşd ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan, asırlardan beri duçar olduğu felâketlerin esbabını bir anda hulâsa edebilecek hassasiyet ve intibahta idi. Millet, şahısların hırsı saltanat, hırsı tahakküm; hırsı istilâdan başlıyarak temini menfaat ve rahat ve tevsii sefahet ve rezalet, ibzal ve israfat gibi hasis maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netayici elîmesini derhal hulâsa edebilecek rüşd ve

[7704] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 174, dipnot 175. "30 Ağustos zaferinden Lausanne konferansına kadar geçen iki ay içinde, Anadolu solculuğu kesinlikle sona erdirilmiştir." (Akbulut & Tunçay, 2007, s. 175).

kemalde idi. Artık milletin ve mâkul ve en meşru ve en insani salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis eden ve bunların hepsini hâdisat ile tecrübe eyliyen Türk Milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti. (Şiddetli alkışlar) Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden terekkübeden bir Meclisi Âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi Âlinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.

Kendine sıfatı Hilâfeti izafe eden bu mevkii şahsi münhedim olunca makamı Hilâfet ne olacaktır? suali varidihatır olur.

Efendiler Hulefayı Abbasiye devrinde Bağdad'da ve ondan sonra Mısır'da Hilâfet Makamının asırlarca müddet saltanat makamiyle yanyana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamiyle Makamı Hilâfetin yanyana bulunabilmesi en tabiî halâttandır. Şu farkla ki: Bağdad'da ve Mısır'da saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda aslolan milletin kendisi oturuyor. Makamı Hilâfette dahi Bağdad ve Mısır'da olduğu gibi bikudret veya mülteci bir şahsı âciz değil, istinatgâhı Türkiye Devleti olan bir şahsı âli oturacaktır.

Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asri bir devleti mütemeddine halinde her gün daha rasîn olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlıyacak, eşhasın hıyaneti tehlikesine kendisini mâruz bulundurmıyacak ve diğer taraftan Makamı Hilâfet de bütün âlemi İslâmın ruh ve vicdanının ve imanının noktai râbıtası, kulubu İslâmiyanın bâdii inşirahı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

Efendiler, Türkiye Devletinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti mefhumlarının millet ve memleketimiz için ne kadar kuvvet ve feyiz ve halâs ve saadet vadettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik tecaribi fiiliye ve bunun semeratı mesudesi kâfi fikir ve kanaat verebilir, itikadındayım. Bundan sonra Makamı hilâfetin dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlemi İslâm için ne kadar feyzibar olacağını da istikbâl bütün vuzuhiyle gösterecektir. (İnşallah, sadaları)

Türk ve İslâm Türkiye Devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne memba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir Devleti olacaktır. (İnşallah, sadaları) [..][7705]

TBMM Sinob mebusu Maarif, Sıhhiye ve Hariciye eski vekili Doktor Rıza Nur ile rüfekasının kanun teklifi tashih ve tadil edilerek mecliste onaylandı ve saltanat hılâfetten ayırılarak ilga edildi.[7706] Saltanatın kaldırılmasında mecazî bir rıza üretim vasıtasını mevzubahis etmek istiyoruz: 1919-1922 zarfında iç politikada siyasal İslâmcı söylemler serd eden Mustafa Kemal, Sakarya Muharebesi akabinde *Gazi* unvanını da uhdesine aldırtır. Mustafa Kemal, elde ettiği siyasal İslâmcı karizmasını, daha sonra İslâm müesseselerini yıkmak için kullanacaktır:

Gazi teriminin kökeninde güçlü bir dini anlam olduğunu hatırlatmak burada uygun olacaktır: "İman davasında muzaffer, imansızlara karşı muzaffer" olarak tercüme edilebilir. Yunan askeri saldırısını püskürttükten sonra Mustafa Kemal'e 1921 yazında verilen bu unvan, onun Padişah'ı tahttan indirilmesi ve Cumhuriyet'in ilanı gibi devrimci kararlarının manevi meşruiyetine yardımcı olmuştur.[7707]

7705 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 310-311.

7706 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 314.

7707 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 306, dipnot 4. Grassi, en azından, şu hususu teslim etmeliydi: Mustafa Kemal, Yunan'ı püskürtebilmek için İtalya tarafından desteklenmiştir. Hüseyin Rauf Orbay'ın "Nutuk"ta şahsına yönelik ithamlara cevab teşkil eden 2 Kasım 1927 tarihli mektubunda şu ifadelerini okuyoruz: "Milli istiklal mücadelemizde Türk Ordusu'nu zafere götüren Mustafa Kemal Paşa, adının taşıdığı itibar, şan ve şerefi, bir diktatörlük kurmak için kullanmaktadır ve üzüntüyle görüyorum ki,

Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet (Bele), Bâb-ı Âlî'ye muhtıra verdi. Muhtıra, Heyet-i Vükelâ'da müzakere edildi. Refet, *evvela bir mukaddime* yaparak *Türkiya Büyük Millet Meclisi ordusu tarafından gösterilen harikaları takdir ve tebcil ile yâd etdikden sonra milletin artık rüşdünü isbat etdiğ*ini *ve mukadderatını kendi eline aldığını* bildirmiştir. Maarif Nâzırı Said Beyefendi, mezkûr muhtıranın okunmasını müteakiben *Bütün bu sözleri bir neticeye rabt etmek lazım gelir. Çünkü bunlar mukaddematdır. Sonunda ne diyeceğiz?* sualini sormuş, Heyet-i Vükelâ kat'î bir karara varamamış ve celse kat' edilmişdir.[7708]

TBMM Hükümeti beyanname neşretti: *Türk milleti, yabancı düşmanlarına karşı Anadolu'da ayaklandı ve bu düşmanlarla ittifak yapan ve halkın aleyhine çalışan Saray ve Babıâli'ye karşı da savaşa girişti*. [..] *Türk milleti, Saray ve Babıâli'nin vatana ihanetini gördüğü zaman, ilk maddesinde hâkimiyeti Padişah'tan alıp milletin kendisine ve ikinci maddesinde yürütme ve yasama yetkilerini milletin güçlü eline veren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu çıkarıp ilan etti.*[7709] TBMM Hükümeti çok açık bir biçimde ihanet iftirası atmaktadır.

Sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi: *Sultan Vahidüddin'in (…)'e* [Mustafa Kemal'e] *itimâdı kadar, dünyada ne kimse, kimseye itimad etmiş, (…)'in* [Mustafa Kemal'in], *Sultan Vahidüddin'e hıyâneti kadar da kimse kimseye hıyânet etmiştir...*[7710]

A. L. Macfie: *Anadolu'da, o zamana kadarki amacı sadece Anadolu ve Doğu Trakya'da başkenti İstanbul olan bir Türk Devleti'nin değil, saltanatın da muhafazası olan bir ulusal hareket başlatmış bulunan Mustafa Kemal, Kasım 1922'de, aniden ve hiç beklenmedik bir biçimde saltanatı ve dolayısıyla da imparatorluğu ortadan kaldırdı*.[7711]

Korgeneral Harington'un *İkdam* gazetesine beyanatı: *İngiliz askerleri barışın yürürlüğe girmesine kadar İstanbul'da kalacaklar*.[7712]

Yunan işgal kuvvetleri Edirne'yi tamamen tahliye etti. Tekfurdağı/Tekirdağ Çorlu'da şenlikler tertib edildi, müskirat/alkollü içki satan bayiler kapatıldı.[7713]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi *şer ve fesad ocağı* nitelendirdiği Bâb-ı Âlî'nin *kat'î bir darbe ile ortadan kaldırılması* cihetinde TBMM'nin karar verdiğini belirtti.[7714] Vahideddin Hân'ı İngiliz ve Yunan işbirlikçisi olmakla itham etti: *Bunlar anlayamadılar ki, Anadolu'yu baştan başa sarsan bu fırtına, Mehmet Sadis'i de Hoca Sabri'yi de, İzzet Paşa'yı da istinat ettikleri Yunan ve İngiliz kuvvetleri ile beraber, önüne katıp dalgaları arasında mahv ve nabut edecektir*.[7715]

Mustafa Kemal, Lozan Konferansı arifesinden itibaren saltanatı kaldırmakla tezahür eden Batılılaşma adımlarını atarken, ihtimal ki İngiltere'ye *dost* olacağını göstermek istemiştir. *Mustafa Kemal, Saltanatı kaldırarak Batı'ya anlamlı bir jestte bulunmak istemiş de olabilir. İslâm etkeninin, Batı'nın Türklere karşı tutumunu olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde, Mustafa Kemal'in Saltanatı kaldırmasının, Batı'nın bu konudaki endişelerini hafifletmek amacını da güdebileceği aykırı*

---

son birkaç yıldır yapılan yolsuzlukları ve işlenen mezalimi gerekli ve mazur göstermek için, önemli tarihi olayları da çarpıtmaktadır." Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, 2011, s. 119-120.

7708 Renin, 4 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 22, *İstanbul Hal ve Vaziyet*, s. 1.

7709 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 193.

7710 İbrahim Sabri, *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır Ulemâsıyla İlmî Münâkaşaları*, 2005, c. 1, s. 376.

7711 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 188.

7712 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 7.

7713 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 791.

7714 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero , *Dün Müdafaa-yı Hukuk Grubundaki Karar, 6ncı Madde Olarak İlave Olundu*, s. 1.

7715 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 792.

görünmemektedir. İngiltere, İslâm dünyasından bütün bağlarını koparmış bir Türkiye'yle anlaşmayı daha çok isteyebilirdi. Saltanatın kaldırılması bu yönde verilmiş bir işaret olabilirdi.[7716]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *Büyük Millet Meclisi bugün bir karar vererek Osmanlı saltanatını milletin tarihinden ebediyyen kaldırıp atacaktır. Bugün İstanbul'daki son menfur herif hal ediliyor. Artık millet saltanatı, millet hakimiyeti başlıyor. Bundan sonra milletin hakimi, sultanı, padişahı, her şeyi kendimiziz*.[7717]

Erzurum mebusu Salih (Yeşiloğlu) Efendi, yarınki meclis gizli celsesinde, matbuattaki tekelleşmeye dikkat çekecektir: [Rauf] *Beyefendi, bütün ajanslar Hâkimiyeti Milliye ve Yenigün'den alarak neşrediyorlar*.[7718] Mustafa Kemal'in 1920 itibarıyla matbuat tekeli kurduğu İngiliz yıllık raporuna kaydedilmiştir.[7719]

Sabık İtalya Hariciye Nâzırı Kont Carlo Sforza, 20'nci asır siyasîlerinde yaygın görülen yalancılık, çarpıtma, gizleme, abartma illetlerine tutulmuş olsa da, ber veçh-i âtî anakronik cümleleri, İngilizlerin "tezat içinde zafer" esaslı Türkiye siyaseti ile batıcı Mustafa Kemal'in cuntacılıktan devlet başkanlığına yükselişi arasındaki anlamlı ve zorunlu ilişkiye işaret ediyor: *Savaştan sonra İngilizlerin Türkiye'ye karşı izlediği politika olmasaydı, Kemal ve arkadaşları, önce Sultan Mehmed Vahdeddin'i tahttan indirip kovmaya, sonra da tüm barış anlaşmalarının en anlamsızı olan Sevr Antlaşması'nın sonunu hazırlamak üzere, Ankara'ya yerleşmeye asla karar vermezlerdi*.[7720]

2 Kasım 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon beyanat verdi: *Mudanya Protokolunda* Müttefiklerin *İstanbul Hükûmetini de Lausanne'a davet* etmesini *engelleyen hiç bir madde yoktur*.[7721]

Londra matbuatı, TBMM Hükümetinin saltanatı hılâfetten ayırıp ilga edişine *cumhuriyet ilanı içün bir tecrübe nazarıyla bakmakdadır*.[7722]

Polonya'daki *Rzeczpospolita* gazetesinde Wojciech Dobrowski imzalı makale neşredildi. Makalede iki vecheli Mustafa Kemal portresi çizilmiştir:

> (..) Kemal, Jön Türklere düşman, ama aynı zamanda onların bir mirasçısıdır; Sultan'ın bilinçli bir savunucusu ama aynı zamanda onu tahttan uzaklaştırmaya çalışan kişidir; Türkiye'nin İngiltere ile birleşmesi taraftarıdır ama aynı zamanda da İngiltere'ye karşıdır; Araplardan izole olmanın Türkiye yararına olacağını gören ancak Müslüman birliğini destekleyen bir siyasetçidir; başarılarını yardımları sayesinde gerçekleştirdiği Bolşeviklerle ve onların baş müttefikleriyle seve seve silahlı çatışmaya girebilen bir generaldir.[7723]

Sadrazam Tevfik (Okday), TBMM Hükümeti İstanbul mümessilliğine muhtıra verdi. Bâb-ı Âlî *tarafından sulh konferansına iştirak edilmeyeceğini ve devletlere verilecek cevabda zaman-ı hükümet Ankaradaki Türkiya Büyük Millet Meclisinin elinde olduğu cihetle müzakeratı da onun murahhaslarının idare edeceği söyleneceğini Ankara mümessilliğine temin ve işin* bu *gün Meclis-i Vükelâda bir karar-ı kat'îye rabt olunarak akşam üzeri neticenin bildirileceğini beyan* etti. Meclis-i

---

7716 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 259-260.

7717 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 792.

7718 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 2 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Cilt 3, s. 984.

7719 "Anadolu'nun iç kesimlerinde Milli Mücadele [the Nationalist movement] yanlısı çok sayıda gazete boy göstermekte ve bu gazetelerin tümü temel konularda Ankara Hükümeti'nin talimatları doğrultusunda hareket etmektedir. [..] En önemli iki gazete, Ankara'da çıkmakta olan *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün*'dür." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 126.

7720 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 234.

7721 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 7.

7722 İkdâm, 4 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9207, *Osmanlı İmparatorluğu Yerine Türk Devleti*, s. 1.

7723 Öztürk Emiroğlu & Agnieszka Zastawna. (2012). *Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938)* (Ö. A. Süer, çev.) içinde (s. 20). Ankara: Tiydem Yayıncılık.

Vükelâ içtima ettiği vakit, İstanbul'a telgraf olarak keşide edilen TBMM mukarreratı okundu ve sulh konferansına iştirak edib etmeme hususundaki nihaî karar 4 Kasım'a ertelendi.[7724]

TBMM'de gizli celse içtima edildi. Sinop mebusu hukukçu Hakkı Hami'nin (Ulukan) beyanından anlaşıldığına göre TBMM mebusları; Başkumandan Mustafa Kemal ve Rauf (Orbay) kabinesinin meclise danışmaksızın belirledikleri Lozan murahhas heyeti isim listesini, gazetelerden öğrenmişlerdir. Bu ve emsali emrivakiler, *irade-i milliye perdesi altında* yeni bir *tahakkümün* yeni bir saltanatın kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.[7725] Mersin mebusu Salâhaddin (Köseoğlu), Lozan murahhas heyetinin meclis tarafından intihab edilmesi gerekiğini beyan etti ve takrir verdi.[7726] Muhalif İkinci Grub mebusları, Lozan murahhas heyetinin meclis tarafından seçilmesini reye verdireceği sırada Mustafa Kemal müdahalede bulunarak Rauf Kabinesiyle müşterek emrivakisinin kabulünü sağladı: 121 kabul, 61 red, 10 çekimser.[7727]

Rasûlullah'ın mevlidi mucibince Yıldız Sarayı'nda "Mevlid-i Nebî" alayı tertip edildi.[7728]

TBMM'de alenî celse içtima edildi. Başkumandan Mustafa Kemal'in siyasî ortağı Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), Sivas mebusu sıfatıyla TBMM Riyasetine takrir verdi. Takrire göre, Rasûlullah'ın doğum günü 12 Rebiyyülevvel hicrîsi "millî bayram" olsun teklif edilmekteydi. 6 asırlık hanedanın siyasî otoritesi yerine kendi otoritesini ilân eden TBMM Hükümeti, devrin şartlarına göre marjinal olan saltanatı ilga kararını dengeleyebilmek, meşruiyet zemini temin edebilmek maksadıyla "dinî olan"ı "millî"leştirme teşebbüsünde bulunmuştur denilebilir. Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) da 2 Kasım günü ve gecesinin "Millî Saltanat Bayramı" namıyla yeni bir bayram/ıyd icad etmek için takrir

[7724] Renin, 4 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 22, *İstanbul Hal ve Vaziyet*, s. 1.

[7725] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 981-982.

[7726] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 988-989. TBMM'deki muhalefet, TBMM içi muhalefet idi. Başka bir deyişle mesele, diktatörlüğün kimde/hangi mercide olacağında idi: Mustafa Kemal muhalifi "İkinci Grup'un siyasal tutumu, önderlerinden Mersin mebusu Selahaddin Bey tarafından *meclis diktatörlüğüne taraftar, şahıs otokratlığına muhalif şahıs hakimiyeti yerine kanun hakimiyeti* ilkesi çerçevesinde açıklanacaktır." Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, 2001, s. 61.

[7727] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 793. TBMM Hükümetinin yapısı emrivakiye fevkalâde müsaiddir. Nitekim Mustafa Kemal muhaliflerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), gizli celsedeki beyanatında sarahaten ifade etmiştir: "Meşruti hükûmet şekline göre, kuvvetlere taksim olunmuştur. Padişah vardır, kabine vardır, bir de meclis vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üçünü cemmediyor." T.B.B.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 993. Başka bir deyişle TBMM Hükümeti diktatoryası, askerî cunta tarafından tedricen deruhte ve istimal edilmektedir.

[7728] İkdam, 3 Teşrîn-i sânî 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 7.

vermiştir.[7729] İsmail Suphi, koyu bir saltanat aleyhtarı Bolşevik idi.[7730] İsmail Suphi, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtınca, *Sovyet elçisi Aralov'dan gizlice para aldığı kuşkulanılan* bir kişi idi.[7731]

Ali Fuat (Cebesoy) ve maiyetinin casusluk faaliyeti mucibince sınırdışı edildikleri 10 Mayıs'tan bu tarafa muhal kalan Moskova Büyükelçiliğine, TBMM İstanbul mebusu ve Tiflis mümessili Muhtar (Mollaoğlu) tayin edildi.[7732]

Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu matbuat tekelinin Adana şubesi aşırı-milliyetçi *Yeni Adana* gazetesi Vahideddin Hân'ı ihanetle itham etti:

> Saray ve Babıâli İngilizlere alet oluyor. Nankör Padişah ve Babıâli'nin millete ve vatana yeni ihanetleri. (Vahdettin'in resminin altında: Hain, menfur!... Tevfik Paşa'nın resminin altında: Sıkılmadan konferansa iştirak talep eden İngiliz hizmetçisi hünkarın bunamış ve beyni sulanmış sadrazamı.) [7733]

Kemalist tarih anlatıcısı, Türk Tarih Kurumu mensubu, CHP Tek-Parti Manisa mebusu Hikmet Bayur, maalesef hangi gün gönderildiğini açık seçik yazmamakla birlikte, birtakım alâmetlerden istihrac ediyoruz ki 1 Kasım saltanatın ilgası ilâ 4 Kasım Bâb-ı Âlînin sukûtu arasında bir gün, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Bâb-ı Âlî ile TBMM arasında itilâfa varılması ve hılâfet-saltanatın korunması gerektiğini vurgulayan uzunca layihasını Sadrazam Ahmed Tevfik'e (Okday) göndermiştir.[7734]

7729 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 319.

7730 İsmail Suphi, Mustafa Kemal'in gizli emriyle Bursa'nın Yunan'a terk edilmesi hadisesi mucibinde 10 Temmuz 1920'de, mecliste bir konuşma gerçekleştirmiş ve şunları haykırmıştır: "[..] biz Bolşevik olacağız, şeytan olacağız, icabederse Çinli olacağız ve illa yaşayacağız. (Alkışlar) [..] Yunanı bizim üzerimize saldıran [..] İstanbul Hükümetidir." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 2, s. 241-242. Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni Mahsusu olduğu sırada İsmail Suphi, Bolşevikliğin TBMM anayasasına sirayet ettiğini ifade etmiştir: "İşte Hükümetin Halkçılık Programı namı altında Meclis-i Alinize sevkettiği program.. Belki Şark'ta, Rusya'da patlıyan inkilabın bizim üzerimizde tesiri olmuştur." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 232-237. 6 Mart 1922 tarihli meclis gizli celsesinde şu çarpıcı ifadeleri dermeyan etmiştir: "Arkadaşlar, ben uzak diyarlardan [Sovyet Rusya'nın hakimiyetindeki Türkistan seyahatinden] geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükûmetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat İstanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar… (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccarı sıfatiyle uğradım. İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? Tarihi işhat ederim. Her memleketi ekseriya saraylar; milletsiz, mezhepsiz, rezil menfaatperestlerin yuvasıdır, muhtekirlerin yuvasıdır." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38.

7731 FO 371/7879/E60 57, kaynak R. 26/43 kod adlı ajan; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 258.

7732 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 794. Ahmet Muhtar Mollaoğlu, mason idi: Mimar Sinan, 1976, Sayı 22, s. 68.

7733 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 795. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü Ahmet Remzi (Yüreğir), TBMM Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğüyle iltisaklıydı. "Gazete, yurt içi ve yurt dışı haberlerinin büyük bir bölümünü Anadolu Ajansı'ndan temin etmiştir. Ayrıca [sabık Adana Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti üyesi] Zamir [Arıkoğlu] Bey milletvekili olduktan sonra gün aşırı telgrafhaneye giderek Ahmet Remzi Bey'le malumat alış verişinde bulunduklarını anlatmaktadır." İbrahim İslam. (1995). *Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi* [Doktora Tezi] içinde (s. 19). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

7734 Hikmet Bayur. (1937, Nisan). Son Osmanlı Hariciye Nazırının Bir Lâyihası. *Belleten*, 1(2), s. 458-488.

İngiliz vesikasında Mustafa Kemal'in "iki yüzlü" olduğu kaydı, Wojciech Dobrowski tarafından teyid edilmektedir:

> Mustafa Kemal'in günümüze kadar olan kısa, ancak parlak kariyerini göz önüne alacak olursak, bütün olarak baktığımızda, Kemal, Jön Türklere düşman, ama aynı zamanda onların bir mirasçısıdır; Sultan'ın bilinçli bir savunucusu ama aynı zamanda onu tahttan uzaklaştırmaya çalışan kişidir; Türkiye'nin İngiltere ile birleşmesi taraftarıdır ama aynı zamanda da İngiltere'ye karşıdır; Araplardan izole olmanın Türkiye yararına olacağını gören ancak Müslüman birliğini destekleyen bir siyasetçidir; başarılarını yardımları sayesinde gerçekleştirdiği Bolşeviklerle ve onların baş müttefikleriyle seve seve silahlı çatışmaya girebilen bir generaldir.[7735]

Sabataycı olduğu belirtilen Selânikli Mustafa Kemal'in uzaktan akrabası[7736], tetikçi, Manastırlı Recep Zühtü (Soyak) genel yayın yönetmenliğinde Ankara'da neşredilen *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi; *saraya yüzyıllardan beri Türk gelin girmediği*ni iddia etti.[7737]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı: *Ankara'da Büyük Millet Meclisi iki günlük gayet hararetli bir müzakereyi müteakib Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey'in 76 arkadaşının imzasıyla verdiği takriri kabul ederek Saltanatla Hilafeti birbirinden tefrike karar vermiş ve Halife olan zatın Sülale-i Al-i Osman'dan ekmel ve erşedinin Büyük Millet Meclisi'nce kabul etmiş ve bu münasebetle Ankara'da 101 pare topla keyfiyet ilan edilmiş bütün memleket şenlikler içinde*.[7738]

3 Kasım 1922. Sadrazam Tevfik (Okday) kabinesinin istifası meselesi Yıldız Sarayı'nda müzakere edildi. Vahideddin Hân, *yeni bir hükümet teşkilinin imkânsız olduğuna işaret etmiştir ama kabine gene de istifaya karar* vermiştir. Bunun üzerine Vahideddin Hân, *cari işlerin görülmesi için nazırlara emir vermiş*tir. Diğer taraftan Refet (Bele) de İstanbul Şehreminisi Mehmed Ziyaeddin'i ziyaret ederek şehremininin *Belediye Meclisi tarafından yeniden seçilmesi gerektiğini* kat'î surette bildirdi ve müteakiben mevcut şehremini tekraren lakin bu defa TBMM Hükümeti talimatıyla seçildi. Sadrazam Tevfik, Vahideddin Hân'ın makamından feragat etmek niyetinde olmadığını, feragata ilişkin yalan haberlerin tekzib edilmesini emrettiğini ve Ryan'ı da huzura davet ettiğini Ryan'a tebliğ etti.[7739]

Refet, İstanbul Kadıköy'deki İttihadspor Kulübü'nü ziyaret etti ve burada yine hanedan saltanatına aleyhtar bir nutuk irad etti:

> Bu sabah eline gazete alan milletin her ferdi artık anladı ki bu yurdda, bu sevgili memleketde millî bir saltanat vardır. Bu büyük saltanat, ebedîdir, ezelîdir. Yalnız ve yalnız millete siz genclere aiddir. Vay ona dokunmak isteyen baykuşa!.. Bu saltanat ne şâhın, ne pâdişâhın, ne paşanın, ne de başkasınındır. Bu yalnız ve yalnız

---

7735 *Rzeczpospolita*, nr. 308, II XI 1922, s. 3; Aktaran: Öztürk Emiroğlu & Agnieszka Zastawna, *Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938)*, 2012, s. 20. Türkolog Mihayil Serafimoviç Meyer: "Yakın zamana kadar Atatürk gibi karmaşık ve çelişkili bir kişiliğin rötuşsuz bir portresinin yazılması mevzu bahis bile edilemezdi." Celal Pekşen, *Sovyet Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve Dönemin Türkiye'si (1923-1938* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 6.

7736 Mustafa Kemal ile Afet İnan, "uzaktan akraba"dır: Milliyet, 13 Kasım 1985, *Ata'nın Manevi Çocukları*, s. 13. Arı İnan'ın belirttiğine göre Recep Zühtü Soyak, Afet İnan'ın üvey annesinin kardeşidir: Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 298.

7737 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 471. Tetikçi Recep Zühtü Soyak, Şubat 1935'de metresini katledecek, buna rağmen, Mustafa Kemal tarafından en az 27 kez resmen huzura kabul edilecektir: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 106, dipnot *.

7738 Erdal Aydoğan, *Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri*, 2010, s. 154.

7739 Sadrazam Tevfik (Okday) ile İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan arasındaki 5 Kasım 1922 tarihli mülakat; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 247-248.

> milletindir. Vay ona dokunmak isteyeceklere, o gece kuşlarına, o yarasalara!.. Unvanı ister pâdişâh olsun, isterse paşa olsun vay o bedbahta, vay o bedbahta! Ey milletim işte saltanat sizindir.[7740]

Duyûn-ı Umumiye mümessili Cavid'in günlük kaydında da belirtildiği üzrere Vahideddin Hân; Refet'in (Bele) İstanbul'a gelip birçok nutuk irad ederek *milletin saltanat ve hâkimiyetinden* bahsettiği bir ahvâlde iken Hilâfet-saltanat makamından çekilmeye razı değildi. Refet, Bâb-ı Âlî'nin istifa etmesi için lobi faaliyeti yürütmekteydi. İstanbul halkının ise Refet'e olan tezahüratı günden güne azalmıştır. İttihadçı, Sabataycı Hüseyin Cahid'in (Yalçın) *Renin* gazetesi, saltanatı ilga etmekle birlikte Hılâfeti de Osmanoğlu Hanedanı uhdesine ibka eden TBMM Hükümetini, *bu isimsiz devlet*i, *Cumhuriyet* tesmiye etmiştir:

> Refet Paşa'nın İstanbul'a ayak bastığı günden beri irat ettiği nutuklarda mütemâdiyen milletin saltanat ve hâkimiyetinden bahsetmesi, sarâhaten yalnız makâm-ı hilâfeti zikredip padişâhlığa dâir bir kelime söylememesi, dürbîn olanlara yakında bir hâdese-i fevkalâde karşısında bulunacağına hükmettiriyordu. Bu nutukları hatibin kendisine tevdi' olunan vazîfeyi ve salâhiyeti tecavüz etmesine atfedenlerin aldandıkları pek aşikârdı. Çünkü böyle müstesna bir zamanda fevkalâde ahvâl ve şerâit tahtında İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın sözleri şüphe yok ki, alelade bir hatibin şahsî efkâr ve mütâlâ'atı gibi telâkkî edilemezdi. Bu sözlerin bu muhitte pek iyi bir ma'kes bulduğu iddiâ edilemez. Tezahürâtın kesâfeti günler geçtikçe azalıyordu.
>
> İzmir'e duhûl günlerinde nihâyetsiz şetâretten, hatta Refet Paşa'dan yevm-i istikbâlindeki teheyyüzden gittikçe uzaklaşıyordu. Bu nutuklar irat edilirken ve İstanbul halkı pek büyük bir hâdisenin arifesinde yaşarken, Anadolu mürettep olan programını tatbîk için hazırlanıyordu. İstanbul Hükûmeti'nin muhâfaza-i mevki'de ısrarı, padişâhın çekilmeye razı olmaması, Tevfik Paşa'nın konferans hakkındaki son telgrafı, taşmak üzere olan bardağa dökülmüş son katre rolünü oynadı.
>
> Anadolu, pazartesi, Çarşamba günleri devam eden münâkaşalardan sonra nihâyet padişâhlığı kaldırmaya, hilâfeti hanedan uhdesinde ibka'ya ve halifenin bu hanedan a'zâsından eslâh ve erşat olanına Büyük Millet Meclisi'nin intihâbıyla tefvîze karar verdi. "*Renin*" (Tanin) bu sabahki makalesinde bu isimsiz devlete *Cumhuriyet* ismini izâfe etti. Bu sarâhatın alâkadarla[rı] memnun edeceğini zannetmiyorum.
>
> Gece İzzet Paşa'ya uğradım. Saray'da meclisler birbirini ta'kîb etmiş. Hâlâ bir netîce-i katiyeye varamamışlar. Padişâh istifa etmelerini istemiyormuş. Fakat artık bu hâl karşısında temdîd-i hükûmet etmelerine imkân yoktur. Yarın şüphesiz ki, çekilirler. İzzet Paşa Refet Paşa ile olan mülâkatlarını hikâyet etti. Refet Paşa'nın verdiği bir muhtıra üzerine Mecliste müzâkere cereyân etmiş ve bu müzâkere esnasında Said Bey meclisten çıkmış ve istifasını vermiş. İzzet Paşa, Refet Paşa ile olan mülâkatlarına dâir Meclis-i Vükelâ'ya verdiği bir muhtırada Refet Paşa'ya atfen teşekkül edecek hükûmetlerin Halife tarafından tasdîk edileceğini, meşrûtî hükûmetlerde hükümdarın hâiz olduğu hukuk ve salâhiyetleri halifenin hâiz olacağını zikrediyor! Bunda bir sû-i tefehhüm olmasın diye sordum, hayır, dedi. Tamamen Refet Paşa'nın kendi sözleridir.[7741]

Amerikan *The Toronto Daily Star* gazetesi İstanbul muhabiri Ernest Hemingway, *İkinci Truva Kuşatmasının Sonu* nam makale neşretti. Mudanya Mütarekenamesi mucibince Şarkî Trakya'yı tahliye eden Yunan birliklerini tasvirle başladığı makalesinde Yunan işgal ordusu içindeki bozgunculuğa dair çarpıcı bir şehadeti nakletmektedir:

> [..] Yunanlıların Mustafa Kemal'e karşı giriştikleri savaşta Anadolu'daki Yunan ordusunda gözlemci olarak bulunan Hint Süvari Birliği subaylarından Yüzbaşı Wittal, Yunan ordusunun uğradığı yenilgiye neden olan entrikaların içyüzünü bana şöyle anlattı.
>
> "Yunan askeri birinci sınıf savaşçıydı" diyor Yüzbaşı Wittal. "İngiliz ve Fransızlarla birlikte çalışan subaylar tarafından da çok iyi yönetiliyorlardı. Mustafa Kemal'in ordularını yenilgiye uğratmışlardı. İhanete uğramamış olsalardı, ben Ankara'yı işgal edeceklerinden ve savaşı bitireceklerinden emindim.

[7740] Sabah, 4 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 11835, *Refet Paşa Hazretleri İttihadspor Kulübünde*, s. 2.
[7741] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 398-399.

> Konstantin tahta çıkar çıkmaz, cephedeki bütün subaylar, genelkurmay başkanından takım kumandanına kadar, görevlerinden alınmıştı. Bu subayların çoğu cephede terfi etmiş, gerçekten iyi askerlerdi; başarılı önderlerdi. Yerlerini savaş yıllarını İsviçre, ya da Almanya'da sürgünde geçiren kralcı subaylar almıştı. Bunların pek çoğu hayatlarında tek bir silah sesi bile duymamıştı. Bu davranış, orduda büyük bir çöküntüye yol açtı ve Yunan yenilgisinin başlıca nedeni oldu."
>
> Yüzbaşı Wittal hiç savaş deneyimi olmayan topçu subaylarının nasıl batarya kumandanlıklarına getirildiklerini ve nasıl kendi piyadelerini biçtiklerini de anlattı. Yüzlerine pudra süren, dudaklarını rujla boyayan piyade subaylarından, bilgisizlik, umursamazlık yüzünden "cinayet" halini alan kurmay çalışmalarından söz etti.
>
> Yüzbaşı Wittal, "Anadolu'daki çatışmada Yunan piyadeleri başarılı olmuşlardı ve ilerliyorlardı," dedi. "Sonra kendi topçuları hepsini biçti. Binbaşı Johnson (kendisi daha sonra İstanbul'da basınla ilişkileri düzenleyen irtibat subayı olarak çalışmıştır), bildiğiniz gibi topçu subayıdır. Üstelik, iyi bir topçu subayıdır. Topçuların piyadeye oynadığı oyunu görünce, üzüntüsünden hüngür hüngür ağlamıştı. Binbaşı Johnson istese topçuyu rahatça yönetebilirdi. Fakat hiçbir şey yapacak durumda değildi. Sıkı bir tarafsızlık izlemek için kesin emir almıştı. Bu yüzden hiçbir şey yapamazdı."
>
> Kral Konstantin'in Yunan ordusuna ihanetinin hikâyesi budur işte. Bu yüzdendir ki, Atina'da patlak veren ihtilal, birçok kimsenin sandığının aksine, hiçbir zaman bir maskaralık olmamıştır. Bu ihtilal, kendisine ihanet edene karşı, bir ordunun ihanetidir.
>
> İhtilalden sonra eski Venizelosçu subaylar, Doğu Trakya'daki orduyu yeniden örgütlendirdiler. Yunanistan, Trakya'ya bir "*Marne*" gözüyle bakıyordu, ya burada dayatıp son bir direniş gösterecek, ya da ölecekti. Asker yığınağı buraya yapılmıştı. Her şey çok iyi tasarlanmıştı. Derken müttefikler, Mudanya'da, Doğu Trakya'yı Türklere veriverdiler ve Yunan ordusunun da bu toprakları terk etmesi için üç günlük bir süre tanıdılar.
>
> Ordu, hükümetinin mütarekeyi imzalayacağına inanmadığı için, bekledi. Ama hükümet, mütarekenin altına imzayı bastı. Şimdi de askerler emir kulu olarak çekiliyorlar. [..][7742]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye nüfuz etme faaliyetine dair muhtıra kaleme aldı. *1 Ağustos'ta, Stassova adlı kadın komünistin Bakü'den Moskova'ya gönderdiği ve Türkiye'deki Ulusal Akım'ın Rus görüşü açısından tehlikeli biçimde geliştiğini; "Türk Ulusal cephesinin parçalanmasını" öneren raporunun ardından, Maveray-ı Kafkas'tan Anadolu'ya komünist kışkırtıcılar gönderiliyordu. Bunun sonucu olarak, Trabzon'da, Bolşevik kışkırtıcıların büyük ölçüde sorumlu olduğu olaylar çıkıyordu. Aynı sırada, İngiliz İstihbaratı, Türkiye'nin Doğu İlleri'nde de, özellikle Türk zaferinden sonra komünist eylemlerinin arttığı yolunda haberler alıyordu*.[7743] Nisan-Haziran 1922 devresinde Dahiliye Nâzırı Ali Fethi'nin (Okyar) İttihadçılara, bilhassa Trabzon ocağına yönelik tedib harekâtı, söz konusu Sovyet Rus nüfuzunun izale edilmesi bağlamında da değerlendirilebilir.

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı: *Dünkü verilen kararın saray ve İstanbul kabinesine çok fena bir tesiri müşahede olunur. Devamlı müzakereler yapılıyormuş. Vahdeddin bu heyete çıkıyor, fakat yalnız muhafız kıtaatı tarafından karşılandı*.[7744]

[7742] Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı*, 1988, s. 24-25.

[7743] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 283.

[7744] Erdal Aydoğan, *Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri*, 2010, s. 154.

ABD'nin İzmir Yardımcı Konsolosu Maynard B. Barnes, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. TBMM Hükümeti, İslâm düşmanlığıyla suçlanmamak için, saltanatın kaldırılması olayını, Hazret-i Muhammed'in doğum yıldönümü günlerine denk getirmiştir.[7745]

4 Kasım 1922. Sadrazam Tevfik (Okday) sabah saatlerinde İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret ederek (i) *Hükümet'in çekilmesi lâzım gelip gelmediğini*; (ii) *Lausanne'a Murahhaslar Heyeti'nin gönderilip gönderilmemesi hususlarında fikrini söylemesini Rumbold'dan rica etti*. Rumbold ise her zamanki diplomatik tarzla *Haşmetlû Kırallık Hükümeti başka devletlerin içişlerine mudahalede bulunmaz* cevabını vererek geçen yıl Londra Konferansındaki *prosedürü* hatırlattı. Bunun üzerine Sadrazam Tevfik, *İstanbul Müttefiklerin işgali altında bulunduğundan Ankara Hükümetinin İstanbul Hükümetini devralamayacağı intibaını taşıdığını söyledi*. İngiliz Fevkalâde Komiserliği binasından ayrılan Sadrazam Tevfik, bu sefer Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'yi ziyaret etti ve *Ankara'ya telgraf göndererek istifaya hazır olduğunu, Hükümeti kimse teslim etmesi gerektiğini sordu*, *Padişah'ın ise kendisinin istifası için bir sebep görmediğini söylediğini* anlattı.[7746]

Sadrazam Tevfik (Okday), Vahideddin Hân'a istifasını sundu; istifası *hemen* kabul edildi.[7747] Bâb-ı Âlî Hükümetinin çöküşü anlamına gelen bu istifa *Avrupa ülkelerinde genellikle olumlu karşılan*ıyor.[7748] Musta'fî sadrazam Tevfik (Okday), *Akşam* gazetesine beyanat verdi: *Sultan Hazretleri şimdilik istifa etmek istemeyerek millete hesap vermek arzusunu izhar ediyorlar*.[7749]

Sadrazam Tevfik (Okday), Şehremini Mehmed Ziyaeddin, Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye âzâsı Murad ve İzzet'ten müteşekkil heyet, Refet'i (Bele) ziyaret ederek TBMM Hükümetine biat etti.[7750] Mezkûr heyeti müteakiben; Vahideddin Hân yaverlerinden, 13 Haziran 1921'den beridir İstanbul Emniyet Müdürü ve Müdafaa-yı Milliye Reisi olan Miralay Esad -ki Ahmed İzzet Furgaç'ın kardeşidir[7751]- *Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa* ve Şehremini Mehmed Ziyaeddin *ile bütün Belediye azaları ve bir Adliye Heyeti Refet'e gidip kendilerinin Ankara Hükümeti emrine geçmiş olduklarını bildirerek talimat verilmesini istedi*.[7752] Bu itibarla *İstanbulun kuvve-yi adliye, kuvve-yi belediye ve kuvve-yi inzibatiyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine biat ve merbutiyetini fiilen ifa etmiş bulunuyorlar*.[7753]

7745 *NARA*, İzmir'deki Amerikan Başkonsolosluğunda görevli Yardımcı Konsolos Maynard B. Barnes tarafından ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 03.11.1922, 867.00/1585, s. 1-2; Aktaran: Kıymet Yasavul, "Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)" [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 87

7746 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 247.

7747 "Tevfik Paşa, dün akşam istifasını Makam-ı Hılâfete tevdi etmiş, bilahare Ayaspaşadaki konaklarına dönmüşdür. İstifanın kabul edilib edilmediğini konaklarından soran muharririmize, müşarileyhin mahdumu Ali Nuri Beğ, istifanın kabul edildiğini ve devairin teslimine kadar vekaleten umur-ı idarenin rüyet edilmesi müşarileyhe tebliğ edildiğini söylemişdir. Muharririmiz Ali Nuri Beğe, Refet Paşa Hazretlerinin dünden itibaren İstanbul idaresine başladıklarını söylemiş, bunun üzerine, *Pekâlâ o halde vekâlete de hacet kalmamışdır* cevabı verilmişdir. Muharririmiz feragat meselesinin doğru olub olmadığını sormuş, bunun henüz esası olmadığı anlaşılmışdır." Akşam, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1480, *Tevfik Paşa Konağındaki Tahkikatımız*, s. 1.

7748 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 471.

7749 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 8.

7750 Renin, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 23, *İstanbulun Adliye, Belediye ve Zabıtası Hükümet-i Milliyeye Bi'at Etdi*, s. 1.

7751 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 185.

7752 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 8.

7753 Renin, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 23, *İstanbulun Adliye, Belediye ve Zabıtası Hükümet-i Milliyeye Bi'at Etdi*, s. 1. Miralay Esad, TBMM Hükümeti tarafından derhal İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tayin edilmiştir: Akşam, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1480, *Polis Müdürü Esad Beğin Muharririmize*

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal'den İstanbul'daki Refet'e (Bele) gizli emir:

> Vahideddinin memâlik-i ecnebiyyeye firâr için hazırlıklarda bulunduğu istihbâr edilmişdir. Tahakkuku hâlinde ahâli vâsıtası ile linc tatbîki lâzımdır. Bunun te'mîni mercûdur.[7754]

Mülga Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'ten Rumbold'a şöyle dedi: *Hükümetin* [Sadrazam Tevfik'in (Okday)] *istifasını kınadım. Fakat dört nezaret önceden boştu.* [Saltanatın ilgasına âmir takrir veren mebusların başı] *Rıza Nur alçak bir heriftir*.[7755]

Duyûn-ı Umumiye mümessili Mehmed Cavid'in günlük kaydı:

> Bütün mahâfil-i ecnebîye hayrette… İstanbul Hükûmeti müstavfî. Mahkemeler mu'attal. Yarın öbürgün devâirin kapıları kapanacak ve hepsinin üstüne belki "kiralık hanedir" ilânları yapışacak. Padişâh hâlâ muhâfaza-i mevki'de inatkâr.[7756]

Londra'da intişar eden ve Liberal Fırka taraftarı *The Westminster Gazette*, saltanatın İngilizler tarafından değil TBMM tarafından ortadan kaldırıldığını belirtti: *Hiç kimse Türklerin kendi devletlerinin reisini seçmelerine itiraz edemez. Şimdi Halife'nin kutsiyetinden ne kalmış olduğunu görmek biraz müşküldür. Batılıların İslam aleyhindeki siyasetlerine ait iddia bir vehimden başka bir şey değildir. Saltanat'ın düşüşüne İngilizlerin değil muzaffer Ankara'nın sebep olduğunu itiraf etmek bu iddia ile biraz zorca uzlaşır*.[7757] "Tezat içinde zafer politikası" hatıra gelmektedir.

Fotoğraf. 4 Kasım'da Padişah Yaveranı kordonunu çıkarıp TBMM Hükümeti Mümessili Refet'e biat eden Miralay Esad (Vakit, 5 Teşrîn-i sânî 1922, s. 2.).

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinde muvazzaf Askerî Ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes, 11 Ekim'de İzmir'den İstanbul'a avdet eden ajanın istihbaratına istinaden, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a mahrem muhtıra teslim etti:

> Bugüne dek, Mustafa Kemal'in stratejik plânı, hiçbir aksaklık olmadan başarılı olmuştur. 26 Ağustos'taki saldırı büyük gizlilik içinde hazırlanmıştı ve iki gün öncesine dek bunu ancak üç kişi biliyordu. Afyon'daki Yunan ordusu, 1.500 yardalık (4.500 ayak tutarında) bir savaş kesiminde, 150 topun üstün ateşi üzerine şaşalamıştı. Ulusçuların topları çok sayıda mermi attıktan sonra, hiç güçlük çekmeden Yunan ordusu yarılmıştı… Boğazlar'a ve Marmar Denizi'ne ulaşan Mustafa Kemal'in plânı şuydu: (a) Trakya ve İstanbul'u ele geçirmek; (b) Musul ilini yeniden fethetmek. İkinci amaç, birinci amaç gerçekleşinceye dek ertelenecektir.

Beyanatı, s. 1. "Sultanın Emniyet Genel Müdürü olarak tayin ettiği Miralay Esad Bey de sultana ihanet etmiş, Kemalistlerin İstanbul'u [Kasım 1922'de] ele geçirmeleri üzerine, himmetlerinden dolayı buraya vali tayin edilmiştir." Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 130. "General Harington [..] Es'at Paşa gibi Harekâtı Milliyeye yardım eden hamiyetli bir zatı, Mösyö Rayan'ın itirazına rağmen Polis Müdürü yapan da gene kendisi olmuştu." Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, 1946, s. 342-343.

7754 *CBA*, 01013068-13; Aktaran: Murat Bardakçı. (2022, Kasım 17). Tam yüz sene boyunca gizli kalmış bir belge: Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Vahideddin'in İstanbul'dan ayrılmaya teşebbüsü hâlinde linç edilmesi için verdiği yazılı emir!. *Habertürk*. 18 Kasım 2022 tarihinde www.haberturk.com adresinden edinilmiştir.

7755 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 8.

7756 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 400.

7757 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 798.

Mudanya Konferansı'ndan sonra, Mustafa Kemal, barış konferansının başlangıcından sonra, iki ay içinde, İstanbul ve Trakya Türk'lere devredilmezse, İngiliz'lere karşı ivedilikle husumete başlayacaktır. İtalyan'larla Fransız'lar, müdahale etmeyeceklerine dair ona güvence vermişlerdir. Harekât plânı şu olacaktır: (a) Refet komutasındaki III. Ordu Trakya'da örgütlenecek; 8.000'e yaklaşık jandarma, bunun nüvesini oluşturacaktır. Bu nüve, çabucak, 30.000 erlik bir ordu biçimine gelecektir. Onun örgütü halen saptanmış; birliklere komuta edecek olan subaylar ayrılmıştır. Bu gücün iki rölü olacaktır: Bağlaşıklar, Meriç savaş kesimindeki Yunan ordusunu kaldırmazlarsa, bu orduyu ortadan kaldıracak ve Çatalca savaş kesiminde İngiliz'lere karşı husumeti başlatacaktır.

(b) II. Ordu, Boğazlar'ın Asya sahilini tutacak ve havan toplarının yoğun ateşiyle, tüm İngiliz taşıt ve erzak gemilerinin Boğazlar'dan geçmesini engelleyecektir. Marmara ve Boğazlar, Rusya'dan getirilen ve Ankara ile Konya'da kurulan fabrikalarda imal edilmekte olan deniz mayınlarıyla, İngiliz savaş gemileri için tehlikeli bir duruma sokulacaktır.

(c) Epeyi berkitilecek olan I. Ordu, Üsküdar'a ilerleyecek ve İstanbul'u işgal etmek için Boğaz'ın üst kısmına geçecektir. Büyük bir gücün Boğaz'ı geçebilmesi için hazırlıklar yapılmakta; sal ve dubalar yapmak için kereste toplanmaktadır.

(d) Bu amaç için, İstanbul'da Ekrem Bey ve "Felâh-ı Vatan" grubu, 25.000 silâhlı erden az olmayan gizli bir güç toplamıştır. Onlar, polis genel müdürü Esat Bey'in buyruğunda olacaklardır. Hamit Bey, Ankara'dan işaret alır almaz, çoğunluğu Laz'lardan, gemici ve hamallardan oluşan bu güç, ayaklanarak, İstanbul'daki İngiliz güçlerini ortadan kaldıracaktır. Yansız kalacak olan Fransız ve İtalyan erlerine karşı herhangi bir eylemde bulunulmayacaktır. Bu örgüt, oldukla dikkatle hazırlanmıştır ve Başkomutan da dahil, tüm İngiliz komutanlarını, istihbarat ve polis subaylarını tutuklamak için plânlar yapılmıştır. İlk olarak, İngiliz savunma plânını altüst etmek amacıyla telefon telleri kesilecektir. İstanbul'un işgali sırasında I. Ordu'nun karargâhı Beyoğlu'nda olacaktır.

İzmir'in yakınlası olayının yenilenmemesi için, İstanbul'daki ayaklanma, büyük bir dikkatle hazırlanmıştır. Esasen İzmir yangını, Türk yetkililerin kışkırtmasıyla başlatılmamıştır ve onların niyetlerine büsbütün karşıt olmuştur. İzmir olayının gerçek seyri şudur: 8. tümen ve 1. süvari tümeni İzmir'i işgal ettikten sonra, herşeyi göze alan bir Ermeni çetesi, Ermeni kilisesi ve çevresindeki kimi evlere sığınmıştı. Bomba ve tabancalarla silâhlı bulunan bu çete, bir süre direnişte bulunuyor ve birçok Türk erini öldürüyordu. Sonuçta, yerel Türk komutan, bu çeteyi dışarı çıkartmak için, Ermeni kilisesi ve çevresindeki binalara petrol döktürerek yangına veriyordu. Türk askerleri bu binaların etrafını bir kordonla çeviriyordu… Ermeni çetesinin geriye kalan üyeleri, kaçabilmek için, Türk askerlerinin dikkatini başka yana çekmek amacıyla bitişikteki semtleri ateşe veriyorlardı. Bu yüzden yangın çabucak yayılıyor ve Türk askerlerinin tüm çabalarına karşın, çok geçmeden bütük kent ateş içinde kalıyordu.

Ajan, bu yangının, daha yüksek katların buyruğuyla başlatılmadığı yolundaki sözlerini kanıtlamak için şuna işaret etmektedir: yangın başladığı sırada, Ulusçuların askeri istihbarat şefi Yarbay Baki Bey, yangının başladığı yere pek yakın bir evde uyuyordu ve yarı giyinmiş bir durumda kaçarak zor kurtulabiliyordu. Kemalist'ler, bu olayın İstanbul'da yinelenmesine izin vermek niyetinde değillerdir.

Rus'larla işbirliğine gelince, BMM, Rusya'yı, gelecek barış konferansında bir manivela olarak kullanmayı umud ettiğinden, Rusya ile ittifakını sürdürmeyi diliyor. Güney Rusya yoluyla Romanya üzerinde baskı kullanarak, Karadeniz sahilindeki Köstence'nin, İngiliz donanmasınca bir üs biçiminde getirilmesini önlemeyi umud ediyorlar. Moskova ile Ankara arasında yapılan dolaysız bir anlaşma gereğince, Kafkasya'da Rus güçleri yığılmıştır. Hatta Tahran'daki İngiliz askeri ataşesinin 4 Kasım'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Reşt ve Tebriz'deki İngiliz konsolosu, Tiflis-Erivan-Culfa hattı boyunca Rus askerlerinin biriktiğini bildiriyor; bunu, son günlerde Tebriz'e ulaşan kimi Amerikalı'lar da doğruluyor. Doğrulanmamış bir habere göre, Bağlaşıklar'la Türkiye arasında savaş çıkarsa, bir Rus kolordusu, Kars ve Erzurum yoluyla Ankara'ya, başka bir kolordu da Musul'a varmak için Tebriz'e gidecektir.[7758]

[7758] FO 371/8009/E 12124; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 280-282.

Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, Çiçerin'e telgraf gönderdi. Buna göre Mustafa Kemal yönetimi Sovyet Rusya'nın İzmir'de mümessillik açmasına serindir:

> Ankara'nın mesafeliliği, Moskova İzmir'de bir konsolosluk açma talebinde bulunduğunda açıkça su yüzüne çıktı. İzmir'in eylül başlarında Türk kontrolü altına girmesinin peşinden Aralov kenti ziyaret etmek ve orada bir konsolosluk açmak istedi. Fakat bütün ısrarına rağmen Türk yetkilileri onu kente davet etmediler. Sovyet temsilcisi Türklerden, Moskova'nın İzmir'de konsolosluk açma talebi konusunda resmi bir yanıt da alamadı. 4 Kasım'da İsmet Paşa'yla görüşen Aralov, İzmir'de neredeyse bütün Batılı devletlerin temsilciliklerinin açılmış olması gerçeğini vurgulayarak konuyu ona açtı. İsmet Paşa açık bir yanıt vermekten kaçınıp konunun yakın bir gelecekte ele alınacağını söyledi.[7759]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı: *Meclisin kararı üzerine bugün öğleden evvel Umum Jandarma Kumandanı ve Polis Müdür-i Umumisi Esad Bey, Merkez Kumandanı ve Şehremini ile cemiyet-i umumi azaları ve adliye heyeti ikamet ettiğimiz Çapa'daki (Emin Ali Bey'in Konağı'na) gelerek biat ettiler ve Paşa, Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İstanbul'un idaresini deruhde etti. İstanbul kabinesi de saat dörtte istifa etti*.[7760]

Sabık Bahriye Nâzırı ve Seryaverlerden Ahmed Avni (Lortkipanidze / Şahinbaş) Paşa: *Miralay Refet Bey İstanbul'a varışını takiben İzzet Paşa'nın Tevfik Paşa hükûmetiyle istifa ederek Zât-ı şahaneyi muallakta bıraktığını ve vazifesini, kalpağını veyahut külahını değiştiren Esat Bey'e terk eylediği vakit, işin hakikati ve iki kardeşin niyetleri anlaşılmıştır*.[7761]

5 Kasım 1922. Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet (Bele) 16 maddelik beyanname neşretti. Buna göre İstanbul askeriyesi, jandarması, polisi ve donanması elân Refet'in kontrolündedir:

[7759] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 186.

[7760] Erdal Aydoğan, *Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri*, 2010, s. 154-155.

[7761] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 267.

Fotoğraf. *İstanbul idaresini deruhde eden Refet Paşa Hazretleri* (Vakit, 5 Teşrîn-i sânî 1922, s. 1).

1 – Türkiya Büyük Millet Meclisi tarafından Bir Teşrîn-i sânîde ittihaz edilen mukarrerat üzerine Büyük Millet Meclisinin tanımadığı teşkilatın İstanbulda tatil edilmesi ve Şehremaneti ve İstanbul Vilayeti Meclis İdare Heyetlerinin Ankaradan talimata intizar eylediklerini beyan eylemeleri üzerine Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti 4-11-338 zevalinden itibaren İstanbulun idaresine vaz-ı yed eylemişdir.

2 – İstanbul şimdilik Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına vilayet olarak idare olunacakdır. (Üsküdar, Çatalca, Beğoğlu) mutasarrıflıkları İstanbul Vilayetine mültehakdır.

3 – İstanbul Devair-i Merkeziyesi tatil-i faaliyet edecekdir. Devair-i mezkûre memurîn ve müstahdemînin ne suretle ifa-yı vazife edecekleri hakkında ayrıca talimat verilecekdir.

4 – İstanbul Devair-i Merkeziye evrak, eşya ve nukudunun taht-ı muhafazaya alınmasından her devairin müsteşarı veya en büyük memuru ile müteselsilen devair rüesası şahsan mesuldür. Bunlar ismen tavzif kılınacak ve isimleri bildirilecekdir.

5 – Harbiye ve Bahriye daireleriyle Liman Riyaseti, Seyr-i Sefain İdaresi doğrudan doğruya Ankara Müdafaa-yı Milliye Vekaletine merbut olmak üzere müsteşarları tarafından idare olunacakdır. İstanbul Merkez Kumandanlığı, Polis Müdüriyeti, Jandarma Kumandanlığı ve Haliç Kumandanlığı şimdilik doğrudan doğruya benim emrim altında bulunacaklar.

6 – İstanbulda bulunan bilumum kıtaat-ı askeriye Merkez Kumandanlığına,

7 – Medaris-i İlmiye bilcümle derecatile tedrisata kemâkân devam ederek Ankara Umur-ı Şeriye Vekaletinde bulunan bulunan Tedrisat Müdüriyet-i Umumiyesine malumat verecekdir.

8 – İstanbulun mahallî evkafı İstanbul Evkaf Müdürü tarafından idare olunarak Ankara Evkaf Vekaletine malumat verecekdir.

9 – İstanbul Vilayeti ile işgal sahasında bulunan menatık-ı hükkâm, memurîn ve müstahdemîn nizamiye, şeriye ve tıbb-ı adlî müessesesi İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-yi Umumiliğine merbut olarak Büyük Millet Meclisinden sadır olan kavanin dairesinde tarih-i tebliğden bilitibar Türkiya Büyük Millet Meclisi namına sadır olacak hükümler usulen doğruca Sivasdaki Mahkeme-yi Temyize gönderilecekdir. İstanbul Mahkeme-yi Temyizi işar-ı ahire kadar ifa-yı vazifeden memnudur. Vazifelerine muvakkaten hitam verilmiş olan mehakim ve devair-i adliyenin mümeyyiz ve başkâtibliğine Sicil Müdürü Şevket Beğin nezareti altında birer kâtib terfik edilerek mevcud kuyud ve dosyalarla nukud muhafaza etdirilecek ve bunlar emr-i muhafazadan şahsan mesul olacakdır.

İstinaf Müdde-yi Umumiliği Adliye Nezaretiyle derhal tesis-i muhabere ve emr telakki edecekdir.

10 – İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiye ve Tâliyesi doğrudan doğruya Vilayet Maarif Müdüriyetine merbut olacakdır. Maarif Vekaletine merbut Dârü'l-Fünûn ve şuubatı Mekatib-i Adliye ve müzeler, Galatasaray Sultanisi ve Matbaa-yı Âmire gibi müessesat-ı saire mevcud ve mer'î nizamnameler dahilinde Maarif Vekaleti ile münasebet tesis edeceklerdir.

Müzelerde, Matbaa-yı Âmire, Maarif Nezareti, evrak mahzenlerinde ve depolarında mevcud sicilat ve eşya vesaire mahfuz kalacak ve memurîn-i âidesi bundan mesul tutulacakdır.

11 – Nafiaya merbut bilumum mekatib tedrisatına devam edecekdir.

12 – İstanbul Vilayetinin Ziraat-ı Baytariye, maden, sanayi ve ticaret muamelatı vilayet nezdindeki memurîn-i âidesi tarafından rüyet edilecekdir.

13 – Ziraat ve Ticaret Nezaretine merbut Bakteriyolojihane, Halkalı Ziraat Mektebi ve Sanayi Mektebi gibi müessesat mevcud ve mer'î nizamnameleri dahilinde İktisad Vekaleti ile münasebet tesis edecekdir.

14 – İstanbul müessesat-ı sıhhiyesi Ankara Sıhhiye ve Muafiyet-i İctimaiye Vekaletine tâbi'dir. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde mevcud nukud ve dosyalar İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdüriyetinin mesuliyeti

altında muhafaza edilecekdir. Muhacirîn Müdüriyet-i Umumisi (Muavenet-i İctimaiye) Müdüriyeti namıyla Sıhhiye Vekaletine tâbi' olarak muhacirîn umuruna bakacakdır.

15 – Maliye devairinin devamı zarurî olan işleri İstanbul Defterdarlığınca rüyet olunacakdır.

16 – İcra Vekilleri Heyeti kararına müstenid işbu talimatname 5-11-38de neşr ve tamim olunmuşdur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına: Refet[7762]

Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a 564 numaralı muaccel telgraf gönderdi. Buna göre Fransızlar, Lozan Konferansında Türkler aleyhinde İngilizlerle müşterek bir cephe kurmak istemektedir:

Mme Gaulis. M. Poincaré'nin odasında Türk dostu Mme Gaulis'e rastladım. Türkiye'den yeni dönmüş ve Mustafa Kemal ile uzun uzun görüşmüş. Söylediklerine göre, Türkler, barış konferansında istediklerini elde edemezlerse savaşa devam edeceklermiş ve Bolşeviklerce desteklenecekmiş. Türkiye'de bir Turancılık akımı da varmış ve Orta Asya'dan ve Afganistan'dan destek görecekmiş. M. Poincaré, barış konferansında Fransa ile İngiltere'nin ortak bir cephe oluşturmaları gerektiğini söylüyor.[7763]

Duyûn-ı Umumiye mümessili Cavid'in günlük kaydı:

Geçen gün Weil ile olduğu gibi bugün de Clousiere'le Anadolu'da hâkim ve müteneffiz kuvvetin Meclis mi yoksa Mustafa Kemâl Paşa mı olduğu konuşuldu. Ecnebî mahâfilinde şâyi ve râyic olan fikre göre hâkim olan Meclisin müfrit kısmıdır; bu fevkalâde mukarrerât [İstanbul'un tahliyesi ve yabancı denizyolu işletmelerinin millîleştirilmesi] bu kısmın tatbîki ile Mustafa Kemâl Paşa tarafından çar-nâ-çar ittihâz ediliyor yahut ettiriliyor. Bil-hâssa hilâfet ve saltanat mes'elesinin mes'ûliyetini bu kısma ve bin-netice Ruslara atfediyorlar.

Ben bunlara tamamen aksi bir fikirdeyim ve Meclisin ekseriyet-i azîmesinin hâl-i hazırda Mustafa Kemâl Paşa'nın elinde olduğuna, eğer Mustafa Kemâl Paşa arzu etmemiş olsaydı bütün bu mukarrerâtın ittihâz edilmeyeceğine kâni'im.[7764]

TBMM Hariciye Vekili İsmet, Müttefik İşgal Kuvvetleri mümessillerine nota gönderdi. Asayişin sağlandığı cihetle Müttefik İşgal Kuvvetlerinin İstanbul mıntıkasında ikametine sebeb kalmamıştır:

Dersaadette Düvel-i İtilâfiye Mümessillerine

Türkiyada şahsî saltanatın ilgası üzerine İstanbul halkının vicdan-ı millîden feveran eden tuğyan ile anavatan idaresine iltihak ve Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümetini tesis eylediklerini ihbar ile kesb-i şeref eylerim. Türkiya Büyük Millet Meclisi İstanbul Vilayetinde temin-i asayiş ve idare-yi umur içün devair-i âidesine evamir ve talimat-ı lazıme ita eylemişdir. Ordularımız Mudanya Konferansında tayin olunan mıntıkadan ileri geçmeyeceklerse de İstanbulda Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bilfiil teessüs etmesiyle asayiş ve intibatı temin münhasıran hükümet-i mezkureye teveccüh etdiğinden Şarkî Trakyaya olduğu vechile tarafımızdan İstanbul dahi inzibat-ı memurîn ve kıtaatının gönderilmesine ihtiyac olduğu müsellemdir. Bu vaziyetde Düvel-i İtilâfiye kıtaatının İstanbul mıntıkasında devam-ı ikametine lüzum ve imkân görülmeyeceğini kuvvetle ümid etmekdeyim. Bu münasebetle Lozan Sulh Konferansına müteveccihen heyet-i murahhasamızın İstanbul üzerinden hareket etmekde olduğunu ve Sulh Konferansının netayic-i müsbete vermesi Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümetinin halisane ümidleri cümlesinden bulunduğunu beyan ile kesb-i şeref eylerim. 5 Teşrîn-i sânî 338

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili İsmet[7765]

7762 İkdâm, 6 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9209, *İstanbul Vilayetinin Umur-ı İdaresinin Suret-i Tanzimine Aid Bir Numerolu Talimatname*, s. 1.

7763 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LI.

7764 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 400-401.

7765 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 654, *Hariciyemizin Yeni Bir Notası*, s. 1.

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre TBMM Hariciye Vekili İsmet'in Müttefiklere İstanbul'u tahliye ediniz notası, *blöf* idi. Nitekim cevabî nota alındıktan sonra ısrar edilmeyecektir.[7766]

TBMM Hükümetinin kanunları mucibince *hiçbir Osmanlı tebaasının Türk polisinden vize almadan Türkiye'yi terk etmesine izin verilmeyecekti*r. Fakat İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre General Harington ile Refet (Bele) arasında gizli bir mutabakata varılmıştır. Buna göre *İtilaf Devletleri ile ilişkileri ifşa olmuş Osmanlı vatandaşlarının Türk makamlarına başvurmadan yıl sonuna kadar ülke dışına çıkarılmasına müsaade edil*mektedir.[7767]

Vahideddin Hân'ın Başmabeyncisi Ömer Yaver Paşa Hılâfet-saltanat makamından feragat şayialarını katiyetle ve *kemal-i asabiyetle* tekzib etti: *Deveran eden feragat şayiaları yalandır, yalandır, yalandır*.[7768] *Mehmed-i Sâdis Hân ne saltanatdan ne de Hılâfetden katiyen feragat etmemeğe karar verdi*.[7769]

İkdâm gazetesi Anadolu Ajansı'nın haberini iktibas etti: *Türkiyadaki şekl-i idarenin tebeddülüne aid haberler İngiliz matbuatında muhtelif malumata zemin olmakdadır. Gazeteler umumiyetle Yeni Türkiyada demokrat usûlün ihraz-ı galebe edeceği fikrindedir. (Deyli Kronikıl) diyor ki: "Türkiya eski bâtıl itikadatı sarsmışdır. Onun ricali, askerî muvaffakiyetlerden sonra şimdi siyasî tecrübe sahibi olduklarını göstermelidirler."*[7770]

Tevhîd-i Efkâr gazetesinin manşeti: *Müslüman İstanbulun kalbi gibi idaresi de Hükümet-i Meşrua-yı Milliyemizin idare-yi ezelîsine râm ve müsahhar oldu. Hakimiyet-i Milliyenin azim ve iradesi karşısında Yıldız saltanatı ve köhne Bâb-ı Âlî dün nihayet yıkıldı, gitdi. Halifenin feragatı henüz tahakkuk etmemişdir. Refet Paşa, dün öğleden itibaren Hükümet-i Milliyemiz namına İstanbulun idaresine vaz-ı yed etdi ve dün ilk defa İstanbul mahkemeleri irade-yi milliye namına tevzi-yi adalet eyledi*.[7771]

TBMM Hükümetinin Gümrük İdaresi Umum Müdürü Kemaleddin, İstanbul'a (Suriçi'ne) ve Galata'ya Ankara'dan memur tayin etti. TBMM gümrük memurları İngiliz Sir Richard Crawford'un "eğitti kişilerdi"r. Kemaleddin, Bâb-ı Âlî Hükümeti gümrük memuru iken Richard Crawford'un emrinde çalışmaktaydı. TBMM Hükümetinin uygulamaya başladığı *yeni gümrük rejimi*, *Fransızlarla kıyaslandığında İngiliz ticaretinin çok da ciddi zarar görmediği farkedilecektir*.[7772]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri'nin (İleri) gazetesi *İleri* şu manşetle neşrolundu: *699da Devlet-i Selçukiye inkıraz ederken teşekkülde bulunan Osmanlı Devleti istiklâle sahib olduğunu zannetmişdi. O istiklâl, nakıs, zayıf ve binaenaleyh inkıraza mahkum idi.* [Hicrî] *1341deki istiklâlimiz milletindir. Devletler münkariz olur; ölmek istemeyen millete mev'ud olan vakardır*.[7773]

Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü) başmurahhaslığında Lozan heyeti, İsviçre'nin Lozan şehrine muvasalat etmek üzere, Ankara'dan İstanbul'a doğru saat 17:00 sularında trenle yola çıktılar.[7774]

7766 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 84.

7767 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 13, 84, 93.

7768 Sabah, 6 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 11837, *Feragat Şayiaları ve Tahkikatımız*, s. 1.

7769 Tevhîd-i Efkâr, 6 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero , *Saray, Saltanatdan Da Hılâfetden De Vazgeçmiyor*, s. 1.

7770 İkdâm, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9210, *Yeni Şekl-i İdaremiz ve Fransa, İngiltere*, s. 1.

7771 Tevhîd-i Efkâr, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3534-506, s. 1.

7772 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 152.

7773 İleri, 15 Rebiyyü'l-evvel 1341 / 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1707, s. 1. Celâl Nuri, 1919'da, Hılâfet-saltanatın istiklâli tehlikededir fikrini savunmuştu (bakınız 5 Ekim 1919 tarihli makalesi).

7774 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 803.

Hariciye Vekili Mustafa İsmet'in yerine İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Rauf (Orbay); Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur'un yerine ise Karakaşî Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) vekâlet edeceklerdir.[7775]

TBMM Hükümetinin İstanbul eski mümessili Hamid, TBMM Hükümetinin Lozan murahhas heyetine iltihak etmek üzere maiyetindeki *Zühdü, Seyfeddin*[?], *Reşid Safvet* ve kâtib-i hususîsi *Safvet* ile Gülcemal Vapuruna bindi ve yola çıktı.[7776]

İngiltere'ne siyasî sol çizgide intişar eden ve *The Guardian* gazetesinin kardeşi *The Observer*, Kızılordu âmiri Lev Troçki'nin beyanatını yayımladı: *Rusya ve Türkiye'nin karşılıklı sempatisine dayanan dostluk muahedesi şimdi yıkılma tehlikesindedir*.[7777]

Dahiliye eski nâzırı, Dârü'l-Fünûn siyasî tarih eski müderrisi Ali Kemal, *akşam üzeri* İstanbul'daki *Cercle d'Orient* kulübünün *kapısından girmek isterken sivil 4 kişi tarafından* kaçırıldı.[7778] *Ali Kemal'in 5 Kasım'da tevkif edildiği haberi Yıldız'da ve İngiltere Sefarethanesinde bir bomba gibi patladı*.[7779] Mustafa Kemal'in matbuat tekeli Anadolu Ajansı, bir muhabirini İzmit'e göndererek Ali Kemal'le mülakat gerçekleştirdi:

S[ual] – İstanbulda Millî Hükümetimiz tarafından tevkifinizi nasıl telakki etdiniz?

C[evab] – Ben Hükümet-i Milliyenin İstanbulda teessüs edeceğini katiyen biliyordum. Ve Kuva-yı Milliyeye İstanbulda intizar eyliyordum. Fakat işte buraya geldim.

– Harekatınızdan hesab vermeği memnuniyetle karşılıyor musunuz?

– Ben bu kadar büyük bir kahramanlık ile kudret-i askeriyemizin tecellî edeceğini tahmin edemedim. Hesab veririm.

– Muzafferiyetimiz hakkındaki telakkiniz?

– Bu neticeyi beklemiyordum. Yalnız ben değil, Avrupa da şaşırdı.

– Sizce Dahiliye Nâzırlığınız zamanındaki fiil-i icraatınızda mütevellid mesuliyetiniz mi, yoksa neşriyat-ı kalemiyenizden mütevellid mesuliyetiniz mi ağırdır?

– Dahiliye Nâzırlığım zamanında bir şey yapmadım. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beğ Maarif Nâzırlığım zamanında asıldı.

– İlk Kuva-yı Milliye Hükümeti aleyhindeki tamiminiz sizin değil midir?

– Evet, ben halâsı siyasetde, buluyordum. Askerî harekat icrası devletlerin mukarreratına muhalifdi.

– İcraatınızda nazım olan sabık Padişah mı? Yoksa sizlerden birisi miydi?

– Benim bildiğim Ferid Paşa idi. Fakat Ferid Paşa ile Padişah arasındaki münasebeti bilmiyorum.

– Derdest edilmeseydiniz ve münasib zaman bulsaydınız neşriyatınızda devam edecek miydiniz?

– Hayır.

– Şark Meselesinin ne suretle hitam bulacağı fikrindesiniz?

7775 Vakit, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1761, *Maarif Vekili İstifa Etdi*, s. 1.

7776 Renin, 5 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 23, *Hamid Beğefendi Bugün Beşde Gidiyor*, s. 2. Bu haber doğru değil (*ÖFA notu*, 11 Aralık 2023).

7777 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 9.

7778 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 803.

7779 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 4, s. 839, 2058; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 248.

– Eğer muzafferiyetin temin edildiği kavaid bir hata-yı siyasî ile ihlal edilmezse, şimdiye kadar kimsenin intizar etmediği bir muvaffakiyet hasıl olacakdır.

– Hâlâ muvaffakiyet-i siyasiyemizden nevmid misiniz?

– Elân İttihad ve Terakki Fırkasından bazılarının müteneffiz olduğunu görüyorum.

– Sevr Muahedesi kabul edilseydi Türk Hükümetinin hâli ne olurdu?

– Çok fena olurdu. Azim bir felaket mukarrerdi. Fakat tatbiki müşkil idi. Esasen İtalyanlar ile Fransızlar bu ahidnameyi bozmağa çalışıyorlardı.[7780]

6 Kasım 1922. Vahideddin Hân, Rumbold'u huzuruna kabul etti. *Bolşevik olan Kemalistler azınlıktadırlar...* Fakat İstanbul'da *bir çeşit silâhsız hükümet darbesi yaparak hükümeti devirdi*ler. *Halifelik müessesesine el atmaya temayül göstermeksizin etrafıma ağ örerek eski bekçi ve muhafızlar yerine kendi kölelerini koydular* dedi.[7781] Rumbold, Hariciye Nezâretine gönderdiği resmî muhtırada, görüşmenin tafsilatına dair ifadeleri tahrir etmiştir:

Sultan beni Mr. Ryan ile yalnız görünce özel kabullerine has şahsî hususiyetlerini tamamen ortaya koydu; Bolşevik olarak sıfatlandırdığı Kemalistlerin içinde bulundukları durumu gözden geçirdi. Onların bir çeşit silâhsız hükümet darbesi yaparak hükümeti devirdiklerini anlattı... Kemalistlere muhalefet eden ve Müslüman olmayan tebaasının kötü durumundan söz etti... Bütün bu halkın himayesini bize bırakmak mecburiyetinde olduğunu söyledi. Uzun uzadıya Hilâfet konusunu ele aldı. Oradaki insanların sadece kendisinin memleketindeki cismanî kuvvetini değil, aynı zamanda Türkiye dışındaki bütün Müslümanların haklarını ayaklar altına aldıklarını söyledi... Kendisinin Osmanlı tahtından vazgeçmesini temin etmek için her türlü çareyi araştırdıklarını, böyle bir adımı düşündüğü zamanlar (1919, 1920) olduğunu, fakat (şimdi) son çaresizlik hariç, böyle bir vazifenin bırakılmasının düşünülemeyeceğini, yakın bir tehlikenin tahttan feragati mazur gösterebileceğini, ama bunun dışında ehliyetli bir halef olmadan makamını bırakmayacağını, vazifelerini bir Meclis lehine asla terk etmeyeceğini... söyledi. Ondan sonra Müttefiklerin bu meseledeki vaziyetleri üzerinde uzun boylu konuştu: Kemalist darbe, dedi, görünüşte milletin bir iç işidir; ama gerçekte ise Müttefikleri büyük mikyasta ilgilendirir...; ortada iki mesele var: 1-Müttefikler Ankara Hükümeti'nin meşruluğunu tanıyacaklar mı? 2-Barışın neticelenmesine kadar Ankara Hükümetinin İstanbul'a ait iddialarınını kabule yanaşacaklar mı? Kemalistlerin azınlıkta oldukları üzerinde ısrarla durdu... Ben bir İstanbul Hükümeti'nin artık mevcut olmadığını... söyledim; Konferansta herhangi bir hükümetle müzakere etmek zorundayız... İstanbul'da, Müttefiklerin işgali devam ettiği sürece bir hükümetin yetkili olması lâzımdır, dedim. Padişah; Kemalistlerin şimdilik Halifelik müessesesine el atmaya herhalde temayül göstermediklerini, ama... onun etrafına ağ öreceklerini, yani Sultan sarayında eski bekçi ve muhafızları yerine kölelerini koyduklarını tekrar etti... Britanya makamlarının yakın bir tehlike vukuunda şahsını korumak için herşeyi yapacaklarına dair 1920'de (de Robeck tarafından) yapılan vaadi hatırlattı... o, ya tahtından vazgeçecek ya da feragat etmeksizin emin bir yere çekilecekti... Sordu: Acaba o zaman kendisini götürecekler mi? Nereye, Mısır'a mı yoksa Kıbrıs'a mı? Mısır'a... imkânsız, dedim. Geçici olarak herhangi bir yere gidebilirdi (10-15 kişiyle). Kendisini tekrar görüp göremeyeceğimi sordu. Görmek istediğimi, ama beni öyle çarçabuk adam gönderip aratmamasını rica ettim... Kemalistleri bir emri-vakile karşı karşıya bırakmaları imkânı mevcut olduğunu ima etti. Acaba ne kastediyordu? Kimseyi incitmeden çekilip gitmek mi, yoksa kendi lehine bir tepki yaratmak mı? bu, katiyen belli değildi... Maceramsı projelere girişmek için Padişah'a cesaret verecek herhangi bir şey söylememek için bütün dikkatimi harcadım. Mükâlemenin cereyanı sırasında Müttefik Yüksek Komiserlerinin siyasî sebeplere dayanan tevkiflere karşı şiddetle protestoda bulunduklarını kendisine bildirdim.[7782]

[7780] Vakit, 16 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1770, *Ali Kemal: İzmitde Anadolu Ajansı Muhabirine Son Beyanatı*, s. 3.

[7781] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 9.

[7782] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 248-249.

> Sultan bana 6 Kasım'da etrafında güvenebileceği yalnız iki kişinin bulunduğunu, bunlardan birini sık sık irtibat vasıtası olarak kullandığını, fakat... daha şimdiden hüviyeti belli olduğundan kendisine mesaj getirip götürmek hususunda faydalı olamayacağım, diğerinin ise Sarayın yüksek bir memuru olduğunu söylemiştir. (Sultan) daha az göze çarpan bir kişi bulmayı vadetmiştir...[7783]

Vahideddin Hân'ın makamından ferâgat edeceği hakkındaki şâyia tekzib edildi:

> Zât-ı Hılâfetpenâhîlerinin ferâgatı hakkında deverân eden şâyi'alar üzerine tahkîkât icrâ ve mabeyn baş kitâbetine telgrafla mürâca'at eyledik. Baş kitâbet dâiresi vâki' olan mürâca'atımıza yine telgrafla âtideki cevâbı vermişdir.
>
> - Deverân eden ferâgat şâyi'aları yalandır, yalandır, yalandır.[7784]
>
> Baş mabeynci Ömer Yâver Paşa, (Mehmed-i Sâdis) Hânın saltanatdan da hılâfetden de kat'iyyen ferâgat etmemeğe karar verdiğini bir muharririmize söylemişdir.
>
> Dün sûret-i mahsûsada Saraya i'zâm etdiğimiz bir muharririmiz, son vaz'ıyetin Sarayda ne sûretle telakki edildiğini ve Halîfe Hazretlerinin ferâgati hakkında şâyi'a olan haberlerin doğru olub olmadığı hakkında Baş Mabeynci Ömer Yâver Paşa ile görüşmüşdür. Ömer Yâver Paşa, Halîfenin ferâgat hakkında hiçbir karârı olmadığını, bu husûsun düşünülmediğini, hattâ [Mehmed-i Sâdis] Hânın ne saltanatdan, ne de hılâfetden kat'iyyen ferâgat etmemeğe karar verdiğini kemâl-i asabiyetle söyleyerek deverân eden haberleri bî-asl u esas olduğunu beyân eylemişdir.[7785]

Ali Kemal, kaçırıldığı İzmit'te Başkumandan Mustafa Kemal'in 1'nci Ordu Kumandanı Mirliva *Sakallı* Nureddin tarafından linç ettirilerek vahşice öldürüldü[7786]:

> [..] Yedeksubay Necip Ali tarafından sorguya çekildi. Ali Kemal, hayatının büyük kısmını Avrupa'da geçirdiği için Türk milletini tanıyamamış olduğunu, adaletin karşısına çıkmaya hazır bulunduğunu, bundan sonra Mustafa Kemal davası ile beraber çalışacağını söyledi. Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın işaretiyle erlere linç ettirildi. Çapulcular, Ali Kemal'in elbisesini, yüzüğünü, altın saatini ve cebinde ne buldularsa aldılar. Sonra cesedi İzmit istasyonu yakınındaki köprü başında sehpaya asılarak teşhir edildi.[7787]
>
> Rahmi Bey'in deyimiyle "Ahali bir kara bulut gibi" çullanmıştı Ali Kemal'e. Saldırılardan kurtulmak için Necip Ali'ye sarılmış olan Ali Kemal'in böğrüne bir de bıçak sokulmuş, taş ve sopalarla kafası ezilmişti. Kalabalık, Ali Kemal'i donuna kadar soymuşlar, parmağındaki yüzüğü, altın saatini ve paralarını almayı da ihmal etmemişlerdi. Ardından ayaklarına bir ip bağlayarak sokaklarda dolaştırmışlardı.[7788]

Lozan Sulh Konferansı ikinci murahhası Doktor Rıza Nur, İzmit'e muvasalat edince Ali Kemal cinayetine şehadet etmiştir:

> Akşam üzeri İzmit'e vardık. Ortalık kararıyordu. Nurettin Paşa'nın karargâhı İzmit'te idi. Bizi istasyonda istikbâl etti. Bir tarafında İsmet bir tarafında ben gidiyoruz. Ali Kemâl'in geldiğini Ankara'da telgrafla İstanbuldan öğrenmiştik. Ali Kemâl'i görmek istiyordum. "Kaç yıldır iddiasını, dediklerini ve ona rağmen muzaffer olunduğunu" söylemek ve sormak istiyordum. Nureddin'e Ali Kemâli sordum. "Şimdi görürsünüz." dedi. "Nerede?" dedim. Yine "Şimdi görürsünüz" dedi. Tuhaf cevap... Gittik, gittik. Yanımızda miralay Mojen'de var. Bir meydan her tarafta maşalalar (meş'âle) yine Nureddin'e "bu ne?" dedim. Yine: "Şimdi görürsünüz" dedi. Daha yaklaştık. Bir de Petrol il[e] yoğurulup yakılmış kül toplarının alevleri ortasında bir

---

7783 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 250.

7784 Sabah, 6 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 11837, *Ferâgat Şâyi'aları ve Tahkîkâtımız,* s. 1.

7785 Tevhîd-i Efkâr, 6 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3535-507, *Saray, Saltanatdan Da Hılâfetden De Vazgeçmiyor,* s. 1.

7786 1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin'den İstihbarat Şube Reisi Rahmi'ye (Apak) emir: "Şimdi sokaktan birkaç yüz kişiyi büyük kapının önüne toplat. Kapıdan çıkarken Ali Kemal'i öldürsünler, linç etsinler." Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, 1988, s. 264.

7787 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 806.

7788 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 494.

sehpa. Bir adam asılmış. Uzun beyaz gömlek, giydirilmiş. Göğsünde de büyük bir yazı ile "Artin Kemâl" yazılı. Anlaşıldı. Nureddin sanki büyük bir marifet yapmış, bizi doğru bu şenliğe götürdü. Fakat benim de tepem attı. Daha yaklaştım. İyice baktım. Ali Kemâl. Bir ayağında kundura var. Diğer ayağında kundura da çorap da yok. Yüzü kan içinde. Kafası adeta yandan yassılmış. Demek sopa ve taş ile öldürülmüş, başını ezmişler. Sonra asmışlar. Fransız Miralayı bana soruyor : "Öldürdükten sonra mı asmışlar?" diyor. Adamdan utandım. Elbet öldürülmüş birini asmak âdilikti. Hem kanunsuz öldürmek de. Dedim ki: "Miralay Efendi, öyle olur mu? Divan-ı Harp hüküm vermiş, asıp idam etmişler." Ne yapayım?...

[..] manzara feci. Çok bakamadım. Çekildim. Yemek hazırlamışlar. Oraya gidiyoruz. Fakat Fransız Miralayı da beraber. Nureddin'e nasıl olduğunu sordum. Kemâl-i fahr ile yüksek perdeden, göğsünü kabartarak hikâye etti: "İzmit'e getirdiler. Aldım. İstintâk ettim. Hakaret ettim sonra da asker ve ahaliden bir kalabalık, toplamalarını emirberlerime emrettim. Topladılar. Beklesinler, Ali Kemâl'i çıkartacağım, hemen üstüne üşüşsünler, sopa ile, taşla, yumruk ile gebertsinler, dedim. Öyle yaptılar. Sonra da oraya astım." dedi. Oh... Bu bir cinayet idi. Hem de bunu bir ordu kumandanı yapıyordu. Bir kumandanın Türk askerliğine böyle bir leke sürmesini bir türlü çekemedim. Bu iş bana pek acı geldi. Düşünüyorum... Sofraya oturduk. Baktım bana anlattığı gibi Fransız Miralayına da anlatmıyor mu? Hepsini ve geberttikten sonra astırdığını da anlattı. Baktım bu adam bununla iftihar ediyor. Hikâye etmesinden bile keyif duyuyor. Cinayet olduğunun farkında değil. Fransızcası da kıt. Yarım yırtık olarak ve fakat büyük bir muvaffakiyet yapmış tavrıyla anlatıyor. Bari bu rezaleti şu ecnebiden sakla. Gördüm ki; aşağı bir adamdır. Hem de güyâ dindar, bir mutaassıptır. Bunu nasıl yapar?!..

Açtım ağzımı yumdum gözümü. Dedim ki: "Be Nurettin Paşa! Ali Kemâl'i buraya Ankaraya gönderilsin diye yolladılar. Bu bir hukuktur. Ankarada muhakeme edilecekti. Orası hükümettir. Sen hiç hükûmet var mı, yok mu, kale alma! Herifi tut, adam topla öldürt! Sen bir kumandansın, bu senin vazifen mi? Cellât mısın?? Bu bir cinayettir. Ankarada muhakeme edilecekti. Belki beraat edecekti. Belki idam cezası yiyip idam edilecekti. Mahkeme hüküm verir, idam edilir, Fakat siz burada İnsan öldüremezsiniz. Siz bir cinayet işlediniz. Hem hükûmete âsisiniz. Hükûmetin tevkif ettiği bir adamı öldürüyorsunuz, hükûmete haber bile vermiyorsunuz. Bari, böyle bir çirkin cinayeti bir ecnebi zabitinden saklayınız.

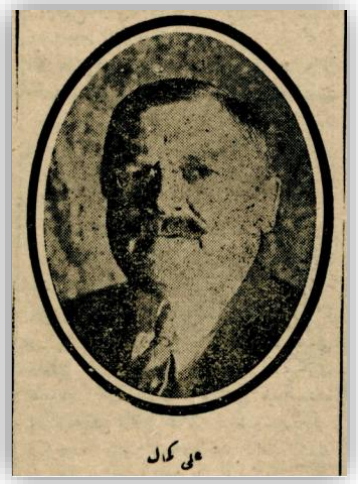

Fotoğraf. *Ali Kemal* (Vakit, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, s. 1).

Pek sert ve bunu sofrada herkesin içinde söyledim. Sofrada yirmi kişi kadar vardı. O azametinden havalarda uçan Nureddin kül gibi oldu ve hiçbir lâkırdı söylemedi. Eğer iyi bir hükûmet olsaydı. Bu adamı cani olarak tevkif ve idamederdi. Yazık ki bizde böyle hükûmetler iş başına gelememiştir. [..][7789]

Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin anlattıklarına bakılırsa Ali Kemal cinayeti aslında Padişah'a ultimatom idi:

Ali Kemal Bey'in evinde birkaç kişi toplanmış konuşuyorduk. Ahvalin müzakeresini yapıyorduk. Ali Kemal bir ara: "Benim içimde bir sıkıntı var. Biraz dışarıya çıkayım." dedi; çıktı. Epeyi zaman geçti, dönmedi. Hanımı telaş etmiş, "Gelmedi, Ali Kemal Bey dönmedi, ne oldu?" diye çırpınmaya başlamış. Biz de şaştık, "Acaba ne oldu, nereye gitti?" diye. Meğer kapıp kaçırmışlar. İzmit'e götürmüşler. Daha sonra da, güya mahkemeye götürürken, halkı saldırtıp linç ettirmişler. Tabii bunları sonradan öğrendik.

Yine o günlerde, Refet Paşa, Ankara'nın temsilcisi olarak İstanbul'a gelmişti. Birtakım edep harici lâflar etmiş, hatta: "Ben Âl-i Osman filân tanımıyorum." diye, bağırıp çağırmıştı.

[7789] Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 974-976.

> Bütün bu hadiseler, Sultan Vahideddin'in, Türkiye'yi terk etmek üzere, İngiliz işgal kuvvetlerinden bir gemi istemesiyle neticelendi. Herhalde o hadiseleri yapanların istedikleri şey de bu idi.[7790]

Rumbold, Curzon'a 663 numaralı telgraf gönderdi: *Türk makamları "Peyam-ı Sabah" editörü Ali Kemal'i yakaladılar. Yüksek Komiserler İstanbul'da siyasi zulümlere izin vermeyecekler ve Müttefik generallerden gerekli önlemleri almalarını istediler*.[7791]

Duyûn-ı Umumiye mümessili Mehmed Cavid, Nafia eski müsteşarı Muhtar'dan işittiklerine mebnî olarak yazdığı günlük kaydında, Mustafa Kemal'in hılâfet ve saltanat makamlarına yönelik ilginç gayeler taşıdığı belirtildi. Mustafa Kemal'in istediği kararı Meclis'te yürürlüğe koydurmak için mebusları maaş kesintisiyle tehdit etmiş olması ayrıca dikkat çekicidir:

> Nafia müsteşar-ı esbakı Muhtar Bey Ankara'dan gelmiş. Bir iki saat kendisiyle görüştüm. Saltanat ve hilâfet mes'elesi hakkında cereyân eden meclis müzâkerâtında hazır bulunmuş. Buna dâir izâhât verdi.
>
> O gün Meclise Mustafa Kemâl Paşa'nın riyâset ettiğini, mes'leye fevkalâde ehemmiyet atfeylemiş olduğunu, Rızâ Nûr tarafından verilen 70 imzalı takrire vaz'ı imza ettiğini, bu takrir okununca muhâlif grup tarafından birçok takrirler verildiğini, fakat Mustafa Kemâl Paşa'nın bunları birer birer ber-tarâf ettirerek Rızâ Nûr'un takririnireye vaz' ettirdiğini, çaresizlik karşısında kalan muhâliflerin *obstruction* [engel olma, tıkama] yaparak isimleri okundukça rey vermeyip Meclisi terk ettiklerini, bu sûretle gayesinin husûle gelmeyeceğini gören Mustafa Kemâl Paşa'nın bu kadar mühim ve hayâtî bir hâdisede mebusları kendi tarafına celp için rey vermeyenlere kıste'l-yevm yapmakla (maâş kesintisi) tehdit ettiğini, reye iştirâk etmeyip Meclisi terkeden her mebusun bu vaz'ı muhâlifi kendisini fevkalâde igzâb eylediğini ve bu tehevvürünü de saklayamadığını hikâye etti.
>
> Mecliste iki yüzü mütecâviz mebus mevcut olduğu hâlde takrir lehinde ancak 132 rey toplanabilmiş. Muhâlifler hiç rey vermeyip Meclisi terk ettikleri cihetle nisâb-ı ekseriyet hâiz olamayıp müzâkereyi diğer güne ta'lik etmek mecbûrîyeti hâsıl olmuş. O gün localardan müzâkereyi istimâ' edenler de Mustafa Kemâl'in ya hilâfeti yahut padişâhlığı ve belki her ikisini de Meclisin kendisine tefvîz etmesine intizâr eylemekte olduğu hiss-i hâsıl olmuş.
>
> Birinci takrirde hilâfet mes'elesi mevzû-i bahs edilmediğinden ikinci grup yeni bir takrir ihzâr eylemiş ve bunda hukuk-ı hilâfetten bahseylemiş. Bu takrir etrafında propaganda yapılmaya başlandığını haber alan Mustafa Kemâl Paşa bu defa hilâfet müdâfi'i olarak meydana çıkmış ve Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nu -ki kendi grubudur- hilâfet mes'elesinde bâhis yeni bir takrir vermeye sevk etmiş. Bu iki takrir Kanûn-ı Esâsî encümenine havale edilmiş. Fakat muhâlifler bu defa bir üçüncü takrir verdikten başka umûm takrirlerin Adliye ve Şer'iye encümenlerine de havale edilmesini talep etmişler. Bunda da birinci grubun şiddetli muhalefetine rağmen muvaffak olmuşlar. Encümenlerde *compromis* [taviz] netîcesi olarak ehven-i şer olmak üzere bildiğimiz takrir müttefikan kabûl edilmiş ve meclisten de bu şekilde çıkmış.[7792]

TBMM Hükümetinin İstanbul idaresini deruhte etmesini müteakib 3'ncü günde karaborsacılık ivme kazandı, örneğin *şeker vesair*e mamüller bulunmaz oldu.[7793]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Fevkalâde Mümessilleri, TBMM Hariciye Vekili İsmet'in 5 Kasım tarihli notasına cevabî nota tevdi etti:

7790 Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar,* 2015, c. 2, s. 53.

7791 FO, 371/7909/E. 12129; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 468.

7792 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 401-402.

7793 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 805. "Dün piyasadaki şeker vesair birçok eşya saklanmışdır. [Sansür.] Fırsat bekleyen birtakım muhtekirler dün alabildiklerine ihtikara başlamışlardır. Az zaman zarfında birçok eşya fiatları yüzde 50-60 yükselmiş, bir kısım eşya da ortadan kamilen gaib olmuşdur." Vakit, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1761, *İhtikar Başladı*, s. 2.

> Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalade komiserleri Türkiyanın siyaset-i dahiliyesini alakadar eden vekayide sıkı bir bîtaraflığa riayet etmeğe azimkâr olmağla beraber, vekayi-yi mezkurenin Müttefikîn hükümetlerinden ahzeyledikleri vazifeyi katiyen tadil edemeyeceğini beyan ederler.
>
> Müttefikîn ceneralleri, Türkiya Büyük Millet Meclisi mümessilleri ile (Mudanya)da akd edilen mukavelenin tatbiki ve Müttefikîn ordularının işgali altında bulunan mıntıkada sükûn ve asayişin muhafazası hususunda kendilerine terettüb eden vazifeyi muhafaza ederler. Garoni Horas Rumbold Pelle[7794]

TBMM gizli celse içtima ediyor. Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) İstanbul'daki son vekayi hakkında mebuslara malumat verdi. Şarkî Trakya'nın "başkumandan namına tesellümü" ifadesini işiden Mersin mebusu Salahaddin (Köseoğlu), mezkûr ifadenin ne anlama geldiğini sordu. Hüseyin Rauf, Mudanya Mukavelenamesi mucibince bir kumandan gönderilmesi lazım geldiğini belirterek meseleyi izah etti. Lazistan mebusu Ziya Hurşit söz alarak şu çarpıcı ifadeleri dermeyan etmiştir: *Bu, nerede görülmüştür? Jeneral Foş namına, bilmem ne namına tesellüm?.. Tesellüm, Hükümet namına olur. Başkumandan namına ne demektir? Ankara'da bir imparatorluk mu tesis edeceğiz? Katiyyen reddederiz. Başkumandan kimseyi temsil edemez. Orduların başında bulunur ve Zatı Âlinizin riyaseti altındaki Heyeti Vekilenin emri altındadır. Başkumandan namına ne kelime?*..[7795]

İran'daki İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Meşhet*, muhtıra kaleme aldı: *Bolşevik'ler, Türk durumundan yararlanarak, her yanda, Türk Ulusçularına yardıma gitmek amacıyla gönüllü kaydediyor. Kentlerin çoğunda havaya silâh atılıyor ve muzaffer Türk askerlerinin önünden kaçan Yunan ve İngiliz'lerin kaçışını gösteren filmler sinemalarda parasız gösteriliyor. Birçok gönüllü kaydolunmuştu*r.[7796]

7 Kasım 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Londra'daki Hariciye Nâzırı Curzon'a 984 numaralı telgrafla bildirdi: *Refet Paşa, İstanbul'da yönetimi eline almak için bir hükümet darbesi hazırlıyor*.

> *Saltanatın kaldırılması*. 4 Kasım saat 11'de Sadrazam bana geldi. Lozan Konferansına Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin birlikte gitmeleri için Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraf üzerine yaşanan gelişmeler. Sadrazam, barış konferansına davet edildiklerini, Ankara Hükümetinin ise İstanbul Hükümetini "gayri meşru" ve hatta "hain" saydığını belirtti ve konferansa daveti kabul edip etmeme konusunda benim görüşümü sordu. Bir tavsiyede bulunamayacağımı söyledim. Hükümetinin istifa etmesi mi gerektiğini sordu. Bu konuda da bir tavsiyede bulunamayacağımı bildirdim. Sadrazam, cevabıma şaşırmadı. Hükümeti istifa ederse Müttefik Yüksek Komiserlerinin İstanbul'un yönetimini üstlenip üstlenemeyeceklerini sordu. Böyle bir görevi üstlenemeyeceğimizi söyledim. Görüşmede Padişahın durumu konuşulmadı. Sadrazam, iki saat sonra Fransız Yüksek Komiserine gitmiş. İstifa etmeye hazır olduğunu Mustafa Kemal'e telgrafla bildirmiş ve işleri kime devredeceğini sormuş. Padişahın tahttan inmeye niyeti olmadığını da bildirmiş. Refet Paşa, İstanbul'da yönetimi eline almak için bir hükümet darbesi hazırlıyor. Böylece 600 yıl hüküm sürmüş olan bir kurum tarihe karışıyor. Türkiye için iyi mi olacağını zaman gösterecek.[7797]

7794 Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3536-508, *Müttefikîn Fevkalade Komiserlerinin Bir Tebliği*, s. 1.

7795 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1010.

7796 FO 371/9034/E 244; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 282.

7797 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LII. Mustafa Kemal, reisicumhur olduğu vakit, kendisiyle el altından ortak hareket etmiş bulunan Ahmet Tevfik Okday'a, öyle görünüyor ki hizmetlerinin karşılığı kabilinden, "iki yıla yakın bir zamandan beri alamamış olduğu sadrazamlık aylıklarını derhal ve defaten" ödemiş; "emekli maaşı" bağlamış; "birçok eski devlet adamına kovuşturma yapılırken" ona rahat bir hayat sağlamış; cenaze merasimini askerî törenle icra ettirmiştir: Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, s. 65; Aktaran: Cengiz Özkarabekir. (2020). (Haz.). *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk* içinde (s. 319). İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş.

Fransız *Le Temps* gazetesinde musta'fî sadrazam Tevfik'in (Okday) beyanatı neşredildi: *Zatı şahaneleri katiyen Saltanattan feragat niyetinde değildir. Kendisini suçlandırdıkları için millet huzurunda nefsini tebriye etmek istemektedir*.[7798]

İkdam gazetesinin haberi: *Mehmed-i Sâdis Han henüz ferâgat etmemiş ise de ma'iyeti erkânı birer birer Büyük Millet Meclisine bi'at etmektedirler. Dün Saraydan aldığımız ma'lûmâta göre Mehmed-i Sâdis Han henüz ne tahtından, ne de hılâfetden ferâgat etmemişdir*.[7799]

Vahideddin Hân, yurtdışına çıkmak şöyle dursun ne hılâfetten ne saltanattan vazgeçmemiş olduğu ahvalde, Mustafa Kemal Refet'e dikkat çekici bir muhtıra gönderdi. Buna göre (i) İngilizler, Vahideddin Hân'ın *firar*ı için komplo kurmaktaydı. (ii) Vahideddin Hân Mustafa Kemal'le mutemet bir kurye vasıtasıyla temas kurmaya çalışmış fakat bu teşebbüs sürüncemede bırakılmaktaydı. (iii) İntihab edilecek *halife* kukla mesabesinde olacaktır:

> Meclisce intihap olacak halife malûm değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atfı ehemmiyet ettiğimiz nokta, Meclisin intihap ettiği Halifenin dahi padişahlık davasına kalkması, bu hususta İngilizler ve diğer müttefik devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh intihap olunacak zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak muvafıkı ihtiyattır. Ben tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsi olarak Abdülmecit Efendinin hissiyat ve temayülatı şimdiden anlaşılarak bizi tenvir etmenizi muvafık buluyorum. Bu noktada anlaşılmadıkça intihabı tehir edilir. Bu hususun bu geceden temini çaresi aranmalıdır.[7800]

İsviçre'nin Lozan şehrinde intişar eden *Matin* gazetesi İngiliz Muhafazakâr Maliye Nâzırı Stanley Baldwin, sulh konferansında takib edilecek İngiliz siyaseti hakkında mühim bir beyanatını neşretti: *Bu sulh meselesi bizi zannedildiğinden daha yakından alakadar etmekdedir. Dört seneden beri Şark ticaret piyasaları bize kapalıdır. Bundan mesela (Lankeşayr) Pamuk Mensucat Sanayii pek ziyade müteessir olmakdadır. Şu halde burada bizim içün sulh lazımdır. Bu sulhu ancak Fransa ve İtalya ile müttehid hareket edersek temin edebiliriz*.[7801] Baldwin bu beyanatı verdiği 7 Kasım günü İngiliz sterlini de yaklaşık %12,7 değer kaybetti: *1065 kuruşda iken 930 kuruşa düşmüşdür. Osmanlı lirası 910 kuruş üzerinde*.[7802]

TBMM Lozan Heyeti İkinci Murahhası ve Sıhhiye Vekili Rıza Nur, İstanbul matbuatına beyanat verdi: *Bizim (Bolşeviklik ve Komünistlik)e doğru gitdiğimizi söyleyenler yalan söylüyorlar. Esasen köylümüzde bunlara istidad yokdur. İdaremiz (Sosyal Demokrat) idaresidir*.[7803] Başka bir deyişle, TBMM Hükümetinin Lozan murahhas heyeti, Müttefik yanlısı bir rejim ihdas etmiş olduklarını ifade etmektedir.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'un TBMM Hariciye Vekâletine gönderdiği 7 Kasım tarihli nota ele geçirilmiştir. Buna göre Aralov, TBMM

7798 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 249.

7799 İkdam, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9210, *Mehmed-i Sâdis Han*, s. 1, sütun 6.

7800 Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'den Refet Paşa Hazretlerine, 17 Teşrîn-i sânî 1338; Aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 503-504.

7801 Vakit, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1761, *İngiliz Başvekilinin Yeni Bir Nutku: İngiltere Maliye Nazırı Süratle Sulh Akdi Lüzumundan Bahsediyor*, s. 1. Stanley Baldwin, 22 Mayıs 1923'te Muhafazakâr Fırkaya reis; 23 Mayıs'ta da başvekil seçilecektir.

7802 İkdâm, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9211, *İngiliz Lirası, Ekmek ve Mevadd-ı Gıdaiye*, s. 2.

7803 Tasvîr-i Efkâr, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3537-509, *Hılâfet ve Saltanatın Tefriki Hakkında Rıza Nur Beğin Bir Muharririmize Beyanatı*, s. 2.

Hükümetini *Sovyet Rusya ile gizli bir antlaşma imzalayamaya* davet etmiş ancak TBMM Hükümeti, *barış imzalanmadan, bu konuda herhangi bir sorumluluk altına girmeye* yanaşmamıştır.[7804]

Mustafa Kemal, musta'fî sadrazam Tevfik'e (Okday) telgraf gönderdi. Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1922 tarihli TBMM celsesinde saltanatın ilgasına çalışırken başvurduğu temel siyasî gerekçe, Sadrazam Tevfik'in 17 Ekim tarihli telgrafıydı. Ancak müteakiben ayyuka çıkmıştır ki TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid, aracısı olduğu telgraf trafiğini manipüle etmiştir. Hilâl-i Ahmerci Hamid, saltanatın ilgasına bahane teşkil eden bu icra-yı faaliyeti sonrasında bilhassa matbuat tazyikatıyla kızağa alınmıştır. Bizce, mezkûr manipülasyonu Başkumandan Mustafa Kemal'in gizli talimatıyla icra etmiş olmalıdır zira Hamid'in böylesi fevkalâde bir hadisede emirsiz hareket ettiği düşünülemez. Nitekim Hamid, ifşaat neticesinde görünür vazifesinden alınmışsa da, Fransızlar ile TBMM Hükümeti arasındaki temaslarda vasıta olmaya devam etmiştir. Örneğin TBMM Lozan heyetiyle birlikte İstanbul'a muvasalat eden Miralay Mougin, Hamid'e mülakî olmuştur. Binaenaleyh Mustafa Kemal'in 7 Kasım tarihli telgrafı zevahiri kurtarmaya matuftur denilebilir:

İstanbulda Tevfik Paşa Hazretlerine

Telgrafname-yi devletlerinizi hürmetle aldım. 17 Teşrîn-i evvel 338 tarihiyle keşide buyurulan telgrafnameye verdiğim cevabın vasıl-ı ıttılâ-yı samileri olmadığına müteessifim. Bu hususda tahkikat icra etmeği gerek hakikata gerek Zat-ı Asifanelerine karşı borclu olduğum riayet ve hürmet iktizasından addediyorum. Ve bu vesile ile tazimat-ı mahsusamın kabulünü rica ederim efendim.

7 Teşrîn-i sânî 338

Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal[7805]

Fotoğraf. *İstanbul Merkez Kumandanı Miralay Abdurrahman Nafiz Beğ* (Vakit, 8 Teşrîn-i sânî 1922, s. 1).

Refet (Bele) ve maiyeti, karargâhlarını Bâb-ı Âlî'nin Sadaret Dairesine kurdular.[7806] Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'nın kardeşi, İstanbul Polis Emniyet eski umum müdürü Miralay Esad, TBMM Hükümeti tarafından İstanbul Valisi tayin edildi.[7807] Refet'in İstanbul Merkez Kumandanı tayin edilen Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Abdurrahman Nafiz, kumandanlığı öğle vakti deruhte etti.[7808] Vezaifi Alay Kumandanlığına devredilmiş İstanbul Jandarma Umum Kumandanlığı ilga ve mülga Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal de Ankara'ya davet edildi.[7809]

Fransız *Journal* gazetesinin İstanbul muhabiri Paul Erio'nun bildirdiğine göre *İngiliz çevreleri* İstanbul'daki siyasî *karışıklıktan hoşlanıyorlar. Şehirde büyük bir paniğin egemen olduğu kesin. Yalnız Rumlarla Ermeniler değil milliyetçilere engel çıkaran bir kısım Türkler de kaçma yolları arıyorlar. Kırksekiz saat içinde iki yüz politikacı, İngiliz Elçiliği'ne sığındı. Sultan, kaçmaya hazırlanıyor*.[7810] Öyleyse demektir ki İngilizler, Vahideddin Hân'ın "firar" etmesi için muhtaç olunan vaziyete katkı

7804 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 279.

7805 Tevhîd-i Efkâr, 9 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3538-510, *Hamid Beğ Hakkında Tahkikat Yapılıyor!*, s. 2.

7806 İkdâm, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9211, *Eski Bâb-ı Âlînin Yeni Vazifesi*, s. 3.

7807 Renin, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 25, *Yeni Tayinler*, s. 1.

7808 İkdâm, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9211, *Merkez Kumandanlığında*, s. 3.

7809 İkdâm, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9211, *Jandarma Kumandanlığının İlgası*, s. 3.

7810 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 811.

sağlıyordu. Bilakis makamından feragat etmeyen Padişah hakkında İngiliz ve Fransız matbuatı "firar" tezviratını propagandayla hem halkta Padişah aleyhine infial meydana gelmesini tahrik hem tarafların ruhiyatını manipüle etmektedirler.

8 Kasım 1922. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a 573 numaralı telgraf gönderdi: [Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı] *M. Poincaré, Türkiye'den aldığı telgrafları size iletmemi istedi. Tel. 1: Albay Mougin Ankara'dan bildiriyor: İsmet Paşa, barış konferansının ertelenmemesi için ısrar ediyor. Tel. 2: İsmet Paşa ile birlikte İstanbul'a gelen Albay Mougin, Mustafa Kemal'in de sabrının taşmak üzere olduğunu bildiriyor. İsmet Paşa'ya verilen talimatta Misakı Milli'den ödün verilmeyeceği belirtiliyor. Durum pek nazik*.[7811] Hardinge, 2605 numaralı telgrafıyla da Poincaré'nin notasını Curzon'a iletti:

> Lord Curzon, Lozan konferansının 13 Kasım'dan 27 Kasım'a kadar ertelenmesini öneriyor. Oysa ben, Konferansın bir [an] önce toplanmasını istiyor ve bu konuda Hükümetinizin dikkatini çekmesi için Londra Büyükelçimize talimat veriyordum. Çünkü gecikme, Türk ordusunu sabırsızlandırıyor ve bu yüzden Müttefikler yeni olupbittiler karşısında kalabilirler. Mart ayında Paris konferansına sunduğum öneri kabul edilseydi barış daha çabuk ve daha elverişli koşullarda gerçekleşirdi. Şimdi konferansın tarihini geciktirmek işlerimizi kolaylaştırmaz. Bu bakımdan konferansın en geç 20 Kasım'da toplanması için özellikle ısrar ediyorum. Bu arada bir ön-barış antlaşmasının tezelden imzalanması yerinde olur.[7812]

Fotoğraf. *Saltanat-ı Milliye*.[7813]

İngiltere devletinin yarı resmî gazetesi *The Times*: *Son 24 saat içinde yeniden bazı tehlike emareleri belirdi. Padişah'ın beş bin kişilik hassa alayı Ankara Meclisi'ne mutavaat* [biat, itaat] *etti. Şimdi Refet Paşa İstanbul'da mühim bir askerî kuvvete sahiptir. Bir kaç İngiliz askeri kama ile yaralandı*.[7814] *Sultan şimdi bir Britanya harp gemisinin bordasında sığınmış bulunmaktadır. . . 100 den fazla Müslüman,*

7811 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LII-LIII.

7812 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LIII.

7813 "Bir gaza etdik ki hoşnud eyledik Peygamberi. Hacıvad – Elhamdülillah elhamdülillah bugünleri de gördük elhamdülillah! Karagöz – Millet saltanatının güneşi istibdad saraylarının yıldızını karartdı. Yüz bin şükür Hüdaya!" Karagöz, 8 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1528, s. 1.

7814 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 815.

aralarında Mustafa Sabri olduğu halde, Britanya Büyük Elçiliğindedir.[7815] Vahideddin Hân'ın İngiliz zırhlısına "sığındığı" haberi tezvirattır.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'un TBMM Hükümetine ittifakname taslağı gönderdiği ihbar edilmektedir. Mustafa Kemal, saltanatı kaldırmak için İngiliz diktatör Cromwell'inkine benzer usullere başvurmuştur:

> Rafet (Refet) Paşa'nın personeline bağlı istihbarat şubesinde yüksek bir makam işgal eden, büsbütün bağımsız bir ajandan sağladığımız ve yeni ittifak antlaşmasını doğrulayan ek bilgiyi sunuyoruz. Son günlerde Ankara'da bulunan bu ajan, orada kimi ilgili belgeleri görmüştür. SIS (*Secret Intelligence Service*) (Gizli İstihbarat Servisi)'nin, uzun bir süreden beri, kişisel olarak bildiği bu ajana büyük ölçüde güvenilmekte birlikte, bu bilgiyi hiç kuşku kaldırmaz biçimde doğrulamanın önemi yüzünden, doğrulayıcı ek bilgi sağlanıncaya dek, bu belge, A. 1 [mevsuk] sınıfına yerleştirilmemiştir.
>
> Ajanın, Ekim sonunda bildirdiğine göre, Mudanya Konferansı sonunda, Rus'larla Türk Ulusçular arasındaki ilişkilerin oldukça gerginleştiği bir sırada, Aralov, 7 Ekim dolaylarında, Ulusçu Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye ile yeni bir ittifak imzalamak amacıyla, Rus önerilerini sunmuştu. Sovyet yönetimi, Türk'lerin, Batı'lı devletlerle anlaşmaya varmaları ve Rusya'nın yalnız bırakılması olasılığından epeyi kaygılanıyor; tehdit ve askeri gösterilerin Türk'ler üzerinde pek az etki yaptığını anlıyordu. Türk'lerin de, var olan antlaşma gereğince, Romanya'ya karşı harekete geçilmesi konusunda Rus'lara yaptıkları başvuruya tatmin edici yanıt verilmemesine canları sıkılmıştı. Karşılıklı güvensizlik, ittifaklarının bozulmasına doğru yöneliyordu. Bunun üzerine Rus'lar, uyguladıkları taktikleri tümüyle değiştirerek, durumu biraz kurtarabilmişlerdir.
>
> Aralov'un sunduğu protokol tasarısında, iki ülke arasında yeni bir ittifak antlaşması için esas oluşturacak ve Sovyet yönetiminin görüşlerini kapsayan 20 madde ve gizli bir ek vardı, ama yalnız antlaşma yayınlanacaktı. Yeni antlaşma tasarısının başlıca maddelerinin taslağı şudur: 1. antlaşmanın süresi 7 yıl olacak, ama yenilenebilecektir; 2. bir yan, öteki yanın tam bilgisi ve izni olmadan, başka devletlerle antlaşma veya siyasi anlaşmalar imzalayamayacaktır; 3. bir yan, öteki yanın izni ve bilgisi olmadan, herhangi bir diğer yönetimin siyasetini, ne biçimde olursa olsun, desteklemeyecek veya buna yardımcı olmayacaktır; 4. Ankara yönetimi, Rusya'nın, Kafkasya'daki halka karşı uygulayacağı siyasete, hiçbir biçimde müdahalede bulunmayacağını üstlenirse, Sovyet Rusya da, özellikle Musul bölgesini de kapsamak üzere, *Misak-ı Milli*'nin tümüyle gerçekleştirilmesine, gerek saldırganlık gerekse savunma açılarından, tüm desteğini vermeyi üstlenecektir; 5. barış konferansında, Boğazlar ve öteki konularda, Türkiye ve Rusya aynı siyaseti izleyecektir; 6. Doğu İlleri'ndeki ayrıcalık hakları konusunda Rus'lara öncelik hakkı verilecek; buna karşılık olarak, Sovyet yönetimi, Ankara yönetimine mali destek sağlayacaktır.
>
> Önerilen gizli ek protokol, askeri, siyasi ve iktisadi olmak üzere üç bölüme ayrılıyordu. (A) Askeri Bölüm: her iki yan, kendi ordularının sayılarını saptamada özgür olacaktır, ama Kuzey hududundaki Türk ordusunun sayısı, karma bir Türk-Rus askeri komisyonunca, gereklere göre saptanacaktır. Aynı komisyon, her iki yanın gereksindiği askeri yardımı saptayacaktır. Savaş sırasında, iki yan arasında bir Karma Komutanlık kurulacak ve çarpışma Avrupa'da ise, Rus Yüksek Komutası altında çarpışma Asya'da ise, Türk Yüksek Komutası altında olacaktır. (B) Siyasi Bölüm: yanlar, üçüncü bir yan, yanlardan biri veya ötekine karşı düşmanlık duyguları beslerse bunu birbirlerine bildireceklerdir. Yanlar, birbirlerine karşıcıl propaganda yapmayacak ve birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklardır. (C) İktisadi Bölüm: iktisadi sahada, yanlar, birbirlerinin ham maddelerini, ayrıcalık haklarını, v.s. yeğ tutacaktır.
>
> Ajan, Rus'ların bu biçimde taktik değiştirmesinin, Ankara ile Sovyetler arasındaki ilişkileri epeyi iyileştirdiğini eklemektedir. Türk Ulusçuları, Rusya ile Fransa arasında aracılık yapmak meyli gösteriyorlardı. Mustafa Kemal'in, Padişah'lığın kaldırılması için karar alınmasını zorlamak suretiyle uygulamış olduğu Cromwell (İngiliz diktatörü) usulleri, Rus etkisinin yeniden kurulduğunu gösteriyor. Ajan, Ekim ortalarında Anadolu'dan ayrılırken, Rus önerileri halâ görüşülüyor ve önerilere yandaş veya karşı olan yanların sayısı eşit görünüyordu. 30 Ekim tarihli Ankara basınında, bir Türk-Rus iktisat kögresinin, ticaret anlaşması imzalamak üzere orada oturumlarına henüz başlamış olduğu haberi kayda değer. Kongre, eski Maliye Bakanı Hasan

[7815] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 249.

> [Saka] Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Rus delegelerinden birisi, geçmişte Çiçerin'le sıkı ilişiği bulunan Rosenberg'dir. Ajan, bu görüşmelere başlanmasının, antlaşma ile protokolün, belki de son günlerde Bursa'da Mustafa Kemal'ce düzenlenen askeri konsey toplantısında imzalanmış olduğu görüşündedir.[7816]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*: *Ali Kemal melunu İzmit'te halk tarafından parça parça edildi*.[7817]

Mustafa Kemal'in matbuat tekelinin Kastamonu şubesi *Açık Söz* gazetesi: *Artin Kemal, linç edilerek gebertildi*.[7818]

Mustafa Kemal'in matbuat tekelinin Adana şubesi, *Yeni Adana* gazetesi: *Hainler parçalanıyor. Ali Kemal İzmit'te halk tarafından parça parça edilmek suretiyle hıyanetlerinin cezasını çekti. -Padişah'ı yalnız Rum gazeteleri müdafaa ediyor*.[7819]

9 Kasım 1922. İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un davetiyle İngiliz Sefarethanesinde Müttefik İşgal Kuvvetleri kumandanları ve komiserleri hususen görüştüler. Rumbold, bu mülakata dair kaleme aldığı muhtırasına şu cümleleri derc etti: İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı *Mombelli* ve Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı *Charphy*, *Sultan'ın hayatını katî surette emniyete almak yolundaki güçlükleri ehemmiyetle kaydettiler. Mombelli onun himayesi için gereken kuvvet miktarı üzerinde durdu. . . Bu, bende Sultan'ın himayesi mesuliyetini bölüşmek için asla istekli olmadığı intibaını uyandırdı*.[7820]

Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankasındaki şahsî hesabına binlerce İngiliz sterlini yatıranlardan, Hind Hilafet Cemiyeti mensubu Seyid Emir Ali'nin *The Times*te mektubu neşredildi. Hılâfet-saltanatın birbirinden ayrılmasını destekledi; *Yeni Türkiye'nin, sarayın istibdadına ve en çok haricî menbalardan bu tarikle icra edilen entrikalara karşı bir sed vücuda getirmesini hiç kimse takbih etmez*[7821] dedi:

> Hılâfet meselesi hakkında muhabirinizin verdiği malumat, hukuk-ı İslâmiyeye vakıf olduğunu gösteriyor; fakat bazı cihetleri ihmal etdiğinden ben bunları tavzih etmek isterim. Filhakika herhangi bir müstakil İslâm hükümdarı kendi kendine halife unvanını verebilir. Fakat bu unvanı vermekle halife olamaz. Halife olmak için bütün Sünnî Müslümanların kendisine biat etmesi lazımdır. Biat olmazsa ne mevkii, ne de hayatı emin değildir. Sultan Selim-i Evvel Mısırdaki Abbasî halifelerinden halife unvanını aldığı için değil, Mekke Emîri ile Türkistan Hânı dahil olduğu halde bütün Müslümanlar kendisine biat etdiği için halife olmuşdur.
>
> Hanedan-ı Osmanîdaki halife unvanı ancak cihanın her tarafından Sünnîlerin bir hareket-i müşterekeleriyle nez' olunabilir. Ümid ederim ki gayr-ı müslim devletlerden hiçbiri, bu yolda hareketleri teşvik ve teşci etmez ve Müslüman milletler arasında ihtilaf ve teşettüt ihdasına çalışmaz. Bu yolda herhangi bir hareket bütün cihan-ı medeniyet tarafından takbih olunacakdır. Cihan harb ve husumetden bıkmışdır. Çar ve Kayserlerde olduğu gibi Halife ve Sultanların da gayr-ı mahdud kuvvetleri haiz olması gayr-ı kabil-i tasvir fenalıklara sebebiyet vermişdir. Müşterek hukuk ve vezaif esasına müsteniden hür milletler idâdına [arasında] girmek isteyen Yeni Türkiyanın gerek Sarayın istibdadına ve gerek en çok haricî menbalardan bu tarikle icra edilen entrikalara karşı bir sed vücuda getirmesini hiç kimse takbih edemez. Halifenin milletin reyi ile intihabı hususundaki arzu da Şer'-i Şerife ve ananeye muhalif bir şey değildir. Bu sayede münasib ve liyakatli bir Halife intihabı mümkün olur ve Hılâfet makamı Emevîlerden evvelki mevki-yi itibara avdet eder.

[7816] FO 371/8219/N 10200, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no: 950, *Rus'lar ve Türk'ler: önerilen yeni bir ittifak antlaşması: iyileşen ilişkiler*; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 288-289.

[7817] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 815.

[7818] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 815.

[7819] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 815.

[7820] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 249-250.

[7821] Mete Tunçay. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* (3. baskı) içinde (s. 75). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

> Hılâfetin bazı cismanî vazifeleri haiz olub olmaması, Büyük Millet Meclisinin daha sakin bir zamanda tedkik edeceği bir meseledir. Bugün heyecanlı bir zamandadır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti henüz müşkil bir vaziyet muvacehesinde bulunuyor. Türkler büyük bir askerî kabiliyet göstermişlerdir. Şimdi de memleketlerinin ve milletlerinin ihtiyaclarını durandişane bir suretde takdir eylemek suretinin hem vatanperver, hem de hakikî rical-i devlet olduklarını isbat edeceklerdir.[7822]

Vahideddin Hân'ın Başmabeyncisi Ömer Yaver ve İstanbul Vali Vekili Miralay Esad, Bâb-ı Âlî'deki karargâha gelerek Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'i (Bele) ziyaret ettiler.[7823] Hahambaşı Haim Becerano da Refet'i ziyaret etti.[7824]

Refet, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesine beyanat verdi: *Günler var ki "Yaşasın hükümet-i millimiz, yaşasın Büyük Millet Meclisimiz, Yaşasın Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Kahrolsun Vahdettin!" sesleri İstanbul'u çınlatıyor*.[7825]

Hilâl-i Ahmerci Hamid, TBMM Hükümeti İstanbul Mümessili vazifesini Refet'e (Bele) resmen devretti.[7826] Hamid, kâtibi Savfet'le birlikte (Tiger) Vapuruna bindi ve Lozan Sulh Konferansına iştirak etmek üzere İstanbul'dan Marsilya Limanına doğru akşamleyin yola çıktı.[7827]

Britanya kuvvet kumandanları içtima ediyorlar: *9 Kasım 1922 tarihinde İngiliz hava, deniz ve kara kuvvetleri yetkilileri bir araya gelerek mevcut durumu ve savaş ihtimalini değerlendirdi. Konferansın kesin olarak dağılması ve Türklerin Çanakkale ve İstanbul'a ilerlemeleri durumunda uygulanacak plan şekillendirildi. İngilizler savaş ihtimalini, askerî bir felâketi önlemenin esas olduğu düşüncesiyle değerlendirmeye tabi tutuyorlardı. Buna göre ciddi bir tehlike karşısında İstanbul ve İzmit'in tahliyesiyle birlikte Çanakkale ve Gelibolu takviye edilecek, Çanakkale son dakikaya kadar elde tutulacaktı. Ancak Türkler Gelibolu'ya geçtikleri takdirde Bolayır hattında durdurulmaları hedefleniyordu. Bu plan tabii ki, İngilizlerin yalnız kalmaları hâlinde geçerli idi. Fransız ve İtalyanların iş birliği yapmaları hâlinde bu plan değiştirilecekti*.[7828]

Britanya Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı, *savaş durumunda Türkiye'ye karşı planı* kaleme aldı:

> Türklerin yenilgiye uğratabilmeleri için en az 4 alay daha gerekli idi. İngilizler Mayıs 1923'ten evvel bu birlikleri, toplayacak, eğitecek ve donatacak durumda değillerdi. Türklerin 140.000 nefere 300-600 arası topa sahip oldukları tahmin ediliyordu. Konferansın kesilmesi hâlinde Mustafa Kemal İzmit ve Çanakkale'deki ordularına ilerleme talimatı verebilirdi. Çanakkale'de Milliyetçiler yenilgiye uğratılabilirdi.

7822 Vakit, 13 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1767, *Hılâfet Meselesi ve Emir Ali Hazretleri*, s. 1. Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, "Ümid ederim ki" ifadesinin evvelindeki cümleleri makaslamak suretiyle mektubu neşredecektir: Hâkimiyet-i Milliye, 13 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 659, *Hususî Muhabirlerimizin Telgrafları: Bütün İslâm Âlemi Bizimle Hemfikirdir*, s. 1.

7823 Renin, 10 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 28, *Refet Paşayı Ziyaret Edenler*, s. 2.

7824 "Hahambaşı Becerano Efendi Refet Paşa Hazretlerini Bâb-ı Âlîdeki makamında ziyareti esnasında beklenilen mübarek günlere kavuşduğundan dolayı bahtiyarlık hissetdiğini ve bu günlerin esasen mukarrer olduğunu, zulüm ve zulmet yerine nur ve adaletin er geç kaim olmakda gecikmeyeceğini ve son vaziyetden pek memnun bulunduğunu beyan eylemişdir." Renin, 10 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 28, *Hahambaşı Efendinin İhtisasatı*, s. 2.

7825 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 818.

7826 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 816.

7827 "Heyet-i Murahhasaya İstanbuldan iltihak etmesi karargir olan Hamid Beğ dün akşam saat dörtde (Tiger) vapuruyla Marsilyaya müteveccihen limanımızdan hareket etmişdir. Hamid Beğe kâtibi Safvet Beğ refakat etmekdedir. Hamid Beğ, rahatsız olduğu ve tren yolculuğunu kendisini daha ziyade muztarib edeceğini cihetle deniz tarikini tercih etmişdir." Renin, 10 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 28, *Hamid Beğ Dün Akşam Hareket Etdi*, s. 2.

7828 Türkiye'deki durum hakkında 9 Kasım 1922 tarihli toplantı, WO, 106/6326; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 458-459.

> Ancak İzmit'te ciddi bir taarruz halinde başarı şansı düşüktü. Bu durumda Haringtон'a, Üsküdar ve İstanbul'dan çekilme talimatı verilmişti. Sadece donanmanın alacağı tedbirlerle Boğaziçi'nden geçiş engellenemez ve bir hafta içerisinde İstanbul düşebilirdi. Türkler İstanbul'u aldıktan sonra Trakya'ya doğru ilerleyebilir, bu durumda ise Yunanlar yeniden organize olarak direnebilirlerdi. Ancak Milliyetçiler yüksek moral ve savaş nitelikleri sayesinde kışa kadar Meriç Nehri'ne ulaşma potansiyeline sahipti. Bu aşamadan sonra Batı Trakya'ya ilerlemeleri halinde, Yugoslavlar belki de Fransızlar Milliyetçilerin karşısına çıkabilirlerdi ama bunun İngilizlere pek bir faydası dokunmayacaktı. Türk kuvvetleri hemen hemen 12 İngiliz tümenine eşit kapasitedeydi. Ülkenin doğası ve savaş yöntemlerinden dolayı da Türkler avantajlı durumdaydı. Türkleri yenebilmek için İngilizler 15 tümene ihtiyaç duyuyorlardı. Ancak elde 3 tümen bulunuyordu. Yunanlar 3 tümen gönderseler bile İngilizlerin veya müttefiklerinin 9 tümen daha takviye göndermeleri gerekecekti. Buna karşı İngiliz Genelkurmayının iki planı vardı. Biri Selanik'e çıkarma yaparak Türkleri Meriç'te durdurmak ve İstanbul'a ilerleyerek çekilmeye mecbur bırakmak. İkincisi Ege ve Marmara kıyılarına çıkarma yaparak millî ordunun arka ve yan hatlarına operasyon düzenlemek. Birinci planın avantajlı tarafı Yunanistan ve Müttefiklerle yakın iş birliği yapma imkânı ve seferi kuvvetlerin Müttefik ülkelerde uygun limanlara çıkarma yapabilme kabiliyetleri idi. Dezavantaj ise Türklerin seçeceği yerde karşı cephe açma zorunluluğuydu. Diğer handikap batıdan doğuya doğru yolların yetersizliğiydi. Netice itibariyle bu planla kazanılacak başarı sadece Türklerin Doğu Trakya'ya en fazla Çatalca hattına kadar çekilmelerini sağlardı. Velev ki, İstanbul alındı. Bu kez de Türkler Boğaziçi'nin Asya yakasına geçebilir ve İtilaf donanmasına karşı mayın döşeyebilirlerdi. Bu durumda milyonlarca pound ve can kaybıyla en fazla mevcut duruma geri dönülecekti. Üstelik bundan sonra Türkler; İngilizleri, Irak'ta genel olarak doğuda yıpratmak için ellerinden geleni yapabilirlerdi. Ege ya da Marmara limanlarına yapılacak çıkarmaya dayalı ikinci plan, Türklerin iletişim hatlarını kesebilir ve kuvvetlerine lojistik destek göndermelerini engelleyebilirdi. Bu plan kapsamında İstanbul'da bir çatışma, şehre, kalabalık nüfusuna ve tarihi yapılara zarar verebileceğinden ve bütün dünyadaki Müslümanları kızdıracağından mantıklı görünmüyordu. İzmit'e çıkarma yaparak donanma ve ordunun müşterek operasyonuyla Türklerin geri çekilmeleri engellemek, Boğaziçi'ndeki Türk gemileri imha etmek ve İstanbul adalarını hastane ya da üs olarak kullanmak mümkündü.[7829]

TBMM İzmir mebusu, Müdafaa-yı Hukuk Grubunun radikal mensubu, harb zengini, TBMM Hariciye Encümeni Reisi Yunus Nadi, Sovyet Rusya yetkilisiyle gizli mülakat etti. Dedi ki:

> "Bizi şimdi en çok ilgilendiren, İstanbul sorunu. İstanbul'u bir hamlede ele geçirmeye yetecek gücümüz var. İtilaf devletlerinin bakanları arasında tam anlaşmazlık hakim. Fransa'nın tutumu zaten ikircimli. Ne olursa olsun, biz bu sorunu en çok 20 gün içinde hallederiz.
> **Vahdettin tahttan feragat etmek zorunda kalacak**. İtilafçılara gelince, 200 kadarı kaçtı, ama yüzlercesi burada kaldı. Onların da kaçması icap edecek. **Eğer kaçmazlarsa - bizde darağacı çok**..."[7830]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ankara Hükümeti'nin müttefiklere İstanbul'u boşaltmaları için 24 saat süre veril*miştir. *İngiltere Hükümeti ise bu talebi reddetmişti*. *Londra'da Kemalistlerin Fransa'nın ve <u>İngiliz muhafazakârların hoşgörüsü</u>nü yanlış yorumlayarak Mudanya Konvansiyonu'nun imzalanmasını zayıflık olarak yorumladığının düşünüldüğü ifade edilmiştir*. *Lord Curzon, Kemalistlerin ilettikleri taleplerle ilgili olarak Türklerin baskı yapmalarına taviz verilmeyeceğini, bu baskının kesin bir gerekçesinin olmadığını aksine müttefiklere bir hakaret olduğunu söylemiştir*: *"Lozan'da makul, hukuki ve eşitlikçi bir tavır takınarak barışın sağlanması için gereken fedakârlıkları yapmaya hazırız. Ancak Türkiye'nin tavizlerimizin bir sınırı olacağını ve barışın bedelini aşağılanarak ve onursuzlaşarak ödemeyeceğimizi bilmesi oldukça önemli. Türkiye'nin herhangi bir askeri harekete karşı İngiliz kuvvetlerinin ve müttefiklerin de harekete geçeceğini bilmesi de önemli." Lord Curzon, Kemalistlerin*

[7829] İngiliz Genel Kurmayının savaş durumunda Türkiye'ye karşı planı, WO, 106/6326; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 459-460.

[7830] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 397-398. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

Türkiye'deki bütün Hıristiyanları ortadan kaldırmayı amaçladığını ancak bu gerçekleşirse o bölgenin bir çöl olacağını söylediği de belirtilmiştir.[7831]

10 Kasım 1922. Müşir üniformasını giyinen Vahideddin Hân, Cum'a namazını edâ için Yıldız'daki Hamidiye Camii'ne muvasalat etti. Padişah'ın güvenlik kordonunu Refet (Bele) tanzim etti. TBMM Hükümeti Merkez Kumandanlığına merbut maiyet bölükleri ve askerî kıtaat, 20 adet polis ve 20 adet askerî inzibat Padişah'ın at arabasını çevreledi, selâmlığın intizamı ise bizzat Merkez Kumandanı Ferhad tarafından temin edildi. Hutbede çarpıcı bir değişiklik işidiliyor. Vahideddin Hân'ın ismi ve *sultana mahsus evsaf ve lakab zikredilmeyerek (Emîrü'l-Mü'minîn, Halife-yi Rasûl-i Rabbe'l-Âlemîn) tabiriyle iktifa* ediliyor.[7832]

> 10 Kasım günü Vahdeddin Cuma selamlığına son kez katılacaktı. Solgun ve hüzünlü görünüyordu. Kendisini Cuma namazı için camiye götüren arabanın çevresinde çok az sayıda insan göze çarpıyordu. Bando dağıldığı için İmparatorluk marşı çalınamadı. Her zaman yaptığı gibi koltuğun sağına ilişmişti. Ankara'dan, Büyük Millet Meclisi'nin kendisini vatana ihanetten yargılayacağına ilişkin haberler gelmekteydi. Ama yükünden kurtulmak için çok daha hızlı yöntemler vardı ve bu esnada İngiliz Yüksek Komiseri ortadan yok olmuştu. Nitekim barış konferansının başlayacağı Lozan'a hareket etmişti bile.
>
> Konferans iyi bir bahane olmuştu Rumbold için, ama işleri halletmek üzere yerine bakan Nevil Henderson'ı, aldığı terfi bile mutlu etmemişti. "Ryan ve diğer üç yüksek komiseri taşıyan tren tıslayarak Sirkeci Garı'ndan ayrılırken, kendimi son derece yalnız ve yetersiz hissediyordum," diyecekti.
>
> Hava gitgide ağırlaşmaktaydı. Müttefikler, Re'fet'in yüzlerce kişilik bir destek grubuyla birlikte gelmesini önlemeyi becerememişti. (Henderson onlara "**boğazkesiciler**" adını takmıştı). Kalabalık, İngiliz Elçiliği önünde haykırmaktaydı. öte yandan Boğaz'da başka bir görevliyi teselli ebneye çalışan Billy Fox-Pitt'in deyimiyle, "İstanbul'u kıymaya çevirecek" kadar çok sayıda gemi bekliyordu.[7833]

Fotoğraf. Vahideddin Hân'ın 3 Kasım 1922 Cum'a günkü saltanat merasimine aid bir fotoğrafı (Vakit, 11 Teşrîn-i sânî 1338-1922).

Hindistan Sömürge Genel Valisi, Hindistan Umuru (İşleri) Nezâretine muaccel ve zata mahsus muhtıra gönderdi: *Hindistan'da Osmanlı Padişahına karşı sempati beslenmiyor. Onun taht[t]an indirilmesi burada sükûnetle karşılanacak. Mustafa Kemal ise kurtarıcı ve İslam şampiyonu olarak görülüyor ve onun Halife konusundaki ihtilalci önerileri bir olupbitti olarak kabul edilecek. Padişahın bize sığınması kuşku yaratacaktır. Ancak mecbur kalırsak geçici olarak sığınma hakkı tanıyabiliriz*.[7834] Demek oluyor ki Hindistan Sömürgesinde Vahideddin Hân'ın itibarını tezyif ve Mustafa Kemal'in itibarını terfi edici faaliyetler yürütülmüştür. Daha da mühimi, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi, *ihtilalci* Mustafa

---

7831 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 537-539. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7832 Vakit, 11 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1765, *Dünki Cum'a Namazında Okunan Hutbeler*, s. 1. "Arabanın arkasında mabeyn erkanı hazır bulunmakda idi. Başmabeynci Yaver Paşa, Başkâtib Refet Beğ, Sertabib Reşad Paşa, Ceyb-i Hümayun Kâtibi Ata Beğ, kâtiblerden Murtaza ve Reşad beğler, Yaver Kaimmakam Mehmed Ali Beğ, ve Kolağası Fahri Beğ ile Saray Hademesi arabanın iki tarafında ahz-ı mevki etmişlerdi."

7833 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 71-72.

7834 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LIV.

Kemal tarafından hılâfetin tasfiye edilmesi için Vahideddin Hân'ın bir şekilde İngiliz himayesine alınmasını faydalı telakki etmektedir.

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Fransız Millî Meclisine beyan etti: *Kuvvet tehdidi Türkleri durduramaz. Bunu Curzon da anladı ve benden nüfuzumuzun kullanılmasını istedi*.[7835]

Müttefikler, Kırklareli'yi TBMM Hükümeti jandarma kuvvetlerine teslim etti.[7836]

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ali Kemal'in öldürülmesi üzerine, Padişahın güvenliği konusu beni düşündürüyor. General Harington'a dün resmen yazdım ve Müttefik generallerle de görüşmesini bildirdim. Yüksek Komiserler ve generallerle konuyu görüştük. Generaller, Padişahın can güvenliğini sağlamanın güç olduğunu belirtiyorlar. İtalyan generali sorumluluğu paylaşmak istemiyor. Dipnot: Ali Kemal'in tutuklanması işgalcilerle işbirliği yapmış olanlar arasında panik yaratmış. 150 Türk, İngiliz Büyükelçiliği bahçesine sığınmış, asker eskortuyla Taşkışlaya götürülmüş. Başka sığınmalar da beklenmektedir*.[7837]

Britanya Harbiye Nezâreti, Korgeneral Harington'a, *acil durumlarda tamamen serbest hareket edebilmesi için* ilave talimatname gönderdi.[7838]

11 Kasım 1922. İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé ve İtalyan Fevkalâde Komiseri Marki Garroni birlikte Bâb-ı Âlî'ye muvasalat ederek Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'i (Bele) aide-yi ziyaret ettiler.[7839]

İngilizler İstanbul'daki telgraf muhaberatına tatbik ettiği sansürü kaldırdı.[7840]

TBMM Hükümeti 2'nci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Başkumandanlığa bağlı Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine takrir verdi, askerlerin terhis edilmemesini isteyerek bu durumun Lozan Sulh Konferansında Türkiye'nin elini zayıflatacağını belirtti.[7841]

Hariciye Nâzırı Curzon, *Fransa Müttefiklerin yanında yer almazsa* Lozan Sulh Konferansına *gitmeyeceğini Paris elçiliği aracılığı ile Fransa'ya bildirdi*.[7842]

Vahideddin Hân'ın Başmabeyncisi Ömer Yaver, Refet'i (Bele) ziyaret ederek birtakım *talimat* aldı.[7843]

Mustafa Kemal'in matbuat tekelinin Kastamonu şubesi, *Açık Söz* gazetesi Vahideddin Hân hakkında tezvirat neşretti: *Sabık Padişah, İngiliz gemisinde. Millete en büyük hıyanetleri yapan sabık Padişah, en sonunda İngiliz gemisinde melce buldu*.[7844]

ABD'de intişar eden *The New York Times* gazetesi: *Türkler, Yunanistan'ı yenmekle dünyayı yendiklerini sanıyorlar*.[7845]

7835 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 819.
7836 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 819.
7837 FO, 371/7911/E. 12488; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 469.
7838 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.
7839 Renin, 12 Teşrîn-i sâni 1338-1922, Numero 30, *Mümessillerle Ceneraller Refet Paşa Nezdinde*, s. 1.
7840 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 821.
7841 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 821.
7842 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 821.
7843 Renin, 12 Teşrîn-i sâni 1338-1922, Numero 30, *Seryaver, Refet Paşadan Talimat Aldı*, s. 1.
7844 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 822.
7845 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 822.

12 Kasım 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'dan Harbiye Nezâretine mahrem acil telgraf: *En güvendiği yaveri aracılığıyla, kişisel güvenliği konusunda Padişahın görüşünü aldım. Kendisi şimdilik ülkeyi terk etmek istemiyor*.[7846]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine başka bir telgraf keşide eyledi. *Kendilerini eski hükûmete adayan ve Millî Hareket'ten nefret eden Rumbold ile Ryan'ı, Lozan'a göndermenin çok kötü sonuçlara yol açacağı*nı ifade ediyor.[7847]

TBMM Lozan murahhas heyeti, İsviçre'nin Lozan şehrine muvasalat etti.[7848]

13 Kasım 1922. Korgeneral Harington Vahideddin Hân'ın yaverlerinden Bahriye Kolağası Fahri (Engin) ile görüşmek istedi. Vahideddin Hân'ın müsaadesiyle muhavere gerçekleşti. General Harington Padişah'a gizli sûrette bildirilmesi üzere dedi ki: *Vaziyet Türkiye'de gittikçe fena bir şekil alıyor. Padişah arzu ederse, kendisini "Malaya" harb gemimizle Malta'ya nakledebiliriz*. *Durum düzelince memlekete dönerler.*[7849] Fahri (Engin), bu bilgiyi akrabası Niyazi vasıtasıyla Refet'e (Bele) sızdırdı.[7850]

Fahri Engin, hatıratında bu meseleye dair şu cümleleri derc etmiştir:

> Günlerden bir gün 13 Kasım tarihinde İngiliz Komutanının Karargâhından telefon ettiler ve adım ile beni çağırıp buldular. Harbiye Okulundaki Karargâha acele gelmemi söylediler. Başyaver Avni Paşa evine gitmişti. Baş Mabeynci Yaver Paşa makamındaydı. Kendisini gördüm ve çağrı karşısında nasıl hareket edeceğini sordum. Derhâl gitmemi emretti. Generâl Harrington beni yalnız olarak kabul etti. Bana söyleyeceklerinin çok gizli olduğunu, bunları yalnız Padişah'a nakledeceğimi bildirdi. Generâlin sözleri şöyle idi: "Türkiye'de durum gittikçe ağırlaşıyor. Padişah isterse kendisini Malaya adlı dretnotumuzla Malta'ya nakledebiliriz. Durum düzelince tekrar memleketlerine dönebilirler, cevabını bekliyoruz".
>
> Saraya dönünce Baş Mabeyncinin yanına çıktım. Harrington'un verdiği bilgileri ancak Padişah'a söyleyebileceğimi söyledim. Padişah beni dinledikten sonra hiç bir şey söylemeden bana izin verdi.
>
> Bu anda bana önemli bir görev düştüğünü anladım. Rauf Bey beni Padişah'a Yaver atadığı zaman "Vatan ve Millete hizmet etmen için seni bu vazifeye atıyorum, günü gelince bu hizmetleri yapacaksın" demişti.
>
> Harrington ile konuşmadan önce, Rauf Bey Başbakandı. Kendisine artık beni bu vazifeden alması için bir mektup yazmıştım. Derhâl cevap vermişti. Vatan'a hayırlı olmam için Saraydaki vazifemi sürdürmemi bildirmişti.

7846 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LV.

7847 WO 106/6326; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 960.

7848 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 822.

7849 Fahri Engin'in beyanatı, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, s. 385; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 248-249. Vahideddin Hân'ın torunu Suade Hümeyra Özbaş: "...Şahbabam (Sultan Vahideddin), İngilizler'e inandı. Bu, onun hatası oldu. Bir saltanatın diğerini yıkacağını tahmin edemedi. Şimdi, bizim aile susmak zorunda. Türkiye bazı gerçekleri kabul etmeye hazır değil henüz..." Murat Bardakçı. (2006). *Son Osmanlılar: Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü* içinde (s. 3). İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.

7850 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 11. O vakit kolağası rütbesinde olan Fahri (Engin), Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf (Orbay) tarafından 21 Ekim 1918'de Padişah yaveranına tayin edilmiş 17 Kasım 1922'ye değin vazife ifa etmiştir: Afif Büyüktuğrul, *Müt. (E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı*, 2004, s. 29, 141. Fahri Engin, CHP Tek-Parti diktatörlüğünde bahriyeye muvazzaf kılınacak, meclise mebus tayin edilecektir: İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi (1935-1939)*, 2001, s. 624. 1947 tarihli bir İngiliz Hariciye vesikasında şu cümleler kayıtlıdır: "Amiral Fahri Engin [..] Görünen o ki epeyi İngiliz yanlısıdır. İngiliz çevrelerinde *Yangın Pompası* olarak bilinir." British National Archives, Foreign Office, 424/287/R 10738/10738/44, *Leading Personalities in Turkey, 1947*, No. 15, p. 67. İngiliz yıllık gizli raporunda "donanma Türkiye'deki geleneksel eski İngiliz hayranı hissiyatın önemli bir müstahkem mevkiidir." yazmaktadır: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 85.

> Saraydaki odama çekilince, acele olarak Rauf Bey'e bir rapor yazdım, eşimin enişteşi Niyazi Bey'i Saraya çapırarak rapor muhtevasını anlatarak, bunları Refet Paşa'ya nakletmesini söyledim. Kendisi saat 20.00 olmadan bana telefon ederek Refet Paşa'ya gerekli bilgiyi verdiğini söyledi.
>
> Sarayda vazife gören Padişah'ın ikinci ya da üçüncü karısının kardeşi Zeki Bey'in Harrington'la temasa geçtiğini öğrendim. Nihayet iki gün sonra bir cuma sabahı, Saraydaki odamızda Cuma Selâmlığına hazırlandığımız sırada Vahdettin'in sabah erkenden kaçtığını duyduk.
>
> Verdiğim haber Ankara'ya tam zamanında erişmişti. Vahdettin'in kaçmasına engel olunmamasının memleket yüksek çıkarlarına uygun görülmüş olduğunu sonradan öğrendim.
>
> Padişah'ın kaçtığı gün Refet Paşa'nın Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz (Sonradan Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürkan) saraya gelmiş ve teslim alınacak eşyalara ilişkin olarak temaslarına başlamıştı. Yaver kordonlarımı derhâl çıkardım. 17 Kasım 1922 Cuma.
>
> 14 Ağustos 192[3] tarihinde o zaman Refet Paşa yerine İstanbul Komutanı olan, Selâhattin Adîl Paşa ile işgâl kuvvetleri Komutanı Generâl Harrington beni Refet Paşa'nın yanında görünce şaşırdı. Beni kaçan bir Padişahın itimadını kazanmış bir adam sandığını ve bu yüzden, kaçma olayından sonra, beni de Malta'ya göndermek üzere arattığını söyledi.[7851]

Yıllar sonra, Refet'in bir akrabası, Mısır Prensesi Vicdan Hilmi'ye şunları söyleyecektir: *Padişahı gitmeye ikna edebilmek için, bizim Paşa [Refet] günlerce az mı dil dökmüştü? "Kalırsanız kan akacak efendimiz... Hiç olmazsa birkaç aylığına gidin. Payitahtınıza ortalık yatışınca yeniden avdet buyurursunuz" diye az mı uğraşmıştı*.[7852] Dikkat edilirse İngiliz General Harington ile Refet'in Vahideddin Hân'a *firar* ısrarları ağız birliği edilmişcesine benzer lisanlardır: *Durum düzelince memlekete dönerler*.

Sultan Vahideddin'in doktoru, İngilizlere *sürekli* istihbarat temin etmekteydi, casus idi.[7853] Yanı sıra hânedan mensubu Fehime Sultan da Kuvâ-yı Milliye hesabına Saray'dan bilgi sızdırmaktaydı.[7854]

Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal ile muhabere için teşebbüs etti:

> -Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmek istiyorum, bir emin adamını memur etsin. Bunun için kendisine açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım, yoksa siz mi cevap verirsiniz?
>
> Demişti. Bu müracaat haberini Refet Paşa Ankara'ya bildirmişti. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey meseleyi konuşmuşlar, bir ihtiyat tedbiri olarak Vahidettin evvel emirde bu arzusunu yazılı olarak yapsın, ondan sonra görüşebiliriz. Cevabını vermişler.

7851 Afif Büyüktuğrul, *Müt. (E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı*, 2004, s. 29.

7852 Dünden Yarına TV. (2015, Kasım 24). *Türkiye - İngiltere İlişkileri* [Vidyo] içinde (13:34-13:50). Dailymotion adresinden edinilmiştir.

7853 Andrew Ryan. (1951). *The Last of Dragomans* (p. 164). Great Britain, London: Geoffrey Bles; Aktaran: Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, 1994, s. 102. "Reşad Ahmed Paşa: 1865 ilâ 1870 arası bir tarihte doğdu. 15 Mart 1924 tarihinde Sanremo'da öldü. 1897 yılından itibaren Vahdeddin'in özel doktoru olarak çalıştı ve kendisine sürgününde eşlik etti. **Kemalist bir casus olmakla suçlandı** ve gizli bir İslami topluluk tarfından tehdit mektupları aldı." Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 20. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir. "İngilizlerin, Vahdeddin'in niyetleriyle ilgili özel bilgileri sağlaması için gizlice görevlendirdikleri Reşad Paşa da, diğerleriyle birlikte Malaya gemisiyle İstanbul'u terk etmiş ve son derece asabi olduğu ve ellerinin titrediği fark edilmiştir." (Mandelli, 2016, s. 97). 14 Mart 1924 günü Browning marka tabancayla intihar edecek olan Reşad Ahmed'in terikesinden şu tehdid telgrafı çıkacaktır: "İstanbul ve Ankara ile olan yazışmalarınızdan haberdarız. Tutumunuzun İslam'ın aleyhine olduğunu görüyoruz. Hak ettiğiniz ceza, tarafımızdan verilecektir. 11 Ağustos 1923" (Mandelli, 2016, s. 117).

7854 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 220.

> Hatırımda kaldığına göre, o zaman bu teşebbüsten bir netice çıkmamıştı.[7855]
>
> Refet bu haberi ayın 15 inde Ömer Yaver'e gönderdi ve ayın onaltısında aynı haberi Fahri (Engin) vasıtasiyle tekrarladı, fakat başka bir haber almadı. Acaba Padişah M. Kemal'e ne yazmak istemişti? Bunu tasavvur etmek güçtür.[7856]

Vahideddin Hân, son âna kadar Hılâfet-saltanat makamından vazgeçmemiş, Mustafa Kemal'le sıhhatli bir muhabere etmeyi denemiş, günlerce intizar etmiştir zira Mustafa Kemal'in biat edeceği ihtimali tahakkuk edebilirdi. Avni Paşa'nın naklettiğine göre Vahideddin Hân bu babda şunları zikretmiştir:

> Anadolu'ya düşmanları defetmesi için görevlendirdiğimiz Mustafa Kemal'in ihtirası karşısında kaldım. Her tarafımı istila eden kör ve nankörler arasında dolandım ve ıztırap içerisinde bunaldım. Bu şekildeki [saltanattan ayırılmış] hilafete, kendimde ne direnme ve ne de itaat imkanını göremeyerek, ortalık sakinleşinceye kadar belirli bir süre için bu tehlikeli mıntıkadan uzaklaşmaya karar verdim.
>
> İstanbul'daki işgal kuvvetleri ve İtilaf Devletleri başkumandanı sıfatını taşıdığı için İngiliz Generali Harrington'un aracılığını tercih eyledim. Mukaddes topraklara ulaşmak için arada bir, istasyon demek olan Malta Adası'nın seçilmesini de ehven-i şer olarak kabul eyledim.
>
> Bu hareketim müvekkil-i zişânım olan Hazreti Peygamber'in eser-i Nebevi'lerine uyarak diyânet ve İslâm saltanatı aleyhinde hareket etmekte olan Kemâlîlerden-Celâlîlerden ayrıldım ise de hiçbir vakit ecdad-ı izamımdan intikal eden ve miras kalan saltanat hukukundan ve hilafetten feragat eylemedim ve eylemeyeceğim.
>
> Allahıma aşkım ve imanım sarsılmazdır. Gerçi malum ahval sebebiyle dinime, vatanıma, milletime arzu ettiğim kadar hizmet etmeye vakit ve imkan bulumadım ise de asla ihanet etmedim.
>
> Vakıa, sizin mutalaat-ı sâibenizi kabul edip Anadolu'ya gidemedim. Siz memleketi ve çalışma arkadaşlarınızı ve onların maksatlarını daha iyi biliyor imişsiniz. Zaman size hak verdi!
>
> Şimdi burada zelilane ve sefilane kalmaktan ise Anadolu'da at sırtında olmalı idik. Zaten ecdadımızın taşıdıkları sarıkları, kendi kefenleri idi.
>
> Haklı idiniz, haklı; fakat ne yapalım. Bu fikri, Anadolu'ya gidip memleketimin mücadelesinin başına geçmem lüzumunu dünürüm bulunan Sadrazam Tevfik Paşa'ya açtığım zaman büyük bir muhalefete uğramıştım. "Böyle bir maceraya giremezsiniz." dedi. Hatta her kalıba göre şekil alan eski sadrazamlardan Ahmed İzzet Paşa ile Ali Rıza Paşa biçârelerini üzerime sevk etti.
>
> Mahmud Muhtar Paşa'nın sadarete davetinden sarf-ı nazar edilmesini ve sizin saraydan uzaklaşmanızı ısrar ve inad ile talep ettiler.
>
> Hayli mücadele ettim, nihayet mağlup oldum. Çünkü bana dediler ki: "Mustafa Kemal Paşa ile görüştük ve anlaştık. Zaferden sonra Zât-ı Hümayunlarına herhalde biat edecektir. Onun istemediği yalnız Damad Ferid Paşa'dır. Galip gelirse zafer Padişah hazretlerine, eğer mağlup olursa yenilgi kendi hesabınadır. Vaktiyle Enver, Talat mağlup oldular. Onların hatalarını düzeltmek için Zât-ı Hümayunları şimdi din düşmanları İtilaf Devletleri ile mücadele ediyorsunuz. Allah göstermesin, Anadolu'da Zât-ı Hümayunları mağlup olurlarsa vaziyeti kim kurtarır?"[7857]

7855 Ali Fuat Cebesoy. (2002). *Siyasî Hâtıralar: Büyük Zaferden Lozan'a* (O. S. Kocahanoğlu, haz.) içinde (c. 1, s. 149). İstanbul: Temel Yayınları.

7856 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 250.

7857 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 347. Örneğin TBMM Hükümeti'nin Roma mümessili Celâleddin Arif, 6 Eylül 1922 tarihli *Il Giornale d'Italia* gazetesine beyanat vermiş ve "Zaferden sonra Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birleşeceğini" belirtmiştir: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 638. Hatırlanacak olursa, TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid de İngiliz Fevkalâde Komiserliğine Ankara Hükümetinin kendisini feshedip İstanbul Hükümetiyle tevhid edileceğini bildirmişti.

Emekli Hava Albayı Burhan Göksel'in 15 Şubat 1986'da Ankara'da gerçekleştirilen mülakattaki beyanatına bakılırsa; TBMM Hükümeti, Vahideddin Hân'ın yurtdışına çıkması için baskı yapmıştır:

> Vahdettin, hem siyasi olarak sembolik bir güçten bile yoksun, sırf bir halife olarak kalmayı kabul etmediği, hem de basiretli bir tutumla Milliyetçiler ona, ülkeyi terk etmesinin onun çıkarları açısından en iyisi olacağını bildirdikleri için sürgüne gitmeye karar verdi. Saltanat'ın kaldırılması, Kuvay-ı Milliyeciler için yeterince radikal bir adımdı. Bunun üzerine bir de Halife'yi ihanet suçuyla yargılamak hoş olmayacağı gibi çok riskliydi. [..] Kuvay-ı Milliye'nin Saray'da muhbiri Fehime Sultan, Vahdettin'in planları hakkında daha önceden bilgi vermişti: Padişah'ın seçimi, Ankara için en uygun ve güzel bir tercihti.[7858]

Yunan İşgal Kuvvetleri, bîtaraf mıntıka statüsündeki Çanakkale'yi tamamen tahliye etti.[7859]

TBMM Lozan murahhas heyeti, sulh konferansının açılmasını bekledi fakat Müttefiklerin heyetleri gelmedi. TBMM Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), Lozan'a muvasalat ederek TBMM murahhas heyetine mülakî oldu. Akabinde Müttefiklerin hariciye nezâretlerine protesto telgrafı çekildi.[7860]

TBMM Lozan heyeti başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü), Fransız *Tribune de Genéve* gazetesinin Lozan muhabirine beyanat verdi. TBMM Hükümeti, Müttefikler cephesine yönelik hariciye siyasetinde Müttefiklikten müstakil hareket ettiği görüntüsü veren Fransa'ya itimat etmekteydi fakat Müttefiklerin bu muamelesi TBMM heyetini şoka uğratmıştır. *Tribune de Cenéve* muhabiri Toni Roche mülakat hakkında şunları yazdı:

> Avrupa'da önemli bir randevuya davet edilen Türklerin yeterli bir açıklama yapılmadan yalnız bırakılmaları nazik bir politik davranış değildir. Osmanlı nezaketi bunu kolay hazmedemez. Zafer sarhoşluklarını frenlemek için zaten kendilerini zorlayan askerlere küçük çocuk muamelesi yapmanın sonuçlan felaket olur. İsmet Paşa, çok açık bir izlenim veriyor. "Olan bitenden hiçbir şey anlamıyorum" dedi. Konferansın niçin ertelendiğini benden sordu. "Türkiye Lozan'a barış aramaya geldi, barışı geriye atan her uğursuz gün, kaygı verici bir bilinmezlik getiriyor. Yarın kimindir bilinmez. Savaş, bize de felaket getirecek ama asıl felaket Avrupa için olacak". İsmet Paşa, Poincaré ile temasa geçme isteğini benden hiç saklamadı. Türkiye'nin Fransa'ya sınırsız bir güven beslediği izlenimi edindim. Fransa, İngiliz politikasının peşine takılmaktan vazgeçmiştir.[7861]

Mustafa İsmet, hılâfetin muhafaza edileceğini beyan etti: *Halifelik bütün siyasî çatışmaların üzerinde kalacaktır. Halife bağımsız olmalıdır; yabancı bir kuvvetin egemenliği altında kalamaz ve yaşayamaz. Halife, hilâfetin merkezi olan İstanbul'da ve özgür Türkiye'nin himayesi altında kalacaktır*.[7862]

İttihadçı, harb zengini[7863], TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, gazetesi *Yeni Gün*de "Fesad Ocağı" nam başmakale neşretti. Mustafa Kemal'in örtülü ödenekli elemanı Yunus Nadi, Osmanlı Devletini Harb-ı Umumîye sokan hükümetin İttihad ve Terakki kabinesi olduğundan bahsetmeksizin Vahideddin Hân'ı dağılışın yegane mesulü addedip ihanetle suçlayan şu tezviratı derc etti, Padişah ve taraftarlarının ilk fırsatta kafalarını kopartmak gerektiğini belirtti:

> [..] Mesele şudur: Osmanlı İmparatorluğu denilen mevcudiyet son Umumî Harb neticesinde mahv ve münkariz oldukdan ve bu imparatorluğun başında bulunan İmparator ile Sarayı ve bütün bendeleri ile a'vân ve ensarı bu işin bu akıbete peyveste olduğuna kail olarak düşman tarafına iltihak etmiş bulundukdan sonra bu imparatorluğun evvel ve ahir nüvesini teşkil eden Türk milleti bu zillete razı olmayarak mevcudiyet ve istiklalini kurtarmağa kıyam eylemişdir. Bu kıyamında Türk milleti düşman olarak karşısında haricî ve yabancı

7858 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 219-220.
7859 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 824.
7860 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 825.
7861 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 825.
7862 Gotthard Jaeschke. (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmlık* (H. Örs, çev.) içinde (s. 119). Ankara: Bilgi Yayınevi.
7863 Diken, 20 Teşrîn-i sânî 1335-1919, Numero 31.

> kuvvetlerin olduğu kadar başında Saray olan bir sürü dahilî kuvvetlerin dahi çıkdığını görmüş ve cümlesiyle yaka paça uğraşmakdan geri kalmamışdır. Mevcudiyet ve istiklalini kurtarmağa azmeden Türk milleti, haricî kuvvetleri zamimeten karşısına dahilî kuvvetlerin de çıkdığını gördükce kendisini hiddetle memzuc bir hayretden men edememiş ve kanlarla mülemma yollarında devam ederken kendisini doğru olduğu kadar kat'î istikametlere yürüten hislerine kuvvet vermişdir: ortada yalnız kendisi, milletin varlığı ve istiklali vardır. Saray, o mülevves ve münfesih bir ikametgâhdır, ona zahir olan ahlâkı bozuk bir sürü hacı ve hocaya gelince bunlar ilk fırsat merhalesinde kafaları koparılacak seciyesiz mahluklardır!.. [..] Altı asırdır Anadolunun kanlarını emmekle geçiren İstanbul Sarayı ile onun etrafındaki bu eclaf, milletin şu ulvî ve inkılabkâr hamaseti karşısında milletin işlerine aid olarak söz söylemek salahiyetini nereden buluyorlar?... [..] Biz en karanlık ve karışık zamanlarda Türkiya Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini anlayamayan adamları tereddüdsüz asdık. En aydınlık zamanlarda Türkiya Büyük Millet Meclisinin mukarreratını sahîf bulanlara ve binaenaleyh onun mevcudiyetini tanımak istemeyenlere karşı aciz ve sakit mi kalacağız?.. Hayır, biz aciz ve sakitlerden değiliz ve olmayacağız!. İcab ederse İstanbulu da başdan başa kana bulayacağız, tâ ki behemehal inkılabı hal ve mevkie hakim kılalım. Bu inkılabın azameti karşısında omuz silkmek ve dudak bükmek salahiyeti bir iki saray düşkünü ile bir iki İngiliz uşağına verilmemişdir. Yoksa maazallah Alemdar Mustafa Paşanın akıbetine uğrayabiliriz. [..] Şunu söylemek lazımdır ki Türkiya Büyük Millet Meclisinin kan deryaları içinde ittihaz etdiği ulvî mukarreratını tenkid ve muhakeme salahiyetinden mahrum yegane bir yer varsa İstanbuldur. Orada Türkiya Büyük Millet Meclisi mukarreratına itiraz etmek isteyenlerin derhal hıyanet-i vataniye cürmüyle takib edilerek kafalarının kopartılmasını isteriz. Yoksa inkılabımızın inkarı lazım gelir ki buna imkân olamaz. Buna imkân olmayınca öbürü bir zaruretdir. Hazırdaki icra vekillerimiz bunu ya yaparlar, ya yapamazlar. Yapamadıkları halde ise lütfen mevkilerini ehillerine terk ile çekilirler. Yani ya yapmalıdırlar, ya çekilmelidirler, bu işin başka şıkkı yokdur. İstihlas ve inkılab namına hâlâ bu kadar kanlar içinde yüzen bizler, göz göze karşımızda bir fesad ocağının tütmesine tahammül edemeyiz.[7864]

Tevhîd-i Efkâr gazetesi, Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankasındaki şahsî hesabına binlerce İngiliz sterlini yatıran Ağa Han'ın İsviçre'nin Lozan şehrinde intişar eden *Le Matin* gazetesine beyanatını iktibas etti. Ağa Han, hılâfet-saltanatın birbirinden tefrik edilmesini tasdik etmektedir:

> İslâmiyetin iki esas ictimaîsi hakk-ı tasarruf ve hakk-ı meşveretdir. Hakk-ı meşveret bizzat Halife hakkında bile ekseriya tezahür etmiş, otuz sene zarfında üç halife hal' olunmuşdur.
>
> Mukaddes bir memuriyet olan Makam-ı Hılâfete isnad keyfiyetinin, bir intihab neticesi olduğu ve bir musafahadan ibaret olan (biat) ile hitam bulduğu Avrupada umumiyetle mechuldür. Şu halde (Kral öldü, yaşasın Kral) cümlesiyle ifade olunan Fransız düstur-ı kadimi bize kabil-i tatbik değildir. Ve Ankara Meclis-i Müntehabı tarafından son padişahın hal'inde ihtilalkârane hiçbir şey yokdur. Bununla beraber Ankara Meclisi yeni Halifeyi Hanedan-ı Âl-i Osmandan intihab edeceğini ilan etmişdir. Asırdîde bir itiyad mucibince en müsin zat intihab olunur. Hanedanın en müsninden gayrı bir zatın intihabı arzu edildiği takdirde keyfiyet-i intihab bilcümle milel-i İslâmiye mümessilleri tarafından icra edilmelidir. Padişahın hal'i, Hindistanda ne tesir yapdığını soruyorsunuz? Halk henüz bu habere vakıf değildir. Hindistan Rical-i Âliye-yi Diniyesinden müteşekkil bir tahkik komisyonu, hal'i intac eden esbabın tavzihi için Avrupaya gidecekdir.
>
> Hılafet-i diniye nokta-yı nazarından o kadar âlî ve o kadar hayatî bir makamdır ki yarınki halifenin her türlü teşkilat-ı cismaniye hatta siyaset haricinde bulunması lazımdır.[7865]

Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet (Bele), Beyoğlu'ndaki *Cercle d'Orient* binasında hususî olarak kabul ettiği İngiliz *Daily Mail* gazetesi muhabirine dikkat çekici beyanat verdi. *Son üç sene zarfında Hılâfet vazifesini manen ifa etmiş* olan TBMM Hükümetinin saltanatı ilga ederek temin etmeye çalıştığı faydalar, *diğer demokrat memleketlerde beklenilen menfaatın aynı*sıdır. Çünkü Refet'e göre *demokrat Türkiyada saltanat milletin elinde olmalıdır*.

[7864] Anadoluda Yeni Gün, 13 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1021-644, *Fesad Ocağı,* s. 1.

[7865] Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sâni 1338-1922, Numero 3542-514, *Hind Müslümanları ve Hılâfetle Saltanatın Tefriki*, s. 1. Mektubun bir başka tercüme sureti için okuyunuz: Vakit, 13 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1767, *Hılâfet Meselesi ve Emir Ali Hazretleri: Ağa Hanın Matin Gazetesine Beyanatı*, s. 1.

Bununla birlikte muhabirin *Sultan feragat etdi mi?* sualine Refet: *Hayır, fakat bu merasimle uğraşmağa vaktimiz yokdur* dedi.[7866]

Sakıt Yunan Başvekil Gunaris, vatana ihanetle suçlandığı halde ihtilâl mahkemesine 75 sayfalık müdafaanamesini sundu. Mağlubiyetin stratejik iki sebebine dikkat çekti. *Türklerin Bolşevik Ruslar tarafından desteklendiğini, bunun sebebinin Rusların müttefiklere duydukları kin olduğun*u *ve Ukrayna Harekatı sebebiyle Yunanistan'ın karşısında yer aldıkların*ı; dahası, *müttefiklerin de Yunanistan'ın her türlü askeri harekatını sınırlandırdıkların*ı belirtti.[7867]

13 Kasım'da Ankara'daki Dış Ticaret Temsilciliği jandarma eliyle kapatılmak istenince Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralov bir protesto notası gönderir*.[7868]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği, vampir Yunus Nadi'yle gerçekleştirilmiş mülakatı zabıtlara geçirdi. Yunus Nadi, 17 yıldır İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu olduğunu, harb sonrası vasatta İTC rüesası Harekat-ı Milliyeye riyaset edemeyeceği için İTC içindeki milliyetçi fraksiyonun başa geçtiğini, memleketin ancak ve ancak diktatörlükle yönetilebileceğini, önümüzdeki aylarda sarıklı mebusların TBMM'den tasfiye edileceğini, saltanat gibi hilafetin de ortadan kaldırılacağını, laik mebuslarla sarıklı mebuslar arasında çatışma yaşandığını, birçok kafaların kesileceğini, Vahideddin'in kellesini alacaklarını, İstanbul istirdad edilince başkent yapılmayacağını belirtmiştir:

> Çok gizli.
>
> PERSPEKTİFLER VE ORTAM
>
> /Yunus Nadi ile sohbet/
>
> - İttihat ve Terakki Fırkası'nın ne olduğunu bilirsiniz. Bundan on yedi yıl önce bu partide çalışmaya başladım...
>
> Bu parti Türkiye'nin hayatında çok büyük rol oynuyordu. Bu parti savaş sırasında da baştaydı, ancak askeri yenilgiden sonra onun önderlerinin, hem dış ve hem de iç sebeplerden dolayı, milli harekette yeri yoktu. **Hareketin başına başka bir teşkilat geçti ve işte burada Mustafa Kemal önemli bir rol oynadı... Bu biliniyor... O da partideydi... Aslında parti varlığını sürdürüyor. Yalnız adı değişti. Ama, İttihat ve Terakki içinde de farklı akımlar var...**
>
> **Türkiye ve Rusya gibi ülkelerde halk kendini yönetemez. Yığınlar gayet şekilsiz ve karanlık**. Burada, halkı peşinden sürükleyebilecek güçlü ve etkin bir grubun diktatörlüğü gerekiyor. Sizde bu grup komünist partisi şeklinde mevcut.
>
> Bizim hükûmette güçlü ve etkin kişilerin pek fazla olmadığını biz biliyoruz. Kimi bakımdan şimdilik buna ihtiyaç var. **Zamanı geldiğinde, biz de hükûmette değişiklikler yapacağız. Genelde, barış yapılır yapılmaz, yeni seçime gidilecek. 2-3 ay sonra Meclis'te artık sarıklı mebus görmeyeceksiniz**.
>
> - Halife sorunu ikinci derecede bir sorun. **Halifeye daha bir on yıl kadar tahammül edeceğiz. Ama, onun hiçbir önemi olmayacak.** Kimin seçileceği, bizi şu an pek ilgilendirmiyor. **Eğer gerektiği gibi davranmazsa, Millet Meclisi yeni bir kararnameyle artık yalnız Sultan değil, Halife de olmadığını ilân edecek**.
>
> Bu konuda Meclis'te yürütülen tartışma, iki farklı politik grup arasında değil, **lâik mebuslar ile sofular arasında bir tartışmaydı**. Gerçi, hocaların yanında kimi siviller de vardı, ama, sarıksız hocaların da bulunduğu, bilinen bir şey...
>
> Sanırım, bunların hepsinin kellesini almak gerekeceği zaman hiç uzak değil.

7866 İkdâm, 14 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9217, *Hılâfet, Âlem-i İslâm ve Meclis-i Millî*, s. 1.

7867 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 520.

7868 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 477.

- İstanbul sorunu artık hemen hemen halledilmiş sayılabilir. İtilaf devletleri işin kritik anını artık kaçırdı. Kriz aşıldı ve İtilaf devletleri artık İstanbul'daki hakimiyetlerini tekrar geri alabilecek ve oraya girmemizi önleyebilecek durumda değil. Biz İstanbul'u her an ele geçirebiliriz ve ne işgal birlikleri, ne de donanma bizi engelleyecek durumda. **Vahdettin'in kaçabildiğinden bile pek emin değilim. İngilizler kendilerine ajanlık etmiş herkesi olduğu gibi, kritik an geldiğinde, onu da terk edecek. Onlar bunu yapacak ve siz kellesini nasıl alacağımızı göreceksiniz**...

Zaten ordular İstanbul'a girdiğinde, birkaç bin kişinin kellesini uçurmak gerekecek.

- Yerli dediğimiz komünistlere gelince, ben onları şahsen, tek tek tanıyorum. Tamamı, bana göre kafalarını kesmek gereken, alçak herifler... Salih'i bilmem, belki bir tek o dürüst. Madem ki, Komintern'e burada ille de bir komünist partisi gerekiyor, biz bunu yerli fabrika ve demiryolu işçileri arasından kurabiliriz. Ne ki, bizim lehimize başta gelen gerekçe komünist partisi değil, ordularımızın cephedeki zaferleri olmalı. Sosyalizmin ne olduğunu ben biliyorum ve bu yüzden diyorum ki, Türkiye'nin önce fabrikalara ve büyük sanayiye ihtiyacı var, sosyalizm konusu ise ancak bundan sonra konuşulabilir... **Biz İstanbul'u ele geçirdikten sonra bile başkent yapmayacağız. Ankara, büyük bir ihtimalle, başkent kalacak**. Şehri yalnız biraz düzene sokmak gerekecek. Halifenin nerede oturacağı hiç önemli değil. **Nasıl olsa halifeliği uzun sürmeyecek**. Eninde sonunda onu da buraya getirebiliriz."

Bunun yanı sıra Yunus Nadi, Rauf Beyin o günkü açıklamasına istinaden, son günlerde beliren "dumanın" dağıldığına ve Türk-Rus ilişkilerinin iyi durumda olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Lozan konferansına bizden kimin gideceğiyle ilgileniyordu.

13 Kasım 1922, Ankara.[7869]

14 Kasım 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a *çok gizli* telgraf gönderdi: *Franklin-Bouillon entrika çeviriyor ve Mustafa Kemal ile haberleşmeyi sürdürüyormuş. Fransa'nın Türklere karşı savaşmayacağını Mustafa Kemal'e bildirmiş. Fransa Başbakanı ile buradaki Yüksek Komiseri arasında, Mudanya günlerinde sert yazışmalar olmuş*.[7870]

İtilâf Devletleri, Sovyet Rusya'nın *konferansa katılma sorununu kendi çıkarlarına uygun bir biçimde çözdükten sonra, sıra Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılacak sorunlar üzerinde, özellikle İngiltere ile Fransa arasında, görüş birliğine varmaya geliyordu. Curzon bu soruları "temel" ve "çok arzu edilen" başlıkları altında iki liste halinde 14 Kasım'da Paris ve Roma'ya yollar*. *Boğazlar sorunu "temel" sorunlar arasında yer alır ve bu noktada Boğazlar serbestisinin uygulanması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Marmara denizinde bazı bölgelerin silahtan arındırılması ve denetlenmesi gerektiği açıklanır*.[7871]

İngiliz Hariciyesi, Fransız Hariciyesi ile Paris'te temas kurdu. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, sulh konferansı açılmazdan evvel Müttefiklerin TBMM Hükümeti karşısına yekvücud olarak çıkmasını temine çalışıyor:

Bu arada Lord Curzon, Bağlaşıklar arasında baş gösteren ayrılıkları gidermeye, konferanta Türklere karşı tek bir cephe kurmaya çalışıyordu. Curzon ve Musolini, Bağlaşıklar dayanışmayı sürdürürlerse, Türklerin Bağlaşık koşullarını kabullenmek zorunda kalacaklarına inanıyorlardı. 1922 Mart ve Eylülünde yapılan önerilere dayanan ve bizzat Curzon tarafından kaleme alınan koşullara göre, Batı Trakya'da bir plebisit yapılmasıyla ilgili Türk istekleri reddedilmeli; Trakya sınırı, 1915 Eylülünde imzalanan Türk-Bulgar Antlaşmasında belirtildiği gibi olmalı (Bulgaristan'a, demiryoluyla Ege Denizine ulaşabilmek fırsatı vermek için bu bölgede nötral bir alan kurulabilir); Boğazlar sorunu açıkça görüşülmeli, ama kararlaştırılacak koşullar altında Gelibolu boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz boğazı askerden arındırılarak denetime tabi tutulmalı; kapitülâsyonlar, 1922 Mart kararları gereğince bazı değişiklerle yürürlükte kalmalı; Ege Denizi'ndeki adalar

[7869] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 398-399.
[7870] FO, 424/255, s. 387, No. 556; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 469.
[7871] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 478-479.

> Türkiye tarafından Bağlaşıklara verilmeli, Bağlaşıklar da bunları istedikleri gibi elden çıkarmalı; Suriye ve Irak sınırları aynen muhafaza edilmeli, ancak mandater devletler isterse yerel değişiklikler yapılmalı; güdüm altında bulunan Suriye, Irak ve Filistin ülkelerinde hiç bir değişiklik yapılmamalı; Bağlaşıklar, Türk ülkelerinde kendi askerlerinin gömüldükleri mezarlıkların bulunduğu topraklara sahip olmakta direnmeli; Türkiye'den savaş tazminatı istenmeli (istenecek miktar, Bağlaşıklarca saptanmalı); Türklerin Yunanlılardan istedikleri savaş tazminatı reddedilmeli; Mudanya Bırakışması sert bir biçimde uygulanmalı; Türkiye ile aktedilecek yeni antlaşma onaylanmadıkça, Bağlaşık askerî kuvvetleri İstanbul'dan çekilmemeli; Türkiye'deki azınlıkların hakları güvence altına alınmalı; Türk askerî gücü, özellikle Doğu Trakya'daki kuvvetler, kesinlikle sınırlandırılmalı; Türkiye, savaştan önce Bağlaşıklara verilen ayrıcalıkları tanımalı ve bırakışmadan bu yana hükümsüz ilân ettiği sözleşmelerin hâlâ yürürlükte olduğunu kabul etmeli.
>
> Curzon'un bu önerilerine karşılık veren Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré, Türkler Doğu Trakya'da Karaağaç'ı ve Meriç'in sağ kıyısındaki Edirne kalesini isterlerse, Bağlaşıkların bunları kabul etmemekte direnmelerinin boşuna olacağını ileri sürüyor; adlî ve malî kapitülâsyonların sürdürülmesinden ve Ege Denizi'ndeki adaların Türkiye'ye verilmesinden yana olduğunu; "Musul sorununda İngiltere'yi desteklemeyi bir şeref sayacağını"; Türkiye'den savaş tazminatı isteğinde direnilmesini ve Yunanlıların Türklerden tazminat istemelerinden vazgeçmelerine karşılık Türklerin de Yunanlılardan tazminat istememeleri gerektiğini öne sürüyor; Osmanlı yönetimince verilen ayrıcalıkların güvence altına alınması ve Doğu Trakya'nın askerden arındırılması gereğini kabul ediyordu. Musolini'ye gelince, İtalya'nın bu yeni Başbakanı, Batı Trakya'da bir plebisit düzenlenmesinden yana olmadığını; İtalya'nın Türkiye'deki ekonomik ayrıcalıklarının ve Kapitülâsyonların başka bir ad altında korunması gerektiğini belirtiyordu.
>
> Bağlaşıklar arasındaki birliği sağlamak amacıyla Curzon, Fransızlar, Bağlaşıkların yanında yer almazlarsa, konferansa gitmeyeceğini açıklayarak, Poincaré'ye âdeta ultimatom veriyor; 18 Kasımda Paris'de Poincaré ile görüşerek, taslak halinde hazırlamış olduğu barış koşullarının ana noktaları üstünde genel bir anlaşmaya varıyordu. Bundan sonra Curzon'la Poincaré Territet'ye giderek, aynı noktaları bu kez de Musolini ile görüşüyor, onun kolayca rızasını alıyorlardı.[7872]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, *kendisinin yarın Lausanne'a gideceğ*ini ve *birinin yardımıyle Harington'a başvur*ması gerektiğini Vahideddin Hân'a Baştercüman Ryan vasıtasıyla tebliğ etti.[7873] Andrew Ryan'ın belirtiğine göre Vahideddin Hân'ın etrafı boşaltılmıştı fakat yine de vakurdu. Dahası O'nun *gitmesine göz yummak* Kemalistlerin işine geliyordu:

> Ankara'daki yetkililer, Yunanlıların boşaltmakta olduğu Trakya'ya geçip oradaki bölgeleri -Gelibolu yarımadası dâhil- almakla yükümlü olan Refet Paşa'yı İstanbul'a göndermişlerdi. Gerçek görevi bu muydu değil miydi bilemem ama Refet Paşa, yönetimi devralma konusunda Ankara Hükümetinin temel sorumlusu olarak İstanbul'da kaldı. Babıâli, tüm gelenekleriyle, yavaş yavaş ortadan kayboldu. Sultan hâlâ sarayındaydı. Müttefik askerleri hâlâ işgal durumundaydı, ama Kemalistler her yerdeydi. Bir gün köprü üzeri üzerinden Eminönü'nden dönerken, kendimi aynı yöne ilerleyen büyük bir Kemalist araç konvoyunun ortasında buldum.
>
> Yukarıda da belirttiğim gibi, Sultan hâlâ Saray'daydı. Son kez kabul etmek üzere Rumbold'u çağırttı ve birlikte gittiğimiz zaman, Protokol Müdürünün onu bırakıp gittiğini ve yanında maiyetinden sadece birkaç kişi olduğunu gördük. Bizi yaklaşık iki buçuk saat tutarak Rumbold'la durumu tartıştı ve yine beni tercümanı olarak kullandı. Garip bir şekilde, sakin ve onurluydu. Çok acıklı bir görüşmeydi ve benim için çok yorucu oldu. Döndüğümüzde Sefaretin, çoğu Türk olan ve Ankara'nın gazabından kaçan politik sığınmacılarla dolu olduğunu gördük. Kısa bir süre için onları bahçedeki Nissen barakasında yatırmak zorunda kaldık. Korumamızı isteyen ilk insanlar onkar değillerdi, fakat hiç bu kadar kalabalık olmamışlardı. Artık olaylar o kadar hızlı gelişiyordu ki, sığınmacılardan nasıl kurtulduğumuzu pek hatırlamıyorum. Bazıları muhtemelen cesaretlerini toplayıp evlerine döndü. Bazıları geçici olarak, hâlâ İngiliz işgali altındaki Türk kışlalarına

[7872] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 299-300.
[7873] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 11.

> yerleştirildi. Kısa bir süre içinde birçoğu, otoriteleri yine de gemilere bindirilmelerine yetecek kadar etkili olan Yüksek Komiserliğin ve askeri yetkililerimizin himayesi altında ülke dışına çıkarıldı.
>
> Rumbold, Lord Curzon'la birlikte, Lozan'da tam yetkili temsilci olarak görev yapmak üzere seçilmişti. Yanına personelinden bir kişiyi alma yetkisi verildiğinden, bu göreve beni seçtim. Karım ve ben, onunla ve Lady Rumbold'la birlikte 15 Kasım'da yola çıktık. Saray'a gittiğim son kabulden beri Saray'la temas halindeydim ve Sultan'ın Sefaretle ve askeri yetkililerle güvenli bir şekilde haberleşebileceği bir yöntem üzerinde anlaşmaya varmıştık. Yola çıkmamızdan bir gün sonra, General Harington'dan yardım istedi ve General onun, 17'sinde erken saatlerde Saray'dan fazla uzakta olmayan bir rıhtıma, oradan da H.M.S. *Malaya* gemisine nakledilmesi için gerekli düzenlemeleri yaptı. Bu gemi onu Malta'ya götürdü ve bir süre sonra Hicaz'ı ziyaret etti. Ancak sonunda Riviera'ya yerleşti. Daha sonra, Refet Paşa'nın kaçışa sinirlendiği bildirildi. Benim o dönemki görüşüme göre, Kemalistler onun gitmek niyetinde olduğunu bilmiyor olamazdı ve onun gitmesine göz yummak, çok işlerine geliyordu. Sultan yola çıktıktan bir gün sonra, Büyük Millet Meclisi, Halifelikteki halefi olarak, Osmanlı hanedanının en yaşlı yaşayan üyesi olarak normal koşullarda tahta çıkması gereken kuzeni Abdülmecit Efendiyi seçti. Abdülmecit'e bildirilen haliyle bu karar, İslamî biçimlere gösterilen olağan saygıyı gösteriyordu. Bildirimde, Meclis'in, düşmanın baskısına dayanamayan, dinin savunucularına karşı onların tarafında yer alan, "sonunda, yabancıların koruması altına girerek Halifeliğin merkezini terk eden ve bir İngiliz gemisine sığınan" Vahdettin'i tahttan indirme konusunda oybirliğiyle alınan kararına esas olan fetvaya atıfta bulunuluyordu.[7874]

Adı belirtilmeyen bir İngiliz irtibat zabiti, Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti Trakya Fevkalâde Mümessili Refet'in (Bele) karargâhı Bâb-ı Âlî'yi ziyaret etti ve Refet'in Erkân-ı Harb Reis-i Sânîsi Hüseyin Hüsnü ile görüştü.[7875] Acaba neler konuşuldu?

Esbak Şura-yı Devlet Reisi ve Maarif Nâzırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi ve Hürriyet-İtilâf Fırkası liderlerden İngiliz casusu Miralay Mehmed Sadık, İstanbul'dan ayrıldılar.[7876]

15 Kasım 1922. İngiltere genel seçimleri neticelendi. Âdetâ günah keçisi Liberaller 118 mebustan 57 mebusa inkıraz etti. Sakıt kabinenin büyük ortağı Muhafazakârlar ise, kan kaybı şöyle dursun, 333 mebustan 344 mebusa terfi etti. İşçi Fırkasının mebus sandalyesi 61'den 138'e; Askuisçi Liberallerinki de 31'den 60'a yükseldi.[7877] *Muhafazakâr Parti'nin, eski geleneksel dostluk politikasına dönmesi, yani Türkiye'yi -nisbî zayıflığına rağmen- 1917'den beri şimdi daha da fazla endişe duyulan Sovyet Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak tutmağa yönelmesi beklenebilirdi*.[7878] Curzon, Hariciye Nâzırı olarak vazifesine devam ediyor.[7879] Bize göre İngiliz Muhafazakârlar, Şark Meselesinin çözümünde takib ettikleri "tezat içinde zafer politikası"nın *tezat* kısmını başarıyla geride bırakmıştır. Diğer mühim bir husus, İngiltere Harb Kabinesinden Sulh Kabinesine tebdil ederek, Mustafa Kemal'e cemile ibraz etmiştir denilebilir. Mustafa Kemal ise Harb Meclisini yoğun entrikalar silsilesiyle ancak Ağustos 1923'te Sulh Meclisine dönüştürerek mukabele edecektir.

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi H. G. Nicolson muhtıra kaleme aldı. Muhafazakâr fırka iktidarı Türkiye'ye müteallik İngiliz dış politikasına derhal ve resmen tesir etmiş görünüyor: *Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından (Ağustos 1920) bu yana, antlaşmanın kaleme alındığı koşullar kökten değişmiş bulunmaktadır. Türkiye yeniden ayağa kalkınış, Rusya tekrar ciddi bir tehdit kaynağı*

7874 Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 153-155.

7875 Tevhîd-i Efkâr, 15 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3544-516, *Dahilî Haberler*, s. 2.

7876 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 11.

7877 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 828. "Kasım'da yapılan bir genel seçim, ülkeyi Muhafazakârların eline geçirdi." Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 378.

7878 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 251.

7879 "Artık başbakanının, arkasından entrika çevireceği ihtimalinden korkmasına gerek kalmamıştı." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 189.

haline gelmiş ve İtilaf Güçleri birtakım önemli durumlarda birleşik bir cepheyi sürdürmekte başarısız kalmışlardır. Eski İngiliz politikasını sürdürmek... sadece neredeyse imkânsız değil... fiziksel olarak da güç olur.[7880]

15 Kasım'da İstanbul'da fevkalâde trafik yaşandı. İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Baştercüman Andrew Ryan ve Duyun-ı Umumiye mümessili Adam Block, Lozan Sulh Konferansına iştirak etmek üzere İstanbul'dan yola çıktılar. Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Vahideddin Hân'a tezkere göndererek Mekke'de ikamet edebileceğini belirtti. Refet (Bele), kendisini ziyaret eden Başmabeynci Ömer Yaver'e, Mustafa Kemal'le mahrem temas kurması için Vahideddin Hân'ın *yazılı olarak* müracaat etmesi gerektiğini bildirdi. Diğer taraftan Kaymakam Zeki, Vahideddin Hân namına İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington'dan *yardım* istedi; İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, Kaymakam Zeki'nin bu talebinin Sertabib Reşad'dan teyid etmek gerektiğini belirtti ve teyid alındı. Akabinde Baştercüman Vekili Matthews ve subay Kendall, Yıldız Sarayı'na giderek Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktılar, *üç saat kadar görüşerek yazılı bir dilekçe taleb* ettiler fakat Vahideddin Hân buna muvafakat etmeyerek *çok daha müsait bir fırsatın çıkması için* Cum'a gününe (17 Kasım'a) kadar beklemeyi tercih etti.[7881]

> Ayın onbeşinde öğleden sonra Zeki Bey'den bir haber aldığını Harington bana bildirdi. Bu haberde Zatı Şahane hayatının tehlikede olduğunu düşünerek Generalden yardım istemekteydi. Harington ve ben, haberin doğru olması halinde Zatı Şahaneye yardım etmekten başka türlü hareket edemeyeceğimizde mutabık kaldık. Sultan'ın doktoru olup Damat Ferit Paşa'nın azimetinden sonra Zatı Şahane ile bu Yüksek Komiserlik arasında tek vasıta olan Reşad Paşa akşamlayın bir Britanya harp gemisinin güvertesine götürülmekte idi. Hizmette bulunan birinci tercüman Matthews, Zeki Beyin mesajının mevsuk olup olmadığına emin olmak için geminin yanaştığı iskelede doktorla buluşmalarını istedim. Reşad Paşa Sultan'ın hayatı için endişe etmekte olup buradan ayrılmak isteğinde olduğunu teyit etti. Matthews, Zeki Bey'le üç saat müddetle bir mülâkat yaptı. Buluşmanın sonunda Padişah... çok daha müsait bir fırsatın çıkması için... Cuma sabahına kadar beklemeyi... arzu etti. General Harington son tertiplere başvurmadan önce Sultan'dan *yazılı bir talep* alınmasının lüzumu üzerinde müdebbirane ısrar etti...[7882]

Vahideddin Hân, İstanbul'dan ayrılırken canından endişe ettiği için değil şerefini kurtarmak için bu çareye başvurduğunu hususen beyan etmiştir. Fakat anlaşılıyor ki Vahideddin Hân ile İngilizler arasındaki irtibatı temin eden Kaymakam Zeki ve Sertabib Reşad, çarpıtarak can emniyetini vurgulamışlardır. Bu tearuz düşündürücüdür.

TBMM Lozan Başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü); maiyetinde TBMM Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek), ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ve Münir (Ertegün) olduğu halde Lozan'dan Paris'e muvasalat etti ve ayağının tozuyla Paris matbuatına mühim beyanatta

---

7880 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 204.

7881 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 11-12. Ahmed Avni Paşa'nın yakılmak suretiyle yokedilmekten kurtulan ikinci hatıratı sayesinde "Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında, bazen umut dolu fakat çoğunlukla alabildiğine yerici ve hatta çok ağır hakaretler ve aşağılamalar dolu görüşler ortaya koyduğuna tanık olunmaktadır." Osman Öndeş. (2014). Mirliva Ahmed Avni Paşa ve Hatıratı. *Askeri Tarih Araştırmaları*, 12(23), s. 57. Daha açık bir deyişle, Vahideddin Hân, 16 Mayıs 1919 tarihli yeminin tutulabileceği ihtimalini değerlendirmeye çalışmış binaenaleyh her şeye rağmen Mustafa Kemal'e ümid beslemiş fakat TBMM Hükümetinin 30 Ekim tarihli recm kararını 16 Kasım'da *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinden okumuş ve ümid hissi, yerini aldatılmışlık hissine bırakmıştır denilebilir.

7882 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'un İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 252. İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'un muhtırasında kayıtlı olan "çok daha müsait bir fırsat" ifadesi, Sultan Vahideddin'in Mabeyn Başkâtibi Ömer Yaver Paşa'yı 13 Kasım tarihinde Refet Paşa'ya göndererek Mustafa Kemal'le muhabere teşebbüsüne mebnî olsa gerektir.

bulundu: [..] *Türk milletinin* [Kemalistlerin] *demokratik bir kuruluşa ulaşabilmek için verdiği savaşa dikkat edilmeli*. [..] *şimdi Türkiye'de yasalar laikleştirildi*.[7883]

Harbiye Nezâreti ile İstanbul Kumandanlığı tevhid edildi. Kolordu Kumandanlığı salahiyetini haiz İstanbul Kumandanlığına, Refet'in (Bele) Erkân-ı Harb Reisi Miralay Abdurrahman Nafiz vekaleten tayin edildi.[7884]

Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Samsun şubesinin mecmuası *Samsun'da Hayat*, Ethem Veysi imzalı bir yazı neşretti: *Padişahlığın kaldırılması, İslam esaslarına doğru atılmış ilk adımdır*.[7885]

16 Kasım 1922. Fransız *Le Temps* yazıyor: *İngiltere, Müttefiklerden, aralarında Lausanne'da tam bir ortak cephe bulunmasını ve önceden belirlenecek barış şartlarını kabul etmezlerse Türklere karşı zora başvurmayı kabul etmelerini istiyor*.[7886]

İstanbul gazetesi *Tevhîd-i Efkâr,* "Hâkân-ı Sabık ve Heyet-i Vükelası Hakkında" nam haber neşretti:

> Büyük Millet Meclisince muamele-yi kanuniye icrasına karar verildi: Büyük Millet Meclisi, 30 Teşrîn-i evvel tarihli celsesinde, Tevfik Paşanın telgrafnamesi hakkında müzakeratda bulunurken, mebuslar tarafından verilen müteaddid takrirler üzerine, "İstanbulda bunu yazanlarla mensub olduğu heyet ve padişah hakkında muamele-yi kanuniye yapılmasına" karar vermişdir. Meclise, riyaset eden Mustafa Kemal Paşa, bu takrirleri reye koymuş ve meclis, suret-i icrası muahhiren ayrıca mevzubahs olmak üzere esas itibarıyla sabık padişah ve vükelası hakkında, muamele-yi kanuniyenin tatbikini kabul etmişdir.[7887]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, *belgelerdeki ifadesi ile akıllıca ısrarı neticesinde* Sultan Vahideddin'den *iltica* mektubu elde ettiğini iddia etti:

> Mâbeyn-i Hümayun-i Mûlûkâne Serkurenâlık Dairesi Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı General Harington Cenablarına
>
> İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahîmanesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim.
>
> 16 Kasım 1922
> Halife-i Müslimîn
> Mehmed Vahdeddin[7888]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Nevile Henderson 16 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu oldukça ivedi, özel ve gizli telgrafı göndermiştir: "Padişah, General Harington'a gönderdiği mektupta, kendisinin İstanbul'dan kaçması için hazırlık yapmasını dilemiştir. Padişah, oğlu Ertuğrul ve maiyetine mensup 8 kişinin yarın sabah erken vakitte İngiliz piyade alayı kampına götürülmesi için hazırlıklar yapılıyor. Oradan, "Malaya"" adlı İngiliz savaş gemisine bindirilerek Malta'ya götürüleceklerdir. Herhalde Malta'da padişahın nereye götürüleceği kararlaştırılacaktır. Anladığım kadarınca padişah nereye gitmek istediği konusunda kararsızdır ve görünüşte, onun İstanbul'dan derhal ayrılması ani olarak alınmış olan bir karardır; ancak bunun nedenlerini bilmiyorum. Paniğe tutulmuş olabilir. Kısa bir süre önce de, "Yeni Gün" gazetesi şu yazıyı yayınlamıştı: "Türk ulusunun zaferi hain padişahın kendi tahtını ve tacını terk etmeye zorlamıştır... Konstantinos'tan sonra, yönetimden düşürmüş olduğumuz padişah, İngilizlerle birlikte ülkeden kaçmak üzeredir... VI.

7883 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 829.
7884 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 831.
7885 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 832.
7886 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 325.
7887 Tevhîd-i Efkâr, 16 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 3545-517, s. 1.
7888 BNA, FO, 371/7962/163552; Aktaran: Metin Hülagü. (2008). *Yurtsuz İmparator Vahdeddin* içinde (s. 95). İstanbul: Timaş Yayınları.

Mehmed Han olarak padişahlığına başlamış olduğu tarihten bu yana, İngilizler ve Yunanlılarla işbirliği yaparak kendi yurduna ihanet etmiş olan Vahideddin istifa etmiştir... Cehenneme gitsin!"[7889]

Ekrem Buğra Ekinci'nin tahliline göre söz konusu vesika, şu hususlar delaletinde sahtedir: (*i*) Padişah, "serkurenâlık" antetli kâğıda resmî yazı tahrir etmez; (*ii*) Padişah, resmî vesikayı el yazısıyla yazmaz ayrıca vesikadaki el yazısı Padişah'ın el yazısıyla uyuşmamaktadır; (*iii*) vesikada mühür bulunmamakta; (*iv*) "Mehmed Vahideddin" imzası acemice taklit edilmiş görünüyor; (*v*) saltanat ve hilafetten vazgeçmediğini vurgulayan Padişah, sadece "Halife-i Müslimîn" imzası atmaz, bu, olağandışı; (*vi*) Padişah her resmî vesikada Rumî tarih kullanmıştır ve fakat mezkûr vesikadaki tarih Miladîdir; (*vii*) İngiliz arşivindeki nüsha ile Harington'un hatıratındaki nüsha birbirinin aynısı değildir.[7890]

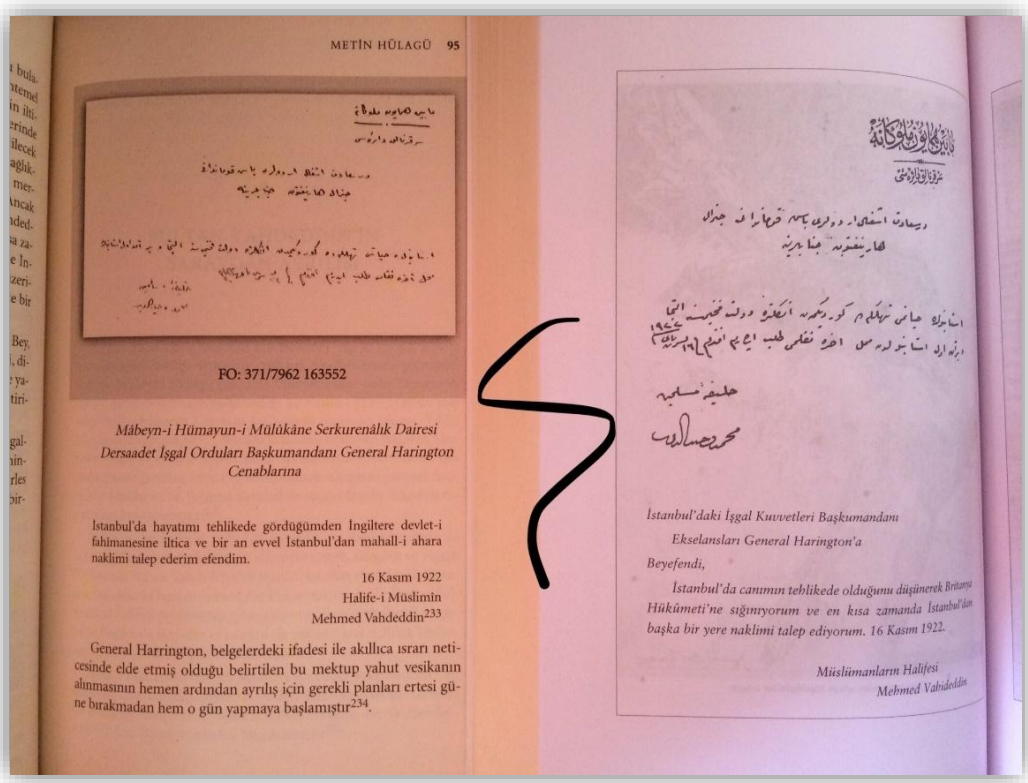

Fotoğraf. *İngiliz arşivindeki nüsha (soldaki) ile Harington'un hatıratındaki nüsha (sağdaki) görüldüğü üzere birbirinin aynı değil* (Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 95; Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2022, s. 160-161).

Mustafa Kemal'in Kasım 1922 İstanbulu'ndaki askerî mümessili Refet (Bele); İstanbul'daki komplocu Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a *sultanın yükünden kurtardığı için* teşekkür edecektir.[7891] Nitekim Vahideddin Hân'ın saraylısı Rumeysa Aredba'nın nakli, Harington'un entrikasına işaret etmektedir: *Sonradan işittiğim kadarıyla General Harington yaptıkları için efendimizden şahsı adına özür dilemiş, ancak devletinin menfaati için sadece vazifesini ifa ettiğini*

7889 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 378-379.

7890 Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci. (2023, 3 Eylül). *Kaçış mı? Sürgün mü? Hicret mi? Sultan Vahideddin İstanbul'dan Nasıl Ayrıldı?* [YouTube] içinde (dk. 25:00-27:40). youtube.com adresinden 6 Eylül 2023 tarihinde edinilmiştir.

7891 Andrew Mango, *Atatürk*, 2021, s. 426.

söylemiş.[7892] Aynı hususu, firar hadisesini bir gün öncesinde istihbar eden ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol da ifade etmektedir: [Refet] *Müttefiklere gitti ve Sultan'ı götürdükleri için onlara teşekkür etti çünkü onu çok zor bir durumdan kurtarmışlardı*.[7893] Zira *İngilizler bu hamleyle* Kemalistlerin *ekmeğine yağ sürmüş*tür. *Sabık Sultan'ı bu kaçışın ardından itibarsızlaştırmak ve onu "hain" olarak yaftalamak çok kolaydı*.[7894]

Lloyd George, İngiltere'nin sömürgelerdeki menfaati zaviyesinden mezkûr "iltica"yı makbul addetmiştir:

> Halife'nin bize sığınma isteği, Türklerin Anadolu isyanı sırasında bize karşı başkaldırmayı denemiş olan Hindistan ve diğer belde Müslümanlarının teskini yolunda kullanılması mümkün olan bir tekliftir, kabul edilmelidir.[7895]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Vahideddin Hân'ın İstanbul'dan ayrılmasına yardım edilmediği takdirde, hılâfet müessesesinin istikbalde tekrar İngiltere aleyhine bir teşkilâta dönüşebileceğine dikkati çekmiştir:

> İstanbul asırlardır, hatta bu şehri başkenti yapmış olan Roma döneminden beri, doğu dünyasının ödülü/tacı olmuştur. Fransa, Yunanistan, Rusya ve Bulgaristan hep bu şehre sahip olmak istemişlerdir. Onun birbirine rakip ihtirasların avı ve müstakbel mücadelelerin alanı haline gelmesi uluslararası bir idareye kavuşturulmasından başka nasıl önlenebilirdi ki.
>
> Şayet İngiltere Sultan Vahdettin'i İstanbul'da bıraksaydı Almanya'nın entrikalarını orada yeniden uygulamaya koymasını ne ve kim önleyebilirdi. Bulgarlar ve Yunanlılar, aralarında ebediyen sürecek bir rekabete mahkûm edilmiş olmayacaklar mıydı? Yeniden kendine gelen Rusya dünyevî hırslarını tatmin için Boğaziçi'ne bir kez daha yönelmeyecek miydi?
>
> Rusya'da iktidar olmuş Bolşeviklerle İstanbul'a hâkim olmuş Türkler arasında birliktelik olduğunu bir an için varsaydığımızda, kendisini yeniden toparlamış olan Almanya'nın bir şekilde oyuna katıldığını düşündüğümüzde, 1914-1915 tecrübesinin ileriki günlerde, muhtemelen daha da vehim bir biçimde yeniden tekrarlanmasını ne önleyecekti? Ve yine İslam kahramanlığı rolünü üstlenmesi ve Fas'tan Suriye'ye kadar Batı dünyasında yaşayan Müslümanları, Mezopotamya, Arabistan, İran ve Afganistan'a kadar Doğu dünyasında yaşayan Müslümanlara karşı teşkilatlandırması halinde Franasa'ya kim engel olacaktı?
>
> Ben şahsen dünya barışı için Fransa ve İngiltere İslam'ı arasındaki bölünmeden daha büyük bir tehlike düşünemiyorum. Ufukta yer alan kehanetleri dile getirdiğim için de kendimi asla hayalperest olarak kabul etmiyorum.
>
> Vurgulamak istediğim sonuç şudur ki; Türkleri çıkarıp atma politikası beklenmedik riskler içerse de -ki benim hükmüme göre Türklerin Avrupa'da kalmasına izin versek de kovsak da her halükarda söz konusu riskler karşımıza çıkacaktır- uzak görüşlülük, savaşa katılması savaşın en az iki yıl uzamasına, milyonlarca liraya ve on binlerce cana mal olmasına neden olan mağlup bir düşmanın bize sunmuş olduğu fırsatı boş yere heba etmemeyi ve yaklaşık 500 yıldır birçok nedenden ötürü Avrupa'nın siyasî hayatını mahveden problemi ilk ve son bir kez olmak üzere çözüme kavuşturmayı gerektirir.[7896]

7892 Rumeysa Aredba. (2012). *Sultan Vahideddin'in Son Günleri* (E. Açba, haz.) içinde (s. 91). İstanbul: Timaş Yayınları.

7893 Hakan Özoğlu. (2022). *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri: Osmanlı'nın Çöküşü Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)* (B. Tırnakcı, çev.) içinde (s. 143). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

7894 Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'ın Gözlemleri*, 2022, s. 143.

7895 BNA, FO, 371/11536.163253, 25 March 1926; Aktaran: Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 112.

7896 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1992, c. 1, s. 308; Aktaran: Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 112-113.

İngiliz Hariciye Nezareti yetkililerinden R. C. Lindsay, derkenar yazdı: *Padişaha, yakın bir gelecekte başka bir ülkeye taşınması nezaketle önerilmelidir. Ancak onu nereye göndereceğiz? Tek bir yer düşünüyorum, Tangiyer* [Cezayir (ÖFA notu)]. *Ancak oraya gidebilmesi için ilkin Fransızlardan izin almak gerekecektir. Padişah İslam ülkelerindeki tüm etkisini yitireceğine göre, Fransızların onu ileride kendi komplolarında kullanmaları tehlikesi yoktur. Bu konuda Hindistan Bakanlığı'na danışmak gerekmektedir*. Sonra Eyre Crowe derkenar yazdı: *Onun Tangiyer'e gönderilmesi görüşünden hoşlanmıyorum, sabık padişahın orada bulunuşu, Fransızlara, Tangiyer'de özel ayrıcalıklar verilmesi üzerinde direnmelerine neden olabilir ve sabık padişah üzerinde sıkı bir denetim kurabilirler*. Sonra Lord Curzon derkenar yazdı: *Padişah, tüm kovulmuş ve görevden alınmış olan kralların yurduna (İngiltere'ye) niçin gelmesin?*[7897]

İngiliz *The Times* gazetesi: *Riga'dan gelen haber: Sovyet basını Türkiye'de komünistlere karşı alınan ezici tedbirlerden dolayı telaş gösteriyor*.[7898] Fransız *Le Matin* gazetesi: *Bugünkü durumda artık, Fransızlarla İngilizler arasında bir gerginlikten söz etmeye olanak yoktur*. Paris'te intişar eden *Homme Libre* gazetesi: *İsmet Paşa, konuşmalarında demokrat Türkiye'yi övmekten başka bir şey söylemiyor. Göreceğiz bakalım*. Fransız *Le Figaro* gazetesi: *İsmet Paşa, umudunu Fransa'nın dürüst ve tarafsız aracılığına bağlamış görünüyor. İsmet Paşa, Fransa'nın benimsediği ilkeleri benimseyen yeni Türkiye için Fransa'yı iyiliksever bir büyük gibi görmek istedi. Öteki uluslar önünde Türkiye'nin en iyi sözcüsü Poincaré olacaktır*. Fransız devleti yarı resmî gazetesi *Le Temps*: *Bir inkılaptan çıkan ve bir istilaya karşı koyan Türkiye'yi vatanseverlik kurtarmıştır. Yeni Türkiye, ölen Osmanlı imparatorluğu değildir. Millî bir hükümettir*.[7899]

Veliahd Abdülmecid, muhtemelen bugün, Fransız *Journal* gazetesi muhabiriyle mülakat gerçekleştirdi. Mustafa Kemal'le uzlaşacağının sinyallerini verdi:

> Şahsen ben (Ankara) ricalinin akıl ve hilmiyet dairesindeki hareketlerinden eminim. Mustafa Kemal Paşa zekî bir zatdır. Müşarileyh vatanın menafii içün mücadelede bulunuyor. Kendisinin eserini ikmal etmesine intizar edelim. Bazıları milliyetperverlerin lisanını biraz şerir buluyorlar. Bu şirret mazur görülmelidir. Onların halet-i ruhiyesi birçok vilayetlerin tahrib edildiğini gören Fransızların halet-i ruhiyesiyle mukayese edilebilir.
>
> Yunan vahşetinin paymal etdiği arazi, memleketimizin en zengin aksamıdır. Düşmanlarımızın çekildikleri yerlerde irtikab etdikleri efal mucib-i elem ve hiddet değil midir?
>
> Memleketde ıslahat icrası elzemdir. Türkiyanın ecnebîlerle olan müstakil münasebatına gelince, bu babda mütekabilen müsaadekârlık ibrazı icab eder.
>
> Komunizm ve Türkiya:
>
> Size temin ederim ki memleketimizin Bolşeviklikden korkacak hiçbir şeyi yokdur. Zira Komunistlik Ahkâm-ı Şeriat-ı İslâmiye ile tevafuk etmez. Biz hakk-ı temellükü tasdik ve himaye eyleriz. Burada (Moskova)nın efkârı yer bulamaz.
>
> Türkiya, gayet müzayakalı ve buhranlı zamanlar geçirdiği sırada Sovyetler milliyetperverlere ellerini uzatdılar ve bu suretle bir itilaf akd edildi.
>
> Bize yardımları dokunanlara karşı memleketimiz daima bir hiss-i şükran besler. Mamafih münferid kalmak mecburiyeti karşısında bulunduğu takdirde herhalde Türkiya, felafet zamanında kendisine kollarını uzatanlara doğru gitmek ıztırarını hissedecekdir. Fakat tekrar ederim ki (Ankara) ricaline ve bütün millete itimadım berkemaldir.[7900]

7897 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 380.

7898 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 12.

7899 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 834.

7900 İkdâm, 21 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9224, *Halife Hazretleri ve Büyük Millet Meclisi*, s. 1.

17 Kasım 1922. Vahideddin Hân, sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi ve sabık Maarif Nâzırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tavassutuyla Hindistan Müslümanlarına beyanname neşretti:

> Müslümanlar, ben 380 milyon Müslümanın halifesiyim. Ne var ki kutsal ilkeleri hiçe sayan sekiz milyon dindaşınızın şimdiki yöneticileri, kişisel çıkarlarını tatmin etmek için beni atalarım Osmanlıların tahtından uzaklaştırarak ve halife sıfatını elimden alarak İslam'ın saygınlığına kastettiler.
>
> İlkelere uygun olarak benim hükümranlığını savunan siz Hindular için, Şeyhülislamı ve nazırımı size yolluyorum. Size, tarafıından dikte ettirilmiş emirlere ve şeyhin kurallarına uymanızı emrediyorum.
>
> Hilafet tehlikededir ve bu tehlike İslam dünyası için endişe verici olmalıdır.[7901]

Vahideddin Hân, Hicaz'a muvasalat etmek üzere Malta rotalı İngiliz zırhlısı *Malaya* vasıtasıyla İstanbul'dan ayrıldı.[7902] Vahideddin Hân'ın maiyetinde 10 yaşındaki oğlu Şehzade Ertuğrul, Başmabeynci Ömer Yaver Paşa, Hadaka Kumandanı Kaymakam Zeki Beğ, Esvabcıbaşı Küçük İbrahim Beğ, Başberber Mahmut Beğ, Seccadecibaşı İbrahim Beğ, Musahib-i sânî Mazhar Ağa, Musahib-i sâlis Hayreddin Ağa, Sertabib Reşad Paşa bulunuyor. Mustafa Kemal, 18 Kasım'da, meclis gizli celsesinde *Bu ailenin, içinde bizim aradığımız evsafı bulmak bugün için biraz müşküldür. Belki gençleri sureti mahsusada yetiştirildikten sonra evsaf ve sıfatı lâzımeyi haiz insanlara tesadüf edilebilir*[7903] demek suretiyle Maliye eski nâzırı, İttihadçı Mehmed Cavid'in 14 Nisan 1922 tarihli günlük kaydını 7 ay sonra doğrulayacaktır: *Canbolad'dan mektup aldım.* [..] *Mustafa Kemâl'in kendisi niyâbet-i hükûmete geçmek için en küçük bir şehzâdeyi padişâh yapıp tahsîline i'tinâ etmek fikrinde bulunduğunu yazıyor*.[7904] Binaenaleyh Vahideddin Hân'ın mezkûr *en küçük bir şehzade* yetiştirme projesine uygun olan 10 yaşındaki küçük oğlu Şehzade Ertuğrul'u, Hanedan mensublarına emanet etmeyip de yanında götürmesi dikkat çekicidir.

Vahideddin Hân, Bakara Sûresinin 195'inci âyetindeki "kendi nefislerinizi tehlikeye düşürmeyiniz" emrine ittibaen şerefini kurtarmak için İstanbul'dan hicret ettiğini belirtmiştir. Gözlerini kan bürümüş aşırı milliyetçiler, âdil insanlar değillerdi:

> Uzaklaşmam, yaptıklarımın farkına varmış olmam veya dönüp kendi davranışlarını, özellikle de Avrupa savaşı sonrası davranışlarını gözden geçirmesi gereken şahıslardan korktuğumdan değildir. Ben Allah'ın emrettiği gibi davrandım yani "kendi elimle felaketime neden olmaktan" imtina ettim ve hayatımı alenen hiçbir kanuna saygısı olmayan kişilerin eline bırakmama yolunu seçtim. Ve beni halifesi yapan Hz. Peygamber'imizin hicret geleneğine uydum.[7905]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Refet (Bele), İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında, *Padişah'ın kaçarak İngilizlere sığınmasını teşvik et*miştir. Binaenaleyh şimdi *oldukça hoşnut olmalı*dır.[7906]

7901 Journal des Débats, 19 Novembre 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1999). *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu* (C. Akalın, çev.) içinde (s. 55, 58-59). Ankara: Bilgi Yayınevi.

7902 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 12. İlginçtir, TBMM Ankara mebusu Hacı Mustafa (Beynamlı), Vahideddin Hân'ı en nihayet İngilizlerin kaçıracağı ve *fenalık* çıkaracakları hususunda Mustafa Kemal'i ikaz ettiğini ve fakat Mustafa Kemal'in *efkârı umumiye karşı buna cesaret edemezler* dediğini meclis gizli celsesinde ifade edecektir: T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1046.

7903 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1051.

7904 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. IV, s. 358.

7905 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 80.

7906 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 91.

> Ankara gazeteleri derhal kampanyaya başladı. Vahdeddin'in İngilizlere ait gemiyle kaçmış olması, istilacılarla olan işbirliğinin kanıtıydı. Devrik Sultan bir alçak, bir hain ve bir suçluydu.[7907]

İngiliz istihbaratçı Philip Parsival Graves: *Bu, Türkiye'yi bir Avrupa devleti yapacak devrimci değişikliklerin ilkiydi*.[7908]

Kemalist Millet Meclisi 1922 Kasımı'nda padişahı tahttan indirdi. Sultan İstanbul'dan kaçıp sürgüne gitti. Böylece yüzyıllardır süregelen Osmanlı İmparatorluğu 1922'de sona ermişti; 500 yıldır Ortadoğu'ya hâkim olan Türkiye, Ortadoğu tarihinden uzaklaşarak Avrupalı olma yoluna giriyordu.[7909]

Vahideddin Hân'ın Yıldız evrakı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarafından mühürlü sandıkta muhafaza edilmektedir. Bu gizlilik, maalesef tarihin doğru yazılmasına mani teşkil etmektedir. Emekli tümamiral Afif Büyüktuğrul, bu mesele hakkında şunları ifade etmektedir:

> Amiral Fahri ENGİN'in saray anıları da dikkate şayandır. Çünkü başka kitaplarda bulamayacağımız olay ve anıları kapsamaktadır.
>
> Bunun gibi daha dün ışığına çıkmamış pek çok anı ve hatta tarihsel belge vardır. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde çalışan ve mütareke yıllarındaki Yıldız Sarayı arşivini derleyen Karacı Emekli bir Albay bana şunları söylemiştir: "**Belgeler arasında Vahdettin'in kendi el yazısıyla artık sorumluluğu Mustafa Kemâl Paşa'ya vermek zamanı geldi diye yazdığını gördüm. Bu belge dairede mühürlü bir sandık içindedir**" demiştir. Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir de gazeteci Abdi İPEKÇİ ile yaptığı konuşmada böyle bir sandıktan söz etmiştir…
>
> Bu gizlilikler ömrünü ihtilâller içinde geçiren milletlerde çok olur. Çünkü bütün ihtilâlleri kişiler arasındaki çıkar kapma mücadeleleri izler. O kadar ki sonunda ihtilal yapanlar bile çıkar elde edemez. Milletler için gerçek tehlike budur.[7910]

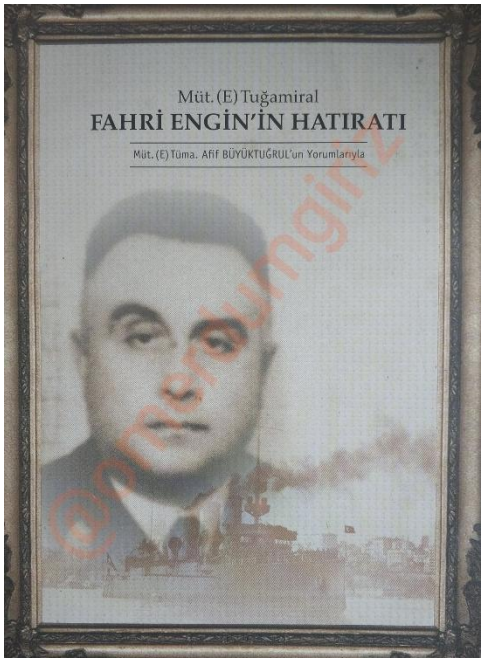

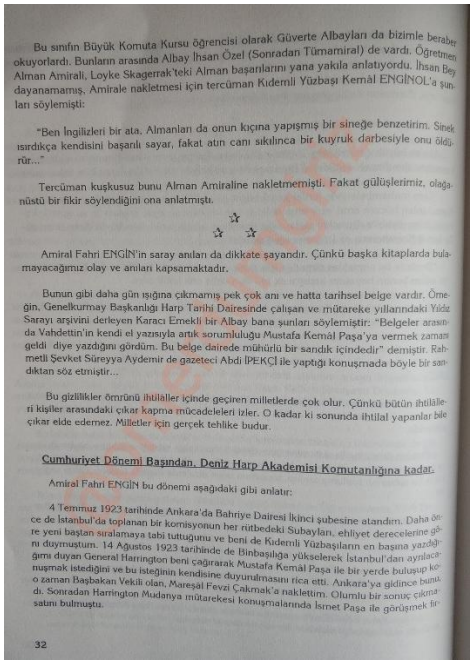

Bu sınıfın Büyük Komuta Kursu öğrencisi olarak Güverte Albayları da bizimle beraber okuyorlardı. Bunların arasında Albay İhsan Özel (Sonradan Tümamiral) de vardı. Öğretmen Alman Amirali, Loyke Skagerrak'teki Alman başarılarını yana yakıla anlatıyordu. İhsan Bey dayanamamış, Amirale nakletmesi için tercüman Kıdemli Yüzbaşı Kemâl ENGİNOL'a şunları söylemişti:

"Ben İngilizleri bir ata, Almanları da onun kıçına yapışmış bir sineğe benzetirim. Sinek ısırdıkça kendisini başarılı sayar, fakat atın canı sıkılınca bir kuyruk darbesiyle onu öldürür..."

Tercüman kuşkusuz bunu Alman Amiraline nakletmemişti. Fakat gülüşlerimiz, olağanüstü bir fikir söylendiğini ona anlatmıştı.

☆ ☆ ☆

Amiral Fahri ENGİN'in saray anıları da dikkate şayandır. Çünkü başka kitaplarda bulamayacağımız olay ve anıları kapsamaktadır.

Bunun gibi daha gün ışığına çıkmamış pek çok anı ve hatta tarihsel belge vardır. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde çalışan ve mütareke yıllarındaki Yıldız Sarayı arşivini derleyen Karacı Emekli bir Albay bana şunları söylemiştir: "Belgeler arasında Vahdettin'in kendi el yazısıyla artık sorumluluğu Mustafa Kemâl Paşa'ya vermek zamanı geldi diye yazdığını gördüm. Bu belge dairede mühürlü bir sandık içindedir" demiştir. Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir de gazeteci Abdi İPEKÇİ ile yaptığı konuşmada böyle bir sandıktan söz etmiştir...

Bu gizlilikler ömrünü ihtilâller içinde geçiren milletlerde çok olur. Çünkü bütün ihtilâlleri kişiler arasındaki çıkar kapma mücadeleleri izler. O kadar ki sonunda ihtilal yapanlar bile çıkar elde edemez. Milletler için gerçek tehlike budur.

Cumhuriyet Dönemi Başından, Deniz Harp Akademisi Komutanlığına kadar

Amiral Fahri ENGİN bu dönemi aşağıdaki gibi anlatır:

4 Temmuz 1923 tarihinde Ankara'da Bahriye Dairesi İkinci şubesine atandım. Daha önce de İstanbul'da toplanan bir komisyonun her rütbedeki Subayları, ehliyet derecelerine göre yeni baştan sıralamaya tabi tuttuğunu ve beni de Kıdemli Yüzbaşıların en başına yazdığımı duyan General Harrington beni çağırarak Mustafa Kemâl Paşa ile bir yerde buluşup konuşmak istediğini ve bu isteğinin kendisine duyurulmasını rica etti. Ankara'ya gidince bunu o zaman Başbakan Vekili olan, Mareşal Fevzi Çakmak'a naklettim. Olumlu bir sonuç çıkmadı. Sonradan Harrington Mudanya mütarekesi konuşmalarında İsmet Paşa ile görüşmek fırsatını bulmuştu.

32

Fotoğraflar. Afif Büyüktuğrul, *Fahri Engin'in Hatıratı*, 2004, s. 32.

7907 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 79.
7908 Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler*, 1999, s. 141.
7909 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 470.
7910 Afif Büyüktuğrul, *Müt. (E) Tuğamiral Fahri Engin'in Hatıratı*, 2004, s. 32. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

> Ayın onbeşinde öğleden sonra Zeki Bey'den bir haber aldığını Harington bana bildirdi. Bu haberde Zatı Şahane hayatının tehlikede olduğunu düşünerek Generalden yardım istemekteydi. Harington ve ben, haberin doğru olması halinde Zatı Şahaneye yardım etmekten başka türlü hareket edemeyeceğimizde mutabık kaldık. Sultan'ın doktoru olup Damat Ferit Paşa'nın azimetinden sonra Zatı Şahane ile bu Yüksek Komiserlik arasında tek vasıta olan Reşad Paşa akşamlayın bir Britanya harp gemisinin güvertesine götürülmekte idi. Hizmette bulunan birinci tercüman Matthews, Zeki Beyin mesajının mevsuk olup olmadığına emin olmak için geminin yanaştığı iskelede doktorla buluşmalarını istedim. Reşad Paşa Sultan'ın hayatı için endişe etmekte olup buradan ayrılmak isteğinde olduğunu teyit etti. Matthews, Zeki Bey'le üç saat müddetle bir mülâkat yaptı. Buluşmanın sonunda Padişah... çok daha müsait bir fırsatın çıkması için... Cuma sabahına kadar beklemeyi... arzu etti. General Harington son tertiplere başvurmadan önce Sultan'dan *yazılı bir talep* alınmasının lüzumu üzerinde müdebbirane ısrar etti... Bu yazı ertesi sabah General Harington'a verildi. General'in irtibat istimbotuna (Yıldırım'a) bindik ve doğrudan doğruya "Malaya" İngiliz zırhlısına çıktık:... Orada Zatı Şahane Akdeniz Başkumandanı Amiral Sir Osmond (de Beauvoir) Brock tarafından donanmanın saygı töreniyle kabul edildi... Ben Kıral adına Sultan'ı Britanya topraklarına ayak basması münasebetiyle selâmladım. Zatı Şahane bana teşekkürle beraber ikisi de Kıral olduklarından Majesteleri Kıral George Hazretlerinin sempatilerini beklediğini, Britanya himayesini isteyişinin Majestelerinin pek çok Müslüman tebaasının hükümdarı bulunmalarından ileri geldiğini söyledi... Tahtından vazgeçmek niyetinde de olmadığı hususundaki ısrarını birçok defa tekrarladı. İstanbul'u terketmekle şerefini kurtardığını, hayatı için ehemmiyet vermediğini söyledi.[7911]

Muhafız Alayı nakil subayı "Teke" Fox-Pitt, annesine mektub gönderdi: *Sultan çok müteessir görünmüyordu. Yol boyunca pek konuşmamış, sadece korktuğunu düşünmediğimizi umduğunu söylemiş. Tek istediği, şerefini kurtarmakmış. Pek bilmiyorum artık, bu nasıl olacak!!*[7912]

Britanya Harbiye Nezâreti, *Müttefiklerin Vaziyeti* nam muhtıra kaleme aldı:

> Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında Fransızların 650 piyade, İngilizlerin 55 topu ve 12 uçağı bulunmaktaydı. Asya yakasında İngilizlerin 2.940 piyade, 160 süvari, 46 topu vardı. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında (İngiliz ve Fransızlar) toplamda 3.590 piyade 160 süvari 101 top ve 12 uçağa sahipti. Boğaziçi'nin Avrupa yakasında İngilizlerin 1.820, Fransızların 1.950 İtalyanların 250 neferi olmak üzere toplam 4.020 piyadeleri bulunuyordu. Ayrıca Fransızların 100 süvari, 12 top, 12 tank, 12 zırhlı araba ve 16 uçakları, İngilizlerin 40 uçağı vardı. Boğaziçi'nin Asya yakasında İngilizlerin 2.320 piyade 340 süvari 16 topları mevcuttu. Böylelikle Boğaziçi'nin iki yakasında İngiliz, Fransız ve İtalyanlar toplamda 6.340 nefer, 440 süvari 28 top, 12 tank 12 zırhlı araba ve 56 uçağa sahiplerdi. Trakya'da ise İngilizler 2.100, Fransızların 3.250, İtalyanlar 250 piyade olmak üzere toplamda 5.600 nefer bulunduruyorlardı. Buna ilaveten Fransızların Trakya' da 350 süvarisi vardı. Çanakkale, İstanbul ve Trakya'da genel toplama bakıldığında İngilizlerin 9.180, Fransızların 5.850, İtalyanların 500 piyade olmak üzere toplam 15.530 piyade; İngilizlerin 500, Fransızların 450 süvarisi olmak üzere toplam 950 süvari; İngilizlerin 117 top, Fransızların 12 top olmak üzere toplam 129 top, Fransızlara ait 12 tank ve 12 zırhlı araba ile İngilizlerin 52, Fransızların 16 adet olmak üzere 68 uçakları mevcuttu. (Fransız ve İtalyan kuvvet ve cephanesi hakkındaki bilgiler tahmini idi).[7913]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, akşamleyin resmî bir tebliğ tamim etti. Harington, mezkûr tebliği, Refet'e (Bele) hususî bir tezkere suretinde gönderdi.[7914] Resmî tebliğdeki

---

7911 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 252.

7912 Philip Mansel, *Konstantiniyye*, 2008, s. 551.

7913 *Müttefiklerin Vaziyeti* 17/11/(19)22, WO, 106/6326; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket,* 2021, s. 460-461.

7914 "Bir nüshasını leffettiğim resmî beyannamede söylendiği veçhile Zatı Şahane kendisini İngiltere'nin ziri himayesine vaz'edecek… (Kahrolsun sesleri) Bir İngiliz sefinei harbiyesiyle İstanbul'dan müfarekat etmiştir (Lânet olsun, sesleri) Birçok elfazı ihtiramiye. Tarih: 7.XI.1922 İmza Harington" T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18

ifadeler, Hılâfet-Saltanattan feragat etmeyen Vahideddin Hân'ı Türk amme efkârına çevrilen dolabları mevzubahis etmeksizin "korkak", "kaçak", "sığıntı" olarak propaganda etmek saikasıyla fevkalade itinayla seçildiklerini göstermektedir:

> Resmen haber verildiğine göre Zat-ı Hazret-i Padişahî vaziyet-i hazıra münasebetiyle hürriyet ve hayatının tehlikede olduğundan korkarak bütün Müslümanların Halifesi sıfatıyla İngilterenin himayesini ve İstanbuldan derhal dışarı naklini taleb etdi.
>
> Zat-ı Hazret-i Padişahînin talebi bu sabah is'af edildi.
>
> Türkiyada Britanya Kuvvası Başkumandanı Çarls Harington Zat-ı Hazret-i Padişahînin emirlerine âmâde olarak kendisine bir İngiliz harb gemisine kadar refakat etmiş ve gemide Bahr-i Sefid Filosu Başkumandanı Sör O. dö B. Brok tarafından kabul edilmişdir.
>
> Britanya Fevkalâde Komiserliği Vekâletini ifa eden Mister Nevil Henderson gemide Zat-ı Şahaneyi ziyaret ederek İngiltere Kralı haşmetlû Beşinci Jorj Hazretlerine arz edilmek üzere arzularını istifsar etmişdir.[7915]

Refet, TBMM Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a iki adet telgraf gönderdi. Birincisinde *Vahidüddin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul Kumandanı ve polis müdürünü tahkikat ve tedabiri lâzıme ittihazı için saraya gönderdim. Alacağım malumatı ayrıca arz ederim. Vahidüddin, a[ğ]lebi ihtimal Başmabeyncisi ve bir kaç mukarribini ile beraber ve İngilizlerin delaleti ile gaybubet eylemişdir. Emanati mukaddesenin, İngilizler tarafından herhangi bir suretle alınması ihtimaline karşı dairedeki muhafaza tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emanatı emin bir mahalle kaldırtacağım. Vahidüddin'in firarına ve harekâtı muhtemelesine karşı esasen kendisinin mahlu olduğunu derhal ilân sureti ile mücadeleye başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta iradei samilerine makine başında muntazırım.* İkincisinde Harington'un hususî tezkere suretinde göndermiş olduğu resmî tebliği iletti. Meclis gizli celsesinde okunan Harington'un beyannamesi *Vahidüddin oğlu Ertuğrul Efendi* ifadesiyle biter bitmez, mebuslardan *Allah kahretsin sadaları* yükseldi.[7916]

Mustafa Kemal, Refet'e talimatname gönderdi. Anlaşıldığına göre Refet, Vahideddin Hân ile Mustafa Kemal arasındaki öntemaslarda inisiyatif kullanıp muhaberatı sürüncemede bırakarak manipüle etmiştir. Vahideddin Hân'ın Başmabeyncisi birçok defa Refet'i ziyaret etmiş olmasına rağmen, Refet, bu mülakatlardan Mustafa Kemal'i haberdar etmemiştir. Dahası, Refet'in talimat verdiği Başmabeynci Ömer Yaver'in İstanbul'dan sabaha karşı âniden ayrılan Vahideddin Hân'ın maiyetinde bulunması düşündürücüdür.

İstanbulda Refet Paşa Hazretlerine

> 1 – Vahidettin Efendi Meclisce usul dairesinde henüz hal'edilmiş değildir. Eğer mumaileyh hakkında cereyan etmiş muamelât neticei tabiiyesi olmak üzere mahlû addedilseydi, yerine diğerinin intihabı icab ederdi. Binaenaleyh firarı üzerine tarafı âlinizden mahlû olduğunu derhal ilân etmek doğru değildir. Bu mesele ancak Meclis tarafından hal ve tesbit olunduktan sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı ne suretle tertip ettiklerini ve evvelce vuku bulan iş'ar üzerine tahtı muhafazada bulundurulması için alınan tedabire ne suretle tecavüz eylediklerini bildiriniz. Mücadeleye efkârı umumiyei İslâmiyeyi tenvire medar olacak kuvvetli bir surette başlamak için Meclisin kararına intizar etmek muvafık olur.

Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 24, s. 562. Bir başka kaynak: "Bir nüshasını leffen takdim etdiğim resmî beyannamede söylenildiği üzere Zat-ı Şahane kendisini İngilterenin zîr-i himayesine vaz' ederek bir İngiliz sefine-yi harbiyesiyle İstanbuldan müfarakat etmişdir. [İmza] İngiliz Kuvâ-yı İşgaliye Başkumandanı Harington" Vakit, 18 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1772, *İngiliz Karargâhının Bir Tebliği*, s. 1.

7915 Renin, 18 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 32, *Vahideddin Dün Sabah Bir İngiliz Zırhlısıyla Makarr-ı Hılâfetden Kaçdı*, s. 1.

7916 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1043.

2 – Emanatı muhafaza etmek mühimdir. İngilizler Emanatı ancak silâh istimal ederek ve kan dökerek almalıdırlar. Bu hususta icap edenlere bu noktai nazardan evamiri kat'iye verilmelidir. Nakli mahal ile tarafımızdan ihdasına sebebiyet verilmek caiz değildir. Henüz düveli müttefike kontrolü mevcut iken Emanatı esnayı nakilde müdahele etmek suretiyle ele geçirmek baidülihtimal değildir.

3 – Meclisce intihap olacak halife malûm değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atfı ehemmiyet ettiğimiz nokta, Meclisin intihap ettiği Halifenin dahi padişahlık davasına kalkması, bu hususta İngilizler ve diğer müttefik devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh intihap olunacak zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak muvafıkı ihtiyattır. Ben tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsi olarak Abdülmecit Efendinin hissiyat ve temayülatı şimdiden anlaşılarak bizi tenvir etmenizi muvafık buluyorum. Bu noktada anlaşılmadıkça intihabı tehir edilir. Bu hususun bu geceden temini çaresi aranmalıdır.

4 – Vehidettin Efendinin benim memur edeceğim zatla görüşmek hakkındaki müracaatına verdiğimiz cevap üzerine hiç bir muamele cereyan etti mi? Vaziyetin tahlili için bunu da bilmek lâzımdır.

5 – Balâdaki mevadın ihtiva eylediği noktai nazarlara göre tedabiriniz ile yeni malûmatınızı yarın 18.11.1338 öğleye kadar bildiriniz, mühimdir. Çünkü mesele Mecliste bahis mevzuu olunca derhal intaç edebilmek için buna ihtiyaç vardır.

6 – Bu cevabımda Rauf Beyle mutabıkız. Keyfiyet henüz Heyeti Vekilece malûm değildir.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal[7917]

Refet, Mustafa Kemal'e ve Hüseyin Rauf'a telgraf gönderdi. Vahideddin Hân halife ve hünkar olduğunu vurgulayarak ve memlekete geri dönmek kaydıyla İstanbul'dan huruç ettiğini belirtirken; TBMM Hükümeti ise mezkûr "firar"ı ihanete ve *Vahideddin Efendinin* hılafet ve saltanat makamlarından hal olunduğuna delil ittihaz etmiştir:

Bundan evvelki maruzatımda Vahidüddin Efendinin keyfiyeti halinin Meclis tarafından ilânını, bu suretle mücadeleye başlamaklığımızı ve fakat bu hususun tesriini arz etmek istemiştim. Yarın için neşrolunacak Sabah Gazeteleri üç seneden beri malum olan harekâtiyle kendi kendini memlekette bu âlemi islâm nazarında halletmiş telâkki olunan Vahidüddin emsali diğer memleket halklari gibi aynı tarz ve aynı vasıta ile firar etmiş olduğunu ve bilhassa bu tarz ve vasıfai firarının âlemi islâmın kendi hakkında vermiş olduğu hükmün doğruluğunu bir kere daha tasdik ve teyit eylediğini bir kaç satırla yazmak suretiyle iktifa edecektir. Burada ittihaz olunacak iki yol vardır: Birisi Vahidüddin'in üç seneden beri devam eden ihaneti sebebiyle esasen makamı hilâfeti münhal telâkki etmek ve Vahidüddin'i şimdiye kadar orada (Zillüllah) vaziyette oturmuş göstermek ve zaten son cuma selâmlığında namaz kıldığı camide hutbede kendi ismini okutmamak suretiyle bunun kendi tarafından tasdik edilmiş olduğunu iddia etmek: İkinci tarz: Son güne kadar makamı hilâfette bulundurulduğu halde firar ve düşmana iltica suretiyle hilâfete ihanette bulunduğunu iddia etmek: İngilizler Vahidüddin'e halife oyunu oynatmak isterlerse bu ikinci şık kendi hesaplarına belki daha muvafık gelebilir. Fakat İngiliz'lerin dahi Vahidüddin ile âlemi İslâm üzerine bir oyun oynamaya muvaffak olamayacaklarını bildiklerini ve bu son vaziyetin daha ziyade şeriki cürümlerini kurtarmak maksadiyle yapılmış olduğunu zannetmek istiyorum. General Pelle de bu fikirdedir. Yalnız İngiliz tebliğindeki tarzı ifade calibi dikkattir. Gazetelere talimat vermek için bu iki şıktan hangisini daha muvafık buluyorsanız İngiliz'ler Vahidüddin'in kaçırılması için hiç bir cebir istimal etmemişlerdir. Bu büyük sarayın her tarafını muhafaza etmek elimizdeki kuvvetle gayrı mümkündür. Biz daha ziyade dahildeki ardakaşlarımızın nezareti ile ve hariçte bulundurduğumuz gözcülerle iktifaya mecbur idik. Vahidüddin sabaha karşı sarayın Orhaniye Kışlası tarafındaki bir kapısından çıkmış ve oraya gelen otomobile binmiştir. Emanet muhafızlarını takviye ediyorum. Yerlerinde bırakacağım. Bu gece Mecit Efendi ile görüşeceğim, Vahidüddin'in müracaatına verilen

[7917] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 503-504. Ayrıca: T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1043.

> cevabı Çarşamba [15 Kasım] günü Yaver Paşaya tebliğ ettim. Perşembe [16 Kasım] günü Yaver Fahri Bey vasıtasiyle tekit ettim. Cuma [17 Kasım] sabahı da firar etti. İmza Refet[7918]

Dikkat edilirse Kemalist Kolağası Fahri (Engin), hem Harington hem Refet'le temas kurmuş bir Padişah yaveridir. Fahri'nin temas trafiğindeki faaliyetleri hâlâ karanlıktadır, aydınlatılmaya muhtaç bir meseledir.

Vahideddin'i kaçırtma tezgahında Kemalist yaver Bahriye Kolağası Fahri'nin (Engin) ameliyesine dair Himmetzade Hüsnü'nün tahrirleri calib-i dikkatdir: *Vahdettinin firar edeceğinden Rafet* [Refet Bele] *Paşa (kendisinden şahsen aldığım malumata göre) haberdardı. Bahriyeli olan yaveri Vahdettin'in aldığı bütün teşebbüs ve tertibatı günü gününe Rafet Paşaya bildiriyordu. Kaçacağını da vaktinden evvel yine bildirmişti. Aynı zamanda Rafet Paşa Vahdettin'in firarını daha gecikirse bu firara mani olur ve kendini tevkif ettirebilirdi. Fakat Rafet Paşa muvafık görmüş ve aldığı bu habere ses çıkarmamıştı*.[7919]

> Veya belki de [Vahideddin] bizzat kazılmasına yardım ettiği çukura düşmüştü. Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlığın, kâh resmî hükümet, kâh devrimci hükümet kartını oynamak için kurgulanmış bir senaryo olduğu dedikoduları belki de gerçekti. Ama hainin kim olduğuna dair Vahdeddin'in gayet net bir fikri vardı.[7920]

Refet, 17 Kasım'ı 18 Kasım'a bağlayan gece, Hüseyin Rauf'a bir başka telgraf gönderdi: *Bu gece General Pelle ile Vahidüddin'in firarı hakkında görüştüm. İngiliz müsteşarı geminin hareketinden sonra nezdine gelerek firardan malumat vermiş ve Vahidüddin'in Türk'ler tarafından bırakılmasını Düveli mütelife için sıkıntılı bir vaziyet ihdas edeceğinden bu suretle harekete mecbur kaldıklarını söylemiş. General Pelle bu firarla İngiliz'lerin hilâfet oyunu oynamak isteyeceklerini zannetmemekte ve buna ehemmiyet vermemektedir*.[7921] Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf, meclis gizli celsesindeki izahatı sırasında, Vahideddin Hân'ı ihanetle itham ederken demiştir ki *Evvelemirde halife makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malum olan bir hiyaneti vardır. Sevr muahedesini tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiş olmasıdır*. Bu iddia doğru değildir. Sevr projesinin imzalanması Kemalist cuntayı güçlendirecektir diyen Padişah, haliyle Sevr'i imzalamamıştır. Hüseyin Rauf, sözlerine şöyle devam etmiştir: *Bu sefer gene halife ismini takınarak İslâmın en kavi ve şerir ve şeni düşmanı olan İngilizlere halife unvaniyle müracaat ederek kendisini bütün âlemi İslâma ihanet etmesi tarzında bir şekilde kabul edilebilir*. *Şu halde bu ansan suretinde görünen, Türkiyemiz için, necip milletimiz için ve âlemi İslâm için muhlik zehirli bir yılan olan, bu suretle mündefi olması üzerine münhal kalan emameti İslâmiyeye bir zatın intihabının zarurî olduğu merkezindedir*.[7922]

Veliahd Abdülmecid ile geceleyin mülakat eden Refet, TBMM Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf'a görüşmeyle alakalı telgraf gönderdi:

7918 TBMM Hükümeti İstanbul Fevkalâde Mümessili Refet'ten Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendiye; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1044.

7919 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 352-353.

7920 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 66.

7921 TBMM Hükümeti İstanbul Fevkalâde Mümessili Refet'ten Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf'a; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1044.

7922 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1045. Görünen o ki, Vahideddin Hân'ın Sevr'i imzaladığı iddiasına istinaden vatan haini olduğu ithamı meclisteki tüm mebuslar tarafından hakikat telakki edilmekteydi zira reddeden çıkmamıştır. Örneğin ulemadan Beynamlı Hacı Mustafa Efendi, Vahideddin Hân hakkında *firariyle değil Sevr muahedesini kabul, zaten bir İslâm kabul ettikten sonra bunun İslâmiyet ile hilâfet ile alâkası olamaz* demiştir: T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1046.

> Şimdi Abdülmecit ef. ile görüştüm. Şahsî bir mahiyeti olan mükâlematta, Ankara'da ittihaz edilen muka[r]raratı tasvip ettiklerini ifade eyleyen kendilerinin bana hitaben bizzat yazdıkları bir mektubun suretini aynen berveçhi ati arz ediyorum.
>
> Suret: İstanbul T.B.M. Meclisi Hükümeti fevkalâde memuru Refet Pş. Hz. lerine.
>
> Büyük Millet Meclisinin hilafet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum. 27 Rabiülevvel 1341[7923]

Vahideddin Hân: "Sultanlık olmaksızın halifelik makamını kabul ederse, [Abdülmecid] ancak bir derviş tekkesinin şeyhi olur."[7924]

Birçok cihetiyle karanlıkta bırakılan Vahideddin Hân'ın İngiliz tavassutunda Türkiye'den mufarakati vakası, hem İngiltere'nin hem de Kemalist hareketin menfaatine neticeler doğurmuştur. Refet Bele'nin aile dostu Ayaşlıgillere mensub Münevver Ayaşlı, işiddiklerini söyle nakledecektir:

> Ankara'nın tayin ettirdiği, Padişah'ın genç bir yaverinin -zannedersem bir deniz subayı- gece geç vakit koşa koşa Refet Paşa'nın kaldığı Bab-ı Âli'ye gelip, telaş içinde ve ağlarcasına: "İngilizler Padişah'ı, yarın sabah kaçırıyor" demesine mukabil Refet Paşa: "Budala, ne üzülüyorsun, ne ağlıyorsun? Padişahı İngilizler kaçırırsa Türk Milleti hiçbir zaman Vahideddin'in bu hareketini affetmeyecektir. Biz tutar ve yasaklarsak bu sefer millet bizi affetmeyecektir, bırak gitsin, Vahideddin işimizi kolaylaştırıyor" demiştir.
>
> Evet, meseleyi bildiği halde, bilmezlikten gelmesi ve harekete geçmemesi, İngilizlerin işini kolaylaştırmış, Padişah'ı yalnız ve hatalı yoluna, meşum kaderine terk etmiştir.
>
> Sultan Vahideddin'in vatandan ayrılışında, ayrı ayrı zaviyeden, fakat aynı paralelde ve aynı görüşte iki kimse vardır, Refet Paşa ve o zamanlar İstanbul'daki astığı astık, kestiği kestik İngiliz Polis Kuvvetleri Kumandanı Mister Benet. Geçelim…
>
> Refet Paşa'yı Pazar ziyaretinde dinler, dinler, bıkmadan dinlerdik. Kendisi çok zeki, hafızası çok kuvvetliydi. Hadiselere ve meselelere derin vukufu vardı ve bu hakimiyetle meseleleri hiç bilinmeyen tarafıyla anlatıyor, yahut büsbütün başka ve şaşırtıcı bir zaviyeden izah ediyordu.
>
> Ben, sanki başkalarını mahrum etme bahasına, harikulade bir kongreyi tek başıma dinliyormuş gibi üzüntü içinde, kendisinden rica ederdim:
>
> "Paşam ne olur, hâtıratınızı yazsanıza, niçin yazmıyorsunuz? Bilinmeyen birçok meselenin iç yüzünü biliyor, karanlık kalmış hadiseleri aydınlatıyorsunuz, bunların kapalı kalması ve birgün şahitlerinin birer birer hayat sahnesinden çekilmesiyle meçhul olarak kalması yazık değil mi?"
>
> O zaman Refet Paşa susar, acı acı güler: "Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazarım da, onu da ben mi yıkayım?" derdi.[7925]

Vahideddin Hân, hılafet-saltanattan feragat etmemekte; bir Osmanoğlu Hanedanı mensubu olmaklığının şerefini âdilâne mahkemeler huzurunda da isbata azmetmekteydi. Fakat İstanbul'daki toplumsal anomi, günlerce süren yoğun kara propaganda ve hatta hanedan kadınlarına yönelik envai çeşit çirkin tehditler[7926], Vahideddin Hân'ı hiç şüphesiz hicrete icbar etmiştir. Mezkûr ırz düşmanlığı 2

7923 T. B. M. M. Gizli celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1044.

7924 *Die Welt des Islams*, c. 9, sayı 1/4, Brill, Köln 1964, s. 299; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 81. Sultanlık/saltanat kavramı sulta/cebr kuvvetini işaret ediyor. Vatikan tarzı hılâfet, bir nevi türbedarlıktır.

7925 Münevver Ayaşlı. (2014). *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim* (3. baskı) içinde (s. 12-13). İstanbul: Timaş Yayınları.

7926 Vahideddin Hân'a "zaferden sonra.. tehdîd mektûbları geldi: Git, oraya geliyoruz. Gelince seni öldüreceğiz. Karına, kızına, hepinize şöyle böyle yapacağız diye çirkin küfrler yağdırıldı." Ademder, *Vahideddin Han*, www.ademder.org.tr adresinden edinilmiştir.

Mart 1924 tarihli Halk Fırkası grub toplantısında bile müşahede edilmektedir.[7927] 1 Kasım'dan 17 Kasım'a kadar Vahideddin Hân'ın dirayetli duruşu, *firar* edeceğine dair *istihbarat*ı iptal etmiş binaenaleyh Mustafa Kemal'in 4 Kasım tarihli linç emri TBMM aleyhine netayic vereceği cihetle tatbik edilememiştir. En semerebahş olan "ecnebî memlekete firar" için komplo kurulmuştur. Bolşevik Hacı Şükrü'nün 30 Ekim 1922 tarihli "recm" takriri TBMM'de oyçokluğuyla kabul edilmiş; bu karar, 16 Kasım'da İstanbul matbuatına inikas etmiştir. Zannediyoruz bu hadise, Vahideddin Hân'ın TBMM'deki ılımlılarla sağlıklı temas kuramayacağına hüccet vermiş olmalıdır. Mustafa Kemal'le 16 Kasım'a değin temas kurmaya çalışmış fakat bu teşebbüsü sürüncemede bırakılarak İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington ile TBMM Hükümeti Mümessili Refet (Bele) iştirakiyle kurulmuş firar komplosu olgunlaştırılmıştır. Vahideddin Hân'ın beklenmedik direnci, tasfiyeyi müşkil vaziyete sokmuştur. Dikkat edilirse, Lozan Sulh Konferansı 13 Kasım'da küşad edilecekti lakin 13 Kasım tarihli İngiliz genel seçimleri bahane gösterilerek konferans 20 Kasım'a tehir edilmiş, muhtaç olunan zaman kazanılmıştır. İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği 12 Kasım tarihli muhtırasında Vahideddin Hân'ın İstanbul'da kalmakta musır olduğunu ifade etmişti. Ancak her ne olduysa Harington 17 Kasım'da Vahideddin Hân'ın Malta'ya nakledildiğini âniden bildiriyordu. Sulh masasına oturmazdan evvel Osmanlı Devleti müktesebatı resmen tasfiye edilmeli ve Türklerin siyasî kuvveti “millî” bir hükümetle taben sınırlandırılmalıydı.

Refet, Müttefik İşgal Kuvvetleri mümessillerini ziyaret ederek matbuat sansürünün TBMM Hükümetine devredilmesi hususunda görüştü ve anlaşmaya varıldı. Diğer bir deyişle, hem Müttefikler hem TBMM Hükümeti aleyhine herhangi bir neşriyat yapılması katiyetle engellenecektir:

> Refet Paşa Hazretleri dün [17 Kasım] Müttefikîn fevkalade komiserleri ile mülakatda bulunmuş ve müşarileyh komiserlere gazetelere tatbik edilen tedabir-i tahdidiyenin Lozan Konferansının küşad edileceği bir sırada ref edildiğini görmeği ve İstanbul matbuatına itimad edilmesini şiddetle arzu edildiğini beyan ile bunun ehemmiyetini izah etmiş ve gazetelerin Müttefikîn kıtaatının emniyetini, intizam-ı umumîyi ve devletlerin nüfuz ve itibarını selb edecek neşriyatdan tevakkî etmeleri hususunda bizzat nezaret edeceğini kendilerine temin etmişdir.
>
> Müttefikîn fevkalade komiserleri Refet Paşa Hazretlerinin beyanatını sened ittihaz ederek müracaat-ı devletlerini tatmin maksadıyla 19 Teşrîn-i sânîden itibaren Beynelmüttefikîn Sansür İdaresinin tatil-i vazife etmesine bilittifak müştereken karar vermişlerdir. Gazetelerin hatt-ı hareketini tanzim içün Türkiya Matbuat İdaresi, Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mümessili nezdinde bulunan irtibat zabitleri ile sıkıca temasda bulunacakdır.[7928]

Paris'teki Grillon Oteli’nde konaklayan TBMM Hükümeti Lozan Başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü), Londra'da münteşir *Muslim Standard* gazetesinin müdürü Abdülkayyum Malik’i kabul ederek "Yeni Türkiye devletinin ne gibi şartlar altında doğduğu, saltanat idaresinden nasıl kurtulduğu, bu değişmenin İslâm dininin ve Hilâfet-i İslâmiyenin yüksek menfaatlerinin aleyhinde olmadığı ve değişmenin faydaları" hakkında beyanat verdi. Türklerin Arabistan üzerindeki İslâm müktesebatına müstenid haklarından feragat ettiklerini ifade etti. Bununla birlikte İsmet'in belki de en çarpıcı cümlesi *Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar hilâfeti tutup yaşatacağız* cümlesidir:

[7927] 2 Mart 1340/1924 tarihli Halk Fırkası içtimaında halifeyi hal' ve hılâfeti de ilga eden kanun mevaddı okunurken; ikinci maddenin "Bu hanedana mensub kadınlardan.." kısmında araya giren Bozok meb'usu Süleyman Sırrı şöyle demiştir: "Mebuslar birer tane alacaktır." Yücel Demirel & Osman Zeki Konur. (2002). *CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924* içinde (s. 394-395). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[7928] Renin, 19 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 27, *Beynelmüttefikîn Sansür Tatil-i Vazife Etmişdir*, s. 1.

Bu değişmeden gelen ilk kazancı tarif etmezden evvel size şunu söyliyeyim ki Arabistan halkı da milliyet hissi denilen tarihî varlığını aklına getirip uyanmıştır. Biz böyle uyanma ve gelişmeyi takdir ederiz. Bir birlik olduğunu duyup harekete gelmek isteyen ve bunun için kendi hal ve istikbalini kendi ellerinde tutup yaşamak yolunda ilerlemeğe kabiliyet ve kudret gösteren bir milleti, biz, kim olursa olsun takdir ederiz. Biz onlara: "Cezîretülarap bizimdir, siz hilâfet makamını muhafaza edenlere baş eğmekte devam etmeğe mecbursunuz" dersek, ne onlar razı olurlar, ne de düşmanlarımız. Biz dünyaya karşı temiz el ile ve temiz yürekle görünmek istedik. Mazinin siyasî an'anelerini yaşatmağa çalışsak hilâfet bahanesiyle Türk olmayan milletler üzerinde eski tahakkümlerini idame etmek istiyorlar diyeceklerdir.

Biz yeni rejimi öyle esaslar üzerine kurduk ki, hakkımızda yapılması melhuz isnatları kökünden çıkarıp atar. Benim kanaatim şudur ki, birbirinin millî hürriyetlerine mutlak surette karşılıklı riayet yolu tutulursa, kuvvetli bir Müslüman milletinin o kadar kuvvetli olmıyan başka bir millete tahakküm etmesi yolundan ziyade Müslüman milletler arasında ihtiyarî ve basiretli bir birlik temin edilir.

Siz ve sizin vasıtanızla bütün Müslümanlara şunu söyliyeyim ki, biz eskisi gibi serbest bir İslâm devletinin bütünlüğüne sarsılmaz bir itikat ile bağlı kalacağımız gibi bunu yalnız söylemekle iktifa etmiyerek ileride bir tehlike ile karşılaştığımız vakit bunu kanımızla müdafaaya hazır bulunuyoruz. Türk milleti İslâmiyetin kolu ve kılıcıdır.

Artık hilâfet makamının dinî olmayan maksat ve menfaatlerle kullanılmasına razı olmayacağız. Türk milleti yeni Kanun-u Esâsîsini müdafaa etmek mes'uliyetini almış olduğundan tabiî olarak bekler ki, dünyanın bütün İslâm âlemine söyleyiniz ki, bu millî karar ve taahhütte ne bir şahsî menfaat, ne bir siyasî ihtiras ve ne de şahsî bir maksat gizlidir.

Türkiye Kanun-u Esâsîsi, hilâfetin yâni hür ve müstakil bir İslâm devletinin menfaatlerini yürütmeğe çalışacak ellere bütün müdafaa iktidarını vereceğini söylüyor. Bu halde hilâfeti maddî desteksiz nasıl bırakmış oluruz. Türkiye hilâfeti tutup duruyor. Hilâfet Türk milletine vediadır, emanettir. Türk milleti hür ve müstakildir. Bunun için hilâfet de taarruzdan masun ve iktidara maliktir.

Hilâfetin bütün evsafı mahfuz ve emindir. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar hilâfeti tutup yaşatacağız. Fakat, tek bir adamın şahsî malı olmasına asla müsaade edemeyiz. İşte Türk milletinin kararı budur.

B[i]z öyle hissediyoruz ki, hilâfet, bugün dahi Müslümanlar arasında daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerimi dikkatle okumalarını isteriz ve mihnetli günlerimizde onların devamlı müzaheretlerine intizar etmekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmeleriniz bekleriz. Bizim güç işlerimiz daha bitmemiştir. Sizin dert ortaklığınıza müzaheret ve manevî kuvvetinize muhtacız. Biz büyük İslâm âleminin azasındanız. Bizi takviye ve teşci etmenizle ve İslâmiyete yaptığınız âcizane hizmeti takdir eylemenizle, bizim İslâmın hürriyet ve istiklâlinin müdafii sayılmağa lâyık olduğumuzu isbat ettiniz. Türk bu mütevazi ve asîl vazifeden dolayı iftihar eder. Bizim kanaatimiz şudur ki: Hilâfet hakkı Türk milletinde mahfuzdur.[7929]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi "Saray, İngilizlerin muhafazası altında.." başlıklı ve Fransız ve İngiliz mahreçli yeni bir tezvirat daha neşretti: *Dünki posta ile gelen "Eko dö Pari" gazetesinde okunmuşdur: Londra 6 Teşrîn-i sâni – İstanbuldan Ajans Roytere bildiriliyor: Sultan Sir Rumbolda kendisini gelib görmesini rica etmişdir. Büyük Britanya Fevkalâde Komiseri bugün iki buçukda Saraya azimet eylemişdir. Dünden beri İngiliz askerleri Sarayın muhafazasına muavenet eylemekdedirler*.[7930]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı: *Taht ellerinde. 16/17.11.338 gecesi memleketi yıkmak için çalışan ve fakat memleketin kurtulduğnu gören hain*

[7929] Ali Fuat Cebesoy. (2002). *Siyasî Hâtıralar: Büyük Zaferden Lozan'a* (O. S. Kocahanoğlu, haz.) içinde (c. 1, s. 194-196). İstanbul: Temel Yayınları.

[7930] Yeni Gün, 17 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 1025-648, s. 1.

Halife Vahdeddin, İngiliz himayesine sığınarak bir İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan kaçmıştır.[7931] TBMM Hükümeti Genelkurmayı, subaylarını öyle bir formasyondan geçirmiştir ki Padişah, "hain" damgalanmıştır.

Fotoğraf. *Padişah'ın Oğlu ile Bir İngiliz Bahriyeli Erkân-ı Harb: Şehzade Ertuğrul HMS Malaya Güvertesinde* (The Illustrated London News, 2 December 1922, vol. 161, n. 4363, p. 880).

Fotoğraf. *Sürgünde Lâkin Haklarından Feragat Etmeksizin: Padişah İngiliz Himayesinde* (The Illustrated London News, 2 December 1922, vol. 161, n. 4363, p. 905). Haşiye: Padişah'ı eşed bir zilletden ehven-i şer bir zillete düçar eden belirleyici âmil, Anglo-Kemalist entrika incelenmeksizin 17 Kasım 1922 firarı bihakkın anlaşılamaz.

Britanya Harbiye Nezâreti, Korgeneral Harington'a talimatname gönderdi. *İtilâf birliğinin son derece önemli olduğu ve muhafaza edilmesi gerektiği* bildiriliyor.[7932]

18 Kasım 1922. *İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 18 Kasım'da Sömürgeler Bakanı Devonshire Dükü'ne şu ivedi ve gizli yazıyı göndermiştir*:

> "Padişahın 17 Kasım'da, İngiliz koruyuculuğu altında, *Malaya* adlı savaş gemisine götürüldüğü bildirilmişti. Bilindiği gibi, bir süre önce, İngiliz yönetimi, ona, kendi hayatı tehlikeye girerse İstanbul'daki İngiliz bahri ve askeri yetkililerinin ona koruma sağlayacaklarına dair vermiş olduğu söze dayanmaktadır." Curzon, Devonshire Dükü'nden şunu dilemişti: "Lütfen, Malta valisine, padişahla maiyetinin iyi karşılanmasını öneriniz. Padişahın orada ne kadar kalacağını önceden söylemek olanaksızdır; dolayısıyla, Malta valisi padişahtan bu konuda bilgi sağlayabilir. İngiltere'nin padişaha sağlamış olduğu korumanın herhangi bir siyasi amacı olduğu görüşlerini cesaretlendirmeyerek bunun merhametli nedenlerden dolayı yapılmış olduğu belirtilmelidir. Onun Malta'ya inişi sırasında kısıtlı merasim yeterlidir. Ona yapılacak muamele, seyahat etmekte olan ve kimliği gizli tutulan bir devlet başkanına yapılacak muamele gibi olmalıdır. Onun dilekleri olağan içinde yerine getirilmeli; ancak kamu önünde konuşmalar yapmasına cesaret verilmemelidir... Padişahın Malta'da iken yapacağı kaçınılmaz masrafların Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinden karşılanması Maliye Bakanlığına bildirilmiştir..."[7933]

Neville Henderson, Lord Curzon'a şifreli telgraf keşide eyledi. *Henderson'un öğrenmiş olduğuna göre Refet Paşa, padişahın İstanbul'dan ayrılmış olmasına epey kızmış ve Ankara yönetimine gönderdiği*

7931 Erdal Aydoğan, *Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri*, 2010, s. 156.

7932 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.

7933 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 379. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

telgrafta yeni bir halifenin ivedilikle öne sürülmesini ve Ankara yönetiminin, padişahın geri getirilmesi talebinde bulunmasını önermişti. Henderson şunu eklemiştir: *"Ankara, İslam dünyasını tatmin edici yeni bir halife öne sürmede güçlüklerle karşılaşacaktır. Ayrıca, inanıldığına göre, Osmanlı hanedanına mensup olan tüm şehzadeler halifeliği kabullenmeyi oybirliğiyle reddetmişlerdir. Bu sabahki Türk basını bu sorunu önemsiz olarak göstermeye çalışmış; padişahın firarını ihanet ve korkaklık olarak tanımlamış ve bunun Türkiye ile Müslümanları ilgilendirmediğini açıklamıştır. İran Büyükelçisinin bana bugün bildirmiş olduğuna göre, padişahı destekleyenlerden bazıları bile onun bu hareketinden hiç de memnun olmamışlardır."*[7934]

Mustafa Kemal, Rauf ve Refet grubu, gizli temaslar neticesinde halife tayin edecekleri Abdülmecid'in TBMM'ye biat etmesini sağlamışlardır. Artık iş, bu emrivakiyi meclise kabul ettirmektir. Meclis gizli celsesinde söz alan İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu), fevkalâde doğru bir nokta-yı nazardan hareketle, hâlâ Müttefiklerin işgali altındaki İstanbul'da mukim bir başka hanedan mensubu halife intihab edilirse, 24 Nisan 1920 tarihli ilk içtimaında takarrür eden esas siyasî söyleminde TBMM'yi yalancı çıkartacaktır demiştir:

> SIRRI BEY (İzmit) – Bendeniz meselenin birinci şıkkına emri vaki nazariyle bakılarak ikinci safhası hakkında söyleyeceğim. Halife intihap olunduktan sonra İstanbul'da kalması mı lâzım gelir, yoksa Anadolu'ya celbi mi? Arkadaşlarıma ayrı ayrı hatırlatmak isterim ki birinci günü burada toplandığımız zaman biz millete karşı, halife esirdir, âmal ve harekâtına hâkim değildir, sahip [değil]dir. Binaenaleyh vereceği emirler bizim için mut'a olamaz. Mazurdur dedik ve halifeyi, makamı hilâfeti ve makamı saltanatı kurtaracağız dedik.
>
> RAĞIP BEY (Amasya) – Ve yemin de ettik.
>
> SIRRI BEY (Devamla) – Ve onun için buraya toplandık. Halife esir olduğundan dolayı verdiği emirler mut'a değildir dedik ve sıfatı esaret olarak da onun İstanbul'da bulunmasını ve İstanbul'un da elyevm düşmanlar tarafından tahtı işgalde olmasını gösterdik. Bugün intihap edeceğimiz halife tekrar İstanbul'da kalacak olursa sebebi esaret münselip midir? El'an sabık halifenin esir addedilmesini icabeden ahval elyevm İstanbul'da mevcuttur. Onun için millete karşı, milletimize alenî surette ve kasemi billah olarak verdiğimiz sözde yalancı olmamak için işte Makamı Hilâfeti kurtardık, demek lâzımdır. Biz aksi suretle hareket ettiğimiz takdirde daha evvel söylediğimiz sözlerin hep sania olduğunu ve hiç ihlâsa müpteni olmadığını kendimiz itiraf etmiş olacağız. (Pek doğru sesleri) Bundan başka halifenin muvakkaten oradan kalkıp da bir kaç gün için, bir kaç saat için buraya hatta bu kürsüye gelip ahdetmesi, yemin etmesi lâzım değil midir? (Değil sesleri) Halifeyi intihap ettikten sonra buraya getirmediğimiz takdirde kendi verdiğimiz kararlar hakkında bir tenakuz ortaya koymuş olacağız. Öyle bir tenakuz ki hiç bir suretle telif olunamayacak ve binaenaleyh milletin nazarından korkarım ki evvelce söylediğimiz sözler hakkında ittihaz edeceğimiz kararlara da sevap bakmamaları dairei ihtimaldedir. Bu ufak ihtimali nazarı dikkate alarak her halde halifenin buraya gelmesini ben her halde bar[i]z addederim.[7935]

Mustafa Kemal grubu bu tenkide maruz kalacaklarını muhtemelen derpiş ettikleri için, Vahideddin Hân'ın İstanbul'da sabit kadem olmaklığındaki makul gerekçeye başvurmuştur. Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf celsenin bidayetinde demiştir ki: *Fakat bendeniz her şeyden evvel ekseriyetin noktai nazarını arz etmiş olmak için her şeyden evvel bir halife intihabının en kısa bir zamanda icrası ve bu zatın bu zamanda İstanbul'dan çıkmasının şimdiye kadar müdafaa ettiğimiz esasatı ihlâl edememesi noktai nazarından, alelhusus sulh esnasında İstanbul'dan makamı hilâfeti başka mahalle nakletmek keyfiyetini mahzurlu gördüm. Bu itibarla İstanbul'da kalması cihetini ekseriyetle iltizam ettik*. Nitekim Mustafa Kemal grubuna mensub mebus Operatör Emin (Erkul) da, müstakbel halifenin İstanbul'dan örneğin Bursa'ya nakledilmesi teklifini işiddiği vakit *Zaten İngilizlerin istediği odur* demek suretiyle

---

[7934] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 381. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[7935] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1048. Sırrı Bey'in mütalaasına Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Mersin mebusu Salahaddin (Köseoğlu), Amasya mebusu Ragıp (Topala) iştirak etmişlerdir.

vazifesini ifa etmiştir.[7936] Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin tanzim ettiği (i) memleketin taksimini tasdik ettiği (ii) ecnebî himayesine girdiği gerekçeli fetvasıyla *Halife Vâhdettin Efendi* hal edildi. Vacib olduğu cihetle yeni halifenin *derhal* intihab edilmesine karar verildi.[7937] Dikkat edilirse, İngiliz tavassutunda firar komplosu, TBMM Hükümetinin Vahideddin Hân'ı resmen hal edişini temin etmiştir. 341 mebusun[7938] 163'ü (%47,8'i) intihaba iştirak etti, 148 (%43,4) kabul reyiyle Abdülmecid halife tayin edildi. Örneğin İçel mebusu Sami (Arkan) tenkid etmiştir: *Düşman tesiratı altında bulunan bir yerdeki Halifeyi ben intihabetmem. (Ettiler sadaları)*. İntihabın hayrlı olması için Ankara mebusu Beynamlı Hacı Mustafa Efendi tarafından meclis kürsüsünden dua kıraat edildi.[7939]

> Abdülmecit Efendi halife seçildi. Hükümet, halifelik meselesini görüştü. Refet Paşa'nın Abdülmecit'ten aldığı yazı okundu. Bir an önce seçim yapılması kararlaştırıldı. Çoğunluk Halife'nin lstanbul'da kalmasını isterken, bazı bakanlar, Anadolu' da oturtulmasını istediler. Rauf Bey, konuyu Meclis'in gizli oturumuna getirerek görüş istedi. Uzun ve gergin geçen bir görüşme oldu. Hükümet ve çoğunluk yanlısı mebuslar, hemen Abdülmecit'in halife seçilmesini istediler. Muhalefete mensup mebuslar ise lstanbul'un işgal altında olduğunu gerekçe göstererek Halife'nin Ankara'ya getirtilmesini ve kendisine biat edilmesini (tek tek bağlılık bildirilmesini) istediler. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Halife'nin aynı zamanda Meclis başkanı olması gerektiğini söyleyince Mustafa Kemal "Türkiye halkı kayıtsız şartsız hakimiyetine sahip olmuştur. Hakimiyet, hiç bir renkte, hiç bir şekilde, hiç bir mana ve delalette iştirak kabul etmez" dedi. Tunalı Hilmi, Halife'ye tek tek bağlılık bildirilmesini isteyen Selahattin Bey'e "Saçak öpmek istiyor" diye sataşu. Hükümet önergesi oylanarak Abdülmecit halife seçildi; Açık birleşimde Rauf Bey, Vahdettin'in kaçışıyla ilgili bilgileri sundu. Mebuslar, oturdukları yerden "Lanet olsun! Cehenneme kadar yolu var! Hain! İdam" sesleriyle tepki gösterdiler. Rauf Bey, bu ihanetin tarihte benzerinin görülmediğini söyledi. Şer'iye Bakanı Vehbi Bey, Halifelik makamının boşaldığını söyleyerek yeni bir halife seçilmesiyle ilgili fetvasını okuttu. Vahdettin'in halifelikten düşürüldüğü oybirliği ile ve sürekli alkışlar arasında kabul edildi. Başbakan'ın hemen yeni halifenin seçilmesiyle ilgili oylamaya geçmek istemesi, bazı mebusların sinirlenmesine ve gürültülere sebep oldu. Oylamaya katılan 163 mebustan 148'inin oyu ile Abdülmecit halife seçildi. 9 kişi çekimser kaldı. 3 oy Selim Efendi'ye, 2 oy da Abdülhalim Efendi'ye çıktı. Tunalı Hilmi "İslam aleminde en şümullü bir ümmet topluluğu ve seçim budur" dedi. Halife seçimi dolayısıyla Meclis'te bir dua okundu.[7940]

Renin gazetesi muhabiri Cemil Münir, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine giderek Başkâtib *Konoksi* ile mülakat gerçekleştirdi. Komiserlik başkâtibi şu beyanatta bulundu:

> Bu meselede Hükümet-i Kraliyenin ittihaz edeceği hatt-ı harekete dair Londradan bir talimat almadık. Fakat hükümetimizin bu meselede evvela Vahideddinin ve bilahare umum Âlem-i İslâmın arzusuna göre hareket edeceğini farz ediyoruz. Şimdilik Vahideddin Maltaya gidiyor. Orada Malta Vali-yi Umumîsi Mareşal Plumerin misafiri olacakdır. Bu münasebetle tekrar beyan ederim ki Hükümet-i Kraliyenin politikası mesail-i diniyeye adem-i müdahale merkezindedir. Bununla beraber şahsını tehlikede görüb de himayemizi taleb eden her ferdi himaye etmek ananemiz icabıdır. İngilterenin himayesini taleb zımnında Ceneral Haringtona

---

7936 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1045-1046.

7937 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 24, s. 564.

7938 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, 2003, s. 106.

7939 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 24, s. 562-565. 3 mebus Abdülhamid-i Sânî'nin en büyük oğlu Şehzade Selim Efendi'ye rey vermiş, 2 mebus Abdülhamid-i Sânî'nin beşinci oğlu Şehzade Abdürrahim Efendi'ye, 9 mebus ise çekimser kalmıştır.

7940 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 839. Mersin mebusu Salahaddin'e (Köseoğlu) *saçak öpmek istiyor* diyerek itale-yi lisanda bulunan Tunalı Hilmi, Fransız kadın casus Berthe Georges Gaulis'in Fransız hariciye arşivinde mahfuz bir mektubunda belirttiğine göre, Sovyet Rusya ajanı idi. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, ona, altın cinsinden maaş ödüyordu: Paul Dumont, "Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü", 1991, s. 14.

gelen mektubda "Halife-yi Müslimîn" diye imza atılmışdı. Binaenaleyh demin de söylediğim vechile mesail-i diniyeye asla müdahale etmemekle beraber, Âlem-i İslâmın reyine intizaren onu halife tanıyoruz.[7941]

Mustafa Kemal, Refet'e şifreli telgraf gönderdi. Tayin edilecek halifenin TBMM Hükümetine biat şartlarını bildirdi. Mezkûr şartlar gösteriyor ki, Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinin meşruiyetini hılâfet vasıtasıyla teyid etmek istemektedir:

Abdülmecit Efendi, halifei müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana, başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Âlemi islâma iblağ olunmak üzere ihzar edeceği bir beyannameyi delâletinizle, evvelâ, şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sora tekrar şifre ile ve delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sora neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini hilâfete intihabından sarahaten beyanı memnuniyet olunacaktır.

b) Vahdettin Efendinin tarzı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

c) Teşkilâtı Esasiye Kanununun onuncu madddesine kadar olan mevaddı muhteviyatı tarzı münasipte ve mühim mana ve müfadı aynen zikredilmek suretile Türkiye Devletinin ve Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin mahiyeti mahsusası ve usulü idaresinin Türkiye halkı ve bütün islâm âlemi için enfa ve evfak olduğu zikir ve tespit kılınacaktır.

d) Türkiye millî halk hükûmetinin hidematı mesbuka ve mesaii meşkûresinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

e) İşbu beyannamede nikatı mesrureden maada, siyasî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyicektir.[7942]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri'nin (İleri) gazetesi *İleri*, Hüseyin Şükrü'nün (Baban) gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*, Ahmed Cevdet'in (Oran) gazetesi *İkdâm*, Hüseyin Cahid'in (Yalçın) gazetesi *Renin*, Ebüzziyazade Tevfik'in gazetesi *Tevhîd-i Efkâr*, Ahmed Emin'in (Yalman) gazetesi *Vakit*; müştereken Vahideddin Hân'ın İngiliz himayesinde İstanbul'dan "kaçtığı"nı duyurdular.[7943]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré ile Paris'te mülakat ederek Lozan Sulh Konferansında Türklere karşı müştereken hareket edilmesi üzere mutabakat sağladı.[7944]

Hindistanlı *Müslüman Kongresi Liderleri* teşkilatı, İngiliz mutemedi Ağa Han'ın görüşlerini onaylar nitelikte bir muhtıra kaleme almıştır:

Hint Müslümanlarından pek çok isim, Saltanatın Kaldırılması ve halifelik makamının geleceği arasındaki ilişkiyi, farklı görüşler ile değerlendirmiştir. Bu görüşlerden bir tanesi, Müslüman Kongresi liderleri (*Muslim Congress leaders*) Hâkim Ecmel Han ve Ensari'ye aittir. İkili, yayımladıkları ortak bildiri ile -genel olarak Ağa Han'ın görüşlerini onaylar nitelikte olsa da- Londra'nın, Ankara'dan çıkan kararı gereksiz bir telaş ile karşılamasının, Hint Müslümanlarını kandıramadığına değinmişlerdir. Zira Hint Müslümanları bu kararı endişe ile karşılamak yerine Halife Sultan'ın yetkilerinin, gücünü zayıflatmaktansa halifelik makamına güçlü bir siper olacak Millet Meclisi'ne aktarılmasından sevinç duyacaklardır. Düşüncelerine göre, halifelik makamı soydan geçmemektedir. Bu sebeple Türklerin seçtiği yeni Halife'nin, Mısır'da düzenlenmesi beklenen İslam Konferansı'nda onaylanacağını umut Etmektedirler.

7941 Renin, 19 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 27, *Firarî Sultanın İlticası Esbab-ı İnsaniyete Binaen Kabul Edilmiş*, s. 1.

7942 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 189-190.

7943 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 841. İlginçtir, mevcut İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Bern'de sefirlik yaptığı sırada İngiliz Hariciye Nezâretine 5 Aralık 1918 tarihli mahrem muhtıra göndermiş, Ahmed Cevdet (Oran) ve *İkdâm* hakkında şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır: "..sahibi bulunduğu *İkdam* gazetesini, Türkiye'de İngiliz çıkarlarından yana seferber etmek niyetinde olan Ahmet Cevdet.." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 3.

7944 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 840.

Telgrafta yer alan tüm görüşler değerlendirildiğinde, tutucu Müslümanların, Halife'nin dünyevi güçlerinden mahrum kalabileceği düşüncesinden dolayı, hiç şüphesiz kaygılı oldukları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, esas gayeleri daima İslam'ın siperi olarak güçlü Türkiye'nin muhafaza edilmesi olan radikal Müslümanlar ise Ankara Hükümeti'nin hamlesi konusunda, Hindistan'daki Müslümanları yatıştırmaya gayret ediyorlardı ve Ankara'nın nihai kararı her ne olacaksa, oradaki Müslümanların düşüncelerini buna razı etmeye yoğun bir biçimde çabalayacaklardı.[7945]

19 Kasım 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Paris'ten Lozan'a muvasalat ettiler. İtalyan Başvekil Mussolini'nin de iştirakiyle Lozan'da üçlü bir toplantı gerçekleştirildi.[7946]

Mustafa Kemal, Abdülmecid'e halife tayin edildiğini bildiren telgraf gönderdi:

Hanedanı Âli Osmandan Halifei Müslimîn Abdülmecit Hazretlerine

Âmmei müslümîn için mucibi mahvolan düşman tekâlifi şedidesini kabul ve müslimînin müdafaai mücahedaneleride düşmana muvafakatle beynelmüslimîn îkaı şer ve fesat ve sefki dimaya filen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ve binnihaye ecnebi himayesine tevdii nefsederek bir İngiliz gemisile makar ve makamı hilâfetten firar eden Vahdettin Efendinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâletinden verilen fetvayı şerife mucibince hal'ine Meclis Heyeti Umumiyesinin 18 Teşrinisani 1922 tarihinde münakit 140 ncı içtimaının beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.

Türkiye Devletinin Hakimiyetini bilâkaydü şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanununa tevfikan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Teşrinisani 1922 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbabı mucibe ve esasat dairesinde Meclisi Âlice 18 Teşrinisani 1922 tarihinde münakit celsede makamı muallâyı hilâfete intihap buyurulmuş olduklarını hürmeti mahsusa ile zatı hazreti hilâfetpenahilerine arzederim.

Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisince âlemi islâma ve Türkiye halkına iblâğ olunmuştur. İntihabı vakiin âlemi islâm için müteyemmem ve füyuzatbahş olmasını eltafı ilâhiden tazarru ve niyaz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal[7947]

Refet, Mustafa Kemal'e *zata mahsus* ve *gayet acele* telgraf gönderdi:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 – Makamı Hilâfete intihap olundukları hakkında Büyük Millet Meclisi Riyasetinden keşide buyurulan telgraf nameyi bizzat Halifei Müslimîn Abdülmecit Hazretlerine arz ve takdim eyledim. Cevapnamei hilâfetpenahi yarın sabah arzedilecektir.

2 – Zatı hazreti hilâfetpenahi Dolmabahçe sarayında ikamet buyuracaklardır ve tebrik merasimi 21.11.1922 de mezkûr sarayda icra edilecektir.

3 – Zatı hazreti hilâfetpenahi imza balâsında ..Halifei Müslimîn ve Hadimülharemeyn" unvanının bulunulmasını ve cuma selâmlığında iksa buyuracakları elbise hakkında mütaleanın istifsarını irade buyurdular. Cuma selâmlığında hil'at ve Hazreti Fatihe ait şekilde bir sarık takınması mümkün ve muvafık olacağı mütaleasında bulunuyorlar. Bu hususdaki mütaleanın bildirilmesini rica ederim.

4 – Âlemi islâma yazılacak beyannameyi verilen esasat dairesinde ihzar ettirerek zatı hazreti hilâfetpenahiye okudum. Vahdettin Efendinin âlemi islâma karşı vaziyeti fetvayı şerife ile taayyün etmiş olduğundan şimdiye kadar kendileri hakkında hüsnü muamelede bulunmaktan uzak kalan bu adam hakkında kendisine şimdi bir

[7945] PRO, Foreign Office, CAB-24-140-13, p. 1-2, 18.11.1922; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 91.

[7946] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 842.

[7947] Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1251-1252.

şey söylememesinin daha asilâne bir hareket olacağını, binaenaleyh Vahdettin Efendiye ait aksamın meskût geçilmesini maamafih selâmeti memleket aksi tarzı icap ettiriyorsa bunun dahi yapılabileceğini irade buyurdular. Kendileri de bu gece her ikisini tevhit ve telif edecekler ve yarın öğleden evel bana göndereceklerdir. Beyannamei hilâfetpenahinin İstanbul gazetelerinde hini neşrinde türkçesile beraber bir de arapça suretinin neşrettirilmesindeki mütaleanın da istifsarını irade buyurdular. Bu hususdaki mütaleanın iş'arını rica ederim.

5 – Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Rauf Beyefendiye 19.11.1922 sa. 11,45 sonra 103 numara ile arzedilmiştir.[7948]

Milliyetçi hareketin bir ölçüde yanlısı sayılan ve Cumhuriyetten sonra Halife yapılan Veliaht Abdülmecit Efendi, İngilizlere karşı Vahdettin'den farksız bir dil kullanmaktadır: "... Bizi kendi tarafınıza çekerek, Türk Halifesinin dinsel gücünü, İmparatorluğun içinde barış ve dinginlik yararına kazanmakta sizin çıkarınız vardır... Bir gün gelecek, Britanya, Türkiye'ye karşı kırk yıl önceki dostluk politikasını yeniden ele alacaktır."[7949]

2 gün önceki mutabakata nazaran tatil edilen Müttefikler Sansür İdaresi yerine TBMM Hükümeti İstanbul Fevkalâde Mümessili Refet'in (Bele) Bâb-ı Âlî'deki karargâhına merbut yeni bir sansür heyeti teşkil edildi. *Sansür heyeti bu akşamdan itibaren sabık Posta ve Telgraf Nezâreti binasında faaliyete başlayacakdır*.[7950]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Vahideddin en son melanetini de gösterdi ve hılâfet makamından firarile İngilizlerin kucağına atılmak hıyanetini de irtikab etdi*.[7951]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân'ı *melun* nitelendirdi. Yunus Nadi, *İnkılâbcı Türkiya* nam başmakale neşretti.[7952]

Fransız gazetesi *Journal*da Paul Erio imzalı yazı yayınlandı: *VI. Mehmet'le birlikte, tüm eski Türkiye gözden uzaklaştı. Uyuyan ülkeye yeni bir kan aşılama iddiasındaki milliyetçilerin ne yapacaklarını bekleyelim*.[7953]

El-Mukaddem gazetesinin Cidde muhabiri temin ettiği doğru istihbarata nazaran şunları yazdı: *Hicaz Kralı Hüseyin, Sultan'ı, iyi kabul göreceğine güvence verdiği Mekke'ye sığınmaya çağırdı*.[7954]

Türkiye Komünist Fırkası mümessili olarak Komintern'in Dördüncü Kongresine iştirak eden Sadrettin Celal, Mustafa Kemal ve Rauf ittifakının Türkiye'deki Bolşevikliği tahdid eden politikalarını 18'inci oturumda tenkid etti:

Hükümet, verdiği onca söze rağmen, emekçi kitleler yararına hiç bir reform yapmamıştır. Son gelen haberlere göre tutuklanan komünistlerin sayısı iki yüzü aşmıştır. Hükümet'in emekçi kitlelerle dünya

---

7948 Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, 1969, c. 3, s. 1252-1253. Telgraf metnindeki "imza balâsında ..Halifei Müslimîn" ifadesinden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal, birtakım ifadeleri vesikadan çıkartmıştır.

7949 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 204.

7950 "Sansür irtibat zabitliği evvelce yazdığımız gibi, Aziz Hüdaî beğlerin uhdesinde olub sabık Hariciye memurlarından Enis ve Nasih beğler sansür müfettişliklerine tayin edilmişlerdir. Türkce sansür memurluğuna Hikmet, Kâzım, Suad Tahsin ve Kitab ve Tiyatro Müfettişi Şemseddin beğler Arabî ve Farsî sansür memurluğuna Şemsi Beğ, Fransızcaya Zoleti(?) ve Gradi(?), Rumcaya Muhtar ve İhsan, Ermenicaye Süreyya ve Midhat beğler tayin edilmişlerdir." Renin, 19 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 27, *Refet Paşa Karargâhına Merbut Yeni Sansür Heyeti*, s. 1.

7951 Hâkimiyet-i Milliye, 19 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 664, s. 1.

7952 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 844.

7953 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 845.

7954 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 845.

> proletaryasının desteğine en çok ihtiyacı varken böylesine antikomünizme sarılması gerçekten gariptir.[7955] Ankara hükümeti son üç yıl boyunca sergilediği davranışlarıyla, başlangıçta ilan ettiği, Misak-ı Milli'den yana ve emperyalizme karşı olduğu iddiasına ihanet eden bir politika izlemiştir. İçeride ise, demokratik reformlardan yana olan bütün parti ve grupların özgürce çalışmasını engellemekte, her türlü muhalefeti daha doğuş halindeyken boğmakta ve halkı birtakım vaatlerle aldatmaktadır.[7956]

20 Kasım 1922 arifesi. *İngiltere'nin Lozan öncesinde Türkiye ile gizli bir pazarlığa giriştiği bile ileri sürülmüştür. İddiaya göre, Lord Curzon, Fransa'nın haberi olmadan, Türkiye ile gizli görüşmeler yapmış, bu görüşmelerde Türkiye Boğazlar'ı savaş gemilerine açtığı takdirde, İngiltere'nin kapitülasyonlar ile malî ve ekonomik sorunlarda Türkiye'ye destek olacağını bildirmiştir*.[7957]

20 Kasım 1922. Şark Meselesini çözmeye matuf Şark-ı Karîb Umuru (Yakın Doğu İşleri) Konferansı, İsviçre'nin Lozan şehrinde ilk içtimaını gerçekleştiriyor.[7958] *Konferansın resmi dilleri Fransızca, İngilizce ve İtalyanca*dır.[7959] Başkumandan Mustafa Kemal ve TBMM Hükümeti Fransız murahhas heyetinde Franklin-Bouillon'un yer almasını bekliyordu fakat beklentileri hüsranla neticeleniyor.[7960]

> Lozan görüşmeleri sırasında İngilizlerin hedefi Sovyet kontrolü altındaki toprakların yanı başında etkin bir tampon işlevi görebilecek bir Türk devletinin ortaya çıkışını kolaylaştırmaktı. Sovyet-Türk ortak duruşunu bozacak her şeyi yapmak gerekli ve meşru görülüyordu. Bu maksatla İngiliz delegasyonunun başkanı Curzon Türklerle doyurucu bir çözüme vararak Bolşevikleri tecrit etmeyi amaçlıyordu.[7961]

TBMM Hükümeti'nin Lozan murahhas heyeti, *Avrupa diplomasisinin deneyiminden yoksun*dur, *bu görevi gereğince yerine getirecek bir durumda değil. Bu yetmiyormuş gibi, bilgi kaynakları sınırlı, dil bilgileri yetersiz*dir.[7962] Başkumandan Mustafa Kemal tarafından tayin edilen TBMM Hükümeti murahhas heyetinde *tek bir diplomat* dahi bulunmuyor. Başmurahhas Mustafa İsmet (İnönü) *askerlikten başka iş* bilmiyor:

> Sıkıntılı bir süreç sonucu ortaya çıkan bu heyette tek bir diplomat yoktu. Aslında Meclis'te diplomat üye yoktu ama göreve çağırıldığında seve seve kabul edecek pek çok başarılı ve vatanperver Osmanlı diplomatı vardı. Ancak eski dönemin diplomatlarını göreve çağırmanın TBMM'nin itibarını sarsacağı düşüncesi egemen olmuş gibiydi. Bu durum resmi tarih tarafından Osmanlı diplomatlarının "beceriksiz ve aşağılık duygusuyla

---

7955 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 843.

7956 Ahmet Kardam, *Mustafa Suphi: Karanlıktan Aydınlığa*, 2020, s. 391.

7957 Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları*, s. 182-183; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 861.

7958 Bilâl N. Şimşir. (2012). *Lozan Günlüğü* (2. basım) içinde (s. 145). Ankara: Bilgi Yayınevi.

7959 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 310. "Türkiye, komisyonlardan birinde kendisine başkanlık verilmesini, genel sekreter yardımcılığını ve ayrıca genel toplantılarda başkanlık yapma hakkını istiyordu. Fakat İtilaf Devletleri bu isteği kaba bir biçimde reddettiler." (Şamsutdinov, 1999, s. 310, dipnot 25).

7960 Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 303.

7961 Nicolson, *George Curzon: The Lost Phase, 1919-1925*, p. 282; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 189, dipnot 40.

7962 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 301. "İşin doğrusu İsmet Paşa bir askerdi, diplomat değildi. Mudanya'da itilaf güçlerinin komutanları karşısında kendi uzmanlığı dahilinde hareket etmişti. Lozan'da ise dışişleri bakanlarıyla tartışmak zorunda kalacaktı ve İsmet Paşa kendi nitelikleri açısından tedirgindi. Mustafa Kemal onun çekinceleri bir kenara itti, İsmet Paşa sadıktı ve liderinin vizyonunu tümüyle paylaşıyordu. Bu kadarı yeterliydi." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 311. "İSMET PAŞA'YI görevinin büyüklüğü altında oldukça yorgun buldum. Kendi halkı bile daha fazla başarı kazanamadığı için onu eleştiriyor. Bir gün bana *beni, bir asker olduğum halde sizin en büyük devlet adamlarınızdan biri olan Curzon ile tartışmaya gönderdiler* dedi. Ben ona, Lord Curzon'nun içtenlikle *biliyor musun ben bu küçük adamı seviyorum* dediğini söyledim. *Ben de onu sayıyorum* oldu anî karşılığı. Bu sırada parlak gözleri umut ve cesaretle yandı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 311.

> malul olduğu", bu yüzden bu kadrolardan yararlanılmadığı şeklinde formüle edildi. Oysa Osmanlı diplomatları Sevr'de bile son derece başı dik, hatta yer yer dik başlı bir tavır takınmışlardı. Halbuki Lozan Heyeti'nin diplomatik tecrübe eksikliği pek çok kayba mal olacaktı.[7963]

> İsmet Paşa'nın diplomat olarak pek az avantajı vardı. Mudanya'da pek zavallı görünmüştü; asıl mesleği askerlikti; üstelik kulakları ağır işitiyordu ve ömrü boyunca Avrupa'ya hemen hemen hiç adım atmamıştı. Ernest Hemingway'in iddiasının aksine Fransızca konuşuyordu, fakat öğrenim yapan her Türk zaten Fransızca bilirdi. Aslında bu göreve onun da pek hevesli olmadığı belliydi; ne var ki Mustafa Kemal sırf bu işi üzerine alsın diye kendisini Dışişleri Bakanlığına atamıştı. Bu bir emirdi ve nedeni de vardı. İsmet Paşa herşeyden önce askerdi, emirlere itaat etmesini bilirdi. Laussanne'da da yapacağı bu olacak; yani, Mustafa Kemal'in emirlerini sıkı sıkıya uygulayacaktı.[7964]

Üstelik İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Ankara'daki TBMM Hükümeti ile Lozan'daki TBMM murahhas heyeti *arasında teati edilen telyazılarını yolda keserek içeriğini* öğreniyor ve *konferans süresince İstanbul ve Boğazlara egemen olan Bağlaşık deniz ve kara gücü, İngiliz başmurahhasının görevini kolaylaştırıyor*, TBMM murahhas heyetinin *üzerinde manevî bir etki yaratıyor, onları, Bağlaşıklara ödün vermeye zorluyor*.[7965]

4 Şubat 1923'e değin süren Lozan müzakerelerinin birinci safhasında Ankara heyetinin kullanmış olduğu *Eastern* telgraf hattı, İngilizlerin denetimindedir. Müzakerelerin ikinci safhasında kullanılan *Köstence* hattını ise Fransızlar kontrol etmektedir.[7966] İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger); TBMM Hükümeti murahhas heyetinin sıhhî ve siyasî müşaviridir.[7967]

> İngiliz istihbaratı, Lozan Konferansı sırasında, Türk ulusalcılarının görüş ve davranışlarını yakından izliyor; onların gizli oturumları, gizli görüşmeleri ve gizli ilişkileri hakkında ne kadar bilgi toplayabilirse günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. Örneğin Lozan günlerinde İsviçre'de bulunan İsmet Paşa kuruluyla Ankara yönetimi ileri gelenleri ve özellikle Başbakan Hüseyin Rauf'la BMM Başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen ve Köstence üzerinden gönderilen gizli yazı ve telyazıları, yolda İngiliz istihbaratınca kesilerek içeriği öğreniliyordu. Bu yüzden, konferanstaki İngiliz delegeleri, özellikle Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İsmet Paşa'ya Ankara'dan verilen yönergeleri çoğu kez önceden öğreniyor; İsmet Paşa'nın konferansta ne biçim bir yöntem izleyeceğini önceden saptayor, ona göre ölçem alıyordu. İngiliz istihbaratı, o günlerde BMM'nde yapılan gizli ve açık görüşmeleri de yakından izliyor; birçok gizli oturumlarda alınan kararları öğrenerek günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. BMM ve Ankara yönetiminin, İsmet Paşa kuruluna, Lozan'a hareket etmeden önce vermiş olduğu gizli yönergeler de İngiliz istihbaratının eline geçiyordu.[7968]

Lozan müzakereleri sırasında TBMM murahhas heyetinin tüm şifreli telgrafları deşifre ediliyor; Leo Amery okuyordu.[7969]

7963 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 480-481.

7964 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 393.

7965 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 302.

7966 Bilâl N. Şimşir. (1990). *Lozan Telgrafları I (1922-1923)* içinde (s. XVII). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

7967 Nermin Çelik, *Hekim Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof.Dr.Nihat Reşat Belger*, 2005, s. 44.

7968 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 285-286.

7969 Curzon Papers, F112/282 ff. 51-55, February 1, 1923, Amery to Curzon; Aktaran: Sevtap Demirci, *The Lausanne Conference* [Theses], 1997, p. 130. Gorakhpur doğumlu Leo Amery, Yahudi asıllı, siyonist ve mason idi. Britanya Koloni Nâzırlığı yapmıştır. Balfour Beyannamesi'ni "yeniden tanzim" eden kişidir. Siyonist liderlerden Jabotinsky'i İngiliz Mısır Seferî Kuvvetleri unsuru olarak "Yahudi Lejyon" birliğini kurmaya teşvik etmiştir. Türkçe bilen Amery, 1922-1924 devresinde Britanya Bahriye Nâzırıdır (Wikipedia). Eylül 1919'da İngiliz istihbaratçı Albay Thomas Edward Lawrence, İngiliz Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a muhtıra göndermiş ve şunları derc etmişti: "Mustafa Kemal, oradaki Fransız davranışından kaygılanıyor; bu sırada İngiliz yanlısıdır, çünkü (Montagu, Amery ve Aubrey

> 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Türk delegasyonunun Ankara ile Romanya'daki Köstence üzerinden yaptığı tüm şifreli görüşmelerin, İngiliz istihbaratınca 'yolda kestirilerek' (telsiz hattına girilerek) öğrenilmesinin nelere malolduğunu hâlâ bilmiyoruz. Ama Musul'un kaybedilmesinde rolü olduğu kesin gibi. Bilindiği gibi Lord Curzon müttefiklerine, 2 Şubat 1923 tarihinde Lozan'dan ayrılacağını, o tarihe kadar anlaşma imzalanmazsa sorumluluk kabul etmeyeceğini söylemişti. Bu blöfü duyan İsmet Bey öyle telaşlanmıştı ki, Ankara'ya ne yapması gerektiğini soran telgrafa kendi görüşünü ekledi. Ona göre, Musul meselesinin halli daha sonraya bırakılarak Lozan Barış Antlaşması hemen imzalanmalıydı! Delegasyonun diğer iki önemli adamı, Hasan (Saka) Bey kararsız iken, Dr. Rıza Nur fikre şiddetle karşı çıkıyordu. Ankara'da, Başbakan Rauf Bey ve hükümet, İsmet Bey'le aynı şeyi düşünürken mebusların büyük çoğunluğu Musul'un silah kullanılarak alınmasından yanaydılar. Ama başka sorunların da eklenmesi üzerine görüşmeler 4 Şubat'ta kesildi. İsmet Bey Köstence üzerinden 16 Şubat'ta İstanbul'a döndü. 23 Nisan 1923'te Lozan Barış Görüşmeleri'nin ikinci turu başladı ve taraflar Musul konusu hariç, diğer konularda anlaştılar.[7970]

Dahası, Lozan Sulh Konferansına gönderilen TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas İsmet'in (İnönü) heyetinde köstebek vardı. İngiliz Hariciye Nezâreti, mezkûr İngiliz casusunun ismini tahrif etmiştir, köstebeği ifşa edecek sair evrakı da gizlemektedir.[7971]

Ankara ile Lozan'daki Türk heyeti arasındaki yazışmaları İngiliz İstihbaratı'nın ele geçirmesi Lord Curzon'un elinde bir baskı aracı oldu.[7972] Hatta İngiliz yazar A. Hulme Beaman'a göre Lord Curzon, TBMM Hükümeti ricalini "kendilerine kalan mirasın bir bölüğünü olsun kurtarabilmek için pişmanlık göstermeleri gereken müsrif oğullar" telakki ediyor ve buna göre muamele ediyor.[7973]

Britanya Hariciye Nâzırı ve Başmurahhası Lord Curzon'un riyasetinde Arazi Komisyonu içtima ediyor[7974*]. Mesele, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları. Söz alan TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), *Trakya'da, Karadeniz'den Meriç'in ağrıza dek uzanan ve 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla saptanan savaş öncesi Türk sınırlarının iade edilmesini; Edirne'yi İstanbul'a bağlayan Kuleli-Burgaz-Mustafapaşa demiryolunun bulunduğu bölgenin bu sınırlar içinde bırakılmasını; ayrıca, sınırını kesinlikle açıklamadığı Batı Trakya'da bir halkoyu düzenlenmesini istiyor. Söz karışan Yunan temsilci Venizelos, kaderi Neuilly Antlaşmasıyla çizilmiş bulunan bu bölgelerde Türkiye'nin bir ilgisi olamıyacağını ileri sürüyor; Sırbistan temsilcisi Nincic ve Romanya temsilcisi Duca, Bağlaşıklarla birleşerek* TBMM Hükümeti murahhas heyeti *tezine karşı cephe alıyorlar. Nincic, Türk-Bulgar sınırının iki yakasında, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanacak askerden arındırılmış (demilitarized) bir bölge kurulmasını öneriyor, bu önerisi Lord Curzon tarafından destekleniyor. İngiliz başmurahhasına göre, Bağlaşıklar, Meriç sınırında ısrar etmeli* ve TBMM Hükümetinin *hak iddiasında bulunmadıkları Batı Trakya'da bir plebisit düzenlenmesini reddetmeli*dir. Curzon'un *bu görüşlerinde onu Fransız ve İtalyan temsilcileri destekliyor; Bağlaşıkların bu önemli konuda birlik halinde davranışları ve Balkan devletlerinin* TBMM Hükümeti *tezine karşı bir blok teşkil etmesi* TBMM murahhas heyetini şaşkına çeviriyor.[7975]

Herbert'ten oluşan) Türk yandaşlarımıza güveniyor [..]" Salâhi R. Sonyel, *Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı*, 1987, s. 245.

7970 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 412.

7971 Akademik tarihçi Sevtap Demirci'nin beyanatı; Aktaran: HT Bilim Tarih Felsefe. (2023, Ocak 16). *"Lozan Görüşmelerinde Türk Delegasyonunun İçinden Karşı Tarafa Bilgi Sızıyor" İddiası* [Vidyo]. YouTube.

7972 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 257.

7973 A. Hulme Beaman. (1923, March). Lausanne and its Lessons. *Nineteenth Century and After*, 93(DLIII), p. 321; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 302.

* "Lord Curzon başkanlığındaki birinci komisyon, toprak sorunları ve askerî sorunlarla ve ayrıca Boğazların statüsünü hazırlamakla görevliydi. [..] Lord Curzon, konferansın sadece fiilî başkanı değil, onun baş yönetmeniydi." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 310, 312.

7975 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 304-305.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre Vahideddin Hân tarafından Harington'a verildiği iddia edilen *iltica* vesikasını teslim eden aracı kişi, daha evvel hiç vazifelendirilmemiş nevzuhur bir kişiydi:

> Sultan bana 6 Kasım'da etrafında güvenebileceği yalnız iki kişinin bulunduğunu, bunlardan birini sık sık irtibat vasıtası olarak kullandığını, fakat... daha şimdiden hüviyeti belli olduğundan kendisine mesaj getirip götürmek hususunda faydalı olamayacağını, diğerinin ise Sarayın yüksek bir memuru olduğunu söylemiştir. (Sultan) daha az göze çarpan bir kişi bulmayı vadetmiştir... Mamafih ayın on dördüne kadar bu maksatla herhangi bir kimse göstermedi. Binaenaleyh ayın on dördünde Mr. Ryan'ı Sultan'a bir mesaj göndermek hususunda salâhiyetli kıldım... Ben... gelecek günde ayrılacaktım. Zatı Şahane General Harington'a haber göndermek üzere birini bildirecekti... Mr. Ryan bu mealde kısa ve imzasız bir mesaj yazarak aynı akşam evvelce haberleşme hizmetini gören kişi vasıtasiyle gönderdi. Ertesi sabah bir cevap geldi. Sultan kendi küçük memurları muhitinden şimdiye kadar böyle bir vazifede kullanmadığı bir kimse vasıtasiyle Harington'a müracaat edecekti. İtalya'dan geçerken memnunlukla öğrendiğime göre zuhur edecek ilk münasip fırsattan faydalanmaya birdenbire karar vermişti. Ankara'dan gelen bir habere göre Padişaha karşı hiyanet muhakemesine dair T.B.M.M. nin kararı şüphesiz kendi dilekçesini hızlandırmıştı. Türkler bizimle birlikte çalışmak yollarını arayan bir hükümdarın hayat ve hürriyetini korumak hususunda Büyük Britanya'nın Doğu'daki en iyi geleneklerine sadakatle bağlı kaldığımızı umumiyetle hissedeceklerdir.[7976]

Hind Hılâfet Komitesi Reisi Chotani, TBMM Hükümeti Roma Mümessili Celâleddin Ârif'e telgraf gönderdi. Chotani, Mustafa Kemal'in İslâmiyete hizmet ettiğini iddia etti. Chotani, Vahideddin Hân'ı İstanbul'dan ayrılmaya sevk eden esaslı bir saiki de teyid etmektedir: Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in daveti.

> Celâleddin Ârif Beğefendiye
>
> Bombay, 20 Teşrîn-i sânî
>
> Hind Müslümanları Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ve Yeni Türkiyanın İslâmiyet hakkındaki hidemat-ı fedakâranelerine pek âlâ vakıfdır. Halife İngilizler nezdine iltica etmekle Hılâfetden bittabi sakıt olmuş ve Müslümanların hürmetini gaib etmişdir. Rıza Tevfik ile Sabri Hocaya gelince birincisinin Sevr Muahedesini imzalamış ve ikincisinin Gazi Mustafa Kemal Paşa ile sair rüesayı idama mahkum eden fetvaya sebeb olmuş olması İslâmiyete muhabbet ve vatanperverlik yolundaki sözlerinin mahiyetini meydana çıkarmağa kafidir. Ahiren firarları ve İngilizlere ilticaları ne maksad takib etmekde olduklarını vazıhan anlatıyor.
>
> Hind Müslümanları garazkârane propagandalarda bulunmak üzere bu kabil eşhasın Hindistana getirileceklerini tahmin ediyorlar. Şerif Hüseyinin Vahideddin Efendiye vuku bulan daveti işin hakikî manzarasını meydana çıkarıyor. Hakikatten haberdar Hindistan bu kabil âmâle karşı durmağa hazırlanmışdır. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Türkiya Büyük Millet Meclisine Hindistan Müslümanlarının itimad-ı tammını tebliğ ve galeyanlı müzaheretlerimizi temin etmenizi rica eyler. İmza: Çotani[7977]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi, Vahideddin Hân'ın İstanbul'dan ayrılışı hakkında, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerinin neşrettiği *Orient News* gazetesinden yazı iktibas etti. Dikkat edilecek olursa, Vahideddin Hân, saltanattan feragat etmediğini vurgulamıştır. Fakat İngiliz tavassutu, her şeyi alt üst etmiştir. İngiliz zaviyesine göre vakanın şöyle cereyan ettiği belirtiliyor:

> Evvelemirde şunu zikredelim ki Sultan-ı Sabık istifa etmemiş olduğunu ve katiyen böyle bir niyetde bulunmadığını açıkdan açığa söylemişdi. O, Türk milletinin bir kısmından hayatını tehlikede hissederek (bütün İslâmların Halifesi!) sıfatıyla İngiltere Hükümetinin himayesine müracaat etmişdir.
>
> Müracaat vakıa isaf olunur olunmaz İngiltere Hükümeti kendilerini tehlikede görenlerin iltica hakkına riayet etmek hususundaki ananatına tevfikan bittabi keyfiyeti nazar-ı itibara almışdır. Tertibat hafiyyen icra

[7976] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 251.
[7977] Tanin, 2 Kânûn-ı evvel 1338-1922, Numero 50, *Hılâfet Komitesinin Bir Telgrafı*, s. 1.

kılınmış ve Hakan-ı Sabıkın arzu etdiği himaye altına girmesi içün Yıldız Sarayı arazisinden dışarı çıkması kararlaşdırılmışdı.

Husûlü melhuz su-i tefehhümata imkân bırakmamak içün Yıldız Sarayına İngiliz asakiri gönderilmiş idi. İngiliz Hassa Alayı bermutad civardaki Yıldız Kışlasında ikame edilmiş idi.

[16 Kasım'ı 17 Kasım'a bağlayan] Perşembe gecesi Sarayda Hakan-ı Sabıkın rahatsız olduğu binaenaleyh selâmlığa çıkmayacağı beyan olunmuş idi. Ancak nüdemasından pek azı bundan haberdar edilmiş idi. Cuma sabahı geç vakte kadar Hakan-ı Sabıkın memleketi terk etmiş olduğu Sarayda malum değil idi.

Harem-i (Hümayun) burada kalmışdır ve Hakan-ı Sabıkın refakatinde on yaşında bulunan mahdumu Ertuğrul Efendi ile kendisine sadık olanlardan Başmabeynci, Saray Tabibi ve Mızıka-yı Hümayun Kumandanı ve diğer üç hademeden mürekkeb bir heyet-i kalile bulunuyor idi.

Cuma sabahı saat sekizde Hakan-ı Sabık Orta Köyü tepelerine çıkan Malta Kapısından Sarayı terk etmişdir. Bu kapı evvelce daima kapalı bulunuyor idi. Hakan-ı Sabık sivil elbisesini labis ve başında fes var idi.

Malta Kapısından biraz uzakda beş otomobil hazır idi. İlk kapalı otomobile Ceneral Harington ve Altıncı Mehmed rakib olmuşlardır. Otomobiller Dolmabağçe Sarayına müteveccihen hareket etmişler ve medhalinden içeri girerek rıhtıma vasıl olmuşlardır. Orada Amiral Brokun, bir istimbotu beklemekde idi. Bu esnada Hakan-ı Sabıkın fevkalade sakin ve temkinli olduğu ve küçük mahdumunun ise beşuş bulunduğu müşahede olunmuşdur!..

Hakan-ı Sabık Ceneral Haringtonun refakatinde (Malaya) zırhlısına isal olunmuş ve orada Bahr-i Sefid Filosu Başkumandanı Amiral (Dö Brok) tarafından kabul olunmuşdur. İngiliz Fevkalade Komiseri Vekili (Nevil Henderson) vapurda Hakan-ı Sabıkı ziyaret etmiş ve Kral Corca tebliğ olunmak üzere ne gibi arzuları bulunduğunu sual eylemişdir.

Selâmlık resminde bermutad hazır bulunacak zevat Cuma günü vakt-i zuhurda Kuvâ-yı Milliye jandarmalarının Sarayın kapılarından biraz uzakda bulunduğunu müşahede etmişlerdir. Sabık Padişahın rahatsızlığı hasebiyle selâmlık resminin vuku bulmayacağı kendilerine beyan olunmuş idi.[7978]

General Harington, yaklaşık 18 sene sonra 1940'da neşrettiği hatıratında, *milliyetçiler*i *son derece memnun* eden olayın şöyle vuku bulduğunu belirtecektir:

Lozan Konferansı'nın birkaç gün içinde başlaması ümit ediliyordu, ancak kendilerine daha iyi konaklama olanağı ayarlanması nedeniyle ertelendi.[7979*] Keşke Mudanya'da bizim kaldığımız yerleri görselerdi. Konferans geç de olsa başladı ve Sör Horace Rumbold Konstantinopolis'ren oraya geçti; ancak yola çıkmadan önce bana, Sultan'ın hayatından benim sorumlu olmam gerektiğini ve işler ciddiye binerse, Sultan'ın bana, kendisine sonuna dek sadık kalacak olan bando şefi aracılığıyla haber göndereceğini söyledi. Bando şefi, Sultan'ın eşlerinden birinin babasıydı.[**] Bir çarşamba günü, Tümgeneral Hastings Anderson ve McHardy ile öğle yemeği yerken, Sultan'ın yaverinin ofiste olduğu mesajını aldım. Yaverlerimden birini gönderince, bu kişinin bando şefi olduğunu öğrendim. Bando şefi bize, saraydaki herkesin onlara ihanet ettiğini, yıllardan beri yanlarında olan Sultan'ın doktorunun [Sertabib Reşad'ın] bile onu yüzüstü bıraktığını söyledi. Sultan, bana bir mesaj göndererek hayatını kurtarmamı istemişti çünkü ertesi cuma günü, Selamlıkta öldürüleceğini düşünüyordu. Doğal olarak Sultan'ı kaçırmakla suçlanmak istemiyordum, bu nedenle ilgili talebin yazılı olarak yapılmasını istemek zorundaydım. Böylece elimde, eski Sultan'ın kendi el yazısıyla Türkçe yazdığı ve kendi mührünü attığı iki harika belge oldu. Bu mektupları çerçevelettim. İlk mektubun çevirisi aşağıdaki gibidir:

İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Ekselansları General Harington'a

---

[7978] İkdâm, 20 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9223, *Hadise-yi Firarı Bir İngilizce Gazete Anlatıyor*, s. 2.

[*] Halbuki Lozan Sulh Konferansı, İngiltere'deki genel seçimler sebebiyle tehir edilmiştir.

[**] Mızıka-yı Hümayun Kumandanı Kaymakam Zeki, Vahideddin Hân'ın eski zevcesinin kardeşiydi, kayınbiraderiydi.

BEYEFENDİ,

İstanbul'da canımın tehlikede olduğunu düşünerek Britanya Hükümetine sığınıyorum ve en kısa zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklimi talep ediyorum. 16 Kasım 1922

(İmzalayan) Müslümanların Halifesi
Mehmed Vahideddin

Kimse saraya yaklaşamadığından önümüzde zorlu bir engel vardı. Tuğgeneral Julian Steele ve Grenadier Muhafızlarının komutanı olan Albay Colston (şimdi Lord Roundhay) ile oturup Türkiye' nin son sultanını saraydan canlı olarak çıkarmak için ciddi planlar yapmaya başladık. Hemfikir olduğumuz plan, Sultan ve oğlunun, ona sadık kalan birkaç hizmedisiyle birlikte cuma sabahı (sanırım 6 gibi) bahçede yürüyüşe çıkmasıydı. O sırada Grenadier Muhafızları kışla meydanlarında idman yapacaklardı ki bu meydanla Sultan'ın arka kapısı bitişikti. Ancak idmanları öyle düzensiz sürecekti ki kapının hemen dışında duran iki ambulansın yolunu kapatmış olacaklardı ve belirlenen anda kapı zorlanacak, Sultan ile oğlu ilk ambulansa, yanındakiler ve birtakım eşyalar da ikinci ambulansa bindirilecekti. Kapının her açıdan makineli tüfeklerle korunduğunu belirtmem gerek. Yaverim ve Muhafızlardan bir subay da dolu revolverleriyle ambulansta hazır bulunacaklardı. Güzergah üzerinde her köşede sabah yürüyüşüne çıkmış gibi görünen subaylar bekleyecekti. Makineli tüfekli askerlerle dolu kamyonlar, Türk saraylarından her birinin karşısında arızalanmış gibi yaparak konumlanacak, alarmı bekleyecekti. Silahlı 100 kuvvetli askerden oluşan denizci müfrezesi de talim yapmaları bahanesiyle Dolmabahçe'ye çıkarılacaktı.

Bilgilerin sızabileceği korkusuyla perşembe günü azami ihtimam göstermek zorundaydık. Yalnızca komutadaki subaylar bazı konularda fikir sahibiydi.

Cuma gelip çattı; Sultan'ı kurtarmaya gitmeden önce, sabah 4 sularında yumurta ve pastırma yediğimi çok iyi hatırlıyorum. O gün hava felaket bozdu, yağmur gökten boşalmış gibi yağıyordu. Askerler ve denizciler, subayların o sabah yürüyüşe çıktığını görünce delirdiklerini sanmış olmalılar. Sırılsıklam biri, sanırım bir Türk'tü, sabah işine yetişmeye çalışırken Yıldız Meydanı'na fazla yaklaşınca irice bir muhafız tarafından tutulup yoluna gitmesi için adeta fırlatılmıştı! Şu anda yazarken, şakır şakır yağan yağmur altında sabah yürüyüşüne çıkmış o subayların hepsi gözümün önüne geliyor. Sultan'ı tersaneden alıp kendi aracıma koyduktan sonra, Malta'ya nakledilmesi için H.M.S. *Malaya* gemisine bindirecektim. Saatlerce bekledikten sonra Sultan'ı taşıyan ambulansın yolda tekerinin patladığını öğrendim! Neyse, önemi yoktu; Sultan sonunda geldi ve ben de onu H.M.S. *Malaya*'ya teslim ettim. Teknede gemiye doğru yol alırken, bana hatıra olarak sigara tabakasını vermesini ümit ediyordum ancak ben bunu düşünürken Sultan bana bir anda beş eşinin sorumluluğunu yükledi ki bu beni epey telaşa sürükledi! Onları hiç görmedim, ancak o gittikten kısa süre sonra postane vazifesi yaptım. Sultan'ı daha sonra San Remo'da görecektim. Gittiğimde onu aramış, o da bana son derece nazik ve minnettar davranmıştı. Ne tuhaftır ki San Remo'daki villasında tanıştığım ilk kişi onu terk eden doktordu. Konstantinopolis'ten onu uzaklaştırmamızın ardından dört saat boyunca kimsenin bir şeyden haberi olmadığını düşünüyorum. Hatta çoğu kişi her zamanki gibi onu görmek için öğle vakti Selamlığa gitmişti. Sanırım milliyetçiler onun gittiğini öğrendiklerinde son derece memnun oldular. [..]

Veliahd Şehzade Abdülmecid, Sultan'ın yerine Sultan olarak değil Halife olarak geçti. Birlikte hoş vakit geçirilen biriydi. Türk sığınmacıları konusunda onunla önceden görüşme olanağım olmuştu ve ayrılırken bana imzaladığı son derece güzel bir fotoğraf vermişti.[7980]

Şahsını Halife, Hünkar, Osmanlı Ordularının Başkumandanı kabul eden Vahideddin Hân'ı, İngiliz İşgal Kuvvetlerine müracaata sevk eden âmiller nelerdi? Bu müracaat Vahideddin Hân'ın umumî tavrına hiç şüphesiz mugayirdir. Haliyle muhtelif tazyikatla tabiî seyrin fevkalade değiştirilmişliğine nazaran Refet Bele, Yaver Kolağası Fahri Engin, Hadaka Kumandanı Kaymakam Zeki*, Sertabib Reşad gibi *firar*

[7980] Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları*, 2023, s. 137-141.

* Kaymakam Zeki ile Mızıka-yı Humayun'a merbut Makam-ı Hilafet Flarmoni Muzikası Şefi Osman Zeki Üngör, Harington dahil birçok zevat tarafından birbirlerine karıştırılıyormuş. "Orkestra şefinin adı Zeki Bey'di (Üngör). Osmanlı Orkestrası direktörlüğü yaptıktan sonra Ankara'ya giderek Cumhurbaşkanlığı

vakasındaki diğer mühim failler bu mesele hakkında neler söylemektedirler? Mamafih mezkûr zevatın hatıratı var mıdır yok mudur bu bile meçhuldür binaenaleyh şimdiki noksan tarih anlatısından daha sıhhatli bir tarih yazımına tekamül edilememektedir. Ayrıca, 1933 senesinde Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin de belirttiği üzere, Reisicumhur Mustafa Kemal yönetimindeki CHP Tek-Parti diktatörlüğü tarafından *Babıâlî arşivindeki resmî ve tarihî belgeler bakkal kâğıdı gibi mezatla satılmış*[7981] olsa da, *Cumhuriyet Arşivi'nde* hâlâ birtakım *hanedan evrakı* bulunmakta fakat *araştırmaya açılmayı beklemektedir*.[7982]

Grace Mary Ellison, *Lozan'da konferans toplandıktan hemen sonra* Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal, İngiltere'yle geleneksel dostluğun yeniden tesisi bağlamında saltanatı ilga ettiğini ifade etmiştir:

> Benim sorularım şöyle başladı: "Genel havanın Türklerin aleyhine dönmesinde Büyük Millet Meclisinin rolü ne kadar geniş olmuştur?"
>
> "Bizim tutumumuz hiç değişmemiştir. Bizim birbirini tutmaz kararlar verdiğimize dair söylentiler yalandır, düşmanlarımızın akıllı propagandası bu yalanları ortalıkta dolaştırmaktadır. Hükümet yalnızca Milletvekillerine değil Tarihe de sorumludur. Basının ileri sürdüğü konularda hiç bir sorumlu ve kendine saygısı olan bakan, varlığını borçlu olduğu ilkelere bağlılıktan ayrılamaz. Bütün bu yanlış haberler bazıları resmî makamlarda çalışan İngilizlerden çıkıyor. Bunlar bizim sorumlu olmadığımız savaşı uzatmaya çalışıyorlar. Bizim barış için yaptığımız yorulmaz çabaları ve onun sonuçlarını hep biliyorsunuz. Her ne kadar şahsen ben suçlanıyorsam da bundan ben sorumlu değilim. Ben yalnızca Meclisin Başkanıyım. Meclis demek tek adam demek değildir."
>
> "Türkiye'yle Büyük Britanya arasında samimi bir anlaşmaya varılacağına inanıyor musunuz?"
>
> "Bizim eski geleneksel dostluğumuzun geriye geleceğinden şüpheli değil, eminim. Olmaması için bir neden yok. Lehinde de pek çok sebepler var. Bizim özgürlüğümüz uğruna şeref ve namus dışında istediğimiz bir şey yok. Biz Sultanı, daha çok özgürlük temini uğrunda uzaklaştırdık." [..][7983]

20 Kasım [1922] *tarihli haberde, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Paris'te bir araya geldikleri ve Lozan Konferansı'nda müzakere edilecek meseleleri görüştükleri belirtilmiştir. Haberde, bu konularda müttefikler arasında bir uyumun hâkim olduğu da vurgulanmıştır. İsmet Paşa ve beraberindekiler de 20 Kasım sabahı Lozan'a gelmişlerdi. İsmet Paşa, İstanbul'dan önceki gün gelen Hamid* [Hasancan] *Bey'in getirdiği uzun mektup aracılığı ile son Türk talepleri konusunda bilgilendirilmişti. İngiliz delegeler, konferansın başarıya ulaşacağına ve Türklerin Avrupa çıkarlarına hizmet edecek şartları kabul edeceklerine inanıyorlardı. Mussolini ise müttefik hükümetlere sunduğu taleplerin müttefik dayanışması çerçevesinde kabul edilmesi bekleniyordu. Müttefik dayanışmasının yanı sıra bir de Balkan dayanışması oluşturulmuştu. 4 Balkan devletinin (Güney Slavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan) temsilcileri, Nintchitch'in başkanlığında Lozan'da bir araya gelmişti. Toplantının amacı, konferansta Balkan devletlerinin ortak hareket etmelerini sağlamaktı. Konferans*

Orkestra'sını yönetecek ve İstiklal Marşı'nı besteleyecekti. Aslında Harington onu, Vahdeddin'in eski kayınbiraderi ve esrarengiz Tarikat-ı Salahiye'nin elebaşı Zeki Bey'le karıştırmıştı. Bu hatayı yapan tek kişi olmayacaktı." Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 72.

7981 Yarın, 1933, Numero 6; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 210. Örneğin "İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi evrakının bir bölümü, 1931 yılı Mayıs ayında, kuru ot ve paçavra fiatına, okkası üç kuruş on paraya Bulgaristan'a satılmıştır." İsmet Binark. (1994). (Haz.). *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı* içinde (s. 3). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

7982 Mustafa Budak. (2019, Mayıs). Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Sultan Vahdettin Mi Gönderdi?. *Derin Tarih*, Sayı 86, s. 51.

7983 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 171-172.

müzakereleri öncesinde Türk heyetinin karşısında güçlü iki blok oluşmuştu: Müttefik bloğu ve Balkan bloğu.[7984]

22 Kasım 1922. *Refet Paşa, Trakya'nın teslim alınması ile meşgul olduğundan 22 Kasım 1922 tarihinde Selâhattin Âdil Paşa İstanbul Kumandanı olarak göreve başladı*.[7985]

23 Kasım 1922. İran'ın başşehri Tahran'da bulunan İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, Ankara'daki Sovyet Büyükelçi Aralov'u yakın takibe alan İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının bilgilerine istinaden Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal siyasetine dair, Londra'ya Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi:

> Ajan, Aralov Ankara'ya gitmeden önce, ona yönergeleri (talimatları) verilirken orada hazır bulunuyordu. Aralov'a şu yönergeler veriliyordu: Sovyet yönetimi, Büyük Britanya'nın değil, Rusya'nın, İslâm halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslâm'cılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman Devletleri'ne yaymayı diliyor. Halk yığınları üzerinde uğraşacağına, Kemal Paşa gibi kişileri desteklemekle hata ettiğini anlıyor; dolayısıyla, Aralov, Ankara'ya varır varmaz, Türk Ordusunun subayları ve erleri ile sivil halk arasında bir komünist partisi kurmalıdır. Bu parti gelişince, Mustafa Kemal ve yardımcıları, Bağlaşıklar'la barış yaparak Rusya'dan ayrılırsa, kendi önderlerine karşı cephe alacak kadar güçlü olmalıdır. Ajanın eklediğine göre, Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in, yapılan silâh, para ve gereç yardımına karşın, Anadolu'daki komünist örgütü bütünlemeden bu denli bir davranışta bulunması olasılığından ötürü kaygılanıyordu.[7986]

24 Kasım 1922. Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı Savunma Kurulu, Fransa Genelkurmay Başkanlığının 14 Kasım tarihli Boğazlar meselesinin halline ilişkin önerilerini müzakere ediyor. *"Bugünkü koşullarda elde etmeyi umabileceğimizin en üst sınırı" olarak kabul edil*di. *Gene de kurul, taslağın tümünün kabul ettirilmesi için konferansın çıkmaza sokulmaması görüşünde olduğunu, ancak bu konuyu Curzon'un takdirine bıraktığını belirti*yor. Fransa Genelkurmay Başkanlığının taslağını hatırlayacak olursak:

> Birinci bölüm: Ticaret gemileri;
> a) Barış zamanı: Tüm gemiler serbest geçecek;
> b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Tüm gemiler serbest geçecek;
> c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Kaçakçılık yapmayan ve düşmana yardım etmeyen tüm tarafsız gemiler geçecek.
>
> İkinci bölüm: Savaş gemileri;
> a) Barış zamanı: Geçiş serbestisi, ancak sayı, tonaj ve kalış süresi sınırlanabilir;
> b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Geçiş serbestisi vardır, ancak bu gemiler savaş, yakalama, arama eylemlerinde bulunamazlar;
> c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Tarafsız gemiler için geçiş serbestisi.[7987]

Yeni halifeye biat etmek üzere İstanbul'a muvasalat eden TBMM Heyeti Reisi Müfid, *Vahdeddin'in gidişinden sonra* Topkapı Sarayı'nda *hiçbir şeyin eksik olmadığına dair mazbatayı* aldı.[7988] Vahideddin Hân yanına servet almaksızın vatandan ayrılmıştı çünkü vatana geri dönmek gayesindeydi.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Türk-Rus gizli anlaşması* nam 971 numaralı rapor kaleme aldı:

7984 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435.

7985 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 956, dipnot 3468.

7986 FO 371/9027/E 89; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 247.

7987 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 479-480.

7988 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 474. Bülent Ecevit: "600 yıllık devletin çöküşü Vahdettin'in omuzlarında kaldı. Bu dayanılabilecek bir ıstırap değil. Ayrılırken de devletini soymamış. Dahi de olsa, İstanbul'da yapabileceği bir şey yoktu. İnsaflı olmak lazım." Milliyet, 25 Temmuz 2005, s. 19.

Ankara yönetiminin Siyasi İstihbarat Servisi'nde çalışan ajanın aldığı bilgiye göre, antlaşma henüz resmen imzalanmamıştır, ama gayri resmi olan bir anlaşma, prensip olarak kabul edilmiştir. Rus önerileri, ilkin Bursa'da, Yüksek Askeri Konsey'ce görüşülmüş; Türk'ler, kimi önemsiz noktalara karşı çıkmışlardır. 8 Kasım'a dek BMM'ne sunulmamış, ama Bursa'daki Askeri Konsey'in kararlarını onaylayan Bakanlar Kurulu'nca görüşülmesi sürdürülmüştür. Rus'lar, antlaşmanın gizli kalmasını diledikleri için, bu konuda resmi veya açık bir konferans yapılmasına yandaş değillerdir. Öneriler, yalnız İsmet, Rıza Nur, Mdivani ve Aralov arasında görüşülmüştür. Bu kişiler arasında geceleyin üç gizli görüşme yapılmış ve bu antlaşmanın kesinlikle ve resmi olarak sonuçlandırılması için, Lozan Konferansı sırasında bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Mdivani, 2 Kasım'da, prensip olarak antlaşmayı içeren paktı birlikte götürerek Moskova'ya hareket etmiştir. Kendisine, Ankara'nın Dışişleri Bakanlığı sorumluluklarından Fuat Bey eşlik ediyordu. Fuat Bey, söz konusu belge Rus Bakanları'nca imza edildikten sonra, onunla birlikte Ankara'ya dönecekti. Muhtar Bey, çok yakında Ankara'nın temsilcisi olarak Moskova'ya gidecektir.[7989]

Roma'daki İngiliz Büyükelçi R. Graham, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. *İtalyan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Signor Contarini'nin İtalya'daki Sovyet temsilcisi M. Vorovski'den öğrendiğine göre, Lozan Konferansı başarısızlığa uğradığı takdirde, Rusya'nın Türkiye'ye askerî yardımda bulunamayacağı bildiriliyor*. *Polonya Elçisi de, ne kendi sınırlarında ne de Romen sınırında, Rus askerî faaliyeti görülmediğini söylemiştir. Signor Contarini, Moskova'daki İtalyan görevlilerinin izleniminin de, Sovyet yöneticilerinin Devletin başında kendi yerlerini korumağa çalıştıkları bir sırada herhangi bir askerî serüvene girişmeyecekleri yönünde olduğu* ifade edildi.[7990]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı: *Saat 10'da Hilafet Alayı Dolmabahçe'den hareket etti.* [Refet] *Paşa Halife Hazretlerinin arabasına ve karşısına oturdu. Kabataş-Köprü-Soğukçeşme tarikiyle Topkapı Sarayı'na geldik ve Sancak-ı Şerif Ankara'dan gelen heyet tarafından Halife Hazretlerine teslim edildi. Oradan Fatih Camii'ne gidildi. ilk hutbeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden gelen heyet reisi Müfid Hoca okudu*.[7991]

24 Kasım 1922 tarihli bir savaş günlüğünde, Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinden altı gün sonra düzenlenen biat törenine dair detaylı bilgilere rastlanmaktadır. Cuma günü düzenlenen merasimde Abdülmecid Efendi, saat sabah 10 sularında at arabasıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmış, Galata Köprüsü'nden geçerek Topkapı Sarayı'na gelmiş ve burada kendisini, Ankara'dan gelen heyet karşılamıştır. Abdülmecid Efendi'yi yeni Halife ilan eden Büyük Millet Meclisi'nin yazılı kararı, burada kendisine sunulmuştur. Günlükte, yalnızca birkaç tanınmış simanın takdim gerçekleşirken içeride bulunmasına müsaade edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Amerikan Donanması'nda görevli, propagandadan sorumlu iki kişi de içeriye girmeyi başarmış ve bir bahriyeliyi de yanlarına almıştır. Tören esnasında kurbanlar kesilmiş ve tören gerçekleşirken yaklaşık 200 kişilik bir kalabalık, dış kapının etrafında toplanmıştır. Bu kalabalığın yaklaşık 100'ü Türk, geri kalanı ise İstanbul'da temsil edilen milletlerden oluşmaktadır. Ancak kalabalığın arasında İngilizlerin olmayışı, dikkat çekici olarak yorumlanmıştır. Saray içinde gerçekleşen törenin sonunda Abdülmecid Efendi, Refet Paşa ile birlikte dışarı çıkmış ve saray girişinin hemen dışında yer alan altından tahta oturmuştur. Sırasıyla Faruk ve Fuad Beyler de dâhil şehzadeler, sonrasında Ankara'dan gelen heyet ve İstanbul'un tanınmış simaları yeni halifeye biat etmiştir. Selamlama (*salaaming*) yapılmamış, ancak her biri yeni Halife'nin önünden geçerken askeri selam vermiş, Halife de buna karşılık vermiştir. Tören tamamlandığında Halife, Refet Paşa ile at arabasına binmiş ve korumalar eşliğinde Cuma Selamlığı'nın yapıldığı Fatih Camii'ne gitmiştir. Cuma namazından sonra gerçekleştirilen Selamlıktan sonra Halife ile Yavuz

[7989] FO 371/7916/E 13192; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 290.

[7990] FO 37147, E 13303/3873/44, No: 1087; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 268, dipnot 4.

[7991] Erdal Aydoğan, *Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri*, 2010, s. 157.

> Sultan Selim Camii'ne gidilmiş, sonrasında ise tekrar ikametgâhı olacak olan Dolmabahçe Sarayı'na dönülmüştür.[7992]

25 Kasım 1922. Lozan'da Şark-ı Karîb Umuru Konferansının Arazi Komisyonu içtima ediyor. Komisyon Reisi Lord Curzon, TBMM Hükümeti Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet'in (İnönü) *Batı Trakya'da plebisit yapılmasıyla ilgili önerisini reddediyor, Meriç sınırı üzerinde direniyor, ama* TBMM Hükümetine *küçük bir ödün vererek, Meriç'ten başlıyan talî demiryolunu ve tren istasyonunu öneriyor, ancak bir Yunan kasabası olduğunu iddia ettiği Karaağaç'ı Yunanlılara bırakıyor. İngiliz Lordu, General Harington'un Karaağaç'ı* Mustafa Kemal'e *vaad ettiğine dair İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü iddiayı kabul etmiyor, davet eden devletlerle bir çatışmaya girişmekten kaçınmasını, böyle bir çatışmanın yeni bir savaşa yol açabileceğini belirterek İsmet Paşa'yı uyarıyor; esasen bu konuda Bağlaşıkların Balkan devletleriyle güçlü bir blok teşkil ettiklerini öne sürüyor. Böylece*, Mustafa Kemal'in *Bağlaşıklara gönderdikleri 29 Eylül ve 4 Ekim 1922 tarihli notalarda bu sınırı istememekle büyük bir hatâ* işlediği anlaşılıyor, *şimdi de konferansta Batı Trakya ve Karaağaç konularında* müşkilatla karşılaşıyor.[7993]

Edirne şehrinin idaresi TBMM Hükümeti tarafından deruhte edildi.[7994]

Komintern'de (Beynelmilel Komünist Kongresinde) Türkiye Komünist Partisi mümessili "Orhan" Sadrettin Celal: *Ankara hükümeti komünistlere karşı acımasız bir baskı kampanyası başlatmış*tır. *Kemalist hükümetin son anti-komünist kampanyası, doğrudan, barış düzenlemeleri arifesinde Türk ulusçu politikasının yönelimlerindeki ciddi bir değişimle bağlantılı*dır. *Yunan ordusu karşısında zafere ulaşan Kemalistler, şimdi Batı'ya, Sovyet Rusya'yla ve onun ideolojisiyle (komünizm) hiçbir ortaklıkları olmadığını kanıtlama kaygısındalar*.

> Gerçekten de, 30 Ağustos'taki Kemalist zaferinden 20 Kasım'da Lozan Konferansı'nın açılışına kadar geçen üç aydan daha kısa zaman diliminde, Anadolu'daki sol ve komünist faaliyetler şiddetle bastırıldı ve adeta tümüyle bitirildi. Bu süreçte Aralov Türk komünistlerine yönelik zulüm konusunda Ankara'daki yetkililerle sürekli bir boğuşma içindeydi. Kemalistler komünistlerin halka açık toplantılarına izin vermiyor, Aralov'un protestolarına da aldırmıyorlardı. Kasım ortalarında 200'den fazla komünist tutuklandı, birkaç işçi örgütü kapatılarak liderleri cezaevine kondu.[7995]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Komisyonun 24 Kasım tarihli oturumundaki genel izlenime göre, İngilizler bu talebe karşı çıkmayacak gibi görünüyorlar. İngiltere, petrol avantajları elde etmek kaydıyla Musul'u Türkiye'ye iade edebilecekti*r. *Alınan bazı bilgilere göre ise İngiliz Hükümeti, Musul'un zenginliklerinin işletilmesinde İngiliz sermayedarlar ve uzmanların da yer almaları karşılığında Musul'u iade edecekti*r.[7996]

26 Kasım 1922. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Lozan Konferansı Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Britanya Hariciye Nâzırı ve Başmurahhası Lord Curzon nezdine gelerek Musul ve Boğazlar mesailini hususen görüşüyor. İsmet, *Musul'un Türkiye'ye geri verilmesini isteyeceğini bildiriyor; Lord Curzon, sorunun konferans dışında "dostça" görüşülerek özel bir çözüme bağlanmasını*

7992 *NARA*, ABD Yüksek Komiser Vekili Frederic R. Dolbeare'ye ait günlükler, 2. ek, 24.11.1922, 867.00/1596, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 94-95. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

7993 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 305-306.

7994 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

7995 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 184.

7996 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 464. "Komisyonun ilk toplantılarında oluşan havaya göre, Türkiye'nin Musul'u geri almasına kesin gözüyle bakılıyordu."

öneriyor; İsmet Paşa bu öneriyi kabul ediyor.[7997] Curzon: *Ona* [İsmet'e], *ayrıntılara girmeden öngördüklerimi kabaca anlattım ve Boğazlar konusunda Türk görüşünün Rus görüşü ile birleştirilmesinin tehlikeleri üzerine dikkatini çektim, çünkü kısa zamanda iki halk arasındaki ülkü ve çıkar ayrılıkları Türkiye'yi Doğu'dan çok Batı'ya yönelmeye zorlayabilir ve o zaman ona hiçbir yararı olmayacak olan bir bağımlılıktan pişman olabilir*.[7998]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten maaşa bağladığı tetikçi mebus-matbuatçısı Yunus Nadi, *Yeni Gün* gazetesinde "Yeni Bir Cidal Devri" nam makale neşretti:

> Evet saklamaya hacet yoktur, önümüzde yeni bir cidal devri açılmıştır. Fakat bu, hiç de uzun sürmeyecek, kısa kesilecek [..]
>
> Umumi harbin mütarekesi oldu, milletin en münevver ve en milliyetperver eşhası, mecudiyetimize düşman olan devletlerce ve onlara tebean 'Saray'ca takib olundu; ve takib ettirildi.
>
> Türklüğü mahvetmek isteyen bu umumi, müşterek ve kahir düşman hücumuna karşı Anadolu ve Anadolu'nun nezih ve âli simasında Türk milleti kendisini kurtarmak isteyerek pek kolaylıkla temin ettiği milli ve kat'i bir teşkilâta tevessül etti, buna bittabi İngiliz karşı çıktı, ve buna İngiliz aleti olan Yunan ile Saray yani adı Sultan ve Halife olan Padişah karşı çıktı, onun Bâbıâlisi karşı çıktı.
>
> Türk milleti, kendi istiklâlini korumaya ve kurtarmaya çalışırken karşısına çıkan düşmanların en şeni'i halife ve sultan olduğunda elbette çoktan karar kılmıştır. Hal böyle iken bu memlekette Sultan ve Padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farz ettirecek bazı emare ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki onlar vardır, ve biz biliriz ki onlar kendi kanları içinde boğulacaklardır. [..][7999]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Kuzey Amerika delegeleri de konferansta Musul petrolleri ve Anadolu'da açık liman rejimi ile ilgili tezini sunmuştur. Bu tez, petrol bölgelerinin İngiltere tarafından işgal edilmesini gereksiz kılıyor*.[8000]

26-27 Kasım 1922. *Sovyet heyetinin* Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin dışındaki üyeleri 26 Kasım'da Lozan'a gelirler ve ertesi gün konferans başkanlarına bir nota vererek, tüm görüşmelere katılmak isterler. İtilâf temsilcileri bu notaya cevap vererek Rus öneri ve iddialarını reddederler ve Rus heyetini 1 Aralık Cuma günü toplanacak olan Boğazlar konusundaki ilk toplantıya çağırırlar*. *Ancak Berlin'de bulunan Çiçerin'in beklenmesi üzerine bu toplantı 4 Aralık'a ertelenir*.[8001]

27 Kasım 1922. *Leydi Curzon bu arada kocasını ziyaret için bir geziye çıkarak, "George'u son derece hoşnut ve mutlu gördüğü için pek memnun kaldı". Bu arada İsmet Paşa şerefine düzenlenen bir galaya katılıp kısa boylu Türk generaliyle dans da etti. Paşayı "çok az konuşkan" bulmuştu*.[8002]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör William Tyrrell'le hususî görüşüyor. *İsmet Paşa, Türkiye'nin Musul petrol kaynaklarından pay istediğini bildirince, Tyrrell, tatmin edici bir barış antlaşması imzalanır imzalanmaz, İngiltere'nin yeni Türkiye'ye her türlü ekonomik yardımı yapacağını, fakat barış*

7997 FO/7964/E 13286; Curzon'dan Hariciye Nezâretine 27 Kasım 1922 tarihli telgafname; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309.

7998 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII, Belge No: 228, Curzon'dan Crowe'ye 27 Kasım 1922; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

7999 Ahmet Demirel. (2003). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup* (3. baskı) içinde (s. 492-494). İstanbul: İletişim Yayınları.

8000 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 464.

8001 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480.

8002 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 399-400.

antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya malî yardımın pazarlık konusu yapılmaması gereğini belirtiyor.[8003]

Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderen Lord Curzon, *İsmet Paşa ile görüştüğünü ve kendisine, Konferans önünde Musul ve Kürdistan konusunda anlaşmazlığa düşmektense, özel bir anlaşmaya varmağa çalışmağı; Suriye ve Irak sınırlarının görüşülmesinin ertelenmesini öner*di. İsmet, *Rus heyetinin Lozan'a gelmesi halinde güçlüklerin doğacağını düşündüğünü söylemiştir.* [..] *İsmet Paşa daha sonra Lord Curzon'un "beklediği" bir kelimeyi yani "petrol"ü "mırıldanmıştır". Lord Curzon, ne demek istediğini İsmet Paşa'ya sorduğunda, "Anadolu'nun yoksul bir ülke olduğu ve petrolü bulunmadığı, oysa buna bir miktar sahip olmak istediği" cevabını aldığını yazmaktadır. Lord Curzon ise, bu yanıtın "mantıksız olmadığını" ve incelenmeğe değer olduğunu söylemiştir. Lord Curzon şunları eklemiştir: "Türkiye'nin yoksulluğundan söz edildiğine göre . . .barış yapılıp güçlü ve bağımsız bir Türk Hükümeti kurulursa, nakit paraya ihtiyacı olması beklenir. Tecrübelerim bana gösterir ki, nakit para isteyeni Londra'ya başvurmaktadır. Bunu önceden göz önünde tutmak doğru olur. Onun için, bu işi Konferans'da açık bir anlaşmazlığa sürüklenmektense, Konferans dışında özel bir anlaşmaya varsak nasıl olur?" İsmet Paşa, bu öneri üzerine süre istemiştir.*[8004]

Curzon, İsmet'le hususî görüşmesinde, "*Boğazlar sorununda Türklerin Sovyet görüşlerine kapılmamaları yolunda uyarıda bulunuyor; ileride ekonomik yardım için Batı'ya başvurmaları olasılığından söz ediyor*.[8005]

28 Kasım 1922. Mustafa İsmet (İnönü), Lord Curzon'u hususî ziyaret ederek *Misâk-ı Millî*nin Musul Vilâyeti meselesi hakkında gayr-ı resmî görüştü. Curzon bir yazısında söz konusu muhavereyi şöyle özetlemiştir:

> Türkler, müzakerelerin başında Musul petrollerinden sadece bir hisse istedikleri halde, daha sonraların bütün vilâyet üzerinde hak iddia etmek yoluna gitmişlerdi. Böyle bir hak tanındığı takdirde İngiliz, Fransız ve Amerikan menfaatleri baltalanmış olacaktır.[8006]

İngiliz derin devleti, bilhassa Boğazlar ve Musul mesaili çerçevesinde uzlaşacağını anladığı Mustafa Kemal'e gizlice yardım etmiştir. İstihbaratçı İhsan İdikut, vakayı son derece veciz hülâsa etmektedir:

> İNGİLİZLERİN YARDIMI
>
> İngilizler inatçı bir karaktere mâlik olmakla beraber realist bir millettir. Seyyal bir siyaset takip ederler. Deyişen vaziyetlere göre millî siyasetlerine veche verirler. Sakarya mağlubiyetinden sonra Yunanlıların yalınız başlarına bir şey yapamıyacaklarını anlamışlardı. Yardım etmekte mümkün değildi çünkü kendi milletlerinde isteksizlik olduğu gibi Başvekillerinde müdahalesine meydan verecekdi zaten buna hacet de yoktu. Çünki Türklerin musul petrolleriyle boğazlar meselesinde müşkülat çıkarmıyacaklarını öğrenmişlerdi. Esasen onları ilgilendiren hususlarda bunlardı. Ve bu sebeblerden dolayı da Sever muahedesinin tadiline ve İzmirin tahliyesine Yunanlıları razı etmeye çalışmışlardır. Fakat Türkler bunu da kabul etmiyorlardı. Kendi isteyi ile Anadoluya çıkmış ve bu maceralara atılmış bulunan küçük dostlarından daha fazlasını istemiyorlardı. Vaziyeti düzeltebilecek bir çare vardı. Türklerin zaferi ah bu mümkün olsa idi..
>
> Fransızların Ankara itilafiyle bu kanlı gaileden sıyrılmalarını dikkatle takip etmişlerdi. Bu muahedenin birde gizli tarafı olacaktı. Olmasa bile taraflar yekdiğerine elbette bâzı mücamelelerde bulunacaklardı. Kısa zamanda İstanbuldaki casusları vasıtasiyle bunu öğrendiler Fransızlar millicilere gayri resmi bir şekilde

[8003] FO/7965/E 13599, Tyrrell'in 28 Kasım 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309.

[8004] FO 371/7965, E 13695/13003/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 279-280.

[8005] FO/7964/E 11502; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 312.

[8006] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hâtıralar*, 2002, c. 1, s. 203.

> yardım ediyorlardı. Zaten kendilerinin istediği de buydu. Millî ordu kuvvetlensin İzmirden Yunanlıları atsın ve bu sayede barış da olsundu. İngilizler aynı zamanda gayet pratik adamlardır. Bunun için ta Londradan adam göndermeye lüzum görmediler. Baş casuslarını Türklerle anlaşdırdırlar ve bu suretle icap eden yardımları yaptılar.[8007]

Lord Curzon, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. *Curzon'a göre Türkiye'nin Boğazlar politikası şudur: Boğazların tarafsızlığı ve dokunulmazlığı konusunda uluslararası bir güvence almak şartı ile silahtan arındırılmasını kabul ederek Orta Asya'da Turancılık politikasını sürdürmek için serbest kalmak. Bu politikayı ilginç bulan Curzon, böyle bir güvencenin verilmesinden yanadır, ancak bu öyle bir "yasal formül" olacak ki "deniz gücümüz konusundaki Türk endişelerini mümkün olduğu kadar gidermekle birlikte bu gücün kullanılması konusunda bizi anlaşmayı imzalayan diğer devletlere karşı hiçbir şekilde bağlamayacaktır." Ve Curzon örnekler verir: "Örneğin, Bulgaristan Türkiye'ye saldırırsa müdahale etmek zorunluluğunda bulunmayalım ya da biz Türkiye'ye savaş açarsak diğer devletlere karşı Boğazlara saldırınama yükümlülüğünde olmayalım." Yani burada aranılan, tümüyle boş bir göz boyama formülüdür*.[8008]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere Hükümeti, Kuzey Amerika'nın deklarasyonundaki prensipler çerçevesinde San Remo sözleşmesini sonlandıracağını ancak Musul'daki İngiliz hâkimiyetini devam ettireceğini bildirmişti*r. *Türkiye'nin sınırları meselesinin Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında tatsızlığa neden olduğu, Mezopotamya heyetinin Lozan'a geldiği, kendilerinin Mezopotamya'nın bağımsızlığını isteyeceklerine kesin gözüyle bakıldığı ve aksi halde bütün Mezopotamya'nın Kemalistlerin yanına geçebileceği bildiril*iyor.[8009]

29 Kasım 1922. TBMM içtima ediyor. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), TBMM Hariciye Vekili ve Lozan Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet'in (İnönü) Arazi Komisyonundaki müzakerelere ilişkin göndermiş olduğu telgrafı mevzubahis ve teşrih ediyor. Mütekaid Bahriye Miralayı Hüseyin Rauf, 29 Eylül ve 4 Ekim tarihli *notalarda yalnız Edirne'den ve Meriç sınırından söz etmelerinin Türk isteklerini sınırlandıramıyacağını, Türkiye'nin 1913 sınırını ve Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istemekle direneceğini açıklıyor. Mecliste heyecan ve galeyan içinde bulunan milletvekilleri, Bağlaşıkların Karaağaç'ı Türkiye'ye geri vermemekle Edirne'yi ekonomik bakımdan boğmak istediklerine inanıyorlar. Hattâ bazı milletvekilleri daha ileri giderek* TBMM Hükümeti murahhas heyeti, *Lozan'dan eli boş dönerse, "doğuda kıyam kopacağına" dair Bağlaşıklara tehditler savuruyorlar*.[8010]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegasyonu basın sözcüsü, bazı Fransız gazetelerinde çıkan San Remo sözleşmesinin geçersiz sayılacağına ilişkin haberleri yalanlamıştı*r.[8011]

Kasım 1922. Ankara'daki Britanya gayr-ı resmî mümessilesi Grace Mary Ellison, askerî TBMM Hükümetinin Batıcı vasıflarına ve (laik, gayr-ı ulemâ) Batıcı mebusların gittikçe güçlenmekte olduğuna, kendi menfaatlerine engel teşkil ettiği için İslâm unsurunu tasfiye ve sınıf menfaatini sağlamak üzere laikliği tenfiz edeceklerine, hatta Sabataycı Halide Edib'in mebus yapılmaya çalışıldığına dikkati çekiyor:

8007 İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, 1953, s. 53-54.
8008 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 480-481.
8009 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 465.
8010 FO/7966/E 13863; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 306.
8011 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 465.

MECLİS BAŞKANI Mustafa Kemal Paşa bir gün bana Fransız Devriminden söz ediyordu. Kendi başlangıcını, Michelet'nin tek masa ve iki sandalyeden kurulu küçük, fakir meclisiyle karşılaştırıyordu.

Burada, giriş odası ve M. Kemal'in bürosundan başka Halide Edip Hanımın kocası Başkan muavini Adnan Bey'in (Adıvar) bürosu da var. Esas Meclis salonu (konser salonu olarak yapılmış) Yabancılara ve basına ayrılmış galerileri, sahnesi ve sözcülerin kürsüsü ile mükemmel bir salon.

Sözcü (ben oradayken Başkan yardımcısı) sessizliği sağlamak için daima zil çalıyordu. Bütün sahne, Fransız Millet Meclisini andırıyordu. Burada da herkes aynı anda konuşuyor, birbirlerinin sözlerini izinsiz kesiyorlar.

Paşa'ya Parlamentonun gürültüsünün bana tuhaf geldiğini söylerken, Fethi Bey, bizim Westminster Parlamentomuzda toplantıların sessizliğinden ve soyluluğundan söz etti. (Tabiî o bizim iyi zamanımızda orada bulunmuştu) Fethi Bey, bir defa daha çok mükemmel bir gözleyici, az konuştuğu halde anî karar verip uygulayan bir kimse olduğunu göstermişti. Onun Londra'da soğuk karşılanması, bizim uygarlığımıza duyduğu ilgiyi azaltmamıştı. Her zaman gördüklerini de takdirle anlatmıştı. Bana, İngiltere'ye, bu defa isimsiz olarak yeniden gitmek ve halkına davalarını daha iyi anlatabilmek için İngiltere'nin enstitülerini, politikasını incelemek istediğini söyledi.

Böyle bir emele ulaşmasını candan diledim. Avrupa'nın propagandası Türk milliyetçiliğini çok duygusal duruma getirdi. Onların bu şüpheciliğini ve çabucak incinmelerini insan kusurlu bulamaz. Kendilerinin çağırmadıkları ya da baş vurmadıkları, en iyi yabancı uzmanların yardım tekliflerine kulak asmamalarına şaşmamalı. Özgürlük için mücadele çok zor olmuştu. En küçük bir tehlikeyi göze alarak büyük bir fiyat ödemek istemiyorlardı.

Bu meclis salonunda demokrasinin bir belirtisi daha gözüme çarptı. Oturma yönünden, rütbe ve makam ayrımı gözetilmemiş. Milletvekilleri okul sıralarından ibaret iskemlelere nerede olsa oturuyorlar. Reisicumhur tartışmaları dinlemek için geldiğinde, şöyle bir çevresine bakıyor, ilk boş sıraya oturuveriyor. Sözcünün masasının önünde, konuşmalar için bir kürsü bulunuyor. Buradan pek akıcı ve canlı konuşmalar dinledim. Türklerin çoğu ellerinde not olmaksızın konuşuyor, sürekli el ve kol sallamaları Fransızlara benziyor.

Meclis hiç kapanmıyor. Her üyenin yıllık üç ay dinlenmeye hakkı var. Ben oradayken iki yüzden fazla üye bulunuyordu. Tüm üye sayısı üç yüz kırk kadardı.

Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngİlizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani İngilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme.

Bu mecliste, her sınıf insanı temsil eden, yaş ve toplumsal durumu değişik, her anlayışa uygun giyinen her türden insan var. Galeriden aşağıya, bu hevesli insan grubuna baktığımda gözüm eski günlerin göze hoş gelen kişisi Dersim milletvekiline ilişiyor. Diab (Ağa), doksan yaşında, Türkçeyi güçlükle konuşan birisidir. Uzun, dik, yaşlı bir adam... Uzun beyaz sakallı, büyük delici mavi gözleri, gözlüğe hiç gerek duyurmuyor. Kabilesinin büyüklerine has başlık ve elbiselerini giyiyor. Amberden yapılma bir tespihi de boynuna geçirmiş. Okuyup yazma bilmeyen tek milletvekili olmasına rağmen kendi bölgesinde önemli bir kabilenin şefi ve ileri geleni sayılıyor. Mecliste yalnızca iki kere konuştuğuna göre, dağ halkının kendi sorunlarını Ankara'nın dışında çözümleyebildikleri düşünebiliriz. Bana söylediğine göre kendi adamları gibi o da yalnız keçi sütü ve ekmekle beslenirmiş. Çoğu da iki yüz yirmi yaşına geldiğinde kendisi gibi genç kalırmış.

Tuhaf ama Meclis, Mevleviler en ileri görüşlü birini göndermişler kahverengi silindir şapkası ve dinî kıyafetiyle büyük Çelebi de göze çarpan bir kişi, imparatorluğun kurucusu Osman'dan da eski bir aileden gelen Çelebi, hocalarla birlikte eski halifenin mevkiinden indirilmesi için rey vermiştir.

Birçok milletvekilinin hocalara karşı nefreti insanı şaşırtıyor. Fakat bana "onlar bizim gibi düşünmezler" diyen gazeteci haklı olabilir. Ona göre "İngiltere dışında her büyük ülke dinle devlet işlerini ayırmak akıllılığını göstermiştir. Oysa biz aynı şeyi öğütleyince kötü gözle bakıyorlar". Yine dediklerine göre hocalar en ilerici

önderlere ayak uyduramıyorlar. Bu nedenle çeşitli kurulların dışında kalmayı uygun görüyorlar. Meclis hiç şüphe yok ki yeni kazanılan özgürlük ve bağımsızlıkla bağdaşmayacak, ilerlemeyi köstekleyecek dinî etkilere izin vermeyecektir.

Askerî üniformaların Meclise egemen oluşu Batılı bir gözlemcinin ilgisini çeker. Fakat şunu hatırlamalı ki ülke hâlâ savaş durumundadır. Birkaçı hâlâ fes giyiyor, ama büyük bir çoğunluk daha güzel olan kalpağa alışmış. Gri renkten kahverengi ve siyaha kadar her renkte olan kalpak rahat ve kışın da sıcak tutuyor.

Tabiî ki bu Meclis'te her ileri atılımın başlangıcında olduğu gibi birçok güçlükler kendini duyuruyor. Hele kendi kendini yönetme deney ve alışkanlığı olmayınca bu daha da güç oluyor. Örneğin okuma yazma bilmeyen milletvekilleri Avrupa hakkında hiç bir şey bilmiyorlar. Batı'ya ait her şeyi aşırı bir güvensizlik ve nefretle karşılıyorlar. Öte yandan bir gün çok zeki bir işçiyle tanıştım. Türkiye'de tamamen İngilizlerinkine benzer işçi sendikaları kurmayı istiyormuş. Bunlar dışında Meclis'te bazı basit toprak işçileri, dükkâncılar avukatlar, Paris'te öğrenim görmüş doktorlar, gazete yazarları, üniversite profesörleri ve valiler var. En okumuş olanları Avrupadaki her dili konuşuyorlar ve oradaki yaşayış biçiminden bilgileri mükemmel. Kadınların özgürlüğünü savunuyorlar. Ve Halide Hanım'ın Meclis'e bir üye olarak girmesi için ellerinden gelem yapıyorlar. Onlar bizim kabine çevresinde hiç yabancılık çekmeyeceklerdir. Kendi ülkelerinden başka bir ülkeden bütünüyle habersiz olan kişilerle kabine çok iyi çalışıyor. Bana söylediklerine göre "sosyal ya da sınıf ayrılıklarına herhangi bir parlamentoda yer yoktur. Bunları dışarıda sosyete kadınları yaratmaktadır."

[..] Millî Meclisi ne ölçüde yakından incelediysem, onlara duyduğum güven o kadar çok arttı.[8012]

1 Aralık 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Halifelik* meselesiyle alakalı 985 numaralı mahrem muhtıra kaleme aldı: *Saltanatın kaldırılması kararı kolay alınmamıştır. Yeni Halife ancak 148 oyla seçilmiştir*.[8013]

Lozan'daki Başmurahhas Lord Curzon, Londra'ya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi. *Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyle ona Musul petrol kaynaklarından ya da gelirinden bir hisse verilmesi imkânlarını araştırmak amacıyla, İngiliz petrol uzmanları* ile TBMM Hükümeti murahhas heyeti arasında müzakere yürütüldüğünü bildiriyor.[8014] Curzon, Boğazlar meselesinin halli *için konferansa çağırmış olduğu, Balkan ülkelerinin katılmasıyla, endişe ile beklenen Türk-Rus cephesine karşı bir blok kurmaya çalışı*yor. Fransız Genelkurmayın 14 Kasım'da hazırladığı ve İngiliz Genelkurmayın 24 Kasım'da tasdik ettiği taslak, İtilâf uzmanları tarafından 30 Kasım'da görüşülmüştür.[8015]

1 Aralık'ta Türk temsilcisi Muhtar Bey ile İngiliz uzmanları arasında petrol konusunda özel görüşmeler başlamıştır.[8016]

Petrol gelirinden pay almak karşılığında Musul'un İngiliz mandater yönetimine terk çekilmesi kapalı kapılar ardında görüşülmekte iken TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva Mustafa İsmet'in (İnönü) muhabir Sauerwein'e verdiği beyanat, Paris matbuatından *Le Matin* gazetesinde neşrediliyor, güya İsmet, *Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi isteğinden asla vazgeçmiyor*.[8017]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri *Çiçerin de Lozan'a geldikten sonra, İsmet Paşa, 1 Aralık akşamı Sovyet heyeti onuruna bir yemek verir. Burada Çiçerin, Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi*

8012 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 153-157.
8013 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LVII.
8014 FO/7964/E 13443; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309.
8015 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 481.
8016 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 482.
8017 FO/7964/E 13495, Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309. Musul meselesi, 1926 Haziranı'nda, bu formülle nihaî "çözüm"e kavuşturulacaktır.

ve savaş gemilerine kapanmasını öneren Rus projesi için Türk desteğini isteyince İsmet Paşa, Misak-ı Millî'nin Boğazların serbestisini öngördüğünü ve bundan ileri gidemeyeceğini söyler.[8018]

2 Aralık 1922. İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Saltanat'ın kaldırılması Hint Müslümanları'na büyük bir darbe vurdu. Üç yıldır Türk Halifesini savunmak için çalıştı*lar. *Onlara göre bu karar hatalı*dır.[8019]

Lozan'daki TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Ankara'daki İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf'a (Orbay) telgraf gönderdi. *Sovyet politikasını desteklemenin Türkiye'yi tecrit edeceğine ve Batılı devletlerle varılacak bir çözümü tehlikeye atacağına dair inancını belirtiyor*.[8020]

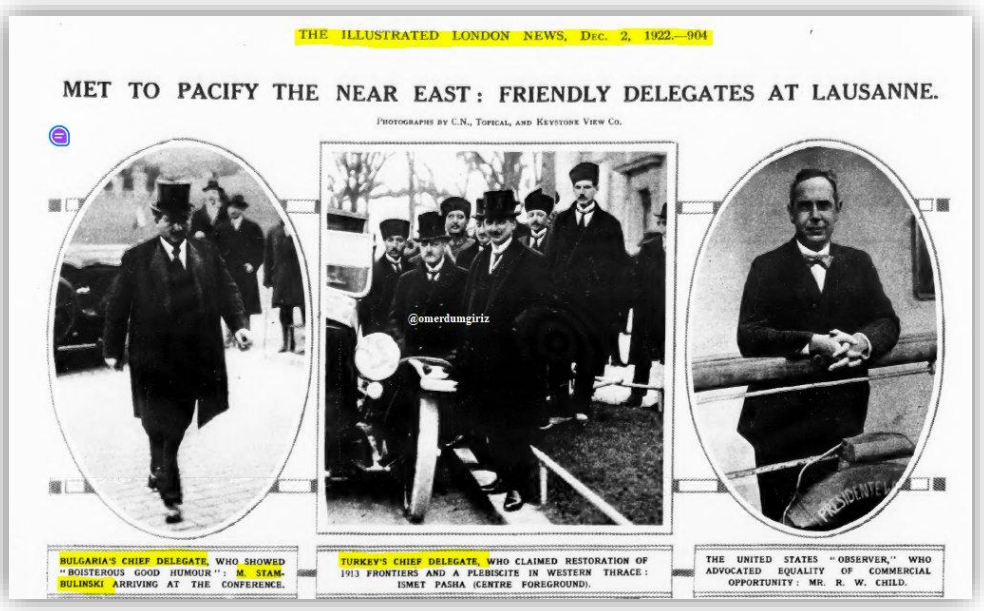

Fotoğraf. Şark-ı Karîb Umuru (Lozan) Konferansına iştirak eden Bulgar murahhas heyeti reisi Başvekil Stambulinski ile TBMM Hükümeti murahhas heyeti rüesası, Avrupaî "grande toillette" arz-ı endam etmişlerdir (*The Illustrated London News*, 2 December 1922, vol. 161, n. 4363, p. 904).

Lozan Konferansı'nın görünen veya görünmeyen en önemli konularından biri hiç şüphe yok ki, "hilafet" olmuştur. İngilizlerin ve müttefiklerinin barıştan sonra Türkiye'nin İslâmla ilişkilerini kesmesi yönünde telkinde bulunduklarını, baskı yaptıklarını düşünmemiz için çok güçlü emareler vardır.

Bunlardan en bilineni, 10 Temmuz 1923'te Halk Fırkası (Partisi) nizamnamesi müzakereleri sırasında üst kademe yöneticiler tarafından din/İslâm karşıtı yaklaşımların dillendirilmesi ve Türkiye İslâm kaldıkça barış yapılmayacağı iddiasının ifade edilmesidir. Bundan iki hafta sonra **Lozan Andlaşması, konferansa fesli veya kalpaklı giden "Türk delegeleri" tarafından silindir şapka ve smokin giyilerek imzalanmıştır!** Bu şapka, kıyafet devrimi dahil olmak üzere, bir çok uygulamanın taahhüt edildiğinin sembolik bir ifadesi olarak yorumlanmalıdır.[8021]

8018 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 483.
8019 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 68.
8020 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 192.
8021 D. Mehmet Doğan. (2019). *Bir Savaş Sonrası İdeolojisi Kemalizm* (3. baskı) içinde (s. 8). Ankara: Yazar Yayınları.

3 Aralık 1922. Lord Curzon, Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre *Curzon'un yapacağı şey çok basittir. Önce Türk heyetine Musul konusunda bol bol ödünler vererek, Türk-Rus cephesini dağıtmak ve sonra Musul'u reddetmek*.[8022]

Daily Express gazetesi askerî cunta yönetimi tarafından kurşuna dizilerek idam edilmiş bulunan sakıt ve mevta Başkevil Dimitrios Gunaris'in Curzon'a gönderdiği 15 Şubat 1922 tarihli mektubunu neşretti:

> Yunan Başbakanı kendi ülkesinin gücü azalırken Türkiye'nin kuvvetlendiğini İngiltere para ve silâh yardımında bulunmazsa, Yunanlıların Batı Anadolu'dan sürülmek tehlikesiyle karşılaşacaklarını bildiriyordu. Gunaris bu mektubu kendisine yöneltilen ithamlardan sıyrılmak için yargılandığı sırada mahkemeye vermişti. Lloyd George, Worthington-Evans, Austen Chamberlain ve Birkenhead böyle bir mektubu gördüklerini kabul etmediler ve Lord Curzon'un bu mektuptan kabine arkadaşlarına bahsetmemesini, görevini yapmamak olarak nitelendirdiler. Bu etkenleri bilselerdi, davranışlarının çok daha başka olacağını da ileri sürmekten geri kalmadılar. Bu konuda Lordlar Kamarası'nda sorular yöneltildi ve Birkenhead aynı mecliste Curzon'a karşı sert saldırılara girişti. Aslında eski bakanların hepsi kendilerini sersem mevkiine sokmuşlardı. Mektup Kabine evrakı arasında dolaşmış, kopyaları bile çıkartılmıştı. Lloyd George şerefsizce reddetti, ama Austen Chamberlain ve Birkenhead sportmence özür dilediler. Curzon öcünü almış, fakat çok yaralanmıştı. Çünkü eski kabine arkadaşlarının kendisini hiç sevmediklerini görmüştü, beceriksizlikle suçlanmıştı.[8023]

Fransız *L'Eclair* gazetesi, Yunanistan'ın sabık Londra Elçisi *İngiliz uyruklu Sir J. Stavridi adındaki Rum bankeri*yle gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti. Haziran 1920 bidayetinde Lloyd George, Stavridi'yi nezdine davet etmiş ve şöyle söylemişti: *Fransızlar, askerlerinin büyük kısmını çektiler; İtalyanların da orada tek askeri yok, yalnızca bir İngiliz tümeni kaldı. İstanbul'un korunması bu tümene bağlı. Eğer tümenimiz yenilirse şehrin yolu Kemal'e açılacak ve şehirden atılacağız! Bir saniye kaybedecek vaktimiz yok, yapılacak tek şey Yunanlıların hemen yardımımıza koşmaları!*[8024]

4 Aralık 1922. *"Boğazlar rejimini inceleme komisyonu" 4 Aralık Pazartesi günü saat 11'de açılır. Curzon, söz alarak günün programını açıklar. Önce Türkiye, sonra Rusya görüşünü açıklayacak, daha sonra Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan konuşacaktır. İsmet Paşa söz alır, ancak Misak-ı Millî'nin Boğazlarla ilgili maddesini okumakla yetinir ve Curzon'un çabalarına rağmen daha ileri gitmez. Çiçerin ise uzun bir konuşma yaparak Sovyet önerisini açıklar. Ondan sonra Romanya ve Yunanistan temsilcileri Duca ve Venizelos, İtilâf taslağına giriş yapmakla görevlidirler, İtilâf'tan Ege denizinde bir çıkış elde etmeyi uman Bulgaristan Başbakanı Stambulinski de bu taslağa pek karşı çıkamaz. Konuşmalar bitince Curzon yeniden söz alır ve Çiçerin'in bir Türk temsilcisi gibi öne sürdüğü önerilere İsmet Paşa'nın katılıp katılmadığını sorar. İsmet Paşa da İtilâf'ın önerisini öğrenmeden cevap veremeyeceğini bildirir. Çiçerin'in de İtilâf önerisini öğrenmek istemesi üzerine Curzon, nezaket gereği olarak önce Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin temsilcilerinin dinlenilmesini gerekli gördüklerini ve kendi önerilerini gelecek toplantıda sunacaklarını söyleyerek oturumu 6 Aralık'a erteler*.[8025]

5 Aralık 1922. Britanya Başvekili Muhafazakâr Bonar Law, Lozan Konferansı Başmurahhası Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *İngiltere'nin Irak'tan bütün bütün çekilmesini istiyor*.[8026]

8022 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 482. İtalyan Başmurahhası Garroni'nin İtalya Başvekili ve Hariciye Nâzırı Mussolini'ye gönderdiği 2 Aralık tarihli telgrafında belirtildiğine göre "Fransa ise, bu konuda İngiltere ile tam işbirliği halindedir."

8023 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 402.

8024 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.

8025 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 483-484.

8026 *Bonar Law's Files*, 111/12/38; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 308.

Lord Curzon, Londra'ya İngiliz Hariciye Nezâretine dünkü celse hakkında muhtıra gönderdi. Curzon'un belirttiğine göre *Türkiye kendisini, açıkça be hiç gerekli olmadığı halde, Rusya'ya "yüz kızartıcı bir bağımlılık" ("humiliating subjection") içine sokmuştur. Rusya ise, Karadeniz'i müstahkem bir Rus kalesi haline getirecek ve Türkiye'yi vesayeti altına sokacak gülünç bir tasarı sunmuştur. Türk temsilcilerinden biri özel görüşme isteğinde bulundu ve Türkiye'nin barış yapmak, Rusya'dan kopmak ve İngiltere'yle dostluğa dönmek istediğini bildirdi*.[8027]

Lord Curzon ile TBMM Hükümeti ikinci murahhası Doktor Rıza Nur, hususî görüşüyorlar. *Rıza Nur Bey'in, Türkiye'nin, Musul Vilâyeti kendisine verildiği takdirde, İngiltere'yle her noktada anlaşmaya varacağını, üstelik Rusya'dan kopacağını* söylüyor. Rıza Nur *şu gerekçeleri öne* sürüyor*: 1- Etnik (buna Lord Curzon kesinlikle karşı çıkmıştır). 2- Tarihsel (yani Türkiye'yle eskidenberi bağlı olması), 3- İktisadî (yani Asya Türkiye'sinin gelecekteki iktisadî yaşamı zorunluluğu), 4- Millî Misak (yani -Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türklerin elinde bulunan bir toprak parçası olması dolayısıyla- Musul'u kapsamayan bir andlaşmayı imzalamamakta Ankara'nın kesin kararlılığı). Lord Curzon ise, bunun kabul edilemeyeceğini, çünkü Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat, hattâ bütün Irak'ın kaybedileceğini; Arapların çöküşe uğrayacağını ve İngiltere'nin Doğu'daki politikasının da yenilgiye düşeceğini* belirtiyor. Lord Curzon'a göre *Türkler, belki de Rusların kışkırtmasıyla, Dünya'ya şunu demek istiyorlar: "Biz, Müttefikler'e ve özellikle de İngiltere'ye barış önerdik; her konuda isteklerini karşılamağa hazırdık. Karşılığında da yalnız Musul'u geri almak istiyorduk. Dünya'yı da barıştan etti."*[8028]

Doktor Rıza Nur, 10 yıl kadar sonra kaleme alacağı elyazması hatıratında, Lord Curzon'la hususî görüşmelerine dair şu cümleleri derc edecektir:

> Musul için Lord Curzon'la özel konuştum. Bu adamın damarını öğrenmiştim. Övgüye çok duyarlı. Gerçekten de büyük adam. Bütün övgülere lâyık. Kendisini kendisine övüyorum. Ve bunu kanımca ciddî yapıyorum. Bu adam gittikçe beni sevmeye ve kendisi beni çağırmaya başladı. O, herkese ve bize de sert olan Curzon gittikçe yumuşadı, pek tatlı oldu.
>
> Her görüşmede türlü giriş ve konuşmalardan sonra Musul'a geliyorum ve "Bunu bize bırakın" diyorum. Öyle duruma geldi ki, âdeta pekiyi diyecek gibi. Bir gün ben böyle ısrar ederken genel politikaya geçti: "Ama siz Ruslarla berabersiniz. Nasıl olur?" dedi. Bu, iyi bir ışıktı. Dedim ki: "Biz daima İngilizlerle dost olmak fikrindeyiz. Türk Milleti sizi sever. Rus'u sevmez. Rus, Türk'ün doğal düşmanıdır. Bu durum eskidir ve bugün değişmemiştir. Dünya Savaşı bunu bozamamıştır. Ruslar ile şimdi pek dostuz, fakat bu sizin suçunuzdur. Bize bir tekme vurdunuz Rus'un kucağına attınız. Şimdi dostluk kucağınızı açın, size koşarız." Zavallı, ayaklarından ağrısı vardı, güççe ve değnekle yürüyordu. Hattâ resmî oturuma da bu değnekle girer, onu masanın üstüne koyardı. Tuhaf oluyordu. Konferansın değnekli hocası derdim. Yerinden kalkıp yanıma geldi oturdu. Demek ki en duyarlı tele dokunmuştum. "Eğer dost olursak, Rusları bırakır mısınız?" dedi. "Derhal" dedim, hoşlandı. Yine dedim ki: "Bizim düşmanımız Rusya'dır. Biz artık arazi ele geçirmekten, savaştan bıkmış ve vazgeçmişizdir. Toprağımız büyük. Yalnız güvenlik istiyoruz. Yalnız barış içinde yıkık memleketimizi bayındırlaştırmak ve milletimizi eğitmek büyük isteğimizdir. Bunun için bizim size ihtiyacımız vardır. Sizin de bize başka ihtiyacınız vardır. Biz Rus'a karşı sizin için bir savunma siperi oluruz. Irak'ta para harcayacağınıza, biz size parasız jandarmalık ederiz. Irak size isyan ederse, biz size ordu bile veririz. Panislâmizm, Panturanizm bizden çok uzaktır. Size Doğu'da dost bir kuvvet gerek. Yunanı bu kuvvet yapmak istediniz, olmadı. Olaylar size gösterdi ki, Yunan milletinde bu yetenek yok. Bu yetenek, Doğu'da yalnız Türk Milletinde vardır. Bu kuvvet ancak biz olabiliriz. Konuşma pek derine girmişti. Dedi ki: "Pekiyi! Bunlar çok güzel, doğru;

[8027] FO 371/7965, E 13661/13003/44, No: 74, Part 2; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 268.

[8028] FO 371/7965, E 13695/13003/44, No: 80; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 280.

dostluğumuza garanti ister. Bu nasıl olabilir? Çünkü bir gün hükümet değişir, bu politika da değişir. Sizde hükümette devamlılık fikir ve politikası yoktur."

Görülüyor ki, çok serbest ve içten görüşüyorduk ve kendimize güvendiğim yok. Buna cevap bulamadım. Yalnız dedim ki: "Bunu birden bulup söylemek mümkün değildir. İsterseniz bunun için daha sonra müzakereye gireriz."

Anladım ki, İngilizler, bizim Rusya'dan ayrılmamıza önem veriyorlar ve bunu pek istiyorlar.

Ben bu politikayı Lozan'dan sonra da Mustafa Kemal'e, hele İsmet'e çok söyledim, fakat anlatamadım.

Eğer Lozan'dan sonra beni özel olarak Londra'ya yollasalardı, ben kuvvetle sanıyorum ki, bu dostluğu yapar, Musul'u da kurtarırdım. Öte yandan Lord Curzon da Lozan'dan sonra daima beni sormuş ve istemişti. Bunu çeşitli kimselerden işittim. Birisi o vakit Londra Elçisi olan Yusuf Kemal'dir. Ankara'ya dönüşünde bana: "Lord Curzon seni ne kadar seviyor. Bana İsmet'i bir kez bile sormadı. Benim dostum Rıza Nur ne yapıyor? Niçin bana gelmiyor? Rusya'ya gidecekmiş, diyor" dedi.

Curzon'la konuşuyorduk. Ben yine ona bir düziye "Musul" diyorum. O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyor. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle: "Musul, Musul... Ne yapacaksınız? Burnunuzun dibinde Suriye var, onu alın. Bir darbe yeter" dedi. Bu da beni çok keyiflendirdi. Demek bana çok güven duymuş. Böyle önemli birşeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ çok değerli ve içten dost dedikleri Fransızların Suriye'sini almamızı öneriyor. Curzon'a şu diplomatça cevabı verdim: "Bizim yer almaya, bunun için kan ve para dökmeye hiçbir isteğimiz yoktur. Ancak sizinle dost olmak ve içtenliğimizi eylemde kanıtlamak için Suriye'yi Fransızlardan alır, size veririz."

Keyfinden öyle güldü ki, görmeliydi.[8029]

TBMM Hariciye Vekili ve başmurahhas Mustafa İsmet (İnönü), İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf'a (Orbay) telgraf gönderdi. Telgrafa nazaran Türk hükümeti, İngiliz çözüm koşullarının yanında yer alıyordu; çünkü onlar Karadeniz'de Türklerin Sovyet gücü karşısında güvenliğini sağlayacaktı. Türkler özellikle, diğer ülkelerin savaş gemilerinin girişinin yasaklanması durumunda kendilerini Karadeniz'de Sovyet donanmasıyla karşı karşıya bulma olasılığından rahatsızdılar. Eğer Karadeniz bir Sovyet gölü haline gelirse, Sovyet donanması hem Karadeniz'i, hem de Boğazlar'ı kontrolü altına alabilirdi. Türkiye'nin tarihten aldığı bir ders vardı; Karadeniz'de güç dengesinin korunması için diğer Avrupalı savaş gemilerinin varlığı gerekliydi. Bu yüzden Türkler İngilizlerin Karadeniz konusundaki, Sovyetler'e ters teklifini desteklemeye hazırdı.[8030]

5-6 Aralık 1922. Lord Curzon, Sör Eyre Crowe'ye 5 ve 6 Aralık tarihli iki telgraf keşide eyledi. Bunlara göre *Curzon, I. Boğazlar toplantısından hemen sonra Türk temsilcilerinden birinin aşağıdaki esaslar üzerine kendisi ile konuşmak istediğini Londra'ya bildirir: Barış yapmak, Rusya ile bozuşmak, İngiltere ile eski dostluğu diriltmek. Bu temsilci Rıza Nur'dur ve 5 Aralık ile 6 Aralık sabahı Curzon ile iki özel görüşme yapar. Konu, Musul'dur. Eğer Musul, Türkiye'ye verilecek olursa, Türkiye Sovyetlerle bozuşabilir. Curzon fırsatı kaçırmamış olacak ki Londra'ya Musul ilinin dağlık bölgelerinin Türkiye'ye verilebileceğini yazar*.[8031]

8029 *Rıza Nur'un Hâtıratı*, s. 1031-1035; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 236-238. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8030 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 191-192.

8031 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII, Belge No. 255 & 257; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 484.

6 Aralık 1922. Lozan Sulh Konferansında bulunan Hariciye Nâzırı Curzon, Londra'daki müsteşarı Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi. *Türk heyeti, kendi payına, Curzon'a el altından, Türk toprak taleplerini destekleyecek İtilaf tekliflerine onay vermeye hazır olduklarını bildir*miştir.[8032]

Boğazlar Encümeninde İtilâf Devletlerinin teklifi müzakere edildi, başmurahhas İsmet Paşa *silâhsızlandırma*ya razı oldu. Bu gelişme üzerine Sovyet Hariciye Halk Komiseri Çiçerin *Rusya için silâhlandırma zorunlu olmuştur* ifadesini beyan etti.[8033]

> Mustafa Kemal [..] İngiltere'nin hayatî çıkarlarına dokunmadı. Arap ülkeleri üzerinde hak iddia etmedi. Millî Misak'ı sınırlı tutmağa çalıştı. İslâm etkenini de bir amaç değil, sınırlı bir araç olarak kullandı. [..]
>
> Lozan Barış Konferansı'nda da, Türkiye, İngiltere'nin en çok ilgilendiği iki konudan biri olan Boğazlar konusunda, İngiltere'nin tezine yakın bir görüşü benimsemiştir. Musul konusunda da İngiltere'yle bir kopmaya gitmedi ve 1926 yılında İngiltere'den yana bir çözümü kabul etti.
>
> Mustafa Kemal, çağdaş uygarlığın bir bütün ve bunun da Batı uygarlığı olduğu inancıyla, Türkiye'ye Batı'lı bir yapı değişikliği getirmeğe, başındanberi, kararlıydı. Bunu adım adım gerçekleştirdi. Mustafa Kemal, bu yapı değişikliğini, aynı zamanda, Türk varlığını Batı'ya uzun dönemde kabul ettirebilmek için bir gereklilik olarak da görmüş olmalıdır. Mustafa Kemal'in Türkiye'yi Batıcılaştırma çabaları, aynı zamanda bir dış güvenlik sorunu olarak da görülebilir. Batı, kendisine benzeyen ve toprakça da küçültülüp sürekli bir tehdit unsuru olarak görmeyebileceği bir Türkiye'yle bir arada yaşamağı kabul edebilecekti.
>
> Mustafa Kemal, amaçlarını gerçekleştirdikçe, Batı'nın ve İngiltere'nin saygısını kazanmıştır. [..] Üstelik, İngiltere, Mustafa Kemal'in yöneldiği Batı uygarlığının o dönemdeki güçlü bir temsilcisiydi. Mustafa Kemal'in Türkiye'ye getirmek istediği ve 1930 yılında denemesine giriştiği iki temel partiye dayalı siyasal sistem de İngiliz modelinden esinlenmiş sayılabilir.
>
> [..] Mustafa Kemal, İstanbul'la ayrılığını, hele bunun siyasal anlamını, başlangıçta gizlemeğe bile çalışmıştır. Saray'ın "Doğu'lu"luğunun yanında, Mustafa Kemal'in "Batı'lı"lığı, İngiltere'yle Mustafa Kemal arasında, baştan itibaren, farkedilmemiş bir yakınlık nedeni ortaya çıkarmaktadır. Üstelik, Osmanlı Hükümeti, Boğazlar'ı İngiltere'nin Hint yolu için koruyacak yeterli güce sahip değilken, Mustafa Kemal, askerî gücünü de kanıtlamıştır. İngiltere'nin Anadolu gerçeğini görmesi, başlangıçta farkedilemeyen bu yakınlık nedenlerini daha sonra değerlendirebilmesinin bir sonucu olmalıdır.
>
> 1926 yılında Musul sorununun çözüme kavuşturulmasıyla, Türkiye ile İngiltere arasındaki bunalımlar dönemi ortadan kalkmış oluyordu. Bundan sonra, Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndaki başlıca dış dayanağı olan Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini koparmadan, İngiltere'yle yavaş yavaş işbirliğine yönelecektir.[8034]

Mustafa Kemal, Halk Fırkasını kuracağını beyan etti.[8035] 41 gün sonra, gazetecilerle mülâkatında Halk Fırkası programından bahsedecek ve Lozan'daki Batıcılaşma taahhüdünü tatbik etmek konusundaki kararlığını zımnen ifade edecektir:

> Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun bir medlûlü olmak lâzımdır. [..] inkılâbın te'mini içun tarihin gösterdiği vasıtaya müracaat edeceğiz! İnkılâbın kanûnu mevcut kavâninin fevkindedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız inkılâb-ı teceddütkârane bir an bile durmayacaktır. [..][8036]

8032 *British Documents*, XVIII, p. 370-71; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 191.

8033 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 16.

8034 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 5-6.

8035 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 16.

8036 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 162-164.

[..] Bu program üzerinde fırka teşekkül edecektir ve bu fırkanın bütün memleket ve millet için de istinatgâh olabilecek teşkilâta mâlik olmalıyız. *Milleti teşkilâtsız ve hedefsiz bırakamayız*. Bırakırsak millet daima elimizden çıkar ve biz arzularımızın daima nazarî kaldığını görürüz.[8037]

7 Aralık 1922. Lozan müzakerelerinin ilk safhasının Ouchy'deki celsesinde Fransız mümessil Mösyö *Bargeton yabancıların kişisel durumuna ilişkin sorunların hangi mahkemelerde çözümleneceğini sordu. Türkiye'de bu sorunlar için ancak dinsel mahkemeler [Şeriat mahkemeleri] vardır ve kişisel durumla ilgili kanunların Şeriat mahkemelerince yorumlanması olur şey değildir* dedi.[8038]

TBMM Hariciye Vekili ve Lozan başmurahhası Mustafa İsmet (İnönü), Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'le hususen görüştü ve *Boğazlar yüzünden Müttefikler'le savaşa gittiği takdirde, Türkiye'yi Rusya'nın desteklemeyeceğini anlamış bulunuyor*.[8039]

8 Aralık 1922. Boğazlar Komisyonu dördüncü içtimaını gerçekleştiriyor. İsmet (İnönü), TBMM Hükümetinin tasarısını takdim eder. TBMM Hükümeti *İtilâf Devletleri tezini, Boğazlar, Istanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği açısından ileri sürdüğü yedi değişiklikle benimse*mektedir. *Curzon, İsmet Paşa'ya övgüler düzer. Türklerin, askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması, milletlerarası bir komisyon teşkili ve savaş gemilerinin geçmesi gibi ilkeleri kabul ettikleri için mutluluk duyduğunu belirtir*. *Şaşıran Çiçerin, Türk önerisini cevaplandırmaz, fakat İsmet Paşa'nın ilke olarak benimsediği Müttefik tasarısını, Türkiye'nin bağımsızlığını kısıtlıyor diye şiddetle yerer*. *Çiçerin, "ara duvarı" tezini yeniden geliştirir*:

"Eğer İngiltere, 1833'te olduğu gibi, Rus donanmasını Istanbul'da ve Rusya da Kırım Savaşı sırasında olduğu gibi İngiliz donanmasını Boğazlar'da görmek istemiyorlarsa, Rus önerisi bu karşılıklı garantiyi sağlamaktadır.

İdeal çözüm, bütün deniz silâhlarına, bütün denizlerde son vermek olacaktır. Ancak bugünkü durumda çatışan çıkarlar arasında yapılması mümkün tek uzlaşma, egemen Türkiye'ce Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılmasıdır...

Özgür ve egemen bir Türkiye... Bizim için, Avrupa'nın tam ortasında İsviçre, ya da Belçika gibi, barışın vazgeçilmez bir unsurudur".

Curzon ise, Türkiye ile Rusya arasındaki görüş ayrılığını sömürmeye devam eder:

"Çiçerin'in konuşması, Türk Delegasyonu'nca yapılan konuşmanın, Rus Delegasyonu'nu öteki delegasyonlar kadar şaşırttığını göstermektedir".[8040]

Curzon, uzlaştırıcı bir konuşma yaparak İsmet Paşa'nın öne sürdüğü koşullarda bir anlaşma zemini bulunabileceğini söyler ve tartışmalı noktaların görüşülmesi için Türk ve İtilâf uzmanlarının toplanmasını önerir. Çiçerin, yapılmış olan öneriler ve karşı önerilerin incelenmesi için tüm ilgili heyetlerin katılacağı bir alt komisyonun kurulmasını ister. Ancak Curzon, burada, Türk ve İtilâf uzmanlarının özel görüşmesinin söz konusu olduğunu ve bunun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyler. Türk heyeti de bu görüşmelerde ödün alacağı umuduyla Curzon'un manevrasına karşı çıkmaz ve böylece Sovyet heyeti Boğazlar üzerindeki pazarlıklardan da uzaklaştırılmış olur.[8041]

8037 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 168. Mustafa Kemal, Batıcılaşma inkılâbını tatbik eden liderliğindeki Halk Fırkasının azınlık olduğunu itiraf etmiştir: "İnkılâb akall-ı kalîl tarafından yapılmışdır. Ekseriyet değildir." Genelkurmay Başkanlığı. (2009). *Atatürk'ün Not Defterleri* içinde (c. 12, s. 132). Ankara: ATASE Yayınları.

8038 Seha Meray. (2001). (Çev.). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler* (Birinci Takım, Cilt II) (2. baskı) içinde (s. 85). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

8039 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 268.

8040 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 873.

8041 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485-486.

İtalya'nın Lozan Konferansı Başmurahhası Garroni, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini'ye telgraf keşide eyledi. Buna göre Boğazlar Meselesinin üçüncü oturumunda ilk sözü TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü) almış *ve Boğazlarla İstanbul'un güvenliğinin garanti altına alınması ve Karadeniz'e gidecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması şartıyla İtilâf taslağının ilkelerini kabul* etmiş, *ancak tasarıda bazı noktaların açıklanmasını ya da değiştirilmesini iste*miştir. *Garroni bu olayı "beklenen bir sürpriz" olarak niteleyerek ve Curzon'un Türkiye'yi tümüyle Rusya'dan ayırmakla elde ettiği "erişilmez başarı"dan dolayı "büyük sevincini" saklamadığını* bildirmektedir.[8042] *Amerikan heyeti de Washington'a Sovyetlerin Türkler üzerindeki etkilerinin yok edildiğini müjdeler*.[8043]

İngiliz *The Times* gazetesi "Reformcu Kemal Paşa. Askerî başarı yeterli görülmüyor" nam makale neşretti.[8044]

9 Aralık 1922. *Alınan kararlara göre iki tarafın askeri uzmanları buluşarak İtilâf'ın 6 Aralık'ta sunmuş olduğu iki taslağı görüşmeye başla*dılar. *Askerlikten arındırılacak bölgeler konusunda Türk heyetinin başlıca itirazları Gelibolu yarımadasını bir baskına karşı savunabilmek için orada bir askerî gücün bulundurulması ve İstanbul garnizonunun saptanmasında herhangi bir kaydın bulunmaması idi. Ayrıca İsmet Paşa herhangi bir uluslararası komisyonun denetlemesini de reddeder. Ancak bütün bu konularda bir gelişme kaydedilmez*.[8045]

Sovyet Rusya, *özel uzmanlar toplantılarını protesto eden bir nota ver*di.[8046]

Britanya Harbiye Nezâreti, Korgeneral Harington'a talimatname gönderdi. *Tehlike durumunda elinden geleni yapması en son İstanbul'u tahliye etmesi isten*mektedir.[8047]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye 760 numaralı telgraf gönderdi: *TBMM'de bir olay: Seçim kanunu görüşülürken, seçilebilmek için Misakı Millî sınırları içinde beş yıl oturma şartı getirilmek istendi. Bu madde kabul edilseydi Mustafa Kemal Paşa mebus seçilemeyecekti. Paşa bunu doğrudan kendisine karşı bir saldırı olarak gördü. Mustafa Kemal'e karşı muhalefet güçlendi*.[8048]

İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Aralık 1922 tarihli kararıyla İstanbul Mebusu Doktor Adnan [Adıvar] *Bey, İstanbul'da Yüksek Komiser, yabancı sefir ve mümessillerinin Hariciye Vekâleti ile olan münasebatının teminine memur edildi*.[8049]

10 Aralık 1922. Lord Curzon ile Mustafa İsmet (İnönü) hususî mülakat ediyor. İsmet, *Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusunda direniyor; Musul'u almadan asla Ankara'ya dönmiyeceğini söylüyor; ama Curzon bunu kabule yanaşmıyor*.[8050]

8042 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485.

8043 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1923*, Cilt II, Telgraf No. 767.68.119/269; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 485.

8044 Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, 2019, s. XXIX.

8045 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.

8046 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.

8047 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.

8048 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LVIII.

8049 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 956, dipnot 3468.

8050 FO/8966/E 13891, Curzon'dan Britanya Hariciye Nezâretine 11 Aralık 1922 tarihli telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309.

Kendisini yalnız bırakmakla İtilâf'ın oyununa geldiğini anlayan İsmet Paşa, 10 Aralık'ta, Çiçerin'in kendini ziyarete gelmesinden yararlanarak Sovyet uzmanlarının 11 Aralık'ta yapılacak ikinci uzmanlar toplantısına katılmayı ısrarla istemelerini önerir. Fakat ayın 9'unda özel uzmanlar toplantılarını protesto eden bir nota vermiş olan Sovyet heyeti, katılamayacağını söyler.[8051]

11 Aralık 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a 1111 numaralı muhtıra gönderdi: *TBMM ve Seçim Kanunu: Meclisteki muhalifler, Misakı Millî sınırları dışında doğmuş olanların mebus seçilemeyecekleri yolunda bir hükmü seçim kanununa koymak istiyorlar. Bu madde kabul edilseydi Mustafa Kemal seçilemeyecekti. Hedef alınan Mustafa Kemal, gitgide büyüyen muhalefetle uğraşmak durumunda kalıyor. Saltanatın kaldırılması muhalefeti güçlendirmiştir. Meclisteki muhalefet, Mustafa Kemal'in önünde Halife-Padişahtan daha büyük bir engeldir*.[8052]

Boğazlar meselesinin *11 Aralık toplantısında İtilâf'ın sunduğu askerlikten arındırılma tasarısının ikinci taslağında pek büyük değişiklikler görülmez. Gelibolu yarımadasında asker bulundurulması yeniden reddedilmiş, İstanbul garnizonu sayısı 10.000'den 11.000'e çıkarılmasına rağmen buradaki güçleri sınırlandırma ilkesi korunmaktadır*.[8053]

11 Aralık'da *Sovyet heyetinin 9 Aralık notasına verdiği cevapta, uzmanlarının Sovyet heyetinin "emrinde" olduğunu belirten İtilâf, uzmanlar toplantısında, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması konusunun, kurulacak alt komisyonda tartışılmasını önerir. Böylece İtilâf temsilcileri Türk-Sovyet heyetleri arasındaki bölünmeyi sonuna kadar götürerek, Boğazların askerden arındırılmasını yalnız Türk heyeti ile, savaş gemilerinin sınırlandırılmasını Sovyet heyeti ile tartışmakla ve karşılıklı çelişik ödünler vermekle iki heyetin birbirine girmesi amacını güderler*.[8054]

Lozan Konferansı Başmurahhası Çiçerin, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Litvinov'a rapor gönderdi. *Curzon'un hedefi, anlaşmayı Türklerle imzalayıp, Rusya'ya bu anlaşmayı imzalattırmamaktır.* TBMM Hükümeti ise Sovyet Rusya olsa da olmasa da *anlaşmayı imzalamaya hazırdırlar*. Curzon ile İsmet'in gizli mutabakata vardıklarına dair birçok emare görülmektedir:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti
Başkanının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
M. M. Litvinov'a Mektubu

12 Aralık 1922
No. 9

Sayın yoldaş,

Son günlerde Boğazlar sorunu uzmanların toplantısı biçiminde görüşülüyordu, bütün mücadele bu toplantılar etrafında yapılıyor, bir hayli kulis arkası karakteri taşıyordu.

Boğazlar Komisyonunun Cuma günü, 8 Aralık'taki akşam toplantısında Curzon, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile buluşacaklarını açıkladı. Bu açıklama bildiğiniz olaya yolaçtı. Curzon benimle ve Rakovski ile yaptığı tartışma sırasında, askerî birliklerden arındırılan bölgeler sorununun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyledi, ama sonra yine de sözkonusu toplantının resmi bir toplantı sayılmayacağını açıkladı. Bununla yetinmeyen Barrere, uzmanların özel olarak kendi aralarında konuşabileceklerini vurguladı. Alt komisyon kurulması isteğime karşılık, Curzon bunun zamanının henüz gelmediğini söyledi. Bu konu ile ilgili yazılı raporumuz size ekte gönderiliyor. Ama bundan sonraki günlerde Türk ve İtilâf uzmanlarının kendi aralarındaki görüşmeler gerçek özel anlaşmalar niteliğini almaya başladı. Türk uzmanları, bu görüşmelerde

8051 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.
8052 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LVIII.
8053 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 486.
8054 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 487.

konuşulan konuları, sözde bütün boyutlarıyla açıkladılar. Aslında bu, bir görüşme değil, bir pazarlıktı. Bununla ilgili olarak biz bazen Türk uzmanları ile, bazen de Türk temsilcileri ile tekrar tekrar buluşarak konuştuk.

Pazar günü İsmet Paşa'yı ziyaret ettiğimde, İsmet Paşa, pazartesi günü sabahı uzmanlarımızın İtilâf uzmanları ile görüşmesini ısrarla istememizi önerdi. Fakat biz bunu kendi aramızda görüşerek, oybirliği ile, b[u] yolun izlenmesinin, bizim için asla geçerli bir tutum olmayan uzmanlar arasında özel görüşmeler yapılması geleneğinin yerleşmesini teşvik etmiş olacağı kararına vardık ve sonuç olarak, bu yolla Rus heyetinin Türkler ve İtilâf arasındaki görüşmelerin dışında bırakılacağını da düşündük. Ben bunları bir yazıyla İsmet Paşa'ya açıkladım, yazının bir kopyası ekte sunulmuştur.

Salı günü, yani bugün sabah, uzmanlarımız bütün heyetlerin uzmanları ile görüşmek üzere davet edildiler. Hepimiz, yalnızca yoldaş Mdivani çekimser kalarak, oraya mutlaka gidilmesine karar verdik, çünkü uzmanların çağrılması bizim istediğimiz ve ısrarla üzerinde durduğumuz öneri idi. Yalnız uzmanlarımıza, danışma yalnızca haberleşme niteliğinde olan açıklamaları aştığı takdirde protesto etmek ve hatta salonu terk etmek yolunda talimat verildi ve bunu dikkate alan uzmanlarımız, hemen ilk adımda toplantının niteliğinin kesinlikle saptanmasını isteyeceklerdi. Türk uzmanlarının bize verdikleri bilgiye göre, İtilâf Devletleri'nin Curzon'nun söz arasında ileri sürdüğü, Boğazların askerî birliklerden arındırılması Rusya'yı ilgilendirmez anlamına gelen görüşüne döneceklerini gözönünde bulundurularak, uzmanlarımıza, kendilerine Boğazların askerî birliklerden arındırılması hakkında söz hakkı verilmediği takdirde, gemilerin Karadeniz'e çıkışları sorununun da tartışılmaması talimatı verildi. Bundan başka, bilgi edindiğimiz üzere, bu toplantıda uzmanlara İtilâf'ın yeni projesinin de sunulması mümkün olduğundan, uzmanlarımıza bu projeyi kabul etmemek ve bu projenin, bir komisyona ya da bir alt komisyona sunulup tartışma olanağı verilmeden uzmanlara sunulmasının protesto edilmesi talimatı da verildi. Çünkü bu, bütün görüşmelerin uzmanlar komisyonuna aktarılması yolunda yeni bir aşama olacaktı ve bu komisyon alt komisyon yerini de tutacaktı. Ayın 11'inde İsmet Paşa ziyaretimize geldi, biz de onunla heyetlerimizin alt komisyonun kurulmasını istemesi konusunda anlaştık. İsmet Paşa'ya, yalnız alt komisyonda bizim ve Türk heyetlerinin biraraya gelerek kabul edilebilir şartlar için mücadele edebileceğimizi anlattık, aksi halde görüşmelerin uzmanların danışma toplantısında yapılması ile bizim tümüyle dışta bırakılabileceğimizi ve görüşmelerin politika ile ilgisi olmayan kimselerle sürdürülmesine olanak yaratılacağını söyledik. Bunun üzerine, ayın 11'inde akşamüstü alt komisyonun kurulması isteğimizi içeren notamızı gönderdik, bunun bir sureti ayrıca sunuluyor. Türk heyeti herhalde aynı nitelikteki notasını ayın 12'sinde sabah gönderdi.

Ve böylece, bu sabah, yani 12 Aralık günü bütün heyetlerin uzmanları toplandılar. İtilâf uzmanları yeni bir proje önerdiler, bu proje gözden geçirilirken, yepyeni maddeleri kapsadığı da anlaşıldı. Bu yeni projeye Boğazların askerî birliklerden arındırılması taslağı hiç alınmadı, sadece gemilerin Karadeniz'den geçişi sözkonusu ediliyordu. Uzmanlarımız bu konuda açıklama istedikleri zaman, İtilâf uzmanları Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı hiçbir şekilde ilgilendirmediğini söylediler. Bu durum karşısında, yani bir yandan Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması konusunun görüşülmesinde dışta bırakılması ve uzmanların danışma toplantısının, gerçek bir alt komisyon haline getirilmesi karşısında, uzmanlarımız, kendilerine verdiğimiz talimata uyarak toplantıyı terk ettiler ve bunu bir gösteri biçimine dönüştürdüler. Bununla birlikte heyetimize resmen yeni bir " Boğazlardan geçiş özgürlüğü" projesi gönderildi. Aradan birkaç saat geçtikten sonra, heyetimiz ayrıca hiçbir yorum yapılmaksızın konferans sekreterliğinden Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesini aldı. Böylece ortalık karıştı. Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerine sokulmaması resmen kabul edildikten sonra, bize her nedense bu proje yine de gönderildi. Ama bu jest bizi protesto notamızın gönderilmesinden alıkoyamadı, notanın sureti size ayrıca gönderiliyor ve notada hem uzmanların danışma toplantısının bir alt komisyon haline dönüştürülmesi hem de özellikle Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinde dışta bırakılması protesto ediliyor. Bu sonuncusu çok önemlidir ve çok ciddi çatışmalar doğurabilir. Elbetteki böyle bir zorbalığa boyun eğmemizin sözü bile edilemez. Görünüşe göre, Curzon kaşla göz arasında Boğazlar konusunu bitirmek istiyor. Uzmanlar danışması biçimi altında Türklerle anlaşacak, sonra da bizi bir oldu bitti karşısında bırakacak, komisyona hazır bir projeyi getirerek derhal imzalanması ya da imzalanmaması sorununu görüşme konusu edecek ya da bu sorunu konferansın sonuna kadar erteleyecek. Herkes en kısa zamanda konferansın kritik bir noktaya gireceğinden söz ediyor. Curzon'un

hedefi, anlaşmayı Türklerle imzalayıp, Rusya'ya bu anlaşmayı imzalattırmamaktır. Türkiye'nin böylece Rusya'dan biçimsel olarak da olsa uzaklaşmasında büyük bir başarı görmektedir.

Daha önce söylediklerime bir de şunu eklemek istiyorum:

Dün akşam İngiliz deniz uzmanı Amiral Keyes, Berens'i davet ederek kendisi ile uzun uzadıya görüşmüş. Hakkımızda birçok dostane duygusunu açıkladığı halde, görüşmenin özü, bizim için bu anlaşmanın İtilâf'ın önerdiği biçimde imzalanmasının çok yararlı olması idi. Aynı zamanda Fransız çevrelerinde, Rusların, Fransızların uzlaştırıcı çabalarını gereğince değerlendireceklerinden söz ediliyor, sözüm ona Fransızlar İngilizleri birçok ödün vermeye zorlamışlar!

Yeni İtilâf projelerinin, ilk projelerden hemen hemen hiçbir farkı yok. Karadeniz'e gemilerin geçirilmesi konusunda, her devlete Karadeniz'de üç geminin bulundurulması ve bu üç geminin birinin 10.000 tondan daha büyük olması hakkı yerine, bu kez her devlete Karadeniz'e üç gemi geçirme hakkı veriliyor, şu şartla ki bunlardan hiçbiri 10.000 tondan yukarı olmayacak. Böylece yabancı gemilerin tonajı kısıtlanmış, ama bunun yerine anlaşılmaz bir formül meydana getirilmiş oluyor, bundan da, bu gemilerin Karadeniz'de bulunmaları mı, yoksa sadece Boğazlardan geçişi mi amaçlandığı anlaşılmıyor.

Kıyıların askerî birliklerden arındırılması alanında bazı düzeltmeler var, örneğin ufak bataryaların bulunmasının kabulüne karşı, askerî amaçlarla demiryollarının kullanılması yasağı. Demiryollarının tek hedefi, yabancı askerî birliklerin çıkartmasına engel olmaktır; bunlar Boğazları hiçbir şekilde yabancı filoların geçişinden korumaz. Aynı zamanda Boğazlar hakkındaki anlaşmanın uygulanması kontrolünün kesinlikle Türkiye'ye yüklenınediği açıklanıyor (...) [*Noktalı yerler esas metinde atlanmıştır. (Yerasimos notu)*]

Anlaşıldığına göre, bazı noktalarda Türkiye ile İtilâf arasında herhalde daha önce Ankara'da görüşülmüş ve anlaşılmış. Aralarında genellikle önceden hazırlanmış bir oyun yok, ama belirli bazı noktalarda bir uyuşma olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu noktalardan biri örneğin, Türkiye'nin Boğazlarda istihkam tesislerinin kurulmaması ve belirli bir sınıra kadar yabancı savaş gemilerinin geçiş izni yükümlülüğü olacak. İsmet Paşa biraz sızlanıyor, biraz da İtilâf'a karşı koyuyor ama bu noktalara gelince, "pas" diyor.

Türklerin bazı fedakârlıklar yaptığını gösteren ve bu fedakârlıkların belirli bir kısmının gönüllü olmaktan da ileri olduğunu düşündüren temel fikir, Boğazlar ve Karadeniz sorununun, Türkiye'nin kıyı ve iç bölgelerinin güvenliğinden kesinlikle ayrılmasına dayanmaktadır. Bizim görüşümüz şu: Rusya güneyinin güvenliği, Türkiye'nin güvenliğidir, üstelik İstanbul için Boğazlar kapanmadan bir güvenlik söz konusu olamaz, Rusya güneyinin güvenliği için de durum aynıdır. Türkler herhalde şöyle düşünüyor: nasılsa başkentleri Ankara'da kalacak ve gerçek Türkiye Anadolu sayılacak, Türkiye topraklarının çok az bir kısmı Trakya'da kalacaktır. Boğazlarda olup bitenlerden, gerçek, yani İç Anadolu Türkiye'si etkilenmez ve savaşa karışmak zorunda kalmaz. Rus görüşü ise şu: İngiltere ile Rusya arasında bir savaş çıkarsa, İngiltere de Türkiye'yi İngiliz filosunun geçişi için zorlayacak, Türkiye de buna karşı koymakta zorluk çekecek ya da kendisi ister istemez savaşa karışmış olacak; bunun için Rus görüşüne göre Türkiye'nin savaşa girmesi kaçınılmaz bir gerçek olabilir. Türk görüşü ise, Boğazlara boşvermekten ibarettir, yeter ki Türkiye'nin iç toprakları korunmuş olsun. Varsın İtilâf Rusya ile dövüşsün, Türkiye buna sadece seyirci kalacak ve kendi çıkarlarını koruyacak. Türkiye bu çarpışmada tarafsız kalacak, çünkü Türkiye, İstanbul değil, Küçük Asya'nın iç topraklarıdır.

Bu varsayım son günlerde Türk temsilcilerin sık sık ettikleri sözlerden açıkça anlaşılıyor ve oldukça düzenli bir biçimde Türklerin sözüm ona zoraki fedakârlıklarında somutlaşıyor. Gemilerin Boğazlardan geçmelerinde Türk denetiminin sadece sembolik mahiyeti de bununla anlaşılıyor. Eskiden durum açık ve basitti: Boğazların girişlerinde toplar yerleşmişti, yaklaşan gemi durmak zorundaydı, durmadığı takdirde ona ateş açılıyordu. Şimdi toplar olmayacak, Boğazlardan gemilerin geçişi tamamen serbest olacak, hatta Türk kılavuz kaptanları olmayacak, geçiş herkese serbest olacak. Türkler, gemilerin Boğazlardan geçişinde, bu geçişin kontrol edilmesi hakkından yoksun edilmelerini bile şaşılası bir tevekkülle karşılıyor. Hal böyle iken, bunun dışında bütün kısıtlamalar sembolik kalıyor. Her nedense bu can alıcı noktada Türklerin durumları belirsiz kalıyor, bunun altında yatan nedenleri henüz anlayamadık. Ama buna karşılık gemilerin Boğazlardan geçmelerinin toplu biçimde olmasında ısrar ediyorlar. Bizi en çok ilgilendiren şey, Karadeniz'de savaş gemilerinin olmamasıdır. Türkler bize hak veriyor ama bunun mücadelesini bizden bekliyorlar, kendileri herhalde bizi

sadece destekleyecek, o da, lafla elbette. Kendilerini en fazla ilgilendiren şeylerden biri, bir de Boğazların girişi ile çıkışı arasında bulunan yabancı savaş gemilerinin Türk savaş filosunun tonajını aşmamalarıdır. Düşünceleri gemilerin toplu biçimde geçmeleridir. Biz bu sözü çoktandır duymaktayız, herhalde onlar bu konuda İtilâf'la anlaşmış olacaklar. Ama anlamadığımız bir şey varsa o da, bu toplu biçimde geçişi nasıl kontrol edeceklerdir, çünkü Türkler hem kontrolden, hem de Boğazları kontrol etme araçlarından vazgeçiyor.

Türk uzmanlarının İtilâf uzmanları ile danışma toplantılarında bir de oldukça düzenli bir biçimde şu eğilim izlenmekteydi: Türkler varsın Boğazlardaki durumla ilgilensin, Karadeniz'deki durum ise Rusya'nın işidir ve bu konularda öneriler ileri sürecek taraf Rusya olmalı. İşin aslına bakılırsa, bu tutum, Curzon'un bizi Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinden uzaklaştırmak girişimine tam uygun düşüyor. Türkler Curzon'un bu girişimini protesto edeceklerini söylüyorlar, ama toplantıda bu sorun görüşülürken, Türk uzmanları ağızlarını açmadılar ve bizi de desteklemediler. Alt komisyonun kurulması ile ilgili notalarında, bu alt komisyonun Boğazlar sorununun bütününü ele alıp incelemesinden söz edilmektedir. İsmet Paşa böylelikle, askerî birliklerden arındırılması sorununun görüşülmesinde bizim de katılmamızı destekleyeceği yolundaki sözünü gerçekleştirmeye çalışıyor.

Türkler bizimle konuşurken Brest-Litovsk dönemindeki soluk alma teorimize çok benzer bir teori geliştiriyorlar. Türkiye'nin hiçbir suretle savaşa devam edemeyeceğini söylüyorlar. Türkler, anlaşma yolu ile kendi durumlarını geçici bir süre için de olsa, güçlendirmek istiyorlar ve anlaşma ile tespit olunan rejime geçici gözü ile bakıyorlar. Umutları -fazla saf mı, yoksa fazla kurnaz olduklarından mı?- anlaşmanın imzalanması ile İstanbul'u işgal eden İtilâf orduları ve İngiliz filosundan kurtarılmasıdır (toplu biçimde geçiş sistemi buna dayanmalı ve İngiliz filosunun uzaklaştınlmasına yaramalıdır). Sonra, İtilâf güçlerinden kurtulunca ve biraz soluk alıp yeniden güç bulunca, savaşa devam edecekler ve İtilâf'ı tamamen dehleyeceklermiş. Sözlerine bakılırsa, Curzon'un önerdiği barış Türkiye için son derece güç olacakmış. Bunun sonucu olarak Türk ulusu Rus ulusuna daha da bağlanacak, daha da yakınlaşacak, çünkü Türk milleti şimdiden Curzon'un bağlarından kurtulmak için çırpınıyor ve bu mücadelesini Rus ulusu ile birlikte sürdüreceğini umut ediyormuş. Bu şekilde İsmet Paşa bize ait olan şeyi yine bize armağan ediyor. İtilâf'ın Boğaz kontrolüne gelince, İsmet Paşa kesinlikle, Türkiye'nin hiçbir şekilde gerçekten askerî ve idari iktidarı olan bir İtilâf kontrol komisyonunu kabul etmeyeceğini bildiriyor. Türkler sadece Rus projesinde önerilen bir komisyonu kabul ediyorlar, yani teknik işlevleri olan bir ticaret komisyonunu.

Anlaşıldığına göre Türkler bize olan taahhütlerini pek yerine getirmeye meraklı görünmüyor, çünkü şimdilik sadece ülkelerinin iç topraklarının güvenliği ile uğraşıp, gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e çıkışları sorununda da gereken mücadele bulunmuyorlar, ikincisi ise, biz olmasak da, anlaşmayı imzalamaya hazırdırlar (...)

Komünist selamlarımla,

Georgi Çiçerin[8055]

[8055] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 553-558. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

13 Aralık 1922. *Punch* nam İngiliz mecmua ilginç bir illüstrasyon neşretti. Limana demirli İngiliz muhribinin bahriye subayı bindirme köprüsü başında ellerini bağlamış vaziyette mağrur: *Daha saltanat mültecileri var mı, Türk ve de Yunan hepsi buyursunlar*.[8056]

Fotoğraf. *Punch, 13 Aralık 1922* (Şimşir, 2016, s. 334).

Mirliva Refet'in (Bele) yerine İstanbul mümessili tayin edilen Doktor Adnan (Adıvar), İstanbul'a muvasalat etti ve *TBMM Hükûmeti Hariciye Nezareti Dersaadet/İstanbul Murahhası* vazifesini ifaya başladı.[8057]

14 Aralık 1922. Lozan Konferansı İngiliz Heyeti murahhası Andrew Ryan: *Türk kanunlarından birtakımının (Ceza Kanunu, Ceza Yargılama Usulü Kanunu) Avrupa kanunlarını örnek almış oldukları doğrudur; fakat Yurttaşlar Kanunu [Medenî Kanun] İslâm'a dayanan bir kanundur.*

İtalyan Heyeti murahhası Galli, *M. Ryan'ın çok güzel açıkladığı görüşlere birkaç noktayı eklemek istemektedir. Osmanlı Anayasanın bir maddesi, kanunların her zaman dinsel hukuka [ahkâm-ı fıkhiye] uygun olması zorunluluğunu öngörmektedir; bu yüzden, Karma Mahkemelerde bile, Şeriat ilkelerine dayanan Yurttaşlar Kanunu [Medenî Kanun] öne sürülmekteydi. Müttefiklerin, Türkiye'ye bulunmağa hazır oldukları çok büyük ödünler [tâvizler] karşısında, Türkiye'nin de kendi açısından bir şeyler yapması zorunlu görünmektedir*.[8058]

16 Aralık 1922. ABD'nin Philadelphia eyaletinde münteşir *Public Ledger* gazetesi: *İngiltere Musul Petrol Savaşı'nı yeniden gündeme getirdi. Türklere petrol sahaları dışındaki tüm toprakları vermeyi teklif etti*.[8059]

İspanyol matbuatı Lozan Konferansı Arazi Komisyonu içtiması hakkında yazıyor: *Lord Curzon, 15 Aralık'ta Türk heyetine Musul ile ilgili bir antlaşma projesi göndermiş ve İngilizlerin bölgenin kuzey kesimlerini Türklere vermeye hazır olduğu ancak güney kesimi ellerinde tutmak istedikleri bildirmiştir*.[8060]

17 Aralık 1922. Sovyet Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e göre Boğazların silâhsızlandırılması projesi, *Rusyayı silâhlandırmaya mecbur ediyor. İsmet Paşa'nın 8 Kasım günlü demeci Boğazların silahsızlandırılmasının barışı tehdit edeceğinizi ispat etti.* İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon ise, beyanatında, *Türk ve Rus delegasyonlarının görüşleri arasında esaslı fark var* dedi.[8061]

Çiçerin, Litvinov'a rapor gönderdi. TBMM Hükümeti, Lenin'in tamamen karşı çıktığı Milletler Cemiyetine girmeyi kabul etmiştir. Bu hadise, Musul'un ve petrollerinin Britanya'ya verildiğine delâlet ediyor:

8056 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 334.

8057 FO, 371/17968, E 14193, Henderson'dan Curzon'a 13 Aralık 1922; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 956, dipnot 3468.

8058 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 2, s. 106.

8059 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler,* 2012, s. 249.

8060 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 466.

8061 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı M. M. Litvinov'a Yazısı

17 Aralık 1922
No. 12

Sayın yoldaş,

Size 9 numaralı mektubumu gönderdiğim sırada, bu mektubumda ayrıntılı olarak anlatacağım uzmanlarla ilgili olay meydana geldi. Uzmanlarımız ilk kez ortak danışma toplantısına çağrıldılar, ama toplantıyı terk etmek zorunda kaldılar. Çünkü her şeyden önce, İtilâf uzmanlarınca, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı ilgilendirmediği yolunda sözler edilmişti ve ikinci olarak da, uzmanların danışma toplantısına yeni projelerin sunulması ile bu danışma toplantısı, konferansın bir yan komisyonu görüşmesine dönüşüyordu, böylece İtilâf ile Türkler arasındaki görüşmelerden uzaklaştırılmak tehlikesine düşüyorduk. Ama bundan hemen sonra bize konferans sekreterliğinden resmen, İtilâf'ın Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesi gönderildi. Size daha önce bu konuda yazdığım gibi, oyun bir hayli karmaşık. Konferans sekreterliğinin daha sonraki açıklamalarına bakılırsa, konferans, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının elbetteki Rusya'yı ilgilendirdiğini kabul ediyormuş (...) [*Noktalı yerler metinde atlanılmıştır. (Yerasimos notu)*]

Bu süre içinde Türkler, İtilâf'la, uzmanlar danışması biçiminde görüşmeleri sürdürüyorlardı, Türkler kısmen bize de bu görüşmelerin konularını bildiriyorlardı, ama her zaman ve her konuyu değil. Dün, konferansın geçici sekreteri Lagarde bize telefon ederek. İtilâf uzmanlarının bizim uzmanlarımıza, kendileri ile bir danışma toplantısı yapma hakkından yararlanmasını önerdi. Ama biz bunu reddettik, çünkü bunu kabul etmemiz, İtilâf uzmanlarının çeşitli devletlerle ayrı ayrı yaptıkları danışmaları da kabul ettiğimiz anlamına gelecekti. Biz bunu düşünerek, daha önce hazırlanan alt komisyonun kurulması isteğimizin ikinci kopyasını ve ayrıca size ekte sunulan refakat mektubunu gönderdik.

Görüşmeler sırasında, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile danışma toplantılarında İtilâf uzmanları Türklere birçok ödün verdiler. Önceki gün İtilâf son derece önemli bazı ödünler verdi, bunları size şifre ile bildirdim. Türk donanması serbest olarak Boğazlardan geçecek ve her limanda demir atabilecek, hatta askerî birliklerden arındırılmış bölgelerde bile, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarından bütün kısıtlamalar kaldırılıyor, Türkler orada diledikleri çapta topçu birliklerini yerleştirmekte serbest bırakılacaklar.

Bu görüşmeler, başka görüşmelerle daha da iç içe giriyor, aynı zamanda ROST [*Rus Haber Ajansı*] telgraflarından bilgi edinmiş olacağınız gibi, Curzon ile Türkler arasında azınlık konusunda çok büyük bir gerilim meydana geldi, ama bundan sonra Türkler Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul edince, Curzon buna son derece memnun olduğunu açıkladı. Bildiğiniz gibi, bunun ardında İngilizlerin Musul ve petrol dalavereleri gizlenmektedir. Musul, Irak'a bağlandı, bu konuda, Milletler Cemiyeti'nin mandası vardır. Ama Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girince, Milletler Cemiyeti bu mandayı Türkiye'ye devredebilir. Bunun arkasında ise petrol imtiyazlarının ya da bu imtiyazların Turkish Petroleum Company'ye devredilmesi hakkındaki görüşmeler gizlenmektedir ki, bu şirkette hisselerin çoğu İngilizlerindir. İngilizlerin Türklere petrol anlaşması konusunda yaptıkları bir yığın somut önerinin çeşitli biçimleri var. Ya petrol üretilen toprakların bölüşülmesi, ya da kârın %25'inin Türklere devredilmesi. Bu deneme balonlarını uçurtan Rikket'tir, adamcağız günde en az bir kez İsmet Paşa'yı ziyaret ediyor. Bunların bütün hedefi, bu petrolden Amerikalıların uzaklaştırılmasıdır. Bunun için her deney balonu uçuruldukça, ortalık birbirine karışıyor. Eyvah, konferans tehlike içinde imiş, çünkü küsmüş Amerikan petrolcüleri, konferansın baltalanmasına çalışıyorlarmış vs.

İki gündür Türkler bize, Boğazlar konusunda çok gizli bir karşı proje hazırladıklarından söz ediyorlar, ama bugüne kadar bu proje bize henüz gönderilmedi, sorduğumuzda da, henüz "çevrilmemiş, çevrilmektedir" deniliyor (...).

(Bundan sonra mektupta Curzon ile Çiçerin'in görüşmesi için yapılan girişimler ve bu görüşme anlatılıyor. Görüşmelerin Lozan konferansıyla ilgili bölümü şöyle devam ediyor).

Lozan konusu ikide bir bu genel konuşmalara karışıyordu. Curzon bana ilk olarak şunları açıkladı: "Bana daha önce de gelebilirdiniz. Benim tutumumu bahane ediyorsunuz, oysa ki düşmanca tutum asıl sizin tarafınızdan gösteriliyordu. İsmet Paşa'ya karşı takındığım tavırları gördünüz, ama İsmet Paşa bana geldi, size karşı böyle bir davranışım olmadı sanırım." Benim sitemlerine karşı, Lozan'daki Rus heyetinin kendi kendini dışta bıraktığını söyledi. "Rus uzmanları, danışma toplantısını terk ettiler, daha sonraki çağrılara ise hiç gelmediler. Ayrıntılar, kural olarak, uzmanların danışma toplantılarında hazırlanıp inceleniyor, bu, her zaman böyledir; belki Cenova'da durum başka idi, ama genellikle herkes bu konferansın ciddiyetinden ve esas konularından uzaklaşmayıp, tiyatrovari hareket ve davranışlara yönelmediğinden memnun. Konferansın ilk birleşiminde Rus heyeti kendi planını açıkladı, daha sonra İtilâf planını açıkladı, sonra ayrıntılar uzmanlarca görüşüldü, bütün bunlar tamamen olağandır. Yarın, uzmanların hazırlık çalışmalarının sonucu olarak, İtilâf, Boğazlar Komisyonuna yeni bir proje sunacak ve Rus heyeti kendi düşüncelerini dilediği gibi yürütebilecektir. Her madde üzerinde bitmez tükenmez pazarlıklar yapılmaya başlanırsa, bu işin sonu gelmeyecek. Bakın, biz, Türklerin isteklerini büyük ölçüde karşılamaya çalıştık, Türkler bizim önerimizi kabul ettiler ve gördüğünüz gibi, projenizin temeli elinizden alınmış oldu. Bunu bir daha önereceksiniz, kimse kabul etmeyecektir. İngiltere'ye gelince, İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesi söz konusu bile olamaz. Kendi uzmanlarınızın danışma toplantısına katılması için bu kadar ısrar ettiğiniz halde, dostunuz olan Türkler bunu neden istemediler? Alt komisyonun kurulmasını isteyemezsiniz, konferans bu komisyonu kurmamışsa, bu, konferansın kendi bileceği bir şeydir, onun işidir, bir tek heyet bunu ayrıca konferanstan isteyemez. Askerî birliklerden arındırmaya gelince, şahsen ben, bu konunun Rusya'yı ilgilendirmediğini sanırım, ama Rusya'yı saf dışı da bırakmak istemem. Sizin Lozan'a davet edilmenizi ısrarla istiyordum, oysa Poincaré Lozan Konferansının sonunda, sizin de katılmanız şartı ile Cenevre'de başka bir Boğazlar Konferansının yapılmasında ısrar etti durdu. Diğer heyetler kendi kararları ile planımıza karşı çıktılar. Ben önceden Romanya ve diğer ülkelerin ne diyeceklerini bilmiyordum. Bu ülkeler hiçbir zaman danışma toplantılarına kendi uzmanlarının davet edilmesini talep etmiş değildir. Ben gelmişsem, bunun tek nedeni Boğazlar sorununun Rusya'nın da katılması ile çözümlenmesidir. Rusya olmadan böyle bir anlaşmanın gücü yeterli olamazdı. Ama imzalamak istemezseniz, bu sizin bileceğiniz şeydir. Siz olmadan da anlaşmayı imzalayacağız. Belki daha sonra siz de buna katılacaksınız. Taktiğimizden ötürü sitemler yağdırmanız, bana İngiliz gazetecileriyle yaptığınız konuşmayı hatırlattı: Üstüme, İngiliz basınında leke sürmeye çalışıyorsunuz. Bununla ilişkilerimizi sarsıyor, kendi durumunuzu güçleştiriyorsunuz."

Bu tartışma sırasında ben bir bir bütün isteklerimizi kendisine anlatıyordum, ama Curzon bunları buz gibi soğuk bir şekilde tam bir vurdumduymazlıkla dinliyordu.

Edindiğim genel izienim şu: Curzon varken, İngiltere ile hiçbir ciddi anlaşma sözkonusu olamaz.

Yarın Boğazlar Komisyonunun artık son ve kesin toplantısı yapılacak, ancak kurye hareket etmek üzere olduğundan, biriken belgeleri size derhal gönderiyorum.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin[8062]

18 Aralık 1922. Lozan Konferansı Boğazlar Komisyonu içtima ediyor. Dün akşamüstü *İtilâf'ın ilk iki tasarısının yeni bir taslağı yanı sıra Türk ve Sovyet temsilcilerine iki tasarı daha dağıtıl*mıştı*. Bunlardan biri Boğazlar Uluslararası Komisyonuna, ikincisi de Milletler Cemiyeti denetimine aittir*. *Toplantının açılmasından az önce Türk heyeti de bir karşı tasarı sun*muştur. *Toplantı sürerken* de *Çiçerin, Sovyet heyetinin sunduğu bir tasarıyı açıkla*yarak *temsilcilere dağıt*tı. *Tüm bu tasarı yağmuru ortalığı karaştırır ve karşılıklı kuşkuları körük*lüyor. *Türk ve Sovyet heyetleri İtilâf'ın yeni tasarılarını gözden geçirmek için, bir süre tanınmasını iste*diler, *Curzon ise Türklerin yeniden Sovyetlerle bir olmalarından kuşkulanıp, İsmet Paşa'dan 24 saat içinde kesin bir cevap isteyerek toplantıyı ertesi güne ertele*di. *Ve Londra'ya şöyle yaz*ıyor*: "Yarınki toplantı da aynı biçimde devam ederse, herhalde İsmet Paşa'yı görüp*

[8062] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 560-563.

ona açıkça anlatılmalı ki, Boğazlar sorunu kapanmıştır, önerilen çözümü kabul ya da reddetmeye serbesttir, ancak ikinci şıkla birlikte verilen tüm ödünler geri alınacaktır."[8063]

Sovyet Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Boğazların silâhsızlandırılması hususundaki uzlaşmayı, "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına" halel getirdiği gerekçesiyle protesto etti: *Rusya için kabul olunamaz!*[8064] *Sovyet hükümeti Türkleri, Türkiye'yi İngiliz emperyalizminin boyunduruğu altına sokacak bir teslimiyetçilikle suçladı*.[8065]

Boğazlar hakındaki bildirime uygun olarak, gemilerin Dardanella, Marmara Denizi ve Boğaz'dan geçişi için bir kurallar tasarısı hazırlanmıştı. 5 bölüm ve 22 maddeden oluşan bu tasırıyı Sovyet delege kurulu 18 aralık 1922'de sundu.

"Genel Savlar" başlağını taşıyan birinci bölümde, "Boğazlar" kavramıyla, Dardanella (Çanakkale Boğazı) Marmara Denizi, Boğaz (Bosfor) ile Boğazlara bitişik adaların (Semendirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni ve küçük adalar grubu) ve bunun gibi Boğazlardaki su alanlarının anlaşıldığı belirtiliyordu. İkinci madde Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini onaylıyor; Semendirek ve Limni adalarının özerkliği belirtiliyordu.

İkinci bölüm, barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye yansızken ve yine savaş zamanında Türkiye savaşta tarafken gemilerin Boğazlardan geçiş kurallarını içermekteydi. Bu kurallar, ticaret gemilerine gün ve gecenin herhangi bir saatinde Boğazlardan tam geçiş özgürlüğü ve bayrak ayrımı yapmaksızın sivil uçaklara da bu bölgelere üzerinden uçuş hakkı vermekteydi. Eskiden beri belirlenmiş ilke gereğince Boğazlar, denizaltı gemileri de içinde olmak üzere savaş gemilerine ve Türkiye filosu dışında tüm askerî filolara kapalı kabul ediliyor ve Boğazlar üzerinden Türk uçakları dışında tüm askerî uçakların uçuşu da yasaklanıyordu.

Üçüncü bölüm, yukarda belirtilen ilkelerin uygulanmasının denetimini ve Boğazların gerekli tüm araçlarla savunusunu Türkiye'ye veriyordu.

Teknik ilkeler değinen dördüncü bölüm, Boğazlardaki ticarî ulaşımın Türkiye'nin egemenliğine zarar vermeden sağlanması için, Türk delege kurulu başkanlığında bir uluslararası komisyonun kurulmasına izin veriyordu.

Beşinci bölüm, antlaşmayı yapan devletleri, yukarda belirtilen maddelerin kabulünden sonraki üç ay içinde, Karadeniz'i bu denizde kıyısı olan devletlerin kapalı denizi sayan bir uluslararası sözleşme imzalamakla yükümlüyordu.

Böylece, Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin Sovyet tasarısı, tüm dünyanın çıkarlarına; tüm halklar arasındaki ticarî, ekonomik ve kültür bağlarının çıkarlarına yanıt oluyor. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini güvence altına alıyor ve bu koşullara bağlı olarak Boğazlar bölgesinin güvencesini sağlıyordu. Gemilerin Boğazlardan geçişine ilişkin kurallar tasarısına ek bildirimde Sovyet hükûmeti, yukardaki ilkelerin kabul edilmesi durumunda, Karadeniz'de kıyısı olan devletlere, kıyılarının güvenliğinin gerçekten sağlanması için karşılıklı güvenceleri belirlemek üzere bir konferans çağrısı önerisinde bulunmak yükümlülüğünü üstleniyordu.

Boğazlardaki düzenleme konusunda İngiliz tasarısı ise tümüyle başka bir nitelik taşımaktaydı. Bu tasarı, savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişi sisteminin korunması ilkesi üzerine kurulmuştu. Tasarı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş gemilerine Boğazlardan geçme ve savaş uçaklarına da bu bölgeler üzerinde uçma konusunda tam bir özgürlük tanıyordu. Yine bu tasarı, Boğazlar bölgesinin yansızlaştırılmasını, Asya ve Avrupa kıyılarının ve İstanbul'un savunulması amaçlarıyla Türk hükûmetince kurulmuş tahkimatların sökülmesini ve İstanbul garnizonundaki asker ve subay sayısının 10 000 kişi olarak sınırlandırılmasını öngörmekteydi.

8063 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489.

8064 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.

8065 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 192-193.

Boğazlara ilişkin İngiliz önerisi, doğrudan doğruya Sovyet devletine ve Yakındoğu'da sağlam bir barışın kurulmasına karşıydı ve Boğazlar İtilaf Devletleri'nin saldırı tasarıları için kullanma amacını güdüyordu. Bu tüzük önerisi Türkiye'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin güvenliğini ve bağımsızlığını tehdit etmekteydi. Sovyet bildiriminde çok yerinde olarak belirtildiği üzere, İngiliz tasarısı, "Yakındoğu'da ve tüm dünyada barış için bir engeldi."

Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin İngiliz tasarısı Fransız emperyalistlerince desteklendi. Konuşmasında, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişini sağlayan düzenlemenin ve Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasının haklılığını kanıtlamak için elinden gelen çabayı gösteren Barrére, böyle bir uygulamanın devletler arasında karşılıklı ilişkilerin iyiye doğru gitmesine ve sağlam bir barışın kurulmasına yardım edeceğini ileri sürmekteydi.

İtalyan delegesi Garroni, İngiliz tasarısını tüm ülkeler için en kabul edilebilir çözüm yolu saydığım belirterek desteklerken, bu tasarının devletler arasındaki sürekli çatışmaları giderme olanağı verdiğini ileri sürüyordu.

Romanya delegesi Duca, savaş gemilerinin de ticaret gemilerinin de Boğazlardan özgürce geçebilme ilkesinin kabul edilmesinde ısrar ederken, aynı zamanda Sovyet Rusya'ya da Karadeniz'de karşılıklı bir saldırmazlık ve silahsızlanma antiaşması yapmayı öneriyordu.

Boğazlardaki düzenleme sorununa Japonya ve ABD temsilcileri özel bir ilgi göstermektelerdi. Japon delegesi, büyük devletlerden biri olmak, Akdeniz'de ticaret yapmak ve Karadeniz'de ticaretini geliştirme hakkına sahip olmak sıfatlarıyla ülkesinin Boğazlardaki statüyle çok ilgili bulunduğunu belirtti.

Amerikan gözlemcisi Child, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş ve ticaret gemilerinin hiçbir formalite, vergi ve gümrük resmi söz konusu olmadan Boğazlardan özgürce geçmeleri önerisini hararetle destekliyordu.

Bulgar delegesi Stambulski, ticaret gemilerinin barış ve savaş zamanlarında özgürce geçmeleri ve Boğazların denetimi için uluslararası bir komisyon kurulmasını istiyordu. Yugoslav temsilci Ninçiç'ten de böyle bir istek geldi.

8 aralık 1922'de Türk delege kurulu, konferansa katılanlara, Boğazlar konusunda kendi antlaşma tasarısını sundu. Bu tasarı, Boğazların ticaret gemileri geçişine açılmasını ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin savunulmasını öngörmekteydi. Türkiye, İstanbul'un Boğazların ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin karadan ve denizden her türlü beklenmedik olaya karşı tüm devletlerce güvence altına alınmasını ve Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulmasının yasaklanmasını istiyordu. Türkiye, Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasına karşıydı ve Ege Denizi'ndeki adalarda Yunan donanmasının bulunmasına itiraz ediyordu.

Böylece, konferansta görüşülmek üzere Boğazlar konusunda üç antlaşma tasarısı sunulmuş olmaktaydı. Sovyet tasarısı konferansa katılanlardan destek bulmadı. Sovyet tasarısına karşı yaptığı konuşmada Lord Curzon, Sovyet Rusya'yı diğer Karadeniz ülkelerine karşı saldırganlıkla suçlayarak, Sovyet tasarısının Karadeniz'de Rus hegemonyasını pekiştirmek ve Boğazlarda Türkiye'nin bekçiliği altında bu denizi bir Rus gölüne dönüştürmek amacına yönelik olduğunu ileri sürdü.

G. V. Çiçerin'le konuşmasında da Lord Curzon, "İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölüne dönüştürülmesini kabul etmek olanak dışıdır." diye düşüncesini yeniden belirtti. Kendi görüş açısını savunurken Curzon şöyle demekteydi: "… sorunun can alıcı noktası, yaşadığımız şu dönemde insanlığın, deniz ulaşımına gittikçe daha çok özgürlük vermek, denizlerden ve boğazlardan vb geçişe daha çok özgürlük tanımak çabasında olmasıdır." Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin, Curzon'un kanıtlarına karşı çıkarken şöyle demekteydi: "Bay başkanı dinlerken, açıklamasındaki temel düşüncenin Rusya'ya karşı yönelmiş bir sistem yaratmak olduğu izlenimini edindim. Biz size barış önerisinde bulunurken, siz bize karşı savaşı sonsuza kadar

sürdürmek amacındasınız. Rusya yeni bir dönemin başlangıcındadır ve biz bu döneme çevremizde sağlam barış koşulları yaratarak girmek istiyoruz; üstelik siz, bizi savaşmaya zorlayan koşullara itmek isterken."[8066]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 1125 numaralı telgraf gönderdi: *Seçim kanununun 14. Maddesinde yapılmak istenen değişikliğe tepki ve Gazi'ye şükran: Mustafa Kemal Paşa Ankara'nın Hacı Bayram Veli mahallesi nüfus kütüğüne vatandaş olarak kaydediliyor*.[8067]

Henderson, Curzon'a telgraf gönderdi. *Refet Paşa'nın İstanbul'la ilgili sorumluluğu sona ermemiş, TBMM adına İstanbul'da yürütülecek askerî ilişkilerden Refet Paşa, Yüksek Komiserler ve diğer yabancı heyetlerle kurulacak diplomatik ilişkilerden Adnan Bey sorumlu tutulmuştur*.[8068]

19 Aralık 1922. *İsmet Paşa* 19 Aralık'da *yeniden Çiçerin'le görüşür, ancak artık birlikte hareket etmenin tüm olanakları ortadan kalkmıştır. Böylece Türk heyeti eski Osmanlı politikasına sığınarak İtilâf Devletlerini birbirlerine karşı vuruşturmaya çalışır. Curzon'un ültimatomundan sonra kendisine gün doğan İtalyan temsilcisi Garroni hemen arabuluculuğa koyulur. İsmet Paşa ile görüştükten sonra Barrére ile buluşur ve ikisi birden Curzon'un huzuruna çıkarlar. Curzon, görüşlerini göz önünde bulunduracağını söylemekle yetinir. Aslında ise görünüşte daha yumuşak görülen bir tutumla İngiliz çıkarlarına daha uygun bir çözüm bulur*.[8069]

19 Aralık'ta, Boğazlar Komisyonunun altıncı toplantısı yapılır. Bu toplantıda İsmet Paşa, Boğazlar Uluslararası Komisyonunu reddeder ve verilen güvenceleri yetersiz bulur. Curzon ise, hem Sovyet tasarısını, hem Türk karşı önerilerini reddederek Türk heyetine İtilâf tasarılarına evet ya da hayır demesi için 24 saatlik bir süre tanır. "Bugünkü görüşmeler, böyle bir sözcük hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen, İtilâf tarafından verilen bir ültimatom niteliğinde idi."[8070]

Curzon, Rus karşı-tasarısını Müttefikler adına reddeder. Türk önerilerinin en önemlilerini de kabule yanaşmaz. İsmet Paşa, Boğazlar'da silâhtan arındırılmış bölgeler kurulmasını kabul etmiş, fakat Marmara Denizi'nde dilediği gibi tahkimat yapabilme ve savunma serbestliğini elinde tutmak istemiştir. Curzon bunu reddeder. İsmet Paşa, Gelibolu'da 5 bin kişilik bir Türk kuvveti bulundurmayı ister, Curzon buna kesinlikle "hayır" der. Türkiye'nin savaş gemilerinin geçişini, bütün devletlerin savaş gemilerinin toplamı için, Türkiye'nin Marmara Denizi'nde normal olarak bulunduracağı kuvvetle sınırlamasına karşı çıkar. Boğazlar statüsünün korunmasında İsmet Paşa'nın devletlerden ayrı ayrı istediği garantiye yanaşmaz. Milletler Cemiyeti'ne dayalı anlamsız garantiyle yetinir. Boğazlar Komisyonu'ndan yalnız Boğazlar'dan geçiş üzerinde değil, arındırılmış bölgede de kontrol yetkisi bulunmasını ister.

İsmet Paşa sertlik göstermez. Türkiye'nin güvenliğini en sert biçimde savunmak yine Çiçerin'e düşer:

"Boğazlar'ın kıyıları askerlikten arındırılmakla, buraların güvenliği hiçbir zaman garanti altına alınmış olmamaktadır. Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir...

Lord Curzon'un bütün açıklamaları tek bir amaç gütmektedir: Boğazlar'ın ve Istanbul'un savunmasını olanaksız kılmak ve Rusya'yı büyük donanmaların saldırısına karşı açık bırakmak".

8066 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 320-323. Kitabından uzunca iktibasda bulunduğumuz Şamsutdinov'un müfrit bir Sovyet Rusya yandaşı tarih yazıcısı olduğu hatırlanmalıdır.

8067 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LIX.

8068 FO, 371/7968, E 14499; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 956.

8069 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489-490.

8070 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 489.

> Curzon umursamaz. İsmet Paşa'ya "Ya evet, ya hayır"a benzer bir ultimatom verir. Curzon, "Bu son oturum olacaktı. Bir toplantı daha yapmayı kabul ediyorum. Bu, kesinlikle son toplantı olacaktır" der. İsmet Paşa'ya bu son toplantının aynı gün öğleden sonra mı, yoksa ertesi gün mü yapılmasını seçme hakkı tanır. İsmet Paşa, iki gün sonra toplanalım, der. Curzon, "hayır" der. İsmet Paşa tutanağa göre, "Curzon'a duyduğu saygıyla" ertesi gün toplanılmasını kabul eder.[8071]

ABD'nin Lozan Konferansı mümessili Joseph Grew: *19 Aralık 1922'de Curzon, ultimatom biçiminde bir Boğazlar önerisi sundu: Başka ödün yok, ertesi gün cevap, diyordu. Daha sonra Curzon, (ABD Delegesi) Child'a anlattı ki, böyle davranmakla büyük riziko alıyordu. Curzon, objektif bir görüşle kendisinin eğlenceli bir tasvirini de yaptı: Türklere barış koşullarını dinlemek için galiplerinin karşısına çıkarılan yenik bir düşmanmış gibi alaycı, bir tonla konuşmaktaydı. Curzon, İsmet bir kafa tutucu cevap verse, Müttefikleri son derece güç duruma düşürür, diyordu*.[8072]

Henderson, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *Refet Paşa, Trakya'daki idareyi devralmak üzere ayrılacağından İstanbul'a kumandan olarak Selâhattin Âdil Paşa atandı. Bundan sonra İstanbul'daki askerî yetkililerle o temas kuracaktır*.[8073]

20 Aralık 1922. Boğazlar Komisyonu içtima ediyor. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet'in (İnönü) beyanatı: *Türkiye Boğazların silâhlandırılmamasına razı olmakla bir fedakârlık yaptı*.[8074]

> İsmet Paşa ertesi gün (20 Aralık) yumuşak konuşur:
>
> "Türkiye... Boğazlar'ı tahkim etmemeye râzı olma özverisinde bulunmuştur. İnançla belirtmek isterim ki, hiçbir millet, dünya barışı uğrunda buna benzer bir özveride bulunmamıştır.
>
> Bir ülkeyi, başkentini önceleri güvenilir ve iyice savunulur bir durumda iken, şimdi karadan ve denizden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı açık bırakmaya, ancak içten bir barış ve uzlaşma isteği râzı edebilir...
>
> Öteki milletlerin isteklerini yerine getirmek üzere, savunma olanaklarından bu biçimde vazgeçmesinden ötürü, Türkiye için tarihin ve gelecek kuşakların nasıl bir hüküm vereceğini bilmiyorum".
>
> İsmet Paşa, bunu belirttikten sonra, en esaslı itirazının Boğazlar Komisyonu'nun kontrol yetkisi olduğunu söyler. Curzon, "ölçülü ve uzlaşıcı" diye İsmet Paşa'nın konuşmasından hoşnutluk duyduğunu açıklar.[8075]

Lord Curzon, Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi. Boğazlar Komisyonunun bugünkü toplantısında Curzon, *artık Boğazlar konusundaki resmi toplantıların bitmiş olduğunu ve geri kalan sorunların özel toplantılarda çözümleneceğini söyle*miştir. *Böylece Sovyet heyeti görüşmelerden kesinlikle elenmiş ol*du *ve Türk heyeti Curzon'un önerisini kabul etmekle bu elemeyi onayla*dı. Curzon: *Kuşkusuz bugünkü toplantı, ileride çok önemli sonuçlar yaratacak bir durum olan Türklerin Rus köleliğinden kesinlikle kopmasını kesinleştirmiştir*.[8076]

Joseph Grew:

> Kritik toplantı 20 Aralık günü saat 16'da başladı. Herkes heyecan içindeydi. Toplantıyı açan Curzon, sözün Türk Delegasyonu'nda olduğunu söyledi. İsmet, anlaşmazlık noktaları kalmasına rağmen, ılımlı ve uzlaştırıcı konuştu. Curzon, artık sorunun her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına uygun biçimde Konferans salonunun

---

8071 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 875-876.

8072 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 877.

8073 FO, 371/7968, E 14506; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 956.

8074 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 17.

8075 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 876-877. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8076 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII. Belge No. 284; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 490.

> dışında sonuçlandırılabileceğine inandığı karşılığını verdi. Ruslar, herkesi şaşırtarak hiçbir yorum yapmadılar. Çiçerin'in yüzünde tuhaf bir tebessüm vardı...
>
> Japon delegesi, özellikle beceriksiz bir konuşma yaptı. Curzon'un dünkü ultimatomunu işitince, Konferans'ın kesilmesinden korkmuştu...
>
> O akşam bizimle yemek yiyen (İngiliz Delegasyonu'ndan) Sir William Tyrell, (Japon Delegesi) Hayaşi'nin herkesin dikkatle ağzına almaktan kaçındığı ultimatom sözcüğünü kullandığını işitince, soğuk bir titremenin belkemiğinden aşağı yayıldığını anlattı.[8077]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı fevkalâde mahrem muhtıra kaleme aldı. Sovyet Rusya idaresinde faal FR/3 kod adlı İngiliz ajanın istihbaratına göre, *3. Enternasyonal'in 25 Kasım'da Moskova'da düzenlenen 4. kongresinde, dış ülkelerdeki komünist örgütlerine mali yardım yapılması konusu görüşülüyordu. Buharin'in başkanlığı altında yapılan ve Radek'in de katıldığı gizli toplantının tutanakları, İngiliz İstihbaratı'nın eline geç*miştir. *Bu tutanaklara göre, Türkiye'deki komünist örgütü için 40.000 sterlin* [yaklaşık 400.000 lira] *ödenek ayrılmıştı. Bu yardımı dileyen önerge tasarısını, Orhan ve Salih adlı iki Türk komünist imzalamıştı*r.[8078]

İstanbul'da bulunan Yunan Başkonsolosunun Yunan Dışişlerine ve Lozan'da bulunan temsilcilerine gönderdiği 20 Aralık 1922 tarihli metinde, İngiliz ve Fransızların herhangi bir eylemde bulunmadan şehri terk edecekleri ve şehrin geri alınmasının, Türkler tarafından savaşa sebebiyet vermeyeceğinin düşünüldüğü aktarılmıştır. Buna karşılık olarak, İngiliz Dışişlerinden bir yetkili, İngilizlerin karşı koymadan İstanbul'dan ayrılmayacağı konusunda yorumda bulunmuştur. Aynı dönemlerde Atina'da bulunan İngiliz Elçi Bentinck, Lord Curzon'a Aralığın son günlerinde gizli bir telgraf yollamıştır: "(Yunan generali) Pangalos'un Trakya'ya gitmek üzere buradan (Atina'dan) ayrılmış olması üzerine, Yunanlıların İstanbul'u ele geçirmek için bir harekâtta bulunmaları olasılığı gözden kaçırılmamalıdır. Baştaki rejim, kendi durumunu sağlamlaştırmak için bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyor. Yunan Başbakanıyla Savaş Bakanı, patrikhane sorunu konusunda Yunanistan'ın asla boyun eğmeyeceğini kesinlikle belirtmişlerdir. Basında çıkan haberlere göre Albay Plastiras, yarın Tesalya yoluyla Trakya'ya gidecektir." Bu haber üzerine İngiliz Dışişleri'nden bir yetkili, böyle bir durum ortaya çıkması ve bir savaş gündeme gelmesi halinde <u>İngilizlerin, destek vermeyeceği ve karşı duracağı konusunda Yunan yönetiminin ihtar edilmesi gerektiğini belirtmiş ve gerekli uyarı yapılmıştır</u>.[8079]

21 Aralık 1922. Londra'da münteşir *Westminster Gazette*de bir mütalaa: *...Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a girmeyi kabul etmekle, Sovyet Rusya'nın Doğuda bir karakolu olmaktan çıkarak, diğer Avrupa devletleriyle dostça ilişkiler kuracak bir Avrupa devleti olarak Avrupa'ya dönme kararını almış bulunuyor*.[8080]

22 Aralık 1922. Lozan sulh müzakeresi celsesinde İngiliz murahhas Andrew Ryan *Türk mahkemelerinin lâik bir Bakanlığa bağlanmalarına rağmen, dinsel niteliklerini yitirmemiş olduklarını belirtti*.[8081]

Lord Curzon, Sör Eyre Crowe'ye telgraf keşide eyledi: *Saatlerce süren bu* [Boğazlar Komisyonundaki] *tartışmalarda İsmet bir adım bile kımıldamadan aynı önerileri durmadan tekrarlıyor, benim ise mücadeleyi tek başıma yürütmem gerekiyor, çünkü meslektaşlarım Türklere yaltaklanarak her köşe*

8077 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 877.

8078 FO 371/9366/N 4499; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 286.

8079 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, 2011, s. 356-358; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 105, dipnot 353. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

8080 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 318.

8081 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s. 194.

başında yarıştan kaçmak eğilimini gösteriyorlar. Bugün onaylarını aldığım yeni bir denetleme formülünü önerdim ve Mösyö Barrére bunu İsmet'e kabul ettirmek için elinden geleni yapacak. Beceremezse güreş yeniden başlayacak..[8082]

Mustafa Kemal'in *Morning Post* yazarı İngiliz istihbaratçı-gazeteci Grace Mary Ellison'a beyanatı: *Hiç şüphe etmiyorum ki günün birinde İngiltere ile Türkiye arasındaki an'anevi dostluğa avdet edeceğiz*.[8083] Grace Mary, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'dan ayrılıp İngiltere'ye tekarrüb edeceğine kani:

> Aralık yirmi iki tarihinde "Morning Post" gazetesi bu konuşma hakkında şu başyazıyı yayınladı: "M. Kemal Paşa'nın bizim muhabirimize verdiği röportaj Lozan'da varılan bir ana anlaşmayı destekliyor. O da, Türkiye'nin yeni yöneticilerinin bu ülkeyle dostluk ilişkilerini sürdürmeye istekli olduklarıdır. Lozan'da Boğazlar ve askerden arınmış bölgeler konusunda sonuçlanmak üzere bulunan antlaşma, belki de gerçeklerin ve savaşın eşiğinde pek uzun ömürlü olmayacaktır. Fakat bu, böyle bir antlaşmayı kötülememiz için bir neden olmamalıdır. Çünkü hiç olmazsa bu Türklerin Batılı devletlerle bir anlaşmaya varmak için gösterdikleri bir iyi niyet belirtisidir. Oysa bu devletler kaderin garip bir rastlantısı, Türkiye'nin en gerçek dostuyken Dünya Savaşı'nda kendilerini onun düşmanı olarak ilân etmişlerdir. Lozan Konferansı, Trakya sınırları üzerinde tartışmış ve belki de azınlıkların korunması, Boğazların emniyete alınması konularını çözümlemiştir. Şimdiyse kapitülasyonlar, kilise, Musul'un geleceği konusunda bir anlaşmaya varmalıdır. Lozan'ın en büyük önemi, dünyaya Kemalist Türkiye'nin Bolşevik Rusya'nın pençesinde olmadığını, Türk milliyetçilerinin bir saldırganı kovup ötekinin emrine girmeyeceğini, İngilizlerin doğudaki dominyonlarını parçalama oyununda Türkiye'yi bir satranç piyonu olarak kullanmayı hesaplayan Moskova'nın hırslı planının bütün ihtimalleriyle suya düştüğünü ortaya çıkarmasındadır. Bolşeviklerin tamamen aldatıldıklarını söylemek için henüz vakit erkendir. Fakat onların konuşmalarında ve sesizliklerinde bunun ifadesi gizlidir. Onlar Lozan'ın bir Cenova olmadığını, özgür Curzon'un, zincirli Curzon'dan bütünüyle değişik bir insan olduğunu anladılar. Chicher'in kendi Rapollo'su vardı. Belki de bu onun son zaferiydi.
>
> M. Kemal kendisiyle yapılan konuşmada dedi ki: "Eminim ki, Türkiye ve Britanya arasındaki geleneksel dostluğa sonunda döneceğiz. Bunun için bir güçlük görmüyorum." Koalisyon hükümetinin düşüşüyle bu son güçlük de ortadan kalkmıştır. Lord Curzon, Türklere oldukça sert fakat kötü niyetli değildi. Açık fakat incitici değildi. O şimdi Algeciras'ta (Elcezire) toplanmakta olan düşük meleklerin kongresine yönelmiş tahrik edici tehditleri bırakmıştır. Gerçekten Dışişlerinin beyanları gösteriyor ki Lord Curzon, Ankara'nın delegeleriyle sürekli ve dostça bir anlaşmaya varmak için samimî olarak endişe etmektedir. Eğer o Britanya'nın haklarını korumayı düşünüyorsa o ölçüde Türk devletinin bağımsızlığını tanımaya hazırdır. Kemal'in aynı şartları kabul etmeye hazır olduğunu görmek de bizi memnun ediyor. Böylece o kendinin yalnızca bir asker değil, bir devlet adamı da olduğunu göstermiş oluyor. Onun ödevi henüz bitmemiştir. Aksine yeni başlamaktadır. O ülkesini Yunanlılardan kurtarmıştır. Şimdi aynı ülkeyi ekonomik çürümenin etkisinden kurtarmak zorundadır. **Bu büyük ödevde, İngiltere'yi en yakın yardımcı olarak bulacaktır.** Fethi Bey, ona açıkça, Avrupa'nın, Türkiye'nin ekonomik yönden yeniden kalkınması için ne kadar yararlı olabileceğini belirtmiştir. Mr. Margenthau'nun son demeci de Birleşik Amerika'nın borç vermede güçlük çıkaracağına onu inandırmıştır. İleri bir gelecekte Büyük Britanya'nın işbirliğiyle Bolşevik Rusyanın köleliği arasında bir seçim yapması

8082 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII. Belge No. 286; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 491. "Mösyö Barrére, Fransız askerî temsilcisi General Weygand ile birlikte 22 Aralık öğleden sonra İsmet Paşa ile yaptığı toplantı da bir sonuca bağlanamaz".

8083 Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* içinde (c. 3, s. 77). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. "İngiltere'nin ilk gazetelerinden olan The Morning Post gazetesi 1772 yılında yayın hayatına başlamıştır. *Muhafazakâr* bir yapısı olan bu gazete haberlerinde, dış politika ile ilgili gelişmelere büyük oranda yer vermiştir. Gazetenin asıl hedefi İngiltere'nin dünya üzerindeki denetimi ve kontrolünün yaygınlaştırılması olmuştur." Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 101, dipnot 31. Mustafa Kemal'den Grace Mary'e: "Kan dökünümü ve yıkımı önlemek için geciktik. Fethi bey son bir çare olarak Londra'ya gitti. Çünkü biz kanla değil, mürekkeple yazılmış bir antlaşma istedik." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 164.

gerekecektir. O şimdiden doğru yolu seçmiş gibidir. Hem kendi memleketi, hem de bizim için bu yolda devam edeceğine inanıyor ve umuyoruz.[8084]

General Harington net bir tarih belirtmeyerek hatıratında şu dikkat çekici cümleleri derc etmiştir: *1922 yılının kışında.. Türkiye'de geçirdiğim o günleri andığımda General İsmet Paşa'nın bana yazdığı mektup aklıma gelir: "Tek isteğimiz İngiltere'nin dostu olmaktır," ve sonunda, on altı yıl sonra, artık iyi birer dostuz.*[8085]

Korgeneral Harington, Fevkalâde Komiser Vekili Henderson ve Mirliva Refet (Bele) içtima ediyorlar. *Bu görüşme esnasında Refet Paşa, Rusya'dan hoşlanmadıklarını, oradan gelecek tehlikelerin farkında olduklarını vurguladıktan sonra Amerika'nın, Anadolu'da gayrimüslimler arasında yaptığı propagandadan rahatsızlığını dile getirdi. İngiltere'nin güçlüklerini çözmek için Türkiye'ye yardım edebilecek durumda olduğunu da belirten Refet Paşa, İtilâf Devletlerine karşı Rusya ile işbirliği yapma kozunu kullanarak son tercihi İngiltere'ye bıraktı. Buna karşılık İngiliz temsilciler Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında tercih yapma zamanının geldiğini ifade ettiler*.[8086]

23 Aralık 1922. İngiltere'nin Bombay Sömürge Valiliği Sekreteri Hotson'dan Hindistan Hükümeti Sekreterine mahrem muhtıra: *Mustafa Kemal Paşa'ya, 5.000 ve 20.000-30.000 İngiliz lirası tutarında paranın gönderilmesi için Bombay'daki "Netherland Trading Society"ye izin verilmiştir*.[8087]

Lozan Konferansı Başmurahhası Çiçerin, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Vekili Karahan'a telgraf keşide eyledi. İtilâf Devletleri, TBMM Hükümetini kazandığı zaferlerden yoksun bırakmış durumdadır:

Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının,
RSFSC Dışişleri Halk Komiseri L. M. Karahan'a Telgrafı

23 Aralık 1922

Ankara'ya şunları bildiriniz: İsmet Paşa ile olan ilişkimiz, kendisi ile konferansın yönelimi hakkında fikir alışverişinde bulunmamız, İtilâf'ın oyunlarına dikkatini çekmemiz ve uyarmamızdan ibaret kalıyor. Ancak sürekli olarak bizim tutumumuzun çok daha başka olduğunu belirterek, savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçirilmesinin Sovyetler Birliği'ne yönelik bir hareket olup, İtilâf'ın Türkiye'yi, elde ettiği zaferlerden yoksun bıraktığında ısrar ediyoruz.

Çiçerin[8088]

25 Aralık 1922. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *Harington kendisine gelen talimatlardan sonra TBMM kuvvetlerinin olası taarruzuna karşı Fransızlarla bir antlaşmaya var*mıştır. *Buna göre durumun ciddi olduğunun anlaşılması halinde donanmanın bir kısmı Malta'ya çekilecekti*r. *Görüşmelerin kesilmesi ve TBMM kuvvetlerinin taarruzu halinde Üsküdar boşaltılacak, İtilâf kuvvetleri İstanbul'u mümkün olduğunca savunmaya çalışacaklardı*r. *Bu durumda*

8084 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 175-176. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

8085 General Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor* (T. Akyüz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 157). İstanbul: Kronik Kitap. Charles Harington, "1940 yılı Ekim ayının 22'sinde öldüğü güne kadar sık sık İsmet İnönü ile mektuplaştı ve ona *Mudanya'daki dostunuz* diye hitap etti." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 413.

8086 FO, 371/9120, E 60; FO, 371/7968, E 14375, "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22, 24 ve 26 Aralık 1922 Tarihli Mektuplar"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 957.

8087 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LIX.

8088 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 570. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

*Fransızlar İstanbul'u elde tutacak, elçilikleri ve İtilâf vatandaşlarını koruyarak Beyoğlu'na bir tabur göndereceklerdi*r.[8089]

26 Aralık 1922. Lord Curzon'dan Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf: *İsmet Paşa her kanıta, her uyarmaya, her çağrıya karşı sağırdır ve aynı cevapları yinelemekte, aynı gereksiz kelime oyunlarına girişmekte, aynı çocukça yakınmaları yapmaktadır. Büyük Mısır ehramı ile tartışmak gibi bir şey*..[8090]

İsmet'ten Rauf'a telgraf: *Lord Curzon tüm sorunlarda görüşünde harfi harfine diretiyor. Gerçekten tartışmalar, bir yaklaşma ve anlaşma ortamı bulunamayacak biçimde yerinde saymaktadır*.[8091]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Londra'ya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Buna göre, *26 Aralık 1922 tarihinde Refet Paşa'nın Trakya'ya gitmesinden sonra Adnan Bey, İtilâf temsilcileri ile TBMM arasındaki iletişim kanalı olmuş, Selâhattin Âdil Paşa ise İtilâf Generalleri ile irtibatı sağlamakla görevlendirilmiştir*. *Refet Paşa'nın amacı sadece Trakya'da mülki idareyi ele geçirmek değildi*r. *Bu sıralarda Yunan ordusu Meriç Irmağı'nın batısında toplanmış* bulunuyor. *Bu ordunun Trakya ve İstanbul'a yönelik bir harekât planladığına dair söylentiler ortalarda dolaşmakta*dır. *Refet Paşa neler olup bittiğini anlamak ve gerekli tedbirleri almak için bölgeye* gitmiştir.[8092]

27 Aralık 1922. *İngiliz heyeti Türk heyetine Musul hakkındaki cevabını gönder*di. *Bu, kesin bir red cevabıdır. Karadeniz'in güvenliğini pazarlık konusu yaparak Musul'u elde etmeyi uman Türk heyeti şimdi İstanbul'un güvenliğini sağlamak için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalacaktır*.[8093]

28 Aralık 1922. Lozan Konferasında İtalyan başmurahhası Marki Garroni'nin beyanatı: *Türkiye'nin kısa bir zamanda modern icaplara tamamen uyan kanunlar ve mahkemeler meydana getirmeyi başaracağı kanısındayım. Fakat bugün hâlâ birçok şeriata dayanan kanunlarla idare olunduğu kanısındayım*.[8094]

Nevile Henderson, Eyre Crowe'ye 789 numaralı telgraf gönderdi: *Barış görüşmeleri. Adnan Bey (Adıvar) ile konuştum. Lozan'dan İstanbul'a gelmiş olan Hasan Bey (Saka) karamsarmış. Mustafa Kemal'in sağduyusu galip gelir dedim. Adnan Bey Müttefiklerin tutumundan yakınıyor*.[8095]

Başmurahhas Mirliva İsmet (İnönü), İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) telgraf keşide eyledi: *Bağlaşıklar barış yapmak için iki esas hazırlamışlardır. Birincisi, eski yönetimde uygun görmediğimiz tüm kelimeleri kaldırmak, onların yerine geçiş dönemi adı altında diğer bir yöntem, fakat çoğunlukla daha şiddetli hükümler koymaktır.. İkincisi, İstanbul'u da denetleme düşüncesindedirler ve genel olarak gerek azınlıklarda, gerek öteki sorunlarda kontrol ve denetleme eğilimindedirler. Son derece yorucu ve yıpratıcı tartışma yöntemleri ile bir taraftan yıldırmak ve diger taraftan temeli çürük ve saldırgan İsteklerin tartışmasına sokarak ne kadar ilerlenirse o oranda bizi bataklığa sokmak istiyorlar.. Fransızlada İngilizlerin arası olağanüstü iyidir. Bu adamların eski geleneklerinden vazgeçme*

8089 FO, 371/9120, E 378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.

8090 *Documents on British Foreign Policy*, Cilt XVIII. Belge No. 293; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 492.

8091 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 492.

8092 FO, 371/9120, E 61; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 957.

8093 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 492.

8094 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 18.

8095 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LX.

olanağı azdır. Türkiye lehinde insanca bir karar vereceklerinden kuşkuluyum. Bu nedenle konferansın kesilmesi beklenmelidir..[8096]

29 Aralık 1922. TBMM Lozan başmurahhası İsmet'in (İnönü) muhtırasına göre; Hariciye Nâzırı Curzon, *Mecelle'nin hocalar tarafından hazırlandığını, Türk kanunlarının yeterliğini sadece Türk'lerin iddia etmelerinin değil, diğer ülkelerin de tasdik etmeleri lüzumunu* bildirdi idi.[8097]

30 Aralık 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1027 numaralı mahrem muhtıra kaleme aldı: *Ruslar, Türkleri Lozan'da sertleşmeye teşvik ediyor. Devam eden Rus propagandası Ankara'da kaygı yaratıyor. Mustafa Kemal, aşırı unsurlara hakim olmaya çalışıyor*.[8098]

Lozan sulh müzakeresi celsesinde *Türk Temsilci Heyeti, (..) iki teklifte bulunmaktadır: Önce, bir geçici dönem olacak (..) ikinci bir aşamada, tümüyle lâik çağdaş ilkelere dayanan yeni yasalar, din ayırımı yapmaksızın herkese uygulanacaktır.* Doktor Rıza Nur, *hükümetin, salt dünya işleri niteliğinde bir temele dayanan yeni yasalar çıkarma niyetinde olduğunu hatırlattı*.[8099]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Vahideddin 4 Ocak'ta *Mekke'ye gidecektir*.[8100] Fakat İngilizler, örneğin Mısır devlet ricalinin sürgündeki ne Osmanoğlu Hanedanı mensublarına ne hanedana sadık sabık Osmanlı devlet ricaliyle görüşmesini engellemekteydi, memleketi sıkı takib altına almıştı.[8101] Fakat İngilizler, Vahideddin Hân'ın *isteğine rağmen müslüman bir ülkede oturamayacağını* bildirmiştir.[8102]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Aralık ayı sonlarında Lozan görüşmelerinin zora girdiği sırada, Yunan birliklerinin Trakya'ya sevkine devam ediliyor ve Yunan askerleri düşmanlıkların yeniden başlamasını büyük bir coşku ile bekliyorlar. İngiliz ve İtalyan haberlerine göre, hem Yunanistan hem de Türkiye'den gelen haberler rahatsız edici*dir. *Yunanistan, üç tertibi askere çağırmış ve General Pangalas'ın emrinde Trakya'ya asker sevkine başlamıştı*r. *Diğer taraftan da Türkler, Balıkesir'in kuzeyinde toplanmaya başlamışlardı*r. *Türk Hükümeti, Musul'a asker sevkini de iptal etmişti*r. *Londra'da bu son haberlerin Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu üzerindeki kontrolü kaybettiği anlamına geldiği düşünülüyor*.[8103]

31 Aralık 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *31 Kanunuevvel 338 (922) Pazar: Konferanstaki vaziyet pek gerginlenmiş, İngilizler (Çanakkale'de tahkimat yapıyorlarmış.)*[8104]

8096 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 491.

8097 Gülnihâl Bozkurt. (2010). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)* (2. baskı) içinde (s. 177). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

8098 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LX.

8099 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s. 231.

8100 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 18.

8101 "O günlerde İngilizler, her şeye musallat idiler. Herkesi takip ederlerdi. Bu yüzden Mısır büyükleri ve siyasileri, Osmanlı Devleti mensuplarıyla görüşmekten çekiniyorlardı. Bu yüzden o insanlar sefalet içinde, terkedilmiş hâlde idiler. Ne Hanedan-ı Âl-i Osman'ın ne de Şeyhülislâm ve diğerlerinin hâl ve hatırları sorulabiliyordu. Abdurrahman Azzam Paşa da himmet ve cesaret göstermese, Sabri Efendi ve ailesi de belki açlıktan ölüp gideceklerdi." Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar*, 2015, c. 2, s. 96.

8102 FO 371/9119/E 4053/25/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 156, dipnot 526.

8103 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8104 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 338.

Aralık 1922. General Townshend, Mustafa Kemal ile görüşmesinden 4 ay kadar sonra, *ASIA: The American Magazine on the Orient* nam mecmıada neşrettiği makalesinde, hılâfetin İngiltere'yi ne denli tehdit ettiğini ve Türkiye'nin dostluğunun kazanılması gerektiğini ifade ediyor.[8105]

Lozan Konferansı ve Hilâfet

[..] İngiliz yetkililer o dönemde, Kemalistlerin seküler ve milli bir devlet kurarak politik ve ekonomik reformlar yapıp dışarıdaki Müslümanlarla bağlarını koparması durumunda, İngiltere'nin menfaatlerinin tehdit altında olmayacağını düşünüyorlardı.

[..] Bu dönemde İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve hilâfetin kaldırılması yönünde politikalar izlemekle birlikte, Rusya'nın Anadolu'da nüfuz kazanmasına da mani olmak istediğinden Türkiye'nin tamamen yok edilmesini istemiyordu. İngiltere'nin en fazla önem verdiği husus, Türkiye'nin İslâm ile alakasını kesmek suretiyle hâkimiyeti altındaki Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu kırmaktı. Bu politika doğrultusunda İngiltere'nin görüşü Rusya'ya karşı bir set olacak şekilde Osmanlı Devleti'nin dağıtılmasından sonra İslâm ile alakası bulunmayan geçmişe nispetle daha küçük bir Türkiye'yi tesis etmekti.[8106]

Louis Fischer, Asya'daki Rus politikasını şöyle açıklamaktadır:

"Komünistler, Curzon'un Dünya Savaşı'ndan önceki tampon Afganistan ve İran doktrinin benimsemişlerdir. Fakat, demektedir Sovyetler, bu iki devlet bir saldırıya karşı Rusya'yı ancak millî birliklerini güçlendirme, modern bir hükümet kurma, ekonomik bakımdan engelsiz gelişebilme ve tartışılmaz bir politik bağımsızlık sağlama koşuluyla koruyabilirler".

Bu görüşe uygun biçimde, Çiçerin, Aralık 1922'de Lozan Konferansı sırasında Curzon'a, İngiltere ile Rusya arasında bir ara duvarı kurmayı önermiştir:

"Atlılarımız Pamir yüksekliklerinde yeniden boy gösterdi diye huzursuzsunuz. Karşınızda artık size 1895'te Hindikuş silsilesini bırakan yarım zekâlı Çar yok diye rahatsızsınız. Fakat biz size savaş değil, barış öneriyoruz. İkimiz arasında, ara duvarı ilkelerine dayalı bir barış".

Doğaldır ki, kendi sistemi ve imparatorluğu için bir tehdit sayarak Bolşevik rejimi devirme yolunda çaba harcayan İngiltere, Hindistan'a ve Mısır'a kötü örnek olurlar diye bu ülkelerin modern, güçlü ve tam bağımsız devletler olmalarına rıza göstermemiştir. Bu ülkeleri ilk fırsatta, eskisi gibi kontrolüne alma yolunda uğraşmıştır. Fakat iki savaş arasında, Türkiye, İran ve Afganistan arasında, Sovyetlerle dostluk ilişkileri, içinde bir bağımsız ve tarafsız devletler kuşağı kurulmasını İngiltere, engelleyememiştir.[8107]

Çiçerin, Boğazlar'ın Türkiye dışındaki bütün ülkelerin savaş gemilerine kapanmasını ve bunun sağlanmasının Türkiye'ye bırakılmasını önerir. Böylece, İngiltere ve Rusya arasında tam egemen bir Türkiye, "ara duvarı" teşkil edecektir. Çiçerin, görüşünü, Lord Curzon'un anlayacağı bir dille şöyle açıklar:

"İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri, Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvarı örmekti. Biz de şimdi, Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine bu duvarı dayandırarak, aynı şeyi önermekteyiz".

"Türkiye'nin bağımsız varlığı ile birlikte, barışı da garanti altına alacak olan, ancak bir ara duvarıdır".

"Yakın Doğu'da bir barış durumunun tek ve sürekli temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir".

8105 Sir Charles Townshend. (1922, December). Great Britain and the Turks. *ASIA: The American Magazine on the Orient*, Vol. 22, pp. 949-954

8106 S. Thomas Cox, *The Idea of Arabic Caliphate in British Middle Eastern Policy in the Era of Great War* [Doctoral thesis], 2003, p. 281-284; Aktaran: Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 20-21.

8107 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 815. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Egemen Türkiye, Boğazlar'ı bütün savaş gemilerine kapayabilmek için, Çiçerin'e göre, güçlü ve modern bir orduya ve en iyi silâhlara sâhip olmalı ve Boğazlar bölgesinde her türlü tahkimatı yapabilmelidir:

"Kıyılarını tahkim etmek ve silâhlandırmak, bir savaş donanmasına malik olmak ve Boğazlarla Marmara Denizi'ni savunmak için, Türkiye'ye günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı açıkça tanınmalıdır".

"Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir".

Çarlık Rusyası, kendi güvenliği açısından "ne aşırı güçlü, ne aşırı güçsüz" bir Türkiye isterken, tam bir kuşatılma ve yok edilme kuşkusu içindeki Bolşevik Rusya güvenliğini, Batı emperyalizminin uydusu olmadığı sürece, kendisine karşı yalnız başına bir tehdit teşkil etmeyecek olan Türkiye'nin güçlü olmasında görmektedir. Bu nedenle, Millî Misak'ın tam bağımsızlık ilkesini İngilizler "küstahlık" sayarken, Bolşevikler - kendi çıkarları ve güvenlikleri açısından- derhal kabul etmişlerdir. 1921 Dostluk Antlaşması, iki devlet arasındaki bütün anlaşmaları hükümsüz ilân etmiş, kapitülasyonları kaldırmıştır. Rusya, her türlü malî ve öteki haklarından vazgeçmiştir. İki devlet, birinin tanımadığı bir antlaşmayı, ötekinin de tanımayacağını kararlaştırmıştır. Batum istisnasıyla, Millî Misak sınırları kabul edilmiştir.[8108]

1923

"İngiliz diplomasisinin üstlendiği ödevlerden biri de Sovyet-Türk dostluğunu bozarak Türkiye'yi Batı ülkeleri sistemine kazanmaktı."[8109]

"[..] Avrupa işgali yerli politik yapının yıkılması ve yerine Avrupa örneğine göre yenilerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştı."[8110]

"Mustafa Kemal'in prestijini arttırmak için elde ettiği üç yıllık süre, aslında yüzyılların alışkanlıklarını silmek için pek kısaydı."[8111]

"Mustafa Kemal ve Rauf Bey gibi, Fethi Bey de İngiltere'nin aşırı hayranlarından."[8112]

Mustafa Kemal: "Türkiye, Musul petrol kaynaklarını, mantıklı ve yasal koşullarla, bizi kendileriyle eşit haklara sahip sayan uluslara vermeye hazırdır."[8113]

Müttefikler, sürgündeki Osmanoğlu ailesini Kemalist idareyi yıkmaya kalkışmasın için gözetim altında tutuyor. Mesela *Rodos Valisi ve İstanbul Yüksek Komiseri Maissa 1923'te İngilizlere -Vahdeddin'e değil- Ömer Faruk aleyhine alınan kısıtlama kararlarını aktarmıştır*.[8114]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri ve Lozan Başmurahhası G. V. Çiçerin: *Türkiye, Boğazların açılmasına ilişkin olarak sadece bazı yumuşamalar elde etmek istiyordu. Sorunun esasında ise Mustafa Kemal Paşa, daha önceden Batı devletleriyle konferans öncesindeki görüşmelerde kendini*

8108 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 820-821.
8109 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 312.
8110 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 477.
8111 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 386.
8112 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 195.
8113 *Kommunistiçeski İnternatsional*, 1923, no: 28-29, s. 7779; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 316.
8114 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 302, dipnot 17.

bağlamıştı. Ve daha eylül başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gazete görüşmesinde, bu anlamda kesin bildirimler buluyoruz.[8115]

3 Ocak 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Kanunusâni 339 (923) Çarşamba: Bu gün Fransızlar Davutpaşa civarında bazı nümayişler yapmışlar, kışlayı nasıl ihata edebileceklerini, Topkapı ve Mevlanakapı'yı nasıl kapatabileceklerini talim etmişler. Bizimkilerde buna karşı Yıldız ve Dolmabahçe'deki taburun iki bölüğünü İstanbul tarafına geçirip Topkapı sarayını muhafazaya memur ettiler. İngilizler, Bahriyeden nöbetçilerini arttırmış ve kapılara mitralyözler koymuşlar. Karadenize bir Filotilla çıkarmışlar ve tekrar içeriye almışlar. Bahrisefit donanması Amirali Dritnotlarla buraya gelmiş, buradakilerle uzun, uzadıya müzakeratta bulunmuşlar*.[8116]

4 Ocak 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Kanunusâni 339 (923) Perşembe: İngilizler Maçka'dan silah kaçırmağa başladılar*.[8117]

5 Ocak 1923. Cihan Harbi sırasında Harb Propagandası Dairesi Nâzırlığı yapan *radikal liberal* politikacı Charles Frederick Gurney Masterman'ın beyanatı *The Atlantic Monthly*de neşredildi: *Yunanlıların tamamen Türklere ait olan topraklarda iki yüz mil kadar ilerlemeleri teşvik edilmiş fakat Yunanlılara kuru nasihat dışında hiç[b]ir maddi destek sağlanmamıştır*.[8118]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Lozan Sulh Konferansının Boğazlar meselesine ilişkin müzakerelerinin TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya münasebetine menfî tesiri hakkında muhtıra kaleme aldı:

> Bu bilgi, ilk kaynaktan ve Lozan'daki Rus, Türk ve öteki Doğu delegasyonlarıyla sıkı ve kişisel ilişkiler kuran oldukça güvenilir bir ajandan sağlanmıştır. Boğazlar sorunu konferansta görüşülmeye başlandıktan sonra, Rus ve Türk delegasyonları arasındaki ilişkiler oldukça gerginleşmiş, kopması büyük güçlüklerle önlenebilmiştir. 21 Aralık'ta, Sovyet Dışişleri Komiserliği sekreterlerinden biri olan Kantoroviç, Çiçerin'e, Moskova'dan gizli bir yazı getirmişti. Bu yazıda, Ankara'daki durum tatmin edici olmamakla birlikte, Sovyet'lerin, oradaki etkili kimi milletvekillerinde desteklendiği; bu milletvekillerinin, BMM'nin Sovyet çıkarlarına karşıcıl hiçbir antlaşmayı asla onaylamayacağına dair onlara (Rus'lara) yeterince güvence verdikleri bildiriliyordu. Çiçerin'e, Lozan'daki Türk'lerle dostluğunu sürdürmesi ve onlarla olan ilişkilerinde üstün diplomasi kullanması öğütleniyordu.
>
> Birkaç gün sonra, Çiçerin, İsmet'in Fransız, İtalyan ve İngiliz delegasyonlarının başkanlarıyla bir görüşme yaptığı; Lord Curzon'la öteki delegelerin onu, Sovyet'lere pek az dikkat göstermesi; onlarla olan ilişkilerini kesmemesi ve ittifakı bozmaması, ama Kafkasya devletlerini Sovyet yönetiminden kurtaracak bir politika izlemesi ve böylece, bu devletleri, herhangi bir Rus saldırganlığına karşı, Türkiye'nin, "tampon devletler" olarak kullanabilmesini sağlamaya uyardıkları ve Türk'ler bunu yaparsa, Bağlaşıklar'ın onları destekleyeceği yolunda bir rapor alıyordu.
>
> Buna canı sıkılan Çiçerin, Lozan'daki Hintli ve öteki Doğulu'lara, Türk'lerin, yalnız Rus'ların çıkarlarını satmakla kalmadıklarını; aynı zamanda, İngiltere'nin eline düşerek ona yardım olduklarını açıkça söylüyor; tüm Doğulu'lara ve özellikle zulüm altında bulunan İslâm uluslarına, Lozan'daki Türk delegasyonunun uyguladığı siyasete karşı Ankara yönetimine şiddetli bir protesto göndermelerini öneriyordu. Hepsi de aynı zamanda ve birlik halinde davranırsa, Türkiye, öteki İslâm ülkelerinin dostluklarını yitirme tehlikesiyle karşılaşacak ve Rus dostluğunu feda edemeyecekti. Çiçerin'in bu davranışı, Lozan'daki tüm Doğulu'lar arasında Türk aleyhtarı duygular meydana gelmesine neden oluyordu. Türk delegasyonuna karşı düşmanca duygular o denli kamçılanıyordu ki, İsmet, havayı temizlemek için, başlıca Hintli ihtilâlcilerden biriyle görüşmeye çalışıyor, ama Hintli onu görmeyi reddediyordu.

8115 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 324.
8116 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 338.
8117 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 338.
8118 Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, 1999, s. 110.

Ankara'ya göre, Türk'lere karşıcıl duyguların nedenleri şu üç noktada toplanmaktadır: a) Padişah'ın dünyevi güçlerinin kaldırılması memnuniyetsizlik yaratmıştır; b) Rıza Nur ve öteki Türk delegelerinin kişisel tutumları, makul ve dostane olarak görülmemektedir; c) Türkiye'nin Uluslar Birliği (Cemiyet-i Akvam)'a girme niyeti, felâket getirici olarak nitelendirilmektedir. Kibirle davranan Türk delegeleri, cahil budalalar olarak görülmektedir. Doğulu'lar, Çiçerin'in şu görüşlerini paylaşmaktadırlar: Türkiye Uluslar Birliği'ne girerse, Mısır'ın denetini İngiltere'ye veren Versay Antlaşması'nı ve İngiltere ile Fransa'ya Mesopotamya (Irak), Filistin, Suriye v.s. üzerinde verilen güdüm hakkını otomatik olarak kabullenmek zorunda kalacaktır. Durumu anlayan Rıza Nur ve Dr. Reşat Nihat, kendi ülkelerinin ekonomik durumu yüzünden, Bağlaşık Devletler'le barış yapmak zorunda kaldıklarını açıklamışlardır. Çiçerin, Türk'lerle ilişkiler kesilirse, Fransız'larla bir antlaşma imzalayan Bekir Sami'nin başına gelenlerin, İsmet'in de başına gelmesi için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Doğulu'lar, Türkiye barışı imzalar imzalamaz, Asya'daki tüm etkisini yitireceğine inanmaktadırlar. Curzon, ihtilâflı tüm noktalarda kendi dileğine nail olmada direnirse, Türkiye boyun eğmeyecek ve Rusya, Yakın Doğu'da öncülüğü Türkiye'den kapmış olacaktır.[8119]

6 Ocak 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Türklerin Rus'lara karşı kurduğu casusluk şubesi* hakkında muhtıra tanzim etti: *Refet Paşa'nın personeliyle yakın ilişkisi olan bir ajandan öğrenildiğine göre, İstanbul'daki Rus komünist eylemlerini izlemek ve Türkiye'deki göçmenlerle Bolşevik örgütleri hakkında bilgi toplamak amacıyla, Refet Paşa'nın kurmayına bağlı, özel bir casusluk şubesi kurulmuştur. Bu şubede birçok Rus subayları, örneğin, İstanbul'daki eski Rus büyükelçiliğinde görev yapan ve Astrahan Kazak Alayı'na mensup olan G. İ. Kruglikov çalıştırılmaktadır*.[8120]

8 Ocak 1923. Britanya Başvekili Muhafazakâr Bonar Law, Hariciye Nâzırı Muhafazakâr Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Muhtar ve Şeref nam iki mümessili Bonar Law nezdine izam etmiştir. İsmet, *Musul sorununundan ötürü görüşmelerin kesilmesinden ve savaşa gidilmesinden yana olmadığı bilinen* Bonar Law'ı etkilemeye çalışıyor.[8121]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'dan telgraf aldıklarını iddia eden Fransız gazeteleri, İngiliz askerlerinin İstanbul'u kısa sürede tahliye edeceklerini, iaşe depolarının İtilâf kıtalarının toplandığı Gelibolu'ya nakledileceğini yazıyorlar. Henderson da bunu inkâr etmeyerek hazırlıkların yapıldığını ve anlaşmanın tamamlanması halinde İstanbul'un tahliye edileceğini bildir*miştir.[8122]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine rapor gönderdi. İstanbul Kumandanı Selâhaddin Âdil Paşa, Harington'la mülakat etmiş ve *ılımlı lisan* kullanmıştır. Harington, yine de tedabiri elden bırakmamış ve *gerektiğinde 24 saat içerisinde Amerikalılar dâhil tüm İtilâf vatandaşların tahliyesi için gerekli önlemleri al*mıştır.[8123]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *8 Kanunusâni 339 (923) Pazartesi: Alınan haberlere göre Mustafa Kemal Paşa bütün hüküm, idare ve saltanatı ve hatta hilafeti üzerine almak istiyormuş, kendisine zahir olanlar ve buna hail olanlar da varmış*.[8124]

8119 FO 371/9058/E 262; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 296-297.

8120 FO 371/9290/N 481; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 297.

8121 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 310.

8122 FO, 371/9120, E 486; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 955.

8123 FO, 371/9120, E 445; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.

8124 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 339.

9 Ocak 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *10 civarı Yunan bölüğü, Meriç'teki tarafsız bölgede bulunan Karaağaç'ı işgal etmişlerdi*r. *Bölgedeki Fransız albayı, bu işgali şiddetle protesto etmişti ancak Yunan generali notayı almasına rağmen askerlerini bölgeden çekmemiştir*.[8125]

10 Ocak 1923. Lozan Sulh Konferansının Rum Ekümetik Patrikhanesi hakkındaki müzakere celsesi. *Türklerin, Ekümeniklik'in Türkiye'den gitmesi ve başka bir yerde kurulması yönündeki talepleri karşısında İngiliz ve diğer Müttefik delegeler büyük mücadele verdiler. 10 Ocak'ta İsmet Paşa'nın, Türk delegasyonunun barışçıl yüce karakterinin ispatı olarak, hiçbir siyasi ve idari görev almaması ve tamamen dini işlerle iştigal etmesi şartı ile Patrikhane'nin yurtdışına çıkarılması teklifini geri çektiğini açıklaması, Müttefiklerin verdiği çabanın başarıyla taçlanmasıydı*.[8126]

İspanyol *La Libertad* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Yunanlıların Doğu Trakya'da büyük askeri hücreler oluşturduğuna ilişkin söylentiler de dolaşıyor*.[8127]

11 Ocak 1923. Lozan'daki Başmurahhas Lord Curzon, Londra'daki Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mustafa İsmet'in (İnönü) Bonar Law nezdine gönderdiği Muhtar ve Şeref nam mümessillerin *entrikalarını* engellediğini bildiriyor. Mezkûr iki mümessil, *Musul petrol kaynaklarında çıkarları olan bazı İngiliz milletvekilleriyle temas* kurmaktan öteye gidememişlerdir.[8128]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunanlılar, ordularını Doğu Trakya'ya doğru ilerletme niyetinde*dir. *Bu saldırının hedefinin İstanbul ve Boğazlar olacaktı*r. *Fransız Hükümeti, durumla ilgili Roma ve İngiltere hükümetlerini hemen uyarmış ve Atina'daki Fransız temsilcisine Yunan saldırganlığını önlemek için gerekli tüm girişimleri yapması emredilmişti*r. *Bu iddialara karşın, Paris'teki Yunan temsilcisi, Fransa Hükümeti'ne ülkesinin bu tarz bir maceraya atılma niyetinin olmadığını teyit etmişti*r.[8129]

12 Ocak 1923. Britanya Hariciye Nâzırı ve Başmurahhas Lord Curzon, TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet'e (İnönü) zata mahsus mektub gönderdi. Muhtar ve Şeref nam iki mümessili Başvekil Bonar Law ve sair mebusların nezdine göndermesini *hayretle karşıladığını; ajanların temas ettiği kişilerin yetkili olmadıklarını ve İngiliz hükümetince tanınmadıklarını bildiriyor*.[8130]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1041 numaralı muhtıra kaleme aldı. *1922 yılı Aralık ayının sonlarına doğru, Ankara'dan, İstanbul yetkililerine gönderilen resmi gizli yazıların özetine* göre ele geçirilen mahrem telgraflar:

> Sovyet Rusya'nın, Ankara yönetimini, Avrupa devletlerine karşı, kendi siyasasıyla bağdaşan bir siyasa uygulamaya zorlamak için aldığı tehdit edici ve öteki önlemler sonucunda, oldukça tehlikeli bir durum yaratıldığını gösteriyordu. Anadolu'da dolaşan kaygılandırıcı söylentilere göre, Rus'lar, Kafkas'lardaki askeri güçlerini berkiterek altı orduya çıkarmışlardı. Türk Ulusçular bu söylentileri doğrulamamakla birlikte, Doğu İlleri'ndeki kendi ordularını da sessizce takviye ediyorlardı. Yunanlı'lara karşı yapılan son çarpışmalarda Paşa rütbesini alan General Nurettin, kurmayıyla birlikte Doğu savaş kesimine gönderilmişti. Bu subay, Birinci Dünya Savaşı günlerinde Rus'larca tutsak edilmişti ve onlardan nefret ediyordu.

8125 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
8126 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 97.
8127 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
8128 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, XVIII, p. 445-446; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 310.
8129 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
8130 FO/9059/E 598; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 310.

> "Aralık 1922 ortalarına doğru Ankara'dan İstanbul'a gelen kıdemli bir Kemalist yetkiliden sağladığı" bilgiye dayanan rapora göre, Kemalist Türkiye, Avrupa'da Rus'ların yerini alacak güçlü bir devlet buluncaya dek, Rus'larla olan ilişkilerini açıktan açığa kesmek niyetinde değildi. Bu arada, Türk siyasası, Rus'lar, Avrupa devletlerine ve Avrupa devletlerini Rusya'ya karşı oynamak amacı güdüyordu. Orta Asya'da bir kaydırma akımı şansı ciddi biçimde güçlenir güçlenmez, Pan-İslâmcı bir siyasa geliştirecek ve Ankara yönetimi, hiç bir Avrupa devletinin yanını tutmadan, Rusya'ya karşı tutumunu değiştirebilecekti. Çiçerin, 12 Aralık 1922'de, yardımcısı Karahan'a gönderdiği kapalı telyazısında, Türk'lerin içten olmadıklarına dikkatini çekiyor; Rus'ların, her olanağa karşı Kafkas'larda tehdit edici bir tutum izleyerek, Türk'lere bir ders vermeleri gerektiğine değiniyordu.
>
> Ankara'dan alınan yazılarda oradaki sol kışkırtmalar, Aralov'dan gizlice ödenek alan kimi milletvekillerinin tutumları yüzünden BMM'ne de yansıyor. Meclis'te, "Doğu ve Batı" siyasaları konusunda gene şiddetli görüşmeler oluyor ve çıkarılan siyasal gürüntünün, yönetimin dengesini etkilemesinden ve bunun, Lozan'daki barış görüşmelerine tesir etmesinden kaygılanılıyordu. Mustafa Kemal, hiçbir yanı tutmayarak tarafsız kalmaya çalışıyor.[8131]

13 Ocak 1923. Lozan'daki Başmurahhas Lord Curzon, Londra'daki Başvekil Bonar Law'a mahrem telgraf gönderdi. *Musul'un, herkesin ellerini kirleten petrol kaynaklarından uzak durulmasını* tavsiye ediyor.[8132]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Trakya Kumandanı Mirliva Refet (Bele), Yunan'ın Mudanya Mütarekenamesi 3'üncü ve 4'üncü maddelerine mugayyiren Trakya'da hareket ettikleri hususunda, Harington'a nota vermiştir.[8133]

14 Ocak 1923. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Muhaliflerden Ali Şükrü Ankara'ya makine getirmiş. Tan gazetesi çıkaracakmış. Gazi yanımda Cevat Abbas'a dedi: "Muhalifler matbaa yapıyor da siz hâlâ uyuyorsunuz. Yakmalı, yıkmalı!*[8134]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Fransız, İngiliz ve İtalyan hükümetleri, Yunan Hükümeti'ni Batı Trakya'da Yunan ordularının bulunmasının ve yaptıkları hırçın açıklamaların büyük sakıncaları konusunda uyarmışlardır*.[8135]

15 Ocak 1923. Karahisar-ı Sahib (Afyon) mebusu İsmail Şükrü Efendi *Hilâfet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* nam risale neşretti ve meclise dağıttı:

> İsmail Şükrü, 28 sayfalık risalenin mukaddimesinde; 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı ilga eden kanun ile halifenin papanın durumuna düşürüldüğü yolunda İslam âleminde bir tereddüt hasıl olduğunu vurguluyordu. TBMM'nin böyle bir niyet taşımadığını yazan İsmail Şükrü, böyle bir teşebbüsü dine aykırı buluyordu. Halife ile meclisin farklı şehirlerde olmasının bu yanlış düşüncelere sebebiyet verdiğini söyleyen yazar bunun da geçici olduğunu belirterek *Halife meclisin, meclis de halifenindir.* diyordu.
>
> İsmail Şükrü Hoca, risalesinde hükümetten mahrum, güçsüz halife olamayacağını, halifenin devlet reisi olması gerektiğini ileri sürüyordu. Risalenin mecliste dağıtıldığı 15 Ocak'tan bir gün önce Batı Anadolu'ya bir tedkik gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, risalenin neşrolunduğuna dair haberi Eskişehir'de, Annesi Zübeyde Hanım'ın vefat haberi ile beraber aldı. Tepkisi çok sert oldu. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu,

---

8131 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 293-294.

8132 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, XVIII, p. 445-446; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 310.

8133 FO, 371/9120, E 684; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 958.

8134 Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (B. Kayabek, çev. & Y. Demirel, haz.) içinde (c. 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

8135 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

> *Meclis'in, milletin lağvettiği saltanat-ı şahsiyeyi Hilâfet makamında idame ve padişah yerine halife ikame etme sevdası* olarak yorumluyordu. Hoca Şükrü ve arkadaşlarını "mürteci bir hizip" diye nitelendiren Mustafa Kemal Paşa, halifeyi ümide düşürecek sadakat gösterilerinin risale ile sınırlı olmadığı bilgisine sahipti.[8136]

16 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *İngiltere, Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olarak Çanakkale bölgesinde yeni tahkimat yapmakla suçlanıyor. Bunun asılsız olduğunu söylüyorum. Dr. Adnan Bey, bu konuyu, İzmit'te görüşeceği Mustafa Kemal'e de açacak*.[8137]

16/17 Ocak 1923. Mustafa Kemal, İzmit Kasrı'nda gerçekleştirdiği gazetecilerle mülâkatında Lozan müzakerelerinde İslâm Şeriatı'nın ilga edilmesi için İtilâf Devletlerinin baskı yaptığını ifade etti. Doktor Adnan (Adıvar) ve zevcesi Sabataycı Halide Edib (Adıvar) içtimada hazır bulunuyorlar:

> Evet, biz bu mecliste ictihâd itibarile nâmüntenâhi fedakârlıklar yaptık ve belki de yapmak lüzumlu idi. Bundan dolayı Teşkîlât-ı Esâsiye Kanûnunun maddelerine hiç de lüzumu olmayan zihniyetler girdi. Belki de bundan dolayıdır ki Adlî kapitülasyonları lağvettirmek hususunda müşkilât çekiyoruz. Herifler diyorlar ki; sizin yapacağınız kanûnlar fıkıh kitabı vs. dir.
>
> Bugün Lozan konferansında ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekl-i sabıkı ilgâdan, imhâdan neş'et etmektedir. Bizim inkılâbımız; Meşrutiyet inkılâbı ve ondan evvel yapılan inkılâblar gibi olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi.[8138]

Misâk-ı Millî dahilindeki Garbî (Batı) Trakya'nın Yunanistan'a terk edilmesi gerektiğini belirtti: *Garbî Trakya'nın bize geçmesi kuvvet midir? Zaaf mıdır? Bunu düşünmek icab eder. Benim nokta-i nazarıma göre zaaftır.* [..] *Meselenin hakiki olarak çare-i halli burasını Yunanistan'a bırakmaktır*.[8139]

Hılâfet makamını itham etti:

> Efendiler! Hilâfet milletimize bir başbelâsıdır. Osmanlı Padişahlığı Hilâfeti almadan evvel Osmanlı devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Fakat bu Hilâfet mevki'ini aldıktan birkaç sene sonra sukuta başlamıştır, menfaat göstermemiştir. Osmanlı Serdarları, Hükûmdarları, Padişahları, Hilâfetten mücerret bulundukları zaman en büyük şaşâ'ayı ve satveti göstermiştir. Yani Hilâfet hiçbir şey kazandırmamıştır. Birçok musibetler getirmiştir.[8140]

Hükümet merkezinin Ankara'ya taşınacağını ifade etti: *Ankara Türkiye'nin pekâlâ merkezi olabilir ve hadisât da orasını merkez yaptı ve feyizli bir merkez yaptı. Binâenaleyh Ankara'ya karşı nankörlük etmek câiz değildir*.[8141]

Gerçek-dışı beyanatla şapka devriminin alenî ilk sinyalini verdi: *Buhara'da, İran'da, Afgan'da müslümanlar şapka giyerler ve şapka ile namaz kılarlar. Hicaz'da, Suriye'de, Yemen'de böyledir. Bizde her yerden fazla taassub var gibi görünüyor*.[8142]

8136 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 171. İsmail Şükrü Hoca, Hıyânet-i Vataniye Kanunu mucibince cezalandırılacaktır.

8137 FO, 371/9120/E. 893; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 477.

8138 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 162. "..Orada diyorlar ki, *sizin yapacağınız kanunlar, yine Fıkıhtan, kurandan istimbatı ahkâm edecek..*" Milliyet, 20 Kânunuevel 1929, s. 1.

8139 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 90.

8140 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 142.

8141 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 110.

8142 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 1993, s. 168.

17 Ocak 1923. Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Lozan Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet'e (İnönü); *Medenî, ticarî ve ceza kanunlarının yeniden düzenlenmesi, bu kanunlardan şeriat hukukuna ilişkin izlerin atılması gereği*ni belirtti.[8143]

İzmit'teki Doktor Adnan (Adıvar), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a telgraf gönderdi: *İzmit'te gördüğüm Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Antlaşması'nın Yunan kuvvetleri tarafından çiğnenmesinden dolayı derin hayal kırıklığı içindedir. Yunanlar Karaağaç'ı işgal etmişler, Müttefik kuvvetler de Meriç'in doğusuna çekilmişler. Müttefiklerin bu ihlali önleyebileceklerini kendisine söyledim. Olumlu cevabınızı bekliyorum*.[8144]

18 Ocak 1923. Nevile Henderson'dan Doktor Adnan'a (Adıvar) telgraf: *Şu hususları lütfen Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya arz ediniz: Karaağaç Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmemiş, Fransız birliği araya girmiştir. Müttefik kuvvetler Meriç'in doğusuna çekilmemişlerdir ve Mudanya Mütarekesi'ne harfiyen uymaktadırlar*.[8145]

19 Ocak 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1056 numaralı muhtıra kaleme aldı: *TBMM'de Mustafa Kemal'e karşı muhalefet, tutucu hoca takımından ve kendilerine "Islahat Fırkası" diyen eski İttihatçılardan oluşuyor. Mustafa Kemal, muhaliflere karşı önlemler alıyor. Muhalefeti yatıştırmak için Yunus Nadi'nin başkanlığında bir de komisyon kuruluyor ama muhalifler yatıştırılamıyor. Ankara'da durum belirsizdir*.[8146]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Doğu Şubesine sitemkâr mektub gönderdi. *KEYK*'in kendi hallerine terkettiği mevkûf Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası rüesası ve onların aileleri perişan vaziyettelerdir. İştirakiyuncular, pis ve şedid hapishaneli hükümetin insafına bırakılmışlardır. Mustafa Kemal, sulhu mutlak surette istiyor dolayısıyla Müttefiklere tavizler verecektir. ABD şirketinin rüşvetiyle Ankara, İstanbul'dan münhal başkentlik mevkiine tayin edilmiş gibidir, Boğazların Müttefik muhriblerine açık kalacak karşısında İstanbul'un payitaht kalması zaten gayr-ı kabildir. TBMM'de muhalefetin sesi iyice yükselmiştir. Bir taşla birçok kuş vurmak prensibli Mustafa Kemal'in ise İzmir'e seyahati, İstanbul matbuatına çekidüzen vermek, kamuoyunu müstakbel sulha hazırlamak ve TBMM'nin de bu matluba münifen yenilenmesini sağlamak içindir. 1921 Londra Konferansı hengâmında TBMM Hükümetinin komünistlere tavrı nasıl idiyse, şimdi de benzer eşkaldedir:

> Ankara
> 19 Kânun-i sâni 39
> Moskova'daki Türkiye Halk Komünist Fırkası Alakâdarlarına
> Daha uzun müddet susacak, hiçbir şey yazmayacaktım. Fakat bu sükutu ihlâl eden ortada bir çok amil var ki bu babda size vukufum nisbetinde malumat vermemek doğrusu en büyük haksızlık olur. Haksızlık diyorum ve bu kelimeyi bile bile kullanıyorum. Çünkü haksızlık bence bir cinayetten daha müessir, ve daha fecidir. Arkadaşlar hem de fırkanın mukadderatını ellerine teslimden çekindiğimiz arkadaşlar, hükûmetçe fırkanın sergerdeleri telâkki olunarak tam bugün beş aydır taharet ve nezafetin adeta bir timsali olan Ankara hapishanesinde hayatın en ağır ve elim günlerini geçiriyorlar. Nâzım fırka namına mebusluğunu, ve bilahare valiliğini feda edip ailesi bilmem kimlerin zir-i himayesinde, kendisi hapishanenin pis ve müstekreh bir köşesinde vücudunu serâpâ bir romatizmaya kurban ettiği halde yatan bu adamlar kehleler içinde kalmış. Çöp gibi incelmiş. Hiçbir kimse ve hiçbir yerin muavenete mazhar olmadığı için adeta insanlıktan çıkmış olan Kenan, bir kucak evlad ve ayalini bilmem kimlere terk ile 14 yaşındaki en büyük oğluyla birlikte hapishanenin

[8143] John Grew. (2000). *Atatürk ve İnönü: İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları* içinde (s. 40). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
[8144] FO, 371/9099; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 477.
[8145] FO, 371/9099; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 477.
[8146] FO, 424/256, s. 391, No. 174; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 472.

sefaleti içinde boğulan Abdülkadir, yevmi maişetleri yalnız İmalat-ı Harbiye'deki faaliyetlerine mütevakkıf olduğu için hapishaneye düşmekle her türlü mahrumiyetin kucağında inleyen yirmi otuz kadar işçi, bunların ve Hilmi'nin burada terk ettiği evlad u ayal hayatlarının belki son günlerini yaşarken oradaki arkadaşların nasıl ve ne ile iştigal ettiklerini, cidden ciger-sûz bu vaziyet önünde ne düşündüklerini doğrusu bilmek isterdim. Gazetelerle makaleler neşredip de bu adamların burada ölüm vaziyetlerini her gün daha biraz ağırlaştıracağınıza, ya buraya bir memur-i mesul veyahut da alâkadar makam marifetiyle tebligatta bulunulmasına çalışarak bu sefalet ve ölüme mahkûm insanlara biraz olsun geniş bir nefes almak imkânını bahşetmiş olsa idiniz, belki müstakil Türkiye Komünist Fırkasına daha büyük bir hizmet ifa etmiş ve onun bugünkü zayıf temelini hiç olmaz gaddar ve merhametsiz hükümetin zulmünden kurtarmış olurdunuz. Acaba bu hususta şimdiye kadar Komintern'le kaç defa görüştünüz. Belki mevkufiyetlerine dair icap eden makamı haberdar ettiniz, fakat o makamın bunlarla alakadar olması için ne yaptınız desem şüphesiz hepiniz de susar ve cevap veremezsiniz.

Zilletse de şirretse de, lânetse de artık yeter olsun
Artık yeter olsun bu denî, bu derin hakîr sükûnet

Bu canlı cesetlerin elim manzaraları ihtimal ki beni biraz taşkınca harekete sevk etmiştir. Fakat sizin onlar hakkında bu derece lakâydınıza bilmem ne mana vermeli. Mamafih vakit daha geçmemiştir. Uzanacak herhangi bir el belki ümitsiz olan bu bedbahtları kurtarır. Hilmi'nin ve Nâzım'ın evine ailemi gönderiyorum da kendim gitmeye cesaret edemiyorum. Çünkü bu iki sefalethaneye gözyaşından girilmezmiş. Altlarındaki son kilimleri de satmışlar. Artık kuru tahta üzerinde oturuyorlarmış. Daha bilmem neler... Geçenlerde ta İstanbul'dan buraya Nizameddin'in validesi gelmişti. Bu yüksek ve arslan kadının gözyaşları beni büsbütün eritti. Evlâdının sağ olduğuna kendisini bir türlü inandıramıyordum. Biçare kadın evlâdını bulamamaktan mütehassıl iniltileriyle İstanbul'a geri döndü. Ne olur? O çapkına söyleyin bana bir mektup göndersin. Ve ben validesine yollayayım da bu zavallı anne biraz müteselli olsun. Hele bir fotoğrafını da leffedecek olursa göz yaşlarını biraz olsun dinlendirir zannederim. Gözü kör olsun, şahsi bir muavenetle biter biriş değil ki maaşımı onlara tahsis edeyim de, biraz vicdanımı azaptan tahzir edeyim. İşte yine tekrar ediyorum. Bunlara muavenet mutlak ve muhakkak surette lâzımdır. Sizin gaybubetinizden ve arkadaşların tevkifinden sonra alelhusus vaziyette de hasil olan gerginlik dolayısıyla benim ne korkunç günler yaşadığımı bilmem kayda lüzum var mı? Hele bir dışarı çıkmayayım, arkamda fahri yaver mi ararsınız. Haddi hesabı yok. Hal böyle iken uhdeme mevdu vazifeyi ifadan çekinmiyorum. Zira ölümden daha ötesi yok ya!....

İşte bu hususu hasbihalden sonra size biraz da memleketin bugünkü vaziyetinden bahs edeyim: Kemal ve yârânı her neye mal olursa olsun mutlak bir sulha karar verdiği için ihtimal bazı fedakârlıklar yaparak emperyalist haydutları tekrar içimize sokacak ve bu suretle halkın ve bilhassa biz komünistlerin vaziyeti daha ziyade ağırlaşacaktır. Hele Rusya ile bu takdirde iftirak muhakkak olduğu da nazar-ı itibara alınırsa vaziyetimize iyi demek herhalde büyük bir safdillik olur. Meclis kati olarak ikiye ayrıldı. Ve bu ikilik içinde de şüphesiz bir çok ikiliğimiz mevcud ise de şimdilik bunlar kendilerini göstermiyorlar. Birincilerin mürteci tesmiye ettikleri İkinci Grubun bugün "19 kânunisâni 39" *Tan* isimli bir de gazeteleri çıktı. Daha birkaç gün evvel de Karahisar mebusu Hoca Şükrü tarafından da "Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" diye bir risale neşrolundu ki gruplar ve o grupların naşir-i efkarı olan gazetelere şüphesiz bir zaman uğraşacak kadar bir materyal teşkil etti. Paşanın bu günlerdeki seyahatine gelince, buna bir çok mânâ veriliyorsa da, bence bu seyahat şüphesiz orduyu görmekten ziyade İzmir'de açılacak İktisat Kongresinde hazır bulunup buraya her toplanacak olan her memleket mütegallibesini bir taraftan sulha hazırlamak, diğer taraftan da yeni intihabatta matluba muvafık insanlar göndermelerini temin etmek içindir. Esasen bir taşla birkaç kuş avlamak bu herifin öteden beri mutadı olduğundan aynı zamanda İstanbul matbuatını da bilvesile kendi hesabına çalıştırmak ve bu suretle müstakbel mevkiini tahkime çareler aramaktan başka bir şey olmasa gerektir. Fakat bu hal kendisi için ne dereceye kadar iyi olur? Mecliste her gün biraz daha artmakta olan bu muhalefet yarın bu meclisin dağılmasıyla memleketlerine dönecek olan bu heriflerle acaba memlekette ne gibi cereyanlar yüz gösterir. Bütün bunlar yarına ait birer mühim mesele teşkil ettiği gibi ortada bir de pamuk ipliğiyle bağlanmış bir halife meselesi var ki bu ne suretle halledilecek. Mustafa Kemal'in bilmem hangi Amerikan şirketiyle beş milyon lira mukabilinde Ankara'nın bir payitaht haline ifrağı şayiasına bakılırsa, herhalde hükûmet-i merkeziyenin İstanbul'a nakletmeyeceğine hükm ediliyor. Hele Boğazların Müttefiklerin donanmasına açık bulundurulması kabul edildikten sonra bu hal-i tabii değil midir?

> Çester Projesine gelince bu da henüz bitmiş bir mesele değilse de bitmesi güç bir şey de değil. Lakin şimdi bu işe İtalya ile Fransa da burnunu sokmaya çalışıyor ki bilmem bu üç bezirgândan hangisi muvaffak olur. İşte görülüyor ki, vaziyet günden güne kesb-i ehemmiyet etmekte ve şu zamanda fırkanın bu elim vaziyeti ciğerler yakmaktadır. Biz zaten her zaman bir hatanın kurbanı olduk. O da fırkanın tam iş göreceği bir zamanda fırkayı dağıtmak. Geçen sene Londra Konferansı zamanı fırka aynı vaziyette idi. Bu sene Lozan konferansında da maatteessüf aynı haldeyiz. Bana kalırsa orada bu meseleyi şiddetle ve katiyetle müdafaa etmelidir. Türkiye'de bir komünist fırkasına lüzum var mıdır? Var ise onun daimi bir bütçesi ve orada çalışanların iyi ve kötü günleri daima nazar-ı dikkatte tutulması temin edilmelidir. Yoksa biri yapar biri bozarsa kıyamet elbette ondan kopar. Istenilen zamanda bu adamlar faaliyete sevk ediliyor, istenilmeyen zamanlarda sokağa dökülmek gibi bu bedbahtların talihiyle oynanıliyorsa bunun iyi neticeler vermeyeceğini onların anlayacağı bir lisanla anlatmalı ve bu gibi felaketlerin bir daha vuku bulmaması için bir her şeyi orada iken tesbite imkan aramalıdır. Tabiidir ki, burada firka hareketi dünyanın müterakki memleketlerinde olduğu gibi seri ve geniş hatıralarla yürüyemez. O birçok kayd ve ihtiyata tabi olacağı için hem ağır yürüyecek hem de uzun bir müddet müstehlik bir vaziyette kalacaktır. Büyümek için kuvvet, geniş- lemek için de iyi hazırlanmış, Garbde olduğu gibi çılgınca hareket eden arkadaşlar değil memleketin iç yüzünü bilir, bir gülle gibi düşmek ve düşünce iyi bir tesir bırakmak için de icabında hareket eder arkadaşlar lâzım. Artık iki senenin iki büyük felâketi bize bu dersi öğretti zannederim. İşte kimsenin hesabına ve ilhamina tabi olmayarak kendi düşüncelerimi size iblağ etmeyi vazife mütalâa etmiş oluyorum. Orada beni bilen ve tanıyan varsa -ki olduğuna şüphem yok- komünist selâmlarımı söyleyiniz. Sizden mektubuma cevap değil arz ettiğim vechile iş isteriz.
>
> Hüseyin Hüsnü[8147]

20 Ocak 1923. Britanya'nın İstanbul Fevkalade Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a 52 numaralı telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ordusu Mudanya Mütarekesiyle durdurulmuş, ordunun morali bozulmuştur. Mustafa Kemal'in TBMM feshinden sonraki devreye siyaseten hazırlandığı bildirildi:

> *Gazi'nin İzmit ziyareti*: Mustafa Kemal Paşa, 16 Ocak günü İzmit'e geldi. Oradan Bursa, İzmir, Adana ve hatta Musul'a kadar gidecekmiş. Lozan Konferansının bu nazik döneminde onun Ankara'dan ayrılış nedenleri belli değil. Orduyu ve Halk Partisini teftiş edeceği söyleniyor. Belki doğrudur. Belki de Lozan'da çıkabilecek bir kriz öncesinde bu geziyi yapıyordur ve ordu aracılığıyla Lozan'da Müttefiklere baskı yapmak amaçlanıyordur. Barış konusunda basında karamsarlık var. Mustafa Kemal'in İzmit gezisi bu karamsarlığa rastlıyor. Askerin moralini yükseltmeyi de amaçlıyor olabilir. Zira muzaffer yürüyüşü Mudanya'da durdurulmuş olan ve kış aylarını boş geçiren ordunun morali epeyce bozulmuştu. Ama Türklerin gerçekten barış istediklerine kaniim. Gazi'nin bu gezisi daha ziyade siyasi amaçlı ve bir seçim turnesi gibidir. Barış yapılınca bugünkü TBMM feshedilecektir ve Gazi buna hazırlanıyor. Seçim için en örgütlü olanlar İttihatçılardır; bunların başında Kara Vasıf vardır ve Gazi'nin düşmanları da bunlar arasındadır. Gazi'nin kendi partisi ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütüdür ve birkaç hafta önce bunun siyasi partiye dönüştürüleceği açıklandı. Gazi'nin 18 Ocak günü İzmit'te İstanbul basını temsilcilerine yaptığı açıklamalar, onun bu gezisiyle çifte amaç güttüğünü doğruluyor.[8148]

20 Ocak 1923 tarihli İngiliz Gizli istihbarat Raporu'nda iddia edildiğine göre, Lozan'daki Türk delegasyonu, siyasi sorunlarda ayrı görüşlere sahip iki gruba bölünmüştü. Dr. Reşat Nihat, Reşit Saffet ve Muhtar Bey'den oluşan bir grup, İsmet Paşa'yı, öteki ülkeleri bir yana bırakarak İngiltere ile ayrı bir anlaşma yapmaya inandırmaya çalışıyor; Fethi ve Cavit beylerin başkanlığındaki öteki grup ise, Türkiye'nin Fransa, İtalya ve Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerini kesmesinin bir intihar olacağını öne

---

8147 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 20, Klasör 26_36, Belge 499-500 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 342-344. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

8148 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 2005, c. 5, *s*. LXII.

sürerek buna karşı çıkıyordu. İsmet Paşa bu iki gruptan hiçbirine meyletmiyor, ama her iki grup da onu kendi görüşlerinden yana çekmeye çalışıyordu.[8149]

21 Ocak 1923. Mustafa Kemal'in kalemşoru Falih Rıfkı (Atay), İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesinde makale neşretti: *Mustafa Kemal bugün bir inkılâp mücadelesinin başındadır.*[8150]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nezâreti yetkilisi Lindsay'a 32 numaralı telgraf gönderdi: *Adnan* [Adıvar] *Bey İzmir'den memnun döndü. Mustafa Kemal ile görüşmüş, barış için iyimser. Mustafa Kemal'in gezisinin amacı askeri ve siyasi gibi görünüyor. Belki şu sırada Ankara'dan uzak kalmayı tercih etmiştir*.[8151]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Bakü'deki Propaganda Sovyeti'yle ilişkisi olan, "oldukça güvenilir" bir ajanın* topladığı istihbarata göre TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'dan uzaklaşmaktadır:

> Moskova'da, 3. Enternasyonal'in dördüncü kongresine katılan Kirov, Bakü'ye dönünce, oradaki Propaganda Sovyeti huzurunda, Doğu propagandası konusunda bir rapor okumuştur. Rapor, Türk-Rus ilişkileri ve bu ilişkilerdeki son değişiklikler konusunda, 3. Enternasyonal ve Halk Komiserleri Sovyeti'nin takındığı tutum hakkındaydı. Kirov, Türk-Rus ilişkilerinin son günlerde kötüye doğru gittiğini öne sürüyor ve şu nedenlere değiniyordu: 1. Türk komünistlerin tutuklanması; 2. Pan-İslâmcı propaganda; 3. Türk delegelerinin Lozan'daki tutumu ve özellikle Boğazlar sorununda ve Rus'ların tüm komisyonlara katılmaları konusunda, Rus delegelerini desteklememeleri; 4. Türkiye'nin İran'da uyguladığı Rusya'ya karşıcıl siyaset; ve 5. Rus ve Türk sosyal ve siyasal idealleri arasında gittikçe genişleyen ayrılık.
>
> Rusya ve Türkiye'yi birbirine yaklaştıran karşılıklı gerekler ve öteki etkenler, ancak geçici bir nitelikteydi; dolayısıyla, Türkiye, Lozan'da, Batı'yla barış yaparsa, şu kabul edilmelidir ki, kendisine Rusya'nın önerdiği yararlardan daha büyük yararlar sağlayacak dostlar arayacak ve bize karşı olan düşmanca tutumuna yine başlayacaktır. Türkiye'de propagandamızı artımamız gerektiğinden söz edilmiş bulunuyor; buna ek olarak, Rusya, Kafkasya'daki silâhlı güçlerini berkitmek ve Türk'lerin, Kafkasya ve Türkistan'da gittikçe artan Pan-İslâmcı propagandalarına karşı mücadele etmek için daha faal önlemler almak zorundadır. Türk komünistlerinin, Kemal'in yönetimince zulme uğraması, komünizmden korktuklarını açıkça gösteriyor. Ama Türkiye'deki komünist partisi ölmemiştir ve onun eylemlerini canlandırmak amacıyla, ona, olanak içinde her tür yardımı yapmak görevimidir. Kemal'e karşı yapılacak mücadelede uygulancak usuller, Türk komünistlerin 15 Şubat'ta Bakü'de yapacakları toplantıda ayrıntılarıyla saptanacaktır.
>
> Bu arada, Türk Ulusçularının İran'da, Rus'lara karşı giriştikleri propaganda, gittikçe göze çarpmaktadır. İran Ulusçuları Ankara'yla sıkı ilişki içindedir ve her geçen gün Pan-İslâmcılık güç kazanmaktadır… Elimizdeki başlıca silâh, propagandadır; ama aynı zamanda, hudutlardaki askeri güçlerimizi berkitmek zorundayız. 3. Enternasyonal, Sovyet Halk Komiserleri'nin, Kafkasya'daki askeri gücü kuvvetle berkitmesi politikasını destekler.[8152]

22 Ocak 1923. Mustafa Kemal, Bursa Şark Tiyatrosunda irad ettiği nutukla Hılâfet-saltanata bağlılığıyla maruf Bursa halkını tehdit etti: *Kan ile yapılan inkılâplar daha muhkem olur, kansız inkılâp ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılâba vasıl olmak için lüzumu kadar kan döktük.* [..] *yalnız muharebe*

8149 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 386.

8150 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 21.

8151 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 2005, c. 5, *s*. LXII-LXIII.

8152 FO 371/9100/E 1428; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 297-298.

meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dahilinde de döküldü.[8153] "Beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülü"nün[8154] mücidelerinden Berthe Gaulis de dinleyiciler arasında idi.[8155]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1049 numaralı muhtıra hazırladı. Belirtildiğine göre Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, *Türkiye ile İran ve Afganistan arasında ortak bir dostluk antlaşması imzalanmasına 26 Kasım 1922'de karşı çıkmıştı, çünkü Lozan Konferansı başlamadan önce, Rusya, kendisinin de katılacağı bir İslâm federasyonu kurulmasını önermiş, ama Mustafa Kemal buna karşı çıkmıştı. Oysaki şimdi, Rus'ların arkasından, bu denli bir İslâm federasyonu kurmaya ve Rusya'yı dışarıda bırakmaya çalışıyorlardı*.[8156]

23 Ocak 1923. Lozan'da Şark-ı Karîb Umuru (Yakın Doğu İşleri) Konferansı Arazi Komisyonu içtima ediyor. *Lord Curzon, özel görüşmelerle Musul sorununun çözümlenemeyeceğini anlayınca, Türk tezinin, kendi deyişiyle "tüm zayıflığıyla" dünyaya duyurulması için, sorunu, başkanı olduğu Arazi Komisyonu'na getiriyor. Komisyonda ilk söz alan İsmet Paşa, Türk tezini savunuyor; buna karşılık veren Lord Curzon, İngiliz görüşlerini belirterek, Musul'daki petrol kaynaklarının İngiliz teziyle ilgili olmadığını öne sürüyor, Musul sorununun bir hakem hey'etine havale edilmesini öneriyor. Bu önerisi* Fransız mümessil *Bompard ve* İtalyan mümessil *Garroni tarafından destekleniyor, ama İsmet Paşa, Musul'da bir plebisit yapılmasında direnerek Curzon'un önerisini reddediyor. Buna karşılık veren Curzon, "halkının çoğunluğu cahil olan, kısmen göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırkî ve dinî inançları bulunan" bir ülkede plebisit düzenlemenin boşuna ve tehlikeli olacağını, Kürtlerin böyle bir plebisit yapılmasını asla istemediklerini, esasen bunun anlamını bile bilmediklerini ileri sürerek, İsmet Paşa hekem hey'etini kabullenmezse, İngiliz hükümetinin Cemiyet-i Akvam'ı, Anayasasının 11'nci maddesi gereğince, "barış adına", Musul sorununa müdahaleye davet edeceğini söylüyor. Bompard, Garroni ve Japonya temsilcisi Baron Hayashi, Lord Curzon'u destekliyorlar*.[8157]

24 Ocak 1923. Lozan'daki Lord Curzon, Londra'ya Hariciye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: TBMM Hükümeti, *yeniden örgütlenmiş olan Yunan ordusundan çok korkuyorlar*.[8158]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, muhtıra kaleme aldı. *Sağlam bir kaynaktan* istihbar edildiğine göre TBMM Hükümeti Dersaadet Murahhası Doktor Adnan'ın (Adıvar) İstanbul'daki istihbarat şubesi, 21 Ocak'ta, Ankara'dan mahrem bir telgraf teslim almıştır: *Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Rauf Bey, BMM'nin Bakanlar Kurulu'na vermiş olduğu tam yetkiye dayanarak, Sovyet Rusya'nın, 7 Ekim 1922'de Ankara yönetimine sunmuş olduğu ittifak antlaşması tasarısı konusunda, Sovyet temsilcisi Aralov'la görüşmelere başlamıştır*. İngiliz Gizli İstihbaratı, bu hamlenin Lozan Konferansına matuf bir blöf olduğuna kanidir. Şu husus, blöflüğe delâlet ediyor:

> İzmir milletvekili ve BMM'nin Dışişleri Komisyonu Başkanı Yunus Nadi'nin ("kendisi Rus dostudur"), Ocak 1923 ortalarında İstanbul'a geldiğinde gizlice bildirdiğine göre, BMM'nde ve Ankara basınında, Türk-Rus

---

8153 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997, c. 2, s. 73.

8154 Lozan müzakereleri bağlamında Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Fas'a giderek Fransız Sömürge Valisi Lyautey'e rapor veren Gaulis *beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülünü getirdim* demiştir. Lyautey, tabiatıyla hayret etmiştir: *Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar*." Fuat Pekin. (1956). Atatürk ve Lyautey. *Belleten*, 20(80), s. 640-642.

8155 Mehmet Turgut Argun. (2014). *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)* içinde (s. 163). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

8156 FO 371/9099/E 924; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 298.

8157 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 310-311. "Lord Curzon, Musul petrol işletmesi Turkish Oil'in hissedarıydı ve bu bakımdan Musul petrolüyle kişisel olarak ilgiliydi." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 317, dipnot 39.

8158 FO/9061/E 1009; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 326.

> dostluğundan yana yapılan tüm konuşma ve yayımlanan tüm yazılar büsbütün blöfdür ve Mustafa Kemal'in, şimdilik, Rus'larla daha sıkı ilişki kurmaya niyeti yoktur. Ankara'da genel görüş, Sovyet Rusya ile, özellikle Türk'lerin, Kafkaslar'daki çalışmalarını kısıtlayıcı bir antlaşma daha imzalanmasına karşıdır. Mustafa Kemal, Rus'larca büyük ölçüde kuşku ve güvensizlikle karşılanan, büyük bir İslâm Birliği projesiyle ilgilenmektedir; ama o sırada Rus'ların canını sıkmayı dilemiyor; dolayısıyla, onlara cesaret veriyor ve aynı zamanda, Türk'lerle Rus'lar arasında yeni bir antlaşma imzalanması olasılığını Lozan'ı etkilemek içim kullanıyordu.[8159]

Bentinck, Harold Nicolson'a zata mahsus mektub gönderdi: *"… Son iki yıldan beri kendilerini kurtarmamız için bize ümit ve güven bağlamış olan Yunanlıları büsbütün ihmal etmiş olduğumuzu görmek üzücüdür... Elimizden geldiği kadar yardımda bulunduğumuz bu halk bize karşı dönmüştür." Bentinck, sabık Yunan yönetimi mensuplarının darbeciler tarafından öldürülmelerine engel olmak için elinden geleni yapmış, ama başarı sağlayamamıştı. Bu öldürmelerden Venizelos'u da suçlu görüyordu, çünkü bu cinayetleri durdurabilirdi, ama bunu yapmak istemiyordu. Bentinck ayrıca şunu eklemiştir: "Her ikimiz de Yunan yanlışıyız, ancak siz (Nicolson) kendinize Venizeloscu diyorsunuz; ben ise bunu söylemiyorum. Birleşik, güçlü ve dost bir Yunanistan'dan yanayım, ama eski Venizelosculardan tiksinirim. Ancak Venizelos Yunanistan değildir ve Yunan halkının çoğunluğu da Venizeloscu değildir... Bu ülkedeki durum sürekli olarak değişiyor."*[8160]

25 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi. Musul meselesinin halli için Fransa'ya müracaat eden TBMM Hükümeti, arzu ettiği desteği temin edememiştir.[8161]

Lord Curzon, Cemiyet-i Akvam kâtib-i umumiliğine dilekçe sundu. *Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne getirilmesini rica ediyor*.[8162]

27 Ocak 1923. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré, İzmir'deki Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi.[8163] Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'den talimat alan İzmir'deki Fransız Başkonsolos, Mustafa Kemal'e teslim edilen telgrafın bir suretini de TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf'a (Orbay) gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Fransa, malî meselelerin halli için Fransız Fevkalâde Komiser General Pellé ile Lozan'daki bir malî müşavirin Ankara'ya gönderilmesini teklif ediliyor. Hüseyin Rauf, *Fransa'nın Lozan'da Türkiye'yi destekleyeceğine dair Franklin-Bouillon'un verdiği güvenceye değinerek, bunun henüz gerçekleşmediğini belirtiyor; Poincaré'nin verdiği sözün bundan öteye gitmediğini ima ediyor, Fransızları malî konularda güçlük çıkararak kapitalist çıkarlarına hizmet etmekle suçluyor*.[8164]

28 Ocak 1921. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İzmit'teki İngiliz birliklerinin pozisyonunun saldırıya davetiye çıkardığını vurgulayan Harington, görüşmelerin kesilmesi halinde Türklerin bazı mekânları havaya uçurarak İtilâf kıtalarını kuşatacaklarına dair istihbarat almıştır. Harington, görüşmelerin kesilmesi halinde İzmit ve İstanbul'da kalmalarının askerî bir risk olacağını düşündüğünden buralardaki birliklerin Gelibolu'ya çekilmesini öner*mektedir*. Harington'un son önerisi de Türklerin Avrupa'dan temizlenmesi*dir.[8165]

8159 FO 371/9100/E 1241; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 299-300.

8160 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8161 FO/9061/E 997; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 309-310.

8162 FO/9061/E 1050; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 311.

8163 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.

8164 FO/9063/E 1273; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 320.

8165 FO, 371/9120, E 1147; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 958.

29 Ocak 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a 45 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal Ankara'ya dönmemiş ve bugün İzmir'de evlenmiş*.[8166]

Grace Mary Ellison: *Şu anda insan, Paşa'nın kendi örneğinden öte bir ilerlemeyi umut etmiyor. O, yalnızca kendi eşini kendi seçmedi, aynı zamanda imamsız evlendi. Bir evlenme dairesinde ilk defa kaydını yaptırmaya cesaret eden İngiliz gibi. Ben daima, bu adamın bir kere barış imzalandıktan sonra birçok devrimler yapacağını söylemiştim. Söz konusu davranışı yapması için ise barışı beklememişti*.[8167]

Henderson, Curzon'a 59 numaralı telgraf gönderdi: *Türkiye ve Fransa. Fransa Başbakanının mesajı İzmir'de Mustafa Kemal'e, Ankara'da Rauf Beye sunulmuş. Rauf Bey bundan hoşnut kalmamış. Fransa'nın Lozan'daki tutumunu eleştirmiş. Türkiye'nin Karaağaç'tan, Musul'dan vazgeçemeyeceğini ve adli kapitülasyonları kabul edemeyeceğini belirtmiştir*.[8168]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Müttefiklerin protestosu nedeniyle Yunanistan'ın Trakya karargâhı, Gümülcine'den Selanik'e taşınmıştır*.[8169]

30 Ocak 1923. Yunan murahhas heyeti ile TBMM murahhas heyeti arasında iki adet muahedename imzalandı. *İlki; savaş esirlerinin ve tutuklu sivillerin karşılıklı değiş tokuşunda Meclis onayının aranmamasına ilişkin bir antlaşma, diğeri ise; Trakya'dakiler hariç tutulmak suretiyle Yunanistan'daki Müslümanlarla, yine İstanbul'dakiler hariç tutulmak üzere Türkiye'deki Rumların değişimini öngören bir antlaşma. Son olarak İsmet Paşa, Rusları hiçe sayarak, Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul etmişti, fakat bunun barışın ayrılmaz bir parçası olduğuna vurgu yapmıştı*.[8170]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a şifreli telgraf keşide eyledi. Curzon, *görüşmeler kesilse dahi İtilâf Devletleri arasındaki birliğin parçalanmaması için çalış*tığını yazıyor.[8171]

Nevile Henderson, Hariciye Nezâreti yetkilisi Lindsay'a 47 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Güvenilir sayılabilecek bir kaynaktan öğrenildiğine göre, TBMM'nin en sonra 29 ocakta yaptığı gizli oturumda savaşın "her ne pahasına olursa olsun" önlenmesi yolunda karar alındığını bildiriyor*.[8172] *Mustafa Kemal'in Ankara'ya dönmesine gerek görülmemiş. İsmet Paşa, Lozan konferansının ertelenmesini isteyecek, kesilmesini değil*.[8173] *Gerekirse bu ertelenme döneminde, Türkiye'nin, herhangi bir askeri eylemde bulunmayacağı yolunda güvence vermesi bildiril*miştir.[8174]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1057 numaralı muhtıra kaleme aldı:

> *Türk-Rus ilişkileri. Türk blöfü*. Rauf Bey'in, Sovyet temsilcisi Aralof ile ittifak görüşmeleri yaptığı haber veriliyor. Bu haber, Lozan konferansını etkilemek amacıyla ortaya atılan bir Türk blöfüdür. Yunus Nadi de blöfü doğrulamış ve Mustafa Kemal'in Rusya ile yeni bir anlaşma yapmak niyetinde olmadığını söylemiş.

8166 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXIII.

8167 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası,* 1973, s. 188-189.

8168 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXIII-LXIV.

8169 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

8170 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 35.

8171 FO, 371/9120, E 1160; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.

8172 FO 371/9121, E 1194/35/44, No: 47; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 263, dipnot 2. 29 Ocak 1923 tarihinde gizli celse inikat edildi, Lozan müzakereleri mütalaa edildi: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 29 Kanunusani 1338 (1923), Cilt 3, ss. 1266-1271.

8173 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXIV.

8174 FO 371/9121/E 1194; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 306.

> Mustafa Kemal, İslam Birliği konusuna zihin yoruyormuş, ama Rusları da kuşkulandırmak istemiyormuş. İsmet Paşa ile Azeri lider Topçubaşief görüşmesinde de Rusya ile ilişkiler ve Azerbaycan konusu üzerinde durulmuş. Rusya, Boğazlar konusunda da Türkiye'ye baskı yapıyormuş.[8175]

Cemiyet-i Akvam'daki İngiliz temsilcisi Lord Balfour, Konseyi, "barışa karşı yöneltilen tehdidi önlemeye" çağırıyor; Cemiyet-i Akvam Anayasası'nın 17'inci maddesinin, Türkiye'yi geçici üye olarak tanıdığını belirtiyor. Aynı maddeye değinen Cemiyet başkanı M. Viviani (Fransız) ise, Türkiye'nin diğer ülkeler gibi eşit işleme tabi tutulacağını açıklıyor.[8176]

31 Ocak 1923. Lozan Sulh Konferansının İngiliz heyeti ikinci murahhası Horace Rumbold, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a telgraf gönderdi. Konferansın kesintiye uğraması hâlinde yeni bir harb çıkabileceğine ilişkin birtakım endişelerin zuhur ettiği haberi Lozan'a şayi olmuştur. *Oysaki biz, İsmet'in, barış yapmadan Ankara'ya dönmek cesaretini göstermeyeceğine inanıyoruz*.[8177]

Ocak 1923. *Lozan'daki görüşmeler sürerken,* İstanbul doğumlu İngiliz müteşebbis ve İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Vekili John Leslie *Urquhart Ankara'da demiryolları ve maden alanlarında geniş haklara sahip bir şirket kurdu*.[8178]

Grace Mary Ellison, İstanbul'a avdet tarihini maalesef sarahaten belirtmemiştir. Ali Fethi (Okyar) imzalı bir mektubu hamildir. İstanbul'a gelir gelmez, Harbiye Mektebindeki Korgeneral Harington nezdine gelerek raporunu sunmuştur. Grace Mary, Harington'u şöyle tavsif ediyor: *Ankara'da görüştüğüm belli başlı kimseler hakkında bilgi almak için milliyetçi liderlerin ve özellikle* Mustafa Kemal *Paşa'nın kişiliğiyle ondan daha çok ilgili pek az İngiliz bulabilirsiniz. O İsmet Paşa'dan namuslu, mükemmel bir asker olarak sevgiyle söz ediyor. Ve Refet Paşa'yı "kendinden şimdiye kadar hiç kaba ve kötü bir kelime duymadığım çok sağlam bir dostum, çok akıllı bir insan," olarak tanımlıyor.* Grace Mary, *Türklere yakınlık duyup duymadığını* sual edince, Harington: *Hatırlayın ki ben General Wilson'un emrindeydim. Ondan mükemmel bir başkan olamazdı ve benden daha fazla başkanının ayak izlerini bu kadar yakından izleyebilecek bir insan da bulunamaz*. Grace Mary, Mustafa Kemal'in mülahazalarını Harington'a bildirdi.[8179]

Grace Mary, Mustafa Kemal'in modernist olduğuna diğer bir deyişle Batı'nın hoşuna gidecek şekilde İslâm'ı tahrif edeceğine dikkati çekiyor, onu övüyor:

> Bana göre o, kendi halkına milliyetçiliğin ne anlama geldiğini açıklayan bir profesöre benzer. Belki de onun kişiliğine tarihte en yakın kişi Julius Caesar olabilir. Belki bir gün bize hatıralarını bırakacak zaman bulabilir. Böylece dünya Türkleın neyi tarih için değerlendirdiklerini öğrenecek. Onun, Kur'anı günümüzün şartlarına göre yorumlayabilen uyanık aklı ve keskin görüşü buna yeterlidir. Türklerin kaybettikleri birçok yüzyılları telafi etmeleri gerekir. Bereket versin ki özgürlüğün gelişmesini önlemiş, zorba, dinsel ya da tarihsel geleneklerin körükörüne izleyicisi değildir o. Onun düşündürücü ve insanı ateşleyici nutuklarından derlenmiş bir kitap çok değerli olacaktır.[8180]

8175 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXIV-LXV.

8176 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 311.

8177 FO 371/9063/E 1273; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 306-307.

8178 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 183, dipnot 21.

8179 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 290-291. "İSTANBUL'DAKİ İngiliz makamları bana çok iyi davrandılar. Ankara'nın hikâyesini bilen ve Türklerin kalbine çok yakın olan tek İngiliz kadını olarak benim Lozan'a gitmemi istiyorlar." (Ellison, 1973, s. 294).

8180 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 161.

Grace Mary, Rumelili olduğunu belirttiği Mustafa Kemal'i İngiliz'e benzetiyor: *Başında kalpak yokken, açık renk arkaya taranmış saçları, sık bıyıkları, çok iyi ütülenmiş ve iyi dikilmiş elbisesiyle ona, Londra'nın parlamentosunda, İngiliz olduğuna ya da kuzeyden geldiğine hiç şüphe duymadan rastlayabilirdiniz*. Ankara'daki birçok kadından ise şu cümleleri işitmiştir: *Siz tam bizim Paşa'mız gibisiniz açık renk saçlı, mavi gözlü... Onun kız kardeşi olabilirsiniz*.[8181]

Grace Mary, Mustafa Kemal'in birtakım Batıcı devrimleri haber verdiğini yazıyor:

> Bugün M. Kemal'in bizzat kendisi, her zaman onlara seslenerek harem usulünden ayrılmalarını, kocalarına yardımcı olmayı öğrenmelerini öğütlüyor. Ben tekrar tekrar yazdım ve söyledim ki kadınlar erkeklerle rekabet etmemelidirler. Özgürlüğe giden yol, bu yol değildir. Hürriyet arkadaşlar arasında gelişir, birbirine karşı insanlardan kaçar.
>
> M. Kemal "Gelecek yıl bu zaman, kadınlar özgür olmalıdır, yüzünü açmalı, erkeklerle bir araya gelebilmelidir", demişti.
>
> "Erkekler bunu nasıl karşılayacaklar?" dedim.
>
> "İster sevsinler, isterse sevmesinler, bu önemli değil. Özgürlük muhakkak gelmeli."
>
> Erkeklerin giyinişindeki âdetlere de fazla sabırlı görünmüyor. "Yaz geldiği zaman bizim kalpaklarımız çok sıcak gelecektir. O zaman bizi güneşten koruması için kenarlı şapka giyeceğiz. Irka özel kıyafetler giymek zamanı geçmişte kalmıştır. Rahatlık için giyinmeliyiz."
>
> Hamit [Hasancan] Bey ve Lozan'daki öteki delegeler aynı düşüncededir. Onlara göre eski geleneksel giyiniş Avrupa'da Türk'lere aşağılık bir ırkın üyesi damgasını vurdurmaktadır.[8182]

Grace Mary Ellison, Papa 11'inci Pius ile Mustafa Kemal arasında elçi vazifesi görmektedir. Mustafa Kemal, sulh imzalanması ve Batı'yla dostluk ilişkisi kurulması karşılığında Ayasofya Camii'ni kilise yapamayacağını fakat müzeleştirebileceğini taahhüd etmiştir:

> [..] O [Papa] şimdi Yakın Doğu'daki diplomatik rezaletin sorumluluğunu, tarihin kimin omuzları üzerine yükleyeceğini sormanın gereksizliğini biliyor. Ama hatırlayınız ki, o Mustafa Kemal'e yazmış ve ordusu ilerlerken kan dökümünü önlemesi için elinden geleni yapmasını yalvarmıştı. Paşa'nın cevabı mükemmel kişiliğine çok uyan bir biçimde akıllı, sempatik ve soyluydu.
>
> Papa'ya dedim ki "Mustafa Kemal bana Hıristiyanlara karşı çok iyi davranacak, anlayışlı bir kişi olarak görünüyor. Nutukları oldukça demokratik, halkı için anlayış ve şefkatle dolu... Çok kıymetli madenleriyle zengin bir toprağa sahip insanların, lâyık oldukları zenginlik içinde yaşamalarını sağlamak için, onların önderi olmakta gerçek bir İstek ve karar vardı sözlerinde. Elbette başka ülkelerde de böyle büyük sözler söylemiş, fakat hiç bir şey yapamamış insanlar çıkmıştır." Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğini bildiğim kadarınca anlattım. Papa'ya onun oldukça ılımlı bir insan olduğunu, kan dökümünü önlemek için bütün gücünü kullanacağını söyledim.
>
> Ama yine de insan ordunun İstanbul'a yürüyüş anını aklına getirmek istemiyor. Büyük generalin kendi kusuru olmasa bile en ufak bir anlaşmazlık son derece kötü sonuçlar doğurabilir. Yine de Türklerin kendi istekleriyle başka bir ulusa zarar vermeyeceklerine güvenim var. Bu olursa, ancak kazayla olur. Sonucu da çok kanlı olacağından, böyle bir şeyin olmasını önlemelidir.
>
> Papa'ya hiç bir şey olmayacaktır, sayın Peder... "Yeter ki Yunanlılar olayları başlatmasın. Trakya'dan acele ve dehşet içinde, sürülürlerken, kendilerine küçük Asya'da yaptıkları katliamı hatırlatmadılar mi?" dedim. Ama Papa'nın yüzü yine de kaygılıydı. Sesinde büyük bir üzüntü vardı.

[8181] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 163, 168.

[8182] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 184-185.

> Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya Papa'nın barış için büyük isteğini söyledim. Paşa'ya Hıristiyanlara karşı cömert davranışının ne olacağını sordum. Ayasofya bir Hıristiyan kilisesi olduğuna göre, Hıristiyanların ruhanî lideri Papa'ya geri verilip verilmeyeceğini araştırdım.
>
> Mustafa Kemal Paşa cevap verdi: "Eğer Hıristiyan kilisesinin bir tek kolu olsaydı, Ayasofya şimdi, bizim Müslüman geleneklerimizin bir parçası olmasına rağmen, bu mümkün olabilirdi. Hıristiyan kilisesi o kadar çok bölündüğüne göre bu, imkânsızdır. O takdirde Ruslar, Yunanlılar ve Anglikanlar bizim topraktarımızda Ayasofya için birbirleriyle dövüşmeye kışkırtacaklardır. Ve sizin barış için öğütlediğiniz iyi davranış, sonsuz bir çatışmaya yol açacaktır. Ama yine de Hıristiyanlara dünya gözünde lâyık olan onuru vermek için, elimizden ne gelirse yapmaya çalışacağız ve **Ayasofya'yı** bir cami olarak korumakla, Katolik kilisesinin gerçekten haysiyetini incitiyorsak, onu, ya bir **müzeye çevireceğiz**, ya da tamamen kapatacağız. Hiç kimse bizim, bilerek, planlı Hıristiyan kilisesini incittiğimizi söyleyememelidir."
>
> Paşa'ya Hıristiyan dinine karşı gösterdiği içten duygularından ötürü teşekkür ettim.
>
> "Gayet tabiî" diye karşılık verdi. "Ben, bizim bütün dinlere karşı geleneksel hoşgörülülüğümüzü sürdürüyorum. Roma Katolikleri ve bütün Hıristiyanlar bizim ülkemizde tam bir dinî özgürlüğe sahiptirler. Cömert davranışa gelince ben ne diyebilirim? Anadolu'da istediğiniz yere gitmekte, Rumlarla ve Ermenilerle konuşmakta serbestsiniz. Şikâyeti gerektirecek bir durum varsa bunun derhal düzeltilmesine hazırız. Biz Hıristiyanların bu ülkede mutlu olmalarını istiyoruz. Onlara tam bir din özgürlüğü ve Müslümanlarla eşit haklar verdik. Daha fazla ne yapabilirdik. Eminim ki ülkemizde Yunanlıların sebep oldukları tahribat ve zulme rağmen, kısa bir zamanda, geriye bizim aramıza gelecekler ve öbür devletlerin bizim iç işlerimize karışmasından önceki büyük dostluğa döneceğiz."[8183]

Grace Mary, İstanbul'da Refet'le (Bele) görüşmüştür. Vahideddin Hân'ın İstanbul'dan *ayrılışını kolaylıkla* sağlayıcı *baltayı* hazırlayan Refet, İngilizler tarafından sitayişle anılıyor. Refet, enteresan bir biçimde, İngiliz Binbaşı Louis Lort Rhys Samson'u* Grace Mary'e hayırla yâd ediyor. Refet, savaş karşıtı olduklarını sulh istediklerini belirtiyor. Refet, siyasî yetkilerinden tamamen arındırılmış olmak kaydıyla "Halife" Abdülmecid'i makbul addediyor:

> ÖTE YANDAN onun [Korgeneral Harington'un] Refet Paşa'yı takdir etmesi tamamen yerindedir. Bu ufak tefek olağanüstü general daima meşgul... Ama ülkesinin dostlarına verecek zamanı var. Herkes de onun zekâsına hayran.
>
> Yarbay Mougin "onun cesaret edemeyeceği hiç bir şey yoktur. O Vezüv eteğinde sigara bile içebilir. Bir avuç insanla Müttefik kuvvetlerini hat boyunca durdurmuştur" dedi.
>
> Refet Paşa'yla ilk tanıştığımızda Yarbay Mougin hakkında konuştuk, birlikte fotoğraf çektirmişlerdi. Ona Yarbayla tanıştığımızdan beri çekiştiğimizi söyledim.
>
> "Bu iyi adamla mı çekişiyorsunuz?" diye bağırdı.
>
> "Dostluğun iyisi barış içinde çekişmektir. Fransızların dediği gibi kavga etmeden tartışmaktır," oldu cevabım.
>
> Yürekten güldü ve sonra General Harrington'dan büyük bir sempatiyle söz etti. Ben dedim ki, "Siz bana iyi bir örnek verdiniz. Kitaplarda yazıldığı gibi düşmanlarınızı seviniz."
>
> Yarbay Mougin, Refet Paşa'nın son derece öncü bir ruha sahip olduğunu ve ülkesinin onun bu niteliklerinden iyi yararlandığını söyledi.

[8183] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 246-248.

* "Asker kökenli bir diplomat olan Samson, 1906-1914 yılları arasında Britanya'nın Edirne Vilayet Konsolosluğu görevini yürütmüştür. [..] yerli ve yabancı literatürde hakkında fazla bilgi bulunma"maktadır: Ferdi Ertekin. (2023). II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrası Edirne Vilayetinde Genel Durum: Konsolos Samson'un Raporu (1909). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII(47), s. 539.

O Anadolu'nun ortasında savaşta zafer kazanmışken, müttefiklerin işgal altında tuttukları İstanbul'un kumandanlığına göndermişlerdi. Aynı zamanda Sultanın ayrılışını kolaylıkla sağlayacak baltayı hazırlayacaktı. İstanbul'daki yönetim mekanizmasını düzelttikten sonra Trakya'ya gönderilmişti.

Refet Paşa, binbaşı Samson'dan ve karısından, küçük kızını da unutmayarak söz etti. "Edirne'nin kuşatılmasında Türklere büyük yardımı olmuştur. Türkleri sever," dedi.

"Bütün İngiliz centilmenleri gibi," dedim. O da şaşırdı.

"Düşman olsun olmasın," dedi. "Sizin vatandaşlarınız, yaptıkları kötülüklere rağmen akıllı ve iyi insanlardır. Onlara söyledim: 'Dünyanın dört köşesinden elde edeceğiniz insanlarla belki de bizim kuvvetlerimizi bozabilirsiniz, fakat inançlarımızı asla. Ve şunu da hatırlayın ki, bizi parçalayarak kendinizi ilelebet parçalamış olacaksınız'. General Harrington bunu biliyor ve mükemmelen de bizi anlıyor."

General yirmi sekiz yıllık ödevinden söz açtı, özellikle son yılları yalnız düşmanla değil müttefiklerle işbirliği yapmış Türklerle çarpışmak zorunda kaldıklarından çok sıkıntı çekmişti.

"Diyorlar ki" diye devam etti. "Askerler savaşı severlermiş, doğru değil bu. Onlar savaştan nefret ederler. Çünkü savaşın ne anlama geldiğini çok iyi bilirler. Politikacılar savaş isterler ve savaşa sahip çıkarlar. Biz İse boyun eğmek zorunda kalırız."

Benim on yıl önce tanıştığım şimdiki halifeye çok saygısı var. "Herkes ona son derece saygı gösteriyor, haksız da değil. Mükemmel bir centilmen ve büyük bir sanatkâr."

"Sultan olmamayı nasıl karşılıyor?"

"Halife olması yeter," diye karşılık verdi. "Yine de ben onun yerinde olsam daha az sorumluluk ve daha az şerefi tercih ederim."

"Benim Lozan'a gitmemi uygun bulur musunuz?" diye sordum.

"Benim halkımı yürekten anlamakta ve ülkeyi namuslu bir yolda incelemekte çok çalıştınız. Sizin delegelerinize gerçeği söylemek çok iyi olacak. Lord Curzon'un kendisi bu konuyu çok iyi bilmektedir; o kararını vermiştir. Ne yapmaya niyetli olduğunu tamamen bilmektedir. Her şeyin üstünde politikasının doğuracağı etkiler konusunda bilinçlidir."

Bu sözlerin hepsine inanıyorum. Bu sefer Başbakan hiç bir şey söyleyemeyecek. Lord Curzon tam yetkiye sahip. Gerçekten sorumluluğu çok ağır. Gelecek yıllarda kişisel olarak suçlanabileceği, İngiltere adına işlenmiş, bu çirkin borcu miras almış olarak, onun için doğru yolda gitmek kolay olmayacak.[8184]

1 Şubat 1923. Lozan'da Şark-ı Karîb Umuru Konferansı Arazi Komisyonu Lord Curzon riyasetinde içtima ediyor. TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), *Gelibolu'ya bir Türk garnizonu gönderilmesi ve Trakya'daki Türk askerî kuvvetlerine konan sınırlandırmanın kaldırılması şartıyla Boğazlar Konvansiyonu'nu kabule hazır olduğunu açıklıyor; Sovyet temsilcisi Çiçerin ise bu Konvansiyonu reddediyor, böylece Türkiye ile Rusya'nın arasını açmayı başaran Lord Curzon, büyük bir başarı sağlıyor*. Nitekim, mesela, *Fransız basınına göre, Boğazlar Konvansiyonu, dünyada en güçlü donanmaya sahip ulus lehinde kaleme alınmıştı*.[8185]

Lozan Boğazlar Muahedenamesi taslağı sulh konferansı tarafından tasdik edildi. Buna göre *Uluslararası Boğazlar Komisyonu kurulması ve Çanakkale ve İstanbul boğazlarının askerden arındırılması* ve *deniz ve hava yoluyla transit geçiş ve seyrüseferin serbest*liği mukarrerdir. Türkiye'ye *İstanbul ve Gelibolu yarımadasında bir garnizon bulundurma hakkı* veriliyor.[8186]

[8184] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 292-294.
[8185] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 315, dipnot 118.
[8186] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 193.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a şifreli telgraf keşide eyledi. *İstanbul'da İtilâf kıtalarının ve vatandaşlarının tahliyesi için bütün hazırlıklar tamamla*nmıştır.[8187]

2 Şubat 1923. Nevile Henderson, Lord Curzon'a 78 numaralı telgraf gönderdi: *Türk-İngiliz ilişkileri. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey ziyaretime geldi. Türkiye ile İngiltere arasında iyi ilişkiler kurulmasını savundu. Mustafa Kemal'in temsilcilerine de bu görüşünü anlatmış. Barış yapıldıktan sonra İngiltere'nin Türkiye ile dost olacağını söyledim. Musul konusunu açtı. Meclis'te Mustafa Kemalin 120, muhalefetin veya ikinci grubun ise 80 kadar taraftarı bulunduğunu söyledi. Ali Haydar Bey, tanınmış bazı kişiler hakkındaki düşüncelerini açıkladı*.[8188]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdine gelerek beyanatta bulundu. *Fransız Hükûmeti; Lozan görüşmelerinin kesilmesi halinde Türklerin İstanbul'un tahliyesini isteyebileceklerini, ancak askerî nedenlerle çekilmek gerekmedikçe ve müttefikleri çekilmedikçe İstanbul'da kalmaktan yana olduğunu* bildiriyor.[8189]

Mustafa Kemal, *2 Şubat 1923'te Balıkesir'de Paşa Camii'nde minberden yaptığı konuşmada da Halife'nin görev ve yetkisini saptamaya, Türkiye Devleti'nin yetkisi olmadığını ileri sürer! Bu orun* [makam], *bütün İslâm Dünyası'na aittir; İslâm Dünyası adına karar almak Türkiye'nin yetkisi üstündedir, der. Oysa bir yıl sonra Türkiye, Hilâfeti kimseye sormadan kaldıracaktır*.[8190]

3 Şubat 1923. İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası, "Yakın Doğu'daki Tehlike" nam makale neşretti: *Yunanlılar bir zamanlar onları kullanan İngilizleri çıkarcı olarak değerlendiriyor*. [..] *Sevr Türk milliyetçiliğini kamçıladı*.[8191]

Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Londra'dan Lozan'a Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Fransa'nın Türkiye ile ayrı barış antlaşması yapma niyeti, Poincaré'nin Mustafa Kemal'e mesajı konularında Fransız basınında yayınlar yapılıyor. Bazı belgelerin basına sızdırılmasından Fransızlar İngilizleri sorumlu tutuyor*.[8192]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1068 numaralı muhtıra kaleme aldı: *TBMM'de muhafazakar din adamlarından ve "Islahat Fırkası" mensuplarından oluşan muhalefet, Mustafa Kemal'e sıkıntı yarat*ıyor. *Bunlar, bir an önce barış yapılmasını, Mustafa Kemal'in yetkilerinin kısıtlanmasını istiyor ve "Tan" adlı bir muhalif gazete çıkarmaya hazırlanıyorlar*.[8193]

8187 FO, 371/9120, E 1358; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.

8188 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. LXV.

8189 FO, 371/9120, E 1349; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.

8190 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1324, dipnot *. Maliye eski nâzırı Cavid'in 17 Aralık 1917 tarihli günlük kaydından: "Sadrâzam [Talat] da Mustafa Kemal'e nasıl ehemmiyet vermiş ve bu adamın sözlerine nasıl inanmış.." Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 460. Nitekim Mustafa Kemal, mensubu olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından "*güvenilmez*, *hafifmeşrep*, *içkici*, *ahlâksız* olduğu gerekçesiyle izole edil"miş ve "İttihatçıların karar merkezlerinden uzak tutul"muştur: Serdar Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*, 2011, s. 435. "*Bağdat düştü* haberi, İstanbul'da *depresyon* yaratır. [..] Enver'in çekilmesini isterler. Enverciler *yerine başka adam yok* teziyle karşı çıkarlar. Bu tartışmalarda Mustafa Kemal adı da anılır, ancak *zayıf kişilikli* olduğu gerekçesiyle dikkate alınmaz." (Dinçer, 2011, s. 455).

8191 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 70.

8192 FO, 424/256, s. 428, No. 196; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 479.

8193 FO, 371/9100/6010; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 473.

4 Şubat 1923. TBMM murahhas heyeti, Müttefiklerin 31 Ocak tarihli sulh teklifine cevaben kendi sulh tasarısını arz etti fakat Fransa ve İtalya tarafından kabul edilmedi, Curzon ve heyeti Lozan Konferansından ayrıldı.[8194] Mustafa İsmet'in (İnönü) muhtırasında, esasen, *askeri ve toprak meselelerine ait sorunların neredeyse tümünün çözümlendiği veya İngiliz delegasyonu ayrılmadan önce sonuca varmayı sağlayacak öneriler yapıldığı görülmüştü*. *[G]enelde yabancılara ilişkin adli hükümler, Türk-Yunan tazminat meselesi ve ekonomik gerekçeler nedeniyle* konferans *kesilmişti.*[8195] Kesintinin başat sebebi kapitülasyonların ilgası meselesiydi. *Fransa ve İtalya'nın kapitülasyonlar konusunda direnmesinden dolayı, Türkiye, Konferans'ın şubatda kesilmesinden bu iki ülkeyi sorumlu tutmuştu*r.[8196] Mustafa İsmet (İnönü), *bu yeni durumda, Mudanya Bırakışması'nın yürürlükte kalacağını ve çağrılı devletlerden yazılı bir belge alıncaya dek, konferansın ancak kesintiye uğramış sayılacağı umudunu dile getir*di.[8197] Ayrıca *Fransız, İtalyan ve Türk delegasyonları Lozan'dan ayrılırken geride sekretaryalarını bıraktılar. Bu durum konferans çalışmalarının yalnızca ertelendiği tezine hizmet etmekteydi*.[8198]

Sulh konferansının ertelendiği tarihten sonra fakat Şubat ayı bidayetinde İzmir limanı vakasıyla İngiltere ve TBMM Hükümeti, birbirini diplomatik açıdan tartmışlardır:

> Türk donanma yetkilileri İzmir'i, 1000 ton ve üzerindeki tüm yabancı savaş gemilerine kapatmıştı. İngiliz savaş gemisi "Curaçoa" derhal limana gönderilmiş ve Türk bataryaları sessizlik içinde geminin geçmesine izin vermişlerdi. Serbest geçiş hakkını tanıdıklarını göstermeleri üzerine Majestelerinin Hükümeti, bir dostluk göstergesi olarak İzmir'deki deniz gücünü işgal öncesindeki düzeye indirmeye karar vermiş, Türklerin istemesi durumunda tüm sorunu diplomatik olarak ele alıp görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Böylece yükselen tansiyon düşürülmüştü. Türk Hükümeti prensip olarak İzmir körfesine girecek Müttefik savaş gemilerinin geçişini düzenleme hakkına sahip olduğunu savunduysa da, pratik gerekçelerle konu, Müttefikler Türk topraklarından ayrılana kadar *modus vivendi* (ç.n. geçici anlaşma) dâhilinde kalmıştı. Bir bütün olarak olay göstermişti ki, Türk Hükümeti var olan gerilime rağmen hiçbir biçimde savaşı yeniden başlatma niyetinde değildi. Öte taraftan olay, İngiltere'nin barışçıl görüşmeleri sürdürme isteğine rağmen, kararlı duruşunu değiştirmeyeceğini göstermesi bakımından da yararlı olmuştu.[8199]

6 Şubat 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Türk basını, konferansın kesintiye uğramasından İtalyanlarla Fransızları sorumlu tutuyor, "İleri" gazetesi, "Barışa şimdi engel olan Londra değil, Paris'tir" diyor*.[8200]

8 Şubat 1923. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Sovyet Rusya resmî gazetesi *Pravda*dan iktibas etti: *Mustafa Kemal*, *Türk kitlelerinin davasına ihanet etti. Avrupalı zengin efendilerinden lütûflar kapmaya çalıştı ve zaferini Üçüncü Enternasyonal kanalıyla sağlanan komünist desteğe borçlu olduğunu*

8194 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2012, s. 407.

8195 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 34. "Konferans, İngiltere'den çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adlî rejim, ekonomik kapitülâsyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı konularında kesintiye uğruyor." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 330.

8196 Salâhi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, 1975, s. 208-209; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 262. "Son derece sempatik ve geniş görüşlü olmalarına rağmen Ağaoğlu ve öbürleri Fransızlara son zamanlarda fazla ilgi göstermiyorlar. Lozan'da Fransızlardan çok şey ummuşlar, fakat o ölçüde düş kırıklığına uğramışlardı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 230.

8197 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 312-313.

8198 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 35.

8199 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 36-37.

8200 FO/9064/E 1505; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 331.

unuttu.[8201] Çünkü Mustafa Kemal nazarında *Rusya'ya bağımlı hale gelmekten kurtulmak için, İngiltere'nin dostluğunu elde etmek gerekti*.[8202]

9 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1074 numaralı muhtıra kaleme aldı:

> Türk'ler, Anadolu'daki iç durum yüzünden, Lozan'da antlaşmayı imzalamayı reddetmişlerdir. Muhalefet grubunun gittikçe artan eylemleri, barışın bir iç huzursuzluk yaratacağına inanan Mustafa Kemal ve partisini büyük ölçüde kaygılandırıyordu. Dolayısıyla, Kemalist'lerin durumu sağlamlaşana veya muhalefetin bölünmesine dek, barışı ertelemeyi diliyorlar.
>
> Ankara'dan İstanbul'a gönderilen gizli ve resmi yazışmalardan 30 Ocak'ta öğrenildiğine göre, BMM sürekli oturumlar yapıyor ve olayların bunalımlı bir biçimde gelişmesi büyük heyecan yaratıyor. Solcular ve Rusya'nın etkisi altında olan veya ondan ödenek alan milletvekilleri, olağandan daha çok inat gösteriyorlar, ama milletvekillerinin çoğunluğu barış yoluyla bir çözüme varılmasından yana, çünkü, konferansta bir kesinti olursa, ülkenin karşılacağı güçlükleri anlıyorlar…[8203]
>
> Müttefiklerle sürtüşmekten kaçınmaları için Türk komutanlara emir verilmiş. Mougin, Mustafa Kemal ile görüştükten sonra Franklin-Bouillon'un tekrar Ankara'ya gelmesine gerek olmadığını Paris'e bildirmiş.[8204]

11 Şubat 1923. TBMM Hükümeti, *İzmir'deki Bağlaşık savaş gemilerinin üç güne kadar çekilmelerini istiyor, aksi halde Bırakışmanın sona ermiş sayılacağı uyarısında bulunuyor. Bu yeni bunalımdan kaygılanan Poincaré, İngilizleri işbirliğine çağırıyor; İzmir'deki savaş gemileri konusunun diğer konularla birlikte diplomatik yollarla çözümünü öneriyor; buna Paris'teki Büyükelçi Lord Crewe aracılığıyla karşılık veren İngiliz hükümeti, İngiltere'nin, Ankara'nın tehditlerine baş eğmiyeceğini, her şeyin bir sınırı olduğunu, bu sınırı aşarak küçültücü bir duruma düşmek istemediğini belirtiyor. Türklerin niyetini saptamak amacıyla, İngiliz savaş gemisi "Curacoa", İzmir limanına gönderiliyor, ancak Türk kıyı bataryaları hiçbir karşılıkta bulunmuyor*.[8205]

12 Şubat 1923. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a talimat gönderdi: *Türklerin bir bölümü ılımlı ve İngiltere ile anlaşmadan yanadır. İstanbul'dan geçerken İsmet Paşa ile görüşüp dostluk mesajımızı kendisine sununuz. Barış antlaşmasının imzalanması için belki Mustafa Kemal'i ikna edebilir*.[8206]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, İzmir'e gitti. Orada durumu inceleyecek, Fevzi Paşa ile görüşecektir. Fevzi Paşa, savaşmak için ısrar ediyormuş*.[8207]

13 Şubat 1923. Lordlar Kamarasında söz alan İngiliz Hariciye eski nazırı ve Liberal Fırka milletvekili Falladon Vikontu Edward Grey, *Japonya'nın da 30 yıl kadar önce Türkiye gibi yabancı imtiyazları kaldırmak istediğini, fakat yabancı güçlerle meseleyi etraflıca tartışıp hukuk sistemini yeniden kurunca bu imtiyazları kaldırdığını belirtti. Türkiye'nin ise işin başında olduğunu söyleyerek Türkler'in sermayeye güven vermesi ve Türkiye'ye çekmesi için bir müddet daha yabancılara adalet garantisi*

8201 *The Times*, 8 Şubat 1923, *Soviet Attack on Kemal Pasha*; Aktaran: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 413.

8202 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 263.

8203 FO 371/9121/E 1625; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 313.

8204 FO, 371/9121; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 480.

8205 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 333.

8206 FO, 371/9065; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 481.

8207 FO, 371/9107/E. 1149; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 481-482.

vermesi gerektiğini beyan etti. *Musul konusunun Lozan gündeminden çıkarılıp Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesinden*[*] *duyduğu memnuniyeti dile getirdi*.

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Lozan'daki *öncelikli hedeflerinin yıllarca süren ve Yunanistan gibi küçük bir ülkenin kaynaklarının büyük bir bölümünü tüketen Türk-Yunan Savaşı'nın sona erdirilip barış yapmalarını sağlamak* olduğunu; *ikinci amaçlarının daha çok yapısal nitelikte olduğunu* ve *bu aşamada Türkiye'ye sağlam ve istikrarlı bir devlet olarak yeniden yapılanması için bir fırsat verilmesi gerektiğ*ini; *üçüncü amaçlarının ise eğer Türkler milletler arasındaki yerini tekrar almak istiyorsa bunu yalnızca Batı ile irtibat kurarak ve işbirliği yaparak elde edebileceklerini kabul ettirmek olduğunu* Lordlar Kamarasına belirtti:

> Eğer Türkiye başkenti Ankara olan, Küçük Asya dışında herhangi bir bölgeye sahip olmayan bir ülke olarak kalsaydı, kendi geleceğini diğer Asya kralları ile çevrili bir Asya devleti olarak tayin etmesine birşey demezdik. Fakat bu olmadığı ve Avrupa'ya dönüşü kabul edildiği için kendilerine her zaman demişimdir ki "Ey Türkler. Şimdi tekrar geri dönünüz. Geleceğinizi Moskova, İran veya Afganistan'da aramanızın sizin için iyi olmadığını göremiyor musunuz? Artık gözünüzü Avrupa'ya çevirmiş durumdasınız." Türkler'e devamlı Büyük Peter'i örnek göstererek, Avrupa'ya geri döndüklerine göre Batı idare ve hükümet standartlarını özümsemek zorunda olduklarını, ancak bu takdirde Avrupa'nın kendilerine yardım edebileceğini söyledim.[8208] Türkler'in Batı'nın bir üyesi olarak ve Batı ile uzlaşma içinde kalarak geleceğini çizmesi gerek[iyor].[8209]

Hariciye Nâzırı Vekili Ronald John McNeill, Avam Kamarasına beyan etti: *Türkler kabul edilebilir bir şekilde davranır, anlaşma yolları arar ve zaten yeterince verdiğimiz tavizleri kabul edip barış yaparlarsa eskiyi bir tarafa koyar yine dost oluruz*. McNeill, *Lord Curzon'la İsmet Paşa'nın ilişkilerinin çok iyi olduğunu, belirli aralıklarla özel toplantılar düzenlendiğini ve bundan daha iyisini beklemediklerini söyledi*. *Rusya ile kötü ilişkiler nedeniyle konferansın kesildiği iddiasına cevap olarak ta görüşmelerin Boğazlar veya Musul meselesi nedeniyle değil, müttefiklerini daha fazla ilgilendiren mali konular nedeniyle kesildiğini söyledi. Son olarak, Türklerin en sonunda anlaşmayı imzalayacağına inandığını söyleyerek konuşmasını bitirdi.*[8210]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal dün İzmir'de İngiliz Başkonsolos vekilini kabul etmiş ve kendisine dostça davranmıştır*. *Bu jest memnun*iyet vericidir.[8211]

14 Şubat 1923. Berthe Georges-Gaulis, Fransız Hariciye Nezâreti Kâtib-i Umumîsi de Peretti'ye istihbarat mektubu gönderdi: *İsmet Paşa, Ankara'da, birçok güçlükle karşılaşacak. Sovyet ajanlarının Ankara'daki faaliyetleri giderek yoğunlaşıyor. Aralof; Yunus Nadi, Muhittin, Tunalı Hilmi, vs gibi, Sovyetlere gönül vermiş mebuslara yeniden altın dağıtmış bulunuyor… Çiçerin'in ve Ahrens'in*

---

[*] "Fakat Musul petrolü üzerinde emperyalistlerarası savaşımdan, Türk delege kurulunca barış antlaşmasının diğer sorunlarına ilişkin olarak daha elverişli koşullar sağlayabilecek bir yolda gerektiğince yararlanılamadı. Musul sorununun konferans programından çıkarılması, İngiliz emperyalizminin çıkarınaydı ve bu ülkenin sadece konferansta değil, tümüyle Yakındoğu'da konumunu güçlendiriyordu." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 317.

[8208] Mustafa Çufalı. (2000). Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(47), s. 582-585.

[8209] Mustafa Çufalı, *Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar*, 2000, s. 573.

[8210] Mustafa Çufalı, *Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar*, 2000, s. 578-579.

[8211] FO, 371/9107/E. 1787; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 475.

dediklerine bakılırsa, bu mebuslar, İsmet Paşa'nın İngiltere'ye karşı gösterdiği zaafları kullanarak onun itibarını kırmaya çalışacaklar.[8212]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İtalya'nın ve Fransa'nın TBMM Hükümetinin Yunanistan'a karşı casusluk faaliyetine yardım ettiğine ilişkin 1077 numaralı muhtıra kaleme aldı. 1 Ocak tarihli istihbarata göre:

> Aşağıdaki pasaj, Yunan polis katlarının, son günlerde, Yunan İçişleri Bakanı'na göndermiş oldukları rapordan aktarılmıştır: "Kemalist propagandası tehlikeli biçimde yayılıyor; Yunanistan'a ve Adalar'a birçok ajanlar gönderiliyor. Bu işte, Türk'lere, İtalyan'larla Fransız'lar yardımcı oluyor, ama Fransız'lar, bu yardımı resmen veya açıkça yapmıyor. Gönderilen ajanlar, çoğu kez, Yunanlı'ların geri çekilmelerinden sonra Anadolu'da kalan ve hiçbir muhalefet görmeden Rum'ların mallarını ele geçiren Katolik Levantin'lerdir. Onlar, şimdi, ulusçuluğun düşmanca amaçları olduğu Mısır gibi ülkelerde, Türk'lerce casus olarak görevlendiriliyorlar. Bu adamlara bir miktar paşa, Türk veya İtalyan pasaportu veriliyor ve çoğu kez, *Olivier, Messageries* ve *Servici Marittimi* gemileriyle, yararlı olabilecekleri yerlere gönderiliyorlar. Bu Levantin'lere ek olarak, İtalyan belgeleri taşıyan ve çoğu, Oniki Adalardan veya Küçük Asya'lı olan Rum'lar da kullanılıyor. Onların çoğu, çeşitli konsolosluklarca verilen Türk pasaportu da taşıyorlar. Musevi'ler de çalıştırılıyor. Bu denli ajanların çoğu, Mısı'a ve Afrika içlerine hareket ediyor. Polis, buna el koymak için ve özellikle Oniki Adalar'ın İtalyan'larca işgalinden sonra, çoğu Mısır'a göç etmekte olan Oniki Ada'lılara karşı faal önlemler alıyor.[8213]

İzmir Bornova'daki İngiliz Başkonsolos Vekili John Leslie Urquart, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal 26 Ocakta İzmir'e geldi. Balıkesir'e gidip 11 Şubatta döndü. 12 Şubat günü kendisini ziyaret ettim. Bornova kilisesinin halini konuştum. Kilisenin durumunun düzeltileceğini söyledi. Diğer konulara geçti. Barışın gecikmesine üzüldüğünü fakat barışın Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlaması gerektiğini, barışı engelleyenin Fransa olduğunu, kapitülasyonların asla kabul edilmeyeceğini söyledi. Sonra "Times" muhabiri Peder Le Bouvier'yi kabul etti*.[8214]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Curzon'a telgraf gönderdi: *İstanbul'da barıştan yana bir hava var. Barış, Mustafa Kemal'e bağlıdır*.[8215]

15 Şubat 1923. *O günlerde Avam Kamarası'nda Hükümeti eleştiren muhalif milletvekilleri ise, bir adım daha atarak Kemalist-Bolşevik dostluğunu bozduktan sonra, Türkiye'yi Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarının bekçisi yapmayı önermektedirler. Howard Bury, 15 Şubat 1923'de Avam Kamarası'nda şöyle konuşmaktadır*:

> Ne yazık ki, şimdi Türklerin arkasında kötü niyetli Rusya var. Bugün bir gerçek Türk politikası, bir de Türk-Rus politikası var... Türklere, gururları yüksek tutularak yanaşıldığı, uzlaşıcı sözler kullanıldığı takdirde, onlardan pek çok ödün elde etmek mümkün olur. Gerçek Türk politikası yeniden Irak'a inmek, Suriye'ye girmek değildir. Onları Irak ve Musul'u istemeye zorlayan Rusya'dır. Türkiye ile barışa varmak hususunda anlaşabilirsek, Türkiye'nin Irak ile anlaşma imzalayarak bizi Yakın Doğu'daki birçok yükümlülüklerimizden kurtarması mümkündür.[8216]

8212 DA, série E, Levant, 1918-40, Turquie, Cilt 290, f^{0} 276; Aktaran: Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 14.

8213 FO 371/9100/E 1869; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 298-299.

8214 FO, 424/256, s. 596, No. 358/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 475.

8215 FO, 371/9066/E. 1817; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 482.

8216 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 787-788.

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Selanik'ten alınan haberlere göre Yunan ordusu, Selanik'le Meriç arasında savaşa hazır bir durumdaydı. Yunan askerleri, harekâta başlamadan önce müttefiklerin tutumunu değiştirmesini bekliyorlar*.[8217]

16 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1083 numaralı muhtıra kaleme aldı:

> Muhalif grupların faaliyetleri: Saltanatın kaldırılması çeşitli muhalif grupları pekiştirmiş; seçim kanunu dolayısıyla doğrudan Mustafa Kemal hedef alınmıştır. Halifenin hak ve yetkileri konusu gündeme getirilmektedir. Hükümet ciddi zorluklarla karşı karşıyadır.
>
> Milliyetçi-İttihatçı işbirliği sorunu: 1923 Ocak sonunda Milliyetçilerle İttihatçılar bir anlaşmaya varmışlar ama şubat başında Meclis'teki İttihatçılar bu anlaşmayı reddetmişlerdir. Sonunda barışa ve seçimlere kadar işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır…[8218]
>
> Barış görüşmeleri konusunda Türkler, Rusya'nın açılımlarını kuşkuyla karşılamış, Bulgarlarla anlaşmaya varamamışlar, Fransa'nın tutumundan da düş kırıklığına uğramışlardır. Anadolu basını, açıkça, "düşmanımız yalnız İngiltere değilmiş meğer, Fransa da bizim düşmanımız imiş meğer. Mali sorunlarda ve kapitülasyonlar konusunda Fransa, uzlaşmaz bir tutum izlemekte ve alçakça bir nankörlük sergilemektedir" diyordu.[8219]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Doğu Trakya'da Türk orduları da büyük bir hareketlilik içerisinde*dir.[8220]

17 Şubat 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'un muhtırası: *İsmet Paşa, Curzon'u çok beğeniyor*.[8221] Zira Mustafa İsmet (İnönü), *Şubat ortasında İstanbul'dan geçişi sırasında, kendisine Lord Curzon'un iyi dileklerini ileten General Harington ve Henderson'a, Ankara'da barış için çaba göstereceğini ve bu konuda kararlı olduğunu yineledi*ydi. *İsmet Paşa'nın İngiltere ile olan temel siyasi sorunları çözmedeki görece başarısı İstanbul basınında yer aldı ve Türk-İngiliz yakınlaşması olarak değerlendirdikleri bu olumlu durumu basında yüksek perdeden dile getirdiler. Aynı tutum, Türkleri ekonomik ve mali anlamda köleleştirmeye çalışan Fransız ve İtalyan planlarını kınamak için de sergilenmişti. Basının gözünden bakıldığında İngiliz ve Fransızların rolleri taban tabana zıttır. İngiltere artık arabulucu olarak görülmekte*dir.[8222]

Kâzım Karabekir riyasetinde İzmir İktisad Kongresi içtima ediyor. Mustafa Kemal açış konuşmasında liberal iktisadiyatı kabul ettiklerini beyan ediyor:

> Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebî sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebî sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sâyimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Mâzide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet, ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi, Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptırmayız.

Mustafa Kemal, Müttefiklerle anlaşmak arzusunun bir göstergesini daha sunuyor. İzmir İktisad Kongresinde *Mustafa Kemal, "bütün sınıfların aynı zamanda zengin olması (gerektiğini)" söylüyordu. Böylece, bir yandan da, Lozan'da kapitülasyonlar konusundaki tıkanmayı gidermek istiyor olmalıydı. Kapitülasyonlar kaldırılmalıydı; fakat yabancı sermaye ihtiyacı vardı ve bunun için gereken güvenceyi*

8217 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
8218 FO, 371/9100; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 473.
8219 FO, 371/9100; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 480-481.
8220 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.
8221 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 25.
8222 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 35-36.

vermeğe hazır olduğu da bildiriliyordu. Mustafa Kemal, bu sözleriyle ve "sınıflar"dan söz edişiyle, yeni Türkiye'nin Bolşevik olmadığını Batı'ya bir kez daha göstermek istemiş olabilir.[8223]

> Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtmişti. Fakat zaferden sonra, ihtilâl kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile yeni Türk devletinin Milli Kapitalist Ekonomi'yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek kelime bile söz etmemiştir.[8224]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunan orduları genel kumandanı, General Harington'a Türklerle bir çatışmayı engellemek için her türlü tedbiri aldığını ve Meriç'in sol kıyısındaki noktalardan Yunan ordusunun çekildiğini bildirmiştir*.[8225]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov: *İzmir Limanı'nda, Antant'ın dört parçadan oluşan bir donanma bölüğü var. Körfezin biraz açığında on parçadan oluşan başka bir bölük daha var. Ağır topların namluları şehre ve şimdi iktisat kongresinin toplantısı yapılan eski incir fabrikası binasına dönük. Kıymık yığınına dönüşmesi için tek bir hafif top mermesinin bile yeterli olacağı bu binada Mustafa Kemal, Türkiye'yi asırlardır baskı altında tuttukları, kapitülasyonları ve Düyun-u Umumiye'yi getirdikleri için emperyalistleri parlak, alabildiğine sert bir konuşmayla mahkûm ediyor. Türk halkının Misak-ı Milli'den en ufak taviz vermeksizin sonuna kadar mücadele etme sarsılmaz kararlılığından söz ediyor*.[8226]

Astahov'un şu mütalaası fevkalade ehemmiyetlidir: *Çanakkale'de ve İstanbul Boğazı kıyılarında hâlâ İngiliz topçu bataryaları bulunuyor ve Antant kıtaları Musul ve Konstantinopol'ü işgal devam ediyor olmasına rağmen, ülke içi ve iktisadi yeniden yapılanma meseleleri ön plana çıkıyor*.[8227]

Astahov, TBMM binası ile İzmir İktisad Kongresi binası tezyinatını mukayese ediyor. Laiklik tezahür ediyor: *TBMM duvarları arasında, başkanlık kürsüsünün üzerinde Kuran'dan bir ayet yazılı. Oturumlar Allah'tan söz edilerek açılıyor. Konuşmalarda genel olarak "efendiler" kelimesi kullanılıyor. Burada* [İzmir İktisad Kongresine ev sahipliği yapan incir fabrikasında] *ise Allah'a yer yok. Konuşmalarda, bizim "yoldaşlar"a yakın "arkadaşlar" deniliyor*.[8228]

18 Şubat 1923. Müttefik İşgâl Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâreti'ne şifreli telgraf gönderdi:

> Japon Büyükelçisi [Uçida] beni şimdi görmeye geldi. Bana anlattığına göre, bu anda Mustafa Kemal, BMM'nde hâlâ milletvekillerinin çoğunluğunca desteklenmektedir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa gerçekten barış dileyorlar; ama Sovyet Rusya elçisi Aralov, barış olanaklarını ortadan kaldırmak için ılımlı milletvekillerini satın almada çok para harcıyor. Mustafa Kemal'e karşı olan muhalefet gittikçe büyümekle

8223 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 261.

8224 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 1974, s. 289.

8225 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377-378.

8226 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 67. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî'ye ilişkin sözleri kuru birer laftır. Lozan'da Misak-ı Millî'den pek çok tavizler verecektir. Mesela arazi cihetinden Batı Trakya, İskenderun, Musul.

8227 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 69. Çünkü Müttefikler tarafından silahlandırılmış Mustafa Kemal'in Müttefiklerin bileğini bükmesi beklenemez, zaten buna kudreti de yoktur. Fakat Türkiye'nin başşehri ve boğazları hâlâ işgal altındayken ülkeyi batılılaştırmaya kararlı olduğunu bilfiil göstermesi, uzlaşmacı Mustafa Kemal'i Müttefiklere hoş gösterecek hamlelerdendir.

8228 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 69.

> birlikte, Kemal, durumundan emin bulunuyor. Sorun ertelenmeden şimdi çözüme bağlanırsa, Mustafa Kemal çoğunluk sağlayabilir. Japon Büyükelçisinin Ankara'dan sağladığı bilgi çoğu kez mevsuktur.[8229]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Japon Büyükelçisi, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın gerçekten barıştan yana olduklarını, Aralof'un ise barışı engellemeye çalıştığını söyledi. Meclis çoğunlu*[ğu]*nun da Mustafa Kemal'i desteklediğini ekledi*.[8230]

19 Şubat 1923. Avam Kamarası içtima ediyor. *Albay Edgwood'un, İstanbul'dan çekilmenin düşünülüp düşünülmediği sorusuna, Başbakan kesin olarak karar vermemekle birlikte bunun üzerinde düşünüldüğü şeklinde bir cevap verdi*.[8231]

20 Şubat 1923. İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal ile İsmet Paşa, 19 Şubatta Eskişehir'de buluştular ve Ankara'ya gittiler. Mustafa Kemal 17 Şubatta uzun bir konuşma ile İzmir İktisat Kongresi'ni açtı, Müttefiklerin Lozan'daki tutumlarını eleştirdi; ama konuşması barışa karşı değildir. Aralof da oradaydı*.[8232]

21 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *SIS Misc/26* kodlu muhtıra kaleme aldı:

> Barış ihtimali açısından bakınca Türkiye'de şunlar tespit edildi:
>
> a) İçerde siyasi birlik yok, Mustafa Kemal'e karşı muhalefet var, yeniden savaşmaya karşı muhalefet güçlenmektedir.
>
> b) Türkiye'nin mali sıkıntıları vardır.
>
> c) Ordu, yeniden savaşa girmeye pek hevesli değildir.
>
> d) Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkileri pekiştirilmiş değildir.
>
> e) Türkiye'nin Irak üzerine yürümesi için şartlar elverişli değildir.
>
> f) Türkiye ile Rusya arasında askeri bir anlaşma yapılmamıştır ve Türkiye'nin Rusya'dan askeri destek alma ihtimali yoktur.
>
> Türk liderler arasında barış isteği kuvvetlidir, fakat barış için son kararı iç politika şartları belirleyecektir.[8233]

24 Şubat 1923. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İngiliz Amiralliğine gönderdiği muhtıra ile TBMM'deki muhalefete karşı "İsmet Paşa'yı kuvvetlendirmek için" *Curaçao kruvazörünün İzmir'den alınmasını* istedi.[8234]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Türk gazetelerden biri, Fransızları, "kan emici" olarak niteliyor*.[8235]

26 Şubat 1923. Romanya Bükreş'teki İngiliz Elçi Sir H. Dering, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. Harb-i Umumî sırasında *The Times* gazetesinin Bükreş muhabirliğini yapmış ABD'li gazeteci Brown, Ankara'dan Bükreş'teki Romanya Hariciye Nâzırına şu bilgileri ulaştırmıştır:

8229 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 292.

8230 FO, 371/9067/E. 2030; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 482.

8231 FO, 371/9120, E 2027; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 959.

8232 FO, 371/9067/E. 2030; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 482.

8233 FO, 371/9121; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 481.

8234 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26.

8235 FO/9068/E 2408; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 331.

> Mustafa Kemal Mecliste barıştan yana çoğunluğu sağlamak için ılımlı partinin büyük bir bölüğünü kazanmaya çalışacaktır. Bunda başarı sağlayamazsa Ankara'da kendisine sadık 30.000 kişilik bir ordu vardır; BMM'ni dağıtacak ve bu ordunun yardımıyla barıştan yana karar alacaktır. [..] BMM'de barıştan yana olan ve 110 milletvekili bulunan Hak Partisi, Mustafa Kemalle İsmet Paşa'dan yanadır. Yabancı yargıçların atanmaları konusu dışında (ki onların Türk yönetimince atanmasını talep ediyorlar) Lozan'da yapılan tüm önerileri kabule hazırlardırlar.[8236]

İngiliz Elçi Dering ise şu cümleleri kaydetti: *Tümü de Bolşevik'lerce satın alınmış olan Sol Grubun üyelerine çok Rus altını dağıtılmıştır. Brown'ın anlattığına göre, hergün Rusya'dan gelen gemilerle, Sovyet temsilcileri için daha da altın getirilmektedir*.[8237]

27 Şubat 1923. TBMM'de gizli celse inikad edildi. Lozan'daki vekayi müzakere ediliyor. Konferans hakkında izahat veren TBMM Lozan başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü) *Şarkta Musul vilâyeti için, Musul vilâyetinin hallini ve Türkiye'nin Irak ile olarak hududunun, yani Musul vilâyetinin hallini tâlik ettik. Bir sene zarfında İngiltere ile hal edilecektir. Mutabakat hasıl olamazsa Cemiyeti Akvama müracaat edilecektir tarzındaki bir şekli hal ile müttefiklerin noktai nazarına yaklaşmak istiyoruz* dediği vakit Meclis'te *gürültüler* kopmuş ve *Musul gidiyor sadaları* yükselmiştir.[8238] Mustafa İsmet'in (İnönü) izahatı fevkalâde yetersiz bulundu şiddetle tenkid edildi. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş); arazî, iktisadî ve idarî meselelere ilişkin izahatı kifayetsiz buldu; tüm bu mesailler mütehassısları tarafından izah edilmelidir; Heyet-i Vekile ve murahhas heyeti tarafından tanzim edilmiş sulh taslağını niçin kabul etmeleri gerektiğine mebusları ikna edecek geleceğe yönelik askerî, iktisadî, malî projeksiyonlar senaryolar yoktur ve her maddenin meclise danışılması kaydıyla yeniden hazırlanılması aksi takdirde istifa edilmesi lâzımdır.[8239] Konya mebusu Refik *İsmet Paşa Hazretleri güya karşısında Lort Gürzon bulunuyormuş gibi. muğlak ve umumî kelimelerle maksadı söylemek istiyorlar.* dedi.[8240] Mustafa İsmet'in (İnönü) muğlak izahatındaki en belirgin mesele Musul meselesidir. Bazı mebuslar, Musul hakkında talik edilmiş mutabakatı, hükümetten değil de gazetelerden öğrendiklerini şikâyet ediyorlar.[8241] Erzurum mebusu Mustafa Durak *Musul'un bir sene sonraya taliki demek arkadaşlar, Türkçe'de bir darbı mesel vardır, sona kalan dona kalır. Musul'u gaip etmek demektir.* dedi.[8242] İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu); *Lozan'a gittiler ve orada dahi misaki milliden feragat ettiler*. [..] *misaki millî çiğnendi, heba oldu, iptal edildi. Battal edildi*. dedi, hem Heyet-i Vekile'nin hem murahhas heyetinin sukûtunu istedi.[8243]

İngiliz yıllık gizli raporundan anlaşıldığına göre İngiliz istihbaratı, 27 Şubat 1923 tarihli gizli celse zabıtlarını ele geçirmiştir. İngilizlere göre İsmet'in (İnönü) tavrı, Misâk-ı Millîcilere nazaran fevkalâde ılımlıdır:

> TBMM 27 Şubat'taki gizli oturumunda Lozan'ı tartışmaya açtı. Bazı şovenistik konuşmalara ve Mustafa Kemal'in oldukça sert ifadelerine rağmen -şüphesiz temelde iç dinamikler göz önüne alınarak yapılmış bir konuşmaydı- başını kendisinin çektiği barış yanlısı grup duruma hâkimdi. Özellikle İsmet Paşa, İstanbul'dan geçerken belirttiği barış için mücadele kararlılığını sergilemişti. Mecliste yaptığı konuşmada durumun

8236 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 294-295.

8237 FO 371/9068/E 2246; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 315-316.

8238 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1305-1306.

8239 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1307-1308.

8240 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1308.

8241 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1309.

8242 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1309.

8243 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1310.

gerçekçi bir değerlendirmesini yapmış ve savaşın uzamasının getireceği artı ve eksileri net olarak ortaya koymuştu.[8244]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Sir Dering'in verdiği bilginin yanlış olduğunu; Brown'un, "Chicago Daily News" gazetesinin muhabiri olduğunu ve Ankara'ya hiç gitmediğini bildiriyor, şunları ekliyordu: "… hiç kuşkusuz, Sovyet yönetimi, BMM'ni rüşvetle satın almak için son bir atılımda bulunuyor"*.[8245]

"Domuz-kafalı", "ahmak", "sefil", "vahşi", "budala", "zavallı" demek suretiyle Türklere hakaret etmiş olan İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold; TBMM'yi Lozan müzakerelerinin birinci safhasında belirlenen teklife ısındıracağını umduğu Mustafa Kemal'i ise methetti: *gerçek bir devlet adamı*.[8246]

TBMM Ergani mebusu Mehmed Emin (Giray), meclisteki konuşmasında *Musul'u satıyorlar… Trakya'yı ele geçirmek için Musul'u dünden vermeğe hazırlar* dedi.[8247]

Fotoğraf. Mehmed Emin Giray (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 26).

28 Şubat 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 9067/E 2217 künyeli mahrem muhtırasında belirttiğine göre *"oldukça güvenilir bir ajanın İstanbul'a dönen İsmet Paşa'nın yaveri Atıf Bey'le yaptığı görüşme sonunda sağladığı 19.2.1923 tarihli bilgiye" dayanarak, İsmet Paşa'nın büsbütün barıştan yana olduğunu ve Ankara'ya dönünce, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un öne sürmüş olduğu geniş öneriler çerçevesinde bir barış yapılmasına BMM'ni inandırmaya çalışacağını; BMM barışa karşı çıkarsa, İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığından ve Ordudaki komutasından ayrılarak kendi özel yaşantısına çekileceğini; Türk delegeleri arasında büyük görüş ayrılıkları olduğunu ve İsmet Paşa'nın, Dr. Rıza Nur'un entrikalarından bıkıp usandığını saptayordu*.[8248] Kavaklı Fevzi (Çakmak) Paşa; birtakım yüksek rütbeli subay, milletvekili ve âlim ile beraber Lozan Muahedesi imzalandığı takdirde faaliyete

8244 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 37.
8245 FO 371/9068/E 2248; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 316.
8246 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 177-178.
8247 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 286.
8248 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 292.

geçecek bir "cunta" kurmuştu. 3 maddelik programı şu idi: 1) Teşkilât-ı Esâsiyenin kaldırılması; 2) Saltanatın iadesi; 3) Kânûn-ı Esâsî'nin birtakım tadilatla yeniden ikamesi.[8249]

1 Mart 1923. ABD'nin Philadelphia eyaletinde neşredilen *Public Ledger* gazetesi: *Türkler Lozan Antlaşması'nın Kemal'in asılmasını şart koştuğunu keşfediyor. İnanılmaz Joker'in anlaşılması İsmet imzasını mühürlemediği için Ankara'yı oldukça sevindirdi*.[8250]

> Not: 1 Mart 1923'te Philadephia *Public Ledger*da yayımlanan bu haber, 1923'te Türkiye'ye döndükten sonra Streit tarafından gazeteye verildi. Burada o dönem yazılarının bir örneği olduğundan ve iki az bilinen fakat ilginç olayı ele aldığı için yeniden yayımlandı: a) Lozan Antlaşması'nın orijinal hâlinde, işgal dönemi sırasında Sultan'ın İstanbul Hükümeti tarafından geçirilen tüm yasaların uygulanmasını garanti eden bir madde içeriyordu. Metnin bu versiyonu kabul edilseydi (İsmet Paşa imzalamamıştı) bu, Sultan'ın hükümetinin asi olarak ölüme mahkûm ettiği Mustafa Kemal Paşa ve birçok yakın yoldaşının idamı anlamına gelecekti. [..][8251]

2 Mart 1923. Kâzım Karabekir'in İzmir İktisad Kongresindeki konuşması sayesinde Latin harflerinin kabul edilmesi teklifi, şimdilik reddedildi.[8252]

Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, şifreli telgrafında; TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Dr. Adnan (Adıvar) ve Halide Edib (Adıvar) çiftinin kendisini ziyaret ederek İsmet Paşa'dan (İnönü) şahsî bir mesaj getirmiş olduklarını İngiliz Harbiye Nezâretine bildirdi:

> Dr. Adnan ve hanımı beni şimdi ziyaret ederek, İsmet Paşa'dan kişisel bir mesaj getirdiler. Bu mesajın özü şudur: İngiliz delegasyonu Lozan'dan ayrıldıktan sonra Fransız ve İtalyan delegelerinin öne sürmüş oldukları Montagna formülü ve kimi ekonomik hükümlerin antlaşmadan çıkarılmalarıyla ilgili önerilerin (ki bunlar Bağlaşıklar adına yapılmıştı), şimdi İngiltere tarafından onaylanmadığını Mecliste açıklamakla İsmet Paşa'nın durumu ve barış şansı zayıflamış bulunuyor. İngilizlerin kuşku yaratan bu denli davranışları kötü izlenim yaratmıştır, çünkü bizzat İsmet Paşa, BMM'nde, İngilizlerle olan tüm güçlüklerin halledilmiş olduklarını söylemişti ve İngilizlerin savaş değil barış dilediklerine Meclisi inandırmayı umud ediyordu.
>
> Ben Adnan Bey'e, İngiltere'nin barış dilediğini, ama kendisine danışılmadan öne sürülen önerileri onaylıyamayacağını söyledim. Adnan Bey'in anlattığına göre, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal, Mecliste üç gün sert mücadele yürütmek zorunda kalacaklar ve süre içinde, İngiltere'nin öteki Bağlaşıklarıyla aynı görüşte olduğu Mecliste açıklanırsa, onların bu mücadelesi daha kolay olacaktır. Kendilerine, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a başvurmalarını önerdim.[8253]

3 Mart 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı:

> İstanbul'dan telyazısıyla henüz alınmış olan aşağıdaki heber, Türk-Rus ilişkilerinin şimdiki durumuna ilginç ışık serpmektedir: Türkiye'deki SIS (İngiliz Gizli İstihbarat Servisi)'nin oldukça güvenilir bir ajanı, Ankara'dan Adnan'a gönderilen gizli bir telyazısı görmüştür. Bu telyazısında, Aralov'a İzmir Kongresi'nde eşlik eden Azerbaycan temsilcisi Abilov, Mustafa Kemal'in bir ajanı tarafından öldürülmüştür. Bu arada, basına, Abilov'un bir kaza sonucunda öldüğü bildirilmektedir. Söz konusu telyazısında, ayrıca, Abilov'un, komünist hücrelerinin başında bulunduğu ve Doğu İlleri'nde bir komünist ayaklanması kışkırtmakta olduğu açıklanmaktadır. Abilov'un öldürülmesinden sonra, Aralov, ivedilikle Ankara'ya dönerek protestoda bulunmuştur.[8254]

8249 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 292-293.

8250 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler,* 2012, s. 252.

8251 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler,* 2012, s. 239.

8252 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26.

8253 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 296-297. Ayrıca, Adnan Adıvar bir mason idi: Tesviye, Nisan 1999, Sayı 39, s. 17.

8254 FO 371/9100/E 2430; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 325. "İzmir, 23 Şubat (Hususî muhabirimizden) – İktisad Kongresini takib

Fransız romancı Brigitte Peskine'nin eserinde, Yahudi karakter Simone, mektubunda şunları derc etmiştir: *Türk düşmanı sandığım İngilizler, Sultan VI. Mehmet'in kaçışını örgütledi. Gel de anla! Mustafa Kemal Müttefiklerle gizli görüşmeler yapıyor… Onlar da tası tarağı toplamaya başladı. Tartışmalar hep kapitülasyonlar sorununa takılsa da, işgalin sonunun geldiği açıkça görülüyor. Cumhuriyet yakında ilan edilecek*.[8255]

5 Mart 1923. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey meclis gizli celsesinde *Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lausanne'da heba edilmiştir* dedi.[8256] Ali Şükrü Bey'in İngilizlere ilişkin çözümlemesi fevkalâde isabetlidir:

> [..] efendiler; bidayette hey'eti murahhasamız gerek teati şeklinde ve gerek tâli komisyonlarda bu bize verilen kırmızı kitapta mevcut olmayan bir takım anlaşmalar, itilaflar yaptığı halde bunlardan sarfı nazar edilmiştir. Sebebi efendiler, bunun bir çok esbabı olabilir. Benim aklıma gelen nedir bilir misiniz? Bizi bizden çok iyi bilen İngiliz'ler, memlekette bir şey patlamak üzere olduğu hissini vermekliğimiz olmuştur. Efendiler bunu böyle bilin ki İngiltere öyle mel'un bir millettirki, harbı umumide casusunu Alman İmparatorunun sofrasına oturtmuştur. Bu kadar mel'ul bir millettir. Efendiler, bizim haleti ruhiyemizi pek iyi bilen insanlardır. Bu gün celseyi hafiye değil mi? Bunun hepsini işitir hepsinden haberdar olur. (..) bir takım islahat yapmak için şunu yapacağım, bunu yapacağım demek İngilterenin eline müthiş bir silah vermek demektir.[8257]

Lozan müzakerelerinin birinci safhasında şekillenen sulh şartları Büyük Millet Meclisi'nde hararetle tartışılır iken İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lancelot Oliphant'a gönderdiği dikkat çekici yazısında, Lozan müzakerelerinin yeniden başlayacağını belirtti:

> Yeniden başlayacak olan görüşmeler sonunda antlaşmanın imzalanmasını sağlamak, tüm ilgililerin üzerine düşen kesin bir yükümlülüktür görüşündeyim. Hiç kimse, ikinci bir başarısızlığın pahasını ödeyemez… Ankara'daki tüm cahil şarlatanlar, paralarının değerini alıyorlar. Düşünecek olursanız, yedi milyona yaklaşık küçük bir ulusun tüm dünyayı kaygı içinde bırakması gülünç görünür. Buradaki (Türkiye'deki) asker ve denizciler bıkıp usanmışlardır; onların tek dileği, buradan ayrılmaktır.[8258]

Mevkuf *THİF* azası Hüsnüoğlu Ahmed Hilmi tarafından Tavariş'e hitaben kaleme alınmış tarihsiz bir mektubda şunlar yazıyor: [..] *Üçüncü mesele: Mecliste şu günlerde gayet hararetli meseleler cereyan ediyor. Birinci grup sultanlığı yıkarak kendilerini onun yerine ikame etti. İkinci grubun bunun böyle olduğunu sonradan hissederek bir fikir etrafında muayyen şahsiyetleri toplayarak yine eskisi gibi hilafetle saltanatı birleştirmeye çalışıyorlar. Gerçi bu siyasetinize müdahale etmek istemem, fakat biz her iki grupla da çalışamayız. Şu yazıları yazmaya başladıktan sonra müdahale keyfiyeti hatırıma geldi de uzun yazmaktan sarf-ı nazar ettim*. [..][8259]

---

etmek üzere buraya geldiğini ve kasıklarından rahatsız olduğu için üzerinde ameliyat-ı cerrahiye yapıldığını bildirdiğim Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilof Bey bu sabah saat altıda irtihal etmişdir." Vakit, 24 Şubat 1339-1923, Numero 1870, *İbrahim Abilof Beğ*, s. 1.

8255 Brigitte Peskine. (2005). *İmparatorluk Çökerken İstanbulda Bir Yahudi Ailesi* (E. Güntekin, çev.) (4. baskı) içinde (s. 308). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

8256 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26. "Efendiler dün söz söyleyen rüfekai muhteremeden Şeref Bey, (Heyetti Vekile yok sesleri) Edirne Mebusu Şeref Bey tarihte vazifesini, Muhammedin süngüsü vazifesini ifa etmiştir. Maalesef o süngünün temin ettiği zaferi yeşil masa başında daima kayıp eder. Buyurdular ki, filhakika, tarih tekerrürden ibarettir." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 130.

8257 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 139.

8258 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 179.

8259 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 428.

6 Mart 1923. TBMM'de gizli celse inikad edildi. Uzunca müzakeratın nihayetinde, Lozan'da *takip edeceği mesleği* hakkında Heyet-i Vekileye itimat reyi verildi.[8260] Anlaşıldığına göre bu gizli celse zabtı da İngilizlerin eline geçmiştir.[8261]

7 Mart 1923. 1106 numaralı İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre TBMM Lozan heyeti birinci delegesi İsmet Paşa ile ikinci delegesi Dr. Rıza Nur ciddî derecede ihtilaflı idiler.[8262] TBMM'de fırkalaşma gittikçe katmerleşmekte ve görünür hâle gelmektedir. Bu ahvalde, Mustafa Kemal ise *Meclis'teki durumu normale getirmek için ve yönetimin görüşlerini egemen kılmak amacıyla, olağanüstü önlemler almaya hazır olduğunu gösteriyordu. Kendisi ve yandaşları, durumdan yararlanarak Meclis'i dağıtmak ve böylece muhalefetten kurtulmak çaresini düşünüyorlardı. Söylendiğine göre, Mustafa Kemal, o sırada Bursa'da bulunan Çolak Kemal'in askeri gücüne güveniyordu. Bu güç, verilecek buyrukla Ankara üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu ordu arasında, muhalefet milletvekillerine karşı o kadar çok propaganda yapılmıştı ki, bu ordunun, yönetimi desteklemesine güveniliyordu. İllerde ve İstanbul'da da, yönetimin yardımına koşacak birçok Ulusal Hakları Savunma örgütleri ve üyeleri vardı*.[8263]

İngiliz yıllık gizli raporunda, Lozan Sulh Konferansını akamete uğratacak nitelikli Misâk-ı Millî taraftarlarının TBMM'deki güçlü varlığı rahatsızlık vermektedir. Tasfiye gündemdedir:

> Aşırı görüştekilerin Ankara'da dizginleri ele geçirmiş olduğunun zannedilmesi haberi rahatsızlık yarattı. Rauf Bey kavgacı bir konuşma tarzı ile ordusuyla tek başına Türkiye'nin meşru isteklerini elde edebileceğini beyan etmişti. Türklerin görüşmelerden çekileceği ve Anadolu'da geniş çapta bir askeri hazırlık içerisinde olunduğu konusunda söylentiler vardı. 6. Kolordu gerçekte İzmir'den nakledilerek Balıkesir'e yığıldı ve buradan ya İzmit veyahut Çanakkale bölgesine saldırabilirdi; hatta Irak cephesine doğru da birliklerin hareketliliği vardı.[8264]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 1106 numaralı muhtıra kaleme aldı. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Doktor Adnan'ın (Adıvar) 27 Şubat 1923 *tarihinde dek Ankara'dan almış olduğu çeşitli resmi gizli belgelerden sağlan*an istihbarata göre *Şubat ayı sonlarına doğru, ılımlı parti, BMM'nde başarı sağlamış ve kimi değişikliklerle, antlaşma tasarısının kabulü kararlaştırılmıştı; ama iç durum, gelişmeleri daha da karıştırmış ve bu konuda kesin bir karar alınmasını güçleştirmişti. Herhangi bir anda durum değişebilece*k *ve "aşırı eğilimliler", bir yönetim darbesi yapabilece*ktir. *Barış sorunu, parti kavgaları yanında ikinci plâna düşmüştü*r *ve her iki yanca bir özür olarak kullanılıyordu*r.[8265]

Mustafa İsmet (İnönü), 15 Şubat 1947'de Çankaya'da, Demokrat Parti teşkilâtından bahisle TBMM'deki muhalefete ilişkin konuşurken, Birinci Meclis'teki muhalefet mevzu olmuş, şu çarpıcı sözleri sarfetmiştir:

> Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Selahattin [Köseoğlu] Atatürk'e illallah! dedirtmişti. Biz o zaman cephede idik. Atatürk Meclisi dağıtmak istedi. Biz mani olduk. O kadar ki bunalmıştı. Zaferden sonra da bir *Robespiyer*

8260 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 150-191.

8261 "6 Mart'taki tartışmalı müzakerelerden, Hükümete geniş bir takdir yetkisi verilmesi suretiyle görüşmeleri sürdürme kararı çıkmıştı." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 37.

8262 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 293-294.

8263 FO 371/9068/E 2526; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 317.

8264 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 95.

8265 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 319.

> hareketi yapacaktı. İstasyonda bir gece sabaha kadar uğraştık. Meclise gidip, muhalefetin ezeli liderleri olanları mebusluktan iskat ettirmeyi fikrine koymuş idi. Buna da meydan vermedik.[8266]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. TBMM'de Kemalistler ile İttihadçılar arasında çetin bir mücadele cereyan etmektedir. Mustafa Kemal sulh taraftarıdır:

> *Genel siyasi durum*. İstanbul'dan bakınca Mustafa Kemal Meclis'e hâkimdir. Onun taraftarlarıyla karşıtları arasında tam bir çizgi çizmek zordur. Onun iki büyük sloganı "Misak-ı Millî" ve "Milli Hâkimiyet"tir. Misak-ı Milli'nin yorumunda mebuslar arasında görüş ayrılıkları görülmektedir. Kemal'in taraftarları 1) onun şahsına bağlı olan mebuslar ve 2) Misak-ı Milliye bağlı olanlardır. Bunlar beraberce Meclis'te "Birinci Grubu" oluşturuyorlar. Mustafa Kemal'in başlıca örgütü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bir de Halk Partisi kurma çalışmaları başlatılmıştır. Karşıtlar ise çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Eski İttihatçılar, Saltanatçılar ve irili ufaklı çeşitli gruplar. İttihatçıları Kemalist'lerin içine çekmek için çeşitli girişimler olmuşsa da bu çabalardan pek az sonuç alınabilmiştir. İttihatçılar asıl muhalefeti oluşturuyor ve barış yapılınca ülkeye hükmeden kuvvet olabilirler. Hangi kategoriye girecekleri belli olmayan başka muhalifler de vardır. Bütün Mustafa Kemal karşıtları Meclis'te "İkinci Grubu" oluşturuyorlar. Son olarak barışa karşı olanlar da ortaya çıkmıştır ki bunların başında Fevzi Paşanın bulunduğu söyleniyor. Mustafa Kemal'den sonra Meclis'te en önemli şahsiyet olan Rauf Bey ise dikkatli bir oyun oynamaktadır. Dış politikada barışçıdır, iç politikada ise İttihatçılardan yanadır. Mustafa Kemal kesin bir tutum takınmadan barış teklifleri konusunda Meclis'in nasıl şekilleneceği belli değildir. "*Karaağaç'sız ve Musul'suz barışa hayır*" sesleri de yükseliyor. Mustafa Kemal'in tutumunda iki tehlike var: Barış konusunda fazla oyalanırsa Meclis'te kontrolü elinden kaçırabilir veya şahsen barış isterken savaş taraftarlarına boyun eğebilir. Muhaliflere gelince, onların barış konusunda ortak bir politikaları olduğunu sanmıyorum. Basında, *Tanin* gazetesi barıştan yanadır. Öteki İstanbul gazetelerinin hepsi milliyetçidir ama Ankara'da ne olup bittiğini pek bilmediklerinden barış konusunda kesin bir tutum takınamıyorlar.[8267]

8 Mart 1923. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre TBMM Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü), *31 Ocak'ta Müttefiklerin verdiği taslak Antlaşma metninin yanına, Türk Hükümeti'nin talep ettiği değişiklikler ve ekler yazılmış olan bir memorandumu iliştirmek suretiyle İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarına bir nota* gönderdi:

> Genele bakıldığında bu metin gelecek görüşmeler için umut verici bir başlangıçtı. Türk Hükümeti'nin çoğunlukla, İsmet Paşa'nın Şubat başlarında kabul ettiği siyasi ve toprak meselelerine ilişkin maddelerin -özellikle de Musul, Karaağaç ve Trakya sınırını- kabul ettiğini göstermekte ve Boğazlar Sözleşmesi'nin de konferans kesintiye uğramadan önce kabul edilen şekliyle geçerli olduğunu teyit etmekteydi. 12 Ada ve Tuna nehri üzerindeki Adakale gibi bazı toprak iddialarının sadece pazarlık amacıyla metne konulmuş olduğu açıkça görülüyordu. Diğer yanda Türkiye'nin adli kapitülasyonlar konusunda "Montagna Formülü"ne yaptığı adaptasyon, ekonomik konuların Antlaşma dışına alınmasındaki ısrarı ve mali konularda yapılmış birtakım geniş kapsamlı ekler ve değişiklikler gösteriyordu ki, Türkiye Konferansın ilk yarısında kesintiye yol açan tutumunu hiçbir biçimde terk etme niyetinde değildi.[8268]

13 Mart 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Britanya Kraliyet Kâtibi Lord Stamfordham'a gönderdiği muhtırada "savaş tehlikesi"ne ihtimal vermediğini ve sulhün imzalanması ise bir aya kadar sürebilecek müzakerelerin neticesinde gerçekleşeceğini belirtti:

> Barış sağlanırsa, bunu, Kemalistlerle Kemalist aleyhtarları arasında şiddetli bir iç mücadele izleyecektir; her iki yan, duruma egemen olmak için çalışmaya başlamıştır… Bu mücadeleler… oldukça kibirli Türkiye'yi zayıflatmaya yönelecektir. Barış sağlanınca, Türkiye ile Bolşeviklerin arası açılacağı için, iç mücadeleyi hangi

---

8266 Faik Ahmet Barutçu. (2001). *Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye* (M. Everdi, haz.) içinde (c. 2, s. 783). Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

8267 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2012, s. 449-450.

8268 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 37-38.

> grup kazanırsa kazansın, Bağlaşık Güçlere saygıyla işlem yapmak yolunu, eskiye oranla biraz daha yeğ tutacaktır. Türkiye'de egemen olacak grubun, uzun süre, bize karşı dostça davranacağını sanmıyorum; ama bize saygıyla işlem yapacaktır.[8269]

Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 160 numaralı telgraf gönderdi. TBMM'deki Lozan müzakerelerinde teksif eden muhalefet karşısında Mustafa Kemal hakimiyetini tesis etmiştir: *Bundan çıkardığım sonuç şudur: Mustafa Kemal, barışın gerekli olduğuna karar vermiştir ve barış sağlanırsa, Türkiye'yi geliştirmek ve devrim plânlarını uygulamakla uğraşacaktır*.[8270] *Barış yapılırsa Kemalistler ile anti-Kemalistler arasında şiddetli bir boğuşma olacaktır. Bu boğuşma pek kendini beğenmiş olan Türkiye'yi zayıf düşürecektir. Şimdilik en acil ve hayati sorun barış veya savaş sorunudur. Türk karşı-teklifleri konusunda elastiki davranmayı öneriyorum*. [..] *İsmet Paşa yine Heyet Başkanı olacak ve daha küçük bir heyetle Lozan'a gidecek. Öteki Türk delegeleri belki Hasan Bey ve Rıza Nur olabilir*.[8271]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Tutumlarını ansızın değiştiren Fransızlar, antlaşma tasarısındaki iktisadî hükümlerin çıkarılması görüşünden vazgeç*mişlerdir. *Fransızların bu taktik değiştirmesi, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé tarafından Dr. Adnan Bey'e bildirilip, Ankara'ya duyurulunca, Başbakan Hüseyin Rauf'la Ankara'daki Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin arasında büyük bir tartışma* çıkmış, *Hüseyin Rauf, Fransız hükümetini sözünü tutmamakla* suçlamıştır.[8272]

Mustafa İsmet'in (İnönü) murahhas heyetinin reisi olduğunu öğrenen Curzon, İsmet'e *tebrik telgrafı* göndermiştir. İsmet, bu tebrik telgrafından Mustafa Kemal haricinde kimseye bahsetmemiştir.[8273]

15 Mart 1923. 1111 sayılı İngiliz istihbaratı mahrem muhtırasına göre; *1923 yılı Mart başlarında, Türk istihbarat dairesi şefi ve Mustafa Kemal'in kurmayına mensup olan* Selânikli Ethem Hidayet (Akımsar), *güvenilir bir İngiliz ajanıyla* Musul meselesi hakkında görüştü. Ethem Hidayet, *Mustafa Kemal'in son günlerde, Musul sorununda inatçı bir tutum izleyen kimi milletvekillerine, Musul'un Türkler için hiç yararlı olmayacağını; aksine, hiç bir karşılık vermeden devletin gelirini kemiren bir il olduğunu; askeri güce başvurarak Musul'u almaktan hiçbir kazanç sağlanamıyacağını; ama üç dört yıl içinde yalnız Musul değil, tüm Irak, Basra, Arabistan, Suriye ve belki öteki İslâm ülkelerinin Türk hegemonyasına girebilecekleri; bunun İslâm Birliği projesi yoluyla yapılacağını ve bu projenin başarı şansının büyük olduğunu söylediğini* bildirdi.[8274]

Bergama eski noteri, istihbaratçı İhsan İdikut:

> İNGİLİZLERİN YARDIMI İngilizler inatçı bir karaktere mâlik olmakla beraber realist millettir. Seyyal bir siyaset takip ederler. Deyişen vaziyetlere göre millî siyasetlerine veche verirler. Sakarya mağlubiyetinden sonra Yunanlıların yalınız başlarına bir şey yapamıyacaklarını anlamışlardı. (..) Türklerin musul petrolleriyle boğazlar meselesinde müşkülat çıkarmıyacaklarını öğrenmişlerdi. Esasen onları ilgilendiren hususlarda bunlardı. Ve bu sebeblerden dolayı da Sever muahedesinin tadiline ve İzmirin tahliyesine Yunanlıları razı etmeye çalışmışlardır.[8275]

8269 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 179.

8270 FO 371/9071/E 2920; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 324.

8271 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2012, s. 452-453.

8272 FO/9069/E 2731; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 338.

8273 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2001, c. 2, s. 782.

8274 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 299.

8275 İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, 1953, s. 53.

Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *Acem Tevfik Bey'le bir İngiliz geldi. Silah teklif ediyorlar. Tekliflerini dinledim. "[Refet] Paşa'ya arz edip neticesini söylerim" dedim*.[8276]

16 Mart 1923. Fransız Hariciye Nezâretinin vesikasına göre *Ankara ile Londra arasında bir anlaşma yapıldığı söylentilerinin yayılması üzerine Sovyetlerin Mersin Konsolosluk görevlisinin düşüncelerini bildiren* raporunda şu çarpıcı ifadeler yazılıdır: *Rus ve Fransız diplomasisi için büyük başarısızlık*.[8277]

17 Mart 1923. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Mondros'ta bulunan İngiltere donanmasında Atlantik filosuna ait gemiler, geri çağrılmıştır*. *Üç kruvazör ertesi gün Cebelitarık'a dönecekti. Bu karar, Doğu'daki durumun iyiye gittiği şeklinde yorumlanıyor*.[8278]

20 Mart 1923. İngiliz siyasî gizli raporunda belirtildiğine göre, İstanbul matbuatındaki Fransızlara *saldırılardan yakınan İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye, Türklerin her 24 saatte bir siyasasını değiştiren bir ulusu dost sayamıyacakları bildiriliyor*.[8279]

20-23 Mart 1923. Konya gezisi sırasında gazetecisi İsmail Habib (Sevük) ile mülakat eden Mustafa Kemal, meclisi feshettirip yerine *kız gibi bir meclis* teşkil edeceğini ağzından kaçırdı:

> Bırak be çocuğum.. baksana ne propagandalar yapıyorlar; seyahatte alınmış fotoğraflarımızı büyülterek karısını açık gezdiriyor diye en ücra yerlere kadar dağıtmışlar. Herşeyden evvel kız gibi bir meclis yapalım da ondan sonra istediğiniz gibi yazınız.[8280]

> [..] meclis Mustafa Kemal'in atadığı temsilci İsmet'in (İnönü) kabul ettiği bazı noktalara itiraz etmiştir; bunun üzerine Mustafa Kemal meclisin tasfiye edilmesini emreder ve sadece destekçilerinin yeniden seçilmesi için sonraki seçimlerin son derece yakından kontrol edilmesini sağlar. Devlet, 1923'te Lozan'da anlaşmaya varır ve bu nedenle meclise zaten içlerinde Mustafa Kemal'in açık ara en önemlisi olduğu birkaç kilit şahsiyet hükmetmektedir.[8281]

23 Mart 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'in Adana konuşmasından sonra Türk basınında Antakya ve İskenderun hakkında bir kampanya başladı. Oralardaki Müslümanlara Fransızların yaptıkları zulümleri eleştiriliyor. Gazeteler ayrıca Lozan'da Fransız delegesi Bompard'ı da eleştiriyorlar. İtalya'nın, Meis Adası'nı Türkiye'ye geri vermeyeceği haberleri de Türk gazetelerini rahatsız etti. Mustafa Kemal'in eşi kadın özgürlükleri için kampanya başlattı, ayrıca siyasi işlere de karışıyormuş. Afgan Emiri, Mustafa Kemal 'e bir kaftan göndermiştir*.[8282]

8276 Eyüp Durukan, *Kurtuluş Savaşı Biterken Yahut Cumhuriyete Doğru (1922-1923)*, 2020, s. 222. Refet Bele'nin Münevver Ayaşlı'ya dediğini hatırlamakta fayda görüyoruz: "Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?"

8277 Hasan Yıldız. (1990). *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan* içinde (s. 170). İsveç, Stockholm: Hêvîya Gel Yayınları.

8278 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 531.

8279 FO/9101/E 3044; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 331.

8280 İsmail Habib Sevük. (1981). *Atatürk İçin* içinde (s. 53). Ankara: Kültür Bakanlığı. Grace Mary Ellison, Batıcı bir TBMM teşkil edilmesini arzu ediyor: "Mecliste, bilgi ve anlayış yönünden, yetiştikleri ortamın dışına çıkabilmiş. Önemli Bakanlık işleri için daha uygun birçok milletvekili var. Fakat Türk kabinesinin seçiminde karar verdiren etkenleri anlamamız beklenemez. Tek umudumuz, yıllar geçip Meclis daha önemli konulara el atınca, memleketlerine bağlılıkları yanında bizim uygarlığımızı da anlamaya hevesli, Avrupayla sıkı ilişki kurmak isteyen kimselerin iş başına gelmesidir. Bu kişiler ezeli nefretlerinin esiri olmaktan kurtulmalıdır." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 197-198.

8281 Frederick F. Anscombe. (2017). *Osmanlı Dönemi ve Sonrası Ülkelerde Devlet, İnanç ve Millet* (C. Can-Aydın, çev.) içinde (s. 258). İstanbul: Alfa Kitap.

8282 FO, 424/257, s. 5-6, No. 8; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 489.

Nevile Henderson, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Ankara'daki Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin, güç bir duruma düştüğünden, İstanbul'a dönmek zorunda* kalmıştır.[8283]

27 Mart 1923. Müttefik hariciye nâzırları, TBMM Hariciye Vekili İsmet'e (İnönü) 21 Mart tarihli notaya cevabî nota gönderdiler. *Uzlaşıcı mahiyetteki bu nota Türklerin karşı tekliflerini ayrıntılı bir biçimde tartışmaya açmaktan kaçınmaktaydı. Bununla beraber Müttefikler tüm bunları tartışmak konusunda hemfikir*ler. *Üzerinde zaten anlaşmaya varılmış olan toprak meselelerine ait temel değişiklikleri içeren konuları olduğu gibi korumak, mümkün olduğu ölçüde karşılık ilkesi gözetilerek Tanıma Sözleşmesi'nin (Etablissement Convention) yeniden kaleme alınmasını kabul etmek ve Müttefiklerin 3 Şubat tarihli taslak metniyle "Montagna Formülü"nü uzlaştırmaya çalışmak gibi konulardı bunlar*. TBMM murahhas heyeti Lozan'a davet ediliyor:

> Müttefiklerin notası Ankara'da belli bazı olaylarla aynı zamana denk geldi. [..] Hükümet 6 Mart'ta, görüşmeleri sürdürebilmek için istediği şekilde bir serbesti elde etmişti fakat Meclisteki muhalefet yine de şiddetli ve güçlüydü. 1 Nisan'da yeni seçimlerin yapılması konusunda alınan karar Meclisi hükümsüz kıldı. Bu karar yalnızca içeride Mustafa Kemal Paşa'yla İsmet Paşa'yı güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda muhaliflerin eleştirilerinden korkmaksızın Müttefiklerle görüşmelerini sürdürmelerine ve elde ettikleri sonucu kendi destekçilerinden oluşacak yeni Meclise sunmalarına da imkân sağladı.[8284]

Lozan müzakerelerinde şekillenen "sulh" şartlarına şiddetle muhalefet etmiş olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ortadan kayboldu, hakikatte öldürüldü.

> Meclis, Karaağaç ve Dimetoka'nın Türkiye'ye verilmesini; Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesini; Musul sorununun ivedilikle çözümlenmesini; ekonomik ve mali konuların ileride görüşülmek üzere antlaşma dışında bırakılmalarını ve Türk görüşünün kabulünü talep ediyordu.[8285]

İstiklâl Harbi'nde 1'inci Ordu Kumandanlığı yapmış olan Ali İhsan (Sâbis) Paşa'ya Mustafa Kemal'in akrabası ve başyaveri Selânikli Salih (Bozok) ileri bir tarihte şöyle demiştir: *Paşa dua et ki yaşıyorsun. Cenabı Hakk'a hamdedip bir köşede rahatına bak; bu dünya mihnete değmez..* Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacak ve reisicumhura bağışlanma mektubu göndererek idam edilmekten kurtulacak gazetecilerden Hüseyin Cahid (Yalçın) da *Paşa sesini çıkarma, yok ederler ha!.. Ali Şükrü vakasını hatırdan çıkarma!* ikazında bulunacaktır.[8286]

29 Mart 1923. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in iki günlük gaybubetine dair mecliste zehir zemberek bir konuşma gerçekleştirdi:

> Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elîm bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mabusları bugün kalbleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kâbei millet! Sanada mı taaruz? Ey arayı millet! Sanada mı taaruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taaruz? (Lanet sesleri) (Bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri) (..) Mebus bu milletin ismetidir. Hüseyin Avni murdar bir katra kan değildir. Tecavüz arkadaşlarımıza değil, bir milletin namusunadır. Böyle namussuzlar yaşamamalı, efendiler kahrolmalı. (Kahrolsun sesleri) Yaşamasın, yaşamamalı, kahrolmalı efendiler! (..) Efendiler; Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır? Efendiler! Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hâkim bir milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor, iki gündür kayıptır bulamıyor. (Böyle Hükümet olamaz. Lanet sesleri) efendiler! Allahtan çok isterim ki, memleketin elîm zamanlarında buhal bir cürmü âdi neticesi zuhur

---

8283 *Confidential Print*, 3208/3380; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 338.

8284 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 39-41.

8285 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 297.

8286 Ali İhsan Sâbis. (1993). *Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri* (Cilt 5) içinde (s. 386). İstanbul: Nehir Yayınevi. Hâkimiyet-i Milliye, 14 Eylül 1925, *Mevkûf Gazeteciler Afv Talebinde Bulundular*, s. 1.

> etsin. Evet âdiyen zuhur, etsin. Ya siyasi ise efendiler! Ya siyasi ise? Demek ki bu memlekette her hangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez.[8287]

Meclisin zabıt kâtiplerinden Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu):

> Bir gün Ali Şükrü Bey ortadan kayboldu. Bunu Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlarından bildiler. Meclis birbirine girdi. Hükümeti sorguya çekiyorlar. Ali Şükrü'nün bulunmasını istiyorlardı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi (yani Başbakan) Rauf (Orbay) Bey, Ali Şükrü Bey'i bulmak için her şeyin yapılacağını söyleyerek ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu. Meclis gerçekten çok gergin günler yaşadı. Birkaç gün sonra Ali Şükrü Bey'in ölüsünün Ankara'nın Dikmen taraflarına 7-8 km uzak bir yerde, çuval içinde toprağa gömülmüş olarak bulunduğu, kendisinin, Çerkes Ethem'den sonra en ünlü çete reisi, (ilk zamanlar ordu dışındaki millî kuvvetlere çete denilirdi) olan Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürüldüğü haberi geldi. Meclis'te yine çok sert görüşme ve tartışmalar oldu. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Meclis kürsüsünden "Ali Şükrü'ye kıyan bilekleri keseceğiz. O bilekler, isterse sırmalı paşa bilekleri olsun" sözleri hâlâ kulağımda çınlar.[8288]

Dönemin Adliye Vekili Ahmet Rifat'ın mahdumu: *Prof. Velidedeoğlu, bu sözlerin sonradan TBMM tutanaklarından çıkarılmış olabileceğini düşünüyor*.[8289]

1 Nisan 1923. TBMM "intihabatın yeniden icrası"na karar verdi. Celsenin bitiş saati 15:50.[8290] İngiliz yıllık gizli raporu: *1 Nisan'da alınan karar Meclisin varlığını sona erdirmedi fakat süratli bir şekilde Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın kuklası haline geldi*.[8291]

Ali Şükrü Bey'in öldürülmüş olduğu hakikati, seçim yenileme kararının alındığı celseyi müteakiben anlaşılmıştır: İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'un (Orbay) 2 Nisan tarihli konuşması: *Arkadaşlar! Muhterem Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey arkadaşımızın âkıbeti feciası dün öğleden sonra geç vakit Hükümetinizce taayyün etti*.[8292]

Maliye eski nâzırı Cavid'in günlük kaydı: *Osman Ağa hâdisesi ve hâdise-i fesh yekdiğerini ta'kîb etti. İkincisi birincisi ile açılan çıkmaz yoldan kurtulmak için yahut bu meclisin tasdik etmeyecek zannedilen sulhu yeni gelecek meclise tasdik ettirmek için tevlid edilmiş olacak*.[8293]

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Ankara Valisi Abdülkadir (mümtaz, sonradan asılan) idi. Muhalifler Gazi'ye tevkif müzekkeresi çıkartmaya teşebbüs ettiler*.[8294]

2 Nisan 1923. Çankaya Muhafız Alayı eski kumandanı Topal Osman muhakeme edilmeksizin öldürüldü:

> Bu denli önemli bir olay ile ilgili olarak Mustafa Kemal yazdıklarında hiçbir yazılı belge bırakmamıştır. (..) Burada üstüne askerler gidince Osman Ağa'nın Cumhurbaşkanı ve Başkomutan olarak Mustafa Kemal'in ikametgahı olan Çankaya Köşkü'ne hücum etmesi çok anlamlıdır. Topal Osman, Ali Şükrü'nün öldürülmesini tek başına planlamış olsaydı suçluluk psikolojisi ile daha farklı davranırdı. Ama silahlı askerler üstüne gelince tehlikenin Çankaya'dan kendi hayatına yöneldiğini görmüş olacak ki, kendisini bu duruma düşüren yere karşı yapacağı son şeyi yapıp silahlı saldırıya geçmişti. neden başka kimseye veya yere değil de Mustafa Kemal'e silah çekmişti. Bu davranış çok anlamlı olsa gerek. Ayrıca Mustafa Kemal'in Topal Osman üstüne Muhafız

8287 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 28, s. 227.
8288 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. (1990). *İlk Meclis: Millî Mücadelede Anadolu* içinde (s. 100-101). İstanbul: Çağdaş Yayınları.
8289 Hurşit Çalıka, *Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, 1992, s. 110, dipnot *.
8290 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 28, s. 294.
8291 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 54.
8292 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 28, s. 305.
8293 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 518.
8294 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

> Taburunu gönderince Çankaya Köşkü'nü boşaltıp, istasyondaki eve yerleşmesi de oldukça anlamlı olsa gerektir. Olan biten adeta yapılan bir sözleşmenin tek taraflı olarak rafa kaldırılmasını anımsatıyor.[8295]

Latife Uşşakîzade'nin kız kardeşi Vecihe İlmen, Topal Osman'nın Çankaya Köşkü'ne saldırışını ve yaşanan gelişmeleri şöyle hikâye etmiştir:

> Millî Mücadele'nin lideri tehdit altındaydı. Kısa bir tartışma yaşandı. Önemli olan Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamıydı. Ona bir şey olursa zaten hiçbirimiz hayatta kalamazdık. Dışarıdakilerle pazarlık başladı. Âdet olduğu üzere "Kadınlar ve çocuklar önden çıksın" dediler. Plan şuydu. Mustafa Kemal Paşa kılık değiştirerek kadınlar ve çocuklarla birlikte dışarı çıkacaktı. Fakat evin içinde de birilerinin kalması gerekiyordu. Latife muhafızlarla birlikte evde kalmaktan yanaydı. "Ben onları oyalarım" diyordu. Mustafa Kemal Paşa önce şiddetle itiraz etti. Ancak Latife'nin inadını bilirdi. Bir çarşaf buldum getirdim. Mustafa Kemal çarşafı giydi benimle birlikte dışarı çıktı. Latife de bu arada onun kalpağını kafasına takmıştı. Erlerden birine "Mutfaktaki portakal sandıklarını getir" dedi. Sandıkları pencerelerin önüne dizdiler. Evde ışıklar yanıyor ve bahçeden bakıldığında içerdekiler fark ediliyordu. Boyunun kısalığı dışardan fark edilmemeliydi. Latife, portakal sandıkları üzerinde bir ileri bir geri yürüyor, dışarıdan gelen habercilerle iletilen mesajları evde Mustafa Kemal varmış gibi alıp cevap veriyordu. Ölüm tehdidi altında çeteyi oyalamayı sürdürüyordu. O sırada Mustafa Kemal, Topal Osman'a karşı yürütülecek harekâtı planlıyordu. Sonunda Topal Osman'ın adamları eve kurşun yağdırmaya başladılar. Ardından eve girdiler. Mustafa Kemal'in gittiğini anlayınca çılgına dönüp ne buldularsa parçaladılar. Onların aradığı Mustafa Kemal'di. Ama ellerinden kaçırmışlardı. O sırada Topal Osman çetesi muhafız taburu tarafından sarıldı.[8296]

İngiliz *Evening Standard* gazetesinin 15 Kasım 1938 tarihli biyografik yazısında dikkat çekici cümleler yer almıştır:

> Mecliste karşıtlarından biri olan Ali Şükrü söz alarak Kemal'i kınadı. Bir iki gün sonraysa ölü bulundu. O da diğerleri gibi Kemal'in fedaisi Osman Ağa tarafından boğularak öldürülmüştü. Osman cinayeti Kemal'in emriyle işlediğine yemin etti ancak Kemal Osman'ı kınadı. Osman Kemal'i kaçırmağa çalışarak karşılık vermek istediyse de başaramadı ve öldürüldü.[8297]

İngiliz yıllık gizli raporu: *Bazı çevreler, 25 Mart'ta Kilikya'dan dönen Mustafa Kemal'in Ali Şükrü'nün öldürülmesi konusunda bilgi sahibi olduğu kuşkusunu taşımaktaydılar*.[8298]

Doktor Rıza Nur: *Bilhassa İkinci Grup namı ile bir grup teşekkül etmiş, Mustafa Kemal'e, İsmet'e hücum ediyorlardı. Bu muhalefeti imha için Mustafa Kemal Meclisi Topal Osman'a bastırmak istedi. Bunu yapamayıp sade meb'us Ali Şükrü'yü öldürttü*.[8299]

İsmet İnönü: *Atatürk adam öldürme ve öldürtme taraftarı olmamıştır. Yalnız Trabzon mebusu Ali Şükrü işinden haberdar olduğunu bana son zamanlarda Osman Ağanın yakın adamı olan eski Hatay valisi Nizamettin Ataker söyledi. Bunu Osman Ağa ona söylemiş. Atatürk'ün Osman Ağa'yı mahkemeye vermeyerek öldürtmesi bunu gösteriyor. Fakat ondan sonra bu hadiseden o kadar ürkmüştür ki böyle mevzularda çok hassas olmuştu*.[8300]

8295 Cemal Şener. (2001). *Topal Osman Olayı* içinde (c. 2, s. 10). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

8296 İpek Çalışlar. (2006). *Latife Hanım* içinde (s. 56-57). İstanbul: Doğan Kitap.

8297 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 66-67.

8298 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 53.

8299 Dr. Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*, 2010, s. 275.

8300 İsmail Küçükkılınç. (2018). *Jön Türklük ve Kemalizm Kıskacında İttihadçılık* (2. baskı) içinde (s. 276). İstanbul: Historia Yayınevi. TBMM Mersin mebusu Selâhattin Köseoğlu: "Bilmüsademe mecruhen [yaralı olarak] ele geçen Osman Ağa'nın badehu[sonradan] öldürüldüğü anlaşıldı ve bu suretle isticvabına [ifadesinin alınmasına/sorgulanmasına] ve meselenin istiknahına [gerçeğinin araştırılmasına] imkan olmadı."

3 Nisan 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 203 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Ali Şükrü'nün öldürülmesi ve cinayeti işleyen Osman Ağa'nın askerlerce vurulup öldürülmesi, Ankara'da bir bunalım* meydana getirdi; *muhalefet galeyana gel*di.[8301] *Mustafa Kemal ve taraftarları, durumu kendi lehlerine çevirme düşüncesiyle iki ay içinde genel seçimlere gitmeye karar verdiler. Yani barış veya savaş konusunda son kararı yeni Meclis verecektir. Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları barış istiyor, İsmet Paşa'nın en kısa zamanda Lozan'a gitmesini arzuluyor. Lozan'da Müttefiklerin kabul edecekleri her şey Ankara'da yeni Meclisin önüne gelecektir. Mustafa Kemal, kendi programını destekleyen bir Meclis oluşturabilirse bu barış şansını artıracaktır*.[8302]

5 Nisan 1923. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Çanak'taki tehlikeli durum ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin Akdeniz filosu Portsmouth'a geri dönmüştür. Filo ile birlikte 6 aydır Çanak'da bulunan Amiral Robecks'in kumandasındaki savaş gemileri, Atlantik filosu, Argus uçak gemisi de geri çekilmiştir. Bu durum, hükümetin Kemalistlerle kısa süre içerisinde barış imzalayacağı şeklinde yorumlanmıştır*.[8303]

7 Nisan 1923. Duyûn-ı Umumiye mümessili, İttihadçı, Maliye eski nâzırı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *Adnan'a uğradım. Biz orada iken Mustafa Kemâl Paşa'dan bir telgraf geldi. Şehremîni hey'et-i teftişiye için Müdâfaa-i Hukuk grubu haricindeki cem'iyet-i belediye azâlarından azâ intihâb ediyormuş, bunun efkâr-ı umûmiyede husûle getireceği sû-i tesir dolayısıyla men'i esbâbına tevessül edilmesini yazıyor. Ne güzel hâkimiyet-i milliye!*[8304]

9 Nisan 1923. TBMM Hükümeti, Amerikalı tüccar heyete *Chester İmtiyazı*nı vermeyi kararlaştırdı. İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye üzerindeki menfaatıyla çatışan bu karar, iki ülkenin tepkisini mucib oldu. TBMM Hükümeti, Müttefiklerin kapitülasyonların kaldırılması karşısındaki tavizsiz tavrını yumuşatmaya matuf bir hamle addedilebilir.[8305] Fransız *Regie General* ve İngiliz *Turkish Petroleum Company* şirketleri, *Chester* imtiyazından memnun değil.[8306]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdine gelerek beyanatta bulundu. *İstanbul'da vatandaşı fazla, gemisi az olan Fransız Hükûmeti, kuvvetlerinin tahliyesi için İngiliz donanma yetkililerinden yardım iste*mektedir.[8307]

11 Nisan 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a 219 numaralı telgraf gönderdi:

> Türkiye'de iç politik durum: TBMM, genel seçimlere gidilmesini henüz kabul etmemiştir. Seçim kanunu değiştirilecektir: 20.000 erkek nüfusa 1 mebus seçilecek, 18 yaşını bitirmiş erkekler oy kullanabilecek, yeni Meclis'te 400 kadar mebus olacaktır.
>
> Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti henüz parti olmamıştır. Muhalifler de henüz parti değildir ve sadece Meclis'te "İkinci Grup" olarak anılmaktadır.
>
> 7 Nisanda Mustafa Kemal Başkanlığındaki bir toplantıda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "Halk Partisi" adıyla partileştirilmesine karar verilmiştir. Karar, ertesi gün Mustafa Kemal imzasını taşıyan bir bildiriyle açıklandı.

8301 FO 371/9130/E 2381; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 318.

8302 FO, 371/9130/E. 3590; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 490.

8303 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 531.

8304 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 522.

8305 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 262.

8306 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 38-39.

8307 FO, 371/9120, E 3637; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 960.

> Basın, eski İttihat ve Terakki'nin diriltilrnek istenmesini ülke için bir tehlike olarak görüyor ve eleştiriyor. Mustafa Kemal durumunu pekiştirmektedir ve Halk Partisi'nin seçimi kazanma şansı yüksektir.
>
> Muhalefet dağınıktır, muhalefetin içinde en derli toplu grup İttihatçılardır. Bir karşı bildiri yayımlamayı düşünüyorlarmış ama onların Mustafa Kemal'e karşı ortaya atılmaları kolay değildir.[8308]

15 Nisan 1923. Hıyânet-i Vataniye Kanununun 1'inci maddesi tadil edildi: *Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümranisinin gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ (bırakılmaz, parçalanmaz ve devredilmez) olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiş bulunduğuna dair 1 Teşrin-i evvel 1338 (1 Kasım 1922) tarihli karar hilafına veya TBMM'nin meşruiyetine isyanı mutazammın (içeren) kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat (fesat) veya neşriyatta bulunan kesan (kişiler) hain-i vatan addolunur*.[8309] Böylece Mustafa Kemal'e muhalefet etmek yasaklanmıştır. Ayrıca, bu karar, Birinci Meclis'in yürürlüğe koyduğu son yasama faaliyetidir.

16 Nisan 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'in iştirak ettiği 15 Şubat 1923 tarihli *Halk Komiserleri Sovyeti toplantısının tutanakları*nı ele geçirmiştir. Toplantıda Fransa'nın İngiltere tarafına geçtiği ve TBMM Hükümetinin yalnızlaştığı ifade edilmiştir:

> Görüşmelerin kesintiye uğraması yüzünden ciddi komplikasyonlar çıkabilir ve dahası, Yakın Doğu'da, Bağlaşık Sovyet Cumhuriyetleri'nin de katılabileceği bir savaş çıkabilir. Türk kurulu, diplomatik açıdan, oldukça olumlu bir durumdaydı: orduları muzafferdi; İngiltere ile Fransa arasında, başarıyla istismar edilebilecek ve Türkiye'ye tatmin edici bir barış sağlayabilecek görüş ayrılıkları vardı. Türkiye'nin kullanabileceği bir koz daha vardı -Sovyet Rusya'nın desteği.
>
> Türk kurulu oldukça iyimserdi. İsmet'le görüşürken, kendisine, İngiltere ile Fransa'nın, Yakın Doğu'da çıkarlarının çatışması yüzünden, konferansta birleşik bir cephe oluşturmasının kesinlikle olanaksız olduğunu ve Türkiye'nin, bundan azami biçimde yararlanmasını söylemiştim. İsmet, bunu yadsımamakla birlikte, elinde birçok kozlar olan Fransa'ya güman ettiği ve Türk taleplerinin çoğunun kabul edileceğinden emin bulunduğu karşılığını vermişti. Bu noktada kuşkulu idim ve Fransa'nın çift rol oynayacağına İsmet'in dikkatini çektim, ama İsmet, Barreré ile görüşürken, Fransa'nın içtenliğine ve Boğazlar, Türkiye'nin Doğu Trakya'daki askeri gücü ve Türk-Yunan görüşmeleri konularında, kendi amaçlarını sağlamak için, Türkiye'ye yardımcı olacağına inandığını bildirmişti. Ama Türkiye, konferansın bunalımlı döneminde hiçbir yardım görmedi. Fransız kurulu, İngiliz'lerin gösterdiği yoldan gitti ve konferansın o kötü dahisi, Curzon, İngiliz kurulunun taktiklerinin amaç edindiği kesintiyi sağlamayı kolayca başardı…
>
> Konferansta en gergin günler, 3 ile 5 Şubat arasındaki günlerdi. Sinir gerginliği doruk noktasına ermişti. Fransa ile Türkiye, Türkiye ile İngiltere v.s. arasındaki ayrı anlaşmalar imzalandığı yolunda çevrede söylentiler dolaşmaya başlıyordu. Konferansın en kararlı (kesin) günü, 4 Şubat'tı. Her iki yan da özveride bulundu… Genellikle Türkiye, birçok fedakârlıklarda bulundu; buna da neden, yalnız şiddetli İngiliz baskısı değl; savaş yeniden çıkarsa, Türkiye'nin yalnız kalması ve Bağlaşıklar'ın müdahalesi korkusuydu.[8310]

TBMM, seçimlerin yenilenmesi kararına binaen kendisini resmen feshetti.

18 Nisan 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Lord Curzon'a 239 numaralı telgraf gönderdi:

8308 FO, 371/9130/E. 3845; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 490.

8309 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 175.

8310 FO 371/9074/E 3975; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 314-315.

İç politika: Mustafa Kemal ve taraftarları seçimleri kazanmaya kararlıdırlar. "Müdafaa-i Hukuk" örgütü, yeni Meclis seçilince "Halk Partisi" adını alacak. Bunlar şimdi öncelikle İttihatçıların kalesi sayılan İstanbul'u hedef alıyorlar.

12 Nisan günü Mustafa Kemal İstanbul halkına bir bildiri yayımladı. Önde gelen Kemalistler seçimlerde İstanbul'dan aday gösterilecekler. Onları seçtirmek için çeşitli önlemler alınıyor.

Tanin'de Hüseyin Cahit İttihatçıları destekliyor. İkinci Grubun da bir bildiri yayımlayacağı havadisleri geldi ama aslı çıkmadı.

15 Nisanda Kemalistler, muhalefete en büyük darbeyi indirdiler: Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesini değiştirdiler ve Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili 1 Kasım 1922 kararını eleştirmek vatana ihanet suçu sayıldı. Şeriye Vekili istifa ettirildi.[8311]

14 ve 18 Nisan 1923 tarihli iki adet İtalyan resmî vesaikine göre *Venizelos gürlüyor ve yeniden savaş başlatacağı tehditleri yağdırıyor*. Çünkü *İngilizlere duyduğu güveni yitirmiştir*.[8312]

23 Nisan 1923. 4 Şubat'da ara verilen Şark-ı Karîb Umuru Konferansının ikinci safhası başladı.[8313] TBMM Hükümeti murahhas heyetinin sağlık müşaviri, basın ve istihbarat müdürü ve Başmurahhas Mustafa İsmet'in (İnönü) tercümanı İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'dır (Belger).[8314]

Konferansın ikinci döneminde de, birinci döneminde olduğu gibi, İngiliz İstihbaratı, Ankara ile İsmet Paşa arasında yapılan telyazışmalarını yolda keserek, yazıların içeriğini öğreniyor ve İngiliz delegasyonunun yeni başkanı Sir Horace Rumbold'a günü gününe bildiriyordu.[8315]

İngilizlerin Lozan başmurahhası Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği telgrafında; *İsmet Paşa'nın Ankara'ya ikinci kez eli boş olarak dönmeyi dilemediğinden barışı sağlamakta kararlı* olduğunu belirtti.[8316]

Barış görüşmelerinin kesilmesi, savaşın sürdürülmesi olasılığı tehlikesinin belirmesi; Laussanne'ın neden olduğu bütün hayal kırıklığı, 1923 yılı başlarında Millet Meclisi'nde şiddetli patlamalara elverişli bir hava yaratmıştı. Muhalefet başkanı karşı bir harekete geçilmesi için bundan güzel fırsat bulamazdı.

Mustafa Kemal için durum kritikti. Yandaşları padişahın bertaraf edilmesinden bu yana, yavaş yavaş azalıyordu. Lausanne'a götürmüş olduğu politikası, tümüyle karaya oturmuştu, -ya da en azından öyle görünüyordu- İstanbul üzerine yürüyüş durdurulmuştu ve "Fransa'nın yardımıyla barışa ulaşacağız; söz aldım onlardan" demişti. Fakat Fransa'nın tam bir dönüş yapması Mustafa Kemal'in hızını kesmişti. Bunun üzerine gizlice Londra'yla uzlaşmak yolunu aradı; bunu kimse bilmiyordu ve henüz bilmeleri de doğru değildi.

8311 FO, 424/257, s. 68, No. 112; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 491. Grace Mary Ellison, İttihadçı yönetimden Kemalist yönetime Şeyhü'l-İslâmlık müessesesinin Şeriye Vekilliğine zebun edildiğini övgüyle yazıyor: "TÜRKİYE'NİN hayat şartlarındaki değişiklikleri, şimdiki Şeyhülislâma bakarken anlıyor ve hayran oluyorum. Şeyhülislâm, Halifeliği ortadan kaldırmak için kurulmuş yalnızca biçimsel yönden var olan bir yerin sahibi. Diş çıkartmak için dişçiye gitmek ne ölçüde gösterişten uzaksa, onunla konuşmak da o kadar kolay.
Eski günlerde Abdülhamit'in Şeyhülislâmın evindeki ödağacı kokularını çok iyi hatırlıyorum. Tarihî ve dinî eşyaların ortasında, kocaman balkabağı şeklindeki sarığının altında büyük adam, bağdaş kurmuş otururdu. Ona göre bir şeyhin sultanı tahtından indirmesi çok kötü ve lânetlenecek bir davranıştı. Şimdi onu, bugün kendi yerini alanların yaptığı gibi emir almayı beklerken tasarlıyorum. Ne kötü ve şiddetli bir düşüş bu..." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 199.

8312 DDI, VII seri, c. 2, dok. 40 ve 45, 14 ve 18 Mayıs 1923; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 90.

8313 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü,* 2012, s. 471.

8314 Nermin Çelik, *Hekim Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof.Dr.Nihat Reşat Belger*, 2005, s. 45-46.

8315 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 314-327-328.

8316 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 181.

> İngiltere artık Küçükasya'da milli nitelikte kurulmuş ve İslâm dünyasından ayrılmış bir Türkiye'ye razı olacaktı. Buna karşılık Mustafa Kemal'in kuşkusuz bir şey ödemesi gerekiyordu: Bu da daha sonra görüleceği üzere Musul oldu.[8317]

Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Phipps, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Fransız basını, Fransız murahhas hey'etine, Lozan'da* TBMM Hükümetine karşı *sert davranmayı öneriyor*.[8318]

24 Nisan 1923. Şark-ı Karîb Umuru Konfenrası Lozan'da içtima ediyor. *Kısa sürede barışın barışın dört-bel konuya bağlı olduğu ortaya çıktı; Türk-Yunan tazminat meselesi, imtiyazlar, savaş öncesi dönemdeki Osmanlı borçlarının faizleri, adli kapitülasyonlar ve Müttefiklerin, işgal ettikleri topraklardan Antlaşma yürürlüğe girmeden önceki bir tarihte geri çekilmeleri*.[8319]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Ajanın bildirdiğine göre *Lozan Konferansı'nda, Türkiye, özellikle tazminat konusunda daha uzlaşıcı bir tutum izlemezse, Yunanistan, Çatalca'ya dek Doğu Trakya'yı işgal edecek ve İstanbul'u tehdit edecektir*.[8320]

İngiliz yıllık gizli raporunda Yunan'ın Trakya'da TBMM Hükümetinden daha kuvvetli tahkimat yaptığı belirtiliyor:

> İstanbul'a baktığımızda zaman zaman düşman topraklarının işgali esnasında yaşanabilecek, Lozan'daki konferansın değişen yazgısının doğurduğu yansımalara bağlı olmayan küçük, tesadüfî olaylar dışında ciddi bir kriz yaşanmadı. İlk ve daha sonradan anlaşılacağı gibi tek ciddi olay Mayıs ayı sonuna doğru gerçekleşti. İhtilalci liderlerden Albay Plastiras ve Gonatas'ın baskıcı fakat etkin yönetimi altındaki Yunan ordusu giderek sayıca artmış, teçhizat anlamında güçlenmiş ve Batı Trakya ile Meriç nehrinin sağ yakasında konuşlanmış, son derece caydırıcı bir kuvvet haline gelmişti. Türkler, Mudanya Ateşkesi'ne aykırı olarak doğu Trakya'da belli sayıda bir ordu toplamışlar ve o bölgeye silah göndermişlerdi. Fakat sayıca Yunan ordusuyla baş edecek güçte değillerdi ve Türk yetkililer de bu gerçeğin farkındaydılar. Venizelos bu durumdan dolu dolu yararlanacak kadar zeki bir müzakereciydi. İsmet Paşa'nın isteği, miktarı Antlaşmada ya da başka bir görüşmede belirlenecek olan savaş tazminatının ödenmesinden Yunanistan'ın sorumlu olması ve bunun garantisinin Barış Antlaşması'nda bağlanmış bulunmasıydı. Venizelos bu isteği kararlılıkla reddetti. Lord Curzon'un ilk oturumdaki ödün vermez tavrı sebebiyle İsmet Paşa, Karaağaç'ın Yunanistan'a verilmesini kabul etmişti. Venizelos aynı dirayetle bu sefer, maddi bir tazminat yerine Karaağaç'ın Türklere iade edilmesini önerdi.[8321]

İstanbul'daki Sovyet Rusya mümessili J. Zilkind'den Moskova'ya muhtıra gönderdi: İngilizler TBMM'deki *milletvekillerini satın alarak, Türk'ler üzerine etki kur*muşlardır.[8322]

25 Nisan 1923. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Britanya Başmurahhası Horace Rumbold nezdine gelerek onunla hususî görüşüyor. İsmet,

---

8317 Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 4, s. 54.

8318 FO/9074/E 4112; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 342.

8319 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 42.

8320 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 327.

8321 Karaağaç kasabası karşılığında Yunan harb tazminatından feragat edilecek, fakat maddede belirtilmeyecektir. Mevzu Lozan Muahedenamesinin 59'uncu maddesi ise "anlaşmayı mümkün kılan paradoksal formül" suretinde "bizzat Venizelos tarafından tasarlanmıştı": Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos*, 2014, s. 149. Lozan Muahedenamesi, madde 59: "Yunanistan harb kavaninine mugayir olarak Anadoluda Yunan ordu veya idaresinin ef'alinden mütevellit hasarın tamiri mecburiyetini tanır. Diğer taraftan Türkiye, Yunanistanın harbin temadisinden ve bunun netayicinden mütevellit vaziyeti mâliyesini nazarı dikkate alarak tamirat hususunda Yunanistan Hükümetine karşı her türlü mutalebattan sureti katiyede feragat eder."

8322 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 328.

Müttefiklerin Türkiye'yi tahliye etmek niyetlerini bir beyannameyle kamuoyuna duyurmaları gerektiğini ifade ediyor; Rumbold ise cevaben, müzakereler muvaffakiyetle neticelenince Müttefiklerin Türkiye'yi tahliye edeceklerini söylemekle iktifa ediyor.[8323]

Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold'dan İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'a muhtıra: *İsmet, barışı -hem de en erken vakitte- sağlamak kaygısı içindedir*.[8324]

Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İtalyan Başmurrahhas Montagna riyasetinde İktisadî Komisyon güç içinde içtima etmiştir. TBMM Hükümeti heyeti 3'üncü murahhası Hasan (Saka), *kapitülâsyonları, 1914 Eylülünde yürürlükten kaldıran "tek taraflı davranışlar" olarak* nitelendirmiş ve bu tavır, *Bağlaşık temsilcileri arasında sert tepkilere yol* açmıştır.[8325]

27 Nisan 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı: Ortalama mevcudu 500 kişilik ve Yunan gönüllülerden müteşekkil *en az 5 çete*, *Anadolu'ya yakın adalara hareket etti; Atina dolaylarındaki yüksek yerlere yine uçak-savar topları yerleştirildi ve hükümet,* cephelerde kullanılmak üzere *gizlice hayvan müsaderesine başladı*.[8326]

29 Nisan 1923. Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Phipps, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Türklerin Kilikya'da askerî eylemlere giriştikleri yolunda söylentiler dolaşıyor*.[8327]

1 Mayıs 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser vekili, TBMM yönetiminin dikkatini çekerek, Türk askerlerinin Kilikya'dan çekilmelerini istiyor*.[8328]

2 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. *Türk-Yunan tazminat sorununun çözümüne şimdi tek engel*, İtalya'nın ve Fransa'nın *Türkiye'den savaş tazminatı isteğinin saklı tutulmasında diren*meleri ve *cephe birliği yaparak* baskı uygulamalarıdır.[8329] Rumbold, *tazminat sorununun bir çıkmaza girmesinden kaygılan*dığını; İtalya'nın ve Fransa'nın TBMM Hükümetine yönelik tazminat talebinden vazgeçmelerini sağlamak için Roma'ya ve Paris'e baskı yapılmasını istiyor.[8330]

4 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Kendi riyaseti altında içtima eden komisyonda adlî kapitülasyonlar meselesi müzakere edilmiştir. Rumbold, *bu konuyla ilgili Montagna formülünün, konferansın birinci döneminin sonunda barışın derhal imzalanmasını mümkün kılmak amacıyla şahsî bir öneri olarak ileri sürüldüğüne değinerek, bu formülden şimdi neden sarfınazar edildiğini* TBMM Hükümeti heyetine izah etmiş fakat ikna edememiştir. *Bunun üzerine Bağlaşıklar yeni bir formül* hazırlamışlarsa da, *İsmet Paşa bunu kabul etmiyerek Montagna formülü üzerine* direnmiş; *Bağlaşıkları, Türkiye'yi küçük*

8323 FO/9075/E 4257, Rumbold'dan Curzon'a 26 Nisan 1923 tarihli mahrem telgraf; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 351.

8324 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 181.

8325 FO/9075/E 4215; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 346.

8326 FO 371/9102/E 4249; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 327.

8327 FO/9075/E 4291; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 342.

8328 FO/9075/E 4391; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 342.

8329 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVIII, p. 709-710; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 344.

8330 FO/9075/E 4446; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

düşürmeye ve eski kapitülâsyonların yerine yeni kapitülâsyonlar koymaya yeltenmekle itham etmiştir.[8331]

Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü) ile hususî mülakat etmiştir. İsmet, *İngiliz tutumundan yakın*mıştır, *bunun Türk kamuoyu karşısında kendisini güç bir durumda bırakacağını, Ankara'da iken Türk-İngiliz anlaşmazlıklarının giderildiğ*ini; *Bağlaşıklar'ın Montagna formülünü kabul etmeleri üzerine adlî sorunun bir çözüme bağlandığı görüşünü beyan ettiğini; İngilizlerin şimdi Bağlaşık formülü üzerinde direnmelerinin durumu altüst ettiğini ve dolayısıyla oldukça güç bir durumda kaldığını* bildirmiştir.[8332] İsmet, Rumbold'a, *Sovyetlerin Moskova anlaşmasıyla en elverişli duruma erişme hakkına sahip olduklarından Batılılara adli kapitülasyonlar verilirse bu hakkın Sovyetlere de verilmesinin gerekli olacağını ve bu durumda Türk mahkemelerinin Komünistlerle başa çıkamayacağını söyle*miştir.[8333]

5 Mayıs 1923. Horace Rumbold'un Britanya Kraliyet kâtibi Lord Stamfordham'a muhtırası: *İsmet'in bu kaygısı, başarımız için en iyi güvencedir*.[8334]

7 Mayıs 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), adlî kapitülasyonlar meselesinde *Montagna formülü üzerinde direnmek ve formülün değiştirilmesinde ısrar ederlerse konferansın kesintiye uğramasından kaçınılamayacağı yolunda Bağlaşıkları uyarmak için Başbakan Hüseyin Rauf'tan kesin direktif almış* durumdadır.[8335]

8 Mayıs 1923. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e nota verdi. *26 paragraftan oluşan, olumsuzluk olarak görülen tüm konuların sıralandığı uzun bir memorandum olan notada İngiliz vatandaşlarının tutuklanması ve idam edilmesinden kaynaklı taleplerle İngiliz balıkçı gemilerinin alıkonması ve din adamlarının yargılanmalarına yönelik şikâyetler yer alıyor. Ayrıca Sovyet hükümetinden Asya'da yürütülen tüm İngiliz karşıtı propaganda faaliyetlerinin durdurulması isteniyor. Notada, Sovyet hükümetinin 10 gün içinde İngiliz notasındaki isteklere tamamen ve koşulsuz olarak uyacağını taahhüt etmemesi durumunda, İngiliz hükümetinin kendini İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın yükümlülüklerinden azade göreceği belirtiliyor*.[8336]

10 Mayıs 1923. Müttefikler ile TBMM Hükümeti *arasındaki görüşmelerin geriye kalanını gözlemci sıfatıyla izleyecek Sovyet delegasyonunun başkanı olarak Lozan'a gönderilen İtalya'daki Sovyet temsilcisi Vorovskiy, 10 Mayıs 1923'te Lozan'daki otelinin -Hotel Cecil- yemek salonunda eskiden Rus çarlık ordusuna mensup bir İsviçre vatandaşı olan M. Conradi*[*] *tarafından vurularak öldürüldü. Aynı saldırıda, Vorovskiy'in yardımcılarından ikisi, Ahrens ve Divilkovski de yaralandı. Vorovskiy'in*

8331 FO/9076/E 4541; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 346.

8332 FO/9076/E 4543; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 346-347.

8333 *Documents on British Foreign Policy*, XVIII, Belge No. 498; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 497.

8334 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 181.

8335 FO/9076/E 4653; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 346.

8336 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 197-198.

[*] "Maurice Alexandre Conradi daha önce Rusya'da yaşamış bir İsviçreli, bir Russlondsschweizer'di. 1896'da, büyükbabasının bir çikolata fabrikası kurduğu St. Petersburg'da doğdu. Bolşevik Devrimi'nden sonra ailesi bütün servetini kaybetti. Rus ordusuna 1914'te girmiş olan Conradi, Bolşeviklerin iktidarı alışının ardından Gönüllü Ordu'ya katıldı. Beyaz ordular bozguna uğrayınca Rusya'yı terk etti ve bir süre, binlerce başka Rus mülteciyle birlikte Türkiye'de kaldı. Gelibolu'daki mülteci kampında geçirdiği yedi ayın ardından, 1921'in ikinci yarısında İsviçre'ye gitti." (Gökay, 1998, s. 195, dipnot 63).

ölümünün ardından Moskova İsviçre hükümetini, bu arada konferansı düzenleyen İtilaf devletlerini de, "Rus-Ukraynalı-Gürcü temsilcisini ve arkadaşlarını korumak üzere asgari önlemleri" almayı beceremekle suçladı.[8337]

11 Mayıs 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Buna göre Aralov himayesinde Anadolu'da piyasa eden Bolşevik heyet gözaltına alınmıştır:

> Nisan ortalarında, Ankara'dan Adnan Bey'e gönderilen şifreli telyazısına göre, Ankara yönetimi, Aralov'un başkanlığı altında bulunan ve Anadolu'yu gezmekte olan sözde İktisat Kurulu'nun, Türk yönetiminin çıkarlarına karşıcıl yıkıcı propaganda yaptığını Moskova'ya bildiriyor ve kurulun geri çağrılmasını talep ediyordu. Bu kurul geri çağrılmazsa, kurul üyeleri Türkiye'den sınır dışı edileceklerdi. Bu üyelerin ikisinin adları İsmailof ve Liakof'du. Nisan sonund, Türk kıyafetine giren ve pek iyi Türkçe konuşan iki kişi, İnebolu-Kastamonu yolu üzerinde tutuklanıyor ve komünizm propagandası yapmakla suçlandırılıyordu. Onların, daha sonra üzerlerinde çok miktarda para bulunan iki Rus olduğu saptanıyordu. Haklarında soruşturma yapılması için Ankara'ya gönderiliyorlardı. Onların tutuklanmasından sonra, Türk yönetimi, Moskova'ya gönderdiği keskin bir notada, bundan böyle, Türkiye'de eylemde bulunan herhangi bir Bolşevik propagandacının ölüme mahkûm edilebileceği yolunda uyarıda bulunuyordu.[8338]

Çiçerin, Curzon'a cevabî nota gönderdi. *Tutuklanan balıkçılar sorununu ve üç millik sınırı uluslararası bir konferansta tartışmaya hazır olduklarını açıklıyor. İngiliz karşıtı propaganda suçlamasıyla ilgili olarak ise, İngiliz notasının hayali, gerçekdışı, çarpıtılmış ve dayanaksız bir bilgiler birleşimi üzerinde temellendiği savunuluyor*. *Sovyet yanıtı Sovyet hükümetinin bütün bu noktaları bir konferansta tartışmaya hazır ve İngiltere'yle olan ilişkilerini dostluk temelinde sürdürmeye kararlı olduğunu belirterek bitiyor*. Ayrıca, Krasin riyasetindeki bir heyet de Londra'ya doğru yola çıkmış bulunuyor.[8339]

12 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Daha çok Fransızları ilgilendiren Osmanlı genel borcunun faizinin hangi para ile ödeneceği, âdeta çözülmez bir sorun haline gel*miştir. Meselenin hulasası şudur: *Ödeme, borç senetlerinde belirtildiği gibi, sterlin üzerinden yapılırsa, Türklerin her yıl yaklaşık olarak 5 milyon* [takriben 50 milyon lira], *frank üzerinden yapılırsa, 1.700.000 sterlin ödemeleri gerekiyor. Doğal olarak Türkler, frank üzerinden ödemeyi tercih ediyorlar; Fransızlar ise, borcun, ya altın ya da sterlin olarak ödenmesini istiyorlar. Türkler, Fransızların bu isteğini bir çeşit "üstü kapalı tazminat" olarak niteliyorlar; kupon sahipleriyle, barışın imzalanmasından sonra doğrudan doğruya görüşmelere girişme hakkını mahfuz tutmak yoluna gidiyorlar. Bağlaşıklar, Türklerin bu hakkını kabul ediyor, ancak bu konuda antlaşmaya bir deklerasyon eklenmesini istiyorlar*.[8340]

13 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Türklerle bir anlaşmaya varma eğiliminde olan Venizelos, Türkler, Yunanlılardan tazminat istemekten vazgeçerlerse, Karaağaç'ı ve kuzeyde, Meriç'le Arda ırmakları arasında bulunan üçgen şeklindeki küçük bölgeyi onlara önermeyi tasarlıyor*.[8341]

14 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Venizelos, güç içinde Mustafa İsmet (İnönü) *ile özel bir görüşme yaparken, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödeyemiyeceğini, fakat Türk yönetimini manevî bakımdan tatmin etmeye hazır olduğunu* bildirmiştir. *Venizelos'un planına göre, Yunanistan, kendi ordusunun Anadolu'da savaş*

8337 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 195.

8338 FO 371/9158; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 328.

8339 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 198-199.

8340 FO/9079/5422; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 347-348.

8341 *Confidential Print*, No. 230; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 344.

törelerine aykırı olarak girişmiş olduğu davranışlardan ötürü tazminat ödemek sorumluluğunu bir deklerasyonla üstlenmeli; buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın malî durumunun böyle bir tazminat ödemesine izin vermediğini takdir ederek isteğinden vazgeçmeli.[8342]

15 Mayıs 1923. Britanya Hariciye Nezâreti *Batı Trakya'ya asker yığmaya başladığı söylenen Yunan yönetimini, Trakya'da Lozan Konferansını temelden yıkacak "çılgınca bir maceraya" girişmemesi için uyarmasını ve Yunanistan'ın böyle bir serüvenden yararlanmasına Bağlaşıklar'ın izin vermiyeceğini kesinlikle belirtmesini Atina'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Bentinck'e bildiriyor*.[8343]

16 Mayıs 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Lozan'daki Türk resmi çevreleri ve İtalya'daki Sovyet temsilcileriyle sıkı ilişkisi bulunan* SW/1 kod adlı İngiliz ajanı, *Rusya'nın, Lozan Konferansı'nın I. döneminde, Boğazlar sorununda varılan anlaşmayı, Ankara ile aralarındaki anlaşmaya aykırı bulduğunu* bildirmiştir. Bu gelişmeyde *canları sıkılan Rus'lar, Türkiye'ye yaptıkları silâh, mermi ve para yardımını kesmişlerdi*r:

> Rauf Bey, Moskova'ya gönderdiği notada, Rus yönetiminin Ankara'ya ne denli bir siyaset uygulayacağını dikte etmeye hakkı olmadığını bildirmiştir. Rusya'yı Lozan'da temsil etmesi beklenen Vorovski, Roma'dan ayrılmadan önce, Türkiye'yi sert bir dille eleştirmiş ve özellikle Rauf'a saldırarak, onu, İngiltere'nin dostu ve kendi ülkesinin (Türkiye'nin) hayini ve düşmanı olarak nitelendirmişti. Sovyet yönetiminin, iki hükümet arasındaki güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla, Suritz'i Ankara'ya aramış olduğunu açıklamıştır.[8344]

18 Mayıs 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İstanbul'daki Sovyet Rusya mümessili J. *Zalkind'in Türk-Rus ilişkileri konusundaki* 24 Nisan tarihli raporunu ele geçirmiştir. Zalking muhtırasının TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya ilişkilerine dair kritik tesbitleri şunlardır:

> 1. Rus'ların en çok korktukları şey vuku bulmuştur. Onların, Ankara'daki Ulusçu Meclis'le olan iyi ilişkileri sona ermiştir. 2. Şu, kuşku kaldırmaz: Türk'ler, (i) Lozan Konferansı'ndan sonra tutumlarını değiştirmişlerdir. (ii) Rusya'nın Türk'lere çeşitli biçimde göstermiş olduğu dostluğu nankörlükle ödemek niyetindedirler. 3. Türk yönetimi, Türk komünistlerine zulüm yapmakla yetinmiyor; bu zulme, şimdi de Türkiye'deki Rus uyruklarını tabi tutuyor. Türkler, aynı zamanda, Rus gemilerine karşı keyfi olarak davranıyor; İstanbul'daki Rus ticari temsilcisini tanımaya karşı çıkıyor; bu denli eylemler herhalde Rusya'ya karşı izlenecek olan saldırgan bir tutumun öncüsüdür. 4. Zalkind, Türk'lerin bu tutumunu, "düşmanımız İsmet Paşa'nın kötü etkisine" atfediyor ve Mustafa Kemal'in, iktidarsızlık yüzünden onu artık denetleyemediğini iddia ediyor. Ayrıca, İngiliz'lerin, "BMM'ndeki milletvekillerini satın alarak, Türk'ler üzerinde etki etmek olanaksızdır, ama Rusya, Türk'lerle olan iyi ilişkilerini yeniden kurmak ve İngiliz'lerin "zararlı eylemlerini" felce uğratmak için elinden geleni yapmalıdır.[8345]

20 Mayıs 1923. Andrew Bonar Law, sağlık gerekçesiyle Britanya Başvekilliğinden istifa etti.[8346]

24 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgrafname gönderdi. Rumbold, ABD'li murahhas Joseph Grew'le görüşmüştür. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Grew nezdine gelerek İtalya'nın ve Fransa'nın

---

8342 FO/9102/E 4927; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 344.

8343 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 344.

8344 FO 371/9081/E 5965, Rapor no. 1173, 5 Haziran 1923, A. 1 – *Türk-Rus ilişkileri*, SW/1, İsviçre, 16 Mayıs 1923; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 329.

8345 FO 371/9158; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 328.

8346 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 411.

tazminat talebinde ısrarcı olmalarından yakınmıştır. Şayet tazminat talebinde ısrar edilirse *Lozan Konferansından çekilmekten başka bir çaresi olamıyacağı*nı bildirmiştir İsmet.[8347]

Trakya'da, *Yunan ordusu, Türklere karşı yürümeye hazırlanıyor. Lozan'daki Yunan temsilcileri, 24 Mayısta konferansta bomba gibi patlıyor: tazminat konusunda anlaşmaya varılmazsa, iki güne kadar konferansı terkedeceklerini açıklıyorlar*.[8348]

25 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *İtalyanlarla Fransızlar, Türkiye'den savaş tazminatı istemekten vazgeçtiklerini bildiriyorlar*.[8349]

TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf'a (Orbay) uzunca bir mahrem telgrafname gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. İsmet, *Türkiye'nin en tehlikeli düşmanıyla anlaşmaya vararak, Yunan ordusunun Türkiye'ye karşı arzettiği tehlikeyi ortadan kaldırmak niyetiyle davrandığını ileri sürüyor; konferans yeniden kesintiye uğrarsa, Yunan ordusunun Türkiye'ye karşı harekete geçmesi için ortada bir neden kalmadığını ve kesin barışın bu tazminat sorununun çözümüne bağlı olduğuna inandığını belirtiyor*.[8350]

Ankara'daki Hüseyin Rauf (Orbay), Lozan'daki Mustafa İsmet'e (İnönü) mahrem telgrafname gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. Manzara şudur: Tazminat meselesinde İsmet ile Rauf arasında ihtilaf meydana geliyor. Rauf, *Yunan önerisinin kabulünden yana değil. İsmet, kendi önerisi kabul edilmezse Ankara'ya döneceğini bildiriyor*. Müşir Mustafa Kemal ise İsmet'in tarafını tutuyor. Bu vechile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, Hariciye Vekili Mirliva Mustafa İsmet'e talimat gönderiyor: *Osmanlı genel borcunun faizi, Bağlaşıklar'ın Türk topraklarını ivedilikle boşaltmaları ve adlî formül gibi "önemli konular" Türkiye lehinde çözüme bağlanırsa Yunan önerisini kabul etmesi; bu konuların çözümünde daha fazla ödün vermemesi*.[8351]

26 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan tazminatı konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Türk hukuk uzmanı Münir Bey (Ertegün), adlî formül konusunda Fransız ve İngiliz hukuk uzmanlarıyla görüş*müştür. Münir, *Montagna ve Bağlaşık formülleri arasındaki bazı küçük değişiklikleri incelemeyi kabullen*mişse de Başmurahhas Mustafa İsmet, Türk efkâr-ı umumiyesini mecburen nazar-ı dikkate alarak *tutumunda diren*mektedir. Bu vechile Rumbold, *adlî rejim konusu barışın imzalanmasına tek engel olarak kalırsa, konferansı bu konuda kesintiye uğratmada Bağlaşıklar'ın haklı gösterilemeyeceğini; esasen Türkiye'den, uygar ülkelerde yürürlükte olan adlî usullerle bağdaşmıyan bir usul uygulamasının istendiğini bildiriyor*.[8352]

Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Mutabakata varılan Venizelos uzlaşma planına göre TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), *Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemesi sorumluluğunu kabullenmesi ve*

8347 FO/9076/E 532; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

8348 FO/800/240, Lozan'daki Andrew Ryan'dan İstanbul'daki Nevile Henderson'a 29 Mayıs 1923 tarihli muhtıra; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

8349 FO/9089/E 7722; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

8350 FO/9080/E 5671; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

8351 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345-346.

8352 FO/9079/E 5422; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 347.

Karaağaç'ı geri vermesine karşılık, Yunan tazminatının nakdî para olarak ödenmesini istemekten vazgeçiyor.[8353]

İngiliz yıllık gizli raporuna göre Yunan harb tazminatı vesair birtakım hususatta mutabakata varıldı. TBMM Başmurahhası Mustafa İsmet (İnönü) taviz veren taraftır:

> Barış adına sevindirici bir gelişme, 26 Mayıs'ta delegasyon başkanlarının katıldığı toplantıda bir uzlaşıya varılmasıyla yaşandı. Buna göre Yunanistan vermiş olduğu zararların sorumluluğunu üstlendi ama mali durumu göz önünde bulundurularak herhangi bir ödemeden muaf tutuldu. Türkiye Karaağaç'ı ve Meriç nehrinin sağ kıyısında küçük bir toprak parçası ve demiryolunu aldı. Yunanistan, Türk topraklarını işgal etmesi sonucu Müttefik kapitaliyle kurulmuş olan şirketlerin uğradığı zararın Türkiye'ye değil kendisine fatura edilmesini kabul etti. Türkiye ve Yunanistan Mudanya Ateşkesi'nden sonra el konulmuş olan gemileri karşılıklı olarak geri vermeyi kabul etti. Doğrusunu söylemek gerekirse bu karşılıklı iade daha çok Yunanistan'ın işine yaradı, o kadar ki Venizelos cömert bir çıkışla, Yunanistan'ın tek taraflı olarak bu iadeyi gerçekleştireceğini belirtti. Bu sıkıntılı sürecin barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulması temelde savaşan tarafların liderlerinin becerileri kadar kaliteleriyle de yakından ilgiliydi. Venizelos elindeki kartları hem kendi hükümeti hem Müttefikler hem de Türkler karşısında oynamış, İsmet Paşa da barış konusundaki samimiyetini ortaya koymuş ve hükümetinin hiç de esnek olmayan talimatlarını yumuşatma konusunda cesaretli davranmıştı.[8354]

Örneğin Eleftherios Venizelos'un belirttiğine göre Mustafa İsmet (İnönü) *Garbî Trakya Türkiye'ye takdim edilse bile* kabul etmeyeceklerini ve Adaların ise *bilâmüzakere* Yunana aid olduğunu beyan etmiştir.[8355] Garbî Trakya'nın Yunan'a terki, Mustafa Kemal'in 16/17 Ocak 1923 tarihli alâkalı beyanına muvafıktır.

> Lozan Konferansı'nın görünen veya görünmeyen en önemli konularından biri hiç şüphe yok ki,"hilafet" olmuştur. İngilizlerin ve müttefiklerinin barıştan sonra Türkiye'nin İslâmla ilişkilerini kesmesi yönünde telkinde bulunduklarını, baskı yaptıklarını düşünmemiz için çok güçlü emareler vardır. Bunlardan en bilineni, 10 Temmuz 1923'te Halk Fırkası (Partisi) nizamnamesi müzakereleri sırasında üst kademe yöneticiler tarafından din/İslâm karşıtı yaklaşımların dillendirilmesi ve Türkiye İslâm kaldıkça barış yapılmayacağı iddiasının ifade edilmesidir. Bundan iki hafta sonra Lozan Andlaşması, konferansa fesli veya kalpaklı giden "Türk delegeleri" tarafından silindir şapka ve smokin giyilerek imzalanmıştır! Bu şapka, kıyafet devrimi dahil olmak üzere, bir çok uygulamanın taahhüt edildiğinin sembolik bir ifadesi olarak yorumlanmalıdır.[8356]

27 Mayıs 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *İsmet Paşa, Türk ülkelerinin yakında boşaltılacağını Ankara'ya bildirerek, Yunanistan'dan istenilen tazminat konusunda uyguladığı uzlaşıcı tutumu, iç siyaset bakımından haklı göstermek istiyor. Boşaltma konusunda İsmet Paşa'ya kesin güvence vererek durumunu sağlamlaştırmak* lazımdır Sayın Lordum.[8357]

28 Mayıs 1923. Fransa Hariciye Nezâretinin vesikasına göre Sovyet Rusya hükümeti, Ankara'daki eski Sovyet Rus Büyükelçisi Aralov'u, *Bolşevizme karşı Türk-İngiliz yakınlaşmasından haberdar olmamakla* suçlamaktadır.[8358]

8353 *Confidential Print*, No. 399; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 345.

8354 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 43-44.

8355 Cumhuriyet, 12 Şubat 1930, s. 3.

8356 D. Mehmet Doğan. (2019). *Bir Savaş Sonrası İdeolojisi Kemalizm* (3. baskı) içinde (s. 8). Ankara: Yazar Yayınları.

8357 FO/9079/E 5470; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 352.

8358 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, 1990, s. 173.

29 Mayıs 1923. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Horace Rumbold'un 27 Mayıs tarihli mahrem telgrafına derkenar kaydetti. *Musul sorunu görüşülürken, boşaltma konusunun Türklere karşı kullanılabilecek en son baskı aracı olduğu*nu yazıyor.[8359]

30 Mayıs 1923. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold'a mahrem talimatname gönderdi. *Adlî deklerasyon konusunda konferansı aksatmanın doğru olamıyacağını, fakat bu konuda son kozunu oynamadan rıza göstermemesini sıkıca tembihliyor*.[8360]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasında Karaağaç bölgesindeki nihai sınır, 29 Mayıs'taki uzmanlar komitesinde belirlenmiştir ve sınır Arda Nehri'nden ve Meriç'e uzanıyor, Karaağaç'ın doğusundan geçiyor ve birkaç köyü daha Türkiye'ye bırakıyor*.[8361]

Mayıs 1923. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Çiçerin'e nota gönderdi. *Bolşeviklerin Doğu'da propaganda yasağı yükümlülüğünü tutmadığını* şikâyet ediyor.[8362]

31 Mayıs 1923. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Karaağaç bölgesini düzenlemekle görevlendirilen uzmanlar, Bulgaristan'a Türklere bırakılan bölgeden denize çıkış verme konusunda da anlaşmışlardır. Bu antlaşma, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında olacaktır ve bölgeye Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan temsilcileri ile birlikte çalışacak bir komiser tayin edilecektir*.[8363]

1923 yazı. San Remo'da "mahpus" Vahideddin Hân'ın İtalyan resmî makamlardan seyahat izni alması, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un ve Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'ın diplomatik baskıları mucibince engellenmiştir.[8364]

Haziran 1923 bidayeti. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a göre TBMM Hükümeti ordusu zayıflamış durumdadır. Terhis muameleleri icra edilmektedir. İaşe ve telbis hususlarında müşkilat çekilmekte ve bu sebeble orduda hoşnutsuzluk revaç bulmaktadır. Ezcümle, Harington, TBMM Ordusunun *altı ay önce sahip olduğu kıymetin yüzde ellisini kaybettiği* kanatindedir.[8365]

5 Haziran 1923. Britanya Hariciye Nâzırı Curzon'un teklifi: *Boğazlarda bulunan yabancı askerlerin çekilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin barış anlaşmasını kabulü ile, ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki barışın iki hükümet tarafından onaylanmasından sonra başlamalıdır.*[8366]

El Heraldo de Madrid yazıyor: *Lozan'daki politika komitesinin 4 Haziran tarihli toplantısında Trakya'daki Türk-Yunan sınırı, nihai olarak düzenlenmiştir*. *Türkler, Karaağaç'taki üç köyün sahibi olmuşlardı ve Meis Adası, İtalya egemenliğine girmiştir*.[8367]

7 Haziran 1923. *Ankara Hükûmeti'nin İstanbul temsilcisi Adnan* [Adıvar] *Bey, İngiliz Komiser Vekili'yle yaptığı görüşmede TBMM'nin antlaşmayı tasdikinden sonra İtilâf Devletlerinin İstanbul'u tahliye edeceklerine dair teminat alarak bunu 7 Haziran 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bildirdi*.[8368]

8359 FO/9079/E 5500; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 352.

8360 *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVIII, p. 812-813; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 347.

8361 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.

8362 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

8363 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.

8364 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 159, dipnot 135.

8365 Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 73.

8366 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 35.

8367 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.

8368 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 961.

11 Haziran 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Duyun-ı Umumiye meselesi komisyonda müzakere edilmiştir. TBMM Hükümeti borcun frank olarak önenmesini, Fransa ise altın olarak ödenmesinde diretiyorlar. General Pellé'nin tehditleri TBMM Hükümeti Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet'i (İnönü) etkilememiştir. Rumbold, *Türklerin, konferansı kesintiye uğratarak yeniden savaşa girmeyi, gelirlerinin en önemli kısmını "şantajcı yabancıların" elinde bırakmaya tercih ettiklerini bildiriyor*.[8369]

13 Haziran 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Türk memalikinin tahliyesini *hâlâ kolayca kabul edilmemesi gereken önemli bir taviz olduğu*nu; *askıdaki tüm sorunlar, özellikle Genel Borç, ticarî imtiyazlar ve Musul konusu bir çözüme bağlanmadıkça görüşülmemesi gerektiği*ni bildiriyor.[8370]

15(?) Haziran 1923. İngiliz destroyeri Marmara Denizi'nde silah sevkiyatı yapan *Ümid* nam Türk gemisini yakaladı:

> Doğu Trakya'dan Anadolu'ya silah taşıyan "Ümit" adlı Türk gemisi İnigliz destroyeri tarafından yakalandı. Türkler, Mudanya Ateşkesi'ni ihlallerinin bir Yunan saldırısı karşısında Doğu Trakya'yı korumakta yetersiz kaldığını açıkça görmüşlerdi. Ateşkesi, daha önceleri de yaptıkları gibi pervasızca ihlal ettikleri için, Yunanlıların ilerleyişi karşısında Müttefiklerin de kendilerin yardım etmeyeceklerini biliyorlardı. Bu nedenle Doğu Trakya'yı savunma planından vazgeçtiler ve buradaki ateşkesi ihlal edici somut göstergeleri geri çekmeye başladılar. İstanbul'daki Müttefik temsilcileri "Ümit"in taşıdığı kargoyu ele geçirmenin kendilerine sağladığı avantajı kullanarak, Türklerin maskesini düşürüp, geçmişteki ve bugünkü entrikalarını yerel yetkililerin kafalarına kakmakta gecikmediler.[8371]

15 Haziran 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), İtalyan Başmurahhas Montagna ile gün içinde hususî mülakat etmiştir. İsmet, *boşaltma koşullarını öğrenirse, Genel Borç Konseyine yapılması gereken deklerasyonla ilgili olarak hukuk uzmanlarınca kaleme alınan formülün kabul edilebileceğini; durumunu güçlendirmek için boşaltma koşullarını Ankara'ya bildirebileceğini* söylemiştir.[8372]

23 Haziran 1923. Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), kendisiyle gün içinde hususen görüşmüştür. Rumbold, *Türklerin, Bağlaşıklar'ın Türk ülkelerini boşaltma konusundaki iyi niyetlerinden kuşkulanmamaları gerektiğini; fakat diğer sorunlar çözümlenmedikçe ya da son çözüm aşamasına girmedikçe, Bağlaşıklar'ın bu konuyu müzakere edemiyeceklerini* bildirmiştir. Mustafa İsmet, *bu konuda daha açık bir demeçte bulunması için* ısrarcı olmuş fakat muvaffak olamamıştır.[8373] Musul meselesinin Lozan haricinde Britanya-TBMM Hükümeti ikili müzakereleriyle çözüme kavuşturulmasına ilişkin mühleti 6 ya da 9 aya indiren bir formülde mutabakata varılmadığı takdirde, Rumbold, Britanya'nın kalıcı sulh andlaşmasını imzalamayacağı noktasında Mustafa İsmet'i 13 Haziran'da tehdid etmişti. Bugün, İsmet, *bu sürenin 9 aya indirilmesini kabul ediyor*.[8374]

24 Haziran 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Türklerin Anadolu'ya çekilmeyi, Türkiye'nin malî ve ekonomik*

8369 FO/9083/E 6406; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 348.
8370 FO/9082/E 6101; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 352.
8371 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 45.
8372 FO/9083/E 6252; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 352.
8373 FO/9084/E 6547; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 352.
8374 FO/9084/E 6547; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 353.

*bağımsızlığını çiğneyen bir antlaşmayı imzalamaya tercih ettiklerini; Genel Borcu sterlin üzerinden ödemeyi kabullenmiyerek konferansın kesintiye uğraması tehlikesini göze alacakları*nı bildiriyor.[8375]

27 Haziran 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. İstanbul'daki "seçimler", Mustafa Kemal'in partisi tarafından güdümlenmiştir:

> İstanbul'da geçen hafta yapılan birinci aşama seçimleri şehrin bütün bölümlerindeki "ikinci aşama" seçimlerin sonuçlarını verdi. Lordluğunuz, benim daha önce yolladığım mektuplardan, bu seçimlerin yapılış tarzından haberdardır. Söylemek gereksizdir ki, isimleri listeye konan ikinci aşama seçmenleri, gerçekte Kemalist örgüt tarafından görevlendirilmiş kişilerdir. Bütün bu işlemlerin garip doğasının açıkça ortaya serdiği üzere, seçim sandıklarındaki oyların sayılmasından iki gün önce, seçimlerden sorumlu Belediye görevlisi, Ankara'ya bir telgraf çekerek Mustafa Kemal'e, İstanbul nüfusunun onun partisinin adaylarına oy birliğiyle oy verdiğini bildirmiştir, yani telgraf oylar sayılmaya başlamadan önce sonucu kesinleştirmiş olmaktadır. [..][8376]

28 Haziran 1923. Türkiye genel "seçim"leri tamamlandı. Müdafaa-yı Hukuk Grubunun tüm namzedleri mebus tayin edildi. Bu netice elbette şaşırtıcı değildir. Mustafa Kemal *birbirinden çok farklı siyasi görüşlere sahip mebuslardan oluşan Büyük Millet Meclisi'ni 1923'te dağıttı, seçimlere katılacak adayları bizzat seçti* idi. *Yeni meclis ile* de *Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin üyeleri dahil yandaşlarını Halk Partisi içinde örgütle*yecektir.[8377]

> Sonuçta, baskı, yönlendirme ve zorbalıkla (İttihatçıların ezici çoğunluğu sağladıkları 1912 Sopalı Seçimleri'ne çok benzer şekilde) seçimler tamamlandı ve Birinci Meclis'in kağıt üzerindeki 437 üyesinden 125'i İkinci Meclis'e seçildi. Seçilenlerin hepsi Birinci Grup üyesiydi. Sadece Gümüşhane'den Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey bağımsız olarak Meclis'e girmişti.[8378]

Lozan'daki Başmurahhas Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Gün içinde kendi riyasetinde içtima eden komisyonun Duyun-ı Umumiye meselesini müzakere ettiğini bildiriyor. *Rumbold, şu uzlaştırıcı öneride bulun*muştur: *Türkler ya Paris borç formülünü ya da borç sorununun antlaşmadan çıkarılmasını kabul etmeli; ama bu durumda, Bağlaşıklar, alacaklıların haklarının saklı tutulduğunu tek taraflı bir deklerasyonla beyan edecekler. Bundan başka Türkler, Bağlaşıkların imtiyazlarla ilgili ilkelerini kabul etmeli; Bağlaşıklar ise, antlaşmanın imzalanmasını izleyen 6 hafta içinde İstanbul'u boşaltmalı*.[8379]

Haziran 1923. *Meyveleri nasıl topladılar* mecazıyla yabancı kapitalistleri mevzubahis eden Astahov, TBMM Hükümeti aleyhine dönen ahvali şöyle tasvir ediyor:

> İlk Lozan Konferansı bitti, ikincisi de üç aydır devam ediyor. Bozgunun, Yunanlıların bozgununun yıldönümü. O zaman geçen yıl Türkiye, zaferden sonra ülkenin yenilenmesi yolunda yürürken yaralarını huzurla sarabileceğini ümit ediyordu.
>
> Şimdi (1923 yazı) her yeni gün, General Pellé'nin her yeni sözü, bir İngiliz uçağının Gelibolu üzerinde her yeni uçuşu, Beyrut'taki ve İskenderiye'deki her yeni tutuklama, geçen yılın ümitlerinden son kalanları da alıp götürüyorlar. Fransa ile geçen yıl yapılan flörtten, Mougin'e verilen ziyafetlerden, Türk siyasetçilerin Fransız

---

8375 FO/9084/E 6534; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 348.

8376 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 190. İstanbul'daki vaziyete nazaran taşradaki güdümün derecesini kestirmek pek de zor olmasa gerek.

8377 Carter V. Findley. (2008). *Dünya Tarihinde Türkler* (A. Anadol, çev.) (2. basım) içinde (s. 250). İstanbul: Kitapyayınevi.

8378 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 535. "Kız gibi bir meclis" isteyen Mustafa Kemal, "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bırakın" görüşündeydi (Hür, 2019, s. 534).

8379 *Confidential Print*, No. 558; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 351.

diplomatlarıyla birliğini resmeden dokunaklı fotoğraf karelerinden iz kalmadı. Mougin bir siyasi çalışmada değil de "sayfiye yerinde" sayılıyor. Fransız generalleri ve diplomatları *Karagöz* (Konstantinopol'deki bir mizah dergisi) karikatürlerinde münhasıran karşımıza çıkıyorlar. Geçen yılın Claude Farrere ve Madam Gaulis gibi idollerinin de itibarı kalmadı. Tartışmasız türkofil Pierre Loti gibi birinin ölümü bile çok zayıf bir ilgiyle karşılandı; bu ölüm Ankaralı gazeteciler tarafından, ölüyü tütsülerden tütsü başkalarına değsin diye kullanıldı. Suriye'den her gün, Fransızların yeni bir barbarlığıyla ilgili haber veren telgraflar yağıyor. Lozan'dan gelen haberler Fransız emperyalizminin yağma hırsını gösteren yeni işaretler veriyor. İtalya'ya gelince… Ona olan ciddi yaklaşım çoktan kayboldu. Lozan'da Türklerle gayriresmi bir sohbet sırasında İtalya'yı zaten hesaba katmadıklarını bildirdikleri söyleniyor. Bu da anlaşılır, zira İtalyan hükümeti Lozan'daki ciddi problemlerde en ufak bir bağımsız tavır göstermedi, iradesini her konuda diğer orkestra şeflerine bıraktı.

Birleşik cepheyi parçalamaya yönelik konvülsif çabalarda Polonya ile mutabakata bile ümit bağlandı. Ama bu ümitler de çiçek vermeden soldular; Türkiye ve Polonya arasında başlayan görüşmelerle ilgili ümitvar makalelerin ertesi günü, kapitülasyon peşinde koşan emperyalist vatanperverlerinden aşağı kalmayan "eski dost"a acı sitemler ortaya çıktı.

İngiltere… Onunla ilişkide üslup daha dikkatli. İngiliz, karikatürlerde genellikle yüzünde barışçıl bir ifadeyle lütfedip gülümserken resmediliyor. Ama bu dikkat, İzmir ve Bursa'da kazanılan zaferleri büyük ölçüde değersizleştirmeye ve Hindistanlı Müslümanlar gibi kendilerini Türkiye'nin savunucuları sayanları aldatıp kendi siyasetini belirsizleştirmeye yeltenen İngiliz emperyalizminin gücüne olan sınırsız nefreti içinde gizlemek zaruretinin bilincinden başka bir şey değil. Barışa duyulan açlık, bilhassa saltanatın tasfiyesi ve ülke içinde bir dizi atılımla halk kitlelerinin önüne iktisadi gelişme ve kültürel-siyasi yenilenme perspektiflerinin açıldığı andan itibaren şiddetlendi; bu açlık, Türkiye toplumunun Lozan'daki İsmet Paşa'dan Ankara ve Zonguldak işçilerine kadar düşünmesini bilen bütün unsurların "dişlerini sıkmak," İngiltere'ye olan nefretini gizlemek zorunda bırakıyor; bu nefret ise ne kadar özenli ve derine gizlenmeye çalışırlarsa o kadar güçleniyor.

Misak-ı Milli, içinin boşalması tehdidiyle karşı karşıya. Batı Trakya'yı ve bir dizi başka aziz toprak parçasını almak ümidi yok artık. Musul ise problemli. Türkiye'nin yerle bir edilen batı vilayetlerine karşılık 4 milyarlık tazminat almak yerine Karaağaç'ın kemirilmiş kemiğiyle yetinmesi gerekti. Ve borçların faizlerinin altınla ödenmesi ihtimali, bütün bütçenin yarısını yutmakla tehdit ediyor.

Avrupaya karşı asırlardır biriken nefret her geçen gün ve saat kesifleşiyor, ölçülemeyecek kadar büyük bir enerji birikimine yol açıyor, bu enerjinin gücü İsmet Paşa'nın İngiliz dretnotlarının gücünü ve İngiliz emperyalizminin mali-iktisadi kudretini hesaba katarak Lozan'da verdiği tavizlerin neredeyse karesi, küpü kadar katlanarak büyüyor; zaferi, bu enerjinin sınırlarına ulaşıp da dışarı doğru tekrar patlayacağı anda onun bütün biçimleriyle kendi eylemlerini koordine etmeye cüret edebilecek olanın kazanacağını peşinen söylemek mümkün.[8380]

7 Temmuz 1923. Müttefikler, Duyun-ı Umumiye meselesinde Rumbold formülünü TBMM Hükümeti murahhas heyetine teklif ediyorlar.[8381]

9 Temmuz 1923. TBMM Hükümeti Başmurahhası Mirliva Mustafa İsmet (İnönü), Duyun-ı Umumiye meselesinde iki gün evvel teklif edilen Rumbold formülünü kabul ediyor. Taraflar, mutabakata varıyorlar.[8382]

10 Temmuz 1923. Ankara İstasyonu Kalem-i Mahsûsa binasında Halk Fırkası nizamnâmesi müzakerelerini müteakiben Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e şöyle demiştir:

8380 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 111-113. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

8381 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 351.

8382 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 351.

> Dini ve ahlâkı olanlar aç kalmaya mahkûmdurlar. Dini ve namusu olanlar kazanamazlar, fakir kalmaya mahkûmdurlar. Böyle kimselerle memleketi zenginleştirmek mümkün değildir. Onun için önce din ve namus anlayışını kaldırmalıyız. Partiyi, bunu kabul edenlerle kuvvetlendirmeli ve bunları çabuk zengin etmeliyiz. Bu suretle kalkınma kolay ve çabuk olur. Dinî ve ahlâkî inkılâp yapmadan önce bir şey yapmak doğru değildir. Bunu da ancak bu prensibi kabul edebilecek genç unsurlarla yapabiliriz.[8383]

11 Temmuz 1923. Britanya Hariciye Nezâreti, Rumbold'a talimatname gönderdi. Majestelerinin Hükümeti, *İstanbul'un antlaşmanın onaylanmasından altı hafta sonra tahliye edilmesini kararlaştır*mıştır.[8384]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *İtilâf Devletleri hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla Lozan'da tahliye protokolünün iyi bir şekilde hazırlanmasını talep ederek İtilâf kuvvetlerinin ayrılmasından önce Türklerin bir zafer alayı düzenlemelerinin kendileri için "felaket olacağına" dikkat çek*mektedir.[8385]

13 Temmuz 1923. Rumbold, Britanya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Buna göre, *İtilâf Devletlerinin imdadına Lozan'da* TBMM Hariciye Vekili ve Başmurahhas Mirliva İsmet (İnönü) *yetiş*miştir. İsmet, *özel olarak düzenlenen bir toplantıda, tahliyeye kadar Mudanya Mütarekesi'nin geçerli olmasını öner*miştir. *Mudanya Mütarekesi, işgal edilmiş olan bölgelerin antlaşma yapılana kadar İtilâf denetimine bırakılması anlamına geliyor*.[8386]

Rumbold, Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. *İtilâf temsilcileri ile özel bir toplantı yapan Rıza Nur, cezaların infaz edilmeyeceğine dair garanti ver*miştir.[8387]

14 Temmuz 1923. Britanya Hariciye Nezâreti muhtıra kaleme aldı. Londra'daki "Hüddamü'l-Kabe" genel sekreteri Müşir Hüseyin Kıdvai'nin belirttiğine göre; *Hindistan basını, Lozan Antlaşmasının imzalanması için Hilâfet Komitesinin dağıtılması ve hilâfetin ilga edilmesinin şart koşulduğunu* yazmıştır.[8388]

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Türkiye'nin savaşı kazanması aslında İngiltere'nin aleyhine olmadı. İyi bir politika izlenerek Türklerle sağlanacak iyi ilişkiler olumlu sonuç verece*ktir.[8389]

16 Temmuz 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporu: *Mustafa Kemal, kendi önemine, yabancı müdahelesinden özgür yeni bir Türkiye'de sorusuz güce sahip olma hırsına ve Türk etkisi altında yenileşmiş bir İslâm Dünyası'nın önderliğine kendisini o denli kaptırmıştır ki, en küçük muhalefete dahi dayanamıyor ve en iyi dostlarını ve Ulusal Akım'daki işbirlikçilerini, hiç muhalefetsiz olarak, kendi*

8383 Uğur Mumcu. (1996). (Haz.). *Kazım Karabekir Anlatıyor* (19. baskı) içinde (s. 75-76). Ankara: Umag Vakfı Yayınları; Aktaran: Doğu Perinçek. (1997). *Atatürk Din ve Laiklik Üzerine* içinde (s. 251). İstanbul: Kaynak Yayınları.

8384 FO, 371/9120, E 7185; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 961.

8385 FO, 371/9120, E 7286; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 961-962.

8386 FO, 371/9120, E 7294; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 962. "Bu da İtilâf Devletleri için tam anlamıyla bir nimetti. İsmet Paşa'nın önerisi TBMM'nin İstanbul'a yönelik bir harekâta girişmeyeceğini gösterdiğinden İtilâf Devletleri rahatladılar."

8387 FO, 371/9160, E 7276; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 967. "Bundan sonra tutuklanan şahısların kalan kısmı kefaletle serbest bırakıldı."

8388 FO 371/10110, E 1199/2029/65; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 169.

8389 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 72.

amaçlarını sağlamada kurban ediyor. Yalnız tek bir partinin varlığına tolerans gösteriyor; o da, personel bakımından Müdafaa-i Hukuk partisinden pek az değişik olan Halk Fırkası'dır.[8390]

17 Temmuz 1923. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkililerinden D. G. Osborne'nin derkenarı: *Mustafa Kemal, Türkiye'nin diktatörü olmaya çalış*ıyor.[8391]

18 Temmuz 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Ankara'nın İsmet Paşa ve heyetine talimatlarını ele geçirmişti. İngilizlerin Lozan başmurahhası Rumbold ise bu faikiyeti, Lancelot Oliphant'a şu veciz ifadesiyle özetledi: *Psikolojik alanlarda, gizli kaynaklardan sğlamış olduğumuz bilgi, bizim için pek değerli olmuş ve bizi, briç oynayan ve muhasımının elindeki kartları bilen bir adamın durumuna koymuştur*.[8392]

Yarı resmî *The Times* gazetesi yazıyor: *Güç bir hamilelikten sonra başarılı sonuç sağlanmıştır. Bebek, tatmin edici olmamakla birlikte... Türklerden başka kimse o yavrunun onur getirici olduğunu kabullenmeyecektir*.[8393]

23 Temmuz 1923. Lozan'daki Britanya Başmurahhası Horace Rumbold, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Lozan'da bulunan Rumbold ve Ryan, İngiliz ordusunda istihdam edilen Osmanlı vatandaşlarının ileride herhangi bir soruşturmaya tabi olmamaları için İsmet Paşa'dan teminat istediler. İsmet Paşa da onlara sözlü teminat verdi*.[8394]

24 Temmuz 1923. TBMM Hükümeti Başmurahhası ve Hariciye Vekili Mustafa İsmet (İnönü) ve heyeti, Lozan Muahedesini imzaladı. Andlaşma hakkında Mustafa İsmet'in fevkalâde çarpıcı beyanatı:

> Toprak meselelerinin hepsi halledildi. Bu meselelerde kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Ekalliytler meselesini müttefiklerin dilediği gibi hallettik. Boğazların serbestliğini kabul ettik. İktisadi meselelerde âdil meşru olan her şeyi kabul ettik. Biz namuslu borçlularız. Düyunuumumiye idaresinin faaliyetinin devamına razı olduk. İktisadi ve mali meselelerden çoğunu müttefiklerin lehine hallettik.[8395]

İngiltere, Lozan Sulh Konferansında TBMM Hükümetinden savaş tazminatı istemiştir. İngiltere, el koymuş olduğu (Abdülaziz Han devrinde satın alınmış) 5 milyon sterlin kıymetindeki iki zırhlı ve 846.100 sterlin kıymetindeki hazine bonolarından TBMM Hükümetini feragat ettirmiştir.[8396] Diğer bir husus; Başkumandanlık, Mudanya Konferansında Karaağaç'ın teslimini istemişti. "Kontrollü Büyük Taarruz"da Yunan kuvvetlerini tamamen imha edemeyen, orduyu da ikinci hedef Trakya'ya sevk edemeyen Başkumandanlık, Karaağaç kasabası karşılığında yüzlerce milyon liralık Yunan harb tazminatından da feragat etmiştir.[8397]

8390 FO 371/9122/E 7340; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 333.

8391 FO 371/9122/E 7340; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 333.

8392 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 182.

8393 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 390.

8394 FO, 371/9161, E 7629; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 967.

8395 Ali Naci Karacan. (1943). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa* içinde (s. 211). İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

8396 Ali Satan. (2012). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923* (S. Demirci, çev.) içinde (s. 11). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

8397 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 11.

> Boğazların özgürlüğü Uluslararası Boğazlar Komisyonu'yla güvence altına alındı. Bu çözüm İngiltere'ye uygun, Türkiye için kabullenilebilir ve yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e özgürce geçebilmeleri anlamına geldiği için Rusların hoşuna gitmeyen bir çözüm yoluydu.[8398]
>
> 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması imzalanır. Antlaşma'nın ekinde Boğazlar Sözleşmesi de bulunmaktadır. Esasta İngiliz çıkarlarını gözeten Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde, ticaret gemilerine savaş ya da barış döneminde Boğazlardan geçiş serbestliği sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, barış döneminde, bütün savaş gemilerinin geçiş serbestliği de güvence altına alınmıştır. Dahası, sözleşmede, bölgenin askerden arındırılması, Boğazlar yönetiminin kurulan komisyon aracılığıyla uluslararası kontrole tabi tutulması ve Boğazlar rejiminin ihlali durumunda büyük devletlerin yaptırım önlemleri gibi, Türkiye'nin egemenliğini zedeleyen hükümler de yer almıştır. Sözleşme'nin Türkiye açısından en olumsuz hükmü, 4. maddedir. Boğazlar, bu hükümle silahsızlandırılmıştır. Sovyetler Birliği de, bu sözleşmeden sonra ciddi bir askerî sorunla yüz yüze gelmiştir: Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler koalisyonunun Karadeniz'e gönderebileceği toplam savaş gemisi, Sovyetler'in elinde olanı aşabilecektir. Bu ve benzeri nedenlerle, Sovyetler, Lo- zan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamakla birlikte, yasal onaylama işlemini tamamlamaz.[8399]

Sonuç olarak İtilaf Devletleri, Boğazlardaki düzenleme antlaşmasında, fiilen, ufak tefek değişikliklerle barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak farkı ve zaman gözetmeksizin tüm ticaret ve savaş gemilerine Boğazlardan geçiş özgürlüğü, sivil ve askerî uçaklara da Boğazlar üzerinde uçuş hakkı veren Sevr Antlaşması'ndaki koşulları korumayı başardılar. Boğazlardan geçişin güvencesi için Boğazları İtilaf Devletleri adına yöneten bir uluslararası komisyon örgütlendi. Lozan Antlaşması'na göre, Dardanella, Marmara Denizi ve Bosfor'dan geçit ve geçiş, bu bölgede barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da uçakların uçuş özgürlüğü ilkesi ilan edildi. Uluslararası Boğazlar Komisyonu bir Türk temsilcisinin başkanlığında çalışacaktı.[8400]

Grace Mary Ellison ile Mustafa İsmet, Anadolu'da kurulan köktenbatıcı yeni ulus-devletin adına içki dolu kadehlerini tokuşturmuşlardır:

> Türkiye ölmemiştir. Büyük bir uygarlığın kalıntılarından yeniden doğmuştur. Bütün dünyanın büyük ihtiyacı olduğu barışın, Doğu'yla Batı arasındaki barışla gelmesine dua ederim. Benim son sözlerim Yeni Türkiye'yi kutlamak, ziyaretim süresince sonsuz ilgilerini ve barış için dindarca umutlarını gördüğüm insanlara, en sıcak teşekkürlerimi göndermek olacaktır.
>
> Lozan'da İsmet Paşa kadehini "İngiliz İmparatorluğu ve Kral George şerefine" diye kaldırdığında, ben de "Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa şerefine" diye karşılık vermiş, bardakları tokuşturarak iki adı birleştirmiştik. Gelecek olayların çok geçmeden kuşkuları silmesini dileyelim. "İnşallah" ve tekrar "inşallah."[8401]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Lozan Muahedenamesinin stratejik başarısı, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan Müttefiklere yönelmesini tescil etmesidir:

> [Türkiye] Rusya'yla bile arasında mesafe koyacaktı ki, o Rusya, gençlik ve acemilik dönemlerinde birlikte haşarılık ettiği, deyim yerindeyse bolca çikolata yediği bir ülkeydi. Rusya onun *debutante* (ç.n. ilk oyununu oynayan aktris) destekçisi, sınıf arkadaşı, mahcup olduğu durumlarda başvuracağı sığınağıydı. Ama yine de durumuna göre, dostluğunu ilerletebileceği ya da göz ardı edebileceği bir arkadaştan öte değildi. Türkiye Lozan Konferansıyla rüştünü ispatlamıştı.[8402]

8398 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 468.

8399 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 158-159. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

8400 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 327. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8401 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 327-328.

8402 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 76.

General Harington'dan General Selahaddin Âdil'e: *Görevimizin son bulmak üzere olmasından ve güç bir evreyi karşılıklı işbirliğiyle başarıyla geçirdiğimizden ötürü memnunum*.[8403]

Mahmut Dikerdem, Bâb-ı Âlî hariciyesi ile TBMM Hükümeti hariciyesi arasındaki muazzam nitelik farkını bir hariciyeci nazarı ve tahliliyle şöyle teslim etmektedir:

> Diyordum ki, Bâbıâli'de büyük diplomatlar yetişmiştir. Ne var ki, [..] yeni Türk Devletinin idare mekanizmasında görev verilmesi düşünülemezdi. Fransızların deyimi ile "yeni hükümete yeni temsilci" gerekti! [..] genç Cumhuriyetin diplomat kadrosunu oluşturmak kolay iş değildi. Eleman sıkıntısının ulaştığı boyutları anlatmak için şu kadarını söyleyeyim: Ankara sokaklarında davullu çığırtkan (münâdî)'lar dolaştırılıp Hariciye'ye memur arandığı zamanlar olmuştur. İsmet Paşa Lozan Konferansı'na giderken beraberinde götürdüğü heyete daktiloda yazmasını bilen bir tek Hariciye kâtibi bulabilmiş ve son anlaşma metnini yirmi dört saat içerisinde yazıp bitirmesi için bu kâtibi [Muzaffer Görduysus'u] otelin odasına kilitletmişti. Genç Türk Devletinin ilk yıllarında Hariciye kadrosu bu denli fakirdi. Böyle bir ortamda kurulmaya başlanan Cumhuriyet Hariciyesine ilk zamanlarda fazla eleyip sık dokumadan, öğrenim durumuna, diplomasına bakmadan memur alınması doğaldı.[8404]

İtilâf Devletleri, Lozan Andlaşmasını imzalayan Kemalistlerin taahhütleri yerine getirirken yönetimden devrilip devrilmeyeceğini müşahede etmiştir. İsmet İnönü zımnî bir biçimde şöyle itiraf ediyor:

> Lozan Muahedesini imza edip geldik. Ondan sonra Avrupa'da müahedenin tasdik edilmesi meselesinde şiddetli münakaşalar ve mücadeleler başladı. Muahedeyi bir sene sonra tasdik ettiler. Bu müddet zarfında bizim durumumuzu yakından takip ettiler [..] Müttefikler başka bir şeye de güveniyorlardı: Yeni Türkiye, yeni bir devletin büyük reformları içinde idi. Bu reformları Türkiye bünyesinin ne kadar hazmedeceği meçhul idi [..] Lozan Muahedesinin tasdiki de bir yıl geç oldu. Ümitleri bu Muahedenin tatbik edilemeyeceğinde idi.[8405]

Kapitülasyonların ilgası meselesi Kemalist tarih anlatısının iddiasından fevkalâde farklıdır:

> Mali kapitülasyonlar çok önce, 1 Ekim 1914'te, İttihatçılar tarafından kaldırılmıştı. Dahası emperyalistler için artık kapitülasyonlar bir şey ifade etmiyordu, çünkü onlar bir ülkeyi sömürmenin modern yöntemlerini çoktan bulmuşlardı. Bu yüzden, İtilaf Devletleri kapitülasyonların yeniden konmasında ısrarlı olmadılar. Ancak Türkiye'ye beş yıl süreyle gümrük vergilerini artırmama cezası verdiler. Adli kapitülasyonlar konusunda ise pek başarılı olunamadı. Osmanlı İmparatorluğu veya herhangi bir yerel makamla İtilaf Devletleri ve ortaklarının uyrukları arasında 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış ayrıcalık sözleşmeleri geçerli sayıldı.[8406]

> Kapitülasyonlar: ismen kaldırılmış, ancak gerekli hukuki düzenlemeler için belirli bir süre emperyalist ülkelerden danışmanlık hizmeti alınması karara bağlanmıştır! [..] Lozan Ticaret Sözleşmesi [..] Lozan ile aynı anda imzalanan bu sözleşme ile yabancı sermayenin konumu daha net bir şekilde belirlenmektedir. Bu sözleşmeye göre, Türkiye Cumhuriyeti beş yıl süre ile yapacağı ithalatta 1916 yılında belirlenmiş -ya da eski devlet tarafından belirlenmiş- vergi tarifesine bağımlı kalmaktaydı.[8407]

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) parlamentosu Lozan Andlaşmasını tasdik etmemiştir binaenaleyh örneğin adlî kapitülasyonlar ABD için devam etmiştir. İsmet İnönü:

8403 FO 371/9122/E 7674, Harington'dan Harbiye Nezâretine 4225 numaralı mahrem muhtıra; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 336.

8404 Mahmut Dikerdem. (1989). *Hariciye Çarkı* içinde (s. 22-23). İstanbul: Cem Yayınevi.

8405 İlhan Turan. (2010). (Haz.). *İsmet İnönü: Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri* içinde (s. 234, 259-260). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

8406 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 541.

8407 Tolga Ersoy. (2004). *Lozan: Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?* (2. baskı) içinde (s. 99, 106). İstanbul: Sorun Yayınları.

> Birleşik Amerika imza ettiğimiz Lozan Muahedesini senatoda tasdik etmemiştir ve muahede meriyete girmemiştir Sebep adlî kapitülasyonların ilgası maddesini kabul etmemeleridir. Sonra zaman ile bu meseleler unutulmuş ve Birleşik Amerika ile de her çeşit dostluk muahedeleri imza edilmiştir.[8408]

Örneğin Kemalist latin harf inkılâbının ABD basınında Lozan'ı tasdik için bir sebeb gösterilmesi fevkalâde manidardır:

> Amerikan Senatosu Lozan andlaşmasını veto etmişti. Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri güçlükle yeniden kurulabilmişti. 1928 yılına gelindiği zaman Amerikan basınındaki Türk düşmanlığı kampanyası büsbütün yatışmış değildi. Buna karşın Atatürk'ün önderliğinde yeni Türkiye'nin ardarda gerçekleştirdiği devrimci atılımlar, Amerika'da da olumlu yankılar yaratmaktan geri kalmıyordu. Türk yazı devrimi de Amerikan basınına olumlu biçimde yansımıştı.[8409]

11 Kasım 1938 tarihli *The Manchester Guardian* gazetesi: *Sevr Antlaşması Lozan Antlaşması'yla değiştirildi*.[8410]

Asıl önemlisi, yeni kurulan Sovyet Rusya ile Britanya'nın çıkar alanları arasında güvenli bir bölge oluşturulmasını gerekli gören İngilizler, Türkiye'yi güçlendirmeyi seçmişlerdi.[8411]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Lozan'a başmurahhas tayin edilen İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, konferans hengâmında TBMM Hükümetinin <"gözdağı verici tedbirlerine" karşı duyduğu "kini açıkça belirtiyordu."[8412]

25 Temmuz 1923. Londra'daki Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne'nin Lozan'daki Britayna Başmurahhası Horace Rumbold'a muhtırası: *Önünde sonunda, İstanbul, Mudanya ve Lausanne'da yeniden çok şey kazandık: Yunanlıların yenilgisiyle kaybettiğimiz prestiji Türkiye'de tekrar elde ettik*.[8413]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, İngiliz Hariciye Nezâretine mahrem muhtıra gönderdi. *1908 II. Meşrutiyeti'nin ilânı yıldönümünün, Kurban Bayramının ve Lozan'ın arka arka rastlaması İstanbul'da büyük sevinç havası yarattı. Türkiye'de artık kalkınma için dışarıdan ve özellikle de İngiltere'den yardım alınması gerektiğine inanıl*ıyor. *Bu yardımı kabul etme*k, *İngiltere'ye Doğu'da çeşitli üstünlük sağlayaca*ktır.[8414]

8408 İlhan Turan, *İsmet İnönü: Lozan Konferansı*, 2010, s. 238.
8409 Bilâl N. Şimşir. (1979). Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi. *Belleten,* 43(169), s. 107-108.
8410 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 229.
8411 Ayşe Hür. (2016). *Gayri Müslimlerin Öteki Tarihi* içinde (s. 317-318). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
8412 FO/9089/E 7722; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 342.
8413 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 38.
8414 FO 371/9131, E 7808/199/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 289.

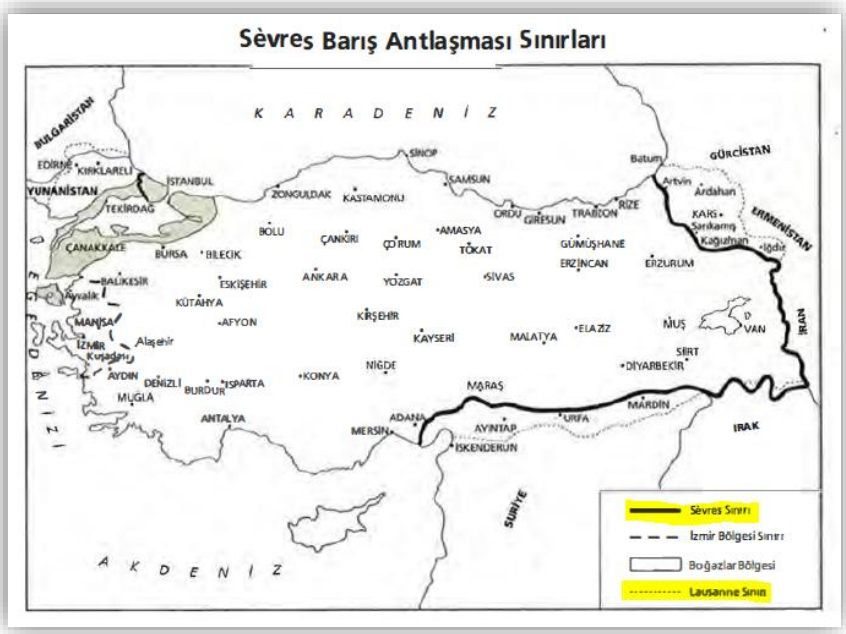

Resim. Hudud açısından Sevr ile Lozan mukayesesi.[8415]

28 Temmuz 1923. Yarı resmî *The Times* gazetesi, *Ağa Han'ın Müslümanlara göndermiş olduğu şu mesajı* neşrediyor: *Tarihte ilk kez bir İslam ulusu tarafından, kesin eşitlik esasına dayanarak, Batı'nın yüce devletleriyle bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sarsılmaz önderliğine ve İsmet Paşa'nın sabırlı diplomasisine verilmiş olan krediyi yansıtır. Türk ulusunun sağlamış olduğu özgürlük bir tümdür*.[8416]

Londra'da yayımlanan "Daily Telegraph" gazetesi, İngiltere'nin eski Başbakanı David Lloyd George'un beyanatını neşretti: *Her şey sona erince, İsmet'in gülümsemesine şaşmamalıdır. Ankara'dan alman haberlere göre barış, orada büyük bir Türk zaferi olarak karşılanmıştır ve bu bir gerçektir. Mudanya Paktı Sevr değildi, ama kesinlikle Lozan'dan daha iyiydi. Sevr'den Mudanya'ya bir gerileme idi; ancak Mudanya'dan Lozan'a bir bozgundur*.[8417]

2 Ağustos 1923. Britanya Hariciye Nâzırı Vekili McNeill, Avam Kamarasına beyan ediyor: *Lozan Barış Antlaşmasının en önemli yanı tarihte ilk defa milli şuura dayalı nüfusunun tamamı Türklerden meydana gelen küçük bir Türk devletinin kurulmasıdır*. Bu, *Türk ve dünya tarihi için yeni bir fenomendir*. *Lozan Antlaşması Hıristiyan ve Arapların yaşadığı bölgeleri dışarıda* bıraktı, *hem ırk hem din olarak mütecanis bir milletten oluşan küçük bir Türk Devletinin kurulmasını sağladı*. Kapitülasyonların ilgası meselesine müteallik tenkidlere cevaben McNeil, *kapitülasyonların geçmiş çağların kurumu olduğunu, diğer tüm milletlerin bunları ilga ettiğini, Türkler'in de yeni milliyetçilik anlayışıyla diğer ülkeler gibi ticaret, alışveriş ve sosyal hayatı modern ilkelere göre düzenleyebileceklerini* söyledi. *Türklerin bunu başarabileceklerini şimdiden kestirmenin zor olduğunu, ama başarmak zorunda olduklarını, yabancı tüccarların mal ve can güvenliği sağlanmazsa yabancı sermayenin Türkiye'den çekileceğini ve bundan da Türklerin çok zarar göreceğini* ifade etti.[8418]

8415 Baskın Oran. (2009). (Ed.). *Türk Dış Politikası* (15. baskı) içinde (c. 1, s. 126). İstanbul: İletişim Yayınları.

8416 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 390.

8417 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 390.

8418 Mustafa Çufalı, *Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar*, 2000, s. 590-591.

4 Ağustos 1923. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) istifa etti. Başkumandan Mustafa Kemal hükümet içinde hükümet olmuş durumdadır. Lozan müzakerelerini İcra Vekilleri Heyeti (hükümet) değil Mustafa Kemal yönetmektedir. Bu siyasî ikibaşlılık, Rauf'un istifasına esaslı sebeb teşkil etmektedir. Üstelik Mustafa Kemal, düzmece iki dereceli seçim sistemiyle kendi şahsına bağlı bir Meclis meydana getirmiştir:

> Teker teker öteki zorluklar da aşıldı. Fransızlar daha önce ısrar ettiklerinin aksine ellerinde senet bulunanların borçlarının altın yerine günlük kurdan frankla ödenmesini kabul ettiler. Osmanlı borçları ardılı olan tüm ülkelere bölünecekti. Yabancı okullar yönetmeliği, daha önce yabancılara tanınan ödünler ve benzeri konulardaki koşulları içeren mektuplar takas edildi. Ara sıra İsmet Paşa bazı geçici ödünler verdi: Türkiye beş yıl boyunca gümrük vergisini yükseltmeyecekti ve yine beş yıl boyunca adalet ve kamu sağlığı yönetiminde birkaç yabancı danışmanı işe alacaktı. Geriye bir tek sorun kalmıştı. Yunanistan'ı tazminat için zorlamanın anlamsız olduğunu İsmet Paşa anlamıştı. Yunanistan'ın böyle bir ödeme yapacak parası yoktu. Sınırın değiştirilip Edirne'nin merkezden uzaktaki semti Karaağaç'ın ve kentin Meriç Nehri'nin batı kıyısında (Yunanistan'a ait) bulunan demiryolu istasyonunun geri verilmesi karşılığında tazminat isteminden vazgeçebileceğini söyledi. Ama Ankara'da Rauf Bey bunu duymak bile istemiyordu. Sabrı tükenen İsmet Paşa, verdiği ödünler onaylanmazsa, pazarlığı kesip Ankara'ya dönmekle tehdit etti.
>
> Telgrafın kopyasını yolladığı Mustafa Kemal bu konunun demagojik sömürüye açık olduğunu biliyordu. Rauf Bey, "Ülkemizi enkaza çeviren Yunanlardan tazminat istediğimiz vazgeçemeyiz. Büyük zaferden sonra asla!" diyebilirdi. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in utanca kapılmasını önlemek için dikkatle ilerlerken, İsmet Paşa barış anlaşmasını imzalamak için sabırsızlıkla bekliyordu. Sonunda 19 Temmuz'da İsmet Paşa'ya bir telgraf çekti. "18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur, ihraz eylediğiniz muvaffakiyeti en hâr ve samimî hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz'ı imza olunduğunun iş'arına muntazırız kardeşim!" (Başarınızı en sıcak ve samimi duygularımızla kutlamak için usulen imzalandığının işaretini bekleriz.) Rauf Bey, tebriklere katılmadığı gibi barış anlaşmasını imzalayıp Ankara'ya dönen İsmet Paşa'yı karşılamadı. 4 Ağustos'ta istifa etti. Bir hafta sonra yeni seçilen Meclis ilk oturumunu açtı ve Mustafa Kemal'in arkadaşı Fethi (Okyar) Başbakanlığa getirildi.[8419]

7 Ağustos 1923. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine telgraf keşide eyledi. Buna göre, *İtilâf temsilcileri Lozan Antlaşması'ndan sonra Ankara'ya geçmek üzere İstanbul'a gelen İsmet Paşa ile tahliye sırasında karşılaşılabilecek sorunları önleyebilmek amacıyla temasa geçtiler*. *İtilâf Devletlerinin bir amacı da ayrılmadan önce İstanbul'a getirilen ya da el konulan malzemeleri vergi ödemeden Türkiye'de satmaktı. Diğer bir sorun da işgal boyunca İtilâf Devletleri hizmetinde çalışan şahısların himaye edilmesi*ydi.[8420]

10 Ağustos 1923. Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine rapor gönderdi. Buna göre, *10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen İtilâf Generalleri, hizmetlerinde çalışan şahısların affedilmesi konusunda temaslarda bulundular. Bu konuda Lozan'da bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ancak TBMM'nin Lozan Konferansı'na davet edildiği 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İtilâf Devletleri hesabına çalışan Türk vatandaşlarının durumu hakkında bir düzenleme yapılmadı. İtilâf Devletleri bu şahısların da af kapsamına alınmasını talep ettiler. İsmet Paşa, hükûmetine danışmadan müzakerede bulunma yetkisine sahip olmadığını bildirerek bu şahıslar hakkında gerekli bilgilerin ve isim listelerinin verilmesi halinde gerekli izni alabileceğini ifade etti*.[8421]

[8419] T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 321-322. Grace Mary Ellison'un belirttiğine göre Ali Fethi (Okyar) Mustafa Kemal'in "sağ eli"dir: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 191.

[8420] FO, 371/9164, E 8137; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 962-963.

[8421] FO, 371/9164, E 8251; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 969.

10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen İtilâf Generalleri savaş malzemelerinin ve cephanelerin satışında vergi alınmamasını talep ettiler. İsmet Paşa, tahliye için tanınacak süre içerisinde böyle bir vergi talebinde bulunmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ifade etmiştir.[8422]

11 Ağustos 1923. TBMM, "seçim"lerin ardından ikinci devresini inikad etti. "İntihabat" neticesinde Birinci Meclis'te bulunan 437 mebusun 290'ı; Mustafa Kemal'e muhaliflikle temayüz etmiş İkinci Grup mensubu 63 mebusun hiçbirisi İkinci Meclis'te yer almıyor.[8423] Mustafa Kemal'in *Müdafaa-yı Hukuk Grubu*na mensub olmayıb da İkinci Meclis'e hakikaten seçilen tek mebus, Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki'dir.[8424] *Müdafaa-yı Hukuk Grubu*nun tüzüğü, hükümet kararlarının her halükarda tasdik edilmesini garanti altına almaktadır. Esas hedef, Lozan'ın kabulüdür:

> Görüşmelerin kesilmesi etkisini Ankara'da da göstermişti. Büyük Millet Meclisi'nde üyeler İsmet Paşa'yı, ondan da daha sert bir şekilde Mustafa Kemal'i eleştiriyorlardı. Durumu kontrol altına alabilmek için Mustafa Kemal, Meclis'i feshetti ve bütün Türkiye'de yeni seçimler yapıldı. Aslında seçime katılan parti, yalnız kendi partisiydi. Seçim sonuçları kendisine bütün iktidarı veriyordu ve Lausanne'da yeniden bir anlaşma ihtimali doğmuştu.[8425]

> İstanbul üzerinde[n] geçerken Halifeye uğramadığı söylenen İsmet Paşa 13 Ağustos'ta Ankara'ya varmıştı. Doğal olarak bir kez daha Dışişleri Bakanlığı'na seçildi. Bir sonraki görevi, Lozan Antlaşması'nın Meclisten geçmesini sağlamaktı. Tehlike arz edecek bir muhalefet beklentisi yoktu, yine de her türlü olasılık dikkate alınmıştı. Halk Partisi artık Ankara'da faaliyetlerini sürdüren bir girişimdi ama hala ülkede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini almamıştı. Hepsi değilse de, pratikte tüm milletvekilleri ona bağlıydı. Mecliste olduğundan daha geniş mahremiyete sahip koşullarda meselelerin tartışılmasına imkân tanıyan ve part disiplinini uygulayan bir mercii konumundaydı. Geçen Ağustos'tan beri önemli konuların Meclisten geçirilmesine ilişkin düzenlenen başlangıç niteliğindeki parti toplantıları artan bir biçimde burada gerçekleştirilmişti. Partinin kurallarından biri, Mecliste ilgili konular tartışılırken bu toplantılarda alınan kararların tüm üyeleri bağlayıcı nitelikte olduğu ve ilgili konu Meclis gündemine geldiğinde üyelerin bu karar doğrultusunda oy kullanması gerektiğiydi. Bu uygulama Ağustos'ta çoktan moda haline gelmişti ve Barış Antlaşması'nın kabulünü tam anlamıyla garanti altına almak için kullanılmıştı.[8426]

İstidrat: Batı Anadolu kıyılarının Yunanistan'a ilhakı vadine mukabelen Müttefikler safında Cihan Harbi'ne girmeyi hedefleyen Selânik'teki cumhuriyetci ihtilâlci Venizelos hükümeti, Haziran 1917'de Atina'daki hükümete galebe çalınca, Müttefiklerle birlikte aldıkları *ilk önlemler muhalefeti ortadan ve ülkeye bir çeşit Venizelos yanlısı parlamento sağlamaktı*.[8427]

13 Ağustos 1923. Mustafa Kemal tarafından "intihab" listelerine yazılarak TBMM'ye tayin edilmiş mebuslar, Mustafa Kemal'i TBMM reisi "seç"ti.[8428]

15 Ağustos 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre, Korgeneral *Harington'a bir mektup gönderen İsmet Paşa*, 23 Temmuz tarihli şifahî *teminatını hatırlatarak yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İngiltere hizmetine alınan ve Türk kuvvetlerine karşı savaşmayanların da teminat*

8422 FO, 371/9164, E 8251; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 972.

8423 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 177.

8424 TBMM celse reisi Ali Fethi'nin (Okyar) beyanatı; T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1340, c. 7, s. 33.

8425 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 404.

8426 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 60.

8427 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 89.

8428 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 59.

kapsamında olduğunu bildirdi. Adnan [Adıvar] *Bey de Henderson'u ziyaret ederek aynı doğrultuda izahatta bulundu*.[8429]

19 Ağustos 1923. Kâzım Karabekir'in Ankara'nın Keçiören civarındaki kiralık hanesi Kubbeli Köşk'te akşam yemeği. Mustafa Kemal, ulema sınıfını tamamen tasfiye etmek gayesini dile getirdi:

> 19 Ağustos Pazar akşamı Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar -Latife Hanım ile birlikte- bana akşam yemeğine geldiler. Keçiören'e giderken sağ tarafta Kubbeli Köşk denen mevkide, bol suyu ve büyücek havuzu olan bir köşkte kira ile oturuyordum. İsmet Paşa, Lozan'da iken Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'la birlikte, bir kere daha bana-akşam yemeğine gelmişlerdi.
>
> Münakaşayı, İsmet Paşa ile ben yaptım! Mustafa Kemal Paşa sükûnetle bizi dinledi. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'dan da aldığı hızla, ne İktisat Kongresi'nin ve ne de heyet-i ilmiyenin hazırladığı programlara ilgi göstermeyerek müthiş bir inkılâp hamlesi teklif etti:
>
> -*Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız.* Bugünkü kudret ve prestijimizle bugün bu inkılabı yapmazsak, başka hiçbir zaman yapamayız.[8430]

Ulema karşıtlığı bağlamında, Sovyet Rusya arşivindeki bir belgeye göre Mustafa Kemal, bir hocaefendiyi kesmekle tehdit etmiştir:

> Agayef; Rauf, Fethi ve diğerleri gibi hükümet üyelerinin de bulunduğu Mustafa Kemal'in evinde oturuyormuş. Şu sahne gerçekleşmiş. Paşa'ya Doğu illerinden etkili bir hoca bir ricayla gelmiş. Mustafa, ona, ricasını yerine getireceğini, ama onun da yerine getirmesini istediği bir ricası olduğunu söylemiş: İzmir'den karısıyla döndükten sonra hacıyı karısıyla evine davet edecek ve ardından iki çift şehirde dolaşmaya çıkacaklar. Mustafa, çarşafsız bir şekilde karısıyla el ele gezecek. Hacı da aynı şekilde karısıyla el ele ve karısının çarşafını çıkartarak gezmeye söz verecek. Öneriyi duyan hoca utanmış, mırıldanarak "amin" demiş ve dine karşı itaatsizlikten bahsetmiş. O zaman Mustafa, ona şöyle demiş: "Ben, sizin dinî kurallarınızı bilmek istemiyorum. Eğer beni rahatsız ederseniz hepinizi keserim."[8431]
>
> Ayrıca Mustafa Kemal, daha önceden bir defasında içkiliyken Ahmet Agayev'in de aralarında bulunduğu etrafındakilere şöyle demiş: "Düşmanlarımın benim hakkımda ne konuştuklarını çok iyi biliyorum. Benim diktatör olmak, bütün kadınların ırzına geçmek, dini yok etmek istediğimi, benim namussuz olduğumu vb. söylüyorlar."[8432]

23 Ağustos 1923. TBMM'de Lozan Sulh Andlaşmasının tasdiki oylanıyor. 227 rey verildi. 213 evet reyiyle muahedename kabul edildi.[8433] İngiliz yıllık gizli raporuna göre Mustafa Kemal'in Lozan'ı tasdik ettirmesini icbar eden iki hayatî tazyik bulunuyordu:

> Türkiye'yi bir an önce Antlaşmayı onaylamaya iten en büyük sebep, Müttefiklerin tahliyesine ilişkin protokoldü. Bu protokole göre işgal altındaki bölgeler, Antlaşmanın Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandığının İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine bildirilmesinden sonraki altı hafta içinde boşaltılacaktı. Bir diğer sebep ise, Türkiye ile Yunanistan arasında barışı tesis etmek için sadece bu ülkelerin Antlaşmayı onaylamalarının yeterli olması ve bunun da sürekli Meriç nehrinin öte yakasından yapılacak bir

8429 FO, 371/9160, E 8329; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 967.

8430 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 2005, s. 159.

8431 Mehmet Perinçek. (2014). *Sovyet Arşiv Belgeleriyle Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri* (4. basım) içinde (s. 134-135). İstanbul: Kaynak Yayınları.

8432 Mehmet Perinçek. (2011). *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar: Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor* (2. basım) içinde (s. 150). İstanbul: Kaynak Yayınları.

8433 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 61.

saldırının endişesini yaşayan Türkiye'yi rahatlatacak olmasıydı. İsmet Paşa gerekli yazışmaları yapma konusunda vakit kaybetmedi ve 24 Ağustos'ta İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın boşaltılması başladı.[8434]

24 Ağustos 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Britanya Hariciye Nezâretine telgraf keşide eyledi. *23 Ağustos 1923 tarihinde Henderson'u ziyaret eden TBMM temsilcisi Adnan Bey, Lozan Antlaşması'nın onaylandığına dair telgrafı takdim ederek İtilâf Devletlerinin antlaşmaya uygun bir şekilde İzmir, İstanbul ve Çanakkale bölgesini tahliye etmelerini talep etti. Henderson, TBMM'nin engellemeleri nedeniyle İzmir'le telgraf iletişimi kuramamalarını gerekçe göstererek tahliyeyi geciktirmeye çalıştıysa da Adnan Bey bunların en kısa sürede giderileceğini bildirdiğinden bu engeller kaldırıldı*.[8435]

Müttefikler Boğazlar mıntıkasını tahliye sürecini başlattı.[8436]

25 Ağustos 1923. Yunanistan parlamentosu Lozan Muahedenamesini tasdik etti.[8437]

28 Ağustos 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a: *Bazı mebuslar, Suriye sınırıyla ilgili hükümleri eleştirdiler ve Ankara Anlaşmasının Türkiye'nin bağımsızlığıyla bağdaşmadığını söylediler*.[8438]

29 Ağustos 1923. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Harington, TBMM Hükümeti *subayları onuruna bir çay partisi verdi*.[8439]

Nevile Henderson, "Halife" Abdülmecid'i ziyaret etti. Mülakatta TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Adnan (Adıvar) da hazır bulunuyor. Henderson'da hasıl olan intiba, Halife Abdülmecid'in TBMM Hükümetinden *rahatsızlık duyduğu*dur. Halife, fevkalâde dikkat çekici cümleler sarfetmiştir: *Bir fiili işgal güç kullanımı ve yatırım gerektirir. Büyük Britanya kendisine sadık bir grubun İstanbul'u kendisi adına kontrol etmesinin daha ucuza mal olacağını kavramış olmalıdır*.[8440]

5 Eylül 1923. İngiltere Hariciye Nezâreti memuru Sör W. Tyrrell'in Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gönderdiği muhtırada kaydedilmiştir ki Mustafa Kemal nazarında Lloyd George, Yunan'ı İzmir'e çıkartmak suretiyle *Yeni Türkiye'nin gerçek kurucusu* olmuştur:

> Ankara'da bir hafta geçirmiş olan tanınmış Amerikan gazetecisi Isaac Marcossan ile görüştüm. Mustafa Kemal'in çok içtiği söylentilerinin doğru olmadığını; eşinin güzel, zeki, İngilizce ve Fransızca bilen ve siyasete karışmaya hevesli bir hanım olduğunu, kendisinin (Marcossan'ın) Mustafa Kemal'in vatansever kişiliğinden etkilendiğini söyledi. Mustafa Kemal, ülkesini kalkındırmak için Amerika'dan yardım umuyor, İngiltere'ye kuşkuyla bakıyormuş; Yeni Türkiye'nin gerçek kurucusunun Lloyd George olduğunu, onun İstanbul'a heykelini dikmek gerektiğini, çünkü Yunanlıları İzmir'e çıkarınca Türk milletinin vatanı savunmak için ayaklandığını söylemiş. Amerikan gazeteci, Türkiye'deki yoğun vatanseverlik ve yabancı düşmanlığının Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını köstekleyeceğini, Ankara'nın başkent kalması için Mustafa Kemal'in ısrar edeceğini söylüyor.[8441]

8434 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 61.

8435 FO, 371/9164, E 8571; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 974.

8436 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 40.

8437 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 40.

8438 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XCV.

8439 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 231.

8440 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 178.

8441 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XCV-XCVI. İngiliz istihbaratçı Aubrey Herbert'in mütalaası da benzer cihettedir: "Ulusalcı hareket bir anda çiçekten meyveye olgunlaştı. Mustafa Kemal, Müttefik'lerin idaresinde umumî müfettişlik yapagelmişti ve O, Türk kuvvetlerini silâhsızlandırmakla meşguldü; [sonra] Türk başkumandanı oldu. Mustafa Kemal, bu unvanı doğrudan doğruya, tıpkı fırka

9 Eylül 1923. Halk Fırkasının teessüsüne dair takrir, TBMM Dahiliye Vekâletine verildi.[8442]

11 Eylül 1923. Halk Fırkası ilk defa grub toplantısı inikad etti. Belirlediği nizamnamenin ilk maddesi: *Türkiye'yi asrî bir devlet halinde yükseltmek*.[8443]

19 Eylül 1923. TBMM Hükümeti İstanbul karargâhı, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington onuruna *bir gardenparti* düzenledi.[8444]

22 Eylül 1923. Mustafa Kemal'in Hans Lazar'a beyanatı: *Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır.*[8445]

İngiliz yıllık gizli raporu:

> Tüm dikkatler 23 Eylül öncesi Mustafa Kemal'in yabancı bir gazeteciye vermiş olduğu demece çekildi. Bu demeçte, Türk sistemini tanımlayan sözlükteki tek kelimenin "Cumhuriyet" olduğu, egemenliğin halka ait bulunduğu ve tüm yetkinin Mecliste olduğu, bu sistemin geliştirilmeye ve daha da mükemmelleştirilmeye ihtiyacı olduğu vurgulanmaktaydı. Aşağı yukarı aynı tarihte bir başka Bakan istifa etti ve artık genel bir hükümet krizinden söz edilmeye başlandı. Az veya çok, Mustafa Kemal'in oluşturmaya çalıştığı kişisel hükümranlığına açıktan karşı çıkanlar gerek İstanbul, gerek İzmir gerekse Ankara'da aktif konumdaydılar. Hala temkinli hareket etmesine rağmen Rauf Bey muhalefetin umudu haline gelmişti. Görünüşe göre Dr. Nazım Bey İttihat ve Terakki tabanında bu muhalefeti harekete geçirmeye çalışıyordu. İstanbul'daki belirli kişiler, özellikle de Refet Paşa, Halife'yle yakınlaşma eğilimi içindeydi.[8446]

24 Eylül 1923. Halk Fırkası Menteşe mebusu Yunus Nadi'nin Ankara'da münteşir gazetesi *Anadoluda Yeni Gün*, Mustafa Kemal'in Viyana gazetesi "Neue Freie Presse"ye beyanatını iktibas etti:

> Hangi lûgatte aranırsa aransın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini teşkil eden cümleleri bir kelimede izah edebilmek için aynı kelimeye tesadüf olunur. Bu da cumhuriyet kelimesidir. Binaenaleyh dahili inkişafımız henüz tamamen nihayet bulmamıştır. Birçok tadilat, terakkiyat vukubulacak ve bütün bu tadilat cumhuriyet esasına müteveccih olacaktır. Türkiye hal-i hazırda olduğu kadar istikbalde de daha fazla demokratik bir cumhuriyet olacaktır. Hiçbir suretle Garp cumhuriyetlerinin sisteminden farklı olmayacaktır.[8447]

Hatırlanacak olursa, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, 13 Şubat 1923'teki Avam Kamarası konuşmasında beyan ettiği üzere sulha varılması için *Batı idare ve hükümet standartlarını özümsemek zorunda olduklarını* TBMM Lozan heyetine söylemişti.

25 Eylül 1923. General Townshend, Ankara'ya muvasalat etti.[8448]

---

maliyesine muavenetçi herhangi bir İngiliz milyoner gibi olan Bay Lloyd George'ye borçluydu." Aubrey Herbert. (1924). *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel* (D. MacCarthy, eds.) (2nd Edition) (p. 331). Great Britain, London: Hutchinson & Co. Paternoster Row. Lloyd George de methiyeye bir cemilede bulunarak Mustafa Kemal'i şöyle övmüştür: Bütün umutlarımı ve planlarımı "yenen adam ve emperyalist düşünceden uzak Napolyon gibi ülkesini sefalete düşürmeden ve bütün Avrupa'yı kan gölüne çevirmeden Türkiye'de şerefli bir millî hükümet kuran adam" BNA, FO, 371/9133, E 11692/199/44, Henderson'dan Curzon'a 10 Aralık 1923 tarihli rapor; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 182.

8442 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 74, dipnot 5.

8443 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 41.

8444 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 231.

8445 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 41.

8446 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 64-65.

8447 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 2021, s. 58.

8448 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 41.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

> Türklerin yeni sultanı anlamına gelecek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından yeni bir hanedan oluşturulmasına kadar atılabilecek adımlar, Mustafa Kemal'in bugüne kadar yaptıklarının yanında daha kolay gözüküyor. Latife Hanım'la (Uşaklıgil) evliliğinden bir varis doğabileceğine dair haberler [var]. Fakat Osmanlı hanedanının mücadele etmeden, kudretsiz bir halifeliğe razı olup olmayacağını bilmiyoruz. (Mustafa Kemal) İstanbul'daki Müttefik işgal güçleri çekilir çekilmez buraya büyük bir ordu göndererek kentte büyüdüğü gözlenen memnuniyetsizliğin tehlikeli bir noktaya ulaşmasını engellemek isteyecektir. Gelecekteki güç mücadelesi yalnızca Osmanlılar ve Kemalistler arasında değil, İstanbul ve Ankara arasında da olacak. Türkiye'de aynı anda iki krala yer yok.[8449]

Mustafa Kemal'in orduyu kullanarak iktidar alanını İstanbul'a tenfiz etmek isteyeceğinin belirtilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Kemalist tarih yazımının günümüzdeki mühim akademiklerinden Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Direktörü Profesör Sevtap Demirci, bu hususla alakalı teyid edici bir başka resmî rapordan bahseder:

> Hatta Mustafa Kemal'in bir oldu bittiye getirip adeta, "darbe yaptığını" söyler Doğu Masası'ndaki görevli, İngiliz Dışişlerine. "Hükümet darbesi" de deniliyor Cumhuriyet için. Gücünü pekiştirdiği söyleniyor.[8450]

26 Eylül 1923. Korgeneral Harington, Nevile Henderson'a telgraf keşide eyledi. *Harington; işgal döneminde yaşananların kendileri için iyi bir tecrübe olduğunu, askerî ve diplomatik alanlarda yaşanan ilişkilerin bir örneğinin ileride yaşanacağını düşünmediğini ifade* ediyor. *Harington; karşılaşılan her sorunda İtilâf hükûmetleri, Yüksek Komiserler, Kumandan ve Amiraller arasında genel bir antlaşma sağlama mecburiyeti olmasına rağmen yine de durumu "iyi idare ettiklerini"* yazıyor.[8451]

29 Eylül 1923. İstanbul'daki Müttefik işgal kuvvetleri kıtaatının tahliye muamelesi tamamlandı.[8452] Başkumandanlar ve maiyetleri şehri TBMM Hükümetine teslim etmek için bekliyorlar.

1 Ekim 1923. Boğazların silâhsızlandırılması hakkındaki sözleşme, Selahaddin Âdil Paşa ve İtilâf Devletleri kumandanları taraflarınca imzalandı.[8453]

> 1 Ekim 1923 tarihinde Galata rıhtımında bekleyen Arabic gemisinde "mütareke gereğince" İtilâf Devletlerinin el koyduğu savaş malzemeleri dahil bütün mühimmatın Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlendi. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selâhattin Âdil Paşa imzaladılar. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; işgal kuvvetleri tarafından el konulan malları sadece teslim aldığına dair imza atan Selâhattin Âdil Paşa, resmî ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı kayıplardan vazgeçmediğini göstermek istediyse de Lozan Antlaşması'ndan sonra işgal dönemi uygulamaları ile ilgili hak talebinde bulunmak imkânsız hale geldi.[8454]

8449 Günce Akpamuk & Onur Erem. (2023, Ekim 28). İngiliz gizli belgelerinde Ekim 1923 (1): 'Ankara'da doğum sancıları: Cumhuriyet fikri kabul görse de Mustafa Kemal'e muhalefet var'. *BBC News Türkçe*. www.bbc.com adresinden edinilmiştir.

8450 Günce Akpamuk & Onur Erem. (2023, Ekim 29). İngiliz gizli belgelerinde Ekim 1923 (2): 'Türk halkı bu sabah bir Cumhuriyet'e uyandı'. *BBC News Türkçe*. www.bbc.com adresinden edinilmiştir.

8451 FO, 371/9164, E 9950; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 978.

8452 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 41.

8453 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.

8454 FO, 371/9164, E 9814, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 816.

1/2 Ekim 1923. İngiliz ordusu, depolarındaki yaklaşık 600.000 sterlinlik malzemesini inanılmaz ucuz fiyatla 32.000 sterlin karşılığında[8455] Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne sattı. *Bir İngiliz topçu bataryası, çadırları Türklere satmış olduğu için Anadolu'daki son gecesini açık havada yatarak geçirmek zorunda kaldı. Devir teslim töreninden önce Coldstream Muhafızları çizmelerinin tümünü bir Türk alayına verdi. Harington'ın düzenlediği tören 2 Ekimde yapıldı. İngiliz Muhafız Birlikleri limana doğru yürürken, Harington Türk bayrağını selamladı ve Coldstream bandosu "Çok Yaşa Mustafa Kemal Paşa" marşını çaldı*.[8456] *Coldstream bandosu "Mustafa Kemal Komutanımızdır" parçasını çaldı, Türkler alkışa başladı*.[8457] Böylelikle, Mustafa Kemal'in çakırkeyif bir hâldeyken Mithat Şükrü Bleda'ya ızhâr ettiği kehâneti gerçekleşmiş oldu.

Korgeneral Harington, *İstanbul'u terketmeden bir gece önce* [1 Ekim 1923'de] *bütün belgelerini ve mektuplarını yakmıştı*r. *Aslında buna pek de ihtiyacı yoktu, sembolik bir jestte bulunmuştu*r.[8458]

2 Ekim 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'un Hariciye Nezâretine raporu: *General Harington kuvvetli şahsiyeti sayesinde Türklerin mutlak güven ve saygısını kazanmayı bildiğini ortaya koymuştur*.[8459]

Avusturya'nın Viyana şehrinde intişar eden *Neue Freie Presse* gazetesinde Mustafa Kemal'in bir mülâkatı neşredildi. Mustafa Kemal, *cumhuriyet rejiminin kurulacağını* beyan etti.[8460]

General Harington'un hatırat kaydı:

> İstanbul'dan ayrılmadan önce (2. 10. 1923) 15 bin Türkün huzurunda Türk bayrağını selâmladığım zaman hepsi de dost ve sevinçli idiler. . . İsmet Paşa'ya şu mektubu göndermiştim: "İngiliz ve Türk orduları arasında mevcut bulunmuş olan mutlu ve sürekli geleneklerin yeniden doğacağını düşünmekle bahtiyarım. . . Müşkil bir devreye karşılıklı işbirliği yapmak suretiyle başarı ile istikamet verdik.[8461]

*2 Ekim 1923 tarihinde Harington'a bir mektup yazan Selâhattin Âdil Paşa İtilâf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediklerini vurgulayarak Türk Hükûmeti'nin, İtilâf Devletleri tarafından yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirdi. Selâhattin Âdil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükûmeti'nin ağırına gitmiş olacak ki; işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükûmeti, Fransız ve İtalyan meslektaşları ile uyum içerisinde Türk temsilcilerine cevap verilmesini emretti. Ancak şu ana kadar ulaşılabildiğimiz İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır. Belki de İngiliz temsilcileri gerginliği arttıracak böyle bir cevaba gereksinim duymamışlardı*r. *Zira Lozan Antlaşması, İtilaf Devletlerinin işgal dönemi uygulamalarının üzerine kırmızı bir çizgi çek*ecektir.[8462]

8455 1922 Kasımında 1 İngiliz lirası 10 lira 65 kuruş idi: İkdâm, 7 Teşrîn-i sânî 1338-1922, Numero 9210, *İngiliz Lirası 1065 Kuruşda*, s. 2. Demek oluyor ki İngiliz ordusu 6.390.000 liraya tekabül eden kıymetteki askerî teçhizatını TBMM Hükümetine yaklaşık 340.800 liraya satmıştır.

8456 Andrew Mango, *Atatürk,* 2000, s. 378-379.

8457 Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (M. Harmancı, çev.) (3. basım) içinde (c. 2, s. 436). İstanbul: E Yayınları.

8458 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 408.

8459 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 230.

8460 Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, 2019, s. XIV.

8461 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256. Mustafa İsmet'in (İnönü) cevabî mektubu: "Tanıştığımızdan itibaren hakkınızda daima dostluk ve samimiyet duyguları besledim. Mudanya'da tanıştığımız zaman durumun yüklediği ağır vazifelere rağmen aramızda samimî şahsî münasebetlerin yaratılmış olması mesleğimizde nadir bir misal teşkil eder. Memleketlerimiz arasındaki dostluğun gelişmekte devam etmesini samimiyetle arzu ederim." (Jaeschke, 1971, s. 257).

8462 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 816-817.

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığı ile TBMM Hükümeti İstanbul Kumandanlığı merasim tertibinde saat 11:30'da devir teslim icra etti. 100 İngiliz, 100 Fransız, 100 İtalyan ve 100 TBMM Hükümeti tebaası asker, İngiliz Albay J. Steele'nin* emriyle merasim vaziyeti almıştır. Merasim safahatı şöyle vuku buldu:

1) *11.15'te bütün kıtalar 1 Ekim 1923'te belirlendiği gibi yerlerini al*dı.
2) *İtilâf Generalleri gelmeden önce askerlere dikkat emri veril*di.
3) *İtilâf Generalleri Harington, Mombelli ve Charpy saat 11.30'da yürüyerek tören alanına gel*diler.
4) *Generallerin gelişlerinde onları Selâhattin Âdil Paşa karşıla*dı. *Muhafız Alayı bandosu selam marşını çal*dı. *İtalyan, Fransız ve İngiliz kumandanlar kendi birliklerine hazır ol emri ver*diler.
5) *Askerler hazır olda bekledikleri halde Generaller onları teftiş* ettiler.
6) *Teftişin bitiminde tören kumandanı tarafından silah omza emri veril*di *ve dört Generalin görevi sona er*di.
7) *İşgal kuvvetleri, Generallerin karşısında hazır ol pozisyonunda bekle*diler.
8) *İtilaf Generalleri üç kıtayı silah omuzda selamla*dılar.
9) *İşgal kuvvetleri verilen komutla eski pozisyonlarını al*dılar.
10) *Türk askerleri dört Generalin karşısında olduğu halde Türk bandosu millî marş için hazırlık yap*tılar.
11) *Türk bandosu millî marşı* icra etti.
12) *Türk askerleri eski pozisyonununa dön*düler.
13) *İtilâf Generalleri, Selâhattin Âdil Paşa ile birlikte Türk birliklerini selamla*dılar.
14) *İşgal kuvvetleri gidecekleri gemilere doğru ilerlemeye başla*dılar.
15) *İşgal kuvvetleri töreni başlatan Kumandan J. Steele'in emrinde sırasıyla Fransız, İtalyan ve İngiliz birlikleri şeklinde harekete geç*tiler.
16) *İtilâf Generalleri, Yüksek Komiserler ve Türk yetkililer caminin bulunduğu taraftan Türk bayrağını selamlayarak tören alanından ayrıl*dılar.
17) *İtilâf Generalleri emrindeki birliklerle kendilerini Dolmabahçe önlerinde bekleyen gemilerine bin*diler. Saat öğleden sonrayı gösteriyor. İngiliz Başkumandan Harington, "Arabic" nam sefineye; Fransız Başkumandan Charpy, "Mudia II" nam sefineye; İtalyan Başkumandan Mombelli ise "Grass" nam sefineye bindiler, Türk bayrağını selamlamak suretiyle Boğaz'dan uzaklaştılar. Ayrıca, *Grup Kaptanı Fellowes'un emrindeki Hava Kuvvetleri de aynı gün İstanbul'u terk ettiler*.[8463]

*İşgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Yüksek Komiserler, Türkiye ile ilişkilerin devam etmesi amacıyla İstanbul'da kaldılar. Lozan Antlaşması'nın İtilâf Devletleri tarafından onaylanmasından sonra Yüksek Komiserlikler, Büyükelçiliklere dönüştürülecek ve olağan ilişkiler yeniden başlayacak*tır.[8464]

---

* Albay J. Steele, 17 Kasım 1922 sabahı saat 08:00'da Padişah'ı istikbal eden subay idi: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 89-90.

8463 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 974-975. Fakat bir istisna bulunuyor. İmzalanan "İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Bulundukları Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri" nam protokol mucibince "31 Aralık 1923 tarihine kadar İngiltere, Fransa ve İtalya Türk karasularında birer kruvazör ve ikişer destroyer bulundur"acaklardır (Bozkurt, 2014, s. 962).

8464 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 976.

3 Ekim 1923. Britanya Başvekili, Muhafazakâr Fırka lideri Stanley Baldwin'in[8465] Lozan Andlaşması hakkındaki beyanatı: *Bu anlaşma Yakın Doğuda sürekli bir durgunluğu sağlamaya yardım edecektir*.[8466]

Halk Fırkası Dîvânı, devletin adını *Türkiye Cumhuriyeti* olarak kararlaştırdı.[8467]

4 Ekim 1923. Korgeneral Harington: *4 Ekim 1923 tarihinde, Türklerin son derece sıcak kanlı ve insanı duygulandıran "uğurlaması"nın ardından "Arabic" adındaki son gemiye bindim. Nevile Henderson da beni yolcu etmeye geldi. Eşimle ayrılmadan önce onun yanında vakit geçirdik. Bana, General İsmet Paşa'dan, her zaman saklayacağım bir mektup getirmişti. Nevile Henderson'la ben Türk makamlarıyla son derece zor dönemlerden geçtik ancak bu işten alnımızın akıyla çıktık. Her şey çok farklı olabilirdi. Bu dostane vedanın, bugünkü dostane ilişkilerde payı olma ihtimali var*.[8468]

1923 senesi İngiliz yıllık gizli raporundan: Korgeneral Harington *"Arabic" adlı gemiyle İstanbul'dan ayrılmış, onu Fransız General Charpy "Medie II" ve İtalyan General Mombelli de "Graz" adlı gemilerle takip etmiştir. Giderlerken Müttefiklere ait son askeri birlikleri de beraberlerinde götürmüşlerdir. Limandan çıkarlarken Tophane'nin deniz tarafından devasa bir Türk bayrağı kuvvetli rüzgârın etkisiyle ikiye ayrılmıştı. Eğer bu bir işaretse, uzak geleceği işaret etmekteydi*.[8469]

6 Ekim 1923. İstanbul, Kapanî Sabataycı Miralay Şükrü Naili (Gökberk) komutasındaki TBMM Hükümeti silâhlı kuvvetlerine teslim edildi.[8470]

> İngiliz işgal gücü, 1923 yılı sonlarına doğru Türkiye'den çekilirken İngiliz istihbarat servisi, arkada, geniş kapsamlı istihbarat şebekesi bıraktı mı? Bu soruya olumlu veya olumsuz bir yanıt vermek için gerekli belgeler İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır, çünkü lngiliz İstihbarat Servisi'nin evvelce ülkemiz ve bugünkü eylemleriyle en küçük bir ilişiği olan belgeler bile, ilgili Bakanlığın emrindedir ve araştırmacılara süresiz olarak kapalıdır.[8471]

1923 senesi İngiliz yıllık gizli raporu: *Halkın yaptığı nümayiş, anlık olmaktan ziyade iyi organize edilmişti. Fakat Türkiye kendi evinde bir metres durumundaydı*.[8472]

9 Ekim 1923. Mirliva İsmet (İnönü), *Halk Fırkası* içtimaında teklif etti: *İstanbul'umuz ilelebet Hilâfeti İslâmiyenin makarrı kalmakla beraber Ankara Türkiye'nin makarrı idaresi olmalıdır*.[8473]

10 Ekim 1923. İsmet (İnönü), TBMM celsesinde takrir verdi: *Coğrafî ve sevkulceyşî vaziyet dolayısile Ankara, Türkiye Devletinin makarrı idaresi olmalıdır.*[8474]

13 Ekim 1923. *Başşehir ve hilâfet merkezi olan İstanbul'un siyasî başkentliği Ankara'ya taşındı*.[8475]

İngiliz yıllık gizli raporu:

8465 Britannica, *Stanley Baldwin: prime minister of United Kingdom*, britannica.com adresinden edinilmiştir.
8466 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.
8467 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 178.
8468 Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 229. Harington'un *Arabic* nam gemiyle İstanbul'u terk etmesi de mecaz manayla yüklü. İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, âdetâ, Türklerin elinden İslâm kuvvetini alarak sabık Payitaht'tan mufarakat etmektedir.
8469 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 62. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
8470 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.
8471 Kaya Karan. (2008). *Türk İstihbarat Tarihi* içinde (s. 107). İstanbul: Truva Yayınları.
8472 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 63.
8473 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.
8474 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 42.
8475 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 179.

> 13 Ekim'de Meclis, İsmet Paşa'nın girişimiyle, Halk Partisi tarafından hazırlanmış olan istisnai bir karara imza atarak Ankara'nın resmen başkent ilan edilmesini sağladı. Sonraları bunun, giderek çalkantılı bir grafik çizen Meclis'in Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın kontrolü altına girmesi için dikkatlice hazırlanmış bir dizi olayın ilk adımı olduğu görülecekti. Bir sonraki adım 22 Ekim'de atılacak, Mustafa Kemal'in o sıralar pek de olağan olmayan kişisel girişimiyle ordudaki subaylara 5.000.000 liralık bir ücret artışı ve yan ödeme şeklinde ilave gelir sağlanacaktı. İki gün sonra siyasettte tam anlamıyla son noktaya varılacaktı.[8476]

15 Ekim 1923. İngiliz Amele Fırkası (İşçi Partisi) lideri Ramsay McDonald, Türkiye'yi ziyaret etti.[8477]

22 Ekim 1923. Subayların ve askerî memurların maaşlarına zam yapıldı.[8478]

27 Ekim 1923. Gümüşhane'den Trabzon'a muvasalat eden Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: "İstanbul gazetelerinden *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Karagöz*, aleyhtar vaziyette *İleri* Gazi'ye diktatörlük teklif ediyor".[8479]

29 Ekim 1923. Mustafa Kemal'den Fransız muharrir Maurice Pernot'a beyanatı:

> Memleketler muhteliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlıyan rabıtaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hatâ idi, bunu tekrar etmiyeceğiz. (..)
>
> Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükûmet vücude getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?[8480]

Bu noktada İngiliz Hariciye Nâzırı Lordu Curzon'un 13 Şubat tarihli Avam Kamarası konuşmasında "Batı idare ve hükümet standartlarını özümsemek zorunda olduklarını, ancak bu takdirde Avrupa'nın kendilerine yardım edebileceğini söyledim" beyanını hatırlamakta fayda vardır.

Aynı gün, Türk Devleti'nin idare şekli anayasaya "cumhuriyet" olarak kaydedildi. Söz konusu anayasa değişikliğinin arka planında ise Mustafa Kemal'in siyasî tuzak tertibatı yer almaktadır:

> Yaklaşık tam bir yıl sonra tümüyle bağımsız bir muhalefet partisinin kuruluşuna yol açan en önemli neden kuşkusuz buydu. Ne var ki, tanınmış birçok milliyetçi önderin hararetli itirazlarına ve Halk Fırkası içinde bir bunalıma yol açan gerçek neden, Cumhuriyetin ilânı değil, bunun yapılış tarzıydı. Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanına bağlılığı bilinen, bu yüzden de halifenin konumunu tehdid ederken onunkini pekişterecek olan cumhuriyetin ilânından yana olmayacakları muhetemel olan tanınmış parti üyeleri kent dışındayken, bu olayın gerçekleştirilmesini sağlamıştı. Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Adnan (Adıvar) zaten İstanbul'dalardı, Ali Fuat (Cebesoy) da 29 Ekim günü İstanbul'a varmıştı. Cumhuriyetin ilân edilmesi kararı alınırken onlara ne danışılmıştı, ne geri çağrılmışlar ve hattâ ne de durumdan haberdar edilmişlerdi.
>
> Onların karşı çıkma nedenini anlamak için 29 Ekim 1923'de cumhuriyetin ilân edilmesinde izlenen yola kısaca bir göz atmak gereklidir. Cumhuriyetin ilânında oku yaydan fırlatan olay, BMM tarafından hükümetin önerdiği adaylar olarak Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Ferit (Tek)'in yerine Rauf (Orbay)'ın Meclis başkan yardımcısı (bizzat Mustafa Kemal'in başkanlığı altında) ve Sabit (Sağıroğlu)'nun da dahiliye vekâletine seçilmeleri olmuştu. Mustafa Kemal, hükümeti bu olayın bir güvensizlik göstergesi olduğuna ve istifa etmesi gerektiğine ikna etti. Fethi hükümeti 27 Ekim'de beklendiği gibi istifa etti. Gündemdeki anayasa uyarınca bu durumda Meclis'in hemen yeni vekiller heyetini oluşturması gerekirken, Mustafa Kemal tüm önde gelen taraftarlarına yeni hükümette görev kabul etmemelerini önceden tenbih ettiğinden, yeni kabinenin

---

8476 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 65.

8477 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 43; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 291.

8478 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 43.

8479 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

8480 Tanin, 11 Şubat 1924; Aktaran: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, c. 3, s. 90-91.

kurulmasının olanaksızlığı ortaya çıktı. İçine düştüğü çıkmazda kımıldanamaz hale gelen Meclis'in kendisine danışmaya karar vermesi üzerine, Mustafa Kemal duruma radikal bir çözüm önerdi. Bir gece önce hazırlanan, seçimle gelen bir cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanının atadığı bir başvekil ve başvekilin atadığı bir vekiller heyeti unsurlarını içeren ve böylelikle tek tek seçilmiş vekillerden oluşan konvansiyonel hükümet sisteminin yerine bir cumhuriyet rejiminin ilân edilmesi önerisini Meclis'e sundu. Bunun güçlü ve istikrarlı bir hükümet için tek reçete olduğunu da belirtti. Bölünmüş durumdaki Meclis, biraz da gafil avlandığından önergeyi kabul etti. Aynı gün daha sonra, Mustafa Kemal Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. O da ertesi gün İsmet (İnönü)'yü başvekil olarak atadı.

Cumhuriyetin ilânı olgusu, Rauf ve diğerleri için büyük bir sürpriz oluşturmamakla birlikte, karşılaştıkları bu oldu-bittinin yapılış tarzı karşısında şaşkınlıktan dona kalmışlardı. Rauf'un tedirginliği, İstanbul gazetelerinden Vatan ve Tevhid-i Efkâr'ın 1 Kasım 1923 tarihli nüshalarında yayınlanan bir söyleşisinde açıkça görülmektedir. Burada önce hükümetin istifasına, gerçekten kendisinin meclis başkan yardımcılığına seçilmesinin yol açmış olmasının düşünülemeyeceğini belirten Rauf, daha sonraki günlerde tutarlı bir şekilde savunmaya devam edeceği bir muhakeme geliştirerek, dünyada gerçekte yalnızca iki tip hükümet olduğunu söylemektedir: Demokratik ve despotik. Kendisi daima demokratik ilkeleri destekleyecekti; bunlara bağlı kalındığı sürece, bir isim değişikliği büyük bir sorun yaratmazdı. Bu yüzden kendisi gerçekte cumhuriyetin ilânına karşı değildi. Karşı olduğu, anayasanın Meclis'te ve ülke çapında yeterince tartışılmadan alelacele ve usule aykırı bir şekilde değiştirilmesiydi.[8481]

İngiliz Hariciye Nezâreti, bu tarihlerde, Mustafa Kemal yönetiminin Sovyet Rusya'dan İngiltere'ye meylettiğini kaydetti:

2 Ekim'de İstanbul'un tahliyesine kadar, Türkler Büyük Britanya'nın Müttefikler içinde barışa veya savaşa karar veren taraf olduğunu düşünüyordu… Tutumları öfke, korku, saygı ve şüphenin bir karışımıydı.

Fakat 1923'ün başlarında bu karışımdaki öfke azalmaya başladı. Türklerin çoğu Büyük Britanya'yı sevmeye, Rusya'yı ise sevmemeye yatkın.

İstanbul'un tahliyesi sırasında Büyük Britanya'nın Türkiye'deki prestijinin azalmaması konusu epeyce konuşuluyordu. Fakat Yunanların Anadolu'dan gönderilmesi, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Müttefik birliklerinin geri çekilmesinin ardından hiçbir Avrupa gücünün prestiji kalmamıştı, hiçbirine hayranlık ve güven duyulmuyordu.

Fakat yine de Büyük Britanya'ya korku ve saygıyla bakılıyordu. Ayrıca aşırı milliyetçiler Büyük Britanya'nın Halifeliği kullanarak Türkiye'yi içerden zayıflatabileceğinden endişe ediyor.[8482]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı sistemi, başka bir kisve altında meşrutî monarşi düzenine dönüş idi:

Bir anlamda 1919 yılından beri Milli Mücadele'nin [Nationalist movement] başında bulunanlar arasında, şimdiden muhafazakâr eğilimler ortaya çıkmıştır. Geçtiğimiz Ekim ayında "Cumhuriyet" kelimesi dile getirildiğinde Türkiye ile ilişkilendirilmesinde gariplik yaşanmış, Batılılar ileriye doğru büyük bir atılım yapıldığı duygusuna kapılmışlardı. Aslında 29 Ekim kararı, 1920'de Anadolu'da kurulmuş ultra demokratik bir hükümet şeklinden ziyade, İmparatorluğun son günlerinde benzeyen meşruti sisteme doğru atılmış geri bir adımdan ibaretti. 1920 ve onu takip eden senede tüm yetkinin egemen halkın temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olduğu vurgusunu, Mustafa Kemal Paşa dışında hiç kimse bu denli etkin bir biçimde dile getirmemişti. Bakanlar, Meclisin idari fonksiyonlarını yürütmek üzere kişisel olarak atanmış delegelerden başka bir şey değillerdi. Cumhuri hükümet şekliyle meşruti monarşi arasında temel bir fark olmadığını ve Türkiye'nin her iki konuda da uzun bir geçmişe sahip olduğunu Mustafa Kemal, bizzat kendisi söylemişti. 29 Ekim 1923'ün dikkat çeken özelliği "Cumhuriyet" kelimesinin kullanılmış olması değil, Meclis

[8481] Erik Jan Zürcher. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 49-51). İstanbul: Bağlam Yayınları.

[8482] Günce Akpamuk & Onur Erem, *İngiliz gizli belgelerinde Ekim 1923 (2): 'Türk halkı bu sabah bir Cumhuriyet'e uyandı'*, BBC News Türkçe, 29 Ekim 2023.

yerine bir başkanın devletin başı olarak görülmesi ve devletin başının bir başbakanı, bu başbakanın da birlikte çalışacağı arkadaşlarını atadığı sisteme bir geri dönüş olmasıdır. Bakanlar Kurulu gerçekten de Meclis tarafından onaylanmak durumundaydı, fakat pratik anlamda Meclis, yürütmenin gücüyle dengelenen bir yasama organı konumuna dönüşmüştü.

Bu göreceli muhafazakâr eğilimin işaretleri yıl sonuna doğru da görülecekti. Saltanatın kaldırılmasına itiraz etmek vatana ihanet olarak kabul edilmişti, fakat Cumhuriyet'in kurucusuna Sultanın sahip olduğu tüm yetkilerin verilmesi önerisinde bulunmak herkese açıktı. Yıl sonunda Devlet başkanına, Meclisi feshetme ve yasamayı Meclise geri gönderme yetkisini verecek düzenlemeler mümkün görünmekteydi. Yeniden bir Senato kurulması konusu da açığa vurulmaktaydı ve hazırlanmakta olan yeni Anayasa'nın da, eski sistemin karakteristik kurumlarından olan Devlet Konseyi'ne ilişkin bir madde içereceği oldukça kesindi.[8483]

İngiliz yıllık gizli raporuna göre *1923'te alınan bu kararlar*, *Kasım 1922'den beri belirsizliğini koruyan hilafet sorununa yeni bir boyut getirmiş* ve *yeni Türk milliyetçiliğinin laik karakterine, tesadüfen bir şekil ve içerik kazandırmıştır*.[8484]

30 Ekim 1923. *The Times* gazetesi, "Kemal Paşa'nın iktidarı ele geçirme girişimi. Bir Türk Cumhuriyeti. Hükûmet bunalımının sonucu" nam makale neşretti.[8485]

1 Kasım 1923. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. İsmet (İnönü), Nahit adlı İngiliz ajana demiştir ki *İngiltere'nin güvenini kazanmak için, geniş Asya ve İslâm siyasetimizden vazgeçerek, İngiltere'nin sadık hizmetçileri olmamız gerekecektir*:

Nahit adlı, partiler dışı politika "öğrencisi", İsmet Paşa'yla içten bir görüşme yaptıktan sonra, Ekim ortalarına doğru İstanbul'a dönüyor ve İsmet Paşa'yla yapmış olduğu görüşmeleri şöyle anlatıyor:

İsmet'in görüşlerinin özü şudur: a) İngiltere'ye karşı tutum: Nahit'in, Türk-İngiliz ilişkileri konusunda sormuş olduğu bir soruya, İsmet Paşa gülerek şu yanıtı vermiştir: "İngiltere ile barış yaptık, ama dostluk ve karşılıklı güveni yeniden kurmak bir yüzyıl alacak. İngiltere'nin güvenini kazanmak için, geniş Asya ve İslâm siyasetimizden vazgeçerek, İngiltere'nin sadık hizmetçileri olmamız gerekcektir ki, bu da olanaksızıdır. Kendimizi İngiliz'lere kabul ettirmek için elimizden geleni yapacak ve İngiltere'nin, uyguladığımız Sovyet aleyhtarı siyasetin değerini anlamasını umud edeceğiz".

b) Fransa'ya ilişkin olarak İsmet şöyle diyordu: "Fransa'yı, Suriye siyaseti ve ekonomik tutumu dolayısıyla, Türkiye'nin en büyük düşmanı sayarım. Bizi bir kez aldatmıştır, ama bir daha aldatamayacaktır".

c) Rusya konusunda şöyle diyordu: "Sovyet Rusya ile asla içten dostluk ilişkileri kurmayacağız, çünkü eski Çar yönetimi gibi, şimdiki hükümet, Türkiye'ye karşı saldırgan bir siyaset izliyor; ilk fırsatta Doğu İlleri'mizi istilâ edecektir; ayrıca, İstanbul'u ele geçirmek emelindedir".

d) Almanya hakkında şöyle diyordu: "Alman'lar, bizden, Macaristan'a vermeyi dilediğimiz kimi ekonomik yararları sağlamayı diliyorlar; ama şimdiki fakirliğimiz ve iktisadi sıkıntımız yüzünden onlara boyun iğmeliyiz. Ulusçu Alman'larla işbirliği yapacağız". [..][8486]

Hüseyin Rauf (Orbay) İstanbul matbuatına beyanat verdi. Türkiye'nin diktatörlüğe doğru gittiğini ifade ederek muhalefet etti. İngiliz yıllık gizli raporunda, bu vaka, şöyle hulasa edilmektedir:

Rauf Bey Ekim'de İzmir'den İstanbul'a geldi. Refet Paşa ve diğerleri ile birlikte, Halife konusunda heyecan verici yorumlarda bulunan bir grup oluşturdu. İki İstanbul gazetesi 1 Kasım'da kendisiyle yapılan bir röportajı yayınladı. Bu röportajda Rauf Bey, otokrasiyi kınayıp halk egemenliğini tek seçenek olarak alkışlarken, 28

8483 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 25-26.
8484 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 68.
8485 Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, 2019, s. XXXVI.
8486 FO 371/9136/E 10681; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 344.

> Ekim kararının sorumsuz birtakım kişilerce tezgâhlandığını ve aceleyle Meclisten geçirildiğini ve bunun şüphesiz önemli olan nedenlerinin Hükümet tarafından açıklanması gerektiğini, pek de üstü kapalı olmayan bir şekilde ifade etti. Bu ifade aslında Rauf Bey'in söylediklerinden daha çok anlama haizdi. Açıktan muhalefet yaptığı görüşü kabul görecekti. 12 Kasım'da bir kez daha Halife'yi ziyaret etti. Ertesi gün İstanbul İşçi Sendikaları'nda yaptığı konuşmada "Allah hepimizi aceleden, asabiyetten ve düşüncesizce alınan acil kararlardan korusun" duasında bulundu. Kendisiyle yapılan görüşmede Mustafa Kemal'den büyük bir saygıyla söz etmiş olmasına karşın, 15 Kasım'da Ankara'ya döndüğünde Gazi'yi ziyeret etmeyi atlamış, sonradan yaptığı açıklamayla bunun nedenini Mustafa Kemal'in hastalığına bağlamıştı.[8487]

3 Kasım 1923. *11 Recep 327* [9 Temmuz 1909*] *tarihli Matbuat Kanunu 26. Maddesini muaddil layiha-i kanuniye ile Cumhurbaşkanı hakkında basında çıkacak olumsuz görüşlerin 3 aydan 3 yıla kadar cezalandırılacağı* ilân edildi.[8488] İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre bu karar, Mustafa Kemal muhaliflerinin "Halife" Abdülmecid etrafında temerküz ettiği sırada yürürlüğe konmuştur:

> Aslında Mustafa Kemal oldukça etkili bir *ballon d'essai* (ç.n. balon testi) başlatacak ve Halife'yi gözden düşürecekti. Bunu tam da Büyük Millet Meclisi'nin Basın Yasası'na, Cumhurbaşkanı'nı küçültücü yayınlara ağır ceza getiren özel bir madde eklediği sırada yapacaktı.[8489]

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: Türkiye'de *cumhuriyetin ilânı olumlu bir hareket*tir. *Peygamber'in halefi Mustafa Kemal'in elinde bir oyuncak olaca*ktır. Saltanatın ilgası ve cumhuriyet ilânı kararları, *Hindistan'daki sofu Müslümanların hislerini incitmekten başka bir etkisi olmadı*. Ayrıca, *ittihatçılar İstanbul'da sürekli bir şekilde ve ortamdan yararlanarak muhalefet* etmektedirler. *Cumhurbaşkanı olarak* Mustafa Kemal'in *ülkenin çok büyük sorunları karşısında işi çok güç*.[8490]

4 Kasım 1923. İngiliz matbuatında bir makale neşredildi: *Şüphesiz hilâfet, Mustafa Kemal'in önünde kaldırılması gereken bir engeldir. Ya tamamen ortadan kaldırılabilir, ya da zararsız olabileceği bir yere gönderilebilir*.[8491]

5 Kasım 1923. *The Times,* Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesindeki "Hilâfet Hanedanı"na saldırgan yazıyı Londra kamuoyuna duyurdu.[8492]

7 Kasım 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor gönderdi. Edward Gibbon'a atıf yaparak[8493] Mustafa Kemal'i Rasûlullah'a (ﷺ) benzetti: *Avrupa büyük savaş sonrası yorgun düşmüşken, Mustafa Kemal, bir elinde kılıcı diğerinde Misak-ı Milli'siyle, Panhelenizm ve İzmir yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye inşa etti. Kararlı bir biçimde*

8487 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 69-70.

* 11 Receb 1327 hicrî tarihi, "Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu" vasıtasıyla miladî tarihe taklib edilmiştir.

8488 Mustafa Yılmaz & Yasemin Doğaner. (2006). 1961-1973 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(37), s. 249, dipnot 16.

8489 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 69.

8490 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 73.

8491 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 21.

8492 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 44.

8493 "Altı yüz yıldan fazla süren Constantinople ve Almanya'nın Caesar'larını takip ettikten sonra, şimdi Heracleios dönemine, Yunan monarşisinin doğu sınırlarına iniyorum. Devlet Pers Savaşı tarafından tüketilir ve kilise Nestorian ve Monophysite mezhepleri tarafından dikkatle dağıtılırken, Muhammed, bir elinde kılıç, diğerinde Kur'an, tahtını Hristiyanlık ve Roma kalıntıları üzerine dikmiştir. Arap peygamberin dehası, ulusunun davranışları ve dininin ruhu, Doğu İmparatorluğu' nun gerileyişi ve çöküşünün nedenlerini açıkça ortaya çıkarmaktadır ve gözlerimiz merakla dünyanın ulusları üzerinde yeni ve kalıcı bir karaktere etki eden en unutulmaz devrimlerden birine şahitlik eder." Edward Gibbon. (2020). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (A. Baltacıgil & M. Harzem, çev.) (c. 5, s. 395). İstanbul: İndie Kitap.

İslam'ın dirilmesinin sebepleri arasında bu milli liderin dehası, Rusya'nın tutukluğu ve Batılı güçler arasındaki anlaşmazlık vardır.[8494]

Nevile Henderson, 4 sene evvelini mevzubahis ediyor. Anadolu'da milliyetçi teşkilâtlanmalardan haberdar olunmasına rağmen Yunan'ın İzmir'e çıkartılması, millî devlet teessüsünün âdetâ fitilini ateşlemiştir:

> Eğer Sevr Antlaşması 1920'nin ikinci yarısı yerine 1919 yılının başlangıcında Türklere sunulsaydı, yaptırımlarının uygulattırılması daha muhtemeldi. Gecikme ile ilgili bir mazeret de olmazdı. Toprakları zapt edilmiş bir ülkenin altına imza atacağı sözleşme şartlarının hazırlanması konusunda zaman kaybedilmemesini talep etmeye en azından hakkı vardır. 1918'de Türkiye tamamen parçalanmıştı. Antlaşma şartlarının son hale getirilmesi için geçen bir buçuk yıllık süreçte Türkiye yavaş ama emin adımlarla yaşama gücünü geri kazanmaya başladı. Türkiye'nin silahsızlanmasını tamamlamak ve direniş gücünü bertaraf etmek yerine Müttefikler Yunanlıların İzmir'e girmesine izin vererek, Türkiye'nin ümitsiz ve hatta o gün için gerçekleşemeyecek gibi görünen bir çaba içine girmesini sağlayan tek bir hamleyi gerçekleştirdi.[8495]

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre İngilizler, Vahideddin Hân ile aşırı milliyetçi TBMM Hükümeti arasındaki mücadelede "hükümeti itibarsız ve güçsüz" Padişah'a gerekli desteği vermemiştir. İktidar mücadelesi eden taraflar Anadolu'nun, Boğazların, Marmara ve Şarkî Trakya'nın tamamı tahliye edilmesi hususunda hemfikirdir:

> Bu aşırı milliyetçilikle aynı doğrultuda olarak Padişah ve Padişah'ın İstanbul'daki hükümetine karşı düşmanlık artmaktaydı. Padişah bizzat Ankara'daki "ihtilalci çete"nin nefretine gerekli karşılığı verdi ama hükümeti itibarsız ve güçsüzdü. Türkiye'nin meşru hükümetinin Müttefik devletler tarafından desteklendiği ve akılcı ödünlerden sonra Ankara'nın inatçılığını yenmek için Padişah'ı bir kukla gibi kullanma fikrini hâlâ göz önünde bulundurabilme kurgusuna rağmen, siz Ekselanslarına, bu kurguyu denemeye değer bir teşebbüse çevirmek için gerekli olan yeterli desteğin iletilmediğinin kısa sürede ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Esasında Türkiye'nin tamamı Anadolu, Boğazlar (ve çevresi), Marmara ve Trakya'nın büyük bir bölümünün tamamen boşaltılması talebinde birleşti.[8496]

Nevile Henderson, Türkiye dahiliye siyasetini Mustafa Kemal'in şahsî ihtirası ve onun devlet başkanı olmak üzere muhaliflerini tasfiye meselesi olarak mütalaa etmektedir. Lozan'ın imzalanması için Misak-ı Millîci muhalefetin ortadan kaldırılması fevkalâde ehemmiyetliydi. Binaenaleyh İngiltere nazarında Türkiye'deki diktatörlük için "dört dörtlük" ve "en uygun" kişi, Mustafa Kemal'dir. Çünkü Türkleri Avrupalılarla harb ettirmeyecek bir diktatördür[8497] Mustafa Kemal:

> Ankara'nın dahili konumuna iki unsur yön verdi: Mustafa Kemal'in kişisel ihtirasları ve eğer yurtdışında zafer kazanılacaksa, yurtta tam bir birlik sağlama mecburiyeti. Dışarıdan gelen baskılar karşısında iç çekişmeler mümkün olduğunca geri plana atıldı. Ancak kendi ayrıcalıklarına gittikçe düşkün hale gelen Büyük Milliye

---

8494 Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922* (A. Angı, çev.) içinde (s. 21). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

8495 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 25.

8496 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 29.

8497 "Mustafa Kemal modern diktatörlerin ilkiydi, fakat diktatörlüğü daima ölçülü bir tarzda yürüdü ve ülkesi sürekli olarak barış içinde kaldı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 409. 11 Kasım 1938 tarihli İngiliz gazetesi *The News Chronicle*, Mustafa Kemal'i Portekizli Salazar, Alman Hitler ve İtalyan Mussolini gibi diktatör emsallerinden ayrı, müstesna bir mevkiye yerleştirmektedir. Şöyle ki mezkûr Avrupalı diktatörler Avrupa'nın başına bela olmuşlardır. Mustafa Kemal ise Avrupa'yı tehdit etmekten bütünüyle vazgeçmiş ve Türkiye sınırları dahiline odaklanarak devletin tüm aygıtlarıyla ve tüm kuvvetleriyle Türkiye'yi Batıcılaştırmaya koyulmuş, İslâm'ı tasfiye etmiştir: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 230-231. "(Zaferden sonra) Mustafa Kemal bu defa eski Türkiye'nin tasfiyesine döner. Mahkûm edilen yalnız eski rejim değildir, Muhammed'in mirası Halifelik de hüküm giyer." (Şimşir, 2011, s. 124).

Meclisi ile kendi kişisel yetkisini kabul ettirmeden son derece kararlı olan Mustafa Kemal arasında sürtüşme olması bir ölçüde kaçınılmazdı.

1921 senesinin sonundaki tutanaklar, Gazi Paşa'ya yönelik kararlı muhalefetin mevcudiyetini zaten ortaya koymuştu. Ankara'da aşağı yukarı Kemalciler, Enverciler ve Padişahçılar olmak üzere üç parti var gibi görünüyordu. O tarihlerde Nafıa Vekili olan Rauf Bey ile Müdafaa-i Milliye Vekili olan Refet Paşa istifa etmişti. Bu istifalar görünüşte sağlık sebebi ile verildi ancak Mustafa Kemal'in halife ile ilgili politikası nedeniyle Rauf'un Kemal ile ilişkisini her halükarda kesmiş olduğuna inanılıyordu.

Yine de Milliyetçi Hükümet asıl amacına ulaşıncaya kadar Türkler aralarındaki farklılıkların su yüzüne çıkmasına izin vermediler ve Mustafa Kemal yeniden yapılanma ve uyum konularında fevkalade bir beceri sergiledi. Rauf Bey aile ocağına döndü ve Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı olarak tekrar gruba katıldı. Refet Paşa da daha sonra Doğu Trakya'nın Yüksek Askeri Komiseri olarak yeniden sivrildi.

Şubat ayında Büyük Millet Meclisi'nin başkanı olarak yeniden Mustafa Kemal seçildi ancak Nisan ayında başka istifalar geldi. Dış siyaset itibariyle bunlar neredeyse hiç önemli değildi, ancak iç siyasette huzursuzluk durumuna işaret etmekteydi ve Meclis'in Gazi'nin kontrolüne pek de fazlasıyla boyun eğmediğini gösteriyordu. Bu istifalardan boşalan kadroları doldurmada biraz gecikildi, ancak sonunda istifacı vekillerden biri olan Hasan [Saka] Bey İktisat Vekâleti'ne getirildi ve onun bir önceki görevi olan Maliye Vekilliği Hasan Fehmi Bey'e verildi. Mayıs ayında Kemal'in üç aylık bir süre için Başkomutanlığa devam etmesi oy birliği ile olmasa da tekrar onaylandı.

Bu durum, bütün Vekillerin Meclis tarafından doğrudan göreve atanacağı ile ilgili yeni bir kanunun Meclis'te kabul edildiği ve dolayısıyla iş başındaki hükümetin istifa ettiği Temmuz ayına kadar değişmeden sürdü. Bu kanun, şimdiye kadar Kemal'in bu konuda kullanmış olduğu yetkilerinde bir kısıtlama yarattı. Bu sırada, zahmetsizce bastırılsa da Konya ve Bolu'da Kemalist karşıtı ayaklanmalar, Kemal'in nüfuzunu korumada karşılaştığı zorluğun başka delilleriydi.

Bu yeni kanun sayesinde önceki vekillerin adaylıklarını onaylama veya feshetme fırsatı Meclis'in eline geçmişti. Ancak Temmuz, dış buhranların ayı idi ve Meclis hâlâ her şeyden önce henüz gerçekleşmemiş olan Misak-ı Milli'ye sadıktı. Neredeyse eski kabinenin bütün üyelerini yeniden seçti. Yine de önemli bir değişiklik vardı. Şimdiye kadar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa tarafından sembolik olarak işgal edilen Meclis Başkanlığı makamına, Mustafa Kemal'in en ciddi rakibi olan Rauf Bey getirildi. Mustafa Kemal'in Başkomutanlığı bu sefer süresiz olarak uzatıldı ancak aynı zamanda Meclis bu makama verilen yetkileri istediği zaman geri çekme hakkını kendinde saklı tuttu. Kemal ve Meclis arasındaki Temmuz buhranının aslında yüz akı ile kolayca aşıldığı söylenebilir.

Yunanlılar karşısında kazanılan Türk galibiyetleri, İzmir'in tekrar ele geçirilmesi ve Milliyetçilerin asıl savaş hedefine ulaşması, Anadolu'dan Yunanlıların tamamen çıkarılması Ordu'da Kemal'in saygınlığını büyük ölçüde artırdı ve sonuç olarak Ankara'daki konumunu güçlendirdi. Kendisine gönülden bağlı taraftarlarından birisi olan İsmet Paşa Milliyetçilerin temsilcisi olarak Mudanya'ya gönderildi ve ardından İsmet paşa Yusuf Kemal Bey'in yerine Hariciye Vekili olarak atandı.

Muhalefet silahsız kalmıştı ve Gazi Paşa, hızlıca, beklendiği gibi, kendi isteklerine ulaşmasına yardım edecek fırsatı kaçırmadı. Söz dinleyen Meclis 1 Kasım tarihinde saltanatın ve hilafete ait dünyevi yetkinin lağvedilmesine karar verdi ve böylece kendisi ile devletteki en yüksek mevki arasındaki tek engel, Kemal'in yolundan kalktı. Eski düzenin böylesine büyük ve ani değişikliğe uğramasının her halükarda memnuniyetsizlik yaratması tabii idi. Bu kadar, gizli düşmanlarının sayısını fazlasıyla artırdı. Açık olarak da oybirliği sağlanmadan bu teklifler kabul edildi. Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi Heyet-i Vekile'den istifa etti. Yerine, katı İslam hukuku öğretileri konusunda büyük ihtimalle Meclis'in görüşlerine daha eğilimli olduğu düşünülen Hoca Mehmet Vehbi Efendi geçti.

Yeniden görevlendirmelerin gücü ile Kemal'e karşı muhalefet daha cüretkâr bir hale geldi. Bu durum, Aralık ayında Meclis'te teklif edilen yeni seçim kanunu ile daha da açığa vuruldu. Bu kanuna göre, ilk başta tasarlandığı gibi, Misak-ı Milli sınırları dışında doğan ya da beş yıl bu sınırlar içinde ikamet etmemiş olan hiç kimse Meclis'e mebus olarak seçilemezdi. Kanun gereğince Kemal'in kendisi de yeni seçimlere

katılamayacaktı. Bu kanun sonuçta değiştirildi, ancak yeni seçim kanunu teklifinin bu amaçla Meclis'e getirilmesi hususu önemliydi.

Ancak kişisel düşmanlıkların ve yeni ve ilkeci Meclis'in titizliğini, Mustafa Kemal'in hırslarını engelleme çabalarına rağmen, Mustafa Kemal'in iradesi, Ankara'ya yıl boyunca yön vermeye devam etti. Somutlaştırdığı başarılı politika faaliyeti desteklendi. Ancak o hırs çarkının her dönüşü düşmanlarının sayısını artıracaktır. Türkiye, ülke dışından gelen tehlikelere mümkün görünüyor. Yine de bir çatışmadan kaçınılabileceğine veya bu çatışmanın sonucunun önceden tahmin edebileceğine inanmak zor. Kemal hakkında söylenecekler bu kadardır. Kendisinin olduğu gibi Türkiye'nin de kaderini tayin eden dört dörtlük bir yönetici olarak kendini ispatlamıştır. Türklerin anlayacağı tek hükümet biçimi, tek kişinin liderliğinde bir hükümettir ve eğer Türkiye tek bir kişi tarafından yönetilecekse, onu yönetmek için Mustafa Kemal'den daha uygun olan bir rakip yoktur.[8498]

11 Kasım 1923. "Halife" Abdülmecid, *Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhuriyet'in ilanı şerefine bir ziyafet verdi*.[8499]

12 Kasım 1923. Kâzım Karabekir, "Halife" Abdülmecid'i ziyaret etti. Bir buçuk saat boyunca mülakat ettiler. Halife: *Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var. İstemezlerse alır giderim*. Kâzım Karabekir: *Bu sözleriyle, hal ve tavırlarıyla tehdit edildiğini anlatmak istiyordu. Gerek arkadaşlarımdan gerekse gazetecilerimizden aldığım havadislerle de karşılaştırınca Mustafa Kemal Paşa'nın bu makamı yıkmak kararını vermiş ve fiiliyatına da geçmiş olduğuna şüphe kalmadı*.[8500]

13 Kasım 1923. Lord Riddell: *Curzon yunan-türk siyasetimizden acı bir dille bahsetti ve bu siyasetin yaratıcıları olan Lloyd George ile Venizelos'u kötüledi*. *Gerçek tarih yazıldığı zaman bu hâdisenin* [Yunan-Türk siyasetimizin] *hikâyesi herkesi şaşırtacaktır, dedi*.[8501]

14 Kasım 1923. Yusuf Kemal (Tengirşenk), Londra'ya, Türkiye Cumhuriyeti Maslahatgüzârı tayin edildi.[8502]

16 Kasım 1923. Mustafa Kemal, Ali Fuad (Cebesoy) ile arasında cereyan eden Hüseyin Rauf'un (Orbay) fikrini öğrenmek maksatlı mukalemede İngiliz siyasî rejimini örnek gösterdi: *İngiliz Kırallığı da hâkimiyeti milliye esası üzerine kurulmuş bir devlet şeklindedir, ama devlet reisi bir kraldır. Buna ne dersiniz?* Ali Fuad'ın cevabı şöyle olmuştur: *Benim bildiğime göre, Rauf, hanedanların, şahısların, fertlerin tahakkümünden çok fenalık geleceğine kani olmuş bir arkadaşımız olduğu için Cumhuriyeti daima krallığa tercih etmiştir*.[8503] Mustafa Kemal'in telakkisine bakılırsa İngiltere'deki "kral" ile Kemalist Türkiye'deki "reisicumhur"un konumları, kategorik olarak birbirine benzerdir, yalnız tanımlama farklılığı bulunmaktadır.

20 Kasım 1923. Britanya Harbiye Nezâreti, *1920-23 Periyodunda Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Hakkında 20 Kasım 1923 Tarihli Rapor* nam rapor kaleme aldı. İstanbul'un Yunan'a karşı savunulduğu mevzubahis ediliyor. *İngiliz ve Fransız haber kaynakları Nisan 1921'den sonra Yunanlıların Trakya*

8498 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 113-118.

8499 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 180.

8500 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 180.

8501 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 67, dipnot 1. "Etrafı hayran olduğu büyük iş adamlarıyla çevrili bulunan Lloyd George'un Zaharof'la münasebetlerini anlamak da güç değildir. İngiliz hükûmeti üyelerinden çoğunun doğru bulmadığı İzmir'in işgali hadisesini de, bu açıdan bakınca daha iyi anlıyoruz. Zaharof-Lloyd George dostluğunun ışığında, Lord Curzon'un şu sözleri ise daha çok aydınlığa çıkıyor: *Lord Curzon yunan-türk politikamızdan acı bir dille bahsetti. Bu konuda Lloyd George'a ve Venizelos'a küfürler savurdu. Gerçek tarih yazıldığı zaman, dedi; hâdiselerin iç yüzü dehşetle öğrenilecektir*." (Kitsikis, 1964, s. 302).

8502 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 77, dipnot 6.

8503 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 46.

üzerinden İstanbul'a bir askerî harekât yapmayı plânladıklarını öğrenmişlerdi. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota vererek Yunan ordusunun belirlenen tarafsız bölgeyi geçmesi halinde müttefik direnişi ile karşılaşacağını bildirdiler. Bundan sonra Harington emrindeki birliklerin bir kısmını İzmit diğer kısmını da Charpy kumandasındaki Çatalca sınırına gönderdi. Bu arada Fransızlar üç piyade taburu ve bir süvari birliği ile ordularını takviye ettiler. Bu tedbirler başarılı olduğundan Yunanlılar saldırıdan vazgeçtiler idi.[8504] Hakikaten de, Curzon'un bir hafta önce dediği gibi: *Gerçek tarih yazıldığı zaman bu hâdisenin hikâyesi herkesi şaşırtacaktır*.

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Adnan (Adıvar), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'u ziyaret ederek başşehir Ankara'da büyükelçilik açmaları için İngiltere'ye ücretsiz arsa tahsis edildiğini bildirdi. Fakat Henderson'un İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıra, Ankara'da ikâmet etmenin müşkil ve de Ankara'nın başşehirliğe yetersiz olduğunu yazıyor.[8505]

1 Aralık 1923. Mustafa Kemal, *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesine beyanat verdi. *Muhalefete acımasızca saldırdı*.[8506]

3 Aralık 1923. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay) ile muhaveresinde, Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamıştır: *Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Celâl Nuri, Ziya Gökalp beylerden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasiyesine dair birer proje hazırlamalarını istemiştim… Bu projeleri çok uzun ve mufassal buldum. … Bu sebeple bir emrivakii tercih ettim. Mevcut Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'nun bazı maddelerini Cumhuriyet esasına göre tadil ve birkaç madde ilâve etmek suretiyle bizzat hazırladım*.[8507]

Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in İzmir basınına 30 Ocak 1923 tarihli mülâkatını zikretmekte fayda vardır: *Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz milletçe nususu Kur'âniye mertebesinde mühimdir*.[8508]

Said Molla, *Muhâliflere Hitâbım* nam risale neşretti. Bu risalesinde dikkat çekici ifadeler sarfetmiştir:

> [..] Efendiler! Hatırlayınız ki mütârekenin daha çok ibtidâlarında henüz bugünkü Cumhûriyet hey'eti daha Ankaraya gelmedikleri bir zamanda Hılâfet ve Saltanâtın yekdiğerinden ayrılacağını söylemiş ve Beyoğlu Mutasarrıfı Sa'âdeddin ve Hâriciye Müsteşarı İhsan ve Bahriye Miralayı Enver ve Ahmet Rif'at Beğefendilerin yanında bu kanâ'atımı yazarak bir arîza ile Sultan Vahideddin Han Hazretlerine irsâl ve takdim eylemiştim. [..][8509]

4 Aralık 1923. Mustafa Kemal, *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi başmuharririne beyanat verdi: *Terakki yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz.*[8510]

5-6 Aralık 1923. Londra'daki Hind Hılâfet Komitesi mensubîni Ağa Han ile Emir Ali'nin Türkiye Cumhuriyeti Başvekili İsmet'e (İnönü) yazdıkları *Halife'nin, yetkilerinin azaltılmasını eleştiren* mektub, İstanbul matbuatında neşredildi:

> Mektup, Londra'dan postaya verildiği için Ankara'da İsmet Paşa'ya ulaşmadan İstanbul'da yayınlandı. Bu mektubun yayınlanması Ankara'da sansasyonel yankı buldu. İngiliz Hükümeti ya da ajanları tarafından gerçekleştirilen bir hareket olarak görüldü ve birçok çevre de buna samimi olarak inandı. İç huzursuzlukların

---

8504 *War Office*, 32/5743; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 49-50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8505 FO 371/9164, E 11304/7734/44, No: 756; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 289.

8506 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 71.

8507 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 47.

8508 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 22.

8509 Mehmet Demiryürek, *Sait Molla'nın Nice'te Yayımladığı Risale ve Tahlili*, 2006, s. 207.

8510 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 47.

kendilerini zayıflatacağından korkan ve yabancı müdahalesinden son derece rahatsız olan Türkler, İngiltere'nin hamle yaptmak için fırsat kolladığına inanmaktaydılar. Mr. Ryan'ın, tamamen bir tesadüf eseri, Cumhuriyet'in ilanından 15 gün sonra görevine dönmesi de bu inancı pekiştirmekteydi. Bazılarının geçmiş dönemlerde korkunç entrikalar çevirdiğinden şüphelendiği, bazılarının da bu şüpheleri dile getirdiği Mr. Ryan'ın, zehirli İngiliz politikasını yürürlüğe koymak için bu kritik dönemde kasten gönderildiğine inanılmaktaydı. Sadık bir İngiliz tebaası olan Ağa Han'ın ve Kraliyet Danışma Meclisi üyesi Seyyit Emir Ali'nin, Sünni inanca sahip olmamalarına rağmen mektup göndermeleri de ikinci bir neden olarak görülmekteydi.[8511]

7 Aralık 1923. Mustafa Kemal'in *Ankara yakınlarındaki* evinde *gizli bir toplantı* yapıldı.[8512]

8 Aralık 1923. Başvekil İsmet (İnönü), *İstanbul'a, "İstiklal Mahkemesi"* gönderilmesi hakkında TBMM riyasetine takrir verdi. Takrir kabul edildi.[8513]

TBMM'nin ısrarları üzerine 8 Aralık 1923 tarihinde İngiliz temsilcileri, İstanbul Limanı'nda bulunan İngiliz harp gemilerinin protokol gereğince limanı terk edecekleri 31 Aralık 1923 tarihinden evvel; 15 Aralık 1923 tarihine kadar Malta'ya doğru hareket edeceklerini bildirdiler.[8514]

9 Aralık 1923. Sabah saatlerinde, *Ağa Han'la Seyyit Emir Ali'nin mektubunu yayınlayan üç İstanbul gazetesinin editör ve sorumlu müdürleri tutuklandı*.[8515]

11 Aralık 1923. İstiklâl Mahkemesi heyeti, İstanbul'a muvasalat etti. Tutuklamalar genişletildi. *Tutuklananlar arasında en önemlileri, diğer muhalifler gibi, Cumhuriyet konusunda ağzını bile açmayan ama meşruti monarşi lehine yazılar yazan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey ve Halife'nin yaveri Ekrem Bey'di. Lütfi Fikri Bey ile gazetecilerin yargılanmaları eşzamanlı olarak yürütü*lecektir.[8516]

Britanya'nın Paris Büyükelçiliği, Londra'ya telgraf keşide eyledi. Buna göre *TBMM'nin ısrarı üzerine İtilâf Devletleri, Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan destroyerlerin ve hafif kruvazörlerin 15 Aralık 1923 tarihinde çekilmesine karar ver*mişlerdir.[8517]

17 Aralık 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, Ağa Han ve Emir Ali mektubu hakkında şunları yazdı: *İstanbul'da bu mektup bir dereceye kadar az ilgi görmüştür. Ankara'da ise tam tersiydi. Çünkü ya gerçek bir alarm etkisi doğuracaktı ya da İstanbul'a karşı dikkat çekici birinci sınıf bir bahane olacaktı*.[8518]

19 Aralık 1923. *İtilâf Devletlerinin savaş gemilerini çekmediğini gören Türkiye Cumhuriyeti, İtilâf hükûmetlerine birer nota vererek onlardan Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan savaş gemilerini çekmelerini talep etti*.[8519]

8511 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 71-72.

8512 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72.

8513 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72.

8514 BOA, HR.İM, 22/203, "İngiliz Temsilcisi Henderson'dan Adnan Bey'e 8 Aralık 1923 Tarihli Nota ve Adnan Bey'den Hariciye Nezireti'ne 9 Aralık 1339 (1923) Tarihli Tezkire"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 977.

8515 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72.

8516 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72.

8517 FO, 371 /9165, E 11780; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 977.

8518 FO 371/9133, E 1903; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 183.

8519 FO, 371/9176, E 12262; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 977. "Bu notadan sonra İtilâf Devletleri kalan gemilerini çekmeye başladılar."

22 Aralık 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'un Hariciye Nezâretine muhtırası: *Mustafa Kemal Paşa bu kaos içinde diktatörlüğünü ilan ederse şaşmam. Sebebi her ne ise son zamanlarda hep arka planda kaldı*.[8520]

Yunanistan'ın Türkiye Maslahatgüzârı Politis, Ankara'ya muvasalat etti ve vazifesine başladı. İki hafta evvel İstanbul'daydı ve Hariciye Vekâleti İstanbul mümessili Doktor Adnan'la (Adıvar) birtakım gayr-ı resmî temaslarda bulunmuştu.[8521]

27 Aralık 1923. İstanbul Barosu Reisi Lütfi Fikri, *vatana ihanet yasası kapsamında beş yıl hapse mahkûm edildi*.[8522]

1924

"Avrupa'da icat edilip oraya [Osmanlı İmparatorluğu yıkıntıları üzerine] yerleştirilmiş olan modern politik sistemin belirgin özelliği, birçok şeyin yanı sıra, dünyanın ulusal yurttaşlık temelinde bağımsız laik devletere bölünmesidir."[8523]

Ocak 1924. James Ramsay McDonald başvekilliğinde İngiliz Amele Fırkası Hükümeti kuruldu.[8524]

2 Ocak 1924. İstiklâl Mahkemesinde yargılanan gazeteciler, *Ağa Han'la Seyyit Emir Ali'nin maktubunun yıkıcı faaliyetler kapsamında olmasına karşın, bu kişilerin gazeteler ve yazarlarıyla aralarında bir suç ortaklığı bulunmadığı gerekçesiyle aklandılar*. Fakat "Halife" Abdülmecid'in yaveri Ekrem *hiçbir zaman yargılanmadı. Daha az öneme haiz kişiler hakkında açılan iki dava beraatla sonuçlandı, sadece içlerinden iki kişi birer yıl hapis cezasına çarptırıldı*. "Mahkeme" görünümlü devlet terörü faaliyeti amacına ulaşmış, *İstanbul'daki muhalefetin gözünü korkutmaya yetmişti*.[8525]

9 Ocak 1924. *Sâbık Bombay Vâli-i Umûmîsi* George Lloyd *Hindistandan Londraya avdet etmek üzere bulunduğundan* İstanbul'a uğradı ve Halide Edib'in zevci, Türkiye Cumhuriyet Hariciye Vekâleti İstanbul mümessili[8526] Doktor Adnan'ı (Adıvar) ziyaret etti.[8527]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Vekili Nevile Henderson, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a rapor gönderdi: *Mustafa Kemal büyük bir adam fakat hırsı ve endişesi kendisini aşırılığa itti. Mustafa Kemal'in endişesi kısmen Batılı güçlerden, kısmen de hilâfetten kaynaklanmaktadır. Ona* [Mustafa Kemal'e] *göre hilâfet bütün tutucu güçlerin merkezi durumundadır. Bu yüzden hilâfetin İslam dünyasında sağladığı prestijden vazgeçilmektedir*.[8528]

8520 BNA, FO, 371/9133, E 12050; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 182.

8521 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 85-86.

8522 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72.

8523 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 479.

8524 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 291.

8525 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 72-73.

8526 Adnan Adıvar, İstanbul'daki Müttefik mümessilleriyle diplomatik münasebatta bulunması için vazifelendirilmişti: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 76-77.

8527 Vatan, 10 Kânûn-ı sânî 1340-1924, *Sir Corc Lovid,* s. 2, sütun 7.

8528 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. 372; Aktaran: Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 129-130. Diğer bir deyişle, iktidardan düşürülmek vehmiyle hareket eden Mustafa Kemal; Âlem-i İslâm'ın cihanşümul istinadgâhını hem şahsî iktidarının selametine hem Müttefik memnuniyetine kurban ediyor.

14 Ocak 1924. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Londra'ya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in saltanatı ilga edip hılâfeti hâlâ ayakta tutmasının stratejik sebebine dair şu cümleler kaydedildi: *Türklerin değerini kaybedeceklerinden endişe ettikleri için ve hükümetin yeni şekli hakkında olumlu izlenimleri yitirmemek maksadıyla yeni hükümet sistematiği içinde bir prensi halife seçtiler*. Bununla birlikte hılâfet, Mustafa Kemal muhalifleri için âdetâ bir kuvvet merkezidir. Zamanı geldiği vakit laiklik lehine tasfiye edilecektir: *Onların göründe halife, gizli gayelerin, eski geleneklerin ve muhafazakarlığın odağı haline geliyordu. Halife aslında bir hazine idi ama o hazine hırslı bir rakipti. Bu bakımdan, halifenin sahip olduğu ve Türkiye'ye müslüman dünyasından sağladığı prestiji kurban ederek yerine laik idareyi sağlamak gerekiyor diye düşünüyorlar*.[8529]

17 Ocak 1924. Yunus Nadi'nin gazetesi *Anadoluda Yeni Gün*, İtalya San Remo'da ikamet eden Vahideddin Hân'ın İngiliz gazetesi *Daily Expresse* beyanatını iktibas etti:

> [..] Vahideddin muhabirin Hilâfetle Saltanatın tefriki hakkında ne düşündüğü sualine cevaben demiştir ki:
>
> -Benim burada bulunmaktalığım, iki mansıbın tefrikine taraftar olmadığımıza bir delildir.
>
> Muhabirin hukuk-ı İslamı müdafaa hakkında ne gibi teşebbüsatta bulunduğu sualine mezkûr adam şu cevabı vermiştir:
>
> -Ankara'daki müfritler bu hukuku tahdit etmişlerdir. Bu müfritler karşısında mevkiim mehd-i İslam'a küffarın taarruzu üzerine hicrete mecbur olan Muhammed'in [ﷺ] vaziyetine benzemektedir.[8530]

18 Ocak 1924. TBMM Menteşe mebusu, Teşkilât-ı Esasiye Encümeni Reisi Yunus Nadi, *İki İngiliz Uşağı: Vahdettin ve Hüseyin* nam başmakale kaleme alarak Vahideddin Hân'a hakaret etti: "Osmanoğullarının bir piçi olan Vahdeddin..", "hayvan", "alçak".[8531]

29 Ocak 1924. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, Londra'ya muhtıra gönderdi. *Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmasından Türkiye'de "rahatlama" duyulduğu ve yeni Hükümetin özellikle Irak sınırı görüşmelerinde Türkiye'ye karşı daha anlayışlı olacağının beklendiği, fakat İngiltere'de Hükümet değişikliklerinin dış politikada âni ve köklü değişiklikler yapmadığının da kabul edildiği* bildirildi.[8532]

4-5 Şubat 1924. Mustafa Kemal, İzmir'de Kemalist matbuatın mihmandar gazetecileriyle toplantı yaptı. Mustafa Kemal'in maksadı, *gazetecileri cumhuriyet etrafında birleştirmek ve gazetelerin cumhuriyetin zihin kalaleri olarak görev yapmalarını* temin etmek idi. Mustafa Kemal, hılâfetin ilgasına karar verdiklerini açıkladı.[8533]

İngiliz yıllık gizli raporu: *Dört saat süren tartışma sırasında olan bitenle ilgili pek az haber sızdı ama sonradan, orada bulunan bazı kişilerden öğrenildiğine göre Gazi'nin Hilafet'ten bahsederkenki tarzı had safhada nefret içermekteydi. Ziyaret İstanbul gazetelerinin neşriyatında beklenen etkisini gösterdi. Masalarının başına belki şımartılmış, belki de korkutulmuş olarak dönen yazarlar,*

8529 FO 371/10171/E 419/32/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 184.

8530 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 2021, s. 186, dipnot 141.

8531 Anadoluda Yeni Gün, 18 Kânûn-ı Sânî 1340; Aktaran: Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 2021, s. 186.

8532 FO 371/10171, E 1097/32/44, No: 81; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 292.

8533 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 187. İçtimada şu isimler hazır bulunuyor: *İkdam* gazetesinden Ahmet Cevat (Emre), *Vatan* gazetesinden Sabataycı Ahmet Emin (Yalman), *İleri* gazetesinden Sabataycı Celâl Nuri (İleri), *Akşam* gazetesinden Necmettin Sadık (Sadak), *Tercüman* gazetesinden Hüseyin Şükrü ve *Tanin* gazetesinden Sabataycı Hüseyin Cahit (Yalçın). Hılâfetin ilgası kararına, sadece Hüseyin Cahit itiraz etmiştir.

Cumhurbaşkanı'na methiyeler düzmeye; diğer yandan şikâyet etmekten vazgeçmedikleri kötü yönetimle ilgili tüm suçu danışman ve milletvekillerine yüklemeye başladılar.[8534]

11 Şubat 1924. İzmir Göztepe'deki köşkte ikamet etmekte olan Mustafa Kemal, Darülfünun Emîni (İstanbul Üniversitesi Rektörü) İsmayıl Hakkı'yı (Baltacıoğlu) ve Edebiyat Fakültesi Başmüderrisi (Dekanı) Fuad Köprülü'yü kabul etti. "Terbiye millî mi olmalı, dinî mi?" sualine Baltacıoğlu şu cevabı vermiştir: *Yobazlık ağacının kolunu kanadını kesmek yeterli olmaz, kökünü kazımak gerektir*.[8535]

Selanik Dönmesi Ahmed Emin'in (Yalman) gazetesi *Vatan*, "Gazi Paşa İle Mühim Bir Mülakat" sernameli yazı neşretti. Mustafa Kemal, hilafeti kötülüyor, kaldıracağını ima ediyor:

> [..] İttihaz etdiğimiz bütün tedbirler bir cümle ile hulasa edilebilir: Hakimiyet-i milliyeyi ilan etdik. Fenalık nerede, menşe'lerimizi hatırlayınız. Tarihimizin en mesud devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahı, hilafeti her nasılsa kendisine mâl etmek için nüfuzunu, itibarını, servetini istimal etdi. Bu sırf bir tesadüf eseridir.* Peygamberimiz, tilmizlerine dünya milletlerine İslamiyeti kabul etdirmelerini emr etdi, bu milletlerin hükümeti başına geçmelerini emr etmedi. Peygamberin zihninden asla böyle bir fikir geçmemişdir.** Hilafet demek, idare, hükümet demekdir. Hakikaten vazifesini yapmak, bütün Müslüman milletlerini idare etmek isteyen bir halife, buna nasıl muvaffak olur? İtiraf ederim ki bu şerait dahilinde beni halife tayin etseler derhal istifamı veririm [*İngilize göz kırpıyor (ÖFA notu)*].
>
> Fakat tarihe gelelim, hakayık-ı tedkik edelim. Arablar Bağdadda bir hilafet tesis etdiler, fakat (Kordo)da [*Kordoba'da/Kurtuba'da (ÖFA notu)*] bir hilafet daha vücuda getirdiler. Ne Acemler, ne Afganlılar, ne Afrika Müslümanları İstanbul Halifesini asla tanımamışlardır. Halife hiçbir zaman Romadaki Papanın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememişdir***.
>
> Son ıslahatımızın sebeb olduğu tenkidler, gayr-ı hakikî, mevhum bir fikirden, İttihad-ı İslam fikrinden mülhemdir. Bu fikir asla hakikat olmamışdır.
>
> Biz halifeyi eski ve muhterem bir ananeye hürmeten ibka etdik. Halifeye hürmetimiz vardır, gerek kendi, gerek ailesinin ihtiyaclarını temin ediyoruz****. İlave ederim ki İslam âleminde Türkler halifenin maddî ihtiyaclarını fiilen temin eden yegane milletdir. Cihanşümul bir hilafeti tervic edenler, şimdiye kadar her türlü iştirakden mücanebet etmişlerdir. O halde ne iddia ediyorlar? Yalnız Türkler bu müessesenin

---

8534 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 21.

8535 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk,* 1973, s. 108-109; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 187.

* Halbuki Mustafa Kemal nam siyasal Sazanikos, Şubat 1924'te hilafeti ilga arifesindeyken tahfif ettiği Selim-i Evvel'i (Yavuz'u); 1 Kasım 1922'de, Mevlid-i Nebi günlerinde, hilafet-saltanatı birbirinden ayırmaya çalışırken ululamıştı: "Bu Devletin ulularından Yavuz Hazretleri (924) tarihi hicrisinde Mısır'ı zapteylediği zaman [..] Halife sıfatını [..] Türkiye Devletinin kuvasına istinadettirerek ihya ve îlâ eylemek üzere aldı." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 24, s. 310.

** Mustafa Kemal, Hazret-i Peygamberin kalbini ve zihnini keşfetmiş. Bu iddiası, palavracılığının sübûtuna kafidir. Mustafa Sabri Efendi: "Peygamberimiz (s.a.v.) hakkındaki sözlerinden ise, itikadî bozukluk ve çelişki sezilmektedir. Bu adamın sözlerinden, şunlar anlaşılıyor: [..] o, hilafet İslamî nazarla değil, Selanikli tüccar gözüyle bakıyor." Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 172-173.

*** Mustafa Kemal'in mugalatalarını tecemmu ve tashih etmeye çalışmak, müthiş hacimli bir eser dizisi meydana getirmek demek olacaktır. Sadece bir beyanatındaki bir cümlesinin yaveliğini bîhaber kamuoyuna isbatlayabilmek için en az onlarca delil getirmek iktiza ediyor. Örneğin Halifeye merbut Fas Uleması, Aralık 1920'de şöyle diyordu: "Sultana karşı daha iyi davranmalı, ona gerçek yetkilerini geri vermeli, yerini almayı düşünmemeli -*İslam dünyası Ankara'da, başkanı Kemal olacak bir Cumhuriyeti kabul edemez*." Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. LI-LII. Mustafa Kemal hilafeti kaldırarak kendi mevki-yi iktidarına karşı dahiliyede sıklet/kuvvet merkezi olacak yegane üstelik milletlerarası müesseseyi lağv etmiş olacak.

**** Mustafa Kemal, yine o muazzam dehasını/mantığını konuşturarak, halifeyi muhterem bir mevkiye iade ettiğini söyledikten derakab halifeyi ve ailesini beslediğini ilave ediyor. Halifeye "besleme" demediği kalıyor. Diğer bir deyişle, kendisini, yine tutarlılıkşiken/oksimoron bir vaziyete sokuyor.

hamulesine tahammül etsinler ve yine yalnız onlar halifenin nüfuz-ı hakimanesine riayet etsinler.. Bu iddia müfritanedir.

Türk milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır. Dinim -bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum- şuura muhalif, terakkiye mani hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki Türkiyeye istiklalini veren bu Asya milleti içinde daha karışık, sun'i, itikad-ı battaleden ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince tenevvür edeceklerdir. Eğer ziyaya tekarrüb edemezlerse kendilerini mahv u mahkum etmişler demekdir. Onları kurtaracağız.[8536]

15-22 Şubat 1924. *İzmir'deki harp oyunları münasebeti ile orada toplanan* Reisicumhur Mustafa Kemal, Başvekil İsmet (İnönü), Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım (Özalp), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak); Hılâfetin ve Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin ilgası ve Tevhid-i Tedrisat (tüm eğitim kurumlarının Halk Fırkası ilkelerine bağlanması) kanununun yürürlüğe konması hususlarında mutabakata varıldı.[8537] Mustafa Kemal cuntasının Kâzım Karabekir ve emsallerine haber vermediği anlaşılıyor. Karabekir, Fevzi'ye (Çakmak) şunları söylediğini ifade eder:

İzmir'e harp oyunu diye topladınız; halbuki orda güya hilâfetin lağvına ordu karar vermiş gibi bir manzara hasıl olmuştur. Bana ve diğer bazı arkadaşlarımıza bu hususta tek bir kelime söylenmediği halde, astlarımız da dahil olduğu halde, bir kısım kumandanlara pek ala malumat verilmiştir. Rastgeldiğim mebuslar, kumandanların İzmir'e siyaset oyunu yaptıklarını ve TBMM'ne karşı mütehakkim bir vaziyet aldıklarından şikayet ettiler…[8538]

İngiliz yıllık gizli raporu: *Cumhurbaşkanı, yükselmekte olan krizde generallerin ve askeri birliklerin sadakatine güvenebileceği hususunda kendisini sağlama almaktaydı*.[8539]

Mustafa Kemal, Ankara'ya avdet edince, hılâfetin ilgası takririnin tanzimi vazifesini Celâl Nuri (İleri), Yunus Nadi ve Vasıf'a (Çınar) verecektir.[8540]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Hariciye Vekâletinin İstanbul mümessili Doktor Adnan (Adıvar), hılâfetin ilga edileceğini İngiliz elçiye gizli surette ihbar etmiştir:

Bur sırada, anî bir krizin yaklaşmakta olduğuna dair belirtiler çoğaldı. Basının ses tonu tizleşip giderek daha kulak tırmalayıcı bir hal aldı. Halife'nin şahsı ve Osmanlı Hanedanı'na karşı saldırılar sıklaştı ve bu konuda aleni olarak konuşulmaya başlandı. Cumhuriyet rejiminin korunması için sadece Hilafet'le değil, eski Türk Devleti'nin dokusuna bugüne dek içinden çıkılmaz şekilde nakşedilmiş olan dinî okullar, şeriat mahkemeleri ve dinî vakıflar gibi dinî kurumlarla da etkili ve kalıcı biçimde ilgilenilmesi gerektiği önerilmekteydi. Anayasa üzerinde çalışmakta olan Parlamento Komisyonu, Halife'nin kendisinden şahsen hiç bahsedilmese de, Halife ve ailesinin Milli Meclis'te bulunma yetkilerini ellerinden alan bir rapor hazırladı. Şubat ayı sonlarına doğru

---

8536 Vatan, 11 Şubat 1924, Numero 302, *Gazi Paşa İle Mühim Bir Mülakat*, s. 1-2. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

8537 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 186-187.

8538 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 259; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 187, dipnot 642.

8539 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924,* 2013, s. 22.

8540 Suphi Nuri: "Son inkılap safhasının tarihçesi malumdur. Reis-i Cumhur hazretleri İzmir'e gitmezden evvel zaten bugünkü fikir ve kanaatleri birkaç sevdiği mebus ve vekile söylemiş idi. İzmir'de harp oyunları için toplanan kumandanlara da bu işlerden bahsetmişti. Ankara'ya kemâl-i sıhhatle avdetlerinde çoktan beri hazırlanan yeni inkılabın bir saat evvel kuvveden fiile çıkarılması için Celal Nuri, Yunus Nadi, Vasıf Beyler malum olan kanun layihalarının tanzimine memur olmuşlardı. Ankara'ya vasıl olduğumuz gün geçen Cuma bu üç mebus Çankaya'da çalışıyorlardı. Bir aralık kendilerine Necati, Haydar Rüştü, Recep beyler de iltihak etti. Başvekil de orada idi. Akşamüzeri geç vakte kadar bu iş bitti. Gelibolu mebusunun (Celal Nuri) kaleminden çıkan bu layihalar dün fırka içtimaında müzakere edildi. Zaten herkesin maksudu birdi, herkes aynı şeyi istiyor idi. Bunun ile beraber fırkada bir hayli münakaşa oldu." İleri, 4 Mart 1340; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 205.

> Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul delegesi Adnan Bey, Majestelerinin temsilcisine açıkça -gerçi gizlice- değişikliklerin tasarlandığını söyledi. *Halife'nin maiyeti kaşla göz arasında Dolmabahçe'den Çankaya'ya getirildi*. Ankara'daki Meclis'te ve Halk Partisi toplantılarında yapılan konuşmalar giderek ateşkil bir hal aldı.[8541]

20 Şubat 1924. TBMM'de hükümet bütçesi müzakere ediliyor. Halk Fırkası İstanbul mebusu ve Darülfünun müderrisi Yusuf Akçura, *bütçede hilâfet ödeneğine itiraz etti ve bunu cumhuriyetin temeline aykırı bulduğunu söyledi*.[8542]

26 Şubat 1924. İngiliz matbuatından bir makale neşredildi. *Son günlerde beklenen işaretlere göre hilâfetle ilgili büyük gelişmeler olacak*.[8543]

27 Şubat 1924. TBMM'de hükümet bütçesi müzakere ediliyor. Halk Fırkası Saruhan mebusu Vasıf (Çınar):

> Bundan sonra Türk milletinin Türk Cumhuriyetinin bütçesinde hilâfet için verilecek hiç bir tahsisat yoktur. Fransız Cumhuriyeti'nin içerisinde Burbon hanedan-ı kraliyesinin Fransa'da oturamayacağına dair bir kanun vardır. Çünkü onlar iyi takdir ederler ki, onbeş yirmi kişi için gösterecekleri şefkat ve merhamet neticesinde menbu oldukları kütle-i içtimaiye ve millet için tehlike ihtimalleri vardır. Milletin selameti, milletin refahı herşeyden evvel azizdir ve herşeyden yüksektir. Bunu temin etmek için merhamet hislerine kapılmaktansa bunu temin edecek vesaite hemen bugün tevessül etmeliyiz.[8544]

Söz alan Halk Fırkası Denizli mebusu Mazhar Müfit (Kansu) de, *bütçenin vatandaş için yapıldığını hanedanın vatandaş olmadığını dolayısıyla da bütçede hanedan kaleminin olmaması gerektiğini ileri sürdü, hanedanın Türkiye Cumhuriyeti memleketinde yeri yoktur diyerek sözlerini bitirdi*.[8545]

İngilizler, *halifelik makamının ilga edilerek hanedanın yurt dışına sürüleceği*ni öğrendiler. Lindsay, MacDonald'a mahrem muhtırasında yazdı ki: *İzmir'de generallere İsmet Paşa; hilâfeti ilga edip hanedanı sürgüne gönderme ve hanedan arazisine el koymanın İngiltere'nin Pan-İslamizm endişelerine mani olabileceğini ve böylelikle İngiltere hükümetinin Musul meselesinde Türkiye'ye daha az problem çıkarmaya meyilli olduğunu söyleyebilirim, diyordu*.[8546]

8541 Ali Satan. (2013). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924* (N. Engin, çev.) içinde (s. 22-23). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

8542 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188. Yusuf Akçura, bu performansıyla Mustafa Kemal'in sofrasına oturmaya hak kazanmıştır denilebilir. Örneğin Ağustos 1930 tarihli bir faturaya göre Fethi Okyar, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Sadri Maksudî Arsal, Yusuf Ziya Özer, Hasan Cemil Çambel ve Şemsettin Günaltay'ın Yalova'daki Karpiç Gazino ve Lokantasında aylık yeme-içme masrafları *Gazi Paşa'nın hesabına* yazılmıştı ve yekûnu 628 lira 5 kuruş idi: Murat Bardakçı, *Atatürk'ün Mutfağı*, 2022, s. 184. Tek gecede 628 lira 5 kuruş fevkalâde/astronomik bir meblağdır. 1930 senesinde devlet memurlarının maaş ortalaması 40 lira idi. 1940'da bile Maarif Vekâletine bağlı 17'nci derece idare memuru maaşı 15 lira idi: T.C. Resmî Gazete, 26 Mayıs 1940, Sayı 4520. Yusuf Akçura, Mustafa Kemal'i peygamber de ilân edecektir: O hakikaten bize gayrı malûm namütenahinin karından gönderilmiş peyamı hamil bir resuldür. [..] Görüyoruz ki Türklerin Kahramanı, bütün şark tarihini yeni bir mecraya sevk etmektedir... O hayatın kelâmı ve halikıdır." Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, 2020, s. 246.

8543 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 22.

8544 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188. Vasıf Çınar, ayyaş olarak nitelendirilebilir. Kâzım Karabekir'in 29 Nisan 1924 tarihli günlük kaydında şunlar yer alıyor: "Maarif Vekili Vasıf [Çınar] Bey Sinema Gazinosu'nda rakı istiyor. Polis menettiğinden (ramazan hürmetine) garson getirmiyor. Vasıf Bey garsona tokat atıyor. Garsonlar da Vasıf Bey'e grev yapıyor. Kimse masasına gitmiyor!" Kâzım Karabekir, *Günlükler,* 2009, c. 2.

8545 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188.

8546 FO 371/10217/E 1904/1752/44, Lindsay'dan MacDonald'a muhtıra; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 211.

28 Şubat 1924. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr*ın manşeti: *Vasıf Bey, hanedan-ı Osmani'nin Türkiye'den ihracını talep etti*.[8547]

Halife Abdülmecid, TBMM Riyasetine telgraf gönderdi: *Büyük ve necip Türk milletinin her ne sıfatla olursa olsun saadet ve tealisine hizmet etmek küçük yaşımdan beri gaye-i siyasete karışmayarak diyanet yolunda ifa edeceğim hakkında TBMM'ne karşı tahriren verdiğim sözden kıl kadar inhiraf etmedim. TBMM'nin benim ve Osmanlı Hanedanı için ne karar vereceğini bilemem, takdir-i ilâhiye itikadım vardır. Ancak hükümet-i cumhuriyetimizin başına bela olmak hakkındaki isnadatın mahza iftira olduğunu Allah-ı Azimüşşanı işhat ederim*. [..] *Hanedan vatandan çıktıktan sonra hakir ve zelil olaca*ktır. [..][8548]

1 Mart 1924. *TBMM açış konuşmasında, Lozan'ın kısa süre önce Yunanistan ve Romanya tarafından onaylandığını hatırlatan Mustafa Kemal, onaylamayan devletlere sitem etti: "Muahedatnamenin diğer devletler tarafından tasdiki ile mevki-i mer'iyete vaz'ı içün intizar ettiğimiz zaman az değildir. Alakadar devletlerin hayat-ı teşriiyesi ile izah olunagelen taahhuratın yakında hitam bulacağını ümit ediyoruz. Tasdik muamelesinin yeni bir bedel ile karşılaştırılması elbette kabul-ü tahakkuk değildir." TBMM'de alkışlarla karşılanan son cümle, yabancı gözlemcilerin ve diplomatların dikkatini çekmişti*.[8549] Dikkat çekicidir zira Mustafa Kemal, Lozan'ın tasdiki için taviz vermiş olduğunu itiraf etmektedir.

2 Mart 1924. Hılâfetin ilgasını âmir takrir Halk Fırkası grup toplantısında müzakere edilirken birinci madde hakkında Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi söz aldı. Hılâfetin ilgası ile *İngilizlerin ekmeğine yağ sürüleceği*ni belirtti. Menteşe mebusu Yunus Nadi, hılâfetin *mazarratı çoktur* dedi.[8550]

3 Mart 1924. Mustafa Kemal: *Hilâfet bize kuvvet vermiyecek, fakat kalabalık müslüman tebaaları olan bir çok büyük devletlere vehim verecek*.[8551]

> İngiltere on dokuzuncu asrın sonlarına doğru Osmanlı halifesinin dünya Müslümanları üzerindeki nüfuzundan istifade etme yollarını aramıştır. İngiltere, özellikle Hindistan'ı sömürgesi yaptıktan sonra Osmanlı halifesinin bölge Müslümanları üzerindeki nüfuzundan endişe ederek bu politika değişikliğine gitmiştir. Yirminci asrın başlarından itibaren İngiltere, bariz bir şekilde Osmanlı halifesini yıpratma çalışmalarını dış politikasının önemli bir parçası haline getirmiştir.
>
> Söz konusu politika doğrultusunda hilâfetin Osmanlı'dan alınıp Araplara verilmesini isteyen İngiltere, Lozan Konferansı öncesinde Osmanlı hilâfetinin tarihte kalması gerektiğine kesin olarak karar vermişti. İngiltere o dönemde, Rusya'ya karşı bir set olması için geçmişe nispetle daha küçük bir Türkiye'nin tesisini kendi çıkarları açısından faydalı buluyordu. Bu sebeple Türkiye'nin hilâfetin ilga edilip dünya Müslümanlarıyla

8547 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188.

8548 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 188-189.

8549 Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 70.

8550 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 192-193. Hılâfetin kaldırılması meselesinde Mustafa Kemal dahil ilga taraftarları suret-i haktan görünerek hılâfetin Kureyş'e aid olduğuna ilişkin meşhur bir hadis-i şerife (*İmamlar Kureyştendir*) istinad etmektelerdir. Fevkalâde dikkat çekicidir ki, hılâfeti Türklerin elinde almayı gaye edinmiş Kahire'deki Britanya yönetimi de mezkûr hadis-i şerifi suistimal edegelmektelerdi: "1914 Aralık ayında Büyük Britanya hükümeti adına Arabistan ve diğer Arap topraklarında yaşayan halka yayınladığı geniş kapsamlı bir açıklama oldu. Arapların bağımsızlığına destek verileceğini taahhüt etmiş ve halifeliğin Hz. Muhammed'in soyu olan Kureyş kabilesinden gelen, örneğin Şerif Hüseyin gibi birinin hakkı olduğunu beyan etmişti." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 73.

8551 İsmail Habib, "İnkılâblar ve O", *Cumhuriyet*, 27 İkincikanun 1939, s. 3. "[..] Hilâfet'i Türkiye'den almak için büyük çaba gösteren İngiltere [..]" Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1339, dipnot *. "[..] Türkiye'nin elinde Hilâfet, İngiltere'yi fena halde korkutmuştur. [..] Atatürk, Hilâfet'i kaldırmakla gereksiz bulduğu bir çatışmaya son vermek ister." (Avcıoğlu, 1978, c. 4, s. 1429).

> bağlarının koparılması suretiyle İngiliz menfaatlerini tehdit edebilecek konumdan çıkarılması İngiltere açısından oldukça önem arz ediyordu.[8552]

Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki, hılâfetin ilgası müzakeresinde mühim bir tenkidde bulunmuştur. Kadirbeyoğlu'na göre Halk Fırkası, 1 Kasım 1922 tarihli kanunun "Hilâfet Hanedanı Âli Osmana aid"dir maddesiyle halktan oy istemişti. Üstelik kanun maddesinde *layetegayyer* yani *değişmez, bozulmaz* ibaresi bulunuyordu. Şimdi ise mezkûr kanun kaldırılmadığı hâlde hılâfet ilga ediliyor. TBMM kararından hep cayıyor.[8553]

Hılâfet makamını, Şeriye ve Evkâf Vekaletini ilga, tüm tedrisatı Maarif Vekâletinde tevhid ve Osmanoğulları hanedanının tüm mensublarını sınırdışı eden kanun teklifi kabul edildi.[8554]

3 Mart günü hilafet ilga edildi. Aynı gün, İngiliz Avam Kamarası'nda söz alan milletvekili William Ormsby-Gore, Başbakan Ramsay MacDonald'a "Lozan Antlaşması'na dair müzakereye başlamayı ne zaman teklif edeceğini ve antlaşmanın hükümet tarafından bir aydan az bir süre zarfında onaylanıp onaylanmayacağını" sordu. Ormsby-Gore'un ısrarlı beklentisini tatmin edemeyen başbakan, özerk sömürgeleri de içeren karmaşık onay sürecini öne sürerek kesin bir tarih veremeyeceğini belirtti.[8555]

İngiliz yıllık gizli raporuna göre Mustafa Kemal, hem şahsî diktasını pekiştirmiş hem de Batılılaşma programının laiklik prensibini müfredata resmen dahil etmiştir:

> Birinci kanun Şer'iye (Din İşleri) Vekaleti'ni lağvetmekte, onun yerine cami vb. merkezlere tayinleri düzenleyecek ikinci derecede bir makam koymaktaydı. İkinci kanun, eğitimle ilgili tüm kurumları Milli Eğitim Vekaleti'ne bağlamakta; böylece Evkaf Vekaleti'nin elinden eğitimle ilgili tüm otoriteyi almakta ve tamamen laik bir kontrol tesis etmekteydi. Bu kanunla, üniversitede dinî eğitim verecek bir fakültenin tesisi ve daha alt seviyede hizmet edecek din görevlilerinin okullarda eğitilmesi ile ilgili hazırlıkların yapılması gereği de öngörülüyordu.
>
> Bu kanun tasarıları ile din ve devletin kesin ayrımını ortaya koymak niyeti vardı. Dördüncü tasarı benzer biçimde ordunun politikadan ayrılmasını hedeflemekte; ordunun Cumhurbaşkanı adına hareket eden en üst rütbedeki subay tarafından yönetilmesini şart koşmaktaydı.[8556]

Cebelibereket (Osmaniye) mebusu ve takip eden senelerde ihdas edilecek Bahriye Vekaletinin son vekili Kemalist İttihadçı İhsan (Eryavuz), Osman Gazi'den itibaren Türk hanedanın merhumlarını kastederek *Ölülerinin kemiklerini bile mezardan çıkarıp atmak lâzımgelir* dedi.[8557] Bozok mebusu Süleyman Sırrı (İçöz), bir gün önce, kanun teklifinin Halk Fırkası içtimaında okunduğu sırada ikinci maddedeki "Bu hanedana mensub kadınlardan…" lafzında söz arasına girerek şöyle demiştir: *Mebuslar birer tane alacaktır*.[8558]

8552 Hasan Gümüşoğlu. (2021). Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925). *Strategic Public Management Journal*, 7(14), s. 13.

8553 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1340, c. 7, s. 31-32.

8554 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 17-18, 29-30.

8555 Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 70.

8556 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 24-25.

8557 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, s. 66.

8558 Yücel Demirel & Osman Zeki Konur. (2002). (Haz.). *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)* içinde (s. 395). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İngiliz yıllık gizli raporundaki şu ifade dikkat çekicidir: "Gazi Paşa [..] prenseslerin ihraç zorunluluğundan muaf tutulması fikrini empoze etmeye çalıştı, ancak destekçilerini ikna edemedi." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 24.

> Batı'ya yönelmekte kararlı olan [Mustafa Kemal], Bolşevizmle geçici bağlantısına -ihtiyacı kalmadığından- nasıl son verdiyse, Kurtuluş Savaşı sırasında yararlandığını gördüğümüz İslâm etkenine de artık sırtını çevirebiliyordu.[8559]

Hılâfet makamının kaldırılması, İngilizlerin fevkalâde menfaatine neticeler meydana getirmiştir:

> Halifeliğin kaldırılması; İngiltere'nin İslâm etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için ya da -yine yukarıda yer alan- öteki nedenlerle alınmış olsa da, sonuçta Türkiye'nin Musul tezine manevî bir darbe indirmişti. İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, Halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberi hayretle karşılayıp inanmakta güçlük çektiklerini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi, o zamana kadar, "Kürdistan'ı patlamağa hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin Halife'ye kesin bağlılıklarına dayandırıldığını; Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu" belirtmektedir.[8560]

Musul sorununun çözümlenmemiş olduğu bir sırada, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı İslâm etkeninden yararlanmağa devam etmesi gerekmez miydi? Nitekim 1925'te patlak verecek *Kürt ayaklanması, Halifeliğin kaldırılmasına karşı bir tepki*ydi ve *Türkiye'nin Musul'daki tezini zayıflat*acaktı.[8561]

İngiliz devletinin yarı resmî gazetesi *The Times* 26 Haziran 1926 tarihli nüshasında şöyle yazacaktır: *Diktatör M. Kemal, Saltanat ve Hilâfet'i kaldırmakla yalnızca Türklerin değil, hemen tüm Yakın Doğu'nun en önemli sembolünü yıkmış oldu*.[8562]

> Geriye sadece Kemal Paşa'nın bir ulusal diktatörün nihaî hatasını işlediğini ve din adamlarıyla dalaştığını bildirmek kalıyor. Mart 1924'te hilafeti kaldırdı. Dolayısıyla Türkiye [..] Pan-İslâmî anlamda İngiltere için hiçbir tehlike oluşturmuyordu artık.[8563]

İngiliz istihbarat memuru Philip Perceval Graves: *Müslüman tebaaya sahip herhangi bir gayri-Müslim devlete daima zorluklar yaratabilecek bir kurumu kaldırarak, böyle bir niyetleri olmadığı halde, Türk Cumhuriyetçileri Britanya İmparatorluğu'na olağanüstü bir iyilik yaptı*.[8564]

İngiltere'yi hilâfet meselesinde endişeye sevk eden önemli konulardan birisi, "hilâfetin kaldırılmasında İngiliz parmağının olduğuna dair bir kanaatin özellikle Hintli Müslümanlar arasında oluşması sebebiyle İngilizlere karşı isyan ve boykot hareketinin başlamasıydı (PRO, AIR: 23/406).[8565]

CHP tek-parti yönetiminin İstanbul şehiremîni (valisi ve belediye başkanı) Operatör Doktor Emin (Erkul), hılâfetın kaldırılması vakasında Mustafa Kemal - Haim Nahum - Lord Curzon ilişkiselliğini zikretmektedir:

> İkinci Millet Meclisi'nin teşekkülünden ve Cumhuriyet'in ilânından sonra Lozan Konferansı müzakerelerinin ikinci safhası başlamıştı. Birinci Lozan Konferansı'ndan bir netice alınamamış, yalnız diplomasi yolu ile temas kesilmiş değildi. Bu sırada Ankara'da hilâfetin ilgası esas itibari ile kararlaştırılmış bulunuyordu. Bunu nasılsa haber alan Hahambaşı Hayim Naum'un da hilâfetin ilgası kararının tatbik sahasına konulmasını tâcil edecek birtakım faaliyetlerde bulunmuş olduğunu itimada şayan bir arkadaşımın (ki Emniyet-i Umumiye'nin eski umum müdür muavinidir) vermiş olduğu malûmatı dercetmekle tarihî bir hakikati ifşa etmiş olacağım. Şöyle ki: Yahudi siyonist teşkilâtının protokollerinde hilâfetin ortadan kaldırılması hakkında kararlar vardır. İstiklâl

---

8559 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 305. Yusuf Hikmet Bayur: "Atatürk pragmatik bir tutum güttü. Zaman oldu İslam'dan faydalandı. Milli Mücadele esnasında." Nihat Erim, *Günlükler*, 2005, c. 1, s. 1146.

8560 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 309-310.

8561 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 306.

8562 Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 1995, s. 437.

8563 Robert Neumann, *Zaharoff the Armaments King*, 1938, p. 259.

8564 Ebru Boyar, Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938), 2014, s. 1166

8565 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 23.

> Savaşı'nın kazanılması üzerine hem bu siyonist kararının tatbik sahasına konulması zamanının gelmiş olduğuna kanaat getirilmesi aynı zamanda Anadolu Harekâtı'nın başında bulunan Gazi Paşa'nın teveccühünün kazanılmak istenmesi bir taşla iki kuş vurmak kabilinden Hahambaşı Naum'un harekete geçmesine yol açmıştır. Mumaileyh bilhassa Lord Cürzon ile temasa geçerek hilâfetin lağvı halinde Türklere Lozan Konferansı'nda bazı müzaheretler temin edilmesini sağlamış ve Ankara'ya giderek bu teşebbüsünü Gazi Paşa'ya arz eylemiştir. Bu sıralarda ise halife olan Mecid'in geniş salâhiyetler talebi, tahsisatının tezyidini ve nev'an-mâ [bir dereceye kadar] bir padişah sıfatı takınmak gibi Ankara'da hoş karşılanmayan şuursuz hareketleri de hilâfetin ilgası kararının tahakkukunu tâcil eden başlıca sebeplerden biri olmuştu. Hayim Naum, Atatürk ile görüştükten sonra tekrar Londra'ya gitmiş ve orada bu mevzudaki teşebbüsünü neticelendirmiştir.[8566]

Padişah Seryaverlerinden Bahriye Nâzırlarından Gürcü Ahmed Avni Paşa'nın tahlili bu bağlamda mühim tesbitler içermektedir:

> Mustafa Kemal ihtilal kuvvetlerini başlangıçta halife ve hakanından ve hatt-ı hümayundan Damad Ferid Paşa kabinelerinden ve sonradan maddi ve manevi bu iki kuvveti dahil ve hariçte yıkmak isteyenlerle görüş ve işbirliği etmesinden ve Yunan'ın gittikçe yayılan zulmünden ve bu faciaya karşı halkta haklı olarak tecelli ettirilen "Ya ölüm, ya zafer!" gibi cazip ve mesut bir cereyanın kumandanı olarak başında bulunmuş olduğunu teslim etmek zaruridir.
>
> Bunun daha başlangıcı var; Meşrutiyet'in başlangıcında Selânik'te İttihad ve Terakki kongresinde kardeşler arasında verilen ve cemiyet mensuplarını ikiye ayırmış olan gizli kararlar şunlardı:
>
> -Dinin ve mukaddesatın kademeli olarak kaldırılması.
> -Hilafet ve saltanatın ilgası.
> -Cumhuriyetin ilanı.
> -Servetin kardeşler arasında taksimi.[8567]

ABD'nin Ankara Büyükelçilerinden Charles Sherrill, bir benzerliğe dikkat çekmiştir: *Bu inkılâplardan birisi İngiltere Kralı Sekizinci Hanri'nin devlet ile kiliseyi ayırması gibi Kemal'in de Hilâfet ile Saltanatı birbirinden ayırması ve sonra her ikisinin yerine de Cumhuriyeti ikame etmesi olmuştur*.[8568]

Fransız *Journal* gazetesinin 11 Kasım 1938 tarihli nüshası: *(Zaferden sonra) Mustafa Kemal bu defa eski Türkiye'nin tasfiyesine döner. Mahkûm edilen yalnız eski rejim değildir, Muhammed'in mirası Halifelik de hüküm giyer*.[8569]

La Tribune des Nations gazetesinin 17 Kasım 1938 tarihli nüshası: *3 Mart 1924 tarihi* [..] *Muhammed'in devletinin yeryüzünden yok oluşu ve İslam'ın başsız kalışı. Dünya Müslümanlarının tümünü birbirine bağlayan bu canlı bağ* [..] *kesildi*.[8570]

Askerlikten gelme devlet adamı Mustafa Kemal, Türklerin başına geçti. Halifeliği *kaldırdı ve devletin laikliği ilân edildi. Böylece Orta-doğu'daki eski sömürgeleri ile son bağlantısını da koparmış oldu*.[8571]

8566 Emin Erkul. (2020). *Millî Mücadele ve Cumhuriyet Devrine Ait Hatıralar* (U. Dere, haz.) içinde (s. 43-44). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

8567 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 330-331.

8568 General Sherrill. (1937). *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini* (C. Bükerman, çev.) içinde (s. 293). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

8569 Bilâl N. Şimşir. (2011). *Atatürk'ün Hastalığı* (2. basım) içinde (s. 124). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

8570 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 241.

8571 David Walder. (1971). *Çanakkale Olayı* (M. A. Kayabal, çev.) (3. baskı) içinde (s. 409). İstanbul: Milliyet Yayınları.

İngiliz yıllık gizli raporu: *Laik düşüncede olanlar bu makamın Türkiye için hiçbir hayrı olduğuna inanmıyorlardı ve dâhilî reformların yapılabilmesini temin için zehir bir unsuru Türk sisteminden defederlerken büyük riskler almaya hazırlıklıydılar*.[8572]

> 1919 yılında Hindistan'da doğan hilafet hareketi zaman içinde her tür kesinliğin korkutucu biçimde saptırıldığına şahit olmuştur: Önce **İngilizler tarafından tutsak edilen Vahdeddin; ardından imansızlara karşı cihada giden ve bu nedenle de Kızılay tarafından finanse edilen bir lider olan Mustafa Kemal**'in askeri zaferleri nedeniyle onurlandırılması; sonra saltanahn kaldırılarak geçici bir güce dahi sahip olmayan yeni bir halifenin seçilmesi; akabinde halifeliğin tümden kaldırılması, daha doğrusu gücünün bir meclise devredilmesi ve en nihayetinde de Kemal'in **maskesini çıkararak Batı yanlısı laik bir kimliğe bürünmesi**.[8573]

Örneğin Bernard Lewis'in anlatımına bakılırsa Mustafa Kemal, Türkiye'yi Batı'nın tahakkümüne *savaşsız ve silahsız kendi rızasıyla* teslim etmiştir.

> [Bernard Lewis] "Mustafa Kemal Türkiye'yi Batılı tahakkümünden kurtarmak için başarıyla savaşmış olsa da, Batılı ya da kendisinin tercih ettiği deyimle, modern tarzları benimseme yolunda ilk adımları attı. Yaptığı ilk işlerden biri, Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıydı" diyor. Lewis'in anlatmaya çalıştığı, Türklerin boşuna Kurtuluş Savaşı verdiği ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla Batı'nın tahakkümünü kaldıran Türklerin modern yaşam tarzını tercih etmeleri sebebiyle aslında. Batı'nın tahakkümünden kurtulmadıkları, savaşsız ve silahsız kendi rızasıyla Batı'nın tahakkümüne girmesidir.[8574]

Daha açık bir deyişle, Samsun'a âdetâ siyasal İslâmcı bir truva atı gibi çıkarılan Mustafa Kemal, kaleyi içerden fethetmiştir: *Türkiye'deki Kemalist devrimin ardından İslami muhafazakarlığın bu son kalesi de düştü*.[8575]

> İngilizlerin altını çizdiği gibi Mustafa Kemal her konuda eleştirilebilirdi ama kendilerini, İngiliz emperyalizmi için böylesine tehlikeli bir figürden [halifelikden] kurtardığı için eleştirilemezdi.[8576]

4 Mart 1924. Yarı resmî *The Times* hılâfetin ilgası hakkında makale neşretti. *"Türkiye Meclisi tarafından hilâfetin kaldırıldığını ve Abdülmecid'in yurt dışına gönderildiğini" başlıktan haber yapan The Times, Halk Partisi'nin teklifiyle Mecliste yapılan özel oturumda mesele etrafında görüşmelerin saatlerce sürdüğüne dikkat çekmiş ve hilâfet gibi önemli bir kurumun telaş ve acelecilik içerisinde kaldırıldığına işaret etmiştir (The Times, 4 Mart 1924: 14; FO: 141/812/18)*.[8577]

İngiliz *The Daily Telegraph*, neşrettiği haberinde, hılâfeti ilga eden *Türkiye'nin İslam milletleri liderliğinden üçüncü sınıf Tatar cumhuriyetine dönüştüğünü*; halifeliğin kaldırılması vak'asında *Fransız, İtalyan ve Selanik kaynaklı radikal locala*rın âmil olduğunu; *Ankara'nın takip ettiği programın ülkede Pan-İslamist hareketi bitirdiğini*; Kuzey Afrika sömürgeleri sahibi *Fransa'nın Türkiye'nin İslam'dan el çekmesinden memnun kaldığ*ını belirtti.[8578]

8572 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 27.

8573 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 200. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir. "Mütarekede Hint Müslümanları'nın yönettikleri İngiliz Kızılay Derneği'nin Türklere yaptığı yardımlar, [İngiliz ajanı Rahib Robert] Frew eliyle dağıtılıyordu." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 134, dipnot 104.

8574 Erol Bilbilik. (2011). *Derin Dünya Devletinin Adamları* (2. baskı, s. 12). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

8575 Bernard Lewis, *Babil'den Dragomanlara*, 2008, s. 379.

8576 İngilizlerin halifelik ve Kemal ile ilgili görüşleri için DDI (Diplomatik İtalyan Belgeleri), VII seri, c. 4, dok. 320; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 233.

8577 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 22.

8578 The Daily Telegraph, 4 March 1924, p. 11; Aktaran: Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210. "Halifelik konusu ile en alakalı olan İngiliz gazetesi The Daily Telegraph olmuştur. Gazete halifeliğin ilgası ve Türkiye hakkında; Mustafa Kemal'i destekleyen yöneticiler, sayısal olarak altı milyonu aşkın halkı olan Türkiye'nin halifelik makamını kaybetmesi ile tüm İslam âlemi üzerindeki etkisini

> The Daily Telegraph, "Ankara Meclisi Tarafından Halife Tahttan İndirildi" başlığını atarak Meclis'te kararın nasıl alındığı hakkında bilgi verdikten sonra halifenin geleceği konusunda birçok sorunun cevapsız olduğunu yazmıştı. Aynı gazetede "İslâm'ın Geleceği" başlığı altında Mustafa Kemal Paşa'nın izleyeceği politikalar hakkında yorum yapılarak Türkiye'nin seküler ve modern bir devlet olmasının beklenildiği ifade edilmiştir. Söz konusu yazıda Türkiye halkı şimdiye kadar sürdürdüğü dünya Müslümanlarının liderliğini koruyacak mı? diyerek ilga kararının İngiltere'nin menfaatleri açısından değerlendirilmesi yapılıyordu. Yazıda devamla "meselenin gerçeği şu ki gizli güçler Türkiye'de İslâm'ı yok ediyorlar" denilerek, Rusya başta olmak üzere dünyada dine karşı oluşan tepkiye dikkat çekilmişti. Söz konusu yazıda "Ankara seküler kararları uygulamaya koyarak Avrupa güçlerinin hâkimiyeti altındaki topraklarında yaşayan ve ciddi bir tehdit olan Müslümanların bağımsızlık mücadelesini ve Pan-İslamik hareketleri öldürebilir" denilmiştir. (The Daily Telegraph, 4 Mart 1924: 11)[8579]

Fransız *Le Journal*, İngilizlerin elde ettiği muazzam kâra dikkat çekmiştir: *Kendi korumaları altında bulunması için, uzun zamandan beri müslüman Araplara hilâfeti intikal ettirmeye ve İstanbul'un dinî saygınlığını yıkmaya çalışan İngilizler bu kadar şansı hayal bile edemezlerdi*.[8580]

> Halifeliğin kaldırılması İslâm dünyasında olumsuz karşılandı ve İslâm indirilen bir darbe olarak nitelendirildi. Bir yazar, Mustafa Kemal'in Halifeliği kaldırması ve onu izleyen yıllarda laîklik ilkesi yönündeki reformlarıyla, "Türklerin, İslâmın protestanları niteliğini aldığını; Arapların ise İslâmın Katolikleri olarak kaldığını" öne sürmektedir.[8581]

İtalyan *L'Epoca* gazetesi: *Halifeliğin kaldırılması İngilizlerin kârına olaca*ktır.[8582]

Emekli albay Sabahattin Selek: *İngiltere, kendisi için hayatî önemi haiz olan Doğu meseleleri içinde, hilafetten tamamen kurtulmaya veya bu müesseseyi Türklerin elinden alarak İngiliz politikasına yararlı kılmaya, hepsinden fazla değer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği iş, bu noktada İngiliz politikasıyla tam uygunluk durumundadır*.[8583]

Sakıt Halife Abdülmecid ve 140 evlâd u ıyâli, süratle hudud haricine çıkartıldı.[8584] Sınırdışı muamelesi, küçük düşürücü surette yapıldı:

> 3 Mart'ta, gün boyu aralıklarla devam eden oturumların ardından tüm bu yasa tasarıları ciddî bir muhalefete maruz kalmaksızın Meclis'in ezici çoğunluğunun oyları ile kanunlaştırıldı. Aynı günün akşamı, hazırlıklı olmak üzere daha önce uyarılmış bulunulan İstanbul'daki yetkililere talimatlar telgraf ile iletildi. Sabahın erken saatlerinde ise Halife uykusundan uyandırılarak sürgün için hazırlanmak üzere kendisine kısa bir zaman tanındı. Şafakla beraber, motorlu arabalarla kendisine refakat eden Cumhuriyet'in memurları ile birlikte yola çıktı. İstanbul'un genelinde hemen hiç kimsenin nereye götürüldüğü ile ilgili bir fikri yoktu. Aslında ilk istikameti Çatalca idi, 4'ü akşamı ise kendisini İsviçre'ye götürecek olan Şark Ekspresi'ne bindirildi. Bu tutumlarına rağmen aleyhte gösteriler düzenlenebilme ihtimaline karşı her türlü önlemi alan yetkilileri suçlamak zor olur. Ancak ihraç edilme sürecindeki şartların lüzumsuz yere küçük düşürücü bir kararter taşıdığı birçok kişi tarafından hissedilmişti. Yola çıkan Halife ve maiyetinin vizeleri için İtalyan Elçiliği'ne başvuran delegasyon, sade bir vize yerine diplomatik vize tedarik etmeye uğraşan İtalyan Sekreterin ısrarını şiddetle protesto etti. İzleyen on gün içinde Hanedan'ın diğer üyeleri, gitmeyi tercih ettikleri ülkeyi bir an

---

ve kuvvetini kaybetmiştir yorumunda bulunmuştur." Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 102. *The Daily Telegraph,* muhafazakâr siyasî çizgiye mensub bir gazete idi.

8579 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 22.

8580 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210.

8581 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 306, dipnot 1.

8582 L'Epoca, 4 Marzo 1924; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Türkiye-İtalya Sosyal ve Kültürel İlişkileri (1923-1939)*, 2022, s. 245.

8583 Sabahattin Selek. (1987). *Anadolu İhtilali* (8. baskı) içinde (c. 2, s. 457). İstanbul: Kastaş Yayınları.

8584 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 200-203.

> önce seçerek Abdülmecit'in peşinden sürgüne gittiler. Her seferinde yolculuk için para verild; ancak ne Halife ne de prens ya da prenseslerin yurt dışındaki geçimini temin için herhangi bir önlem alınmadı.[8585]

Arnold Toynbee, *Manchester Guardian*da makale neşretti. Hılâfetin ilgasını *başkalaşma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinin süpürülmesi* telakki etti. Hılâfet, *önenmli prestij ve İslam toplumunu birleştiren bir müessese ve tarih ile kurulan temel bir bağ* idi. Mustafa Kemal'in bu müesseseyi kaldırması tek kelimeyle *şok* edicidir. *Türk milliyetçileri halifeliği vatikanlaştırmak istedi ancak bu başarılamadı ilga bundan kaynaklandı*. *Ne olursa olsun cesaretle* alınan bu karar *Türkiye'yi Avrupa çizgisine getirmek* politikasıdır binaenaleyh *Avrupa devletleri yardımcı olma*lıdır.[8586] Hılâfetin ilgası, Avrupa nazarında o kadar ehemmiyetlidir ki Avrupa matbuatında hılâfetin ilgasıyla alakalı haber ve makalelerin yekûnu 500 sayfayı mütecavizdir.[8587]

> I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Almanya ile beraber olup, kendisine karşı cihat ilan etmesini kabullenemeyen İngiltere, hilâfeti Şerif Hüseyin'e vererek, Müslümanları kontrolü altında tutmayı düşünmüştür. Bununla birlikte İngiltere ve bir kısım Avrupa devletleri, halifenin yetkilerinin kısıtlanmasını, hatta bütün yetkilerinin elinden alınarak, halifenin sadece şeklen kalmasını, yani hilâfetin Vatikan misali ruhanî bir makam haline getirilmesini ikinci bir seçenek olarak da düşünmüşlerdir (Rıza, 1321: 63; Şükrü, 19993: 6). Arnold J. Toynbee (1889-1975), bu düşüncenin hilâfetin tarihini ve teorisini iyi bilmeyen batılılar tarafından gündeme getirildiğine dikkat çeker. O, "bunlar (Batılı ilim adamları) hilâfeti papalıkla bir tutuyorlar. Onu batılı manada "manevî" bir makam olarak tarif ediyorlar" (Toynbee, 1998: 47-8) diyerek, bu projenin İslâm'a yabancı olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Sultan Vahdeddin, hilâfet müessesesinde yapılmak istenen böyle bir tahrifatı kabul etmemiştir. Saltanatı yani siyasî gücü olmayan hilâfet düşüncesi, Abdülmecid Efendi ile uygulamaya çalışılmış ise de devamı mümkün olmamıştır.[8588]

Rus milletcilerine Cemiyet-i Akvam namına muavenet için İstanbul'a gelmiş bulunan heyetin reisi *Çaylds* [Childs?] soyisimli bir İngiliz, *Vakit* gazetesine beyanat verdi: *Katiyetle diyebilirim ki son zamanlarda İngiliz efkâr-ı umumiyesinde Türklere ve Türkiyeye karşı mahsus bir tebeddül olmuş, İngiliz efkâr-ı umumiyesi Türkiye lehine teveccüh etmiştir. Esasen iki millet arasında Musul meselesinden başka mucib-i ihtilaf nokta kalmamışdır. Münasebat-ı dostane tesisine mani' bir sebeb yokdur. İngiltere müdiran umuru da efkâr-ı umumiyeye tab'an Türkiye lehindedir*.[8589]

4(?) Mart 1924. *Edirne'deki İtalyan Konsolosu Faralli, Halife'yi taşıyan treni durdurmuştur. Meydana gelen olaylarla ilgili olarak insanların anlattıkları son derece önemlidir*:

> Her bir tarafa gizli ajanlarını salan, hatta her bir kahveye yerleştirilen polis nedeniyle ortalıkta protesto eden kimse yok. Ama aslında, Beyler de dâhil olmak üzere taşrada yaşayan halk ve şehirde yaşayanların çoğu son gelişmelere karşıdır ve yüksek vergiler nedeniyle zaten zarar gören Ankara hükümetinin popülerliği oldukça azalmıştır. **İmansızların idaresi suçlandığı gibi, büyük bir dinî gücün ortadan kalkmasında büyük çıkarı olan Hristiyan güçleri de suçlayanlar bulunuyor**.[8590]

5 Mart 1924. Avam Kamarasında, William Ormbsy-Gore, *Dışişlerinden Sorumlu Müsteşar Arthur Ponsonby'ye "Türk Hükümeti'nin hilafeti ilga 'teklifi' hakkında herhangi bir bilgisi olup olmadığını ve Lozan Antlaşması'nda, mevcut Türk Hilafeti'nin, Türkiye dışında başka bir devlet tarafından*

8585 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 25-26.

8586 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210.

8587 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210, dipnot 724.

8588 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 19.

8589 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1340-1924, Numero 1063, *Türkiye-İngiltere*, s. 1.

8590 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 231/l, fas. *Califfato*; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 106-107. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

*tanınmasını gerektiren bir husus bulunup bulunmadığını" sordu. İlga hakkında ayrıntılı bir rapor edinmediğini itiraf eden bakana göre "sorunun ikinci kısmının cevabı olumsuzdu"*r.[8591]

Hariciye Nezâreti memurlarından D. G. Osborne İngiliz Avam Kamarasında Mustafa Kemal'i ve Batıcı inkılâplarını methetti:

> Osmanlı halifeliği kaldırıldı. Bütün hanedan üyeleri -ve son padişahın- ardından sürgüne gidecekler. Bu, birinci derecede önemli tarihi bir olaydır. Malları devlete geçecek. Adliye ve eğitim, din unsurundan tamamiyle arındırılacak. Laikleştirme politikası mantıkî sınırına kadar götürüldü. Bahtsız halifeye her zaman eski rejimin ve Türkiye'nin bütün felâketlerin sembolü olarak bakılmıştı. Kemal, Türk İmparatorluğunun çöküşüne sebep olan her şeyi temizlemeye, yeni Türk devletine doğru ve taze bir hamle yaptırmaya hep kararlıydı. Bunun sonucudur ki, kapütülasyon kalktı, Rumlarla Ermeniler kovuldu, İstanbul'un başkentliği reddedildi. Saltanat devrildi ve şimdi de halifelik kaldırıldı… Tamamen barışçı yollarla muazzam bir ihtilâl yapıldı. Kemal'in cesaretine, kararlılığına ve devlet adamlılığına hayran olmamak elde değil.[8592]

Yarı resmî *The Times* makale neşretti. *Ankara'nın hilâfeti ilga edip, Osmanlı Hanedanı'nı yurt dışına göndermekle, hilâfetin son bulduğuna dikkat çek*iyor.[8593]

Fransız *Le Petit Journal* gazetesi, Marcel Ray'in makalesini neşretti. Hilafetin ilgasına dair Ray'in şu mülahazası mühimdir: *O (Türkiye), İngiliz sömürgelerini doğrudan tehdit eden fakat Kuzey Afrika'daki varlığımız için tehlike yaratmamış olan panislamist propagandayı yok ediyor veya uzun yıllar için erteliyor*.[8594]

Fransız *Le Rappel* gazetesinde G. Peytavi de Faugeres imzalı makale neşredildi: *Türk modernleşmesinin İngiltere'yi memnun eden bir yönü bulun*uyor. *Zira hilâfetin kaldırılması ve halifenin sürülmesi sonrasında ortalıkta sadece Şerif Hüseyin kalmıştır*.[8595]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de *Bir Tekzib* nam makale neşredildi. Belirtildiğine göre Mustafa Kemal *bazı muhafazakârlar tarafından* teklif edilen halife olmaklığı reddetmiştir. Reddedişin arka planında mühim bir bağlam bulunuyor. Birinci Meclis'teki İkinci Grup tarafından şu mülahaza fevkalâde savunuluyordu: *Saltanata doğru gidiyoruz!* Makalede, Kadirbeyoğlu Zeki ismi zikredilmeksizin *muarız bir mebus*un aynı mülahazayı savunduğu belirtilmekte. Fakat *hılâfetin reis-i cumhura teklif edilmek hadisesi bu propaganda perdesini yırttı*. Mustafa Kemal, *cumhuriyet*in *saltanat demek olan hılâfetle imtizac etmeyeceğini* göstermiş oldu.[8596]

8591 Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 70. Bir başka kaynakta, kişiler karıştırılmış olmalı: "5 Mart 1924'te İngiliz Parlamentosunda Dışişleri Bakanlığı'na Mr. Ponsonby tarafından sorulan bir soruda, Türkiye'den ziyade büyük güçler tarafından Lozan Anlaşmasında zımnen dahi olsa Türk halifeliğinin varlığını tanıyan herhangi bir şey var mıdır? sorusuna Dışişleri Sekreteri tarafından verilen cevap 'negatif' olmuş ve konu kapanmıştır." FO 371/10217 E 2051/1752/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 213.

8592 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 213.

8593 Hasan Gümüşoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)*, 2021, s. 22.

8594 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 139.

8595 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 140.

8596 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1340-1924, Numero 1063, *Bir Tekzib,* s.1. Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki: "..bugünkü günde gördüğüm vaziyet şudur: Cumhuriyet, devam ettiği halde saltanata doğru yürüyor." T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1340, c. 7, s. 33.

Halk Fırkalı Giresun mebusu Mehmet Asım (Us), *Vakit* gazetesinde *İmparatorluğun Tasfiyesi* nam makale neşretti: *Cumhuriyet idaresi, kendi mevcudiyeti içinde gayr-i kabil-i temsil gördüğü anarısı bertaraf etmeğe karar vermiştir. Bu kararın icrası, Osmanlı tarihinin kat'i bir tasfiyesi demektir*.[8597]

Kral Hüseyin, halifeliğini ilân etti.[8598] Fakat Fransa, Kral Hüseyin'in halifelik teşebbüsünü engellemeye çalışacak ve büyük oranda muvaffak olacaktır.[8599] Hüseyin'e karşı komplo kurmak hususunda Fransa münferid değildir:

> Arap Yarımadası'nda ise Hicaz Kralı'nın kendisini halife ilan etmesinin ardından İbni el-Suud'un Vahhabileri savaş ilan etmişlerdi. Hüseyin'in İngilizlere satılmış olduğunu düşünüyorlardı ama **İngilizler**, korumaları altındaki bu şahsın panislamik girişimlerinden hoşnut olmadıklarından, parmaklarını bile kıpırdatmadılar. **Halifelik meselesinde sergiledikleri siyasetin temelini oluşturan ikili oyun daha aleni olamazdı: Emperyalizmin en önemli kuralı olan "yönetmek için böl" bağlamında, her tür ayrıcalığa sahip bir imamlık makamının sahneden silinmesi öncelikli tercihleriydi**.[8600]

İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi:

> Şimdiki halife ile ailesinin tardına bir müddetten beri intizar edilmekte idi. Bunların başlıca mal ve mülkleri soyulduktan sonra memleketten dışarı atılmaları hatta Türk efkarını bile şaşırtmıştır. Bu hadisenin hakiki izahı nihayet faş edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul tarikiyle Şarkî Trakya'da yapacağı zafer seyahatini tacil etmiş olup bu ayın nihayetinden evvel yola çıkmayı tasmim eylemiştir. Eğer halife İstanbul'da olsa idi Mustafa Kemal Paşa orayı ziyaret edemeyecekti. Filhakika şimdiye kadar Ankara diktatörünün İstanbul'u ziyaretten imtinaı, dînî yahut siyasî mutaassıplar tarafından hayatına suikast olunmak korkusundan fazla halifeye arz-ı ihtiram etmek mecburiyet ve fikrine karşı duyduğu istikrahtan ileri gelmişti. Kendininkinden başka bir kuvve-i hükümrânînin sadece mecburiyeti fikri ile Mustafa Kemal Paşa için çoktan beri gayr-i kabil-i tahammül oldu. Ankara hükümeti padişahlığı ilga ederken Hind Müslümanlarına keyfiyet-i ilganın muvakkat olduğunu söylemişlerdi. Hilafet için de aynı nakaratı tekrar edecekse de bu sefer Hindlilerin Ankara'ya göndermek fikrinde bulunacakları Hind heyet-i murahhasası ve mebusesi bu defa ihtiyatlı davranacaklardır. Bunlar ikinci bir defa iğfal edilmeyeceklerdir.
>
> Anlaşıldığına göre Kemal Paşa hükümeti eşya-yı mukaddesenin zabt ve müsaderesini murat etmekle Bolşevikler tarafından vaz' olunan kaideye ittiba ediyor.[8601]

Fransız *La Press* gazetesi, Noailles Kontesi'nin beyanatını neşretti. Kontes: *Türkiye, Halife'nin otoritesini kaldırarak ciddi bir şekilde budanmıştır. Daha fazla bir şey söylemek istemiyorum*.[8602]

6 Mart 1924. *Lozan'ın onaylanmasına dair kanun tasarısı Lordlar Kamarası'nın gündeminde belirdi*.[8603]

8597 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 206.

8598 FO 371/10110/ E 2038/1752/44 ve 7; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210, dipnot 723.

8599 "14 Mart'ta Beyrut'taki bütün camilerde, Halep'te 63, Antakya'da 43, Şam'da 17 camide Fransız destekli isimsiz halife adına; Şam'daki 4 cami ve Hums ile Hama'daki camilerde ise Hüseyin adına hutbe okundu. *Telefonların susmadığı Fransız komutanlığı o gün adeta savaş halindeydi* diyor [Suriye'deki Fransız Fevkalade Komiseri Maxime] Weygand. Günün sonunda bilanço çıkarıldı: 340 camiden sadece 30'unda Hüseyin adına hutbe okunmuştu." Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 74-75.

8600 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 133. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir. İngilizler, kontrolden çıkması ihtimaline binaen Şerif Hüseyin'e karşı da İbn Suud'u desteklemiştir. "İngilizler bir yandan Hüseyin'e yanaşırken öte yandan İbni Suud'u bir müttefik olarak görüp geliştirmeyi sürdürüyorlardı." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 251.

8601 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 238-239.

8602 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 141.

8603 Emre Öktem, "Son Hilafet Savaşı", *Atlas Tarih*, Sayı 87, Eylül-Ekim 2024, s. 70.

İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesi: Mustafa Kemal'in *hilafeti kaldırması İngiltere açısından sürpriz olmadı.* [..] *Türkiye halifelik sayesinde elinde tuttuğu büyük gücünü de bu yolda* [Batı tarzı yönetimin kurulmasına] *feda etti*.[8604]

Fransa sömürgesi Cezayir'de münteşir *L'Echo d'Alger* gazetesi, Guy De Saint-Clair imzalı makale neşretti. Hilafeti ilga eden TBMM Hükümetinin İttihadçı varisi olduğu ve hilafeti kaldırırken İngiliz tarafından desteklendiği ifade ediliyor:

> Türkiye'de olanların İttihat ve Terakki dönemine dayandığı ve aynı fikirlerin şu an Ankara Meclisi tarafından icra edildiği vurgulanmaktadır. Peki, Anadolu gibi yoksul bir memlekette bu değirmenin suyu nereden gelmektedir? Bu sorunun üzerinde de duran yazarın tespitleri şu şekildedir:
>
> "*Tarihi açıdan bakılırsa bu, 1909 yılında İttihat ve Terakki öncülüğünde yapılan devrimin mantığının bir sonucu ve devamıdır. Bu komiteyi oluşturanlar veya onun etrafındaki kişiler bugün büyük bir azimle Ankara Meclisi'nde bulunmaktadırlar. Onlar, Türkiye'yi denasyonalize etmek (dénationaliser) ve İslam'ın kucağından çıkarmaya yönelik çalışmalarını durmaksızın sürdürmektedirler. Onların nihai hedefi nedir? Bunu hâlâ bilemiyoruz. Fakat hâlihazırda destek noktalarının neresi olduğunu sorma hakkına sahibiz. Yurtdışı, en kuvvetli ihtimal gibi duruyor. Fakat hangi ülke onları kendi tavsiyelerine çekmekte ve finanse etmektedir? Çünkü Anadolu'nun has köylüsünün lehine bir büyük partinin olduğu bir Meclis'in oluşması ve böylesi bir oylamanın yapılması (hilâfetin kaldırılması), yabancı para yardımı olmaksızın hayal edilmesi zordur. Soruyoruz, hilâfetin kaldırılmasından kim fayda sağlar? Sovyetler mi? Belki. Onların politikası, Türkiye üzerinde durmaksızın nüfuz oluşturmak ve Karadeniz kıyısında bulunan bölgeleri yutmaktır. Fakat bu hususta onların çıkarları İngiltere kadar ivedi değildir*".
>
> Ankara'nın yurtdışı destekli olduğunu açık bir şekilde ima eden yazara göre, merkezi İstanbul'da bulunan ve 400 milyonluk bir nüfusu barındıran İslam dünyası şu an birlik olmaktan çok uzaktır. Zira artık hilâfet gibi geleneksel bir dayanağa sahip olmayan İslam dünyası, İngilizleri korkutan ortak bir direnişi yaratmaya muktedir değildir. Bu sebeple, eğer bir Arap halifesi ortaya çıkarsa bu durum Fransız diplomasisinin önemli rol oynayacağı bir konu olacaktır.[8605]

Doktor Rıza Nur: *Mustafa Kemal yine safsata yapıyor: "Hilâfetin bakası Türkiye düşmanlarının oyunudur" diyor. Ne aykırı mantık? Bu sözde Avrupa devletleri, bilhassa İngiltere dahildir. Halbuki bence Hilâfeti ilga ettirmek, Müslümanların istinad direğini yıktırmak için İngiltere ve Papa milyonlar verirdi*.[8606]

7 Mart 1924. Fransız *La Presse* gazetesi, *Mustafa Kemal'in orduyu rüşvet ile elinde tuttuğunu* yazıyor.[8607] Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, subay ve askerî memur maaşlarına 22 Ekim 1923'de zam yaptırmıştı.

8 Mart 1924. İngiliz mecmua *The Economist*: Mustafa Kemal'in *laiklik* ilkesi ve *Batı tarzı* yönetimi, halifelik ile *bağdaşmaz*.[8608]

Yakubî Sabataycı Ahmed Emin (Yalman), *Vatan* gazetesinde başmakale neşretti: *Hiçbir vazifesi olmayan hilâfet makamının da bu meyanda ilga edilmesi zaruri bir adımdır. Bu vasıta ile bir dinî emperyalizm siyaseti takip etmenin hiçbir faidesi olamazdı*. [..] *Hilâfet ilga edilirken, hilâfet haneranı*

8604 Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 105.

8605 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 146-147. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

8606 Dr. Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*, 2010, s. 31.

8607 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152.

8608 Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 101-102.

da memleket haricine çıkarılmıştır. [..] *Memleketi kendilerine has bir çiftlik görmeğe alışanları bu nesil zarfında milletin vatandaş sıfatıyla temsil edebilmesine imkan yoktu*.[8609]

9 Mart 1924. İngiliz *The Observer* haftalık siyasî mecmuasına göre Türkiye, *batılılaşma için "doğu itibarını" terk* etmiştir.[8610]

10 Mart 1924. Hindistan Müstemlekât Nezâreti, Londra'ya muhtıra gönderdi ve hılâfetin ilgası ve Kral Hüseyin'in halife ilânı mesaili karşısında nasıl bir hatt-ı hareket takib edileceğini sordu. Foreign Office şu cevabı verdi: *Halifelik pür dinî bir meseledir. Müslümanların kendi aralarında karar verecekleri bir konuya Büyük Britanya hükümeti katiyyen karışma taraftarı değildir*.[8611] İngiltere hılâfet meselesinde elbette tarafsız değildi fakat arka plandaki müdahaleleri kamuoyuna tezahür etmemeliydi.

İngiliz gazetesi *Daily Telegraph*ın haberine göre *halifelik makamının TBMM'ce ilga edilmesi Hindistan müslümanları için tam anlamıyla şok olmuştu. Büyük endişe içinde kalan Hindistanlı müslümanlar uğruna mücadele ettikleri hilâfetin müslümanların eliyle yok edilmesini önce Mısır ulemasıyla birlikte protesto ettiler*.[8612]

11 Mart 1924. İsviçre'ye iskân eden Sakıt Halife Abdülmecid, matbuata beyanname neşretti: *TBMM'nin hilâfeti ilga kararı yersiz ve yolsuzdur. Hilâfet sade Türklerin değil, bütün müslimlerin müşterek dini ve tarihî müessesesidir, tek taraflı kararla kaldırılamaz. Kaldı ki büyük milletimiz, bu yüce varlığa bağlılık derecesini, Osmanlı saltanatına son verdikten sonra da, teşrii vekillerinin birleşik reyleriyle, beni en ehil bularak halife seçtirmekle göstermiştir. Şimdiki vekillerini de hilâfete daima destek olmak vaadiyle seçmiştir. Bu seçim ahdine sadık kalmayan meclisin kararı vekâleti şartına dolayısıyla da millî hakimiyet esasına uymadığı için yolsuzdur*.[8613]

12 Mart 1924. Washington'daki İngiliz Büyükelçiliğinden Londra'daki Hariciye Nezâretine basındaki haberleri hülâsa eden bir muhtıra gönderildi. Buna göre örneğin *The New York Tribune* gazetesi*; İsmet Paşa, Lozan'da Türkiye batılılaşmak istiyor dediğinde inanılmadığını, olayların onu doğruladığını* belirtiyordu. Ayrıca *hilâfeti kaldırmanın pratik ve politik gerekçeleri oldu bu da güçlü dindar muhalefetin hilâfet etrafında odaklaşıp karşıdevrim yapabilme ihtimali idi.* Bir başka Amerikan gazetesi *New York Times*, *İngiltere'nin halifesiz Türkiye'yi iyi karşılayacağını yazdı.*[8614]

Musul'un İngiliz mandater yönetimine ilhakı için faaliyet icra eden İngiliz hariciyeci Cecil John Edmonds:

> [..] Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Martta halifeliği kaldıran bir yasayı kabul et[ti]. Mart ayının ortalarında bu olayı ilk duyduğumuzda büyük şaşkınlığa düştük ve kulaklarımıza inanamadık. Bugüne kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandalar esas itibariyle Kürtlerin, bu en büyük dini otoritelerine [halifelerine] karşı beslediği boş inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayanıyordu. Bu nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmaları bize gerçek olamayacak kadar güzel bir gelişme olarak görünüyordu. Yine de böyle düşünmekle birlikte bu yeni durumun sunduğu fırsatlardan yararlanmayı da ihmal etmedik. Fakat bu olayın ne anlama geldiğinin kıt zekalı kırsal

8609 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 206.
8610 The Observer, 9 March 1924; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 210.
8611 FO 371/10217/E 2157/1752/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 214. İngiltere, Kral Hüseyin'in hılâfet hareketini yakından takib etmiştir, raporlar yığın oluşturmaktadır.
8612 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 211.
8613 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 203.
8614 FO 371/10217/E 2564/1752/44; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 213.

kesim insanları tarafından anlaşılabilmesi ve (yaklaşık yarım asırdır halifelik makamına ev sahipliği yapmış olan) Türkiye'nin prestijinin ortadan kaybolması için biraz zamana ihtiyacımız vardı.[8615]

13 Mart 1924. İtalya San Remo'da mukim Vahideddin Hân, ABD Başkanı Calvin Coolidge'ye mektub gönderdi. *Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkartılarak mallarına el konulmasını insan haklarının ihlali olarak* telakki etti *ve yardım talep* etti.[8616]

Vahdeddin Hân, İtalya Kralı Vittorio III. Emmanuele'ye mektub gönderdi. *Kendisinin halifelikten ve tahttan asla feragat etmediğini ve şahsını Türkiye'nin padişahı ve tüm müminlerin halifesi olarak gördüğünü açıklayan bir mektup yazdı. Ankara hükümetinin icraatları da, hanedan efradının kovulması da gayrikanuniydi. Kendisinden ailesi için yardım talep ediyordu. Kraliyet Bakanı Mattioli Pasqualini mesajı Dışişleri'ne aktardı. Dışişleri, Türk hükümetinin konuyla ilgili aşırı hassasiyetini zedelememek için sabık Sultan'a resmi bir cevap verilmemesi ama Sanremo Vali Yardıması aracılığıyla, mektubunun alındığının bildirilmesi talimatını verdi*.[8617]

19 Mart 1924. Bulgaristan Sofya'da münteşir *Meyr* gazetesi: *İngilizler hilafetin ilgası keyfiyetini memnuniyetle telakki etmişlerdir. Türk sultanları haiz oldukları halife sıfatıyla, Müslüman tebaya malik Hıristiyan hükümeti için oldukça bir tehlike teşkil etmekte idiler. Fakat artık İstanbul ile olan revatıb kat' olunmuştur*. *Balkan şibh-i cezиresindeki Türklerin bade ezin mevcut olmayan Türk sultanı için camilerde dua etmeğe hakları kalmamıştır.* [..][8618]

1 Nisan 1924. *Türkiye'ye Sovyet yardımının niteliğini anlatan ve bundan korkulmaması gerektiğini bildiren* Fransız Hariciye Nezâretinin mahrem bir vesikasına göre *şimdi ise Bolşevizme karşı Türk-İngiliz işbirliği gündemdedir. İngiliz Albay Cornwald Ankara'da bu sorunla birlikte Mosul konusunu görüşmektedir*.[8619]

9 Nisan 1924. İngiliz ajanı *Traian* Satvet Lütfi (Tozan), İngiltere Deniz Aşırı Ticaret Ofisi'nin hazırladığı vesikaya göre, *Milli Mücadele yıllarında Yunan ordusuna karşı verilen savaşta gerekli olan silah, mühimmat ve askeri teçhizatların tedariki konusunda Mustafa Kemal'in "baş satınalmacısı" idi*.[8620]

15 Nisan 1924. İngiliz Parlamentosu Lozan Muahedesini tasdik etti.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından tasdik edilmiş olmasına rağmen İngiltere tarafından halifeliğin ilgasını müteakip 15 Nisan 1924'te onaylanması Lozan-halifelik ilişkisi açısından dikkat çekicidir. İsmet Paşa, Lozan'ı imza eden devletlerin tasdikte gecikmelerinin sebebini, Lozan'da Türkiye'ye lüzumsuz fedakarlık yapıldığını ileri süren politikacıların etkinliğine ve "Türk millî hayatında ne gibi tepkiler olacağının, reformlerın nasıl hazmedilebileceğinin bilinmesi için, beklemek lazımdır zihniyeti hakim olmuştur." diye açıklamaktadır.[8621]

23 Nisan 1924. TBMM, 23 Ekim 1924'de içtima etmek üzere 6 ay müddetle kapatıldı. Bu kararın arkasında yatan esas sebeb, Mustafa Kemal'e veto ve meclisi feshetme yetkisinin verildiği anayasa

---

8615 C. J. Edmonds. (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey-doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)* (S. Şengül & S. R. Şengün, çev.) içinde (s. 496). Diyarbakır: Avesta. Edmonds, 1935-1945 devresinde *Irak İçişleri Bakanlığı Danışmanı* olarak görev yapacaktır.

8616 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 211.

8617 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829- 1937, b. 231/l, fas. *Califfato*, 26 Mart ve 26 Nisan 1924; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 108.

8618 Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet'ten Reisicumhur Mustafa Kemal'e telgraf; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 249.

8619 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, 1990, s. 178.

8620 The National Archives, FO 371/1/10214; Aktaran: Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 128. "Tozan, Türkiye'nin Sir Basil Zaharoff'u olarak görülmekte" idi (Bali, 2018, s. 176).

8621 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 169-170.

komisyonu taslağının kabul edilmemiş olmasıdır. Mustafa Kemal, parlamento-üstü bir mevkiden gelişmeleri takib etmektedir. Meclis "kız gibi bir meclis" hüviyetine kavuşturulamamıştır henüz. Kemalist tarih anlatısı, meclisin kapatılmış olmasını kronolojisinde belirtmemektedir. İngiliz yıllık gizli raporunda şöyle mütalaa edilmektedir:

> Meclis'in duvarları içinde atmosfer çok değişikti. Tezahürat ve alkışlar eşliğinde Osmanlı Hanedanı'nı fırlatıp atan kaç milletvekilinin vicdanının derinlerinde Halifeliğin lağvedilmesini gerçekten onaylayıp onaylamadığı hiçbir zaman bilinemeyecek. Ancak şurası kesin ki oturumların devam ettiği altı hafta boyunca vekiller, beğenmedikleri hususlarda muhalefet etmenin ne kadar beyhude olacağının bilincinde, memnuniyetsizliklerini başka yollardan dışa vuruyorlarmış gibi davrandılar. Sonuçta, 4 Mart'taki "laik" zaferi izleyen iki haftanın sonunda Yasama Meclisi çığırından çıkmış vaziyette, bir hengâme halindeydi. İsmet Paşa Kabinesi'ne karşı güçlü bir muhalefet kendiliğinden oluştu. Kabine'den dört vekilin feda edilmesi talep ediliyordu. Halk Partisi Kabinesi tekrar seçilmek üzere oylamaya gidildiğinde, Hükümeti tarafından önerilen adayların pek çoğu utanç verici bir yöntemle bozguna uğratıldı. Mamafih asıl savaş meydanı, taslağı Şubat ayı sonunda özel bir Meclis Komisyonu tarafından hazırlanan Anayasa'ydı. Saldırı özellikle, Cumhurbaşkanı'nın yasamaya dair veto hakkı, fesih hakkı ve ordunun üst düzey komutası ile ilgili olan üç önemli maddeye yoğunlaşmaktaydı. Mart'ın sonlarına doğru akut bir kriz ortaya çıkmıştı ve durumu kurtarmak için İsmet'in Halk Partisi toplantısında olağanüstü hünerli bir konuşma yapmasına ve muhtemelen Gazi'nin perde arkasında şahsî müdahalesine ihtiyaç doğmuştu. Daha sonra, Hükümet ve Cumhurbaşkanı'nın veto ve fesih hakkı ile ilgili hususların yontula yontula nerdeyse sıfırlanarak tamamıyla bu taleplerden feragat edilmesi, diğer taraftan ordunun üst düzey yönetimi konusunun anlaşılması güç ve esrarengiz bir ifade ile uzlaşma zeminine yerleştirilmesi gözlemcileri şaşkınlığa sürükledi. Gazi, kendisini titizlikle her tür ihtilaftan uzakta tutmakta ve olayları kendi akışına bırakmaya niyetli görünmekteydi. Muhtemelen, vekillerin Halifelik sorununda çok zorlandıklarını ve daha fazla zorlamanın onları bir kırılma noktasına sürükleyeceğini hissetmiş olabilir. Mümkündür ki, yoluna ne kadar çok bürokratik engel çıkarırsa çıkarsın, kendisi için önemli olan konularda Anayasa dahil hiçbir şeyin kendisini durduramayacağına olan sağlam inancıyla kendi kendini teskin etmiş olabilir. Bir noktada herkes oturumun daha fazla uzamasına izin verilemeyeceği hususunda anlaşmıştı. Bakanlar olup bitenleri son derece kabul edilmez buluyorlardı, diğer yanda vekiller kendi delice cesaretlerinden korkmaya başlamışlardı. Diğer tüm faktörlerden bağımsız, oturumun sona etmesi gereken tarih tespit edildi. Bu tek konu diğer her şeyi ikinci plana itmişti; iş çoktu aslında ama 22 Nisan'da bu kargaşanın ve hazmedilememiş kararlar ile yasaların mükemmel cümbüşünün tam ortasında Millet Meclisi oturumlarına altı ay süresince ara verdi.
>
> Yapacak bir şey yoktu; bu şekil dağılarak Millet Meclisi, onun adına ileri sürülmüş halkın egemenliğinin tek emanetçisi olarak görülmek iddiasından da feragat ediyordu. Bir yandan da Anayasa'nın lider otoritesini sıkıca sınırladığı bu yeni koşullarda halkta, içinde buldukları kargaşadan ve sorunlardan kendilerini kimin kurtaracağı hususunda bir merak hâkimdi. Anayasa ve bütçe Meclis'ten geçmişti ve din ile devlet işlerinin nihai ayrımı gerçekleşmişti; ancak bir grup okul ve mahkeme feshedilirken yerlerine ikame edilecekler konusunda hiçbir çalışma yapılmamıştı. Türkiye'nin kredilibilitesini eski haline getirmek için hiçbir şey yapılmamıştı; bono sorunu ellenmeden bekliyordu, sadece devreden gelirler Düyun-ı Umumiye'den alınmıştı. Osmanlı Bankası'na ait imtiyazların yenilenmesi konusu, bir on iki ay daha karara bağlanmamak üzere rafa kaldırılmıştı. Demiryolları meselesi çözüme ulaştırılmamış, sadece oturumun son günü kabul edilerek yürürlüğe giren ve devletin hiçbir şirketin müdahalesi olmaksızın demiryollarını tekrar satın alıp işletmesini hükme bağlayan kanun ile derinine malî sistem, eğitim, yargının teşkilatlanması, aile yasası konularının tamamı acil ilgi gerektirmekteydi. İşin aslı, bilindiği kadarıyla, Aşar Vergisi'nin iptali (ki amacına 1925 yılında ulaşmıştır) dışında bu meselelerin hiçbirine yıl sonuna kadar ilgi gösterilmemişti.[8622]

Meclisin geçici olarak kapatılması sayesinde, Başvekil M. İsmet (İnönü) kabinesi, *altı ay boyunca seçilmiş bir Meclis'in denetiminden muaf tutulmuştur*.[8623]

[8622] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 28-30. "Bu Meclis tatilinin Cumhuriyet tarihi kronolojilerinde geçmediğini belirtmeliyiz." (Satan, 2013, s. 30, dipnot 12).

[8623] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 34.

25 Nisan 1924. Amerikan *New Britain Daily Herald* gazetesi *Hint Müslümanları Türkleri Kınadı* başlıklı haber neşretti. Hind Müslümanlarına göre *halifeliğin kaldırılmasının suçlusu Mustafa Kemal*dir. *Hint Müslümanlarının tüm kınamalarına rağmen* halifelik *kaldırıldı*; böylece Türkiye, *Müslüman dünyası üzerindeki gücünü kaybetti*. Türkiye *savaştan sonra parçalandı*.[8624]

26 Nisan 1924. İtalyan gizli polisi *Ovra* ajanlarından, Konsolos Guisi, İtalyan Kral'a ve Başvekil Mussolini'ye telgraf gönderdi. İngilizler sakıt Halife Abdülmecid'e menfî olduğu vechile Kemalist yönetimin İngilizlere yanaştığına dair siyasî mahfillerde şayia çıkmıştır:

> Burada Territet'de, Prens Faruk ve katibi Keramet Bey eşliğinde sabık Halife ile bir görüşmem oldu. Ekselanslarının içinde bulunduğu mali kriz ile ilgili olarak Fransız gazetelerinde yayımlanan haberlerin tam olarak doğru olmadığını söylemeliyim. Kendisi hâlâ bazı imkânlara sahiptir ve benzeri söylentiler sadece Müslüman dünyasında ilgi toplamaya yöneliktir. Halife, Fransa'dan herhangi bir mali yardım talep etmeyi asla düşünmediğini bizzat ifade etmiştir...[8625]

> Günler önce kâle alınması gereken bir kaynaktan, Türkiye'deki Cumhuriyetçilere karşı olan kişilerin eylemlerine dair haber aldım. Son derece gizli olduğu belirtilen bu habere göre, oldukça yakın sayılabilecek bir gelecekte silahlı bir direniş tertip edilecek. Nitekim sabık Halife ve Prens Faruk da, son derece gizli bilgi olarak, Lazistan ve Kürdistan'daki bölücü hareketlerden ve şu anki rejime karşı artma emaresi gösteren memnuniyetsizlikten ancak dün haberdar olduklarını bildirdiler. Bu gidişat çerçevesinde hanedan için mutlu bir son ihtimali olabileceğini de eklediler. Daha sonra yalnız kaldığımızda Prens Faruk, bu açıklamaları teyit etti ve uzak ya da yakın bir gelecekte bir karşı devrim hareketinin mutlaka patlak vereceğini ve bunun Türkiye'nin çıkarına olduğunu ifade etti. **Territet'de Ankara'nın her geçen gün daha fazla, özellikle İsviçre'ye geldiğinden beri sabık Halife'ye karşı olduğunu gizlemeyen İngiltere'ye yaslandığı konuşuluyor**... Sabık Halife son olarak, Territet'den yakın zamanda ayrılmak gibi bir emelinin olduğuyla ilgili çıkan söylentileri kesin bir şekilde yalanladı. Prens Faruk ise, eşi ve iki hizmetçisiyle birlikte bu gece Sanremo'ya gitmek için yola çıkacak ve iki hafta içinde geri dönecek. Prenses ise daha uzun süre Sanremo'da kalacak.[8626]

Riccardo Mandelli: *Ankara'nın* [Kemalist yönetimin] *İngiltere'ye sırtını dayaması oldukça tuhaf olmakla birlikte İngilizlerin halifeliğin kaldırılmasından memnun olmaları ve tüm bu bağlamda, ilerde de göreceğimiz gibi, alışılmışın dışındaki tavırları doğrudur*.[8627]

4 Mayıs 1924. Mustafa Kemal, Batıcılık programının önü açılması için Hilafeti kaldırdığını itiraf ediyor: *Mazide bilhassa Abdülhamit'in hal'inden sonra, Kanun-i Esasimizi ve <u>Meşrutiyet kavaninimizi Garp'in medeniyet makinesine imtisalen tadil etmeye çok çalıştık</u>. Fakat bu teşebbüsümüz akim kaldı. Zira her hatvede patrikhaneler ve <u>hilâfet gibi siyasî, dinî müessesatın hukuku ile karşı karşıya geldik</u>*.[8628]

12 Mayıs 1924. İstanbul'daki İngiliz Elçi Ronald C. Lindsay, İngiliz Baştercümanı ve Lozan Sulh Konferansında İngiliz murahhas heyetinin Türkiye müşaviri Andrew Ryan tarafından kaleme alınan yıllık gizli raporu, İngiliz Hariciye Nâzırı James Ramsay MacDonald'a gönderdi.[8629] *1919 ve onu takip eden yıllarda gerçekleştirilen* milliyetçi hareket, *esas gelişimini*, *1908 devriminden beri büyüyüp*

8624 Şeyma Dinç, *İngiliz Basınına Göre Millî Mücadele ve Hilafet Meselesi*, 2023, s. 104.

8625 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 119.

8626 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 231/1, fas. *Califfato*, 26 Nisan 1924. Guisi, zamanında Carlo Sforza'nın en yakın çalışma arkadaşlarından biri olup daha sonra Ovra ajanları listesine girmiştir. Bkz. Mimmo Franzinelli, *I tentacoli dell'Ovra. Agenti, collaboratori e vittime della polizia politica fascista*, Bollati Boringhieri, Torino 1999, s. 664; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 120. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

8627 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 120.

8628 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997, Cilt 3, s. 103. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir.

8629 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 9, 15.

*gelişmekte olan güçlü bir milli bilin*ce *borçlu*dur.[8630] İngiliz yıllık gizli raporunda 1908 Jön Türk devrimine atıf yapması ehemmiyetli bir tavırdır.

Örneğin, gazeteci kimliğiyle istihbarat faaliyeti icra eden İngiliz Grace Mary Ellison, *1908'de Meşrutiyet ilân edildiği zaman bütün dünya şaşırmış ve ben de sanki benim ülkem hürriyete kavuşmuş gibi sevinmiştim.* [..] *Sultan Hamit'in düşüşü bana ilk olarak Türkiye'nin İngiltere'yi ne kadar çok sevdiğini, İngiliz dostluğu için neleri vermeye hazır olduğunu öğretti. Bizim elçimiz, rahmetli G. Lowther'in İstanbul'a muzafferane girişine, onu taşıyan arabasının atlarından ayrılıp elçiliğe Türkler tarafından taşınmasına tanık olmuştum. Abdülhamit bir yandan ülkeyi, Almanlarla dostluğa götürürken, genç Türkiye de kendini Büyük Britanya'nın ayaklarına atıyordu.* yazmaktadır.[8631] Örneğin, Grace Mary Ellison gibi bir İngiliz hariciyeci muharrire Maurice Baring, *İstanbul'a 1909 Nisanı'nın sonunda ayak bastım. Bütün gayrimüslim mahalli cemiyetlerin, özellikle İngiliz menşeli cemiyetlerin Jön (Genç) Türkleri şiddetle desteklediklerini* [..] *gördüm*. yazmaktadır.[8632] Örneğin, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Lord Nicholson, *Jön Türkleri teşvik ettik. Onlardan büyük bir netice bekliyorduk. İhtilal olacak; İstibdat ile beraber Sultan da bahusus temsil ettiği Hilâfet müessesesi de alaşağı edilecek. Fakat aldanmış olduk. Kanun-i Esâsî geldi, fakat Sultan da ve hele Hilâfet müessesesi de yerinde bâkî.* diyerek İngiliz emellerini izhar etmiştir.[8633] 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla ve 1909 askerî darbesiyle tam olarak temin edemedikleri makasıdını, denilebilir ki Kemalist devrimlerle elde etmiştir İngilizler.

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Mustafa Kemal, 1919-1922 devresinde İslâmcı görünerek Müslümanları kandırmış, 1923 itibarıyla da İttihad-ı İslâmcılığı tasfiye ve laiklik ilkesini tenfiz etmeye koyulmuştur:

> Türkiye'nin son dönemlerde geçirdiği evrimin en kayda değer olanı laiklik ilkesinin gelişimidir. Milli Mücadele Hareketi'nin [the Nationalist movement] ilk dönemlerinde kesin olarak İslami bir ruh ve doğulu bir görünüm sergilenmekteydi. Milli duygu ve siyasi şuur eksikliği nedeniyle, Mustafa Kemal'in halkla olan ilişkilerinde müracaat ettiği tek referans İslam'dı. Ülke dışında da en çok diğer memleketlerdeki, özellikle de, Büyük Devletlerin yönetiminde bulunan Müslümanların duygularına hitap etmekte ve Büyük Devletleri bu yolla zorlayarak Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye uğraşmaktaydı. Gelecekte görmek istediği Türkiye'nin, yabancı etki ve boyunduruğundan kurtulmuş Doğulu ve Müslüman ülkeler sistemi içinde güçlü bir Türkiye olduğu zannediliyordu. Birbirine pek de sıkı sıkıya bağlı olmayan Doğulu ülkeler arasında liderlik rolünü üstlenecek bir Türkiye idealinden vazgeçtiğini bugün bile söylemek mümkün değildir, fakat şu aşamada bu konuyu sorularla dolu gelecek bir tarihe havale etmiştir. Pan-İslam temelinde bir hedef gerçekleştirmeye yönelik fikirlerin kesinlikle terk edildiği görüntüsünü her aşamada sergilemektedir.
>
> Geleceğe yönelik bu türden spekülasyonlar ister doğru ister yanlış temellendirilmiş olsun gerçek şu ki, Cumhuriyet ilan edildikten sonra devlet yönetiminde, İslami uygulamaların gelişmeye engel teşkil edeceğini düşünenlerin önü açılmıştır. [..]
>
> Gerçekte muhafazakâr olan kesimden birtakım gürültüler gelse de 1923'ün sonunda Cumhuriyet fikri galip gelmişti. Halife'nin gücü tam anlamıyla olmasa da büyük ölçüde kırılmıştı. Şeriat mahkemeleri ve dini okullar tarihi hata olarak mümkün olan en kısa sürede lağvedileceklerdi. Her ne kadar ağırlık merkezini Asya oluştursa ve insanları Asyalı olarak kalsa da, Türkiye'nin kurumlarını oluşturmasında Avrupa model olarak

8630 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 18.

8631 Grace Mary Ellison. (1973). *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası* (İ. S. Türek, çev.) içinde (s. 15-16). İstanbul: Milliyet Yayınları.

8632 Maurice Baring. (2017). *İstanbul'dan Mektuplar (1909-1912)* (M. Muku, çev.) (2. baskı) içinde (s. 11). İstanbul: Dergâh Yayınları.

8633 Mustafa Bıyıklı. (1997). *Batılılaşma Sürecinde Türkiye'de Hilâfet Tartışmaları ve İslâm Dünyasındaki Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 90). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

> alınacaktı. İslam'ı korumak adına değil ama Milli Mücadele'nin [Nationalist movement] büyük geleneğini hayatta tutmak [..] adına, başkent Ankara olacaktı. [..][8634]

İngiliz yıllık gizli raporunda, Mustafa Kemal'in Türkiye'yi yabancı sermeye açacağı hakkındaki beyanatlarına ehemmiyet veriliyor fakat yaşadığı sağlık problemlerinin belirsizlik oluşturduğu ifade ediliyor.[8635] Örneğin bir rivayete göre Winston Churchill şöyle demiştir: *Bu devlet on yıl yaşarsa ben bileklerimi keser apoletlerimi sökerim*.[8636] Zira Kemalist devrimlerin bir karşı-devrim tetikleyebileceği ve Mustafa Kemal'in kalp sektesinden her an ölebileceği muhtemel senaryosu, İngilizlerin Kemalist yönetime ihtiyatlı yaklaşmasının stratejik esbabıdır denilebilir.

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre *Devletin Partisi olduğunu beyan eden ve vatanseverliği tekelinde bulunduran bu yapılanmanın* yani Halk Fırkasının, *Rusya'daki Komünist Parti ve İtalya'daki Faşist Parti'yle aralarında pek çok benzeşme bulunmaktadır*.[8637] İngiltere'nin Kemalist yönetime ihtiyatlı yaklaşımının yapısal sebebi, 1919-1922 devresinde iken hem Müttefiklerin hem Sovyet Rusya'nın Ankara'da kurulan millî devlete nüfuz etmiş olmalarıdır. Kemalist rejim, müşevveş bir bünyedir. Hangi esasta müstekar olacağı gözlenmektedir.

İngiliz yıllık gizli raporuna göre Mustafa Kemal ve Mustafa İsmet (İnönü), dış politikada çıkarları öncelemektedir. Bu vechile İngiltere'yle yakınlaşmak bir mecburiyettir:

> Hem Konferans boyunca hem de 2 Ekim'deki İstanbul'un tahliyesine dek Türkler İngilizlere, Müttefik danışmanlar içinde hâkim unsur olarak bakmışlardır. Onları barış için gerçek bir arabulucu olarak telakki etmişlerdir. Tavırları önceleri gibi, nefret, korku, saygı ve şüpheden bileşke duyguların eseridir. 1923'ün daha ilk aylarında nefret hissinin azalmış olması bir ilerleme sayılır. Doğal olarak İngilizlere sempati artarken Rusya'ya karşı soğukluk başlamıştır. Bir bütün olarak, eğitimli kesimin dışında, kimilerinin içinde yaşattıkları Pan-İslamik ruhun, kimilerinin de unutamadığı Sevr Antlaşması'nın yarattığı derin nefret tipiktir. Ancak toplum, Mustafa Kemal Paşa gibi dış politika meselelerinde temel ilkenin menfaat olduğunu savunan, İsmet Paşa gibi 1923 yılının bitmesini dört gözle bekleyen ve İngiltere ile ilişkilerin dostça olması gerektiğini savunan kişileri de içinde barındırmaktadır. Tüm başarılarına karşın asla yalnız ayakta duramayacağının farkında olan Türkiye için, ekonomik canlanmasına yardımcı olabilecek en becerikli ülke İngiltere'dir. Ayrıca, diğer Düvel-i Muazzama'yla (Büyük Devletler) mukayese edildiğinde İngiltere, yapılan pazarlıklardan geri adım atmayacak bir ülkedir. Tüm bunlar Türklerin İngiltere'ye karşı olumlu duygularını artırmıştır.[8638]

İngiliz yıllık gizli raporunda Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki serinlik arz eden diplomatik münasebat mütalaa ediliyor. Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada İngiltere'ye her geçen gün yaklaşmakta; Sovyet Rusya'yla arasına ise mesafe koymaktadır. Hatta öyle ki bu devrede Sovyet *Ruslar, Türklere Milli Mücadele'de yardım olarak verdikleri parayı geri istem*işlerdir. Bu, pek az bilinen bir gerçektir.[8639]

İngiliz yıllık gizli raporunda dikkat çekildiğine göre Mustafa Kemal yönetimi, Müttefiklerin sömürgelerine matuf İttihad-ı İslâmcılığa karşı 1923 itibarıyla mesafelidir:

> Burada eklenmesi gereken tek şey, Türkiye'nin yıl boyunca resmi bir tavırla, Batılı Güçlerin sömürgelerinde yaşayan Müslüman halkın İslami ve milliyetçi duygularını istismar etme girişimlerinden uzak durmaya çalıştığı ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait ülkelerin iç işlerine karışmaktan kaçınmaya özen gösterdiğidir. İsmet Paşa Lozan Konferansı boyunca etrafında sürü gibi dolaşan bu ülkelerden gelen bir takım milliyetçi "delegelerden" nezaketle uzak durmuştur. 6 Şubat'ta Kral Hüseyin'in temsilcisi Ürdünlü Dr. Naji El-Assil'i kendisi aramış ve ona Arapların düşmanla birleşip Türkiye'ye karşı savaştıklarını, ama artık bunların

8634 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 22-24.
8635 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 27-28.
8636 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, 1979, s. 154.
8637 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923,* 2012, s. 73-74.
8638 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 78-79.
8639 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 83-84.

> geçmişte kaldığını; kendisinin resmi olarak Büyük Millet Meclisi adına konuştuğunu; ve bu söylediklerinin Kral Hazretlerine iletilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa bu konuşmada, Halife'den Müslüman dünyasının lideri olarak söz etmiştir. Dr. Naji'ye göre, İsmet Paşa bu telefon görüşmesinde bazı Türklerin arada bir akıllarına gelen Türk-Arap federasyonu ihtimalinden hiç bahsetmemiştir. Genel olarak Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa gibi kişilerle temsil edilen milliyetçi Türkiye'nin Arap dünyası karşısındaki tavrı en azından geçici bir *desinteressement* (ç.n. çıkarsızlık) şeklindedir.[8640]

İngiliz yıllık gizli raporu: *laik Türklerin ideali, ülkenin tümünü kapsayan bir medeni kanun yapmaktır. Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesi uyarınca böyle bir yasanın uygulamasında zorluklar olacaktır fakat esas engelleme, şeriat kanunu ile çelişmesinden dolayı önyargılı davranan Türklerden kaynaklanacaktır*.[8641]

İngiliz yıllık gizli raporunda derc edildiğine göre Kemalist yönetim, 1919-1922 devresinde hılâfetin gücünden yararlanarak iktidar devşirmiş, fakat Müttefiklerle anlaştıktan sonra ise esas hüviyetlerini izhar ederek hılâfeti kaldırmıştır:

> Halifeliğin lağvedilmesi ve tüm Osmanlı Hanedanı'nın sürgüne yollanması Türk ve İslam tarihinde yeni bir devrin başlaması anlamına gelmektedir. Bunun tüm sonuçlarını bütünüyle idrak edebilmek ne günümüzde ne de izleyen birkaç yılda pek mümkün görünmemektedir. Türk politikasında tümüyle önemsizmiş gibi ele alınan bu olay, ilgiyi üstünde toplamaya yetecek kadar ilginçtir. Yunanlıların yenilgiye uğratılmasının ardından İstanbul'daki hayalet Kabine yok olup gitti; ancak Halifelik Makamı geçerliliğini sürdürdü. Çünkü bu makam Müttefik güçlerin içindeki Müslüman unsurlar arasında etki sahibiydi ve Türk Devleti'ne karşı yapılacak bir harekette bu durum Müttefiklerin elini zayıflatmaktaydı. *İşgal orduları İstanbul'u henüz tahliye etmişti ki o zamana kadar devletin ismi de olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarihe karıştı ve "çıplak" ancak bu durumla ilgili bir mahcubiyeti olmayan Türkiye Cumhuriyeti onun yerini aldı.* Türkiye'deki yöneticiler sadece dört ay içinde, Avrupa'nın silahlı baskı tehdidinin tümüyle geçmişte kaldığına ikna oldular. Halifelik, amacına hizmet etmişti ve bir makam daha ortadan kaldırılmıştı. Adeta bir çocuk yüzündeki maskeyi düşürmüştü. Şimdi geriye sadece, politik tekâmül rotasındaki Türkiye'nin samimiyet yolunda son bir adım daha atıp atmayacağının görülmesi kalıyor.[8642]

23 Temmuz 1924. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, İngiliz Hariciye Nâzırı James Ramsay MacDonald'a muhtıra gönderdi. *Doğu'daki Kürtlerin bütün mahallî komitelerinin harekete geçmeğe hazır oldukları ve İstanbul'daki Kürt ileri gelenleriyle görüşmelerde bulunmak üzere tam yetkili bir temsilcilerinin İstanbul'a gönderildiği bildiriliyordu.* Muhtırada *bu Kürt temsilcisinin, Elçilik'de görevli Mr. Ryan'la görüşmek istediği, Mr. Ryan'ın ise "tabiî bunu reddettiği" duyuruluyordu*.[8643] Andrew Ryan, 12 Mayıs 1924 tarihli yıllık gizli raporda İngilizlerin Kürdlerle niçin entrika çevirmeyeceğine ilişkin stratejik sebebi ifade etmişti:

> Son yıllarda münferit olarak ortaya çıkan isyanlar Kürt bölgelerine özgü hastalıklı bir durum arz etmekte olsa da bölgeldeki mil[l]i duygu güçlü ve evrensel olmadığı için, Türkler kötü yönetim ile onları kışkırtmazsa Kürt milliyetçiliği ciddi bir tehlike oluşturmayacaktır. Onların [Kemalist yönetimin] korkusu, Irak'ın Kürt kısmından gelecek etkiyle, ya da planlı bir İngiliz entrikasıyla konunun tahrik edileceğidir. Türkler bunun şu anki koşullarda mümkün olamayacağını anlamakta güçlük çekmektedirler.[8644]

6 Ağustos 1924. İngiliz Parlamentosu Lozan Muahedesini tasdik etti ve resmen yürürlüğe girdi.[8645]

8640 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 89-90.
8641 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 94.
8642 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 26-27.
8643 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, 1975, s. 3-10; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 310.
8644 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 26-27.
8645 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 296, dipnot 1.

30 Ağustos 1924. TBMM 23 Nisan 1924'ten beridir kapalı durumda. Kâzım Karabekir'in günlük kaydına göre Mustafa Kemal, kullandığı "millet" kavramının "laf"tan ibaret olduğunu ifade etmiştir:

> 12 öğleyin vardık. Ankara ve İstanbul'dan trenler gelmiş. Gazi'nin vagonuna yaver Salih [Bozok] seslenerek çağırdı. Bir meyhane hâlinde, lâ-dini ve lâ-ahlâki. Memleketten bahsettim. Lâzımdır dedi. Merasim 2 sonrada oldu. Hazırlanmış birtakım methiyeler okundu. Birtakım bendeler matbuat namına, muallimler namına, avukatlar namına... ilh. diye gaziyi methettiler. Erkân-ı Harbiye Reisi İstiklâl harplerinden bahsetti. Fakat yine Şark'tan hiç bahis yok. Bu merasim intizamsızdı. Misafirlere neferler haşin muamele yapıyorlardı. Muallimler namına Nüzhet Haşim isminde bir genç gazeteci riyakâr beyanatta bulunurken, muallimler namına züldür diye sözler işitiliyordu. Avukatlar namına diye Muhittin Baha (Sabık Bursa Mebusu) Gazi'yi medh ile milleti nankörlükle itham ediyordu! Trene dönüşte Fevzi Paşa'ya riyakârlıkları acı protesto ettim ve hem...ler kendi biraz hakikati söyleseydi. Gazi bile trende görüşürken bir aralık "Millet nasıl isterse öyle olur!" dedi. Benim müfârekatımdan sonra ise kumandanlara demiş: Millet falan hepsi laf.[8646]

12-14(?) Eylül 1924. Mudanya'dan demir alıp Trabzon limanına doğru yol almakta olan Hamidiye Kruvazörü Karadeniz'de seyir hâlinde iken Reisicumhur Mustafa Kemal, gemi kaptanına demiştir ki: *İlk beş senede kendimizi toplayıp inkılapları yaparız, ikinci beş senede dünyaya kendimizi tanıtırız. Üçüncü beş senede İngiliz Krallına yurdumuzu ziyaret ettiririz*.[8647]

Nitekim Mustafa Kemal'in Türk-Yunan Harbi'ni müteakiben tatbik ettiği Batıcı *seküler reformları, Müdafa'a-i Hukuk lideri olarak kullandığı* bilhassa İngiliz karşıtı *retoriği bütünüyle anlamsız* kılmıştır.[8648]

> [..] İngiltere, Batı uygarlığının güçlü temsilcisidir. Mustafa Kemal'in adım adım gerçekleştirmeği tâ başından aklına koyduğu Batı'lı devlet ve toplum yapısı için, İngiltere bir simge durumundadır. [..] Mustafa Kemal'de, İngiltere'ye karşı takdir ve saygı duyguları yerleşmiştir. Mustafa Kemal'in ilk fırsatta İngiltere ile dostluk ve ittifak arayacağı, 1930'lardan sonraki politikasıyla kesin olarak açığa kavuşacaktır. Ancak, bunu yapabilmesi için, Türkiye'nin varlığını İngiltere'ye kabul ettirmesi gerekiyordu [..][8649]

İngiliz yıllık gizli raporu:

> Ağustos'un sonunda Cumhurbaşkanı Dumlupınar'da 1922'de Yunan kuvvetlerinin paramparça edildiği savaş meydanında bir törene katılmak üzere Ankara'dan ayrıldı. Bursa'da birkaç gün dinlendikten sonra Trabzon ve Doğu vilayetlerini içine alan resmi bir geziye çıktı. Bu gezi sözde son depremin olay mahallini görmek, ancak daha büyük ihtimalle Halk Partisi üzerindeki yerel ilgiyi canlandırmak amaçlıydı. Seyahatin iki özelliği dikkat çekti: Birincisi, İstanbul Boğazı'ndan vapurla şehri ziyaret etmeksizin havalı bir şekilde geçişi; bu, kendisine karşı muhalefetin merkezini oluşturanlara şahsî dargınlığını temsil ediyordu. İkincisi ise Trabzon'da dikkat çekecek kadar soğuk bir biçimde karşılanışıydı. Böyle bir atmosfer içinde bir hoca alenen medreselerin tekrar açılmasını talep ettiğinde memnuniyetsizliği o raddeye ulaştı ki, Vali görevden alındı ve yerine başka bir memur atandı.
>
> Paşa, bu gezi sırasında, birincisi Dumlupınar, ikincisi Trabzon'da olmak üzere iki önemli politik konuşma yaptı. Birinci konuşmasında ülkenin takip etmesini istediği politikayı izah etti: Laikleşme, millî egemenlik ve cumhuriyetçiliğin üzerinde önemle durdu. Kendisinin de muhtemelen ilham aldığı samimî ve tarafsız bir vatanseverlik telkin eden konuşmasında, Türk Devleti'ni modernleştirmek, medenileştirmek, sosyal ve ekonomik hayatta başarı kazanmak ve ülkenin akılcı ve bilimsel bir biçimde gelişiminin önünde duran tüm engellerle batıl ve yanlış inançları kaldırmak yolunda milleti dürüstçe ve çok çalışmaya sevk etti. Trabzon'daki konuşmasının özeünde ise bu sonuçlara ulaşabilmek için uygulanacak politik sürecin ayrıntılarıyla ilgili geliştirdiği fikirleri paylaştı. Cumhurbaşkanı'nın hiçbir partiye bağlı olmaksızın, politikanın

---

8646 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

8647 Taner Gün. (2007). *Atatürk'ün Donanma Gemileriyle Yaptığı Geziler* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 50). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

8648 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 414.

8649 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 78.

> üstünde bir konumda bulunması gerektiğini öne süren eleştirilere cevap olarak Gazi, Halk Partisi'nin kutsal bir özelliği olduğunu ilan ederek Türkiye'nin bağımsızlık ve özgürlüğünün kazanılmasındaki en büyük payı kendisinin de başkanı olmaktan gurur duyduğu Parti'ye atfetti. Kendisini dinleyenleri ülkenin kurtuluşunun Halk Partisi'ne bağlı olduğuna ve başka grupların oluşumunun ülkenin yüksek menfaatlerini tehlikeye attığına dair uyardı. Olayların gelecekte izleyeceği seyri değerlendirerek ve büyük ölçüde Mustafa Kemal'in samimî vatanseverliğine itimat ederek, bu bildirinin anlamı şu şekilde algılanmalıdır: Halk Partisi aracılığıyla, onun sadık bir temsilcisi olarak çalışmaya devam eden Paşa, milletin gelişmesinin teminatı olacaktır ve bunu yaparken hiçbir karşı tezin yoluna engel olmasına izin vermeyecektir.[8650]

17 Kasım 1924. İngiliz Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain, Paris'teki İngiliz mümessil Lord Crewe'ye muhtıra gönderdi: *İngiltere'nin Büyükelçi düzeyindeki bir diplomatını, Anadolu'nun ortasında kirli ve küçük bir dağ köyü olan Ankara'ya sürgüne yollayamayaca*ğım. Fakat *Türkiye, Avrupa'da kaldığına göre, buradaki varlığından, ne kadar az da olsa yararlanmağa bakalım*.[8651]

21 Kasım 1924. Mustafa Kemal, *The Times* muhabiri McCartney'e mülâkat verdi:

> İstanbul'da hilâfetin kalacağından söz eden Misak-ı Millî, sadece yapıldığı sırada duyulan gereksinimlere uygun olan siyasal bir pakttır. Eğer o sırada cumhuriyeti kurmak yönündeki arzumu açıklamış olsaydım, ulusal bağımsızlık mücadelesinde beni destekleyen Rauf Bey ve arkadaşlarının beni derhal terkedecek olduklarını çok iyi biliyorum. Aynı anda hem düşmanlarımızla savaşmak ve hem de bu tür bir iç siyasal mücadeleyi sürdürmek benim için imkânsızdı.[8652]

1925

28 Ocak 1925. Mustafa Kemal, Türk Ocağı'nın İnebolu şubesinde yapmış olduğu konuşmada zımnen belirttiği üzere, Lozan müzakerelerindeki taahhüdüne atıfla inkılâpları üstelik de kısa süre içerisinde gerçekleştirmeseydi iktidarda kalamayabilirdi:

> Muhterem arkadaşlar, gerçi çok kısa zamanda serî ve kesif denilecek kadar siyâsî, idârî, içtimâî inkılâblar yapdık. Bu yapdıklarımızın sür'at ve kesafetinden ancak memnuniyetle ve bahtiyarlıkla bahs olunabilir. Çünki bu böyle olmasaydı, kurtuluş ihtimâli tehlikeye düşebilirdi. Emniyet etmek muvâfıkdır ki ve böyle yapmak zarûreti olduğu içindir ki böyle yapdık. (..) Sevgili kardeşlerim, fi kir ve idrâk sâhibi olduğunu büyük hâdisât ile isbât etmiş olan bu millet Allâhın gölgesi, Peygamberin vekîli olduğunu iddiâ küstahlığında bulunan halîfe unvânındaki ğâfi llere, câhillere, riyâkârlara vatanında, vicdânında yer verebilir miydi?[8653]

4 Şubat 1925. Ali Fethi (Okyar) kabinesi Hariciye Vekili Şükrü (Kaya), TBMM içtimaındaki konuşmasında İngilizlerin klasik ikili siyasetine dair sözler sarfetti. İngilizler, bir taraftan hılâfeti Kemalistler eliyle ortadan kaldırtmıştı diğer taraftan da sömürgelerindeki Müslüman tebaasının gözünden Kemalist yönetimindeki Türkiye'yi düşürmeye çalışıyordu:

> [..] Efendiler, İngiltere'ye karşı bir istemediğimiz kadar, "düşman değiliz, biz kendi yurdumuzda kendi yağımızla kavrulacağız" diyelim. İnanmaz, inanmadığı şununla sabittir. Bizi Avrupa âlemine, bugün Türkler İttihad-ı İslâm siyaseti takip ediyor. Türkler Hindi, Mısır'ı ihtilâle teşvik ediyor, Abdülkerim'i kandıran Türklerdir, Çad Gölünün kenarında bir Arap kabilesi bilmem ne yapmış, Türkler yaptırmışlar şeklinde

---

8650 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 32-33.

8651 FO 371/10194, E 9848/210/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 289, dipnot 5.

8652 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 1992, s. 183. Mülâkat, Türkiye'de sansürlenerek neşredildi: Hâkimiyet-i Milliye, 11 Kânûn-ı evvel 1340-1924, s. 1, sütun 5. Aynı gün, Refet (Bele) Paşa'nın bir mülâkatı neşredildi: "Ankara merkez-i hükûmet olacak bir yer değildir." İleri, 21 Teşrîn-i sânî 1340-1924, s. 3, sütun 2.

8653 Ayın Tarihi, 1341, Numero 18, s. 470.

propaganda yaparak bütün bunlara karşı Türkleri gösteriyorlar. Aynı zamanda İslâm âlemine karşı dönüyor; Türkler Bolşevik olmuşlardır. Türkler Halife'yi kovdular, Türkler gâvur olmuştur. İslâmiyet'e karşı yaptığı propaganda da budur.[8654]

8 Şubat 1925. Nakşibendî Şeyh Said ve taraftarları kıyam etti. *Halifeliğin kaldırılmış olması, Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflatmıştır. Milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin, Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliyorsa, bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslâm'a olan bağlılıklarıydı*.[8655]

17 Şubat 1925. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lindsay, İngiliz Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain'e muhtıra gönderdi. Lindsay mülakat ettiği *bir Türk yetkilisine, Türk basınında* dillendirilen İngilizlerin Şeyh Said kıyamına destek verdiği iddiasının *doğru olmadığı*nı; *İngiliz makamlarına "Kürt gayrı-memnunlarının yaptığı başvuruların kesin olarak cesaretsizliğe uğratıldığı"*nı *"ve her türlü yardımın reddedildiği"ni bildirmişti. Lindsay, Türk makamları ayaklanmayı bastırdığında, tutuklayacağı kişilerden bu sözünün doğruluğunun saptanacağını da Türk yetkilisine bildirdiğini; bunun üzerine onun da teşekkür edip, "zaten İngiliz kışkırtıcılığına ilişkin raporlara kendisinin inanmadığını; Türk Hükümeti'nin de bu raporlara değer verdiğini sanmadığını" söylediğini ekliyordu*.[8656]

25 Şubat 1925. Hıyânet-i Vataniye Kanunu tadil edildi. *Dinin politikaya alet edilemeyeceği ve bu suçun da vatan hainliği sayılacağı* ibaresi ilave edildi. Zira Şeyh Said'i *harekete geçiren temel saik dinî idi*. Jandarma teşkilâtından ciddî sayıda ve nizamî birliklerden önemli miktarda, Şeyh Said'e iltihak edilmişti. Mustafa Kemal *durumu ele aldı. Kendisi muhtemelen şu ana kadar isyanın sindirilebileceğini anlamış bulunuyordu; ancak yine eşzamanlı olarak bu olayın şahsına karşı olan siyasî muhalefeti parçalamak ve kendisini gerçek bir müstebite dönüştürmek için eline birinci sınıf bir fırsat verdiğini de fark etmişti. Böylelikle isyanın önemini bilerek abarttı;* Başvekil Ali Fethi (Okyar) *ile anayurdu kurtarmak için alınacak zaruri tedbirler hususunda tartışarak, kendisiyle yollarını kesin olarak ayırdı ve Heybeliada'dan İsmet Paşa'yı çağırttı. 2 Mart'ta, tüm gün süren fırtınalı bir toplantıdan sonra Halk Patisi, Fethi'nin güvensizlik oyu önergesi olarak anlamlandırdığı bir kararı geçirdi. Oylama sonusu 90'a 60'tı. Bu sonuca müzakerelerde aktif rol alan Gazi'nin şahsî etkisiyle ulaşılmıştı. Fethi hemen istifa etti, İsmet Paşa görevi devraldı ve hiç kuşkusuz çoğunluğu selefinden de daha fazla ılımlı politika taraftarı bir Meclis'le karşı karşıya kaldı. Mamafih Cumhurbaşkanı etkisinin ve gücünün ölçüsünü iyi ayarladığından, bundan böyle vekiller dize gelerek devletin başındakilerin talimatlarına itaatkâr bir biçimde uydular. Parlamenter muhalefet ilkbaharda üç ya da dört kez, sonhabar oturumlarında bir ya da iki kez Meclis'te bir varlık gösterdiyse de artık hiçbir etkisi yoktu*.[8657]

3 Mart 1925. İstanbul'daki İngiliz Mümessil Lindsay'dan Londra'daki Hariciye Nâzırı Austen Chamberlaine'ye mahrem muhtıra: Şeyh Said Hareketi *dinidir ve cumhuriyete karşıdır. Halen Beyrut'ta sürgünde yaşayan Sultan Abdülhamid'in oğlu Selim Efendi, asiler tarafından Padişah ilan edilecekmiş*.[8658] Başka bir deyişle, Musul meselesinin hâlâ devam ettiği nazik bir şeraitte üstelik laik ve ulusalcı Kemalist yönetime karşı huruc eden hılâfetçi ve saltanatçı bir Kürd hareketinin desteklemesi, İngiliz çıkarlarına fevkalâde mugayirdir.

8654 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 4 Şubat 1341, c. 4, s. 473-478; Aktaran: Remzi Çağatay Çakırlar, *Radikal Faktör*, 2022, s. 313.

8655 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 309.

8656 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu*, 1975, s. 27; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 310.

8657 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 23-24.

8658 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. CL.

Lozan Andlaşması akabinde *halifeliğin kaldırılması ve devletin aşamalı bir şekilde laikleşmesi*, *milliyetçilerle birlikte İstiklâl Savaşı'nda omuz omuza savaşmış* Müslüman Kürdleri *Türkiye'den uzaklaştırmıştı*.[8659]

4 Mart 1925. Başvekil Mustafa İsmet (İnönü) kabinesinin Takrîr-i Sükûn Kanunu (*Susturma Yasası*) teklifi, TBMM tarafından kabul edildi. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Mustafa Kemal yönetimi dahiliyede otoriterleşmiş; hariciyede Sovyet Rusya'yla yakınlaşmıştır:

> Hükümet bu yasayla, sadece Cumhurbaşkanı'nın onayına tâbi olmak kaydıyla memleketin huzurunu bölmesi akla yakın gelen tüm olaylarla başa çıkmak için en geniş ve muğlâk yetkilere sahip oldu. Basın politik konuların tamamı ile ilgili mutlak bir sessizliğe bürünmüştü; 6 Mart'ta ise İstanbul'un İslamî ve muhafazakâr nitelikteki lider gazetesi Tevhid-i Efkâr aniden ve sessizce ortadan kayboldu. Devamında ise gerek İstanbul gerek diğer illerdeki birçok gazete aynı şekilde neşriyatlarını durdurdu. İki bağımsız İstiklâl mahkemesi; birincisi doğudaki isyan bölgesinde, diğeri ise Ankara'da ve gerekli olduğunda diğer illerde de faaliyet göstermek üzere kuruldu. Bu mahkemelerin kanun, usul ve ehliyetle ilgili üzerlerinde hiçbir limit yok gibi görünmekte. Nisan başlarında faaliyetlerine başladılar ve yılın sonunda hâlâ tam aktif durumdalar. Başlangıçta başlıca faaliyet alanları asiliğin her türlü çeşidi ve dinî fanatizmi tahrik edecek girişimleri cezalandırmaktı; fakat aynı zamanda sıradan suçların davalarını da görev alanlarına aldılar, sadece eşkıyalık yapan birçok kişiyi ve en az bir katili de astılar. Eskişehir'de sokaklarda bir Türk kadınına hakaret eden terbiyesiz bazı gençlerle ve Tabzon'da fazla mesai ücretlerinde vurgun vuran bir telgrafçı ile ayrıntılı biçimde ilgilendiler. Yılın ilerleyen zamanlarında Şapka Kanunu ihlâlleri, bu mahkemelere yapacak çok iş çıkardı ve ağırlaştırılmış davalarda birden fazla ölüm cezası onandı.
>
> Kürt isyanının iç politika alanındaki sonuçları gerçek anayasallığın hızlı yok oluşu, özgürlüklerin kısıtlanışı ve fevkalade kanunlarla katı bir otokrasinin kuruluşu olarak gözlendi. Dış ilişkiler hususunda da önemli sonuçları oldu. Türk Hükümeti; yedekteki askerlerin seferber edilmesi sonucunda doğu ve güneydeki vilayetlere büyük güçlerin yığılması neticesi bölgede sahip olduğu güçten yararlanarak, Milletler Cemiyeti Türklerin emellerine uygun bir karara varmazsa bu güçlerin Musul'da bir operasyon yapabileceğine dair bir tehdit oluşturmak veya Musul'u herhangi elverişli bir fırsatta anî bir saldırıyla ele geçirmek fikrinin baştan çıkarıcılığı ile mücadele edemedi. Her şekilde bu tehdit, Milletler Cemiyeti Konseyi'ni ve muhtemelen Majestelerinin Hükümeti'ni eki altında bırakabilir; Majestelerinin Hükümeti Milletler Cemiyeti'ne sağlam bir baskı yapabilirdi. Milletler Cemiyeti'nin kararı yıl sonuna kadar ertelendiğinden, Türk "tehdit"inin Türk Hükümeti'nin niyet ettiğinden daha uzun sürdürülmesi gerekti. Bu raporun Irak sınırı meselesi ile ilgili bölümünde ayrıntılı anlatıldığı üzere, bu durum Majesteleri'nin Hükümeti'nde nispeten az bir huzursuzluk yaratırken, Milletler Cemiyeti'nde hayli büyük bir huzursuzluğa neden oldu. Mayıs sonunda gerçekten de seferberlik bir nevi bittiyse de batıdan toplanan acemi askerler terhis edilen yedek askerlerin yerine gönderildiler; böylelikle Kürt vilayetlerinde devamlılık sağlandı. Bu sırada Gazi özel olarak tehditkâr bir tonda, tehdidin devam etmesinin hiçbir şekilde elde edilen haklardan ferafat edecekleri sonucunu doğurmayacağını tebliğ etti. Bu kışkırtmanın bir başka yan ürünü olarak Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ve Rusya'nın Ankara'daki etkisi ile ilgili belirgin bir gelişme kaydedildi ve yaz biterken bu etki hayli geniş boyutlara ulaşmıştı.[8660]

İstidrat: İstiklâl Mahkemelerinin keyfiyeti hakkında bazı hususları zikretmekte fayda görüyoruz:

- *Askerden kaçma ve benzer suçlarla mücadele için Rus modeli örnek alınarak olağanüstü yetkilerle donatılmış "İstiklal Mahkemeleri" kurulmuştur*.[8661]

8659 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 135. 9 Mart 1925 tarihli Amerikan *Time Magazine* mecmuası: Kürtler, Abdülmecid'in oğullarından Şehzade Selim'i Kürdistan Kralı olarak ilan ettiler ve Türkiye'yi idare eden *ateist* Kemalistlere karşı cihad ilan ettiklerini açıkladılar. Kürtlerin zaferi tek bir anlama gelebilir: Kemalistlerin yenilmesi, halifeliğin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayata geçmesi." (Mandelli, 2016, s. 135).

8660 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 25-27.

8661 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 65.

- *İstiklal Mahkemeleri*nin *müzakereleri dar kapsamlıydı ve temyiz hakkı bulunmamaktaydı*.[8662]
- Rus Şarkiyatçı Anatoliy (Filippoviç Miller) Melnik, 1928 tarihli bir makalesinde; Şeyh Said Kıyamı sonrası Türkiye'de *kurulan İstiklâl Mahkemeleri ile Sovyet Devrim Mahkemeleri arasında benzerlikler görmüştü*.[8663]
- 1925'te, *İstiklal Mahkemeleri tüm Türkiye çapında sivrilmiş şahısların kafalarını kes*miştir.[8664]
- İstiklâl Mahkemesi reisi "Kel" Ali (Çetinkaya), *İstiklal Mahkemesi başkanı iken verdiği idam kararlarını sanıklara babacan bir gülümseme ile* bildiriyordu.[8665]
- İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol'un belirttiğine göre İstiklâl Mahkemeleri'nin İzmir suikastı yargılamalarında *zanlıların savunma avukatı tutmalarına da, temyize gitmelerine de* izin verilmemiştir.[8666]
- *İzmir Suikastı davasında ise, İzmit Mebusu Şükrü Bey avukat tutmak istediğini belirtince, Mahkeme Reisi Ali (Çetinkaya), "İstiklâl Mahkemeleri dava vekillerinin canbazlığına gelmez" diyerek bu isteği reddetmiştir*.[8667]
- Rauf Orbay, Reisicumhur İsmet İnönü devrinde (1939) CHP Tek-Parti yönetiminin Kastamonu mebusluğu teklifini, hakkındaki 1926 İstiklâl Mahkemesi kararının bozulması şartıyla kabul etmiştir. Bu kapsamda Başvekil Refik Saydam'ın neşrettiği beyanname, *İstiklâl Mahkemesi'nin yargılama kararlarının yasal kanıtlardan yoksunluğu*nu ilân etmektedir.[8668]

İngiliz hariciyeci James Morgan'ın kaleme aldığı muhtırada, Şeyh Said Kıyamının Kemalist yönetim tarafından Musul'un istirdadına matuf husule getirilmiş olabileceği tahlil edildi:

> İngiliz belgelerinde, Kürt ayaklanmasının "doğrudan doğruya Türkiye tarafından plânlanmış olabileceği" biçiminde bir iddiaya da rastladık. İngiliz Dışişleri'nde hazırlanan 4 mart 1925 tarihli bir raporda, Kürt ayaklanmasını, Ankara'nın şu amaçlarla düzenlemiş olabileceği öne sürülmektedir:
>
> (a) Âsilerin elebaşlarının, sınırı aşıp "kardeşlerini kurtarmak üzere" Musul'a girmelerini ve sonra da bütün bu bölgeyi Türkiye'ye teslim etmelerini sağlamak.
>
> (b) Irak Kürtlerinin Türkiye'de başarılı bir ayaklanmayı gerekçe yapıp Türkiye Kürtleriyle birleştiklerini ilân etmelerini ve sonunda bir bütün halinde Ankara'ya bağlanmalarını sağlamak.
>
> (c) Veya hiç olmazsa, ayaklanmayı bahane edip Irak sınırına askerî yığınak yapmak.
>
> Raporda, Türklerin Musul'u, oradaki Kürtleri İngiliz denetiminde bırakmamak için almak istedikleri belirtiliyordu. Çünkü, Musul Kürtleri, zamanla, İngiliz etkinliğinde bağımsız bir Kürdistan fikrinin çekirdeğini oluşturabilirlerdi. Böyle bir Kürt Devl[e]ti ise, şimdi Türkiye'nin yönetimi altında bulunan bazı toprakları da elde etmek isteyebilecekti. Bunu yapmasa bile, Türkiye'deki Kürtlerin Türk Hükümeti'ne karşı hoşnutsuzluklarının kaynağını oluşturacaktı. Rapora göre, eğer ayaklanma Ankara'ca düzenlenmişse, Türk askerî birliklerinden çok sayıda "kaçağın", başkaldıranların arasına katılması, İngiltere'yi şölye bir haberle karşı karşıya bırakabilecek demektir: "Başarılı âsiler, Musul'daki kardeşlerini kurtarmak kararlılığıyla ve kaçak Türk askerlerinin de yardımıyla, sınırı geçerek, muhtemelen Türkiye'ye teslim etmek üzere, Musul'u ele geçirmek istemektedirler."

8662 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 73.

8663 Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 126.

8664 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 27.

8665 Haldun Derin. (1995). *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken* (C. Koçak, haz.) içinde (s. 62). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

8666 Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, 2011, s. 193.

8667 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1981, s. 170.

8668 Faik Ahmet Barutçu. (1977). *Siyasî Anılar (1939-1954)* içinde (s. 20-21). İstanbul: Milliyet Yayınları. Fevkalâde sansürlü bir baskıdır.

> Raporda, bir başka olasılığın da, Türkiye'de Ankara'ca desteklenen başarılı bir ayaklanmanın, Irak'daki Kürtlerin de, yine Ankara'nın düzenleyeceği bir biçimde ayaklanmaları için bahane olarak kullanılabileceği öne sürülüyordu. Ayaklanan Irak Kürtleri, Irak'ın boyunduruğundan kurtulduklarını ve Türkiye Kürtleriyle birleştiklerini ilân edecekler ve daha sonra ise topluca Ankara'ya bağlanacaklardır.
>
> Raporda, Türkiye'deki Kürt ayaklanmasının, Türk kuvvetlerinin Irak sınırında yığınak yapıp; sonra da, Türkiye'den kaçan âsileri takip etmek amacıyla Musul'a girmeleri için gerekçe olarak kullanılabileceği de öne sürülmekteydi.
>
> Nihayet, raporda, Türk Hükümeti'nin "gerici ve dinci" olarak nitelendirdiği hareketin, Hükümet'e, "sıkı yönetimin koruyuculuğu altında her türlü muhalif unsuru ayıklamak için olanak sağlamış olabileceği" de savunuluyordu.[8669]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının ve İngiliz Harbiye Nezâreti Ortadoğu Dairesinin çalışmaları, Kürdistan mıntıkasındaki İngiliz siyasetini 1921'den itibaren tayin etmiştir:

> Türkiye'de bir Kürt isyanına verilebilecek muhtemel İngiliz desteğine karşı 1921 sonbaharı sonlarında Savaş Bakanlığı'nda Ortadoğu Masası ve İstihbarat başkanı tarafından getirilen itirazlar, Şeyh Sait İsyanı sırasında hâlâ geçerliydi. Bu itirazlar şunlardı:
>
> 1) Böyle bir destek, İngiliz tarafına 21.000 pounda patlamış olan Arap isyanından bile daha çok mali külfet yükleyebilirdi;
>
> 2) İsyanın başlayacağı yer aşırı engebeliydi;
>
> 3) Türkiye'ye karşı silahlı bir saldırı, bazı çevreler tarafından İslamiyet'e saldırı olarak yorumlanacaktı;
>
> 4) İsyan istenildiğinde yarıda bırakılamazdı;
>
> 5) Ve böyle bir isyan, Kürtler'in İngilizler'ce yalnız bırakılması ve Türkler'in zulmüne terkedilmeleri olasılığını da beraberinde getirebilirdi. Devlet Arşivleri Bürosu'ndaki araştırmamda İngilizler'in Türkiye'deki Kürt isyan(lar)ını desteklemeye ilişkin politikalarını değiştirmiş olduklarını gösteren hiç bir belge bulamadım. Büyük Britanya ve Türkiye arasında Musul sorununun çözülememesiyle sonuçlanan farklılıklara rağmen, Kasım 1921'de oluşturulmuş politika, 8 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın patlamasına değin yürürlükte kaldı.
>
> Türk akademisyenler Ömer Kürkçüoğlu ve Bilal Şimşir'in yakın dönemlerde yapılmış çalışmaları tamamen İngiliz belgelerine dayanır ve Türk basınının o zaman belirttiğinin aksine, İngilizler'in Şeyh Sait İsyanı'nda, en azından isyanın ilk günlerinde, hiç bir rol oynamadığı sonucuna varırlar. Bazı İngiliz memurların isyanın Türkler için yarattığı güçlüklerden, özellikle de Musul'a yönelik iddialarının temelini oluşturan "Türkler ve Kürtler ırksal yakınlıkla (racial affinity) bölünmez bir şekilde birleşmişlerdir" şeklindeki Türk iddiasının çürümesinden açıkça haz almış olmalarına rağmen, bildiğim kadarıyla, İngilizler'in isyana karıştıkları iddiasını destekleyecek hiç bir Türk arşiv kaynağı yoktur.[8670]

23 Mart 1925. İstanbul'dan Ankara'ya muvasalat eden İngiliz Büyükelçi Lindsay, Başvekil Mustafa İsmet'le (İnönü) görüştü. *İç karışıklıkların, Türkiye'yi barış içinde kalkınmak işinden alıkoymasının, İngiltere'nin çıkarlarına uygun düşmediğini* belirtti.[8671]

7 Nisan 1925. İngiliz Hariciye Nezâreti vesikasında belirtildiğine göre Kemalist yönetim başvekili Mustafa İsmet (İnönü), TBMM'deki izahatında, Şeyh Said İsyanının *arkasında yabancı ve özellikle*

8669 FO 371/10867, E 1360/1091/44, Foreign Office Memorandum by Mr. Morgan; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 312-313.

8670 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, 1992, s. 191-192.

8671 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu*, 1975, s. 41-47; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 311.

*İngiliz etkisi olduğu şeklinde basında yer alan suçlamalara kulak asmamakta dikkatli olduğu*nu beyan etti.[8672]

21 Nisan 1925. Türkiye'de muvazzaf İngiliz Binbaşı Harenc, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Ronald Lindsay'a muhtıra gönderdi. Harenc'in belirttiğine göre Kemalist yönetim, Şeyh Said'e karşı yürüttüğü ve isyanı bastırdığı askerî harekatta birtakım evrak ele geçirmiştir. Harenc, Kemalist yönetim nazarında mezkûr evrakın *fiilen yardımları olmasa bile, Irak'daki İngiliz makamlarının ayaklanmayı benimsendiklerini gösterdiğini* yazdı. Fakat ilgili evraktaki meseleler 1919 ve 1920 senelerine müteallikti. Başka bir deyişle, Şeyh Said kıyamında "İngiliz parmağı" olduğuna delil değillerdir. Binaenaleyh *bu belgeler Kürtlerin kendilerinden başka kimseyi suçlayamayacağını* ifade ediyor.[8673]

Şeyh Said Vakası, birtakım mühim netayic vermiştir: (*i*) Nisbeten mülayim Ali Fethi (Okyar) kabinesi sukût etti; (*ii*) müfrit İsmet (İnönü) kabinesi tekrar kuruldu; (*iii*) Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı ve muhalif tüm sesler bastırıldı; (*iv*) Şark'da sömürge idaresi kuruldu; (*v*) Kürdce konuşmak yasaklandı.[8674] İngiltere ile Kemalist Türkiye beynelmilel ilişkisine ise şöyle tesir etmiştir:

> Kürt ayaklanması, bir yandan ülke bütünlüğünü tehdit ederken, öte yandan ise, Hükümet'e iç muhalefeti sindirmek olanağını verdi. Musul sorunuyla etki-tepki ilişkisi içindeki Kürt ayaklanması, sonuç olarak, hem içeride muhalefetsiz bir ortamda, Batı yönündeki iç yapı değişimini hızlandırdı ve reformlar birbirini izledi; hem de, böylece iç-dış istikrar ihtiyacı artan ve Musul üzerindeki iddiası zayıflayan Türkiye'nin, İngiltere'yle anlaşmaya varmasını sağladı.[8675]

1 Haziran 1925. İstanbul'daki İngiliz Elçi Ronald C. Lindsay, İngiliz Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain'e yıllık gizli rapor gönderdi. Mustafa Kemal yönetimi, camiyi ve İslâm-Osmanlı müktesebatını toplum muhayyilesinden tasfiye etmektedir:

> [..] Demiryolundan söz gelimi on milden uzak olmayan yerleşim bölgelerinde okul, camiyi toplumun merkezi olmaktan çıkarmakta. Askerlik görevi için çağrılmış sıradan askerin zihnini etkilemek için fırsat kaçırılmış değil; Türk Ocakları her büyük kasabada teşkilatlanmış durumda. Bunlar, devletin ve bireylerin hayatında Osmanlıcılığın ve dinin yerine Türkçülüğü ve çağdaşlaşmayı yerleştirmek fikriyle kurulan kulüpler. Bu ilginç kurumların zayıf noktası ise Halk Partisi ile çok yakın işbirliği yapmaları.[8676]

İngiliz yıllık gizli raporuna göre Mustafa Kemal yönetimi, hariciyede başarısız bir performans sergilemektedir: (i) *Halife'nin yurt dışına sürgüne gönderilmesi Müslüman ülkelerin tamamının sempatisinin yitirilmesine yol açmıştı*. (ii) *Netice şudur ki, Türkiye gerçekte tüm yabancı hükümetlerle eşit şekilde ya da hemen hemen eşit şekilde kötü bir dönemdedir. Döneklikleri, şüphecilikleri, beceriksizlikleri ve gecikmeler Ankara ve İstanbul'daki mevcut tüm diplomatik kesimin sabrını tüketmiştir*.[8677]

İngiliz yıllık gizli raporunda ifade ediliyor ki İngiltere, Rusya tehdidine karşı Türkiye'nin istinadgâhıdır: *Rusya'dan olası saldırgan bir tavra Türkiye'nin karşı koyabilmesi için sırtını dayayabileceği doğal ve en cazip destek Büyük Britanya'dan gelecektir. Bu durumda Türk Hükümeti Majestelerinin Hükümeti'ne böylesine beklenmeyen bir olayda kullanılacak yararlı bir kaynak olarak bakmaktadır ve*

8672 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, 1992, s. 192.

8673 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 311.

8674 Kerem Yavaşça. (2019). "Şark Meselesinden Doğu Sorununa". (K. M. Kaynar, ed.) *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (s. 569). İstanbul: İletişim Yayınları.

8675 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 314-315.

8676 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 42.

8677 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 48.

iki ülke arasındaki sorunları bu kaynağın tükenmesine yol açacak biçimde zorlamaktan kaçınacaktır.[8678]

İngiliz yıllık gizli raporunda, İngiltere-Türkiye diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesine 3 meselenin mania olduğu zikrediliyor: *Tüm olaylar hesaba katıldığında hükümetler arasındaki atmosfer 1924 yılı boyunca bir şekilde düzeldi. Ancak Musul Meselesi ve Türk yetkililerin genel inatçılığı ile yabancı düşmanlığı yakın ilişkilerin kurulabilmesi önünde aşılamaz engeller oluşturuyor*.[8679]

İngiliz yıllık gizli raporuna bakılırsa *İtalyan yetkililer,* Kemalist yönetimin Musul meselesini gargaraya getirmeye çalıştığı kanaatindeler: *Basında yıl boyu iki kez İtalya aleyhine düzenlenen kampanyalarda yayımlanan aşırı derecede abartılmış raporlarda Sicilya ve Rodos'ta yoğunlaşan İtalyan nüfusunun Türkiye'ye bir istila tehdidi oluşturduğundan bahsedilmekteydi. Bu kampanyalara itibar etmek o denli zordu ki, İtalyan yetkililer bunların dikkati Musul'dan uzaklaştırmak isteyen İsmet Paşa tarafından kastî olarak başlatıldığına inanmaktaydılar. Böylece İsmet Paşa'nın Musul gibi heybetli bir engele rağmen İngiltere ile uzlaşma hususundaki Lozan politikasını sürdürmeyi amaçladığı düşünülmekteydi*.[8680]

İngiliz yıllık gizli raporunda İngiltere-Türkiye ithalat ve ihracat istatistikleri şöyle tablolaştırılmıştır.[8681] Buna göre Türkiye, İtalya'dan sonra en fazla İngiltere'den mal ithal etmekte; en fazla İngiltere'ye mal ihrac etmektedir:

Tablo. *İngiltere-Türkiye ithalat ve ihracat istatistikleri, 1924.*

	İthalat		**İthalat**	
	Ocak-Temmuz 1924		**Ocak-Aralık 1923**	
	(TL)	(Oran)	(TL)	(Oran)
İtalya	17.736.405	20.9	28.352.941	19.6
Birleşik Krallık	14.919.432	17.6	25.063.477	17.3
Fransa	8.899.734	10.5	13.299.353	9.1
Almanya	7.201.385	8.5	9.222.072	6.4
ABD	5.047.978	5.9	11.059.352	7.6
Romanya	4.002.523	4.7	3.799.529	2.6

Tablo. *İngiltere'den Türkiye'ye ihracat hacmi (sterlin)*[*]

1922	4.621.100
1923	3.930.200
1924	4.213.300

Kaynak: *İngiliz Ticaret ve Sanayi Dairesi*.

Tablo. *Türk mallarını ithal eden başlıca memleketler*.

	Tutar	**Oran**	**Ağırlık**
	(TL)		(Kilogram)

8678 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 49.

8679 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 49.

8680 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 61.

8681 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1924*, 2013, s. 120-122.

[*] Halk Fırkası yönetiminin 1924 senesi bütçe geliri tahmini, 158.980.222 liradır (Satan, 2013, s. 116). 1924'te 1 sterlin, 8 lira 10 kuruş ilâ 8 lira 75 kuruş bandında seyretmektedir (Satan, 2013, s. 117). Buna göre İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı, Türk lirası cinsinden 1922, 1923 ve 1924 senelerine göre sırasıyla şu ortalama değerleri haizdir: 38.932.767,5; 33.111.935 ve 35.497.052,5. İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı, Türkiye'nin hükümet gelirine yüzdelik oranlarla 1922, 1923 ve 1924 senelerine göre sırasıyla şu değerlerdedir: %24,4; %20,8 ve %22,3.

Birleşik Krallık	15.756.670	18.61	50.006.887
İtalya	15.200.611	17.95	47.834.191
Fransa	10.504.219	12.40	26.831.735
Almanya	7.625.778	9.00	11.810.420
ABD	6.749.702	7.97	22.791.253
Hollanda	6.655.989	7.86	9.857.306
Suriye	6.045.927	7.14	6.671.295
	Not: *İtalya'ya yapılan yüklemelerin insaflı bir oranı gerçekte Trieste üzerinden Orta Avrupa ülkelerine transit gönderilen malları; benzer şekilde Hollanda'ya yapılan ihracatın bir kısmı da Hollanda limanları üzerinden Almanya'ya gönderilen malları içerdiğine göre yukarıda verilen istatistikler bazı hususlarda yanıltıcı olabilir*.		

29 Haziran 1925. İngiliz Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain ile Kemalist yönetimin Londra Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) mülakat ettiler:

> [..] görüşmede, iki ülke arasında dostluk gereği üzerinde durulmuştur. Ferit Bey, önce İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı dostça bir davranışta bulunmasının, aynı şeyi Türkiye'nin yapmasından daha kolay olduğunu söylemiştir. Ferit Bey, başka ülkelerin, örneği Almanya'nın, Türkiye'nin dostluğunu elde etmek için çok çalıştığını; fakat Türk Hükümeti'nin ise, her ülkeden önce, İngiltere'yle iyi ilişkileri tercih ettiğini belirtmiştir. Çünkü, Britanya İmparatorluğu bir dünya devletidir ve İngiliz Hükümeti'nin etkinliği öteki bütün ülkelerinkinden daha fazladır. Fakat Türk Hükümeti, İngiltere'nin dostluğundan ve güvenliğini İngiltere'nin yanında sağlayacağından emin olmadıkça, başka kaynaklardan [Sovyet Rusya'dan] elde ettiği desteği bir yana da bırakamayacaktır. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin Türkiye'yle iyi ilişkiler istediğini söyler ve hem Türkiye Cumhuriyeti'nin, hem de Britanya İmparatorluğu'nun iki büyük Müslüman Devleti olduğunu ekler. Ferit Bey ise "hemen" müdahalede bulunur ve Türkiye Cumhuriyeti'nin şimdi tümüyle laîkleştirilmiş olduğunu ve Britanya İmparatorluğu'nun geniş Müslüman kitlelerine sahip olmasının Türk Hükümeti için artık "gerçekten önemsiz" olduğunu bildirir. Chamberlain de cevap olarak, "yine de eski yakın ilişkilere dönmek arzusunu" belirtir.
>
> Türkiye'nin İslâm'dan uzaklaşması, İngiltere için gerçekten rahatlatıcıydı. Bu gelişme, İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarının söz konusu olduğu bu bölgenin [Musul'un] İngiltere yönünden güvenliğini arttırıyordu. Fakat bu güvenliği daha fazla duyabilmesi için de, Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması gerekiyordu.[8682]

25 Temmuz 1925. Latife Uşşakîzade, nikâhlı kocası Mustafa Kemal'i terk etti. İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre ayrılığın başat sebebleri, içki müptelalığı ve *skandal* nitelikli cinsel hayattır. Latife Uşşakîzade, ömrünün geri kalanını polis takibi altında yaşayacaktır:

> 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanı'nın eşi Latife Hanım Ankara'yı terk ederek İzmir'deki evine gitti. Birkaç gün sonra Bakanlar Kurulu başkanlığından halka yapılan bir açıklama ile 5 Ağustos'ta boşandıkları ilan edildi. Hanımefendi'nin siyasetle ilgili bazı düşüncesiz müdahaleleri ve kendisini içmekten vazgeçirmek yönündeki çabaları ile sıkça Gazi'nin sabrını taşırdığı, epeyce açık gibi görünüyor. Ankara-İzmir yolculuğu sırasında İsmet Paşa'nın kendi eşini refakat etmesi için Latife Hanım'la göndermesi, şahsına hiçbir ahlakî suçlama yönlendirilmediğini gösteriyor. İsmet gerçekten de çiftin arasındaki bir ayrılığı engellemek için tüm gücünü sarf ederken Latife Hanım'ın tesir gücünün sağlıklı ve bastırma tabiatında olmasını takdir ediyordu; çünkü İsmet Paşa haklı olarak skandalın etkilerinden korkmaktaydı. Latife Hanım'ın baskıcı etkisinin ortadan yok olmasının Gazi'nin uygulamalarının dik kafalı tabiatını artırıp artırmadığı hiç bilinemeyecek; fakat şurası kesin ki boşanmasının yanı sıra bu olay ilan edildiğinden bu yana özel hayatının açık biçimde skandal içeren yapısı, Gazi'nin kamuoyunda sahip olduğu şahsî prestijin altını kazmakta büyük rol oynadı. Latife Hanım daha sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelerek Dolmabahçe yukarısında bir apartmanda yaşadı. Kendisi hiç

[8682] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 307-308.

> kimseyle görüşmezken ve tam bir inziva hayatı sürdürürken, muhtemelen epeyce sıkı bir polis denetlemesi altındaydı.[8683]

27 Ağustos 1925. Mustafa Kemal, başında Panama şapka olduğu suretle İnebolu'ya muvasalat etti; Türk Ocağı şubesinde Avrupaî kıyafetin *emrivaki halinde* giydirileceğini beyan etti[8684] ve şapka iktisası kanununun icrasını fiilen başlattı. İngiliz yıllık gizli raporunda, şapka inkılâbı, *modernleşme* ve *laikleşme* programlarının çok anlamlı bir göstergesidir:

> Sonbaharın ikinci ilginç gelişmesi, kısaca şapka hadisesi olarak adlandırılabilir. Olay, genel anlamda giyim kuşam ve oryantal fesin budalalığı hakkında sözüm ona aptal bir mevsimsel basın tartışması olarak başladı. Gerçekten de Gazi modernizasyon ve laiklik yolunda belirgin bir adım daha atmak için doğru zamanın geldiğine ikna olmuştu ve karakteristik bir cesaret ve kurnazlıkla düşüncelerini uygulamaya koydu. Ağustos'ta Ankara'nın kuzeyine doğru yaptığı bir gezi sırasında, İnebolu ve Kastamonu'da kıyafet konusunda iki etkili söylev verdi ve kamuoyunun artık konuya iyice aşina olmasını müteakip fesle ilgili idarî işleyiş derhal başlatıldı. Büyük bir gayretle çalışmalar hızlandırıldı ve başarı elde edildi; öyle ki son fes, 29 Ekim'de İstanbul'da millî bayram sırasında ortadan kayboldu. Bunu müteakip Meclis, Şapka Kanunu'nu yasalaştırdıysa da bir emrivaki takdirinden pek az farkı oldu. **Gazi'nin niyeti, bir başlığı diğer biriyle değiştirmekten çok daha fazlasıydı. Şapkanın kullanımıyla, düşünmekten aciz insanların medenileşme yolunda geride bırakıldıkları mesajını bariz ve dışa dönük işaretlerle vermekte ve kendilerini gerçek ilerlemenin yoluna doğru sevk etmekteydi. Fesler, bir ihtimal uzak köyler ve küçük şehirler dışında Türkiye'nin her yanında çöpe atılmış görünmekte; ancak gerçek bir sosyal ilerlemenin kaydedildiğine dair bir işaret mevcut değil.** Bir istisna ile: Türk hanımları geçen yıla kıyasla bu yıl daha fazla topluma katılarak danslı eğlencelerde ve diğer törenlerde serbestçe yer aldılar.[8685]

Stephan Ronart: *Fesle değil, kalpakla değil panama şapkası ile... Mustafa Kemal, Gazileri, gözbebekleri... Şapka ile... Tıpkı Frenkler, Hıristiyanlar gibi... Yine Frenkler gibi selam verirken açıyor, baş açık konuşuyor*.[8686]

8683 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 28-29. Latife Uşşakîzade vefat ettikten sonra evrak-ı metrukesine Kemalist derin yapı el koymuştur. Temel kaygı, Kemalist rejimi yıkıcı nitelikte sansasyonel bilgilerin mevcudiyetidir: "Meğer Lâtife Hanım öldüğünde, evine gelen bazı devlet görevlileri, ona ait evrakı alıp gitmişler. (..) Benim hiç anlamadığım nokta, ölümden sonra, yasal varislerin bulunduğu halde, devlet görevlilerinin, ellerini kollarını sallayarak, özel bir haneye girmeleri ve evde araştırma yaparak, arzu ettiklerini alıp gidebilmelerine imkan sağlayan yasanın ne olduğudur! Bu araştırma ve el koyma, hangi yasaya dayanılarak yapılabilmiştir? [..] Atatürk öleli yaklaşık 70 yıl olacak. Lâtife Hanım'ın ölümünden 30 yıl sonra, anlaşılan kimilerinin dudak bükerek ve biraz da alaycı bir tavırla baktıkları evrakın bugün hâlâ rejim açısından tehdit, tehlike ve risk taşıdığı düşünülüyor." Cemil Koçak. (2005, Mart). Arşivler Açıldı! Ya Belgeler?. *Toplumsal Tarih*, Sayı 135, s. 21-22, 26.

8684 "Beynelmilel kıyafet, milletimiz için layık bir kıyafetdir, Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Kadın arkadaşlarımız da yüzlerini açacaklardır. Bu millet, medeniyet güneşinin bütün hararetini almışdır, şübhe etmeğe mahal [yokdur] ve ümiddir ki bu hararetin füyûzatı elbette emrivaki halinde semereli olacak ve fışkıracakdır." Cumhuriyet, 29 Ağustos 1925, Numero 469, *Büyük Halaskârın, Milletine Teceddüd Yolunu Gösteren Yeni Bir Nutku*, s. 1. Yalnız ilginçtir, Yunus Nadi'nin gazetesi *Cumhuriyet*, bu habere Mustafa Kemal'in kalpaklı fotoğrafını basmıştır. Mustafa Kemal, "fes"in "Yunan serpuşu" olduğunu iddia ediyor. Halbuki şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, iktidarda kalmak için Müslümanlara ihtiyaç duyulan bir zamanda, 10 Ekim 1922 tarihinde, Eskişehirli bir Türk kızının tanassur ettirildiğini, ona şapka giydirildiğini ve onun Yunan'la evlendirildiğini haberleştirmişti. Diğer bir deyişle Avrupaî şapka giymek, Yunan olmaklığın alâmeti telakki edilmişti.

8685 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926,* 2013, s. 29-30.

8686 Stephan Ronart, *Bugünkü Türkiye (1936)*, 2009, s. 140-141.

Fotoğraf. "Eskişehir'de din değiştirilerek vaftiz edilen ve başına şapka giydirilen, bir hafta süren bir düğünle bir Yunan çavuşuyla evlendirilen kız." (Hâkimiyeti Milliye, 10 Teşrîn-i Evvel 1922).

Fotoğraf. *Büyük Halaskârın, Millete Teceddüd Yolunu Gösterdiği Bir Nutku* (Cumhuriyet, 29 Ağustos 1925).

1 Eylül 1925. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *İngiliz donanması İzmir ve Çanakkale önünde geceleri nümâyiş yapıyor. Projektör tutuyor*.[8687]

7 Ekim 1925. Tahran'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Buna göre Nisan 1925 ortalarında tedib edilen Şeyh Said kıyamına destek isteyen Kürd mümessil reddedilmiştir:

> Raporda, Şeyh Sait'in oğullarından Ali Rıza'nın, bağımsız bir Kürt Devleti kurulması yolunda İngiliz Hükümeti'nin desteğini sağlamak amacıyla İngiltere'yi ziyaret etmek için Tebriz'deki İngiliz yetkililerine başvurduğu bildirilmektedir. Rapora göre, Ali Rıza, Kürtlerin bağımsızlık için savaşa devam edeceklerini söylemiş; Türkiye'deki ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının malî güçsüzlükten değil, cephane eksikliğinden ileri geldiğini ileri sürmüştür. Yine Ali Rıza'nın iddiasına göre, Türkler iler harekâta geçtiklerinde Fransız malı el bombası, makineli tüfek vs. kullanmışlardır. Ali Rıza, Fransızların, İngiliz yanlısı bağımsız bir Kürt Devleti'ni hiç bir zaman istemeyeceklerini de ileri sürmüştür. Sir Percy Loraine ise, Ali Rıza'ya cevap olarak, İngiltere'ye yapmak istediği ziyaretin "yararsız" olacağının ve İngiltere'nin "bağımsızlıktan yana olmadığının" duyurulduğunu bildirmektedir.[8688]

25 Kasım 1925. Halk Fırkası istibdad yönetimi 671 sayılı "Şapka İktisası" kanununu yürürlüğe koydu. Akabinde, *Avrupalı şapka imalâtçıları altın bir hasat biçtiler. Gemiler dolusu fötr, panama, kasket -ne varsa- İstanbul'a koşturuldu. (İtalyan) Borsalino kardeşlerin limanda şapka yüklü bir gemisi duruyordu, bunları hemen gümrükten geçirip büyük bir kâr sağladılar. Bu da yetmedi -bir süre İstanbul devamlı bir karnavalda imiş gibi yaşadı: erkeklerin kafalarında kâğıt şapkalar, hatta kadın şapkaları görülüyordu*.[8689]

5 Aralık 1925. İngiliz Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain, Londra'daki Kemalist Türkiye Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) ile mülakat etti. Chamberlain, *Milletler Cemiyeti kararının İngiliz görüşüne uygun olması halinde, İngiltere'nin, Musul'un Türkiye için "daha kabul edilebilir" bir biçimde çözümünü araştırmağa hazır olduğunu söyle*di.[8690]

8687 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

8688 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 311-312.

8689 Paneth, *Turkey at the Crossroads*, s. 32; Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 156, dipnot 34.

8690 FO 371/10826, E 7485/32/65; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 315.

11 Aralık 1925. Kıbrıs Lefkoşa'daki Said Molla'dan İngiltere Hariciye Nezâretine mektup: *Mustafa Kemal Paşa* [..] *sonu[ç]ta İngiltere ile ilişkilerini düzelttiği zaman demokrasiyi ilan etti ve ülkesini Panislamizm siyasetinden kurtardı.*[8691] İsmet İnönü de 1939 senesinde demiştir ki *Panislamizm, panturanizm siyasetlerini radikal olarak kapı dışarı ettik*.[8692]

Said Molla, Rumbold'a gönderdiği 22 Ağustos 1921 tarihli muhtırada, Mustafa Kemal'i milliyetçi bir teşkilat yapması üzere Ferid Paşa'nın Anadolu'ya gönderdiğini belirtmiş, Türkiye'nin kurtuluş reçesinin ise şu üç esasla mümkün olacağını kaydetmiştir:

> 1-Memleketin gerçek eğitim ve bilgisine uygun bir hükümet şekline sahip olması; 2-Memlekete zarar getirmekten başka bir işe yaramıyan panislamcı ve panturancı akımları yok etmek; 3-Her hal ve kârda İngiliz uygarlığından yararlanmak.[8693]

Mustafa Kemal'in devrimleri, Said Molla'nın zikrettiği üç esası da tatbik etmiştir: birincisi, meşrutiyet yerine cumhuriyet idare şeklini tesis etmiş; ikincisi, İttihad-ı İslâmcılığı ve Turancılığı tasfiye ederek yenine Kemalist ulusalcılığı ikame etmiş ve üçüncüsü, Türkiye'yi İngiltere'nin müzaheretinde (en azından onu memnun edecek mahsuller veren) Batıcılaştırmıştır. İngiliz Kralı Sekizinci Edward'ın Kemalist devrimleri Afganistan'da uygulatmaya çalışması, mezkûr müzaherete sarih bir delildir. Örneğin İngiliz Muhibleri Cemiyeti, *dönemin başka derneklerinde rastlanmayan* bir durum olarak *kadın üyeler kolu* kurmuştur.[8694] Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in kadınları kamusal alana Batıcı prensibler çerçevesinde dahil etmesi, yine, Said Molla'nın tatbikatıyla paralellik arzetmektedir.

Said Molla riyasetinde kurulmuş İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin beyannamesini kaleme alan Abdullah Cevdet, Kemalist devrimlerin *İctihad* mecmuasında serdedilen programla ne derece *kardaş* ve *emeldaş* olduğunu beyan etmiştir:

> İşte başı büyük meş'alemiz olan Halk fırkasının umdeleri, işte 'İçtihad'ın müdîr fikirleri! Bunların ne kadar kardaş ve emeldaş oldukları meydanda. İçtihad ve sahibi ve Halk fırkası yekdiğerlerinin malı olmaları bir netice-i tabiiye ve mantıkiye değil mi?.. Halk Fırkası hükümeti lâakal otuz seneden beri geceli gündüzlü gördüğümüz tatlı rüyaların çoğunu aynıyla vaki' kılan tek hükümetdir...[8695]

Hanioğlu'nun belirttiğine göre Abdullah Cevdet *ve arkadaşlarının geliştirdikleri Batılılaşma modelinin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisinin önemli bir parçasını oluşturduğuna şüphe yoktur*.[8696] Zira *elimizde Abdullah Cevdet'e atfedilen, ancak kuşkusuz onun da aynı görüşleri paylaşmasına karşılık Kılıçzâde Hakkı Bey tarafından gerçekleştirilen ve Atatürk devrimleri adını verdiğimiz değişimlerin büyük çoğunluğunu içeren bir plân dahi bulunmaktadır*.[8697] Öyle ki Abdullah Cevdet ile Mustafa Kemal'in takip ettikleri usuller bile aslında şeklen aynı idi: *Abdullah Cevdet'in İslâm dinini, biyolojik materyalizmin peygamberce anlatılan şekli olarak sunması, Atatürk'ün ulusal mücadele sırasında din adamlarının verdiği fetvaların desteğinden geniş olarak yararlanması hep aynı nitelikteki*

8691 Mehmet Demiryürek. (2003). Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(57), s. 1227. Demiryürek, makalesinin sonuç kısmında dikkat çekici şu ifadelere yer vermiştir: "Denilebilir ki Sait Molla (..) Atatürk Türkiye'sindeki modernleşme hareketlerinin İslama aykırılığı üzerinde durup İngiliz sömürgelerindeki müslümanlara bu duyguyu aşılamak, onların uyanmasını engellemek ve ve böylece Britanya hükümetinin çıkarları için çalışmak hedefi doğrultusunda hareket ettiği açık seçik görülmektedir." (s. 1233).

8692 Ulus, 10 Sonteşrin 1939, s. 2, sütun 4.

8693 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 613; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, c. 2, s. 475, dipnot 12.

8694 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, c. 2, s. 477.

8695 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981, s. 386.

8696 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981, s. 405.

8697 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981, s. 367.

olaylardır.[8698] Dikkat edilirse Mustafa Kemal'in 1919-1922 devresinde İslâm'ı istismar edişi ve fakat 1923'den itibaren İslâm'ı tasfiyeye girişmesi, "tezat içinde zafer politikası" ile uyumludur.

1925 tarihli İngiliz yıllık raporu, Mustafa Kemal'in radikal batıcılaşma uygulamasını bilhassa İstiklâl Mahkemesi vasıtayla tenfiz ettiğine ve ordunun da lâkayd kalışına dikkati çekmiştir:

> Türkiye'nin 1924'teki eğilimleriyle 1925'tekiler kıyaslandığında aralarında belki sadece derece cinsinden pek az fark bulunabilir. 1925 sonu itibarıyla İstiklal Mahkemeleri'nin Hükümet'in başlıca silahı haline geldiğini söylemek mübalağa olmaz; öyle ki sonuçta bu silah basındaki, Parlamento'daki ve hatta bireyler arasındaki her bağımsız fikir ifadesi tümüyle susturulmuştu. Bu şekilde oluşturulan sessizlikte Gazi kendi modernizasyon rotasının peşinden amansızca gidiyordu. Birkaç ay içinde, hem de gerici bir isyanın hemen akabinde dar görüşlü insanların her daim iltifat ettiği peşin hükümleri (kıyafet, din ve kadının toplum içindeki yeri) taciz eden ve aynı zamanda yeni ve ağır vergiler dayatan böyle bir cesarete hayret etmemek mümkün değildir. Muhakkak ki alınan bu önlemler bazı memnuniyetsizliklere neden olmuştu; ancak yılsonunda bir miktar şahsî prestijinden kaybetmiş de olsa Gazi'nin ülkedeki mevkii hâlâ sarsılmamıştı ve askerî bir hoşnutsuzluk olduğunu gösteren hiçbir işaret mevcut değildi.[8699]

16 Aralık 1925. Cemiyet-i Akvam Meclisi, Musul'un Irak'taki İngiliz mandater yönetime ilhak edilmesine karar verdi. Bu karar ise *1918'den beri süregelen, Musul üzerindeki İngiliz olup-bittisi*nin kabulü manasına gelmektedir. Zaten *Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye değildi; İngiltere ise, bu örgütte en çok sözü geçen devletti.*[8700]

17 Aralık 1925. SSCB Hariciye Halk Komiseri Çiçerin ile Türkiye Dışişleri Bakanı Selânik Dönmesi Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Paris'de, *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* imzaladılar.[8701]

21 Aralık 1925. Çiçerin Paris'de beyanatta bulundu: *"...eğer İngiltere daha uzlaşıcı bir tutum takınmazsa karar kaçınılmaz sonuçlar doğurabilir. Musul, Türkiye için stratejik açıdan çok önemlidir. Türkiye, barış isteğine rağmen belli bir sınırın gerisine çekilemez*."[8702]

27 Aralık 1925. *Napoli'de tatil yapan sabık İngiliz Başbakanı David Lyod George, siyasi kariyerini mahveden ülkenin başına gelen her tür kötülükten olduğu gibi, Adalet Divanı ve Birleşmiş Milletler'in* Musul meselesi *hakkında aldığı karardan da son derece memnun olduğunu açıklamıştı. Ona göre Türkiye'den koparılan her toprak, o barbar halkın zalim ve eylemsizleştirici boyunduruğundan kurtuldukları andan itibaren zenginleşmeye başlamaktadır*.[8703]

1926

Ocak 1926. Mustafa Kemal yönetiminin Anadolu'da Avrupaî şapka giyilmesini zorlaması ve muhalefet edenleri öldürmesi veyahut sindirmesi, Musul Vilayetindeki Müslüman ahaliyi Türkiye aleyhine çevirici psikolojik bir etki meydana getirmiş görünmektedir:

> Resmî akşam yemekleri siyasî faaliyetlerdi. Bir yıl önce, davet edilen tüm Iraklı yetkililer Türk serpuşuna karşı protesto maksadıyla başları açık bir şekilde göründüler. Gertrude o zamanlar, "Acaba şimdi tamamen terk etmeyi mi düşünüyorlar?" yorumunu yapmıştı. Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin Batı'ya daha da teveccüh ettiğini gösterme çabası olan "Pehlevî şapkası"nın zorunlu kullanımına ilişkin kararnamesi, hem Irak'ta hem

8698 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981, s. 402.
8699 Ali Satan. (2013). (Haz.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)* (N. Engin, çev.) içinde (s. 33). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
8700 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 299-301.
8701 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 170.
8702 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 170-171.
8703 La Stampa, 27 Aralık 1925, s. 1; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 154.

de Türkiye'de karışık duygularla istikbal edilmiş ve huzursuzluk dalgalarına yol açmıştı. Kuzeydoğu Anadolu'daki köylüler şapka takmak istemezken, belki de Türk askerleri tarafından ikna edilen Musul'daki köylüler "serpuş yerine geçebilecek her şeyi, sepetleri veya fes ya da sarığa en ufak benzerliği haiz herhangi bir şeyi takmaya başladılar... lâkin zihinler altında isyan dalgalanıyordu." Gertrude, Ocak 1926'da "Mustafa Kemal'in çok ileri ve çok hızlı gittiğine" inanarak rapor verdi.

Avrupaî sebebe mebnî olsun ya da olmasın Anadolu'daki huzursuzluk, meşhur Türk generali Cevad [Çobanlı] Paşa'nın mülahazalarına rağmen, Türkiye'nin Musul'u Irak'a devretme kararına uymasına katkıda bulunmuş gibi görünüyor. Paşa, Bulgaristan'ın irredantist [yayılmacı] milliyetçi kampanyalarına ve Balkan savaşlarını kışkırtmadaki rollerine atıfta bulunarak dedi ki "Bu Irak bizim için bir başka Bulgaristan olacak." Geçmişte Bulgaristan'ın milliyetçiliğiyle başa çıkan Türkiye, şimdi Irak'ın milliyetçi yeni mesajları ve bunların Orta Doğu'daki inikaslarıyla uğraşıyordu.[8704]

28 Ocak 1926. İngiltere'nin İstanbul'daki Mümessili Ronald Lindsay, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre Kemalist Türkiye Hariciye Vekili Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) ile mülakattan anlaşılıyor ki *Türkler, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmek niyetinde ve artık savaştan da söz* etmiyor.[8705]

2 Şubat 1926. İstanbul'daki İngiliz Mümessil Ronald Lindsay, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. *26 ocakda Başbakan İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmede, İsmet Paşa'nın "Türkiye'nin toprak ihtirası içinde olmayıp; güvenliği için gerekli olandan fazla bir şey istemediğini" söylediğini yazmaktadır*.[8706]

8 Şubat 1926. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Ronald Lindsay, İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında *laîk Türkiye'nin, Müslümanları, İngiliz İmparatorluğu için bir tehlike olmaktan çıkarmakta olduğu; Türkiye'yle yakın ilişkilerin İngiltere'ye yarayacağı*nı bildirdi. Lindsay, *Musul sorununu, "Irak'ın, kendi ulusal varlığını refaha ulaştırmasına yeterli olanak sağlayan" fakat Türkiye için de "kabul edilebilir" bir biçimde çözümlemesi gerektiğini bildiriyor.*[8707]

TBMM Hakkâri ve Van mebusu İbrahim Arvas, 1926 İzmir Suikastı devrelerine tesadüf eden tarihlerde İngiliz istihbaratı tarassutundan bahseder:

Arkadaşlardan birisi kürsüye gelerek, bir çok milletvekilinin takip edildiğini ve tarassut altına alındığını söylemesi üzerine, Sinan Tekeli söz alarak şu suretle bir hâdise nakletti: "Ben Ali Fuat Paşa'yı ziyarete gidiyordum. O civarda bir şahıs ayakkabının bağını bağlıyor ve acı acı söyleniyordu. 'Ben Malatya'dan yeni geldim, hiç tanımadığım ve bilmediğim birisini tarassuda memur ettiler. Evini bile bilmiyorum' diyordu. Ben sordum. 'Kimi tarassuda memursun' dedim. 'Ali Fuat Paşa'yı' dedi. 'İyi, yavrum gel, ben sana evini göstereyim' dedim. Ve ben de oraya gidiyorum, belki sana lazım olur. Benim adım Sinan Tekeli'dir, Adana mebusuyum." Bu beyanat üzerine Dahiliye Vekili Recep Peker kürsüye geldi ve bu işten haberdar olmadığını, bundan çok müteessir olduğunu ve Cumhuriyet kurucularının gözetim altına alınması kadar ayıp ve çirkin bir şey olamayacağını söyleyerek kürsüden indi. Ali Fuat Paşa kürsüye gelerek buna dair çok müessir ve çok

---

8704 Liora Lukitz. (2006). *A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq* (p. 220-221). Great Britan, London: I.B.Taunis & Co Ltd.

8705 FO 371/11459, E 676/62/65, No: 8; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 315.

8706 FO 371/11459, E 884/62/65, No: 52; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 315.

8707 BNA, FO, 371/11459/E. 1131/62/65; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 307. O sıralarda Kemalist rical İslâm uğrunda bundan böyle mücadele etmeyeceklerini bilakis İslâm'ın kendilerine *köstek* olduğunu; sadece kendi çıkarlarını düşünen ulusalcı bir yaklaşımın ise *en iyi yol olmakla kalmayıp, Batı dünyasının da lehine* olduğunu ifade etmekteydiler: Arnold Toynbee & Kenneth P. Kirkwood, *Turkey,* 1927, s. 297; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 306-307.

sert bir beyanatta bulundu. Bu müzakerelerden çıkan mâna şu idi: Mecliste İngiliz Entelican Servise mensup bulunmayan her mebus, tarassut altında idi. Ve her birisinin arkasında bir gölge gezerdi.[8708]

22 Şubat 1926. İstanbul'daki İngiliz Elçi Ronald Lindsay, Londra'ya muhtıra gönderdi: *Türkiye'nin bağımsızlığı "kuzeydeki Rusya ve güneydeki Büyük Britanya arasında ne kadar mümkünse o kadar emniyetle" sağlandı*.[8709]

Mart 1926. Vahideddin Hân, Mısır Kahire'deki Ezher Şeyhi Muhammed Ebu'l-Fazl'a mektub gönderdi. *Kendisinin hayatta olduğunu, dolayısıyla yeni halife seçilemeyeceğini söylüyor ve müslüman memleketierin birinde kalabileceği bir yer bulunmasını istiyordu. Vahideddin, Bağdat'da Abbasi hilâfetini imha eden Hülagu'dan canını kurtaran bir halife çocuğuna, halife olmadığı halde, Mısır ulemasının sahip çıkarak hilâfet kürsüsüne çıkardığını hatırlatarak "Bugün mağdur, mazur ve hak sahibi bir İslam halifesi hakkında aynı hak ve adaletin yerine getirilmeyeceğini asla kabul edemiyorum." diyor*.[8710]

24 Mart 1926. Mısır uleması, Abdülmecid'e biatını geri aldığını ilân etti.[8711]

21 Nisan 1926. İstanbul'daki İngiliz Mümessil Ronald Lindsay, Londra'ya muhtıra gönderdi. Kendisini ziyaret eden Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras), Musul meselesinde *toprak isteğini bir yana bırakıp, gayrı resmî olarak, "fakat en nüfuzlu dostuna -Mustafa Kemal'e- danıştığını söyleyerek" üç öneride bulunmuştur*:

(a) 17 aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Paktı ve 18 şubat 1926'da parafe edilen Türk-Fransız Anlaşması'nın öngördüğü biçimdeki bir karşılıklı tarafsızlık yükleminin, İngiltere ve Türkiye arasında da alınması. Fakat Sir Ronald itirazda bulununca, Tevfik Rüştü Bey, bu önerisinden vazgeçmiştir. Sir Ronald, tarafsızlık anlaşmalarının, yalnızca "propaganda" niteliği taşıdığını ve gerçeklere uymadığını söylemiştir. Kaldı ki, İngiliz kamuoyu, geniş boyutları olan bağlantılara hazır değildir.

(b) Tevfik Rüştü Bey, ikinci olarak, "Brüksel hattı"nın güneyindeki bütün toprakların, gerekiyorsa üçlü bir andlaşmayla, "kendi kendini tam olarak yönetebilen bir Irak Devleti'ne bırakılmasını" önerdi. Tevfik Rüştü Bey, "işte, kendi kendini yönetebilen, genç ve Türkiye gibi devrimci kişilikteki Irak'a, ancak iyilik ve mutluluk dileyebiliriz" demişti.

(c) Tevfik Rüştü Bey, sonuç olarak, Türkiye'nin toprak ihtirası taşımadığını; yalnızca güvenlik aradığını söyledi. Bunun da, ya genişçe bir toprak parçasının ilhakıyla, ya da başka yollardan sağlanabileceğini bildirdi.

Türkiye'nin artık bütün Musul Vilâyeti üzerinde durmadığı; hattâ, "genişçe bir toprak parçasından başka yolları" da kabul edebileceği öngörülüyordu.[8712]

23 Nisan 1926. Ankara'ya muvasalat eden ve diplomatik temaslar kuran Ronald Lindsay, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Musul meselesinde petrol tavizi verilmediği takdirde, Türkiye, *toprak talebi ve sınır güvencesi isteğini yeniden canlandırabilece*ktir. *Ankara'yla ağır hükümler*

[8708] İbrahim Arvas. (2007). *Tarihi Hakikatler* içinde (s. 95). İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık Hizmetleri.

[8709] PRO, Cabinet Papers, Cab. 27/312, 1.P(26). 4; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 208.

[8710] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 215-216.

[8711] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 216.

[8712] FO 371/11461, E 2555/62/65; No: 2; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), 1978, s. 315-316.

*taşımayan bir çözüme varılabilirse, bunun başlıca etkeni, Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikeli durum*dur.[8713]

İngiliz Hariciye Nezâreti, Ronald Lindsay'a cevabında, *Türkiye'nin tutumundaki uzlaşmaya doğru âni değişikliğin, başlıca İtalya'dan duyulan korkudan ileri gelmiş olabileceği belirtiliyor ve Mussolini bu korkuyu giderecek güvenceler verdiği takdirde, Türkiye'nin yeniden sertleşebileceği endişesine yer veriliyordu*.[8714]

Mayıs 1926. Musul vilâyeti, Britanya mandası Irak'a terk ediliyor. Bu menfî hadisenin mühim bir âmili, İtalya tehdididir:

> Tam da Mayıs'ın ilk günlerinde Musul meselesindeki gerilim, rüzgârsız kalan bir yelkenli misali aniden duruldu. Ayın 5'inde Türkiye, bölgeyi Irak'a bırakan bir antlaşma imzalayarak tartışmayı sonlandırma kararı aldı. Mussolini'yi Roma'ya götürdükten sonra derhal geri dönerek Malta açıklarında İngiliz gemilerine katılan İtalyan gemileri, Anadolu kıyılarından uzak durmaya özen gösterdiler. Hiçbir savaş gemisi İzmir gibi sahil şehirlerini bombalamaya teşebbüs edemedi. Bakan Di Giorgio'nun ifade ettiği gibi, hiçbir askerî birlik sahil şeridini veya bir adayı işgal ederek Türk hükümetinden diplomatik yollardan kazanamadıkları tatmini elde etmek için kıyıya asker çıkarmadı. Rodos'a konuşlanmış İtalyan garnizonlar harekete geçmezken, Türklerin, zaten mali sıkıntılar içinde olan ekonomisine zarar veren asker yığma harekâtı yarım kaldı.
>
> Ankara'nın aylar boyunca son derece katı bir yaklaşım sergileyerek Musul'un Irak'a verilmesi müzakerelerini çıkmaza sokması ardından bu davranışı yabancı diplomatları şaşırtmıştı. Kemal, milli onur meselesi olan bu konuda niye taviz veriyordu? Yıllar süren dik kafalı bir direncin ardından Türk hükümetinin İngilizlerin karşısında eğilmesine yol açan neydi? Türkiye sınırlarını, ülkenin gelişmesine çok büyük katkı sağlayacak bir bölgeden vazgeçerek "Brüksel Hattı" uyarınca belirleme kararının gerekçesi ne olabilirdi?
>
> Gerçekten şaşıran Orsini Baroni ve Taliani, Cumhurbaşkanı'nın kamuoyuna karşı kendisini haklı çıkarmak için İtalyan istilası hikâyesini abarttığını düşünüyorlardı. Ama daha sonra durumun aslında hiç de zannettikleri gibi olmadığını anlayacaklardı. Mustafa Kemal gerçekten de Türkiye'ye, Pangalos'un desteğiyle, her tür savunmayı imkânsız kılacak ölümcül bir saldırı yapılacağını düşünmüş ve felaketi engellemek istiyorsa İngiltere'yle derhal, petrol meselesiyle ilgili bir diyalog, başlatmanın zaruretine inanmıştı.[8715]

Eğer İngilizler hedeflerine kavuşmuşsa, bu başarının yarısını İtalya'ya borçluydu.[8716]

Musul anlaşmazlığı sırasında, İtalya, İngiltere adına Türkiye'yi tehdit etmiştir. Türkiye Musul üzerine yürürse, İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkartacağı söylentilerini yaymıştır.[8717]

8 Mayıs 1926. *L'Eco della Riviera* gazetesi Vahideddin Hân'ın Kahire Hılâfet Kongresi mucibince Âlem-i İslâm'a hitaben kaleme aldığı beyannameyi neşretti. Vahideddin Hân, hılâfet-saltanatı yıkan Mustafa Kemal cuntasının mütareke İstanbulu'ndayken Müttefiklerle *gayet uzlaşmacı* tavır takındığına dikkat çekiyor:

> *El-Moukattam* ve *El-Ahram* gazetelerinden öğrenmiş bulunuyorum ki içinde bulunduğumuz Zilkade ayında, yüce başkanlığınız altında Kahire'de, halife tayin etmek üzere bir kongre yapılacaktır.

8713 FO 371/11461, E 2772/62/65, No: 203; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 316.

8714 FO 371/11461, E 2775/62/65, No: 6; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 316-317.

8715 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 203-204.

8716 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 257. "Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul meselesini Türkiye'ye karşı *şantaj* vesilesi olarak kullanan İtalya'nın, *Türkiye Musul'u işgal ederse, Anadolu'ya çıkacağı* söylentileri, Türkiye'yi telaşa ve askeri önlemler almaya sevk etti." Mevlüt Çelebi, *Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)*, 2018, s. 612.

8717 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1433.

> Dört sene önce ülkemden ayrıldıktan sonra Mekke'de Hac vazifemi ifa ettiğim esnada İslam âlemine hitaben yayımladığım beyanatımda, hilafetin merkezinden ayrılmak zorunda kalma nedenimin, Peygamber Efendimiz'in Mekke'den Medine'ye gitmesini zaruri kılan nedenlere benzeyen zaruretlere dayandığını ifade etmiş ve bu vesileyle de Peygamber Efendimiz'in davranışını kendime örnek almak mecburiyetinde kaldığımı, ispatıyla birlikte uzun uzun açıklamıştım.
>
> Nitekim Ankara'nın yeni anayasayı benimsemesiyle zaten aleniyet kazananlar, Türkiye'de cereyan etmekte olan azami derecede vahim hadiseler sayesinde Ankara'daki idarecilerin şahsi ve gizli maksatlarının bütün dünya nezdinde ispatı olmuştur. Tüm bu vukuatlar ülkeden ayrılışımızı haklı çıkarmıştır. Yüce halifelik makamının asırlardır Osmanlı Hanedanı'na layık görülmüş olması ve halifelik için zaruri niteliklere şahsımın sahip olması hasebiyle ve Halifelikten feragat etmediğim halde, halifeliğin sahibinin olmadığını varsayan ve İslam âleminde bölünmeye ve İslam'ın yüce amaçlarına karşı derinden önyargılı bir düzensizliğe neden olanların büyük bir manevi sorumluluk taşıdıklarını ifade etmek istiyorum. Aynca bu andan itibaren bu konferansta, şahsımın halifelik vasıflarına karşı alınacak her kararın manasız ve etkisiz olduğunu bütün dünyaya beyan ederim.
>
> Kaldı ki bu kongrenin amacı bu olmamalıdır.
>
> Tam tersine bu kongrenin hedefi, **hükümetim tarafından Anadolu'da düzeni ve emniyeti ihdas ettirmek üzere vazifelendirilen eski yaverlerimden Mustafa Kemal'in ve ateşkes esnasında gayet uzlaşmacı bir tutum sergileyen sınırlı sayıdaki arkadaşlarından kurulu bir azınlığın, milli ve dinî ananelerini koruma mevzuunda gayet endişeli olan sevgili halkımın çoğunluğu üzerinde neden tahakküm ettiği**ni incelemek ve halifeye yeni bir ikamet merkezi tayin etmek olmalıdır.
>
> Bir zamanlar istilacılardan kaçarak yanlarına sığınan ve sayelerinde hilafet kürsüsüne çıkan -dünya tarihine kaydedilmiş bir vukuattır- halifenin varisini konuk etmiş olan Mısır'daki ulemanın ve ileri gelen şahsiyetlerin, madur, mazur ve hak sahibi bir halifeye karşı aynı davranış içinde olmamalarını asla kabul etmiyorum.
>
> Neticede, sadece bu kutsal amaçla hareket edecek olan bir kongrenin tarafımdan kabul edileceğini ifade ederim.[8718]

16 Mayıs 1926. Vahideddin Hân saat 23:00 sularında vefat etti. Naaşı muayene eden doktor, ölüm sebebi olarak “kardiyak senkop” yazdı fakat merhum kalb hastası değildi. Zehirlendiğinden şüpheleniliyor ki buna dair yabana atılmaz deliller var. Mesela 40 saat sonraki bir muayenede bile kalb hastası mevtalarda sık görülen hızlı çürüme olayının emaresi bile görülmeyecek.[8719]

Vahideddin Hân’ın saraylısı Rumeysa Aredba’nın naklettiğine göre Vahideddin Hân Mustafa Kemal hakkında şöyle demiştir: *Paşa’yı Anadolu’ya gönderdik fakat bizi sırtımızdan vurdu*.[8720]

L'Eco della Riviera başmuharriri Giacomo Gandolfi: Vahideddin Hân, zatına *ihanet etmiş dahi olsa Mustafa Kemal'in "Türkiye'yi kurtardığını" ve bunun da "Allah'ın emri"* [takdir-i ilâhî] *olduğunu* bana söylemişti.[8721]

> Sabiha Sultan'a göre babası Vahdettin ile Mustafa Kemal arasında yapılan gizli bir anlaşma vardır ama sonradan Mustafa Kemal buna uymamıştır. Vahdettin de sürgünde yazdığı mektuplarda aynı iddiayı dile getirir ve Yunanlara karşı savaş için hazırlık yapmak üzere "Anadolu'ya memur ettiğim" dediği Mustafa Kemal'in kendisine ihanet ettiğini söyler.[8722]

8718 L’Eco della Riviera, 8 Mayıs 1926; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 210-211. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

8719 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 217-227.

8720 Edadil Açba, *Sultan Vahideddin’in Son Günleri*, 2012, s. 82.

8721 Giacomo Gandolfi, *Le memorie di un giornalista (1898-1941)*, 1941, s. 136.; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 273-274.

8722 Seyfi Öngider, *Yüz Yılın Siyasi Hikâyesi: 1923-2023*, 2023, s. 321, sonnot 5.

29 Mayıs 1926. Ankara'daki İtalyan diplomatik ataşe Bertele, İstanbul'daki İtalyan Büyükelçi Orsini Baroni'ye telgraf gönderdi: *Dışişleri Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği başkanı bugün bana, arazi konusunda, askerî ve siyasi konularda anlaşmaya varıldığını açıklamış bulunmaktadır. Ancak, anlaşılan odur ki,* ***İngiltere'nin, petrol konusunda mesele yaratmaması için Türkiye'ye vereceği sus payı*** *ile ilgili hâlâ fikir ayrılığı mevcuttur. Ama kendisi kısa süre içinde anlaşmanın sağlanacağını düşünmektedir. Geçtiğimiz günlerdeki belirsizliklerin ardından siyaset çevreleri de yeniden iyimser düşünmeye başlamıştır*.[8723]

Musul meselesi Britanya lehine neticelenmek üzereyken Londra, İtalyan Büyükelçiyi uyarıyor ve Mustafa Kemal'i medh u sıyanet ediyor. Bölgedeki istikrar için gerekli nitelikleri haiz Mustafa Kemal, "güvenilir" bir paydaştır. İtalya, statükoyu bozmamalı, Türkiye'ye saldırmamalıdır:

> Mayıs ayında, Musul müzakereleri neredeyse sonlanmak üzereyken Londra, İtalyan Büyükelçi'ye açık bir dille hükümetinin Kemal'i, bölgedeki istikrar için yeterince güvenilir bulduğunu ifade etmişti. Cumhurbaşkanının birkaç hatası olmakla birlikte, "devlet adamı olarak yüksek niteliklere" sahip olduğunu ispat etmişti. Ayrıca Foreign Office için, İngiltere ve İtalya'nın, Fransa'nın dahli olmadan girişimde bulunmaları söz konusu olamazdı. Nitekim ortak çıkarları, Paris'i önemli operasyonların dışında bırakmak için fazlaydı. Mussolini'nin bu konuda -eğer aklına geldiyse- içi rahat olabilirdi. İngiliz hükümeti İtalyanların ihtiyaçlarını anlayışla karşılıyordu ancak, Roma'nın barışı tehlikeye sokacak her tür girişimi İngiliz halkı tarafından o kadar düşmanca karşılanırdı ki Londra kesinlikle karşı çıkmak zorunda kalırdı.[8724]

Türkiye Cumhurbaşkanı*, Irak petrolü üzerindeki ısrarından vazgeçtiği an sadece yerini korumakla kalmayacak, izlediği siyaset ve inşa etmekte olduğu ülke nedeniyle de* ***İngiltere'nin çıkarlarına mükemmel bir şekilde hizmet edecekt****i*.[8725]

5 Haziran 1926. Musul meselesi İngiliz lehine çözüldü: *Herkes, 5 Haziran'da imzalanan antlaşmanın Londra'nın lehine olduğu konusunda hemfikirdi. "Brüksel hattı" Türkiye ve Irak arasındaki nihai sınır olarak kabul edilmiş ve en nihayet İngiliz yatırımlarının önü açılmıştı*.[8726]

7 Haziran 1926. Hariciye Vekili Sabataycı ve mason Tevfik Rüştü (Aras), İngilizlerin 1.000 kilometrekarelik toprak teklifini dahi reddederek, en az 4 asırlık vatan toprağı Musul Vilayetini İngiliz mandaterliğindeki Irak Devletine terk ettiklerini mecliste beyan etti:

> Arkadaşlar, bugün huzuru tetkik ve tasvibinize arz ettiğim Türkiye Irak hudut ve iyi komşuluk muahedenamesi hudut inzibatına mütedair tanzim edilen bir kaç maddeyi ihtiva ve Brüksel hattı hududunu hattı kati olarak ifade etmektedir. Şurasını da derhal arz etmeye mecburum ki hudut üzerinde bize bin kilometre murabbaı miktarında lehimize tashihat ilavesini teklif ettiler, esas davamızın böyle bir veyahut iki bin kilometrelik arazi davası olmadığını söyleyerek bu teklif olunan araziden de sarfı nazarla bütün Musul Vilâyetinden müstakil Irak Devleti lehine feragati prensiplerimize daha uygun bulduk.[8727]

Mustafa Kemal yönetimi, Musul meselesinde de *İngiltere'nin istediği çözüm yolunu kabul etmek zorunda* kalmıştır. Böylece İngiltere, iki stratejik hedefini de tahakkuk ettirmiş oldu: Boğazların

---

8723 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 317, fas. 6; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 248-249. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

8724 DDI (Diplomatik İtalyan Belgeleri), VII seri, c. 4, doc. 320, 29 Mayıs 1926; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 313-314.

8725 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 325. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

8726 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 256.

8727 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 26, s. 165. Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf Nâzırı, Maliye Nâzır Vekili Hüseyin Kâzım Kadri, hatıratına ilginç bir rivayet derc etmiştir: "İşitildiğine göre Lozan Muahedesi'nin esna-yı münakaşasında Lord Gürzon Musul vilayetini yarıyarıya paylaşmak arzusunu izhar ettiği halde İsmet Paşa bu teklifi kabule yanaşmamış ve meselenin hallini tehir etmişti." Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 237.

serbestisi ve Musul petrolleri.[8728] Düşmanın mezkûr hedeflerini gerçekleştirmiş olması cihetiyle Lozan Andlaşması'nın TBMM Hükümeti namına "zafer" tavsif edilemeyeceği meydandadır.

> [..] Birçok önemli konuda Büyük Britanya'nın çıkarlarının Irak'ın çıkarlarıy[l]a aynı doğrultuda olması da Irak için büyük bir şanstı… İngiltere'nin Musul vilayetinde bulunan petrol kaynaklarını kontrol etme arzusu, İngiliz diplomasisi sayesinde, sadece bu eyaletin Arap devletine katılması sonucunu doğurmadı ama Kürt sorununun çözümüne giden yolu açan etkili bir Anglo-Irak işbirliğini de ortaya çıkardı.[8729]

Dimitri Michalopoulos: *İngilizlerin 1918 Mondros Mütarekesinden itibaren Musul oyununun mutlak hâkimi olduğunu bir kez daha vurgulamaya gerek var mı? Dahası, Büyük Britanya ve müttefiklerinin, Türk milli hareketine verdiği neredeyse açık onayın karşılığının, Yeni Türkiye'nin Musul üzerindeki haklarından usulca vazgeçmesi olduğunu doğrulamaya?*[8730]

Hariciyeci Mahmut Dikerdem: *Atatürk'ün dış politika uygulayıcısı Tevfik Rüştü Aras'tı. İlke ve hedefleri Atatürk tarafından çizilen dış politikayı ustalıkla ve kimi zaman da İsmet Paşa'yı atlayarak yürütürdü. Bu yüzden Başbakan'la aralarının tamamen açıldığı bilinir*.[8731]

> İçlerinde 1921-1924 devresinde Mustafa Kemal'in hükümetinde bakanlık yapmış bir şahsiyetin de bulunduğu İngiliz İstihbarat ajanları da İngiliz istihbaratına, Ankara'nın Musul'u elde etmek için büyük askeri kuvvetler kullanmayı hiç düşünmemiş olduklarını bildirmişlerdi.[8732]

İngiltere, Musul meselesi kendi *istediği yönde sonuçlandıktan sonra* başka bir deyişle Ankara'nın hükümet merkezi ilân edilmesinden yaklaşık 2 buçuk sene sonra, büyükelçiliğini Ankara'ya taşımıştır.[8733] 11 Kasım 1938 tarihli *The Times*, Mustafa Kemal'i *aşırı isteklerle kazandığı şaşırtıcı başarılarını tehlikeye sokmayacak kadar zeki ve kurnaz bir asker ve politikacı* tavsif etmiş ve fevkalâde mühim bir meseleye değinmiştir:

> Bu nedenle Lozan'da Batı Trakya üzerinde fazla iddiada bulunmadığı gibi, kendini Sovyetler Birliğinin kollarına da atmamıştı. Rus bakanının Ankara'yı ziyaret ettiği günlerde, Komünist entrikacıların açıkça cezalandırılması, Sovyetlerin eski yardımlarına güvenerek yanlış fikirlere kapılmalarının önünü almak amacını taşımaktaydı. Musul sorunu, Gazi'nin "hareket yerine propaganda" ilkesini seçmesiyle çözümlenmişti.[8734]

Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt): *Atatürk bir gün, lûtfen bu hususta fikrimi sormuşlardı. O sırada Musul işi, aleyhimizde neticelendiği için, rahmetli hayli sıkıntılı idi. Şu cevabı vermek cesaretinde bulundum: "Şapka geymek, bu millet hesabına bir Musul fethinden üstündür." Atatürk hafifçe gülümsediler. Ve başlarını bir kaç defa eğerek beni taltif ettiler*.[8735] Millî Mücadele'ye İtalyan gemisiyle

---

8728 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 258.

8729 George Antonius, *Arab Awakening*, 1938, p. 367; Aktaran: C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, 2003, s. 565, dipnot 10. George Antonius'un milliyetçi bir Arab yazar olduğu belirtiliyor.

8730 Dimitri Michalopoulos, *Mütarekeden Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 107.

8731 Mahmut Dikerdem, *Bir Hariciyecinin Anıları,* Milliyet, 15 Ocak 1980, s. 5

8732 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, 1992, s. 131-132.

8733 Baskın Oran. (2009). (Haz.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (15. baskı) içinde (c. 1, s. 258). İstanbul: İletişim Yayınları.

8734 Memet Yetişgin. (2006). İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk'ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), sayfa numarası belirtilmemiştir. İktibas alınan ifadeler "Popular Hero – Halk Kahramanı" başlığı altında yer almaktadır.

8735 Mahmut Esat Bozkurt. (1940). *Atatürk İhtilâli* içinde (s. 148-149). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

katılan Mahmut Esat'ın Adliye Vekili tayin edilmesi ve dahi "İtalyan Ceza Yasası'nı temel alan" değişikliğin O'nun döneminde tatbik edilmesi oldukça dikkat çekicidir.[8736]

> Musul sorununun çözümüyle, Türkiye ile İngiltere arasında Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen son 8 yıllık çatışma dönemi, kapanmış oluyordu. İki ülke, "eskiden olduğu gibi, geleneksel işbirliğine ve karşılıklı saygıya dayalı ilişkilere yeniden dönme yolunda" önemli bir dönemi aşmış bulunuyorlardı. Bundan sonra, Türk-İngiliz ilişkileri, "önce normal düzenine kavuştu; daha sonra da yavaş yavaş dostluğa yöneldi."[8737]

1926 İngiliz yıllık raporunda Mustafa Kemal yönetiminin batıcılaşma siyasetine dair çarpıcı bir tahlil yer aldı:

> Türkler bir tarafta Majestelerinin Hükümeti'nin desteğinde "Batılılaşma"yı, ya da bu desteğin gerçekleşmemesi halinde Rusya ile yakınlaşmayı, her an gerçekleşeceğine inandıkları İtalyan saldırısını engelleyebilecek tek çare olarak düşünmeye başlıyorlar. [..] Memleketin insanları İstiklal Mahkemeleri'nin darağaçları vasıtasıyla uyarılmışlardı. Böylece genel bir huzursuzluk olduysa da hiçbir zaman somut bir biçim almadı. Genel laikleşme rotasında dinin önemsizleştirilmesi, Müslüman aile yapısının değiştirilmesi ve Avrupa çizgilerinde yeni bir medenî kanunun uyarlanması, vergilendirmedeki ağır yük, mutat yolsuzluklar ve görevin kötüye kullanılması, Gazi'nin özel yaşamı ile ilgili skandalın giderek daha çok dile düşmesi… Tüm bunlar halk yığınları arasında memnuniyetsizliğe sebep oldu. Ancak Türkler hükümetlerden faydadan ziyade taciz beklerler. Bir muhalefet hareketini yönetmiş olma ihtimali olanların çoğu ya öldü ya da kayıp ve hepsinden önemlisi, aksine dedikodular olsa da, ordu Hükümet aleyhine hiçbir hareket yapmadı. Böylece Gazi'nin ülkeyi metazori modernleştirme planına devamda başarılı olduğu düşünülebilir.[8738]

Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası Tek-Parti yönetiminin Türkiye'yi *her ne pahasına olursa olsun Batılı* yapmak üzere *aceleci* biçimde Batıcılaştırması, *Batılılarca gülümsemeyle karşılan*mıştır.[8739]

1926 senesi, çeviri Kıt'a Avrupası yasalarının Türkiye'ye imanla ve hararetle idhâl edildiği bir yıl idi:

> İdarî sahada Şeriat ve asırlardır onu icra etmekte olan organların yerine gerekli yeni organlarla birlikte Batı ülkelerinden kopya derecesinde bir ayniyetle ithal edilen kanunlar kabul edildi.[8740]

> Çeviri Yasalarla Hukuk Devrimi: Hilafetten hemen sonra, (8 Nisan 1924 tarih ve 469 sayılı kanunla)din yasalarını uygulayan Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılması, hukukta laikleşme yönünde ileri bir adım olmuş; fakat bu hareket, asıl Takrîr-i Sükûn döneminde, Kıta Avrupası (Roma-Germen) hukuk sistemine bağlı çeşitli ülke yasalarının çevrilip benimsenmesiyle sürdürülmüştür. TBMM, yalnızca 1926 yılının ilk yarısında dört temel yasa kabul etmiştir: Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu. Bunların ilk ikisi İsviçre'den, üçüncüsü İtalya'dan, dördüncüsüyse Almanya ve İtalya'dan alınmadır. Ertesi yıllarda, bu yasaları, yine geniş ölçüde çeviri yoluyla yapılan Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulleri, Deniz Ticaret, İcra ve İflâs vb kanunlar izlemiştir.[8741]

8736 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. XXXVII; Şaduman Halıcı. (2004). *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)* [Doktora Tezi] içinde (s. 286-291). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir.

8737 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 323-324.

8738 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)*, 2013, s. 87, 114. "Devlet terörünün zirvesi yaşanıyordu." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 334.

8739 Hikmet Özdemir, *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, 2019, s. 541.

8740 Arnold J. Toynbee. (1998). *1920'lerde Türkiye: Hilâfetin İlgası* (H. Aktaş, çev.) içinde (s. 92). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

8741 Mete Tunçay. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (3. basım) içinde (s. 176-177). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İngiliz şirket *Bristol Uçak Kumpanyası*, Mustafa Kemal dönemi CHP Tek-Parti yönetimine savaş uçağı satmakta idi.[8742] *Büyük Britanya*, Şeyh Said İsyanının bastırılmasında *Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkiye'sini desteklemiştir*. 106 savaş uçağı satın alan Kemalist yönetim, 1925'i müteakiben Kürt hareketleri üzerinde İngiliz bombardıman stratejisini kullanmıştır.[8743]

9 Haziran 1926. *Corriere degli Italiani* gazetesi makale iktibas ediyor. *Action Français* gazetesinde neşredilmiş "Bainville" imzalı makale şu fevkalâde cümleyi ihtiva ediyor: ***Mustafa Kemal tarafından yenilgiye uğramaları için*** *önce Yunanlıları gönderen Sayın Chamberlain, Sayın Lloyd George'dan çok daha kurnaz davrandı*.[8744]

10 Ağustos 1926. Almanya'da münteşir *Neue Zürcher Zeitung* gazetesi, Britanya'nın ülkesini Batıcılaştıran Mustafa Kemal'e destek vermesi gerektiğini savunuyor: *İngiltere'nin Türkiye'ye karşı dostane bir politika izlemesi, Türkiye'nin Avrupa'yla daha güçlü bağlanmasını sağlar ve İslam dini ile Avrupa arasındaki gitgide artan gerginlik göz önüne alındığında bu, hiç te önemsiz sayılmayacak bir mevzudur. Türkiye'nin en güçlü Müslüman devlet olduğu unutulmamalıdır. Ne kadar yardım görürse, genel bir Müslüman ayaklanması durumunda Avrupa'ya karşı cephe almama ihtimali o kadar fazla olacaktır*.[8745]

11 Ağustos 1926. Ankara'daki İngiliz Elçi Hoare, Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain'e yıllık gizli rapor gönderdi. Mustafa Kemal, TBMM'yi "kız gibi bir meclis" yapmaya çalışıyordu:

> 1925 yılı başlarında Fethi Bey Kabinesi ile ilgili her şey hayal edilebilirdi, ama kimse geçici bir karakterde olduğunu düşünemezdi. Millî Meclis Cumhurbaşkanı'nın politikalarına yönelik hayli eleştirici bir tavır benimsemişti. Tam bu sırada Meclis'in arzusuna olabildiğince yakın bir kabinenin oluşmasına izin vermek, o an için Gazi'nin sözde anayasal bir poz takınmasına gözle görülür biçimde uygun düşmüştü. Ancak kendisi bu durumla tüm kalbiyle uzlaşmaktan çok uzaktı ve yılın ilk günleri etkin olan eğilimleri ortaya çıkardı. Gerçek bir radikal olan İçişleri Bakanı Recep [Peker] Bey, kendi Başbakanına [Ali Fethi Okyar'a] karşı partiden kopuş organizasyonu yaptı ve önemi pek az yerel bir politikayı bahane ederek, aniden istifa etti. Görülen o ki, bu hareketi Halk Partisi tarafından desteklendi. Derhal akut bir kriz oluştu; fakat Gazi, anayasal tavrını bir süre daha sürdürmeyi tercih etti ve ziyaret için bulunduğu Konya'dan çektiği telgrafta olayları yumuşatacak talimatlar iletti. Fethi, Meclis'in (sözde) desteği için Halk Partisi'nin atanmış sekreteri Recep'e ihtiyaç duymaktaydı ve Cemil [Uybadın] Bey'i onun yerine İçişleri Bakanlığı'na yerleştirdi. Geniş fikirli ve ılımlı bir yapısı olan Fethi, radikal baskıya karşı pes etme işaretleri göstermekteydi. [..][8746]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Kemalist katı devrimler karşısında *askerî bir hoşnutsuzluk olduğunu gösteren hiçbir işaret mevcut değildir*.[8747]

İngiliz yıllık gizli raporu: *Yıl boyu Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olarak siyasî durumu güçlenirken Mustafa Kemal'in hükümeti de ülkedeki yerini sağlamlaştırdı. Ankara birçok açıdan Cumhuriyet'in*

8742 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 191. Bristol Uçak Kumpanyası Genel Müdürü Sir G. Stanley White'den Londra'daki Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a 10 Kasım 1938 tarihli taziye mektubu: "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın acı ölümünü bugün derin bir üzüntüyle öğrendik. Kemal Atatürk'ün Türk halkı yararına büyük bir maharet ve başarıyla gerçekleştirmiş olduğu eserini takdir ediyorduk ve şu kanıdayız ki, O'nun kaybı Türkiye için pek şiddetli olduğu gibi bütün dünyada da duyulacak bir kayıptır. İçten taziyelerimizin kabulünü ve Türk halkına, özellikle Türk Hava Kuvvetleri mensuplarına iletilmesini rica ederiz." (Şimşir, 2011, s. 191).

8743 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Şeyh Said İsyanı*, 1992, s. 240.

8744 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 269. İktibasdaki **vurgu** tarafımıza aiddir.

8745 *Oriente Moderno*, c. VI (1926), s. 419; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 325.

8746 Ali Satan. (2013). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926* (N. Engin, çev.) içinde (s. 19-20). İstanbul: Tarihçi Kitabevi. 5 Ocak 1925'de Ali Fethi Kabinesinden istifa eden Recep (Peker), 7 Ocak 1925'de Halk Fırkası genel sekreteri tayin edilmiştir.

8747 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 33.

tipik özelliklerini, modern ve laik yapısını yansıtıyor. Şu anda başka bir yere taşınması sağlıklı olmaz. Şu anki şartlarda başkentin İstanbul'a taşınması nerdeyse düşünülemez bile. Mevcut politika tamamen değişmezse ve Türkiye Hilafeti geri getirmeyi tekrar hayal etmeye başlamazsa, bunun gerçekleşmesi zor gibi görünmekte.[8748]

Riccardo Mandelli: *Mustafa Kemal Türkiye'si SSCB'ye katılacağına, Batı ile Bolşevikler arasında bir yastık ve laik bir kale vazifesi görebilirdi*.[8749]

26 Ağustos 1926. Mustafa Kemal'e rakib İttihadçıların tasfiyesi manasına gelen İzmir Suikastı davasının Ankara İstiklâl Mahkemesi safhası da neticelendi. Mustafa Kemal, İttihadçıların servetini müsadere ettirmiş; meseleyle alakasız olduğu halde Osmanlı Devletini İngiltere aleyhine Harb-ı Umumî'ye dahil etmeklikle İttihadçıları suçlamış ve onları idam ettirmiştir:

> Ankara mahkemesi, göstermelik duruşmalarını tamamlamadan önce, Mustafa Kemal'in emriyle, İttihat ve Terakki'ye ait olan taşınabilir ve taşınmaz bütün mal varlığının hazineye geçmesi yönünde bir karar aldı (daha önce Vahdettin tarafından alınan benzer bir karar uygulamaya konmamıştı).
>
> İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderleri, göstermelik duruşmalarda, Mustafa Kemal'i hedef alan suikast planının suç ortağı olmanın yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesine yol açmak, savaştan haksız menfaat sağlamak, Türk askerleri cephede üstün düşman kuvvetleriyle çarpışırken zevk ve sefa içinde yaşamak, bir fecaat olarak görülen Mondros Mütarekesini imzalamak ve Kurtuluş Savaşı sırasında Enver ile birlikte, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin İttihat ve Terakki tarafından ele geçirilmesini sağlamaya çalışmakla suçlanmışlardı.
>
> Göstermelik 1926 mahkemelerinde suçlulara yöneltilen bu geniş çaplı suçlamaların amacı -suçlamaları ispatlamak üzere neredeyse hiçbir kanıt sunulmamış, sanıkların suçluluğu öylece varsayılmıştı- iki boyutluydu: İttihat ve Terakki ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilintili muhalefet öğelerini bastırmak ve yeni Kemalist rejimin mutlak gücünü tesis etmek. Daha az belirgin, ama yine de önemli bir diğer amaçta (kendisi geçen on yıldaki İttihat ve Terakki teşkilatlarının ve ilişki ağının ürünü olan) yeni rejimin, tıpkı Vahdettin zamanında olduğu gibi, geçmiş rejimin katmerli başarısızlıkları için rahat bir hedef tahtası olan İttihat ve Terakki ile arasına mesafe koyma çabasıydı.[8750]

26 Ekim 1926. İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Ankara matbuatında şu beyanatı vermiştir:

> Türkiye, pek çok Avrupa devletinin, temeli kaba kuvvete dayanan gönül alma girişimleriyle ilgili hayale kapılmamaktadır. İtalyan Devleti'nin, İngiltere güdümlü emperyalist niyetlerinin genel barış için bir tehdit teşkil ettiği şüphesizdir. İtalyanlar, İngiltere'nin tavsiyelerine uymayı bir denesinler bakalım! Türkiye bir Habeşistan değildir! Türkiye, İtalya'nın ihtiyacı olan güce kavuştuğu an bunu deneyeceğinin pekâlâ farkındadır. Ama sonunun Yunanistan gibi yenilgi olacağına dair eminiz.[8751]

24 Kasım 1926. Ankara'daki İngiliz Büyükelçi G. Clerk'in İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Kaydedildiğine göre Mustafa Kemal dedi ki *Türkiye, önünde duran bu muazzam* [Batılılaşma] *işin*[in] *altından kalkmağa çalışırken, İngiltere'nin iyi niyetli işbirliğini elde edeceğine inanmaktadır*:

> Sir R. Lindsay'in yerine İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olan Sir G. Clerk'in Ankara'dan İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği 24 kasım 1926 tarihli raporda, İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Sir H. Dobbs'un Mustafa Kemal ve Tevfik Rüştü Bey'le yaptığı görüşmeler anlatılmaktadır. Sir G. Clerk, bu ziyaretin "pek başarılı geçtiğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği yönünden bir dostluk zemini yarattığını" bildiriyordu. Sir H. Dobbs,

---

8748 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 46-47.

8749 Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 326.

8750 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 229.

8751 ASMAE, Türkiye İtalyan Büyükelçiliği, 1829-1937, b. 317, fas. 3, 26 Ekim 1926; Aktaran: Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 327.

Tevfik Rüştü Bey'le görüşmesi sırasında, Irak Hükümeti'nin de, Kürtlere her türlü özerklik veya bağımsızlık verilmesine, Türkiye ve İran kadar karşı olduğunu belirtmiştir. Sir H. Dobbs, "Kürtlerin birleşmekte yeteneksiz olduklarını ve Kürt bağımsızlığının sınır boylarında eşkiyalık ve yağmacılıktan başka bir sonuç vermeyeceğini" söylüyordu. Bunun üzerine, Tevfik Rüştü Bey, bu güvenceyi elde etmekten çok memnun olduğunu ve Türk Hükümeti'nin artık Irak Kürtlerinden endişe duymadığını fakat İran'ın denetiminin zayıf olduğu Shemsdinan sınır bölgesindeki İran Kürtlerinden Türkiye'ye tehlike yönelebileceğini bildirmiştir.

Sir G. Clerk, daha sonra Sir H. Dobbs'un Mustafa Kemal'le görüşmesini aktarmaktadır. Mustafa Kemal "self-determinasyon" [kendi kendini yönetme] hakkından ve azınlıkların haklarından söz edilebileceğini, ancak bunların (çoğunluktaki) ulusların haklarına tâbi olması gerektiğini" belirterek, "Kürtlerin daha kuşaklar boyu, kendi kendilerini yönetme yeteneğinden yoksun kalacaklarını" söylemiştir. Mustafa Kemal, Doğu'nun kusurunun, teoriye inanıp gerçeklerden uzak kalmak olduğunu belirtiyordu. Türk İmparatorluğu da bütün Müslümanları büyük bir İslâm birliği içinde toplamak gibi aklın almayacağı bir inanç yüzünden yok olmuştur. Mustafa Kemal, bu "mantıksızlığın" tekrarını önlemek için, Halifeliği kaldırdığını söylüyordu. Daha Dünya Savaşı'ndan önce, Mustafa Kemal, Türkiye'nin Arnavutlardan, Bulgarlardan ve Araplardan kurtulup, daha türdeş bir yapıya kavuşması gerektiğini savunmuş olduğunu belirtti. Türkiye'deki son gelişmeler, tamamen bu politikaya uygun olmuştur. Mustafa Kemal sözlerini şöyle tamamlamıştı:

> "Fakat, bu uzun ve yorucu bir iştir. Bir İngiliz tarihçisi, Türk İmparatorluğu'nun, gelişme yönünden Batı'lı ülkelerden, İsa'yla Muhammed'in aralarındaki dönem farkı kadar geri olduğunu söylemiştir. İşte şimdi bütün bu yitirilmiş zamanın kapatılması gerekmektedir. Bu ise, demiyolları, fabrikalar, telgraf hatları yapımı sorunu değil; halkın zihniyetini bütünüyle ve köklü bir biçimde değiştirmek sorunudur. Türkiye, önünde duran bu muazzam işin altından kalkmağa çalışırken, İngiltere'nin iyi niyetli işbirliğini elde edeceğine inanmaktadır."[8752]

1927

*1920'lerde Balkanlar konusunda İngiltere'nin önemli uzmanlarından sayılan H. Charles Woods*un belirttiğine göre *Mustafa Kemal ve hükümeti, "kendi iç durumunu pekiştirmesini ve insanlığın saygısını kazanmasını" sağlamak için bir dış gücün "hünerli, dirayetli ve mutedil" rehberliğine ihtiyaç duyuyordu*. *Bu da kuşkusuz İngiltere'den başkası olamazdı.*[8753]

1927 yılında, Osmanlı kâimeleri yerine tedavüle sokulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk banknotları, İngiltere'de hazırlanmış ve basılmıştır:

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin tedavüle çıkaracağı 153.748.563 liralık kaimenin, 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1.000 liralık olmak üzere 7 çeşit olarak basılması tasarlanır. Bunların her birinden ne kadar ve hangi şekilde basılacağını belirlemek komisyonun yetkisi dahilindeydi. Baskı işlerine nezaret etmek üzere, ikisi komisyon, diğer ikisi de Maliye vekâletince atanmak şartıyla dört kişilik bir alt komisyon kurulacaktı.

Maliye Vekili Mustafa Abdülhâlik Bey'in başkanlığında kurulan komisyon, yeni paraların taklit edilemeyecek bir biçim dc basılmasına önem veriyordu. Bu amaçla filigranlı kâğıtlara kabartma baskı için gerekli teknolojik donanımın bu sırada Türkiye'de olmaması, hükümeti yabancı basımevleriyle ilişkiye geçmek mecburiyetinde bıraktı. Basım işlemleri için İngiltere'nin Thomas de la Rue Şirketi'yle 88.000 sterline anlaşma sağlandı. Evkaf Müzesi Müdürü Ressam Ali Sami Bey, paraların resimlerini Temmuz 1926'da tamamladı. Komisyonun onayından sonra resimlerin İngiltere'de hazırlanan klişelerinin de gözden geçirilip uygun bulunması üzerine, baskı işlerine nezaret etmeleri için mezkûr dört kişilik heyet Londra'ya gitti.

Dokuz aylık bir çalışmadan sonra Mayıs 1927'den itibaren paralar Türkiye'ye gönderilmeye başlandı. Gelen paralar, sayım, dağıtım ve değiştirmeyi üstlenen Osmanlı Bankası'na yatırıldı. Ziraat ve İş Bankaları da

---

[8752] FO 371/11557, E 6677/6677/44, No: 621 (4008/10/1926); Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 323.

[8753] Ebru Boyar, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)*, 2014, s. 1160-1161.

> Osmanlı Bankası'na yardımcı olacaktı. Teslimat ve sayım işlemleri tamamlandıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kâğıt parası 5 Aralık 1927 tarihinde piyasaya sürüldü. Bunların piyasaya çıkmasıyla beraber, Osmanlı kaimelerinin tedavül süresi 4 Aralık 1927'den itibaren altı ay olarak belirlendi.[8754]

Bir İngiliz diplomat, Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında Mustafa Kemal'in "Nutuk"u hakkında şöyle demiştir; *İtilaf kuvvetlerinden "daha kısa ve ılımlı bahsedilemez"di*.[8755]

31 Ocak 1927. Ankara'daki İngiliz Elçi George R. Clerk, Hariciye Nâzırı Austen Chamberlain'e yıllık gizli rapor gönderdi: *İç politika alanında, Mustafa Kemal'in pozisyonu kendisine karşı düzenlenen bir suikastın vakitli keşfi (bazıları icat diyor) sayesinde güç kazandı ve muhalefetin en önemli olmasa da hayli önemli üyelerini devre dışı bırakmak için bir fırsat ele geçirildi.* Bununla beraber *yönetim her zamanki gibi yozlaşmış durumda ve memnuniyetsizlik yaygınlaşmış vaziyette*.[8756]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre Kemalist yönetim, dış politikada İngiltere ile Sovyet Rusya sarkacındadır. Mustafa Kemal *Batılılaşma sevdası*na tutulmuş bir hâldedir binaenaleyh İngiltere'ye mütemayildir. Musul Meselesinin revaç bulduğu hengâmda İtalyan tehdidinin zuhuru, Musul'un İngiltere lehine "çözüm"lenmesine katkı sağlamıştır. Hatta öyle ki *İtalya yeni öcü olarak İngiltere'nin yerini aldı*. Ayrıca, *İtalyan korkusu Türkleri İngiltere'ye daha yaklaştırırken, Ruslardan uzaklaştırdı*:

> Tevfik Rüştü Bey'e inanılacak olursa, Türkler bir yanda Rusların, diğer yanda İngilizlerin baskı ve genişlemelerinin yarattığı iki ateş arasında kaldıklarına kesin olarak inanmış ve acı da olsa bu kanaatten son derece derinden etkilenmiş durumdalar. Mamafih yıl içindeki gelişmeler şunu göstermekte: Gazi'nin "Batılılaşma"ya olan fanatik tutkusunun tesiri ve diğer sebepler sonucunda problem daha değişik biçimde açığa çıkmaya başlıyor; Türkler bir tarafta Majestelerinin Hükümeti'nin desteğinde "Batılılaşma"yı, ya da bu desteğin gerçekleşmemesi halinde Rusya ile yakınlaşmayı, her an gerçekleşeceğine inandıkları İtalyan saldırısını engelleyebilecek tek çare olarak düşünmeye başlıyorlar.
>
> Türk politikasının eğilimi ile ilgili bu tahmin doğru olsun olmasın, şurası kesin ki Türkiye'nin emelleri Batı'ya yönelmiş durumda ve ilişkileri bu hale getiren olayın altında Musul Anlaşması yatıyor.
>
> 1925 yılı raporu Hükümet'in kendisini nasıl mahcup bir duruma düşürdüğünü gösterdi. Aylar boyunca tüm Türk basını -bir basın ki en katı disipline tâbi- gazete sütunlarını önce İngiltere, ardından Milletler Cemiyeti Konseyi hakkında ağır hakaretlerle doldurdu. Bu yazırlarda, Türkiye'nin tartışma konusu olan bölgelerin çoğunda, Musul ili de dahil olmak üzere, egemenliğini tanımayan hiçbir anlaşmanın kabul edilmeyeceğine dair antlar verilmekteydi. Sonra aniden, bir göz kırpması süresinde her şey değişti; basın Musul'u tümden unuttu ve **Hükümet baharda Majestelerinin Hükümeti'nin atmaya hazırlandığı teselli kırıntılarını toplamak için tatsız bir işe girişti.** Türkler sadece yenilgilerini kabullenmekle kalmadılar; yıl sonu gelmeden çeşitli önemli davaların çözüme kavuşması için, Türk-Irak Kalıcı Sınır Komisyonu'ndaki temsilcilerinin tavrıyla ve Sir G. Clerk'i karşılarken sergiledikleri gösterişli dostlukla, yakın gelecekteki dış politikalarının başlıca amaçlarından birinin Majestelerinin Hükümeti'nin siyasî desteğini temin etmek olduğunu açıkça ortaya koydu.
>
> Böylesine tümden bir politika değiştirme daha önce nadir vuku bulmuştur. [..][8757]

8754 "Komisyon paraların üzerlerinde bulunacak yazı ve resimleri belirledi. Buna göre 50, 100, 500 ve 1.000 liralık kâğıt paraların üzerinde Mustafa Kemal'in, 1, 5 ve 10 liralıkların üzerlerinde de Cumhuriyet'i tasvir eden bir timsalin resmi bulunacaktı." Ali Akyıldız. (2003). *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum* içinde (s. 362-363). İstanbul: İletişim Yayınları.

8755 Klaus Kreiser. (2010). *Atatürk: Bir Biyografi* (D. Zabtçıoğlu, çev.) (3. baskı) içinde (s. 261). İstanbul: İletişim Yayınları.

8756 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 85.

8757 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 87-88. "Musul Meselesi'nin çözüm sürecinde İtalyan tehdidinin İngiliz istihbaratı tarafından üretilip yayıldığı belirtilmiştir." Örneğin İtalyan

İstiklâl Mahkemelerinin Şarkda ve Garbda tatbik ettiği terör, Türk halkını fevkalâde sindirmiştir. Batıcılaşma ve laikleşme programları için mahal, müsaid hale getirilmiş oldu. Ordu ise tüm bu vukuata karşı lakayd idi:

> Öyle veya böyle, çağdaşlaşma süreci 1926 boyunca istikrarlı biçimde devam etti. Bu politikanın hayata geçirilmesinde Gazi'nin sağ kolu İsmet Paşa makamında kaldı ve sadece bir ya da iki makam değişikliği oldu. Meclis'teki muhalefet sesini yükseltmeye asla cüret etmedi. Memleketin insanları İstiklal Mahkemeleri'nin darağaçları vasıtasıyla uyarılmışlardı. Böylece genel bir huzursuzluk olduysa da hiçbir zaman somut bir biçim almadı. Genel laikleşme rotasında dinin önemsizleştirilmesi, Müslüman aile yapısının değiştirilmesi ve Avrupa çizgilerinde yeni bir medenî kanunun uyarlanması, vergilendirmedeki ağır yük, mutat yolsuzluklar ve görevin kötüye kullanılması, Gazi'nin özel yaşamı ile ilgili skandalın giderek daha çok dile düşmesi… Tüm bunlar halk arasında memnuniyetsizliğe sebep oldu. Ancak Türklerin hükümetlerden faydadan ziyade taciz beklerler. Bir muhalefet hareketini yönetmiş olma ihtimali olanların çoğu ya öldü ya da kayıp ve hepsinden önemlisi, aksine dedikodular olsa da, ordu Hükümet aleyhine hiçbir hareket yapmadı. Böylece Gazi'nin ülkeyi metazori modernleştirme planına devamda başarılı olduğu düşünülebilir. Bariz bir gelişme kaydedilmedi, ancak gerçekte de kısa zamanda gerçekleşmesi beklenmemekteydi. Ağacın köklerini yontmak yöntemi ile gerçekten de zaman içinde daha iyi meyve alınması beklenebilirse de elbette bunun çok kısa bir vakitte gerçekleşmesi umut edilemez. [..][8758]

1927 yazı. *1927 yılında İngiltere, Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini kesince, Moskova'da savaş beklenir. O günlerde Moskova'da bulunan Louis Fischer, diplomatik ilişkilerin kesilmesinin yarattığı savaş korkusunu şöyle anlatır*:

> Antibolşeviklerin davranışı, İngiltere'nin savaşçı niyetleri hakkındaki Rusların kuşkusunu doğrulamaktaydı. Avrupa'da, Çin'de ve Rusya içinde bulunan Beyazlar, coşmuşlar ve diplomatik ilişkilerin kesilmesini, Bolşevik rejime karşı şiddetli hücumlara girişmek için fırsat saymışlardır. Beyaz Ordu'nun birçok şefi, ünlü aristokratlar, bu tarihte gizlice Rusya'ya girmişler ve Mayıs 1927'de Gepeu tarafından yakalanıp öldürülmüşlerdir. Yine o günlerde karşı-devrimciler, resmî kişilere, fabrikalara, toplantılara karşı terörist eylemlere girişmişlerdir. Voikoff, 1927 Haziran'ında genç bir Beyaz Muhafız'ın kurşunlarıyla can vermiştir... Bolşevikler, bu eylemleri savaşa ön hazırlık saymışlardır.
>
> Kuşkusuz, Bolşevik devlet adamları Rusya'ya bir İngiliz Ordusu'nun saldırısını bekliyor değillerdi. Rykoff:
>
> - İngiliz diplomasisinin geleneklerine uygun biçimde, İngiltere, kendi savaşını yabancı ellere yaptıracaktır, demektedir.
>
> Stalin de aynı kanıdadır:
>
> - İngiltere, daima bu taktiği kullandı ve zaman zaman kestaneleri kendisi için ateşten çıkaracak budalalar bulmayı başardı.
>
> Ruslar, tehlike Polonya, ya da Mançurya'dan geldiğine göre, Baldwin Hükümeti'nin Mareşal Pilsudski'den, ya da Çang So-Lin'den yararlanmasını beklemişlerdir.
>
> Tehdit yakındır, savaş kaçınılmazdır. Stalin, 23 Temmuz 1927 tarihli İzvestia'da şöyle yazmaktadır:
>
> - Söz konusu olan belirsiz bir tehlike değildir. Tehlike, açık ve gerçektir. Yeni bir savaş, özellikle Sovyetlere karşı bir savaş söz konusudur.
>
> Stalin, Pekin'deki Sovyet Elçiliği'ne saldırıdan İngiltere'yi sorumlu tutmaktadır. Arcos'ta (Londra'daki Rus ticaret şirketi) yapılan arama, İngiliz antisovyetik zincirinin ikinci halkasını teşkil etmektedir. Üçüncüsü, yeni

faşist lider Benito Mussolini, Kemalist yönetimi teyakkuza geçiren Trablusgarb nutuklarını kastederek, İngiltere'nin minnettar olması gerektiğini İngiliz yetkililere ifade etmiştir (Satan, 2013, s. 89, dipnot 2).

[8758] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*, 2013, s. 113-114.

bir Saray-Bosna olayı yaratma ve Sovyetleri Polonya'ya karşı savaş ilânına sürükleme umuduyla Voikoff'un öldürül

Stalin, şöyle devam etmektedir:

- İngiliz Hükümeti'nce Sovyetlere karşı yürütülen "operasyonlar", hâlen Sovyet Rusya'ya karşı bir malî abluka düzenlenmekte oluşu, öteki devletlerle gizli konferanslar yapılması, Ukrayna, Gürcistan, Azerbeycan, Ermenistan vb. gibi Sovyetler Birliği devletlerinde ayaklanmalar çıkarmak için "göçmen hükümetleri" beslemesi, köprüleri uçurmak, fabrikaları yakmak, dış ülkelerdeki Sovyet Elçiliklerini terörize etmek için bir sürü casus ve teröristi parayla tutması... Bütün bunlar İngiliz Muhafazakâr Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş düzenlemeye kesin kararlı olduğunun kanıtlarıdır.[8759]

21 Kasım 1927. Reisicumhur Mustafa Kemal, İngiltere Kralı Beşinci George'ye fevkalâde samimî bir telgraf gönderdi. İki kere "muhibbi halis ve âlikaderim" (halis sevgilim ve kader ortağım) hitabı dikkati çekiyor:

Büyük Britanya, İrlanda ve Maveraibahrda Britanya Arazisi Kralı, Hindistan İmparatoru Beşinci George Hazretlerine

Muhibbi Halis ve Âlikaderim

Ankara'da 1 Teşrinisâni 1927 tarihinde içtima eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin ârayı müttefikasile ikinci defa olarak Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine intihap edildiğimi ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun bahşettiği salahiyete istinaden mevkii iktidarı işgal eylediğimi Zatı Haşmetanelerine beyana müsaraat eylerim.

İntihabı vakiyi ıttılaı Haşmetanelerine iblağ eylerken bu fırsattan bilistifade bütün mesaimin Türkiye ile Büyük Britanya arasında teyemmünen cayigir olan münasebatı dostanenin idamei inkişaf ve tezyidine masruf olacağını temin eder ve milletlerimiz için nafi olan bu ümniyenin hayyizi fiile isali hususunda pek kıymettar olan müzahereti Haşmetanelerinden istifade ile bahtiyar olacağımı beyan eylerim.

Bu kanaatledir ki Zatı Haşmetaneleri hakkında perverde ettiğim hissiyatı âliyeyi hürmetkâraneme ve gerek Zatı Haşmetanelerinin saadeti şahsiyeleri ve gerek Büyük Britanya milletinin refah ve ikbali hakkındaki temenniyatıma itimat buyurmanızı rica eylerim Muhibbi Halis ve Âlikaderim.

Ankara'da, bin dokuz yüz yirmi yedi senesi Teşrinisani ayının yirmibirinci günü tanzim kılınmıştır.

Gazi M. Kemal[8760]

1928

Mart 1928. Nureddin Ali, Neşet Ömer, Süreyya Ali, Aimé Mouchet ve Hamza Vahid tarafından *Türk Antropoloji Mecmu'as*ında neşredilen makale, Türklerin İngiliz ırkına benzediği iddia etmiştir:

Ayşe Âfet, [Türkler sarı ırktır diyen] coğrafya kitabını Mustafa Kemal'e gösterdiğinde, Türk tabip antropologları antropometrik ölçümler neticesinde brakisefal, "kıhıfta karine-i enfiyeleri (kafatası burun endeksleri)" İngilizler ve Parislilere benzeyen, "modern Türklerin," "eski usandırıcı hikâyelerin 'aksine . . . "Asyaî evsaftan uzak" olduğunu ortaya koymuşlardı. Bu ölçümlerle yakından ilgilenen, brakisedal Türklerde ortalama kafatası karinesinin 84,16 olduğu tespitinin altını çizen liderin, [Darvinist ve Türkçü] yeni milliyetçiliğin çerçevesini belirleyecek projesi de "Türkler sarı ırka mensup değildir" benzeri on dokuzuncu asır kuramlarını reddetmenin fazlasıyla ötesine giden bir mega tasavvur olacaktır.[8761]

8759 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 775-777.

8760 T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (2001). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları* içinde (c. 2, s. 300). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

8761 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 534-535.

Nisan 1928. *İslam'ın resmi din olduğu maddesi anayasadan çıkarıldı*.[8762]

6 Ağustos 1928. Fransız Nantes Diplomatik Arşivi belgesinde belirtildiğine göre *Lozan sonrası dönemde İngiltere Türkiye'nin kendi eksenine girmesini istemiştir*.[8763]

22 Ağustos 1928. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçi George Clerk'in İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada yer alan ifadeler, Mustafa Kemal'in İttihad-ı İslâmcılığı lisan üzerinden de tasfiye edişine dikkat çekmektedir:

> Geçen Cuma günü yapılan deniz tekne yarışında bulunanlar, Pan-İslam'ın kurucusu Abdülhamid'in emriyle inşa edilmiş olan Cumhurbaşkanının yatının kıç tarafında isminin "Ertoğrul" şeklinde yazılı olduğunu gördüler.[8764]

1 Kasım 1928. Kemalist CHF Tek-Parti yönetimi, 1352 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"u yürürlüğe koyarak, Türklerin asırlarca kullandığı elifbâyı yasakladı ve yerine Latin harflerin kullanımı mecburî kıldı.[8765]

> Arap harflerinin kullanılmasını yasaklayan yasa Meclis'ten geçti. Bu münasebetle yapılan törene Gazi, İbrani harflerini ihya ederken, kendisine, "Siz niye Latin harflerine gecmiyorsunuz?" diye soran Eliezer Ben Yahuda'nın oğlu Prof. Yahuda'yı [İtamar Ben-Avi'yi] da davet etti.[8766]

Latin alfabesi Arap alfabesinin yerini alınca, ülkenin Müslüman Osmanlı geçmişiyle son bağı da koparılmış oldu.[8767]

19 Kasım 1928. Britanya "Imperial Defence Policy" (İmparatorluk Müdafaa Siyaseti) nam mahrem muhtıra: *Geçen yıl içerisinde Mustafa Kemal diktatör olarak konumunu daha da sağlamlaştırmış ve Türkiye'nin modernleştirilmesi sürecine devam etmiştir*.[8768]

27 Kasım 1928. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliğinin İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıra fevkalâde dikkat çekici bilgileri ihtiva etmektedir. Belirtildiğine göre *Türkiye'de zorunlu eğitim getiril*di, *yeni alfabe uyarlan*dı. Hatta *ileri reform* yapılacak. *Türk ortaokullarında öğretilen ve tek yabancı dil olan Fransızcanın terk edilmesi ve onun yerine İngilizcenin getirilmesi öngörülüyor*. Mustafa Kemal'in gazetecisi Bolu mebusu Falih Rıfkı Atay, *İngiliz dilinin ve bu reformun kesinlikle takip edileceğini* İngiliz Büyükelçiliğine beyan etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal yönetiminin alfabe değişikliği, frankofon yerine anglosakson kültürünü Türkiye'de hâkim kılacaktır:

> 1. Türkiye'de zorunlu eğitimin getirilmesi ve yeni alfabenin uyarlanması, Türk Hükümeti'nin eğitim reformları konusundaki mevcut iştahını fazlasıyla tatmin etmiş olabilir, ancak, Bay Helm'e henüz verilen bilgiler doğruysa, şimdi düşünülen daha ileri reform yapılacağıdır. Türk ortaokullarında öğretilen ve tek yabancı dil olan Fransızcanın terk edilmesini ve onun yerine İngilizcenin getirilmesini öngörülüyor. Ülkenin nüfusunun yalnızca küçük bir yüzdesini etkileyeceği doğrudur, ancak gerçekleştirildiği takdirde büyük önem taşıyacaktır.
>
> 2. Bu bilginin kaynağı, Bolu Milletvekili ve Gazi'den sonra belki de yeni alfabenin en çalışkan propagandacısı olan Falih Rıfkı Bey'dir ve onun hazırlanmasından sorumlu komisyonun başkanıdır. En azından ona göre, bu

---

8762 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 334.

8763 Archives diplomatiques de Nantes, Fransa, 36 PO/1/79; Aktaran: Ebru Boyar, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)*, 2014, s. 1160.

8764 Fahri Kılıç, *İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in Raporlarında Türkiye'de Alfabe Değişikliği*, 2022, s. 65.

8765 *T.C. Resmî Gazete*, 1 Teşrinisani 1928, Sayı 1030, Tertip 3, Cilt 10, s. 3. mevzuat.gov.tr adresinden temin edilmiştir.

8766 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl: İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2006, s. 264.

8767 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 334.

8768 Ebru Boyar, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)*, 2014, s. 1171.

fikir hiçbir şekilde yeni değil, çünkü ilkbaharda Büyükelçilik personelinden bir üyeye alfabeyi değiştirme kararı hakkında bilgi verdiğinde, bu konuda da güçlü bir hareket olduğunu da ekledi. İngiliz dilinin ve bu reformun kesinlikle takip edeceğini belirtti. O sırada, Majestelerinin Büyükelçisi'ne olasılık o kadar uzak görünüyordu ki, resmi olarak bildirmeye değer görmedi. Ancak son zamanlarda, örneğin milletvekillerinin, yetkililerin ve tüm sınıflardan Türklerin İngilizce öğrenme konusundaki yaygın arzusu, yakın zamanlarda İstanbul'da çok belirgin bir artış olması rüzgârın nasıl estiğine dair birçok işaret verdi.

Son olarak, bu hafta özel bir görüşmede Falih Rıfkı Bey, Fransızcanın İngilizcenin yerine geçmesi kararının artık kesin olarak alındığını, ancak değişiklik için gerekli hazırlıklar yapılıncaya kadar mümkün olduğunca gizli tutulduğunu belirtti. Tabii ki, soğuk sadece yavaş yavaş etkilenir. Mevcut fikir, İstanbul, Ankara, İzmir ve ülke çapında büyük şehirlerin liselerinde öğretimin büyük bir kısmı İngilizce öğretmenleri tarafından verilecekti. Bu okullarda 110 kadar İngiliz öğretmenin istihdam edileceği öngörülüyor. Yabancılar dil meselesinin bir miktar zorluk teşkil edeceğini fark etti, ancak şimdi Türkçeyi eskisinden çok daha kolay öğreniyor ve bu nedenle zorluk geçici olacak. Yetkililer, her halükârda, öğretmenlerin gelmesi gerektiğine kararlı. Falih Rıfkı Bey, Majestelerinin Elçiliği'nden kesinlikle yardım istemedi muhtemelen işler bunun için yeterince ileri gitmedi. Yine de ama o bunu ima etti. Bay Helm Büyükelçiliğinin Türk Hükümetine bu konuda mümkün olan her şeyi yerine getirmekten çok memnun olacağını belirtti. Elbette, bu önemli kararın alınmış olduğunu iddia boşuna olacaktır. Bununla birlikte, derinlere yerleşmiş sık sık İngiliz kurumlarına ve yöntemlerine saygı duyduğunu ve bunun aksine Anglo-Sakson'un her halükârda maddi amaçlar için daha büyük değerine olan benzer bir güveni dile getirdi.

Aslında Latin kültürüne, Türkiye ve Türklerin, altında gerçekleştirilen reformlardan mümkün olan en geniş ölçüde yararlanabilmesi için, İngiliz dilinin ve Anglosakson kültürünün yayılmasında (burada) en üst düzeyde, genel bir his var. Mevcut rejim bu kanaat bir süredir var olmasına rağmen, yine de bu son reformun, son iki yılda önde gelen Türkler tarafından Batı Avrupa ve Amerika'ya yapılan bir dizi ziyaret etkisi ile olması muhtemeldir.

3. Falih Rıfkı Bey ve diğer iki milletvekili 1927 yazında uluslararası parlamenter kongresine katıldılar. Türkiye'yi temsil etmek için gittikleri Rio de Janeiro'ya yaptıkları ziyaret vesilesiyle Sao Paulo'yu ve diğer zengin Brezilya limanlarını ziyaret ettiler. Burada İngiliz ve Amerikalı iş adamlarının tüm önemli ticaret dallarına eşit şartlardan daha çok sahip olmalarından etkilendiler. Daha sonra başka ülkelere yaptığı ziyaretler de bu izlenimi pekiştirmiş ve bu Türklere de İngilizcenin dünya ticaret ve ticaret dili olduğunu fark ettirmiştir. Geçen kış yarı resmî gazetede ilk yabancı dil olarak İngilizcenin benimsenmesinin arzu edilirliğini vaaz ettiği bir dizi makale yayınlamış olması kesinlikle ikincisinin onayı olmadan olmamıştır. Türkiye'de son kararın büyük ölçüde onun çabalarına bağlı olması gerekiyor ve şimdi, kampanyası için yeni mühimmat elde etmek için önümüzdeki yaz İskandinav ülkeleri, Büyük Britanya ve Amerika'ya resmi bir göreve gideceğini söylüyor.

4. Yukarıda önerildiği gibi, bu reform, maddi avantajlara yönelik bir arzu tarafından harekete geçirilmiştir. Ancak ısrar edilirse, önemli ahlaki etkileri olabilir. Türklerin Latin kültüründen ziyade Anglo-Sakson kültürüne daha yakın olması muhtemeldir. Bu konu da en belirgin siyasi etki, Fransızların acımasızca yaralanacağı için Türk Hükümeti'nin şu anda planı karanlık tuttuğu görünüyor. Çünkü Fransız eğitim çıkarları burada derinden kök salmış durumda. Doğrusu, konumları son yıllarda önemli ölçüde sarsıldı. Ancak bugün yabancı dil bilen Türklerin büyük çoğunluğu sadece Fransızca biliyor. Sonuç olarak, siyasette sıklıkla yanlış anlaşılıyoruz ve ticarette her zaman engelliyiz. Bu nedenle, kendi payımıza, yalnızca daha büyük bir ilişki olasılığını memnuniyetle karşılayabiliriz.[8769]

1929

[8769] FO, 371/13094, E 5741/560/44; Aktaran: Fahri Kılıç. (2022). İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in Raporlarında Türkiye'de Alfabe Değişikliği. *Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi*, 3(2), s. 67-68.

Ocak 1929. *The National Geographic Magazine* fevkalâde çarpıcı bir yazı neşretti: *Türkiye, şurada birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gösteriliyordu. Şimdi, hiçbir yabancı vasinin empoze etmeye kalkışamayacağı değişiklikleri kendiliğinden hevesle benimsemektedir*.[8770]

14 Ekim 1929. Davet edildiği üzere Ankara'ya resmî bir ziyaret gerçekleştiren İngiliz Akdeniz Filosu Amirali Fredrik Field ile Reisicumhur Mustafa Kemal arasında yaklaşık 80 dakikalık görüşme gerçekleşti: *Bu mülâkatta Türkiye Reisicumhuru, Amirala Türkiye inkilâbını yapılırken iktiham olunan müşkülât hakkında da malûmat ve memleketin imarına ait plânlara dair tafsilât vermişlerdir*.[8771] Ayrıca *Amiral Field, Reisicumhurun kabul ettiği ilk ecnebi Amiral başkumandandır*.[8772]

1 Kasım 1929. Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi, *Yarın* gazetesinde makale tefrika.[8773] Buna göre İngilizler, Mustafa Kemal'le anlaşarak Vahideddin Hân'a komplo kurmuşlardır:

> İngilizlerle Mustafa Kemal muvazaasının izlerini, Lozan müzakereleri zamanına kadar tehir etmeyerek "Mudanya" mütarekesinden ve Yunan'ın hezimete uğratılmasından evvelki, yani İngilizleri Anadolu'da ortaya çıkan Kemalî kıyamını bastırmak üzere hem İstanbul'daki halîfe hükümetine cebr ve tazyik icra ettikleri, hem de müşkilât göstermekten geri durmadıkları zamanlarda bile bulmak mümkündür. İstanbul'un ve Halîfe'nin ecnebi askerî işgali altında serbest hareketten mahrum vaziyeti, Anadolu'yu Halife aleyhine ayaklandıran Mustafa Kemal'i mücadelede galip getirmeye sebeb olduğu gibi başlangıcından itibaren üç sene süren Mustafa Kemal hareketinin Yunanlılara karşı yüz ağartamıyarak mağlubiyetle ve Anadolu içinde şehirden şehire çekilmekle geçen birinci, ikinci ve kısmen üçüncü senelerinde bile, memleketin savunması namına yine bu hareketten hayır ve menfaat husulü ihtimalini hatırından çıkarmayan ve esasen Mustafa Kemal'i Anadolu'ya hususi bir vaziyet ve mahiyette gönderen Padişah'ın, hiç bir zaman bu kıyamı tam vicdanı ile bastırmak mesleğini istilzam etmiyerek* İngilizleri savsamakla vakit geçirdiği ve Mustafa Kemal'le onlara oyun oynamaya çalıştığı esnada İngilizler de aynı adamla Padişah'a Hilâfet Makamı'na oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır. Umumî Harp neticesinde İzmir'i, ve-lev geçici olsun İstanbul'daki Hilâfet Hükümeti'nin elinden alarak Yunanlılara veren ve sonra bunu Ankara'nın lâik hükümetine [ia]de eden İngilizler, kastî olarak suçlu duruma düşürdükleri Hilâfeti, bu alışveriş içinde İslam Alemine sızdırmadan komisyon alarak aldılar. Taaccup olunur ki bir İzmir meselesi, İslam Hilâfeti'nin başını yemeye yetti de İslam'ın o muazzam Hilâfeti'ni, Türkiye'nin muazzez diyaneti gibi can damarına dokunacak iki mesele Ankara hükümetinin başını yemeye halâ kâfi gelemiyor.
>
> *Mustafa Kemal üzerine İstanbul'dan asker sevki, seneler geçtiği halde Yunan ordusuna karşı kendisinin bir iş görmediği ve aksine Anadolu'nun pek çok yerlerini Yunan ordusuna harben işgal ettirerek devlete (Sevr) muahedesindeki ağır şartların yükletilmesine sebeb olduğu bir zamana müsadiftir. Yunan ordusuna karşı hayat eseri göstermeye başladıktan sonra ise Mustafa Kemal'in açıkça Hilâfet Makamı'na isyan edecek derecede şımarması bile Padişah tarafından ciddi bir karşılığı davet etmemiştir. Dikkate şayandır ki Mustafa Kemal ilk utanmazcasına telgrafını kendisi hakkında mülayim ve müsaid bir meslek takip etmesinden dolayı "vatanperver vezir" adını verdiği Tevfik Paşa'nın hükümeti zamanında çekti. Padişah da ondan sonra o hükümeti sonuna kadar değiştirmedi. Değiştirmek için vuku bulan tavsiyeleri de dinlemedi.[8774]

22 Kasım 1929. Mustafa Sabri Efendi, *Yarın* gazetesinde makale tefrika etti.[8775] Buna göre İngilizler, hilafeti Mustafa Kemal'e yıktırmışlardır:

8770 Bilâl N. Şimşir, *Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi*, 1979, s. 151.

8771 Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1929, *İngiliz filosu dün hareket etti*, s. 2.

8772 Milliyet, 19 Teşrinievvel 1929, *Sulh selâmı*, s. 1.

8773 *Yarın*, 1 Teşrîn-i sânî Numero 53, s. 2, Mustafa Sabri, "İslâm'da İmâmet-i Kübrâ Yani: Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye"; Aktaran: Mustafa Sabri Efendi. (2021). *İslâm'da Hilafet: İslâm'da İmâmet-i Kübra* (B. Başarslan & M. M. Bakır, haz.) içinde (s. 166-167). İstanbul: Dava Adamı Yayınları.

8774 Mustafa Sabri Efendi. (1992). *Hilafet ve Kemalizm: Hilafet-i Muazzama-i İslâmiye* (S. Albayrak, haz.) içinde (s. 98-99). İstanbul: Araştırma Yayınları.

8775 *Yarın*, 22 Teşrîn-i sânî 1929, Numero 54, s. 2, Mustafa Sabri, "İslâm'da İmâmet-i Kübrâ Yani: Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye"; Aktaran: Mustafa Sabri Efendi, *İslâm'da Hilafet*, 2021, s. 167-170.

Fransız filozof[u] mösyö Gustave le Bon 1923'de yazdığı "Dünyanın adem-i muvazenesi" adlı eserinde: "İngilizlerin Umumî Harb mütarekesinden sonra Hilâfeti yıkmak sevdasına düşmelerini, 250 milyon müslümanın dinî bağları ile bu büyük kemiyetin yücelttiği Halife'nin kuvvet ve önemini hakkıyle anlayamamış olmaktan doğan bir hata" olarak telâkki eder. İngilizler'in siyasatta idealist olmadıklarını ve girişimlerinde bir engele çarpar çarpmaz hatalarında ısrar etmeyerek icabına göre derhal bir ric'at çizgisine mesleğini döndürme sanatında yektâ olduklarını söyleyen Fransız filozofu, adı geçen eserinde İngilizleri, bence, hakkıyle tarif etmek üzere idealist olduklarını ve lakin idealist görünmemekteki maharetleri icabından olarak gayelerine ulaşmak için takibine başladıkları yolda ısrarlı olmayıp lüzumunda yol değiştirmeyi suhuletle kabul etmek mesleğinde olduklarını söylese daha fazla işin özüne uygun olurdu. İşte İngilizlerce Hilâfeti yıkmak bir idealdi. Onun için, kendi elleri ile, kendi kuvvetleri ile bu maksada ulaşmak güç veya zor olduğu anlaşıldıktan sonra, bu kitabın yazılış tarihinin idrak edemediği bir zamanda Hilâfeti, Mustafa Kemal'e yıktırmak yoluna giriştiler. Ve muvaffak oldular. Umumî Harp'ten mağlup çıkan Türkiye'nin Hilâfeti haiz olan Padişah'ını ve Padişah hükümetini, Türkiye'nin Umumî Harb'e iştirakte medhal sahibi olmadıkları halde, mağlubiyetin sorumluluğu altında acze düşürmek… Halîfe hükümetiyle Türkiye'nin çıkarlarına oldukça uygun bir sulhe yanaşmadıktan başka Anadolu'da devam eden Mustafa Kemal harekâtından da İstanbul'daki Halîfe hükümetini sorumlu tutarak, sulh şartlarını gittikçe ağırlaştırmak… Ve el altından Mustafa Kemal ile anlaşarak Türkiye nam ve hesabına müsaedâtı ona va'd etmek ve kendisini bu s[u]retle Halîfe'nin şahsına karşı takviye ve teşci' eylemek tarzında takip olunan plân sayesinde Hilâfet'e ait İngiliz suikasdı yoluna girmiş olduğu gibi, bu işi Mustafa Kemal'e gördükmekte şöyle bir suhulet ve maharet de vardır ki İslam Alemi'nin o zaman İslam'ın kurtarıcısı, Hilâfet'in müncii tanıdığı Mustafa Kemal'in, Hilâfet'i yıkacağını kimse hatırına getirmiyor ve yıkma işlemi son buluncaya kadar buna kimse inanmıyordu. Nitekim Hilâfet'in hükümetten soyutlanması ile başlayan en büyük darbenin önem ve vehametini İslam Alemi bir türlü anlayamadı. Ve bunu te'vîl ve tahfife çalışan -işgüzar- alimlerin meş'um himmetleriyle kabul ettikten sonra alt tarafını getirmek Mustafa Kemal için pek kolaylaştı. Müslümanlar ise iş bu raddeye gelinceye kadar Mustafa Kemal'i İngiliz düşmanı ve Türkiye'deki Mustafa Kemal düşmanlarını da İngilizlerin dostu ve müttefiki zannetmekte devam ediyorlardı. Şimdi ise, İngilizlerin asıl müttefiki kim olduğu, İstanbul'daki Hilâfeti yıktırmak için kimi kullandığı Müslümanlarca anlaşılmak zamanı çoktan gelmiş, ve yalnız bundan sonra İngilizlerin anlayacağı bir şey kalmıştır ki o da bu Hilâfet yıkıcılığının kendi siyasetlerine de hayır getirmeyeceği meselesinden ibarettir. Çünkü Müslümanların bu en büyük makam ve mercîî uzun mazisinden tevarus ettiği tercübelerle alemin dengesini tutan sulh amillerinden biri idi. Ve bunun varlığı ile başka devletlerin idaresinde bulunan Müslümanlar teselli bulmuş oluyorlardı. Şimdi ise Hilâfetsiz İslam Alemi tesellisiz kaldığı gibi İngilizlerin son halifenin hayatını kurtarmış görünmesine rağmen Hilâfete vaki olan suikasttaki eli ve rolü kapalı kalmadı. Son zamanlarda "Musul" meselesinden dolayı tekrar [bozuşur] gibi olduktan sonra yelkenleri indirmeye mecbur olan Mustafa Kemal'in de anlayacağı bir şey vardır ki o da İslam Hilâfeti'ni Lozan Konferansı'nda ucuz satmış ve Musul Meselesi'nin, o zamanki alış-veriş esnasında Türkiye lehine halli için ısrar etmediğinde hata etmiş olmasıdır. Şimdi Türkiye'nin ikinci bir Hilâfeti ve ikinci bir dini daha yoktur ki onları fedâ ile de Musul'u kazanabilsin! 3 Kanunisani 1926 tarihli "Vakit" gazetesinde yazılı olduğu üzere, Cemiyet-i Akvam'ın Musul meselesine ait kararı ile, Türkiye'nin Sevr muahedesinin ortadan (kopartmak) kaldırmak istediği araziden fazla mühim arazi kısımlarını ortadan (koparmış) kaldırmış olduğunu Belgrad Sefiri Hikmet Bey gazetelere beyanatında söylemiştir. O halde Sevr muahedenamesini kabul etmiyerek bütün İ'tilâf devletlerini Anadolu'da ve Lozan'da mağlup eden Ankara Hükümeti'nin yalnız bir İngilizi üfürükle havaya uçurması değil, Musul'dan Irak'tan bile koğması lazım gelirdi. Lakin maalesef yeni Türkiye, hilâfet ve diyanet gibi tavizler sermayesinde elde ettiği galibiyet zulmü en sefih miras-yedi cömertliği ile bir alış-verişte harcanmıştı.

İslâm'ın Hilâfet kalesini içinden yıkmak için, İngilizlerin Anadolu'da beliren Mustafa Kemal harekâtından istifade etmek istedikleri ve İslam Dini hakkında gizli düşmanlığı hasebiyle böyle mel'un bir hizmete istihdama elverişli olduğunu anladıkları o sergerdeye "Mudanya" mütarekesinde ve Lozan muahedesinde fazla nüfuz ve önem verdirdikleri pek bariz bir hakikattir. İşin içinde İngilizlerle Mustafa Kemal arasında Hilâfet ve İslamiyet aleyhine bir anlaşma ve bir gizli pazarlık olmasa, sırf Anadolu'dan Yunan'ı çıkarmakla, büyük devletler şöyle dursun, Yunan'ı bile yola getirmek ve Lozan'da ortaya atılan Türkiye isteklerini kabule mecbur etmek lâzım gelmez. Evvelâ, bu mücadelede Yunan arazisinden bir karış yer işgal olunmamıştır. İkinci olarak, Büyük Devletlerin Umumi Harb'te silah arkadaşı bulunan ve yine o harbin zeyli olmak üzere

kendileri tarafından İzmir'e sevk olunan Yunan Devleti, kendilerinin hakim bulunduğu sulh konferasında Türkiye'nin nasıl mağlubu sayılır? Umumî Harb hesaplarını tasfiye eden sulh konferanslarında münferid galibiyetlerin ve mağlubiyetlerin hükmü olsa, Almanya, Avusturya orduları harbte Romanya ve Sırbistan memleketlerini hemen baştan işgal etmişler ve mütarekeye kadar çekilmemişlerdi. Öy[le] iken Düvel-i Muazzam[a], Avusturya arazisini Romanya ve Sırbistan arasında paylaştıran müttefiklerine peşkeş çekti. Ve muhasımlarına göz açtırmadı. Acaba Türkiye'ye gelince, devletlere bu cömertlik nereden geldi? Eskiden beri sanki Türkiye'yi pek severler ve himaye ederler miydi? O halde işin içinde başka esrar ve esbab bulunduğunu kabul etmek zarurî olmaz mı? Sultan Abdülhamîd'in kumandanı Edhem Paşa merhum Yunan ordusuna karşı bu seferki gibi Anadolu içlerinde değil, Yunanistan içinde üstünlük sağlamıştı. Öyle iken, ne Edhem Paşa saltanat iddiası ve Hilâfetin ilgası hakkını kendisinde görmüş ve ne de devletler ve bilhassa İngilizler galibiyetimiz üzerine yabancı imtiyaz statükolarını değiştirmişlerdi. Hatta harbin esas gerekçesi olan Girid üzerindeki hukukumuzu bile tanımaya ve Yunan'a tanıttırmaya yanaşmamışlardır. Biz bilmiyormuyuz ki Kemalciler; İngiltere, Fransa ve İtalya gibi müslüman teb'ası bulunan devletlere Hilâfet'le beraber Türkiye'de Hilâfetin kazâ hakkını temsil eden Şer'î Mahkemelerin ilgasını, Sovyet hükümetine de Türkiye'de dinsizlik inkılâbını yaparak o yol ile Bolşevikliğin tervicini va'd etmek sayesinde Lozan sulhünde birinci taraftan mülâyemet, ikinci taraftan müzaheret gördüler. Hilâfetin ve Şer'î Mahkemelerin ilgası arzusunda bulunan devletler bizim iyiliğimizi mi düşünüyorlardı yoksa kendi elimizle kuyumuzu mu kazıyorlardı? Orasını siz takdir ediniz. Demek ki Mustafa Kemal'in murahhası Türkiye'nin hilâfeti ve diyaneti feda etmek sayesinde sulh konferansında başarı kazanabilmiştir.[8776]

1930

20 Kasım 1930. Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir Francis Humphrys, Lord Passfield'e muhtıra gönderdi. Humphrys, Mustafa Kemal'in söylemlerinden *modern Türkiye'nin Batıya dönük olduğu mesajını vermek istediği izlenimi edindi*:

İstanbul'daki Büyükelçimizin telkini üzerine, Bağdat'ta görevime başlamadan önce Türkiye'ye ziyarette bulundum. 4 Ekimde İstanbul'a vardım. Ertesi gün Büyükelçiyle birlikte Ankara'ya geçtim. İsmet Paşa'yı ve Şükrü Kaya'yı ziyaretimin ardından Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildim. Gazi, önce Afganistan'da ve özellikle Amanullah'ın devrilmesiyle ilgili tecrübelerimi sordu. Anlattım. Sonra antikiteyi ve etnolojiyi konuştuk. Kâbil'de elçi olarak bulunduğum sırada, Enver Paşa'nın benden silah istediğini bildirmem üzerine Gazi de Enver Paşa ile ilişkilerini anlattı. Anlatırken banan modern Türkiye'nin Batıya dönük olduğu mesajını vermek istediği izlenimi edindi. Gazi, Irak'la ilişkilerden memnun olduğunu söyledi. Görüşmemiz iki buçuk saat sürdü. Ertesi gün İsmet Paşa ve Şükrü Kaya bana iadeyi ziyarette bulundular ve birlikte Türk-Irak ilişkilerini konuştuk. Kürt bağımsızlığının saçma ve imkânsız bir şey olduğunu belirttim. Irak Hükümetinin dostça niyetlerinden memnun olduklarını söylediler. Büyükelçinin verdiği yemekte İsmet Paşa, Barzani Şeyhinin kontrol altına alınmasını istedi. Musul petrollerinin gecikmeden işletilmesini ve Türkiye'nin de payını almasını bekliyor. En uygun İstanbul'a dönünce, Sovyetler Birliği'nden dönmekte olan Tevfik Rüştü Bey ile de görüştüm.[8777]

Mustafa Kemal'in *irşatları ve rehberliklerile* hazırlanıp 1930'da tab edilen *Türk Tarihinin Ana Hatları*; İngiliz tarihçi Herbert George Wells'in *The Outline of History* kitabı örnek alınarak yazılmıştır:

Hazırlanacak kitabın temel tezi, 1930 yılında toplanan Altıncı Umumî Türk Ocakları Kurultayı'nda Ayşe Âfet tarafından ortaya koyulmuştur. Mustafa Kemal'in dikte ettirdiği bu sunumda, onun çeşitli eserlerde altını çizdiği, işaretlediği bölümlere atıflarda bulunarak, tüm eski uygarlıkların Orta Asya'dan göç eden proto-Türkler eliyle kurulduğu, "bu dünyanın bütün sakinlerine ilk san'at, marifet ve en nihayet medeniyeti ve tarihi yapan, insanlığın tekemmülüne ilk büyük kılavuz olan"ın Türkler olduğu vurgulanmıştır.

[8776] Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 1992, s. 99-102.
[8777] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2006, c. 7, s. XC.

> Bu iddiali tezi savunan *Türk Tarihinin Ana Hatları*, adının da ortaya koyduğu gibi, Wells'in çalışmasının "Türkler"e odaklanan bir taklidi niteliğini taşımıştır. Dünyanın oluşumunu anlatan bölümleri doğrudan *The Outline of History*'den aktarılmış, buna karşılık, medeniyetin doğuşu ve insanlığın gelişimi, yeni Türkiye'nin liderinin arzusuna uygun biçimde kaleme alınmıştır. 606 sahifelik kitap, evrenin biçimlenişinden "Mustafa Kemal'in bayrağı altında" Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar yaşananları değerlendirirken, "Türk tarihinin ana hatları"nı ele almakla kalmayarak, bunun yanı sıra Türkleri, tekil medeniyetin "kurucu" ve "yayıcısı" olarak sunan bir küresel tarih de inşa edilmiştir.[8778]

1931

14 Eylül 1931. İngiliz Hariciye Nezâretinin Şark Dairesi memuru A. K. Helm, Londra'ya gönderdiği muhtırasında, İngiltere devleti tarafınca Mustafa Kemal'e Çanakkale Kara Muharebeleri tarihi kapsamında bir jest yapılmasını tavsiye etti:

> Gaziye dostça bir jestte bulunmamız için yapılan öneriden hemen sonra, Gelibolu (Anafartalar) savaşının resmî tarihini kapsayan yapıtın kimi bölümlerinin elimize geçmiş olması bana bu fikri verdi: bu yapıtın uygun biçimde ciltlenmiş bir suretini suretini Gaziye takdim edersek aynı amaca yardım etmiş olmaz mıyız? Bu denli bir ödülün onu çok sevindireceğine eminim. Gazinin Anafartalar savaşı hakkında konuşurken duyduğu zevkin ne kadar büyük olduğunu kişisel deneyimle saptamış bulunuyorum. Sonra bu yapıtta, Mustafa Kemal'in, yarımadanın savunulmasında önemli ve kesin bir rol oynadığı gösterilmektedir. Bu ödülün dilendiği biçimde etkili olabilmesi için Büyükelçimizce Gaziye takdim edilmesi gereklidir.[8779]

5 Ekim 1931. İngiltere Hariciye Nezâreti müsteşarı Lancelot Oliphant'tan Ankara'daki İngiliz Büyükelçi George Clerk'e muhtıra:

> Öğrendiğime göre, resmî tarihin son cildinin yıl sonuna doğru yayınlanması bekleniyor. Bu arada Helm bu yapıtı okumuştur; yapıtta, gerek Gazi'nin gerekse genellikle Türkiye'nin onuruna dokunacak hiç bir şey yoktur. Öte yandan, Mustafa Kemal'in yarımadanın savunulmasında büyük ve kesin bir rol oynadığı gösterilmektedir.[8780]

12 Ekim 1931. İngiltere'nin Ankada'daki Büyükelçisi Clerk, *Gelibolu Savaşının Resmî Tarihi (Official History of Gallipoli Campaign)* nam eserin *uygun biçimde ciltlenmiş bir suretini Mustafa Kemal'e vermenin değerli bir görüş* olduğunu Hariciye Nezâretine "öyleyse bunu bana en erken vakitte gönderiniz" notuyla bildirdi.[8781]

31 Ekim 1931. Kamu malı olan ödüllerin takdimi için mevzuat iktizasınca Maliye Nezareti tarafından bütçe tesbitinin yapılması ve akabinde parlamento tasdiğine sunulması gerekmekteydi. *Olanaksızlaşan* bu gelişmeler karşısında Hariciye Nezâreti müsteşarı Oliphant'ın muhtırası: *siyasal nedenlerden ötürü bu ödül verilmelidir ve bunu yapmak için bir usul bulmalıyız*.[8782]

8778 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 536-538. Herbert George Wells, İTC yönetimindeki Osmanlı Devleti İtilâf Devletleri aleyhine Harb-i Umumî'ye girdiği vakit bir gazeteye mektub göndermiş ve şu cümleyi yazmıştı: "Yahudilerin Filistin'i almalarını önleyecek ne var?" David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 236.

8779 Salâhi R. Sonyel. (1979). Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal. *Belleten*, 43(171), s. 619.

8780 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 620.

8781 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 620-621.

8782 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 622.

3 Kasım 1931. Hariciye Nezâreti memuru Sör F. Butler'in derkenarına göre Mustafa Kemal'e takdim edilmek istenen "Gelibolu Savaşının Resmî Tarihi" nam eser masrafının, "Kültürel Propaganda" kalemi bütçesinin 100 sterlinlik bakiyesinden karşılanmasına karar verildi.[8783]

Kasım 1931. Filistin'de tertiplenmesi tasarlanan bir İslâm Kongresine davet edilen Kemalist Türkiye, İngiltere'ye müracaat etmiş ve fevkalâde çarpıcı gelişmeler vuku bulmuştur:

1931 Kasım'ında Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni, bir İslâm Kongresi tertiplemek düşüncesindedir. Ankara'ya da bir davetiye gönderir. 12 Kasım'da Ankara'dan Dışişlerine telgraf çeken büyükelçi Sir G. Cleck; Türk Hükümeti'nin söz konusu davetin, resmî olmayan bir zât -müftü- tarafından yapılmasını "usûlsüz", kongrenin gündemindeki konuların "tehlikeli", tertipleyen şahısların da "sorumsuz" olduğunu düşünerek, "Kudüs Toplantısı" hakkında kendileri bir adım atmadan "sadakâtle dostluğuna bağlı oldukları" Londra'nın tavrını öğrenmek istediğini belirtiyordu.

Aynı gün Londra'ya gönderdiği uzunca bir yazıda Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı'nın -Dr. Tevfik Rüşdü Aras Bey- kendisini telefonla acil olarak aradığını ve derhal makamına çağırarak şunları söylediğini aktarmaktadır:

"... Müftü'nün mektubunda kongrenin esas amacının İslâm birliği olduğu belirtilmektedir ki; bu, halifeliğin yeniden canlandırılması ve dahası dünyada yıkıcı başka bir gücün ortaya çıkması demek olacaktır. Dolayısıyla bu da sadece Britanya İmparatorluğu'na yönelik bir entrika ve isyan merkezi olmakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'de tepki yaratarak, beraberinde getireceği kötülüklerle şiddetli bir milliyetçiliğin alevlenmesine kaçınılmaz bir şekilde yol açacaktır.

Dr. Aras'ın bu beyanatına karşılık; Büyükelçi cevabının ne olduğunu amirlerine aynen şöyle aktarır:

"... Ekselanslarına Britanya İmparatorluğu'nun milyonlarca Müslüman tebası olduğunu ve onların dinî işlerine müdahale sanılabilecek herhangi bir teşebbüsün bile kendi gelenek ve uygulamalarına ters düşeceğini hatırlattım.

Bir hafta sonra Londra, Cleck'e cevabını aktarır. (19.XI.1931): Telaşa gerek yoktur. Samuel'in Kongreyi iptal edebilme imkânı açık tutulmakla birlikte İngiltere, dinî hüviyet altındaki bu toplantıya şimdilik "müdahale etmeme" kararı almıştır.

Büyükelçi, başkentinin düşüncesini iletmeden Cumhurbaşkanı Atatürk, Sir Cleck'e bir haberci göndererek, hem Türkiye hem de İngiltere için "zararlı" olabileceğini düşündüğü İslâm Konferansı meselesinde bu iki hükümetin "ortak tavır" almaları ümidinde olduğunu belirtecektir.

Aynı gün (28.XI.1931) İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Ankara ve Cidde temsilciliklerine bir telle konferansı yasaklamayacaklarını, genel asayiş ve güvenlik ihlâl edilmedikçe de müdahale etmeyeceklerini hükümetin kararı olarak bildirir.

Kararın Ankara'ya iletilmesinin üzerinden iki gün geçmeden Dr. Tevfik Rüşdü Aras Bey, İngiliz Büyükelçisine Britanya Hükümeti'nin konferanstan "uzak durma" politikasına ne kadar içerlediğini belirtecektir.

Bu ani çıkış üzerine 30 Kasım'da Sir Cleck, Hariciye Vekaleti'ne giderek "söz konusu kongrede siyasî herhangi bir meselenin gündeme gelmeyeceğinin anlaşıldığını ve imparatorluklarının önemli Müslüman çıkarları dikkate alınarak vatandaşlarının dinî işlerine müdahale sanılabilecek herhangi bir teşebbüsten uzak durma politikalarını sürdüreceklerini" Dr. Aras'a anlatır.

Cevap, Türk Hariciye Vekili'ni kızdıracaktır. Kongre'nin sadece Filistin'de değil, bütün Britanya İmparatorluğu'nda İngiliz güvenliğini sarsacağını tekrarlar. Türkiye'ye gelince, bu kongreyi desteklemeyeceklerdir. Türk kamuoyu buna göre hazırlanacaktır.

Tevfik Rüşdü Bey'in telâşına karşılık, İngiliz Büyükelçisinin sükûneti ve huzurdan çıkarken Türk Hariciye Vekili'ne söyledikleri gerçekten kayda değer:

[8783] Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 622.

"... Majestelerinin Hükümeti, konferansı yasaklayarak, kamuoyunda ona lâyık olmadığı önemin kazandırılmasını ve böylece tertipleyenlerin de azizlik veya kahramanlık mevkiine yükseltilmesini arzu etmemektedir!"[8784]

1932

7 Mart 1932. İngiliz Hariciye Nezâreti memuru Stephen Gaselee, *Yarbay N. G. Scorgie'ye Londra'dan gönderdiği özel yazıda, siyasal nedenlerden ötürü, General Aspinall - Oglander'in "Gelibolu Savaşının Resmî Tarihi" adlı yapıtının özel biçimde ciltlenerek Türkiyedeki İngiliz Büyükelçisi eliyle Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya resmen takdim edileceğini* bildirdi.[8785]

30 Mart 1932. İthaf cümlesi, Hariciye Nezâreti memuru Stephen Gaselee'nin İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sör George Clerk'e gönderdiği muhtıra sonrası takarrür etti:

> Büyük bir general, asil bir düşman ve cömert bir dost olan Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselâns Gazi Mustafa Kemal'e Britanya Majesteleri Yönetimince takdim olunur".[8786]

21 Mayıs 1932. *Britanya Majesteleri Yönetimi*nin *Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal*e özel ithaflı "Gelibolu Savaşının Resmî Tarihi" nam eseri, Büyükelçi Sör George Clerk tarafından takdim edildi, Mustafa Kemal'in hususen mütehassis olduğu kaydedildi:

> Cumhurbaşkanı, Majeste Kıral Yönetiminin bu mesut ve kibar görüşlerinden ötürü duygularını açıkça belirterek en içten teşekkürlerini ve takdirlerini bildirmemi dilediler. (..) Majeste Kıral Yönetiminin bu sadık düşüncesi, görünürde onu pek duygulandırdı ve karakterinin basit ve sevimli bir yanını gösterdi. Çoğu kez Türk halkına hitap ederken uyguladığı "derin bakışlı, kutsal gerçeklerin sözcüsü" tutumu bugün görünmüyordu.[8787]

Binbaşı O'Leary'nin Çankaya'da kaleme aldığı "Gazi'nin Gelibolu savaşıyla ilgili görüşleri" nam muhtıraya göre Mustafa Kemal, Çanakkale Kara Muharebelerine atıfla çok garib ve akıl almaz bir cümle sarf etti:

> Tüm savaş günlerinde iki düşmanla savaşmak zorunda kaldım: Dış düşman ve Türk yüksek komutası.[8788]

28 Mayıs 1932. Kemalist yönetimin Dışişleri Bakanı vekili tarafından İngiliz Hariciye Nezâretine *saygılı bir üslupla* kaleme alınmış mektup tevdi edildi. Mektupta belirtildiğine göre *Gazi ve hükümeti*, *centilmenler ülkesi* İngiltere *liderlerinin nazik ve asil davranışını fevkalade takdir ile karşıladı*. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti yapılan bu jesti iki ülke arasında tesis edilen dostluğun nişanesi olarak kabul etti.*[8789]

31 Mayıs 1932. "Haşmetli İngiltere Kıralının Hükümetinin", "Türkiye Cümhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine" ithaf ve takdim ettiği "Çanakkale Harbine Dair Eser" CHP tek parti yönetiminin yarı resmî gazetesi *Hakimiyeti Milliye*de haberleştirildi.[8790]

8784 Mim Kemal Öke. (1990). *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhânetler... Komplolar... Aldanmalar...* içinde (s. 434-436). İstanbul: Çağ Yayınları.

8785 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 624.

8786 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 626.

8787 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 627-628.

8788 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 630.

8789 Mehmet Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 59.

8790 Hakimiyeti Milliye, 31 Mayıs 1932, *ingiltere'nin Büyük Gazi'ye Çanakkale Harbine Dair Eseri Takdimi Münasebetiyle*, No. 3905, s. 1.

Falih Rıfkı'nın (Atay) başyazısından anlaşıldığına göre Fransız *Le Temps* gazetesi İngiltere'nin Mustafa Kemal'e olan "hürmet"ine hayret ve tenkid etmiştir: *Fransa ve İngiltere müttefik olarak harp etmişler: Mustafa Kemal hepsine karşı ayaklanmış; istiklal kavgasını kazandıktan sonra da "garp devletlerinin menfaatine uygun" harekte etmemiş. Nasıl olur da müttefik İngiltere böyle bir reise hürmet duyduğunu söyleyebilirmiş.*[8791]

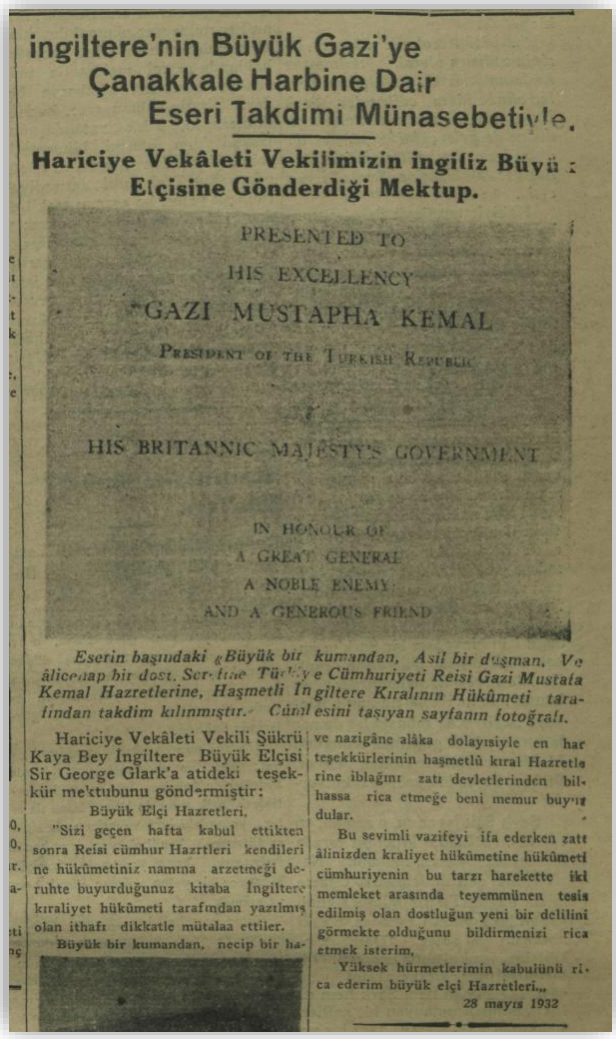

ingiltere'nin Büyük Gazi'ye Çanakkale Harbine Dair Eseri Takdimi Münasebetiyle.

Hariciye Vekâleti Vekilimizin ingiliz Büyü : Elçisine Gönderdiği Mektup.

PRESENTED TO
HIS EXCELLENCY
GAZI MUSTAPHA KEMAL
PRESIDENT OF THE TURKISH REPUBLIC
BY
HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT
IN HONOUR OF
A GREAT GENERAL
A NOBLE ENEMY
AND A GENEROUS FRIEND

Eserin başındaki «Büyük bir kumandan, Asil bir düşman, Ve âlicenap bir dost. Sör Ture Türkiye Cümhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine, Haşmetli İngiltere Kıralının Hükûmeti tarafından takdim kılınmıştır.» Cümlesini taşıyan sayfanın fotoğrafı.

Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Kaya Bey İngiltere Büyük Elçisi Sir George Glark'a atideki teşekkür mektubunu göndermiştir:

Büyük Elçi Hazretleri,

"Sizi geçen hafta kabul ettikten sonra Reisi cümhur Hazrtleri kendileri ne hükûmetiniz namına arzetmeği deruhte buyurduğunuz kitaba İngiltere kıraliyet hükûmeti tarafından yazılmış olan ithafı dikkatle mütalaa ettiler.

Büyük bir kumandan, necip bir ha- ve nazigâne alâka dolayısiyle en har teşekkürlerinin haşmetlû kıral Hazretlerine iblağını zatı devletlerinden bilhassa rica etmeğe beni memur buyurdular.

Bu sevimli vazifeyi ifa ederken zatı âlinizden kraliyet hükûmetine hükûmeti cümhuriyenin bu tarzı harekette iki memleket arasında teyemmünen tesis edilmiş olan dostluğun yeni bir delilini görmekte olduğunu bildirmenizi rica etmek isterim.

Yüksek hürmetlerimin kabulünü rica ederim büyük elçi Hazretleri...

28 mayıs 1932

Fotoğraf 8. Hakimiyeti Milliye, 31 Mayıs 1932, *ingiltere'nin Büyük Gazi'ye Çanakkale Harbine Dair Eseri Takdimi Münasebetiyle,* No. 3905, s. 1.

6 Haziran 1932. İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesinde "İngilizlerin Gelibolu Tarihi Türk Okullarında Okutulacak" başlıklı haber yayınlandı.[8792]

13 Haziran 1932. İngiliz Hariciye Nezâreti memuru Stephen Gaselee'den Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Sör George Clerk'e cevabî muhtıra: *(..) şimdi gazetelerden öğrendiğime göre, Gelibolu tarihi veya onun bir kısmı Türkçeye çevrilerek askerî kolejlerde okutulacaktır*.[8793]

8791 Falih Rıfkı, *"Tan"ın Fıkrası,* Hakimiyeti Milliye, 31 Mayıs 1932, No. 3905, s. 1

8792 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 630.

8793 Salâhi R. Sonyel, *Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal*, 1979, s. 631.

Ayhan Aktar'a göre, Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki rolünün yüceltilmesinde Britanya Hükümeti tarafından yazdırılan *The World Crisis 1911-1918* adlı 2.150 sayfalık dev eserin büyük rolü vardır. İlk cildi 1923'te yayımlanan eserin Çanakkale ile ilgili bölümlerinin yazımını General Ian Hamilton'ın maiyetinden Korgeneral Sir Gerald F. Ellison gerçekleştirmiştir. 1923'te yazmaya başlayan Ellison, hükümetin "tarafsız" bir tarih anlatısı talebini göz ardı ederek Çanakkale'de kolay bir zafer uman ama büyük bir hezimete uğrayan Winston Churchill'e yüklenmeyi seçmişti. Kitap komitesi bu tavrı hiç onaylamadı ve konunun yeniden ele alınmasını talep etti. Ellison 1924'te görevini bıraktı. Yerini Ocak 1925'te C.F. Aspinall-Oglander aldı. O da Çanakkale'de Ian Hamiton'ın emrinde savaşmıştı. Ayrıca mükemmel bir araştırmacı ve yetenekli bir yazardı. Ancak o da Ellison gibi düşünüyor olmalıydı ki Ellison'un bölümlerini düzeltmeye bir süre direndi, sonunda Churchill'le görüşmeye karar verdi. Churchill kendi planını savunarak kararlarının ne kadar yerinde olduğunu ispatlamaya girişirken, başarısızlıkları aynen Avustralyalı gazeteci-tarihçi Bean'in başvurduğu yöntemle savuşturmuştu. Ona göre savaşın kaderini Mustafa Kemal çizmişti! Karşılarında öyle bir komutan vardı ki, Churchill'in mükemmel planlarının başarısızlığa uğraması adeta mukadderdi! Churchill, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'den esirgediklerini de esirgemiyordu. Ona göre İstanbul ve Hilafet, Mustafa Kemal tarafından kurtarılmıştı! Bu versiyon Aspinall-Oglander'ın hoşuna gitmişti.

Çanakkale bölümünün ilk cildi 24 Nisan 1929'da Anzak Günü'nde yayımlandı. İkincisinin de 25 Nisan 1932'de (yine Anzak Günü'nde) yayımlanması planlandı. 1931 yılında İngilizler, özel bir kopya hazırlatıp bunu Mustafa Kemal'e armağan etmeye karar verdiler. Çünkü İngilizler, İtalyanların Akdeniz politikalarına karşı şiddetle iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltme ihtiyacı çekiyorlardı. Bunun üzerine söz konusu iki ciltlik Çanakkale kitabına Liman von Sanders'in rolünü küçülten, Mustafa Kemal'in rolünü büyüten bir önsöz eklendi. Ayrıca savaş anlatılarının ilgili yerleri bu mantığa göre ustaca tadil edildi. Böylece ortaya çıkan Çanakkale Savaşı'nın "resmî" anlatısı Mustafa Kemal'e armağan edildi. Bu tarihten itibaren Türkiye-Britanya ilişkileri sıcaklaştı. 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye, Britanya'nın başını çektiği Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edildi.[8794]

29-30 Ağustos 1932. Tesettürün lağvı devriminin tamamlayıcısı olarak Keriman Halis "Dünya Güzellik Kraliçesi" tayin edilmişti.[8795] Bu hadise ise CHP tek-parti yönetiminin yarı resmî gazetesi tarafından "30 Ağustos Zaferi" kapsamında "bütün inkılâpların anası" şeklinde sunuldu. Keriman Halis, Türkiye'ye henüz dönmekte iken İngiltere Kralının Mustafa Kemal'i "en büyük nişan ve rütbesi olan Dizbağı Nişanı" ile taltif edeceği beynelmilel ve ulusal basında gündeme geldi.[8796]

[8794] Ayşe Hür. (2017). *Tanzimat'tan Cihan Harbi'ne Osmanlının Öteki Tarihi* içinde (s. 331-332). İstanbul: Literatür Yayınları.

[8795] Belçika'da tertiplenen mezkûr "güzellik" müsabakasının Belçikalı sermayedarları, Türkiye'de eroin üretimi yapan bir uyuşturucu karteli idi: F. Cengiz Erdinç (2004). *Overdose Türkiye: Türkiye'de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar* içinde (s. 113). İstanbul: İletişim Yayınları. Bu veçhile siyasî, içtimaî, iktisadî menfaat ilişkileri kapsamında başlı başına araştırılmayı mucib bir hadisedir denilebilir.

[8796] King Country Chronicle, 6 October 1932, p. 3; Cumhuriyet, 29 Ağustos 1932, s. 1; Cumhuriyet, 30 Ağustos 1932, s. 3. "Dizbağı Nişanı" haberi hakkında CHP tek parti güdümündeki gazeteler Ankara'daki İngiliz büyükelçi George Clerk'e müracaat etmiştir. Büyükelçi, bilgisi ve yetkisi dahilinde olmadığını beyanla haberi ne tasdik ne de tekzib etmiştir: Milliyet, 30 Ağustos 1932, No. 2354, *Bu haber nerden çıktı?* s. 1; Vakit, 30 Ağustos 1932, Sayı 5259, *Gazi Hz.ne Ingiltereden Takdimi düşünülen nişan hakkındaki tahkikatımız*, s. 1.

İngiliz Kralının
Bir cemilesi

Corç Hz. Büyük Gazi'ye
Garter nişanını tevcih
edecekler

İngiltere Kralı Corç Hz.

Londra'dan bildirildiğine göre Kral Jorj Hz. İngiltere'nin en büyük nişan ve rütbesi olan ve sabık Portekiz Kralı Emanoel'den inhilâl eden Garter nişanını Gazi Hz. ne ihda etmeğe karar vermiştir. İngiliz Veliahtı veya Prens - lerinden birisi, bu senenin nihayetinden evvel Ankara'ya gelerek nişanı Reisicumhur Hz. ne teslim edecektir.

Garter nişanını İngiltere hariçinde yalnız Romanya, Bulgaristan, Japonya ve Arnavutluk hükümdarları hâmildir.

Keyfiyet Türkiye Cumhuriyet hükümetinden istimzaç edilmiştir.

Dünya Güzeli geliyor

Keriman H. dün akşam
Paris'ten hareket etti

Kraliçe hudutta ve İstanbul'da parlak
merasimle karşılanacak

Fotoğraf 9. Simgesel anlamı fevkalâde dikkati celb eden mizanpaj (Cumhuriyet, 29 Ağustos 1932, s. 1).

Fotoğraf 10. Tesettürün lağvı, inkılâpların "anası" olarak takdim edilmiştir (Cumhuriyet, 30 Ağustos 1932, s. 1).

Hakikatte İş Bankası yönetim kurulunun teşekkülü, kamu kaynaklarının tasarrufu ve taksimi hususlarında ihtilaf eden Reisicumhur Mustafa Kemal ve Başvekil Mustafa İsmet, "Dizbağı Nişanı" haberini münakaşa ve hesaplaşma vesilesine dönüştürmüşlerdir. Böylesi gerilimli bir ahvalde Mustafa Kemal, "İngiliz milleti beni sever" demiştir:

> Akıbet, saat on buçukta, ya da onbirde, Başvekil İsmet Paşanın oda kapısından içeri girdiği ve sağına soluna bakmaksızın, asık bir çehreyle, gelip yerine oturduğu görüldü ve sofranın üstüne ağır bir sükût çöktü. Hiç kimsede ne bir ses ne bir nefes. Öylesine bir sessizlik ki, -ben adeta yürek çarpıntılarım işitilecek diye korkuyordum. Evet, yüreğim şiddetle çarpıyordu. Zira, o zamanlar, benim için Atatürk ile İsmet Paşa arasında bir hadise çıkması devrimin tehlikeye girmesi demekti. İşte, ben bu endişe içindeyken birden bire Atatürk'ün sesi imdadıma yetişmişti. Bu sesin, hepimizi tehdidi altına, alan gergin havayı gevşetebilecek tatlı, okşayıcı bir tonu vardı. Atatürk, İsmet Paşaya:
>
> "-Umarım ki, iyi bir banyo aldınız Paşam." diyordu ve muhatabının cevap vermeyişine aldırmayarak ilave ediyordu: "Banyodan sonra, belki, biraz daha dinlenmek isterdiniz. Ama, biz sizi bir an evvel aramızda görmek arzusuna kapılarak 'istical' gösterdik. Kusura bakmayın."
>
> İsmet Paşa gene susmakta, ya da Atatürk'ün sözlerini işitmemezlikten gelmekte idi. Fakat, Atatürk, gene konuşmakta devam ediyordu:
>
> "-Nasıl bari su kâfi derecede sıcak mıydı? Bazı arkadaşlar, geceleri, gündüzden daha sıcak olduğunu söylüyorlar. Ben henüz tecrübe etmedim. Zaten doktorlar da fazla sıcak banyoya girmeme müsaade etmiyorlar. Onlara göre suyun hararet derecesi herkesin tansiyonuna uygun olarak ayarlanmak lazım getirmiş. Bilmem, sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir?"
>
> İsmet Paşadan gene ses çıkmıyordu. Yüreğim yeniden çarpmağa başlamıştı. Hele, biraz sonra sofrada hizmet edenlerden birine getirttiği "Akşam" gazetesini çarşaf gibi açarak okumaya koyulunca bu çarpıntılar tahammül edilmez bir kerteye varmıştı.
>
> Atatürk, bir müddet susmuş; gözlerinin ucuyla sağında, solunda ve karşısında oturanlara "Bu ne acayip hal!" demek ister gibi bakıyordu. Fakat, sabrı gene taşmamıştı:
>
> "-Ne okuyorsunuz o kadar dikkatle?" dedi. "Bizim 'Dizbağı nişanı' havadisini mi?"
>
> Bunun üzerine, İsmet Paşanın, kendisiyle Atatürk arasındaki kâğıt perdenin ardından şöyle mırıldandığı işitildi:
>
> "-Dizbağı nişanı mı? O da ne?"
>
> Atatürk gene sükûnetle:
>
> "-Aaa, duymadınız mı?" dedi. "Bir Amerikan gazetesinden naklen bütün dünya matbuatına yayılan havadisi? İngiltere Kralı, bana Dizbağı nişanı verecekmiş. Söylendiğine göre bu, İngilizlerin en büyük nişanı imiş."
>
> İsmet Paşa gittikçe soğuk bir tavırla:
>
> "-İyi ama, bunu size ne münasebetle vereceklermiş?" diye söylendi.
>
> "-Bunu herkesten ziyade sizin bilmeniz lâzım gelir, İngiliz milleti beni sever de ondan…"
>
> Atatürk mümkün olduğu kadar tatlılıkla söylediği bu söze karşı İsmet Paşa, dudaklarında istihzalı bir gülümsemeyle omuzlarını silkti. Bunun üzerine Atatürk'ün sesi de sertleşmeye başladı:
>
> "-Evet, İngiliz milleti beni sever ve sevgisini Lloyd George'u düşürmek suretiyle ispat etmiştir."
>
> "-O meselenin haricî siyasetle bir alakası yoktur. Lloyd George başında bulunduğu koalisyon kabinesini teşkil eden Partiler arasındaki ihtilâf yüzünden düşmüştür."

> Ve İsmet Paşa bunu söyleyip tekrar gazetesini okumağa başladı.[8797]

Mustafa Kemal, mevzubahis Dizbağı Nişanı haberi tekzib edilsin için emir verirken İngilizleri "memnun" eder mahiyette şu notun da ilave edilmesini dikte etmiştir: *Yalnız Türkiye'de nişan kabul edilmeyeceği için, Türkiye Cumhurbaşkanı böyle bir nişanı kabul edemez*. Başvekilin *Efendim verilmiş bir nişan yoktur. Bu bir gazete haberinden ibarettir. İzin verirseniz yalnız bu kadar bir tekzip yeterlidir* ikazınına *Hayır, siz dediklerimi aynen ekleyin. İngiliz milleti bu sözden memnun olur. Beni severler. Bilirsiniz ki vaktiyle Lloyd George'u bile benim yüzümden iş başından uzaklaştırıverdiler*.[8798]

> Yoksa 1932 yılında İsmet Paşa der miydi, "Devlet meseleleri içki sofrasında, rakı sofrasında konuşulmaz," diye. Bu kavganın sebebi İngilizlerin vereceği dizbağı nişanı sebebiyledir. Mustafa Kemal, "İngiliz halkı beni sever, başvekil Lloyd George'u bile düşürdüler benim için," deyince, İsmet Paşa haklı olarak, "Sizi sevdikleri için değil, savaşla ilgili politikalarını beğenmedikleri için onu düşürdüler," demek zorunda kalmış. Çankaya sofralarında yazılan kâğıtlarla bakanlıklarda iş takibi yapan bazı kişilerden yakınmıştır. Bu laftan beş yıl sonra da, biliyorsunuz meşhur hikâyedir bu, 'İsmet Paşa üç ay istirahat edecek, yerine Celal Bayar vekâlet edecek,' deniyor. Ufak bir parti tüzüğü değişikliği yapılıyor, ondan sonra da Celal Bayar partinin başına geçiyor. Mutat zevat, Paşayı, İsmet Paşaya karşı bileyerek, Atatürk'ün yatırım yaptığı Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikası ile İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası yüzünden kavga etmelerine yol açmışlardır. Bomonti bira fabrikasının ürünlerinin fiyatlarım indirmesini serbest piyasa ekonomisi içindeki normal bir hareket olarak algılamak yerine Paşaya karşı bir hareket olarak aktarıp, İsmet Paşa'nın eniştesinin Bomonti'nin yönetim kurulunda olmasını ona karşı kullanmışlar. İki sıkı dostu birbirine düşürmeye muvaffak olmuşlardır.[8799]

29 Ekim 1932. Ankara Palas'taki yemekli baloda Mustafa Kemal, *yakınında oturan İngiliz Büyükelçisi ile karşısında oturan Sovyet Büyükelçisinin kendisinin en yakın dostları olduklarını söyledi. Öteki elçileri de sevdiğini, ancak Sovyet ve İngiliz temsilcilerinin apayrı yerleri bulunduğunu ekledi*.[8800]

10 Kasım 1932. İngiltere'nin Ankara Konsolosu J. Morgan, Dışişleri Bakanlığı Doğu İşleri yetkilisi A. K. Helm'e telgraf gönderdi. Gazi M. Kemal, 29 Ekim 1932'de yıllık resmî akşam yemeği davetinde, yabancı devlet elçilerinin bulunduğu sırada, *yüksek sesle*, *yalnızca İngiliz ve Sovyet elçilerine güvendiğini ve onları kendisinin gerçek arkadaşları olarak gördüğünü söyledi*.[8801]

1932 yılının son aylarında, İngiliz istihbaratçı Harold Armstrong tarafından *Grey Wolf* (Boz Kurt) nam kitab neşredilmiş ama bu, Kemalist yönetim ile besleme basını tarafından *hoş karşılanmamıştı*r. Türkiye'de yayınlanması hükümet tarafından yasaklanmıştır. Fakat Mustafa Kemal'in sofra hizmetlisi Cemal Granda, gazetecisi Falih Rıfkı Atay ve tetikçisi Kılıç Ali ittifak etmektedir ki Mustafa Kemal *Grey Wolf* kitabını bilâkis beğenmiş, Türkçeye tercüme edilerek Türkiye'de okutulması gerektiğini belirtmiştir.[8802] İngiliz Hariciye Nezâreti, hazırladığı muhtırada, Kemalist basının takındığı özel tavrı

8797 Yakup Kadri Karaosmanoğlu. (1968). *Politikada 45 Yıl* içinde (s. 119). Ankara: Bilgi Yayınevi.

8798 Hulûsi Turgut. (2007). (Haz.). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali Anlatıyor* (9. baskı) içinde (s. 282). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

8799 Fatih Bayhan & Mehmet Sadık Öke. (2011). *Teyzem Latife: Atatürk'le Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi* (3. baskı) içinde (s. 405). İstanbul: Pegasus Yayınları.

8800 FO 424/277, p. 27, No. 28. Clerk'ten Simon'a. Ankara 2.11.1932, No. 356; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1984). Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933). *Belleten*, XLVIII(189-190), s. 6-7.

8801 *Public Record Office* (PRO), *Foreign Office* (FO), 395/469/P2394/2199/150, Ek: 1; Aktaran: Mustafa Yılmaz. (1995). Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intımate Study Of A Dictator" (Bozkurt-Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XI(33), s. 723-724.

8802 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 1980, s. 11; *Atatürk Ansiklopedisi*, 1971, c. 1, s. 58; Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, 1973, s. 114; Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali Anlatıyor*, 2007, s. 577; . Ayrıca, örneğin, İsmet İnönü'nün yardımcılarından ve 1971 askerî darbesinden sonra başbakan tayin edilen üst düzey CHP'li Nihat Erim, günlüğünde şu notu kaydetmektedir: "İnönü'ye yeni okuduğum Armstrong'un *Grey Wolf* kitabından bahsettim. Kendisinin okumadığını söyledi. *Batılı bir yazar, Atatürk'ün zaafını da kudretini*

şöyle değerlendirmiştir: *İngiltere karşıtı yazıların olmadığı söylenemez ancak bunlar çok ciddiye alınacak kadar değildir. Türk basını bu konuda ilerleme kaydetmiştir*.[8803]

1933

1933 itibarıyla Türk talim ve terbiyesi üzerinde İngiliz etkisi bariz şekilde gelişim göstermiş, hâkim haricî kültür hâline gelmiştir:

> İki ülke arasında yaşanan gelişmeler yalnızca siyasi alanda değil farklı alanlarda da kendisini göstermiştir. Bu dönemde Türk eğitim sisteminde bazı yeniliklere gidilmiştir. Yapılan değişiklikler arasında İngiliz sistemi bir eğitim anlayışı vardır. Ayrıca okullarda yabancı dil olarak öğretilen Fransızcanın yanı sıra İngilizcenin öğretilmesine de karar verilmişti. 16 Haziran 1933 tarihli The Times gazetesi Türkiye'de İngilizce eğitimi ile ilgili bir haber yapmıştır. Gazete Türk Hükümeti'nin yeni açılacak kolejlerde birinci yabancı dil olarak İngilizcenin öğretileceği yazmaktadır. Bu uygulama bu yıl içerisinde açılacak olan Ankara Gazi Koleji'nde uygulanmaya başlanacaktır. Burada üç İngiliz profesör de çalışacaktı. İstanbul'da kolejlere hazırlık açısından özel İngilizce dersleri verilecektir. Gazete, yabancı dil konusundaki bu yeni düzenleme uygulanmaya başlanırsa, ülkede yabancı dil konusunda birinci sırada yer alan Fransızcanın yerini İngilizcenin alacağını belirtmiştir (The Times, 16 June 1933).
>
> İngilizcenin öğretimi oldukça ciddiye alınmıştır. Bu ciddiyeti Sir Clerk Londra'ya, Dışişleri Bakanı Sir Simon'a 30 Haziran 1933'te rapor etmiştir. İngilizce öğretmeni olarak alınacak öğretmenler İstanbul'daki İngilizce kurslarına katılacak ve kurs sonunda bir sınava tabi tutulacaklardı. Sınavda başarısız olanlar ise bir daha İngilizce öğretemeyeceklerdi. İngilizce kurslarında bir İngiliz uzman tarafından yönetilecekti. Büyükelçi bu durumdan anladığı kadarıyla, Milli Eğitim Bakanının kurs yetkilisi olarak Bayan Derbyshire'yi görevlendirmiştir. Bayan Derbyshire Gazi Enstitüsünde pedagoji, İngilizce ve felsefe dersleri vermekteydi. Ayrıca Gazi'nin evlat edindiği kızlara İngiliz edebiyatı dersleri veriyordu. Büyükelçi, Türkiye'de eğitim sisteminde gerçekleşen bu olayların, İngiliz eğitim sistemine ve İngilizceye olan ilgiyi göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (PRO, FO 371/16987, E 3513/3442/44: 304).
>
> Türkiye'de eğitim sistemi içerisine İngilizce öğretiminin girmesi son zamanlarda önem kazanmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığındaki bir yetkili, Türk Büyükelçiliğinde bir yetkili ile görüşürken Türk yetkili, Milli Eğitim Bakanının Türk kolejlerinde İngilizce eğitimin öneminin arttığını ve birçok dersin İngilizce verilmesine karar verdiklerini belirttiğini söyledi. Aynı yetkili, Türk Dışişleri Bakanının en son yapmış olduğu Londra ziyaretinde Türk büyükelçiliğinde çalışanların İngilizce bilgisi yönünden zayıf olmalarına çok içerlediğini ve bundan dolayı İngilizce konuşan çalışanların buralara gönderileceğini belirtmiştir (PRO, FO 371/16987, E 4965/3442/44: 308).
>
> 1933 yılında İngilizcenin öğretimi Türk Hükümeti tarafından teşvik edilmiştir. Bu bağlamda İngilizce öğretmenleri tarafından kaynak yetersizliği açısında şikâyet olunca, İngiliz Hükümeti bu konuda bir hamle yaparak Ankara Gazi Enstitüsüne kitap göndermiştir. Halk Evleri'nde de İngilizce eğitimi verilmesi adına düzenlemeler yapıldı. İstanbul'da bulunan İngiliz ve Amerikan okulları Türk öğrencilerini etkiledi ve "English

---

de ortaya koymaya çalışmış dedim." Nihat Erim. (2005). *Günlükler* (A. Demirel, haz.) içinde (c. 2, s. 938). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

8803 Mustafa Edip Çelik. (2014). *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri* [Doktora Tezi] içinde (s. 61). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş. "Türk basını bu konuda dostluğun zarar görmemesi adına çaba sarf etmiş ve Armstrong'un fikirlerinin İngiltere'de desteklenmediğini göstermeye çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Daily Express'in konu ile ilgili yaptığı haberi aktarmıştır. Gazete şu ifadeleri kullanmaktaydı: *Henüz yaşamakta olan bir hükümet hakkında şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armstrong, Gazi'nin dehası ve eserini takdir ve tebcil etmektedir. Gazi'nin tarihi okunduğu vakit onun şahsında, Lenin sabit prensiplerini, Mussolini'nin heyecana olan meylini, Cengiz'in askerlik dehasını ve Troçki'nin veya Karno'nun sürükleyici kudretini bulmamak kabil değildir. Gazi fevkalbeşer bir görüş sahibi ve çok kuvvetli bir teşkilatçıdır*. (Cumhuriyet, 25 Ekim 1932)." (Çelik, 2014, s. 61).

Players" isimli grubun İstanbul'a gelerek gösterilerini yapması, Türk seyirci sayısındaki eksikliğe rağmen İngilizceye olan ilgiyi artırmıştır (PRO, FO 371/17959, E 596/596/44: 34). İngiltere ileride kendi propagandasını yapabilmek adına diğer ülkelerde okul açabilmek için daha fazla para harcanması gerektiği üzerine tartışmaya başlayacaktır. 25 Mart 1937 tarihinde yapılacak olan Avam Kamarası oturumunda Bayan Rathbone, Almanya İtalya'ya karşı, İngiltere politikalarını daha anlaşılır kılabilmek adına, Türkiye ve Mısır'da olduğu gibi, yabancı devletlerde İngiliz okullarının açılması adına daha fazla para ayrılması gerektiğini söyleyecektir.[8804]

14 Ekim 1933. İngiltere'nin Atina'daki Büyükelçisi Ramsey'in hükûmetine gönderdiği muhtırasına göre Türkiye, *İngiltere ile ilişkilerini geliştirme niyetinde*ydi. *Venizelos'un Türkiye Cumhurbaşkanı* Mustafa Kemal'le *kısa süre önce gerçekleştirdiği görüşmeye atıf* yapmış, Mustafa Kemal'in *Venizelos'a muhtemel bir savaş durumunda Türkiye'yi savaşa sokmamak için elinden geleni yapacağını ancak yine de bir savaş çıkar ve Türkiye bu savaşa girmek zorunda kalırsa Türkiye'nin denizlere hâkim ülkenin (İngiltere'nin) yanında yer alacağını söylediğinden* bahsetmiştir.[8805]

1934

9 Nisan 1934. İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Simon'a gönderilen muhtırada, Mustafa Kemal'in değişmez Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın polis ve jandarma teşkilatını İngiliz modeline göre yeniden tanzim edileceğini belirttiği kaydedilmiştir:

9 Nisan 1934 tarihli Dışişleri Bakanı Sir Simon'a gönderilen raporda, Sir Percy Loraine İç İşleri Bakanı ile Trakya Baş Müfettişliğine yapılan atamayla ilgili yaptıkları konuşmadan bahsetmektedir. Trakya'da kurulan Baş Müfettişliğe 1927 ve 1932 yılları arasında Doğu Baş Müfettişliği yapan İbrahim Tali Bey getirilmişti. Büyükelçi İçişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin polis yapısından ve bölgelerinden bahsetmişlerdir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey kendilerine fazla yük olan polislerin sayısında azalmaya gitmek ve her il ile temasta bulunmanın zor olmasından dolayı Türkiye'de altı bölge oluşturup bu bölgelere Baş Müfettiş görevlendirmek istemekteydi. Böylece Başmüfettişler aracılığı ile iletişim daha kolay sağlanacaktı. Türkiye'de Polis ve Jandarmada yapmak istediği yeniliklerden bahsederken İngiltere örneğine vurgu yaptı. Kendisi İngiltere'de halk ile polis arasındaki ilişkinin güzelliğinden bahsederek, Türkiye'de buna benzer bir yapı oluşturmak istediğini belirtmiş, ayrıca Türkiye'nin yöneliminin Fransa'dan ziyade İngiltere'ye olduğunu eklemiştir (PRO, FO 371/17961, E 2192/1204/44: 282).[8806]

9 Ağustos 1934. Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'nin İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıraya göre *17 Haziran 1934 gecesinden sabah saat 9'a değin Gazi Mustafa Kemal ile poker* oynamıştır ve *Gazi, gayriresmî bir konuşmada İngiltere'ye büyük saygı duyduğunu ve İngiltere'yle dostluk arzuladığını* belirtmiştir.[8807]

Sir Percy Loraine kendisinin Atatürk'ü ilk kez bu gece (17 Haziran 1934) yakından tanıma fırsatı bulduğunu söylerken, geceye dair hatırasını şu şekilde anlatmaktadır: "İran Şahı'nın onuruna Ankara Palas'ta yapılan resmikabulde gerekli nezaket temaslarında bulunduktan sonra, İçişleri Bakanının ricası üzerine iki bayanla birlikte yan odalardan birinde briç oynamaya başlamıştık. Az sonra Atatürk, yanında iki yüksek rütbeli İran generali ile odaya girdi. Poker oynamak üzere bizleri masasına çağırdı. Yarım saat için dediği oyun bir türlü bitmek bilmiyordu. Pokeri son derece tadını çıkararak oynuyor ve her hareketi ile ustalığını belli ediyordu.

8804 Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 81-82.

8805 Ömer Kürkçüoğlu. (1985). *Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerde 1950'lere)* içinde (s. 83). Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü; Aktaran: Erhan Çifci. (2022). *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi (1880-1960)* içinde (s. 229). İstanbul: Kronik Kitap.

8806 Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 90.

8807 W. N. Medlicott, Douglas Dakin & M. E. Lambert. (1972). (Ed.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (Second Series, Vol. XII, p. 7). United Kingdom, London: Her Majesty's Stationery Office.

> Öyle ki sabah saat 9.00'da oyun sona erdiği zaman önünde kazandığı çiplerden küçük bir yığın oluşmuştu. Atatürk, bütün çipleri karıştırdı ve kimsenin oyundan zararlı çıkmamasını sağladı. Oyun boyunca şampanya içiyor, ben de sulu viskiyle kendisine eşlik ediyordum. Sabahın 3'ünden itibaren, ben içmedikçe o da içmeyeceğini söyledi. Oyun bittikten sonra beni alıkoydu. Odada İçişleri Bakanı ile İranlı generallerden biri kalmıştı. Atatürk şuradan buradan söz ettikten sonra esas konuya geldi. İngiltere ile dost olmak istiyordu. "Niçin bir yakınlaşma olmasın? İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumu nedir?" diye sorunca kendisine; "İki ülke arasındaki ilişkiler iyi ve olumlu bir durumdadır. Ama bunların daha iyi olmaması için bir neden yok. Türklerin Ruslarla yaptıkları dostluk anlaşmasına paralel, İngiltere ile de bir dostluk anlaşması yapması için hiçbir engel göremiyorum." dedim. Anladığıma göre aramızda geçen görüşmelerden son derece memnun olmuş, kulağımda şu sözleri hala çınlıyor: "1914'ten sonraki acı hatıraları silelim. Yeniden iyi açık ve anlayışlı iki arkadaş olarak köklü bir dostluğa başlayalım".
>
> Mustafa Kemal'in İngiltere ile ne derece yakın ilişkiler içerisinde bulunmak istediğini Büyükelçiye samimi bir ortamda samimi bir şekilde aktarması, Büyükelçi'yi harekete geçirmiştir. Büyükelçi Londra ile temasa geçerek, Türk Hükümetinin gerçekten dostluk istediğini ve İngiltere'nin de bu anlamda adım atması gerektiğini bildirmiştir. İngiliz Hükümetinin yapması gereken sadece ilerleme kaydetme adına atılacak adımlardır; çünkü Türkiye isteklidir ve daha öncesinde ilişkilerin gelişmesi adına zaten iki ülke arasındaki bir temel atılmıştır.[8808]

İran Şahı Rıza Pehlevî, Türkiye seyahatında bir vakit Çankaya Köşkü'nde misafir edilmiş ve bir akşam İran Sefarethanesinde içtima eden Mustafa Kemal, Rıza Pehlevî ve Percy Loraine arasında sembolik anlamı ilginç şu vaka yaşanmıştır:

> Şah, pokeri, teklifli konuşmalardan daha çok seviyordu. Bir akşam o, Gazi ve İngiliz Elçisi Sir Percy Loraine, İran Elçiliğinde pokere oturdular. Gazi, yeni Büyükelçiden pek hoşlanmış ve daha önce de, kendisiyle oyun oynamıştı. O kez, oyun sabaha karşı bitince, gün doğduktan sonra da oturup uzun uzun konuşmuşlar, İngiltere'yle Türkiye'yi ilgilendiren başlıca konularla Akdeniz sorunlarından söz etmişlerdi. Böylece aralarında özel bir bağ kurulmuştu. Bu da yalnız iki ülkenin değil, ortaklarının da gerçekten yararınaydı.
>
> O sırada Gazi, bir el kazandıktan sonra salonda dolaşmak için masadan kalkmıştı, ama dönerek Şah'ın arkasında durdu ve ona Sir Percy'ye karşı nasıl oynaması gerektiğini gösterdi. Öteki misafirler de çevrelerini sarmış, sahneyi merakla seyrediyorlardı. Özellikle Gazi'nin Loraine'ye göz kırpıp bu çeşit sıkı bir uluslararası işbirliğinin iyiliklerine değinerek, şöyle dediği gözlerinden kaçmamıştı: "Bakın, ne iyi rakip oluyoruz. Ortak olsak kim bilir ne kadar iyi olur."[8809]

İngiliz Hariciye vesikasında belirtildiğine göre *Mustafa Kemal'in kişisel dostu Fethi Okyar'ı İngiltere'ye Londra Büyükelçisi olarak göndermesi* İngiltere tarafından *bir iyi niyet göstergesi* kabul edilmiştir.[8810]

15 Eylül 1934. İngiliz Hariciye Nezâretine gönderilen bir mektupta oldukça ilginç bilgiler yer almaktadır. Mustafa Kemal, İngiltere'ye ve İngiliz Krala saygısını vurgulamıştır. *Hiçbir savaşta yenilmediğini* de iddia etmiştir:

> 15 Eylül'de Londra'ya gönderilen mektupta Gazi'nin yabancı turistlere olan ilgisinden bahsedilmiştir. Yazılanlara göre Ağustos ayında Türkiye'ye çok sayıda turist akışı olmuştur. Gazi, Park Otel'de turistleri gruplar halinde masasına davet ederek onlarla sohbet etmiştir. Eylül ayının başında bir grup İngiliz turistle karşılaşmıştır. Turistleri masasına davet eden Mustafa Kemal, İngiltere'ye ve Kral'a olan hayranlığından bahsetmiş ve turistlerle uzun uzun sohbet etmiştir (PRO, FO 371/17970, E 5900/5900/44: 284). Konuşma esnasında turistlerden biri kendisine Çanakkale'ye yaptığı ziyaret sırasında batırılan iki İngiliz gemisini hatırlamış ve insan hayatının ne kadar ucuz olduğunu hatırlatmıştır Gazi'ye. Bunun üzerine Gazi, Çanakkale hatıralarını anlatarak yabancıların olaya bu şekilde yaklaşmasının normal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca

8808 Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 85-86.

8809 Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 532-533.

8810 PRO, FO, 371/19037, E 854/854/44, p. 5; Aktaran: Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 85.

Türkler tarafından batırılan gemi sayısının iki değil beş olduğunu belirtmiştir. Gazi; gece boyunca konuşma yapmış, İngilizlerin ne kadar sportif olduklarından bahsetmiş ve Kral'a olan saygısını belirtmiştir. Eğlence gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir (PRO, FO 371/17970, E 6174/5900/44: 286–288).

Gazi'nin İngiliz turistlere olan ilgisi İngiliz basınında da yerini almıştır. Daily Telegraph gazetesi 30 Eylül tarihinde "Kemal Paşa ve Türkiye'nin hedefleri" başlığıyla bir haber yapmıştır. Haberde alt başlıkta Mustafa Kemal'in bütün uluslarla dost olmak istediği belirtmiştir. Gazi'nin sohbet ettiği gazeteciler arasında Edwin C. Keliher de bulunmaktaydı ve bu haberi yapan kişi de odur. Bay Keliher, başlarından geçen olayı ve Mustafa Kemal ile yaptıkları konuşmalara yer vermiştir. Mustafa Kemal konuşması sırasında Türkiye için hedeflerinden de bahsetmiştir. Mustafa Kemal uluslararası alanda her ülke ile dostluk içerisinde olmak istediklerini ve içeride halkının en iyi şekilde eğitilmesini istediklerini belirtti. Daha sonra ise Yunanlılara karşı verdikleri mücadeleden bahsederek şu ana kadar hiçbir savaşta yenilmediğini söylemiş, yenilmemesinin sebebi olarak da ülkesini savunma haricinde hiçbir savaşa girmemesi olduğunu belirtmiştir. Gazi daha sonra İngiltere'ye olan sempatisinden ve iyi niyetinden bahsetmiştir. Kral'a olan saygısından bahsederken, Çanakkale'de savaşırken dahi İngilizlere saygı gösterdiğini ve onlarla daha mutlu ortamlarda tekrar bir araya gelme niyeti taşıdığını belirtmiş, İngilizlerin de Türkiye'ye ve liderlerine büyük sempati beslediklerini düşündüğünü söylemiştir (Daily Telegraph, "Kemal Paşa And The Aims Of Turkey", 30 Sep. 1934).[8811]

İngiliz Hariciye Nezâretine göre *Rusya hariç tutulmak kaydıyla son on yılda hiçbir ülkenin Türkiye kadar ilerleme kaydetme*miştir ve söz konusu "ilerleme"de Kemalist *yeni hükümetin işleyiş tarzını Avrupa'dan almış olması* etkili unsurdur.[8812]

1935

13 Şubat 1935. ABD senatosunun Demokrat Parti lideri Joseph Taylor Robinson, Türkiye'yi ziyaret etti. Pera Palas Otel'de ağırlanan Robinson'un resmî muhtırasında "İngiliz sistemi ilk mekteblerde mecburî kılınmıştır" gibi dikkat çekici ifadeler yer aldı:

[8811] Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 87-88.

[8812] PRO, FO, 371/17958, E 2276/264/44, p. 51–52; Aktaran: Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, 2014, s. 89.

Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar az bir zaman içinde bu derece değişkilik vuku bulmamıştır. [..] 1923 tarihli Lozan muahedesinden beri bu 17 milyon halkın yaşadığı inkılâblar şayanı hayret olarak tavsif edilebilir. Kapitülâsyon adı altında uzun senelerdenberi ecnebilere bahşedilen müsaadat ilga edilmiştir. Bilûmum ecnebi ordular memleketi terketmişlerdir. Hududlar tesbit edilmiş ve bunlar dahilinde tek bir ırk kültürü kurulmuştur. Çanakkale Boğazında, Marmara denizinde ve Karadeniz Boğazlarından serbest geçid her millete müsaade edilmiştir. 13 ilkteşrin 1923te hükûmet merkezi Ankaraya nakledilmiş ve ayni ayın 29 unda da Türkiye tarzı hükûmeti Cumhûriyet olarak ilân ve Riyaseti cumhur makamına Mustafa Kamâl intihab olunmuştur. 3 mart 1924 tenberi Türkiyede teokrasi nihayet bulmuştur. İslâm dünyasını resmen idare eden hilâfetmakamı Türkiyede ilga edilmiş ve devlet kanunu olarak Kur'anın yerine Kanunu Medenî kaim olmuştur. Erkeklerin fesi, kadınların örtüsü ve kapalı tutulması, taaddüdü zevcat ve haremler ortadan kalkmıştır. Arab hurufatı yerine Lâtin alfabesi kabul edilmiş ve bu sayede çocuklar iki üç sene yerine bir senede okumak öğrenmeğe başlamışlardır.

İnkılâblarımız ve Amerikalılar

Amerika resmî sicillerine geçen bir rapor

«Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar az zaman içinde bu derece değişiklik vuku bulmamıştır, Türk inkılâbı eşsizdir»

İstanbulda toplanan Beynelmilel Parlâmentolar konferansına iştirak eden Amerika grupu reisi ve Birleşik Amerika Devletleri Senatosu demokrat lideri, Arkansas Senatoru M. Robinson, mezkûr konferans hakkında Grup Umumi kâtibi M. A. D. Gall tarafından tanzim edilen raporun kongre zabıtnamesinde neşrini kongrenin 17 sonkânun 1935 tarihli içtimaında teklif etmiş ve bu teklif kabul olunarak rapor 18 sonkânun 1935 tarihli zabıtnamenin 689 uncu sahifesinde intişar etmiştir. Birleşik Amerika Devletinin resmi sicillerine geçen bu raporun tercümesini aynen aşağıya alıyoruz:

«24 eylül pazartesi günü, konferansın küşadında, Amerika Birleşik Devletler heyeti murahhasası azaları nın hepsi hazırdılar. Mr. Cohran ve ben Romada Mr. Olivere iltihak ederek, üçümüz ayın 21 inde Brendiziden İstanbula müteveccihen vapura bindik ve ertesi günü Atinanın limanı olan Pirede vapurumuza gelen Senatör ve Madam Robinsonu selâmladık. O akşam beşimiz birden Atinadan hareket ederek Attikanın cenub noktasından geçerek fevkalâde bir guruba karşı ilerledik. Mehtablı bir gecede Ege denizini ve parlak bir sabah vakti Çanakkale Boğazından geçtik ve güzel bir günde Marmaradan ilerliyerek pazar günü akşamı ayın 23 ünde İstan-

Amerika Birleşik devletleri senatosu demokrat lideri M. Robinson

bula vardık. Dostlar ve resmi zevat bizi en dostane surette karşıladılar. Senatör Connally ertesi sabah erkenden doğrudan doğruya Paristen geldi. Hepimiz Perapalas oteline indik. Türk makamatının dikkat ve nezaketi ve kendi devletimiz mümessillerinin yardımları sayesinde rahatımız için her türlü tertibat alınmış ve konferans müddetince emrimize bir otomobil ile

[Arkası altıncı sahifede]

Fotoğraf 11. ABD senatosu Demokrat Parti lideri Bay Robinson (Cumhuriyet, 13 Şubat 1935, s. 1).

Eski ölçü sistemleri yerine metro sistemi ve bütün dünyada kullanılan gregorien takvimi kabul edilmiştir. 1924 tenberi medreseler kapatılmış ve herhangi bir mezhebden olursa olsun mekteblerde din tedrisi menedilmiştir. Şimdi bütün Türkiyeli çocuklar için ilk tahsil İngiliz sistemi ilk mekteblerde mecburî kılınmıştır. [..][8813]

BMM Reisi Mustafa Kemal'le mülakat eden BMM Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) mebusu ulemadan İsmail Şükrü Çelikalay'ın hatıratında görülüyor ki Kemalistlerin İslâm müesseselerini yıkacakları derpiş ediliyordu:

23 Nisan'da toplandık. Dualar, senalarla Meclis'i açtık. Fakat Ankaralılar bize kongreci diyor. Tamamiyle ısınamıyorlardı. Mustafa Kemal yanıma geldi:

-Haydi, hocam Afyon'da yaptığın gibi burada da halkı irşat et. Maksadımız memleketi din ve şeriatı kurtarmak olduğunu onlara anlat. Davamızın samimi ve kutsi olduğuna inansınlar, itimat etsinler.

-Mutmain olunuz Paşam. Ankaralılar bizim memleket ve dini müdafaa hususundaki samimiyetimize inanınca bize müzaheret edeceklerdir. Düşmanlar çok fena propaganda yapmışlar. Bizi dine düşman göstermişler. Din müesseselerimizi yıkacağımızı, mekteplerden din derslerini kaldıracağımızı, ulemanın sarıklarını başlarına dolayacağımızı söylemişler.

-Ne münasebet Hocam? Biz buraya memleket ve dinin müdafaası için geldi.

-Öyledir Paşam ama halkı inandırmak lazım.

[8813] Cumhuriyet, 13 Şubat 1935, *İnkılâblar ve Amerikalılar*, s. 6. *US Congressional Record* (*Senate*), January 17, 1935, Vol. 79, Part 1, pp. 557-559. Retrieved from congress.gov. Alakalı ABD Senatosu zabıt ceridesini istifademize sunan "Unnamed" rumuzlu zata müteşekkiriz.

-Bunu sizden rica ederim Hocam. Ev ev, dükkân dükkân, cami cami dolaşarak halka bunu anlatmaya himmet ediniz.[8814]

29 Eylül 1935. Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine: *Ingiltere Atatürke suikasd teşebbüsünü nefretle karşılar*.

İngiliz Büyük Elçisile bir mülâkat

"İngiltere Atatürke suikasd teşebbüsünü nefretle karşılar,,

Sir Persi Loren «Bu caniyane teşebbüsün lâyık olduğu akamet ve hüsran neticesine varması için elden gelebilecek her türlü yardım hareketi İngiliz milleti ve hükûmeti için tamamile sempatiktir» diyor...

Mezunen londrada bulunan İngiliz büyük elçisi Sir Persi Loren dün sabah İstanbula dönmüş ve Cumhuriyet bayramı münasebetile bugün Ankarada yapılacak törende hazir bulunmak üzere dün akşamki ekspresle Ankaraya gitmiştir.

Büyük elçi Ankaraya hareketinden evvel kendisile görüşen bir arkadaşımıza, Cumhur Başkanımıza karşı tertib edilen suikasd münasebetile Maveraişeriada yapılan tevkifat hakkında şunları söylemiştir:

— Bir haftadanberi yollarda bulunduğum için bu meselenin son durumunu bilmiyorum. Size yalnız şunu söyliyebilirim ki Atatürk gibi büyük ve yüksek bir şahsiyete karşı tertib olunmuş suikasdi, İngiliz milleti ve hükümeti nefretle karşılar. Böyle caniyane bir teşebbüsün lâyık olduğu akamet ve hüsran neticesine varması için elden gelebilecek her türlü yardım hareketi İngiltere için tamamile sempatiktir.

— Maveraişeriada Emir Abdullah tarafından yakalanan mücrimlerin Irak tarikile Türkiyeye gönderilmek üzere

Sir Persi Loren

bulunduklarına dair malûmat var mıdır?

— Teslim işi için birşey söyliyemem. Bu, kanun işidir. Herhalde Maveraiseriada bu iş üzerinde Türkiyeyi memnun etmek üzere kanunen mümkün olan herşeyin yapılacağına emin olabilirsiniz.»

Öğrendiğimize göre, Sir Persi Loren dört beş gün sonra İstanbula dönecek ve ayın ortalarına doğru bütün kış orada kalmak üzere tekrar Ankaraya gidecektir.

Bulgaristandan Yunanistana geçmek istiyen hainler

Sofya (Özel) — İki senedenberi Bulgaristanda yaşıyan ve Bulgarlardan aldığı para ile bir Bulgar tarihi yazmağa çalışan mahud Arif Oruç elinde bir Bulgar pasaportu olduğu halde bundan on gün evvel karısı ve çocuklarile birlikte Sofyadan İskeçeye göçetmek istemiştir. Fakat Sofyadaki Yunan konsolosluğu vaktile eroin kaçakçılığından dolayı Yunanistandan hudud hariç edildiği için Arif Orucun pasaportunu vize etmemiştir.

Sofyada yaşıyan ve orada (Yıldırım) namında bir gazetenin başyazarlığını yapan Türkiye kaçaklarından Çerkes Ali Haydar da bundan on beş gün evvel gene İskeçeye gitmek üzere Sofya Yunan konsolosluğuna başvurmuşsa da kendisi şüpheli eşhastan olduğu için pasaportu Sofya Yunan konsolosluğunca vize edilmemiştir.

Fotoğraf 12. Cumhuriyet, 29 Birinciteşrin 1935, s. 1.

Suriye ve Ürdün'de bulunan siyasi göçmenlerin Atatürk'e düzenlemeyi planladıkları suikastın İngiltere tarafından Türkiye'ye haber verilmesi iki ülke arasında ilişkilerin gözle görülür bir şekilde geliştiğinin göstergesi olmuştur.[8815]

16 Kasım 1935. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekâlete muhtıra gönderdi: *… İngilizler, hilafetten kurtulmuş milyonlarca Müslüman tebaayı artık bir Müslüman halifenin manevi sultasından kurtarmıştır. Bütün bunlardan dolayı İngiltere ve Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti aleyhtarı olmasına hiçbir sebep kalmamıştır*.[8816]

1936

4 Eylül 1936. Mustafa Kemal, Batılıları tebessüm ettiren Batıcı radikal devrimlerini, "muhibbi halis ve âlikaderi" Beşinci George'nin oğlu Sekizinci Edward'a planladığından 3 sene evvel teftiş ettirmektedir. *Haber* gazetesi: *İngiliz kralı 12yi 15 geçe Atatürk tarafından Tophane'de karşılandı*.

8814 Şükrü Çelikalay, *Milli Savaş Tarihinden Bir Sahife*, 1950; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 214-215.

8815 Mustafa Edip Çelik. (2017). İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(2), s. 34.

8816 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BOA), 030-10-115-799-15, s. 3; Aktaran: Ali Satan. (2022). "Hilafetin İlgasını Yeniden Değerlendirmek". (M. S. Küçükaşçı, A. Satan & A. Macit, ed.) *Geçmişten Günümüze Hilafet* (2. basım) içinde (s. 275-276). Ankara: İlem Yayınları.

8 Eylül 1936. *Türkiye Cumhur Reisi Atatürkün hususî trenile seyahat etmekte olan Majeste İngiltere Kralı bu sabah Bulgar hududunu geçerek Silvingrad'a vâsıl olmuştur.*[8817]

HABER
Kavak-Moda
Yüzme müsabakamız
4 EYLÜL 1936 CUMA
İngiliz kralı 12yi 15 geçe Atatürk tarafından Tophane'de karşılandı
WELCOME
Cumur Başkanımız büyük misafiri Tophaneden İngiliz elçiliğine kadar götürdü
Edvard VIII yatına avdet etti; saat 15,30 da Dolmabahçeyi ziyaret edecek
Sovyetlerle Japonya arasında harp tehlikesi
Resmî Sovyet ajansı, Japon resmî dairelerinin hareketlerini "küstahça„ buluyor
Mançuride Sovyet konsoloslarına mal satanlar cezalandırılıyor
Çanakkalede karşılama merasimi
Şehrimizde bu geceki alay
Norveç
Sebze halinde bir yolsuzluk?
Hal müdür muavini vazifesinden uzaklaştırıldı, tahkikat yapılıyor

İsmet İnönü: *Atatürk* […] *İngiltere'nin büyük Hükümdarı ile şahsî tanışmasından hakikî bahtiyarlık duydu. Bu hissiyatın bütün Türk milleti kalbinde yerleşmesi için ciddî olarak çalıştı. Yüksek şahsiyetlerin temasından bütün milletler birbiri ile temasa gelmiş oluyorlar.*[8818]

General Harington: Kral, *hatırlanacağı üzere çok büyük bir tura çıktı ve turu Mustafa Kemal'i ziyaret ederek bitirdi. Türkiye'deki reformların aynısının Afganistan'da da uygulanabileceği fikrine kapılmıştı. Ancak halk bu reformları istemedi*.[8819]

*The Times*in 11 Kasım 1938 tarihli yazısı: *Türk-İngiliz dostluğuna hararetle taraftar olan Gazi, Habeşistan savaşında İngiltere'nin müeyyide politikasını ve keza Nyon Konferansı'nda İngiliz tutumunu destekledi*.[8820]

1937

28 Mayıs 1937. Kral Altıncı George'nin taç giymesini kutlamak için İzmir Palas'ta tertiplenen 200 kişilik ziyafette, İngiliz Başkonsolosu Kemal Atatürk'ü şöyle methetmiştir:

> Kadehlerimizi Türkiye Cumhuriyeti Reisi şerefine kaldırmağa davet etmekle büyük sevinç duyuyorum. Hızlı adımlarla ilerlemekte olduğunu memnuniyetle gördüğümüz bu memlekette oturmak şerefini haiz olan bizler, bu kadeh kaldırışta Atatürk isminin her İngiliz kalbinde bulduğu derin saygı ve sıcak hissiyatın tercümanı olmaktayız.[8821]

4 Haziran 1937. Londra'da intişar eden *The Truth* mecmuası "İngiliz-Türk dostluğunun manası" nam yazı neşretti. Reisicumhur Kemal Atatürk'ün gazetesi *Ulus*, mezkûr tahriri iktibas etmiş; buna göre Kemalist Türkiye, İngilizlerin Yakın Şark'taki tampon devleti olarak zımnen zikredilmiştir:

> İngiliz ve alman menfaatlerinin karşılaştığı cephe adını verebileceğim yer, Çanakkaledir. Alman nüfuzunun bu cepheye kadar genişlemesine lüzumsuz şüphe ve korkulara düşmeden seyirci kalabiliriz. Çünkü herkes bilir ki, Almanya, hiç olmazsa ekonomi bakımından, genişlemek imkânını bulamadığı takdirde infilâk etmek mecburiyetindedir. Fakat Britanya imparatorluğu için yakın şarkta tampon vazifesini görecek bir devletin bulunması harbten önceki zamanlara göre çok daha büyük bir hayat veya memat meselesidir.

8817 Son Posta, 8 Eylül 1936, *Türk-İngiliz dostluğu gün geçtikçe kuvvetleniyor*, s. 1.
8818 Ulus, 10 Sonteşrin 1939, *Atatürk'ün birkaç hususiyeti*, s. 2, sütun 5.
8819 General Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, 2023, s. 180.
8820 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 221.
8821 Dışişleri Bakanlığı Protokol Şefinden Birinci Daire Reisliğine, No. 476; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, 2001, c. 2, s. 376-377.

(..) Türk dostluğu İngilterenin hayatî münakalât hatlarını emniyet altında bulunduracağı gibi Türkiyenin de İngiltere ile tesis ettiği bu yeni münasebetlerden zarar değil, fayda göreceği aşikârdır.

İyi malûmat alan kaynaklardan büyük memnuniyetle öğrendiğimize göre Bay Eden ile Başbakan İnönü arasında geçen görüşmeler son derece samimî bir hava içinde cereyan etmiş ve Türkiyenin de İngiltere ile yakın ve daimî bir anlaşma kurulması arzusunda olduğu tebarüz ettirilmiştir. Jurnal dö Jenev'in geçenlerde sorduğu şu suali birçok kimseler büyük bir alâka ile sormaktadır:

"-Acaba geçen sene kıral 8 inci Edvard'ın temellerini attığı ittifakın bugün neticelenmekte olduğunu görmek üzere mi bulunuyoruz?"[8822]

14 Eylül 1937. Britanya Hariciye Nâzırı Eden, Muhafazakâr Fırka lideri Winston Churchill'e mektub gönderdi. Mustafa Kemal yönetiminin Nyon Konferansındaki itaatkâr tavrını övüyor: *Akdeniz'de ilgileri olan küçük devletlerin davranış biçimi de, hoşnutluk uyandıracak bir niteliktedir. Türkiye'nin coşkun bir dostluk belirten liderliği altında bu devletler çok iyi bir rol oynadılar*.[8823]

19 Ekim 1937. Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Yunan Başvekil ve Hariciye Vekili General Metaksas'a hitaben İngilizlerle dost olduğunu, İzmir'deki Çeşme limanının İngiliz muharib gemilerinin hizmetine açılmış bulunduğunu, hatta İngiltere'nin mütalaa almaksızın CHP Tek-Parti yönetimine talimat buyurduğunu belirtmiştir:

Nyon Konferansında, o konferansa iştirak edenlerin kabul ve imza ettikleri esaslar dairesinde sahillerimizin muhafazasını deruhde ettik ve sahillerimize yakın denizlerde patruy [*devriye*] vazifesini görecek iki devletin harb gemilerinin, sahillerimizde istifade edebilecekleri bazı limanları gösterdik. Meselâ biz, Çeşme Limanını İngiliz gemilerine açık bulundurmaktayız. Bildiğiniz üzere İtalya bu konferansa iştirak etmedi. Ve fakat bilâhara iştirak edebilmesi için bazı şartlar dermeyan etti. Bu şartlar cümlesinden olmak üzere de kendisi de Akdeniz kontrolünde diğer iki büyük Devlet'le aynı şerait içinde mevki almak istedi. Bu esas dairesinde Paris'teki eksperler ona bir kontrol hattı, tayin ettiler; zannederim 13 veya 14 rakamlı hat. Bu hat, bilhassa size ve kısmen de bize temas etmektedir. Bu kararı, alakadar iki devlet, önceden bizim mütaleamızı almaksızın bize adeta bir tebliğ suretinde bildirdiler. Gerçi Siz de, biz de İngilizlerle dostuz. Bu dostluk, imza edilmiş kâğıtlar üzerinde tesbit olunmuş değilse de şifahen ve fiiliyatta mevcuddur, ve hergün daha takviyet bulması da mümkündür. Bu böyle iken, bize evvelce verilmiş vaidlere rağmen, zaruret karşısında, mütaleamız sorulmaksızın hareket edebilmiştir.[8824]

Kurun gazetesi, "dünkü düşman ve bugünkü en birinci dost devletin hükûmet reisi" olarak takdim ettiği Metaksas'ın, İstiklâl Harbi'nin "en şiddetli günlerinde" uzunca bir makale neşrederek şu görüşleri dermeyan ettiğini belirtmiştir:

Biz harbin sona ermesi ile hakiki ve daimî bir sulhun teessüsünü kastetmek isteriz. Bu vaziyetin hem muhasım milletlerde sulhün müstakar ve daimî olacağı hakkında bir kanaat husule getirmesini, hem de sulhün meşru bir surette teessüsünde her iki milletin menfaati mevcut olduğunun anlaşılmasını arzu ediyoruz. Fakat böyle bir hizmet için mahir ve tedbirli ricali siyasiyeye ihtiyaç vardır.[8825]

Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'nin 1937 tarihli raporuna göre:

Türk hükümetinin yıl boyunca Türk dış politikasının neredeyse tüm cephelerinde Akdeniz, Almanya, Balkanlar, Karadeniz ve Ortadoğu'da İngilizlerin tavsiyelerini alması yönünde istekli tavırları olduğu belirtilmiştir. Raporda, Türkiye'nin Akdeniz'de İngiltere'nin onayının olmadığı hiçbir şeyi kabul etmeyeceği

8822 Ulus, 4 Haziran 1937, Numero 5693, *Türk-ingiliz dostluğu*, s. 1, 5.

8823 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1460.

8824 DBA, HK, Belge No. 4, 1937; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 231-232. "Patruy": "devriye".

8825 Kurun, 30 Ağustos 1938, *Türk-Yunan dostluğunun yüksek ve tarihî değeri vardır,* s. 7. *Kurun* gazetesinin sahibi, CHP Tek-Parti Çoruh mebusu matbuatçı Asım Us idi.

ve Almanya ile birlikte hareket ettiği geçen savaşta (I. Dünya Savaşı) yaptığı hatayı tekrarlamayacağı ve Türkiye'nin çıkarlarının İngiltere'yle birlikte olmaktan geçtiği yer almıştır.[8826]

Feridun Cemal Erkin, [1938'den] *daha önceki yıllarda Atatürk'ün İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Lorain'e, Dolmabahçe Sarayı'nda karşılıklı yardım paktı önerdiğini, İngiltere'nin buna yanaşmadığını yazmaktadır*.[8827]

1938

6 Ocak 1938. *Sunday Times* muharriri Sodenham'ın köşe yazısı *Cumhuriyet*te kendine yer buldu: *İngiliz muharriri "Türkiye ile İngiltere arasındaki yeni dostluğu Atatürkün dehası kurmuştur" diyor. (..) devletin yeni merkezini Ankarada (..) kurarken (..) biz İngilizler için de salim bir şark politikası tesis etmiş bulunuyordu.*[8828]

14 Ocak 1938. Cumhuriyet gazetesinin "Türk-İngiliz teşriki mesaisi" başlıklı haberine göre *İngilterenin eski Müstemlekât Nazırı* (Sömürgeler Bakanı) *Sir John Maffey ile Maliye Nezareti mütehassıslarından M. Clark Londradan Türkiye'ye gelmiş ve Karabük civarında yeni fabrikaların inşası, limanlar tesisi, elektrik santrali kurulması ve madenlerin işletilmesi meseleleri etrafında tetkikler ve temaslar yapılacak* idi.[8829]

9 Nisan 1938. İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sör Percy Loraine, Hariciye Nâzırı Lord Halifax'a gönderdiği muhtırada, Kemal Atatürk'ün birtakım *erdemleri* mucibince *ya bir kıraliyet nişanı ya da bir üniversite fahri doktorası* ile taltif edilmesini önerdi. Loraine'ye göre *alfabede Latin harflerini, Gregoryan takvimini, ondalık sistemini, soyadı usulünü*; *Batı'nın sivil, ticaret ve ceza kanunlarını* ve yine *Batı'nın sosyal âdet ve giyimini* kabul ettirip uygulatması, Kamâl Atatürk'ün iltifata lâyık olduğunun göstergeleriydi.[8830]

Çünkü Sonyel'in ifade ettiği gibi *Atatürk'ün ululuğunu ilk kavrıyan devletlerden biri de İngiltere* olmuştu. İngiltere, özellikle de *Musul sorunu çözüme bağlandıktan sonra, Türk dostluğuna büyük önem vermiş, 1938'de bu dostluk doruk noktasına ulaşmıştı.* Sonyel'in işaret ettiği üzere Musul meselesinin hallinden itibaren İngiltere'nin Kemalist Türkiye'ye fevkalâde teveccüh etmesi şaşırtıcı değildir. Örneğin dönemin Hariciye Vekili, *Atatürk'ün dış politika uygulayıcısı*, Karakaşî Sabataycı Tevfik Rüştü (Aras) Bey meclis kürsüsünden beyan etmiştir ki Musul Vilâyeti'ne ilişkin olarak Türkiye lehine 1000 kilometrekarelik toprak tashihatı (düzenlemeleri) teklif edilmiştir lâkin Reisicumhur Mustafa Kemal ve CHP tek-parti yönetimi, bu haktan da *Irak Devleti lehine feragat* etmeyi "prensib"lerine "uygun" bulmuşlardır.[8831] Doğrusu, böylesi âlicenab bir feragat mezkûr diplomatik yakınlaşma için yeterli bir sebeb olsa gerektir.

28 Mayıs 1938. *Tan* gazetesi: *İngiltere İle Malî Anlaşma İmzalandı İngiliz Tezgâhlarında Zırhlılar Yaptıracağız Kredi İle İngiltereden Mühimmat ve Makineler Satın Alacağız*.[8832]

8826 PRO, FO, 371/21935, E 2214/2214/44, s. 29-30; Aktaran: Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)*, 2017, s. 40.

8827 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1490, dipnot *.

8828 Cumhuriyet, 6 İkincikanun 1938, *Atatürk neden Ankarayı Istanbula tercih etti?*, s. 5.

8829 Cumhuriyet, 14 İkincikanun 1938, *Türk – İngiliz teşriki mesaisi*, s. 1, 3.

8830 Salâhi R. Sonyel. (1973). Ölümünün Otuzdördüncü Yılında Atatürk'ü Anarken. *Belleten*, 37(146), s. 239-240.

8831 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt26, s. 165; Mahmut Dikerdem, *Bir Hariciyecinin Anıları*, Milliyet, 15 Ocak 1980, s. 5.

8832 Tan, 28 Mayıs 1938, s. 1.

TAN

ATATÜRK DÜN İSTANBULU ŞEREFLENDİRDİLER

İngiltere ile Mali Anlaşma İmzalandı

İngiliz Tezgâhlarında Zırhlılar Yaptıracağız

Kredi İle İngiltereden Mühimmat ve Makineler Satın Alacağız

VALİ MUHAKEME EDİLECEK

BU KARARI, DEVLET ŞÛRASI UMUMİ HEYETİ VERDİ

Yarılan Abluka Çemberi

Bay Fethi Okyarın "TAN,,a Beyanatı

Chamberlain Avam Kamarasında Mali Anlaşmayı İzah Etti

Büdce Müzakereleri Nihayete Erdi

Büdcenin ittifakla kabulü üzerine Başvekil meclise teşekkür etti

Hariciye büdcesi görüşülürken birçok hatipler Hatay meselesi etrafında şiddetli sözler söylediler

Elektrik Şirketinin Satın Alınma Mukaveleleri

Sebep Asri Mezarlığa Taallük Eden Bir Yolsuzluktur

3 Ağustos 1938. *Akşam* gazetesinin belirttiğine göre Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, 9 Ağustos'ta neşredilecek *The Times*in fevkalâde nüshasında neşredilmesi üzere bir makale kaleme aldı. Kemalist devrimleri kastederek şu dikkat çekici cümleyi derc etmiştir: *Böyle bir program birçok ekollere mensup İngiliz düşüncesine hitap ederse akamete uğrıyamaz. İhtimal ki İngiltere ile Türkiyeyi bağlıyan yeni dostluğun sırrı bundadır*.[8833]

5 Ağustos 1938. Britanya Hariciye Nezâreti müsteşar yardımcısı Sör Lancelot Oliphant'ın muhtırası:

> Dün haber aldığıma göre, Gazi anî olarak çökebilir. Yakında Türkiye'de gelişmelerle karşılaşabiliriz, fakat şimdilik durumun iyi gitmesini temenni etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok.[8834]

18 Ekim 1938. Kıbrıs'ta İngilizce neşredilen Rum gazetesi *Embros*: Kemal Atatürk, *birkaç hafta önceki kaygılı günlerde İngiltere'nin güvenilir ve sağlam bir dostu olduğunu ispat etmiştir*.[8835]

Fransız gazetesi *Le Jour- Echo de Paris*:

> Ve Atatürk ölürse?
>
> Dün bütün Hükümetler şu soruyu sordular: O'nun yerine kim geçecek?
>
> Çözülmesi kolay bir sorun değil bu. Çünkü Atatürk yerine geçecek ikinci adamı göstermemiştir.
>
> Anayasa, Büyük Millet Meclisi'nce seçileceğini öngörmektedir. Ama ülkeyi biraz tanıyan, Meclis toplandığı zaman kararın önceden zaten verilmiş olacağını bilir.
>
> Olaydan hemen önce veya biraz daha erkence yapılacak gizli toplantılarda, yüksek seviyeli onbeş-yirmi kişi, bir kişi üzerinde uyuşacaklar ve Meclisi bu karara uyduracaklar. (..)
>
> Mukadder akıbet anında, bir tek kişi üzerinde çabucak uyuşma ve oybirliği olmasını dilemek gerek. Çünkü, Büyük Meclis'te iki baş ve iki parti çarpışırsa, bu, Türkiye için onbeş yıllık eşsiz çabanın yıkımı demek olur.
>
> Aynı zamanda bu, Türkiye'nin Büyük Devlet mevkiinin ve Yakın-Doğu ve hatta Güney-Doğu Avrupa politikasındaki merkezî rolünün muhakkak ki kaybı olur.[8836]

19 Ekim 1938. Britanya'nın Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, Hariciye Nezâretine ilettiği muhtırada *bu endişe verici günlerde, Atatürk'ün başlıca taraftarı ve destekleyicisi bulunduğu Türk-İngiliz dostluğunu perçinleştirmek için elden gelenin yapılmasını* binaenaleyh Reisicumhur Kemal Atatürk'ün istikbaldeki cenaze merasimine özel temsilci gönderilmesini tavsiye etti:

> İngiltere Hükümetinin böyle bir jesti, hiç şüphesiz, bu memlekette çok takdir edilecek; modern Türkiye'nin kurucusuna karşı memnuniyet verici bir saygı ve Kıralın babasının cenaze törenine katılan Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanının jestine bir karşılık teşkil edecektir.[8837]

8833 Akşam, 3 Ağustos 1938, *Times Türkiye için fevkalâde bir ilâve basıyor*, s. 1.
8834 Salâhi R. Sonyel. (1971). İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri. *Belleten*, 35(140), s. 549.
8835 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 48.
8836 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 86.
8837 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri*, 1971, s. 563.

20 Ekim 1938. Britanya Hariciye Nezâreti birinci kâtibi R. F. Bowker'in mahrem muhtıraya derkenarı: *Cumhurbaşkanının sık sık değişmesi, Türkiye'nin şimdiki anayasa gelişimi açısından uygun değildir*.[8838]

> Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, bu günlerde de yine, Atatürk'ün yerine İsmet İnönü'nün seçileceği görüşündeydi. 19 Ekim'de Londra'ya çektiği bir gizli telgrafında, Atatürk'ün ölümü halinde yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere, B.M.M.'nin 24 saat içinde toplanabilmesi için Türk Hükümeti'nin tedbir almakta olduğunu bildirdi ve sonra: Cumhurbaşkanlığı için iki aday vardır, bunlardan biri İsmet İnönü'dür ve onun seçileceğini sanırım" dedi. Büyükelçi ayrıca, mebus olmadıkları için, Mareşal Çakmak ile Fethi Okyar'ın Anayasa uyarında aday gösterilemeyeceklerini söyledi. İkinci adayın kim olabileceğini açıklamadı. Muhtemelen Celâl Bayar'ı kastediyordu.
>
> Büyükelçi'nin bu telgrafını okuduktan sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda bir görevli: "General İsmet İnönü'den başka ikinci adayın kim olacağını bilmiyoruz. Ama, Fethi Okyar ile Mareşal adaylık dışında tutulduklarına göre, İsmet'in seçileceğinden şüphe edilemez" dedi. Mr. Bowker adlı bir görevli ise şu notları düştü:
>
> "Mareşal veya Fethi Okyar Cumhurbaşkanı seçilmek istenirlerse, onları mebus yapmak güç olmaz sanırım. Bu makama General İnönü'nün seçileceği muhakkak görünüyor. Gösterilecek adayın oybirliğiyle seçilmesi için herhalde tedbir alınır. Böyle bir sırada, birbirine hasım hiziplerin ortaya çıkması doğru olmasa gerek. Türkiye Cumhurbaşkanı dört yıllık süre için seçilir. Atatürk, her sürenin sonunda yeniden seçiliyordu; halefi belki aynı usulle seçilmeyebilir. Ama, Cumhurbaşkanı'nın sık sık değişmesi, Türkiye'nin bugünkü anayasa gelişimi açısından uygun olmaz.[8839]

10 Kasım 1938. *The Times* gazetesi 15-20 sayfalık uzunca bir yazı neşretti. Şu cümleler fevkalâde dikkat çekicidir:

> Panislâmist entrika entrikacılar ise, zafer coşkunluğuyla Türkiye'nin yine İslâmın mızrağı olacağı umudundaydılar. Bu umutların nasıl kırıldığı ve muzaffer bir askerin nasıl ileri görüşlü, cür'etli ve bununla birlikte ihtiyatlı bir politikacı ve reformcu olduğu bir başka makalede anlatılmaktadır. Teokrasinin başlıca kalelerinden biri olan Türkiye'de, O'nun [Mustafa Kemal'in] yeniliklerinin ve laikliğinin zafer kazanması bütün dünyayı şaşırttı. (..) Türkler şununla (belki) teselli olabilirler ki, eski hasımları, şimdiki dostları İngiltere, yaman bir düşman olarak hayranlık beslediği o pek ünlü adamın ölümüyle, Avrupa'nın ve Türkiye'nin uğradığı kayba derinden üzülmektedir.[8840]

The Evening News gazetesi:

> Atatürk, Türkiye'de en iyi giyinen kimseydi. "Bütün elbiseleri Londra'da yapılıyordu". Dansı seviyordu. Türk subaylarına dans mecburiyeti koymuştu. Günde yüz kadar sigara, inanılmaz sayıda kahve, ayrıca şampanya ve rakı içiyordu. Bu bakımdan 58 yaşında ölmüş olmasına saşmamak gerekirdi. "Çağımızdaki bütün diktatörler arasında, devrimleriyle Napolyéon'a en çok yaklaşan kimse" olmuştu. Kemal Atatürk, "İngiltere Kralı'nı kabul eden tek diktatör"dü. 1936 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş olan Kran Sekizinci Edward, Atatürk'ü İngiltere'ye davet etmişti. (..) Atatürk de Batı Avrupa'nın Türkiye üzerindeki siyasî egemenliğine karşı savaşmış, sonra da Türkiye'ye Batı uygarlığını empoze etmişti.[8841]

General Harington, Türkiye Büyükelçiliğine herkesten evvel bir taziye telgrafı telledi:

> Mütareke yıllarında İstanbul'da İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanı olan General Sir Charles Harington, Atatürk'ün ölüm haberini, 10 Kasım günü saat 12:30'da, Piccadilly Subay Kulübü'nde haber aldı. Emekli bir general olarak kulüpte oturuyordu. Ölüm haberi üzerine yakın tarih bir sinema şeridi gibi gözünün önünden geçmiş olmalıydı. O Büyük Adam'ın "zuhurunu" adeta gözleriyle görmüş, günü gününe yaşamıştı. Bir general olarak Mustafa Kemal'e çok önceden sempati ve hayranlık beslemeye başlamıştı. Sakarya Savaşı arifesinde

8838 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri*, 1971, s. 562.
8839 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 87-88.
8840 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 216-217.
8841 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 212, 214.

O'nunla İnebolu'da görüşüp anlaşmayı denemişti. Ama İngiliz diplomatları bu niyetini kösteklemişler, baltalamışlardı. Harington'un kendisine kalsaydı daha 1921'de Mustafa Kemal'le anlaşacak ve kumanda ettiği İngiliz İşgal Kuvvetlerini daha o zaman Türkiye'den çekip gidecekti. Gerçekten Mustafa Kemal'in başarısının kesin olacağını en önce anlamış olanlardan biri oydu. Atatürk'e hayranlığı ondan sonraki yıllarda daha da büyümüştü. Emekli General Harington, 10 Kasım günü saat 12.35'te Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ne şu telgrafı çekti:

"Kendisine büyük saygı beslediğim Büyük Lider ve Devlet Adamı'nın kaybı dolayısıyla size ve Hükümetinize en içten sempatilerimi sunarım

General Harington"

Telgraf, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Atatürk'ün öldüğünü bildiren genelge telgrafından önce Londra Büyükelçiliği'ne ulaştı. Harington'un telgrafı, Türkiye Büyükelçiliği'ne olayla ilgili olarak gelen ilk telgraf oldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'deki İngiliz orduları, daha sonra bütün Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı'nın bu jesti gerçekten insanı duygulandırıyordu. Bu kısa telgraf, ince bir nezaketten öteye anlam taşıyordu. Harington'un Atatürk'e "büyük saygı" beslediği, O'nu "büyük bir lider" olarak tanıdığı doğruydu. Sempatisi yürektendi, denilebilir.[8842]

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'dan Hariciye Vekâletine telgraf: *İngiliz Sefiri bütün İngiliz Milletinin çok takdir ettiği ve sevdiği Atatürk'ün üfûlünden dolayı son derece teessür içinde bulunduğunu söyleyerek muhabbet ve tâzim hislerini izhar etmiştir*.[8843]

Londra'da neşredilen *The Star* gazetesi, *Cumhurbaşkanlığı'na İnönü'nün seçileceğini yazdı. Onu, "Büyük bir hatip olmamakla birlikte, sağlam siyasî içgüdüleri olan, sakin ve metodlu bir kimsedir" diye tanıttı. Türk halkı tarafından ve özellikle ordu içinde İnönü'nün çok sevildiğini söyledi ve "Onun Atatürk'ün İngiltere'yle dostluk politikasını saptırmadan sürdüreceğine emin olunabilir" dedi*.[8844]

Ölüm haberinin daha ilk saatlerinde Londra Büyükelçiliği'ne sempati mesajları gönderenler arasında İngiliz sinaî, ticarî ve malî kuruluşlarının bulunduğu da dikkati çekiyordu. Atatürk'ten önce Türkiye'de kapitülasyonlardan yararlana gelmiş, kapitülasyonların kaldırılmasıyla gürültü koparmaya çalışmış olan bu kuruluşların şimdi Atatürk'e saygı göstermeleri ilgi çekiciydi. Gerçi sempati mesajı gönderen İngiliz kuruluşları Cumhuriyet Türkiyesi ile de iş yapmışlardı, ama kapitülasyonlardan yararlanmaksızın. En son, Atatürk'ün ölümünden az önce Türkiye'yle kredi anlaşması yapmış olan "Kredi Garanti Dairesi" (Credits Guarantee Department) Genel Müdürü F. H. Nixon, 10 Kasım günü Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a şu mektubu yolladı:

"Uğramış olduğunu hemen hemen onarılmaz kayıp dolayısıyla size bütün Türk Milletine derin sempatilerimi sunmama müsaadenizi dilerimç Büyük Cumhurbaşkanınız'ın kişiliği, kendisini tanımış olan herkes ve Türkiye'nin bütün dış ilişkileri üzerinde sürekli etkiler bırakmıştır. Ülkenizin dostları olan bizler, acınızda size katılır ve aynı zamanda Türkiye'nin geleceğine olan inancımızı yenileriz. Türkiye'de O'nun tarafından kabul edilişini değerli bir hatıra olarak saklayan eşim de benimle birlikte ve bütün kalbiyle derin sempatisini sunar..."

Ankara'yı ziyaret etmiş, Atatürk tarafından da kabul edilmiş olan F. H. Nixon, Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan'a da şunları yazdı:

Büyük Lider Kemal Atatürk'ün ölümüyle Türk halkının uğradığı müthiş kayıp üzerine, Maslahatgüzar olarak size ve Türk halkına en derin sempatilerimi sunmayı arzularım. O, benim ve vatandaşlarımın çoğunun kendisine en büyük saygı ve hayranlık beslediğimiz bir kimseydi ve geçen yıl Türkiye'yi ziyaretimde kendisiyle

8842 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 189.
8843 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 98.
8844 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 88-89.

görüşmek benim için imtiyazların en büyüğü oldu. Büyük Şefiniz'in ölümü üzerine ülkenizin ızdırabını paylaşırım. Yarattığı milletin başarılarıyla O'nun eserinin yaşayacağını biliyorum.

Ekselans Büyükelçiye de yazdım. Burada bulunmadığını biliyordum, ama kendisine şahsen yazmayı arzuladım. Başbakan'a da bir taziyet telgrafı çektim. Tabiî bunların hiçbirine karşılık beklemiyorum. Şu sırada ne kadar büyük bir sinir gerginliği içinde bulunduklarını bilirim."

(..)

"Endüstri Kolaylıkları Korporasyonu" adlı İngiliz Kuruluşu Genel Müdürü de Türkiye Büyükelçiliği'ne şu mektubu yolladı:

"Lideri Kemal Atatürk'ün zamansız ölümüyle Türkiye'nin uğradığı kayıp üzerine kendi adıma ve Korporasyonum adına taziyetlerimi sunarım.

O'nun Türkiye ve uygar dünya adına gerçekleştirdiği büyük eserleri, kendisine tarihte ebedî bir yer sağlayacak, büyük millî bir lidere yakışan eserler olarak kalacak ve halefine ilham kaynağı olacaktır."

Türkiye Büyükelçiliği'ne en önce sempati ve taziyet mektupları yollayanlar arasında Osmanlı Bankası Genel Müdürü R. S. C. Pearce ile Genel Müdür Yardımcısı Frank Fisher de vardı. Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan, Türkiye dostları olarak Osmanlı Bankası Londra yöneticilerinin bu nazik jestlerinde de ayrı ayrı teşekkür etti.

(..)

Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasıyla büyük bir darbe yemiş olan "Vickers-Armstrong Ltd." adlı İngiliz kumpanyası da, Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye Büyükelçisi'ne şu mektubu gönderdi:

"Ünlü Cumhurbaşkanınız Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümünü pek derin bir üzüntüyle öğrendik. Ülkenizin uğradığı bu büyük kayıp dolayısıyla samimî başsağlığı dileklerimizi ve sempatimizi kabul etmenizi dileriz."

İngiliz İmalatçılar Millî Birliği Başkanı P. J. Hannon ise şunu yazdı:

"İmalatçılar Millî Birliği, müteveffa Cumhurbaşkanı'nın ülkesi yararına gerçekleştirdiği muhteşem eserin gelişmesini pek büyük bir ilgiyle gözlemişti ve uğradığı bu büyük kayıp dolayısıyla Türk Milletine derin ve saygılı sempatisini sunar."

Şirketler, birlikler adına başsağlığı mektupları gönderildiği gibi, tek tek tacirlerin, komisyoncuların da sempati mektupları yolladıkları görülüyorduç J. A. Baxter adlı bir otomobil satış mağazası sahibi, öteden beri Türkiye'ye karşı yakın ilgi beslediğini bildirdikten sonra "Türkiye'nin bu büyük kaybu dolayısıyla samimî sempatimi ifade ederim" diyor ve şunları ekliyordu: "Çağımızın en büyük birkaç adamının başında Gazi'nin adı ebediyete geçecektir."

(..)

İngiltere'deki hava da Yunanistan'dakinden farklı değildi. Resmî makamların, kumpanyaların, diplomatların başsağlığı ve sempati mesajlarıyla birlikte, doğrudan doğruya İngiliz halkından da Türkiye Büyükelçiliği'ne mesajlar yağıyordu. Mesajlar, İngiltere'nin pek çeşitli bölgelerinden, sosyal durumları pek değişik kimselerden geliyordu. Atatürk'ün ölümünün bütün Büyük Britanya Adalarını derinden etkilediği görülüyordu.

11 Kasım günü, Ralph Foulks adlı Liverpoollu bir İngiliz, *Türkiye Büyükelçiliği'ne* şunları yazıyordu:

"Ekselans Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, en derin üzüntülerimin ve yürekten sempatimin kabulünü dilerim. Bu Büyük Adam'ın yönetimindeki Türklerin hayatını ve kültürünü inceledim. Bu bakımdan, büyük ülkesinin iyiliği için durmadan çalışmış, böylesine asil bir insanın ölümünü gerçek bir üzüntüyle okudum." Bunları söyledikten sonra mektup sahibi, "hatıra olarak saklamak üzere Atatürk'ün bir fotoğrafını rica" ediyor ve gönderilirse pek memnun kalacağını yazıyordu. Bu, Atatürk'ü tanımaya çalışmış bir İngiliz vatandaşının mektubuydu.

Çağdaş tarihî, milletlerarası politikayı incelediğini söyleyen bir başka İngiliz'den gelen mektup da başka bakımlardan ilginçti. Kent şehrinden Miss. M. D. Burnett adlı bir İngiliz kızı, 11 Kasım günü Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne şu mektubu göndermişti:

"Büyük Cumhurbaşkanınız'ın ölümü üzerine, tamamen yabancı bir kimsenin yürekten üzüntüsünü lütfen kabul buyurunuz. Türkiye'yi ziyaret etme şansım olmadı, ama çok seyahat ettim ve milletlerarası politikayı derinlemesine inceledim. Gerçekten şunu söyleyebilirim ki, modern tarihte, milletlerarası sorunlarda Kemal Atatürk kadar akıldan ve zekadan yana olan bir başka sima tanımadım. Diktatörlerin kabadayılık ve sertlikle başardıkları veya başaramadıkları işleri O, parlak zekâsını kullanarak başardı. O'nun ileriyi görme gücü vardı; bu, uzun sürede, geleceği hesaplamayan öteki devlet yöneticilerinin ucuz zaferlerinden çok daha fazla Türkiye'ye yarar sağlıyordu. O'nun alaycı mizah duygusu da pek hoşuma gidiyordu: Hemen hemen hiç üniformasız görünmeyen o onbaşılar, çavuşlar (Hitler, Mussolini) ile acı acı alay etmek istercesine Atatürk, parlak bir general olduğu halde, törenlerde sivil giyiniyordu. Bir gün Avruoa "kanlarıyla düşünen" o kimseler tarafından yutulursa, o zaman, düşünecek organın beyin olduğunu bilen o güçlü yöneticiyi arayarak hatırlayacağız!"

Mektup sahibi son olarak, Türkiye'yi Atatürk'ün ruhuyla yönetecek ve yine hızlı ilerletecek bir Cumhurbaşkanı bulunacağı umudunu belirtmektedir.

S. Leader adlı Londralı bir avukat da aynı umudu belirtiyor ve şöyle diyordu: "O Büyük Adam'ın, Cumhurbaşkanınız'ın, ölümünü pek büyük bir üzüntüyle öğrendim ve Ekselanslarına içten başsağlığı dileklerimi iletmeyi arzu etmekteyim. Türkiye'ye yaptığım birçok gezi sırasında o güzel ülkeyi pek beğendim ve başarılan ilerleme ve gerek yöneticilerin, gerek halkın enerjisi beni hayretler içinde bıraktı. İçtenlikle umarım ki, müteveffa Cumhurbaşkanınız'ın yönetimindeki refahı devam ettirip geliştirebilecek bir kimse bulunacaktır."

Hull şehrinden J. H. Smart da, 11 Kasım günü Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektupta, Türkiye'yi dolaştığını, Türklere hayran olduğunu bildiriyor, "Büyük Lideriniz Gazi Mustafa Kemal'in ölümü dolayısıyla mütevazi ve içten başsağlığı dileklerimi sunarım" diyordu.

Londra'da G. A. McMahon ise Atatürk'ü iyi anlayamamış olanlara sitem ediyor ve o da "mütevazi başsağlığı dileklerini" sunuyordu. "Pek sevilen Cumhurbaşkanınız'ın trajik ölümü üzerine halkınıza pek derin sempatilerimi sunmama müsaade ediniz. Kaybınız dolayısıyla birçok kimsenin size ilettikleri sempatilere kıyasla benim başsağlığı dileklerim pek mütevazi kalır" diyordu.

Türkiye Büyükelçiliği'ne başsağlığı mektupları gönderenler arasında üniversite üyeleri, profesörler de göze çarpıyordu. Londra'da Prof. M. Grothwohl, 11 Kasım günü Türkiye Maslahatgüzarı'na şunları yazmıştı:

"Bu yas gününde duyduğum derin üzüntüyü ve Türk milletine karşı beslediğim sempatiyi anlatmama bilmem ki gerek var mıdır? Atatürk'ün şahsında dünyanın kendisi de yalnız büyük bir adam kaybetmiş değil, aynı zamanda en güçlü terakki ve barış faktörünü de kaybetmiştir.

Ülkenize başsağlığı dileyerek en içten dostluk duygularımı sunarım."

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşmış olan İngiliz ve Avustralya askerleri de çeşitli başsağlığı mektupları yolluyorlardı. Örneğin Middlessex bölgesinde oturan Bernard Stacey adlı İngiliz piyade yüzbaşısı 11 Kasım günü Türkiye Büyükelçiliği'ne uzun bir başsağlığı mektubu göndermişti. Büyük Savaş'ta Türklere karşı savaştığını, Türklerin kahramanlıklarına hayran kaldığını uzun uzun anlattıktan sonra şöyle diyordu:

"Büyük Savaş'ta Türkiye'ye karşı savaşmışsam da Kemal Atatürk'ün Mütarekeden beri ülkesi yararına gerçekleştirdiği büyük esere her zaman hayranlık beslemişimdir... *Grey Wolf* (Bozkurt) kitabı da dahil Kemal Atatürk hakkında bulabildiğim her kitabı doymak bilmezcesine okudum. Öyle yüksek cesaret, olağanüstü kahramanlık örneği ve sözün tam anlamıyla Halkının Kurtarıcısı olan o adama hayran kaldım..."

Bunları da yazdıktan sonra İngiliz Yüzbaşısı Atatürk'ün ölümüne pek üzüldüğünü belirtiyor ve başsağlığı dileklerini gönderiyordu.

(..)

"Sokaktaki adam" İngilizlerden Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderilen başsağlığı mektuplarında Atatürk'ün kurtarıcı, devrimci, akılcı yönleri üzerinde de durulduğu görülüyordu. Mektuplar arasında gerçekten ilginç olanlar vardı. Örneğin, Surrey bölgesinin Croydon kasabasından Mr. Bayard Simmons, Atatürk'e daha çok kadınları kurtaran önder gözüyle bakıyordu. Mr. Simmons, kadınlara oy hakkı tanınmasını savunduğu için kendi ülkesi İngiltere'de hapse girmişti. Oysaki Atatürk, Türk kadınına seçme, seçilme hakkı da dahil bütün eşitliği sağlamıştı. Bu bakımdan kadın hakları savunucusu İngiliz, Atatürk'e hayrandu. Ölümüne de o ölçüde üzülmüştü. Mr. Bayard Simmons, 11 Kasım günü şunları yazdı:

"Kadınlara oy hakkı kampanyasını savunmuş olduğum için kendi memleketimde hapse girmiş ilk İnigliz olarak Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ölümü üzerine derin üzüntülerimi sunabilir miyim? O'nun kendi ülkesinin kadınları için yaptıkları bütün dünyanın feministlerince ebediyyen minnetle anılacaktır. Yaşasın Kemal Atatürk ülkülerine dayanan Türkiye Cumhuriyeti!"

(..)

Hove kasabasından Percival White adlı bir İngiliz kadını ise aynı gün [12 Kasım] Türkiye Büyükelçisi'ne şunları yazdı:

"Size yazdığım için özür dilemem gereki, ama haklı bir mazeretim var: Büyük Cumhurbaşkanınız Atatürk'e karşı yıllardan beri hayranlık besliyordum; O'nun zamansız ölümü üzerine en derin sempatimin kabulünü dilerim. O'nun el yazmalarından acaba küçücük bir parçaya sahip olabilir miyim? Böylesine bir mutluluğa sahip olabilirsem, bunu, büyük bir hazine sayar ve dünyamızın gördüğü en büyük bir adamı kendilerine hatırlatması için sülalemin gelecek kuşaklarına devrederdim."

(..)

13 Kasım günü Amiral Sir Percy Grant, Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a bir başsağlığı mektubu gönderdi. İngiliz Kralı Beşinci George'un cenaze törenine katılan Türk heyetine mihmandarlık ettiğini de bildiren Amiral, şunları yazdı:

"Cumhurbaşkanınız Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine en derin üzüntümü sunarım. Son olarak O'nun hayatını okudum ve Cumhurbaşkanınız'ın üstün vasıflarının pek etkisi altında kaldım. O gerçekten harika bir insandı. Eşim de, O'nun ölümüyle Türkiye'nin uğradığı büyük kayıptan dolayı başsağlığı dileklerini sunar ve ben de kendisine katılırım.[8845]

Alman gazetesi *Deutsche Allgemein Zeitung*, Mustafa Kemal'in dış politikası hakkında şu cümleleri derc etmiştir: *İstiklal mücadelesindeki zaferinde kendisine yardım etmiş olan Sovyet Rusyaya karşı şükran borcunu unutarak Sovyet dostluğu politikasından ayrılıp İngiltere ile ittifak yapmasını ve bu suretle maliyesini, teslihatını ve Şarki Akdenizdeki hakim mevkiini temin eylemesini icap ettirmiştir.* Ayrıca gazetede, Başvekil *İsmet İnönü kendi başına Sovyet dostluğu istikametinde yürümekte iken 1937 yaz mevsiminde ehemmiyetsiz bir sebeple düşmüş ve onun sukutu ile birlikte İngiltereye doğru istikamet değiştirmiş olduğu, elyevm İngilizlerin Türkler için Karabükte büyük çelik fabrikalarını ve Karadenizde Çatalağzında yeni kömür limanını yapmakta oldukları, bunlarla İngilterenin belki kendisi için Pontus sahillerinde bir deniz üssü ve hava üssü temin ettiği kaydedildi*.[8846]

10 Kasım 1938 sonrası bir tarih. Britanya'nın Atina Büyükelçiliği birinci kâtibi Henry Hopkinson, *Atatürk'ün yasını tutuyordu*.[8847]

8845 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 190-191, 193-194, 195-199, 202-203.

8846 T.C. Dahiliye Vekaleti Emniyet Umum Müdürlüğü, Dosya No: 1/219-2, 3'üncü Cilt, Karteks No: 8298, 10 Sonteşrin 1938; Aktaran: Polis Dergisi, Ocak 1995, *Yabancı Matbuatta Atatürk*, s. 3.

8847 Salâhi R. Sonyel, *Ölümünün Otuzdördüncü Yıldönümünde Atatürk'ü Anarken*, 1973, s. 240.

Çanakkale Muharebesinin Anzak Kolordusu Kumandanı Lord Birdwood'un ve Akdeniz Seferî Kuvvetleri Kumandanı Ian Hamilton'un himayelerindeki Anzak Gelibolu Lejyonu cemiyeti fahrî sekreteri:

> Kemal Atatürk'ün anısı lejyonumuz üyeleri tarafından daima saygıyla anılacaktır. (..) Atatürk'ün fotoğrafını, liderlerimizden Lord Birdwood ve Sir Ian Hamilton'un fotoğraflarının yanına asarak bu üç büyük askeri tebcil edeceğiz.[8848]

11 Kasım 1938. *The Times* gazetesi, neşrettiği makalede, Mustafa Kemal'in *İngilizlerin gözü önünde bir milli mücadele başlatarak, Anadolu'da bağımsızlığa giden yolda ilerle*miş olduğunu kaydetti.[8849]

Londra'daki Türkiye Maslahatgüzarı Kadri Rizan, İngiliz Hariciye Nezâreti müsteşarı Sir Lancelot Oliphant ile görüşmesini, Hariciye Vekâletine şifreli telgraf suretinde telledi:

> Büyük felâket haberini resmen bildirmek üzere dün akşam Hariciye Nezaretine gittim. Nâzır Meclis'te meşgul olduğu cihetle müsteşar ile görüştüm. Son derece mütellim ve müteessir olduklarını, kederimize bütün kalpleri ile iştirak ettiklerini bizi cidden mütehassıs edecek bir lisan ile ifade etti. Türkiye'nin büyük bir şef, cihanın harikulade beynelmilel bir sima, İngiltere'nin büyük bir dost gaip ettiklerini söyledi.[8850]

İngiliz *The News Chronicle* gazetesi, *"Eski Başbakan General İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi hemen hemen kesindir" diye yazdı. Onun İngiltere Kralı Altıncı George'un taç giyme töreninde bulunduğunu hatırlattı. Öteki İngiliz gazeteleri de bunu hatırlattılar*.[8851]

İngiliz *The Times* gazetesi:

> Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere Genelkurmay Başkanı olan Feldmareşal Sir Henry Wilson, 1913 yılında Balkan Savaşı alanını dolaşmış ve İstanbul'da Türk subayları hakkında olumsuz kanaatler ileri sürmüştü. Enver ve Cemal Paşalar hakkında da olumsuz fikirler edinen Sir H. Wilson, o zaman bir tek Türk subayını yergilerinin dışında bırakmış ve şunları söylemişti:
>
> -Mustafa Kemal adında genç bir Kurmay Albay var. Kendisini gözetleyin, çok ileri gidebilir.
>
> (..)
>
> Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderirken O'nun İttihatçılara karşı olduğunu, içerlerde bir İttihatçı hareketini önleyeceğini düşünmüştü. Ama Damat Ferit, Mustafa Kemal'in "her şeyden önce bir yurtsever olduğunu unutmuştu." İngiliz İstihbarat Teşkilatının, Karadeniz ordusunun gözleri önünde, Mustafa Kemal'in başlattığı millî hareket çabucak kökleşivermişti. Sevr Antlaşması'nın özellikle İzmir bölgesi hakkındaki hükümleri, Mustafa Kemal'i millî bir kahraman yapmıştı. Türk kamuoyu Sevt Antlaşması'na karşı artık Mustafa Kemal'in arkasındaydı.
>
> (..)
>
> Zafer O'nun gözlerini karartmadı. O, şaşılacak başarılarını tehlikeye atmayacak kadar mahir politikacıydı. Batı Trakya'nın geri alınması, Edirne'nin, Kırlareli'nin silahlandırılması hareketine kalkışmadı. Türkiye'nin kaderini Sovyetler'e bağlamaktan kaçındı. Musul sorunu askıda kaldı. Bu konuda Gazi, "propagandayı harekete tercih etti."

8848 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri*, 1971, s. 581.

8849 Memet Yetişgin. (2006). İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk'ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), sayfa numarası belirtilmemiştir. İktibas edilen ifadeler, "Milli Mücadele: Bir Vatanperver Türk" başlığı altında yer almaktadır.

8850 L.B.A. -Atatürk'ün ölümü: Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne şifre tel. 11.11.1938, No. 881/441; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 180.

8851 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 89.

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı, 17 Kasım'da Vahdettin *Malaya* gemisine binip ebediyyen Türkiye'den uzaklaştı. 18 Kasım'da Abdülmecid Halife seçildi. Bu ihtilalci kararlar içinde Mustafa Kemal'e karşı muhalefeti arttırdı. "Saltanatın Hilafetten ayrılamayacağı" yolunda homurdanmalar baş gösterdi. İttihatçılar Gazi'ye karşı homurdanmaya ve komplo hazırlamaya başladılar. Türkiye, Yunanlılara karşı askerî bir zafer kazanmıştı. Lozan'da Avrupa'ya karşı daha parlak bir diplomatik zafer de kazanmıştı; dışarıya karşı birlik görünüyordu. Ama içeride muhalefetin şiddetlenmesi gecikmememişti. Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Devlet'in laikliğine üstünlük verdi. Halifeliği, muhalefetin toplanma noktası ve devrimlere karşı bir engel olarak gördü. Ağa Han ile Seyid Amir Ali'nin, Halifeliğin güçlendirilmesini (Papalık gibi ayrı bir devlet haline getirilmesini) isteyen ortak mektuplarının üç İstanbul gazetesinde yayımlanmasından sonra, 3 Mart 1924 günü Halifelik kaldırıldı. Osmanlı Hanedanı üyeleri sınırdışına sürüldüler. Mallarının çoğu müsadere edildi.

Halifeliği kaldırdıktan sonra Gazi, Türkiye'yi hızla laikleştirmeye ve siyasî düşmanlarını tasfiyeye koyuldu. Diktatör gibi davrandı. 1925'te, din adamlarının kışkırtmalarıyla Kürt ayaklanması patlak verdi. Bunun üzerine Gazi, tekkeleri, zaviyeleri kapattı; tarikatları yasak etti. Şapka kanununu çıkardı. Fese, kavuğa, kalpağa darbe indirdi. Türkiye'de şapkaya karşı geniş bir tepki olmaması, Avrupa'yı ve öteki İslâm ülkelerini şaşırttı. Türk köylüsü dinî tutuculuğunu büyük ölçüde yitirmişti, vergileri hafiflettiği için yeni rejime minnettardı; erkek-kadın eşitsizliği kaldırılmış, çok kadınla evlilik yasaklanmıştı. Bu arada Musul sorunu bir çözüme bağlanmıştı. Çok geçmeden Gazi'ye karşı bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarıldı. Suikastçıların elebaşısı "Kara" Kemal intihar etti, İttihatçılardan Dr. Nazım ile Cavid Bey, İstiklâl Mahkemesi'nce ölüm cezasına çarptırılıp asıldılar. Böylece Gazi, İttihatçılardan "öç almış oldu".[8852]

The Times, Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan boşanma şeklini Sekizinci Henryvârî bulmaktadır: *Sekizinci Henry gibi, boşanma kararını da kendisi imzaladı. Daha sonra savaş yetimleri arasından birçok saygıdeğer kız çocuğunu evlatlık edindi ve bunların ihtiyatlı tutumları, skandal söylentilerine gem vurdu*.[8853]

1919-1922 devresinde Mustafa Kemal aleyhtarı bir yayın çizgisi takip etmiş olan İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph*, devrimlere nazaran, Mustafa Kemal'in eserlerini öven bir mevkiye geçmiştir:

The Daily Telegraph Gazetesi de Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmıştı. Bu gazete, bütün Kurtuluş Savaşı boyunca sistematik olarak Mustafa Kemal'e karşı yayın yapmıştı. Bu tutumu yüzünden o zamanki Türk makamlarınca "minelkadim Türk aleyhtarı" sayılıyordu. Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması üzerine de en büyük gürültü koparan yine aynı gazete olmuştu. Zamanla *Daily Telegraph*, Atatürk'ü anlamaya başlamıştı. 1933 yılında Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü dolayısıyla, birer hafta arayla dört "Türkiye sayfası" yayınlamış ve Atatürk'ün eserlerini övmüştü. Şimdi Atatürk'ün ölümüne derin üzüntü duyan büyük İngiliz gazeteleri arasında yer alıyordu.

(..)

Gazete, İsmet İnönü'nün seçilebileceğini söyledikten ve Atatürk'ün ölümüyle ilgili Türk Hükümeti bildirisinden parçalar verdikten sonra devam ediyor:

"Mustafa Kemal'in (Gazi ve Atatürk) ölümü ülkemiz için gerçekten acıdır. O, içgüdüleriyle İngiltere'den yana olan tek diktatördü. Bu İngiliz taraftarlığı çeşitli nedenlerden ileri geliyordu.

Bir yandan, savaş içinde Almanların kendisine karşı takındıkları patronluk tutumlarını ve 1922'den sonra da Fransızların tutumlarını hatırlıyordu.

Gelibolu'da (Çanakkale'de) kendisine karşı savaştık... Birinci Lozan Konferansı'nda Lord Curzon, İsmet Paşa ile öyle tantanalı ilişkiler kurdu ki adeta tuhaf kaçtı. Ankara'ya dönünce bu ufak-tefek General, Fransızların dost görünüp hasım davrandıklarını, İtalyanların yüze güldüklerini, Lord Curzon'un ise ne gürültü

[8852] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 218-219.
[8853] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 222.

koparttığını, ne de yüze güldüğünü Gazi'ye anlattı. Curzon, her noktada generalle savaşmıştı, yenilince de heybetli bir saflıkte gülümsemişti. Bu hikâyelerden Gazi pek etkilendi.

Gazi ayrıca başka yakınlıklar da buldu. İngilizler genellikle poker oynarlar... Hele Sir Percy Loraine, Gazi'nin tam hoşlanacağı bir tipti. Pek az insan onun kadar uzun boylu ve zevkle poker oynayabilir. Ve sonra Kral Edward Gazi'yi ziyaret etti. Ankara'nın Aslanı pek duygulandı...

O, ülkesini değiştirdi ve muhteşem eserinin çoğu kendisinden sonra da yaşayacaktır. Bununla birlikte Türkler, yaradılışları dolayısıyla, O'nun eserini iyi biçimde koruyabilecek durumda değillerdir.

(..)

Bizim kuşağımız, ulusların yaşantısında ve gücünde pek çok değişiklikler ve çeşitli güçlü adamların birdenbire otokrat olduklarını gördü. Tarih, bu olup bitenleri gözden geçirince şu hükme varacaktır: Başka hiçbir halkın ve devletin yeniden yaradılışı, Kemal Atatürk'ün ilham ettiğinden daha iyi ve daha şaşırtıcı olmamıştır.[8854]

Hem *The Daily Telegraph* hem de *The Morning Post* gazeteleri "Kemal Atatürk Modern Türkiye'yi Nasıl Yarattı. Balkan Barışı için büyük reformlar" başlıklı makaleyi müştereken neşrettiler. Mustafa Kemal'in Müttefikler onaylı fevkalâde müfettiş tayini sürecine ışık tutan bir özet görülmektedir:

Mütarekede Atatürk, dışarıda hemen hemen tanınmıyordu. Türkiye'de öyle değildi. Savaşta kazandığı ün sonucu, kendisi 1919'da Anadolu'daki Türk Orduları Umum Müfettişliği'ne atanmıştı. Atanması müttefiklerce de uygun görülmüştü. Ama, Anadolu'ya geçer geçmez, Türk haklarını savunup koruyacak olan Türk kuvvetlerini örgütlemeye koyuldu. İstanbul telaşlandı. Kendisini geri çağırdı. Kemal, geri dönmeyi düpedüz reddetti. Ondan sonra birkaç yıl boyunca Türklerin "savaş nağrası" olacak ünlü Millî Misakı hazırladı. 1920'de açılan İlk Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Eski çeteleri düzgün ordu yaptı. Ruslarla anlaştı. Silah ve para aldı. Tam bu sırada, Türkleri büsbütün çileden çıkaran Sevr Antlaşması imzalandı; Yunanlılar Anadolu içlerine yürüdü.

1921 ve 1922'de olaylar hızla gelişti. Kemal'in kumanda ettiği Sakarya Savaşı (Ağustos-Eylül 1921), Yunan başarılarının sonu oldu. 1922'de Yunanlılar denize dökülünce Kemal'inm prestiji büsbütün parladı.

(..)

Atatürk, İngiltere'ye hayrandı ve iki ülke arasındaki dostluğun güçlenmesini arzu ediyordu. Bir süre önce Türkiye'yi ziyaret eden seçkin bir İngiliz çiftiyle konuşurken, Kıbrıs'ın tahkimi konusu ortaya atıldı. Atatürk, "Niçin Kıbrıs? Türkiye kıyısı daha iyi bir deniz üssü olmaz mı?" diye sordu. İngiliz çifti, "Evet olur, yeterki iki ülke her zaman birbirine dost kalsın" karşılığını verdi. Cumhurbaşkanı Atatürk, "İngiltere ile Türkiye birbirinin ancak dostu olur ve olmalıdır" dedi. ...

1936 yılında Sekizinci Edward, Türkiye'yi ziyaret eden ilk İngiliz Kralı olarak İstanbul'a vardığı zaman, Atatürk, onun elini tuttu ve Sultanların eski başkentine ayak basmasına yardım etti....[8855]

İngiliz gazetesi *The News Chronicle* muharriri Vernon Bartlett, Avrupalı diktatörlere nazaran Mustafa Kemal'in Avrupa taraftarı oluşunu övmüş ve Salazar, Mussolini, Hitler gibi emsallerinin aksine Avrupayı tehdit etmeyen tavrını ve devrimlerini zikrederek O'nu müstesna bir yere konumlandırmıştır:

Bugün diktatör adı verilen adamlar arasında,... halkının alışkanlıklarını kesinlikle değiştiren reformları yürürlüğe koymuş olan yalnız Çankaya'nın sakinidir.

Portekiz'in Dr. Salazar'ı ülkenin bütçesini denk hale getirmekle mucize yarattı. Signor Mussolini emperyalist anıları ve birkaç milyon İtalyan'ın ihtiraslarını canlandırdı. Herr Hitler, mistisizimle ve Alman halkının öç duygusuyla ustaca oynadı...

8854 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 222-223.

8855 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 224-226.

Kemal Atatürk başka bir kategoridendi. Haliç'in epey ötesinde, İstanbul'un Avrupa semtinde bir anıt hatırlarım. Kemal'in önderliğinde Türkiye'nin özgürlük savaşını canlandırır. Anıtın bir yüzünde Kemal, üniformalı olarak, insanlarını savaşa götürürken görülür. Öteki yüzünde, savaş kazanılmıştır ve O, yeni Avrupa redingotu ile yine redingotlu Bakanları arasındadır.

Gazi'nin ve halkının kendilerine uymayan elbiseler giymeleri için, Türkiye'nin savaştan ve ihtilalden geçmesi değer miydi? diye sorarsınız... Başkentin İstanbul gibi şirin bir yerden alınıp neden Asya yaylasının yüzlerce mil ötesinde Ankara'ya taşındığını kendi kendinize sorarsınız. Bu sorulara ve aklınıza gelen öteki sorulara karşılıkları keşfettikçe, Kemal'e olan saygınız büyüyecektir.

Başkenti değiştirdi. Çünkü İstanbul, büyük bir ülkenin batı kıyısında bulunuyordu ve ülkeyi yöneten memurlar, kendi vatandaşlarını Avrupalılardan daha az tanıyorlardı.

Anadolu'nun en mutassıp bir bölgesinde başında şapkayla görünerek bir değişikliğe başladı ve bunun toplumsal bakımından sonuçları muazzam oldu... Kur'an'ın yazıldığı Arap alfabesi o kadar karışıktı ki, pek az kimse okuma yazma öğrenebiliyordu. Kemal Atatürk cahilliği yok etmeye ve dinî önyargılara meydan okumaya karar vermişti. Latin alfabesini kabul etti ve devlet memurlarının bu alfabeyi öğrenip kullandıklarına emin olmak için, sık sık karar tahtayla dairelere gelip memurları sınavdan geçirdi. Çarşaf, ekonomik değildi ve ilerlemeye engeldi. Bu nedenle Kemal Atatürk yüzyıllık sert geleneklere meydan okudu ve çarşafsız bir kızla herkesin önünde dans etti.

Birkaç yıl önce Ankara'da büyük bir okulu gezdim. Bin kadar genç kız şapka ve elbise yapmayı, reklamlar yazmayı öğreniyorlar ve Londra'nın Paris'in ve New-York'un çalışan kadınlarıyla boy ölçüşüyordu...

Eski baskı rejimini Türkiye'ye geri getirecek bir din ayaklanması artık tasavvur edilemez. Kemal Atatürk'ün devrimleri yaşayacaktır, çünkü bunlar Türk halkına özgürlük getirmiştir...

Kimi zaman Çankaya yolundaki nöbetçilerin sayısı alışılmamış ölçüde artardı... Kemal Atatürk geziye çıkardı. Bir kez kendisini orada gördüğüm zaman mavi bir kostüm giymişti... Sarışın saçları, gri-mavi derin gözleri, ince dudakları vardı. Tehlike anında kendisine tam güvenebilirim, ama düşman olarak O'nu karşıma almak istemem. Avrupa'nın herhangi güçlü adamından daha fazla kapalı bir hayat yaşardı... Hiç kuşkusuz Türkiye'nin şefiydi.

Ve Türkiye öylesine değişmiştir ki, savaştan önce burayı görmüş olanlar ülkeyi hemen hemen tanıyamazdı. Atatürk, çöküş halindeki Türkiye'yi güçlü ve hatırı sayılan bir ülke haline getirdi ve düşmansız bıraktı. Bu, çağımızın hiçbir diktatörünün başaramadığı bir şeydir. Diktatörlük, sonuçlarıyla meşrulaşır; Atatürk, bize bunu öğretti. Ne derece meşrulaşacağını, ölümünden sonra çıkacak olaylar gösterecektir.[8856]

Fransız *Petit Journal* gazetesi:

Cumhurbaşkanı'nın ölümünden sonra Türkiye politikasında bir değişiklik beklenmeli midir? İslâmcılık akımının yeniden güçlenmesi mümkündür; ama İsmet İnönü'nün başa geçmesi dış politikada hiç bir şey değiştirmeyecektir...[8857]

Alman *West Deutscher Beobachter* gazetesi:

İngiltere'nin bir dostu Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının ölümü politik çevrelerde normalin dışında bir etki yarattı çünkü Kemal Atatürk (..) son on yıldır İngiltere'nin bir dostu olarak bilinmekteydi.[8858]

Amerikan *The Washington Post* gazetesi:

[8856] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 230-231.
[8857] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 133.
[8858] Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 193.

> Atatürk, (..) ciddi bir şekilde hastalanmadan önce, herhangi bir ayırım gözetmeksizin hem İngiltere'den hem de Almanya'dan borç alıyordu. Oysa daha önce verdiği iktidar mücadelesinde, bu iki ülkenin nüfuzuna yönelik keskin bir düşmanlığı (..) vardı.[8859]

Brezilya'da münteşir *O Estado De S. Paulo* gazetesi: *Atatürk elbiselerini Londra'da diktirmekten gurur duyardı*.[8860]

13 Kasım 1938. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile *özel* görüşen Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'den Hariciye Nezâreti yetkilisi Halifax'a 210 numaralı şifreli telgraf:

> Cumhurbaşkanı, ortak stratejik ve politik çıkarlara dayanan İngiliz-Türk dostluğundan hararetle bahsetti ve tam samimiyet, iyiniyet ve imanla bu dostluğu daha da işleyip geliştirmeye kendisinin ve Hükümeti'nin kararlı olduklarını belirtti.[8861]

İngiltere'de intişar eden *The Sunday Times* gazetesi:

> Gelibolu'da bizi şaşırtan bu insanın İngiltere'nin gerçek ve güçlü bir dostu olduğunu anlamakta geciktik. Şanslıyız ki İngiltere'deki bazı kişiler Atatürk'le temas kurarak ve Türkiye ile İngiltere arasında dostluk bağlarını geliştirdiler.[8862]

İngiliz gazetesi *The Observer*, Avrupa âdetlerini almasına muhalefet eden muhaliflerini tasfiye ettikten sonra, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye *dost oldu*ğunu belirtmektedir:

> (..) Türk ordusunun Müttefik zaferinden arta kalan kalıntılarından yeni bir ordu yarattı. Yalnız bir ordu değil, millî bir dava yarattı. Galiplerin empoze ettikleri bütün siyasî güçlükleri yendi, hoşnutsuzlukları yatıştırdı, tarımı ve ticareti yenileştirdi, muhalefete rağmen Avrupa âdetlerini aldı ve tek bir düşman bırakmadı. Dışarıda, Yunanistan'la düşmanlığı giderdi; Avupa, Balkanlar ve Rusya ile dostluk ilişkileri kurdu; İngiltere'nin dostu oldu ve Türkiye'nin savaşta kaybettiğini 1936'da Montreaux'de yeniden kazanarak eserini zaferle taçlandırdı.
>
> İngiliz halkı Kemal Atatürk'ün anısına saygı gösteriyorsa sebepsiz değildir. O, diktatörlüklerle demokrasilerin bağdaşmaz olmadıklarının klasik örneğini verdi. Bağdaşmaları demokrat ve dikatatöre bağlı. Bütün diktatörler ve bütün demokratlar O'nun kadar iyi ve O'nun kadar büyük olabilselerdi, iki sistem arasında hiçbir zaman çatışma çıkmazdı.[8863]

Bilâl N. Şimşir, İngiliz basınının Mustafa Kemalperver çizgini şöyle özetlemektedir:

> İngiliz gazeteleri, genellikle, Büyük Adam'ın arkasından saygılı yazılar yayınlamışlardır. Büyük Ölü'ye saygı gösterilmiştir. O'nun kişiliği, eserleri çeşitli biçimlerde övülmüştür. Atatürk'ü "diktatör" diye nitelerken bile İngiliz gazeteleri yine O'nun kişiliğine, eserlerine hayranlıklarını, saygılarını gizlememişlerdir. O'nun Hitler, Mussolini gibi diktatörlere benzemediği, "ayrı kategori bir diktatör" olduğu belirtilmiştir. İngiliz gazeteleri, Atatürk'ün İngiltere'nin dostu olduğu noktasına da özellikle parmak basmaktan geri kalmamışlardır. Kimi gazeteler, bu konudaki yazılarında aşırı gitmişlerdir.[8864]

8859 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 118.

8860 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 472.

8861 FO 371/21924/E.6727; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 183.

8862 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 47.

8863 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 233.

8864 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 235. "Türkiye'de reformlar tamamlanırken, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında uygulamaya konulan anlaşmalar Avrupa'da çökmeye başladı. İlk tehdit, İtalyan diktatör Benito Mussolini'den geldi. 1933'te Almanya'da Hitler iktidara geldi. Dış politikadaki ilkesini 'yurtta sulh cihanda sulh' olarak belirleyen Mustafa Kemal, statükonun savunulmasında Batılı demokrasilerin yanında yer aldı." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 335.

14 Kasım 1938. Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'den Hariciye Nezâreti yetkilisi Halifax'a şifreli telgraf:

> Kralın sempati ve taziyet mesajı dolayısıyla Cumhurbaşkanı 13 Kasım Pazar günü beni özel olarak kabul etti. Bu vesileyle Cumhurbaşkanı, Türk-İngiliz dostluğuna bağlılığını ve iki ülkenin karşılıklı yararları için bu dostluğu daha ilerletip geliştirmek azmini en kesin bir biçimde belirtti. Cumhurbaşkanı'nın karakter dürüstlüğünü tanımamış olsaydım bile bu ifadelerin samimiyetinden yine etkilenirdim.[8865]

15 Kasım 1938. Türkiye'nin Paris'teki Büyükelçisi Suat Davaz'dan Hariciye Vekâletine şifreli telgraf:

> Büyükelçiler meyanında bilhassa dostumuz İngiltere Hükümeti Büyükelçisi nezdimde uzun müddet kalarak büyük matemimize candan iştirak ettiği ve Atatürkümüz'ün mezayasını uzun uzadıya ve bir saatten fazla bahse mevcu etti.[8866]

17 Kasım 1938. Tunus'taki İngiliz Başkonsolos W. C. Knight'ten Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada Müslüman Türkleri "eski kafalı" nitelerken Kemal Atatürk'ü "lâik" ve "kurtarıcı" tavsif etmiştir:

> Bütün lâikliğine rağmen, İslâm Dünyasının belli başlı kahramanlarından sayılabilecek bir kurtarıcının büyük başarılarını kutlayarak, halen baskı altında bulunan kendi ulusal duygularını etrafa duyurmak hususunda bu fırsattan faydalanmaları beklenirdi. Fakat yerli Arap halkı ve liderlerinin tutkulu olmayanları, din sorununda hâlâ savaştan önceki 'eski kafalı' Türkler kadar tutucudurlar. Atatürk'ün kendi memleketine temin ettiği bütün maddî çıkarların onlarca mânâsı yoktur, çünkü bu çıkarlar arasında dinsel olmayan şu yenilikler vardır: Kadınların kölelikten kurtarılması, medreselerin kapatılması, Avrupa kanun ve âdetlerinin kabulü. Tunus'da Fransız güdümü şimdiki halinde devam ettiği süre, Tunus'un Türkiye'yi örnek tutması söz konusu olamaz. Müslümanlar örnek olarak Türkiye'yi değil; ihtilâl yerine barış yoluyla gelişmeyi tercih etmesi, ırk ve dil yakınlığı bakımından Mısır'ı örnek tutacaklardır.[8867]

İsviçre'de intişar eden *La Tribune des Nations* gazetesi CHP tek-parti yönetiminin müstakbel bir karşı-devrimi engellemek için beynelmilel müdahaleye ve sermayeye ihtiyaç duyduğunu belirtti:

> Mustafa Kemal'in kurduğu devlet aslında hâlâ kuruluş aşamasında olup, Avrupalı büyük güçlerin yardımına ve daha önemlisi, sermayesine ihtiyaç duymaktadır. İngiltere, Almanya ve Fransa ile bağları koparmaya yeltenmek Bay Saraçoğlu ve Bay İnönü'nün kesinlikle istemeyeceği sert bir uyanışa, bunun adını koymak gerekirse bir iç devrim ve gerilemeye hazırlanmak demektir.[8868]

18 Kasım 1938. İngiliz Asilzadesi Lord Athlone ve eşi Prenses Alice, Londra'daki Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a taziye telgrafı gönderdi:

> Prenses Alice ve Lord Athlone, 24-26 Nisan 1931 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmişler, Atatürk'le görüşmüşlerdi. Prenses'in ve Lord'un bu ziyaretleri, gerek İngiliz, gerek Türk makamlarınca adeta bir kral ve veliaht ziyareti gibi önemsenmişti. Lord Athlone, Ankara'ya geldiği gün Atatürk tarafından kabul edilmişti. Arkasından Atatürk Türk Hükümeti'nce misafir edildiği Ankara Palas'ta Lord Athlone'a iadeyi ziyarette bulunmuştu. İlk defa bu ziyaret dolayısıyla Atatürk, bir yabancı Büyükelçilikte verilen akşam yemeğine gitmişti. Görüşmeler, konuşmalar dostluk havası içinde geçmişti ve Prenses'le Lord'un Ankara ziyaretleri

---

8865 FO 371/21924/E.7022 ve FO, 424/282, p. 34, No. 42; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 183. Türkiye Dışişleri Bakanlığı eski diplomatlarından Bilâl Şimşir'in yorumu dikkat çekicidir: "Atatürk'ün ölümü dolayısıyla İngiliz Kralı'nın ve Hükümeti'nin Türkiye'ye gösterdikleri yakınlık, sempati boşa gitmemiş demekti. Türk Devlet Başkanı ve Hükümeti bu sempatiden gerçekten etkilenmişlerdi. Hararetle teşekkür ediliyordu. Teşekkürler ve sempatiler, normal protokol sınırlarını aşıyordu. Türkiye'nin büyük millî yası paylaşılırken, iki ülke bir kat daha birbirine yaklaşmış oluyordu." (Şimşir, 2011, s. 183).

8866 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 148.

8867 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri*, 1971, s. 558.

8868 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 245.

Türk-İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkilemekten geri kalmamıştı. Şimdi Lord Athlone, o ziyareti de hatırlayarak Atatürk'ün lümüne duyduğu üzüntüyü bildiriyor ve şunları yazıyordu:

"Türkiye'nin Büyük bir Adam, sizin de yakın bir dost kaybetmeniz dolayısıyla Prenses Alice adına ve kendi adıma derin sempatilerimizi sunmam gerekir.

1931 yılında yaptığımız enteresan ziyareti, Gazi'nin bize gösterdiği büyük nezaketi ve kendisiyle görüşmelerimizi hiçbir zaman unutmayacağız. O'nun harikulade bir kişiliği vardı ve ülkesine yaptığı (hizmetler) ise fevkaladedir..."[8869]

Bilâl N. Şimşir, samimî taziye sağanağını iyi hülasa etmektedir:

Başsağlığı dilekleri, sempati mesajları, ev kadınından profesörüne, sokaktaki adamdan asılzadesine, erinden generaline, amiraline kadar pek çeşitli kimselerden gelmişti. Atatürk'ün ölümü, Büyük Britanya'nın dört bucağında derin yankılar yaptıktan başka, Britanya İmparatorluğu'nda da derinden duyulmuştu. Toplumun her katından gelen mesajlar, protokol gereği gönderilmiş değildi. İçtendi. Soğukkanlı İngiliz, dilinin döndüğü kadar Türk'ün büyük acısını yürekten paylaşıyordu, duygularını açıklamaya çalışıyordu. Atatürk'ün büyük kişiliğine, eserlerine karşı duyulan hayranlık, takdir sonsuzdu. Kimi mesajlarda O, "Büyük Dahi" diye adlandırılıyordu. Bir İngiliz ev kadını, O'nu, dünyanın tanıdığı en Büyük Adamı olarak gördüğünü söylüyor, kuşaktan kuşağa sülalesine aktarmak üzere O'ndan ufak bir hatıracık elde edebilmek için Türkiye Büyükelçiliği'ne yalvarıyordu. Bir gazeteci "dünya pek müstesna bir sima kaybetti" diyordu. Bir Profesör, Atatürk'ün ölümüyle "dünya en büyük barış ve ilerleme faktörünü kaybetti" diye hayıflanıyordu. İngiltere de büyük ve güvenilir bir dost kaybetmişti. Bir İngiliz kızı, kabadayılık taslayan çağdaş diktatörler karşısında, akıl ve zekânın üstünlüğüne inanmış olan Atatürk'e karşı duyduğu sonsuz hayranlığı dile getirmeye çalışıyordu. Bir gün Avrupa o "kanlarıyla düşünen" (kafasız) diktatörlerce yutulursa, o zaman aklın ve zekânın üstünlüğüne inanmış olan Atatürk'ü "arayarak hatırlayacağız" diyordu. Bir başka İngiliz, Atatürk'ün Türk kadınına tam eşitlik verdiği bir dönemde, İngiltere'de kadınlara oy hakkını savunanların hapse atıldığını hatırlatıyor, Büyük Adam'ın büyüklüğünün bir kez daha bilincine varıyor ve kendisini tutamayarak "Yaşasın Kemalist Türkiye!" diyebiliyordu...

Sokaktaki İngiliz Atatürk'e hayrandı. Lord hayrandı. Eski muharip hayrandı; general, amiral hayrandı. Gazetecisi, profesörü, tüccarı, diplomatı hepsi hayrandı. Gerçek olan bir şey vardı: Atatürk büyüktü. Ve bu gerçek, coğrafyayla değişmiyordu. Atatürk, İngilizlerin gözünde de büyüktü, hem çok büyüktü. Bu Büyük Adam'ın kaybına duyulan acı da o ölçüde büyük olmuştu.[8870]

19 Kasım 1938. Kemal Atatürk'ün cenazesi *Yavuz* zırhlısıyla İzmit'e götürülürken "dost" devletlerin muharib gemileri refakat etti:

1- İngiliz *Malaya* zırhlısı (31.000 ton, kafilenin mihmandârı),
2- Sovyet *Moskova* zırhlısı (8.030 ton),
3- Alman *Emden* zırhlısı (6.400 ton),
4- Fransız *Emile-Bertin* zırhlısı (5.883 ton),
5- Rumen *Regina Maria* fırkateyni (1.850 ton)
6- Yunan *Hydra* fırkateyni.

Beriyye (karacı birlik) dağılımı ise sırasıyla şöyle idi:

1- İngiltere (248 asker),
2- Fransa (190 asker)
3- Almanya (130 asker),
4- Yunanistan (104 asker),
5- Sovyet Rusya (100 asker),
6- Yugoslavya (88 asker),

[8869] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 207.
[8870] Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 2011, s. 209-210.

7- Bulgaristan (83 asker),
8- Romanya (62 asker)
9- İran (55 asker)[8871]

İngiltere'nin Kemal Atatürk'ün cenazesine âdetâ kendi yöneticisiymişçesine bir ihtimamla fevkalâde ehemmiyet vermiş olduğu anlaşılıyor. Sultan Vahideddin'i Malta'ya nakleden *Malaya* zırhlısının cenaze merasimine gönderilmesi, acaba, herhangi bir remiz ifade ediyor muydu? Sultan Vahideddin vefat ettiği vakit San Remo'daki naaşı rehindeydi.[8872]

İngiliz *The Economist* gazetesi: *İki ay öncesine kadar, çoğu gözlemci Atatürk'ün statükocu devletlerle koyun koyuna olduğunu rahatlıkla söyleyebilirdi.*[8873]

3 Aralık 1938. İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Percy Loraine'den Hariciye Nâzırı Lord Halifax'a muhtıra:

> Türkiye'de, Batı anlamında devlet cenaze töreni geleneği yoktur; fakat Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu için [..] Batı'da uygulanan usul, dinî kısımları adapte edilerek veya değiştirilerek, büyük ölçüde tatbik edildi. [..] Türkiye Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Seyfullah Esin'in bana bildirdiğine göre, bundan böyle, İstanbul veya Ankara'da yapılacak resmî cenaze törenlerinde İngiltere'ye en iyi yer ve en büyük ilgi verilecektir. Bunun nedenini sorduğum vakit, yalnız iki memleket arasındaki yakın dostluktan ötürü olmadığını, İngilizlerin, merhum Cumhurbaşkanının hatırasını tazim için bir savaş gemisi ve askerî müfreze göndermek hususundaki ilk teklifi yapanlar olduğunu, bunun çok takdir edildiğini söyledi. [..] Ankara'daki törene katılan Malaya gemisinin müfrezesi büyük bir takdir kazanmıştır. Ölen lidere olan saygılarını, O'nun kaybından ötürü Türk ulusuna sempatilerini ve Kemalist Cumhuriyete dostluklarını göstermek yönünde İngiltere Kıralı, hükûmeti ve halkının almış olduğu tedbirlerin Türkler arasında yarattığı duyguları yeterlikte anlatabilmek için 'intiba, değerlendirme ve takdir' gibi kelimeler yetmez. Türkler gerçekten çok duygulanmışlardır. [8874]

1938 Sonrası

1939. İngiliz Başvekil Winston Churchill, Akdeniz'de Britanya'yı tehdit edecek gelişmelere karşı emniyeti temin eden bir kuşağın, koridorun teşkil edildiğini belirtmiştir. Kemalist yönetim, mezkûr emniyet kuşağında önemli bir paydaş idi:

> Akdeniz'in hürriyeti Britanya'nın öncelikli menfaatlarından biridir. Orada dostlara ve yükümlülüklere kıymet verdik. İşte, Yugoslavya Krallığı. İşte, bize sempati ve politikasıyla uzun süredir bağlı olan Yunanistan Krallığı. İşte, Birinci Dünya Savaşı'nın şampiyonu ve dikkat çekici askerî komutanı Mustafa Kemal'in yönetimi altında, artık Yunanistan'la en uyumlu şekilde ilişki kuran modernleştirilmiş bir Türkiye. İşte, Filistin ve tüm bunların anlamı var. İşte, Milletler Cemiyeti'ne üye olarak yeni kurulan Mısır Krallığı. Onlar bizim için Doğu'ya giden ana arterdeki serbest otoyolumuz kadar önemli. Akdeniz'in kapılarının yüzümüze kapatılmasına razı olamayacağımızı ve bunu yapmaya çalışan veya böyle bir teşebbüse kendini adayan herkese karşı kendimizi savunmamız gerektiğini açıkça ve zamanında belirtmeliyiz.[8875]

1939. David Lloyd George, Mustafa Kemal'i övüyor: *Yiğit bir asi, iyi bir asker ve doğuştan önder*.[8876]

Aralık 1939. Ankara'daki İngiliz Büyükelçi Sir H. Knatchbull Hugessen'in İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada belirttiğine göre *Türk hükümetinin kararı "Majestelerinin hükümetiyle yakın*

8871 Bilâl N. Şimşir. (2014). *10 Kasım Günlüğü* içinde (s. 25-26). Ankara: Bilgi Yayınevi.
8872 Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin*, 2008, s. 212.
8873 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 91.
8874 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri*, 1971, s. 571, 574-575.
8875 Winston S. Churchill. (1939). *Step by Step: 1936-1939* (p. 132). USA, New York: G. P. Putnam's Sons.
8876 David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, 1939, v. 2, p. 834; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 146.

ilişki kurmaktır". Bu karar aslında Atatürk ölmeden önce alınmış bir karardır ve Türkiye'nin durumunun uzun ve dikkatli bir incelemesi sonucu alınmıştır.[8877]

1922 Yılındanberi

> Türkiye'nin geçen harbden beri kalkınışını siyasi bir mucize olarak tarif ettiler. Türk-İngiliz dostluğunun tazelenişi de hemen hemen aynı derecede mucizeli olmuştur. 1923 yılında, kalkınış aşağı yukarı emniyet altına alınmış olduğu bir sırada, Türkiye ile İngiltere arasına giren yabancılık çok uzun sürecek gibi görünüyordu. Çünki İngiltere yalnız harbde Osmanlı İmparatorluğunu yenmiş değildi; mütarekeden sonra İngiliz hükümeti galip devletleri zorlayıp bu Imparatorluktan ne kalmışsa onu da parçalamaya önayak olmuştu; öyle ki, Cumhuriyet Hükümetinin bugünkü arazisinden ancak bir kısmı -kendi başına iktisadi refaha ulaşması imkânsız bir kısmı- Türklerin idaresine bırakılıyordu. Fakat Türkler, Müttefiklerin niyetini boşa çıkardılar ve aşağı yukarı bütün istediklerini elde ettiler; İngilizlerse, zamanla, Türklerin böyle davranmış olmalarını beğenmeye ve yeni idarenin getirdiği değişiklikleri takip etmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşanın -Cumhurreisi Kemal Atatürk'ün- milletlerarası münasebetlerde ehemmiyetli bir sima olarak ortaya çıkışı İngilizlerin dikkatini onun memleketi üzerine büsbütün topladı. İngiltere'de, onun, idaresinin, diktatörce olmakla beraber, hayırlı bir idare olduğu, eski anlaşmazlıkların yabancısı ve milli birliğe alışmış bir nesil yetiştiği zaman faydalı olacak demokrat müesseseler kurduğu kabul ediliyordu.
>
> Sonra, 1930 yıllarında yeni harbin heyulası gözükmeye başlayıp Türkiye'nin menfaatleri İtalya'nın Akdeniz hakkında beslediği kötü niyetlerle tekrar tehlikeye girince, bu müşterek endişe Türkiye ile İngiltere'yi yavaş yavaş birbirine yaklaştırdı ve nihayet 1939 da eski ittifakları yenilendi.[8878]

Lloyd George'un yunan taraftarı politikası hezimete uğrayıp da, 1923'te Lozan Andlaşması imzalanınca (Lloyd George hakkındaki kitabında Thomas Jones'in dediği gibi) "Türkiye ile İngiltere barıştılar, dostlukları İkinci Dünya Harbi boyunca devam etti ve hâlâ da ediyor."[8879]

21 Şubat 1947. *1945'ten sonra Türkiye ile Yunanistan'a esas ekonomik destek Britanya'dan geliyordu ama gittikçe tükenen kaynaklarına çok büyük bir yük getiriyordu. 21 Şubat 1947 tarihinde Washington'a, Britanya'nın artık iki ülkeye yardımı sürdüremeyeceği bilgisi verildi. Doğu-Batı ilişkilerinin şiddetli bir gerginlik altına girdiği bir dönemde alınan bu karar,* [ABD Başkanı] *Truman'ın Amerikan dış politikasını yeni bir yola sokacak bir açıklama yapmasına neden oldu. 12 Mart 1947'de Kongre'de konuşup Türkiye ve Yunanistan'a yardım olarak 400 milyon dolar isterken, Amerika'nın bundan böyle özgür halklara destek olacağını açıkladı ve bu konuşma "Truman Doktrini" olarak adlandırıldı*.[8880]

Temmuz(?) 1947. Britanya Kralı'nın doğum günü. 1873 Kıbrıs Magosa doğumlu, mülkiyeli, TBMM Antalya mebusu (1920-1923) Ali Vefa Seyhanlı'nın yeğeni (kız kardeşinin oğlu) Evkaf murahhası Mehmet Münir, *Britanya Majesteleri'nin Hükümeti* tarafından bugün *Sir* unvanıyla taltif edildi. Ne kadar ilginçtir ki Kıbrıs'daki Britanya Sömürge Valisi Sir Ronald Storrs, Sir Mehmet Münir'i medhederken onu Mustafa Kemal'e benzetmiştir: *Kıbrıs'ta Atatürk örneği bir kurtarıcı*.[8881] Tıpkı

8877 FO, 371/25004, s. 2; Aktaran: Yonca Anzerlioğlu. (2007). İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), s. 179.

8878 Harold Bowen. (2011). *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri* (Z. Arıkan, haz. & O. Burian, çev.) içinde (s. 53-54). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

8879 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 67.

8880 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 358.

8881 Sezer Cazımoğlu. (2003). *Necati Özkan'ın İstiklâl Gazetesindeki Toplumla İlgili Yazıları (1952-1954)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 46). KKTC, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Lefkoşa. *Sir* taltifinin tarihini tesbit edemedik fakat T.C. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, *Mehmet Münir'e verilen rütbe*ye ilişkin T.C. Başbakanlığına 11 Temmuz 1947 tarihli muhtıra gönderilmiştir: Dilek Yiğit-Yüksel. (2009). Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 8(18-19), s. 167, dipnot 24.

Mustafa Kemal'in İngiliz lehine neticeler veren devrimleri (örneğin hılâfetin ilgası) gibi Mehmet Münir'in faaliyetleri de (örneğin müftülüğün ilgası)[8882] Kıbrıs'da İngiliz sömürge idaresinin tahkimini temin etmiştir. Bu vechile İngiliz valinin Mehmet Münir'i övgüyle Mustafa Kemal'e benzetmesi, şaşırtıcı değildir. Hatırlanacak olursa, 1932'de, Britanya Kralı'nın Mustafa Kemal'i Dizbağı Nişanıyla taltif ettiğine ilişkin ecnebî ve millî matbuatta haberler neşredilmişti. Türklerin Mustafa Kemal'e Sir Mehmet Münir'e baktıkları gibi kat'î bakmaları bölgedeki uzun vadeli İngiliz çıkarlarına zarar vereceği mülahazasından hareketle Dizbağı Nişanının Mustafa Kemal'e takdiminden vazgeçilmiş olması da makuldür. Ancak bu şayia, nişanlanmadığı halde, Mustafa Kemal'e İngilizler beni sever dedirtmeye yetmiştir.

30 Temmuz 1947. İngiltere'nin Ankara'daki temsilcisi David Kelly, Hariciye Nezâreti müsteşarı Ernest Bevin'e gönderdiği muhtırada, İsmet İnönü'den bahsederken şu cümleleri derc etmiştir: *Atatürk tarafından başlatılan İngiliz yanlısı politikanın sadık bir destekçisi olduğunu 1939'da savaşın patlak vermesinden bu yana gösterdi.*[8883]

26 Şubat 1949. İsmet İnönü'nün sağ kolu, Başvekil yardımcısı Nihat Erim'in günlük kaydı:

> İnönü ile akşamları buluşuyoruz. Gece saat 24'te Meclis bitince Çankaya'ya gidiyorum. O günkü işleri görüşüyoruz. İnönü son bir buçuk yıl zarfında çok kitap okuyor. Hep İngilizce. Pek az Türkçe okuduğu şeyler daha ziyade tarih. Dün akşam bir vesile ile şunu söyledi: "Okumaktan çok istifade ediyorum. Bizim geçirdiğimiz istihaleleri daha önce başka memleketlerin nasıl geçirdiğini görüyorum. Bugünkü halimizi siyasi mücadele bakımından 19'uncu asır İngiltere'sinin 1860'tan sonraki haline benzetiyorum.[8884]

Aralık 1949. İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Noel Charles'in Hariciye Nezâreti müsteşarı Ernest Bevin'e gönderdiği muhtırada Kemal Atatürk, *"Türkiye'nin İngiliz yanlısı politikasını başlatan" devlet adamı olarak* vasıflandırıldı. *İngiliz dilinin azimli öğrencisi İsmet İnönü* de *"bu politikanın kararlı destekçisi" olarak görülüyordu.* Michalopoulos'un belirttiğine göre örneğin *Musul sorununu anlayacaksak, bütün bunlar çok önemlidir…*[8885]

2005. İngiliz "The Independent gazetesinin Ortadoğu uzmanı muhabiri" Robert Fisk, *The Great War For Civilisation - The Conquest of the Middle East* nam kitabının takdim (önsöz) kısmında dikkat çekici şu ifadeleri kaydetmiştir:

> Elbette Atatürk'ü seviyorduk: Ortadoğu'daki "güvenilir ve güçlü adamdı" o, kadınları erkenden (doğru tabir buysa) "yetkilendirmesinden", laik toplumundan, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişinden pek memnunduk.[8886]

Satılan, İmha ve Tahrib Edilen, Gizlenen Evrak Meselesi

[8882] Sezer Cazımoğlu, *Necati Özkan'ın İstiklâl Gazetesindeki Toplumla İlgili Yazıları (1952-1954)* [Yüksek Lisans Tezi], 2003, s. 54.

[8883] British National Archives, Foreign Office, 424/287/R 10738/10738/44, *Leading Personalities in Turkey, 1947*, No. 15, p. 70.

[8884] Nihat Erim. (2005). *Günlükler (1925-1979)* (A. Demirel, haz.) içinde (c. 1, s. 334). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[8885] BNA, FO, 424/289/R11929/1012/44; Aktaran: Dimitri Michalopoulos, *Mütareke'den Sonra Musul'a Bir Bakış*, 2020, s. 108.

[8886] Robert Fisk. (2011). *Büyük Medeniyet Savaşı: Ortadoğu'nun Fethi* (M. Uyurkulak, çev.) (2. baskı) içinde (s. 6). İstanbul: İthaki Yayınları.

İngiliz Hariciye Nezâreti evrakında *Mustafa Kemal'in nasb-ü tayini hakkında herhangi bir raporun mevcut olmayışı son derece gariptir*.[8887]

İstiklâl Savaşı'nın tarihini yazmak gerçekten güçtür. Çünkü mevcut belgelere göre bile, bugün varılmış olan kanıların bir çoğu hiç olmazsa noksandır.[8888]

Mustafa Kemal dikta yönetimi tarafından *İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi evrakının bir bölümü*, *dünya arşivcilik tarihinde bu konuda tek olarak, 1931 yılı Mayıs ayında, kuru ot ve paçavra fiatına, okkası üç kuruş on paraya Bulgaristan'a satılmıştır*.[8889] Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin 1933'te CHP Tek-Parti Siirt mebusu Mahmut'a (Soydan) gönderdiği mektubdan anlaşıldığına göre *Babıâlî arşivindeki resmî ve tarihî belgeler bakkal kâğıdı gibi mezatla satılmış*tır.[8890]

Bilâl N. Şimşir: *Atatürk konusundaki bütün İngiliz belgelerini derleyip tüketmek istercesine bir çaba harcadık*. [..] *Bazı belgelerin ise kayıtlarda, endekslerde izlerine rastladık; metinlerini bulamadık*.[8891]

> İngilizlerin Anadolu'da ve İstanbul'da olan olayları yakînen takip ettikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın olaylara bakışını ve kişilik tahlili başta olmak üzere nasıl bir gelecek tasavvur ettiğini hesapladıkları görülmektedir. Üzeri kapatılmış olan on ikinci maddenin içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın kişilik tahlili ile ilgili ya da İstanbul hükümetine kabul ettirmek istedikleri bir hususa yer verilmiş olması ihtimali büyüktür. Bu maddede belirtilen husus ne kadar önemlidir ki İngiliz arşivinde çalışma yapan İngiliz yetkililer bu maddenin kendilerine olması muhtemel etkilerini ortadan kaldırabilmek için bu maddeyi tamamen silmişlerdir.[8892]

Not: İngiliz devlet sırlarına ve İstihbarat Servisi'nin örgüt ve çalışma usullerine ilişkin en gizli belgeler, bellisiz bir süre için, ilgili Bakanlık'ça korunduğundan, dosyalardan çıkarılmış veya tahrip edilmiştir.[8893]

Mustafa Kemal'den Falih Rıfkı Atay'a: *Bilir misin, ben harblerde de böyle idim. O kadar az imzalı emrim vardır ki eğer tarih, yazılı vesikalara göre hüküm verecek olsa, bana atfolunan zaferlerin harblerinde benim bulunmuş olduğumu bile güç isbat eder*.[8894]

Cihan Harbi hengâmında İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı Atina şubesi âmiri Sör Compton Mackenzie, 1932'de *Yunanistan Hâtıraları* nam kitab telif etmiş fakat Britanya Hükümeti, *devlet sırlarını* ifşa ettiği gerekçesiyle ağır para cezasına çarptırmış ve dahi kitabı toplatmıştır.[8895]

8887 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 96.
8888 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. VI.
8889 Necati Aktaş & Seyit Ali Kahraman, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, 1994, s. 3.
8890 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 210.
8891 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XIII.
8892 Cengiz Kartın, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Tahrifât: Türkiye Dosyası 1*, 2015, s. 145.
8893 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. XVIII.
8894 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 1980, s. 538.
8895 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 91, dipnot 1.

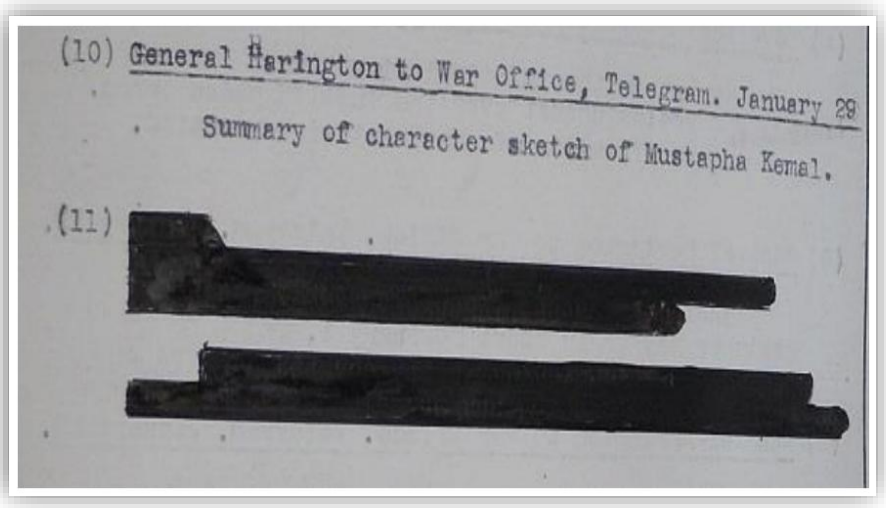
(10) General Harington to War Office, Telegram. January 29
Summary of character sketch of Mustapha Kemal.
(11)

Fotoğraf 12. İngiliz Millî Arşivinde Tahrifat: PRO, FO, 371/6464, *Supreme Council's Decision in Regard to Turkish Settlement*, 31 January 1921, No: E 1360, s. 195-196.

TBMM Hükümetini ihata etmiş İngiliz İstihbaratı hücresi *Black Jumbo*ya mensub ajanların isimleri, Bilâl N. Şimşir'in ifade ettiğine göre İngiliz arşivinde ebediyen saklı tutulmaktadır:

> Arşivlerine tam hâkim olan ciddi devletler, bazı belgeleri araştırıcılara çok geç açarlar, bazı belgeleri ise hiç açmazlar. Arşivlerin gizlilik süresi genelde 50 yıldır. İngiltere Devlet Arşivleri (Public Record Office) ilk defa bu süreyi 30 yıla indirmiş ve üzerinden 30 yıl geçmiş olan belgeleri araştırıcılara açmıştı. Biz de bundan yararlanarak Atatürk dönemiyle ilgili İngiliz belgelerini araştırıyorduk. Gelip giden diplomatik yazışmalar gerçekten açıktı, ücret karşılığı bunların fotokopileri ve mikrofilmleri de araştırıcılara veriliyordu. Türk İstiklal Harbi yıllarında Türkiye'de görev yapmış bazı İngiliz diplomatlarının şahsi sicil dosyalarını da görmek istedim. Bunların 100 yıl kapalı olduğu cevabını aldım, o dosyalarla ilgili diplomatın torunu da bu dünyadan göçtükten sonra açılacakmış. Demek ki her şey 30 yılda açılmıyor. Yine aynı yıllarda İngilizlerin Türkiye'de gayet aktif bir casus örgütü bulunduğu anlaşılıyordu ve örgüt Black Jumbo (Kara Cumbo) adıyla anılıyordu. Ajanların yazışmaları Black Jumbo-1, Black Jumbo-2 gibi kod adlarıyla geçiyordu. Bu ajanların gerçek kimliklerini de hiçbir zaman öğrenemeyeceğimizi anladık.[8896]

Türk Dışişleri Bakanlığı, Türk İçişleri Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı arşivlerinin araştırmacılara açılmamış olması, Türkiye tarafında da benzer bir tavrın sürdürüldüğünü göstermektedir.[8897]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı evrakında da *eser verici* noksanlığın bulunduğunu belirten Gotthard Jaeschke, İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Kumandanlığı arşivini de tetkik etmemiştir. Bu vechile Mustafa Kemal'in fevkalâde müfettiş tayin edilişi meselesi hâlâ tam anlamıyla aydınlatılamamaktadır:

> Millî Mücadele tarihine yeni bir ışık getirebilmek için yapılan bu denemede, müellif Foreign Office'in dosyalarında esef verici bir eksikliğin mevcut bulunduğunu tesbit etmiş bulunmaktadır. [..] 1918-1922 tarihlerinde görev almış bulunan Yüksek Komiserlerin dosyalarının bulunması ihtimali olan Ankara Britanya Büyükelçiliği dosyalarından faydalanamadığım gibi, İngiltere Savunma Bakanlığı Karadeniz Britanya Ordusunun Başkumandanlık dosyalarına da bakamadım. Bu makam doğrudan doğruya Osmanlı Harbiye Nezareti ile sırf askerî meseleler hususunda temas edebildiği ve bu hususta Yüksek Komiserle temas etmek mecburiyetinde olmadığı için Mustafa Kemal'in Dokuzuncu Ordu Genel Müfettişliğine tayini gibi önemi olan bir problem hakkında tam bir vuzuha kavuşmam mümkün olamadı. fakat bunun dışında Millî Mücadeleye ait birçok meseleler tarihan tam bir aydınlığa kavuşmuştur. Britanya politikasının temayülünün ve bilhassa

[8896] Bilâl N. Şimşir, *Türk Yahudiler II*, 2010, s. 359.
[8897] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 13.

> Londra, Paris ve Roma'da kaleme alınan taksim plânlarına karşı Türk savunma savaşının haklılığını erkenden kabul eden [İngiliz] Yüksek Komiserliğin, Türkiye'ye karşı, o zamana kadar sanılmakta olandan çok daha az düşmanca olduğu da aynı zamanda meydana çıkmıştır.[8898]
>
> Hariciye Nezareti Dosyalarının bu konuya ["Türk İstiklâl Harbi"ne] ait [Harb Tarihi Vesikaları Dergisine] muadil neşriyatı mevcut değildir. Gerçi Faik Reşit Unat, Tevfik Bıyıklıoğlu, M. Tayyib Gökbilgin ve Yusuf Hikmet Bayur, meselâ "Meclisi Vükelâ mazbataları" gibi Bâbıâlî arşivinin mühim vesikalarını neşretmişlerse de Bâbıâlî'nin (Hariciye Nezareti)nin Yüksek Komiserlerle teati ettikleri notalar -mümkünse Fransızca orijinal metinleriyle - henüz tamamen mevcut değildir; halbuki Karadeniz Ordu Başkumandanlığının Harbiye Nezaretine yazdığı mühim yazılarla onun cevapları Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay'ı vasıtasiyle bugün tanınmış bulun maktadır. Foreign Office dosyalarındaki boşluklar, bilhassa Mustafa Kemal'in 30 Nisan 1919'da tayini ile Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah'ın Fetvasına ait eksikler ancak bu neşriyatın yapılmasından sonra kapanabilecektir. Belki Dışişleri Bakanlığı arşivinde mevcut olan, Heyeti Vekile celseleri muhaberatı ile, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün arşivinde kısmen mevcut olan, belki de aynı zamanda şartına riayet edilerek ancak 1988'de açılabilecek olan Atatürk'ün Ziraat Bankası'ndaki metrukâtı içinde bulunan daha önceki Heyeti Temsiliye'ye ait dosyalar da büyük önemi haizdir. Mevcudiyeti 14 Mart 1955 te tesbit edilen Atatürk'ün hususî mektupları da buna dahildir. [..]
>
> Foreign Office'in tetkikleri için serbest bıraktığı dosyalar Millî Mücadele olaylarının bir haylisini aydınlatmakta ise de daha birçokları ve bilhassa hakkında ilk olarak Yusuf Hikmet Bayur'un "Yeni Türkiye Devleti'nin Haricî Siyaseti" (1934) adlı kitabında haber verdiği ve yine Narkomindel'in muhtelif dosyalarında ayrıca malûmat verdiği T.B.M.M.nin Doğu politikası da henüz karanlıklar içinde bulunmaktadır. Bu bapta Türkiye'ye ait henüz pek çok eksikler vardır [..][8899]

Türk Tarih Kurumu eski başkanı Metin Hülagü'nün belirttiğine göre; Arnold Toynbee riyasetindeki bir heyet, İngiliz arşivindeki 1918-1938 Türkiye siyasî tarihiyle alakalı vesikaları tasnif etmiştir. Mamafih söz konusu tasnif daha ziyade tahrif, sansür, temizleme şeklinde gerçekleştirilmiştir:

> İtiraf etmeliyiz ki İngiltere üzerinde güneş batmayan ülke tanımlamasına gayet uygun olarak istihbarat konusunda son derece engin ve zengin tecrübe sahibi bir ülke olmuştur. Siyasî şahsiyetlerin yatak odalarına değilse de beyinlerinin her zerresine ve kalplerinin her bir köşesine girebilme becerisini gösterebilmiştir. Gerek son dönem Osmanlı siyasîlerinin, gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönem meclis üyelerinin, tabii ki sonraki zamanlardaki siyasetçilerin ve belki de bugünkülerin ruh ve karakter yapılarını inceleyerek siyasî açıdan kendileri için nasıl elverişli olabilecekleri veya elverişli hale getirilebilecekleri konularına kafa yormuşlardır.
>
> İngilizlerin Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun hemen her tarafını istihbarat ağı ile ördükleri ve istihbaratçılar görevlendirdikleri bilinmektedir. Lozan müzakereleri sırasında Ankara ile Lozan arasındaki şifreli telgraflarımızı nasıl deşifre ettiklerini de herhalde hatırlarız. Hal böyle olmakla birlikte İngilizlerin tespit ve kayıt ettikleri her şeyi ve her konuyu İngiliz arşivlerinde bulmak maalesef öyle kolay değildir.
>
> Sultan Vahideddin'in İstanbul'da ayrılış hikâyesinin belgeleri muhtelif dosyalara savrulmuş şekilde bulunabilirse de Milli Mücadele'deki olumlu veya olumsuz rolü konusunda, İngiliz elçisinin Vahdettin'i mutat ziyaretleri ve kendisiyle sohbetleri dışında dişe dokunur bir şey bulmak, şahsen benim için pek mümkün olmadı.
>
> Mesela harf inkılabı yahut şapka devrimi ve emsali konular da yine belge bulmakta cömertlik göremediğim merak alanlarımdı.

[8898] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. XII.
[8899] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 258-259.

> Öyle anlıyorum ki İngiliz arşivleri Toynbee'nin başkanlığındaki bir çalışma grubu tarafından gayet güzel ve son derece nizami bir şekilde tasnif edilmiş olup meraklı araştırmacılara hizmet vermek üzere kapıları her zaman açık bulunmaktadır![8900]

Paris Sulh Konferansı tutanaklarının resmî baskısı da *tam anlamıyla gizli bir yayındır*.[8901] Yani, sansürlüdür.

Kemalist azınlık grubunun şahıs kültü politikası, tarihî hakikati gizlemekte ve insanları nisyan ettirmektedir: *Mustafa Kemal'in kişisel hikâyesi, Türk milletinin hikâyesiyle birleşmiş bir hâldedir.* [..] *bir antropoloğun ifadesiyle, Kurtuluş Savaşı'nı çevreleyen zorunlu "hafıza kaybı" ve "yasaklama" hâli, 1980'ler gibi geç bir tarihte bile hâlâ varlığını sürdürebilmekteydi*.[8902]

Mustafa Kemal'in 1919-1922 Harekat-ı Milliye fevkalâde devresindeki güya İngiliz düşmanı görüntüsü paranteze alınmalıdır. Başlangıç ve son, İngiliz dostluğudur. Paranteze alınan süreçteki gizli temaslar ise başlangıcı ve sonu birbirine sıkıca bağlamıştır.

8900 Derin Tarih, Mayıs 2019, Sayı 86, s. 67. İngiliz Hariciye Nezâretinin 3 Ekim 1921 tarihli muhtırasına göre Anadolu'da bulunan Arnold Toynbee, İngilizler ile Kemalistler arasındaki gayr-ı resmî bir mümessil idi: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 212.

8901 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 229.

8902 Christine M. Phillіou, *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Bakış*, 2022, s. 23.